J. rom. f. 22 p

J. rom. f. 22 p

G. I. Cöntgen delin et Sc. ffort.

CORPVS IVRIS CIVILIS

DILIGENTIA

IO. FRIDERICI PLITT

DENVO EDITVM.

HAGÆ COMITVM ET
FRANCOFVRTI AD MOENVM
APVD FRATRES VAN DUREN.
MDCCLXXXIX.

Corpus iuris civilis

26 BS div

G. I. Cöntgen delin et Sc. ffort.

CORPVS IVRIS CIVILIS

DILIGENTIA

IO. FRIDERICI PLITT

DENVO EDITVM.

HAGÆ COMITVM ET
FRANCOFVRTI AD MOENVM
APVD FRATRES VAN DUREN.
MDCCLXXXIX.

Corpus iuris civilis

26 BS div

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

PRAEFATIO.

Consilium nouae huius Corporis iuris ciuilis editionis parandae, in quam sumtus haud exigui erant impendendi, cur ceperint fratres *van Duren*, caussa haec fuit. Optarunt nuper ICti Altorfini in sectione secunda Voluminis quarti bibliothecae, quam summo eruditorum plausu cum orbe literario communicant, iuridicae, vt, deficiente plane Corporis I. C. editione, quae minoris esset molis, bibliopola quidam ex nostratibus operi huic sane vtilissimo se accingeret. Cum deinde et alii complures ICti celeberrimi, ea de re in consilium adhibiti, propositum istud laudarent et auctoritate sua comprobarent, serio tandem redemtores huius libri operi manus admouerunt, mihique prouinciam editoris demandarunt.

Institutiones, quas cum Pandectis Volumen hoc primum continet, editionis Cuiacianae, quae 1558 prodiit, Pandectae, Florentinae textum sequuntur. Ducem habuimus *Gebauerum*, ita tamen, vt multa, quae vel ad internam vel externam operis oeconomiam spectarent, immutata sint. Ita apud *Gebauerum* rubricae tantum librorum titulorumque numerum indicant; editio vero haec nostra, quae, vtpote quotidiano vsui inseruitura, commoditati euoluentium ante omnia debuit prospicere, in altera pagina numerum, in altera rubricas titulorum cum verbis initialibus per

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

PRAEFATIO.

Consilium nouae huius Corporis iuris ciuilis editionis parandae, in quam sumtus haud exigui erant impendendi, cur ceperint fratres *van Duren*, causa haec fuit. Optarunt nuper ICti Altorfini in sectione secunda Voluminis quarti bibliothecae, quam summo eruditorum plausu cum orbe literario communicant, iuridicae, vt, deficiente plane Corporis I. C. editione, quae minoris esset molis, bibliopola quidam ex nostratibus operi huic sane vtilissimo se accingeret. Cum deinde et alii complures ICti celeberrimi, ea de re in consilium adhibiti, propositum istud laudarent et auctoritate sua comprobarent, serio tandem redemtores huius libri operi manus admouerunt, mihique prouinciam editoris demandarunt.

Institutiones, quas cum Pandectis Volumen hoc primum continet, editionis Cuiacianae, quae 1558 prodiit, Pandectae, Florentinae textum sequuntur. Ducem habuimus *Gebauerum*, ita tamen, vt multa, quae vel ad internam vel externam operis oeconomiam spectarent, immutata sint. Ita apud *Gebauerum* rubricae tantum librorum titulorumque numerum indicant; editio vero haec nostra, quae, vtpote quotidiano vsui inseruitura, commoditati euoluentium ante omnia debuit prospicere, in altera pagina numerum, in altera rubricas titulorum cum verbis initialibus, per

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

PRAEFATIO.

Consilium nouae huius Corporis iuris ciuilis editionis parandae, in quam sumtus haud exigui erant impendendi, cur ceperint fratres *van Duren*, causa haec fuit. Optarunt nuper ICti Altorfini in sectione secunda Voluminis quarti bibliothecae, quam summo eruditorum plausu cum orbe literario communicant, iuridicae, vt, deficiente plane Corporis I. C. editione, quae minoris esset molis, bibliopola quidam ex nostratibus operi huic sane vtilissimo se accingeret. Cum deinde et alii complures ICti celeberrimi, ea de re in consilium adhibiti, propositum istud laudarent et auctoritate sua comprobarent, serio tandem redemtores huius libri operi manus admouerunt, mihique prouinciam editoris demandarunt.

Institutiones, quas cum Pandectis Volumen hoc primum continet, editionis Cuiacianae, quae 1558 prodiit, Pandectae, Florentinae textum sequuntur. Ducem habuimus *Gebauerum*, ita tamen, vt multa, quae vel ad internam vel externam operis oeconomiam spectarent, immutata sint. Ita apud *Gebauerum* rubricae tantum librorum titulorumque numerum indicant; editio vero haec nostra, quae, vtpote quotidiano vsui inseruitura, commoditati euoluentium ante omnia debuit prospicere, in altera pagina numerum, in altera rubricas titulorum cum verbis initialibus, per

* totum

totum opus ſiſtit. Quae quidem res eam nobis praeſtare vtilitatem videtur, vt, cum etiam illi, qui Corporis I. C. exemplaria diurna nocturnaque manu verſant, minime quidem ſingulorum titulorum numerum memoriter teneant, at, quo fere loco quilibet ſit reperiendus et qui vicini ſint tituli, ſciant, in noſtra editione, quae ſupra columnas titulorum rubricas habet, facillime omnia, quaecunque volueris, poſſint inueniri. Deinde rubricae librorum ſingularum legum apud *Gebauerum* tantum notis numerorum, apud nos vero, quod eam rem et archetypo accuratius reſpondentem, et vero vſui commodiorem iudicauimus, literis vbiuis expreſſae ſunt. In noſtra igitur editione non ſcribitur, Vlpianus libro 6, ſed, *libro ſexto.* Adiecimus etiam, vt ſaltem rudimentis eorum, quae ad criticam Corporis I. C. tractationem pertinent, facillima, qua id fieri hoc loco poſſet, ratione tirones imbueremus, lectionem Haloandrinam, in qua tamen re illud conſilium ſecuti ſumus, vt omiſſis minutiis, quas apud illos tantum quaeras, qui integram omnium variarum lectionum collectionem et vero farraginem exhibere volunt, ea ſolum, quae maioris eſſent momenti, ſeligeremus. Cum praeterea Haloander librum et numerum Florentiae ſupra quamuis legem ſecundum nomen ICti adſcriptum ſaepius omiſerit, notauimus id poſt rubricam per duo puncta e. g. Celſus libro decimo Digeſtorum: quae: indicant, apud Haloandrum tantum eſſe *Celſus*, ſine numero et libro. Signum hocce perparuum minime oculos offendere exiſtimauimus; ſimili quoque ratione, vt, cum lineae iam ſatis eſſent preſſae atque anguſtae, plagulae plus luminis acciperent, rubricas legum, vt in editionibus Gothofredi, van Leuwen aliorumque factum eſt, diuiſis verſibus curauimus typis exſcribendas.

Ceterum,

Ceterum, ne quis erret, genuinam literam Florentinam, etiam in minutiſſimis rebus exhibere, minime nobis erat propoſitum, quippe quod a conſilio editionis minoris et quotidiano vſui aptae plane erat alienum. Quod igitur ad Pandectarum textum attinet, geminationem ac permutationem literarum quam vulgo vſurpare ſolent, in verbis exſcribendis adhibuimus. Illa etiam, quae editiones quam plurimae intacta ſeruarunt, veluti *cottidie*, *quotiens*, *vicenſimus*, *aduleſcens*, cetera ſimpliciter ita, vt nunc dari ſolent, *quotidie, quoties, viceſimus, adoleſcens*, efferre, nulli dubitauimus; aliis tamen quae minus turbare ſunt viſa, e. g. *petiſſet, adiſſet*, pro *petiiſſet*, *adiiſſet* retentis. Noſtra enim editio non Criticorum ſed tironum in vſum comparata, nouam tantum textus deſcriptionem, minime vero nouam eiusdem recenſionem offert; abs qua igitur, vt alias editiones, ſiue Taurellum ſiue Haloandrum ſequantur, ſuperuacaneas reddat, poſtulare haud poſſit aequus harum rerum arbiter.

Vt tamen haec noſtra editio habeat, quae ceteris omnibus praeſtet, notitia literaria omnium codicum ac editionum Corporis I. C. cum quod ad ſingulas eius partes, tum quod ad integrum opus attinet, ditare eandem conſtituimus. Operoſus iſte index literarius, cuius perfectioni et plenitudini haud multum deeſſe ſperare nobis licet, ad finem perductus, quotidie publici iuris fieri poteſt. Cum vero prius hoc volumen maiorem iam in molem, quam poſterius poteſt obtinere, excreuerit, precibus redemtorum huius operis, quorum intererat, ne iuſta partium proportio nimis negligeretur, concedens, Volumini ſecundo, quanquam inuitus, laborem iſtum ſeruo. Iidem etiam obſtiterunt, quo minus ne praefationem quidem huic priori inprimis Volumini ſcriptam, addere poſſem.

 Ergo

totum opus ſiſtit. Quae quidem res eam nobis praeſtare vtilitatem videtur, vt, cum etiam illi, qui Corporis I. C. exemplaria diurna nocturnaque manu verſant, minime quidem ſingulorum titulorum numerum memoriter teneant, at, quo fere loco quilibet ſit reperiendus et qui vicini ſint tituli, ſciant, in noſtra editione, quae ſupra columnas titulorum rubricas habet, facillime omnia, quaecunque volueris, poſſint inueniri. Deinde rubricae librorum ſingularum legum apud *Gebauerum* tantum notis numerorum, apud nos vero, quod eam rem et archetypo accuratius reſpondentem, et vero vſui commodiorem iudicauimus, literis vbiuis expreſſae ſunt. In noſtra igitur editione non ſcribitur, Vlpianus libro 6, ſed, *libro ſexto.* Adiecimus etiam, vt ſaltem rudimentis eorum, quae ad criticam Corporis I. C. tractationem pertinent, facillima, qua id fieri hoc loco poſſet, ratione tirones imbueremus, lectionem Haloandrinam, in qua tamen re illud conſilium ſecuti ſumus, vt omiſſis minutiis, quas apud illos tantum quaeras, qui integram omnium variarum lectionum collectionem et vero farraginem exhibere volunt, ea ſolum, quae maioris eſſent momenti, ſeligeremus. Cum praeterea Haloander librum et numerum Florentiae ſupra quamuis legem ſecundum nomen ICti adſcriptum ſaepius omiſerit, notauimus id poſt rubricam per duo puncta e. g. Celſus libro decimo Digeſtorum: quae: indicant, apud Haloandrum tantum eſſe *Celſus*, ſine numero et libro. Signum hocce perparuum minime oculos offendere exiſtimauimus; ſimili quoque ratione, vt, cum lineae iam ſatis eſſent preſſae atque anguſtae, plagulae plus luminis acciperent, rubricas legum, vt in editionibus Gothofredi, van Leuwen aliorumque factum eſt, diuiſis verſibus curauimus typis exſcribendas.

Ceterum,

Ceterum, ne quis erret, genuinam literam Florentinam, etiam in minutiſſimis rebus exhibere, minime nobis erat propoſitum, quippe quod a conſilio editionis minoris et quotidiano vſui aptae plane erat alienum. Quod igitur ad Pandectarum textum attinet, geminationem ac permutationem literarum quam vulgo vſurpare ſolent, in verbis exſcribendis adhibuimus. Illa etiam, quae editiones quam plurimae intacta ſeruarunt, veluti *cottidie*, *quotiens*, *vicenſimus*, *adulеſcens*, cetera ſimpliciter ita, vt nunc dari ſolent, *quotidie*, *quoties*, *viceſimus*, *adoleſcens*, efferre, nulli dubitauimus; aliis tamen quae minus turbare ſunt viſa, e. g. *petiſſet*, *adiſſet*, pro *petiiſſet*, *adiiſſet* retentis. Noſtra enim editio non Criticorum ſed tironum in vſum comparata, nouam tantum textus deſcriptionem, minime vero nouam eiusdem recenſionem offert; abs qua igitur, vt alias editiones, ſiue Taurellum ſiue Haloandrum ſequantur, ſuperuacaneas reddat, poſtulare haud poſſit aequus harum rerum arbiter.

Vt tamen haec noſtra editio habeat, quae ceteris omnibus praeſtet, notitia literaria omnium codicum ac editionum Corporis I. C. cum quod ad ſingulas eius partes, tum quod ad integrum opus attinet, ditare eandem conſtituimus. Operoſus iſte index literarius, cuius perfectioni et plenitudini haud multum deeſſe ſperare nobis licet, ad finem perductus, quotidie publici iuris fieri poteſt. Cum vero prius hoc volumen maiorem iam in molem, quam poſterius poteſt obtinere, excreuerit, precibus redemtorum huius operis, quorum intererat, ne iuſta partium proportio nimis negligeretur, concedens, Volumini ſecundo, quanquam inuitus, laborem iſtum ſeruo. Iidem etiam obſtiterunt, quo minus ne praefationem quidem huic priori inprimis Volumini ſcriptam, addere poſſem.

 Ergo

Ergo et hanc, quae non ſolum totam editionis huius conſtitutionem, et leges, quas in adornanda illa ſecuti ſumus, probabit ac defendet, ſed inſuper etiam collationem codicis Inſtitutionum manu exarati, plane adhuc ignoti habebit, donec Volumen ſecundum prodeat, in ſcriniis adſeruare cogor. Vale B. L. et mihi conatibusque meis litterariis faue. Francof. ad M. d. 2 Mart. 1789.

Plitt.

INSTITVTIONVM
D. IVSTINIANI
SACRATISSIMI PRINCIPIS
PROOEMIVM.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI [1].

IMPERATOR CAESAR FLAVIVS IVSTINIANVS, Alamanicus, Gotthicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, pius, felix, inclytus, victor ac triumphator semper Augustus, cupidae legum iuuentuti.

IMPERATORIAM Maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam: vt vtrumque tempus, et bellorum et pacis, recte possit gubernari: et Princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus praeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellens: et fiat tam iuris religiosissimus, quam victis hostibus triumphator [2]. §. 1. Quorum vtramque viam cum summis vigiliis, summaque prouidentia, annuente Deo, perfecimus. Et bellicos quidem sudores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae [3] cognoscunt: et tam Africa, quam aliae numerosae prouinciae post tanta temporum spatia nostris victoriis a caelesti numine praestitis, iterum ditioni Romanae nostroque additae imperio, protestantur. Omnes vero populi legibus iam a nobis promulgatis vel compositis reguntur. §. 2. Et cum sacratissimas Constitutiones antea confusas in luculentam ereximus consonantiam: tunc nostram extendimus curam ad immensa veteris prudentiae volumina; et opus desperatum, quasi per medium profundum euntes, caelesti fauore iam adimpleuimus. §. 3. Cumque hoc Deo propitio peractum est, Tribuniano viro magnifico, Magistro, et Exquaestore sacri Palatii nostri [4], nec non Theophilo et Dorotheo, viris illustribus, Antecessoribus nostris (quorum omnium solertiam et legum scientiam, et circa nostras iussiones fidem, iam ex multis rerum argumentis accepimus) conuocatis, mandauimus specialiter, vt [5] nostra auctoritate, nostrisque suasionibus Institutiones componerent: vt liceat vobis prima legum cunabula, non ab antiquis fabulis discere, sed ab Imperiali splendore appetere: et tam aures, quam animae vestrae nihil inutile, nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant. Et quod priore tempore vix post quadriennium prioribus contingebat, vt tunc Constitutiones Imperatorias legerent, hoc vos a primordio ingrediamini: digni tanto honore, tantaque reperti felicitate, vt et initium vobis et finis legum eruditionis a voce Principali procedat. §. 4. Igitur post libros quinquaginta Digestorum, seu Pandectarum, in quibus omne ius antiquum collatum est, quos per eundem virum excelsum Tribunianum, nec non ceteros viros illustres et facundissimos confecimus, in hos quatuor libros easdem Institutiones partiri iussimus, vt sint totius legitimae scientiae prima elementa. §. 5. In quibus breuiter expositum est, et quod antea obtinebat, et quod postea desuetudine inumbratum, Imperiali remedio illuminatum est. §. 6. Quas ex omnibus antiquorum Institutionibus, et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam Institutionum, quam Rerum quotidianarum aliisque multis commentariis compositas, cum tres praedicti viri prudentes nobis obtulerunt, et legimus, et cognouimus, et plenissimum nostrarum Constitutionum robur eis accommodauimus. §. 7. Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite, et vosmetipsos sic eruditos ostendite, vt spes vos pulcherrima foueat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram rempublicam in partibus eius vobis credendis gubernari D. CP. XI. Calend. Decembris, D. IVSTINIANO PP. A. III. CONS.

LIBER

1 Haec solemnis Dei inuocatio ab Haloandro omissa est. 2 Hal. addit *magnificus*. 3 *redactae*. 4 Hal. addit *et consule*. 5 Hal. inserit *ipsi*.

Ergo et hanc, quae non solum totam editionis huius constitutionem, et leges, quas in adornanda illa secuti sumus, probabit ac defendet, sed insuper etiam collationem codicis Institutionum manu exarati, plane adhuc ignoti habebit, donec Volumen secundum prodeat, in scriniis adseruare cogor. Vale B. L. et mihi conatibusque meis litterariis faue. Francof. ad M. d. 2 Mart. 1789.

Plitt.

INSTITVTIONVM

D. IVSTINIANI

SACRATISSIMI PRINCIPIS

PROOEMIVM.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI [1].

IMPERATOR CAESAR FLAVIVS IVSTINIANVS, Alamanicus, Gotthicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, pius, felix, inclytus, victor ac triumphator semper Augustus, cupidae legum iuuentuti.

IMPERATORIAM Maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam: vt vtrumque tempus, et bellorum et pacis, recte possit gubernari: et Princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus praeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellens: et fiat tam iuris religiosissimus, quam victis hostibus triumphator [2]. §. 1. Quorum vtramque viam cum summis vigiliis, summaque prouidentia, annuente Deo, perfecimus. Et bellicos quidem sudores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae [3] cognoscunt: et tam Africa, quam aliae numerosae prouinciae post tanta temporum spatia nostris victoriis a caelesti numine praestitis, iterum ditioni Romanae nostroque additae imperio, protestantur. Omnes vero populi legibus iam a nobis promulgatis vel compositis reguntur. §. 2. Et cum sacratissimas Constitutiones antea confusas in luculentam ereximus consonantiam: tunc nostram extendimus curam ad immensa veteris prudentiae volumina; et opus desperatum, quasi per medium profundum euntes, caelesti fauore iam adimpleuimus. §. 3. Cumque hoc Deo propitio peractum est, Triboniano viro magnifico, Magistro, et Exquaestore sacri Palatii nostri [4], nec non Theophilo et Dorotheo, viris illustribus, Antecessoribus nostris (quorum omnium solertiam et legum scientiam, et circa nostras iussiones fidem, iam ex multis rerum argumentis accepimus) conuocatis, mandauimus specialiter, vt [5] nostra auctoritate, nostrisque suasionibus Institutiones componerent: vt liceat vobis prima legum cunabula, non ab antiquis fabulis discere, sed ab Imperiali splendore appetere: et tam aures, quam animae vestrae nihil inutile, nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant. Et quod priore tempore vix post quadriennium prioribus contingebat, vt tunc Constitutiones Imperatorias legerent, hoc vos a primordio ingrediamini: digni tanto honore, tantaque reperti felicitate, vt et initium vobis et finis legum eruditionis a voce Principali procedat. §. 4. Igitur post libros quinquaginta Digestorum, seu Pandectarum, in quibus omne ius antiquum collatum est, quos per eundem virum excelsum Tribonianum, nec non ceteros viros illustres et facundissimos confecimus, in hos quatuor libros easdem Institutiones partiri iussimus, vt sint totius legitimae scientiae prima elementa. §. 5. In quibus breuiter expositum est, et quod antea obtinebat, et quod postea desuetudine inumbratum, Imperiali remedio illuminatum est. §. 6. Quas ex omnibus antiquorum Institutionibus, et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam Institutionum, quam Rerum quotidianarum aliisque multis commentariis compositas, cum tres praedicti viri prudentes nobis obtulerunt, et legimus, et cognouimus, et plenissimum nostrarum Constitutionum robur eis accommodauimus. §. 7. Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite, et vosmetipsos sic eruditos ostendite, vt spes vos pulcherrima foueat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram rempublicam in partibus eius vobis credendis gubernari. D. CP. XI. Calend. Decembris, D. IVSTINIANO PP. A. III. CONS.

LIBER

1 Haec solemnis Dei inuocatio ab Haloandro omissa est. 2 Hal. addit *magnificus*. 3 *redactae*. 4 Hal. addit *et consule*. 5 Hal inserit *ipsi*.

LIBER PRIMVS.

Tit. I.

DE IVSTITIA ET IVRE.

Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. §. 1. Iurisprudentia est diuinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia. §. 2. His igitur generaliter cognitis, et incipientibus nobis exponere iura populi Romani; ita videntur posse tradi commodissime, si primo leui ac simplici via, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. Alioquin, si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine aut varietate rerum onerauerimus, duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore, saepe etiam cum diffidentia, quae plerumque iuuenes auertit, serius ad id perducemus, ad quod leuiore via ductus, sine magno labore, & sine vlla diffidentia maturius perduci potuisset. §. 3. Iuris praecepta sunt haec: honeste viuere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. §. 4. Huius studii duae sunt positiones, Publicum et Priuatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat. Priuatum, quod ad singulorum vtilitatem. Dicendum est igitur de iure priuato, quod tripertitum est: collectum est enim ex naturalibus praeceptis, aut gentium, aut ciuilibus.

Tit. II.

DE IVRE NATVRALI, GENTIVM ET CIVILI.

Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur. Hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus: hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritia censeri. §. 1. Ius autem ciuile, vel gentium, ita diuiditur. Omnes [1] populi, qui legibus, et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure vtuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius ciuitatis proprium est: vocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ipsius ciuitatis. Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur, vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes vtantur. Et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure vtitur. Quae singula qualia sint, suis locis proponemus. §. 2. Sed ius quidem ciuile ex vnaquaque ciuitate appellatur; veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius ciuile Atheniensium, non errauerit. Sic enim et ius, quo populus Romanus vtitur, ius ciuile Romanorum adpellamus, vel ius Quiritum, quo Quirites vtuntur; Romani enim [2] Quirites a Quirino appellantur. Sed quoties non addimus nomen, cuius sit ciuitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum poetam dicimus, nec addimus nomen, subauditur apud Graecos egregius Homerus, apud nos Virgilius. Ius autem gentium omni humano generi commune est. Nam vsu exigente, et humanis necessitatibus, gentes humanae [3] quaedam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt, et captiuitates secutae, et seruitutes, quae sunt naturali iuri contrariae. Iure enim naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur. Et ex hoc iure gentium omnes pene contractus introducti sunt, vt emtio, venditio, locatio, conductio, societas, depositum, mutuum, et alii innumerabiles. §. 3. Constat autem ius nostrum [4] aut ex scripto, aut ex non scripto: vt apud Graecos τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγγραφοι. Scriptum autem ius est Lex, Plebiscita, Senatusconsulta, Principum Placita, Magistratuum Edicta, Responsa Prudentium. §. 4. Lex est, quod populus Romanus Senatorio Magistratu interrogante, veluti Consule, constituebat. Plebiscitum est, quod plebs, plebeio Magistratu interrogante, veluti Tribuno, constituebat. Plebs autem a populo eo differt, quo species a genere. Nam appellatione populi vniuersi ciues significantur, connumeratis etiam Patriciis et Senatoribus: plebis autem appellatione, sine Patriciis et Senatoribus, ceteri ciues significantur. Sed et plebiscita [5] lata lege Hortensia non minus valere, quam leges coeperunt. §. 5. Sena-

1 Hal. *I. a ciu. a iure gentium distinguitur, quod omnes.* 2 Hal. inserit *a Romulo.* 3 Hal. inserit *iura.* 4 *C. a. i. nostrum, quo vtimur, aut scripto, aut sine scripto.* 5 Apud Hal. deest *lata.*

Senatusconsultum est, quod Senatus iubet atque constituit. Nam cum auctus esset populus Romanus in eum modum, vt difficile esset in vnum eum conuocari legis sanciendae causa, aequum visum est Senatum vice populi consuli. §. 6. Sed et quod Principi placuit, legis habet vigorem: cum lege Regia, quae de eius imperio lata est, populus ei, et in eum omne imperium suum et potestatem [1] concessit. Quodcumque ergo Imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decreuit, vel edicto praecepit, legem esse constat: hae sunt, quae Constitutiones appellantur. Plane ex his quaedam sunt personales, quae nec ad exemplum trahuntur, quoniam non hoc Princeps vult. Nam quod alicui ob meritum indulsit, vel si cui poenam irrogauit, vel si cui sine exemplo subuenit, personam non transgreditur. Aliae autem cum generales sint, omnes proculdubio tenent. §. 7. Praetorum quoque edicta non modicam obtinent iuris auctoritatem. Hoc etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honorem gerunt, id est Magistratus, auctoritatem huic iuri dederunt. Proponebant et Aediles curules edictum de quibusdam causis, quod [2] edictum iuris honorarii portio est. §. 8. Responsa Prudentium, sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum erat iura condere [3]. Nam antiquitus institutum erat, vt essent, qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui Iurisconsulti appellabantur: quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenebant, vt iudici recedere a responso eorum non liceret, vt est constitutum. §. 9. [4] Ex non scripto ius venit, quod vsus comprobauit. Nam diuturni mores consensu vtentium comprobati, legem imitantur. §. 10. Et non ineleganter in duas species ius ciuile distributum esse videtur. Nam origo eius ab institutis duarum ciuitatum, Athenarum scilicet, et Lacedaemoniorum, fluxisse videtur. In his enim ciuitatibus ita agi solitum erat, vt Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro legibus obseruarent, memoriae mandarent: Athenienses vero ea, quae in legibus scripta comprehendissent, custodirent. §. 11. Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque [5] seruantur, diuina quadam prouidentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent. Ea vero, quae ipsa sibi quaeque ciuitas constituit, saepe mutari solent, vel tacito consensu populi, vel alia postea lege lata.

TIT. III.

DE IVRE PERSONARVM.

OMNE [6] autem ius, quo vtimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Et prius de personis videamus. Nam parum est ius nosse, si personae, quarum causa constitutum est, ignorentur. Summa itaque diuisio de iure personarum haec est: quod omnes homines, aut liberi sunt, aut serui. §. 1. Et libertas quidem (ex qua etiam liberi vocantur) est naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur. §. 2. Seruitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subiicitur. §. 3. Serui autem ex eo appellati sunt, quod Imperatores captiuos vendere, ac per hoc seruare, nec occidere solent; qui etiam mancipia dicti sunt, eo quod ab hostibus manu capiuntur. §. 4. Serui autem aut nascuntur, aut fiunt. Nascuntur ex ancillis nostris. Fiunt aut iure gentium, id est, ex captiuitate: aut iure ciuili, cum liber homo maior viginti annis ad pretium participandum sese venundari passus est. §. 5. In seruorum conditione nulla est differentia. In liberis [7] multae differentiae sunt: aut enim sunt ingenui, aut libertini.

TIT. IV.

DE INGENVIS.

INGENVVS est is, qui statim, vt natus est, liber est: siue ex duobus ingenuis matrimonio editus est, siue ex libertinis duobus, siue ex altero libertino, et altero ingenuo. Sed etsi quis ex matre nascitur libera, patre [8] seruo, ingenuus nihilominus nascitur: quemadmodum qui ex matre libera, et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. Sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore, quo nascitur, licet ancilla conceperit. Et e contrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum, qui nascitur, liberum nasci: quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in ventre est. Ex his illud quaesitum est, si ancilla

[1] *concedat.* [2] *et ipsum.* [3] *de iure respondere.* [4] *sine scripto.* [5] *obseruantur.* [6] Non integrum hoc principium, sed tantum vsque ad vocabulum *ignorentur* Hal. in fine Tit. praec. collocat. Reliqua inde a voce *Summa* faciunt initium Tituli huius III. [7] Hal. inserit *autem.* [8] *vero.*

cilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta pepererit, liberum an seruum pariat? Et Marcianus probat, liberum nasci. Sufficit enim ei, qui in [1] ventre est, liberam matrem vel medio tempore habuisse: quod verum est. §. 1. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi in seruitute fuisse, & postea manumissum esse. Saepissime enim constitutum est, natalibus non officere manumissionem.

TIT. V.

DE LIBERTINIS.

LIBERTINI sunt, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. Manumissio autem, est [2] datio libertatis. Nam quamdiu quis in seruitute est, manui et potestati suppositus est: manumissus liberatur potestate. Quae res a iure gentium originem sumsit: vtpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur: nec esset nota manumissio, cum seruitus esset incognita. Sed postea quam iure gentium seruitus inuasit, secutum est beneficium manumissionis. Et cum vno naturali [3] nomine homines appellarentur, iure gentium tria [4] genera esse coeperunt: liberi, et his contrarium serui, et tertium genus libertini, qui desierant esse serui. §. 1. Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex sacris Constitutionibus in sacrosanctis Ecclesiis, aut vindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testamentum, aut per aliam quamlibet vltimam voluntatem. Sed et aliis multis modis libertas seruo competere potest, qui tam ex veteribus, quam ex nostris Constitutionibus introducti sunt. §. 2. Serui autem a dominis semper manumitti solent; adeo vt vel in transitu manumittantur, veluti cum Praetor, aut Praeses, aut Proconsul in balneum, vel in theatrum eant. §. 3. Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat. Nam qui manumittebantur, modo maiorem et iustam libertatem consequebantur, et fiebant ciues Romani: modo minorem, & Latini ex lege Iunia Norbana fiebant: modo inferiorem, et fiebant ex lege Aelia Sentia dediticiorum numero [5]. Sed [6] dediticiorum quidem pessima conditio iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit [7]: Latinorum vero nomen non frequentatur [8], ideoque nostra pietas omnia augere, et in meliorem statum reducere desiderans, duabus Constitutionibus hoc emendauit; et in pristinum statum perduxit [9]: quia et a primis vrbis Romae cunabulis vna atque simplex libertas competebat, id est, ea, quam habebat manumissor: nisi quod scilicet libertinus sit, qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit, et dediticios quidem per Constitutionem nostram expulimus, quam promulgauimus inter nostras Decisiones; per quas, suggerente nobis Triboniano, viro excelso, Quaestore, antiqui iuris altercationes placauimus: Latinos autem Iunianos, et omnem, quae circa eos fuerat, obseruantiam, alia Constitutione per eiusdem Quaestoris suggestionem correximus, quae inter Imperiales radiat sanctiones. Et omnes libertos nullo, nec aetatis manumissi, nec domini manumissoris [10], nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea obseruabatur, ciuitate Romana donauimus [11]; multis modis additis, per quos possit libertas seruis cum ciuitate Romana, quae sola est in praesenti, praestari.

TIT. VI.

QVI ET QVIBVS EX CAVSIS MANVMITTERE NON POSSVNT [12].

NON tamen cuicumque volenti manumittere licet. Nam is, qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit: quia lex Aelia Sentia impedit libertatem. §. 1. Licet autem domino, qui soluendo non est, in testamento seruum suum cum libertate heredem instituere, vt liber fiat, heresque ei solus et necessarius, si modo ei nemo alius ex eo testamento heres extiterit: aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is, qui scriptus est, qualibet ex caussa heres [13] non extiterit. Idque eadem lege Aelia Sentia prouisum est, et recte. Valde enim prospiciendum erat, vt egentes homines, quibus alius heres extiturus non esset, vel seruum suum necessarium heredem haberent, qui satisfacturus esset creditoribus: aut hoc eo non faciente, creditores res hereditarias serui nomine vendant, ne iniuria defunctus adficiatur. §. 2. Idemque iuris est, etsi sine libertate seruus heres institutus est. Quod nostra Constitutio non solum in domino, qui soluendo non est, sed generaliter constituit, noua humanitatis ratione, vt ex ipsa

1 *vtero.* 2 *de manu datio.* 3 *communi.* 4 Hal. inserit *hominum.* 5 *dedititii.* 6 Hal. inserit *quoniam.* 7 *abierat.* 8 *frequentabatur.* 9 *reduxit.* 10 *manumittentis.* 11 *decorauimus.* 12 *Quibus ex caussis manumittere non licet.* 13 Hal. inserit *ei.*

ipsa scriptura institutionis, etiam libertas *ei competere videatur*: cum non est verisimile, eum, quem heredem sibi elegit, si praetermiserit libertatis dationem, seruum remanere voluisse, et neminem sibi heredem fore. §. 3. In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, soluendo non est: vel datis libertatibus, *desiturus* est soluendo esse. Praeualuisse *tamen videtur*, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuerit, non impediri libertatem, quamuis bona eius creditoribus non sufficiant. Saepe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum vtroque modo fraudantur creditores; id est, et consilio manumittentis, et ipsa re, eo quod eius bona non sunt suffectura creditoribus. §. 4. Eadem lege Aelia Sentia domino minori viginti annis, non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium, iusta causa manumissionis probata, fuerint manumissi. §. 5. Iustae autem manumissionis causae hae sunt: veluti si quis patrem, aut matrem, filium, filiamue, aut fratrem, sororemue naturales, aut paedagogum, nutricem, educatorem, aut alumnum, alumnamue, aut collactaneum manumittat: aut seruum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii [1] causa: dum tamen intra sex menses vxor ducatur, nisi iusta causa impediat: et [2] qui manumittitur procuratoris habendi gratia, non minor decem et septem annis manumittatur. §. 6. Semel autem causa probata: siue vera sit, siue falsa, non retractatur. §. 7. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus erat, eueniebat, vt qui quatuordecim annos aetatis expleuerat, licet testamentum facere, et in eo sibi heredem instituere, legataque relinquere posset, tamen si adhuc minor esset viginti annis, libertatem seruo dare non posset. Quod non erat ferendum, si is [3], cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat, vni seruo dare libertatem non permittebatur [4]. Quare nos [5] similiter ei, quemadmodum alias res, ita et [6] seruos suos in vltima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, vt et libertatem eis possit praestare. Sed cum libertas inaestimabilis est, et propter hoc ante vicesimum aetatis annum antiquitas libertatem seruo dare prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare seruo suo concedimus, nisi septimum et decimum annum impleuerit, et octauum decimum annum tetigerit. Cum enim antiquitas huiusmodi aetati, et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui iudicii stabilitas ita eos adiuuare credatur, vt ad libertates dandas seruis suis possint peruenire?

TIT. VII.

DE LEGE FVSIA CANINIA SVBLATA [7].

Lege Fusia Caninia certus modus constitutus erat in seruis testamento manumittendis. Quam quasi libertates impedientem, et quodammodo inuidam, tollendam esse censuimus: cum satis fuerat inhumanum, viuos quidem licentiam habere, totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatem: morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

TIT. VIII.

DE IIS, QVI SVI, VEL ALIENI IVRIS SVNT.

Seqvitvr de iure personarum alia diuisio. Nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae. Rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentium, aliae in potestate dominorum sunt. Videamus itaque de iis, quae alieno iuri subiectae sunt. Nam si cognouerimus, quae istae personae sunt: simul intelligemus, quae sui iuris sunt. Ac prius dispiciamus de iis, quae in potestate dominorum sunt. §. 1. In potestate itaque dominorum sunt serui. Quae quidem potestas iuris gentium est. Nam apud omnes peraeque gentes animaduertere possumus, dominis in seruos vitae necisque potestatem fuisse; et quodcumque per seruum adquiritur, id domino adquiritur. §. 2. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet, sine causa legibus cognita, in seruos suos supra modum saeuire. Nam ex Constitutione Diui Pii [8] Antonini, qui sine causa seruum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam qui [9] alienum seruum occiderit. Sed et maior asperitas dominorum, eiusdem Principis Constitutione coercetur. Nam

[1] Hal. addit *habendi*. [2] Hal. inserit *seruus*. [3] Hal. pro *si is*, habet *nam*. [4] Verba haec *vni seruo dare libert. non permittebatur* apud Hal. non leguntur. [5] *non*. [6] *ita de seruis suis*. [7] *tollenda*. [8] *Pii* deest apud Hal. [9] *si*.

Nam [1] consultus a quibusdam Praesidibus prouinciarum de iis seruis, qui ad aedem sacram, vel ad statuas [2] Principum confugiunt, praecepit, vt, si intolerabilis videatur saeuitia dominorum, cogantur seruos suos bonis conditionibus vendere, vt pretium dominis daretur. Et recte. Expedit enim Reipublicae, ne sua re quis male vtatur. Cuius rescripti, ad Aelium Marcianum emissi, verba sunt haec: Dominorum quidem potestatem in seruos suos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi: sed dominorum interest, ne auxilium contra saeuitiam, vel famem, vel intolerabilem iniuriam denegetur iis, qui iuste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt. Et si vel durius habitos, quam aequum est, vel infami iniuria adfectos [3] cognoueris, veniri iube, ita vt in potestatem domini non reuertantur. Qui [4] si meae Constitutioni fraudem fecerit, sciet me admissum severius executurum.

Tit. IX.

DE PATRIA POTESTATE.

In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreauerimus. §. 1. Nuptiae autem, siue matrimonium, est viri et mulieris coniunctio, indiuiduam vitae consuetudinem continens. §. 2. Ius autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est ciuium Romanorum. Nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus. §. 3. Qui igitur ex te et vxore tua nascitur, in tua potestate est. Item qui ex filio tuo et vxore eius nascitur, id est, nepos tuus et neptis, aeque in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis, et deinceps ceteri. Qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius.

Tit. X.

DE NVPTIIS.

Ivstas autem nuptias inter se ciues Romani contrahunt, qui secundum praecepta legum coeunt: masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, siue patresfamilias sint, siue filiifamilias: dum tamen si filiifamilias sint, consensum habeant parentium, quorum in potestate sunt. Nam hoc fieri debere, et ciuilis, et naturalis ratio suadet: in tantum vt iussum parentis praecedere debeat. Vnde quaesitum est, an furiosi filia nubere, an [5] furiosi filius vxorem ducere possit? cumque super filio variabatur, nostra processit Decisio, qua permissum est ad exemplum filiae furiosi, filium quoque furiosi posse et sine patris interuentu matrimonium sibi copulare, secundum datum ex nostra Constitutione modum. §. 1. Ergo non omnes nobis vxores ducere licet. Nam [6] quarundam nuptiis abstinendum est. Inter eas enim personas, quae parentium liberorumue locum inter se obtinent, contrahi nuptiae non possunt: veluti inter patrem et filiam, vel auum et neptem, vel matrem et filium, vel auiam et nepotem, et vsque ad infinitum. Et si tales personae inter se coierint; nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. Et haec adeo ita [7] sunt, vt quamuis per adoptionem, parentium liberorumue loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio iungi: in tantum, vt etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat. Itaque eam, quae tibi per adoptionem filia vel neptis esse coeperit, non poteris vxorem ducere, quamuis eam emancipaueris. §. 2. Inter eas quoque personas, quae ex transuerso gradu cognationis iunguntur, est quaedam similis obseruatio, sed non tanta. Sane enim inter fratrem sororemque nuptiae prohibitae sunt: siue ab eodem patre eademque matre nati fuerint, siue ex alterutro eorum. Sed si qua per adoptionem soror tibi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter te et eam nuptiae consistere non possunt. Cum vero per emancipationem adoptio sit dissoluta, poteris eam vxorem ducere. Sed etsi tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. Et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam emancipare. Et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante filium emancipare. §. 3. Fratris vero vel sororis filiam vxorem ducere non licet. Sed nec neptem fratris vel sororis qui vxorem ducere potest, quamuis quarto gradu sint. Cuius enim filiam vxorem ducere non licet, neque eius neptem permittitur. Eius vero mulieris, quam pater tuus adoptauit, filiam non videris impediri vxorem ducere: quia neque naturali, neque ciuili iure tibi coniungitur. §. 4. Duorum autem fratrum vel sororum liberi, vel fratris

[1] Hal. inserit *Antoninus.* [2] Hal. *statuam.* [3] Hal. addit *esse.* [4] *Quod.* [5] *vel.* [6] Hal. inserit *a.* [7] *vera.*

tris et sororis iungi possunt. §. 5. Item amitam, licet adoptiuam, ducere vxorem non licet, item nec materteram: quia parentium loco habentur. Qua ratione verum est, magnam quoque amitam, et materteram magnam prohiberi vxorem ducere. §. 6. Adfinitatis quoque veneratione [1] quarundam nuptiis abstinendum est [2]: vt ecce priuignam, aut nurum vxorem ducere non licet, quia vtraeque filiae loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si fuit nurus aut priuigna tua. Nam si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc nupta est filio tuo: alia ratione vxorem eam ducere non possis, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc priuigna tua est, id est, si mater eius tibi nupta est, ideo eam vxorem ducere non poteris, quia duas vxores eodem tempore habere non licet. §. 7. Socrum quoque et nouercam prohibitum est vxorem ducere, quia matris loco sunt. Quod et ipsum dissoluta demum adfinitate procedit. Alioquin, si adhuc nouerca est, id est, si adhuc patri tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere: quia eadem duobus esse non potest. Item si adhuc socrus est, id est, si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo impediuntur [3] nuptiae, quia duas vxores habere non possis. §. 8. Mariti tamen filius ex alia vxore, et vxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemue ex matrimonio postea contracto natos. §. 9. Si vxor tua post diuortium ex alio filiam procreauerit, haec non est quidem priuigna tua. Sed Iulianus [4] huiusmodi nuptiis abstineri debere ait. Nam [5] nec sponsam filii nurum esse, nec patris sponsam nouercam esse: rectius tamen et iure facturos eos, qui huiusmodi nuptiis abstinuerint. §. 10. Illud certum est, seruiles quoque cognationes impedimento nuptiis esse: si forte pater et filia, aut frater et soror manumissi fuerint. §. 11. Sunt et aliae personae, quae propter diuersas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris Digestorum, seu Pandectarum ex veteri iure collectarum, enumerari permisimus. §. 12. Si aduersus ea, quae diximus, aliqui coierint: nec vir, nec vxor, nec nuptiae, nec matrimonium, nec dos intelligitur. Itaque ii, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt: sed tales sunt (quantum ad patriam potestatem pertinet) quales sunt ii, quos mater vulgo concepit. Nam nec hi patrem habere intelliguntur, cum is etiam [6] pater incertus est. Vnde solent spurii appellari, vel a Graeca voce, quasi σποράδην concepti, vel quasi sine patre filii. Sequitur ergo, vt dissoluto tali coitu, nec dotis [7] exactioni locus sit. Qui autem prohibitas nuptias contrahunt, et alias poenas patiuntur, quae sacris Constitutionibus continentur. §. 13. Aliquando autem euenit, vt liberi, qui statim, vt nati sunt, in potestate parentium non fiant, postea autem redigantur in potestatem parentium, qualis est is, qui dum naturalis fuerat, postea curiae datus, potestati patris subiicitur. Nec non is, qui a muliere libera procreatus, cuius matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra Constitutione, dotalibus instrumentis compositis, in potestate patris efficitur. Quod si alii liberi [8] ex eodem matrimonio fuerint procreati, similiter nostra Constitutio praebuit.

TIT. XI.

DE ADOPTIONIBVS.

Non solum autem naturales liberi secundum ea, quae diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam ii, quos adoptamus. §. 1. Adoptio autem duobus modis fit, aut Principali rescripto, aut imperio Magistratus. Imperatoris auctoritate adoptare quis potest eos easue, qui quaeue sui iuris sunt. Quae species adoptionis dicitur adrogatio. Imperio Magistratus adoptare licet [9] eos easue, qui quaeue in potestate parentium sunt: siue primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia; siue inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis. §. 2. Sed hodie ex nostra Constitutione, cum filiusfamilias a patre naturali extraneae personae in adoptionem datur, iura potestatis [10] patris naturalis minime dissoluuntur. Nec quicquam ad patrem adoptiuum transit, nec in potestate eius est, licet ab intestato iura successionis ei a nobis tributa sint. Si vero pater naturalis non extraneo, sed auo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit eman-

[1] Hal. inserit *a.* [2] *abstinere necesse est.* [3] Hal. inserit *tibi.* [4] *ab.* [5] Hal. addit *constat.* [6] *cum et his.* [7] *Nec donationis* inserit Hal. [8] *Quod et aliis liberis, qui ex eodem matrim. postea fuerint procreati.* [9] *adoptamus.* [10] *Potestatis* deest apud Hal.

emancipatus, etiam auo paterno [1], vel proauo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu, quia concurrunt in vnam personam et naturalia, et adoptionis iura, manet stabile ius patris adoptiui, et naturali vinculo copulatum, et legitimo adoptionis nodo constrictum [2], vt et in familia et in potestate huiusmodi patris adoptiui sit. §. 3. Cum autem impubes per Principale rescriptum adrogatur, causa cognita adrogatio permittitur: et exquiritur causa adrogationis, an honesta sit, expediatque pupillo: et cum quibusdam conditionibus adrogatio fit, id est, vt caueat adrogator personae publicae, hoc est tabulario [3], si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi essent. Item non alias emancipare eum potest adrogator, nisi, causa cognita, dignus emancipatione fuerit, et tunc sua bona ei reddat. Sed etsi decedens pater eum exheredauerit, vel viuus sine iusta causa eum [4] emancipauerit: iubetur quartam partem ei bonorum suorum relinquere, videlicet praeter bona, quae ad patrem adoptiuum transtulit, et quorum commodum ei postea adquisiuit. §. 4. Minorem natu maiorem non posse adoptare, placet. Adoptio enim naturam imitatur: et pro monstro est, vt maior sit filius, quam pater. Debet itaque is, qui sibi filium per adoptionem vel adrogationem facit, plena pubertate, id est, decem et octo annis praecedere. §. 5. Licet autem et in locum nepotis vel pronepotis, vel in locum neptis vel proneptis, vel deinceps adoptare, quamuis filium quis non habeat. §. 6. Et tam filium alienum quis in locum nepotis adoptare potest, quam nepotem in locum filii. §. 7. Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi ex eo filio, quem habet iam adoptatum, vel quasi ex illo, quem naturalem in sua potestate habet: in eo casu et filius consentire debet, ne ei inuito suus heres adgnascatur. Sed ex contrario si auus ex filio nepotem det in adoptionem: non est necesse, filium consentire. §. 8. In plurimis autem causis adsimilatur is, qui adoptatus vel adrogatus est, ei, qui ex legitimo matrimonio natus est. Et ideo si quis per Imperatorem, siue apud Praetorem, vel apud Praesidem prouinciae non extraneum adoptauerit: potest eumdem alii in adoptionem dare. §. 9. Sed et illud vtriusque adoptionis commune est, quod et ii, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt: castrati autem non possunt. §. 10. Feminae quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in sua potestate habent: sed ex indulgentia Principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt. §. 11. Illud proprium est adoptionis illius, quae per sacrum oraculum fit: quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subiicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate, tamquam nepotes. Sic enim et diuus Augustus non ante Tiberium adoptauit, quam is Germanicum adoptauit: vt protinus adoptione facta, incipiat Germanicus Augusti nepos esse. §. 12. Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, seruos, si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. Vnde et nos eruditi in nostra Constitutione etiam eum seruum, quem dominus actis interuenientibus filium suum nominauerit, liberum esse constituimus, licet hoc ad ius filii accipiendum non sufficiat.

Tit. XII.

QVIBVS MODIS IVS POTESTATIS [5] SOLVITVR.

Videamus nunc, quibus modis ii, qui alieno iuri sunt subiecti, eo iure liberantur. Et quidem serui quemadmodum potestate liberantur [6], ex iis intelligere possumus, quae de seruis manumittendis superius exposuimus. Hi vero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit: nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeue sui iuris efficiuntur. Mortuo vero auo, non omnimodo nepotes neptesque sui iuris fiunt: sed ita, si post mortem aui in potestatem patris sui recasuri non sunt. Itaque si moriente auo pater eorum viuit, et in potestate patris sui est: tunc post obitum aui in potestate patris sui fiunt. Si vero is, quo tempore auus moritur, aut etiam [7] mortuus est, aut [8] exiit de potestate patris: tunc ii, quia [9] in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt. §. 1. Cum autem is, qui ob

[1] Ab Hal. abest *paterno*. [2] *Modo constitutum*. [3] Apud Hal. desunt voces *hoc est tabulario*. [4] Apud Hal. deest *eum*. [5] Hal. habet *patriae*. [6] *Et quidem quemadm. liberentur serui a pot. dominorum*. [7] *iam*. [8] Hal. inserit *per emancipationem*. [9] *qui*.

ob aliquod maleficium in insulam deportatur, ciuitatem amittit: sequitur, vt qui eo modo ex numero ciuium Romanorum tollitur, perinde ac si eo mortuo, desinant liberi in potestate eius esse. Pari ratione *et* si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit in potestate parentis esse. Sed si ex indulgentia Principali restituti fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt. *§. 2. Relegati* autem patres in insulam, *in potestate* sua liberos retinent. Et ex contrario liberi relegati in potestate parentium remanent. §. 3. Poenae seruus effectus, filios in potestate habere desinit. Serui autem poenae efficiuntur, qui in metallum damnantur, et qui bestiis subiiciuntur. §. 4. Filiusfamilias si militauerit, vel si Senator, vel Consul fuerit factus, manet in potestate patris. Militia enim, vel consularis dignitas [1] potestate patris filium non liberat. Sed ex Constitutione nostra summa Patriciatus dignitas, ilico Imperialibus codicillis praestitis, filium a patria potestate liberat. Quis enim patiatur, patrem quidem posse per emancipationis modum suae potestatis nexibus filium relaxare [2], Imperatoriam autem Celsitudinem non valere eum, *quem sibi* patrem elegit, ab aliena eximere potestate? §. 5. Si ab hostibus captus fuerit parens, quamuis [3] hostium fiat, tamen pendet ius liberorum, propter ius postliminii: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omnia pristina iura recipiunt. Idcirco reuersus etiam liberos habebit in potestate, quia postliminium fingit eum, qui captus est, semper in ciuitate fuisse. Si vero ibi decesserit, exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur. Ipse quoque filius, neposue, si ab hostibus captus fuerit; similiter dicimus, propter ius postliminii ius quoque potestatis parentis in suspenso esse. Dictum est autem postliminium a limine, et post. Vnde eum, qui ab hostibus captus in fines nostros postea peruenit, postliminio reuersum recte dicimus. Nam limina sicut in domibus finem quemdam faciunt: sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt. Hinc et limes dictus est, quasi finis quidam et terminus; ab eo postliminium dictum [4], quia eodem limine reuertebatur, quo amissus fuerat. Sed et qui captus victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur. §. 6. Praeterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentium esse. Sed emancipatio antea quidem vel per antiquam legis obseruationem procedebat, quae per imaginarias venditiones et intercedentes manumissiones celebratur, vel ex Imperiali rescripto. Nostra autem prouidentia et hoc in melius per Constitutionem reformauit, vt fictione pristina explosa, recta via ad competentes Iudices vel Magistratus, parentes intrent: et sic filios suos, vel filias, vel nepotes, vel neptes, ac deinceps [5], sua manu dimitterent. Et tunc ex edicto Praetoris in huius filii, vel filiae, vel nepotis, vel neptis bonis, qui, vel quae a parente manumissus, vel manumissa fuerit, eadem iura praestantur parenti, quae tribuuntur patrono in bonis liberti. Et praeterea si impubes sit filius, vel filia, vel ceteri, ipse parens ex manumissione tutelam eius nanciscitur. §. 7. Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui filium, et ex eo nepotem, vel neptem in potestate habebit, filium quidem [6] potestate dimittere, nepotem vero vel neptem retinere. Et e conuerso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere, vel omnes sui iuris efficere. Eadem et de pronepote et pronepte dicta esse intelligantur. §. 8. Sed etsi pater filium, quem in potestate habet, auo vel proauo naturali, secundum nostras Constitutiones super his habitas, in adoptionem dederit: id est, si hoc ipsum actis interuenientibus apud competentem Iudicem manifestauerit, praesente eo, qui adoptatur, et non contradicente, nec non eo praesente, qui adoptat, soluitur [7] ius potestatis patris naturalis: transit autem in eiusmodi parentem adoptiuum, in cuius persona et adoptionem esse plenissimam antea diximus. §. 9. Illud autem scire oportet, quod si nurus tua ex filio tuo conceperit, et filium postea emancipaueris, vel in adoptionem dederis, praegnante nuru tua: nihilominus quod ex ea nascitur, in potestate tua nascitur. Quod si post emancipationem, vel adoptionem conceptus fuerit, patris sui emancipati, vel aui adoptiui potestati subiicitur. Et quod neque naturales liberi, neque adoptiui vllo pene modo possunt

[1] Hal. inserit *de*. [2] *liberare*. [3] Hal. inserit *seruus*. [4] *quia ad idem limen reuertebatur, quod amiserat*. [5] Hal. inserit *a*. [6] Hal. inserit *de*. [7] Hal. inserit *quidem*.

J. rom. f. 22 p

J. rom. f. 22 p

G. I. Cöntgen delin et Sc. ffort.

CORPVS IVRIS CIVILIS

DILIGENTIA

IO. FRIDERICI PLITT

DENVO EDITVM.

HAGÆ COMITVM ET
FRANCOFVRTI AD MOENVM
APVD FRATRES VAN DUREN.
MDCCLXXXIX.

Corpus iuris civilis

26 BS div

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

PRAEFATIO.

Consilium nouae huius Corporis iuris ciuilis editionis parandae, in quam sumtus haud exigui erant impendendi, cur ceperint fratres *van Duren*, causa haec fuit. Optarunt nuper ICti Altorfini in sectione secunda Voluminis quarti bibliothecae, quam summo eruditorum plausu cum orbe literario communicant, iuridicae, vt, deficiente plane Corporis I. C. editione, quae minoris esset molis, bibliopola quidam ex nostratibus operi huic sane vtilissimo se accingeret. Cum deinde et alii complures ICti celeberrimi, ea de re in consilium adhibiti, propositum istud laudarent et auctoritate sua comprobarent, serio tandem redemtores huius libri operi manus admouerunt, mihique prouinciam editoris demandarunt.

Institutiones, quas cum Pandectis Volumen hoc primum continet, editionis Cuiacianae, quae 1558 prodiit, Pandectae, Florentinae textum sequuntur. Ducem habuimus *Gebauerum*, ita tamen, vt multa, quae vel ad internam vel externam operis oeconomiam spectarent, immutata sint. Ita apud *Gebauerum* rubricae tantum librorum titulorumque numerum indicant; editio vero haec nostra, quae, vtpote quotidiano vsui inseruitura, commoditati euoluentium ante omnia debuit prospicere, in altera pagina numerum, in altera rubricas titulorum cum verbis initialibus, per

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

PRAEFATIO.

Consilium nouae huius Corporis iuris ciuilis editionis parandae, in quam sumtus haud exigui erant impendendi, cur ceperint fratres *van Duren*, causa haec fuit. Optarunt nuper ICti Altorfini in sectione secunda Voluminis quarti bibliothecae, quam summo eruditorum plausu cum orbe literario communicant, iuridicae, vt, deficiente plane Corporis I. C. editione, quae minoris esset molis, bibliopola quidam ex nostratibus operi huic sane vtilissimo se accingeret. Cum deinde et alii complures ICti celeberrimi, ea de re in consilium adhibiti, propositum istud laudarent et auctoritate sua comprobarent, serio tandem redemtores huius libri operi manus admouerunt, mihique prouinciam editoris demandarunt.

Institutiones, quas cum Pandectis Volumen hoc primum continet, editionis Cuiacianae, quae 1558 prodiit, Pandectae, Florentinae textum sequuntur. Ducem habuimus *Gebauerum*, ita tamen, vt multa, quae vel ad internam vel externam operis oeconomiam spectarent, immutata sint. Ita apud *Gebauerum* rubricae tantum librorum titulorumque numerum indicant; editio vero haec nostra, quae, vtpote quotidiano vsui inseruitura, commoditati euoluentium ante omnia debuit prospicere, in altera pagina numerum, in altera rubricas titulorum cum verbis initialibus, per

* totum

totum opus ſiſtit. Quae quidem res eam nobis praeſtare vtilitatem videtur, vt, cum etiam illi, qui Corporis I. C. exemplaria diurna nocturnaque manu verſant, minime quidem ſingulorum titulorum numerum memoriter teneant, at, quo fere loco quilibet ſit reperiendus et qui vicini ſint tituli, ſciant, in noſtra editione, quae ſupra columnas titulorum rubricas habet, facillime omnia, quaecunque volueris, poſſint inueniri. Deinde rubricae librorum ſingularum legum apud *Gebauerum* tantum notis numerorum, apud nos vero, quod eam rem et archetypo accuratius reſpondentem, et vero vſui commodiorem iudicauimus, literis vbiuis expreſſae ſunt. In noſtra igitur editione non ſcribitur, Vlpianus libro 6, ſed, *libro ſexto*. Adiecimus etiam, vt ſaltem rudimentis eorum, quae ad criticam Corporis I. C. tractationem pertinent, facillima, qua id fieri hoc loco poſſet, ratione tirones imbueremus, lectionem Haloandrinam, in qua tamen re illud conſilium ſecuti ſumus, vt omiſſis minutiis, quas apud illos tantum quaeras, qui integram omnium variarum lectionum collectionem et vero farraginem exhibere volunt, ea ſolum, quae maioris eſſent momenti, ſeligeremus. Cum praeterea Haloander librum et numerum Florentiae ſupra quamuis legem ſecundum nomen ICti adſcriptum ſaepius omiſerit, notauimus id poſt rubricam per duo puncta e. g. Celſus libro decimo Digeſtorum: quae: indicant, apud Haloandrum tantum eſſe *Celſus*, ſine numero et libro. Signum hocce perparuum minime oculos offendere exiſtimauimus; ſimili quoque ratione, vt, cum lineae iam ſatis eſſent preſſae atque anguſtae, plagulae plus luminis acciperent, rubricas legum, vt in editionibus Gothofredi, van Leuwen aliorumque factum eſt, diuiſis verſibus curauimus typis exſcribendas.

Ceterum,

Ceterum, ne quis erret, genuinam literam Florentinam, etiam in minutiſſimis rebus exhibere, minime nobis erat propoſitum, quippe quod a conſilio editionis minoris et quotidiano vſui aptae plane erat alienum. Quod igitur ad Pandectarum textum attinet, geminationem ac permutationem literarum quam vulgo vſurpare ſolent, in verbis exſcribendis adhibuimus. Illa etiam, quae editiones quam plurimae intacta ſeruarunt, veluti *cottidie, quotiens, vicenſimus, aduleſcens*, cetera ſimpliciter ita, vt nunc dari ſolent, *quotidie, quoties, viceſimus, adoleſcens*, efferre, nulli dubitauimus; aliis tamen quae minus turbare ſunt viſa, e. g. *petiſſet, adiſſet*, pro *petiiſſet, adiiſſet* retentis. Noſtra enim editio non Criticorum ſed tironum in vſum comparata, nouam tantum textus deſcriptionem, minime vero nouam eiusdem recenſionem offert; abs qua igitur, vt *alias editiones*, ſiue Taurellum ſiue Haloandrum ſequantur, ſuperuacaneas reddat, poſtulare haud poſſit aequus harum rerum arbiter.

Vt tamen haec noſtra editio habeat, quae ceteris omnibus praeſtet, notitia literaria omnium codicum ac editionum Córporis I. C. cum quod ad ſingulas eius partes, tum quod ad integrum opus attinet, ditare eandem conſtituimus. Operoſus iſte index literarius, cuius perfectioni et plenitudini haud multum deeſſe ſperare nobis licet, ad finem perductus, quotidie publici iuris fieri poteſt. Cum vero prius hoc volumen maiorem iam in molem, quam poſterius poteſt obtinere, excreuerit, precibus redemtorum huius operis, quorum intererat, ne iuſta partium proportio nimis negligeretur, concedens, Volumini ſecundo, quanquam inuitus, laborem iſtum ſeruo. Iidem etiam obſtiterunt, quo minus ne praefationem quidem huic priori inprimis Volumini ſcriptam, addere poſſem.

 Ergo

Ergo et hanc, quae non solum totam editionis huius constitutionem, et leges, quas in adornanda illa secuti sumus, probabit ac defendet, sed insuper etiam collationem codicis Institutionum manu exarati, plane adhuc ignoti habebit, donec Volumen secundum prodeat, in scriniis adseruare cogor. Vale B. L. et mihi conatibusque meis litterariis faue. Francof. ad M. d. 2 Mart. 1789.

Plitt.

INSTITVTIONVM
D. IVSTINIANI
SACRATISSIMI PRINCIPIS
PROOEMIVM.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI [1].

IMPERATOR CAESAR FLAVIVS IVSTINIANVS, Alamanicus, Gotthicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, pius, felix, inclytus, victor ac triumphator semper Augustus, cupidae legum iuuentuti.

IMPERATORIAM Maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam: vt vtrumque tempus, et bellorum et pacis, recte possit gubernari: et Princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus praeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellens: et fiat tam iuris religiosissimus, quam victis hostibus triumphator [2]. §. 1. Quorum vtramque viam cum summis vigiliis, summaque prouidentia, annuente Deo, perfecimus. Et bellicos quidem sudores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae [3] cognoscunt: et tam Africa, quam aliae numerosae prouinciae post tanta temporum spatia nostris victoriis a caelesti numine praestitis, iterum ditioni Romanae nostroque additae imperio, protestantur. Omnes vero populi legibus iam a nobis promulgatis vel compositis reguntur. §. 2. Et cum sacratissimas Constitutiones antea confusas in luculentam ereximus consonantiam: tunc nostram extendimus curam ad immensa veteris prudentiae volumina; et opus desperatum, quasi per medium profundum euntes, caelesti fauore iam adimpleuimus. §. 3. Cumque hoc Deo propitio peractum est, Tribuniano viro magnifico, Magistro, et Exquaestore sacri Palatii nostri [4], nec non Theophilo et Dorotheo, viris illustribus, Antecessoribus nostris (quorum omnium solertiam et legum scientiam, et circa nostras iussiones fidem, iam ex multis rerum argumentis accepimus) conuocatis, mandauimus specialiter, vt [5] nostra auctoritate, nostrisque suasionibus Institutiones componerent: vt liceat vobis prima legum cunabula, non ab antiquis fabulis discere, sed ab Imperiali splendore appetere: et tam aures, quam animae vestrae nihil inutile, nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant. Et quod priore tempore vix post quadriennium prioribus contingebat, vt tunc Constitutiones Imperatorias legerent, hoc vos a primordio ingrediamini: digni tanto honore, tantaque reperti felicitate, vt et initium vobis et finis legum eruditionis a voce Principali procedat. §. 4. Igitur post libros quinquaginta Digestorum, seu Pandectarum, in quibus omne ius antiquum collatum est, quos per eundem virum excelsum Tribunianum, nec non ceteros viros illustres et facundissimos confecimus, in hos quatuor libros easdem Institutiones partiri iussimus, vt sint totius legitimae scientiae prima elementa. §. 5. In quibus breuiter expositum est, et quod antea obtinebat, et quod postea desuetudine inumbratum, Imperiali remedio illuminatum est. §. 6. Quas ex omnibus antiquorum Institutionibus, et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam Institutionum, quam Rerum quotidianarum aliisque multis commentariis compositas, cum tres praedicti viri prudentes nobis obtulerunt, et legimus, et cognouimus, et plenissimum nostrarum Constitutionum robur eis accommodauimus. §. 7. Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite, et vosmetipsos sic eruditos ostendite, vt spes vos pulcherrima foueat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram rempublicam in partibus eius vobis credendis gubernari D. CP. XI. Calend. Decembris, D. IVSTINIANO PP. A. III. CONS.

LIBER

1 Haec solemnis Dei inuocatio ab Haloandro omissa est. 2 Hal. addit *magnificus*. 3 *redactae*. 4 Hal. addit *et consule*. 5 Hal. inserit *ipsi*.

LIBER PRIMVS.

TIT. I.

DE IVSTITIA ET IVRE.

IVSTITIA est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. §. 1. Iurisprudentia est diuinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia. §. 2. His igitur generaliter cognitis, et incipientibus nobis exponere iura populi Romani; ita videntur posse tradi commodissime, si primo leui ac simplici via, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. Alioquin, si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine aut varietate rerum onerauerimus, duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore, saepe etiam cum diffidentia, quae plerumque iuuenes auertit, serius ad id perducemus, ad quod leuiore via ductus, sine magno labore, & sine vlla diffidentia maturius perduci potuisset. §. 3. Iuris praecepta sunt haec: honeste viuere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. §. 4. Huius studii duae sunt positiones, Publicum et Priuatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat. Priuatum, quod ad singulorum vtilitatem. Dicendum est igitur de iure priuato, quod tripertitum est: collectum est enim ex naturalibus praeceptis, aut gentium, aut ciuilibus.

TIT. II.

DE IVRE NATVRALI, GENTIVM ET CIVILI.

IVS naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur. Hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus: hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritia censeri. §. 1. Ius autem ciuile, vel gentium, ita diuiditur. Omnes [1] populi, qui legibus, et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure vtuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius ciuitatis proprium est: vocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ipsius ciuitatis. Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur, vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes vtantur. Et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure vtitur. Quae singula qualia sint, suis locis proponemus. §. 2. Sed ius quidem ciuile ex vnaquaque ciuitate appellatur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius ciuile Atheniensium, non errauerit. Sic enim et ius, quo populus Romanus vtitur, ius ciuile Romanorum adpellamus, vel ius Quiritum, quo Quirites vtuntur; Romani enim [2] Quirites a Quirino appellantur. Sed quoties non addimus nomen, cuius sit ciuitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum poetam dicimus, nec addimus nomen, subauditur apud Graecos egregius Homerus, apud nos Virgilius. Ius autem gentium omni humano generi commune est. Nam vsu exigente, et humanis necessitatibus, gentes humanae [3] quaedam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt, et captiuitates secutae, et seruitutes, quae sunt naturali iuri contrariae. Iure enim naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur. Et ex hoc iure gentium omnes pene contractus introducti sunt, vt emtio, venditio, locatio, conductio, societas, depositum, mutuum, et alii innumerabiles. §. 3. Constat autem ius nostrum [4] aut ex scripto, aut ex non scripto: vt apud Graecos τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι. Scriptum autem ius est Lex, Plebiscita, Senatusconsulta, Principum Placita, Magistratuum Edicta, Responsa Prudentium. §. 4. Lex est, quod populus Romanus Senatorio Magistratu interrogante, veluti Consule, constituebat. Plebiscitum est, quod plebs, plebeio Magistratu interrogante, veluti Tribuno, constituebat. Plebs autem a populo eo differt, quo species a genere. Nam appellatione populi vniuersi ciues significantur, connumeratis etiam Patriciis et Senatoribus: plebis autem appellatione, sine Patriciis et Senatoribus, ceteri ciues significantur. Sed et plebiscita [5] lata lege Hortensia non minus valere, quam leges coeperunt. §. 5.

Sena-

1 Hal. *I. a ciu. a iure gentium distinguitur, quod omnes.* 2 Hal. inserit *a Romulo.* 3 Hal. inserit *iura.* 4 *C. a. i. nostrum, quo vtimur, aut scripto, aut sine scripto.* 5 Apud Hal. deest *lata.*

Senatusconſultum eſt, quod Senatus iubet atque conſtituit. Nam cum auctus eſſet populus Romanus in eum modum, vt difficile eſſet in vnum eum conuocari legis ſanciendae cauſa, aequum viſum eſt Senatum vice populi conſuli. §. 6. Sed et quod Principi placuit, legis habet vigorem: cum lege Regia, quae de eius imperio lata eſt, populus ei, et in eum omne imperium ſuum et poteſtatem [1] conceſſit. Quodcumque ergo Imperator per epiſtolam conſtituit, vel cognoſcens decreuit, vel edicto praecepit, legem eſſe conſtat: hae ſunt, quae Conſtitutiones appellantur. Plane ex his quaedam ſunt perſonales, quae nec ad exemplum trahuntur, quoniam non hoc Princeps vult. Nam quod alicui ob meritum indulſit, vel ſi cui poenam irrogauit, vel ſi cui ſine exemplo ſubuenit, perſonam non transgreditur. Aliae autem cum generales ſint, omnes proculdubio tenent. §. 7. Praetorum quoque edicta non modicam obtinent iuris auctoritatem. Hoc etiam ius honorarium ſolemus appellare, quod qui honorem gerunt, id eſt Magiſtratus, auctoritatem huic iuri dederunt. Proponebant et Aediles curules edictum de quibusdam cauſis, quod [2] edictum iuris honorarii portio eſt. §. 8. Reſponſa Prudentium, ſunt ſententiae et opiniones eorum, quibus permiſſum erat iura condere [3]. Nam antiquitus inſtitutum erat, vt eſſent, qui iura publice interpretarentur, quibus a Caeſare ius reſpondendi datum eſt, qui Iurisconſulti appellabantur: quorum omnium ſententiae et opiniones eam auctoritatem tenebant, vt iudici recedere a reſponſo eorum non liceret, vt eſt conſtitutum. §. 9. [4] Ex non ſcripto ius venit, quod vſus comprobauit. Nam diuturni mores conſenſu vtentium comprobati, legem imitantur. §. 10. Et non ineleganter in duas ſpecies ius ciuile diſtributum eſſe videtur. Nam origo eius ab inſtitutis duarum ciuitatum, Athenarum ſcilicet, et Lacedaemoniorum, fluxiſſe videtur. In his enim ciuitatibus ita agi ſolitum erat, vt Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro legibus obſeruarent, memoriae mandarent: Athenienſes vero ea, quae in legibus ſcripta comprehendiſſent, cuſtodirent. §. 11. Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque [5] ſeruantur, diuina quadam prouidentia conſtituta, ſemper firma atque immutabilia permanent. Ea vero, quae ipſa ſibi quaeque ciuitas conſtituit, ſaepe mutari ſolent, vel tacito conſenſu populi, vel alia poſtea lege lata.

Tit. III.

DE IVRE PERSONARVM.

Omne [6] autem ius, quo vtimur, vel ad perſonas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Et prius de perſonis videamus. Nam parum eſt ius noſſe, ſi perſonae, quarum cauſa conſtitutum eſt, ignorentur. Summa itaque diuiſio de iure perſonarum haec eſt: quod omnes homines, aut liberi ſunt, aut ſerui. §. 1. Et libertas quidem (ex qua etiam liberi vocantur) eſt naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, niſi ſi quid vi aut iure prohibetur. §. 2. Seruitus autem eſt conſtitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam ſubiicitur. §. 3. Serui autem ex eo appellati ſunt, quod Imperatores captiuos vendere, ac per hoc ſeruare, nec occidere ſolent; qui etiam mancipia dicti ſunt, eo quod ab hoſtibus manu capiuntur. §. 4. Serui autem aut naſcuntur, aut fiunt. Naſcuntur ex ancillis noſtris. Fiunt aut iure gentium, id eſt, ex captiuitate: aut iure ciuili, cum liber homo maior viginti annis ad pretium participandum ſeſe venundari paſſus eſt. §. 5. In ſeruorum conditione nulla eſt differentia. In liberis [7] multae differentiae ſunt: aut enim ſunt ingenui, aut libertini.

Tit. IV.

DE INGENVIS.

Ingenvvs eſt is, qui ſtatim, vt natus eſt, liber eſt: ſiue ex duobus ingenuis matrimonio editus eſt, ſiue ex libertinis duobus, ſiue ex altero libertino, et altero ingenuo. Sed etſi quis ex matre naſcitur libera, patre [8] ſeruo, ingenuus nihilominus naſcitur: quemadmodum qui ex matre libera, et incerto patre natus eſt, quoniam vulgo conceptus eſt. Sufficit autem liberam fuiſſe matrem eo tempore, quo naſcitur, licet ancilla conceperit. Et e contrario ſi libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum, qui naſcitur, liberum naſci: quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in ventre eſt. Ex his illud quaeſitum eſt, ſi ancilla

1 *concedat.* 2 *et ipſum.* 3 *de iure reſpondere.* 4 *ſine ſcripto.* 5 *obſeruantur.* 6 Non integrum hoc principium, ſed tantum vſque ad vocabulum *ignorentur* Hal. in fine Tit. praec. collocat. Reliqua inde a voce *Summa* faciunt initium Tituli huius III. 7 Hal. inſerit *autem.* 8 *vero.*

cilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta pepererit, liberum an seruum pariat? Et Marcianus probat, liberum nasci. Sufficit enim ei, qui in [1] ventre est, liberam matrem vel medio tempore habuisse: quod verum est. §. 1. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi in seruitute fuisse, & postea manumissum esse. Saepissime enim constitutum est, natalibus non officere manumissionem.

Tit. V.

DE LIBERTINIS.

Libertini sunt, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. Manumissio autem, est [2] datio libertatis. Nam quamdiu quis in seruitute est, manui et potestati suppositus est: manumissus liberatur potestate. Quae res a iure gentium originem sumsit: vtpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur: nec esset nota manumissio, cum seruitus esset incognita. Sed postea quam iure gentium seruitus inuasit, secutum est beneficium manumissionis. Et cum vno naturali [3] nomine homines appellarentur, iure gentium tria [4] genera esse coeperunt: liberi, et his contrarium serui, et tertium genus libertini, qui desierant esse serui. §. 1. Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex sacris Constitutionibus in sacrosanctis Ecclesiis, aut vindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testamentum, aut per aliam quamlibet vltimam voluntatem. Sed et aliis multis modis libertas seruo competere potest, qui tam ex veteribus, quam ex nostris Constitutionibus introducti sunt. §. 2. Serui autem a dominis semper manumitti solent; adeo vt vel in transitu manumittantur, veluti cum Praetor, aut Praeses, aut Proconsul in balneum, vel in theatrum eant. §. 3. Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat. Nam qui manumittebantur, modo maiorem et iustam libertatem consequebantur, et fiebant ciues Romani: modo minorem, & Latini ex lege Iunia Norbana fiebant: modo inferiorem, et fiebant ex lege Aelia Sentia dediticiorum numero [5]. Sed [6] dediticiorum quidem pessima conditio iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit [7]: Latinorum vero nomen non frequentatur [8], ideoque nostra pietas omnia augere, et in meliorem statum reducere desiderans, duabus Constitutionibus hoc emendauit, et in pristinum statum perduxit [9]: quia et a primis vrbis Romae cunabulis vna atque simplex libertas competebat, id est, ea, quam habebat manumissor: nisi quod scilicet libertinus sit, qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit, et dediticios quidem per Constitutionem nostram expulimus, quam promulgauimus inter nostras Decisiones; per quas, suggerente nobis Tribuniano, viro excelso, Quaestore, antiqui iuris altercationes placauimus: Latinos autem Iunianos, et omnem, quae circa eos fuerat, obseruantiam, alia Constitutione per eiusdem Quaestoris suggestionem correximus, quae inter Imperiales radiat sanctiones. Et omnes libertos nullo, nec aetatis manumissi, nec domini manumissoris [10], nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea obseruabatur, ciuitate Romana donauimus [11]; multis modis additis, per quos possit libertas seruis cum ciuitate Romana, quae sola est in praesenti, praestari.

Tit. VI.

QVI ET QVIBVS EX CAVSIS MANVMITTERE NON POSSVNT [12].

Non tamen cuicumque volenti manumittere licet. Nam is, qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit: quia lex Aelia Sentia impedit libertatem. §. 1. Licet autem domino, qui soluendo non est, in testamento seruum suum cum libertate heredem instituere, vt liber fiat, heresque ei solus et necessarius, si modo ei nemo alius ex eo testamento heres extiterit: aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is, qui scriptus est, qualibet ex causa heres [13] non extiterit. Idque eadem lege Aelia Sentia prouisum est, et recte. Valde enim prospiciendum erat, vt egentes homines, quibus alius heres extiturus non esset, vel seruum suum necessarium heredem haberent, qui satisfacturus esset creditoribus: aut hoc eo non faciente, creditores res hereditarias serui nomine vendant, ne iniuria defunctus adficiatur. §. 2. Idemque iuris est, etsi sine libertate seruus heres institutus est. Quod nostra Constitutio non solum in domino, qui soluendo non est, sed generaliter constituit, noua humanitatis ratione, vt ex ipsa

1 *vtero.* 2 *de manu datio.* 3 *communi.* 4 Hal. inserit *hominum.* 5 *dediticii.* 6 Hal. inserit *quoniam.* 7 *abierat.* 8 *frequentabatur.* 9 *reduxit.* 10 *manumittentis.* 11 *decorauimus.* 12 *Quibus ex caussis manumittere non licet.* 13 Hal. inserit *ei.*

ipsa scriptura institutionis, etiam libertas ei competere videatur: cum non est verisimile, eum, quem heredem sibi elegit, si praetermiserit libertatis dationem, seruum remanere voluisse, et neminem sibi heredem fore. §. 3. In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, soluendo non est: vel datis libertatibus, desiturus est soluendo esse. Praeualuisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuerit, non impediri libertatem, quamuis bona eius creditoribus non sufficiant. Saepe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum vtroque modo fraudantur creditores; id est, et consilio manumittentis, et ipsa re, eo quod eius bona non sunt suffectura creditoribus. §. 4. Eadem lege Aelia Sentia domino minori viginti annis, non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium, iusta causa manumissionis probata, fuerint manumissi. §. 5. Iustae autem manumissionis causae hae sunt: veluti si quis patrem, aut matrem, filium, filiamue, aut fratrem, sororemue naturales, aut paedagogum, nutricem, educatorem, aut alumnum, alumnamue, aut collactaneum manumittat: aut seruum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii [1] causa: dum tamen intra sex menses vxor ducatur, nisi iusta causa impediat: et [2] qui manumittitur procuratoris habendi gratia, non minor decem et septem annis manumittatur. §. 6. Semel autem causa probata: siue vera sit, siue falsa, non retractatur. §. 7. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus erat, eueniebat, vt qui quatuordecim annos aetatis expleuerat, licet testamentum facere, et in eo sibi heredem instituere, legataque relinquere posset, tamen si adhuc minor esset viginti annis, libertatem seruo dare non posset. Quod non erat ferendum, si is [3], cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat, vni seruo dare libertatem non permittebatur [4]. Quare nos [5] similiter ei, quemadmodum alias res, ita et [6] seruos suos in vltima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, vt et libertatem eis possit praestare. Sed cum libertas inaestimabilis est, et propter hoc ante vicesimum aetatis annum antiquitas libertatem seruo dare prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare seruo suo concedimus, nisi septimum et decimum annum impleuerit, et octauum decimum annum tetigerit. Cum enim antiquitas huiusmodi aetati, et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui iudicii stabilitas ita eos adiuuare credatur, vt ad libertates dandas seruis suis possint peruenire?

TIT. VII.

DE LEGE FVSIA CANINIA SVBLATA [7].

LEGE Fusia Caninia certus modus constitutus erat in seruis testamento manumittendis. Quam quasi libertates impedientem, et quodammodo inuidam, tollendam esse censuimus: cum satis fuerat inhumanum, viuos quidem licentiam habere, totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatem: morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

TIT. VIII.

DE IIS, QVI SVI, VEL ALIENI IVRIS SVNT.

SEQVITVR de iure personarum alia diuisio. Nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae. Rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentium, aliae in potestate dominorum sunt. Videamus itaque de iis, quae alieno iuri subiectae sunt. Nam si cognouerimus, quae istae personae sint: simul intelligemus, quae sui iuris sunt. Ac prius dispiciamus de iis, quae in potestate dominorum sunt. §. 1. In potestate itaque dominorum sunt serui. Quae quidem potestas iuris gentium est. Nam apud omnes peraeque gentes animaduertere possumus, dominis in seruos vitae necisque potestatem fuisse; et quodcumque per seruum adquiritur, id domino adquiritur. §. 2. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet, sine causa legibus cognita, in seruos suos supra modum saeuire. Nam ex Constitutione Diui Pii [8] Antonini, qui sine causa seruum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam qui [9] alienum seruum occiderit. Sed et maior asperitas dominorum, eiusdem Principis Constitutione coercetur. Nam

[1] Hal. addit *habendi*. [2] Hal. inserit *seruus*. [3] Hal. pro *si is*, habet *nam*. [4] Verba haec *vni seruo dare libert. non permittebatur* apud Hal. non leguntur. [5] *non*. [6] *ita de seruis suis*. [7] *tollenda*. [8] *Pii* deest apud Hal. [9] *si*.

cilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta pepererit, liberum an seruum pariat? Et Marcianus probat, liberum nasci. Sufficit enim ei, qui in [1] ventre est, liberam matrem vel medio tempore habuisse: quod verum est. §. 1. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi in seruitute fuisse, & postea manumissum esse. Saepissime enim constitutum est, natalibus non officere manumissionem.

Tit. V.

DE LIBERTINIS.

Libertini sunt, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. Manumissio autem, est [2] datio libertatis. Nam quamdiu quis in seruitute est, manui et potestati suppositus est: manumissus liberatur potestate. Quae res a iure gentium originem sumsit: vtpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur: nec esset nota manumissio, cum seruitus esset incognita. Sed postea quam iure gentium seruitus inuasit, secutum est beneficium manumissionis. Et cum vno naturali [3] nomine homines appellarentur, iure gentium tria [4] genera esse coeperunt: liberi, et his contrarium serui, et tertium genus libertini, qui desierant esse serui. §. 1. Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex sacris Constitutionibus in sacrosanctis Ecclesiis, aut vindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testamentum, aut per aliam quamlibet vltimam voluntatem. Sed et aliis multis modis libertas seruo competere potest, qui tam ex veteribus, quam ex nostris Constitutionibus introducti sunt. §. 2. Serui autem a dominis semper manumitti solent; adeo vt vel in transitu manumittantur, veluti cum Praetor, aut Praeses, aut Proconsul in balneum, vel in theatrum eant. §. 3. Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat. Nam qui manumittebantur, modo maiorem et iustam libertatem consequebantur, et fiebant ciues Romani: modo minorem, & Latini ex lege Iunia Norbana fiebant: modo inferiorem, et fiebant ex lege Aelia Sentia dediticiorum numero [5]. Sed [6] dediticiorum quidem pessima conditio iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit [7]: Latinorum vero nomen non frequentatur [8], ideoque nostra pietas omnia augere, et in meliorem statum reducere desiderans, duabus Constitutionibus hoc emendauit, et in pristinum statum perduxit [9]: quia et a primis vrbis Romae cunabulis vna atque simplex libertas competebat, id est, ea, quam habebat manumissor: nisi quod scilicet libertinus sit, qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit, et dediticios quidem per Constitutionem nostram expulimus, quam promulgauimus inter nostras Decisiones; per quas, suggerente nobis Tribuniano, viro excelso, Quaestore, antiqui iuris altercationes placauimus: Latinos autem Iunianos, et omnem, quae circa eos fuerat, obseruantiam, alia Constitutione per eiusdem Quaestoris suggestionem correximus, quae inter Imperiales radiat sanctiones. Et omnes libertos nullo, nec aetatis manumissi, nec domini manumissoris [10], nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea obseruabatur, ciuitate Romana donauimus [11]; multis modis additis, per quos possit libertas seruis cum ciuitate Romana, quae sola est in praesenti, praestari.

Tit. VI.

QVI ET QVIBVS EX CAVSIS MANVMITTERE NON POSSVNT [12].

Non tamen cuicumque volenti manumittere licet. Nam is, qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit: quia lex Aelia Sentia impedit libertatem. §. 1. Licet autem domino, qui soluendo non est, in testamento seruum suum cum libertate heredem instituere, vt liber fiat, heresque ei solus et necessarius, si modo ei nemo alius ex eo testamento heres extiterit: aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is, qui scriptus est, qualibet ex causa heres [13] non extiterit. Idque eadem lege Aelia Sentia prouisum est, et recte. Valde enim prospiciendum erat, vt egentes homines, quibus alius heres extiturus non esset, vel seruum suum necessarium heredem haberent, qui satisfacturus esset creditoribus: aut hoc eo non faciente, creditores res hereditarias serui nomine vendant, ne iniuria defunctus adficiatur. §. 2. Idemque iuris est, etsi sine libertate seruus heres institutus est. Quod nostra Constitutio non solum in domino, qui soluendo non est, sed generaliter constituit, noua humanitatis ratione, vt ex ipsa

1 *vtero.* 2 *de manu datio.* 3 *communi.* 4 Hal. inserit *hominum.* 5 *dedititii.* 6 Hal. inserit *quoniam.* 7 *abierat.* 8 *frequentabatur.* 9 *reduxit.* 10 *manumittentis.* 11 *decorauimus.* 12 *Quibus ex caussis manumittere non licet.* 13 Hal. inserit *ei.*

ipsa scriptura institutionis, etiam libertas ei competere videatur: cum non est verisimile, eum, quem heredem sibi elegit, si praetermiserit libertatis dationem, seruum remanere voluisse, et neminem sibi heredem fore. §. 3. In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, soluendo non est: vel datis libertatibus, desiturus est soluendo esse. Praeualuisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuerit, non impediri libertatem, quamuis bona eius creditoribus non sufficiant. Saepe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum vtroque modo fraudantur creditores; id est, et consilio manumittentis, et ipsa re, eo quod eius bona non sunt suffectura creditoribus. §. 4. Eadem lege Aelia Sentia domino minori viginti annis, non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium, iusta causa manumissionis probata, fuerint manumissi. §. 5. Iustae autem manumissionis causae hae sunt: veluti si quis patrem, aut matrem, filium, filiamue, aut fratrem, sororemue naturales, aut paedagogum, nutricem, educatorem, aut alumnum, alumnamue, aut collactaneum manumittat: aut seruum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii [1] causa: dum tamen intra sex menses vxor ducatur, nisi iusta causa impediat: et [2] qui manumittitur procuratoris habendi gratia, non minor decem et septem annis manumittatur. §. 6. Semel autem causa probata: siue vera sit, siue falsa, non retractatur. §. 7. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus erat, eueniebat, vt qui quatuordecim annos aetatis expleuerat, licet testamentum facere, et in eo sibi heredem instituere, legataque relinquere posset, tamen si adhuc minor esset viginti annis, libertatem seruo dare non posset. Quod non erat ferendum, si is [3], cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat, vni seruo dare libertatem non permittebatur [4]. Quare nos [5] similiter ei, quemadmodum alias res, ita et [6] seruos suos in vltima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, vt et libertatem eis possit praestare. Sed cum libertas inaestimabilis est, et propter hoc ante vicesimum aetatis annum antiquitas libertatem seruo dare prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare seruo suo concedimus, nisi septimum et decimum annum impleuerit, et octauum decimum annum tetigerit. Cum enim antiquitas huiusmodi aetati, et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui iudicii stabilitas ita eos adiuuare credatur, vt ad libertates dandas seruis suis possint peruenire?

Tit. VII.

DE LEGE FVSIA CANINIA SVBLATA [7].

Lege Fusia Caninia certus modus constitutus erat in seruis testamento manumittendis. Quam quasi libertates impedientem, et quodammodo inuidam, tollendam esse censuimus: cum satis fuerat inhumanum, viuos quidem licentiam habere, totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatem: morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

Tit. VIII.

DE IIS, QVI SVI, VEL ALIENI IVRIS SVNT.

Seqvitvr de iure personarum alia diuisio. Nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae. Rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentium, aliae in potestate dominorum sunt. Videamus itaque de iis, quae alieno iuri subiectae sunt. Nam si cognouerimus, quae istae personae sunt: simul intelligemus, quae sui iuris sunt. Ac prius dispiciamus de iis, quae in potestate dominorum sunt. §. 1. In potestate itaque dominorum sunt serui. Quae quidem potestas iuris gentium est. Nam apud omnes peraeque gentes animaduertere possumus, dominis in seruos vitae necisque potestatem fuisse; et quodcumque per seruum adquiritur, id domino adquiritur. §. 2. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet, sine causa legibus cognita, in seruos suos supra modum saeuire. Nam ex Constitutione Diui Pii [8] Antonini, qui sine causa seruum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam qui [9] alienum seruum occiderit. Sed et maior asperitas dominorum, eiusdem Principis Constitutione coercetur. Nam

[1] Hal. addit *habendi*. [2] Hal. inserit *seruus*. [3] Hal. pro *si is*, habet *nam*. [4] Verba haec *vni seruo dare libert. non permittebatur* apud Hal. non leguntur. [5] *non*. [6] *ita de seruis suis*. [7] *tollenda*. [8] *Pii* deest apud Hal. [9] *si*.

Nam [1] consultus a quibusdam Praesidibus prouinciarum de iis seruis, qui ad aedem sacram, vel ad statuas [2] Principum confugiunt, praecepit, vt, si intolerabilis videatur saeuitia dominorum, cogantur seruos suos bonis conditionibus vendere, vt pretium dominis daretur. Et recte. Expedit enim Reipublicae, ne sua re quis male vtatur. Cuius rescripti, ad Aelium Marcianum emissi, verba sunt haec: Dominorum quidem potestatem in seruos suos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi: sed dominorum interest, ne auxilium contra saeuitiam, vel famem, vel intolerabilem iniuriam denegetur iis, qui iuste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt. Et si vel durius habitos, quam aequum est, vel infami iniuria adfectos [3] cognoueris, veniri iube, ita vt in potestatem domini non reuertantur. Qui [4] si meae Constitutioni fraudem fecerit, sciet me admissum severius executurum.

Tit. IX.

DE PATRIA POTESTATE.

In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreauerimus. §. 1. Nuptiae autem, siue matrimonium, est viri et mulieris coniunctio, indiuiduam vitae consuetudinem continens. §. 2. Ius autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est ciuium Romanorum. Nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus. §. 3. Qui igitur ex te et vxore tua nascitur, in tua potestate est. Item qui ex filio tuo et vxore eius nascitur, id est, nepos tuus et neptis, aeque in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis, et deinceps ceteri. Qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius.

Tit. X.

DE NVPTIIS.

Ivstas autem nuptias inter se ciues Romani contrahunt, qui secundum praecepta legum coeunt: masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, siue patresfamilias sint, siue filiifamilias: dum tamen si filiifamilias sint, consensum habeant parentium, quorum in potestate sunt. Nam hoc fieri debere, et ciuilis, et naturalis ratio suadet: in tantum vt iussum parentis praecedere debeat. Vnde quaesitum est, an furiosi filia nubere, an [5] furiosi filius vxorem ducere possit? cumque super filio variabatur, nostra processit Decisio, qua permissum est ad exemplum filiae furiosi, filium quoque furiosi posse et sine patris interuentu matrimonium sibi copulare, secundum datum ex nostra Constitutione modum. §. 1. Ergo non omnes nobis vxores ducere licet. Nam [6] quarundam nuptiis abstinendum est. Inter eas enim personas, quae parentium liberorumue locum inter se obtinent, contrahi nuptiae non possunt: veluti inter patrem et filiam, vel auum et neptem, vel matrem et filium, vel auiam et nepotem, et vsque ad infinitum. Et si tales personae inter se coierint; nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. Et haec adeo ita [7] sunt, vt quamuis per adoptionem, parentium liberorumue loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio iungi: in tantum, vt etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat. Itaque eam, quae tibi per adoptionem filia vel neptis esse coeperit, non poteris vxorem ducere, quamuis eam emancipaueris. §. 2. Inter eas quoque personas, quae ex transuerso gradu cognationis iunguntur, est quaedam similis obseruatio, sed non tanta. Sane enim inter fratrem sororemque nuptiae prohibitae sunt: siue ab eodem patre eademque matre nati fuerint, siue ex alterutro eorum. Sed si qua per adoptionem soror tibi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter te et eam nuptiae consistere non possunt. Cum vero per emancipationem adoptio sit dissoluta, poteris eam vxorem ducere. Sed etsi tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. Et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam emancipare. Et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante filium emancipare. §. 3. Fratris vero vel sororis filiam vxorem ducere non licet. Sed nec neptem fratris vel sororis qui vxorem ducere potest, quamuis quarto gradu sint. Cuius enim filiam vxorem ducere non licet, neque eius neptem permittitur. Eius vero mulieris, quam pater tuus adoptauit, filiam non videris impediri vxorem ducere: quia neque naturali, neque ciuili iure tibi coniungitur. §. 4. Duorum autem fratrum vel sororum liberi, vel fratris

tris

[1] Hal. inserit *Antoninus.* [2] Hal. *statuam.* [3] Hal. addit *esse.* [4] *Quod.* [5] *vel.* [6] Hal. inserit *a.* [7] *vera.*

tris et sororis iungi possunt. §. 5. Item amitam, licet adoptiuam, ducere vxorem non licet, item nec materteram: quia parentium loco habentur. Qua ratione verum est, magnam quoque amitam, et materteram magnam prohiberi vxorem ducere. §. 6. Adfinitatis quoque veneratione [1] quarundam nuptiis abstinendum est [2]: vt ecce priuignam, aut nurum vxorem ducere non licet, quia vtraeque filiae loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si fuit nurus aut priuigna tua. Nam si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc nupta est filio tuo: alia ratione vxorem eam ducere non possis, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc priuigna tua est, id est, si mater eius tibi nupta est, ideo eam vxorem ducere non poteris, quia duas vxores eodem tempore habere non licet. §. 7. Socrum quoque et nouercam prohibitum est vxorem ducere, quia matris loco sunt. Quod et ipsum dissoluta demum adfinitate procedit. Alioquin, si adhuc nouerca est, id est, si adhuc patri tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere: quia eadem duobus esse non potest. Item si adhuc socrus est, id est, si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo impediuntur [3] nuptiae, quia duas vxores habere non possis. §. 8. Mariti tamen filius ex alia vxore, et vxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemue ex matrimonio postea contracto natos. §. 9. Si vxor tua post diuortium ex alio filiam procreauerit, haec non est quidem priuigna tua. Sed Iulianus [4] huiusmodi nuptiis abstineri debere ait. Nam [5] nec sponsam filii nurum esse, nec patris sponsam nouercam esse: rectius tamen et iure facturos eos, qui huiusmodi nuptiis abstinuerint. §. 10. Illud certum est, seruiles quoque cognationes impedimento nuptiis esse: si forte pater et filia, aut frater et soror manumissi fuerint. §. 11. Sunt et aliae personae, quae propter diuersas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris Digestorum, seu Pandectarum ex veteri iure collectarum, enumerari permisimus. §. 12. Si aduersus ea, quae diximus, aliqui coierint; nec vir, nec vxor, nec nuptiae, nec matrimonium, nec dos intelligitur. Itaque ii, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt: sed tales sunt (quantum ad patriam potestatem pertinet) quales sunt ii, quos mater vulgo concepit. Nam nec hi patrem habere intelliguntur, cum is etiam [6] pater incertus est. Vnde solent spurii appellari, vel a Graeca voce, quasi σποράδην concepti, vel quasi sine patre filii. Sequitur ergo, vt dissoluto tali coitu, nec dotis [7] exactioni locus sit. Qui autem prohibitas nuptias contrahunt, et alias poenas patiuntur, quae sacris Constitutionibus continentur. §. 13. Aliquando autem euenit, vt liberi, qui statim, vt nati sunt, in potestate parentium non fiant, postea autem redigantur in potestatem parentium, qualis est is, qui dum naturalis fuerat, postea curiae datus, potestati patris subiicitur. Nec non is, qui a muliere libera procreatus, cuius matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra Constitutione, dotalibus instrumentis compositis, in potestate patris efficitur. Quod si alii liberi [8] ex eodem matrimonio fuerint procreati, similiter nostra Constitutio praebuit.

TIT. XI.

DE ADOPTIONIBVS.

NON solum autem naturales liberi secundum ea, quae diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam ii, quos adoptamus. §. 1. Adoptio autem duobus modis fit, aut Principali rescripto, aut imperio Magistratus. Imperatoris auctoritate adoptare quis potest eos easue, qui quaeue sui iuris sunt. Quae species adoptionis dicitur adrogatio. Imperio Magistratus adoptare licet [9] eos easue, qui quaeue in potestate parentium sunt: siue primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia; siue inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis. §. 2. Sed hodie ex nostra Constitutione, cum filiusfamilias a patre naturali extraneae personae in adoptionem datur, iura potestatis [10] patris naturalis minime dissoluuntur. Nec quicquam ad patrem adoptiuum transit, nec in potestate eius est, licet ab intestato iura successionis ei a nobis tributa sint. Si vero pater naturalis non extraneo, sed auo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit eman-

[1] Hal. inserit *a*. [2] *abstinere necesse est*. [3] Hal. inserit *tibi*. [4] *ab*. [5] Hal. addit *constat*. [6] *cum et his*. [7] *Nec donationis* inserit Hal. [8] *Quod et aliis liberis, qui ex eodem matrim. postea fuerint procreati*. [9] *adoptamus*. [10] *Potestatis* deest apud Hal.

emancipatus, etiam auo paterno [1], vel proauo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu, quia concurrunt in vnam personam et naturalia, et adoptionis iura, manet stabile ius patris adoptiui, et naturali vinculo copulatum, et legitimo adoptionis nodo constrictum [2], vt et in familia et in potestate huiusmodi patris adoptiui fit. §. 3. Cum autem impubes per Principale rescriptum adrogatur, causa cognita adrogatio permittitur: et exquiritur causa adrogationis, an honesta sit, expediatque pupillo: et cum quibusdam conditionibus adrogatio fit, id est, vt caueat adrogator personae publicae, hoc est tabulario [3], si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi essent. Item non alias emancipare eum potest adrogator, nisi, causa cognita, dignus emancipatione fuerit, et tunc sua bona ei reddat. Sed etsi decedens pater eum exheredauerit, vel viuus sine iusta causa eum [4] emancipauerit: iubetur quartam partem ei bonorum suorum relinquere, videlicet praeter bona, quae ad patrem adoptiuum transtulit, et quorum commodum ei postea adquisiuit. §. 4. Minorem natu maiorem non posse adoptare, placet. Adoptio enim naturam imitatur: et pro monstro est, vt maior sit filius, quam pater. Debet itaque is, qui sibi filium per adoptionem vel adrogationem facit, plena pubertate, id est, decem et octo annis praecedere. §. 5. Licet autem et in locum nepotis vel pronepotis, vel in locum neptis vel proneptis, vel deinceps adoptare, quamuis filium quis non habeat. §. 6. Et tam filium alienum quis in locum nepotis adoptare potest, quam nepotem in locum filii. §. 7. Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi ex eo filio, quem habet iam adoptatum, vel quasi ex illo, quem naturalem in sua potestate habet: in eo casu et filius consentire debet, ne ei inuito suus heres adgnascatur. Sed ex contrario si auus ex filio nepotem det in adoptionem: non est necesse, filium consentire. §. 8. In plurimis autem causis adsimilatur is, qui adoptatus vel adrogatus est, ei, qui ex legitimo matrimonio natus est. Et ideo si quis per Imperatorem, siue apud Praetorem, vel apud Praesidem prouinciae non extraneum adoptauerit: potest eumdem alii in adoptionem dare. §. 9. Sed et illud vtriusque adoptionis commune est, quod et ii, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt: castrati autem non possunt. §. 10. Feminae quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in sua potestate habent: sed ex indulgentia Principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt. §. 11. Illud proprium est adoptionis illius, quae per sacrum oraculum fit: quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subiicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate, tamquam nepotes. Sic enim et diuus Augustus non ante Tiberium adoptauit, quam is Germanicum adoptauit: vt protinus adoptione facta, incipiat Germanicus Augusti nepos esse. §. 12. Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, seruos, si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. Vnde et nos eruditi in nostra Constitutione etiam eum seruum, quem dominus actis interuenientibus filium suum nominauerit, liberum esse constituimus, licet hoc ad ius filii accipiendum non sufficiat.

Tit. XII.

QVIBVS MODIS IVS POTESTATIS [5] SOLVITVR.

Videamus nunc, quibus modis ii, qui alieno iuri sunt subiecti, eo iure liberantur. Et quidem serui quemadmodum potestate liberantur [6], ex iis intelligere possumus, quae de seruis manumittendis superius exposuimus. Hi vero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit: nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeue sui iuris efficiuntur. Mortuo vero auo, non omnimodo nepotes neptesque sui iuris fiunt: sed ita, si post mortem aui in potestatem patris sui recasuri non sunt. Itaque si moriente auo pater eorum viuit, et in potestate patris sui est: tunc post obitum aui in potestate patris sui fiunt. Si vero is, quo tempore auus moritur, aut etiam [7] mortuus est, aut [8] exiit de potestate patris: tunc ii, quia [9] in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt. §. 1. Cum autem is, qui ob

[1] Ab Hal. abest *paterno*. [2] *Modo constitutum*. [3] Apud Hal. desunt voces *hoc est tabulario*. [4] Apud Hal. deest *eum*. [5] Hal. habet *patriae*. [6] *Et quidem quemadm. liberentur serui a pot. dominorum*. [7] *iam*. [8] Hal. inserit *per emancipationem*. [9] *qui*.

ob aliquod maleficium in insulam deportatur, ciuitatem amittit: sequitur, vt qui eo modo ex numero ciuium Romanorum tollitur, perinde ac si eo mortuo, desinant liberi in potestate eius esse. Pari ratione et si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit in potestate parentis esse. Sed si ex indulgentia Principali restituti fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt. §. 2. Relegati autem patres in insulam, in potestate sua liberos retinent. Et ex contrario liberi relegati in potestate parentum remanent. §. 3. Poenae seruus effectus, filios in potestate habere desinit. Serui autem poenae efficiuntur, qui in metallum damnantur, et qui bestiis subiiciuntur. §. 4. Filiusfamilias si militauerit, vel si Senator, vel Consul fuerit factus, manet in potestate patris. Militia enim, vel consularis dignitas [1] potestate patris filium non liberat. Sed ex Constitutione nostra summa Patriciatus dignitas, ilico Imperialibus codicillis praestitis, filium a patria potestate liberat. Quis enim patiatur, patrem quidem posse per emancipationis modum suae potestatis nexibus filium relaxare [2], Imperatoriam autem Celsitudinem non valere eum, quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate? §. 5. Si ab hostibus captus fuerit parens, quamuis [3] hostium fiat, tamen pendet ius liberorum, propter ius postliminii: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omnia pristina iura recipiunt. Idcirco reuersus etiam liberos habebit in potestate, quia postliminium fingit eum, qui captus est, semper in ciuitate fuisse. Si vero ibi decesserit, exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur. Ipse quoque filius, neposue, si ab hostibus captus fuerit; similiter dicimus, propter ius postliminii ius quoque potestatis parentis in suspenso esse. Dictum est autem postliminium a limine, et post. Vnde eum, qui ab hostibus captus in fines nostros postea peruenit, postliminio reuersum recte dicimus. Nam limina sicut in domibus finem quemdam faciunt: sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt. Hinc et limes dictus est, quasi finis quidam et terminus; ab eo postliminium dictum [4], quia eodem limine reuertebatur, quo amissus fuerat. Sed et qui captus victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur. §. 6. Praeterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentium esse. Sed emancipatio antea quidem vel per antiquam legis obseruationem procedebat, quae per imaginarias venditiones et intercedentes manumissiones celebratur, vel ex Imperiali rescripto. Nostra autem prouidentia et hoc in melius per Constitutionem reformauit, vt fictione pristina explosa, recta via ad competentes Iudices vel Magistratus, parentes intrent: et sic filios suos, vel filias, vel nepotes, vel neptes, ac deinceps [5], sua manu dimitterent. Et tunc ex edicto Praetoris in huius filii, vel filiae, vel nepotis, vel neptis bonis, qui, vel quae a parente manumissus, vel manumissa fuerit, eadem iura praestantur parenti, quae tribuuntur patrono in bonis liberti. Et praeterea si impubes sit filius, vel filia, vel ceteri, ipse parens ex manumissione tutelam eius nanciscitur. §. 7. Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui filium, et ex eo nepotem, vel neptem in potestate habebit, filium quidem [6] potestate dimittere, nepotem vero vel neptem retinere. Et e conuerso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere, vel omnes sui iuris efficere. Eadem et de pronepote et pronepte dicta esse intelligantur. §. 8. Sed etsi pater filium, quem in potestate habet, auo vel proauo naturali, secundum nostras Constitutiones super his habitas, in adoptionem dederit: id est, si hoc ipsum actis interuenientibus apud competentem Iudicem manifestauerit, praesente eo, qui adoptatur, et non contradicente, nec non eo praesente, qui adoptat, soluitur [7] ius potestatis patris naturalis: transit autem in eiusmodi parentem adoptiuum, in cuius persona et adoptionem esse plenissimam antea diximus. §. 9. Illud autem scire oportet, quod si nurus tua ex filio tuo conceperit, et filium postea emancipaueris, vel in adoptionem dederis, praegnante nuru tua: nihilominus quod ex ea nascitur, in potestate tua nascitur. Quod si post emancipationem, vel adoptionem conceptus fuerit, patris sui emancipati, vel aui adoptiui potestati subiicitur. Et quod neque naturales liberi, neque adoptiui vllo pene modo possunt

[1] Hal. inserit *de*. [2] *liberare*. [3] Hal. inserit *seruus*. [4] *quia ad idem limen reuertebatur, quod amiserat*. [5] Hal. inserit *a*. [6] Hal. inserit *de*. [7] Hal. inserit *quidem*.

sunt cogere parentes, de potestate sua eos dimittere.

Tit. XIII.

DE TVTELIS.

Transeamvs nunc ad aliam diuisionem personarum. Nam ex his personis, quae in potestate non sunt, quaedam vel in tutela sunt, vel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. Videamus ergo de his, qui in tutela, vel curatione sunt. Ita enim intelligemus ceteras personas, quae neutro iure tenentur. Ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt. §. 1. Est autem tutela (vt Seruius definiuit) vis ac potestas in capite libero, ad tuendum eum, qui propter aetatem se defendere nequit, iure ciuili data ac permissa. §. 2. Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, exque ipsa re nomen ceperunt. Itaque appellantur tutores, quasi tuitores atque defensores: sicut aeditui dicuntur, qui aedes tuentur. §. 3. Permissum est itaque parentibus liberis impuberibus, quos in potestate habent, testamento tutores dare. Et hoc in filios filiasque procedit omnimodo. Nepotibus tamen neptibusque ita demum parentes possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in patris sui potestatem non sunt recasuri. Itaque si filius tuus mortis tuae tempore in potestate tua sit, nepotes ex eo non poterunt [1] testamento tuo tutorem habere, quamuis in potestate tua fuerint: scilicet quia mortuo te, in potestatem patris sui recasuri sunt. §. 4. Cum autem in compluribus aliis caussis postumi pro iam natis habentur, et in hac caussa placuit non minus postumis, quam iam natis testamento tutores dari posse: si modo in ea caussa sint, vt si viuis parentibus nascerentur, sui [2], et in potestate eorum fierent. §. 5. Sed si emancipato filio tutor a patre testamento datus fuerit, confirmandus est ex sententia Praesidis omnimodo, id est, sine inquisitione.

Tit. XIV.

QVI TESTAMENTO TVTORES DARI POSSVNT.

Dari autem potest tutor testamento non solum paterfamilias, sed etiam filiusfamilias. §. 1. Sed et seruus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. Sed sciendum est, eum sine libertate tutorem datum, tacite libertatem directam accepisse videri, et per hoc recte tutorem esse. Plane si per errorem quasi liber tutor datus sit, aliud dicendum est. Seruus autem alienus pure inutiliter testamento datur tutor: sed ita, cum liber erit, vtiliter datur. Proprius autem seruus inutiliter eo modo tutor datur. §. 2. Furiosus, vel minor vigintiquinque annis tutor testamento datus, tutor erit, cum compos mentis, aut maior vigintiquinque annis factus fuerit. §. 3. Ad certum tempus, seu ex certo tempore, vel sub conditione, vel ante heredis institutionem, posse dari tutorem, non dubitatur. §. 4. Certae autem rei vel caussae tutor dari non potest, quia personae, non caussae, vel rei [3] datur. §. 5. Si quis filiabus suis, vel filiis tutores dederit, etiam postumae, vel postumo dedisse videtur: quia filii, vel filiae appellatione, postumus, vel postuma continetur. Quod si nepotes sint, an appellatione filiorum etipsis tutores dati sint? dicendum est, vt ipsis quoque dati videantur, si modo liberos dixit. Ceterum si filios, non continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. Plane si postumis [4] dederit, tam filii postumi, quam ceteri liberi continebuntur.

Tit. XV.

DE LEGITIMA ADGNATORVM TVTELA.

Qvibvs autem testamento tutor datus non sit, his ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. §. 1. Sunt autem adgnati, cognati per virilis sexus cognationem coniuncti, quasi a patre cognati: veluti frater eodem patre natus, fratris filius, nepos ue ex eo: item patruus et patrui filius, nepos ue ex eo. At qui per feminini sexus personas cognatione iunguntur, non sunt adgnati, sed alias naturali iure cognati. Itaque amitae tuae filius, non est tibi adgnatus, sed cognatus: et inuicem scilicet tu illi eodem iure coniungeris: quia qui [5] nascuntur, patris, non matris familiam sequuntur. §. 2. Quod autem lex [6] ab intestato vocat ad tutelam adgnatos, non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is, qui poterat tutores dare: sed si, quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit. Quod tunc quoque accidere intelligitur, cum is, qui datus est tutor, viuo testatore decesserit. §. 3. Sed adgnationis quidem ius omnibus modis capitis deminutione plerumque perimitur.

[1] Hal. inserit *ex*. [2] Hal. addit *heredes*. [3] Hal. inserit *tutor*. [4] *posteris*. [5] Hal. inserit *ex ea*. [6] Hal. addit *duodecim tabularum*.

nitur. Nam adgnatio iuris [1] est nomen: cognationis vero ius non omnibus modis commutatur: quia ciuilis ratio ciuilia quidem iura corrumpere potest, naturalia vero non vtique.

Tit. XVI.

DE CAPITIS DEMINVTIONE.

Est autem capitis deminutio, prioris status commutatio [2], eaque tribus modis accidit. Nam aut maxima est capitis deminutio, aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima. §. 1. Maxima capitis deminutio est, cum aliquis simul et ciuitatem et libertatem amittit: quod accidit in his, qui serui poenae efficiuntur atrocitate sententiae: vel libertis, vt ingratis erga patronos condemnatis: vel [3] qui se ad pretium participandum venundari passi sunt. §. 2. Minor siue media capitis deminutio est, cum ciuitas quidem amittitur, libertas vero retinetur: quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum fuerit, vel ei, qui in insulam deportatus est. §. 3. Minima capitis deminutio est, cum et ciuitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur. Quod accidit in his, qui cum sui iuris fuerunt, coeperunt alieno iuri subiecti esse, vel contra [4]. §. 4. Seruus autem manumissus, capite non minuitur: quia nullum caput habuit. §. 5. Quibus autem dignitas magis, quam status permutatur, capite non minuuntur: et ideo Senatu motum [5] capite non minui constat. §. 6. Quod autem dictum est, manere cognationis ius et post capitis deminutionem, hoc ita est, si minima capitis deminutio interueniat; manet enim cognatio. Nam si maxima capitis deminutio currat [6], ius quoque cognationis perit; vt puta seruitute alicuius cognati: et ne quidem, si manumissus fuerit, recipit cognationem. Sed etsi in insulam quis deportatus sit, cognatio soluitur. §. 7. Cum autem ad adgnatos tutela pertineat: non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximiore gradu sunt: vel si plures eiusdem gradus sunt, ad omnes [7], veluti si plures fratres sunt, qui vnum gradum obtinent: ideoque pariter ad tutelam vocantur.

Tit. XVII.

DE LEGITIMA PATRONORVM TVTELA.

Ex eadem lege duodecim tabularum, libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quae et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim in ea lege de hac tutela caueatur, sed quia perinde accepta est per interpretationem atque si verbis legis introducta esset. Eo enim ipso, quod hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosue eorum pertinere, crediderunt veteres, voluisse legem, etiam tutelas ad eos pertinere: cum et adgnatos, quos ad hereditatem lex vocat, eosdem et tutores esse iussit: quia plerumque, vbi successionis est emolumentum, ibi et tutelae onus esse debet. Ideo autem diximus, plerumque; quia si a femina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, cum alius sit tutor.

Tit. XVIII.

DE LEGITIMA PARENTIVM TVTELA.

Exemplo patronorum recepta est et alia tutela, quae et ipsa legitima vocatur. Nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio, et deinceps impuberes emancipauerit, legitimus eorum tutor erit.

Tit. XIX.

DE FIDVCIARIA TVTELA.

Est et alia tutela, quae fiduciaria appellatur: nam si parens filium, vel filiam, nepotem, vel neptem, vel deinceps, impuberes manumiserit, legitimam nanciscitur eorum tutelam. Quo defuncto si liberi virilis sexus ei extant, fiduciarii tutores filiorum suorum [8], vel fratris, vel sororis, et ceterorum efficiuntur. Atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi sunt tutores; quoniam filius quidem defuncti, si non esset a viuo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur, nec in fratrum potestatem recideret: ideoque nec in tutelam. Libertus autem, si seruus mansisset, vtique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. Ita tamen hi ad tutelam vocantur, si perfectae aetatis sunt: quod nostra Constitutio generaliter in omnibus tutelis et curationibus obseruari praecepit.

Tit.

1 Hal. addit *ciuilis*. 2 Apud Hal. *status mutatio*, omissa voce, *prioris*. 3 Hal. inserit *his*. 4 *Veluti si filiusfam. a patre emancipatus fuerit, est capite deminutus* addit Hal. 5 *a senatu motus*. 6 *interueniat*. 7 Hal. post *omnes* inserit *pertinet*. 8 *filiorum suorum*, nec non *ceterorum* desunt apud Hal.

TIT. XX.

DE ATILIANO TVTORE, ET EO, QVI EX LEGE IVLIA ET TITIA DABATVR.

Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in vrbe quidem Roma [1] a Praetore vrbano, et maiore parte Tribunorum plebis tutor ex lege Atilia: in prouinciis vero a Praesidibus prouinciarum ex lege Iulia et Titia. §. 1. Sed et si testamento tutor sub conditione, aut die certo datus fuerat, quamdiu conditio aut dies pendebat, ex hisdem legibus tutor dari poterat. Item si pure datus fuerat: quamdiu ex testamento nemo heres existat, tamdiu ex hisdem legibus tutor petendus erat, qui desinebat esse tutor, si conditio existeret: aut dies veniret, aut heres existeret. §. 2. Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus tutor petebatur: qui desinebat esse tutor, si is, qui captus erat, in ciuitatem reuersus fuerat. Nam reuersus recipiebat tutelam iure postliminii. §. 3. Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, posteaquam primo Consules pupillis vtriusque sexus tutores ex inquisitione dare coeperunt, deinde Praetores ex Constitutionibus. Nam supradictis legibus neque de cautione a tutoribus exigenda, rem saluam pupillis fore: neque de compellendis tutoribus ad tutelae administrationem, quicquam cauebatur. §. 4. Sed hoc iure vtimur, vt Romae quidem Praefectus vrbi, vel Praetor secundum suam iurisdictionem: in prouinciis autem Praesides ex inquisitione tutores crearent, vel Magistratus iussu Praesidum, si non sint magnae pupilli facultates. §. 5. Nos autem per Constitutionem nostram et huiusmodi difficultates hominum resecantes, nec expectata iussione Praesidum dispsuimus, si facultas pupilli, vel adulti vsque ad quingentos solidos valeat, Defensores ciuitatum, vna cum eiusdem ciuitatis religiosissimo Antistite, vel alias publicas personas, id est, Magistratus, vel Iuridicum Alexandrinae ciuitatis, tutores, vel curatores creare, legitima cautela secundum eiusdem Constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo, qui eam accipiunt. §. 6. Impuberes autem in tutela esse, naturali iuri conueniens est: vt is, qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur. §. 7. Cum igitur pupillorum pupillarumque tutores negotia gerunt, post pubertatem tutelae iudicio rationes reddunt.

TIT. XXI.

DE AVCTORITATE TVTORVM.

Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria. Vt ecce, si quid dari sibi stipulatur, non est necessaria tutoris auctoritas: quod si aliis pupilli promittant, necessaria est. Namque placuit meliorem quidem suam conditionem licere eis facere, etiam sine tutoris auctoritate: deteriorem vero non aliter, quam tutoris auctoritate. Vnde in his causis, ex quibus obligationes mutuae nascuntur, vt in emtionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interueniat, ipsi quidem, qui cum his contrahunt, obligantur: at inuicem pupilli non obligantur. §. 1. Neque tamen hereditatem adire, neque bonorum possessionem petere, neque hereditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate, quamuis illis lucrosa sit, nec [2] vllum damnum habeat. §. 2. Tutor autem statim in ipso negotio praesens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimauerit. Post tempus vero, aut per epistolam interposita auctoritas nihil agit. §. 3. Si inter tutorem pupillumque iudicium agendum sit, quia ipse tutor in re sua [3] auctor esse non potest, non Praetorius tutor, vt olim, constituitur, sed curator in eius locum datur: quo [4] interueniente, iudicium peragitur, et eo peracto curator esse desinit.

TIT. XXII.

QVIBVS MODIS TVTELA FINITVR.

Pupilli pupillaeque, cum puberes esse coeperint, tutela liberantur. Pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari volebant. Nostra autem Maiestas dignum esse castitate nostrorum temporum bene putauit, quod in feminis et antiquis impudicum est visum esse, id est, inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere. Et ideo [5] sancta Constitutione promulgata pubertatem in masculis, post quartum decimum annum completum, ilico initium accipere dispsuimus: antiquitatis normam in feminis personis bene positam, suo ordine relinquentes, vt post duodecimum annum completum viripotentes esse credantur. §. 1. Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberes,

1 Apud Hal. deest *Roma.* 2 *Ne vllum* 3 *in rem suam.* 4 Hal. addit. *curatore.* 5 Hal. inserit *nostra.*

puberes, vel deportati. Item si in seruitutem pupillus redigatur, vt ingratus, a patrono, vel ab hostibus fuerit captus. §. 2. Sed et si vsque ad certam conditionem datus sit [1] testamento, aeque euenit, vt desinat esse tutor, existente conditione. §. 3. Simili modo finitur tutela morte, vel pupillorum, vel tutorum. §. 4. Sed et capitis deminutione tutoris, per quam libertas, vel ciuitas eius amittitur, omnis tutela perit. Minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum tutela perit: ceterae non pereunt. Sed pupilli, et pupillae capitis deminutio, licet minima sit, omnes tutelas tollit. §. 5. Praeterea qui ad certum tempus testamento dantur tutores, finito eo, deponunt tutelam. §. 6. Desinunt autem [2] tutores esse, qui vel remouentur a tutela ob id, quod suspecti visi sunt: vel [3] ex iusta causa sese excusant, et onus administrandae tutelae deponunt, secundum ea, quae inferius proponemus.

TIT. XXIII.

DE CVRATIONIBVS[4].

MASCVLI [5] puberes et feminae viripotentes, vsque ad vicesimum quintum annum completum curatores accipiunt: qui licet puberes sint, adhuc tamen eius aetatis sunt, vt sua negotia tueri non possunt. §. 1. Dantur autem curatores ab hisdem Magistratibus, a quibus et tutores. Sed curator testamento non datur, sed datus confirmatur decreto Praetoris vel Praesidis. §. 2. Item inuiti adolescentes, curatores non accipiunt, praeterquam in litem: curator enim et ad certam causam dari potest. §. 3. Furiosi quoque et prodigi, licet maiores viginti quinque annis sint, tamen in curatione sunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum. Sed solent Romae Praefectus vrbi, vel Praetor, et in prouinciis Praesides ex inquisitione eis curatores dare. §. 4. Sed et mente captis, et surdis, et mutis, et qui perpetuo morbo laborant, quia rebus suis superesse non possunt, curatores dandi sunt. §. 5. Interdum autem et pupilli curatores accipiunt; vt puta, si legitimus tutor non sit idoneus: quoniam habenti tutorem tutor dari non potest. Item si testamento datus tutor, vel a Praetore, vel Praeside, idoneus non sit ad administrationem, nec tamen fraudulenter negotia administret, solet ei curator adiungi. Item in locum tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus a tutela excusantur, solent curatores dari. §. 6. Quod si tutor aduersa valetudine, vel alia necessitate impeditur, quo minus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit, vel infans sit, quem velit actorem periculo ipsius tutoris, Praetor, vel qui prouinciae praeerit, decreto constituet.

TIT. XXIV.

DE SATISDATIONE TVTORVM VEL CVRATORVM.

NE tamen pupillorum pupillarumue, et eorum, qui, quaeue in curatione sunt, negotia a curatoribus tutoribusue consumantur, vel deminuantur; curat Praetor, vt et tutores, et curatores eo nomine satisdent Sed hoc non est perpetuum: nam tutores testamento dati satisdare non coguntur: quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est. Item ex inquisitione tutores vel curatores dati, satisdatione non onerantur: quia idonei electi sunt. §. 1. Sed si ex testamento vel inquisitione duo pluresue dati fuerint, potest vnus offerre satis [6] de indemnitate pupilli, vel adolescentis, et contutori[7], vel concuratori praeferri, vt solus administret: vel vt contutor [8] satis offerens praeponatur ei, et ipse solus administret. Itaque per se non potest petere satis [9] a contutore, vel concuratore suo; sed offerre debet, vt electionem det contutori vel concuratori suo, vtrum velit satis accipere, an satisdare. Quod si nemo eorum satis offerat; si quidem adscriptum fuerit a testatore quis gerat, ille gerere debet. Quod si non fuerit adscriptum, quem maior pars elegerit, ipse gerere debet, vt Edicto Praetoris cauetur. Sin autem tutores dissenserint circa eligendum eum, vel eos qui gerere debent, Praetor partes suas interponere debet. Idem et in pluribus ex inquisitione datis probandum est, id est, vt maior pars eligere possit, per quem administratio fieret. §. 2. Sciendum autem est, non solum tutores, vel curatores pupillis, vel adultis ceterisque personis ex administratione rerum teneri; sed etiam in eos, qui satisdationem accipiunt, subsidiariam actionem esse,

1 Hal. inserit *tutor*. 2 *etiam*. 3 Hal. addit *qui*. 4 *de curatoribus*. 5 Hal. addit *quidem*. 6 *satisdationem*. 7 Hal. addit *suo*. 8 Hal. addit *aut concurator* 9 *satisdationem*.

esse, quae vltimum eis praesidium possit adferre. Subsidiaria autem actio in eos datur, qui aut omnino a tutoribus vel curatoribus satisdare non curauerunt, aut non idonee passi sunt caueri. Quae quidem tam ex Prudentium Responsis, quam ex Constitutionibus Imperialibus etiam in heredes eorum extenditur. §. 3. Quibus Constitutionibus et illud exprimitur, vt nisi caueant tutores vel curatores, pignoribus captis coerceantur. Neque autem Praefectus vrbi, neque Praetor, neque Praeses prouinciae, neque quis alius, cui tutores dandi ius est, hac actione tenebitur; sed hi tantummodo, qui satisdationem exigere solent.

Tit. XXV.

De excvsationibvs tvtorvm vel cvratorvm

Excvsantvr autem tutores vel [1] curatores variis ex causis: plerumque autem propter liberos, siue in potestate sint, siue emancipati. Si enim tres liberos superstites Romae quis habeat, vel in Italia quatuor, vel in prouinciis quinque, a tutela vel cura potest excusari, exemplo ceterorum munerum: nam et tutelam vel curam placuit publicum munus esse. Sed adoptiui liberi non prosunt: in adoptionem autem dati, naturali patri prosunt. Item nepotes ex filio prosunt, vt in locum patris [2] succedant: ex filia non prosunt. Filii autem superstites tantum ad tutelae vel curae muneris excusationem prosunt: defuncti non prosunt. Sed si in bello amissi sunt, quaesitum est an prosint. Et constat, eos solos prodesse, qui in acie amittuntur. Hi enim qui pro Republica ceciderunt, in perpetuum per gloriam viuere intelliguntur. §. 1. Item Diuus Marcus in Semenstribus [3] rescripsit, eum, qui res fisci administrat, a tutela, vel cura, quamdiu administrat, excusari posse. §. 2. Item qui Reipublicae causa absunt, a tutela, vel cura excusantur. Sed etsi fuerint tutores vel curatores [4], deinde Reipublicae causa abesse coeperint, a tutela vel cura excusantur, quatenus Reipublicae causa absunt: et interea curator loco eorum datur. Qui si reuersi fuerint, recipiunt onus tutelae; nam nec anni habent vacationem, vt Papinianus libro quinto Responsorum rescripsit: nam hoc spatium habent ad nouas tutelas vocati. §. 3. Et qui potestatem habent aliquam, se excusare possunt, vt Diuus Marcus rescripsit: sed coeptam tutelam deserere non possunt. §. 4. Item propter litem, quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excusare nemo se potest: nisi forte de omnibus bonis vel hereditate controuersia sit. §. 5. Item tria onera tutelae non adfectatae, vel curae, praestant vacationem, quamdiu administrantur: vt tamen plurium pupillorum tutela, vel cura eorundem bonorum, veluti fratrum, pro vna computetur. §. 6. Sed et propter paupertatem excusationem tribui, tam Diui Fratres, quam per se Diuus Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri iniuncto possit docere. §. 7. Item propter aduersam valetudinem, propter quam nec suis quidem negotiis interesse potest, excusatio locum habet. §. 8. Similiter eum, qui literas nesciret, excusandum esse, Diuus Pius rescripsit: quamuis et imperiti literarum possunt ad administrationem negotiorum sufficere. §. 9. Item si propter inimicitias aliquem testamento tutorem pater dederit, hoc ipsum praestat ei excusationem: sicut per contrarium non excusantur, qui se tutelam administraturos patri pupillorum promiserunt. §. 10. Non esse admittendam excusationem eius, qui hoc solo vtitur, quod ignotus patri pupillorum sit, Diui Fratres rescripserunt. §. 11. Inimicitiae, quas quis cum patre pupillorum vel adultorum exercuit, si capitales fuerunt, nec reconciliatio interuenit, a tutela vel cura solent excusare. §. 12. Item qui status controuersiam a pupillorum patre passus est, excusatur a tutela. §. 13. Item maior septuaginta annis a tutela vel cura excusare se potest. Minores autem viginti-quinque annis, olim quidem excusabantur; a nostra autem Constitutione prohibentur ad tutelam vel curam adspirare: adeo vt nec excusationis opus fiat. Qua Constitutione cauetur, vt nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur, nec adultus: cum erat inciuile, eos, qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur, et aliis reguntur, aliorum tutelam vel curam subire. §. 14. Idem et in milite obseruandum est, vt nec volens ad tutelae onus admittatur. §. 15. Item Romae Grammatici, Rhetores [5], et Medici, et qui in patria sua id [7] exercent, et intra numerum sunt, a tutela vel cura habent

1 *et.* 2 Hal. addit *sui.* 3 *Semestribus* 4 *dati* addit Hal. 5 Hal. inserit *is.* 6 *ab aliis.* 7 *has artes.*

habent vacationem. §. 16. Qui autem vult se excusare, si plures habeat excusationes, et de quibusdam non probauerit: aliis vti intra tempora [1] non prohibetur. Qui autem excusare se volunt, non appellant. sed intra dies quinquaginta continuos, ex quo cognouerunt, excusare se debent: cuiuscumque generis sunt, id est, qualitercumque dati fuerint tutores, si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco, vbi tutores dati sunt. Si vero vltra centesimum habitant, dinumeratione facta viginti millium diurnorum et amplius triginta dierum: quod tamen, vt Scaeuola dicebat, sic debet computari, ne minus sint quam quinquaginta dies. §. 17. Datus autem tutor ad vniuersum patrimonium datus esse creditur. §. 18. Qui tutelam alicuius gessit, inuitus curator eiusdem fieri non compellitur: in tantum vt licet paterfamilias, qui testamento tutorem dedit, adiecerit se eundem curatorem dare, tamen inuitum eum curam suscipere non cogendum, Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt. §. 9. Iidem rescripserunt, maritum vxori suae curatorem datum, excusare se posse, licet se immisceat. §. 20. Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelae meruit, non est liberatus onere tutelae.

Tit. XXVI.

DE SVSPECTIS TVTORIBVS VEL CVRATORIBVS.

Sciendvm est, suspecti crimen ex lege duodecim tabularum descendere. §. 1. Datum est autem ius remouendi tutores suspectos, Romae Praetori, et in prouinciis Praesidibus earum, et Legato Proconsulis. §. 2. Ostendimus, qui possent de suspecto cognoscere: nunc videamus, qui suspecti fieri possint. Et quidem omnes tutores possunt [2], siue testamentarii sint, siue non, sed alterius generis tutores. Quare etsi legitimus sit tutor, accusari poterit. Quid si patronus? adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus, famae patroni parcendum [3], licet vt suspectus remotus fuerit. §. 3. Consequens est, vt videamus, qui possunt suspectos postulare. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc actionem [4], hoc est, omnibus patere. Quinimo et mulieres admittuntur, ex Rescripto Diuorum Seueri et Antonini: sed eae solae, quae pietatis necessitudine ductae, ad hoc procedunt: vt puta mater, nutrix quoque et auia possunt, potest et soror. Sed et si qua alia mulier fuerit, cuius Praetor perpensam [5] pietatem intellexerit, non sexus verecundiam egredientis, sed pietate productam, non continere iniuriam pupillorum, admittet eam ad accusationem. §. 4. Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare; puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere, et ita Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt. §. 5. Suspectus autem est, qui non ex fide tutelam gerit, licet soluendo sit, vt Iulianus quoque rescripsit. Sed et ante quam incipiat tutelam gerere tutor, posse eum quasi suspectum remoueri, idem Iulianus rescripsit, et secundum eum constitutum est. §. 6. Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est: si ob culpam, non aeque. §. 7. Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio finiatur, interdicitur ei administratio, vt Papiniano visum est. §. 8. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit, posteaque tutor vel curator decesserit, extinguitur suspecti cognitio. §. 9. Si quis tutor copiam sui non faciat, vt alimenta pupillo decernantur, cauetur Epistola Diuorum Seueri et Antonini, vt in possessionem bonorum eius pupillus mittatur, et quae mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi iubentur. Ergo vt suspectus remoueri poterit, qui non praestat alimenta. §. 10. Sed si quis praesens negat, propter inopiam alimenta non posse decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad Praefectum vrbi puniendum, placuit: sicut ille remittitur, qui data pecunia ministeriis tutelam redemit. §. 11. Libertus quoque si fraudulenter tutelam filiorum vel nepotum patroni gessisse probetur, ad Praefectum vrbi remittitur puniendus. §. 12. Nouissime sciendum est, eos, qui fraudulenter tutelam, vel curam administrant, etiam si satis offerant, remouendos [6] a tutela: quia satisdatio tutoris propositum maleuolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem praestat. Suspectum enim eum putamus, qui moribus talis est, vt suspectus sit. Enimuero tutor, vel curator, quamuis pauper est, fidelis tamen et diligens, remouendus non est quasi suspectus.

1 *Constituta* addit Hal. 2 *Et possunt quidem omnes tutores fieri suspecti*, 3 Hal. addit *esse*. 4 *accusationem*. 5 *quam Praetor propensa pietate*. 6 Hal. addit *esse*.

LIBER SECVNDVS.

TIT. I.

DE DIVISIONE RERVM, ET QVALITATE[1].

SVPERIORE libro de iure personarum exposuimus: modo videamus de rebus, quae vel in nostro patrimonio, vel extra patrimonium nostrum habentur. Quaedam enim naturali iure communia sunt omnium, quaedam publica, quaedam vniuersitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae ex variis causis cuique adquiruntur, sicut ex subiectis apparebit. §. 1. Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec, aer, aqua profluens, et mare, et per hoc litora maris. Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur, dum tamen [2] villis, et monumentis, et aedificiis abstineat, quia non sunt iuris gentium, sicut et [3] mare. §. 2. Flumina autem omnia, et portus publica sunt, ideoque ius piscandi omnibus commune est in portu fluminibusque. §. 3. Est autem littus maris, quatenus hibernus fluctus maximus excurrit. §. 4. Riparum quoque vsus publicus est iuris gentium, sicut ipsius fluminis. Itaque nauem ad eas adplicare, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquod in his reponere, cuilibet liberum est, sicut per ipsum flumen nauigare: sed proprietas earum illorum est, quorum praediis haerent: qua de causa arbores quoque in iisdem natae eorundem sunt. §. 5. Litorum quoque vsus publicus iuris gentium est, sicut ipsius maris: et ob id quibuslibet liberum est casam ibi ponere, in quam se recipiant: sicut retia siccare, et ex mari reducere. Proprietas autem eorum potest intelligi nullius esse, sed eiusdem iuris esse, cuius et mare, et, quae subiacet mari, terra vel arena. §. 6. Vniuersitatis sunt, non singulorum, veluti [4] quae in ciuitatibus sunt, theatra, stadia, et similia si qua alia sunt communia ciuitatum. §. 7. Nullius autem sunt res sacrae, et religiosae, et sanctae: quod enim diuini iuris est, id nullius in bonis est. §. 8. Sacrae res sunt, quae rite, et [5] per Pontifices Deo consecratae sunt; veluti aedes sacrae, et donaria, quae rite ad ministerium Dei dedicata sunt, quae etiam per nostram Constitutionem alienari, et obligari prohibuimus, excepta causa redemtionis captiuorum. Si quis vero auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. Locus autem, in quo aedes sacrae sunt aedificatae, etiam diruto aedificio, sacer adhuc manet, vt et Papinianus rescripsit. §. 9. Religiosum locum vnusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. In communem autem locum purum inuito socio inferre non licet. In commune vero sepulcrum etiam inuitis ceteris licet inferre. Item si alienus vsusfructus est, proprietarium placet, nisi consentiente vsufructuario, locum religiosum non facere. In alienum locum concedente [6] domino licet inferre: et licet postea ratum habuerit, quam illatus est mortuus, tamen religiosus fit locus. §. 10. Sanctae quoque res, veluti muri et portae, quodammodo diuini iuris sunt: et ideo nullius in bonis sunt. Ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitis constituta sit in eos, qui aliquid in muros deliquerint. Ideo et legum eas partes, quibus poenas constituimus aduersus eos, qui contra leges fecerint, Sanctiones vocamus. §. 11. Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod, sicut diximus, appellatur ius gentium: quarundam iure ciuili. Commodius est itaque a vetustiore iure incipere. Palam est autem, vetustius esse ius naturale, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit. Ciuilia enim iura tunc esse coeperunt, cum et ciuitates condi, et magistratus creari, et leges scribi coeperunt. §. 12. Ferae igitur bestiae, et volucres, et pisces, id est [7], omnia animalia, quae mari, caelo, et terra nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt. Quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. Nec interest, feras bestias et volucres vtrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno. Plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest a domino, si is prouiderit, prohi-

1 *De rerum diuisione et adquirendo ipsarum dominio.* 2 Hal. inserit *a.* 3 *est.* 4 Apud Hal. deest *veluti*, et mox *similia.* 5 Apud Hal. deest *et.* 6 *consentiente.* 7 Hal loco *id est*, habet *et.*

prohiberi, ne ingrediatur. Quidquid autem eorum ceperis, eousque tuum esse intelligitur, donec tua custodia coercetur. Cum vero euaserit custodiam tuam, & in naturalem libertatem se receperit: tuum esse desinit, et rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita fit in conspectu tuo, vt difficilis fit eius persecutio. §. 13. Illud quaesitum est, an, si fera bestia ita vulnerata sit, vt capi possit, statim tua esse intelligatur. Quibusdam placuit, statim esse tuam, & eousque tuam videri, donec eam persequaris. Quod si desieris persequi, desinere tuam esse, et rursus fieri occupantis. Alii non aliter putauerunt tuam esse, quam si eam ceperis. Sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quia multa accidere possunt [1], vt eam non capias. §. 14. Apium quoque natura fera est. Itaque [2] quae in arbore tua consederint, antequam a te alueo includantur, non magis tuae intelliguntur esse, quam volucres, quae in arbore tua nidum fecerint: ideoque, si alius eas incluserit, is earum dominus erit. Fauos quoque si quos effecerint, quilibet eximere potest. Plane integra re si prouideris ingredientem fundum tuum, poteris eum iure prohibere, ne ingrediatur. Examen quoque, quod ex alueo tuo euolauerit, eousque intelligitur esse tuum, donec in conspectu tuo est, nec difficilis eius est persecutio: alioquin occupantis fit. §. 15. Pauonum et columbarum fera natura est: nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine auolare et reuolare solent; nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. Ceruos quoque ita quidam mansuetos habent, vt in siluas ire et redire soleant: quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat. In iis autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, vt eousque tua esse intelligantur, donec animum reuertendi habeant. Nam si reuertendi animum habere desierint, etiam tua esse desinunt, et fiunt occupantium. Reuertendi autem animum videntur desinere habere tunc, cum reuertendi consuetudinem deseruerint. §. 16. Gallinarum autem et anserum non est fera natura: idque ex eo possumus intelligere, quod aliae sunt gallinae, quas feras vocamus: item alii anseres, quos feros appellamus: ideoque si anseres tui, aut gallinae tuae aliquo casu [3] turbati, turbataeue euolauerint, licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tuaeue esse intelliguntur: et qui lucrandi animo ea animalia retinet [4], furtum committere intelligitur. §. 17. Item ea, quae ex hostibus capimus, iure gentium statim nostra fiunt: adeo quidem vt et liberi homines in seruitutem nostram deducantur, qui tamen, si euaserint nostram potestatem, et ad suos reuersi fuerint, pristinum statum recipiunt. §. 18. Item lapilli et gemmae, et cetera, quae in litore [5] inueniuntur, iure naturali statim inuentoris fiunt. §. 19. Item ea, quae ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi adquiruntur. §. 20. Praeterea quod per alluuionem agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi adquiritur. Est autem alluuio incrementum latens. Per alluuionem autem id videtur adiici, quod ita paullatim adiicitur, vt intelligere non possis, quantum quoquo momento temporis adiiciatur. §. 21. Quod si vis fluminis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit, et vicini praedio attulerit: palam est, eam tuam permanere. Plane si longiore tempore fundo vicini tui haeserit, arboresque, quas secum traxerit, in eum fundum radices egerint; ex eo tempore videntur vicini fundo adquisitae esse. §. 22. Insula, quae in mari nata est, quod raro accidit, occupantis fit: nullius enim esse creditur. [6] In flumine nata, quod frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis tenet, communis est eorum, qui ab vtraque parte fluminis prope ripam praedia possident: pro modo [7] latitudinis cuiusque fundi, quae latitudo [8] prope ripam sit. Quod si alteri parti proximior sit, eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam praedia possident. Quod si aliqua parte diuisum sit flumen, deinde infra vnitum, agrum alicuius in formam insulae redegerit, eiusdem permanet is ager, cuius et fuerat. §. 23. Quod si naturali alueo in vniuersum relicto, alia parte fluere coeperit: prior quidem alueus eorum est, qui prope ripam eius praedia possident, pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quae latitudo prope ripam sit. Nouus autem

[1] *Soleant.* [2] Hal. addit *apes.* [3] *modo.* [4] *detinet.* [5] Hal. addit *maris.* [6] Hal. inserit *At insula.* [7] Hal. inserit *scilicet.* [8] Apud Hal. deest *latitudo.*

totum opus fiftit. Quae quidem res eam nobis praeftare vtilitatem videtur, vt, cum etiam illi, qui Corporis I. C. exemplaria diurna nocturnaque manu verfant, minime quidem fingulorum titulorum numerum memoriter teneant, at, quo fere loco quilibet fit reperiendus et qui vicini fint tituli, fciant, in noftra editione, quae fupra columnas titulorum rubricas habet, facillime omnia, quaecunque volueris, poffint inueniri. Deinde rubricae librorum fingularum legum apud *Gebauerum* tantum notis numerorum, apud nos vero, quod eam rem et archetypo accuratius refpondentem, et vero vfui commodiorem iudicauimus, literis vbiuis expreffae funt. In noftra igitur editione non fcribitur, Vlpianus libro 6, fed, *libro fexto.* Adiecimus etiam, vt faltem rudimentis eorum, quae ad criticam Corporis I. C. tractationem pertinent, facillima, qua id fieri hoc loco poffet, ratione tirones imbueremus, lectionem Haloandrinam, in qua tamen re illud confilium fecuti fumus, vt omiffis minutiis, quas apud illos tantum quaeras, qui integram omnium variarum lectionum collectionem et vero farraginem exhibere volunt, ea folum, quae maioris effent momenti, feligeremus. Cum praeterea Haloander librum et numerum Florentiae fupra quamuis legem fecundum nomen ICti adfcriptum faepius omiferit, notauimus id poft rubricam per duo puncta e. g. Celfus libro decimo Digeftorum: quae: indicant, apud Haloandrum tantum effe *Celfus*, fine numero et libro. Signum hocce perparuum minime oculos offendere exiftimauimus; fimili quoque ratione, vt, cum lineae iam fatis effent preffae atque anguftae, plagulae plus luminis acciperent, rubricas legum, vt in editionibus Gothofredi, van Leuwen aliorumque factum eft, diuifis verfibus curauimus typis exfcribendas.

Ceterum,

Ceterum, ne quis erret, genuinam literam Florentinam, etiam in minutiſſimis rebus exhibere, minime nobis erat propoſitum, quippe quod a conſilio editionis minoris et quotidiano vſui aptae plane erat alienum. Quod igitur ad Pandectarum textum attinet, geminationem ac permutationem literarum quam vulgo vſurpare ſolent, in verbis exſcribendis adhibuimus. Illa etiam, quae editiones quam plurimae intacta ſeruarunt, veluti *cottidie*, *quotiens*, *vicenſimus*, *aduleſcens*, cetera ſimpliciter ita, vt nunc dari ſolent, *quotidie*, *quoties*, *viceſimus*, *adoleſcens*, efferre, nulli dubitauimus; aliis tamen quae minus turbare ſunt viſa, e. g. *petiſſet*, *adiſſet*, pro *petiiſſet*, *adiiſſet* retentis. Noſtra enim editio non Criticorum ſed tironum in vſum comparata, nouam tantum textus deſcriptionem, minime vero nouam eiusdem recenſionem offert; abs qua igitur, vt *alias editiones*, ſiue Taurellum ſiue Haloandrum ſequantur, ſuperuacaneas reddat, poſtulare haud poſſit aequus harum rerum arbiter.

Vt tamen haec noſtra editio habeat, quae ceteris omnibus praeſtet, notitia literaria omnium codicum ac editionum Corporis I. C. cum quod ad ſingulas eius partes, tum quod ad integrum opus attinet, ditare eandem conſtituimus. Operoſus iſte index literarius, cuius perfectioni et plenitudini haud multum deeſſe ſperare nobis licet, ad finem perductus, quotidie publici iuris fieri poteſt. Cum vero prius hoc volumen maiorem iam in molem, quam poſterius poteſt obtinere, excreuerit, precibus redemtorum huius operis, quorum intererat, ne iuſta partium proportio nimis negligeretur, concedens, Volumini ſecundo, quanquam inuitus, laborem iſtum ſeruo. Iidem etiam obſtiterunt, quo minus ne praefationem quidem huic priori inprimis Volumini ſcriptam, addere poſſem.

Ergo et hanc, quae non ſolum totam editionis huius conſtitutionem, et leges, quas in adornanda illa ſecuti ſumus, probabit ac defendet, ſed inſuper etiam collationem codicis Inſtitutionum manu exarati, plane adhuc ignoti habebit, donec Volumen ſecundum prodeat, in ſcriniis adſeruare cogor. Vale B. L. et mihi conatibusque meis litterariis faue. Francof. ad M. d. 2 Mart. 1789.

Plitt.

INSTITVTIONVM
D. IVSTINIANI
SACRATISSIMI PRINCIPIS
PROOEMIVM.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI [1].

IMPERATOR CAESAR FLAVIVS IVSTINIANVS, Alamanicus, Gotthicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, pius, felix, inclytus, victor ac triumphator semper Augustus, cupidae legum iuuentuti.

IMPERATORIAM Maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam: vt vtrumque tempus, et bellorum et pacis, recte possit gubernari: et Princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus praeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates ex*pellens*: et fiat tam iuris religiosissimus, quam victis hostibus triumphator [2]. §. 1. Quorum vtramque viam cum summis vigiliis, summaque prouidentia, annuente Deo, perfecimus. Et bellicos quidem sudores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae [3] cognoscunt: et tam Africa, quam aliae numerosae prouinciae post tanta temporum spatia nostris victoriis a caelesti numine praestitis, iterum ditioni Romanae nostroque additae imperio, protestantur. Omnes vero populi legibus iam a nobis promulgatis vel compositis reguntur. §. 2. Et cum sacratissimas Constitutiones antea confusas in luculentam ereximus consonantiam: tunc nostram extendimus curam ad immensa *veteris* prudentiae volumina; et opus desperatum, quasi per medium profundum euntes, caelesti fauore iam adimpleuimus. §. 3. Cumque hoc Deo propitio peractum est, Tribuniano viro magnifico, Magistro, et Exquaestore sacri Palatii nostri [4], nec non Theophilo et Dorotheo, viris illustribus, Antecessoribus nostris (quorum omnium solertiam et legum scientiam, et circa nostras iussiones fidem, iam ex multis rerum argumentis accepimus) conuocatis, mandauimus specialiter, vt [5] nostra auctoritate, nostrisque suasionibus Institutiones componerent: vt liceat vobis prima legum cunabula, non ab antiquis fabulis discere, sed ab Imperiali splendore appetere: et tam aures, quam animae vestrae nihil inutile, nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant. Et quod priore tempore vix post quadriennium prioribus contingebat, vt tunc Constitutiones Imperatorias legerent, hoc vos a primordio ingrediamini: digni tanto honore, tantaque reperti felicitate, vt et initium vobis et finis legum eruditionis a voce Principali procedat. §. 4. Igitur post libros quinquaginta Digestorum, seu Pandectarum, in quibus omne ius antiquum collatum est, quos per eundem virum excelsum Tribunianum, nec non ceteros viros illustres et facundissimos confecimus, in hos quatuor libros easdem Institutiones partiri iussimus, vt sint totius legitimae scientiae prima elementa. §. 5. In quibus breuiter expositum est, et quod antea obtinebat, et quod postea desuetudine inumbratum, Imperiali remedio illuminatum est. §. 6. Quas ex omnibus antiquorum Institutionibus, et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam Institutionum, quam Rerum quotidianarum aliisque multis commentariis compositas, cum tres praedicti viri prudentes nobis obtulerunt, et legimus, et cognouimus, et plenissimum nostrarum Constitutionum robur eis accommodauimus. §. 7. Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite, et vosmetipsos sic eruditos ostendite, vt spes vos pulcherrima foueat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram rempublicam in partibus eius vobis credendis gubernari. D. CP. XI. Calend. Decembris, D. IVSTINIANO PP. A. III. CONS.

LIBER

[1] Haec solemnis Dei inuocatio ab Haloandro omissa est. [2] Hal. addit *magnificus*. [3] *redactae*. [4] Hal. addit *et consule*. [5] Hal inserit *ipsi*.

LIBER PRIMVS.

TIT. I.

DE IVSTITIA ET IVRE.

IVSTITIA est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. §. 1. Iurisprudentia est diuinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia. §. 2. His igitur generaliter cognitis, et incipientibus nobis exponere iura populi Romani; ita videntur posse tradi commodissime, si primo leui ac simplici via, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. Alioquin, si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine aut varietate rerum onerauerimus, duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore, saepe etiam cum diffidentia, quae plerumque iuuenes auertit, serius ad id perducemus, ad quod leuiore via ductus, sine magno labore, & sine vlla diffidentia maturius perduci potuisset. §. 3. Iuris praecepta sunt haec: honeste viuere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. §. 4. Huius studii duae sunt positiones, Publicum et Priuatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat. Priuatum, quod ad singulorum vtilitatem. Dicendum est igitur de iure priuato, quod tripertitum est: collectum est enim ex naturalibus praeceptis, aut gentium, aut ciuilibus.

TIT. II.

DE IVRE NATVRALI, GENTIVM ET CIVILI.

IVS naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur. Hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus: hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritia censeri. §. 1. Ius autem ciuile, vel gentium, ita diuiditur. Omnes [1] populi, qui legibus, et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure vtuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius ciuitatis proprium est: vocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ipsius ciuitatis. Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur, vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes vtantur. Et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure vtitur. Quae singula qualia sint, suis locis proponemus. §. 2. Sed ius quidem ciuile ex vnaquaque ciuitate appellatur; veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius ciuile Atheniensium, non errauerit. Sic enim et ius, quo populus Romanus vtitur, ius ciuile Romanorum adpellamus, vel ius Quiritum, quo Quirites vtuntur; Romani enim [2] Quirites a Quirino appellantur. Sed quoties non addimus nomen, cuius sit ciuitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum poetam dicimus, nec addimus nomen, subauditur apud Graecos egregius Homerus, apud nos Virgilius. Ius autem gentium omni humano generi commune est. Nam vsu exigente, et humanis necessitatibus, gentes humanae [3] quaedam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt, et captiuitates secutae, et seruitutes, quae sunt naturali iuri contrariae. Iure enim naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur. Et ex hoc iure gentium omnes pene contractus introducti sunt, vt emtio, venditio, locatio, conductio, societas, depositum, mutuum, et alii innumerabiles. §. 3. Constat autem ius nostrum [4] aut ex scripto, aut ex non scripto: vt apud Graecos τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι. Scriptum autem ius est Lex, Plebiscita, Senatusconsulta, Principum Placita, Magistratuum Edicta, Responsa Prudentium. §. 4. Lex est, quod populus Romanus Senatorio Magistratu interrogante, veluti Consule, constituebat. Plebiscitum est, quod plebs, plebeio Magistratu interrogante, veluti Tribuno, constituebat. Plebs autem a populo eo differt, quo species a genere. Nam appellatione populi vniuersi ciues significantur, connumeratis etiam Patriciis et Senatoribus: plebis autem appellatione, sine Patriciis et Senatoribus, ceteri ciues significantur. Sed et plebiscita [5] lata lege Hortensia non minus valere, quam leges coeperunt. §. 5. Sena-

1 Hal. *I. a ciu. a iure gentium distinguitur, quod omnes.* 2 Hal. inserit *a Romulo.* 3 Hal. inserit *iura.* 4 *C. a. i. nostrum, quo vtimur, aut scripto, aut sine scripto.* 5 Apud Hal. deest *lata.*

Senatusconſultum eſt, quod Senatus iubet atque conſtituit. Nam cum auctus eſſet populus Romanus in eum modum, vt difficile eſſet in vnum eum conuocari legis ſanciendae cauſa, aequum viſum eſt Senatum vice populi conſuli. §. 6. Sed et quod Principi placuit, legis habet vigorem: cum lege Regia, quae de eius imperio lata eſt, populus ei, et in eum omne imperium ſuum et poteſtatem [1] conceſſit. Quodcumque ergo Imperator per epiſtolam conſtituit, vel cognoſcens decreuit, vel edicto praecepit, legem eſſe conſtat: hae ſunt, quae Conſtitutiones appellantur. Plane ex his quaedam ſunt perſonales, quae nec ad exemplum trahuntur, quoniam non hoc Princeps vult. Nam quod alicui ob meritum indulſit, vel ſi cui poenam irrogauit, vel ſi cui ſine exemplo ſubuenit, perſonam non transgreditur. Aliae autem cum generales ſint, omnes proculdubio tenent. §. 7. Praetorum quoque edicta non modicam obtinent iuris auctoritatem. Hoc etiam ius honorarium ſolemus appellare, quod qui honorem gerunt, id eſt Magiſtratus, auctoritatem huic iuri dederunt. Proponebant et Aediles curules edictum de quibusdam cauſis, quod [2] edictum iuris honorarii portio eſt. §. 8. Reſponſa Prudentium, ſunt ſententiae et opiniones eorum, quibus permiſſum erat iura condere [3]. Nam antiquitus inſtitutum erat, vt eſſent, qui iura publice interpretarentur, quibus a Caeſare ius reſpondendi datum eſt, qui Iurisconſulti appellabantur: quorum omnium ſententiae et opiniones eam auctoritatem tenebant, vt iudici recedere a reſponſo eorum non liceret, vt eſt conſtitutum. §. 9. [4] Ex non ſcripto ius venit, quod vſus comprobauit. Nam diuturni mores conſenſu vtentium comprobati, legem imitantur. §. 10. Et non ineleganter in duas ſpecies ius ciuile diſtributum eſſe videtur. Nam origo eius ab inſtitutis duarum ciuitatum, Athenarum ſcilicet, et Lacedaemoniorum, fluxiſſe videtur. In his enim ciuitatibus ita agi ſolitum erat, vt Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro legibus obſeruarent, memoriae mandarent: Athenienſes vero ea, quae in legibus ſcripta comprehendiſſent, cuſtodirent. §. 11. Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque [5] ſeruantur, diuina quadam prouidentia conſtituta, ſemper firma atque immutabilia permanent. Ea vero, quae ipſa ſibi quaeque ciuitas conſtituit, ſaepe mutari ſolent, vel tacito conſenſu populi, vel alia poſtea lege lata.

Tit. III.

DE IVRE PERSONARVM.

Omne [6] autem ius, quo vtimur, vel ad perſonas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Et prius de perſonis videamus. Nam parum eſt ius noſſe, ſi perſonae, quarum cauſa conſtitutum eſt, ignorentur. Summa itaque diuiſio de iure perſonarum haec eſt: quod omnes homines, aut liberi ſunt, aut ſerui. §. 1. Et libertas quidem (ex qua etiam liberi vocantur) eſt naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, niſi ſi quid vi aut iure prohibetur. §. 2. Seruitus autem eſt conſtitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam ſubiicitur. §. 3. Serui autem ex eo appellati ſunt, quod Imperatores captiuos vendere, ac per hoc ſeruare, nec occidere ſolent; qui etiam mancipia dicti ſunt, eo quod ab hoſtibus manu capiuntur. §. 4. Serui autem aut naſcuntur, aut fiunt. Naſcuntur ex ancillis noſtris. Fiunt aut iure gentium, id eſt, ex captiuitate: aut iure ciuili, cum liber homo maior viginti annis ad pretium participandum ſeſe venundari paſſus eſt. §. 5. In ſeruorum conditione nulla eſt differentia. In liberis [7] multae differentiae ſunt: aut enim ſunt ingenui, aut libertini.

Tit. IV.

DE INGENVIS.

Ingenvvs eſt is, qui ſtatim, vt natus eſt, liber eſt: ſiue ex duobus ingenuis matrimonio editus eſt, ſiue ex libertinis duobus, ſiue ex altero libertino, et altero ingenuo. Sed etſi quis ex matre naſcitur libera, patre [8] ſeruo, ingenuus nihilominus naſcitur: quemadmodum qui ex matre libera, et incerto patre natus eſt, quoniam vulgo conceptus eſt. Sufficit autem liberam fuiſſe matrem eo tempore, quo naſcitur, licet ancilla conceperit. Et e contrario ſi libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum, qui naſcitur, liberum naſci: quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in ventre eſt. Ex his illud quaeſitum eſt, ſi ancilla

[1] *concedat.* [2] *et ipſum.* [3] *de iure reſpondere.* [4] *ſine ſcripto.* [5] *obſeruantur.*
[6] Non integrum hoc principium, ſed tantum vſque ad vocabulum *ignorentur* Hal. in fine Tit. praec. collocat. Reliqua inde a voce *Summa* faciunt initium Tituli huius III. [7] Hal. inſerit *autem.* [8] *vero.*

cilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta pepererit, liberum an seruum pariat? Et Marcianus probat, liberum nasci. Sufficit enim ei, qui in [1] ventre est, liberam matrem vel medio tempore habuisse: quod verum est. §. 1. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi in seruitute fuisse, & postea manumissum esse. Saepissime enim constitutum est, natalibus non officere manumissionem.

TIT. V.

DE LIBERTINIS.

LIBERTINI sunt, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. Manumissio autem, est [2] datio libertatis. Nam quamdiu quis in seruitute est, manui et potestati suppositus est: manumissus liberatur potestate. Quae res a iure gentium originem sumsit: vtpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur: nec esset nota manumissio, cum seruitus esset incognita. Sed postea quam iure gentium seruitus inuasit, secutum est beneficium manumissionis. Et cum vno naturali [3] nomine homines appellarentur, iure gentium tria [4] genera esse coeperunt: liberi, et his contrarium serui, et tertium genus libertini, qui desierant esse serui. §. 1. Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex sacris Constitutionibus in sacrosanctis Ecclesiis, aut vindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testamentum, aut per aliam quamlibet vltimam voluntatem. Sed et aliis multis modis libertas seruo competere potest, qui tam ex veteribus, quam ex nostris Constitutionibus introducti sunt. §. 2. Serui autem a dominis semper manumitti solent; adeo vt vel in transitu manumittantur, veluti cum Praetor, aut Praeses, aut Proconsul in balneum, vel in theatrum eant. §. 3. Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat. Nam qui manumittebantur, modo maiorem et iustam libertatem consequebantur, et fiebant ciues Romani: modo minorem, & Latini ex lege Iunia Norbana fiebant: modo inferiorem, et fiebant ex lege Aelia Sentia dediticiorum numero [5]. Sed [6] dediticiorum quidem pessima conditio iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit [7]: Latinorum vero nomen non frequentatur [8], ideoque nostra pietas omnia augere, et in meliorem statum reducere desiderans, duabus Constitutionibus hoc emendauit; et in pristinum statum perduxit [9]: quia et a primis vrbis Romae cunabulis vna atque simplex libertas competebat, id est, ea, quam habebat manumissor: nisi quod scilicet libertinus sit, qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit, et dediticios quidem per Constitutionem nostram expulimus, quam promulgauimus inter nostras Decisiones; per quas, suggerente nobis Tribuniano, viro excelso, Quaestore, antiqui iuris altercationes placauimus: Latinos autem Iunianos, et omnem, quae circa eos fuerat, obseruantiam, alia Constitutione per eiusdem Quaestoris suggestionem correximus, quae inter Imperiales radiat sanctiones. Et omnes libertos nullo, nec aetatis manumissi, nec domini manumissoris [10], nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea obseruabatur, ciuitate Romana donauimus [11]; multis modis additis, per quos possit libertas seruis cum ciuitate Romana, quae sola est in praesenti, praestari.

TIT. VI.

QVI ET QVIBVS EX CAVSIS MANVMITTERE NON POSSVNT [12].

NON tamen cuicumque volenti manumittere licet. Nam is, qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit: quia lex Aelia Sentia impedit libertatem. §. 1. Licet autem domino, qui soluendo non est, in testamento seruum suum cum libertate heredem instituere, vt liber fiat, heresque ei solus et necessarius, si modo ei nemo alius ex eo testamento heres extiterit: aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is, qui scriptus est, qualibet ex causa heres [13] non extiterit. Idque eadem lege Aelia Sentia prouisum est, et recte. Valde enim prospiciendum erat, vt egentes homines, quibus alius heres extiturus non esset, vel seruum suum necessarium heredem haberent, qui satisfacturus esset creditoribus: aut hoc eo non faciente, creditores res hereditarias serui nomine vendant, ne iniuria defunctus adficiatur. §. 2. Idemque iuris est, etsi sine libertate seruus heres institutus est. Quod nostra Constitutio non solum in domino, qui soluendo non est, sed generaliter constituit, noua humanitatis ratione, vt ex ipsa

1 *vtero.* 2 *de manu datio.* 3 *communi.* 4 Hal. inserit *hominum.* 5 *dedititii.* 6 Hal. inserit *quoniam.* 7 *abierat.* 8 *frequentabatur.* 9 *reduxit.* 10 *manumittentis.* 11 *decorauimus.* 12 *Quibus ex caussis manumittere non licet.* 13 Hal. inserit *ei.*

ipsa scriptura institutionis, etiam libertas ei competere videatur: cum non est verisimile, eum, quem heredem sibi elegit, si praetermiserit libertatis dationem, seruum remanere voluisse, et neminem sibi heredem fore. §. 3. In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, soluendo non est: vel datis libertatibus, desiturus est soluendo esse. Praeualuisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuerit, non impediri libertatem, quamuis bona eius creditoribus non sufficiant. Saepe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum vtroque modo fraudantur creditores; id est, et consilio manumittentis, et ipsa re, eo quod eius bona non sunt suffectura creditoribus. §. 4. Eadem lege Aelia Sentia domino minori viginti annis, non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium, iusta causa manumissionis probata, fuerint manumissi. §. 5. Iustae autem manumissionis causae hae sunt: veluti si quis patrem, aut matrem, filium, filiamue, aut fratrem, sororemue naturales, aut paedagogum, nutricem, educatorem, aut alumnum, alumnamue, aut collactaneum manumittat: aut seruum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii [1] causa: dum tamen intra sex menses vxor ducatur, nisi iusta causa impediat: et [2] qui manumittitur procuratoris habendi gratia, non minor decem et septem annis manumittatur. §. 6. Semel autem causa probata: siue vera sit, siue falsa, non retractatur. §. 7. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus erat, eueniebat, vt qui quatuordecim annos aetatis expleuerat, licet testamentum facere, et in eo sibi heredem instituere, legataque relinquere posset, tamen si adhuc minor esset viginti annis, libertatem seruo dare non posset. Quod non erat ferendum, si is [3], cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat, vni seruo dare libertatem non permittebatur [4]. Quare nos [5] similiter ei, quemadmodum alias res, ita et [6] seruos suos in vltima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, vt et libertatem eis possit praestare. Sed cum libertas inaestimabilis est, et propter hoc ante vicesimum aetatis annum antiquitas libertatem seruo dare prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare seruo suo concedimus, nisi septimum et decimum annum impleuerit, et octauum decimum annum tetigerit. Cum enim antiquitas huiusmodi aetati, et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui iudicii stabilitas ita eos adiuuare credatur, vt ad libertates dandas seruis suis possint peruenire?

Tit. VII.

DE LEGE FVSIA CANINIA SVBLATA [7].

Lege Fusia Caninia certus modus constitutus erat in seruis testamento manumittendis. Quam quasi libertates impedientem, et quodammodo inuidam, tollendam esse censuimus: cum satis fuerat inhumanum, viuos quidem licentiam habere, totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatem: morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

Tit. VIII.

DE IIS, QVI SVI, VEL ALIENI IVRIS SVNT.

Seqvitvr de iure personarum alia diuisio. Nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae. Rursus earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentium, aliae in potestate dominorum sunt. Videamus itaque de iis, quae alieno iuri subiectae sunt. Nam si cognouerimus, quae istae personae sint: simul intelligemus, quae sui iuris sunt. Ac prius dispiciamus de iis, quae in potestate dominorum sunt. §. 1. In potestate itaque dominorum sunt serui. Quae quidem potestas iuris gentium est. Nam apud omnes peraeque gentes animaduertere possumus, dominis in seruos vitae necisque potestatem fuisse; et quodcumque per seruum adquiritur, id domino adquiritur. §. 2. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet, sine causa legibus cognita, in seruos suos supra modum saeuire. Nam ex Constitutione Diui Pii [8] Antonini, qui sine causa seruum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam qui [9] alienum seruum occiderit. Sed et maior asperitas dominorum, eiusdem Principis Constitutione coercetur. Nam

[1] Hal. addit *habendi*. [2] Hal. inserit *seruus*. [3] Hal. pro *si is*, habet *nam*. [4] Verba haec *vni seruo dare libert. non permittebatur* apud Hal. non leguntur. [5] *non*. [6] *ita de seruis suis*. [7] *tollenda*. [8] *Pii* deest apud Hal. [9] *si*.

Nam [1] consultus a quibusdam Praesidibus prouinciarum de iis seruis, qui ad aedem sacram, vel ad statuas [2] Principum confugiunt, praecepit, vt, si intolerabilis videatur saeuitia dominorum, cogantur seruos suos bonis conditionibus vendere, vt pretium dominis daretur. Et recte. Expedit enim Reipublicae, ne sua re quis male vtatur. Cuius rescripti, ad Aelium Marcianum emissi, verba sunt haec: Dominorum quidem potestatem in seruos suos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi: sed dominorum interest, ne auxilium contra saeuitiam, vel famem, vel intolerabilem iniuriam denegetur iis, qui iuste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt. Et si vel durius habitos, quam aequum est, vel infami iniuria adfectos [3] cognoueris, veniri iube, ita vt in potestatem domini non reuertantur. Qui [4] si meae Constitutioni fraudem fecerit, sciet me admissum severius executurum.

TIT. IX.

DE PATRIA POTESTATE.

IN potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreauerimus. §. 1. Nuptiae autem, siue matrimonium, est viri et mulieris coniunctio, indiuiduam vitae consuetudinem continens. §. 2. Ius autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est ciuium Romanorum. Nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus. §. 3. Qui igitur ex te et vxore tua nascitur, in tua potestate est. Item qui ex filio tuo et vxore eius nascitur, id est, nepos tuus et neptis, aeque in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis, et deinceps ceteri. Qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius.

TIT. X.

DE NVPTIIS.

IVSTAS autem nuptias inter se ciues Romani contrahunt, qui secundum praecepta legum coeunt: masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, siue patresfamilias sint, siue filiifamilias: dum tamen si filiifamilias sint, consensum habeant parentium, quorum in potestate sunt. Nam hoc fieri debere, et ciuilis, et naturalis ratio suadet: in tantum vt iussum parentis praecedere debeat. Vnde quaesitum est, an furiosi filia nubere, an [5] furiosi filius vxorem ducere possit? cumque super filio variabatur, nostra processit Decisio, qua permissum est ad exemplum filiae furiosi, filium quoque furiosi posse et sine patris interuentu matrimonium sibi copulare, secundum datum ex nostra Constitutione modum. §. 1. Ergo non omnes nobis vxores ducere licet. Nam [6] quarundam nuptiis abstinendum est. Inter eas enim personas, quae parentium liberorumue locum inter se obtinent, contrahi nuptiae non possunt: veluti inter patrem et filiam, vel auum et neptem, vel matrem et filium, vel auiam et nepotem, et vsque ad infinitum. Et si tales personae inter se coierint; nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. Et haec adeo ita [7] sunt, vt quamuis per adoptionem, parentium liberorumue loco sibi esse coeperint, non possint inter se matrimonio iungi: in tantum, vt etiam dissoluta adoptione idem iuris maneat. Itaque eam, quae tibi per adoptionem filia vel neptis esse coeperit, non poteris vxorem ducere, quamuis eam emancipaueris. §. 2. Inter eas quoque personas, quae ex transuerso gradu cognationis iunguntur, est quaedam similis obseruatio, sed non tanta. Sane enim inter fratrem sororemque nuptiae prohibitae sunt: siue ab eodem patre eademque matre nati fuerint, siue ex alterutro eorum. Sed si qua per adoptionem soror tibi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter te et eam nuptiae consistere non possunt. Cum vero per emancipationem adoptio sit dissoluta, poteris eam vxorem ducere. Sed etsi tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. Et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam emancipare. Et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante filium emancipare. §. 3. Fratris vero vel sororis filiam vxorem ducere non licet. Sed nec neptem fratris vel sororis qui vxorem ducere potest, quamuis quarto gradu sint. Cuius enim filiam vxorem ducere non licet, neque eius neptem permittitur. Eius vero mulieris, quam pater tuus adoptauit, filiam non videris impediri vxorem ducere: quia neque naturali, neque ciuili iure tibi coniungitur. §. 4. Duorum autem fratrum vel sororum liberi, vel fratris

[1] Hal. inserit *Antoninus.* [2] Hal. *statuam.* [3] Hal. addit *esse.* [4] *Quod.* [5] *vel.*
[6] Hal. inserit *a.* [7] *vera.*

tris et sororis iungi possunt. §. 5. Item amitam, licet adoptiuam, ducere vxorem non licet, item nec materteram: quia parentium loco habentur. Qua ratione verum est, magnam quoque amitam, et materteram magnam prohiberi vxorem ducere. §. 6. Adfinitatis quoque veneratione [1] quarundam nuptiis abstinendum est [2]: vt ecce priuignam, aut nurum vxorem ducere non licet, quia vtraeque filiae loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si fuit nurus aut priuigna tua. Nam si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc nupta est filio tuo: alia ratione vxorem eam ducere non possis, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc priuigna tua est, id est, si mater eius tibi nupta est, ideo eam vxorem ducere non poteris, quia duas vxores eodem tempore habere non licet. §. 7. Socrum quoque et nouercam prohibitum est vxorem ducere, quia matris loco sunt. Quod et ipsum dissoluta demum adfinitate procedit. Alioquin, si adhuc nouerca est, id est, si adhuc patri tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere: quia eadem duobus esse non potest. Item si adhuc socrus est, id est, si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo impediuntur [3] nuptiae, quia duas vxores habere non possis. §. 8. Mariti tamen filius ex alia vxore, et vxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemue ex matrimonio postea contracto natos. §. 9. Si vxor tua post diuortium ex alio filiam procreauerit, haec non est quidem priuigna tua. Sed Iulianus [4] huiusmodi nuptiis abstineri debere ait. Nam [5] nec sponsam filii nurum esse, nec patris sponsam nouercam esse: rectius tamen et iure facturos eos, qui huiusmodi nuptiis abstinuerint. §. 10. Illud certum est, seruiles quoque cognationes impedimento nuptiis esse: si forte pater et filia, aut frater et soror manumissi fuerint. §. 11. Sunt et aliae personae, quae propter diuersas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris Digestorum, seu Pandectarum ex veteri iure collectarum, enumerari permisimus. §. 12. Si aduersus ea, quae diximus, aliqui coierint; nec vir, nec vxor, nec nuptiae, nec matrimonium, nec dos intelligitur. Itaque ii, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt: sed tales sunt (quantum ad patriam potestatem pertinet) quales sunt ii, quos mater vulgo concepit. Nam nec hi patrem habere intelliguntur, cum is etiam [6] pater incertus est. Vnde solent spurii appellari, vel a Graeca voce, quasi σποράδην concepti, vel quasi sine patre filii. Sequitur ergo, vt dissoluto tali coitu, nec dotis [7] exactioni locus sit. Qui autem prohibitas nuptias contrahunt, et alias poenas patiuntur, quae sacris Constitutionibus continentur. §. 13. Aliquando autem euenit, vt liberi, qui statim, vt nati sunt, in potestate parentium non fiant, postea autem redigantur in potestatem parentium, qualis est is, qui dum naturalis fuerat, postea curiae datus, potestati patris subiicitur. Nec non is, qui a muliere libera procreatus, cuius matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra Constitutione, dotalibus instrumentis compositis, in potestate patris efficitur. Quod si alii liberi [8] ex eodem matrimonio fuerint procreati, similiter nostra Constitutio praebuit.

Tit. XI.

DE ADOPTIONIBVS.

Non solum autem naturales liberi secundum ea, quae diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam ii, quos adoptamus. §. 1. Adoptio autem duobus modis fit, aut Principali rescripto, aut imperio Magistratus. Imperatoris auctoritate adoptare quis potest eos easue, qui quaeue sui iuris sunt. Quae species adoptionis dicitur adrogatio. Imperio Magistratus adoptare licet [9] eos easue, qui quaeue in potestate parentium sunt: siue primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia; siue inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis. §. 2. Sed hodie ex nostra Constitutione, cum filiusfamilias a patre naturali extraneae personae in adoptionem datur, iura potestatis [10] patris naturalis minime dissoluuntur. Nec quicquam ad patrem adoptiuum transit, nec in potestate eius est, licet ab intestato iura successionis ei a nobis tributa sint. Si vero pater naturalis non extraneo, sed auo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis fuerit eman-

1 Hal. inserit *a*. 2 *abstinere necesse est*. 3 Hal. inserit *tibi*. 4 *ab*. 5 Hal. addit *constat*. 6 *cum et his*. 7 *Nec donationis* inserit Hal. 8 *Quod et aliis liberis, qui ex eodem matrim. postea fuerint procreati*. 9 *adoptamus*. 10 *Potestatis* deest apud Hal.

emancipatus, etiam auo paterno [1], vel proauo simili modo paterno vel materno filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu, quia concurrunt in vnam personam et naturalia, et adoptionis iura, manet stabile ius patris adoptiui, et naturali vinculo copulatum, et legitimo adoptionis nodo constrictum [2], vt et in familia et in potestate huiusmodi patris adoptiui sit. §. 3. Cum autem impubes per Principale rescriptum adrogatur, causa cognita adrogatio permittitur: et exquiritur causa adrogationis, an honesta sit, expediatque pupillo: et cum quibusdam conditionibus adrogatio sit, id est, vt caueat adrogator personae publicae, hoc est tabulario [3], si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem eius venturi essent. Item non alias emancipare eum potest adrogator, nisi, causa cognita, dignus emancipatione fuerit, et tunc sua bona ei reddat. Sed etsi decedens pater eum exheredauerit, vel viuus sine iusta causa eum [4] emancipauerit: iubetur quartam partem ei bonorum suorum relinquere, videlicet praeter bona, quae ad patrem adoptiuum transtulit, et quorum commodum ei postea adquisiuit. §. 4. Minorem natu maiorem non posse adoptare, placet. Adoptio enim naturam imitatur: et pro monstro est, vt maior sit filius, quam pater. Debet itaque is, qui sibi filium per adoptionem vel adrogationem facit, plena pubertate, id est, decem et octo annis praecedere. §. 5. Licet autem et in locum nepotis vel pronepotis, vel in locum neptis vel proneptis, vel deinceps adoptare, quamuis filium quis non habeat. §. 6. Et tam filium alienum quis in locum nepotis adoptare potest, quam nepotem in locum filii. §. 7. Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi ex eo filio, quem habet iam adoptatum, vel quasi ex illo, quem naturalem in sua potestate habet: in eo casu et filius consentire debet, ne ei inuito suus heres adgnascatur. Sed ex contrario si auus ex filio nepotem det in adoptionem: non est necesse, filium consentire. §. 8. In plurimis autem causis adsimilatur is, qui adoptatus vel adrogatus est, ei, qui ex legitimo matrimonio natus est. Et ideo si quis per Imperatorem, siue apud Praetorem, vel apud Praesidem prouinciae non extraneum adoptauerit: potest eumdem alii in adoptionem dare. §. 9. Sed et illud vtriusque adoptionis commune est, quod et ii, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt: castrati autem non possunt. §. 10. Feminae quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in sua potestate habent: sed ex indulgentia Principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt. §. 11. Illud proprium est adoptionis illius, quae per sacrum oraculum fit: quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subiicitur, sed etiam liberi eius in eiusdem fiunt potestate, tamquam nepotes. Sic enim et diuus Augustus non ante Tiberium adoptauit, quam is Germanicum adoptauit: vt protinus adoptione facta, incipiat Germanicus Augusti nepos esse. §. 12. Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, seruos, si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. Vnde et nos eruditi in nostra Constitutione etiam eum seruum, quem dominus actis interuenientibus filium suum nominauerit, liberum esse constituimus, licet hoc ad ius filii accipiendum non sufficiat.

Tit. XII.

QVIBVS MODIS IVS POTESTATIS [5] SOLVITVR.

Videamvs nunc, quibus modis ii, qui alieno iuri sunt subiecti, eo iure liberantur. Et quidem serui quemadmodum potestate liberantur [6], ex iis intelligere possumus, quae de seruis manumittendis superius exposuimus. Hi vero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit: nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeue sui iuris efficiuntur. Mortuo vero auo, non omnimodo nepotes neptesque sui iuris fiunt: sed ita, si post mortem aui in potestatem patris sui recasuri non sunt. Itaque si moriente auo pater eorum viuit, et in potestate patris sui est: tunc post obitum aui in potestate patris sui fiunt. Si vero is, quo tempore auus moritur, aut etiam [7] mortuus est, aut [8] exiit de potestate patris: tunc ii, quia [9] in potestatem eius cadere non possunt, sui iuris fiunt. §. 1. Cum autem is, qui ob

[1] Ab Hal. abest *paterno*, [2] *Modo constitutum.* [3] Apud Hal. desunt voces *hoc est tabulario.* [4] Apud Hal. deest *eum.* [5] Hal. habet *patriae.* [6] *Et quidem quemadm. liberentur serui a pot. dominorum.* [7] *iam.* [8] Hal. inserit *per emancipationem.* [9] *qui.*

ob aliquod maleficium in insulam deportatur, ciuitatem amittit: sequitur, vt qui eo modo ex numero ciuium Romanorum tollitur, perinde ac si eo mortuo, desinant liberi in potestate eius esse. Pari ratione et si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit in potestate parentis esse. Sed si ex indulgentia Principali restituti fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt. §. 2. Relegati autem patres in insulam, in potestate sua liberos retinent. Et ex contrario liberi relegati in potestate parentium remanent. §. 3. Poenae seruus effectus, filios in potestate habere desinit. Serui autem poenae efficiuntur, qui in metallum damnantur, et qui bestiis subiiciuntur. §. 4. Filiusfamilias si militauerit, vel si Senator, vel Consul fuerit factus, manet in potestate patris. Militia enim, vel consularis dignitas [1] potestate patris filium non liberat. Sed ex Constitutione nostra summa Patriciatus dignitas, ilico Imperialibus codicillis praestitis, filium a patria potestate liberat. Quis enim patiatur, patrem quidem posse per emancipationis modum suae potestatis nexibus filium relaxare [2], Imperatoriam autem Celsitudinem non valere eum, *quem sibi* patrem elegit, ab aliena eximere potestate? §. 5. Si ab hostibus captus fuerit parens, quamuis [3] hostium fiat, tamen pendet ius liberorum, propter ius postliminii: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reuersi fuerint, omnia pristina iura recipiunt. Idcirco reuersus etiam liberos habebit in potestate, quia postliminium fingit eum, qui captus est, semper in ciuitate fuisse. Si vero ibi decesserit, exinde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse videtur. Ipse quoque filius, neposue, si ab hostibus captus fuerit; similiter dicimus, propter ius postliminii ius quoque potestatis parentis in suspenso esse. Dictum est autem postliminium a limine, et post. Vnde eum, qui ab hostibus captus in fines nostros postea peruenit, postliminio reuersum recte dicimus. Nam limina sicut in domibus finem quemdam faciunt: sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt. Hinc et limes dictus est, quasi finis quidam et terminus; ab eo postliminium dictum [4], quia eodem limine reuertebatur, quo amissus fuerat. Sed et qui captus victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur. §. 6. Praeterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentium esse. Sed emancipatio antea quidem vel per antiquam legis obseruationem procedebat, quae per imaginarias venditiones et intercedentes manumissiones celebratur, vel ex Imperiali rescripto. Nostra autem prouidentia et hoc in melius per Constitutionem reformauit, vt fictione pristina explosa, recta via ad competentes Iudices vel Magistratus, parentes intrent: et sic filios suos, vel filias, vel nepotes, vel neptes, ac deinceps [5], sua manu dimitterent. Et tunc ex edicto Praetoris in huius filii, vel filiae, vel nepotis, vel neptis bonis, qui, vel quae a parente manumissus, vel manumissa fuerit, eadem iura praestantur parenti, quae tribuuntur patrono in bonis liberti. Et praeterea si impubes sit filius, vel filia, vel ceteri, ipse parens ex manumissione tutelam eius nanciscitur. §. 7. Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui filium, et ex eo nepotem, vel neptem in potestate habebit, filium quidem [6] potestate dimittere, nepotem vero vel neptem retinere. Et e conuerso filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere, vel omnes sui iuris efficere. Eadem et de pronepote et pronepte dicta esse intelligantur. §. 8. Sed etsi pater filium, quem in potestate habet, auo vel proauo naturali, secundum nostras Constitutiones super his habitas, in adoptionem dederit: id est, si hoc ipsum actis interuenientibus apud competentem Iudicem manifestauerit, praesente eo, qui adoptatur, et non contradicente, nec non eo praesente, qui adoptat, soluitur [7] ius potestatis patris naturalis: transit autem in eiusmodi parentem adoptiuum, in cuius persona et adoptionem esse plenissimam antea diximus. §. 9. Illud autem scire oportet, quod si nurus tua ex filio tuo conceperit, et filium postea emancipaueris, vel in adoptionem dederis, praegnante nuru tua: nihilominus quod ex ea nascitur, in potestate tua nascitur. Quod si post emancipationem, vel adoptionem conceptus fuerit, patris sui emancipati, vel aui adoptiui potestati subiicitur. Et quod neque naturales liberi, neque adoptiui vllo pene modo possunt

[1] Hal. inserit *de*. [2] *liberare*. [3] Hal. inserit *seruus*. [4] *quia ad idem limen reuertebatur, quod amiserat*. [5] Hal. inserit *a*. [6] Hal. inserit *de*. [7] Hal. inserit *quidem*.

ſunt cogere parentes, de poteſtate ſua eos dimittere.

TIT. XIII.

DE TVTELIS.

TRANSEAMVS nunc ad aliam diuiſionem perſonarum. Nam ex his perſonis, quae in poteſtate non ſunt, quaedam vel in tutela ſunt, vel in curatione, quaedam neutro iure tenentur. Videamus ergo de his, qui in tutela, vel curatione ſunt. Ita enim intelligemus ceteras perſonas, quae neutro iure tenentur. Ac prius diſpiciamus de his, quae in tutela ſunt. §. 1. Eſt autem tutela (vt Seruius definiuit) vis ac poteſtas in capite libero, ad *tuendum* eum, qui propter aetatem ſe defendere nequit, iure ciuili data ac permiſſa. §. 2. Tutores autem ſunt, qui eam vim ac poteſtatem habent, exque ipſa re nomen ceperunt. Itaque appellantur tutores, quaſi tuitores atque defenſores: ſicut aeditui dicuntur, qui aedes tuentur. §. 3. Permiſſum eſt itaque parentibus liberis impuberibus, quos in poteſtate habent, teſtamento tutores dare. Et hoc in filios filiasque procedit omnimodo. Nepotibus tamen neptibusque ita demum parentes poſſunt teſtamento tutores dare, ſi poſt mortem eorum in patris ſui poteſtatem non ſunt recaſuri. Itaque ſi filius tuus mortis tuae tempore in poteſtate tua ſit, nepotes ex eo non poterunt [1] teſtamento tuo tutorem habere, quamuis in poteſtate tua fuerint: ſcilicet quia mortuo te, in poteſtatem patris ſui recaſuri ſunt. §. 4. Cum autem in compluribus aliis cauſis poſtumi pro iam natis habentur, et in hac cauſa placuit non minus poſtumis, quam iam natis teſtamento tutores dari poſſe: ſi modo in ea cauſa ſint, vt ſi viuis parentibus naſcerentur, ſui [2], et in poteſtate eorum fierent. §. 5. Sed ſi emancipato filio tutor a patre teſtamento datus fuerit, confirmandus eſt ex ſententia Praeſidis omnimodo, id eſt, ſine inquiſitione.

TIT. XIV.

QVI TESTAMENTO TVTORES DARI POSSVNT.

DARI autem poteſt tutor teſtamento non ſolum paterfamilias, ſed etiam filiusfamilias. §. 1. Sed et ſeruus proprius teſtamento cum libertate recte tutor dari poteſt. Sed ſciendum eſt, eum ſine libertate tutorem datum, tacite libertatem directam accepiſſe videri, et per hoc recte tutorem eſſe. Plane ſi per errorem quaſi liber tutor datus ſit, aliud dicendum eſt. Seruus autem alienus pure inutiliter teſtamento datur tutor: ſed ita, cum liber erit, vtiliter datur. Proprius autem ſeruus inutiliter eo modo tutor datur. §. 2. Furioſus, vel minor viginti quinque annis tutor teſtamento datus, tutor erit, cum compos mentis, aut maior vigintiquinque annis factus fuerit. §. 3. Ad certum tempus, ſeu ex certo tempore, vel ſub conditione, vel ante heredis inſtitutionem, poſſe dari tutorem, non dubitatur. §. 4. Certae autem rei vel cauſae tutor dari non poteſt, quia perſonae, non cauſae, *vel rei* [3] datur. §. 5. Si quis *filiabus* ſuis, vel filiis tutores dederit, etiam poſtumae, vel poſtumo dediſſe videtur: quia filii, vel filiae appellatione, poſtumus, vel poſtuma continetur. Quod ſi nepotes ſint, an appellatione filiorum etipſis tutores dati ſint? dicendum eſt, vt ipſis quoque dati videantur, ſi modo liberos dixit. Ceterum ſi filios, non continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. Plane ſi poſtumis [4] dederit, tam filii poſtumi, quam ceteri liberi continebuntur.

TIT. XV.

DE LEGITIMA ADGNATORVM TVTELA.

QVIBVS autem teſtamento tutor datus non ſit, his ex lege duodecim tabularum adgnati ſunt tutores, qui vocantur legitimi. §. 1. Sunt autem adgnati, cognati per virilis ſexus cognationem coniuncti, quaſi a patre cognati: veluti frater eodem patre natus, fratris filius, neposue ex eo: item patruus et patrui filius, neposue ex eo. At qui per feminini ſexus perſonas cognatione iunguntur, non ſunt adgnati, ſed alias naturali iure cognati. Itaque amitae tuae filius, non eſt tibi adgnatus, ſed cognatus: et inuicem ſcilicet tu illi eodem iure coniungeris: quia qui [5] naſcuntur, patris, non matris familiam ſequuntur. §. 2. Quod autem lex [6] ab inteſtato vocat ad tutelam adgnatos, non hanc habet ſignificationem, ſi omnino non fecerit teſtamentum is, qui poterat tutores dare: ſed ſi, quantum ad tutelam pertinet, inteſtatus deceſſerit. Quod tunc quoque accidere intelligitur, cum is, qui datus eſt tutor, viuo teſtatore deceſſerit. §. 3. Sed adgnationis quidem ius omnibus modis capitis deminutione plerumque perimitur.

[1] Hal. inſerit *ex*. [2] Hal. addit *heredes*. [3] Hal. inſerit *tutor*. [4] *poſteris*. [5] Hal. inſerit *ex ea*. [6] Hal. addit *duodecim tabularum*.

mitur. Nam adgnatio iuris [1] eſt nomen: cognationis vero ius non omnibus modis commutatur: quia ciuilis ratio ciuilia quidem iura corrumpere poteſt, naturalia vero non vtique.

Tit. XVI.

DE CAPITIS DEMINVTIONE.

Est autem capitis deminutio, prioris ſtatus commutatio [2], eaque tribus modis accidit. Nam aut maxima eſt capitis deminutio, aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima. §. 1. Maxima capitis deminutio eſt, cum aliquis ſimul et ciuitatem et libertatem amittit: quod accidit in his, qui ſerui poenae efficiuntur atrocitate ſententiae: vel libertis, vt ingratis erga patronos condemnatis: vel [3] qui ſe ad pretium participandum venundari paſſi ſunt. §. 2. Minor ſiue media capitis deminutio eſt, cum ciuitas quidem amittitur, libertas vero retinetur: quod accidit ei, cui aqua et igni interdictum fuerit, vel ei, qui in inſulam deportatus eſt. §. 3. Minima capitis deminutio eſt, cum et ciuitas et libertas retinetur, ſed ſtatus hominis commutatur. Quod accidit in his, qui cum ſui iuris fuerunt, coeperunt alieno iuri ſubiecti eſſe, vel contra [4]. §. 4. Seruus autem manumiſſus, capite non minuitur: quia nullum caput habuit. §. 5. Quibus autem dignitas magis, quam ſtatus permutatur, capite non minuuntur: et ideo Senatu motum [5] capite non minui conſtat. §. 6. Quod autem dictum eſt, manere cognationis ius et poſt capitis deminutionem, hoc ita eſt, ſi minima capitis deminutio interueniat; manet enim cognatio. Nam ſi maxima capitis deminutio currat [6], ius quoque cognationis perit; vt puta ſeruitute alicuius cognati: et ne quidem, ſi manumiſſus fuerit, recipit cognationem. Sed etſi in inſulam quis deportatus ſit, cognatio ſoluitur. §. 7. Cum autem ad adgnatos tutela pertineat: non ſimul ad omnes pertinet, ſed ad eos tantum, qui proximiore gradu ſunt: vel ſi plures eiusdem gradus ſunt, ad omnes [7], veluti ſi plures fratres ſunt, qui vnum gradum obtinent: ideoque pariter ad tutelam vocantur.

Tit. XVII.

DE LEGITIMA PATRONORVM TVTELA.

Ex eadem lege duodecim tabularum, libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quae et ipſa legitima tutela vocatur: non quia nominatim in ea lege de hac tutela caueatur, ſed quia perinde accepta eſt per interpretationem atque ſi verbis legis introducta eſſet. Eo enim ipſo, quod hereditates libertorum libertarumque, ſi inteſtati deceſſiſſent, iuſſerat lex ad patronos liberosue eorum pertinere, crediderunt veteres, voluiſſe legem, etiam tutelas ad eos pertinere: cum et adgnatos, quos ad hereditatem lex vocat, eosdem et tutores eſſe iuſſit: quia plerumque, vbi ſucceſſionis eſt emolumentum, ibi et tutelae onus eſſe debet. Ideo autem diximus, plerumque; quia ſi a femina impubes manumittatur, ipſa ad hereditatem vocatur, cum alius ſit tutor.

Tit. XVIII.

DE LEGITIMA PARENTIVM TVTELA.

Exemplo patronorum recepta eſt et alia tutela, quae et ipſa legitima vocatur. Nam ſi quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio, et deinceps impuberes emancipauerit, legitimus eorum tutor erit.

Tit. XIX.

DE FIDVCIARIA TVTELA.

Est et alia tutela, quae fiduciaria appellatur: nam ſi parens filium, vel filiam, nepotem, vel neptem, vel deinceps, impuberes manumiſerit, legitimam nanciſcitur eorum tutelam. Quo defuncto ſi liberi virilis ſexus ei extant, fiduciarii tutores filiorum ſuorum [8], vel fratris, vel ſororis, et ceterorum efficiuntur. Atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi ſunt tutores; quoniam filius quidem defuncti, ſi non eſſet a viuo patre emancipatus, poſt obitum eius ſui iuris efficeretur, nec in fratrum poteſtatem recideret: ideoque nec in tutelam. Libertus autem, ſi ſeruus manſiſſet, vtique eodem iure apud liberos domini poſt mortem eius futurus eſſet. Ita tamen hi ad tutelam vocantur, ſi perfectae aetatis ſunt: quod noſtra Conſtitutio generaliter in omnibus tutelis et curationibus obſeruari praecepit.

Tit.

1 Hal. addit *ciuilis.* 2 Apud Hal. *ſtatus mutatio*, omiſſa voce, *prioris.* 3 Hal. inſerit *his.* 4 *Veluti ſi filiusfam. a patre emancipatus fuerit, eſt capite deminutus* addit Hal. 5 *a ſenatu motus.* 6 *interueniat.* 7 Hal. poſt *omnes* inſerit *pertinet.* 8 *filiorum ſuorum*, nec non *ceterorum* deſunt apud Hal.

TIT. XX.

DE ATILIANO TVTORE, ET EO, QVI EX LEGE IVLIA ET TITIA DABATVR.

Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in vrbe quidem Roma [1] a Praetore vrbano, et maiore parte Tribunorum plebis tutor ex lege Atilia: in prouinciis vero a Praesidibus prouinciarum ex lege Iulia et Titia. §. 1. Sed et si testamento tutor sub conditione, aut die certo datus fuerat, quamdiu conditio aut dies pendebat, ex hisdem legibus tutor dari poterat. Item si pure datus fuerat: quamdiu ex testamento nemo heres existat, tamdiu ex hisdem legibus tutor petendus erat, qui desinebat esse tutor, si conditio existeret: aut dies veniret, aut heres existeret. §. 2. Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus tutor petebatur: qui desinebat esse tutor, si is, qui captus erat, in ciuitatem reuersus fuerat. Nam reuersus recipiebat tutelam iure postliminii. §. 3. Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, posteaquam primo Consules pupillis vtriusque sexus tutores ex inquisitione dare coeperunt, deinde Praetores ex Constitutionibus. Nam supradictis legibus neque de cautione a tutoribus exigenda, rem saluam pupillis fore: neque de compellendis tutoribus ad tutelae administrationem, quicquam cauebatur. §. 4. Sed hoc iure vtimur, vt Romae quidem Praefectus vrbi, vel Praetor secundum suam iurisdictionem: in prouinciis autem Praesides ex inquisitione tutores crearent, vel Magistratus iussu Praesidum, si non sint magnae pupilli facultates. §. 5. Nos autem per Constitutionem nostram et huiusmodi difficultates hominum resecantes, nec expectata iussione Praesidum disposuimus, si facultas pupilli, vel adulti vsque ad quingentos solidos valeat, Defensores ciuitatum, vna cum eiusdem ciuitatis religiosissimo Antistite, vel alias publicas personas, id est, Magistratus, vel Iuridicum Alexandrinae ciuitatis, tutores, vel curatores creare, legitima cautela secundum eiusdem Constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo, qui eam accipiunt. §. 6. Impuberes autem in tutela esse, naturali iuri conueniens est: vt is, qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur. §. 7. Cum igitur pupillorum pupillarumque tutores negotia gerunt, post pubertatem tutelae iudicio rationes reddunt.

TIT. XXI.

DE AVCTORITATE TVTORVM.

Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria. Vt ecce, si quid dari sibi stipulatur, non est necessaria tutoris auctoritas: quod si aliis pupilli promittant, necessaria est. Namque placuit meliorem quidem suam conditionem licere eis facere, etiam sine tutoris auctoritate: deteriorem vero non aliter, quam tutoris auctoritate. Vnde in his causis, ex quibus obligationes mutuae nascuntur, vt in emtionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interueniat, ipsi quidem, qui cum his contrahunt, obligantur: at inuicem pupilli non obligantur. §. 1. Neque tamen hereditatem adire, neque bonorum possessionem petere, neque hereditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate, quamuis illis lucrosa sit, nec [2] vllum damnum habeat. §. 2. Tutor autem statim in ipso negotio praesens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimauerit. Post tempus vero, aut per epistolam interposita auctoritas nihil agit. §. 3. Si inter tutorem pupillumque iudicium agendum sit, quia ipse tutor in re sua [3] auctor esse non potest, non Praetorius tutor, vt olim, constituitur, sed curator in eius locum datur: quo [4] interueniente, iudicium peragitur, et eo peracto curator esse desinit.

TIT. XXII.

QVIBVS MODIS TVTELA FINITVR.

Pupilli pupillaeque, cum puberes esse coeperint, tutela liberantur. Pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari volebant. Nostra autem Maiestas dignum esse castitate nostrorum temporum bene putauit, quod in feminis et antiquis impudicum est visum esse, id est, inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere. Et ideo [5] sancta Constitutione promulgata pubertatem in masculis, post quartum decimum annum completum, ilico initium accipere disposuimus: antiquitatis normam in feminis personis bene positam, suo ordine relinquentes, vt post duodecimum annum completum viripotentes esse credantur. §. 1. Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberes,

1 Apud Hal. deest *Roma.* 2 *Ne vllum* 3 *in rem suam.* 4 Hal. addit. *curatore.* 5 Hal. inserit *nostra.*

puberes, vel deportati. Item si in seruitutem pupillus redigatur, vt ingratus, a patrono, vel ab hostibus fuerit captus. §. 2. Sed et si vsque ad certam conditionem datus sit [1] testamento, aeque euenit, vt desinat esse tutor, existente conditione. §. 3. Simili modo finitur tutela morte, vel pupillorum, vel tutorum. §. 4. Sed et capitis deminutione tutoris, per quam libertas, vel ciuitas eius amittitur, omnis tutela perit. Minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum tutela perit: ceterae non pereunt. Sed pupilli, et pupillae capitis deminutio, licet minima sit, omnes tutelas tollit. §. 5. Praeterea qui ad certum tempus testamento dantur tutores, finito eo, deponunt tutelam. §. 6. Desinunt autem [2] tutores esse, qui vel remouentur a tutela ob id, quod suspecti visi sunt: vel [3] ex iusta causa sese excusant, et onus administrandae tutelae deponunt, secundum ea, quae inferius proponemus.

TIT. XXIII.

DE CVRATIONIBVS[4].

MASCVLI [5] puberes et feminae viripotentes, vsque ad vicesimum quintum annum completum curatores accipiunt: qui licet puberes sint, adhuc tamen eius aetatis sunt, vt sua negotia tueri non possint. §. 1. Dantur autem curatores ab hisdem Magistratibus, a quibus et tutores. Sed curator testamento non datur, sed datus confirmatur decreto Praetoris vel Praesidis. §. 2. Item inuiti adolescentes, curatores non accipiunt, praeterquam in litem; curator enim et ad certam causam dari potest. §. 3. Furiosi quoque et prodigi, licet maiores viginti quinque annis sint, tamen in curatione sunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum. Sed solent Romae Praefectus vrbi, vel Praetor, et in prouinciis Praesides ex inquisitione eis curatores dare. §. 4. Sed et mente captis, et surdis, et mutis, et qui perpetuo morbo laborant, quia rebus suis superesse non possunt, curatores dandi sunt. §. 5. Interdum autem et pupilli curatores accipiunt; vt puta, si legitimus tutor non sit idoneus: quoniam habenti tutorem tutor dari non potest. Item si testamento datus tutor, vel a Praetore, vel Praeside, idoneus non sit ad administrationem, nec tamen fraudulenter negotia administret, solet ei curator adiungi. Item in locum tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus a tutela excusantur, solent curatores dari. §. 6. Quod si tutor aduersa valetudine, vel alia necessitate impeditur, quo minus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit, vel infans sit, quem velit actorem periculo ipsius tutoris, Praetor, vel qui prouinciae praeerit, decreto constituet.

TIT. XXIV.

DE SATISDATIONE TVTORVM VEL CVRATORVM.

NE tamen pupillorum pupillarumue, et eorum, qui, quaeue in curatione sunt, negotia a curatoribus tutoribusue consumantur, vel deminuantur: curat Praetor, vt et tutores, et curatores eo nomine satisdent. Sed hoc non est perpetuum: nam tutores testamento dati satisdare non coguntur: quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est. Item ex inquisitione tutores vel curatores dati, satisdatione non onerantur: quia idonei electi sunt. §. 1. Sed si ex testamento vel inquisitione duo pluresue dati fuerint, potest vnus offerre satis [6] de indemnitate pupilli, vel adolescentis, et contutori [7], vel concuratori praeferri, vt solus administret: vel vt contutor [8] satis offerens praeponatur ei, et ipse solus administret. Itaque per se non potest petere satis [9] a contutore, vel concuratore suo; sed offerre debet, vt electionem det contutori vel concuratori suo, vtrum velit satis accipere, an satisdare. Quod si nemo eorum satis offerat; si quidem adscriptum fuerit a testatore quis gerat, ille gerere debet. Quod si non fuerit adscriptum, quem maior pars elegerit, ipse gerere debet, vt Edicto Praetoris cauetur. Sin autem tutores dissenserint circa eligendum eum, vel eos qui gerere debent, Praetor partes suas interponere debet. Idem et in pluribus ex inquisitione datis probandum est, id est, vt maior pars eligere possit, per quem administratio fieret. §. 2. Sciendum autem est, non solum tutores, vel curatores pupillis, vel adultis ceterisque personis ex administratione rerum teneri; sed etiam in eos, qui satisdationem accipiunt, subsidiariam actionem esse,

1 Hal. inserit *tutor*. 2 *etiam*. 3 Hal. addit *qui*. 4 *de curatoribus*. 5 Hal. addit *quidem*. 6 *satisdationem*. 7 Hal. addit *suo*. 8 Hal. addit *aut concurator* 9 *satisdationem*.

esse, quae vltimum eis praesidium possit adferre. Subsidiaria autem actio in eos datur, qui aut omnino a tutoribus vel curatoribus satisdare non curauerunt, aut non idonee passi sunt caueri. Quae quidem tam ex Prudentium Responsis, quam ex Constitutionibus Imperialibus etiam in heredes eorum extenditur. §. 3. Quibus Constitutionibus et illud exprimitur, vt nisi caueant tutores vel curatores, pignoribus captis coerceantur. Neque autem Praefectus vrbi, neque Praetor, neque Praeses prouinciae, neque quis alius, cui tutores dandi ius est, hac actione tenebitur; sed hi tantummodo, qui satisdationem exigere solent.

Tit. XXV.

DE EXCVSATIONIBVS TVTORVM VEL CVRATORVM

Excvsantvr autem tutores vel [1] curatores variis ex causis: plerumque autem propter liberos, siue in potestate sint, siue emancipati. Si enim tres liberos superstites Romae quis habeat, vel in Italia quatuor, vel in prouinciis quinque, a tutela vel cura potest excusari, exemplo ceterorum munerum: nam et tutelam vel curam placuit publicum munus esse. Sed adoptiui liberi non prosunt: in adoptionem autem dati, naturali patri prosunt. Item nepotes ex filio prosunt, vt in locum patris [2] succedant: ex filia non prosunt. Filii autem superstites tantum ad tutelae vel curae muneris excusationem prosunt: defuncti non prosunt. Sed si in bello amissi sunt, quaesitum est an prosint. Et constat, eos solos prodesse, qui in acie amittuntur. Hi enim qui pro Republica ceciderunt, in perpetuum per gloriam viuere intelliguntur. §. 1. Item Diuus Marcus in Semenstribus [3] rescripsit, eum, qui res fisci administrat, a tutela, vel cura, quamdiu administrat, excusari posse. §. 2. Item qui Reipublicae causa absunt, a tutela, vel cura excusantur. Sed etsi fuerint tutores vel curatores [4], deinde Reipublicae causa abesse coeperint, a tutela vel cura excusantur, quatenus Reipublicae causa absunt: et interea curator loco eorum datur. Qui si reuersi fuerint, recipiunt onus tutelae; nam nec anni habent vacationem, vt Papinianus libro quinto Responsorum rescripsit: nam hoc spatium habent ad nouas tutelas vocati. §. 3. Et qui potestatem habent aliquam, se excusare possunt, vt Diuus Marcus rescripsit: sed coeptam tutelam deserere non possunt. §. 4. Item propter litem, quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excusare nemo se potest: nisi forte de omnibus bonis vel hereditate controuersia sit. §. 5. Item tria onera tutelae non adfectatae, vel curae, praestant vacationem, quamdiu administrantur: vt tamen plurium pupillorum tutela, vel cura eorundem bonorum, veluti fratrum, pro vna computetur. §. 6. Sed et propter paupertatem excusationem tribui, tam Diui Fratres, quam per se Diuus Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri iniuncto possit docere. §. 7. Item propter aduersam valetudinem, propter quam nec suis quidem negotiis interesse potest, excusatio locum habet. §. 8. Similiter eum, qui literas nesciret, excusandum esse, Diuus Pius rescripsit: quamuis et imperiti literarum possunt ad administrationem negotiorum sufficere. §. 9. Item si propter inimicitias aliquem testamento tutorem pater dederit, hoc ipsum praestat ei excusationem: sicut per contrarium non excusantur, qui se tutelam administraturos patri pupillorum promiserunt. §. 10. Non esse admittendam excusationem eius, qui hoc solo vtitur, quod ignotus patri pupillorum sit, Diui Fratres rescripserunt. §. 11. Inimicitiae, quas quis cum patre pupillorum vel adultorum exercuit, si capitales fuerunt, nec reconciliatio interuenit, a tutela vel cura solent excusare. §. 12. Item qui status controuersiam a pupillorum patre passus est, excusatur a tutela. §. 13. Item maior septuaginta annis a tutela vel cura excusare se potest. Minores autem vigintiquinque annis, olim quidem excusabantur; a nostra autem Constitutione prohibentur ad tutelam vel curam adspirare; adeo vt nec excusationis opus [5] fiat. Qua Constitutione cauetur, vt nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur, nec adultus: cum erat inciuile, eos, qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur, et aliis reguntur, aliorum [6] tutelam vel curam subire. §. 14. Idem et in milite obseruandum est, vt nec volens ad tutelae onus admittatur. §. 15. Item Romae Grammatici, Rhetores, et Medici, et qui in patria sua id [7] exercent, et intra numerum sunt, a tutela vel cura habent

1 *et.* 2 Hal. addit *sui.* 3 *Semestribus* 4 *dati* addit Hal. 5 Hal. inserit *is.* 6 *ab aliis.* 7 *has artes.*

habent vacationem. §. 16. Qui autem vult se excusare, si plures habeat excusationes, et de quibusdam non probauerit: aliis vti intra tempora [1] non prohibetur. Qui autem excusare se volunt, non appellant. sed intra dies quinquaginta continuos, ex quo cognouerunt, excusare se debent: cuiuscumque generis sunt, id est, qualitercumque dati fuerint tutores, si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco, vbi tutores dati sunt. Si vero vltra centesimum habitant, dinumeratione facta viginti millium diurnorum et amplius triginta dierum: quod tamen, vt Scaeuola dicebat, sic debet computari, ne minus sint quam quinquaginta dies. §. 17. Datus autem tutor ad vniuersum patrimonium datus esse creditur. §. 18. Qui tutelam alicuius gessit, inuitus curator eiusdem fieri non compellitur: in tantum vt licet paterfamilias, qui testamento tutorem dedit, adiecerit se eundem curatorem dare, tamen inuitum eum curam suscipere non cogendum, Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt. §. 19. Iidem rescripserunt, maritum vxori suae curatorem datum, excusare se posse, licet se immisceat. §. 20. Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelae meruit, *non est* liberatus onere tutelae.

Tit. XXVI.

DE SVSPECTIS TVTORIBVS VEL CVRATORIBVS.

Sciendvm est, suspecti crimen ex lege duodecim tabularum descendere. §. 1. Datum est autem ius remouendi tutores suspectos, Romae Praetori, et in prouinciis Praesidibus earum, et Legato Proconsulis. §. 2. Ostendimus, qui possent de suspecto cognoscere: nunc videamus, qui suspecti fieri possint. Et quidem omnes tutores possunt [2], siue testamentarii sint, siue non, sed alterius generis tutores. Quare etsi legitimus sit tutor, accusari poterit. Quid si patronus? adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus, famae patroni parcendum [3], licet vt suspectus remotus fuerit. §. 3. Consequens est, vt videamus, qui possunt suspectos postulare. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc actionem [4], hoc est, omnibus patere. Quinimo et mulieres admittuntur, ex Rescripto Diuorum Seueri et Antonini: sed eae solae, quae pietatis necessitudine ductae, ad hoc procedunt: vt puta mater, nutrix quoque et auia possunt, potest et soror. Sed et si qua alia mulier fuerit, cuius Praetor perpensam [5] pietatem intellexerit, non sexus verecundiam egredientis, sed pietate productam, non continere iniuriam pupillorum, admittet eam ad accusationem. §. 4. Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare; puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere, et ita Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt. §. 5. Suspectus autem est, qui non ex fide tutelam gerit, licet soluendo sit, vt Iulianus quoque rescripsit. Sed et ante quam incipiat tutelam gerere tutor, posse eum quasi suspectum remoueri, idem Iulianus rescripsit, et secundum eum constitutum est. §. 6. Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est: si ob culpam, non aeque. §. 7. Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio finiatur, interdicitur ei administratio, vt Papiniano visum est. §. 8. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit, posteaque tutor vel curator decesserit, extinguitur suspecti cognitio. §. 9. Si quis tutor copiam sui non faciat, vt alimenta pupillo decernantur, cauetur Epistola Diuorum Seueri et Antonini, vt in possessionem bonorum eius pupillus mittatur, et quae mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi iubentur. Ergo vt suspectus remoueri poterit, qui non praestat alimenta. §. 10. Sed si quis praesens negat, propter inopiam alimenta non posse decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad Praefectum vrbi puniendum, placuit: sicut ille remittitur, qui data pecunia ministeriis tutelam redemit. §. 11. Libertus quoque si fraudulenter tutelam filiorum vel nepotum patroni gessisse probetur, ad Praefectum vrbi remittitur puniendus. §. 12. Nouissime sciendum est, eos, qui fraudulenter tutelam, vel curam administrant, etiam si satis offerant, remouendos [6] a tutela: quia satisdatio tutoris propositum maleuolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem praestat. Suspectum enim eum putamus, qui moribus talis est, vt suspectus sit. Enimuero tutor, vel curator, quamuis pauper est, fidelis tamen et diligens, remouendus non est quasi suspectus.

LIBER

1 *Constituta* addit Hal. 2 *Et possunt quidem omnes tutores fieri suspecti*, 3 Hal. addit *esse*. 4 *accusationem*. 5 *quam Praetor propensa pietate*. 6 Hal. addit *esse*.

LIBER SECVNDVS.

TIT. I.

DE DIVISIONE RERVM, ET QVALITATE [1].

SVPERIORE libro de iure personarum exposuimus: modo videamus de rebus, quae vel in nostro patrimonio, vel extra patrimonium nostrum habentur. Quaedam enim naturali iure communia sunt omnium, quaedam publica, quaedam vniuersitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae ex variis causis cuique adquiruntur, sicut ex subiectis apparebit. §. 1. Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec, aer, aqua profluens, et mare, et per hoc litora maris. Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur, dum tamen [2] villis, et monumentis, et aedificiis abstineat, quia non sunt iuris gentium, sicut et [3] mare. §. 2. Flumina autem omnia, et portus publica sunt, ideoque ius piscandi omnibus commune est in portu fluminibusque. §. 3. Est autem littus maris, quatenus hibernus fluctus maximus excurrit. §. 4. Riparum quoque vsus publicus est iuris gentium, sicut ipsius fluminis. Itaque nauem ad eas adplicare, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquod in his reponere, cuilibet liberum est, sicut per ipsum flumen nauigare: sed proprietas earum illorum est, quorum praediis haerent: qua de causa arbores quoque in iisdem natae eorundem sunt. §. 5. Litorum quoque vsus publicus iuris gentium est, sicut ipsius maris: et ob id quibuslibet liberum est casam ibi ponere, in quam se recipiant; sicut retia siccare, et ex mari reducere. Proprietas autem eorum potest intelligi nullius esse, sed eiusdem iuris esse, cuius et mare, et, quae subiacet mari, terra vel arena. §. 6. Vniuersitatis sunt, non singulorum, veluti [4] quae in ciuitatibus sunt, theatra, stadia, et similia si qua alia sunt communia ciuitatum. §. 7. Nullius autem sunt res sacrae, et religiosae, et sanctae: quod enim diuini iuris est, id nullius in bonis est. §. 8. Sacrae res sunt, quae rite, et [5] per Pontifices Deo consecratae sunt; veluti aedes sacrae, et donaria, quae rite ad ministerium Dei dedicata sunt, quae etiam per nostram Constitutionem alienari, et obligari prohibuimus, excepta causa redemtionis captiuorum. Si quis vero auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. Locus autem, in quo aedes sacrae sunt aedificatae, etiam diruto aedificio, sacer adhuc manet, vt et Papinianus rescripsit. §. 9. Religiosum locum vnusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. In communem autem locum purum inuito socio inferre non licet. In commune vero sepulcrum etiam inuitis ceteris licet inferre. Item si alienus vsusfructus est, proprietarium placet, nisi consentiente vsufructuario, locum religiosum non facere. In alienum locum concedente [6] domino licet inferre: et licet postea ratum habuerit, quam illatus est mortuus, tamen religiosus fit locus. §. 10. Sanctae quoque res, veluti muri et portae, quodammodo diuini iuris sunt: et ideo nullius in bonis sunt. Ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitis constituta sit in eos, qui aliquid in muros deliquerint. Ideo et legum eas partes, quibus poenas constituimus aduersus eos, qui contra leges fecerint, Sanctiones vocamus. §. 11. Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod, sicut diximus, appellatur ius gentium: quarundam iure ciuili. Commodius est itaque a vetustiore iure incipere. Palam est autem, vetustius esse ius naturale, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit. Ciuilia enim iura tunc esse coeperunt, cum et ciuitates condi, et magistratus creari, et leges scribi coeperunt. §. 12. Ferae igitur bestiae, et volucres, et pisces, id est [7], omnia animalia, quae mari, caelo, et terra nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt. Quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. Nec interest, feras bestias et volucres vtrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno. Plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest a domino, si is prouiderit, prohi-

1 *De rerum diuisione et adquirendo ipsarum dominio.* 2 Hal. inserit *a.* 3 *est.* 4 Apud Hal. deest *veluti*, et mox *similia.* 5 Apud Hal. deest *et.* 6 *consentiente.* 7 Hal loco *id est*, habet *et.*

prohiberi, ne ingrediatur. Quidquid autem eorum ceperis, eousque tuum esse intelligitur, donec tua custudia coercetur. Cum vero euaserit custodiam tuam, & in naturalem libertatem se receperit: tuum esse desinit, et rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita fit in conspectu tuo, vt difficilis fit eius persecutio. §. 13. Illud quaesitum est, an, si fera bestia ita vulnerata sit, vt capi possit, statim tua esse intelligatur. Quibusdam placuit, statim esse tuam, & eousque tuam videri, donec eam persequaris. Quod si desieris persequi, desinere tuam esse, et rursus fieri occupantis. Alii non aliter putauerunt tuam esse, quam si eam ceperis. Sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quia multa accidere possunt [1], vt eam non capias. §. 14. Apium quoque natura fera est. Itaque [2] quae in arbore tua consederint, antequam a te alueo includantur, non magis tuae intelliguntur esse, quam volucres, quae in arbore tua nidum fecerint: ideoque, si alius eas incluserit, is earum dominus erit. Fauos quoque si quos effecerint, quilibet eximere potest. Plane integra re si prouideris ingredientem fundum tuum, poteris eum iure prohibere, ne ingrediatur. Examen quoque, quod ex alueo tuo euolauerit, eousque intelligitur esse tuum, donec in conspectu tuo est, nec difficilis eius est persecutio: alioquin occupantis fit. §. 15. Pauonum et columbarum fera natura est: nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine auolare et reuolare solent; nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. Ceruos quoque ita quidam mansuetos habent, vt in siluas ire et redire soleant: quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat. In iis autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, vt eousque tua esse intelligantur, donec animum reuertendi habeant. Nam si reuertendi animum habere desierint, etiam tua esse desinunt, et fiunt occupantium. Reuertendi autem animum videntur desinere habere tunc, cum reuertendi consuetudinem deseruerint. §. 16. Gallinarum autem et anserum non est fera natura: idque ex eo possumus intelligere, quod aliae sunt gallinae, quas feras vocamus; item alii anseres, quos feros appellamus: ideoque si anseres tui, aut gallinae tuae aliquo casu [3] turbati, turbataeue euolauerint, licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tuaeue esse intelliguntur: et qui lucrandi animo ea animalia retinet [4], furtum committere intelligitur. §. 17. Item ea, quae ex hostibus capimus, iure gentium statim nostra fiunt: adeo quidem vt et liberi homines in seruitutem nostram deducantur, qui tamen, si euaserint nostram potestatem, et ad suos reuersi fuerint, pristinum statum recipiunt. §. 18. Item lapilli et gemmae, et cetera, quae in litore [5] inueniuntur, iure naturali statim inuentoris fiunt. §. 19. Item ea, quae ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi adquiruntur. §. 20. Praeterea quod per alluuionem agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi adquiritur. Est autem alluuio incrementum latens. Per alluuionem autem id videtur adiici, quod ita paullatim adiicitur, vt intelligere non possis, quantum quoquo momento temporis adiiciatur. §. 21. Quod si vis fluminis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit, et vicini praedio attulerit: palam est, eam tuam permanere. Plane si longiore tempore fundo vicini tui haeserit, arboresque, quas secum traxerit, in eum fundum radices egerint; ex eo tempore videntur vicini fundo adquisitae esse. §. 22. Insula, quae in mari nata est, quod raro accidit, occupantis fit: nullius enim esse creditur. [6] In flumine nata, quod frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis tenet, communis est eorum, qui ab vtraque parte fluminis prope ripam praedia possident: pro modo [7] latitudinis cuiusque fundi, quae latitudo [8] prope ripam sit. Quod si alteri parti proximior sit, eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam praedia possident. Quod si aliqua parte diuisum sit flumen, deinde infra vnitum, agrum alicuius in formam insulae redegerit, eiusdem permanet is ager, cuius et fuerat. §. 23. Quod si naturali alueo in vniuersum relicto, alia parte fluere coeperit: prior quidem alueus eorum est, qui prope ripam eius praedia possident, pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quae latitudo prope ripam sit. Nouus autem

[1] *Soleant.* [2] Hal. addit *apes.* [3] *modo.* [4] *detinet.* [5] Hal. addit *maris.* [6] Hal. inserit *At insula.* [7] Hal. inserit *scilicet.* [8] Apud Hal. deest *latitudo.*

autem alueus eius iuris esse incipit, cuius et ipsum flumen, id est publicus. Quod si post aliquod tempus ad priorem alueum reuersum fuerit flumen, rursus nouus alueus eorum esse incipit, qui prope ripam eius praedia possident. §. 24. Alia sane causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit: neque enim inundatio fundi speciem commutat. Et ob id si recesserit aqua, palam est, eum fundum eius manere, cuius et fuit. §. 25. Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, quaeri solet, quis eorum naturali ratione dominus sit: vtrum is, qui fecerit, an ille potius, qui materiae dominus fuerit: vt ecce, si quis ex alienis vuis, aut oliuis, aut spicis, vinum, aut oleum, aut frumentum fecerit: aut ex alieno auro, vel argento, vel aere vas aliquod fecerit: vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit: vel ex medicamentis alienis emplastrum, aut collyrium composuerit: vel ex aliena lana vestimentum fecerit: vel ex alienis tabulis nauem, vel armarium, vel subsellium fabricauerit. Et post multas Sabinianorum et Proculeianorum ambiguitates placuit media sententia existimantium, si ea species ad [1] materiam reduci possit, eum videri dominum esse, qui materiae dominus fuerit: si non possit reduci, eum potius intelligi dominum, qui fecerit. Vt ecce vas conflatum potest ad rudem massam [2] aeris, vel argenti, vel auri reduci: vinum autem, vel oleum, aut frumentum, ad vuas, et oliuas, et spicas, reuerti non potest, ac ne mulsum quidem ad vinum et mel resolui potest. Quod si partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quis, veluti ex suo vino et alieno melle mulsum miscuerit, aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium, aut ex sua lana et aliena vestimentum fecerit: dubitandum non est, hoc casu eum esse dominum, qui fecerit: cum non solum operam suam dedit, sed et partem eius materiae praestauit. §. 26. Si tamen alienam purpuram vestimento suo quis intexuit:[5] licet pretiosior est purpura, accessionis vice cedit vestimento: et qui dominus fuit purpurae, aduersus eum, qui subripuit, habet furti actionem et condictionem, siue ipse sit, qui vestimentum fecit, siue alius. Nam extinctae res, licet vindicari non possint, condici tamen a furibus, et quibusque aliis possessoribus possunt. §. 27. Si duorum materiae ex voluntate dominorum confusae sint, totum id corpus, quod ex confusione fit, vtriusque commune est, veluti si qui vina sua confuderint, aut massas argenti vel auri conflauerint. Sed et si diuersae materiae sint, et ob id propria species facta sit, forte ex vino et melle mulsum, aut ex auro et argento electrum, idem iuris est: nam et eo casu communem esse speciem non dubitatur. Quod si fortuitu, et non voluntate dominorum confusae fuerint, vel diuersae materiae, vel quae eiusdem generis sunt [3], idem iuris esse placuit. §. 28. Quod si frumentum Titii frumento tuo mixtum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, commune erit, quia singula corpora, id est singula grana, quae cuiusque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. Quod si casu id mixtum fuerit, vel Titius id miscuerit sine tua voluntate, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant: [4] nec magis istis casibus commune sit frumentum, quam grex intelligitur esse communis, si pecora Titii tuis pecoribus mixta fuerint. Sed si ab alterutro vestrum totum id frumentum retineatur, in rem quidem actio, pro modo frumenti cuiusque competit, arbitrio autem iudicis continetur, vt ipse aestimet, quale cuiusque frumentum fuerit. §. 29. Cum in suo solo aliquis ex aliena materia aedificauerit, ipse intelligitur dominus aedificii, quia omne, quod inaedificatur, solo cedit. Nec tamen ideo is, qui materiae dominus fuerat, desinit dominus eius esse; sed tantisper neque vindicare eam potest, neque ad exhibendum de ea re agere, propter legem duodecim tabularum, qua cauetur, ne quis tignum alienum aedibus suis iunctum, eximere cogatur, sed duplum pro eo praestet per actionem, quae vocatur de tigno iniuncto. Appellatione autem tigni omnis materia significatur, ex qua aedificia fiunt. Quod ideo prouisum est, ne aedificia rescindi necesse sit. Sed si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus, si non fuerit duplum iam persecutus, tunc eam vindicare, et ad exhibendum de ea re agere. §. 30. Ex diuerso si quis in alieno solo sua materia domum aedificauerit, illius fit domus, cuius et solum est. Sed hoc casu materiae dominus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius

1 Hal. inserit *priorem et rudem.* 2 *materiam.* 3 *vel ei. gen. materiae, vel diuersae.* 4 Hal. inserit *sed.* 5 Hal. inserit *solo.*

eius intelligitur alienata, vtique si non ignorabat, se in alieno solo aedificare: et ideo, licet diruta sit domus, materiam tamen vindicare non potest. Certe illud constat, si in possessione constituto aedificatore, soli dominus petat domum suam esse, nec soluat pretium materiae, et mercedes fabrorum, posse eum per exceptionem doli mali repelli: vtique si bonae fidei possessor fuerit, qui aedificauit. Nam scienti alienum solum esse, potest obiici culpa, quod aedificauerit temere in eo solo, quod intelligeret alienum esse. §. 31. Si Titius alienam plantam in solo suo posuerit, ipsius erit. Et ex diuerso, si Titius suam plantam in Maeuii solo posuerit, Maeuii planta erit, si modo vtroque casu radices egerit: ante enim quam radices egerit, eius permanet, cuius et fuerat. Adeo autem ex eo tempore, quo radices agit planta, proprietas eius commutatur, vt si vicini arbor ita terram Titii presserit, vt in eius fundum radices egerit, Titii effici arborem dicamus: rationem enim non permittere, vt alterius arbor esse intelligatur, quam cuius in fundum radices egisset. Et ideo prope confinium arbor posita, si etiam in vicini fundum radices egerit, communis fit. §. 32. Qua ratione autem plantae, quae terrae coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quae sata sunt, solo cedere intelliguntur. Ceterum sicut is, qui in alieno solo aedificauerit, si ab eo dominus petat aedificium, defendi potest per exceptionem doli mali, secundum ea, quae diximus; ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum fundum sua impensa bona fide conseruit. §. 33. Literae quoque, licet aureae sint, perinde chartis membranisque cedunt, ac solo cedere solent ea, quae inaedificantur, aut inseruntur: ideoque si in chartis, membranisue tuis carmen vel historiam, vel orationem Titius scripserit, huius corporis non Titius, sed tu dominus esse videris. Sed si a Titio petas tuos libros, tuasue membranas, nec impensas scripturae soluere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, vtique si earum chartarum membranarumue possessionem bona fide nactus est. §. 34. Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant[1] tabulam picturae cedere: aliis videtur picturam qualiscumque sit, tabulae cedere. Sed nobis videtur melius esse, tabulam picturae cedere. Ridiculum est enim, picturam Appellis vel Parrhasii in accessionem vilissimae tabulae cedere. Vnde si a domino tabulae imaginem possidente, is, qui pinxit, eam petat, nec soluat pretium tabulae, poterit per exceptionem doli mali submoueri. At si is, qui pinxit, possideat, consequens est, vt vtilis actio domino tabulae aduersus eum detur: quo casu si non soluat impensam picturae, poterit per exceptionem doli mali repelli, vtique si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam imposuit. Illud enim palam est, quod siue is, qui pinxit, subripuit tabulam, siue alius, competit domino tabularum furti actio. §. 35. Si quis a non domino, quem dominum esse crediderit, bona fide fundum emerit, vel ex donatione, aliaue qualibet iusta causa aeque bona fide acceperit, naturali ratione placuit, fructus, quos percepit, eius esse pro cultura et cura. Et ideo si postea dominus superuenerit, et fundum vindicet, de fructibus ab eo consumtis agere non potest. Ei vero, qui alienum fundum sciens possederit, non idem concessum est. Itaque cum fundo etiam fructus, licet consumti sint, cogitur restituere. §. 36. Is, ad quem vsusfructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam si ipse eos perceperit. Et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, decesserit, ad heredem eius non pertinent, sed domino proprietatis adquiruntur. Eadem fere et de colono dicuntur. §. 37. In pecudum fructu etiam foetus est, sicut lac, pili, et lana. Itaque agni, hoedi, et vituli, et equuli, et suculi statim naturali iure dominii fructuarii sunt: partus vero ancillae in fructu non est: itaque ad dominum proprietatis pertinet. Absurdum enim videbatur hominem in fructu esse, cum omnes fructus rerum natura gratia hominis comparauerit. §. 38. Sed si gregis vsumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex foetu fructuarius summittere debet (vt Iuliano visum est) et in vinearum demortuarum, vel arborum locum, alias debet substituere: recte enim colere, et quasi bonus paterfamilias vti debet. §. 39. Thesauros, quos quisque in loco suo inuenerit, Diuus Hadrianus, naturalem aequitatem secutus, ei concessit, qui inuenerit. Idemque statuit, si quis in

[1] *putat.*

in facro, aut religiofo loco fortuito cafu inuenerit. At fi quis in alieno loco, non data ad hoc opera, fed fortuito inuenerit: dimidium inuentori, dimidium domino foli conceffit. Et conuenienter fi quis in Caefaris loco inuenerit, dimidium inuentoris, dimidium Caefaris effe ftatuit. Cui conueniens eft, vt fi quis in fifcali loco, vel publico, vel ciuitatis inuenerit: dimidium ipfius effe, dimidium fifci, vel ciuitatis. §. 40. Per traditionem quoque iure naturali res nobis adquiruntur. Nihil enim tam conueniens eft naturali aequitati, quam voluntatem domini volentis rem fuam in alium tranferre, ratam haberi: et ideo cuiuscumque generis fit corporalis res, tradi poteft, et a domino tradita alienatur. Itaque ftipendiaria quoque et tributaria praedia eodem modo alienantur. Vocantur autem ftipendiaria et tributaria praedia, quae in prouinciis funt: inter quae nec non et Italica praedia, ex noftra Conftitutione nulla eft differentia; fed fi quidem ex caufa donationis, aut dotis, aut qualibet alia ex caufa tradantur, fine dubio transferuntur. §. 41. Venditae vero res, et traditae, non aliter emtori adquiruntur, quam fi is venditori pretium foluerit, vel alio modo ei fatisfecerit: veluti expromiffore, aut pignore dato. Quod cauetur quidem etiam lege [1] duodecim tabularum, tamen recte dicitur et iure gentium, id eft, iure naturali id effici. Sed fi is, qui vendidit, fidem emtoris fecutus eft, dicendum eft, ftatim rem emtoris fieri. §. 42. Nihil autem intereft, vtrum ipfe dominus tradat alicui rem [2], an voluntate eius alius. §. 43. Qua ratione, fi cui libera vniuerforum negotiorum adminiftratio a domino permiffa fuerit, isque ex his negotiis rem vendiderit, et tradiderit, facit eam accipientis [3]. §. 44. Interdum etiam fine traditione, nuda voluntas domini fufficit ad rem transferendam, veluti, fi rem, quam tibi aliquis commodauit, aut locauit, aut apud te depofuit, vendiderit [4] tibi, aut donauerit. Quamuis enim ex ea caufa tibi eam non tradiderit: eo tamen ipfo, quod patitur tuam effe, ftatim tibi adquiritur proprietas, perinde ac fi eo nomine tradita fuiffet. §. 45. Item fi quis merces in horreo depofitas vendiderit, fimulatque claues horrei tradiderit emtori, transfert proprietatem mercium ad emtorem. §. 46. Hoc amplius, interdum et in incertam perfonam collata voluntas domini transfert rei proprietatem: vt ecce Praetores, et Confules, qui [5] miffilia iactant in vulgus, ignorant quid eorum quisque fit excepturus: et tamen quia volunt quod quisque exceperit, eius effe, ftatim eum dominum efficiunt. §. 47. Qua ratione verius effe videtur, fi rem pro derelicto a domino habitam occupauerit quis, ftatim eum dominum effici. Pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, vt id [6] rerum fuarum effe nolet: ideoque ftatim dominus [7] effe definit. §. 48. Alia [8] caufa eft earum rerum, quae in tempeftate maris [9] leuandae nauis caufa, eiiciuntur. Haec enim dominorum permanent, quia palam eft, eas non eo animo eiici, quod quis eas habere non vult, fed quo magis cum ipfa naui maris periculum effugiat. Qua de caufa fi quis eas fluctibus expulfas, vel etiam in ipfo mari nactus, lucrandi animo abftulerit: furtum committit. Nec longe difcedere videntur ab his, quae de reda currente, non intelligentibus dominis, cadunt.

Tit. II.

DE REBVS INCORPORALIBVS [10].

Qvaedam praeterea res corporales funt, quaedam incorporales §. 1. Corporales hae funt, quae fui natura [11] tangi poffunt: veluti fundus, homo, veftis, aurum, argentum, et denique aliae res innumerabiles. §. 2. Incorporales autem funt, quae tangi non poffunt: qualia funt ea, quae in iure confiftunt: ficut hereditas, vfusfructus, vfus, obligationes quoquo modo contractae. Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales funt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale eft: veluti fundus, homo, pecunia. Nam ipfum ius hereditatis et ipfum ius vtendi fruendi, et ipfum ius obligationis, incorporale eft. §. 3. Eodem numero funt iura praediorum vrbanorum et rufticorum, quae etiam feruitutes vocantur.

Tit. III.

DE SERVITVTIBVS [12].

Rvsticorvm praediorum iura funt haec: iter, actus, via, aquaeductus, Iter

1 *Quod quanquam cauetur ex lege.* 2. Hal. addit *fuam.* 3 *cui eius rei poffeffio permiffa fit.* addit Hal. 4 Hal. *commodauerit, a, locauerit, a, a t, depofuerit, poftea aut vendiderit.* 5 *cum.* 6 *in numero.* 7 Hal. infert *eius.* 8 Hal. infert *fane.* 9 Apud Hal. deeft *maris.* 10 *de rebus corporalibus & incorporalibus.* 11 Apud Hal. deeft *fui natura.* 12 Hal. addit *praediorum.*

Iter eſt ius eundi ambulandi homini, non etiam iumentum agendi, vel vehiculum. Actus eſt ius agendi, vel iumentum, vel vehiculum. Itaque qui habet iter, actum non habet: qui actum habet, et iter habet, eoque vti poteſt, etiam ſine iumento. Via eſt ius eundi, et agendi, et ambulandi: nam et iter, et actum in ſe continet via. Aquaeductus eſt ius aquae ducendae per fundum alienum. §. 1. Praediorum vrbanorum ſeruitutes ſunt, quae aedificiis inhaerent: ideo vrbanorum praediorum dictae, quoniam aedificia omnia vrbana praedia appellamus, etſi in villa aedificata ſint. Item vrbanorum praediorum ſeruitutes ſunt hae, vt vicinus onera vicini ſuſtineat: vt in parietem eius liceat vicino tignum immittere: vt ſtillicidium, vel flumen recipiat quis in aedes ſuas, vel in aream, vel in cloacam; vel non recipiat, et ne altius tollat quis aedes ſuas, ne luminibus vicini officiat. §. 2. In [1] ruſticorum praediorum ſeruitutes quidam computari recte putant aquaehauſtum, pecoris ad aquam adpulſum, ius paſcendi, calcis coquendae, arenae fodiendae. §. 3. Ideo autem hae ſeruitutes praediorum appellantur, quoniam ſine praediis conſtitui non poſſunt. Nemo enim poteſt ſeruitutem adquirere vrbani vel ruſtici praedii, niſi qui habet praedium; nec quisquam debere, niſi qui habet praedium [2]. §. 4. Si quis velit vicino aliquod ius conſtituere, pactionibus atque ſtipulationibus id efficere debet. Poteſt etiam teſtamento quis heredem ſuum damnare, ne altius tollat aedes ſuas, ne luminibus aedium vicini officiat: vel vt patiatur, eum tignum in parietem [3] immittere, vel ſtillicidium habere: vel vt patiatur, eum per fundum ire, agere, aquamue ex eo ducere.

Tit. IV.

DE VSVFRVCTV.

Vsvsfrvctvs eſt ius alienis rebus vtendi fruendi, ſalua rerum ſubſtantia. Eſt enim ius in corpore: quo ſublato, et id ipſum tolli neceſſe eſt. §. 1. Vſusfructus a proprietate ſeparationem recipit: idque pluribus modis accidit. Vt ecce, ſi quis vſumfructum alicui legauerit: nam heres nudam habet proprietatem, legatarius vſumfructum. Et contra, ſi fundum legauerit, deducto vſufructu: legatarius nudam habet proprietatem, heres vero vſumfructum. Item alii vſumfructum, alii deducto eo fundum legare poteſt. Sine teſtamento vero ſi quis velit vſumfructum alii conſtituere, pactionibus et ſtipulationibus id efficere debet. Ne tamen in vniuerſum inutiles eſſent proprietates, ſemper abſcedente vſufructu: placuit certis modis extingui vſumfructum, et ad proprietatem reuerti. §. 2. Conſtituitur autem vſusfructus non tantum in fundo, et aedibus, verum etiam in ſeruis, et iumentis, et ceteris rebus: exceptis iis, quae ipſo vſu conſumuntur. Nam hae res neque naturali ratione, neque ciuili recipiunt vſumfructum: quo numero ſunt vinum, oleum, frumentum, veſtimenta: quibus proxima eſt pecunia numerata. Namque ipſo vſu aſſidua permutatione quodammodo extinguitur. Sed vtilitatis cauſa Senatus cenſuit, poſſe etiam earum rerum vſumfructum conſtitui: vt tamen eo nomine heredi vtiliter caueatur. Itaque ſi pecuniae vſusfructus legatus ſit, ita datur legatario, vt eius fiat, et legatarius ſatisdet heredi de tanta pecunia reſtituenda, ſi morietur, aut capite minuetur. Ceterae quoque res ita traduntur legatario, vt eius fiant: ſed aeſtimatis his, ſatisdatur, vt, ſi morietur, aut capite minuetur, tanta pecunia reſtituatur, quanti hae fuerint aeſtimatae. Ergo Senatus non fecit quidem earum rerum vſumfructum (nec enim poterat) ſed per cautionem quaſi vſumfructum conſtituit. §. 3. Finitur autem vſusfructus morte fructuarii, et duabus capitis deminutionibus, maxima et media, et non vtendo per modum et tempus. Quae omnia noſtra ſtatuit Conſtitutio. Item finitur vſusfructus, ſi domino proprietatis ab vſufructuario cedatur (nam cedendo extraneo, nihil agit) vel ex contrario, ſi fructuarius proprietatem rei adquiſierit: quae res conſolidatio appellatur. Eo amplius conſtat, ſi aedes incendio conſumtae fuerint, vel etiam terrae motu, vel vitio ſuo corruerint, extingui vſumfructum, et ne areae quidem vſumfructum deberi. §. 4. Cum autem finitus fuerit vſusfructus, reuertitur ſcilicet ad proprietatem, et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam in re habere poteſtatem.

Tit. V.

DE VSV ET HABITATIONE.

Iisdem iſtis modis, quibus vſusfructus conſtituitur, etiam nudus vſus conſtitui ſolet, iisdemque illis modis finitur, quibus

[1] *Inter.* [2] Apud Hal. deſunt verba *nec qu. d. n. q. h. praedium.* [3] Hal. addit *ſuum.*

quibus et vſusfructus deſinit. §. 1. Minus autem ſcilicet [1] iuris eſt in vſu, quam in vſufructu: namque is, qui fundi nudum habet vſum, nihil vlterius habere intelligitur, quam vt oleribus, pomis, floribus, foeno, ſtramentis, et lignis ad vſum quotidianum vtatur: in eo quoque fundo hactenus ei morari licet, vt neque domino fundi moleſtus ſit, neque iis, per quos opera ruſtica fiunt, impedimento: nec vlli alii ius, quod habet, aut locare, aut vendere, aut gratis concedere poteſt: cum is, qui vſumfructum habet, poteſt haec omnia facere. §. 2. Item is, qui aedium vſum habet, hactenus ius habere intelligitur, vt ipſe tantum habitet; nec hoc ius ad alium transferre poteſt: et vix receptum eſſe videtur, vt hoſpitem ei recipere liceat: ſed cum vxore ſua liberisque ſuis, item libertis, nec non aliis liberis perſonis, quibus non minus quam ſeruis vtitur, habitandi ius habet. Et conuenienter ſi ad mulierem vſus aedium pertineat, cum marito ei habitare licet. §. 3. Item is, ad quem ſerui vſus pertinet, ipſe tantummodo operis, atque miniſterio eius vti poteſt: ad alium vero nullo modo ius ſuum transferre ei conceſſum eſt. Idem ſcilicet iuris eſt et in iumentis. §. 4. Sed ſi pecorum, veluti ouium, vſus legatus ſit, neque lacte, neque agnis, neque lana vtetur vſuarius, quia ea in fructu ſunt. Plane ad ſtercorandum agrum ſuum pecoribus vti poteſt. §. 5. Sed ſi cui habitatio legata, ſiue aliquo modo conſtituta ſit, neque vſus videtur, neque vſusfructus, ſed quaſi proprium aliquod ius: quam [2] habitationem habentibus, propter rerum vtilitatem, ſecundum Marcelli ſententiam, noſtra Deciſione promulgata, permiſimus, non ſolum in ea degere, ſed etiam aliis locare. §. 6. Haec de ſeruitutibus, et vſufructu, et vſu, et habitatione dixiſſe ſufficiat. De hereditate autem, et obligationibus ſuis locis proponemus. Expoſuimus ſummatim, quibus modis iure gentium res nobis adquiruntur: modo videamus, quibus modis, legitimo, et ciuili iure adquiruntur.

TIT VI.

DE VSVCAPIONIBVS, ET LONGI TEMPORIS POSSESSIONIBVS [3].

IVRE ciuili conſtitutum fuerat, vt qui bona fide ab eo qui dominus non erat, cum crediderit, eum dominum eſſe, rem emerit, vel ex donatione aliaue quauis iuſta cauſa acceperit: is eam rem, ſi mobilis erat, anno vbique [4], ſi immobilis, biennio tantum in Italico ſolo vſucapiat, ne rerum dominia in incerto eſſent. Et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus, dominis ſufficere ad inquirendas res ſuas praefata tempora, nobis melior ſententia ſedit, ne domini maturius ſuis rebus defraudentur, neque certo loco beneficium hoc concludatur: et ideo Conſtitutionem ſuper hoc promulgauimus, qua cautum eſt, vt res quidem mobiles per triennium, immobiles vero per longi temporis poſſeſſionem (id eſt inter praeſentes decennio, inter abſentes viginti annis) vſucapiantur. Et his modis non ſolum in Italia, ſed in omni terra, quae noſtro imperio gubernatur, dominia rerum, iuſta cauſa poſſeſſionis praecedente, adquirantur. §. 1. Sed aliquando, etiamſi maxime quis bona fide rem poſſederit, non tamen illi vſucapio vllo tempore procedit: veluti ſi quis liberum hominem, vel rem ſacram, vel religioſam, vel ſeruum fugitiuum poſſideat. §. 2. Furtiuae quoque res, et quae vi poſſeſſae ſunt, nec ſi praedicto longo tempore bona fide poſſeſſae fuerint, vſucapi poſſunt: nam furtiuarum rerum, lex duodecim tabularum et lex Atinia inhibent vſucapionem: vi poſſeſſarum, lex Iulia et Plautia. §. 3. Quod autem dictum eſt, furtivarum, et vi poſſeſſarum rerum vſucapionem per leges prohibitam eſſe, non eo pertinet, vt ne ipſe fur, quiue per vim poſſidet, vſucapere poſſit, (nam his alia ratione vſucapio non competit, quia ſcilicet mala fide poſſident) ſed ne vllus alius, quamuis ab eis bona fide emerit, vel ex alia cauſa acceperit, vſucapiendi ius habeat. Vnde in rebus mobilibus non facile procedit, vt bonae fidei poſſeſſori vſucapio competat. Nam qui [5] alienam rem vendit, vel ex alia cauſa tradit, furtum eius committit. §. 4. Sed tamen id aliquando aliter ſe habet: nam ſi heres rem defuncto commodatam, aut locatam, vel apud eum depoſitam, exiſtimans hereditariam eſſe, bona fide accipienti vendiderit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit: quin is, qui acceperit, vſucapere poſſit, dubium non eſt: quippe cum ea res in furti vitium non ceciderit: cum vtique heres, qui bona fide tamquam ſuam alienauerit, furtum non

1 Apud Hal. deeſt *ſcilicet*. 2 *quanquam*. 3 *praeſcriptionibus*. 4 Hal. addit. *vno*. 5 Hal. addit *ſciens*.

non committit. §. 5. Item si is, ad quem ancillae vsusfructus pertinet, partum suum esse crēdens vendiderit, aut donauerit, furtum non committit: furtum enim sine affectu furandi non committitur. §. 6. Aliis quoque modis accidere potest, vt quis sine vitio furti, rem alienam ad aliquem transferat, et efficiat, vt a possessore vsucapiatur. §. 7. Quod autem ad eas res, quae solo continentur, expeditius [1] procedit, vt quis loci vacantis possessionem, propter absentiam, aut negligentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur: qui quamuis ipse mala fide possidet, quia intelligit, se alienum fundum occupasse, tamen si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res adquiri, quia neque furtiuum, neque vi possessum acceperit. Abolita est enim quorumdam veterum sententia, existimantium etiam fundi, lociue furtum fieri. Et eorum [2], qui res soli possederint, Principalibus Constitutionibus prospicitur, ne cui longa et indubitata possessio auferri debeat. §. 8. Aliquando etiam furtiua, vel vi possessa res vsucapi potest, veluti si in domini potestatem reuersa fuerit: tunc enim vitio rei purgato, procedit eius vsucapio. §. 9. Res fisci nostri vsucapi non potest, sed Papinianus scripsit, bonis vacantibus fisco nondum nunciatis, bona fide emtorem traditam sibi rem ex his bonis vsucapere posse: et ita Diuus Pius, et Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt. §. 10. Nouissime sciendum est, rem talem esse debere, vt in se non habeat vitium, vt a bonae fidei emtore vsucapi possit, vel qui ex alia iusta causa possidet. §. 11. Error autem falsae causae vsucapionem non parit: veluti si quis, cum non emerit, emisse se existimans, possideat: vel cum ei donatum non fuerit, quasi ex donatione possideat. §. 12. Diutina possessio, quae prodesse coeperat defuncto et heredi et bonorum possessori continuatur, licet ipse sciat praedium alienum. Quod si ille initium iustum non habuit, heredi et bonorum possessori, licet ignoranti, possessio non prodest. Quod nostra Constitutio similiter et in vsucapionibus obseruari constituit, vt tempora continuentur. Inter venditorem quoque et emtorem coniungi tempora, Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt. §. 13. Edicto Diui Marci cauetur, eum, qui a fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium praeterierit, posse dominum rei per exceptionem repellere. Constitutio autem diuae memoriae Zenonis bene prospexit iis, qui a fisco per venditionem, aut donationem vel alium titulum aliquid accipiunt, vt ipsi quidem securi statim fiant, et victores existant, siue experiantur, siue conueniantur. Aduersus autem sacratissimum aerarium vsque ad quadriennium liceat intendere iis, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quae alienatae sunt, putauerint sibi quasdam competere actiones. Nostra autem diuina Constitutio, quam nuper promulgauimus, etiam de iis, qui a nostra, vel venerabilis Augustae domo aliquid acceperint, haec statuit, quae in fiscalibus alienationibus praefata Zenoniana Constitutione continentur.

Tit. VII.

DE DONATIONIBVS.

Est et aliud genus adquisitionis donatio. Donationum autem duo sunt genera: mortis causa, et non mortis causa. §. 1. Mortis causa donatio est, quae propter mortis fit suspicionem, cum quis ita donat, vt si quid humanitus ei contigisset, haberet is, qui accipit: sin autem superuixisset is, qui donauit, reciperet: vel si eum donationis poenituisset: aut prior decesserit is, cui donatum sit. Hae mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactae sunt per omnia. Nam cum Prudentibus ambiguum fuerat, vtrum donationis, an legati instar eam obtinere oporteret, et vtriusque causae quaedam habebat insignia, et alii ad aliud genus eam retrahebant: a nobis constitutum est, vt per omnia fere legatis connumeretur, et sic procedat, quemadmodum nostra Constitutio eam formauit. Et in summa mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quam eum, cui donat: magisque eum, cui donat, quam heredem suum. Sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo:

Πείραι, οὐ γὰρ τ' ἴδμεν ὅπως ἔςαι τάδ' ἔργα,
Εἴκεν ἐμὲ μνηςῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι
Λάθρῃ κτείναντες πατρῷϊα πάντα δάσονται,
Αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ' ἐπαυρέμεν, ἤ τινα τῶνδε.
Εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω,
Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα χαίρων [3].

§. 2.

1 *expedit: ius ita proc.* 2 Hal. inserit *vtilitati.* 3 Hi versus Homerici desunt apud Hal.

§. 2. Aliae autem donationes ſunt, quae ſine vlla mortis cogitatione fiunt, quas inter viuos appellamus : quae non omnino comparantur legatis. Quae ſi fuerint perfectae, temere reuocari non poſſunt. Perficiuntur autem, cum donator ſuam voluntatem ſcriptis, aut ſine ſcriptis manifeſtauerit. Et ad exemplum venditionis, noſtra Conſtitutio eas etiam in ſe habere neceſſitatem traditionis voluit: vt etiamſi non tradantur, habeant pleniſſimum et perfectum robur, et traditionis neceſſitas incumbat donatori. Et cum retro Principum Diſpoſitiones inſinuari eas actis interuenientibus volebant, ſi maiores fuerant ducentorum ſolidorum: Conſtitutio noſtra eam quantitatem vſque ad quingentos ſolidos ampliauit, quam ſtare etiam ſine inſinuatione ſtatuit. Sed et quasdam donationes inuenit, quae penitus inſinuationem fieri minime deſiderant, ſed in ſe pleniſſimam habent firmitatem. Alia inſuper multa ad vberiorem exitum donationum inuenimus: quae omnia ex noſtris Conſtitutionibus, quas ſuper his expoſuimus collegenda ſunt. Sciendum eſt tamen, quod etſi pleniſſimae ſint donationes, ſi tamen ingrati exiſtant homines, in quos beneficium collatum eſt, donatoribus per noſtram Conſtitutionem licentiam praeſtauimus, certis ex cauſis eas reuocare: ne qui ſuas res in alios contulerunt, ab his quandam patiantur iniuriam, vel iacturam, ſecundum enumeratos in Conſtitutione noſtra modos. §. 3. Eſt et aliud genus inter viuos donationum, quod veteribus quidem Prudentibus penitus erat incognitum, poſtea autem a iunioribus Diuis Principibus introductum eſt, quod ante nuptias vocabatur: et tacitam in ſe conditionem habebat, vt tunc ratum eſſet, cum matrimonium fuerit inſecutum. Ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur, et numquam poſt nuptias celebratas talis donatio procedebat. Sed primus quidem Diuus Iuſtinus, pater noſter, cum augeri dotes et poſt nuptias fuerat permiſſum, ſi quid tale eueniret, etiam ante nuptias augeri donationem, conſtante matrimonio, ſua Conſtitutione permiſit. Sed tamen nomen inconueniens remanebat, cum ante nuptias quidem vocabatur, poſt nuptias autem tale accipiebat incrementum. Sed nos pleniſſimo fini tradere ſanctiones cupientes, et conſequentia nomina rebus eſſe ſtudentes, conſtituimus, vt tales donationes non augeantur tantum, ſed et conſtante matrimonio initium accipiant: et non ante nuptias ſed propter nuptias vocentur: et dotibus in hoc exaequentur, vt quemadmodum dotes conſtante matrimonio non ſolum augentur, ſed etiam fiunt, ita et iſtae donationes, quae propter nuptias introductae ſunt, non ſolum antecedant matrimonium, ſed eo etiam contracto augeantur et conſtituantur. §. 4. Erat olim et alius modus ciuilis adquiſitionis per ius adcreſcendi, quod eſt tale. Si communem ſeruum habens aliquis cum Titio, ſolum libertatem ei impoſuit, vel vindicta, vel teſtamento: eo caſu pars eius amittebatur, et ſocio adcreſcebat. Sed cum peſſimum fuerat exemplo, et libertate ſeruum defraudari, et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, ſeuerioribus autem dominis lucrum adcreſcere, hoc quaſi inuidia plenum, pio remedio per noſtram Conſtitutionem mederi neceſſarium duximus: et inuenimus viam, per quam et manumiſſor, et ſocius eius, et qui libertatem accepit noſtro beneficio fruantur, libertate cum effectu procedente (cuius fauore et antiquos legislatores multa etiam contra communes regulas ſtatuiſſe manifeſtum eſt) et eo, qui eam [1] impoſuit, ſuae liberalitatis ſtabilitate gaudente, et ſocio indemni conſeruato, pretiumque ſerui, ſecundum partem dominii, quod nos definiuimus, accipiente.

Tit. VIII.

QVIBVS ALIENARE LICET, VEL NON.

Accidit aliquando, vt qui dominus ſit, alienare non poſſit : et contra, qui dominus non ſit, alienandae rei poteſtatem habeat. Nam dotale praedium maritus inuita muliere per legem Iuliam prohibetur alienare, quamuis ipſius ſit dotis cauſa ei datum. Quod nos legem Iuliam corrigentes, in meliorem ſtatum deduximus. Cum enim lex in ſoli [2] tantummodo rebus locum habebat, quae Italicae fuerant: et alienationes inhibebat, quae inuita muliere fiebant, hypothecas autem earum rerum, etiam volente ea, vtrique remedium impoſuimus, vt et in eas res, quae in prouinciali ſolo poſitae ſunt, interdicta ſit alienatio, vel obligatio, et [3] neutrum eorum, neque conſentientibus mulieribus procedat, ne ſexus muliebris fragilitas in perniciem

1 Hal. inſerit *libertatem*. 2 *ſolis*. 3 *vt*.

substantiae earum converteretur. §. 1. Contra autem creditor pignus ex pactione, quamuis eius ea res non sit, alienare potest. Sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intelligitur pignus alienari, qui ab initio contractus pactus est, vt liceret creditori pignus vendere, si pecunia non soluatur. Sed ne creditores ius suum persequi impedirentur, neque debitores temere suarum rerum dominium amittere videantur, nostra Constitutione consultum est, et certus modus impositus est, per quem pignorum distractio possit procedere, cuius tenore vtrique parti creditorum et debitorum, satis abundeque prouisum est. §. 2. Nunc admonendi sumus, neque pupillum, neque pupillam, vllam rem sine tutoris auctoritate alienare posse. Ideoque si mutuam pecuniam sine tutoris auctoritate alicui dederit, non contrahit obligationem, quia pecuniam non facit accipientis. Ideoque nummos vindicare possunt, sicubi extent. Sed si nummi, quos mutuo minor dederit, ab eo, qui accepit, bona fide consumti sunt, condici possunt, si mala fide, ad exhibendum de his agi potest. At ex contrario omnes res pupillo et pupillae sine tutoris auctoritate recte dari possunt. Ideoque si debitor pupillo soluat, necessaria est debitori tutoris auctoritas: alioquin non liberabitur. Sed hoc etiam euidentissima ratione statutum est in Constitutione, quam ad Caesarienses aduocatos, ex suggestione Tribuniani, viri eminentissimi, Quaestoris sacri Palatii nostri, promulgauimus: qua dispositum est, ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem soluere, vt prius iudicialis sententia sine omni damno celebrata, hoc permittat. Quo subsecuto, si et iudex pronunciauerit, et debitor soluerit, sequatur huiusmodi solutionem plenissima securitas. Sin autem aliter, quam disposuimus, solutio facta fuerit, pecuniam autem saluam habeat pupillus, aut ex ea locupletior sit, et adhuc eamdem pecuniae summam petat, per exceptionem doli mali poterit submoueri. Quod si aut male consumserit, aut furto [1] amiserit: nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilominus damnabitur: quia temere, sine tutoris auctoritate, et non secundum nostram dispositionem soluerit. Sed ex diuerso pupilli vel pupillae soluere sine tutoris auctoritate non possunt: quia id, quod soluunt, non fit accipientis: cum scilicet nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa est.

Tit. IX.

PER QVAS PERSONAS NOBIS [2] ADQVIRITVR.

Adqviritvr nobis [3] non solum per nosmetipsos, sed etiam per eos, quos in potestate habemus: item per seruos, in quibus vsumfructum habemus: item per homines liberos, et seruos alienos, quos bona fide possidemus, de quibus singulis diligentius dispiciamus. §. 1. Igitur liberi nostri vtriusque sexus, quos in potestate habemus, olim quidem quidquid ad eos peruenerat (exceptis videlicet castrensibus peculiis) hoc parentibus suis adquirebant sine vlla distinctione. Et hoc ita parentum fiebat, vt esset eis licentia, quod per vnum vel vnam eorum adquisitum est, alii filio, vel extraneo donare, vel vendere, vel quocumque modo voluerant adplicare. Quod nobis inhumanum visum est: et generali Constitutione emissa, et liberis pepercimus, et patribus debitum [4] reseruauimus. Sancitum etenim a nobis est, vt si quid ex re patris ei obueniat, hoc secundum antiquam obseruationem totum parenti adquirat. Quae enim inuidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reuerti? Quod autem ex alia causa sibi filius familias adquisiuit: huius vsumfructum patri quidem adquirat, dominium autem apud eum remaneat: ne quod ei suis laboribus, vel prospera fortuna accessit, hoc ad alium perueniens luctuosum ei procedat. §. 2. Hoc quoque a nobis dispositum est, et in ea specie, vbi parens emancipando liberum ex rebus, quae adquisitionem effugiunt, sibi tertiam partem retinere, si voluerat, licentiam ex anterioribus Constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodammodo emancipationis: et inhumanum quiddam accidebat, vt filius rerum suarum, ex hac emancipatione, dominio pro parte tertia defraudetur: et quod honoris ei ex emancipatione, additum est, quod sui iuris effectus est, hoc per rerum deminutionem decrescat. Ideoque statuimus, vt parens pro tertia eorum bonorum [5] parte dominii, quam retinere poterat,

1 Hal. inferit *aut vi.* 2 *cuique.* 3 Hal. *vobis*, et mox *vosmetipsos*, item *habetis:* sicque per integrum titulum apud illum persona secunda pluralis est, vbi hic prima. 4 *honorem.* 5 Voces *eorum bonorum* absunt ab Hal.

erat, dimidiam, non dominii rerum, sed vsusfructus retineat. Ita etenim res intactae apud filium remanebunt, et pater ampliore summa fruatur, pro tertia dimidia potiturus. §. 3. Item nobis adquiritur, quod serui nostri ex traditione nanciscuntur, siue quid stipulentur [1], vel ex qualibet alia causa adquirant. Hoc enim nobis et ignorantibus et inuitis obuenit. Ipse enim seruus, qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest. Sed si heres institutus sit, non alias, nisi nostro iussu, hereditatem adire potest. Et si nobis iubentibus adierit, nobis hereditas adquiritur, perinde ac si nos ipsi heredes instituti essemus. Et conuenienter scilicet nobis legatum per eos adquiritur. Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, nobis adquiritur, sed etiam possessio. Cuiuscumque enim rei possessionem adepti fuerint: id nos possidere videmur. Vnde etiam per eos vsucapio, vel longi temporis possessio nobis accedit. §. 4. De iis autem seruis, in quibus tantum vsumfructum habemus, ita placuit: vt quidquid ex re nostra, vel ex operibus suis adquirant, id nobis adiiciatur; quod vero extra eas caussas persecuti sunt, id ad dominum proprietatis pertineat. Itaque si is seruus heres institutus sit, legatumue quid ei, aut donatum fuerit, non vsufructuario, sed domino proprietatis adquiritur. Idem placet et de eo, qui a nobis bona fide possidetur, siue is liber sit, siue alienus seruus. Quod enim placuit de vsufructuario, idem placet et de bona fide possessore. Itaque quod extra istas duas causas adquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum, si seruus est. Sed bonae fidei possessor cum vsuceperit seruum (quia eo modo dominus fit) ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest. Fructuarius vero vsucapere non potest: primum quia non possidet, sed habet ius vtendi fruendi; deinde quia scit seruum alienum esse. Non solum autem proprietas per eos seruos, in quibus vsumfructum habemus, vel quos bona fide possidemus, aut per liberam personam, quae bona fide nobis seruit, nobis adquiritur: sed etiam possessio. Loquimur autem in vtriusque persona secundum definitionem, quam proxime exposuimus, id est, si quam possessionem ex re nostra, vel ex suis operibus adepti fuerint. §. 5. Ex his itaque apparet, per liberos homines, quos neque nostro iuri subiectos habemus, neque bona fide possidemus: item per alienos seruos, in quibus neque vsumfructum habemus, neque possessionem iustam, nulla ex causa nobis adquiri posse. Et hoc est, quod dicitur, per extraneam personam nihil adquiri posse: excepto eo, quod per liberam personam, veluti per procuratorem, placet non solum scientibus, sed et ignorantibus nobis adquiri possessionem, secundum Diui Seueri Constitutionem: et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuit, qui tradidit: vel vsucapionem, aut longi temporis praescriptionem, si dominus non sit. §. 6. Hactenus tantisper admonuisse sufficit, quemadmodum singulae res nobis adquirantur: nam legatorum ius, quo et ipso iure singulae res nobis adquiruntur: item fideicommissorum, vbi singulae res nobis relinquuntur, opportunius inferiore loco referemus. Videamus itaque nunc, quibus modis per vniuersitatem res adquiruntur. Si cui ergo heredes facti sumus, siue cuius bonorum possessionem petierimus, vel si quem adrogauerimus, vel si cuius bona libertatum conseruandarum causa nobis addicta fuerint: eius res omnes ad nos transeunt. Ac prius de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex conditio est: nam vel ex testamento, vel ab intestato ad nos pertinent. Et prius est, vt de his dispiciamus, quae ex testamento nobis obueniunt. Qua in re necessarium est initium de ordinandis testamentis exponere.

Tit. X.

DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

Testamentvm ex eo appellatur, quod testatio mentis est. §. 1. Sed vt nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est, olim quidem duo genera testamentorum in vsu fuisse: quorum altero in pace et in otio vtebantur, quod calatis comitiis appellabant, altero, cum in praelium exituri essent, quod procinctum dicebatur. Accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur per aes et libram: scilicet quod per emancipationem, id est imaginariam quandam venditionem agebatur, quinque testibus et libripende, ciuibus Romanis puberibus praesentibus, et eo, qui familiae emtor dicebatur. Sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt; quod vero per aes et libram fiebat, licet diutius

1 Hal inserit *siue ex donatione, vel ex legato.*

diutius permansit, attamen partim et hoc in vsu esse desiit. §. 2. Sed praedicta quidem nomina testamentorum ad ius ciuile referebantur: postea vero ex edicto Praetoris forma alia faciendorum testamentorum introducta est. Iure enim honorario nulla emancipatio desiderabatur: sed septem testium signa sufficiebant, cum iure ciuili signa testium non erant necessaria. §. 3. Sed cum paulatim tam ex vsu hominum, quam ex Constitutionum emendationibus coepit in vnam consonantiam ius ciuile et praetorium iungi: constitutum est, vt vno eodemque tempore, quod ius ciuile quodammodo exigebat, septem testibus adhibitis, et subscriptione testium, quod ex Constitutionibus inuentum est, et ex edicto Praetoris signacula testamentis imponerentur, vt hoc ius tripertitum esse videatur, vt testes quidem et eorum praesentia vno contextu testamenti celebrandi gratia, a iure ciuili descendant: subscriptiones autem testatoris et testium, ex sacrarum Constitutionum obseruatione adhibeantur: signacula autem et testium numerus, ex edicto Praetoris. §. 4. Sed his omnibus a nostra Constitutione, propter testamentorum sinceritatem, vt nulla fraus adhibeatur, hoc additum est: vt per manum testatoris, vel testium, nomen heredis exprimatur, et omnia secundum illius Constitutionis tenorem procedant. §. 5. Possunt autem omnes testes et vno anulo signare testamentum. Quid enim si septem anuli vna sculptura fuerint, secundum quod Pomponio [1] visum est? Sed et alieno quoque anulo licet signare [2]. §. 6. Testes autem adhiberi possunt ii, cum quibus testamenti factio est. Sed neque mulier, neque impubes, neque seruus, neque furiosus, neque mutus, neque surdus, nec cui bonis interdictum est, neque ii, quos leges iubent improbos intestabilesque esse, possunt in numero testium adhiberi. §. 7. Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea vero seruus apparuit: tam Diuus Hadrianus Catonio Vero, quam postea Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt, subuenire se ex sua liberalitate testamento, vt sic habeatur, atque si vt oportet [3] factum esset: cum eo tempore, quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberorum loco fuerit, neque quisquam esset, qui status ei quaestionem mouisset. §. 8. Pater, nec non is, qui in potestate eius est, item duo fratres qui in eiusdem patris potestate sunt, vtrique [4] testes in vno testamento fieri possunt: quia nihil nocet, ex vna domo plures testes alieno negotio adhiberi. §. 9. In testibus autem non debet esse, qui in potestate testatoris est. Sed et si filiusfamilias de castrensi peculio post missionem faciat testamentum: nec pater eius recte adhibetur testis, nec is, qui in potestate eiusdem patris est: reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium. §. 10. Sed neque heres scriptus, neque is, qui in potestate eius est, neque pater eius, qui eum habet in potestate, neque fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, testes adhiberi possunt: quia hoc totum negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur hodie inter testatorem et heredem agi. Licet enim totum ius tale conturbatum fuerat, vt veteres quidem familiae emtorem, et eos, qui per potestatem ei coadunati fuerant [5], testimoniis repellebant: heredi, et iis, qui per potestatem ei coniuncti fuerant, concedebant testimonia in testamentis praestare, licet ii, qui id permittebant, hoc iure minime abuti eos debere suadebant: tamen nos eamdem obseruationem corrigentes, et quod ab illis suasum est, in legis necessitatem transferentes, ad imitationem pristini familiae emtoris, merito nec heredi, qui imaginem vetustissimi familiae emtoris obtinet, nec aliis personis, quae ei, vt dictum est, coniunctae sunt, licentiam concedimus, sibi quodammodo testimonia praestare: ideoque nec eiusmodi veteres Constitutiones nostro Codici inseri permisimus. §. 11. Legatariis autem et fideicommissariis, quia non iuris successores sunt, et aliis personis, quae eis coniunctae sunt [6], testimonium non denegauimus: imo in quadam nostra Constitutione, et hoc specialiter [7] concessimus: et multo magis iis, qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus. §. 12. Nihil autem interest, testamentum in tabulis, an in chartis, membranisue, vel in alia materia fiat. §. 13. Sed et vnum testamentum pluribus codicibus conficere quis potest, secundum

1 *Papiniano.* 2 Hal. addit *testamentum.* 3 *habeatur firmum, ac si vt oportebat.* 4 *vtique.* 5 Hal. inserit *a testamentariis.* 6 *eis coniunctis.* 7 Hal. addit *eis.*

cundum obtinentem tamen obseruationem omnibus factis: quod interdum etiam necessarium est: veluti si quis nauigaturus et secum ferre, et domi relinquere iudiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas, quae humanis necessitatibus imminent. Sed haec quidem de testamentis, quae in scriptis conficiuntur [1]. Si quis autem sine scriptis voluerit ordinare iure ciuili testamentum, septem testibus adhibitis, et sua voluntate coram eis nuncupata, sciat hoc perfectissimum testamentum iure ciuili, firmumque constitutum.

Tit. XI.

DE MILITARI TESTAMENTO.

Svpradicta diligens obseruatio in ordinandis testamentis, militibus, propter nimiam imperitiam [2], Constitutionibus Principalibus remissa est. Nam quamuis ii neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque aliam testamentorum solemnitatem obseruauerint: recte nihilominus testantur, videlicet cum in expeditionibus occupati sunt: quod merito nostra Constitutio introduxit. Quoquo enim modo voluntas eius suprema inueniatur, siue scripta, siue sine scriptura, valet testamentum ex voluntate eius. Illis autem temporibus, per quae citra expeditionum necessitatem in aliis locis, vel suis aedibus degunt: minime ad vindicandum tale priuilegium adiuuantur. Sed testari quidem, etsi filiifamiliarum sunt, propter militiam conceduntur: iure tamen communi eadem obseruatione et in eorum testamentis adhibenda, quam et in testamentis paganorum proxime exposuimus. §. 1. Plane de testamentis militum Diuus Traianus Statilio [3] Seuero ita rescripsit. Id priuilegium, quod militantibus datum est, vt quoquo modo facta ab iis testamenta rata sint: sic intelligi debet, vt vtique prius constare debeat, testamentum factum esse, quod et sine scriptura a non militantibus quoque fieri potest. Is [4] ergo miles, de cuius bonis apud te quaeritur, si conuocatis ad hoc hominibus, vt voluntatem suam testaretur, ita locutus est, vt declararet, quem vellet, sibi heredem esse, et cui libertatem tribuere: potest videri sine scripto hoc modo esse testatus, et voluntas eius rata habenda est. Ceterum si (vt plerumque sermonibus fieri solet) dixit alicui, Ego te heredem facio, aut bona mea tibi relinquo, non oportet hoc pro testamento obseruari. Nec vllorum magis interest, quam ipsorum, quibus id priuilegium datum est, eiusmodi exemplum non admitti. Alioquin non difficulter post mortem alicuius militis testes existerent, qui affirmarent, se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona, cui visum sit, et per hoc vera iudicia subuerterentur. §. 2. Quinimmo et mutus et surdus miles testamentum facere potest. §. 3. Sed hactenus hoc illis a Principalibus Constitutionibus conceditur, quatenus militant et in castris degunt. Post missionem vero veterani, vel extra castra [5], si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium ciuium Romanorum iure [6] facere debent. Et quod in castris fecerint testamentum, non communi iure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. Quid ergo si intra annum decesserit, conditio autem heredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? et placet valere quasi militis. §. 4. Sed et si quis ante militiam non iure fecit testamentum, et miles factus, et in expeditione degens resignauit illud, et quaedam adiecit, siue detraxit, vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis: dicendum est: valere testamentum, quasi ex noua militis voluntate. §. 5. Denique et si in adrogationem datus fuerit miles, vel filiusfamilias emancipatus est: testamentum eius quasi ex noua militis voluntate valet, nec videtur capitis deminutione irritum fieri. §. 6. Sciendum tamen est, quod ad exemplum castrensis peculii, tam anteriores leges, quam Principales Constitutiones quibusdam quasi castrensia dederunt peculia, & quorum quibusdam permissum erat etiam in potestate degentibus testari: quod nostra Constitutio latius extendens permisit omnibus in his tantummodo peculiis testari quidem, sed iure communi. Cuius Constitutionis tenore perspecto, licentia est nihil eorum, quae ad praefatum ius pertinent, ignorare.

Tit. XII.

QVIBVS NON EST PERMISSVM FACERE TESTAMENTVM.

Non tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim ii, qui alieno iuri subiecti sunt, testamenti faciendi ius non habent: adeo quidem, vt, quamuis parentes eis permiserint, nihilo

1 *sufficiunt.* 2 Hal. addit *eorum* 3 *Catilio.* 4 Hal. *Si*, quod mox omittit. 5 Hal. addit *alii.* 6 Hal. addit *id.*

nihilo magis iure testari possint: exceptis iis, quos antea enumerauimus, et praecipue militibus, qui in potestate parentum sunt, quibus de eo, quod in castris adquisierunt, permissum est ex Constitutionibus Principum testamentum facere. Quod quidem ius initio tantum militantibus datum est, tam ex auctoritate Diui Augusti, quam Neruae, nec non optimi Imperatoris Traiani: postea vero subscriptione Diui Hadriani, etiam dimissis militia, id est veteranis, concessum est. Itaque si quod fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum, quem heredem relinquerint. Si vero intestati decesserint, nullis liberis vel fratribus superstitibus, ad parentes eorum iure communi pertinebit. Ex hoc intelligere possumus, quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse, neque patris creditores id vendere vel aliter inquietare, neque patre mortuo cum fratribus commune esse, sed scilicet proprium eius esse, qui id in castris adquisierit; quamquam iure ciuili omnium, qui in potestate parentum sunt, peculia perinde in bonis parentum computantur, ac si seruorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet iis, quae ex sacris Constitutionibus, et praecipue nostris, propter diuersas causas non adquiruntur. Praeter hos igitur, qui castrense [1] vel quasi castrense habent, si quis alius filiusfamilias testamentum fecerit, inutile est, licet suae potestatis factus decesserit. §. 1. Praeterea testamentum facere non possunt impuberes: quia nullum eorum animi iudicium est. Item furiosi: quia mente carent. Nec ad rem pertinet, si impubes, postea pubes: aut furiosus, postea compos mentis factus fuerit, et decesserit. Furiosi autem si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est, iure testati esse videntur, certe eo, quod ante furorem fecerint, testamento valente. Nam neque testamenta recte facta, neque vllum aliud negotium recte gestum, postea furor interueniens perimit. §. 2 Item prodigus, cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest: sed id, quod ante fecerit, quam interdictio suorum bonorum ei fiat, ratum est. §. 3. Item surdus et mutus non semper testamentum facere possunt. Vtique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit. Nam et mutus is intelligitur, qui loqui nihil potest, non qui tarde loquitur. Saepe autem etiam literati et eruditi homines variis causis [2] et audiendi et loquendi facultatem amittunt. Vnde nostra Constitutio etiam his subuenit, vt certis casibus et modis secundum normam eius possint testari, aliaque facere, quae eis permissa sunt. Sed si quis post testamentum factum, aduersa valetudine, aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse coeperit: ratum nihilominus eius permanet testamentum. §. 4. Caecus autem non potest facere testamentum, nisi per obseruationem, quam lex Diui Iustini patris mei introduxit. §. 5. Eius, qui apud hostes est, testamentum, quod ibi fecit, non valet, quamuis redierit: sed quod, dum in ciuitate fuerat, fecit: siue redierit, valet iure postliminii: siue illic decesserit, valet ex lege Cornelia.

Tit. XIII.

DE EXHEREDATIONE LIBERORVM.

Non tamen vt omnimodo [3] valeat testamentum, sufficit haec obseruatio, quam supra exposuimus: sed qui filium in potestate habet, curare debet, vt eum heredem instituat, vel exheredem eum nominatim faciat. Alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem vt et si viuo patre filius mortuus sit, nemo heres ex eo testamento existere possit, quia scilicet ab initio non constiterit testamentum. Sed non ita de filiabus, vel aliis per virilem sexum descendentibus liberis vtriusque sexus antiquitati fuerat obseruatum: sed si non fuerant scripti heredes scriptaeue, vel exheredati exheredataeue, testamentum quidem non infirmabatur, ius autem adcrescendi eis ad certam portionem praestabatur. Sed nec nominatim eas personas exheredare parentibus necesse erat, sed licebat inter ceteros hoc facere. Nominatim autem quis exheredari videtur, siue ita exheredetur, Titius filius meus exheres esto: siue ita, Filius meus exheres esto, non adiecto proprio nomine, scilicet si alius filius non extet. §. 1. Postumi quoque liberi vel heredes institui debent, vel exheredari. Et in eo par omnium conditio est, quod et filio postumo et quolibet ex ceteris liberis, siue feminini sexus, siue masculini, praeterito, valet quidem testamentum: sed postea adgna-

1 Hal. addit *peculium*. 2 *casibus*. 3 *omnino*.

adgnatione postumi siue postumae rumpitur, et ea ratione totum infirmatur. Ideoque si mulier, ex qua postumus aut postuma sperabatur, abortum fecerit: nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. Sed feminini quidem sexus postumae vel nominatim, vel inter ceteros exheredari solebant: dum tamen, si inter ceteros exheredentur, aliquid eis legetur, ne videantur praeteritae esse per obliuionem. Masculos vero postumos, id est filium, et deinceps, placuit non aliter recte exheredari, nisi nominatim exheredentur, hoc scilicet modo: quicumque mihi filius genitus fuerit, exheres esto. §. 2. Postumorum autem loco sunt et hi, qui in sui heredis loco succedendo, quasi adgnascendo fiunt parentibus sui heredes. Vt ecce si quis filium, et ex eo nepotem neptemue in potestate habeat: quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamuis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sint. Sed si filius eius viuo eo moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de potestate eius, incipit nepos neptisue in eius loco succedere, et eo modo iura suorum heredum quasi adgnatione nanciscuntur. Ne ergo eo modo rumpatur eius testamentum: sicut ipsum filium vel heredem instituere, vel nominatim exheredare debet testator, ne non iure faciat testamentum: ita et nepotem neptemue ex filio necesse est ei vel heredem instituere, vel exheredare: ne forte eo viuo filio mortuo succedendo in locum eius nepos, neptisue, quasi adgnatione rumpat testamentum. Idque lege Iulia Vellea prouisum est, in qua simul exheredationis modus ad similitudinem postumorum demonstratur. §. 3 Emancipatos liberos iure ciuili neque heredes instituere, neque exheredare necesse est: quia non sunt sui heredes. Sed Praetor omnes tam feminini sexus, quam masculini, si heredes non instituantur, exheredari iubet: virilis sexus nominatim, feminini vero et inter ceteros: quia si neque heredes instituti fuerint, neque ita, vt diximus, exheredati, promittit eis Praetor contra tabulas testamenti bonorum possessionem. §. 4 Adoptiui liberi, quamdiu sunt in potestate patris adoptiui, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptiis quaesiti. Itaque heredes instituendi, vel exheredandi sunt, secundum ea, quae de naturalibus exposuimus. Emancipati vero a patre adoptiuo, neque iuri ciuili, neque quod ad edictum Praetoris attinet, inter liberos numerantur. Qua ratione accidit, vt ex diuerso, quod ad naturalem parentem attinet, quamdiu quidem sunt in adoptiua familia, extraneorum numero habeantur: vt eos neque heredes instituere, neque exheredare necesse sit. Cum vero emancipati fuerint ab adoptiuo patre, tunc incipiant in ea causa esse, in qua futuri essent, si ab ipso naturali patre emancipati fuissent. §. 5. Sed haec quidem vetustas introducebat: nostra vero Constitutio inter masculos et feminas in hoc iure nihil interesse existimans: quia vtraque persona in hominum procreatione similiter naturae officio fungitur, et lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successionem ab intestato vocabantur, quod et Praetores postea secuti esse videntur: ideo simplex ac simile ius, et in filiis et in filiabus, et in ceteris descendentibus per virilem sexum personis, non solum natis, sed etiam postumis, introduxit: vt omnes siue sui, siue emancipati sunt, vel heredes instituantur, vel nominatim exheredentur: et eumdem habeant effectum circa testamenta parentium suorum infirmanda, et hereditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, siue iam nati sint, siue adhuc in vtero constituti, postea nati sint. Circa adoptiuos autem filios certam induximus diuisionem, quae nostra Constitutione, quam super adoptiuis tulimus, continetur. §. 6. Sed si in expeditione occupatus miles testamentum faciat, et liberos suos iam natos, vel postumos nominatim non exheredauerit, sed silentio praeterierit, non ignorans an habeat liberos: silentium eius pro exheredatione nominatim facta valere, Constitutionibus Principum cautum est. §. 7. Mater, vel auus maternus necesse non habent liberos suos aut heredes instituere, aut exheredare, sed possunt eos [1] omittere. Nam silentium matris, aut aui materni, et ceterorum per matrem adscendentium tantum facit, quantum exheredatio patris. Nec enim matri filium filiamue, neque auo materno nepotem neptemue ex filia, si eum eamue heredem non instituat, exheredare necesse est: siue de iure ciuili quaeramus, siue de edicto Praetoris, quo Praetor praeteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem promittit [2]: sed aliud eis adminiculum seruatur; quod paulo post vobis manifestum fiet.

1 Hal. addit *silentio:* 2 *permittit*.

Tit. XIV.

DE HEREDIBVS INSTITVENDIS.

Heredes inſtituere permiſſum eſt tam liberos homines, quam ſeruos: et tam proprios, quam alienos. Proprios autem olim quidem ſecundum plurium ſententias non aliter, quam cum libertate, recte inſtituere licebat. Hodie vero etiam ſine libertate, ex noſtra Conſtitutione, heredes eos inſtituere permiſſum eſt. Quod non per innouationem induximus, ſed quoniam aequius erat, et Atilicino placuiſſe Paulus ſuis libris, quos tam ad Maſſurium Sabinum, quam ad Plautium ſcripſit, refert. Proprius autem ſeruus etiam is intelligitur, in quo nudam proprietatem teſtator habet, alio vſumfructum habente. Eſt tamen caſus, in quo nec cum libertate vtiliter ſeruus a domina heres inſtituitur, vt Conſtitutione Diuorum Seueri et Antonini cauetur, cuius verba haec ſunt. Seruum adulterio maculatum, non iure teſtamento manumiſſum ante ſententiam ab ea muliere videri, quae rea fuerat eiusdem criminis poſtulata, rationis eſt. Quare ſequitur, vt in eumdem a domina collata [1] inſtitutio, nullius momenti habeatur. Alienus ſeruus etiam is intelligitur, in quo vſumfructum teſtator habet. §. 1. Seruus autem a domino ſuo heres inſtitutus, ſi quidem in eadem cauſa manſerit, fit ex teſtamento liber, heresque [2] neceſſarius. Si vero a viuo teſtatore manumiſſus fuerit, ſuo arbitrio adire hereditatem poteſt: quia non fit [3] neceſſarius, cum vtrumque ex domini teſtamento non conſequitur. Quod ſi alienatus fuerit, iuſſu noui domini adire hereditatem debet, et ea ratione per eum dominus fit heres. Nam ipſe alienatus neque liber, neque heres eſſe poteſt, etiamſi cum libertate heres inſtitutus fuerit: deſtitiſſe enim a libertatis datione videtur dominus, qui eum alienauit. Alienus quoque ſeruus heres inſtitutus, ſi in eadem cauſa durauerit, iuſſu eius domini adire hereditatem debet. Si vero alienatus fuerit ab eo, aut viuo teſtatore, aut poſt mortem eius, antequam adeat, debet iuſſu noui domini adire. At ſi manumiſſus eſt viuo teſtatore, vel mortuo, antequam adeat, ſuo arbitrio adire hereditatem poteſt. §. 2. Seruus autem alienus poſt domini mortem recte heres inſtituitur: quia et cum hereditariis ſeruis eſt teſtamenti factio. Nondum enim adita hereditas, perſonae vicem ſuſtinet, non heredis futuri, ſed defuncti: cum etiam eius, qui in vtero eſt, ſeruus recte heres inſtituitur. §. 3. Seruus plurium, cum quibus teſtamenti factio eſt, ab extraneo inſtitutus heres, vnicuique dominorum, cuius iuſſu adierit, pro portione dominii adquirit hereditatem. §. 4. Et vnum hominem, et plures [4] in infinitum, quot quis velit heredes facere, licet. §. 5. Hereditas plerumque diuiditur in duodecim vncias, quae aſſis appellatione continentur. Habent autem et hae partes propria nomina ab vncia vsque ad aſſem, vt puta [5] haec, vncia [6], ſextans, quadrans, triens, quincunx, ſemis, ſeptunx, bes, dodrans, dextans, deunx, as [7]. Non autem vtique ſemper duodecim vncias eſſe oportet: nam tot vnciae aſſem efficiunt, quot teſtator voluerit: et ſi vnum tantum quis ex ſemiſſe verbi gratia heredem ſcripſerit, totus as in ſemiſſe erit. Neque enim idem ex parte teſtatus, et ex parte inteſtatus decedere poteſt: niſi ſit miles, cuius ſola voluntas in teſtando ſpectatur. Et e contrario poteſt quis in quantascumque voluerit, plurimas vncias ſuam hereditatem diuidere. §. 6. Si plures inſtituantur [8]: ita demum [9] partium diſtributio neceſſaria eſt, ſi nolit teſtator eos ex aequis partibus heredes eſſe. Satis enim conſtat, nullis partibus nominatis, ex aequis partibus eos heredes eſſe. Partibus autem in quorundam perſonis expreſſis, ſi quis alius ſine parte nominatus erit, ſi quidem aliqua pars aſſi deerit, ex ea parte heres fit. Et ſi plures ſine parte ſcripti ſunt, omnes in eamdem partem concurrent. Si vero totus as completus ſit [10], in dimidiam partem vocantur: et ille vel illi omnes in alteram dimidiam. Nec intereſt primus an medius an nouiſſimus ſine parte heres ſcriptus ſit: ea enim pars data intelligitur, quae vacat. §. 7. Videamus, ſi pars aliqua vacet, nec tamen quisquam ſine parte ſit heres inſtitutus, quid iuris ſit. Veluti ſi tres ex quartis partibus heredes ſcripti ſunt. Et conſtat, vacantem partem ſingulis tacite pro hereditaria parte accedere: et perinde haberi, ac ſi ex tertiis partibus heredes ſcripti

pti

[1] Hal. addit *heredis*. [2] Hal. addit *ei*. [3] Hal. addit *haeres*. [4] Hal. addit *vſque*. [5] Apud Hal. deeſt *vt puta*. [6] Hal. omittit *vncia*. [7] *As* deeſt apud Hal. [8] Hal. addit *haeredes*. [9] Hal. addit *in hoc caſu*. [10] Hal inſerit *ii, qui nominatim expreſſas partes habent*.

pti essent. Et ex diuerso, si plures [1] in portionibus sint, tacite singulis decrescere, vt si, verbi gratia, quatuor ex tertiis partibus heredes scripti sint, perinde habeantur, ac si vnusquisque ex quarta parte [2] scriptus fuisset. §. 8. Et si plures vnciae quam duodecim distributae sint, is, qui sine parte institutus est, quod dupondio deest, habebit. Idemque erit, si dupondius expletus sit: quae omnes partes ad assem postea reuocantur, quamuis sint plurium vnciarum. § 9. Heres pure et sub conditione institui potest: ex certo tempore, aut ad certum tempus non potest: veluti post quinquennium, quam moriar, vel ex Calendis illis, vel vsque ad Calendas illas heres esto. Denique diem adiectum haberi pro superuacuo placet, et perinde esse, ac si pure heres institutus esset. §. 10. Impossibilis conditio in institutionibus et legatis, nec non fideicommissis et libertatibus, pro non scripta habetur. §. 11. Si plures conditiones institutione [3] adscriptae sunt: si quidem coniunctim, vt puta si illud et illud factum erit: omnibus parendum est. Si separatim: veluti si illud aut illud factum erit: cuilibet [4] obtemperare satis est. §. 12. Ii, quos nunquam testator vidit, heredes institui possunt: veluti si fratris filios peregri natos [5], ignorans qui essent, heredes instituerit. Ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

TIT. XV.

DE VVLGARI SVBSTITVTIONE.

Potest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere, vt puta, si ille heres non erit, ille heres esto: et deinceps, in quantum velit testator, substituere potest: et nouissimo loco in subsidium, vel seruum necessarium heredem instituere. §. 1. Et plures in vnius locum possunt substitui, vel vnus in plurium, vel singuli singulis, vel inuicem ipsi, qui heredes instituti sunt. §. 2. Et si ex disparibus partibus heredes scriptos inuicem substituerit, et nullam mentionem in substitutione partium habuerit, eas videtur in substitutione partes dedisse, quas in institutione expressit. Et ita Diuus Pius rescripsit. §. 3. Sed si instituto heredi et coheredi suo substituto dato, alius substitutus fuerit: Diui Seuerus et Antoninus sine distinctione rescripserunt ad vtramque partem substitutum admitti. §. 4. Si seruum alienum quis patremfamilias arbitratus heredem scripserit, et si heres non esset, Maeuium ei substituerit, isque seruus iussu domini adierit hereditatem, Maeuius [6] in partem admittitur. Illa enim verba, si heres non erit, in eo quidem, quem alieno iuri subiectum esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse heres erit, neque alium heredem effecerit. In eo vero, quem patremfamilias esse arbitratur, illud significant: si hereditatem sibi, eiue, cuius iuri postea subiectus esse coeperit, non adquisierit. Idque Tiberius Caesar in persona Parthenii serui sui constituit.

TIT. XVI.

DE PVPILLARI SVBSTITVTIONE.

Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis habet, non solum ita, vt supra diximus, substituere potest, id est, vt si heredes ei non extiterint, alius sit ei heres: sed eo amplius, vt, et si heredes ei extiterint, et adhuc impuberes mortui fuerint, sit ei, aliquis heres: veluti si quis dicat hoc modo, Titius filius meus heres mihi esto. Si filius meus heres mihi non erit, siue heres erit, et prius moriatur, quam in suam tutelam venerit, tunc Seius heres esto. Quo casu siquidem non extiterit heres filius, tunc substitutus patri sit heres: si vero extiterit heres filius, et ante pubertatem decesserit, ipsi filio sit heres substitutus. Nam moribus institutum est, vt, cum eius aetatis filii sint, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes eis faciant. §. 1. Qua ratione excitati, etiam Constitutionem posuimus in nostro Codice, qua prospectum est, vt si mente captos habeant filios, vel nepotes, vel pronepotes, cuiuscumque sexus, vel gradus, liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis, certas personas substituere. Sin autem resipuerint, eamdem substitutionem infirmari: et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quae, postquam pupillus adoleuerit, infirmatur. §. 2. Igitur in pupillari substitutione, secundum praefatum modum ordinata, duo quodammodo sunt testamenta: alterum patris, alterum filii: tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut certe vnum testamentum est duarum causarum, id est duarum hereditatum. §. 3. Sin autem quis ita formidolosus sit, vt timeret, ne filius eius, pupillus adhuc, ex eo quod palam substitutum accepit, post obitum eius periculo insidiarum subiiceretur: vulgarem quidem

1 Hal. addit *haeredes scripti*. 2 Hal. inserit *haeres*. 3 *in institutionibus*. 4 Hal. addit *conditioni*. 5 *peregrinantes*. 6 Hal. addit *substitutus*.

quidem substitutionem palam facere, et in primis testamenti partibus, debet: illam autem substitutionem, per quam, et si heres extiterit pupillus, et intra pubertatem decesserit, substitutus vocatur, separatim in inferioribus partibus scribere, eamque partem proprio lino, propriaque cera consignare, et in priore parte testamenti cauere debet [1], ne inferiores tabulae viuo filio, et adhuc impubere aperiantur. Illud palam est, non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in hisdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisset, quamuis pupillo hoc periculosum sit. §. 4. Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, vt si heredes eis extiterint, et ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is, quem ipsi voluerint: sed etiam exheredatis. Itaque eo casu si quid pupillo ex hereditatibus, legatisue, aut donationibus propinquorum atque amicorum adquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertinebit. Quaecumque diximus de substitutione impuberum liberorum, vel heredum institutorum, vel exheredatorum, eadem etiam de postumis intelligimus. §. 5. Liberis autem suis testamentum nemo facere potest, nisi et sibi faciat: nam pupillare testamentum, pars et sequela est paterni testamenti: adeo vt si patris testamentum non valeat, nec filii quidem valebit. §. 6. Vel singulis autem liberis, vel ei, qui eorum nouissimus impubes morietur, substitui potest. Singulis quidem, si neminem eorum intestato decedere voluit: nouissimo, si ius legitimarum hereditatum integrum inter eos custodiri velit. §. 7. Substituitur autem impuberi aut nominatim, veluti Titius: aut generaliter, vt quisquis mihi heres erit. Quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere mortuo filio, illi, qui et ei scripti sint heredes et extiterunt, et pro qua parte heredes facti sunt. §. 8. Masculo igitur vsque ad quatuordecim annos substitui potest: feminae vsque ad duodecim annos. Et si hoc tempus excesserint, substitutio euanescit. §. 9. Extraneo vero, vel filio puberi heredi instituto, ita substituere nemo potest: vt si heres extiterit, et intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres. Sed hoc solum permissum est, vt eum per fideicommissum testator obliget, alii hereditatem eius, vel totam, vel pro parte restituere: quod ius quale sit, suo loco trademus.

TIT. XVII.

QVIBVS MODIS TESTAMENTA INFIRMANTVR.

Testamentvm iure factum vsque adeo valet, donec rumpatur irritumue fiat. §. 1. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore, ipsius testamenti ius vitiatur. Si quis enim post factum testamentum adoptauerit sibi filium per Imperatorem, eum, qui est sui iuris, aut per Praetorem secundum nostram Constitutionem eum, qui in potestate parentis fuerit, testamentum eius rumpitur quasi adgnatione sui heredis. §. 2. Posteriore quoque testamento, quod iure perfectum est, superius rumpitur. Nec interest, extiterit aliquis heres ex eo, an non. Hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. Ideoque si quis aut noluerit heres esse, aut viuo testatore, aut post mortem eius ante, quam hereditatem adiret, decesserit, aut conditione, sub qua heres institutus est, defectus sit: in his casibus paterfamilias intestatus moritur. Nam et prius testamentum non valet, ruptum a posteriore: et posterius aeque nullas habet vires, cum ex eo nemo heres extiterit. §. 3. Sed et si quis priore testamento iure perfecto, posterius aeque iure fecerit: etiamsi ex certis [2] in eo heredem instituerit, superius testamentum sublatum esse, Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt: cuius Constitutionis verba inseri iussimus, cum aliud quoque praeterea in ea Constitutione expressum est. Imperatores Seuerus et Antoninus Cocceio Campano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, perinde iure valere, ac si rerum mentio facta non esset: sed teneri heredem scriptum, vt contentus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, hereditatem restituat his, qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta verba, quibus, vt valeret prius testamentum, expressum est, dubitari non oportet. Et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur. §. 4. Alio autem modo testamenta iure facta infirmantur: veluti, cum is, qui fecit testamentum, capite deminutus sit. Quod quibus modis accidat, primo libro retulimus. Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur, cum alioquin et quae rumpantur, irrita fiant: et quae statim ab

1 Apud Hal. deest *debet*. 2 Hal. inserit *rebus*.

ab initio non iure fiunt, irrita ſunt. Et ea, quae iure facta ſunt, et poſtea propter capitis deminutionem irrita fiunt, poſſumus nihilominus rupta dicere. Sed quia ſane commodius erat ſingulas cauſas ſingulis appellationibus diſtingui, ideo quaedam non iure facta dicuntur, quaedam iure facta rumpi, vel irrita fieri. §. 5. Non tamen per omnia inutilia ſunt ea teſtamenta, quae, ab initio iure facta, propter capitis deminutionem irrita facta ſunt: nam ſi ſeptem teſtium ſignis ſignata ſunt, poteſt ſcriptus heres ſecundum tabulas teſtamenti bonorum poſſeſſionem agnoſcere: ſi modo defunctus, et ciuis Romanus, et ſuae poteſtatis mortis tempore fuerit. Nam ſi ideo irritum factum ſit teſtamentum, quia ciuitatem, vel etiam libertatem teſtator amiſit, aut quia in adoptionem ſe dedit, et mortis tempore in adoptiui patris poteſtate ſit: non poteſt ſcriptus heres ſecundum tabulas bonorum poſſeſſionem petere. §. 6. Ex eo autem ſolo non poteſt infirmari teſtamentum, quod poſtea teſtator id noluit valere: vſque adeo vt, et ſi quis poſt factum prius teſtamentum, poſterius facere coeperit, et aut mortalitate praeuentus, aut quia eum eius rei poenituit, non perfecerit: Diui Pertinacis oratione cautum ſit, ne alias tabulae priores iure factae irritae fiant, niſi ſequentes iure ordinatae et perfectae fuerint: nam imperfectum teſtamentum ſine dubio nullum eſt. §. 7. Eadem oratione expreſſit, non admiſſurum ſe hereditatem eius, qui litis cauſa Principem reliquerit heredem, neque tabulas non legitime factas, in quibus ipſe ob eam cauſam heres inſtitutus erat, probaturum: neque ex nuda voce heredis nomen admiſſurum: neque ex vlla ſcriptura, cui iuris auctoritas deſit, aliquid adepturum. Secundum haec Diui quoque Seuerus et Antoninus ſaepiſſime reſcripſerunt. Licet enim (inquiunt) legibus ſoluti ſumus, attamen legibus viuimus.

Tit. XVIII.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

Qvia plerumque parentes ſine cauſa liberos ſuos exheredant, vel omittunt: inductum eſt, vt de inofficioſo teſtamento agere poſſint liberi, qui queruntur, aut inique ſe exheredatos, aut inique praeteritos: hoc colore, quaſi non ſanae mentis fuerint, cum teſtamentum ordinarent. Sed hoc dicitur, non quaſi vere furioſus ſit, ſed recte quidem fecerit teſtamentum, non autem ex officio pietatis. Nam ſi vere furioſus ſit, nullum teſtamentum eſt. §. 1. Non autem liberis tantum permiſſum eſt teſtamentum parentum inofficioſum accuſare, verum etiam parentibus liberorum. Soror autem et frater turpibus perſonis ſcriptis heredibus, ex ſacris Conſtitutionibus praelati ſunt. Non ergo contra omnes heredes agere poſſunt. Vltra fratres igitur et ſorores, cognati nullo modo aut agere poſſunt, aut agentes vincere. §. 2. Tam autem naturales liberi, quam ſecundum noſtrae Conſtitutionis diuiſionem adoptati, ita demum de inofficioſo teſtamento agere poſſunt, ſi nullo alio iure ad defuncti bona venire poſſunt. Nam qui ad hereditatem totam, vel partem eius alio iure veniunt, de inofficioſo agere non poſſunt. Poſtumi quoque, qui nullo alio iure venire poſſunt, de inofficioſo agere poſſunt. §. 3. Sed haec ita accipienda ſunt, ſi nihil eis penitus a teſtatoribus teſtamento relictum eſt: quod noſtra Conſtitutio ad verecundiam naturae introduxit. Sin vero quantacumque pars hereditatis, vel res eis fuerit relicta, de inofficioſo querela quieſcente, id, quod eis deeſt, vſque ad quartam legitimae partis repleatur: licet non fuerit adiectum, boni viri arbitratu debere eam compleri. §. 4. Si tutor nomine pupilli, cuius tutelam gerebat, ex teſtamento patris ſui legatum acceperit, cum nihil erat ipſi tutori relictum a patre ſuo: nihilominus poterit nomine ſuo de inofficioſo patris teſtamento agere. §. 5. Sed et ſi e contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerit, de inofficioſo egerit, et ſuperatus eſt: ipſe tutor, quod ſibi in eodem teſtamento legatum relictum eſt, non amittit. §. 6. Igitur quartam quis debet habere, vt de inofficioſo teſtamento [1] agere non poſſit: ſiue iure hereditario, ſiue iure legati, vel fideicommiſſi, vel ſi mortis cauſa ei quarta donata fuerit, vel inter viuos, in iis tantummodo caſibus, quorum mentionem facit noſtra Conſtitutio, vel aliis modis, qui Conſtitutionibus continentur. §. 7. Quod autem de quarta diximus, ita intelligendum eſt: vt ſiue vnus fuerit, ſiue plures, quibus agere de inofficioſo teſtamento permittitur, vna quarta eis dari poſſit, vt ea pro rata eis diſtribuatur, id eſt, pro virili portione quarta.

Tit.

1 Apud Hal. deeſt *teſtamento*.

Tit. XIX.

DE HEREDVM QVALITATE ET DIFFERENTIA.

Heredes autem, aut necessarii dicuntur, aut sui et necessarii, aut extranei. §. 1. Necessarius heres est seruus heres institutus: ideo sic appellatus, quia siue velit, siue nolit, [1] omnimodo post mortem testatoris protinus liber et necessarius heres fit. Vnde qui facultates suas suspectas habent, solent seruum suum primo, aut secundo, aut etiam vlteriore gradu heredem instituere: vt si creditoribus satis non fiat, potius eius heredis bona, quam ipsius testatoris, a creditoribus possideantur, vel distrahantur, vel inter eos diuidantur. Pro hoc tamen incommodo, illud ei commodum praestatur, vt ea, quae post mortem patroni sui sibi adquisierit, ipsi referuentur. Et quamuis bona defuncti non sufficiant creditoribus, tamen ex alia causa quas sibi res adquisiuit, non veneunt. §. 2. Sui autem et necessarii heredes sunt, veluti filius, filia, nepos, neptisque ex filio, et deinceps ceteri liberi, qui modo in potestate morientis fuerint. Sed vt nepos, neptisue sui heredes sint, non sufficit, eum eamue in potestate aui mortis tempore fuisse: sed opus est, vt pater eius viuo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus [2] potestate: tunc enim nepos neptisue in locum patris sui succedit. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt, et viuo quoque patre quodammodo domini existimantur. Vnde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo, siue velint, siue nolint, tam ab intestato, quam ex testamento heredes fiunt. Sed his Praetor permittit volentibus abstinere se ab hereditate: vt potius parentis quam ipsorum bona similiter a creditoribus possideantur. §. 3. Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt, extranei heredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti, extranei heredes videntur. Qua de causa et qui heredes a matre instituuntur, eodem numero sunt: quia feminae in potestate liberos non habent. Seruus quoque heres a domino institutus, et post testamentum factum ab eo manumissus, eodem numero habetur. §. 4. In extraneis heredibus illud obseruatur, vt sit cum eis testamenti factio: siue ipsi heredes instituantur, siue hi, qui in potestate eorum sunt. Et id duobus temporibus inspicitur: testamenti quidem facti, vt constiterit institutio: mortis vero testatoris, vt effectum habeat. Hoc amplius, et cum adierit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio: siue pure siue sub conditione heres institutus sit. Nam ius heredis eo vel maxime tempore inspiciendum est, quo adquirit hereditatem. Medio autem tempore inter factum testamentum, et mortem testatoris, vel conditionem institutionis existentem, mutatio iuris non nocet heredi: quia, vt diximus, tria tempora inspicimus [3]. Testamenti autem factionem non solum is habere videtur, qui testamentum facere potest: sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest, vel alii adquirere, licet non possit facere testamentum. Et ideo furiosus, et mutus, et postumus, et infans, et filiusfamilias, et seruus alienus testamenti factionem habere dicuntur. Licet enim testamentum facere non possint, attamen ex testamento vel sibi, vel alii adquirere possunt. §. 5. Extraneis autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda hereditate, vel non adeunda. Sed siue is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hereditatis: siue extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit: postea relinquendae hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit viginti quinque annis. Nam huius aetatis hominibus, sicut in ceteris omnibus caussis, deceptis, ita et si temere damnosam hereditatem susceperint, Praetor succurrit. Sciendum est tamen, Diuum Hadrianum etiam maiori vigintiquinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande aes alienum, quod aditae hereditatis tempore latebat, emersisset. Sed hoc quidem Diuus Hadrianus cuidam speciali beneficio praestitit: Diuus autem Gordianus postea in militibus tantummodo hoc extendit [4]. §. 6. Sed nostra beneuolentia commune omnibus subiectis imperio nostro hoc beneficium praestitit: et Constitutionem tam aequissimam, quam nobilem scripsit, cuius tenorem si obseruauerint homines, licet

1 *omnino.* 2 Hal. inserit *a patris.* 3 *inspici debent.* 4 *postea militibus tantummodo hoc concessit.*

licet eis adire hereditatem, et in tantum teneri, quantum valere bona hereditatis contingit: vt ex hac caufa neque deliberationis auxilium eis fiat neceffarium, nifi omiffa obferuatione noftrae Conftitutionis, et deliberandum exiftimauerint, et fefe veteri grauamini aditionis fupponere maluerint. §. 7. Item extraneus heres teftamento inftitutus, aut ab inteftato ad legitimam hereditatem vocatus, poteft aut pro herede gerendo, aut etiam nuda voluntate fufcipiendae hereditatis heres fieri. Pro herede autem gerere quis videtur, fi rebus hereditariis tamquam heres vtatur, vel vendendo res hereditarias, vel praedia colendo locandoue, et quoquo modo fi voluntatem fuam declaret, vel re, vel verbis de adeunda hereditate: dummodo fciat eum, in cuius bonis pro herede gerit, teftatum inteftatumue obiiffe, et fe ei heredem effe. Pro herede enim gerere, eft pro domino gerere: veteres enim heredes pro dominis appellabant. Sicut autem nuda voluntate extraneus heres fit: ita et contraria deftinatione ftatim ab hereditate repellitur. Eum, qui furdus, vel mutus natus, vel poftea factus eft, nihil prohibet pro herede gerere, et adquirere fibi hereditatem, fi tamen intelligit, quod agitur [1].

TIT. XX.

DE LEGATIS.

Post haec videamus de legatis, quae pars iuris extra propofitam quidem materiam videtur: nam loquimur de iis iuris figuris, quibus per vniuerfitatem res nobis adquiruntur. Sed cum omnino de teftamentis, deque heredibus, qui teftamento inftituuntur, locuti fumus: non fine caufa fequenti loco poteft haec iuris materia tractari. §. 1. Legatum itaque eft donatio quaedam a defuncto relicta [2]. §. 2. Sed olim quidem erant legatorum genera quatuor: per vindicationem, per damnationem, finendi modo, per praeceptionem: et certa quaedam verba cuique generi legatorum adfignata erant, per quae fingula genera legatorum fignificabantur. Sed ex Conftitutionibus Diuorum Principum folemnitas huiusmodi verborum penitus fublata eft. Noftra autem Conftitutio, quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores effe cupientes, et non verbis, fed voluntatibus eorum fauentes: difpofuit, vt omnibus legatis vna fit natura, et quibuscumque verbis aliquid derelictum fit, liceat legatariis id perfequi, non folum per actiones perfonales, fed etiam per in rem, et per hypothecariam. Cuius Conftitutionis perpenfum modum ex ipfius tenore perfectiffime accipere poffibile eft. §. 3. Sed non vfque ad eam Conftitutionem ftandum effe exiftimauimus. Cum enim antiquitatem inuenimus legata quidem ftricte concludentem, fideicommiffis autem, quae ex voluntate magis defcendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem: neceffarium effe duximus, omnia legata fideicommiffis exaequare, vt nulla fit inter ea differentia: fed quod deeft legatis, hoc repleatur ex natura fideicommifforum: et fi quid amplius eft in legatis, per hoc crefcat fideicommifforum natura. Sed ne in primis legum cunabulis, permixte de his exponendo, ftudiofis adolefcentibus quamdam introduceremus difficultatem, operae pretium effe duximus interim feparatim prius de legatis, et poftea de fideicommiffis tractare: vt natura vtriusque iuris cognita, facile poffint permixtionem eorum eruditi fubtilioribus auribus accipere. §. 4. Non folum autem teftatoris vel heredis res, fed etiam aliena legari poteft: ita vt heres cogatur redimere eam et praeftare: vel, fi non poteft redimere, aeftimationem eius dare. Sed fi talis res fit, cuius non eft commercium, nec aeftimatio eius debetur. Sicuti fi campum Martium, vel bafilicas, vel templa, vel quae publico vfui deftinata funt, legauerit: nam nullius momenti [3] legatum eft. Quod autem diximus, alienam rem poffe legari, ita intelligendum eft: fi defunctus fciebat, alienam rem effe, non et fi ignorabat. Forfitan enim, fi fciffet alienam [4], non legaffet: et ita Diuus Pius refcripfit. Et verius effe ipfum, qui agit, id eft legatarium probare oportere, fciffe alienam rem legare defunctum, non heredem probare oportere, ignoraffe alienam, quia femper neceffitas probandi incumbit illi, qui agit. §. 5. Sed et fi rem obligatam creditori aliquis legauerit, neceffe habet heres [5] luere. Et hoc quoque cafu idem placet, quod in re aliena: vt ita demum luere neceffe habeat heres, fi fciebat defunctus rem obligatam effe. Et ita Diui Seuerus et Antoninus refcripferunt. Si tamen defunctus

1 *agit.* 2 Hal. addit *ab haerede praeftanda.* 3 Hal. inferit *tale.* 4 *fciuiffet alienam rem effe.* 5 Hal. addit *eam.*

functus voluit legatarium luere, et hoc expressit, non debet heres eam luere. §. 6. Si res aliena legata fuerit, et eius [1] viuo testatore legatarius dominus factus fuerit: si quidem ex causa emtionis: ex testamento actione pretium consequi potest. Si vero ex causa lucratiua, veluti ex causa donationis, vel ex alia simili causa: agere non potest. Nam traditum est, duas lucratiuas causas in eumdem hominem, & in eamdem rem concurrere non posse. Hac ratione si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur: interest, vtrum rem, an aestimationem ex testamento consecutus est: nam si rem [2], agere non potest, quia habet eam ex causa lucratiua: si aestimationem, agere potest. §. 7. Ea quoque res, quae in rerum natura non est, si modo futura est, recte legatur, veluti fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex [3] ancilla natum erit. §. 8. Si eadem res duobus legata sit, siue coniunctim, siue disiunctim: si ambo perueniant ad legatum, scinditur inter eos legatum. Si alter deficiat, quia aut spreuerit legatum, aut viuo testatore decesserit, vel alio quolibet modo defecerit, totum ad collegatarium pertinet. Coniunctim autem legatur, veluti si quis dicat, Titio et Seio hominem Stichum do lego. Disiunctim ita, Titio hominem Stichum do lego, Seio Stichum do lego. Sed et si expresserit eumdem hominem Stichum, aeque disiunctim legatum intelligitur. §. 9. Si cui fundus alienus legatus fuerit, et emerit proprietatem deducto vsufructu, et vsusfructus ad eum peruenerit, et postea ex testamento agat: recte eum agere, et fundum petere Iulianus ait: quia vsusfructus in petitione seruitutis locum obtinet: sed officio iudicis continetur, vt deducto vsufructu iubeat aestimationem praestari. §. 10. Sed si rem legatarii quis ei legauerit, inutile est legatum: quia quod proprium est ipsius, amplius eius fieri non potest: et licet alienauerit eam, non debetur nec ipsa [4], nec aestimatio eius. §. 11. Si quis rem suam quasi alienam legauerit, valet legatum: nam plus valet, quod in veritate est, quam quod in opinione. Sed et si legatarii [5] putauit, valere constat, quia exitum voluntas defuncti potest habere. §. 12. Si rem suam legauerit testator, posteaque eam alienauerit, Celsus existimat, si non adimendi animo vendidit, nihilominus deberi. Idemque Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt. Iidem rescripserunt, eum, qui post testamentum factum praedia, quae legata erant, pignori dedit, ademisse legatum non videri: et ideo legatarium cum herede [6] agere posse, vt praedia a creditore luantur. Si vero quis partem rei legatae alienauerit, pars, quae non est alienata, omnimodo debetur: pars autem alienata ita debetur, si non adimendi animo alienata sit. §. 13. Si quis debitori suo liberationem legauerit, legatum vtile est: et neque ab ipso debitore, neque ab herede eius potest heres petere, nec ab alio, qui heredis loco est. Sed et potest a debitore conueniri, vt liberet eum. Potest autem quis vel ad tempus iubere, ne heres petat. §. 14. Ex contrario si debitor creditori suo, quod debet, legauerit, inutile est legatum, si nihil plus est in legato, quam in debito: quia nihil amplius habet per legatum. Quod si in diem vel sub conditione debitum, ei pure legauerit, vtile est legatum propter repraesentationem. Quod si viuo testatore dies venerit, vel conditio extiterit, Papinianus scripsit, vtile esse nihilominus legatum, quia semel constitit. Quod et verum est. Non enim placuit sententia existimantium, extinctum esse legatum, quia in eam causam peruenit, a qua incipere non potest. §. 15. Sed si vxori maritus dotem legauerit, valet legatum: quia plenius est legatum, quam de dote actio. Sed si, quam non accepit, dotem legauerit, Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt, si quidem simpliciter legauerit, inutile esse legatum: si vero certa pecunia, vel certum corpus, aut instrumentum dotis in praelegando [7] demonstrata sunt, valere legatum. §. 16. Si res legata sine facto heredis perierit, legatario decedit. Et si seruus alienus legatus, sine facto heredis manumissus fuerit, non tenetur heres. Si vero heredis seruus legatus fuerit, et ipse eum manumiserit: teneri eum Iulianus scripsit: nec interesse vtrum scierit, an ignorauerit, a se legatum esse. Sed et si alii donauerit seruum, et is, cui donatus est, eum manumiserit: tenetur heres, quamuis ignorauerit, a se eum legatum esse. §. 17. Si quis ancillas cum suis natis legauerit, etiam si ancillae mortuae fuerint, partus legato cedunt. Idem est, si ordinarii serui cum vicariis legati fuerint: et licet mortui sint ordinarii,

[1] Hal. addit *rei*. [2] Hal addit *habet*. [3] Hal. addit *illa*. [4] Hal. addit *res*. [5] Hal. addit *esse*. [6] Hal. addit *eius*. [7] *instrumenta d. in relegando*.

rii, tamen vicarii legato cedunt. Sed si seruus cum peculio fuerit legatus: mortuo seruo, vel manumisso, vel alienato, et peculii legatum extinguitur. Idem est, si fundus instructus, vel cum instrumento legatus fuerit: nam fundo alienato et instrumenti legatum extinguitur. §. 18. Si grex legatus fuerit, posteaque ad vnam ouem peruenerit, quod superfuerit, vindicari potest. Grege autem legato, etiam eas oues, quae post testamentum factum gregi adiiciuntur, legato cedere Iulianus ait. Est enim gregis vnum corpus ex distantibus capitibus, sicut aedium vnum corpus est ex cohaerentibus lapidibus. §. 19. Aedibus denique legatis, columnas et marmora, quae post testamentum factum adiecta sunt, legato dicimus cedere. §. 20. Si peculium legatum fuerit, sine dubio quidquid peculio accedit, vel decedit, viuo testatore, legatarii lucro vel damno est. Quod si post mortem testatoris, ante aditam hereditatem [1] seruus adquisierit: Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne, quod ante aditam hereditatem adquisitum est, legatario cedere: quia huius legati dies ab adita hereditate cedit. Sed si extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea legato: nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium. Peculium autem, nisi legatum fuerit, manumisso non debetur: quamuis si viuus manumiserit, sufficit, si non adimatur: et ita Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt. Iidem rescripserunt, peculio legato, non videri id relictum, vt petitionem habeat pecuniae, quam in rationes dominicas impendit. Iidem rescripserunt, peculium videri legatum, cum rationibus redditis liber esse iussus est, et ex eo reliqua inferre. §. 21. Tam autem corporales res legari possunt, quam incorporales. Et ideo quod defuncto debetur, potest alicui legari, vt actiones suas heres legatario praestet: nisi exegerit viuus testator pecuniam: nam hoc casu legatum extinguitur. Sed et tale legatum valet, damnas esto heres domum illius reficere: vel, illum aere alieno liberare. §. 22. Si generaliter seruus, vel res alia legetur, electio legatarii est, nisi aliud testator dixerit. §. 23. Optionis legatum, id est, vbi testator ex seruis suis vel aliis rebus optare legatarium iusserat, habebat [2] in se conditionem: et ideo, nisi ipse legatarius viuus optauerit, ad heredem legatum non transmittebat. Sed ex Constitutione nostra et hoc ad meliorem statum reformatum est: et data est licentia heredi legatarii optare seruum, licet viuus legatarius hoc non fecit. Et diligentiore tractatu habito, et hoc in nostra Constitutione additum est, vt siue plures legatarii existant, quibus optio relicta est, et dissentiant in corpore eligendo: siue vnius legatarii plures heredes, et inter se circa optandum dissentiant, alio aliud corpus eligere cupiente: ne pereat legatum (quod plerique Prudentium contra beneuolentiam introducebant) fortunam esse huius optionis iudicem, et forte hoc esse dirimendum, vt ad quem sors veniat, illius sententia in optione praecellat. §. 24. Legari autem illis solis potest, cum quibus testamenti factio est. §. 25. Incertis vero personis, neque legata, neque fideicommissa olim relinqui concessum erat. Nam ne miles quidem incertae personae poterat relinquere, vt Diuus Hadrianus rescripsit. Incerta autem persona videbatur, quam incerta opinione animo suo testator subiiciebat: veluti si quis ita dicat, quicumque filio filiam suam in matrimonium dederit, ei heres meus illum fundum dato. Illud quoque quod iis relinquebatur, qui post testamentum scriptum primi Consules designati erunt, aeque incertae personae legari videbatur. Et denique multae aliae eiusmodi species sunt. Libertas quoque incertae personae non videbatur posse dari: quia placebat nominatim seruos liberari. Sub certa vero demonstratione, id est, ex certis personis, incertae personae recte legabatur: veluti, Ex cognatis meis, qui nunc sunt, si quis filiam meam vxorem duxerit, ei heres meus illam rem dato. Incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta, et per errorem soluta, repeti non posse, sacris Constitutionibus cautum erat. §. 26. Postumo quoque alieno inutiliter legabatur. Est autem alienus postumus, qui natus inter suos heredes [3] testatori futurus non est. Ideoque ex emancipato filio conceptus nepos, extraneus erat postumus auo. §. 27. Sed nec huiusmodi species penitus est sine iusta emendatione relicta: cum in nostro Codice Constitutio posita est, per quam et huic parti medemur, non solum in hereditatibus, sed etiam in legatis, et fideicommissis: quod euidenter ex ipsius Constitutionis lectione clarescit. Tutor autem nec per nostram Constitutionem incer-

[1] Hal. addit *aliquid*. [2] Apud Hal. est *olim*. [3] *suos, haeres*.

incertus dari debet: quia certo iudicio debet quis pro tutela suae posteritati cauere. §. 28. Postumus autem alienus heres institui et antea poterat, et nunc potest: nisi in vtero eius sit, quae iure nostro vxor esse non potest. §. 29. Si quis in nomine, cognomine, praenomine [1] legatarii [2] errauerit: si de persona constat, nihilominus valet legatum. Idemque in heredibus seruatur, et recte. Nomina enim significandorum hominum gratia reperta sunt: qui si alio quolibet modo intelligantur, nihil interest. §. 30. Huic proxima est illa iuris regula, falsa demonstratione legatum non perimi. Veluti si quis ita legauerit, Stichum seruum meum vernam do lego: licet enim non verna, sed emtus sit, si de seruo tamen constat, vtile est legatum. Et conuenienter si ita demonstrauerit, Stichum seruum, quem a Seio emi, sitque ab alio emtus, vtile est legatum, si de seruo constat. §. 31. Longe magis legato falsa causa [3] non nocet: veluti cum quis ita dixerit, Titio, quia me absente negotia mea curauit, Stichum do lego: vel ita, Titio, quia patrocinio eius capitali crimine liberatus sum, Stichum do lego. Licet enim neque negotia testatoris vnquam gessit Titius, neque patrocinio eius liberatus est, legatum tamen valet. Sed si conditionaliter enunciata fuerit causa, aliud iuris est: veluti hoc modo, Titio, si negotia mea curauit, fundum do lego. §. 32. An seruo heredis recte legamus, quaeritur. Et constat pure inutiliter legari, nec quidquam proficere, si viuo testatore de potestate heredis exierit: quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, non hoc ideo debet valere, quia diutius testator vixerit. Sub conditione vero recte legatur [4], vt requiramus, an quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit. §. 33. Ex diuerso herede instituto seruo, quin domino recte etiam sine conditione legetur, non dubitatur. Nam et si statim post factum testamentum decesserit testator, non tamen apud eum, qui heres sit, dies legati cedere intelligitur: cum hereditas a legato separata sit, et possit per eum seruum alius heres effici, si prius, quam iussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit: vel manumissus ipse heres efficitur, quibus casibus vtile est legatum. Quod si in eadem causa permanserit, et iussu legatarii adierit, euanescit legatum. §. 34. Ante heredis institutionem inutiliter antea legabatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredum accipiunt, et ob id veluti caput atque fundamentum intelligitur totius testamenti heredis institutio. Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari poterat. Sed quia inciuile esse putauimus, ordinem quidem scripturae sequi, quod et ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum, sperni autem testatoris voluntatem: per nostram Constitutionem et hoc vitium emendauimus, vt liceat et ante heredis institutionem, et inter medias heredum institutiones, legatum relinquere, et multo magis libertatem, cuius vsus fauorabilior est. §. 35. Post mortem quoque heredis, aut legatarii, simili modo inutiliter legabatur: veluti si quis ita dicat, Cum heres meus mortuus erit, do lego. Item, Pridie quam heres aut legatarius morietur. Sed simili modo et hoc correximus, firmitatem huiusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem praestantes: ne vel hoc casu deterior causa legatorum, quam fideicommissorum inueniatur. §. 36. Poenae quoque nomine inutiliter [5] legabatur, et adimebatur, vel transferebatur. Poenae autem nomine legari videtur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut non faciat: veluti si quis ita scripserit, Heres meus si filiam suam in matrimonium Titio collocauerit, vel ex diuerso, Si non collocauerit, dato decem aureos Seio: aut si ita scripserit, Heres meus si seruum Stichum alienauerit, vel ex diuerso, Si non alienauerit, Titio decem aureos dato. Et in tantum haec regula obseruabatur, vt quampluribus Principalibus Constitutionibus significetur, nec Principem quidem agnoscere, quod ei poenae nomine legatum sit. Nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamuis aliae militum voluntates, in ordinandis testamentis valde obseruabantur. Quin etiam nec libertatem poenae nomine dari posse placebat: eo amplius nec heredem poenae nomine adiici posse, Sabinus existimabat: veluti si quis ita dicat, Titius heres esto, si Titius filiam suam Seio in matrimonium collocauerit, Seius quoque heres esto. Nihil

1 Apud Hal. extat vox *agnomine*, qui et initio §. loco *si quis* habet *si quidem*. 2 Hal. addit *testator*. 3 Hal inserit *adiecta*. 4 Hal. addit *seruo*. 5 Hal. addit *antea*.

Nihil enim intererat, qua ratione Titius coerceretur, vtrum legati datione, an coheredis adiectione. Sed huiusmodi scrupulositas nobis non placuit: et generaliter ea, quae relinquuntur, licet poenae nomine fuerint relicta, vel ademta, vel in alios translata: nihil distare a ceteris legatis constituimus, vel in dando, vel in adimendo, vel in transferendo: exceptis videlicet iis, quae impossibilia sunt, vel legibus interdicta, aut alias probrosa. Huiusmodi enim testamentorum dispositiones valere, secta meorum temporum non patitur.

Tit. XXI.

DE ADEMTIONE ET TRANSLATIONE LEGATORVM.

Ademtio legatorum, siue eodem testamento adimantur legata [1], siue codicillis, firma est, siue contrariis verbis fiat ademtio: veluti si quod ita quis legauerit, Do lego, ita adimatur, Non do, non lego: siue non contrariis, id est, aliis quibuscumque verbis. §. 1. Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest: veluti si quis ita dixerit, Hominem Stichum, quem Titio legaui, Seio do lego: siue in eodem testamento, siue in codicillis hoc fecerit. Quo casu simul Titio adimi videtur, et Seio dari.

Tit. XXII.

DE LEGE FALCIDIA.

Svperest, vt de lege Falcidia dispiciamus, qua modus nouissime legatis impositus est. Cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, vt liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe ea lege ita cautum esset, Vti legassit suae rei [2], ita ius esto) visum est hanc legandi licentiam coartare: idque ipsorum testatorum gratia prouisum est, ob id, quod plerumque intestato moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. Et cum super hoc tam lex Furia, quam lex Voconia latae sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur, nouissime lata est lex Falcidia, qua cauetur, ne plus legare liceat, quam dodrantem totorum bonorum: id est, vt siue vnus heres institutus esset, siue plures, apud eum eosue, pars quarta remaneret. §. 1. Et cum quaesitum esset, duobus heredibus institutis, veluti Titio et Seio, si Titii pars aut tota exhausta sit legatis, quae nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata: a Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quae partem eius dumtaxat in partem dimidiam minuant: an quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quae ab eo relicta sunt, retinere liceret, placuit, vt quartam partem suae partis saluam habeat, posse retinere: etenim in singulis heredibus ratio legis Falcidiae ponenda est. §. 2. Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiae redigitur, mortis tempore spectatur. Itaque si, verbi gratia, is centum aureorum patrimonium in bonis habebat, centum aureos legauerit: nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem per seruos hereditarios, aut ex partu ancillarum hereditariarum, aut ex foetu pecorum tantum accesserit hereditati, vt centum aureis legatorum nomine erogatis, heres quartam partem hereditatis habiturus sit, sed necesse est, vt nihilominus quarta pars legatis detrahatur. Ex diuerso, si septuaginta quinque legauerit, et ante aditam hereditatem in tantum excreuerint bona, incendiis forte, aut naufragiis, aut morte seruorum, vt non amplius quam septuaginta quinque aureorum substantia, vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur. Nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quae res efficit, vt sit necesse legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portione pacisci. §. 3. Cum autem ratio legis Falcidiae ponitur, ante deducitur aes alienum, item funeris impensa, et pretia seruorum manumissorum: tunc deinde in reliquo ita ratio habetur, vt ex eo quarta pars apud heredes remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. Itaque si fingamus, quadringentos aureos legatos esse, et patrimonii quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse, quarta pars legatariis singulis debet detrahi. Quod si trecentos quinquaginta legatos fingamus, octaua debet detrahi. Quod si quingentos legauerit, initio quinta, deinde quarta detrahi debet. Ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

[1] Apud Hal. deest *legata*. [2] VTI QVISQVE LEGASSET.

Tit. XXIII.

DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBVS.

Nvnc transeamus ad fideicommissa. Et prius est, vt de hereditatibus fideicommissariis videamus. §. 1. Sciendum itaque est, omnia fideicommissa primis temporibus infirma esse, quia nemo inuitus cogebatur praestare id, de quo rogatus erat. Quibus enim non poterant hereditatem, vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant. Et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. Postea Diuus Augustus [1] semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam, iussit Consulibus auctoritatem suam interponere. Quod quia iustum videbatur, et populare erat, paulatim conuersum est in assiduam iurisdictionem: tantusque eorum fauor factus est, ut paulatim etiam Praetor proprius crearetur, qui de fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant. §. 2. In primis igitur sciendum est, opus esse, vt aliquis recto iure testamento heres instituatur, eiusque fidei committatur, vt eam hereditatem alii restituat: alioquin inutile est testamentum, in quo nemo heres instituitur. Cum igitur aliquis scripserit, Lucius Titius heres esto: poterit adiicere, Rogo te Luci Titi, vt cum primum poteris hereditatem meam adire, eam Gaio Seio reddas restituas. Potest autem quisque et de parte restituenda heredem rogare: et liberum est, vel pure, vel sub conditione relinquere fideicommissum, vel ex die certo. §. 3. Restituta autem hereditate, is quidem, qui restituit, nihilominus heres permanet: is vero, qui recipit hereditatem, aliquando heredis, aliquando legatarii loco habebatur. §. 4. Et Neronis quidem temporibus, Trebellio Maximo et Annaeo Seneca Consulibus, Senatusconsultum factum est: quo cautum est, vt si hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes actiones, quae iure ciuili heredi et in heredem competerent, ei et in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta est hereditas. Post quod Senatusconsultum Praetor vtiles actiones ei, et in eum, qui recipit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare coepit. §. 5. Sed quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem, aut pene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Augusti temporibus, Pegaso et Pusione Consulibus, Senatus censuit, vt ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque rebus, quae per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. Post quod Senatusconsultum ipse heres onera hereditaria sustinebat: ille autem, qui ex fideicommisso recepit partem hereditatis, legatarii partiarii loco erat, id est, eius legatarii, cui pars bonorum legabatur. Quae species legati partitio vocabatur: quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. Vnde quae solebant stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eaedem interponebantur inter eum, qui ex fideicommisso recepit hereditatem, et heredem, id est, vt et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune esset. §. 6. Ergo si quidem non plus, quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tunc ex Trebelliano Senatusconsulto restituebatur hereditas, et in vtrumque actiones hereditariae pro rata parte dabantur: in heredem quidem iure ciuili: in eum vero, qui recipiebat hereditatem, ex Senatusconsulto Trebelliano tamquam in heredem. At si plus quam dodrantem, vel etiam totam hereditatem restituere rogatus esset, locus erat Pegasiano Senatusconsulto: et heres, qui semel adierit hereditatem, si modo sua voluntate adierit [2], siue retinuerit quartam partem, siue retinere noluerit, ipse vniuersa onera hereditaria sustinebat. Sed quarta quidem retenta, quasi partis et pro parte stipulationes interponebantur, tamquam inter partiarium legatarium et heredem: si vero totam hereditatem restitueret, emtae et venditae hereditatis stipulationes interponebantur. Sed si recuset scriptus heres adire hereditatem, ob id, quod dicat, eam sibi suspectam esse quasi damnosam: cauetur Pegasiano Senatusconsulto, vt desiderante eo, cui restituere rogatus est, iussu Praetoris adeat, et restituat hereditatem: perindeque ei et in eum, qui recipit hereditatem, actiones darentur, ac si iuris est, ex Trebelliano Sena-

1 Hal. addit *primus*. 2 Hal. *adierat*, idemque mox iterum, et *retinuerat* ac *voluerat*.

Senatusconfulto. Quo cafu nullis ftipulationibus eft opus: quia fimul et huic, qui reftituit, fecuritas datur, et actiones hereditariae ei, et in eum transferuntur, qui recipit hereditatem, vtroque Senatusconfulto in hac fpecie concurrente. §. 7. Sed quia ftipulationes ex Senatusconfulto Pegafiano defcendentes et ipfi antiquitati difplicuerunt, et quibusdam cafibus captiofas eas homo excelfi ingenii Papinianus appellat, et nobis in legibus magis fimplicitas, quam difficultas placet: ideo omnibus nobis fuggeftis tam fimilitudinibus, quam differentiis vtriusque Senatusconfulti: placuit, explofo Senatusconfulto Pegafiano, quod poftea fuperuenit, omnem auctoritatem Trebelliano Senatusconfulto praeftare, vt ex eo fideicommiffariae hereditates reftituantur: fiue habeat heres ex voluntate teftatoris quartam, fiue plus, fiue minus, fiue nihil penitus: vt tunc quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei vel quartam, vel quod deeft, ex noftra auctoritate retinere, vel repetere folutum, quafi ex Trebelliano Senatusconfulto, pro rata portione, actionibus tam in heredem, quam in fideicommiffarium competentibus. Si vero totam hereditatem fponte reftituerit, omnes hereditariae actiones fideicommiffario et aduerfus eum competunt. Sed etiam id, quod praecipuum Pegafiani Senatusconfulti fuerat, vt quando recufabat heres fcriptus fibi datam hereditatem adire, neceffitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommiffario reftituere, et omnes ad eum et contra eum tranfire actiones: et hoc transponimus ad Senatusconfultum Trebellianum, vt ex hoc folo et neceffitas heredi imponatur, fi ipfo nolente adire, fideicommiffarius defiderat reftitui fibi hereditatem, nullo nec damno, nec commodo, apud heredem remanente. §. 8. Nihil autem intereft, vtrum aliquis ex affe heres inftitutus, aut totam hereditatem, aut pro parte reftituere [1], an ex parte heres inftitutus, aut totam eam partem, aut partem partis reftituere rogatus fit. Nam et hoc cafu eadem obferuari praecipimus, quae in totius hereditatis reftitutione diximus. §. 9. Si quis vna aliqua re deducta, fiue praecepta, quae quartam continet, veluti fundo vel alia re, rogatus fit reftituere hereditatem: fimili modo ex Trebelliano Senatusconfulto reftitutio fiat, perinde ac fi quarta parte retenta rogatus effet reliquam hereditatem reftituere. Sed illud intereft, quod altero cafu, id eft, cum deducta fiue praecepta aliqua re vel pecunia [2] reftituitur hereditas, in folidum ex eo Senatusconfulto actiones transferuntur: et res, quae remanet apud heredem, fine vllo onere hereditario apud eum remanet, quafi ex legato ei adquifita. Altero vero cafu, id eft, cum quarta parte retenta rogatus eft heres reftituere hereditatem, et reftituit: fcinduntur actiones, et pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommiffarium: pro quadrante remanent apud heredem. Quin etiam licet vna re aliqua deducta, aut praecepta, reftituere aliquis hereditatem rogatus eft, qua maxima pars hereditatis contineatur: aeque in folidum transferuntur actiones, et fecum deliberare debet is, cui reftituitur hereditas, an expediat fibi reftitui. Eadem fcilicet interueniunt, et fi duabus pluribusue deductis praeceptisue rebus, reftituere hereditatem rogatus fit. Sed et fi certa fumma deducta, praeceptaue, quae quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus fit aliquis hereditatem reftituere, idem iuris eft. Quae autem diximus de eo, qui ex affe heres inftitutus eft, eadem transferimus et ad eum, qui ex parte heres fcriptus eft. §. 10. Praeterea inteftatus quoque moriturus poteft rogare eum, ad quem bona fua vel legitimo iure, vel honorario pertinere intelligit: vt hereditatem fuam totam partemue eius, aut rem aliquam, veluti fundum, hominem, pecuniam, alicui reftituat: cum alioquin legata, nifi ex teftamento, non valeant. §. 11. Eum quoque, cui aliquid reftituitur, poteft rogare, vt id rurfum alii aut totum, aut pro parte, vel etiam aliquid aliud reftituat. §. 12. Et quia prima fideicommifforum cunabula a fide heredum pendent, et tam nomen quam fubftantiam acceperunt: et ideo Diuus Auguftus ad neceffitatem iuris ea detraxit [3], nuper et nos eumdem Principem fuperare contendentes, ex facto, quod Tribunianus vir excelfus, Quaeftor facri palatii, fuggeffit, Conftitutionem fecimus: per quam difpofuimus, fi teftator fidei heredis fui commifit, vt vel hereditatem, vel fpeciale fideicommiffum reftituat, et neque ex fcriptura, neque ex quinque teftium numero, qui in fideicommiffis legitimus effe nofcitur, poffit res manifeftari, fed vel pauciores quam quinque, vel

1 Hal. addit *rogatur*. 2 Verba *vel pecunia* non habet Hal. 3 *retraxit*.

vel nemo penitus teſtis interuenerit: tunc ſiue pater heredis, ſiue alius quicumque ſit, qui fidem heredis elegerit, et ab eo reſtitui aliquid voluerit: ſi heres perfidia tentus adimplere fidem recuſat, negando rem ita eſſe ſubſecutam: ſi fideicommiſſarius iusiurandum ei detulerit, cum prius ipſe de calumnia iurauerit: neceſſe eum habere, vel iusiurandum ſubire, quod nihil tale a teſtatore audiuit, vel recuſantem ad fideicommiſſi, vel vniuerſitatis [1], vel ſpecialis ſolutionem coartari, ne pereat vltima voluntas teſtatoris fidei heredis commiſſa. Eadem obſeruari cenſuimus, et ſi a legatario, vel fideicommiſſario, aliquid ſimiliter relictum ſit. Quod ſi is, a quo relictum dicitur, confiteatur quidem a ſe aliquid relictum eſſe, ſed ad legis ſubtilitatem decurrat: omnimodo ſoluere cogendus eſt.

Tit. XXIV.

DE SINGVLIS REBVS PER FIDEICOMMISSVM RELICTIS.

Potest autem quis etiam ſingulas res per fideicommiſſum relinquere, veluti fundum, hominem, veſtem, aurum, argentum, pecuniam numeratam: et vel ipſum heredem rogare, vt alicui reſtituat, vel legatarium, quamuis a legatario legari non poſſit. §. 1. Poteſt autem non ſolum proprias res teſtator per fideicommiſſum relinquere: ſed heredis, aut legatarii, aut fideicommiſſarii, aut cuiuslibet alterius. Itaque et legatarius et fideicommiſſarius non ſolum de ea re rogari poteſt, vt eam alicui reſtituat, quae ei relicta ſit, ſed etiam de alia, ſiue ipſius, ſiue aliena ſit. Hoc ſolum obſeruandum eſt, ne plus quisquam rogetur alicui reſtituere, quam ipſe ex teſtamento ceperit: nam quod amplius eſt, inutiliter relinquitur. Cum autem aliena res per fideicommiſſum relinquitur, neceſſe eſt ei, qui rogatus eſt, aut ipſam redimere et praeſtare, aut aeſtimationem eius ſoluere. §. 2. Libertas quoque ſeruo per fideicommiſſum dari poteſt, vt heres eum rogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicommiſſarius. Nec intereſt, vtrum de ſuo proprio ſeruo teſtator roget, an de eo, qui ipſius heredis, aut legatarii, vel etiam extranei ſit. Itaque et alienus ſeruus redimi et manumitti debet. Quod ſi dominus eum non vendat, ſi modo nihil ex iudicio eius, qui reliquit libertatem, recepit: non ſtatim extinguitur fideicommiſſaria libertas, ſed differtur: quia poſſit tempore procedente, vbicumque occaſio ſerui redimendi fuerit, praeſtari libertas. Qui autem ex fideicommiſſi cauſa manumittitur, non teſtatoris fit libertus, etiam ſi teſtatoris ſeruus ſit, ſed eius, qui manumittit. At is, qui directo teſtamento liber eſſe iubetur, ipſius teſtatoris libertus fit, qui etiam orcinus appellatur. Nec alius vllus directo ex teſtamento libertatem habere poteſt, quam qui vtroque tempore teſtatoris fuerit, et quo faceret teſtamentum, et quo moreretur. Directo [2] autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio ſeruum manumitti rogat, ſed velut ex ſuo teſtamento libertatem ei competere vult. §. 3. Verba autem fideicommiſſorum haec maxime in vſu habentur: Peto, Rogo, Volo, Mando, Fidei tuae committo. Quae perinde ſingula firma ſunt, atque ſi omnia in vnum congeſta eſſent.

Tit. XXV.

DE CODICILLIS.

Ante Auguſti tempora conſtat codicillorum ius non fuiſſe, ſed primus Lucius Lentulus (ex cuius perſona etiam fideicommiſſa [3] coeperunt) codicillos introduxit. Nam cum decederet in Africa, ſcripſit codicillos teſtamento confirmatos, quibus ab Auguſto petiit per fideicommiſſum, vt faceret aliquid. Et cum Diuus Auguſtus voluntatem eius impleſſet, deinceps reliqui eius auctoritatem ſecuti, fideicommiſſa praeſtabant: et filia Lentuli legata, quae iure non debebat, ſoluit. Dicitur autem Auguſtus conuocaſſe Prudentes, inter quos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, et quaeſiſſe, an poſſet hoc recipi, nec abſonans a iuris ratione codicillorum vſus eſſet: et Trebatium ſuaſiſſe Auguſto, quod diceret vtiliſſimum, et neceſſarium hoc ciuibus eſſe, propter magnas et longas peregrinationes, quae apud veteres fuiſſent: vbi ſi quis teſtamentum facere non poſſet, tamen codicillos poſſet. Poſt quae tempora cum et Labeo codicillos feciſſet, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optimo admitterentur. §. 1. Non tantum autem teſtamento facto poteſt quis codicillos facere, ſed inteſtato quis decedens fideicommittere codicillis poteſt. Sed cum ante teſtamentum factum codicilli facti erant, Papinianus ait, non aliter vires habere, quam ſi ſpeciali poſtea

1 *vniuerſalis.* 2 *Directa.* 3 Hal. inſerit *eſſe.*

ſtea voluntate confirmentur. Sed Diui Seuerus et Antoninus reſcripſerunt, ex iis codicillis, qui teſtamentum praecedunt, poſſe fideicommiſſum peti: ſi apparet eum, qui poſtea teſtamentum fecit, a voluntate, quam codicillis expreſſerat, non receſſiſſe. §. 2. Codicillis autem hereditas neque dari, neque adimi poteſt: ne confundatur ius teſtamentorum et codicillorum: et ideo nec exheredatio ſcribi. Directo autem hereditas codicillis neque dari neque adimi poteſt: nam per fideicommiſſum hereditas codicillis iure relinquitur. Nec conditionem heredi inſtituto codicillis adiicere, neque ſubſtituere directo poteſt. §. 3. Codicillos autem etiam plures quis facere poteſt, et nullam ſolemnitatem ordinationis deſiderant.

LIBER TERTIVS.

Tit. I.

DE HEREDITATIBVS QVAE AB INTESTATO DEFERVNTVR.

Intestatvs decedit, qui aut omnino teſtamentum non fecit, aut non iure fecit: aut id, quod fecerat, ruptum irritumue factum eſt: aut nemo ex eo heres extitit. §. 1. Inteſtatorum autem hereditates ex lege duodecim tabularum, primum ad ſuos heredes pertinent. §. 2. Sui autem heredes exiſtimantur, vt et ſupra diximus, qui in poteſtate morientis fuerint: veluti filius filia, nepos neptisue ex filio, pronepos proneptisue ex nepote, ex filio nato prognatus prognataue. Nec intereſt, vtrum naturales ſint liberi, an adoptiui. Quibus connumerari neceſſe eſt etiam eos, qui ex legitimis quidem [1] matrimoniis non ſunt progeniti, curiis tamen ciuitatum dati ſecundum diualium Conſtitutionum, quae ſuper his poſitae ſunt, tenorem, heredum ſuorum iura nanciſcuntur. Nec non eos, quos noſtrae amplexae ſunt Conſtitutiones, per quas iuſſimus, ſi quis mulierem in ſuo contubernio copulauerit, non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere coniugium, et ex ea liberos ſuſtulerit: poſtea vero affectione procedente, etiam nuptialia inſtrumenta cum ea fecerit, et filios vel filias habuerit: non ſolum eos liberos, qui poſt dotem editi ſunt, iuſtos et in poteſtate patris eſſe: ſed etiam anteriores, qui et iis, qui poſtea nati ſunt, occaſionem legitimi nominis praeſtiterunt. Quod obtinere cenſuimus, et ſi non progeniti fuerint poſt dotale inſtrumentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce fuerint ſubtracti. Ita demum tamen nepos neptisue, pronepos proneptisue, ſuorum heredum numero ſunt, ſi praecedens perſona deſierit in poteſtate parentis eſſe, ſiue morte id acciderit, ſiue alia ratione, velut emancipatione. Nam ſi per id tempus, quo quis moreretur, filius in poteſtate eius ſit: nepos ex eo ſuus heres eſſe non poteſt. Idque et in ceteris deinceps liberorum perſonis dictum intelligimus. Poſtumi quoque, qui, ſi viuo parente nati eſſent, in poteſtate eius futuri forent, ſui heredes ſunt. §. 3. Sui autem heredes etiam ignorantes fiunt: et licet furioſi ſint, heredes poſſunt exiſtere: quia, quibus ex cauſis ignorantibus nobis adquiritur, ex his cauſis et furioſis adquiri poteſt. Et ſtatim morte parentis quaſi continuatur dominium: et ideo nec tutoris auctoritate opus eſt pupillis, cum etiam ignorantibus adquiratur ſuis heredibus hereditas. Nec curatoris conſenſu adquiritur furioſo, ſed ipſo iure. §. 4. Interdum autem licet in poteſtate parentis mortis tempore ſuus heres non fuerit, tamen ſuus heres parenti efficitur: veluti ſi ab hoſtibus reuerſus quis fuerit poſt mortem patris: ius enim poſtliminii hoc facit. §. 5. Per contrarium euenit, vt licet quis in familia defuncti ſit mortis tempore, tamen ſuus heres non fiat: veluti ſi poſt mortem ſuam pater iudicatus fuerit perduellionis reus, ac per hoc memoria eius damnata fuerit. Suum enim heredem habere non poteſt, cum fiſcus ei ſuccedit: ſed poteſt dici, ipſo iure ſuum heredem eſſe, ſed deſinere. §. 6. Cum filius filiaue, et ex altero filio nepos neptisue exiſtunt, pariter ad hereditatem aui vocantur: nec qui gradu proximior eſt, vlteriorem excludit. Aequum enim eſſe videtur, nepotes neptesque in patris ſui locum ſuccedere. Pari ratione et ſi nepos neptisue ſit ex filio, et ex nepote pronepos proneptisue, ſimul vocantur. Et quia placuit, nepotes neptesque, item pronepotes et proneptes in parentis ſui locum ſuccedere: conueniens eſſe viſum eſt, non in capita, ſed in ſtirpes hereditatem diuidi: vt filius partem dimidiam here-

1. Hal. inſerit *nuptiis vel.*

hereditatis habeat, et ex altero filio duo pluresue nepotes alteram dimidiam. Item si ex duobus filiis nepotes neptesue extant, ex altero vnus forte aut duo, ex altero tres aut quatuor: ad vnum aut duos dimidia pars pertineat, ad tres vel quatuor altera dimidia. §. 7. Cum autem quaeritur, an quis suus heres existere possit: eo tempore quaerendum est, quo certum est, aliquem sine testamento decessisse, quod accidit et destituto testamento. Hac ratione si filius exheredatus fuerit, et extraneus heres institutus est, et filio mortuo postea certum fuerit, heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres, aut quia non potuit, nepos auo suus heres existet. Quia quo tempore certum est, intestatum decessisse patremfamilias, solus inuenitur nepos: et hoc certum est. §. 8. Et licet post mortem aui natus sit, tamen auo viuo conceptus, mortuo patre eius, posteaque deserto aui testamento, suus heres efficitur. Plane si et conceptus et natus fuerit post mortem aui, mortuo patre suo, desertoque postea aui testamento, suus heres non existet: quia nullo iure cognationis patrem sui patris tetigit. Sic nec ille est inter liberos aui, quem filius emancipatus adoptauerat. Hi autem cum non fiut [1] quantum ad hereditatem liberi, neque bonorum possessionem petere possunt, quasi proximi cognati. Haec de suis heredibus. §. 9. Emancipati autem liberi, iure ciuili nihil iuris habent: neque enim sui heredes sunt, quia in potestate parentis esse desierunt, neque vllo alio iure per legem duodecim tabularum vocantur. Sed Praetor naturali aequitate motus, dat eis bonorum possessionem Vnde liberi, perinde ac si in potestate parentis tempore mortis fuissent: siue soli sint, siue cum suis heredibus concurrant. Itaque duobus liberis extantibus, emancipato [2] et qui tempore mortis in potestate fuerit: sane quidem is, qui in potestate fuerit, solus iure ciuili heres est, id est, solus suus heres est [3]. Sed cum emancipatus beneficio Praetoris in partem admittitur, euenit, vt suus heres pro parte heres fiat. §. 10. At hi, qui emancipati a parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi: si modo, cum is moreretur, in adoptiua familia fuerint. Nam viuo eo emancipati ab adoptiuo patre, perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent, nec vmquam in adoptiua familia fuissent. Et conuenienter, quod ad adoptiuum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. Post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptiuo, et quantum ad hunc, aeque extraneorum loco fiunt: et quantum ad naturalis parentis bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur. Quod ideo sic placuit, quia iniquum erat, esse in potestate patris adoptiui, ad quos bona naturalis patris pertinerent, vtrum ab liberos eius, an ad adgnatos. §. 11. Minus ergo iuris habent adoptiui [4] quam naturales. Namque naturales emancipati, beneficio Praetoris gradum liberorum retinent, licet iure ciuili perdunt. Adoptiui vero emancipati et iure ciuili perdunt gradum liberorum, et a Praetore non adiuuantur, et recte: naturalia enim iura ciuilis ratio perimere non potest: nec quia desinunt sui heredes esse, desinere possunt filii filiaeue, aut nepotes neptesue esse. Adoptiui vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse: quia ius nomenque filii filiaeue, quod per adoptionem consecuti sunt, alia ciuili ratione, id est, emancipatione deperdunt. §. 12. Eadem haec obseruantur, et in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis praeteritis, id est, neque heredibus institutis, neque vt oportet exheredatis, Praetor pollicetur. Nam eos quidem, qui in potestate parentis mortis tempore fuerint, et emancipatos, vocat Praetor ad eam [5] bonorum possessionem: eos vero, qui in adoptiua familia fuerint per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit. Item adoptiuos liberos emancipatos ab adoptiuo patre, sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona eius non admittit: quia desinunt numero liberorum esse. §. 13. Admonendi tamen sumus, eos, qui in adoptiua familia sunt, qui post mortem naturalis parentis ab adoptiuo patre emancipati fuerint: intestato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur: alia tamen parte vocari, id est, qua cognati defuncti vocantur. Ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi neque emancipati obstent, neque

1 Hal. inferit *sui*. 2 *eman.. vno et eo, qui*. 3 *haeres est, et solus suus haeres*. 4 Hal. addit *filii*. 5 *eandem*.

que adgnatus quidem vllus interueniat. Ante enim Praetor liberos vocat tam fuos heredes, quam emancipatos: deinde legitimos heredes, deinde proximos cognatos. §. 14. Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem a noſtra Conſtitutione acceperunt, quam ſuper his perſonis poſuimus, quae a patribus ſuis naturalibus in adoptionem aliis dantur. Inuenimus etenim nonnullos caſus, in quibus filii et naturalium parentum ſucceſſionem propter adoptionem amittebant: et adoptione facile per emancipationem ſoluta, ad neutrius patris ſucceſſionem vocabantur. Hoc ſolito more corrigentes, Conſtitutionem ſcripſimus, per quam definiuimus, quando parens naturalis filium ſuum adoptandum alii dederit, integra omnia iura ita ſeruari, atque ſi in patris naturalis poteſtate permanſiſſet, nec penitus adoptio fuiſſet ſubſecuta: niſi in hoc tantummodo caſu, vt poſſit ab inteſtato ad patris adoptiui venire ſucceſſionem. Teſtamento autem ab eo facto, neque iure ciuili, neque Praetorio, ex hereditate eius aliquid perſequi poteſt, neque contra tabulas bonorum poſſeſſione agnita, neque inofficioſi querela inſtituta: cum nec neceſſitas patri adoptiuo imponitur, vel heredem eum inſtituere, vel exheredatum facere, vtpote nullo vinculo naturali copulatum, neque ſi ex Sabiniano Senatusconſulto ex tribus maribus fuerit adoptatus. Nam et in huiusmodi caſu, neque quarta ei ſeruatur, neque vlla actio ad eius perſecutionem ei competit. Noſtra autem Conſtitutione exceptus eſt is, quem parens naturalis adoptandum ſuſceperit. Vtroque enim iure, tam naturali quam legitimo, in hanc perſonam concurrente: priſtina iura tali adoptioni ſeruauimus, quemadmodum ſi paterfamilias ſe dederit adrogandum. Quae ſpecialiter et ſingillatim ex praefatae Conſtitutionis tenore poſſunt collegi. §. 15. Item vetuſtas ex maſculis progenitos plus diligens, ſolos nepotes [1], qui ex virili ſexu deſcendunt, ad ſuorum vocabat ſucceſſionem, et iuri adgnatorum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex filiabus nati ſunt, et pronepotes ex neptibus cognatorum loco numerans, poſt adgnatorum lineam eos vocabat, tam in aui vel proaui materni, quam in auiae vel proauiae, ſiue paternae ſiue maternae ſucceſſionem. Diui autem Principes non paſſi ſunt talem contra naturam iniuriam ſine competenti emendatione relinquere: ſed cum nepotis et pronepotis nomen commune eſt vtrisque, qui tam ex maſculis, quam ex feminis deſcendunt: ideo eumdem gradum et ordinem ſucceſſionis ei donauerunt. Sed vt amplius aliquid ſit eis, qui non ſolum naturae, ſed etiam veteris iuris ſuffragio muniuntur: portionem nepotum, vel neptum, vel deinceps, de quibus ſupra diximus, paulo minuendam eſſe exiſtimauerunt, vt minus tertiam partem acciperent, quam mater eorum vel auia fuerat acceptura, vel pater eorum, vel auus paternus, ſiue maternus, quando femina mortua ſit, cuius de hereditate agitur: iisque, licet ſoli ſint, adeuntibus, adgnatos minime vocabant. Et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes vel neptes, pronepotes vel proneptes in locum patris ſui ad ſucceſſionem aui [2] vocat: ita et Principalis diſpoſitio in locum matris ſuae vel auiae, eos cum iam deſignata partis tertiae deminutione vocat. §. 16. Sed nos, cum adhuc dubitatio manebat inter adgnatos et memoratos nepotes, quartam partem ſubſtantiae defuncti adgnatis ſibi vindicantibus, ex cuiusdam Conſtitutionis auctoritate: memoratam quidem Conſtitutionem a noſtro Codice ſegregauimus, neque inſeri eam ex Theodoſiano Codice in eo conceſſimus. Noſtra autem Conſtitutione promulgata, toti iuri eius derogatum eſt: et ſanximus, talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, et deinceps ſuperſtitibus, adgnatos nullam partem mortui ſucceſſionis ſibi vindicare: ne hi, qui ex transuerſa linea veniunt, potiores iis habeantur, qui recto iure deſcendunt. Quam Conſtitutionem noſtram obtinere ſecundum ſui vigorem et tempora et nunc ſancimus: ita tamen, vt quemadmodum inter filios et nepotes ex filio antiquitas ſtatuit, non in capita ſed in ſtirpes diuidi hereditatem: ſimiliter nos inter filios et nepotes ex filia diſtributionem fieri iubemus, vel inter omnes nepotes et neptes [3], et alias deinceps perſonas: vt vtraque progenies matris ſuae vel patris, auiae vel aui, portionem ſine vlla deminutione conſequatur: vt ſi forte vnus vel duo ex vna parte, ex altera tres aut quatuor extent, vnus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

1 Hal. inſerit *vel neptes*, et poſt *qui*, *quaeue*. 2 Hal. inſerit *ſui*. 3 Hal. inſerit *et inter pronepotes et proneptes*.

TIT. II.

DE LEGITIMA ADGNATORVM SVCCESSIONE.

Si nemo ſuus heres, vel eorum, quos inter ſuos heredes Praetor, vel Conſtitutiones vocant, extat, qui ſucceſſionem quoquo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim tabularum ad adgnatum proximum pertinet hereditas. §. 1. Sunt autem adgnati, vt primo quoque libro tradidimus, cognati per virilis ſexus perſonas cognatione coniuncti, quaſi a patre cognati. Itaque eodem patre nati fratres, adgnati ſibi ſunt, qui et conſanguinei vocantur: nec requiritur, an etiam eamdem matrem habuerint. Item patruus fratris filio, et inuicem is illi adgnatus eſt. Eodem numero ſunt fratres patrueles, id eſt, qui ex duobus fratribus procreati ſunt, qui etiam conſobrini vocantur. Qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis peruenire poterimus. Ii quoque, qui poſt mortem patris naſcuntur, iura conſanguinitatis nanciſcuntur. Non tamen omnibus ſimul adgnatis dat lex hereditatem: ſed iis, qui tunc proximiore gradu ſunt, cum certum eſſe coeperit, aliquem inteſtatum deceſſiſſe. §. 2. Per adoptionem quoque adgnationis ius conſiſtit: veluti inter filios naturales, et eos, quos pater eorum adoptauit. Nec dubium eſt, quin improprie conſanguinei appellentur. Item ſi quis ex ceteris adgnatis tuis: veluti frater, aut patruus, aut denique is, qui longiore gradu eſt, adoptauerit aliquem, adgnatos inter ſuos [1] eſſe non dubitatur. §. 3. Ceterum in maſculos quidem adgnationis iure hereditas etiam longiſſimo gradu vltro citroque capitur. Quod ad feminas vero [2] ita placebat, vt ipſae conſanguinitatis iure tantum capiant hereditatem, ſi ſorores ſint: vlterius non capiant. Maſculi autem ad earum hereditates, etiamſi longiſſimo gradu ſint, admittantur. Qua de cauſa fratris tui, aut patrui tui filiae, vel amitae tuae hereditas ad te pertinet: tua vero ad illas non pertinebat. Quod ideo ita conſtitutum erat, quia commodius videbatur ita iura conſtitui, vt plerumque hereditates ad maſculos confluerent. Sed quia ſane iniquum erat, in vniuerſum eas, quaſi extraneas, repelli: Praetor eas ad bonorum poſſeſſionem admittit ea parte, qua proximitatis nomine bonorum poſſeſſionem pollicetur. Ex qua parte ita ſcilicet admittuntur, ſi neque adgnatus vllus, neque proximior cognatus interueniat. Et haec quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit: ſed ſimplicitatem legibus amicam amplexa, ſimili modo omnes adgnatos, ſiue maſculos ſiue feminas cuiuscumque gradus ad ſimilitudinem ſuorum inuicem ad ſucceſſionem vocabat. Media autem iurisprudentia, quae erat lege duodecim tabularum iunior, Imperiali autem diſpoſitione anterior, ſubtilitate quadam excogitata, praefatam differentiam inducebat, et penitus eas a ſucceſſione adgnatorum repellebat, omni alia ſucceſſione incognita: donec Praetores paulatim aſperitatem iuris ciuilis corrigentes, ſiue quod deerat, implentes, humano propoſito alium ordinem ſuis edictis addiderunt, et cognationis linea proximitatis nomine introducta, per bonorum poſſeſſionem eas adiuuabant, et pollicebantur his bonorum poſſeſſionem, quae Vnde cognati appellatur. Nos vero legem duodecim tabularum ſequentes, et eius veſtigia in hac parte conſeruantes: laudamus quidem Praetores ſuae humanitatis, non tamen eos in plenum cauſae mederi inuenimus. Quare etenim vno eodemque gradu naturali concurrente, et adgnationis titulis tam in maſculis, quam in feminis aequa lance conſtitutis, maſculis quidem dabatur ad ſucceſſionem venire omnium adgnatorum, ex adgnatis autem mulieribus nulli penitus, niſi ſoli ſorori, ad adgnatorum ſucceſſionem patebat aditus. Ideo in plenum omnia reducentes, et ad ius duodecim tabularum eamdem diſpoſitionem exaequantes, noſtra Conſtitutione ſanximus, omnes legitimas perſonas, id eſt, per virilem ſexum deſcendentes, ſiue maſculini generis, ſiue feminini ſint, ſimili modo ad iura ſucceſſionis legitimae ab inteſtato vocari, ſecundum ſui gradus praerogatiuam: nec ideo excludendas, quia conſanguinitatis iura, ſicut germanae, non habent. §. 4. Hoc etiam addendum noſtrae Conſtitutioni exiſtimauimus, vt transferatur vnus tantummodo gradus a iure cognationis in legitimam ſucceſſionem: vt non ſolum fratris filius et filia, ſecundum quod iam definiuimus, ad ſucceſſionem patrui ſui vocentur: ſed etiam germanae conſanguineae vel ſororis vterinae filius et filia ſoli, et non deinceps perſonae vna cum his ad iura auunculi ſui perueniant: et mortuo eo, qui patruus quidem eſt ſui fratris filiis, auunculus autem ſororis ſuae ſoboli

1 *agnatus inter ſuos heredes.* 2 Hal. inſerit *attinet.*

soboli, simili modo ab vtroque latere succedant: tamquam si omnes ex masculis descendentes, legitimo iure veniant, scilicet vbi frater et soror superstites non sunt. His etenim personis praecedentibus et successionem admittentibus, ceteri gradus remanent penitus semoti, videlicet hereditate non ad stirpes, sed in capita diuidenda. §. 5. Si plures sint gradus adgnatorum, aperte lex duodecim tabularum proximum vocat. Itaque si (verbi gratia) sit defuncti frater, et alterius fratris filius, aut patruus, frater potior habetur. Et quamuis singulari numero vsa lex [1] proximum vocet: tamen dubium non est, quin et si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur. Nam et proprie proximus ex pluribus gradibus intelligitur: et tamen non dubium est, quin, licet vnus sit gradus adgnatorum, pertineat ad eos hereditas. §. 6. Proximus autem siquidem nullo testamento facto quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is, cuius de hereditate quaeritur. Quod si facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo certum esse coeperit, nullum ex testamento heredem extiturum: tunc enim proprie quisque intestato decessisse intelligitur. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spatio temporis saepe accidit, vt, proximiore mortuo, proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus. §. 7. Placebat autem in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse: id est, vt quamuis proximus, qui, secundum ea quae diximus, vocatur ad hereditatem, aut spreuerit hereditatem, aut antequam adeat, decesserit: nihilo magis legitimo iure sequentes admittantur. Quod iterum Praetores imperfecto iure corrigentes non in totum sine adminiculo relinquebant: sed ex cognatorum ordine eos vocabant, vtpote adgnationis iure eis recluso. Sed nos nihil deesse perfectissimo iuri cupientes, nostra Constitutione, quam de iure patronatus, humanitate suggerente, protulimus, sanximus successionem in adgnatorum hereditatibus non esse eis denegandam: cum satis absurdum erat, quod cognatis a Praetore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum: maxime cum in onere quidem tutelarum et proximo gradu deficiente, sequens succedit, et quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum. §. 8. Ad legitimam successionem nihilominus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem, ac deinceps emancipat. Quod ex nostra Constitutione omnimodo inducitur, vt emancipationes liberorum semper videantur contracta fiducia fieri. Cum apud antiquos non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.

TIT. III.

DE SENATVSCONSVLTO TERTYLLIANO.

Lex duodecim tabularum ita stricto iure vtebatur, et praeponebat masculorum progeniem: et eos, qui per feminini sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeo expellebat, vt ne quidem inter matrem et filium filiamue vltro citroque hereditatis capiendae ius daret: nisi quod Praetores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem, bonorum possessione Vnde cognati accommodata, vocabant. §. 1. Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt. Et primus quidem Diuus Claudius matri ad solatium liberorum amissorum, legitimam eorum detulit hereditatem. §. 2. Postea autem Senatusconsulto Tertylliano, quod Diui Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam auiae deferenda cautum est: vt mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quatuor, ad bona filiorum filiarumue admittatur intestato mortuorum, licet in potestate parentis est: vt scilicet, cum alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat hereditatem, cuius iuri subiecta est. §. 3. Praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt, quiue suorum loco sunt, siue primi gradus, siue vlterioris. Sed et filiae suae mortuae filius, vel filia opponitur [2] ex Constitutionibus matri defunctae, id est, auiae suae. Pater quoque vtriusque, non etiam auus vel proauus matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. Frater autem consanguineus, tam filii quam filiae excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur. Sed si fuerat frater et soror consanguinei, et mater liberis honorata [3]: frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis partibus fratris et sororis [4]. §. 4. Sed nos Constitutione quam in Codice

1 Hal. addit *duodecim tabularum.* 2 *praeponitur.* 3 *onerata.* 4 *fratribus et sororibus.*

dice nostro nomine decorato posuimus, matri subueniendum esse existimauimus: respicientes ad naturam et puerperium et periculum, et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideoque impium esse credidimus, casum fortuitum in eius admitti detrimentum: si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit: immerito defraudabatur successione suorum liberorum. Quid enim peccauit, si non plures, sed paucos peperit? Et dedimus ius legitimum plenum matribus, siue ingenuis, siue libertinis, et si non ter enixae fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam, qui quaeue morte intercepti sunt, vt et sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem. §. 5. Sed cum antea Constitutiones iura legitimae successionis perscrutantes, partim matrem adiuuabant, partim eam praegrauabant, et non in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam ei partem abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis visum est recta et simplici via matrem omnibus personis legitimis anteponi, et sine vlla deminutione filiorum suorum successionem accipere: excepta fratris et sororis persona, siue consanguinei sint, siue sola cognationis iura habentes: vt quemadmodum eam toti alii ordini legitimo praeposuimus, ita omnes fratres et sorores, siue legitimi sunt, siue non, ad capiendas hereditates simul vocemus: ita tamen, vt si quidem solae sorores adgnatae vel cognatae, et mater defuncti vel defunctae supersint: dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant. Si vero matre superstite et fratre vel fratribus solis, vel etiam cum sororibus, siue legitima, siue sola cognationis iura habentibus, intestatus quis, vel intestata moriatur, in capita distribuatur eius hereditas. §. 6. Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suae soboli consulere: scituris eis, quod si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur. §. 7. Licet autem vulgo quaesitus sit filius filiaue: potest tamen ad bona eius mater ex Tertylliano Senatusconsulto admitti.

Tit. IV.

De Senatusconsulto Orphitiano.

Per contrarium autem vt liberi ad bona matrum intestatarum admittantur Senatusconsulto Orphitiano, Orphito [1] et Rufo Consulibus effectum est, quod latum est [2] Diui Marci temporibus: et data est tam filio, quam filiae legitima hereditas, etiam si alieno iuri subiecti sunt: et praeferuntur consanguineis et adgnatis defunctae matris. §. 1. Sed cum ex hoc Senatusconsulto nepotes ad auiae successionem legitimo iure non vocabantur: postea hoc Constitutionibus Principalibus emendatum est, vt ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur. §. 2. Sciendum autem est huiusmodi successiones, quae a Tertylliano et Orphitiano deferuntur, capitis deminutione non perimi, propter illam regulam, qua nouae hereditates legitimae capitis deminutione non pereunt, sed illae solae, quae ex lege duodecim tabularum deferuntur. §. 3. Nouissime sciendum est, etiam illos liberos, qui vulgo quaesiti sunt, ad matris hereditatem ex hoc Senatusconsulto admitti. §. 4. Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem, vel morte, vel alia causa impediti fuerint, quo minus adeant: reliquis, qui adierint, adcrescit illorum portio, et licet ante decesserint, qui adierint, ad heredes tamen eorum pertinet.

Tit. V.

De Successione Cognatorum.

Post suos heredes, eosque, quos inter suos heredes Praetor et Constitutiones vocant, et post legitimos (quorum numero sunt adgnati, et hi, quos in locum adgnatorum tam supradicta Senatusconsulta, quam nostra erexit Constitutio) proximos cognatos Praetor vocat, qua parte naturalis cognatio spectatur. Nam adgnati capite deminuti, quique ex his progeniti sunt, ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed a Praetore tertio ordine vocantur: exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana cum fratribus integri iuris constitutis, vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem, siue sororis: non aequis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius Constitutionis verbis colligere. Aliis

1 *quod Orphitio.* 2 Verba *quod latum est*, absunt ab Hal.

Aliis vero adgnatis inferioris gradus licet capitis deminutionem paſſi non ſunt, tamen eos anteponit, et proculdubio cognatis. §. 1. Hos etiam, qui per feminini ſexus perſonas ex transuerſo cognatione iunguntur, tertio gradu proximitatis nomine Praetor ad ſucceſſionem vocat. §. 2. Liberi quoque, qui in adoptiua familia ſunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur. §. 3. Vulgo quaeſitos nullum habere adgnatum, manifeſtum eſt: cum adgnatio a patre, cognatio a matre ſit: hi autem nullum patrem habere intelliguntur. Eadem ratione ne inter ſe quidem poſſunt videri conſanguinei eſſe: quia conſanguinitatis ius ſpecies eſt adgnationis. Tantum igitur cognati ſunt ſibi, ſicut ex matre cognati [1]. Itaque omnibus iſtis ea parte competit bonorum poſſeſſio, qua proximitatis nomine cognati vocantur. §. 4. Hoc loco et illud neceſſario admonendi ſumus, adgnationis quidem iure admitti aliquem ad hereditatem, etſi decimo gradu ſit, ſiue de lege duodecim tabularum quaeramus, ſiue de edicto, quo Praetor legitimis heredibus daturum ſe bonorum poſſeſſionem pollicetur. Proximitatis vero nomine iis ſolis Praetor promittit bonorum poſſeſſionem, qui vſque ad ſextum gradum cognationis ſunt, et ex ſeptimo a ſobrino ſobrinaque nato nataeue.

Tit. VI.

DE GRADIBVS COGNATIONIS [2].

Hoc loco neceſſarium eſt exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Quare inprimis admonendi ſumus, cognationem aliam ſupra numerari, aliam infra, aliam ex transuerſo, quae etiam a latere dicitur. Superior cognatio eſt parentium, inferior liberorum: ex transuerſo fratrum ſororumue, eorumque, qui quaeue ex his progenerantur: et conuenienter patrui, amitae, auunculi, materterae. Et ſuperior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit: at ea, quae ex transuerſo, numeratur a ſecundo. §. 1. Primo gradu eſt ſupra pater, mater: infra filius, filia. §. 2. Secundo ſupra auus, auia, infra nepos, neptis: ex transuerſo frater, ſoror. §. 3. Tertio ſupra proauus, proauia: infra pronepos, proneptis: ex transuerſo fratris ſororisque filius, filia: et conuenienter patruus, amita, auunculus, matertera. Patruus eſt frater patris, qui Graece πατρῶος [3] vocatur. Auunculus eſt frater matris, qui apud Graecos proprie μητρῶος [4]: et [5] promiſcue θεῖος dicitur. Amita eſt patris ſoror [6]. Matertera vero matris ſoror: vtraque θεῖα, vel apud quosdam τιτθὶς appellatur [7]. §. 4. Quarto gradu ſupra abauus, abauia: infra abnepos, abneptis: ex transuerſo fratris ſororisque nepos, neptis: et conuenienter patruus magnus, amita magna, id eſt, aui frater et ſoror: item auunculus magnus, et matertera magna, id eſt, auiae frater et ſoror: conſobrinus, conſobrina, id eſt, qui quaeue ex fratribus aut ſororibus progenerantur. Sed quidem recte conſobrinos eos proprie dici putant, qui ex duabus ſororibus progenerantur, quaſi conſororinos: eos vero, qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patrueles vocari. Si autem ex duobus fratribus filiae naſcuntur, ſorores patrueles appellari. At eos, qui ex fratre et ſorore propagantur, amitinos proprie dici [8]. Amitae tuae filii conſobrinum te appellant, tu illos amitinos. §. 5. Quinto [9] ſupra atauus, atauia: infra adnepos, adneptis: ex transuerſo fratris ſororisque pronepos, proneptis: et conuenienter propatruus, proamita, id eſt, proaui frater et ſoror: proauunculus, promatertera, id eſt, proauiae frater et ſoror. Item fratris patruelis, ſororis patruelis, conſobrini conſobrinae, amitini amitinae filius filia: propior ſobrino, propius ſobrina. Hi ſunt patrui magni, amitae magnae, auunculi magni, materterae magnae filius filia. §. 6. Sexto gradu ſupra tritauus tritauia: infra trinepos trineptis: ex transuerſo fratris ſororisque abnepos abneptis: et conuenienter abpatruus abamita, id eſt, abaui frater et ſoror: abauunculus abmatertera, id eſt, abauiae frater et ſoror. Item ſobrini ſobrinaeque, id eſt, qui quaeue ex fratribus vel ſororibus patruelibus, vel conſobrinis vel amitinis progenerantur. §. 7. Hactenus oſtendiſſe ſufficiat, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Namque ex his palam eſt intelligere

gere

1 *T. ergo c. ſ. ſ. ſicut et matri cogn. ſunt.* 2 *cognationum.* 3 πατράδελφος. 4 *qui graece* μητράδελφος *dicitur.* 5 Hal. addit *vterque.* 6 Hal. addit *quae graece* πατραδέλφη appellatur. 7 *Matert. vero m. ſ., quae graece* μητραδέλφη *dicitur, et vtraque promiſcue* θεῖα *appellatur.* 8 Hal addit *putant.* 9 Hal. addit *gradu.*

gere, quemadmodum vlteriores quoque gradus numerare debeamus: quippe femper generata quaeque perfona gradum adiiciat, vt longe facilius fit refpondere, quoto quisque gradu fit, quam propria cognationis appellatione quemquam denotare. §. 8. Adgnationis quoque gradus eodem modo numerantur. §. 9. Sed cum magis veritas oculata fide quam per aures animis hominum infigitur: ideo neceffarium duximus poft narrationem graduum, etiam eos praefenti libro infcribi, quatenus poffint et auribus et oculorum infpectione adolefcentes perfectiffimam graduum doctrinam adipifci. §. 10. [1] Illud certum eft, ad feruiles cognationes illam partem edicti, qua proximitatis nomine bonorum poffeffio promittitur, non pertinere: nam nec vlla antiqua lege talis cognatio computabatur. Sed noftra Conftitutione, quam pro iure patronatus fecimus (quod ius vsque ad noftra tempora fatis obfcurum atque nube plenum, et vndique confufum fuerat) et hoc humanitate fuggerente conceffimus, vt fi quis in feruili confortio conftitutus, liberum vel liberos habuerit, fiue ex libera, fiue ex feruilis conditionis muliere: vel contra ferua mulier ex libero vel feruo habuerit liberos cuiuscumque fexus: et ad libertatem his peruenientibus, et ii, qui ex feruili ventre nati funt, libertatem meruerint: vel dum mulieres liberae erant, ipfi in feruitute eos habuerint, et poftea ad libertatem peruenerint: vt hi omnes ad fucceffionem patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte fopito. Hos enim liberos non folum in fuorum parentium fucceffionem, fed etiam alterum in alterius mutuam fucceffionem vocauimus, ex illa lege fpecialiter eos vocantes, fiue foli inueniantur, qui in feruitute nati, et poftea manumiffi funt: fiue vna cum aliis, qui poft libertatem parentium concepti funt: fiue ex eodem patre, vel ex eadem matre, fiue ex aliis [2] ad fimilitudinem eorum, qui ex iuftis nuptiis procreati funt. §. 11. Repetitis itaque omnibus, quae iam tradidimus, apparet, non femper eos, qui parem gradum cognationis obtinent, pariter vocari: eoque amplius ne eum quidem, qui proximior fit cognatus, femper potiorem effe. Cum enim prima caufa fit fuorum heredum, et eorum quosque inter fuos heredes iam enumerauimus: apparet pronepotem vel adnepotem defuncti potiorem effe, quam fratrem aut patrem matremque defuncti: cum alioquin pater quidem et mater (vt fupra quoque tradidimus) primum gradum cognationis obtineant, frater vero fecundum, pronepos autem tertio gradu fit cognatus, et abnepos quarto: nec intereft, in poteftate morientis fuerit, an non, quod vel emancipatus vel ex emancipato, aut feminino fexu propagatus eft. §. 12. Amotis quoque fuis heredibus, et quos inter fuos heredes vocari diximus: adgnatus, qui integrum ius adgnationis habet, etiamfi longiffimo gradu fit, plerumque potior habetur, quam proximior cognatus. Nam patrui nepos vel pronepos auunculo vel materterae praefertur. Toties igitur dicimus, aut potiorem haberi eum, qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos, qui cognati funt: quoties neque fuorum heredum iure, quique inter fuos heredes funt, neque adgnationis iure aliquis praeferri debeat fecundum ea, quae tradidimus: exceptis fratre et forore emancipatis, qui ad fucceffionem fratrum vel fororum vocantur: qui et fi capite deminuti funt, tamen praeferuntur ceteris vlterioris gradus adgnatis.

Tit. VII.

DE SVCCESSIONE LIBERTORVM.

Nvnc de libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronum fuum impune teftamento praeterire. Nam ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, fi inteftatus mortuus effet libertus nullo fuo herede relicto. Itaque inteftato quoque [3] mortuo liberto, fi is fuum heredem reliquiffet, patrono nihil in bonis eius iuris erat. Et fi quidem ex naturalibus liberis aliquem fuum heredem reliquiffet, nulla videbatur querela. Si vero adoptiuus filius fuiffet, aperte iniquum erat, nihil iuris patrono fupereffe. §. 1. Qua de caufa poftea Praetoris edicto haec iuris iniquitas emendata eft: fiue enim faciebat teftamentum libertus, iubebatur ita teftari, vt patrono partem dimidiam bonorum fuorum relinqueret. Et fi aut nihil aut minus parte dimidia relinquerat, dabatur patrono contra tabulas teftamenti partis dimi.

1 Apud Hal. hic eft noua rubrica *De feruili cognatione Tit.* VII. 2 Hal. habet *nuptiis.* 3 Ab Hal. abeft *quoque.*

dimidiae bonorum possessio: siue intestatus moriebatur, suo herede relicto filio adoptiuo, dabatur aeque patrono contra hunc suum heredem partis dimidiae bonorum possessio. Prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum, quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati, et in adoptionem dati: si modo ex aliqua parte scripti heredes erant, aut praeteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto [1] petierant: nam exheredati nullo modo repellebant patronum. §. 2. Postea [2] lege Papia adaucta sunt iura patronorum, qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim, vt ex bonis eius, qui sestertium centum millium patrimonium relinquerat, et pauciores quam tres liberos habebat, siue is testamento facto, siue intestato mortuus erat: virilis pars patrono deberetur. Itaque cum vnum quidem filium filiamue heredem relinquerat libertus: perinde pars dimidia debebatur patrono, ac si is sine vllo filio filiaue testatus decessisset: cum vero duos duasue heredes relinquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres relinquerat, repellebatur patronus. §. 3. Sed nostra Constitutio, quam pro omnium notione Graeca lingua compendioso tractatu habito composuimus: ita huiusmodi causas [3] definiuit, vt, si quidem libertus vel liberta minores centenariis sint, id est, minus centum aureis habeant substantiam: (sic enim legis Papiae summam interpretati sumus, vt pro mille sestertiis vnus aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum successionem, si tamen testamentum fecerint. Sin autem intestati decesserint, nullo liberorum relicto: tunc patronatus ius (quod erat ex lege duodecim tabularum) integrum reseruauit. Cum vero maiores centenariis sint, si heredes, vel bonorum possessores liberos habeant, siue vnum, siue plures cuiuscumque sexus vel gradus, ad eos successionem parentium deduximus, patronis omnibus [4] vna cum sua progenie semotis. Sin autem sine liberis decesserint, si quidem intestati: ad omnem hereditatem patronos patronasque vocauimus. Si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem vel patronas praeterierint, cum nullos liberos haberent, vel habentes eos exheredauerint, vel mater siue auus maternus eos praeterierint, ita vt non possint argui inofficiosa eorum testamenta: tunc ex nostra Constitutione per bonorum possessionem contra tabulas non dimidiam (vt antea) sed tertiam partem bonorum liberti consequantur: vel quod deest eis ex Constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus vel liberta eis relinquerit: ita sine onere, vt nec liberis liberti libertaeue ex ea parte legata vel fideicommissa praestentur, sed ad coheredes [5] hoc onus redundaret: multis aliis casibus a nobis in praefata Constitutione congregatis, quos necessarios esse ad huiusmodi iuris dispositionem perspeximus: vt tam patroni patronaeque, quam liberi eorum, nec non qui ex transuerso latere veniunt, vsque ad quintum gradum ad successionem libertorum [6] vocentur, sicut ex ea Constitutione intelligendum est: vt si eiusdem patroni vel patronae, vel duorum duarumue pluriumue liberi sint: qui proximior est, ad liberti seu libertae vocetur successionem, et in capita, non in stirpes diuidatur successio: eodem modo et in iis, qui ex transuerso latere veniunt, seruando. Pene enim consonantia iura ingenuitatis et libertinitatis in successionibus fecimus. §. 4. Sed haec de iis libertinis hodie dicenda sunt, qui in ciuitatem Romanam peruenerunt: cum nec sunt alii liberti, simul et Dediticiis et Latinis sublatis, cum Latinorum legitimae successiones nullae penitus erant, qui [7] licet vt liberi vitam suam peragebant, attamen ipso vltimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi seruorum ita bona eorum iure quodammodo peculii ex lege Iunia manumissores detinebant. Postea vero Senatusconsulto Largiano cautum fuerat, vt liberi manumissoris non nominatim exheredati facti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum praeponerentur. Quibus superuenit etiam Diui Traiani edictum, quod eumdem hominem, si inuito vel ignorante patrono ad ciuitatem [8] venire ex beneficio Principis festinabat, faciebat quidem viuum ciuem Romanum, Latinum vero morientem. Sed nostra Constitutione propter huiusmodi conditionum vices, et alias difficultates, cum ipsis latinis etiam legem Iuniam, et Senatusconsultum Largianum, et edictum Diui Traiani, in perpetuum dele-

1 Hal. inserit *praetorio.* 2 Hal. inserit *vero.* 3 *caussam.* 4 Hal. inserit *modis.* 5 Hal. inserit *eorum.* 6 Hal. inserit *libertarumue.* 7 *quia.* 8 Hal. addit *Romanam.*

deleri censuimus, vt omnes liberti ciuitate Romana fruantur: et mirabili modo quibusdam adiectionibus ipsas vias, quae in Latinitatem ducebant, ad ciuitatem Romanam capiendam transposuimus.

Tit. VIII.

DE ADSIGNATIONE LIBERTORVM.

In summa quod ad bona libertorum [1] admonendi sumus, censuisse senatum, et quamuis ad omnes patroni liberos, qui eiusdem gradus sunt, aequaliter bona libertorum pertineant: tamen licere parenti, vni ex liberis adsignare libertum, vt post mortem eius solus is patronus habeatur, cui adsignatus est: et ceteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona, nulla adsignatione interueniente, pariter admitterentur, nihil iuris in iis bonis habeant: sed ita demum pristinum ius recipiunt, si is, cui adsignatus est, decesserit nullis liberis relictis. §. 1. Nec tantum libertum, sed etiam libertam: et non tantum filio nepotiue, sed etiam filiae neptiue adsignare permittitur. §. 2. Datur autem haec adsignandi facultas ei, qui duos pluresue liberos in potestate habebit, vt eis, quos in potestate habet, adsignare ei [2] libertum libertamue liceat. Vnde quaerebatur, si eum, cui adsignauerit, postea emancipauerit: num euanescat adsignatio. Sed placuit euanescere, quod et Iuliano et aliis plerisque visum est. §. 3. Nec interest [3] testamento quis adsignet, an sine testamento: sed etiam quibuscumque verbis patronis hoc permittitur facere, ex ipso Senatusconsulto, quod Claudianis temporibus factum est, Suillo Rufo et Osterio Scapula Consulibus.

Tit. IX.

DE BONORVM POSSESSIONIBVS.

Ius bonorum possessionis introductum est a Praetore, emendandi veteris iuris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo Praetor emendauit, sicut supra dictum est, sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. Nam si alienus postumus heres fuerit institutus: quamuis hereditatem iure ciuili adire non poterat, cum institutio non valebat: honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum a Praetore adiuuabatur. Sed et is a nostra Constitutione hodie recte heres instituitur, quasi et iure ciuili non incognitus. §. 1. Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi veteris iuris, sed magis confirmandi gratia [4] pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque, qui recte facto testamento heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem. Item ab intestato suos heredes et adgnatos ad bonorum possessionem vocat. Sed et remota quoque bonorum possessione, ad eos pertinet hereditas iure ciuili. §. 2. Quos autem Praetor solus vocat ad hereditatem, heredes quidem ipso iure non fiunt: nam Praetor heredem facere non potest: per legem enim tantum, vel similem iuris Constitutionem heredes fiunt: veluti per Senatusconsulta et Constitutiones Principales: sed cum eis Praetor dat bonorum possessionem, loco heredum constituuntur, et vocantur bonorum possessores. Adhuc autem et alios complures gradus Praetor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moreretur. Nam augustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum hereditatum Praetor ex bono et aequo dilatauit. §. 3. Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hae. Prima, quae praeteritis liberis datur, vocaturque Contra tabulas. Secunda, quam omnibus iure scriptis heredibus Praetor pollicetur, ideoque vocatur Secundum tabulas. Et cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit. Et primo loco suis heredibus, et iis, qui ex edicto Praetoris inter suos [5] connumerantur, dat bonorum possessionem, quae vocatur Vnde liberi. Secundo legitimis heredibus. Tertio decem personis, quas extraneo manumissori praeferebat. Sunt autem decem personae hae: pater mater, auus auia, tam paterni quam materni: item filius filia, nepos neptis, tam ex filio quam ex filia: frater soror, siue consanguinei sunt, siue vterini. Quarto cognatis proximis. Quinto Tum quem[6] ex familia. Sexto patrono et patronae, liberisque eorum et parentibus. Septimo viro et vxori. Octauo cognatis manumissoris. §. 4. Sed eas quidem Praetoria introduxit iurisdictio: a nobis tamen nihil incuriosum praetermissum est, sed nostris Constitutionibus omnia corrigentes, contra tabulas quidem et secundum

1 Hal. inserit *attinet*. 2 Hal. omittit *ei*. 3 Hal. inserit *an*. 4 Hal. inserit *Praetor*. 5 Hal. addit *haeredes*. 6 *tanquam ex familia*.

dum tabulas bonorum possessiones admisimus, vtpote necessarias constitutas: nec non ab intestato, Vnde liberi, et Vnde legitimi bonorum possessiones. Quae autem in Praetoris edicto quinto loco posita fuerat, id est, Vnde decem personae: eam pio proposito, et compendioso sermone superuacuam ostendimus. Cum enim praefata bonorum possessio decem personas praeponebat extraneo manumissori, nostra Constitutio, quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit: vt ipsa manumissio eorum hoc in se habeat priuilegium, et superuacua fiat supradicta bonorum possessio. Sublata igitur praefata quinta bonorum possessione, in gradus eius sextam antea bonorum possessionem induximus, et quintam fecimus, quam Praetor proximis cognatis pollicetur. §. 5. Cumque antea fuerat septimo loco bonorum possessio, Tum quem [1] ex familia, et octauo, Vnde liberi [2] patroni patronaeque et parentes eorum: vtramque per Constitutionem nostram, quam de iure patronatus fecimus, penitus vacuauimus. Cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum libertinorum successiones posuimus, quas vsque ad quintum tantummodo gradum coartauimus, vt sit aliqua inter ingenuos et libertinos differentia: sufficit eis tam contra tabulas bonorum possessio, quam Vnde legitimi, et Vnde cognati: ex quibus possunt sua iura vindicare, omni scrupulositate, et inextricabili errore istarum duarum bonorum possessionum resoluto. §. 6. Aliam vero bonorum possessionem, quae Vnde vir et vxor appellatur, et nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore seruauimus, et altiore loco, id est, sexto eam posuimus, decima veteri bonorum possessione, quae erat Vnde cognati manumissoris, propter causas enarratas merito sublata: vt sex tantummodo bonorum possessiones ordinariae permaneant, suo vigore pollentes. §. 7. Septima eas secuta, quam optima ratione Praetores introduxerunt. Nouissime enim promittitur edicto iis etiam bonorum possessio, quibus vt detur, lege vel Senatusconsulto, vel Constitutione comprehensum est: quam neque bonorum possessionibus, quae ab intestato veniunt, neque iis, quae ex testamento sunt, Praetor stabili iure connumerauit: sed quasi vltimum et extraordinarium auxilium prout res exegit, accommodauit, scilicet iis, qui ex legibus, Senatusconsultis, Constitutionibusue Principum ex nouo iure, vel ex testamento, vel ab intestato veniunt. §. 8. Cum igitur plures species successionum Praetor introduxisset, easque per ordinem dispofuisset: et in vnaquaque specie successionis saepe plures extent dispari gradu personae: ne actiones creditorum differentur, sed haberent, quos conuenirent: et ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur, et eo modo sibi consulerent: ideo petendae bonorum possessioni certum tempus praefiniuit. §. 9. Liberis itaque et parentibus tam naturalibus quam adoptiuis in petenda bonorum possessione annuum spatium, ceteris [3] centum dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, eiusdem gradus personis adcrescit: vel si nemo sit deinceps, ceteris bonorum possessionem perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is, qui praecedebat, ex eo numero non esset. Si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiauerit: non quousque tempus bonorum possessioni praefinitum excesserit, expectatur: sed statim ceteri ex eodem edicto admittuntur. §. 10. In petenda autem bonorum possessione dies vtiles singuli considerantur. Sed bene anteriores Principes et huic causae prouiderunt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet: sed quocumque modo si admittentis eam indicium intra statuta tamen tempora ostenderit, plenum habeat earum beneficium.

Tit. X.

DE ADQVISITIONE PER ADROGATIONEM.

Est et alterius generis per vniuersitatem successio, quae neque lege duodecim tabularum, neque Praetoris edicto, sed eo iure, quod consensu receptum est, introducta est. Ecce enim cum paterfamilias sese in adrogationem dat, omnes res eius corporales et incorporales, quaeque ei debitae sunt, adrogatori antea quidem pleno iure adquirebantur: exceptis iis, quae per capitis deminutionem pereunt, quales sunt operarum obligationes, et ius adgnationis. Vsus etenim et vsusfructus, licet his antea

1 *tanquam.* 2 Apud Hal. deest *liberi.* 3. Hal. addit *autem adgnatis vel cognatis.*

tea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima eos tolli nostra prohibuit Constitutio: nunc autem nos eamdem adquisitionem, quae per adrogationem fiebat, coartauimus ad similitudinem naturalium parentum. Nihil etenim aliud nisi tantummodo vsusfructus, tam naturalibus patribus, quam adoptiuis, per filiosfamilias adquiritur in iis rebus, quae extrinsecus filiis obueniunt, dominio eis integro seruato. §. 1. Mortuo autem filio adrogato in adoptiua familia, etiam dominium [1] eius ad adrogatorem pertransit: nisi supersint aliae personae, quae ex Constitutione nostra patrem in iis, quae adquiri non possunt, antecedunt. Sed ex diuerso pro eo, quod is debuit, qui se in adoptionem dedit, ipso quidem iure adrogator non tenetur, sed nomine filii conuenietur, et si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus, bona, quae eius cum vsufructu futura fuissent, si se alieno iuri non subiecisset, possidere, et legitimo modo ea disponere.

Tit. XI.

DE EO CVI LIBERTATIS CAVSA BONA ADDICVNTVR.

Accessit nouus casus successionis, ex Constitutione Diui Marci. Nam si ii qui libertatem acceperunt a domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatum conseruandarum causa, audiuntur. §. 1. Et ita Diui Marci Rescripto ad Popilium [2] Rufum continetur. Verba Rescripti ita se habent: Si Virginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato existente, in ea causa bona eius esse coeperunt, vt vaeniri [3] debeant: is, cuius de ea re notio est, aditus rationem desiderii tui habebit, vt libertatum tam earum, quae directo, quam earum, quae per speciem fideicommissi relictae sunt, tuendarum gratia addicantur tibi: si idonee creditoribus caueris de solido, quod cuique debetur, soluendo. Et ii quidem, quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt, ac si hereditas adita esset. Ii autem, quos heres manumittere rogatus est, a te libertatem consequantur: ita vt si non alia conditione velis bona tibi addici, quam vt etiam, qui directo libertatem acceperunt, tui liberti fiant. Nam huic etiam voluntati tuae, si ii, quorum de statu agitur, consentiant, auctoritatem nostram accommodamus. Et ne huius Rescriptionis nostrae emolumentum alia ratione irritum fiat: si fiscus bona agnoscere voluerit, et ii, qui rebus nostris attendunt: scient commodo pecuniario praeferendam libertatis causam: et ita bona cogenda, vt libertas iis salua sit, qui eam adipisci potuerunt, si hereditas ex testamento adita esset. §. 2. Hoc Rescripto subuentum est et libertatibus, et defunctis, ne bona eorum a creditoribus possideantur, et vaeneant. Certe si fuerint hac de causa bona addicta, cessat bonorum venditio: extitit enim defuncti defensor, et quidem idoneus, qui de solido creditoribus cauet. §. 3. Inprimis hoc Rescriptum toties locum habet, quoties testamento libertates datae sunt. Quid ergo si quis intestatus decedens, codicillis libertates dederit, neque adita sibi [4] ab intestato hereditas? [5] fauor Constitutionis debebit locum habere. Certe si testatus [6] decedat, et codicillis dederit libertatem: competere eam nemini dubium est. §. 4. Tunc enim Constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat: ergo quamdiu incertum erit, vtrum existat, an non, cessabit Constitutio. Si [7] certum esse coeperit, neminem extare, tunc erit Constitutioni locus. §. 5. Si is, qui in integrum restitui potest, abstinuerit se ab [8] hereditate; quamuis potest in integrum restitui, potest admitti Constitutio, et bonorum addictio fieri. Quid ergo si post addictionem libertatum conseruandarum causa factam, in integrum sit restitutus? Vtique non erit dicendum reuocari libertates: quia semel competierunt. §. 6. Haec Constitutio libertatum tuendarum causa introducta est. Ergo si libertates nullae sunt datae, cessat Constitutio. Quid ergo si viuus dederit libertates, vel mortis causa, et ne de hoc quaeratur, vtrum in fraudem creditorum, an non factum sit, idcirco velint sibi addici bona: an audiendi sunt? Et magis est, vt audiri debeant, etsi deficiant verba Constitutionis. §. 7. Sed cum multas diuisiones eiusmodi Constitutioni deesse perspeximus, lata est a nobis plenissima Constitutio, in qua multae species collatae sunt, quibus ius huiusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsa lectione Constitutionis potest quis cognoscere.

Tit.

1 Hal. inserit *rerum*. 2 *Pompilium*. 3 *venire*. 4 *fit*. 5 Hal. inserit *an*, et post *habere* ponit ? 6 *intestatus decesserit*. 7 Hal. inserit *vero*. 8 Hal omittit *se ab*.

Tit. XII.

DE SVCCESSIONIBVS SVBLATIS, QVAE FIEBANT PER VENDITIONEM, ET EX SENATVSCONSVLTO CLAVDIANO.

Erant ante praedictam successionem olim et aliae per vniuersitatem successiones; qualis fuerat bonorum emtio, quae de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta, et tunc locum habebat, quando iudicia ordinaria in vsu fuerunt: sed cum extraordinariis iudiciis posteritas vsa est: ideo cum ipsis ordinariis iudiciis etiam bonorum venditiones expirauerunt, et tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona possidere: et prout vtile eis visum fuerit, ea disponere, quod ex latioribus Digestorum libris perfectius apparebit. §. 1. Erat et ex Senatusconsulto Claudiano miserabilis per vniuersitatem adquisitio: cum libera mulier seruili amore bacchata, ipsam libertatem per Senatusconsultum amittebat, & cum libertate substantiam: quod indignum nostris temporibus esse existimantes, et a nostra ciuitate deleri, et non inseri nostris Digestis concessimus.

Tit. XIII.

DE OBLIGATIONIBVS.

Nvnc transeamus ad obligationes. Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius soluendae rei, secundum nostrae ciuitatis iura. §. 1. Omnium autem obligationum summa diuisio iu duo genera deducitur: namque aut ciuiles sunt, aut Praetoriae. Ciuiles sunt, quae aut legibus constitutae, aut certe iure ciuili comprobatae sunt. Praetoriae sunt, quas Praetor ex sua iurisdictione constituit, quae etiam honorariae vocantur. §. 2. Sequens diuisio in quatuor species deducitur [1]. Aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex contractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Prius est, vt de iis, quae ex contractu sunt, dispiciamus. Harum aeque quatuor sunt species. Aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu, de quibus singulis dispiciamus.

Tit XIV.

QVIBVS MODIS RE CONTRAHITVR OBLIGATIO.

Re contrahitur obligatio, veluti mutui datione. Mutui autem datio in iis rebus consistit, quae pondere, numero, mensuraue constant: veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, aere, argento, auro: quas res aut numerando, aut metiendo, aut adpendendo in hoc damus, vt accipientium fiant. Et quandoque [2] nobis non eaedem res, sed aliae eiusdem naturae et qualitatis redduntur: vnde [3] etiam mutuum appellatum sit, quia ita a me tibi datur, vt ex meo tuum fiat: et ex eo contractu nascitur actio, quae vocatur condictio. §. 1. Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem soluit, re obligatur: daturque agenti contra eum propter repetitionem condicticia actio. Nam perinde ab eo condici potest, si paret eum dare oportere, ac si mutuum accepisset. Vnde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti condictione, magis [4] quam mutui datione. Sed haec species obligationis non videtur ex contractu consistere: cum is, qui soluendi animo dat, magis distrahere voluit negotium, quam contrahere. §. 2. Item is, cui res aliqua vtenda datur, id est, commodatur, re obligatur, et tenetur commodati actione. Sed is ab eo, qui mutuum accepit, longe distat: namque non ita res datur, vt eius fiat; et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. Et is quidem, qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu amiserit, quod accepit: veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum hostiumue incursu: nihilominus obligatus permanet [5]. At is, qui vtendum accepit, sane quidem exactam diligentiam custodiendae rei praestare iubetur: nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam in suis rebus adhibere solitus est: si modo alius diligentior poterit eam rem custodire. Sed propter maiorem vim, maioresue casus, non tenetur: si modo non huius ipsius culpa is casus interuenerit. Alioqui si id, quod tibi commodatum est [6], peregre tecum ferre malueris, et vel incursu hostium praedonumue, vel naufragio amiseris: dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. Commodata autem res tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta, res tibi vtenda data est: alioqui mercede interueniente, locatus tibi vsus rei videtur. Gratuitum enim debet esse commodatum. §. 3. Praeterea et is, apud quem

1 *diuiditur.* 2 *quoniam.* 3 *inde*, et mox *est.* 4 *non magis.* 5 *remanet.* 6 Hal. addit *domi.*

quem res aliqua deponitur, re obligatur [1] et actione depositi: quia et ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit: culpae autem nomine, id est, desidiae ac negligentiae non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amiserit: quia qui negligenti amico rem custodiendam tradidit [2], suae facilitati id imputare debet. §. 4. Creditor quoque, qui pignus accepit, re obligatur: quia et ipse de ea re, quam accepit, restituenda, tenetur actione pigneraticia. Sed quia pignus vtriusque gratia datur, et debitoris, quo magis pecunia ei crederetur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum: placuit sufficere, quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhiberet: quam si praestiterit, et aliquo fortuito casu eam rem amiserit: securum esse, nec impediri creditum petere.

Tit. XV.

DE VERBORVM OBLIGATIONE [3].

Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsione, cum quid dari fieriue nobis stipulamur: ex qua duae proficiscuntur actiones, tam condictio [4], si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta [5]: quae hoc nomine inde vtitur, quia stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte a stipite descendens. §. 1. In hac re olim talia verba tradita fuerunt. Spondes? Spondeo. Promittis? Promitto. Fidepromittis? Fidepromitto. Fideiubes? Fideiubeo. Dabis? Dabo. Facies? Faciam. Vtrum autem Latina an Graeca, vel qua [6] alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest: scilicet si vterque stipulantium intellectum eius linguae habeat: nec necesse est, eadem lingua vtrumque vti, sed sufficit congruenter ad interrogata respondere. Quin etiam duo Graeci Latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed haec solemnia verba olim quidem in vsu fuerunt. Postea autem Leoniana [7] Constitutio lata est, quae solemnitate verborum sublata, sensum et consonantem intellectum ab vtraque parte solum desiderat, licet quibuscumque [8] verbis expressum est. §. 2. Omnis stipulatio aut pure, aut in diem, aut sub conditione fit. Pure, veluti, Quinque aureos dare spondes? Idque confestim peti potest. In diem: cum adiecto die, quo pecunia soluatur, stipulatio fit: veluti, Decem aureos primis Calendis Martiis dare spondes? Id autem quod in diem stipulamur, statim quidem debetur: sed peti prius, quam dies venerit, non potest. At ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest: quia totus is dies arbitrio soluentis tribui debet. Neque enim certum est, eo die, in quem promissum est, datum non esse, prius quam is praeterierit. §. 3. At si ita stipuleris, Decem aureos annuos, quoad viuam, dare spondes? et pure facta obligatio intelligitur: et perpetuatur: quia ad tempus deberi non potest. Sed heres petendo, pacti exceptione submouebitur. §. 4. Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio: vt si aliquid factum fuerit, aut non fuerit, stipulatio committatur: veluti, Si Titius Consul fuerit factus, quinque aureos dare spondes? Si quis ita stipuletur: Si in Capitolium non ascendero, dare spondes? perinde erit ac si stipulatus esset, cum morietur sibi dari. Ex conditionali stipulatione tantum spes est debitu iri [9], eamque ipsam spem in heredem transmittimus, si prius quam conditio existat, mors nobis contigerit. §. 5. Loca etiam inseri stipulationi solent: veluti, Carthagine [10] dare spondes? Quae stipulatio licet pure fieri videatur, tamen re ipsa habet tempus iniectum, quo promissor vtatur ad pecuniam Carthagine [11] dandam. Et ideo si quis Romae ita stipuletur, Hodie Carthagine dare spondes? inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio. §. 6. Conditiones, quae ad praeteritum, vel praesens tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem, aut omnino non differunt: veluti, Si Titius Consul fuit, vel, Si Maeuius viuit, dare spondes? Nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio: sin autem ita se habent, statim valet. Quae enim per rerum naturam sunt certa: non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint. §. 7. Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: vt si stipulemur aliquid fieri, vel non fieri: et in huiusmodi stipulationibus optimum erit

1 *re obligatur, teneturque act.* 2 *tradit, non ei, sed.* 3 *obligationibus* 4 Hal. addit *certi.* 5 Hal. addit *sit.* 6 *qualibet.* 7 *Leonina.* 8 Hal. *quibuscunque tandem* omisso, *licet.* 9 *debitum iri.* 10 *Carthagini.* 11 *Carthagini*, et mox iterum.

erit poenam subiicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit, ac necesse sit actori probare, quid eius intersit. Itaque si quis, vt fiat aliquid, stipuletur, ita adiici poena debet, Si ita factum non erit, tu [1] poenae nomine decem aureos dare spondes? Sed si quaedam fieri, quaedam non fieri, vna eademque conceptione stipuletur [2], clausula huiusmodi erit adiicienda: Si aduersus ea factum erit, siue quid ita factum non erit, tunc poenae nomine decem aureos dare spondes?

TIT. XVI.

DE DVOBVS REIS STIPVLANDI ET PROMITTENDI.

Et stipulandi et promittendi duo pluresue rei fieri possunt. Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat, Spondeo: vt puta cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat, Vtrique vestrum dare spondeo. Nam si prius Titio spoponderit, deinde alio interrogante [3] spondeat: alia atque alia erit obligatio, nec creduntur duo rei stipulandi esse. Duo pluresue rei promittendi ita fiunt, Maeui quinque [3] aureos dare spondes? Sei eosdem quinque aureos dare spondes? si respondent singuli separatim, Spondeo. §. 1. Ex huiusmodi obligationibus, et stipulantibus solidum singulis debetur, et promittentes singuli in solidum tenentur. In vtraque tamen obligatione vna res vertitur, et vel alter debitum accipiendo, vel alter soluendo, omnium perimit obligationem, et omnes liberat. §. 2. Ex duobus reis promittendi, alius pure, alius in diem, vel sub conditione obligari potest: nec impedimento erit dies aut conditio, quo minus ab eo, qui pure obligatus est, petatur.

TIT. XVII.

DE STIPVLATIONE SERVORVM.

Servvs ex persona domini ius stipulandi habet. Sed hereditas in plerisque personae defuncti vicem sustinet: ideoque quod seruus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur: adquirit hereditati, ac per hoc etiam heredi postea facto adquiritur. §. 1. Siue autem domino, siui sibi, siue conseruo suo, siue impersonaliter seruus stipuletur; domino adquirit. Idem iuris est et in liberis, qui in potestate patris sunt; ex quibus causis adquirere possunt. §. 2. Sed cum factum in stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continetur: veluti si seruus stipuletur, vt sibi iure agere liceat: ipse enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus eius. §. 3. Seruus communis stipulando, vnicuique dominorum pro portione dominii adquirit, nisi iussu vnius eorum, aut nominatim cui eorum stipulatus est: tunc enim ei soli adquiritur. Quod seruus communis stipuletur, si alteri ex dominis adquiri non potest, solidum alteri adquiritur, veluti si res, quam dari stipulatus est, vnius domini sit.

TIT. XVIII.

DE DIVISIONE STIPVLATIONVM

Stipvlationvm aliae sunt iudiciales, aliae Praetoriae, aliae conuentionales, aliae communes tam Praetoriae, quam iudiciales. §. 1. Iudiciales sunt duntaxat, quae a mero iudicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio, vel de persequendo seruo, qui in fuga est, restituendoue pretio. §. 2. Praetoriae sunt, quae a mero Praetoris [4] officio proficiscuntur, veluti damni infecti, vel legatorum. Praetorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, vt in his contineantur etiam Aedilitiae: nam et hae a iurisdictione [5] veniunt. §. 3. Conuentionales sunt, quae ex conuentione vtriusque partis concipiuntur: hoc est neque iussu iudicis, neque iussu Praetoris, sed ex conuentione contrahentium: quarum totidem genera sunt, quot, pene dixerim, rerum contrahendarum. §. 4. Communes [6] stipulationes sunt, veluti rem saluam fore pupilli: nam et Praetor iubet rem saluam fore pupillo caueri: et interdum iudex, si aliter expediri haec res non potest, vel de rato stipulatio.

TIT. XIX.

DE INVTILIBVS STIPVLATIONIBVS.

Omnis res, quae dominio nostro subiicitur, in stipulationem deduci potest: siue illa mobilis, siue soli sit. §. 1. At si quis rem, quae in rerum natura non est, aut esse non potest, dari stipulatus fuerit: veluti Stichum, qui mortuus sit, quem viuere credebat: aut hippocentaurum, qui esse non possit: inutilis erit stipulatio. §. 2. Idem iuris est, si rem sacram, aut religiosam, quam humani iuris

1 *tunc*. 2 Hal. addit *quis*. 3 *interroganti*. 3 Hal. *decem*, idemque mox iterum. 4 *iudicis*. 5 Hal. addit *Praetoris*. 6 Ab Hal. abest *stipulationes*.

ris esse credebat: vel [1] publicam, quae vsibus populi perpetuo exposita sit, vt forum, vel theatrum, vel liberum hominem, quem seruum esse credebat, vel cuius commercium non habuerit, vel rem suam dari quis stipuletur. Nec in pendenti erit stipulatio ob id, quod publica res in priuatum deduci, et ex libero seruus fieri potest, et commercium adipisci stipulator potest, et res [2] stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est. Item contra licet initio vtiliter res in stipulatum deducta sit: si [3] postea in earum qua causa [4], de quibus supra dictum est, sine facto promissoris deuenerit: extinguitur stipulatio. At nec statim ab initio talis stipulatio valebit, Lucium Titium, cum seruus erit, dare spondes? et similia: quia quae natura sui dominio nostro exemta sunt, in obligationem deduci nullo modo possunt. §. 3. Si quis alium daturum facturumue quid spoponderit [5], non obligabitur: veluti si spondeat, Titium quinque aureos daturum. Quod si effecturum se, vt Titius daret, spoponderit, obligatur. §. 4. Si quis alii, quam cuius iuri subiectus sit, stipuletur, nihil agit. Plane solutio etiam in extraneam personam conferri potest: veluti si quis ita stipuletur, Mihi aut Seio dare spondes? vt obligatio quidem stipulatori adquiratur, solui tamen Seio, etiam inuito eo, recte possit, vt liberatio ipso iure contingat: sed ille aduersus Seium habeat mandati actionem. Quod si quis sibi et alii, cuius iuri subiectus non sit, dari decem aureos stipulatus est: valebit quidem stipulatio, sed vtrum totum debeatur [6], quod in stipulationem deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est. Sed placet non plus quam dimidiam partem ei adquiri. Ei qui iuri tuo subiectus est, si stipulatus sis, tibi adquiris: quia vox tua tamquam filii sit, sicuti filii vox tamquam tua intelligitur in iis rebus, quae tibi adquiri possunt. §. 5. Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea, quae interrogatus fuerit, non respondeat: veluti si [7] decem aureos a te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contra: aut si ille pure stipuletur, tu sub conditione promittas, vel contra: si modo scilicet id exprimas, id est, si cui sub conditione vel in diem stipulanti, tu respondeas, Praesenti die spondeo. Nam si hoc solum respondeas, Promitto: breuiter videris in eamdem diem vel conditionem spopondisse. Neque enim necesse est in respondendo eadem omnia repeti, quae stipulator expresserit. §. 6. Item inutilis est stipulatio, si vel ab eo stipuleris, qui tuo iuri subiectus est, vel si is a te stipuletur. Sed seruus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne alii quidem vlli: filii vero familias aliis obligari possunt. §. 7. Mutum neque stipulari, neque promittere posse, palam est. Quod et in surdo receptum est: quia et is, qui stipulatur, verba promittentis: et is, qui promittit, verba stipulantis audiri debet: vnde apparet non de eo nos loqui, qui tardius exaudit: sed de eo, qui omnino non audit. §. 8. Furiosus nullum negotium gerere potest: quia non intelligit, quae agit. §. 9. Pupillus omne negotium recte gerit, vt tamen [8] sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor: veluti si ipse obligetur: nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. §. 10. Sed quod diximus de pupillis, vtique de iis verum est, qui iam aliquem intellectum habent: nam infans, et qui infanti [9] proximus est, non multum a furioso distant: quia huius aetatis pupilli nullum habent intellectum. Sed in proximis infanti, propter vtilitatem eorum, benignior iuris interpretatio facta est: vt idem iuris habeant, quod pubertati proximi. Sed qui in potestate parentis est impubes, nec auctore quidem patre obligatur. §. 11. Si impossibilis conditio obligationibus adiiciatur: nihil valet stipulatio. Impossibilis autem conditio habetur, cui natura impedimento est, quo minus existat: veluti si quis ita dixerit, Si digito caelum attingero, dare spondes? At si ita stipuletur, Si digito caelum non attingero, dare spondes? pure facta obligatio intelligitur: ideoque statim petere potest. §. 12. Item verborum obligatio inter absentes concepta, inutilis est. Sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus praestabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus, et non praesentes esse, vel se, vel aduersarios suos contendentibus: ideo nostra Constitutio, propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Caesarienses Aduocatos scripsimus: per quam disposuimus, tales scripturas, quae praesto

1 Hal. inserit *rem*. 2 Hal. addit *sua*. 3 Hal. addit *tamen*. 4 *si tamen postea in aliquam eorum causam*. 5 *promiserit*. 6 Hal. addit *stipulatori*. 7 Hal. inserit *quis*. 8 *ita tamen, vt vbi*. 9 *infantiae*.

sto esse partes indicant, omnimodo esse credendas: nisi ipse, qui talibus vtitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus, vel per scripturam, vel per testes idoneos approbauerit, in ipso toto die, quo conficiebatur instrumentum, sese vel aduersarium suum in aliis locis esse. §. 13. Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat: non magis, quam post eius mortem, a quo stipulabatur. Ac nec is, qui in alicuius potestate est, post mortem eius stipulari poterat: quia patris vel domini voce loqui videtur. Sed et si quis ita stipuletur, Pridie quam moriar, vel, Pridie quam morieris, dari [1]? inutilis erat stipulatio. Sed cum (vt ita dictum est) ex consensu contrahentium stipulationes valent: placuit nobis etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere emendationem: vt siue post mortem, siue pridie, quam morietur stipulator, siue promissor, stipulatio concepta est, valeat stipulatio. §. 14. Item si quis ita stipulatus erat, Si nauis ex Asia venerit, hodie dare spondes? inutilis erit stipulatio, quia praepostere concepta est. Sed cum Leo inclytae recordationis, in dotibus eamdem stipulationem, quae praepostera nuncupatur, non esse reiiciendam existimauit: nobis placuit et huic perfectum robur accommodare, vt non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat huiusmodi conceptio stipulationis. §. 15. Ita autem concepta stipulatio, veluti si Titius dicat, Cum moriar, dare spondes? vel, Cum morieris: vt apud veteres vtilis erat, et nunc valet. §. 16. Item post mortem alterius recte stipulamur. §. 17. Si scriptum in instrumento fuerit, promisisse aliquem: perinde habetur atque si interrogatione praecedente responsum sit. §. 18. Quoties plures res vna stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat, Dare spondeo: propter omnes tenetur. Si vero vnam ex his, vel quasdam daturum se responderit: [2] obligatio in iis, pro quibus spoponderit, contrahitur. Ex pluribus enim stipulationibus vna, vel quaedam videntur esse perfectae: singulas enim res stipulari, et ad singulas respondere debemus. §. 19. Alteri stipulari (vt supra dictum est) nemo potest. Inuentae sunt enim huiusmodi [3] obligationes ad hoc, vt vnusquisque sibi adquirat, quod sua interest: ceterum vt alii detur: nihil interest stipulatoris. Plane si quis velit hoc facere, poenam stipulari conueniet: vt nisi ita factum sit, vt comprehensum est, committatur poenae stipulatio etiam ei, cuius nihil interest. Poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit eius, sed quae sit quantitas in conditione stipulationis. Ergo si quis stipuletur Titio dari [4]? nihil agit: sed si adiderit poenam, Nisi dederis, tot aureos dare spondes? tunc committitur stipulatio. §. 20. Sed et si quis stipuletur alii, cum eius interesset, placuit stipulationem valere. Nam si is, qui pupilli tutelam administrare coeperat, cessit administratione contutori suo, et stipulatus est rem pupilli saluam fore: quoniam interest stipulatoris fieri, quod stipulatus est, cum obligatus futurus esset pupillo, si male [5] gesserit, tenet obligatio. Ergo et si quis procuratori suo dari stipulatus sit, stipulatio vires habebit. Et si creditori dari stipulatus sit; quod sua interest, ne forte vel poena committatur, vel praedia distrahantur, quae pignori data erant, valet stipulatio. §. 21. Versa vice, qui alium facturum promisit, videtur in ea esse causa, vt non teneatur, nisi poenam esse promiserit. §. 22. Item nemo rem suam futuram, in eum casum, quo sua sit, vtiliter stipulatur. §. 23. Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor: perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset: veluti si hominem Stichum a te quis stipulatus fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris. §. 24. Quod turpi ex causa promissum est: veluti si quis homicidium, vel sacrilegium se facturum promittat, non valet. §. 25. Cum quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit, licet ante conditionem decesserit: postea existente conditione heres eius agere potest. Idem est et ex promissoris parte. §. 26. Qui hoc anno, aut hoc mense dari stipulatus est, nisi omnibus partibus anni vel mensis praeteritis, non recte petet. §. 27. Si fundum dari stipuleris vel hominem, non poteris continuo agere, nisi tantum spatium praeterierit, quo traditio fieri possit.

Tit. XX.

DE FIDEIVSSORIBVS.

Pro eo, qui promittit, solent alii obligari, qui fideiussores appellantur: quos

1 *dare spondes.* 2 *spoponderit.* 3 Hal. inserit *stipulationes vel.* 4 *si quis ita stipuletur, Titio dari?* 5 Hal. inserit *res.*

quos homines accipere ſolent, dum cu-rant, vt diligentius ſibi cautum ſit. §. 1. In omnibus autem obligationibus adſumi poſſunt, id eſt, ſiue re, ſiue verbis, ſiue literis, ſiue conſenſu contractae fuerint. At ne illud quidem intereſt, vtrum ciuilis, an naturalis ſit obligatio, cui adiiciatur fideiuſſor: adeo quidem vt pro ſeruo quoque obligetur, ſiue extraneus ſit, qui fideiuſſorem a ſeruo accipiat, ſiue ipſe dominus in id, quod ſibi naturaliter debetur. §. 2. Fideiuſſor non tantum ipſe obligatur, ſed etiam heredem obligatum relinquit. §. 3. Fideiuſſor et praecedere obligationem, et ſequi poteſt. §. 4. Si plures ſint fideiuſſores: quotquot erunt numero, ſinguli in ſolidum tenentur. Itaque liberum eſt creditori, a quo velit ſolidum petere. Sed ex epiſtola Diui Hadriani compellitur creditor a ſingulis, qui modo ſoluendo ſunt litis conteſtatae tempore, partes petere. Ideoque ſi quis ex fideiuſſoribus eo tempore ſoluendo non ſit, hoc ceteros onerat. Sed ſi ab vno fideiuſſore creditor totum conſecutus fuerit, huius ſolius detrimentum erit, ſi is, pro quo fideiuſſit, ſoluendo non ſit: et ſibi imputare debet, cum potuerit adiuuari ex epiſtola Diui Hadriani, et deſiderare, vt pro parte in ſe detur actio. §. 5. Fideiuſſores ita obligari non poſſunt, vt plus debeant, quam debet is, pro quo obligantur. Nam eorum obligatio acceſſio eſt principalis obligationis: nec plus in acceſſione poteſt eſſe, quam in principali re. At ex diuerſo, vt minus debeant, obligari poſſunt. Itaque ſi reus decem aureos promiſerit, fideiuſſor in quinque recte obligatur, contra vere obligari non poteſt. Item ſi ille pure promiſerit, fideiuſſor ſub conditione promittere poteſt, contra vero non poteſt. Non ſolum enim in quantitate, ſed etiam in tempore minus et plus intelligitur. Plus eſt enim ſtatim aliquid dare, minus poſt tempus dare. §. 6. Si quid autem fideiuſſor pro reo ſoluerit, eius recuperandi cauſa habet cum eo mandati iudicium. §. 7. Graece fideiuſſor ita accipitur, τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω, λέγω, θέλω, ſiue βούλομαι. Sed et ſi φημὶ dixerit, pro eo erit, ac ſi dixerit λέγω [1]. §. 8. In ſtipulationibus fideiuſſorum ſciendum eſt generaliter hoc accipi: vt quodcumque ſcriptum ſit quaſi actum, videatur etiam actum. Ideoque conſtat, ſi quis ſcripſerit ſe fideiuſſiſſe, videri omnia ſolemniter acta.

TIT. XXI.

DE LITERARVM OBLIGATIONE [2].

Olim ſcriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dicebatur, quae nomina hodie non ſunt in vſu. Plane ſi quis debere ſe ſcripſerit, quod ei [3] numeratum non eſt: de pecunia minime numerata, poſt multum temporis exceptionem opponere non poteſt: hoc enim ſaepiſſime conſtitutum eſt. Sic fit, vt hodie, dum quaeri non poteſt, ſcriptura obligetur: et ex ea naſcitur condictio, ceſſante ſcilicet verborum obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex Principalibus Conſtitutionibus vſque ad quinquennium procedebat: ſed ne creditores diutius poſſint ſuis pecuniis forſitan defraudari, per Conſtitutionem noſtram tempus coartatum eſt, vt vltra biennii metas huiusmodi exceptio minime extendatur.

TIT. XXII.

DE CONSENSV OBLIGATIONE [4].

Conſenſu fiunt obligationes in emtionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, ſocietatibus, mandatis. Ideo autem iſtis modis conſenſu dicitur obligatio contrahi: quia neque ſcriptura, neque praeſentia omnimodo opus eſt, at nec dari quidquam neceſſe eſt, vt ſubſtantiam capiat obligatio: ſed ſufficit eos, qui negotia gerunt, conſentire. Vnde inter abſentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epiſtolam, vel per nuncium. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id, quod alterum alteri ex bono et aequo praeſtare oportet: cum alioqui in verborum obligationibus alius ſtipuletur, alius promittat.

TIT. XXIII.

DE EMTIONE ET VENDITIONE.

Emtio et venditio contrahitur ſimulatque de pretio conuenerit: quamuis nondum pretium numeratum ſit, ac ne arra quidem data fuerit. Nam quod arrae nomine datur, argumentum eſt emtionis et venditionis contractae. Sed haec quidem

1 *Graece etiam fideiuſſor ita accipitur, τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω ἐγώ. Sed et ſi dixerit θέλω, ſiue βούλομαι, ſed et φημί: pro eo erit, ac ſi dixerit λέγω.* 2 *obligationibus.* 3 *ſibi.* 4 *de obligationibus ex conſenſu.*

quidem de emtionibus et venditionibus, quae fine fcriptura confiftunt, obtinere oportet: nam nihil a nobis in huiusmodi [1] venditionibus innouatum eft. In iis autem, quae fcriptura conficiuntur, non aliter perfectam effe venditionem et emtionem conftituimus, nifi et inftrumenta emtionis fuerint confcripta, vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem fcripta, a contrahentibus autem fubfcripta: et fi per tabelliones fiunt, nifi et completiones acceperint, et fuerint partibus abfoluta. Donec enim aliquid deeft ex his, et poenitentiae locus eft, et poteft emtor vel venditor fine poena recedere ab emtione [2]. Ita tamen impune eis recedere concedimus, nifi iam arrarum nomine aliquid fuerit datum: hoc etenim fubfecuto, fiue in fcriptis, fiue fine fcriptis, venditio celebrata eft: is qui recufat adimplere contractum, fi quidem eft emtor, perdit quod dedit: fi vero venditor, duplum reftituere compellitur, licet fuper arris nihil expreffum eft. Pretium autem conftitui oportet: nam nulla emtio fine pretio effe poteft. §. 1. Sed et certum pretium effe debet: alioquin fi inter aliquos ita conuenerit, vt quanti Titius rem aeftimauerit, tanti fit emta: inter veteres fatis abundeque hoc dubitabatur, fiue conftat venditio, fiue non [3]. Sed noftra decifio ita hoc conftituit, vt quoties fic compofita fit venditio, Quanti ille aeftimauerit, fub hac conditione ftaret contractus: vt fi quidem ipfe, qui nominatus eft, pretium definierit, omnimodo fecundum eius aeftimationem et pretium perfoluatur, et res tradatur, et venditio ad effectum perducatur: emtore quidem ex emto actione, venditore ex vendito agente. Sin autem ille, qui nominatus eft, vel noluerit, vel non potuerit pretium definire: tunc pro nihilo effe venditionem, quafi nullo pretio ftatuto. Quod ius, cum in venditionibus nobis placuit, non eft abfurdum et in locationibus et conductionibus trahere. §. 2. Item pretium in numerata pecunia confiftere debet. Nam in ceteris rebus an pretium effe poffit, veluti an homo, an fundus, aut toga alterius rei pretium effe poffit, valde quaerebatur. Sabinus et Caffius etiam in alia re putant poffe pretium confiftere. Vnde illud eft, quod vulgo dicebatur: permutatione rerum emtionem et venditionem contrahi, eamque fpeciem emtionis et venditionis vetuftiffimam effe, argumentoque vtebantur Graeco Poeta Homero, qui aliquam partem exercitus Achiuorum vinum fibi comparaffe ait, permutatis quibusdam rebus, his verbis:

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοὶ,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.

Diuerfae fcholae auctores contra fentiebant, aliudque effe exiftimabant permutationem rerum, aliud emtionem et venditionem. Alioquin non poffe rem expediri permutatis rebus, quae videatur res vaeniffe, et quae pretii nomine data effe: nam vtramque videri et vaeniffe, et pretii nomine datam effe, rationem non pati. Sed Proculi fententia dicentis, permutationem propriam effe fpeciem contractus a venditione feparatam, merito praeualuit: cum et ipfa aliis Homericis verfibus adiuuatur, et validioribus rationibus argumentatur: quod et anteriores Diui Principes admiferunt, et in noftris Digeftis latius fignificatur. §. 3. Cum autem emtio et venditio contracta fit, quod effici diximus, fimulatque de pretio conuenerit, cum fine fcriptura res agitur: periculum rei venditae ftatim ad emtorem pertinet, tametfi adhuc ea res emtori tradita non fit. Itaque fi homo mortuus fit, vel aliqua parte corporis laefus fuerit, aut aedes totae, vel aliqua ex parte incendio confumtae fuerint, aut fundus vi fluminis totus, vel aliqua ex parte ablatus fit, fiue etiam inundatione aquae, aut arboribus turbine deiectis longe minor, aut deterior effe coeperit: emtoris damnum eft, cui neceffe eft, licet rem non fuerit nactus, pretium foluere. Quidquid enim fine dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor fecurus eft. Sed et fi poft emtionem fundo aliquid per alluuionem acceffit, ad emtoris commodum pertinet. Nam et commodum eius effe debet, cuius periculum eft. Quod fi fugerit homo, qui vaeniit, aut fubreptus fuerit, ita vt neque dolus neque culpa venditoris interueniat, animaduertendum erit, an cuftodiam eius vsque ad traditionem venditor fufceperit. Sane enim fi fufcepit, ad ipfius periculum is cafus pertinet: fi non fufcepit, fecurus eft. Item et in ceteris animalibus ceterisque rebus intelligimus: vtique tamen vindicationem rei et condictionem exhibere debebit emtori: quia fane qui nondum rem emtori tradidit,

1 Hal. inferit *emtionibus et*. 2 Hal. addit *et venditione*. 3 *conftaretne venditio, an non*.

tradidit, adhuc ipſe dominus eſt. Idem etiam eſt de furti et de damni iniuriae actione. §. 4. Emtio tam ſub conditione, quam pure contrahi poteſt. Sub conditione, veluti, Si Stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emtus aureis tot. §. 5. Loca ſacra vel religioſa, item publica, veluti forum, baſilicam, fruſtra quis ſciens emit, quae tamen ſi pro profanis, vel priuatis deceptus a venditore emerit, habebit actionem ex emto, quod non habere ei liceat, vt conſequatur, quod ſua intereſt [1] deceptum non eſſe. Idem iuris eſt, ſi hominem liberum pro ſeruo emerit.

Tit. XXIV.

DE LOCATIONE ET CONDVCTIONE.

Locatio et conductio proxima eſt emtioni et venditioni, iisdemque iuris regulis conſiſtit. Nam vt emtio et venditio ita contrahitur, ſi de pretio conuenerit: ſic et locatio et conductio ita contrahi intelligitur, ſi merces conſtituta ſit, et competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti. §. 1. Et quae ſupra diximus, ſi alieno arbitrio pretium promiſſum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta eſſe intelligamus, ſi alieno arbitrio merces permiſſa fuerit. Qua de cauſa ſi fulloni polienda curandaue, aut ſarcinatori ſarcienda veſtimenta quis dederit, nulla ſtatim mercede conſtituta, ſed poſtea tantum daturus, quantum inter eos conuenerit: non proprie locatio et conductio contrahi intelligitur, ſed eo nomine actio praeſcriptis verbis datur. §. 2. Praeterea ſicut vulgo quaerebatur, an permutatis rebus emtio et venditio contrahitur [2], ita quaeri ſolebat de locatione et conductione, ſi forte rem aliquam tibi vtendam ſiue fruendam quis dederit, et inuicem a te aliam rem vtendam ſiue fruendam acceperit. Et placuit non eſſe locationem et conductionem, ſed proprium genus eſſe contractus: veluti ſi cum vnum bouem quis haberet, et vicinus eius vnum, placuerit inter eos, vt per denos dies inuicem boues commodarent, vt opus facerent, et apud alterum bos periit [3]: neque locati neque conducti, neque commodati competit actio: quia non fuit gratuitum commodatum, verum praeſcriptis verbis agendum eſt. §. 3. Adeo autem aliquam familiaritatem inter ſe habere videntur emtio et venditio, item locatio et conductio: vt in quibusdam cauſis quaeri ſoleat, vtrum emtio et venditio contrahatur, an locatio et conductio. Vt ecce de praediis, quae perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id eſt, vt quamdiu penſio, ſiue reditus pro his domino praeſtetur, neque ipſi conductori, neque heredi eius, cuiue conductor heresue eius id praedium vendiderit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit, alioue quoquo modo alienauerit, auferre liceat. Sed talis contractus quia inter veteres dubitabatur, et a quibusdam locatio, a quibusdam venditio exiſtimabatur: lex Zenoniana lata eſt, quae emphyteuſeos contractus propriam ſtatuit naturam, neque ad locationem, neque ad venditionem inclinantem, ſed ſuis pactionibus fulciendam: et ſi quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, ac ſi natura talis [4] eſſet contractus, ſin autem nihil de periculo rei fuerit pactum: tunc ſi quidem totius rei interitus acceſſerit, ad dominum ſuper hoc redundare periculum: ſin particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi damnum venire: quo iure vtimur. §. 4. Item quaeritur, ſi cum aurifice Titius conuenerit, vt is ex auro ſuo certi ponderis certaeque formae annulos ei faceret, et acciperet, verbi gratia, aureos decem. vtrum emtio et venditio, an locatio et conductio contrahi videtur? Caſſius ait, materiae quidem emtionem et venditionem contrahi, operae autem locationem et conductionem. Sed placuit tantum emtionem et venditionem contrahi. Quod ſi ſuum aurum Titius dederit, mercede pro opera conſtituta: dubium non eſt, quin locatio et conductio ſit. §. 5. Conductor omnia ſecundum legem conductionis facere debet: et ſi quid in lege praetermiſſum fuerit, id ex bono et aequo debet praeſtare. Qui pro vſu aut veſtimentorum, aut argenti, aut iumenti, mercedem aut dedit, aut promiſit, ab eo cuſtodia talis deſideratur, qualem diligentiſſimus paterfamilias ſuis rebus exhibet [5]: quam ſi praeſtiterit, et aliquo caſu [6] eam rem amiſerit, de reſtituenda ea re non tenebitur. §. 6. Mortuo conductore intra tempora conductionis, heres eius eodem iure in conductione ſuccedit.

Tit.

1 Hal. inſerit *eum.* 2 *contraheretur.* 3 *ap. alt. alterius bos perierit.* 4 *naturalis.* 5 *adhibet.* 6 Hal. addit *fortuito.*

TIT. XXV.

DE SOCIETATE

SOCIETATEM coire solemus aut totorum bonorum, quam Graeci specialiter κοινοπραξίαν [1] appellant: aut vnius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum emendorum vendendorumque, aut olei, vini, frumenti, emendi vendendique. §. 1. Et quidem si nihil de partibus lucri et damni nominatim conuenerit, aequales scilicet partes et in lucro, et in damno spectantur. Quod si expressae fuerint partes: hae seruari debent. Nec enim vmquam dubium fuit, quin valeat conuentio, si duo inter se pacti sunt, vt ad vnum quidem duae partes et lucri et damni pertineant: ad alium tertia. §. 2. De illa sane conuentione quaesitum est, si Titius et Seius inter se pacti sunt, vt ad Titium lucri duae partes pertineant, damni tertia: ad Seium duae partes damni, lucri tertia: an rata debeat haberi conuentio? Quintus Mucius contra naturam societatis talem pactionem esse existimauit, et ob id non esse ratam habendam. Seruius Sulpitius, cuius sententia praeualuit, contra sensit: quia saepe quorumdam ita pretiosa est opera in societate, vt eos iustum sit conditione meliore in societatem admitti. Nam et ita coiri posse societatem non dubitatur, vt alter pecuniam conferat, alter non conferat, et tamen lucrum inter eos commune sit: quia saepe opera alicuius pro pecunia valet. Et adeo contra Quinti Mucii sententiam obtinuit, vt illud quoque constiterit posse conuenire, vt quis lucri partem ferat, de damno non teneatur, quod et ipsum Seruius conuenienter sibi existimauit. Quod tamen ita intelligi oportet, vt si in aliqua re lucrum, in aliqua damnum allatum [2] sit: compensatione facta, solum quod superest, intelligatur lucri esse. §. 3. Illud expeditum est, si in vna causa pars fuerit expressa: veluti in solo lucro, vel in solo damno, in altera vero omissa: in eo quoque quod praetermissum est, eamdem partem seruari. §. 4. Manet autem societas eousque, donec in eodem consensu perseuerauerint. At cum aliquis renunciauerit societati, soluitur societas. Sed plane si quis callide in hoc renunciauerit societati, vt obueniens aliquod lucrum solus habeat: veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renunciauerit societati, vt hereditatem solus lucrifaceret, cogitur hoc lucrum communicare. Si quid vero aliud lucrifaciat, quod non captauerit, ad ipsum solum pertinet. Ei vero, cui renunciatum est, quidquid omnino post renunciatam societatem adquiritur, soli conceditur. §. 5. Soluitur adhuc societas etiam morte socii: quia qui societatem contrahit, certam personam sibi elegit. Sed et si consensu plurium societas contracta sit: morte vnius socii soluitur, etsi plures supersint, nisi in coeunda societate aliter conuenerit. §. 6. Item si alicuius rei contracta societas sit, et finis negotio impositus est, finitur societas. §. 7. Publicatione quoque distrahi societatem, manifestum est: scilicet si vniuersa bona socii publicentur: nam cum in eius locum alius succedit, pro mortuo habetur. §. 8. Item si quis ex sociis mole debiti praegrauatus bonis suis cesserit, et ideo propter publica aut priuata debita, substantia eius vaeneat: soluitur societas, sed hoc casu, si adhuc consentiant in societatem, noua videtur incipere societas. §. 9. Socius socio vtrum eo nomine tantum teneatur pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is, qui deponi apud se passus est: an etiam culpae, id est, desidiae, atque negligentiae nomine, quaesitum est. Praeualuit tamen, etiam culpae nomine teneri eum. Culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est. Sufficit enim talem diligentiam in communibus rebus adhibere socium, qualem suis rebus adhibere solet. Nam qui parum diligentem socium sibi adsumit, [3] de se queri, hoc est, sibi imputare debet.

TIT. XXVI.

DE MANDATO.

MANDATVM contrahitur quinque modis: siue sua tantum gratia aliquis tibi mandet, siue sua et tua, siue aliena tantum, siue sua et aliena, siue tua et aliena. At si tua tantum gratia mandatum sit, superuacuum est, [4] et ob id nulla obligatio, nec mandati inter vos actio nascitur. §. 1. Mandantis tantum gratia interuenit mandatum: veluti si quis tibi mandet, vt negotia eius gereres, vel vt fundum ei emeres, vel vt pro eo sponderes. §. 2. Tua [5] et mandantis: veluti si mandet tibi, vt pecuniam sub vsuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur: aut si volente te agere cum eo ex fideiussoria causa, tibi mandet, vt cum reo

1 *κοινωνίαν.* 2 *illatum.* 3 *de se queri sibique hoc imp. debet.* 4 Hal. addit *mandatum*, et mox post *nulla*, *ex eo.* 5 Hal. addit *gratia.*

reo agas periculo mandantis: vel vt ipsius periculo stipuleris ab eo, quem tibi deleget in id, quod tibi debuerat. §. 3. Aliena autem [1] causa interuenit mandatum: veluti si tibi [2] mandet, vt Titii negotia gereres, vel vt Titio fundum emeres, vel vt pro Titio sponderes. §. 4. Sua et aliena: veluti si de communibus suis et Titii negotiis gerendis tibi mandet, vel vt sibi et Titio fundum emeres, vel vt pro eo et Titio sponderes. §. 5. Tua et aliena: veluti si tibi mandet, vt Titio sub vsuris crederes: quod si [3] vt sine vsuris [4] crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum. §. 6. Tua [5] gratia interuenit mandatum: veluti si tibi mandet, vt pecunias tuas in emtiones potius praediorum colloces, quam feneres: vel ex diuerso vt [6] feneres potius, quam in emtiones praediorum colloces. Cuius generis mandatum, magis consilium, quam mandatum est, et ob id non est obligatorium: quia nemo ex consilio [7] obligatur, etiamsi non expediat ei, cui dabitur [8]: cum liberum cuique sit apud se explorare, an [9] expediat consilium. Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, vt rem aliquam emeres, vel eam crederes: quamuis non expediat tibi eam emisse, vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. Et adeo haec ita sunt, vt quaesitum sit, an mandati teneatur, qui mandauit tibi, vt pecuniam Titio fenerares. Sed obtinuit Sabini sententia, obligatorium esse in hoc casu mandatum: quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. §. 7. Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est: veluti si Titius de furto, aut de damno faciendo, aut de iniuria facienda tibi mandet: licet enim poenam istius facti nomine praestiteris, non tamen vllam habes aduersus Titium actionem. §. 8. Is, qui exequitur mandatum, non debet excedere finem mandati. Vt ecce si quis vsque ad centum aureos mandauerit tibi, vt fundum emeres vel vt pro Titio sponderes: neque pluris emere debes, neque in ampliorem pecuniam fideiubere: alioquin non habebis cum eo mandati actionem. Adeo quidem vt Sabino et Cassio placuerit, etiam si vsque ad centum aureos cum eo agere volueris, inutiliter te acturum. [10] Diuersae scholae auctores recte vsque ad centum aureos te acturum existimant: quae sententia sane benignior est. Quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo [11] actionem: quoniam qui mandat, vt sibi centum aureorum fundus emeretur, is vtique mandasse intelligitur, vt minoris, si possit, emeretur. §. 9. Recte quoque mandatum contractum, si, dum adhuc integra res sit, reuocatum fuerit, euanescit. §. 10. Item si adhuc integro mandato, mors alterius [12] interueniat, id est, vel eius, qui mandauerit, vel illius, qui mandatum susceperit, soluitur mandatum. Sed vtilitatis causa receptum est, si eo mortuo, qui tibi mandauerat, tu ignorans eum decessisse, executus fueris mandatum, posse te agere mandati actione: alioquin iusta et probabilis ignorantia tibi damnum adferat. Et huic simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii, per ignorantiam liberto soluerint, liberari eos: cum alioquin stricta iuris ratione non possent liberari: quia alii soluissent, quam cui soluere debuerint. §. 11. Mandatum non suscipere cuilibet liberum est: susceptum autem consummandum est, aut quamprimum renunciandum, vt per semetipsum, aut per alium eamdem rem mandator exequatur. Nam nisi ita renunciatur, vt integra causa mandatori reseruetur, eamdem rem explicandi, nihilominus mandati actio locum habet: nisi iusta causa intercessit, aut non renunciandi, aut intempestiue renunciandi. §. 12. Mandatum et in diem differri, et sub conditione fieri potest. §. 13. In summa sciendum est, mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere. Nam mercede constituta, incipit locatio et conductio esse. Et vt generaliter dixerimus, [13] quibus casibus sine mercede suscepto officio, mandati aut depositi contrahitur negotium: iis casibus interueniente mercede, locatio et conductio contrahi intelligitur. Et ideo si fulloni polienda curandaue vestimenta dederit, aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta, neque promissa, mandati competit actio.

Tit.

1 Hal. inserit *tantum*. 2 Hal. inserit *aliquis*. 3 Hal. *quia si*, omisso *vt*. 4 Hal. inserit *pecuniam*. 5 Hal. inserit *tantum*. 6 Hal. inserit *pecunias tuas*. 7 Hal. addit *mandati*. 8 *mandabatur*. 9 Hal. addit *sibi*. 10 Hal. inserit *Sed*. 11 Hal. inserit *mandati*. 12 *alterutrius*. 13 *dicamus*.

TIT. XXVII.

DE OBLIGATIONIBVS QVASI EX CONTRACTV [1].

Post genera contractuum enumerata, dispiciamus etiam de iis obligationibus, quae non proprie quidem ex contractu nasci intelliguntur: sed tamen quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur. §. 1. Igitur cum quis absentis negotia gesserit: vltro citroque inter eos nascuntur actiones, quae appellantur negotiorum gestorum. Sed domino quidem rei gestae aduersus eum, qui gessit, directa competit actio: negotiorum autem gestori contraria. Quas ex nullo contractu proprie nasci, manifestum est: quippe ita nascuntur istae actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit. Ex qua causa ii, quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idque vtilitatis causa receptum est, ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia: quae sane nemo curaturus esset, si de eo, quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. Sicut autem is, qui vtiliter gesserit negotia, habet obligatum dominum negotiorum [2]: ita et contra iste quoque tenetur, vt administrationis rationem reddat. Quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere soleret [3]: si modo alius diligentior commodius administraturus esset negotia. §. 2. Tutores quoque, qui tutelae iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati intelliguntur, (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur) sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Et [4] hoc autem casu mutuae sunt actiones. Non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelae actionem: sed ex contrario tutor cum pupillo habet contrariam tutelae, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditoribus eius obligauerit. §. 3. Item si inter aliquos communis sit res sine societate: veluti quod pariter eis legata donataue esset: et alter eorum alteri ideo teneatur communi diuidundo iudicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius eius solus in eam rem necessarias impensas fecerit: non intelligitur proprie ex contractu obligatus [5], quippe nihil inter se contraxerunt. Sed quia non ex maleficio tenetur: quasi ex contractu teneri videtur. §. 4. Idem iuris est de eo, qui coheredi familiae erciscundae iudicio ex his causis obligatus est. §. 5. Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intelligitur (neque enim cum herede, neque cum defuncto vllum negotium legatarius gessisse proprie dici potest) et tamen quia ex maleficio non est obligatus heres [6], quasi ex contractu debere intelligitur. §. 6. Item is, cui quis per errorem non debitum soluit, quasi ex contractu debere videtur. Adeo enim non intelligitur proprie ex contractu obligatus, vt si certiorem rationem sequamur, magis (vt supra diximus) ex distractu, quam ex contractu possit dici obligatus esse. Nam qui soluendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur, vt distrahat potius negotium, quam contrahat. Sed tamen perinde is, qui accipit, obligatur, ac si mutuum illi daretur, et ideo condictione tenetur. §. 7. Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit. Sic namque definierunt veteres, ex quibus causis inficiando lis crescit, ex iis causis non debitum solutum, repeti non posse: veluti ex lege Aquilia, item ex legato. Quod veteres quidem in iis legatis locum habere voluerunt, quae certa constituta, per damnationem cuicumque legata fuerant. Nostra autem Constitutio, cum vnam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulsit, huiusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatariis praebuit, sed tantummodo in iis legatis & fideicommissis, quae sacrosanctis ecclesiis, et ceteris venerabilibus locis, quae religionis vel pietatis intuitu honorificantur [7], derelicta sunt: quae si indebita soluantur, non repetuntur.

TIT. XXVIII.

PER QVAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ADQVIRITVR.

Expositis generibus obligationum, quae ex contractu, vel quasi ex contractu nascuntur: admonendi sumus adquiri nobis non solum per nosmetipsos, sed etiam per eas personas, quae in nostra potestate sunt,

[1] Hal. *de obligationibus, quae quasi ex contractu nascuntur.* [2] *dominum habet obligatum negociorum gestorum.* [3] *solet.* [4] Apud Hal. deest *Et.* [5] Hal. addit *esse.* [6] Apud Hal. deest *heres.* [7] *honorantur relicta.*

ſunt, veluti per ſeruos et filios noſtros: vt tamen quod per ſeruos quidem [1] nobis adquiritur, totum noſtrum fiat: quod autem per liberos, quos in poteſtate habemus, ex obligatione fuerit adquiſitum, hoc diuidatur ſecundum imaginem rerum proprietatis et vſusfructus, quam noſtra diſcreuit [2] Conſtitutio: vt quod ab actione commodum perueniat, huius vſumfructum quidem habeat pater, proprietas autem filio ſeruetur, ſcilicet patre actionem mouente ſecundum nouellae noſtrae Conſtitutionis diuiſionem. §. 1. Item per liberos homines, et alienos ſeruos, quos bona fide poſſidemus, adquiritur nobis: ſed tantum ex duabus cauſis, id eſt, ſi quid ex operibus ſuis, vel ex re noſtra adquirant. §. 2. Per eum quoque ſeruum, in quo vſumfructum vel vſum habemus, ſimiliter ex duabus iſtis cauſis nobis adquiritur. §. 3. Communem ſeruum pro dominica parte dominis adquirere certum eſt, excepto eo, quod vni nominatim ſtipulando, aut per traditionem accipiendo, illi ſoli adquirit: veluti cum ita ſtipulatur, Titio domino meo dare ſpondes? Sed ſi vnius domini iuſſu ſeruus fuerit ſtipulatus, licet antea dubitabatur: tamen poſt noſtram deciſionem res expedita eſt, vt illi tantum adquirat, qui hoc ei facere iuſſit, vt ſupra dictum eſt.

TIT. XXIX.

QVIBVS MODIS OBLIGATIO TOLLITVR.

TOLLITVR autem omnis obligatio ſolutione eius, quod debetur: vel ſi quis conſentiente creditore, aliud pro alio ſoluerit. Nec tamen intereſt, quis ſoluat: vtrum ipſe, qui debet, an alius pro eo: liberatur enim et alio ſoluente: ſiue ſciente, ſiue ignorante debitore, vel inuito [3] ſolutio fiat. Item ſi reus ſoluerit, etiam ii, qui pro eo interuenerunt, liberantur. Idem ex contrario contingit, ſi fideiuſſor ſoluerit: non enim ſolus ipſe liberatur, ſed etiam reus. §. 1. Item per acceptilationem tollitur obligatio. Eſt autem acceptilatio, imaginaria ſolutio. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id ſi velit Titius remittere, poterit ſic fieri, vt patiatur haec verba debitorem dicere: Quod ego tibi promiſi, habesne acceptum? et Titius reſpondeat, Habeo. Sed et Graece poteſt acceptum [4] fieri: dummodo ſic fiat, vt Latinis verbis ſolet [5], ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβών. Quo genere (vt diximus) tantum eae ſoluuntur obligationes, quae ex verbis conſiſtunt, non etiam ceterae. Conſentaneum enim viſum eſt, verbis factam obligationem, aliis poſſe verbis diſſolui. Sed et id, quod alia ex cauſa debetur, poteſt in ſtipulationem deduci, et per acceptilationem diſſolui. Sicut autem quod debetur, pro parte recte ſoluitur, ita in partem debiti acceptilatio fieri poteſt. §. 2. Eſt prodita ſtipulatio, quae vulgo Aquiliana appellatur, per quam ſtipulationem [6] contingit, vt omnium rerum obligatio in ſtipulatum deducatur, et ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana nouat [7] omnes obligationes, et a Gallo Aquilio ita compoſita eſt: Quidquid te mihi ex quacumque cauſa dare facere oportet, oportebit [8], praeſens in diemue: quarumque rerum mihi tecum actio, quaeque aduerſus te petitio, vel aduerſus te perſecutio eſt, eritue: quodue tu meum habes, tenes poſſidesue, doloue malo feciſti, quo minus poſſideas: quanti quaeque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari ſtipulatus eſt Aulus Agerius, ſpopondit Numerius Negidius. Item ex diuerſo, Numerius Negidius interrogauit Aulum Agerium, Quidquid tibi hodierno die per Aquilianam ſtipulationem ſpopondi, id omne habesne acceptum? reſpondit Aulus Agerius Habeo, acceptumque tuli. [9] §. 3. Praeterea nouatione tollitur obligatio: veluti ſi id, quod tu Seio debeas [10], a Titio dari ſtipulatus ſit. Nam interuentu nouae perſonae, noua naſcitur obligatio, et prima tollitur translata in poſteriorem: adeo vt interdum, licet poſterior ſtipulatio inutilis ſit, tamen prima nouationis iure tollatur: veluti ſi id, quod tu Titio debeas, a pupillo ſine tutoris auctoritate ſtipulatus fuerit, quo caſu res amittitur: nam et prior debitor liberatur, et poſterior obligatio nulla eſt. Non idem iuris eſt, ſi quis a ſeruo fuerit ſtipulatus: nam tunc prior perinde obligatus manet, ac ſi poſtea nullus ſtipulatus fuiſſet. Sed ſi eadem perſona ſit, a qua poſtea ſtipuleris: ita demum

[1] *noſtros.* [2] *decreuit.* [3] Hal. addit *eo.* [4] *acceptilatio fieri.* [5] Hal. poſt *ſolet* addit *exigi.* [6] Hanc vocem ignorat Hal. [7] *renouat.* [8] *oportebitue.* [9] *Quod Numerius Nigidius Aulo Agerio ſpopondit, id haberetne a ſe acceptum, Numerius Nigidius Aulum Agerium rogauit, Aulus Agerius Numerio Nigidio acceptum fecit.* [10] *ſi id, quod tibi Seius debebat, a Titio dari ſtipulatus ſis.*

demum nouatio fit, si quid in posteriore stipulatione noui fit: forte si conditio, aut dies, aut fideiussor adiiciatur, aut detrahatur. Quod autem diximus, si conditio adiiciatur, nouationem fieri: sic intelligi oportet, vt ita dicamus factam nouationem, si conditio extiterit: alioquin si defecerit, durat prior obligatio. Sed cum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri nouationem, cùm nouandi animo in secundam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, quando nouandi animo videretur hoc fieri, et quasdam de hoc praesumtiones alii in aliis casibus introducebant: ideo nostra processit Constitutio, quae apertissime definiuit, tunc solum nouationem [1] fieri, quoties hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter nouationem prioris obligationis conuenerunt: alioquin manere et pristinam obligationem, et secundam ei accedere, vt maneat ex vtraque causa obligatio, secundum nostrae Constitutionis definitionem, quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere. §. 4. Hoc amplius, eae obligationes, quae consensu contrahuntur, contraria voluntate dissoluuntur. Nam si Titius et Seius inter se consenserint, vt fundum Tusculanum emtum Seius haberet centum aureorum: deinde, re nondum secuta, id est, neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos, vt discederetur ab ea emtione et venditione: inuicem liberantur. Idem est in conductione et locatione, et in omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt [2].

LIBER QVARTVS.

TIT. I.

DE OBLIGATIONIBVS QVAE EX DELICTO NASCVNTVR.

CVM expositum sit superiore libro de obligationibus ex contractu, et quasi ex contractu: sequitur, vt de obligationibus ex maleficio [3] dispiciamus. Sed illae quidem (vt suo loco tradidimus) in quatuor genera diuiduntur. Hae vero vnius generis sunt: nam omnes ex re nascuntur, id est, ex ipso maleficio: veluti ex furto, aut rapina, aut damno, aut iniuria. §. 1. Furtum est contrectatio rei fraudulosa [4], vel ipsius rei, vel etiam vsus [5], possessionisue, quod lege naturali prohibitum est admittere. §. 2. Furtum autem vel a furuo, id est, nigro dictum est, quod clam et obscure fiat, et plerumque nocte: vel a fraude, vel a ferendo, id est, auferendo, vel a Graeco sermone, qui φῶρας appellant fures. Imo et Graeci ἀπὸ τοῦ φέρειν φῶρας dixerunt. §. 3 Furtorum autem genera duo sunt: manifestum, et nec manifestum. Nam conceptum et oblatum, species potius actionis sunt furto cohaerentes, quam genera furtorum, sicut inferius apparebit. Manifestus fur est, quem Graeci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant: nec solum is, qui in furto deprehenditur, sed etiam is, qui in eo loco deprehenditur, quo [6] fit: veluti qui in domo furtum fecit, et nondum egressus ianuam deprehensus fuerit: et qui in oliueto oliuarum, aut in vineto vuarum furtum fecit, quamdiu in eo olíueto aut vineto fur deprehensus sit. Imo vlterius furtum manifestum extendendum est, quamdiu eam rem fur tenens visus, vel deprehensus fuerit, siue in publico, siue in priuato, vel a domino, vel ab alio, antequam eo peruenerit, quo perferre ac deponere rem destinasset. Sed si pertulit, quo destinauit, tametsi deprehendatur cum re furtiua, non est manifestus fur. Nec manifestum furtum quid sit, ex iis, quae diximus, intelligitur: nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est. §. 4. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiua res quaesita et inuenta sit: nam in eum propria actio constituta est, quamuis fur non sit, quae appellatur concepti. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiua ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit: vtique si ea mente tibi data fuerit, vt apud te potius, quam apud eum, qui dedit, conciperetur: nam tibi, apud quem concepta sit, propria aduersus eum, qui obtulit, quamuis fur non sit, constituta est actio, quae appellatur oblati. Est etiam prohibiti furti actio aduersus eum, qui furtum quaerere testibus praesentibus volentem prohibuerit. Praeterea poena constituitur edicto Praetoris per actionem furti non exhibiti aduersus eum, qui furtiuam rem apud se quaesitam et inuentam non exhibuit. Sed hae

[1] *prioris obligationis.* [2] Hal. addit *sicut iam dictum est.* [3] Hal. addit *et quasi ex maleficio.* [4] Hal. omittit praecedens *rei*, et addit *lucri faciendi gratia.* [5] Hal. addit *eius.* [6] Hal. addit *furtum.*

hae actiones, id est, concepti et oblati, et furti prohibiti, nec non furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. Cum enim requisitio rei furtiuae hodie secundum veterem obseruationem non fit: merito ex consequentia etiam praefatae actiones ab vsu communi recesserunt: cum manifestissimum est, quod omnes, qui scientes rem furtiuam susceperint, et celauerint, furti nec manifesti obnoxii sunt. §. 5. Poena manifesti furti, quadrupli est, tam ex serui quam ex liberi persona: nec manifesti, dupli. §. 6. Furtum autem fit non solum, cum quis intercipiendi causa rem alienam amouet: sed generaliter, cum quis alienam rem inuito domino contractat [1]. Itaque siue creditor pignore, siue is, apud quem res deposita est, ea re vtatur: siue is, qui rem vtendam accepit, in alium vsum eam transferat, quam cuius gratia ei data est, furtum committit: veluti, si quis argentum vtendum acceperit, quasi amicos ad coenam inuitaturus, et id peregre secum tulerit: aut si quis equum, gestandi causa commodatum sibi, longius aliquo duxerit: quod veteres scripserunt de eo, qui in aciem equum perduxisset. §. 7. Placuit tamen eos, qui rebus commodatis aliter vterentur, quam vtendas acceperint, ita furtum committere, si se intelligant id inuito domino facere: eumque si intellexisset, non permissurum: at si permissurum credant, extra crimen videri, optima sane distinctione: quia furtum sine affectu furandi non committatur. §. 8. Sed et si credat aliquis, inuito domino se rem commodatam contractare, domino autem volente id fiat: dicitur furtum non fieri. Vnde illud quaesitum est, cum Titius seruum Maeuii sollicitauerit, vt quasdam res domino subriperet, et ad eum perferret, et seruus id ad Maeuium pertulerit, Maeuius dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permiserit seruo quasdam res ad eum perferre: vtrum furti, an serui corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? Et cum nobis super hac dubitatione suggestum est, et antiquorum Prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam, neque furti, neque serui corrupti actionem praestantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obuiam euntes, per nostram decisionem sancimus, non solum furti actionem, sed et serui corrupti contra eum dari. Licet enim is seruus deterior a sollicitatore minime factus est, et ideo non concurrant regulae, quae serui corrupti actionem introducerent: tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis serui introductum est, vt sit ei poenalis actio imposita, tamquam si re ipsa fuisset seruus corruptus: ne ex huiusmodi impunitate, et in alium seruum, qui facile possit corrumpi, tale facinus a quibusdam perpetretur. §. 9. Interdum etiam liberorum hominum furtum fit: veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sit, subreptus fuerit. §. 10. Aliquando et suae rei furtum quisque [2] committit: veluti si debitor rem, quam creditori pignoris causa dedit, subtraxerit. §. 11. Interdum [3] furti tenetur, qui ipse furtum non fecit: qualis est, [4] cuius ope [5] consilio furtum factum est. In quo numero est, qui tibi nummos excussit, vt alius eos raperet: aut tibi obstiterit, vt alius rem tuam exciperet: aut oues tuas vel boues fugauerit, vt alius eas exciperet. Et hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugauit armentum. Sed si quid eorum per lasciuiam, et non data opera, vt furtum admitteretur, factum est, in factum actio dari debet. At vbi ope Maeuii Titius furtum fecerit, ambo furti tenentur. Ope [6] consilio eius quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit: aut ipsas fenestras vel ostium effringit, vt alius furtum faceret: quiue ferramenta ad effringendum, aut scalas, vt fenestris supponerentur, commodauerit, sciens cuius gratia commodauerit. §. 12. Certe qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit, atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti. §. 13. Hi, qui in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiunt, furtum quidem illis faciunt, et res in furtiuam causam cadit, nec ob id ab vllo vsucapi potest, antequam in domini potestatem reuertatur, sed furti actio non nascitur: quia nec ex alia vlla causa potest inter eos actio nasci. §. 14. Si vero ope [7] consilio alterius furtum factum fuerit: quia vtique furtum committitur, conuenienter ille furti tenetur: quia verum est, ope consilio eius furtum factum esse. §. 15. Furti autem actio ei competit, cuius interest rem saluam esse, licet dominus non

1 Hal. scribit *contrectat*. 2 *quis*. 3 Hal. addit *quoque*. 4 Hal. addit *is*. 5 Hal. addit *et*. 6 Hal. inserit *et*. 7 Hal. inserit *et*, idemque mox iterum post *ope*.

non ſit. Itaque nec domino aliter competit, quam ſi eius interſit, rem non perire. §. 16. Vnde conſtat, creditorem de pignore ſubrepto furti actione agere poſſe, etiamſi idoneum debitorem habeat: quia expedit ei pignori potius incumbere, quam in perſonam agere. Adeo quidem, vt quamuis ipſe debitor eam rem ſubripuerit, nihilominus creditori competit actio furti. §. 17. Item ſi fullo polienda curandaue, aut ſarcinator ſarcienda veſtimenta mercede certa [1] acceperit, eaque furto amiſerit: ipſe furti habet actionem, non dominus: quia domini nihil intereſt, eam rem non perire, cum iudicio locati a fullone aut ſarcinatore rem ſuam perſequi poteſt. Sed et bonae fidei emtori ſubrepta re, quam emerit, quamuis dominus non ſit, omnimodo [2] competit furti actio, quemadmodum et creditori. Fulloni vero et ſarcinatori non aliter furti [3] competere placuit, quam ſi ſoluendo ſint [4], hoc eſt, ſi domino rei aeſtimationem ſoluere poſſint. Nam ſi ſoluendo non ſint, tunc quia ab eis ſuum dominus conſequi non poſſit, ipſi domino furti competit actio: quia hoc caſu ipſius intereſt, rem ſaluam eſſe. Idem eſt, et ſi in partem [5] ſoluendo ſint [6] fullo aut ſarcinator. §. 18. Quae de fullone et ſarcinatore diximus, eadem et ad eum, cui commodata res eſt, transferenda veteres exiſtimabant. Nam vt ille fullo mercedem accipiendo, cuſtodiam praeſtat: ita is quoque, qui commodatum vtendum percipit, [7] ſimiliter neceſſe habet cuſtodiam praeſtare. Sed noſtra prouidentia etiam hoc in noſtris decisionibus emendauit, vt in domini voluntate ſit: ſiue commodati actionem aduerſus eum, qui rem commodatam accepit, mouere deſiderat, ſiue furti aduerſus eum, qui rem ſubripuit: et alterutra earum electa, dominum non poſſe ex poenitentia ad alteram venire actionem. Sed ſi quidem furem elegerit: illum, qui rem vtendam accepit, penitus liberari. Sin autem commodator veniat aduerſus eum, qui rem vtendam accepit: ipſi quidem nullo modo competere poſſe aduerſus furem furti actionem. Eum autem, qui pro re commodata conuenitur, poſſe aduerſus furem furti habere actionem: ita tamen ſi dominus ſciens rem eſſe ſubreptam aduerſus eum, cui res commodata fuerit, peruenit. Sin autem neſcius et dubitans rem non eſſe ſubreptam apud eum, commodati actionem inſtituit [8], poſtea autem re comperta voluit [9] remittere quidem commodati actionem, ad furti autem [10] peruenire: tunc licentia ei concedatur [11], et aduerſus furem venire, nullo obſtaculo ei opponendo, quoniam incertus conſtitutus mouit aduerſus eum, qui rem vtendam accepit, commodati actionem: niſi domino ab eo ſatisfactum eſt: [12] tunc etenim omnimodo [13] furem a domino quidem furti actione liberari: ſuppoſitum autem eſſe ei, qui pro re ſibi commodata domino ſatisfecit: cum manifeſtiſſimum eſt [14], etiam ſi ab initio dominus actionem commodati inſtituit, [15] ignarus rem eſſe ſubreptam: poſtea autem hoc ei cognito, aduerſus furem tranſiuit [16]: omnimodo [17] liberari eum, qui rem commodatam accepit [18], quemcumque cauſae exitum dominus aduerſus furem habuerit: eadem definitione obtinente, ſiue in partem, ſiue in ſolidum ſoluendo ſit is, qui rem commodatam accepit [19]. §. 19. Sed is, apud quem res depoſita eſt, cuſtodiam non praeſtat: ſed tantum in eo obnoxius eſt, ſi quid ipſe dolo malo fecerit. Qua de cauſa, ſi res ei ſubrepta fuerit: quia reſtituendae eius rei nomine depoſiti non tenetur: nec ob id eius intereſt rem ſaluam eſſe, furti agere non poteſt: ſed furti actio domino competit. §. 20. In ſumma ſciendum eſt, quaeſitum eſſe, an impubes rem alienam amouendo, furtum faciat. Et placet [20], quia furtum ex affectu conſiſtit, ita demum obligari eo crimine impuberem, ſi proximus pubertati ſit, et ob id intelligat ſe delinquere. §. 21. Furti actio ſiue dupli, ſiue quadrupli, tantum ad poenae perſecutionem pertinet. Nam ipſius rei perſecutionem extrinſecus habet dominus, quam aut vindicando, aut condicendo poteſt auferre. Sed [21] vindicatio quidem aduerſus poſſeſſorem eſt: ſiue fur ipſe poſſidet, ſiue alius quilibet: condictio autem aduerſus furem ipſum heredemue eius, licet non poſſideat, competit.

Tit.

1 *conſtituta.* 2 *omnino.* 3 Hal. inſerit *actionem.* 4 *fuerint.* 5 *in parte.* 6 *fuerit.* 7 *vtendi cauſa accepit.* 8 *inſtituerit.* 9 *voluerit.* 10 Hal. inſerit *actionem.* 11 *conceditur.* 12 *fuerit.* 13 *omnino.* 14 *ſit.* 15 *inſtituerit.* 16 *tranſierit.* 17 *omnino.* 18 *acceperit.* 19 *acceperit.* 20 *placuit*, et ſtatim *ex affectu furandi.* 21 Hal. addit *rei*,

Tit. II.

DE BONIS VI RAPTIS [1].

Qvi res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti: quis enim magis alienam rem inuito domino contrectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est, eum improbum furem esse. Sed tamen propriam actionem eius delicti nomine Praetor introduxit, quae appellatur vi bonorum raptorum: et est intra annum quadrupli, post annum simpli: quae actio vtilis est, etiam si quis vnam rem, licet minimam, rapuerit. Quadruplum autem non totum poena est, et extra poenam rei persecutio, [2] sicut in actione furti manifesti diximus; sed in quadruplo inest et rei persecutio: vt poena tripli sit, siue comprehendatur raptor in ipso delicto, siue non. Ridiculum est enim [3] leuioris conditionis esse eum, qui vi rapit, quam qui clam amouet. §. 1. Quia tamen ita competit haec actio, si dolo malo quisque rapuerit: qui aliquo errore inductus, suam rem esse existimans, et imprudens iuris eo animo rapuit, quasi domino liceat etiam per vim rem suam auferre [4] possessoribus: absolui debet. Cui scilicet conueniens est, nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. Sed ne, dum talia excogitentur, inueniatur via, per quam raptores impune suam exercerent auaritiam: melius diualibus Constitutionibus pro hac parte prospectum est, vt nemini liceat vi rapere rem mobilem, vel se mouentem, licet suam eamdem rem existimet: sed si quis contra statuta [5] fecerit: rei quidem suae dominio cadere. Sin autem aliena [6] sit: post restitutionem eius, etiam aestimationem eiusdem rei praestare. Quod non solum in mobilibus rebus, quae rapi possunt, Constitutiones obtinere censuerunt: sed etiam in inuasionibus, quae circa res soli fiunt, vt ex hac caussa omni rapina homines abstineant. §. 2. In actione [7] non vtique expectatur rem in bonis actoris esse: nam siue in bonis sit, siue non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. Quare siue locata, siue commodata, siue etiam pignorata, siue deposita sit [8] apud Titium, sic vt intersit eius, eam rem [9] non auferri, veluti si [10] deposita re culpam quoque promisit, siue bona fide possideat: siue vsumfructum in ea quis habeat, vel quod aliud ius, [11] vt intersit eius non rapi: dicendum est competere ei hanc actionem, vt non dominium accipiat, sed illud solum, quod ex bonis eius, qui rapinam passus est, id est, quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est, ex quibus caussis furti actio competit in re clam facta, ex iisdem caussis omnes habere hanc actionem.

Tit. III.

DE LEGE AQVILIA.

Damni iniuriae actio constituitur per legem Aquiliam: cuius primo capite cautum est, vt si quis alienum hominem, alienamue quadrupedem, quae pecudum numero sit, iniuria occiderit: quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur. §. 1. Quod autem non praecise, de quadrupede, sed de ea tantum, quae pecudum numero est, cauetur: eo pertinet, vt neque de feris bestiis, neque de canibus cautum esse intelligamus: sed de iis tantum, quae [12] proprie pasci dicuntur: quales sunt equi, muli, asini, oues, boues, caprae. De suibus quoque idem placuit. Nam et sues pecudum appellatione continentur; quia et hi gregatim pascuntur. Sic denique et Homerus in Odyssia ait, sicut Aelius Marcianus in suis Institutionibus refert:

Δήεις τόν γε σύεσσι παρήμενον· οἱ δὲ νέμονται
Πὰρ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.

§. 2. Iniuria autem occidere intelligitur, qui nullo iure occidit. Itaque latronem [13] qui occidit, non tenetur: vtique si aliter periculum effugere non potest. §. 3. Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit: si modo culpa eius nulla inueniatur. Nam alioquin non minus quam ex dolo, ex culpa quisque hac lege tenetur. §. 4. Itaque si quis dum iaculis ludit, vel exercitatur, transeuntem seruum tuum transiecerit: distinguitur. Nam si id a milite in campo, eoue [14] vbi solitum est exercitari, admissum est: nulla culpa eius intelligitur. Si alius tale quid admisit: culpae reus est.

[1] *de vi bonorum raptorum.* [2] Haec verba *et extra p. r. persecutio*, ignorat Hal. [3] *enim esset.* [4] Hal. inserit *a.* [5] Hal. inserit *principum.* [6] Hal. inserit *res.* [7] *Sane in hac act.* [8] Hal. inserit *res.* [9] Hal. addit *per vim.* [10] Hal. inserit *in.* [11] *quid al. iuris.* [12] Hal. inserit *gregatim.* [13] *qui latronem insidiatorem occiderit.* [14] *in eo campo, vbi.*

est. Idem iuris est de milite, si in alio loco, quam qui exercitandis militibus destinatus est: id admisit. §. 5. Item si putator ex arbore deiecto ramo seruum tuum transeuntem occiderit: si prope viam publicam, aut vicinalem id factum est, neque proclamauit, vt casus euitari possit: culpae reus est. Si proclamauit, nec ille curauit cauere, extra culpam est putator. Aeque extra culpam esse intelligitur, si seorsum a via forte, vel in medio fundo caedebat, licet non proclamauit: quia in eo loco nulli extraneo ius fuerat versandi. §. 6. Praeterea si medicus, qui seruum tuum secuit, dereliquerit curationem [1], atque ob id mortuus fuerit seruus, culpae reus est [2]. §. 7. Imperitia quoque culpae adnumeratur: veluti si medicus ideo seruum tuum occiderit, quod eum male secuerit, aut perperam ei medicamentum dederit. §. 8. Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuerit, si seruus tuus oppressus fuerit: culpae reus est mulio. Sed et si propter infirmitatem eas retinere non potuerit, cum alius firmior retinere potuisset: aeque culpae [3] tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque, qui cum equo veheretur, impetum eius, aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam suam retinere non potuerit. §. 9. His autem verbis legis, Quanti [4] in eo anno plurimi fuerit, illa sententia exprimitur: vt si quis hominem tuum, qui hodie claudus, aut mancus, aut luscus erit, occiderit, qui in eo anno integer et pretiosus fuerit: non tanti is [5] teneatur, quanti hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. Qua ratione creditum est, poenalem esse huius legis actionem: quia non solum tantum quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris. Ideoque constat in heredem eam actionem non transire: quae transitura fuisset, si vltra damnum numquam lis aestimaretur. §. 10. Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit: non solum peremti corporis aestimationem habendam esse, secundum ea, quae diximus: sed eo amplius quidquid praeterea, peremto eo corpore, damni nobis [6] allatum [7] fuerit: veluti si seruum tuum heredem ab aliquo institutum antea quis occiderit, quam [8] iussu tuo adiret [9]: nam hereditatis quoque amissae rationem esse habendam constat. Item si ex pari mularum vnam, vel ex quadriga [10] equorum vnum [11] occiderit, vel ex comoedis vnus seruus occisus fuerit: non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanti depretiati sunt, qui supersunt. §. 11. Liberum autem est ei, cuius seruus occisus fuerit, et iudicio priuato legis Aquiliae damnum persequi, et capitalis criminis eum reum facere. §. 12. Caput secundum legis Aquiliae in vsu non est. §. 13. Capite tertio de omni cetero damno cauetur. Itaque si quis seruum, vel eam quadrupedem, quae pecudum numero est, vulnerauerit: siue eam quadrupedem, quae pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam, vulnerauerit aut occiderit: hoc capite actio constituitur. In ceteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus, quae anima carent: damnum iniuria datum [12], hac parte vindicatur. Si quid enim vstum, aut ruptum, aut fractum fuerit, actio ex hoc capite constituitur: quamquam poterat sola rupti appellatio in omnes istas caussas sufficere. Ruptum enim intelligitur, quod quoquo modo corruptum est. Vnde non solum fracta, aut vsta, sed etiam scissa, et collisa, et effusa, et quoquo modo peremta atque deteriora facta, hoc verbo continentur. Denique responsum est, si quis in alienum vinum, aut oleum id immiserit [13], quo naturalis bonitas vini aut olei corrumperetur: ex hac parte legis [14] eum teneri. §. 14. Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa eius homo, aut quadrupes occisus occisaue fuerit: ita ex hoc capite, de dolo aut culpa, de cetero damno quemque teneri. [15] Hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is, qui damnum dederit. §. 15. Ac ne Plurimi quidem verbum adiicitur. Sed Sabino recte placuit, perinde habendam aestimationem, ac si etiam hac parte Plurimi verbum adiectum fuisset. Nam plebem Romanam, quae Aquilio tribuno rogante hanc legem tulit, contentam fuisse, quod prima parte eo verbo vsa est. §. 16. Ceterum placuit, ita demum

1 Hal. addit *eius*. 2 *erit*. 3 *culpa*. 4 Hal. addit *id*. 5 Hal. omittit *is*. 6 *vobis*. 7 *illatum*. 8 Hal. inserit *is*. 9 *haereditatem adierit*. 10 *quadrigis*. 11 Hal. inserit *quis*. 12 *per iniuriam datum*. 13 *immiscuerit*. 14 Hal. inserit *Aquiliae*. 15 Hal. inserit *Ex*.

mum directam ex hac lege actionem esse, si quis praecipue corpore suo damnum dederit. Ideoque in eum, qui alio modo damnum dederit, vtiles actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum, aut pecus ita incluserit, vt fame necaretur: aut iumentum tam vehementer egerit, vt rumperetur: aut pecus in tantum exagitauerit, vt praecipitaretur: aut si quis alieno seruo persuaserit, vt in arborem ascenderet, vel in puteum descenderet, et is ascendendo vel descendendo, aut mortuus, aut aliqua corporis parte laesus fuerit: vtilis actio in eum datur. Sed si quis alienum seruum, aut de ponte, aut de ripa in flumen deiecerit, et is suffocatus fuerit: eo quod proiecit, corpore suo damnum dedisse non difficulter intelligi poterit: ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum datum, neque corpus laesum fuerit, sed alio modo damnum alicui contigerit: cum non sufficiat, neque directa, neque vtilis Aquilia [1]; placuit eum, qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri; veluti si quis misericordia ductus, alienum seruum compeditum soluerit, vt fugeret.

Tit. IV.

DE INIVRIIS.

Generaliter iniuria dicitur, omne quod non iure fit. Specialiter, alias contumelia, quae a contemnendo dicta est, quam Graeci ὕβριν appellant: alias culpa, quam Graeci ἀδίκημα [2] dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuriae [3] accipitur: alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci ἀδικίαν vocant. Cum enim Praetor, vel iudex non iure contra quem pronunciat, iniuriam accepisse dicitur. §. 1. Iniuria autem committitur non solum, cum quis pugno, puta [4], aut fustibus caesus, vel etiam verberatus erit: sed et si cui conuitium factum fuerit; siue cuius bona quasi debitoris, qui nihil deberet, possessa fuerint ab eo, qui intelligebat nihil eum sibi debere: vel si quis ad infamiam alicuius libellum, aut carmen [5] scripserit, composuerit, ediderit, doloue malo fecerit, quo quid eorum fieret: siue quis matremfamilias, aut praetextatum praetextatamue adsectatus fuerit; siue cuius pudicitia attentata esse dicetur; et denique aliis pluribus modis admitti iniuriam, manifestum est. § 2. Patitur autem quis iniuriam non solum per semetipsum, sed etiam per liberos suos, quos in potestate habet: item per vxorem suam: id enim magis praeualuit. Itaque si filiae alicuius, quae Titio nupta est, iniuriam feceris: non solum filiae nomine tecum iniuriarum agi potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine. Contra autem si viro iniuria facta sit: vxor iniuriarum agere non potest. Defendi enim vxores a viris, non viros ab vxoribus aequum est. Sed et socer nurus nomine, cuius vir in potestate est, iniuriarum agere potest. §. 3. Seruis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intelligitur, sed domino per eos fieri videtur. Non tamen iisdem modis, quibus etiam per liberos et vxores: sed ita cum quid atrocius commissum fuerit, et quod aperte ad contumeliam domini respicit; veluti si quis alienum seruum [6] verberauerit, et in hunc casum actio proponitur. At si quis seruo conuitium fecerit, vel pugno eum percusserit: nulla in eum actio domino competit. §. 4. Si communi seruo iniuria facta sit, aequum est non pro ea parte, qua dominus quisque est, aestimationem iniuriae fieri: sed ex dominorum persona, quia ipsis fit iniuria. §. 5. Quod si vsusfructus in seruo Titii est, proprietas Maeuii, magis Maeuio iniuria fieri intelligitur. §. 6. Sed si libero, qui tibi bona fide seruit, iniuria facta sit: nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit: tunc enim competit et tibi iniuriarum actio. Idem ergo est et in seruo alieno bona fide tibi seruiente: vt toties admittatur iniuriarum actio, quoties in tuam contumeliam iniuria ei facta sit. §. 7. Poena autem iniuriarum ex lege duodecim tabularum, propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os vero fractum nummariae poenae erant constitutae, quasi in magna veterum paupertate. Sed postea Praetores permittebant ipsis, qui iniuriam passi sunt, eam aestimare: vt iudex vel tanti reum condemnet, quanti iniuriam passus aestimauerit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed poena quidem iniuriarum, quae ex lege duodecim tabularum introducta est, in desuetudinem abiit: quam autem Praetores intro-

1 *neque vtilis legis Aquiliae actio.* 2 ἔγκλημα. 3 *damnum iniuria datum*, et mox ἀτιμίαν καὶ ἀδικίαν. 4 Hal inserit *pulsatus*, omisso *puta*. 5 Hal inserit *aut historiam.* 6 Hal. addit *atrociter*.

troduxerunt, quae etiam honoraria appellatur, in iudiciis frequentatur. Nam ſecundum gradum dignitatis, vitaeque honeſtatem, creſcit aut minuitur aeſtimatio iniuriae. Qui gradus condemnationis et in ſeruili perſona non immerito ſeruatur: vt aliud in ſeruo actore, aliud in medii actus homine, aliud in viliſſimo vel compedito [1] conſtituatur. §. 8. Sed et lex Cornelia de iniuriis loquitur, et iniuriarum actionem introduxit, quae competit ob eam rem, quod ſe pulſatum quis, verberatumue, domumue ſuam vi introitam eſſe dicat. Domum autem accipimus, ſiue in propria domo quis habitat, ſiue in conducta, vel gratis ſiue hoſpitio receptus ſit. §. 9. Atrox iniuria aeſtimatur vel ex facto: veluti ſi quis ab aliquo vulneratus fuerit, vel fuſtibus caeſus: vel ex loco, veluti ſi cui in theatro, vel in foro, vel in conſpectu Praetoris iniuria facta ſit: vel ex perſona, veluti ſi magiſtratus iniuriam paſſus fuerit, vel ſi Senatori ab humili [2] iniuria facta ſit, aut parenti patronoue fiat a liberis vel libertis. Aliter enim Senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis perſonae iniuria aeſtimatur. Nonnunquam et locus vulneris atrocem iniuriam facit: veluti ſi in oculo quis percuſſerit [3]. Parui autem refert, vtrum patrifamilias, an filiofamilias talis iniuria facta ſit: nam et haec atrox [4] aeſtimabitur. §. 10. In ſumma ſciendum eſt, de omni iniuria eum, qui paſſus eſt, poſſe vel criminaliter agere, vel ciuiliter. Et ſi quidem ciuiliter agatur: aeſtimatione facta ſecundum quod dictum eſt, poena [5] imponitur. Sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur: hoc videlicet obſeruando, quod Zenoniana Conſtitutio introduxit, vt viri illuſtres, quique ſuper eos ſunt, et per procuratores poſſint actionem iniuriarum criminaliter vel perſequi, vel ſuſcipere, ſecundum eius tenorem, qui ex ipſa manifeſtius apparet. §. 11. Non ſolum autem is iniuriarum tenetur, qui fecit iniuriam, id eſt, qui percuſſit: verum ille quoque continebitur, qui dolo fecit vel curauit [6], vt cui mala pugno percuteretur. §. 12. Haec actio diſſimulatione aboletur. Et ideo ſi quis iniuriam derelinquerit, hoc eſt, ſtatim vt paſſus, ad animum ſuum non reuocauerit: poſtea ex poenitentia remiſſam iniuriam non poterit recolere.

Tit. V.

DE OBLIGATIONIBVS QVAE QVASI EX DELICTO NASCVNTVR.

Si iudex litem ſuam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur: ſed quia neque ex maleficio, neque ex contractu obligatus eſt, et vtique peccaſſe aliquid intelligitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quaſi ex maleficio teneri: et in quantum de ea re aequum religioni iudicantis videbitur, poenam ſuſtinebit. §. 1. Item is, ex cuius coenaculo, vel proprio ipſius [7], vel in quo gratis habitabat, deiectum effuſumue aliquid eſt, ita vt alicui noceret: quaſi ex maleficio obligatus intelligitur. Ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur, aut ſerui, aut liberi. Cui ſimilis eſt is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri ſolet, id poſitum aut ſuſpenſum habet, quod poteſt, ſi acciderit [8], alicui nocere: quo caſu poena decem aureorum conſtituta eſt. De eo vero quod deiectum effuſumue eſt, dupli, quantum damni datum ſit, conſtituta eſt actio. Ob hominem vero liberum occiſum, quinquaginta aureorum poena conſtituitur. Si vero viuat, nocitumque ei eſſe dicatur: quantum ob eam rem aequum iudici videtur, actio datur. Iudex enim computare debet mercedes medicis praeſtitas, ceteraque impendia, quae in curatione facta ſunt: praeterea operarum, quibus caruit, aut cariturus eſt ob id, quod inutilis factus eſt. §. 2. Si filiusfamilias ſeorſum a patre habitauerit, et quid ex coenaculo eius deiectum effuſumue ſit, ſiue quid poſitum ſuſpenſumue habuerit, cuius caſus periculoſus eſt: Iuliano placuit, in patrem nullam eſſe actionem, ſed cum ipſo filio agendum. Quod et in filiofamilias iudice obſeruandum eſt, qui litem ſuam fecerit. §. 3. Item exercitor nauis, aut cauponae, aut ſtabuli, de damno aut furto, quod in naui, aut caupona, aut ſtabulo factum erit, quaſi ex maleficio teneri videtur: ſi modo ipſius nullum eſt maleficium, ſed alicuius eorum, quorum opera nauem, aut cauponam, aut ſtabulum exerceret. Cum enim [9] neque ex contractu ſit aduerſus eum

1 Hal. inſerit *ius aeſtimationis*. 2 Hal. inſerit *perſona*. 3 *percuſſus fuerit*. 4 Hal. inſerit *iniuria*. 5 Hal. inſerit *reo*. 6 *fecit iniuriam, vel qui procurauit*. 7 Hal. addit *vel conducto*. 8 *ceciderit*. 9 Hal. inſerit *neque ex maleficio*.

eum constituta haec actio, et aliquatenus culpae reus est, quod opera malorum hominum vteretur: ideo quasi ex maleficio teneri videtur. In his autem casibus in factum actio competit, quae heredi quidem datur, aduersus heredem autem non competit.

Tit VI.

DE ACTIONIBVS.

Svperest, vt de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est, quam ius persequendi iudicio, [1] quod sibi debetur. §. 1. Omnium actionum, quibus inter aliquos, apud iudices arbitrosue, de quacumque re quaeritur, summa diuisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt, aut in personam. Namque agit vnusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est, vel ex contractu, vel ex maleficio: quo casu proditae sunt actiones in personam, per quas intendit aduersarium ei dare aut facere oportere, et aliis quibusdam modis. Aut cum eo agit, qui nullo iure ei obligatus est, mouet tamen alicui de aliqua re controuersiam: quo casu proditae actiones in rem sunt; veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, et possessor dominum se esse dicat: nam si Titius suam esse intendat: in rem actio est. §. 2. Aeque si agat ius sibi esse fundo forte, vel aedibus vtendi fruendi, vel per fundum vicini eundi agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi: in rem actio est. Eiusdem generis est actio de iure praediorum vrbanorum: veluti si agat ius sibi esse altius aedes suas tollendi, prospiciendiue, vel proiiciendi aliquid, vel immittendi tignum in vicini aedes. Contra quoque de vsufructu, et de seruitutibus praediorum rusticorum, item praediorum vrbanorum, inuicem quoque proditae sunt actiones: vt si quis intendat, ius non esse aduersario vtendi fruendi, eundi agendi, aquamue ducendi, item altius tollendi, prospiciendi, proiiciendi, immittendi: istae quoque actiones in rem sunt, sed negatiuae. Quod genus actionis in controuersiis rerum corporalium proditum non est. Nam in his is agit, qui non possidet; ei vero, qui possidet, non est actio prodita, per quam neget rem actoris esse. Sane vno casu qui possidet, nihilominus actoris partes obtinet, sicut in latioribus Digestorum libris opportunius apparebit. §. 3. Sed istae quidem actiones, quarum mentionem habuimus, et si quae sunt similes, ex legitimis et ciuilibus causis descendunt. Aliae autem sunt, quas Praetor ex sua iurisdictione comparatas habet, tam in rem, quam in personam: quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere. Ecce plerumque ita permittitur [2] in rem agere, vt vel actor diceret [3], se quasi vsucepisse, quod non vsuceperit: vel ex diuerso possessorem [4] diceret [5], aduersarium suum non vsucepisse, quod vsuceperit. §. 4. Namque si cui ex iusta causa res aliqua tradita fuerit, veluti ex causa emtionis, aut donationis, aut dotis, aut legatorum, necdum eius rei dominus effectus est: si eius rei possessionem casu amiserit, nullam habet directam in rem actionem ad eam persequendam: quippe ita proditae sunt iure ciuili actiones, vt quis dominium suum vindicet. Sed quia sane durum erat, eo casu deficere actionem, inuenta est a Praetore actio, in qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se vsucepisse [6], et ita vindicat suam esse: quae actio Publiciana appellatur, quoniam primum a Publicio Praetore in edicto proposita est. §. 5. Rursus ex diuerso, si quis, cum Reipublicae causa abesset, vel in hostium potestate esset, rem eius, qui in ciuitate esset, vsuceperit: permittitur domino, si possessor Reipublicae causa abesse desierit, tunc intra annum, rescissa vsucapione, eam petere: id est, ita petere, vt dicat, possessorem vsu non cepisse, et ob id suam rem esse. Quod genus actionis quibusdam et aliis simili aequitate motus Praetor accommodat; sicut ex latiore Digestorum, seu Pandectarum volumine intelligere licet. §. 6. Item si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tradiderit: bonis eius a creditoribus ex sententia Praesidis possessis, permittitur ipsis creditoribus, rescissa traditione, eam rem petere: id est, dicere eam rem traditam non esse: et ob id in bonis debitoris mansisse. §. 7. Item Seruiana et Quasi Seruiana, quae etiam hypothecaria vocatur, ex ipsius Praetoris iurisdictione substantiam capiunt. Seruiana autem experitur quis de rebus coloni, quae pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur. Quasi Seruiana autem, qua creditores pignora hypothecasue persequuntur. Inter pignus autem et hypothecam, quantum ad actionem hypothecariam attinet, nihil interest. Nam

1 *in iudicio.* 2 *permittit Praetor.* 3 *dicat.* 4 *possessor.* 5 *dicat.* 6 Hal. inserit *quam vsu non cepit.*

Nam de qua re inter creditorem, et debitorem conuenerit, vt sit pro debito obligata: vtraque hac appellatione continetur. Sed in aliis differentia est. Nam pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus, quae simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit. At eam, quae sine traditione nuda conuentione tenetur, proprie hypothecae appellatione contineri dicimus. §. 8. In personam quoque actiones ex sua iurisdictione propositas habet Praetor: veluti de pecunia constituta, cui similis videbatur receptitia. Sed ex nostra Constitutione, cum et si quid plenius habebat, hoc in actionem pecuniae constitutae transfusum est, ea quasi superuacua iussa est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere. Item Praetor proposuit [1] de peculio seruorum, filiorumque familias: et [2] ex qua quaeritur, an actor iurauerit, et alias complures. §. 9. De constituta autem pecunia cum omnibus agitur, quicumque pro se, vel pro alio soluturos se constituerint: nulla scilicet stipulatione interposita: nam alioquin si stipulanti promiserint: iure ciuili tenentur. §. 10. Actiones autem de peculio ideo aduersus patrem dominumue comparauit Praetor: quia licet ex contractu filiorum seruorumue ipso iure non teneantur: aequum tamen est peculio tenus, quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item seruorum, condemnari eos. §. 11. Item si quis postulante aduersario iurauerit, deberi sibi pecuniam, quam peteret, neque ei soluatur: iustissime accommodat ei talem actionem, per quam non illud quaeritur, an ei pecunia debeatur, sed an iurauerit. §. 12. Poenales quoque actiones bene [3] multas ex sua iurisdictione introduxit: veluti aduersus eum, qui quid ex albo eius corrupisset: et in eum, qui patronum vel parentem in ius vocasset, cum id non impetrasset: item aduersus eum, qui vi exemerit eum, qui in ius vocaretur, cuiusue dolo alius exemerit, et alias innumerabiles. §. 13. Praeiudiciales actiones in rem esse videntur, quales sunt, per quas quaeritur, an aliquis liber, an libertus sit, vel de partu agnoscendo. Ex quibus fere vna illa legitimam causam habet, per quam quaeritur, an aliquis liber sit: ceterae ex ipsius Praetoris iurisdictione substantiam capiunt. §. 14. Sic itaque discretis actionibus, certum est, non posse actorem suam rem ita ab aliquo petere. Si paret [4] eum dare oportere. Nec enim quod actoris est, id ei dari oportet: quia scilicet dari cuiquam id intelligitur, quod ita datur, vt eius fiat. Nec res, quae iam actoris est, magis eius fieri potest. Plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, vt extra poenam dupli aut quadrupli, rei recipiendae nomine fures etiam hac actione teneantur, si paret [5] eos dare oportere: quamuis sit aduersus eos etiam haec in rem actio, per quam rem suam quis esse petit. §. 15. Appellamus autem in rem quidem actiones, vindicationes: in personam vero actiones, quibus dare [6] facere oportere intenditur, condictiones: condicere enim est denuntiare prisca lingua. Nunc vero abusiue dicimus, condictionem actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere: nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit. §. 16. Sequens illa diuisio est, quod quaedam actiones rei persequendae gratia comparatae sunt, quaedam poenae persequendae, quaedam mixtae sunt. §. 17. Rei persequendae causa comparatae sunt omnes in rem actiones. Earum vero actionum, quae in personam sunt, eae quidem, quae ex contractu nascuntur, fere omnes rei persequendae causa comparatae videntur: veluti quibus mutuam pecuniam, vel in stipulatum deductam petit actor: itemque commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto, vendito, locato, conducto. Plane si depositi agatur eo nomine, quod tumultus, incendii, ruinae, naufragii causa depositum sit, in duplum actionem Praetor reddit: si modo cum ipso, apud quem depositum sit, aut cum herede eius, ex dolo ipsius agetur: quo casu mixta est actio. §. 18. Ex maleficiis vero proditae actiones, aliae tantum poenae persequendae causa comparatae sunt: aliae tam poenae, quam rei persequendae, et ob id mixtae sunt. Poenam tantum persequitur quis actione furti: siue enim manifesti agatur quadrupli, siue nec manifesti dupli, de sola poena agitur. Nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est, suam esse petens: siue fur ipse eam rem possideat, siue alius quilibet. Eo amplius aduersus furem etiam condictio est rei. §. 19. Vi autem bonorum raptorum actio mixta est, quia in quadruplum [7] rei persecutio continetur: poena autem tripli est. Sed

1 Hal. inserit *actionem*. 2 *filiorumque familiarum: et eam, ex qua*. 3 *actiones Praetor multas*. 4 *apparet*. 5 *si appareat*. 6 Hal. inserit *aut*. 7 *quadruplo*.

Sed et legis Aquiliae actio de damno iniuriae [1] mixta est, non solum si aduersus inficiantem in duplum agatur, sed interdum et si in simplum quisque agit: veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer et magni pretii fuerit [2], secundum iam traditam diuisionem. Item mixta est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis Ecclesiis, vel aliis venerabilibus locis legati vel fideicommissi nomine, dare distulerint vsque adeo, vt etiam in iudicium vocarentur: tunc enim et ipsam rem, vel pecuniam, quae relicta est, dare compelluntur, et aliud tantum pro poena: et ideo in duplum eius fit condemnatio. §. 20. Quaedam actiones mixtam causam obtinere videntur, tam in rem, quam in personam: qualis est familiae erciscundae actio, quae competit coheredibus de diuidenda hereditate. Item communi diuidundo, quae inter eos redditur, inter quos aliquid commune est, vt id diuidatur. Item finium regundorum, [3] quae inter eos agitur, qui confines agros habent. In quibus tribus iudiciis permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono et aequo adiudicare: et si vnius pars praegrauari videbitur, eum inuicem certa pecunia alteri condemnare. §. 21. Omnes autem actiones, vel in simplum conceptae sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum. Vlterius autem nulla actio extenditur. §. 22. In simplum agitur: veluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex emto, vendito, locato, conducto, mandato, et denique ex aliis compluribus causis. §. 23. In duplum agimus: veluti furti nec manifesti, damni iniuriae ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam casibus. Item serui corrupti: quae competit in eum, cuius hortatu consilioue seruus alienus fugerit, aut contumax aduersus dominum factus est, aut luxuriose viuere coeperit, aut denique quolibet modo deterior factus sit. In qua actione etiam earum rerum, quas fugiendo seruus abstulit, aestimatio deducitur. Item ex legato, quod venerabilibus locis relictum est, secundum ea, quae supra diximus. §. 24. Tripli vero, cum quidam maiorem verae aestimationis quantitatem [4] in libello conuentionis inseruit, et [5] ex hac causa viatores, id est, executores litium, ampliorem summam sportularum nomine exegerint: tunc enim id, quod propter eorum causam damnum passus fuerit reus, in triplum ab actore consequetur: vt in hoc triplo, et simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. Quod nostra Constitutio induxit, [6] quae in nostro Codice fulget: ex qua dubio procul est ex lege condicticia emanare. [7] §. 25. Quadrupli [8]: veluti furti manifesti, item de eo quod metus causa factum sit: deque ea pecunia, quae in hoc data sit, vt is, cui datur, calumniae causa negotium alicui faceret, vel non faceret. Item ex lege condicticia ex nostra Constitutione oritur, in quadruplum condemnationem imponens iis executoribus litium, qui contra Constitutionis normam a reis quidquam exegerint. §. 26. Sed furti quidem nec manifesti actio, et serui corrupti, a ceteris, de quibus simul locuti sumus, eo differunt, quod hae actiones omnimodo dupli sunt: at illae, id est, damni iniuriae ex lege Aquilia, et interdum depositi, inficiatione duplicantur: in confitentem autem in simplum dantur. Sed illa, quae de iis competit, quae relicta venerabilibus locis sunt, non solum inficiatione duplicatur, sed etiam si distulerit relicti solutionem, vsque quo iussu magistratuum nostrorum conueniatur. In confitentem vero, antequam iussu magistratuum conueniatur, soluentem, simplum redditur. §. 27. Item actio de eo quod metus causa factum sit, a ceteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt: quod eius natura tacite continetur, vt qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absoluatur. Quod in ceteris casibus non ita est: sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est et in furti manifesti actione. §. 28. Actionum autem quaedam bonae fidei sunt, quaedam stricti iuris. Bonae fidei sunt hae: ex emto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelae, commodati, pigneratitia, familiae erciscundae, communi diuidundo, praescriptis verbis, quae de aestimato proponitur, et ea, quae ex permutatione competit, et hereditatis petitio. Quamuis enim vsque adhuc incertum erat, siue inter bonae fidei iudicia connumeranda sit

1 *damno iniuria dato.* 2 Hal. addit *tanti enim damnatur, quanti is homo eo in anno plurimi fuerit.* 3 Hal. inserit *actio*, et loco *quae* habet *qua.* 4 *Tripli vero agimus, cum quidem maiorem vera aestimatione quantitatem in libello conuentionis inserunt:* 5 Hal. *vt*, moxque *exigerent.* 6 *introduxit.* 7 *quam proculdubio certum est, ex lege condictitia emanare.* 8 Hal. inserit *autem agitur.*

sit hereditatis petitio, siue non: nostra tamen Constitutio aperte eam esse bonae fidei disposuit. §. 29. Fuerat antea et rei vxoriae actio vna ex bonae fidei iudiciis: sed cum pleniorem esse ex stipulatu actionem inuenientes, omne ius, quod res vxoria ante habebat, cum multis diuisionibus in actionem ex stipulatu, quae de dotibus exigendis proponitur, transtulimus: merito rei vxoriae actione sublata, ex stipulatu, quae pro ea introducta est, naturam bonae fidei iudicii tantum in exactione dotis meruit, vt bonae fidei sit. Sed et tacitam ei dedimus hypothecam. Praeferri autem aliis creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiatur, cuius solius prouidentia hoc induximus. §. 30. In bonae fidei autem iudiciis libera potestas permitti videtur iudici ex bono et aequo aestimandi, quantum actori restitui debeat. In quo et illud continetur, vt si quid inuicem praestare actorem oporteat: eo compensato, in reliquum is, cum quo actum est, debeat condemnari. Sed et in strictis [1] iudiciis ex rescripto Diui Marci, opposita doli mali exceptione, compensatio inducebatur. Sed nostra Constitutio eas compensationes, quae iure aperto nituntur, latius introduxit: vt actiones ipso iure minuant, siue in rem, siue in personam, siue alias quascumque: excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi, satis impium esse credidimus [2]: ne sub praetextu compensationis, depositarum rerum quis exactione defraudetur. §. 31. Praeterea quasdam actiones arbitrarias, id est, ex arbitrio iudicis pendentes appellamus: in quibus, nisi arbitrio iudicis is, cum quo agitur, actori satisfaciat: veluti rem restituat, vel exhibeat, vel soluat, vel ex noxali causa seruum dedat, condemnari debeat. Sed istae actiones tam in rem, quam in personam inueniuntur. In rem, veluti Publiciana, Seruiana de rebus coloni, quasi Seruiana, quae etiam hypothecaria vocatur. In personam, veluti quibus de eo agitur, quod aut metus causa, aut dolo malo factum est. Item cum id, quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhibendum quoque actio, ex arbitrio iudicis pendet. In his enim actionibus, et ceteris similibus, permittitur iudici ex bono et aequo secundum cuiusque rei, de qua actum est, naturam aestimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat. §. 32. Curare autem debet iudex, vt omnimodo [3], quantum possibile ei sit, certae pecuniae, vel rei sententiam ferat: etiamsi de incerta quantitate apud eum actum est. §. 33. Si quis agens, in intentione sua plus complexus fuerit, quam ad eum pertineat: causa cadebat, id est, rem amittebat, nec facile in integrum a Praetore restituebatur, nisi minor erat viginti quinque annis. Huic enim, sicut in aliis causis, causa cognita succurrebatur, si lapsus iuuentute fuerat: ita et in hac causa succurri solitum erat. Sane si tam magna causa iusti erroris interueniebat, vt etiam constantissimus quisque labi posset: etiam maiori vigintiquinque annis succurrebatur: veluti si quis totum legatum petierit: post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam aliis legata data sint, quae efficiebant, vt plus petiisse videretur petitor, quam dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur. Plus autem quatuor modis petitur: re, tempore, loco, causa. Re: veluti si quis pro decem aureis, qui ei debebantur, viginti petierit: aut si is, cuius ex parte res est, totam eam, vel maiore ex parte, suam esse intenderit. Tempore: veluti si quis ante diem vel ante conditionem petierit. Qua ratione enim qui tardius soluit, quam soluere deberet, minus soluere intelligitur: eadem ratione qui praemature petit, plus petere videtur. Loco plus petitur: veluti cum quis id, quod certo loco sibi stipulatus est, alio loco petit, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari stipulatus fuerit: verbi gratia, si is, qui ita stipulatus fuerit, Ephesi dare spondes? Romae pure intendat sibi dari oportere. Ideo autem plus petere intelligitur, quia vtilitatem, quam habuit promissor, si Ephesi solueret, adimit ei pura intentione: propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur, in qua scilicet ratio habetur vtilitatis, quae promissori competitura fuisset, si illo loco solueret [4]. Quae vtilitas plerumque in mercibus maxima inuenitur: veluti vino, oleo, frumento, quae per singulas regiones diuersa habent pretia. Sed et pecuniae numeratae non in omnibus regionibus sub iisdem vsuris fenerantur. Si quis tamen Ephesi petat,

1 *stricti iuris.* 2 *sane iniquum esse credimus.* 3 *omnino.* 4 *quo se soluturum spopondit.*

petat, id eſt, eo loco petat, quo vt ſibi detur ſtipulatus eſt, pura actione recte agit: idque etiam Praetor monſtrat, ſcilicet quia vtilitas ſoluendi ſalua eſt promiſſori. Huic autem qui loco plus petere intelligitur, proximus eſt is, qui cauſa plus petit: vt ecce ſi quis ita a te ſtipuletur, Hominem Stichum aut decem aureos dare ſpondes? deinde alterutrum petat: veluti Hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur, quia in eo genere ſtipulationis promiſſoris eſt electio, vtrum pecuniam an hominem ſoluere malit. Qui igitur pecuniam tantum, vel hominem tantum ſibi dari oportere intendit, eripit electionem aduerſario: et eo modo ſuam quidem conditionem meliorem facit, aduerſarii vero ſui deteriorem. Qua de cauſa talis in ea re prodita eſt actio, vt quis intendat hominem Stichum, aut aureos decem ſibi dari oportere: id eſt, vt eodem modo peteret, quo ſtipulatus eſt. Praeterea ſi quis generaliter hominem ſtipulatus ſit, et ſpecialiter Stichum petat: aut generaliter vinum ſtipulatus, ſpecialiter Campanum petat: aut generaliter purpuram ſtipulatus ſit, deinde ſpecialiter Tyriam petat, plus petere intelligitur: quia electionem aduerſario tollit, cui ſtipulationis iure liberum fuit, aliud ſoluere, quam quod peteretur. Quinetiam licet viliſſimum ſit, quod plus petat [1], nihilominus plus petere intelligitur: quia ſaepe accidit, vt promiſſori facilius ſit illud ſoluere, quod maioris pretii eſt. Sed haec quidem antea in vſu fuerant: poſtea autem lex Zenoniana et noſtra rem coercuit. [2] Et ſi quidem tempore plus fuerit petitum: ſtatui oportet [3], quod Zenonis diuae memoriae loquitur Conſtitutio. Sin autem quantitate vel alio modo plus fuerit petitum: [4] omne, ſi quod forte damnum, vt in ſportulis [5], ex hac cauſa acciderit ei, contra quem plus petitum fuerit, commiſſa tripli condemnatione, ſicut ſupra diximus, puniatur. §. 34. Si minus in intentione [6] complexus fuerit actor, quam ad eum pertineat: veluti ſi cum ei decem [7] deberentur, quinque ſibi dari oportere intenderit: aut ſi cum totus fundus eius eſſet, partem dimidiam ſuam eſſe petierit: ſine periculo agit: in reliquum enim nihilominus iudex aduerſarium in eodem iudicio [8] condemnat, ex Conſtitutione diuae memoriae Zenonis. §. 35. Si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari placet, ſed in eodem iudicio cognita veritate, errorem ſuum corrigere ei permittimus: veluti ſi is, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit: aut ſi quis ex teſtamento ſibi dari oportere intenderit, quod ex ſtipulatu debetur. §. 36. Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non [9] ſolidum, quod nobis debetur, perſequimur: ſed modo ſolidum conſequimur, modo minus: vt ecce, ſi in peculium filii ſeruiue agamus. Nam ſi non minus in peculio ſit, quam perſequimur, in ſolidum dominus paterue condemnatur: ſi vero minus inueniatur, eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio ſit. Quemadmodum autem peculium intelligi debeat, ſuo ordine proponemus. §. 37. Item ſi de dote [10] iudicio mulier agat: placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere poſſit, id eſt, quatenus facultates eius patiuntur. Itaque ſi dotis quantitati concurrant facultates eius, in ſolidum damnatur: ſi minus, in tantum, quantum facere poteſt. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur. Nam ob impenſas in res dotales factas, marito [11] retentio conceſſa eſt, quia ipſo iure neceſſariis ſumtibus dos minuitur, ſicut ex latioribus Digeſtorum libris cognoſcere licet. §. 38. Sed et ſi quis cum parente ſuo patronoue agat: item ſi ſocius cum ſocio, iudicio ſocietatis agat: non plus actor conſequitur, quam aduerſarius eius facere poteſt. Idem eſt, ſi quis ex donatione ſua conueniatur. §. 39. Compenſationes quoque oppoſitae plerumque efficiunt, vt minus quisque conſequatur, quam ei debebatur. Namque ex bono et aequo, habita ratione eius, quod inuicem actorem ex eadem cauſa praeſtare oportet: in reliquum eum, cum quo actum eſt, condemnare [12], ſicut iam dictum eſt. §. 40. [13] Eum quoque, qui creditoribus ſuis, bonis ceſſit, ſi poſtea aliquid adquiſierit, quod idoneum emolumentum habeat: ex integro in id, quod facere poteſt, creditores cum eo [14] experiuntur. Inhumanum enim erat, ſpoliatum fortunis ſuis in ſolidum damnari.

TIT.

1 *quis p.* 2 *coartauit.* 3 *quid ſtatui oporteat*, omiſſo ſequenti, *quod*. 4. Hal. inſerit *in*. 5 voces *vt in ſportulis* Hal. ignorat. 6 Hal. addit *ſua*. 7 *aurei*. 8 Hal inſerit *ei*. 9 *non ſemper ſolidum*. 10 Hal. inſerit *in*. 11 Hal. inſerit *quaſi*. 12 *condemnat*. 13 *eum eo quoque*. 14 *Cum eo*, omittit Hal.

TIT. VII.

QVOD CVM EO CONTRACTVM EST, QVI IN ALIENA POTESTATE EST [1].

QVIA tamen ſuperius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorumfamilias ſeruorumque agitur: opus eſt, vt de hac actione, et de ceteris, quae eorumdem nomine in parentes dominosue dari ſolent, diligentius admoneamus. Et quia ſiue cum ſeruis negotium geſtum ſit, ſiue cum iis, qui in poteſtate parentis [2] ſunt, his [3] fere eadem iura ſeruantur: ne verboſa fiat diſputatio, dirigamus ſermonem in perſonam ſerui dominique, idem intellecturi de liberis quoque et parentibus, quorum in poteſtate ſunt. Nam ſi quid in his proprie obſeruatur [4], ſeparatim oſtendemus. §. 1. Si igitur iuſſu domini cum ſeruo negotium geſtum erit: in ſolidum Praetor aduerſus dominum actionem pollicetur: ſcilicet quia qui ita contrahit, fidem domini ſequi videtur. §. 2. Eadem ratione Praetor duas alias in ſolidum actiones pollicetur: quarum altera exercitoria, altera inſtitoria appellatur. Exercitoria tunc habet locum, cum quis ſeruum ſuum magiſtrum naui praepoſuerit, et quid cum eo eius rei gratia, cui praepoſitus erit, contractum fuerit. Ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor appellatur is, ad quem quotidianus nauis quaeſtus pertinet. Inſtitoria tunc locum habet, cum quis tabernae forte, aut cuilibet negotiationi ſeruum [5] praepoſuerit, et quid cum eo eius rei cauſa, cui praepoſitus erit, contractum fuerit. Ideo autem inſtitoria appellatur, quia qui negotiationibus praeponuntur, inſtitores vocantur. Iſtas tamen duas actiones Praetor reddit, et ſi liberum quis hominem, aut alienum ſeruum naui aut tabernae aut cuilibet negotiationi praepoſuerit: ſcilicet quia eadem aequitatis ratio etiam eo caſu interueniebat. §. 3. Introduxit et aliam actionem Praetor, quae tributoria vocatur. Namque ſi ſeruus in peculiari merce ſciente domino negotietur, et quid cum eo eius rei cauſa contractum erit: ita Praetor ius dicit, vt quidquid in his mercibus erit, quodque inde receptum erit, id inter dominum, ſi quid ei debetur, et ceteros creditores, pro rata portione diſtribuatur. Et [6] quia ipſi domino diſtributionem permittit, ſi quis ex creditoribus queratur, quaſi minus ei tributum ſit, quam oportuerit: hanc ei actionem accommodat, quae tributoria appellatur. §. 4. Praeterea introducta eſt actio de peculio, deque eo, quod in rem domini verſum erit: vt quamuis ſine voluntate domini negotium geſtum erit, tamen ſiue quid in rem eius verſum fuerit, id totum praeſtare debeat: ſiue quid non ſit in rem eius verſum, id eatenus praeſtare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini verſum intelligitur, quidquid neceſſario in rem eius impenderit ſeruus: veluti ſi mutuatus pecuniam creditoribus eius ſoluerit, aut aedificia ruentia fulſerit, aut familiae frumentum emerit, vel etiam fundum, aut quamlibet aliam rem neceſſariam mercatus erit. Itaque ſi ex decem vt puta aureis, quos ſeruus tuus a Titio mutuos [7] accepit, creditori tuo quinque aureos ſoluerit, reliquos vero quinque quolibet modo conſumſerit: pro quinque quidem in ſolidum damnari debes: pro ceteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio ſit. Ex quo ſcilicet apparet, ſi toti decem aurei in rem tuam verſi fuerint: totos decem aureos Titium conſequi poſſe. Licet enim vna eſt actio, qua de peculio, deque eo, quod in rem domini verſum ſit, agitur: tamen duas habet condemnationes. Itaque iudex, apud quem de ea actione agitur, ante diſpicere ſolet, an in rem domini verſum ſit: nec aliter ad peculii aeſtimationem tranſit, quam ſi aut nihil in rem domini verſum eſſe intelligatur, aut non totum. Cum autem quaeritur quantum in peculio ſit: ante deducitur quidquid ſeruus domino, eiue, qui in poteſtate eius ſit, debet: et quod ſupereſt, id ſolum peculium intelligitur. Aliquando tamen id, quod ei debet ſeruus, qui in poteſtatem domini ſit, non deducitur ex peculio: veluti, ſi is in huius ipſius peculio ſit. Quod eo pertinet, vt ſi quid vicario ſuo ſeruus debeat: id ex peculio eius non deducatur. §. 5. Ceterum dubium non eſt, quin is quoque, qui iuſſu domini contraxerit, cuique inſtitoria vel exercitoria actio competit: de peculio, deque eo, quod in rem domini verſum eſt, agere poſſit. Sed erit ſtultiſſimus, ſi omiſſa actione, qua facillime ſolidum ex contractu conſequi poſſit: ſe ad difficultatem perducat probandi in rem domini

1 *Quod cum eo, qui in aliena poteſtate eſt, negotium geſtum eſſe dicitur.* 2 *parentum.* 3 Apud Hal. deeſt *his.* 4. *Seruetur.* 5 Hal. addit *ſuum.* 6 *Et ideo tributoria vocatur, quia ipſi domino diſtributionem Praetor permittit* 7 *mutuo.*

mini versum esse, vel habere seruum peculium, et tantum habere, vt solidum sibi solui possit. Is quoque, cui tributoria actio competit, aeque de peculio et de in rem verso agere potest. Sed sane huic, modo tributoria expedit agere, modo de peculio et de in rem verso. Tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini conditio praecipua non est: id est, quod domino debetur, non deducitur: sed eiusdem iuris est dominus, cuius et ceteri creditores. At in actione de peculio ante deducitur, quod domino debetur: et in id, quod reliquum est, creditori dominus condemnatur. Rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur: at in tributoria eius tantum, quo negotiatur. Et potest quisque tertia forte parte peculii aut quarta vel etiam minima negotiari: maiorem autem in praediis et mancipiis, aut fenebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem, vel illam eligere debet. Certe qui potest probare, in rem domini versum esse: de in rem verso agere debet. §. 6. Quae diximus de seruo et domino, eadem intelligamus et de filio et filia, aut nepote et nepte, et patre auoue, in cuius potestate sunt. §. 7. Illud proprie seruatur in eorum persona, quod Senatusconsultum Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dari eis, qui in parentis erunt potestate: et ei, qui crediderit, denegatur actio, tam aduersus ipsum filium filiamue, nepotem neptemue, siue adhuc in potestate sunt, siue morte parentis, vel emancipatione, suae potestatis esse coeperint, quam aduersus patrem auumue: siue eos habeat adhuc in potestate, siue emancipauerit. Quae ideo Senatus prospexit: quia saepe onerati aere alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam consumebant, vitae parentum insidiabantur. §. 8. Illud in summa admonendi sumus, id quod iussu patris dominiue contractum fuerit, quodque in rem eius versum erit, directo quoque posse a patre dominoue condici, tamquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. Ei quoque, qui vel exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet: quia huius quoque iussu contractum intelligitur.

Tit. VIII.

DE NOXALIBVS ACTIONIBVS.

Ex maleficiis seruorum: veluti si furtum fecerint, aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut iniuriam commiserint: noxales actiones proditae sunt, quibus domino damnato permittitur, aut litis aestimationem sufferre, aut hominem noxae dedere. §. 1. Noxa autem est [1] corpus, quod nocuit, id est seruus: noxia ipsum maleficium: veluti furtum, damnum, rapina, iniuria. §. 2. Summa autem ratione permissum est noxae deditione defungi. Namque erat iniquum, nequitiam eorum vltra ipsorum corpora dominis damnosam esse. §. 3. Dominus noxali iudicio serui sui nomine conuentus, seruum actori noxae dedendo liberatur: nec minus in perpetuum eius dominium a domino transfertur. Sin autem damnum ei, cui deditus est, seruus resarcierit quaesita pecunia: auxilio Praetoris inuito domino manumittetur. §. 4. Sunt autem constitutae noxales actiones, aut legibus, aut edicto Praetoris. Legibus: veluti furti lege duodecim tabularum, damni iniuriae lege Aquilia. Edicto Praetoris: veluti iniuriarum, et vi bonorum raptorum. §. 5. Omnis autem noxalis actio caput sequitur. Nam si seruus tuus noxiam commiserit: quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio. Si in alterius potestatem peruenerit: cum illo incipit actio esse. At si manumissus fuerit: directo ipse tenetur, et extinguitur noxae deditio. Ex diuerso quoque directa actio, noxalis esse incipit. Nam si liber homo noxiam commiserit, et is seruus tuus esse coeperit (quod quibusdam casibus effici primo libro tradidimus) incipit tecum esse noxalis actio, quae antea directa fuisset. §. 6. Si seruus domino noxiam commiserit: actio nulla nascitur. Namque inter dominum et eum, qui in potestate eius est, nulla obligatio nasci potest. Ideoque et si in alienam potestatem seruus peruenerit, aut manumissus fuerit: neque cum ipso, neque cum eo, cuius nunc in potestate sit, agi potest. Vnde si alienus seruus noxiam tibi commiserit, et is postea in potestate tua esse coeperit, interdicit [2] actio: quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit. Ideoque licet exierit de tua potestate, agere non potes: quemadmodum si dominus in seruum suum aliquid

1 Hal. addit *ipsum*. 2 *interdicitur*.

aliquid commiserit, nec si manumissus aut alienatus fuerit seruus, vllam actionem contra dominum habere potest. §. 7. Sed veteres quidem haec et in filiisfamilias masculis et feminis admisere. Noua autem hominum conuersatio huiusmodi asperitatem recte respuendam esse existimauit, et ab vsu communi hoc penitus recessit. Quis enim patiatur filium suum et maxime filiam in noxam alii dare: vt pene per 1 corpus pater magis, quam filius periclitetur: cum in filiabus etiam pudicitiae fauor hoc bene excludit? Et ideo placuit, in seruos tantummodo noxales actiones esse proponendas: cum apud veteres legum commentatores inuenerimus saepius dictum, ipsos filiosfamilias pro suis delictis posse conueniri.

TIT. IX.

SI QVADRVPES PAVPERIEM FECISSE DICATVR.

ANIMALIVM nomine, quae ratione carent, si qua lasciuia, aut feruore, aut feritate pauperiem fecerint: noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est. Quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem: quia ita lex duodecim tabularum scripta est, vt puta, si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus petierit. Haec autem actio in iis, quae contra naturam mouentur, locum habet. Ceterum si genitalis sit feritas, cessat. Denique si vrsus fugit a domino, et sic nocuit, non potest quondam dominus conueniri: quia desiit dominus esse, vbi fera euasit. Pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum. Nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. Haec quod ad noxalem pertinet actionem. §. 1. Ceterum sciendum est, Aedilitio edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum, vrsum, leonem ibi habere, qua vulgo iter fit. Et si aduersus ea factum erit, et nocitum libero homini esse dicetur: quod bonum et aequum iudici videtur, tanti dominus condemnetur: ceterarum rerum, quanti damnum datum sit, dupli. Praeter has autem Aedilitias actiones, et de pauperie locum habebit. Nunquam enim actiones, praesertim poenales, de eadem re concurrentes, alia aliam consumit.

1 Hal. inserit *filii*.

TIT. X.

DE IIS PER QVOS AGERE POSSVMVS.

NVNC admonendi sumus, agere posse quemlibet hominem, aut suo nomine, aut alieno. Alieno, veluti procuratorio, tutorio, curatorio: cum olim in vsu fuisset, alterius nomine agere non posse, nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. Praeterea lege Hostilia permissum erat furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent, aut reipublicae causa abessent, quiue in eorum cuius tutela essent. Et quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere, neque excipere actionem licebat: coeperunt homines per procuratores litigare. Nam et morbus, et aetas, et necessaria peregrinatio, itemque aliae multae causae saepe impedimento sunt, quo minus rem suam exequi possint. §. 1. Procurator neque certis verbis, neque praesente aduersario, immo plerumque ignorante eo constituitur. Cuicumque enim permiseris rem tuam agere, aut defendere: is tuus procurator intelligitur. §. 2. Tutores et curatores quemadmodum constituantur primo libro expositum est.

TIT. XI.

DE SATISDATIONIBVS.

SATISDATIONVM modus alius antiquitati placuit, alium nouitas per vsum amplexa est. Olim enim si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur: vt si victus nec rem ipsam restitueret, nec litis aestimationem eius, potestas esset petitori, aut cum eo agendi, aut cum fideiussoribus eius: quae satisdatio appellatur Iudicatum solui. Vnde autem sic appellatur, facile est intelligere: namque stipulatur quis, vt soluatur sibi quod fuerit iudicatum. Multo magis is, qui in rem actione conueniebatur, satisdare cogebatur, si alieno nomine iudicium accipiebat. Ipse autem qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. Procurator vero si in rem agebat, satisdare iubebatur, ratam rem dominum habiturum. Periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiretur. Tutores et curatores eodem modo, quo et procuratores, satisdare debere, verba edicti faciebant: sed aliquando his agentibus satisdatio remittebatur. Haec ita erant, si in rem agebatur.

batur. §. 1. Si vero in personam: ab actoris quidem parte eadem obtinebant, quae diximus in actione, qua in rem agitur. Ab eius vero parte, cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis interueniret, omnimodo satisdare: quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur. Quod si proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam: Iudicatum solui satisdare non cogebatur. §. 2. Sed haec hodie aliter obseruantur. Siue enim quis in rem actione conuenitur, siue in personam suo nomine: nullam satisdationem pro litis aestimatione dare compellitur: sed pro sua tantum persona, quod in iudicio permaneat vsque ad terminum litis, vel committitur suae promissioni cum iureiurando: quam iuratoriam cautionem vocant: vel nudam promissionem, vel satisdationem pro qualitate personae suae dare compellitur. §. 3. Sin autem per procuratorem lis vel infertur, vel suscipitur: in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est, vel praesens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam confirmauerit, ratam rem dominum habiturum, satisdationem procurator dare compellitur: eodem obseruando, et si tutor, vel curator, vel aliae tales personae, quae alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium inferunt. §. 4. Si vero aliquis conuenitur: si quidem praesens procuratorem dare paratus est: potest vel ipse in iudicium venire, et sui procuratoris personam per Iudicatum solui satisdationem solemni stipulatione firmare: vel extra iudicium satisdationem exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor existat pro omnibus Iudicatum solui satisdationis clausulis. Vbi et de hypotheca suarum rerum conuenire compellitur: siue in iudicio promiserit, siue extra iudicium cauerit: vt tam ipse quam heredes eius obligentur: alia insuper cautela, vel satisdatione propter personam ipsius exponenda: quod tempore sententiae recitandae in iudicio inuenietur [1]: vel si non venerit, omnia dabit fideiussor, quae condemnatione continentur, nisi fuerit prouocatum. §. 5. Si vero reus praesto ex quacumque causa non fuerit, et alius velit defensionem eius subire: nulla differentia inter actiones in rem, vel in personam introducenda, potest hoc facere: ita tamen vt satisdationem Iudicatum solui pro litis aestimatione praestet. Nemo enim secundum veterem regulam (vt iam dictum est) alienae rei sine satisdatione defensor idoneus intelligitur. §. 6. Quae omnia apertius et perfectissime a quotidiano iudiciorum vsu in ipsis rerum documentis apparent. §. 7. Quam formam non solum in hac regia vrbe, sed etiam in omnibus nostris prouinciis, et si propter imperitiam forte aliter celebrantur, obtinere censemus: cum necesse est omnes prouincias, caput omnium nostrarum ciuitatum, id est, hanc regiam vrbem, eiusque obseruantiam sequi.

Tit. XII.

DE PERPETVIS ET TEMPORALIBVS ACTIONIBVS, ET QVAE AD HEREDES, ET IN HEREDES TRANSEVNT.

Hoc loco admonendi sumus, eas quidem actiones, quae ex Lege Senatusueconsulto, siue ex sacris Constitutionibus proficiscuntur, perpetuo solere antiquitus competere, donec sacrae Constitutiones tam in rem quam in personam actionibus certos fines dederunt: eas vero, quae ex propria Praetoris iurisdictione pendent, plerumque intra annum viuere: nam et ipsius Praetoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen et in perpetuum extenduntur, id est, vsque ad finem ex Constitutionibus introductum: quales sunt eae, quas bonorum possessori, ceterisque qui heredis loco sunt, accommodat. Furti quoque manifesti actio, quamuis ex ipsius Praetoris iurisdictione proficiscatur: tamen perpetuo datur: absurdum enim esse existimauit anno eam terminari. §. 1. Non omnes autem actiones, quae in aliquem aut ipso iure competunt, aut a Praetore dantur: et in heredem aeque competunt, aut dari solent. Est enim certissima iuris regula, ex maleficiis poenales actiones in heredem rei non competere: veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae. Sed heredibus huiusmodi actiones competunt, nec denegantur: excepta iniuriarum actione, et si qua alia similis inueniatur. Aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit, [2] cum testator dolose versatus sit, et ad heredem eius nihil ex [3] dolo peruenit. Poenales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatae:

1 *in iudicium veniet.* 2 Hal. inserit *veluti.* 3 Hal. inserit *eo.*

aliquid commiserit[1], nec si manumissus aut alienatus fuerit seruus, vllam actionem contra dominum habere potest. §. 7. Sed veteres quidem haec et in filiisfamilias masculis et feminis admisere. Noua autem hominum conuersatio huiusmodi asperitatem recte respuendam esse existimauit, et ab vsu communi hoc penitus recessit. Quis enim patiatur filium suum et maxime filiam in noxam alii dare: vt pene per 1 corpus pater magis, quam filius periclitetur: cum in filiabus etiam pudicitiae fauor hoc bene excludit? Et ideo placuit, in seruos tantummodo noxales actiones esse proponendas: cum apud veteres legum commentatores inuenerimus saepius dictum, ipsos filiosfamilias pro suis delictis posse conueniri.

TIT. IX.

SI QVADRVPES PAVPERIEM FECISSE DICATVR.

Animalivm nomine, quae ratione carent, si qua lasciuia, aut feruore, aut feritate pauperiem fecerint: noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est. Quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem: quia ita lex duodecim tabularum scripta est, vt puta, si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus petierit. Haec autem actio in iis, quae contra naturam mouentur, locum habet. Ceterum si genitalis sit feritas, cessat. Denique si vrsus fugit a domino, et sic nocuit, non potest quondam dominus conueniri: quia desiit dominus esse, vbi fera euasit. Pauperies autem est damnum sine iniuria facientis datum. Nec enim potest animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. Haec quod ad noxalem pertinet actionem. §. 1. Ceterum sciendum est, Aedilitio edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum, vrsum, leonem ibi habere, qua vulgo iter fit. Et si aduersus ea factum erit, et nocitum libero homini esse dicetur: quod bonum et aequum iudici videtur, tanti dominus condemnetur: ceterarum rerum, quanti damnum datum sit, dupli. Praeter has autem Aedilitias actiones, et de pauperie locum habebit. Nunquam enim actiones, praesertim poenales, de eadem re concurrentes, alia aliam consumit.

1 Hal. inserit *filii*.

TIT. X.

DE IIS PER QVOS AGERE POSSVMVS.

Nvnc admonendi sumus, agere posse quemlibet hominem, aut suo nomine, aut alieno. Alieno, veluti procuratorio, tutorio, curatorio: cum olim in vsu fuisset, alterius nomine agere non posse, nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. Praeterea lege Hostilia permissum erat furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent, aut reipublicae caussa abessent, quiue in eorum cuius tutela essent. Et quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere, neque excipere actionem licebat: coeperunt homines per procuratores litigare. Nam et morbus, et aetas, et necessaria peregrinatio, itemque aliae multae caussae saepe impedimento sunt, quo minus rem suam exequi possint. §. 1. Procurator neque certis verbis, neque praesente aduersario, immo plerumque ignorante eo constituitur. Cuicumque enim permiseris rem tuam agere, aut defendere: is tuus procurator intelligitur. §. 2. Tutores et curatores quemadmodum constituantur primo libro expositum est.

TIT. XI.

DE SATISDATIONIBVS.

Satisdationvm modus alius antiquitati placuit, alium nouitas per vsum amplexa est. Olim enim si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur: vt si victus nec rem ipsam restitueret, nec litis aestimationem eius, potestas esset petitori, aut cum eo agendi, aut cum fideiussoribus eius: quae satisdatio appellatur Iudicatum solui. Vnde autem sic appellatur, facile est intelligere: namque stipulatur quis, vt soluatur sibi quod fuerit iudicatum. Multo magis is, qui in rem actione conueniebatur, satisdare cogebatur, si alieno nomine iudicium accipiebat. Ipse autem qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. Procurator vero si in rem agebat, satisdare iubebatur, ratam rem dominum habiturum. Periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiretur. Tutores et curatores eodem modo, quo et procuratores, satisdare debere, verba edicti faciebant: sed aliquando his agentibus satisdatio remittebatur. Haec ita erant, si in rem agebatur.

batur. §. 1. Si vero in personam: ab actoris quidem parte eadem obtinebant, quae diximus in actione, qua in rem agitur. Ab eius vero parte, cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis interueniret, omnimodo satisdare: quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur. Quod si proprio nomine aliquis iudicium accipiebat in personam: iudicatum solui satisdare non cogebatur. §. 2. Sed haec hodie aliter obseruantur. Siue enim quis in rem actione conuenitur, siue in personam suo nomine: nullam satisdationem pro litis aestimatione dare compellitur: sed pro sua tantum persona, quod in iudicio permaneat vsque ad terminum litis, vel committitur suae promissioni cum iureiurando: quam iuratoriam cautionem vocant: vel nudam promissionem, vel satisdationem pro qualitate personae suae dare compellitur. §. 3. Sin autem per procuratorem lis vel infertur, vel suscipitur: in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est, vel praesens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam confirmauerit, ratam rem dominum habiturum, satisdationem procurator dare compellitur: eodem obseruando, et si tutor, vel curator, vel aliae tales personae, quae alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium inferunt. §. 4. Si vero aliquis conuenitur: si quidem praesens procuratorem dare paratus est: potest vel ipse in iudicium venire, et sui procuratoris personam per Iudicatum solui satisdationem solemni stipulatione firmare: vel extra iudicium satisdationem exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor existat pro omnibus Iudicatum solui satisdationis clausulis. Vbi et de hypotheca suarum rerum conuenire compellitur: siue in iudicio promiserit, siue extra iudicium cauerit: vt tam ipse quam heredes eius obligentur: alia insuper cautela, vel satisdatione propter personam ipsius exponenda: quod tempore sententiae recitandae in iudicio inuenietur [1]: vel si non venerit, omnia dabit fideiussor, quae condemnatione continentur, nisi fuerit prouocatum. §. 5. Si vero reus praesto ex quacumque causa non fuerit, et alius velit defensionem eius subire: nulla differentia inter actiones in rem, vel in personam introducenda, potest hoc facere: ita tamen vt satisdationem Iudicatum solui pro litis aestimatione praestet. Nemo enim secundum veterem regulam (vt iam dictum est) alienae rei sine satisdatione defensor idoneus intelligitur. §. 6. Quae omnia apertius et perfectissime a quotidiano iudiciorum vsu in ipsis rerum documentis apparent. §. 7. Quam formam non solum in hac regia vrbe, sed etiam in omnibus nostris prouinciis, et si propter imperitiam forte aliter celebrantur, obtinere censemus: cum necesse est omnes prouincias, caput omnium nostrarum ciuitatum, id est, hanc regiam vrbem, eiusque obseruantiam sequi.

Tit. XII.

DE PERPETVIS ET TEMPORALIBVS ACTIONIBVS, ET QVAE AD HEREDES, ET IN HEREDES TRANSEVNT.

Hoc loco admonendi sumus, eas quidem actiones, quae ex Lege Senatusueconsulto, siue ex sacris Constitutionibus proficiscuntur, perpetuo solere antiquitus competere, donec sacrae Constitutiones tam in rem quam in personam actionibus certos fines dederunt: eas vero, quae ex propria Praetoris iurisdictione pendent, plerumque intra annum viuere: nam et ipsius Praetoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen et in perpetuum extenduntur, id est, vsque ad finem ex Constitutionibus introductum: quales sunt eae, quas bonorum possessori, ceterisque qui heredis loco sunt, accommodat. Furti quoque manifesti actio, quamuis ex ipsius Praetoris iurisdictione proficiscatur: tamen perpetuo datur: absurdum enim esse existimauit anno eam terminari. §. 1. Non omnes autem actiones, quae in aliquem aut ipso iure competunt, aut a Praetore dantur: et in heredem aeque competunt, aut dari solent. Est enim certissima iuris regula, ex maleficiis poenales actiones in heredem rei non competere: veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, damni iniuriae. Sed heredibus huiusmodi actiones competunt, nec denegantur: excepta iniuriarum actione, et si qua alia similis inueniatur. Aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit, [2] cum testator dolose versatus sit, et ad heredem eius nihil ex [3] dolo peruenit. Poenales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatae:

1 *in iudicium veniet.* 2 Hal. inserit *veluti.* 3 Hal. inserit *eo.*

testatae: et heredibus dantur, et contra heredes transeunt. §. 2. Superest vt admoneamus, quod si ante rem iudicatam is, cum quo actum est, satisfaciat actori, officio iudicis conuenit eum absoluere, licet iudicii accipiendi tempore in ea causa fuisset, vt damnari debeat: et hoc est, quod ante vulgo dicebatur, omnia iudicia absolutoria esse.

TIT. XIII.

DE EXCEPTIONIBVS.

SEQVITVR vt de exceptionibus dispiciamus. Comparatae autem sunt exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur. Saepe enim accidit, vt licet ipsa persecutio, qua actor experitur, iusta sit: tamen iniqua sit aduersus eum, cum quo agitur. §. 1. Verbi gratia si metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapsus, stipulanti Titio promisisti, quod non debueras promittere: palam est, iure ciuili te obligatum esse: et actio, qua intenditur dare te oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari. Ideoque datur tibi exceptio [1] metus causa, aut doli mali, aut in factum composita, ad impugnandam actionem. §. 2. Idem iuris est, si quis quasi credendi causa pecuniam [2] stipulatus fuerit, neque numerauerit. Nam eam pecuniam a te petere posse eum certum est: dare enim te oportet, cum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquum est eo nomine te condemnari: placet per exceptionem pecuniae non numeratae te defendi debere, cuius tempora nos (secundum quod iam superioribus libris scriptum est) Constitutione nostra coartauimus. §. 3. Praeterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne a se [3] peteretur: nihilominus obligatus manet: quia pacto conuento obligationes non omnimodo [4] dissoluuntur: qua de causa efficax est aduersus eum actio, qua [5] actor intendit, Si paret eum dare oportere. Sed quia iniquum est contra pactionem eum damnari: defenditur per exceptionem pacti conuenti. §. 4. Aeque si debitor creditore deferente iurauerit nihil se dare oportere: adhuc obligatus permanet. Sed quia iniquum est de periurio queri, defenditur per exceptionem iurisiurandi. In iis quoque actionibus, quibus in rem agitur, aeque necessariae sunt exceptiones, veluti si petitore deferente possessor iurauerit eam rem suam esse: et nihilominus petitor eamdem rem vindicet: licet enim verum sit, quod intendit, id est, rem eius esse, iniquum tamen est possessorem condemnari. §. 5. Item si iudicio tecum actum fuerit, siue in rem, siue in personam: nihilominus obligatio durat: et ideo ipso iure de eadem re postea aduersus te agi potest: sed debes per exceptionem rei iudicatae adiuuari. §. 6. Haec exempli causa retulisse sufficiet. Alioquin quam ex multis variisque causis exceptiones necessariae sint: ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris intelligi potest. Quarum quaedam ex legibus, vel ex iis, quae legis vicem obtinent, vel ex ipsius Praetoris iurisdictione substantiam capiunt. §. 7. Appellantur autem exceptiones aliae perpetuae et peremtoriae, aliae temporales et dilatoriae. §. 8. Perpetuae et peremtoriae sunt, quae semper agentibus obstant, et semper rem, de qua agitur, perimunt: qualis est exceptio doli mali, et quod metus causa factum est, et pacti conuenti, cum ita conuenerit, ne omnino pecunia peteretur. §. 9. Temporales atque dilatoriae sunt, quae ad tempus nocent, et temporis dilationem tribuunt:, qualis est pacti conuenti, cum ita conuenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium: nam finito eo tempore non impeditur actor rem exequi. Ergo ii, quibus intra certum tempus agere volentibus obiicitur exceptio, aut pacti conuenti, aut alia similis: differre debent actionem, et post tempus agere. Ideo enim et dilatoriae istae exceptiones appellantur. Alioquin si intra tempus egerint, obiectaque sit exceptio: neque eo iudicio quidquam consequerentur propter exceptionem, neque post tempus olim agere poterant, cum temere rem in iudicium deducebant, et consumebant, qua ratione rem amittebant. Hodie autem non ita stricte haec procedere volumus: sed eum, qui ante tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus est, Zenonianae Constitutioni subiacere censemus, quam sacratissimus legislator, de iis, qui tempore plus petierint, protulit: vt et inducias

1 Hal. inserit *quod.* 2 Hal. inserit *a te.* 3 Hal inserit *pecunia.* 4 *omnino,* 5 *quam.*

ducias, quas ipse actor sponte indulserit, vel [1] natura actionis continet, contemserit, in duplum habeant ii, qui talem iniuriam passi sunt: et post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint: vt actores tali poena perterriti, tempora litium doceantur obseruare. §. 10. Praeterea etiam ex persona dilatoriae sunt exceptiones, quales sunt procuratoriae: veluti si per militem aut mulierem agere quis velit. Nam militibus nec pro patre, vel matre, vel vxore, nec ex sacro rescripto procuratorio nomine experiri conceditur: suis vero negotiis superesse sine offensa [2] disciplinae possunt. Eas vero exceptiones, quae olim procuratoribus propter infamiam, vel dantis, vel ipsius procuratoris, opponebantur: cum in iudiciis frequentari nullo modo perspeximus, conquiescere sanximus [3]: ne dum de his altercatur, ipsius negotii disceptatio proteletur.

Tit. XIV.

DE REPLICATIONIBVS.

Interdvm euenit, vt exceptio, quae prima facie iusta videatur [4], inique noceat. Quod cum accidit, alia allegatione opus est, adiuuandi actoris gratia, quae replicatio vocatur: quia per eam replicatur, atque resoluitur ius exceptionis. Veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat, deinde postea in contrarium pacti sunt, id est, vt creditori petere liceat: si creditor agat, et excipiat debitor, vt ita demum condemnetur, si non conuenerit, ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio: conuenit enim ita: namque nihilominus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sint. Sed quia iniquum est, creditorem excludi, replicatio ei dabitur ex posteriore pacto conuento. §. 1. Rursus interdum euenit, vt replicatio, quae prima facie iusta est, inique noceat. Quod cum accidit, alia allegatione opus est, adiuuandi rei gratia, quae duplicatio vocatur. §. 2. Et si rursus ea prima facie iusta videatur, sed propter aliquam causam actori inique noceat, rursus alia allegatione opus est, qua actor adiuuetur, quae dicitur triplicatio. §. 3. Quarum omnium exceptionum vsum interdum vlterius, quam diximus, varietas negotiorum introduxit: quas omnes apertius ex Digestorum latiore volumine facile est cognoscere. §. 4. Exceptiones autem, quibus debitor defenditur, plerumque accommodari solent etiam fideiussoribus eius, et recte: quia quod ab iis petitur, id ab ipso debitore peti videtur: quia mandati iudicio redditurus est eis, quod ii pro eo soluerint. Qua ratione et si de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conuenti illis quoque, qui pro eo obligati essent, ac si cum ipsis pactus esset, ne ab iis ea pecunia peteretur. Sane quaedam exceptiones non solent his accommodari. Ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, et cum eo creditor experiatur, defenditur per exceptionem, Nisi [5] bonis cesserit. Sed haec exceptio fideiussoribus non datur: ideo scilicet, quia qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, vt cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab iis, quos pro eo obligauit, suum consequi.

Tit. XV.

DE INTERDICTIS.

Seqvitvr, vt dispiciamus de interdictis seu actionibus, quae pro his exercentur. Erant autem interdicta, formae atque conceptiones verborum, quibus Praetor aut iubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat: quod tunc maxime faciebat, cum de possessione, aut quasi possessione inter aliquos contendebatur. §. 1. Summa autem diuisio interdictorum haec est, quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. Prohibitoria sunt, quibus [6] vetat aliquid fieri: veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti, quo ei ius erat inferendi: vel in sacro loco aedificari, vel in flumine publico ripaue eius aliquid fieri, quo peius nauigetur. Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid iubet: veluti bonorum possessori possessionem eorum, quae quis pro herede, aut pro possessore possidet ex ea hereditate: aut cum iubet ei, qui vi [7] possessione fundi deiectus sit, restitui possessionem. Exhibitoria sunt, per quae iubet exhiberi: veluti eum, cuius de libertate agitur: aut libertum, cui patronus operas indicere velit: aut parenti

1 Hal. inserit *quas.* 2 Hal. inserit *militaris.* 3 *sancimus.* 4 *videtur, tamen.* 5 *si bonis.* 6 Hal. inserit *Praetor.* 7 Hal. inserit *de.*

renti liberos, qui in poteſtate eius ſunt. Sunt tamen, qui putant proprie interdicta ea vocari, quae prohibitoria ſunt, quia interdicere eſt denunciare et prohibere: reſtitutoria autem et exhibitoria proprie decreta vocari. Sed tamen obtinuit, omnia interdicta appellari, quia inter duos dicuntur. §. 2. Sequens diuiſio interdictorum haec eſt: quod quaedam adipiſcendae poſſeſſionis cauſa comparata ſunt, quaedam retinendae, quaedam recuperandae. §. 3. Adipiſcendae poſſeſſionis cauſa interdictum accommodatur bonorum poſſeſſori, quod appellatur Quorum bonorum: eiusque vis et poteſtas haec eſt, vt quod ex iis bonis quisque, quorum poſſeſſio alicui data eſt, pro herede aut pro poſſeſſore poſſideat: id ei, cui bonorum poſſeſſio data eſt, reſtituere debeat. Pro herede autem poſſidere videtur, qui putat ſe heredem eſſe. Pro poſſeſſore is poſſidet, qui nullo iure rem hereditariam, vel etiam totam hereditatem, ſciens ad ſe non pertinere, poſſidet. Ideo autem adipiſcendae poſſeſſionis vocatur interdictum: quia ei tantum vtile eſt, qui nunc primum conatur adipiſci rei poſſeſſionem. Itaque ſi quis adeptus poſſeſſionem, amiſerit eam: hoc interdictum ei inutile eſt. Interdictum quoque quod appellatur Saluianum, adipiſcendae poſſeſſionis cauſa comparatum eſt: eoque vtitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigiſſet. §. 4. Retinendae poſſeſſionis cauſa comparata ſunt interdicta Vti poſſidetis, et Vtrubi: cum ab vtraque parte de proprietate alicuius rei controuerſia ſit: et ante quaeritnr, vter ex litigatoribus poſſidere, et vter petere debeat. Namque niſi ante exploratum fuerit, vtrius eorum poſſeſſio ſit, non poteſt petitoria actio inſtitui: quia et ciuilis et naturalis ratio facit, vt alius poſſideat, alius a poſſidente petat. Et quia longe commodius eſt poſſidere potius quam petere: ideo plerumque et fere ſemper ingens exiſtit contentio de ipſa poſſeſſione. Commodum autem poſſidendi in eo eſt, quod etiamſi eius res non ſit, qui poſſidet, ſi modo actor non potuerit ſuam eſſe probare, remanet ſuo loco poſſeſſio. Propter quam cauſam cum obſcura ſunt vtriusque iura, contra petitorem iudicari ſolet. Sed interdicto quidem Vti poſſidetis, de fundi vel aedium poſſeſſione contenditur: Vtrubi vero interdicto, de rerum mobilium poſſeſſione. Quorum vis ac poteſtas plurimam inter ſe differentiam apud veteres habebat. Nam Vti poſſidetis interdicto is vincebat, qui interdicti tempore poſſidebat: ſi modo nec vi, nec clam, nec precario nactus fuerat ab aduerſario poſſeſſionem, etiamſi alium vi expulerat, aut clam abripuerat [1] alienam poſſeſſionem, aut precario rogauerat aliquem, vt ſibi poſſidere liceret. Vtrubi vero interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni nec vi, nec clam, nec precario ab aduerſario poſſidebat. Hodie tamen aliter obſeruatur. Nam utriusque interdicti poteſtas (quantum ad poſſeſſionem pertinet) exaequata eſt, vt ille vincat et in re ſoli, et in re mobili, qui poſſeſſionem, nec vi, nec clam, nec precario ab aduerſario litis conteſtatae tempore detinet. §. 5. Poſſidere autem videtur quisque non ſolum ſi ipſe poſſideat, ſed et ſi eius nomine aliquis in poſſeſſione ſit: licet is eius iuri ſubiectus non ſit, qualis eſt colonus et inquilinus. Per eos quoque, apud quos depoſuerit quis, aut quibus commodauerit, ipſe poſſidere videtur. Et hoc eſt quod dicitur, retinere poſſeſſionem poſſe aliquem per quemlibet, qui eius nomine ſit in poſſeſſione. Quin etiam animo quoque retineri [2] poſſeſſionem placet, id eſt, vt quamuis neque ipſe ſit in poſſeſſione, neque eius nomine alius, tamen ſi non derelinquendae poſſeſſionis animo, ſed poſtea reuerſurus inde diſceſſerit, retinere poſſeſſionem videatur. Adipiſci vero poſſeſſionem per quos aliquis poteſt, ſecundo libro expoſuimus. Nec vlla dubitatio eſt, quin animo ſolo adipiſci poſſeſſionem nemo poteſt. §. 6. Recuperandae poſſeſſionis cauſa ſolet interdici, ſi quis ex poſſeſſione fundi, vel aedium vi deiectus fuerit. Nam ei proponitur interdictum Vnde vi, per quod is, qui deiecit, cogitur ei reſtituere poſſeſſionem, licet is ab eo, qui deiecit, vi, vel clam, vel precario poſſidebat. Sed ex Conſtitutionibus ſacris, vt ſupra diximus, ſi quis rem per vim occupauerit, ſi quidem in bonis eius eſt, dominio eius priuatur: ſi aliena, poſt eius reſtitutionem etiam aeſtimationem rei dare vim paſſo compellitur. Qui autem aliquem de poſſeſſione per vim deiecerit: tenetur lege Iulia de vi priuata, aut de vi publica: ſed de vi priuata, ſi ſine armis

1 *arripuerat.* 2 *Animo quoque ſolo retinere.*

mis vim fecerit: sin autem cum armis eum de possessione [1] expulerit, de vi publica [2]. Armorum autem appellatione non solum scuta, et gladios, et galeas significari intelligimus, sed et fustes et lapides. §. 7. Tertia diuisio interdictorum haec est, quod aut simplicia sunt, aut duplicia. Simplicia sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia restitutoria, aut exhibitoria. Namque actor est, qui desiderat aut exhiberi, aut restitui: reus est is, a quo desideratur, vt restituat, aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt, veluti cum prohibet Praetor in loco sacro, vel in flumine pnblico, ripaue eius aliquid fieri. Nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat: reus est, qui aliquid facere conatur. Duplicia sunt, veluti Vti possidetis interdictum, et Vtrubi. Ideo autem duplicia vocantur, quia par vtriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam praecipue reus vel actor intelligitur: sed vnusquisque tam rei, quam actoris partes sustinet. §. 8. De ordine et vetere exitu interdictorum superuacuum est hodie dicere. Nam quoties extra ordinem ius dicitur (qualia sunt hodie omnia iudicia) non est necesse reddi interdictum: sed perinde iudicatur sine interdictis, ac si vtilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

Tit. XVI.

De poena temere litigantium.

Nunc admonendi sumus, magnam curam egisse eos, qui iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent: quod et nobis studio est. Idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium, quam eorum, cum quibus ageretur, modo pecuniaria poena, modo iurisiurandi religione, modo infamiae metu coercetur. §. 1. Ecce enim iusiurandum omnibus, qui conueniuntur, ex Constitutione nostra defertur. Nam reus non aliter suis allegationibus vtitur, nisi prius iurauerit, quod putans sese bona instantia vti, ad contradicendum peruenit. At aduersus inficiantes, ex quibusdam causis dupli vel tripli actio constituitur; veluti si damni iniuriae, aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agetur. Statim autem ab initio pluris quam simpli est actio: veluti furti manifesti quadrupli, nec manifesti dupli. Nam ex causis his et aliis quibusdam, siue quis neget, siue fateatur, pluris quam simpli est actio. Item actoris quoque calumnia coercetur. Nam etiam actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra Constitutione. Vtriusque etiam partis aduocati iusiurandum subeunt, quod alia nostra Constitutione comprehensum est. Haec autem omnia pro veteri calumniae actione introducta sunt, quae in desuetudinem abiit: quia in partem decimam litis actores mulctabat, quod nunquam factum esse inuenimus: sed pro his introductum est et praefatum iusiurandum, et vt improbus litigator et damnum et impensas litis inferre aduersario suo cogatur. §. 2. Ex quibusdam iudiciis damnati ignominiosi fiunt: veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo, item tutelae, mandati, depositi, directis non contrariis actionibus, [3] pro socio, quae ab vtraque parte directa est: et ob id quilibet ex sociis eo iudicio damnatus, ignominia notatur. Sed furti quidem, aut vi bonorum raptorum, aut iniuriarum, aut de dolo, non solum damnati notantur ignominia, sed etiam pacti, et recte. Plurimum enim interest, vtrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit. §. 3. Omnium autem actionum instituendarum principium ab ea parte edicti proficiscitur, qua Praetor edicit de in ius vocando. Vtique enim in primis aduersarius in ius vocandus est ad eum [4], qui ius dicturus sit. Qua parte Praetor parentibus et patronis, item parentibus liberisque patronorum et patronarum hunc praestat honorem, vt non aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare, quam si id ab ipso Praetore postulauerint, et impetrauerint. Et si quis aliter vocauerit, in eum poenam solidorum quinquaginta constituit.

Tit. XVII.

De officio iudicis.

Superest vt de officio iudicis dispiciamus. Et quidem inprimis illud obseruare debet iudex, ne aliter iudicet, quam quod [5] legibus, aut Constitutionibus, aut moribus proditum est. §. 1. Ideoque si noxali iudicio addictus [6] est, obser-

1 Hal. inserit *vi*. 2 Hal. addit *tenetur*. 3 Hal. inserit *item*. 4 *id est, ad eum vocandus*. 5 Apud Hal. deest *quod*. 6 *aditus*.

renti liberos, qui in potestate eius sunt. Sunt tamen, qui putant proprie interdicta ea vocari, quae prohibitoria sunt, quia interdicere est denunciare et prohibere: restitutoria autem et exhibitoria proprie decreta vocari. Sed tamen obtinuit, omnia interdicta appellari, quia inter duos dicuntur. §. 2. Sequens diuisio interdictorum haec est: quod quaedam adipiscendae possessionis causa comparata sunt, quaedam retinendae, quaedam recuperandae. §. 3. Adipiscendae possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur Quorum bonorum: eiusque vis et potestas haec est, vt quod ex iis bonis quisque, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore possideat: id ei, cui bonorum possessio data est, restituere debeat. Pro herede autem possidere videtur, qui putat se heredem esse. Pro possessore is possidet, qui nullo iure rem hereditariam, vel etiam totam hereditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. Ideo autem adipiscendae possessionis vocatur interdictum: quia ei tantum vtile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem. Itaque si quis adeptus possessionem, amiserit eam: hoc interdictum ei inutile est. Interdictum quoque quod appellatur Saluianum, adipiscendae possessionis causa comparatum est: eoque vtitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. §. 4. Retinendae possessionis causa comparata sunt interdicta Vti possidetis, et Vtrubi: cum ab vtraque parte de proprietate alicuius rei controuersia sit: et ante quaeritur, vter ex litigatoribus possidere, et vter petere debeat. Namque nisi ante exploratum fuerit, vtrius eorum possessio sit, non potest petitoria actio institui: quia et ciuilis et naturalis ratio facit, vt alius possideat, alius a possidente petat. Et quia longe commodius est possidere potius quam petere: ideo plerumque et fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione. Commodum autem possidendi in eo est, quod etiamsi eius res non sit, qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet suo loco possessio. Propter quam causam cum obscura sunt vtriusque iura, contra petitorem iudicari solet. Sed interdicto quidem Vti possidetis, de fundi vel aedium possessione contenditur: Vtrubi vero interdicto, de rerum mobilium possessione. Quorum vis ac potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat. Nam Vti possidetis interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat: si modo nec vi, nec clam, nec precario nactus fuerat ab aduersario possessionem, etiamsi alium vi expulerat, aut clam abripuerat [1] alienam possessionem, aut precario rogauerat aliquem, vt sibi possidere liceret. Vtrubi vero interdicto is vincebat, qui maiore parte eius anni nec vi, nec clam, nec precario ab aduersario possidebat. Hodie tamen aliter obseruatur. Nam utriusque interdicti potestas (quantum ad possessionem pertinet) exaequata est, vt ille vincat et in re soli, et in re mobili, qui possessionem, nec vi, nec clam, nec precario ab aduersario litis contestatae tempore detinet. §. 5. Possidere autem videtur quisque non solum si ipse possideat, sed et si eius nomine aliquis in possessione sit: licet is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus et inquilinus. Per eos quoque, apud quos deposuerit quis, aut quibus commodauerit, ipse possidere videtur. Et hoc est quod dicitur, retinere possessionem posse aliquem per quemlibet, qui eius nomine sit in possessione. Quin etiam animo quoque retineri [2] possessionem placet, id est, vt quamuis neque ipse sit in possessione, neque eius nomine alius, tamen si non derelinquendae possessionis animo, sed postea reuersurus inde discesserit, retinere possessionem videatur. Adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus. Nec vlla dubitatio est, quin animo solo adipisci possessionem nemo potest. §. 6. Recuperandae possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi, vel aedium vi deiectus fuerit. Nam ei proponitur interdictum Vnde vi, per quod is, qui deiecit, cogitur ei restituere possessionem, licet is ab eo, qui deiecit, vi, vel clam, vel precario possidebat. Sed ex Constitutionibus sacris, vt supra diximus, si quis rem per vim occupauerit, si quidem in bonis eius est, dominio eius priuatur: si aliena, post eius restitutionem etiam aestimationem rei dare vim passo compellitur. Qui autem aliquem de possessione per vim deiecerit: tenetur lege Iulia de vi priuata, aut de vi publica: sed de vi priuata, si sine armis

1 *arripuerat.* 2 *Animo quoque solo retinere.*

mis vim fecerit: ſin autem cum armis eum de poſſeſſione [1] expulerit, de vi publica [2]. Armorum autem appellatione non ſolum ſcuta, et gladios, et galeas ſignificari intelligimus, ſed et fuſtes et lapides. §. 7. Tertia diuiſio interdictorum haec eſt, quod aut ſimplicia ſunt, aut duplicia. Simplicia ſunt, veluti in quibus alter actor, alter reus eſt: qualia ſunt omnia reſtitutoria, aut exhibitoria. Namque actor eſt, qui deſiderat aut exhiberi, aut reſtitui: reus eſt is, a quo deſideratur, vt reſtituat, aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia ſimplicia ſunt, alia duplicia. Simplicia ſunt, veluti cum prohibet Praetor in loco ſacro, vel in flumine pnblico, ripaue eius aliquid fieri. Nam actor eſt, qui deſiderat, ne quid fiat: reus eſt, qui aliquid facere conatur. Duplicia ſunt, veluti Vti poſſidetis interdictum, et Vtrubi. Ideo autem duplicia vocantur, quia par vtriusque litigatoris in his conditio eſt, nec quisquam praecipue reus vel actor intelligitur: ſed vnusquisque tam rei, quam actoris partes ſuſtinet. §. 8. De ordine et vetere exitu interdictorum ſuperuacuum eſt hodie dicere. Nam quoties extra ordinem ius dicitur (qualia ſunt hodie omnia iudicia) non eſt neceſſe reddi interdictum: ſed perinde iudicatur ſine interdictis, ac ſi vtilis actio ex cauſa interdicti reddita fuiſſet.

Tit. XVI.

DE POENA TEMERE LITIGANTIVM.

NVNC admonendi ſumus, magnam curam egiſſe eos, qui iura ſuſtinebant, ne facile homines ad litigandum procederent: quod et nobis ſtudio eſt. Idque eo maxime fieri poteſt, quod temeritas tam agentium, quam eorum, cum quibus ageretur, modo pecuniaria poena, modo iurisiurandi religione, modo infamiae metu coercetur. §. 1. Ecce enim iusiurandum omnibus, qui conueniuntur, ex Conſtitutione noſtra defertur. Nam reus non aliter ſuis allegationibus vtitur, niſi prius iurauerit, quod putans ſeſe bona inſtantia vti, ad contradicendum peruenit. At aduerſus inficiantes, ex quibusdam cauſis dupli vel tripli actio conſtituitur: veluti ſi damni iniuriae, aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agetur. Statim autem ab initio pluris quam ſimpli eſt actio: veluti furti manifeſti quadrupli, nec manifeſti dupli. Nam ex cauſis his et aliis quibusdam, ſiue quis neget, ſiue fateatur, pluris quam ſimpli eſt actio. Item actoris quoque calumnia coercetur. Nam etiam actor pro calumnia iurare cogitur ex noſtra Conſtitutione. Vtriusque etiam partis aduocati iusiurandum ſubeunt, quod alia noſtra Conſtitutione comprehenſum eſt. Haec autem omnia pro veteri calumniae actione introducta ſunt, quae in deſuetudinem abiit: quia in partem decimam litis actores mulctabat, quod nunquam factum eſſe inuenimus: ſed pro his introductum eſt et praefatum iusiurandum, et vt improbus litigator et damnum et impenſas litis inferre aduerſario ſuo cogatur. §. 2. Ex quibusdam iudiciis damnati ignominioſi fiunt: veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo, item tutelae, mandati, depoſiti, directis non contrariis actionibus, [3] pro ſocio, quae ab vtraque parte directa eſt: et ob id quilibet ex ſociis eo iudicio damnatus, ignominia notatur. Sed furti quidem, aut vi bonorum raptorum, aut iniuriarum, aut de dolo, non ſolum damnati notantur ignominia, ſed etiam pacti, et recte. Plurimum enim intereſt, vtrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor ſit. §. 3. Omnium autem actionum inſtituendarum principium ab ea parte edicti proficiſcitur, qua Praetor edicit de in ius vocando. Vtique enim in primis aduerſarius in ius vocandus eſt ad eum [4], qui ius dicturus ſit. Qua parte Praetor parentibus et patronis, item parentibus liberisque patronorum et patronarum hunc praeſtat honorem, vt non aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare, quam ſi id ab ipſo Praetore poſtulauerint, et impetrauerint. Et ſi quis aliter vocauerit, in eum poenam ſolidorum quinquaginta conſtituit.

Tit. XVII.

DE OFFICIO IVDICIS.

SVPEREST vt de officio iudicis diſpiciamus. Et quidem inprimis illud obſeruare debet iudex, ne aliter iudicet, quam quod [5] legibus, aut Conſtitutionibus, aut moribus proditum eſt. §. 1. Ideoque ſi noxali iudicio addictus [6] eſt, obſer-

1 Hal. inſerit *vi.* 2 Hal. addit *tenetur.* 3 Hal. inſerit *item.* 4 *id eſt, ad eum vocandus.* 5 Apud Hal. deeſt *quod.* 6 *aditus.*

obseruare debet, vt si condemnandus videtur dominus, ita debeat condemnare, Publium Maeuium Lucio Titio in decem aureos condemno, aut noxam dedere. §. 2. Et si in rem actum sit [1], siue contra petitorem iudicauerit, absoluere debet possessorem: siue contra possessorem, iubere eum debet, vt rem ipsam restituat cum fructibus. Sed si possessor neget, in praesenti se restituere posse, et sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum est ei: vt tamen de litis aestimatione caueat cum fideiussore, si intra tempus, quod ei datum est, non restituisset. Et si hereditas petita sit: eadem circa fructus interueniunt, quae diximus interuenire in [2] singularum rerum petitione. Illorum autem fructuum, quos culpa sua possessor non perceperit [3], in vtraque actione eadem ratio pene habetur, si praedo fuerit. Si vero bona fide possessor fuerit, non habetur ratio [4] consumtorum, neque non perceptorum. Post inchoatam autem petitionem, etiam illorum fructuum ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumti sunt. §. 3. Si ad exhibendum actum fuerit, non sufficit, si exhibeat rem is, cum quo actum est: sed opus est, vt etiam rei causam debeat exhibere, id est, vt eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset. Ideoque si inter moras vsucapta sit res a possessore: nihilominus condemnabitur. Praeterea fructuum medii temporis, id est, eius, quod post acceptum ad exhibendum iudicium, ante rem iudicatam intercessit: rationem habere debet iudex. Quod si neget is [5], cum quo ad exhibendum actum est, in praesenti [6] exhibere posse, et tempus exhibendi causa petat, idque sine frustratione postulare videatur, dari ei debet: vt tamen caueat se restituturum. Quod si neque statim iussu iudicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caueat, condemnandus sit in id, quod actoris intererat ab initio rem exhibitam esse [7]. §. 4. Si familiae erciscundae iudicio actum sit, singulas res singulis heredibus adiudicare debet. Et si in alterius persona praegrauare videatur adiudicatio, debet hunc inuicem coheredi certa pecunia (sicut iam dictum est) condemnare. Eo quoque nomine coheredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hereditarii fundi perceperit, aut rem hereditariam corruperit, aut consumserit. Quae quidem similiter inter plures quoque, quam duos coheredes subsequuntur. §. 5. Eadem interueniunt, et si communi diuidundo de pluribus rebus actum fuerit. Quod si de vna re veluti fundo, si quidem iste fundus commode regionibus diuisionem recipiat, partes eius singulis adiudicare debet: et si vnius pars praegrauare videbitur, is inuicem certa pecunia alteri condemnandus est. Quod si commode diuidi non possit: veluti homo [8] forte, aut mulus erit, de quo actum sit: tunc totus vni adiudicandus est, et is inuicem alteri certa pecunia condemnandus [9]. §. 6. Si finium regundorum actum fuerit: dispicere debet iudex, an necessaria sit adiudicatio: quae sane vno casu necessaria est, si euidentioribus finibus distingui agros commodius sit, quam olim fuissent distincti. Nam tunc necesse est ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adiudicari: quo casu conueniens est, vt is alteri certa pecunia debeat condemnari. Eo quoque nomine damnandus est quisque hoc iudicio, quod forte circa fines aliquid malitiose commisit, verbi gratia, quia lapides finales furatus est, vel arbores finales cecidit [10]. Contumaciae quoque nomine quisque eo iudicio condemnatur: veluti si quis iubente iudice, metiri agros passus non fuerit. §. 7. Quod autem istis iudiciis alicui adiudicatum sit: id statum eius fit, cui adiudicatum est.

Tit. XVIII.

DE PVBLICIS IVDICIIS.

Pvblica iudicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quidquam simile habent cum ceteris iudiciis, de quibus locuti sumus: magnaque diuersitas est eorum, et in instituendis, et in exercendis [11]. §. 1. Publica autem dicta sunt, quod cuiuis ex populo executio eorum plerumque datur. §. 2. Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. Capitalia dicimus,

[1] Hal. addit *coram iudice.* 2 *de.* 3 Hal. addit *siue illorum, quos perceperit.* 4 *neque.* 5 *neget reus.* 6 Hal. addit *se.* 7 *si ab initio res exhibita esset.* 8 *veluti si homo.* 9 Hal. addit *est.* 10 *excidit.* 11 *et in instituendo et in exercendo.*

mus, quae vltimo ſupplicio afficiunt [1], vel aquae et ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cetera ſi quam infamiam irrogant cum damno pecuniario, haec publica quidem ſunt, non tamen capitalia. §. 3. Publica autem [2] ſunt haec: lex Iulia maieſtatis, quae in eos, qui contra Imperatorem vel Rempublicam aliquid moliti ſunt, ſuum vigorem extendit. Huius poena animae amiſſionem ſuſtinet, et memoria rei etiam poſt mortem damnatur. §. 4. Item lex Iulia de adulteriis coercendis, quae non ſolum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, ſed et eos, qui cum maſculis nefandam libidinem exercere audent. Sed eadem lege Iulia etiam ſtupri flagitium punitur, cum quis ſine vi vel virginem, vel viduam honeſte viuentem ſtuprauerit. Poenam autem eadem lex irrogat peccatoribus, ſi honeſti ſunt, publicationem partis dimidiae bonorum: ſi humiles, corporis coercitionem cum relegatione. §. 5. Item lex Cornelia de ſicariis, quae homicidas vltore ferro perſequitur, vel eos, qui hominis occidendi cauſa cum telo ambulant. Telum autem, vt Gaius noſter in interpretatione legum duodecim tabularum ſcriptum reliquit, vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur, ſed et omne ſignificatur, quod manu cuiusdam mittitur [3]. Sequitur ergo, vt lapis, et lignum, et ferrum hoc nomine contineatur, dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, a Graeca voce ἀπὸ τοῦ τηλοῦ: et hanc ſignificationem inuenire poſſumus et in Graeco nomine. Nam quod nos telum appellamus, illi βέλος appellant ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι [4]. Admonet nos Xenophon, nam ita ſcribit: καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι. Sicarii autem appellantur a ſica, quod ſignificat ferream cultrum. Eadem lege et venefici capite damnantur, qui artibus odioſis, tam venenis, quam ſuſurris magicis homines occiderint, vel mala medicamenta publice vendiderint. §. 6. Alia deinde lex aſperrimum crimen noua poena perſequitur, quae Pompeia de parricidiis vocatur: qua cauetur, vt ſi quis parentis, aut filii, aut omnino affectionis eius, quae nuncupatione parricidii continetur [5], fata properauerit [6], ſiue clam, ſiue palam id auſus fuerit: nec non is, cuius dolo malo id factum eſt, vel conſcius criminis exiſtit, licet extraneus ſit, poena parricidii puniatur: et neque gladio, neque ignibus, neque vlla alia ſolemni poena [7] ſubiiciatur, ſed inſutus culeo cum cane et gallo gallinaceo, et vipera, et ſimia, et inter eas ſerales anguſtias comprehenſus, ſecundum quod regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare, vel in amnem proiiciatur: vt omnium elementorum vſu viuus carere incipiat, et ei caelum ſuperſtiti, et terra mortuo auferatur. Si quis autem alias cognatione vel affinitate perſonas coniunctas necauerit, poenam legis Corneliae de ſicariis ſuſtinebit. §. 7. Item lex Cornelia de falſis, quae etiam teſtamentaria vocatur, poenam irrogat ei, qui teſtamentum, vel aliud inſtrumentum falſum ſcripſerit, ſignauerit, recitauerit, ſubiecerit: quiue ſignum adulterinum fecerit, ſculpſerit, expreſſerit ſciens dolo malo. Eiusque legis poena in ſeruos vltimum ſupplicium eſt (quod etiam in lege de ſicariis et veneficis ſeruatur) in liberos vero deportatio. §. 8. Item lex Iulia de vi publica ſeu priuata aduerſus eos exoritur, qui vim vel armatam, vel ſine armis commiſerint. Sed ſi quidem armata vis redarguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur: ſi vero ſine armis, in tertiam partem bonorum [8] publicatio imponitur. Sin autem per vim raptus virginis, vel viduae, vel ſanctimonialis, vel alterius fuerit perpetratus, tunc et peccatores [9], et ii, qui opem [10] flagitio dederunt, capite puniuntur, ſecundum noſtrae Conſtitutionis definitionem, ex qua hoc apertius [11] eſt ſcire. §. 9. Item lex Iulia peculatus eos punit, qui pecuniam [12], vel rem publicam, vel ſacram, vel religioſam furati fuerint. Sed ſi quidem ipſi Iudices tempore adminiſtrationis publicas pecunias ſubtraxerint, capitali animaduerſione puniantur: et non ſolum hi, ſed etiam qui miniſterium eis ad hoc exhibuerint, vel qui ſubtractas ab his ſcientes ſuſceperint. Alii vero qui in hanc legem inciderint, poenae deportationis

1 *afficiunt homines, vel etiam aquae.* 2 Hal. inſerit *iudicia.* 3 *ſignificat, quodam cuiusque iacitur.* 4 Haec tria verba ignorat Hal. 5 *adfinitatis eius, quae nuncupatis parentum continetur.* 6 *praeparauerit.* 7 *vlli alii ſol. poenae.* 8 *ſuorum.* 9 *raptores.* 10 Hal. inſerit *huic.* 11 Hal. inſerit *poſſibile.* 12 *qui publicam vel rem ſacram.*

obferuare debet, vt fi condemnandus videtur dominus, ita debeat condemnare, Publium Maeuium Lucio Titio in decem aureos condemno, aut noxam dedere. §. 2. Et fi in rem actum fit [1], fiue contra petitorem iudicauerit, abfoluere debet poffefforem: fiue contra poffefforem, iubere eum debet, vt rem ipfam reftituat cum fructibus. Sed fi poffeffor neget, in praefenti fe reftituere poffe, et fine fruftratione videbitur tempus reftituendi caufa petere, indulgendum eft ei: vt tamen de litis aeftimatione caueat cum fideiuffore, fi intra tempus, quod ei datum eft, non reftituiffet. Et fi hereditas petita fit: eadem circa fructus interueniunt, quae diximus interuenire in [2] fingularum rerum petitione. Illorum autem fructuum, quos culpa fua poffeffor non perceperit [3], in vtraque actione eadem ratio pene habetur, fi praedo fuerit. Si vero bona fide poffeffor fuerit, non habetur ratio [4] confumtorum, neque non perceptorum. Poft inchoatam autem petitionem, etiam illorum fructuum ratio habetur, qui culpa poffefforis percepti non funt, vel percepti confumti funt. §. 3. Si ad exhibendum actum fuerit, non fufficit, fi exhibeat rem is, cum quo actum eft: fed opus eft, vt etiam rei caufam debeat exhibere, id eft, vt eam caufam habeat actor, quam habiturus effet, fi cum primum ad exhibendum egiffet, exhibita res fuiffet. Ideoque fi inter moras vfucapta fit res a poffeffore: nihilominus condemnabitur. Praeterea fructuum medii temporis, id eft, eius, quod poft acceptum ad exhibendum iudicium, ante rem iudicatam interceffit: rationem habere debet iudex. Quod fi neget is [5], cum quo ad exhibendum actum eft, in praefenti [6] exhibere poffe, et tempus exhibendi caufa petat, idque fine fruftratione poftulare videatur, dari ei debet: vt tamen caueat fe reftituturum. Quod fi neque ftatim iuffu iudicis rem exhibeat, neque poftea exhibiturum fe caueat, condemnandus fit in id, quod actoris intererat ab initio rem exhibitam effe [7]. §. 4. Si familiae ercifcundae iudicio actum fit, fingulas res fingulis heredibus adiudicare debet. Et fi in alterius perfona praegrauare videatur adiudicatio, debet hunc inuicem coheredi certa pecunia (ficut iam dictum eft) condemnare. Eo quoque nomine coheredi quisque fuo condemnandus eft, quod folus fructus hereditarii fundi perceperit, aut rem hereditariam corruperit, aut confumferit. Quae quidem fimiliter inter plures quoque, quam duos coheredes fubfequuntur. §. 5. Eadem interueniunt, et fi communi diuidundo de pluribus rebus actum fuerit. Quod fi de vna re veluti fundo, fi quidem ifte fundus commode regionibus diuifionem recipiat, partes eius fingulis adiudicare debet: et fi vnius pars praegrauare videbitur, is inuicem certa pecunia alteri condemnandus eft. Quod fi commode diuidi non poffit: veluti homo [8] forte, aut mulus erit, de quo actum fit: tunc totus vni adiudicandus eft, et is inuicem alteri certa pecunia condemnandus [9]. §. 6. Si finium regundorum actum fuerit: difpicere debet iudex, an neceffaria fit adiudicatio: quae fane vno cafu neceffaria eft, fi euidentioribus finibus diftingui agros commodius fit, quam olim fuiffent diftincti. Nam tunc neceffe eft ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adiudicari: quo cafu conueniens eft, vt is alteri certa pecunia debeat condemnari. Eo quoque nomine damnandus eft quisque hoc iudicio, quod forte circa fines aliquid malitiofe commifit, verbi gratia, quia lapides finales furatus eft, vel arbores finales cecidit [10]. Contumaciae quoque nomine quisque eo iudicio condemnatur: veluti fi quis iubente iudice, metiri agros paffus non fuerit. §. 7. Quod autem iftis iudiciis alicui adiudicatum fit: id ftatum eius fit, cui adiudicatum eft.

Tit. XVIII.

DE PVBLICIS IVDICIIS.

Pvblica iudicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quidquam fimile habent cum ceteris iudiciis, de quibus locuti fumus: magnaque diuerfitas eft eorum, et in inftituendis, et in exercendis [11]. §. 1. Publica autem dicta funt, quod cuiuis ex populo executio eorum plerumque datur. §. 2. Publicorum iudiciorum quaedam capitalia funt, quaedam non capitalia. Capitalia dicimus,

[1] Hal. addit *coram iudice.* 2 *de.* 3 Hal. addit *fiue illorum, quos perceperit.* 4 *neque.* 5 *neget reus.* 6 Hal. addit *fe.* 7 *fi ab initio res exhibita effet.* 8 *veluti fi homo.* 9 Hal. addit *eft.* 10 *excidit.* 11 *et in inftituendo et in exercendo.*

mus, quae vltimo ſupplicio afficiunt [1], vel aquae et ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cetera ſi quam infamiam irrogant cum damno pecuniario, haec publica quidem ſunt, non tamen capitalia. §. 3. Publica autem [2] ſunt haec: lex Iulia maieſtatis, quae in eos, qui contra Imperatorem vel Rempublicam aliquid moliti ſunt, ſuum vigorem extendit. Huius poena animae amiſſionem ſuſtinet, et memoria rei etiam poſt mortem damnatur. §. 4. Item lex Iulia de adulteriis coercendis, quae non ſolum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, ſed et eos, qui cum maſculis nefandam libidinem exercere audent. Sed eadem lege Iulia etiam ſtupri flagitium punitur, cum quis ſine vi vel virginem, vel viduam honeſte viuentem ſtuprauerit. Poenam autem eadem lex irrogat peccatoribus, ſi honeſti ſunt, publicationem partis dimidiae bonorum: ſi humiles, corporis coercitionem cum relegatione. §. 5. Item lex Cornelia de ſicariis, quae homicidas vltore ferro perſequitur, vel eos, qui hominis occidendi cauſa cum telo ambulant. Telum autem, vt Gaius noſter in interpretatione legum duodecim tabularum ſcriptum reliquit, vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur, ſed et omne ſignificatur, quod manu cuiusdam mittitur [3]. Sequitur ergo, vt lapis, et lignum, et ferrum hoc nomine contineatur, dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, a Graeca voce ἀπὸ τοῦ τηλοῦ: et hanc ſignificationem inuenire poſſumus et in Graeco nomine. Nam quod nos telum appellamus, illi βέλος appellant ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι [4]. Admonet nos Xenophon, nam ita ſcribit: καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι. Sicarii autem appellantur a ſica, quod ſignificat ferream cultrum. Eadem lege et venefici capite damnantur, qui artibus odioſis, tam venenis, quam ſuſurris magicis homines occiderint, vel mala medicamenta publice vendiderint. §. 6. Alia deinde lex aſperrimum crimen noua poena perſequitur, quae Pompeia de parricidiis vocatur: qua cauetur, vt ſi quis parentis, aut filii, aut omnino affectionis eius, quae nuncupatione parricidii continetur [5], fata properauerit [6], ſiue clam, ſiue palam id auſus fuerit: nec non is, cuius dolo malo id factum eſt, vel conſcius criminis exiſtit, licet extraneus ſit, poena parricidii puniatur: et neque gladio, neque ignibus, neque vlla alia ſolemni poena [7] ſubiiciatur, ſed inſutus culeo cum cane et gallo gallinaceo, et vipera, et ſimia, et inter eas ferales anguſtias comprehenſus, ſecundum quod regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare, vel in amnem proiiciatur: vt omnium elementorum vſu viuus carere incipiat, et ei caelum ſuperſtiti, et terra mortuo auferatur. Si quis autem alias cognatione vel affinitate perſonas coniunctas necauerit, poenam legis Corneliae de ſicariis ſuſtinebit. §. 7. Item lex Cornelia de falſis, quae etiam teſtamentaria vocatur, poenam irrogat ei, qui teſtamentum, vel aliud inſtrumentum falſum ſcripſerit, ſignauerit, recitauerit, ſubiecerit: quiue ſignum adulterinum fecerit, ſculpſerit, expreſſerit ſciens dolo malo. Eiusque legis poena in ſeruos vltimum ſupplicium eſt (quod etiam in lege de ſicariis et veneficis ſeruatur) in liberos vero deportatio. §. 8. Item lex Iulia de vi publica ſeu priuata aduerſus eos exoritur, qui vim vel armatam, vel ſine armis commiſerint. Sed ſi quidem armata vis redarguatur, deportatio ei ex lege Iulia de vi publica irrogatur: ſi vero ſine armis, in tertiam partem bonorum [8] publicatio imponitur. Sin autem per vim raptus virginis, vel viduae, vel ſanctimonialis, vel alterius fuerit perpetratus, tunc et peccatores [9], et ii, qui opem [10] flagitio dederunt, capite puniuntur, ſecundum noſtrae Conſtitutionis definitionem, ex qua hoc apertius [11] eſt ſcire. §. 9. Item lex Iulia peculatus eos punit, qui pecuniam [12], vel rem publicam, vel ſacram, vel religioſam furati fuerint. Sed ſi quidem ipſi Iudices tempore adminiſtrationis publicas pecunias ſubtraxerint, capitali animaduerſione puniantur: et non ſolum hi, ſed etiam qui miniſterium eis ad hoc exhibuerint, vel qui ſubtractas ab his ſcientes ſuſceperint. Alii vero qui in hanc legem inciderint, poenae deportationis

1 *afficiunt homines, vel etiam aquae.* 2 Hal. inſerit *iudicia.* 3 *ſignificat, quodam cuiusque iacitur.* 4 Haec tria verba ignorat Hal. 5 *adfinitatis eius, quae nuncupatis parentum continetur.* 6 *praeparauerit.* 7 *vlli alii ſol. poenae.* 8 *ſuorum.* 9 *raptores.* 10 Hal. inſerit *huic.* 11 Hal. inſerit *poſſibile.* 12 *qui publicam vel rem ſacram.*

tionis fubiugantur. §. 10. Eft eft inter publica iudicia lex Fabia de plagiariis: quae interdum capitis poenam ex facris Conftitutionibus irrogat, interdum leuiorem. §. 11. Sunt praeterea publica Iudicia, lex Iulia de ambitu, lex Iulia repetundarum, et lex Iulia de annona, et lex Iulia de refiduis, quae de certis capitulis loquuntur: et animae quidem amiffionem non irrogant, aliis autem poenis eos fubiiciunt, qui praecepta earum neglexerint. Sed de publicis iudiciis haec expofuimus, vt vobis poffibile fit fummo digito, et quafi per indicem ea tetigiffe: alioquin diligentior eorum fcientia vobis ex latioribus Digeftorum feu Pandectarum libris Deo propitio aduentura eft.

D. IVSTI-

D. IVSTINIANI

SACRATISSIMI PRINCIPIS

DIGESTORVM

SEV

PANDECTARVM

IVRIS ENVCLEATI

EX OMNI VETERI IVRE COLLECTI

LIBRI QVINQVAGINTA.

AD PANDECTAS FLORENTINAS EXPRESSI

ET CVM EDITIONE NORICA COLLATI.

tionis fubiugantur. §. 10. Eft eft inter publica iudicia lex Fabia de plagiariis: quae interdum capitis poenam ex facris Conftitutionibus irrogat, interdum leuiorem. §. 11. Sunt praeterea publica Iudicia, lex Iulia de ambitu, lex Iulia repetundarum, et lex Iulia de annona, et lex Iulia de refiduis, quae de certis capitulis loquuntur: et animae quidem amiffionem non irrogant, aliis autem poenis eos fubiiciunt, qui praecepta earum neglexerint. Sed de publicis iudiciis haec expofuimus, vt vobis poffibile fit fummo digito, et quafi per indicem ea tetigiffe: alioquin diligentior eorum fcientia vobis ex latioribus Digeftorum feu Pandectarum libris Deo propitio aduentura eft.

D. IVSTI-

D. IVSTINIANI

SACRATISSIMI PRINCIPIS

DIGESTORVM

SEV

PANDECTARVM

IVRIS ENVCLEATI

EX OMNI VETERI IVRE COLLECTI

LIBRI QVINQVAGINTA.

AD PANDECTAS FLORENTINAS EXPRESSI

ET CVM EDITIONE NORICA COLLATI.

EPIGRAMMA

PANDECTIS FLORENTINIS INSERTVM.

ΒΙΒΛΟΝ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΑΝΑΞ ΤΕΧΝΗΣΑΤΟ ΤΗΝΔΕ
ΗΝ ΡΑ ΤΡΙΒΩΝΙΑΝΟΣ ΜΕΓΑΛΩΙ ΚΑΜΕ ΠΑΜΒΑΣΙΛΗΙ
ΟΙΑ ΤΙΣ ΗΡΑΚΛΗΙ ΠΑΝΑΙΟΛΟΝ ΑΣΠΙΔΑ ΤΕΥΞΑΣ
ΗΣ ΕΠΙ ΜΑΡΜΑΙΡΟΥΣΙΝ ΑΓΑΛΜΑΤΑ ΠΑΝΤΑ ΘΕΜΙΣΤΩΝ
ΑΝΘΡΩΠΟΙ Δ' ΑΣΙΗΣ ΤΕ ΔΟΡΥΚΤΗΤΟΥ ΤΕ ΛΙΒΥΣΣΗΣ
ΕΥΡΩΠΗΣ ΤΕ ΠΙΘΟΝΤΑΙ ΟΛΟΥ ΣΥΜΑΝΤΟΡΙ ΚΟΣΜΟΥ.

DE CONCEPTIONE DIGESTORVM.

IMPERATOR CAESAR FLAVIVS IVSTINIANVS PIVS FELIX INCLYTVS VICTOR AC TRIVMPHATOR SEMPER AVGVSTVS TRIBONIANO QVAESTORI SVO SALVTEM.

Deo auctore noſtrum gubernante Imperium, quod nobis a caeleſti maieſtate traditum eſt, et bella feliciter peragimus, et pacem decoramus, et ſtatum reipublicae ſuſtentamus: et ita noſtros animos ad Dei omnipotentis eregimus [1] adiutorium, vt neque armis confidamus, neque noſtris militibus, neque bellorum ducibus, vel noſtro ingenio, ſed omnem ſpem ad ſolam referamus ſummae prouidentiam trinitatis: vnde et mundi totius elementa proceſſerunt, et eorum [2] diſpoſitio in orbem terrarum producta eſt. §. 1. Cum itaque nihil tam ſtudioſum in omnibus rebus inuenitur, quam legum auctoritas, quae et diuinas et humanas res bene diſponit, et omnem iniquitatem expellit: reperimus autem omnem legum tramitem, qui ab vrbe Roma [3] condita et Romuleis deſcendit temporibus, ita eſſe confuſum, vt [in] infinitum extendatur, et nullius humanae naturae capacitate concludatur: primum nobis fuit ſtudium [4] ſacratiſſimis retro principibus initium ſumere, et eorum conſtitutiones emendare, et viae dilucidae tradere: quatenus in vnum codicem [5] congregatae, et omni ſuperuacua ſimilitudine, et iniquiſſima diſcordia abſolutae, vniuerſis hominibus promptum ſuae ſinceritatis [6] praebeant praeſidium. §. 2. Hocque opere conſummato, in vno volumine noſtro nomine praefulgente coadunato: cum ex paucis et tenuioribus releuati ad ſummam et pleniſſimam iuris emendationem peruenire properaremus, et omnem Romanam ſanctionem et colligere et emendare, et tot auctorum diſperſa volumina vno codice indita oſtendere, quod nemo [7] neque ſperare neque optare auſus eſt: res quidem nobis difficillima, immo magis impoſſibilis videbatur. Sed manibus ad caelum erecti, aeterno auxilio inuocato, eam quoque curam noſtris repoſuimus animis, Deo freti, qui et res penitus deſperatas donare, et conſummare ſuae [8] virtutis magnitudine poteſt. §. 3. Et ad tuae ſinceritatis optimum reſpeximus miniſterium: tibique primo et hoc opus commiſimus, ingenii tui documentis, ex noſtri codicis ordinatione acceptis: et iuſſimus, quos probaueris tam ex facundiſſimis anteceſſoribus, quam ex viris diſertiſſimis togatis fori ampliſſimae ſedis, ad ſociandum laborem eligere. His itaque collectis, et in noſtrum palatium introductis, nobisque tuo teſtimonio placitis, totam rem faciendam permiſimus: ita tamen, vt tui vigilantiſſimi animi gubernatione res omnis celebretur. §. 4. Iubemus igitur vobis antiquorum prudentium, quibus auctoritatem conſcribendarum interpretandarumque legum ſacratiſſimi principes praebuerunt, libros ad ius Romanum pertinentes et legere et elimare: vt ex his omnis [9] materia colligatur, nulla, ſecundum quod poſſibile eſt, neque ſimilitudine, neque diſcordia derelicta: ſed ex his hoc colligi, quod vnum pro omnibus ſufficiat. Quia autem et alii libros ad ius pertinentes ſcripſerunt: quorum ſcripturae [10] nullis auctoribus receptae, nec vſitatae ſunt: neque nos eorum volumina noſtram inquietare dignamur ſanctionem. §. 5. Cumque haec materia ſumma noſtri numinis liberalitate collecta fuerit, oportet eam pulcherrimo opere exſtruere, et quaſi proprium et ſanctiſſimum templum iuſtitiae conſecrare: et in libros quinquaginta, et certos titulos totum [ius] digerere, tam ſecundum noſtri conſtitutionem codicis, quam edicti perpetui imitationem, prout hoc vobis commodius eſſe patuerit: vt nihil extra memoratam conſummationem poſſit eſſe derelictum: ſed his quinquaginta libris totum ius antiquum per milleſimum et quadringenteſimum paene annum confuſum, et a nobis purgatum quaſi quodam muro vallatum nihil extra ſe habeat: omnibus auctoribus iuris aeque dignitate pollentibus, et nemini quadam praerogatiua ſeruanda: quia non omnes in omnia, ſed certi per certa vel meliores, vel deteriores inueniuntur. §. 6. Sed neque ex multitudine auctorum, quod melius et aequius eſt, iudicatote: cum poſſit forſitan et deterioris ſententia et multas et maiores in aliqua parte ſuperare. Et ideo ea quae antea in notis Aemilii Papiniani ex Vlpiano et Paulo, nec non Marciano adſcripta ſunt, quae

1 *erigimus.* 2 *rerum.* 3 Ap. Hal. *Roma* abeſt. 4 Hal. inſerit *a.* 5 *vno codice.* 6 *ſerenitatis.* 7 Hal. inſerit *alius.* 8 Ap. Hal. *ſuae* abeſt. 9 *omnibus* 10 Hal. inſerit *a.*

quae antea nullam vim obtinebant propter honorem ſplendidiſſimi Papiniani, non ſtatim reſpuere: ſed ſi quid ex his ad repletionem ſummi ingenii Papiniani laborum, vel interpretationem [1] neceſſarium eſſe perſpexeritis, et hoc ponere legis vicem [2] obtinens non moremini: vt omnes qui relati fuerint in hunc codicem prudentiſſimi viri habeant auctoritatem, tamquam ſi eorum ſtudia ex principalibus conſtitutionibus profecta, et noſtro diuino fuerant ore profuſa: omnia enim merito noſtra facimus, quia ex nobis omnis eis impertietur auctoritas: nam qui [non] ſubtiliter factum emendat, laudabilior eſt eo qui primus inuenit. §. 7. Sed et hoc ſtudioſum vobis eſſe volumus: vt ſi quid in veteribus non bene poſitum libris inueniatis, vel aliquod ſuperfluum, vel minus perfectum: [ſuperuacua longitudine ſemota, et quod imperfectum] eſt, repleatis, et omne opus moderatum et quam pulcherrimum oſtendatis: hoc etiam nihilo minus obſeruando: vt, ſi aliquid in veteribus legibus vel conſtitutionibus, quas antiqui in ſuis libris impoſuerunt, non recte ſcriptum inueniatis, et hoc reformetis, et ordini moderato tradatis: vt hoc videatur eſſe verum, et optimum, et quaſi ab initio ſcriptum, quod a vobis electum, et ibi poſitum fuerit: et nemo ex comparatione veteris voluminis quaſi vitioſam ſcripturam arguere audeat. Cum enim lege antiqua, quae Regia nuncupabatur, omne ius omnisque poteſtas populi Romani in Imperatoriam translata ſunt poteſtatem: nos vero ſanctionem omnem non diuidimus in alias et alias conditorum partes, ſed totam noſtram eſſe volumus: quid poſſit antiquitas noſtris legibus abrogare? Et in tantum volumus eadem omnia, cum repoſita ſunt, obtinere: vt etſi aliter fuerant apud veteres conſcripta, in contrarium autem in poſitione [3] inueniantur, nullum crimen ſcripturae imputetur, ſed noſtrae electioni hoc adſcribatur. §. 8. Nulla itaque in omnibus praedicti codicis membris antinomia, ſic enim a vetuſtate Graeco vocabulo nuncupatur, aliquem ſibi vindicet locum, ſed ſit vna concordia, vna conſequentia, aduerſario nemine conſtituto. §. 9. Sed et ſimilitudinem, ſecundum quod dictum eſt, ab huiusmodi conſummatione volumus exulare, et ea quae ſacratiſſimis conſtitutionibus, quas in codicem noſtrum redegimus, cauta ſunt, iterum poni ex vetere iure non concedimus: cum Diualium conſtitutionum ſanctio ſufficit ad eorum auctoritatem: niſi forte vel propter diuiſionem, vel propter repletionem, vel propter pleniorem indaginem hoc contigerit: et hoc tamen perrara, ne ex continuatione huiusmodi lapſus oriatur aliquid in tali prato ſpinoſum. §. 10. Sed et ſi quae leges in veteribus libris poſitae, iam in [4] deſuetudinem abierunt: nullo modo vobis easdem ponere permittimus: cum haec tantummodo obtinere volumus, quae vel iudiciorum frequentiſſimus ordo exercuit, vel longa conſuetudo huius almae vrbis comprobauit, ſecundum Saluii Iuliani ſcripturam, quae indicat debere omnes ciuitates conſuetudinem Romae ſequi, quae caput eſt orbis terrarum, non ipſam alias ciuitates. Romam autem intelligendum eſt non ſolum veterem, ſed etiam regiam noſtram, quae Deo propitio cum [5] melioribus condita eſt auguriis. §. 11. Ideo iubemus, duobus iſtis codicibus omnia gubernari: vno conſtitutionum, altero iuris enucleati, et in futurum codicem compoſiti: vel ſi quid aliud a nobis fuerit promulgatum Inſtitutionum vicem obtinens, vt rudis animus ſtudioſi ſimplicibus enutritus, facilius ad altioris prudentiae redigatur ſcientiam. §. 12. Noſtram autem conſummationem, quae vobis [6] Deo adnuente componetur, Digeſtorum vel Pandectarum nomen habere ſancimus: nullis iuris peritis in poſterum audentibus commentarios illi applicare, et verboſitate ſua ſupradicti codicis compendium confundere: quemadmodum in antiquioribus factum eſt, cum per contrarias interpretantium ſententias totum ius paene conturbatum eſt: ſed ſufficiat per indices tantummodo et titulorum ſubtilitatem, quae παράτιτλα nuncupantur, quaedam admonitoria eius facere, nullo ex interpretatione eorum vitio oriundo. §. 13. Ne autem per ſcripturam aliqua fiat in poſterum dubitatio: iubemus non per ſiglorum captiones, et compendioſa aenigmata, quae multas per ſe et per ſuum vitium antinomias induxerunt, eiusdem codicis textum conſcribi; etiam ſi numerus librorum ſignificatur, aut aliud quicquam: nec etenim [7] per ſpecialia ſigla numerorum manifeſtari, ſed per litterarum conſequentiam explanari conce-

1 *interpretationum.* 2 *vim.* 3 *in compoſitione noſtra.* 4 Hal. *per* loco *in.* 5 Ap. Hal. *cum* abeſt. 6 *quae a nobis.* 7 Hal. inſerit *haec.*

concedimus. §. 14. Haec igitur omnia Deo placido facere tua prudentia vna cum aliis facundiffimis viris ftudeat, et tam fubtili quam celerrimo fini tradere: vt codex confummatus, et in quinquaginta libros digeftus, nobis offeratur in maximam et aeternam rei memoriam, Deique omnipotentis prudentiae argumentum, noftrique Imperii veftrique minifterii gloriam. Data octauodecimo calendis Ianuariis Lampadio et Orefte viris clariffimis confulibus. FELICITER.

IMPERATOR CAESAR, FLAVIVS, IVSTINIANVS, ALAMANNICVS, GOTTHICVS, FRANCICVS, GERMANICVS, ANTICVS, ALANICVS, VANDALICVS, AFRICANVS, PIVS, FELIX, INCLYTVS, VICTOR AC TRIVMPHATOR, SEMPER AVGVSTVS, THEOPHILO, DOROTHEO, THEODORO, ISIDORO, ET ANATOLIO, ET THALLELEO, ET CRATINO VIRIS ILLVSTRIBVS ANTECESSORIBVS, ET SALAMINIO VIRO DISERTISSIMO ANTECESSORI [1] SALVTEM.

OMNEM reipublicae noftrae fanctionem iam effe purgatam et compofitam tam in quatuor libris Inftitutionum feu elementorum, quam in [2] quinquaginta Digeftorum feu Pandectarum nec non in [3] duodecim Imperialium Conftitutionum, quis amplius quam vos cognofcit? Et omnia quidem quae oportuerat et ab initio mandare, et poft omnium confummationem, factum libenter admittentes, definire, iam per noftras orationes tam Graeca lingua quam Romanorum, quas aeternas fieri optamus, explicita [funt.] Sed cum vos [et omnes poftea] profeffores legitimae fcientiae conftitutos etiam hoc oportuerat fcire, quid et in quibus temporibus tradi neceffarium ftudiofis credimus, vt ex hoc optimi atque eruditiffimi efficiantur: ideo praefentem diuinam orationem ad vos praecipue faciendam exiftimamus, quatenus tam prudentia veftra quam ceteri anteceffores, qui eandem artem in omne aeuum exercere maluerint, noftris regulis obferuatis, inclytam viam eruditionis legitimae poffint ambulare. Itaque dubio procul quidem eft, neceffe effe Inftitutiones in omnibus ftudiis primum fibi vindicare locum, vtpote prima veftigia cuius fcientiae mediocriter tradentes: ex libris autem quinquaginta noftrorum Digeftorum fex et triginta tantummodo fufficere [tam] ad veftram expofitionem, quam ad iuuentutis eruditionem iudicamus [4], fed ordinem eorum, et tramites per quos ambulandum eft, manifeftare, tempeftiuum nobis effe videtur: et vos in memoriam quidem eorum quae antea tradebatis, redigere: oftendere autem nouellae noftrae compofitionis tam vtilitatem quam tempora, vt nihil huiusmodi [5] artis relinquatur incognitum. §. 1. Et antea quidem, quemadmodum, et veftra fcit prudentia, ex tanta legum multitudine, quae in librorum quidem duo millia, verfuum autem tricies centena extendebatur, nihil aliud nifi fex tantummodo libros et ipfos confufos, et iura vtilia in fe perraro habentes, a voce magiftra ftudiofi [6] accipiebant, ceteris iam defuetis, iam omnibus [7] inuiis. In his autem fex libris Gaii noftri Inftitutiones, et libri fingulares quatuor, primus de illa vetere re vxoria, fecundus de tutelis, et tertius nec non quartus de teftamentis et de legatis connumerabantur: quos nec totos per fequentias accipiebant, fed multas partes eorum quafi fuperuacuas praeteribant. Et primi anni [8] hoc opus legentibus tradebatur non fecundum edicti perpetui ordinationem fed passim, et quafi per faturam collectum, et vtile cum inutilibus mixtum, maxima parte inutilibus deputata. In [9] fecundo autem anno praepoftera ordinatione habita, [prima] pars legum eis tradebatur, quibusdam certis titulis ab ea exceptis: cum erat enorme poft Inftitutiones aliquod [10] legere, quam quod in legibus et primum pofitum eft, et iftam nuncupationem meruerit. Poft eorum vero lectionem, neque illam continuam, fed particularem, et ex magna parte inutilem conftitutam, tituli alii eis tradebantur tam ex illa parte legum quae de iudiciis nuncupatur, et ipfis [non] continuam, fed raram vtilium recitationem praebentibus, quafi cetero toto volumine inutili conftituto: quam ex illa quae de rebus appellatur, feptem [11] libris femotis, et in his multis partibus legentibus inuiis, vtpote

1 Ap. Hal. *antecefſori* abeft. 2 Hal. inferit *libris*. 3 Ap. Hal. *in* abeft. 4 Hal. *iudicemus* omiffo fequenti *fed*. 5 Ap. Hal. *modi* abeft. 6 *magiftri difcipuli*. 7 Hal. *et omnino* loco *iam omnibus*. 8 *et primo quidem anno*. 9 Ap. Hal. *In* abeft. 10 Pro *aliquod* Hal. *aliud*. 11 *efte*.

vtpote [1] non idoneis, neque aptiſſimis ad eruditionem conſtitutis. In tertio autem anno quod ex vtroque volumine, id eſt, de rebus vel de iudiciis, in ſecundo anno non erat traditum, accipiebant ſecundum viciſſitudinem vtriusque voluminis: et ad ſublimiſſimum Papinianum, eiusque reſponſa iter [eis] aperiebatur. Et ex praedicta reſponſorum conſummatione, quae decimo et nono libro concludebatur, octo tantummodo libros accipiebant: nec eorum totum corpus eis tradebatur, ſed pauca ex multis, ea breuiſſima ex ampliſſimis: vt adhuc ſitientes ab eis recederent. His igitur ſolis a profeſſoribus traditis, Pauliana reſponſa per ſemetipſos recitabant: neque haec in ſolidum, ſed per imperfectum et iam quodammodo male conſuetum inconſequentiae curſum. Et hinc erat in quartum annum omnis antiquae prudentiae finis: vt (ſi) quis ea quae recitabant, enumerare mallet, computatione habita inueniet ex tam immenſa legum multitudine vix verſuum ſexaginta millia eos ſuae notionis perlegere: omnibus aliis deuiis et incognitis conſtitutis: et tunc tantummodo ex aliqua minima parte recitandis, quoties vel iudiciorum vſus hoc fieri coegerit, vel ipſi magiſtri legum aliquid ex his perlegere feſtinabatis, vt ſit vobis aliquid amplius diſcipulorum peritia. Et haec quidem fuerant antiquae eruditionis monumenta, ſecundum quod et veſtro teſtimonio confirmatur. §. 2. Nos vero tantam penuriam legum inuenientes, et hoc miſerrimum iudicantes, legitimos theſauros volentibus aperimus, quibus per veſtram prudentiam quodammodo [2] erogatis, ditiſſimi legum oratores efficiantur diſcipuli. Et primo quidem anno noſtras hauriant Inſtitutiones, ex omni pene veterum Inſtitutionum corpore elimatas, et ab omnibus turbidis fontibus in vnum liquidum ſtagnum conriuatas, tam per Tribonianum virum magnificum magiſtrum et exquaeſtore ſacri palatii noſtri et exconſule, quam duos e vobis, id eſt, Theophilum et Dorotheum facundiſſimos anteceſſores. In reliquam vero anni partem ſecundum optimam conſequentiam primam legum partem eis tradi ſancimus, quae Graeco vocabulo πρῶτα nuncupatur, qua nihil eſt anterius: quia quod primum eſt, aliud ante ſe habere non poteſt: et haec eis exordium et finem eruditionis primi anni eſſe decernimus. Cuius auditores non volumus vetere tam friuolo quam ridiculo cognomine Dupondios appellari ſed Iuſtinianos nouos nuncupari, et hoc in omne futurum aeuum obtinere cenſemus: vt hi qui rudes adhuc legitimae ſcientiae adſpirent, et ſcita prioris anni accipere maluerint, noſtrum nomen mereant [3]: quia ilico tradendum eis eſt primum volumen quod nobis emanauit auctoribus: antea enim dignum antiqua confuſione legum cognomen habebant: cum autem leges iam clare et dilucide animis eorum tradendae erant, neceſſe erat eos et cognomine mutato fulgere. §. 3. In ſecundo autem anno, per quem ex edicto eis nomen antea poſitum, et a nobis probatur, vel de iudiciis libros ſeptem, vel de rebus octo accipere eos ſancimus, ſecundum quod temporis viciſſitudo indulſerit, quam intactam obſeruari praecipimus. Sed eosdem [4] libros de iudiciis vel de rebus totos, et per ſuam conſequentiam accipiant, nullo penitus ex his derelicto: quia omnia noua pulchritudine ſunt decorata, nullo inutile, nullo deſueto in his penitus inueniendo. Alterutri autem eorundem volumini, id eſt, de iudiciis vel de rebus, adiungi in ſecundi anni audientiam volumus quatuor libros ſingulares, quos ex omni compoſitione quatuordecim librorum excerpſimus: ex collectione quidem tripertiti voluminis, quod pro dotibus compoſuimus, vno libro excerpto: ex duobus autem de tutelis et curationibus, vno: vt ex gemino volumine de teſtamentis, vno: et ex ſeptem libris de legatis et fideicommiſſis, et quae circa ea ſunt, ſimili modo vno tantum libro. Hos igitur quatuor libros, qui in primordiis ſingularum memoratarum compoſitionum politi ſunt, tantummodo a vobis eis tradi ſancimus, ceteris decem opportuno tempore conſeruandis: quia neque poſſibile eſt, neque anni ſecundi tempus ſufficit ad iſtorum quatuordecim librorum magiſtra voce eis tradendorum recitationem. §. 4. Tertii inſuper anni doctrina talem ordinem ſortiatur, vt ſiue libros de iudiciis, ſiue de rebus ſecundum vices legere eis ſors tulerit: concurrat eis [5] tripertita legum ſingularium diſpoſitio, et in primis liber ſingularis ad hypothecariam formulam, quem opportuno loco, in quo de hypothecis loquimur,

1 Ap. Hal. *pote* abeſt. 2 Ap. Hal. *quodammodo* abeſt. 3 *mereantur*. 4 Ap. Hal. ſimile *dem* abeſt. 5 Ap. Hal. *eis* abeſt.

quimur, posuimus: vt cum aemula sit pigneraticiis actionibus, quae in libris de rebus positae sunt, non abhorreat eorum vicinitatem: cum circa easdem res ambabus paene idem studium est. Et post eundem librum singularem alius liber [1] similiter eis aperiatur, quem ad edictum aedilium, et de redhibitoria actione, et de euictionibus, nec non duplae stipulatione composuimus: cum enim quae pro emtionibus et venditionibus legibus cauta sunt, in libris de rebus praefulgent: hae autem omnes quas diximus definitiones in vltima parte prioris edicti fuerant positae: necessariò eas in anteriorem locum transtulimus, ne a venditionibus, quarum quasi ministrae sunt, vicinitate vlterius deuagentur. Et hos tres libros cum acutissimi Papiniani lectione tradendos posuimus, quorum volumina in tertio anno studiosi recitabant, non ex omni eorum corpore, sed sparsim pauca ex multis et in hac parte accipientes. Vobis autem pulcherrimus Papinianus non solum ex responsis, quae in decem et nouem libros composita fuerant, sed etiam ex libris septem et triginta quaestionum, et gemino volumine definitionum, nec non de adulteriis, et paene omni eius expositione in omni [2] nostrorum Digestorum ordinatione praefulgens [3] propriis partibus praeclarus sui recitationem praebebit. Ne autem tertii anni auditores, quos Papinianistas vocant, nomen et festiuitatem eius amittere videantur: ipse iterum in tertium annum per bellissimam machinationem introductus est: librum enim hypothecariae ex primordiis plenum eiusdem maximi Papiniani fecimus lectione, vt et nomen ex eo habeant, et Papinianistae vocentur, et [eius reminiscentes, et laetificentur, et] festum diem, quem cum primum leges eius accipiebant, celebrare solebant, peragant: et maneat viri sublimissimi praefectorii Papiniani et per hoc in aeternum memoria, hocque termino tertii anni doctrina concludatur. §. 5. Sed quia solitum est, anni quarti studiosos Graeco et consueto quodam [4] vocabulo λύτας appellari: habeant quidem si maluerint hoc cognomen: pro responsis autem prudentissimi Pauli, quae antea ex libris viginti [5] tribus vix in decem et octo recitabant, per iam expositam confusionem eos legentes: decem libros singulares, qui ex quatuordecim, quos antea enumerauimus, supersunt, studeant lectitare: multo maioris et amplioris prudentiae ex eis thesaurum consecuturi, quam quem ex Paulianis habebant responsis. Et ita omnis ordo librorum singularium a nobis compositus, et in decem et septem libros partitus eorum animis imponetur: quem in duabus Digestorum partibus posuimus, id est, quarta et quinta, secundum septem partium distributionem: et quod iam primis verbis orationis nostrae posuimus, verum inueniatur: vt ex triginta sex librorum recitatione fiant iuuenes perfecti, et ad omne opus legitimum instructi, et nostro tempore non indigni, duabus aliis partibus, id est, sexta et septima nostrorum Digestorum, quae in quatuordecim libros compositae sunt, eisdem positis [6], vt possint postea eos et legere, et in iudiciis ostendere. Quibus si bene sese imbuerint, et in quinti anni, quo prolytae nuncupantur, metas, Constitutionum codicem tam legere, quam subtiliter intelligere studeant: nihil eis legitimae scientiae deerit, sed omnem ab initio vsque ad finem suis animis amplectantur, et, quod paene in alia nulla euenit arte, cum etsi vilissimae sint, omnes tamen infinitae sunt, haec sola scientia habeat finem mirabilem, in praesenti tempore a nobis sortita. §. 6. Discipuli igitur, omnibus eis legitimis arcanis reseratis, nihil habeant absconditum: sed omnibus perlectis, quae nobis per Triboniani viri excelsi ministerium, ceterorumque composita sunt, et oratores maximi, et iustitiae satellites inueniantur, et iudiciorum optimi tam athletae quam gubernatores in omni loco aeuoque felices. §. 7. Haec autem tria volumina a nobis composita tradi eis, tam in regiis vrbibus, quam in Berytiensium pulcherrima ciuitate, quam et legum nutricem bene quis appellet, tantummodo volumus: quod iam et a retro principibus constitutum est, et non in aliis locis quae [a] maioribus tale non meruerint priuilegium: quia audiuimus etiam in Alexandrina splendidissima ciuitate, et in Caesariensium, et in aliis quosdam imperitos homines deuagare, et doctrinam discipulis adulterinam tradere, quos sub hac interminatione ab hoc conamine repellimus, vt si ausi fuerint in posterum in hoc perpetrare, et extra vrbes regias, et Berytiensium metropolim hoc facere: denarum

1 Ap. Hal. *liber* abest. 2 Ap. Hal. *omni* abest. 3 *perfulgente.* 4 *quodammodo.* 5 *triginta.* 6 *ita dispositis.*

denarum librarum auri poena plectentur, et reiiciantur ab ea ciuitate in qua non leges docent, sed in leges committunt. §. 8. Illud autem quod iam tum ab initio hoc opus mandantes in nostra oratione, et post completum in alia nostri numinis Constitutione scripsimus, et nunc vtiliter ponimus: vt nemo audeat eorum, qui libros conscribunt, sigla [1] in his ponere, et per compendium ipsi legum interpretationi vel compositioni maximam adferre discrimen: scituris omnibus librariis, qui hoc in posterum commiserint, quod post criminalem poenam aestimationem libri in duplum domino eius, si nescienti dederint, inferre compellentur: cum et ipse qui talem librum comparauerit, nihilo eum habebit, nemine iudice ex tali libro fieri recitationem concedente, sed pro non scripto eum haberi disponente. §. 9. Illud vero satis necessarium constitutum cum summa interminatione edicimus, vt nemo audeat neque in hac splendidissima ciuitate, neque in Berytiensium pulcherrimo oppido, ex his qui legitima peragunt studia, indignos et pessimos, immo magis [2] seruiles, et quorum effectus iniuria est, ludos exercere, et alia crimina vel in ipsos professores [3], vel in socios suos et maxime in eos qui rudes ad recitationem legum perueniunt, perpetrare: quid enim ludos appellet eos, ex quibus crimina oriuntur? hoc etenim fieri nullo patimur modo, sed optimo ordini in nostris temporibus et hanc partem tradimus, et toto postero transmittimus seculo: cum oportet prius animas, et postea linguas fieri eruditos. §. 10. Et haec omnia in hac quidem florentissima ciuitate vir excelsus praefectus huius almae vrbis tam obseruare quam vindicare, prout delicti tam iuuenum quam scriptorum qualitas exegerit, curae habebit. In Berytiensium autem ciuitate tam vir clarissimus praeses Poenicae maritimae, quam beatissimus eiusdem ciuitatis Episcopus, et legum professores. §. 11. Incipite igitur legum doctrinam eis Dei gubernatione tradere, et viam aperire quam nos inuenimus: quatenus fiant optimi iustitiae et reipublicae ministri, et vos maximum decus in omne seculum sequatur, quia vestris temporibus talis legum inuenta est permutatio, qualem et apud Homerum patrem omnis virtutis Glaucus et Diomedes inter se faciunt, dissimilia permutantes,

Χρύσεα χαλκείων ἑκατόν βοια ἐννεα βοίων [4].

Quae omnia obtinere sancimus in omne aeuum ab omnibus tam professoribus, quam legum auditoribus, et librariis, et ipsis, et iudicibus obseruanda. Data septimo decimo Kalendas Ianuarias Constantinopoli, Domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto ter Consule.

DE CONFIRMATIONE DIGESTORVM.

IN NOMINE DOMINI DEI NOSTRI IESV CHRISTI. IMPERATOR CAESAR FLAVIVS IVSTINIANVS, ALAMANNICVS, GOTTHICVS, FRANCICVS, GERMANICVS, ANTICVS, ALANICVS, VANDALICVS, AFRICANVS, PIVS, FELIX, INCLYTVS, VICTOR AC TRIVMPHATOR, SEMPER AVGVSTVS, AD SENATVM ET OMNES POPVLOS.

TANTA circa nos diuinae humanitatis est prouidentia, vt semper aeternis liberalitatibus nos sustentare dignetur. Post bella enim Parthica aeterna pace sopita, postque Vandalicam gentem ereptam, et Carthaginem, immo magis omnem Libyam Romano imperio iterum sociatam: et leges antiquas iam senio praegrauatas, per nostram vigilantiam praebuit in nouam pulchritudinem et moderatum peruenire compendium: quod nemo ante nostrum imperium vmquam sperauit, neque humano ingenio possibile esse penitus existimauit. Erat enim mirabile, Romanam sanctionem ab vrbe condita vsque ad nostri imperii tempora, quae paene in mille et quadringentos annos concurrunt, intestinis proeliis vacillantem, hocque et in Imperiales Constitutiones extendentem, in vnam reducere consonantiam: vt nihil neque contrarium, neque idem, neque simile in ea inueniatur, et ne geminae leges pro rebus singulis positae vsquam appareant: namque hoc caelestis quidem prouidentiae peculiare fuit: humanae vero imbecillitati nullo modo possibile. Nos itaque more

1 *signa.* 2 Ap. Hal. *magis* abest. 3 *possessores.* 4 ἑκατόμβοι ἐννεαβοίων. Hal. in Graecis ita vertit:

Aere laboratis auro radientia, nouem
Aestimata bubus pro forte valentibus centum.

more solito ad immortalitatis respeximus praesidium, et summo numine inuocato, Deum auctorem et totius operis praesulem fieri optauimus: et omne studium Triboniano, viro excelso, Magistro officiorum, et Exquaestore sacri nostri palatii et Exconsule credidimus, eique omne ministerium huiuscemodi ordinationis imposuimus, vt ipse vna cum aliis [viris] illustribus et prudentissimis viris nostrum desiderium adimpleret: nostra quoque maiestas semper inuestigando et perscrutando ea, quae ab his componebantur, quidquid dubium et incertum inueniebatur, hoc numine caelesti erecta emendabat, et in competentem formam redigebat. §. 1. Omnia igitur confecta sunt, Domino et Deo nostro Iesu Christo possibilitatem tam nobis quam nostris in hoc satellitibus praestante. Et principales quidem Constitutiones duodecim libris digestas, iam ante in Codicem nostro nomine praefulgentem contulimus. Postea vero maximum opus adgredientes, ipsa vetustatis studiosissima opera iam paene confusa et dissoluta, eidem viro excelso permisimus tam colligere quam certo moderamine tradere. Sed cum omnia percontabamur, a praefato viro excelso suggestum, et duo paene millia librorum esse conscripta, et plus quam trecenties decem millia versuum a veteribus effusa, quae necesse [esset] omnia et legere et perscrutari, et ex his si quid optimum fuisset, eligere. Quod caelesti fulgore et summae Trinitatis fauore confectum est secundum nostra mandata, quae ab initio ad memoratum virum excelsum fecimus: et in quinquaginta libros omne quod vtilissimum erat, collectum est: et omnes ambiguitates decisae, nullo seditioso relicto nomenque libris imposuimus Digestorum seu Pandectarum, qui [1] omnes disputationes et decisiones in se habent legitimas, et quod vndique fuit collectum, hoc in sinus receperunt, in centum quinquaginta paene millia versuum totum opus consummantes: et in septem partes eos digessimus non perperam, neque sine ratione: sed in numerorum naturam et artem respicientes, et consentaneam eis diuisionem partium conficientes. §. 2. Igitur prima quidem pars totius contextus, quae Graeco vocabulo πρῶτα nuncupatur, in quatuor libros seposita est. §. 3. Secundus autem articulus septem libros habet, qui de iudiciis appellantur. §. 4. In tertia vero congregatione omnia, quae de rebus nominantur contulimus, octo libris eis deputatis. §. 5. Quartus autem locus qui et totius compositionis quasi quoddam inuenitur vmbilicum [2] octo libros suscepit: in quibus [3] omnia, quae ad hypothecam pertinent, reposita sunt, vt non pigneraticia actione in libris de rebus posita multum distarent. Alio libro eodem inserto volumine, qui aedilicium edictum, et redhibitoriam actionem et duplae stipulationem, quae de euictionibus proposita est, continet: quia haec omnia titulis emtionum et venditionum consentanea sunt: et praedictae actiones, quasi pedissequae illarum ab initio processerunt, in vetustioris quidem edicti ordinatione in loca deuia et multo distantia deuagantes: per nostram autem prouidentiam his congregatae: cum oportuerat ea quae de eodem paene loquuntur, in confinio ponere. Alius itaque liber post duo primos nobis excogitatus est de vsuris, et traiecticiis pecuniis, et de instrumentis, et testibus, et probationibus, [nec non praesumtionibus]: et memorati tres singulares libri iuxta compositionem de rebus positi sunt. Post hos si qua de sponsalibus vel nuptiis vel dotibus legibus dicta sunt, reposuimus, tribus librorum voluminibus ea concludentes. De tutelis autem et curationibus geminos libros conscripsimus. Et memoratam ordinationem octo librorum mediam totius operis reposuimus, omnia vndique tam vtilissima quam pulcherrima iura continentem. §. 6. Quintus autem exoritur nobis Digestorum articulus, in quem de testamentis et codicillis tam priuatorum quam militum, omne quidquid antiquis dictum, inueniat quis depositum, qui de testamentis appellatur. De legatis autem et fideicommissis quinque librorum numerus adgregatus est. Cumque nihil tam peculiare fuerat, quam [vt] legatis quidem legis Falcidiae narratio, fideicommissis autem Senatusconsulti Trebelliani: singulis libris vtrique eorum applicatis, tota pars quinta in nouem libros coadunata est. Solum autem Senatusconsultum Trebellianum ponendum esse existimauimus: captiosas etenim et ipsis veteribus odiosas Pegasiani Senatusconsulti ambages, et vtriusque Senatusconsulti ad se tam superuacuas quam scrupulosas diuersitates respuentes, totum ius super his positum Trebelliano Senatusconsulto adiudicauimus. Sed in his

1 *quia.* 2 *quidam inuenitur vmbilicus.* 3 *in quorum primo.*

denarum librarum auri poena plectentur, et reiiciantur ab ea ciuitate in qua non leges docent, ſed in leges committunt. §. 8. Illud autem quod iam tum ab initio hoc opus mandantes in noſtra oratione, et poſt completum in alia noſtri numinis Conſtitutione ſcripſimus, et nunc vtiliter ponimus: vt nemo audeat eorum, qui libros conſcribunt, ſigla [1] in his ponere, et per compendium ipſi legum interpretationi vel compoſitioni maximam adferre diſcrimen: ſcituris omnibus librariis, qui hoc in poſterum commiſerint, quod poſt criminalem poenam aeſtimationem libri in duplum domino eius, ſi neſcienti dederint, inferre compellentur: cum et ipſe qui talem librum comparauerit, nihilo eum habebit, nemine iudice ex tali libro fieri recitationem concedente, ſed pro non ſcripto eum haberi diſponente. §. 9. Illud vero ſatis neceſſarium conſtitutum cum ſumma interminatione edicimus, vt nemo audeat neque in hac ſplendidiſſima ciuitate, neque in Berytienſium pulcherrimo oppido, ex his qui legitima peragunt ſtudia, indignos et peſſimos, immo magis [2] ſeruiles, et quorum effectus iniuria eſt, ludos exercere, et alia crimina vel in ipſos profeſſores [3], vel in ſocios ſuos et maxime in eos qui rudes ad recitationem legum perueniunt, perpetrare: quid enim ludos appellet eos, ex quibus crimina oriuntur? hoc etenim fieri nullo patimur modo, ſed optimo ordini in noſtris temporibus et hanc partem tradimus, et toto poſtero transmittimus ſeculo: cum oportet prius animas, et poſtea linguas fieri eruditos. §. 10. Et haec omnia in hac quidem floretiſſima ciuitate vir excelſus praefectus huius almae vrbis tam obſeruare quam vindicare, prout delicti tam iuuenum quam ſcriptorum qualitas exegerit, curae habebit. In Berytienſium autem ciuitate tam vir clariſſimus praeſes Poenicae maritimae, quam beatiſſimus eiusdem ciuitatis Epiſcopus, et legum profeſſores. §. 11. Incipite igitur legum doctrinam eis Dei gubernatione tradere, et viam aperire quam nos inuenimus: quatenus fiant optimi iuſtitiae et reipublicae miniſtri, et vos maximum decus in omne ſeculum ſequatur, quia veſtris temporibus talis legum inuenta eſt permutatio, qualem et apud Homerum patrem omnis virtutis Glaucus et Diomedes inter ſe faciunt, diſſimilia permutantes,

Χρύσεα χαλκείων ἑκατόν βοια ἐννεα βοίων [4].

Quae omnia obtinere ſancimus in omne aeuum ab omnibus tam profeſſoribus, quam legum auditoribus, et librariis, et ipſis, et iudicibus obſeruanda. Data ſeptimo decimo Kalendas Ianuarias Conſtantinopoli, Domino noſtro Iuſtiniano perpetuo Auguſto ter Conſule.

DE CONFIRMATIONE DIGESTORVM.

IN NOMINE DOMINI DEI NOSTRI IESV CHRISTI. IMPERATOR CAESAR FLAVIVS IVSTINIANVS, ALAMANNICVS, GOTTHICVS, FRANCICVS, GERMANICVS, ANTICVS, ALANICVS, VANDALICVS, AFRICANVS, PIVS, FELIX, INCLYTVS, VICTOR AC TRIVMPHATOR, SEMPER AVGVSTVS, AD SENATVM ET OMNES POPVLOS.

TANTA circa nos diuinae humanitatis eſt prouidentia, vt ſemper aeternis liberalitatibus nos ſuſtentare dignetur. Poſt bella enim Parthica aeterna pace ſopita, poſtque Vandalicam gentem ereptam, et Carthaginem, immo magis omnem Libyam Romano imperio iterum ſociatam: et leges antiquas iam ſenio praegrauatas, per noſtram vigilantiam praebuit in nouam pulchritudinem et moderatum peruenire compendium: quod nemo ante noſtrum imperium vmquam ſperauit, neque humano ingenio poſſibile eſſe penitus exiſtimauit. Erat enim mirabile, Romanam ſanctionem ab vrbe condita vſque ad noſtri imperii tempora, quae paene in mille et quadringentos annos concurrunt, inteſtinis proeliis vacillantem, hocque et in Imperiales Conſtitutiones extendentem, in vnam reducere conſonantiam: vt nihil neque contrarium, neque idem, neque ſimile in ea inueniatur, et ne geminae leges pro rebus ſingulis poſitae vſquam appareant: namque hoc caeleſtis quidem prouidentiae peculiare fuit: humanae vero imbecillitati nullo modo poſſibile. Nos itaque more

1 *ſigna.* 2 Ap. Hal. *magis* abeſt. 3 *poſſeſſores.* 4 ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων. Hal. in Graecis ita vertit:

Aere laboratis auro radientia, nouem
Aeſtimata bubus pro ſorte valentibus centum.

more ſolito ad immortalitatis reſpeximus praeſidium, et ſummo numine inuocato, Deum auctorem et totius operis praeſulem fieri optauimus: et omne ſtudium Triboniano, viro excelſo, Magiſtro officiorum, et Exquaeſtore ſacri noſtri palatii et Exconſule credidimus, eique omne miniſterium huiuscemodi ordinationis impoſuimus, vt ipſe vna cum aliis [viris] illuſtribus et prudentiſſimis viris noſtrum deſiderium adimpleret: noſtra quoque maieſtas ſemper inueſtigando et perſcrutando ea, quae ab his componebantur, quidquid dubium et incertum inueniebatur, hoc numine caeleſti erecta emendabat, et in competentem formam redigebat. §. 1. Omnia igitur confecta ſunt, Domino et Deo noſtro Ieſu Chriſto poſſibilitatem tam nobis quam noſtris in hoc ſatellitibus praeſtante. Et principales quidem Conſtitutiones duodecim libris digeſtas, iam ante in Codicem noſtro nomine praefulgentem contulimus. Poſtea vero maximum opus adgredientes, ipſa vetuſtatis ſtudioſiſſima opera iam paene confuſa et diſſoluta, eidem viro excelſo permiſimus tam colligere quam certo moderamine tradere. Sed cum omnia percontabamur, a praefato viro excelſo ſuggeſtum, et duo paene millia librorum eſſe conſcripta, et plus quam trecenties decem millia verſuum a veteribus effuſa, quae neceſſe [eſſet] omnia et legere et perſcrutari, et ex his ſi quid optimum fuiſſet, eligere. Quod caeleſti fulgore et ſummae Trinitatis fauore confectum eſt ſecundum noſtra mandata, quae ab initio ad memoratum virum excelſum fecimus: et in quinquaginta libros omne quod vtiliſſimum erat, collectum eſt: et omnes ambiguitates deciſae, nullo ſeditioſo relicto nomenque libris impoſuimus Digeſtorum ſeu Pandectarum, qui [1] omnes diſputationes et deciſiones in ſe habent legitimas, et quod vndique fuit collectum, hoc in ſinus receperunt, in centum quinquaginta paene millia verſuum totum opus conſummantes: et in ſeptem partes eos digeſſimus non perperam, neque ſine ratione: ſed in numerorum naturam et artem reſpicientes, et conſentaneam eis diuiſionem partium conficientes. §. 2. Igitur prima quidem pars totius contextus, quae Graeco vocabulo πρῶτα nuncupatur, in quatuor libros ſepoſita eſt. §. 3. Secundus autem articulus ſeptem libros habet, qui de iudiciis appellantur. §. 4. In tertia vero congregatione omnia, quae de rebus nominantur contulimus, octo libris eis deputatis. §. 5. Quartus autem locus qui et totius compoſitionis quaſi quoddam inuenitur vmbilicum [2] octo libros ſuſcepit: in quibus [3] omnia, quae ad hypothecam pertinent, repoſita ſunt, vt non pigneraticia actione in libris de rebus poſita multum diſtarent. Alio libro eodem inſerto volumine, qui aedilicium edictum, et redhibitoriam actionem et duplae ſtipulationem, quae de euictionibus propoſita eſt, continet: quia haec omnia titulis emtionum et venditionum conſentanea ſunt: et praedictae actiones, quaſi pediſſequae illarum ab initio proceſſerunt, in vetuſtioris quidem edicti ordinatione in loca deuia et multo diſtantia deuagantes: per noſtram autem prouidentiam his congregatae: cum oportuerat ea quae de eodem paene loquuntur, in confinio ponere. Alius itaque liber poſt duo primos nobis excogitatus eſt de vſuris, et traiecticiis pecuniis, et de inſtrumentis, et teſtibus, et probationibus, [nec non praeſumtionibus]: et memorati tres ſingulares libri iuxta compoſitionem de rebus poſiti ſunt. Poſt hos ſi qua de ſponſalibus vel nuptiis vel dotibus legibus dicta ſunt, repoſuimus, tribus librorum voluminibus ea concludentes. De tutelis autem et curationibus geminos libros conſcripſimus. Et memoratam ordinationem octo librorum mediam totius operis repoſuimus, omnia vndique tam vtiliſſima quam pulcherrima iura continentem. §. 6. Quintus autem exoritur nobis Digeſtorum articulus, in quem de teſtamentis et codicillis tam priuatorum quam militum, omne quidquid antiquis dictum, inueniat quis depoſitum, qui de teſtamentis appellatur. De legatis autem et fideicommiſſis quinque librorum numerus adgregatus eſt. Cumque nihil tam peculiare fuerat, quam [vt] legatis quidem legis Falcidiae narratio, fideicommiſſis autem Senatusconſulti Trebelliani: ſingulis libris vtrique eorum applicatis, tota pars quinta in nouem libros coadunata eſt. Solum autem Senatusconſultum Trebellianum ponendum eſſe exiſtimauimus: captioſas etenim et ipſis veteribus odioſas Pegaſiani Senatusconſulti ambages, et vtriusque Senatusconſulti ad ſe tam ſuperuacuas quam ſcrupuloſas diuerſitates reſpuentes, totum ius ſuper his poſitum Trebelliano Senatusconſulto adiudicauimus. Sed in his

1 *quia.* 2 *quidam inuenitur vmbilicus.* 3 *in quorum primo.*

his nihil de caducis a nobis memoratum eſt: ne cauſa quae in rebus non proſpere geſtis, et triſtis temporibus Romanis increbuit calamitatibus, bello coaleſcens ciuili, noſtris maneat temporibus, quae fauor caeleſtis et pacis vigore firmauit, et [ſuper] omnes gentes in bellicis victori] periculis ſuperpoſuit: ne luctuoſum monumentum laeta ſecula inumbrare concedatur. §. 7. Sexta deinde pars Digeſtorum exoritur, in quibus omnes bonorum poſſeſſiones poſitae ſunt, quae ad ingenuos, quae ad libertinos reſpiciunt: vt et ius omne quod de gradibus et adfinitatibus deſcendit, legitimaeque hereditates: et omnis ab inteſtato ſucceſſio, et Tertullianum, et Orphitianum Senatusconſultum, ex quibus mater et filii inuicem ſibi heredes exiſtunt, in geminos libros contulimus, bonorum poſſeſſionum multitudinem [1] in compendioſum et manifeſtiſſimum ordinem concludentes. Poſt haec ea, quae de operis noui nuntiationibus, damnique infecti, et pro [2] aedificiis dirutis, et eorum inſidiis et quae de aqua pluuia arcenda veteribus auctoribus placita ſunt: nec non de publicanis, et donationibus tam inter viuos, quam mortis cauſa conficiendis cauta legibus inuenimus, in librum ſingularem deduximus. De manumiſſionibus autem et de liberali cauſa alius liber reſpondit: quemadmodum et de adquiſitione tam dominii quam poſſeſſionis, et titulis qui eam inducunt, multae et variae lectiones vni ſunt inſertae volumini, alio libro deputato his qui iudicati, vel in iure confeſſi ſunt, et de bonorum detentionibus [et venditionibus], et vt ne quid in fraudem creditorum fiat. Poſtque haec omnia interdicta glomerata ſunt: et deinceps exceptiones et de temporum prolixitatibus: et de obligationibus et actionibus liber iterum ſingularis extenditur: vt praefata ſexta pars totius Digeſtorum voluminis octo libris definiatur. §. 8. Septimus autem et nouiſſimus articulus Digeſtorum ſex libris formatus eſt, quos de ſtipulationibus [ſeu verborum obligationibus], et fideiuſſoribus et mandatoribus, nec non nouationibus et ſolutionibus, et acceptilationibus, et de Praetoriis ſtipulationibus, omne quod ius inuenitur, gemino volumine inſcriptum eſt, quod in libris antiquis nec numerari poſſibile fuit. Et poſt hoc duo terribiles libri poſiti [3] ſunt pro delictis priuatis, et extraordinariis, nec non publicis criminibus, qui omnem continent ſeueritatem poenarumque atrocitatem. Quibus permixta ſunt et ea quae de audacibus hominibus cauta ſunt, qui ſe celare conantur, et contumaces exiſtunt: et de poenis quae condemnatis infliguntur, vel conceduntur, nec non de eorum ſubſtantiis. Liber autem ſingularis pro appellationibus nobis excogitatus eſt contra ſententias, tam ciuiles quam criminales cauſas finientes. Cetera autem omnia quae ad municipales [4], vel de decurionibus, et muneribus, vel publicis operibus, vel nundinis, et pollicitationibus, et diuerſis cognitionibus, [et cenſibus], vel ſignificatione verborum veteribus inuenta ſunt, quaeque regulariter definita, in ſeſe recepit quinquageſimus, totius conſummationis perfectus [5]. §. 9. Quae omnia confecta ſunt [6] per virum excelſum, nec non prudentiſſimum Magiſtrum, Exquaeſtore et Exconſule Tribonianum qui ſimiliter eloquentiae, et legitimae ſcientiae artibus decoratus, et in ipſis rerum experimentis emicuit, nihilque maius nec carius noſtris vnquam iuſſionibus duxit: nec non per alios viros magnificos et ſtudioſiſſimos perfecta ſunt, id eſt, Conſtantinum virum illuſtrem, Comitem ſacrarum largitionum, et magiſtrum ſcrinii libellorum, ſacrarumque cognitionum, qui ſemper nobis ex bona opinione et gloria ſeſe commendauit: nec non Theophilum virum illuſtrem, magiſtrum iuriſque peritum in hac ſplendidiſſima ciuitate laudabiliter optimam legum gubernationem extendentem: et Dorotheum [virum] illuſtrem et facundiſſimum quaeſtorium, quem in Berutienſium ſplendidiſſima ciuitate leges diſcipulis tradentem propter eius optimam opinionem et gloriam ad nos deduximus, participemque huius operis fecimus: ſed et Anatolium virum illuſtrem magiſtrum, qui et ipſe apud Berutienſes iuris interpres conſtitutus ad hoc opus allectus eſt, vir ab antiqua ſtirpe legitima procedens, cum et pater eius Leontius et auus Eudoxius [qui poſt Patricium inclytae recordationis quaeſtorium et anteceſſorem, et Leontium virum glorioſiſſimum praefectorium conſularem, atque Patricium filium eius] optimam ſui memoriam in legibus reliquerunt: nec non Cratinum virum illuſtrem et comi-

1 *poſſeſſionis multitudinem.* 2 Hal. *de* loco *pro.* 3 Ap. Hal. *poſiti* abeſt. 4 *de municipalibus.* 5 *perfectio.* 6 Ap. Hal. *confecta ſunt* abſunt.

comitem sacrarum largitionum, et optimum antecessorem huius almae vrbis constitutum: qui omnes ad praedictum opus electi sunt vna cum Stephano, Mena, Prosdocio, Eutolmio, Timotheo, Leonide, Leontio, Platone, Iacobo, Constantino, Iohanne, viris prudentissimis, qui patroni quidem sunt causarum apud maximam sedem praefecturae quae Orientalibus praetoriis praesidet. Omne autem suae virtutis testimonium vndique accipientes, et a nobis tanti operis consummationem electi sunt: et cum omnes in vnum conuenerunt gubernatione Triboniani viri excelsi, vt tantum opus nobis auctoribus possint conficere, Deo propitio in praedictos quinquaginta libros opus consummatum est. §. 10. Tanta autem [a] nobis antiquitati habita est reuerentia, vt nomina prudentium taciturnitati tradere nullo patiamur modo: sed vnusquisque eorum qui auctor legis fuit, nostris Digestis inscriptus est: hoc tantummodo a nobis effecto, vt si quid in legibus eorum vel superuacuum vel imperfectum vel minus idoneum visum est: vel adiectionem, vel deminutionem necessariam accipiat, et rectissimis tradatur regulis, et in multis similibus vel contrariis quod rectius habere apparebat, hoc pro aliis omnibus positum est, vnaque omnibus auctoritate indulta: vt quidquid ibi scriptum est, hoc nostrum appareat, et ex nostra voluntate compositum: nemine audente comparare ea quae antiquitas habebat, et quae nostra auctoritas introduxit: quia multa et maxima sunt quae propter vtilitatem rerum transformata sunt, adeo vt etsi principalis Constitutio fuerat in veteribus libris relata, neque ei pepercimus, sed et hoc corrigendum esse putauimus, et in melius restaurandum: nominibus etenim veteribus relictis, quidquid legum veritati decorum et necessarium fuerat, hoc nostris emendationibus seruauimus: et propter hanc causam et si quid inter eos dubitabatur, hoc iam in tutissimam peruenit quietem, nullo titubante relicto. §. 11. Sed cum prospeximus quod ad portandam tantae sapientiae molem non sunt idonei homines rudes, et qui in primis legum vestibulis stantes intrare ad arcana eorum properant: et aliam mediocrem emendationem praeparandam esse censuimus, vt sub ea colorati, et quasi primitiis omnium imbuti, possint ad penetralia eorum intrare, et formam legum pulcherrimam non conniuentibus oculis accipere. Et ideo Triboniano viro excelso, qui ad totius operis gubernationem electus est, nec non Theophilo, et Dorotheo, viris illustribus et facundissimis antecessoribus accersitis, mandauimus, quatenus libris quos veteres composuerunt, qui prima legum argumenta continebant, et Institutiones vocabantur, separatim collectis, quidquid ex his vtile et aptissimum et vndique sit elimatum, et rebus quae in praesenti aeuo in vsu vertuntur, consentaneum inuenitur, hoc et capere studeant, et quatuor libris reponere, et totius eruditionis prima fundamenta atque elementa ponere: quibus iuuenes suffulti possint grauiora et perfectiora legum scita sustentare. Admonuimus autem eos, vt memores etiam nostrarum fiant Constitutionum, quas pro emendatione iuris promulgauimus: et in confectione Institutionum etiam eadem emendatione [1] ponere non morentur: vt sit manifestum et quid antea vacillabat, et quid postea in stabilitatem redactum est. Quod opus ab his perfectum, vt nobis oblatum et relectum est, et prono suscepimus animo et nostris sensibus non indignum esse iudicauimus, et praedictos libros Constitutionum vicem habere iussimus: quod et in oratione nostra, quam eisdem libris praeposuimus, apertius declaratur. §. 12. Omni igitur Romani iuris dispositione composita, et in tribus voluminibus, id est, Institutionum et Digestorum seu Pandectarum, nec non Constitutionum, perfecta, et in tribus annis consummata, quae vt primum separari coepit, neque in totum decennium compleri sperabatur: omnipotenti Deo et hanc operam ad hominum sustentationem piis obtulimus animis, vberesque gratias maximae Deitati reddidimus, quae nobis praestitit et bella feliciter agere, et honesta pace perpotiri, et non tantum nostro, sed etiam omni aeuo tam instanti quam posteriori leges optimas ponere. §. 13. Omnibus itaque hominibus eandem Sanctionem manifestam facere, necessarium [esse] perspeximus: vt sit eis cognitum, quanta confusione et infinitate absoluti, in quam moderationem et legitimam veritatem peruenerunt: legesque in posterum habeant tam directas quam compendiosas, omnibusque in promptu positas, et ad possidendi libros earum facilitatem idoneas,

1 *eandem emendationem.*

neas, vt non mole diuitiarum expenſa poſſint homines ſuperuacuae legum multitudinis adipiſci volumina, ſed viliſſima pecunia facilis eorum comparatio pateat tam ditioribus quam tenuioribus, minimo pretio magna prudentia reparanda. §. 14. Si quid autem in tanta legum compoſitione, quae ab immenſo librorum numero collecta eſt, ſimile forſitan raro inueniatur, nemo hoc vituperandum exiſtimet: ſed primum quidem imbecillitati humanae, quae naturaliter ineſt, hoc inſcribat: quia omnium habere memoriam, et penitus in nullo peccare, diuinitatis magis quam mortalitatis eſt: quod et a maioribus dictum eſt: deinde ſciat quod ſimilitudo in quibusdam et his breuiſſimis adſumta non inutilis eſt, et nec citra noſtrum propoſitum hoc ſubſecutum: aut enim ita lex neceſſaria erat, vt diuerſis titulis propter rerum cognationem applicari eam oporteat: aut cum fuerat aliis diuerſis permixta, impoſſibile erat [eam] per partes detrahi, ne totum confundatur: et in his partibus in quibus perfectiſſimae viſiones expoſitae veterum fuerant, quod particulatim in eas fuerat ſparſum, hoc diuidere ac ſeparare, penitus erat inciuile: ne tam ſenſus quam aures legentium ex hoc perturbentur. Similique modo ſi quid principalibus Conſtitutionibus cautum eſt, hoc in Digeſtorum volumine poni nullo conceſſimus modo: quaſi Conſtitutionum recitatione ſufficiente: niſi et hoc raro ex iisdem cauſis quibus ſimilitudo adſumta eſt. §. 15. Contrarium autem aliquid in hoc codice poſitum nullum ſibi locum vendicabit, nec inuenitur: ſi quis ſubtili animo diuerſitatis rationes excutiet: ſed eſt aliquid nouum inuentum, vel occulte poſitum, quod diſſonantiae querelam diſſoluit, et aliam naturam inducit diſcordiae fines effugientem. §. 16. Sed et ſi quid forſitan praetermiſſum eſt, quod in tantis miliibus quaſi in profundo poſitum latitabat, et cum idoneum fuerat poni, obſcuritate inuolutum neceſſario derelictum eſt: quis hoc adprehendere recto animo poſſit? primo quidem propter ingenii mortalis exiguitatem: deinde propter ipſius rei vitium, quod multis inutilibus permixtum nullam ſui ad eruendum praebuit copiam: dein quod multo vtilius eſt pauca idonea effugere, quam multis inutilibus homines praegrauare. §. 17. Mirabile autem aliquid ex his libris emerſit, quod multitudo antiqua praeſente breuitate paucior inuenitur: homines etenim qui antea lites agebant, licet multae leges fuerant poſitae, tamen ex paucis lites perferebant vel propter inopiam librorum quos comparare eis impoſſibile erat, vel propter ipſam inſcientiam, et voluntate iudicum magis, quam legitima auctoritate lites dirimebantur. In praeſenti autem conſummatione noſtrorum Digeſtorum e tantis leges collectae ſunt voluminibus, quorum et nomina antiquiores homines non dicimus neſciebant, ſed nec vnquam audiebant, quae omnia collecta ſunt ſubſtantia ampliſſima congregata: vt egena quidem antiqua multitudo inueniatur, opulentiſſima autem breuitas noſtra efficiatur. Antiquae autem ſapientiae librorum copiam maxime Tribonianus vir excellentiſſimus praebuit, in quibus multi fuerant et ipſis erudititiſſimis hominibus incogniti: quibus omnibus perlectis, quidquid ex his pulcherrimum erat, hoc ſemotum in noſtram compoſitionem peruenit. Sed huius operis conditores non ſolum ea volumina perlegerunt, ex quibus leges poſitae ſunt: ſed etiam alia multa, quae, nihil vel vtile, vel nouum eis inuenientes, quod exceptum noſtris Digeſtis applicarent, optimo animo reſpuerunt. §. 18. Sed quia diuinae quidem res perfectiſſimae ſunt, humani vero iuris conditio ſemper infinitum decurrit, et nihil eſt in ea, quod ſtare perpetuo poſſit, multas etenim formas edere natura nouas deproperat: non deſperamus quaedam poſtea emergi negotia, quae adhuc legum laqueis non ſunt innouata. Si quid igitur tale contigerit, Auguſtum imploretur remedium: quia ideo Imperialem fortunam rebus humanis Deus praepoſuit, vt poſſit omnia quae nouiter contingunt, et emendare, et componere, et modis, et regulis competentibus tradere. Et hoc non primum a nobis dictum eſt, ſed ab antiqua deſcendit proſapia: cum et ipſe Iulianus, legum et edicti perpetui ſubtiliſſimus conditor, in ſuis libris hoc retulit: vt ſi quid imperfectum inueniatur, ab imperiali ſanctione hoc repleatur: et non ipſe ſolus, ſed et Diuus Hadrianus in compoſitione edicti, et Senatusconſulto quod eam ſecutum eſt, hoc apertiſſime definiuit, vt ſi quid in edicto poſitum non inuenitur hoc ad eius regulas, eiusque coniecturas et imitationes poſſit noua inſtruere auctoritas. §. 19. Haec igitur omnia ſcientes patres conſcripti, et omnes orbis terrarum homines, gratias quidem ampliſſimas

mas agite summae Diuinitati, quae vestris temporibus tam saluberrimum opus seruauit: quo enim antiquitas digna diuino non est visa iudicio, hoc vestris temporibus indultum est. Hasce itaque leges, et adorate, et obseruate, omnibus antiquioribus quiescentibus: nemoque vestrum audeat, vel comparare eas prioribus, vel si quid dissonans in vtroque est, requirere: quia omne quod hic positum est, hoc vnicum et solum obseruari censemus. Nec in iudicio nec in alio certamine, vbi leges necessariae sunt, ex aliis libris, nisi ab iisdem Institutionibus, nostrisque Digestis et Constitutionibus a nobis compositis, vel promulgatis, aliquid vel recitare, vel ostendere conetur: nisi temerator velit falsitatis crimini subiectus, vna cum iudice, qui eorum audientiam patiatur, poenis grauissimis laborare. §. 20. Ne autem incognitum vobis fiat, ex quibus veterum libris haec consummatio ordinata est, iussimus et hoc in primordiis Digestorum nostrorum inscribi: vt manifestissimum sit, ex quibus legislatoribus, quibusque libris eorum, et quot millibus hoc iustitiae Romanae templum aedificatum est. Legislatores autem vel commentatores eos elegimus, qui digni tanto opere erant, et quos et anteriores piissimi Principes admittere non sunt indignati: omnibus vno dignitatis apice impertito, nec sibi cuidam aliquam praerogatiuam vindicante: cum enim constitutionum vicem, et has leges obtinere censuimus, quasi ex nobis promulgatas: quid amplius, aut minus in quibusdam esse intelligatur: cum vna dignitas, vna potestas omnibus est indulta? §. 21. Hoc autem, quod et ab initio nobis visum est, cum hoc opus fieri Deo adnuente mandabamus, tempestiuum nobis videtur, et in praesenti sancire: vt nemo neque eorum qui in praesenti iuris peritiam habent, neque (qui) postea fierent, audeat commentarios hisdem legibus adnectere: nisi tantum si velit eas in Graecam vocem transformare sub eodem ordine, eaque consequentia, sub qua et voce Romana positae sunt; hoc quod Graeci κατὰ πόδα dicunt: et si qui forsitan per titulorum subtilitatem adnotare maluerint, et ea quae paratitla nuncupantur, componere. Alias autem legum interpretationes, immo magis peruersiones, eos iactare non concedimus: ne verbositas eorum aliquid legibus nostris adferat ex confusione decus: quod et in antiquis edicti perpetui commendatoribus factum est, qui opus moderate confectum huc atque illuc in diuersas sententias producentes [contrahentes,] in infinitum detraxerunt, vt paene omnem Romanam sanctionem esse confusam [1]. Quos si passi non sumus, quemadmodum posteritatis admittatur vana discordia? Si quid autem tale facere ausi fuerint, ipsi quidem falsitatis rei constituantur, volumina autem eorum omnimodo corrumpentur. Si quid vero, vt supra dictum est, ambiguum fuerit visum, hoc ad imperiale culmen per iudices referatur, et ex auctoritate Augusta manifestetur, cui soli concessum est leges et condere, et interpretari. §. 22. Eandem autem poenam falsitatis constituimus et aduersus eos, qui in posterum leges nostras per siglorum obscuritates ausi fuerint conscribere: omnia enim, id est et nomina prudentium, et titulos, et librorum numeros per consequentias literarum volumus, non per sigla manifestari: ita, vt qui talem librum sibi parauerit, in quo sigla posita sunt, in qualemcumque locum libri, vel voluminis, sciat inutilis se esse codicis dominum: neque enim licentiam aperimus ex tali codice in iudicium aliquid recitare, qui in quacumque sua parte siglorum habet malitias. Ipse autem librarius, qui eas inscribere ausus fuerit, non solum criminali poena secundum quod dictum est, plectetur: sed etiam libri aestimationem in duplum domino reddat, si et ipse dominus ignorans talem librum vel comparauerit, vel confici curauerit: quod et antea a nobis dispositum est, et in Latina constitutione, et in Graeca, quam ad legum professores dimisimus. §. 23. Leges autem nostras, quae in his codicibus, id est, Institutionum, seu Elementorum, et Digestorum, vel Pandectarum posuimus, suum obtinere robur ex tertio nostro felicissimo sancimus consulatu praesentis duodecimae indictionis, tertio Calendas Ianuarias, in omne aeuum valituras, et vna cum nostris Constitutionibus pollentes, et suum vigorem in iudiciis ostendentes in omnibus causis, siue quae postea emerserint, siue quae in iudiciis adhuc pendent, nec eas iudicialis, vel amicalis forma compescuit: quae enim iam vel iudiciali sententia finita sunt, vel amicali pacto sopita, haec resuscitari nullo volumus modo. Bene autem pro-

peraui-

1 Hal. addit *cerneres*.

perauimus in tertium noſtrum conſulatum et has leges edere: quia maximi Dei, et Domini noſtri Ieſu Chriſti auxilium feliciſſimum eum noſtrae Reipublicae donauit: cum in hunc et bella Parthica abolita ſunt, et quieti perpetuae tradita, et tertia pars mundi nobis adcreuit. Poſt Europam enim et Aſiam et tota Libya noſtro imperio adiuncta eſt, et tanto operi legum caput impoſitum eſt: omnia caeleſtia dona noſtro tertio conſulatui indulta. §. 24. Omnes itaque iudices noſtri pro ſua iurisdictione easdem leges ſuſcipiant et tam in ſuis iudiciis, quam in hac regia vrbe, habeant, et proponant, et praecipue vir excelſus huius almae vrbis praefectus: curae autem erit tribus excelſis Praefectis praetoriis, tam Orientalibus, quam Illyricis, necnon Libycis, per ſuas auctoritates omnibus, qui ſuae iurisdictioni ſuppoſiti ſunt, eas manifeſtare. Data ſeptimo decimo Calendis Ianuariis, Iuſtiniano domino noſtro ter conſule [1]. FELICITER.

1 *D. XVII. CAL. IAN. CP. D. IVSTINIANO. PP. CONS.*

DOMINI

DOMINI NOSTRI SACRATISSIMI PRINCIPIS
IVSTINIANI
IVRIS ENVCLEATI
EX OMNI VETERE IVRE COLLECTI
DIGESTORVM SEV PANDECTARVM
LIBER PRIMVS.

TIT. I.
DE IVSTITIA ET IVRE.

VLPIANVS libro primo Institutionum.

IVRI operam daturum prius nosse oportet, vnde nomen Iuris descendat. Est autem a iustitia appellatum: nam, vt eleganter Celsus definit, Ius est ars boni et aequi. §. 1. Cuius merito quis nos Sacerdotes appellet: Iustitiam namque colimus: et boni et aequi notitiam profitemur: aequum ab iniquo separantes: licitum ab illicito discernentes: bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes: veram, nisi fallor, philosophiam, non simulatam affectantes. §. 2. Huius studii duae sunt positiones, publicum, et priuatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat. Priuatum, quod ad singulorum vtilitatem: sunt enim quaedam publice vtilia, quaedam priuatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit [1]. Priuatum ius tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis, aut gentium, aut ciuilibus. §. 3. Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit, nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, auium quoque commune est. Hinc descendit maris atque foeminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus: hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia, feras etiam, istius iuris peritia censeri. §. 4. Ius gentium est, quo gentes humanae vtuntur: quod a naturali recedere, facile intelligere licet [2]: quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit 3.

II. POMPONIVS libro singulari Enchiridii.

VELVTI erga Deum religio: vt parentibus et patriae pareamus.

III. FLORENTINVS libro primo Institutionum.

VT VIM, atque iniuriam propulsemus. Nam iure hoc euenit, vt quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, iure fecisse existimetur, et, cum inter nos cognationem quandam natura constituit, consequens est hominem homini insidiari nefas esse.

IV. VLPIANVS libro primo Institutionum.

MANVMISSIONES quoque iuris gentium sunt. Est autem manumissio, de manu missio, id est, datio libertatis [4]: nam, quamdiu quis in seruitute est, manui et potestati suppositus est: [5] manumissus, liberatur potestate. Quae res a iure gentium originem sumsit: vtpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, cum seruitus esset incognita: sed postea quam iure gentium seruitus inuasit, secutum est beneficium manumissionis: et cum vno naturali nomine homines appellaremur [6], iure gentium tria [7] genera esse coeperunt: liberi, et his contrarium serui, et tertium genus liberti, id est, hi [8] qui desierant esse serui.

V. HERMOGENIANVS libro primo Iuris epitomarum.

EX HOC iure gentium introducta bella: discretae gentes: regna condita: dominia distincta: agris termini positi: aedificia collocata: commercium [9], emtiones, venditiones, locationes, conductiones, obligationes institutae: exceptis quibusdam, quae a iure ciuili introductae sunt.

VI.

1 *consistit.* 2 *recedere, inde licet facile intelligere.* 3 *est.* 4 *Est autem manumissio de manu datio.* 5 Hal. praefigit *et.* 6 *appellarentur.* 7 Hal. inserit *hominum.* 8 *tertium genus libertini, qui.* 9 *commercia.*

VI. VLPIANVS libro primo Institutionum.

IVS CIVILE est, quod neque in totum a naturali, vel gentium recedit, nec per omnia ei seruit: itaque cum aliquid addimus, vel detrahimus iuri communi, ius proprium, id est ciuile, efficimus. §. 1. Hoc igitur ius nostrum constat aut ex scripto, aut sine scripto: vt apud Graecos τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι [1].

VII. PAPINIANVS libro secundo Definitionum.

IVS AVTEM ciuile est, quod ex legibus, plebis scitis, senatusconsultis, decretis principum, auctoritate prudentium venit. §. 1. Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt, adiuuandi, vel supplendi, vel corrigendi iuris ciuilis gratia, propter vtilitatem publicam: quod et honorarium dicitur, ad honorem praetorum sic nominatum.

VIII. MARCIANVS libro primo Institutionum.

NAM ET ipsum ius honorarium viua vox est iuris ciuilis.

IX. GAIVS libro primo Institutionum.

OMNES populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure vtuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium ciuitatis est: vocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ipsius ciuitatis. Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur: vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes vtuntur [2].

X. VLPIANVS libro primo Regularum.

IVSTITIA est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. §. 1. Iuris praecepta sunt haec: honeste viuere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. §. 2. Iurisprudentia est diuinarum, atque humanarum rerum notitia: iusti atque iniusti scientia.

XI. PAVLVS libro quarto decimo ad Sabinum.

IVS PLVRIBVS modis [3] dicitur. Vno modo, cum id quod semper aequum ac bonum est, ius dicitur: vt est ius naturale. Altero modo, quod omnibus aut pluribus in quaque ciuitate vtile est: vt est ius ciuile. Nec minus ius recte appellatur [4] in ciuitate nostra ius honorarium. Praetor quoque ius reddere dicitur, etiam cum inique decernit: relatione scilicet facta, non ad id, quod ita Praetor fecit, sed ad illud, quod Praetorem facere conuenit. Alia significatione ius dicitur locus, in quo ius redditur: appellatione collata ab eo, quod fit, in eo, vbi fit: quem locum determinare hoc modo possumus: [5] vbicunque Praetor salua maiestate imperii sui, saluoque more maiorum, ius dicere constituit, is locus recte ius appellatur.

XII. MARCIANVS libro primo Institutionum.

NONNVNQVAM ius etiam pro necessitudine dicimus: veluti, est mihi [6] ius cognationis, vel adfinitatis.

TIT. II.

DE ORIGINE IVRIS, ET OMNIVM MAGISTRATVVM, ET SVCCESSIONE PRVDENTIVM.

GAIVS libro primo ad legem duodecim Tabularum.

FACTVRVS legum vetustarum interpretationem, necessario prius ab Vrbis initiis repetendum existimaui: non quia velim verbosos commentarios facere, sed quod in omnibus rebus animaduerto id perfectum esse, quod ex omnibus suis partibus constaret [7]. Et certe cuiusque rei potissima pars principium est. Deinde, si in foro causas dicentibus nefas, vt ita dixerim, videtur esse, nulla praefatione facta, Iudici rem exponere: quanto magis interpretationem promittentibus inconueniens erit, omissis initiis, atque origine non repetita, atque illotis, vt ita dixerim, manibus, protinus materiam interpretationis tractare? namque nisi fallor, istae praefationes et libentius nos ad lectionem propositae materiae producunt: et cum ibi venerimus, euidentiorem praestant intellectum.

II. POMPONIVS libro singulari Enchiridii.

NECESSARIVM itaque nobis videtur ipsius Iuris originem, atque processum demonstrare. §. 1. Et quidem initio ciuitatis nostrae populus sine lege certa, sine iure certo primum agere instituit: omniaque manu a Regibus [8] gubernabantur. §. 2. Postea aucta ad aliquem modum ciuitate, ipsum Romulum [9] traditur populum in triginta partes diuisisse, quas

1 i. e. *Legum ipsarum partim scripto constat, partim sine scripto.* Hal. 2 *vtantur.* 3 Hal. inserit *recte.* 4 *dicitur.* 5 Hal. praefigit *vt*, et in fine habet *appelletur.* 6 Apud Hal. *mihi* abest. 7 *constat.* 8 *manu regis.* 9 *ipse Romulus.*

quas partes curias appellauit: propterea quod tunc reipublicae curam per sententias partium earum expediebat. Et ita Leges quasdam et ipſe curiatas ad populum tulit. Tulerunt et ſequentes Reges: quae omnes conſcriptae exſtant in libro Sexti Papirii: qui fuit illis temporibus, quibus Superbus[1] Demarati Corinthii filius, ex principalibus viris. Is liber, vt diximus, appellatur ius ciuile Papirianum: non quia Papirius de ſuo quicquam ibi adiecit, ſed quod leges ſine ordine latas in vnum compoſuit. §. 3. Exactis deinde Regibus lege Tribunicia, omnes leges hae exoleuerunt: iterumque coepit populus Romanus incerto magis iure, et conſuetudine ali[2], quam per latam legem[3]: idque prope viginti annis paſſus eſt. §. 4. Poſtea ne diutius hoc fieret: placuit publica auctoritate decem conſtitui viros, per quos peterentur leges a Graecis ciuitatibus, et ciuitas fundaretur legibus: quas in tabulas eboreas perſcriptas pro Roſtris compoſuerunt, vt poſſint[4] leges apertius percipi: datumque eſt eis ius eo anno in ciuitate ſummum: vti leges et corrigerent, ſi opus eſſet, et interpretarentur: neque prouocatio ab eis, ſicut a reliquis magiſtratibus fieret. Qui ipſi animaduerterunt[5] aliquid deeſſe iſtis primis legibus: ideoque ſequenti anno alias duas ad easdem tabulas adiecerunt: et ita ex accidentia appellatae ſunt leges duodecim tabularum, quarum ferendarum auctorem fuiſſe decemuiris Hermodorum quendam Epheſium, exulantem in Italia, quidam retulerunt. §. 5. His legibus latis, coepit, vt naturaliter euenire ſolet, vt interpretatio deſideraret prudentiam auctoritate neceſſariam eſſe diſputationem fori. Haec diſputatio, et hoc ius, quod ſine ſcripto venit, compoſitum a prudentibus, propria parte aliqua non appellatur, vt ceterae partes iuris ſuis nominibus deſignantur, datis propriis nominibus ceteris partibus[6]: ſed communi nomine appellatur ius ciuile. §. 6. Deinde ex his legibus eodem tempore fere actiones compoſitae ſunt, quibus inter ſe homines diſceptarent: quas actiones ne populus, prout vellet, inſtitueret, certas ſolennesque eſſe voluerunt: et appellatur haec pars iuris, legis actiones, id eſt legitimae actiones[7]. Et ita eodem paene tempore tria haec iura nata ſunt: leges duodecim tabularum: ex his fluere coepit ius ciuile: ex iisdem legis actiones compoſitae ſunt. Omnium tamen harum, et interpretandi ſcientia, et actiones, apud collegium Pontificum erant: ex quibus conſtituebatur, quis quoquo anno praeeſſet priuatis: et fere[8] populus annis prope centum hac conſuetudine vſus eſt. §. 7. Poſtea cum Appius Claudius propoſuiſſet, et ad formam redegiſſet has actiones: Gnaeus Flauius ſcriba eius, libertini filius, ſubreptum librum populo tradidit: et adeo gratum fuit id munus populo, vt tribunus plebis fieret, et ſenator, et aedilis curulis: hic liber, qui actiones continet, appellatur ius ciuile Flauianum: ſicut ille, ius ciuile Papirianum: nam nec Gnaeus Flauius de ſuo quicquam adiecit libro. Augeſcente ciuitate, quia deerant quaedam genera agendi, non[9] poſt multum temporis ſpatium Sextus Aelius alias actiones compoſuit, et librum populo dedit, qui appellatur ius Aelianum. §. 8. Deinde cum eſſet in ciuitate lex duodecim tabularum, et ius ciuile, eſſent et legis actiones: euenit, vt plebs in diſcordiam cum patribus perueniret, et ſecederet: ſibique iura conſtitueret, quae iura plebis ſcita vocantur. Mox cum reuocata eſt plebs: quia multae diſcordiae naſcebantur de his plebis ſcitis, pro legibus placuit et ea obſeruari, lege Hortenſia: et ita factum eſt, vt inter plebis ſcita, et legem, ſpecies conſtituendi intereſſent, poteſtas autem eadem eſſet. §. 9. Deinde, quia difficile plebs conuenire coepit, populus certe multo difficilius in tanta turba hominum: neceſſitas ipſa curam reipublicae ad Senatum deduxit. Ita coepit Senatus ſe interponere, et quidquid conſtituiſſet, obſeruabatur: idque ius appellabatur ſenatusconſultum. §. 10. Eodem tempore et magiſtratus iura reddebant: et vt ſcirent ciues, quod ius de quaque re quisque dicturus eſſet, ſeque praemuniret: edicta proponebant: quae edicta Praetorum,[10] ius honorarium conſtituerunt. Honorarium dicitur, quod ab honore[11] Praetoris venerat. §. 11. Nouiſſime, ſicut ad pauciores iuris conſtituen-

1 Hal. vocem *Superbus*, non habet. 2 *conſuetudine aliqua vti.* 3 *perlata lege.* 4 Ap. Hal. *leges*, abeſt. 5 *qui ipſi cum animaduerterunt.* 6 Verba *datis p. n. c. partibus* Hal. non habet. 7 Ap. Hal. *id eſt legitimae actiones*, deſunt. 8 Ap. Hal. *fere* abeſt. 9 *et qui praeerant quaedam genera agendi compoſuerunt, nec poſt multum.* 10 Ap. Hal. *edicta Praetorum*, abſunt. 11 Hal. *ad honorem.*

ſtituendi via tranſiſſe, ipſis rebus diſtantibus, videbatur: per partes euenit, vt neceſſe eſſet reipublicae per vnum conſuli: nam Senatus non perinde omnes prouincias probe gerere [1] poterant. Igitur conſtituto Principe, datum eſt ei ius, vt quod conſtituiſſet, ratum eſſet. §. 12. Ita in ciuitate noſtra, aut iure, id eſt, lege conſtituitur: aut eſt proprium ius ciuile, quod ſine ſcripto in ſola prudentium interpretatione conſiſtit: aut ſunt legis actiones, quae formam agendi continent: aut plebiſcitum, quod ſine auctoritate Patrum eſt conſtitutum: aut eſt magiſtratuum edictum, vnde ius honorarium naſcitur: aut ſenatusconſultum, quod ſolum Senatu conſtituente inducitur ſine lege: aut eſt principalis Conſtitutio, id eſt, vt quod ipſe Princeps conſtituit, pro lege ſeruetur. §. 13. Poſt originem iuris, et proceſſum cognitum, conſequens eſt, vt de magiſtratuum nominibus, et origine cognoſcamus: quia, vt expoſuimus, per eos, qui iuri dicundo praeſunt, effectus rei accipitur: quantum [2] eſt enim ius in ciuitate eſſe, niſi ſint, qui iura regere [3] poſſint? Poſt hoc dein de auctorum ſucceſſione dicemus: quod conſtare non poteſt ius, niſi ſit aliquis iurisperitus, per quem poſſit quotidie in melius produci. §. 14. Quod ad magiſtratus attinet, initio ciuitatis huius conſtat, Reges omnem poteſtatem habuiſſe. §. 15. Iisdem temporibus et Tribunum celerum fuiſſe conſtat. Is autem erat qui [4] equitibus praeerat, et veluti ſecundum locum a Regibus obtinebat: quo in numero fuit Iunius Brutus, qui auctor fuit Regis eiiciendi. §. 16. Exactis deinde Regibus, Conſules conſtituti ſunt duo, penes quos ſummum ius vti eſſet, lege rogatum eſt. Dicti ſunt ab eo, quod plurimum reipublicae conſulerent: qui tamen ne per omnia regiam poteſtatem ſibi vindicarent, lege lata factum eſt, vt ab eis prouocatio eſſet, neue poſſent in caput ciuis Romani animaduertere iniuſſu populi: ſolum relictum eſt illis vt coercere poſſent, et in vincula publica duci iuberent. §. 17. Poſt deinde cum cenſus iam maiori tempore agendus eſſet, et Conſules non ſufficerent, huic quoque officio Cenſores conſtituti ſunt. §. 18. Populo deinde aucto, cum crebra orerentur bella, et quaedam acriora a finitimis inferrentur, interdum re exigente, placuit maioris poteſtatis magiſtratum conſtitui: itaque Dictatores proditi ſunt, a quibus nec prouocandi ius fuit: et quibus etiam capitis animaduerſio data eſt. Hunc magiſtratum, quoniam ſummam poteſtatem habebat, non erat fas vltra ſextum menſem retinere. §. 19. Et his Dictatoribus Magiſtri equitum iniungebantur [5]: ſic, quomodo Regibus Tribuni celerum, quod officium fere tale erat, quale hodie Praefectorum praetorio: magiſtratus tamen [6] habebantur legitimi. §. 20. Iisdem temporibus cum plebs a Patribus ſeceſſiſſet, anno fere ſeptimodecimo poſt Reges exactos: Tribunos ſibi in monte Sacro creauit, qui eſſent plebeii magiſtratus: dicti Tribuni, quod olim in tres partes populus diuiſus erat, et ex ſingulis ſinguli creabantur: vel quia tribuum ſuffragio creabantur. §. 21. Itemque vt eſſent, qui aedibus praeeſſent, in quibus omnia ſcita ſua plebs deferebat: duos ex plebe conſtituerunt: qui etiam Aediles appellati ſunt. §. 22. Deinde cum aerarium populi auctius eſſe coepiſſet: vt eſſent [7] qui illi praeeſſent, conſtituti ſunt Quaeſtores, qui pecuniae praeeſſent [8]: dicti ab eo, (quod) inquirendae, et conſeruandae pecuniae cauſa creati erant. §. 23. Et quia, vt diximus, de capite ciuis Romani iniuſſu populi, non erat lege permiſſum Conſulibus, ius dicere: propterea Quaeſtores conſtituebantur a populo, qui capitalibus rebus praeeſſent: hi appellabantur Quaeſtores parricidii: quorum etiam meminit lex duodecim tabularum. §. 24. Et cum placuiſſet leges quoque ferri: latum eſt ad populum, vti omnes magiſtratu [9] ſe abdicarent, quo Decemuiri conſtituti [10] anno vno cum magiſtratum prorogarent ſibi, et cum [11] iniurioſe tractarent, neque vellent deinceps ſufficere magiſtratibus, vt ipſi, et factio ſua perpetuo rempublicam occupatam retineret: nimia atque aſpera dominatione eo rem perduxerant [12], vt exercitus a republica ſecederet. Initium fuiſſe ſeceſſionis dicitur Verginius quidam, qui cum animaduertiſſet, Appium Claudium, contra ius, quod ipſe ex vetere iure in duo-

1 *regere.* 2 Hal. *parum*, loco *quantum.* 3 *reddere.* 4 Ap. Hal. *erat qui*, abſunt. 5 *iungebantur.* 6 Hal. *enim*, loco *tamen*, omiſſa ſimul voce *legitimi.* 7 Ap. Hal. *vt eſſent*, abſunt. 8 Ap. Hal. *qui pecuniae praeeſſent*, abſunt. 9 *magiſtratus.* 10 Hal. inſerit *ſunt.* 11 Hal. *rem*, loco *cum.* 12 *rempublicam perduxerunt.*

duodecim tabulas transtulerat, vindicias filiae suae a se abdixisse: et secundum eum, qui in seruitutem ab eo supposi- tus petierat, dixisse: captumque amore virginis omne fas ac nefas miscuisse: indignatus, quod vetustissima iuris obseruantia in persona filiae suae defecisset, vtpote cum Brutus, qui primus Romae Consul fuit, vindicias secundum libertatem dixisset in persona Vindicis Vitelliorum serui, qui proditionis coniurationem indicio suo detexerat, et castitatem filiae [1] vitae quoque eius praeferendam putaret: arrepto cultro de taberna lanionis filiam interfecit: in hoc scilicet, vt morte virginis contumeliam stupri arceret, ac protinus recens a caede, madenteque adhuc filiae cruore, ad commilitones confugit: qui vniuersi de Algido, vbi tunc belli gerendi [2] causa legiones erant, relictis ducibus pristinis, signa in Auentinum transtulerunt: omnisque plebs vrbana mox eodem se contulit. [populique consensu partim in carcere necati [3].] Ita rursus respublica suum statum recepit. §. 25. Deinde cum post aliquot annos, (quam) duodecim tabulae latae sunt, et plebs contenderet cum patribus, et vellet ex suo quoque corpore Consules creare, et patres recusarent, factum est, vt Tribuni militum crearentur, partim ex plebe, partim ex patribus, consulari potestate. Hique constituti sunt vario numero: interdum enim viginti fuerunt, interdum plures, nonnumquam pauciores. §. 26. Deinde cum placuisset creari etiam ex plebe Consules: coeperunt ex vtroque corpore constitui. Tunc vt aliquo pluris patres haberent [4], placuit duos ex numero patrum constitui: ita facti sunt Aediles curules. §. 27. Cumque Consules auocarentur bellis finitimis, neque esset, qui in ciuitate ius reddere posset: factum est, vt Praetor quoque crearetur, qui Vrbanus appellatus est, quod in vrbe ius redderet [5]. §. 28. Post aliquot deinde annos, non sufficiente eo Praetore, quod multa turba etiam peregrinorum in ciuitatem veniret: creatus est et alius Praetor, qui Peregrinus appellatus est, ab eo, quod plerumque inter peregrinos ius dicebat. §. 29. Deinde cum esset necessarius magistratus, qui hastae praeessent [6]: Decemuiri in [7] litibus iudicandis sunt constituti. §. 30. [8] Eodem tempore et Quatuorviri, qui curam viarum gererent [9]: et Triumuiri monetales, aeris, argenti, auri flatores: et Triumuiri capitales, qui carceris custodiam haberent: vt, cum animaduerti oporteret, interuentu eorum fieret. §. 31. Et quia magistratibus, vespertinis temporibus, in publicum esse inconueniens erat, Quinqueuiri constituti sunt cis Tiberim, et vltis Tiberim, qui possint pro magistratibus fungi. §. 32. Capta deinde Sardinia, mox Sicilia, item Hispania, deinde Narbonensi prouincia: totidem Praetores, quot prouinciae in ditionem [10] venerant, creati sunt: partim qui vrbanis rebus, partim qui prouincialibus praeessent. Deinde Cornelius Sulla quaestiones publicas constituit: veluti de falso, de parricidio, de sicariis: et Praetores quatuor adiecit. Deinde Gaius Iulius Caesar duos Praetores, et duos Aediles, qui frumento praeessent, et a Cerere Cereales constituit. Ita duodecim Praetores, sex Aediles sunt creati. Diuus deinde Augustus sedecim Praetores constituit. Post deinde diuus Claudius duos Praetores adiecit, qui de fideicommisso ius dicerent: ex quibus vnum diuus Titus detraxit: et adiecit diuus Nerua, qui inter fiscum et priuatos ius diceret. Ita decem et octo Praetores in ciuitate ius dicunt. §. 33. Et haec omnia, quoties in republica sunt magistratus, obseruantur: quoties autem proficiscuntur, vnus relinquitur, qui ius dicat: is vocatur Praefectus vrbi, qui Praefectus olim constituebatur, postea fere Latinarum feriarum causa introductus est, et quotannis obseruatur: nam Praefectus annonae, et vigilum [11] non sunt magistratus: sed extra ordinem, vtilitatis causa, constituti sunt: et tamen hi, quos Cistiberes [12] diximus, postea Aediles senatusconsulto creabantur. §. 34. Ergo ex his omnibus decem Tribuni plebis, Consules duo, decem et octo Praetores, sex Aediles, in ciuitate iura reddebant. §. 35. Iuris ciuilis scientiam plurimi, et maximi viri professi sunt: sed qui eorum maximae dignationis apud populum Romanum fuerunt, (eorum) in praesentia mentio habenda est, vt appareat, a quibus et quali-

1 Hal. inferit *suae*. 2 *belligerandi*. 3 *contulit, ita populi consensu partim decem viris in carcere necatis, partim in exsilium actis, rursus respublica* 4 *haberentur*. 5 *dicebat*. 6 *praeesset*. 7 Ap. Hal. *in*, abest. 8 Hal. repetit *Constituti sunt eodem* etc. 9 *agerent*. 10 *ditiones*. 11 Hal. inferit *quanquam*. 12 *cis Tyberim*.

qualibus haec iura orta et tradita ſunt. Et quidem ex omnibus, qui ſcientiam nacti ſunt, ante Tiberium Coruncanium publice profeſſum neminem traditur: ceteri autem ad hunc [1] vel in latenti ius ciuile retinere cogitabant, ſolumque conſultatoribus vacare [2], potius quam diſcere volentibus ſe praeſtabant. §. 36. Fuit autem in primis peritus Publius [3] Papirius, qui leges regias in vnum contulit. Ab hoc Appius Claudius, vnus ex Decemuiris, cuius maximum conſilium in duodecim tabulis ſcribendis fuit. Poſt hunc Appius Claudius eiusdem generis maximam ſcientiam habuit: hic Centemmanus appellatus eſt. Appiam viam ſtrauit, et aquam Claudiam induxit, et de Pyrrho in vrbe non recipiendo ſententiam tulit: hunc etiam actiones ſcripſiſſe traditum eſt, primum de vſurpationibus, qui liber non exſtat. Idem Appius Claudius, qui videtur ab [4] hoc proceſſiſſe, *R* literam inuenit: vt pro Valeſii Valerii eſſent, et pro Fuſiis Furiis. §. 37. Fuit poſt eos maximae ſcientiae Sempronius: quem populus Romanus σοφὸν appellauit: nec quisquam ante hunc, aut poſt hunc [5], hoc nomine cognominatus eſt. Gaius [6] Scipio Naſica, qui optimus a ſenatu appellatus eſt: cui etiam publice domus in ſacra via data eſt, quo facilius conſuli poſſet. Deinde Quintus Mucius qui ad Carthaginenſes miſſus legatus, cum eſſent duae teſſerae poſitae, vna pacis, altera belli, arbitrio ſibi dato, vtram vellet, referret Romam, vtramque ſuſtulit, et ait, Carthaginenſes petere debere, vtram mallent accipere. §. 38. Poſt hos fuit Tiberius Coruncanius, vt dixi, qui primus profiteri coepit: cuius tamen ſcriptum nullum exſtat, ſed reſponſa complura et memorabilia eius fuerunt. Deinde Sextus Aelius, et frater eius Publius Aelius, et Publius Atilius, maximam ſcientiam in profitendo habuerunt: vt duo Aelii etiam Conſules fuerint. Atilius autem primus a populo ſapiens appellatus eſt. Sextum Aelium etiam Ennius laudauit, et exſtat illius liber, qui inſcribitur Tripertita, qui liber veluti cunabula iuris continet. Tripertita autem dicitur, quoniam lege duodecim tabularum praepoſita, iungitur interpretatio, dein ſubtexitur legis actio. Eiusdem eſſe tres alii libri referuntur: quos tamen quidam negant eiusdem eſſe. Hos ſectatus ad aliquid eſt Cato. Deinde [7] Marcus Cato princeps Porciae familiae, cuius et libri exſtant: ſed plurimi filii eius, ex quibus ceteri oriuntur. §. 39. Poſt hos fuerunt Publius Mucius, et Brutus, et Manilius: qui fundauerunt ius ciuile. Ex his Publius Mucius etiam decem libellos reliquit: Brutus, ſeptem: Manilius, tres: et exſtant volumina ſcripta, Manilii monumenta. Illi duo conſulares fuerunt: Brutus, praetorius: Publius autem Mucius, etiam Pontifex maximus. §. 40. Ab his profecti ſunt Publius Rutilius Rufus, qui Romae Conſul, et Aſiae Proconſul fuit: Paulus Verginius: et Quintus Tubero, ille Stoicus, Panſae [8] auditor, qui et ipſe Conſul. Etiam Sextus Pompeius Gnaei Pompeii patruus fuit eodem tempore: et Coelius Antipater, qui hiſtorias conſcripſit: ſed plus eloquentiae, quam ſcientiae iuris operam dedit: etiam Lucius Craſſus, frater Publii Mucii, qui Mucianus dictus eſt: hunc Cicero ait iurisconſultorum diſertiſſimum. §. 41. Poſt hos Quintus Mucius Publii filius, Pontifex maximus ius ciuile primus conſtituit, generatim in libros decem et octo redigendo. §. 42. Mucii auditores fuerunt complures: ſed praecipue auctoritatis Aquilius Gallus, Balbus Lucilius, Sextus Papirius, Gaius Iuuentius: ex quibus Gallum maximae auctoritatis apud populum fuiſſe, Seruius dicit: omnes tamen hi a Seruio Sulpicio nominantur, alioquin per ſe eorum ſcripta non talia exſtant, vt ea ad [9] omnes adpetant: denique nec verſantur omnino ſcripta eorum inter manus hominum, ſed Seruius libros ſuos compleuit: pro cuius ſcriptura, ipſorum quoque memoria habetur. §. 43. Seruius cum in cauſis orandis primum locum, aut pro certo poſt Marcum Tullium obtineret, traditur ad conſulendum Quintum Mucium de re amici ſui peruenisſe, cumque eum ſibi reſpondiſſe de iure Seruius parum intellexiſſet, iterum Quintum interrogaſſe, [10] et a Quinto Mucio reſponſum eſſe, nec tamen percepiſſe:

1 *adhuc.* 2 Ap. Hal. *vacare* deeſt. 3 *Sextus.* 4 *Claudius vſu, qui videtur ad hoc* etc. 5 Verba *aut poſt hunc*, apud Hal. deſunt. 6 Hal. τῷ *Gaius* praemittit. *Sed et.* 7 Ap. Hal. *Cato. Deinde*, abſunt. 8 Hal. habet *Panaetii.* 9 Ap. Hal. *ad* abeſt. 10 *cumque eum de iure reſpondentem parum intellexiſſet, et iterum Quintum interrogaſſet*, et ita in ſequentibus *eſſet*, et *percepiſſet.*

pisse: et ita obiurgatum esse [1] a Quinto Mucio. Namque eum dixisse, turpe esse patricio, et nobili, et causas oranti, [2] ius, in quo versaretur, ignorare: ea velut contumelia Seruius tractatus, operam dedit iuri ciuili: et plurimum eos, de quibus locuti sumus, audiit: institutus [3] a Balbo Lucilio, instructus autem maxime a Gallo Aquilio, qui fuit Cercinae. Itaque libri complures eius exstant Cercinae confecti. Hic cum in legatione perisset, statuam ei populus Romanus pro Rostris posuit, et hodieque [4] exstat pro Rostris Augusti. Huius volumina complura exstant: reliquit autem prope centum et octoginta libros. §. 44. Ab hoc plurimi profecerunt: fere tamen hi libros conscripserunt: Alfenus Varus, Gaius, Aulus Ofilius, Titus Caesius, Aufidius Tucca, Aufidius Namusa, Flauius Priscus, Gaius Ateius Pacuuius, Labeo Antistius, Labeonis Antistii pater, Cinna, Publicius Gellius. Ex his decem, libros octo conscripserunt, quorum omnes qui fuerunt, libri digesti sunt ab Aufidio Namusa in centum quadraginta libros. Ex his auditoribus plurimum auctoritatis habuit Alfenus Varus, et Aulus Ofilius, ex quibus Varus et Consul fuit: Ofilius in equestri ordine perseuerauit. Is fuit Caesari familiarissimus: et libros de iure ciuili plurimos, et qui omnem partem operis fundarent, reliquit: nam de legibus Vicensimae primus conscribit, de iurisdictione: idem edictum Praetoris primus diligenter composuit, nam ante eum Seruius duos libros ad Brutum perquam breuissimos ad edictum subscriptos reliquit. §. 45. Fuit eodem tempore et Trebatius, qui idem Corneli Maximi auditor: fuit Aulus Cascelius, Quintus Mucius, Volusii auditor: denique [5] in illius honorem testamento Publium Mucium nepotem eius reliquit heredem: fuit autem quaestorius, nec vltra proficere voluit [6], cum illi etiam Augustus consulatum offerret. Ex his Trebatius peritior Cascelio, Cascelius Trebatio eloquentior fuisse dicitur, Ofilius vtroque doctior. Cascelii scripta non exstant, nisi vnus liber Benedictorum: Trebatii complures: sed minus frequentatur. §. 46. Post hoc quoque Tubero fuit, qui Ofilio operam dedit: fuit autem patricius, et transiit a causis agendis ad ius ciuile: maxime postquam Quintum Ligarium accusauit, nec obtinuit apud Gaium Caesarem. Is est Quintus Ligarius, qui, cum Africae oram teneret, infirmum Tuberonem applicare non permisit, nec aquam haurire: quo nomine eum accusauit, et Cicero defendit. Exstat eius oratio satis pulcherrima, quae inscribitur, pro Quinto Ligario. Tubero doctissimus quidem habitus est iuris publici, et priuati: et complures vtriusque operis libros reliquit. Sermone etiam antiquo vsus affectauit scribere: et ideo parum libri eius grati habentur. §. 47. Post hunc maximae auctoritatis fuerunt Ateius Capito, qui Ofilium secutus est: et Antistius Labeo, qui omnes hos audiuit: institutus est autem a Trebatio. Ex his Ateius Consul fuit: Labeo noluit, cum offerretur ei ab Augusto consulatus, quo suffectus fieret, (et) honorem suscipere [7]: sed plurimum studiis operam dedit: et totum annum ita diuiserat, vt Romae sex mensibus [8] cum studiosis esset, sex mensibus secederet, et conscribendis libris operam daret. Itaque reliquit quadringenta [9] volumina: ex quibus plurima inter manus versantur. Hi duo primum veluti diuersas sectas fecerunt: nam Ateius Capito in his, quae ei tradita fuerant, perseuerabat: Labeo ingenii qualitate, et fiducia doctrinae, qui et ceteris operis sapientiae [10] operam dederat, plurima innouare instituit, et ita Ateio Capitoni Massurius Sabinus successit, Labeoni Nerua: adhuc eas dissensiones auxerunt. Hic etiam Nerua Caesari familiarissimus fuit. Massurius Sabinus in equestri ordine fuit, et publice primus scripsit, posteaque hoc coepit beneficium dari a Tiberio Caesare, hoc tamen illi concessum erat. Et, vt obiter sciamus, ante tempora Augusti publice respondendi ius non a Principibus dabatur: sed qui fiduciam studiorum suorum habebant, consulentibus respondebant. Neque responsa vtique signata dabant: sed plerumque iudicibus ipsi scribebant, aut testabantur, qui illos consulebant. Primus diuus Augustus, vt maior iuris auctoritas haberetur,

1 Hal. *ita obiurgatum*, vt τὸ *et*, et τὸ *esset*, absint. 2 *et nobili viro causas exoranti.* 3 *instructus.* 4 Hal. pro *et hodieque*, reposuit *et Hostiae.* 5 *qui deinde*, loco *denique.* 6 *nec vltra voluit procedere.* 7 *susciperet.* 8 *menses.* 9 *quadraginta.* 10 *doctrinae fretus, quod prae ceteris sapientiae.*

tur, conſtituit, vt ex auctoritate eius reſponderent, et ex illo tempore peti hoc pro beneficio coepit: et ideo optimus Princeps Hadrianus, cum ab eo viri praetorii peterent, vt ſibi liceret reſpondere, reſcripſit eis, hoc non peti, ſed praeſtari ſolere: et ideo ſi quis fiduciam ſui haberet, delectari ſe: populo ad reſpondendum ſe praepararet. Ergo Sabino conceſſum eſt a Tiberio Caeſare, vt populo reſponderet: qui in equeſtri ordine [1] iam grandis natu, et fere annorum quinquaginta receptus eſt: huic nec amplae facultates fuerunt, ſed plurimum a ſuis auditoribus ſuſtentatus eſt. Huic ſucceſſit Gaius Caſſius Longinus, natus ex filia Tuberonis, quae fuit neptis Seruii Sulpicii: et ideo proauum ſuum Seruium Sulpicium appellat. Hic Conſul fuit cum Quartino, temporibus Tiberii: ſed plurimum in ciuitate auctoritatis habuit, eousque donec eum Caeſar ciuitate pelleret [2]: expulſus ab eo in Sardiniam, reuocatus a Veſpaſiano, diem ſuum obiit. Neruae ſucceſſit Proculus. Fuit eodem tempore et Nerua filius: fuit et alius Longinus ex equeſtri quidem ordine: qui poſtea ad Praeturam vsque peruenit. Sed Proculi auctoritas maior fuit, nam etiam [3] plurimum potuit, appellatique ſunt partim Caſſiani, partim Proculeiani: quae origo a Capitone, et Labeone coeperat. Caſſio Caelius Sabinus ſucceſſit, qui plurimum temporibus Veſpaſiani potuit: Proculo Pegaſus, qui temporibus Veſpaſiani Praefectus Vrbi fuit: Caelio Sabino Priſcus Iauolenus: Pegaſo, Celſus, patri Celſo, Celſus filius, et Priſcus Neratius: qui vtrique Conſules fuerunt: Celſus quidem, et iterum: Iauoleno Priſco Aburnus Valens, et Tuſcianus, item Saluius Iulianus.

TIT. III.

DE LEGIBVS, SENATVSQVE CONSVLTIS, ET LONGA CONSVETVDINE.

PAPINIANVS libro primo Definitionum.

LEX EST commune praeceptum: virorum prudentium conſultum: delictorum, quae ſponte vel ignorantia contrahuntur, coercitio: communis reipublicae ſponſio.

II. MARCIANVS libro primo Inſtitutionum.

NAM ET Demoſthenes orator ſic definit: Τοῦτό ἐστι νόμος, ᾧ πάντας ἀνθρώπους [4] προσήκει πείθεσθαι διὰ πολλά, καὶ μάλιστα ὅτι πᾶς ἐστι νόμος εὕρημα μὲν καὶ δῶρον Θεοῦ, δόγμα δὲ ἀνθρώπων φρονίμων, ἐπανόρθωμα δὲ τῶν ἑκουσίων καὶ ἀκουσίων ἁμαρτημάτων. πόλεως [5] δὲ συνθήκη κοινή, καθ' ἣν ἅπασι [6] προσήκει ζῆν τοῖς ἐν τῇ πόλει [7]. Sed et Philoſophus ſummae Stoicae ſapientiae Chryſippus ſic incipit libro, quem fecit περὶ νόμου [8]. Ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς θείων τε, καὶ ἀνθρωπίνων [9] πραγμάτων. Δεῖ δὲ αὐτὸν προστάτην τε [10] εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν [11] αἰσχρῶν καὶ ἄρχοντα καὶ ἡγεμόνα καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα τε [12] εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων, προστακτικὸν μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιητέον. [13]

III. POMPONIVS libro viceſimo quinto ad Sabinum.

IVRA conſtitui oportet, vt dixit Theophraſtus, in his quae ἐπὶ τὸ πλεῖστον [14] accidunt, non quae ἐκ παραλόγου [15].

IV. CELSVS libro quinto Digeſtorum.

EX HIS, quae forte vno aliquo caſu accidere poſſunt, iura non conſtituuntur.

V. IDEM libro decimo ſeptimo [16] Digeſtorum.

NAM AD ea potius debet aptari ius, quae et frequenter, et facile, quam quae perraro eueniunt.

VI.

1 Hal. *reſponderet, cum in equeſtrem ordinem*, et in ſequentibus *receptus eſſet.* 2 *expellerit.* 3 Hal. *et ipſe*, loco *etiam.* 4 Ap. Hal. ἀνθρώπους, abeſt. 5 πόλεος. 6 πᾶσι. 7 Hal. in Graecis paucis mutatis ita habet: *Lex eſt, cui omnes obtemperare conuenit, cum ob alia multa, tum vero maxime eo, quod omnis lex inuentum et munus deorum eſt, conſultum prudentium hominum, coercitio eorum, quae vel ſponte vel ignorantia delinquuntur, communis ſponſio ciuitatis: ad cuius praeſcriptum omnes, qui in ea republica ſunt, vitam inſtituere par eſt.* 8 περὶ νόμων. 9 ἀνθρωπείων. 10 Ap. Hal. τε abeſt. 11 Ap. Hal. τῶν abeſt. 12 Hal. τ'. 13 Hal. in Graecis ita vertit: *Lex tam diuinarum quam humanarum rerum omnium regina eſt, quo magis conuenit, vt non ſolum rebus honeſtis turpibusque praeſideat, ſed etiam principatum et ductatum teneat, et per hoc regulam praeſcribat iuſtis ſimul et iniuſtis: vtpote quae animantibus natura ad colendam ciuitatem idoneis facienda iubeat, prohibeatque non facienda.* 14 Id eſt *vtplurimum.* 15 Id eſt *ex inopinato.* 16 Hal. *lib. XV.*

VI. PAVLVS libro decimo ſeptimo ad Plautium.

ΤΟ ΓΑΡ ἅπαξ ἢ δὶς [1], vt ait Theophraſtus, παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται [2].

VII. MODESTINVS libro primo Regularum.

LEGIS virtus haec [3] eſt: imperare, vetare, permittere, punire.

VIII. VLPIANVS libro tertio ad Sabinum.

IVRA non in ſingulas perſonas, ſed generaliter conſtituuntur.

IX. IDEM libro ſexto decimo ad Edictum.

NON ambigitur, Senatum ius facere poſſe.

X. IVLIANVS libro quinquageſimo nono Digeſtorum [4].

NEQVE leges, neque ſenatusconſulta ita ſcribi poſſunt, vt omnes caſus, qui quandoque inciderint, comprehendantur: ſed ſufficit et ea, quae plerumque accidunt, contineri.

XI. IDEM libro nonageſimo Digeſtorum.

ET IDEO de his, quae primo conſtituuntur: aut interpretatione, aut conſtitutione optimi Principis certius ſtatuendum eſt.

XII. IDEM libro decimo quinto Digeſtorum.

NON POSSVNT omnes articuli ſingillatim aut legibus, aut ſenatusconſultis comprehendi: ſed cum in aliqua cauſa ſententia eorum manifeſta eſt, is, qui iurisdictioni praeeſt, ad ſimilia procedere, atque ita ius dicere debet.

XIII. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

NAM, VT ait Pedius, quoties lege aliquid, vnum vel alterum introductum eſt, bona occaſio eſt cetera, quae tendunt ad eandem vtilitatem, vel interpretatione, vel certe iurisdictione ſuppleri.

XIV. PAVLVS libro quinquageſimo quarto ad Edictum.

QVOD vero contra rationem iuris receptum eſt, non eſt producendum ad conſequentias.

XV. IVLIANVS libro viceſimo ſeptimo Digeſtorum.

IN HIS, quae contra rationem iuris conſtituta ſunt, non poſſumus ſequi regulam iuris.

XVI. PAVLVS libro ſingulari de iure ſingulari.

IVS SINGVLARE eſt, quod contra tenorem rationis propter aliquam vtilitatem auctoritate conſtituentium introductum eſt.

XVII. CELSVS libro viceſimo ſexto Digeſtorum.

SCIRE leges non hoc [5] eſt, verba earum tenere, ſed vim ac poteſtatem.

XVIII. IDEM libro viceſimo nono Digeſtorum.

BENIGNIVS leges interpretandae ſunt, quo voluntas earum conſeruetur.

XIX IDEM libro triceſimo tertio Digeſtorum.

IN AMBIGVA voce legis ea potius accipienda eſt ſignificatio, quae vitio caret: praeſertim cum etiam voluntas legis ex hoc colligi poſſit.

XX. IVLIANVS libro quinquageſimo quinto Digeſtorum.

NON omnium, quae a maioribus conſtituta ſunt, ratio reddi poteſt.

XXI. NERATIVS libro ſexto Membranarum.

ET IDEO rationes eorum, quae conſtituuntur, inquiri non oportet: alioquin multa ex his, quae certa ſunt, ſubuertuntur.

XXII. VLPIANVS libro triceſimo quinto ad Edictum.

CVM lex in praeteritum quid indulget, in futurum vetat.

XXIII. PAVLVS libro quarto ad Plautium.

MINIME ſunt mutanda, quae interpretationem certam ſemper habuerunt.

XXIV. CELSVS libro nono Digeſtorum.

INCIVILE eſt, niſi tota lege perſpecta, vna aliqua particula eius propoſita, iudicare, vel reſpondere.

XXV. MODESTINVS libro octauo [6] Reſponſorum.

NVLLA iuris ratio, aut aequitatis benignitas patitur, vt quae ſalubriter pro vtilitate hominum introducuntur, ea nos duriore interpretatione contra ipſorum commodum producamus ad ſeueritatem.

XXVI. PAVLVS libro quarto Quaeſtionum.

NON EST nouum, vt priores leges ad poſteriores trahantur.

XXVII. TERTVLLIANVS libro primo Quaeſtionum.

IDEO, quia antiquiores leges ad poſteriores trahi, vſitatum eſt: et ſemper quaſi

1 *quod enim ſemel tantum aut iterum exſtitit.* 2 *id legum latores praetereunt.* 3 Ap. Hal. *haec*, abeſt. 4 *ad Edictum.* 5 Ap. Hal. *hoc*, abeſt. 6 *lib. VII.*

quasi hoc legibus inesse credi oportet, vt ad eas quoque personas, et ad eas res pertinerent [1], quae quandoque similes erunt.

XXVIII. PAVLVS libro quinto ad Legem Iuliam et Papiam.

SED ET posteriores leges ad priores pertinent: nisi contrariae sint: idque multis argumentis probatur.

XXIX. IDEM libro singulari ad legem Ciciam.

CONTRA legem facit, qui id facit, quod lex prohibet: in fraudem vero [2], qui saluis verbis legis, sententiam eius circumuenit.

XXX. VLPIANVS libro quarto ad Edictum.

FRAVS enim legi fit, vbi, quod fieri noluit, fieri autem non vetuit, id fit: et quod distat ῥητὸν ἀπὸ διανοίας [3], hoc distat fraus ab eo, quod contra legem fit.

XXXI. IDEM libro decimo tertio ad legem Iuliam et Papiam.

PRINCEPS legibus solutus est: Augusta autem licet legibus soluta non est, Principes tamen eadem illi priuilegia tribuunt, quae ipsi habent.

XXXII. IVLIANVS libro nonagesimo quarto Digestorum.

DE QVIBVS causis scriptis legibus non vtimur, id custodiri oportet, quod moribus et consuetudine inductum [4] est: et si qua in re hoc deficeret, tunc quod proximum et consequens ei est: si nec id quidem appareat, tunc ius, quo vrbs Roma vtitur, seruari oportet. §. 1. Inueterata consuetudo pro lege non immerito custoditur, et hoc est ius, quod dicitur moribus constitutum. Nam cum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod iudicio populi receptae sunt: merito et ea, quae sine vllo scripto populus probauit, tenebunt omnes: nam quid interest, suffragio populus voluntatem suam declaret, an rebus ipsis et factis? Quare rectissime etiam illud receptum est, vt leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur.

XXXIII. VLPIANVS libro primo de officio Proconsulis.

DIVTVRNA consuetudo pro iure et lege in his, quae non ex scripto descendunt, obseruari solet.

XXXIV. IDEM libro quarto de officio Proconsulis.

CVM de consuetudine ciuitatis, vel prouinciae confidere quis videtur, primum quidem illud explorandum arbitror, an etiam contradicto aliquando iudicio consuetudo firmata sit.

XXXV. HERMOGENIANVS libro primo Iuris Epitomarum.

SED ET ea, quae longa consuetudine comprobata sunt, ac per annos plurimos obseruata, velut tacita ciuium conuentio, non minus, quam ea, quae scripta sunt iura, seruantur.

XXXVI. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

IMMO magnae auctoritatis hoc ius habetur: quod in tantum probatum est, vt non fuerit necesse scripto id comprehendere.

XXXVII. IDEM libro primo Quaestionum.

SI DE interpretatione legis quaeratur: in primis inspiciendum est, quo iure ciuitas retro in eiusmodi casibus vsa fuisset: optima enim est legum interpres consuetudo.

XXXVIII. CALLISTRATVS libro primo Quaestionum.

NAM Imperator noster Seuerus rescripsit, in ambiguitatibus, quae ex legibus proficiscuntur, consuetudinem, aut rerum perpetuo similiter iudicatarum auctoritatem, vim legis [5] obtinere debere.

XXXIX. CELSVS libro vicesimo primo Digestorum.

QVOD non ratione introductum, sed errore primum, deinde consuetudine obtentum est: in aliis similibus non obtinet.

XL. MODESTINVS libro primo Regularum.

ERGO omne ius aut consensus fecit, aut necessitas constituit, aut firmauit consuetudo.

XLI. VLPIANVS libro secundo Institutionum.

TOTVM autem ius constitit [6] aut in adquirendo, aut in conseruando, aut in minuendo: aut enim hoc agitur, quemadmodum quid cuiusque fiat, aut quemadmodum quis rem vel ius suum conseruet, aut quomodo alienet, aut amittat.

TIT.

1 *pertineant.* 2 Hal. addit *legis.* 3 Hal. vertit *verbis expressum ab agitatione mentis et sententiae.* 4 *introductum.* 5 *legum.* 6 *consistit.*

Tit. IV.

DE CONSTITVTIONIBVS PRINCIPVM.

Vlpianvs libro primo Institutionum.

Qvod Principi placuit, legis habet vigorem: vtpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. §. 1. Quodcumque igitur Imperator per epistolam et subscriptionem statuit, vel cognoscens decreuit, vel de plano interlocutus est, vel edicto praecepit: legem esse constat: haec sunt, quas vulgo constitutiones appellamus. §. 2. Plane ex his quaedam sunt personales, nec ad exemplum trahuntur: nam quae [1] princeps alicui ob merita indulsit, vel si quam poenam irrogauit, vel si cui sine exemplo subuenit: personam non egreditur.

II. Vlpianvs libro quarto Fideicommissorum.

In rebvs nouis constituendis euidens esse vtilitas debet, vt recedatur ab eo iure, quod [2] diu aequum visum est.

III. Iavolenvs libro decimo tertio Episto arum [3].

Beneficivm Imperatoris, quod a diuina scilicet eius indulgentia proficiscitur, quam plenissime interpretari debemus.

IV. Modestinvs libro secundo Excusationum.

ΑΙ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑΙ διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσὶν [4].

Tit. V.

DE STATV HOMINVM.

Gaivs [5] libro primo Institutionum.

Omne ius, quo vtimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones.

II. Hermogenianvs libro primo iuris Epitomarum. [6]

Cvm igitvr hominum causa omne ius constitutum sit: primo de personarum statu, ac post de ceteris, ordinem Edicti perpetui secuti, et his proximos atque coniunctos applicantes titulos, vt res patitur, dicemus.

III. Gaivs libro primo Institutionum.

Svmma itaque de iure personarum diuisio haec est: quod omnes homines aut liberi sunt, aut serui.

IV. Florentinvs libro nono Institutionum.

Libertas est naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, nisi si quid vi, aut iure prohibetur. §. 1. Seruitus est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subiicitur. §. 2. Serui ex eo appellati sunt, quod Imperatores captiuos vendere, ac per hoc seruare, nec occidere solent. §. 3. Mancipia vero dicta, quod ab hostibus manu capiantur.

V. Marcianvs libro primo Institutionum.

Et servorvm quidem vna est conditio: liberorum autem hominum quidam [7] ingenui sunt, quidam libertini. §. 1. Serui autem in dominium nostrum rediguntur, aut iure ciuili, aut gentium. Iure ciuili, si quis se maior viginti annis ad pretium participandum venire passus est. Iure gentium serui nostri sunt, qui ab hostibus capiuntur, aut qui ex ancillis nostris nascuntur. §. 2. Ingenui sunt, qui ex matre libera nati sunt: sufficit enim liberam fuisse eo tempore, quo [8] nascitur, licet ancilla concepit: et e contrario [9] si libera conceperit, deinde ancilla pariat, placuit eum, qui nascitur, liberum nasci. Nec interest iustis nuptiis concepit, an vulgo: quia non debet calamitas matris nocere ei, qui in ventre est. §. 3. Ex hoc quaesitum est: si ancilla praegnans, manumissa sit, deinde ancilla postea facta, aut expulsa ciuitate pepererit [10]: liberum, an seruum pariat? et tamen rectius probatum est, liberum nasci: et sufficere ei, qui in ventre est, liberam matrem vel medio tempore habuisse.

VI. Gaivs libro primo Institutionum.

Libertini sunt, qui ex iusta seruitute manumissi sunt.

VII. Pavlvs libro singulari de portionibus, quae liberis damnatorum conceduntur.

Qvi in vtero est, perinde ac si in rebus humanis esset, custoditur, quoties de commodis ipsius partus quaeritur: quamquam alii, antequam nascatur, nequaquam prosit.

VIII. Papinianvs libro tertio Quaestionum.

Imperator Titus Antoninus rescripsit,

1 *quod.* 2 Hal. inserit *iam.* 3 ἐπιστολῶν. 4 Id est *Constitutiones tempore posteriores, potiores sunt his, quae ipsas praecesserunt.* 5 *PAVLVS.* 6 *lib. I.* Επιτομ..ν. 7 *hominum multae. Quidam enim ingenui.* 8 *fuisse, quo tempore nascitur.* 9 *conceperit, e contrario et si.* 10 *peperit.*

pſit, non laedi ſtatum liberorum ob tenorem inſtrumenti male concepti.

IX. IDEM libro triceſimo tertio Quaeſtionum.

IN MVLTIS iuris noſtri articulis deterior eſt conditio feminarum, quam maſculorum.

X. VLPIANVS libro primo ad Sabinum.

QVAERITVR Hermaphroditum cui comparamus? et magis puto eius ſexus aeſtimandum [1], qui in eo praeualet.

XI. PAVLVS libro decimo octauo Reſponſorum.

PAVLVS [2] reſpondit, eum, qui viuente patre et ignorante de coniunctione [3] filiae conceptus eſt, licet poſt mortem aui natus ſit, iuſtum filium ei, ex quo conceptus eſt, eſſe [4] non videri.

XII. IDEM libro decimo nono Reſponſorum.

SEPTIMO menſe naſci perfectum partum, iam receptum eſt propter auctoritatem doctiſſimi viri Hippocratis: et ideo credendum eſt, eum, qui ex iuſtis nuptiis ſeptimo menſe natus eſt, iuſtum filium eſſe.

XIII. HERMOGENIANVS libro primo Iuris epitomarum [5].

SERVVS in cauſa capitali, fortunae iudicio a domino commiſſus, etſi fuerit abſolutus, non ſit liber.

XIV. PAVLVS libro quarto Sententiarum.

NON SVNT liberi, qui contra formam humani generis conuerſo more procreantur: veluti ſi mulier monſtroſum aliquid, aut prodigioſum enixa ſit. Partus autem, qui membrorum humanorum officia ampliauit, aliquatenus [6] videtur effectus: et ideo inter liberos connumerabitur.

XV. TRYPHONINVS libro decimo Diſputationum.

ARESCVSA, ſi tres peperit [7], libera eſſe teſtamento iuſſa, primo partu vnum, ſecundo tres peperit: quaeſitum eſt, an, et quis eorum liber eſſet? haec conditio libertati adpoſita iam implenda mulieri eſt: ſed non dubitari debet, quin vltimus liber naſcatur, nec enim natura permiſit ſimul vno impetu duos infantes de [8] vtero matris excedere: vt ordine incerto naſcentium non appareat, vter [9] in ſeruitute, libertateue naſcatur. Incipiente igitur partu exiſtens conditio efficit, vt ex libera edatur, quod poſtea naſcitur: veluti ſi quaelibet alia conditio libertati mulieris adpoſita, parturiente ea, exiſtat: vel manumiſſa ſub hac conditione, ſi decem millia heredi Titioue dederit, eo momento, quo parit, [10] per alium impleuerit conditionem: iam libera peperiſſe credenda eſt.

XVI. VLPIANVS libro ſexto Diſputationum.

IDEM erit, ſi eadem Areſcuſa primo duo pepererat, poſtea geminos ediderat: dicendum eſt enim, non poſſe dici vtrumque ingenuum naſci [11], ſed eum, qui poſterior naſcitur, quaeſtio ergo facti potius eſt, non iuris.

XVII. IDEM libro viceſimo ſecundo ad Edictum.

IN ORBE Romano qui ſunt, ex Conſtitutione Imperatoris Antonini ciues Romani effecti ſunt.

XVIII. IDEM libro viceſimo ſeptimo ad Sabinum.

IMPERATOR Hadrianus Publicio Marcello reſcripſit, liberam, quae praegnans vltimo ſupplicio damnata eſt, liberum parere. Et ſolitum eſſe ſeruari eam, dum partum ederet. Sed ſi ei, quae ex iuſtis nuptiis concepit, aqua et igni interdictum eſt, ciuem Romanum parit, et in poteſtate patris.

XIX. CELSVS libro viceſimo nono Digeſtorum.

CVM LEGITIMAE nuptiae factae ſint, patrem liberi ſequuntur: vulgo quaeſitus, matrem ſequitur.

XX. VLPIANVS libro triceſimo octauo ad Sabinum.

QVI FVRERE coepit, et ſtatum, et dignitatem, in qua fuit, et magiſtratum, et poteſtatem videtur retinere, ſicut rei ſuae dominium retinet.

XXI. MODESTINVS libro ſeptimo Regularum.

HOMO liber, qui ſe vendidit, manumiſſus non ad ſuum ſtatum reuertitur, quo ſe abdicauit: ſed efficitur libertinae conditionis.

XXII. IDEM libro duodecimo Reſponſorum.

HERENNIVS Modeſtinus reſpondit, ſi eo tempore enixa eſt ancilla, quo ſecundum legem donationis manumiſſa eſſe debuit: cum ex conſtitutione libera fuerit, ingenuum ex ea natum.

XXIII.

1 *exiſtimandum.* 2 Ap. Hal. *Paulus*, abeſt. 3 *conditione.* 4 Ap. Hal. *eſſe*, abeſt. 5 *iuris ἐπιτομῶν.* 6 *alicuius videtur effectus.* 7 *peperiſſet.* 8 Hal. inſerit *vno.* 9 *vtrum.* 10 Hal. praefigit *ſi.* 11 Ap. Hal. *naſci*, abeſt.

XXIII. Idem libro primo Pandectarum [1].

Vulgo concepti dicuntur, qui patrem demonstrare non possunt, vel qui possunt quidem, sed eum habent, quem habere non licet: qui et spurii appellantur παρὰ τὴν σποράν [2].

XXIV. Vlpianvs libro vicesimo septimo [3] ad Sabinum.

Lex natvrae haec est, vt qui nascitur sine legitimo matrimonio, matrem sequatur, nisi lex specialis aliud inducit.

XXV. Idem libro primo ad legem Iuliam et Papiam.

Ingenvvm accipere debemus etiam eum, de quo sententia lata est, quamuis fuerit libertinus, quia res iudicata pro veritate accipitur.

XXVI. Ivlianvs libro sexagesimo nono [4] Digestorum.

Qvi in vtero sunt, in toto pene iure ciuili intelliguntur in rerum natura esse. Nam et legitimae hereditates his restituuntur: et si praegnans mulier ab hostibus capta sit, id, quod natum erit, postliminium habet: item patris, vel matris conditionem sequitur. Praeterea si ancilla praegnans subrepta fuerit, quamuis apud bonae fidei emtorem pepererit, id quod natum erit, tamquam furtiuum, vsu non capitur. His consequens est, vt libertus quoque, quamdiu patroni filius nasci possit, eo iure sit, quo sunt, qui patronos habent.

XXVII. Vlpianvs libro quinto Opinionum.

Evm, qui se libertinum esse fatetur, nec adoptando patronus ingenuum facere potuit.

Tit. VI.

De his qvi svi vel alieni ivris svnt.

Gaivs libro primo Institutionum.

De ivre personarum alia diuisio sequitur: quod quaedam personae [5] sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt. Videamus itaque de his, quae alieno iuri subiectae sunt: nam si cognouerimus, quae istae personae sunt, simul intelligemus, quae sui iuris sunt: dispiciamus itaque de his, quae in aliena potestate sunt. §. 1. Igitur in potestate sunt serui dominorum. Quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animaduertere possumus, dominis in seruos vitae necisque potestatem fuisse, et quodcumque per seruum adquiritur, id domino adquiritur [6]. §. 2. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio Romano sunt, licet supra modum, et sine causa legibus cognita in seruos suos saeuire. Nam ex Constitutione Diui Antonini, qui sine causa seruum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam qui alienum seruum occiderit. Sed et maior asperitas dominorum eiusdem Principis Constitutione coercetur.

II. Vlpianvs libro octauo de officio Proconsulis.

Si dominvs in seruos saeuierit, vel ad impudicitiam turpemque violationem compellat: quae sint partes Praesidis, ex rescripto Diui Pii ad Aelium Marcianum Proconsulem Baeticae manifestabitur. Cuius rescripti verba haec sunt: Dominorum quidem potestatem in suos seruos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi: sed dominorum interest, ne auxilium contra saeuitiam, vel famem, vel intolerabilem iniuriam denegetur his, qui iuste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt: et si vel durius habitos, quam aequum est, vel infami iniuria affectos cognoueris, veniri [7] iube, ita vt in potestate domini non reuertantur: qui [8] si meae Constitutioni fraudem fecerit, sciet me admissum seuerius exsecuturum. Diuus etiam Hadrianus Vmbriciam quandam matronam in quinquennium relegauit, quod ex leuissimis causis ancillas atrocissime tractasset.

III. Gaivs libro primo Institutionum.

Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreauerimus: quod ius proprium ciuium Romanorum est.

IV. Vlpianvs libro primo Institutionum.

Nam civivm Romanorum quidam sunt patresfamiliarum: alii [9] filiifamiliarum: quaedam matresfamiliarum: quaedam filiaefamiliarum. Patresfamiliarum sunt, qui sunt suae potestatis: siue puberes, siue impuberes: simili modo matresfamiliarum. Filiifamiliarum, et

1 πανδεκτῶν. 2 Id est *a satione*. 3 *lib. XXII.* 4 *lib. LXVIII.* 5 Ap. Hal. *personae* abest. 6 *acquiri.* 7 *venire.* 8 *quod.* 9 *quidam.*

et filiae, quae [1] sunt in aliena potestate. Nam qui ex me et vxore mea nascitur [2], in mea potestate est: item qui ex filio meo et vxore eius nascitur, id est, nepos meus et neptis, aeque in mea sunt potestate: et pronepos, et proneptis, et deinceps ceteri.

V. Idem libro tricesimo sexto ad Sabinum [3].

Nepotes ex filio, mortuo auo, recidere solent in filii potestatem, hoc est patris sui [4]: simili modo et pronepotes, et deinceps, vel in filii potestate, si viuit, et in familia mansit: vel in eius parentis, qui ante eos in potestate est. Et hoc, non tantum in naturalibus, verum in adoptiuis quoque iuris est.

VI. Idem libro nono ad Sabinum.

Filivm eum definimus, qui ex viro et vxore eius nascitur. Sed si fingamus afuisse maritum, verbi gratia per decennium, reuersum anniculum inuenisse in domo sua: placet nobis Iuliani sententia, hunc non esse mariti filium. Non tamen ferendum Iulianus ait, eum, qui cum vxore sua adsidue moratus nolit filium adgnoscere, quasi non suum. Sed mihi videtur, quod et Scaeuola probat, si constet maritum aliquamdiu cum vxore non concubuisse infirmitate interueniente, vel alia causa, vel [5] si ea valetudine paterfamilias fuit, vt generare non possit: hunc, qui in domo natus est, licet vicinis scientibus, filium non esse.

VII. Idem libro vicesimo secundo ad Sabinum.

Si qva poena pater fuerit affectus, vt vel ciuitatem amittat, vel seruus poenae efficiatur: sine dubio nepos filii loco succedit.

VIII. Idem libro vicesimo sexto ad Sabinum.

Patre furioso liberi nihilominus in patris sui potestate sunt. Idem et in omnibus est parentibus, qui habent liberos in potestate: nam cum ius potestatis moribus sit receptum, nec possit desinere quis habere in potestate, nisi exierint liberi, quibus casibus solent: nequaquam dubitandum est, remanere eos in potestate. Quare non solum eos liberos in potestate habebit, quos ante furorem genuit: verum et si qui ante furorem concepti in furore editi sunt, sed et si in furore agente eo, vxor concipiat, videndum, an in potestate eius nascatur filius: nam furiosus licet vxorem ducere non possit, retinere tamen matrimonium potest. Quod cum ita se habeat, in potestate filium habebit. Proinde et si furiosa sit vxor, ex ea ante conceptus in potestate nascetur: sed et in furore eius conceptus ab eo, qui non furebat, sine dubio in potestate nascetur: quia retinetur matrimonium. Sed et si ambo in furore agant, et vxor et maritus, et tunc concipiat, partus in potestate patris nascetur, quasi voluntatis reliquiis in furiosis manentibus: nam cum consistat matrimonium altero furente, consistet et vtroque. §. 1. Adeo autem retinet ius potestatis pater furiosus, vt et adquiratur illi commodum eius, quod filius adquisiuit.

IX. Pomponivs libro decimo sexto ad Quintum Mucium.

Filivsfamilias in publicis caussis loco patrisfamilias habetur, veluti vt [6] magistratum gerat, vt tutor detur.

X. Vlpianvs libro quarto ad Legem Iuliam et Papiam.

Si ivdex nutriri, vel ali oportere pronunciauerit: dicendum est, de veritate quaerendum, filius sit, an non: neque enim alimentorum causa veritati facit praeiudicium.

XI. Modestinvs libro primo Pandectarum.

Inviti filii naturales, vel emancipati, non rediguntur in patriam potestatem.

Tit. VII.

DE ADOPTIONIBVS, ET EMANCIPATIONIBVS ET ALIIS MODIS, QVIBVS POTESTAS [7] SOLVITVR.

Modestinvs libro secundo Regularum.

Filiosfamilias non solum natura, verum et adoptiones faciunt. §. 1. Quod adoptionis nomen est quidem generale: in duas autem species diuiditur: quarum altera adoptio similiter dicitur: altera, adrogatio. Adoptantur filiifamilias: adrogantur qui sui iuris sunt.

II. Gaivs libro primo Institutionum.

Generalis enim adoptio duobus modis fit: aut Principis auctoritate, aut magistratus imperio. Principis auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt: quae

1 *filii vero et filiae familiarum, qui.* 2 *nascuntur*, et mox *sunt*, loco *est.* 3 *ad editium.* 4 Ap. Hal. *hoc est, patris sui*, absunt. 5 Hal. hic habet *velut.* 6 *veluti si vel*, et mox rursus *vel* loco *vt.* 7 *quibus patria potestas.*

quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is, qui adoptat, rogatur, id est, interrogatur an velit eum, quem adoptaturus sit, iustum sibi filium esse: et is qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiatur. Imperio magistratus adoptamus eos, qui in potestate parentis sunt: siue primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia: siue inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis. §. 1. Illud vtriusque adoptionis commune est: quod et hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt [1]. §. 2. Hoc vero proprium est eius adoptionis, quae per Principem fit: quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit: non solum ipse potestati adrogatoris subiicitur, sed et liberi eius in eiusdem fiunt potestate, tamquam nepotes.

III. PAVLVS libro quarto ad Sabinum.

SI CONSVL vel Praeses filiusfamilias sit: posse eum apud semetipsum vel emancipari, vel in adoptionem dari, constat.

IV. MODESTINVS libro secundo Regularum.

MAGISTRATVM, apud quem legis actio est, [et] emancipare filios suos, et in adoptionem dare apud se posse, Neratii sententia est.

V. CELSVS libro vicesimo octauo Digestorum.

IN ADOPTIONIBVS, eorum dumtaxat, qui suae potestatis sunt [2], voluntas exploratur: sin autem a patre dantur in adoptionem, in his vtriusque arbitrium spectandum [3] est, vel consentiendo, vel non contradicendo.

VI. PAVLVS libro tricesimo quinto ad Edictum.

CVM NEPOS adoptatur, quasi ex filio natus, consensus filii exigitur. Idque etiam Iulianus scribit.

VII. CELSVS libro tricesimo nono [4] Digestorum.

CVM ADOPTIO fit, non est necessaria in eam rem auctoritas eorum, inter quos iura adgnationis consequuntur.

VIII. MODESTINVS libro secundo Regularum.

QVOD, ne curatoris auctoritas intercederet in adrogatione, ante tenuerat, sub diuo Claudio recte mutatum est.

IX. VLPIANVS libro primo ad Sabinum.

ETIAM caecus adoptare vel adoptari potest.

X. PAVLVS libro secundo ad Sabinum.

SI QVIS nepotem, quasi ex filio natum, quem in potestate habet, consentiente filio adoptauerit, non adgnascitur auo suus heres: quippe cum post mortem aui quasi in patris sui recidit potestatem.

XI. IDEM libro quarto ad Sabinum.

SI IS, qui [5] filium haberet, in nepotis locum adoptasset, perinde atque si ex eo filius natus esset, et is filius auctor factus non esset: mortuo auo, non esse nepotem in potestate filii.

XII. VLPIANVS libro decimo quarto ad Sabinum.

QVI LIBERATVS est patria potestate, is postea in potestatem honeste reuerti non potest, nisi adoptione.

XIII. PAPINIANVS libro tricesimo sexto [6] Quaestionum.

IN OMNI fere iure, finita patris adoptiui potestate, nullum ex pristino [7] retinetur vestigium: denique et patria dignitas quaesita per adoptionem, finita ea, deponitur.

XIV POMPONIVS libro quinto ad Sabinum.

SED ETIAM nepos ex filio apud adoptatum [8] patrem conceptus, et natus, per emancipationem iura omnia perdit.

XV. VLPIANVS libro vicesimo sexto ad Sabinum.

SI PATERFAMILIAS adoptatus sit: omnia, quae eius fuerunt, et adquiri possunt, tacito iure ad eum transeunt, qui adoptauit: hoc amplius, liberi eius, qui in potestate [9] sunt, eum sequuntur: sed et hi, qui postliminio redeunt, vel qui in vtero fuerunt, cum adrogaretur, simili modo in potestatem adrogatoris rediguntur. §. 1. Qui duos filios, et ex altero eorum nepotem habet, si vult nepotem quasi ex altero natum sic [10] adoptare: potest hoc efficere, si eum emancipauerit et sic adoptauerit, quasi ex altero natum: facit enim hoc quasi quilibet, non quasi auus: et qua ratione quasi

1 Hal. addit *castrati autem non possunt.* 2 *In adoptionibus eorum, qui suae potestatis sunt, ipsorum duntaxat voluntas.* 3 *exspectandum.* 4 *lib. XXXVIII.* 5 *Si quis, cum filium.* 6 *lib. XXXVIII.* 7 Hal. inserit *iure.* 8 *adoptiuum.* 9 Hal. inserit *eius.* 10 Hal. *sic* eiecit.

quasi ex quolibet natum potest adoptare, ita potest et quasi ex altero filio. §. 2. In adrogationibus cognitio vertitur, num forte minor sexaginta annis sit, qui adrogat; quia [1] magis liberorum creationi studere debeat: nisi forte morbus, aut valetudo in causa sit, aut alia iusta causa adrogandi: veluti si coniunctam sibi personam velit adoptare. §. 3. Item non debet quis plures adrogare, nisi ex iusta causa. Sed nec libertum alienum: nec maiorem minor.

XVI. IAVOLENVS [2] libro sexto ex Cassio.

ADOPTIO enim in his personis locum habet, in quibus etiam natura potest habere [3].

XVII. VLPIANVS libro vicesimo sexto ad Sabinum.

NEC EI permittitur adrogare, qui tutelam, vel curam alicuius administrauit, si minor viginti quinque annis sit, qui adrogatur: ne forte eum ideo adroget, ne rationes reddat. Item inquirendum est, ne forte turpis causa adrogandi subsit. §. 1. Eorum [4] dumtaxat pupillorum adrogatio permittenda est his, qui vel naturali cognatione, vel sanctissima affectione ducti adoptarent: ceterorum prohibenda, ne esset in potestate tutorum et finire tutelam, et substitutionem a parente factam extinguere. §. 2. Et primum quidem excutiendum erit, quae facultates pupilli sint, et quae eius, qui adoptare eum velit: vt aestimetur ex comparatione earum, an salubris adoptio possit pupillo intelligi. Deinde cuius vitae sit is, qui velit pupillum redigere in familiam suam. Tertio, cuius idem [5] aetatis sit: vt aestimetur, an melius sit de liberis procreandis cogitare eum, quam ex aliena familia quemquam redigere in potestatem suam. §. 3. Praeterea videndum est, an non debeat permitti ei, qui vel vnum habebit, vel plures liberos, adoptare alium: ne aut illorum, quos [6] iustis nuptiis procreauerit, deminuatur spes, quam vnusquisque liberorum obsequio paret [7] sibi: aut, qui adoptatus fuit, minus percipiat, quam dignum erit, eum consequi. §. 4. Interdum et ditiorem permittetur adoptare pauperiori, si vitae eius sobrietas clara sit, vel affectio honesta nec incognita. §. 5. Satisdatio autem in his casibus dari solet.

XVIII. MARCELLVS libro vicesimo sexto Digestorum.

NON ALITER enim voluntati eius, qui adrogare pupillum volet, si causam eius ob alia probabit, subscribendum erit, quam si cauerit seruo publico, se restituturum ea, quae ex bonis eius consecutus fuerit, illis, ad quos res peruentura esset, si adrogatus permansisset in suo statu.

XIX. VLPIANVS libro vicesimo sexto ad Sabinum.

HIS VERBIS satisdationis, quae ab adrogatore praestari debet, ad quos ea res pertinet, et libertatibus prospectum esse, quae secundis tabulis datae sunt, et multo magis substituto seruo, item legatariis, nemo dubitat. §. 1. Quae satisdatio si omissa fuerit, vtilis actio in adrogatorem datur.

XX. MARCELLVS libro vicesimo sexto Digestorum.

HAEC autem satisdatio locum habet, si impubes decessit. Sed et si de pupillo loquitur, tamen hoc et in pupilla obseruandum est.

XXI. GAIVS libro singulari Regularum.

NAM ET feminae ex rescripto Principis adrogari possunt.

XXII. VLPIANVS libro vicesimo sexto ad Sabinum.

SI ADROGATOR decesserit, impubere relicto filio adoptiuo, et mox impubes decedat, an heredes adrogatoris teneantur? Et dicendum est, heredes quoque restituturos et [8] bona adrogati et praeterea quartam partem. §. 1. Sed, an impuberi adrogator substituere possit, quaeritur? Et puto non admitti substitutionem: nisi forte ad quartam solam, quam ex bonis eius consequitur: et hactenus, vt ei vsque ad pubertatem substituat. Ceterum si fidei eius committat, vt quandoque restituat: non oportet admitti fideicommissum: quia hoc non iudicio eius ad eum peruenit, sed Principali prouidentia. §. 2. Haec omnia dicenda sunt, siue in locum filii, siue in locum nepotis aliquis impuberem adrogauerit.

XXIII. PAVLVS libro tricesimo quinto [9] ad edictum.

QVI IN adoptionem datur, his quibus adgnascitur, et cognatus fit: quibus vero non adgnascitur, nec cognatus fit: adoptio

1 *sit is, qui arrogat, qui magis.* 2 *Iabolenus.* 3 Ap. Hal. *habere* abest. 4 Hal. *Iis*, loco *Eorum.* 5 Hal. *demum*, loco *idem.* 6 Hal. inserit *ex.* 7 *parat.* 8 *restituere bona.* 9 *lib. XXXVI.*

adoptio enim, non ius sanguinis, sed ius adgnationis adfert: et ideo si filium adoptauerim [1], vxor mea ille matris loco non est: neque enim adgnascitur ei, propter quod nec cognata eius fit. Item nec mater mea auiae loco illi est: quoniam his, qui extra familiam meam sunt, non adgnascitur: sed filiae meae is, quem adoptaui, frater fit, quoniam in familia mea est filia: nuptiis tamen etiam eorum prohibitis.

XXIV. Vlpianvs libro primo Disputationum.

Neqve absens, neque dissentiens adrogari potest.

XXV. Idem libro quinto Opinionum.

Post mortem filiae suae, quae, vt materfamilias, quasi iure emancipata, vixerat, et testamanto scriptis heredibus decessit, aduersus factum suum, quasi non iure eam nec praesentibus testibus emancipasset, pater mouere controuersiam prohibetur. §. 1. Neque adoptare, neque adrogare quis absens, nec per alium eiusmodi sollemnitatem peragere potest.

XXVI. Ivlianvs libro septuagesimo [2] Digestorum.

Qvem filius meus emancipatus adoptauerit, is nepos meus non erit.

XXVII. Idem libro octogesimo quinto Digestorum.

Ex adoptivo natus, adoptiui locum obtinet in iure ciuili.

XXVIII. Gaivs libro primo Institutionum.

Libervm arbitrium est ei, qui filium, et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem potestate demittere [3], nepotem vero in potestate retinere: vel ex diuerso, filium quidem in potestate retinere, nepotem vero manumittere: vel omnes sui iuris efficere. Eadem et de pronepote dicta esse intelligemus.

XXIX. Callistratvs libro secundo Institutionum.

Si pater naturalis loqui quidem non possit, alio tamen modo, quam sermone, manifestum facere possit, velle se filium suum in adoptionem dare: perinde confirmatur adoptio, ac si iure facta esset.

XXX. Pavlvs libro primo Regularum.

Et qvi vxores non habent, filios adoptare possunt.

XXXI. Marcianvs libro quinto Regularum.

Non potest filius, qui est in potestate patris vllo modo compellere eum, ne sit in potestate: siue naturalis, siue adoptiuus.

XXXII. Papinianvs libro trigesimo primo Quaestionum.

Nonnvmqvam autem impubes, qui adoptatus est, audiendus erit, si pubes factus emancipari desideret. Idque causa cognita per iudicem statuendum erit. §. 1. Imperator Titus Antoninus rescripsit, priuignum suum tutori adoptare permittendum.

XXXIII. Marcianvs libro quinto Regularum.

Et si pubes factus non expedire sibi in potestatem eius redigi probauerit, aequum esse emancipari eum a patre adoptiuo: atque ita pristinum ius recuperare.

XXXIV. Pavlvs libro vndecimo Quaestionum.

Qvaesitvm est, si tibi filius in adoptionem hac lege sit datus, vt post triennium puta eundem mihi in adoptionem des, an actio vlla sit? Et Labeo putat nullam esse actionem: nec enim moribus nostris conuenit [4] filium temporalem habere.

XXXV. Idem libro primo Responsorum.

Per adoptionem dignitas non minuitur, sed augetur: vnde Senator, et si a plebeio adoptatus est, manet Senator: similiter manet et Senatoris filius.

XXXVI. Idem libro decimo octauo Responsorum.

Emancipari filium a patre quocumque loco posse constat, vt exeat de patria potestate. §. 1. Apud Proconsulem etiam in ea prouincia, quam sortitus non est, et manumitti, et in adoptionem dari posse placet.

XXXVII. Idem libro secundo Sententiarum.

Adoptare quis nepotis loco potest, etiamsi filium non habet. §. 1. Eum, quem quis adoptauit, emancipatum, vel in adoptionem datum, iterum non potest adoptare.

XXXVIII. Marcellvs libro vicesimo sexto Digestorum.

Adoptio non iure facta, a Principe confirmari potest.

XXXIX. Vlpianvs libro tertio de officio Consulis.

Nam

1 *adoptauero.* 2 *lib. XXV.* 3 *dimittere.* 4 *conuenire.*

Nam ita Diuus Marcus Eutuchiano rescripsit: Quod desideras, an impetrare debeas. aestimabunt iudices, adhibitis etiam his, qui contradicent [1]: id est, qui laederentur confirmatione adoptionis.

XL. Modestinvs libro primo Differentiarum.

Adrogato patrefamilias, liberi, qui in eius erant potestate, nepotes apud adrogatorem efficiuntur: simulque cum suo patre in eius recidunt potestatem: quod non similiter in adoptionem [2] contingit: nam nepotes ex eo in aui naturalis retinentur potestate. §. 1. Non tantum cum quis adoptat, sed et cum adrogat, maior esse debet eo, quem sibi per adrogationem, vel per adoptionem filium facit: et vtique plenae pubertatis [3], id est decem et octo annis eum [4] praecedere debet. §. 2. Spado adrogando, suum heredem sibi adsciscere potest: nec ei corporale vitium impedimento est.

XLI. Idem libro secundo Regularum.

Si pater filium, ex quo nepos illi est in potestate, emancipauerit, et postea eum adoptauerit: mortuo eo, nepos in patris non reuertitur potestatem. Nec is nepos [5] in patris reuertitur potestatem, quem auus retinuerit filio dato in adoptionem, quem denuo redadoptauit.

XLII. Idem libro primo Pandectarum.

Etiam infantem in adoptionem dare possumus.

XLIII. Pomponivs libro vicesimo ad Quintum Mucium.

Adoptiones non solum filiorum, sed et quasi nepotum fiunt: vt aliquis nepos noster esse videatur, perinde quasi ex filio, vel incerto natus sit.

XLIV. Procvlvs libro octauo Epistolarum.

Si is, qui nepotem ex filio habet, in nepotis loco aliquem adoptauit: non puto, mortuo auo, iura consanguinitatis inter nepotes futura esse: sed si sic adoptauit, vt etiam iure legis nepos suus esset, quasi ex Lucio puta filio suo, et ex matrefamilias eius natus esset, contra puto.

XLV. Pavlvs libro tertio ad legem Iuliam et Papiam.

Onera eius qui in adoptionem datus est, ad patrem adoptiuum transferuntur.

XLVI. Vlpianvs libro quarto ad legem Iuliam et Papiam.

In servitvte mea quaesitus mihi filius, in potestatem meam redigi beneficio Principis potest: libertinum tamen eum manere, non dubitatur.

Tit. VIII.

DE DIVISIONE RERVM, ET QVALITATE.

Gaivs libro secundo Institutionum.

Svmma rerum diuisio in duos articulos deducitur: nam aliae sunt diuini iuris, aliae humani. Diuini iuris sunt, veluti [6] res sacrae, et religiosae. Sanctae quoque res, veluti muri, et portae quodammodo diuini iuris sunt. Quod autem diuini iuris est, id nullius in bonis est: id vero, quod humani iuris est, plerumque alicuius in bonis est: potest autem et nullius in bonis esse: nam res hereditariae antequam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt. Hae autem res, quae humani iuris sunt, aut publicae sunt, aut priuatae: quae publicae sunt, nullius in bonis esse creduntur: ipsius enim vniuersitatis esse creduntur. Priuatae autem sunt, quae singulorum sunt [7]. §. 1. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. Corporales hae sunt, quae tangi possunt, veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, et denique aliae res innumerabiles. Incorporales sunt, quae tangi non possunt: qualia sunt ea, quae in iure consistunt: sicut hereditas, vsusfructus, obligationes quoquo modo contractae. Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam [8] et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt: et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est: veluti fundus, homo, pecunia: nam ipsum ius successionis, et ipsum ius vtendi fruendi, et ipsum ius obligationis incorporale est. Eodem numero sunt et iura praediorum vrbanorum, et rusticorum: quae etiam seruitutes vocantur.

II. Marcianvs libro tertio Institutionum.

Qvaedam naturali iure communia sunt omnium, quaedam vniuersitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum: quae

1 *contradicerent.* 2 *adoptione.* 3 *plena pubertate.* 4 Ap. Hal. *eum*, abest. 5 *sed nec is*, loco *nec is nepos.* 6 Ap. Hal. *veluti*, abest. 7 verba *ipsius enim vniuersitatis esse creduntur*, ap. Hal. absunt, et reliqua in hunc modum se habent *quae autem priuatae sunt, singulorum existunt.* 8 Ap. Hal. *nam*, abest.

quae variis ex caufis cuique adquiruntur. §. 1. Et quidem naturali iure omnium communia funt illa: aer, aqua profluens, et mare: et per hoc litora maris.

III. Florentinvs libro fexto Inftitutionum.

Item lapilli, gemmae, ceteraque, quae in litore inuenimus, iure naturali noftra ftatim fiunt.

IV. Marcianvs libro tertio Inftitutionum.

Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur pifcandi caufa: dum tamen villis, et aedificiis, et monumentis abftineatur: quia non funt iuris gentium, ficut et mare, idque et Diuus Pius pifcatoribus Formianis, et Capenatis refcripfit. §. 1. Sed flumina paene omnia, et portus publica [1] funt.

V. Gaivs libro fecundo rerum quotidianarum fiue aureorum.

Riparvm [2] vfus publicus eft iure gentium, ficut ipfius fluminis. Itaque nauem [3] ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religare, retia ficcare et ex mare reducere, onus aliquid in his [4] reponere: cuilibet liberum eft, ficuti per ipfum flumen nauigare. Sed proprietas illorum eft quorum praediis haerent: qua de caufa arbores quoque in his natae eorundem funt. §. 1. In mare pifcantibus liberum eft cafam in litore ponere, qua fe recipiant.

VI. Marcianvs libro tertio Inftitutionum.

In tantvm, vt et foli domini conftituantur, qui ibi aedificant: fed quamdiu aedificium manet: alioquin, aedificio dilapfo, quafi iure poftliminii reuertitur locus in priftinam caufam, et, fi alius in eodem loco aedificauerit, eius fiet. §. 1. Vniuerfitatis funt, non fingulorum, veluti [5] quae in ciuitatibus funt theatra, et ftadia, et fimilia [6], et fi qua alia funt communia ciuitatum. Ideoque nec feruus communis ciuitatis, fingulorum pro parte intelligitur, fed vniuerfitatis. Et ideo tam contra ciuem, quam pro eo poffe feruum ciuitatis torqueri Diui Fratres refcripferunt. Ideo [7] et libertus ciuitatis non habet neceffe veniam edicti petere, fi vocet in ius aliquem ex ciuibus. §. 2. Sacrae res, et religiofae, et fanctae, in nullius bonis funt. §. 3. Sacrae autem res funt hae, quae publice confecratae funt, non priuate: fi quis ergo priuatim fibi facrum conftituerit, facrum non eft, fed profanum. Semel autem aede facra facta, etiam diruto aedificio, locus facer manet. §. 4. Religiofum autem locum vnusquisque fua voluntate facit, dum mortuum infert in locum fuum. In commune autem fepulchrum, etiam inuitis ceteris, licet inferre. Sed et in alienum locum, concedente [8] domino, licet inferre: et licet poftea ratum [9] habuerit, quam illatus eft mortuus, religiofus locus fit. §. 5. Cenotaphium quoque magis placet locum effe religiofum: ficut teftis in ea re eft Vergilius.

VII. Vlpianvs libro vicefimo quinto ad edictum.

Sed divi Fratres contra refcripferunt.

VIII. Marcianvs libro quarto Regularum.

Sanctvm eft, quod ab iniuria hominum defenfum atque munitum eft. §. 1. Sanctum autem dictum eft a fagminibus. Sunt autem fagmina quaedam herbae, quas legati populi Romani ferre folent, ne quis eos violaret: ficuti legati Graecorum ferunt ea, quae vocantur cerycia [10]. §. 2. In municipiis quoque muros effe fanctos, Sabinum recte refpondiffe, Caffius refert: prohiberique oportere, ne quid in his immitteretur.

IX. Vlpianvs libro fexagefimo octauo [11] ad Edictum.

Sacra loca ea funt, quae publice funt dedicata: fiue in ciuitate fint [12], fiue in agro. §. 1. Sciendum eft, locum publicum tunc facrum fieri poffe, cum Princeps eum dedicauit, vel dedicandi dedit poteftatem. §. 2. Illud notandum eft, aliud effe facrum locum, aliud facrarium: facer locus, eft locus confecratus: facrarium eft locus, in quo facra reponuntur [13]: quod etiam in aedificio priuato effe poteft: et folent, qui liberare eum locum religione volunt, facra inde euocare. §. 3. Proprie dicimus fancta, quae neque facra, neque profana funt, fed fanctione quadam confirmata: vt leges fanctae funt, fanctione enim quadam funt fubnixae [14]: quod enim fanctione quadam fubnixum eft, id fanctum

1 *publici.* 2 Hal. inferit *quoque.* 3 *naues.* 4 *et ex mari deducere onus aliquod et in iis reponere.* 5 Ap. Hal. *veluti*, abeft. 6 Ap. Hal. *et fimilia*, defunt. 7 Ap. Hal. *ideo*, abeft. 8 Hal. inferit *tantum.* 9 Hal. inferit *non.* 10 Hal. κηρύκεια, et vertit *caducei.* 11 *lib. LXIX.* 12 Ap. Hal. *fint*, abeft. 13 Ap. Hal. *facrae res ponuntur.* 14 *vt funt leges, quia fanctione quadam fubnixae funt.*

ſanctum eſt, etſi Deo non ſit conſecratum: et interdum in ſanctionibus adiicitur, vt qui ibi aliquid commiſit, capite puniatur. §. 4. Muros autem municipales nec reficere licet ſine Principis, vel Praeſidis auctoritate: nec aliquid eis coniungere, vel ſuperponere [1]. §. 5. Res ſacra non recipit aeſtimationem.

X. POMPONIVS libro ſexto ex Plautio [2].

ARISTO ait: ſicut id, quod in mare aedificatum ſit, fieret priuatum, ita quod [3] mari occupatum ſit, fieri publicum.

XI. POMPONIVS [4] libro ſecundo ex variis lectionibus.

SI QVIS violauerit muros, capite punitur: ſicuti ſi quis tranſcendet ſcalis admotis, vel alia qualibet ratione: nam ciues Romanos alia, quam per portas, egredi non licet: cum illud hoſtile et abominandum ſit: nam et Romuli frater Remus occiſus traditur ob id, quod murum tranſcendere voluerit.

TIT. IX.

DE SENATORIBVS.

VLPIANVS libro ſexageſimo ſecundo ad Edictum.

CONSVLARI feminae vtique Conſularem virum praeferendum [5] nemo ambigit. Sed vir Praefectorius an Conſulari feminae praeferatur, videndum. Putem praeferri: quia maior dignitas eſt in ſexu virili. §. 1. Conſulares autem feminas dicimus Conſularium vxores: adiicit Saturninus, etiam matres, quod nec vſquam relatum eſt, nec vmquam receptum.

II. MARCELLVS libro tertio Digeſtorum.

CASSIVS Longinus non putat ei permittendum, qui propter turpitudinem Senatu motus nec reſtitutus eſt, iudicare, vel teſtimonium dicere: quia lex Iulia repetundarum hoc fieri vetat.

III. MODESTINVS libro ſexto Regularum.

SENATORVM remotum Senatu capite non minui, ſed Romae morari, Diuus Seuerus et Antoninus permiſerunt [6].

IV. POMPONIVS libro duodecimo ex variis lectionibus.

QVI INDIGNVS eſt inferiore ordine, indignior eſt ſuperiore.

V. VLPIANVS libro primo ad legem Iuliam et Papiam.

SENATORIS filium accipere debemus, non tantum eum, qui naturalis eſt, verum adoptiuum quoque: neque intererit, a quo, vel qualiter adoptatus fuerit: nec intereſt, iam in Senatoria dignitate conſtitutus eum ſuſceperit, an ante dignitatem Senatoriam.

VI. PAVLVS libro ſecundo ad legem Iuliam et Papiam.

SENATORIS filius eſt et is, quem in adoptionem accepit: quamdiu tamen in familia eius manet: emancipatus vero nomen filii emancipatione amittit. §. 1. A Senatore in adoptionem filius datus ei, qui inferioris dignitatis eſt, quaſi Senatoris filius videtur: quia non amittitur Senatoria dignitas adoptione inferioris dignitatis: non magis quam, vt Conſularis deſinat eſſe.

VII. VLPIANVS libro primo ad legem Iuliam et Papiam.

EMANCIPATVM a patre Senatore, quaſi Senatoris filium haberi placet. §. 1. Item Labeo ſcribit, etiam eum, qui poſt mortem patris Senatoris natus ſit, quaſi Senatoris filium eſſe. Sed eum, qui, poſteaquam pater eius de Senatu motus eſt, concipitur et naſcitur, Proculus et Pegaſus opinantur non eſſe quaſi Senatoris filium. Quorum ſententia vera eſt: nec enim proprie Senatoris filius dicetur is, cuius pater Senatu motus eſt, antequam iſte naſceretur. [7] Si quis conceptus quidem ſit, antequam pater eius Senatu moueatur, natus autem poſt patris amiſſam dignitatem: magis eſt, vt quaſi Senatoris filius intelligatur: tempus enim conceptionis ſpectandum, plerisque placuit. §. 2. Si quis et patrem, et auum habuerit Senatorem: et quaſi filius et quaſi nepos Senatoris intelligitur. Sed ſi pater amiſerit dignitatem ante conceptionem huius: quaeri poterit, an quamuis quaſi Senatoris filius non intelligatur, quaſi nepos tamen intelligi debeat? Et magis eſt, vt debeat: vt aui potius ei dignitas proſit, quam obſit caſus patris.

VIII. IDEM libro ſexto Fideicommiſſorum.

FEMINAE nuptae clariſſimis perſonis, clariſſimarum perſonarum [8] appellatione continentur. Clariſſimarum feminarum nomine, Senatorum filiae, niſi quae viros

1 *ſupponere.* 2 *ad Plautium.* 3 Hal. inſerit *a.* 4 *IDEM.* 5 Hal. inſerit *eſſe.* 6 *reſcripſerunt.* 7 Hal. praefigit *Sed.* 8 *foeminarum.*

viros clariſſimos ſortitae ſunt, non habentur. Feminis enim dignitatem clariſſimam mariti tribuunt: parentes vero donec plebeii nuptiis ſuerint copulatae. Tamdiu igitur clariſſima femina erit, quamdiu Senatori nupta eſt, vel clariſſimo: aut ſeparata ab eo, alii inferioris dignitatis non nupſit.

IX. Papinianvs libro quarto Reſponſorum.

Filiam Senatoris nuptias liberti ſecutam, patris caſus non facit vxorem: nam quaeſita dignitas liberis, propter caſum patris remoti a Senatu, auferenda non eſt.

X. Vlpianvs libro trigeſimo quarto ad Edictum.

Liberos Senatorum accipere debemus, non tantum Senatorum filios, verum omnes, qui geniti ex ipſis, ex ue [1] liberis eorum dicantur: ſiue naturales, ſiue adoptiui ſint liberi Senatorum, ex quibus nati dicuntur. Sed ſi ex filia Senatoris natus ſit: ſpectare debemus patris eius conditionem.

XI. Pavlvs libro quadrageſimo primo [2] ad Edictum.

Senatores, licet in vrbe domicilium habere videantur, tamen et ibi vnde oriundi ſunt, habere domicilium intelliguntur: quia dignitas, domicilii adiectionem potius dediſſe, quam permutaſſe videtur.

XII. Vlpianvs libro ſecundo de Cenſibus.

Nvptae prius Conſulari viro impetrare ſolent a Principe, quamuis perraro, vt nuptae iterum minoris dignitatis viro, nihilominus in Conſulari maneant dignitate: vt ſcio Antoninum Auguſtum Iuliae Mamaeae conſobrinae ſuae indulſiſſe. §. 1. Senatores autem accipiendum eſt eos, qui a Patriciis et Conſulibus, vſque ad omnes illuſtres viros deſcendunt: quia et hi ſoli in Senatu ſententiam dicere poſſunt.

Tit. X.

DE OFFICIO CONSVLIS.

Vlpianvs libro ſecundo de officio Conſulis.

Officivm Conſulis eſt, conſilium praebere manumittere volentibus. §. 1. Conſules et ſeorſum ſinguli manumittunt [3]. Sed non poteſt is, qui apud alterum nomina ediderit, apud alterum manumittere: ſeparatae enim ſunt manumiſſiones. Sane ſi qua ex cauſa collega manumittere non poterit, infirmitate, vel aliqua [4] iuſta cauſa impeditus, collegam poſſe manumiſſionem expedire, Senatus cenſuit. §. 2. Conſules apud ſe ſeruos ſuos manumittere poſſe, nulla dubitatio eſt. Sed ſi euenerit, vt minor viginti annis Conſul ſit, apud ſe manumittere non poterit, cum ipſe ſit, qui ex ſenatusconſulto conſilii cauſam examinat: apud collegam vero, cauſa probata, poteſt.

Tit. XI.

DE OFFICIO PRAEFECTI PRAETORIO.

Avrelivs Arcadivs Charisivs, Magiſter libellorum [5] libro ſingulari de officio Praefecti praetorio.

Breviter commemorare neceſſe eſt, vnde conſtituendi Praefectorum praetorio officio [6] origo manauerit. Ad vicem Magiſtri equitum Praefectos praetorio antiquitus inſtitutos eſſe, a quibusdam ſcriptoribus traditum eſt. Nam cum apud veteres Dictatoribus ad tempus ſumma poteſtas crederetur, et Magiſtros equitum ſibi eligerent, qui adſociati participales curae [admilitiae gratia] [7] ſecundam poſt eos poteſtatem gererent: regimentis reipublicae ad Imperatores perpetuos [8] translatis, ad ſimilitudinem Magiſtrorum equitum Praefecti praetorio a Principibus electi ſunt, data eſt plenior licentia ad diſciplinae publicae emendationem. §. 1. His cunabulis [9] Praefectorum auctoritas initiata in tantum meruit augeri, vt appellari a Praefectis Praetorio non poſſit. Nam cum ante quaeſitum fuiſſet, an liceret a Praefectis praetorio appellare, et [10] iure liceret, et extarent exempla eorum, qui prouocauerint: poſtea publice ſententia Principali lecta, appellandi facultas interdicta eſt: credidit enim Princeps, eos, qui ob ſingularem induſtriam, explorata eorum fide, et grauitate, ad huius officii magnitudinem adhibentur, non aliter iudicaturos eſſe pro ſapientia ac luce dignitatis ſuae, quam ipſe foret iudicaturus. §. 2. Subnixi ſunt etiam alio priuilegio Praefecti praetorio:

1 *vel ex.* 2 *lib. XII.* 3 *manumittere poſſunt.* 4 Hal. *alia* ſequenti voce *iuſta*, ſimul omiſſa. 5 Ap. Hal. *Chariſius magiſter libellorum* deſunt. 6 *conſtituendi praefecti praetorio officium.* 7 *aſſociati principali curae militiae gratia* 8 *perpetuo.* 9 Hal. inſerit *Praetorio.* 10 *appellari et an iure.*

torio [1]: ne a ſententiis eorum minores aetate ab aliis magiſtratibus, niſi ab ipſis Praefectis praetorio, reſtitui poſſint.

Tit. XII.

DE OFFICIO PRAEFECTI VRBI.

I. Vlpianvs libro ſingulari, de officio Praefecti Vrbi.

Omnia omnino crimina Praefectura Vrbis ſibi vindicauit: nec tantum ea, quae intra Vrbem admittuntur: verum ea quoque, quae extra Vrbem intra Italiam [2] Epiſtola Diui Seueri ad Fabium Cilonem Praefectum Vrbi miſſa declaratur. §. 1. Seruos, qui ad ſtatuas confugerint, vel ſua pecunia emtos, vt manumittantur, de dominis querentes audiet. §. 2. Sed et patronos egentes de ſuis libertis querentes audiet: maxime ſi aegros ſe eſſe dicant, deſiderentque a libertis exhiberi. §. 3. Relegandi, deportandique in inſulam, quam Imperator adſignauerit, licentiam habet. §. 4. Initio eiusdem Epiſtolae ita ſcriptum eſt: Cum Vrbem noſtram fidei tuae commiſerimus. Quidquid igitur intra Vrbem admittitur, ad Praefectum Vrbi videtur pertinere: ſed et ſi quid intra centeſimum milliarium admiſſum ſit, ad Praefectum Vrbi pertinet: [3] ſi vltra ipſum lapidem, egreſſum eſt Praefecti Vrbi notionem [4]. §. 5. Si quis ſeruum ſuum adulterium commiſiſſe dicat in vxorem ſuam, apud Praefectum Vrbi erit audiendus. §. 6. Sed et ex interdictis Quod vi aut clam, aut interdicto Vnde vi audire poteſt. §. 7. Solent ad Praefecturam [5] Vrbis remitti etiam tutores, ſiue curatores, qui male in tutela, ſiue cura verſati, grauiore animaduerſione indigent, quam vt ſufficiat eis ſuſpectorum infamia: quos probari poterit, vel nummis datis tutelam occupaſſe, vel praemio accepto operam dediſſe, vt non idoneus tutor alicui daretur, vel conſulto circa edendum patrimonium quantitatem minuiſſe, vel euidenti fraude pupilli bona alienaſſe. §. 8. Quod autem dictum eſt, vt ſeruos de dominis querentes Praefectus audiat, ſic accipiemus: non accuſantes dominos, hoc enim nequaquam ſeruo permittendum eſt, niſi ex cauſis receptis: ſed ſi verecunde expoſtulent: ſi ſaeuitiam, ſi duritiam, ſi famem, qua eos premant: ſi obſcenitatem in qua eos compulerint, vel compellant, apud Praefectum vrbi exponant. Hoc quoque officium Praefecto Vrbi a Diuo Seuero datum eſt, vt mancipia tueatur, ne proſtituantur. §. 9. Praeterea curare debebit Praefectus Vrbi, vt nummularii probe ſe agant [6] circa omne negotium ſuum: et temperent his, quae ſunt prohibita. §. 10. Cum patronus contemni ſe a liberto dixerit, vel contumelioſum ſibi libertum queratur, vel conuicium ſe ab eo paſſum, liberosque ſuos, vel vxorem; vel quid huic ſimile obiicit, Praefectus Vrbi adiri ſolet, et [7] pro modo querelae corrigere eum, aut comminari, aut fuſtibus caſtigare, aut vlterius procedere in poena eius ſolet: nam et puniendi plerumque ſunt liberti. Certe ſi ſe delatum a liberto, vel [8] conſpiraſſe eum contra ſe cum inimicis doceat, etiam metalli poena in eum ſtatui debet. §. 11. Cura carnis omnis, vt iuſto pretio praebeatur, ad curam Praefecturae pertinet: et ideo et forum ſuarium ſub ipſius cura eſt: ſed et ceterorum pecorum, ſiue armentorum, quae [9] ad huiusmodi praebitionem ſpectant, ad ipſius curam pertinent. §. 12. Quies quoque popularium, et diſciplina ſpectaculorum ad Praefecti Vrbi curam pertinere videtur: et ſane, debet etiam diſpoſitos milites ſtationarios habere ad tuendam popularium quietem, et ad referendum ſibi, quid, vbi, agatur. §. 13. Et vrbe interdicere Praefectus Vrbi, et qua alia ſolitarum regionum poteſt, et negotiatione, et profeſſione, et aduocationibus, et foro, et ad tempus, et in perpetuum. Interdicere poterit et ſpectaculis: et ſi quem releget ab Italia, ſummouere eum etiam a prouincia ſua. §. 14. Diuus Seuerus reſcripſit, eos etiam, qui illicitum collegium coiſſe dicuntur, apud Praefectum Vrbi accuſandos.

II. Pavlvs libro ſingulari de officio Praefecti Vrbi.

Adiri etiam ab argentariis, vel aduerſus eos, ex epiſtola Diui Hadriani, et in pecuniariis cauſis poteſt.

III. Vlpianvs libro ſecundo ad Edictum.

Praefectvs Vrbi, cum terminos Vrbis exierit, poteſtatem non habet: extra [10] Vrbem, poteſt iubere iudicare.

Tit.

1 Ap. Hal. *praefecti praetorio* abſunt. 2 Hal. praefigit *vt*. 3 Hal. praefigit *ſed*. 4 *notio non eſt*, nempe commate poſt *lapidem* demto et poſt *egreſſum eſt*, poſito. 5 *praefectum*. 6 *gerant*. 7 *praefectus vrbi aditus pro modo*. 8 Hal. inſerit *ſi*. 9 *quod* et in ſequentibus *ſpectat*. 10 *extra tamen poteſt*.

Tit. XIII.

DE OFFICIO QVAESTORIS.

Vlpianvs libro ſingulari de officio Quaeſtoris.

Origo Quaeſtoribus creandis [1] antiquiſſima eſt, et paene ante omnes magiſtratus. Gracchanus denique Iunius [2] libro ſeptimo de Poteſtatibus, etiam ipſum Romulum et Numam Pompilium binos Quaeſtores habuiſſe, quos ipſi non ſua voce, ſed populi ſuffragio crearent, refert. Sed ſicuti dubium eſt, an Romulo et Numa regnantibus Quaeſtor fuerit: ita [3] Tullo Hoſtilio rege Quaeſtores fuiſſe certum eſt. Sane crebrior apud veteres opinio eſt, Tullum Hoſtilium primum in Rempublicam induxiſſe Quaeſtores. §. 1. Et a genere quaerendi Quaeſtores initio dictos, et Iunius, et Trebatius, et Faeneſtella ſcribunt. §. 2. Ex Quaeſtoribus quidam ſolebant prouincias ſortiri ex ſenatusconſulto, quod factum eſt Decimo Druſo et Porcina Conſulibus. Sane, non omnes Quaeſtores prouincias ſortiebantur, verum excepti erant Candidati Principis: hi etenim ſolis libris Principalibus in Senatu legendis vacant [4]. §. 3. Hodieque obtinuit, indifferenter Quaeſtores creari, tam patricios quam plebeios: ingreſſus eſt enim et quaſi primordium gerendorum honorum ſententiaeque in Senatu dicendae. §. 4. Ex his, ſicut dicimus, quidam ſunt, qui Candidati Principis dicebantur, quique epiſtolas eius in Senatu legunt.

Tit. XIV.

DE OFFICIO PRAETORVM [5].

Vlpianvs libro vigeſimo ſexto ad Sabinum.

Apvd filiumfamilias Praetorem poteſt pater eius manumittere.

II. Pavlvs libro quarto ad Sabinum.

Sed etiam ipſum apud ſe emancipari, vel in adoptionem dari placet.

III. Vlpianvs libro trigeſimo octauo [6] ad Sabinum.

Barbarivs Philippus, cum ſeruus fugitiuus eſſet, Romae Praeturam petiit, et Praetor deſignatus eſt: ſed nihil ei ſeruitutem obſtetiſſe [7], ait Pomponius, quaſi Praetor non fuerit. Atquin verum eſt [8], praetura eum functum, et tamen videamus ſi ſeruus, quamdiu latuit in [9] dignitate praetoria, functus ſit: quid dicemus? quae edixit, quae decreuit, nullius fore momenti? an fore, propter vtilitatem eorum, qui apud eum egerunt vel lege, vel quo alio iure? Et verum puto, nihil eorum reprobari. Hoc enim humanius eſt: cum etiam potuit populus Romanus ſeruo decernere hanc poteſtatem: ſed et ſi ſciſſet ſeruum eſſe, liberum effeciſſet. Quod ius multo magis in Imperatore obſeruandum eſt.

IV. Idem libro primo de omnibus Tribunalibus.

Praetor neque tutorem, neque ſpecialem Iudicem ipſe ſe dare poteſt.

Tit. XV.

DE OFFICIO PRAEFECTI VIGILVM.

Pavlvs libro ſingulari de officio Praefecti vigilum.

Apvd vetuſtiores, incendiis arcendis Triumphiri praeerant, qui ab eo, quod excubias agebant, nocturni dicti ſunt. Interueniebant nonnumquam et Aediles, et Tribuni plebis. Erat autem familia publica circa portam [10] et muros diſpoſita, vnde [11], ſi opus eſſet, euocabatur. Fuerant et priuatae familiae, quae incendia vel mercede vel gratia extinguerent. Deinde Diuus Auguſtus maluit per ſe huic rei conſuli.

II. Vlpianvs libro ſingulari de officio Praefecti vigilum.

Plvribvs vno die incendiis exortis.

III. Pavlvs libro ſingulari de officio Praefecti vigilum.

Nam salvtem Reipublicae tueri, nulli magis credidit conuenire, nec alium ſufficere ei rei, quam Caeſarem. Itaque ſeptem cohortes opportunis locis conſtituit, vt binas regiones Vrbis vnaquaeque cohors tueatur: praepoſitis eis Tribunis, et ſuper omnes ſpectabili Viro, qui Praefectus vigilum appellatur. §. 1. Cognoſcit Praefectus vigilum de incendiariis, effractoribus, furibus, raptoribus, receptatoribus [12]: niſi ſi qua tam atrox, tamque famoſa perſona ſit, vt Praefecto Vrbi remittatur. Et quia plerumque incendia culpa fiunt inhabitantium: aut fuſtibus caſtigat eos, qui negligentius ignem habuerunt, aut ſeuera interlocutione comminatus, fuſtium caſti-

1 *quaeſtoris creandi.* 2 *Iunius certe Gracchanus.* 3 Hal. inſerit *a.* 4 *vacabant.* 5 PRAETORIS. 6 *lib. XXVIII.* 7 *obſtitiſſe.* 8 *atqui vera etiam praetura.* 9 Ap. Hal. *in*, abeſt. 10 *portas.* 11 *quae inde.* 12 *et receptoribus.*

caſtigationem remittit. §. 2. Effracturae fiunt plerumque in inſulis, in horreisque vbi homines pretioſiſſimam partem fortunarum ſuarum reponunt: cum vel cella effringitur, vel armarium, vel arca: et cuſtodes plerumque puniuntur: et Diuus Antoninus Erycio [1] Claro reſcripſit: ait enim, poſſe eum, horreis effractis, quaeſtionem habere de ſeruis cuſtodibus; licet in illis ipſius Imperatoris portio eſſet. §. 3. Sciendum eſt autem, Praefectum vigilum per totam noctem vigilare debere: et coerrare calciatum, cum hamis, et dolabris. §. 4. Vt curam adhibeant, omnes inquilinos admonere, ne negligentia aliqua [2] incendii caſus oriatur: praeterea, vt aquam vnusquisque inquilinus [3] in cenaculo habeat, iubetur admonere. §. 5. [4] Aduerſus capſarios quoque, qui mercede ſeruanda in balineis veſtimenta ſuſcipiunt, iudex eſt conſtitutus: vt ſi quid in ſeruandis veſtimentis fraudulenter admiſerint, ipſe cognoſcat.

IV. Vlpianvs libro ſingulari de officio Praefecti Vrbi [5].

Imperatores Seuerus et Antoninus Iunio Rufino Praefecto vigilum ita reſcripſerunt: Inſularios, et eos, qui negligenter ignes apud ſe habuerint, potes fuſtibus vel flagellis caedi iubere: eos autem, qui dolo feciſſe incendium conuincentur, ad Fabium Cilonem, Praefectum Vrbi, amicum noſtrum remittes: [6] fugitiuos conquirere, eosque dominis reddere debes.

Tit. XVI.

DE OFFICIO PROCONSVLIS ET LEGATI.

Vlpianvs libro primo Diſputationum.

Proconsvl vbique quidem proconſularia inſignia habet, ſtatim atque Vrbem egreſſus eſt: poteſtatem autem non exercet, niſi in ea prouincia ſola, quae ei decreta eſt.

II. Marcianvs libro primo Inſtitutionum.

Omnes Proconſules ſtatim, quam Vrbem egreſſi fuerint, habent iuriſdictionem: ſed non contentioſam, ſed voluntariam: vt ecce, manumitti apud eos poſſunt tam liberi, quam ſerui, et adoptiones fieri. §. 1. Apud Legatum vero Proconſulis nemo manumittere poteſt, quia non habet iuriſdictionem talem.

III. Vlpianvs libro vigeſimo ſexto ad Sabinum.

Nec adoptare poteſt: omnino enim non eſt apud eum legis actio.

IV. Idem libro primo de officio Proconſulis.

Observare autem Proconſulem oportet, ne in hoſpitiis praebendis oneret prouinciam: vt Imperator noſter cum Patre Aufidio Seueriano reſcripſit. §. 1. Nemo Proconſulum ſtratores [7] ſuos habere poteſt: ſed vice eorum milites miniſterio in prouinciis funguntur. §. 2. Proficiſci autem Proconſulem melius quidem eſt ſine vxore: ſed et cum vxore poteſt, dummodo ſciat Senatum, Cotta et Meſſala Conſulibus cenſuiſſe futurum, vt ſi quid vxores eorum, qui ad officia proficiſcuntur, deliquerint: ab ipſis ratio, et vindicta exigatur. §. 3. Antequam vero fines prouinciae decretae ſibi Proconſul ingreſſus ſit: edictum debet de aduentu ſuo mittere, continens commendationem aliquam ſui: ſi qua ei familiaritas ſit cum prouincialibus, vel coniunctio, et maxime excuſantis [8], ne publice, vel priuatim occurrant ei: eſſe enim congruens [9], vt vnusquisque in ſua patria eum exciperet. §. 4. Recte autem et ordine faciet, ſi edictum deceſſori ſuo miſerit: ſignificetque, qua die fines ſit ingreſſurus: plerumque enim incerta haec [10], et inopinata turbant prouinciales, et actus impediunt. §. 5. Ingreſſum [11] etiam hoc eum obſeruare oportet, vt per eam partem prouinciam ingrediatur, per quam ingredi moris eſt, et, quas Graecia [12] ἐπιδημίας [13] appellat, ſiue κατάπλουν [14], obſeruare, in quam primum ciuitatem veniat, vel applicet: magni enim facient prouinciales, ſeruari ſibi conſuetudinem, et huiusmodi praerogatiuas. Quaedam prouinciae etiam hoc habent, vt per mare in eam prouinciam [15] Proconſul veniat: vt Aſia, ſcilicet vsque adeo, vt Imperator noſter [16] Antoninus Auguſtus ad deſideria Aſianorum reſcripſit, Proconſuli neceſſitatem impoſitam per mare Aſiam applicare, καὶ τῶν μητροπόλεων [17] Ἔφεσον primam

1 *Erudito.* 2 *per negligentiam aliquam.* 3 Ap. Hal. *inquilinus*, abeſt. 4 Hal. praefigit *Sed.* 5 *vigilum.* 6 *remittere et fugitiuos.* 7 *ſtatores.* 8 *excuſans.* 9 *conueniens.* 10 Ap. Hal. *haec*, abeſt. 11 *ingreſſus etiam hoc obſeruare debet.* 12 *Graeci*, et mox *appellant.* 13 Id eſt *acceſſus ad vrbem.* 14 Id eſt *adnauigationem.* 15 Hal. *in eas*, loco *in eam prouinciam.* 16 Ap. Hal. *noſter*, abeſt. 17 Id eſt *et inter matrices vrbes Epheſum.*

primam attingere. §. 6. Post haec ingressus prouinciam, mandare iurisdictionem Legato suo debet: nec hoc ante facere, quam fuerit prouinciam ingressus. Est enim perquam absurdum, antequam ipse iurisdictionem nanciscatur, nec enim prius ei competit, quam in eam [1] prouinciam venerit, alii eam mandare, quam non habet: sed si et ante fecerit, et ingressus prouinciam in eadem voluntate fuerit: credendum est, videri Legatum habere iurisdictionem, non exinde, ex quo mandata est, sed ex quo prouinciam Proconsul ingressus est.

V. Papinianvs libro primo Quaestionum.

Aliqvando mandare iurisdictionem Proconsul potest, etsi nondum in prouinciam peruenerit: quid enim si necessariam moram in itinere patiatur, maturissime autem Legatus in prouinciam peruenturus sit?

VI. Vlpianvs libro primo de officio Proconsulis.

Solent etiam custodiarum cognitionem mandare Legatis: scilicet vt praeauditas custodias ad se remittant, vt innocentem ipse liberet: sed hoc genus mandati extraordinarium est: nec enim potest quis gladii potestatem sibi datam, vel cuius alterius coercitionis ad alium transferre: nec liberandi igitur reos ius cum accusari apud eum non possint. §. 1. Sicut autem mandare iurisdictionem, vel non mandare, est in arbitrio Proconsulis: ita adimere mandatam iurisdictionem licet quidem Proconsuli, non autem debet inconsulto Principe hoc facere. §. 2. Legatos non oportet Principem consulere, sed Proconsulem suum: et is ad consultationes Legatorum debebit respondere [2]. §. 3. Non vero in totum xeniis abstinere debebit Proconsul, sed modum adiicere, vt neque morose in totum abstineat, neque auare modum xeniorum excedat: quam rem Diuus Seuerus et Imperator Antoninus elegantissime epistola sunt moderati: cuius epistolae verba haec sunt: Quantum ad xenia pertinet, audi, quid sentimus. Vetus prouerbium est, οὔτε πάντα, οὔτε πάντοτε, οὔτε παρὰ πάντων [3], nam valde inhumanum est, a nemine accipere: sed passim, vilissimum est: et omnia, auarissimum. Et quod mandatis continetur, ne donum vel munus ipse Proconsul, vel quia in alio [4] officio erit, accipiat, ematue quid, nisi victus quotidiani causa, ad xeniola [5] non pertinet: sed ad ea, quae edulium excedant vsum. Sed nec xenia producenda sunt ad munerum qualitatem.

VII. Idem libro secundo de officio Proconsulis.

Si in aliam quam celebrem ciuitatem, vel prouinciae caput aduenerit: pati debet commendari sibi ciuitatem, laudesque suas non grauate audire: cum honori suo prouinciales id vindicent, et ferias secundum mores et consuetudinem, quae retro obtinuit, dare. §. 1. Aedes [6] sacras, et opera publica circumire inspiciendi gratia, an sarta tecta quae sint, vel an aliqua refectione indigeant: et si qua coepta sunt, vt consummentur, prout vires eius Reipublicae permittunt, curare debet: curatoresque operum diligentes sollemniter praeponere: ministeria quoque militaria, si opus fuerit, ad curatores adiuuandos dare. §. 2. Cum plenissimam autem iurisdictionem Proconsul habeat: omnium partes, qui Romae, vel [7] quasi Magistratus, vel extra ordinem ius dicunt, ad ipsum pertinent.

VIII. Idem libro tricesimo nono [8] ad Edictum.

Et ideo maius imperium in ea prouincia habet omnibus, post Principem.

IX. Idem libro primo [9] de officio Proconsulis.

Nec qvicqvam est in prouincia, quod non per ipsum expediatur. Sane, si fiscalis pecuniaria causa sit, quae ad Procuratorem Principis respicit, melius fecerit, si abstineat. §. 1. Vbi decretum necessarium est, per libellum id expedire Proconsul non poterit: omnia enim, quaecumquae causae cognitionem desiderant, per libellum non possunt expediri. §. 2. Circa Aduocatos patientem esse Proconsulem oportet, sed cum ingenio, ne contemptibilis videatur: nec adeo dissimulare, si quos causarum concinnatores, vel redemptores deprehendat: eosque [10] solos pati postulare, quibus per Edictum eius postulare permittitur. §. 3. De plano autem Proconsul potest expedire haec, vt obsequium parentibus, et patronis, liberisque patronorum exhiberi iubeat: comminari etiam et terrere filium a patre oblatum, qui non, vt oportet, conuersari dicatur. Poterit de plano similiter et libertum non obsequentem emendare

1 *Ap. Hal. eam*, abest. 2 *alias, se dedere*. 3 Id est *neque omnia, neque quouis tempore, neque ab omnibus*. 4 *aliquo*. 5 *xenia iam*. 6 Hal. hic inserit *etiam*. 7 Ap. Hal. *vel*, abest. 8 *lib. XXXVII*. 9 *lib. II*. 10 *eos quoque*.

dare aut verbis, aut fustium castigatione. §. 4. Obseruare itaque [1] eum oportet, vt sit ordo aliquis postulationum, scilicet vt omnium desideria audiantur: ne forte, dum honori postulantium [2] datur, vel improbitati ceditur, mediocres desideria sua non proferant: qui aut omnino non adhibuerunt, aut minus frequentes, neque in aliqua dignitate positos Aduocatos sibi prospexerunt. §. 5. Aduocatos quoque petentibus debebit indulgere, plerumque feminis, vel pupillis, vel alias debilibus: vel his, qui suae mentis non sunt, si quis eis petat: vel si nemo sit qui petat, vltro eis dare debebit. Sed si qui per potentiam aduersarii non inuenire se Aduocatum dicat, aeque oportebit ei Aduocatum dare. Ceterum opprimi aliquem per aduersarii sui potentiam non oportet: hoc enim [3] etiam ad inuidiam eius qui prouinciae praeest, spectat: si quis tam impotenter se gerat, vt omnes metuant aduersus eum aduocationem suscipere. §. 6. Quae etiam omnium Praesidum communia sunt: et debent ab his obseruari.

X. Idem libro decimo de officio Proconsulis.

Meminisse oportebit, vsque ad aduentum successoris omnia debere Proconsulem agere, cum sit vnus proconsulatus, et vtilitas prouinciae exigat esse aliquem, per quem negotia sua prouinciales explicent: ergo in aduentum successoris debet [4] ius dicere. §. 1. Legatum suum ne ante se de prouincia dimittat, et lege Iulia repetundarum, et Rescripto Diui Hadriani ad Calpurnium Rufum [5] Proconsulem Achaiae admonetur.

XI. Venvleivs Satvrninvs libro secundo de officio Proconsulis.

Si qvid erit, quod maiorem animaduersionem exigat: reiicere [6] Legatus apud Proconsulem debet: neque enim animaduertendi, coercendi, vel atrociter verberandi ius habet.

XII. Pavlvs libro secundo ad Edictum.

Legatvs mandata sibi iurisdictione, iudicis dandi ius habet.

XIII. Pomponivs libro decimo ad Quintum Mucium.

Legati Proconsulis nihil proprium habent, nisi a Proconsule eis mandata fuerit iurisdictio.

XIV. Vlpianvs libro vigesimo ad legem Iuliam et Papiam.

Proconsvles non amplius, quam sex fascibus vtuntur.

XV. Licinnivs Rvfinvs libro tertio Regularum.

Et Legati Proconsulum [7] tutores dare possunt.

XVI. Vlpianvs libro secundo ad Edictum.

Proconsvl portam Romae ingressus, deponit imperium.

Tit. XVII.

DE OFFICIO PRAEFECTI AVGVSTALIS.

Vlpianvs libro quintodecimo ad Edictum.

Praefectvs Aegypti non prius deponit praefecturam et imperium, quod ad similitudinem Proconsulis, lege sub Augusto ei datum est, quam Alexandriam ingressus sit successor eius: licet in prouinciam venerit, et ita mandatis eius continetur.

Tit. XVIII.

DE OFFICIO PRAESIDIS.

Macer libro primo [8] de officio Praesidis.

Praesidis nomen generale est: eoque [9] et Proconsules, et Legati Caesaris, et omnes prouincias regentes, licet Senatores sunt, Praesides appellantur: Proconsulis appellatio specialis est.

II. Vlpianvs libro vigesimo sexto ad Sabinum.

Praeses apud se adoptare potest, quemadmodum et emancipare filium, et manumittere seruum potest.

III. Pavlvs libro tertio decimo ad Sabinum.

Praeses prouinciae [10] in suae prouinciae homines tantum imperium habet, et hoc, dum in prouincia est: nam si excesserit, priuatus est. Habet interdum imperium et aduersus extraneos homines, si quid [11] manu commiserint: nam et in mandatis Principum est, vt curet is, qui prouinciae praeest, malis hominibus prouinciam purgare: nec distinguitur, vnde sint.

IV. Vlpianvs libro trigesimo nono ad Edictum.

Praeses prouinciae maius imperium in ea prouincia habet omnibus post Principem.

V. Idem libro primo de Omnibus Tribunalibus.

Prae-

1 *itemque*. 2 Hal. inserit *locus*. 3 Ap. Hal. *enim*, abest. 4 *debebit*. 5 *Calpurnium Rufinum*. 6 *remittere*. 7 *Proconsulis*. 8 *lib. II*. 9 *eo quod*. 10 Ap. Hal. *prouinciae*, abest. 11 Hal. inserit *in alium*.

Praeses prouinciae non magis tutorem, quam specialem iudicem, ipse se dare potest.

VI. Idem libro primo Opinionum.

Illicitas exactiones, et violentia factas, et extortas metu venditiones, et cautiones, vel sine pretii numeratione prohibeat Praeses prouinciae. Item, ne quis iniquum lucrum aut damnum sentiat, Praeses prouinciae prouideat. §. 1. Veritas rerum erroribus gestarum [1] non vitiatur: et ideo Praeses prouinciae id sequatur, quod conuenit eum ex fide eorum, quae probabuntur [2]. §. 2. Ne potentiores viri humiliores iniuriis adficiant, neue Defensores eorum calumniosis criminibus insectentur innocentes, ad religionem Praesidis prouinciae pertinet. §. 3. Illicita ministeria sub praetextu adiuuantium militares viros ad concutiendos homines procedentia prohibere, et deprehensa coercere Praeses prouinciae curet: et sub specie tributorum illicitas exactiones fieri prohibeat. §. 4. Neque licita negotiatione aliquos prohiberi, neque prohibita exerceri, neque innocentibus poenas irrogari, ad sollicitudinem suam Praeses prouinciae reuocet. §. 5. Ne tenuis vitae homines sub praetextu aduentus officiorum vel militum, lumine vnico, vel breui suppellectili ad aliorum vsus translatis, iniuriis vexentur, Praeses prouinciae prouidebit. §. 6. Ne quid sub nomine militum, quod ad vtilitates eorum in commune non pertinet, a quibusdam propria sibi commoda inique vindicantibus committatur, Praeses prouinciae prouideat [3]. §. 7. Sicuti Medico imputari euentus mortalitatis non debet, ita quod per imperitiam commisit, imputari ei debet: praetextu [4] humanae fragilitatis delictum decipientis in periculo homines [5] innoxium esse non debet. §. 8. Qui vniuersas prouincias regunt, ius gladii habent: et in metallum dandi potestas eis permissa est. §. 9. Praeses prouinciae, si multam, quam irrogauit, ex praesentibus facultatibus eorum, quibus eam dixit, redigi non posse deprehenderit: necessitate [6] solutionis moderetur, reprachensa exactorum illicita auaritia. Remissa propter inopiam multa a prouincias regentibus exigi non debet.

VII. Idem libro tertio Opinionum.

Praeses prouinciae, inspectis aedificiis, dominos eorum, causa cognita, reficere ea compellat: et aduersus detrectantem [7], competenti remedio deformitati auxilium ferat.

VIII. Ivlianvs libro primo Digestorum.

Saepe audiui Caesarem nostrum dicentem, hac rescriptione: Eum, qui prouinciae praeest, adire potest [8], non imponi necessitatem Proconsuli, vel Legato eius, vel Praesidi prouinciae, suscipiendae cognitionis: sed eum aestimare [9] debere, ipse cognoscere, an iudicem dare debeat.

IX. Callistratvs libro primo de Cognitionibus [10].

Generaliter, quoties Princeps ad Praesides prouinciarum remittit negotia per rescriptiones: veluti, eum, qui prouinciae praeest, adire poteris: vel, cum hac adiectione, is aestimabit [11] quid sit partium suarum: non imponitur necessitas Proconsuli, vel Legato suscipiendae cognitionis, quamuis non sit adiectum, is aestimabit, quid sit partium suarum: sed is aestimare debet, vtrum ipse cognoscat, an iudicem dare debeat.

X. Hermogenianvs libro secundo iuris Epitomarum [12].

Ex omnibvs causis, de quibus vel Praefectus Vrbi, vel Praefectus praetorio, itemque Consules, et Praetores, ceterique Romae cognoscunt, Correctorum et Praesidum prouinciarum est notio.

XI. Marcianvs libro tertio Institutionum.

Omnia enim prouincialia desideria, quae Romae varios iudices habent, ad officium Praesidum pertinent.

XII. Procvlvs libro quarto Epistolarum.

Sed licet is qui prouinciae praeest, omnium Romae magistratuum vice et officio fungi debeat, non tamen spectandum est quid Romae factum est, quam quid fieri debeat.

XIII. Vlpianvs libro septimo [13] de officio Proconsulis.

Congrvit bono et graui Praesidi curare, vt pacata atque quieta prouincia sit, quam regit: quod non difficile obtine-

1 *gestorum.* 2 *probantur sequi.* 3 *prouidebit.* 4 Hal. inserit *enim.* 5 *hominis.* 6 *necessitatem.* 7 *detrectantem.* 8 *potes.* 9 *existimare.* 10 *cognationibus.* 11. *existimabit* h. et paulo post, atque iterum *existimare.* 12 *iuris* ἐπιτομῶν. 13 *lib. VI.*

obtinebit, si sollicite agat, vt malis hominibus prouincia careat, eosque conquirat: nam et sacrilegos, latrones, plagiarios, fures conquirere debet: et prout quisque deliquerit, in eum animaduertere: receptoresque eorum coercere, sine quibus latro diutius latere non potest. §. 1. Furiosis [1], si non possint per necessarios contineri, eo remedio per Praesidem obuiam eundum [2] est, scilicet, vt carcere contineantur: et ita Diuus Pius rescripsit. Sane excutiendum Diui Fratres putauerunt in persona eius, qui parricidium admiserat, vtrum simulato furore facinus admisisset, an vero re vera compos mentis non esset: vt si simulasset, plecteretur: si fureret, in carcere contineretur.

XIV. Macer libro secundo de Iudiciis Publicis.

Divvs Marcus et Commodus Scapulae Tertyllo [3] rescripserunt in haec verba: Si tibi liquido compertum est, Aelium Priscum in eo furore esse, vt continua mentis alienatione omni intellectu careat, nec subest vlla suspicio, matrem ab eo simulatione dementiae occisam: potes de modo poenae eius dissimulare, cum satis furore ipso puniatur, et tamen diligentius custodiendus erit, ac [4], si putabis, etiam vinculo coercendus: quoniam [5] tam ad poenam, quam ad tutelam eius, et securitatem proximorum pertinebit. Si vero, vt plerumque adsolet, interuallis quibusdam sensu saniore, non [6] forte eo momento scelus admiserit, nec morbo eius danda est venia, diligenter explorabis: et si quid tale compereris, consules nos, vt aestimemus, an per immanitatem facinoris, si cum posset videri sentire, commiserit, supplicio adficiendus sit. Cum autem ex litteris tuis cognouerimus, tali eum loco atque ordine esse, vt a suis, vel etiam in propria villa custodiatur: recte facturus nobis videris, si eos, a quibus illo tempore obseruatus esset, vocaueris, et causam tantae negligentiae excusseris, et in [7] vnumquemque eorum, prout tibi leuari vel onerari culpa eius videbitur, constitueris: nam custodes furiosis non ad hoc solum adhibentur, ne quid perniciosius ipsi in se moliantur, sed ne aliis quoque exitio sint: quod si committatur, non immerito culpae eorum adscribendum est, qui negligentiores in officio suo fuerint.

XV. Marcianvs libro primo [8] de Iudiciis Publicis.

Illvd obseruandum est, ne qui prouinciam regit, fines eius excedat, nisi voti soluendi causa: dum tamen abnoctare ei non liceat.

XVI. Macer libro primo de officio Praesidis.

Senatvsconsvlto cauetur, vt de his, quae prouincias regentes, comites [9], aut libertini [10] eorum, antequam in prouinciam venerint, contraxerunt, parcissime ius dicatur: ita vt actiones, quae ob eam causam institutae non essent [11], postea quam quis eorum ea prouincia excesserit, restituantur. Si quid tamen inuito accidit, veluti si iniuriam, aut furtum passus est, hactenus ei ius dicendum est, vt litem [12] contestetur, resque ablata exhibeatur, et deponatur, aut sisti, exhiberiue satisdato promittatur.

XVII. Celsvs libro tertio Digestorum.

Si forte Praeses prouinciae manumiserit, vel tutorem dederit, priusquam cognouerit successorem aduenisse: erunt haec rata.

XVIII. Modestinvs libro quinto Regularum.

Plebiscito continetur, vt ne quis Praesidum munus, donum [13] caperet: nisi esculentum, potulentumue, quod intra dies proximos prodigatur.

XIX. Callistratvs libro primo de Cognitionibus.

Observandvm est ius reddenti, vt in adeundo quidem facilem se praebeat, sed contemni non patiatur: vnde mandatis adiicitur, ne Praesides prouinciarum in vlteriorem familiaritatem prouinciales admittant: nam ex conuersatione aequali contemtio dignitatis nascitur. §. 1. Sed et in cognoscendo neque excandescere aduersus eos, quos malos putat, neque precibus calamitosorum inlacrimari oportet: id enim non est constantis et recti iudicis, cuius animi motum vultus detegit. Et summatim ita ius reddi [14] debet, vt auctoritatem dignitatis ingenio suo augeat.

XX. Papinianvs libro primo Responsorum.

Lega-

1 *furiosi* absque commate. 2 *obuiandum*. 3 *Tertyllo*. 4 *aut*. 5 Hal. inserit *non*. 6 *sensu sanior est, num forte* et mox *danda sit*. 7 Ap. Hal. *in*, abest. 8 *lib. II*. 9 *comitesue*. 10 *liberti*. 11 *et vt actiones amissae ob eam causam, quod institutae non sint*. 12 *lis*. 13 *donumue*. 14 *reddere*.

Legatvs Caesaris, id est [1] Praeses, vel Corrector prouinciae, abdicando se, non amittit imperium.

XXI. Pavlvs libro singulari de officio Adsessorum.

Praeses cum cognoscat de seruo corrupto, vel ancilla deuirginata, vel seruo stuprato, si actor rerum agentis corruptus esse dicetur, vel eiusmodi homo, vt non [2] solam iacturam aduersus substantiam, sed ad totius domus euersionem pertineat: seuerissime debet animaduertere.

Tit. XIX.

DE OFFICIO PROCVRATORIS CAESARIS, VEL RATIONALIS.

Vlpianvs libro sexto decimo ad Edictum.

Qvae acta gestaque sunt a Procuratore Caesaris, sic ab eo comprobantur, atque si a Caesare gesta sunt. §. 1. Si rem Caesaris Procurator eius quasi rem propriam tradat, non puto eum dominium transferre: tunc enim transfert, cum negotium Caesaris gerens, consensu ipsius tradit: denique si venditionis, vel donationis, vel transactionis causa quid agat, nihil agit: non enim alienare ei rem Caesaris, sed diligenter gerere commissum est. §. 2. Est hoc praecipuum in Procuratore Caesaris, quod et eius iussu seruus Caesaris adire hereditatem potest: et si Caesar haeres instituatur, miscendo se opulentae hereditati Procurator heredem Caesarem facit.

II. Pavlvs libro quinto Sententiarum.

Qvod si ea bona, ex quibus Imperator heres institutus est, soluendo non sint: re perspecta, consulitur Imperator; heredis enim instituti, in adeundis, vel repudiandis [3] huiusmodi hereditatibus, voluntas exploranda est.

III. Callistratvs libro sexto de Cognitionibus.

Cvratores Caesaris ius deportandi non habent: quia huius [4] poenae constituendae ius non habent. §. 1. Si tamen, quasi tumultuosum, vel iniuriosum aduersus colonos Caesaris prohibuerint in praedia Caesariana accedere, abstinere debebit: idque Diuus Pius Iulio rescripsit. §. 2. [5] Deinde, neque redire cuiquam permittere possunt: idque Imperatores [nostri] Seuerus et Antoninus ad libellum Hermiae rescripserunt.

Tit. XX.

DE OFFICIO IVRIDICI.

Vlpianvs libro vigesimo sexto ad Sabinum.

Adoptare quis apud Iuridicum potest: quia data est ei legis actio.

II. Idem libro trigesimo nono ad Sabinum.

Ivridico, qui Alexandriae agit, datio tutoris Constitutione Diui Marci concessa est.

Tit. XXI.

DE OFFICIO EIVS, CVI MANDATA EST IVRISDICTIO.

Papinianvs libro primo Quaestionum.

Qvaecvmqve specialiter lege vel senatusconsulto, vel constitutione Principum tribuuntur, mandata iurisdictione non transferuntur: quae vero iure Magistratus competunt, mandari possunt. Et ideo videntur errare Magistratus, qui cum publici iudicii habeant exercitionem lege vel senatusconsulto delegatam [6], veluti legis Iuliae [7] de adulteriis, et si quae sunt aliae similes, iurisdictionem suam mandant. Huius rei fortissimum argumentum, quod lege Iulia de vi nominatim cauetur, vt is cui obtigerit [8] exercitio, possit eam si proficiscatur mandare. Non aliter itaque mandare poterit, quam si abesse coeperit: cum alias iurisdictio etiam a praesente mandetur. Et, si a familia dominus occisus esse dicetur, cognitionem Praetor, quam ex senatusconsulto habet, mandare non poterit. §. 1. Qui mandatam iurisdictionem suscepit, proprium nihil habet: sed et eius, qui mandauit, iurisdictione vtitur. Verius est enim, more maiorum iurisdictionem quidem transferri, sed merum imperium, quod lege datur, non posse transire. Quare nemo dicit, animaduersionem Legatum Proconsulis habere mandata iurisdictione. Paulus notat: et [9] imperium, quod iurisdictioni cohaeret, mandata iurisdictione transire verius est.

II. Vl-

1 *vel*, loco *id est*. 2 *vt non solum iactura*. 3 Ap. Hal. *vel repudiandis*, abest. 4 Ap. Hal. *huius*, abest. 5 Hal. praefigit, *Sed*. 6 *delatam*. 7 *lege Iulia*. 8 *obtigit*. 9 Hal. *immo*, loco et.

II. Vlpianvs libro tertio de Omnibus Tribunalibus.

Mandata iurisdictione a Praeside, consilium non potest exercere is, cui mandatur. §. 1. [1] Si tutores vel curatores velint praedia vendere, causa cognita id Praetor vel Praeses permittat: quod si mandauerit iurisdictionem, nequaquam poterit mandata iurisdictione eam quaestionem transferre.

III. Ivlianvs libro quinto Digestorum.

Etsi Praetor sit is, qui alienam iurisdictionem exsequitur, non tamen pro suo imperio agit, sed pro eo cuius mandatu ius dicit, quoties partibus eius fungitur.

IV. Macer libro primo de officio Praesidis.

Cognitio de suspectis tutoribus mandari potest; immo etiam ex [2] mandata generali iurisdictione, propter vtilitatem pupillorum, eam contingere constitutum est, in haec verba: Imperatores Seuerus et Antoninus Braduae Proconsuli Africae. Cum propriam iurisdictionem Legatis tuis dederis, consequens est, vt etiam de suspectis tutoribus possint cognoscere. §. 1. Vt [3] possessio bonorum detur: vel, si cui damni infecti non caueatur, vt is possidere iubeatur: aut ventris nomine in possessionem [4] mulier, vel is, cui legatum est, legatorum seruandorum causa in possessionem mittatur, mandari potest [5]

V. Pavlvs libro octauo decimo ad Plautium.

Mandatam sibi iurisdictionem mandare alteri non [6] posse manifestum est. §. 1. Mandata iurisdictione priuato, etiam imperium, quod non est merum, videtur mandari: quia iurisdictio sine modica coercitione nulla est.

Tit. XXII.

DE OFFICIO ADSESSORVM [7].

Pavlvs libro singulari de officio Adsessorum.

Omne officium Adsessoris [8], quo iuris studiosi partibus suis funguntur, in his fere causis constat: in cognitionibus, postulationibus, libellis, edictis, decretis, epistolis.

II. Marcianvs libro primo de Iudiciis Publicis.

Liberti adsidere possunt. Infames autem licet non prohibeantur legibus adsidere: attamen arbitror, vt aliquo quoque [9] decreto Principali refertur constitutum, non posse officio adsessoris fungi.

III. Macer libro primo de officio Praesidis.

Si eadem prouincia, postea diuisa, sub duobus Praesidibus constituta est, velut Germania, Mysia: ex altera ortus, in altera adsidebit: nec videtur in suã prouincia adsedisse.

IV. Papinianvs libro quarto [10] Responsorum.

Diem functo Legato Caesaris, salarium Comitibus residui temporis, quod a [11] Legatis praestitutum est, debetur: modo si non postea Comites cum aliis eodem tempore fuerunt. Diuersum in eo seruatur, qui successorem ante tempus accepit.

V. Pavlvs libro primo Sententiarum.

Consiliari [12] eo tempore quo adsidet, negotia tractare in suum quidem auditorium nullo modo concessum est: in alienum autem, non prohibetur.

VI. Papinianvs libro primo Responsorum.

In consilivm Curatoris Reipublicae vir eiusdem ciuitatis adsidere non prohibetur, quia publico salario non fruitur.

LIBER SECVNDVS.

Tit. I.

DE IVRISDICTIONE.

Vlpianvs libro primo Regularum.

Ivs dicentis officium latissimum est: nam et bonorum possessionem dare potest, et in possessionem mittere, pupillis non habentibus tutores constituere, iudices litigantibus dare.

II. Iavolenvs [13] libro sexto ex Cassio.

Cvi

1 Hal. praefigit *Et.* 2 Ap. Hal. *ex,* abest. 3 Hal. inserit *ab iis.* 4 Ap. Hal. *in possessionem*, absunt. 5 Ap. Hal. *mandari potest,* desunt. 6 *neminem,* loco *non.* 7 *Adsessoris.* 8 *Adsessorum.* 9 Ap. Hal. *quoque,* abest. 10 *lib. XXXI.* 11 Ap. Hal. *a* abest. 12 *Consiliariis,* adeoque mox *assident,* et in fine *prohibentur.* 13 *IABOLENVS.*

Cvi ivrisdictio data eſt, ea [1] quoque conceſſa eſſe videntur, ſine quibus iurisdictio explicari non potuit.

III. Vlpianvs libro ſecundo [2] de officio Quaeſtoris.

Imperivm aut merum eſt aut mixtum eſt. Merum eſt imperium, habere gladi. poteſtatem ad animaduertendum facinoroſos homines, quod etiam Poteſtas appellatur. Mixtum eſt imperium, cui etiam iurisdictio ineſt, quod in danda bonorum poſſeſſione conſiſtit. [3] Iurisdictio eſt etiam iudicis dandi licentia.

IV. Idem libro primo ad Edictum.

Ivbere caueri Praetoria ſtipulatione, et in poſſeſſionem mittere, imperii magis eſt, quam iurisdictionis.

V. Ivlianvs libro Digeſtorum.

More maiorum ita comparatum eſt, vt is demum iurisdictionem mandare poſſit, qui eam ſuo iure, non alieno beneficio haberet.

VI. Pavlvs libro ſecundo ad Edictum.

Et qvia nec principaliter ei iurisdictio data eſt, nec ipſa lex defert, ſed confirmat mandatam iurisdictionem: ideoque ſi is, qui mandauit iurisdictionem, deceſſerit, antequam res ab eo, cui mandata eſt iurisdictio, geri coeperit, ſolui mandatum Labeo ait, ſicut in reliquis cauſis.

VII. Vlpianvs libro tertio ad Edictum.

Si qvis id, quod iurisdictionis perpetuae cauſa, non quod, prout res incidit, in albo, vel in charta, vel in alia materia propoſitum erit, dolo malo corruperit: datur in eum quingentorum [4] aureorum iudicium, quod populare eſt. §. 1. Serui quoque, et filiifamilias verbis Edicti continentur. Sed et vtrumque ſexum Praetor complexus eſt. §. 2. Quod ſi dum proponitur, vel ante propoſitionem quis corruperit, Edicti quidem verba ceſſabunt, Pomponius autem ait ſententiam Edicti corrigendam eſſe ad haec. §. 3. In ſeruos autem, ſi non defenduntur a dominis, et eos, qui inopia laborant, corpus torquendum eſt. §. 4. Doli mali autem ideo in verbis Edicti fit mentio, quod ſi per imperitiam vel ruſticitatem, vel ab ipſo Praetore iuſſus, vel caſu aliquis fecerit, non tenetur. §. 5. Hoc vero Edicto tenetur et qui tollit, quamuis non corruperit: item qui ſuis manibus facit, et qui alii mandat; ſed ſi alius ſine dolo malo fecit, alius dolo malo mandauit: qui mandauit, tenebitur: ſi vterque dolo malo fecerit: ambo tenebuntur: nam et ſi plures fecerint, vel corruperint, vel mandauerint, omnes tenebuntur.

VIII. Gaivs libro primo ad Edictum prouinciale.

Adeo quidem, vt non ſufficiat, vnum eorum poenam luere.

IX. Pavlvs libro tertio ad Edictum.

Si familia alicuius album corruperit: non ſimiliter hic edicitur, vt in furto, ne in reliquos actio detur, ſi tantum dominus, cum defendere voluit [5], vnius nomine praeſtiterit, quantum liber praeſtaret: fortaſſe, quia hic et contemta maieſtas Praetoris vindicatur, et plura facta intelliguntur: quemadmodum cum plures ſerui iniuriam fecerunt, vel damnum dederunt: quia [6] plura facta ſunt, non, vt in furto, vnum. Octauenus hic quoque domino ſuccurrendum ait: Sed hoc poteſt dici, ſi dolo malo curauerint [7], vt ab alio album corrumperetur: quia [8] tunc vnum conſilium ſit, non plura facta: idem Pomponius libro decimo notat.

X. Vlpianvs libro tertio ad Edictum.

Qvi ivrisdictioni praeeſt, neque ſibi ius dicere debet, neque vxori, vel liberis ſuis, neque libertis, vel ceteris, quos ſecum habet.

XI. Gaivs libro tertio ad Edictum prouinciale.

Si idem cum eodem pluribus actionibus agat, quarum ſingularum quantitas intra iurisdictionem iudicantis ſit, coaceruatio vero omnium excedat modum iurisdictionis eius: apud eum agi poſſe, Sabino, Caſſio, Proculo placuit: quae ſententia reſcripto Imperatoris Antonini confirmata eſt. §. 1. Sed et ſi mutuae ſunt actiones, et alter minorem quantitatem, alter maiorem petat: apud eundem iudicem agendum eſt ei, qui quantitatem minorem petit: ne in poteſtate calumnioſa aduerſarii mei ſit, an apud eundem litigare poſſim. §. 2. Si vna actio communis ſit plurium perſonarum, veluti familiae herciſcundae, communi diuidundo, finium regundorum: vtrum ſingulae partes ſpectandae ſunt circa iurisdictionem eius, qui cognoſcit? quod Ofilio, et Proculo placet: quia vnusquisque [9] de parte ſua liti-

1 *ei.* 2 *libro ſingulari.* 3 Hal. praefigit *vt,* ſequentibus verbis *eſt etiam,* omiſſis. 4 *quinquaginta.* 5 *defenderet.* 6 Ap. Hal. *quia,* abeſt. 7 *curaverit.* 8 *quando* 9 Ap. Hal. eſt ſimpliciter *quisque.*

litigat: an potius tota res, quia et tota res in iudicium venit, et vel vni adiudicari poteſt? quod et Caſſio et Pegaſo placet: et ſane eorum ſententia probabilis [1] eſt.

XII. VLPIANVS libro octodecimo ad Edictum.

MAGISTRATIBVS municipalibus ſupplicium a ſeruo ſumere non licet: modica autem caſtigatio [2] eis non eſt denegan da.

XIII. IDEM libro quinquageſimo primo ad Sabinum.

EVM, QVI iudicare iubet Magiſtratum eſſe oportet. §. 1. Magiſtratus autem, vel is [3], qui in poteſtate aliqua ſit [4], vt puta Proconſul, vel Praetor, vel alii qui prouincias regunt, iudicare iubere eo die, quo priuati futuri eſſent, non poſſunt.

XIV. IDEM libro trigeſimo nono ad Edictum.

EST RECEPTVM, eoque iure vtimur, vt ſi quis maior, vel aequalis ſubiiciat ſe iurisdictioni alterius: poſſit ei, et aduerſus eum ius dici.

XV. IDEM libro ſecundo de Omnibus Tribunalibus.

SI PER errorem alius pro alio Praetor fuerit aditus, nihil valebit, quod actum eſt: nec enim ferendus eſt, qui dicat, conſenſiſſe eos in Praeſidem: cum vt Iulianus ſcribit, non conſentiant, qui errent. Quid enim tam contrarium conſenſui eſt, quam error, qui imperitiam detegit?

XVI. IDEM libro tertio de Omnibus Tribunalibus.

SOLET Praetor iurisdictionem mandare: et aut omnem mandat, aut ſpeciem vnam: et is, cui mandata Iurisdictio eſt, fungetur [5] vice eius, qui mandauit, non ſua.

XVII. IDEM libro primo Opinionum.

PRAETOR, ſicut vniuerſam iurisdictionem mandare alii poteſt, ita et in perſonas certas, vel de vna ſpecie poteſt: maxime, cum iuſtam cauſam ſuſceptae ante Magiſtratum aduocationis alterius partis habuerat [6].

XVIII. AFRICANVS libro ſeptimo [7] Quaeſtionum.

SI CONVENERIT, vt alius Praetor, quam cuius iurisdictio eſſet, ius diceret, et priusquam adiretur, mutata voluntas fuerit: proculdubio nemo compelletur eiusmodi conuentioni ſtare.

XIX. VLPIANVS libro ſexto Fideicommiſſorum.

CVM QVAEDAM puella apud competentem iudicem litem ſuſceperat, deinde condemnata erat, poſteaque [8] ad viri matrimonium alii iurisdictioni ſubiecti peruenerat: quaerebatur, an prioris iudicis ſententia exſequi poſſit? Dixi poſſe, quia ante fuerat ſententia dicta. Sed et ſi poſt ſuſceptam cognitionem, ante ſententiam, hoc eueniet, idem putarem: ſententiaque [9] a priore iudice recte fertur [10]. Quod generaliter et in omnibus huiuscemodi caſibus obſeruandum eſt. §. 1. Quoties (de) quantitate ad iurisdictionem pertinente quaeritur, ſemper, quantum petatur quaerendum eſt, non quantum debeatur.

XX. PAVLVS libro primo ad Edictum.

EXTRA territorium ius dicenti impune non paretur. Idem eſt, et ſi ſupra iurisdictionem ſuam velit ius dicere.

TIT. II.

QVOD QVISQVE IVRIS IN ALTERVM STATVERIT VT IPSE EODEM IVRE VTATVR.

VLPIANVS libro tertio ad Edictum.

HOC EDICTVM ſummam habet aequitatem, et ſine cuiusquam indignatione iuſta. Quis enim aſpernabitur idem ius ſibi dici, quod ipſe aliis dixit, vel dici effecit? §. 1. QVI MAGISTRATVM POTESTATEMVE HABEBIT, SI QVID IN ALIQVEM NOVI IVRIS STATVERIT: IPSE, QVANDOQVE ADVERSARIO POSTVLANTE EODEM IVRE VTI DEBET. SI QVIS APVD EVM QVI MAGISTRATVM POTESTATEMQVE [11] HABEBIT, ALIQVID NOVI IVRIS OBTINVERIT, QVANDOQVE POSTEA ADVERSARIO EIVS POSTVLANTE, EODEM IVRE ADVERSVS EVM DECERNETVR: SCILICET, VT QVOD IPSE QVIS [12] IN ALTERIVS PERSONA AEQVVM ESSE CREDIDISSET, [13] ID IN IPSIVS QVOQVE PERSONA VA-LE-

1 *probabilior.* 2 Hal. hic inſerit *in.* 3 Ap. Hal. *is*, abeſt. 4 *ſunt.* 5 *iungitur.* 6 *habuerit.* 7 *lib. VI.* 8 Ap. Hal. *erat, poſteaque*, abſunt. 9 *putarem de ſententia, quae a.* 10 *ferretur.* 11 *poteſtatemue.* 12 Ap. Hal. *quis*, abeſt. 13 *credidit.*

LERE PATIATVR. §. 2. Haec autem verba, quod statuerit, qui iurisdictioni praeest [1], cum effectu accipimus, non verbotenus: et ideo, si cum [vellet statuere, prohibitus sit, nec effectum] decretum habuit, cessat Edictum. Nam *statuit* verbum rem perfectam significat, et consummatam iniuriam, non coeptam. Et ideo si inter eos quis dixerit ius, inter quos iurisdictionem non habuit, quoniam pro nullo hoc habetur, nec est vlla sententia, cessare Edictum putamus: quid enim offuit conatus, cum iniuria nullum habuerit effectum?

II. PAVLVS libro tertio ad Edictum.

HOC EDICTO dolus debet ius dicentis puniri: nam si Adsessoris imprudentia ius aliter dictum sit quam oportuit: non debet hoc Magistratui officere, sed ipsi Adsessori.

III. VLPIANVS libro tertio ad Edictum.

SI QVIS iniquum ad Edictum [2] ius aduersus aliquem impetrauit: eo iure vtatur ita demum, si per postulationem eius hoc venerit: ceterum si ipso non postulante, non coercetur: sed et si impetrauit, siue vsus est iure aliquo, siue impetrauit [3], vt vteretur, licet vsus non sit, hoc Edicto punitur [4]. §. 1. Si procurator meus postulauit: quaeritur, quis eodem iure vtatur: et putat Pomponius, me solum: vtique [5], si hoc ei specialiter mandaui, vel ratum habui. Si tamen tutor, vel curator furiosi postulauerit, vel adolescentis: ipse hoc Edicto coercetur. Item [6] aduersus procuratorem id obseruandum est, si in rem suam fuerit datus. §. 2. Haec poena aduersus omnem statuitur, qui in Edictum incidit, non solum eo postulante, qui ab eo laesus est: sed omni, qui quandoque experitur. §. 3. Si is pro quo spopondisti, impetrauerit, ne aliquis debitor ipsius aduersus eum exceptione vtatur: deinde tu in negotio, in quo spopondisti, velis exceptione vti: nec te, nec ipsum oportet hoc impetrare, etsi interdum patiaris iniuriam, si soluendo debitor non sit. Sed si tu incidisti in Edictum: reus quidem vtetur exceptione, [tu] non vtaris [7], nec poena tua ad reum promittendi pertinebit; et ideo mandati actionem non habebis. §. 4. Si filius meus in Magistratu in hoc Edictum incidit: an in his actionibus quas ex persona eius intendo [8], hoc Edicto locus sit? Et non puto: ne mea conditio deterior fiat. §. 6. Quod autem ait Praetor, vt is eodem iure vtatur, an etiam ad heredem haec poena transmittatur? Et scribit Iulianus, non solum ipsi denegari actionem, sed etiam heredi eius. §. 6. Illud quoque non sine ratione scribit, non solum in his actionibus pati eum poenam Edicti, quas tunc habuit, cum incideret in Edictum, verum si quae postea ei adquirentur. §. 7. Ex hac causa solutum repeti non posse Iulianus putat: superesse enim naturalem causam, quae inhibet repetitionem.

IV. GAIVS libro primo ad Edictum prouinciale.

ILLVD eleganter Praetor excepit, praeterquam si quis eorum contra eum fecerit, qui ipse eorum quid fecisset, et recte: ne scilicet vel Magistratus, dum studet hoc Edictum defendere, vel litigator, dum vult beneficio huius Edicti vti, ipse in poenam ipsius Edicti committat.

TIT. III.

SI QVIS IVS DICENTI NON OBTEMPERAVERIT.

VLPIANVS libro primo ad Edictum.

OMNIBVS Magistratibus, non tamen Duumuiris, secundum ius potestatis suae concessum est iurisdictionem suam defendere poenali iudicio. §. 1. Is videtur ius dicenti non obtemperasse, qui quod extremum in iurisdictione est, non fecit: veluti, si quis rem mobilem vindicari a se passus non est, sed duci eam, vel ferri passus est: ceterum, si et sequentia recusauit, tunc non obtemperasse videtur. §. 2. Si procurator tuus, vel tutor, vel curator ius dicenti non obtemperauit: ipse punitur, non dominus, vel pupillus. §. 3. Non solum autem reum, qui non obtemperauit, hoc Edicto teneri Labeo ait: verum etiam petitorem. §. 4. Hoc iudicium, non ad id quod interest, sed quanti ea res est concluditur: et cum meram poenam contineat, neque post annum, neque in heredem datur.

TIT.

1 Verba *qui iurisdictioni praeest* ignorat Hal., 2 Ap. Hal. *ad edictum*, desunt. 3 *Sed et siue impetrauit et vsus est iure aliquo, siue impetrauit.* 4 *punietur.* 5 *me solum vti, si hoc ei.* 6 *Idem*, sequente *id*, omisso. 7 *tu vero non vteris.* 8 *intento.*

TIT. IV.

DE IN IVS VOCANDO.

PAVLVS libro quarto ad Edictum.

IN IVS vocare, est iuris experiundi causa vocare.

II. VLPIANVS libro quinto ad Edictum.

IN IVS vocari [1] non oportet, neque Consulem, neque Praefectum, neque Praetorem, neque Proconsulem, neque ceteros Magistratus, qui imperium habent, qui coercere aliquem possunt, et iubere in carcerem duci: nec Pontificem, dum sacra facit: nec eos, qui propter loci religionem inde se mouere non possunt. Sed [2] nec eum qui equo publico in causa publica transuehatur. Praeterea in ius vocari non debet, qui vxorem ducat. Aut eam, quae nubat: nec iudicem, dum de re cognoscat: nec eum [3], dum quis apud Praetorem causam agit: neque funus ducentem familiare, iustaue mortuo facientem.

III. CALLISTRATVS libro primo Cognitionum.

VEL QVI cadauer prosequuntur: quod etiam videtur ex rescripto Diuorum Fratrum comprobatum esse.

IV. VLPIANVS libro quinto ad Edictum.

QVIQVE litigandi causa necesse habet in iure, vel certo loco sisti: nec furiosos, vel infantes. §. 1. Praetor ait: PARENTEM, PATRONVM, PATRONAM, LIBEROS, PARENTES PATRONI PATRONAE, IN IVS SINE PERMISSV MEO NE QVIS VOCET. §. 2. Parentem hic utriusque sexus accipe. Sed an in infinitum, quaeritur? Quidam, parentem vsque ad tritauum appellari aiunt: superiores, maiores dici. Hoc veteres existimasse Pomponius refert: sed Gaius Cassius omnes in infinitum parentes dicit: quod et honestius est, et merito obtinuit. §. 3. Parentes etiam eos accipi Labeo existimat, qui in seruitute susceperunt: nec tamen, vt Seuerus dicebat, ad solos iustos liberos [4], sed et si vulgo quaesitus sit filius, matrem in ius non vocabit.

V. PAVLVS libro quarto ad Edictum.

QVIA semper certa est, etiam si vulgo conceperit: pater vero is est, quem nuptiae demonstrant.

VI. IDEM libro primo Sententiarum.

PARENTES naturales in ius vocare nemo potest: vna est enim omnibus parentibus seruanda reuerentia.

VII. IDEM libro quarto ad Edictum.

PATRIS adoptiui parentes impune vocabit, quoniam hi eius parentes non sunt: cum his tantum cognatus fiat, quibus et adgnatus.

VIII. VLPIANVS libro quinto ad Edictum.

ADOPTIVVM patrem, quamdiu in potestate est, in ius vocare non potest, iure magis potestatis, quam praecepto Praetoris: nisi sit filius, qui castrense habuit peculium: tunc enim causa cognita permittitur. Sed naturalem parentem, ne quidem dum est in adoptiua familia, in ius vocari. §. 1. PATRONVM, inquit, PATRONAM. Patroni hic [5] accipiendi sunt, qui ex seruitute manumiserunt: vel [si] [6] collusionem detexit, vel si qui praeiudicio pronuntietur esse libertus, cum alioquin non fuerit: aut si iuraui eum libertum meum esse: quemadmodum per contrarium pro patrono non habebor, si contra me iudicatum est: aut si, me deferente, iurauerit se libertum non esse. §. 2. Sed si ad iusiurandum adegi, ne vxorem ducat, ne nubat: impune in ius vocabor: et Celsus quidem ait in tali liberto ius [7] ad filium meum, me viuo, non transire. Sed Iulianus contra scribit. Plerique Iuliani sententiam probant: secundum quod eueniet, vt patronus quidem in ius vocetur, filius, quasi innocens, non vocetur.

IX. PAVLVS libro quarto ad Edictum.

IS QVOQVE, qui ex causa fideicommissi manumittit, non debet in ius voceri; quamuis vt manumittat, in ius vocetur.

X. VLPIANVS libro quinto ad Edictum.

SED SI hac lege emi, vt manumittam, et ex Constitutione Diui Marci venit ad libertatem: cum sim patronus, in ius vocari non potero: sed si suis nummis emi, et fidem fregi, pro patrono non habebor. §. 1. Prostituta contra legem venditionis, venditorem habebit patronum, si hac lege venierat, vt, si prostituta esset, fieret libera. At si venditor, qui manus iniectionem excepit, ipse prostituit: quoniam et haec peruenit ad libertatem, sub illo quidem, qui vendidit, libertatem consequitur, sed honorem

1 *vocare.* 2 Ap. Hal. *Sed,* abest. 3 *qui uxorem ducit: aut quae nubit, nec iudicem oportet, dum de re cognoscit, nec dum quis.* 4 Hal. addit *pertinet.* 5 Ap. Hal. *hic*, abest. 6 *vel qui collusiones detexerunt.* 7 Hal. inserit *patronatus.*

rem haberi ei aequum non eſt: vt et [1] Marcellus libro ſexto Digeſtorum exiſtimabat. §. 2. Patronum autem accipimus, etiamſi capite minutus ſit, vel ſi libertus capite minutus, dum adrogetur per obreptionem: cum enim hoc ipſo, quo [2] adrogatur, celat conditionem: non id actum videtur, vt fieret ingenuus. §. 3. Sed ſi ius annulorum accepit, puto eum reuerentiam patrono exhibere debere, quamuis omnia ingenuitatis munia habet. Aliud, ſi natalibus ſit reſtitutus: nam Princeps ingenuum facit. §. 4. Qui manumittitur a corpore aliquo, vel collegio, vel ciuitate, ſingulos in ius vocabit: nam non eſt illorum libertus, ſed rei publicae honorem habere debet: et ſi aduerſus Rempublicam, vel vniuerſitatem velit experiri, veniam Edicti petere debet, quamuis actorem eorum conſtitutum in ius ſit vocaturus. §. 5. LIBEROS, PARENTESQVE PATRONI, PATRONAEQVE, vtriusque ſexus accipere debemus. §. 6. Sed [3] ſi per poenam deportationis ad peregrinitatem redactus ſit patronus, putat Pomponius eum amiſiſſe honorem: ſed ſi fuerit reſtitutus, erit [4] ei etiam huius Edicti commodum ſaluum. §. 7. Parentes patroni etiam adoptiui excipiuntur: ſed tamdiu, quamdiu adoptio durat. §. 8. Si filius meus in adoptionem datus ſit, vocari a liberto meo in ius non poterit: [ſed] nec nepos in adoptiua familia ſuſceptus. Sed ſi filius meus emancipatus adoptauerit filium, hic nepos in ius vocari poterit: nam mihi alienus eſt. §. 9. Liberos autem ſecundum Caſſium, vt in parentibus, et vltra trinepotem accipimus. §. 10. Si liberta ex patrono fuerit enixa: mutuo ſe ipſa, et filius eius, in ius non vocabunt. §. 11. Sin autem liberi patroni capitis accuſauerunt libertum paternum, vel in ſeruitutem petierunt: nullus eis honor debetur. §. 12. Praetor ait, IN IVS NISI PERMISSV MEO NE QVIS VOCET: permiſſurus enim eſt, ſi famoſa actio non ſit, vel pudorem non ſuggilat, qua patronus conuenitur, vel parentes. Et totum hoc, cauſa cognita, debet facere: nam interdum etiam ex cauſa famoſa, vt Pedius putat, permittere debet patronum in ius vocari a liberto: ſi eum grauiſſima iniuria adſecit, flagellis ſorte cecidit. §. 13. Semper autem hunc honorem patrono habendum, et ſi quaſi tutor, vel curator, vel defenſor, vel actor interueniat patronus. Sed ſi patroni tutor, vel curator interueniat: impune poſſe eos in ius vocari, Pomponius ſcribit: et verius eſt.

XI. PAVLVS libro quarto ad Edictum.

QVAMVIS non adiiciat Praetor, cauſa cognita ſe poenale iudicium daturum: tamen Labeo ait, moderandam iurisdictionem: veluti ſi paeniteat libertum, et actionem remittat, vel ſi patronus vocatus non venerit, aut ſi non inuitus vocatus ſit: licet Edicti verba non patiantur.

XII. VLPIANVS libro quinquageſimo ſeptimo ad Edictum.

SI LIBERTVS in ius vocauerit contra Praetoris Edictum filium patroni ſui, quem ipſe patronus in poteſtate habet: probandum eſt, abſente patre ſubueniendum eſſe filio, qui in poteſtate eſt: et ei poenalem in factum actionem, id eſt, quinquaginta aureorum aduerſus libertum competere.

XIII. MODESTINVS libro decimo Pandectarum.

GENERALITER eas perſonas, quibus reuerentia praeſtanda eſt, ſine iuſſu Praetoris in ius vocare non poſſumus.

XIV. PAPINIANVS libro primo Reſponſorum.

LIBERTVS a patrono reus conſtitutus, qui ſe defendere paratus, pro tribunali Praeſidem prouinciae frequenter interpellat: patronum accuſatorem in ius non videtur vocare.

XV. PAVLVS libro primo Quaeſtionum.

LIBERTVS aduerſus patronum dedit libellum, non diſſimulato ſe libertum eſſe eius: an ſi ad deſiderium eius reſcribatur, etiam Edicti poena remiſſa eſſe videtur? Reſpondi, non puto ad hunc caſum Edictum Praetoris pertinere: neque enim qui libellum Principi, vel Praeſidi dat, in ius vocare patronum videtur.

XVI. IDEM libro ſecundo Reſponſorum.

QVAESITVM eſt, an tutor pupilli nomine patronam ſuam ſine permiſſu Praetoris [5] vocare poſſit? Reſpondi eum, de quo queritur, pupilli nomine etiam in

1 *non eſſe Marcellus* et mox *exiſtimat.* 2 *quod.* 3 Ap. Hal. *Sed*, abeſt. 4 *fore*, loco *erit.* 5 Hal. inſerit *in ius.*

in ius vocare patronam suam potuisse, sine permissu Praetoris.

XVII. Idem libro primo Sententiarum.

Evm, pro quo quis apud officium cauit, exhibere cogitur. Item eum qui apud acta exhibiturum se esse quem promisit, et si officio non caueat, ad exhibendum tamen cogitur.

XVIII. Gaivs libro primo ad legem duodecim Tabularum.

Pleriqve putauerunt, nullum de domo sua in ius vocari licere: quia domus tutissimum cuique refugium atque receptaculum sit: eumque, qui inde in ius vocaret, vim inferre videri.

XIX. Pavlvs libro primo ad Edictum.

Satisqve poenae subire eum, si non defendatur, et latitet, certum est: quod mittitur aduersarius in possessionem bonorum eius. Sed si aditum ad se praestet, aut ex publico conspiciatur: recte in ius vocari eum Iulianus ait.

XX. Gaivs libro primo ad legem duodecim Tabularum.

Sed etiam a vinea, et balineo, et theatro nemo dubitat in ius vocari licere.

XXI. Pavlvs libro primo ad Edictum.

Sed et si is, qui domi est, interdum vocari in ius potest: tamen de domo sua nemo extrahi debet.

XXII. Gaivs libro primo ad legem duodecim Tabularum.

Neqve impuberes puellas, quae alieno iure subiectae essent, in ius vocare permissum est. §. 1. Qui in ius vocatus est, duobus casibus dimittendus est: si quis eius personam defendet: et si, dum in ius venitur, de re transactum fuerit.

XXIII. Marcianvs libro tertio Institutionum.

Commvnis libertus, licet plurium sit, debet a Praetore petere, vt ei liceat vel quendam ex patronis in ius [1] vocare, ne in poenam incidat ex Edicto Praetoris.

XXIV. Vlpianvs libro quinto ad Edictum.

In evm, qui aduersus ea fecerit, quinquaginta aureorum iudicium datur: quod nec heredi, nec in heredem, nec vltra annum datur.

XXV. Modestinvs libro primo de Poenis.

Si sine venia Edicti impetrata libertus patronum in ius vocauerit: ex querela patroni, vel supra dictam poenam, id est, quinquaginta aureos dat: vel a Praefecto vrbi, quasi inofficiosus castigatur, si inopia dignoscitur laborare.

Tit. V. [2]

SI QVIS IN IVS VOCATVS NON IERIT, SIVE QVIS EVM VOCAVERIT, QVEM EX EDICTO NON DEBVERIT [3].

Vlpianvs libro primo ad Edictum.

Si qvis in ius vocatus fideiussorem dederit in [4] iudicio sistendi causa, non suppositum iurisdictioni illius, ad quem vocatur, pro non dato fideiussor habetur, nisi suo priuilegio specialiter renuntiauerit.

II. Pavlvs libro primo ad Edictum.

Ex qvacvmqve causa ad Praetorem, vel alios qui iurisdictioni praesunt, in ius vocatus venire debet: vt hoc ipsum sciatur, an iurisdictio eius sit. §. 1. Si quis in ius vocatus non ierit: ex causa a competenti iudice multa pro iurisdictione iudicis damnabitur: rusticitati enim hominis parcendum erit. Item, si nihil intersit actoris, eo tempore in ius aduersarium venisse, remittit Praetor poenam: puta, quia feriatus dies fuit.

III. Vlpianvs libro quadragesimo septimo ad Sabinum.

Cvm qvis in iudicio sisti promiserit, neque adiecerit poenam, si statum non esset: incerti cum eo agendum esse in id quod interest, verissimum est: [et] ita Celsus quoque scribit.

Tit. VI.

IN IVS VOCATI VT EANT, AVT SATIS, VEL CAVTVM [5] DENT.

Pavlvs libro primo ad Edictum.

Edicto cauetur, Vt fideiussor iudicio sistendi causa datus, pro rei qualitate locuples detur: exceptis necessariis personis: ibi enim qualemcumque accipi iubet: veluti, pro parente [6], patrono.

II.

1 Hal. pro *in ius* habet *suis.* 2 Ap. Hal. hic titulus sexti, sextus hunc locum occupat. 3 *siue per eum cauerit, per quem ex edicto non debuit.* 4 Ap. Hal. *in*, abest. 5 Ap. Hal. *vel cautum*, absunt. 6 Hal. praefigit *vel pro.*

II. CALLISTRATVS libro primo ad Edictum monitorium.

ITEM pro patrona, liberisue suis, vel vxore, nuruue: tunc enim qualiscunque fideiussor accipi iubetur: et in eum, qui non acceperit, cum sciret eam necessitudinem personarum, quinquaginta aureorum iudicium competit.

III. PAVLVS libro quarto ad Edictum.

QVONIAM pro locuplete accipitur fideiussor in necessariis personis.

IV. VLPIANVS libro quinquagesimo octauo ad Edictum.

QVI DVOS homines in iudicio sisti promisit, si alterum exhibet, alterum non: ex promissione non videtur eos *stetisse*, cum alter eorum non sit exhibitus.

TIT. VII.

NE QVIS EVM QVI IN IVS VOCABITUR, VI EXIMAT.

VLPIANVS libro quinto ad Edictum.

HOC EDICTVM Praetor proposuit, vt metu poenae compesceret eos, qui in ius vocatos vi eripiunt. §. 1. Denique Pomponius scribit, serui quoque nomine noxale iudicium reddendum: nisi sciente domino id fecit: tunc enim sine noxae deditione iudicium suscipiet. §. 2. Ofilius putat, locum hoc [1] Edicto non esse, si persona, quae in ius vocari non potuit, exemta est: veluti parens, et patronus, ceteraeque personae: quae sententia mihi videtur verior: et sane si deliquit qui vocat, non deliquit qui [2] exemit.

II. PAVLVS libro quarto ad Edictum.

NAM CVM vterque contra Edictum faciat, et libertus, qui patronum vocat, et is, qui patronum vi eximat: deteriore tamen loco libertus est, qui in simili delicto petitoris partes sustinet. Eadem aequitas est in eo, qui alio quam quo debuerat, in ius vocabatur. Sed et fortius dicendum est, non videri vi eximi eum, cui sit ius ibi non conueniri.

III. VLPIANVS libro quinto ad Edictum.

QVOD si seruum quis exemit in ius vocatum, Pedius putat cessare Edictum: quoniam non fuit persona, quae in ius vocari potuit. Quid ergo? ad exhibendum erit agendum. §. 1. Si quis ad pedaneum iudicem vocatum quem [3] eximat, poena eius Edicti cessabit. §. 2. Quod Praetor praecepit, VI EXIMAT: vi [4] an et dolo malo? sufficit vi, quamuis dolus malus cesset.

IV. PAVLVS libro quarto ad Edictum.

SED EXIMENDI verbum generale est, vt Pomponius ait: eripere enim est de manibus auferre per raptum: eximere, quoquo modo auferre: vt puta, si quis non rapuerit quem, sed moram fecerit, quo minus in jus veniret, vt actionis dies exiret, vel res tempore amitteretur: videbitur exemisse, quamuis corpus non exemerit. Sed et si eo loci retinuerit, non abduxit, his verbis tenetur. §. 1. Item, si quis eum qui per calumniam vocabatur, exemerit: constat eum hoc Edicto teneri. §. 2. Praetor ait, neue faciat dolo malo, quo magis eximeretur: nam potest sine dolo malo id fieri: veluti cum iusta causa est exemtionis.

V. VLPIANVS libro quinto ad Edictum.

SI PER alium quis exemerit, hac clausula tenetur: siue praesens fuit, siue absens. §. 1. In eum autem, qui vi exemit, in factum iudicium datur: quo non id continetur quod in veritate est: sed quanti ea res est ab actore aestimata, de qua controuersia est: hoc enim additum est, vt appareat, etiam si calumniator quis sit, tamen hanc poenam eum persequi. §. 2. Docere autem debet quis, per hanc exemtionem factum, quo minus in ius produceretur: ceterum, si nihilominus productus est, cessat poena: quoniam verba cum effectu sunt accipienda. §. 3. Hoc iudicium in factum est: et si plures deliquerint, in singulos dabitur: et nihilominus manet qui exemtus est, obligatus. §. 4. Heredibus autem ita dabitur, si eorum intersit. Neque autem in heredem, neque post annum dabitur.

VI. IDEM libro trigesimo quinto ad Edictum.

IS, QVI debitorem vi exemit, si soluerit, reum non liberat: quia poenam suam soluit.

TIT.

1 *huic.* 2 *qui patronum vi exemit.* *vi*, abest.

3 Ap. Hal. *quem* abest. 4 Ap. Hal.

TIT. VIII.

QVI SATISDARE COGANTVR VEL IVRATO PROMITTANT, VEL SVAE PROMISSIONI COMMITTANTVR.

GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale.

SATISDATIO eodem modo appellata est, quo satisfactio. Nam vt satisfacere dicimur ei, cuius desiderium implemus: ita satisdare dicimur aduersario nostro, qui [1] pro eo, quod [a] nobis petiit, ita cauit, vt eum hoc nomine securum faciamus datis fideiussoribus.

II. VLPIANVS libro quinto ad Edictum.

FIDEIVSSOR in [2] iudicio sistendi causa locuples videtur dari, non tantum ex facultatibus, sed etiam ex conueniendi facilitate. §. 1. Si quis his personis, quae agere non potuerunt, fideiussorem iudicio sistendi causa dederit: frustra erit datio. §. 2. Praetor ait: SI QVIS PARENTEM, PATRONAM, LIBEROS, AVT PARENTES PATRONI, PATRONAE, LIBEROSVE SVOS, EVMVE QVEM IN POTESTATE HABEBIT, VEL VXOREM, VEL NVRVM IN IVDICIVM VOCABIT: QVALISCVMQVE FIDEIVSSOR IVDICIO SISTENDI CAVSA ACCIPIATVR. §. 3. Quod ait Praetor, liberosue suos: accipiemus et ex feminino sexu descendentes liberos: parentique dabimus hoc beneficium, non solum sui iuris, sed etiam si in potestate sit alicuius: hoc enim Pomponius scribit. Et filius fideiussor pro patre fieri potest, etiam si in alterius potestate sit. Nurum etiam pronurum, et deinceps accipere debemus. §. 4. Quod ait Praetor, qualiscumque fideiussor accipiatur: hoc quantum ad facultates, id est, etiam [non] locuples. §. 5. In fideiussorem, qui aliquem iudicio sisti promiserit, tanti, quanti ea res erit, actionem dat Praetor. Quod vtrum veritatem contineat, an vero quantitatem, videamus: et melius est, vt in veram quantitatem fideiussor teneatur, nisi pro certa quantitate accessit.

III. GAIVS libro primo ad Edictum prouinciale.

SIVE in duplum est actio, siue tripli, aut quadrupli: tanti eundem fideiussorem omnimodo teneri dicemus, quia tanti res esse intelligitur.

IV. PAVLVS libro quarto ad Edictum.

SI DECESSERIT, qui fideiussorem dederit iudicio sistendi causa: non debebit Praetor iubere exhibere eum. Quod si ignorans iusserit exhiberi, vel post decretum eius ante diem exhibitionis decesserit: deneganda erit actio. Si autem post diem exhibitionis decesserit, aut amiserit ciuitatem: vtiliter agi potest.

V. GAIVS libro primo ad Edictum prouinciale.

SI VERO pro condemnato fideiusserit [et] condemnatus decesserit, aut ciuitatem Romanam amiserit: recte nihilominus cum fideiussore eius agetur. §. 1. Qui pro rei qualitate euidentissime locupletem, vel, si dubitetur, adprobatum fideiussorem iudicio sistendi causa non acceperit: iniuriarum actio aduersus eum esse potest: quia sane non quaelibet iniuria est, duci in ius eum, qui satis idoneum fideiussorem det. Sed et ipse fideiussor, qui non sit acceptus, tamquam de iniuria sibi facta queri poterit.

VI. PAVLVS libro duodecimo [3] ad Edictum.

QVOTIES vitiose cautum vel satisdatum est, non videtur cautum.

VII. VLPIANVS libro quarto decimo ad Edictum.

SI FIDEIVSSOR non negetur idoneus, sed dicatur habere fori praescriptionem: et metuat petitor, ne iure fori vtatur, videndum, quid iuris sit? et Diuus Pius, vt et Pomponius libro epistolarum refert, et Marcellus libro tertio Digestorum, et Papinianus libro tertio Quaestionum, Cornelio Proculo rescripsit, merito petitorem recusare talem fideiussorem: sed, si alias caueri non possit, praedicendum ei, non vsurum eum priuilegio, si conueniatur. §. 1. Si necessaria satisdatio fuerit, et non facile possit reus ibi eam praestare, vbi conuenitur: potest audiri, si in alia eiusdem prouinciae ciuitate satisdationem praestare paratus sit: si autem satisdatio voluntaria est, non in alium locum remittitur: neque enim meretur, qui ipse sibi necessitatem satisdationis imposuit. §. 2. Si satisdatum pro re mobili non sit, et persona suspecta sit, ex qua satis desideratur: apud officium deponi debebit, si hoc iudici sederit, donec vel satisdatio detur, vel lis finem accipiat.

VIII.

1 *cum pro eo, quod a nobis petit, ita cauemus.* 2 Ap. Hal. *in*, abest. 3 lib. LV.

VIII. PAVLVS libro decimo quarto 1 ad Edictum.

DE DIE ponenda in stipulatione 2 solet inter litigatores conuenire: si non conueniat, Pedius putat in potestate stipulatoris esse: moderato spatio de hoc a iudice statuendo. §. 1. Qui mulierem adhibet ad satisdandum, non videtur cauere: sed nec miles, nec minor viginti quinque annis probandi sunt: nisi hae personae in rem suam fideiubeant, vt pro suo procuratore. Quidam etiam 3 si a marito fundus dotalis petatur, in rem suam fideiussuram mulierem. §. 2. Si seruus inueniatur, qui antequam iudicium accipiatur, fideiussit iudicatum solui, succurrendum est actori, vt ex integro caueatur. Minori quoque vigintiquinque annis succurrendum est: fortasse et mulieri, propter imperitiam. §. 3. Si fideiussor iudicatum solui, stipulatori heres extiterit, aut stipulator fideiussori: ex integro cauendum erit. §. 4. Tutor, et curator, vt rem saluam fore pupillo caueant, mittendi sunt in municipio 4: quia necessaria est satisdatio. Item de re restituenda domino proprietatis, cuius vsusfructus datus est. Item legatarius, vt caueat, euicta hereditate, legata reddi, et quod amplius per legem Falcidiam ceperit. Heres quoque vt legatorum satisdet, audiendus est, vt in municipium mittatur. Plane si misso iam legatario in possessionem, cum per heredem staret, quo minus caueret, heres postulet, vti de possessione decedat, paratumque se dicat in municipio cauere: impetrare non debebit. Diuersum, si sine culpa aut dolo heredis missus sit in possessionem. §. 5. Iubetur iurare de calumnia, ne quis vexandi magis aduersarii causa forsitan, cum Romae possit satisdare, in municipium euocet. Sed quibusdam hoc iusiurandum de calumnia remittitur: velut parentibus et patronis. Sic autem iurare debet, qui in municipium remittitur: Romae se satisdare non posse, et ibi posse quo postulat remitti: idque se non calumniae causa facere. Nam sic non est compellendus iurare: alibi se, quam eo loco satisdare non posse: quia si Romae non potest pluribus autem locis possit, cogitur peierare. §. 6. Hoc autem tunc impetrabitur, cum iusta causa esse videbitur. Quid enim si cum erat in municipio, noluit cauere? hoc casu non debet impetrare: cum per eum steterit, quominus ibi, vbi ire 5 desiderat, satisdaret.

IX. GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale.

ARBITRO ad fideiussores probandos constituto, si in alterutram partem iniquum arbitrium videatur, perinde ab eo atque ab iudicibus appellare licet.

X. PAVLVS libro septuagesimo quinto ad Edictum.

SI AB arbitro probati sunt fideiussores, pro locupletibus habendi sunt: cum potuerit querela ad competentem iudicem deferri. §. 1. Qui ex causa improbat ab arbitro probatos, alias improbatos probat: multoque magis, si sua voluntate accepit fideiussores, contentus his esse debet. Quod si medio tempore calamitas fideiussoribus insignis, vel magna inopia accidit, causa cognita ex integro satisdandum erit.

XI. VLPIANVS libro septuagesimo quinto ad Edictum.

IVLIANVS ait, si antequam mandarem tibi, vt fundum peteres, satis acceperis petiturus fundum, et postea mandatu meo agere institueris: fideiussores teneri.

XII. IDEM libro septuagesimo septimo 6 ad Edictum.

INTER omnes conuenit, heredem sub conditione, pendente conditione 7 possidentem hereditatem, substituto cauere debere de hereditate: et si defecerit conditio, adeuntem hereditatem substitutum et petere hereditatem posse, et si obtinuerit, committi stipulationem: et plerumque ipse Praetor conditionem existentem, et ante diem petitionis venientem, ex causa iubere solet stipulationem interponi.

XIII. PAVLVS libro septuagesimo quinto ad Edictum.

SED ET si plures substituti sint, singulis cauendum est.

XIV. IDEM libro secundo Responsorum.

FILIVSFAMILIAS defendit absentem patrem. Quaero an iudicatum solui satisdare debeat? Paulus respondit, eum, qui absentem 8 defendit, etiam si filius, vel pater sit, satisdare petituro ex forma Edicti debere.

XV.

1 *lib. XLIII.* 2 *stipulationem* 3 Hal. addit *aiunt.* 4 *in municipium,* 5 Ap, Hal. *ire,* abest. 6 *lib. LXXXVII.* 7 Ap. Hal. *pendente conditione,* absunt. 8 Hal. inserit *personam.*

XV. Macer libro primo de Appellationibus.

Sciendvm eſt, poſſeſſores immobilium rerum ſatisdare non compelli. §. 1. Poſſeſſor autem is accipiendus eſt, qui in agro, vel ciuitate rem ſoli poſſidet: aut ex aſſe, aut pro parte. Sed et qui vectigalem, id eſt, emphyteuticum agrum poſſidet, poſſeſſor intelligitur. Item, qui ſolam proprietatem habet, poſſeſſor intelligendus eſt. Eum vero, qui tantum vſumfructum habet, poſſeſſorem non eſſe Vlpianus ſcripſit. §. 2. Creditor qui pignus accepit, poſſeſſor non eſt, tametſi poſſeſſionem habeat, aut ſibi traditam, aut precario debitori conceſſam. §. 3. Si fundus in dotem datus ſit: tam vxor, quam maritus propter poſſeſſionem eius fundi poſſeſſores intelliguntur. §. 4. Diuerſa cauſa eſt eius, qui fundi petitionem perſonalem habet. §. 5. Tutores ſiue pupilli eorum, ſiue ipſi poſſideant, poſſeſſorum loco habentur. Sed et ſi vnus ex tutoribus poſſeſſor fuit, idem dicendum erit. §. 6. Si fundum quem poſſidebam, a me petieris, deinde cum ſecundum te eſſet iudicatum, appellauerim: an poſſeſſor eiusdem fundi ſim? et recte dicetur poſſeſſorem me eſſe: quia nihilominus poſſideo: nec ad rem pertinet, quod euinci mihi [1] ea poſſeſſio poſſit. §. 7. Poſſeſſor autem quis, nec ne fuerit: tempus cautionis ſpectandum eſt: nam ſicut ei, qui poſt cautionem poſſeſſionem [2] vendidit, nihil obeſt: ita nec prodeſt ei, qui poſt cautionem poſſidere coepit.

XVI. Pavlvs libro ſexto ad Edictum.

Qvi ivrato promiſit iudicio ſiſti, non videtur peieraſſe, ſi ex conceſſa cauſa hoc deſeruerit.

Tit. IX.

SI EX NOXALI CAVSA AGATVR, QVEMADMODVM CAVEATVR.

Vlpianvs libro ſeptimo ad Edictum.

Si qvis eum de quo noxalis actio eſt, iudicio ſiſti promiſit: Praetor ait, IN EADEM CAVSA EVM EXHIBERE[3], IN QVA TVNC EST, DONEC IVDICIVM ACCIPIATVR. §. 1. In eadem cauſa ſiſtere, quid ſit, videamus. Et puto verius, eum videri in eadem cauſa [4], qui ad experiendum non facit ius actoris deterius. Si deſinat ſeruus eſſe promiſſoris, vel actio amiſſa ſit, non videri in eadem cauſa ſtatum Labeo ait: vel ſi [5] qui pari loco erat in litigando, coepit eſſe in duriore, vel loco, vel perſona mutata. Itaque ſi quis ei, qui in foro promiſſoris conueniri non poteſt, venditus, aut potentiori datus ſit: magis eſſe putat, vt non videatur in eadem cauſa ſiſti. Sed et ſi noxae deditus ſit, Ofilius non putat in eadem cauſa ſiſti: cum noxae deditione ceteris noxalem actionem peremi putat.

II. Pavlvs libro ſexto ad Edictum.

Sed alio iure vtimur: nam ex praecedentibus cauſis non liberatur noxae deditus: perinde enim noxa caput ſequitur, ac ſi veniſſet. §. 1. Si abſens ſit ſeruus, pro quo noxalis actio alicui competit: ſiquidem dominus non negat in ſua poteſtate eſſe: compellendum putat Vindius vel iudicio eum ſiſti promittere, vel iudicium accipere: aut ſi nolit defendere, cauturum, cum primum potuerit ſe exhibiturum: ſin vero falſo neget in ſua poteſtate eſſe: ſuſcepturum iudicium ſine noxae deditione: idque Iulianus ſcribit, et ſi dolo fecerit, quo minus in eius eſſet poteſtate. Sed ſi ſeruus praeſens eſt, dominus abeſt: nec quisquam ſeruum defendit, ducendus erit iuſſu Praetoris: ſed, cauſa cognita, domino poſtea dabitur defenſio, vt Pomponius et Vindius ſcribunt: ne ei abſentia ſua noceat. Ergo et actori actio reſtituenda eſt, peremta, eo quod ductus ſeruus in bonis eius eſſe coepit.

III. Vlpianvs libro ſeptimo ad Edictum.

Si cvm vſufructuario noxali iudicio agetur, isque ſeruum non defenderit: denegatur ei per Praetorem vſusfructus perſecutio.

IV. Gaivs libro ſexto ad Edictum prouinciale.

Si cvm vno ex dominis noxalis agetur, an pro parte ſocii ſatisdare deberet [6]? Sabinus ait, non debere: quia quodammodo totum ſuum hominem defenderet [7], cui in ſolidum defendendi neceſſitas eſſet: nec auditur, ſi pro parte paratus ſit defendere.

V.

1 Ap. Hal. *mihi*, abeſt. 2 Ap. Hal. *poſſeſſionem*, abeſt. 3 *exhibeto*. 4 *In eadem cauſa quid ſit videamus, et puto eum verius in eadem cauſa ſiſtere, qui* &c. 5 *veluti nec ſi qui*. 6 *debent*. 7 *defendere debeat*.

V. VLPIANVS libro quadragesimo septimo ad Sabinum.

SI SERVVM in eadem causa sistere quidam promiserit, et liber factus sistatur: si de ipso controuersia est capitalium actionum iniuriarumque nomine, non recte sistitur: quia aliter de seruo supplicium et verberibus de iniuria [1] satisfit, aliter de libero vindicta sumitur, vel condemnatio pecuniaria. Quod autem ad ceteras noxales causas pertinet, etiam in meliorem causam videtur peruenisse.

VI. PAVLVS libro vndecimo ad Sabinum.

SED SI statu liberum sisti promissum sit: in eadem causa sisti videtur, quamuis liber sistatur, quod implicitus ei casus libertatis fuerit.

TIT. X.

DE EO PER QVEM FACTVM ERIT QVO MINVS QVIS IN IVDICIO SISTAT.

VLPIANVS libro septimo ad Edictum.

AEQVISSIMVM putauit Praetor, dolum eius coercere, qui impedit aliquem iudicio sisti. §. 1. Fecisse autem dolo malo non tantum is putatur, qui suis manibus, vel per suos retinuerit: verum qui alios quoque rogauit, vt eum detinerent, vel abducerent, ne iudicio sistat: siue scientes, siue ignorantes quid esset, quod comminisceretur. §. 2. Dolum autem malum sic accipimus, vt si quis venienti ad iudicium aliquid pronuntiauerit triste, propter quod is necesse habuerit ad iudicium non venire, teneatur Edicto: quamuis quidam putent, sibi eum imputare, qui credulus fuit. §. 3. Si reus dolo actoris non steterit, non habebit reus [2] aduersus eum actionem ex hoc Edicto: cum contentus esse possit exceptione, si ex stipulatu conueniatur de poena, quod ad iudicium non venerit: aliter atque si ab alio sit impeditus; nam actionem propositam aduersus eum exercebit. §. 4. Si plures dolo fecerint, omnes tenentur: sed si vnus praestiterit poenam, ceteri liberantur 3, cum nihil intersit. §. 5. Serui nomine, ex hac causa, noxali iudicio agendum, omnes consentiunt. §. 6. Et heredi datur, sed non vltra annum: aduersus heredem autem hactenus puto dandam actionem 4, vt ex dolo defuncti heres non lucretur.

II. PAVLVS libro sexto ad Edictum.

SI ACTORIS seruus, domino sciente, et cum possit, non prohibente, dolo fecerit, quo minus in iudicio sistam: Ofilius dandam mihi exceptionem aduersus dominum ait, ne ex dolo serui dominus lucretur: si vero sine voluntate domini seruus hoc fecerit, Sabinus noxale iudicium dandum ait, nec factum serui domino obesse debere, nisi hactenus, vt ipso careat: quando ipse nihil deliquit.

III. IVLIANVS libro secundo Digestorum.

EX HOC Edicto aduersus eum, qui dolo fecit, quo minus quis in iudicium vocatus sistat, in factum actio competit, quanti actoris interfuit eum sisti. In quo iudicio deducitur, si quid amiserit actor ob eam rem: veluti si reus tempore dominium rei interim sibi adquirat, aut actione liberatus fuerit. §. 1. Plane, si is, qui dolo fecerit, quo minus in iudicio sistatur, soluendo non fuerit, aequum erit, aduersus ipsum reum restitutoriam actionem competere: ne propter dolum alienum reus lucrum faciat, et actor damno adficiatur. §. 2. Si et stipulator dolo Titii et promissor dolo Maeuii impeditus fuerit, quominus in 5 iudicio sistatur: vterque aduersus eum cuius dolo impeditus fuerit, actione in factum experietur. §. 3. Si et stipulator dolo promissoris, et promissor dolo stipulatoris impeditus fuerit quominus ad iudicium veniret 6: neutri eorum Praetor succurrere debebit, ab vtraque parte dolo compensando. §. 4. Si a fideiussore quinquaginta stipulatus fuero, si in iudicium reus non venerit, petiturus a reo centum et dolo malo 7 Sempronii factum fuerit, ne in iudicium reus veniat, centum a Sempronio consequar: tanti enim mea interfuisse videtur: quia si venisset in iudicium, actio mihi centum aduersus reum, vel aduersus heredem eius competebat: licet fideiussor minorem summam mihi promiserit.

TIT.

1 Ap. Hal. *de iniuria* absunt. 2. Ap. Hal. *reus*, abest. 3 *liberabuntur*. 4 Ap. Hal. *actionem*, abest. 5 Ap. Hal. *in*, abest. 6. *venirent*. 7 Ap. Hal. *malo* abest.

TIT. XI.

SI QVIS CAVTIONIBVS IN IVDICIO SISTENDI CAVSA FACTIS NON OBTEMPERAVERIT.

GAIVS libro primo ad Edictum prouinciale.

VICENA millia passuum in singulos dies dinumerari Praetor iubet, praeter eum diem, quo cautum promittitur, et in quem sistere in iudicium oportet: nam sane talis itineris dinumeratio neutri litigatorum onerosa est.

II. VLPIANVS libro septuagesimo quarto ad Edictum.

NON EXIGIMVS reum iudicio sisti, si negotium [1], propter quod iudicio sisti promisit, fuerit transactum: sed hoc ita, si non prius id negotium transactum sit, quam sisti oporteret: ceterum si postea transactum est, exceptio doli opponi debet. Quis enim de poena promissa laborat post negotium transactum? cum etiam [2] transacti negotii exceptionem putauerit quis nocere, quasi etiam de poena transactum sit: nisi contrarium specialiter partibus placuerit. §. 1. Si quis, municipalis muneris causa, sine suo dolo malo impeditus, in iudicio secundum suam promissionem non stetit, aequissimum est tribui ei exceptionem. §. 2. Simili modo et si ad testimonium desideratus, ad iudicium occurrere non potuit: erit ei subueniendum. §. 3. Si quis [3] iudicio se sisti promiserit: et valetudine, vel tempestate vel vi fluminis prohibitus se sistere non possit: exceptione adiuuatur, nec immerito: cum enim in tali promissione praesentia opus sit, quemadmodum potuit se sistere, qui aduersa valetudine impeditus est? et ideo etiam Lex duodecim tabularum, SI IVDEX, VEL ALTERVTER EX LITIGATORIBVS MORBO SONTICO IMPEDIATVR, iubet DIEM IVDICII ESSE DIFFISVM. §. 4. Si non propter valetudinem mulier non steterit iudicio, sed quod grauida erat, exceptionem ei dandam Labeo ait: si tamen post partum decubuerit, probandum erit quasi valetudine impeditam. §. 5. Idem est, et si quis furere coeperit: nam qui furore impediatur valetudine impeditur. §. 6. Quod diximus, succurri etiam ei, qui tempestate, aut vi fluminis prohibitus non venit, tempestatem sic intelligere debemus, siue maritima [4], siue terrestris sit: tempestatem intelligere debemus talem, quae impedimento sit itineri, vel nauigationi. §. 7. Vis fluminis etiam sine tempestate accipienda est: vim fluminis intelligimus, et si magnitudo eius impedimento sit, siue pons solutus sit, vel nauigium non stet. §. 8. Si quis tamen, cum posset non incidere in tempestatem, vel in fluminis vim, si ante profectus esset, vel tempore opportuno nauigasset, ipse se artauerit: numquid exceptio ei minime prosit? quod quidem causa cognita, erit statuendum: nam neque sic artandus sit, vt possit ei dici, cur non multo ante profectus est [5], quam dies promissionis veniret? neque iterum permittendum ei, si quid sit, quod ei imputetur, causari tempestatem, vel vim fluminis. Quid enim si quis [6], cum Romae esset ipso tempore promissionis sistendi, nulla necessitate vrgente, voluptatis causa in municipium profectus sit? nonne indignus est, cui haec [7] exceptio patrocinetur? Aut quid, si tempestas quidem in mari fuit, terra autem iste potuit venire, [vel] flumen circumire? aeque dicendum non semper ei exceptionem prodesse: nisi angustiae non patiebantur terra iter metiri, vel [8] circumire. Cum tamen vel flumen sic abundasset, vt impleset omnem locum in quo sisti oportuit: vel aliqua fortuita calamitas eundem locum euertit [9]: vel praesentiam venienti periculosam fecit: ex bono et aequo et hic exceptio ei accommodanda est. §. 9. Simili modo exceptio datur ei, qui cum ad iudicium venire volebat, a Magistratu retentus est, et retentus sine dolo malo ipsius: nam si ipse hoc affectauit, vel causam praestitit: non ei proderit exceptio: sed ipsius quidem dolus ei oberit, ceterorum non oberit, qui malo dolo fecerunt, vt retineretur. Sed si priuatus eum detinuerit: nullo modo [10] ei proderit haec exceptio.

III. PAVLVS libro sexagesimo nono ad Edictum.

SED ACTIO ei datur aduersus eum, qui [11] detinuit, in id quod eius interest.

IV. VLPIANVS libro septuagesimo quarto ad Edictum.

SED ET si quis rei capitalis ante condemnatus iudicio sistere se non potuit: merito huic ignoscitur. Rei capitalis condemnatum accipere debemus, qui morte, exilioue coercitus est. Dixerit aliquis, quo ergo haec exceptio damnato?

1 *de negotio*. 2 Ap. Hal. *etiam*, abest. 3 Hal. inserit *in*. 4 *marina*. 5 *es*. 6 Ap. Hal. *quis*, abest. 7 Ap. Hal. *haec* abest. 8 Hal. inserit *flumen*. 9 *euertisset*, et mox *fecisset*. 10 Ap. Hal. *ei*, abest. 11 Hal. inserit *eum*.

to? sed [1] respondebitur, fideiussoribus eius esse necessariam: aut si forte in exilium, salua ciuitate, [2] abiit: vbi [3] defensori eius exceptio ista proderit. §. 1. Illud sciendum est: eum, qui idcirco non stetit, quia capitis reus factus est, in ea causa esse, vt exceptione vti non possit: damnato enim datur. Plane si vinculis, vel custodia militari impeditus ideo non stetit: in ea erit causa, vt exceptione vtatur. §. 2. Praeterea si funere quis domestico impeditus non venit, debet ei exceptio dari. §. 3. Item, si quis in seruitute hostium fuerit, ac per hoc in iudicium non stetit: debet exceptione adiuuari. §. 4. Quaesitum est, an possit conueniri, ne vlla exceptio in promissione deserta iudicio sistendi causa facta obiiciatur? et ait Atilicinus, conuentionem istam non valere [4]. Sed et ego puto conuentionem istam ita valere, si specialiter causae exceptionum expressae sint, quibus a promissore sponte renunciatum est. §. 5. Item quaeritur, si quis, cum iudicio sistendi causa satisdare non deberet, satisdato promiserit: an fideiussoribus eius exceptio detur? Puto interesse, vtrum per errorem satisdato promissum est, an ex conuentione: si per errorem, dandam fideiussoribus exceptionem: si ex conuentione, minime dandam. Nam et Iulianus scribit, si iudicio sistendi causa pluris, quam statutum est, per ignorantiam promissum fuerit, exceptionem dari debere: si autem ex conuentione tantae summae promissio facta sit: exceptionem, pacti conuenti replicatione, infirmandam Iulianus ait [5].

V. PAVLVS libro sexagesimo nono [6] ad Edictum.

SI DVO rei stipulandi sunt, et vni debitor iudicio se sisti cum poena promiserit, alter autem impedierit: ita demum exceptio aduersus alterum danda est, si socii sint: ne prosit ei dolus propter societatem. §. 1. Item si duo rei promittendi sint, et vnus ad iudicium non venerit, contemta sua promissione iudicio sistendi causa facta: actor autem ab altero rem petat, ab altero poenam desertionis: petendo poenam [7] exceptione summouebitur. §. 2. Aeque si a patre facta fuerit promissio iudicio sistendi gratia [8] ex filii contractu, deinde de re actor egerit cum filio, exceptione summouebitur, si cum patre ex eius promissione agat. Et contra idem erit, si filius promiserit, et actor egerit cum patre de peculio.

VI. GAIVS libro primo ad Legem duodecim Tabularum.

SI IS, qui fideiussorem dedit, ideo non steterit, quod Reipublicae causa afuit: iniquum est, fideiussorem ob alium necessitate sistendi obligatum esse, cum ipsi liberum esset non sistere.

VII. PAVLVS libro sexagesimo nono [9] ad Edictum.

SI QVIS seruum in iudicio sisti promiserit, vel alium, qui in aliena potestate est: iisdem exceptionibus vtitur, quibus, si pro libero, vel patrefamilias fideiussit: praeterquam si Reipublicae causa abesse diceretur seruus [10]: nam seruus Reipublicae causa abesse non potest. Praeter hanc autem exceptionem, ceterae, quia communes sunt, tam in libero homine, quam in seruo locum habent.

VIII. GAIVS libro vicesimo nono ad Edictum prouinciale.

ET SI post tres, aut quinque, pluresue dies, quam iudicio sisti se reus promisit, secum agendi potestatem fecerit, nec actoris ius ex mora deterius factum sit: consequens est dici, defendi eum debere per exceptionem.

IX. VLPIANVS libro septuagesimo septimo [11] ad Edictum.

SI SERVVS iudicio se sisti promittat: non committitur stipulatio, neque in eum, neque in fideiussores eius. §. 1. Si plurium seruorum nomine, iudicio sistendi causa, vna stipulatione promittatur: poenam quidem integram committi, licet vnus status non sit, Labeo ait: quia verum sit, omnes statos non esse: verum, si pro rata vnius offeratur poena; exceptione doli vsurum eum, qui ex hac stipulatione conuenitur.

X. PAVLVS libro primo ad Plautium.

SI EVM iudicio sisti promisero, qui iam tempore liberatus esse dicebatur, quia iam actione forte non tenebatur? actio in me danda est, vt vel exhibeam eum, vel defendam, vt veritas inquiratur. §. 1. Homo sisti promissus ante diem dolo promissoris periit; certo iure vti-

1 Ap. Hal. *sed* abest. 2 Ap. Hal. *salua ciuitate* absunt. 3 Ap. Hal. *vbi* abest. 4 Ap. Hal. *conuentionem istam non valere*, absunt. 5 Ap. Hal. *Iulianus ait*. absunt. 6 *lib. LXVIII.* 7 Ap. Hal. *poenam*, abest, hac adhibita interpunctione *ab altero poenam desertionis petendo, exceptione* etc. 8 *caussa*. 9 *lib. XIX.* 10. Ap. Hal. *seruus*, abest. 11 *lib. XX.*

K 2

vtimur, non ante poenam peti posse, quam dies venerit: tota enim stipulatio in diem collata videtur. §. 2. Qui iniuriarum acturus est, stipulatus erat ante litem contestatam, vt aduersarius suus iudicio sistat: commissa stipulatione mortuus est: non competere heredi eius ex stipulatu actionem placuit: quia tales stipulationes propter rem ipsam darentur [1]: iniuriarum autem actio heredi non competit. Quamuis enim haec stipulatio iudicio sistendi causa facta ad heredem transeat, tamen in hac causa danda non est: nam et defunctus si vellet omissa iniuriarum actione ex stipulatu agere, non permitteretur ei. [2] Idem dicendum esse, et si is, cum quo iniuriarum agere volebam, stipulatione tali commissa decesserit: nam non competit mihi aduersus heredem eius [3] ex stipulatu actio: et hoc Iulianus scribit: secundum quod et si fideiussores dati erant, minime dabitur in eos actio mortuo reo. Idem Pomponius, si non post longum tempus decesserit, quia si ad iudicium venisset, litem cum eo contestari actor potuisset.

XI. VLPIANVS libro quadragesimo septimo ad Sabinum.

SI QVIS quendam in iudicio sisti promiserit, in eadem causa eum debet sistere. In eadem autem causa sistere, hoc est, ita [4] sistere, vt actori persecutio loco deteriori non sit: quamuis exactio rei possit esse difficilior. Licet enim difficilior exactio sit, tamen dicendum est videri in eadem causa eum stetisse: nam etsi nouum aes alienum contraxisset, vel pecuniam perdidisset: videtur tamen in eadem causa stetisse. Ergo et qui alii iudicatus sistitur, in eadem causa stare videtur.

XII. PAVLVS libro vndecimo ad Sabinum.

QVI AVTEM nouo priuilegio vtitur, non videtur in eadem causa sisti. §. 1. Illud tenendum est, quod [5] aestimationem eius, quod interfit agentis, ad illud tempus referendum est, quo sisti debuit: non ad id, quo agitur, quamuis desierit eius interesse.

XIII. IVLIANVS libro quinquagesimo quinto Digestorum.

QVOTIES seruus iudicio sistendi causa, vt ipsi litigaturus, vel ab alio stipulatur, vel ipse promittit: nec committitur stipulatio, nec fideiussores tenentur: quia seruus conueniri, vel conuenire non potest.

XIV. NERATIVS libro secundo Membranarum.

SI PROCVRATOR ita stipulatus est [6], vt sistat dumtaxat eum, quem stipularetur, non etiam poenam si status non esset stipularetur, propemodum nullius momenti est ea stipulatio: quia procuratoris, quod ad ipsius vtilitatem pertinet, nihil interest sisti. Sed cum alienum negotium [in] stipulando egerit, potest defendi non procuratoris, sed eius, cuius negotium gesserit, vtilitatem in ea re spectandam esse: vt quantum domini litis interfuit sisti, tantum ex ea stipulatione, non stato reo, procuratori debeatur. Eadem et fortius adhuc dici possunt, si procurator ita stipulatus esset, quanti ea res erit: vt hanc conceptionem verborum, non ad ipsius, sed ad domini vtilitatem relatam interpretemur.

XV. PAPINIANVS libro secundo Quaestionum.[7]

SI TVTOR iudicio sisti promiserit, et stipulationi non obtemperauerit, et interea pupillus adoleuerit, aut mortem obierit, aut etiam abstentus sit hereditate: denegabitur ex stipulatu actio: nam et ipsius rei quae petebatur, si tutor iudicatus fuerit, et eorum quid acciderit, non esse dandam in eum actionem iudicati probatum est.

TIT. XII.

DE FERIIS ET DILATIONIBVS ET DIVERSIS TEMPORIBVS.

VLPIANVS libro quarto de Omnibus Tribunalibus.

NE QVIS messium vindemiarumque tempore aduersarium cogat ad iudicium venire, Oratione Diui Marci exprimitur: quia occupati circa rem rusticam, in forum compellendi non sunt. §. 1. Sed si Praetor aut per ignorantiam, vel socordiam euocare eos perseuerauerit, hique sponte venerint: siquidem sententiam dixerit praesentibus illis, et sponte litigantibus, sententia valebit, tametsi non recte fecerit, qui eos euocauerit. Sin vero, cum abesse perseuerauerint, sententiam protulerit [etiam] absentibus illis: consequens erit dicere, sententiam nullius esse momenti, neque enim Praetoris factum iuri derogare oportet

[1] *dantur*. 2 Ap. Hal. *ei*, abest. 3 Ap. Hal. *eius*, abest. 4 Ap. Hal. *ita*, abest. 5 Ap. Hal. *ita*, abest. 6 Ap. Hal. *est*, abest. 7 *Vlpianus lib. III. de omnibus Tribunalibus.*

tet. Et citra appellationem igitur sententia infirmabitur. §. 2. Sed excipiuntur certae caussae, ex quibus cogi poterimus, et per id temporis, cum messes vindemiaeque sunt ad Praetores venire: scilicet si res tempore peritura sit, hoc est, si dilatio actionem sit peremtura. Sane quoties res vrget, cogendi quidem sumus ad Praetorem venire, verum ad hoc tantum cogi aequum est, vt lis contestetur: et ita ipsis verbis Orationis exprimitur: denique alterutro recusante post litem contestatam litigare, dilationem Oratio concessit.

II. Idem libro quinto ad Edictum.

Eadem Oratione Diuus Marcus in Senatu recitata effecit, de aliis speciebus Praetorem adiri etiam [1] diebus feriaticis [2]: vtputa vt tutores aut curatores dentur, vt officii admoneantur cessantes, excusationes allegentur, alimenta constituantur, aetates probentur, ventris nomine in possessionem mittatur, vel rei seruandae caussa, vel legatorum, fideiue commissorum, vel damni infecti: item de testamentis exhibendis, vt curator detur bonorum eius, cui an heres exstaturus [3] sit, incertum est: aut de alendis liberis, parentibus, patronis: aut de adeunda suspecta hereditate: aut vt aspectu atrox iniuria aestimetur: vel fideicommissaria libertas praestanda. [4]

III. Idem libro secundo ad Edictum.

Solet etiam messis vindemiarumque tempore ius dici de [5] rebus, quae tempore, vel morte periturae sunt: morte, veluti furti, damni iniuriae, iniuriarum atrocium, [6] qui de incendio, ruina, naufragio, rate, naue expugnata rapuisse dicuntur: et si quae similes sunt. Item si res tempore periturae sunt, aut actionis dies exiturus est. §. 1. Liberalia quoque iudicia omni tempore finiuntur. §. 2. Item in eum, qui quid nundinarum nomine aduersus communem vtilitatem acceperit, omni tempore ius dicitur.

IV. Pavlvs libro primo ad Edictum.

Praesides prouinciarum, ex consuetudine cuiusque loci, solent messis vindemiarumque caussa tempus statuere.

V. Vlpianvs libro sexagesimo secundo ad Edictum.

Pridie Kalendas Ianuarias Magistratus neque ius dicere, sed nec sui potestatem facere consuerunt.

VI. Idem libro septuagesimo septimo ad Edictum. [7]

Si feriatis diebus fuerit iudicatum, lege cautum est, ne his diebus iudicium sit, nisi ex voluntate partium: et quod aliter aduersus ea iudicatum erit, ne quis iudicatum facere, neue soluere debeat: neue quis, ad quem de ea re in ius aditum erit, iudicatum facere cogat.

VII. Idem libro primo de officio Consulis.

Oratione quidem Diui Marci, amplius quam semel [non] esse dandam instrumentorum dilationem, expressum est: sed vtilitatis litigantium gratia, caussa cognita, et [10] iterum dilatio tam ex eadem, quam ex alia prouincia, secundum moderamen locorum impertiri solet: et maxime si aliquid inopinatum emergat. Illud videndum, si defunctus acceperit aliquam dilationem propter instrumenta, an successori quoque eius dari debeat: an vero, quia iam data est, amplius dari non possit: et magis est, vt et hic caussa cognita dari debeat.

VIII. Pavlvs libro decimo tertio ad Sabinum.

More Romano dies a media nocte incipit, et sequentis noctis media parte finitur: itaque quidquid in his viginti quatuor horis, id est duabus dimidiatis noctibus et luce media actum est, perinde est, quasi quauis hora lucis actum esset.

IX. Vlpianvs libro septimo de officio Proconsulis.

Divvs Traianus Minicio Natali rescripsit, ferias a forensibus tantum negotiis dare vacationem: ea autem, quae ad disciplinam militarem pertinent, etiam feriatis diebus peragenda: inter quae custodiarum quoque cognitionem esse.

X. Pavlvs libro quinto Sententiarum.

In pecvniariis caussis omnis dilatio singulis caussis plus semel tribui non potest: in capitalibus autem reo tres dilationes, accusatori duae dari possunt; sed vtrumque caussa cognita.

Tit. XIII.

1 Ap. Hal. hic *etiam* abest. 2 *feriatis.* 3 *exstiturus.* 4 *vel si cui, fideicommissaria libertas praestanda est.* 5 Ap. Hal. *de* abest. 6 *quod.* 7 Hal. praefigit *Quid*, signo interrogationis voci *iudicatum*, affixo. 8 Hal. *si*, loco *quod.* 9 *Proconsulis.* 10 Ap. Hal. *et*, abest.

TIT. XIII.
DE EDENDO.

VLPIANVS libro quarto ad Edictum.

QVA QVISQVE actione agere volet, eam 1 edere debet: nam aequissimum videtur, eum, qui acturus est, edere actionem, vt proinde sciat reus, vtrum cedere, an contendere vltra debeat: et si contendendum putat, veniat instructus ad agendum, cognita actione qua conueniatur. §. 1. Edere est etiam 2 copiam describendi facere, vel in libello complecti, et dare, vel dictare. Eum quoque edere Labeo ait, qui producat aduersarium suum ad album, et demonstret, quod dictaturus est, vel id dicendo, quo vti velit. §. 2. Editiones sine die et consule fieri debent, ne quid excogitetur e die, et consule, et praelato 3 die fiat. Diem autem et consulem excepit Praetor, quo instrumentum conscriptum est, non in quem solutio concepta est: nam dies solutionis, sicuti summa, pars est stipulationis. Rationes tamen cum die et consule edi debent: quoniam accepta, et data, non alias possunt apparere, nisi dies et consul fuerit editus. §. 3. Edenda sunt omnia, quae quis apud iudicem editurus est: non tamen vt et instrumenta, quibus quis vsurus non est, compellatur edere. §. 4. Edere non videtur, qui stipulationem totam non edit. §. 5. Eis qui ob aetatem, vel rusticitatem, vel ob sexum lapsi non ediderunt, vel ex alia iusta causa, subuenietur.

II. PAVLVS libro tertio ad Edictum.

SI LEGATVM petatur, non iubet Praetor verba testamenti edere: ideo fortasse, quia heredes solent habere exemplum testamenti.

III. MAVRICIANVS 4 libro secundo de Poenis.

SENATVS censuit, ne quisquam eorum, a quibus quid fisco petetur, 5. alia instrumenta delatori cogatur edere, quam quae ad eam causam pertinerent, ex qua se deferre professus esset.

IV. VLPIANVS libro quarto ad Edictum.

PRAETOR ait, ARGENTARIAE MENSAE EXERCITORES RATIONEM, QVAE AD SE PERTINET, EDANT ADIECTO DIE ET CONSVLE. §. 1. Huius Edicti ratio aequissima est: nam cum singulorum rationes argentarii conficiant, aequum fuit, id quod mei causa confecit, meum quodammodo instrumentum mihi edi. §. 2. Sed et filiusfamilias continetur his verbis, vt vel ipse cogatur edere. An et pater, quaeritur. Labeo scribit patrem non cogendum, nisi sciente eo argentaria exerceatur: sed recte Sabinus respondit, tunc id admittendum, cum patri quaestum refert. §. 3. Sed si seruus argentariam faciat, potest enim, siquidem voluntate domini fecerit, compellendum 6 dominum edere, ac perinde in eum dandum est iudicium, ac si ipse fecisset: sed si inscio domino fecit, 7 satis esse dominum iurare, eas se rationes non habere. Si seruus peculiarem faciat argentariam, dominus de peculio, vel de in rem verso tenetur: sed si dominus habet rationes, nec edit, in solidum tenetur. §. 4. Etiam is qui desiit argentariam facere, ad editionem compellitur. §. 5. Sed ibi quis compellitur edere, vbi argentariam exercuit: et hoc est constitutum. Quod si instrumentum argentariae in alia prouincia habeat, in alia administrauerit: ibi puto cogendum edere, vbi argentariam exercuit: hoc enim primum deliquit, quod alio instrumentum transtulit. Quod si in alio loco argentariam exercet, alibi autem ad editionem compelletur, minime hoc facere cogitur: nisi descriptum velis, vbi de ea re agitur, eum tibi dare, tuis videlicet sumtibus.

V. PAVLVS libro tertio ad Edictum.

SPATIVMQVE ad perferendas 8 eas tribuendum est.

VI. VLPIANVS libro quarto ad Edictum.

SI QVIS ex argentariis, vt plerique eorum, in villa habeat instrumentum, vel in horreo: aut ad locum te perducet, aut descriptas rationes dabit. §. 1. Coguntur et successores argentarii edere rationes. Quod si plures sunt heredes, et vnus habeat, solus ad editionem compelletur: sed si omnes habeant et vnus ediderit, omnes ad editionem compellendi sunt. Quid enim, si humilis et deploratus vnus edidit, vt dubitare quis merito de fide editionis possit? Vt igitur comparari rationes possint, etiam ceteri edere debent, aut certe vnius editioni subscribere. Hoc idem erit, et si plures fuerint argentarii, a quibus editio desideratur. Nam et si plures tutores tutelam administrauerunt simul, aut omnes ede-

1 Hal. inserit *prius*. 2 Ap. Hal. *etiam*, abest. 3 *aut prolato die fiat*. 4 *Modestinus*. 5 *petitur*. 6 *compelli*. 7 Ap. Hal. *fecit*, abest. 8 *praestandas*.

edere debent, aut certe vnius editioni subscribere. §. 2. Exigitur autem ab aduersario argentarii iusiurandum, non calumniae causa postulare edi sibi: ne forte vel superuacuas rationes, vel quas habet, edi sibi postulet, vexandi argentarii causa. §. 3. Rationem autem esse Labeo ait, vltro [citro] dandi, accipiendi, credendi, obligandi, soluendi sui causa negotiationem: nec vllam rationem nuda dumtaxat solutione debiti incipere: nec si pignus acceperit, aut mandatum, compellendum edere: hoc enim extra rationem esse. Sed et quod solui constituit, argentarius edere debet: nam et hoc ex argentaria venit. §. 4. Ex hoc Edicto in id, quod interfuit, actio competit. §. 5. Vnde apparet, ita demum tenere hoc Edictum, [1] si ad eum pertineat. Pertinere autem videtur ad me ratio, si modo eam tractaueris me mandante: sed si procurator meus absente me mandauerit, an mihi edenda sit, quasi ad me pertineat? et magis est, vt edatur. Procuratori quoque meo edendam rationem, quam mecum habet, non dubito, quasi ad eum pertineat: et cauturum de rato, si mandatum ei non sit. §. 6. Si initium tabularum habet diem, in quibus Titii ratio scripta est, postmodum mea sine die, et consule, etiam mihi edendus est dies et consul: communis enim omnis rationis est praepositio diei, et consulis. §. 7. Edi autem est, vel dictare, vel tradere libellum, vel codicem proferre. §. 8. Praetor ait: ARGENTARIO EIVE, QVI ITERVM EDI POSTVLABIT CAVSA COGNITA EDI IVBEBO. §. 9. Prohibet argentario edi illa ratione, quod etiam ipse instructus esse potest instrumento suae professionis: et absurdum est, cum ipse in ea sit causa, vt edere debeat, ipsum petere, vt edatur ei. An nec heredi argentarii edi ratio debeat, videndum; et, siquidem instrumentum argentariae ad eum peruenit, non debet ei edi: si minus, edenda est ex causa: nam et ipsi argentario ex causa ratio [3] edenda est: si naufragio, vel ruina, vel incendio, vel alio simili casu rationes perdidisse probet, aut in longinquo habere, veluti trans mare. §. 10. Nec iterum postulanti edi Praetor iubet, nisi ex causa [4]

VII. PAVLVS libro tertio ad Edictum.

VELVTI si peregre habere, quod primum editum est, doceat: vel minus plene editum: vel eas rationes, quas [5] casu maiore, non vero negligentia perdiderit: nam si eo casu amisit, cui ignosci debeat, ex integro edi iubebit. §. 1. Haec vox, ITERVM, duas res significat: alteram, qua demonstraretur tempus secundum, quod Graeci δεύτερον dicunt: alteram, quae ad insequentia quoque tempora pertinet, quae Graece dicitur πάλιν. Quod ita accipitur, quoties opus erit: nam potest fieri, vt bis editam sibi rationem quis perdiderit, vt verbum ITERVM pro SAEPIVS accipiatur.

VIII. VLPIANVS libro quarto ad Edictum.

VBI EXIGITVR argentarius rationes edere, tunc punitur, cum dolo malo non exhibet: sed culpam non praestabit, nisi dolo proximam. Dolo malo autem non edit, et qui malitiose edidit, et qui in totum non edit. §. 1. Is autem qui in hoc Edictum incidit, id praestat, quod interfuit mea, rationes edi, cum decerneretur a Praetore: non quod hodie interest: et ideo licet interesse desiit, vel minoris, vel pluris interesse coepit, locum actio non habebit: neque augmentum, neque deminutionem.

IX. PAVLVS libro tertio ad Edictum.

QVAEDAM sunt personae, quas rationes nobis edere oportet: nec tamen a Praetore per hoc Edictum compelluntur: veluti cum procurator res rationesue nostras administrauit, non cogitur a Praetore per metum in factum actionis rationes edere; scilicet quia id consequi possumus per mandati actionem. [6] Et cum dolo malo socius negotia gessit, Praetor per hanc clausulam non interuenit: est enim pro socio actio. Sed nec tutorem cogit praetor pupillo edere rationes, sed iudicio tutelae solet cogi edere. §. 1. Nihil interest, si successores, aut pater, aut dominus argentarii, eiusdem

1 *teneri hoc edicto*, 2 Hal. *postulauerit*, antecedente *edi*, omisso. 3 Ap. Hal. *ratio* abest. 4 *nisi caussa cognita*. 5 Ap. Hal. *quas*, abest. 6 Hal. praefigit. *Sed*.

dem fuerunt professionis: quia cum in locum, et in ius succedant argentarii, partibus eius fungi debent. Is autem, cui argentarius rationes suas legauit, non videbitur contineri: quia iuris successor his verbis significatur: non magis, quam si ei viuus eas donasset. Sed nec heres tenebitur, cum nec possideat, nec dolo malo fecerit. Sed si ei, antequam eas legatario 1 traderet, renuntiatum 2 fuerit, ne ante eas 3 tradat, tenebitur, quasi dolo fecerit: Item antequam eas tradat, tenebitur 4. Quod si nihil dolo 5 fecerit, causa cognita legatarius cogendus est edere. §. 2. Nummularios quoque non esse iniquum cogi rationes edere, Pomponius scribit: quia et hi nummularii, sicut argentarii rationes conficiunt: quia et accipiunt pecuniam, et erogant per partes, quarum probatio scriptura codicibusque eorum maxime continetur: et frequentissime ad fidem eorum decurritur. §. 3. Ceterum omnibus postulantibus, et iurantibus non calumniae causa 6 petere: rationes, quae ad se pertineant, edi iubet. §. 4. Ad nos enim pertinet, non tantum cum ipsi contraximus, vel successimus ei qui contraxit, sed etiam si is, qui in nostra potestate est, contraxit.

X. Gaivs libro primo ad Edictum prouinciale.

Argentarivs rationes edere iubetur: nec interest, cum ipso argentario controuersia sit, an cum alio. §. 1. Ideo autem argentarios tantum, neque alios vllos absimiles eis edere rationes cogit, quia officium eorum, atque ministerium publicam habeat causam: et haec principalis eorum opera est, vt actus sui rationes diligenter conficiant. §. 2. Edi autem ratio ita intelligitur, si a capite edatur: nam ratio, ni 7 inspiciatur, intelligi non potest: scilicet vt non totum cuique codicem rationum, totasque membranas inspiciendi describendique potestas fiat: sed vt ea sola pars rationum, quae ad instruendum aliquem pertineat, inspiciatur et describatur. §. 3. Cum autem in id actio competit, quanti agentis intersit editas sibi rationes esse: eueniet, vt siue quis condemnatus sit, siue quod petierit, non obtinuerit, eo quod non habuerit rationes, ex quibus causam suam tueri possit: id ipsum, quod ita perdiderit, hac actione consequatur. Sed an hoc procedat, videamus. Nam si apud hunc iudicem, qui inter eum et argentarium iudicat, potest probare, se illo iudicio, quo victus est, vincere potuisse: poterit et tunc probare: et si non probabit, aut probantem iudex non curabit, de se ipso, aut de iudice queri debet: sed non ita est. Fieri enim potest, vt nunc rationes, vel ipso edente, vel alio modo nactus, aut aliis instrumentis, vel testibus, quibus illo tempore aliqua ex causa vti non potuit, possit probare, potuisse se vincere: sic enim et de cautione subrepta aut corrupta competit condictio, et damni iniuriae actio: quia quod ante non potuimus, intercepta cautione, probare, et ob id amisimus, hoc nunc aliis instrumentis, aut testibus, quibus tum vti non potuimus, probare possumus.

XI. Modestinvs libro tertio Regularum.

Exempla instrumentorum etiam sine subscriptione edentis, edi posse receptum est.

XII. Callistratvs libro primo Edicti Monitorii.

Feminae remotae videntur ab officio argentarii, cum ea opera virilis sit.

XIII. Vlpianvs libro quarto ad Edictum.

Haec actio neque post annum, neque in heredem, nisi ex suo facto, dabitur: heredi autem dabitur.

Tit. XIV.

de pactis.

Vlpianvs libro quarto ad Edictum. 8

Hvivs Edicti aequitas naturalis est. Quid enim tam congruum fidei humanae, quam ea, quae inter eos placuerunt, seruare? §. 1. Pactum autem a pactione dicitur: inde etiam pacis nomen appellatum est. §. 2. Et est pactio, duorum pluriumue in idem placitum consensus. §. 3. Conuentionis verbum generale est, ad omnia pertinens, de quibus negotii contrahendi, transigendique causa consentiunt qui inter se agunt: nam sicuti conuenire dicuntur, qui ex diuersis locis in vnum locum 9 colliguntur, et veniunt, ita et qui ex diuersis animi motibus in vnum consentiunt, id est, in vnam sententiam decurrunt.

1 *legatariis.* 2 *denunciatum.* 3 Ap. Hal. *eas*, abest. 4 Ap. Hal. *item antequam eas tradat, tenebitur*, absunt. 5 Hal. inserit *malo.* 6 Hal. inserit *se.* 7 Hal. inserit *a capite.* 8 *lib. IV.* 9 Ap. Hal. *locum*, abest.

runt. Adeo autem conuentionis nomen generale eſt, vt eleganter dicat Pedius, nullum eſſe contractum, nullam obligationem, quae non habeat in ſe conuentionem: ſiue re, ſiue verbis fiat: nam et ſtipulatio, quae verbis fit, niſi habeat conſenſum, nulla eſt. §. 4. Sed conuentionum pleraeque in aliud nomen transeunt: veluti in emtionem, in locationem, in pignus, vel in ſtipulationem.

II. Pavlvs libro tertio ad Edictum.

Labeo ait, conuenire poſſe, vel re, vel per epiſtolam, vel per nuntium: inter abſentes quoque poſſe: ſed etiam tacite conſenſu conuenire intelligitur. §. 1. Et ideo, ſi debitori meo reddiderim cautionem, videtur inter nos conueniſſe, ne peterem: profuturamque ei conuentionis exceptionem placuit.

III. Modestinvs libro tertio Regularum.

Postqvam pignus vero debitori reddatur [1], ſi pecunia ſoluta non fuerit, debitum peti poſſe dubium non eſt: niſi ſpecialiter contrarium actum eſſe probetur.

IV. Pavlvs libro tertio ad Edictum.

Item, quia conuentiones etiam tacite valent, placet in vrbanis habitationibus locandis inuecta illata pignori eſſe locatori, etiam ſi nihil nominatim conuenerit. §. 1. Secundum haec, et mutus paciſci poteſt. §. 2. Huius rei argumentum etiam ſtipulatio dotis cauſa facta eſt: nam ante nuptias male petitur, quaſi ſi hoc expreſſum fuiſſet: [2] et nuptiis non ſecutis, ipſo iure euaneſcit ſtipulatio: idem Iuliano placet. §. 3. Ex facto etiam conſultus cum conueniſſet, vt donec vſurae ſoluerentur, ſors non peteretur, et ſtipulatio pure concepta fuiſſet: conditionem ineſſe ſtipulationi, atque ſi hoc expreſſum fuiſſet.

V. Vlpianvs libro quarto ad Edictum.

Conventionvm autem tres ſunt ſpecies: aut enim ex publica cauſa fiunt, aut ex priuata: priuata, aut legitima, aut iuris gentium. Publica conuentio eſt, quae fit per pacem [3] quoties inter ſe duces belli quaedam paciſcuntur.

VI. Pavlvs libro tertio ad Edictum.

Legitima conuentio eſt, quae lege aliqua confirmatur: et ideo interdum ex pacto actio naſcitur vel tollitur quoties lege, vel ſenatusconſulto adiuuatur.

VII. Vlpianvs libro quarto ad Edictum.

Ivris gentium conuentiones quaedam actiones pariunt, quaedam exceptiones. §. 1. Quae pariunt actiones, in ſuo nomine non ſtant, ſed tranſeunt in proprium nomen contractus: vt emtio, venditio, locatio, conductio, ſocietas, commodatum, depoſitum, et ceteri ſimiles contractus. §. 2. Sed et ſi in alium contractum res non tranſeat, ſubſit tamen cauſa: eleganter Ariſto Celſo reſpondit, eſſe obligationem: vtputa, dedi tibi rem vt mihi aliam dares, dedi vt aliquid facias, hoc συνάλλαγμα eſſe [4] et hinc naſci ciuilem obligationem. Et ideo puto, recte Iulianum a Mauriciano reprehenſum in hoc; dedi tibi Stichum, vt Pamphilum manumittas: manumiſiſti: euictus eſt Stichus: Iulianus ſcribit [6] in factum actionem a Praetore dandam: ille ait, ciuilem incerti actionem, id eſt, praeſcriptis verbis, ſufficere; eſſe enim contractum, quod Ariſto συνάλλαγμα dicit, vnde haec naſcitur actio. §. 3. Si ob maleficium, ne fiat, promiſſum ſit, nulla eſt obligatio ex hac conuentione. §. 4. Sed cum nulla ſubeſt cauſa, propter [7] conuentionem hic conſtat non poſſe conſtitui obligationem. Igitur nuda pactio obligationem non parit, ſed parit exceptionem. §. 5. Quinimmo interdum format ipſam actionem, vt in bonae fidei iudiciis. Solemus enim dicere, pacta conuenta ineſſe bonae fidei iudiciis. Sed hoc ſic accipiendum eſt, vt ſi quidem ex continenti pacta ſubſecuta ſunt, etiam ex parte actoris inſint: ex interuallo, non inerunt: nec valebunt, ſi agat: ne ex pacto actio naſcatur. Vtputa, poſt diuortium conuenit, ne tempore ſtatuto dilationis dos reddatur, ſed ſtatim: hoc non valebit, ne ex pacto actio naſcatur. Idem Marcellus ſcribit: et ſi in tutelae actione conuenit, vt maiores, quam ſtatutae ſunt, vſurae praeſtentur, locum non habebit, ne ex pacto naſcatur actio: ea enim pacta inſunt, quae legem contractui dant, id eſt, quae in ingreſſu contractus facta ſunt. Idem reſponſum ſcio a Papiniano, et ſi poſt emtionem ex in-

1 *Poſt pignus vero debitori redditum.* 2 *expreſſum ſit, vt nuptiis,* et mox *euaneſcat.* 3 *per principem aut quoties.* 4. Hal, *facias* καὶ συνάλλαγμα εἶναι, at *hinc* etc. Graecaque vertit: *et contractum eſſe.* 5 *actionem.* 6 ap. Hal. *ſcribit*, abeſt. 7 *praeter.*

interuallo aliquid extra naturam contractus conueniat: ob hanc caufam agi ex emto non poffe propter eandem regulam, ne ex pacto actio nafcatur. Quod et in omnibus bonae fidei iudiciis erit dicendum. Sed ex parte rei locum habebit pactum: quia folent et ea pacta, quae poftea interponuntur, parere exceptiones. §. 6. Adeo autem [1] bonae fidei iudiciis exceptiones poftea factae quae ex eodem funt contractu, infunt, vt conftet in emtione, ceterisque bonae fidei iudiciis, re nondum fecuta poffe abiri ab emtione. Si igitur in totum poteft, cur non et pars eius pactione mutari poteft? Et haec ita Pomponius libro fexto ad Edictum fcribit. Quod cum eft, etiam ex parte agentis pactio locum habet, vt et ad actionem proficiat, nondum re fecuta, eadem ratione: nam fi poteft tota res tolli, cur non et reformari: vt quodammodo quafi renouatus contractus videatur? quod non infuptiliter dici poteft. Vnde illud aeque non reprobo, quod Pomponius libris lectionum probat: poffe in parte recedi pacto ab emtione, quafi repetita partis emtione. Sed cum duo heredes emtori exftiterunt, venditor cum altero pactus eft, vt ab emtione recederetur: ait Iulianus valere pactionem, et diffolui pro parte emtionem: quoniam et ex alio contractu pacifcendo alter ex heredibus adquirere fibi potuit exceptionem. 2 Vtrumque itaque recte 3 placet, et quod Iulianus, et quod Pomponius. §. 7. Ait Praetor: PACTA CONVENTA, QVAE NEQVE DOLO MALO, NEQVE ADVERSVS LEGES, PLEBIS SCITA, SENATVSCONSVLTA, EDICTA 4 PRINCIPVM, NEQVE QVO FRAVS CVI EORVM FIAT, FACTA ERVNT, SERVABO. §. 8. Pactorum 5 quaedam in rem funt, quaedam in perfonam. In rem funt, quoties generaliter pacifcor, ne petam: in perfonam, quoties, ne a perfona petam 6, id eft, ne a Lucio Titio petam. Vtrum autem in rem, an in perfonam pactum factum eft, non minus ex verbis, quam ex mente conuenientium aeftimandum eft: plerumque enim, vt et Pedius ait, perfona pacto inferitur, non vt perfonale pactum fiat, fed vt demonftretur cum quo pactum factum eft. §. 9. DOLO MALO ait Praetor pactum fe non feruaturum. Dolus malus fit calliditate, et fallacia: et vt ait Pedius, dolo malo pactum fit, quoties circumfcribendi alterius caufa, aliud agitur, et aliud agi fimulatur. §. 10. Sed fi fraudandi caufa pactum factum dicatur, nihil Praetor adiicit: Sed eleganter Labeo ait, hoc aut iniquum effe, aut fuperuacuum: iniquum, fi quod femel remifit creditor debitori fuo bona fide, iterum hoc conetur deftruere: fuperuacuum, fi deceptus hoc fecerit: ineft enim dolo et fraus. §. 11. Siue autem ab initio dolo malo pactum factum eft, fiue poft pactum dolo malo aliquid factum eft, nocebit exceptio, propter haec verba Edicti, neque fiat. §. 12. Quod fere nouiffima parte pactorum ita folet inferi, rogauit Titius, fpopondit Maeuius: haec verba non tantum pactionis loco accipiuntur, fed etiam ftipulationis. Ideoque ex ftipulatu nafcitur actio: nifi contrarium fpecialiter adprobetur, quo non animo ftipulantium hoc factum eft, fed tantum pacifcentium. §. 13. Si pacifcar, ne pro iudicati, vel incenfarum aedium agatur: hoc pactum valet. §. 14. Si pacifcar, ne operis noui nuntiationem exfequar: quidam putant non valere pactionem, quafi in ea re Praetoris imperium verfetur. Labeo autem diftinguit: vt, fi ex re familiari operis noui nuntiatio fit facta, liceat pacifci: fi de re publica, non liceat: quae diftinctio vera eft. Et in ceteris igitur omnibus ad Edictum Praetoris pertinentibus, quae non ad publicam laefionem, fed ad rem familiarem refpiciunt, pacifci licet. Nam et de furto pacifci lex permittit. §. 15. Sed et fi quis pacifcatur, ne depofiti agat: fecundum Pomponium valet pactum. Item fi quis pactus fit, vt ex caufa depofiti omne periculum praeftet: Pomponius ait, pactionem valere: nec quafi contra iuris formam factam non effe feruandam. §. 16. Et generaliter, quoties pactum a iure communi remotum eft, feruari hoc non oportet: nec legari, nec iusiurandum de hoc adactum, ne quis agat, feruandum, Marcellus libro fecundo Digeftorum fcribit: et fi ftipulatio fit interpofita de his, pro quibus pacifci non licet, feruanda non eft: fed omnimodo refcindenda. §. 17. Si ante aditam hereditatem pacifcatur quis cum creditoribus, vt minus foluatur,

1 Hal. inferit *in*. 2 *exceptionem potuiffet.* 3 Ap. Hal. *recte*, abeft. 4 Hal. inferit *decreta*. 5 Hal. inferit *autem*. 6 Ap. Hal. *petam*, abeft.

tur pactum valiturum est. §. 18. Sed si seruus sit, qui paciscitur, priusquam libertatem et hereditatem apiscatur, [1] quia sub conditione heres scriptus fuerat, non profuturum pactum Vindius scribit: Marcellus autem libro octauo decimo Digestorum, et suum heredem, et seruum necessarium pure scriptos, paciscentes, priusquam se immisceant, putat recte pacisci: quod verum est. Idem et in extraneo herede: qui si mandatu creditorum adierit, etiam mandati putat eum habere actionem. Sed si quis, vt supra retulimus, in seruitute pactus est, negat Marcellus: quoniam non solet ei proficere, si quid in seruitute egit, post libertatem: quod in pacti exceptione admittendum est. Sed an vel [2] doli ei prosit exceptio, quaeritur? Marcellus in similibus speciebus, licet antea dubitauit, tamen admisit: vt puta filiusfamilias heres institutus, pactus est cum creditoribus, et emancipatus adiit hereditatem: et dicit doli eum posse vti exceptione. Idem probat, et si filius viuo patre cum creditoribus paternis pactus sit: nam et hic doli exceptionem profuturam. Immo et in seruo doli exceptio non est respuenda. §. 19. Hodie tamen, ita demum pactio huiusmodi creditoribus obest, si conuenerint in vnum, et communi consensu declarauerint, quota parte debiti contenti sint: si vero dissentiant, tunc Praetoris partes necessariae sunt, qui decreto suo sequetur maioris partis voluntatem.

VIII. Papinianus libro decimo Responsorum.

Maiorem esse partem, pro modo debiti, non pro numero personarum placuit. Quod si aequales sint in cumulo debiti, tunc plurium numerus creditorum praeferendus est. In numero autem pari creditorum, auctoritatem eius sequetur Praetor, qui dignitate inter eos praecellit. Sin autem omnia vndique in vnam aequalitatem concurrant, humanior sententia a Praetore eligenda est; hoc enim ex Diui Marci rescripto colligi potest.

IX. Pavlvs libro sexagesimo secundo ad Edictum.

Si plvres sint, qui eandem actionem habent, vnius loco habentur. Vtputa [3] plures sunt rei stipulandi, vel plures argentarii, quorum nomina simul facta sunt; vnius loco numerabuntur, quia vnum debitum est. Et cum tutores pupilli creditoris plures conuenissent vnius loco numerantur, quia vnius pupilli nomine conuenerant. Nec non et vnus tutor plurium pupillorum nomine vnum debitum praetendentium, si conuenerit, placuit vnius loco esse: nam difficile est, vt vnus homo duorum vicem sustineat: nam nec is, qui plures actiones habet aduersus eum, qui vnam actionem [4] habet, plurium personarum loco accipitur. §. 1. Cumulum debiti et ad plures summas referemus, si vni forte minutae [5] summae centum aureorum debeantur, alii vero vna summa aureorum quinquaginta; nam in hunc casum spectabimus summas plures: quia illae excedunt in vnam summam coadunatae. §. 2. Summae autem applicare debemus etiam vsuras.

X. Vlpianvs libro quarto ad Edictum.

Rescriptvm autem Diui Marci sic loquitur, quasi omnes creditores debeant conuenire. Quid ergo si quidam absentes sint? num exemplum praesentium absentes sequi debeant? Sed an et priuilegiariis absentibus haec pactio noceat, eleganter tractatur: si modo valet pactio et contra absentes. Et repeto, ante formam a Diuo Marco datam Diuum Pium rescripsisse, fiscum quoque in his casibus, in quibus hypothecas non habet, et ceteros priuilegiarios exemplum creditorum sequi oportere. Haec enim omnia in his creditoribus, qui hypothecas non habent, conseruanda sunt. §. 1. Si pacto subiecta sit poenae stipulatio, quaeritur, vtrum pacti exceptio locum habeat, an ex stipulatu actio? Sabinus putat, quod est verius, vtraque via vti posse, prout elegerit qui stipulatus est: si tamen ex causa pacti exceptione vtatur, aequum erit accepto eum stipulationem ferre. §. 2. Plerumque solemus dicere, doli exceptionem subsidium esse pacti exceptionis; quosdam denique, qui exceptione pacti vti non possunt, doli exceptione vsuros, et Iulianus scribit, et alii plerique consentiunt: vtputa si procurator meus paciscatur, exceptio doli mihi proderit, vt Trebatio videtur; qui putat, sicuti pactum procuratoris mihi nocet, ita et prodesse.

XI. Pavlvs libro tertio ad Edictum.

Qvia et solui ei potest.

XII.

1 *adipiscatur*, 2 Ap. Hal. *vel*, abest. 3 Hal. inserit *si*. 4 Ap. Hal. *actionem*, abest. 5 Hal. *multae*, pro *minutae*.

XII. VLPIANVS libro quarto ad Edictum.

NAM ET nocere constat: siue ei mandaui, vt paciscceretur, siue omnium rerum mearum procurator fuit: vt et Puteolanus libro primo Adsessorum scribit: cum placuit, eum etiam rem in iudicium deducere.

XIII. PAVLVS libro tertio ad Edictum.

SED SI tantum ad actionem procurator factus sit, conuentio facta domino non nocet: quia nec folui possit. §. 1. Sed si in rem suam datus sit procurator, loco domini habetur: et ideo seruandum erit pactum conuentum.

XIV. VLPIANVS libro quarto ad Edictum.

ITEM magistri societatium pactum et prodesse et obesse constat.

XV. PAVLVS libro tertio ad Edictum.

TVTORIS quoque, vt scribit Iulianus, pactum pupillo prodest.

XVI. VLPIANVS libro quarto ad Edictum.

SI CVM emtore hereditatis pactum sit factum, et venditor hereditatis petat, doli exceptio nocet: nam ex quo rescriptum est a Diuo Pio, vtiles actiones emtori hereditatis dandas, merito aduersus venditorem hereditatis exceptione doli debitor hereditarius vti potest. §. 1. Sed et si inter dominum rei venditae, et emtorem conuenisset, vt homo, qui emtus erat, redderetur ei, qui pro domino rem vendidit: petenti ei pretium, doli exceptio nocebit.

XVII. PAVLVS libro tertio ad Edictum.

SI TIBI decem [1] dem, et paciscar, vt viginti mihi debeantur, non nascitur obligatio vltra decem. Re enim non potest obligatio contrahi, nisi quatenus datum sit. §. 1. Quaedam actiones per pactum ipso iure tolluntur: vt iniuriarum, item furti. §. 2. De pignore iure honorario nascitur pacto actio: tollitur autem per exceptionem, quoties paciscor ne petam. §. 3. Si quis paciscatur, ne a se petatur, sed vt ab herede petatur [2], heredi exceptio non proderit. §. 4. Si pactus sim, ne a me, neue a Titio petatur, non proderit Titio, etiam si [3] heres extiterit: quia ex postfacto id confirmari non potest. Hoc Iulianus scribit in patre, qui pactus erat, ne a se neue a filia peteretur: cum filia patri heres extitisset. §. 5. Pactum conuentum cum venditore factum, si in rem constituatur, secundum plurium sententiam et emtori prodest, et hoc iure nos vti Pomponius scribit: secundum Sabini autem sententiam, etiam si in personam conceptum est, et in emtorem valet. Qui hoc esse existimat, [4] etsi per donationem successio facta sit. §. 6. Cum possessor alienae hereditatis pactus est, heredi, si euicerit, neque nocere, neque prodesse, plerique putant. §. 7. Filius, seruusue, si paciscantur, ne a patre dominoue petatur.

XVIII. GAIVS libro primo ad Edictum prouinciale.

SIVE de eo paciscantur, quod cum ipsis: siue de eo, quod cum patre dominoue contractum est.

XIX. PAVLVS libro tertio ad Edictum.

ADQVIRENT exceptionem. Idem est et in his, qui bona fide seruiunt. §. 1. Item si filiusfamilias pactus fuerit, ne a se petatur, proderit ei, et patri quoque, si de peculio conueniatur. [5]

XX. GAIVS libro primo ad Edictum prouinciale.

VEL DE in rem verso: vel is quasi defensor filii, si hoc maluerit, conueniatur.

XXI. PAVLVS libro tertio ad Edictum.

ET HEREDI patris viuo filio: post mortem vero filii nec patri, nec heredi eius: quia personale pactum est. §. 1. Quod si seruus, ne a se peteretur, pactus fuerit, nihil valebit pactum. De doli exceptione videamus. Et si in rem paciscatur, proderit domino, et heredi eius pacti conuenti exceptio: quod si in personam pactum conceptum est, tunc domino doli superest exceptio. §. 2. Nos autem his, qui in nostra potestate sunt, paciscendo prodesse non possumus: sed nobis id profuturum, si nomine eorum conueniamur, Proculus ait. Quod ita recte dicitur, si in paciscendo id actum sit. Ceterum si paciscar, ne a Titio petas, deinde actionem aduersus me nomine eius instituas, non est danda pacti conuenti exceptio: nam quod ipsi inutile est, nec defensori competit. Iulianus quo-

1 *decem mutua dem.* 2 Ap. Hal. haec *sed vt ab herede petatur*, absunt. 3 Hal. inserit *mihi*. 4 *Idem existimat.* 5 Apud Hal. *conueniatur*, abest.

quoque scribit, si pater pactus sit, ne a se neue a filio petatur, magis est, vt pacti exceptio filiofamilias danda non sit: sed doli prosit. §. 3. Filiafamilias pacisci potest, ne de dote agat, cum sui iuris esse coeperit. §. 4. Item filiusfamilias de eo, quod sub conditione legatum est, recte paciscetur. §. 5. In his, qui eiusdem pecuniae exactionem habent in solidum, vel qui eiusdem pecuniae debitores sunt, quatenus alii quoque prosit vel noceat pacti exceptio, quaeritur: et in rem pacta omnibus prosunt, quorum obligationem dissolutam esse eius, qui paciscebatur, interfuit: itaque debitoris conuentio fideiussoribus proficiet.

XXII. VLPIANVS libro quarto ad Edictum.

NISI hoc actum est, vt dumtaxat a reo non petatur, a fideiussore petatur: tunc enim fideiussor exceptione non vtetur.

XXIII. PAVLVS libro tertio ad Edictum.

FIDEIVSSORIS autem conuentio nihil proderit reo: quia nihil eius interest, a debitore pecuniam non peti: immo nec confideiussoribus proderit, neque enim, quoquo modo cuiusque interest. Cum alio conuentio facta prodest: sed tunc demum, cum per eum, cui exceptio datur, principaliter ei, qui pactus est, proficiat: sicut in reo promittendi, et his, qui pro eo obligati sunt.

XXIV. IDEM libro tertio ad Plautium.

SED si fideiussor in rem suam spopondit, hoc casu fideiussor pro reo accipiendus est: et pactum cum eo factum, cum reo factum esse videtur.

XXV. IDEM libro tertio ad Edictum.

IDEM in duobus reis promittendi, et duobus argentariis sociis. §. 1. Personale pactum ad alium non pertinere, quemadmodum nec ad heredem, Labeo ait. §. 2 Sed quamuis fideiussoris pactum reo non prosit, plerumque tamen doli exceptionem reo profuturam Iulianus scribit.

XXVI. VLPIANVS libro quarto ad Edictum.

VIDELICET si hoc actum sit, ne a reo quoque petatur. Idem et in confideiussoribus est.

XXVII. PAVLVS libro tertio ad Edictum.

SI VNVS ex argentariis sociis cum debitore pactus sit: an etiam alteri noceat exceptio? Neratius, Atilicinus, Proculus, nec si in rem pactus sit, alteri nocere: tantum enim constitutum vt solidum alter petere possit. Idem Labeo: nam nec nouare alium posse, quamuis ei recte soluatur. Sic enim et his, qui in nostra potestate sunt, recte solui, quod crediderint, licet nouare non possint: quod est verum. Idemque in duobus reis stipulandi dicendum est. §. 1. Si cum reo ad certum tempus pactio facta sit, vltra neque reo, neque fideiussori prodest. Quod si sine persona sua reus pepigerit, ne a fideiussore petatur, nihil id prodesse fideiussori quidam putant, quamquam id rei intersit: quia ea demum competere ei debeat exceptio, quae et reo. Ego didici prodesse fideiussori exceptionem: non sic enim illi per liberam personam adquiri, quam ipsi, qui pactus sit, consuli videmur: quo iure vtimur. §. 2. Pactus, ne peteret, postea conuenit, vt peteret: prius pactum per posterius elidetur: non quidem ipso iure, sicut tollitur stipulatio per stipulationem, si hoc actum est: quia in stipulationibus ius continetur, in pactis factum versatur: et ideo replicatione exceptio elidetur. Eadem ratione contingit, ne fideiussoribus prius pactum prosit. Sed si pactum conuentum tale fuit, quod actionem quoque tolleret, velut iniuriarum, non poterit postea paciscendo, vt agere possit, agere: 1 quia et prima actio sublata est, et posterius pactum ad actionem parandam 2 inefficax est: non enim ex pacto iniuriarum actio nascitur, sed ex contumelia. Idem dicemus, et in bonae fidei contractibus, si pactum conuentum totam obligationem sustulerit, veluti emti: non enim ex nouo pacto prior obligatio resuscitatur, sed proficiet pactum ad nouum contractum. Quod si non vt totum contractum tolleret, pactum conuentum intercessit, sed vt imminueret: posterius pactum potest renouare primum contractum. Quod et in specie dotis actionis procedere potest: puta pactam mulierem, vt praesenti die dos redderetur, deinde pacisci, vt tempore ei legibus dato, dos reddatur: incipiet dos redire ad ius suum: nec dicendum est deteriorem conditionem dotis fieri per pactum: quoties enim ad ius, quod lex naturae eius tribuit, de dote actio redit, non fit cau-

1 *paciscendo efficere, vt agi possit, quia.* 2 *reparandam.*

causa dotis deterior, sed formae suae redditur. Haec et Scaeuolae nostro placuerunt. §. 3. Illud nulla pactione effici potest, ne dolus 1 praestetur: quamuis si quis paciscatur, ne depositi agat, vi ipsa id pactus videatur, ne de dolo agat: quod pactum proderit. §. 4. Pacta, quae turpem causam continent, non sunt obseruanda: veluti si paciscar, ne furti agam, vel iniuriarum, si feceris: expedit enim timere furti, vel iniuriarum poenam. Sed post admissa haec, pacisci possumus. Item, ne experiar interdicto vnde vi, quatenus publicam causam contingit, pacisci non possumus. Et in summa si pactum conuentum a re priuata remotum sit, non est seruandum. Ante omnia enim animaduertendum est, ne conuentio in alia re facta, aut cum alia persona, in alia re, aliaue persona noceat. §. 5. Si cum decem mihi deberes, pepigero, ne a te viginti petam: in decem prodesse tibi pacti conuenti vel doli exceptionem placet. Item, si cum viginti deberes, pepigerim, ne decem petam: efficeretur per exceptionem 2 mihi opponendam, vt tantum reliqua decem exigere debeam. §. 6. Sed si stipulatus decem aut Stichum, de 3 decem pactus sim, et petam Stichum aut decem: exceptionem pacti conuenti in totum obstaturam: nam vt solutione, et petitione et acceptilatione vnius rei tota obligatio solueretur: ita pacto quoque conuento de vna re nonpetenda interposito totam obligationem summoueri. Sed si id actum inter nos sit, ne decem mihi, sed Stichus praestetur: possum 4 efficaciter de Sticho agere, nulla exceptione opponenda. Idem est et si de Sticho non petendo conuenerit. §. 7. Sed si generaliter mihi hominem debeas, et paciscar, ne Stichum petam: Stichum quidem petendo pacti exceptio mihi 5 opponetur: alium autem hominem si petam, recte agam. §. 8. Item si pactus, ne hereditatem peterem, singulas res vt heres petam: ex eo quod pactum erit, pacti conuenti exceptio aptanda erit: quemadmodum si conuenerit, ne fundum peterem, et vsumfructum petam: aut, ne nauem aedificiumue peterem, et dissolutis his singulas res petam: nisi specialiter aliud actum est. §. 9. Si acceptilatio inutilis fuit, tacita pactione id actum videtur, ne peteretur. §. 10. Seruus heredi post aditurο nominatim pacisci non potest, quia nondum is dominus sit: sed si in rem pactum conuentum factum sit, heredi adquiri potest.

XXVIII. Gaivs libro primo ad Edictum prouinciale.

Contra iuris ciuilis regulas pacta conuenta rata non habentur: veluti, si pupillus sine tutoris auctoritate pactus sit, ne a debitore suo peteret, aut, ne intra certum tempus, veluti quinquennium, peteret: nam nec solui ei sine tutoris auctoritate potest. Ex diuerso autem si pupillus paciscatur, ne quod debeat, a se peteretur: ratum habetur pactum conuentum: quia meliorem conditionem suam facere ei etiam sine tutoris auctoritate concessum est. §. 1. Si curator furiosi aut prodigi pactus sit, ne a furioso, aut prodigo peteretur; longe vtile est curatoris recipi pactiones: sed non contra. §. 2. Si filius, aut seruus pactus sit, ne ipse peteret, inutile est pactum. Si vero in rem pacti sunt, id est, ne ea pecunia peteretur: ita pactio eorum rata habenda erit aduersus patrem dominumue, si liberam peculii administrationem habeant: et res, de qua pacti sint, peculiaris sit. Quod et ipsum non est expeditum: nam cum verum est, quod Iuliano placet, etiamsi maxime quis administrationem peculii habeat concessam, donandi ius eum non habere: sequitur, vt, si donandi causa de non petenda pecunia pactus sit, non debeat ratum haberi pactum conuentum. Quod si pro eo, vt ita paciscere-tur, aliquid, in quo non minus vel etiam amplius esset, consecutus fuerit: rata habenda est pactio.

XXIX. Vlpianvs libro quarto ad Edictum.

Sin avtem dominicam pecuniam crediderit: quod credendi tempore pactus est, valere Celsus ait.

XXX. Gaivs libro primo ad Edictum prouinciale.

In persona tamen filiifamilias videndum est, ne aliquando et si pactus sit, ne ageret, valeat pactio: quia aliquando filiusfamilias habet actionem, veluti iniuriarum. Sed cum propter iniuriam filio factam habeat et pater actionem, quin pactio filii nocitura non sit patri agere volenti, dubitari non oportet. §. 1. Qui pecuniam a seruo stipulatus

1 *dolus malus*. 2 *efficere exceptionem*. 3 Ap. Hal. *de* abest. 4 *posse*. 5 Ap. Hal. *de*, abest.

latus est, quam sibi Titius debebat, si a Titio petat, an exceptione pacti conuenti summoueri et possit et debeat, quia pactus videatur, ne a Titio petat; quaesitum est? Iulianus ita summouendum putat, si stipulatori in dominum istius serui de peculio actio danda est, id est, si iustam causam intercedendi seruus habuit: quia forte tantandem pecuniam Titio debuit. Quod si quasi fideiussor interuenit, ex qua causa [1] in peculium actio non daretur: non esse inhibendum creditorem, quo minus a Titio petat. Aeque nullo modo prohiberi eum debere, si eum seruum liberum esse credidisset. §. 2. Si sub conditione stipulatus fuerim a te, quod Titius mihi pure deberet: an deficiente conditione, si a Titio petam, exceptione pacti conuenti et possim et debeam summoueri? Et magis est, exceptionem non esse opponendam.

XXXI. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

PACISCI contra Edictum Aedilium [2] omnimodo licet: siue in ipso negotio venditionis gerendo conuenisset, siue postea.

XXXII. PAVLVS libro tertio ad Plautium.

QVOD dictum est, si cum reo pactum sit, vt non petatur, fideiussori quoque competere exceptionem: propter rei personam placuit, ne mandati iudicio conueniatur. Igitur si mandati actio nulla sit, forte si donandi animo fideiusserit, dicendum est, non prodesse exceptionem fideiussori.

XXXIII. CELSVS libro primo Digestorum.

AVVS NEPTIS nomine, quam ex filio habebat, dotem promisit, et pactus est, ne a se, neue a filio suo dos peteretur: si a coherede filii dos petatur, ipse quidem exceptione conuentionis tuendus non erit: filius vero exceptione conuentionis recte vtetur, quippe heredi consuli concessum est, nec quicquam obstat vni tantum ex heredibus prouidere, si heres factus sit: ceteris autem non consuli.

XXXIV. MODESTINVS libro quinto Regularum.

IVS ADGNATIONIS non posse pacto repudiari, non magis, quam vt quis dicat, nolle suum esse, Iuliani sententia est.

XXXV. IDEM libro secundo Responsorum.

TRES FRATRES, Titius, et Maeuius, et Seia communem hereditatem inter se diuiserunt, instrumentis interpositis, quibus diuisisse maternam hereditatem dixerunt: nihilque sibi commune remansisse cauerunt: sed postea duo de fratribus, id est, Maeuius, et Seia, qui absentes erant tempore mortis matris suae, cognouerunt pecuniam auream a fratre suo esse subtractam, cuius nulla mentio instrumento diuisionis continebatur. Quaero, an, post pactum diuisionis, de subrepta pecunia fratribus aduersus fratrem competit actio? Modestinus respondit, si agentibus ob portionem eius, quod subreptum a Titio dicitur, generalis pacti conuenti exceptio his, qui fraudem a Titio commissam ignorantes transegerunt, obiiciatur, de dolo vtiliter replicari posse.

XXXVI. PROCVLVS libro quinto Epistolarum.

SI CVM fundum meum possides, conuenisset mihi tecum, vt eius possessionem Attio traderes: vindicantem eum fundum a te non aliter me conuentionis exceptione excludi debere, quam si aut iam tradidisses, aut si tua causa id inter nos conuenisset, et per te non staret, quominus traderes.

XXXVII, PAPIRIVS Iustus libro secundo de Constitutionibus.

IMPERATORES Antoninus et Verus rescripserunt: Debitori Reipublicae a curatore permitti pecunias non posse: et cum Philippensibus remissae essent, reuocandas.

XXXVIII. PAPINIANVS libro secundo Quaestionum.

IVS PVBLICVM priuatorum pactis mutari non potest.

XXXIX. IDEM libro quinto Quaestionum.

VETERIBVS placet, pactionem obscuram, vel ambiguam, venditori, et qui locauit, nocere: in quorum fuit potestate legem apertius conscribere.

XL. IDEM libro primo [3] Responsorum.

TALE pactum, PROFITEOR TE NON TENERI, non in personam dirigitur: sed, cum generale sit, locum inter heredes quoque litigantes habebit. Qui

1 *ex caussa, qua in.* 2 Hal. addit *curulium.* 3 *lib. V.*

causa dotis deterior, sed formae suae redditur. Haec et Scaeuolae nostro placuerunt. §. 3. Illud nulla pactione effici potest, ne dolus 1 praestetur: quamuis si quis paciscatur, ne depositi agat, vi ipsa id pactus videatur, ne de dolo agat: quod pactum proderit. §. 4. Pacta, quae turpem causam continent, non sunt obseruanda: veluti si paciscar, ne furti agam, vel iniuriarum, si feceris: expedit enim timere furti, vel iniuriarum poenam. Sed post admissa haec, pacisci possumus. Item, ne experiar interdicto vnde vi, quatenus publicam causam contingit, pacisci non possumus. Et in summa si pactum conuentum a re priuata remotum sit, non est seruandum. Ante omnia enim animaduertendum est, ne conuentio in alia re facta, aut cum alia persona, in alia re, aliaue persona noceat. §. 5. Si cum decem mihi deberes, pepigero, ne a te viginti petam: in decem prodesse tibi pacti conuenti vel doli exceptionem placet. Item, si cum viginti deberes, pepigerim, ne decem petam: efficeretur per exceptionem 2 mihi opponendam, vt tantum reliqua decem exigere debeam. §. 6. Sed si stipulatus decem aut Stichum, de 3 decem pactus sim, et petam Stichum aut decem: exceptionem pacti conuenti in totum obstaturam: nam vt solutione, et petitione et acceptilatione vnius rei tota obligatio solueretur: ita pacto quoque conuento de vna re non petenda interposito totam obligationem summoueri. Sed si id actum inter nos sit, ne decem mihi, sed Stichus praestetur: possum 4 efficaciter de Sticho agere, nulla exceptione opponenda. Idem est et si de Sticho non petendo conuenerit. §. 7. Sed si generaliter mihi hominem debeas, et paciscar, ne Stichum petam: Stichum quidem petendo pacti exceptio mihi 5 opponetur: alium autem hominem si petam, recte agam. §. 8. Item si pactus, ne hereditatem peterem, singulas res vt heres petam: ex eo quod pactum erit, pacti conuenti exceptio aptanda erit: quemadmodum si conuenerit, ne fundum peterem, et vsumfructum petam: aut, ne nauem aedificiumue peterem, et dissolutis his singulas res petam: nisi specialiter aliud actum est. §. 9. Si acceptilatio inutilis fuit, tacita pactione id actum videtur, ne peteretur. §. 10. Seruus heredi post adituro nominatim pacisci non potest, quia nondum is dominus sit: sed si in rem pactum conuentum factum sit, heredi adquiri potest.

XXVIII. Gaius libro primo ad Edictum prouinciale.

Contra iuris ciuilis regulas pacta conuenta rata non habentur: veluti, si pupillus sine tutoris auctoritate pactus sit, ne a debitore suo peteret, aut, ne intra certum tempus, veluti quinquennium, peteret: nam nec solui ei sine tutoris auctoritate potest. Ex diuerso autem si pupillus paciscatur, ne quod debeat, a se peteretur: ratum habetur pactum conuentum: quia meliorem conditionem suam facere ei etiam sine tutoris auctoritate concessum est. §. 1. Si curator furiosi aut prodigi pactus sit, ne a furioso, aut prodigo peteretur: longe vtile est curatoris recipi pactiones: sed non contra. §. 2. Si filius, aut seruus pactus sit, ne ipse peteret, inutile est pactum. Si vero in rem pacti sunt, id est, ne ea pecunia peteretur: ita pactio eorum rata habenda erit aduersus patrem dominumue, si liberam peculii administrationem habeant: et res, de qua pacti sint, peculiaris sit. Quod et ipsum non est expeditum: nam cum verum est, quod Iuliano placet, etiamsi maxime quis administrationem peculii habeat concessam, donandi ius eum non habere: sequitur, vt, si donandi causa de non petenda pecunia pactus sit, non debeat ratum haberi pactum conuentum. Quod si pro eo, vt ita pacisceretur, aliquid, in quo non minus vel etiam amplius esset, consecutus fuerit: rata habenda est pactio.

XXIX. Vlpianus libro quarto ad Edictum.

Sin autem dominicam pecuniam crediderit: quod credendi tempore pactus est, valere Celsus ait.

XXX. Gaius libro primo ad Edictum prouinciale.

In persona tamen filiifamilias videndum est, ne aliquando et si pactus sit, ne ageret, valeat pactio: quia aliquando filiusfamilias habet actionem, veluti iniuriarum. Sed cum propter iniuriam filio factam habeat et pater actionem, quin pactio filii nocitura non sit patri agere volenti, dubitari non oportet. §. 1. Qui pecuniam a seruo stipulatus

1 *dolus malus.* 2 *efficere exceptionem.* 3 Ap. Hal. *de* abest. 4 *posse.* 5 Ap. Hal. *de*, abest.

latus est, quam sibi Titius debebat, si a Titio petat, an exceptione pacti conuenti summoueri et possit et debeat, quia pactus videatur, ne a Titio petat; quaesitum est? Iulianus ita summouendum putat, si stipulatori in dominum istius serui de peculio actio danda est, id est, si iustam causam intercedendi seruus habuit: quia forte tantandem pecuniam Titio debuit. Quod si quasi fideiussor interuenit, ex qua causa [1] in peculium actio non daretur: non esse inhibendum creditorem, quo minus a Titio petat. Aeque nullo modo prohiberi eum debere, si eum seruum liberum esse credidisset. §. 2. Si sub conditione stipulatus fuerim a te, quod Titius mihi pure deberet: an deficiente conditione, si a Titio petam, exceptione pacti conuenti et possim et debeam summoueri? Et magis est, exceptionem non esse opponendam.

XXXI. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

PACISCI contra Edictum Aedilium [2] omnimodo licet: siue in ipso negotio venditionis gerendo conuenisset, siue postea.

XXXII. PAVLVS libro tertio ad Plautium.

QVOD dictum est, si cum reo pactum sit, vt non petatur, fideiussori quoque competere exceptionem: propter rei personam placuit, ne mandati iudicio conueniatur. Igitur si mandati actio nulla sit, forte si donandi animo fideiussserit, dicendum est, non prodesse exceptionem fideiussori.

XXXIII. CELSVS libro primo Digestorum.

AVVS NEPTIS nomine, quam ex filio habebat, dotem promisit, et pactus est, ne a se, neue a filio suo dos peteretur: si a coherede filii dos petatur, ipse quidem exceptione conuentionis tuendus non erit: filius vero exceptione conuentionis recte vtetur, quippe heredi consuli concessum est, nec quicquam obstat, vni tantum ex heredibus prouidere, si heres factus sit: ceteris autem non consuli.

XXXIV. MODESTINVS libro quinto Regularum.

IVS ADGNATIONIS non posse pacto repudiari, non magis, quam vt quis dicat, nolle suum esse, Iuliani sententia est.

XXXV. IDEM libro secundo Responsorum.

TRES FRATRES, Titius, et Maeuius, et Seia communem hereditatem inter se diuiserunt, instrumentis interpositis, quibus diuisisse maternam hereditatem dixerunt: nihilque sibi commune remansisse cauerunt: sed postea duo de fratribus, id est, Maeuius, et Seia, qui absentes erant tempore mortis matris suae, cognouerunt pecuniam auream a fratre suo esse subtractam, cuius nulla mentio instrumento diuisionis continebatur. Quaero, an, post pactum diuisionis, de subrepta pecunia fratribus aduersus fratrem competit actio? Modestinus respondit, si agentibus ob portionem eius, quod subreptum a Titio dicitur, generalis pacti conuenti exceptio his, qui fraudem a Titio commissam ignorantes transegerunt, obiiciatur, de dolo vtiliter replicari posse.

XXXVI. PROCVLVS libro quinto Epistolarum.

SI CVM fundum meum possides, conuenisset mihi tecum, vt eius possessionem Attio traderes: vindicantem cum fundum a te non aliter me conuentionis exceptione excludi debere, quam si aut iam tradidisses, aut si tua causa id inter nos conuenisset, et per te non staret, quominus traderes.

XXXVII. PAPIRIVS Iustus libro secundo de Constitutionibus.

IMPERATORES Antoninus et Verus rescripserunt: Debitori Reipublicae a curatore permitti pecunias non posse: et cum Philippensibus remissae essent, reuocandas.

XXXVIII. PAPINIANVS libro secundo Quaestionum.

IVS PVBLICVM priuatorum pactis mutari non potest.

XXXIX. IDEM libro quinto Quaestionum.

VETERIBVS placet, pactionem obscuram, vel ambiguam, venditori, et qui locauit, nocere: in quorum fuit potestate legem apertius conscribere.

XL. IDEM libro primo [3] Responsorum.

TALE pactum, PROFITEOR TE NON TENERI, non in personam dirigitur: sed, cum generale sit, locum inter heredes quoque litigantes habebit. Qui

1 *ex caussa, qua in.* 2 Hal. addit *curulium.* 3 *lib. V.*

§. 1. Qui prouocauit, pactus est, intra diem certum pecunia, quam [1] transegerat, non soluta, iudicatis se satisfacturum: iudex appellationis, nullo alio de principali causa discusso, iustam conuentionem velut confessi sequetur. §. 2 Post diuisionem bonorum et aeris alieni, singuli creditores a singulis heredibus, non interpositis delegationibus, in solidum, vt conuenerat, vsuras acceptauerunt: actiones, quas aduersus omnes pro partibus habent, impediendae non erunt, si non singuli, pro fide rei gestae, totum debitum singulis offerant. §. 3. Pater, qui dotem promisit, pactus est, vt post mortem suam in matrimonio sine liberis defuncta filia, portio dotis apud heredem suum fratrem remaneret, ea conuentio liberis a socero postea susceptis, et heredibus testamento relictis per exceptionem doli proderit: cum inter contrahentes id actum sit, vt heredibus consulatur: et illo tempore, quo pater alios filios [2] non habuit, in fratrem suum iudicium supremum contulisse videatur.

XLI. IDEM libro vndecimo Responsorum.

INTRA ILLVM DIEM DEBITI PARTEM MIHI SI SOLVERIS, ACCEPTVM TIBI RESIDVVM FERAM, ET TE LIBERABO, licet actionem non habet, pacti tamen exceptionem competere debitori constitit.

XLII. IDEM libro decimo septimo Responsorum.

INTER debitorem et creditorem conuenerat, vt creditor onus tributi praedii pignerati non adgnosceret, sed eius soluendi necessitas debitorem spectaret: talem conuentionem, quantum ad fisci rationem, non esse seruandam respondi. Pactis etenim priuatorum formam iuris fiscalis conuelli non placuit.

XLIII. PAVLVS libro quinto [3] Quaestionum.

IN EMTIONIBVS scimus, quid praestare debitor debeat, quidque ex contrario emtor. Quod si in contrahendo aliquid exceptum fuerit, id seruari debebit.

XLIV. SCAEVOLA libro quinto Responsorum.

CVM IN eo esset pupillus, vt ab hereditate patris abstineretur, tutor cum plerisque creditoribus decidit, vt certam portionem acciperent. Item curatores cum aliis fecerunt [4]: quaero, an et tutor, idemque creditor patris eandem portionem retinere debeat? Respondi, eum tutorem, qui ceteros ad portionem vocaret, eadem parte contentum esse debere.

XLV. HERMOGENIANVS libro secundo Iuris Epitomarum.

DIVISIONIS placitum, nisi traditione, vel stipulatione sumat effectum, ad actionem, vt [5] nudum pactum, nulli prodesse poterit.

XLVI. TRYPHONINVS libro secundo Disputationum.

PACTVM inter heredem et legatarium factum, ne ab eo satis accipiatur, cum in Semestribus relata est Constitutio Diui Marci, seruari in hoc quoque defuncti voluntatem: validum esse constat: nec a legatario remissa heredi satisdatio per pactionem, ex paenitentia reuocari debet: cum liceat sui iuris persecutionem, aut spem futurae perceptionis, deteriorem constituere.

XLVII. SCAEVOLA libro primo Digestorum.

EMTOR praedii viginti cauerat se soluturum, et stipulanti spoponderat: postea venditor cauit, sibi conuenisse, vt contentus esset tredecim: et vt ea intra praefinita tempora acciperet, debitor ad eorum solutionem conuentus, pactus est, si ea soluta intra praefinitum tempus non essent, vt ex prima cautione ab eo petitio esset. Quaesitum est, an cum posteriore pacto satisfactum non sit, omne debitum ex prima cautione peti potest? Respondi, secundum ea quae proponerentur, posse. §. 1. Lucius Titius Gaium Seium mensularium [7] cum quo rationem implicitam habebat propter accepta et data, debitorem sibi constituit, et ab eo epistolam accepit in haec verba: Ex ratione mensae, quam mecum habuisti [8] in hunc diem, ex contractibus plurimis remanserunt apud me ad mensam meam trecenta octoginta sex, et vsurae, quae competierint: summam aureorum, quam apud me tacitam habes, refundam tibi: si quod instrumentum a te emissum, id est scriptum [9] cuiuscumque summae ex qua-

1 *qua transegerat.* 2 Apud Hal. *filios*, abest. 3 *lib. II.* 4 Ap. Hal. haec: *idem curatores cum aliis fecerunt*, absunt. 5 Hal. *tanquam*, loco *vt*. 6 *caueat.* 7 *nummularium.* 8 Hal. inserit *vsque*. 9 Ap. Hal. haec *id est scriptum* absunt.

quacumque causa apud me remansit, vanum, et pro cancellato habebitur. Quaesitum est, cum Lucius Titius ante hoc chirographum 1 Seio nummulario mandauerat, vti patrono eius trecenta redderet, an propter illa verba epistolae, quibus, omnes cautiones ex quocumque contractu vanae, et pro cancellato 2 vt haberentur, cautum est, neque ipse, neque filii eius, eo nomine conueniri possunt? Respondi, si tantum ratio accepti atque expensi esset computata, ceteras obligationes manere in sua causa.

XLVIII. Gaivs libro tertio ad Legem duodecim Tabularum.

In traditionibvs rerum quodcumque pactum sit, id valere manifestissimum est.

XLIX. Vlpianvs libro tricesimo sexto ad Sabinum.

Si qvis crediderit pecuniam, et pactus sit, vt, quatenus facere possit debitor, eatenus agat: an pactum valeat? Et magis est, hoc pactum valere: nec enim improbum et si quis hactenus desideret conueniri, quatenus facultates. 3

L. Idem libro quadragesimo secundo ad Sabinum.

Non impossibile puto in contractibus depositi, commodati, et locati, et ceteris similibus hoc pactum, ne facias fvrem [4] servvm mevm: hoc est, ne sollicites, vt fur fiat, vt fugitiuus fiat: ne ita negligas seruum, vt fur efficiatur: sicut enim serui corrupti actio locum habet, ita potest etiam haec pactio locum habere, quae ad non corrumpendos seruos pertinet.

LI. Idem libro vigesimo sexto ad Edictum.

Si cvm te ex causa legati debere pacisci [5] debitori tuo existimas, pactus sit ne ab eo peteres: neque iure ipso liberatur debitor, neque petentem summouebit exceptione conuentionis, vt Celsus libro vicesimo scribit. §. 1. Idem eodem loco scribit, si debitorem tuum iussisti soluere Titio, cui legatum falso debere existimas, et debitor pactus sit cum Titio suo debitore constituto: neque tibi aduersus tuum debitorem, neque ipsi aduersus suum actionem peremptam.

LII. Idem libro primo [6] Opinionum.

Epistola, qua quis coheredem sibi aliquem esse [7] cauit, petitionem nullam aduersus possessores rerum hereditariarum dabit. §. 1. Si inter debitorem, et eum, qui fundum pigneratum a creditore, quasi debitoris negotium gereret, emerit, placuit [8], vt, habita compensatione fructuum, solutoque, quod reliquum deberetur, fundus debitori restitueretur: etiam heres pacto, quod defunctus fecit, fidem praestare debet. §. 2. Pactum, vt, si quas summas propter tributiones praedii pignori nexi factas creditor soluisset, a debitore reciperet, et vt tributa eiusdem praedii debitor penderet: iustum, ideoque seruandum est. §. 3. De inofficioso patris testamento acturis, vt eis [9] certa quantitas quoad viueret heres, praestaretur, pactus est: produci ad perpetuam praestationem id pactum postulabatur: rescriptum est, neque iure vllo, neque aequitate tale desiderium admitti.

LIII. Idem libro quarto Opinionum.

Svmptvs quidem prorogare litiganti, honestum est: pacisci autem, vt non quantitas eo nomine expensa cum vsuris licitis restituatur, sed pars dimidia eius, quod ex ea lite datum erit: non licet.

LIV. Scaevola apud Iulianum libro vigesimo secundo [10] Digestorum notat.

Si pactvs sim, ne Stichum, qui mihi debebatur, petam: non intelligitur mora mihi fieri: mortuoque Sticho puto [11] non teneri reum, qui ante pactum moram non fecerat.

LV. Ivlianvs libro trigesimo quinto Digestorum.

Si debitor sit fructuarius, et paciscatur seruus, in quo vsumfructum habet, ne ab eo petatur: paciscendo meliorem conditionem eius facit. Item (si) creditor esset fructuarius, et pactus esset, ne peteret, seruus autem fructuarius pacisceretur, vt peteret: beneficio pacti, quod seruus interposuisset, vtiliter ad petitionem admittetur.

LVI. Idem libro sexto ad Minicium.

Si convenerit, ne dominus a colono quid peteret, et iusta causa conuentionis fuerit: nihilo minus colonus a domino petere potest.

LVII. Florentinvs libro octauo Institutionum.

Qvi

1 Hal. inserit C. nempe *Caio, Seio.* 2 *pro cancellatis.* 3 Hal. addit *patiuntur.* 4 Hal. inserit *vel fugitiuum.* 5 Ap. Hal. *pacisci*, abest. 6 *lib. III.* 7 Ap. Hal. *esse*, abest. 8 *gerens emit, placuerit.* 9 Hal. *acturus, vt ei.* 10 *lib. XXXII.* 11 Ap. Hal. *puto*, abest.

Qvi in futurum vſuras a debitore acceperat, tacite pactus videtur, ne intra id tempus ſortem petat. §. 1. Si ex altera parte in rem, ex altera in perſonam pactum conceptum fuerit, veluti, ne ego petam, vel ne a te petatur: heres meus ab omnibus vobis petitionem habebit, et ab herede tuo omnes petere poterimus.

LVIII. Neratius libro tertio Membrananarum.

Ab emtione, venditione, locatione, conductione, ceterisque ſimilibus obligationibus, quin integris omnibus conſenſu eorum, qui inter ſe obligati ſint, recedi poſſit, dubium non eſt. Ariſtoni hoc amplius videbatur: ſi ea, quae me ex emto praeſtare tibi oporteret, praeſtitiſſem, et cum tu mihi pretium deberes, conueniſſet mihi tecum, vt rurſus praeſtitis mihi [1] a te in re vendita [2] omnibus, quae ego tibi praeſtitiſſem, pretium mihi non dares, tuque mihi ea [3] praeſtitiſſes: pretium te debere deſinere: quia bonae fidei, ad quam omnia haec rediguntur, interpretatio hanc quoque conuentionem admittit. Nec quicquam intereſt, vtrum integris omnibus, in quae obligati eſſemus, conueniret, vt ab eo negotio diſcederetur: an in integrum reſtitutis his, quae ego tibi praeſtitiſſem, conſentiremus, ne quid tu mihi eo nomine praeſtares. Illud plane conuentione, quae pertinet ad reſoluendum id quod actum eſt, perfici non poteſt, vt tu, quod iam ego tibi praeſtiti, contra praeſtare mihi cogaris: quia eo modo non tam hoc agitur, vt a priſtino negotio diſcedamus, quam vt nouae quaedam obligationes inter nos conſtituantur.

LIX. Pavlvs libro tertio [4] Regularum.

Per qvos adquiri nobis ſtipulatione poteſt, per eosdem etiam pactis conuentis meliorem conditionem noſtram fieri poſſe, placet.

LX. Papirivs ivstvs libro octauo Conſtitutionum.

Imperator Antoninus Auidio Caſſio reſcripſit: Si creditores parati ſint partem ex bonis, licet ab extraneo conſequi: rationem habendam prius neceſſariarum perſonarum, ſi idoneae ſint.

LXI. Pomponivs libro [5] nono ad Sabinum.

Nemo paciſcendo efficere poteſt, ne ſibi locum ſuum dedicare liceat: aut ne ſibi in ſuo ſepelire mortuum liceat: aut ne vicino inuito, praedium alienet.

LXII. Fvrivs anthianvs [6] libro primo ad Edictum.

Si revs poſtquam pactus ſit a ſe non peti pecuniam, ideoque coepit id pactum fideiuſſori quoque prodeſſe, pactus ſit, vt a ſe peti liceat: an vtilitas prioris pacti ſublata ſit fideiuſſori, quaeſitum eſt? Sed verius eſt, ſemel adquiſitam fideiuſſori pacti exceptionem, vlterius ei [7] inuito extorqueri non poſſe.

Tit. XV.

De transactionibvs.

Vlpianvs libro quinquageſimo ad Edictum.

Qvi transigit, quaſi de re dubia, et lite incerta neque finita transigit: qui vero paciſcitur, donationis cauſa rem certam et indubitatam liberalitate remittit.

II. Idem libro ſeptuageſimo quarto [8] ad Edictum.

Transactvm accipere quis poteſt, non ſolum ſi Aquiliana ſtipulatio fuerit ſubiecta, ſed et ſi pactum conuentum fuerit factum.

III. Scaevola libro primo Digeſtorum.

Imperatores Antoninus et Verus ita reſcripſerunt: Priuatis pactionibus non dubium eſt, non laedi ius ceterorum. Quare transactione, quae inter heredem, et matrem defuncti facta eſt, neque teſtamentum reſciſſum videri poſſe, neque manumiſſis, vel legatariis actiones ſuae ademptae. Quare quidquid ex teſtamento petunt, ſcriptum heredem conuenire debent: qui in transactione hereditatis [9], aut cauit ſibi pro oneribus hereditatis, aut ſi non cauit, non debet negligentiam ſuam ad alienam iniuriam referre. §. 1. Cum transactio propter fideicommiſſum facta eſſet, et poſtea codicilli reperti ſunt: quaero, an quanto minus ex transactione conſecuta mater defuncti fuerit, quam pro parte ſua eſt, id ex fideicommiſſi cauſa conſequi debeat? Reſpondit, debere. §. 2. Debitor, cuius pignus creditor diſtraxit, cum Maeuio, qui ſe legitimum creditoris heredem eſſe iactabat, mini-

1 Ap, Hal. *mihi* abeſt. 2 Hal. *in rem venditam.* 3 Ap. Hal. *ea* abeſt. 4 *lib. IV.* 5 *lib. V.* 6 *Furius Anthinus.* 7 Ap. Hal. *ei,* abeſt. 8 *lib. LXX.* 9 *haereditariis.*

minimo transegit: postea, testamento prolato, Septicium heredem esse apparuit: quaesitum est, si agat pigneratitia debitor cum Septicio, an is vti possit exceptione transactionis factae cum Maeuio, qui heres eo tempore non fuerit: possitque Septicius pecuniam, quae Maeuio, vt heredi, a debitore numerata est, condictione repetere, quasi sub praetextu hereditatis acceptam? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, non posse: quia neque cum eo ipse transegit, nec negotium Septicii Maeuius gerens accepit.

IV. VLPIANVS libro quadragesimo sexto ad Sabinum.

AQVILIANA stipulatio omnimodo omnes praecedentes obligationes nouat, et peremit: ipsaque peremitur per acceptilationem: et hoc iure vtimur. Ideoque etiam legata sub conditione relicta in stipulationem Aquilianam deducuntur.

V. PAPINIANVS libro primo Definitionum.

CVM AQVILIANA stipulatio interponitur, quae ex consensu redditur, lites, de quibus non est cogitatum, in suo statu retinentur. Liberalitatem enim captiosam interpretatio Prudentium fregit.

VI. GAIVS libro decimo septimo ad Edictum Prouinciale.

DE HIS controuersiis, quae ex testamento proficiscuntur, neque transigi, neque exquiri veritas aliter potest, quam inspectis, cognitisque verbis testamenti.

VII. VLPIANVS libro septimo Disputationum.

ET POST rem iudicatam transactio valet, si vel appellatio intercesserit, vel appellare potueris [1]. §. 1. Si fideiussor conuentus, et condemnatus fuisset, mox fidereus transegisset cum eo, cui erat fideiussor condemnatus: [2] transactio valeat, quaeritur? Et puto valere: quasi omni causa et aduersus reum et aduersus fideiussorem dissoluta: si tamen ipse fideiussor condemnatus transegit, transactione non peremit rem iudicatam, tamen eo, quod datum est, releuari rem iudicatam oportet. §. 2. Vsque adeo autem, quod datum est, etiam si non proficit ad transactionem, extenuat tamen rem iudicatam, vt inde sit et dictum et rescriptum, circa alimentorum transactionem citra Praetoris auctoritatem factam: Vt quod datum est, proficiat ad alimenta, ita vt, si quid amplius ex causa alimentorum deberi potest, id praestetur: quod autem datum est, imputetur.

VIII. IDEM libro quinto de Omnibus Tribunalibus.

CVM HI, quibus alimenta relicta erant, facile transigerent, contenti modico praesenti: Diuus Marcus Oratione in Senatu recitata effecit, ne aliter alimentorum transactio rata esset, quam si auctore Praetore facta. Solet igitur Praetor interuenire, et inter consentientes arbitrari, an transactio, vel quae admitti debeat. §. 1. Eiusdem Praetoris notio ob transactionem erit, siue habitatio, siue vestiarium siue de praediis alimentum legabitur. §. 2. Haec Oratio pertinet ad alimenta, quae testamento vel codicillis fuerint relicta, siue ad testamentum factis, [3] siue ab intestato. Idem erit dicendum et si mortis causa donata fuerint relicta: vel ab eo, cui mortis causa donata sunt, relicta. Sed et si conditionis implendae gratia relicta sunt: adhuc idem dicemus. Plane de alimentis, quae non mortis causa donata sunt, licebit et sine Praetore auctore transigi. §. 3. Siue igitur in menses singulos, siue in dies, siue in annos fuerint relicta: Oratio locum habet. Sed et si non fuerint perpetuo relicta, sed vsque ad annos certos, idem est. §. 4. Si integra quantitas alicui fuerit legata, vt ex vsuris eius se alat, et mortis tempore pecunias restituat: non cessabit Oratio, licet non in annos singulos videatur id relictum. §. 5. Sed et si sit certa quantitas relicta Titio, vel res, ita vt inde alimenta Seio praestentur: magis est, vt transigere Titius possit: nec enim transactione Titii minuuntur alimenta Seii. Idemque est et si per fideicommissum alimenta ad hoc legatario fuerint relicta. §. 6. Eam transactionem Oratio improbat, quae idcirco fit vt quis repraesentatam pecuniam consumat. Quid ergo, si quis citra Praetoris auctoritatem transegerit, vt quod per singulos annos erat ei relictum,

1 *appellari potuerit.* 2 Hal. praefigit *an.* 3 Ap. Hal. *siue ad testamentum factis siue ab intestato,* absunt.

relictnm, consequeretur per singulos menses? Aut quid, si, quod 1 per singulos menses ei relictum erat, 2 consequeretur per singulos dies? Quid deinde, si quod consummato anno vt acciperet, initio anni consequatur? Et puto eam transactionem valere: quia meliorem conditionem suam alimentarius tali transactione facit: noluit enim Oratio alimenta per transactionem intercipi. §. 7. Nihil autem interest, vtrum liberti ni sint, quibus alimenta relicta sunt, an ingenui: satis locupletes, an minus. §. 8. Vult igitur Oratio apud Praetorem de istis quaeri: in primis de causa transactionis, dein, de modo, tertio, de persona transigentium. §. 9. In causa hoc 3 erit requirendum 4, quae causa sit transigendi: sine causa enim neminem transigentem audiet Praetor. Causae fere huiusmodi solent allegari, si alibi domicilium heres, alibi alimentarius habeat: aut si destinet domicilium transferre alter 5 eorum: aut si causa aliqua vrgueat praesentis pecuniae: aut si a pluribus ei alimenta relicta sint, et minutatim singulos conuenire difficile ei sit: aut si qua alia causa fuit, vt plures solent incidere, quae Praetori suadeant transactionem admittere. §. 10. Modus quoque pecuniae, quae in transactionem venit, aestimandus est: vtputa quantitas transactionis: nam etiam ex modo fides transactionis aestimabitur. Modus autem pro aetate eius, qui transigit, arbitrandus est et valetudine: nam alias cum puero, alias cum iuuene, alias cum sene transigi palam est: constat enim alimenta cum vita finiri. §. 11. Sed et personarum contemplatio habenda est, hoc est, cuius vitae sint hi, quibus alimenta relicta sunt: vtrum frugi vitae hi sint 6, qui alias sufficere sibi possint, an sequioris, qui de alimentis pendeant. In persona eius, a quo alimenta relicta sunt, haec erunt specienda 7: in quibus sunt facultatibus, cuius propositi, cuius opinionis: tunc enim apparebit, numquid circumuenire velit eum, cum quo transigit. §. 12. Qui transigit de alimentis, non videbitur neque de habitatione, neque de vestiario transegisse: cum Diuus Marcus specialiter etiam de istis transigi voluerit. §. 13. Sed et si quis de alimentis transegerit, non habebit necesse etiam de habitatione, vel ceteris inuitus transigere: poterit igitur vel de omnibus simul, vel de quibusdam facere transactionem. §. 14. De calciario quoque arbitrio Praetoris transigendum est. §. 15. Si vni pluribusue fundus ad alimenta fuerit relictus, velintque eum distrahere: necesse est Praetorem de distractione eius, et transactione arbitrari. Sed si pluribus fundus ad alimenta fuerit relictus, et hi inter se transigant: sine Praetoris auctoritate facta transactio rata esse non debet. Idem est et si ager fuerit in alimenta obligatus: nam nec pignus ad hoc datum, inconsulto Praetore poterit liberari. §. 16. Arbitratu Praetoris vel de vniuersis alimentis, vel de parte eorum transigi oportere plus quam manifestum est. §. 17. Si Praetor aditus, citra causae cognitionem, transigi permiserit, transactio nullius erit momenti: Praetori enim ea res quaerenda commissa est, non negligenda, nec donanda. Sed et si non de omnibus inquisierit, quae Oratio mandat: hoc est de causa, de modo, de personis transigentium: dicendum est, quamuis de quibusdam quaesierit, transactionem esse irritam. §. 18. Sed nec mandare ex hac causa iurisdictionem vel Praeses prouinciae, vel Praetor poterit. §. 19. Transactiones alimentorum etiam apud Procuratorem Caesaris fieri possunt: scilicet 8 si a fisco petantur alimenta, secundum quae et apud Praefectos aerarii transigi poterit. §. 20. Si cum lis quidem esset de alimentis, transactum autem de lite fuisset, transactio valere inconsulto Praetore non potest, ne circumueniatur Oratio: fingi enim lites poterunt, vt transactio etiam citra Praetoris fiat auctoritatem. §. 21. Si eidem alimenta, et praeterea legatum praesenti die datum sit, et transactum fuerit citra Praetoris auctoritatem: id, quod datum est, imputabitur prius in legatum, quod praesenti die datum est: superfluum, in alimentariam causam. §. 22. Si quis de alimentis transegerit sine Praetoris auctoritate, id quod datum est, in praeterita alimenta cedet: nec interest, tantum in quantitate sit debita, quantum datum est, an minus, an plus: nam et si minus sit, adhuc tamen id quod

1 Hal. omissis *quid si*, vnice habet *aut quod*. 2 Hal. praefigit *mox*. 3 Ap. Hal. *hoc*, abest. 4 *inquirendum*. 5 *alteruter*. 6 Ap. Hal. loco *hi sint*, adest copula, *et*. 7 *spetianda*. 8 Ap. Hal. *scilicet*, abest.

quod in solutum datum est, in praeterita alimenta imputabitur. Sane si is, qui de alimentis transegit, locupletior factus sit ea solutione: in id quod factus sit locupletior, aequissimum erit in eum dari repetitionem: nec enim debet ex alieno damno esse locuples [1]. §. 23. Si in annos singulos certa quantitas alicui fuerit relicta homini honestioris loci, veluti salarium annuum, vel vsusfructus: transactio et sine Praetore fieri poterit. Ceterum, si vsusfructus modicus alimentorum vice sit relictus, dico transactionem citra Praetorem factam nullius esse momenti. §. 24. Si cui non nummus ad alimenta, sed frumentum, atque oleum, et cetera, quae ad victum necessaria sunt, fuerint relicta: non poterit de his transigere, sine annua, siue menstrua ei relinquantur. Si tamen ita sine Praetore transegerit, vt in vicem eorum nummum quotannis, vel quotmensibus acciperet, et neque diem neque modum permutauit, sed tantum genus: vel ex contrario si pactus fuerit, vt in generibus alimenta acciperet, quae in nummis ei relicta fuissent, vel si vinum pro oleo, vel oleum pro vino, vel quid aliud commutauit: vel [2] locum permutauit, vt quae erant ei Romae alimenta relicta, in municipio, vel in prouincia acciperet, vel contra: vel personam commutauit, vt quod a pluribus erat accepturus, ab vno acciperet: vel alium pro alio debitorem acceperit: haec omnia habent disceptationem Praetoris, et pro vtilitate alimentarii recipienda sunt. §. 25. Si ad habitationem certa quantitas sit annua relicta, et ita sit transactum sine Praetore, vt habitatio praestetur, valet transactio: quia fructus habitationis praestatur, licet ruinae, vel incendio subiecta transactio est. Per contrarium quoque, si pro habitatione, quae erat relicta, placuerit certam quantitatem praestari: transactio rata est et citra Praetorem.

IX. IDEM libro primo Opinionum.

QVI CVM tutoribus suis de sola portione administratae tutelae suae egerat et transegerat, aduersus eosdem tutores ex persona fratris sui, cui heres extiterat, agens, praescriptione factae transactionis non summouetur. §. 1. Transactio, quaecumque sit, de his tantum, de quibus inter conuenientes placuit, interposita creditur. §. 2. Qui per fallaciam coheredis ignorans vniuersa, quae in vero erant, instrumentum transactionis sine Aquiliana stipulatione interposuit, non tam paciscitur, quam decipitur. §. 3. Ei, qui nondum certus ad se querelam contra patris testamentum pertinere, de aliis causis cum aduersariis pacto transegit, tantum in his interpositum pactum nocebit, de quibus inter eos actum esse probatur. His [3] tantum transactio obest, quamuis maior annis vigintiquinque eam interposuit, de quibus actum probatur: nam ea, quorum actiones competere ei postea compertum est, iniquum est peremi pacto, id de quo cogitatum non docetur.

X. IDEM libro primo Responsorum.

DE RE filiorum, quos in potestate non habuit, transigentem patrem minime eis obesse placet.

XI. IDEM libro quarto ad Edictum.

POST REM iudicatam, etiam si prouocatio non est interposita, tamen si negetur iudicatum esse, vel ignorari potest, an iudicatum sit: quia adhuc lis subesse possit, transactio fieri potest.

XII. CELSVS libro tertio [4] Digestorum.

NON EST ferendus, qui generaliter in his [5], quae testamento ei relicta sunt, transegerat, si postea causetur de eo solo cogitasse, quod prima parte testamenti, ac non etiam quod posteriore legatum sit. Si tamen postea codicilli proferuntur, non improbe mihi dicturus videtur, de eo dumtaxat se cogitasse, quo illarum tabularum, quas tunc nouerat, scriptura contineretur.

XIII. AEMILIVS MACER libro primo ad legem vicesimam hereditatium.

NVLLI Procuratorum Principis, inconsulto Principe, transigere licet.

XIV. SCAEVOLA libro secundo Responsorum.

CONTROVERSIA inter legitimum et scriptum heredem orta est, eaque transactione facta, certa lege finita est: quaero, creditores quem conuenire possunt? Respondit, si idem creditores essent, (qui transactionem fecissent) [6]: si alii

1 *locupletior.* 2 *veluti si locum.* 3 *Si quidem in his tantum.* 4 *lib. IV.* 5 *de his* 6 Hal. addit. *id obseruandum esse de aere alieno, quod inter eos conuenisset.*

alii creditores essent, propter incertum successionis, pro parte hereditatis, quam vterque in transactione expresserit, vtilibus conueniendus est [1].

XV. Pavlvs libro primo Sententiarum.

Pacto conuento Aquiliana quidem stipulatio subiici solet: sed consultius est, huic poenalem quoque stipulationem subiungere: quia rescisso forte pacto, poena ex stipulatu peti potest.

XVI. Hermogenianvs libro primo Iuris Epitomarum.

Qvi fidem licitae transactionis rupit, non exceptione tantum summouebitur, sed et poenam, quam si contra placitum fecerit rato manente pacto stipulanti recte promiserat, praestare cogetur.

XVII. Papinianvs libro secundo Quaestionum.

Venditor hereditatis, emtori mandatis actionibus, cum debitore hereditario, qui ignorabat venditam esse hereditatem transegit: si emtor hereditatis hoc debitum ab eo exigere velit, exceptio transacti negotii debitori propter ignorantiam suam accommodanda est. Idem respondendum est et in eo, qui fideicommissam recepit hereditatem, si heres cum ignorante debitore transegit.

LIBER TERTIVS.

Tit. I.

De postvlando.

Vlpianvs libro sexto ad Edictum.

Hvnc titvlvm Praetor proposuit habendae rationis causa, suaeque dignitatis tuendae, et decoris sui [2] causa: ne, sine delectu passim apud se postuletur. §. 1. Ea propter tres fecit ordines: nam quosdam in totum prohibuit postulare: quibusdam vel [3] pro se permisit: quibusdam et pro certis dumtaxat personis et pro se permisit. §. 2. Postulare autem est, desiderium suum vel amici sui, in iure apud eum, qui iurisdictioni praeest, exponere: vel alterius desiderio contradicere. §. 3. Initium autem fecit Praetor ab his, qui in totum prohibentur postulare. In quo Edicto aut pueritiam, aut casum excusauit. Pueritiam, dum minorem annis decem et septem, qui eos non in totum compleuit, prohibet postulare: quia moderatam hanc aetatem ratus est ad procedendum in publicum: qua aetate, aut paulo maiore fertur Nerua filius, et publice de iure responsitasse. Propter casum, surdum, qui prorsus non audit, prohibet apud se postulare: nec enim erat permittendum ei postulare, qui decretum Praetoris exaudire non poterat: quod etiam ipsi erat periculosum futurum, nam, non exaudito decreto Praetoris, quasi non obtemperasset, poena vt contumax plecteretur. §. 4. Ait Praetor, si non habebvnt advocatvm, ego dabo. Nec solum his personis hanc humanitatem Praetor solet exhibere, verum et si quis alius sit, qui certis ex causis, vel ambitione aduersarii, vel metu, patronum non inuenit. §. 5. Secundo loco Edictum proponitur in eos, qui pro aliis ne postulent [4]: in quo Edicto excepit Praetor sexum, et casum: item notauit [5] personas in turpitudine notabiles. Sexum, dum feminas prohibet pro aliis postulare: et ratio quidem prohibendi, ne contra pudicitiam sexui congruentem, alienis causis se immisceant: ne virilibus officiis fungantur mulieres. Origo vero introducta est a Carsania [6] improbissima femina, quae inuerecunde postulans, et Magistratum inquietans, causam dedit Edicto. Casum, dum caecum vtrisque luminibus orbatum Praetor repellit: videlicet quod insignia Magistratus videre, et reuereri non possit. Refert etiam Labeo, Publilium caecum, Asprenatis Nonii patrem auersa sella a Bruto destitutum, cum vellet, postulare. Quamuis autem caecus pro alio postulare non possit, tamen et senatorium ordinem retinet, et iudicandi officio fungetur. Numquid ergo et Magistratus gerere possit? Sed de hoc deliberabimus. Exstat quidem exemplum eius, qui gessit. Appius denique Claudius caecus consiliis publicis in-

1 *expressit, vtilibus actionibus conueniendos esse.* 2 Ap. Hal. *sui*, abest. 3 Ap. Hal. *vel*, abest. 4 *qui prohibentur, ne pro aliis postulent.* 5 Ap. Hal. *notauit*, abest. 6 *Calpurnia.*

intererat, et in Senatu feueriffimam dixit fententiam de Pyrrhi captiuis. Sed melius eft, vt dicamus, retinere quidem iam coeptum 1 Magiftratum poffe, adfpirare autem ad nouum penitus prohiberi: idque multis comprobatur exemplis. §. 6. Remouet autem a poftulando pro aliis et eum, qui corpore fuo muliebria paffus eft. Si quis tamen vi praedonum, vel hoftium ftupratus eft, non debet notari, vt et Pomponius ait. Et qui capitali crimine damnatus eft, non debet pro alio poftulare. Item Senatusconfulto etiam apud iudices pedaneos poftulare prohibetur calumniae publici iudicii 2 damnatus. Et qui operas fuas, vt cum beftiis depugnaret, locauerit. Beftias autem accipere debemus ex feritate magis, quam ex animalis genere: nam quid, fi leo fit, fed manfuetus, vel alia dentata manfueta? ergo qui locauit, folus notatur, fiue depugnauerit, fiue non. Quod fi depugnauerit, cum non locaffet operas fuas, non tenebitur: non enim, qui cum beftiis depugnauit, tenebitur: fed qui operas fuas in hoc locauit. Denique eos, qui virtutis oftendendae caufa hoc faciunt fine mercede, non teneri aiunt veteres: nifi in harena paffi funt fe honorari: eos enim puto notam non euadere. Sed fi quis operas fuas locauerit, vt feras venetur, vel vt depugnaret feram, quae regioni nocet, extra harenam: non eft notatus. His igitur perfonis, quae non virtutis caufa 3 beftiis pugnauerunt, pro fe Praetor permittit allegare, pro alio prohibet. Sed eft aequiffimum, fi tutelam, vel curam huiusmodi perfonae adminiftrent, poftulare eis pro his, quorum curam gerunt, concedi. Qui aduerfus ea feciffe monftretur, et pro aliis interdicta poftulatione repellitur, et pro aeftimatione iudicis extra ordinem pecuniaria poena multabitur 4. §. 7. Vt initio huius tituli diximus, tres ordines Praetor fecit non poftulantium: quorum hic 5 tertius eft, quibus non in totum denegat poftulandi facultatem, fed ne pro omnibus poftularent: quafi minus deliquerint, quam hi, qui fuperioribus capitibus notantur. §. 8. Ait Praetor: QVI LEGE, PLEBIS SCITO, SENATVSCONSVLTO, EDICTO, DECRETO PRINCIPVM, NISI PRO CERTIS PERSONIS, POSTVLARE PROHIBENTVR: HI PRO ALIO, QVAM PRO QVO LICEBIT, IN IVRE APVD ME NE POSTVLENT. Hoc Edicto continentur etiam alii omnes, qui Edicto Praetoris vt infames notantur, qui omnes, nifi pro fe, et certis perfonis, ne poftulent. §. 9. Deinde adiicit Praetor: QVI EX HIS OMNIBVS, QVI SVPRA SCRIPTI SVNT, IN INTEGRVM RESTITVTVS NON ERIT. Eum qui ex his, qui fupra fcripti funt, fic accipe: fi fuerit inter eos, qui tertio Edicto continentur: et; nifi pro certis perfonis, poftulare prohibentur: ceterum, fi ex fuperioribus, difficile in integrum reftitutio impetrabitur. §. 10. De qua autem reftitutione Praetor loquitur, vtrum de ea, quae a Principe vel a Senatu, Pomponius quaerit: et putat, de ea reftitutione fenfum, quam Princeps, vel Senatus indulfit. An autem et Praetor reftituere poffit, quaeritur: et mihi videtur, talia Praetorum decreta non effe feruanda: nifi ficubi ex officio iurisdictionis fuae fubuenerunt: vt in aetate obferuatur, fi quis 6 deceptus fit: ceterisque fpeciebus, quas fub titulo DE IN INTEGRVM RESTITVTIONE exfequemur. Pro qua fententia eft, quod fi quis famofo iudicio condemnatus per in integrum reftitutionem fuerit abfolutus, Pomponius putat, hunc infamia eximi. §. 11. Deinde adiicit Praetor: PRO ALIO NE POSTVLENT: PRAETERQVAM PRO PARENTE, PATRONO, PATRONA, LIBERIS, PARENTIBVSQVE PATRONI PATRONAE: de quibus perfonis fub titulo DE IN IVS VOCANDO plenius diximus. Idem adiicit: LIBERISVE SVIS, FRATRE, SORORE, VXORE, SOCERO, SOCRV, GENERO, NVRV, VITRICO, NOVERCA, PRIVIGNO, PRIVIGNA, PVPILLO, PVPILLA, FVRIOSO, FVRIOSA.

II. GAIVS libro primo ad Edictum prouinciale.

FATVO, fatua: cum iftis quoque perfonis curator detur.

III. VLPIANVS libro fexto ad Edictum.

CVI EORVM A PARENTE, AVT DE 7 MAIORIS PARTIS TVTORVM SEN-

1 *iam acceptum.* 2 *calumniae cauffa publico iudicio.* 3 Hal. inferit *cum.* 4 *multatur.* 5 Ap. Hal. *hic*, abeft. 6 Hal. inferit *minor.* 7 Ap. Hal. *de*, abeft.

SENTENTIA, AVT AB EO, CVIVS DE EA RE IVRISDICTIO FVIT, EA TVTELA CVRATIOVE DATA ERIT. §. 1. Adfinitates non eas accipere debemus, quae quondam fuerunt, fed praefentes. §. 2. Item Pomponius, nurus, et generi appellatione, et foceri, et focrus, et vlteriores, quibus PRO praepofitio folet accedere contineri ait. §. 3. In curatoribus debuiffe eum adiicere: muti 1 ceterorumque, quibus dare folent: id eft,[2] furdo, prodigo, et adolefcenti.

IV. PAVLVS libro quinto ad Edictum.

IDEM, quibus, propter infirmitatem, curatorem Praetor dare folet. 3

V. VLPIANVS libro nono ad Edictum.

ET QVI negotiis fuis aliquo perpetuo morbo fupereffe non poffunt.

VI. IDEM libro fexto ad Edictum.

PVTO autem omnes, qui non fponte, fed neceffario officio funguntur, poffe fine offenfa Edicti poftulare: etiam fi hi fint, qui nonnifi pro fe poftulare poffunt. §. 1. Si quis aduocationem praeftare fuerit prohibitus, fi quidem apud fe, vt folent facere tempore Magiftratus fui, puto eum poftea apud fucceforem eius adeffe poffe.

VII. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

QVOS prohibet Praetor apud fe poftulare, omnimodo prohibet, etiam fi aduerfarius eos patiatur poftulare.

VIII. PAPINIANVS libro fecundo Quaeftionum.

IMPERATOR Titus Antoninus refcripfit, eum, cui aduocationibus in quinquennio interdictum effet, poft quinquennium pro omnibus poftulare non prohiberi. Diuus quoque Hadrianus refcripferat, de exilio reuerfum poftulare poffe, nec adhibetur diftinctio, quo crimine filentium, vel exilium fit irrogatum: ne fcilicet poena tempore determinata, contra fententiae fidem, vlterius porrigatur.

IX. IDEM libro primo Refponforum.

EX EA caufa prohibitus pro alio poftulare, quae infamiam non irrogat, ideoque ius pro omnibus poftulandi non aufert, in ea tantum prouincia pro aliis non recte poftulat, in qua Praefes fuit, qui fententiam dixit: in alia vero non prohibetur, licet eiusdem nominis fit.

X. PAVLVS libro fingulari Regularum 4.

HI, QVI fifci caufas agunt, fuam, vel filiorum, et parentium fuorum, vel pupillorum, quorum tutelas gerunt, caufam et aduerfus fifcum agere non prohibentur. §. 1. Decuriones quoque contra patriam fuam caufas agere prohibentur praeter fuperiores perfonas.

XI. TRYPHONINVS libro quinto Difputationum.

A PRINCIPE noftro refcriptum eft, non prohiberi tutorem adeffe pupillo in negotio, in quo aduocatus contra patrem eius fuiffet. Sed et illud permiffum ab eo eft, agere tutorem pupilli caufa aduerfus fifcum, in qua aduerfus patrem pupilli antea aduocatus fifci fuiffet. §. 1. Qui autem inter infames funt, fequenti titulo explanabitur.

TIT. II.

DE HIS, QVI NOTANTVR INFAMIA.

IVLIANVS libro primo ad Edictum.

PRAETORIS verba dicunt: INFAMIA NOTATVR, QVI AB EXERCITV IGNOMINIAE CAVSA AB IMPERATORE, EOVE, CVI DE EA RE STATVENDI POTESTAS FVERIT, DIMISSVS ERIT. QVI ARTIS LVDICRAE PRONVNCIANDIVE CAVSA IN SCAENAM PRODIERIT. QVI LENOCINIVM FECERIT. QVI IN IVDICIO PVBLICO CALVMNIAE PRAEVARICATIONISVE CAVSA QVID FECISSE IVDICATVS ERIT. QVI FVRTI, VI BONORVM RAPTORVM, INIVRIARVM, DE DOLO MALO ET FRAVDE, SVO NOMINE DAMNATVS PACTVSVE ERIT. QVI PRO SOCIO, TVTELAE, MANDATI, DEPOSITI, SVO NOMINE NON CONTRARIO IVDICIO DAMNATVS ERIT. QVI EAM, QVAE IN POTESTATE EIVS ESSET, GENERO MORTVO, CVM EVM MORTVVM ESSE SCIRET, INTRA ID TEMPVS, QVO ELVGERE 5 VIRVM MORIS EST, ANTEQVAM VIRVM ELVGERET, IN MATRIMONIVM COLLOCAVERIT: EAMVE SCIENS QVIS VXOREM DVXERIT, NON IVSSV EIVS IN

1 *muti* abeft ab Hal. 2 Hal. inferit *muto*. 3 *curator dari folet*. 4 Ap. Hal. *libro fingulari regularum*, abfunt. 5 *lugere*.

IN CVIVS POTESTATE EST: ET QVI EVM, QVEM IN POTESTATE HABERET, EAM, DE QVA SVPRA COMPREHENSVM EST, VXOREM DVCERE PASSVS FVERIT. QVIVE SVO NOMINE NON IVSSV EIVS IN CVIVS POTESTATE ESSET, EIVSVE NOMINE, QVEM QVAMVE IN POTESTATE HABERET, BINA SPONSALIA, BINASVE NVPTIAS IN [1] EODEM TEMPORE CONSTITVTAS HABVERIT.

II. VLPIANVS libro sexto ad Edictum.

QVOD ait Praetor, qui ab exercitu dimissus erit: dimissum accipere debemus, militem caligatum: vel si quis alius vsque ad Centurionem, vel Praefectum cohortis, vel legionis: vel Tribunum siue cohortis, siue aleae vel legionis [2] dimissus est. Hoc amplius Pomponius ait, etiam eum, qui exercitui praeest licet consularibus insignibus vtitur, ignominiae causa ab Imperatore missum hac nota laborare. Ergo et si dux, cum exercitui praeest, dimissus erit, notatur. Et, si Princeps dimiserit et adiecerit ignominiae causa se mittere, vt plerumque facit, non dubitabis [3], et ex [4] Edicto Praetoris eum infamia esse notatum. Non tamen, si citra indignationem Principis successor ei datus est. §. 1. Exercitum autem, non vnam cohortem, neque vnam alam dicimus: sed numeros multos militum: nam exercitui praeesse dicimus eum, qui legionem, vel legiones cum suis auxiliis ab Imperatore commissas administrat. Sed hic etiam eum, qui ab aliquo numero militum missus est, quasi ab exercitu missum sic accipiemus. §. 2. Ignominiae caussa missum [5]: hoc ideo adiectum est, quoniam multa genera sunt missionum. Est honesta, quae emeritis stipendiis, vel ante ab Imperatore indulgetur: et causaria, quae propter valetudinem laboribus militiae soluit: est ignominiosa. Ignominiosa autem missio toties est, quoties is, qui mittit, addit nominatim ignominiae causa se mittere: semper enim debet addere, cur miles mittatur. Sed et si eum exauctorauerit, id est, insignia militaria detraxerit, inter infames efficit, licet non addidisset, ignominiae causa se eum exauctorasse. Est et quartum genus missionis, si quis euitandorum munerum causa militiam subisset: haec autem missio existimationem non laedit, vt est saepissime rescriptum. §. 3. Miles, qui lege Iulia de adulteriis fuerit damnatus, ita infamis est, vt etiam ipsa sententia eum sacramento ignominiae causa soluat. §. 4. Ignominia autem missis neque in Vrbe, neque alibi, vbi Imperator est, morari licet. §. 5. Ait Praetor: QVI (IN) SCAENAM PRODIERIT, infamis est. Scaena est, vt Labeo definit, quae ludorum faciendorum causa quolibet loco, vbi quis consistat, moueaturque spectaculum sui praebiturus, posita sit in publico, priuatoue, vel in vico: quo tamen loco passim homines spectaculi causa admittantur. Eos enim, qui quaestus causa in certamina descendunt, et omnes propter praemium in scaenam prodeuntes, famosos esse Pegasus et Nerua filius responderunt.

III. GAIVS libro primo [6] ad Edictum prouinciale.

QVI AVTEM operas suas locauit, vt prodiret artis ludicrae causa, neque prodit, non notatur: quia non est ea res adeo turpis, vt etiam consilium puniri debeat.

IV. VLPIANVS libro sexto ad Edictum:

ATHLETAS autem Sabinus et Cassius responderunt omnino artem ludicram non facere: virtutis enim gratia hoc facere. Et generaliter ita omnes opinantur, et vtile videtur: vt neque thumelici, neque existici, neque agitatores, nec qui aquam equis spargunt, ceteraque eorum ministeria, qui certaminibus sacris deseruiunt, ignominiosi habeantur. §. 1. Designatores autem, quos Graeci βραβευτὰς appellant, artem ludicram non facere Celsus probat: quia ministerium, non artem ludicram exerceant. Et sane locus iste hodie a Principe non pro modico beneficio datur. §. 2. Ait Praetor qui lenocinium fecerit. Lenocinium facit, qui quaestuaria mancipia habuerit: sed et qui in liberis hunc quaestum exercet, in eadem causa est. Siue autem principaliter hoc negotium gerat, siue alterius negotiationis accessione vtatur: vtputa si caupo fuit, vel stabularius, et mancipia talia habuit ministrantia, et oc-

ca-

1 Ap. Hal. *in*, abest. 2 Ap. Hal. haec *vel Tribunum siue cohortis siue legionis*, absunt. 3 *dubitabitur*. 4 ap. Hal. *ex*, abest, supplet autem *hoc*. 5 Ap. Hal: *missum* abest. 6 *lib. III.*

casione ministerii quaestum facientia: siue balneator fuerit, velut in quibusdam prouinciis fit, in balineis ad custodienda vestimenta conducta habent [1] mancipia: hoc genus obseruantia in officina, lenocinii poena tenebitur. §. 3. Pomponius, et eum, qui in seruitute peculiaria mancipia prostituta habuit, notari post libertatem ait. §. 4. Calumniator ita demum notatur, si fuerit calumniae causae damnatus: neque enim sufficit calumniatum. Item praeuaricator. Praeuaricator autem est, quasi varicator, qui diuersam partem adiuuat, prodita causa sua: quod nomen Labeo a varia certatione tractum ait: nam qui praeuaricatur, ex vtraque parte constitit: quinimmo ex aduersa. §. 5. Item si qui furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo malo, suo nomine damnatus, pactusue erit, simili modo infames sunt.

V. Pavlvs libro quinto ad Edictum.

Qvoniam intelligitur confiteri crimen, qui paciscitur.

VI. Vlpianvs libro sexto ad Edictum.

Fvrti accipe siue manifesti, siue nec manifesti. §. 1. Sed si furti, vel aliis famosis actionibus quis condemnatus prouocauit, pendente iudicio nondum inter famosos habetur: si autem omnia tempora prouocationis lapsa sunt, retro infamis est: quamuis, si iniusta appellatio eius visa sit, hodie notari puto, non retro notatur [2]. §. 2. Si quis alieno nomine condemnatus fuerit non laborat infamia: et ideo nec procurator meus [3] vel defensor, vel tutor, vel curator, vel heres, furti, vel ex alia simili specie condemnatus, infamia notabuntur: nec ergo, si ab initio per procuratorem causa agitata est. §. 3. Pactvsqve, inquit, erit. Pactus sit accipimus si cum pretio quantocumque pactus est: alioquin et qui precibus impetrauit, ne secum ageretur, erit notatus: nec erit veniae vlla ratio: quod est inhumanum. Qui iussu Praetoris pretio dato pactus est, non notatur. §. 4. Sed et si iureiurando delato iurauerit quis, non deliquisse, non erit notatus: nam quodammodo innocentiam suam iureiurando adprobauit. §. 5. Mandati condemnatus [4]: Verbis Edicto notatur non solum qui mandatum suscepit, sed et is, qui fidem quam aduersarius secutus est, non praestat: vtputa, fideiussi pro te, et solui, mandati te si condemnauero, famosum facio. §. 6. Illud plane addendum est, quod interdum et heres suo nomine damnatur, et ideo infamis fit si in deposito vel in mandato male versatus sit. Non tamen in tutela, vel pro socio heres suo nomine damnari potest: quia heres neque in tutelam, neque in societatem succedit, sed tantum in aes alienum defuncti. §. 7. Contrario iudicio damnatus non erit infamis. Nec immerito: nam in contrariis non de perfidia agitur, sed de calculo, qui fere iudicio solet dirimi.

VII. Pavlvs libro quinto ad Edictum.

In actionibvs, quae ex contractu proficiscuntur, licet famosae sint, et damnati notantur, attamen pactus non notatur: merito, quoniam ex his causis non tam turpis est pactio, quam superioribus.

VIII. Vlpianvs libro sexto ad Edictum.

Genero, inquit, mortvo. Merito adiecit Praetor, cvm evm mortvvm esse sciret, ne ignorantia puniatur: sed cum tempus luctus continuum est, merito et ignoranti cedit ex die mortis mariti: et ideo si post legitimum tempus cognouit, Labeo ait, ipsa die et sumere eam lugubria et deponere.

IX. Pavlvs libro quinto ad Edictum.

Vxores viri lugere non compellentur. §. 1. Sponsi nullus luctus est.

X. Idem libro octauo ad Edictum.

Solet a Principe impetrari, vt intra legitimum tempus mulieri nubere liceat. §. 1. Quae virum eluget, intra id tempus sponsam fuisse non nocet.

XI. Vlpianvs libro sexto ad Edictum.

Liberorvm autem et parentium luctus impedimento nuptiis non est. §. 1. Et si talis sit maritus, quem more maiorum lugeri non oportet, non posse eam nuptum intra legitimum tempus collocari: Praetor enim ad id tempus se retulit, quo vir elugeretur, qui solet elu-

1 *habeat*, verbis: *velut in quibusdam prouinciis fit*, parenthesi inclusis. 2 Ap. Hal. *notatur*, abest. 3 Ap. Hal. *meus*, abest. 4 Ap. Hal. *condemnatus*, abest.

elugeri propter turbationem sanguinis. §. 2.[1] Pomponius eam, quae intra legitimum tempus partum ediderit, putat statim posse nuptiis se collocare: quod verum puto. §. 3. Non solent autem lugeri, vt Neratius ait, hostes, vel perduellionis damnati: nec suspendiosi, nec qui manus sibi intulerunt, non taedio vitae, sed mala conscientia. Si quis ergo, post huiusmodi exitum mariti, nuptum se collocauerit, infamia notabitur. §. 4. Notatur etiam, qui eam duxit, sed si sciens: ignorantia enim excusatur non iuris, sed facti. Excusatur, qui iussu eius, in cuius potestate erat, duxerit: et ipse, qui passus est ducere, notatur. Vtrumque recte: nam et qui obtemperauit, venia dignus est: et qui passus est ducere, notari ignominia.

XII. PAVLVS libro quinto ad Edictum.

QVI IVSSV patris duxit, quamuis liberatus potestate patria eam retinuit, non notatur.

XIII. VLPIANVS libro sexto ad Edictum.

QVID ergo si non ducere sit passus, sed posteaquam duxit, ratum habuerit? vt puta, initio ignorauit talem esse, postea scit: non notabitur. Praetor enim ad initium nuptiarum se rettulit. §. 1. Si quis alieno nomine bina sponsalia constituerit, non notatur: nisi eius nomine constituat, quem quamue in potestate haberet. Certe qui filium, vel filiam constituere patitur, quodammodo ipse videtur constituisse. §. 2. Quod ait Praetor, EODEM TEMPORE: non initia sponsaliorum eodem tempore factorum accipiendum est, sed si in id tempus concurrant. §. 3. Item, si alteri sponsa, alteri nupta sit: ex sententia Edicti, punitur. §. 4. Cum autem factum notetur, etiamsi cum ea quis nuptias[2] vel sponsalia constituat, quam vxorem ducere vel non potest, vel fas non est: erit notatus. §. 5. Ex compromisso arbiter infamiam non facit: quia non per omnia sententia est. §. 6. Quantum ad infamiam pertinet, multum interest in causa, quae agebatur, causa cognita aliquid pronuntiatum sit, an quaedam extrinsecus sunt elocuta, nam ex his infamia non irrogatur. §. 7: Poena grauior vltra legem imposita existimationem conseruat: vt et constitutum est, et responsum: vtputa, si eum qui parte bonorum multari debuit, Praeses relegauerit, dicendum erit duriori sententia cum eo transactum de existimatione eius: idcircoque non esse infamem. Sed si in causa furti nec manifesti in quadruplum iudex condemnauit, oneratum quidem reum poena aucta, nam ex furto non manifesto in duplum conueniri debuit: verum hanc rem existimationem ei non conseruasse, quamuis, si in poena non pecuniaria eum onerasset, transactum cum eo videtur. §. 8. Crimen stellionatus infamiam irrogat damnato, quamuis publicum non est iudicium.

XIV. PAVLVS libro quinto ad Edictum.

SERVVS, cuius nomine noxale iudicium dominus acceperit, deinde eundem liberum et heredem instituerit, ex eodem iudicio damnatus, non est famosus, quia non suo nomine condemnatur: quippe cum initio lis in eum contestata non sit.

XV. VLPIANVS libro octauo ad Edictum.

NOTATVR, quae per calumniam ventris nomine in possessionem missa est, dum se adseuerat praegnantem.

XVI. PAVLVS libro octauo ad Edictum,

CVM NON praegnans esset, vel ex alio concepisset.

XVII. VLPIANVS libro octauo ad Edictum.

DEBVIT enim coerceri, quae Praetorem decepit. Sed ea notatur, quae, cum suae potestatis esset, hoc facit.

XVIII. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

EA, QVAE falsa existimatione decepta est, non potest videri per calumniam in possessione fuisse.

XIX. VLPIANVS libro octauo ad Edictum.

NON ALIA autem notatur, quam ea, de qua pronuntiatum est, calumniae causa eam fuisse in possessionem missam. Idque et in patre erit seruandum, qui calumniae causa passus est filiam, quam in potestate habebat, in possessionem ventris nomine mitti.

XX. PAPINIANVS libro primo Responsorum.

OB HAEC verba sententiae Praesidis prouinciae, callido commento videris accusationis instigator fuisse: pudor potius oneratur, quam ignominia videtur i-

1 Hal. praefigit *Vnde.* 2 Hal. inserit *faciat.*

irrogari: non enim, qui exhortatur, mandatoris opera fungitur.

XXI. PAVLVS libro secundo Responsorum.

LVCIVS TITIVS crimen intendit Gaio Seio, quasi iniuriam passus, atque in eam rem testationem apud Praefectum Praetorio recitauit: Praefectus, fide non habita testationis, nullam iniuriam Lucium Titium passum esse a Gaio Seio, pronuntiauit. Quaero, an testes, quorum testimonium reprobatum est, quasi ex falso testimonio, inter infames habentur? Paulus respondit, nihil proponi, cur hi, de quibus quaeritur, infamium loco haberi debeant: cum non oportet ex sententia, siue iusta, siue iniusta, pro alio habita alium praegrauari.

XXII. MARCELLVS libro secundo Publicorum.

ICTVS fustium infamiam non importat, sed causa, propter quam id pati meruit: si ea fuit, quae infamiam damnato irrogat. In ceteris quoque generibus poenarum eadem forma statuta est.

XXIII. VLPIANVS libro octauo ad Edictum.

PARENTES, et liberi vtriusque sexus, nec non et ceteri adgnati vel cognati, secundum pietatis rationem, et animi sui patientiam, prout quisque voluerit, lugendi sunt: qui autem eos non eluxit, non notatur infamia.

XXIV. IDEM libro sexto ad Edictum. 1

IMPERATOR Seuerus rescripsit, non offuisse mulieris famae eius quaestum in seruitute factum.

XXV. PAPINIANVS libro secundo Quaestionum.

EXHEREDATVM quoque filium luctum habere patris memoriae placuit. Idemque et in matre iuris est, cuius hereditas ad filium non pertinet. §. 1. Si quis in bello ceciderit, et si corpus eius non compareat, lugebitur.

TIT. III.

DE PROCVRATORIBVS ET DEFENSORIBVS.

VLPIANVS libro nono ad Edictum.

PROCVRATOR est, qui aliena negotia mandatu domini administrat. §. 1. Procurator autem vel omnium rerum, vel vnius rei esse potest, constitutus vel coram, vel per nuntium, vel per epistolam: quamuis quidam, vt Pomponius libro vicesimo quarto scribit, non putent vnius rei mandatum suscipientem, procuratorem esse: sicuti ne is quidem, qui rem perferendam, vel epistolam, vel nuntium perferendum suscepit, proprie procurator appellatur: sed verius est, eum quoque procuratorem esse, qui ad vnam rem datus sit. §. 2. Vsus autem procuratoris perquam necessarius est: vt qui rebus suis ipsi superesse vel nolunt, vel non possunt, 2 per alios possint vel agere, vel conueniri. §. 3. Dari autem procurator et absens potest.

II. PAVLVS libro octauo ad Edictum.

DVMMODO certus sit, qui datus intelligetur: et is si ratum habuerit. §. 1. Furiosus non est habendus absentis loco: quia in eo animus deest, vt ratum habere non possit.

III. VLPIANVS libro nono ad Edictum.

IDEM et ad litem futuram, et in diem, et sub conditione, et vsque ad diem dari potest.

IV. PAVLVS libro octauo ad Edictum.

ET IN perpetuum.

V. VLPIANVS libro septimo ad Edictum.

PRAESENS habetur, et qui in hortis est.

VI. PAVLVS libro sexto ad Edictum.

ET QVI in foro, et qui in Vrbe, et in continentibus aedificiis.

VII. VLPIANVS libro septimo ad Edictum.

ET IDEO procurator eius praesenti esse videtur.

VIII. IDEM libro octauo ad Edictum.

FILIVSFAMILIAS et ad agendum dare procuratorem potest, si quae sit actio, qua ipse experiri potest: non solum si castrense peculium habeat, sed et quiuis filiusfamilias: vtputa iniuriam passus, dabit 3 ad iniuriarum actionem: si forte neque pater praesens sit, nec patris procurator velit experiri: et erit iure ab ipso filiofamilias procurator datus. Hoc amplius Iulianus scribit: et si filiofamilias patri per filium eius in eadem potestate manentem fiat iniuria, ne-

1 Ap. Hal. *lib. VI. ad Edictum*, absunt. 2 Hal. praefigit *saltem.* 3 *Sed et vim aut (puta) iniuriam passus procuratorem dabit.*

neque auus praesens sit, posse patrem procuratorem dare ad vindicendam iniuriam, quam nepos absentis passus est. Ad defendendum quoque poterit filiusfamilias procuratorem dare. Sed et filiafamilias poterit dare procuratorem ad iniuriarum actionem. Nam quod ad dotis exactionem cum patre dat procuratorem, superuacuum esse Valerius Seuerus scribit: cum sufficiat, patrem dare ex filiae voluntate. Sed puto, si forte pater absens sit, vel suspectae vitae, quo casu solet filiae competere de dote actio, posse eam procuratorem dare. Ipse quoque filius procurator dari poterit et ad agendum et defendendum. §. 1. Inuitus procurator non solet dari. Inuitum accipere debemus, non eum tantum, qui contradicit, verum eum quoque, qui consensisse non probatur. §. 2. Veterani procuratores fieri possunt. Milites autem nec si velit aduersarius procuratores dari possunt: nisi hoc tempore litis contestatae quocumque casu praetermissum est: excepto eo, qui in rem suam procurator datus est: vel qui communem causam omnis sui numeri persequatur, vel suscipit: quibus talis procuratio concessa est. §. 3. PROCVRATOREM AD LITEM SVSCIPIENDAM DATVM, PRO QVO CONSENTIENTE DOMINVS IVDICATVM SOLVI EXPOSVIT, Praetor ait, IVDICIVM ACCIPERE COGAM. Verum ex causa non debebit compelli: vtputa, inimicitiae capitales interuenerunt inter ipsum procuratorem, et dominum: scribit Iulianus debere in procuratorem denegari actionem. Item si dignitas accesserit procuratori, vel Reipublicae causa afuturus sit.

IX. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

AVT SI valetudinem, aut si necessariam peregrinationem alleget.

X. VLPIANVS libro octauo ad Edictum.

VEL HEREDITAS superueniens eum occupet, vel ex alia iusta causa. Hoc amplius, et si habeat praesentem dominum, non debere compelli procuratorem.

XI. PAVLVS libro octauo ad Edictum.

SI TAMEN dominus cogi possit.

XII. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

SED ETIAM ex his causis dicitur aliquando cogendum procuratorem iudicium accipere: veluti si dominus praesens non sit, et actor adfirmet, tractu temporis futurum, vt res pereat.

XIII. VLPIANVS libro octauo ad Edictum.

SED HAEC neque passim admittenda sunt, neque districte deneganda: sed a Praetore, causa cognita, temperanda.

XIV. PAVLVS libro octauo ad Edictum.

SI POST datum procuratorem capitales inimicitiae intercesserunt, non cogendum accipere iudicium, nec stipulationem ob rem non defensam committi: quoniam noua causa sit.

XV. VLPIANVS libro octauo ad Edictum.

SI DEFVNCTVS sit dominus ante litem contestatam, iudicatum solui stipulatione pro suo procuratore data, procurator compellendus est ad iudicium accipiendum: ita tamen, si hoc dominus sciente procuratore, et non contradicente, fecit: quod si aliter actum est, inscium quidem procuratorem teneri, satis inciuile est. Committitur autem ob rem non defensam stipulationis clausula. §. 1. Qui ad communi diuidundo iudicium datus est ad [1] agendum, item et ad defendendum videbitur datus, duplici cautela interponenda.

XVI. PAVLVS libro octauo ad Edictum.

ANTE litem contestatam libera potestas est vel mutandi procuratoris, vel ipsi domino iudicium accipiendi.

XVII. VLPIANVS libro nono ad Edictum.

POST litem autem contestatam reus, qui procuratorem dedit, mutare quidem eum, vel in se litem transferre a viuo procuratore, vel in ciuitate manente, potest: causa tamen prius cognita. §. 1. Non solum autem ipsi, qui dedit procuratorem, hoc permittitur: sed etiam heredi eius, et ceteris successoribus. §. 2. In causae autem cognitione non solum haec versantur, quae supra diximus, in procuratore non compellendo suscipere iudicium: verum et aetas.

XVIII. MODESTINVS libro decimo Pandectarum.

AVT religionis beneficium.

XIX. VLPIANVS libro nono ad Edictum.

IDEM

1 Ap. Hal. *ad*, abest,

ITEM si suspectus sit procurator: aut in vinculis, aut in hostium, praedonumue potestate.

XX. PAVLVS libro octauo ad Edictum.

VEL IVDICIO publico priuatoue, vel valetudine, vel maiore re sua distringatur.

XXI. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

VEL EXILIO: vel si latitet, vel inimicus postea fiat.

XXII. PAVLVS libro octauo ad Edictum.

AVT ADFINITATE aliqua aduersario iungatur: vel heres ei existat.

XXIII. VLPIANVS libro nono ad Edictum.

AVT LONGA peregrinatio et aliae similes caufae impedimento [1] sint.

XXIV. PAVLVS libro octauo ad Edictum.

MVTARI debebit: vel ipso procuratore postulante.

XXV. VLPIANVS libro nono ad Edictum.

QVAE omnia non solum ex parte rei, sed etiam in persona actoris obseruabuntur. Sed si aduersarius, vel ipse procurator dicat, dominum mentiri: apud Praetorem haec finiri oportet: nec ferendus est procurator, qui sibi adserit procurationem: nam hoc ipso suspectus est, qui operam suam ingerit inuito: nisi forte purgare magis conuicium, quam procurationem exequi maluit: et hactenus erit audiendus, si dicat se procuratione quidem carere velle, sed si id inlaesa existimatione sua fiat. Ceterum ferendus erit pudorem suum purgans. Plane si dicat, in rem suam se procuratorem datum, et hoc probauerit: non debet carere propria lite. Item si retentione aliqua procurator vti velit, non facile ab eo lis erit transferenda.

XXVI. PAVLVS libro octauo ad Edictum.

NISI dominus ei soluere paratus sit.

XXVII. VLPIANVS libro nono ad Edictum.

IN CAVSAE cognitione etiam hoc versabitur, vt ita demum transferri a procuratore iudicium permittatur, si quis omnia iudicii [2] ab eo transferre paratus sit: ceterum, si velit quaedam transferre, quaedam relinquere, iuste procurator hanc constantiam recusabit. Sed haec ita, si mandato domini procurator egit: ceterum, si mandatum non est: cum neque in iudicium quicquam deduxerit, nec tu ea comprobasti, quae inuito te acta sunt, tibi non praeiudicant: ideoque translatio earum litium non est tibi necessaria, ne alieno facto onereris. Haec autem cognitio procuratoris mutandi, Praetoris est. §. 1. Si ex parte actoris litis translatio fiat, dicimus, committi iudicatum solui stipulationem a reo factam: idque et Neratius probat et Iulianus, et hoc iure vtimur: scilicet si dominus satis accepit. Sed et si procurator satis accepit, et transferatur iudicium in dominum, verius est committi, et ex stipulatu actionem a procuratore in dominum transferri. Sed et si a domino, vel a procuratore in procuratorem iudicium transferatur: non dubitat Marcellus, quin committatur stipulatio: et haec vera sunt. Et licet procuratori commissa sit stipulatio, tamen domino erit danda vtilis ex stipulatu actio, directa penitus tollenda.

XXVIII. IDEM libro primo Disputationum.

SI PROCVRATOR meus iudicatum solui satis acceperit, mihi ex stipulatu actio vtilis est, sicuti iudicati actio mihi indulgetur. Sed et si egit procurator meus ex ea stipulatione me inuito, nihilominus tamen mihi ex stipulatu actio tribuetur: quae res facit, vt procurator meus, ex stipulatu agendo, exceptione debeat repelli: sicuti cum agit iudicati non in rem suam datus, nec ad eam rem procurator factus. Per contrarium autem, si procurator meus iudicatum solui satisdederit, in me ex stipulatu actio non datur. Sed et si defensor meus satisdederit, in me ex stipulatu actio non datur, quia nec iudicati mecum agi potest.

XXIX. IDEM libro nono ad Edictum.

SI ACTOR malit dominum potius conuenire, quam eum, qui in rem suam procurator est: dicendum est, ei licere.

XXX. PAVLVS libro primo Sententiarum.

ACTORIS procurator, non in rem suam datus, propter impensas quas in litem fecit, potest desiderare, vt sibi ex iudicatione satisfiat, si dominus litis soluendo non sit.

XXXI.

1 Hal. inferit *ei*. 2 *iudicio*.

XXXI. VLPIANVS libro nono ad Edictum.

SI QVIS, cum procuratorio nomine condemnatus esset, heres extiterit domino litis: iudicati actionem non recte recusabit: hoc si ex asse. Sin autem ex parte heres extiterit, et totum soluerit, siquidem ei mandatum est hoc quoque, vt soluat, mandati actionem aduersus coheredes habebit: si non sit mandatum, negotiorum gestorum actio datur. Quod est, et si heres procurator non extiterit, et soluerit. §. 1. Vnius litis plurium personarum plures dari procuratores, non est prohibitum. §. 2. Iulianus ait, eum, qui dedit diuersis temporibus procuratores duos, posteriorem dando priorem prohibuisse videri.

XXXII. PAVLVS libro octauo ad Edictum.

PLVRIBVS procuratoribus in solidum simul datis, occupantis melior conditio erit: vt posterior non sit in eo, quod prior petit, procurator.

XXXIII. VLPIANVS libro nono ad Edictum.

SERVVM quoque et filiumfamilias procuratorem posse habere aiunt: et quantum ad filiumfamilias, verum est: in seruo, subsistimus. Et negotia quidem peculiaria serui posse gerere aliquem, et hoc casu procuratorem eius esse, admittimus: quod et Labeoni videtur: actionem autem intendere vetamus. §. 1. Eum vero, qui de statu suo litigat, procuratorem habere posse, non dubitamus, non solum in administratione rerum, sed etiam in actionibus, quae ei, vel aduersus eum competant: ex possessione siue seruitutis, siue libertatis de suo statu litigat. Ex contrario quoque eum procuratorem dari posse, manifestum est. §. 2. Publice vtile est, absentes a quibuscumque defendi: nam et in capitalibus iudiciis defensio datur. Vbicumque itaque absens quis damnari potest, ibi quemuis verba pro eo facientem et innocentiam excusantem audiri aequum est, et ordinarium admittere: quod ex rescripto Imperatoris nostri apparet. §. 3. Ait Praetor: CVIVS NOMINE QVIS ACTIONEM DARI SIBI POSTVLABIT, IS EVM VIRI BONI ARBITRATV DEFENDAT: ET EI, QVO NOMINE AGET, ID RATVM HABERE EVM, AD QVEM EA RES PERTINET, BONI VIRI ARBITRATV SATISDET. §. 4. Aequum Praetori visum est, eum, qui alicuius nomine procurator experitur, eundem etiam defensionem suscipere. §. 5. Si quis in rem suam procurator interueniat: adhuc erit dicendum, debere eum defendere: nisi forte ex necessitate fuerit factus.

XXXIV. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

SI QVIS in rem suam procuratorio nomine agit, veluti emtor hereditatis: an debeat inuicem venditorem defendere? et placet, si bona fide, et non in fraudem eorum, qui inuicem agere vellent, gestum sit negotium, non oportere eum inuicem defendere.

XXXV. VLPIANVS libro nono ad Edictum.

SED ET hae personae procuratorem debebunt defendere, quibus sine mandatu agere licet: vtputa liberi, licet sint in potestate. Item parentes, et fratres, et adfines, et liberti. §. 1. Patronus libertum et per procuratorem, vt ingratum, accusare potest: et libertus per procuratorem respondere. §. 2. Non solum autem si actio postuletur a procuratore: sed et praeiudicium, vel interdictum: vel si stipulatione legatorum vel damni infecti velit caueri: debebit absentem defendere in competenti tribunali, et eadem prouincia. Ceterum cogi eum etiam in prouincia de Roma abire, vel e contrario: vel a prouincia in aliam prouinciam, et defendere: durum est. §. 3. Defendere autem est, id facere, quod dominus in litem faceret, et cauere idonee: nec debebit durior conditio procuratoris fieri, quam est domini: praeterquam in satisdando. Praeter satisdationem procurator ita defendere videtur, si iudicium accipiat. Vnde quaesitum est apud Iulianum, an compellatur, an vero sufficiat, ob rem non defensam, stipulationem committi: ei Iulianus scribit libro tertio Digestorum, compellendum accipere iudicium: nisi et agendum causa cognita recusauerit, vel ex iusta causa remotus fuerit. Defendere videtur procurator, et si in possessionem venire patiatur, cum quis damni infecti satis, vel legatorum desideret.

XXXVI. PAVLVS libro octauo ad Edictum.

VEL IN operis noui nuntiatione. Sed et si seruum ex causa noxali patiatur duci, defendere videtur. Ita tamen, vt in his omnibus, ratam rem dominum habiturum caueat.

XXXVII.

XXXVII. Vlpianvs libro nono ad Edictum.

Omnivm autem actionum nomine debet defendere, etiam earum, quae in heredem non dantur. §. 1. Vnde est quaesitum, si aduersarius plures intendat actiones, et in singulas singuli existant defensores [1] suscipere parati[2], videri eum recte defendi Iulianus ait: quo iure nos vti Pomponius scribit.

XXXVIII. Idem libro quadragesimo [3] ad Edictum.

Non tamen eo vsque procedendum erit: vt, si decem millia petantur, et exstant duo defensores parati in quina defendere, audiantur.

XXXIX. Idem libro nono [4] ad Edictum.

Non solvm autem in actionibus, et interdictis, et in stipulationibus debet dominum defendere, verum in interrogationibus quoque, vt in iure interrogatus ex omnibus causis respondeat, ex quibus dominus. An igitur heres sit absens, respondere debebit: et si responderit vel tacuerit, tenebitur. §. 1. Qui alieno nomine agit quamcumque actionem, id ratum habiturum eum, ad quem ea res pertinebit, cauere debet. Sed interdum, licet suo nomine procurator experiatur, tamen de rato debebit cauere, vt Pomponius libro vicesimo quarto scribit: vtputa iusiurandum procuratori rettulit, iurauit absenti dari oportere: agit hoc iudicio suo nomine propter suum iusiurandum: neque enim haec actio domino competere potuit: sed debebit de rato cauere. Sed et si procuratori constitutum est, et ex ea causa agat: dubitandum non est, quin locus sit de rato cautioni: idque Pomponius scribit. §. 2. Quaeritur apud Iulianum, vtrum dominum solum ratam rem habere debet satisdare, an etiam ceteros creditores: et ait, dumtaxat de domino cauendum: nec illis verbis, ad qvem ea res pertinet, creditores contineri: nam nec ipsi domino haec incumbebat cautio. §. 3. Si de dote agat pater, cauere debet ratam rem filiam habituram: sed et defendere eam debet, vt et Marcellus scribit. §. 4. Si pater filii nomine iniuriarum agat: cum duae sint actiones, vna patris, altera filii, cessat de rato cautio. §. 5. Si status controuersiam cui faciat procurator: siue ex seruitute in libertatem aduersus eum quis litiget, siue ipse ex libertate in seruitutem petat: debet cauere ratam rem dominum habiturum: et ita Edicto scriptum est, vt ex vtroque latere quasi actor habeatur. §. 6. Est et casus, quo quis eiusdem actionis nomine, et de rato caueat, et iudicatum solui: vt puta, postulata est cognitio de in integrum restitutione, cum minor circumscriptus in venditione diceretur: alterius procurator existit: debet cauere hic procurator et ratam rem dominum habiturum: ne forte dominus reuersus velit quid petere: item, iudicatum solui: vt, si quid forte propter hanc restitutionem in integrum praestari adolescenti debeat, hoc praestetur; et haec ita Pomponius libro vicesimo quinto ad Edictum scribit. §. 7. Item ait, si suspectus tutor postuletur, defensorem eius oportere etiam de rato cauere: ne reuersus ille velit retractare quod actum est. Sed non facile per procuratorem quis suspectus accusabitur [5]: quoniam famae causa est: nisi constet ei a tutore mandatum nominatim: aut si, etiam absente tutore, quasi non defenderetur, Praetor erat cogniturus.

XL. Idem libro nono ad Edictum.

Pomponivs scribit, non omnes actiones per procuratorem posse quem instituere. Denique vt liberi, qui in potestate absentis dicuntur, ducantur, interdictum non posse desiderare ait: nisi, vt Iulianus ait, causa cognita: id est, si et nominatim ei mandatum sit, et pater valetudine vel alia iusta causa impediatur. §. 1. Si stipuletur procurator damni infecti, vel legatorum: debebit de rato cauere. §. 2. Sed et is, qui quasi defensor, in rem actione conuenitur, praeter solitam satisdationem iudicatum solui, etiam de rato debet cauere. Quid enim, si in hoc iudicio rem meam esse pronuntietur: reuersus ille, cuius defensor extiterat, velit fundum vindicare: nonne ratum non videbitur habere, quod iudicatum est? denique si verus procurator extitisset, vel ipse praesens causam suam egisset, et victus esset, si a me vindicaret, exceptione rei iudicatae summoueretur? et ita Iulianus libro quinquagesimo Digestorum scribit: nam tum iudicatur rem meam esse, simul iudicatur illius non esse. §. 3. Ratihabitionis autem satisdatio ante litis con-

1 *defensionem.* 2 Hal. hic inserit: *an absens defendi videatur et videri* etc. 3 *lib. IV.* 4 *lib. XIII.* 5 *excusabitur.*

contestationem a procuratore exigitur: ceterum, semel lite contestata, non compelletur ad cautionem. §. 4. In his autem personis, in quibus mandatum non exigimus, dicendum est, si forte euidens sit contra voluntatem eos experiri eorum, pro quibus interueniunt, debere eos repelli. Ergo non exigimus, vt habeant voluntatem, vel mandatum, sed ne contraria voluntas probetur: quamuis de rato offerant cautionem [1]

XLI. PAVLVS libro nono ad Edictum.

FEMINAS [2] pro parentibus agere interdum permittetur causa cognita: si forte parentes morbus, aut aetas impediat: nec quemquam, qui agat, habeant.

XLII. IDEM libro octauo ad Edictum.

LICET in popularibus actionibus procurator dari non possit, tamen dictum est, merito eum, qui de via publica agit, et priuato damno ex prohibitione adficitur, quasi priuatae actionis dare posse procuratorem. Multo magis dabit ad sepulchri violati actionem is, ad quem ea res pertinet. §. 1. Ad actionem iniuriarum ex lege Cornelia procurator dari potest: nam et si pro publica vtilitate exercetur, priuata tamen est. §. 2. Ea obligatio, quae inter dominum et procuratorem consistere solet, mandati actionem parit: aliquando tamen non contrahitur obligatio mandati: sicut euenit, cum in rem suam procuratorem praestamus, eoque nomine iudicatum solui promittimus: nam si ex ea promissione aliquid praestiterimus, non mandati, sed ex vendito, si hereditatem vendidimus, vel ex pristina causa mandati agere debemus: vt fit, cum fideiussor reum procuratorem dedit. §. 3. Is cui hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto restituta est, heredem iure dabit procuratorem. §. 4. Sed et dominum pignoris creditor recte dabit procuratorem ad Seruianam. §. 5. Porro, si vni ex reis credendi constitutum sit, isque alium in constitutam pecuniam det: non negabimus posse dare. Sed et ex duobus reis promittendi, alter alterum ad defendendum procuratorem dabit. §. 6. Si plures heredes sint, et familiae herciscundae, aut communi diuidundo agatur, pluribus eundem procuratorem non est permittendum dare: quoniam res expediri non potest circa adiudicationes, et condemnationes: plane permittendum dare, si vni coheredi plures heredes existant. §. 7. Reo latitante post litem contestatam, ita demum fideiussores eum defendere videbuntur, si vel vnus ex his eum pro solido defendat, vel omnes, vel qui ex his vnum dederint, in quem iudicium transferetur.

XLIII. IDEM libro nono ad Edictum.

MVTVS et surdus per eum modum, qui procedere potest, procuratorem dare non prohibetur: forsitan et ipsi dantur: non quidem ad agendum, sed ad administrandum. §. 1. Cum quaeretur, an alicui procuratorem habere liceat, inspiciendum erit, an non prohibeatur procuratorem dare: quia hoc Edictum prohibitorium est. §. 2. In popularibus actionibus, vbi quis quasi vnus ex populo agit, defensionem vt procurator praestare cogendus non est. §. 3. Is, qui curatorem alicui praesenti petat, non aliter audietur, nisi adulto consentiente: quod si absenti: ratam rem eum habiturum, necesse habet dare. §. 4. Poena non defendentis procuratoris haec est, vt denegetur ei actio. §. 5. Si procurator agat, et praesens sit absentis seruus: Atilicinus ait seruo cauendum, non procuratori. §. 6. Qui non cogitur defendere absentem, tamen si iudicatum solui satisdedit, defendendi absentis gratia: cogendum procuratorem [3] iudicium accipere, ne decipiatur is, qui satis accepit: nam eos, qui non coguntur rem defendere, post satisdationem cogi, Labeo, causa cognita, temperandum: et si captio actoris sit propter temporis tractum, iudicium eum accipere cogendum: quod si aut adfinitas diremta sit, aut inimicitiae intercesserint, aut bona absentis possideri coeperint.

XLIV. VLPIANVS libro septimo Disputationum.

VEL SI longinquo sit afuturus, vel alia iusta causa interuenerit.

XLV. PAVLVS libro nono ad Edictum.

NON COGENDVM. Sabinus autem nullas Praetoris partes esse ad compellendum defendere, sed ex stipulatu ob rem non defensam agi posse, ac si iustas causas [4] habeat, cur iudicium accipere nolit, fideiussores non teneri: quia vir bonus arbitraturus non fuerit, vt qui iustam excusationem adferret, defendere cogere-

1 *actionem*. 2 *foeminis*. 3 Hal. *cogendus iudicium accipere, τῷ procuratorem* neglecto. 4 Hal. *posse. Ad si iustam caussam*.

retur. Sed et si satis non dedit, sed repromittenti ei creditum est: idem statuendum est. §. 1. Qui ita de publico agunt, vt et priuatum commodum defendant, causa cognita, permittuntur procuratorem dare: et postea alius agens exceptione repelletur. §. 2. Si procuratori opus nouum nuntiatum sit, isque interdicto vtatur, NE EI VIS FIAT AEDIFICANTI: defensoris partes eum sustinere, nec compelli cauere ratam rem dominum habiturum Iulianus ait. Et si satisdederit, non animaduerto, inquit Iulianus, quo casu stipulatio committatur.

XLVI. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

QVI PROPRIO nomine iudicium accepisset, si vellet procuratorem dare, in quem actor transferat iudicium: audiri debet sollemniterque pro iudicatum solui satisdatione cauere. §. 1. Ei, qui defendit eum, cuius nomine ipse non agat, liberum est vel in vnam rem defendere. §. 2. Qui alium defendit, satisdare cogitur. Nemo enim alienae litis idoneus defensor sine satisdatione intelligitur. §. 3. Item quaeritur, si iudicium acceperat defensor, et actor in integrum restitutus sit, an cogendus sit restitutorium iudicium accipere, et magis placet cogendum. §. 4. Procurator, vt in ceteris quoque [1] negotiis gerendis, ita et in litibus ex bona fide rationem reddere debet. Itaque quod ex lite consecutus erit, siue principaliter ipsius rei nomine, siue extrinsecus ob eam rem: debet mandati iudicio restituere: vsque adeo, vt et si per errorem, aut iniuriam iudicis non debitum consecutus fuerit: id quoque reddere debeat. §. 5. Item contra, quod ob rem iudicatam procurator soluerit, contrario mandati iudicio recuperare debet. Poenam autem, quam ex suo delicto praestitit, recuperare non debet. §. 6. Litis impendia, bona fide facta vel ab actoris procuratore, vel a rei, debere ei restitui aequitas suadet. §. 7. Si duobus mandata sit administratio negotiorum, quorum alter debitor sit mandatoris: an alter cum eo recte acturus sit? et vtique, recte: non enim ob id minus procurator intelligitur, quod is quoque, cum quo agitur, procurator sit.

XLVII. IVLIANVS libro quarto ad Vrseium Ferocem.

QVI DVOS procuratores omnium rerum suarum relinquit: nisi nominatim praecepit, vt alter ab altero pecuniam petat, non videtur mandatum vtrilibet eorum dedisse.

XLVIII. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

ITAQVE si hoc specialiter mandatum est, tunc, excipiente eo, cum quo agitur, si non mihi mandatum sit, vt a debitoribus peterem: actorem ita debere replicare, aut si mihi mandatum est, vt a te peterem.

XLIX. PAVLVS libro quinquagesimo quarto [2] ad Edictum.

IGNORANTIS domini conditio deterior per procuratorem fieri non debet.

L. GAIVS libro vigesimo secundo [3] ad Edictum prouinciale.

QVACVMQVE ratione procurator tuus a me liberatus est, id tibi prodesse debet.

LI. VLPIANVS libro sexagesimo ad Edictum.

MINOR viginti quinque annis, si defensor existat, ex quibus causis in integrum restitui possit, defensor idoneus non est: quia et ipsi, et fideiussoribus eius per in integrum restitutionem succurritur. §. 1. Quoniam tamen defendere est eandem vicem quam reus subire: defensor mariti in amplius, quam maritus facere possit, non est condemnandus. §. 2. Is, qui suscepit defensionem, et si locupletissimus est.

LII. PAVLVS libro quinquagesimo septimo [4] ad Edictum.

ET SI consularis sit.

LIII. VLPIANVS libro sexagesimo ad Edictum.

NON VIDETVR defendere, nisi satisdare fuerit paratus.

LIV. PAVLVS libro quinquagesimo ad Edictum.

NEQVE femina neque miles, neque qui Reipublicae causa afuturus est, aut morbo perpetuo tenetur, aut magistratum initurus est, aut inuitus iudicium pati non potest, idoneus defensor intelligitur. §. 1. Tutores, qui in aliquo loco administrauerunt, eodem loco et defendi debent.

LV. VLPIANVS libro sexagesimo quinto ad Edictum.

PROCVRATORE in rem suam dato, praeferendus non est dominus procuratoris in litem mouendam, vel pecuniam

1 Ap. Hal. *quoque*, abest. 2 *lib. IV.* 3 *lib. XXIII.* 4 *lib. VI.*

niam suscipiendam: qui enim suo nomine vtiles actiones habet, rite eas intendit.

LVI. IDEM libro sexagesimo sexto ad Edictum.

AD REM mobilem petendam datus procurator, ad exhibendum recte aget.

LVII. IDEM libro septuagesimo quarto [1] ad Edictum.

QVI PROCVRATOREM dat, vt confestim agat, is intelligendus est permittere procuratori, et postea litem peragere. §. 1. Si quis remisit exceptionem procuratoriam, non poterit ex paenitentia eam opponere.

LVIII. PAVLVS libro septuagesimo primo ad Edictum.

PROCVRATOR, cui generaliter libera administratio rerum commissa est, potest exigere, aliud pro alio permutare.

LIX. IDEM libro decimo ad Plautium.

SED ET id quoque ei mandari videtur, vt soluat creditoribus.

LX. IDEM libro quarto Responsorum.

MANDATO generali non contineri etiam transactionem decidendi causa interpositam: et ideo si postea is, qui mandauit, transactionem ratam non habuit, non posse eum repelli ab actionibus exercendis.

LXI. IDEM libro primo ad Plautium.

PLAVTIVS ait: Procuratorem damnatum non debere conueniri, nisi aut in rem suam datus esset, aut obtulisset se cum sciret cautum non esse, omnibus placuit. Idem erit obseruandum, et si defensoris loco cum satisdatione se liti obtulerit.

LXII. POMPONIVS libro secundo ex Plautio.

AD LEGATVM petendum procurator datus, si interdicto vtatur aduersus heredem de tabulis exhibendis: procuratoria exceptio, quasi non et hoc esset ei mandatum, non obstat.

LXIII. MODESTINVS libro sexto [3] Differentiarum.

PROCVRATOR totorum bonorum, cui res administrandae mandatae [4] sunt, res domini neque mobiles, vel immobiles, neque [5] seruos sine speciali domini mandatu alienare potest: nisi fructus, aut alias res, quae facile corrumpi possunt.

LXIV. IDEM libro tertio Regularum.

IS, CVIVS nomine defensor exstitit, si ante litem contestatam in praesentia fuerit, et postulet suo nomine litem suscipere: causa cognita audiendus est.

LXV. IDEM libro singulari de Eurematicis. [6]

SI PROCVRATOREM absentem dominus satisdatione releuare velit, litteras suas ad aduersarium derigere debebit, quibus significet, quem aduersus eum procuratorem, et in qua causa fecerit: ratumque se habiturum, quod cum eo actum sit: hoc enim casu, litteris eius adprobatis, velut praesentis procuratorem interuenire intelligendum est. Itaque etsi postea, mutata voluntate, procuratorem esse noluerit, tamen iudicium, quo quasi procurator expertus est, ratum esse debet.

LXVI. PAPINIANVS libro nono Quaestionum.

SI IS, qui Stichum vel Daman, vtrum eorum ipse vellet, stipulatus est; et ratum habeat, quod alterum procuratorio nomine Titius petit: facit vt res in iudicium deducta videatur, et stipulationem consumit.

LXVII. IDEM libro secundo Responsorum.

PROCVRATOR, qui pro euictione praediorum, quae vendidit, fidem suam adstrinxit, etsi negotia agere desierit, obligationis tamen onere Praetoris auxilio non leuabitur: nam procurator, qui pro domino vinculum obligationis suscepit, onus eius frustra recusat.

LXVIII. IDEM libro tertio [6] Responsorum.

QVOD procurator ex re domini, mandato non refragante, stipulatur: inuito procuratore, dominus petere potest.

LXIX. PAVLVS libro tertio Responsorum.

PAVLVS respondit, etiam eum, qui ad litem suscipiendam procuratorem dedit, causae suae adesse non prohiberi.

LXX. SCAEVOLA libro primo Responsorum.

PATER filio suo pupillo tutorem dedit Sempronium creditorem suum, is, administrata tutela, reliquit fratrem suum heredem: qui et ipse decessit, et per fideicommissum nomen debitoris Titio reliquit, eique mandatae sunt actiones ab heredibus. Quaero, cum tam tu-

1 *lib. XXIV.* 2 *lib. LXXX.* 3 *lib. II.* 4 *commissae.* 5 *vel* loco *neque* 6 *lib. singulari* περὶ εὑρεματικῶν 6. *lib. II.*

retur. Sed et si satis non dedit, sed repromittenti ei creditum est: idem statuendum est. §. 1. Qui ita de publico agunt, vt et priuatum commodum defendant, causa cognita, permittuntur procuratorem dare: et postea alius agens exceptione repelletur. §. 2. Si procuratori opus nouum nuntiatum sit, isque interdicto vtatur, NE EI VIS FIAT AEDIFICANTI: defensoris partes eum sustinere, nec compelli cauere ratam rem dominum habiturum Iulianus ait. Et si satisdederit, non animaduerto, inquit Iulianus, quo casu stipulatio committatur.

XLVI. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

QVI PROPRIO nomine iudicium accepisset, si vellet procuratorem dare, in quem actor transferat iudicium: audiri debet sollemniterque pro iudicatum solui satisdatione cauere. §. 1. Ei, qui defendit eum, cuius nomine ipse non agat, liberum est vel in vnam rem defendere. §. 2. Qui alium defendit, satisdare cogitur. Nemo enim alienae litis idoneus defensor sine satisdatione intelligitur. §. 3. Item quaeritur, si iudicium acceperat defensor, et actor in integrum restitutus sit, an cogendus sit restitutorium iudicium accipere, et magis placet cogendum. §. 4. Procurator, vt in ceteris quoque [1] negotiis gerendis, ita et in litibus ex bona fide rationem reddere debet. Itaque quod ex lite consecutus erit, siue principaliter ipsius rei nomine, siue extrinsecus ob eam rem: debet mandati iudicio restituere: vsque adeo, vt et si per errorem, aut iniuriam iudicis non debitum consecutus fuerit: id quoque reddere debeat. §. 5. Item contra, quod ob rem iudicatam procurator soluerit, contrario mandati iudicio recuperare debet. Poenam autem, quam ex suo delicto praestitit, recuperare non debet. §. 6. Litis impendia, bona fide facta vel ab actoris procuratore, vel a rei, debere ei restitui aequitas suadet. §. 7. Si duobus mandata sit administratio negotiorum, quorum alter debitor sit mandatoris: an alter cum eo recte acturus sit? et vtique, recte: non enim ob id minus procurator intelligitur, quod is quoque, cum quo agitur, procurator sit.

XLVII. IVLIANVS libro quarto ad Vrseium Ferocem.

QVI DVOS procuratores omnium rerum suarum relinquit: nisi nominatim praecepit, vt alter ab altero pecuniam petat, non videtur mandatum vtrilibet eorum dedisse.

XLVIII. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

ITAQVE si hoc specialiter mandatum est, tunc, excipiente eo, cum quo agitur, si non mihi mandatum sit, vt a debitoribus peterem: actorem ita debere replicare, aut si mihi mandatum est, vt a te peterem.

XLIX. PAVLVS libro quinquagesimo quarto [2] ad Edictum.

IGNORANTIS domini conditio deterior per procuratorem fieri non debet.

L. GAIVS libro vigesimo secundo [3] ad Edictum prouinciale.

QVACVMQVE ratione procurator tuus a me liberatus est, id tibi prodesse debet.

LI. VLPIANVS libro sexagesimo ad Edictum.

MINOR viginti quinque annis, si defensor existat, ex quibus causis in integrum restitui possit, defensor idoneus non est: quia et ipsi, et fideiussoribus eius per in integrum restitutionem succurritur. §. 1. Quoniam tamen defendere est eandem vicem quam reus subire: defensor mariti in amplius, quam maritus facere possit, non est condemnandus. §. 2. Is, qui suscepit defensionem, et si locupletissimus est.

LII. PAVLVS libro quinquagesimo septimo [4] ad Edictum.

ET SI consularis sit.

LIII. VLPIANVS libro sexagesimo ad Edictum.

NON VIDETVR defendere, nisi satisdare fuerit paratus.

LIV. PAVLVS libro quinquagesimo ad Edictum.

NEQVE femina neque miles, neque qui Reipublicae causa afuturus est, aut morbo perpetuo tenetur, aut magistratum initurus est, aut inuitus iudicium pati non potest, idoneus defensor intelligitur. §. 1. Tutores, qui in aliquo loco administrauerunt, eodem loco et defendi debent.

LV. VLPIANVS libro sexagesimo quinto ad Edictum.

PROCVRATORE in rem suam dato, praeferendus non est dominus procuratoris in litem mouendam, vel pecuniam

1 Ap. Hal. *quoque*, abest. 2 *lib. IV.* 3 *lib. XXIII.* 4 *lib. VI.*

niam fuscipiendam: qui enim suo nomine vtiles actiones habet, rite eas intendit.

LVI. IDEM libro sexagesimo sexto ad Edictum.

AD REM mobilem petendam datus procurator, ad exhibendum recte aget.

LVII. IDEM libro septuagesimo quarto [1] ad Edictum.

QVI PROCVRATOREM dat, vt confestim agat, is intelligendus est permittere procuratori, et postea litem peragere. §. I. Si quis remisit exceptionem procuratoriam, non poterit ex paenitentia eam opponere.

LVIII. PAVLVS libro septuagesimo primo ad Edictum.

PROCVRATOR, cui generaliter libera administratio rerum commissa est, potest exigere, aliud pro alio permutare.

LIX. IDEM libro decimo ad Plautium.

SED ET id quoque ei mandari videtur, vt soluat creditoribus.

LX. IDEM libro quarto Responsorum.

MANDATO generali non contineri etiam transactionem decidendi causa interpositam: et ideo si postea is, qui mandauit, transactionem ratam non habuit, non posse eum repelli ab actionibus exercendis.

LXI. IDEM libro primo ad Plautium.

PLAVTIVS ait: Procuratorem damnatum non debere conueniri, nisi aut in rem suam datus esset, aut obtulisset se cum sciret cautum non esse, omnibus placuit. Idem erit obseruandum, et si defensoris loco cum satisdatione se liti obtulerit.

LXII. POMPONIVS libro secundo ex Plautio.

AD LEGATVM petendum procurator datus, si interdicto vtatur aduersus heredem de tabulis exhibendis: procuratoria exceptio, quasi non et hoc esset ei mandatum, non obstat.

LXIII. MODESTINVS libro sexto [2] Differentiarum.

PROCVRATOR totorum bonorum, cui res administrandae mandatae [4] sunt, res domini neque mobiles, vel immobiles, neque [5] seruus sine speciali domini mandatu alienare potest: nisi fructus, aut alias res, quae facile corrumpi possunt.

LXIV. IDEM libro tertio Regularum.

IS, CVIVS nomine defensor exstitit, si ante litem contestatam in praesentia fuerit, et postulet suo nomine litem suscipere: causa cognita audiendus est.

LXV. IDEM libro singulari de Eurematicis. [6]

SI PROCVRATOREM absentem dominus satisdatione releuare velit, litteras suas ad aduersarium derigere debebit, quibus significet, quem aduersus eum procuratorem, et in qua causa fecerit: ratumque se habiturum, quod cum eo actum sit: hoc enim casu, litteris eius adprobatis, velut praesentis procuratorem interuenire intelligendum est. Itaque etsi postea, mutata voluntate, procuratorem esse noluerit, tamen iudicium, quo quasi procurator expertus est, ratum esse debet.

LXVI. PAPINIANVS libro nono Quaestionum.

SI IS, qui Stichum vel Daman, vtrum eorum ipse vellet, stipulatus est: et ratum habeat, quod alterum procuratorio nomine Titius petit: facit vt res in iudicium deducta videatur, et stipulationem consumit.

LXVII. IDEM libro secundo Responsorum.

PROCVRATOR, qui pro euictione praediorum, quae vendidit, fidem suam adstrinxit, etsi negotia agere desierit, obligationis tamen onere Praetoris auxilio non leuabitur: nam procurator, qui pro domino vinculum obligationis suscepit, onus eius frustra recusat.

LXVIII. IDEM libro tertio [6] Responsorum.

QVOD procurator ex re domini, mandato non refragante, stipulatur: inuito procuratore, dominus petere potest.

LXIX. PAVLVS libro tertio Responsorum.

PAVLVS respondit, etiam eum, qui ad litem suscipiendam procuratorem dedit, causae suae adesse non prohiberi.

LXX. SCAEVOLA libro primo Responsorum.

PATER filio suo pupillo tutorem dedit Sempronium creditorem suum, is, administrata tutela, reliquit fratrem suum heredem: qui et ipse decessit, et per fideicommissum nomen debitoris Titio reliquit, eique mandatae sunt actiones ab heredibus. Quaero, cum tam tu-

1 *lib. XXIV.* 2 *lib. LXXX.* 3 *lib. II.* 4 *commissae.* 5 *vel* loco *neque* 6 *lib. singulari* περὶ Ἑυρηματικῶν 6. *lib. II.*

tutelae actio, quam pecuniae creditae, ex hereditate Sempronii descendant, an non aliter mandata actio ei detur, quam si defendat heredes, a quibus ei actiones mandatae sunt? Respondi, debere defendere.

LXXI. PAVLVS libro primo Sententiarum.

ABSENS reus causas absentiae (per) procuratorem reddere potest.

LXXII. IDEM libro primo Manualium.

PER PROCVRATOREM non semper adquirimus actiones, sed retinemus: veluti si reum conueniat intra legitimum tempus: vel si prohibeat opus nouum fieri, vt interdictum nobis vtile sit, QVOD VI AVT CLAM: nam et hic pristinum ius nobis conseruet.

LXXIII. IDEM libro singulari de Officio Adsessorum.

SI REVS paratus sit ante litem contestatam pecuniam soluere, procuratore agente, quid fieri oportet? nam iniquum est, cogi eum iudicium accipere, propter quod suspectus videri potest, qui praesente domino non obtulit pecuniam. Quid si tunc facultatem pecuniae non habuit, numquid cogi debeat iudicium accipere? quid enim [1] si et famosa sit actio? Sed hoc constat, vt ante litem contestatam praeses iubeat in aede sacra pecuniam deponi: hoc enim fit et in pupillaribus pecuniis. Quod si lis contestata est: hoc omne officio iudicis dirimendum est.

LXXIV. VLPIANVS libro quarto Opinionum.

NEC CIVITATIS actor negotium publicum per procuratorem agere potest.

LXXV. IVLIANVS libro tertio Digestorum.

QVI ABSENTEM emtorem, eundemque possessorem fundi defendebat, et iudicium nomine eius accipiebat, postulabat a venditore fundi, vt ab eo defenderetur: venditor desiderabat caueri sibi, ratam rem emtorem habiturum. Puto eum venditori de rato satisdare debere: quia, si fundum agenti restituerit, nihil prohibet dominum rem petere, et cogi venditorem rursus defendere.

LXXVI. IDEM libro quinto ad Minicium.

TITIVS, cum absentem defenderet, satisdedit, et prius, quam iudicium acciperet, desiit reus soluendo esse: quam ob causam defensor recusabat iudicium in se reddi oportere. Quaero, an id ei concedi oporteat? Iulianus respondit: Defensor, cum satisdedit, domini loco habendus est: nec multum ei praestaturus est Praetor, si eum non coegerit iudicium accipere: cum ad fideiussores eius iri [3] possit: et hi, quidquid praestiterint, a defensore consecuturi sunt.

LXXVII. PAVLVS libro quinquagesimo septimo [4] ad Edictum.

OMNIS qui defenditur, boni viri arbitratu defendendus est.

LXXVIII. AFRICANVS libro sexto Quaestionum.

ET IDEO non potest videri viri boni arbitratu litem defendere is, qui actorem frustrando, efficiat, ne ad exitum controuersia deducatur. §. 1. Ad duas res petendas procurator datus, si vnam rem petat, exceptione non excluditur: et rem in iudicium deducit.

TIT. IV.

QVOD CVIVSCVMQVE VNIVERSITATIS NOMINE VEL CONTRA EAM AGATVR.

GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

NEQVE societas [5], neque collegium, neque huiusmodi corpus passim omnibus habere conceditur: nam et legibus, et senatusconsultis, et Principalibus constitutionibus ea res coercetur. Paucis admodum in causis concessa sunt huiusmodi corpora: vt ecce, vectigalium publicorum sociis permissum est corpus habere: vel aurifodinarum, vel argentifodinarum, et salinarum. Item collegia Romae certa sunt, quorum corpus senatusconsultis, atque constitutionibus Principalibus confirmatum est: veluti pistorum, et quorundam aliorum, et nauiculariorum, qui et in prouinciis sunt. §. 1. Quibus autem permissum est corpus habere collegii, societatis, siue cuiusque alterius eorum nomine, proprium est, ad exemplum Reipublicae habere res communes, arcam communem, et actorem siue Syndicum, per quem, tamquam in Republica, quod communiter agi fierique oporteat, agatur, fiat. §. 2. Quod si nemo eos defendat, quod eorum commune erit, possideri: et si admoniti non excitentur ad sui defensionem, venire se iuss-

1 Ap. Hal. *enim*, abest. 2 *lib. VI.* 3 *fideiussores*, *actor ire.* 4 *lib. VIII.* 5 *societatem.*

iussurum Proconsul ait. Et quidem non esse actorem, vel Syndicum tunc quoque intelligimus, cum is absit, aut valetudine impedietur, aut inhabilis sit ad agendum. §. 3. Et, si extraneus defendere velit vniuersitatem, permittit Proconsul, sicut in priuatorum defensionibus obseruatur: quia eo modo [1] melior conditio vniuersitatis fit.

II. VLPIANVS libro octauo ad Edictum.

SI MVNICIPES vel aliqua vniuersitas ad agendum det actorem, non erit dicendum, quasi a pluribus datum sic haberi: hic enim pro Republica vel vniuersitate interuenit, non pro singulis.

III. IDEM libro nono ad Edictum.

NVLLI permittetur nomine ciuitatis vel curiae experiri: nisi ei, cui lex permittit, aut lege cessante ordo dedit, cum duae partes adessent aut amplius quam duae.

IV. PAVLVS libro nono ad Edictum.

PLANE, vt duae partes Decurionum adfuerint, is quoque, quem decernent [2], numerari potest.

V. VLPIANVS libro octauo [3] ad Edictum.

ILLVD notandum, Pomponius ait, quod et patris suffragium filio proderit, et filii, patri.

VI. PAVLVS libro nono ad Edictum.

ITEM eorum, qui in eiusdem potestate sunt: quasi Decurio enim hoc dedit, non quasi domestica persona. Quod et in honorum petitione erit seruandum: nisi lex municipii vel perpetua consuetudo prohibeat. §. 1. Si Decuriones decreuerunt, actionem per eum mouendam, quem Duumuiri elegerint: is videtur ab ordine electus: et ideo [4] experiri potest: parui enim refert, ipse ordo elegerit, [5] an is, cui ordo negotium dedit. Sed si ita decreuerint, vt quaecumque incidisset controuersia, eius petendae negotium Titius haberet: ipso iure id decretum nullius momenti esse: quia non possit videri de ea re, quae adhuc in controuersia non sit, decreto datam persecutionem. Sed hodie haec omnia per Syndicos solent secundum locorum consuetudinem explicari. §. 2. Quid, si actor datus, postea decreto Decurionum prohibitus sit, an exceptio ei noceat? Et puto, sic hoc accipiendum vt ei permissa videatur, cui et permissa durat. [6] §. 3. Actor vniuersitatis si agat, compellitur etiam defendere: non autem compellitur cauere de rato. Sed interdum si de decreto dubitetur, puto interponendam et de rato cautionem. Actor itaque iste procuratoris partibus fungitur: et iudicati actio ei ex Edicto non datur, nisi in rem suam datus sit: et constitui ei potest. Ex iisdem causis mutandi actoris potestas erit, ex quibus etiam procuratoris. Actor etiam filiusfamilias dari potest.

VII. VLPIANVS libro decimo [7] ad Edictum.

SICVT municipum nomine actionem Praetor dedit, ita et aduersus eos iustissime edicendum putauit. Sed et legato, qui in negotium publicum sumtum fecit, puto dandam actionem in municipes. §. 1. Si quid vniuersitati debetur, singulis non debetur: nec, quod debet vniuersitas, singuli debent. §. 2. In Decurionibus, vel aliis vniuersitatibus nihil refert, vtrum omnes idem maneant, an pars maneat, vel omnes immutati sint. Sed si vniuersitas ad vnum redit, magis admittitur posse eum conuenire et conueniri: cum ius omnium in vnum reciderit, et stet nomen vniuersitatis.

VIII. IAVOLENVS libro decimo quinto ex Cassio.

[AN] CIVITATES, si per eos, qui res earum administrant, non defenduntur, nec quicquam est corporale Reipublicae, quod possidetur: per actiones debitorum ciuitatis, agentibus satisfieri oportet.

IX. POMPONIVS libro decimo tertio [8] ad Sabinum.

SI TIBI cum municipibus hereditas communis erit: familiae herciscundae iudicium inter vos redditur. Idemque dicendum est in finium regundorum et aquae pluuiae arcendae iudicio.

X. PAVLVS libro primo Manualium.

CONSTITVI potest actor etiam ad operis noui nuntiationem, et ad stipulationes interponendas: veluti legatorum, damni infecti, iudicatum solui: quamuis seruo potius ciuitatis caueri debeat: sed et si actori cautum fuerit, vtilis actio administratori rerum ciuitatis dabitur.

TIT. V.

1 Ap. Hal. *modo*, abest. 2 *decernunt*. 3 *lib. IX.* 4 Ap. Hal. *ideo*, abest. 5 *eligat*. 6 *videantur, quae et permissa durant*. 7 *lib. IX*. 8 *lib. XII.*

TIT. V.

DE NEGOTIIS GESTIS.

VLPIANVS libro decimo ad Edictum.

HOC EDICTVM necessarium est: quoniam magna vtilitas absentium versatur, ne indefensi rerum possessionem aut venditionem patiantur, vel pignoris distractionem, vel poenae committendae actionem, vel iniuria rem suam amittant.

II. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

SI QVIS absentis negotia gesserit, licet ignorantis: tamen quidquid vtiliter in rem eius impenderit, vel etiam ipse se in re absentis alicui obligauerit, habeat eo nomine actionem. Itaque eo casu vltro citroque nascitur actio, quae appellatur negotiorum gestorum. Et sane, sicut aequum est, ipsum actus sui rationem reddere: et eo nomine condemnari, quidquid vel non, vt oportuit, gessit, vel ex his negotiis retinet: ita ex diuerso iustum est, si vtiliter gessit, praestari ei, quidquid eo nomine vel abest ei, vel afuturum est.

III. VLPIANVS libro decimo ad Edictum.

AIT PRAETOR: SI QVIS NEGOTIA ALTERIVS, SIVE QVIS NEGOTIA, QVAE CVIVSQVE CVM IS MORITVR FVERINT, GESSERIT: IVDICIVM EO NOMINE DABO. §. 1. Haec verba si quis, sic sunt accipienda, SIVE QVAE: nam et mulieres negotiorum gestorum agere posse et conueniri non dubitatur. §. 2. NEGOTIA sic accipe: siue vnum, siue plura. §. 3. Alterius inquit: et hoc ad vtrumque sexum refertur. §. 4. Pupillus sane, si negotia gesserit, post rescriptum Diui Pii etiam 1 conueniri potest in id, quod factus est locupletior: agendo autem, compensationem eius, quod gessit, patitur. §. 5. Et si furiosi negotia gesserim: competit mihi aduersus eum negotiorum gestorum actio. Curatori autem furiosi, vel furiosae aduersus eum, eamue dandam actionem Labeo ait. §. 6. Haec verba, siue quis negotia, quae cuiusque cum is moritur fuerint, gesserit: significant illud tempus, quo quis post mortem alicuius negotia gessit: de quo fuit necessarium edicere: quoniam neque testatoris iam defuncti, neque heredis, qui nondum adiit, negotium gessisse videtur. Sed si quid accessit post mortem, vtputa partus, et fetus, et fructus, vel si quid serui adquisierint: et si ex his verbis non continentur, pro adiecto tamen debent accipi. §. 7. Haec autem actio, cum ex negotio gesto oriatur, et heredi et in heredem competit. §. 8. Si exsecutor a Praetore in negotio meo datus dolum mihi fecerit, dabitur mihi aduersus eum actio. §. 9. Interdum in negotiorum gestorum actione Labeo scribit dolum solummodo versari: nam, si affectione coactus, ne bona mea distrahantur, negotiis te meis obtuleris: aequissimum esse, dolum dumtaxat te praestare. Quae sententia habet aequitatem. §. 10. Hac actione tenetur non solum is, qui sponte, et nulla necessitate cogente, immiscuit se negotiis alienis, et ea gessit: verum et is, qui aliqua necessitate vrguente vel necessitatis suspicione gessit. §. 11. Apud Marcellum libro secundo Digestorum quaeritur, si, cum proposuissem negotia Titii gerere, tu mihi mandaueris, vt geram: an vtraque actione vti possim? Et ego puto, vtramque locum habere: quemadmodum ipse Marcellus scribit, si fideiussorem accepero negotia gesturus: nam et hic dicit, aduersus vtrumque esse actionem.

IV. IDEM libro quadragesimo quinto ad Sabinum.

SED VIDEAMVS, an fideiussor hic habere aliquam actionem possit? et verum est, negotiorum gestorum eum agere posse, nisi donandi animo fideiussit.

V. IDEM libro decimo ad Edictum.

ITEM si, cum putaui a te mihi mandatum, negotia gessi: et hic nascitur negotiorum gestorum actio, cessante mandati actione. Idem est etiam, si pro te fideiussero, dum puto mihi a te mandatum esse. §. 1. Sed et si, cum 2 putaui Titii negotia esse, cum essent Sempronii, ea gessi, solus Sempronius mihi actione negotiorum gestorum tenetur.

VI. IVLIANVS libro tertio Digestorum scribit. 3

SI PVPILLI tui negotia gessero, non mandatu tuo, sed ne tutelae iudicio

1 Ap. Hal. *etiam*, abest. 2 Ap. Hal. *cum*, abest. 3 Hoc caput antecedenti agglutinauit Hal. hoc pacto *tenetur, vt Iulianus libro tertio Digestorum scribit: Si pupilli* etc.

cio tenearis: negotiorum gestorum te habebo obligatum: sed et pupillum: modo si locupletior fuerit factus. §. 1. Item, si procuratori tuo mutuam pecuniam dedero tui contemplatione, vt creditorem tuum, vel pignus tuum liberet: aduersus te negotiorum gestorum habebo actionem: aduersus eum, cum quo contraxi, nullam. Quid tamen si a procuratore tuo stipulatus sum? Potest dici superesse mihi aduersus te negotiorum gestorum actionem: quia ex abundanti hanc stipulationem interposui. §. 2. Si quis pecuniam, vel aliam quandam rem ad me perferendam acceperit: quia meum negotium gessit, negotiorum gestorum mihi actio aduersus eum competit. §. 3. Sed et si quis negotia mea gessit, non mei contemplatione, sed sui lucri causa: Labeo scripsit, suum eum potius, quam meum negotium gessisse: qui enim depraedandi causa accedit, suo lucro, non meo commodo studet. Sed nihilo minus, immo magis et is tenebitur negotiorum gestorum actione. Ipse tamen, si circa res meas aliquid impenderit, non in id, quod ei abest, quia improbe ad negotia mea accessit, sed in quod [1] ego locupletior factus sum, habet contra me actionem. §. 4. [2] Si quis ita simpliciter versatus est, vt suum negotium in suis bonis quasi meum gesserit: nulla ex vtroque latere nascitur actio, quia nec fides bona hoc patiatur. Quod si et suum [3] et meum quasi meum gesserit: in meum tenebitur. Nam et si cui mandauero, vt meum negotium gerat, quod mihi tecum erat commune: dicendum esse Labeo ait, si et tuum gessit sciens, negotiorum gestorum eum tibi teneri. §. 5. Si quis quasi seruus meus negotium meum gesserit, cum esset vel libertus, vel ingenuus: dabitur negotiorum gestorum actio. §. 6. Sed si ego tui filii negotia gessero, vel serui, videamus, an tecum negotiorum gestorum habeam actionem? et mihi videtur verum, quod Labeo distinguit, et Pomponius libro vicesimo sexto probat: vt, si quidem contemplatione tui negotia gessi peculiaria, tu mihi tenearis: quod si amicitia filii tui, vel serui, vel eorum contemplatione, aduersus patrem vel dominum de peculio dumtaxat dandam actionem. Idemque est et si sui iuris esse eos putaui. Nam et si seruum non necessarium emero filio tuo, et tu ratum habueris: nihil [1] agitur ratihabitione. Eodem loco Pomponius scribit: hoc adlecto, quod putat, et si nihil sit in peculio, quoniam plus patri dominoue debetur, et in patrem dandam actionem, in quantum locupletior ex mea administratione factus sit. §. 7. Sed si hominis liberi, qui tibi bona fide seruiebat, negotia gessero: siquidem putans tuum esse seruum gessi: Pomponius scribit, earum rerum peculiarium [4] causa, quae te sequi debent, tecum mihi fore negotiorum gestorum actionem: earum vero rerum, quae ipsum sequuntur, non tecum, sed cum ipso. Sed si liberum sciui: earum quidem rerum, quae eum sequuntur, habebo aduersus eum actionem: earum vero quae te sequuntur, aduersus te. §. 8. Si Titii seruum putans, qui erat Sempronii, dedero pecuniam, ne occideretur: vt Pomponius ait, habebo negotiorum gestorum aduersus Sempronium actionem. §. 9. Item quaeritur apud Pedium libro septimo: si Titium quasi debitorem tuum, extra iudicium admonuero, et is mihi soluerit, cum debitor [5] non esset: tuque postea cognoueris, et ratum habueris: an negotiorum gestorum actione me possis conuenire? Et ait, dubitari posse: quia nullum negotium tuum gestum est, cum debitor tuus non fuerit. Sed ratihabitio, inquit, fecit tuum negotium: et sicut ei a quo exactum est, aduersus eum datur repetitio, qui ratum habuit: ita et ipsi debebit post ratihabitionem aduersus me competere actio. Sic ratihabitio constituet tuum negotium, quod ab initio tuum non erat, sed tua contemplatione gestum. §. 10. Idem ait, si Titii debitorem, cui te heredem putabam, cum esset Seius heres, conuenero similiter, et exegero: mox tu ratum habueris: esse mihi aduersus te, et tibi mutuam negotiorum gestorum actionem. Atquin alienum negotium gestum est: sed ratihabitio hoc conciliat: quae res efficit, vt tuum negotium gestum videatur, et a te hereditas peti possit. §. 11. Quid ergo, inquit Pedius, si, cum te heredem putarem, insulam fulsero hereditariam, tuque ratum habueris? an sit mihi aduersus te actio? Sed non fore ait: cum hoc facto meo alter sit locupletatus, et alterius re ipsa gestum negotium sit: nec possit, quod alii adquisitum est ipso gestu, hoc tuum negotium vi-

1 *quo*. 2 Hal. praefigit *Sed*. 3 Hal. inserit *negotium*. 4 Ap. Hal. *peculiarium*, abest. 5 Hal. inserit *tuus*.

videri. §. 12. Videamus in persona eius, qui negotia administrat: si quaedam gessit, quaedam non: contemplatione tamen eius alius ad haec non accessit, et si vir diligens, quod ab eo exigimus, etiam ea gesturus fuit: an dici debeat, negotiorum gestorum eum teneri et propter ea, quae non gessit? Quod puto verius. Certe si quid a se exigere debuit, procul dubio hoc ei imputabitur: quamquam enim hoc ei imputari non possit, cur alios debitores non conuenerit: quoniam conueniendi eos iudicio facultatem non habuit, qui nullam actionem intendere potuit, tamen a semetipso cur non exegerit, ei imputabitur: etsi forte non fuerit vsurarium debitum, incipit [1] esse vsurarium: vt Diuus Pius Flauio Longino rescripsit: nisi forte, inquit, vsuras ei remiserat.

VII. PAVLVS libro nono ad Edictum.

QVIA tantundem in bonae fidei iudiciis officium iudicis valet, quantum in stipulatione nominatim eius rei facta interrogatio.

VIII. VLPIANVS libro decimo ad Edictum.

SI AVTEM is fuit, qui negotia administrauit, a quo mandatum non exigebatur: posse ei imputari, cur oblata de rato cautione, eum non conuenit: si modo facile ei fuerit satisdare. Certe in sua persona indubitatum est: et ideo si ex causa fuit obligatus, quae certo tempore finiebatur, et tempore liberatus est: nihilo minus negotiorum gestorum actione erit obligatus. Idem erit dicendum et in ea causa, ex qua heres non tenetur, vt Marcellus scribit. §. 1. Item si fundum tuum, vel ciuitatis per obreptionem petiero negotium tuum vel ciuitatis gerens, et ampliores, quam oportuit, fructus fuero consecutus: debebo hoc ipsum tibi vel Reipublicae praestare, licet petere non potuerim. §. 2. Si quocumque modo ratio compensationis habita non est a iudice: potest contrario iudicio agi. Quod si post examinationem reprobatae fuerint pensationes [2]: verius est, quasi re iudicata, amplius agi contrario iudicio non posse, quia exceptio rei iudicatae opponenda est. §. 3. Iulianus libro tertio tractat: Si ex duobus sociis alter me prohibuerit administrare, alter non: an aduersus eum, qui non prohibuit, habeam negotiorum gestorum actionem? mouetur eo, quod si data fuerit aduersus eum actio, necesse erit et eum pertingi, qui vetuit: sed et illud esse iniquum, eum, qui non prohibuit, alieno facto liberari: cum [3], si mutuam pecuniam alteri ex sociis, prohibente socio, dedissem, vtique eum obligarem: et puto secundum Iulianum debere dici, superesse contra eum, qui non prohibuit, negotiorum gestorum actionem: ita tamen, vt is, qui prohibuit, ex nulla parte, neque per socium, neque per ipsum, aliquid damni sentiat.

IX. SCAEVOLA libro primo Quaestionum.

POMPONIVS scribit, si negotium a te, quamuis male gestum, probauero: negotiorum tamen gestorum te mihi non teneri. Videndum ergo ne in dubio hoc an ratum habeam, actio negotiorum gestorum pendeat: nam quomodo, cum semel coeperit, nuda voluntate tolletur? sed superius ita verum se putare, si dolus malus a te absit. Scaeuola: [4] Immo puto, etsi comprobem, adhuc negotiorum gestorum actionem esse. Sed eo dictum, te mihi non teneri, quod reprobare non possim semel probatum: et quemadmodum, quod vtiliter gestum est, necesse est apud iudicem pro rato haberi: ita omne, quod ab ipso probatum est. Ceterum, si, vbi probaui, non est negotiorum [5] actio, quid fiet, si a debitore meo exegerit, et probauerim, quemadmodum recipiam? item si vendiderit? ipse denique, si quid impendit, quemadmodum recipiet? nam vtique mandatum non est: erit igitur et post ratihabitionem negotiorum gestorum actio.

X. VLPIANVS libro decimo ad Edictum.

SED AN vltro mihi tribuitur actio sumtuum, quos feci? et puto competere: nisi specialiter id actum est, vt neuter aduersus alterum habeat actionem. §. 1. Is autem, qui negotiorum gestorum agit, non solum si effectum habuit negotium quod gessit, actione ista vtetur: sed sufficit, si vtiliter gessit, [6] etsi effectum non habuit negotium: et ideo, si insulam fulsit, vel seruum aegrum curauit, etiamsi insula exusta est, vel seruus obiit, aget negotiorum gestorum; idque et Labeo probat. Sed, vt

1 *incipiet.* 2 *compensationes.* 3 *cum etsi.* 4 Ap. Hal. *Scaeuola*, abest. 5 Hal. inserit *gestorum.* 6 Hal. *coepit* loco *gessit.*

vt Celſus refert, Proculus apud eum notat, non ſemper debere dari. Quid enim ſi eam inſulam fulſit, quam dominus quaſi impar ſumtui dereliquerit, vel quam ſibi neceſſariam non putauit? Onerauit, inquit, dominum ſecundum Labeonis ſententiam, cum vnicuique liceat et damni infecti nomine rem derelinquere. Sed iſtam ſententiam Celſus eleganter deridet; is enim negotiorum geſtorum, inquit, habet actionem, qui vtiliter negotia geſſit: non autem vtiliter negotia gerit, qui rem non neceſſariam, vel quae oneratura eſt patremfamilias, adgreditur. Iuxta hoc eſt et quod Iulianus ſcribit: eum, qui inſulam fulſit, vel ſeruum aegrotum curauit, habere negotiorum geſtorum actionem, ſi vtiliter hoc faceret, licet euentus non ſit ſecutus. Ego quaero, quid ſi putauit ſe vtiliter facere, ſed patrifamilias non expediebat? Dico hunc non habiturum negotiorum geſtorum actionem: vt enim euentum non ſpectamus, debet vtiliter eſſe coeptum.

XI. Pomponivs libro vigeſimo primo [1] ad Quintum Mucium.

Si negotia abſentis et ignorantis geras: et culpam, et dolum praeſtare debes. Sed Proculus, interdum [2] etiam caſum praeſtare debere, veluti ſi nouum negotium, quod non ſit ſolitus abſens facere, tu nomine eius geras: veluti venales nouicios coemendo, vel aliquam negotiationem ineundo; nam ſi quid [3] damnum ex ea re ſecutum fuerit, te ſequetur: lucrum vero, abſentem: quod ſi in quibusdam lucrum factum fuerit, in quibusdam damnum: abſens penſare lucrum cum damno debet.

XII. Vlpianvs libro decimo ad Edictum.

Svccessori eius, cuius fuerunt negotia, qui apud hoſtes deceſſit, haec actio danda erit. §. 1. Sed ſi filiifamilias militis defuncti teſtamento facto geſſi: ſimiliter erit danda actio. §. 2. Sicut autem in negotiis viuorum geſtis ſufficit vtiliter negotium geſtum: ita et in bonis mortuorum, licet diuerſus exitus ſit.

XIII. Pavlvs libro nono ad Edictum.

Debitor meus, qui mihi quinquaginta debebat, deceſſit: huius hereditatis curationem ſuſcepi, et impendi decem; deinde [4] redacta ex venditione rei hereditariae centum in arca repoſui: haec ſine culpa mea perierunt: quaeſitum eſt, an ab herede, qui quandoque extitiſſet, vel creditam pecuniam quinquaginta petere poſſim, vel decem, quae impendi? Iulianus ſcribit, in eo verti quaeſtionem, vt animaduertamus, an iuſtam cauſam habuerim ſeponendorum centum: nam ſi debuerim et mihi, et ceteris hereditariis creditoribus ſoluere: periculum non ſolum ſexaginta, ſed et reliquorum quadraginta [millium] me praeſtaturum: decem tamen, quae impenderim retenturum, id eſt, ſola nonaginta reſtituenda [5]: Si vero iuſta cauſa fuerit, propter quam integra centum cuſtodirentur, veluti ſi periculum erat, ne praedia in publicum committerentur ne poena traiectitiae pecuniae augeretur, aut ex compromiſſo committeretur, non ſolum decem, quae in hereditaria negotia impenderim, ſed etiam quinquaginta quae mihi debita ſunt, ab herede me conſequi poſſe.

XIV. Vlpianvs libro decimo ad Edictum.

Si filiusfamilias negotia geſſiſſe proponatur: aequiſſimum erit, in patrem quoque actionem dari, ſiue peculium habet, ſiue in rem patris ſui vertit. Et, ſi ancilla, ſimili modo.

XV. Pavlvs libro nono ad Edictum.

Pomponivs libro viceſimo ſexto, in negotiis geſtis, initio cuiusque temporis conditionem ſpectandam ait. Quid enim, inquit, ſi pupilli negotia coeperim gerere, et inter moras pubes factus ſit? vel ſerui, aut filiifamilias, et interea liber, aut paterfamilias effectus ſit? hoc et ego verius eſſe didici: niſi ſi ab initio quaſi vnum negotium geſturus acceſſero, deinde alio animo ad alterum acceſſero [6] eo tempore, quo iam pubes, vel liber, vel paterfamilias effectus eſt: hic enim quaſi plura negotia geſta ſunt; et pro qualitate perſonarum et actio formatur, et condemnatio moderatur.

XVI. Idem libro ſeptimo ad Plautium.

Sed et cum aliquis negotia mea gerit, non multa negotia ſunt, ſed vnus contractus: niſi ſi ab initio ad vnum negotium acceſſit, vt finito eo diſcederet; hoc enim ca-

1 *lib. VII.* 2 Hal. hic inſerit *ait.* 3 *quod* 4 Hal. *demum*, loco *deinde*. 5. Ap. Hal. haec *id eſt ſola nonaginta reſtituenda* deſunt. 6 *alio*; *animo*, *ad aliud*: *ac eo tempore*, τῷ *acceſſero*, omiſſo.

casu, si noua voluntate aliud quoque adgredi coeperit, alius contractus est. [1]

XVII. Vlpianvs libro trigesimo quinto [2] ad Edictum.

Evm actvm, quem quis in seruitute egit, manumissus non cogitur reddere. Plane si quid connexum fuit, vt separari ratio eius, quod in seruitute gestum est, ab eo, quod in libertate gessit, non possit: constat venire in iudicium vel mandati, vel negotiorum gestorum, et quod in seruitute gestum est. Denique si tempore seruitutis aream emerit, et in ea insulam aedificauerit, eaque corruerit: deinde manumissus fundum locauerit: sola locatio fundorum in iudicio [3] negotiorum gestorum deducetur: quia ex superioris temporis administratione nihilamplius iudicio deduci potest, quam id, sine quo ratio libertatis tempore administratorum negotiorum expediri non potest.

XVIII. Pavlvs libro nono ad Edictum.

Procvlvs, et Pegasus bonam fidem eum, qui in seruitute gerere coepit, praestare debere aiunt: ideoque quantum, si alius eius negotia gessisset, seruare potuisset, tantum eum, qui a semetipso non exegerit, negotiorum gestorum actione praestaturum, si aliquid habuit in peculio, cuius retentione id seruari potest. Idem Neratius [4].

XIX. Idem libro secundo ad Neratium.

Atqvin natura debitor fuit, etiam si in peculio nihil habuit, et sibi postea soluere debet in eodem actu perseuerans: sicut is, qui temporali actione tenebatur, etiam post tempus exactum negotiorum gestorum actione id praestare cogitur. §. 1. Scaeuola noster ait, putare se, quod Sabinus scribit, debere a capite rationem reddendum, sic intelligi, vt appareat, quid reliquum fuerit tunc, cum primum liber esse coeperit; non vt dolum, aut culpam in seruitute admissam in obligationem reuocet: itaque si inueniatur vel malo more pecunia in seruitute erogata, liberabitur. §. 2. Si libero homini, qui bona fide mihi seruiebat, mandem, vt aliquid agat, non fore cum eo mandati actionem, Labeo ait: quia non libera voluntate exsequitur rem sibi mandatam, sed quasi ex necessitate seruili: erit igitur negotiorum gestorum actio: quia et gerendi negotii mei habuerit affectionem [5], et is fuit, quem obligare possem. §. 3. [6]. Cum me absente negotia mea gereres, imprudens rem meam emisti, et ignorans vsu cepisti: mihi negotiorum gestorum, vt restituas, obligatus non es: sed si antequam vsucapias, cognoscas rem meam esse: subiicere debes aliquem, qui a te petat meo nomine, vt et mihi rem, et tibi stipulationem euictionis committat: nec videris dolum malum facere in hac subiectione: ideo enim hoc facere debes, ne actione negotiorum gestorum tenearis. §. 4. Non tantum sortem, verum etiam vsuras ex pecunia aliena perceptas negotiorum gestorum iudicio praestabimus: vel etiam quas percipere potuimus. Contra quoque vsuras, (quas) praestauimus, vel quas ex nostra pecunia percipere potuimus, quam in aliena negotia impendimus, seruabimus negotiorum gestorum iudicio. §. 5. Dum apud hostes esset Titius, negotia eius administraui: postea reuersus est, negotiorum gestorum mihi actio competit, etiam si eo tempore, quo gerebantur, dominum non habuerunt.

XX. Vlpianvs libro decimo ad Edictum.

Sin avtem apud hostes constitutus decessit: et successori, et aduersus successorem eius, negotiorum gestorum directa et contraria competit.

XXI. Pavlvs libro nono ad Edictum.

Nam et Seruius respondit, vt est relatum apud Alfenum libro trigesimo nono [7] Digestorum, cum a Lusitanis tres capti essent, et vnus ea conditione missus, vti pecuniam pro tribus adferret, et nisi rediisset, vt duo pro eo quoque pecuniam darent, isque reuerti noluisset, et ob hanc causam illi pro tertio quoque pecuniam soluissent: [Seruius respondit] [8] aequum esse, Praetorem in eum reddere iudicium. §. 1. Qui negotia hereditaria gerit, quodammodo sibi hereditatem, seque ei obligat: ideoque nihil refert, an etiam pupillus heres exstat: quia id aes alienum cum ceteris hereditariis oneribus ad eum transit. §. 2. Si, viuo Titio, negotia eius administrare coepi, intermittere mortuo eo non debeo; noua tamen inchoare necesse mihi non est [9], vetera explicare, ac conseruare ne-

1 *erit*. 2 *lib. XXV*. 3 *fundi in iudicium*. 4 Ap. Hal, *Idem Neratius*, absunt. 5 *habuit affectum*. 6 Hal. praefigit *Si*. 7 *tricesimo septimo*. 8 Hal, haec *Seruius respondit* eiicit. 9 Hal. praefigit *licet*.

necessarium est: vt accidit, cum alter ex sociis mortuus est: nam quaecumque prioris negotii explicandi causa geruntur, nihilum refert, quo tempore consummentur, sed quo tempore inchoarentur. §. 3. Mandatu tuo negotia mea Lucius Titius gessit: quod is non recte gessit, tu mihi actione negotiorum [gestorum] teneris, non in hoc tantum, vt actiones tuas praestes, sed etiam quod imprudenter eum elegeris: vt [1] quidquid detrimenti negligentia eius fecit, tu [2] mihi praestes.

XXII. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

SIVE hereditaria negotia, siue ea, quae alicuius essent, gerens aliquis, necessario rem emerit: licet ea interierit, poterit, quod impenderit, iudicio negotiorum gestorum consequi: veluti si frumentum, aut vinum familiae parauerit, idque casu quodam interierit: forte incendio, ruina. Sed ita scilicet hoc dici potest, si ipsa ruina, vel incendium, sine vitio eius acciderit: nam cum propter ipsam ruinam, aut incendium damnandus sit: absurdum est, eum istarum rerum nomine, quae ita consumtae sunt quicquam consequi.

XXIII. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum.

SI QVIS negotia aliena gerens indebitum exegerit, restituere cogitur: de eo autem quod indebitum soluit, magis est vt sibi imputare debeat.

XXIV. IDEM libro vigesimo quarto ad Edictum.

SI EGO [3] hac mente pecuniam procuratori dem, vt ea ipsa creditoris fieret: proprietas quidem per procuratorem non adquiritur. Potest tamen creditor, etiam inuito me ratum habendo pecuniam suam facere: quia procurator in accipiendo creditoris dumtaxat negotium gessit: et ideo creditoris ratihabitione liberor.

XXV. IDEM libro vigesimo septimo ad Edictum.

SI QVIS negotia aliena gerens, plus quam oportet impenderit: recuperaturum eum id, quod praestari debuerit.

XXVI. MODESTINVS libro primo Responsorum.

CVM ALICVI ciuitati per fideicommissum restitui iussa esset hereditas, Magistratus actores horum bonorum Titium, et Seium, et Gaium idoneos creauerunt: postmodum hi actores inter se diuiserunt administrationem bonorum, idque egerunt sine auctoritate, et sine consensu Magistratuum: post aliquod tempus testamentum, per quod restitui ciuitati hereditas fideicommissa esset, irritum probatum est pro tribunali: atque ita ab intestato Sempronius legitimus heres defuncti extitit: sed ex his actoribus vnus non soluendo decessit: et nemo heres eius extitit. Quaero, si Sempronius conueniet actores horum bonorum, periculum inopis defuncti ad quos pertinet? Herennius Modestinus respondit, quod ab vno ex actoribus ob ea quae solus gessit, negotiorum gestorum actione seruari non potest, ad damnum eius, cui legitima hereditas quaesita est, pertinere.

XXVII. IDEM libro secundo Responsorum.

EX DVOBVS fratribus, vno quidem suae aetatis, alio vero minore annis, cum haberent communia praedia rustica, maior frater in saltu communi habenti habitationes paternas ampla aedificia aedificauerat: cumque eundem saltum cum fratre diuideret, sumtus sibi, quasi re meliore ab eo facta, desiderabat, fratre minore iam legitimae aetatis constituto. Herennius Modestinus respondit: ob sumtus nulla re vrguente, sed voluptatis causa factos, eum de quo quaeritur, actionem non habere. §. 1. [4] Titium, si pietatis respectu sororis aluit filiam: actionem hoc nomine contra eam non habere respondi.

XXVIII. IAVOLENVS libro octauo ex Cassio.

SI QVIS mandatu Titii negotia Seii gessit, Titio mandati tenetur: lisque aestimari debet, quanto Seii et Titii interest, Titii autem interest, quantum is Seio praestare debet, cui vel mandati vel negotiorum gestorum nomine obligatus est. Titio autem actio competit cum eo, cui mandauit aliena negotia gerenda, et antequam ipse quicquam domino praestet: quia id ei abesse videtur, in quo obligatus est.

XXIX. [CALLISTRATVS [libro tertio Edicti monitorii.

CVM

1 Ap. Hal. *vt*, abest. 2 Hal. *vt*, loco *tu*. 3 Ap. Hal. *ego*, abest. 4 Hal. praefigit *Idem*, et in fine *respondit*.

CVM PATER testamento postumo tutorem dederit: isque tutelam interim administrauerit, nec postumus natus fuerit: cum eo non tutelae, sed negotiorum gestorum erit agendum. Quod si natus fuerit postumus, tutelae erit actio: et in eam vtrumque tempus veniet: et quo antequam nasceretur infans gessit, et quo posteaquam natus sit.

XXX. IVLIANVS libro tertio Digestorum.

EX FACTO quaerebatur: quendam ad siliginem emendam curatorem decreto ordinis constitutum, eidem alium subcuratorem constitutum siliginem miscendo corrupisse, atque ita pretium siliginis, quae in publicum emta erat, curatori adflictum esse: quaque actione [1] curator cum subcuratore experiri possit, et consequi id vt ei saluum esset, quod causa eius damnum cepisset? Valerius Seuerus respondit, aduersus contutorem negotiorum gestorum actionem tutori dandam. Idem respondit, vt Magistratui aduersus Magistratum eadem actio detur: ita tamen, si non sit conscius fraudis. Secundum quae etiam in subcuratore idem dicendum est.

XXXI. PAPINIANVS libro secundo Responsorum.

LIBERTO vel amico mandauit pecuniam accipere mutuam: cuius litteras creditor secutus contraxit, et fideiussor interuenit: etiam si pecunia non sit in rem eius versa, tamen dabitur in eum negotiorum gestorum actio creditori, vel fideiussori, scilicet ad exemplum institoriae actionis. §. 1. Inter negotia Sempronii quae gerebat, ignorans Titii negotium gessit: ob eam quoque speciem Sempronio tenebitur: sed ei cautionem indemnitatis officio iudicis praeberi necesse est aduersus Titium, cui datur actio. Idem in tutore iuris est. §. 2. Litem in iudicium deductam, et a reo desertam frustratoris amicus vltro egit, causas absentiae eius allegans iudici: culpam contraxisse non videbitur, quod sententia contra absentem dicta, ipse non prouocauit. Vlpianus notat: Hoc verum est, quia [2] frustrator condemnatus est: ceterum si amicus, cum absentem defenderet, condemnatus negotiorum gestorum aget: poterit ei imputari, si, cum posset, non appellasset. [3] §. 3. Qui aliena negotia gerit, vsuras praestare cogitur: eius scilicet pecuniae, quae purgatis [4] necessariis sumtibus superest. §. 4. Libertos certam pecuniam accipere testator ad sumtum monumenti voluit: si quid amplius fuerit erogatum, iudicio negotiorum gestorum ab herede non recte petetur de iure fideicommissi [5]: cum voluntas finem erogationis fecerit. §. 5. Tutoris heres impubes filius ob ea, quae tutor eius in rebus pupillae paternae gessit, non tenetur: sed tutor proprio nomine iudicio negotiorum gestorum conuenietur. §. 6. Quamquam mater filii negotia secundum patris voluntatem, pietatis fiducia gerat, tamen ius actoris periculo suo, litium causa constituendi, non habebit: quia nec ipsa filii nomine recte agit, aut res bonorum eius alienat, vel debitorem impuberis accipiendo pecuniam liberat. §. 7. Vno defendente causam communis aquae, sententia praedio datur: sed qui sumtus necessarios probabiles in communi lite fecit, negotiorum gestorum actionem habet.

XXXII. IDEM libro tertio Responsorum.

FIDEIVSSOR imperitia lapsus, alterius quoque contractus, qui personam eius non contingebat, pignora, vel hypothecas suscepit: et vtramque pecuniam creditori soluit, existimans indemnitati suae consusis praediis consuli posse: ob eas res iudicio mandati frustra conuenietur: et ipse debitorem frustra conueniet: negotiorum autem gestorum actio vtrique necessaria erit: in qua lite culpam aestimari satis est, non etiam casum: quia praedo fideiussor non videtur: creditor ob id factum ad restituendum iudicio, quod de pignore dato redditur, cum videatur ius suum vendidisse, non tenebitur. §. 1. Ignorante virgine mater a sponso filiae res donatas suscepit: quia mandati vel depositi cessat actio, negotiorum gestorum agitur.

XXXIII. IDEM libro decimo Responsorum.

HERES viri defuncti vxorem, quae res viri tempore nuptiarum in sua potestate habuit, compilatae hereditatis postulare non debet: prudentius itaque faciet, si ad exhibendum et negotiorum gestorum, si negotia quoque viri gessit, cum ea fuerit expertus.

XXXIV.

1 *instictum esse, quaerebaturque, qua actione.* 2 *VLPIANVS NOTAT, Et hoc verum est, cum frustrator,* 3 Hal. *appellarit. PAPINIANVS. Qui aliena.* 4 *putatis* 5 *nec ab herede recte petetur, nec de iure fideicommissi.*

XXXIV. Pavlvs libro primo Quaestionum.

Nesennivs Apollinaris Iulio Paulo Salutem: Auia nepotis sui negotia gessit: defunctis vtrisque, auiae heredes conueniebantur a nepotis heredibus negotiorum gestorum actione: reputabant heredes auiae alimenta praestita nepoti. Respondebatur, auiam iure pietatis de suo praestitisse: nec enim aut desiderasse, vt decernerentur alimenta, aut decreta essent. Praeterea constitutum esse dicebatur, vt si mater aluisset, non posset alimenta, quae pietate cogente de suo praestitisset, repetere. Ex contrario dicebatur, tunc hoc recte dici, vt de suo aluisse mater probaretur: at in proposito auiam, quae negotia administrabat, verisimile esse de re ipsius nepotis eum aluisse. Tractatum est, numquid vtroque patrimonio erogata videantur? Quaero quid tibi iustius videatur? Respondi, haec disceptatio in factum constitit: nam et illud, quod in matre constitutum est, non puto ita perpetuo obseruandum. Quid enim, si etiam protestata est, se filium ideo alere, vt aut ipsum, aut tutores eius conueniret? pone peregre patrem eius obiisse et matrem, dum in patriam reuertitur, tam filium, quam familiam eius [1] exhibuisse: in qua specie etiam in ipsum pupillum negotiorum gestorum dandam actionem Diuus Pius Antoninus constituit. Igitur in re facti facilius putabo, auiam vel heredes eius audiendos, si reputare velint alimenta: maxime, si etiam in ratione impensarum ea rettulisse auiam apparebit. Illud nequaquam admittendum puto, vt de vtroque patrimonio erogata videantur.

XXXV. Scaevola libro primo Quaestionum.

Divortio facto negotia vxoris gessit maritus: dos non solum dotis actione, verum negotiorum gestorum seruari potest. Haec ita, si in negotiis gestis [2] maritus, dum gerit, facere potuit: alias enim imputari non potest, quod a se non exegerit. Sed et posteaquam patrimonium amiserit, plena erit negotiorum gestorum actio: quamuis si dotis actione maritus conueniatur, absoluendus est. Sed hic quidam modus seruandus est, vt ita querelae locus sit, qvantvm facere potvit, qvamvis postea [3] amiserit: si illo tempore ei soluere potuit: non enim e vestigio in officio deliquit, si non protinus res suas distraxit ad pecuniam redigendam: praeterire denique aliquid temporis debebit, quo cessasse videatur. Quod si interea prius quam officium impleat, res amissa est: perinde negotiorum gestorum non tenetur, ac si numquam facere possit. Sed et si facere possit maritus, actio negotiorum gestorum inducitur: quia forte periculum est, ne [4] facere desinat. §. 1. Illum autem non credimus teneri, qui gerit negotia debitoris, ad reddendum pignus: cum pecunia ei debeatur, nec fuerit, quod sibi possit exsoluere. §. 2. Sed nec redhibitoriae speciem venire in negotiorum gestorum actionem, et per hoc sex mensibus exactis perire, si vel [5] mancipium in rebus non inuenit, vel eo inuento, quod accessionum nomine additum est, vel quod deterior homo factus esset, vel quod per eum esset adquisitum non ex re emtoris, nec inuenit, nec recepisset: nec esset in ipsis emtoris negotiis, quae gerebat, vnde sibi in praesenti redderet. §. 3. Ceterum si ex alia causa perpetuae obligationis, cum sit locuples, debeat: non est imputandum, quod non soluerit: vtique si neque vsurarum ratio querelam mouet. Diuersumque est in tutore debitore: quia ibi interfuit ex priore obligatione solui, vt deberetur ex tutelae actione.

XXXVI. Pavlvs libro quarto Quaestionum.

Si liber homo, bona fide mihi seruiens, mutuam pecuniam sumserit, eamque in rem meam verterit: qua actione id, quod in rem nostram [6] vertit, reddere debeam, videndum est: non enim quasi amici, sed quasi domini negotium gessit. Sed negotiorum gestorum actio danda est: quae desinit competere, si creditori [7] eius soluta sit.

XXXVII. Idem libro primo Sententiarum.

Li-

1 *tam filium eius quam filiam.* 2 Ap. Hal. *in negotiis gestis*, absunt. 3 *posteaquam is amiserit*, loco *quamuis postea amiserit.* 4 Hal. inserit *posse.* 5 Hal. hic multum aliter: *siue mancipium in rebus non inuenit, vel eo inuento aut deterior homo factus est: aut quod accessionem nomine additum erat, vel per eum acquisitum, non ex re emtoris, nec inuenit, nec recepit, nec erat in ipsius* etc. 6 *meam.* 7 *creditoribus.*

LITIS conteſtatae tempore quaeri ſolet, an pupillus, cuius ſine tutoris auctoritate negotia geſta ſunt, locupletior ſit ex ea re factus, cuius [1] patitur actionem. §. 1. Si pecuniae quis negotium gerat, vſuras quoque praeſtare cogitur, et periculum eorum nominum, quae ipſe contraxit: niſi fortuitis caſibus debitores ita ſuas fortunas amiſerunt, vt tempore litis ex ea actione conteſtatae ſoluendo non eſſent. §. 2. Pater, ſi emancipati filii res a ſe donatas adminiſtrauit: filio actione negotiorum geſtorum tenetur.

XXXVIII. TRVPHONINVS libro ſecundo Diſputationum.

QVI SINE vſuris pecuniam debebat, creditoris ſui geſſit negotia: quaeſitum eſt, an negotiorum geſtorum actione ſummae illius vſuras praeſtare debeat. Dixi, ſi a ſemetipſo exigere eum oportuit, debiturum vſuras: quod ſi dies ſoluendae pecuniae tempore, quo negotia gerebat, nondum venerat, vſuras non debiturum: ſed die praeterito, ſi non intulit rationibus creditoris, cuius negotia gerebat, eam pecuniam a ſe debitam: merito vſuras bonae fidei iudicio praeſtaturum. Sed quas vſuras debebit, videamus: vtrum eas, quibus aliis idem creditor faeneraſſet: an et maximas vſuras? quoniam vbi quis eius pecuniam, cuius tutelam negotiaue adminiſtrat [2], aut Magiſtratus municipii publicam in vſus ſuos conuertit, maximas vſuras praeſtat, vt eſt conſtitutum a Diuis Principibus. Sed iſtius diuerſa cauſa eſt, qui non ſibi ſumſit ex adminiſtratione nummos, ſed ab amico accepit, et ante negotiorum [3] adminiſtrationem. Nam illi [4] de quibus conſtitutum eſt, cum gratuitam, certe integram et abſtinentem omni lucro praeſtare fidem deberent: licentia, qua videntur abuti, maximis vſuris, vice cuiusdam poenae ſubiiciuntur: hic bona ratione accepit ab alio mutuum: et vſuris, quia non ſolui, non quia ex negotiis, quae gerebat, ad ſe pecuniam tranſtulit, condemnandus eſt. Multum autem refert, incipiat nunc debitum, an ante nomen fuerit debitoris: quod ſatis eſt ex non vſurario facere vſurarium.

XXXIX. GAIVS libro tertio de Verborum Obligationibus.

SOLVENDO quisque pro alio, licet inuito, et ignorante, liberat eum: quod autem alicui debetur, alius ſine voluntate eius non poteſt iure exigere: naturalis enim, ſimul et ciuilis ratio ſuaſit, alienam conditionem meliorem quidem [5] etiam ignorantis, et inuiti nos facere poſſe: deteriorem non poſſe.

XL. PAVLVS libro decimo ad Sabinum.

SI COMMVNES aedes tecum habeam, et pro tua parte damni infecti vicino cauero: dicendum eſt, quod praeſtitero negotiorum geſtorum actione potius, quam communi diuidundo iudicio, poſſe me petere: quia potui partem meam ita defendere, vt ſocii partem defendere non cogerer.

XLI. IDEM libro triceſimo ad Edictum.

QVI SERVVM meum, me ignorante, vel abſente, in noxali cauſa defenderit: negotiorum geſtorum in ſolidum mecum, non de peculio aget.

XLII. IDEM libro triceſimo ſecundo ad Edictum.

SI SERVI mei rogatu negotia mea ſuſceperis: ſi dumtaxat admonitus a ſeruo meo id feceris, erit inter nos negotiorum geſtorum actio: ſi vero quaſi mandatu ſerui, etiam de peculio, et de in rem verſo [6] agere te poſſe reſponſum eſt.

XLIII. LABEO libro ſexto Poſteriorum Epitomatorum a Iauoleno.

CVM PECVNIAM eius nomine ſolueres, qui tibi nihil mandauerat, negotiorum geſtorum actio tibi competit: cum ea ſolutione debitor a creditore liberatus ſit: niſi ſi quid debitoris interfuit, eam pecuniam non ſolui.

XLIV. VLPIANVS libro ſexto Diſputationum.

IS, QVI amicitia ductus paterna pupillis tutorem petierit, vel ſuſpectos tutores poſtulauit: nullam aduerſus eos habet actionem, ſecundum Diui Seueri conſtitutionem. [7]

XLV. IDEM libro quarto [8] Opinionum.

QVAE VTILITER in negotia alicuius erogantur, in quibus eſt etiam ſumtus honeſte ad honores per gradus pertinentes factus, actione negotiorum geſtorum peti poſſunt. §. 1. Qui pure teſta-

1 Hal. *cum is*, loco *cuius*. 2 *adminiſtrauit*. 3 Hal. inſerit *geſtorum*. 4 Hal. *in illis*, et in ſequentibus *ſubiicitur*. 5 Ap. Hal. *quidem* abeſt. 6 Hal. inſerit *actione*. 7 *ſecundum quod diui Seueri conſtitutione declaratur*. 8 *lib. III*.

testamento libertatem acceperint, actus, quem viuentibus dominis administrauerunt, rationem reddere non compelluntur. §. 2. Titius pecuniam creditoribus hereditariis soluit, existimans sororem suam defuncto heredem testamento extitisse: quamuis animo gerendi sororis negotia id fecisset, veritate tamen filiorum defuncti, qui sui heredes patri sublato testamento erant, gessisset: quia aequum est in damno eum non versari, actione negotiorum gestorum id eum petere placuit.

XLVI. Africanus libro septimo Quaestionum.

Mandasti filio meo, vt tibi fundum emeret: quod cum cognouissem, ipse eum tibi emi. Puto referre, qua mente emerim: nam si propter ea, quae tibi necessaria [1] esse scirem, et te eius voluntatis esse, vt emtum habere velles, agemus inter nos negotiorum gestorum: sicut ageremus, si aut nullum omnino mandatum intercessisset, aut Titio mandasses, et ego, quia per me commodius negotium possim conficere, emissem. Si vero propterea emerim, ne filius mandati iudicio teneatur: magis est, vt ex persona eius et ego tecum mandati agere possim, et tu mecum actionem habeas de peculio: quia et si Titius id mandatum suscepisset, et ne eo nomine teneretur, ego emissem: agerem cum Titio negotiorum gestorum: et ille tecum, et tu cum illo mandati. Idem est et si filio meo mandaueris vt pro te fideiuberet, et ego pro te fideiusserim. §. 1. Si proponatur, te Titio mandasse, vt pro te fideiuberet, meque, quod is aliqua de causa impediretur quo minus fideiuberet, liberandae fidei eius causa fideiussisse: negotiorum gestorum mihi competit actio.

XLVII. Pavlvs libro primo Sententiarum.

Actio negotiorum gestorum illi datur, cuius interest hoc iudicio experiri. §. 1. Nec refert directa quis, an vtili actione agat, vel conueniatur: quia [2] in extraordinariis iudiciis, vbi conceptio formularum non obseruatur, haec subtilitas superuacua est: maxime cum vtraque actio eiusdem potestatis est, eundemque habet effectum.

XLVIII. Papinianvs libro tertio Quaestionum.

Ignorante quoque sorore, si frater negotium eius gerens dotem a viro stipulatus sit: iudicio negotiorum gestorum, vt virum liberaret, iure conuenitur.

XLIX. Africanvs libro octauo Quaestionum.

Si rem, quam seruus venditus subripuisset a me venditore, emtor vendiderit, eaque in rerum natura esse desierit: de pretio negotiorum gestorum actio mihi danda sit, vt dari deberet, si negotium, quod tuum esse existimares, cum esset meum, gessisses: sicut ex contrario in me tibi daretur, si cum hereditatem, quae ad me pertinet, tuam putares, res tuas proprias legatas soluisses: [quandoque [3] de ea solutione liberarer].

Tit. VI.

DE CALVMNIATORIBVS.

Vlpianvs libro decimo ad Edictum.

In evm, qui vt calumniae causa negotium faceret, vel non faceret, pecuniam accepisse dicetur, intra annum in quadruplum eius pecuniae, quam accepisse dicetur: post annum, simpli in factum actio competit. §. 1. Hoc autem iudicium non solum in pecuniariis causis, sed et ad publica crimina pertinere Pomponius scribit: maxime cum et lege Repetundarum teneatur, qui ob negotium faciendum, aut non faciendum per calumniam pecuniam accepit. §. 2. Qui autem accepit pecuniam, siue ante iudicium siue post iudicium acceptum, tenetur. §. 3. Sed et constitutio Imperatoris nostri, quae scripta est ad Cassium Sabinum, prohibuit iudici vel aduersario, in publicis, vel priuatis, vel fiscalibus causis pecuniam dare: et ex hac causa litem perire iussit. Nam tractari potest, si aduersarius, non per calumniam, transigendi animo [4] accepit, an constitutio cessat? Et puto cessare: sicuti hoc quoque iudicium: neque enim transactionibus [5] est interdictum, sed sordidis concussionibus. §. 4. Pecuniam autem accepisse dicemus, etiam si aliquid pro pecunia acceptum.

II. Pavlvs libro decimo ad Edictum.

Qvinetiam, si quis obligatione liberatus sit, potest videri cepisse. Idemque si gratuita pecunia vtenda sit, aut minoris locata venditaue res sit. Nec refert, ipse pecuniam acceperit, an alii dari

1 *propterea quod tibi necessarium.* 2 Hal. *plane,* loco *quia.* 3 *quandoquidem.* 4 Hal. inserit *pecuniam.* 5 Hal. inserit *licitis.*

dari iusserit, vel acceptum suo nomine ratum habuerit.

III. VLPIANVS libro decimo ad Edictum.

ET GENERALITER idem erit, si quid omnino compendii sensit propter hoc: siue ab aduersario, siue ab alio quocumque. §. 1. Si igitur accepit, vt negotium faceret, siue fecit, siue non fecit, et qui accepit, ne faceret, et si fecit, tenetur. §. 2. Hoc Edicto tenetur etiam is, qui depectus est. Depectus autem dicitur turpiter pactus. §. 3. Illud erit notandum, quod qui dedit pecuniam, vt negotium quis pateretur, non habebit ipse repetitionem: turpiter enim fecit: sed ei dabitur petitio [1] propter quem datum est, vt calumnia ei fiat. Quare si quis et a te pecuniam accipit vt mihi negotium faceret, et a me, ne mihi faceret, duobus iudiciis mihi tenebitur.

IV. GAIVS libro quarto [2] ad Edictum prouinciale.

HAEC ACTIO heredi quidem non competit, quia sufficere ei debet, quod eam pecuniam, quam defunctus dedit, repetere potest.

V. VLPIANVS libro decimo ad Edictum.

IN HEREDEM autem competit in id, quod ad eum peruenit. Nam est constitutum, turpia lucra [3] heredibus quoque extorqueri, licet crimina extinguantur: vtputa, ob falsum [4], vel iudici ob gratiosam sententiam datum, et heredi extorquebitur: et si quid aliud scelere quaesitum. §. 1. Sed etiam praeter hanc actionem condictio competit, si sola turpitudo accipientis versetur: nam si et dantis, melior causa erit possidentis. Quare si fuerit condictum, vtrum tollitur haec actio, an vero in triplum danda sit? an exemplo furis et in quadruplum actionem damus, et condictionem? Sed puto, sufficere alterutram actionem. Vbi autem condictio competit, ibi non est necesse post annum dare in factum actionem.

VI. GAIVS libro quarto [5] ad Edictum prouinciale.

ANNVS autem in personam quidem eius, qui dedit pecuniam, ne secum ageretur, ex eo tempore cedit, ex quo dedit: si modo potestas ei fieret experiundi. In illius vero personam, cum quo vt agatur, alius pecuniam dedit, dubitari potest, vtrum ex die datae pecuniae numerari debeat, an potius, ex quo cognouit datam esse: quia qui nescit, is videtur experiundi potestatem non habere, et verius est, ex eo annum numerari, ex quo cognouit.

VII. PAVLVS libro decimo ad Edictum.

SI QVIS ab alio acceperit pecuniam ne mihi negotium faciat: siquidem mandatu meo [6] datum est, vel a procuratore meo omnium rerum, vel ab eo, qui negotium meum gerere volebat, et ratum habui: ego dedisse intelligor. Si autem non mandatu meo alius ei, licet misericordiae causa dederit, ne fiat, neque ratum habui: tunc et ipsum repetere, et me in quadruplum agere posse. §. 1. Si, vt filiofamilias negotium fieret, acceptum est, et patri actio danda est. Item si filiusfamilias pecuniam acceperit, vt faceret negotium, vel non faceret: in ipsum iudicium dabitur. Et si alius non meo mandatu ei dederit, ne fiat: tunc etiam ipsum repetere, et me in quadruplum agere posse. §. 2. Cum publicanus mancipia retineret, dataque ei pecunia esset, quae non deberetur: et ipse ex hac parte Edicti in factum actione tenetur.

VIII. VLPIANVS libro quarto Opinionum.

SI AB EO, qui innocens fuit, sub specie criminis alicuius, quod in eo probatum non est, pecuniam acceptam, is, cuius de ea re notio est, edoctus fuerit: id quod illicite extortum est, secundum Edicti formam, quod de his est, qui pecuniam, vt negotium facerent, aut non facerent, accepisse dicerentur, restitui iubeat, et ei, qui id commisit, pro modo delicti poenam irroget.

IX. PAPINIANVS libro secundo de Adulteriis.

DE SERVO, qui accusatur, si postuletur, quaestio habetur: quo absoluto, in duplum pretium [7] accusator domino damnatur: sed et citra pretii aestimationem quaeritur de calumnia eius. Separatum est etenim calumniae crimen a damno, quod in seruo propter quaestionem domino datum est.

LI-

1 *repetitio.* 2 *lib. III.* 3 Hal. inserit *ab.* 4 Hal. inserit *testimonium.* 5 *lib. III.* 6 Hal. inserit *ei.* 7 *in duplum pretii.*

LIBER QVARTVS.

TIT. I.

DE IN INTEGRVM RESTITVTIONIBVS.

VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

VTILITAS huius Tituli non eget commendatione: ipse enim se ostendit. Nam sub hoc Titulo plurifariam Praetor hominibus vel lapsis, vel circumscriptis subuenit: siue metu, siue calliditate, siue aetate, siue absentia inciderunt in captionem.

II. PAVLVS libro primo Sententiarum.

SIVE per status mutationem, aut iustum errorem.

III. MODESTINVS libro octauo Pandectarum.

OMNES in integrum restitutiones, causa cognita a Praetore promittuntur: [1] scilicet vt iustitiam earum causarum examinet, an verae sint, quarum nomine singulis subuenit [2].

IV. CALLISTRATVS libro primo Edicti monitorii.

SCIO illud a quibusdam obseruatum, ne propter satis minimam rem vel summam, si maiori rei vel summae praeiudicetur, audiatur is, qui in integrum restitui postulat.

V. PAVLVS libro septimo ad Edictum.

NEMO videtur exclusus, quem Praetor in integrum se restituturum polliceatur.

VI. VLPIANVS libro decimo tertio ad Edictum.

NON SOLVM minoris, verum eorum quoque qui Reipublicae causa afuerunt: item omnium, qui ipsi potuerunt restitui in integrum, successores in integrum restitui possunt: et [3] ita saepissime est constitutum. Siue igitur heres sit, siue is cui hereditas restituta est, siue filiifamilias militis successor: in integrum restitui poterit. Proinde et si minor in seruitutem redigatur, vel ancilla fiat, dominis eorum dabitur, non [4] vltra tempus statutum, in integrum restitutio. Sed et si forte hic minor erat captus in hereditate, quam adierit: Iulianus libro septimo decimo Digestorum scribit, abstinendi facultatem dominum posse habere non solum aetatis beneficio, verum et si aetas non patrocinetur: quia non apiscendae [5] hereditatis gratia legum beneficio vsi sunt, sed vindictae gratia.

VII. MARCELLVS libro tertio Digestorum.

DIVVS Antoninus Marcio Auito Praetori de succurrendo ei, qui absens rem amiserat, in hanc sententiam rescripsit: Etsi nihil facile mutandum est ex sollemnibus: tamen, vbi aequitas euidens poscit, subueniendum est: itaque si citatus non respondit, et ob hoc more [6] pronuntiatum est, confestim autem pro tribunali te sedente [7] adiit: existimari potest, non sua culpa, sed parum exaudita voce praeconis defuisse: ideoque restitui potest. §. 1. Nec intra has solum species consistet huius generis auxilium: etenim deceptis sine culpa sua maxime si fraus ab aduersario interuenerit, succurri oportebit: cum [8] etiam de dolo malo actio competere soleat: et boni Praetoris est potius restituere litem, vt et ratio et aequitas postulabit, quam actionem famosam constituere: ad quam tunc demum descendendum est, cum remedio locus esse non potest.

VIII. MACER libro secundo de Appellationibus.

INTER minores vigintiquinque annis, et eos qui Reipublicae causa absunt, hoc interest: quod minores annis etiam, qui per tutores curatoresue suos defensi sunt, nihilominus in integrum contra Rempublicam restituuntur, cognita scilicet causa: ei vero, qui Reipublicae causa absit, ceteris quoque, qui in eadem causa habentur, si per procuratores suos defensi sunt, hactenus in integrum restitutione subueniri solet, vt appellare his permittatur.

TIT. II

1 *permittuntur.* 2 *subuenitur.* 3 Hal. *vt,* loco *et.* 4 Hal. inserit *tamen.* 5 *adipiscendae.* 6 Hal. inserit *solito.* 7 *sedentem.* 8 Hal. *quamuis,* loco *cum.*

TIT. II.

QVOD METVS CAVSA GESTVM ERIT.

VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

AIT Praetor: QVOD METVS CAVSA GESTVM ERIT, RATVM NON HABEBO. Olim ita edicebatur [1], QVOD VI, METVSVE CAVSA, vis enim fiebat mentio, propter necessitatem impositam contrariam voluntati: metus, instantis vel futuri periculi caussa mentis trepidatione [2]: sed postea detracta est vis mentio: ideo [3] quia quodcumque vi atroci fit, id metu quoque fieri videatur.

II. PAVLVS libro primo Sententiarum.

VIS AVTEM est maioris rei impetus, qui repelli non potest.

III. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

CONTINET igitur haec clausula et vim, et metum: et, si quis vi compulsus aliquid fecit, per hoc Edictum restituitur. §. 1. Sed vim accipimus atrocem, et eam, quae aduersus bonos mores fiat: non eam, quam Magistratus recte [4] intulit, scilicet iure licito, et iure honoris, quem sustinet. Ceterum [5] si per iniuriam quid fecit populi Romani Magistratus, vel prouinciae Praeses, Pomponius scribit, hoc Edictum locum habere: si forte, inquit, mortis, aut verberum terrore pecuniam alicui extorserit.

IV. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

EGO PVTO etiam seruitutis timorem, similiumque admittendum.

V. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

METVM accipiendum Labeo dicit, non quemlibet timorem, sed maioris malitatis.

VI. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

METVM autem non vani hominis, sed qui merito et in homine constantissimo cadat, ad hoc Edictum pertinere dicemus.

VII. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

NEC TIMOREM infamiae hoc Edicto contineri Pedius dicit, libro septimo [6]: neque alicuius vexationis timorem per hoc Edictum restitui. Proinde, si quis meticulosus rem nullam frustra timuerit, per hoc Edictum non restituitur: quoniam neque vi, neque metus caussa [7] factum est. §. 1. Proinde si quis in furto, vel adulterio deprehensus, vel in alio flagitio, vel dedit aliquid, vel se obligauit: Pomponius libro vicesimo octauo recte scribit, posse eum ad hoc Edictum pertinere: timuit enim vel mortem, vel vincula, quamquam non omnem adulterum liceat occidere, vel furem, nisi se telo defendat: sed potuerunt vel non iure occidi, et ideo iustus fuerit metus. Sed et si ne prodatur ab eo, qui deprehenderit, alienauerit: succurri et per hoc Edictum videtur: quoniam, si proditus esset, potuerit ea pati, quae diximus.

VIII. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

ISTI QVIDEM et in legem Iuliam incidunt, quod [8] pro conperto stupro acceperunt. Praetor tamen etiam, vt restituant interuenire debet: nam et gestum est malo more, et Praetor non respicit, an adulter sit, qui dedit, sed hoc solum, quod hic accipit metu mortis illato. §. 1. Si is accipiat pecuniam, qui instrumenta status mei interuersurus est, nisi dem: non dubitatur, quin maximo metu compellat: vtique si iam in seruitutem petor, et illis instrumentis perditis, liber pronuntiari non possum. §. 2. Quod si dederit, ne stuprum patiatur vir, seu mulier, hoc edictum locum habet: cum viris bonis iste metus maior, quam mortis, esse debet. §. 3. Haec, quae diximus ad Edictum pertinere, nihil interest, in se quis veritus sit, an in [9] liberis suis, cum pro affectu parentes magis in liberis terreantur.

IX. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

METVM autem praesentem accipere debemus, non suspicionem inferendi eius: et ita Pomponius libro vicesimo octauo scribit: ait enim, metum illatum accipiendum, id est, [10] si illatus est timor ab aliquo. Denique tractat, si fundum meum dereliquero, audito quod quis

1 *dicebatur.* 2 *metus autem, propter instantis vel futuri periculi caussa mentis trepidationem.* 3 Ap. Hal. *ideo,* abest. 4 Ap. Hal. *recte,* abest. 5 Hal. *etenim,* loco *ceterum.* 6 *libro octauo.* 7 *neque metu factum.* 8 *qui quid.* 9 Ap. Hal. *in* abest. 10 Ap. Hal. *id est,* absunt.

quis cum armis veniret, an huic Edicto locus sit? et refert, Labeonem existimare, Edicto locum non esse, et VNDE VI interdictum cessare: quoniam non videor vi deiectus, qui deiici non expectaui, sed profugi. Aliter atque si, posteaquam armati ingressi sunt, tunc discessi: huic enim Edicto locum facere. Idem ait et si forte adhibita manu in meo solo per vim aedifices, et interdictum QVOD VI AVT CLAM, et hoc Edictum locum habere: scilicet quoniam metu patior id te facere. Sed et si per vim tibi possessionem tradidero: dicit Pomponius hoc Edicto locum esse. §. 1. Animaduertendum autem, quod Praetor hoc Edicto generaliter et in rem loquitur, nec adiicit, a quo gestum: et ideo siue singularis sit persona, quae metum intulit, vel populus, vel curia, vel collegium, vel corpus: huic Edicto locus erit. Sed licet vim factam a quocumque Praetor conplectatur, eleganter tamen Pomponius ait, si, quo magis te de vi hostium, vel latronum, vel populi tuerer, vel liberarem, aliquid a te accepero, vel te obligauero: non debere me hoc Edicto teneri, nisi ipse hanc tibi vim summisi: ceterum si alienus sum a vi, teneri me non debere: ego enim operae potius meae mercedem accepisse videor. §. 2. Idem Pomponius scribit, quosdam bene putare, etiam serui manumissionem, vel aedificii depositionem, quam quis coactus fecit, ad restitutionem huius Edicti porrigendam esse. §. 3. Sed quod Praetor ait, ratum se non habiturum: [1] quatenus accipiendum est videamus. Et quidem, aut imperfecta res est, licet metus interuenerit, vtputa stipulationem numeratio non est secuta: aut perfecta, si post stipulationem et numeratio facta est, aut per metum accepto debitor liberatus est, vel quid simile contigerit, quod negotium perficeret. Et Pomponius scribit, in negotiis quidem perfectis et exceptionem interdum, et actionem competere: in imperfectis autem, solam exceptionem. Sed ex facto scio, cum Campani, metu cuidam illato, extorsissent cautionem pollicitationis, rescriptum esse ab Imperatore nostro, posse eum a Praetore in integrum restitutionem postulare: et Praetorem, me adsidente interlocutum esse: vt siue actione vellet aduersus Campanos experiri, esse propositam: siue exceptione aduersus petentes, non deesse exceptionem. Ex qua constitutione colligitur: vt, siue perfecta, siue imperfecta res sit, et actio, et exceptio detur. §. 4. Volenti autem datur et in rem actio, et in personam, rescissa acceptilatione, vel alia liberatione. §. 5. Iulianus libro tertio Digestorum putat eum, cui res metus causa tradita est, non solum reddere, verum et de dolo repromittere debere. §. 6. Licet tamen [2] in rem actionem dandam existimemus, quia res in bonis est eius, qui vim passus est: verum non sine ratione dicetur, si in quadruplum quis egerit, finiri in rem actionem, vel contra. §. 7. Ex hoc Edicto restitutio talis [3] facienda est, id est [4] in integrum officio iudicis, vt, si per vim res tradita est, retradatur, et de dolo, sicut dictum est, repromittatur, ne forte deterior res sit facta. Et, si acceptilatione liberatio interuenit, restituenda erit in pristinum statum obligatio: vsque adeo, vt Iulianus scribat libro quarto Digestorum [5] si pecunia debita fuit, quae accepta per vim facta est, nisi vel soluatur, vel restituta obligatione iudicium accipiatur, quadruplo eum condemnandum. Sed et si per vim stipulanti promisero, stipulatio accepto facienda erit. Sed et si vsusfructus, vel seruitutes amissae sunt, restituendae erunt. §. 8. Cum autem haec actio in rem sit scripta, nec personam vim facientis coerceat, sed aduersus omnes restitui velit, quod metus causa factum est: non inmerito Iulianus a Marcello notatus est scribens, si fideiussor vim intulit, vt accepto liberetur: in reum non esse restituendam actionem: sed fideiussorem, nisi aduersus reum quoque actionem restituat, debere in quadruplum condemnari. Sed est verius, quod Marcellus notat, etiam aduersus reum competere hanc actionem, cum in rem sit scripta.

X. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

ILLVD verum est, si ex facto debitoris metum adhibentis fideiussores acceptilatione liberati sunt, etiam aduersus fideiussores agi posse, vt se reponant in obligationem. §. 1. Si metu a te coactus acceptam tibi stipulationem fecerim: arbitratu iudicis, apud quem ex hoc

1 *RATVM NON HABEBO.* 2 Hal. *etiam*, loco *tamen.* 3 Ap. Hal. *talis*, abest. 4 Hal. *τὸ id est*, traiicit post verba *officio iudicis.* 5 Ap. Hal. *Digestorum*, abest.

hoc Edicto agitur, non solum illud continetur, vt in tua persona redintegretur obligatio, sed vt fideiussores quoque vel eosdem, vel alios non minus idoneos adhibeas: praeterea vt et pignora quae dederas, in eandem caussam restituas.

XI. PAVLVS [1] libro quarto Iuliani Digestorum notat.

SI QVIS alius sine malitia fideiussoris, vt fideiussori accepto fieret, vim fecit, non tenebitur fideiussor, vt rei quoque obligationem restituat.

XII. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

SED ET partus ancillarum, et fetus pecorum et fructus restitui, et omnem caussam oportet: nec solum eos, qui percepti sunt: verum si plus ego percipere potui, et per metum impeditus sum: hoc quoque praestabit. §. 1. Quaeri poterit, an etiam ei, qui vim fecerat, passo vim restitui Praetor velit per hoc Edictum ea quae alienauit? et Pomponius scribit libro vicesimo octauo non oportere ei Praetorem opem ferre: nam cum liceat, inquit, vim vi repellere, quod fecit, passus est. Quare si metu te coegerit sibi promittere, mox ego eum coegero metu, te accepto liberare, nihil esse, quod ei restituatur. §. 2. Iulianus ait eum, qui vim adhibuit debitori suo, vt ei solueret, hoc Edicto non teneri, propter naturam [2] metus caussa actionis, quae damnum exigit: quamuis negari non possit, in Iuliam eum de vi incidisse, et ius crediti amisisse.

XIII. CALLISTRATVS libro quinto de Cognitionibus.

EXSTAT enim Decretum Diui Marci, in haec verba: Optimum est, vt si quas putas te habere petitiones, actionibus experiaris. Cum Marcianus diceret, vim nullam feci: Caesar dixit, tu vim putas esse solum, si homines vulnerentur? vis est et tunc, quoties quis id, quod deberi sibi putat, non per iudicem reposcit. Quisquis igitur probatus mihi fuerit rem vllam debitoris, vel pecuniam debitam [3] non ab ipso sibi sponte datam, sine vllo iudice temere possidere, vel accepisse, isque sibi ius in eam rem dixisse: ius crediti non habebit.

XIV. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

ITEM si cum exceptione aduersus te perpetua tutus essem, coegero te acceptum mihi facere, cessare hoc Edictum: quia nihil tibi abest. §. 1. Si quis non restituat: in quadruplum in eum iudicium pollicetur. Quadruplabitur autem omne, quodcumque restitui oportuit. Satis clementer cum reo Praetor egit, vt daret ei restituendi facultatem, si vult poenam euitare. Post annum vero in simplum actionem pollicetur: sed non semper, sed caussa cognita. §. 2 In caussae autem cognitione versatur, vt si alia [4] actio non sit, tunc haec detur: et sane cum per metum facta iniuria anno et quidem vtili exoleuerit: idonea esse caussa debet, vt post annum actio haec dari debeat. Alia autem actio esse sic potest: si is, cui vis admissa est, decesserit, heres eius habet hereditatis petitionem: quoniam pro possessore, qui vim intulit possidet: propter quod heredi non erit [5] metus caussa actio: quamuis, si annus largiretur, etiam heres in quadruplum experiri possit. Ideo autem successoribus datur, quoniam et rei habet persecutionem. §. 3. In hac actione non quaeritur, vtrum is, qui conuenitur, an alius metum fecit: sufficit enim hoc docere, metum sibi illatum, vel vim: et ex hac re eum qui conuenitur, et si crimine caret, lucrum tamen sensisse: nam cum metus habeat in se ignorantiam, merito quis non adstringitur, vt designet, quis ei metum vel vim adhibuit: et ideo ad hoc tantum actor adstringitur, vt doceat metum in caussa fuisse, vt alicui acceptam pecuniam faceret, vel rem traderet, vel quid aliud faceret. Nec cuiquam iniquum videtur, ex alieno facto alium in quadruplum condemnari: quia non statim quadrupli est actio, sed si res non restituatur. §. 4. Haec autem actio cum arbitraria sit, habet reus licentiam, vsque ad sententiam ab arbitro datam, restitutionem, secundum quod supra diximus, rei facere: quod si non fecerit, iure meritoque quadrupli condemnationem patietur. §. 5. Aliquando tamen, et si metus adhibitus proponatur, arbitrium absolutionem affert: quid enim, si metum quidem Titius adhibuit me non conscio, res autem ad me peruenit, et haec in rebus humanis non est sine dolo malo meo: nonne iudicis officio absoluar? aut si seruus in fuga est, aeque, si cauero iudicis officio, me, si in meam potestatem peruenerit restituturum, absolui debebo.

1 *Marcellus.* 2 Hal. infert *quod.* 3 Ap. Hal. *vel pecuniam debitam,* absunt. 4 Ap. Hal. *alia* abest. 5 Hal. inferit *quod.*

bo. Vnde quidam putant, bona fide emtorem ab eo qui vim intulit, comparantem non teneri: nec eum, qui dono accepit, vel cui res legata est. Sed rectissime Viuiano videtur, etiam hos teneri: ne metus, quem passus sum, mihi captiosus sit. Pedius quoque libro octauo scribit, arbitrium iudicis in restituenda re tale esse: vt eum quidem, qui vim admisit, iubeat restituere, etiam si ad alium res peruenit: eum autem, ad quem peruenit, etiam si alius metum fecit: nam in alterius praemium verti alienum metum non oportet. §. 6. Labeo ait: si quis per metum reus sit constitutus, et fideiussorem volentem dederit: et ipse, et fideiussor liberatur. Si solus fideiussor metu accessit, non etiam reus: solus fideiussor liberabitur. §. 7. Quadruplatur autem id, quanti ea res erit, id est [1] cum fructibus, et omni causa. §. 8. Si quis per vim sisti promittendo, postea fideiussorem adhibeat: is quoque liberatur. §. 9. Sed et si quis per vim stipulatus, cum acceptum non faceret, fuerit in quadruplum condemnatus: ex stipulatu eum agentem, aduersus exceptionem replicatione adiuuari, Iulianus putat: cum in quadruplo et simplum sit reus consecutus. Labeo autem etiam post quadrupli actionem nihilominus exceptione summouendum eum, qui vim intulit, dicebat: quod cum durum videbatur, ita temperandum est, vt tam tripli condemnatione plectatur, quam acceptilationem omnimodo facere compellatur. §. 10. Quatenus autem diximus, quadruplo simplum inesse, sic hoc disponendum est, vt in condemnatione quadrupli res quidem omnimodo contineatur, et eius restitutio fiat, poenae autem vsque ad triplum stetur. §. 11. Quid si homo sine dolo malo et culpa eius, qui vim intulit, et condemnatus est, periit? in hoc casu a rei condemnatione ideo relaxabitur, si intra tempora iudicati actionis moriatur, quia tripli poena propter facinus satisfacere cogitur. Pro eo autem qui in fugam esse dicitur, cautio ab eo extorquenda est, quatenus et persequatur, et omnimodo eum restituat: et nihilominus in rem, vel ad exhibendum, vel si qua alia ei competit actio ad eum recipiendum, integra ei qui vim passus est, seruabitur: ita vt si dominus eum quoquo modo receperit, is qui ex stipulatione conuenitur, exceptione tutus fiat. Haec si post condemnationem: si autem ante sententiam homo sine dolo malo et culpa mortuus fuerit, tenebitur: et hoc fit his verbis Edicti: NEQVE EA RES ARBITRIO IVDICIS RESTITVETVR. Ergo si in fuga sit seruus sine dolo malo et culpa eius, cum quo agetur: cauendum esse per iudicem, vt eum seruum persecutus reddat. Sed et si non culpa ab eo, quo cum agitur, aberit: si tamen peritura res non fuit, si metum non adhibuisset, tenebitur reus: sicut in interdicto VNDE VI, vel QVOD VI AVT CLAM, obseruatur. Itaque interdum hominis mortui [2] pretium recipit, qui [3] eum venditurus fuit, si vim passus non esset. §. 12. Qui vim intulit, cum possessionem a me sit consecutus, fur non est: quamuis qui vi rapuit, fur improbior esse videatur, vt Iuliano placet. §. 13. Eum qui metum fecit, et de dolo teneri certum est, et ita Pomponius: et consumi alteram actionem per alteram exceptione in factum opposita. §. 14. Iulianus ait, quod interest, quadruplari solum: et ideo eum, qui ex causa fideicommissi quadraginta debebat, si trecenta promiserit per vim, et soluerit, ducentorum sexaginta quadruplum consecuturum: in his enim cum effectu vim passus est. §. 15. Secundum haec, si plures metum adhibuerint, et vnus fuerit conuentus: siquidem sponte rem ante sententiam restituerit, omnes liberati sunt. Sed et si id non fecerit, sed ex sententia quadruplum restituerit, verius est, etiam sic perimi aduersus ceteros metus causa actionem.

XV. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

AVT IN id dabitur aduersus ceteros actio, quod minus ab illo exactum sit.

XVI. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

QVOD diximus, si plures metum admiserunt, idem dicendum erit, et si ad alium res peruenit, alter metum adhibuit. §. 1. Sed si serui metum adhibuerint, noxalis quidem actio ipsorum nomine erit, poterit autem quis dominum, ad quem res peruenerit, conuenire: qui conuentus siue rem, siue, secundum quod iam dictum est, quadruplum praestiterit, proderit et seruis. Si vero noxali conuentus, maluerit noxae

1 Ap. Hal. *id est*, absunt. 2 Ap. Hal. *mortui*, abest. 3 *quanti*.

xae dedere, nihilominus ipse poterit conueniri, si ad eum res peruenit. §. 2. Haec actio heredi, ceterisque successoribus datur, quoniam rei habet persecutionem. In heredem autem, et ceteros in id, quod peruenit ad eos, datur: non immerito: licet enim poena ad heredem non transeat, attamen quod turpiter, vel scelere quaesitum est, vt est et rescriptum, ad compendium heredis non debet pertinere.

XVII. Pavlvs libro primo [1] Quaestionum.

Videamvs ergo, si heres, ad quem aliquid peruenerit, consumserit id [2] quod peruenit, [3] desinat teneri, an vero sufficit semel peruenisse? et si consumto eo decesserit, vtrum aduersus heredem eius omnimodo competit actio, quoniam hereditariam suscepit obligationem: an non sit danda, quoniam ad secundum heredem nihil peruenit? Et melius est, omnimodo competere in heredem heredis actionem: sufficit enim semel peruenisse ad proximum heredem: et [4] perpetua actio esse coepit: alioquin dicendum erit nec ipsum, qui consumsit, quod ad eum peruenit, teneri.

XVIII. Ivlianvs libro sexagesimo quarto Digestorum.

Si ipsa res, quae ad alium peruenit, interiit: non esse locupletiorem dicemus. Sin vero in pecuniam aliamue rem conuersa sit, nihil amplius [5] quaerendum est, quis exitus sit, sed omnimodo locuples factus videtur, licet postea deperdat. Nam et Imperator Titus Antoninus Claudio Frontino de pretiis rerum hereditariarum rescripsit, ob id ipsum peti ab eo hereditatem posse, quia licet res, quae in hereditate fuerant, apud eum non sint: tamen pretium earum, [quo] locupletem eum vel saepius mutata specie faciendo, perinde obligat, ac si corpora ipsa in eadem specie mansissent.

XIX. Gaivs libro quarto ad Edictum prouinciale.

Qvod autem in heredem eatenus pollicetur actionem Proconsul, quatenus ad eum peruenerit, intelligendum est, ad perpetuo dandam actionem pertinere.

XX. Vlpianvs libro vndecimo ad Edictum.

Qvantvm autem ad heredem peruenerit, litis contestatae tempore spectabitur: si modo certum sit aliquid peruenisse. Idem et ipsius, qui vim intulit, (si) sic in corpus patrimonii peruenit aliquid, vt certum sit ad heredem peruenturum, id est, si debitor liberatus est.

XXI. Pavlvs libro vndecimo ad Edictum.

Si mvlier contra patronum suum ingrata facta sciens se ingratam, cum de suo statu periclitabatur, aliquid patrono dederit, vel promiserit, ne in seruitutem redigatur: cessat Edictum, quia hunc sibi metum ipsa infert. §. 1. Quod metus caussa gestum erit, nullo tempore Praetor ratum habebit. §. 2. Qui possessionem non sui fundi tradidit, non quanti fundus, sed quanti possessio est, eius quadruplum, vel simplum cum fructibus consequetur: aestimatur enim, quod restitui oportet, id est, quod abest: (abest) autem nuda possessio cum suis fructibus: quod et Pomponius [7]. §. 3. Si dos metu promissa sit, non puto nasci obligationem: quia est verissimum, nec talem promissionem dotis vllam esse. §. 4. Si metu coactus sim ab emtione, locutione discedere: videndum est, an nihil sit acti [8], et antiqua obligatio remaneat: an hoc simile sit acceptilationi, quia nulla ex bonae fidei obligatione [9] possimus niti, cum finita sit dum amittitur: et magis est, vt similis species acceptilatione sit: et ideo Praetoria actio [10] nascitur. §. 5. Si metu coactus adii hereditatem, puto me heredem effici, quia, quamuis, si liberum esset, noluissem, tamen coactus volui: sed per Praetorem restituendus sum, vt abstinendi mihi potestas tribuatur. §. 6. Si coactus hereditatem repudiem, duplici via Praetor mihi succurrit: aut vtiles actiones quasi heredi dando, aut actionem metus caussa praestando: vt quam viam ego elegerim, haec mihi pateat.

XXII. Pavlvs libro primo Sententiarum.

Qvi in carcerem quem detrusit, vt aliquid ei extorqueret, quidquid ob hanc caussam factum est, nullius momenti est.

XXIII. Vlpianvs libro quinto Opinionum.

Non est verisimile compulsum in vrbe inique indebitum soluisse eum, qui cla-

1 Hal. *lib. V.* 2 Hal. *id* ignorat. 3 Hal. praefigit *an.* 4 Hal. inferit *quod.* 5 Hal. *vltra*, loco *amplius.* 6 Ap. Hal. *fallus*, abest. 7 Hal. addit *scribit.* 8 *actum.* 9 *nulla bonae fidei obligatione.* 10 Ap. Hal. *actio* abest.

claram dignitatem se habere praetendebat: cum potuerit ius publicum inuocare et adire aliquem potestate praeditum, qui vtique vim eum pati prohibuisset: sed huiusmodi praesumtioni debet apertissimas probationes violentiae opponere. §. 1. Si iusto metu perterritus cognitionem [1], ad quam vt vinctus iret, potens aduersarius minabatur, id quod habere licebat, compulsus vendidit: res suae aequitati per Praesidem prouinciae restituitur. §. 2. Si faenerator inciuiliter custodiendo athletam, et a certaminibus prohibendo cauere compulerit vltra quantitatem debitae pecuniae: his probatis competens iudex rem suae aequitati restitui decernat. §. 3. Si quis, quod aduersario non debebat, delegante eo, per vim, apparitione Praesidis interueniente, sine notione iudicis coactus est dare: iudex inciuiliter extorta restitui ab eo, qui rei damnum praestiterit, iubeat. Quod si debitis satisfecit simplici iussione, et non cognitione habita: quamuis non extra ordinem exactionem fieri, sed ciuiliter oportuit, tamen quae solutioni debitarum ab eo quantitatium profecerunt, reuocare inciuile est.

Tit. III.

DE DOLO MALO.

Vlpianvs libro vndecimo ad Edictum.

Hoc Edicto Praetor aduersus varios et dolosos, qui aliis offuerunt calliditate quadam, subuenit: ne vel illis malitia sua sit lucrosa, vel istis simplicitas damnosa. §. 1. Verba autem Edicti talia sunt: Qvae dolo malo facta esse dicentvr, si de his rebvs alia actio non erit, et ivsta cavsa esse videbitvr, ivdicivm dabo. §. 2. Dolum malum Seruius quidem ita definiit, machinationem quandam alterius decipiendi causa, cum aliud simulatur, et aliud agitur. Labeo autem, posse et sine simulatione id agi, vt quis circumueniatur: posse et sine dolo malo aliud agi, aliud simulari: sicuti faciunt, qui per eiusmodi dissimulationem deseruiant [2], et tuentur vel sua vel aliena. Itaque ipse sic definiit, dolum malum esse omnem calliditatem, fallaciam, machinationem ad circumueniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibitam. Labeonis definitio vera est. §. 3. Non fuit autem contentus Praetor dolvm dicere, sed adiecit malvm: quoniam veteres dolum etiam bonum dicebant, et pro sollertia hoc nomen accipiebant: maxime, si aduersus hostem latronemue quis machinetur. §. 4. Ait Praetor, si de his rebvs alia actio non erit. Merito Praetor ita demum hanc actionem pollicetur, si alia non sit: quoniam famosa actio non temere debuit a Praetore decerni, si sit ciuilis, vel honoraria, qua possit experiri. Vsque adeo, vt et Pedius libro octauo scribat: etiam si interdictum sit, quo quis experiri, vel exceptio, qua se tueri possit, cessare hoc Edictum. Idem et Pomponius libro vicesimo octauo: et adiicit, et si stipulatione tutus sit quis, eum actionem de dolo habere non posse: vtputa si de dolo stipulatum sit. §. 5. Idem Pomponius ait, et si actionem in nos dari non oporteat, veluti si stipulatio tam turpis [3] dolo malo facta sit, vt nemo daturus sit ex ea actionem, non debere laborare, vt habeam de dolo malo actionem: cum nemo sit aduersus me daturus actionem. §. 6. Idem Pomponius refert, Labeonem existimare, etiam si quis in integrum restitui possit: non debere ei hanc actionem competere: et si alia actio tempore finita sit, hanc competere non debere: sibi imputaturo eo, qui agere supersedit: nisi in hoc quoque dolus malus admissus sit, vt tempus exiret. §. 7. Si quis, cum actionem ciuilem haberet, vel honorariam in stipulatum deductam, acceptilatione, vel alio modo sustulerit: de dolo experiri non poterit, quoniam habuit aliam actionem: nisi in amittenda actione dolum malum passus est. §. 8. Non solum autem si aduersus eum sit alia actio, aduersus quem de dolo quaeritur.

II. Pavlvs libro vndecimo ad Edictum.

Vel ab eo res seruari poterit.

III. Vlpianvs libro vndecimo ad Edictum.

Non habet hoc Edictum locum: verumetiam si aduersus alium.

IV. Pavlvs libro vndecimo ad Edictum.

Sit actio: vel si ab alio res mihi seruari potest.

V. Vlpianvs libro vndecimo ad Edictum.

Ideo

1 *cognitione iudicis ad quem.* 2 *seruant.* 3 Hal. inserit *de.*

IDEOQVE si quis pupillus a Titio, tutore auctore conludente circumscriptus sit, non debere eum de dolo actionem aduersus Titium habere, cum habeat tutelae actionem, per quam consequatur, quod sua intersit. Plane, si tutor soluendo non sit, dicendum erit, de dolo actionem dari ei.

VI. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

NAM IS nullam videtur actionem habere, cui propter inopiam aduersarii inanis actio est.

VII. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

ET ELEGANTER Pomponius haec verba, SI ALIA ACTIO NON SIT, sic excipit, quasi res alio modo ei, ad quem ea res pertinet, salua esse non poterit. Nec videtur huic sententiae aduersari, quod Iulianus libro quarto scribit, si minor annis viginti quinque consilio serui circumscriptus: eum vendidit cum peculio, emtorque eum manumisit, dandam in manumissum de dolo actionem. Hoc enim sic accipimus, carere dolo emtorem, vt ex emto teneri non possit: aut nullam esse venditionem, si in hoc ipso, vt venderet, circumscriptus est: et quod minor proponitur, non inducit in integrum restitutionem: nam aduersus manumissum nulla in integrum restitutio potest locum habere. 1 §. 1. Secundum quae, et si poenali actione indemnitati eius consuli possit, dicendum erit, cessare de dolo actionem. §. 2. Pomponius autem etiam si popularis actio sit, cessare de dolo ait actionem. §. 3. Non solum autem si alia actio non sit, sed et si dubitetur, an alia sit, putat Labeo de dolo dandam actionem: et adfert talem speciem. Qui seruum mihi debebat, vel ex venditione, vel ex stipulatu, venenum ei dedit, et sic eum tradidit: vel fundum, et, dum tradit, imposuit ei seruitutem, vel aedificia diruit, arbores excidit, vel 2 extirpauit; ait Labeo, siue cauit de dolo, siue non, dandam in eum de dolo actionem: quoniam, si cauit, dubium est, an competat ex stipulatu actio. Sed est verius, siquidem de dolo cautum est, cessare actionem de dolo, quoniam est ex stipulatu actio: si non est cautum, in ex emto quidem actione cessat de dolo actio, quoniam est ex emto: in ex stipulatu, de dolo actio necessaria est. §. 4. Si seruum vsuarium proprietarius occidit: legis Aquiliae actioni et ad exhibendum accidit 3, si possidens proprietarius occidit: ideoque cessat de dolo actio. §. 5. Item si seruum legatum heres ante aditam hereditatem occiderit: quoniam prius quam factus sit legatarii, interemtus est, cessat legis Aquiliae actio: de dolo autem actio, quocumque tempore eum occiderit, cessat: quia ex testamento actio competit. §. 6. Si quadrupes tua, dolo alterius, damnum mihi dederit, quaeritur, an de dolo habeam aduersus eum actionem? Et placuit mihi quod Labeo scribit: si dominus quadrupedis non sit soluendo, dari debere de dolo: quamuis, si noxae deditio sit secuta, non puto dandam, nec in id, quod excedit. §. 7. Idem Labeo quaerit, si compeditum seruum meum, vt fugeret, solueris, an de dolo actio danda sit? Et ait Quintus apud eum notans: si non misericordia ductus fecisti, furti teneris: si misericordia, in factum actionem dari debere 4. §. 8. Seruus pactionis pro libertate reum domino dedit ea conditione, vt post libertatem transferatur in eum obligatio: manumissus non patitur in se obligationem transferri: Pomponius scribit locum habere de dolo actionem: sed si per patronum stabit, quo minus obligatio transferatur: dicendum ait, patronum exceptione a reo summouendum. Ego moueor: quemadmodum 5 de dolo actio 6 dabitur, cum sit alia actio? nisi forte quis dicat, quoniam exceptione patronus summoueri potest, si agat cum reo, debere dici, quasi nulla actio sit, quae exceptione repellitur, de dolo decernendam. Atquin patronus tunc summouetur, si nolit expromissorem ipsum manumissum accipere: expromissori plane aduersus manumissum dari debebit de dolo 7: aut si non sit soluendo expromissor, domino dabitur. §. 9. Si dolo malo procurator passus sit vincere aduersarium meum, vt absolueretur, an de dolo mihi actio aduersus eum, qui vicit, competat, potest quaeri? et puto non competere, si paratus sit reus transferre iudicium 8 sub exceptione hac, SI COLLVSVM EST: alioquin de dolo actio erit danda; scilicet si cum procuratore agi non possit, quia non esset soluendo. §. 10. Idem Pomponius

1 *restitutio locum habet.* 2 Hal. inserit *vineam.* 3 *ad exhibendum id accedit.* 4 *actio dari debet.* 5 Hal. inserit *enim.* 6 Ap. Hal. *actio*, abest. 7 Hal. addit *actio.* 8 Hal. supplet *in se.*

bius refert, Caecidianum Praetorem non dedisse de dolo actionem aduersus eum, qui adfirmauerat, idoneum esse eum, cui mutua pecunia dabatur: quod verum est: nam nisi ex magna et euidenti calliditate, non debet de dolo actio dari.

VIII. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

QVOD si, cum scires eum facultatibus labi, tui lucri gratia adfirmasti mihi idoneum esse: merito aduersus te, cum mei decipiendi gratia alium falso laudasti, de dolo iudicium dandum est.

IX. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

SI QVIS adfirmauit minimam esse hereditatem, et ita eam ab herede emit: non est de dolo actio, cum ex vendito sufficiat. §. 1. Si autem mihi persuaseris, 1 vt repudiem hereditatem, quasi minus soluendo 2 sit: vel, vt optem seruum quasi melior eo in familia non sit, dico de dolo dandam, si callide hoc feceris. §. 2. Item si tabulae testamenti, ne de inofficioso diceretur, diu suppressae sint, mox mortuo filio prolatae: heredes filii aduersus eos qui suppresserunt, et lege Cornelia et de dolo posse experiri. §. 3. Labeo libro trigesimo 3 septimo posteriorum scribit: si oleum tuum, quasi suum defendat Titius, et tu hoc oleum deposueris apud Seium, vt is hoc venderet, et pretium seruaret, donec inter vos deiudicetur, cuius oleum esset; neque Titius velit iudicium accipere, quoniam neque mandati, neque sequestraria Seium conuenire potes, nondum impleta conditione depositionis: de dolo aduersus Titium agendum. Sed Pomponius libro vicesimo septimo, posse cum sequestre praescriptis verbis actione agi; vel, si is soluendo non sit, cum Titio de dolo: quae distinctio vera esse videtur. §. 4. Et si seruum pigneratum noxae mihi dederis per iudicem, et ita absolutus, de dolo teneris, si apparuerit esse eum pignori datum: haec de dolo actio noxalis erit: ideo Labeo quoque libro trigesimo Praetoris Peregrini scribit de dolo actionem serui nomine, interdum de peculio, interdum noxalem dari. Nam si ea res est, in quam dolus commissus est, ex qua de peculio daretur actio; et nunc in peculio 5 dandam: sin vero ea sit, ex qua noxalis: hoc quoque noxale futurum. §. 5. Merito causae cognitionem Praetor inseruit: neque enim passim haec actio indulgenda est. Nam ecce in primis, si modica summa sit.

X. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

ID EST, vsque ad duos aureos:

XI. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

NON DEBET dari. §. 1. Quibusdam personis non dabitur: vtputa liberis vel libertis aduersus parentes patronosue, cum sit famosa. Sed nec humili aduersus eum, qui dignitate excellet, debent dari: puta plebeio aduersus Consularem receptae auctoritatis: vel luxurioso, atque prodigo, aut alias vili aduersus hominem vitae emendatioris: et ita Labeo. Quid ergo est? in horum persona dicendum est, IN FACTVM verbis temperandum 6 actionem dandam, vt bonae fidei mentio fiat:

XII. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

NE EX dolo suo lucrentur.

XIII. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

HEREDIBVS tamen harum personarum, item aduersus heredes de dolo actio erit danda. §. 1. Item in causae cognitione versari Labeo ait, ne in pupillum de dolo detur actio, nisi forte nomine hereditario conueniatur. Ego arbitror, et 7 ex suo dolo conueniendum, si proximus pubertati est: maxime si locupletior ex hoc factus est.

XIV. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

QVID enim, si impetrauerit a procuratore petitoris, vt ab eo absolueretur: vel si de tutore mentitus, pecuniam accepit; vel alia similia admisit, quae non magnam machinationem exigunt?

XV. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

SED ET ex dolo tutoris, si factus est locupletior, puto in eum dandam actionem, sicut exceptio datur. §. 1. Sed, an in municipes de dolo detur actio, dubitatur? Et puto, ex suo quidem dolo non posse dari: quid enim municipes dolo facere possunt? sed si quid ad eos peruenit ex dolo eorum, qui res eorum administrant: puto dandam. De dolo autem decurionum in ipsos decuriones dabitur de dolo actio. §. 2. Item si quid ex dolo procuratoris ad dominum peruenit, datur in dominum de dolo actio,

1 *persuaserit*. 2 Hal. inserit *ea*. 3 *libro septimo*. 4 *inter nos deiudicaretur*. 5 *de peculio*. 6 Hal. inserit *de dolo*. 7 Hal. inserit *hunc*.

actio, in quantum ad eum peruenit: nam procurator ex dolo suo procul dubio tenetur. §. 3. In hac actione designari oportet, cuius dolo factum sit: quamuis in metu non sit necesse.

XVI. Pavlvs libro vndecimo ad Edictum.

Item exigit Praetor, vt comprehendatur, quid dolo malo factum sit. Scire enim debet actor, in qua re circumscriptus [1] sit: nec in tanto crimine vagari.

XVII. Vlpianvs libro vndecimo ad Edictum.

Si plvres dolo fecerint, et vnus [2] restituerit: omnes liberantur: quod si vnus, quanti ea res est, praestiterit, puto adhuc ceteros liberari. §. 1. Haec actio in heredem, et ceteros successores datur, dumtaxat de eo, quo ad eos peruenit.

XVIII. Pavlvs libro vndecimo ad Edictum.

Arbitrio iudicis in hac quoque actione restitutio comprehenditur: et nisi fiat restitutio, sequitur condemnatio, quanti ea res est. Ideo autem et hic, et in metus causa actione, certa quantitas non adiicitur, vt possit per contumaciam suam tanti reus condemnari, quanti actor in litem iurauerit: sed officio iudicis debet in vtraque actione, taxatione iusiurandum refrenari. §. 1. Non tamen semper in hoc iudicio arbitrio iudicis dandum est: quid enim si manifestum sit, [3] restitui non posse? veluti si seruus dolo malo traditus defunctus sit, ideoque protinus condemnari debeat in id, quod interfit actoris. §. 2. Si dominus proprietatis insulam, cuius vsusfructus legatus erat, incenderit: non est de dolo actio: quoniam aliae ex hoc oriuntur actiones. §. 3. De eo, qui sciens commodasset pondera [4], vt venditor emtori merces adpenderet, Trebatius de dolo dabat actionem. Atquin si maiora pondera commodauit: id quod amplius mercis datum est, repeti condictione potest: si minora, vt reliqua merx detur, ex emto agi potest: nisi si ea conditione merx venit, vt illis ponderibus traderetur: cum ille decipiendi causa adfirmasset, se aequa pondera habere. §. 4. Dolo cuius [5] effectum est, vt his temporibus legitimis transactis pereat, Trebatius ait [6] de dolo dandum iudicium, non vt arbitrio iudicis res [7] restituatur, sed vt tantum actor consequatur, quanti eius interfuerit id non esse factum: ne aliter obseruantibus lex circumscribatur. §. 5. Si seruum, quem tu mihi promiseras, alius occiderit: de dolo malo actionem in eum dandam plerique recte putant: quia tu a me liberatus sis: ideoque legis Aquiliae actio tibi denegabitur.

XIX. Papinianvs libro trigesimo septimo Quaestionum.

Si fideivssor promissum animal, ante moram occiderit: de dolo actionem reddi aduersus eum oportere Neratius Priscus, et Iulianus responderunt: quoniam debitore liberato, per consequentias ipse quoque dimittitur.

XX. Pavlvs libro vndecimo ad Edictum.

Servvs tuus, cum tibi deberet, nec soluendo esset, hortatu tuo pecuniam mutuam a me accepit, et tibi soluit: Labeo ait de dolo malo actionem in te dandam: quia nec de peculio vtilis sit, cum in peculio nihil sit: nec in rem domini versum videatur, cum ob debitum dominus acceperit. §. 1. Si persuaseris mihi, nullam societatem tibi fuisse cum eo, cui heres sum: et ob id iudicio absolui te passus sim, dandam mihi de dolo actionem Iulianus scribit.

XXI. Vlpianvs libro vndecimo ad Edictum.

Qvod si, deferente me, iuraueris, et absolutus sis, postea periurium fuerit adprobatum: Labeo ait de dolo actionem in eum dandam: Pomponius autem per iusiurandum transactum videri. Quam sententiam et Marcellus libro octauo [6] Digestorum probat: stari enim religioni debet.

XXII. Pavlvs libro vndecimo ad Edictum.

Nam svfficit periurii poena.

XXIII. Gaivs libro quarto ad Edictum prouinciale.

Si legatarivs, cui supra modum legis Falcidiae legatum est, heredi adhuc ignoranti substantiam hereditatis vltro iurando, vel quadam alia fallacia persuaserit, tamquam satis abundeque ad solida legata soluenda sufficiat hereditas, atque eo modo solida legata fuerit consecutus; datur de dolo [9] actio,

XXIV.

1 *circumscriptum.* 2 Hal. inferit *rem.* 3 Hal. praefigit *rem.* 4 *commendasset falsa pondera* et mox *commendauit.* 5 *Si cuius dolo.* 6 Hal. inferit *aduersus eum.* 7 apud Hal. *res* abest. 8 *libro septimo* 9 Hal. inferit *malo.*

XXIV. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

SI DOLO acciderit eius, qui verba faciebat pro eo, qui de libertate contendebat, quo minus praesente aduersario secundum libertatem pronuntietur, puto statim de dolo dandam in eum actionem: quia semel pro libertate dictam sententiam retractari non oportet.

XXV. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

CVM A TE pecuniam peterem, eoque nomine iudicium acceptum est, falso mihi persuasisti, tamquam eam pecuniam seruo meo, aut procuratori soluisses: eoque modo consecutus es, vt consentiente me absolueréris; quaerentibus nobis, an in te doli iudicium dari debeat, placuit de dolo actionem non dari: quia alio modo mihi succurri potest: nam ex integro agere possum, et, si obiiciatur exceptio rei iudicatae, replicatione iure vti potero.

XXVI. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

IN HEREDEM eatenus daturum se eam actionem Proconsul pollicetur, quatenus ad eum peruenerit: id est, quatenus ex ea re locupletior ad eum hereditas venerit.

XXVII. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

DOLOVE malo eius factum est, quo minus peruenerit.

XXVIII. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

ITAQVE si accepto lata sit tibi pecunia: omnimodo cum herede tuo agetur. At si res tibi tradita sit: si quidem mortuo te, ea res extitit, agetur [1] cum herede tuo: si minus, non agetur. Sed vtique in heredem perpetuo dabitur: quia non debet lucrari ex alieno damno. Cui conueniens est, vt et in ipso [2], qui dolo commiserit, in id, quod locupletior esset perpetuo danda sit in factum actio.

XXIX. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

SABINVS putat, calculi ratione potius, quam maleficii heredem conueniri: denique famosum non fieri: ideoque in perpetuum teneri oportere.

XXX. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

NEQVE causae cognitio in heredis persona erit necessaria.

XXXI. PROCVLVS libro secundo Epistolarum.

CVM QVIS persuaserit familiae meae, vt de possessione decedat, possessio quidem non amittitur, sed de dolo malo iudicium [3] in eum competit, si quid damni mihi accesserit.

XXXII. SCAEVOLA libro secundo Digestorum.

FILIVS legatum sibi seruum per praeceptionem, rogatus manumittere post certum tempus, postea [4] quam rationes ipsi, et coheredibus fratribus reddidisset: ante diem, et ante redditas rationes, ad libertatem vindicta manumittendo perduxerat: quaesitum est, an ex fideicommisso fratribus tenetur, vt rationes eorum pro portionibus redderet? Respondi, cum liberum fecisset, ex causa quidem fideicommissi non teneri: verum si ideo properasset manumittere, ne rationes fratribus redderet, posse de dolo actionem in eum exercere.

XXXIII. VLPIANVS libro quarto Opinionum.

REI, QVAM venalem possessor habebat, litem proprietatis aduersarius mouere coepit: et posteaquam opportunitatem emtoris, cui venundari potuit, peremit, destitit: placuit possessori hoc nomine actionem in factum cum sua indemnitate competere.

XXXIV. IDEM libro quadragesimo secundo [5] ad Sabinum.

SI CVM mihi permisisses saxum ex fundo tuo eiicere, vel cretam, vel harenam fodere, et sumtum in hanc rem fecerim, et non patiaris me tollere: nulla alia quam de dolo malo [6] actio locum habebit.

XXXV. IDEM libro trigesimo ad Edictum.

SI QVIS tabulas testamenti apud se depositas, post mortem testatoris deleuit, vel alio modo corruperit; heres scriptus habebit aduersus eum actionem de dolo. Sed et his, quibus legata data sunt, danda [7] erit de dolo actio.

XXXVI. MARCIANVS libro secundo Regularum.

SI DVO dolo malo fecerint, inuicem de dolo non agent.

XXXVII. VLPIANVS libro quadragesimo quarto [8] ad Sabinum.

QVOD

1 *agitur*, et mox iterum. 2 *in ipsum*. 3 Hal. *actio*, loco, *iudicium*. 4 Ap. Hal. *postea*, abest. 5 *lib. XLIII.* 6 Ap. Hal. *malo*, abest. 7 ap. Hal. *danda* abest. 8 *lib. XLIII.*

Qvod venditor vt commendet dicit, sic habendum, quasi neque dictum, neque promissum est. Si vero decipiendi emtoris causa dictum est, aeque sic habendum est, vt non nascatur aduersus dictum promissumue actio, sed de dolo actio.

XXXVIII. Idem libro quinto Opinionum.

Qvidam debitor epistolam quasi a Titio mitti creditori suo effecit, vt ipse liberetur: hac epistola creditor deceptus, Aquiliana stipulatione, et acceptilatione liberauit debitorem: postea epistola falsa, vel inani reperta, creditor maior quidem annis vigintiquinque de dolo habebit actionem, minor autem in integrum restituetur.

XXXIX. Gaivs libro vicesimo septimo ad Edictum prouinciale.

Si te Titio obtuleris de ea re, quam non possidebas, in hoc vt alius vsucapiat, et iudicatum solui satisdederis: quamuis absolutus sis, de dolo malo tamen teneberis: et ita Sabino placet.

XL. Fvrivs Anthianvs libro primo ad Edictum.

Is, qvi decepit aliquem, vt hereditatem non idoneam adiret, de dolo tenebitur: nisi fortasse ipse [1] creditor erat, et solus erat: tunc enim sufficit contra eum doli mali exceptio.

Tit. IV.

DE MINORIBVS VIGINTIQVINQVE ANNIS.

Vlpianvs libro vndecimo ad Edictum.

Hoc Edictvm Praetor naturalem aequitatem secutus proposuit: quo tutelam minorum suscepit: nam cum inter omnes constet, fragile esse et infirmum huiusmodi aetatium consilium, et multis captionibus suppositum, multorum [2] insidiis expositum: auxilium eis Praetor hoc Edicto pollicitus est, et aduersus captiones opitulationem. §. 1. Praetor edicit, qvod cvm minore qvam viginti qvinqve annis natv gestvm esse dicetvr, vti qvaeqve res erit, animadvertam. §. 2. Apparet minoribus annis vigintiquinque eum opem polliceri: nam post hoc tempus compleri virilem vigorem constat. §. 3. Et ideo hodie in hanc vsque aetatem adolescentes curatorum auxilio reguntur: nec ante rei suae administratio eis committi debebit, quamuis bene rem suam gerentibus.

II. Idem libro decimo nono [3] ad legem Iuliam et Papiam.

Nec per liberos suos rem suam maturius a curatoribus recipiat. Quod enim legibus cauetur, vt singuli anni per singulos liberos demittantur, ad honores pertinere Diuus Seuerus ait, non ad rem suam recipiendam.

III. Idem libro vndecimo ad Edictum.

Deniqve Diuus Seuerus, et Imperator noster huiusmodi Consulum, vel Praesidum decreta quasi ambitiosa esse interpretati sunt. Ipsi autem perraro minoribus rerum suarum administrationem extra ordinem indulserunt: et eodem iure vtimur. §. 1. Si quis cum minore contraxerit, et contractus inciderit in tempus quo maior efficitur: vtrum initium spectamus, an finem? et placet, vt est et constitutum, si quis maior factus comprobauerit, quod minor gesserat, restitutionem cessare. Vnde illud non ineleganter Celsus Epistolarum libro vndecimo, et Digestorum secundo tractat, ex facto a Flauio Respecto Praetore consultus, Minor annis vigintiquinque, annos forte vigintiquattuor agens, iudicium tutelae heredi tutoris dictauerat: mox factum, vt non finito iudicio, iam eo maiore effecto vigintiquinque annis tutoris heres absolutus proponeretur: in integrum restitutio desiderabatur. Celsus igitur Respecto suasit, non facile hunc quondam minorem in integrum restitui: sed, si ei probaretur, calliditate aduersarii id actum, vt maiore eo facto liberaretur: neque enim extremo, inquit, iudicii die videtur solum deceptus hic minor, sed totum hoc structum [4], vt maiore eo facto liberaretur. Idem tamen confitetur, si leuior sit suspicio aduersarii, quasi dolose versati: non debere hunc in integrum restitui. §. 2. Scio etiam illud aliquando incidisse: minor vigintiquinque annis miscuerat se paternae hereditati: maiorque factus exegerat aliquid a debitoribus paternis, mox desiderabat restitui in integrum, quo magis abstineret paterna hereditate, contradicebatur ei quasi maior factus comprobasset, quod minori sibi placuit: putauimus tamen restituendum in integrum, initio inspecto. Idem puto,

1 Ap. Hal. *ipse*, abest. 2 Hal. addit *que*. 3 *lib. XVIII.* 4 *totum obstructum.*

puto, et si alienam adiit hereditatem. §. 3. Minorem [1] autem vigintiquinque *annis natu*, videndum, an etiam diem natalis sui adhuc dicimus, ante horam, qua natus est, vt, si captus sit, *restituatur*: *et*, cum nondum compleuerit, ita erit dicendum: vt a momento in momentum tempus spectetur. Proinde et si *bissexto* natus est, siue priore, siue posteriore die, Celsus scripsit, nihil referre: nam id biduum pro vno die habetur, et posterior dies Kalendarum intercalatur. §. 4. Sed vtrum solis patribus familiarum, an etiam filiisfamiliarum succurri debeat, videndum. Mouet dubitationem, quod, si quis dixerit etiam filiisfamiliarum in re peculiari subueniendum, efficiet, vt per eos etiam maioribus subueniatur, id est, patribus eorum: quod nequaquam fuit Praetori [2] propositum: Praetor enim minoribus auxilium promisit, non maioribus. Ego autem verissimam arbitror sententiam existimantium, filiumfamilias minorem annis in integrum restitui posse ex his solis [3] causis, quae ipsius *intersint*: puta, si sit obligatus. Proinde si iussu patris obligatus sit: pater vtique poterit in solidum conueniri: filius *autem*, cum et ipse possit vel in potestate manens conueniri [4], vel etiam emancipatus, vel exheredatus, in id, *quod facere* potest, et quidem in potestate manens, etiam inuito patre ex condemnatione conueniri, auxilium impetrare debebit, si ipse conueniatur. Sed an hoc auxilium patri quoque prosit, vt solet interdum fideiussori eius prodesse, *videamus*: *et* non puto profuturum [5]. Si igitur filius conueniatur, postulet auxilium: si patrem conueniat creditor, *auxilium* cessat, excepta mutui datione: in hanc enim, si iussu patris mutuam pecuniam accepit, non adiuuatur. Proinde et si sine iussu patris contraxit, et captus est: si quidem pater de peculio conueniatur, filius non erit restituendus: si filius conueniatur, poterit restitui. Nec eo mouemur, quasi intersit filii peculium habere: magis enim patris, quam filii interest, licet aliquo casu ad filium spectet: vtputa si patris eius peculium propter debitum [6] occupata bona a fisco sunt: nam peculium ei ex constitutione [7] Claudii separatur. §. 5. Ergo etiam filiamfamilias in dote captam, dum patri consentit stipulanti dotem non statim, quam dedit, vel adhibenti aliquem, qui dotem stipularetur, puto restituendam: quoniam dos ipsius filiae proprium patrimonium est. §. 6. Si quis minor vigintiquinque annis adrogandum se dedit, et in ipsa adrogatione se circumuentum dicat, finge enim a praedone eum hominem locupletem adrogatum: dico debere eum audiri in integrum se restituentem. §. 7. Si quid minori fuerit filiofamilias legatum post mortem patris, vel fideicommissum relictum, et captus est, forte dum consentit patri pacifcenti, ne legatum peteretur: potest dici, in integrum restituendum: quoniam ipsius interest, propter spem legati, quod ei post mortem patris competit. Sed et si ei legatum sit aliquid, quod personae eius cohaeret, puta ius militiae, dicendum est, posse eum restitui in integrum: interfuit enim eius non capi, cum hanc patri non adquireret, sed ipse haberet. §. 8. Et si heres sit institutus, si a patre in diebus centum sit emancipatus: mox patrem debuerit certiorare, nec fecerit, cum posset [8], qui eum emancipasset, si cognouisset: dicendum erit, posse eum restitui in integrum, parato patre eum emancipare. §. 9. Pomponius adiicit, ex his causis ex quibus in re peculiari filiifamilias restituuntur, posse et patrem, quasi heredem, nomine filii, post obitum eius, impetrare cognitionem. §. 10. Si autem filiusfamilias sit, qui castrense peculium habeat: proculdubio ex his, quae ad castrense peculium spectant, in integrum restituendus erit, quasi in proprio patrimonio captus. §. 11. Seruus autem minor annis vigintiquinque nullo modo restitui poterit: quoniam domini persona spectatur, qui sibi debebit imputare, cur minori rem commisit. Quare et si per impuberem contraxerit, idem erit dicendum, vt et Marcellus libro secundo Digestorum scribit. Et si forte libera peculii administratio minori seruo sit concessa, maior dominus ex hac causa non restituetur.

IV. AFRICANVS libro septimo Quaestionum.

ETENIM

1 Priora haec huius §. habet Hal. in hunc modum: *MINORE QVAM VIGINTI QVINQVE ANNORVM NATV. Videndum est, an diem natalis sui ad hoc ducimus: an horam, in qua natus est, vt si captus sit, cum nondum compleuerit, restituatur, et ita erit dicendum.* 2 *praetoris.* 3 *solum.* 4 Ap. Hal. *conueniri* abest. 5 Ap. Hal. *profuturum*, abest. 6 Hal. addit *pecuniarium.* 7 Hal. inferit *diui.* 8 Ap. Hal. *cum posset*, absunt.

Etenim quodcumque seruus ita gerit, voluntate domini gerere intelligendus est: et magis hoc apparebit, si aut de institoria actione quaeratur, aut si proponatur maiorem annis vigintiquinque negotium aliquod gerendum minori mandasse, et illum in ea re deceptum esse.

V. Vlpianvs libro vndecimo ad Edictum.

Si tamen is seruus fuit, cui fideicommissaria libertas debebatur praesens, et fuit captus, cum re mora ei fit, poterit dici Praetorem ei succurrere oportere.

VI. Idem libro decimo ad Edictum.

Minoribvs vigintiquinque annis subuenitur per in integrum restitutionem, non solum cum de bonis eorum aliquid minuitur, sed etiam cum intersit ipsorum litibus et sumptibus non vexari.

VII. Idem libro vndecimo ad Edictum.

Ait Praetor, gestvm esse dicetvr. Gestvm sic accipimus, qualiterqualiter: siue contractus sit, siue quid aliud contigit. §. 1. Proinde si emit aliquid, si vendidit, si societatem coiit, si mutuam pecuniam accepit, et captus est: ei succurretur. §. 2. Sed et si ei pecunia a debitore paterno soluta sit, vel proprio, et hanc perdidit: dicendum est ei subueniri, quasi gestum sit cum eo. Et ideo si minor conueniat debitorem, adhibere debet curatores [1], vt ei soluatur pecunia: ceterum non ei compelletur soluere. Sed hodie solet pecunia in aedem deponi, vt Pomponius libro vicesimo octauo scribit, ne vel debitor vltra vsuris oneretur, vel creditor minor perdat pecuniam: aut curatoribus solui, si sunt. Permittitur etiam ex constitutione Principum, debitori, compellere adolescentem [2] ad petendos sibi curatores. Quid tamen si Praetor decernat soluendam pecuniam minori sine curatoribus, et soluerit? an possit esse securus, dubitari potest. Puto autem, si allegans minorem esse, compulsus sit ad solutionem, nihil ei imputandum: nisi forte, quasi aduersus iniuriam appellandum quis ei putet. Sed credo Praetorem, hunc minorem in integrum restitui volentem, auditurum non esse. §. 3. Non solum autem in his ei succurritur, sed etiam in interuentionibus: vtputa si fideiussorio nomine se vel rem suam obligauit. Pomponius autem videtur adquiescere distinguentibus, arbiter ad fideiussores probandos constitutus eum probauit, an vero ipse aduersarius? Mihi autem, semper succurrendum videtur, si minor sit, et se circumuentum doceat. §. 4. Sed et in iudiciis subuenitur: siue dum agit siue dum conuenitur, captus sit. §. 5. Sed et si hereditatem minor adiit minus lucrosam, succurritur ei, vt se possit abstinere: nam et hic acceptus est. Idem et in bonorum possessione, vel alia successione. Non solum autem filius, qui se miscuit paternae hereditati, sed et si aliquis sit ex necessariis minor annis, simili modo restitutionem impetrabit: veluti si seruus sit cum libertate institutus: dicendum enim erit, si se miscuit, posse ei subueniri aetatis beneficio, vt habeat bonorum suorum separationem. Plane, qui post aditam hereditatem restituitur, debet praestare, si quid ex hereditate in rem eius peruenit, nec periit per aetatis imbecillitatem. §. 6. Hodie, certo iure vtimur, vt et in lucro minoribus succurratur. §. 7. [3] Pomponius quoque libro vicesimo octauo scribit, et si sine dolo cuiusquam legatum repudiauerit vel in optionis legato captus sit, dum elegit deteriorem, vel si duas res promiserit, illam aut illam, et pretiosiorem dederit, debere subueniri: et subueniendum est [4]. §. 8. Quaesitum est, ex eo, quod in lucro quoque minoribus subueniendum dicitur, si res eius venierit, et existat, qui plus liceatur, an in integrum propter lucrum restituendus sit? et quotidie Praetores eos restituunt, vt rursum admittatur licitatio. Idem faciunt et in his rebus, quae seruari eis debent. Quod circumspecte erit faciendum. Ceterum nemo accedet ad emtionem rerum pupillarium, nec si bona fide distrahantur. Et destricte probandum est, in rebus, quae fortuitis casibus subiectae sunt, non esse minori aduersus emtorem succurrendum: nisi aut sordes, aut euidens gratia tutorum siue curatorum doceatur. §. 9. Restitutus autem, cum se hereditati misceat, vel eam adeat quam repudiauit, rursus restitui poterit vt se abstineat: et hoc et rescriptum et responsum est. §. 10. Sed quod Papinianus libro secundo Responsorum ait, minori substitutum seruum necessarium, repudiante quidem hereditatem minore, necessarium fore: et, si fuerit

1 *curatorem*. 2 *adolescentes*. 3 Hal. praefigit *Et*, sequenti *quoque*, neglecto. 4 Ap. Hal. *et subueniendum est*, absunt.

fuerit restitutus minor, liberum nihilominus remanere [1]: si autem prius minor adiit hereditatem, mox abstentus est, substitutum pupillo seruum cum libertate, non posse heredem existere, neque liberum esse: non per omnia verum est. Nam si non est soluendo hereditas, abstinente se herede, et Diuus Pius rescripsit, et Imperator noster, et quidem in extraneo pupillo, locum fore necessario substituto. Et quod ait LIBERVM MANERE, tale est, quasi non [et] [2] heres maneat, cum pupillus impetrat restitutionem, posteaquam abstentus est: cum enim pupillus heres non fiat, sed vtiles actiones habeat, sine dubio heres manebit, qui semel extitit. §. 11. Item si non prouocauit intra diem, subuenitur, vt prouocet: finge enim hoc desiderare. §. 12. Item et in eremodiciis ei subuenitur. Constat autem omnis aetatis hominibus restaurationem eremodicii praestari, si se doceant ex iusta causa afuisse.

VIII. HERMOGENIANVS libro primo Iuris Epitomarum.

MINOR, etiam si quasi contumax condemnatus sit, in integrum restitutionis auxilium implorabit.

IX. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

SI EX causa iudicati pignora minoris capta sint, et distracta: mox restitutus sit aduersus sententiam Praesidis, vel procuratoris Caesaris: videndum, an ea reuocari debeant, quae distracta sunt: nam illud certum est, pecuniam ex causa iudicati solutam ei restituendum: sed interest ipsius, corpora potius habere, et puto interdum permittendum, id est, si grande damnum sit minoris. §. 1. In dotis quoque modo mulieri subuenitur, si vltra vires patrimonii, vel totum patrimonium circumscripta in dotem dedit. §. 2. Nunc videndum, minoribus vtrum in contractibus captis dumtaxat subueniatur, an etiam delinquentibus: vtputa dolo aliquid minor fecit in re deposita, vel commodata, vel alias in contractu: an ei subueniatur, si nihil ad eum peruenit? Et placet, in delictis minoribus non subueniri: nec hic itaque subuenietur. [Nam et si furtum fecit: vel damnum iniuria dedit: non ei subuenietur.] Sed si, cum ex damno dato confiteri possit, ne dupli teneatur, maluit negare: in hoc solum restituendus sit, vt pro confesso habeatur. Ergo et si potuit pro fure [3] damnum decidere magis quam actionem dupli vel quadrupli pati, ei subuenietur. §. 3. Si mulier, cum culpa diuertisset, velit sibi subueniri: vel si maritus: puto restitutionem non habendam: est enim delictum non modicum: nam et si adulterium minor commisit, ei non subuenitur. §. 4. Papinianus ait, si maior annis viginti, minor viginti quinque, se in seruitutem venire patiatur, id est, si pretium participatus est [4], non solere restitui: sed hoc merito: quoniam res nec capit restitutionem, cum statum mutat. §. 5. Si in commissum incidisse vectigalis dicatur, erit in integrum restitutio. Quod sic erit accipiendum, si non dolus ipsorum interueniat: ceterum, cessabit restitutio. §. 6. Aduersus libertatem quoque minori subueniri impossibile est.

X. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

NISI ex magna causa hoc a Principe fuerit consecutus.

XI. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

VERVM vel de dolo, vel vtilis [5] actio erit in id quod minoris interfuit, non manumitti: proinde quidquid hic haberet, si non manumisisset, id ei nunc praestabitur. Sed et nomine earum rerum quas dominicas seruus manumissus supprimebat, competunt aduersus eum actiones ad exhibendum, et furti, et condictio: videlicet quoniam et manumissus eas contrectabat. Ceterum ex delicto in seruitutem facto, domino aduersus eum post libertatem actio non competit. Et hoc rescripto Diui Seueri continetur. §. 1. Quid, si minor viginti quinque annis, maior viginti, hac lege vendiderit, vt manumittatur? ideo proposui maiorem viginti, quoniam et Scaeuola scribit libro quarto decimo Quaestionum: et magis est, vt sententia constitutionis Diui Marci ad Aufidium Victorinum, hunc, id est, minorem viginti annis [6] non complectatur: quare videndum, an maiori viginti annis subueniatur? et, si quidem ante desideret, quam libertas competat, audietur: sin vero postea, non possit. Item quaeri potest, si is, qui emit hac lege, minor sit,

1 *manere.* 2 Hal. hoc *et* vertit in *etiam.* 3 *furto.* 4 Ap. Hal. *id est*, *si pretium participatus est*, absunt. 5 *Verum de dolo vtilis actio.* 6 Ap. Hal. *viginti annis*, absunt.

fit, an reftitui poffit? Et fi quidem nondum libertas competit, erit dicendum, poffe ei fubueniri: fin vero pofteaquam dies venit, voluntas maioris venditoris libertatem imponit. §. 2. Ex facto quaefitum eft: adolefcentes quidam acceperant curatorem Saluianum quendam nomine: hic, cum curam adminiftraffet, beneficio Principis Vrbicam procurationem erat adeptus, et apud Praetorem fe a cura adolefcentium excufauerat, abfentibus eis: adolefcentes adierant Praetorem, defiderantes in integrum aduerfus eum reftitui, quod effet contra conftitutiones excufatus: cum enim fufceptam tutelam non alii foleant deponere, quam qui trans mare Reipublicae caufa abfunt, vel hi, qui circa Principem funt occupati, vt in Confiliarii Menandri Arrii perfona eft indultum, meruiffet autem Saluianus excufationem, adolefcentes, quafi capti, in integrum reftitui a Praetore defiderauerant: Aetrius Seuerus, quia dubitabat, ad Imperatorem Seuerum rettulit: ad quam confultationem fucceffor eius Benidio Quieto refcripfit, nullas partes effe Praetoris: neque enim contractum proponi cum minore annis vigintiquinque: fed Principes [1] interuenire, et reducere hunc ad adminiftrationem, qui perperam effet a Praetore excufatus. §. 3. Sciendum eft autem, non paffim minoribus fubueniri, fed caufa cognita, fi capti effe proponantur. §. 4. Item non reftituetur, qui fobrie rem fuam adminiftrans, occafione damni non inconfulte accidentis, fed fato, velit reftitui: nec enim euentus damni reftitutionem indulget, fed inconfulta facilitas: et ita et Pomponius libro vicefimo octauo fcripfit. Vnde Marcellus apud Iulianum notat, fi minor fibi feruum neceffarium comparauerit, mox decefferit, non debere eum reftitui: neque enim captus eft emendo fibi rem perneceffariam, licet mortalem. §. 5. Si locupleti heres extitit, et fubito hereditas lapfa fit, puta praedia fuerant, quae chafmate perierunt, infulae exuftae funt, ferui fugerunt, aut decefferunt, Iulianus quidem libro quadragefimo fexto fic loquitur, quafi poffit minor in integrum reftitui. Marcellus autem apud Iulianum notat, ceffare in integrum reftitutionem: neque enim aetatis lubrico captus eft adeundo locupletem hereditatem: et quod fato contingit, cuius patrifamilias, quamuis diligentiffimo, poffit contingere. Sed haec res adferre poteft reftitutionem minori, fi adiit hereditatem, in qua res erant multae mortales, vel praedia vrbana, aes autem alienum graue: quod non profpexit poffe euenire, vt demoriantur mancipia, praedia ruant: vel quod non cito diftraxerit haec, quae multis cafibus obnoxia funt. §. 6. Item quaeritur, fi minor aduerfus minorem reftitui defiderat, an fit audiendus? Et Pomponius fimpliciter fcribit, non reftituendum. Puto autem infpiciendum a Praetore, quis captus fit: proinde fi ambo capti funt, verbi gratia minor minori pecuniam dedit, et ille perdidit: melior eft caufa fecundum Pomponium eius qui accepit, et vel dilapidauit, vel perdidit. §. 7. Plane fi minor annis cum filiofamilias maiore contraxerit: et Iulianus libro quarto Digeftorum, et Marcellus libro fecundo Digeftorum fcribit, poffe in integrum reftitui: vt magis aetatis ratio, quam Senatusconfulti habeatur.

XII. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

SI APVD minorem mulier pro alio interceſſerit, non eft ei actio in mulierem danda, fed perinde atque ceteri, per exceptionem fummoueri debet: fcilicet, quia communi iure in priorem debitorem ei actio reftituitur. Haec, fi foluendo fit prior debitor: alioquin mulier non vtetur Senatusconfulti auxilio.

XIII. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

IN CAVSAE cognitione verfabitur, vtrum foli ei fuccurrendum fit, an etiam his, qui pro eo obligati funt: vtputa fideiufforibus. Itaque fi cum fcirem minorem, et ei fidem non haberem, tu fideiufferis pro eo, non eft aequum, fideiuffori in necem meam fubueniri: fed potius ipfi deneganda erit mandati actio. In fumma, perpendendum erit Praetori, cui potius fubueniat, vtrum creditori, an fideiuffori: nam minor captus neutri tenebitur. Facilius in mandatore dicendum erit, non debere ei fubuenire [2]: hic enim velut adfirmator fuit et fuafor, vt cum minore contraheretur. Vnde tractari poteft, minor in integrum reftitutionem vtrum aduerfus creditorem, an et aduerfus fideiufforem implorare debeat? Et puto tutius aduerfus vtrumque. Caufa enim cognita, et praefentibus aduerfariis, vel fi per contumaciam defint, in integrum reftitutiones per-

1 *principem.* 2 *fubueniri.*

perpendendae sunt. §. 1. Interdum autem restitutio et in rem datur minori, id est, aduersus rei eius possessorem, licet cum eo non sit contractum: vtputa rem a minore emisti, et alii vendidisti: potest desiderare interdum aduersus possessorem restitui, ne rem suam perdat, vel re sua careat: et hoc vel cognitione Praetoria, vel rescissa alienatione, dato in rem iudicio. Pomponius quoque libro vicesimo octauo scribit, Labeonem existimasse, si minor vigintiquinque annis fundum vendidit, et tradidit, si emtor rursus eum alienauit, siquidem emtor sequens scit rem ita gestam, restitutionem aduersus eum faciendam: si ignorauit, et prior emtor soluendo esset, non esse faciendam: sin vero non esset soluendo, aequius esse minori succurri etiam aduersus ignorantem: quamuis bona fide emtor est.

XIV. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

PLANE quamdiu is, qui a minore rem accepit, aut heres eius idoneus sit, nihil noui constituendum est in eum, qui rem bona fide emerit: idque et Pomponius scribit.

XV. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

SED VBI restitutio datur, posterior emtor reuerti ad auctorem suum poterit. Per plures quoque personas si emtio ambulauerit, idem iuris erit.

XVI. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum.

IN CAVSAE cognitione etiam hoc versabitur, num forte alia [1] actio possit competere citra in integrum restitutionem. Nam si communi auxilio, et mero iure munitus sit, non debet ei tribui extraordinarium auxilium: vtputa cum pupillo contractum est sine tutoris auctoritate, nec locupletior factus est. §. 1. Item relatum est apud Labeonem si minor circumscriptus societatem coierit, vel etiam donationis causa, nullam esse societatem, nec inter maiores quidem: et ideo cessare partes Praetoris. Idem et Ofilius respondit: satis enim ipso iure munitus est. §. 2. Pomponius quoque refert libro vicesimo octauo, cum quidam heres rogatus esset fratris filiae complures res dare ea conditione, vt, si sine liberis decessisset, restitueret eas heredi, et haec defuncto herede, heredi eius cauisset, se restituturam: Aristonem putasse in integrum restituendam. Sed et illud Pomponius adiicit, quod potuit incerti condici haec cautio, etiam a maiore: non enim ipso iure, sed per condictionem munitus est [2]. §. 3. Et generaliter probandum est, vbi contractus non valet, pro certo Praetorem se non debere interponere. §. 4. Idem Pomponius ait, in pretio emtionis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumuenire. §. 5. Nunc videndum, qui in integrum restituere possunt. Et tam Praefectus Vrbi, quam alii magistratus pro iurisdictione sua restituere in integrum possunt, tam in aliis causis, quam contra sententiam suam.

XVII. HERMOGENIANVS libro primo Iuris Epitomarum.

PRAEFECTI etiam praetorio ex sua sententia in integrum possunt restituere, quamuis appellari ab his non possit. Haec idcirco tam varie, quia appellatio quidem iniquitatis sententiae querelam, in integrum vero restitutio erroris proprii veniae petitionem, vel aduersarii circumuentionis allegationem continet.

XVIII. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum [3].

MINOR autem magistratus contra sententiam maiorum non restituet. §. 1. Sin autem Princeps sententiam dixit, perraro solet permittere restitutionem, et induci in auditorium suum eum, qui per infirmitatem aetatis captum se dicat, dum ea, quae pro causa sunt dicta, non [4] allegat, vel ab aduocatis proditum [5] queratur. Denique Glabrionem Acilium [6] Diuus Seuerus et Imperator Antoninus non audierunt, incolorate restitui desiderantem aduersus fratrem post speciem in auditorio eorum finitam. §. 2. Sed et [7] Percennio [8] Seuero contra res bis iudicatas in integrum restitui [9], Diuus Seuerus, et Imperator Antoninus permiserunt in auditorio suo examinari. §. 3. Idem Imperator Licinnio Frontoni rescripsit, insolitum esse, post sententiam vice sua ex appellatione dictam, alium in integrum restitutionem tribuere, nisi solum Principem. §. 4. Sed et si ab Imperatore iudex datus cognoscat, restitutio ab alio, nisi a Principe, qui iudicem destinauit, non fiet. §. 5. Non solum autem minoribus, verum successoribus

1 *aliqua.* 2 *munita est.* 3 Ap. Hal. *lib. XI. ad edictum*, absunt. 4 Hal. *sunt non dicta, allegat.* 5 *praeuaricatum.* 6 *Atilium.* 7 Hal. *Rursus*, loco *Sed et.* 8 *Pescennio.* 9 Hal. addit *desideranti.*

soribus quoque minorum datur in integrum restitutio, et si sint ipsi maiores.

XIX. Idem libro decimo tertio ad Edictum.

Interdum tamen successori plus quam annum dabimus, vt est Edicto expressum: si forte aetas ipsius subueniat: nam post annum vicesimum quintum habebit legitimum tempus: hoc enim ipso deceptus videtur, quod cum posset restitui intra tempus statutum ex persona defuncti, hoc non fecit. Plane, si defunctus ad in integrum restitutionem modicum tempus ex anno vtili habuit, huic heredi minori post annum vicesimum quintum completum, non totum statutum tempus dabimus ad in integrum restitutionem, sed id dumtaxat tempus, quod habuit is, cui heres extitit.

XX. Idem libro vndecimo ad Edictum.

Papinianvs libro secundo Responsorum ait, exuli reuerso non debere prorogari tempus in integrum restitutionis statutum, quia afuit, cum potuerit adire Praetorem per procuratorem: nec dixit, vel Praesidem, vbi erat. Sed quod idem dicit, et [1] indignum esse propter irrogatam poenam: non recte. Quid enim commune habet delictum cum venia aetatis? §. 1. Si quis tamen maior vigintiquinque annis intra tempus restitionis statutum [2] contestatus postea destiterit, nihil ei proficit ad in integrum restitutionem contestatio: vt est saepissime rescriptum.

XXI. Idem libro decimo [3] ad Edictum.

Destitisse autem is videtur, non qui distulit, sed qui liti renuntiauit in totum.

XXII. Idem libro vndecimo ad Edictum.

In integrvm vero restitutione postulata aduersus aditionem a minore factam, si quid legatis expensum est, vel pretia eorum, qui ad libertatem aditione eius peruenerunt, a minore refundenda non sunt: quemadmodum per contrarium, cum minor restituitur ad adeundam hereditatem, quae antea gesta erunt per curatorem bonorum decreto Praetoris ad distrahenda bona secundum iuris formam constitutum, rata esse habenda, Calpurnio Flacco Seuerus et Antoninus rescripserunt.

XXIII. Pavlvs libro vndecimo ad Edictum.

Cvm mandatv patris filiusfamilias res administraret [4], non habet beneficium restitutionis: nam et si alius ei mandasset, non succurreretur: cum eo modo maiori potius consuleretur, cuius damno res sit cessura. Sed si euentu damnum minor passurus sit, quia, quod praestiterit, seruare ab eo, cuius negotia gessit, non potest, quia is non erit soluendo, sine dubio Praetor interueniet. Si autem ipse dominus minor sit, procurator vero maioris aetatis, non potest facile dominus audiri, nisi si mandatu eius gestum erit, nec a procuratore seruari res possit. Ergo et si procuratorio nomine minor circumscriptus sit, imputari debet hoc domino, qui tali commisit sua negotia, idque et Marcello placet.

XXIV. Pavlvs libro primo Sententiarum.

Qvod si minor sua sponte negotiis maioris interuenerit, restituendus erit, ne maiori damnum accidat: quod si hoc facere recusauerit, tunc si conuentus fuerit negotiorum gestorum, aduersus hanc actionem non restituitur: sed compellendus est sic ei [5] cedere auxilium in integrum restitutionis, vt procuratorem eum in rem suam faciat: vt possit per hunc modum damnum sibi propter minorem contingens resarcire. §. 1. Non semper autem ea, quae cum minoribus geruntur, rescindenda sunt, sed ad bonum et aequum redigenda sunt [6], ne magno incommodo huius aetatis homines adficiantur, nemine cum his contrahente: et quodammodo commercio eis interdicetur. Itaque nisi aut manifesta circumscriptio sit, aut tam negligenter in ea causa versati sunt, Praetor interponere se non debet. §. 2. Scaeuola noster aiebat, si quis iuuenili leuitate ductus, omiserit, vel repudiauerit hereditatem, vel bonorum possessionem, siquidem omnia in integro sint, omnimodo audiendus est: si vero iam distracta hereditate, et negotiis finitis, ad paratam pecuniam laboribus substituti veniat, repellendus est: multoque parcius ex hac causa heredem minoris restituendum esse. §. 3. Si seruus, vel filiusfamilias minorem circumscripserit, pater, dominusue, quod ad eum peruenerit, restituere iubendus est, quod non

1 Hal. *id*, loco *et*. 2 Hal. inserit *litem*. 3 *lib. XI.* 4 *res patris administret.* 5 Ap. Hal. *ei*, abest. 6 Ap Hal. *sunt*, abest.

non peruenerit, ex peculio eorum praestare: si ex neutro satisfiet, et dolus serui interuenerit, aut verberibus castigandus, aut noxae dedendus erit. §. 4. Sed et si filiusfamilias hoc fecit, ob dolum suum condemnabitur. Restitutio autem ita facienda est, vt vnusquisque in integrum ius suum recipiat. Itaque si in vendendo fundo circumscriptus restituetur, iubeat [1] Praetor, emtorem fundum cum fructibus reddere et pretium recipere: nisi si tunc dederit, cum eum perditurum non ignoraret: sicuti facit in ea pecunia, quae ei consumturo creditur. Sed parcius in venditione, quia aes alienum ei soluitur: quod facere necesse est, credere autem non est necesse. Nam et si origo contractus ita constitit, vt infirmanda sit, si tamen necesse fuit pretium solui, non omnimodo emtor damno adficiendus est. §. 5. Ex hoc Edicto nulla propria actio vel cautio proficiscitur: totum enim hoc pendet [2] ex Praetoris cognitione.

XXV. Gaivs libro quarto ad Edictum prouinciale.

Illvd nullam habet dubitationem, quin minor si non debitum soluerit ex ea causa, ex qua iure ciuili repetitio non est danda, sit ei vtilis actio ad repetendum: cum et maioribus viginti-quinque annis iustis ex causis dari solet repetitio. §. 1. Si talis interueniat iuuenis, cui praestanda sit restitutio: ipso postulante praestari debet, aut procuratori eius, cui id ipsum nominatim mandatum sit: qui vero generale mandatum de vniuersis negotiis gerendis alleget, non debet audiri.

XXVI. Pavlvs libro vndecimo ad Edictum.

Qvod si de speciali mandatu dubitetur, cum restitutio postuletur, interposita stipulatione ratam rem dominum habiturum, rei potest mederi. §. 1. Quod si is, qui circumscripsisse dicitur, absit, defensor eius satis iudicatum solui dare debebit.

XXVII. Gaivs libro quarto ad Edictum prouinciale.

Patri pro filio omnimodo praestanda restitutio est, licet filius restitui nolit: quia patris periculum agitur, qui de peculio tenetur. Ex quo apparet ceteros adgnatos [3] vel adfines alterius esse conditionis: nec aliter audiri oportere, quam si ex voluntate adolescentis postulent, aut eius vitae sit iste adolescens, vt merito etiam bonis ei debeat interdici. §. 1. Si pecuniam, quam mutuam minor accepit, dissipauit, denegare debet Proconsul creditori aduersus eum actionem. Quod si egenti minor crediderit, vlterius procedendum non est, quam vt iubeatur iuuenis actionibus suis, quas habet aduersus eum, cui ipse credidisset, cedere creditori suo. Praedium quoque si ex ea pecunia pluris, quam oporteret, emit, ita temperanda res erit, vt iubeatur venditor reddito pretio recuperare [4] praedium, ita vt sine alterius damno etiam creditor a iuuene suum consequatur. Ex quo scilicet simul intelligimus, quid obseruari oporteat, si sua pecunia pluris, quam oportet, emerit: vt tamen hoc, et superiore casu venditor, qui pretium reddidit, etiam vsuras, quas ex ea pecunia percepit, aut percipere potuit, reddat, et fructus, quibus locupletior factus est iuuenis, recipiat. Item ex diuerso, si minore pretio, quam oportet, vendiderit adolescens: emtor quidem iuberi debebit praedia cum fructibus restituere, iuuenis autem eatenus ex pretio reddere, quatenus ex ea pecunia locupletior est. §. 2. Si minor annis vigintiquinque sine causa debitori acceptum tulerit, non solum in ipsum, sed et in fideiussores, et in pignora actio restitui debet. Et, si ex duobus reis alteri acceptum tulerit, in vtrumque restituenda est actio. §. 3. Ex hoc intelligimus, si damnosam sibi nouationem fecerit, forte si ab idoneo debitore ad inopem nouandi causa transtulerit obligationem, oportere eum in priorem debitorem restitui. §. 4. Aduersus eos quoque restitutio praestanda est, quorum de dolo agere non permittitur: nisi quaedam persona speciali lege exceptae sint [5].

XXVIII. Celsvs libro secundo Digestorum.

Cvm minor quam quinque et viginti annis, aduersus eum, cum quo tutelae egit, restituitur, non ideo tutori contrarium tutelae iudicium restituendum est.

XXIX. Modestinvs libro secundo Responsorum.

Etiam si patre, eodemque tutore, auctore, pupillus captus probari possit, curatorem postea ei datum, nomine ipsius in integrum restitutionem postulare non prohiberi. §. 1. Ex causa curationis con-

1 *iubebit.* 2 *totum enim dependet.* 3 *cognatos.* 4 *recipere.* 5 Hal. addit *vt pater et patronus.*

condemnata pupilla, aduersus vnum caput sententiae restitui volebat: et quia videtur in ceteris litis speciebus releuata fuisse, actor maior aetate, qui adquieuit tunc temporis sententiae, dicebat totam debere litem restaurare. Herennius Modestinus respondit, si species, in qua pupilla in integrum restitui desiderat, ceteris speciebus non cohaeret, nihil proponi, cur a tota sententia recedi actor postulans audiendus est. §. 2. Si hereditate patris, aetatis beneficio in integrum restitutus, abstinuit se [1], nemine de creditoribus paternis praesente, vel ad agendum a Praeside euocato, an ea restitutio recte facta videatur, quaeritur. Herennius Modestinus respondit, cum non euocatis creditoribus, in integrum restitutionis decretum interpositum proponatur, minime id creditoribus praeiudicasse.

XXX. PAPINIANVS libro tertio Quaestionum.

SI FILIVS emancipatus contra tabulas non accepta possessione, post inchoatam restitutionis quaestionem, legatum ex testamento patris maior vigintiquinque annis petisset, liti renuntiare videtur: cum et si bonorum possessionis tempus largiretur, electo iudicio defuncti, repudiatum beneficium Praetoris existimaretur.

XXXI. IDEM libro nono Responsorum.

SI MVLIER, postquam heres extitit, propter aetatem abstinendi causa, in integrum restituta fuerit, seruos hereditarios ex fideicommisso ab ea recte manumissos, retinere libertatem respondi: nec erunt cogendi viginti aureos pro libertate retinenda dependere, quam iure optimo consecuti videntur. Nam et si quidam ex creditoribus pecuniam suam ante restitutionem ab ea recuperassent, ceterorum querela contra eos, qui acceperunt, vt pecunia communicetur, non admittetur.

XXXII. PAVLVS libro primo Quaestionum.

MINOR vigintiquinque annis, adito Praeside, ex aspectu corporis falso probauit perfectam aetatem: curatores, cum intellexissent esse minorem, perseuerauerunt in administratione: medio tempore, post probatam aetatem, ante impletum vicesimum quintum annum solutae sunt adolescenti pecuniae debitae, easque male consumpsit. Quaero, cuius sit periculum: et quid si curatores quoque [2] in eodem errore perseuerassent, vt putarent maiorem esse, et abstinuissent se ab administratione, curationem etiam restituissent: an periculum temporis, quod post probatam aetatem cessit, ad eos pertineat? Respondi: hi, qui debita exsoluerunt, liberati iure ipso, non debent iterum conueniri. Plane, curatores, qui scientes eum minorem esse, perseuerauerunt in eodem officio, non debuerunt eum pati accipere pecunias debitas: et debebunt hoc nomine conueniri. Quod si et ipsi decreto Praesidis crediderunt, et administrare cessauerunt, vel etiam rationem reddiderunt, similes sunt ceteris debitoribus: ideoque non conueniuntur.

XXXIII. ABVRNIVS VALENS libro sexto Fideicommissorum.

SI MINOR vigintiquinque annis seruum suum, qui pluris, quam in testamento ei legatum sit, manumittere rogatus fuerit, et legatum acceperit: non cogendum praestare libertatem, si legatum reddere paratus sit, Iulianus respondit: vt, quemadmodum maioribus liberum sit non accipere, si nolint manumittere: sic huic reddenti legatum necessitas manumittendi remittatur.

XXXIV. PAVLVS libro primo Sententiarum.

SI MINOR vigintiquinque annis filiofamilias minori pecuniam credidit, melior est causa consumentis: nisi locupletior ex hoc inueniatur litis contestatae tempore is qui accepit. §. 1. Minores, si in iudicem compromiserunt, et tutore auctore stipulati sunt, integri restitutionem aduersus talem obligationem iure desiderant.

XXXV. HERMOGENIANVS libro primo Iuris Epitomarum.

SI IN emtionem penes se collatam [3] minor adiectione ab alio superetur, implorans in integrum restitutionem audietur, si eius interesse emtam ab eo rem fuisse adprobetur, veluti quod maiorum eius fuisset: [ita] tamen, vt id, quod ex licitatione accessit, ipse offerat venditori.

XXXVI. PAVLVS libro quinto Sententiarum.

MINOR vigintiquinque annis omissam allegationem per in integrum restitutionis auxilium repetere potest.

XXXVII. TRYPHONINVS libro tertio Disputationum.

AVXI-

1 Ap. Hal. *se* abest. 2 *quoque eodem modo in eodem errore*, sed et sequentia, *vt putarent* — — *ab administratione* ap. eundem absunt. 3 *penes se collocatam.*

Avxilivm in integrum reſtitutionis exſecutionibus poenarum paratum non eſt: ideoque iniuriarum iudicium ſemel omiſſum repeti non poteſt. §. 1. Sed et in ſexaginta diebus praeteritis, in quibus iure mariti ſine calumnia vir accuſare mulierem adulterii poteſt, denegatur ei in integrum reſtitutio, quod [1] ius omiſſum ſi nunc repetere vult, quid aliud, quam delicti veniam, id eſt, calumniae, deprecatur? et cum neque in delictis, neque in calumniatoribus Praetorem ſuccurrere oportere certi iuris ſit, ceſſabit in integrum reſtitutio. In delictis autem minor annis vigintiquinque non meretur in integrum reſtitutionem, vtique atrocioribus: niſi quatenus interdum miſeratio aetatis ad mediocrem poenam iudicem produxerit. Sed, vt ad legis *Iuliae* de adulteriis coërcendis praecepta veniamus, vtique nulla deprecatio adulterii poenae eſt, ſi ſe minor annis *adulterum fateatur.* [2] Dixi [3] nec ſi quid eorum commiſerit, quae pro adulterio eadem lex punit: veluti ſi adulterii damnatam *ſciens* vxorem duxerit, aut in adulterio deprehenſam vxorem non dimiſerit, quaeſtumue de adulterio vxoris ſecerit, *pretiumue* pro comperto ſtupro acceperit, aut domum praebuerit ad ſtuprum adulteriumue in eam committendum: et non ſit aetatis excuſatio aduerſus praecepta legum ei, qui dum leges inuocat, contra eas committit.

XXVIII. Pavlvs libro primo Decretorum.

Aemilivs Larianus ab Obinio fundum Rutilianum [4] lege commiſſoria emerat, data parte pecuniae: ita vt ſi intra duos menſes ab emtione reliqui pretii partem dimidiam non ſoluiſſet, inemtus eſſet: item, ſi intra alios duos menſes reliquum pretium non numeraſſet, ſimiliter eſſet inemtus: intra priores duos menſes Lariano defuncto Rutiliana pupillaris aetatis ſucceſſerat, cuius tutores in ſolutione ceſſauerunt: venditor, denuntiationibus tutoribus ſaepe datis, poſt annum eandem poſſeſſionem Claudio Telemacho vendiderat: pupilla in integrum reſtitui deſiderabat: victa, tam apud Praetorem, quam apud Praefectum Vrbi prouocauerat. Putabam, bene iudicatum, quod pater eius, non ipſa contraxerat: Imperator autem motus eſt, quod dies committendi in tempus pupillae incidiſſet, eaque effeciſſet, ne pareretur legi venditionis. Dicebam, poſſe magis ea ratione reſtitui eam, quod venditor denuntiando [5] poſt diem, quo placuerat eſſe commiſſum, et pretium petendo, receſſiſſe a lege ſua videretur: non me moueri, quod dies poſtea tranſiſſet: non magis, quam ſi creditor pignus diſtraxiſſet poſt mortem debitoris, die ſolutionis finita. Quia tamen lex commiſſoria diſplicebat ei, pronuntiauit, in integrum reſtituendam. Mouit etiam illud Imperatorem, quod priores tutores, qui non reſtitui deſideraſſent, ſuſpecti pronuntiati erant. §. 1. [6] Quod dicitur, non ſolere filiisfamilias poſt emancipationem adhuc minoribus ſuccurri in his, quae omiſiſſent manentes in poteſtate, tunc recte dicitur, cum patri adquirere poſſunt.

XXXIX. Scaevola libro ſecundo Digeſtorum.

Intra vtile tempus reſtitutionis apud Praeſidem petierunt in integrum reſtitutionem minores et de aetate ſua probauerunt: dicta pro aetate ſententia, aduerſarii, vt impedirent cognitionem Praeſidis, ad Imperatorem appellarunt: Praeſes in euentum appellationis cetera cognitionis diſtulit. Quaeſitum eſt, ſi finita appellationis apud Imperatorem cognitione, et iniuſta appellatione pronuntiata, egreſſi aetatem deprehendantur, an cetera negotii implere poſſunt, cum per eos non ſteterit, quo minus res finem acciperet? Reſpondi, ſecundum ea quae proponuntur, perinde cognoſci, atque ſi nunc intra aetatem eſſent. §. 1. Vendentibus curatoribus minoris fundum, emtor extitit Lucius Titius, et ſex fere annis poſſedit, et longe longeque [7] rem meliorem fecit: quaero cum ſint idonei curatores, an minor aduerſus Titium emtorem in integrum reſtitui poſſit? Reſpondi, ex omnibus quae proponerentur, vix eſſe eum reſtituendum: niſi ſi maluerit omnes expenſas, quas bona fide emtor feciſſe adprobauerit, ei praeſtare: maxime, cum ſit ei paratum promptum [8] auxilium, curatoribus eius idoneis conſtitutis.

XL. Vlpianvs libro quinto Opinionum.

Minor annis vigintiquinque, cui fideicommiſſum ſolui pronuntiatum erat, cauerat, id ſe accepiſſe: et cautionem eidem debitor, quaſi creditae pecuniae fecerat: in integrum reſtitui poteſt: quia partam ex cauſa iudicati perſecutionem nouo contractu ad initium alterius

1 *quia.* 2 *adulterium fateatur commiſiſſe.* 3 *ſed* loco *Dixi.* 4 *Puteolanum.* 5 *renuntiando.* 6 Hal. praefigit *Id.* 7 *longe lateque.* 8 apud Hal. *promptum* abeſt.

rius petitionis redegerat. §. 1. Praedia patris sui minor annis vigintiquinque ob debita rationis tutelae aliorum, quam pater administrauerat, in solutum inconsulte dedit: ad suam aequitatem per in integrum restitutionem reuocanda res est, vsuris pecuniae quam constiterit ex tutela deberi, reputatis, et cum quantitate fructuum perceptorum compensatis.

XLI. IVLIANVS libro quadragesimo quinto [1] Digestorum.

SI IVDEX circumuento in venditione adolescenti iussit fundum restitui, eumque pretium emtori reddere, et hic noluit [2] hac in integrum restitutione, poenitentia acta: exceptionem vtilem, aduersus petentem pretium, quasi ex causa iudicati, adolescens habere poterit: quia vnicuique licet contemnere haec, quae pro se introducta sunt. Nec queri poterit venditor, si restitutus fuerit in eam causam, in qua se ipse constituit, et quam mutare non potuisset, si minor auxilium Praetoris non implorasset.

XLII. VLPIANVS libro secundo de officio Proconsulis.

PRAESES prouinciae minorem in integrum restituere potest, etiam contra suam, vel decessoris sui sententiam: quod enim appellatio interposita maioribus praestat, hoc beneficio aetatis consequuntur minores.

XLIII. MARCELLVS [3] libro primo de officio Praesidis.

DE AETATE eius, qui se maiorem annis vigintiquinque dicit, causa cognita probandum est: quia per eam probationem in integrum restitutioni eiusdem adolescentis, et aliis causis praeiudicatur.

XLIV. VLPIANVS libro quinto Opinionum.

NON OMNIA, quae minores annis vigintiquinque gerunt, irrita sunt, sed ea tantum, quae causa cognita, eiusmodi deprehensa sunt, vel ab aliis circumuenti, vel sua facilitate decepti, aut quod habuerunt, amiserunt, aut quod adquirere emolumentum potuerunt, omiserint: aut se oneri quod non suscipere licuit, obligauerunt.

XLV. CALLISTRATVS libro primo Edicti monitorii.

ETIAM ei, qui, prius quam nasceretur, vsucaptum amisit, restituendam actionem Labeo scribit. §. 1. Imperator Titus Antoninus rescripsit, eum, qui fraude tutoris aduersarium suum diceret absolutum, et agere cum eo ex integro vellet, licentiam habere, prius cum tutore agere.

XLVI. PAVLVS libro secundo Responsorum.

EVM, QVI ex sua voluntate minorem annis in iudicio defendit, & condemnatus est, ex causa iudicati posse conueniri: nec eius, quem defendit, aetatem ad restitutionem impetrandam ei prodesse, cum causam iudicati recusare non possit. Ex quo apparet, nec eum, cuius nomine condemnatus est, auxilium restitutionis propter eam sententiam implorare posse.

XLVII. SCAEVOLA libro primo Responsorum.

TVTOR vrguentibus creditoribus, rem pupillarem bona fide vendidit, denuntiante tamen matre & emtoribus: quaero cum vrguentibus creditoribus distracta sit, nec de sordibus tutoris merito quippiam dici potest, an pupillus in integrum restitui potest? Respondi, cognita causa aestimandum: nec idcirco, si iustum sit restitui, denegandum id auxilium, quod tutor delicto vacaret. §. 1. Curator adolescentium praedia communia sibi, et his, quorum curam administrabat, vendidit: quaero, si decreto Praetoris adolescentes in integrum restituti fuerint, an eatenus venditio rescindenda sit, quatenus adolescentium pro parte fundus communis fuit? Respondi, eatenus rescindi, nisi si emtor a toto contractu velit discedi, quod partem emturus non esset. Item quaero, emtor vtrum a Seio et Sempronio pupillis [4] pretium cum vsuris recipere deberet, an vero ab herede curatoris? Respondi, heredes quidem curatoris teneri, verum in Seium et Sempronium pro parte, qua eorum fundus fuit, actiones dandas: vtique si ad eos accepta pecunia pro eadem parte peruenisset.

XLVIII. PAVLVS libro primo [5] Sententiarum.

MINOR, se in id, quod fideiussit, vel mandauit, in integrum restituendo, reum principalem non liberat. §. 1. Minor ancillam vendidit, si eam emtor manumiserit, ob hoc in integrum restitui non poterit: sed aduersus emtorem, quanti sua interest, actionem habebit. §. 2. Mulier minor vigintiquinque annis, si pactione dotis deterior conditio eius fiat, et tale pactum inierit, quod numquam maioris aetatis constitutae pacisce-

rent: v

1 *lib. XXV.* 2 Hal. inserit *vti.* 3 *MACER.* 4 Hal. *adolescentibus* pro *pupillis.* 5 *li. III.*

rentur [1], atque ideo reuocare velit, audienda eſt.

XLIX. VLPIANVS libro trigeſimo quinto [2] ad Edictum.

SI RES pupillaris vel adoleſcentis diſtracta fuerit, quam lex diſtrahi non prohibet: venditio quidem valet, verumtamen, ſi grande damnum pupilli vel adoleſcentis verſatur, etiam ſi colluſio non intercesſit, diſtractio per in integrum reſtitutionem reuocatur.

L. POMPONIVS libro nono Epiſtolarum et variarum lectionum.

INIVS [3] Diophantus Pomponio ſuo ſalutem. Minor vigintiquinque annis nouandi animo intercesſit pro eo, qui temporali actione tenebatur tunc, cum adhuc ſupererant decem dies, et poſtea in integrum reſtitutus eſt: vtrum reſtitutio, quae creditori aduerſus priorem debitorem datur, decem dierum ſit, an plenior? Ego didici, ex tempore in integrum reſtitutionis tantundem temporis praeſtandum, quantum ſupererat: tu quid de eo putas, velim reſcribas. Reſpondit, ſine dubio quod de temporali actione, in qua intercesſit minor, ſenſiſti, puto verius eſſe: ideoque et pignus, quod dederat prior debitor, manet obligatum.

TIT. V.

DE CAPITE MINVTIS.

GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

Capitis minutio eſt ſtatus permutatio.[4]

II. VLPIANVS libro duodecimo [5] ad Edictum.

PERTINET hoc Edictum ad eas capitis deminutiones, quae ſalua ciuitate contingunt: ceterum ſiue amisſione ciuitatis, ſiue libertatis amisſione [6] contingat capitis deminutio, ceſſabit Edictum: neque posſunt hi penitus conueniri: dabitur plane actio in eos, ad quos bona peruenerunt eorum. §. 1. Ait Praetor: QVI QVAEVE, POSTEAQVAM QVID CVM HIS ACTVM, CONTRACTVMVE SIT, CAPITE DEMINVTI DEMINVTAE ESSE DICENTVR, IN EOS EASVE PERINDE QVASI ID FACTVM NON SIT, IVDICIVM DABO. §. 2. Hi, qui capite minuuntur, ex his cauſis, quae capitis deminutionem praeceſſerunt, manent obligati naturaliter: ceterum ſi poſtea, imputare quis ſibi debebit, cur contraxerit, quantum ad verba huius Edicti pertinet. Sed interdum, ſi contrahatur cum his poſt capitis deminutionem, danda eſt actio. Et quidem, ſi adrogatus ſit, nullus labor: nam perinde obligabitur, vt filiusfamilias. §. 3. Nemo delictis exuitur, quamuis capite minutus ſit. §. 4. Ei, qui debitorem ſuum adrogauit, non reſtituitur actio in eum, poſtquam ſui iuris fiat. §. 5. Hoc iudicium perpetuum eſt, et in heredes, et heredibus datur.

III. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

LIBEROS, qui adrogatum parentem ſequuntur, placet minui caput cum in aliena poteſtate ſint, et cum familiam mutauerint. §. 1. Emancipato filio, et ceteris perſonis capitis minutio manifeſto accidit: cum emancipari nemo posſit, niſi in imaginariam ſeruilem cauſam deductus. Aliter atque cum ſeruus manumittitur: quia ſeruile caput nullum ius habet: ideo nec minui poteſt.

IV. MODESTINVS libro primo Pandectarum. [7]

HODIE [8] enim incipit ſtatum habere.

V. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

AMISSIONE ciuitatis fit capitis minutio, vt in aqua et igni interdictione. §. 1. Qui deficiunt, capite minuuntur: deficere autem dicuntur, qui ab his, quorum ſub imperio ſunt, deſiſtunt, et in hoſtium numerum ſe conferunt: ſed et hi, quos Senatus hoſtes iudicauit, vel [9] lege lata: vtique vsque eo vt ciuitatem amittant. §. 2. Nunc reſpiciendum, quae capitis deminutione [10] pereant: et primo de ea capitis deminutione, quae ſalua ciuitate accidit, per quam publica iura non interuerti conſtat: nam manere Magiſtratum, vel Senatorem, vel iudicem, certum eſt.

VI. VLPIANVS libro [11] quinquageſimo primo ad Sabinum.

NAM ET cetera officia, quae publica ſunt, in eo non finiuntur: capitis enim minutio, priuata [12] hominis et familiae eius iura, non ciuitatis, amittit.

VII. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

TVTELAS etiam non amittit capitis minutio: exceptis his, quae in iure alieno perſonis poſitis deferuntur. Igitur teſtamento dati, vel ex lege, vel ex ſenatus-

1 *conſtituta pariſceretur.* 2 *lib. XXV.* 3 *Iunius.* 4 *mutatio.* 5 *lib. XI.* 6 Ab Hal. *amisſione*, abeſt. 7 Hal. *lib. X.* πανδέκτων. 8 *Eo die*, loco *Hodie.* 9 Ab Hal. *vel*, abeſt. 10 Hal. inſerit *iura.* 11 *lib. I.* 12 *deminutio priuati.*

natusconsulto, erunt nihilo minus tutores. Sed legitimae [1] [tutelae] ex duodecim tabulis interuertuntur, eadem ratione, qua et hereditates exinde legitimae: quia adgnatis deferuntur, qui desinunt esse, familia mutati. Ex nouis autem legibus et hereditates et tutelae plerumque sic deferuntur, vt personae naturaliter designentur: vt ecce, deferunt hereditatem senatusconsulta matri, et filio. §. 1. Iniuriarum, et actionum ex delicto venientium obligationes cum capite ambulant. §. 2. Si libertate ademta, capitis deminutio subsecuta sit, nulli restitutioni aduersus seruum locus est: quia nec Praetoria iurisdictione ita seruus obligatur, vt cum eo actio sit: sed vtilis actio aduersus dominum danda est, vt Iulianus scribit: et nisi in solidum defendatur, permittendum mihi est in bona, quae habuit, mitti. §. 3. Item cum ciuitas amissa est, nulla restitutionis aequitas est aduersus eum, qui amissis bonis, et ciuitate relicta, nudus exulat.

VIII. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

EAS OBLIGATIONES, quae naturalem praestationem habere intelliguntur, palam et capitis deminutione non perire: quia ciuilis ratio naturalia iura corrumpere non potest. Itaque de dote actio, quia in bonum et aequum concepta est, nihilo minus durat etiam post capitis deminutionem.

IX. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum.

VT QVANDOQVE emancipata agat.

X. MODESTINVS libro octauo Differentiarum.

LEGATVM in annos singulos, vel menses singulos [2] relictum, vel si habitatio legetur, morte quidem legatarii legatum intercidit, capitis deminutione tamen interueniente, perseuerat: videlicet, quia tale legatum in facto potius, quam in iure, consistit.

XI. PAVLVS libro secundo ad Sabinum.

CAPITIS deminutionis tria genera sunt: maxima, media, minima: tria enim sunt, quae habemus, libertatem, ciuitatem, familiam. Igitur, cum omnia haec amittimus, hoc est, libertatem, et ciuitatem, et familiam, maximam esse capitis deminutionem: cum vero amittimus ciuitatem, libertatem retinemus: mediam esse capitis deminutionem: cum [3] et libertas, et ciuitas retinetur, familia tantum mutatur, minimam esse capitis deminutionem constat.

TIT. VI.

EX QVIBVS CAVSIS MAIORES VIGINTIQVINQVE ANNIS [4] IN INTEGRVM RESTITVVNTVR.

VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum.

HVIVS Edicti caussam nemo non iustissimam esse confitebitur: laesum enim ius per id tempus, quo quis Reipublicae operam dabat, vel aduerso casu laborabat, corrigitur, nec non (et) aduersus eos [5] succurritur: ne vel obsit, vel prosit quod euenit. §. 1. Verba autem Edicti talia sunt: SI CVIVS QVID DE BONIS, CVM IS METV, AVT SINE DOLO MALO [6], REIPVBLICAE CAVSA ABESSET: INVE VINCVLIS, SERVITVTE, HOSTIVMQVE POTESTATE ESSET: SIVE CVIVS ACTIONIS EORVM CVI DIES EXISSE DICETVR. ITEM, SI QVIS QVID VSV SVVM FECISSET, AVT, QVOD NON VTENDO AMISIT, CONSECVTVS, ACTIONEVE QVA SOLVTVS OB ID, QVOD DIES EIVS EXIERIT, CVM ABSENS NON DEFENDERETVR, INVE VINCVLIS ESSET, SECVMVE AGENDI POTESTATEM NON FACERET: AVT CVM EVM INVITVM IN IVS VOCARI NON LICERET, NEQVE DEFENDERETVR: CVMVE MAGISTRATVS DE EA RE APPELLATVS ESSET [7], SIVE CVI PRO MAGISTRATV [8], SINE DOLO [9] IPSIVS ACTIO EXEMTA ESSE DICETVR: EARVM RERVM ACTIONEM INTRA ANNVM, QVO PRIMVM DE EA RE EXPERIVNDI POTESTAS ERIT. ITEM SI QVA ALIA MIHI IVSTA CAVSA ESSE VIDEBITVR, IN INTEGRVM RESTITVAM, QVOD EIVS PER LEGES, PLEBISCITA, SENATVSCONSVLTA, EDICTA, DECRETA PRINCIPVM, LICEBIT.

II. CA-

1 Hal. *licet*, loco *sed*, et mox *interuertantur*. 2 Ap. Hal. *singulos*, abest. 3 Hal. inserit *autem*. 4 Ap. Hal. *vigintiquinque annis*, absunt. 5 Hal. inserit *qui vel absentes reipublicae causa fuerunt, vel apud hostes detenti*. 6 Ap. Hal. *malo* abest. 7 Ap. Hal. *cumue magistratus de ea re appellatus esset*, absunt. 8 Hal. *per magistratus*. 9 Hal. inserit *malo*.

II. CALLISTRATVS libro secundo Edicti monitorii.

Hoc EDICTVM, quod ad eos pertinet, qui ei continentur, minus in vsu frequentatur: huiusmodi enim personis *extra* ordinem ius dicitur ex senatusconsultis, et Principalibus constitutionibus. §. 1. Hoc autem capite adiuuantur in primis *hi*, qui metus causa afuissent: scilicet si non superuacuo timore deterriti afuissent.

III. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum.

METVS autem causa abesse videtur, qui iusto timore mortis, vel cruciatus corporis conterritus abest: et hoc ex affectu eius intelligitur. Sed non sufficit quolibet terrore abductum [1] timuisse, sed huius rei disquisitio iudicis est.

IV. CALLISTRATVS libro secundo Edicti monitorii.

ITEM hi, qui Reipublicae causa, sine dolo malo afuissent. Dolum malum eo pertinere accepi, vt qui reuerti potest, neque reuerteretur, in eo, quod per id tempus aduersus eum factum est, non adiuuetur: veluti, si alterius grandis commodi captandi gratia id egerit, vt Reipublicae causa abesset, [et] reuocatur ab isto priuilegio.

V. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum.

[2] ET QVI data opera et sine lucro hoc affectauerit, vel qui maturius profectus est, vel litis gratia coepit Reipublicae causa abesse. Sed haec adiectio doli mali ad Reipublicae causa absentes refertur, non etiam [3] ad eum, qui metus causa: quoniam nullus metus est, si dolus intercedit. §. 1. Sed qui Romae, Reipublicae causa operam dant, Reipublicae causa non absunt.

VI. PAVLVS libro duodecimo ad Edictum.

VT SVNT Magistratus.

VII. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum.

MILITES plane, qui Romae militant, pro Reipublicae causa absentibus habentur.

VIII. PAVLVS libro tertio Breuium. [4]

LEGATIS quoque municipiorum succurritur ex Principum Marci et Commodi constitutione.

IX. CALLISTRATVS libro secundo Edicti monitorii.

SVCCVRRITVR etiam ei, qui in vinculis fuisset. Quod non solum ad eum pertinet, qui publica custodia coercetur, sed ad eum quoque, qui a latronibus aut praedonibus, vel potentiore vi oppressus, vinculis coercebatur. Vinculorum autem appellatio latius accipitur: nam etiam inclusos, veluti lautumiis, vinctorum numero haberi placet: quia nihil interfit, parietibus, an compedibus teneatur. Custodiam autem solam publicam accipi Labeo putat.

X. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum.

IN EADEM causa sunt, et qui a militibus, statoribusque, vel a municipalibus ministeriis adseruantur, si probentur rei suae superesse non potuisse. In vinculis autem etiam eos accipimus, qui ita alligati sunt, vt sine dedecore in publico parere [5] non possint.

XI. CALLISTRATVS libro secundo Edicti monitorii.

EI QVOQVE succurritur, qui in seruitute fuerit, siue bona fide seruiat homo liber, siue detentus sit [6].

XII. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum.

IS AVTEM, qui de statu suo litigat, ex quo lis inchoata est, hoc Edicto non continetur: tamdiu igitur in seruitute esse videtur, quamdiu non est eiusmodi lis coepta.

XIII. PAVLVS libro duodecimo ad Edictum.

RECTE Labeo ait, eum non contineri, qui liber et heres institutus sit, antequam sit heres: quia nec bona habeat, et Praetor de liberis hominibus loquatur. §. 1. Puto tamen filiumfamilias in castrensi peculio pertinere ad hoc Edictum.

XIV. CALLISTRATVS libro secundo Edicti monitorii.

ITEM ei succurritur, qui in hostium potestate fuit, id est, ab hostibus captus. Nam transfugis nullum credendum est beneficium tribui, quibus negatum est postliminium. Poterant tamen, qui in hostium potestate essent, illa parte Edicti contineri, qua loquitur de his, qui in seruitute fuerint.

XV. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum.

AB HOSTIBVS autem captis postliminio reuersis succurritur, aut ibi mortuis, quia nec procuratorem habere possunt: cum aliis suprascriptis etiam per procuratorem possit subueniri, praeter eos, qui in seruitute detinentur. Ego autem

1 *adductum*. 2 Hal. praefigit *Sed*. 3 Ap. Hal. *etiam*, abest. 4 *breuis Edicti*. 5 *apparere*. 6 Ap. Hal. *sit*, abest.

autem, etiam nomine eius, qui hostium potitus est, si curator, vt plerumque, fuerit bonis constitutus, auxilium competere existimo. §. 1. Non minus autem ab hostibus capto, quam ibi nato, qui postliminium habet, succursum videtur. §. 2. Si damni infecti missus sit in aedes militis, si quidem praesente eo iussit Praetor possideri, non restituitur: sin vero absente eo, dicendum subueniri ei debere. §. 3. Sed quod simpliciter Praetor edixit, Posteave, ita accipiendum est, vt, si inchoata sit bonae fidei possessoris detentatio ante absentiam, finita autem reuerso, restitutionis auxilium locum habeat: non quandoque, sed ita demum, si intra modicum tempus, quam rediit, hoc contigit: id est, dum hospitium quis conducit, sarcinulas componit, quaerit aduocatum: nam eum, qui differt restitutionem, non esse audiendum Neratius scribit.

XVI. Pavlvs libro duodecimo ad Edictum.

Non enim negligentibus subuenitur, sed necessitate rerum impeditis. Totumque istud arbitrio Praetoris temperabitur: id est, vt ita demum restituat, si non negligentia, sed temporis angustia non potuerunt litem contestari.

XVII. Vlpianvs libro duodecimo ad Edictum.

Ivlianvs libro quarto scribit, non solum aduersus possessorem hereditatis succurrendum militi, verum aduersus eos quoque, qui a possessore emerunt, vt vindicari res possint, si miles hereditatem adgnouerit: quod si non adgnouerit, ex postfacto vsucapionem processisse manifestatur. §. 1. Eum quoque cui sic legatum sit, vel in annos singvlos, qvibvs in Italia esset, restituendum, vt capiat, atque si in Italia fuisset, et Labeo scribit, et Iulianus libro quarto, et Pomponius libro trigesimo primo probant: non enim dies actioni exiit, vbi [1] Praetoris auxilium necessarium erat, sed conditio in causa est.

XVIII. Pavlvs libro duodecimo ad Edictum.

Sciendvm est, quod in his casibus restitutionis auxilium maioribus damus, in quibus rei dumtaxat persequendae gratia queruntur, non cum et lucri faciendi [2] ex alterius poena, vel damno, auxilium sibi impertiri desiderant.

XIX. Papinianvs libro tertio Quaestionum.

Deniqve si emtor prius, quam per vsum sibi adquireret, ab hostibus captus sit, placet interruptam possessionem postliminio non restitui, quia haec sine possessione non constitit: possessio autem plurimum facti habet, causa vero facti non continetur postliminio.

XX. Idem libro decimo tertio [3] Quaestionum.

Nec vtilem actionem ei tribui oportet: cum sit iniquissimum auferre domino, quod vsus non abstulit: neque enim intelligitur amissum, quod ablatum alteri non est.

XXI. Vlpianvs libro duodecimo ad Edictum.

Item ait Praetor: si qvis vsv svvm fecisset, avt, qvod non vtendo sit amissvm, consecvtvs, actioneve, qva solvtvs ob id, qvod dies eivs exierit, cvm absens non defenderetvr. Quam clausulam Praetor inseruit, vt quemadmodum succurrit supra scriptis personis, ne capiantur, ita et aduersus ipsas succurrit, ne capiant. §. 1. Et erit notandum, quod plus Praetor expressit, cum aduersus eos restituit, quam cum ipsis subuenit: nam hic non certas personas enumerauit, aduersus quas subuenit, vt supra, sed adiecit clausulam, qua omnes, qui absentes non defenduntur, complexus est. §. 2. Haec autem restitutio locum habet, siue per se, siue per subiectas sibi personas vsu adquisierunt, qui absentes non defendebantur: et ita, si nemo eorum erat defensor. Nam si fuit procurator, cum habueris, quem conuenias, non debet inquietari. Ceterum, si non existebat defensor, aequissimum erat subueniri: eo potius, quod eorum, qui non defenduntur, si quidem latitent, Praetor ex edicto pollicetur in bona eorum mittere, vt si res exegerit, etiam distrahantur: si vero non latitent, licet non defendantur, in bona tantum mitti. §. 3. Defendi autem non is videtur, cuius se defensor ingerit, sed qui requisitus ab actore, non (est) defensioni defuturus. Plenaque defensio accipietur, si et iudicium non detrectetur, et iudicatum solui satisdetur.

XXII. Pavlvs libro duodecimo ad Edictum.

Ergo sciendum est, non aliter hoc Edictum locum habere, quam si amici eius interrogati fuerint, an defendant; aut si nemo sit, qui interrogari potest. Ita enim absens defendi non videtur, si actor

1 Hal. *vt*, loco *vbi*, et mox *fit*, loco *erat*. 2 Hal. inserit *caussa*. 3 Hal. *lib. XII*

actor vltro interpellat, nec quisquam defensioni se offerat: eaque testatione complecti oportet. §. 1. Sicut igitur damno [eos] adfici non vult, ita lucrum facere non patitur. §. 2. Quod Edictum etiam ad furiosos, et infantes, et ciuitates pertinere Labeo ait.

XXIII. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum.

AIT Praetor, INVE VINCVLIS ESSET, SECVMVE AGENDI POTESTATEM NON FACERET.[1] Haec persona merito adiecta est: fieri enim poterat, vt quis in vinculis praesens esset, vel in publica, vel in priuata vincula ductus: nam et eum, qui in vinculis est, si modo non sit in seruitute, posse vsu adquirere constat. Sed et is qui in vinculis est, si defendatur, cessat restitutio. §. 1. Is autem, qui apud hostes est, nihil per vsum sibi adquirere potest, nec coeptam possessionem poterit implere, dum est apud hostes: hoc amplius nec postliminio reuersus recuperabit per vsum dominii adquisitionem. §. 2. Item ei, qui per captiuitatem fundi possessionem, vel vsusfructus quasi possessionem amisit, succurrendum esse Papinianus ait: et fructus quoque medio tempore ab alio ex vsufructu perceptos debere captiuo restitui, aequum putat. §. 3. Hi plane, qui fuerunt in potestate captiui, vsu rem adquirere possunt ex re peculiari: et aequum erit, ex hac clausula praesentibus, id est, qui non sunt in captiuitate[2] subueniri: si, cum non defenderentur, vsucaptum quid sit. Sed et si dies actionis, quae aduersus captiuum competebat, exierit, succurretur aduersus eum. §. 4. Deinde adiicit Praetor, SECVMVE AGENDI POTESTATEM NON FACERET: vt, si, dum hoc faciat, per vsum adquisitio impleta, vel quid ex suprascriptis contigit, restitutio concedatur: merito. Nec enim sufficit semper in possessionem bonorum eius mitti: quia ea[3] interdum species esse potest, vt in bonis latitantis mitti non possit, aut non latitet: finge enim, dum aduocationes postulat, diem exisse: vel dum alia mora iudicii contingit.

XXIV. PAVLVS libro duodecimo ad Edictum.

SED ET ad eos pertinet, qui conuentu frustrantur, et qualibet tergiuersatione et sollertia efficiunt, ne cum ipsis agi possit.

XXV. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

Quod quidem simili modo ad eum quoque pertinere dicemus, qui non frustrandi gratia id faceret, sed quod multitudine rerum distringeretur.

XXVI. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum.

SED ET si per Praetorem stetit, restitutio indulgebitur. §. 1. Aduersus relegatum restitutionem faciendam ex generali clausula Pomponius ait: sed non et ipsi concedendam: quia potuit procuratorem relinquere: ex causa tamen puto etiam ipsi succurrendum. §. 2. Ait Praetor, AVT CVM EVM INVITVM IN IVS VOCARE NON LICERET, NEQVE DEFENDERETVR[4]: haec clausula ad eos pertinet, quos more maiorum sine fraude in ius vocare non licet, vt Consulem, Praetorem, ceterosque, qui imperium, potestatemue quam habent. Sed nec ad eos pertinet hoc Edictum, quos Praetor prohibet sine permissu suo vocari, quoniam aditus potuit permittere: patronos puta, et parentes. §. 3. Deinde adiicit, NEQVE DEFENDERETVR: quod ad omnes suprascriptos pertinet, praeterquam ad eum, qui absens quid vsucepit: quoniam plene supra de eo cautum est. §. 4. Ait Praetor: SIVE CVI PER MAGISTRATVS[5] SINE DOLO MALO IPSIVS ACTIO EXEMTA ESSE DICETVR. Hoc quo? vt si per dilationes iudicis effectum sit, vt actio eximatur, fiat restitutio. Sed et si Magistratus copia non fuit, Labeo ait restitutionem faciendam. Per Magistratus autem factum ita accipiendum est, si ius non dixit: alioquin si causa cognita, denegauit actionem, restitutio cessat: et ita Seruio videtur. Item, per Magistratus factum videtur, si per gratiam, aut sordes Magistratus ius non dixerit.[6] Et haec pars locum habebit: nec non et superior, SECVMVE AGENDI POTESTATEM NON FACIAT: nam id egit litigator, ne secum agatur, dum iudicem corrumpit. §. 5. ACTIO EXEMTA sic erit accipienda, si desiit agere posse. §. 6. Et adiicitur, SINE DOLO MALO IPSIVS: videlicet vt, si dolus eius interuenit, ne ei succurratur: ipsis enim delinquentibus Praetor non subuenit. Proinde, si, dum vult apud sequentem Praetorem agere, tempus frustra-

1 Ap. Hal. *secumue agendi potestatem non faceret*, absunt. 2 Ap. Hal. *id est, qui non sunt in captiuitate*, absunt. 3 Ap. Hal. *ea* abest. 4 Ap. Hal. *neque defenderetur*, absunt. 5 *per magistratus factum*. 6 Hal. praefigit *quo casu*.

stratus est, non ei subuenietur. Sed et si dum decreto Praetoris non obtemperat, iurisdictionem ei denegauerit, non esse eum restituendum Labeo scribit. Idemque, si ex alia iusta causa non fuerit ab eo auditus. §. 7. Si feriae extra ordinem sint indictae, ob res puta prospere gestas, vel in honorem Principis, et propterea Magistratus ius non dixerit, Gaius Cassius nominatim edicebat restituturum se: quia per Praetorem videbatur factum: sollemnium enim feriarum rationem haberi non debere: quia prospicere eas potuerit, et debuerit actor, ne in eas incidat: quod verius est, et ita Celsus libro secundo Digestorum scribit. Sed cum feriae tempus eximunt, restitutio dumtaxat ipsorum dierum facienda est, non totius temporis: et ita Iulianus libro quarto Digestorum scribit: ait enim, rescissionem vsucapionis ita faciendam, vt hi dies restituantur, quibus actor agere voluit, et interuentu feriarum impeditus est. §. 8. Quoties per absentiam quis non toto tempore aliquem exclusit, vt puta rem tuam possedi, vno minus die statuto in vsucapionibus tempore, deinde Reipublicae causa abesse coepi, restitutio aduersus me vnius diei facienda est. §. 9. Item inquit Praetor: Si qua alia mihi iusta causa videbitvr, in integrvm restitvam. Haec clausula Edicto inserta est necessario: multi enim casus euenire potuerunt, qui deferrent restitutionis auxilium, nec singulatim enumerari potuerunt, vt [1] quoties aequitas restitutionem suggerit, ad hanc clausulam erit descendendum: vtputa legatione quis pro ciuitate functus est, aequissimum est eum restitui, licet Reipublicae causa non absit: et saepissime constitutum est, adiuuari eum debere, siue habuit procuratorem, siue non. Idem puto et si testimonii causa sit euocatus [2] ex qualibet prouincia, vel in Vrbem, vel ad Principem: nam et hic saepissime est rescriptum subueniri. Sed et his, qui cognitionis gratia, vel appellationis peregrinati sunt, similiter subuentum. Et generaliter quotiescumque quis ex necessitate non ex voluntate afuit, dici oportet, ei subueniendum.

XXVII. Pavlvs libro duodecimo ad Edictum.

Et sive quid amiserit, vel lucratus non sit, restitutio facienda est, etiamsi non ex bonis quid amissum sit.

XXVIII. Vlpianvs libro duodecimo ad Edictum.

Nec non et si quis de causa probabili afuerit, deliberare debet Praetor, an ei subueniri debeat: puta studiorum causa, forte procuratore suo defuncto, ne decipiatur per iustissimam absentiae causam. §. 1. Item si quis nec in custodia nec in vinculis sit, sed sub fideiussorum satisdatione, et dum propter hoc [3] recedere non potest, captus sit, restituetur: et aduersus eum dabitur restitutio. §. 2. Qvod eivs, inquit Praetor, per Leges, Plebis scita, Senatvsconsvlta, Edicta, Decreta Principvm licebit. Quae clausula non illud pollicetur, restituturum, [4] si leges permittant: sed, si leges non prohibeant. §. 3. Si quis saepius Reipublicae causa afuit, ex nouissimo reditu tempus restitutionis esse ei computandum, Labeo putat. Sed si omnes quidem absentiae annum colligant, singulae minus anno: vtrum annum ei damus ad restitutionem, an vero tantum temporis, quantum nouissima eius absentia occupauit, videndum; et puto, annum dandum. §. 4. Si cum in prouincia domicilium haberes, esses autem in Vrbe, an mihi annus cedat, quasi experiundi potestatem habeam? Et ait Labeo, non cedere. Ego autem puto, hoc ita verum, si ius reuocandi domum aduersarius habuit: si minus, videri esse experiundi potestatem: quia et Romae contestari litem potuit. §. 5. Exemplo rescissoriae actionis etiam exceptio ei, qui Reipublicae causa afuit, competit: forte, si res ab eo possessionem nacto vindicentur. §. 6. In actione rescissoria, quae aduersus militem competit, aequissimum esse Pomponius ait, eius quoque temporis, quo absens defensus non est, fructus eum praestare. Ergo et militi debebunt restitui: vtrimque actio erit.

XXIX. Africanvs libro septimo Quaestionum.

Videlicet ne cui officium publicum vel damno, vel compendio sit.

XXX. Pavlvs libro duodecimo ad Edictum.

Cvm miles, qui vsucapiebat, decesserit, et heres impleuerit vsucapionem, aequum est rescindi, quod postea vsucaptum est: vt eadem in heredibus, qui in vsucapionem succedunt, seruanda sint: quia possessio defuncti, quasi iuncta, descendit ad heredem: et plerumque nondum hereditate adita completur. §. 1.

1 Hal. *unde* loco *vt*. 2 Hal. inserit *quis*. 3 Hal. inserit *quod*. 4 Hal. addit *scilicet*.

§. 1. Si is, qui Reipublicae caussa afuit, vsucepit, et post vsucapionem alienauerit rem, restitutio facienda erit: et licet sine dolo [1] afuerit, et vsuceperit, lucro eius occurri oportet. Item ex reliquis omnibus caussis restitutio facienda erit, veluti si aduersus eum pronuntiatum sit.

XXXI. Idem libro quinquagesimo tertio [2] ad Edictum.

Si is, cuius rem vsucepit Reipublicae caussa absens, possessionem suae rei ab illo vsucaptae nactus sit: et si postea amiserit, non temporalem, sed perpetuam habet actionem.

XXXII. Modestinus libro nono [3] Regularum.

Abesse Reipublicae causa intelligitur et is, qui ab Vrbe profectus est, licet nondum prouinciam excesserit: sed is, qui excesserit, donec in Vrbem reuertatur: et hoc ad Proconsules, Legatosque eorum, et ad eos, qui prouinciis praesunt, Procuratoresue Principum, qui in prouinciis tenentur, pertinet: et ad Tribunos militum, et Praefectos, et Comites legatorum, qui ad aerarium delati [4], aut in Commentarium Principis delati sunt.

XXXIII. Idem libro singulari de Enucleatis casibus.

Inter eos, qui ex generali clausula adiuuantur, et fisci patronus connumeratur. §. 1. Eos, qui notis scribunt acta Praesidum, Reipublicae causa non abesse certum est. §. 2. Militum medici, quoniam officium, quod gerunt, et publice prodest, et fraudem eis adferre non debet, restitutionis auxilium implorare possunt.

XXXIV. Iavolenus libro decimo quinto ex Cassio.

Miles, commeatu accepto, si domo sua est, Reipublicae causa abesse non videtur. §. 1. Qui operas in publico, quod vectigalium causa locatum est, dat, Reipublicae causa non abest.

XXXV. Pavlvs libro tertio [5] ad legem Iuliam et Papiam.

Qvi mittvntvr, vt milites ducerent, aut reducerent, aut legendi curarent [6], Reipublicae causa absunt. §. 1. Hi quoque, qui missi sunt ad gratulandum Principi. §. 2. Item Procurator Caesaris, non solum cui rerum prouinciae cuiusque procuratio mandata erit, sed et is, cui rerum, quamuis non omnium. Itaque plures ibi procuratores diuersarum Reipublicae causa abesse intelliguntur. §. 3. Praefectus quoque Aegypti Reipublicae causa abest, quiue aliam ob caussam Reipublicae gratia extra Vrbem aberit. §. 4. Sed et in vrbanicianis [7] militibus idem Diuus Pius constituit. §. 5. Quaesitum est de eo, qui ad compescendos malos homines missus est, an Reipublicae causa abesset. Et placuit, Reipublicae causa eum abesse. §. 6. Item paganum, qui in expeditione Consularis iussu transierat, ibique in acie ceciderat: heredi enim eius succurrendum est. §. 7. Qui Reipublicae causa Romam profectus est, abesse Reipublicae causa videtur. Sed et si extra patriam suam Reipublicae causa profectus sit, etiamsi per Vrbem ei iter competit, Reipublicae causa abest. §. 8. Similiter qui in prouincia est, vt primum aut domo sua profectus est, aut cum in eadem prouincia degit Reipublicae administrandae causa: simul agere Rempublicam coepit, ad similitudinem absentis habetur. §. 9. Et dum eat in castra, et redeat, Reipublicae causa abest: quod et eundum sit in castra militaturo, et redeundum. Viuianus scribit, Proculum respondisse, militem, qui commeatu absit, dum domum vadit, aut redit, Reipublicae causa abesse: dum domi sit, non abesse.

XXXVI. Vlpianvs libro sexto [8] ad legem Iuliam et Papiam.

Reipvblicae causa abesse eos solos intelligimus, qui non sui commodi causa, sed coacti absunt.

XXXVII. Pavlvs libro tertio [9] ad legem Iuliam et Papiam.

Hi, qvi in prouincia sua, vltra tempus a constitutionibus concessum, adsident, publica [10] causa abesse non intelliguntur.

XXXVIII. Vlpianvs libro sexto [11] ad legem Iuliam et Papiam.

Si cvi in prouincia sua Princeps adsidere speciali beneficio permiserit, puta eum Reipublicae causa abesse: quod si non ex permissu [12] hoc fecerit, consequenter dicemus, cum crimen admisit, non habere eum priuilegia eorum, qui Reipublicae causa absunt. §. 1. Tamdiu Reipublicae causa abesse quis videbitur, quamdiu officio aliquo praeest. Quod si finitum fuerit officium, iam desinit abesse Reipublicae causa. Sed ad reuertendum illi tempora computabimus statim atque desiit Reipublicae causa abesse, ea [13], quibus reuerti in Vrbem potuit:

1 Hal. inferit *malo*. 2 *lib. IV*. 3 *lib. VII*. 4 apud Hal. *delati* abest. 5 *lib. IV*. 6 *legendi curam gererent*. 7 *vrbanicis*. 8 *lib. VII*. 9 *lib. IV*. 10 *ex publica caussa*. 11 *lib. VII*. 12 *permissione*. 13 Ap. Hal. *ea*, abest.

potuit: et erit moderatum, tempora ei dare, quae lex reuertentibus praestitit. Quare, si quo deflexerit [1] suae rei causa, non dubitamus id tempus ei non proficere: habitaque dinumeratione temporis, quo reuerti potuit, statim eum dicemus desisse Reipublicae causa abesse. Plane si infirmitate impeditus, continuare iter non potuit, habebitur ratio humanitatis: sicuti haberi solet et hiemis, et nauigationis, et ceterorum, quae casu contingunt.

XXXIX. PAVLVS libro primo Sententiarum.

IS, QVI Reipublicae causa afuturus erat, si procuratorem reliquerit, per quem defendi potuit, in integrum volens restitui non auditur.

XL. VLPIANVS libro quinto Opinionum.

SI QVA militi accusatio competat, tempore, quo Reipublicae operam dedit, non peremitur. §. 1. Quod eo tempore, quo in insula aliquis fuit ex poena ei irrogata, cuius restitutionem [2] impetrauit, ab alio vsurpatum ex bonis, quae non erant adempta, probatum fuerit, suae causae restituendum est.

XLI. IDEM libro trigesimo quinto Digestorum.

SI QVIS Titio legauerit, si mortis suae tempore in Italia esset, aut in annos singulos, quot in Italia esset, et ei succursum fuerit, quia ob id, quod Reipublicae causa afuit, exclusus fuerit a legato: fideicommissum ab eo relictum praestare cogitur. Marcellus notat: Quis enim dubitauit, salua legatorum et fideicommissorum causa, militi restitui hereditatem, quam ob id perdidit, quod Reipublicae causa afuit?

XLII. ALFENVS libro quinto Digestorum.

NON VERE dicitur Reipublicae causa abesse eum [3], qui sui priuati negotii causa in legatione est.

XLIII. AFRICANVS libro septimo Quaestionum.

SI QVIS stipulatus sit in annos singulos, quoad in Italia esset vel ipse, vel promissor, et alteruter Reipublicae causa abesse coeperit, officium Praetoris est, introducere vtilem actionem. Eadem dicemus et si ita concepta stipulatio fuerit, si quinquennio proximo Romae fuerit, vel ita, si Romae [4] non fuerit, centum dare spondes?

XLIV. PAVLVS libro secundo ad Sabinum.

IS, QVI Reipublicae causa abest in aliqua re laesus, non restituitur, in qua, etiam si Reipublicae causa non afuisset, damnum erat passurus.

XLV. SCAEVOLA libro primo Regularum.

MILITES omnes, qui discedere signis sine periculo non possunt, Reipublicae causa abesse intelliguntur.

XLVI. MARCIANVS libro secundo Regularum.

QVI Reipublicae causa afuit, etiam aduersus eum, qui pariter Reipublicae causa afuerit, restituendus est, si aliquid damni iuste queritur.

TIT. VII.

DE ALIENATIONE, IVDICII MVTANDI CAVSA, FACTA.

GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

OMNIBVS modis Proconsul id agit, ne cuius deterior causa fiat ex alieno facto. Et, cum intelligeret iudiciorum exitum interdum duriorem nobis [5] constitui, opposito nobis alio aduersario, in eam quoque rem prospexit: vt si quis alienando rem alium nobis aduersarium suo loco substituerit, idque data opera in fraudem nostram fecerit, tanti nobis in factum actione teneatur, quanti nostra intersit, alium aduersarium nos non habuisse. §. 1. Itaque si alterius prouinciae hominem, aut potentiorem nobis opposuerit aduersarium, tenebitur:

II. VLPIANVS libro decimo tertio [6] ad Edictum.

AVT alium, qui vexaturus sit aduersarium.

III. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

QVIA etiam si cum eo, qui alterius prouinciae sit, experiar, in illius prouincia experiri debeo, et potentiori pares esse non possumus. §. 1. Sed et si hominem, quem petebamus, manumiserit, durior nostra conditio fit, quia Praetores faueant libertatibus. §. 2. Item, si locum, in quo opus feceris, cuius nomine interdicto QVOD VI AVT CLAM, vel actione AQVAE PLVVIAE ARCENDAE tenebaris, alienaueris, durior nostra conditio facta intelligitur, quia si tecum ageretur, tuis impensis id opus

1 *si quid excesserit.* 2 Hal. inserit *a principe.* 3 Ap. Hal. *eum*, abest. 4 Ap. Hal. *Romae*, abest. 5 Ap. Hal. *nobis*, abest. 6 *lib. XII.*

opus tollere deberes, nunc vero, cum incipiat mihi aduersus alium actio esse, quam qui fecerit, compellor meis impensis id tollere: quia qui ab alio factum possidet, hactenus istis actionibus tenetur, vt patiatur id opus tolli. §. 3. Opus quoque nouum si tibi nuntiauerim, tuque eum locum alienaueris, et emtor opus fecerit, dicitur, te hoc iudicio teneri: quasi neque tecum ex operis noui nuntiatione agere possim, quia nihil feceris: neque cum eo, cui id alienaueris, quia ei nuntiatum non sit. §. 4. Ex quibus apparet, quod Proconsul in integrum restituturum se pollicetur: vt hac actione officio tantum iudicis consequatur actor, quantum eius interfit alium aduersarium non habuisse: forte, si quas impensas fecerit, aut si quam aliam incommoditatem passus erit, alio aduersario substituto. §. 5. Quid ergo est, si is aduersus quem talis actio competit, paratus sit vtile iudicium pati, perinde ac si possideret? Recte dicitur, denegandam esse aduersus eum ex hoc Edicto actionem.

IV. VLPIANVS libro decimo tertio [1] ad Edictum.

ITEM si res fuerint vsucaptae ab eo, cui alienatae sint, nec peti ab hoc [2] possint, locum habet hoc Edictum. §. 1. Itemque fieri potest, vt sine dolo malo quidem possidere desierit, verum iudicii mutandi causa id fiat. Sunt et alia complura talia. Potest autem aliquis dolo malo desinere possidere, nec tamen iudicii mutandi causa fecisse, nec hoc Edicto teneri: neque enim alienat, qui dumtaxat omittit possessionem. Non tamen eius factum improbat Praetor, qui tanti habuit re carere, ne propter eam saepius litigaret: haec enim verecunda [3] cogitatio eius, qui lites exsecratur, non est vituperanda: sed eius dumtaxat, qui cum rem habere vult, litem ad alium transfert, vt molestum aduersarium pro se subiiciat. §. 2. Pedius libro nono non solum ad dominii translationem hoc Edictum pertinere ait, verum ad possessionis quoque: alioquin, cum quo in rem agebatur, inquit, si possessione cessit, non tenebitur. §. 3. Si quis autem ob valetudinem, aut aetatem, aut occupationes necessarias litem in alium transtulerit, in ea causa non est, vt hoc Edicto teneatur: cum in hoc Edicto doli mali fiat mentio. Ceterum erit interdictum et per procuratores litigare, dominio in eos plerumque ex iusta causa translato. §. 4. Ad iura etiam praediorum hoc Edictum pertinet: modo si dolo malo fiat alienatio. §. 5. Haec actio in id quod interest, competit: proinde si res non fuit petitoris, aut si is, qui alienatus est, sine culpa decessit, cessat iudicium: nisi si quid actoris praeterea interfuit. §. 6. Haec actio non est poenalis, sed rei persecutionem arbitrio iudicis continet: quare et heredi dabitur: in heredem autem.

V. PAVLVS libro vndecimo [4] ad Edictum.

VEL similem.

VI. VLPIANVS libro decimo tertio [5] ad Edictum.

VEL post annnum, non dabitur:

VII. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

QVIA pertinet quidem ad rei persecutionem, videtur autem ex delicto dari.

VIII. PAVLVS libro duodecimo ad Edictum.

EX HOC Edicto tenetur et qui rem exhibet, si arbitratu iudicis pristinam iudicii causam non restituit. §. 1. Ait Praetor: QVAEVE ALIENATIO IVDICII MVTANDI CAVSA FACTA ERIT, id est, si futuri iudicii causa, non eius quod iam sit. §. 2. Alienare intelligitur etiam, qui alienam rem vendidit. §. 3. Sed heredem instituendo, vel legando, si quis alienet, huic Edicto locus non erit. §. 4. Si quis alienauerit, deinde receperit, non tenebitur hoc Edicto. §. 5. Qui venditori suo redhibet, non videtur iudicii mutandi causa abalienare:

IX. PAVLVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

QVIA, redhibito homine, omnia retro aguntur: et ideo non videtur iudicii mutandi causa alienare, qui redhibet, nisi si propter hoc ipsum redhibet, non redhibiturus alias.

X. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum.

NAM et si obligatus soluero, quod a me petere velles, huic Edicto locus non erit. §. 1. Si tutor pupilli vel adgnatus furiosi alienauerint, vtilis actio competit: quia consilium huius fraudis inire non possunt.

XI. IDEM libro quinto Opinionum.

CVM MILES postulabat, suo nomine litigare de possessionibus, quas sibi donatas esse dicebat, responsum est, si iudicii

1 Hal. *lib. XII.* 2 *ab eo.* 3 *verecundia et cogitatio.* 4 *lib. XII.* 5 *lib. XII.*

dicii mutandi causa donatio facta fuerit, priorem dominum experiri oportere: vt rem magis, quam litem in militem transtulisse credatur.

XII. Marcianvs libro decimo quarto Institutionum.

Si qvis iudicii communi diuidundo euitandi causa rem alienauerit, ex lege Licinnia ei interdicitur, ne communi diuidundo iudicio experiatur: verbi gratia, vt potentior emtor per licitationem vilius eam accipiat, et per hoc iterum ipse recipiat. Sed ipse quidem, qui partem alienauerit, communi diuidundo iudicio si agere velit, non audietur. Is vero, qui emit, si experiri velit, ex illa parte Edicti vetatur, qua cauetur, ne qua alienatio iudicii mutandi causa fiat.

Tit. VIII.

DE RECEPTIS, QVI ARBITRIVM RECEPERVNT, VT SENTENTIAM DICANT.

Pavlvs libro secundo ad Edictum.

Compromissvm ad similitudinem iudiciorum redigitur: et ad finiendas lites pertinet.

II. Vlpianvs libro quarto ad Edictum.

Ex compromisso placet exceptionem non nasci, sed poenae petitionem.

III. Idem libro decimo tertio ad Edictum.

Labeo ait, si compromisso facto sententia dicta est, quo quis a minore viginti quinque annis tutelae absolueretur, ratum id a Praetore non habendum: neque poenae eo nomine commissae petitio dabitur [1]. §. 1. Tametsi neminem Praetor cogat arbiterium [2] recipere, quoniam haec res libera et soluta est, et extra necessitatem iurisdictionis posita, attamen, vbi semel quis in se receperit arbitrium, ad curam et sollicitudinem suam hanc rem pertinere Praetor putat: non tantum, quod studeret lites finiri, verum quoniam non deberent decipi, qui eum, quasi virum bonum, disceptatorem inter se elegerunt. Finge enim, post causam iam semel atque iterum tractatam, post nudata vtriusque intima, et secreta negotii aperta, arbitrum vel gratiae dantem, vel sordibus corruptum, vel alia qua ex causa nolle sententiam dicere: quisquamne potest negare, aequissimum fore, Praetorem interponere se debuisse [3], vt officium quod in se recepit, impleret? §. 2. Ait Praetor, qvi arbitrivm pecvnia compromissa recepervit. §. 3. Tractemus de personis arbitrantium. Et quidem arbitrum cuiuscumque dignitatis coget, officio, quod susceperit, perfungi: etiam si sit Consularis: nisi forte sit in aliquo Magistratu positus, vel potestate, Consul forte, vel Praetor: quoniam in hoc imperium non habet.

IV. Pavlvs libro decimo tertio ad Edictum.

Nam magistratvs superiore [4], aut pari imperio nullo modo possunt cogi: nec interest, ante, an [5] ipso Magistratu arbitrium susceperint: inferiores, possunt cogi [6].

V. Vlpianvs libro decimo tertio ad Edictum.

Sed et filiusfamilias compelletur.

VI. Gaivs libro quinto ad Edictum prouinciale [7].

Qvinetiam de re patris dicitur filiumfamilias arbitrum esse: nam et iudicem eum esse posse plerisque placet.

VII. Vlpianvs libro decimo tertio ad Edictum.

Pedivs libro nono et Pomponius libro trigesimo tertio scribunt, parui referre, ingenuus quis, an libertinus sit: integrae famae quis sit arbiter, an ignominiosus. In seruum Labeo compromitti non posse libro vndecimo scribit: et est verum. §. 1. Vnde Iulianus ait, si in Titium, et seruum compromissum sit, nec Titium cogendum sententiam dicere, quia cum alio receperit: quamuis serui, inquit, arbiterium [8] nullum sit. Quid tamen, si dixerit sententiam Titius? poena non committitur: quia non, vt receperit, dixit sententiam.

VIII. Pavlvs libro decimo tertio ad Edictum.

Sed si ita compromissum sit, vt vel alterutrius sententia valeat, Titium cogendum.

IX. Vlpianvs libro decimo tertio ad Edictum.

Sed si in seruum compromittatur, et liber sententiam dixerit, puto, si liber factus fecerit consentientibus partibus valere. §. 1. Sed neque in pupillum, neque in furiosum, aut surdum, aut mutum, compromittetur, vt Pomponius libro trigesimo tertio

1 *petitionem dari.* 2 *arbitrium.* 3 Ap. Hal. *debuisse*, abest. 4 *superiores.* 5 *in ipso.* 6 Ap. Hal. *cogi*, abest. 7 Ap. Hal. nihil adest, praeter ICti nomen. 8 *arbitrium.*

tertio [1] ſcribit. §. 2. Si quis iudex ſit, arbitrium recipere eius rei, de qua iudex eſt, inue ſe compromitti iubere prohibetur lege Iulia: et, ſi ſententiam dixerit, non eſt danda poenae perſecutio. §. 3. Sunt et alii, qui non coguntur ſententiam dicere: vtputa ſi ſordes, aut turpitudo arbitri manifeſta ſit. §. 4. Iulianus ait, ſi eum infamauerunt litigatores, non omnimodo Praetorem debere eum excuſare, ſed cauſa cognita. §. 5. Idem et ſi, ſpreta auctoritate eius, ad iudicium.

X. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum.

VEL alium arbitrum.

XI. VLPIANVS libro decimo tertio ad Edictum.

LITIGATORES ierint, mox ad eundem arbitrum redierint: Praetorem non debere eum cogere inter eos diſceptare, qui ei contumeliam hanc fecerunt, vt eum ſpernerent, et ad alium irent. §. 1. Arbitrum autem cogendum non eſſe ſententiam dicere, niſi compromiſſum interuenerit. §. 2. Quod ait Praetor PECVNIAM COMPROMISSAM [2], accipere nos debere, non ſi vtrimque poena nummaria, ſed ſi et alia res vice poenae, ſi quis arbitri ſententia non ſteterit, promiſſa ſit: et ita [3] Pomponius ſcribit. Quid ergo, ſi res apud arbitrum depoſitae ſunt eo pacto, vt ei daret, qui vicerit, vel, vt eam rem [4] daret, ſi non pareatur ſententiae, an cogendus ſit ſententiam dicere? et puto cogendum. Tantundem et ſi quantitas certa ad hoc apud eum deponatur. Proinde, et ſi alter rem, alter pecuniam ſtipulanti promiſerit, plenum compromiſſum eſt: et cogetur ſententiam dicere. §. 3. Interdum, vt Pomponius ſcribit, recte nudo pacto fiet compromiſſum: vtputa ſi ambo debitores fuerunt, et pacti ſunt, ne petat quod ſibi debetur, qui ſententiae arbitri non paruit. §. 4. Item Iulianus ſcribit, non cogendum arbitrum ſententiam dicere, ſi alter promiſerit, alter non. §. 5. Idem dicit et ſi ſub conditione fuerit poena compromiſſa: veluti, ſi nauis ex Aſia venerit, tot millia: non enim prius arbitrum cogendum ſententiam dicere, quam conditio extiterit: ne ſit inefficax, deficiente conditione: et ita Pomponius libro trigeſimo tertio ad Edictum ſcribit.

XII. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum.

QVO CASV ad Praetorem pertinebit, in eo forſitan ſolo, vt, ſi poſſit dies compromiſſi proferri, proferatur.

XIII. VLPIANVS libro decimo tertio ad Edictum.

POMPONIVS ait, et ſi alteri accepto lata ſit poena compromiſſi, non debere eum compelli ſententiam dicere. §. 1. Idem Pomponius ſcribit: Si de meis ſolis controuerſiis ſit compromiſſum, et de te poenam ſim ſtipulatus, videndum, ne non ſit compromiſſum. Sed cui rei moueatur, non video: nam ſi ideo, quia de vnius controuerſiis ſolum compromiſſum eſt, nulla ratio eſt: licet enim et de vna re compromittere: ſi vero ideo, quia ex altera dumtaxat parte ſtipulatio interuenit, eſt ratio. Quamquam ſi petitor [5] quis ſtipulatus eſt, poſſit dici plenum eſſe compromiſſum: quia is, qui conuenitur, tutus eſt veluti [6] pacti exceptione: is, qui conuenit, ſi arbitro non pareatur, habet ſtipulationem. Sed id verum eſſe non puto: neque enim ſufficit exceptionem habere, vt arbiter ſententiam dicere cogatur. §. 2. Recepiſſe autem arbitrium videtur, vt Pedius libro nono dicit, qui iudicis partes ſuſcepit, finemque ſe ſua ſententia controuerſiis impoſiturum pollicetur. Quod ſi, inquit, hactenus interuenit, vt experiretur, an conſilio ſuo, vel auctoritate diſcuti litem paterentur, non videtur arbitrium recepiſſe. §. 3. Arbiter ex compromiſſo his diebus non cogitur ſententiam dicere, quibus iudex non cogetur: niſi dies compromiſſi exitura ſit, nec proferri poſſit. §. 4. Proinde ſi forte vrgueatur a Praetore ad ſententiam, aequiſſimum erit, ſi iuret ſibi de cauſa nondum liquere, ſpatium ei ad pronuntiandum dari.

XIV. POMPONIVS libro vndecimo ad Quintum Mucium.

SED SI compromiſſum ſine die confectum eſt, neceſſe eſt arbitro omnimodo dies ſtatuere: partibus ſcilicet [7] conſentientibus, et ita cauſam diſceptari: quod ſi hoc praetermiſerit [8], omni tempore cogendus eſt ſententiam dicere.

XV. VLPIANVS libro decimo tertio ad Edictum.

LICET autem Praetor deſtricte edicat ſententiam ſe arbitrum dicere coacturum, attamen interdum rationem eius habere debet, et excuſationem recipere cauſa cogni-

1 Ap. Hal. *libro trigeſimo tertio*, abſunt. 2 *poena compromiſſa*. 3 Ap. Hal. *et ita*, abſunt. 4 Ap. Hal. *rem*, abeſt. 5 *tanquam ſi petitor ſit*. 6 Ap. Hal. *veluti*, abeſt. 7 Ap. Hal. *ſcilicet*, abeſt. 8 *praetermiſſum ſit*.

cognita: vtputa si fuerit infamatus a litigatoribus, aut si inimicitiae capitales inter eum, et litigatores, aut alterum ex litigatoribus intercesserint, aut si aetas, aut valetudo, quae postea contigit, id ei munus remittat, aut occupatio negotiorum proprium, vel profectio vrguens, aut munus aliquod Reipublicae: et id Labeo.

XVI. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum.

ET SI qua alia incommoditas ei post arbitrium susceptum incidat. Sed in causa valetudinis similibusue, causa cognita differre cogitur. §. 1. [1] Arbiter iudicii sui nomine, quod publicum aut priuatum habet, excusatus esse debet a compromisso: vtique si dies compromissi proferri non potest: quod si potest, quare non cogat eum, cum potest, proferre? quod sine vlla districtione ipsius interdum futurum est. Si tamen vterque velit eum sententiam dicere, [an] quamuis cautum non sit de die proferenda, non alias impetret, quia iudicium habeat, ne cogatur, quam si consentiat denuo in se compromitti? Haec scilicet si dies exitura est.

XVII. VLPIANVS libro decimo tertio ad Edictum.

ITEM si vnus ex litigatoribus bonis suis cedat, Iulianus libro quarto Digestorum scribit, non esse cogendum arbitrum sententiam dicere: cum neque agere, neque conueniri possit. §. 1. Si multo post reuertantur ad arbitrium litigatores, non esse cogendum sententiam dicere, Labeo scribit. §. 2. Item si plures sunt, qui arbitrium receperunt, nemo vnus cogendus erit sententiam dicere, sed aut omnes, aut nullus. §. 3. Inde Pomponius libro trigesimo tertio [2] quaerit, si ita sit compromissum, vt quod Titio disceptatori placet, id Seius pronuntiet, quis sit [3] cogendus? Et puto, tale arbitrium non valere, in quo libera facultas arbitri sententiae non est futura. §. 4. Sed si ita sit compromissum, arbitratu Titii aut Seii fieri, Pomponius scribit, et nos putamus, compromissum valere: sed is erit cogendus sententiam dicere, in quem litigatores consenserint. §. 5. Si in duos fuerit sic compromissum, vt, si dissentirent, tertium adsumant, puto tale compromissum non valere: nam, in adsumendo possunt dissentire. Sed si ita sit, vt eis tertius adsumeretur Sempronius, valet compromissum: quoniam in adsumendo dissentire non possunt. §. 6. Principaliter tamen quaeramus [4], si in duos arbitros sit compromissum, an cogere eos Praetor debeat sententiam dicere: quia res fere sine exitu futura est, propter naturalem hominum ad dissentiendum facilitatem. In impari enim numero idcirco compromissum admittitur, non quoniam consentire omnes facile est, sed quia et si dissentiant, inuenitur pars maior, cuius arbitrio stabitur. Sed vsitatum est, etiam in duos compromitti, et debet Praetor cogere arbitros, si non consentiant, tertiam certam eligere personam, cuius auctoritati pareatur. §. 7. Celsus, libro secundo Digestorum scribit, si in tres fuerit compromissum, sufficere quidem duorum consensum, si praesens fuerit et tertius: alioquin, absente eo, licet duo consentiant, arbitrium non valere: quia in plures fuit compromissum, et potuit praesentia eius trahere eos in eius sententiam.

XVIII. POMPONIVS libro decimo septimo Epistolarum [et Variarum lectionum] [5].

SICVTI tribus iudicibus datis, quod duo ex consensu, absente tertio iudicauerunt, nihil valet: quia id demum quod maior pars omnium iudicauit, ratum est, cum et omnes iudicasse palam est.

XIX. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum.

QVALEM autem sententiam dicat arbiter, ad Praetorem non pertinere Labeo ait: dummodo dicat, quod ipsi videtur. Et ideo si sic fuit in arbitrum compromissum, vt certam sententiam dicat, nullum esse arbitrium, nec cogendum sententiam dicere Iulianus scribit, libro quarto Digestorum. §. 1. Dicere autem sententiam existimamus eum, qui ea mente quid pronuntiat, vt secundum id discedere eos a tota controuersia velit. Sed si de pluribus rebus sit arbitrium receptum, nisi omnes controuersias finierit, non videtur dicta sententia, sed adhuc erit a Praetore cogendus. §. 2. Vnde videndum erit, an mutare sententiam possit? Et alias quidem est agitatum si arbiter iussit dari, mox vetuit, vtrum eo quod iussit, an eo quod vetuit, stari debeat? Et Sabinus quidem putauit, posse. Cassius sententiam magistri sui bene

1 Omnes hic, praeter Hal. nouam legem constituunt. 2 *libro tricesimo tertio ad edictum.* 3 Hal. inserit *eorum.* 4 Ap. Hal. *quaeramus*, abest. 5 Ap. Hal. *et variarum lectionum*, absunt.

bene excusat: et ait, Sabinum non de ea sensisse sententia, quae arbitrium finiat, sed de praeparatione causae: vtputa si iussit litigatores Calendis adesse, mox Idibus iubeat: nam mutare eum diem posse: ceterum, si condemnauit, vel absoluit, dum arbiter esse desierit, mutare [se] sententiam non posse.

XX. GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale.

QVIA arbiter, et si errauerit in sententia dicenda, corrigere eam non potest.

XXI. VLPIANVS libro decimo tertio ad Edictum.

QVID tamen, si de pluribus controuersiis sumptus est nihil sibi communibus, et de vna sententiam dixit, de aliis nondum: numquid desiit esse arbiter? Videamus igitur, an in prima controuersia possit mutare sententiam, de qua iam dixerat? Et multum interest, de omnibus simul vt dicat sententiam, compromissum est, an non. Nam si de omnibus, poterit mutare: nondum enim dixit sententiam. Quod si et separatim, quasi plura sunt compromissa: et ideo, quantum ad illam controuersiam pertinet, arbiter esse desierat. §. 1. Si arbiter ita pronuntiasset, nihil videri Titium debere Seio, tametsi Seium non vetuisset petere, tamen, si quid petisset, videri contra sententiam arbitri fecisse: et id Ofilius et Trebatius responderunt. §. 2. Solutioni diem posse arbitrum statuere puto: et ita et Trebatius videtur sentire. §. 3. Pomponius ait, inutiliter arbitrum incertam sententiam dicere: vtputa, quantum ei debes, redde: diuisioni vestrae stari placet: pro ea parte, quam creditoribus tuis soluisti, accipe. §. 4. Item arbiter poenam ex compromisso peti vetuerit, in libro trigesimo tertio apud Pomponium scriptum habeo, non valere: et habet rationem, quia non de poena compromissum est. §. 5. Papinianus libro tertio Quaestionum ait: Si, cum dies compromissi finiretur, prolato die litigatores denuo in eum compromiserunt, nec secundi compromissi arbitrium receperit, non esse cogendum recipere, si ipse in mora non fuit, quo minus partibus suis fungeretur: quod si per eum factum est, aequissimum esse, cogi eum a Praetore sequens recipere: quae quaestio ita procedit, si nihil in priore compromisso de die proferendo caueatur: ceterum si caueatur, et ipse protulit, mansit arbiter. §. 6. Plenum compromissum appellatur, quod de rebus controuersiisue [1] compositum est, nam ad omnes controuersias pertinet: sed si forte de vna re sit disputatio [2], licet pleno compromisso actum sit [3], tamen ex ceteris causis actiones superesse: id enim venit [4] in compromissum, de quo actum est, (vt) veniret. Sed est tutius, si quis de certa re compromissum facturus sit, de ea sola exprimi re in compromisso. §. 7. Non debent autem obtemperare [5] litigatores, si arbiter aliquid non honestum iusserit. §. 8. Si intra diem compromissi aditus arbiter, post diem compromissi adesse iusserit, poena non committetur. §. 9. Si quis ex litigatoribus ideo non adfuerit, quod valetudine, vel Reipublicae causa absentia impeditus sit, aut Magistratu, aut alia iusta de causa, poenam committi Proculus et Atilicinus aiunt: sed, si paratus sit in eundem compromittere, actionem denegari, aut exceptione tutum fore. Sed hoc ita demum verum erit, si arbiter recipere in se arbitrium fuerit paratus: nam inuitum non esse cogendum, Iulianus libro quarto Digestorum recte scribit, ipse autem nihilo minus poena absoluitur. §. 10. Si arbiter iussit, puta in prouincia adesse litigatores, cum Romae esset in eum compromissum, an ei impune non pareatur, quaeritur? Est et verius, quod Iulianus ait libro quarto, eum locum compromisso inesse, de quo actum sit, vt promitteretur. Impune igitur ei non parebitur, si alio loci adesse iusserit. Quid ergo, si non appareat, de quo loco actum sit? Melius dicetur, eum locum contineri, vbi compromissum est. Quid tamen, si in eo loco [6], qui sit circa Vrbem, adesse iusserit? Pegasus admittit, valere iussum. Quod puto ita verum esse, si et eius sit auctoritatis arbiter, vt in secessibus soleat agere, et litigatores facile eo loci venire possint. §. 11. Sed si in aliquem locum inhonestum adesse iusserit, puta in popinam, vel in lupanarium, vt Viuianus ait, sine dubio impune ei non parebitur: quam sententiam et Celsus libro secundo Digestorum probat. Vnde eleganter tractat: si is sit locus

1 Hal. inserit *omnibus*. 2 *disceptatio*. 3 *licet plenum compromissum factum sit*. 4 *tamen Martianus ex caeteris caussis actiones superesse ait. Id enim venire*. 5 *de ea re sola exprimere. Non debent autem in compromisso obtemperare* 6 *si eo loci*.

locus in quem alter ex litigatoribus honeste venire non possit, alter possit, et is non venerit, qui sine sua turpitudine eo venire possit, is venerit qui inhoneste venerat: an committatur poena compromissi, an quasi opera non praebita? Et recte putat non committi: absurdum enim esse, iussum in alterius persona ratum esse, in alterius non. §. 12. Intra quantum autem temporis, nisi detur quod arbiter iusserit, committatur stipulatio, videndum est. Et si quidem dies adiectus non sit, Celsus scribit libro secundo Digestorum, inesse quoddam modicum tempus, quod vbi praeterierit, poena statim peti potest: et tamen, inquit, et si dederit ante acceptum iudicium, agi ex stipulatu non poterit.

XXII. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum.

VTIQVE nisi eius interfuerit, tunc solui.

XXIII. VLPIANVS libro decimo tertio ad Edictum.

CELSVS ait, si arbiter intra Kalendas Septembres dari iusserit, nec datum erit: licet postea offeratur, attamen semel commissam poenam compromissi non euanescere: quoniam semper verum est, intra Kalendas datum non esse. Sin autem oblatum accepit, poenam petere non potest, doli exceptione remoueudus. Contra, vbi dumtaxat dare iussus est. §. 1. Idem ait, si iusserit me tibi dare, et valetudine sis impeditus, quo minus accipias, aut alia iusta ex causa, Proculum existimare, poenam non committi, nec si post Kalendas, te parato accipere non dem. Sed ipse recte putat duo esse arbitri praecepta: vnum, pecuniam dari, aliud, intra Kalendas dari. Licet igitur in poenam non committas, quod intra Kalendas non dederis, quoniam per te non stetit, tamen committis in eam partem, quod non das. §. 2. Idem ait, nihil aliud esse sententiae stare posse [1], quam id agere, quantum in ipso sit, vt arbitri pareatur sententiae. §. 3. Idem Celsus ait, si arbiter me tibi certa die pecuniam dare iusserit, tu accipere noluisti, posse defendi, ipso iure poenam non committi.

XXIV. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum.

SED SI postea ille paratus sit accipere, non impune me non daturum: non enim ante feceram.

XXV. VLPIANVS libro decimo tertio ad Edictum.

LABEO ait, si arbiter, cum in compromisso cautum esset, vt eadem die de omnibus sententiam diceret, et vt posset diem proferre, de quibusdam rebus dicta sententia, de quibusdam non dicta, diem protulit, valere prolationem, sententiaeque eius posse impune non pareri: et Pomponius probat Labeonis sententiam. Quod et mihi videtur: quia officio in sententia functus non est. §. 1. Haec autem clausula, DIEM COMPROMISSI PROFERRE, nullam aliam dat arbitro facultatem, quam diem prorogandi: et ideo conditionem primi compromissi neque minuere, neque immutare potest: et ideo cetera quoque discutere, et pro omnibus vnam sententiam ferre debebit [2]. §. 2. [3] Si per fideiussorem fuerit cautum in primo compromisso, et sequens similiter proferendum, Labeo dicit. Sed Pomponius dubitat, vtrum isdem, an et aliis tam idoneis. Quid enim, inquit, si idem fideiubere noluerint? Sed puto, si noluerint fideiubere, tunc alios non absimiles adhibendos:

XXVI. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum.

NE IN potestate sit fideiussorum, postea se non obligantium, vt poena committatur. Idemque et si decesserint.

XXVII. VLPIANVS libro decimo tertio ad Edictum.

DIEM proferre vel praesens, vel per nuntium, vel per epistolam potest. §. 1. Si heredis mentio, vel ceterorum facta in compromisso non fuerit, morte soluetur compromissum: nec vtimur Labeonis sententia, qui existimauit, si arbiter aliquem pecuniam dare iusserit, et is decesserit antequam daret, poenam committi, licet heres eius paratus sit offerre. §. 2. Stari autem debet sententiae arbitri quam de re dixerit, siue aequa, siue iniqua sit: et sibi imputet, qui compromisit. Nam et [4] Diui Pii rescripto adiicitur: vel minus probabilem sententiam aequo animo ferre debet. §. 3. Si plures arbitri fuerint, et diuersas sententias dixerint, licebit sententia eorum non stari: sed si maior pars consentiat, ea stabitur, alioquin poena committetur. Inde quaeritur apud Iulianum, si ex tribus arbitris vnus quindecim, alius decem, tertius quinque condemnent, qua sententia stetur? et Iulianus

1 Ap. Hal. *posse*, abest. 2 Ap. Hal. *debebit*, abest. 3 Hal. praefigit *Sed*. 4 Hal. *vt*, loco *et*.

nus scribit, quinque debere praestari: quia in hanc summam omnes consense- runt. §. 4. Si quis litigatorum defuerit, quia per eum factum est, quo minus arbitretur, poena committetur. Proinde sententia quidem dicta non coram litigatoribus non valebit: nisi in compromissis hoc specialiter expressum fit, vt, vel vno, vel vtroque absente, sententia promatur: poenam autem is, qui defuit, committit: quia per eum factum est, quo minus arbitretur. §. 5. Coram autem dicere sententiam videtur, qui sapientibus [1] dicit: ceterum coram furioso vel demente, non videtur dici. Item, coram pupillo non videri sententiam dictam, nisi tutor praesens fuit. Et ita de his omnibus Iulianus libro quarto Digestorum scribit. §. 6. Et, si quis praesens arbitrum sententiam dicere prohibuit, poena committetur. §. 7. Sed si poena non fuisset adiecta compromisso, sed simpliciter sententia stari quis promiserit, incerti aduersus eum foret actio.

XXVIII. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum.

NON AVTEM interest, certa, an incerta summa compromissa sit, vt puta QVANTI EA RES ERIT.

XXIX. VLPIANVS libro decimo tertio ad Edictum.

ADVERSVS sententiam arbitri fit, si petatur ab eo, a quo arbiter peti vetuit. Quid ergo, si a fideiussore eius petatur, an poena committatur? et puto, committitur: et ita Sabinus scribit: nam τῇ δυνάμει a reo petit. Sed si cum fideiussore compromisi, et a reo petatur, nisi intersit fideiussoris, non committetur.

XXX. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum.

SI QVIS rem, de qua compromissum sit, in iudicium deducat, quidam dicunt, Praetorem non interuenire ad cogendum arbitrum sententiam dicere: quia iam poena non potest esse, atque si solutum est compromissum. Sed si hoc obtinuerit, futurum est, vt in potestate eius, quem paenitet compromisisse, sit compromissum eludere. Ergo aduersus eum poena committenda est: lite apud iudicem suo ordine peragenda.

XXXI. VLPIANVS libro decimo tertio ad Edictum.

ITA DEMVM autem committetur stipulatio, cum aduersus eam quid fit, si sine dolo malo stipulantis factum est: sub hac enim conditione committitur stipulatio, ne quis doli sui praemium ferat. Sed si quidem compromisso adiiciatur, VT SI QVID DOLO IN EA RE FACTVM SIT, ex stipulatu conueniri qui dolo fecit, potest: et ideo, si arbitrum quis corrupit vel pecunia, vel ambitione, vel aduocatum diuersae partis, vel aliquem ex his, quibus causam suam commiserat, ex doli clausula poterit conueniri [2], vel si aduersarium callide circumuenit. Et omnino si in hac lite dolose versatus est, locum habebit ex stipulatu actio: et ideo, si velit de dolo actionem exercere aduersarius, non debebit, cum habeat ex stipulatu actionem. Quod si huiusmodi clausula in compromisso adscripta non est, tunc de dolo actio, vel exceptio locum habebit. Hoc autem compromissum plenum est, quod et doli clausulae [3] habet mentionem.

XXXII. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum.

NON DISTINGVEMVS in compromissis, minor, an maior sit poena, quam res de qua agitur. §. 1. Non cogetur arbiter sententiam dicere, si poena commissa sit. §. 2. Si mulier alieno nomine compromittat, non erit pecunia compromissa [4], propter intercessionem. §. 3. Summa rei est, vt Praetor se non interponat, siue initio nullum sit compromissum, siue sit: sed pendeat, an ex eo poena exigi potest, siue postea deficiat poena compromisso soluto die, morte, acceptilatione, iudicio, pacto. §. 4. Sacerdotio obueniente, videbimus an cogatur arbiter sententiam dicere: id enim non tantum honori personarum, sed et maiestati Dei indulgetur, cuius sacris vacare sacerdotes oportet. Ceterum si postea suscepit, iste quoque omnimodo sententiam ferre debet. §. 5. Item non est cogendus, si de negotio transactum est, vel homo mortuus est, de quo erat compromissum: nisi si posteriore casu aliquid litigantium intersit. §. 6. Iulianus indistincte scribit: Si per errorem de famoso delicto ad arbitrum itum est, vel de ea (re) de qua publicum iudicium sit constitutum, veluti de adulteriis, sicariis, et similibus, vetare debet Praetor sententiam dicere, nec dare dictae exsecutionem. §. 7. De liberali causa compromisso facto, recte non compelletur arbiter sententiam dicere: quia fauor

1 *qui eam sapientibus.* 2 Ap. Hal. *ex doli clausula poterit conueniri*, absunt. 3 Ap. Hal. *clausulae*, abest. 4 *poena compromissa*.

fauor libertatis eſt, vt maiores iudices habere debeat. Eadem dicenda ſunt, ſiue de ingenuitate, ſiue de libertinitate quaeſtio ſit: et ſi ex fideicommiſſi cauſa libertas deberi dicatur. Item dicendum eſt, in populari actione. §. 8. Si ſeruus compromiſerit, non cogendum dicere ſententiam arbitrum: nec, ſi dixerit, poenae exſecutionem dandam de peculio, putat Octauenus. Sed an, ſi liber cum eo compromiſerit, exſecutio aduerſus liberum detur, videamus: ſed magis eſt, vt non detur. §. 9. Item ſi qui Romae compromiſerit, mox Romam in legationem venerit, non eſt cogendus arbiter ſententiam dicere: non magis, quam cogeretur, ſi litem ante conteſtatus eſſet, nunc eam exercere: nec intereſt, tunc quoque in legatione fuerit, an non. Sed ſi nunc [1] in legatione compromittat, puto cogendum arbitrum ſententiam dicere: quia et, ſi iudicium ſponte accepiſſet, cogeretur peragere. Sunt tamen, qui de iſto non recte dubitant: qui vtique nullo modo dubitabunt, ſi de ea re in legatione compromiſit, quam in legatione contraxit: quia et iudicium eo nomine accipere cogeretur. Illud in prima ſpecie poteſt diſpici, an, ſi ante compromiſit legatus, cogendus ſit arbiter ſententiam dicere, ſi ipſe legatus poſtulet? quod prima ratione poterit videri iniquum, vt in ipſius poteſtate ſit. Sed hoc tale erit, quale ſi actionem velit dictare, quod facere ei licet. Sed compromiſſum iſtud [2] comparabimus ordinaria actione, vt non alias audiatur deſiderans, vt arbiter ſententiam dicat, quam ſi ſe defendat. §. 10. Si is faciat controuerſiam hereditatis, qui cum defuncto compromiſerat, futurum eſt praeiudicium hereditati, ſi arbiter ſententiam dicat: ergo, interea inhibendus eſt arbiter. §. 11. Dies compromiſſi proferri poteſt, non cum ex conuentione, ſed cum iuſſu arbitri eam proferri neceſſe eſt, ne poena committatur. §. 12. Si arbiter ſeſe celare tentauerit, Praetor eum inueſtigare debet: et ſi diu non paruerit, multa aduerſus eum dicenda eſt. §. 13. Cum in plures compromiſſum eſt ea conditione, vt quilibet, vel vnus dixiſſet ſententiam, eo ſtaretur, abſentibus ceteris nihilo minus qui praeſens eſt cogetur. At ſi ea conditione, vt omnes dicant, vel quod de maioris partis ſententia placuerit, non debet ſingulos ſeparatim cogere: quia ſingulorum ſententia ad poenam non facit. §. 14. Cum quidam arbiter ex aliis cauſis inimicus manifeſte apparuiſſet, teſtationibus etiam conuentus, ne ſententiam diceret, nihilominus nullo cogente dicere perſeueraſſet, libello cuiusdam id querentis, imperator Antoninus ſubſcripſit, poſſe eum vti doli mali exceptione. Et idem, cum a iudice conſuleretur, apud quem poena petebatur, reſcripſit, etiam ſi appellari non poteſt, doli mali exceptionem in poenae petitione obſtaturam. Per hanc ergo exceptionem quaedam appellandi ſpecies eſt, cum liceat retractare de ſententia arbitri. §. 15. De officio arbitri tractantibus ſciendum eſt, omnem tractatum ex ipſo [3] compromiſſo ſumendum: nec enim aliud illi licebit, quam quod ibi, vt efficere poſſit, cautum eſt: non ergo quodlibet ſtatuere arbiter poterit, nec in qua re libet: niſi de qua re compromiſſum eſt, et quatenus compromiſſum eſt. §. 16. Quaeſitum eſt de ſententia dicenda? et dictum [4], non quamlibet: licet de quibusdam variatum ſit: et puto, vere non committi, ſi dicat ad iudicem de hoc eundum vel ſe, vel alium: (in) ſe vel in alium compromittendum [5]. Nam et Iulianus, impune non pareri, ſi iubeat ad alium arbitrum ire, ne finis non ſit. Quod ſi hoc modo dixerit, vt arbitrio Publii Maeuii fundus traderetur, aut ſatisdatio detur, parendum eſſe ſententiae: Idem Pedius probat: ne propagentur arbitria, aut in alios interdum inimicos agentium transferantur, ſua ſententia finem controuerſiae eum imponere oportet: non autem finiri controuerſiam, cum aut differatur arbitrium, aut in alium transferatur: partemque ſententiae eſſe, quemadmodum ſatisdetur, quibus fideiuſſoribus: idque delegari non poſſe, niſi ad hoc compromiſſum ſit, vt arbiter ſtatueret, cuius arbitratu ſatisdaretur. §. 17. Item ſi iubeat, ſibi alium coniungi, cum id in compromiſſo non ſit, non dicit ſententiam: nam ſententia eſſe debet de re compromiſſa: de hoc autem compromiſſum non eſt. §. 18. Si domini, qui inuicem ſtipulati ſint, procuratorem ſuos agere apud arbitrum velint, poteſt

1 Ap. Hal. *nunc*, abeſt. 2 Ap. Hal. *iſtud*, abeſt. 3 Ap. Hal. *ipſo*, abeſt. 4 *dictum eſt, non in quolibet: licet a quibusdam variatum ſit, et puto de re non committi.* 5 *ad iudicem de hoc eundum vel ſe, vel etiam in alium compromittendum.*

poteſt iubere, ipſos etiam adeſſe. §. 19. Sed ſi et heredis in compromiſſis mentio fit, poteſt iubere, etiam heredem eorum adeſſe. §. 20. Arbitri officio continetur et quemadmodum detur vacua poſſeſſio. An et ſatis ratam rem habiturum [1]? Sextus Pedius putat: quod nullam rationem habet: nam ſi ratum non habeat dominus, committetur ſtipulatio. §. 21. Arbiter nihil extra compromiſſum facere poteſt: et ideo neceſſarium eſt adiici de die compromiſſi proferenda: ceterum impune iubenti non parebitur.

XXXIII. PAPINIANVS libro primo Quaeſtionum.

ARBITER ita ſumptus ex compromiſſo, vt et diem proferre [2] poſſit, hoc quidem facere poteſt: referre autem contradicentibus litigatoribus, non poteſt.

XXXIV. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum.

SI DVO rei ſunt, aut credendi, aut debendi, et vnus compromiſerit, isque vetitus ſit petere, aut ne ab eo petatur: videndum eſt, an, ſi alius petat, vel ab alio petatur, poena committatur. Idem in duobus argentariis, quorum nomina ſimul eunt. Et fortaſſe poterimus ita fideiuſſoribus coniungere, ſi ſocii ſunt: alias nec a te petitur, nec ego peto [3], nec meo nomine petitur, licet a te petatur. §. 1. Semel commiſſa poena ſolui compromiſſum rectius puto dici: nec amplius poſſe committi, niſi id actum ſit, vt (in) ſingulas cauſas toties committatur.

XXXV. GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale.

SI PVPILLVS ſine tutoris auctoritate compromiſerit, non eſt arbiter cogendus pronuntiare; quia, ſi contra eum pronuntietur, poena non tenetur, praeterquam ſi fideiuſſorem dederit, a quo poena peti poſſit: idque et Iulianus ſentit.

XXXVI. VLPIANVS libro ſeptuageſimo ſeptimo [4] ad Edictum.

SI FERIATIS diebus, cogente Praetore, arbiter dicat ſententiam, et petatur ex compromiſſo poena, exceptionem locum non habere conſtat: niſi alia lege eadem dies [5] feriata, in qua ſententia dicta, eſt excepta.

XXXVII. CELSVS libro ſecundo Digeſtorum.

QVAMVIS arbiter alterum ab altero petere vetuit, ſi tamen heres petit, poenam committet: non enim differendarum litium cauſa, ſed tollendarum ad arbitros itur.

XXXVIII. MODESTINVS libro ſexto Regularum.

CVM POENA ex compromiſſo petitur, is, qui commiſit [6] damnandus eſt: nec intereſt, an aduerſarii eius interfuit, arbitri ſententia ſtari, nec ne.

XXXIX. IAVOLENVS libro vndecimo ex Caſſio.

NON ex omnibus cauſis, ex quibus arbitri paritum ſententiae non eſt, poena ex compromiſſo committitur: ſed ex his dumtaxat, quae ad ſolutionem pecuniae, aut operam praebendam pertinent. Idem [7] contumaciam litigatoris arbiter punire poterit, pecuniam eum aduerſario dari iubendo: quo in numero haberi non oportet, ſi teſtium nomina ex ſententia arbitri exhibita non ſunt. §. 1. Cum arbiter diem compromiſſi proferre iuſſit, cum hoc ei permiſſum eſt, alterius mora alterius ad poenam committendam prodeſt.

XL. POMPONIVS libro vndecimo ex Variis lectionibus.

ARBITER Kalendis Ianuariis adeſſe iuſſit, et ante eum diem deceſſit, alter ex litigatoribus non adfuit, procul dubio poena minime commiſſa eſt: nam et Caſſium audiſſe (ſe) dicentem Ariſto ait, in eo arbitro, qui ipſe non veniſſet, non eſſe commiſſam: quemadmodum Seruius ait, ſi per ſtipulatorem ſtet, quo minus accipiat, non committi poenam.

XLI. CALLISTRATVS libro primo Edicti monitorii.

CVM LEGE Iulia cautum ſit, ne minor viginti annis iudicare cogatur, nemini licere minorem viginti annis compromiſſarium iudicem eligere: ideoque poena ex ſententia eius nullo modo committitur. Maiori tamen viginti annis, ſi minor vigintiquinque annis [8] ſit, ex hac cauſa ſuccurrendum, ſi temere auditorium receperit, multi dixerunt.

XLII. PAPINIANVS libro ſecundo Reſponſorum.

ARBITER intra certum diem ſeruos reſtitui iuſſit, quibus non reſtitutis poenae cauſa fiſco ſecundum formam compromiſſi condemnauit. Ob eam ſententiam fiſco nihil adquiritur: ſed nihilominus ſtipulationis poena committitur, quod

1 *an et ſatis rem ratam dominum habiturum.* 2 *referre.* 3 *licet ego petam.* 4 *lib. XXVII.* 5 Ap. Hal. *dies*, abeſt. 6 *compromiſit.* 7 *Siquidem.* 8 Ap. Hal. *annis*, abeſt.

quod ab arbitro [1] statuto non sit obtemperatum.

XLIII. SCAEVOLA libro primo Responsorum.

DE REBVS controuersiisque omnibus compromissum in arbitrum [2] a Lucio Titio, et Maeuio Sempronio factum est: sed errore quaedam species in petitionem a Lucio Titio deductae non sunt: nec arbiter de his quicquam pronuntiauit: quaesitum est, an species omissae peti possint? Respondit, peti posse: nec poenam ex compromisso committi: quod si maligne hoc fecit, petere quidem potest, sed poenae subiugabitur.

XLIV. IDEM libro secundo Digestorum.

INTER Castellianum [3] et Seium controuersia de finibus orta est, et arbiter electus est, vt arbitratu eius res terminetur: ipse sententiam dixit, praesentibus partibus, et terminos posuit: quaesitum est, an, si ex parte Castelliani arbitro [4] paritum non esset, poena ex compromisso commissa est. Respondi, si arbitro paritum non esset in eo, quod vtroque praesente arbitratus esset [5], poenam commissam.

XLV. VLPIANVS libro vigesimo octauo [6] ad Sabinum.

IN COMPROMISSIS arbitrium personae insertum personam non egreditur.

XLVI. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum.

DE HIS rebus, et rationibus et controuersiis iudicare arbiter potest, quae ab initio fuissent inter eos, qui compromiserunt, non quae postea superuenerunt.

XLVII. IVLIANVS libro quarto Digestorum.

SI COMPROMISSVM ita factum est, vt praesente vtroque, aut heredibus eorum, arbiter sententiam dicat, et alter ex litigatoribus decesserit, pupillo herede relicto: non aliter videtur sententia dicta esse, nisi tutoris auctoritas interposita fuerit. §. 1. Item, si alter ex compromittentibus furere coeperit.

XLVIII. MODESTINVS libro quarto Regularum.

ARBITER ad ferendam sententiam non compelletur.

XLIX. IVLIANVS libro quarto Digestorum.

SED ET interpellatur, quo minus sententiam dicat, quia nihil coram furioso fieri intelligitur. Quod si furiosus curatorem habet, vel habuerit, adhuc litigio pendente, potest praesente curatore sententia dici. §. 1. Arbiter adesse litigatores vel per nuntium, vel epistolam iubere potest. §. 2. Si ab altera dumtaxat parte heredis mentio comprehensa fuerit, compromissum soluetur morte cuiusque ex litigatoribus: sicut solueretur altero mortuo, si neutrius heredis persona comprehenderetur.

L. ALFENVS libro septimo [7] Digestorum.

ARBITER ex compromisso sumptus, cum ante eum diem, qui constitutus compromisso erat, sententiam dicere non posset, diem compromissi proferri iusserat: alter ex litigatoribus dicto audiens non fuerat: consulebatur, possetne ab eo pecunia [8] ex compromisso peti? Respondi, non posse: ideo quod non esset arbitro compromissum, vt id haberet.

LI. MARCIANVS libro secundo Regularum.

SI DE RE sua quis arbiter factus sit, sententiam dicere non potest, quia se facere iubeat, aut petere prohibeat [9]: neque autem imperare sibi, neque se prohibere quisquam potest.

LII. IDEM libro quarto Regularum.

SI QVI iussus est arbitro ex compromisso soluere pecuniam, moram fecerit, poenam ex compromisso debet: sed postea soluendo, poena liberatur.

TIT. IX.

NAVTAE, CAVPONES, STABVLARII, VT RECEPTA RESTITVANT.

VLPIANVS libro decimo quarto [10] ad Edictum.

AIT Praetor: NAVTAE, CAVPONES, STABVLARII, QVOD CVIVSQVE SALVVM FORE RECEPERINT, NISI RESTITVENT, IN EOS IVDICIVM DABO. §. 1. Maxima vtilitas est huius Edicti: quia necesse est plerumque eorum fidem sequi, et res custodiae eorum committere. Ne quisquam putet grauiter hoc aduersus eos constitutum: nam est in ipsorum arbitrio, ne quem recipiant: et nisi hoc esset

1 *quod arbitrio.* 2 Ap. Hal. *in arbitrum*, absunt. 3 *Statillianum.* 4 *Statilliani arbitrio.* 5 Hal. haec habet valde traiecta: *si in eo quod vtroque praesente arbitratus est, arbitro paritum non esset.* 6 *lib. XXV.* 7 *lib. VI.* 8 *poena.* 9 *iuberet, aut parere prohiberet.* 10 *lib. XIII.*

ſet ſtatutum, materia daretur cum furibus aduerſus eos, quos recipiunt, coeundi: cum ne nunc quidem abſtineant huiusmodi fraudibus. §. 2. Qui ſunt igitur, qui teneantur, videndum eſt. Ait Praetor, nautae. Nautam accipere debemus eum, qui nauem exercet: quamuis nautae appellantur omnes, qui nauis nauigandae cauſa in naue ſint: ſed de exercitore ſolummodo Praetor ſentit: nec enim debet, inquit Pomponius, per remigem, aut meſonautam obligari: ſed per ſe, vel per nauis magiſtrum: quanquam ſi ipſe alicui e nautis committi iuſſit, ſine dubio debeat obligari. §. 3. Et ſunt quidam in nauibus, qui cuſtodiae gratia nauibus praeponuntur, vt ναυφύλακες [1], et dietarii. Si quis igitur ex his receperit, puto in exercitorem dandam actionem: quia is, qui eos huiusmodi officio praeponit, committi eis permittit: quamquam ipſe nauicularius vel magiſter id faciat, quod [2] χειρέμβολον [3] appellant. Sed et ſi hoc non extet, tamen de recepto nauicularius tenebitur. §. 4. De exercitoribus ratium, item lintrariis nihil cauetur: ſed idem conſtitui oportere, Labeo ſcribit: et hoc iure vtimur. §. 5. Caupones autem, et ſtabularios aeque eos accipiemus, qui cauponam, vel ſtabulum exercent, inſtitoresue eorum. Ceterum, ſi qui opera mediaſtini fungitur, non continetur: vtputa atriarii, et focarii, et his ſimiles. §. 6. Ait Praetor: QVOD CVIVS SALVVM FORE RECEPERINT: hoc eſt, quamcumque rem, ſiue mercem receperint. Inde apud Viuianum relatum eſt, ad eas quoque res hoc Edictum pertinere, quae mercibus accederent: veluti, veſtimenta, quibus in nauibus vterentur, et cetera, quae ad quotidianum vſum habemus. §. 7. Item Pomponius libro trigeſimo quarto ſcribit, parui referre, res noſtras, an alienas intulimus, ſi tamen noſtra interſit ſaluas eſſe: etenim nobis magis, quam quorum ſunt, debent ſolui: et ideo ſi pignori merces accepero ob pecuniam nauticam [4], mihi magis, quam debitori nauta tenebitur, ſi ante eas ſuſcepit. §. 8. Recipit autem ſaluum fore, vtrum ſi in nauem res miſſae, ei adſignatae ſunt, an, et ſi non ſint adſignatae, hoc tamen ipſo, quod in nauem miſſae ſunt, receptae videntur? Et puto, omnium eum recipere cuſtodiam, quae in nauem illatae ſunt: et factum non ſolum nautarum praeſtare debere, ſed et vectorum:

II. GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale.

SICVT et caupo viatorum.

III. VLPIANVS libro decimo quarto [5] ad Edictum.

ET ITA de facto vectorum etiam Pomponius libro trigeſimo quarto ſcribit. Idem ait, etiam ſi nondum ſint res in nauem receptae, ſed in litore perierint, quas ſemel recepit, periculum ad eum pertinere. §. 1. Ait Praetor: NISI RESTITVENT, IN EOS IVDICIVM DABO. Ex hoc Edicto in factum actio proficiſcitur. Sed an ſit neceſſaria, videndum: quia agi ciuili actione ex hac cauſa poterit. Si quidem merces interuenerit, et locato vel conducto: ſed ſi tota nauis locata ſit, qui conduxit, ex conducto etiam de rebus, quae deſunt, agere poteſt: ſi vero res perferendas nauta conduxit, et locato conuenietur: ſed ſi gratis res ſuſceptae ſint, ait Pomponius depoſiti agi potuiſſe. Miratur igitur, cur honoraria actio ſit inducta, cum ſint ciuiles? Niſi forte, inquit, ideo, vt innoteſceret Praetor curam agere reprimendae improbitatis hoc genus hominum: et quia in locato conducto culpa, in depoſito dolus dumtaxat praeſtatur: at hoc Edicto omnimodo qui recepit tenetur, etiam ſi ſine culpa eius res periit [6], vel damnum datum eſt: niſi ſi quid damno fatali contingit. Inde Labeo ſcribit, ſi quid naufragio, aut per vim piratarum perierit, non eſſe iniquum, exceptionem ei dari. Idem erit dicendum, et ſi in ſtabulo, aut in caupona vis maior contigerit. §. 2. Eodem modo tenentur caupones, et ſtabularii, quo exercentes negotium ſuum recipiunt. Ceterum, ſi extra negotium receperint, non tenebuntur. §. 3. Si filiusfamilias aut ſeruus receperit, et voluntas patris, domini, interuenit, in ſolidum erit conueniendus. Item ſi ſeruus exercitoris ſubripuit, vel damnum dedit, noxalis actio ceſſabit: quia ob receptum ſuo nomine dominus conuenitur. Sin vero ſine voluntate exerceant, de peculio dabitur. §. 4. Haec autem [7] rei perſecutionem continet, vt Pomponius ait: et ideo et in heredem, et perpetuo dabitur. §. 5. Nouiſſime videndum, an eiusdem rei nomine et de recepto

1 Id eſt, *nauium cuſtodes.* Hal. 2 Hal. inſerit *Graeci.* 3 Hal. in Graecis vertit *immiſſionem manus.* 4 Ap. Hal. *ob pecuniam nauticam*, abſunt. 5 *lib. XIII.* 6 *perierunt.* 7 Hal. poſt *autem*, inſerit *actio.*

recepto honoraria actione, et furti agendum ſit? et Pomponius dubitat: ſed magis eſt, vt vel officio iudicis, vel doli exceptione, alterutra eſſe contentus debeat.

IV. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum.

SED ET ipſi nautae furti actio competit, cuius ſit periculo: niſi ſi ipſe ſubripiat, et poſtea ab eo ſubripiantur, aut alio ſubripiente, ipſe nauta ſoluendo non ſit. §. 1. Si nauta nautae, ſtabularius ſtabularii, caupo cauponis receperit, aeque tenebitur. §. 2. Viuianus dixit, etiam ad eas res hoc Edictum pertinere, quae poſt impoſitas merces in nauem, locataſque inferentur, et ſi earum vectura non debetur: vt veſtimentorum, penoris quotidiani: quia haec ipſa ceterarum rerum locationi accedunt.

V. GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale.

NAVTA, et caupo, et ſtabularius mercedem accipiunt, non pro cuſtodia, ſed nauta, vt traiiciat vectores, caupo, vt viatores manere in caupona patiatur, ſtabularius, vt permittat iumenta apud eum ſtabulari: et tamen cuſtodiae nomine tenentur. Nam et fullo et ſarcinator non pro cuſtodia, ſed pro arte mercedem accipiunt, et tamen cuſtodiae nomine ex locato tenentur. §. 1. Quaecumque de furto diximus, eadem et de damno debent intelligi: non enim dubitari oportet, quin is, qui ſaluum fore recipit, non ſolum a furto, ſed etiam a damno recedere videatur.

VI. PAVLVS libro viceſimo ſecundo ad Edictum.

LICET gratis nauigaueris, vel in caupona gratis deuerteris, non tamen in factum actiones tibi denegabuntur, ſi damnum iniuria paſſus es. §. 1. Si ſeruo meo in naue vel in caupona vtaris, et damnum mihi det, vel furtum faciat, quamquam et furti actio et damni iniuria mecum ſit, haec tamen actio, quia in factum eſt, etiam ſerui mei nomine aduerſus te competit. Idem dicetur, et ſi communis [2] ſit, tu tamen, quod mihi praeſtiteris eius nomine, vel communi diuidundo, vel pro ſocio actione, aut, ſi partem eius, vel totum conduxiſti, etiam ex conducto habebis me obligatum. §. 2. Sed ſi damnum in eo datum ſit ab alio, qui in eadem naue vel caupona eſt, cuius factum Praetor aeſtimare ſolet, non putat Pomponius eius nomine hanc actionem vtilem futuram. §. 3. In factum actione caupo tenetur pro his, qui habitandi cauſa in caupona ſunt: hoc autem non pertinet ad eum, qui hoſpitio repentino recipitur, veluti viator. §. 4. Poſſumus autem furti vel damni iniuriae actione vti cum nautis, vt certi hominis factum arguamus: ſed vna contenti eſſe debebimus. Et, ſi cum exercitore egerimus, praeſtare ei debemus actiones noſtras: quamuis ex conducto actio aduerſus eos competat exercitori. Sed ſi abſolutus ſit exercitor hac actione, deinde agatur cum nauta, exceptio dabitur: ne ſaepius de eiuſdem hominis admiſſo quaeratur. Et contra, ſi de admiſſo vnius hominis actum ſit, deinde in factum actione agatur, exceptio dabitur.

VII. VLPIANVS libro decimo octauo [3] ad Edictum.

DEBET exercitor omnium nautarum ſuorum, ſiue liberi, ſiue ſerui, factum praeſtare: nec immerito factum eorum praeſtat, cum ipſe eos ſuo periculo adhibuerit: ſed non alias praeſtat, quam ſi in ipſa naue damnum datum ſit. Ceterum, ſi extra nauem, licet a nautis, non praeſtabit. Item ſi praedixerit, vt vnusquisque vectorum res ſuas ſeruet, neque damnum ſe praeſtaturum, et conſenſerint vectores praedictioni, non conuenitur. §. 1. Haec actio in factum, in duplum eſt. §. 2. Sed ſi quid nautae inter ſe damni dederint, hoc ad exercitorem non pertinet. Sed ſi quis ſit nauta et mercator, debebit illi dari. Quod ſi quis, quos vulgo ναυτεπιβάτας [4], dicunt, et huic tenebitur: ſed huius factum praeſtat, cum ſit et nauta. §. 3. Si ſeruus nautae damnum dederit, licet ſeruus nauta non ſit, aequiſſimum erit, in exercitorem actionem vtilem dare. §. 4. Hac autem actione ſuo nomine exercitor tenetur: culpae ſcilicet ſuae, qui tales adhibuit: et ideo, et ſi deceſſerint, non releuabitur. Seruorum autem ſuorum nomine, noxali dumtaxat tenetur: nam cum alienos adhibet, explorare eum oportet, cuius fidei, cuius innocentiae ſint: in ſuis venia dignus eſt, ſi qualesquales ad inſtruendam nauem adhibuerit. §. 5. Si plures nauem exerceant, vnusquisque pro parte, qua nauem exercet, con-

1 *lib. XIII.* 2 Hal. inſerit *ſeruus.* 3 *lib. XIII.* 4 *quos vulgo μεσονάυτας, Graeci ναυτεπιβάτας dicunt.* Μεσονάυτας Hal. vertit; *quaſi ex parte et non omnino nautas, at ναυτεπιβάτας; remum pro naulo et vecturae pretio ducentes.*

conuenitur. §. 6. Haec iudicia, quamuis honoraria sunt, tamen perpetua sunt: in heredem autem, non dabuntur. Proinde, et si seruus nauem exercuit, et mortuus est, de peculio non dabitur actio in dominum, nec intra annum. Sed cum voluntate patris vel domini, seruus vel filius exercent nauem, vel cauponam, vel stabulum, puto etiam hanc actionem in solidum eos pati debere: quasi omnia, quae ibi [1] contingunt, in solidum receperint.

DIGESTORVM SEV PANDECTARVM

PARS SECVNDA.

LIBER QVINTVS.

TIT. I.

DE IVDICIIS ET [2] VBI QVISQVE [3] AGERE VEL CONVENIRI DEBEAT.

VLPIANVS libro secundo [4] ad Edictum.

SI SE SVBIICIANT aliqui iurisdictioni, et consentiant, inter consentientes cuiusuis iudicis, qui Tribunali praeest, vel aliam iurisdictionem habet, est iurisdictio.

II. IDEM libro tertio ad Edictum.

CONSENSISSE autem videntur, qui sciant se non esse subiectos iurisdictioni eius, et in eum consentiant. Ceterum, si putent eius iurisdictionem esse, non erit eius iurisdictio: error enim litigatorum, vt Iulianus quoque libro primo Digestorum scribit, non habet consensum: aut si putauerunt alium esse Praetorem pro alio, aeque error non dedit iurisdictionem: aut si, cum restitisset quiuis ex litigatoribus, viribus Praeturae [5] compulsus est, nulla iurisdictio est. §. 1. Conuenire autem vtrum inter priuatos sufficit, an vero etiam ipsius Praetoris consensus necessarius est? lex Iulia iudiciorum ait: QVO MINVS INTER PRIVATOS CONVENIAT: sufficit ergo priuatorum consensus. Proinde si priuati consentiant, Praetor autem ignoret consentire, et putat suam iurisdictionem, an legi satisfactum sit, videndum est? et puto posse defendi, eius esse iurisdictionem. §. 2. Si et iudex ad tempus datus, et omnes litigatores consentiant, nisi specialiter Principali iussione prorogatio fuerit inhibita, possunt tempora, intra quae iussus est litem dirimere, prorogari. §. 3. Legatis in eo, quod ante legationem contraxerunt, item his, qui testimonii causa euocati sunt, vel si quid iudicandi causa arcessiti sunt [6], vel in prouinciam destinati, reuocandi domum suam ius datur. Eo quoque, qui ipse prouocauit, non imponitur necessitas intra tempora prouocationis exercendae, Romae, vel alio loco, vbi prouocatio exercetur, aliis pulsantibus respondere: nam Celsus huic etiam domus reuocationem dandam ait: quoniam ob aliam causam venerit: haec Celsi sententia, et [7] rationabilis est. Nam et Diuus Pius Plotio Celsiano rescripsit, eum, qui tutelae reddendae [8] causa Romam erat a se euocatus, alterius tutelae causa, [9] cuius causa non erat euocatus, non debere compelli iudicium suscipere. Idem Claudio Flauiano rescripsit, minorem vigintiquinque annis, qui desiderarat in integrum restitui aduersus Asinianum, qui alterius negotii causa venerat, non esse Romae audiendum. §. 4. Omnes autem isti domum reuocant, si non ibi contraxerunt, vbi conueniuntur. Ceterum, si contraxerunt ibi, reuocandi ius non habent: exceptis legatis, qui licet ibi contraxerunt, dummodo ante legationem contraxerunt, non compelluntur se Romae defendere, quamdiu legationis causa hic [10] demorantur; quod et Iulianus scribit, et Diuus Pius rescripsit. Plane, si perfecta legatione subsistant, conueniendos eos Diuus Pius rescripsit. §. 5. Item si extra prouinciam suam contraxerunt, licet non in Italia, quae-

1 Hal. *ab illis*, loco *ibi*. 2 Ap. Hal. *De Iudiciis et*, absunt. 3 *quis*. 4 *lib. I.* 5 *praefecturae*. 6 Ap. Hal. *sunt*, abest. 7 *et haec sententia vera et rationabilis est*. 8 Ap. Hal. *reddendae*, abest. 9 Ap. Hal. *causa*, abest. 10 Hal. *ibi*, et mox *scripsit*.

recepto honoraria actione, et furti agendum sit? et Pomponius dubitat: sed magis est, vt vel officio iudicis, vel doli exceptione, alterutra esse contentus debeat.

IV. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum.

SED ET ipsi nautae furti actio competit, cuius sit periculo: nisi si ipse subripiat, et postea ab eo subripiantur, aut alio subripiente, ipse nauta soluendo non sit. §. 1. Si nauta nautae, stabularius stabularii, caupo cauponis receperit, aeque tenebitur. §. 2. Viuianus dixit, etiam ad eas res hoc Edictum pertinere, quae post impositas merces in nauem, locatasque inferentur, et si earum vectura non debetur: vt vestimentorum, penoris quotidiani: quia haec ipsa ceterarum rerum locationi accedunt.

V. GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale.

NAVTA, et caupo, et stabularius mercedem accipiunt, non pro custodia, sed nauta, vt traiiciat vectores, caupo, vt viatores manere in caupona patiatur, stabularius, vt permittat iumenta apud eum stabulari: et tamen custodiae nomine tenentur. Nam et fullo et sarcinator non pro custodia, sed pro arte mercedem accipiunt, et tamen custodiae nomine ex locato tenentur. §. 1. Quaecumque de furto diximus, eadem et de damno debent intelligi: non enim dubitari oportet, quin is, qui saluum fore recipit, non solum a furto, sed etiam a damno recedere videatur.

VI. PAVLVS libro vicesimo secundo ad Edictum.

LICET gratis nauigaueris, vel in caupona gratis deuerteris, non tamen in factum actiones tibi denegabuntur, si damnum iniuria passus es. §. 1. Si seruo meo in naue vel in caupona vtaris, et damnum mihi det, vel furtum faciat, quamquam et furti actio et damni iniuria mecum sit, haec tamen actio, quia in factum est, etiam serui mei nomine aduersus te competit. Idem dicetur, et si communis [2] sit, tu tamen, quod mihi praestiteris eius nomine, vel communi diuidundo, vel pro socio actione, aut, si partem eius, vel totum conduxisti, etiam ex conducto habebis me obligatum. §. 2. Sed si damnum in eo datum sit ab alio, qui in eadem naue vel caupona est, cuius factum Praetor aestimare solet, non putat Pomponius eius nomine hanc actionem vtilem futuram. §. 3. In factum actione caupo tenetur pro his, qui habitandi causa in caupona sunt: hoc autem non pertinet ad eum, qui hospitio repentino recipitur, veluti viator. §. 4. Possumus autem furti vel damni iniuriae actione vti cum nautis, vt certi hominis factum arguamus: sed vna contenti esse debebimus. Et, si cum exercitore egerimus, praestare ei debemus actiones nostras: quamuis ex conducto actio aduersus eos competat exercitori. Sed si absolutus sit exercitor hac actione, deinde agatur cum nauta, exceptio dabitur: ne saepius de eiusdem hominis admisso quaeratur. Et contra, si de admisso vnius hominis actum sit, deinde in factum actione agatur, exceptio dabitur.

VII. VLPIANVS libro decimo octauo [3] ad Edictum.

DEBET exercitor omnium nautarum suorum, siue liberi, siue serui, factum praestare: nec immerito factum eorum praestat, cum ipse eos suo periculo adhibuerit: sed non alias praestat, quam si in ipsa naue damnum datum sit. Ceterum, si extra nauem, licet a nautis, non praestabit. Item si praedixerit, vt vnusquisque vectorum res suas seruet, neque damnum se praestaturum, et consenserint vectores praedictioni, non conuenitur. §. 1. Haec actio in factum, in duplum est. §. 2. Sed si quid nautae inter se damni dederint, hoc ad exercitorem non pertinet. Sed si quis sit nauta et mercator, debebit illi dari. Quod si quis, quos vulgo ναυτεπιβάτας [4], dicunt, et huic tenebitur: sed huius factum praestat, cum sit et nauta. §. 3. Si seruus nautae damnum dederit, licet seruus nauta non sit, aequissimum erit, in exercitorem actionem vtilem dare. §. 4. Hac autem actione suo nomine exercitor tenetur: culpae scilicet suae, qui tales adhibuit: et ideo, et si decesserint, non releuabitur. Seruorum autem suorum nomine, noxali dumtaxat tenetur: nam cum alienos adhibet, explorare eum oportet, cuius fidei, cuius innocentiae sint: in suis venia dignus est, si qualesquales ad instruendam nauem adhibuerit. §. 5. Si plures nauem exerceant, vnusquisque pro parte, qua nauem exercet, con-

1 *lib. XIII.* 2 Hal. inserit *seruus.* 3 *lib. XIII.* 4 *quos vulgo* μεσοναύτας, *Graeci* ναυτεπιβάτας *dicunt*, Μεσοναύτας Hal. vertit; *quasi ex parte et non omnino nautas*, at ναυτεπιβάτας; *remum pro naulo et vecturae pretio ducentes.*

conuenitur. §. 6. Haec iudicia, quamuis honoraria sunt, tamen perpetua sunt: in heredem autem, non dabuntur. Proinde, et si seruus nauem exercuit, et mortuus est, de peculio non dabitur actio in dominum, nec intra annum. Sed cum voluntate patris vel domini, seruus vel filius exercent nauem, vel cauponam, vel stabulum, puto etiam hanc actionem in solidum eos pati debere: quasi omnia, quae ibi [1] contingunt, in solidum receperint.

DIGESTORVM SEV PANDECTARVM

PARS SECVNDA.

LIBER QVINTVS.

TIT. I.

DE IVDICIIS ET [2] VBI QVISQVE [3] AGERE VEL CONVENIRI DEBEAT.

VLPIANVS libro secundo [4] ad Edictum.

SI SE SVBIICIANT aliqui iurisdictioni, et consentiant, inter consentientes cuiusuis iudicis, qui Tribunali praeest, vel aliam iurisdictionem habet, est iurisdictio.

II. IDEM libro tertio ad Edictum.

CONSENSISSE autem videntur, qui sciant se non esse subiectos iurisdictioni eius, et in eum consentiant. Ceterum, si putent eius iurisdictionem esse, non erit eius iurisdictio: error enim litigatorum, vt Iulianus quoque libro primo Digestorum scribit, non habet consensum: aut si putauerunt alium esse Praetorem pro alio, aeque error non dedit iurisdictionem: aut si, cum restitisset quiuis ex litigatoribus, viribus Praeturae [5] compulsus est, nulla iurisdictio est. §. 1. Conuenire autem vtrum inter priuatos sufficit, an vero etiam ipsius Praetoris consensus necessarius est? lex Iulia iudiciorum ait: QVO MINVS INTER PRIVATOS CONVENIAT: sufficit ergo priuatorum consensus. Proinde si priuati consentiant, Praetor autem ignoret consentire, et putat suam iurisdictionem, an legi satisfactum sit, videndum est? et puto posse defendi, eius esse iurisdictionem. §. 2. Si et iudex ad tempus datus, et omnes litigatores consentiant, nisi specialiter Principali iussione prorogatio fuerit inhibita, possunt tempora, intra quae iussus est litem dirimere, prorogari. §. 3. Legatis in eo, quod ante legationem contraxerunt, item his, qui testimonii causa euocati sunt, vel si quid iudicandi causa arcessiti sunt [6], vel in prouinciam destinati, reuocandi domum suam ius datur. Eo quoque, qui ipse prouocauit, non imponitur necessitas intra tempora prouocationis exercendae, Romae, vel alio loco, vbi prouocatio exercetur, aliis pulsantibus respondere: nam Celsus huic etiam domus reuocationem dandam ait: quoniam ob aliam causam venerit: haec Celsi sententia, et [7] rationabilis est. Nam et Diuus Pius Plotio Celsiano rescripsit, eum, qui tutelae reddendae [8] causa Romam erat a se euocatus, alterius tutelae causa, [9] cuius causa non erat euocatus, non debere compelli iudicium suscipere. Idem Claudio Flauiano rescripsit, minorem vigintiquinque annis, qui desiderarat in integrum restitui aduersus Asinianum, qui alterius negotii causa venerat, non esse Romae audiendum. §. 4. Omnes autem isti domum reuocant, si non ibi contraxerunt, vbi conueniuntur. Ceterum, si contraxerunt ibi, reuocandi ius non habent: exceptis legatis, qui licet ibi contraxerunt, dummodo ante legationem contraxerunt, non compelluntur se Romae defendere, quamdiu legationis causa hic [10] demorantur: quod et Iulianus scribit, et Diuus Pius rescripsit. Plane, si perfecta legatione subsistant, conueniendos eos Diuus Pius rescripsit. §. 5. Item si extra prouinciam suam contraxerunt, licet non in Italia, quae-

1 Hal. *ab illis*, loco *ibi*. 2 Ap. Hal. *De Iudiciis et*, absunt. 3 *quis*. 4 *lib. I.* 5 *praefecturae*. 6 Ap. Hal. *sunt*, abest. 7 *et haec sententia vera et rationabilis est*. 8 Ap. Hal. *reddendae*, abest. 9 Ap. Hal. *causa*, abest. 10 Hal. *ibi*, et mox *scripsit*.

quaestionis eſt, an Romae conueniri poſſint? et Marcellus, in eo ſolo, priuilegio eos vti domum reuocandi, quod in ciuitate ſua, vel certe intra prouinciam contraxerunt. Quod eſt verum. Sed et ſi agant, compelluntur ſe aduerſus omnes defendere. Non tamen, ſi iniuriam ſuam perſequantur, vel furtum, vel damnum, quod nunc paſſi ſunt: alioquin. vt et Iulianus eleganter ait, aut impune contumeliis et damnis adſicientur, aut erit in poteſtate cuiusque, pulſando eos, ſubiicere ipſos iurisdictioni, dum ſe vindicant. §. 6. Sed ſi dubitetur, vtrum in ea quis cauſa ſit, vt domum reuocare poſſit, nec ne, ipſe Praetor debet cauſa cognita ſtatuere. Quod ſi conſtiterit, in ea eum eſſe cauſa, vt domum reuocet, debebit cauere in iudicio ſiſti: ſtatuente Praetore, in quem diem promittat. Sed, vtrum nuda cautione, an ſatisdato, Marcellus dubitat. Mihi videtur, ſola promiſſione: quod et Mela ſcribit: alioquin compelletur iudicium accipere, quam inuenire eos, qui ſatis pro eo dent. §. 7. In omnibus autem [1], in quibus protelatur admonitio, hoc procedere ſine temporali damno creditorum oportet. §. 8. His datur multae dicendae ius, quibus publice iudicium eſt, et non aliis: niſi hoc ſpecialiter eis permiſſum eſt.

III. IDEM libro quarto ad Edictum.

NON VIDETVR fruſtrandae actionis cauſa latitare, qui praeſens ſuſcipere iudicium non compellitur.

IV. GAIVS libro primo ad Edictum prouinciale [2].

LIS NVLLA nobis eſſe poteſt cum eo, quem in poteſtate habemus: niſi ex caſtrenſi peculio.

V. VLPIANVS libro quinto ad Edictum.

SI QVIS ex aliena iurisdictione ad Praetorem vocetur, debet venire, vt et Pomponius et Vindius ſcripſerunt. Praetoris eſt enim aeſtimare [3], an ſua ſit iurisdictio: vocati autem, non contemnere auctoritatem Praetoris: nam et legati, ceterique, qui reuocandi domum ius habent, in ea ſunt cauſa, vt in ius vocati veniant, priuilegia ſua allegaturi.

VI. IDEM libro ſexto [4] ad Edictum.

CAECVS iudicandi [5] officio fungitur.

VII. IDEM libro ſeptimo [6] ad Edictum.

SI QVIS, poſteaquam in ius vocatus eſt, miles, vel alterius fori eſſe coeperit, in ea cauſa ius reuocandi forum non habebit, quaſi praeuentus.

VIII. GAIVS libro ſecundo [7] ad Edictum prouinciale.

SI QVIS in legatione conſtituerit, quod ante legationem debuerit, non cogi eum [8] ibi iudicium, pati, vbi conſtituerit.

IX. VLPIANVS libro nono ad Edictum.

INSVLAE Italiae, pars Italiae ſunt, et cuiusque prouinciae.

X. IDEM libro decimo ad Edictum.

DESTITISSE (is) videtur, non qui diſtulit, ſed qui liti renuntiauit in totum: deſiſtere enim eſt, de negotio abſtinere, quod calumniandi animo inſtituerat. Plane, ſi quis, cognita rei veritate, ſuum negotium deſeruerit, nolens in lite improba perſeuerare, quam calumniae cauſa non inſtituerat, is deſtitiſſe non videtur.

XI. IDEM libro duodecimo [9] ad Edictum.

SI A ME fuerit adrogatus, qui mecum erat litem conteſtatus, vel cum quo ego, ſolui iudicium, Marcellus libro tertio Digeſtorum ſcribit: quoniam nec ab initio inter nos potuit conſiſtere.

XII. PAVLVS libro decimo ſeptimo [10] ad Edictum.

CVM PRAETOR vnum ex pluribus iudicare vetat, ceteris id committere videtur. §. 1. Iudicem dare poſſunt, quibus hoc [11] Lege, vel Conſtitutione, vel Senatusconſulto conceditur. Lege, ſicut Proconſuli [12]. Is quoque, cui mandata eſt iurisdictio, iudicem dare poteſt: vt ſunt legati Proconſulum: item hi, quibus id more [13] conceſſum eſt propter vim imperii: ſicut Praefectus Vrbi, ceterique Romae Magiſtratus. §. 2. Non autem omnes iudices dari poſſunt ab his, qui iudicis dandi ius habent: quidam enim lege impediuntur, ne iudices ſint: quidam natura, quidam moribus. Natura, vt ſurdus, mutus, et perpetuo furioſus, et impubes: quia iudicio carent. Lege impeditur [14], qui Senatu motus eſt. Moribus, feminae, et ſerui: non quia non habent iudicium, ſed quia rece-

1 Hal. addit *cauſſis.* 2 *ad edictum publicum.* 3 *exiſtimare.* 4 *lib. VIII.* 5 *iudicantis.* 6 *lib. I.* 7 *lib. III.* 8 *debuit, non cogitur ibi*, et in fine, *conſtituit.* 9 *lib. XXII.* 10 *lib. XVIII.* 11 Ap. Hal. *hoc*, abeſt. 12 *Proconſul.* 13 Ap. Hal. *more*, abeſt. 14 Ap. Hal. *impeditur*, abeſt.

receptum est, vt ciuilibus officiis non fungantur. §. 3. Qui possunt esse iudices, nihil interest, in potestate, an sui iuris sint.

XIII. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale [1].

In tribvs istis [2] iudiciis, familiae erciscundae, communi diuidundo, et finium regundorum quaeritur, quis actor intelligatur: quia caussa omnium videtur? Sed magis placuit, eum videri actorem, qui ad iudicium prouocasset.

XIV. Vlpianvs libro secundo Disputationum.

Sed cum ambo ad iudicium prouocant, sorte res discerni solet.

XV. Idem libro vigesimo primo ad Edictum.

Filivsfamilias iudex, si litem suam faciat, in tantam quantitatem tenetur, quae tunc in peculio fuit, cum sententiam dicebat. §. 1. Iudex tunc litem suam facere intelligitur, cum dolo malo in fraudem legis sententiam dixerit. Dolo malo autem videtur hoc facere, si euidens arguatur eius vel gratia vel inimicitia, vel etiam sordes: vt veram aestimationem litis praestare cogatur.

XVI. Idem libro quinto ad Edictum.

Ivlianvs autem, in heredem iudicis, qui litem suam fecit, putat actionem competere: quae sententia vera non est, et a multis notata est.

XVII. Idem libro vigesimo secundo [3] ad Edictum.

Ivlianvs ait: Si alter ex litigatoribus iudicem solum heredem, vel ex parte fecerit, alius iudex necessario sumendus est: quia iniquum est, aliquem suae rei iudicem fieri.

XVIII. Idem libro vigesimo tertio [4] ad Edictum.

Si longivs spatium intercessurum erit, quo minus iudex datus operam possit dare, mutari eum iubet Praetor, hoc est si forte occupatio aliqua iudicem non patiatur operam iudicio dare, incidente infirmitate, vel necessaria profectione, vel rei suae familiaris periculo. §. 1. Si filiusfamilias ex aliqua noxa, ex qua patri actio competit, velit experiri, ita demum permittimus ei agere, (si) non sit qui patris nomine agat. Nam et Iuliano placet, si filiusfamilias legationis, vel studiorum gratia aberit, et vel furtum, vel damnum iniuria passus sit: posse eum vtili iudicio agere: ne, dum pater expectatur, impunita sint maleficia: quia pater venturus non est, vel dum venit, se subtrahit is, qui noxam commisit. Vnde ego semper probaui, vt si res non ex maleficio veniat, sed ex contractu, debeat filius agere vtili iudicio, forte depositum repetens, vel mandati agens, vel pecuniam, quam credidit, petens: si forte pater in prouincia sit, ipse autem forte Romae vel studiorum caussa, vel alia iusta ex caussa agat: ne si ei non dederimus actionem, futurum sit, vt impune fraudem patiatur, et egestate Romae laboret, viaticulo suo non recepto, quod ad sumptum pater ei destinauerat. Et finge Senatorem esse filiumfamilias, qui patrem habet in prouincia, nonne augetur vtilitas per dignitatem?

XIX. Idem libro sexagesimo ad Edictum [5].

Heres absens ibi defendendus est, vbi defunctus debuit, et conueniendus, si ibi inueniatur, nulloque suo proprio priuilegio excusatur. §. 1. Si quis tutelam, vel curam, vel negotia, vel argentariam, vel quid aliud, vnde obligatio oritur, certo loci administrauit, et si ibi domicilium non habuit, ibi se debebit defendere: et si non defendat, neque ibi domicilium habeat, bona possideri patietur. §. 2. Proinde et si merces vendidit certo loci, vel disposuit, vel comparauit, videtur, nisi alio loci, vt defenderet, conuenit, ibidem se defendere. Numquid dicimus eum, qui a mercatore quid comparauit aduena, vel ei vendidit, quem scit inde confestim profecturum, non oportet ibi bona possideri, sed domicilium sequi eius? at si quis ab eo, qui tabernam vel officinam certo loci conductam [6] habuit, in ea caussa est, vt illic conueniatur: quod magis habet rationem. Nam vbi sic venit, vt confestim discedat, quasi a viatore emtis, vel eo, qui transuehebatur [7], vel eo, qui παραπλεῖ [8], emit: durissimum est quotquot locis quis nauigans, vel iter faciens delatus est, tot locis se defendi. At si quo constitit, non dico iure domicilii, sed tabernulam, pergulam, horreum, armarium, officinam con-

1 Hal. *Caius lib. ad edictum publicum.* 2 Ap. Hal. *istis*, abest. 3 *lib. XXI.* 4 *lib. XXII.* 5 Ap. Hal. praeter *IDEM*, nihil legitur. 6 *certo loco conductus.* 7 Ap. Hal. *emtis, vel eo qui transuehebatur*, absunt. 8 Id est *praeternauigat.*

conduxit, ibique distraxit, egit: defendere se eo loci debebit. §. 3. Apud Labeonem quaeritur, si homo prouincialis seruum institorem vendendarum mercium gratia Romae habeat, quod cum eo seruo contractum est, ita habendum atque si cum domino contractum sit, quare ibi se debebit defendere. §. 4. Illud sciendum est, eum, qui ita fuit obligatus, vt in Italia solueret, si in prouincia habuit domicilium, vtrubique posse conueniri, et hic et ibi: et ita et Iuliano et multis aliis videtur.

XX. Pavlvs libro quinquagesimo octauo ad Edictum.

Omnem obligationem pro contractu habendam, existimandum est: vt vbicumque aliquis obligetur et contrahi videatur: quamuis non ex crediti causa debeatur [1].

XXI. Vlpianvs libro septuagesimo ad Edictum.

Si debitori meo velim actionem edere, probandum erit, si fateatur se debere, paratumque [2] dicat soluere, audiendum eum: dandumque diem cum competenti cautela ad soluendam pecuniam: neque enim magnum damnum est in mora modici temporis. Modicum autem tempus hic intelligendum est, quod post condemnationem reis indultum est.

XXII. Pavlvs libro tertio ad Plautium.

Qvi non cogitur in aliquo loco iudicium pati, si ipse ibi agat, [3] cogitur exigere actiones, et ad eundem iudicem mitti.

XXIII. Idem libro septimo [4] ad Plautium.

Non potest videri in iudicium venisse id, quod post iudicium acceptum accidisset: ideoque alia interpellatione opus est.

XXIV. Idem libro decimo septimo ad Plautium.

Non alias in eos, quos Princeps euocauit, Romae competit actio, quam si hoc tempore contraxerint. §. 1. Legati ex delictis in legatione commissis coguntur iudicium Romae pati: siue ipsi admiserunt, siue serui eorum. §. 2. Sed si postulatur in rem actio aduersus legatum, numquid danda sit, quoniam ex praesenti possessione haec actio est? Cassius respondit, sic seruandum, vt, si subducatur ministerium ei, non sit concedenda actio: si vero ex multis seruis de vno agatur, non sit inhibenda. Iulianus, sine distinctione denegandam actionem. Merito, ideo enim non datur actio, ne ab officio suscepto legationis auocetur.

XXV. Ivlianvs libro primo Digestorum.

Si legationis tempore quis seruum, vel aliam rem emerit, aut ex alia causa possidere coeperit, non inique cogetur eius nomine iudicium accipere: aliter enim potestas dabitur legatis sub hac specie res alienas domum auferendi.

XXVI. Pavlvs libro decimo septimo ad Plautium.

De eo autem, qui adiit hereditatem, Cassius scribit, quamuis Romae adierit hereditatem, non competere in eum actionem, ne impediatur legatio: et hoc verum est. Sed nec legatariis datur actio, sed, nisi satisdet, mittuntur in possessionem rerum hereditariarum: quod et in hereditariis creditoribus dicendum est.

XXVII. Ivlianvs libro primo Digestorum.

Qvid enim prohibet, legatum publico munere fungi, et actorem custodiae causa in possessione rerum hereditariarum esse?

XXVIII. Pavlvs libro decimo septimo [5] ad Edictum.

Sed et si restituatur ei hereditas ex Trebelliano, actio in eum non dabitur: siue sponte, siue coactus heres eam adierit: commodius enim est, reddi quidem ei hereditatem, perinde autem habendum ac si ipse adisset hereditatem. §. 1. Contra si legatus tempore legationis adierit, et restituerit, datur in fideicommissarium actio: nec exceptio Trebelliani obstat ex persona legati: quia hoc legati [6] personale beneficium est. §. 2. Ex quibus autem causis non cogitur legatus iudicium accipere, nec iurare cogendus est, se dare non oportere: quia hoc iusiurandum in locum litis contestatae succedit. §. 3. Aedium nomine legatus damni infecti promittere debet, aut vicinum admittere in possessionem. §. 4. Sed et si dies actionis exitura erit, causa cognita aduersus eum iudicium Praetor dare debet, vt lis contestetur, ita vt in prouincia transferatur. §. 5. Si paterfamilias mortuus esset, relicto vno filio, et vxore praegnante, non recte filius a debitoribus partem dimidiam

1 *quamuis ex caussa crediti debeatur.* 2 Hal. inserit, *se.* 3 *si ipse agat, ibi cogitur.* 4 *lib. XVII.* 5 *lib. XVIII.* 6 Ap. Hal. *hoc legati*, absunt.

diam crediti petere poteſt, quamuis poſtea vnus filius [1] natus ſit: quia poterant plures naſci: cum per rerum naturam certum fuerit, vnum naſci. Sed Sabinus, Caſſius, partem quartam peti debuiſſe: quia incertum eſſet, an tres naſcerentur: nec rerum naturam intuendam, in qua omnia certa eſſent, cum futura vtique fierent: ſed noſtram inſcientiam aſpici debere.

XXIX. Idem libro octauo ad Plautium.

Qui appellat prior, agit.

XXX. Marcellus libro primo Digeſtorum.

Vbi acceptum eſt ſemel iudicium, ibi et finem accipere debet.

XXXI. Celsus libro vigeſimo ſeptimo Digeſtorum.

Si petitor plures heredes reliquerit, vnusque eorum iudicio egerit, non erit verum, totam rem, quae in priore iudicio fuerit, deductam eſſe: nec enim quisquam alienam actionem in iudicium inuito coherede perducere poteſt.

XXXII. Vlpianus libro primo de officio Conſulis [2].

Si iudex, cui certa tempora praeſtita erant, deceſſerit, et alius in locum eius datus fuerit, tanta ex integro tempora in perſona eius [3] praeſtituta intelligimus, quamuis Magiſtratus nominatim hoc in ſequentis datione non expreſſerit: ita tamen vt legitimum tempus non excedat.

XXXIII. Modestinus libro tertio Regularum.

Non videtur in iudicem conſenſiſſe, qui edi ſibi genus apud eundem iudicem deſiderat actionis.

XXXIV. Iavolenus libro decimo quinto ex Caſſio.

Si is, qui Romae iudicium acceperat, deceſſit, heres eius, quamuis domicilium trans mare habet Romae tamen defendi debet: quia ſuccedit in eius locum, a quo heres relictus eſt.

XXXV. Idem libro decimo Epiſtolarum.

Non quemadmodum fideiuſſoris obligatio in pendenti poteſt eſſe, et vel in futurum concipi, ita iudicium in pendenti poteſt eſſe, vel de his rebus, quae poſtea in obligationem aduenturae ſunt. Nam neminem puto dubitaturum, quin fideiuſſor ante obligationem rei accipi poſſit: iudicium vero antequam aliquid debeatur, non poſſe.

XXXVI. Callistratus libro primo Cognitionum.

Interdum ex iuſtis cauſis, et ex certis perſonis ſuſtinendae ſunt cognitiones: veluti, ſi inſtrumenta litis apud eos eſſe dicantur, qui Reipublicae cauſa aberunt: idque Diui Fratres in haec verba reſcripſerunt: Humanum eſt propter fortuitos caſus dilationem accipi, veluti quod pater litigator filium vel filiam, vel vxor virum, vel filius parentem amiſit, et in ſimilibus cauſis cognitionem ad aliquem modum ſuſtineri. §. 1. Senator, ſi negotiis alienis ſe obtulerit in prouincia, non debet iudicium recuſare negotiorum geſtorum: ſed actionem eum excipere oportere, Iulianus reſpondit, cum ſua ſponte ſibi hanc obligationem contraxerit.

XXXVII. Idem libro quinto Cognitionum.

Si de vi, et poſſeſſione quaeratur, prius cognoſcendum de vi, quam de proprietate rei, Diuus Hadrianus τῷ κοινῷ τῶν Θεσσαλῶν [4] Graece reſcripſit.

XXXVIII. Licinnius Rufinus libro quarto Regularum.

Quod legatur, ſi quidem per perſonalem actionem exigetur, ibi dari debet, vbi eſt: niſi ſi dolo malo heredis ſubductum fuerit: tunc enim ibi dari debet, vbi petitur. Praeterea quod pondere, aut numero, aut menſura continetur, ibi dari debet, vbi petitur: niſi ſi adiectum fuerit, centum modios ex illo horreo, aut vini amphoras ex illo dolio. Si autem per in rem actionem legatum petetur, etiam ibi peti debet, vbi res eſt. Et, ſi mobilis ſit res, ad exhibendum agi cum herede poterit, vt exhibeat rem: ſic enim vindicari a legatario poterit.

XXXIX. Papinianus libro tertio Quaeſtionum.

Cum furiosus iudex adiicitur, non ideo minus iudicium erit, quod hodie non poteſt iudicare, vt ſcilicet ſuae mentis effectus, quod ſententiae dixerit, ratum ſit: neque enim in addicendo praeſentia vel ſcientia iudicis neceſſaria eſt. §. 1. Qui legationis cauſa Romam venit,

1 Ap. Hal. *filius*, abeſt. 2 *lib. V. de officiis proconſulum.* 3 *tantundem ex integro temporis in perſonam eius.* 4 Hal. hic habet *diuus Hadrianus* τῷ κοινῷ συρακουσίων *reſcripſit* quod vertit in Graecis: *vniuerſitati ſiue reipublicae Syracuſanorum.*

venit, ex qualibet cauſa fideiubere poteſt: cum priuilegio ſuo, cum ſit in Italia contractum, vti non poteſt.

XL. Idem libro quarto Quaeſtionum.

Non qvidqvid iudicis poteſtati permittitur, id ſubiicitur iuris neceſſitati. §. 1. Iudex, ſi quid aduerſus legis praeceptum in iudicando dolo malo praetermiſerit, legem offendit.

XLI. Idem libro vndecimo Quaeſtionum.

In omnibvs bonae fidei iudiciis, cum nondum dies praeſtandae pecuniae venit, ſi agat aliquis ad interponendam cautionem, ex iuſta cauſa condemnatio ſit.

XLII. Idem libro vigeſimo quarto [1] Quaeſtionum.

Si vxor a legato Romae diuerterit, dotis nomine defendendum Romae virum, reſponſum eſt.

XLIII. Idem libro vigeſimo ſeptimo [2] Quaeſtionum.

Evm, qvi inſulam Capuae fieri [3] certo tempore ſtipulatus eſt, eo finito, quocumque loco agere poſſe in id, quod intereſt, conſtat.

XLIV. Idem libro ſecundo Reſponſorum.

Non idcirco iudicis officium impeditur, quod quidam ex tutoribus poſt litem aduerſus omnes inchoatam Reipublicae cauſa abeſſe coeperunt: cum praeſentium, et eorum, qui non defenduntur, adminiſtratio diſcerni et aeſtimari poſſit. §. 1. Cum poſtea ſeruus apparuit, cuius nomine per procuratorem fuerat actum, abſolui debitorem oportet. Quae res domino quandoque propriam litem inferenti non obſtabit.

XLV. Idem libro tertio [4] Reſponſorum.

Argentarivm, vbi contractum eſt, conueniri oportet: nec in hoc dilationem, niſi ex iuſta cauſa, dari, vt ex prouincia codices adferantur. Idem in actione tutelae placuit. §. 1. Nomine puellae tutoribus in prouincia condemnatis, curatores puellae [5] iudicatum Romae facere coguntur, vbi mutuam pecuniam mater accepit, cui filia heres extitit.

XLVI. Pavlvs libro ſecundo Quaeſtionum.

Ivdex datus, in eodem officio permanet, licet furere coeperit: quia recte ab initio iudex addictus [6] eſt: ſed [7] iudicandi neceſſitatem morbus ſonticus remittit: ergo mutari debet.

XLVII. Callistratvs libro primo Quaeſtionum [8].

Observandvm eſt, ne is iudex detur, quem altera pars nominatim petat, id enim iniqui exempli eſſe. Diuus Hadrianus reſcripſit, niſi hoc ſpecialiter a Principe ad verecundiam petiti iudicis reſpiciente, permittetur.

XLVIII. Pavlvs libro ſecundo Reſponſorum.

Pars literarum Diui Hadriani: Τοὺς ἄρχοντας, ἐν ᾧ ἄρχουσιν ἐνιαυτῷ μή τι [9] εἰσιέναι δίκην ἰδίαν, μήτε διωκόντων μήτε φευγόντων. μήτε περὶ ὧν ἐπίτροποι ἢ κουράτορες εἶεν κρινέτωσαν [10]. Ἐπειδὰν δὲ [11] ἐξήκῃ ἡ ἀρχή, καὶ αὐτοῖς πρὸς τοὺς φεύγοντας, καὶ τοῖς [12] φεύγουσι πρὸς αὐτοὺς, εἰσαγωγίμους εἶναι τὰς δίκας [13].

XLIX. Idem libro tertio [14] Reſponſorum.

Venditor ab emtore denuntiatus, vt eum euictionis nomine defenderet, dicit ſe priuilegium habere ſui iudicis. Quaeritur, an poſſit litem ab eo iudice, apud quem res inter petitorem et emtorem coepta eſt, ad ſuum iudicem reuocare? Paulus reſpondit, venditorem emtoris iudicem ſequi ſolere. §. 1. Iudices a Praeſide dati ſolent etiam in tempus ſucceſſorum eius durare, et cogi pronuntiare: easque ſententias ſeruari. In eundem ſenſum Scaeuola reſpondit.

L. Vlpianvs libro ſexto [15] Fideicommiſſorum.

Si fideicommissvm ab aliquo petatur, isque dicat alibi eſſe maiorem partem hereditatis, non erit ad praeſtationem compellendus: et ita multis conſtitutionibus cauetur, vt ibi petatur fideicommiſſum, vbi maior pars hereditatis eſt: niſi ſi probetur, eo loco voluiſſe teſtatorem fideicommiſſum praeſtari, vbi petitur.

1 *lib. XXIII.* 2 *lib. XXIV.* 3 Ap. Hal. *fieri*, abeſt. 4 *lib. IV.* 5 Ap. Hal. *puellae*, abeſt. 6 *additus.* 7 Hal. inſerit *quia.* 8 *lib. II. cognitionum.* 9 μὴ, absque τι. 10 Ap. Hal. κρινέτωσαν, abeſt. 11 Hal. ἐπεὶ ὁ ἂν, loco ἐπειδὰν δέ. 12 Ap. Hal τοῖς, abeſt. 13 Id eſt: *Praetores, quo anno cum imperio ſunt, neque propriam, neque eorum, quorum tutelam vel curam gerunt, cauſam in iudicio, vel agendo, vel defendendo ſuſtinento. Simul ac vero Magiſtratus dies exierit, non ipſis tantum aduerſus reos ſuos, ſed etiam aliis aduerſus ipſos litem intentare ius faſque eſto.* 14 *lib. IV.* 15 *lib. VII.*

petitur. §. 1. Tractatum est de aere alieno, si in ea prouincia, vbi fideicommissum petitur, plus esset aeris alieni, an, quasi maior pars alibi esset, praescriptio locum haberet? Sed et hic placuit, nihil facere aeris alieni nomen: cum non loci sit aes alienum, sed vniuersarum facultatium: aes enim alienum, patrimonium totum imminuere constitit, non certi loci facultates. Quid tamen, si forte certis oneribus destinatum sit id patrimonium? vtputa alimentis praestandis, quae Romae praestari paterfamilias iusserat, vel tributis, vel quibusdam aliis inexcusabilibus oneribus, an possit praescriptio locum habere? Hic putem [1] iustius dici, locum habere. §. 2. Sed et rescriptum est, vt illic fideicommissum petatur, vbi domicilium heres habet. Quoties autem coepit quis fideicommissum soluere, non potest hac praescriptione vti:

LI. MARCIANVS libro octauo Institutionum.

QVAMVIS ad eum hereditas fuerit deuoluta, qui domicilium in prouincia habet. Sed et Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt, si consenserit fideicommissarius alio loco dare, necesse habere secundum consensum dare, vbi consenserit.

LII. VLPIANVS libro sexto [2] Fideicommissorum.

SED ET SI suscepit actionem fideicommissi, et aliis defensionibus vsus, hanc omisit: postea, quamuis ante sententiam, reuerti ad hanc defensionem non potest. §. 1. Si libertis suis tesseras frumentarias emi voluerit: quamuis maior pars hereditatis in prouincia sit, tamen Romae debere fideicommissum solui, dicendum est: cum apparet id testatorem sensisse ex genere comparationis. §. 2. Sed et si proponas, quibusdam clarissimis viris argenti vel auri pondo relicta, et sit sufficiens ad huiusmodi fideicommissa Romae patrimonium: licet maior pars totius patrimonii in prouincia sit, dici oportet, Romae esse praestandum: nec enim verisimile est, testatorem qui honorem habitum voluit his, quibus reliquit, tam modica fideicommissa in prouincia praestari voluisse. §. 3. Si ea res, quae per fideicommissum relicta est, eo loci sit, dicendum est, non debere praescribi ei, qui petit, quasi maior pars hereditatis alibi sit. §. 4. Sed si non fideicommissum petatur eo loci, sed fideicommisso satis: videndum est, an haec praescriptio locum habeat? et non puto habere. Quinimmo, et si nihil sit eo loci, attamen iubendum satisdare: quid enim veretur, cum si satis non dederit, mittatur aduersarius in possessionem fideicommissi seruandi causa?

LIII. HERMOGENIANVS libro primo Iuris Epitomarum [3].

VIX certis ex caussis aduersus dominos seruis consistere permissum est: id est, si qui suppressas tabulas testamenti dicant, in quibus libertatem sibi relictam adseuerant. Item, artioris annonae populi Romani census etiam, et falsae monetae criminis reos dominos detegere seruis permissum est. Praeterea fideicommissam libertatem ab his petent. Sed et si qui suis nummis redemtos se, et non manumissos contra placiti fidem adseuerent. Liber etiam esse iussus, si rationes reddiderit, arbitrum contra dominum rationibus excutiendis recte petet. Sed et si quis fidem alicuius elegerit, vt nummis eius redimatur, atque his solutis manumittatur, nec ille oblatam pecuniam suscipere velle dicat, contractus fidem detegendi seruo potestas tributa est.

LIV. PAVLVS libro primo Sententiarum.

PER MINOREM caussam maiori cognitioni praeiudicium fieri non oportet: maior enim quaestio minorem caussam ad se trahit.

LV. IDEM libro singulari de officio Adsessorum.

EDICTVM, quod ab antecessore datum est, in numero trium Edictorum connumerari debet. Plane. ice omnis [4] ab antecessore numerus finitus sit, solet successor vnum Edictum dare.

LVI. VLPIANVS libro trigesimo ad Sabinum.

LICET verum procuratorem in iudicio rem deducere verissimum est, tamen, et si quis, cum procurator non esset, litem sit contestatus, deinde ratum dominus habuerit, videtur retro res in iudicium recte deducta.

LVII. IDEM libro quadragesimo primo ad Sabinum [5].

IAM EX contractibus, quam ex delictis in filiumfamilias competit actio: sed, mortuo filio post litis contestationem, transfertur iudicium in patrem dum-

1 *et putem.* 2 *lib. VII.* 3 *lib. II. iuris ἐπιτομῶν.* 4 Ap. Hal. *omnis*, abest. 5 *lib. XL. ad edictum.*

dumtaxat de peculio, et quod in rem eius versum est. Certe si quasi procurator alicuius filiusfamilias iudicium acceperit, mortuo eo, in eum, quem defenderit, transactio vel iudicati datur.

LVIII. PAVLVS libro decimo tertio ad Sabinum.

IVDICIVM soluitur vetante eo, qui iudicare iusserat: vel etiam eo, qui maius imperium in eadem iurisdictione habet, vel etiam, si ipse iudex eiusdem imperii esse coeperit, cuius erat, qui iudicare iussit.

LIX. VLPIANVS libro quinquagesimo primo ad Sabinum.

SI LOCVS in iubendo iudicare non est comprehensus, videtur eo loco iudicare iussisse, quo solet iudicari sine incommodo litigantium.

LX. PAVLVS libro decimo quarto [1] ad Sabinum.

MORTVO iudice, quod eum iudicare oportuerat, idem eum, qui subditus est, sequi oportet.

LXI. VLPIANVS libro vigesimo sexto [2] ad Edictum.

SOLEMVS quidem dicere, id venire in iudicium, de quo actum est inter litigantes: sed Celsus ait, periculose esse, ex persona rei hoc metiri, qui semper, ne condemnetur, hoc dicet, non conuenisse. Quid ergo? melius est dicere, id venire in iudicium, non de quo actum est, vt veniret [3], sed id non venire, de quo nominatim actum est, ne veniret. §. 1. Latrunculator de re pecuniaria iudicare non potest.

LXII. IDEM libro trigesimo nono ad Edictum.

INTER litigantes non aliter lis expediri potest, quam si alter petitor, alter possessor sit: esse enim debet, qui onera petitoris sustineat, et qui commodo possessoris fungatur.

LXIII. IDEM libro quadragesimo nono ad Edictum.

RECTE defendi, hoc est, iudicium accipere, vel per se, vel per alium, sed cum satisdatione: nec ille videtur defendi, qui, quod iudicatum est, non soluit.

LXIV. IDEM libro primo Disputationum.

NON AB iudice doli aestimatio ex eo, quod interest, fit, sed ex eo, quod in litem iuratur: denique et praedoni depositi, et commodati, ob eam causam competere actionem, non dubitatur. §. 1. Si quis alio iudicio acturus, iudicatum solui satis acceperit, deinde in alio iudicio agat, non committetur stipulatio: quia de alia re cautum videtur.

LXV. IDEM libro trigesimo quarto [4] ad Edictum.

EXIGERE dotem mulier debet illic, vbi maritus domicilium habuit, non vbi instrumentum dotale conscriptum est: nec enim id genus contractus est, vt et eum locum spectari oporteat, in quo instrumentum dotis factum est, quam eum, in cuius domicilium et ipsa mulier per conditionem matrimonii erat reditura.

LXVI. IDEM libro secundo Disputationum.

SI QVIS intentione ambigua vel oratione vsus sit, id, quod vtilius ei est, accipiendum est.

LXVII. IDEM libro sexto [5] Disputationum.

QVI SE dicit suis nummis redemtum, si hoc probauerit, exinde liber erit, ex quo redemtus est: quia Constitutio non liberum pronuntiari praecipit, sed restitui ei libertatem iubet. Proinde compellendus erit manumittere eum, qui se suis nummis redemit. Sed et si latitet, exempla Senatusconsultorum ad fideicommissam libertatem pertinentium debere induci oportet.

LXVIII. IDEM libro octauo [6] Disputationum.

AD PEREMPTORIVM Edictum hoc ordine venitur, vt primo quis petat post absentiam aduersarii Edictum primum: mox alterum.

LXIX. IDEM libro quarto de omnibus Tribunalibus.

PER interuallum non minus decem dierum:

LXX. IDEM libro octauo [7] Disputationum.

ET TERTIVM: quibus propositis, tunc peremptorium impetret: quod inde hoc nomen sumpsit, quod perimeret disceptationem, hoc est, vltra non pateretur aduersarium tergiuersari.

LXXI. IDEM libro quarto de omnibus Tribunalibus.

IN PEREMPTORIO autem comminatur is, qui Edictum dedit [8], etiam absente diuersa parte cogniturum se, et pronuntiaturum.

LXXII.

1 *lib. XXIII.* 2 *lib. XXVII.* 3 *id venire in iudicium, de quo vel actum non est, vt veniret.* 4 *lib. XXX.* 5 *lib. VII.* 6 *lib. IX.* 7 *lib. IX.* 8 *qui edit.*

LXXII. IDEM libro octauo [1] Disputationum.

NONNVMQVAM autem hoc Edictum post tot numero edicta, quae praecesserint, datur: nonnunquam post vnum, vel alterum: nonnunquam statim, quod appellatur vnum pro omnibus. Hoc autem aestimare oportet eum, qui ius dixit: et pro conditione causae, vel personae, vel temporis, ita ordinem edictorum vel compendium moderare.

LXXIII. IDEM libro quarto de omnibus Tribunalibus.

ET POST Edictum peremptorium impetratum, cum dies eius superuenerit, tunc absens citari debet: et, siue responderit, siue non responderit, agetur causa, et pronuntiabitur: non vtique secundum praesentem, sed interdum vel absens, si bonam causam habuit, vincet. §. 1. Quod si is, qui Edictum peremptorium impetrauit, absit die cognitionis, is vero, aduersus quem impetratum est, adsit, tum circumducendum erit Edictum peremptorium: neque causa cognoscetur, nec secundum praesentem pronuntiabitur. §. 2. Circumducto edicto videamus, an amplius reus conueniri possit: an vero salua quidem lis est, verum instantia tantum Edicti periit? Et magis est, vt instantia tantum perierit, ex integro autem litigari possit. §. 3. Sciendum est ex peremptorio absentem condemnatum si appellet, non esse audiendum: si modo per contumaciam defuit: si minus, audietur.

LXXIV. IVLIANVS libro quinto Digestorum.

DE QVA re cognouerit iudex, pronuntiare quoque cogendus erit. §. 1. Iudex, qui vsque ad certam summam iudicare iussus est, etiam de re maiori iudicare potest, si inter litigatores conueniat. §. 2. Cum absentem defendere vellem, iudicium, mortuo iam eo, accepi, et condemnatus solui: quaesitum est, an heres liberaretur: item, quae actio mihi [2] aduersus eum competeret? Respondi, iudicium, quod iam mortuo debitore, per defensorem eius accipitur, nullum esse: et ideo heredem non liberari, defensorem autem, si ex causa iudicati soluerit, repetere quidem non posse, negotiorum tamen gestorum ei actionem competere aduersus heredem: qui sane exceptione doli mali tueri se possit, si ab actore conueniatur.

LXXV. IDEM libro trigesimo sexto [3] Digestorum.

SI PRAETOR iusserit eum, a quo debitum petebatur, adesse, et ordine Edictorum peracto pronuntiauerit absentem debere, non vtique iudex, qui de iudicato cognoscit, debet de Praetoris sententia cognoscere: alioquin lusoria erunt huiusmodi edicta et decreta Praetorum. Marcellus notat: si per dolum sciens falso aliquid allegauit, et hoc modo consecutum eum sententia Praetoris [4] liquido fuerit adprobatum, existimo debere iudicem querelam rei admittere. Paulus notat: si autem [5] morbo impeditus, aut Reipublicae causa auocatus, adesse non potuit reus, puto vel actionem iudicati eo casu in eum denegandum, vel exequi Praetorem ita iudicatum non debere.

LXXVI. ALFENVS libro sexto Digestorum.

PROPONEBATVR, ex his iudicibus qui in eandem rem dati essent, nonnullos causa audita excusatos esse, inque eorum locum alios esse sumptos: et quaerebatur singulorum iudicium mutatio eandem rem, an aliud iudicium fecisset? Respondi, non modo si vnus aut alter, sed et si omnes iudices mutati essent, tamen et rem eandem, et iudicium idem, quod antea fuisset, permanere: neque in hoc solum euenire, vt partibus commutatis eadem res esse existimaretur, sed et in multis ceteris rebus. Nam et legionem eandem haberi, ex qua multi decessissent, quorum in locum alii subiecti essent: et populum eundem hoc tempore putari, qui abhinc centum annis fuissent, cum ex illis nemo nunc viueret. Itemque nauem, si adeo saepe refecta esset, vt nulla tabula eadem permaneret, quae non noua fuisset, nihilominus eandem nauem esse existimari. Quod si quis putaret, partibus commutatis aliam rem fieri, fore, vt ex eius ratione nos ipsi non iidem essemus, qui abhinc anno fuissemus: propterea quod, vt Philosophi dicerent, ex quibus particulis minimis consisteremus [6], hae quotidie ex nostro corpore decederent, aliaeque extrinsecus in earum locum accederent. Quapropter cuius rei species eadem consisteret, rem quoque eandem esse existimari.

LXXVII. AFRICANVS libro tertio Quaestionum.

IN

1 *lib. IX.* 2 Ap. Hal. *mihi*, abest. 3 *lib. XXXV.* 4 *et hoc secutum in sententia praetorem.* 5 Hal. *aut*, loco *autem.* 6 *consisteremus.*

IN PRIVATIS negotiis pater filium, vel filius patrem iudicem habere potest:

LXXVIII. PAVLVS libro decimo sexto [1] ad Plautium.

QVIPPE iudicare munus publicum est.

LXXIX. VLPIANVS libro quinto de officio Proconsulis.

EVM, QVEM temere aduersarium suum [2] in iudicium vocasse constitit, viatica, litisque sumptus aduersario suo reddere oportebit. §. 1. Iudicibus de iure dubitantibus Praesides respondere solent: de facto consulentibus non debent Praesides consilium impertire, verum iubere eos, prout religio suggerit, sententiam proferre: haec enim res nonnunquam infamat, et materiam gratiae vel ambitionis tribuit.

LXXX. POMPONIVS libro secundo ad Sabinum.

SI IN iudicis nomine, praenomine erratum est, Seruius respondit, si ex conuentione litigatorum is iudex addictus esset, eum esse iudicem, de quo litigatores sensissent.

LXXXI. VLPIANVS libro quinto Opinionum.

QVI neque iurisdictioni praeest, neque a Principe potestate aliqua praeditus est, neque ab eo, qui ius dandorum iudicum habet, datus est, nec ex compromisso sumptus, vel ex aliqua lege confirmatus est, iudex esse non potuit.

LXXXII. IDEM libro primo de officio Consulis.

NONNVMQVAM solent magistratus populi Romani viatorem nominatim vice arbitri dare: quod raro, et non nisi re vrguente faciendum est.

TIT. II.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

VLPIANVS libro decimo quarto ad Edictum.

SCIENDVM est, frequentes esse inofficiosi querelas: omnibus enim, tam parentibus, quam liberis de inofficioso licet disputare. Cognati enim proprii [3] qui sunt vltra fratrem, melius facerent, si se sumptibus inanibus non vexarent, cum obtinere spem non haberent [4].

II. MARCIANVS libro quarto [5] Institutionum.

HOC COLORE inofficioso testamento agitur, quasi non sanae mentis fuerunt: vt testamentum ordinarent. Et hoc dicitur, non quasi vere furiosus vel demens testatus sit, sed recte quidem fecit testamentum, sed non ex officio pietatis: nam si vere furiosus esset, vel demens, nullum est testamentum.

III. MARCELLVS libro tertio Digestorum.

INOFFICIOSVM testamentum dicere, hoc est, allegare, quare exheredari vel praeteriri non debuerit: quod plerumque accidit, cum falso parentes instimulati liberos suos [6], vel exheredant, vel praetereunt.

IV. GAIVS libro singulari ad legem Glitiam.

NON EST enim consentiendum parentibus, qui iniuriam aduersus liberos suos testamento inducunt: quod plerumque faciunt, maligne circa sanguinem suum inferentes iudicium, nouercalibus delenimentis instigationibusue corrupti.

V. MARCELLVS libro tertio Digestorum.

NAM ET his, qui non ex masculis descendunt, facultas est agendi: cum et de matris testamento agant, et obtinere adsidue soleant. Huius autem verbi DE INOFFICIOSO vis illa, vt dixi, est, docere immerentem se, et ideo et indigne praeteritum, vel etiam exheredatione summotum: resque illo colore defenditur apud iudicem, vt videatur ille quasi non sanae mentis fuisse, cum testamentum inique ordinaret.

VI. VLPIANVS libro decimo quarto ad Edictum.

POSTVMVS inofficiosum testamentum potest dicere eorum, quibus suus heres vel legitimus potuisset fieri, si in vtero fuerit mortis eorum tempore. Sed et cognatorum: quia et horum ab intestato potuit bonorum possessionem accipere. Quid ergo? eis imputatur, cur intestati non decesserant? sed hoc nemo apud iudicem potest impetrare: non enim interdicitur testamenti factione. Hoc plane ei imputare [7] potest, cur eum heredem non scripserit: potuit enim scriptus heres in possessionem mitti ex clausula DE VENTRE IN POSSESSIONEM MITTENDO: item natus SECVNDVM TABVLAS haberet. Simili modo et eum, qui post testamentum matris factum, exsecto ventre extractus est, posse queri dico. §. 1. Si quis ex his personis, quae ad successionem ab

1 *lib. VII.* 2 Ap. Hal. *suum*, abest. 3 *proximi.* 4 *obtinendi spem non habeant.* 5 *lib. III.* 6 Hal. inserit *testamento.* 7 *eis imputari*, et mox *scripserint.*

ab intestato non admittuntur, de inofficio egerit, nemo enim eum repellit, et casu obtinuerit, non ei prosit victoria, sed his, qui habent ab intestato successionem: nam intestatum patremfamilias facit. §. 2. Si quis instituta accusatione inofficiosi decesserit, an ad heredem suum querelam transferat? Papinianus respondit, quod et quibusdam Rescriptis significatur, si post adgnitam bonorum possessionom decesserit, esse successionem accusationis. Et si non sit petita bonorum possessio, iam tamen coepta controuersia, vel praeparata, vel si, cum venit ad mouendam inofficiosi querelam, decessit, puto ad heredem transire.

VII. PAVLVS libro singulari de Septemuiralibus [1] iudiciis.

QVEMADMODVM praeparasse litem quis videatur, vt possit transmittere actionem, videamus? et ponamus in potestate fuisse eum, vt neque bonorum possessio ei necessaria et aditio hereditatis superuacua sit: is, si comminatus tantum accusationem fuerit, vel vsque ad denuntiationem, vel libelli dationem praecesserit, ad heredem suum accusationem transmittet: idque Diuus Pius de libelli datione et denuntiatione rescripsit. Quid ergo si in potestate non fuerit, an ad heredem actionem transmittat? et recte videtur litem praeparasse, si ea fecerit, quorum supra mentionem habuimus.

VIII. VLPIANVS libro decimo quarto ad Edictum.

PAPINIANVS libro quinto Quaestionum recte scribit, inofficiosi querelam patrem filii sui nomine instituere non posse inuito eo: ipsius enim iniuria est. Sequenti loco scribit, si filius post adgnitam litis ordinandae gratia bonorum possessionem decesserit, finitam esse inofficiosi querelam, quae non patri, sed nomine dabatur filii. §. 1. Si quis post rem inofficiosi ordinatam litem dereliquerit, postea non audietur. §. 2. Si Imperator sit heres institutus, posse inofficiosum dici testamentum, saepissime rescriptum est. §. 3. Papinianus libro secundo Responsorum ait, contra veterani patrisfamilias testamentum esse inofficiosi querelam, etsi ea sola bona habuit, quae in castris quaesierat. §. 4. Si quis in militia fecerit testamentum, et intra annum post militiam decesserit, dubito, an, quia ad hoc vsque temporis iure militari testamentum eius valet, querela inofficiosi cesset: et potest dici, querelam inofficiosi cessare [2]. §. 5. Sed nec impuberis filii mater inofficiosum testamentum dicit: quia pater ei hoc fecit: et ita Papinianus respondit: nec patris frater: quia filii testamentum est: ergo nec frater impuberis, si patris non dixit. Sed si in patris obtentum est, nec hoc valebit; nisi si pro parte patris rescissum est: tunc enim pupillare valet. §. 6. Si quis mortis causa filio donauerit quartam partem eius, quod ad eum esset peruenturum, si intestatus paterfamilias decessisset, puto secure eum testari. §. 7. Si quis impuberi filio substituit, secundas tabulas faciendo, non ob hoc admittemus ipsum impuberem ad inofficiosi querelam. §. 8. Quoniam autem quarta debitae portionis sufficit ad excludendam querelam, videndum erit, an exheredatus partem faciat, qui non queritur: vtputa, sumus duo filii exheredati: et vtique faciet, vt Papinianus respondit: et si dicam inofficiosum, non totam hereditatem debeo, sed dimidiam petere. Proinde si sint ex duobus filiis nepotes, ex vno plures, tres puta, ex vno vnus: vnicum sescuncia, vnum ex illis, semuncia querela excludit. §. 9. Quarta autem accipietur, scilicet deducto aere alieno, et funeris impensa. Sed an et libertates quartam minuant, videndum est: et numquid minuant [3]? nam si cum quis ex asse heres institutus est, ideo non potest dicere inofficiosum, quia habet Falcidiam: Falcidia autem libertates non minuit, potest dici, deductis libertatibus quartam ineundam. Cum igitur placet quartam minui per libertates, eueniet, vt qui seruos tantum habet in patrimonio suo, dando eis libertatem, inofficiosi querelam excludat: nisi forte hic filius, si non fuit in potestate a patre heres institutus, merito omittit hereditatem, et ad substitutum transmittens, querelam inofficiosi instituet: vel ab intestato citra Edicti poenam habeat hereditatem. §. 10. Si conditioni parere testator heredem iussit in persona filii, vel alterius, qui eandem querelam mouere potest, et sciens is accepit, videndum, ne ab inofficiosi querela excludatur: adgnouit enim iudicium. Idem est, et si legatarius ei, vel statuliber dedit. Et

1 *centumuiralibus.* 2 Ap. Hal. *querelam inofficiosi cessare*, absunt. 3 Ap. Hal. *est: et numquid minuant* absunt, et subsequitur *namque.*

Et poteſt dici, excludi eum, maxime ſi heredem ei iuſſerat dare: ceterum ſi legatarium, numquid ſemel natam inofficioſi querelam non peremat legatarii oblatio? Cur ergo in herede abſolute diximus? quoniam ante aditam hereditatem nec naſcitur querela. Ego euentum puto ſequendum in hac re: vt ſi forte, antequam iudicium moueatur, oblatio ei fiat eius, quod relictum eſt, quaſi ex voluntate teſtatoris oblato eo ſatis ei factum videatur. §. 11. Vnde ſi quis fuit inſtitutus forte ex ſemiſſe, cum (ei) ſextans ex ſubſtantia teſtatoris deberetur, et rogatus eſſet, poſt certum temporis reſtituere hereditatem, merito dicendum eſt, nullum iudicium mouere, cum debitam portionem, et eius fructus habere poſſit: fructus enim ſolere in Falcidiam imputari non eſt incognitum. Ergo et ſi ab initio ex ſemiſſe heres inſtitutus, rogetur poſt decennium reſtituere hereditatem, nihil habet, quod quaeratur: quoniam facile poteſt debitam portionem eiusque fructus medio tempore cogere. §. 12. Si quis et irritum dicat teſtamentum, vel ruptum, et inofficioſum, conditio ei deferri debet, vtrum prius mouere volet [1]. §. 13. Si filius exheredatus in poſſeſſione ſit hereditatis, ſcriptus quidem heres petet hereditatem, filius vero in modum contradictionis querelam inducat: quemadmodum ageret, ſi non poſſideret, ſed peteret. §. 14. Meminiſſe autem oportebit, eum, qui teſtamentum inofficioſum improbe dixit, et non obtinuit, id quod in teſtamento accepit perdere: et id fiſco vindicari, quaſi indigno ablatum. Sed ei demum aufertur, quod teſtamento datum eſt, qui vsque ad ſententiam iudicum lite improba perſeuerauerit. Ceterum, ſi ante ſententiam deſtitit, vel deceſſit, non ei aufertur, quod datum eſt: proinde, et, ſi abſente eo ſecundum praeſentem pronuntietur, poteſt dici, conſeruandum ei, quod accepit. Eo autem ſolo carere quis debet, cuius emolumentum ad eum pertinet. Ceterum, ſi id rogatus fuit reſtituere, non debet iniuria fieri. Vnde non male Papinianus libro ſecundo Reſponſorum refert, ſi heres fuit inſtitutus, et rogatus reſtituere hereditatem, deinde in querela inofficioſi non obtinuit, id quod iure Falcidiae potuit habere, ſolum perdere. §. 15. Si quis impubes adrogatus ſit ex his perſonis, quae et citra adoptionem et emancipationem queri de inofficioſo poſſunt, hunc puto remouendum a querela, cum habeat quartam ex conſtitutione Diui Pii. Quod ſi egit, nec obtinuit, an quartam perdat? et puto, aut non admittendum ad inofficioſum, aut, ſi admittatur, etſi non obtinuerit, quartam ei, quaſi aes alienum, concedendam. §. 16. Si ex cauſa de inofficioſi cognouerit iudex, et pronuntiauerit contra teſtamentum, nec fuerit prouocatum, ipſo iure reſciſſum eſt: et ſuus heres erit, ſecundum quem iudicatum eſt: et bonorum poſſeſſor, ſi hoc ſe contendit: et libertates ipſo iure non valent, nec legata debentur: ſed ſoluta repetuntur, aut ab eo, qui ſoluit, aut ab eo, qui obtinuit: et haec vtili actione repetuntur. Fere autem, ſi ante controuerſiam motam ſoluta ſunt, qui obtinuit repetit: et ita Diuus Hadrianus et Diuus Pius reſcripſerunt. §. 17. Plane ſi poſt quinquennium inofficioſum dici coeptum eſt, ex magna et iuſta cauſa, libertates non eſſe reuocandas, quae competierunt, vel praeſtitae ſunt: ſed viginti aureos a ſingulis praeſtandos victori.

IX. Modestinvs libro ſingulari de inofficioſo teſtamento.

Si avtem intra quinquennium egerit, libertates non competunt. Sed Paulus ait, praeſtaturum fideicommiſſas libertates, ſcilicet viginti aureis et in hoc caſu a ſingulis praeſtandis.

X. Marcellvs libro tertio Digeſtorum.

Si pars iudicantium de inofficioſo teſtamento [2] contra teſtamentum, pars ſecundum id ſententiam dederit, quod interdum fieri ſolet, humanius erit, ſequi eius partis ſententiam, quae ſecundum teſtamentum ſpectauit: niſi ſi aperte iudices inique ſecundum ſcriptum heredem pronuntiaſſe apparebit. §. 1. Illud notiſſimum eſt, eum, qui legatum perceperit, non recte de inofficioſo teſtamento dicturum: niſi id totum alii adminiſtrauit.

XI. Modestinvs libro tertio Reſponſorum.

Etiam si querela inofficioſi teſtamenti obtinuerit, non ideo tamen donationes, quas viuus ei perfeciſſe proponitur, infirmari, neque in dotem datorum partem vindicari poſſe, reſpondi.

XII. Idem libro ſingulari de Praeſcriptionibus.

Nihil

1 *vetit.* 2 Ap. Hal. *teſtamento*, abeſt.

NIHIL intereſt, ſibi relictum legatum filius exheredatus adgnouerit, an filio, ſeruoue relictum conſecutus ſit: vtrubique enim praeſcriptione ſubmouebitur. Quinetiam ſi idem inſtitutum ſeruum prius, quam adire hereditatem iuberet, manumiſerit, vt ille ſuo arbitrio adeat hereditatem, idque fraudulento conſilio fecerit, ſummouebitur ab actione. §. 1. Si a ſtatulibero exheredatus pecuniam petere coeperit, videri [1] adgnouiſſe parentis iudicium. §. 2. Si cum filius ademtum legatum inſtituerit petere, ſummotus repetat inofficioſi querelam, praeſcriptione remouendus non eſt: quamuis enim agendo, teſtamentum comprobauerit [2], tamen eſt aliquid, quod teſtatoris vitio reputetur, vt merito repellendus non ſit. §. 3. Filius teſtatoris, qui cum Titio eiusdem pecuniae reus fuerat, liberatione Titio legata, per acceptilationem Titii liberatus, ab actione inofficioſi non ſummouebitur.

XIII. SCAEVOLA libro tertio [3] Reſponſorum.

TITIA filiam heredem inſtituit: filio legatum dedit: eodem teſtamento [ita] cauit: EA OMNIA, QVAE SVPRA DARI, FIERI IVSSI, EA DARI, FIERI VOLO AB OMNI HEREDE, BONORVMVE POSSESSORE, QVI MIHI ERIT ETIAM IVRE INTESTATO [4]. ITEM QVAE DARI [5] IVSSERO, EA VTI DENTVR FIANTQVE FIDEI EIVS COMMITTO. Quaeſitum eſt, ſi ſoror Centumuirali iudicio obtinuerit, an fideicommiſſa ex capite ſupraſcripto debeantur? [Reſpondi [6]] ſi hoc quaeratur, an iure eorum, quos quis ſibi ab inteſtato heredes, bonorumue poſſeſſores ſucceſſuros credat, fideicommittere poſſit, reſpondi poſſe. Paulus notat; probat autem [7], nec fideicommiſſa ab inteſtato data deberi, quaſi a demente.

XIV. PAPINIANVS libro quinto Quaeſtionum.

PATER filium emancipauit, et nepotem ex eo retinuit; emancipatus ſuſcepto poſtea filio, duobus exheredatis, patre praeterito, vita deceſſit: in quaeſtione de inofficioſi teſtamenti praecedente cauſa filiorum, patris intentio adhuc pendet: quod ſi contra filios iudicetur, pater ad querelam vocatur, et ſuam intentionem implere poteſt.

XV. IDEM libro decimo quarto [8] Quaeſtionum.

NAM ET SI parentibus non debetur filiorum hereditas, propter votum parentium, et naturalem erga filios caritatem, turbato tamen ordine mortalitatis, non minus parentibus, quam liberis pie relinqui debet. §. 1. Heredi eius, qui poſt litem de inofficioſo praeparatam, mutata voluntate deceſſit, non datur de inofficioſo querela: non enim ſufficit litem inſtituere, ſi non in ea perſeueret. §. 2. Filius, qui de inofficioſi actione aduerſus duos heredes expertus, diuerſas ſententias iudicum tulit, et vnum vicit, ab altero ſuperatus eſt, et debitores conuenire, et ipſe a creditoribus conueniri pro parte poteſt, et corpora vindicare, et hereditatem diuidere: verum enim eſt, familiae erciſcundae iudicium competere: quia credimus eum legitimum heredem pro parte eſſe factum: et ideo pars hereditatis in teſtamento remanſit. Nec abſurdum videtur, pro parte inteſtatum videri.

XVI. IDEM libro ſecundo Reſponſorum.

FILIO, qui de inofficioſo matris teſtamento contra fratrem inſtitutum de parte ante [9] egit et obtinuit, filia quae non egit, aut non obtinuit, in hereditate legitima fratri non concurrit. §. 1. Contra tabulas filii poſſeſſionem iure manumiſſionis pater accepit, et bonorum poſſeſſionem adeptus eſt [10], poſtea filia defuncti, quam ipſe exheredauerat, quaeſtionem inofficioſi teſtamenti recte pertulit: poſſeſſio, quam pater accepit, ad irritum recidit: nam priore iudicio de iure patris, non de iure teſtamenti quaeſitum eſt: et ideo vniuerſam hereditatem filiae cum fructibus reſtitui neceſſe eſt.

XVII. PAVLVS libro ſecundo Quaeſtionum.

QVI REPVDIANTIS animo non venit ad accuſationem inofficioſi teſtamenti, partem non facit his, qui eandem querelam mouere volunt. Vnde ſi de inofficioſo teſtamento patris, alter ex liberis exheredatis ageret, quia reſciſſo teſtamento alter quoque ad ſucceſſionem ab inteſtato vocatur, et ideo vniuerſam heredi-

1 Hal. inſerit *poteſt*. 2 *adprobauit*. 3 *lib. IV*. 4 *inteſtati*. 5 Hal. inſerit *fieri*. 6 Ap. Hal. *reſpondi* abeſt. 7 *Paulus notat ac probat*, ſequenti *autem*, deleto. 8 *lib. IV*. 9 *pro parte egit*, voce *ante*, omiſſa. 10 Ap. Hal. *et bonorum poſſeſſionem adeptus eſt* abſunt.

hereditatem non recte vindicasset: hic, si obtinuerit, vteretur rei iudicatae auctoritate: quasi Centumuiri hunc solum filium in rebus humanis esse nunc, cum facerent intestatum, crediderint. §. 1. Cum contra testamentum, vt inofficiosum, iudicatur, testamenti factionem habuisse defunctus non creditur. Non idem probandum est, si herede non respondente, secundum praesentem iudicatum sit: hoc enim casu non creditur ius ex sententia iudicis fieri: et ideo libertates competunt, et legata petuntur.

XVIII. Idem libro singulari de inofficioso testamento.

De qva re etiam Constitutio exstat Diuorum fratrum, quae huiusmodi distinctionem admittit.

XIX. Idem libro secundo Quaestionum.

Mater decedens, extraneum ex dodrante heredem instituit, filiam vnam ex quadrante, alteram praeteriit, haec de inofficioso egit, et obtinuit. Quaero, scriptae filiae quomodo succurrendum sit? Respondi: filia praeterita id vindicare debet, quod intestata matre habitura esset. Itaque dici potest, eam, quae omissa est, etiam si totam hereditatem ab intestato [1] petat, et obtineat, solam habituram vniuersam successionem, quemadmodum si altera omisisset legitimam hereditatem. Sed non est admittendum, vt aduersus sororem audiatur, agendo de inofficioso. Praeterea dicendum est, non esse similem omittenti eam, quae ex testamento adiit: et ideo ab extraneo semissem vindicandum, et defendendum, totum semissem esse auferendum, quasi semis totus ad hanc pertineat. Secundum quod non in totum testamentum infirmatur, sed pro parte intestata efficitur: licet quasi furiosae iudicium vltimum eius damnetur. Ceterum, si quis putauerit, filia obtinente, totum testamentum infirmari, dicendum est, etiam institutam ab intestato posse adire hereditatem: nec enim quae ex testamento adiit, quod putat valere, repudiare legitimam hereditatem videtur, quam quidem nescit sibi deferri: cum et hi, qui sciant, ius suum, eligentes id quod putant sibi competere, non amittant: quod euenit in patrono, qui iudicium defuncti, falsa opinione motus, amplexus est: is enim non videtur bonorum possessionem contra tabulas repudiasse. Ex quibus apparet, non recte totam hereditatem praeteritam vindicare: cum rescisso testamento, etiam institutae saluum ius sit adeundae hereditatis.

XX. Scaevola libro secundo Quaestionum.

Qvi de inofficioso vult dicere, licet negetur filius, Carbonianam bonorum possessionem non debet accipere: toties enim ea indulgenda est, quoties, si vere filius esset, heres esset, aut bonorum possessor: vt interim et possideat, et alatur, et [2] actionibus praeiudicium non patiatur: qui vero de inofficioso dicit, nec actiones mouere debet, nec aliam vllam, quam hereditatis petitionem, exercere, nec ali [3]: ne vmquam melioris sit conditionis, quam si confitetur aduersarius.

XXI. Pavlvs libro tertio Responsorum.

Evm qvi inofficiosi testamenti querelam instituit, et fraude heredis scripti, quasi tertiam partem hereditatis tacite rogatus esset ei restituere, reliquit eam actionem, non videri deseruisse querelam: et ideo non prohiberi eum repetere inchoatam actionem [4]. §. 1. Item quaesitum est: an heres audiendus est ante de inofficiosi querelam actam, desiderans restitui sibi ea, quae soluit? Respondit, ei, qui sciens indebitum fideicommissum soluit, nullam repetitionem ex ea causa competere. §. 2. Idem respondit, euicta hereditate per inofficiosi querelam ab eo, qui heres institutus esset, perinde omnia obseruari oportere, ac si hereditas adita non fuisset: et ideo et petitionem integram debiti heredi instituto aduersus eum, qui superauit, competere, et compensationem debiti.

XXII. Tryphoninvs libro decimo septimo [5] Disputationum.

Filivs non impeditur, quominus inofficiosum testamentum matris accusaret, si pater eius legatum ex testamento matris accipiet, vel adisset hereditatem: quamquam in eius esset potestate; nec prohiberi patrem, dixi, iure filii accusare: nam indignatio filii est. §. 1. Et quaerebatur, si non obtinuisset in accusando, an, quod patri datum est, publicaretur, quoniam alii commodum victoriae parat, et in hac causa nihil ex officio

1 Hal. haec verba *ab intestato*, in sequentibus post vocem *solam*, collocat. 2 Hal. inserit *in*. 3 Ap. Hal. verba: *nec ali*, absunt. 4 *inchoatam*, τὸ *actionem* omisso. 5 *lib. VII.*

officio patris, sed totum de meritis filii agitur? Et inclinandum est, non perdere patrem sibi datum, si secundum testamentum pronuntiatum fuisset. §. 2. Multo magis, si mihi legatum testator dedit, cuius de inofficioso testamento filius agens decessit, me herede relicto, egoque hereditariam causam peregi, et victus sum, id quod mihi eo testamento relictum est, non perdam: vtique, si iam defunctus agere coeperat. §. 3. Item si adrogaui eum, qui instituerat litem de inofficioso testamento eius, qui mihi legatum dedit, litemque peregero nomine filii, nec obtinuero, perdere me legatum non oportet: quia non sum indignus, vt auferatur mihi a fisco id, quod derelictum est: cum non proprio nomine, sed iure cuiusdam successionis egi.

XXIII. Pavlvs libro singulari de inofficioso testamento.

Si ponas filium emancipatum praeteritum, et ex eo nepotem in potestate retentum heredem institutum esse, filius potest contra filium suum, testatoris nepotem, petere bonorum possessionem: queri autem de inofficioso testamento non poterit. Quod si exheredatus sit filius emancipatus, poterit queri: et ita iungetur filio suo, et simul cum eo hereditatem obtinebit. §. 1. Si hereditatem ab heredibus institutis exheredati emerunt, vel res singulas, scientes eos heredes esse [1]: aut conduxerunt praedia, aliudue quid simile fecerunt; vel soluerunt heredi, quod testatori debebant: iudicium defuncti adgnoscere videntur, et a querela excluduntur. §. 2. Si duo sint filii exheredati, et ambo de inofficioso testamento egerunt, et vnus postea constituit non agere, pars eius alteri adcrescit. Idemque erit, et si tempore exclusus sit.

XXIV. Vlpianvs libro quadragesimo octauo ad Sabinum.

Circa inofficiosi querelam euenire plerumque adsolet, vt in vna atque eadem causa diuersae sententiae proferantur: quid enim, si fratre agente, heredes scripti diuersi iuris fuerunt? quod si fuerit, pro parte testatus, pro parte intestatus decessisse videbitur.

XXV. Idem libro secundo [2] Disputationum.

Si non mortis causa fuerit donatum, sed inter viuos, hac tamen contemplatione, vt in quartam habeatur, potest dici inofficiosi querelam cessare, si quartam in donatione habet: aut, si minus habeat, quod deest viri boni arbitratu repleatur: aut certe conferri oportere id, quod donatum est. §. 1. Si quis, cum non possit de inofficioso queri, ad querelam admissus, pro parte rescindere testamentum tentet, et vnum sibi heredem eligat, contra quem inofficiosi querelam instituat, dicendum est, quia testamentum pro parte valet, et praecedentes eum personae exclusae sunt, cum effectu eum querelam instituisse.

XXVI. Idem libro octauo [3] Disputationum.

Si sub hac conditione fuerit heres institutus, si stichvm manvmiserit, et manumisisset, et posteaquam manumisit, inofficiosum vel iniustum testamentum pronuntietur, aequum est huic quoque succurri, vt serui pretium a manumisso accipiat: ne frustra seruum perdat.

XXVII. Idem libro sexto Opinionum.

Si, institvta de inofficioso testamento accusatione, de lite pacto transactum est, nec fides ab herede transactioni praestatur, inofficiosi causam integram esse placuit. §. 1. Ei, qui se filium eius esse adfirmat, qui testamento id denegauit, tamen eum exheredauit, de inofficioso testamento causa superest. §. 2. De inofficioso testamento militis dicere nec miles potest. §. 3. De inofficioso testamento nepos contra patruum suum, vel alium scriptum heredem, pro portione egerat, et obtinuerat, sed scriptus heres appellauerat: placuit, interim propter inopiam pupilli, alimenta pro modo facultatium, quae per inofficiosi testamenti accusationem pro parte ei vindicabantur, decerni: eaque aduersarium ei subministrare necesse habere vsque ad finem litis. §. 4. De testamento matris, quae existimans perisse filium, alium heredem instituit, de inofficioso queri potest.

XXVIII. Pavlvs libro singulari de Septemuiralibus [4] iudiciis.

Cvm mater militem filium falso audisset decessisse, et testamento heredes alios instituisset, Diuus Hadrianus decreuit, hereditatem ad filium pertinere; ita vt libertates et legata praestentur. Hic illud adnotatum, quod de libertatibus et legatis adiicitur: nam, cum inofficio-

1 Ap. Hal. *esse*, abest. 2 *lib. III.* 3 *lib. VII.* 4 *centumuiralibus.*

officiosum testamentum arguitur, nihil ex eo testamento valet.

XXIX. VLPIANVS libro quinto [1] Opinionum.

SI SVSPECTA collusio sit legatariis inter scriptos heredes et eum, qui de inofficioso testamento agit, adesse etiam legatarios, et voluntatem defuncti tueri, constitutum est: eisdemque permissum est etiam appellare, si contra testamentum pronuntiatum fuerit. §. 1. De inofficioso testamento matris spurii quoque filii dicere possunt. §. 2. Quamuis instituta inofficiosi testamenti accusatione, res transactione decisa sit, tamen testamentum in suo iure manet: et ideo datae in eo libertates, atque legata, vsque quo Falcidia permittit, suam habent potestatem. §. 3. Quoniam femina nullum adoptare filium sine iussu Principis potest, nec de inofficioso testamento eius, quam quis sibi matrem adoptiuam falso esse existimabat, agere potest. §. 4. In ea prouincia de inofficioso testamento agi oportet, in qua scripti heredes domicilium habent.

XXX. MARCIANVS libro quarto [2] Institutionum.

ADVERSVS testamentum filii in adoptionem dati pater naturalis recte de inofficioso testamento agere potest. §. 1. Tutoribus, pupilli nomine, sine periculo eius, quod testamento datum est, agere posse de inofficioso vel falso testamento, Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt.

XXXI. PAVLVS libro singulari de Septemuiralibus iudiciis.

SI IS, qui admittitur ad accusationem, nolit, aut non possit accusare, an sequens admittatur, videndum est: et placuit, posse: vt fiat successioni locus. §. 1. Quantum ad inofficiosi liberorum vel parentium querelam pertinet, nihil interest, quis sit heres scriptus, ex liberis, an extraneis, vel municipibus. §. 2. Si heres extiterim ei, qui eo testamento institutus est, quod de inofficioso arguere volo, non mihi nocebit: maxime, si eam portionem non possideam, vel iure suo possideam. §. 3. Diuersum dicemus, si legauerit mihi eam rem, quam quis ex eo testamento acceperat; nam si eam adgnoscam, repellar ab accusatione. §. 4. Quid ergo, si alias voluntatem testatoris probauerim? puta in testamento adscripserim post mortem patris consentire me? Repellendus sum ab accusatione.

XXXII. IDEM libro singulari de inofficioso testamento.

SI EXHEREDATVS petenti legatum ex testamento aduocationem praebuit, procurationemue susceperit, remouetur ab accusatione: adgnouisse enim videtur, qui qualequale iudicium defuncti comprobauit. §. 1. Si legatario heres extiterit exheredatus, petieritque legatum, videbimus, an sit summouendus ab hac accusatione: certum est enim iudicium defuncti: et rursus, nihil ei ex testamento relictum, verum est: tutius tamen fecerit, si se abstinuerit a petitione legati.

TIT. III.

DE HEREDITATIS PETITIONE [3].

GAIVS libro sexto ad Edictum prouinciale.

HEREDITAS ad nos pertinet aut vetere iure, aut nouo. Vetere, e lege duodecim tabularum, vel ex testamento quod iure factum est.

II. VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum.

SIVE suo [4] nomine, siue per se, siue per alios [5] effecti sumus.

III. GAIVS libro sexto ad Edictum prouinciale.

VELVTI si eam personam, quae in nostra potestate sit, institutam iusserimus adire hereditatem. Sed et si Titio, qui Seio heres extitit, nos heredes facti sumus, sicuti Titii hereditatem nostram esse intendere possumus, ita et Seii. Vel ab intestato, forte quod sui heredes defuncto sumus, vel adgnati, vel quod manumisimus defunctum, quodue parens noster manumiserit. Nouo iure fiunt heredes omnes, qui ex Senatusconsultis, aut ex Constitutionibus ad hereditatem vocantur.

IV. PAVLVS libro primo [6] ad Edictum.

SI HEREDITATEM petam ab eo, qui vnam rem possidebat, de qua sola controuersia erat, etiam id, quod postea coepit possidere, restituet.

V. VLPIANVS libro decimo quarto [7] ad Edictum.

DIVVS Pius rescripsit, prohibendum posses-

1 *lib. VI.* 2 *lib. III.* 3 *DE PETITIONE HAEREDITATIS.* 4 *nostro.* 5 Hal. istis *siue per se,* omissis habet: *siue nostro nomine haeredes siue per alium* etc. 6 *lib. XX.* 7 *lib. XV.*

poſſeſſorem hereditatis, de qua controuerſia erit, antequam lis inchoaretur, aliquid ex ea diſtrahere: niſi maluerit pro omni quantitate hereditatis, vel rerum eius reſtitutione ſatisdare. Cauſa autem cognita, et ſi non talis data ſit ſatisdatio, ſed ſolita cautio, etiam poſt litem coeptam, deminutionem ſe conceſſurum Praetor edixit: ne in totum deminutio impedita, in aliquo etiam vtilitates alias impediat: vtputa, ſi ad funus ſit aliquid neceſſarium: nam funeris gratia deminutionem permittit. Item ſi futurum eſt, vt niſi pecunia intra diem ſoluatur, pignus diſtrahatur: ſed et propter familiae cibaria, neceſſaria erit deminutio: ſed et res tempore perituras permittere debet Praetor diſtrahere. §. 1. Diuus Hadrianus Trebio Sergiano reſcripſit, vt Aelius Aſiaticus daret ſatis de hereditate, quae ab eo petitur: et ſic falſum dicat. Hoc ideo, quia ſuſtinetur hereditatis petitionis iudicium, donec falſi cauſa agatur. §. 2. Eorum iudiciorum, quae de hereditatis petitione ſunt, ea auctoritas eſt, vt nihil in praeiudicium eius iudicii [1] fieri debeat.

VI. IDEM libro ſeptuageſimo quinto ad Edictum.

SI TESTAMENTVM falſum eſſe dicatur, et ex eo legatum petatur, vel praeſtandum eſt oblata cautione, vel quaerendum, an debeatur. Et, ſi teſtamentum falſum eſſe dicatur, ei tamen, qui falſi [2] accuſat, ſi ſuſcepta cognitio eſt, non eſt dandum.

VII. IDEM libro decimo quarto [3] ad Edictum.

SI QVIS libertatem ex teſtamento ſibi competiſſe dicat, non debebit iudex de libertate ſententiam dicere, ne praeiudicium de teſtamento cognituro faciat [4]: et ita Senatus cenſuit. Sed et Diuus Traianus reſcripſit, differendum de libertate iudicium, donec de inofficioſo iudicium aut inducatur, aut finem accipiat. §. 1. Ita demum autem ſuſtinentur liberalia iudicia, ſi iam de inofficioſo iudicium conteſtatum eſt: ceterum, ſi non conteſtetur non exſpectantur liberalia iudicia [5]. Et ita Diuus Pius reſcripſit. Nam [6] cum quidam Licinnianus de ſtatu ſuo quaeſtionem patiebatur, et, ne maturius pronuntiaretur de conditione ſua, nolebat ad liberale iudicium ire, dicens, ſuſcepturum ſe de inofficioſo teſtamento iudicium, et petiturum hereditatem, quia libertatem, et hereditatem ex teſtamento ſibi defendebat, Diuus Pius ait, ſi quidem poſſeſſor eſſet hereditatis Licinnianus, facilius audiendum: quoniam eſſet hereditatis nomine iudicium ſuſcepturus, et erat in arbitrio eius, qui ſe dominum eſſe dicit, agere de inofficioſo teſtamento iudicium: nunc vero ſub obtentu iudicii de inofficioſo teſtamento ab ipſo Licinniano non ſuſcepti per quinquennium, non debere moram fieri ſeruituti. Plane, ſummatim aeſtimandum iudici conceſſit, an forte bona [7] fide imploretur iudicium de [8] teſtamento: et, ſi id deprehenderit praeſtituendum modicum tempus: intra quod ſi non fuerit conteſtatum, iubeat iudicem libertatis partibus ſuis fungi. §. 2. Quoties autem quis patitur controuerſiam libertatis, et hereditatis, ſed ſe non ex teſtamento liberum dicit, ſed alias vel a viuo teſtatore manumiſſum, non debere impediri liberalem cauſam, licet iudicium de [9] teſtamento moueri ſperetur, Diuus Pius reſcripſit: adiecit plane in reſcripto, dummodo praedicatur iudici liberalis cauſae, ne vllum adminiculum libertatis ex teſtamento admittat.

VIII. PAVLVS libro decimo ſexto [10] ad Edictum.

LEGITIMAM hereditatem vindicare non prohibetur is, qui, cum ignorabat vires teſtamenti, iudicium defuncti ſecutus eſt.

IX. VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum.

REGVLARITER definiendum eſt, eum demum teneri petitione hereditatis, qui vel ius pro herede, vel pro poſſeſſore poſſidet, vel rem hereditariam.

X. GAIVS libro ſexto ad Edictum prouinciale.

LICET minimam. §. 1. Itaque qui ex aſſe, vel ex parte heres eſt, intendit quidem hereditatem ſuam eſſe totam, vel pro parte, ſed hoc ſolum ei officio iudicis reſtituitur, quod aduerſarius poſſidet: aut totum, ſi ex aſſe ſit heres: aut pro parte, ex qua heres eſt.

XI. VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum.

PRO HEREDE poſſidet, qui putat ſe here-

1 Ap. Hal. *iudicii*, abeſt. 2 *falſum.* 3 *lib. XV.* 4 *cognitioni fiat.* 5 *non exſpectant*, duabus ſequentibus vocibus *liberalia iudicia*, omiſſis. 6 Ap. Hal. *Nam*, abeſt. 7 *ſi bona*, *τῶ forte*, omiſſo. 8 Hal. inſerit *inofficioſo.* 9 Hal. inſerit *inofficioſo.* 10 *lib. XX.*

heredem esse. Sed an et is, qui scit se heredem non esse, pro herede possideat, quaeritur: et Arrianus libro secundo de interdictis, putat teneri: quo iure nos vti Proculus scribit. Sed enim et bonorum possessor pro herede videtur possidere. §. 1. Pro possessore vero possidet praedo.

XII. Idem libro sexagesimo septimo [1] ad Edictum.

Qui interrogatus, cur possideat, responsurus sit, quia possideo, nec contendet se heredem, vel per mendacium:

XIII. Idem libro decimo quinto ad Edictum.

Nec vllam causam possessionis possit dicere: et ideo fur, et raptor petitione hereditatis tenentur. §. 1. Omnibus etiam titulis hic pro possessore haeret, et quasi iniunctus est. Denique et pro emtore titulo haeret: nam si a furioso emero sciens, pro possessore possideo. Item in titulo pro donato quaeritur, an quis pro possessore possideat, vtputa vxor, vel maritus? et placet nobis Iuliani sententia, pro possessore possidere eum: et ideo petitione hereditatis tenebitur. Item, pro dote titulus recipit pro possessore possessionem: vtputa, si a minore duodecim annis, nupta mihi, quasi dotem sciens accepi. Et si legatum mihi solutum est ex falsa causa scienti, vtique pro possessore possidebo. §. 2. Is autem, qui restituit hereditatem, teneri hereditatis petitione non potest, nisi dolo fecit, id est, si scit, et restituit: nam et dolus praeteritus venit in hereditatis petitione, quasi dolo desierit possidere. §. 3. Neratius libro sexto membranarum scribit, ab herede peti hereditatem posse, etiamsi ignoret, pro herede vel pro possessore, defunctum possedisse. Idem esse libro septimo ait, etiam si putauit heres eas res ex hac hereditate esse, quae sibi delata est. §. 4. Quid, si quis hereditatem emerit: an vtilis in eum petitio hereditatis deberet dari, ne singulis iudiciis vexaretur? Venditorem enim teneri certum est. Sed finge non extare venditorem, vel modico vendidisse, et bonae fidei possessorem fuisse: an porrigi manus ad emtorem debeant? Et putat Gaius Cassius dandam vtilem actionem. §. 5. Idem erit dicendum, et si paruo pretio iussus vendere heres Titio hereditatem vendidit: nam putat dicendum Papinianus, aduersus fideicommissarium dari actionem: ab herede enim peti non expedit perexiguum pretium habente. §. 6. Sed et si retenta certa quantitate, restituere rogatus sit, idem erit dicendum. Plane si, accepta certa quantitate, restituere rogatus est, non putat Papinianus, ab herede petendam hereditatem: quoniam pro herede, quod conditionis implendae gratia accepit, non possidetur. Sed Sabinus in statulibero contra. Et id verius est [2]: quia pecunia hereditaria est. §. 7. Idem et in eo, qui solos fructus ex hereditate retinet, dicendum erit: tenetur enim et is hereditatis petitione. §. 8. Si quis sciens alienam emit hereditatem, quasi pro possessore possidet: et sic peti ab eo hereditatem quidam putant: quam sententiam non puto veram. Nemo enim praedo est, qui pretium numerauit: sed, vt emtor vniuersitatis, vtili tenetur. §. 9. Item si quis a fisco hereditatem, quasi vacantem, emerit, aequissimum erit, vtilem actionem [3] aduersus eum dari. §. 10. Apud Marcellum libro quarto Digestorum relatum est, si mulier hereditatem in dotem dedit, maritum pro dote quidem possidere hereditatem, sed petitione hereditatis vtili teneri, sed et ipsam mulierem directa teneri, Marcellus scribit: maxime, si iam factum diuortium est. §. 11. Heredem autem etiam earum rerum nomine, quas defunctus pro emtore possedit, hereditatis petitione teneri constat, quasi pro herede possideat: quamuis etiam earum rerum nomine, quas pro herede, vel [4] pro possessore defunctus possedit, vtique teneatur. §. 12. Si quis absentis nomine possideat hereditatem, cum sit incertum, an ille ratum habeat, puto, absentis nomine petendam hereditatem, ipsius vero nequaquam: quia non videtur pro herede, vel pro possessore possidere, qui contemplatione alterius possidet, nisi forte quis dixit, cum ratum non habet, iam procuratorem quasi praedonem esse: tunc enim suo nomine teneri potest. §. 13. Non solum autem ab eo peti hereditas potest, qui corpus hereditarium possidet, sed et si nihil. Et videndum, si non possidens obtulerit tamen se petitioni, an teneatur? Et Celsus libro quarto Digestorum scribit, ex dolo eum teneri: dolo enim facere eum, qui se offert petitioni.

Quam

1 *lib. LX.* 2 *contra et verius*, reliquis omissis. 3 Ap. Hal. *actionem* abest. 4 Ap. Hal. *pro herede vel*, absunt.

Quam ſententiam generaliter Marcellus apud Iulianum probat: omnem, qui ſe offert petitioni, quaſi poſſidentem teneri. §. 14. Item ſi quis dolo fecerit, quo minus poſſideat, hereditatis petitione tenebitur. Sed ſi alius nanctus poſſeſſionem, quam ego dolo malo amiſeram, paratus ſit iudicium pati, Marcellus libro quarto Digeſtorum' tractat, [ne] [1] forte euaneſcit aduerſus eum, qui deſiit, litis aeſtimatio: et magis euaneſcere ait, niſi petentis intereſt. Certe, inquit, ſi rem paratus ſit reſtituere, indubitatum erit, euaneſcere: ſed ſi is, qui dolo deſiit, arte conueniatur, eum, qui poſſidet, non liberabit.' §. 15. Item a debitore hereditario, quaſi a iuris poſſeſſore: nam et a iuris poſſeſſoribus poſſe hereditatem peti, conſtat.

XIV. Pavlvs libro vigeſimo ad Edictum.

Sed vtrvm ex delicto, an ex contractu debitor ſit, nihil refert. Debitor autem hereditarius intelligitur is quoque, qui ſeruo hereditario promiſit, vel qui ante aditam hereditatem damnum dedit:

XV. Gaivs libro ſexto ad Edictum prouinciale.

Vel aliquam rem hereditariam ſubripuerit.

XVI. Vlpianvs libro decimo quinto ad Edictum.

Qvod ſi in diem ſit debitor, vel ſub conditione, a quo petita eſt hereditas, non debere eum damnari: rei plane iudicatae tempus ſpectandum eſſe ſecundum Octaueni ſententiam, vt apud Pomponium ſcriptum eſt, an dies venerit. Quod et in ſtipulatione conditionali erit dicendum. Si autem non venerit, cauere officio iudicis debeat de reſtituendo hoc debito, cum dies venerit, vel conditio extiterit. §. 1. Sed et is, qui pretia rerum hereditariarum poſſidet, item qui a debitore hereditario exegit, petitione hereditatis tenetur. §. 2. Vnde Iulianus libro ſexto Digeſtorum ait, ab eo, qui petit hereditatem, et litis aeſtimationem conſecutus eſt, hereditatem peti poſſe. §. 3. Non ſolum autem a debitore defuncti, ſed etiam a debitore hereditario peti hereditas poteſt. Denique ab eo, qui negotia hereditaria geſſit, et Celſo et Iuliano videtur peti hereditatem poſſe. Sed ſi heredis negotium geſſit, nequaquam: ab heredis enim debitore peti hereditas non poteſt. §. 4. Iulianus ſcribit, ſi is, qui pro herede poſſidebat, vi fuerit deiectus, peti ab eo hereditatem poſſe, quaſi a iuris poſſeſſore, quia habet interdictum vnde vi, quo victus cedere debet. Sed et eum, qui deiecit, petitione hereditatis teneri: quia res hereditarias pro poſſeſſore poſſidet. §. 5. Idem Iulianus ait: ſiue quis poſſidens, ſiue non, rem vendiderit, petitione hereditatis eum teneri: ſiue iam pretium recepit, ſiue petere poſſit, vt et hic actionibus cedat. §. 6. Idem ſcribit patronum hereditatem petere non poſſe ab eo, cui libertus in fraudem alienauit: quia Calniſiana actione ei tenetur: patroni enim iſte debitor eſt, non hereditarius. Ergo nec ab eo, cui mortis cauſa donatum eſt, peti hereditas poteſt. §. 7. Idem Iulianus ſcribit: ſi quis ex cauſa fideicommiſſi reſtituerit hereditatem, vel ſingulas res praeſtiterit, peti ab eo hereditatem poſſe: quia habet condictionem earum, quae ſunt ex ea cauſa ſolutae, et veluti iuris poſſeſſor eſt. Sed et ſi pretia rerum, quas diſtraxit, ex cauſa fideicommiſſi ſoluit, peti hereditatem ab eo poſſe: quia repetere poteſt. Sed his caſibus actiones ſuas duntaxat eum praeſtaturum, cum et res extant, et poteſt petitor etiam per in rem actionem eas vindicare.

XVII. Gaivs libro ſexto ad Edictum prouinciale.

Qvod ſi poſſeſſor hereditatis ob id, quod ex teſtamento heredem ſe eſſe putaret, legatorum nomine de ſuo ſoluit, ſi quis ab inteſtato eam hereditatem euincat, licet damnum videtur eſſe poſſeſſoris, quod ſibi non proſpexerit ſtipulatione evicta hereditate legata reddi, attamen quia fieri poteſt, vt eo tempore ſoluerit legata, quo adhuc nulla controuerſia mota ſit, et ob id nullam interpoſuerit cautionem, placet in eo caſu, euicta hereditate, dandam ei eſſe repetitionem. Sed cum, ceſſante cautione, repetitio datur, periculum eſt, ne propter inopiam eius, cui ſolutum eſt legatum, nihil repeti poſſit, et ideo ſecundum Senatusconſulti ſententiam ſubueniendum ei eſt, vt ipſe quidem ex retentione rerum hereditariarum ſibi ſatisfaciat, cedat autem actionibus petitori, vt ſuo periculo eas exerceat.

XVIII. Vlpianvs libro decimo quinto ad Edictum.

Item videndum, ſi poſſeſſor hereditatis, venditione per argentarium facta, pecuniam

1 *num.*

pecuniam apud eum perdiderit, an petitione hereditatis teneatur, quia nihil habet, nec consequi potest: sed Labeo putat, eum teneri, quia suo periculo male argentario credidit: sed Octauenus ait, nihil eum, praeter actiones, praestaturum: ob has igitur actiones petitione hereditatis teneri. Mihi autem in eo, qui mala fide possedit, Labeonis sententia placet: in altero vero, qui bona fide possessor est, Octaueni sententia sequenda esse videtur. §. 1. Si quis, cum peteretur ab eo hereditas, neque rei, neque iuris velut possessor erat, verum postea aliquid adeptus est, an petitione hereditatis videatur teneri? et Celsus libro quarto Digestorum recte scribit, hunc condemnandum, licet initio nihil possedit. §. 2. Nunc videamus, quae veniant in hereditatis petitione. Et placuit, vniuersas res hereditatis in hoc iudicium venire, siue iura, siue corpora sint.

XIX. Pavlvs libro vigesimo ad Edictum.

Et non tantum hereditaria corpora, sed et quae non sunt hereditaria, quorum tamen periculum ad heredem pertinet: vt res pignori datae defuncto, vel commodatae, depositaeue. Et quidem rei pignori datae, etiam specialis petitio est, vt et hereditatis petitione contineatur: sicut illae, quarum nomine Publiciana competit. Sed licet earum nomine, quae commodatae vel depositae sunt, nulla sit facile actio, quia tamen periculum earum ad nos pertinet, aequum est eas restitui. §. 1. Quod si pro emtore vsucapio ab herede impleta sit, non veniet in hereditatis petitione: quia heres, id est petitor, eam vindicare potest: nec vlla exceptio datur possessori. §. 2. Veniunt et hae res in hereditatis petitionem, in quibus possessor retentionem habuit, non etiam petitionem: veluti si iurauerat defunctus petitoris rem non esse, et decesserit: debent hae quoque restitui. Imo et si possessor sua culpa eas amiserit, tenebitur hoc nomine. Idemque erit et in praedone, licet hic propter culpam non teneatur: quia nec hic debet has res retinere. §. 3. Seruitutes in restitutionem hereditatis non venire, ego didici: cum nihil eo nomine possit restitui, sicut est in corporibus, et fructibus: sed si non patiatur ire, et agere, propria actione conuenietur.

XX. Vlpianvs libro decimo quinto ad Edictum.

Item veniunt in hereditatem etiam ea, quae hereditatis causa comparata sunt: vtputa mancipia, pecoraque, et si qua alia, quae necessario hereditati sunt comparata. Et si quidem pecunia hereditaria sint comparata, sine dubio venient: si vero non pecunia hereditaria, videndum erit: et puto etiam haec venire, si magna vtilitas hereditatis versetur: pretium scilicet restituturo herede. §. 1. Sed non omnia, quae ex hereditaria pecunia comparata sunt, in hereditatis petitionem veniunt. Denique scribit Iulianus libro sexto Digestorum, si possessor ex pecunia hereditaria hominem emerit, et ab eo petatur hereditas, ita venire in hereditatis petitionem, si hereditatis interfuit eum emi: at si sui causa emit, pretium venire. §. 2. Simili modo, et si fundum hereditarium distraxit, siquidem sine causa, et ipsum fundum, et fructus in hereditatis petitionem venire: quod si aeris exsoluendi gratia hereditarii id fecit, non amplius venire, quam pretium. §. 3. Item non solum ea, quae mortis tempore fuerunt, sed si qua postea augmenta hereditati accesserunt, venire in hereditatis petitionem: nam hereditas et augmentum recipit, et deminutionem. Sed ea, quae post aditam hereditatem accedunt, si quidem ex ipsa hereditate, puto hereditati accedere: si extrinsecus, non: quia personae possessoris accedunt. Fructus autem omnes augent hereditatem, siue ante aditam, siue post aditam hereditatem accesserint. Sed et partus ancillarum sine dubio augent hereditatem. §. 4. Cum praediximus, omnes hereditarias actiones in hereditatis petitionem venire, quaeritur, vtrum cum sua natura veniant, an contra: vtputa est quaedam actio, quae infitiatione crescit: vtrum cum suo incremento, an vero in simplum venit, vt legis Aquiliae? Et Iulianus libro sexto Digestorum scribit, simplum soluturum. §. 5. Idem recte ait, si noxali iudicio condemnatus sit possessor defuncto, non posse eum dedentem noxae officio iudicis liberari: quia tamdiu quis habet noxae dedendae facultatem, quamdiu iudicati conueniatur: post susceptum iudicium non potest noxae dedendo se liberare: suscepit autem per petitionem hereditatis. §. 6. Praeter haec multa reperimus tractata et de petitione hereditatis-

reditatis, de distractis rebus hereditariis, de dolo praeterito, et de fructibus, de quibus cum forma Senatusconsulto sit data, optimum est ipsius Senatusconsulti interpretationem facere, verbis eius relatis: PRIDIE IDVS MARTIAS QVINTVS IVLIVS BALBVS, ET PVBLIVS IVVENTIVS CELSVS, TITIVS AVFIDIVS, OENVS [1] SEVERIANVS CONSVLES VERBA FECERVNT DE HIS, QVAE IMPERATOR CAESAR, TRAIANI PARTHICI FILIVS, DIVI NERVAE NEPOS, HADRIANVS AVGVSTVS IMPERATOR [2] MAXIMVSQVE PRINCEPS PROPOSVIT QVINTO NONAS MARTIAS, QVAE PROXIMAE FVERVNT, LIBELLO COMPLEXVS [ESSET] QVID FIERI PLACEAT. DE QVA RE ITA CENSVERVNT: CVM ANTEQVAM PARTES CADVCAE, EX BONIS RVSTICI, FISCO PETERENTVR, HI, QVI SE HEREDES ESSE EXISTIMANT, HEREDITATEM DISTRAXERINT, PLACERE, REDACTAE EX PRETIO RERVM VENDITARVM PECVNIAE VSVRAS NON ESSE EXIGENDAS. IDEMQVE IN SIMILIBVS CAVSIS SERVANDVM. ITEM PLACERE, A QVIBVS HEREDITAS PETITA FVISSET, SI ADVERSVS EOS IVDICATVM ESSET, PRETIA, QVAE AD EOS RERVM EX HEREDITATE VENDITARVM PERVENISSENT, ET SI EAE ANTE PETITAM HEREDITATEM DEPERISSENT, DEMINVTAEVE FVISSENT, RESTITVERE DEBERE. ITEM EOS, QVI BONA INVASISSENT, CVM SCIRENT AD SE NON PERTINERE, ETIAM SI ANTE LITEM CONTESTATAM FECERINT, QVO MINVS POSSIDERENT, PERINDE CONDEMNANDOS, QVASI POSSIDERENT: EOS AVTEM, QVI IVSTAS CAVSAS HABVISSENT, QVARE BONA AD SE PERTINERE EXISTIMASSENT, VSQVE EO DVMTAXAT, QVO LOCVPLETIORES EX EA RE FACTI ESSENT. PETITAM AVTEM FISCO HEREDITATEM EX EO TEMPORE EXISTIMANDVM ESSE, QVO PRIMVM SCIERIT QVISQVE EAM A SE PETI: ID EST, CVM PRIMVM AVT DENVNTIATVM ESSET EI, AVT LITTERIS, VEL EDICTO EVOCATVS ESSET, CENSVERVNT. Aptanda est igitur nobis [3] singulis verbis Senatusconsulti congruens interpretatio. §. 7. Ait Senatus: CVM ANTEQVAM PARTES CADVCAE FISCO PETERENTVR. Hoc euenerat, vt partes caducae fisco peterentur [4]: sed etsi ex asse fiat, Senatusconsultum locum habebit. Idem, et si vacantia bona fisco vindicentur, vel si ex alia quacumque causa bona ad eum peruenerunt. §. 8. Senatusconsultum hoc locum habebit, et si ciuitati peteretur. §. 9. In priuatorum quoque petitionibus Senatusconsultum locum habere nemo est qui ambigit: licet in publica causa factum sit. §. 10. Non solum autem in hereditate vtimur Senatusconsulto, sed et in peculio castrensi, vel alia vniuersitate. §. 11. PETITAM autem HEREDITATEM, et cetera: id est, ex quo quis scit a se peti [5]: nam vbi scit, incipit esse malae fidei possessor, ID EST, CVM PRIMVM AVT DENVNTIATVM ESSET. Quid ergo si scit quidem, nemo autem ei denuntiauit, an incipiat vsuras debere pecuniae redactae? et puto debere [6]: coepit enim malae fidei possessor esse. Sed ponamus denuntiatum esse, non tamen scit: quia non ipsi, sed procuratori eius denuntiatum est: Senatus ipsi denuntiari exigit, et ideo non nocebit: nisi forte is, cui denuntiatum est, eum certiorauerit: sed non, si certiorare potuit, nec fecit. A quo denuntiatum est, Senatus non exigit. Quicumque ergo fuit, qui denuntiauit, nocebit. §. 12. Haec aduersus bonae fidei possessores: nam ita Senatus locutus est, EOS, QVI SE HEREDES EXISTIMASSENT. Ceterum si quis sciens, ad se hereditatem non pertinere, distraxit, sine dubio non pretia rerum, sed ipsae res veniunt in petitionem hereditatis, et fructus earum. Sed Imperator Seuerus epistola ad Celerem idem videtur fecisse et in malae fidei possessoribus. Atquin Senatus de his est locutus, qui se heredes existimant. Nisi forte ad eas res referemus, quas distrahi expedierat, quae onerabant magis hereditatem, quam fructui erant: vt sit in arbitrio petitoris, qualem computationem faciat aduersus malae fidei possessorem, vtrum

1 *et Arrius.* 2 Ap. Hal. *Imperator*, abest. 3 Ap. Hal. *nobis* abest. 4 Ap. Hal. *vt partes caducae fisco peterentur* absunt. 5 Hal. illis *id est ex* omissis ita habet: *quo quisque primum sciret, eam a se peti,* 6 Ap. Hal. *debere*, abest.

vtrum ipsius rei et fructuum, an pretii et vsurarum, post motam controuersiam. §. 13. Licet autem Senatus de his locutus sit qui se heredes existiment, tamen et si bonorum possessores [1] se existiment, vel alios successores iustos, [2] vel sibi restitutam hereditatem, in eadem erunt conditione. §. 14. Papinianus autem libro tertio Quaestionum, si possessor hereditatis pecuniam inuentam in hereditate non attingat, negat eum omnino in vsuras conueniendum. §. 15. Redactae, inquit, pecuniae ex pretio rervm venditarvm. Redactam sic accipiemus, non solum iam exactam, verum et si exigi potuit, nec exacta est. §. 16. Quid, si post petitam hereditatem res distraxerit? hic ipsae res venient, fructusque earum. Sed si forte tales fuerunt, quae vel steriles erant, vel tempore periturae, et hae distractae sunt vero pretio [3], fortassis possit petitor eligere, vt sibi pretia et vsurae praestentur. §. 17. Ait Senatus: Placere a qvibvs petita hereditas fvisset, si adversvs eos ivdicatvm esset, pretia, qvae ad eos rervm ex hereditate venditarvm pervenissent, et si [4] ante petitam hereditatem deperissent, deminvtaeve essent, restitvere debere. Bonae fidei possessor, si vendiderit res hereditarias, siue exegit pretium, siue non, quia habet actionem, debebit pretium praestare. Sed, vbi habet actionem, sufficiet [5] eum actiones praestare. §. 18. Sed si vendidit, et euicta re restituit, quod accepit, non videbitur ad eum peruenisse: quamquam possit dici, nec ab initio pretium venire: quia non fuit res hereditaria, quae distracta est. Sed etsi Senatus rerum ex hereditate distractarum, non hereditariarum fecit mentionem: restitui tamen non debet, quia nihil apud eum remanet. Nam et Iulianus libro sexto Digestorum scribit, quod indebitum exegit, restituere eum non debere: nec imputaturum, quod non debitum soluit. §. 19. Sed si res sit redhibita, hic vtique et hereditaria est, et pretium non veniet, quod refusum est. §. 20. Sed et si ob venditionem obstrictus sit emtori possessor hereditatis, dicendum erit, prospici ei cautione. §. 21. Restituere autem pretia debebit possessor, et si deperditae sunt res, vel deminutae. Sed vtrum ita demum restituat, si bonae fidei possessor est, an et si malae fidei? Et, si quidem res apud emtorem extent, nec deperditae, nec deminutae sunt, sine dubio ipsas res debet praestare malae fidei possessor: aut si recipere eas ab emtore nullo modo possit, tantum, quantum in litem esset iuratum. At vbi deperditae sunt, et deminutae, verum pretium debet praestari: quia, si petitor rem consecutus esset, distraxisset, et verum pretium rei non perderet.

XXI. Gaivs libro sexto ad Edictum prouinciale.

Deperditvm intelligitur, quod in rerum natura esse desiit: deminutum vero, quod vsucaptum esset, et ob id de hereditate exiit.

XXII. Pavlvs libro vigesimo ad Edictum.

Si et rem, et pretium habeat bonae fidei possessor, puta quod eandem rem emerit, an audiendus sit, si velit rem dare, non pretium? In praedone dicimus, electionem esse debere actoris: an hic magis possessor audiendus sit, si velit rem tradere, licet deteriorem factam, non petitor, si pretium desideret, quod inuerecundum sit tale desiderium: an vero, quia ex re hereditaria locupletior sit, et id, quod amplius habet, ex pretio restituere debeat: videndum. Nam et in Oratione Diui Hadriani ita est: Dispicite, Patres conscripti, numquid sit aequius possessorem non facere lucrum, et pretium, quod ex aliena re perceperit, reddere: quia potest existimari, in locum hereditariae rei venditae, pretium eius successisse, et quodammodo ipsum hereditarium factum. Oportet igitur possessorem et rem restituere petitori, et quod ex venditione eius rei lucratus est.

XXIII. Vlpianvs libro decimo quinto ad Edictum.

Vtrvm autem omne pretium restituere debebit bonae fidei possessor, an vero ita demum, si factus sit locupletior, videndum: finge pretium acceptum vel perdidisse, vel consumsisse, vel donasse. Et verbum quidem pervenisse ambiguum est, solumne hoc contineret, quod prima ratione fuerit, an vero et id, quod durat: et puto, sequentem clausulam Senatusconsulti, etsi haec sit ambigua, vt ita demum computet, si

factus

1 Hal. inserit *iustos*. 2 Ap. Hal. *vel alios possessores iustos* absunt. 3 Ap. Hal. *vero pretio* absunt. 4 Hal. inserit, *eae*. 5 *sufficit eum actionem*.

factus sit locupletior. §. 1. Proinde, si non solum pretium, sed etiam poena tardius pretio soluto peruenerit, poterit dici, quia locupletior in totum factus est, debere venire: licet de pretio sollummodo Senatus sit locutus.

XXIV. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum.

AT VBI vi deiectus fuit, non debet restituere poenam ex eo commissam, quod eam actor habere non potest. Sic nec poena restitui debet, quam aduersarius ei promisit, si ad iudicium non venerit.

XXV. VLPIANVS libro decimo quinto [1] ad Edictum.

SED ET si lege commissoria vendidit, idem erit dicendum, lucrum, quod sensit lege commissoria, praestaturum. §. 1. Item, si rem distraxit, et ex pretio aliam rem comparauit, veniet pretium in petitionem hereditatis, non res, quam in patrimonium suum conuertit. Sed si res minoris valet, quam comparata est, hactenus locupletior factus videbitur, quatenus res valet: quemadmodum, si consumsisset, in totum locupletior factus non videbitur. §. 2. Quod ait Senatus, EOS, QVI BONA INVASISSENT, QVAE SCIRENT AD SE NON PERTINERE, ETIAM SI ANTE LITEM CONTESTATAM FECERINT, QVO MINVS POSSIDERENT, PERINDE CONDEMNANDOS, QVASI POSSIDERENT, ita intelligendum est, vt et dolus praeteritus in petitionem hereditatis deduceretur: sed et culpa: et ideo ab eo, qui ab alio non exegit, vel a semetipso, si tempore esset liberatus, peti hereditatem posse: hoc vtique si exigere potuit. §. 3. Quod autem ait Senatus, EOS, QVI BONA INVASISSENT, loquitur de praedonibus: id est, de his, qui cum scirent ad se non pertinere hereditatem, inuaserunt bona: scilicet cum nullam causam haberent possidendi. §. 4. Sed et fructus, non quos perceperunt, inquit, sed quos percipere debuerunt, eos praestaturos. §. 5. De eo autem loquitur Senatus, qui ab initio mente praedonis res hereditarias adprehendit. Quod si ab initio quidem iustam causam habuit apiscendae [2] possessionis, postea vero conscius ad se nihil hereditatem pertinere, praedonio more versari coepit, [3] nihil Senatus loqui videtur. Puto tamen, et ad eum mentem Senatusconsulti pertinere: parui etenim refert, ab initio quis dolose in hereditate sit versatus, an postea hoc facere coepit. §. 6. Scire ad se non pertinere, vtrum is tantummodo videtur, qui factum scit, an et is, qui in iure errauit? putauit enim recte factum testamentum, cum inutile erat: vel, cum eum alius praecederet adgnatus, sibi potius deferri. Et non puto hunc esse praedonem, qui dolo caret, quamuis in iure erret. §. 7. SI ANTE LITEM CONTESTATAM, inquit, FECERINT. Hoc ideo adiectum, quoniam post litem contestatam omnes incipiunt malae fidei possessores esse: quinimmo, post controuersiam motam. Quamquam enim litis contestatae mentio fiat in Senatusconsulto, tamen et POST MOTAM CONTROVERSIAM OMNES POSSESSORES PARES FIVNT, ET QVASI PRAEDONES TENENTVR. Et hoc iure hodie vtimur: coepit enim scire rem ad se non pertinentem possidere se is, qui interpellatur: qui vero praedo est, et ante litem contestatam doli nomine tenebitur: hic est enim dolus praeteritus. §. 8. PERINDE, inquit, CONDEMNANDOS, QVASI POSSIDERENT. Merito: nam is, qui dolo fecit, quo minus possideret, vt possessor condemnatur: accipies, siue dolo desierit possidere, siue dolo possessionem noluerit admittere. Siue autem ab alio res possideatur, siue in totum non extet, locum habebit haec clausula. Vnde si sit alius possessor, ab vtroque hereditas peti possit: et si per multos ambulauerit possessio, omnes tenebuntur. §. 9. Sed [4] vtrum is solus, qui possidet, fructus praestabit, an etiam is, qui dolo fecit, quo minus possideret? et dicendum erit, post Senatusconsultum, ambo teneri. §. 10. Haec verba Senatusconsulti etiam aduersus eum, qui non possidet, iusiurandum inducunt: tam enim aduersus eum, qui dolo fecit, quo minus possideat, quam aduersus possidentem, in litem iuratur. §. 11. Consuluit Senatus bonae fidei possessoribus, ne in totum damno adficientur, sed in id dumtaxat teneantur, in quo locupletiores facti sunt. Quemcumque igitur sumtum fecerint ex hereditate, si quid dilapidauerunt, perdiderunt, dum re sua se abuti putant, non praestabunt: nec si donauerint, locupletiores facti videbuntur:

1 *Lib. XXV.* 2 *adipiscendae.* 3 Hal. praefigit *quamuis.* 4 Ap. Hal. *sed* abest

tur: quamuis ad remunerandum sibi aliquem naturaliter obligauerunt. Plane si αντιδωρα [1], acceperunt, dicendum est eatenus locupletiores factos quatenus acceperunt: velut genus quoddam hoc esset permutationis. §. 12. Si quis re sua lautius vsus sit contemplatione delatae sibi hereditatis, Marcellus libro quinto [2] Digestorum putat, nihil eum ex hereditate deducturum, si eam non attingit. §. 13. Simili modo et si mutuam pecuniam accepit, quasi diues se deceperit. §. 14. Si tamen pignori res hereditarias dedit, videndum, an vel sic attingatur hereditas? quod est difficile, cum ipse sit obligatus. §. 15. Adeo autem qui locupletior factus non est, non tenetur, vt si quis putans se ex asse heredem, partem dimidiam hereditatis sine dolo malo consumserit, Marcellus libro quarto Digestorum tractat, num non teneatur, quasi id, quod erogauerit, ex eo fuerit, quod ad eum non pertinebat, sed ad coheredes: nam et si is, qui heres non erat, totum quidquid apud se fuit, consumsisset, sine dubio non tenetur, quasi locupletior non factus. Sed in proposita quaestione tribus visionibus [3] relatis vna prima, deinde alia, posse dici totum, quod superest, restituere eum debere, quasi suam partem consumserit: tertia vtrique, quod consumtum est, decedere: ait vtique nonnihil restituendum: de illo dubitat, vtrum totum, an partem restituendam dicat. Puto tamen residuum integrum non esse restituendum, sed partem eius dimidiam. §. 16. Quod autem quis ex hereditate erogauit, vtrum totum decedat, an vero pro rata patrimonii eius? vtputa penum hereditarium ebibit: vtrum totum hereditati expensum feratur, an aliquid et patrimonio eius? vt in id factus locupletior videatur, quod solebat ipse erogare ante delatam hereditatem? vt si quid lautius contemplatione hereditatis impendit, in hoc non videatur factus locupletior: in statutis vero suis sumptibus videatur factus locupletior: vtique enim, et si non tam laute erogauet, aliquid tamen ad victum quotidianum erogasset. Nam et Diuus Marcus in causa Pythodori, qui rogatus erat, quod sibi superfuisset ex hereditate reddere, decreuit, ea, quae alienata erant, non minuendi fideicommissi, nec pretium in corpus patrimonii Pythodori redisse, et ex proprio Pythodori patrimonio, et ex hereditate decedere, non tantum ex hereditate. Et nunc igitur statuti sumptus vtrum ex hereditate decedent exemplo rescripti Diui Marci, an ex solo patrimonio, videndum erit. Et verius est, vt ex suo [4] patrimonio decedant ea, quae et si non heres fuisset, erogasset. §. 17. Item si rem distraxit bonae fidei possessor, nec pretio factus sit locupletior, an singulas res, si nondum vsucaptae sint, vindicare petitor ab emtore possit? et si vindicet, an exceptione non repellatur, QVOD PRAEIVDICIVM HEREDITATI NON FIAT INTER ACTOREM, ET EVM, QVI VENVM DEDIT: quia non videtur venire in petitionem hereditatis pretium earum, quamquam victi emtores reuersuri sunt ad eum, qui distraxit? Et puto posse res vindicari, nisi emtores regressum ad bonae fidei possessorem habent. Quid tamen si is, qui vendidit, paratus sit ita defendere hereditatem, vt perinde, atque si possideret, conueniatur? Incipit exceptio locum habere ex persona emtorum. Certe si minori pretio res venierint, et pretium quodcumque illud actor sit consecutus, multo magis poterit dici, exceptione eum summoueri. Nam et si id, quod a debitoribus exegit possessor, petitori hereditatis soluit, liberari debitores Iulianus libro quarto Digestorum scribit, siue bonae fidei possessor, siue praedo fuit, qui debitum ab his exegerat: et ipso iure eos liberari. §. 18. Petitio hereditatis, et si in rem actio sit, habet tamen praestationes quasdam personales, vtputa eorum, quae a debitoribus sunt exacta: item pretiorum. §. 19. Hoc Senatusconsultum ad petitionem hereditatis factum etiam in familiae herciscundae iudicio [5] locum habere placet: ne res absurda sit, vt quae peti possint, diuidi non possint. §. 20. Augent hereditatem gregum et pecorum partus.

XXVI. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum.

QVOD si oues natae sunt, deinde ex his aliae, hae quoque, quasi augmentum restitui debent.

XXVII. VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum.

ANCILLARVM etiam partus, et partuum partus, quamquam fructus esse non existimantur, quia non temere ancillae eius rei causa comparantur, vt pariant, augent tamen hereditatem: quippe cum ea omnia fiunt hereditaria, dubium non est, quin ea

1 Id est *remunerationes*. 2 Hal. *quarto* nempe ex *sequ.* §. 15. 3 *decisionibus*. 4 Hal. *solo* loco *suo*. 5 Ap. Hal. *iudicio* abest.

ea possessor, si aut possideat, aut post petitam hereditatem dolo malo fecit, quo minus possideret, debeat restituere. §. 1. Sed et pensiones, quae ex locationibus praediorum vrbanorum perceptae sunt, venient, licet a lupanario perceptae sint: nam et in multorum honestorum virorum praediis lupanaria exercentur.

XXVIII. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum.

POST Senatusconsultum enim, omne lucrum auferendum esse tam bonae fidei possessori, quam praedoni, dicendum est.

XXIX. VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum.

MERCEDES plane a colonis acceptae loco sunt fructuum. Operae quoque seruorum in eadem erunt causa, qua sunt pensiones. Item vecturae nauium, et iumentorum.

XXX. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum.

IVLIANVS scribit, actorem eligere debere, vtrum sortem tantum, an et vsuras velit cum periculo nominum agnoscere. Atquin secundum hoc non obseruabimus, quod Senatus voluit, bonae fidei possessorem teneri, quatenus locupletior sit. quid enim, si pecuniam eligat actor, quae seruari non potest? Dicendum itaque est in bonae fidei possessore, haec tantummodo eum praestare debere: id est, vel sortem, et vsuras eius, si et eas percepit, vel nomina cum eorum cessione in id facienda, quod ex his adhuc deberetur: periculo scilicet petitoris.

XXXI. VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum.

SI QVID possessor soluit creditoribus, reputabit, quamquam ipso iure non liberauerit petitorem hereditatis: nam quod quis suo nomine soluit, non debitoris, debitorem non liberat. Et ideo Iulianus libro sexto Digestorum scribit, ita id imputaturum possessorem, si cauerit, se petitorem defensum iri. Sed an et bonae fidei possessor debeat defendendum cauere, videndum erit: quia in eo, quod soluit, non videtur locupletior factus, nisi forte habeat condictionem: et hoc nomine videtur locupletior, quia potest repetere: finge enim eum, dum se heredem putat, soluisse suo nomine: et videtur mihi Iulianus de solo praedone, vt caueat, sensisse: non etiam de bonae fidei possessore: condictionem tamen praestare debebit. Sed et petitor si a creditoribus conueniatur, exceptione vti debebit. §. 1. Sed si ipsi aliquid praedoni debebatur, hoc deducere non debebit: maxime si id fuit debitum, quod natura debebatur. Quid tamen, si expediebat petitori, id debitum esse dissolutum propter poenam vel aliam causam? potest dici, ipsum sibi vel soluisse, vel debuisse soluere. §. 2. Iustus autem possessor dubio procul debebit deducere, quod sibi debetur. §. 3. Sicut autem sumtum, quem fecit, deducit, ita si facere debuit, nec fecit, culpae huius reddat rationem, nisi bonae fidei possessor est: tunc enim, quia quasi suam rem neglexit, nulli querelae subiectus est ante petitam hereditatem: postea vero, et ipse praedo est. §. 4. Illud plane praedoni imputari non potest, cur passus est debitores liberari, et pauperiores fieri, et non eos conuenit: cum actionem non habuerit. §. 5. Quod autem possessori solutum est, an restituere debeat, videamus? Et, si bonae fidei possessor fuit, siue non, debere restituere placet: et quidem, si restituerit, vt Cassius scribit, et Iulianus libro sexto, liberari ipso iure debitores.

XXXII. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum.

PER SERVVM adquisitae res heredi restituendae sunt: quod procedit in hereditate liberti, et cum de inofficioso agitur, cum interim in bonis esset heredis:

XXXIII. VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum.

NISI ex re heredis scripti stipulatus sit. §. 1. Iulianus scribit, si hominem possessor distraxerit, si quidem non necessarium hereditati, petitione hereditatis pretium praestaturum: imputaretur enim ei, si non distraxisset: quod si necessarium hereditati, si quidem viuit, ipsum praestandum: si decesserit, fortassis nec pretium: sed non passurum iudicem, qui cognoscit, possessorem pretium lucrari, scribit: et verius est.

XXXIV. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum.

FILIIFAMILIAS militis puto peti posse hereditatem ex testamento nobis obuenientem. §. 1. Si seruus vel filius familias res hereditarias teneat, a patre, dominoue peti hereditas potest, si facultatem restituendarum rerum habet. Certe si pretium rerum hereditariarum venditarum in peculio serui habeat, et Iulianus existimat posse a domino, quasi a iuris possessore, hereditatem peti.

XXXV.

XXXV. GAIVS libro ſexto ad Edictum prouinciale.

IDEM Iulianus ait, etiam ſi nondum pretia rerum conſecutus ſit ſeruus, poſſe a domino, quaſi a iuris poſſeſſore, hereditatem peti: quia habet actionem, qua eam pecuniam conſequatur: quae quidem actio etiam ignoranti adquireretur.

XXXVI. PAVLVS libro vigeſimo ad Edictum.

SI A DOMINO, vel a patre, qui pretia poſſidet, hereditas petatur, an filio vel ſeruo mortuo, vel ſeruo manumiſſo, vel emancipato filio, intra annum agi debeat? et an debitum ſibi dominus, vel pater deducere poteſt? Iulianus verius eſſe ait, id quod Proculus quoque reſpondit, perpetuo actionem dandam: nec deduci oportere id, quod ipſi debetur: quia non de peculio agatur, ſed hereditas petatur. Haec recte, ſi pretia habeat ſeruus, vel filiusfamilias. Quod ſi propterea hereditas petatur a domino, quod ſeruus debitor fuit, perinde haberi debebit, atque ſi de peculio ageretur. Idem dicendum Mauricianus ait, etiamſi pecuniam ex pretio perceptam ſeruus, vel filius conſumſerit: ſed alias ex peculio eius ſolui poteſt. §. 1. Sed et a filiofamilias peti hereditatem poſſe, non eſt dubium: quia reſtituendi facultatem habet, ſicut ad exhibendum. Multo magis dicimus, poſſe peti hereditatem a filiofamilias, qui cum paterfamilias eſſet, et poſſideret hereditatem, adrogandum ſe praeſtauit. §. 2. Si poſſeſſor hereditarium ſeruum occiderit, id quoque in hereditatis petitione veniet. Sed Pomponius ait, actorem debere eligere, vtrum velit ſibi eum condemnari, vt caueat ſe non acturum lege Aquilia, an malit integram ſibi eſſe actionem legis Aquiliae, omiſſa eius rei aeſtimatione a iudice. Quae electio locum habet, ſi ante aditam hereditatem occiſus ſit ſeruus: nam ſi poſtea, ipſius actio propria effecta eſt, nec veniet in hereditatis petitionem. §. 3. Si praedo dolo deſiſſet poſſidere, res autem eo modo interierit, quo eſſet interitura, et ſi eadem cauſa poſſeſſionis manſiſſet, quantum ad verba Senatusconſulti, melior eſt cauſa praedonis, quam bonae fidei poſſeſſoris; quia praedo, ſi dolo deſierit poſſidere, ita condemnatur atque ſi poſſideret, nec adiectum eſſet, SI RES INTERIERIT. Sed non eſt dubium, quin non debeat melioris eſſe conditionis, quam bonae fidei poſſeſſor. Itaque et ſi pluris venierit res, electio debebit eſſe actoris, vt pretium conſequatur: alioquin lucretur aliquid praedo. §. 4. Quo tempore locupletior eſſe debeat bonae fidei poſſeſſor, dubitatur? Sed magis eſt, rei iudicatae tempus ſpectandum eſſe. §. 5. Fructus intelliguntur deductis impenſis quae quaerendorum, cogendorum, conſeruandorumque eorum gratia fiunt. Quod non ſolum in bonae fidei poſſeſſoribus naturalis ratio expoſtulat, verum etiam in praedonibus: ſicut Sabino quoque placuit.

XXXVII. VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum.

QVOD ſi ſumtum quidem fecit, nihil autem fructuum perceperit, aequiſſimum erit, rationem horum quoque in bonae fidei poſſeſſoribus haberi.

XXXVIII. PAVLVS libro vigeſimo ad Edictum.

PLANE in ceteris neceſſariis, et vtilibus impenſis poſſe ſeparari vt bonae fidei quidem poſſeſſores has quoque imputent, praedo autem de ſe queri debeat, qui ſciens in rem alienam impendit. Sed benignius eſt, in huius quoque perſona haberi rationem impenſarum: non enim debet petitor ex aliena iactura lucrum facere: et id ipſum officio iudicis continebitur: nam nec exceptio doli mali deſideratur. Plane poteſt in eo differentia eſſe, vt bonae fidei quidem poſſeſſor omnimodo impenſas deducet, licet res non exſtet, in quam fecit, ſicut tutor, vel curator conſequuntur: praedo autem non aliter, quam ſi res melior ſit.

XXXIX. GAIVS libro ſexto ad Edictum prouinciale.

VTILES autem, neceſſariaeque ſunt, veluti quae fiunt reficiendorum aedificiorum gratia, aut in nouelleta, aut cum ſeruorum gratia litis aeſtimatio ſoluitur, cum id vtilius ſit, quam ipſos dedi. Denique alias complures eiusdem generis eſſe impenſas, manifeſtum eſt. §. 1. Videamus tamen, ne et ad picturarum quoque et marmorum, et ceterarum voluptariarum rerum impenſas aeque proficiat nobis doli exceptio [1] ſi modo bonae fidei poſſeſſores ſimus: nam praedoni probe dicetur, non debuiſſe in alienam rem ſuperuacuas impenſas facere: vt tamen poteſtas ei fieret tollendorum eorum, quae ſine detrimento ipſius rei tolli poſſunt.

XL.

1 Hal. praefigit *vtique*.

XL. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum.

ILLVD quoque [1], quod in Oratione Diui Hadriani est: vt post acceptum iudicium id actori praestetur, quod habiturus esset, si eo tempore, quo petit, restituta esset hereditas, interdum durum est: quid enim, si post litem contestatam mancipia, aut iumenta, aut pecora deperierint? damnari debebit secundum verba orationis, quia potuit petitor, restituta hereditate, distraxisse ea. Et hoc iustum esse in specialibus petitionibus Proculo placet. Cassius, contra sensit. In praedonis persona Proculus recte existimat: in bonae fidei possessoribus Cassius. Nec enim debet possessor aut mortalitatem praestare, aut propter metum huius periculi temere indefensum ius suum relinquere. §. 1. Praedo fructus suos non facit, sed augent hereditatem: deoque eorum quoque fructus praestabit. In bonae fidei autem possessore hi tantum veniunt in restitutione, quasi augmenta hereditatis, per quos locupletior factus est. §. 2. Actiones, si quas possessor nanctus est, euicta hereditate restituere debet: veluti si interdictum vnde vi, aut quod precario concessit. §. 3. Contra quoque, si possessor cauerit damni infecti, cauendum est possessori. §. 4. Ad officium iudicis pertinebunt et noxales actiones, vt si paratus sit possessor noxae dedere seruum, qui damnum dederit in (re) hereditaria, vel furtum fecerit, absoluatur: sicut fit in interdicto quod vi, aut clam.

XLI. GAIVS libro sexto ad Edictum prouinciale.

SI, QVO tempore conueniebatur possessor hereditatis, pauciores res possidebat, deinde aliarum quoque rerum possessionem adsumsit, eas quoque victus restituere debebit: siue ante acceptum iudicium, siue postea adquisierit possessionem. Et, si fideiussores, quos dederat, ad litem non sufficiant, iubere eum debebit Proconsul, vt idonee caueat. Ex diuerso quoque si pauciores postea possidebit, quam initio possidebat, si modo id sine dolo eius acciderit, absolui debet, quod ad eas res, quas desiit possidere. §. 1. Fructus computandos etiam earum rerum, quas defunctus pignori accepit, Iulianus ait.

XLII. VLPIANVS libro sexagesimo septimo ad Edictum.

SI DEBITOR hereditarius non ideo nolit soluere, quod se dicat heredem, sed ideo, quod neget, aut dubitet, an hereditas pertineat ad eum, qui petit hereditatem, non tenetur hereditatis petitione.

XLIII. PAVLVS libro secundo ad Plautium. [2]

POSTQVAM legatum a te accepi, hereditatem peto. Atilicinus quibusdam placuisse ait, non aliter mihi aduersus te dandam petitionem, quam si legatum redderem. Videamus tamen, ne non aliter petitor hereditatis legatum restituere debeat, quam vt ei [3] caueatur, si contra eum de hereditate iudicatum fuerit, reddi ei legatum: cum sit iniquum, eo casu possessorem hereditatis legatum, quod soluerit, retinere: et maxime si non per calumniam, sed per errorem hereditatem petierit aduersarius: idque et Laelius probat. Imperator autem Antoninus rescripsit, ei, qui legatum ex testamento abstulisset, causa cognita hereditatis petitionem negandam esse: scilicet, si manifesta calumnia sit.

XLIV. IAVOLENVS libro primo ex Plautio.

CVM IS, qui legatum ex testamento percepit, hereditatem petit, si legatum quocumque modo redditum non sit, iudicis officio continetur, vt victori, deducto eo quod accepit, restituatur hereditas.

XLV. CELSVS libro quarto [4] Digestorum.

QVI SE liti obtulit, cum rem non possideret, condemnatur: nisi si euidentissimis probationibus possit ostendere, actorem ab initio litis scire eum non possidere: quippe isto modo non est deceptus: et qui se hereditatis petitioni obtulit, ex doli clausula tenetur: aestimari scilicet oportebit, quanti eius interfuit non decipi.

XLVI. MODESTINVS libro sexto Differentiarum.

PRAEDONIS loco intelligendus est is, qui tacitam fidem interposuerit, vt non capienti restitueret hereditatem.

XLVII. IDEM libro octauo Responsorum.

LVCIVS TITIVS, cum in falsi testamenti propinqui accusatione non obtinuerit, quaero an de non iure facto, nec signato testamento querela illi competere possit? Respondit, non ideo repelli ab intentione non iure facti testamenti, quod in falsi accusatione non obtinuerit.

XLVIII. IAVOLENVS libro tertio ex Cassio.

IN

1 Ap. Hal. *quoque* abest. 2 *lib. XX. ad edictum.* 3 Ap. Hal. *vt ei* absunt. 4 *lib. III.*

IN AESTIMATIONIBVS hereditatis [1], ita venit pretium venditae hereditatis, vt id quoque accedat, quod plus fuit in hereditate, si ea [2] negotiationis causa veniit: sin autem ex fideicommissi causa, nihil amplius, quam quod bona fide accepit.

XLIX. PAPINIANVS libro tertio [3] Quaestionum.

SI BONAE FIDEI possessor hereditatis [4] velit cum debitoribus hereditariis, aut [5] qui res hereditarias occupauerint consistere, audietur: vtique, si periculum erit, ne inter moras actiones intercidant. Petitor autem hereditatis, citra metum exceptionis, in rem agere poterit: quid enim si possessor hereditatis negligat? quid, si nihil iuris habere se sciat?

L. IDEM libro sexto [6] Quaestionum.

HEREDITAS, etiam sine vllo corpore, iuris intellectum habet. §. 1. Si defuncto monumentum, conditionis implendae gratia, bonae fidei possessor fecerit, potest dici, quia voluntas defuncti vel in hoc seruanda est, vtique si probabilem modum faciendi monumenti sumtus, vel quantum testator iusserit, non excedat, eum, cui aufertur hereditas, impensas ratione [7] doli exceptione aut retenturum, aut actione negotiorum gestorum repetiturum, veluti hereditario negotio gesto. Quamuis enim stricto iure nulla teneantur actione heredes ad monumentum faciendum, tamen Principali vel Pontificali auctoritate compelluntur ad obsequium supremae voluntatis.

LI. IDEM libro secundo [8] Responsorum.

HERES furiosi, substituto, vel sequentis gradus cognato, fructus medii temporis, quibus per curatorem furiosus locupletior factus videtur, praestabit: exceptis videlicet impensis, quae circa eandem substantiam tam necessariae, quam vtiliter factae sunt. Sed et si quid circa furiosum necessarie fuerit expensum, et hoc excipiatur: nisi alia sufficiens substantia est furioso, ex qua sustentari potest. §. 1. Fructuum post hereditatem petitam perceptorum vsurae non praestantur. Diuersa ratio est eorum, qui ante actionem hereditatis illatam percepti, hereditatem auxerunt.

LII. HERMOGENIANVS libro secundo [9] Iuris Epitomarum.

SI POSSESSOR ex hereditate inhonestos habuerit quaestus, hos etiam restituere cogetur: ne honesta interpretatio non honesto quaestui [10] lucrum possessori faciat.

LIII. PAVLVS libro decimo ad Sabinum.

NON SOLVM ad aes alienum hereditarium exsoluendum necessaria alienatio possessori est, sed et si impensae necessariae in rem hereditariam factae sunt a possessore, vel si mora [11] perituraе deterioresue futurae erant.

LIV. IVLIANVS libro sexto Digestorum.

EI, QVI partes hereditarias, vel totam a fisco mercatus fuerit, non est iniquum dari actionem, per quam vniuersa bona persequatur: quemadmodum ei, cui ex Trebelliano Senatusconsulto hereditas restituta est, petitio hereditatis datur. §. 1. Heres debitoris id, quod defunctus pignori dederat, quin hereditatem petendo consequi possit, dubium non est. §. 2. Cum praedia vrbana et rustica negligentia possessorum, peiora sint facta, veluti quia vineae, pomaria, horti extra consuetudinem patrisfamilias defuncti culta sunt, litis aestimationem earum rerum, quanto peiores sint factae, possessores pati debent.

LV. IDEM libro sexagesimo Digestorum.

EVICTA hereditate, bonae fidei possessor, quod lege Aquilia exegisset, non simplum, sed duplum restituet: lucrum enim ex eo, quod propter hereditatem acceperit, facere non debet.

LVI. AFRICANVS libro quarto Quaestionum.

CVM HEREDITAS petita sit, eos fructus, quos possessor percepit, omnimodo restituendos, etsi petitor eos percepturus non fuerat.

LVII. NERATIVS libro septimo Membranarum.

CVM IDEM eandem hereditatem aduersus duos defendit, et secundum alterum ex his iudicatum est, quaeri solet, vtrum perinde ei hereditatem restitui oporteat, atque oporteret, si aduersus alium defensa non esset: vt scilicet, si mox et secundum alium fuerit iudicatum, absoluatur is, cum quo actum est,

quia

1. *haereditariis* 2 Hal. *ex* loco *ea*. 3 *lib. VI.* 4 Ap. Hal. *hereditatis* abest. 5 Hal. inserit *his*. 6 Hal. *lib. VII.* 7 Ap. Hal. *ratione* abest. 8 Hal. *lib. IV*. 9 *lib. IV. iuris ἐπιτομῶν*. 10 *honesti quaestus*. 11. Hal. inserit *res*. 12 *lib. III*, 13 Hal. *lib. VI.* 14 *simulac*, pro *si mox et*.

quia neque possideat, neque dolo malo fecerit, quo minus possideret, quod iudicio reuictus [1] restituerit: an, quia possit et secundum alium iudicari, non aliter restituere debeat, quam si cautum ei fuerit, quod aduersus alium eandem hereditatem defendit? Sed melius est officio iudicis, cautione vel satisdatione victo mederi: cum et res salua sit ei, qui in executione tardior venit aduersus priorem victorem.

LVIII. SCAEVOLA libro tertio Digestorum.

FILIVS a patre emancipatus, secundum conditionem testamenti, matris adiit hereditatem, quam pater, antequam filium emanciparet, possedit, fructusque ex ea percepit, sed erogationem in honorem filii, cum esset Senator, fecit ex ea [2]. Quaesitum est, cum paratus sit pater restituere hereditatem, habita ratione eorum, quae in eum erogauit, an filius nihilominus perseuerans petere hereditatem, doli mali exceptione summoueri possit? Respondi, et si non exciperetur, satis per officium iudicis consuli.

TIT. IV.

SI PARS HEREDITATIS PETATVR.

VLPIANVS libro quinto [3] ad Edictum.

POST ACTIONEM, quam proposuit Praetor ei, qui ad se solum hereditatem pertinere contendit, consequens fuit et ei proponere, qui partem hereditatis petit. §. 1. Qui hereditatem, vel partem hereditatis petit, is non ex eo metitur, quod possessor occupauit, sed ex suo iure: et ideo, siue ex asse heres sit, totam hereditatem vindicabit, licet tu vnam rem possideas, siue ex parte, partem, licet tu totam hereditatem possideas. §. 2. Quinimmo, si duo possideant hereditatem, et duo sint, qui ad se partes pertinere dicant, non singuli a singulis petere contenti esse debent, puta primus a primo, vel secundus a secundo, sed ambo a primo, et ambo a secundo: neque enim alter primi, alter secundi partem possidet, sed ambo vtriusque pro herede. Et si possessor et petitor possideant hereditatem, cum vnusquisque eorum partem dimidiam hereditatis sibi adserat, inuicem petere debebunt, vt partes rerum consequantur: aut, si controuersiam sibi non faciunt hereditatis, familiae hercifcundae experiri eos oportebit. §. 3. Si ego ex parte me dicam heredem, coheres autem meus possideat hereditatem cum extraneo, cum non plus coheres haberet sua parte: vtrum a solo extraneo, an vero et a coherede deberem petere hereditatem, quaeritur. Et Pegasus fertur existimasse, a solo extraneo me petere debere: eumque restituturum, quidquid possidet: et fortassis hoc officio iudicis debeat fieri. Ceterum ratio facit, vt a duobus petam hereditatem, hoc est, et a coherede meo: et ille quoque dirigat actionem aduersus exterum possessorem. Sed Pegasi sententia vtilior est. §. 4. Item si, cum me ex parte dimidia heredem dicerem, trientem hereditatis possiderem, deinde residuum sextantem velim persequi, qualiter agam, videamus. Et Labeo scribit, vtique partem dimidiam me petere debere a singulis: sic fieri, vt a singulis sextantem consequar, et habebo bessem: quod verum puto: sed ipse tenebor ad restitutionem sextantis ex triente, quem possidebam: et ideo officio iudicis inuicem compensatio erit admittenda eius, quod possideo, si forte coheredes sint, a quibus hereditatem peto. §. 5. Interdum Praetor incertae partis hereditatis petitionem indulget, idoneis causis interuenientibus: vtputa, est defuncti fratris filius, sunt et vxores defunctorum fratrum praegnantes, quam partem fratris filius hereditatis vindicet, incertum est: quia, quot edantur fratrum defuncti [4] filii, incertum est. Aequissimum igitur est, incertae partis vindicationem ei concedi. Non audenter itaque dicitur [5], vbicumque merito quis incertus est, quam partem vindicet, debere ei [6] incertae partis vindicationem concedi.

II. GAIVS libro sexto ad Edictum prouinciale.

SI EX pluribus, ad quos eadem hereditas pertinet, quidam adierint, quidam adhuc deliberent, eos, qui adierint, si petant hereditatem, non maiorem partem petere debere, quam habituri essent ceteris adeuntibus: nec eis proderit, si ceteri non adierint. Non adeuntibus autem ceteris, poterunt tunc partes eorum petere, si modo ad eos pertinerent.

III. PAVLVS libro decimo septimo ad Plautium.

ANTI-

1 *victus.* 2 Ap. Hal. *ex ea* absunt. 3 *lib. XV.* 4 *defunctorum.* 5 *dicetur.* 6 Ap. Hal. *ei* abest.

ANTIQVI libero ventri ita proſpexerunt, vt in tempus naſcendi omnia ei iura integra reſeruarent: ſicut apparet in iure hereditatium, in quibus, qui poſt eum gradum ſunt adgnationis, quo eſt id, quod in vtero eſt, non admittuntur, dum incertum eſt, an naſci poſſit. Vbi autem eodem gradu ſunt ceteri, quo et venter, tunc quae portio in ſuſpenſo eſſe debeat, quaeſierunt: ideo quia non poterant ſcire, quot naſci poſſunt: ideo, nam [1] multa de huiusmodi re tam varia, et incredibilia creduntur, vt fabulis adnumerentur. Nam traditum eſt, et quatuor pariter puellas a matrefamilias natas eſſe: alioquin tradidere non leues auctores, quinquies quaternos enixam Peloponenſi, multas Aegypti vno vtero ſeptenos. Sed et tregeminos Senatores cinctos vidimus Horatios. Sed et Laelius ſcribit, ſe vidiſſe in Palatio mulierem liberam, quae ab Alexandria perducta eſt, vt Hadriano oſtenderetur, cum quinque liberis, ex quibus quatuor eodem tempore enixa, (inquit) dicebatur: quintum, poſt diem quadrageſimum. Quid eſt ergo? Prudentiſſime [2] iuris autores medietatem quandam ſecuti ſunt, vt quod fieri non rarum admodum poteſt, intuerentur: id eſt, quia fieri poterat, vt tregemini naſcerentur, quartam partem ſuperſtiti filio adſignauerint, τὸ γὰρ ἅπαξ, ἢ δὶς [3], vt ait Theophraſtus παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται [4]. Ideoque et ſi vnum paritura ſit, non ex parte dimidia, ſed ex quarta interim heres erit.

IV. VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum.

ET, SI pauciores fuerint nati, reſiduum ei pro rata adcreſcere: ſi plures, quam tres, decreſcere de ea parte, ex qua heres factus eſt.

V. PAVLVS libro decimo ſeptimo ad Plautium.

ILLVD ſciendum eſt, ſi mulier praegnans non ſit, exiſtimetur autem praegnans eſſe, interim filium heredem eſſe ex aſſe, quamquam ignoret ſe ex aſſe heredem eſſe. §. 1. Idem eſt in extraneo, ſi ex certa portione heres inſtitutus ſit: ex reliqua, poſtumi [5]. Quod ſi forte ita inſtitutio facta eſt, QVOTCVMQVE MIHI NATI ERVNT, ET LVCIVS TITIVS PRO VIRILIBVS PORTIONIBVS HEREDES MIHI SVNTO: habebit haeſitationem, numquid adire non poſſit, atque qui in teſtamento portionem ſuam neſcit? Sed vtilius eſt, poſſe eum adire, qui neſcit portionem, ſi cetera, quae oportet eum ſcire, non ignoret.

VI. VLPIANVS libro ſexto Opinionum.

SORORI, quam coheredem fratribus quatuor in bonis matris eſſe placuit, quinta portio, pro portionibus, quae ad eos pertinuit, cedet: ita vt ſinguli in quarta, quam antehac habere credebantur, non amplius ei quintam [6] conferant. §. 1. Sumptus qui propter onera totius hereditatis iuſti fiunt, ei, qui patroni iure portionem euicerit, pro rata computentur.

VII. IVLIANVS libro octauo [7] Digeſtorum.

NON POSSVMVS conſequi per hereditatis petitionem id, quod familiae herciſcundae iudicio conſequimur, vt a communione diſcedamus: cum ad officium iudicis nihil amplius pertineat, quam vt partem hereditatis pro indiuiſo reſtitui mihi iubeat.

VIII. IDEM libro quadrageſimo octauo Digeſtorum.

PERMITTENDVM erit poſſeſſori hereditatis, partem quidem hereditatis defendere, parte vero cedere. Nec enim prohibet, aliquem totam hereditatem poſſidere, et partem ſcire dimidiam ad ſe pertinere, de altera parte controuerſiam non facere.

IX. PAVLVS libro tertio Epitomarum Alfeni Digeſtorum.

CVM MVLTI heredes inſtituti eſſent, ex his vnus in Aſia erat, eius procurator venditionem fecit, et pecuniam pro parte eius abſtulerat: poſtea apparuerit, eum, qui in Aſia erat, antea deceſſiſſe, inſtituto ex parte dimidia herede procuratore ſuo, et ex parte, alio. Quaeſitum eſt, quemadmodum pecunia ex hereditate petenda eſſet? Reſponſum eſt, ab eo, qui procurator eius fuiſſet, totam hereditatem, quia ex hereditate ea pecunia fuiſſet, quae ad procuratorem ex venditione perueniſſet, petere eos oportere: et nihilominus partem dimidiam hereditatis a coheredibus eius ita fore, ſiue omnis ea pecunia penes eum, qui procurator fuiſſet, reſideret, vt omnem per iudicem ab eodem recuperarent: ſiue is partem

1 Ap. Hal. *nam* abeſt. 2 *Prudentiſſimi.* 3 Id eſt, *quod enim ſemel tantum aut iterum exſtitit. Hal.* 4 Hal. *id praetereunt legumlatores.* 5 *poſtumus.* 6 *quinta.* 7 *lib. VI.*

partem dimidiam coheredi suo reddidisset, ipsum ex dimidia parte, et ex dimidia coheredes eius condemnarent.

X. PAPINIANVS libro sexto Quaestionum.

CVM HEREDIS ex parte instituti filius, qui patrem suum ignorabat viuo testatore decessisse, partem hereditatis, nomine patris, vt absentis, administrauerit, et pecunias, distractis rebus, acceperit, hereditas ab eo peti non potest: quia neque pro herede, neque pro possessore pretia possidet sed vt filius patris negotium curauit. Negotiorum autem gestorum actio ceteris coheredibus, ad quos portio defuncti pertinet, dabitur. Illud enim vtique non est metuendum, ne etiam patris, a quo forte exheredatus est, teneatur heredibus, quasi negotia hereditaria gesserit: cum id, quod administrauit, non fuerit paternae hereditatis. Nam et si negotiorum gestorum actio sit ei, cuius nomine perceptum est, ei, cuius nomine restitui aequum est. Sed in proposito neque patris negotia fuerunt, qui esse desierat: neque paternae successionis, quae fuerunt alterius hereditatis. Quod si filius iste patri suo heres extitit, et mouet controuersiam, quod pater eius, postquam heres extitit, mortem obierit, ille tractatus incurrit, an ipse sibi causam possessionis mutare videatur. Quoniam tamen qui negotia hereditaria gessit, et debitor esse coepit, postea faciens controuersiam hereditatis, vt iuris possessor, conuenitur, idem etiam in hoc filio respondendum erit.

TIT. V.

DE POSSESSORIA HEREDITATIS PETITIONE.

VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum.

ORDINARIVM fuit, post ciuiles actiones heredibus propositas, rationem habere Praetorem etiam eorum, quos ipse velut heredes facit, hoc est, eorum, quibus bonorum possessio data est.

II. GAIVS libro sexto ad Edictum prouinciale.

PER QVAM hereditatis petitionem tantundem consequitur bonorum possessor, quantum superioribus ciuilibus actionibus heres consequi potest.

TIT. VI.

DE FIDEICOMMISSARIA [1] HEREDITATIS PETITIONE.

VLPIANVS libro decimo sexto [2] ad Edictum.

EX ORDINE occurrit actio, quae proponitur his, quibus restituta est hereditas. Nam quisquis suscepit restitutam hereditatem ex Senatusconsulto, ex quo actiones transeunt, fideicommissaria hereditatis petitione vti poterit.

II. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum.

QVAE ACTIO eadem recipit, quae hereditatis petitio ciuilis.

III. VLPIANVS libro decimo sexto [3] ad Edictum.

NEC INTEREST, mihi quis rogatus fuerit restituere, an heres, cui extitisset. Et si bonorum possessor sim eius, cui fideicommissaria hereditas relicta est, vel alius successor, per hanc actionem experiri poterim [4]. §. 1. Hanc actionem sciendum est aduersus eum, qui restituit hereditatem, non competere. §. 2. Hae [5] autem actiones mihi dantur, quae heredi, et in heredem competunt.

LIBER SEXTVS.

TIT. I.

DE REI VINDICATIONE.

VLPIANVS libro decimo sexto ad Edictum.

POST ACTIONES, quae de vniuersitate propositae sunt, subiicitur actio singularum rerum petitionis. §. 1. Quae specialis in rem actio locum habet in omnibus rebus mobilibus, tam animalibus, quam his, quae anima carent, et in his, quae solo continentur. §. 2. Per hanc autem actionem liberae personae, quae sunt iuris nostri, vtputa liberi, qui sunt in potestate, non petuntur. Petuntur [6] igitur, aut praeiudiciis, aut interdictis, aut cognitione Praetoria: et ita Pomponius libro trigesimo septimo, nisi forte, inquit, adiecta causa quis vindicet. Si quis ita petit filium suum vel in potestate, EX IVRE ROMANO, videtur mihi et Pomponius consentire, recte eum egisse;

1 *fideicommissoria*, et mox iterum. 2 *lib. XV*. 3 *lib. LXVI*. 4 *potero*. 5 *Eae*. 6 Ap. Hal. *petuntur* abest.

egiſſe: ait enim, adiecta cauſa ex lege Quiritium vindicare poſſe. §. 3. Per hanc autem actionem non ſolum ſingulae res vindicabuntur, ſed poſſe etiam gregem vindicari Pomponius libro lectionum viceſimo quinto ſcribit. Idem et de armento, et de equitio, ceterisque, quae gregatim habentur, dicendum eſt. Sed enim gregem ſufficiet ipſum noſtrum eſſe, licet ſingula capita noſtra non ſint: grex enim, non ſingula corpora vindicabuntur.

II. Pavlvs libro vigeſimo primo ad Edictum.

Sed si par numerus duorum interfuerit, neuter ſolidum gregem, ſed ne partem dimidiam totius eius vindicabit. Sed ſi maiorem numerum alter habeat, vt detracto alieno, nihilo minus gregem vindicaturus ſit, in reſtitutionem non veniunt aliena capita.

III. Vlpianvs libro decimo ſexto ad Edictum.

Marcellvs libro quarto Digeſtorum ſcribit: Qui gregem habebat capitum trecentorum, amiſſis centum redemit totidem capita aliena ab eo, qui dominium eorum habebat, vel aliena ab eo, qui bona fide ea poſſidebat: et haec vtique gregis, inquit, vindicatione continebuntur. Sed et ſi ea ſola ſuperſint capita, quae redempta ſunt, adhuc eum poſſe gregem vindicare. §. 1. Armamenta nauis ſingula erunt vindicanda: ſcapha quoque ſeparatim vindicabitur. §. 2. Pomponius ſcribit, ſi quid, quod eiusdem naturae eſt, ita confuſum eſt atque commixtum, vt deduci, et ſeparari non poſſint, non totum, ſed pro parte eſſe vindicandum: vtputa meum et tuum argentum in maſſam redactum eſt, erit nobis commune, et vnusquisque pro rata ponderis, quod in maſſa habemus, vindicabimus: et ſi incertum ſit, quantum quisque ponderis in maſſa habet.

IV. Pavlvs libro vigeſimo primo ad Edictum.

Qvo qvidem caſu etiam communi diuidundo agi poterit. Sed et furti, et ad exhibendum tenebitur, qui dolo malo confundendum id argentum curauit: ita vt in ad exhibendum actione pretii ratio haberi debeat: in vindicatione vel communi diuidundo actione hoc amplius ferat, cuius argentum pretioſius fuerat.

V. Vlpianvs libro decimo ſexto ad Edictum.

Idem Pomponius ſcribit: Si frumentum duorum, non voluntate eorum, confuſum ſit, competit ſingulis in rem actio in id, in quantum paret in illo aceruo ſuum cuiusque eſſe. Quod ſi voluntate eorum commixta ſunt, tunc communicata videbuntur, et erit communi diuidundo actio. §. 1. Idem ſcribit, ſi ex melle meo, vino tuo factum ſit mulſum, quosdam exſtimaſſe, id quoque communicari: ſed puto verius, vt et ipſe ſignificat, eius potius eſſe, qui fecit: quoniam ſuam ſpeciem priſtinam non continet. Sed ſi plumbum cum argento mixtum ſit, quia deduci poſſit, nec communicabitur, nec communi diuidundo agetur, quia ſeparari poteſt [1]: agetur autem in rem actio. Sed ſi deduci, inquit, non poſſit, vt puta, ſi aes et aurum mixtum fuerit, pro parte eſſe vindicandum. Nec quaquam erit dicendum, quod in mulſo dictum eſt: quia vtraque materia, etſi confuſa, manet tamen. §. 2. Idem ſcribit, ſi equam meam equus tuus praegnantem fecerit, non eſſe tuum, ſed meum, quod natum eſt. §. 3. De arbore, quae in alienum agrum translata coaluit, et radices immiſit, Varus et Nerua vtilem in rem actionem dabant: nam ſi nondum coaluit, mea eſſe non deſinet. §. 4. Cum in rem agatur, ſi de corpore conueniat, error autem ſit in vocabulo, recte actum eſſe videtur. §. 5. Si plures ſint eiusdem nominis ſerui, puta plures Erotes, nec appareat, de quo actum ſit, Pomponius dicit nullam fieri condemnationem.

VI. Pavlvs libro ſexto [2] ad Edictum.

Si in rem aliquis agat, debet deſignare rem: et vtrum totam, an partem, et quotam petat: appellatio enim rei non genus, ſed ſpeciem ſignificat. Octauenus ita definit, quod infectae quidem materiae pondus, ſignatae vero numerum, factae autem ſpeciem dici oportet. Sed et menſura dicenda erit, cum res menſura continebitur. Et, ſi veſtimenta noſtra eſſe, vel dari oportere nobis petamus, vtrum numerum eorum dicere debebimus, an et colorem? Et magis eſt vt vtrumque: nam illud inhumanum eſt, cogi nos dicere, trita ſint an noua. Quamuis et in vaſis occurrat difficultas, vtrum lancem dumtaxat dici oporteat, an etiam quadrata, vel rotunda, vel pura, an caelata ſint: quae ipſa in petitionibus quoque adiicere difficile eſt: nec ita coartanda res eſt: licet in peten-

1 Ap. Hal. *quia ſeparari poteſt* abſunt.

2 *lib. XXI.*

petendo homine nomen eius dici debeat, et vtrum puer, an adolescens sit: vtique si plures sint: sed, si nomen eius ignorem, demonstratione eius vtendum erit, veluti, QVI EX ILLA HEREDITATE EST, QVI EX ILLA NATVS EST. Item fundum petiturus, nomen eius, et quo loci sit, dicere debebit.

VII. IDEM libro vndecimo [1] ad Edictum.

SI IS, qui obtulit se fundi vindicationi, damnatus est, nihilo minus a possessore recte petitur, sicut Pedius ait.

VIII. IDEM libro duodecimo [2] ad Edictum.

POMPONIVS libro trigesimo sexto probat: si ex aequis partibus fundum mihi tecum communem, tu et Lucius Titius possideatis, non ab vtrisque quadrantes petere me debere, sed a Titio, qui non sit dominus, totum semissem. Aliter atque si certis regionibus possideatis eum fundum: nam tunc sine dubio et a te et a Titio partes fundi petere me debere. Quoties enim certa loca possidebuntur, necessario in his aliquam partem meam esse: et ideo te quoque a Titio quadrantem petere debere. Quae distinctio neque in re mobili, neque in hereditatis petitione locum habet: numquam enim pro diuiso possideri potest.

IX. VLPIANVS libro decimo sexto ad Edictum.

OFFICIVM autem iudicis in hac actione in hoc erit, vt iudex inspiciat, an reus possideat. Nec ad rem pertinebit, ex qua caussa possideat: vbi enim probaui rem meam esse, necesse habebit possessor restituere, qui non obiecit aliquam exceptionem. Quidam tamen, vt Pegasus, eam solam possessionem putauerunt hanc actionem complecti, quae locum habet [in] interdicto vti possidetis, vel vtrubi. Denique ait [3], ab eo, apud quem deposita est vel commodata, vel qui conduxerit, aut qui legatorum seruandorum caussa, vel dotis, ventrisue [4] nomine in possessione esset, vel cui damni infecti nomine [5] non cauebatur, quia hi omnes non possident, vindicari non posse. Puto autem, ab omnibus, qui tenent, et habent restituendi facultatem, peti posse.

X. PAVLVS libro vigesimo primo ad Edictum.

SI RES mobilis petita sit, vbi restitui debeat, scilicet si praesens non sit? Et [non] malum est, (si) bonae fidei possessor sit is, cum quo agitur, aut ibi restitui, vbi res sit, aut vbi agitur: sed sumptibus petitoris, qui extra cibaria in iter vel nauigationem facienda sunt.

XI. VLPIANVS libro decimo sexto ad Edictum.

NISI si malit petitor suis impensis et periculo ibi, vbi iudicatur, rem restitui: tunc enim de restitutione cum satisdatione cauebitur.

XII. PAVLVS libro vigesimo prime ad Edictum.

SI VERO malae fidei sit possessor, qui in alio loco eam rem nanctus sit, idem statui debet. Si vero ab eo loco, vbi lis contestata est, eam subtractam alio transtulerit, illic restituere debet; vnde subtraxit, sumtibus suis.

XIII. VLPIANVS libro decimo sexto ad Edictum.

NON SOLVM autem rem [6] restitui, verum et si deterior res sit facta, rationem iudex habere debebit. Finge enim debilitatum hominem, vel verberatum [7], vel vulneratum restitui: vtique ratio per iudicem habebitur, quanto deterior sit factus [8]: quamquam et legis Aquiliae actione conueniri possessor possit. Vnde quaeritur, an non alias iudex aestimare damnum debeat, quam si remittatur actio legis Aquiliae? Et Labeo putat, cauere petitorem oportere, lege Aquilia non acturum: quae sententia vera est.

XIV. PAVLVS libro vicesimo primo ad Edictum.

QVOD si malit actor potius legis Aquiliae actione vti, absoluendus est possessor. Itaque electio actori danda est, non vt triplum, sed duplum consequatur.

XV. VLPIANVS libro decimo sexto ad Edictum.

ITEM, si verberatum tradidit, Labeo ait etiam iniuriarum competere actionem petitori. §. 1. Si quis rem ex necessitate distraxit, fortassis huic officio iudicis succurretur, vt pretium dumtaxat debeat restituere. Nam et si fructus perceptos distraxit, ne corrumpantur, aeque non amplius, quam pretium praestabit. §. 2. Item, si forte ager fuit, qui petitus est, et militibus adsignatus est, modico honoris gratia possessori dato, an hoc

1 *lib. XL.* 2 *lib. X.* 3 Ap. Hal. *ait* abest. 4 *vel dotis, vel ventris, vel rei seruandae nomine.* 5 Ap. Hal. *nomine* abest. 6 Ap. Hal. *rem* abest. 7 Ap. Hal. *vel verberatum* absunt. 8 Ap. Hal. *factus* abest.

hoc restituere debeat? Et puto praestaturum. §. 3. Si seruus petitus, vel animal aliud demortuum sit sine dolo malo et culpa possessoris, pretium non esse praestandum plerique aiunt. Sed est verius, si forte distracturus erat petitor, si accepisset, moram passo debere praestari: nam si ei restituisset, distraxisset, et pretium esset lucratus.

XVI. PAVLVS libro vigesimo primo ad Edictum.

VTIQVE autem, etiam mortuo homine, necessaria est sententia propter fructus, et partus, et stipulationem de euictione: non enim post litem contestatam vtique et fatum possessor praestare debet. §. 1. Culpa non intelligitur, si nauem petitam tempore nauigationis trans mare misit, licet ea perierit: nisi si minus idoneis hominibus eam commisit.

XVII. VLPIANVS libro decimo sexto ad Edictum.

IVLIANVS libro sexto Digestorum scribit: Si hominem, qui Maeuii erat, emero a Titio, deinde, cum eum Maeuius a me peteret, eundem vendidero, eumque emtor occiderit: aequum esse me pretium Maeuio restituere. §. 1. Idem Iulianus eodem libro scribit, si moram fecerit in homine reddendo possessor et homo mortuus sit, et fructuum rationem vsque ad rei iudicatae tempus spectandam esse. Idem Iulianus ait, non solum fructus, sed etiam omnem causam praestandam: et ideo et partum venire in restitutionem, et partuum fructus. Vsque adeo autem et causae veniunt, vt Iulianus libro septimo scribit, si per eum seruum possessor adquisierit actionem legis Aquiliae, restituere cogendum. Quod si dolo malo ipse possessor desierit possidere, et aliquis hominem iniuria occiderit, aut pretium hominis, aut actiones suas praestare cogetur, vtrum eorum voluerit actor. Sed et fructus, quos ab alio possessore percepit, restituere eum oportet: lucrum enim ex eo homine, qui in lite esse coeperit, facere non debet. Sed fructus eius temporis, quo tempore [1] possessus est ab eo, qui euicerit, restituere non debet. Sed quod dicit de actione legis Aquiliae, procedit, si post litem contestatam vsucepit possessor, quia plenum ius incipit habere.

XVIII. GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale.

SI POST acceptum iudicium possessor vsu hominem cepit, debet eum tradere, eoque nomine de dolo cauere: periculum est enim, ne eum vel pignerauerit, vel manumiserit.

XIX. VLPIANVS libro decimo sexto ad Edictum.

IPSI quoque reo cauendum esse Labeo dicit, HIS REBVS RECTE PRAESTARI, si forte fundi nomine damni infecti cauit.

XX. GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale.

PRAETEREA restituere debet possessor et quae post acceptum iudicium per eum, non ex re sua, adquisiuit: in quo hereditates quoque legataque, quae per eum seruum obuenerunt, continentur: nec enim sufficit, corpus ipsum restitui: sed opus est, vt et causa rei restituatur: id est, vt omne habeat petitor, quod habiturus foret, si eo tempore, quo iudicium accipiebatur, restitutus illi homo fuisset. Itaque partus ancillae restitui debet, quamuis postea editus sit, quam matrem eius, post acceptum scilicet iudicium, possessor vsuceperit: quo casu etiam de partu, sicut de matre, et traditio et cautio de dolo necessaria est.

XXI. PAVLVS libro vigesimo primo ad Edictum.

SI A BONAE fidei possessore fugerit seruus, requiremus, an talis fuerit, vt et custodiri debuerit: nam si integrae opinionis videbatur, vt non debuerit custodiri, absoluendus est possessor: vt tamen, si interea eum vsuceperat, actionibus suis cedat petitori, et fructus eius temporis, quo possedit, praestet: quod si nondum eum vsucepit, absoluendum eum sine cautionibus, vt nihil caueat petitori de persequenda ea re: quo minus [2] enim petitor eam rem persequi potest, quamuis interim, dum in fuga sit, vsucapiat, nec iniquum id esse, Pomponius libro trigesimo nono ad Edictum scribit. Si vero custodiendus fuit, etiam ipsius nomine damnari debebit: vt tamen si vsu eum non cepit, actor ei actionibus suis cedat. Iulianus autem, in his casibus, vbi propter fugam serui possessor absoluitur, et si non cogitur cauere de persequenda re, tamen cauere debere possessorem, si rem nanctus fuerit, vt eam restituat. Idque Pomponius libro trigesimo quarto [3] varia-

1 Ap. Hal. *tempore* abest. 2 Hal. habet *nihilominus enim petitorem eam rem persequi posse.* 3 *libro decimo quarto.*

riarum[1] lectionum probat: quod verius est.

XXII. VLPIANVS libro decimo sexto ad Edictum.

QVOD si dolo possessoris fugerit, damnandum eum, quasi possideret.

XXIII. PAVLVS libro vigesimo primo ad Edictum.

IN REM actio competit ei, qui aut iure gentium, aut iure ciuili dominium adquisiuit. §. 1. Loca sacra, item religiosa, quasi nostra, in rem actione peti non possunt. §. 2. Si quis rei suae alienam rem ita adiecerit, vt pars eius fieret: veluti, si quis statuae suae bracchium aut pedem alienum adiecerit, aut scypho ansam vel fundum, vel candelabro sigillum, aut mensae pedem, dominum eius totius rei effici, vereque statuam suam dicturum, et scyphum, plerique recte dicunt. §. 3. Sed et id, quod in charta mea scribitur, aut in tabula pingitur, statim meum fit: licet de pictura quidam contra senserint, propter pretium picturae: sed necesse est, ei rei cedi, quod sine illa esse non potest. §. 4. In omnibus igitur istis, in[2] quibus mea res, per praeualentiam, alienam rem trahit, meamque efficit, si eam rem vindicem, per exceptionem doli mali[3] cogar pretium eius, quod accesserit, dare. §. 5. Item quaecumque aliis iuncta, siue adiecta, accessionis loco cedunt, ea quamdiu cohaerent, dominus vindicare non potest: sed ad exhibendum agere potest, vt separentur, et tunc vindicentur: scilicet excepto eo, quod Cassius de ferruminatione scribit. Dicit enim, si statuae suae ferruminatione iunctum bracchium sit, vnitate maioris partis consumi: et, quod semel alienum factum[4] sit, etiam si inde abruptum sit, redire ad priorem dominum non posse. Non idem in eo, quod adplumbatum sit: quia ferruminatio per eandem materiam facit confusionem: plumbatura non idem efficit. Ideoque in omnibus his casibus, in quibus neque ad exhibendum, neque in rem locum habet, in factum actio necessaria est. At in his corporibus, quae ex distantibus corporibus essent, constat singulas partes retinere suam propriam speciem: vt singuli homines, singulae oues: ideoque posse me gregem vindicare, quamuis aries tuus sit immixtus: sed et te arietem vindicare posse. Quod non idem in cohaerentibus corporibus eueniret: nam si statuae meae bracchium alienae statuae addideris, non posse dici bracchium tuum esse: quia tota statua vno spiritu continetur. §. 6. Tignum alienum aedibus iunctum, nec vindicari potest, propter legem duodecim tabularum, nec eo nomine ad exhibendum agi, nisi aduersus eum, qui sciens alienum iunxit aedibus: sed est actio antiqua de tigno iuncto, quae in duplum ex lege duodecim tabularum descendit. §. 7. Item si quis ex alienis cementis in solo suo aedificauerit, domum quidem vindicare poterit, cementa autem resoluta prior dominus vindicabit: etiamsi post tempus vsucapionis dissolutum sit aedificium, postquam a bonae fidei emtore possessum sit: nec enim singula cementa vsucapiuntur, si[5] domus per temporis spatium nostra fiat.

XXIV. GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale.

IS, QVI destinauit rem petere, animaduertere debet, an aliquo interdicto possit nancisci possessionem: quia longe commodius est, ipsum possidere, et aduersarium ad onera petitoris compellere, quam alio possidente petere.

XXV. VLPIANVS libro septuagesimo ad Edictum.

IS, QVI se obtulit rei defensioni sine causa, cum non possideret, nec dolo fecisset, quo minus possideret, si actor ignoret, non est absoluendus, vt Marcellus ait, quae sententia vera est: sed hoc post litem contestatam. Ceterum ante iudicium acceptum non decipit actorem, qui se negat possidere, cum vere non possideret nec videtur se liti obtulisse, qui discessit.

XXVI. PAVLVS libro secundo ad Plautium.

NAM SI actor scit, tunc is non ab alio, sed a se decipitur: et ideo reus absoluitur.

XXVII. IDEM libro vigesimo primo ad Edictum.

SIN AVTEM, cum a Titio petere vellem, aliquis dixerit, se possidere, et ideo liti se obtulit, et hoc ipsum in re agenda testatione probauero: omnimodo condemnandus est. §. 1. Possidere autem aliquis debet, vtique et litis contestatae tempore, et quo res iudicatur. Quod si litis contestationis tempore possedit, cum autem res iudicatur, sine dolo malo amisit possessionem, absoluendus est possessor. Item si litis contestatae tempore non possedit, quo autem[6] iudicatur possidet, probanda est Proculi sententia

[1] Ap. Hal. *variarum* abest. [2] *istis caussis, ex quibus.* [3] Ap. Hal. *mali* abest. [4] Ap. Hal. *factum* abest. [5] *etsi* [6] Hal. inserit *tempore.*

tia, vt omnimodo condemnetur. Ergo et fructuum nomine, ex quo coepit possidere, damnabitur. §. 2. Si homo petitus, dolo possessoris deterior factus sit, deinde, sine culpa eius, ex alia causa mortuus sit, aestimatio non fiet eius, quod deteriorem eum fecerat: quia nihil interest petitoris. Sed haec, quantum ad in rem actionem: legis autem Aquiliae actio durat. §. 3. Sed et is, qui ante litem contestatam dolo desiit rem possidere, tenetur in rem actione: idque ex Senatusconsulto colligi potest, quo cautum est, vt diximus, vt dolus praeteritus in hereditatis petitionem veniat: cum enim in hereditatis petitione, quae et ipsa in rem est, dolus praeteritus fertur, non est absurdum, per consequentias, et in speciali in rem actione dolum praeteritum deduci. §. 4. Si per filium, aut per seruum pater vel dominus possideat, et is sine culpa patris dominiue, rei iudicandae tempore absit: vel tempus dandum, vel cauendum est de possessione restituenda. §. 5. In rem petitam si possessor ante litem contestatam sumtus fecit, per doli mali exceptionem ratio eorum haberi debet, si perseueret actor petere rem suam, non redditis sumtibus. Idem est etiam, si noxali iudicio seruum defendit, et damnatus praestitit pecuniam: aut in area, quae fuit petitoris, per errorem insulam aedificauit: nisi tamen paratus sit petitor pati, tollere eum aedificium. Quod et in area vxori donata, per iudicem, qui de dote cognoscit, faciendum dixerunt. Sed si puerum meum, cum possideres, erudisses, non idem obseruandum Proculus existimat: quia neque carere seruo meo debeam, nec potest remedium idem adhiberi, quod in area diximus.

XXVIII. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Forte quod pictorem aut librarium 1 docueris, dicitur non aliter officio iudicis aestimationem haberi posse:

XXIX. Pomponivs libro vigesimo primo ad Quintum Mucium.

Nisi si venalem eum habeas, et plus ex pretio eius consecuturus sis propter artificium.

XXX. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Avt si ante denuntiatum sit actori, vt impensam solueret, et eo dissimulante posita sit doli mali exceptio.

XXXI. Pavlvs libro vigesimo primo ad Edictum.

Ceterum, cum de fructibus serui petiti quaeritur, non tantum pubertas eius spectanda est: quia etiam impuberis aliquae operae esse possunt. Improbe tamen desiderabit petitor fructus aestimari, qui ex artificio eius percipi potuerunt, quod artificium sumtibus possessoris didicit.

XXXII. Modestinvs libro octauo Differentiarum.

Qvod si artificem fecerit, post vicesimum quintum annum eius, qui artificium consecutus est, impensae factae poterunt pensari.

XXXIII. Pavlvs libro vigesimo primo ad Edictum.

Frvctvs non modo percepti, sed et qui percipi honeste 2 potuerunt, aestimandi sunt: et ideo si dolo, aut culpa possessoris, res petita perierit, veriorem putat Pomponius Trebatii opinionem, putantis eousque fructuum rationem habendam, quousque haberetur, si non perisset: id est, ad rei iudicandae tempus: quod et Iuliano placet. Hac ratione, si nudae proprietatis dominus petierit, et inter moras vsusfructus amissus sit, ex eo tempore, quo ad proprietatem vsusfructus reuersus est, ratio fructuum habetur.

XXXIV. Ivlianvs libro septimo Digestorum.

Idem est et si per alluuionem pars fundo accesserit.

XXXV. Pavlvs libro vigesimo primo ad Edictum.

Et ex diuerso, si petitor lite contestata vsumfructum legauerit, ex eo tempore, ex quo discessit a proprietate, fructuum rationem non habendam, quidam recte putant. §. 1. Vbi autem alienum fundum petii, et iudex sententia declarauit meum esse, debet etiam de fructibus possessorem condemnare: eodem enim errore et de fructibus condemnaturum: non debere enim lucro possessoris cedere fructus, cum victus sit: alioquin, vt Mauricianus ait, nec rem arbitrabitur iudex mihi restitui, et quare habeat, quod non esset habiturus possessor, si statim possessionem restituisset? §. 2. Petitor possessori de euictione cauere non cogitur rei nomine, cuius aestimationem accepit: sibi enim possessor imputare debet, qui non restituit rem. §. 3. Eorum quoque quae sine interitu diuidi non possunt, partem petere posse constat.

XXXVII.

1 Hal. inserit *esse*. 2 Ap. Hal. *honeste* deest.

XXXVI. Gaivs [1] libro septimo ad Edictum prouinciale.

Qvi petitorio iudicio vtitur, ne frustra experiatur, requirere debet, an is, cum quo instituat actionem, possessor sit, vel dolo desiit possidere. §. 1. Qui in rem conuenitur, etiam culpae nomine condemnatur. Culpae autem reus est possessor, qui per insidiosa loca seruum misit, si is periit: et qui seruum a se petitum, in harena esse concessit, et is mortuus sit: sed et qui seruum fugitiuum a se petitum non custodit, si is fugit: et qui nauem a se petitam aduerso tempore nauigatum misit, si ea naufragio perempta est.

XXXVII. Vlpianvs libro decimo septimo ad Edictum.

Ivlianvs libro octauo [2] Digestorum scribit: Si in aliena [3] area aedificassem, cuius bonae fidei quidem emtor fui, verum eo tempore aedificaui, quo iam sciebam alienam, videamus, an nihil mihi exceptio prosit: nisi forte quis dicat, prodesse de damno sollicito. Puto autem, huic exceptionem non prodesse: nec enim debuit, iam alienam certus, aedificium ponere. Sed hoc ei concedendum est, vt sine dispendio domini areae tollat aedificium, quod posuit.

XXXVIII. Celsvs libro tertio Digestorum.

In fvndo alieno, quem imprudens emeras, aedificasti, aut conseruisti, deinde euincitur: bonus iudex varie ex personis caussisque constituet. Finge et dominum eadem facturum fuisse, reddat impensam, vt fundum recipiat, vsque eo dumtaxat, quo pretiosior factus est, et si plus pretio fundi accessit, solum, quod impensum est. Finge pauperem, qui, si reddere id cogatur, laribus, sepulchris auitis carendum habeat: sufficit tibi permitti tollere ex his rebus, quae possis: dum ita, ne deterior sit fundus, quam si initio non foret aedificatum. Constituimus vero, vt, si paratus est dominus tantum dare, quantum habiturus est possessor, his rebus ablatis, fiat ei potestas: neque malitiis indulgendum est: si tectorium, puta, quod induxeris, picturasque corradere velis, nihil laturus, nisi vt officias. Finge eam personam esse domini, quae receptum fundum mox venditura sit: nisi reddit, quantum prima parte reddi oportere diximus, eo deducto, tu condemnandus es.

XXXIX. Vlpianvs libro decimo septimo [4] ad Edictum.

Redemptores, qui suis cementis aedificant, statim cementa faciunt eorum, in quorum solo aedificant. §. 1. Iulianus recte scribit, libro duodecimo Digestorum, mulierem, quae intercedens fundum pignori dedit, quamuis a creditore distractum, posse in rem actione petere:

XL. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Qvia nullum pignus creditor vendidisse videtur.

XLI. Vlpianvs libro decimo septimo [5] ad Edictum.

Si qvis hac lege emerit, vt si alius meliorem conditionem attulerit, recedatur ab emtione, post allatam conditionem, iam non potest in rem actione vti. Sed et si cui in diem addictus sit fundus, antequam adiectio sit facta, vti in rem actione potest: postea, non poterit. §. 1. Si seruus mihi, vel filiusfamilias fundum vendidit, et tradidit, habens liberam peculii administrationem, in rem actione vti potero. Sed et si, domini voluntate, domini rem tradat, idem erit dicendum: quemadmodum cum procurator voluntate domini vendidit, vel tradidit, in rem actionem mihi praestabit.

XLII. Pavlvs libro vicesimo sexto [6] ad Edictum.

Si in rem actum sit, quamuis heres possessoris, si non (possideat, absolues, tamen, si quid ex) persona deuatur, tamen, si quid ex) persona defuncti commissum sit, omnimodo in damnationem veniet.

XLIII. Idem libro vicesimo septimo [7] ad Edictum.

Qvae religiosis adhaerent, religiosa sunt: et idcirco, nec lapides inaedificati, postquam remoti sunt, vindicari posti sunt: in factum autem actione petitori extra ordinem subuenitur, vt is, qui hoc fecit, restituere eos compellatur. Sed si alieni, sine voluntate domini, inaedificati fuerint, et nondum functo [8] monumento, in hoc detracti [9] erunt, vt alibi reponerentur, poterunt a domino vindicari. Quod si in hoc detracti erunt, vt reponerentur, similiter dominum eos repetere posse constat.

XLIV. Gaivs libro vicesimo nono [10] ad Edictum prouinciale.

Frvctvs pendentes pars fundi videntur.

XLV.

1 Hal. inferit *seruum*. 2 *septimo*. 3 Ap. Hal. *aliena* abest. 4 Hal. *lib. XVI.* 5 *lib. XVI.* 6 *lib. XXI.* 7 *lib. XXXVII.* 8 *finito*. 9 *disiecti* et mox *iterum*. 10 *lib. XXVIII.*

XLV. VLPIANVS libro sexagesimo octauo ad Edictum.

SI HOMO sit, qui post conuentionem restituitur, si quidem a bonae fidei possessore, puto cauendum esse de dolo solo debere: ceteros, etiam de culpa sua inter quos erit et bonae fidei possessor post litem contestatam.

XLVI. PAVLVS libro decimo ad Sabinum.

EIVS rei, quae per in rem actionem petita tanti [1] aestimata est, quanti in litem actor iurauerit, dominium statim ad possessorem pertinet: transegisse enim cum eo et decidisse videor eo pretio, quod ipse constituit.

XLVII. IDEM libro decimo septimo ad Plautium.

HAEC, si res praesens sit: si absens, tunc, cum possessionem eius possessor nanctus sit, ex voluntate actoris: et ideo non est alienum, non aliter litem aestimari a iudice, quam si cauerit actor, quod per se non fiat, possessionem eius rei non traditu iri.

XLVIII. PAPINIANVS libro secundo Responsorum.

SVMTVS in praedium, quod alienum esse apparuit, a bona fide possessore facti, neque ab eo, qui praedium donauit, neque a domino peti possunt: verum exceptione doli posita, per officium iudicis aequitatis ratione seruantur: scilicet si fructuum ante litem contestatam 2 perceptorum summam excedant: etenim, admissa compensatione, superfluum sumtum, meliore praedio facto, dominus restituere cogitur.

XLIX. CELSVS libro decimo octauo Digestorum.

SOLVM, partem esse aedium existimo: nec alioquin subiacere, vti mare nauibus. §. 1. Meum est, quod ex re mea superest, cuius vindicandi ius habeo.

L. CALLISTRATVS libro secundo Edicti monitorii.

SI AGER ex emtionis causa, ad aliquem pertineat, non recte hac actione agi poterit, antequam traditus sit ager, tuncque possessio amissa sit. §. 1. Sed heres de eo, quod hereditati obuenerit, recte aget, etiam si possessionem eius adhuc non habuerit.

LI. POMPONIVS libro decimo sexto ad Sabinum.

SI IN rem actum sit, et in heredem possessoris iudicium datum sit, culpa quoque, et dolus malus heredis in hoc iudicium venit.

LII. IVLIANVS libro quinquagesimo quinto 3 Digestorum.

CVM AVTEM fundi possessor ante litem contestatam dolo malo fundum possidere desiit, heredes eius in rem quidem actionem suscipere cogendi non sunt: sed in factum actio aduersus eos reddi debebit, per quam restituere cogantur, quanto locupletes ex ea re facti fuerunt.

LIII. POMPONIVS libro tricesimo primo ad Sabinum.

SI FVNDI possessor eum excoluisset, seuissetue, et postea fundus euincatur, consita tollere non potest.

LIV. VLPIANVS libro sexto Opinionum.

INTER officium aduocationis, et rei suae defensionem multum est, nec propterea quis, si postea cognouerit rem ad se pertinere: quod alii eam vindicanti tunc ignorans suam esse adsistebat, dominium suum amisit.

LV. IVLIANVS libro quinquagesimo [4] quinto Digestorum.

SI POSSESSOR fundi, ante iudicium acceptum, duobus heredibus relictis, decesserit, et ab altero ex his, qui totum fundum possidebat, totus petitus fuerit, quin in solidum condemnari debeat, dubitari non oportet.

LVI. IDEM libro septuagesimo octauo 5 Digestorum.

VINDICATIO non vt gregis, ita et peculii recepta est: sed res singulas is, cui legatum peculium est, petet.

LVII. ALFENVS libro sexto Digestorum.

IS, A QVO fundus petitus erat, ab alio eiusdem fundi nomine conuentus est. Quaerebatur si alterutri eorum iussu iudicis fundum restituisset, et postea secundum alterum petitorem res [6] iudicaretur, quemadmodum non duplex damnum traheret? Respondi: vter prior iudex iudicaret, eum oportere ita fundum petitori restitui iubere, vt possessori caueret, vel satisdaret, si alter fundum euicisset, eum praestare.

LVIII. PAVLVS libro tertio Epitomarum [7] Alfeni Digestorum.

A QVO seruus petebatur, et eiusdem serui nomine cum eo furti agebatur, quaerebat, si vtroque iudicio condemnatus esset, quid se facere oporteret, si prius

1 Ap. Hal. *tanti* abest. 2 Hal. habet *a lite contestata*. 3 *lib. VII.* 4 *lib. LX.* 5 *lib. LXXIV.* 6 Ap. Hal. *res* abest. 7 *lib. IV.* Ἐπιτομῶν.

prius seruus ab eo euictus esset? Respondit, non oportere iudicem cogere, vt eum traderet, nisi ei satisdatum esset, quod pro eo homine iudicium accepisset, si quid ob eam rem datum esset, id recte praestari. Sed si prius de furto iudicium factum esset, et hominem noxae dedisset, deinde de ipso homine secundum petitorem iudicium factum esset, non debere ob eam rem iudicem, quod hominem non traderet, litem aestimare: quoniam nihil eius culpa, neque dolo contigisset, quo minus hominem traderet.

LIX. IVLIANVS libro sexto ex Minicio.

HABITATOR in aliena aedificia fenestras et ostia imposuit: eadem, post annum, dominus aedificiorum dempsit. *Quaero, is*, qui imposuerat, possetne ea vindicare? Respondit, posse: nam quae alienis aedificiis connexa essent, ea, *quamdiu iuncta* manerent, eorumdem aedificiorum esse: simul atque inde dempta essent, continuo in pristinam causam reuerti.

LX. POMPONIVS libro vigesimo nono ad Sabinum.

QVOD infans, vel furiosus possessor perdidit, vel corrupit, impunitum est.

LXI. IVLIANVS libro sexto ex Minicio.

MINICIVS interrogatus, si quis nauem suam aliena materia refecisset, num nihilo minus eiusdem nauis maneret? Respondit, manere. Sed si in aedificanda ea idem [1] fecisset, non posse, Iulianus notat: nam proprietas totius nauis, carinae causam sequitur.

LXII. PAPINIANVS libro sexto Quaestionum.

SI NAVIS a malae fidei possessore petatur, et fructus aestimandi sunt, vt in taberna et area, quae locari solent. Quod non est ei contrarium, quod de pecunia deposita, quam heres non attingit, vsuras praestare non cogitur: nam etsi maxime vectura, sicut vsura, non natura peruenit, sed iure percipitur, tamen ideo vectura desiderari potest, quoniam periculum nauis possessor petitori praestare non debet, cum pecunia periculo dantis faeneretur. §. 1. Generaliter autem, cum de fructibus aestimandis quaeritur, constat animaduerti debere, non an malae fidei possessor fruiturus sit, sed an petitor frui potuerit, si ei possidere licuisset; quam sententiam Iulianus quoque probat.

LXIII. IDEM libro duodecimo Quaestionum.

SI CVLPA, non fraude quis possessionem amiserit, quoniam pati debet aestimationem, audiendus erit a iudice, si desideret, vt aduersarius actione sua cedat: cum tamen Praetor auxilium quandoque laturus sit, quolibet alio possidente, nulla captione adficietur. Ipso quoque, qui litis aestimationem perceperit, possidente, debet adiuuari: nec facile audiendus erit ille, si velit postea pecuniam, quam ex sententia iudicis periculo iudicati recepit, restituere.

LXIV. IDEM libro vigesimo [2] Quaestionum.

CVM in rem agitur, eorum quoque nomine, [3] quae vsui, non fructui sunt, restitui fructus certum est.

LXV. IDEM libro secundo Responsorum.

EMTOR praedium, quod a non domino emit, exceptione doli posita, non aliter restituere domino cogetur, quam si pecuniam creditori eius solutam, qui pignori datum praedium habuit, vsurarumque medii temporis superfluum recuperauerit: scilicet, si minus in fructibus ante litem [4] perceptis fuit: nam eos vsuris nouis dumtaxat compensari, sumtuum in praedium factorum exemplo, aequum est. §. 1. Ancillam [5] quae non in dotem data, sed in peculium filiae [6] concessa est, peculio filiae [7] non legato, mancipium hereditarium esse conuenit. Si tamen pater dotis ac peculii contemplatione filiam exheredauit, et ea ratione reddita, nihil ei testamento reliquit, aut eo minus legauit: filiam defensio tuebitur voluntatis.

LXVI. PAVLVS libro secundo Quaestionum.

NON IDEO minus recte quid nostrum esse vindicabimus, quod abire a nobis dominium speratur, si conditio legati vel libertatis extiterit.

LXVII. SCAEVOLA libro primo [8] Responsorum.

A TVTORE pupilli domum mercatus, ad eius refectionem fabrum induxit: is pecuniam inuenit. Quaeritur, ad quem pertineat? Respondi, si non thesauri fuerunt, sed pecunia forte perdita, vel per errorem ab eo, ad quem pertinebat, non

[1] *eadem*, loco *ea idem*. [2] *lib. XV*. [3] Ap. Hal. *nomine* abest. [4] *a lite contestata*. [5] *Ancilla*. [6] Ap. Hal. *filiae* abest. [7] *vindicamus*. [8] *lib. III*.

non ablata: nihilo minus eius eam eſſe, cuius fuerat.

LXVIII. Vlpianvs libro quinquageſimo ad Edictum.

Qvi restitvere iuſſus, iudici non paret, contendens non poſſe reſtituere, ſi quidem habeat rem, manu militari, officio iudicis, ab eo poſſeſſio transfertur: et fructuum dumtaxat, omnisque cauſae nomine condemnatio fit. Si vero non poteſt reſtituere, ſiquidem dolo fecit, quo minus poſſit, is quantum aduerſarius in litem ſine vlla taxatione in infinitum iurauerit, damnandus eſt. Si vero nec poteſt reſtituere, nec dolo fecit, quo minus poſſit, non pluris, quam quanti [1] res eſt, id eſt quanti aduerſarii interfuit, condemnandus eſt. Haec ſententia generalis eſt: et ad omnia [2], ſiue interdicta, ſiue actiones in rem, ſiue in perſonam ſunt, ex quibus arbitratu iudicis quid reſtituitur, locum habet.

LXIX. Pavlvs libro decimo tertio [3] ad Sabinum.

Is, qvi dolo fecit, quominus poſſideret, hoc quoque nomine punitur, quod actor cauere ei non debet, actiones, quas eius rei nomine habeat, ſe ei praeſtaturum.

LXX. Pomponivs libro vigeſimo [4] nono ad Sabinum.

Nec qvasi Publicianam quidem actionem ei dandam placuit: ne in poteſtate cuiusque ſit per rapinam ab inuito domino rem iuſto [5] pretio comparare.

LXXI. Pavlvs libro decimo tertio [6] ad Sabinum.

Qvod ſi poſſeſſor quidem dolo fecit, actor vero iurare non vult, ſed quanti res ſit, aduerſarium condemnari maluit, mos ei gerendus eſt.

LXXII. Vlpianvs libro decimo ſexto [6] ad Edictum.

Si a Titio fundum emeris Sempronii, et tibi traditus ſit, pretio ſoluto, deinde Titius Sempronio heres extiterit et eundem alii vendiderit et tradiderit aequius eſt, vt tu potior ſis. Nam et ſi ipſe venditor eam rem a te peteret, exceptione eum ſummoueres. Sed et ſi ipſe poſſideret, et tu peteres, aduerſus exceptionem, dominii replicatione vtereris.

LXXIII. Idem libro decimo ſeptimo [8] ad Edictum.

In ſpeciali actione non cogitur poſſeſſor dicere, pro qua parte eius ſit: hoc enim petitoris munus eſt, non poſſeſſoris. Quod et in Publiciana obſeruatur. §. 1. Superficiario,

LXXIV. Pavlvs libro vigeſimo primo ad Edictum.

Id est, qui in alieno ſolo ſuperficiem ita habet, vt certam penſionem praeſtet.

LXXV. Vlpianvs libro decimo ſexto ad Edictum.

Praetor cauſa cognita in rem actionem pollicetur.

LXXVI. Gaivs libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

Qvae de tota re vindicanda dicta ſunt, eadem et de parte intelligenda ſunt, officioque iudicis continetur, pro modo partis ea quoque reſtitui iubere, quae ſimul cum ipſa parte reſtitui debent. §. 1. Incertae partis vindicatio datur, ſi iuſta cauſa interueniat. Iuſta autem cauſa eſſe poteſt, ſi forte legi Falcidiae locus ſit in teſtamento, propter incertam detractionem ex legatis, quae vix apud iudicem examinatur: iuſtam enim habet ignorantiam legatarius, cui homo legatus eſt [9], quotam partem vindicare debeat: itaque talis [10] dabitur actio: eadem et de ceteris rebus intelligemus.

LXXVII. Vlpianvs libro decimo ſeptimo [11] ad Edictum.

Qvaedam mulier fundum ita non marito donauit per epiſtolam, et eundem fundum ab eo conduxit: poſſe defendi in rem ei competere, quaſi per ipſam adquiſierit poſſeſſionem, veluti per colonam. Proponebatur, quod etiam in eo agro, qui donabatur, fuiſſet, cum epiſtola emitteretur: quae res ſufficiebat ad traditam poſſeſſionem, licet conductio non interueniſſet.

LXXVIII. Labeo libro quarto Pithanon a Paulo Epitomatorum.

Si eivs fundi, quem alienum poſſideres, fructum non coegiſti, nihil eius fundi fructuum nomine te dare oportet. Paulus: immo quaeritur, huius fructus idcirco factus eſt, quod is eum ſuo nomine perceperit. Perceptionem fructus accipere debemus, non ſi perfecti collecti [12] ſed etiam coepti ita percipi, [13] vt terra continere ſe fructus deſierint: veluti, ſi oliuae, vuae lectae, [14] nondum autem vinum, oleum ab aliquo factum ſit: ſtatim

1 Ap. Hal. *quanti* abeſt. 2 Ap. Hal. *eſt: et ad omnia* abſunt. 3 *lib. XVIII.* 4 *lib. XXVIII.* 5 *iniuſto.* 6 *lib. XVIII.* 7 *lib. XIX.* 8 *lib. XVI.* 9 Hal. hic inſerit *ſi haeſitet.* 10 *tali.* 11 *lib. XII.* 12 *perfecte ſint collecti.* 13 Ap. Hal. *percipi* abeſt. 14 *collectae ſunt.*

tim enim ipse accepisse fructum existimandus est.

LXXIX. Idem libro sexto Pithanon a Paulo Epitomatorum.

Si hominem a me petieris, et is post litem contestatam mortuus sit, fructus, quoad is vixerit, aestimari oportet. Paulus: Ita id verum esse puto, si non prius is homo in eam valetudinem inciderit, propter quam operae eius inutiles factae sunt; nam, ne si vixisset quidem in ea valetudine, fructus eius temporis nomine aestimari conueniret.

LXXX. Fvrivs Anthianvs libro primo ad Edictum.

In rem actionem pati non compellimur: quia licet alicui dicere, se non possidere: ita vt si possit aduersarius conuincere, rem ab aduersario possideri, transferat ad se possessionem per iudicem, licet suam esse non adprobauerit.

Tit. II.

DE PVBLICIANA IN REM ACTIONE.

Vlpianvs libro decimo sexto ad Edictum.

Ait Praetor: Si qvis id, qvod traditvr ex ivsta cavsa non a domino, et nondvm vsvcaptvm petet, ivdicivm dabo. §. 1. Merito Praetor ait, nondvm vsvcaptvm: nam si vsucaptum est, habet ciuilem actionem, nec desiderat honorariam. §. 2. Sed cur traditionis dumtaxat, et vsucapionis fecit mentionem, cum satis multae sunt iuris partes, quibus dominium quis nancisceretur? vt puta legatum.

II. Pavlvs libro decimo nono 1 ad Edictum.

Vel mortis causa donationes factae: nam amissa possessione, competit Publiciana, quia ad exemplum legatorum capiuntur.

III. Vlpianvs libro decimo sexto ad Edictum.

Svnt 2 et aliae pleraeque. §. 1. Ait Praetor, ex ivsta cavsa petet. Qui igitur iustam causam traditionis habet, vtitur Publiciana. Et non solum emtori bonae fidei competit Publiciana, sed et aliis: vt puta ei, cui dotis nomine tradita res est, necdum vsucapta: est enim iustissima causa, siue aestimata res in dotem data sit, siue non. Item si res ex causa iudicati sit tradita.

IV. Pavlvs libro decimo nono 3 ad Edictum.

Vel soluendi causa.

V. Vlpianvs libro decimo sexto 4 ad Edictum.

Vel ex causa noxae deditionis, siue vera causa sit, siue falsa.

VI. Pavlvs libro decimo nono ad Edictum.

Item si seruum ex causa noxali, quia non defendebatur, iussu Praetoris duxero, et amisero possessionem, competit mihi Publiciana.

VII. Vlpianvs libro decimo sexto ad Edictum.

Sed et si res adiudicata sit, Publiciana actio competit. §. 1. Si lis fuerit aestimata, similis est venditioni: et ait Iulianus, libro vicesimo secundo Digestorum, si obtulit reus aestimationem litis, Publicianam competere. §. 2. Marcellus libro septimo decimo 5 Digestorum scribit: Eum, qui a furioso, ignorans eum furere, emit, posse vsucapere: ergo et Publicianam habebit. §. 3. Sed et si quis ex lucratiuis causis rem accepit, habet Publicianam, quae etiam aduersus donatorem competit: est enim iustus possessor, et petitor, qui liberalitatem 6 accepit. §. 4. Si a minore quis emerit, ignorans eum minorem esse, habet Publicianam. §. 5. Sed et si permutatio facta sit, eadem actio competit. §. 6. Publiciana actio ad instar proprietatis, non ad instar possessionis, respicit. §. 7. Si petenti mihi rem, iusiurandum detuleris, egoque iurauero rem meam esse, competit Publiciana mihi, sed aduersus te dumtaxat: ei enim soli nocere debet iusiurandum, qui detulit. Sed si possessori delatum erit iusiurandum, et iurauerit rem petitoris non esse, aduersus eum solum petentem exceptione vtetur, non vt et habeat actionem. §. 8. In Publiciana actione omnia eadem erunt, quae et in rei vindicatione diximus. §. 9. Haec actio et heredi, et in honorariis successoribus competit. §. 10. Si ego non emero, sed seruus meus, habebo Pu-

1 *lib. XXI.* 2 Ap. Hal. *sunt* abest. 3 *lib. XXI.* 4 *lib. XXI.* 5 *libro septimo.* 6 *ex liberalitate.*

Publicianam. Idem eſt et ſi procurator meus, vel tutor, vel curator, vel quis alius negotium meum gerens emerit. §. 11. Praetor ait, QVI BONA FIDE EMIT. Non igitur omnis emtio proderit, ſed ea, quae bonam fidem habet. Proinde hoc ſufficit, me bonae fidei emtorem fuiſſe, quamuis non a domino emerim, licet ille callido conſilio vendiderit: neque enim dolus venditoris mihi nocebit. §. 12. In hac actione non oberit mihi, ſi ſucceſſor ſum, et dolo feci, cum is, in cuius locum ſucceſſi, bona fide emiſſet: nec proderit ſi dolo careo, cum emtor, cui ſucceſſi, dolo fecisſet. §. 13. Sed enim ſi ſeruus meus emit, dolus eius erit ſpectandus, non meus: vel contra. §. 14. Publiciana tempus emtionis continet: et ideo neque quod ante emtionem, neque quod poſtea dolo malo factum eſt, in hac actione deduci, Pomponio videtur. §. 15. Bonam autem fidem ſolius emtoris continet. §. 16. Vt igitur Publiciana competat, haec debent concurrere: vt et bona fide quis emerit, et ei res emta eo nomine ſit tradita. Ceterum ante traditionem, quamuis bonae fidei quis emtor ſit, experiri Publiciana non poterit. §. 17. Iulianus libro ſeptimo Digeſtorum ſcripſit: traditionem rei emtae oportere bona fide fieri: ideoque ſi ſciens alienam poſſeſſionem adprehendit, Publiciana eum experiri non poſſe: quia vſucapere non poterit. Nec quisquam putet, hoc nos exiſtimare, ſufficere initio traditionis ignoraſſe rem alienam, vti quis poſſit Publiciana experiri: ſed oportere et tunc bona fide emtorem eſſe.

VIII. GAIVS libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

DE PRETIO vero ſoluto nihil exprimitur: vnde poteſt coniectura capi, quaſi nec ſententia Praetoris ea ſit, vt requiratur, an ſolutum ſit pretium.

IX. VLPIANVS libro decimo ſexto ad Edictum.

SIVE autem emtori res tradita eſt, ſiue heredi emtoris, Publiciana competit actio. §. 1. Si quis rem apud ſe depoſitam, vel ſibi commodatam emerit, vel pignori ſibi datam, pro tradita erit accipienda, ſi poſt emtionem apud eum remanſit. §. 2. Sed et ſi praeceſſit traditio emtionem, idem erit dicendum. §. 3. Item ſi hereditatem emero, et traditam mihi rem hereditariam petere velim, Neratius eſſe ſcribit Publicianam. §. 4. Si duobus quis ſeparatim vendiderit bona fide ementibus, videamus, quis magis Publiciana vti poſſit: vtrum is, cui priori res tradita eſt, an is, qui tantum emit. Et Iulianus libro ſeptimo Digeſtorum ſcripſit: vt, ſi quidem ab eodem non domino emerint, potior ſit, cui priori res tradita eſt: quod ſi a diuerſis non dominis, melior cauſa ſit poſſidentis, quam petentis: quae ſententia vera eſt. §. 5. Haec actio in his, quae vſucapi non poſſunt, puta furtiuis, vel in ſeruo fugitiuo, locum non habet. §. 6. Si ſeruus hereditarius ante aditam hereditatem aliquam rem emerit, et traditam ſibi poſſeſſionem amiſerit, recte heres Publiciana vtitur, quaſi ipſe poſſediſſet. Municipes quoque, quorum ſeruo res tradita eſt, in eadem erunt conditione:

X. PAVLVS libro decimo nono [1] ad Edictum.

SIVE peculiari nomine ſeruus emerit, ſiue non.

XI. VLPIANVS libro decimo ſexto ad Edictum.

SI EGO emi, et mea voluntate alii res ſit tradita, Imperator Seuerus reſcripſit, Publicianam illi dandam. §. 1. Si de vſufructu agatur tradito, Publiciana datur. Itemque ſeruitutibus vrbanorum praediorum per traditionem conſtitutis, vel per patientiam, forte ſi per domum quis ſuam paſſus eſt aquaeductum transduci: item ruſticorum: nam et hic traditionem, et patientiam tuendam conſtat. §. 2. Partus ancillae furtiuae, qui apud bonae fidei emtorem conceptus eſt, per hanc actionem petendus eſt, etiamſi ab eo, qui emit, poſſesſus non eſt. Sed heres furis hanc actionem non habet: quia vitiorum defuncti ſucceſſor eſt. §. 3. Interdum tamen, licet furtiua mater diſtracta non ſit, ſed donata ignoranti mihi, et apud me conceperit et pepererit, competit mihi in partu Publiciana, vt Iulianus ait: ſi modo eo tempore, quo experiar, furtiuam matrem ignorem. §. 4. Idem Iulianus generaliter dicit, ex qua cauſa matrem vſucapere poſſem, ſi furtiua non eſſet, ex ea cauſa partum me vſucapere, ſi furtiuam eſſe matrem ignorabam. Ex omnibus igitur caſibus Publicianam habebo. §. 5. Idem eſt et ſi ex partu partus eſt, et ſi non natus, ſed poſt mortem matris, exſecto ventre eius, extractus eſt, vt et Pomponius libro quadrageſimo ſcripſit.

§. 6.

[1] lib. XXI. [a] Ap. Hal. *illi* abeſt.

§. 6. Idem ait, aedibus emtis, si fuerint dirutae, ea, quae aedificio accesserunt, huiusmodi actione petenda. §. 7. Quod tamen per alluuionem fundo accessit, simile sit ei, cui accedit: et ideo, si ipse fundus Publiciana peti non potest, non hoc petetur: si autem potest, et ad partem, quae per alluuionem accessit: et ita Pomponius scribit. §. 8. Idem adiicit, et si statuae emtae partes recisae petantur, similem actionem proficere. §. 9. Idem scribit: si aream emero, et insulam in ea aedificauero, recte me Publiciana vsurum. §. 10. Item inquit: si insulam emi, et ad aream ea peruenit, aeque potero vti Publiciana. [1]

XII. Pavlvs libro decimo nono [2] ad Edictum.

Cvm sponsvs sponsae seruum donasset, eumque in dotem accepisset ante vsucapionem, rescriptum est a Diuo Pio, diuortio facto restituendum esse seruum: nam valuisse donationem inter sponsum et sponsam. Dabitur ergo et possidenti exceptio, et amissa possessione, Publiciana: siue extraneus, siue donator possideat. §. 1. Is, cui ex Trebelliano hereditas restituta est, etiamsi non fuerit nanctus possessionem, vti potest Publiciana. §. 2. In vectigalibus, et in aliis praediis, quae vsucapi non possunt, Publiciana competit, si forte bona fide mihi tradita sunt. §. 3. Idem est et si superficiariam insulam a non domino bona fide emero. §. 4. Si res talis sit, vt eam Lex aut Constitutio alienari prohibeat, eo casu Publiciana non competit: quia his casibus neminem Praetor tuetur, ne contra Leges faciat. §. 5. Publiciana actione etiam de infante seruo nondum anniculo vti possumus. §. 6. Si pro parte quis rem petere vult, Publiciana actione vti potest. §. 7. Sed etiam is, qui momento possedit, recte hac actione experiretur.

XIII. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Qvaecvmqve sunt iustae causae adquirendarum rerum, si ex his causis nancti res amiserimus, dabitur nobis, earum rerum persequendarum gratia, haec actio. §. 1. Interdum quibusdam nec ex iustis possessionibus competit Publicianum iudicium: namque pigneraticiae, et precariae possessiones iustae sunt, sed ex his non solet competere tale iudicium: illa scilicet ratione, quia neque creditor, neque is, qui precario rogauit, eo animo nanciscitur possessionem, vt credat se dominum esse. §. 2. Qui a pupillo emit, probare debet, tutore auctore lege non prohibente, se emisse. Sed et [3] si deceptus falso tutore auctore emerit, bona fide emisse videtur.

XIV. Vlpianvs libro decimo sexto ad Edictum.

Papinianvs libro sexto Quaestionum scribit: Si quis prohibuit, vel denuntiauit, ex causa venditionis tradi rem, quae ipsius voluntate a procuratore, fuerat distracta, et is nihilo minus tradiderit, emtorem tuebitur Praetor, siue possideat, siue petat rem. Sed, quod iudicio emti procurator emtori praestiterit, contrario iudicio mandati consequetur: potest enim fieri, vt emtori res auferatur ab eo, qui venire mandauit, quia per ignorantiam non est vsus exceptione, quam debuit opponere: veluti, si non avctor mevs ex volvntate tva vendidit.

XV. Pomponivs libro tertio [4] ad Sabinum.

Si servvs meus, cum in fuga sit, rem a non domino emat, Publiciana mihi competere debet, licet possessionem rei traditae per eum nanctus non sim.

XVI. Papiniani libro decimo Quaestionum.

Pavlvs notat: Exceptio iusti dominii Publicianae obiicienda est.

XVII. Neratius libro tertio Membranarum.

Pvbliciana actio non ideo comparata est, vt res domino auferatur, eiusque rei argumentum est primo aequitas, deinde exceptio si ea res possessoris non sit, sed vt is, qui bona fide emit, possessionemque eius ex ea causa nanctus est, potius rem habeat.

Tit. III.

SI AGER VECTIGALIS, ID EST EMPYTEVTICARIVS, PETATVR.

Pavlvs libro vigesimo primo ad Edictum.

Agri ciuitatium alii vectigales vocantur, alii non. Vectigales vocantur, qui in perpetuum locantur: id est hac lege, vt tamdiu pro his vectigal pendatur, quamdiu neque ipsis, qui conduxerint, neque his, qui in locum eorum successerunt, auferri eos liceat. Non vectigales sunt, qui ita colendi dantur, vt pri-

1 Ap. Hal. *Publiciana* abest. 2 *lib. XXI.* 3 Ap. Hal. *et*, et mox *auctore* absunt. 4 *lib. IV.*

priuatim agros nostros colendos dare solemus. §. 1. Qui in perpetuum fundum fruendum conduxerunt a municipibus, quamuis non efficiantur domini, tamen placuit competere eis in rem actionem aduersus quemuis possessorem: sed et aduersus ipsos municipes:

II. Vlpianvs libro decimo septimo ad Sabinum [1].

Ita tamen, si vectigal soluatur.

III. Pavlvs libro vigesimo primo ad Edictum.

Idem est et si ad tempus habuerint conductum nec tempus conductionis finitum sit.

LIBER SEPTIMVS.

Tit. I.

DE VSVFRVCTV, ET QVEMADMODVM QVIS VTATVR FRVATVR.

Pavlvs libro tertio ad Vitellium.

Vsvsfrvctvs est ius alienis rebus vtendi fruendi, salua rerum substantia.

II. Celsvs libro decimo octauo Digestorum.

Est enim vsusfructus ius in corpore, quo sublato, et ipsum tolli necesse est.

III. Gaivs libro secundo Rerum quotidianarum, vel aureorum.

Omnivm praediorum iure legati potest constitui vsusfructus, vt heres iubeatur dare alicui vsumfructum. Dare autem intelligitur, si induxerit in fundum legatarium, eumue patiatur vti frui. Et sine testamento autem si quis velit vsum fructum constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere potest. §. 1. Constitit autem vsusfructus non tantum in fundo, et aedibus, verumetiam in seruis, et iumentis, ceterisque rebus. §. 2. Ne tamen in vniuersum inutiles essent proprietates, semper abscedente vsufructu, placuit certis modis extingui vsumfructum, et (ad) proprietatem reuerti. §. 3. Quibus autem modis vsusfructus et constitit, et finitur, iisdem modis etiam nudus vsus solet et constitui, et finiri.

IV Pavlvs libro secundo ad Edictum.

Vsvsfrvctvs in multis casibus pars dominii est, et exstat, quod vel praesens, vel ex die dari potest.

V. Papinianvs libro septimo Quaestionum.

Vsvsfrvctvs et ab initio pro parte indiuisa vel diuisa constitui, et legitimo tempore similiter amitti, eademque ratione per legem Falcidiam minui potest. Reo quoque promittendi defuncto, in partes hereditarias vsusfructus obligatio diuiditur: et si ex communi praedio debeatur, vno ex sociis defendente, pro parte defendentis fiet restitutio.

VI. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Vsvsfrvctvs pluribus modis constituitur: vt ecce, si legatus fuerit. Sed et proprietas deducto vsufructu legari potest, vt apud heredem maneat vsusfructus. §. 1. Constituitur adhuc vsusfructus, et in iudicio familiae herciscundae, et communi diuidundo, si iudex alii proprietatem adiudicauerit, alii vsumfructum. §. 2. Adquiritur antem nobis vsusfructus non solum per nosmetipsos, sed etiam per eas quoque personas, quas iuri nostro subiectas habemus. §. 3. Nihil autem vetat, seruo meo herede instituto, legari proprietatem deducto vsufructu.

VII. Vlpianvs libro decimo septimo [3] ad Sabinum.

Vsvfrvctv legato omnis fructus rei ad fructuarium pertinet. Et aut rei [4] soli, aut rei mobilis vsusfructus legatur. §. 1. Rei soli, vtputa aedium, vsufructu legato, quicumque reditus est, ad vsufructuarium pertinet: quaeque obuentiones sunt ex aedificiis, ex areis, et ceteris, quaecumque aedium sunt. Vnde etiam mitti eum in possessionem vicinarum aedium causa damni infecti, placuit: et iure dominii possessurum eas aedes, si perseueretur non caueri: nec quicquam amittere finito vsufructu. Hac ratione Labeo scribit, nec aedificium licere domino, te inuito, altius tollere: sicut nec, areae vsufructu legato, potest in area aedificium poni. Quam sententiam puto veram. §. 2. Quoniam igitur omnis fructus rei ad eum pertinet, reficere quoque eum aedes per arbitrum cogi, Celsus scribit. Celsus libro octauo decimo Digestorum [5]. Hactenus tamen, vt

1 *lib. XVI. ad Edictum.* 2 *lib. II.* 3 *lib. VI.* 4 Ap. Hal. *rei* abest. 5 Hal. *Celsus scribit* omissis, habet: *Celsus libro decimo octavo Digestorum scribit.*

vt farta tecta habeat: fi qua tamen vetuftate corruiffent, neutrum cogi reficere: fed fi heres refecerit, paffurum fructuarium vti. Vnde Celfus de modo farta tecta habendi quaerit, fi quae vetuftate corruerunt, reficere non cogitur: modica igitur refectio ad eum pertineat, quoniam et alia onera adgnofcit, vfufructu legato: vtputa ftipendium, vel tributum vel falarium, vel alimenta ab ea re relicta: et ita Marcellus libro tertio decimo fcribit. §. 3. Caffius quoque fcribit libro octauo iuris ciuilis, fructuarium per arbitrum cogi reficere, quemadmodum adferere cogitur arbores, et Arifto notat, haec vera effe. Neratius autem libro quarto Membranarum ait, non poffe fructuarium prohiberi, quo minus reficiat: quia nec arare prohiberi poteft, aut colere: nec folum neceffarias refectiones facturum, fed etiam voluptatis caufa, vt tectoria, et pauimenta, et fimilia facere: neque autem ampliare, nec vtile detrahere poffe.

VIII. Idem libro quadragefimo ad Edictum.

Qvamvis melius repofiturus fit. Quae fententia vera eft.

IX. Idem libro decimo feptimo [1] ad Sabinum.

Item, fi fundi vfusfructus fit legatus, quidquid in fundo nafcitur, quidquid inde percipi poteft, ipfius fructus eft: fic tamen, vt boni viri arbitratu fruatur. Nam et Celfus libro octauo decimo Digeftorum fcribit, cogi eum poffe recte colere. §. 1. Et, fi apes in eo fundo fint, earum quoque vfusfructus ad eum pertinet. §. 2. Sed fi lapidicinas habeat, et lapidem cedere velit, vel cretifodinas habeat, vel harenas, omnibus his vfurum Sabinus ait, quafi bonum patremfamilias. Quam fententiam puto veram. §. 3. Sed fi haec metalla poft vfumfructum legatum fint inuenta, cum totius agri relinquatur vfusfructus, non partium, contineantur legato. §. 4. Huic vicinus tractatus eft, qui folet in eo, quod acceffit, tractari: et placuit, alluuionis quoque vfumfructum ad fructuarium pertinere. Sed fi infula iuxta fundum in flumine nata fit, eius vfumfructum ad fructuarium non pertinere Pegafus fcribit, licet proprietati accedat: effe enim veluti proprium fundum, cuius vfusfructus ad te non pertineat: quae fententia non eft fine ratione. Nam vbi latitet incrementum, et vfusfructus augetur: vbi autem apparet feparatum, fructuario non accedit. §. 5. Aucupiorum quoque et venationum reditum Caffius ait libro octauo iuris ciuilis, ad fructuarium pertinere. Ergo et pifcationum. §. 5. Seminarii autem fructum puto ad fructuarium pertinere: ita tamen, vt et vendere ei, et feminare liceat, debet tamen conferendi agri caufa, feminarium paratum femper renouare, quafi inftrumentum agri: vt, finito vfufructu, domino reftituatur. §. 7. Inftrumenti autem fructum habere debet: vendendi tamen facultatem non habet. Nam et fi fundi vfusfructus fuerit legatus, et fit ager, vnde palo in fundum, cuius vfusfructus legatus eft, folebat paterfamilias vti, vel falice, vel harundine, puto fructuarium hactenus vti poffe, ne ex eo vendat: nifi forte falicti ei, vel filuae palaris, vel arundineti vfusfructus fit legatus: tunc enim et vendere poteft. Nam et Trebatius fcribit, filuam caeduam et arundinetum poffe fructuarium caedere, ficut paterfamilias caedebat: et vendere, licet paterfamilias non folebat vendere, fed ipfe vti: ad modum enim referendum eft, non ad qualitatem vtendi.

X. Pomponivs libro quinto ad Sabinum.

Ex silva caedua pedamenta et ramos ex arbore vfufructuarium fumturum: ex non caedua, in vineam fumturum, dum ne fundum deteriorem faciat.

XI. Pavlvs libro fecundo Epitomatorum Alfeni Digeftorum.

Sed, si grandes arbores effent, non poffe eas caedere.

XII. Vlpianvs libro decimo feptimo ad Sabinum [2]

Arboribvs euulfis, vel vi ventorum deiectis, vsque ad vfum fuum et villae poffe vfufructuarium ferre, Labeo ait: nec materia eum pro ligno vfurum, fi habeat, vnde vtatur ligno. Quam fententiam puto veram: alioquin et fi totus ager fit hunc cafum paffus, omnes arbores auferret fructuarius: materiam tamen ipfum fuccidere, quantum ad villae refectionem [3], putat poffe: quemadmodum calcem, inquit, coquere, vel harenam fodere, aliudue quid aedificio neceffarium fumere. §. 1. Nauis vfufructu legato, nauigandum mittendam puto, licet naufragii periculum immineat: nauis etenim ad hoc paratur vt nauiget. §. 2. Vfufructuarius vel

1 *lib. XVIII.* 2 *ad Edictum.* 3 Hal. addit *fatis fit.*

ipſe frui ea re, vel alii fruendam concedere, vel locare, vel vendere poteſt: nam et qui locat, vtitur: et qui vendit, vtitur [1]. Sed et ſi alii precario concedat vel donet, puto eum vti: atque ideo retineri vſumfructum: et hoc Caſſius et Pegaſus reſponderunt, et Pomponius libro quinto ex Sabino probat. Non ſolum autem, ſi ego locauero, retineo vſumfructum, ſed et ſi alius negotium meum gerens locauerit vſumfructum, Iulianus libro trigeſimo quinto ſcripſit, retinere me vſumfructum. Quid tamen ſi non locauero, ſed abſente et ignorante me, negotium meum gerens vtatur quis, et fruatur? Nihilominus retineo vſumfructum. Quod et Pomponius libro quinto probat, per hoc, quod negotiorum geſtorum actionem adquiſiui. §. 3. De illo Pomponius dubitat, ſi fugitiuus [2], in quo meus vſusfructus eſt, ſtipuletur aliquid ex re mea, vel per traditionem accipiat, an per hoc ipſum, quaſi vtar, retineam vſumfructum? magisque admittit, retinere: nam ſaepe, etiam ſi praeſentibus ſeruis non vtamur, tamen vſumfructum retinemus: vtputa aegrotanti ſeruo, vel infanti, cuius operae nullae ſunt, vel defectae ſenectutis homini: nam et ſi agrum aremus, licet tam ſterilis ſit, vt nullus fructus naſcatur, retinemus vſumfructum. Iulianus tamen libro trigeſimo quinto Digeſtorum ſcribit, etiam ſi non ſtipuletur quid ſeruus fugitiuus, retineri tamen vſumfructum: nam qua ratione, inquit, retinetur a proprietario poſſeſſio, etiam ſi in fuga ſeruus ſit, pari ratione etiam vſusfructus retinetur. §. 4. Idem tractat: quid ſi quis poſſeſſionem eius nanctus ſit, an quemadmodum a proprietario poſſideri deſinit, ita etiam vſusfructus amittatur. Et primo quidem ait, poſſe dici amitti vſumfructum: ſed, licet amittatur, tamen dicendum, quod intra conſtitutum tempus ex re fructuarii ſtipulatus eſt, fructuario adquiri poteſt. Per quod colligi poſſe dici, ne quidem ſi poſſideatur ab alio, amitti vſumfructum, ſi modo mihi aliquid ſtipuletur: paruique referre, ab herede poſſideatur, vel ab alio, cui hereditas vendita ſit, vel cui proprietas legata ſit, an a praedone: ſufficere enim ad retinendum vſumfructum, eſſe affectum retinere volentis, et ſeruum nomine fructuarii aliquid facere: quae ſententia habet rationem. §. 5. Iulianus libro trigeſimo quinto Digeſtorum [3] tractat: ſi fur decerpſerit vel defecuerit fructus maturos pendentes, cui condictione teneatur, domino fundi, an fructuario? et putat quoniam fructus non fiunt fructuarii, niſi ab eo percipiantur, licet ab alio terra ſeparantur, magis proprietario condictionem competere: fructuario autem, furti actionem, quoniam interfuit eius, fructus non eſſe ablatos. Marcellus autem mouetur eo, quod, ſi poſtea fructus iſtos nanctus fuerit fructuarius, fortaſſis fiant eius: nam, ſi fiunt, qua ratione hoc euenit, niſi ea, vt interim fierent proprietarii? mox adprehenſi, fructuarii efficientur: exemplo rei ſub conditione legatae, quae interim heredis eſt: exiſtente autem conditione, ad legatarium tranſit: verum eſt enim, condictionem competere proprietario. Cum autem in pendenti eſt dominium, vt ipſe Iulianus ait, in fetu, qui ſummittitur, et in eo, quod ſeruus fructuarius per traditionem accepit, nondum quidem pretio ſoluto, ſed tamen ab eo ſatisfacto, dicendum eſt, condictionem pendere, magisque in pendenti eſſe dominium.

XIII. IDEM libro decimo octauo ad Sabinum.

SICVIVS rei vſusfructus legatus erit, dominus poteſt in ea re ſatisdationem deſiderare, vt officio iudicis hoc fiat: nam ſicuti debet fructuarius vti frui, ita et proprietatis dominus ſecurus eſſe debet [4] de proprietate. Haec autem ad omnem vſumfructum pertinere, Iulianus libro trigeſimo octauo Digeſtorum probat. Si vſusfructus legatus ſit, non prius [5] dandam actionem vſufructuario, quam ſatisdederit, ſe boni viri arbitratu vſurum fruiturum: ſed et ſi plures ſint, a quibus vſusfructus relictus eſt, ſingulis ſatisdari oportet. §. 1. Cum igitur de vſufructu agitur, non ſolum quod factum eſt, arbitratur, ſed etiam in futurum quemadmodum vti frui debet. §. 2. De praeteritis autem damnis fructuarius etiam lege Aquilia tenetur, et interdicto, quod vi aut clam, vt Iulianus ait: nam fructuarium quoque teneri his actionibus, nec non furti, certum eſt: ſicut quemlibet alium, qui in aliena re tale quid commiſerit. Denique conſultus, quo bonum fuit, actionem

[1] Ap. Hal. *vtitur* abeſt. [2] Hal. inſerit *nondum ab aliquo poſſeſſus.* [3] Ap. Hal. *Digeſtorum* abeſt. [4] Ap. Hal. *debet* abeſt. [5] Hal. *nec prius,* praecedentibus: *ſi vſusfructus legatus ſit* plane omiſſis.

nem polliceri Praetorem, cum competat legis Aquiliae actio? respondit, quia sunt casus, quibus cessat Aquiliae actio, ideo iudicem dari, vt eius arbitratu vtatur: nam qui agrum non proscindit, qui vites non subserit, item aquarum ductus corrumpi patitur, lege Aquilia non tenetur. Eadem et in vsuario dicenda sunt. §. 3. Sed si inter duos fructuarios sit controuersia, Iulianus libro trigesimo octauo Digestorum scribit, aequissimum esse, quasi communi diuidundo iudicium dari: vel stipulatione inter se eos cauere, qualiter fruantur. Cur enim, inquit Iulianus, ad arma et rixam procedere patiatur Praetor, quos potest iurisdictione sua componere? Quam sententiam Celsus quoque libro vicesimo Digestorum probat: et ego puto veram. §. 4. Fructuarius causam proprietatis deteriorem facere non debet: meliorem facere potest. Et aut fundi est vsusfructus legatus, et non debet, neque arbores frugiferas excidere, neque villam diruere, nec quicquam facere in perniciem proprietatis. Et si forte voluptate fuit praedium viridaria vel gestationes vel deambulationes arboribus infructuosis opacas atque amoenas habens, non debebit deiicere, vt forte hortos olitorios faciat, vel aliud quid, quod ad reditum spectat. §. 5 Inde est quaesitum, an lapidicinas, vel cretifodinas vel harenifodinas ipse instituere possit? Et ego puto etiam ipsum instituere posse, si non agri partem necessariam huic rei occupaturus est. Proinde venas quoque lapidicinarum, et huiusmodi 1 metallorum inquirere poterit: ergo et auri, et argenti, et sulphuris, et aeris, et ferri, et ceterorum fodinas, vel quas paterfamilias instituit, exercere poterit, vel ipse instituere, si nihil agriculturae nocebit. Et si forte in hoc, quod instituit, plus reditus sit, quam in vineis, vel arbustis, vel oliuetis, quae fuerunt, forsitan etiam haec deiicere poterit: siquidem ei permittitur meliorare proprietatem. §. 6. Si tamen, quae instituit vsufructuarius, aut caelum corrumpant agri, aut magnum apparatum sint desideratura, opificum forte, vel legulorum, quae non potest sustinere proprietarius, non videbitur viri boni arbitratu frui. Sed nec aedificium quidem positurum in fundo, nisi quod ad fructum percipiendum necessarium sit. §. 7. Sed, si aedium vsusfructus legatus sit, Nerua filius, et lumina immittere eum posse, ait: sed et colores, et picturas, et marmora poterit, et sigilla, et si quid ad domus ornatum. Sed neque diaetas transformare, vel coniungere, aut separare ei permittetur: vel aditus, posticasue vertere, vel refugia aperire, vel atrium mutare, vel viridaria ad alium modum conuertere: excolere enim quod inuenit, potest, qualitate aedium non immutata. Item [2] Nerua, eum, cui aedium vsusfructus legatus sit, altius tollere non posse, quamuis lumina non obscurentur: quia tectum magis turbatur: quod Labeo etiam in proprietatis domino scribit. Idem Nerua, nec obstruere eum posse. §. 8. Item si domus vsusfructus legatus sit, meritoria illic facere fructuarius non debet: nec per cenacula diuidere domum: atquin locare potest: sed oportebit quasi domum locare: nec balineum ibi faciendum est. Quod autem dicit, meritoria non facturum, ita accipe, quae vulgo diuersoria, vel fullonica appellant. Ego quidem, et si balneum sit in domo vsibus dominicis solitum vacare in intima parte domus, vel inter diaetas amoenas, non recte nec ex boni viri arbitratu facturum, si id locare coeperit, vt publice lauet: non magis, quam si domum ad stationem iumentorum locauerit: aut si stabulum, quod erat domus iumentis et carruchis vacans, pistrino locauerit.

XIV. PAVLVS libro tertio ad Sabinum.

LICET multo minus ex ea re fructum percipiat.

XV. VLPIANVS libro decimo octauo ad Sabinum.

SED, si quid inaedificauerit, postea eum neque tollere hoc, neque refigere posse: refixa plane posse [3] vindicare. §. 1. Mancipiorum quoque vsusfructus legato non debet abuti, sed secundum conditionem eorum vti. Nam si librarium rus mittat, et qualum et calcem portare cogat, histrionem, balniatorem faciat, vel de symphonia atriensem, vel de palaestra stercorandis latrinis praeponat, abuti videbitur proprietate. §. 2. Sufficienter autem alere, et vestire debet, secundum ordinem et dignitatem mancipiorum. §. 3. Et generaliter Labeo ait, in omnibus rebus mobilibus modum eum tenere debere, ne sua feritate vel saeuitia ea corrumpat: alioquin etiam lege Aquilia eum conueniri. §. 4. Et, si vestimentorum vsusfructus legatus sit, non sicut quantitatis vsus-

1 Ap. Hal. *huiusmodi* abest. 2 *Inde* loco *Item*. 3 Hal. inserit *eum*.

vſusfructus legetur, dicendum eſt, ita vti eum debere, ne abutatur: nec tamen locaturum, quia vir bonus ita non vteretur. §. 5. Proinde, et ſi ſcaenicae veſtis vſusfructus legetur, vel aulaei [1], vel alterius apparatus, alibi, quam in ſcaena, non vtetur. Sed an et locare poſſit, videndum eſt? Et puto locaturum: et licet teſtator commodare, non locare fuerit ſolitus, tamen ipſum fructuarium locaturum, tam ſcaenicam, quam funebrem veſtem. §. 6. Proprietatis dominus non debebit impedire fructuarium ita vtentem, ne deteriorem eius conditionem faciat. De quibusdam plane dubitatur, ſi eum vti prohibeat, an iure id faciat: vtputa doliis, ſi forte fundi vſusfructus ſit legatus. Et putant quidam, et ſi defoſſa ſint, vti prohibendum. Idem et in ſeriis, et in cuppis, et in cadis et amphoris putant. Idem et in ſpecularibus, ſi domus vſusfructus legetur. Sed ego puto, niſi ſit contraria voluntas, etiam inſtrumentum fundi vel domus contineri. §. 7. Sed nec ſeruitutem imponere fundo poteſt proprietarius, nec amittere ſeruitutem. Adquirere plane ſeruitutem eum poſſe, etiam inuito fructuario, Iulianus ſcripſit. Quibus conſequenter, fructuarius quidem adquirere fundo ſeruitutem non poteſt, retinere autem poteſt: et ſi forte fuerint, non vtente fructuario, amiſſae, hoc quoque nomine tenebitur. Proprietatis dominus ne quidem conſentiente fructuario ſeruitutem imponere poteſt.

XVI. PAVLVS libro tertio ad Sabinum.

NISI qua deterior fructuarii conditio non fiat, veluti ſi talem ſeruitutem vicino conceſſerit, ius ſibi non eſſe altius tollere.

XVII. VLPIANVS libro decimo octauo ad Sabinum.

LOCVM autem religioſum facere poteſt, conſentiente vſufructuario. Et hoc verum eſt fauore religionis. Sed interdum et ſolus proprietatis dominus locum religioſum facere poteſt; finge enim, eum teſtatorem inferre, cum non eſſet tam opportune vbi ſepeliretur. §. 1. Ex eo, ne deteriorem conditionem fructuarii faciat proprietarius, ſolet quaeri, an ſeruum dominus coercere poſſit? Et Ariſto apud Caſſium notat, [2] pleniſſimam eum coercitionem habere, ſi modo ſine dolo malo faciat: quamuis vſufructuarius, nec contrariis quidem miniſteriis, aut inuſitatis, artificium eius corrumpere poſſit: nec ſeruum cicatricibus deformare. §. 2. Proprietarius autem et ſeruum noxae dedere poterit, ſi hoc ſine dolo malo faciat: quoniam noxae deditio iure non peremit vſumfructum: non magis, quam vſucapio proprietatis, quae poſt conſtitutum vſumfructum contingit. Debebit plane denegari vſusfructus perſecutio, ſi ei, qui noxae accepit, litis aeſtimatio non offeratur a fructuario. §. 3. Si quis ſeruum occiderit, vtilem actionem exemplo Aquiliae fructuario dandam, numquam dubitaui.

XVIII. PAVLVS libro tertio ad Sabinum.

AGRI vſufructu legato, in locum demortuarum arborum aliae ſubſtituendae ſunt: et priores, ad fructuarium pertinent.

XIX. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum.

PROCVLVS putat inſulam poſſe ita legari, vt ei ſeruitus imponatur, quae alteri inſulae hereditariae debeatur, hoc modo: SI ILLE HEREDI MEO PROMISERIT, PER SE NON FORE, QVO ALTIVS EA AEDIFICIA TOLLANTVR; TVM EI EORVM AEDIFICIORVM VSVMFRVCTVM DO, LEGO: vel ſic: AEDIVM ILLARVM, QVO AD ALTIVS, QVAM VTI NVNC SVNT, AEDIFICATAE NON ERVNT, ILLI VSVMFRVCTVM DO, LEGO. §. 1. Si arbores vento deiectas dominus non tollat, per quod incommodior is ſit vſusfructus, vel iter: ſuis actionibus vſufructuario cum eo experiundum.

XX. VLPIANVS libro octauo ad Sabinum.

SI QVIS ita legauerit: FRVCTVS ANNVOS FVNDI CORNELIANI GAIO MAEVIO DO, LEGO, perinde accipi debet hic ſermo, ac ſi vſusfructus fundi eſſet legatus.

XXI. IDEM libro decimo ſeptimo ad Sabinum.

SI SERVI vſusfructus ſit legatus, quidquid is ex opera ſua adquirit, vel ex re fructuarii, ad eum pertinet, ſiue ſtipuletur, ſiue ei poſſeſſio fuerit tradita. Si vero heres inſtitutus ſit, vel legatum acceperit: Labeo diſtinguit, cuius gratia vel heres inſtituitur, vel legatum acceperit.

XXII. IDEM libro decimo octauo ad Sabinum.

SED

1 *velut aulaei.* 2 *probat.*

Sed et si quid donetur seruo, in quo vsusfructus alterius est: quaeritur, quid fieri oporteat? Et in omnibus istis, si quidem contemplatione fructuarii aliquid ei relictum vel donatum est, ipsi adquiret: sin vero proprietarii, proprietario: si ipsius serui, adquiretur domino. Nec distinguimus, vnde cognitum eum, et cuius merito habuit, qui donauit, vel reliquit. Sed et si conditionis implendae causa quid seruus fructuarius consequatur, et constiterit, contemplatione fructuarii eam conditionem adscriptam, dicendum est, ipsi adquiri: nam et in mortis causa donatione idem dicendum est

XXIII. Idem libro decimo septimo ad Sabinum.

Sed sicuti stipulando fructuario adquirit, ita etiam paciscendo eum adquirere exceptionem fructuario, Iulianus libro trigesimo Digestorum scribit. Idemque, et si acceptum rogauerit, liberationem ei parere. §. 1. Quoniam autem diximus, quod ex operis adquiritur, ad fructuarium pertinere, sciendum est, etiam cogendum eum operari: etenim modicam quoque castigationem fructuario competere Sabinus respondit, et Cassius libro octauo iuris ciuilis scripsit, vt neque torqueat, neque flagellis caedat.

XXIV. Pavlvs libro decimo ad Sabinum.

Si qvis donaturus vsufructuario, spoponderit seruo, in quem vsumfructum habet, stipulanti, ipsi vsufructuario obligabitur, quia, vt ei seruus talis stipulari possit, vsitatum est.

XXV. Vlpianvs libro decimo octauo [1] ad Sabinum.

Sed et si quid stipuletur sibi aut Sticho seruo fructuario, donandi causa, dum vult fructuario praestitum, dicendum, si ei soluatur, fructuario adquiri. §. 1. Interdum tamen in pendenti est, cui adquirat iste fructuarius seruus, vt puta si seruum emit, et per traditionem accepit, nec dum pretium numerauit, sed tantummodo pro eo fecit satis: interim cuius sit, quaeritur? Et Iulianus libro trigesimo quinto Digestorum scripsit, in pendenti esse dominium eius, et numerationem pretii declaraturam, cuius sit. Nam si ex re fructuarii, retro fructuarii fuisse. Idemque est et si forte stipulatus sit seruus, numeraturus pecuniam: nam numeratio declarabit, cui sit adquisita stipulatio. Ergo ostendimus, in pendenti esse dominium, donec pretium numeretur. Quid ergo, si amisso vsufructu, tunc pretium numeretur? Iulianus quidem libro trigesimo quinto Digestorum scripsit, adhuc interesse, vnde sit pretium numeratum. Marcellus vero, et Mauricianus, amisso vsufructu, iam putant dominium adquisitum proprietatis domino. Sed Iuliani sententia humanior est. Quod si ex re vtriusque pretium fuerit solutum, ad vtrumque dominium pertinere, Iulianus scripsit: scilicet pro rata pretii soluti. Quid tamen, si forte simul soluerit ex re vtriusque? vt puta decem millia [2] pretii nomine debebat, et dena soluit ex re singulorum: cui magis seruus adquirat? Si numeratione soluit, intererit, cuius priores nummos soluat: nam, quos postea soluerit, aut vindicabit, aut si fuerint nummi consumti, ad condictionem pertinent: si vero simul in sacculo soluit, nihil fecit accipientis: et ideo nondum adquisisse quisquam dominium videtur: quia, cum plus pretium soluit seruus, non faciet nummos accipientis. §. 2. Si operas suas iste seruus locauerit, et in annos singulos certum aliquid stipuletur, eorum quidem annorum stipulatio, quibus vsusfructus mansit, adquiretur fructuario: sequentium vero stipulatio ad proprietarium transit, semel adquisita fructuario: quamuis non soleat stipulatio semel cui quaesita, ad alium transire, nisi ad heredem, vel adrogatorem. Proinde, si forte vsusfructus in annos singulos fuerit legatus, et iste seruus operas suas locauit, et stipulatus est, vt supra scriptum est, prout capitis minutione amissus fuerit vsusfructus, mox restitutus, ambulabit stipulatio: profectaque ad heredem, redibit ad fructuarium. §. 3. Quaestionis est, an id, quod adquiri fructuario non potest, proprietario adquiratur? Et Iulianus quidem libro trigesimo quinto Digestorum scripsit, quod fructuario adquiri non potest, proprietario quaeri. Denique scribit, eum, qui ex re fructuarii stipuletur nominatim proprietario, vel iussu eius, ipsi adquirere. Contra autem nihil agit, si non ex re fructuarii, nec ex operis suis fructuario stipuletur. §. 4. Seruus fructuarius, si vsumfructum in se dari stipuletur, aut sine nomine, aut nominatim proprietario, ipsi proprietario [3] adquirit exemplo serui communis, qui stipulando rem alteri ex dominis, cuius res est, nihil agit, quoniam rem suam sti-

1 *lib. XVI.* 2 Hal. τὸ *millia* expungit. 3 Ap. Hal. *ipsi proprietario* absunt.

ſtipulando quis, nihil agit: alteri ſtipulando, adquirit ſolidum. §. 5. Idem Iulianus eodem libro ſcripſit: Si ſeruo fructuarius operas eius locauerat, nihil agit: nam, et ſi ex re mea, inquit, a me ſtipulatus ſit, nihil agit: non magis, quam ſeruus alienus bona fide mihi ſeruiens, idem agendo, domino quisquam adquirit. Simili modo, ait, ne quidem ſi rem meam a me fructuario conducat, me non obligauit. Et regulariter definiit: quod quis, ab alio ſtipulando, mihi adquirit, id a me ſtipulando nihil agit: niſi forte, inquit, nominatim domino ſuo ſtipuletur a me, vel conducat. §. 6. Si duos fructuarios proponas, et ex alterius re ſeruus ſit ſtipulatus, quaeritur, vtrum totum, an pro parte, qua habet vſumfructum, ei quaeratur: nam et in duobus bonae fidei poſſeſſoribus hoc idem eſt apud Scaeuolam agitatum libro ſecundo Quaeſtionum. Et ait, vulgo creditum, rationemque hoc facere, vt, ſi ex re alterius ſtipuletur, partem ei dumtaxat quaeri, partem domino: quod ſi nominatim ſit ſtipulatus, nec dubitari debere, quin adiecto nomine, ſolidum ei quaeratur. Idemque ait, et ſi iuſſu eius ſtipuletur: quoniam iuſſum pro nomine accipimus. Idem et in fructuariis erit dicendum: vt quo caſu non totum adquiretur fructuario, proprietatis domino erit quaeſitum: quoniam ex re fructuarii quaeri ei poſſe oſtendimus. §. 7. Quod autem diximus, ex re fructuarii, vel ex operis poſſe adquirere, vtrum tunc locum habeat, quoties iure legati vſusfructus ſit conſtitutus, an et ſi per traditionem, vel ſtipulationem, vel a ium quemcunque modum, videndum. Et vera eſt Pegaſi ſententia, quam et Iulianus libro ſexto decimo ſecutus eſt, omnia fructuario adquiri.

XXVI. PAVLVS libro tertio ad Sabinum.

SI OPERAS ſuas locauerit ſeruus fructuarius, et imperfecto tempore locationis, vſusfructus interierit, quod ſupereſt, ad proprietarium pertinebit. Sed et ſi ab initio certam ſummam propter operas certas [1] ſtipulatus fuerit, capite deminuto eo, idem dicendum eſt.

XXVII. VLPIANVS libro decimo octauo ad Sabinum.

SI PENDENTES fructus iam maturos reliquiſſet teſtator, fructuarius eos feret, ſi, die legati cedente, adhuc pendentes deprehendiſſet: nam et ſtantes [2] fructus ad fructuarium pertinent. §. 1. Si dominus ſolitus fuit tabernis ad merces ſuas vti vel ad negotiationem, vtique permittetur fructuario locare eas, et ad alias merces: et illud ſolum obſeruandum, ne vel abutatur vſufructuarius, vel contumelioſe iniurioſeue vtatur vſufructu. §. 2. Si ſerui vſusfructus legatus eſt, cuius teſtator quaſi miniſterio vacuo vtebatur, ſi eum diſciplinis, vel arte inſtituerit vſufructuarius, arte eius vel peritia vtetur. §. 3. Si quid cloacarii nomine debeatur, vel ſi quid ob formam aquaeductus, quae per agrum tranſit, pendatur, ad onus fructuarii pertinebit. Sed et ſi quid ad collationem viae, puto hoc quoque fructuarium ſubiturum. Ergo et quod ob transitum exercitus confertur ex fructibus: ſed et ſi quid municipio, nam ſolent poſſeſſores certam partem fructuum municipio, viliori pretio addicere, ſolent et fiſco fuſiones praeſtare: haec onera ad fructuarium pertinebunt. §. 4. Si qua ſeruitus impoſita eſt fundo neceſſe habebit fructuarius ſuſtinere: vnde et ſi per ſtipulationem ſeruitus debeatur, idem puto dicendum. §. 5. Sed et ſi ſeruus ſub poena emtus ſit, interdictis certis quibusdam, an, ſi vſusfructus eius fuerit legatus, obſeruare haec fructuarius debeat? Et puto debere eum obſeruare, alioquin non boni viri arbitratu vtitur et fruitur.

XXVIII. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum.

NOMISMATVM aureorum vel argenteorum veterum, quibus pro gemmis vti ſolent, vſusfructus legari poteſt.

XXIX. VLPIANVS libro decimo octauo ad Sabinum.

OMNIVM bonorum vſumfructum poſſe legari, niſi excedat dodrantis aeſtimationem, Celſus libro trigeſimo ſecundo Digeſtorum, et Iulianus libro ſexageſimo primo ſcribit: et eſt verius.

XXX. PAVLVS libro tertio ad Sabinum.

SI IS, qui binas aedes habeat, aliarum vſumfructum legauerit, poſſe heredem, Marcellus ſcribit, alteras altius tollendo, obſcurare luminibus: quoniam habitari poteſt, etiam obſcuratis aedibus. Quod vsque adeo temperandum eſt, vt non in totum aedes obſcurentur, ſed modicum lumen, quod habitantibus ſufficit, habeant.

XXXI.

1 Hal. ignorat *certas*. 2 *nam exſtantes*.

XXXI. IDEM libro decimo ad Sabinum.

EX RE fructuarii etiam id intelligitur, quod ei fructuarius donauerit, concesseritue, vel ex administratione rerum eius compendii seruus fecerit.

XXXII. POMPONIVS libro decimo tertio ad Sabinum.

SI QVIS vnas aedes, quas solas habet, vel fundum tradit, excipere potest id, quod personae, non praedii est, veluti vsum, et vsumfructum. Sed et si excipiat, vt pascere sibi vel inhabitare liceat, valet exceptio: cum ex multis saltibus pastione fructus perciperetur. Et habitationis exceptione, siue temporali, siue vsque ad mortem eius, qui excepit, vsus videtur exceptus.

XXXIII. PAPINIANVS libro septimo [decimo] 1 Quaestionum.

SI TITIO fructus, Maeuio proprietas legata sit, et viuo testatore Titius decedat, nihil apud scriptum heredem relinquetur, et id Neratius quoque respondit. §. 1. Vsumfructum in quibusdam casibus, non partis 2 effectum obtinere conuenit: vnde si fundi vel fructus portio petatur, et absolutione secuta postea pars altera, quae adcreuit, vindicetur, in lite quidem proprietatis iudicatae rei exceptionem obstare, in fructus vero non obstare, scribit Iulianus: quoniam portio fundi, velut alluuio portioni, personae fructus adcresceret.

XXXIV. IVLIANVS libro trigesimo quinto Digestorum.

QVOTIES duobus vsusfructus legatur ita, vt alternis annis vtantur fruantur, si quidem ita legatus fuerit, TITIO et MAEVIO, potest dici priori Titio, deinde Maeuio, legatum datum. Si vero duo eiusdem nominis fuerint, et ita scriptum fuerit, TITIIS VSVMFRVCTVM ALTERNIS ANNIS DO: nisi consenserint, vter eorum prior vtatur, inuicem sibi impedient. Quod si Titius eo anno, quo frueretur, proprietatem accepisset, interim legatum non habebit, sed ad Maeuium alternis annis vsusfructus pertinebit: et si Titius proprietatem alienasset, habebit eum vsumfructum, quia et si sub conditione vsusfructus mihi legatus fuerit, et interim proprietatem ab herede accepero, pendente autem conditione eandem alienauero, ad legatum admittar. §. 1. Si colono tuo vsumfructum fundi legaueris, vsumfructum vindicabit: et cum herede tuo aget ex conducto: et consequetur, vt neque mercedes praestet, et impensas, quas in culturam fecerat, recipiat. §. 2. Vniuersorum bonorum, an singularum rerum vsusfructus legetur, hactenus interesse puto, quod si aedes incensae fuerint, vsusfructus specialiter aedium legatus peti non potest, bonorum autem vsufructu legato, areae vsusfructus peti poterit: quoniam qui bonorum suorum vsumfructum legat, non solum eorum, quae in specie sunt, sed et substantiae omnis vsumfructum legare videtur: in substantia autem bonorum etiam area est.

XXXV. IDEM libro primo 3 ad Vrseium Ferocem.

SI VSVSFRVCTVS legatus est, sed heres scriptus ob hoc tardius adit, vt tardius ad legatum perueniretur, hoc quoque praestabitur, vt Sabino placuit. §. 1. Vsusfructus serui mihi legatus est, isque, cum ego vti frui desissem, liber esse iussus est, deinde ego ab herede aestimationem legati tuli: nihilo magis eum liberum fore, Sabinus respondit: namque videri me vti frui homine, pro quo aliquam rem habeam: conditionem autem eius libertatis eandem manere: ita vt mortis meae aut capitis deminutionis interuentu liber futurus esset.

XXXVI. AFRICANVS libro quinto Quaestionum.

QVI VSVMFRVCTVM areae legauerat, insulam ibi aedificauit: ea viuo eo decidit, vel deusta est: vsumfructum deberi existimauit. Contra autem non idem iuris esse, si insulae vsufructu legato, area deinde insula facta sit. Idemque esse, et si scyphorum vsusfructus legatus sit, deinde massa facta, et iterum scyphi: licet enim pristina qualitas scyphorum restituta sit, non tamen illos esse, quorum vsusfructus legatus sit. §. 1. Stipulatus sum de Titio fundum Cornelianum, detracto vsufructu: Titius decessit: quaesitum est, quid mihi heredem eius praestare oportet? Respondit, referre qua mente vsusfructus exceptus sit: nam si quidem hoc actum est, vt in cuiuslibet persona vsusfructus constitueretur, solam proprietatem heredem debiturum: sin autem id actum sit, vt promissori duntaxat vsusfructus recuperetur, plenam proprietatem heredem

1 *lib. XVIII.* 2 *proprietatis.* 3 *lib. II.*

dem eius debiturum. Hoc ita se habere, manifestius in causa legatorum apparere: etenim si heres, a quo detracto vsufructu, proprietas legata sit, prius quam ex testamento ageretur, decesserit, minus dubitandum, quin heres eius [1] plenam proprietatem sit debiturus. Idemque, et si sub conditione similiter legatus sit, et pendente conditione heres decessit. §. 2. Vsusfructus serui Titio legatus est: cum per heredem staret, quo minus praestaretur, seruus mortuus est: aliud dici non posse ait, quam in id obligatum esse heredem, quanti legatarii interfit, moram factam non esse: vt scilicet ex eo tempore in diem, in quo seruus sit mortuus, vsusfructus aestimetur. Cui illud quoque consequens esse, vt si ipse Titius moriatur, similiter ex eo tempore, quo mora sit facta, in diem mortis aestimatio vsusfructus heredi eius praestaretur.

XXXVII. IDEM libro septimo Quaestionum.

QVAESITVM est, si cum in annos decem proximos vsumfructum de te dari stipulatus essem, per te steterit, quominus dares, et quinquennium transierit, quid iuris sit? Item, si Stichi decem annorum proximorum operas de te dari stipulatus sim, et similiter quinquennium praeteriit? Respondit, eius temporis vsumfructum, et operas recte peti, quod per te transactum est, quo minus darentur.

XXXVIII. MARCIANVS libro tertio Institutionum.

NON VTITVR vsufructuarius, si nec ipse vtatur, nec nomine eius alius, puta qui emit, vel qui conduxit, vel cui donatus est, vel qui negotium eius gerit. Plane illud interest, quod si vendidero vsumfructum, etiam si emtor non vtatur, videor vsumfructum retinere:

XXXIX. GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale.

QVIA qui pretio fruitur, non minus habere intelligitur, quam qui principali re vtitur fruitur.

XL. MARCIANVS libro tertio Institutionum.

QVOD si donauero, non alias retineo, nisi ille vtatur.

XLI. IDEM libro septimo Institutionum [2]

STATVAE et imaginis vsumfructum posse relinqui, magis est: quia et ipsae habent aliquam [3] vtilitatem, si quo loco opportuno ponantur. §. 1. Licet praedia quaedam talia sint, vt magis in ea impendamus, quam de illis adquiramus, tamen vsusfructus eorum relinqui potest.

XLII. FLORENTINVS libro vndecimo Institutionum.

SI ALII vsus, alii fructus eiusdem rei legetur, id percipiet fructuarius, quod vsuario superesset: nec minus et ipse fruendi causa et vsum habebit. §. 1. Rerum, an aestimationis vsusfructus tibi legetur, interest. Nam si quidem rerum legetur, deducto eo, quod praeterea tibi legatum est, ex [4] reliquis bonis vsumfructum feres. Sin autem aestimationis vsusfructus [5] legatus est, id quoque aestimabitur, quod praeterea tibi legatum est. Nam saepius idem legando, non ampliat testator legatum: re autem legata, etiam aestimationem eius legando, ampliare legatum possumus.

XLIII. VLPIANVS libro septimo Regularum.

ETIAM partis bonorum vsusfructus legari potest. Si tamen non sit specialiter facta partis mentio, dimidia pars bonorum continetur.

XLIV. NERATIVS libro tertio Membranarum.

VSVFRVCTVARIVS nouum tectorium parietibus, qui rudes fuissent, imponere non potest: quia, tametsi meliorem, excolendo aedificium, domini causam facturus esset, non tamen id iure suo facere potest: aliudque est tueri quod accepisset, an nouum faceret.

XLV. GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale.

SICVT impendia cibariorum in seruum, cuius vsusfructus ad aliquem pertinet, ita et valetudinis impendia ad eum respicere natura manifestum est.

XLVI. PAVLVS libro nono [7] ad Plautium.

SI EXTRANEO scripto, et emancipato praeterito, matri defuncti, deducto vsufructu, proprietas legata sit, petita contra tabulas bonorum possessione, plena proprietas, pietatis respectu, matri praestanda est. §. 1. Si testator iusserit, vt heres reficeret insulam, cuius vsumfructum legauit, potest fructuarius ex testamento agere, vt heres reficeret.

XLVII.

1 Ap. Hal. *eius* abest. 2 *IDEM eodem libro.* 3 Ap. Hal. *aliquam* abest. 4 Ap. Hal. *ex* abest. 5 Ap. Hal. *vsusfructus* abest. 6 *lib. XIV.* 7 *lib. XVIII*

XLVII. POMPONIVS libro quinto ex Plautio.

QVOD si heres hoc non fecisset, et ob id fructuarius frui non potuisset, heres etiam fructuarii eo nomine habebit actionem, quanti fructuarii interfuisset, non cessasse heredem: licet vsusfructus morte eius interisset.

XLVIII. PAVLVS libro nono ad Plautium.

SI ABSENTE fructuario, heres, quasi negotium eius gerens, reficiat, negotiorum gestorum actionem aduersus fructuarium habet, tametsi sibi in futurum heres prospiceret 2. Sed si paratus sit recedere ab vsufructu fructuarius, non est cogendus reficere: sed actione negotiorum gestorum liberatur. §. 1. Siluam caeduam, etiam si intempestiue caesa sit, in fructu esse constat: sicut olea immatura 3 lecta, item faenum immaturum caesum in fructu est.

XLIX. POMPONIVS libro septimo ad Plautium.

SI MIHI, et tibi, a Sempronio et Mucio heredibus vsusfructus legatus sit, ego in partem Sempronii quadrantem, in partem Mucii alterum quadrantem habebo: tu item in vtriusque parte eorum quadrantes partes.

L. PAVLVS libro tertio ad Vitellium.

TITIVS Maeuio fundum Tusculanum reliquit, eiusque fidei commisit, vt eiusdem fundi partis dimidiae vsumfructum Titiae praestaret: Maeuius villam, vetustate corruptam, necessariam cogendis et conseruandis fructibus, aedificauit: quaesitum est, an sumtus partem, pro portione vsusfructus Titia agnoscere debeat? Respondit Scaeuola, si prius, quam vsusfructus praestaretur, necessario aedificasset, non alias cogendum restituere, quam eius sumtus ratio haberetur.

LI. MODESTINVS libro nono Differentiarum.

TITIO, cum morietur, vsusfructus inutiliter legari intelligitur, in id tempus videlicet collatus, quo a persona discedere incipit.

LII. IDEM libro nono Regularum.

VSVFRVCTV relicto, si tributa eius rei praestentur, ea vsufructuarium praestare debere dubium non est: nisi specialiter nomine fideicommissi testatori placuisse probetur, haec quoque ab herede dari.

LIII. IAVOLENVS libro secundo Epistolarum.

SI CVI insulae vsusfructus legatus est, quamdiu quaelibet portio eius insulae remanet, totius soli vsumfructum retinet.

LIV. IDEM libro tertio Epistolarum.

SVB CONDITIONE vsusfructus fundi a te herede, Titio legatus est: tu fundum mihi vendidisti, et tradidisti deducto vsufructu: quaero, si non extiterit conditio: aut extiterit, et interierit vsusfructus, ad quem pertineat? Respondit: intelligo, te de vsufructu quaerere, qui legatus est. Itaque si conditio eius legati extiterit, dubium non est, quin ad legatarium is vsusfructus pertineat: et, si aliquo casu ab eo amissus fuerit, ad proprietatem fundi reuertatur. Quod si conditio non extiterit, vsusfructus ad heredem pertinebit: ita vt in eius persona omnia eadem seruentur, quae ad amittendum vsumfructum pertinent, et seruari solent. Ceterum in eiusmodi venditione spectandum id erit, quod inter ementem vendentemque conuenerit: vt, si apparuerit legati causa eum vsumfructum exceptum esse, etiam si conditio non extiterit, restitui a venditore emtori debeat.

LV. POMPONIVS libro vigesimo sexto ad Quintum Mucium.

SI INFANTIS vsus tantummodo legatus sit, etiam si nullus interim sit, cum tamen infantis aetatem excesserit, esse incipit.

LVI. GAIVS libro decimo septimo ad Edictum prouinciale.

AN VSVSFRVCTVS nomine actio municipibus dari debeat, quaesitum est: periculum enim esse videbatur, ne perpetuus fieret: quia neque morte, nec facile capitis deminutione periturus est: qua ratione proprietas inutilis esset futura, semper abscedente vsufructu. Sed tamen placuit dandam esse actionem. Vnde sequens dubitatio est, quousque tuendi essent in eo vsufructu municipes? Et placuit, centum annos tuendos esse municipes: quia is finis vitae longaeui hominis est.

LVII. PAPINIANVS libro septimo Responsorum.

DOMINVS fructuario praedium, quod ei per vsumfructum seruiebat, legauit: idque praedium aliquamdiu possessum, legatarius restituere filio, qui causam in-

1 *lib. VII. quaestionum ad Plautium.* 2 *prospexerit.* 3 *oliua immatura. lib. V.* 5 *lib. VII.*

inofficiosi testamenti recte pertulerat, coactus est: mansisse fructus ius integrum ex postfacto apparuit. §. 1. Per fideicommissum fructu praediorum ob alimenta libertis relicto, partium emolumentum ex persona vita decedentium ad dominum proprietatis recurrit.

LVIII. SCAEVOLA libro tertio Responsorum.

DEFVNCTA fructuaria mense Decembri, iam omnibus fructibus, qui in his agris nascuntur, mense Octobri per colonos sublatis: quaesitum est, vtrum pensio heredi fructuariae solui deberet: quamuis fructuaria, ante Kalendas Martias, quibus pensiones inferri debeant, decesserit, an diuidi debeat inter heredem fructuariae, et Rempublicam, cui proprietas legata est? Respondi, Rempublicam quidem cum colono nullam actionem habere: fructuariae vero heredem sua die, secundum ea, quae proponerentur, integram pensionem percepturum. §. 1. SEMPRONIO DO LEGO EX REDACTV FRVCTVVM, OLERIS, ET PORRINAE, QVAE HABEO IN AGRO FARRARIORVM, PARTEM SEXTAM. Quaeritur, an his verbis vsusfructus legatus videatur? Respondi, non vsumfructum, sed ex eo, quod redactum esset, partem legatam. Item quaesitum est, si vsusfructus non esset, an quotannis partem sextam redactam legauerit? Respondi, quotannis videri relictum, nisi contrarium specialiter ab herede adprobetur.

LIX. PAVLVS libro tertio Sententiarum.

ARBORES vi tempestatis, non culpa fructuarii, euersas, ab eo substitui non placet. §. 1. Quidquid in fundo nascitur, vel quidquid inde percipitur, ad fructuarium pertinet: pensiones quoque iam antea locatorum agrorum, si ipsae quoque specialiter comprehensae sint. Sed ad exemplum venditionis, nisi fuerint specialiter exceptae [1], potest vsufructuarius conductorem repellere. §. 2. Caesae harundinis vel pali compendium, si in eo quoque fundi vectigal esse consueuit, ad fructuarium pertinet.

LX. IDEM libro quinto Sententiarum.

CVIVSCVMQVE fundi vsufructuarius [2] prohibitus, aut deiectus, de restitutione omnium rerum simul occupatarum agit: sed et si, medio tempore, alio casu interciderit vsusfructus, aeque de perceptis antea fructibus vtilis actio tribuitur. §. 1. Si fundus, cuius vsusfructus petitur, non a domino possideatur, actio redditur. Et ideo si de fundi proprietate inter duos quaestio sit, fructuarius nihilominus in possessione esse debet, satisque ei a possessore cauendum est, quod non sit prohibiturus frui eum, cui vsusfructus relictus est, quam diu de iure suo probet. Sed, si ipsi vsufructuario quaestio moueatur, interim vsusfructus eius offertur [3]: sed caueri de restituendo eo, quod ex his fructibus percepturus est, vel si satis non detur, ipse frui permittitur.

LXI. NERATIVS libro secundo Responsorum.

VSVFRVCTVARIVS nouum riuum parietibus non potest imponere. Aedificium inchoatum fructuarium consummare non posse, placet, etiam si eo loco aliter vti non possit: sed nec eius quidem vsumfructum esse: nisi in constituendo vel legando vsufructu hoc specialiter adiectum sit, vt vtrumque ei liceat.

LXII. TRYPHONINVS libro septimo [5] Disputationum.

VSVFRVCTVARIVM venari in saltibus vel montibus possessionis, probe dicitur: nec aprum, aut ceruum, quem ceperit, proprium domini capit: sed fructus aut iure ciuili, aut gentium suos facit. §. 1. Si viuariis inclusae ferae in ea possessione custodiebantur, quando vsusfructus coepit, num exercere eas fructuarius possit, occidere non possit? alias si quas initio incluserit operis suis, vel post sibimet ipsae inciderint, delapsaeue fuerint, hae fructuarii iuris sint? commodissime tamen, ne per singula animalia facultatis fructuarii propter discretionem difficilem ius incertum sit, sufficit eundem numerum per singula quoque genera ferarum, finito vsufructu, domino proprietatis adsignare, qui fuit coepti vsusfructus tempore.

LXIII. PAVLVS libro singulari de Iure singulari [6].

QVOD nostrum non est, transferemus ad alios: veluti is, qui fundum habet, quamquam vsumfructum non habeat, tamen vsumfructum cedere potest.

LXIV. VLPIANVS libro quinquagesimo primo ad Edictum.

CVM

1 *fuerit specialiter exceptum.* 2 *fructuarius.* 3 *ei differtur.* 4 *lib. III* 5 *lib. VI.* 6 *lib. singulari regularum.* 7 *lib. L.*

Cvm fructvarivs paratus est vsumfructum derelinquere, non est cogendus domum reficere, in quibus casibus et vsufructuario hoc onus incumbit. Sed et post acceptum contra eum iudicium, parato fructuario derelinquere vsumfructum, dicendum est absolui eum debere a iudice.

LXV. Pomponivs libro quinto ex Plautio.

Sed cvm fructuarius debeat, quod suo suorumque facto deterius factum sit, reficere, non est absoluendus; licet vsumfructum derelinquere paratus sit: debet enim omne, quod diligens paterfamilias in sua domo facit, et ipse facere. §. 1. Non magis heres reficere debet, quod vetustate iam deterius factum reliquisset testator, quam si proprietatem alicui testator legasset.

LXVI. Pavlvs libro vigesimo primo [1] ad Edictum.

Cvm vsvfrvctvario non solum legis Aquiliae actio competere potest, sed et serui corrupti, et iniuriarum, si seruum torquendo, deteriorem fecerit.

LXVII. Ivlianvs libro primo ex Minicio.

Cvi vsusfructus legatus est, etiam inuito herede eum extraneo vendere potest.

LXVIII. Vlpianvs libro decimo septimo 2 ad Sabinum.

Vetvs fuit quaestio, an partus ad fructuarium pertineret? Sed Bruti sententia obtinuit, fructuarium in eo locum non habere: neque enim in fructu hominis homo esse potest, hac ratione, nec vsumfructum in eo fructuarius habebit. Quid tamen si fuerit etiam partus vsusfructus relictus, an habeat in eo vsumfructum? Et cum possit partus legari, poterit et vsusfructus eius. §. 1. Fetus tamen pecorum Sabinus et Cassius opinati sunt ad fructuarium pertinere. §. 2. Plane, si gregis vel armenti sit vsusfructus legatus, debebit ex adgnatis gregem supplere: id est, in locum capitum defunctorum.

LXIX. Pomponivs libro quinto ad Sabinum.

Vel invtilivm, alia summittere: vt, post substituta, fiant propria fructuarii, ne lucro ea res cedat domino. Et sicut substituta statim domini fiunt, ita priora quoque ex natura fructus desinunt eius esse. Nam alioquin, quod nascitur, fructuarii est: et, cum substituit, desinit eius esse.

LXX. Vlpianvs libro decimo septimo ad Sabinum.

Qvid ergo, si non faciat, nec suppleat? Teneri eum proprietario, Gaius Cassius scribit, libro decimo 4 iuris ciuilis. §. 1. Interim tamen, quamdiu summittantur et suppleantur capita, quae demortua sunt, cuius sit fetus, quaeritur? Et Iulianus libro tricesimo quinto Digestorum scribit, pendere eorum dominium: vt, si summittantur, sint proprietarii: si non summittantur, fructuarii. Quae sententia vera est. §. 2. Secundum quae, si decesserit fetus, periculum erit fructuarii, non proprietarii: et necesse habebit alios fetus summittere. Vnde Gaius Cassius libro octauo scribit, carnem fetus demortui ad fructuarium pertinere. §. 3. Sed quod dicitur, debere eum summittere, toties verum est, quoties gregis, vel armenti, vel equitii, id est, vniuersitatis, vsusfructus legatus est: ceterum, si singulorum capitum, nihil supplebit. §. 4. Item, si forte eo tempore, quo fetus editi sunt, nihil fuit, quod summitti deberet, nunc et post editionem, vtrum ex his, quae edentur, summittere debebit, an ex his quae edita sunt, videndum est. Puto autem verius, ea quae pleno grege edita sunt, ad fructuarium pertinere: sed posteriorem gregis casum nocere debere fructuario. §. 5. Summittere autem facti est: et Iulianus proprie dicit, dispertire, et diuidere, et diuisionem quandam facere, quod dominium erit summissorum proprietarii.

LXXI. Marcellvs libro decimo septimo Digestorum.

Si in area cuius vsusfructus alienus esset, quis aedificasset intra tempus, quo vsusfructus perit, superficie sublata, restitui vsumfructum, veteres responderunt.

LXXII. Vlpianvs libro decimo septimo 6 ad Sabinum.

Si dominvs nudae proprietatis vsumfructum legauerit, verum est, quod Maecianus scripsit libro tertio quaestionum de fideicommissis, valere legatum: et si forte in vita testatoris, vel ante aditam hereditatem proprietati 7 accesserit, ad legatarium pertinere. Plus admittit Maecianus, etiam si post aditam he-

1 *lib. XVI.* 2 *lib. XVIII.* 3 *lib. XVIII.* 4 *libro octauo.* 5 *lib. XVIII.* 6 *lib. XVIII.* 7 Hal. inserit *fructus*

hereditatem accessisset vsusfructus, vtiliter diem cedere, et ad legatarium pertinere.

LXXIII. Pomponivs libro quinto ad Sabinum.

Si areae vsusfructus legatus sit mihi, posse me casam ibi aedificare, custodiae causa earum rerum, quae in area sint.

LXXIV. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Si Sticho seruo tuo, et Pamphilo meo legatus fuerit vsusfructus, tale est legatum, quale, si mihi et tibi legatus esset, et ideo dubium non est, quin aequaliter ad nos pertineat.

Tit. II.

DE VSVFRVCTV ADCRESCENDO.

Vlpianvs libro decimo septimo [1] ad Sabinum.

Qvoties vsusfructus legatus est, ita inter fructuarios est ius adcrescendi, si coniunctim sit vsusfructus relictus: ceterum, si separatim vnicuique partis rei vsusfructus sit relictus, sine dubio ius adcrescendi cessat. §. 1. Denique apud Iulianum libro trigesimo quinto Digestorum quaeritur: si communi seruo vsusfructus sit relictus, et vtrique domino adquisitus, an altero repudiante, vel amittente vsumfructum, alter totum habeat? et putat ad alterum pertinere: et licet dominis vsusfructus non aequis partibus, sed pro dominicis adquiratur, tamen persona eius non dominorum inspecta, ad alterum ex dominis pertinere, non proprietati accedere. §. 2. Idem ait, et si communi seruo, et separatim Titio vsusfructus legatus sit, amissum ab altero ex sociis vsumfructum, non ad Titium, sed ad solum socium pertinere debere, quasi solum coniunctum. Quae sententia vera est: nam, quamdiu vel vnus vtitur, potest dici vsumfructum in suo statu esse. Idem est, si duobus coniunctim, et alteri separatim vsusfructus esset relictus. §. 3. Interdum tamen, etsi non sint coniuncti, tamen vsusfructus legatus alteri adcrescit: vtputa si mihi fundi vsusfructus separatim totius, et tibi similiter fuerit relictus. Nam, vt et Celsus libro octauo decimo Digestorum, et Iulianus libro trigesimo quinto scribit, concursu partes habemus. Quod et in proprietate contingeret: nam altero repudiante, alter totum [2] fundum haberet. Sed in vsufructu hoc plus est, quia et constitutus, et postea amissus, nihilominus ius adcrescendi admittit. Omnes enim auctores apud Plautium de hoc consenserunt: et vt Celsus, et Iulianus eleganter aiunt, vsusfructus quotidie constituitur et legatur: non, vt proprietas, eo solo tempore, quo vindicatur. Cum primum itaque non inueniet alter eum, qui sibi concurrat, solus vtetur in totum, nec refert, coniunctim, an separatim relinquatur. § 4. Idem Iulianus libro trigesimo quinto Digestorum scripsit, si duobus heredibus institutis deducto vsufructu, proprietas legetur, ius adcrescendi heredes non habere: nam videri vsumfructum constitutum, non per concursum diuisum.

II Africanvs libro quinto Quaestionum.

Ideoqve amissa pars vsusfructus ad legatarium, eundemque proprietarium redibit.

III. Vlpianvs libro decimo septimo [3] ad Sabinum.

Idem Neratius putat, cessare ius adcrescendi, libro primo responsorum. Cui sententiae congruit ratio Celsi dicentis, toties ius adcrescendi esse, quoties in duobus, qui in solidum habuerunt, concursu diuisus est. §. 1. Vnde Celsus libro octauo decimo scribit, si duo fundi domini, deducto vsufructu, proprietatem tradiderint, vter eorum amiserit vsumfructum, ad proprietatem redire: sed non ad [4] totum: sed cuiusque vsumfructum ei parti accedere, quam ipse tradiderit: ad eam enim partem redire debet, a qua initio diuisus est. §. 2. Non solum autem, si duobus vsusfructus legetur, est ius adcrescendi, verum et si alteri vsusfructus, alteri fundus legatus est: nam, amittente vsumfructum altero, cui erat legatus, magis iure adcrescendi ad alterum pertinet, quam redit ad proprietatem. Nec nouum: nam, et si duobus vsusfructus legetur, et apud alterum sit consolidatus, ius adcrescendi non perit, neque ei, apud quem consolidatus est, neque ab eo: et ipse, quibus modis amitteret ante consolidationem, iisdem et nunc amittet. Et ita et Neratio et Aristoni videtur, et Pomponius probat.

IV. Ivlianvs libro trigesimo quinto Digestorum.

Si tibi proprietas fundi legata fuerit, mihi autem et Maeuio et tibi eiusdem

1 *lib. XVIII.* 2 Ap. Hal. *totum* abest. 3 *lib. XVIII.* 4 *licet* loco *sed.*

dem fundi vſusfructus, habebimus ego et Maeuius trientes in vſufructu, vnus triens proprietate miſcebitur. Siue autem ego, ſiue Maeuius, capite minuti fuerimus, triens inter te, et alterutrum noſtrum diuidetur: ita vt ſemiſſem in vſufructu habeat is, qui ex nobis capite minutus non fuerat, ad te proprietas cum parte dimidia vſusfructus pertineat.

V. GAIVS libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

ET SI tradideris alicui proprietatem, deducto vſufructu, nihilominus putat Iulianus adcreſcere: nec videri nouum, tibi adquiri vſumfructum.

VI. VLPIANVS libro decimo ſeptimo [1] ad Sabinum.

IDEM et ſi apud vnum ex tribus fructuariis conſolidatus ſit vſusfructus. §. 1. Sed ſi cui proprietas, deducto vſufructu, legata ſit, et mihi pars vſusfructus, videndum erit, an inter me et heredem ius adcreſcendi verſetur? et verum eſt, vt quisquis amiſerit, ad proprietatem reuertetur. §. 2. Si mihi vſusfructus fundi pure, tibi ſub conditione legatus ſit, poteſt dici, totius fundi vſumfructum ad me pertinere interim: et, ſi capite minutus fuero, totum amittere: ſed, ſi extiterit conditio, totum vſumfructum ad te pertinere, ſi forte capite deminutus ſum: ceterum cum in meo ſtatu maneo, communicandum vſumfructum.

VII. PAVLVS libro tertio ad Sabinum.

SI QVIS Attio et heredibus ſuis vſumfructum legauerit, dimidiam Attius, dimidiam heredes habebunt. Quod ſi ita ſcriptum ſit, ATTIO ET SEIO, CVM HEREDIBVS MEIS, tres partes fient: vt vnam habeant heredes, tertiam Attius, tertiam Seius. Nec enim intereſt ita legetur, ILLI ET ILLI CVM MAEVIO: an ita, ILLI ET ILLI ET MAEVIO.

VIII. VLPIANVS libro decimo ſeptimo [2] ad Sabinum.

SI mulieri cum liberis ſuis vſusfructus legetur, amiſſis liberis, ea vſumfructum habet: ſed et matre mortua, liberi eius nihilo minus vſumfructum habent, iure adcreſcendi. Nam et Iulianus libro trigeſimo Digeſtorum ait, idem intelligendum in eo, qui ſolos liberos heredes ſcripſerit: licet non, vt legatarios, eos nominauerit, ſed vt oſtenderet magis velle ſe, matrem ita frui, vt liberos ſecum habeat fruentes. Sed et Pomponius quaerit, quid ſi mixti fuerint liberi et extranei heredes? et ait, filios legatarios eſſe intelligendos. Et per contrarium, ſi voluerit eos liberos ſimul cum matre frui, debere dici, matrem legatariam eſſe intelligendam, et per omnia ſimilem eſſe et in hoc caſu iuris euentum.

IX. AFRICANVS libro quinto Quaeſtionum.

SI PROPRIETAS fundi duobus, vſusfructus vni legatus ſit, non trientes in vſufructu habent, ſed ſemiſſem duo, ſemiſſem fructuarius. Item contra, ſi duo fructuarii, et vnus fundi legatarius ſit.

X. VLPIANVS libro decimo ſeptimo [3] ad Edictum.

INTERDVM pars vſusfructus et non habenti partem ſuam, ſed amittenti adcreſcit: nam ſi vſusfructus duobus fuerit legatus, et alter lite conteſtata amiſerit vſumfructum, mox et collegatarius, qui litem conteſtatus non erat, vſumfructum amiſit, partem dimidiam dumtaxat, quam amiſit, qui litem conteſtatus eſt aduerſus eum, qui ſe liti obtulit, a poſſeſſore conſequitur: pars enim collegatarii ipſi adcreſcit, non domino proprietatis: vſusfructus enim perſonae adcreſcit, et ſi fuerit amiſſus.

XI. PAPINIANVS libro ſecundo Definitionum.

CVM SINGVLIS ab heredibus ſingulis, eiusdem rei fructus legatur, fructuarii ſeparati videntur, non minus quam ſi aequis portionibus, duobus eiusdem rei fructus legatus fuiſſet. Vnde fit, vt inter eos ius adcreſcendi non ſit.

XII. VLPIANVS libro decimo ſeptimo [4] ad Sabinum.

CVM alius ab alio herede vſumfructum vindicat.

TIT. III.

QVANDO DIES VSVSFRVCTVS LEGATI CEDAT.

VLPIANVS libro decimo ſeptimo [4] ad Sabinum.

QVAMQVAM vſusfructus ex fruendo conſiſtat, id eſt, facto aliquo eius qui fruitur et vtitur, tamen ſemel cedit dies: aliter atque ſi cui in menſes, vel in dies, vel in annos ſingulos quid legetur: tunc enim

[1] lib. XVIII. [2] lib. XVIII. [3] lib. XVIII. [4] lib. XVIII.

enim per dies singulos, vel menses vel annos dies legati cedit. Vnde quaeri potest, si vsusfructus cui per dies singulos legetur, vel in annos singulos, an semel cedat? Et puto, non cedere simul, sed per tempora adiecta, vt plura legata sint. Et ita libro quarto Digestorum Marcellus probat in eo, cui alternis diebus vsusfructus legatus est. §. 1. Et ideo, si is fructus legatus sit, qui quotidie percipi non potest, non erit inutile legatum, sed dies habebunt legatum, quibus frui potest. §. 2. Dies autem vsusfructus, item vsus, non prius cedet, quam hereditas adeatur: tunc enim constituitur vsusfructus, cum quis iam frui potest. Hac ratione et si seruo hereditario vsusfructus legetur, Iulianus scribit, quamuis cetera legata hereditati adquirantur, in vsufructu tamen personam domini expectari, qui vti et frui possit. §. 3. Item si ex die vsusfructus legetur, dies eius nondum cedet, nisi cum dies venit: posse enim vsumfructum ex die legari, et in diem, constat. §. 4. Non solum autem vsusfructus ante aditam hereditatem, dies non cedit, sed nec actio de vsufructu. Idemque, et si ex die fuerit legatus vsusfructus. Denique Scaeuola ait, agentem ante diem vsusfructus, nihil facere: quamuis alias qui ante diem agit, male agit.

TIT. IV,

QVIBVS MODIS VSVSFRVCTVS VEL VSVS AMITTITVR.

VLPIANVS libro decimo septimo [1] ad Sabinum.

NON SOLVM vsumfructum amitti capitis minutione constat, sed et actionem de vsufructu: et parui refert, vtrum iure sit constitutus vsusfructus, an vero tuitione Praetoris. Proinde traditus quoque vsusfructus, item in fundo vectigali, vel superficie, non iure constitutus, capitis minutione amittitur. §. 1. Sed ita demum amittitur capitis deminutione vsusfructus, si iam constitutus est: ceterum, si ante aditam hereditatem, aut ante diem cedentem quis capite minutus est, constat non amitti. §. 2. Si tibi fundus ex die legatus est, et vsumfructum mihi rogatus es restituere, videndum erit, si capite minutus fuero intra diem legato tuo insertum, ne forte saluus sit mihi vsusfructus, quasi ante diem cedentem, capitis minutio interueniat? quod benigne dici poterit. §3. Vsque adeo autem capitis minutio eum demum vsumfructum peremit, qui iam constitutus est, vt si in singulos annos vel menses, vel dies legatus sit, is demum amittitur, qui iam processit: et [2] si forte in annos singulos legatus est, illius dumtaxat anni vsusfructus amittetur: et si in menses, eius mensis: si in dies, eius diei.

II. PAPINIANVS libro decimo septimo [3] Quaestionum.

SI DVOBVS separatim, alternis annis, vsusfructus relinquatur, continuis annis proprietas nuda est: cum si legatarium vnum substituas, cui alternis annis legatus sit vsusfructus, plena sit apud heredem proprietas eo tempore, quo ius fruendi legatario non est. Quod si ex duobus illis alter decedat, per vices temporum plena proprietas erit. Neque enim adcrescere alteri quicquam potest: quoniam propria quisque tempora, non concurrente altero, fructus integri habuit. §. 1. Si non mors, sed capitis deminutio intercesserit, quia plura legata sunt, illius anni tantum, si modo ius fruendi habuit, fructus amissus erit. Quod et in vno legatario, qui fructum in singulos annos accepit, defendendum est: vt commemoratio temporum, repetitionis potestatem habeat. §. 2. Cum singulis fructus alternis annis legatur, si consentiant in eundem annum, impediuntur: quod non id actum videtur, vt concurrerent. Multum etenim refert, duobus simul alternis annis legetur, quod sane vltra primum annum procedere non poterit, non magis, quam si vni legatus ita fuisset, an singulis alternis annis: nam si concurrere volent, aut impedient inuicem propter voluntatem, aut, si ea non refragabitur, singulorum annorum fructus vacabit.

III. VLPIANVS libro decimo septimo [4] ad Sabinum.

SICVT in annos singulos vsusfructus legari potest, ita et capitis minutione [5] amissus legari potest: vt adiiciatur QVOTIESQVE CAPITE MINVTVS ERIT, EI LEGO [6]: vel sic, QVOTIES AMISSVS ERIT: et tunc, si capitis minutione amittatur, repetitus videbitur. Vnde tractatum est, si cui quamdiu viuat, vsusfructus legatus sit, an videatur repetitus, quoties amissus est. Quod

1 *lib. XVIII.* 2 Hal. inferit *ita.* 3 *lib. XII.* 4 *lib. XVIII.* 5 Hal. hic et in sequentibus *deminutione.* 6 *ei do lego.*

Quod et Maecianus tentat: et puto repetitum videri. Quare, si vsque ad tempus [1] sit legatus, vt puta vsque ad decennium, idem erit dicendum. §. 1. Haec autem repetitio, quae fit post amissum capitis minutione vsumfructum, quaeritur, an et ius adcrescendi secum saluum habeat: vt puta, Titio et Maeuio vsusfructus legatus est: et si Titius capite minutus esset, eidem vsumfructum legauit. Quaesitum est, si Titius ex repetitione vsumfructum haberet, an inter eos ius adcrescendi saluum esset? Et Papinianus libro septimo decimo Quaestionum scribit, saluum esse, perinde ac si alius esset Titio in vsufructu substitutus: hos enim, tametsi non verbis, re tamen coniunctos videri. §. 2. Idem Papinianus quaerit, si Titio et Maeuio vsufructu legato, in repetitione vsusfructus non totum, sed partem Titio relegasset: an viderentur coniuncti? Et ait, si quidem Titius amiserit, totum socio adcrescere: quod si Maeuius amisisset, non totum adcrescere, sed partem ad eum, partem ad proprietatem redire: quae sententia habet rationem. Neque enim potest dici, eo momento, quo quis amittit vsumfructum, et resumit, etiam ipsi quicquam ex vsufructu adcrescere: placet enim nobis, ei qui amittit vsumfructum, ex eo quod amittit, nihil adcrescere. §. 3. Morte quoque amitti vsumfructum, non recipit dubitationem: cum ius fruendi morte extinguatur: sicuti si quid aliud, quod [2] personae cohaeret.

IV. MARCIANVS libro tertio Institutionum.

SI LEGATVM vsumfructum legatarius alii restituere rogatus est, id agere Praetor debet, vt ex fideicommissarii persona magis, quam ex legatarii, pereat vsusfructus.

V. VLPIANVS libro decimo septimo [3] ad Sabinum.

REPETI potest legatus [4] vsusfructus amissus qualicumque ratione, dummodo non morte: nisi forte heredibus [5] legauerit. §. 1. Si quis vsumfructum solum serui alienauerit, per quem vsusfructus ei adquisitus est, dubium non est, quin vsusfructus per eum adquisitus retineatur. §. 2. Rei mutatione interire vsumfructum, placet: veluti, vsusfructus mihi aedium legatus est; aedes corruerunt, vel exustae sunt; sine dubio extinguitur. [6] An et areae? Certissimum est, exustis aedibus, nec areae, nec cementorum vsumfructum deberi: et ita et Iulianus. §. 3. Si areae sit vsusfructus legatus, et in ea aedificium sit positum, rem mutari, et vsumfructum extingui, constat. Plane si proprietarius hoc fecit, ex testamento, vel de dolo tenebitur.

VI. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum.

SED ET interdictum quod vi aut clam vsufructuario competit:

VII. IVLIANVS libro trigesimo quinto Digestorum.

NISI, sublato aedificio, vsumfructum areae mihi [7] cesserit: tempore scilicet, quo vsusfructus perit, transacto.

VIII. VLPIANVS libro decimo septimo [8] ad Sabinum.

FVNDI vsufructu legato, si villa diruta sit, vsusfructus non extinguetur, quia villa fundi accessio est: non magis, quam si arbores deciderint.

IX. PAVLVS libro tertio ad Sabinum.

SED et eo quoque solo, in quo fuit villa, vti frui potero.

X. VLPIANVS libro decimo septimo [9] ad Sabinum.

QVID tamen, si fundus villae fuit accessio? Videamus, ne etiam fundi vsusfructus extinguatur: et idem dicendum est, vt non extinguatur. §. 1. Non tantum, si aedes ad aream redactae sint, vsusfructus extinguitur, verumetiam, si demolitis aedibus, testator alias nouas restituerit. Plane, si per partes reficiat, licet omnis noua facta sit, aliud erit nobis dicendum. §. 2. Agri vel loci vsusfructus legatus, si fuerit inundatus, vt stagnum iam sit, aut palus, procul dubio extinguetur. §. 3. Sed et si stagni vsusfructus legetur, et exaruerit sic, vt ager sit factus, mutata re vsusfructus extinguitur. §. 4. Non tamen, si arui vsusfructus legetur, et ibi vineae sint positae, vel contra, puto extingui. Certe, siluae vsufructu legato, si silua caesa illic sationes fuerint factae, sine dubio vsusfructus extinguitur. §. 5. Si massae vsusfructus legetur, et ex ea vasa sint facta, vel contra, Cassius apud Vrseium scribit, interire vsumfructum: quam sententiam puto veram. §. 6. Proinde et ornamentum dissolutum, aut trans-

1 *vsque ad diem.* 2 Ap. Hal. *quod* abest. 3 *lib. XVIII.* 4 Ap. Hal. *legatus* abest. 5 Hal. inserit *eius eum.* 6 Hal. addit *vsusfructus.* 7 Ap. Hal. *mihi* abest. 8 *lib. XVIII.* 9 *lib. XVIII.*

transfiguratum, extinguit vſumfructum. §. 7. In nauis quoque vſufructu Sabinus ſcribit, ſi quidem per partes refecta ſit, vſumfructum non interire: ſi autem diſſoluta ſit, licet iisdem tabulis, nulla praeterea adiecta, reſtaurata ſit, vſumfructum extinctum: quam ſententiam puto veriorem. Nam et ſi domus [1] fuerit reſtituta, vſusfructus extinguitur. §. 8. Quadrigae vſufructu legato, ſi vnus ex equis deceſſerit, an extinguatur vſusfructus, quaeritur? [2] Ego puto, multum intereſſe, equorum, an quadrigae vſusfructus ſit legatus: nam ſi equorum, ſupererit in reſiduis: ſi quadrigae, non remanebit, quoniam quadriga eſſe deſiit:

XI. PAVLVS libro tertio ad Sabinum.

NISI alius ante diem legati cedentem ſubſtitutus ſit.

XII. VLPIANVS libro decimo ſeptimo [3] ad Sabinum.

SI CVI balinei vſusfructus legatus ſit, et teſtator habitationem [4] hoc fecerit, vel ſi tabernae et diaetam fecerit: dicendum eſt, vſumfructum extinctum. §. 1. Proinde et ſi hiſtrionis reliquerit vſumfructum, et eum ad aliud miniſterium tranſtulerit, extinctum eſſe vſumfructum, dicendum erit.

XIII. PAVLVS libro tertio ad Sabinum.

SI FRVCTVARIVS [5] meſſem fecit, et deceſſit, ſtipulam quae in meſſe [6] iacet, heredis eius eſſe Labeo ait: ſpicam, quae terra teneatur, domini fundi eſſe: fructumque percipi, ſpica aut faeno caeſo, aut vua adempta, aut excuſſa olea: quamuis nondum tritum frumentum, aut oleum factum, vel vindemia coacta ſit. Sed, vt verum eſt, quod de olea excuſſa ſcripſit, ita aliter obſeruandum de ea olea, quae per ſe deciderit. Iulianus ait, fructuarii fructus tunc fieri, cum eos perceperit: bonae fidei autem poſſeſſoris, mox, quam a ſolo ſeparati ſint.

XIV. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum.

EXCEPTA capitis minutione, vel morte, reliquae cauſae vel pro parte interitum vſusfructus recipiunt.

XV. VLPIANVS libro decimo octauo ad Sabinum.

INTERDVM proprietarius ad libertatem perducet: ſi forte vſusfructus fuerit tamdiu legatus, quamdiu manumittatur: nam incipiente proprietario manumittere, extinguetur vſusfructus.

XVI. IDEM libro quinto Diſputationum.

SI SVB conditione mihi legatus ſit vſusfructus, medioque tempore ſit penes heredem, poteſt heres vſumfructum alii legare: quae res facit, vt, ſi conditio extiterit mei legati, vſusfructus ab herede relictus finiatur. Quod ſi ego vſumfructum amiſero, non reuertetur ad legatarium, cui ab herede pure legatus fuerat: quia ex diuerſis teſtamentis ius coniunctionis non contingit.

XVII. IVLIANVS libro trigeſimo quinto Digeſtorum.

SI TIBI fundi vſusfructus pure, proprietas autem ſub conditione Titio legata fuerit, pendente conditione, dominium proprietatis adquiſieris, deinde conditio extiterit, pleno iure fundum Titius habebit: neque intereſt, quod, detracto vſufructu, proprietas legata ſit: enim dum proprietatem adquiris, ius omne legati vſusfructus amiſiſti.

XVIII. POMPONIVS libro tertio [7] ad Sabinum.

SI SERVO hereditario ante aditam hereditatem legatus vſusfructus fuiſſet, magis placet, adita hereditate, eum vſumfructum ad te tranſire: nec interire, quaſi mutato dominio: quia nec dies ante ceſſerit, quam tu heres extiteris.

XIX. GAIVS libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

NEQVE vſusfructus, neque iter, actusue dominii mutatione amittitur.

XX. PAVLVS libro decimo quinto ad Plautium.

IS, QVI vſumfructum habet, ſi tantum vtatur, quia exiſtimet ſe vſum tantum habere, an vſumfructum retineat? et, ſi quidem ſciens ſe vſumfructum habere, tantum vti velit, nihilominus et frui videtur: ſi vero ignoret, puto eum amittere fructum: non enim ex eo, quod habet, vtitur, ſed ex eo, quod putauit ſe habere.

XXI. MODESTINVS libro tertio [8] Differentiarum.

SI VSVSFRVCTVS ciuitati legetur, et aratrum in ea inducatur, ciuitas eſſe deſiuit, vt paſſa eſt Carthago: ideoque quaſi morte deſinit habere vſumfructum.

1 *domus ex iisdem caementis tignisque fuerit reſtituta.* 2 Hal. praefigit *Et.* 3 *lib. XVIII.* 4 Hal. inferit *ex.* 5 *vſufructuarius.* 6 *quae demeſſa iacet.* 7 *lib. V.* 8 *lib. IV.*

XXII. POMPONIVS libro sexto ad Quintum Mucium.

SI MVLIERI vsus domus legatus sit, et illa trans mare profecta sit, et [1] constituto tempore ad amittendum vsum afuerit, maritus vero domo vsus fuerit, retinetur nihilo minus vsus: quemadmodum, si familiam suam in domu reliquisset, eaque peregrinaretur. Et hoc magis dicendum est, si vxorem in domu reliquerit maritus, cum ipsi marito vsus domus legatus sit.

XXIII. IDEM libro vigesimo sexto ad Quintum Mucium.

SI AGER, cuius vsusfructus noster sit, flumine vel mari inundatus fuerit, amittitur vsusfructus: cum etiam ipsa proprietas eo casu amittatur: ac ne piscando quidem retinere poterimus vsumfructum. Sed quemadmodum, si eodem impetu discesserit aqua, quo venit, restituitur proprietas, ita et vsumfructum restituendum, dicendum est.

XXIV. IAVOLENVS libro tertio ex Posteriorum Labeonis.

CVM VSVMFRVCTVM horti haberem, flumen hortum occupauit, deinde ab eo recessit: ius quoque vsusfructus restitutum esse, Labeoni videtur: quia id solum perpetuo eiusdem iuris mansisset. Ita id verum puto, si flumen inundatione hortum occupauit: nam, si, alueo mutato, inde manare coeperit, amitti vsumfructum existimo, cum is locus aluei publicus esse coeperit: neque in pristinum statum restitui posse. §. 1. Idem iuris itinere et actu custodiendum esse, ait Labeo: de quibus rebus ego idem quod in vsufructu sentio. §. 2. Labeo: nec si summa terra sublata ex fundo meo, et alia regesta esset, idcirco meum solum esse desinit: non magis, quam stercorato agro.

XXV. POMPONIVS libro vndecimo ex Variis lectionibus.

PLACET vel certae partis, vel pro indiuiso, vsumfructum non vtendo amitti.

XXVI. PAVLVS libro primo ad Neratium.

SI AGER ab hostibus occupatus, seruusue captus liberatus fuerit, iure postliminii restituetur vsusfructus.

XXVII. ITEM libro primo Manualium.

SI SERVVS, in quo vsusfructus alienus est, noxae dedatur a domino proprietatis vsufructuario, liberabitur, confusa seruitute proprietatis comparatione.

XXVIII. IDEM libro decimo tertio [2] ad Plautium.

SI VSVSFRVCTVS alternis annis legetur, non posse, non vtendo, eum amitti: quia plura sunt legata.

XXIX. VLPIANVS libro decimo septimo [3] ad Sabinum.

POMPONIVS quaerit: si fundum a me proprietarius conduxerit, eumque fundum vendiderit Seio, non deducto vsufructu, an vsumfructum per emtorem retineam? Et ait, licet proprietarius mihi pensionem soluerit, tamen vsumfructum amitti: quia non meo nomine, sed suo, fruitus est emtor. Teneri plane mihi ex locato proprietarium, quanti mea interfuit, id factum non esse: quamquam, si a me conductum vsumfructum quis alii [4] locauerit, retinetur vsusfructus: sed, si proprietarius eum locasset suo nomine, fruitur colonus. §. 1. Sed, si emtum a me vsumfructum proprietarius vendidisset, [5] amitterem vsumfructum? quaerendum est. Et puto amitti: quoniam et hic, non vt a me emto, fruitur fundi emtor. §. 2. Idem Pomponius quaerit, si legatum mihi vsumfructum rogatus sim tibi restituere, an per te frui videar, nec amittatur vsusfructus? Et ait, dubitare se de hac quaestione. Sed est verius, quod Marcellus notat, nihil hanc rem fideicommissario nocere: suo enim nomine vtilem actionem eum habiturum.

XXX. GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale.

CARO, et corium mortui pecoris in fructu non est: quia mortuo eo vsusfructus extinguitur.

XXXI POMPONIVS libro quarto [6] ad Quintum Mucium.

CVM GREGIS vsusfructus legatus est, et vsque eo numerus peruenit gregis, vt grex non intelligatur, perit vsusfructus.

TIT. V.

DE VSVFRVCTV EARVM RERVM, QVAE VSV CONSVMVNTVR, VEL MINVVNTVR.

VLPIANVS libro decimo octauo ad Sabinum.

SENATVS censuit, vt omnium rerum, quas in cuiusque patrimonio esse constaret, vsusfructus legari possit: quo Se-

1 Ap. Hal. *sit et* absunt. 2 *lib. XV.* 3 *lib. XVIII.* 4 *quis alicui.* 5 Hal. praefigit *an.* 6 *lib. III.*

Senatusconsulto inductum videtur, vt earum rerum, quae vsu tolluntur, vel minuuntur, possit vsusfructus legari.

II. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Sed de pecunia recte caueri oportet his, a quibus eius pecuniae vsusfructus legatus erit. §. 1. Quo Senatusconsulto non id effectum est, vt pecuniae vsusfructus proprie esset: nec enim naturalis ratio auctoritate Senatus commutari potuit: sed, remedio introducto, coepit quasi vsusfructus haberi.

III. Vlpianvs libro decimo octauo ad Sabinum.

Post quod omnium rerum vsusfructus legari poterit. An et nominum? Nerua negauit: sed est verius, quod Cassius et Proculus existimant, posse legari. Idem tamen Nerua, ipsi quoque debitori posse vsumfructum legari scribit, et remittendas ei vsuras.

IV. Pavlvs libro primo ad Neratium.

Ergo cautio etiam ab hoc exigenda erit.

V. Vlpianvs libro decimo octauo ad Sabinum.

Hoc Senatvsconsvltvm non solum ad eum pertinet, qui pecuniae vsumfructum, vel ceterarum rerum, quas habuit, legauit, verum et si fuerint alienae. §. 1. Si pecuniae sit vsusfructus legatus, vel aliarum rerum, quae in abusu consistunt, nec cautio interueniat, videndum, finito vsufructu, an pecunia, quae data sit, vel ceterae res, quae in absumtione sunt, condici possint? Sed, si quidem, adhuc constante vsufructu, cautionem quis velit condicere, dici potest, omissam cautionem posse condici incerti condictione: sed, si finito vsufructu, ipsam quantitatem Sabinus putat posse condici: quam sententiam et Celsus libro octauo decimo Digestorum probat. Quae [1] mihi non inarguta videtur. §. 2. Quae in vsufructu pecuniae diximus, vel ceterarum rerum, quae sunt in abusu, eadem et in vsu dicenda sunt: nam idem continere vsum pecuniae, et vsumfructum et Iulianus scribit, et Pomponius libro octauo de stipulationibus.

VI. Ivlianvs libro trigesimo quinto Digestorum.

Si tibi decem millia legata fuerint, mihi eorundem decem millium vsusfructus, fient quidem tua tota decem millia: sed mihi quinque numerari debebunt, ita vt tibi caueam, tempore mortis meae aut capitis deminutionis restituiri. Nam et si fundus tibi legatus fuisset, et mihi eiusdem fundi vsusfructus, haberes tu quidem totius fundi proprietatem, sed partem cum vsufructu, partem sine vsufructu: et non heredi, sed tibi cauerem boni viri arbitratu. §. 1. Sed si duobus eorundem decem millium vsusfructus legatus fuerit, quina millia accipient, et inuicem et heredi satisdabunt.

VII. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Si vini, olei, frumenti vsusfructus legatus erit, proprietas ad legatarium transferri debet: et ab eo cautio desideranda est: vt, quandoque is mortuus aut capite deminutus [2] sit, eiusdem qualitatis res restituatur: aut, aestimatis rebus, certae pecuniae nomine cauendum est: quod et commodius est. Idem scilicet de ceteris quoque rebus, quae vsu continentur [3] intelligemus.

VIII. Papinianvs libro decimo septimo [4] Quaestionum.

Tribvs heredibus institutis, vsumfructum quindecim millium Titio legauit, et duos ex heredibus iussit pro legatario satisdare: placebat, vtile esse cautionis quoque legatum: nec refragari Senatusconsultum: quia cautio non impediretur: et esse alterum legatum velut certi, alterum incerti: vsusfructus itaque nomine partem pecuniae petendam ab eo, qui satis accepit a coherede: incertique cum eodem agendum, si satis non dedisset. Eum vero, qui satis praestitit, ac propter moram coheredis satis non accepit, neque fructus nomine interim teneri propter Senatusconsultum, neque actione incerti: quia coheredi satisdedit. Illud etiam nobis placet, legatarium cogendum promittere. Finito autem vsufructu, si coheredes ex causa fideiussoria conuenirentur, eos mandati non acturos: non enim suscepisse mandatum, sed voluntati paruisse: denique cautionis legato liberatos. De illo nec diu tractandum fuit, secundum legatum, id est, cautionis, non heredum videri, sed eius cui pecuniae vsusfructus relictus est: cuique testator prospicere voluit, et cuius interesse credidit, fideiussores non suo periculo quaerere.

IX. Pavlvs libro primo ad Neratium.

In

1 *Et* loco *Quae*. 2 *minutus*. 3 *quae abusu continentur*. 4 *lib. XVI.*

In stipvlatione de reddendo vſufructu pecuniae, duo ſoli caſus interponuntur, mortis, et capitis deminutionis:

X. Vlpianvs libro ſeptuageſimo nono [1] ad Edictum.

Qvoniam pecuniae vſus [2] aliter amitti non poteſt, quam his caſibus. §. 1. Si vſus tantum pecuniae legatus ſit, quia in hac ſpecie vſus appellatione etiam fructum contineri, magis accipiendum eſt, ſtipulatio iſta erit interponenda. Et quidam aiunt, non ante hanc interponi ſtipulationem, quam data fuerit pecunia: ego autem puto, ſiue antea ſiue poſtea ea pecunia data ſit, tenere ſtipulationem.

XI. Idem libro decimo octauo ad Sabinum.

Si lanae alicui legatus ſit vſusfructus, vel odorum, vel aromatum, nullus videtur vſusfructus in iiſtis iure conſtitutus: ſed ad Senatusconſultum erit deſcendendum, quod de cautione eorum loquitur.

XII. Marcianvs libro ſeptimo [3] Inſtitutionum.

Cvm pecvnia erat relicta Titio, ita, vt poſt mortem legatarii ad Maeuium rediret, quamquam adſcriptum ſit, vt vſum eius Titius haberet, proprietatem tamen ei legatam: et vſus mentionem factam [4], quia erat reſtituenda ab eo pecunia poſt mortem eius, Diui Seuerus et Antoninus reſcripſerunt.

Tit. VI.

SI VSVSFRVCTVS PETETVR [5] VEL AD ALIVM PERTINERE NEGETVR.

Vlpianvs libro decimo octauo ad Sabinum.

Si fvndo fructuario ſeruitus debeatur, Marcellus libro octauo apud Iulianum, Labeonis et Neruae ſententiam probat, exiſtimantium ſeruitutem quidem eum vindicare non poſſe, verum vſumfructum vindicaturum: ac per hoc vicinum, ſi non patiatur eum ire, et agere, teneri ei, quaſi non patiatur vti frui. §. 1. Vſusfructus legatus adminiculis eget, ſine quibus vti frui quis non poteſt: et ideo, ſi vſusfructus legetur, neceſſe eſt tamen, vt ſequatur eum aditus; vsque adeo, vt ſi quis vſumfructum loci leget ita, ne heres cogatur viam praeſtare, inutiliter hoc adiectum [6] videatur. Item ſi, vſufructu legato, iter ademtum ſit, inutilis eſt ademtio: quia ſemper ſequitur vſumfructum. §. 2. Sed ſi vſusfructus ſit legatus, ad quem aditus non eſt per hereditarium fundum, ex teſtamento, vtique agendo, fructuarius conſequetur, vt cum aditu ſibi praeſtetur vſusfructus. §. 3. Vtrum autem aditus tantum et iter, an vero et via debeatur fructuario, legato ei vſufructu, Pomponius libro quinto dubitat: et recte putat, prout vſusfructus perceptio deſiderat, hoc ei praeſtandum. §. 4. Sed an et alias vtilitates et ſeruitutes ei heres praeſtare debeat, puta luminum, et aquarum, an vero non? Et puto, eas ſolas praeſtare compellendum, ſine quibus omnino vti non poteſt: ſed, ſi cum aliquo incommodo vtatur, non eſſe praeſtandas.

II. Pomponivs libro quinto ad Sabinum.

Si ab herede, ex teſtamento, fundi vſusfructus petitus ſit, qui arbores deieciſſet, aut aedificium demolitus eſſet, aut aliquo modo deteriorem vſumfructum feciſſet, aut ſeruitutes imponendo, aut vicinorum praedia liberando, ad iudicis religionem pertinet, vt inſpiciat, qualis ante iudicium acceptum fundus fuerit: vt vſufructuario hoc, quod intereſt, ab eo ſeruetur.

III. Ivlianvs libro ſeptimo [7] Digeſtorum.

Qvi vsvmfrvctvm traditum ſibi ex cauſa fideicommiſſi deſiit in vſu habere tanto tempore, quanto, ſi legitime eius factus eſſet, amiſſurus eum fuerit, actionem ad reſtituendum eum habere non debet: eſt enim abſurdum, plus iuris habere eius, qui poſſeſſionem dumtaxat vſusfructus, non etiam dominium adepti ſint.

IV. Idem libro trigeſimo quinto Digeſtorum [8].

Fvndvs detracto vſufructu, legatus eſt Titio, et eiusdem fundi vſusfructus Sempronio ſub conditione: dixi interim cum proprietate vſumfructum eſſe, licet placeat, cum detracto vſufructu fundus legatur, apud heredem vſumfructum eſſe: quia paterfamilias, cum detracto vſufructu fundum legat, et alii vſumfructum ſub conditione, non hoc agit, vt apud heredem vſusfructus remaneat.

V. Vlpianvs libro decimo ſeptimo ad Edictum. [9]

Vti

1 *lib. LXIV.* 2 *vſusfructus* 3 *lib. III.* 4 *proprie tamen ei legatum eſſe vſumfructum, quia.* 5 *PETATVR.* 6 Hal. inferit *eſſe.* 7 *lib. XXXV.* 8 *Idem eodem libro.* 9 *lib. XVIII. ad Sabinum.*

V. Vti frui ius sibi esse, solus potest intendere, qui habet vsumfructum: dominus autem fundi non potest: quia qui habet proprietatem, vtendi fruendi ius separatum non habet: nec enim potest ei suus fundus seruire: de suo enim, non de alieno iure, quemque agere oportet. Quamquam enim actio negatiua [1] domino competat aduersus fructuarium, magis tamen de suo iure agere videatur, quam alieno: cum, inuito se, negat ius esse vtendi [2] fructuario, vel sibi ius esse prohibendi. Quod si forte qui agit dominus proprietatis non sit, quamuis fructuarius ius vtendi non habet, vincet tamen iure, quo possessores sunt potiores, licet nullum ius habeant. §. 1. Vtrum autem aduersus dominum dumtaxat in rem actio vsufructuario competat, an etiam aduersus quemuis possessorem, quaeritur? Et Iulianus libro septimo Digestorum scribit, hanc actionem aduersus quemuis possessorem ei competere: nam et si fundo fructuario seruitus debeatur, fructuarius non seruitutem, sed vsumfructum vindicare debet aduersus vicini fundi dominum. §. 2. Si partis fundi vsusfructus constituatur, potest de eo in rem agi, siue vindicet quis vsumfructum, siue alii neget. §. 3. In his autem actionibus, quae de vsufructu aguntur, etiam fructus venire plus quam manifestum est. §. 4. Si post litem de vsufructu contestatam fuerit finitus vsusfructus, an vlterius fructus desinant deberi? Et puto desinere: nam et si mortuus fuerit fructuarius, heredi eius actionem praeteritorum dumtaxat fructuum dandam Pomponius libro quadragesimo scribit. Fructuario, qui vicit, omnis causa restituenda est: et ideo, si serui fuerit vsusfructus legatus, quidquid ex re fructuarii, vel ex operis suis consecutus est, possessor debebit restituere [3]. §. 5. Sed et si forte tempore vsusfructus amissus est, alio quidem possidente, alio autem liti se offerente, non sufficit, eum vsumfructum iterum renouare: verum cauere quoque eum de euictione vsusfructus oportet: quid enim, si seruum aut fundum is, qui possidebat, pignori dedit, isque ab eo, qui pignori [4] accepit, iure vti prohibetur? debebit itaque habere cautum. §. 6. Sicut fructuario in rem confessoriam agenti fructus praestandi sunt, ita et proprietatis domino, si negatoria actione vtatur. Sed in omnibus ita demum, si non sit possessor, qui agat: nam et possessori competunt. Quod si possident, nihil fructuum nomine consequentur. Quid ergo officium erit iudicis, quam hoc, vt securus consequatur fructuarius fruendi licentiam: proprietatis dominus, ne inquietetur?

VI. Pavlvs libro vigesimo primo ad Edictum.

Qvi de vsufructu iudicium accepit, si desierit possidere sine dolo, absoluetur: quod si liti se obtulit, et quasi possessor actionem de vsufructu accepit, damnabitur.

Tit. VII.

DE OPERIS SERVORVM.

Pavlvs libro secundo [5] ad Edictum.

Opera in actu consistit: nec ante in rerum natura est, quam si dies venit, quo praestanda est: quemadmodum cum stipulamur, qvod ex Arethvsa natvm erit.

II. Vlpianvs libro decimo septimo ad Edictum [6].

Operae serui legatae capitis minutione non amittuntur.

III. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

In hominis vsufructu operae sunt, et ob operas mercedes.

IV. Idem libro secundo de liberali causa Edicti vrbanici.

Frvctvs hominis in operis consistit: et retro, in fructu hominis operae sunt. Et, vt in ceteris rebus fructus, deductis necessariis impensis, intelligitur, ita et in operis seruorum.

V. Terentivs Clemens libro decimo octauo ad legem Iuliam et Papiam.

Operis serui legatis, vsum datum intelligi et ego didici, et Iulianus existimat.

VI. Vlpianvs libro quinquagesimo quinto ad Edictum. [7]

Cvm de serui operis artificis agitur, pro modo restituendae sunt: sed mediastini secundum ministerium: et ita Mela scribit. §. 1. Si minor annis quinque, vel debilis seruus sit, vel quis alius, cuius nulla opera esse apud dominum potuit, nulla aestimatio fiet. §. 2. Item voluptatis vel affectionis aestimatio non habe-

1 *negatoria.* 2 Hal. *fruendi* addit. 3 *possessor restituet.* 4 Ap. Hal. *pignori* abest. 5 *lib. XXI.* 6 *lib. XVIII. ad Sabinum.* 7 *PAVLVS lib. XXI. ad Edictum.*

habebitur: veluti, si dilexerit eum dominus, aut in deliciis habuerit. §. 3. Ceterum, deductis necessariis impensis, fiet aestimatio.

Tit. VIII.

DE VSV, EP HABITATIONE.

Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Nvnc videndum de vsu, et habitatione. §. 1. Constituitur etiam nudus vsus, id est, sine fructu: qui et ipse iisdem modis constitui solet, quibus et vsusfructus.

II. Vlpianvs libro decimo septimo ad Sabinum.

Cvi vsvs relictus est, vti potest: frui non potest. Et de singulis videndum. §. 1. Domus vsus relictus est aut marito, aut mulieri: si marito, potest illic habitare non solus, verum cum familia quoque sua, an et cum libertis, fuit quaestionis? Et Celsus scripsit, et cum libertis: posse hospitem quoque recipere. Nam ita libro octauo decimo Digestorum scripsit. Quam sententiam et Tubero probat. Sed an etiam inquilinum recipere possit, apud Labeonem memini tractatum libro posteriorum. Et ait Labeo, eum, qui ipse habitat, inquilinum posse recipere. Idem, et hospites, et libertos suos:

III. Pavlvs libro tertio ad Vitellium.

Et clientes.

IV. Vlpianvs libro decimo septimo [1] ad Sabinum.

Ceterum sine eo ne hos quidem habitare posse. Proculus autem de inquilino notat, non belle inquilinum dici, qui cum eo habitet. Secundum haec, et si pensionem percipiat, dum ipse quoque inhabitat, non erit ei inuidendum: quid enim, si tam spatiosae domus vsus sit relictus homini mediocri, vt portiuncula contentus sit? Sed et cum his, quos loco seruorum in operis habet, habitabit: licet liberi sint, vel serui alieni. §. 1. Mulieri autem si vsus relictus sit, posse eam et cum marito habitare, Quintus Mucius primus admisit, ne ei matrimonio carendum foret, cum vti vult domo. Nam per contrarium, quin vxor cum marito possit habitare, nec fuit dubitatum. Quid ergo, si viduae legatus sit? an nuptiis contractis post constitutum vsum, mulier habitare cum marito possit? Et est verum, vt et Pomponius libro quinto, et Papinianus libro nono decimo Quaestionum probat, posse eam cum viro et postea nubentem habitare. Hoc amplius Pomponius ait, et cum socero habitaturam.

V. Pavlvs libro tertio ad Sabinum.

Immo et socer cum nuru habitabit: vtique, cum vir vna sit.

VI. Vlpianvs libro decimo septimo [2] ad Sabinum.

Non solvm autem cum marito, sed et cum liberis libertisque habitare, et cum parentibus poterit. Et ita et [3] Aristo notat apud Sabinum. Et hoc vsque erit procedendum, vt eosdem, quos masculi, recipere et mulieres possint.

VII. Pomponivs libro quinto ad Sabinum.

Non aliter autem mulier hospitem recipere potest, quam si is sit, qui honeste cum ea, quae vsum habeat, habitaturus sit.

VIII. Vlpianvs libro decimo septimo [4] ad Sabinum.

Sed neqve locabunt seorsum, neque concedent habitationem sine se, nec vendent vsum. §. 1. Sed, si vsus aedium mulieri legatus sit ea conditione, si a viro divortisset, remittendam ei conditionem, et cum viro habitaturam, quod et [5] Pomponius libro quinto probat.

IX. Pavlvs libro tertio ad Sabinum.

Ceterarvm quoque rerum vsu legato, dicendum est, vxorem cum viro in promiscuo vsu eas res habere posse.

X. Vlpianvs libro decimo septimo ad Sabinum.

Si habitatio legetur, an perinde sit, atque si vsus, quaeritur? et effectu quidem idem paene esse legatum vsus et habitationis, et Papinianus consensit libro octauo decimo Quaestionum. Denique donare non poterit: sed eas personas recipiet, quas et vsuarius. Ad heredem tamen nec ipsa transit: nec non vtendo amittitur, nec capitis deminutione. §. 1. Sed si χρῆσις sit relicta, an vsus sit, videndum? et Papinianus libro septimo responsorum ait, vsum esse, non etiam

1 *lib. XVIII.* 2 *lib. XVIII.* 3 *vt Aristo.* 4 *lib. XVIII.* 5 Ap. Hal. *quod et* absunt. 6 *lib. XVIII*

etiam fructum relictum. §. 2. Sed si relictus sit, ILLI DOMVS VSVSFRVCTVS HABITANDI CAVSA, vtrum habitationem solam, an vero et vsumfructum habeat, videndum? Et Priscus, et Neratius putant, solam habitationem legatam. Quod est verum. Plane, si dixisset testator, VSVM HABITANDI CAVSA, non dubitaremus, quin valeret. §. 3. Vtrum autem vnius anni sit habitatio, an vsque ad vitam, apud veteres quaesitum est. Et Rutilius, donec viuat, habitationem competere ait. Quam sententiam et Celsus probat libro octauo decimo Digestorum. §. 4. Si vsus fundi sit relictus, minus vtique esse, quam fructum, longeque, nemo dubitat. Sed, quid in ea causa sit, videndum? Et Labeo ait, habitare eum in fundo posse, dominumque prohibiturum illo venire: sed colonum non prohibiturum, nec familiam: scilicet eam [1], quae agri colendi causa illic sit: ceterum, si vrbanam familiam illo mittat, qua ratione ipse prohibetur, et familiam prohibendam eiusdem rationis est. Idem Labeo ait, et cella vinaria et olearia eum solum vsurum: dominum vero inuito eo non vsurum.

XI. Gaivs libro secundo [2] Rerum quotidianarum, siue aureorum.

Inqve eo fundo hactenus ei morari licet, vt neque domino fundi molestus sit, neque his, per quos opera rustica fiunt, impedimento sit: nec vlli alii ius, quod habet, aut vendere, aut locare, aut gratis concedere potest.

XII. Vlpianvs libro decimo septimo [3] ad Sabinum.

Plenvm autem vsum debet habere, si et villae et praetorii ei, [4] relictus est. Venire plane [5] proprietarium ad fructus percipiendos, magis dicendum est: et, per tempora fructuum colligendorum etiam habitare illic posse, admittendum est. §. 1. Praeter habitationem, quam habet, cui vsus datus est, deambulandi quoque et gestandi ius habebit. Sabinus et Cassius, et lignis ad vsum quotidianum, et horto, et pomis, et oleribus, et floribus, et aqua vsurum, non vsque ad compendium, sed ad vsum, scilicet non vsque ad abusum. [6] Idem Nerua: et adiicit, stramentis etiam vsurum: sed neque foliis, neque oleo, neque frumento, neque frugibus vsurum. Sed Sabinus et Cassius et Labeo et Proculus hoc amplius etiam ex his, quae in fundo nascuntur, quod ad victum sibi, suis sufficiat, sumturum, et ex his, quae Nerua negauit. Iubentius, etiam cum conuiuis et hospitibus posse vti. Quae sententia mihi vera videtur: aliquo enim largius cum vsuario agendum est pro dignitate eius, cui relictus est vsus. Sed vtetur is, vt puto, dumtaxat in villa. Pomis autem et oleribus et floribus et lignis, videndum, vtrum eodem loco vtatur dumtaxat, an etiam in oppidum ei deferri possint? sed melius est accipere, et in oppidum deferenda: neque enim graue onus est horum, si abundent in fundo. §. 2. Sed si pecoris ei vsus relictus est, puta gregis ouilis, ad stercorandum vsurum dumtaxat, Labeo ait: sed neque lana, neque agnis, neque lacte vsurum: haec enim magis in fructu esse. Hoc amplius, etiam modico lacte vsurum puto: neque enim tam stricte interpretandae sunt voluntates defunctorum. §. 3. Sed si boum armenti vsus relinquatur, omnem vsum habebit, et ad arandum, et ad cetera, ad quae boues apti sunt. §. 4. Equitii quoque legato vsu, videndum, ne et domare possit, et ad vehendum sub iugo vti? et si forte auriga fuit, cui vsus equorum relictus est, non puto eum Circensibus his vsurum: quia quasi locare eos videtur: sed si testator, sciens eum huius esse instituti et vitae, reliquit, videtur etiam de hoc vsu sensisse. §. 5. Si vsus ministerii alicui fuerit relictus, ad suum ministerium vtetur, et ad [7] liberorum coniugisque, neque videbitur alii concessisse, si simul cum ipsis vtatur. Quamquam, si filiosfamilias vsus serui sit relictus, vel seruo, patri dominoue adquisitus, ipsius dumtaxat vsum exigat, non etiam eorum, qui sunt in potestate. §. 6. Operas autem serui vsuarii non locabit, neque alii vtendo [8] concedet: et ita Labeo. Quemadmodum enim concedere alii operas poterit, cum ipse vti debeat? Idem tamen Labeo putat, si fundum conduxerit quis, vsuarium seruum posse ibi operari. Quid enim interest, in qua re opera eius vtatur? quare et si lanam conduxerit vsuarius expediendam, poterit etiam per vsuarias ancillas opus perficere. Idemque, si vestimenta texenda redemerit, vel insulam vel nauem fabricandam, poterit ad haec operis vti vsuarii. Nec offendetur illa Sabini sententia, ancillae vsu

1 Ap. Hal. *scilicet eam* absunt. 2 *lib. III.* 3 *lib. XVIII.* 4 Ab. Hal. *ei* abest. 5 Hal. infert *posse*. 6 *sed ad vsum, non ad abusum.* 7 Ap. Hal. *ad* abest. 8 *vtendas*.

vſu dato, ad lanificium eam non mitti, nec ex operis mercedem capi: ſed ſibi lanam facere iure cogere: ſibi enim facere videtur, qui non operas eius locauit, ſed opus, quod conduxit, expediit. Idem et Octauenus probat.

XIII. Gaivs libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

Sed ipſi ſeruo ancillaeue pro opera mercedem imponi poſſe, Labeoni placet.

XIV. Vlpianvs libro decimo ſeptimo ad Sabinum.

Per servvm vſuarium ſi ſtipuler, vel per traditionem accipiam, an adquiram, quaeritur, ſi ex re mea, vel ex operis eius? et, ſi quidem ex operis eius, non valebit: quoniam nec locare operas eius poſſumus: ſed ſi ex re mea, dicimus ſeruum vſuarium ſtipulantem, vel per traditionem accipientem, mihi adquirere, cum hac opera eius vtar. §. 1. Vſusfructus, an fructus legetur, nihil intereſt: nam fructui et vſus ineſt: vſui fructus deeſt: et fructus quidem ſine vſu eſſe non poteſt: vſus ſine fructu poteſt. Denique ſi tibi fructus, deducto vſu, legatus ſit, inutile eſſe legatum, Pomponius libro quinto ad Sabinum ſcribit: et ſi forte, vſufructu legato, fructus adimatur, totum videri ademtum ſcribit. Sed, ſi fructus ſine vſu, videri conſtitutum, qui et ab initio conſtitui poteſt. Sed ſi, fructu legato, vſus adimatur, Ariſto ſcribit, nullam eſſe ademtionem. Quae ſententia benignior eſt. §. 2. Vſu legato, ſi eidem fructus legetur, Pomponius ait confundi eum cum vſu. Idem ait, et ſi tibi vſus, mihi fructus, legetur, concurrere nos in vſu, me ſolum fructum habiturum. §. 3. Poterit autem apud alium eſſe vſus, apud alium fructus ſine vſu, apud alium proprietas: veluti ſi [1] qui habet fundum, legauerit Titio vſum, mox heres eius tibi fructum legauerit, vel alio modo conſtituerit.

XV. Pavlvs libro tertio ad Sabinum.

Fvndi vſu legato, licebit vſuario et ex penu, quod in annum dumtaxat ſufficiat, capere: licet mediocris praedii eo modo fructus conſumantur: quia et domo et ſeruo ita vteretur, vt nihil alii fructuum nomine ſupereſſet. §. 1. Sicut is, cui vſus fundi legatus eſt, quo minus dominus agri colendi cauſa ibi verſetur, prohibere non poteſt, alioquin et frui dominum prohibebit, ita nec heres quicquam facere debet, quo minus is, cui vſus legatus eſt, vtatur, vt bonus paterfamilias vti debet.

XVI. Pomponivs libro quinto ad Sabinum.

Si ita legatus eſſet vſus fundi, vt inſtructus eſſet, earum rerum, quae inſtrumento fundi eſſent, perinde ad legatarium vſus pertinet, ac ſi nominatim ei earum rerum vſus legatus fuiſſet. §. 1. Dominus proprietatis, etiam inuito vſufructuario, vel vſuario, fundum, vel aedes, per ſaltuarium, vel inſularium cuſtodire poteſt: intereſt enim eius, fines praedii tueri. Eaque omnia dicenda ſunt, quolibet modo conſtitutus vſusfructus vel vſus fuerit. §. 2. Seruo, cui ius vſum dumtaxat, non etiam fructum, habemus, poteſt et a nobis quid donari, vel etiam ex pecunia noſtra negotiatum eſſe, vt, quidquid eo modo adquiſierit, in peculio noſtro ſit.

XVII. Africanvs libro quinto Quaeſtionum.

Filiofamilias vel ſeruo aedium vſu legato, et vtile legatum eſſe exiſtimo, et eodem modo perſecutionem eius competituram, quo competeret, ſi fructus quoque legatus eſſet. Itaque non minus abſente, quam praeſente filio, ſeruoue, pater dominusue in his aedibus habitabit.

XVIII. Pavlvs libro nono ad Plautium.

Si domvs vſus legatus ſit ſine fructu, communis refectio eſt rei [2] in ſartis tectis, tam heredis, quam vſuarii. Videamus tamen, ne, ſi fructum heres accipiat, ipſe reficere debeat: ſi vero talis ſit res, cuius vſus relegatus [3] eſt, vt heres fructum percipere non poſſit, legatarius reficere cogendus eſt. Quae diſtinctio rationem habet.

XIX. Idem libro tertio ad Vitellium.

Vsvs pars legari non poteſt: nam frui quidem pro parte poſſumus, vti pro parte non poſſumus.

XX. Marcellvs libro decimo tertio [4] Digeſtorum.

Servvs, cuius mihi vſus legatus eſt, adquirit mihi, ſi inſtitor erit, et operis eius vtar in taberna: nam mercibus vendundis emendisque adquirit mihi: ſed et ſi iuſſu meo, per traditionem accipiet.

XXI. Modestinvs libro ſecundo Regularum.

Vsvs

1 Hal. inſerit *is*. 2 Ap. Hal. *rei* abeſt. 3 *legatus*. 4 *lib. XII*.

VSVS aquae personalis est: et ideo ad heredem vsuarii transmitti non potest.

XXII. POMPONIVS libro quinto ad Quintum Mucium.

DIVVS HADRIANVS, cum quibusdam vsus siluae legatus esset, statuit fructum quoque eis legatum videri: quia nisi liceret legatariis caedere siluam, et vendere, quemadmodum vsufructuariis licet, nihil habituri essent ex eo legato. §. 1. Licet tam angustus est legatarius, cui domus vsus legatus est, vt non possit occupare totius domus vsum, tamen eis, quae vacabunt, proprietarius non vtetur: quia licebit vsuario, aliis et aliis temporibus, tota domo vti: cum interdum domini quoque aedium, prout temporis conditio exigit, quibusdam vtantur, [quibusdam non vtantur.] §. 2. Vsu legato, si plus vsus sit legatarius, quam oportet, officio iudicis, qui iudicat, quemadmodum vtatur, quid continetur? ne aliter, quam debet, vtatur.

XXIII. PAVLVS libro primo [1] ad Neratium.

NERATIVS: vsuariae rei speciem is, cuius proprietas est, nullo modo commutare potest. Paulus: deteriorem enim causam vsuarii facere non potest: facit autem deteriorem, etiam in meliorem statum commutata.

TIT. IX.

VSVFRVCTVARIVS QVEMADMODVM CAVEAT.

VLPIANVS libro septuagesimo nono ad Edictum.

SI CVIVS rei vsusfructus legatus sit, aequissimum Praetori visum est, de vtroque legatarium cauere, et vsurum se boni viri arbitratu, et, cum vsusfructus ad eum pertinere desinet, restiturum quod inde extabit. §. 1. Haec stipulatio, siue mobilis res sit, siue soli, interponi debet. § 2. Illud sciendum est, ad fideicommissa etiam aptari eam debere. Plane, et si ex mortis causa donatione vsusfructus constituatur, exemplo legatorum debebit haec cautio praestari. Sed et si ex alia quacumque causa constitutus fuerit vsusfructus, idem dicendum est. §. 3. Cauere autem debet, viri boni arbitratu perceptum iri vsumfructum: hoc est, non deteriorem se causam vsusfructus facturum, ceteraque facturum, quae in re sua faceret. §. 4. Recte autem facient et heres, et legatarius, qualis res sit, cum frui incipit legatarius, si in testatum redegerint: vt inde possit apparere, an, et quatenus rem peiorem legatarius fecerit. §. 5. Vtilius autem visum est, stipulatione de hoc caueri, vt, si quis non viri boni arbitratu vtatur, committetur stipulatio statim: nec expectabimus, vt amittatur vsusfructus. §. 6. Habet autem stipulatio ista duas causas: vnam si aliter quis vtatur, quam vir bonus arbitrabitur: aliam de vsufructu restituendo: quarum prior statim committetur, quam aliter fuerit vsus, et saepius committetur: sequens committetur, finito vsufructu. §. 7. Sed quod diximus, id, quod inde exstabit, restitutum iri, non ipsam rem stipulatur proprietarius: inutiliter enim rem suam stipulari videretur: sed stipulatur restitutum iri, quod inde exstabit. Interdum autem inerit proprietatis aestimatio, si forte fructuarius, cum possit vsucapionem interpellare, neglexit: omnem enim rei curam suscipit.

II. PAVLVS libro septuagesimo quinto ad Edictum.

NAM fructuarius custodiam praestare debet.

III. VLPIANVS libro septuagesimo nono ad Edictum.

OMNES autem casus continentur huic stipulationi, quibus vsusfructus amittitur. §. 1. Desinere pertinere vsumfructum accipiemus, etiam si nec coeperit pertinere, quamuis legatus sit: et committetur nihilo minus stipulatio, quasi desinat pertinere, quod nec coepit. §. 2. Si vsusfructus repetitus erit legato, quotiesque amissus fuerit, nisi vtiliter fuerit cautum, committetur ista stipulatio: sed exceptione opus erit. §. 3. Sed et si quis vsumfructum tibi legauerit, et sub conditione, SI LIBEROS HABVERIS, proprietatem, amisso vsufructu, committetur quidem [2] stipulatio, sed exceptio locum habebit. §. 4. Si heres alienauerit [3] proprietatem, et postea amittatur vsusfructus, an ex stipulatu agere possit, videamus? Et fortius dici potest, ipso iure non committi stipulationem: quia neque heredi, successoribusue eius restitui potest, neque is, cui potest, id est, ad quem peruenit proprietas, pertinet ad stipulationem. Sed is, ad quem peruenit [4] tempore quaesiti dominii sibi prospicere alia cautione debet,

[1] *lib. II.* [2] Apud Hal. *quidem* deest. [3] Hal. inserit *ante.* [4] *peruenit proprietas.*

bet, quod et si non fecerit, nihilo minus in rem actione vti potest.

IV. VENVLEIVS libro duodecimo [1] Stipulationum.

SI FRVCTVARIVS proprietatem adsecutus fuerit, desinit quidem vsusfructus ad eum pertinere, propter confusionem: sed si ex stipulatu cum eo agitur, aut ipso iure inutiliter agi dicendum est, si viri boni arbitrium huc vsque porrigitur, aut in factum excipere debebit.

V. VLPIANVS libro septuagesimo nono ad Edictum.

HVIC stipulationi DOLVM MALVM ABESSE, afuturumque esse continetur: et, cum in rem sit doli mali mentio concepta, omnium dolum comprehendere videtur successorum, et adoptiui patris. §. 1. Sed si vsus sine fructu legatus erit, ademta fructus causa, satisdari iubet Praetor. Hoc merito: vt de solo vsu, non etiam de vsufructu caueatur. §. 2. Ergo, et si fructus sine vsu obtigerit, stipulatio locum habebit. §. 3. Et si habitatio, vel operae hominis, vel cuius alterius animalis relictae fuerint, stipulatio locum habebit: licet per omnia haec vsumfructum non imitantur.

VI. PAVLVS libro septuagesimo quinto ad Edictum.

IDEM est [et] in reditu praedii: sicuti si vindemia legata esset, vel messis: quamuis ex vsufructu ea percipiantur, quae legata morte legatarii, ad heredem redeunt.

VII. VLPIANVS libro septuagesimo nono ad Edictum.

ET SI vsusfructus nomine, re tradita, satisdatum non fuerit, Proculus ait, posse heredem rem vindicare: et, si obiiciatur exceptio, de re vsusfructus nomine tradita, replicandum erit. Quae sententia habet rationem: sed et ipsa stipulatio condici poterit. §. 1. Cum vsusfructus pecuniae legatus esset, exprimi debent hi duo casus in stipulatione: CVM MORIERIS, AVT CAPITE MINVERIS, DARI: idcirco hi duo soli casus, quoniam pecuniae vsus aliter amitti non potest, quam his casibus.

VIII. PAVLVS libro septuagesimo quinto ad Edictum.

SI TIBI vsusfructus, et mihi proprietas legata sit, mihi cauendum est; sed si mihi sub conditione proprietas [2] legata sit, quidam, et Marcianus, et heredi, et mihi cauendum esse putant. Quae sententia vera est. Item si mihi legata sit, et, cum ad me pertinere desierit, alii, et hic vtrisque cauendum, vt supra, placuit. Quod si duobus coniunctim vsusfructus legatus sit, et inuicem sibi cauere debebunt, et heredi in casum illum, SI AD SOCIVM NON PERTINEAT VSVSFRVCTVS, HEREDI REDDI.

IX. VLPIANVS libro quinquagesimo primo ad Edictum.

SI VSVSFRVCTVS mihi legatus sit, eumque restituere sim Titio rogatus, videndum est, quis debeat cauere: vtrum Titius, an ego, qui legatarius sum? an illud dicimus, mecum heredem acturum [3] cum fideicommissario me agere debere? et est expeditius, hoc dicere, si mihi spes aliqua durat vsusfructus, et, cum tu amiseris, potest ad me recidere, hoc est, ad legatarium, ita rem expediri, vt tu mihi, ego domino proprietatis caueam. Quod si fideicommissarii causa vsusfructus mihi relictus est, nec est vlla spes ad me reuertendi fructus, recta via fideicommissarium cauere oportet domino proprietatis. §. 1. Illud sciendum est: siue iure ipso quis vsumfructum habet, siue etiam per tuitionem Praetoris, nihilo minus cogendum esse fructuarium cauere, aut actiones suscipere. §. 2. Plane si ex die proprietas alicui legata sit, vsusfructus pure, dicendum esse Pomponius ait, remittendam esse [4] hanc cautionem fructuario: quia certum sit, ad eum proprietatem, vel ad heredem eius peruenturam. §. 3. Si vestis vsusfructus legatus sit, scripsit Pomponius, quamquam heres stipulatus sit, finito vsufructu, vestem reddi, attamen non obligari promissorem, si eam sine dolo malo adtritam reddiderit. §. 4. Si plures domini sint proprietatis, vnusquisque pro sua parte stipulabitur.

X. PAVLVS libro quadragesimo ad Edictum

SI SERVI, qui nobis communis erat, vsumfructum tibi legauero, necessaria erit haec cautio heredi meo: quamuis enim de proprietate possit communi diuidundo [5] experiri, tamen causa vsusfructus, qui tuus proprius est, ad officium communi diuidundo iudicis non pertinebit.

XI. PAPINIANVS libro septimo Responsorum.

VSV quoque domus relicto, viri boni arbitratu cautionem interponi oportet: nec

1 *lib. VIII.* 2 Ap. Hal. *proprietas* abest. 3 *acturum, vt caueat, et cum.* 4 Ap. Hal. *esse* abest. 5 Hal. inserit *iudicio.*

nec mutat, si pater heredes filios simul habitare cum vxore legataria voluit.

XII. VLPIANVS libro decimo octauo ad Sabinum.

SI VASORVM ipsorum [1] vsusfructus relictus sit, non erit cautio Senatusconsulti necessaria: sed illa sola, BONI VIRI ARBITRATV VSVRVM FRVITVRVM. Si igitur tradita sunt fruendi causa, nemo dubitat, non fieri eius, qui accepit: non enim ideo traduntur, vt dominium recedat ab eo, qui tradit: sed vt vtatur fruatur legatarius. Ergo, cum non fiant fructuarii vasa, vindicari a proprietario possunt, cautione non data. Videndum est de condictione, an possit locum habere? Et proditum est, neminem rem suam, nisi furi condicere posse.

LIBER OCTAVVS.

TIT. I.

DE SERVITVTIBVS.

MARCIANVS libro tertio [2] Regularum.

SERVITVTES aut personarum sunt, vt vsus, et vsusfructus: aut rerum, vt seruitutes rusticorum praediorum, et vrbanorum.

II. VLPIANVS libro decimo septimo ad Edictum.

VNVS ex dominis communium aedium seruitutem imponere non potest.

III. PAVLVS libro vigesimo primo ad Edictum.

SERVITVTES praediorum aliae in solo, aliae in superficie consistunt.

IV. PAPINIANVS libro septimo Quaestionum.

SERVITVTES ipso quidem iure neque ex tempore, neque ad tempus, neque sub conditione, neque ad certam conditionem, verbi gratia, QVAMDIV VOLAM, constitui possunt: sed tamen si haec adiiciantur, pacti, vel per doli exceptionem occurretur, contra placita seruitutem vindicanti. Idque et Sabinum respondisse Cassius rettulit, et sibi placere. §. 1. Modum adiici seruitutibus posse constat: veluti quo genere vehiculi agatur, vel non agatur [3]: veluti vt equo dumtaxat, vel vt certum pondus vehatur, vel grex ille transducatur, aut carbo portetur. §. 2. Interualla [4] dierum et horarum, non ad temporis caussam, sed ad modum pertinent iure constitutae seruitutis.

V. GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale.

VIA, iter, actus, ductus aquae iisdem fere modis constituitur, quibus et vsumfructum constitui diximus. §. 1. Vsus seruitutium temporibus secerni potest: forte, vt quis post horam tertiam vsque in horam decimam eo iure vtatur, vel, vt alternis diebus vtatur.

VI. PAVLVS libro vigesimo primo ad Edictum.

AD CERTAM partem fundi seruitus tam remitti, quam constitui potest.

VII. VLPIANVS libro decimo tertio ad legem Iuliam et Papiam [5].

IVS cloacae mittendae [6] seruitus est.

VIII. PAVLVS libro decimo quinto ad Plautium.

VT POMVM decerpere liceat, et vt spatiari, et vt cenare in alieno possimus, seruitus imponi non potest. §. 1. Si praedium tuum mihi seruiat, siue ego partis praedii tui dominus esse coepero, siue tu mei, per partes seruitus retinetur, licet ab initio per partes adquiri non poterit.

IX. CELSVS libro quinto Digestorum.

SICVI simplicius via per fundum cuiuspiam cedatur, vel relinquatur, in infinito, videlicet per quamlibet eius partem, ire agere licebit: ciuiliter modo. Nam quaedam in sermone tacite excipiuntur: non enim per villam ipsam, nec per medias vineas ire agere sinendus est, cum id aeque commode per alteram partem facere possit, minore seruientis fundi detrimento. Verum constitit, vt, qua primum viam direxisset, ea demum ire agere deberet, nec amplius mutandae eius potestatem haberet: sicuti Sabino quoque videbatur, qui argumento riui vtebatur, quem primo qualibet ducere licuisset: posteaquam ductus esset, transferre non liceret. Quod et in via seruandum esse, verum est.

X.

1 Ap. Hal. *ipsorum* abest. 2 *lib. II.* 3 Ap. Hal. *vel non agatur* absunt. 4 Hal. inserit *quoque*. 5 *lib. XIV.* 6 *immittendae*.

X. Idem libro decimo octauo Digestorum.

Si iter legatum sit, qua, nisi opere facto, iri non possit, licere fodiendo, substruendo, iter facere, Proculus ait.

XI. Modestinvs libro sexto Differentiarum.

Pro parte dominii seruitutem adquiri non posse, vulgo traditur. Et ideo si quis fundum habens, viam stipuletur, et partem fundi sui postea alienet, corrumpit stipulationem, in eum casum deducendo, a quo stipulatio incipere non possit. Pro parte quoque neque legari, neque adimi via potest: et, si id factum est, neque legatum, neque ademtio valet.

XII. Iavolenvs libro quarto Epistolarum.

Non dubito, quin fundo municipum per seruum recte seruitus adquiratur.

XIII. Pomponivs libro decimo quarto ad Quintum Mucium.

Si tam angusti loci demonstratione facta, via concessa fuerit, vt neque vehiculum, neque iumentum ea inire possit, iter magis, quam via, aut actus adquisitus videbitur: sed si iumentum ea [1] duci poterit, non etiam vehiculum, actus videbitur adquisitus.

XIV. Pavlvs libro decimo quinto ad Sabinum.

Servitvtes praediorum rusticorum, etiam si corporibus accedunt, incorporales tamen sunt, et ideo vsu non capiuntur: vel ideo, quia tales sunt seruitutes, vt non habeant certam continuamque possessionem: nemo enim tam perpetuo, tam continenter ire potest, vt nullo momento possessio eius interpellari videatur. Idem et in seruitutibus praediorum vrbanorum obseruatur. §. 1. Seruitus itineris ad sepulchrum, priuati iuris manet: et ideo remitti domino fundi seruientis potest [2]: et adquiri etiam post religionem sepulchri haec seruitus potest. §. 2. Publico loco interueniente, vel via publica, haustus seruitus imponi potest, aquae ductus non potest: a principe autem peti solet vt per viam publicam, aquam ducere sine incommodo publico liceat. Sacri et religiosi loci interuentus etiam itineris seruitutem impedit: cum seruitus per ea loca nulli deberi potest.

XV. Pomponivs libro trigesimo tertio ad Sabinum.

Qvoties nec hominum nec praediorum seruitutes sunt, quia nihil vicinorum interest, non valet: veluti, ne per fundum tuum eas, aut ibi consistas: et ideo, si mihi concedas, ius tibi non esse fundo tuo vti frui, nihil agitur: aliter atque si concedas mihi, ius tibi non esse in fundo tuo aquam quaerere, minuendae aquae meae gratia. §. 1. Seruitutium non ea natura est, vt aliquid faciat quis: veluti viridia tollat, aut amoeniorem prospectum praestet, aut in hoc, vt in suo pingat: sed vt aliquid patiatur, aut non faciat.

XVI. Ivlianvs libro quadragesimo nono Digestorum.

Ei, qvi pignori fundum accepit, non est iniquum, vtilem petitionem seruitutis dari, sicuti ipsius fundi vtilis petitio dabitur. Idem seruari conuenit et in eo, ad quem vectigalis fundus pertinet.

XVII. Pomponivs libro singulari Regularum.

Viae, itineris, actus, aquaeductus pars in obligationem deduci non potest: quia vsus eorum indiuisus est: et ideo, si stipulator decesserit pluribus heredibus relictis, singuli solidam viam petunt: et si promissor decesserit, pluribus heredibus relictis, a singulis heredibus solida petitio est.

XVIII. Pavlvs libro trigesimo primo Quaestionum Papiniani notat.

In Omnibvs seruitutibus, quae aditione confusae sunt, responsum est, doli exceptionem nocituram legatario, si non patiatur eas iterum imponi.

XIX. Labeo libro quarto Posteriorum a Iauoleno epitomatorum.

Ei fvndo, quem quis vendat, seruitutem imponi, etsi non vtilis sit, posse existimo: veluti, si aquam alicui [deducere] ducere non expediret, nihilo minus constitui ea seruitus possit: quaedam enim debere habere possumus, quamuis ea nobis vtilia non sunt.

XX. Iavolenvs libro quinto ex Posterioribus Labeonis.

Qvoties via aut aliquid ius fundi emeretur, cauendum putat esse Labeo, per te non fieri, quo minus eo iure vti possit: quia nulla eiusmodi iuris vacua traditio esset. Ego puto, vsum eius iuris pro traditione possessionis accipiendum esse. Ideoque et interdicta veluti possessoria constituta sunt.

Tit. II.

1 *per eam duci*. 2 Ap. Hal. *potest* abest.

Tit. II.
DE SERVITVTIBVS PRAEDIORVM VRBANORVM.

Pavlvs ¹ libro vigesimo primo ad Edictum.

Si intercedat solum publicum, vel via publica, neque itineris, actusue, neque altius tollendi, seruitutes impedit: sed immittendi, protegendi, prohibendi ² item fluminum et stillicidiorum seruitutem impedit: quia caelum, quod supra id solum intercedit, liberum esse debet. §. 1. Si vsusfructus tuus sit, aedium proprietas mea, quae onera vicini sustinere debeant, mecum in solidum agi potest: tecum, nullo modo.

II. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Vrbanorvm praediorum iura talia sunt: altius tollendi et officiendi luminibus vicini, aut non extollendi. Item stillicidium auertendi in tectum vel aream vicini, aut non auertendi. Item immittendi tigna in parietem vicini: et denique proiiciendi, protegendiue, caeteraque istis similia.

III. Vlpianvs libro vigesimo nono ad Sabinum.

Est et haec seruitus, ne prospectui officiatur.

IV. Pavlvs libro secundo Institutionum.

Lvminvm in seruitute constituta, id adquisitum videtur, vt vicinus lumina nostra ³ excipiat. Cum autem seruitus imponitur, ne luminibus officiatur, hoc maxime adepti videmur, ⁴ ne ius sit vicino, inuitis nobis altius aedificare, atque ita minuere lumina nostrorum aedificiorum.

V. Vlpianvs libro decimo septimo ad Edictum.

Invitvm autem in seruitutibus accipere debemus, non eum, qui contradicit, sed eum, qui non consentit. ⁵ Ideo Pomponius libro quadragesimo et infantem et furiosum inuitos recte dici ait: non enim ad factum, sed ad ius seruitutis haec verba referuntur.

VI. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Haec autem iura similiter, vt rusticorum quoque praediorum, certo tempore non vtendo pereunt: nisi quod haec dissimilitudo est, quod non omnimodo pereunt non vtendo: sed ita, si vicinus simul libertatem vsucapiat: veluti si aedes tuae aedibus meis seruiant, ne altius tollantur, ne luminibus mearum aedium officiatur, et ego per statutum tempus fenestras meas perfixas habuero vel obstruxero, ita demum ius meum amitto, si tu per hoc tempus aedes tuas altius sublatas habueris: alioquin, si nihil noui feceris, retineo seruitutem. Item si tigni immissi aedes tuae seruitutem debent, et ego exemero tignum, ita demum amitto ius meum, si tu foramen vnde exemtum est tignum, obturaueris, et per constitutum tempus ita habueris: alioquin, si nihil noui feceris, integrum ius suum permanet.

VII. Pomponivs libro vigesimo sexto ad Quintum Mucium.

Qvod autem aedificio meo me posse consequi, vt libertatem vsucaperem, dicitur, idem me non consecuturum, si arborem eodem loco sitam habuissem, Mucius ait: et recte: quia non ita in suo statu et loco maneret arbor, quemadmodum paries, propter motum naturalem arboris.

VIII. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Parietem, qui naturali ratione communis est, alterutri vicinorum demoliendi eum, et reficiendi ius non est: quia non solus dominus est.

IX. Vlpianvs libro quinquagesimo tertio ⁶ ad Edictum.

Cvm eo, qui tollendo obscurat vicini aedes, quibus non seruiat, nulla competit actio.

X. Marcellvs libro quarto Digestorum.

Gavrvs Marcello: Binas aedes habeo, alteras tibi lego: heres aedes alteras altius tollit, et luminibus tuis officit: quid cum illo agere potest? et an interesse putes, suas aedes altius tollat, an hereditarias? Et de illo quaero, an per alienas aedes accessum heres ad eam rem, quae legatur, praestare debet: sicut solet quaeri, cum vsusfructus loci legatus est, ad quem locum accedi, nisi per alienum, non potest? Marcellus respondit: Qui binas aedes habebat, si alteras legauit, non dubium est, quin heres ⁷ alias possit altius tollendo, obscurare lumina legatarum aedium. Idem

¹ Haec lex ap. Hal. est vltima tituli praecedentis, qua de causa numeri legum huius tituli apud eundem cum nostris non conueniunt. ² Hal. *proiiciendi* loco *prohibendi*. ³ Hal. *vicini* loco *nostra*. ⁴ *adeptum videbitur*. ⁵ *non solum qui contradicit, sed et qui non consentit*. ⁶ *lib. V*. ⁷ Ap. Hal. *alias* abest.

dem dicendum est, si alteri aedes, alteri aliarum [1] vsumfructum legauerit. Non autem semper [2] simile est itineris argumentum: quia sine accessu nullum est fructus legatum: habitare autem potest, et aedibus obscuratis. Ceterum, vsufructu loci legato, etiam accessus dandus est: quia, et haustu relicto, iter quoque ad hauriendum praestaretur. Sed ita officere luminibus et obscurare legatas aedes conceditur, vt non penitus lumen recludatur, sed tantum relinquatur, quantum sufficit habitantibus in vsus diurni moderatione.

XI. Vlpianvs libro primo de officio Consulis.

Qvi lvminibvs vicinorum officere, aliudue quid facere contra commodum eorum vellet, sciet se formam ac statum antiquorum aedificiorum custodire debere. §. 1. Si inter te et vicinum tuum non conuenit, ad quam altitudinem extolli aedificio, quae facere instituisti, oporteat, arbitrum accipere poteris.

XII. Iavolenvs libro decimo ex Cassio.

Aedificia, quae seruitutem patiantur, ne quid altius tollatur, viridia supra eam altitudinem habere possunt: at si de prospectu est, eaque obstatura sunt, non possunt.

XIII. Procvlvs libro secundo Epistolarum.

Qvidam Hiberus nomine, qui habet post horrea mea insulam, balnearia fecit secundum parietem communem: non licet autem tubulos habere admotos ad parietem communem, sicuti ne parietem quidem suum per parietem communem. De tubulis eo amplius hoc iuris est, quod per eos flamma torretur paries: qua de re, volo cum Hibero loquaris, ne rem illicitam faciat. Proculus respondit: Nec Hiberum pro ea re dubitare puto, quod rem non permissam facit, tubulos secundum communem parietem exstruendo. §. 1. Parietem communem incrustare licet, secundum Capitonis sententiam: sicut licet mihi pretiosissimas picturas habere in pariete communi: ceterum, si demolitus sit vicinus, et ex stipulatu actione damni infecti agatur, non pluris, quam vulgaria tectoria, aestimari debent. Quod obseruari et in incrustatione oportet.

XIV. Papirivs Ivstvs libro primo de Constitutionibus.

Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt, in area, quae nulli seruitutem debet, posse dominum vel alium voluntate eius aedificare, intermisso legitimo spatio a vicina insula.

XV. Vlpianvs libro vigesimo nono ad Sabinum.

Inter seruitutes, ne luminibus officiatur, et ne prospectui [4] offendatur, aliud et aliud obseruatur: quod in prospectu plus quis habet, ne quid ei officiatur ad gratiorem prospectum, et liberum in luminibus autem non officere [5], ne lumina cuiusquam obscuriora fiant: quodcumque igitur faciat ad luminis impedimentum, prohiberi potest, si seruitus debeatur: opusque ei nouum nuntiari potest, si modo sic faciat, vt lumini noceat.

XVI. Pavlvs libro secundo Epitomarum Alfeni Digestorum.

Lvmen, id est, vt caelum videretur: et interest inter lumen, et prospectum: nam prospectus etiam ex inferroribus locis est: lumen ex inferiore loco esse non potest.

XVII. Vlpianvs libro vigesimo ad Sabinum.

Si arborem ponat, vt lumini officiat, aeque dicendum erit, contra impositam seruitutem eum facere: nam et arbor efficit, quo minus caeli videri possit. Si tamen id quod ponitur, lumen quidem nihil impediat, solem autem auferat, si quidem eo loci, quo gratum erat eum non esse, potest dici, nihil contra seruitutem facere: sin vero heliocamino, vel solario, dicendum erit, quia vmbram facit in loco, cui sol fuit necessarius, contra seruitutem impositam fieri. §. 1. Per contrarium, si deponat aedificium, vel arboris ramos, quo facto locus opacus quondam coepit solis esse plenus, non facit contra seruitutem: hanc enim debuit, ne luminibus officiat: nunc non luminibus officit, sed plus aequo lumen facit. §. 2. Interdum dici potest, eum quoque, qui tollit aedificium vel deprimit, luminibus officere: si forte κατὰ ἀντανάκλασιν, vel pressura quadam lumen in eas aedes deuoluatur. §. 3. Haec lex traditionis, stillicidia, vti nvnc svnt, vt ita sint, hoc significat, impositam vicinis necessitatem stil-

1 Hal. inserit *aedium*. 2 Ap. Hal. *semper* abest. 3 Hal. inserit *aquae*. 4 *ne prospectus offendatur*. 5 Ap. Hal. *non officere* absunt. 6 Hal. κατ' ἀνάκλασιν quod vertit per *repercussionem*.

ſtillicidiorum excipiendorum: non illud, vt etiam emtor ſtillicidia ſuſcipiat aedificiorum vicinorum: hoc igitur pollicetur venditor, ſibi quidem ſtillicidiorum ſeruitutem deberi, ſe autem nulli debere. §. 4. Quae de ſtillicidio ſcripta ſunt, etiam in ceteris ſeruitutibus accipienda ſunt, ſi in contrarium nihil nominatim actum eſt.

XVIII. POMPONIVS libro decimo ad Sabinum.

SI FISTVLAE, per quas aquam ducas, aedibus meis applicatae, damnum mihi dent, in factum actio mihi competit: ſed et damni infecti ſtipulari a te potero.

XIX. PAVLVS libro ſexto ad Sabinum.

FISTVLAM iunctam parieti communi, quae aut ex caſtello, aut ex caelo aquam capit, non iure haberi, Proculus ait: ſed non poſſe prohiberi vicinum, quo minus balineum habeat ſecundum parietem communem, quamuis humorem capiat paries: non magis, quam ſi vel in triclinio ſuo, vel in cubiculo aquam effunderet. Sed Neratius ait, ſi talis ſit vſus tepidarii, vt adſiduum humorem habeat, et id noceat vicino, poſſe prohiberi eum. §. 1. Iuxta communem parietem cameram ex figlino opere factam, ſi ita retineatur, vt, etiam ſublato pariete maneat, ſi modo non impediat refectionem communis parietis, iure haberi licet. §. 2. Scalas poſſe me ad parietem communem habere, Sabinus recte ſcribit: quia remoueri haec poſſunt.

XX. IDEM libro decimo quinto ad Sabinum.

SERVITVTES, quae in ſuperficie conſiſtunt, poſſeſſione retinentur. Nam, ſi forte ex aedibus meis in aedes tuas tignum immiſſum habuero, hoc vt immiſſum habeam, per cauſam tigni poſſideo, habendi conſuetudinem. Item eueniet et ſi menianum in tuum immiſſum habuero, aut ſtillicidium in tuum proiecero: quia in tuo aliquid vtor, et ſi quaſi facto quodam poſſideo. §. 1. Si domo mea altior area tua eſſet, tuque mihi per aream tuam in domum meam ire agere ceſſiſti, nec ex plano aditus ad domum meam per aream tuam eſſet, vel gradus, vel cliuos, propius ianuam meam iure facere poſſum: dum ne quid vltra, quam quod neceſſe eſt, itineris cauſa demoliar. §. 2. Si ſublatum ſit aedificium, ex quo ſtillicidium cadit, vt eadem ſpecie et qualitate reponatur, vtilitas exigit, vt idem intelligatur: nam alioquin, ſi quid ſtrictius interpretetur, aliud eſt, quod ſequenti loco ponitur: et ideo, ſublato aedificio, vſusfructus interit: quamuis area pars eſt aedificii. §. 3. Si ſeruitus ſtillicidii impoſita ſit, non licet domino ſeruientis areae ibi aedificare vbi caſſitare coepiſſet ſtillicidium. §. 4. Si antea ex tegula caſſitauerit ſtillicidium, poſtea ex tabulato, vel ex alia materia caſſitare non poteſt. §. 5. Stillicidium, quoquo modo adquiſitum ſit, altius tolli poteſt: leuior enim fit eo facto ſeruitus: cum quod ex alto cadet, lenius, et interdum direptum, nec perueniat ad locum ſeruientem: inferius demitti non poteſt, quia fit grauior ſeruitus, id eſt, pro ſtillicidio flumen. Eadem cauſa, retro duci poteſt ſtillicidium: quia in noſtro magis incipiet cadere: produci non poteſt, ne alio loco cadat ſtillicidium, quam in quo poſita ſeruitus eſt: lenius facere poterimus, acrius non. Et omnino ſciendum eſt, meliorem vicini conditionem fieri poſſe, deteriorem non poſſe: niſi aliquid nominatim, ſeruitute imponenda, immutatum fuerit. §. 6. Qui in area, in qua ſtillicidium cadit, aedificat, vsque ad eum locum perducere aedificium poteſt, vnde ſtillicidium cadit recte: ſed et ſi in aedificio cadit ſtillicidium, ſupra aedificare ei conceditur: dum tamen ſtillicidium (recte) recipiatur.

XXI. POMPONIVS libro trigeſimo tertio ad Sabinum.

SI DOMVS tua aedificiis meis vtramque ſeruitutem deberet, ne altius tolleretur, et vt ſtillicidium aedificiorum meorum recipere deberet, et tibi conceſſero, ius eſſe, inuito me, altius tollere aedificia tua, quod ad ſtillicidium meum attinet, ſic ſtatui debebit, vt, ſi altius ſublatis aedificiis tuis ſtillicidia mea cadere in ea non poſſint, ea ratione altius tibi aedificare non liceat: ſi non impediantur ſtillicidia mea, liceat tibi altius tollere.

XXII. IVLIANVS libro ſecundo ex Minicio.

QVI AEDIFICIVM habet, poteſt ſeruitutem vicino imponere, vt non ſolum de his luminibus, quae in praeſentia erunt, ſed etiam de his, quae poſtea fuerint, caueat.

XXIII. POMPONIVS libro trigeſimo tertio ad Sabinum.

SI

SI SERVITVS imposita fuerit, lumina, quae nunc sunt, vt ita sint, de futuris luminibus nihil caueri videtur: quod si ita sit cautum, ne luminibus officiatur, ambigua est scriptura, vtrum ne his luminibus officiatur, quae nunc sunt, an etiam his, quae postea quoque fuerint? Et humanius est, verbo generali omne lumen significari, siue quod in praesenti, siue quod post tempus conuentionis contigerit. §. 1. Futuro quoque aedificio, quod nondum est, vel imponi vel adquiri seruitus potest.

XXIV. PAVLVS libro decimo quinto ad Sabinum.

CVIVS aedificium iure superius est, eius est in infinito supra suum aedificium imponere: dum inferiora aedificia non grauiore seruitute oneret, quam pati debent.

XXV. POMPONIVS libro trigesimo tertio ad Sabinum.

HOC, quod dictum est de immissis, locum habet ex aedificio alio in aliud: aliter enim supra alienum aedificium superius habere nemo potest. §. 1. Si ex tribus aedibus in loco impari positis, aedes mediae superioribus seruiant aedibus, inferiores autem nulli seruiant, et paries communis, qui sit inter aedes inferiores, et medias, altius a domino inferiorum aedium sublatus sit, iure eum altius habiturum Sabinus ait.

XXVI. PAVLVS libro decimo quinto ad Sabinum.

IN RE communi nemo dominorum, iure seruitutis neque facere quicquam inuito altero potest, neque prohibere, quo minus alter faciat: nulli enim res sua seruit. Itaque propter immensas contentiones plerumque res ad diuisionem peruenit: sed per communi diuidundo actionem consequitur socius, quo minus opus fiat, aut vt id opus, quod fecit, tollat: si modo toti societati prodest opus tolli.

XXVII. POMPONIVS libro trigesimo tertio ad Sabinum.

SED SI inter me et te communes sunt Titianae aedes, et ex his aliquid non iure in alias aedes meas proprias immissum sit, nempe tecum mihi agere licet, aut rem perdere. Idem fiet, si ex tuis propriis aedibus in communes meas et tuas aedes quid similiter esset proiectum: mihi enim soli tecum est actio. §. 1. Si in area communi aedificare velis, socius prohibendi ius habet, quamuis tu aedificandi ius habeas a vicino concessum: quia, inuito socio, in iure communi non habeas ius aedificandi.

XXVIII. PAVLVS libro decimo quinto ad Sabinum.

FORAMEN in imo pariete conclauis, vel triclinii, quod esset proluendi pauimenti causa, id neque flumen esse, neque tempore adquiri placuit. Hoc ita verum est, si in eum locum nihil ex caelo aquae veniat: neque enim perpetuam causam habet, quod manu fit, at quod ex caelo cadit, etsi non adsidue fit, ex naturali tamen causa fit: et ideo perpetuo fieri existimatur. Omnes autem seruitutes praediorum perpetuas causas habere debent: et ideo neque ex lacu, neque ex stagno concedi aquaeductus potest. Stillicidii quoque immittendi naturalis et perpetua causa esse debet.

XXIX. POMPONIVS libro trigesimo secundo ad Quintum Mucium.

SI QVID igitur ex eo foramine, ex quo seruitus non consistit, damnum vicinus sensisset, dicendum est, damni infecti stipulationem locum habere.

XXX. PAVLVS libro decimo quinto 2 ad Sabinum.

SI QVIS aedes, quae suis aedibus seruirent, cum emisset, traditas sibi accepit, confusa sublataque seruitus est: et si rursus vendere vult, nominatim imponenda seruitus est: alioquin liberae veniunt. §. 1. Si partem praedii nanctus sim, quod mihi, aut cui ego seruiam, non confundi seruitutem placet: quia pro parte seruitus retinetur: itaque si praedia mea praediis tuis seruiant, et tuorum partem mihi, et ego meorum partem tibi tradidero, manebit seruitus. Item vsusfructus in alterutris praediis adquisitus, non interrumpit seruitutem.

XXXI. IDEM libro quadragesimo octauo ad Edictum.

SI TESTAMENTO damnatus heres, ne officeret vicini luminibus, seruitutemque praestaret, deposuit aedificium, concedenda erit legatario vtilis actio, qua prohibeatur heres, si postea extollere supra priorem modum aedificium conabitur.

XXXII. IVLIANVS libro septimo Digestorum.

SI

1 *lib. XXXIII.* 2 *lib. XXV.*

SI AEDES meae feruiant aedibus Lucii Titii, et aedibus Publii Maeuii, ne altius aedificare mihi liceat, et a Titio precario petierim, vt altius tollerem, atque ita per ftatutum tempus aedificatum habuero, libertatem aduerfus Publium Maeuium vfucapiam: non enim vna feruitus Titio et Maeuio debeatur, fed duae. Argumentum rei praebet, quod, fi alter ex his feruitutem mihi remififfet, ab eo folo liberarer, altero nihilo minus feruitutem deberem. §. 1. Libertas feruitutis vfucapitur, fi aedes poffideantur: quare, fi is, qui altius aedificatum habebat, ante ftatutum tempus aedes poffidere defiit, interpellata vfucapio eft: is autem, qui poftea easdem aedes poffidere coeperit, integro ftatuto tempore libertatem vfucapiet: natura enim feruitutium ea eft, vt poffideri non poffint: fed intelligatur poffeffionem earum habere, qui aedes poffidet.

XXXIII. PAVLVS libro quinto Epitomarum Alfeni Digeftorum.

EVM DEBERE columnam reftituere, quae onus vicinarum aedium ferebat, cuius effent aedes, quae feruirent: non eum, qui imponere vellet: nam cum in lege aedium ita fcriptum effet, PARIES ONERI FERVNDO, VTI NVNC EST, ITA SIT, fatis aperte fignificari, in perpetuum parietem effe debere: non enim hoc his verbis dici, vt in perpetuum idem paries aeternus effet, quod ne fieri quidem poffet, fed vti eiusdem modi paries in perpetuum effet, qui onus fuftineret. Quemadmodum fi quis alicui cauiffet, vt feruitutem praeberet, qui onus fuum fuftineret, fi ea res, quae feruit, et tuum onus ferret, periiffet, alia in locum eius dari debeat.

XXXIV. IVLIANVS libro fecundo ex Minicio.

ET QVI duas areas habet, alteram tradendo, feruam alteri efficere poteft.

XXXV. MARCIANVS libro tertio Regularum.

SI BINARVM aedium dominus dixiffet eas, quas venderet, feruas fore, fed in traditione non feciffet mentionem feruitutis, vel ex vendito agere poteft, vel incertum condicere, vt feruitus imponatur.

XXXVI. PAPINIANVS libro feptimo Quaeftionum.

BINAS quis aedes habebat vna contignatione tectas: vtrasque diuerfis legauit. Dixi, quia magis placeat tignum poffe duorum effe, ita vt certae partes cuiusque fint contignationis, ex regione cuiusque domini fore tigna: nec vllam inuicem habituros actionem, ius non effe immiffum habere. Nec intereft, pure vtrisque, an fub conditione alteri aedes legatae fint.

XXXVII. IVLIANVS libro feptimo Digeftorum.

IDEMQVE effe, et fi duobus aedes cefferint.

XXXVIII. PAVLVS libro fecundo Quaeftionum.

SI AEDES meae a tuis aedibus tantum diftent, vt profpici non poffint, aut medius mons earum confpectum auferat, feruitus imponi non poteft.

XXXIX. IDEM libro primo Manualium.

NEMO enim propriis aedificiis feruitutem imponere poteft, nifi et is, qui cedit, et is, cui ceditur, in confpectu habeant ea aedificia, ita vt officere alterum alteri poffit.

XL. IDEM libro tertio Refponforum.

EOS, QVI ius luminis immittendi non habuerunt, aperto pariete communi, nullo iure feneftras immififfe refpondi.

XLI. SCAEVOLA libro primo Refponforum.

OLYMPICO habitationem et horreum, quod in ea domo erat, quoad viueret, legauit: iuxta eandem domum hortus, et cenaculum, quod Olympico legatum non eft, fuerunt: ad hortum autem, et cenaculum femper per domum, cuius habitatio relicta erat, aditus fuit. Quaefitum eft, an Olympicus aditum praeftare deberet? Refpondi, feruitutem quidem non effe: fed heredem tranfire per domum ad ea, quae commemorata funt, poffe: dum non noceat legatario. §. 1. Lucius Titius, aperto pariete domus fuae, quatenus ftillicidii rigor, et tignorum protectus competebat, ianuam in publico aperuit. Quaero, cum neque luminibus Publii Maeuii vicini, neque itineri vicini officeret, neque ftillicidium, ne vicini domo cadat, an aliquam actionem Publius Maeuius vicinus ad prohibendum haberet? Refpondi, fecundum ea quae proponerentur, nullam habere.

TIT. III.

DE SERVITVTIBVS PRAEDIORVM RVSTICORVM.

VLPIANVS libro secundo Institutionum.

SERVITVTES rusticorum praediorum sunt hae: iter, actus, via, aquaeductus. Iter est ius eundi, ambulandi homini, non etiam iumentum agendi. Actus est ius agendi vel iumentum, vel vehiculum. Itaque qui iter habet, actum non habet: qui actum habet, et iter habet etiam sine iumento. Via, est ius eundi, et agendi, et ambulandi: nam et iter, et actum, in se via continet. Aquaeductus est ius aquam ducendi per fundum alienum. §. 1. In [1] rusticis computanda sunt aquaehaustus, pecoris ad aquam adpulsus, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fodiendae. §. 2. Traditio plane, et patientia seruitutium inducet officium Praetoris.

II. NERATIVS libro quarto Regularum.

RVSTICORVM praediorum seruitutes sunt, licere altius tollere, et officere praetorio vicini, vel cloacam habere licere, per vicini domum, vel praetorium: vel protectum habere licere. §. 1. Aquaeductus et haustus aquae, per eundem locum vt ducatur, etiam pluribus concedi potest: [potest] etiam, vt diuersis diebus vel horis ducatur. §. 2. Si aquae, ductus vel haustus aquae sufficiens est, potest et pluribus per eundem locum concedi, vt et iisdem diebus vel horis ducatur.

III. VLPIANVS libro decimo ad Edictum.

ITEM sic possunt seruitutes imponi, et vt boues, per quos fundus colitur, in vicino agro pascantur: quam seruitutem poni posse, Neratius libro secundo membranarum scribit. §. 1. Idem Neratius etiam vt fructus in vicini villa cogantur, coactique habeantur, et pedamento 2 ad vineam ex vicini praedio sumantur, constitui posse scribit. §. 2. Eodem libro ait, vicino, cuius lapidicinae fundo tuo immineant, posse te cedere, ius ei esse terram, rudus, saxa iacere, posita habere: et vt in tuum lapides prouoluantur, 3 ibique positi habeantur, indeque exportentur. §. 6. Qui habet haustum iter quoque habere videtur ad hauriendum: et vt ait Neratius libro tertio membranarum, siue ei ius hauriendi, et adeundi cessum sit, vtrumque habebit: siue tantum hauriendi, inesse et aditum: siue tantum adeundi ad fontem, inesse et haustum. Haec de haustu, et fonte priuato. Ad flumen autem publicum, idem Neratius eodem libro scribit, iter debere cedi, haustum non oportere, et si quis tantum (haustum) cesserit, nihil eum agere.

IV. PAPINIANVS libro secundo Responsorum.

PECORIS pascendi seruitutes, item ad aquam appellendi, si praedii fructus maxime in pecore consistat, praedii magis, quam personae videtur. Si tamen testator personam demonstrauit, cui seruitutem praestari voluit, emtori vel heredi non eadem praestabitur seruitus.

V. VLPIANVS libro decimo septimo ad Edictum.

ERGO secundum eum et vindicari poterit. §. 1. Neratius libris 4 ex Plautio ait, nec haustum pecoris, nec appulsum, nec cretae eximendae, calcisque coquendae ius posse in alieno esse, nisi fundum vicinum habeat: et hoc Proculum et Atilicinum existimasse ait. Sed ipse dicit, vt maxime calcis coquendae et cretae eximendae seruitus constitui possit, non vltra posse, quam quatenus ad eum ipsum fundum opus sit.

VI. PAVLVS libro decimo quinto ad Plautium.

VELVTI si figulinas haberet, in quibus ea vasa fierent, quibus fructus eius fundi exportaretur: sicut in quibusdam fit, vt amphoris vinum euehatur, aut vt dolia fiant, vel tegulae (vel) ad villam aedificandam. Sed si, vt vasa venirent, figlinae exercerentur, vsusfructus erit. §. 1. Item longe recedit ab vsufructu ius calcis coquendae, et lapidis eximendi, et harenae fodiendae, aedificandi eius gratia, quod in fundo est. Item siluae caeduae, vt pedamenta in vineas non desint. Quid ergo, si praediorum meliorem causam haec faciant? Non est dubitandum, quin seruitutis sit. Et hoc et Maecianus probat: in tantum, vt et talem seruitutem constitui posse putet, vt tugurium mihi habere liceret in tuo: scilicet, si habeam pascui seruitutem, aut pecoris appellendi: vt, si hiems ingruerit, habeam, quo me recipiam.

VII.

1 Hal. inserit *praediis*. 2 *pedamenta*. 3 *terram, rudus, saxa in fundum tuum iacere, positaque habere, et vt lapides prouoluantur*. 4 Ap. Hal. *libris* abest.

VII. IDEM libro vigesimo primo [1] ad Edictum.

QVI SELLA aut lectica vehitur, ire non agere dicitur. Iumentum vero ducere non potest, qui iter tantum habet. Qui actum habet, et plostrum ducere, et iumenta agere potest. Sed trahendi lapidem, aut tignum, neutri eorum ius est. Quidam, nec hastam rectam ei ferre licere: quia neque eundi, neque agendi gratia id faceret, et possent fructus eo modo laedi. Qui viam habent, eundi agendique ius habent: plerique, et trahendi quoque, et rectam hastam referendi, si modo fructus non laedat. §. 1. In rusticis autem praediis impedit seruitutem medium praedium, quod non seruit.

VIII. GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale.

VIAE latitudo ex lege duodecim tabularum in porrectum octo pedes habet: in anfractum, id est, vbi flexum est, sedecim.

IX. PAVLVS libro primo Sententiarum.

SERVITVS aquae ducendae, vel hauriendae, nisi ex capite, vel ex fonte, constitui non potest: hodie tamen ex quocumque loco constitui solet.

X. IDEM libro quadragesimo nono [2] ad Edictum.

LABEO ait, talem seruitutem constitui posse, vt aquam quaerere, et inuentam ducere liceat: nam si liceat, nondum aedificato aedificio, [3] seruitutem constituere, quare non aeque liceat, nondum inuenta aqua eandem constituere seruitutem? et, si vt quaerere liceat, cedere possumus, etiam vt inuenta ducatur, cedi potest.

XI. CELSVS libro vigesimo septimo [4] Digestorum.

PER FVNDVM, qui plurium est, ius mihi esse eundi agendi potest separatim cedi. Ergo subtili ratione non aliter meum fiet ius, quam si omnes cedant: et nouissima demum cessione superiores omnes confirmabuntur. Benignius tamen dicetur, et antequam nouissimus cesserit, eos, qui antea cesserunt, vetare vti cesso iure non posse.

XII. MODESTINVS libro nono Differentiarum.

INTER actum et iter, nonnulla est differentia. Iter est enim, qua quis pedes vel eques commeare potest: Actsu vero, vbi et armenta traiicere, et vehiculum ducere liceat.

XIII. IAVOLENVS libro decimo ex Cassio.

CERTO generi agrorum adquiri seruitus potest, velut vineis: quod ea ad solum magis, quam ad superficiem pertinet. Ideo sublatis vineis, seruitus manebit: sed, si in contrahenda seruitute aliud actum erit, doli mali exceptio erit necessaria. §. 1. Si totus ager itineri, aut actui seruit, dominus in eo agro nihil facere potest, quo seruitus impediatur, quae ita diffusa est, vt omnes glebae seruiant. At si iter actusue sine vlla determinatione legatus est, modo determinabitur: et qua primum iter determinatum est, ea seruitus constitit: ceterae partes agri liberae sunt. Igitur arbiter dandus est, qui vtroque casu viam determinare debet. §. 2. Latitudo actus itinerisque ea est, quae demonstrata est: quod si nihil dictum est, hoc ab arbitrio statuendum est. In via aliud iuris est: nam, si dicta latitudo non est, legitima debetur. §. 3. Si locus, non adiecta latitudine, nominatus est, per eum qualibet iri poterit: sin autem praetermissus est, aeque, latitudine non adiecta, per totum fundum vna poterit eligi via, dumtaxat eius latitudinis, quae lege comprachensa est: pro quo ipso, si dubitabitur, arbitri officium inuocandum est.

XIV. POMPONIVS libro trigesimo secundo ad Quintum Mucium. [5]

PER QVEM locum viam alii cessero, per eundem alii aquaeductum cedere non potero: sed et si aquaeductum alii concessero, alii iter per eundem locum vendere vel alias cedere non potero.

XV. IDEM libro trigesimo primo [6] ad Quintum Mucium.

QVINTVS MVCIVS scribit, cum iter aquae vel quotidianae, vel aestiuae, vel quae interualla longiora habeat, per alienum fundum erit, licere fistulam suam vel fictilem, vel cuiuslibet generis in riuo ponere, quae aquam latius exprimeret: et, quod vellet, in riuo facere licere, [7] dum ne domino praedii aquagium deterius faceret.

XVI. CALLISTRATVS libro tertio de Cognitionibus.

DIVVS PIVS aucupibus ita rescripsit: οὐκ ἔστιν εὔλογον ἀκόντων τῶν δεσποτῶν ὑμᾶς ἐν ἀλλοτρίοις χωρίοις ἰξεύειν [8]

XVII.

1 *lib. XXXIX.* 2 *lib. XXXIX.* 3 Ap. Hal. *aedificio* abest. 4 *lib. XXVI.* 5 *lib. XXXIII. ad Sabinum.* 6 *lib. XII.* 7 Ap. Hal. *licere* abest. 8 Id est, *non est consentaneum rationi vt per aliena praedia, inuitis dominis, aucupium faciatis.*

XVII. PAPIRIVS IVSTVS libro primo de Constitutionibus.

IMPERATORES Antoninus et Verus Augusti rescripserunt, aquam de flumine publico pro modo possessionum, ad irrigandos agros diuidi oportere, nisi proprio quis iure plus sibi datum 1 ostenderit. Item rescripserunt, aquam ita demum permitti duci, si sine iniuria alterius id fiat.

XVIII. VLPIANVS libro decimo quarto ad Sabinum.

VNA EST via, etsi per plures fundos imponatur: cum vna seruitus sit. Denique quaeritur, an si per vnum fundum iero, per alium non, per tantum tempus quanto seruitus amittitur, an retineam seruitutem? et magis est, vt aut tota amittatur, aut tota retineatur. Ideoque si nullo vsus sum, tota amittitur: si vel vno, tota seruatur.

XIX. PAVLVS libro sexto ad Sabinum.

SI VNVS ex sociis stipuletur iter ad communem fundum, inutilis est stipulatio, quia nec dari ei potest: sed si omnes stipulentur, siue communis seruus, singuli ex sociis, sibi dari oportere, petere possunt: quia ita dari eis potest a te: ne, si stipulator viae plures heredes reliquerit, inutilis stipulatio fiat.

XX. POMPONIVS libro trigesimo tertio ad Sabinum.

SI MIHI eodem tempore concesseris et ire agere per tuum locum, et vti frui eo ius esse, deinde ego tibi concessero, ius mihi vti frui non esse, non aliter eo loco vteris frueris, quam vt ire agere mihi recte liceat. Item si et ducere per tuum fundum aquam iure potuero, et in eo tibi aedificare, inuito me, ius non fuerit, si tibi concessero, ius esse aedificare, nihilo minus hanc seruitutem mihi praestare debebis, ne aliter aedifices, quam vt ductus aquae meus maneat: totiusque eius 2 rei conditio talis esse debet, qualis esset, si vna dumtaxat initio concessio facta esset. §. 1. Seruitus naturaliter, non manufacto, laedere potest fundum seruientem: quemadmodum si imbri crescat aqua in riuo, aut ex agris in eum confluat, aut aquae fons secundum riuum, vel in eo ipso inuentus postea fuerit. §. 2. Si fundo Seiano confinis fons fuerit, ex quo fonte 3 per fundum Seianum aquam iure ducebam, meo facto fundo Seiano, manet seruitus. §. 3. Hauriendi ius non hominis, sed praedii est.

XXI. PAVLVS libro decimo quinto ad Sabinum.

SI MIHI concesseris iter aquae per fundum tuum, non destinata parte, per quam ducerem, totus fundus tuus seruiet.

XXII. POMPONIVS libro trigesimo tertio ad Sabinum.

SED quae loca eius fundi tunc, cum ea fieret cessio, aedificiis, arboribus, vineis vacua fuerint, ea sola eo nomine seruient.

XXIII. PAVLVS libro decimo quinto ad Sabinum.

VIA CONSTITVI vel latior octo pedibus, vel angustior potest, vt tamen eam latitudinem habeat, qua vehiculum ire potest: alioquin iter erit, non via. §. 1. Si lacus perpetuus in fundo tuo est, nauigandi quoque seruitus, vt perueniatur ad fundum vicinum, imponi potest. §. 2. Si fundus seruiens, vel is, cui seruitus debetur, publicaretur, vtroque casu durant seruitutes: quia cum sua conditione quisque fundus publicaretur. §. 3. Quaecumque seruitus fundo debetur, omnibus eius partibus debetur: et ideo, quamuis particulatim venierit, omnes partes seruitus sequitur, et ita vt singuli recte agant, ius sibi esse fundi. Si tamen fundus, cui seruitus debetur, certis regionibus inter plures dominos diuisus est, quamuis omnibus partibus seruitus debeatur, tamen opus est, vt hi, qui non proximas partes seruienti fundo habebunt, transitum per reliquas partes fundi diuisi, iure habeant: aut si proximi patiantur, transeant.

XXIV. POMPONIVS libro trigesimo tertio ad Sabinum.

EX MEO aquaeductu Labeo scribit, cuilibet posse me vicino commodare: Proculus contra: vt ne in meam partem fundi aliam, quam ad quam seruitus adquisita sit, vti ea possit. Proculi sententia verior est.

XXV. IDEM libro trigesimo quarto ad Sabinum.

SI PARTEM fundi mei certam tibi vendidero, aquaeductus ius etiam si alterius partis causa plerumque ducatur, te quoque sequetur: neque ibi aut bonitatis agri, aut vsus eius aquae ratio habenda est, ita, vt eam solam partem fundi, quae pretiosissima sit, aut maxime vsum eius aquae desideret, ius eius ducendae sequatur: sed pro modo agri detenti, aut alienati, fiat eius aquae diuisio.

XXVI. PAVLVS libro quadragesimo septimo ad Edictum.

SI

1 Hal. inserit *iri debere.* 2 Ap. Hal. *eius* abest. 3 Ap. Hal. *fonte* abest.

Si via, iter, actus, aquaeductus legetur simpliciter per fundum, facultas est heredi, per quam partem fundi velit constituere seruitutem: si modo nulla captio legatario in seruitute sit.

XXVII. Ivlianvs libro septimo Digestorum.

Si commvni fundo meo et tuo seruiat fundus Sempronianus, et eundem in commune redemerimus, seruitus extinguitur: quia par vtriusque domini ius in vtroque fundo esse incipit. At si proprio meo et proprio tuo idem seruiat, manebit seruitus: quia proprio fundo per communem seruitus deberi potest.

XXVIII. Idem libro trigesimo quarto Digestorum.

Itinere ad praedium commune duorum legato, nisi vterque de loco itineris consentiat, seruitus neque adquiritur, neque deperit.

XXIX. Pavlvs libro secundo Epitomarum Alfeni Digestorum.

Qvi dvo praedia confinia habuerat, superiorem fundum vendiderat: in lege ita dixerat, vt aquam, sulco aperto, emtori educere in fundum inferiorem recte liceat: si emtor ex alio fundo aquam acciperet, et eam in inferiorem ducere vellet, quaesitum est, an possit id suo iure facere, nec ne? Respondi, nihil amplius, quam quod ipsius fundi siccandi causa deriuaret, vicinum inferiorem recipere debere.

XXX. Idem libro quarto Epitomarum [1] Alfeni Digestorum.

Qvi dvo Praedia habebat, in vnius venditione aquam, quae in fundo nascebatur, et circa eam aquam late decem pedes exceperat. Quaesitum est, vtrum dominium loci ad eum pertineat: an, vt per eum locum accedere possit? Respondit, si ita recepisset, circa eam aqvam late pedes decem, iter dumtaxat videri venditoris esse.

XXXI. Ivlianvs libro secundo ex Minicio.

Tria praedia continua trium dominorum adiecta erant: imi praedii dominus, ex summo fundo, imo fundo seruitutem aquae quaesierat: et per medium fundum, domino concedente, in suum agrum ducebat: postea idem summum fundum emit: deinde imum fundum, in quem aquam induxerat, vendidit. Quaesitum est, num imus fundus id ius aquae amisisset: quia cum vtraque praedia eiusdem domini facta essent, ipsa sibi seruire non potuissent? Negauit, amisisse seruitutem: quia praedium, per quod aqua ducebatur, alterius fuisset, et quemadmodum seruitus summo fundo, vt in imum fundum aqua veniret, imponi aliter non potuisset, quam vt per medium quoque fundum duceretur, sic eadem seruitus eiusdem fundi amitti aliter non posset, nisi eodem tempore etiam per medium fundum aqua duci desiisset, aut omnium tria simul praedia vnius domini facta essent.

XXXII. Africanvs libro sexto Quaestionum.

Fvndvs mihi tecum communis est: partem tuam mihi tradidisti, et ad eundem viam per vicinum tuum proprium: recte eo modo seruitutem constitutam ait: neque quod dici soleat, per partes nec adquiri, nec imponi seruitutes posse, isto casu locum habere. Hic enim non per partem seruitutem adquiri, vtpote cum in id tempus adquiratur, quo prorius meus fundus futurus sit.

XXXIII. Idem libro nono Quaestionum.

Cvm essent mihi et tibi fundi duo communes, Titianus, et Seianus, et in diuisione conuenisset, vt mihi Titianus, tibi Seianus cederet, inuicem partes eorum tradidimus: et in tradendo dictum est, vt alteri per alterum aquam ducere liceret. Recte esse seruitutem impositam, ait maxime si pacto stipulatio subdita sit. §. 1. Per plurium praedia aquam ducis, quoquo modo imposita seruitute: nisi pactum, vel stipulatio etiam de hoc subsecuta est, neque eorum cuiuis, neque alii vicino poteris haustum ex riuo cedere: pacto enim, vel stipulatione interuenientibus, et hoc concedi solet, quamuis nullum praedium ipsum sibi seruire, neque seruitutis fructus constitui potest.

XXXIV. Papinianvs libro septimo Quaestionum.

Vnvs ex sociis fundi communis permittendo ius esse ire agere, nihil agit: et ideo, si duo praedia, quae mutuo seruiebant, inter eosdem fuerint communicata, quoniam seruitutes pro parte retineri placet, ab altero seruitus alteri remitti non potest: quamuis enim vnusquisque sociorum solus sit, cui seruitus debetur, tamen quoniam non personae, sed praedia deberent, neque adquiri libertas, neque remitti seruitus per partem poterit. §. 1. Si fons exaruerit, ex quo ductum aquae habeo, isque post constitutum tempus ad suas venas redierit

1 *lib. III.* ἐπιτομῶν.

rit, an aquaeductus amiſſus erit, quaeritur?

XXXV. Pavlvs libro decimo quinto ad Plautium.

Et Atilicinvs ait, Caeſarem Statilio Tauro reſcripſiſſe, in haec verba: Hi, qui ex fundo Sutrino aquam ducere ſoliti ſunt, adierunt me, propoſueruntque, aquam, qua per aliquos annos vſi ſunt, ex fonte, qui eſt in fundo Sutrino, ducere non potuiſſe, quod fons exaruiſſet: et poſtea ex eo fonte aquam fluere coepiſſe: petieruntque a me, vt, quod ius non negligentia aut culpa ſua amiſerant, ſed quia ducere non poterant, his reſtitueretur. Quorum mihi poſtulatio cum non iniqua viſa ſit, ſuccurrendum his putaui. Itaque quod ius habuerunt tunc, cum primum ea aqua peruenire ad eos non potuit, id eis reſtitui placet.

XXXVI. Idem libro ſecundo Reſponſorum.

Cvm fvndo, quem ex duobus retinuit venditor, aquae ducendae ſeruitus impoſita ſit, emto praedio quaeſita ſeruitus diſtractum denuo praedium ſequitur: nec ad rem pertinet, quod ſtipulatio, qua poenam promitti placuit, ad perſonam emtoris, ſi ei forte frui non licuiſſet, relata eſt.

XXXVII. Idem libro tertio Reſponſorum.

Λούκιος Τίτιος Γαΐῳ Σεΐῳ τῷ ἀδελφῷ πλεῖστα χαίρειν. ὕδατος τοῦ ῥέοντος εἰς τὴν κρήνην τὴν κατασκευασθεῖσαν ἐν ἰσθμῷ ὑπὸ τοῦ πατρός μου, δίδωμι καὶ χαρίζομαί σοι δάκτυλον εἰς τὴν οἰκίαν σου τὴν ἐν τῷ ἰσθμῷ, ἢ ὅπου δ' ἂν βούλῃ.[1] Quaero, an ex hac ſcriptura vſus aquae etiam ad heredes Gaii Seii pertineat? Paulus reſpondit, vſum aquae perſonalem ad heredem Seii quaſi vſuarii transmitti non oportere.

XXXVIII. Idem libro primo Manualium.

Flvmine interueniente, via conſtitui poteſt, ſi aut vado tranſiri poteſt, aut pontem habeat. Diuerſum, ſi pontonibus traiiciatur. Haec ita, ſi per vnius praedia flumen currat: alioquin ſi tua praedia mihi vicina ſint, deinde flumen, deinde Titii praedia, deinde via publica, in quam iter mihi adquiri volo, diſpiciamus, ne nihil vetet, a te mihi viam dari vsque ad flumen, deinde a Titio vsque ad viam publicam? Sed videamus, num et ſi tu eorum praediorum dominus ſis, quae trans flumen intra viam publicam ſint, idem iuris ſit: quia via conſummari ſolet, vel ciuitate tenus, vel vsque ad viam publicam, vel vsque ad flumen, in quo pontonibus traiiciatur, vel vsque ad proprium aliud eiusdem domini praedium? Quod ſi eſt, non videtur interrumpi ſeruitus, quamuis inter eiusdem domini praedia flumen publicum intercedat.

Tit. IV.

COMMVNIA PRAEDIORVM, TAM VRBANORVM, QVAM RVSTICORVM.

Vlpianvs libro ſecundo Inſtitutionum.

Aedificia vrbana quidem praedia appellamus: ceterum, et ſi in villa aedificia ſint, aeque ſeruitutes vrbanorum praediorum conſtitui poſſunt. §. 1. Ideo autem hae ſeruitutes praediorum appellantur, quoniam ſine praediis conſtitui non poſſunt: nemo enim poteſt ſeruitutem adquirere, vel vrbani, vel ruſtici praedii, niſi qui habet praedium.

II. Item libro decimo ſeptimo ad Edictum.

De aqva per rotam tollenda ex flumine, vel haurienda, vel ſi quis ſeruitutem caſtello impoſuerit, quidam dubitauerunt, ne hae ſeruitutes non eſſent: ſed reſcripto Imperatoris Antonini ad Tullianum adiicitur, licet ſeruitus iure non valuit, ſi tamen hac lege comparauit, ſeu alio quocumque legitimo modo ſibi hoc ius adquiſiuit, tuendum eſſe eum, qui hoc ius poſſedit.

III. Gaivs libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

Dvorvm praediorum dominus, ſi alterum ea lege tibi dederit, vt id praedium quod datur, ſeruiat ei, quod ipſe retinet, vel contra, iure impoſita ſeruitus intelligitur.

IV. Iavolenvs libro decimo ex Caſſio.

Caveri, vt ad certam altitudinem monumentum aedificetur, non poteſt: quia id, quod humani iuris eſſe deſiit, ſeruitutem non recipit: ſicut ne illa quidem ſeruitus conſiſtere poteſt, vt certus numerus hominum in vno loco humetur.

V. Idem libro ſecundo Epiſtolarum.

Proprivm ſolum vendo, an ſeruitutem talem iniungere poſſim, vt mihi et vicino ſeruiat? Similiter ſi commune ſo-

1 i. e. *Lucius Titius C. Seio Fratri S. P. De aqua fluente in fontem, quem pater meus in Iſthmo inſtruxit, do concedoque tibi gratuito digitum ſiue ad domum, quam in Iſthmo tenes, ſiue quocunque tandem volueris.* Hal.

ſolum vendo, vt mihi et ſocio ſeruiat, an conſequi poſſim? Reſpondi, ſeruitutem recipere, niſi ſibi, nemo poteſt. Adiectio itaque vicini pro ſuperuacuo habenda eſt: ita vt tota ſeruitus ad eum, qui receperit, pertineat. Solum autem commune vendendo, vt mihi et ſocio ſeruiat, efficere non poſſum: quia per vnum ſocium communi ſolo ſeruitus adquiri non poteſt.

VI. VLPIANVS libro vigeſimo octauo [1] ad Sabinum.

SI QVIS duas aedes habeat, et alteras tradat, poteſt legem traditioni dicere, vt vel iſtae, quae non traduntur, ſeruae ſint his, quae traduntur: vel contra, vt traditae retentis aedibus ſeruiant: paruique refert, vicinae ſint ambae aedes, an non. Idem erit et in praediis ruſticis: nam et ſi quis duos fundos habeat, alium alii poteſt ſeruum facere, tradendo. Duas autem aedes ſimul tradendo non poteſt efficere alteras alteris ſeruas: quia neque adquirere alienis aedibus ſeruitutem, neque imponere poteſt. §. 1. Si quis partem aedium tradet, vel partem fundi, non poteſt ſeruitutem imponere: quia per partes ſeruitus imponi non poteſt, ſed nec adquiri. Plane, ſi diuiſit fundum regionibus, et ſic partem tradidit pro diuiſo, poteſt alterutri ſeruitutem imponere: quia non eſt pars fundi, ſed fundus. Quod et in aedibus poteſt dici, ſi dominus, pariete medio aedificato, vnam domum in duas diuiſerit, vt plerique faciunt: nam et hic pro duabus domibus accipi debet. §. 2. Item, ſi duo homines binas aedes communes habeamus, ſimul tradendo, idem efficere poſſumus, ac ſi ego ſolus proprias binas aedes haberem. Sed, et ſi ſeparatim tradiderimus, idem fiet: ſic tamen, vt nouiſſima traditio efficiat etiam praecedentem traditionem efficacem. §. 3. Si tamen alterae vnius propriae ſint aedes, alterae communes, neutris ſeruitutem vel adquirere, vel imponere me poſſe, Pomponius libro octauo ex Sabino ſcripſit. Si in venditione quis dixerit, ſeruas fore aedes, quas vendidit, neceſſe non habet liberas tradere. Quare vel ſuis aedibus eas ſeruas facere poteſt, vel vicino concedere ſeruitutem, ſcilicet ante traditionem. Plane ſi Titio ſeruas fore dixit, ſi quidem Titio ſeruitutem concelſerit, abſolutum eſt: ſi vero alii conceſſerit, ex emto tenebitur. A quo non abhorret, quod Marcellus libro ſexto Digeſtorum ſcribit: ſi quis in tradendo dixerit fundum Titio ſeruire, cum ei non ſeruiret, eſſet autem obligatus venditor Titio ad ſeruitutem praeſtandam, an agere poſſit ex vendito, vt emtor ſeruitutem imponi patiatur praedio, quod mercatus eſt? Magisque putat, permittendum agere. Idemque ait, et ſi poſſit venditor Titio ſeruitutem vendere, aeque agere permittendum. Haec ita demum, ſi recipiendae ſeruitutis gratia id in traditione expreſſum eſt. Ceterum, ſi quis, inquit, veritus, ne ſeruitus Titio debeatur, ideo hoc excepit, non erit ex vendito actio, ſi nullam ſeruitutem promiſit.

VII. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

IN TRADENDIS vnis aedibus ab eo, qui binas habet, ſpecies ſeruitutis exprimenda eſt: ne, ſi generaliter ſeruire dictum erit, aut nihil valeat, quia incertum ſit, quae ſeruitus excepta ſit, aut omnis ſeruitus imponi debeat. §. 1. Interpoſitis quoque alienis aedibus imponi poteſt: veluti, vt altius tollere, vel non tollere liceat: vel etiam, ſi iter debeatur, vt ita conualeſcat, ſi mediis aedibus ſeruitus poſtea impoſita fuerit: ſicuti per plurium praedia ſeruitus imponi etiam diuerſis temporibus poteſt. Quamquam dici poteſt, ſi tria praedia continua habeam, et extremum tibi tradam, vel tuo, vel meis praediis ſeruitutem adquiri poſſe: ſi vero extremo, quod retineam, quia et medium meum ſit, ſeruitutem conſiſtere: ſed ſi rurſus, aut id, cui adquiſita ſit ſeruitus, aut medium alienauero, interpellari eum, donec medio praedio ſeruitus imponatur.

VIII. POMPONIVS libro octauo ad Sabinum.

SI CVM duas haberem inſulas, duobus eodem momento tradidero, videndum eſt, an ſeruitus alterutris impoſita valeat: quia alienis quidem aedibus, nec imponi, nec adquiri ſeruitus poteſt: ſed, ante traditionem peractam, ſuis magis adquirit, vel imponit is, qui tradit: ideoque valebit ſeruitus.

IX. IDEM libro decimo ad Sabinum.

SI EI, cuius praedium mihi ſeruiebat, heres extiti, et eam hereditatem tibi vendidi, reſtitui in priſtinum ſtatum ſeruitus debet: quia id agitur, vt quaſi tu heres videaris extitiſſe.

X.

[1] *lib. XXVI.*

X. VLPIANVS libro decimo ad Sabinum.

QVIDQVID venditor, seruitutis nomine, sibi recipere vult, nominatim recipi oportet: nam illa generalis receptio, QVIBVS EST SERVITVS, VTIQVE EST, ad extraneos pertinet: ipsi nihil prospicit venditori [1] ad iura eius conseruanda: nulla enim habuit, quia nemo ipse sibi seruitutem debet: quinimmo, et si debita fuit seruitus, deinde dominium rei seruientis peruenit ad me, consequenter dicitur extingui seruitutem.

XI. POMPONIVS libro trigesimo tertio ad Sabinum.

REFECTIONIS gratia, accedendi ad ea loca, quae non seruiant, facultas tributa est his, quibus seruitus debetur: qua tamen accedere eis sit necesse: nisi in cessione seruitutis nominatim praefinitum sit, qua accederetur: et ideo nec secundum riuum, nec supra eum, si forte sub terra aqua ducatur, locum religiosum dominus soli facere potest, ne seruitus intereat: et id verum est: sed et depressurum vel adleuaturum riuum, per quem aquam iure duci potestatem habes, nisi si, ne id faceres, cautum sit. §. 1. Si prope tuum fundum ius est mihi aquam riuo ducere, tacita haec iura sequuntur, vt reficere mihi riuum liceat, vt adire, qua proxime possim ad reficiendum eum ego, fabrique mei: item, vt spatium relinquat mihi dominus fundi, quo dextra et sinistra ad riuum adeam, et quo terram, limum, lapidem, harenam, calcem iacere possim.

XII. PAVLVS libro decimo quinto [2] ad Sabinum.

CVM FVNDVS fundo seruit, vendito quoque fundo, seruitutes sequuntur. Aedificia quoque fundis, et fundi aedificiis eadem conditione seruiunt.

XIII. VLPIANVS libro sexto Opinionum.

VENDITOR fundi Geroniani, fundo Botroiano, quem retinebat, legem dederat, ne contra eum piscatio thynnaria exerceatur. Quamuis mari, quod natura omnibus patet, seruitus imponi priuata lege non potest, quia tamen bona fides contractus legem seruari venditionis exposcit, personae possidentium, aut in ius eorum succedentium, per stipulationis vel venditionis legem obligantur. §. 1. Si constat, in tuo agro lapidicinas esse, inuito te, nec priuato nec publico nomine quisquam lapidem caedere potest, cui id faciendi ius non est, nisi talis consuetudo in illis lapidicinis consistat, vt, si quis voluerit ex his caedere, non aliter hoc faciat, nisi prius solitum solacium pro hoc domino praestat: ita tamen lapides caedere debet, postquam satisfaciat domino, vt neque vsus necessarii lapidis intercludatur, neque commoditas rei iure domino adimatur.

XIV. IVLIANVS libro quadragesimo primo Digestorum.

ITER nihil prohibet, sic constitui, vt quis interdiu dumtaxat eat, quod fere circa praedia vrbana etiam necessarium est.

XV. PAVLVS libro primo Epitomarum Alfeni Digestorum.

QVI PER certi locum iter, aut actum alicui cessisset, eum pluribus, per eundem locum, vel iter, vel actum cedere posse, verum est. Quemadmodum si quis vicino suas aedes seruas fecisset, nihilominus aliis, quot vellet, multis eas aedes seruas facere potest.

XVI. GAIVS libro secundo Rerum quotidianarum siue aureorum. [3]

POTEST etiam in testamento heredem suum quis damnare, ne altius aedes suas tollat, ne luminibus aedium vicinarum officiat, vel vt patiatur eum tignum in parietem immittere, vel stillicidia aduersus eum habere, vel vt patiatur vicinum per fundum suum vel heredis ire, agere, aquamue ex eo ducere.

XVII. PAPINIANVS libro septimo Quaestionum.

SI PRECARIO vicinus in tuo maceriam duxerit, interdicto, quod precario habet, agi non poterit: nec maceria posita, donatio seruitutis perfecta intelligitur: nec vtiliter intendetur, ius sibi esse, inuito te, aedificatum habere: cum aedificium soli conditionem secutum, inutilem faciat intentionem. Ceterum, si in suo maceriam precario, qui seruitutem tibi debuit, duxerit, neque libertas vsucapietur, et interdicto, quod precario habet, vtiliter cum eo agetur. Quod si donationis causa permiseris, et interdicto agere non poteris, et seruitus donatione tollitur.

XVIII. PAVLVS libro primo Manualium.

RECEPTVM est, vt plures domini, et non pariter cedentes, seruitutes imponant, vel adquirant: vt tamen ex nouissimo actu etiam superiores confirmentur, per-

1 *nec ipsi venditori proficit.* 2. *lib. V.* 3 Ap. Hal. *siue aureorum* absunt.

perindeque sit, atque si eodem tempore omnes cessissent: et ideo, si is, qui primus cessit, vel defunctus sit, vel alio genere, vel alio modo partem suam alienauerit, post deinde socius cesserit, nihil agetur: cum enim postremus cedat, non retro adquiri seruitus videtur, sed perinde habetur, atque si post, cum postremus cedat, omnes cessissent. Igitur rursus hic actus pendebit, donec nouus socius cedat. Idem iuris est, et si vni ex dominis cedatur, deinde in persona socii aliquid horum acciderit. Ergo et ex diuerso, si ei, qui non cessit, aliquid tale eorum contigerit, ex integro omnes cedere debebunt: tantum enim tempus eis remissum est, quo dare facere possunt 2, vel diuersis temporibus possint: et ideo non potest vni vel vnus cedere. Idemque dicendum est, et si alter cedat, alter leget seruitutes: nam, si omnes socii legent seruitutes, et pariter eorum adeatur hereditas, potest dici, vtile esse legatum: si diuersis temporibus, inutiliter dies legati cedit: nec enim sicut viuentium, ita et defunctorum actus su . . ndi receptum est.

Tit. V.

SI SERVITVS VINDICETVR VEL AD ALIVM PERTINERE NEGETVR.

Vlpianvs libro decimo quarto ad Edictum.

Actiones de seruitutibus 3 rusticis, siue vrbanis, eorum sunt, quorum praedia sunt. Sepulchra autem nostri dominii non sunt. Atquin viam ad sepulchrum possumus vindicare.

II. Idem libro decimo septimo ad Edictum.

De servitvtibvs in rem actiones competunt nobis, ad exemplum earum, quae ad vsumfructum pertinent, tam confessoria, quam negatoria: confessoria ei, qui seruitutes sibi competere contendit: negatoria domino, qui negat. §. 1. Haec autem in rem actio confessoria nulli alii, quam domino fundi, competit: seruitutem enim nemo vindicare potest, quam is, qui dominium in fundo vicino habet, cui seruitutem dicit deberi. §. 2. Recte Neratius scribit, si medii loci vsusfructus legetur, iter quoque sequi: per ea scilicet loca fundi, per quae, qui vsumfructum cessit, constitueret, quatenus est ad fruendum necessarium: namque sciendum est, iter, quod fruendi gratia fructuario praestatur, non esse seruitutem: neque enim potest soli fructuario seruitus deberi, sed si fundo debeatur, et ipse fructuarius ea vtetur. §. 3. Pomponius dicit, fructuarium interdicto de itinere vti posse, si hoc anno vsus est: alibi enim de iure, id est, in confessoria actione, alibi de facto, vt in hoc interdicto, quaeritur: quod et Iulianus libro quadragesimo octauo Digestorum scribit. Pro sententia Iuliani facit, quod Labeo scribit, etiam si testator vsus sit, qui legauit vsumfructum, debere vtile interdictum fructuario dari: quemadmodum heredi vel emtori competunt haec interdicta.

III. Idem libro septuagesimo ad Edictum.

Sed, et si partem fundi quis emerit, idem dicendum est.

IV. Idem libro decimo septimo ad Edictum.

Loci corpus non est dominii ipsius, cui seruitus debetur, sed ius eundi habet. §. 1. Qui iter sine actu, vel actum sine itinere habet, actione de seruitute vtetur. §. 2. In confessoria actione, quae de seruitute mouetur, fructus etiam veniunt. Sed videamus, qui esse fructus seruitutis possunt? Et est verius, id demum fructuum nomine computandum, si quid sit, quod intersit agentis, seruitute non prohiberi. Sed et in negatoria actione, vt Labeo ait, fructus computantur, quanti interest petitoris, non vti fundi sui itinere aduersarium: et hanc sententiam et Pomponius probat. §. 3. Si fundus, cui iter debetur, plurium sit, vnicuique in solidum competit actio: et ita et Pomponius libro quadragesimo primo scribit: sed in aestimationem id, quod interest, veniet, scilicet quod eius interest, qui experietur. Itaque de iure quidem ipso singuli experientur, et victoria et aliis proderit, aestimatio autem ad quod eius interest, reuocabitur: quamuis per vnum adquiri seruitus non possit. §. 4. Sed et si duorum fundus sit, qui seruit, aduersus vnumquemque poterit ita agi: et, vt Pomponius libro eodem scribit, quisquis defendit, solidum debet restituere: quia diuisionem haec res non recipit. §. 5. Si quis mihi itineris, vel actus, vel viae controuersiam non faciat, sed reficere, sternere non patia-

1 Ap. Hal. *tale* abest. 2 Ap. Hal. *possunt* abest. 3 Hal. inserit *siue*. 4 *concessit*.

tiatur, Pomponius libro eodem scribit, confessoria actione mihi vtendum: nam et si arborem impendentem habeat vicinus, qua viam, vel iter inuium, vel inhabile facit, Marcellus quoque apud Iulianum notat, iter petendum, vel viam vindicandam: sed de refectione viae et interdicto vti possumus, quod de itinere actuque reficiendo competit: non [1] tamen, si silice quis sternere velit: nisi nominatim id conuenit. §. 6. Sed et de haustu, quia seruitus est, competunt nobis in rem actiones. §. 7. Competit autem de seruitute actio domino aedificii, neganti seruitutem se vicino debere, cuius aedes non in totum liberae sunt, sed ei, cum quo agitur, seruitutem non debent: verbi gratia, habeo aedes, quibus sunt vicinae Seianae, et Sempronianae Sempronianis seruitutem debeo: aduersus dominum Seianarum volo experiri altius me tollere prohibentem, in rem actione experiar: licet enim seruiant aedes meae, ei tamen, cum quo agitur, non seruiunt: hoc igitur intendo, habere me ius altius tollendi, inuito eo, cum quo ago: quantum enim ad eum pertinet, liberas aedes habeo. §. 8. Si cui omnino altius tollere non liceat, aduersus eum recte agetur, ius ei non esse tollere. Haec seruitus, et ei, qui vlteriores aedes habet, deberi poterit.

V. PAVLVS libro vigesimo primo ad Edictum.

ET IDEO, si inter meas et Titii aedes tuae aedes [2] intercedant, possum Titii aedibus seruitutem imponere, ne liceat ei altius tollere, licet tuis non imponatur: quia donec tu non extollis, est vtilitas seruitutis.

VI. VLPIANVS libro decimo septimo ad Edictum.

ET SI forte qui medius est, quia seruitutem non debebat, altius extulerit aedificia sua, vt iam ego non videar luminibus tuis obstaturus, si aedificauero, frustra intendes, ius mihi non esse ita aedificatum habere inuito te: sed si intra tempus statutum rursus deposuerit aedificium suum vicinus, renascetur tibi vindicatio. §. 1. Sciendum tamen, in his seruitutibus possessorem esse eum iuris et petitorem, et, si forte non habeam aedificatum altius in meo, aduersarius meus possessor est: nam, cum nihil sit innouatum, ille possidet, et aedificantem me prohibere potest, et ciuili actione, et interdicto, quod vi, aut clam. Idem et si lapilli iactu impedierit. Sed et si, patiente eo, aedificauero, ego possessor ero effectus. §. 2. Etiam de seruitute, quae oneris ferendi causa imposita erit, actio nobis competit, vt et onera ferat, et aedificia reficiat ad eum modum, qui seruitute imposita comprehensus est. Et Gallus putat, non posse ita seruitutem imponi, vt quis facere aliquid cogeretur: sed, ne me facere prohiberet: nam in omnibus seruitutibus refectio ad eum pertinet, qui sibi seruitutem adserit: non ad eum, cuius res seruit. Sed eualuit Seruii sententia in proposita specie, vt possit quis defendere, ius sibi esse, cogere aduersarium reficere parietem ad onera sua sustinenda. Labeo autem hanc seruitutem non hominem debere, sed rem: denique licere domino rem derelinquere, scribit. §. 3. Haec autem actio in rem magis est, quam in personam: et non alii competit, quam domino aedium, et aduersus dominium: sicuti ceterarum seruitutium intentio. §. 4. Si aedes plurium dominorum sint, an in solidum agatur, Papinianus libro tertio Quaestionum tractat: et ait, singulos dominos in solidum agere, sicuti de ceteris seruitutibus, excepto vsufructu. Sed non idem respondendum, inquit, si communes aedes essent, quae onera vicini sustinerent. §. 5. Modus autem refectionis in hac actione ad eum modum pertinet, qui in seruitute imposita continetur: forte, vt reficiat lapide quadrato, vel lapide structili, vel quouis alio opere, quod in seruitute dictum est. §. 6. Veniunt et fructus in hac actione: id est, commodum, quod haberet, si onera aedium eius vicinus sustineret. §. 7. Parietem autem meliorem quidem, quam in seruitute impositum est facere licet: deteriorem si facit, aut per hanc actionem, aut per operis noui nuntiationem prohibetur.

VII. PAVLVS libro vigesimo primo ad Edictum.

HARVM actionum euentus hic est, vt victori officio iudicis aut res praestetur, aut cautio. Res ipsa haec est, vt iubeat aduersarium iudex emendare vitium parietis, et idoneum praestare. Cautio haec est, vt eum iubeat de reficiendo pariete cauere: neque se, neque successores suos prohibituros altius tollere, sublatumque habere: et, si cauerit, absoluetur: si vero neque rem praestat, neque cautionem, tan-

1 Hal. inserit *competi*. 2 Ap. Hal. *aedes* abest.

tanti condemnet, quanti actor in litem iurauerit.

VIII. Vlpianvs libro decimo septimo ad Edictum.

Sicvt autem refectio parietis ad vicinum pertinet, ita fultura aedificiorum vicini, cui seruitus debetur, quamdiu paries reficietur, ad inferiorem vicinum non debet pertinere: nam, si non vult superior fulcire, deponat: et restituet, cum paries fuerit restitutus. Et hic quoque sicut in ceteris seruitutibus, actio contraria dabitur: hoc est, ius tibi non esse me cogere. §. 1. Competit mihi actio aduersus eum, qui cessit mihi talem [1] seruitutem, vt in parietem eius tigna immittere mihi liceat, supraque ea tigna, verbi gratia, porticum ambulatoriam facere, superque eum parietem columnas structiles imponere, quae tectum porticus ambulatoriae sustineant. §. 2. Distant autem hae actiones inter se: quod superior quidem locum habet etiam ad compellendum vicinum reficere parietem meum [2]: haec vero locum habet ad hoc solum, vt tigna suscipiat: quod non est contra genera seruitutium. §. 3. Sed si quaeritur, quis possessoris, quis petitoris partes sustineat, sciendum est, possessoris partes sustinere, si quidem tigna immissa sint, eum, qui seruitutem sibi deberi ait: si vero non sunt immissa, eum, qui negat. §. 4. Et si quidem is obtinuerit, qui seruitutem sibi defendit, non debet ei seruitus cedi: siue recte pronuntiatum est, quia habet: siue perperam, quia per sententiam non debet seruitus constitui, sed, quae est, declarari. Plane si non vtendo amisit, dolo malo domini aedium, post litem contestatam, restitui ei oportet, quemadmodum placet in domino aedium. §. 5. Aristo Cerellio Vitali respondit, non putare se, ex taberna casearia fumum in superiora aedificia iure immitti posse, nisi ei rei seruitutem talem admittit. Idemque ait, et ex superiore in inferiora non aquam, non quid aliud immitti licet: in suo enim alii hactenus facere licet, quatenus nihil in alienum immittat: fumi autem, sicut aquae, esse immissionem: posse igitur superiorem cum inferiore agere, ius illi non esse id ita facere. Alfenum denique scribere ait, posse ita agi, ius illi non esse in suo lapidem caedere, vt in meum fundum fragmenta cadant: dicit igitur Aristo, eum, qui tabernam casteariam a Minturnensibus conduxit, a superiore prohiberi posse fumum immittere, sed Minturnenses ei ex conducto teneri: agique sic posse dicit cum eo, qui eum fumum immittat, ius ei non esse fumum immittere: ergo per contrarium agi poterit, ius esse [3] fumum immittere, quod et ipsum videtur Aristo probare. Sed et interdictum vti possidetis poterit locum habere, si quis prohibeatur, qualiter velit suo vti. §. 6. Apud Pomponium dubitatur libro quadragesimo primo [4] lectionum, an quis possit ita agere, licere fumum non grauem, puta ex foco, in suo facere, aut non licere? Et ait, magis non posse agi: sicut agi non potest, ius esse in suo ignem facere, aut sedere, aut lauare. §. 7. Idem in diuersum probat: nam et in balineis, inquit, vaporibus cum Quintilla cuniculum pergentem in Vrsi Iulii instruxisset, placuit, potuisse tales seruitutes imponi.

IX. Pavlvs libro vigesimo primo ad Edictum.

Si eo loco, per quem mihi iter debetur, tu aedificaueris, possum intendere, ius mihi esse ire agere: quod si probauero, inhibebo opus tuum. Item Iulianus scripsit, si vicinus in suo aedificando effecerit, [5] ne stillicidium meum reciperet, posse me agere de iure meo, id est, ius [6] esse immittendi stillicidium: sicut in via diximus. Sed si quidem nondum aedificauit, siue vsumfructum, siue viam habet, ius sibi esse ire agere, vel frui, intendere potest: quod si iam aedificauit dominus, is, qui iter et actum habet, adhuc potest intendere ius sibi esse: fructuarius autem, non potest, quia amisit vsumfructum: et ideo de dolo actionem dandam, hoc casu Iulianus ait. Contra si in itinere, quod per fundum tibi debeo, aedifices, recte intendam, ius tibi non esse aedificare, vel aedificatum habere: quemadmodum si in area mea quid aedifices. §. 1. Qui latiore via vel angustiore vsus est, retinet seruitutem: sicuti qui aqua, ex qua ius habet vtendi, alia mixta vsus est, retinet ius suum.

X. Vlpianvs libro quinquagesimo tertio ad Edictum.

Si

1 Ap. Hal. *talem* abest. 2 Ap. Hal. *meum* abest. 3 Hal. *ei ius esse* sequentibus *fumum immittere* omissis. 4 *libro duodecimo.* 5 Hal. praefigit *vt.* 6 Hal. inserit *mihi.*

Si qvis diuturno vſu, et longa quaſi poſſeſſione, ius aquae ducendae nanctus ſit, non eſt ei neceſſe docere de iure, quo aqua conſtituta eſt, veluti ex legato, vel alio modo: ſed vtilem habet actionem, vt oſtendat, per annos forte tot vſum ſe non vi non clam non precario poſſediſſe. §. 1. Agi autem hac actione poterit non tantum cum eo, in cuius agro aqua oritur, vel per cuius fundum ducitur, verumetiam cum omnibus agi poterit [1], quicumque aquam non ducere impediunt, exemplo ceterarum ſeruitutium. Et generaliter, quicumque aquam ducere impediat, hac actione cum eo experiri potero.

XI. Marcellvs libro ſexto [2] Digeſtorum.

An vnvs ex ſociis in communi loco inuitis ceteris iure aedificare poſſit, id eſt, an, ſi prohibeatur a ſociis, poſſit cum his ita experiri, ius ſibi eſſe aedificare: et an ſocii cum eo ita agere poſſint, ius ſibi prohibendi eſſe, vel illi ius [3] aedificandi non eſſe: et ſi aedificatum iam ſit, non poſſit cum eo ita experiri, ius tibi non eſſe ita aedificatum habere, quaeritur? Et magis dici poteſt, prohibendi potius, quam faciendi, eſſe ius ſocio: quia magis [4] ille, qui facere conatur, vt dixi, quodammodo ſibi alienum quoque ius praeripit, ſi, quaſi ſolus dominus, ad ſuum arbitrium vti iure communi velit.

XII. Iavolenvs libro ſecundo Epiſtolarum.

Egi, ivs illi non eſſe tigna in parietem meum immiſſa habere: an et de futuris non immittendis cauendum eſt? Reſpondi, iudicis officio contineri puto, vt de futuro quoque opere caueri debeat.

XIII. Procvlvs libro quinto Epiſtolarum.

Fistvlas, quibus aquam duco, in via publica habeo: et hae ruptae inundant parietem tuum: puto, poſſe te mecum recte agere, ius mihi non eſſe flumina ex meo in tuum parietem fluere.

XIV. Pomponivs libro trigeſimo tertio ad Sabinum.

Si, cvm meus proprius eſſet paries, paſſus ſim te [5] immittere tigna, quae antea habueris, ſi noua velis immittere, prohiberi a me potes: immo etiam agere tecum potero, vt ea, quae noua immiſeris, tollas. §. 1. Si paries communis, opere abs te facto, in aedes meas ſe inclinauerit, potero tecum agere, ius tibi non eſſe parietem illum ita habere.

XV. Vlpianvs libro ſexto Opinionum.

Altivs aedes ſuas extollendo, vt luminibus domus minoris annis viginti quinque vel impuberis, cuius curator vel tutor erat, officiatur, efficit: quamuis hoc quoque nomine, actione ipſe heredesque teneantur, quia quod alium facientem prohibere ex officio neceſſe habuit, id ipſe committere non debuit, tamen et aduerſus poſſidentem easdem aedes danda eſt impuberi vel minori actio, vt quod non iure factum eſt, tollatur.

XVI. Ivlianvs libro ſeptimo Digeſtorum.

Si a te emero, vt mihi liceat ex aedibus meis in aedes tuas ſtillicidium immittere, et poſtea, te ſciente, ex cauſa emtionis immiſſum habeam, quaero, an ex hac cauſa, actione quadam, vel exceptione tuendus ſim? Reſpondi, vtroque auxilio me vſurum.

XVII. Alfenvs libro ſecundo Digeſtorum.

Siqvando inter aedes binas paries eſſet, qui ita ventrem faceret, vt in vicini domum ſemipedem aut amplius procumberet, agi oportet, ius non eſſe, illum parietem ita proiectum in ſuum eſſe inuito ſe. §. 1. Cum in domo Gaii Seii locus quidam aedibus Annii ita ſeruiret, vt in eo loco poſitum habere ius Seio non eſſet, et Seius in eo ſiluam ſeuiſſet, in qua labra, et (tenes) cucumellas poſitas haberet, Annio conſilium omnes iuriſperiti dederunt, vt cum eo ageret, ius ei non eſſe, in eo loco ea poſita habere inuito ſe. §. 2. Secundum cuis parietem vicinus ſterculinum fecerat, ex quo paries madeſcebat, conſulebatur, quemadmodum poſſet vicinum cogere, vt ſterculinum tolleret? Reſpondi, ſi in loco publico id feciſſet, per interdictum cogi poſſe: ſed, ſi in priuato, de ſeruitute agere oportere: ſi damni infecti ſtipulatus eſſet, poſſit per eam ſtipulationem, ſi quid ex ea re ſibi damni datum eſſet, ſeruare.

XVIII. Ivlianvs libro ſexto ex Minicio.

Is, cvivs familia vicinum prohibebat aquam ducere, ſui poteſtatem non faciebat, ne ſecum agi poſſet: quaerit actor, quid ſibi faciendum eſſet? Reſpon-

1 Ap. Hal. *agi poterit* abſunt. 2 *lib. VII.* 3 Ap. Hal. *ius* abeſt. 4 Ap. Hal. *magis* abeſt. 5 Ap. Hal. *te* abeſt.

ſpondi, oportere Praetorem, cauſa cognita, iubere bona aduerſarii poſſideri, et non ante inde diſcedere, quam is actori ius aquae ducendae conſtituiſſet: et ſi quid, quia aquam ducere prohibitus eſſet, ſiccitatibus detrimenti cepiſſet, veluti ſi prata arboresue exaruiſſent.

XIX. Marcianvs libro quinto [1] Regularum.

Si de communi ſeruitute quis bene quidem deberi intendit, ſed aliquo modo litem perdidit culpa ſua, non eſt aequum, hoc ceteris damno eſſe: ſed, ſi per colluſionem ceſſit litem aduerſario, ceteris dandam eſſe actionem de dolo, Celſus ſcripſit. Idque ait Sabino placuiſſe.

XX. Scaevola libro quarto Digeſtorum.

Testatrix fundo, quem legauerat, caſas iunctas habuit: quaeſitum eſt, ſi hae fundo legato non cederent, eumque legatarius vindicaſſet, an iſte fundus aliquam ſeruitutem caſis deberet: aut, ſi ex fideicommiſſi cauſa cum ſibi dari legatarius deſideraret, heredes ſeruitutem aliquam caſis excipere deberent? Reſpondit, deberi. §. 1. Plures ex municipibus, qui diuerſa praedia poſſidebant, ſaltum communem vt ius compaſcendi haberent, mercati ſunt: idque etiam a ſucceſſoribus eorum eſt obſeruatum: ſed nonnulli ex his, qui hoc ius habebant, praedia ſua illa propria venum dederunt: quaero, an in venditione etiam ius illud ſecutum ſit praedia, cum eius voluntatis venditores fuerint, vt et hoc alienarent? Reſpondit, id obſeruandum, quod actum inter contrahentes eſſet: ſed, ſi voluntas contrahentium manifeſta non ſit, et hoc ius ad emtores tranſire. Item quaero, an, cum pars illorum propriorum fundorum legato ad aliquem tranſmiſſa ſit, aliquid iuris ſecum huius compaſcui traxerit? Reſpondit, cum id quoque ius fundi, qui legatus eſſet, videretur, id quoque ceſſurum legatario.

XXI. Labeo libro primo Pithanon a Paulo Epitomatorum.

Si qva aqua nondum apparet, eius iter ductus [2] conſtitui non poteſt. Paulus: immo puto, idcirco id falſum eſſe, quia cedi poteſt, vt aquam quaereres, et inuentam ducere liceret.

Tit. VI.

QVEMADMODVM SERVITVTES AMITTVNTVR.

Gaivs libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

Servitvtes praediorum confunduntur, ſi idem vtriusque praedii dominus eſſe coeperit.

II. Pavlvs libro vigeſimo primo ad Edictum.

Qvi iter et actum habet, ſi ſtatuto tempore tantum ierit, non periiſſe actum, ſed manere, Sabinus, Caſſius, Octauenus aiunt: nam ire quoque per ſe eum poſſe, qui actum haberet.

III. Gaivs libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

Ivra praediorum morte et capitis deminutione non perire, vulgo traditum eſt.

IV. Pavlvs libro vigeſimo ſeptimo ad Edictum.

Iter ſepulchro debitum, non vtendo numquam amittitur.

V. Idem libro ſexageſimo ſexto ad Edictum.

Servitvs et per ſocium, et fructuarium, et bonae fidei poſſeſſorem nobis retinetur.

VI. Celsvs libro quinto Digeſtorum.

Nam satis eſt fundi nomine itum eſſe. §. 1. Si ego via, quae nobis per vicini fundum debebatur, vſus fuero, tu autem conſtituto tempore ceſſaueris, an ius tuum amiſeris? et e contrario, ſi vicinus, cui via per noſtrum fundum debebatur, per meam partem ierit, egerit, tuam partem ingreſſus non fuerit, an partem tuam liberauerit? Celſus reſpondit, ſi diuiſus eſt fundus inter ſocios regionibus, quod ad ſeruitutem attinet, quae ei fundo debebatur, perinde eſt, atque ſi ab initio duobus fundis debita ſit: et ſibi quisque dominorum vſurpat ſeruitutem, ſibi non vtendo deperdit: nec amplius in ea re cauſae eorum fundorum [3] miſcentur: nec ſit vlla [4] iniuria ei, cuius fundus ſeruit, immo ſi quo melior: quoniam alter dominorum, vtendo, ſibi, non toti fundo, proficit. Sed ſi is fundus, qui ſeruierit, ita diuiſus eſt, pluſculum dubitationis ea res habet: nam ſi certus ac finitus viae locus eſt, tunc, ſi per longitudinem eius fundus diuiſus eſt, eadem omnia

1 *lib. III.* 2 Ap. Hal. *ductus* abeſt. 3 Ap. Hal. *fundorum* abeſt. 4 Ap. Hal. *vlla* abeſt.

omnia seruanda erunt, quae si initio constituendae eius seruitutis similiter hic duo fundi fuissent: si vero per latitudinem viae fundus diuisus est, nec multum refert, aequaliter id factum est, an inaequaliter, tunc manet idem ius seruitutis, quod, fundo indiuiso, fuerat: nec aut vsu detineri, aut non vtendo deperire, nisi tota via poterit: nec, si forte inciderit, vt semita, quae per alterum dumtaxat fundum erit, vteretur, idcirco alter fundus liberabitur: quoniam vnum, atque eo modo indiuiduum viae ius est. Possunt tamen alterutrum fundum liberare, si modo hoc specialiter conuenit. Certe si is, cui seruitus debebatur, alterum ex ea diuisione fundum redemerit, num ideo minus ea re fundi alterius seruitus permanebit? nec video, quid absurde consecuturum sit eam sententiam, fundo altero manente seruo: si modo et ab initio potuit angustior constitui via, quam lege finita est, et adhuc id loci superest in eo fundo, cui remissa seruitus non est, vt sufficiat viae. Quod si minus loci superest, quam viae sufficiat, vterque fundus liberabitur: alter, propter redemtionem, alter, quia per eum locum, qui superest, via constitui non potest. Ceterum si ita constitutum est ius viae, vt per quamlibet partem fundi ire agere liceat, idque vel subinde mutare, nihil prohibet: atque ita diuisus est fundus, si per quamlibet eius partem aeque ire atque agi possit, tunc perinde obseruabimus, atque si ab initio duobus fundis duae seruitutes iniunctae fuissent: vt altera retineri, altera non vtendo possit deperire. Nec me fallit, alieno facto ius alterius immutatum iri: quoniam ante satius fuerat, per alteram partem [1] ire agere, vt idem ius ei in altera parte fundi retineretur. Contra, illud commodum accessisse ei, cui via debebatur, quod per duas pariter vias ire agere possit, bisque octonos in porrectum, et senos denos in anfractum.

VII. Pavlvs libro decimo tertio [2] ad Plautium.

Si sic constituta sit aqua, vt vel aestate ducatur tantum, vel vno mense, quaeritur, quemadmodum non vtendo amittatur: quia non est continuum tempus, quo cum vti non potest, non sit vsus: itaque et si alternis annis vel mensibus quis aquam habeat, duplicato constituto tempore amittitur. Idem et de itinere custoditur: si vero alternis diebus, aut die toto, aut tantum nocte, statuto legibus tempore amittitur: quia vna seruitus est. Nam et si alternis horis, vel vna hora quotidie seruitutem habeat, Seruius scribit, perdere eum, non vtendo, seruitutem: quia id, quod habet, quotidianum sit.

VIII. Idem libro decimo quinto ad Plautium.

Si stillicidii immittendi ius habeam in aream tuam, et permisero ius tibi in ea area aedificandi, stillicidii immittendi ius amitto. Et similiter si per tuum fundum via mihi debeatur, et permisero tibi, in eo loco, per quem via mihi debetur, aliquid facere, amitto ius viae. §. 1. Is, qui per partem itineris it, totum ius vsurpare videtur.

IX. Iavolenvs libro tertio ex Plautio.

Aqva, si in partem aquagii influxit, etiam si non ad vltima loca peruenit, omnibus tamen partibus vsurpantur.

X. Pavlvs libro decimo quinto ad Plautium.

Si commvnem fundum ego et pupillus haberemus, licet vterque non vteretur, tamen propter pupillum et ego viam retineo. §. 1. Si is, qui nocturnam aquam habet, interdiu per constitutum ad amissionem tempus vsus fuerit, amisit nocturnam seruitutem qua vsus non est. Idem est in eo, qui certis horis aquaeductum habens, aliis vsus fuerit, nec vlla parte earum horarum.

XI. Marcellvs libro quarto Digestorum.

Is, cvi via vel actus debebatur, vt vehiculi certo genere vteretur, alio genere fuerat vsus: videamus, ne amiserit seruitutem: et alia sit eius conditio, qui amplius oneris, quam licuit, vexerit: magisque hic plus, quam aliud, egisse videatur: sicuti latiore itinere vsus esset, aut si plura iumenta egerit, quam licuit, aut aquae admiscuerit aliam. Ideoque in omnibus istis quaestionibus seruitus quidem non amittitur: non autem conceditur plus, quam pactum est, in seruitute habere. §. 1. Heres, cum legatus esset fundus sub conditione, imposuit ei seruitutes: extinguentur, si legati conditio existat, videamus, an adquisitae sequantur legatarium? Et magis dicendum est, vt sequantur.

XII.

[1] Hal. inserit *fundi*. [2] *lib. XII.*

XII. CELSVS libro vigefimo tertio Digeftorum.

QVI FVNDVM alienum bona fide emit, itinere, quod ei fundo debetur, vfus eft: retinetur id ius itineris: atque etiam fi precario aut vi deiecto domino poffidet: fundus enim qualiter fe habens, ita cum in fuo habitu poffeffus eft, ius non deperit: neque refert, iufte, nec ne, poffideat, qui talem eum poffidet. Quare fortius, et fi aqua per riuum fua fponte perfluxit, ius aquae ducendae retinetur, quod et Sabino recte placuit, vt apud Neratium libro quarto membranarum fcriptum eft.

XIII. MARCELLVS libro decimo feptimo Digeftorum.

SI QVIS ex fundo, cui viam vicinus deberet, vendidiffet locum proximum feruienti fundo, non impofita feruitute, et intra legitimum tempus, quo feruitutes pereunt, rurfus eum locum adquififfet, habiturus eft feruitutem, quam vicinus debuiffet.

XIV. IAVOLENVS libro decimo ex Caffio.

SI LOCVS, per quem via, aut iter, aut actus debebatur, impetu fluminis occupatus effet, et intra tempus, quod ad amittendam feruitutem fufficit, alluuione facta, reftitutus eft, feruitus quoque in priftinum ftatum reftituitur. Quod fi id tempus praeterierit, vt feruitus amittatur, renouare eam cogendus eft. §. 1. Cum via publica vel fluminis impetu vel ruina amiffa eft, vicinus proximus viam praeftare debet.

XV. IDEM libro fecundo Epiftolarum.

SI, CVM feruitus mihi per plures fundos deberetur, medium fundum adquifiui, manere feruitutem puto: quia toties, feruitus confunditur, quoties, vti ea is, ad quem pertineat, non poteft: medio autem fundo adquifito, poteft confiftere, vt per primum, et vltimum, iter debeatur.

XVI. PROCVLVS libro primo Epiftolarum.

AQVAM, quae oriebatur in fundo vicini, plures per eundem riuum iure ducere foliti funt, ita vt fuo quisque die a capite duceret: primo per eundem riuum, eumque communem: deinde, vt quisque inferior erat, fuo quisque proprio riuo: et vnus ftatuto tempore, quo feruitus amittitur, non duxit: exiftimo eum ius ducendae aquae amififfe:[1] nec per ceteros, qui duxerunt, eius ius vfurpatum effe: proprium enim cuiusque eorum ius fuit: neque per alium vfurpari potuit. Quod fi plurium fundo iter aquae debitum effet, per vnum eorum omnibus his, inter quos is fundus communis fuiffet, vfurpari potuiffet. Item fi quis eorum, quibus aquaeductus feruitus debebatur, et per eundem riuum aquam ducebant, ius aquae ducendae non ducendo eam, amifit, nihil iuris eo nomine ceteris, qui riuo vtebantur, adcreuit: idque commodum eius eft, per cuius fundum id iter aquae, quod, non vtendo, pro parte vnius amiffum eft: libertate enim huius partis feruitutis fruitur.

XVII. POMPONIVS libro vndecimo ex Variis lectionibus.

LABEO ait, fi is, qui hauftum habet, per tempus, quo feruitus amittitur, [2] ierit ad fontem, nec aquam haufer it, iter quoque eum amififfe.

XVIII. PAVLVS libro decimo quinto ad Sabinum.

SI QVIS alia aqua vfus fuerit, quam de qua in feruitute imponenda actum eft, feruitus amittitur. §. 1. Tempus, quo non eft vfus praecedens fundi dominus, cui feruitus debetur, imputatur ei, qui in eius loco fucceffit. §. 2. Si cum ius haberes immittendi, vicinus ftatuto tempore aedificatum non habuerit, ideoque nec tu immittere poteris, non ideo magis feruitutem amittes: quia non poteft videri vfucepiffe vicinus tuus libertatem aedium fuarum, qui ius tuum non interpellauit.

XIX. POMPONIVS libro trigefimo fecundo ad Sabinum.

SI PARTEM fundi vendendo, lege cauerim, vti per eam partem in reliquum fundum meum aquam ducerem, et ftatutum tempus interceffer it, antequam riuum facerem, nihil iuris amitto, quia nullum iter aquae fuerit: fed manet mihi ius integrum: quod fi feciffem iter, neque vfus effem, amittam. §. 1. Si per fundum meum viam tibi legauero, et adita mea hereditate, per conftitutum tempus ad amittendam feruitutem ignoraueris eam tibi legatam effe, amittes viam [3] non vtendo: quod fi intra idem [4] tempus, antequam refcires tibi legatam feruitutem, tuum fundum vendideris, ad emtorem via pertinebit, fi reliquo tempore ea vfus fuerit: quia fcilicet tua effe coeperat: vt iam nec ius

[1] Hal. praefigit *non*. [2] *lib. XXXIII.* [3] Hal. *illam* loco *viam*. [4] Ap. Hal. *idem* abeft.

ius repudiandi legatum tibi possit contingere, cum ad te fundus non pertineat.

XX. Scaevola libro primo Regularum.

Vsv retinetur seruitus, cum ipse, cui debetur, vtitur, quiue in possessionem eius est, aut mercenarius, aut hospes, aut medicus, quiue ad visitandum dominum venit, vel colonus, aut fructuarius.

XXI. Pavlvs libro quinto Sententiarum.

Frvctvarivs, licet suo nomine.

XXII. Scaevola libro primo Regularum.

Deniqve quicumque quasi debita via vsus fuerit.

XXIII. Pavlvs libro quinto Sententiarum.

Sive ad fundum nostrum facit, vel ex fundo.

XXIV. Scaevola libro primo Regularum.

Licet malae fidei possessor sit, retinebitur seruitus.

XXV. Pavlvs libro quinto Sententiarum.

Servitvte vsus non videtur, nisi is, qui suo iure vti se credidit: ideoque si quis pro via publica vel pro alterius seruitute vsus sit, nec interdictum, nec actio vtiliter competit.

LIBER NONVS.

Tit. I.

SI QVADRVPES PAVPERIEM FECISSE DICATVR. I

Vlpianvs libro decimo octauo ad Edictum.

Si qvadrvpes pauperiem fecisse dicetur, actio ex lege duodecim tabularum descendit: quae lex voluit, aut dari id, quod nocuit, id est, id animal, quod noxiam commisit: aut aestimationem noxiae offerre. §. 1. Noxia autem est ipsum delictum. §. 2. Quae actio ad omnes quadrupedes pertinet. §. 3. Ait Praetor, pavperiem fecisse. Pauperies est damnum sine iniuria facientis datum: nec enim potest animal iniuria fecisse, quod sensu caret. §. 4. Itaque, vt Seruius scribit, tunc haec actio locum habet, cum commota feritate nocuit quadrupes: puta si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus, petierit, aut mulae propter nimiam ferociam. [2] Quod si propter loci iniquitatem, aut propter culpam mulionis, aut si plus iusto onerata quadrupes in aliquem onus euerterit, haec actio cessabit, damnique iniuriae agetur. §. 5. Sed et si canis, cum duceretur ab alio quo, asperitate sua euaserit, et alicui damnum dederit, si contineri firmius ab alio poterit, vel si per eum locum induci non debuit, haec actio cessabit: et tenebitur qui canem tenebat. §. 6. Sed et si instigatu alterius fera damnum dederit, cessabit haec actio. §. 7. Et generaliter haec actio locum habet, quoties contra naturam fera mota pauperiem dedit. Ideoque si equus dolore concitatus calce petierit, cessare istam actionem: sed eum, qui equum percusserit, aut vulnerauerit, in factum magis, quam lege Aquilia teneri: vtique ideo, quia non ipse suo corpore damnum dedit. At si, cum equum permulsisset quis, vel palpatus est, et calce eum percusserit, erit actioni locus. §. 8. Et, si alia quadrupes aliam concitauit, vt damnum daret, eius, quae concitauit, nomine agendum erit. §. 9. Siue autem corpore suo pauperiem quadrupes dedit, siue per aliam rem, quam tetigit quadrupes, haec actio locum habebit: vtputa, si plaustro bos obtriuit aliquem, vel alia re deiecta. §. 10. In bestiis autem propter naturalem feritatem, haec actio locum non habet: et ideo, si vrsus fugit, et sic nocuit, non potest quondam dominus conueniri: quia desinit dominus esse, vbi fera euasit: et ideo, et si eum occidi, meum corpus est. §. 11. Cum arietes vel boues commisissent, et alter alterum occidit, Quintus Mucius distinxit, vt si quidem is periisset, qui adgressus erat, cessaret actio: si is, qui non prouocauerat, competeret actio: quamobrem eum sibi aut noxam sarcire, aut in noxam dedere oportere. §. 12. Et, cum etiam in quadrupedibus noxa caput sequitur, aduersus dominum haec actio datur,

1 *dicetur.* 2 *ferocitatem.*

datur, non cuius fuerit quadrupes, cum noceret, ſed cuius nunc eſt. §. 13. Plane ſi ante litem conteſtatam deceſſerit animal, extincta erit actio. §. 14. Noxae autem dedere, eſt, animal tradere viuum. Demum, ſi commune plurium ſit animal, aduerſus ſingulos erit in ſolidum noxalis actio, ſicuti in homine. §. 15. Interdum autem dominus in hoc non conuenietur, vt noxae dedat, ſed etiam in ſolidum: vtputa, ſi in iure interrogatus, an ſua quadrupes eſſet, reſponderit, non eſſe ſuam: nam ſi conſtiterit eſſe eius, in ſolidum condemnabitur. §. 16. Si poſt litem conteſtatam, ab alio ſit animal occiſum, quia domino legis Aquiliae actio competit, ratio in iudicio habebitur legis Aquiliae [1]: quia dominus noxae dedendae facultatem amiſerit. Ergo ex iudicio propoſito litis aeſtimationem offeret, niſi paratus fuerit actionem mandare aduerſus eum, qui occidit. §. 17. Hanc actionem nemo dubitauerit, heredi dari ceteriſque ſucceſſoribus: item aduerſus heredes, ceteroſque, non iure ſucceſſionis, ſed eo iure, quo domini ſint, competit.

II. Pavlvs libro vigeſimo ſecundo ad Edictum.

Haec actio non ſolum domino, ſed etiam ei, cuius intereſt, competit: veluti ei, cui res commodata eſt, item fulloni: quia eo, quod tenentur, damnum videntur pati. §. 1. Si quis aliquem euitans, Magiſtratum forte, in taberna proxima ſe immiſiſſet, ibique a cane feroce laeſus eſſet, non poſſe agi canis nomine, quidam putant: at, ſi ſolutus fuiſſet, contra.

III. Gaivs libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

Ex hac lege, iam non dubitatur, etiam liberarum perſonarum nomine agi poſſe: forte ſi patremfamilias aut filiumfamilias vulnerauerit quadrupes: ſcilicet, vt non deformitatis ratio habeatur, cum liberum corpus aeſtimationem non recipiat: ſed impenſarum in curationem factarum: et operarum amiſſarum, quaſque amiſſurus quis eſſet, inutilis factus.

IV. Pavlvs libro vigeſimo ſecundo ad Edictum.

Haec actio vtilis competit, et ſi non quadrupes, ſed aliud animal pauperiem fecit.

V. Alfenvs libro ſecundo Digeſtorum.

Agaso cum in tabernam equum deduceret, mulam equus olfecit: mula calcem reiecit, et crus Agaſoni fregit. Conſulebatur, poſſetne cum domino mulae agi, quod ea pauperiem feciſſet? Reſpondi, poſſe.

Tit. II.

AD LEGEM AQVILIAM.

Vlpianvs libro decimo octauo ad Edictum.

Lex Aqvilia omnibus legibus, quae ante ſe de damno iniuria locutae ſunt, derogauit: ſiue duodecim tabulis, ſiue alia quae fuit: quas leges [2] nunc referre non eſt neceſſe. §. 1. Quae lex Aquilia plebiſcitum eſt: cum eam Aquilius Tribunus plebis a plebe rogauerit.

II. Gaivs libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

Lege Aquilia capite primo cauetur: (vt) Qvi servvm servamve, alienvm alienamve, qvadrvpedem vel pecvdem inivria occiderit, qvanti id in eo anno plvrimi fvit tantvm aes dare domino damnas esto. §. 1. Et infra deinde cauetur, vt aduerſus infitiantem in duplum actio eſſet. §. 2. Vt igitur apparet, ſeruis noſtris [3] exaequat quadrupedes, quae pecudum numero ſunt, et gregatim habentur: veluti oues, caprae, boues, equi, muli, aſini. Sed, an ſues pecudum appellatione continentur, quaeritur? Et recte Labeoni placet, contineri: ſed canis inter pecudes non eſt. Longe magis beſtiae in eo numero non ſunt, veluti vrſi, leones, pantherae: elefanti autem, et cameli, quaſi mixti ſunt: nam et iumentorum operam praeſtant, et natura eorum fera eſt: et ideo primo capite contineri eas oportet.

III. Vlpianvs libro decimo octauo ad Edictum.

Si servvs ſeruaue, iniuria occiſus occiſaue fuerit, lex Aquilia locum habet. Iniuria occiſum eſſe [4] merito adiicitur: non enim ſufficit occiſum, ſed oportet iniuria id eſſe factum.

IV. Gaivs libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

Itaqve, ſi ſeruum tuum latronem inſidiantem mihi occidero, ſecurus ero: nam

[1] Ap. Hal. *legis Aquiliae* abſunt. [2] Ap. Hal. *leges* abeſt. [3] Ap. Hal. *noſtris* abeſt. [4] Ap. Hal. *occiſum eſſe* abſunt.

nam aduerſus periculum naturalis ratio permittit ſe defendere. §. 1. Lex duodecim tabularum furem noctu deprehenſum occidere permittit: vt tamen id ipſum cum clamore teſtificetur: interdiu autem deprehenſum ita permittit occidere, ſi is ſe telo defendat: vt tamen aeque cum clamore teſtificetur.

V. Vlpianvs libro decimo octauo ad Edictum.

Sed et ſi quemcumque alium ferro ſe petentem quis occiderit, non videbitur iniuria occidiſſe: et, ſi metu quis mortis furem occiderit, non dubitabitur, quin lege Aquilia non teneatur. Sin autem, cum poſſet adprehendere, maluit occidere, magis eſt, vt iniuria feciſſe videatur: ergo et Cornelia tenebitur. §. 1. Iniuriam autem hic accipere nos oportet, non quemadmodum circa iniuriarum actionem contumeliam quandam: ſed quod non iure factum eſt, hoc eſt, contra ius, id eſt, ſi culpa quis occiderit, et ideo interdum vtraque actio concurrit, et legis Aquiliae, et iniuriarum: ſed duae erunt aeſtimationes, alia damni, alia contumeliae. Igitur iniuriam hic damnum accipiemus culpa datum, etiam ab eo, qui nocere noluit. §. 2. Et ideo quaerimus, ſi furioſus damnum dederit, an legis Aquiliae actio ſit? Et Pegaſus negauit: quae enim in eo culpa ſit, cum ſuae mentis non ſit? et hoc eſt veriſſimum: ceſſabit igitur Aquilia actio: quemadmodum ſi quadrupes damnum dederit, Aquilia ceſſat [1]: aut ſi tegula ceciderit. Sed et ſi infans damnum dederit, idem erit dicendum. Quod ſi impubes id fecerit, Labeo ait, quia furti tenetur, teneri et Aquilia eum: et hoc puto verum, ſi ſit iam iniuriae capax. §. 3. Si magiſter in diſciplina vulnerauerit ſeruum, vel occiderit, an Aquilia teneatur, quaſi damnum iniuria dederit? Et Iulianus ſcribit, Aquilia teneri eum, qui eluſcauerat diſcipulum in diſciplina. Multo magis igitur in occiſo idem erit dicendum. Proponitur autem apud eum ſpecies talis: ſutor, inquit, puero diſcenti, ingenuo, filiofamilias, parum bene facienti quod demonſtrauerit, forma calcei ceruicem [2] percuſſit, vt oculus puero perfunderetur: dicit igitur Iulianus, iniuriarum quidem actionem non competere: quia non faciendae iniuriae cauſa percuſſerit, ſed monendi et docendi cauſa: an ex locato, dubitat: quia leuis dumtaxat caſtigatio conceſſa eſt docenti. Sed lege Aquilia poſſe agi non dubito.

VI. Pavlvs libro vigeſimo ſecundo ad Sabinum.

Praeceptoris enim nimia ſaeuitia culpae adſignatur.

VII. Vlpianvs libro decimo octauo ad Edictum.

Qva actione patrem conſecuturum ait, quod minus ex operis filii ſui propter vitiatum oculum ſit habiturus: et impendia, quae pro eius curatione fecerit. §. 1. Occiſum autem accipere debemus, ſiue gladio, ſiue etiam fuſte, vel alio telo, vel manibus, ſi forte ſtrangulauit eum, vel calce petiit, vel capite, vel qualiter qualiter. §. 2. Sed ſi quis plus iuſto oneratus, deiecerit onus, et ſeruum occiderit, Aquilia locum habet: fuit enim in ipſius arbitrio, ita ſe non onerare. Nam et ſi lapſus aliquis ſeruum alienum onere preſſerit, Pegaſus ait, lege Aquilia eum teneri: ita demum, ſi vel plus iuſto ſe onerauerit, vel negligentius per lubricum tranſierit. §. 3. Proinde ſi quis alterius impulſu damnum dederit, Proculus ſcribit, neque eum, qui impulit teneri, quia non occidit: neque eum, qui impulſus eſt, quia damnum iniuria non dedit: ſecundum quod in factum actio erit danda in eum, qui impulit. §. 4. Si quis in colluctatione, vel in pancratio, vel pugiles dum inter ſe exercentur, alius alium occiderit, ſi quidem in publico certamine alius alium occiderit, ceſſat Aquilia: quia gloriae cauſa et virtutis, non iniuriae gratia videtur damnum datum. Hoc autem in ſeruo non procedit: quoniam ingenui ſolent certare: in filiofamilias vulnerato procedit. Plane, ſi cedentem vulnerauerit, erit Aquiliae locus: aut ſi non in certamine ſeruum occidit: niſi ſi domino committente hoc factum ſit: tunc enim Aquilia ceſſat. §. 5. Sed ſi quis ſeruum aegrotum leuiter percuſſerit, et is obierit, recte Labeo dicit, lege Aquilia eum teneri: quia aliud alii mortiferum eſſe ſolet. §. 6. Celſus autem multum intereſſe dicit, occiderit, an mortis cauſam praeſtiterit: vt, qui mortis cauſam praeſtitit, non Aquilia, ſed in factum actione teneatur. Vnde adfert eum, qui venenum pro medicamento dedit: et ait [4], cauſam mortis praeſtitiſſe: quemadmodum eum, qui furenti gladium porrexit: nam nec hunc lege Aquilia teneri, ſed in factum. §. 7. Sed ſi

1 Ap. Hal. *Aquilia ceſſat*, et mox *ſi* deſunt. 2 Hal. inſerit *ita*. 3 Ap. Hal. *dicit* abeſt. 4 Ap. Hal. *et ait* deſunt.

ſi quis de ponte aliquem praecipitauit, Celſus ait, ſiue ipſo ictu perierit, aut continuo ſubmerſus eſt, aut laſſatus vi fluminis victus perierit, lege Aquilia teneri: quemadmodum, ſi quis puerum ſaxo inliſiſſet. §. 8. Proculus ait, ſi medicus ſeruum imperite ſecuerit, vel ex locato vel ex lege Aquilia competere actionem.

VIII GAIVS libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

IDEM iuris eſt, ſi medicamento perperam vſus fuerit. Sed et qui bene ſecuerit, et dereliquit curationem, ſecurus non erit: ſed culpae reus intelligitur. §. 1. Mulionem quoque, ſi per imperitiam impetum mularum retinere non potuerit, ſi eae alienum hominem obtriuerint, vulgo dicitur culpae nomine teneri. Idem dicitur et ſi propter infirmitatem ſuſtinere mularum impetum non potuerit. Nec videtur iniquum, ſi infirmitas culpae adnumeretur, cum affectare quisque non debeat, in quo vel intelligit, vel intelligere debet, infirmitatem ſuam alii periculoſam futuram. Idem iuris eſt in perſona eius, qui impetum equi, quo vehebatur, propter imperitiam, vel infirmitatem, retinere non poterit.

IX. VLPIANVS libro decimo octauo ad Edictum.

ITEM ſi obſtetrix medicamentum dederit, et inde mulier perierit, Labeo diſtinguit, vt, ſi quidem ſuis manibus ſuppoſuit, videatur occidiſſe: ſin vero dedit, vt ſibi mulier offerret, in factum actionem dandam. Quae ſententia vera eſt: magis enim cauſam mortis praeſtitit, quam occidit. §. 1. Si quis per vim vel ſuaſum, medicamentum alicui infundit vel ore vel criſtere, vel ſi eum vnxit malo veneno, lege Aquilia eum teneri [1]: quemadmodum obſtetrix ſupponens tenetur. §. 2. Si quis hominem fame necauerit, in factum actione teneri Neratius ait. §. 3. Si ſeruum meum equitantem, concitato equo effeceris in flumen praecipitari, atque ideo homo perierit, in factum eſſe dandam actionem, Ofilius ſcribit: quemadmodum ſi ſeruus meus ab alio in inſidias deductus, ab alio eſſet occiſus. §. 4. Sed ſi per luſum iaculantibus ſeruus fuerit occiſus, Aquiliae locus eſt. Sed ſi, cum alii in campo iacularentur, ſeruus per eum locum tranſierit, Aquilia ceſſat: quia non debuit per campum iaculatorium iter intempeſtiue facere: qui tamen data opera in eum iaculatus eſt, vtique Aquilia tenebitur:

X. PAVLVS libro vigeſimo ſecundo ad Edictum.

NAM luſus quoque noxius in culpa eſt.

XI. VLPIANVS libro decimo octauo ad Edictum.

ITEM Mela ſcribit, ſi, cum pila quidam luderent, vehementius quis pila percuſſa, in tonſoris manus eam deiecerit, et ſic ſerui, quem tonſor habebat, gula ſit praeciſa adiecto cultello: in quocumque eorum culpa ſit, eum lege Aquilia teneri. Proculus [2] in tonſore eſſe culpam. Et ſane, ſi ibi tondebat, vbi ex conſuetudine ludebatur, vel vbi tranſitus frequens erat, eſt quod ei imputetur: quamuis nec illud male dicatur, ſi in loco periculoſo ſellam habenti tonſori ſe quis commiſerit, ipſum de ſe queri debere. §. 1. Si alius tenuit, alius interemit, is, qui tenuit, quaſi cauſam mortis praebuit, in factum actione tenetur. §. 2. Sed ſi plures ſeruum percuſſerint, vtrum omnes, quaſi occiderint, teneantur, videamus? et ſi quidem apparet, cuius ictu perierit, ille, quaſi occiderit, tenetur: quod ſi non apparet, omnes, quaſi occiderint, teneri Iulianus ait: et, ſi cum vno agatur, ceteri non liberantur: nam ex lege Aquilia quod alius praeſtitit, alium non releuat, cum ſit poena. §. 3. Celſus ſcribit, ſi alius mortifero vulnere percuſſerit, alius poſtea exanimauerit, priorem quidem non teneri, quaſi occiderit, ſed quaſi vulnerauerit: quia ex alio vulnere periit: [3] poſteriorem teneri, quia occidit: quod et Marcello videtur, et eſt probabilius. §. 4. Si plures trabem deiecerint, et hominem oppreſſerint, aeque veteribus placet, omnes lege Aquilia teneri. §. 5. Item cum eo, qui canem irritauerat, et effecerat, vt aliquem morderet, quamuis eum non tenuit, Proculus reſpondit, Aquiliae actionem eſſe. Sed Iulianus eum demum Aquilia teneri ait, qui tenuit, et effecit, vt aliquem morderet: ceterum, ſi non tenuit, in factum agendum. §. 6. Legis autem Aquiliae actio hero competit, hoc eſt, domino. §. 7. Si in eo homine, quem tibi redhibiturus eſſem, damnum iniuria datum eſſet, Iulianus ait, legis Aquiliae actionem mihi competere, meque, cum coepero redhibere, tibi reſtituturum. §. 8. Sed ſi ſeruus bona fide alicui ſeruiat, an ei competit Aquiliae actio?

1 Ap. Hal. *eum teneri* abſunt. 2 Hal. inſerit *ait*. 3 Hal. praefigit. *ſed*. 3 Ap Hal. *actio* abeſt.

actio? et magis in factum actio 1 erit danda. §. 9. Eum, cui vestimenta commodata sunt, non posse, si scissa fuerint, lege Aquilia agere, Iulianus ait: sed domino eam competere. §. 10. An fructuarius vel vsuarius legis Aquiliae actionem haberet, Iulianus tractat: et ego puto melius, vtile iudicium ex hac causa dandum.

XII. PAVLVS libro decimo ad Sabinum.

SED ET si proprietatis dominus vulnerauerit seruum, vel occiderit, in quo vsusfructus meus est, danda est mihi, ad exemplum legis Aquiliae, actio in eum proportione vsusfructus, vt etiam ea pars anni in aestimationem veniat, qua nondum vsusfructus meus fuit.

XIII. VLPIANVS libro decimo octauo ad Edictum.

LIBER homo, suo nomine vtilem Aquiliae habet actionem: directam enim non habet, quoniam dominus membrorum suorum nemo 2 videtur. Fugitiui autem nomine dominus habet. §. 1. Iulianus scribit, si homo liber bona fide mihi seruiat, ipsum lege Aquilia mihi teneri. §. 2. Si seruus hereditarius occidatur, quaeritur, quis Aquilia agat, cum dominus nullus sit huius serui? Et ait Celsus, legem domino damna salua esse voluisse: dominus ergo hereditas habebitur. Quare, adita hereditate, heres poterit experiri. §. 3. Si seruus legatus post aditam hereditatem sit occisus, competere legis Aquiliae actionem legatario, si non post mortem serui adgnouit legatum: quod si repudiauit, consequens esse ait Iulianus dicere, heredi competere.

XIV. PAVLVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

SED SI ipse heres eum occiderit, dictum est, dandam in eum legatario actionem.

XV. VLPIANVS libro decimo octauo ad Edictum.

HVIC scripturae consequens est dicere, vt, si ante aditam hereditatem occidatur legatus seruus, apud heredem remaneat Aquiliae actio, per hereditatem adquisita. Quod si vulneratus sit ante aditam hereditatem, in hereditate quidem actio remansit, sed cedere ea legatario heredem oportet. §. 1. Si seruus vulneratus mortifere, postea ruina, vel naufragio, vel alio ictu maturius perierit, de occiso agi non posse, sed quasi de vulnerato. Sed si manumissus, vel alienatus, ex vulnere periit, quasi de occiso agi posse Iulianus ait. Haec ita tam varie, quia verum est, eum a te occisum tunc, cum vulnerabas: quod mortuo eo demum apparuit: in superiore non est passa ruina apparere, an sit occisus. Sed si vulneratum mortifere, liberum et heredem esse iusseris, deinde decesserit, heredem eius agere Aquilia non posse.

XVI. MARCIANVS libro quarto Regularum.

QVIA in eum casum res peruenit, a quo incipere non potest.

XVII. VLPIANVS libro decimo octauo ad Edictum.

SI DOMINVS seruum suum occiderit, bonae fidei possessori, vel ei, qui pignori accepit, in factum actione tenebitur. §. 1. Si coniunctim duobus legetur Stichus, et alter eorum occisum repudiauerit, puto, coniunctum solum posse Aquilia agere: quia retro adcreuisse dominium ei videtur.

XVIII. PAVLVS libro decimo ad Sabinum.

SED ET si is, qui pignori seruum accepit, occidit eum, vel vulnerauit, lege Aquilia et pigneraticia conueniri potest: sed alterutra contentus esse debebit actor.

XIX. VLPIANVS libro decimo octauo ad Edictum.

SED si communem seruum occiderit quis, Aquilia teneri eum, Celsus ait. Idem est et si vulnerauerit.

XX. IDEM libro quadragesimo secundo ad Sabinum 3.

SCILICET pro ea parte, pro qua dominus est, qui agat.

XXI. IDEM libro decimo octauo ad Edictum.

AIT lex, QVANTI IS HOMO 4 IN EO ANNO PLVRIMI FVISSET. Quae clausula aestimationem habet damni, quod datum est. §. 1. Annus autem retrorsus computatur, ex quo quis occisus est. Quod si mortifere fuerit vulneratus, et postea post longum interuallum mortuus sit, inde annum numerabimus secundum Iulianum, ex quo vulneratus est: licet Celsus contra scribit. §. 2. Sed vtrum corpus eius solum aestimamus quanti fuerit, cum occideretur, an potius, quanti interfuit nostra, non esse occisum? Et hoc iure vtimur, vt eius, quod interest, fiat aestimatio.

XXII. PAVLVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

PRO-

1 Ap. Hal. *actio* abest. 2 Hal. *non* loco *nemo*. 3 *lib. XVIII. ad edictum*. 4 Ap. Hal. *is homo* abest.

PROINDE si seruum occidisti, quem sub poena tradendum promisi, vtilitas venit in hoc iudicium. §. 1. Item causae corpori cohaerentes aestimantur, 1 si quis ex comoedis, aut symphoniacis, aut gemellis, aut quadriga, aut ex pari mularum, vnum, vel vnam occiderit: non solum enim perempti corporis aestimatio facienda est, sed eius ratio haberi debet, quo cetera corpora depretiata sunt.

XXIII. VLPIANVS libro decimo octauo ad Edictum.

INDE Neratius scribit, si seruus heres institutus occisus sit, etiam hereditatis aestimationem venire. §. 1. Iulianus ait, si seruus liber et heres esse iussus, occisus fuerit, neque substitutum, neque legitimum, actione legis Aquiliae, hereditatis aestimationem consecuturum, quae seruo competere non potuit. Quae sententia vera est. Pretii igitur solummodo fieri aestimationem, quia hoc interesse solum substituti videretur. Ego autem puto, nec pretii fieri aestimationem: quia, si heres esset, et liber esset. §. 2. Idem Iulianus scribit, si institutus fuero sub conditione, SI STICHVM MANVMISERO, et Stichus sit occisus post mortem testatoris, in aestimationem etiam hereditatis pretium me consecuturum: propter occisionem enim defecit conditio. Quod si viuo testatore occisus sit, hereditatis aestimationem cessare: quia retrorsum quanti plurimi fuit, inspicitur. §. 3. Idem Iulianus scribit, aestimationem hominis occisi ad id tempus referri, quo plurimi in eo anno fuit: et ideo, et si pretioso pictori pollex fuerit praecisus, et intra annum, quo praecideretur, fuerit occisus, posse eum Aquilia agere: pretioque eo aestimandum, quanti fuit prius, quam artem cum pollice amisisset. §. 4. Sed et si seruus, qui magnas fraudes in meis rationibus commiserat, fuerit occisus, de quo quaestionem habere destinaueram, vt fraudium participes eruentur, rectissime Labeo scribit, tanti aestimandum, quanti mea intererat, fraudes serui per eum commissas detegi: non quanti noxa eius serui valeat. §. 5. Sed et si bonae frugi seruus, intra annum mutatis moribus, occisus sit, pretium id aestimabitur, quanto valeret prius, quam mores mutaret. §. 6. In summa, omnia commoda, quae intra annum, quo interfectus est, pretiosiorem seruum facerent, haec accedere ad aestimationem eius, dicendum est. §. 7. Si infans sit occisus nondum anniculus, verius est sufficere hanc actionem, vt aestimatio referatur ad id tempus, quo intra annum vixit. §. 8. Hanc actionem et heredi ceterisque successoribus dari constat. Sed in heredem vel ceteros haec actio non dabitur, cum sit poenalis: nisi forte ex damno locupletior heres factus sit. §. 9. Si dolo seruus occisus sit, et lege Cornelia agere dominum posse constat, et si lege Aquilia egerit, praeiudicium fieri Corneliae non debet. §. 10. Haec actio aduersus confitentem competit in simplum: aduersus negantem, in duplum. §. 11. Si quis hominem viuum falso confiteatur occidisse, et postea paratus sit ostendere, hominem viuum esse, Iulianus scribit cessare Aquiliam, quamuis confessus sit se occidisse: hoc enim solum remittere actori confessoriam actionem, ne necesse habeat docere, eum occidisse: ceterum occisum esse hominem a quocumque oportet.

XXIV. PAVLVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

HOC APERTIVS est circa vulneratum hominem: nam si confessus sit vulnerasse, nec sit vulneratus, aestimationem cuius vulneris faciemus? vel ad quod tempus recurramus?

XXV. VLPIANVS libro decimo octauo ad Edictum.

PROINDE si occisus quidem non sit, mortuus autem sit, magis est, vt non teneatur in mortuo, licet fassus sit. §. 1. Si procurator, aut tutor, aut curator, aut quiuis alius confitetur aut absentem vulnerasse, confessoria in eos vtilis actio danda est. §. 2. Notandum, quod in hac actione, quae aduersus confitentem datur, iudex non rei iudicandae, sed aestimandae datur: nam nullae partes sunt iudicandi 2 in confitentes.

XXVI. PAVLVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

PVTA enim, quod qui conuenitur, fateatur se occidisse, et paratus sit aestimationem soluere, et aduersarius magni litem aestimat.

XXVII. VLPIANVS libro decimo octauo ad Edictum.

SI SERVVS seruum alienum subripuerit, et occiderit, et Iulianus et Celsus scribunt, et furti et damni iniuriae competere actionem. §. 1. Si seruus communis, id est, meus et tuus, seruum meum occiderit, legi Aquiliae locus est aduersus te, si tua voluntate fecit: et ita Proculum existimasse, Vrseius refert. Quod si non voluntate tua fecit, cessare noxalem actionem: ne sit in

1 Hal. praefigit *veluti*. 2 *iudicantis*.

in potestate serui, vt tibi soli seruiat: quod puto verum esse. §. 2. Item si seruus communis, meus et tuus, sit occisus a seruo Titii, Celsus scribit, alterum ex dominis agentem, aut litis aestimationem consecuturum pro parte, aut noxae dedi ei in solidum oportere: quia haec res diuisionem non recipit. §. 3. Serui autem occidentis nomine dominus tenetur: is vero, cui bona fide seruit, non tenetur. Sed an is, qui seruum in fuga habet, teneatur nomine eius Aquiliae actione, quaeritur? et ait Iulianus, teneri: est verissimum, cum et Marcellus consentit. §. 4. Huius legis secundum quidem capitulum in desuetudinem abiit. §. 5. Tertio autem capite ait eadem lex Aquilia:[1] CETERARVM RERVM, PRAETER HOMINEM ET PECVDEM OCCISOS, SI QVIS ALTERI DAMNVM FAXIT, QVOD VSSERIT, FREGERIT, RVPERIT INIVRIA, QVANTI EA RES ERIT IN DIEBVS TRIGINTA PROXIMIS, TANTVM AES DOMINO DARE DAMNAS ESTO. §. 6. Si quis igitur non occiderit hominem vel pecudem, sed vsserit, fregerit, ruperit, sine dubio ex his verbis legis agendum erit. Proinde, si facem seruo meo obieceris, et eum adusseris, teneberis mihi. §. 7. Item, si arbustum meum vel villam meam incenderis, Aquiliae actionem habebo. §. 8. Si quis insulam voluerit meam exurere, et ignis etiam ad vicini insulam peruenerit, Aquilia tenebitur etiam vicino: non minus etiam inquilinis tenebitur, ob res eorum exustas. §. 9. Si fornacarius seruus coloni ad fornacem obdormisset, et villa fuerit exusta, Neratius scribit, ex locato conuentum praestare debere, si negligens in eligendis ministeriis fuit: ceterum si alius ignem subiecerit fornaci, alius negligenter custodierit, an tenebitur, qui subiecerit? nam, qui custodiit, nihil fecit: qui recte ignem subiecit, non peccauit: quid ergo est? Puto vtilem competere actionem tam in eum, qui ad fornacem obdormiuit, quam in eum, qui negligenter custodiit. Nec quisquam dixerit in eo, qui obdormiuit, rem eum humanam et naturalem passum: cum deberet vel ignem extinguere, vel ita munire, ne euagetur. §. 10. Si furnum secundum parietem communem haberes, an damni iniuria tenearis? Et ait Proculus, agi non posse, quia nec cum eo, qui focum haberet: et ideo aequius puto, in factum actionem dandam: scilicet, si paries exustus sit: si autem nondum mihi damnum dederis, sed ita ignem habeas, vt metuam, ne mihi damnum des, damni infecti puto sufficere cautionem. §. 11. Proculus ait, cum coloni serui villam exussissent, colonum vel ex locato, vel ex lege Aquilia teneri: ita vt colonus possit seruum noxae dedere: et, si vno iudicio res esset iudicata, altero amplius non agendum. Sed haec ita, si culpa colonus careret: ceterum, si noxios seruos habuit, damni eum iniuria teneri, cur tales habuit. Idem seruandum et circa inquilinorum insulae personas scribit. Quae sententia habet rationem. §. 12. Si cum apes meae ad tuas aduolassent, tu eas exusseris legis Aquiliae actionem competere Celsus ait. §. 13. Inquit lex, RVPERIT. Rupisse verbum fere omnes veteres sic intellexerunt, corruperit. §. 14. Et ideo Celsus quaerit, si lolium aut auenam in segetem alienam inieceris, quo eam tu inquinares, non solum quod vi aut clam dominum posse agere, vel, si locatus fundus sit, colonum, sed et in factum agendum: et si colonus eam exercuit, cauere eum debere, amplius non agi: scilicet, ne dominus amplius inquietet: nam alia quaedam species damni est, ipsum quid corrumpere, et mutare, vt lex Aquilia locum habeat: alia, nulla ipsius mutatione applicare aliud, cuius molesta separatio sit. §. 15. Cum eo plane, qui vinum spurcauit, vel effudit, vel acetum fecit, vel alio modo vitiauit, agi posse Aquilia, Celsus ait: quia etiam effusum, et acetum factum, corrupti appellatione continetur. §. 16. Et non negat fractum et vstum contineri corrupti appellatione: sed non esse nouum, vt lex, specialiter quibusdam enumeratis, generale subiiciat verbum, quo specialia complectatur. Quae sententia vera est. §. 17. Rupisse eum vtique accipiemus, qui vulnerauerit: vel virgis, vel loris, vel pugnis cecidit: vel telo, vel quo alio, vt scinderet alicui corpus, vel tumorem fecerit: sed ita demum, si damnum iniuria datum est: ceterum si nullo seruum pretio viliorem deterioremue fecerit, Aquilia cessat: iniuriarumque erit agendum dumtaxat: Aquilia enim eas ruptiones, quae damnum dant, persequitur. Ergo, etsi pretio quidem non sit deterior seruus factus, verum sumtus in salutem eius et sanitatem facti sunt, in haec mihi videri damna datum, atque ideo lege Aquilia agi posse. §. 18. Si quis vestimenta sciderit, vel inquinaue-

1 Ap. Hal. deest *Aquilia*.

uerit, Aquilia, quasi ruperit, tenetur. §. 19. Sed et si quis milium vel frumentum meum effuderit in flumen, sufficit Aquiliae actio. §. 20. Item, si quis frumento harenam vel aliud quid immiscuit, vt difficilis separatio sit, quasi de corrupto agi poterit. §. 21. Si quis de manu mihi nummos excusserit, Sabinus existimat, damni iniuriae esse actionem, si ita perierint, ne ad aliquem peruenirent: puta si in flumen, vel in mare, vel in cloacam ceciderunt. Quod si ad aliquem peruenerunt, ope, consilio furtum factum agendum: quod et antiquis placuit. Idem, etiam in factum dari posse actionem, ait. §. 22. Si mulier pugno vel equa ictu a te percussa eiecerit, Brutus ait, Aquilia teneri, quasi rupto. §. 23. Et si mulum plus iusto onerauerit, et aliquid membri ruperit, Aquiliae locum fore. §. 24. Si nauem venaliciarum mercium perforasset, Aquiliae actionem esse, quasi ruperit, Viuianus scribit. §. 25. Si oliuam immaturam decerpserit, vel segetem desecuerit immaturam, vel vineas crudas, Aquilia tenebitur: quod si iam maturas, cessat Aquilia: nulla enim iniuria est, cum tibi etiam impensas donauerit, quae in collectionem huiusmodi fructuum impenduntur. Sed si collecta haec intercepeit, furti tenetur. Octauenus in vuis adiicit, nisi, inquit, in terram vuas proiecit, vt effunderentur. §. 26. Idem et in silua caedua scribit: vt, si immatura, Aquilia teneatur [2]: quod si matura interceperit, furti teneri eum, et arborum furtim caesarum. §. 27. Si salictum maturum ita, ne stirpes laederes, tuleris, cessare Aquiliam. §. 28. Et si puerum suis castrauerit, et pretiosiorem fecerit, Viuianus scribit, cessare Aquiliam: sed iniuriarum erit agendum, aut ex edicto Aedilium, aut in quadruplum. §. 29. Si calicem diatretum faciendum dedisti, siquidem imperitia fregit, damni iniuria tenebitur: si vero [3] non imperitia fregit, sed rimas habebat vitiosas, potest esse excusatus: et ideo plerumque artifices conuenire solent, cum eiusmodi materiae dantur, non periculo suo se facere. Quae res, ex locato tollit actionem, et Aquiliae. §. 30. Si cum maritus vxori margaritas extricatas dedisset in vsu, eaque inuito vel inscio viro perforasset, vt pertusis in linea vteretur, teneri eam lege Aquilia, siue diuertit, siue nupta est adhuc. §. 31. Si quis aedificii mei fores confregerit, vel refregerit, aut si ipsum aedificium diruit, lege Aquilia tenetur. §. 32. Si quis aquaeductum meum diruerit, licet cementa mea sunt, quae diruta sunt, tamen quia terra mea non sit, qua aquam duco, melius est dicere, actionem vtilem dandam. §. 33. Si ex plostro lapis ceciderit, et quid ruperit, vel fregerit, Aquiliae actione plostrarium teneri, placet, si male composuit lapides, et ideo lapsi sunt. §. 34. Si quis seruum conductum ad mulum regendum commendauerit ei mulum, ille ad pollicem suum [4] eum alligauerit de loro, et mulus eruperit sic, vt et pollicem auelleret seruo, et se praecipitaret, Mela scribit, si pro perito imperitus locatus sit, ex conducto agendum cum domino ob mulum ruptum vel debilitatum: sed, si ictu aut terrore mulus turbatus sit, tum dominum eius, id est, muli, et serui, cum eo, qui turbauit, habiturum legis Aquiliae actionem. Mihi autem videtur, et eo casu, quo ex locato actio est, competere etiam Aquiliae. §. 35. Item si tectori locaueris laccum vino plenum curandum, et ille eum pertudit, vt vinum sit effusum, Labeo scribit in factum agendum.

XXVIII. PAVLVS libro decimo ad Sabinum.

QVI FOVEAS vrsorum ceruorumque capiendorum causa faciunt, si in itineribus fecerunt, eoque aliquid decidit, factumque deterius est, lege Aquilia obligati sunt: at si in aliis locis, vbi fieri solent, fecerunt, nihil tenentur. §. 1. Haec tamen actio ex causa danda est: id est, si neque denuntiatum est, neque scierit, aut prouidere potuerit: et multa huiusmodi deprehenduntur, quibus summouetur petitor, si euitare periculum poterit.

XXIX. VLPIANVS libro decimo octauo ad Edictum.

QVEMADMODVM si laqueos eo loci posuisses, quo ius ponendi non haberes, et pecus vicini in eos laqueos [5] incidisset. §. 1. Si protectum meum, quod supra domum tuam nullo iure habebam, recidisses, posse me tecum damni iniuria agere, Proculus scribit: debuisti enim mecum, ius mihi non esse protectum habere, agere: nec esse aequum, damnum me pati, recisis a te meis tignis. Aliud est

1 *teneri quasi ruperit.* 2 Ap. Hal. *teneatur* abest. 3 Ap. Hal. *vero* abest. 4 Ap. Hal. *suum* abest. 5 Ap. Hal. *laqueos* abest.

est dicendum ex rescripto Imperatoris Seueri, qui ei, per cuius domum traiectus erat aquaeductus citra seruitutem, rescripsit, iure suo posse eum intercidere: et merito: interest enim, quod hic in suo protexit, ille in alieno fecit. §. 2. Si nauis tua impacta in meam scapham, damnum mihi dedit, quaesitum est, quae actio mihi competeret? Et ait Proculus, si in potestate nautarum fuit, ne id accideret, et culpa eorum factum sit, lege Aquilia cum nautis agendum: quia parui refert, nauem immittendo, aut serua-culum ad nauem ducendo, an tua manu damnum dederis: quia omnibus his modis per te damno adficior. Sed si fune rupto, aut, cum a nullo regeretur, nauis incurrisset, cum domino agendum non esse. §. 3. Item Labeo scribit, si cum vi ventorum nauis impulsa esset in funes anchorarum alterius, et nautae funes praecidissent, si nullo alio modo, nisi praecisis funibus explicare se potuit, 1 nullam actionem dandam. Idemque Labeo et Proculus, et circa retia piscatorum, in quae nauis piscatorum inciderat, aestimarunt. Plane, si culpa nautarum id factum esset, lege Aquilia agendum. Sed vbi damni iniuria agitur, ob retia, non piscium, qui ideo capti non sunt, fieri aestimationem: cum incertum fuerit, an caperentur. Idemque et in venatoribus, et in aucupibus probandum. §. 4. Si nauis alteram contra se venientem obruisset, aut in gubernatorem, aut in ducatorem, actionem competere damni iniuriae, Alfenus ait. Sed si tanta vis naui facta sit, quae temperari non potuit, nullam in dominum dandam actionem: sin autem culpa nautarum id factum sit, puto Aquiliae sufficere. §. 5. Si funem quis, quo religata nauis erat, praeciderit, de naue, quae periit, in factum agendum. §. 6. Hac actione 2 ex hoc legis capite de omnibus animalibus laesis, quae pecudes non sunt, agendum est: puta vt de cane. Sed et de apro, et leone, ceterisque feris et auibus idem erit dicendum. §. 7. Magistratus municipales, si damnum iniuria dederint, posse Aquilia teneri. Nam et cum pecudes aliquis pignori cepisset, et fame eas necauisset, dum non patitur te eis cibaria adferre, in factum actio danda est. Item si, dum putat se ex lege capere pignus, non ex lege ceperit, et res tritas corruptasque reddat, dicitur legem Aquiliam locum habere: quod dicendum est, et si ex lege pignus cepit. Si quid tamen Magistratus aduersus resistentem violentius fecerit, non tenebitur Aquilia: nam et cum pignori ferrum cepisset et ille se suspenderit, nulla datur actio. §. 8. Haec verba QVANTI IN TRIGINTA DIEBVS PROXIMIS FVIT, etsi non habent 3 PLVRIMI, sic tamen esse accipienda constat.

XXX. PAVLVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

QVI OCCIDIT adulterum deprehensum seruum alienum, hac lege non tenebitur. §. 1. Pignori datus seruus, si occisus sit, debitori actio competit. Sed an et creditori danda sit vtilis, quia potest interesse eius, quod debitor soluendo non sit, aut quod litem tempore amisit, quaeritur? Sed hic iniquum est, et domino et creditori eum teneri: nisi si quis putauerit, nullam in ea re debitorem iniuriam passurum, cum prosit ei ad debiti quantitatem: et, quod sit amplius, consecuturus sit ab eo, vel ab initio in id, quod amplius sit, quam in debito, debitori dandam 4 actionem: et ideo in his casibus, in quibus creditori danda est actio propter inopiam debitoris, vel quod litem amisit, creditor quidem vsque ad modum debiti habebit Aquiliae actionem, vt prosit hoc debitori: ipsi autem debitori in id, quod debitum excedit, competit Aquiliae actio. §. 2. Si quis alienum vinum vel frumentum consumpserit, non videtur damnum iniuria dare: ideoque vtilis danda est actio. §. 3. In hac quoque actione, quae ex hoc capitulo oritur, dolus et culpa punitur. Ideoque si quis in stipulam suam, vel spinam, comburendae eius causa, ignem immiserit, et vlterius euagatus et progressus ignis alienam segetem vel vineam laeserit, requiramus, num imperitia eius aut negligentia id accidit: nam, si die ventoso id fecit, culpae reus est: nam et qui occasionem praestat, damnum fecisse videtur. In eodem crimine est et qui non obseruauit, ne ignis longius procederet. At si omnia quae oportuit obseruauit, vel subita vis venti longius ignem produxit, caret culpa. §. 4. Si vulneratus fuerit seruus non mortifere, negligentia autem periit, de vulnerato actio erit, non de occiso.

XXXI. ITEM libro decimo ad Sabinum.

SI

1 *potuissent.* 2 Ap. Hal. *Hac actione* absunt. 3 Hal. inserit *verbum.* 4 Hal. inserit *esse.* 5 Hal. praemittit *ipse.*

Si pvtator, ex arbore ramum cum deiiceret, vel machinarius hominem praetereuntem occidit, ita tenetur, si is in publicum decidat, nec ille proclamauit, vt casus eius euitari possit. Sed Mucius etiam dixit, si in priuato idem accidisset, posse de culpa agi: culpam autem esse, quod, cum a diligente prouideri poterit, non esset prouisum, aut tum denuntiatum esset, cum periculum euitari non possit. Secundum quam rationem non multum refert, per publicum, an per priuatum iter fieret: cum plerumque per priuata loca vulgo iter fiat. Quod si nullum iter erit, dolum dumtaxat praestare debet, ne immittat in eum, quem viderit transeuntem: nam culpa ab eo exigenda non est: cum diuinare non potuerit, an per eum locum aliquis transiturus sit.

XXXII. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Illvd quaesitum est, an quod Proconsul in furto obseruat, quod a familia factum sit, id est, vt non in singulos detur poenae persecutio, sed sufficeret id praestari, quod praestandum foret, si id furtum vnus liber fecisset, debeat et in actione damni iniuriae obseruari. Sed magis visum est, idem esse obseruandum, et merito: cum enim circa furti actionem haec ratio sit, ne ex vno delicto tota familia dominus careat, eaque ratio similiter et in actionem damni iniuriae interueniat, sequitur, vt idem debeat aestimari 1: praesertim cum interdum laeuior sit haec causa delicti: veluti si culpa, et non dolo, damnum daretur. §. 1. Si idem eundem seruum vulnerauerit, postea deinde etiam occiderit, tenebitur et de vulnerato, et de occiso: duo enim sunt delicta. Aliter atque si quis vno impetu pluribus vulneribus aliquem occiderit: tunc enim vna erit actio de occiso.

XXXIII. Pavlvs libro secundo ad Plautium.

Si servvm meum occidisti, non affectiones aestimandas esse puto: veluti si filium tuum naturalem quis occiderit, quem tu magno emtum velles: sed quanti omnibus valeret. Sextus quoque Pedius ait, pretia rerum, non ex affectione, nec vtilitate singulorum, sed communiter fungi. Itaque eum, qui filium naturalem possidet, non eo locupletiorem esse, quod eum plurimo, si alius possideret, redemturus fuit: nec illum, qui filium alienum possideat, tantum habere, quanti eum patri vendere posset: in lege enim Aquilia damnum 2 consequimur, et amisisse dicemur, quod aut consequi potuimus, aut erogare cogimur. §. 1. In damnis, quae lege Aquilia non tenentur, in factum datur actio.

XXXIV. Marcellvs libro vigesimo primo Digestorum.

Titio et Seio Stichum legauit 3: liberante Seio, cum Titius vindicasset legatum, Stichus occisus est: deinde Seius repudiauit legatum: perinde Titius agere possit, ac si soli legatus esset:

XXXV. Vlpianvs libro decimo octauo ad Edictum.

Qvia retro adcreuisse dominium ei videretur.

XXXVI. Marcellvs libro vigesimo primo Digestorum.

Nam sicvt repudiante legatario legatum, heredis est actio, perinde ac si legatus non esset, ita huius actio est, ac si soli legatus esset. §. 1. Si dominus seruum, quem Titius mortifere vulnerauerat, liberum et heredem esse iusserit, eique postea Maeuius (exstiterit heres, non habebit Maeuius) cum Titio legis Aquiliae actionem: scilicet secundum Sabini opinionem, qui putabat, ad heredem actionem non transmitti, quae defuncto competere non potuit. Nam sane absurdum accidet, vt heres pretium quasi occisi consequatur eius, cuius heres extitit. Quod si ex parte eum dominus heredem cum libertate esse iusserit, coheres eius, mortuo eo, aget lege Aquilia.

XXXVII. Iavolenvs libro decimo quarto ex Cassio.

Liber homo, si iussu alterius, manu iniuriam 4 dedit, actio legis Aquiliae cum eo est, qui iussit, si modo ius imperandi habuit 5 quod si non habuit, cum eo agendum est, qui fecit. §. 1. Si quadrupes, cuius nomine 6 actio esset cum domino, quod pauperiem fecisset, ab alio occisa est, et cum eo lege Aquilia agitur, aestimatio non ad corpus quadrupedis, sed ad causam eius, in quo de pauperie actio est, referri debet: et tanti damnandus est is, qui occidit, iudicio legis Aquiliae, quanti actoris interest noxae potius deditione defungi, quam litis aestimatione.

XXXVIII.

1 *existimari.* 2 Ap. Hal. *damnum* abest. 3 *legaui.* 4 *damnum iniuria dedit.* 5 Hal. hic et paulo post *adfuit* loco *habuit.* 6 Hal. inserit *contestata.*

XXXVIII. Idem libro nono Epistolarum.

Si eo tempore, quo tibi meus seruus, quem bona fide emisti, seruiebat, ipse a seruo tuo vulneratus est, placuit, omnimodo me tecum recte lege Aquilia experiri.

XXXIX. Pomponivs libro decimo septimo ad Quintum Mucium.

Qvintvs Mvcivs scribit: Equa, cum in alieno pasceretur, in cogendo, quod praegnans erat, eiecit. Quaerebatur, dominus eius possetne cum eo, qui coegisset, lege Aquilia agere, quia equam in eiiciendo ruperat? si percussisset, aut consulto vehementius egisset, visum est agere posse. §. 1. Pomponius: Quamuis alienum pecus in agro suo quis deprehendisset, sic illud expellere debet, quomodo si suum deprehendisset: quoniam, si quid ex ea re damnum coepit, habet proprias actiones. Itaque qui pecus alienum et agro suo deprehenderit, non iure id includit: nec agere illud aliter debet, quam, vt supra diximus, quasi suum: sed vel abigere debet sine damno, vel admonere dominum, vt suum recipiat.

XL. Pavlvs libro tertio ad Edictum.

In lege Aquilia, si deletum chirographum mihi esse dicam, in quo sub conditione mihi pecunia debita fuerit, et interim testibus quoque id probare possim, qui testes possunt non esse eo tempore, quo conditio extitit, et si summatim re exposita, ad suspicionem iudicem adducam, debeam vincere: sed tunc condemnationis exactio competit, cum debiti conditio extiterit: quod si defecerit, condemnatio nullas vires habebit.

XLI. Vlpianvs libro quadragesimo primo ad Sabinum.

Si qvis testamentum deleuerit, an damni iniuriae actio competat, videamus? et Marcellus libro quinto Digestorum dubitans negat competere: quemadmodum enim, inquit, aestimatio inibitur? Ego apud eum notaui, in testatore quidem hoc esse verum: quia quod interest eius, aestimari non potest: verumtamen in herede vel legatariis diuersium, quibus testamenta paene chirographa sunt. Ibidem Marcellus scribit, chirographo deleto, competere legis Aquiliae actionem. Sed et si quis tabulas testamenti apud se depositas deleuerit, vel pluribus praesentibus legerit, vtilius est in factum et iniuriarum agi, si iniuriae faciendae causa, secreta iudiciorum publicauit. §. 1. Interdum euenire Pomponius eleganter ait, vt quis tabulas delendo, furti non teneatur, sed tantum damni iniuriae: vtputa si non animo furti faciendi, sed tantum damni dandi deleuit: nam furti non tenebitur: cum facto enim etiam animum furis furtum exigit.

XLII. Ivlianvs libro quadragesimo octauo [2] Digestorum.

Qvi tabvlas testamenti depositas, aut alicuius rei instrumentum ita deleuit, vt legi non possit, depositi actione, et ad exhibendum tenetur: quia corruptam rem restituerit, aut exhibuerit. Legis quoque Aquiliae actio ex eadem causa competit: corrupisse enim tabulas recte dicitur, et qui eas interleuerit.

XLIII. Pomponivs libro decimo nono ad Sabinum.

Ob id, quod antequam hereditatem adires, damnum admissum in res hereditarias est, legis Aquiliae actionem habes, quod post mortem eius, cui heres sis, acciderit: dominum enim lex Aquilia appellat, non vtique eum, qui tunc fuerit, cum damnum daretur: nam isto modo ne ab eo quidem, cui heres quis erit, transire ad eum ea actio poterit: neque ob id, quod tum commissum fuerit, cum in hostium potestate esses, agere postliminio reuersus poteris: et hoc aliter constitui sine magna captione postumorum liberorum, qui parentibus heredes erunt, non poterit. Eadem dicemus et de arboribus eodem tempore furtim caesis. Puto, eadem dici posse etiam de hac actione, quod vi, aut clam: si modo quis aut prohibitus fecerit, aut apparuerit eum intelligere debuisse, ab eis, ad quos ea hereditas pertineret, si resciissent, prohibitum iri.

XLIV. Vlpianvs libro quadragesimo secundo ad Sabinum.

In lege Aquilia et leuissima culpa venit. §. 1. Quoties sciente domino seruus vulnerat, vel occidit, Aquilia dominum teneri dubium non est.

XLV. Pavlvs libro decimo ad Sabinum.

Scientiam hic pro patientia accipimus: vt qui prohibere potuit, teneatur, si non fecerit. §. 1. Lege Aquilia agi potest, et sanato vulnerato seruo. §. 2. Si meum seruum, cum liberum putares, occideris, lege Aquilia teneberis. §. 3. Cum

1 *lib. XIV.* 2 *lib. LXXXVI.*

Cum ſtramenta ardentia tranſilirent duo, concurrerunt, amboque ceciderunt, et alter flamma conſumtus eſt: nihil eo nomine poteſt agi, ſi non intelligitur, vter ab vtro euerſus ſit. §. 4. Qui, cum aliter tueri ſe non poſſunt, damni culpam dederint, innoxii ſunt: vim enim vi defendere omnes leges, omniaque iura permittunt. Sed ſi, defendendi mei cauſa, lapidem in aduerſarium miſero, ſed non eum, ſed praetereuntem percuſſero, tenebor lege Aquilia: illum enim ſolum, qui vim infert, ferire conceditur: et hoc, ſi tuendi dumtaxat, non etiam vlciſcendi cauſa factum ſit. §. 5. Qui idoneum parietem ſuſtulit, damni iniuria domino eius tenetur.

XLVI. Vlpianvs libro quinquageſimo [1] ad Sabinum.

Si vvlnerato ſeruo, lege Aquilia actum ſit, poſtea [2] mortuo ex eo vulnere, agi lege Aquilia nihilo minus poteſt.

XLVII. Ivlianvs libro octogeſimo ſexto Digeſtorum.

Sed si priore iudicio aeſtimatione facta, poſtea mortuo ſeruo, de occiſo agere dominus inſtituerit, exceptione doli mali oppoſita compelletur: vt ex vtroque iudicio nihil amplius conſequatur, quam conſequi deberet, ſi initio de occiſo homine egiſſet.

XLVIII. Pavlvs libro trigeſimo nono ad Edictum.

Si servvs ante aditam hereditatem damnum in re hereditaria [3] dederit, et liber factus eſt in ea re damnum det, vtraque actione tenebitur: quia alterius et alterius facti hae res ſunt.

XLIX. Vlpianvs libro nono Diſputationum.

Si qvis fumo facto apes alienas fugauerit, vel etiam necauerit, magis cauſam mortis praeſtitiſſe videtur, quam occidiſſe: et ideo in factum actione tenebitur. §. 1. Quod dicitur, damnum iniuria datum Aquilia perſequi, ſic erit accipiendum, vt videatur damnum iniuria datum, quod cum damno iniuriam attulerit: niſi magna vi cogente fuerit factum: vt Celſus ſcribit circa eum, qui incendii arcendi gratia, vicinas aedes intercidit: nam hic ſcribit ceſſare legis Aquiliae actionem: iuſto enim metu ductus, ne ad ſe ignis perueniret, vicinas aedes intercidit: et ſiue peruenit ignis, ſiue ante extinctus eſt, exiſtimat, legis Aquiliae actionem ceſſare.

L. Idem libro ſexto Opinionum.

Qvi domvm alienam inuito domino demolit, et eo loco balneas exſtruxit, praeter naturale ius, quod ſuperficies ad dominum ſoli pertinet, etiam damni dati nomine actione ſubiicitur.

LI. Ivlianvs libro octogeſimo ſexto Digeſtorum.

Ita vulneratus eſt ſeruus, vt eo ictu certum eſſet moriturum: medio deinde tempore heres inſtitutus eſt, et poſtea ab alio ictus deceſſit. Quaero, an cum vtroque de occiſo, lege Aquilia agi poſſit? Reſpondit, occidiſſe dicitur vulgo quidem, qui mortis cauſam quolibet modo praebuit: ſed lege Aquilia is demum teneri viſus eſt, qui adhibita vi, et quaſi manu, cauſam mortis praebuiſſet: tracta videlicet interpretatione vocis a caedendo, et a caede. Rurſus Aquilia lege teneri exiſtimati ſunt non ſolum, qui ita vulneraſſent, vt confeſtim vita priuarent, ſed etiam hi, quorum ex [4] vulnere certum eſſet aliquem vita exceſſurum. Igitur, ſi quis ſeruo mortiferum vulnus inflixerit, eundemque alius ex interuallo ita percuſſerit, vt maturius interficeretur, quam ex priore vulnere moriturus fuerat, ſtatuendum eſt, vtrumque eorum lege Aquilia teneri. §. 1. Idque eſt conſequens auctoritati veterum: qui cum a pluribus idem [5] ſeruus ita vulneratus eſſet, vt non appareret, cuius ictu periiſſet, omnes lege Aquilia teneri iudicauerunt. §. 2. Aeſtimatio autem peremti non eadem in vtriusque perſona fiet, nam qui prior vulnerauit, tantum praeſtabit, quanto in anno proximo homo plurimi fuerit, repetitis ex die vulneris trecentum ſexaginta quinque diebus: poſterior in id tenebitur, quanti homo plurimi venire poterit in anno proximo, quo vita exceſſit: in quo pretium quoque hereditatis erit. Eiusdem ergo ſerui occiſi nomine alius maiorem, alius minorem aeſtimationem praeſtabit. Nec mirum: cum vterque eorum ex diuerſa cauſa, et diuerſis temporibus, occidiſſe hominem intelligitur. Quod ſi quis abſurde a nobis haec conſtitui putauerit, cogitet longe abſurdius conſtitui, neutrum lege Aquilia teneri, aut alterum potius: cum neque impunita maleficia eſſe oporteat, nec facile conſtitui poſſit, vter potius lege teneatur. Multa autem iure ciuili, contra rationem diſputandi, pro vtilitate communi recepta eſſe, innu-

1 *lib. XLI.* 2 Hal. inſerit *eo*: 3 *in rem hereditariam.* 4 Ap. Hal. *ex* abeſt. 5 Ap. Hal. *idem* abeſt.

numerabilibus rebus probari poteſt: vnum interim poſuiſſe contentus ero. Cum plures trabem alienam furandi cauſa ſuſtulerint, quam ſinguli ferre non poſſent, furti actione omnes teneri exiſtimantur: quamuis ſubtili ratione dici poſſit, neminem eorum teneri: quia neminem verum ſit eam ſuſtuliſſe.

LII. Alfenvs libro ſecundo Digeſtorum.

Si ex plagis ſeruus mortuus eſſet, neque id medici inſcientia aut domini negligentia accidiſſet, recte de iniuria occiſo eo agitur. §. 1. Tabernarius in ſemita noctu ſupra lapidem lucernam poſuerat: quidam praeteriens eam ſuſtulerat: tabernarius eum conſecutus lucernam repoſcebat, et fugientem retinebat: ille flagello, quod in manu habebat, in quo dolor inerat, verberare tabernarium coeperat, vt ſe mitteret: ex eo maiore rixa facta, tabernarius ei, qui lucernam ſuſtulerat, oculum effoderat. Conſulebat, num damnum iniuria non [1] videtur dediſſe, quoniam prior flagello percuſſus eſſet? Reſpondi, niſi data opera effodiſſet oculum, non videri damnum iniuria feciſſe: culpam enim penes eum, qui prior flagello percuſſit, reſidere: ſed ſi ab eo non prior vapulaſſet, ſed cum ei lucernam eripere vellet, rixatus eſſet, tabernarii culpa factum videri. §. 2. In cliuo Capitolino duo ploſtra onuſta mulae ducebant: prioris ploſtri muliones conuerſum ploſtrum ſubleuabant, quo facile mulae ducerent: interim ſuperius ploſtrum ceſſim ire coepit, et cum muliones, qui inter duo ploſtra fuerunt, e medio exiſſent, poſterius ploſtrum a priore percuſſum, retro redierat, et puerum cuiusdam obtriuerat: dominus pueri conſulebat, cum quo ſe agere oporteret? Reſpondi, in cauſa ius eſſe poſitum: nam ſi muliones, qui ſuperius ploſtrum ſuſtinuiſſent, ſua ſponte ſe ſubduxiſſent, et ideo factum eſſet, vt mulae ploſtrum retinere non poſſint, atque onere ipſo retraherentur, cum domino mularum nullam eſſe actionem: cum hominibus, qui conuerſum ploſtrum ſuſtinuiſſent, lege Aquilia agi poſſe: nam nihilo minus eum damnum dare, qui, quod ſuſtineret, mitteret ſua voluntate, vt id [2] aliquem feriret: veluti ſi quis aſellum, cum agitaſſet, non retinuiſſet: aeque, ſi quis ex manu telum, aut aliud quid immiſiſſet damnum iniuria daret. Sed ſi mulae, quia aliquid reformidaſſent, et muliones timore permoti, ne opprimerentur, ploſtrum reliquiſſent, cum hominibus actionem nullam eſſe, cum domino mularum eſſe. Quod ſi neque mulae neque homines in cauſa eſſent, ſed mulae retinere onus nequiſſent, aut, cum coniterentur, lapſae concidiſſent, et ideo ploſtrum ceſſim rediſſet, atque hi, quo conuerſum fuiſſet, onus ſuſtinere nequiſſent, neque cum domino mularum, neque cum hominibus eſſe actionem. Illud quidem certe, quoquo modo res ſe haberet, cum domino poſteriorum mularum agi non poſſe: quoniam non ſua ſponte, ſed percuſſae retro rediſſent. §. 3. Quidam boues vendidit ea lege, vti daret experiundos: poſtea dedit experiundos: emtoris ſeruus in experiundo percuſſus ab altero boue cornu eſt. Quaerebatur, num venditor emtori damnum praeſtare deberet? Reſpondi, ſi emtor boues emtos haberet, non debere praeſtare: ſed ſi non haberet emtos, tum, ſi culpa hominis factum eſſet, vt a boue feriretur, non debere praeſtari [3]: ſi vitio bouis, debere. §. 4. Cum pila complures luderent, quidam ex his ſeruulum, cum pilam percipere conaretur, impulit, ſeruus cecidit, et crus fregit. Quaerebatur, an dominus ſeruuli lege Aquilia cum eo, cuius impulſu ceciderat, agere poteſt? Reſpondi, non poſſe: cum caſu magis, quam culpa, videretur factum.

LIII. Neratius libro primo Membranarum.

Boves alienos in anguſtum locum coegiſti, eoque effectum eſt, vt deiicerentur: datur in te, ad exemplum legis Aquiliae, in factum actio.

LIV. Papinianvs libro trigeſimo ſeptimo Quaeſtionum.

Legis Aquiliae debitori competit actio, cum reus ſtipulandi ante moram promiſſum animal vulnerauit. Idem eſt, et ſi occiderit animal. Quod ſi poſt moram promiſſoris, qui ſtipulatus fuerat, occidit, debitor quidem liberatur, lege autem Aquilia hoc caſu non recte experietur: nam creditor ipſe ſibi potius, quam alii, iniuriam feciſſe videtur.

LV. Pavlvs libro vigeſimo ſecundo Quaeſtionum.

Stichvm aut Pamphilum promiſi Titio: cum Stichus eſſet decem millium, Pamphilus viginti, ſtipulator Stichum ante moram occidit. Quaeſitum eſt de actione legis Aquiliae? Reſpondi, cum viliorem occidiſſe proponitur, in hunc tra-

1 Ap. Hal. *non* abeſt. 2 Ap. Hal. *id* abeſt. 3 Ap. Hal. *praeſtari* abeſt.

tractatum nihilum differt ab extraneo creditor. Quanti igitur fiet aestimatio? vtrum decem millium, quanti fuit occisus: an quanti est, quem necesse habeo dare, id est, quanti mea interest? Et quid dicemus, si et Pamphilus decesserit sine mora? Iam pretium Stichi minuetur, quoniam liberatus est promissor: et sufficiet fuisse pluris, cum occideretur, vel intra annum. Hac quidem ratione, etiam si post mortem Pamphili intra annum occidatur, pluris videbitur fuisse.

LVI. Idem libro secundo Sententiarum.

Mulier, si in rem viri damnum dederit, pro tenore legis Aquiliae conuenitur.

LVII. Iavolenvs libro sexto ex Posterioribus Labeonis.

Eqvvm tibi commodaui: in eo tu cum equitares, et vna cum plures equitarent, vnus ex his inruit in equum, teque deiecit, et eo casu crura equi fracta sunt. Labeo negat, tecum vllam actionem esse: sed si equitis culpa factum esset, cum equite sane, non cum equi domino, agi posse verum puto.

Tit. III.

DE HIS, QVI EFFVDERINT, VEL DEIECERINT.

Vlpianvs libro vigesimo tertio ad Edictum.

Praetor ait de his, qui deiecerint, vel effuderint, VNDE IN EVM LOCVM, QVO VVLGO ITER FIET, VEL IN QVO CONSISTETVR, DEIECTVM VEL EFFVSVM QVID ERIT, QVANTVM EX EA RE DAMNVM DATVM FACTVMVE ERIT, IN EVM, QVI IBI HABITAVERIT, IN DVPLVM IVDICIVM DABO. SI EO ICTV HOMO LIBER PERISSE DICETVR, QVINQVAGINTA AVREORVM IVDICIVM DABO. SI VIVET, NOCITVMQVE EI ESSE DICETVR, QVANTVM OB EAM REM AEQVVM IVDICI VIDEBITVR, EVM, CVM QVO AGETVR, CONDEMNARI, TANTI IVDICIVM DABO. SI SERVVS INSCIENTE DOMINO FECISSE DICETVR, IN IVDICIO ADIICIAM, AVT NOXAM DEDERE.[1] §. 1. Summa cum vtilitate id Praetorem edixisse, nemo est qui neget: publice enim vtile est, sine metu et periculo per itinera commeari. §. 2. Parui autem interesse debet, vtrum publicus locus sit, an vero priuatus: dummodo per eum vulgo iter fiat: quia iter facientibus prospicitur, non publicis viis studetur: semper enim ea loca, per quae vulgo iter solet fieri, eandem securitatem debent habere. Ceterum si aliquando vulgus in illa via non commeabat, et tunc deiectum quid[2], vel effusum, cnm adhuc secreta loca essent, modo coepit commeari, non debet hoc Edicto teneri. §. 3. Quod cum suspenderetur, decidit, magis[3] deiectum videri: sed et quod suspensum decidit, pro deiecto haberi magis est. Proinde et si quid pendens effusum sit, quamuis nemo hoc effuderit, Edictum tamen locum habere dicendum est. §. 4. Haec in factum actio in eum datur, qui inhabitat, cum quid deiiceretur, vel effunderetur, non in dominum aedium: culpa enim penes eum est. Nec adiicitur culpae mentio, vel infitiationis, vt in duplum detur actio, quamuis damni iniuriae vtrumque exiget. §. 5. Sed cum homo liber periit, damni aestimatio non fit in duplum: quia in homine libero nulla corporis aestimatio fieri potest: sed quinquaginta aureorum condemnatio fit. §. 6. Haec autem verba, SI VIVET, NOCITVMQVE EI ESSE DICETVR, non pertinent ad damna, quae in rem hominis liberi facta sunt, si forte vestimenta eius, vel quid aliud scissum, corruptumue est: sed ea, quae in corpus eius admittuntur. §. 7. Si filiusfamilias cenaculum conductum habuit, et inde deiectum, vel effusum quid sit, de peculio in patrem non datur: quia non ex contractu venit: in ipsum itaque filium haec actio competit. §. 8. Cum seruus habitator est, vtrum noxalis actio danda sit, quia non ex negotio gesto: an de peculio, quia non ex delicto serui venit? neque enim recte serui dicitur noxa, cum seruus nihil nocuerit. Sed ego puto, impunitum seruum esse non oportere: sed extra ordinem officio iudicis corrigendum. §. 9. Habitare autem dicimus, vel in suo, vel in conducto, vel gratuito. Hospes plane non tenebitur, quia non ibi habitat, sed tantisper hospitatur: sed is tenetur, qui hospitium dederit. Multum autem interest inter habitatorem, et hospitem: quantum interest inter domicilium habentem, et peregrinantem. §. 10. Si plures in eodem cenaculo habitent,

1 *vt noxam dedere liceat.* 2 Hal. *si* loco *quid.* 3 Ap. Hal. *magis* abest.

bitent, vnde deiectum est, in quemuis haec actio dabitur:

II. GAIVS libro sexto ad Edictum prouinciale.

CVM sane impossibile est scire, quis deiecisset, vel effudisset:

III. VLPIANVS libro vigesimo tertio ad Edictum.

ET QVIDEM in solidum. Sed, si cum vno fuerit actum, ceteri liberabuntur.

IV. PAVLVS libro decimo nono ad Edictum.

PERCEPTIONE, non litis contestatione: praestaturi partem damni, societatis iudicio vel vtili actione ei, qui soluit.

V. VLPIANVS libro vigesimo tertio ad Edictum.

SI VERO plures, diuiso inter se cenaculo, habitent, actio in eum solum datur, qui inhabitabat eam partem, vnde effusum est. §. 1. Si quis gratuitas habitationes dederit libertis, et clientibus, vel suis, vel vxoris, ipsum eorum nomine teneri Trebatius ait: quod verum est. Idem erit dicendum, et si quis amicis suis modica hospitiola distribuerit. Nam et si quis cenaculariam exercens, ipse maximam partem cenaculi habebat, solus tenebitur. Sed et si hospitaculi habeat, solus tenebitur: sed si quis cenaculi, ipse solus aeque tenebitur. Sed si quis cenaculariam exercens, modicum sibi hospitium retinuerit, residuum locauerit pluribus, omnes tenebuntur, quasi in hoc cenaculo habitantes, vnde deiectum effusumue est. §. 2. Interdum tamen, quod sine captione actoris fiat, oportebit Praetorem, aequitate motum, in eum potius dare actionem, ex cuius cubiculo vel exedra deiectum est, licet plures in eodem cenaculo habitent: quod si ex mediano cenaculi quid deiectum sit, verius est, omnes teneri. §. 3. Si horrearius aliquid deiecerit, vel effuderit, aut conductor apothecae, vel qui in hoc dumtaxat conductum locum habebat, vt ibi opus faciat, vel doceat, in factum actioni locus est: etiam si quis operantium deiecerit, vel effuderit: vel si quis [1] discentium. §. 4. Cum autem legis Aquiliae actione propter hoc quis condemnatus est, merito ei, qui ob hoc, quod hospes, vel quis alius de cenaculo deiecit, in factum dandam esse Labeo dicit aduersus deiectorem: quod verum est. Plane, si locauerat deiectori, etiam ex locato habebit actionem. §. 5. Haec autem actio, quae competit de effusis et deiectis, perpetua est, et heredi competit: in heredem vero non datur. Quae autem de eo competit, quod liber perisse dicetur, intra annum dumtaxat competit: neque (in heredem, sed nec heredi, similibusque) personis: nam est poenalis et popularis: dummodo sciamus, ex pluribus desiderantibus hanc actionem ei potissimum dari debere, cuius interest: vel qui adfinitate cognationeue defunctum contingit. Sed si libero nocitum sit, ipsi perpetua erit actio: sed si alius velit experiri, annua erit haec actio [2]: nec enim heredibus iure hereditario competit. Quippe quod in corpore libero damni datur, iure hereditario transire ad successores non debet, quasi non sit damnum pecuniarium: nam ex bono et aequo oritur. §. 6. Praetor ait, NE QVIS IN SVGGRVENDA PROTECTOVE, SVPRA EVM LOCVM, QVA VVLGO ITER FIET, INVE QVO CONSISTETVR, ID POSITVM HABEAT, CVIVS CASVS NOCERE CVI POSSIT. QVI ADVERSVS EA FECERIT, IN EVM SOLIDORVM DECEM IN FACTVM IVDICIVM DABO, SI SERVVS INSCIENTE DOMINO FECISSE DICETVR, AVT NOXAE DEDI IVBEBO. §. 7. Hoc Edictum superioris portio est: consequens etenim fuit, Praetorem etiam in hunc casum prospicere: vt si quid in his partibus aedium periculose positum esset, non noceret. §. 8. Ait Praetor, NE QVIS IN SVGGRVENDA PROTECTOVE. Haec verba NE QVIS ad omnes pertinent, vel inquilinos, vel dominos aedium: siue inhabitent, siue non, habent tamen aliquid expositum his locis. §. 9. SVPRA EVM LOCVM, QVA VVLGO ITER FIERET, INVE QVO CONSISTETVR, ID POSITVM HABEAT. Accipere debemus POSITVM, siue in habitationis, vel cenaculi, siue etiam in horrei vel cuius alterius aedificii. §. 10. Positum habere etiam is recte videtur, qui ipse quidem non posuit, verum ab alio positum patit r. Quare, si seruus posuerit, dominus autem positum patiatur, non noxali iudicio dominus, sed suo nomine tenebitur. §. 11. Praetor ait, CVIVS CASVS NOCERE [3] POSSET. Ex his verbis manifestatur, non omne, quidquid positum est, sed

1 Ap. Hal. *si quis* absunt. 2 Ap. Hal. *haec actio* absunt. 3 Hal. inserit *cui*.

sed quidquid sic positum est, vt nocere possit, hoc solum prospicere Praetorem, ne possit nocere: nec spectamus, vt noceat: sed omnino, si nocere possit, Edicto locus sit. Coercetur autem, qui positum habuit, siue nocuit id, quod positum erat, siue non nocuit. §. 12. Si id, quod positum erat, deciderit et nocuerit, in eum competit actio, qui posuit, non in eum, qui habitauerit: quasi haec actio non sufficiat: quia positum habuisse non vtique videtur, qui posuit, nisi vel dominus fuit aedium, vel inhabitator. Nam et cum pictor in pergula clipeum, vel tabulam expositam habuisset, eaque excidisset, et transeunti damni quid dedisset, Seruius respondit, ad exemplum huius actionis, dari oportere actionem: hanc enim non competere palam esse: quia neque in suggruenda, neque in protecto tabula fuerat posita. Idem seruandum respondit, et si amphora ex reticulo suspensa decidisset, et damni dedisset, quia et legitima et honoraria actio deficit. §. 13. Ista autem actio popularis est, et heredi, similibusque competit, in heredes autem non competit, quia poenalis est.

VI. Pavlvs libro decimo nono ad Edictum.

Hoc Edictvm non tantum ad ciuitates, et vicos, sed et ad vias, per quas vulgo iter fuit, pertinet. §. 1. Labeo ait locum habere hoc Edictum, si interdiu deiectum fit, non nocte: sed quibusdam locis et nocte iter fit. §. 2. Habitator suam suorumque culpam praestare debet. §. 3. Si de naue deiectum sit, dabitur actio vtilis in eum, qui naui praepositus sit.

VII. Gaivs libro sexto [1] ad Edictum prouinciale.

Cvm liberi hominis corpus ex eo, quod deiectum effusumue quid erit, laesum fuerit, iudex computat mercedes medicis praestitas, caeteraque impendia, quae in curatione facta sunt: praeterea operarum, quibus caruit, aut cariturus est ob id, quod inutilis factus est. Cicatricium autem aut deformitatis nulla fit aestimatio: quia liberum corpus nullam recipit aestimationem.

Tit. IV.

DE NOXALIBVS ACTIONIBVS.

Gaivs libro secundo ad Edictum prouinciale.

Noxales actiones appellantur, quae non ex contractu, sed ex noxa atque maleficio seruorum aduersus nos instituuntur: quarum actionum vis et potestas haec est, vt, si damnati fuerimus, liceat nobis deditione ipsius corporis, quod deliquerit, euitare litis aestimationem.

II. Vlpianvs libro decimo octauo ad Edictum.

Si servvs sciente domino occidit, in solidum dominum obligat: ipse enim videtur dominus occidisse: si autem insciente, noxalis est: nec enim debuit ex maleficio serui in plus teneri, quam vt noxae eum dedat. §. 1. Is, qui non prohibuit, siue dominus manet, siue desiit esse dominus, hac actione tenetur: sufficit enim, si eo tempore dominus, quo non prohibeat, fuit. In tantum, vt Celsus putet, si fuerit alienatus seruus in totum, vel in partem, vel manumissus, noxam caput non sequi: nam seruum nihil deliquisse: domino iubenti obtemperauit. Et sane, si iussit, potest hoc dici: si autem non prohibuit, quemadmodum factum serui excusabimus? Celsus tamen differentiam facit inter legem Aquiliam et legem duodecim tabularum: nam in lege antiqua, si seruus sciente domino furtum fecit, vel aliam noxam commisit, serui nomine actio est noxalis, nec dominus suo nomine tenetur: at in lege Aquilia, inquit, dominus suo nomine tenetur, non serui. Vtriusque legis reddit rationem: duodecim tabularum, quasi voluerit seruos dominis in hac re non obtemperare: Aquiliae, quasi ignouerit seruo: qui domino paruit, periturus si non fecisset. Sed si placeat, quod Iulianus libro octogesimo sexto scribit, si seruus furtum faxit, noxiamue [2] nocuit, etiam ad posteriores leges pertinere, poterit dici, etiam serui nomine cum domino agi posse noxali iudicio: vt, quod detur Aquilia aduersus dominum, non seruum excuset, sed dominum oneret. Nos autem secundum Iulianum [3] probauimus: quae sententia habet rationem, et a Marcello apud Iulianum probatur.

III. Idem libro tertio ad Edictum.

In omnibvs noxalibus actionibus, vbicumque scientia exigitur domini, sic accipienda est, si, cum prohibere posset, non prohibuit. Aliud est enim, auctorem esse seruo delinquenti, aliud pati delinquere.

IV. Pavlvs libro tertio ad Edictum.

In delictis seruorum, scientia domini quemadmodum accipienda est? vtrum

1 *lib. VII.* 2 *fecit, noxamue.* 3 *sententiam Iuliani* loco *secundum Iulianum.*

vtrum cum consilio, an et si viderit tantum, quamuis prohibere non potuerit? Quid enim, si ad libertatem proclamans, domino sciente faciat? aut qui condemnat dominum? vel, cum trans flumen sit seruus, vidente quidem, sed inuito domino, noxiam noceat? Rectius itaque dicitur, scientiam eius accipiendam, qui prohibere potest: et hoc in toto Edicto intelligendum est circa scientiae verbum. §. 1. Si extraneus seruus sciente me fecerit, eumque redemero, noxalis actio in me dabitur: quia non videtur domino sciente fecisse, cum eo tempore dominus non fuerim. §. 2. Cum dominus ob scientiam teneatur, an serui quoque nomine danda sit actio, videndum est, nisi forte Praetor vnam poenam a domino exigi voluit: ergo dolus serui impunitus erit? quod est iniquum: immo vtroque modo dominus tenebitur: vna autem poena exacta, quam actor elegerit, altera tollitur. §. 3. Si detracta noxae deditione, quasi cum conscio domino actum sit, qui non erat conscius, absolutione facta, et finito iudicio, amplius agendo cum noxae deditione, exceptione rei iudicatae summouebitur: quia res in superius iudicium deducta et finita est. Donec autem prius iudicium agitatur, licentia agenti est, si eum de scientia domini arguenda paeniteat, tunc ad noxalem causam transire. Contra quoque, si cum eo, qui scit, cum noxae deditione actum sit, amplius in dominum, detracta noxae deditione, danda actio non est. In ipso autem iudicio, si voluerit et scientiam domini arguere, non est prohibendus.

V. VLPIANVS libro tertio ad Edictum.

SI PLVRIVM seruus deliquerit omnibus ignorantibus, noxale iudicium in quemuis dabitur. Sed si omnibus scientibus, quiuis eorum tenebitur, detracta noxae deditione: quemadmodum si plures deliquissent, nec altero conuento alter liberabitur. Sed, si alter scit, alter ignorauit: qui scit, detracta noxae deditione, conuenitur: qui nescit, [1] cum noxae deditione. §. 1. Differentia autem harum actionum non solum illa est, quod qui scit, in solidum tenetur: verum illa quoque, quod siue alienauerit seruum, qui scit, siue manumiserit, siue decesserit seruus, dominus [2] tenetur: sed si ipse dominus decesserit, heres eius non tenetur.

VI. IDEM libro decimo octauo ad Edictum.

SED ET ipse seruus manumissus tenetur.

VII. IDEM libro tertio ad Edictum.

NOXALIS autem non alias datur, nisi apud me sit seruus: et si apud me sit [3], licet eo tempore non fuit, quo delinquebat, teneor, et heres meus tenetur, si noxius viuat. §. 1. Pomponius ait, si emtor serui noxali conuentus sit, venditorem, quo sciente factum est, conueniri iam non posse.

VIII. IDEM libro trigesimo ad Edictum.

SI SERVVS communis furtum fecerit, quiuis ex dominis in solidum noxali iudicio tenetur: eoque iure vtimur. Sed non alias poterit is, qui conuentus est, euadere litis aestimationem, nisi in solidum noxae dederit seruum: nec ferendus, etsi partem dedere fuerit paratus. Plane si propter hoc, quod socii dedere parati non fuerint, in solidum fuerit condemnatus, communi diuidundo, vel familiae erciscundae iudicio, aduersus eos experietur. Ante noxale sane iudicium acceptum poterit sua parte cedendo securitatem consequi, ne necesse habeat suscipere iudicium: quamquam quis possit dicere euenire, vt, dum pars ei cedatur, amittat actionem: dominus enim pro parte factus, non potest cum socio noxali experiri: fortassis nec communi diuidundo agere possit eius maleficii nomine, quod ante communionem admissum est. Quod si non potest, euidenti iniuria adficietur. Sed melius est dicere, competere ei communi diuidundo iudicium.

IX. PAVLVS libro trigesimo nono ad Edictum.

SI COMMVNIS familia vel communis seruus furtum fecerit, altero ex dominis sciente, is, qui scit, omnium nomine tenebitur: et conuentus, alterum quoque liberat, nec a socio quicquam debebit consequi: sui enim facti nomine poenam meruit. Quod si is, qui ignorauit, duplum praestiterit, a socio simplum consequetur.

X. IDEM libro vigesimo secundo ad Edictum.

SED ET eo nomine agere cum socio poterit, quod seruum communem deteriorem fecit: quemadmodum cum quolibet alio, qui rem communem deteriorem fecisset. Ceterum, si nihil praeterea

1 Hal. inserit *conuenitur*. 2 Hal. inserit *eius*. 3 Hal. addit *seruus*.

ea post noxae deditionem commune habebit, pro socio, vel si socii non fuerunt, in factum agi poterit.

XI. VLPIANVS libro septimo ad Edictum.

BONA fide serui possessor, eius nomine, furti actione tenebitur: dominus non tenetur: sed noxae dedendo non facit quidem actoris. Cum autem coeperit istum seruum dominus vindicare, doli exceptione summouebitur, vel officio iudicis consequetur, vt indemnis maneat.

XII. PAVLVS libro sexto ad Edictum.

SI BONA fide possessor eum seruum, quem bona fide possidebat, dimiserit, ne agi cum eo ex noxali causa possit, obligari eum actione, quae datur aduersus eos, qui seruum in potestate habeant, aut dolo fecerint, quo minus haberent: quia per hoc adhuc possidere videntur.

XIII. GAIVS libro decimo tertio ad Edictum prouinciale.

NON SOLVM aduersus bona fide possessorem, sed etiam aduersus eos, qui mala fide possident, noxalis actio datur. Nam et absurdum videtur, eos quidem, qui bona fide possiderent, excipere actionem: praedones vero securos esse.

XIV. VLPIANVS libro decimo octauo ad Edictum.

SI QVIS a multis conueniatur ex noxa eiusdem serui, vel si[1] ab vno, ex pluribus tamen delictis, non necesse habet, quia omnibus dedere non potest, litis aestimationem offerre his, quibus dedere non potest. Quid ergo est, si a pluribus conueniatur? si quidem vnus occupauit, an melior sit [2] conditio, vt ipsi soli dedatur? an vero vel omnibus dedi debeat, vel cauere, [3] debeat defensu iri aduersus ceteros? et verius est, occupantis meliorem esse conditionem. Ei itaque dedetur, non qui prior egit, sed qui prior ad sententiam peruenit: et ideo ei, qui postea vicerit, actionem denegari iudicati. §. I. Sed et si statuliber sit, et ante deditionem exstiterit conditio per fideicommissum libertas fuerit ante praestita, vel existente conditione legati dominium fuerit translatum, arbitrio iudicis absolui eum oportet. Et officii iudicis hoc quoque erit, vt caueatur ei, cui deditur, ob euictionem ob suum factum contingentem. [4]

XV. GAIVS libro sexto [5] ad Edictum prouinciale.

PRAETOR decernere debet translationem iudicii in statuliberum fieri. Si vero rei iudicandae tempore adhuc in suspenso sit statuta libertas, Sabinus et Cassius liberari heredem putant, tradendo seruum: quia toto suo iure cederet. Quod et verum est.

XVI. IVLIANVS libro vigesimo secundo Digestorum.

SI HERES dolo malo fecerit, ne statuliberum in potestate haberet, et propter hoc iudicium sine noxae deditione acceperit, et impleta conditione statutae libertatis, condemnari debebit, sicuti mortuo seruo, condemnaretur.

XVII. PAVLVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

SI EX duobus dominis vno sciente, altero ignorante, seruus delinquit, si ante cum altero, qui nesciebat, actum sit, et noxae dediderit seruum, iniquum est, vilissimi hominis deditione alterum quoque liberari. Igitur agetur et cum altero: et, si quid amplius est in damni persecutione, consequetur, computato pretio hominis noxae dediti: ipsi tamen inter se sic debent pensare communi diuidundo iudicium, vt (si) ille, quo sciente fecit, praestiterit, non totius partem ferat, sed partem eius, quanti seruus est: sic, et si alter aliquid praestiterit, eius partem fieri. Illud iniquum est, eum, qui iussit seruum facere, consequi aliquid a socio, cum ex suo delicto damnum patiatur. §. I. Si plures, eiusdem serui nomine, noxali mecum agere velint, vel si vnus pluribus iudiciis eiusdem serui nomine agat, in quo vsusfructus tuus, proprietas mea sit, officio iudicis continebitur, cum eum noxae dedero, vt etiam vsumfructum actoris faciam: sed per Praetorem id consequar ego dominus proprietatis, vt aut cogat Praetor te pro aestimatione vsusfructus conferre ad litis aestimationem, aut vsufructu cedere, si hoc expediat: et, si ego dominus proprietatis eum seruum nolui defendere, defensio tibi permittenda est: et si damnatus hominem tradas, et aduersus me tueris.

XVIII. POMPONIVS libro decimo octauo ad Sabinum.

IS, QVI vsumfructum in seruo habet, perinde cum domino habet actionem furti, atque si quilibet alius esset, sed cum eo non est, quamuis seruiat ei: et ideo

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 Ap. Hal. inserit *eius*. 3 *caueri* sequente *debeat* neglecto.
4 *cui dedidit de euictione ob suum factum contingente*. 5 *lib. VII.*

deo dominus damnatus fructuario noxae dedens liberabitur.

XIX. Pavlvs libro vigesimo secundo ad Edictum.

Si in re communi mea et tua damnum nobis dederit Titii seruus, si cum eo agemus, erit noxali Aquiliae actioni locus: ne damnatus in solidum singulis noxae dedere cogatur. Sed potest dici, quasi vnius damnum sit et vna obligatio, aut vtrisque pecuniam sufferendam, aut officio iudicis simul vtrisque noxae dedendum. Sed et si alterutri nostrum in solidum noxae deditus fuerit, et ob id ab vtroque dominus sit absolutus, recte dicitur, eum, cui noxae deditus sit, alteri teneri communi diuidundo iudicio, vt communicet seruum noxae sibi deditum, cum ob rem communem aliquid [1] ad socium peruenerit. §. 1. Si serui, in quo vsusfructus alienus est, dominus proprietatis operas conduxerit, verba efficiunt, vt cum noxae deditione damnetur. §. 2. Si seruus tuus nauem exercuerit, eiusque vicarius et idem nauta in eadem naue damnum dederit, perinde in te actio danda est, ac si is exercitor liber, et hic vicarius seruus eius esset, vt de peculio serui tui ad noxam dedere vicarium damneris: vt tamen si serui tui iussu, vel sciente et patiente eo, damnum vicarius dederit, noxalis actio serui tui nomine esse debeat. Idemque sit [2] etiam, si nautam facere iusserit.

XX. Gaivs libro septimo ad Edictum prouinciale.

Qvi ex pluribus noxis, diuersis temporibus experitur, ex vna noxia serui dominium nanctus, nullam amplius actionem habet aduersus eum, qui dominus fuerat: cum actio noxalis caput sequatur. At si maluit dominus priori iudicio litis aestimationem sufferre, vel eidem, vel alii ex alio maleficio agenti nihilo minus tenetur.

XXI. Vlpianvs libro vigesimo tertio ad Edictum.

Qvoties dominus ex noxali causa conuenitur, si nolit suscipere iudicium, in ea causa res est, vt debeat noxae dedere eum, cuius nomine iudicium non suscipitur, aut, si id non faciat, iudicium suscipietur omnimodo: sed non alias condemnabitur, quam si in potestate habeat, doloue malo fecerit, quo minus haberet. §. 1. Eos, quorum nomine noxali iudicio agitur, etiam absentes defendi posse placuit: sed hoc ita demum, si proprii sint serui: nam, si alieni, praesentes esse oportet, aut si dubitetur, vtrum proprii sint, an alieni, quod ita puto accipiendum, vt, si constet vel bona fide seruire, etiam absentes possint defendi. §. 2. Praetor ait, SI IS, IN CVIVS POTESTATE ESSE DICETVR, NEGAVIT SE IN SVA POTESTATE SERVVM HABERE, VTRVM ACTOR VOLET, VEL DEIERARE IVBEBO IN POTESTATE SVA NON ESSE, NEQVE SE DOLO MALO FECISSE, QVO MINVS ESSET, VEL IVDICIVM DABO SINE NOXAE DEDITIONE. §. 3. In potestate sic accipere debemus, vt facultatem et potestatem exhibendi eius habeat: ceterum, si in fuga sit, vel peregre, non videbitur esse in potestate. §. 4. Quod si reus iurare nolit, similis est ei, qui neque defendit absentem, neque exhibet: qui condemnantur quasi contumaces. §. 5. Si tutor vel curator extent, ipsi iurare debent, in potestate domini non esse: si autem procurator sit, dominus ipse iuret, necesse est. §. 6. Si iusiurandum exegit actor, reusque iurauit, deinde postea noxali velit actor experiri, videndum est, an exceptio iurisiurandi debeat aduersus actorem dari? Et Sabinus putat, non esse dandam, quasi de alia re sit iuratum, hoc est, tunc non fuisse in potestate: modo vero cum in potestate deprehendatur, de facto eius posse agi. Neratius quoque dicebat, post exactum iusiurandum posse actorem, detracta noxae deditione, experiri: si modo hoc contendat, posteaquam iuratum est, coepisse in potestate habere.

XXII. Pavlvs libro decimo octauo ad Edictum.

Si servvs depositus vel commodatus sit, cum domino agi potest noxali actione: ei enim seruire intelligitur: et quod ad hoc Edictum attinet, in potestate eius est: maxime si copiam habeat recuperandi hominis. §. 1. Is, qui pignori accepit, vel qui precario rogauit, non tenetur noxali actione: licet enim iuste possideant, non tamen opinione domini possident: sed hos quoque in potestate domini intelligi, si facultatem repetendi eos dominus habeat. §. 2. Quid est habere facultatem repetendi? habeat pecuniam, ex qua liberari potest: nam non debet cogi vendere res suas, vt soluat pecuniam, et repetat seruum. §. 3.

1 Ap. Hal. *aliquid* abest. 2 *fit*.

§. 3. Dominus, qui seruum in sua potestate esse confitetur, aut exhibere eum debet, aut absentem defendere: quod nisi faciat, punitur, atque si praesentem non noxae dederit. §. 4. Si negauit dominus in sua potestate esse seruum, permittit Praetor actori arbitrium, vtrum iureiurando id decidere, an iudicium dictare siue noxae deditione velit: per quod vincet, si probauerit eum in potestate esse, vel dolo eius factum, quo minus esset: qui autem non probauerit in potestate aduersarii esse seruum, rem amittit.

XXIII. GAIVS libro sexto [1] ad Edictum prouinciale.

SED ETSI postea aduersarius eius in potestate habere coeperit seruum, tenetur ex noua possessione, denegata ei exceptione.

XXIV. PAVLVS libro decimo octauo ad Edictum.

DE ILLO videndum, vtrum aduersus eum tantum, qui dolo fecit, quo minus in potestate haberet, actio locum habeat noxalis, si ex dolo eius acciderit, vt cesset noxalis actio, forte si seruo suo fugam mandauit, an et si [2] possit nihilo minus cum alio agi: quod accidit, cum alienatus manumissusue est. Quod est verius: in quo casu electio est actoris, cum quo velit agere. Iulianus autem ait de eo, qui manumisit, si paratus sit defendere se manumissus, exceptionem dandam ei, qui manumisit. Hoc et Labeo.

XXV. GAIVS libro sexto ad Edictum prouinciale.

IDEM est, et si nouus dominus serui iudicium patiatur.

XXVI. PAVLVS libro decimo octauo ad Edictum.

ELECTIO vero alterum liberabit: id enim Praetor introduxit, ne eluderetur actor: non vt etiam lucrum faceret: ideoque exceptione a sequenti summouebitur. §. 1. His consequens est, vt si plures dolo fecerint, quo minus in potestate haberent, eligere debeat actor, quem velit conuenire. §. 2. Item, si ex pluribus dominis quidam dolo malo partes suas desierint possidere, electio erit actoris, vtrum directo agere velit cum eo, qui possidet, an Praetoria cum eo, qui desiit possidere. §. 3. Si seruum alienum alius in iure suum esse responderit, altero soluente, alter liberatur. §. 3. Si is, quem desieris dolo possidere, decesserit prius, quam hac actione conuenireris, liberaris: quia haec actio in locum directae actionis succedit. Diuersum dicemus, si moram feceris in iudicio accipiendo. §. 5. Neque heredi, neque in heredem, [3] quod defunctus mentitus est, actio danda est: nec in ipsum quolibet tempore: nam liberum esse debet defendenti absentem seruum, huius Edicti poenam euitare: id est, vt sine noxae deditione conueniatur. Et ideo, si negaueris seruum in tua potestate esse, postea fateri poteris: nisi si iam lis aduersus te contestata est: nam tunc audiri non debebis, vt Labeo ait. Octauenus, ex causa etiam lite contestata tibi succurrendum: vtique, si aetas tua ea sit, vt ignosci tibi debeat. §. 6. Si absente domino ductus sit seruus, vel etiam praesente, et in eadem causa sit, vt in integrum restitui possi, defensio permittitur eius nomine, qui ductus est: postulantibus enim exhiberi eum ad defendendum, indulgere Praetor debet. Idem concedendum est fructuario, vel cui pignoris nomine obligatus est, si praesens dominus defendere noluerit: ne alterius dolus aut desidia aliis noceat. Idem praestandum est in seruo communi, quem alter ex dominis praesens noluit defendere. Sed et actori his casibus succurrendum est: quia placet, dominii adquisitione extingui actionem: iussu enim Praetoris ductus, in bonis fit eius, qui duxit.

XXVII. GAIVS libro sexto [4] ad Edictum prouinciale.

SI NOXALI iudicio agitur de seruo, qui pignoris iure tenetur, aut de eo, [5] cuius vsusfructus alterius est, admonendi sumus, si creditor vel vsufructuarius praesens defensionem suscipere noluerit, Proconsulem interuenturum, et pignoris persecutionem, vel vsusfructus actionem negaturum. Quo casu dici potest, ipso iure pignus liberari: nullum enim pignus est, cuius persecutio negatur. Vsusfructus autem, etiam si persecutio eius [6] denegetur, ipso iure durat, eousque donec non vtendo constituto tempore pereat. §. 1. Ex his, quae diximus de seruo, qui alicui pignoris iure obligatus est, deque statulibero, et de eo [7] cuius vsusfructus alienus est, apparet, eum, qui alienum seruum in iure suum esse responderit, quam-

1 *lib. VII.* 2 Ap. Hal. *si* abest. 3 Hal. praefigit *de eo.* 4 *lib. VII.* 5 Ap. Hal. *de eo* absunt. 6 Ap. Hal. *eius* abest. 7 Ap. Hal. *de eo* absunt.

nis noxali iudicio teneatur, non tamen posse noxae deditione ipso iure liberari: quia nullum ad actorem dominium transferre possunt, cum ipsi domini non sint. Certe tamen, si ex ea causa traditum possica dominus vindicet, nec litis aestimationem offerat, poterit per exceptionem doli mali repelli.

XXVIII. Africanus libro sexto Quaestionum.

Et generaliter si alieni serui nomine, qui tibi iustam seruitutem seruiret, noxali tecum egerim, tuque eum mihi noxae dederis, siue, me possidente, dominus eum vindicet, exceptione doli mali, nisi litis aestimationem offerat, eum summouere possum, siue ipse possideat, Publiciana mihi datur: et aduersus excipientem, si dominus eius sit, vtilem mihi replicationem doli mali profuturam: et secundum haec, vsu quoque me capturum, quamuis sciens alienum possideam: alioquin, si aliter constituatur, futurum, vt summa iniquitate bonae fidei possessor adficiatur: si, cum ipso iure noxalis actio aduersus eum competit, necessitas ei imponatur, vt litis aestimationem sufferat. Eademque dicenda sunt, et si, cum ab eo non defenderetur, iussu Praetoris eum duxerim: quoniam isto quoque casu iustam causam possidendi habeo.

XXIX. Gaivs libro sexto [1] ad Edictum prouinciale.

Non solvm autem qui in potestate non habet, recusare (potest noxale iudicium, verumetiam habenti in) potestate liberum est euitare iudicium, si indefensam eam personam relinquat: sed huic necesse est, ius suum ad actorem transferre, perinde ac si damnatus esset.

XXX. Idem libro ad Edictum Praetoris vrbani, titulo de damno infecto.

In noxalibvs actionibus, eorum, qui bona fide absunt, ius non corrumpitur, sed reuersis defendendi ex bono et aequo potestas datur, si domini sint, siue aliquid in ea re ius habeant: qualis est creditor, et fructuarius.

XXXI. Pavlvs libro septimo ad Plautium.

Qvod ait Praetor, cum familia furtum faciat, ad eum modum se actionem daturum, vt tantum actor consequatur, quantum, si liber fecisset, consequeretur, quaeritur, vtrum ad pecuniae praestationem respiciat, an etiam ad noxae deditionem: vtputa si ex pretiis noxae deditorum duplum colligatur, sequentes actiones inhibeantur? Sabinus et Cassius putant, pretium quoque noxae deditorum imputari debere: quod Pomponius probat, et est verum: nam, et si seruus indefensus ductus sit, aestimatio eius imputanda est. Certe non tantum duplationis [2], sed, et condictionis rationem habendam. Iulianus putat: [3] furti faciendi tempus spectandum esse, an eiusdem familiae sint serui: nam si hi, qui plurium dominorum erunt, vnius esse postea coeperint, locus Edicto non erit. [4].

XXXII. Callistratvs libro secundo Edicti monitorii.

Is, qvi in aliena potestate est, si noxam commisisse dicatur, si non defendatur, ducitur: et, si praesens est dominus, tradere eum, et de dolo malo promittere debet.

XXXIII. Pomponivs libro decimo quarto ad Sabinum.

Noxali iudicio inuitus nemo cogitur alium defendere, sed carere debet eo, quem non defendit, si seruus est: [5] quod si liber est, qui in potestate sit, indistincte ipsi sui defensio danda est.

XXXIV. Ivlianvs libro quarto ad Vrseium Ferocem. [6]

Qvoties enim nemo filiumfamilias ex causa delicti defendit, in eum iudicium datur.

XXXV. Vlpianvs libro quadragesimo primo [7] ad Sabinum.

Et si condemnatus fuerit filius, iudicatum facere debet: tenet enim condemnatio: quinimmo etiam illud dicendum est, patrem quoque post condemnationem filii dumtaxat de peculio posse conueniri.

XXXVI. Idem libro trigesimo secundo ad Edictum.

Si qvis seruum pigneratum, deinde a debitore subreptum, emerit a debitore, nomine eius furti tenebitur, dominio serui adquisito: nec oberit, quod Seruiana potest ei homo auocari. Idemque et si a minore quis vigintiquinque annis emerit, vel in fraudem creditorum sciens: hi enim, quamuis auferri eis dominium possit, interim tamen conueniendi sunt.

XXXVII. Tryphoninvs libro decimo quinto Disputationum.

Si

1 *lib. VII.* 2 *duplicationis.* 3 Hal. praefigit *Sed et.* 4 *locum edicto non fore.* 5 *sed carere debere eo, quem non defendit, verius est.* 6 Ap. Hal. *Ferocem* abest. 7 *lib. XL.*

Si alienus feruus furtum mihi fecerit, qui poftea in meum dominium peruenerit, extinguitur furti actio, quae mihi competierat nondum in iudicium deducta: nec fi poftea alienauero eum, quem ante litem conteftatam emeram, furti actio reftaurabitur: quod fi poft litem conteftatam eum redemero, condemnandus erit venditor.

XXXVIII. Vlpianus libro trigefimo feptimo ad Edictum.

Quemadmodum, fi alii vendidiffet: parui enim refert, cui vendiderit, aduerfario, an alii: fuaque culpa litis aeftimationem fublaturum, qui vendendo, noxae deditionem fibi ademit. §. 1. Iulianus autem libro vicefimo fecundo Digeftorum fcribit, fi feruum pro derelicto habeam, qui tibi furtum fecerat, liberari me: quia ftatim meus effe defiit, ne eius nomine, qui fine domino fit, furti fit actio. §. 2. Si feruus meus rem tuam fubtraxerit, et vendiderit, tuque nummos, quos ex pretio habebat, ei excufferis, locus erit furti actioni vltro citroque: nam et tu aduerfus me furti ages noxali ferui nomine, et ego aduerfus te nummorum nomine. §. 3. Sed et fi feruo creditoris mei foluerim nummos, vt is eos domino fuo det, aeque locus erit furti actioni, fi is nummos acceptos interceperit.

XXXIX. Ivlianvs libro nono Digeftorum.

Si plurium feruus furtum fecerit, et omnes dolo fecerint, quo minus eum in poteftate haberent, fubfequi debet Praetor iuris ciuilis actione, et iudicium honorarium, quod ex hac caufa pollicetur, in eum dare [1], quem actor elegerit: neque enim amplius praeftare actori debet, quam vt detracta noxae deditione agere poffit cum eo: cum noxali iudicio experiri potuiffet, fi feruus exhiberetur. §. 1. Qui alienum feruum, fuum effe fateatur, quamuis noxali actione obligetur, nihilo minus, caufa cognita, fatisdare debet. Qui autem pro feruo conuenitur, fatisdatione onerandus non eft: non enim offert fe defenfioni alieni ferui. §. 2. Si quis dicet dominum dolo feciffe, quo minus in poteftate eius feruus effet, ille autem contendat, eum feruum ab alio defendi cum fatisdatione doli mali exceptioni locus erit. §. 3. Sed et fi poft iudicium acceptum cum domino, feruus apparuerit, et, quia non defendebatur, ductus fit, exceptione doli mali pofita dominus abfoluetur. §. 4. Sed et mortuo feruo, antequam iudicium accipiatur, omnino hac actione non tenebitur dominus.

XL. Idem libro vigefimo fecundo Digeftorum.

Si servus legatus, ante aditam hereditatem, rem heredis futuri fubtraxerit, poterit is cum legatario, qui legatum agnouerit, furti agere: fed, fi idem feruus hereditariam rem fubtraxerit, furti actio ceffabit: quia huiusmodi rerum furtum non fit: ad exhibendum autem actio competit.

XLI. Idem libro fecundo ad Vrfeium Ferocem.

Cum servus communis alteri dominorum damnum iniuria dedit, idcirco legis Aquiliae actio non eft, quia, fi extraneo damnum dediffet, cum altero in folidum lege Aquilia agi poffet: ficuti cum feruus communis furtum fecerit, cum altero domino furti agi non poteft, fed communi diuidundo agi poteft [2]

XLII. Vlpianus libro trigefimo feptimo ad Edictum.

Si ad libertatem proclamauerit is, cuius nomine noxale iudicium fufceptum eft, fuftineri debet id iudicium, quoad de ftatu eius iudicetur: et fic, fi quidem feruus fuerit pronuntiatus, noxale iudicium exercebitur: fi liber, inutile videbitur. §. 1. Si quis pro feruo mortuo: ignorans eum deceffiffe, noxale iudicium acceperit, abfolui debet: quia defiit verum effe, propter eum dare oportere. §. 2. Hae actiones perpetuae funt, locumque habebunt tamdiu, quamdiu ferui dedendi facultatem habemus. Nec tantum nobis, verumetiam fuccefforibus noftris competent. Item aduerfus fucceffores: fed non quafi in fucceffores, fed iure dominii. Proinde et fi feruus ad alium perueniffe proponatur, iure dominii, noxali iudicio nouus dominus conuenietur.

XLIII. Pomponivs libro octauo Epiftolarum.

Servi, quorum noxa caput fequitur, ibi defendendi funt, vbi deliquiffe arguentur: itaque feruos dominus eodem loco exhibere debet, vbi vim intuliffe dicentur: et carere omnium dominio poteft, fi eos non defendat.

LI-

1. Ap. Hal. *dare* abeft. 2 Hal. *agi poteft* abfunt.

LIBER DECIMVS.

TIT. I.

FINIVM REGVNDORVM.

PAVLVS libro vigeſimo tertio ad Edictum.[1]

FINIVM regundorum actio in perſonam eſt, licet pro vindicatione [2] rei eſt.

II. VLPIANVS libro decimo nono ad Edictum.

HAEC actio pertinet ad praedia ruſtica, quamuis aedificia interueniant: neque enim multum intereſt, arbores quis in confinio, an aedificium ponat. §. 1. Iudici finium regundorum permittitur, vt, vbi non poſſit dirimere fines, adiudicatione controuerſiam dirimat: et ſi forte amouendae veteris obſcuritatis gratia, per aliam regionem fines dirigere iudex velit, poteſt hoc facere per iudicationem et condemnationem.

III. GAIVS libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

QVO CASV opus eſt, vt ex alterutrius praedio alii adiudicandum ſit: quo nomine is, cui adiudicatur, inuicem pro eo, quod ei adiudicatur, [3] certa pecunia condemnandus eſt.

IV. PAVLVS libro vigeſimo tertio ad Edictum

SED ET loci vnius controuerſia in partes ſcindi adiudicationibus poteſt, prout cuiusque dominium in eo loco iudex compererit. §. 1. In iudicio finium regundorum etiam eius ratio fit, quod intereſt. Quid enim, ſi quis aliquam vtilitatem ex eo loco percepit, quem [4] vicini eſſe appareat? inique damnatio eo nomine fiet. Sed et ſi menſor ab altero [5] ſolo conductus ſit, condemnatio erit facienda eius, qui non conduxit, in partem mercedis. §. 2. Poſt litem autem conteſtatam etiam fructus venient in hoc iudicio: nam et culpa et dolus exinde praeſtantur: ſed ante iudicium percepti non omnimodo hoc in iudicium venient: aut enim bona fide percepit, et lucrari eum oportet, ſi eos conſumpſit: aut mala fide, et condici oportet. §. 3. Sed et ſi quis iudici non pareat in ſuccidenda arbore, vel aedificio in fine poſito deponendo, parteue eius, condemnabitur. §. 4. Si dicantur termini deiecti vel exarati, iudex, qui de crimine cognoſcit, etiam de finibus cognoſcere poteſt. §. 5. Si alter fundus duorum, alter trium ſit, poteſt iudex vni parti adiudicare locum, de quo quaeritur, licet plures dominos habeat: quoniam magis fundo, quam perſonis adiudicari fines [6] intelliguntur: hic autem, cum ſit adiudicatio pluribus, vnusquisque portionem habebit, quam in fundo habet, et pro indiuiſo. §. 6. Qui communem fundum habent, inter ſe non condemnantur: neque enim inter ipſos accipi videtur iudicium. §. 7. Si communem fundum ego et tu habemus, et vicinum fundum ego ſolus, an finium regundorum iudicium accipere poſſumus? Et ſcribit Pomponius, non poſſe nos accipere [7]: quia ego et ſocius meus in hac actione aduerſarii eſſe non poſſumus, ſed vnius loco habemur. Idem Pomponius, ne vtile quidem iudicium dandum dicit: cum poſſit, qui proprium habeat, vel communem vel proprium fundum alienare, et ſic experiri. §. 8. Non ſolum autem inter duos fundos, verumetiam inter tres pluresue fundos accipi iudicium finium regundorum poteſt: vtputa, ſinguli plurium fundorum confines ſunt, trium forte, vel quatuor. §. 9. Finium regundorum actio et in agris vectigalibus, et inter eos, qui vſumfructum habent, vel fructuarium et dominum proprietatis vicini fundi, et inter eos, qui iure pignoris poſſident, competere poteſt. §. 10. Hoc iudicium locum habet in confinio praediorum ruſticorum: vrbanorum, diſplicuit: neque enim confines hi, ſed magis vicini dicuntur, et ea communibus parietibus plerumque diſterminantur: et ideo etſi in agris aedificia iuncta ſint, locus huic actioni non erit. Et in vrbe hortorum latitudo contingere poteſt, vt etiam finium regundorum agi poſſit. §. 11. Siue via publica interuenit, confinium non intelligitur: et ideo finium regundorum agi non poteſt.

V. IDEM libro decimo quinto ad Sabinum.

QVIA

1 *CAIVS lib. VII. ad Edictum prouinciale.* 2 *per vindicationem.* 3 Ap. Hal. *inuicem pro eo, quod ei adiudicatur* abſunt. 4 *quam.* 5 *alterutro.* 6 Hal. habet *partes* loco *fines.* 7 Ap. Hal. *nos accipere* abſunt.

QVIA MAGIS in confinio meo via publica, vel flumen fit, quam ager vicini.

VI. IDEM libro vigefimo tertio ad Edictum.

SED, SI riuus priuatus interuenit, finium regundorum agi poteft.

VII. MODESTINVS libro decimo Pandectarum.

DE MODO agrorum arbitri dantur: et is, qui maiorem locum in territorio habere dicitur, ceteris, qui minorem locum poffident, integrum locum adfignare compellitur. Idque ita refcriptum eft.

VIII. VLPIANVS libro fexto Opinionum.

SI IRRVPTIONE fluminis fines agri confudit inundatio, ideoque vfurpandi quibusdam loca, in quibus ius non habent, occafionem praeftat, Praefes prouinciae alieno eos abftinere, et domino fuum reftitui, terminosque per menforem declarari iubet. §. 1. Ad officium de finibus cognofcendis pertinet, menfores mittere, et per eos dirimere ipfam finium quaeftionem, vt aequum eft, fi ita res exigit oculisque fuis fubiectis locis.

IX. IVLIANVS libro octauo Digeftorum.

IVDICIVM finium regundorum manet, quamuis focii communi diuidundo egerint, vel alienauerint fundum.

X. IDEM libro quinquagefimo primo Digeftorum.

IVDICIVM communi diuidundo, familiae ercifcundae, finium regundorum, tale eft, vt in eo fingulae perfonae duplex ius habeant: agentis, et eius, quocum agitur.

XI. PAPINIANVS libro fecundo Refponforum.

IN FINALIBVS quaeftionibus vetera monumenta, cenfus auctoritas ante litem inchoatam ordinati fequenda eft: modo fi non varietate fucceffionum, et arbitrio poffefforum, fines, additis vel detractis agris, poftea permutatos probetur.

XII. PAVLVS libro tertio Refponforum.

EOS TERMINOS, quantum ad dominii quaeftionem pertinet, obferuari oportere fundorum, quos demonftrauit is, qui vtriusque praedii dominus fuit, cum alterum eorum venderet: non enim termini, qui fingulos fundos feparabant, obferuari debent, fed demonftratio adfinium nouos fines inter fundos conftituere.

XIII. GAIVS libro quarto ad Legem duodecim Tabularum.

SCIENDVM eft, in actione finium regundorum illud obferuandum effe [2], quod ad exemplum quodammodo eius legis fcriptum eft, quam Athenis Solonem dicitur tuliffe: nam illic ita eft: Ἐὰν τις αἱμασίαν παρ' ἀλλοτρίῳ χωρίῳ ὀρύγῃ, τὸν ὅρον μὴ παραβαίνειν. ἐὰν τειχίον, πόδα ἀπολείπειν. ἐὰν δὲ οἴκημα, δύο πόδας. ἐὰν δὲ τάφον ἢ βόθρον ὀρύττῃ, ὅσον τὸ βάθος ᾖ, τοσοῦτον ἀπολείπειν. ἐὰν δὲ φρέαρ, ὀργυιάν. ἐλαίαν δὲ, καὶ [3] συκῆν, ἐννέα πόδας ἀπὸ τοῦ ἀλλοτρίου φυτεύειν. τὰ δὲ ἄλλα δένδρα, πέντε πόδας. [4]

TIT. II.

FAMILIAE ERCISCVNDAE.

GAIVS libro feptimo ad Edictum prouinciale.

HAEC ACTIO proficifcitur e lege duodecim tabularum. Namque coheredibus volentibus a communione difcedere, neceffarium videbatur aliquam actionem conftitui, qua inter eos res hereditariae diftribuerentur. §. 1. Quae quidem actio nihilo minus ei quoque ipfo iure competit, qui fuam partem non poffidet: fed fi is, qui poffidet, neget eum fibi coheredem effe, poteft eum excludere per hanc exceptionem, SI IN EA RE, QVA DE AGITVR, PRAEIVDICIVM HEREDITATI NON FIAT. Quod fi poffideat eam partem, licet negetur effe coheres, non nocet talis exceptio: quo fit, vt eo cafu ipfe iudex, apud quem hoc iudicium agitur, cognofcat, an coheres fit: nifi enim coheres fit, neque adiudicari quicquam ei oportet, neque aduerfarius ei condemnandus eft.

II. VLPIANVS libro decimo nono ad Edictum.

PER

1 *lib. VI.* 2 Ap. Hal. *effe* abeft. 3 Hal. ἢ loco καὶ. 4 Id eft: *Si quis fepem ad alienum praedium fixerit, infoderitque, terminum ne excedito: fi maceriam, pedem relinquito: fi vero domum, pedes duos: fi fepulchrum aut fcrobem foderit, quantum profunditatis habuerint, tantum fpatii relinquito: fi puteum, paffus latitudinem: at vero oleam, aut ficum, ab alieno ad nouem pedes plantato: ceteras arbores ad pedes quinque.*

Per familiae ercifcundae actionem diuiditur hereditas: fiue ex teftamento, fiue ab inteftato, fiue ex lege duodecim tabularum, fiue ex aliqua lege deferatur hereditas, vel ex Senatusconfulto, vel etiam conftitutione. Et generaliter eorum dumtaxat diuidi hereditas poteft, quorum peti poteft hereditas [1] §. 1. Si quarta ad aliquem ex conftitutione Diui Pii adrogatum deferatur, quia hic neque heres, neque bonorum poffeffor fit, vtile erit familiae ercifcundae iudicium neceffarium. §. 2. Item fi filiifamilias militis peculium fit, fortius defendi poteft, hereditatem effectam per conftitutiones: et ideo hoc iudicio locus erit. §. 3. In familiae ercifcundae iudicio vnusquisque heredem, et rei et actoris partes fuftinet. §. 4. Dubitandum autem non eft, quin familiae ercifcundae iudicium et inter pauciores heredes ex pluribus accipi poffit. §. 5. In hoc iudicium, etfi nomina non veniunt, tamen fi ftipulationes interpofitae fuerint de diuifione eorum [2], vt ftetur ei, et vt 3 alter alteri mandat actiones, procuratoremque eum in fuam rem faciat: ftabitur diuifioni.

III. Gaivs libro feptimo ad Edictum prouinciale.

Plane ad officium iudicis nonnumquam pertinet, vt debita et credita fingulis pro folido, aliis alia adtribuat: quia faepe et folutio et exactio partium non minima incommoda habet. Nec tamen fcilicet haec adtributio illud efficit, vt quis folus totum debeat, vel totum alicui foli debeatur: fed vt fiue agendum fit, partim fuo, partim procuratorio nomine agat: fiue cum eo agatur, partim fuo, partim procuratorio nomine [4] conueniatur. Nam licet libera poteftas (effe) maneat creditoribus cum fingulis experiundi, tamen et his libera poteftas eft fuo loco fubftituendi eos, in quos onera actionis officio iudicis translata funt.

IV. Vlpianvs libro decimo nono ad Edictum.

Ceterae itaque res praeter nomina, veniunt in hoc iudicium. Sin autem nomen vni ex heredibus legatum fit, iudicio familiae ercifcundae hoc heres confequitur. §. 1. Mala medicamenta et venena veniunt quidem in [5] iudicium, fed iudex omnino interponere fe in his non debet: boni enim et innocentis viri officio eum fungi oportet. Tantundem debebit facere et in libris improbatae lectionis, magicis forte, vel his [6] fimilibus: haec enim omnia protinus corrumpenda funt. §. 2. Sed et fi quid ex peculatu, vel ex [7] facrilegio adquaefitum erit, vel vi [8], aut latrocinio, aut adgreffura, hoc non diuidetur. §. 3. Sed et tabulas teftamenti debebit aut apud eum, qui ex maiore parte heres eft, iubere manere, aut in aede deponi. Nam et Labeo fcribit, vendita hereditate teftamenti defcriptas deponi oportere: heredem enim exemplum debere dare, tabulas vero authenticas ipfum retinere, aut in aede deponere.

V. Gaivs libro feptimo ad Edictum prouinciale.

Si qvae funt cautiones hereditariae, eas iudex curare debet, vt apud eum maneant, qui maiore ex parte heres fit: ceteri defcriptum et recognitum faciant, cautione interpofita, vt cum res exegerit, ipfae exhibeantur. Si omnes iisdem ex partibus heredes fint, nec inter eos conueniat, apud quem potius effe debeant, fortiri eos oportet: aut ex confenfu, vel fuffragio eligendus eft amicus, apud quem deponantur: vel in aede facra deponi debent.

VI. Vlpianvs libro decimo nono ad Edictum.

Nam ad licitationem rem deducere, vt, qui licitatione vicit, hic habeat inftrumenta hereditaria, non placet neque mihi, neque Pomponio.

VII. Venvleivs libro feptimo Stipulationum.

Si heres vnus, cum fub conditione adiectum coheredem, aut apud hoftes adiectum [eo] 9 haberet, dixerit fe heredem effe, et actione expertus vicerit, deinde conditio heredis extiterit, vel poftliminio redierit, an victoriae commodum debeat cum eo communicari? nam [10] indubitate iudicati actio ei in folidum competit: et electionem coheredi dandam, id eft [11] aut communicandam eam, aut experiundi faciendam poteftatem huic, qui poft victoriam coheredis effectus fit heres, aut reuerfus fit in ciuitatem.

1 *quorum et peti poteft*, omiffa voce *hereditas*. 2 *rerum* loco *eorum*. 3 Ap. Hal. *vt* abeft. 4 *fiue contra cum eo agatur, partim fuo, partim procuratorio*, τῷ *nomine* fpreto. 5 Hal. inferit *hoc*. 6 Ap. Hal. *his* abeft. 7 Hal. hic ignorat *ex* 8 Hal. inferit *aut clam*. 9 *cum fub conditione aut apud hoftes adiectum cohaeredem haberet*. 10 *an* loco *nam*. 11 Ap. Hal. *id eft* abfunt.

tem. Idemque obſeruandum, ſi poſtea natus ſit poſtumus: non enim his perſonis ſilentium imputari poteſt, cum ad hereditatem poſt victoriam coheredis peruenerint.

VIII. Vlpianvs libro decimo nono ad Edictum.

Pomponivs ſcribit, ſi vni ex heredibus praelegatae fuerint rationes, non prius ei tradendas, quam coheredes deſcripſerint. Nam et ſi ſeruus actor, inquit, fuerit legatus, non alias eum tradendum, [1] quam rationes reddiderit. Nos videbimus, numquid et cautio ſit interponenda: vt quoties deſideratae fuerint rationes, vel actor praelegatus, copia eorum fiat: plerumque enim authenticae rationes ſunt neceſſariae actori ad inſtruenda ea, quae poſtea emergunt, ad notitiam eius ſpectantia. Et neceſſarium eſt, cautionem ab eo ſuper hoc coheredibus praeſtari. Idem Pomponius. §. 1. Pomponius ait, columbas, quae emitti ſolent de columbario, venire in familiae erciſcundae iudicium: cum noſtrae ſint tamdiu, quamdiu conſuetudinem habeant ad nos reuertendi. Quare ſi quis eas adpraehendiſſet, furti nobis competit actio. Idem et in apibus dicitur: quia in patrimonio noſtro computantur. §. 2. Sed et ſi quid e pecoribus noſtris a beſtia ereptum ſit, venire in familiae erciſcundae iudicium putat, ſi feram euaſerit: nam magis eſſe, vt non deſinat noſtrum eſſe, inquit, quod a lupo eripitur, vel [2] alia beſtia, tamdiu, quamdiu ab eo fuerit conſumtum.

IX. Pavlvs libro vigeſimo tertio ad Edictum.

Veniunt in hoc iudicium res, quas heredes vſuceperunt, cum defuncto traditae eſſent: hae quoque res, quae heredibus traditae ſunt, cum defunctus emiſſet.

X. Vlpianvs libro decimo nono ad Edictum.

Item praedia, quae noſtri patrimonii ſuit: ſed et vectigalia, vel ſuperficiaria: nec minus hae quoque res, quas alienas defunctus bona ſide poſſidet.

XI. Pavlvs libro vigeſimo tertio ad Edictum.

Partvm quoque editum (et) poſt aditam hereditatem:

XII. Vlpianvs libro decimo nono ad Edictum.

Et post[1] litem conteſtatam, Sabinus ſcribit, in familiae erciſcundae iudicium venire, et adiudicari poſſe. §. 1. Idem erit et ſi ſeruis hereditariis ab extraneo aliquid datum ſit. §. 2. Res, quae ſub conditione legata eſt, interim heredum eſt: et ideo venit in familiae erciſcundae iudicium, et adiudicari poteſt, cum ſua ſcilicet cauſa: vt exiſtente conditione eximatur ab eo, cui adiudicata eſt, aut deficiente conditione ad eos reuertatur, a quibus relicta eſt. Idem et in ſtatulibero dicitur: qui interim eſt heredum: exiſtente autem conditione ad libertatem perueniat.

XIII. Papinianvs libro ſeptimo Quaeſtionum.

Alienationes enim poſt iudicium acceptum interdictae ſunt, dumtaxat voluntariae: non quae vetuſtiorem cauſam, et originem iuris habent neceſſariam.

XIV. Vlpianvs libro decimo nono ad Edictum.

Sed et ſi vſucapio fuerit coepta ab eo, qui heres non erat, ante litem conteſtatam, et poſtea impleta fuerit, rem de iudicio ſubducit. §. 1. Vſusfructus an in [3] iudicium deducatur, quaeritur: vtputa ſi, deducto vſufructu, fundus fuit [ab] heredibus legatus.

XV. Pavlvs libro vigeſimo tertio ad Edictum.

Vel si ſeruo hereditario vſusfructus legatus ſit: nec enim a perſonis diſcedere ſine interitu ſui poteſt.

XVI. Vlpianvs libro decimo nono ad Edictum.

Et Pvto officio iudicis contineri, vt, ſi volent heredes a communione vſusfructus diſcedere, morem eis gerat cautionibus interpoſitis. §. 1. Iulianus ait, ſi alii fundum, alii vſumfructum fundi iudex adiudicauerit, non communicari vſumfructum. §. 2. Vſusfructus et ex certo tempore et vsque ad certum tempus, et alternis annis adiudicari poteſt. §. 3. Id quod amnis fundo poſt litem conteſtatam illuit, aeque venit in hoc iudicium. §. 4. Sed et ſi dolo vel culpa quid in vſumfructum ab vno ex heredibus factum ſit, hoc quoque in iudicium venire, Pomponius ait. Nam et omnia, quae quis in hereditate dolo aut culpa fecerit, in iudicium familiae erciſcundae veniunt: ſic tamen, ſi quaſi he-

1 *non alias tradendus eſt.* 2 Hal. inſerit *ab.* 3 Hal. inſerit *hoc.*

heres fecerit. Et ideo, si viuo testatore vnus ex heredibus pecuniam sustulerit, in familiae ercifcundae iudicium ea non venit: quia tunc nondum heres erat. Vbi autem quasi heres fecit, etsi aliam praeterea quis actionem habeat, tamen teneri eum familiae ercifcundae iudicio, Iulianus scribit. §. 5. Denique ait, si vnus ex heredibus rationes hereditarias deleuerit, vel interleuerit, [1] teneri quidem lege Aquilia, quasi corruperit: non minus autem familiae ercifcundae iudicio. §. 6. Item si feruus hereditarius propriam rem heredum vnius fubripuerit, Ofilius ait, esse familiae ercifcundae actionem, et communi diuidundo, furtique actionem cessare. Quare agentem familiae ercifcundae iudicio consecuturum, vt aut ei feruus adiudicetur, aut litis aestimatio in fimplum offeratur.

XVII. Gaivs libro feptimo ad Edictum prouinciale.

Damno commisso ab vno herede, conueniens est dicere, fimpli habendam aestimationem in familiae ercifcundae iudicio.

XVIII. Vlpianvs libro decimo nono ad Edictum.

His conseqventer [2] Iulianus ait, si ex pluribus heredibus vni feruus fit generaliter per optionem legatus, et heredes Stichum tabulas hereditarias interleuisse dicant, vel corrupisse, et propter hoc renuntiauerint, ne optaretur feruus, deinde optatus vindicetur, poterunt, si eis vindicetur, doli mali exceptione vti: et de feruo quaestionem habere. §. 1. Sed, an in familiae ercifcundae iudicium de morte testatoris, vel de morte vxoris liberorumque fuorum habeunt quaestionem heredes, quaeritur? et rectissime Pomponius ait, haec ad diuisionem rerum hereditariarum non pertinere. §. 2. Idem quaerit, si quis testamento cauerit, vt feruus exportandus veneat, officio familiae ercifcundae iudicis contineri, vt voluntas defuncti non intercidat. Sed et, cum monumentum iussit testator fieri, familiae ercifcundae agent, vt fiat. Idem tamen tentat, quia heredum interest, quos ius monumenti fequitur, praefcriptis verbis posse eos experiri, vt monumentum fiat. §. 3. Sumtuum, quos vnus ex heredibus bona fide fecerit, vfuras quoque consequi potest a coherede, ex die morae, fecundum refcriptum Imperatorum Seueri et Antonini. §. 4. Celfus etiam illud eleganter adiicit, coheredem, etsi non foluit, habere familiae ercifcundae iudicium, vt cogatur coheres foluere: cum alias non fit liberaturus rem creditor, nisi in folidum ei fatisfiat. §. 5. Si filiusfamilias patri heres pro parte extitisset, et a creditoribus peculiaribus conueniretur, cum paratus fit foluere id omne, quod debetur, per doli mali exceptionem confequetur a creditoribus mandari fibi actiones: fed etiam familiae ercifcundae iudicium cum coheredibus habet. §. 6. [3] Cum vnus ex heredibus legatum exfoluit ei, qui missus fuerat in possessionem legatorum feruandorum causa, putat Papinianus, et verum est, familiae ercifcundae iudicium ei competere aduerfus coheredes: quia non alias difcederet legatarius a possessione, quam vice pignoris erat consecutus, quam si totum ei [4] legatum fuisset exfolutum. §. 7. Sed et si quis Titio debitum foluerit, ne pignus veniret, Neratius fcribit, familiae ercifcundae iudicio eum posse experiri.

XIX. Gaivs libro feptimo ad Edictum prouinciale.

Idem ex diuerfo fimiliter profpicere iudex debet, vt quod vnus ex heredibus ex re hereditaria percepit, ftipulatusue est, non ad eius folius lucrum pertineat. Quae ita fcilicet confequetur iudex, si aut reputationes inter eos fecerit, aut si [5] curauerit cautiones interponi, quibus inter eos communicentur commoda et incommoda.

XX. Vlpianvs libro decimo nono ad Edictum.

Si filia nupta, quae dotem conferre debuit, per errorem coheredum ita cauit: vt, quod a marito recuperasset, pro partibus hereditariis folueret: nihilo minus arbitrum familiae ercifcundae fic arbitraturum Papinianus fcribit, vt etiam si constante matrimonio ipfa diem fuum obierit, conferatur dos: nam imperitia, inquit, coheredum, iurisdictionis formam mutare non potuit. §. 1. Si filiusfamilias iussu patris obligatus fit, debebit hoc debitum praecipere. Sed et si in rem patris vertit, idem placet, et si de peculio, peculium praecipiet: et ita Imperator noster refcripsit. §. 2. Hoc amplius, filiusfamilias heres institutus dotem vxoris fuae praecipiet, nec immerito: quia ipfe onera

1 Ap. Hal. *vel interleuerit* abfunt. 2 Hal. inferit *vt.* 3 Hal. praefigit *Sed et* 4 Ap. Hal. *ei* abest. 5 Ap. Hal. *si* abest.

nera matrimonii ſuſtinet. Integram igitur dotem praecipiet, et cauebit, defenſum iri coheredes, qui ex ſtipulatu poſſunt conueniri. Idem, et ſi alius dotem dedit, et ſtipulatus eſt. Nec ſolum vxoris ſuae dotem, ſed etiam filii ſui vxoris: quaſi hoc quoque matrimonii onus ad ipſum ſpectet: quia filii onera et nurus ipſe adgnoſcere neceſſe habet. Praecipere autem non ſolum patri datam dotem filium oportere, verum etiam ipſi filio Marcellus ſcribit: ſed filio datam tamdiu, quamdiu peculium patitur, vel in rem patris verſum ſit. §. 3. Si pater in filios, ſine ſcriptura, bona diuiſit, et onera aeris alieni pro modo poſſeſſionum diſtribuit, non videri ſimplicem donationem, ſed potius ſupremi iudicii diuiſionem, Papinianus ait. Plane inquit, ſi creditores eos pro portionibus hereditariis conueniant, et vnus placita detrectet, poſſe cum eo praeſcriptis verbis agi, quaſi certa lege permutationem fecerint: ſcilicet, ſi omnes res diuiſae ſint. §. 4. Familiae erciſcundae iudicium amplius, quam ſemel agi non poteſt, niſi cauſa cognita. Quod ſi quaedam res indiuiſae relictae ſunt, communi diuidundo de his agi poteſt. §. 5. Papinianus ait, ſi vni ex heredibus onus aeris alieni iniungitur citra ſpeciem legati, officio iudicis familiae erciſcundae cognoſcentis ſuſcipere eum id oportere: ſed non vltra dodrantem portionis ſuae, vt quadrantem illibatum habeat: indemnis igitur coheredes ſuos praeſtare cauebit. §. 6. Idem ſcribit, et ſi filius in muneribus publicis, in quibus pater ei conſentit, reliquatus eſt, et pro parte heres ſcriptus eſt, hoc quoque debere praecipere, quia et hoc patris aes alienum fuit. Sed ſi qua munera poſt mortem patris ſuſcepit, ab his heredes patris ſoluti ſunt. §. 7. Neratius autem reſpondit, eum, qui plures filios haberet, vnum ex filiis ἀγωνοθεσίαν [1] ſuſcepturum profeſſum eſſe: et prius, quam honore fungeretur, mortuum eſſe, omnibus filiis heredibus inſtitutis: et quaeſitum eſſe, an is filius, quod in eam rem impendiſſet, familiae erciſcundae conſequatur? eique [2] reſpondiſſe, nulla actione idem conſequi poſſe. Quod merito diſplicet. Debet itaque hoc in familiae erciſcundae iudicium venire. §. 8. Item Papinianus ſcribit, ſi maritus alterum ex heredibus onus dotis ſoluendae, quae in ſtipulationem venit, ſuſcipere iuſſit, et mulier aduerſus vtrumque dirigat dotis petitionem, coheredem eſſe defendendum ab eo, qui ſuſcipere onus iuſſus eſt. Sed legata, quae ab vtroque pro dote data, electa dote retinentur, in compendio coheredis eſſe, qui debito leuatur, non oportet: videlicet vt coheres, qui onus aeris alieni ſuſcepit, officio iudicis legatum conſequatur. Et verum eſt hoc, niſi aliud teſtator edixit. §. 9. Idem ſcribit, quod vni ex coheredibus ſtatuliber conditionis implendae nomine dedit de peculio, in hoc iudicium non venire, nec communicari debere.

XXI. Pavlvs libro vigeſimo tertio ad Edictum.

Idem et in communi diuidundo.

XXII. Vlpianvs libro decimo nono ad Edictum.

Item Labeo ſcribit, ſi vnus heredum theſaurum relictum a teſtatore effodit, familiae erciſcundae iudicio eum teneri, etſi cum extraneo conſcio partitus ſit. §. 1. Familiae erciſcundae iudex ita poteſt pluribus eandem rem adiudicare, ſi aut pluribus fuerit vnius rei praeceptio relicta, vbi etiam neceſſitatem facere Pomponius ſcribit, vt pluribus adiudicetur, vel ſi certam partem vnicuique coheredum adſignet: ſed poteſt etiam, licitatione admiſſa vni rem adiudicare. §. 2. Sed et regionibus diuiſum fundum poſſe adiudicare ſecundum diuiſionem, nemo dubitauerit. §. 3. Sed etiam, cum adiudicat, poterit imponere aliquam ſeruitutem, vt alium alii ſeruum faciat ex iis, quos adiudicat: ſed ſi pure alii adiudicauerit fundum, alium adiudicando, amplius ſeruitutem imponere non poterit. §. 4. Familiae erciſcundae iudicium ex duobus conſtat: id eſt, rebus, atque praeſtationibus, quae ſunt perſonales actiones. §. 5. Papinianus de re, quae apud hoſtes eſt, Marcellum reprehendit, quod non putat praeſtationes eius rei venire in familiae erciſcundae iudicium: quae apud hoſtes eſt: quid enim impedimentum eſt, rei praeſtationem venire, cum et ipſa veniat.

XXIII. Pavlvs libro vigeſimo tertio ad Edictum.

Propter ſpem poſtliminii? ſcilicet cum cautione: quia poſſunt non reuerti: niſi ſi tantum aeſtimatus ſit dubius euentus.

XXIV. Vlpianvs libro decimo nono ad Edictum.

Sed

1 Id eſt *conſtituendi deſignandique certaminis munus*. 2 Ap. Hal. *eique* abeſt.

Sed et eius rei, quae in rebus humanis esse desiit, veniunt praestationes. Et ego Papiniano consentio. §. 1. Familiae erciscundae iudicium, et inter bonorum possessores, et inter eum, cui restituta est hereditas ex Trebelliano senatusconsulto, et ceteros honorarios successores, locum habet.

XXV. Pavlvs libro vigesimo tertio ad Edictum.

Heredes eius, qui apud hostes decessit, hoc iudicium experiri possunt. §. 1. Si miles alium castrensium, alium ceterorum bonorum heredem fecerit, non est locus familiae erciscundae iudicio: diuisum est enim per constitutiones, inter eos patrimonium. Quemadmodum cessat familiae erciscundae iudicium, cum nihil in corporibus, sed omnia in nominibus sunt. §. 2. Quantum vero ad accipiendum familiae erciscundae iudicium, nihil interest, possideat quis hereditatem, nec ne. §. 3. De pluribus hereditatibus, quae inter eosdem ex diuersis causis communes sint, vnum familiae erciscundae iudicium sumi potest. §. 4. Si inter me et te Titiana hereditas communis sit, inter me autem, et te et Titium Seiana, posse vnum iudicium accipi inter tres, Pomponius scribit. §. 5. Item, si plures hereditates inter nos communes sunt, possumus de vna familiae erciscundae iudicium experiri. §. 6. Si testator rem communem cum extraneo habebat, siue rei suae partem alicui legauit, aut heres ante iudicium familiae erciscundae acceptum partem suam alienauit, ad officium iudicis pertinet, vt eam partem, quae testatoris fuit, alicui iubeat tradi. §. 7. Quod pro emtore, vel pro donato, puta, coheres possidet, in familiae erciscundae iudicium venire negat Pomponius. §. 8. Idem scribit, cum ego et tu heredes Titio extitissemus, si tu partem fundi, quem totum hereditarium dicebas, a Sempronio petieris, et victus fueris, mox eandem partem a Sempronio emero, et traditus mihi fuerit, agente te familiae erciscundae iudicio, non veniet non solum hoc, quod pro herede possidetur, sed nec id, quod pro emtore. Cum enim per iudicem priorem apparuit, totam non esse hereditatis, quemadmodum in familiae erciscundae iudicium veniat? §. 9. An ea stipulatio, qua singuli heredes in solidum habent actionem, veniat in hoc iudicium, dubitatur: veluti si is, qui viam, iter, actus stipulatus erat, decesserit: quia talis stipulatio per legem duodecim tabularum non diuiditur: quia nec potest. Sed verius est, non venire eam in iudicium, sed omnibus in solidum competere actionem: et, si non praestetur via, pro parte hereditaria condemnationem fieri oportet. §. 10. Contra, si promissor viae decesserit pluribus heredibus institutis, nec diuiditur obligatio, nec dubium est, quin duret: quoniam viam promittere et is potest, qui fundum non habet. Igitur, quia singuli in solidum tenentur, officio iudicis cautiones interponi debere, vt si quis ex his conuentus litis aestimationem praestiterit, id pro parte a ceteris consequatur. §. 11. Idem dicendum est, et si testator viam legauerit. §. 12. In illa quoque stipulatione prospiciendum est coheredibus, si testator promiserat, NEQVE PER SE, NEQVE PER HEREDEM SVVM FIERI, QVO MINVS IRE AGERE POSSIT: quoniam vno prohibente, in solidum committitur stipulatio: ne vnius factum ceteris damnosum sit. §. 13. Idem iuris est in pecunia promissa a testatore, si sub poena promissa sit: nam licet haec obligatio diuidatur per legem duodecim tabularum, tamen, quia nihilum prodest ad poenam euitandam, partem suam soluere, siue nondum soluta est pecunia, nec dies venit, prospiciendum est per cautionem, vt de indemnitate caueat, per quem factum fuerit, ne omnis pecunia solueretur: aut vt caueat, se ei, qui solidum soluerit, partem praestaturum: siue etiam soluit vnus vniuersam pecuniam, quam defunctus promittit, ne poena committeretur, familiae erciscundae iudicio a coheredibus partes recipere poterit. §. 14. Idem obseruatur in pignoribus soluendis: nam nisi vniuersum, quod debetur, offeretur, iure pignus creditor vendere potest. §. 15. Si vnus ex coheredibus noxali iudicio seruum hereditarium defenderit, et litis aestimationem obtulerit, cum hoc expediret, id pro parte hoc iudicio consequatur. Idem est et si vnus legatorum nomine cauerit, ne in possessionem mitterentur: et omnino quae pro parte expediri non possunt, si vnus cogente necessitate fecerit, familiae erciscundae iudicio locus est. §. 16. Non tantum dolum, sed et culpam in re hereditaria praestare debet coheres: quoniam cum coherede non contrahimus, sed incidimus in eum: non tamen diligentiam praestare debet, qualem diligens paterfamilias: quoniam hic propter suam partem causam habuit gerendi: et ideo ne-

negotiorum gestorum ei actio non competit. Talem igitur diligentiam praestare debet, qualem in suis rebus. Eadem sunt, si duobus res legata sit: nam et hos coniunxit ad societatem non consensus, sed res. §. 17. Si incerto homine legato, et postea defuncto legatario, aliquis ex heredibus legatarii non consentiendo impedierit legatum, is, qui impedit, hoc iudicio ceteris, quanti interfit eorum, damnabitur. Idem est, si e contrario vnus ex heredibus, a quibus generaliter homo legatus est quem ipsi elegerint, noluerit consentire, vt praestetur, quem solui omnibus expediebat, et ideo conuenti a legatario iudicio, pluris damnati fuerint. §. 18. Item culpae nomine tenetur, qui, cum ante alios ipse adisset hereditatem, seruitutes praediis hereditariis debitas passus est non vtendo amitti. §. 19. Si filius, cum patrem defenderet, condemnatus soluerit, vel viuo eo, vel post mortem, potest aequius dici, habere petitionem a coherede in familiae erciscundae iudicio. §. 20. Iudex familiae erciscundae nihil debet indiuisum relinquere. §. 21. Item curare debet, vt de euictione caueatur his, quibus adiudicat. §. 22. Si pecunia, quae domi relicta non est, per praeceptionem relicta sit, vtrum vniuersa a coheredibus praestanda sit, an pro parte hereditaria, quemadmodum si pecunia in hereditate relicta esset, dubitatur: et magis dicendum est, vt id praestandum sit, quod praestaretur, si pecunia esset inuenta.

XXVI. GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale.

OFFICIO autem iudicis conuenit, iubere rem hereditariam venire vnam, pluresue, pecuniamque ex pretio redactam ei numerari, cui legata sit.

XXVII. PAVLVS libro vigesimo tertio [1] ad Edictum.

IN HOC iudicio condemnationes et absolutiones in omnium persona faciendae sunt: et ideo si in alicuius persona omissa sit damnatio, in ceterorum quoque persona quod fecit iudex, non valebit: quia non potest ex [2] vno iudicio res iudicata in partem valere, in partem non valere.

XXVIII. GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale.

REM PIGNORI creditori datam, si per praeceptionem legauerit testator, officio iudicis continetur, vt ex communi pecunia luatur, eamque ferat is, cui eo modo fuerat legata.

XXIX. PAVLVS libro vigesimo tertio ad Edictum.

SI PIGNORI res data defuncto sit, dicendum est, in familiae erciscundae iudicium venire: sed is, cui adiudicabitur, in familiae erciscundae iudicio pro parte coheredi erit damnandus: nec cauere debet coheredi, indemnem eum fore aduersus eum, qui pignori dederit: quia pro eo erit, ac si hypothecaria vel Seruiana actione petita litis aestimatio oblata sit, vt et is, qui obtulerit, aduersus dominum vindicantem exceptione tuendus sit. Contra quoque, si is heres, cui pignus adiudicatum est, velit totum reddere, licet debitor nolit, audiendus est. Non idem dici potest, si alteram partem creditor emerit: adiudicatio enim necessaria est, emtio, voluntaria: nisi si obiiciatur creditori, quod animose licitus est, sed huius rei ratio habebitur: quia quod creditor egit, pro eo habendum est, ac si debitor per procuratorem egisset: et eius, quod propter necessitatem impendit, etiam vltro est actio creditori.

XXX. MODESTINVS libro sexto Responsorum.

FVNDVS mihi communis est, pupillae coheredi: in eo fundo reliquiae sunt conditae, quibus religio ab vtriusque patribus debebatur: nam parentes quoque eiusdem pupillae ibi sepulti sunt: sed tutores distrahere fundum volunt: ego non consentio, sed portionem meam possidere malo, cum vniuersitatem emere non possim, et velim pro meo arbitrio exsequi ius religionis: quaero, an recte arbitrum communi diuidundo [3] ad hunc fundum partiendum petam: an etiam is arbiter, qui familiae erciscundae datur, iisdem partibus fungi possit, vt hanc possessionem, exemtis [4] ceteris corporibus hereditariis, pro iure cuique nobis partiatur? Herennius Modestinus respondit, nihil proponi, cur familiae erciscundae iudicio addictus [5] arbiter officium suum etiam in eius fundi, de quo agitur diuisionem interponere non possit: sed religiosa loca in iudicium non deduci, eorumque ius singulis heredibus in solidum competere.

XXXI. PAPINIANVS libro septimo Quaestionum.

SI SERVVS pignori obligatus luatur ab vno ex heredibus, quamuis postea decedat, officium tamen arbitri durat: sufficit enim communionis causa, quae

1 *lib. XXI.* 2 Ap. Hal. *ex* abest. 3 Hal. inserit *iudicio.* 4 *exceptis.* 5 *additus.*

quae praecessit, quaeque hodie duraret, si res non intercidisset.

XXXII. Idem libro secundo Responsorum.

Qvae pater inter filios non diuisit, post datas actiones vice diuisionis, ad singulos pro hereditaria portione pertinent: modo si cetera, quae non diuisit, in vnum generaliter non contulit, vel res datas non sequuntur.

XXXIII. Idem libro septimo Responsorum.

Si paterfamilias, singulis heredibus fundos legando, diuisionis arbitrio fungi voluit, non aliter partem suam coheres praestare cogetur, quam si vice mutua partem nexu pignoris liberam consequatur.

XXXIV. Idem libro octauo Responsorum.

Servos inter coheredes tempore diuisionis aestimatos, non emendi sed diuidendi animo pretiis adscriptos videri placuit: quare suspensa conditione mortuos, tam heredi, quam fideicomissario deperisse.

XXXV. Idem libro duodecimo Responsorum.

Pomponivs Philadelphus, dotis causa, praedia filiae, quam habebat in potestate, tradidit: et reditus eorum genero solui mandauit: an ea praecipua filia retinere possit, cum omnes filios heredes instituisset, quaerebatur? Iustam causam retinendae possessionis habere filiam, quoniam pater praedia, de quibus quaerebatur [1], dotis esse voluit, et matrimonium post mortem quoque patris steterat, respondi: filiam etenim, quae naturaliter agros tenuit, specie dotis, cuius capax fuisset, defendi.

XXXVI. Pavlvs libro secundo Quaestionum.

Cvm pvtarem te coheredem meum esse, idque verum non esset, egi tecum familiae erciscundae iudicio, et a iudice inuicem adiudicationes et condemnationes factae sunt: quaero, rei veritate cognita, vtrum condictio inuicem competat, an vindicatio: et an aliud in eo, qui heres est, aliud in eo, qui heres non sit, dicendum est? Respondi, qui ex asse heres erat, si, cum putaret se Titium coheredem habere, acceperit cum eo familiae erciscundae iudicium, et condemnationibus factis soluerit pecuniam, quoniam ex causa iudicati soluit, repetere non potest. Sed tu videris eo moueri, quod non est iudicium familiae erciscundae, nisi inter coheredes acceptum: sed, quamuis non sit iudicium, tamen sufficit ad impediendam repetitionem, quod quis se putat condemnatum. Quod si neuter eorum heres fuit, sed, quasi heredes essent, acceperint familiae erciscundae iudicium, de repetitione idem in vtrisque dicendum est, quod diximus in altero [2]. Plane si sine iudice diuiserint res, etiam condictionem earum rerum, quae ei cesserunt, quem coheredem esse putauit, qui fuit heres, competere dici potest: non enim transactum inter eos intelligitur, cum ille coheredem esse putauerit.

XXXVII. Scaevola libro duodecimo Quaestionum.

Qvi familiae erciscundae iudicio agit, non confitetur aduersarium sibi esse coheredem.

XXXVIII. Pavlvs libro tertio Responsorum.

Lvcivs et Titia fratres emancipati a patre, adulti curatores acceperunt: hi communes pecunias ex reditibus redactas singulis subministrauerunt: postea omne [3] patrimonium diuiserunt, et post diuisionem Titia soror Lucio fratri suo coepit quaestionem mouere, quasi amplius accepisset, quam ipsa acceperat: cum Lucius frater eius non amplius sua portione, immo minus, quam dimidiam consecutus sit: quaero, an Titiae competat aduersus fratrem actio? Paulus respondit, secundum ea, quae proponuntur, si Lucius non amplius ex reditu praediorum communium accepit, quam pro hereditaria portione ei competeret, nullam sorori eius aduersus eum competere actionem. Idem respondit, cum ex decretis alimentis a Praetore amplius fratrem accepisse diceretur, quam sororem: non tamen vltra partem dimidiam.

XXXIX. Scaevola libro primo Responsorum.

Ex parte heres institutus, causam de totis bonis, quam omnes heredes patiebantur ob multam mortem, suscepit, et obtinuit: coheres ab eo partem suam petebat, nec partem sumtuum factorum in item praestare volebat. Quaesitum est, an doli exceptio noceret? Respondi, si idcirco amplius erogatum esset, quod ipsius quoque causa defensa esset, habendam rationem sumtuum. Sed, et si omiserit doli exceptionem, agere potest de recipienda portione sumtuum. §. 1. In-

1 *quaeratur.* 2 *diximus supra in alterutro.* 3 Ap. Hal. *omne* abest.

Inteftato moriens, codicillis praedia fua omnia et patrimonium inter liberos diuifit: ita vt longe amplius filio, quam filiae relinqueret. Quaefitum eft, an foror fratri dotem conferre deberet? Refpondi, fecundum ea, quae proponerentur, fi nihil indiuifum relinquiffet, rectius dici ex voluntate defuncti collationem dotis ceffare. §. 2. Seruo 1 libertatem dedit, qui erat annorum quindecim, cum erit annorum triginta: eidem ex die mortis fuae quoad viueret, cibariorum nomine, denarios denos, veftiarii, denarios vigintiquinque praeftari fe velle fignificauit. Quaefitum eft, an vtile effet cibariorum et veftiariorum legatum, cum Stichus ante libertatis tempus deceſſerit: et an, fi non eft vtile, heres, qui praeftiterat, a coherede repetere poffit, apud quem morabatur? Refpondi, non quidem debita fuiffe: fed fi id, quod datum eft in alimenta, confumtum fit, repeti non poffe. §. 3. Filius Reipublicae debita, quae poft mortem patris contraxit, fratri fuo pro parte hereditaria reputare non poteft, fi non in omnibus focii effent: licet hereditatem paternam communem haberent, et pater pro altero filio in patria Magiftratu functus 2 deceffit. §. 4. Duos filios fcripfit heredes, et certos homines vnicuique eorum praelegauit, in quibus vni Stephanum cum peculio: is viuo teftatore manumiffus deceffit: deinde pater. Quaefitum eft, an id, quod in peculio habuit Stephanus prius, quam manumitteretur, ad vtrosque filios pertineat, an vero ad eum folum, cui cum peculio praelegatus fuerat? Refpondi, fecundum ea, quae proponerentur, ad vtrosque 3. §. 5. Pater in filios diuifit bona, et eam diuifionem teftamento confirmauit, et cauit, vt aes alienum, quod vnusquisque eorum habet, fiue habebit, folus fuftineret: poftea, vnus ex filiis cum pecuniam mutuaretur, interuenit pater, eiusque confenfu praedia, quae filio adfignauerat, pignori data funt: poft mortem patris eadem praedia idem filius poffedit: vfuras foluit: quaero, an familiae ercifcundae iudicio, fi praedia pignori data diftrahat creditor, aliquid ei a coherede praeftandum fit? Refpondi, fecundum ea, quae proponerentur, non effe praeftandum.

XL. GAIVS libro fecundo Fideicommifforum.

SI EX affe heres inftitutus, rogatus fit mihi partem aliquam reftituere, veluti dimidiam, vtile familiae ercifcundae iudicium recte inter nos agetur.

XLI. PAVLVS libro primo Decretorum.

QVAEDAM mulier ab iudice appellauerat, quod diceret, eum de diuidenda hereditate inter fe et coheredem, non tantum res, fed et libertos diuififfe, et alimenta, quae dari teftator certis libertis iuffiffet: nullo enim iure id eum feciffe. Ex diuerfo refpondebatur, confenfiffe eos diuifioni, et multis annis alimenta fecundum diuifionem praeftitiffe. Placuit, ftandum effe alimentorum praeftationi. Sed et illud adiecit, nullam effe libertorum diuifionem.

XLII. POMPONIVS libro fexto ad Sabinum.

SI ITA legatum fuerit vni ex heredibus, QVOD MIHI DEBET PRAECIPITO, officio iudicis familiae ercifcundae continetur, ne ab eo coheredes exigant: nam, et fi quod alius deberet, praecipere vnus iuffus fuerit, officio iudicis actiones ei praeftari debebunt pro portione coheredis.

XLIII. VLPIANVS libro trigefimo ad Sabinum.

ARBITRVM familiae ercifcundae vel vnus petere poteft: nam prouocare apud iudicem vel vnum heredem poffe, palam eft: igitur et praefentibus ceteris et inuitis poterit vel vnus arbitrum pofcere.

XLIV. PAVLVS libro fexto 4 ad Sabinum.

INTER coheredes etiam communi diuidundo 5 agi poteft, vt 6 res dumtaxat, quae eorum communes fint, et caufae ex his rebus pendentes in iudicium veniant: de ceteris vero in integro fit familiae ercifcundae iudicium. §. 1. Si familiae ercifcundae, vel communi diuidundo actum fit, adiudicationes Praetor tuetur, exceptiones aut actiones dando. §. 2. Si coheredes, abfente vno coherede, rem vendiderunt, et in ea re dolo malo fecerunt, quo plus ad eos perueniret, vel familiae ercifcundae iudicio praeftabunt ei, qui afuit, vel hereditatis petitione. §. 3. Fructus, quos ante aditam hereditatem ex fundo hereditario heres capit, non aliter familiae ercifcundae iudicio praeftare eum Iulianus ait, quam fi, cum fciret hereditarium

1 *Sticho* loco *Seruo*. 2 *magiftratum nactus*. 3 Hal. addit *pertinere*. 4 *lib. VII*. 5 Hal. inferit *iudicio*. 6 Hal. inferit *eae*.

rium fundum esse, ceperit. §. 4. Qui familiae erciscundae, et communi diuidundo, et finium regundorum agunt, et actores sunt et rei: et ideo iurare debent non calumniae causa litem intendere, et non calumniae causa ad infitias ire. §. 5. Quod ex facto suo vnus ex coheredibus ex stipulatione hereditaria praestat, a coherede non repetet: veluti si a se heredeque suo dolum malum afuturum defunctus spopondit: vel, neque per se neque per heredem suum fore, quo minus quis eat, agat. Immo et si reliqui propter factum vnius teneri coeperint, quasi conditio stipulationis hereditariae exstiterit, habebunt familiae erciscundae iudicium cum eo, propter quem commissa sit stipulatio. §. 6. Si quis stipulatus fuerit, Titium heredemque eius ratum habiturum, et Titius pluribus heredibus relictis decesserit, eum solum teneri, qui non habuit ratum: et [1] solum ex heredibus stipulatoris acturum, a quo fuerit petitum. §. 7. Vsufructu vxori legato, donec ei dos soluatur, per arbitrum familiae erciscundae tam id, quod coheredis nomine ex dote solutum sit, recuperare potest, [2] quam, vt coheres soluat, effici posse, Cassius ait: et verum est. §. 8. Si duo coheredes damnati sint statuam ponere, et altero cessante, alter eam fecerit, non esse iniquum Iulianus ait, familiae erciscundae iudicium dare, vt pars impendiorum boni viri arbitratu praestetur.

XLV. Pomponivs libro decimo tertio ad Sabinum.

Si qvid contendis ex hereditate mihi tecum commune esse, quod ego ex alia causa meum proprium esse dico, id in familiae erciscundae iudicium non venit. §. 1. Dolus, quem seruus heredis admisit, in iudicium familiae erciscundae non venit: nisi si domini culpa in hoc erat, quod non idoneum seruum rei communi applicuerit.

XLVI. Pavlvs libro septimo ad Sabinum.

Si maritvs sub conditione a patre heres [3] institutus sit, interim vxoris dote actionem pendere. Plane, si post mortem soceri diuortium factum sit, quamuis pendente conditione institutionis, dicendum est praeceptioni dotis [4] locum esse: quia mortuo patre, quaedam filios sequuntur, etiam antequam fiant heredes: vt matrimonium, vt liberi, vt tutela. Igitur et dotem praecipere debet, qui onus matrimonii post mortem patris sustinuit: et ita Scaeuolae quoque nostro visum est.

XLVII. Pomponivs libro vigesimo primo ad Sabinum.

In ivdicio familiae erciscundae vel communi diuidundo, si, dum res in arbitrio sit, de iure praedii controuersia sit, placet omnes eos, inter quos arbiter sumtus sit, et agere, et opus nouum nuntiare pro sua quemque parte posse: et cum adiudicationes ab arbitrio fiant, si vni adiudicetur totus fundus, caueri oportet, vt, quae ex his actionibus recepta fuerint, reddantur: aut quae in eas impensae factae fuerint, praestentur: et si, cum res in iudicio esset, eo nomine actum non fuerit, eum sequi integram actionem, cui totus fundus adiudicatus fuerit [5]: aut pro quacumque parte adiudicatus erit. §. 1. Item quae res moueri possint, et in ea iudicia veniant, si interea subreptae sint, furti agere eos, quorum istae res periculo fuerunt, posse.

XLVIII. Pavlvs libro duodecimo ad Sabinum.

Si familiae erciscundae, vel communi diuidundo, vel finium regundorum actum sit, et vnus ex litigatoribus decesserit pluribus heredibus relictis, non potest in partes iudicium scindi: sed aut omnes heredes accipere id debent, aut dare vnum procuratorem, in quem omnium nomine iudicium agatur.

XLIX. Vlpianvs libro secundo Disputationum.

Qvi erat heres ex parte institutus, testatorem iussus a Praetore sepelire, seruum [6] cui erat testamento data libertas, ideo distraxit, duplamque promisit, et ex ea cautione conuentus praestitit. Quaesitum est, an familiae erciscundae iudicio consequatur, quod ex duplae stipulatione abest? Primo videamus, an hic debuerit duplam cauere [7]? Et mihi videtur non debuisse. Hi enim demum ad duplae cautionem compelluntur, qui sponte sua distrahunt: ceterum si officio distrahentis fungitur, non debet adstringi: non magis, quam si quis ad exsequendam sententiam a Praetore datus, distrahat: nam et hic in ea conditione est, ne cogatur implere, quod coguntur hi, qui suo arbitrio distrahunt: nam

1 Hal. inserit *eum*. 2 *recuperari* omisso *potest*. 3 Ap. Hal. *heres* abest. 4 Ap. Hal. *dotis* abest. 5 Ap. Hal. *adiudicatus fuerit* absunt. 6 *qui erat haeres ex parte institutus a testatore, iussus a praetore distrahere seruum.* 7 *de dupla cauere.*

nam inter officium suscipientis, et voluntatem distrahentis, multum interest. Quapropter re quidem integra stipulationem duplae interponere non debuit. Sed decernere Praetor debet, esse actori aduersus heredem existentem actionem ex emto, si res distracta fuisset euicta: si autem heres errauit, et cauit, et seruus perueniat ad libertatem, stipulatio committetur: quae si fuerit commissa, aequum erit, vtilem actionem ei aduersus coheredem dari, defecto iudicio familiae erciscundae, ne in damno moretur: nam vt familiae erciscundae iudicio agere quis possit, non tantum heredem esse oportet, verum ex ea causa agere, vel conueniri [1], quam gessit, quodque admisit, posteaquam heres effectus sit: ceterum cessat familiae erciscundae actio: et ideo si, antequam quis sciret se heredem esse, in hereditate aliquid gesserit, familiae erciscundae iudicio non erit locus: quia non animo heredis gessisse videtur. Quare, qui ante aditam hereditatem quid gessit, veluti si testatorem sepeliuit, familiae erciscundae iudicium non habet. Sed si post aditam hereditatem id fecit, consequenter dicemus, familiae erciscundae iudicio consequi eum posse sumtum, quem fecit in funus.

L. Idem libro sexto Opinionum.

Qvae pater filio emancipato studiorum causa peregre agenti subministrauit, si non credendi animo pater misisse fuerit comprobatus, sed pietate debita ductus, in rationem portionis, quae ex defuncti bonis ad eundem filium pertinuit, computari aequitas non patitur.

LI. Ivlianvs libro octauo Digestorum.

Fvndvs, qui dotis nomine socero traditus fuerit, cum socer filium ex aliqua parte heredem instituerit, per arbitrum familiae erciscundae praecipi ita debet, vt ea causa filii sit, in qua futura esset, si dos per praeceptionem legata fuisset: quare fructus post litem contestatam percepti ad eum redigendi sunt, habita ratione impensarum. Qui vero ante litem contestatam percepti fuerint, aequaliter ad omnes heredes pertinebunt; [2] et impensarum ratio haberi debet: quia nullus casus interuenire potest, qui hoc genus deductionis impediat. §. 1. Si ego a te hereditatem petere vellem, tu mecum familiae erciscundae agere, ex causa vtrique nostrum mos gerendus est: nam si ego totam hereditatem possideo, et te ex parte dimidia heredem esse confiteor sed a communione discedere volo, impetrare debeo familiae erciscundae iudicium: quia aliter diuidi inter nos hereditas non potest. Item si tu iustam causam habes, propter quam per hereditatis petitionem potius, quam familiae erciscundae iudicium, negotium distrahere velis, tibi quoque permittendum erit hereditatem petere: nam quaedam veniunt in hereditatis petitionem, quae in familiae erciscundae iudicio non deducuntur, veluti si ego debitor hereditarius sim, iudicio familiae erciscundae non consequeris id, quod defuncto debui: per hereditatis petitionem consequeris.

LII. Idem libro secundo ad Vrseium Ferocem.

Maevivs, qui nos heredes fecit, rem communem habuit cum Attio: si cum Attio communi diuidundo egissemus, et nobis ea res adiudicata esset, venturam eam in familiae erciscundae iudicio Proculus ait. §. 1. Seruus liber et heres esse iussus, id, quod ex rationibus, quas patrifamilias gessisset, et penes se retineret, iudicio familiae erciscundae, coheredibus suis praestabit. §. 2. Arbiter familiae erciscundae inter me et te sumtus, quaedam mihi, quaedam tibi adiudicare volebat: pro his rebus alterum alteri condemnandos esse intelligebat: quaesitum est, an possit pensatione vltro citroque condemnationis facta, eum solum, cuius summa excederet, eius dumtaxat summae, quae ita excederet, damnare? Et placuit, posse id arbitrum facere. §. 3. Cum familiae erciscundae, vel communi diuidundo agitur, vniuersae res aestimari debent, non singularum rerum partes.

LIII. Vlpianvs libro secundo Responsorum.

Pecvniam, quam filius emancipatus ita credidit, vt patri solueretur, ita demum in hereditatem patris numerari, si patri aduersus filium eiusdem quantitatis nomine actio competebat.

LIV. Nerativs libro tertio Membranarum.

Ex hereditate Lucii Titii, quae mihi et tibi communis erat, fundi partem meam alienaui: deinde familiae erciscundae iudicium inter nos acceptum est: neque ea pars, quae mea fuit in iudicio veniet, cum alienata de hereditate

1 Ap. Hal. *vel conueniri* absunt. 2 Hal. praefigit *sed*.

tate exierit, neque tua: quia etiam ſi remanet in priſtino iure, hereditariaque eſt, tamen alienatione meae partis exit de communione. Vtrum autem vnus heres partem ſuam non alienauerit, an plures, nihil intereſt: ſi modo aliqua portio alienata ab aliquo ex heredibus, hereditaria eſſe deſiit.

LV. VLPIANVS libro ſecundo ad Edictum.

SI FAMILIAE erciſcundae, vel communi diuidundo iudicium agatur, et diuiſio tam difficilis ſit, vt paene impoſſibilis eſſe videatur, poteſt iudex in vnius perſonam totam condemnationem conferre, et adiudicare omnes res.

LVI. PAVLVS libro vigeſimo tertio [1] ad Edictum.

NON SOLVM in finium regundorum, ſed [2] et familiae erciſcundae iudicio, praeteriti quoque temporis fructus veniunt.

LVII. PAPINIANVS libro ſecundo Reſponſorum.

ARBITRO quoque accepto, fratres communem hereditatem conſenſu diuidentes, pietatis officio funguntur: quam reuocari non oportet, licet arbiter ſententiam iurgio perempto non dixerit, ſi non intercedat aetatis auxilium.

TIT. III.

COMMVNI DIVIDVNDO.

PAVLVS libro vigeſimo tertio ad Edictum.

COMMVNI diuidundo iudicium ideo neceſſarium fuit, quod pro ſocio actio magis ad perſonales inuicem praeſtationes pertinet, quam ad communium rerum diuiſionem. Denique ceſſat communi diuidundo iudicium, ſi res communis non ſit.

II. GAIVS libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

NIHIL autem intereſt, cum ſocietate, an ſine ſocietate res inter aliquos communis ſit: nam vtroque caſu locus eſt communi diuidundo iudicio. Cum ſocietate res communis eſt, veluti [3] inter eos, qui pariter eandem rem emerunt: ſine ſocietate communis eſt, veluti inter eos, quibus eadem res teſtamento legata eſt. §. 1. In tribus duplicibus iudiciis, familiae erciſcundae, communi diuidundo, finium regundorum, quaeritur, quis actor intelligatur? quia par cauſa omnium videtur. Sed magis placuit, eum videri actorem, qui ad iudicium prouocaſſet.

III. VLPIANVS libro trigeſimo ad Sabinum.

IN COMMVNI diuidundo iudicio nihil peruenit vltra diuiſionem rerum ipſarum, quae communes ſint: et ſi quid in his damni datum factumue eſt, ſiue quid eo nomine aut abeſt alicui ſociorum, aut ad eum peruenit ex re communi. §. 1. Si quid ipſi ſine dolo malo inter ſe pepigerunt, id in primis et familiae erciſcundae et communi diuidundo iudex ſeruare debet.

IV. IDEM libro decimo nono ad Edictum.

PER HOC iudicium corporalium rerum fit diuiſio, quarum rerum dominium habemus: non etiam hereditatis. §. 1. De puteo quaeritur, an communi diuidundo iudicio agi poſſit? Et ait Mela, ita demum poſſe, ſi ſolum eius commune ſit. §. 2. Hoc iudicium bonae fidei eſt: quare, ſi vna res indiuiſa relicta ſit, valebit vtique et ceterarum diuiſio, et poterit iterum communi diuidundo agi de ea, quae indiuiſa manſit. §. 3. Sicut autem ipſius rei diuiſio venit in communi diuidundo iudicio, ita etiam praeſtationes veniunt: et ideo ſi quis impenſas fecerit, conſequatur. Sed ſi non cum ipſo ſocio agat, ſed cum herede ſocii, Labeo recte exiſtimat, impenſas et fructus a defuncto perceptos venire. Plane, fructus ante percepti, quam res communis eſſet, vel ſumtus ante facti, in communi diuidundo iudicium non veniunt. §. 4. Ea propter ſcribit Iulianus, ſi miſſi in poſſeſſionem damni infecti ſimus, et, antequam poſſidere iuberemur, ego inſulam fulſero, ſumtum iſtum communi diuidundo iudicio conſequi me non poſſe.

V. IVLIANVS libro ſecundo ad Vrſeium Ferocem.

SED SI res non defenderetur, et ideo iuſſi ſumus a Praetore eas aedes poſſidere, et ex hoc dominium earum nanciſceremur, reſpondit Proculus, communi diuidundo iudicio partem eius impenſae me ſeruaturum eſſe.

VI. VLPIANVS libro decimo nono ad Edictum.

SI QVIS putans ſibi cum Titio fundum communem eſſe, fructus perceperit, vel ſumtum fecerit, cum eſſet cum alio

1 *lib.* XX. 2 *in* loco *et.* 3 Ap. Hal. *veluti* abeſt, et mox iterum.

nam inter officium fuscipientis, et voluntatem distrahentis, multum interest. Quapropter re quidem integra stipulationem duplae interponere non debuit. Sed decernere Praetor debet, esse actori aduersus heredem existentem actionem ex emto, si res distracta fuisset euicta: si autem heres errauit, et cauit, et seruus perueniat ad libertatem, stipulatio committetur: quae si fuerit commissa, aequum erit, vtilem actionem ei aduersus coheredem dari, defecto iudicio familiae erciscundae, ne in damno moretur: nam vt familiae erciscundae iudicio agere quis possit, non tantum heredem esse oportet, verum ex ea causa agere, vel conueniri [1], quam gessit, quodque admisit, posteaquam heres effectus sit: ceterum cessat familiae erciscundae actio: et ideo si, antequam quis sciret se heredem esse, in hereditate aliquid gesserit, familiae erciscundae iudicio non erit locus: quia non animo heredis gessisse videtur. Quare, qui ante aditam hereditatem quid gessit, veluti si testatorem sepeliuit, familiae erciscundae iudicium non habet. Sed si post aditam hereditatem id fecit, consequenter dicemus, familiae erciscundae iudicio consequi eum posse sumtum, quem fecit in funus.

L. IDEM libro sexto Opinionum.

QVAE pater filio emancipato studiorum causa peregre agenti subministrauit, si non credendi animo pater misisse fuerit comprobatus, sed pietate debita ductus, in rationem portionis, quae ex defuncti bonis ad eundem filium pertinuit, computari aequitas non patitur.

LI. IVLIANVS libro octauo Digestorum.

FVNDVS, qui dotis nomine socero traditus fuerit, cum socer filium ex aliqua parte heredem instituerit, per arbitrum familiae erciscundae praecipi ita debet, vt ea causa filii sit, in qua futura esset, si dos per praeceptionem legata fuisset: quare fructus post litem contestatam percepti ad eum redigendi sunt, habita ratione impensarum. Qui vero ante litem contestatam percepti fuerint, aequaliter ad omnes heredes pertinebunt: [2] et impensarum ratio haberi debet: quia nullus casus interuenire potest, qui hoc genus deductionis impediat. §. 1. Si ego a te hereditatem petere vellem, tu mecum familiae erciscundae agere, ex causa vtrique nostrum nos gerendus est: nam si ego totam hereditatem possideo, et te ex parte dimidia heredem esse confiteor sed a communione discedere volo, impetrare debeo familiae erciscundae iudicium: quia aliter diuidi inter nos hereditas non potest. Item si tu iustam causam habes, propter quam per hereditatis petitionem potius, quam familiae erciscundae iudicium, negotium distrahere velis, tibi quoque permittendum erit hereditatem petere: nam quaedam veniunt in hereditatis petitionem, quae in familiae erciscundae iudicio non deducuntur, veluti si ego debitor hereditarius sim, iudicio familiae erciscundae non consequeris id, quod defuncto debui: per hereditatis petitionem consequeris.

LII. IDEM libro secundo ad Vrseium Ferocem.

MAEVIVS, qui nos heredes fecit, rem communem habuit cum Attio: si cum Attio communi diuidundo egissemus, et nobis ea res adiudicata esset, venturam eam in familiae erciscundae iudicio Proculus ait. §. 1. Seruus liber et heres esse iussus, id, quod ex rationibus, quas patrifamilias gessisset, et penes se retineret, iudicio familiae erciscundae, coheredibus suis praestabit. §. 2. Arbiter familiae erciscundae inter me et te sumtus, quaedam mihi, quaedam tibi adiudicare volebat: pro his rebus alterum alteri condemnandos esse intellegebat: quaesitum est, an possit pensatione vltro citroque condemnationis facta, eum solum, cuius summa excederet, eius dumtaxat summae, quae ita excederet, damnare? Et placuit, posse id arbitrum facere. §. 3. Cum familiae erciscundae, vel communi diuidundo agitur, vniuersae res aestimari debent, non singularum rerum partes.

LIII. VLPIANVS libro secundo Responsorum.

PECVNIAM, quam filius emancipatus ita credidit, vt patri solueretur, ita demum in hereditatem patris numerari, si patri aduersus filium eiusdem quantitatis nomine actio competebat.

LIV. NERATIVS libro tertio Membranarum.

EX HEREDITATE Lucii Titii, quae mihi et tibi communis erat, fundi partem meam alienaui: deinde familiae erciscundae iudicium inter nos acceptum est: neque ea pars, quae mea fuit in iudicio veniet, cum alienata de heredi-tate

1 Ap. Hal. *vel conueniri* absunt. 2 Hal. praefigit *sed*.

tate exierit, neque tua: quia etiam ſi remanet in priſtino iure, hereditariaque eſt, tamen alienatione meae partis exit de communione. Vtrum autem vnus heres partem ſuam non alienauerit, an plures, nihil intereſt: ſi modo aliqua portio alienata ab aliquo ex heredibus, hereditaria eſſe deſiit.

LV. Vlpianvs libro ſecundo ad Edictum.

Si familiae erciſcundae, vel communi diuidundo iudicium agatur, et diuiſio tam difficilis ſit, vt paene impoſſibilis eſſe videatur, poteſt iudex in vnius perſonam totam condemnationem conferre, et adiudicare omnes res.

LVI. Pavlvs libro vigeſimo tertio [1] ad Edictum.

Non solvm in finium regundorum, ſed [2] et familiae erciſcundae iudicio, praeteriti quoque temporis fructus veniunt.

LVII. Papinianvs libro ſecundo Reſponſorum.

Arbitro quoque accepto, fratres communem hereditatem conſenſu diuidentes, pietatis officio funguntur: quam reuocari non oportet, licet arbiter ſententiam iurgio perempto non dixerit, ſi non intercedat aetatis auxilium.

Tit. III.

COMMVNI DIVIDVNDO.

Pavlvs libro vigeſimo tertio ad Edictum.

Commvni diuidundo iudicium ideo neceſſarium fuit, quod pro ſocio actio magis ad perſonales inuicem praeſtationes pertinet, quam ad communium rerum diuiſionem. Denique ceſſat communi diuidundo iudicium, ſi res communis non ſit.

II. Gaivs libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

Nihil autem intereſt, cum ſocietate, an ſine ſocietate res inter aliquos communis ſit: nam vtroque caſu locus eſt communi diuidundo iudicio. Cum ſocietate res communis eſt, veluti [3] inter eos, qui pariter eandem rem emerunt: ſine ſocietate communis eſt, veluti inter eos, quibus eadem res teſtamento legata eſt. §. 1. In tribus duplicibus iudiciis, familiae erciſcundae, communi diuidundo, finium regundorum, quaeritur, quis actor intelligatur? quia par cauſa omnium videtur. Sed magis placuit, eum videri actorem, qui ad iudicium prouocaſſet.

III. Vlpianvs libro trigeſimo ad Sabinum.

In commvni diuidundo iudicio nihil peruenit vltra diuiſionem rerum ipſarum, quae communes ſint: et ſi quid in his damni datum factumue eſt, ſiue quid eo nomine aut abeſt alicui ſociorum, aut ad eum peruenit ex re communi. §. 1. Si quid ipſi ſine dolo malo inter ſe pepigerunt, id in primis et familiae erciſcundae et communi diuidundo iudex ſeruare debet.

IV. Idem libro decimo nono ad Edictum.

Per hoc iudicium corporalium rerum fit diuiſio, quarum rerum dominium habemus: non etiam hereditatis. §. 1. De puteo quaeritur, an communi diuidundo iudicio agi poſſit? Et ait Mela, ita demum poſſe, ſi ſolum eius commune ſit. §. 2. Hoc iudicium bonae fidei eſt: quare, ſi vna res indiuiſa relicta ſit, valebit vtique et ceterarum diuiſio, et poterit iterum communi diuidundo agi de ea, quae indiuiſa manſit. §. 3. Sicut autem ipſius rei diuiſio venit in communi diuidundo iudicio, ita etiam praeſtationes veniunt: et ideo ſi quis impenſas fecerit, conſequatur. Sed ſi non cum ipſo ſocio agat, ſed cum herede ſocii, Labeo recte exiſtimat, impenſas et fructus a defuncto perceptos venire. Plane, fructus ante percepti, quam res communis eſſet, vel ſumtus ante facti, in communi diuidundo iudicium non veniunt. §. 4. Ea propter ſcribit Iulianus, ſi miſſi in poſſeſſionem damni infecti ſimus, et, antequam poſſidere iuberemur, ego inſulam fulſero, ſumtum iſtum communi diuidundo iudicio conſequi me non poſſe.

V. Ivlianvs libro ſecundo ad Vrſeium Ferocem.

Sed si res non defenderetur, et ideo iuſſi ſumus a Praetore eas aedes poſſidere, et ex hoc dominium earum nanciſceremur, reſpondit Proculus, communi diuidundo iudicio partem eius impenſae me ſeruaturum eſſe.

VI. Vlpianvs libro decimo nono ad Edictum.

Si qvis putans ſibi cum Titio fundum communem eſſe, fructus perceperit, vel ſumtum fecerit, cum eſſet cum alio

1 *lib. XX.* 2 *in* loco *et.* 3 Ap. Hal. *veluti* abeſt, et mox iterum.

alio communis, agi poterit vtili [1] communi diuidundo iudicio. §. 1. Quare et si fundum Titius alienauerit, licet hic communi diuidundo iudicio locus non sit, quia a communione discessum est, vtili tamen locum futurum, quod datur de praestationibus, quoties communis esse desiit. §. 2. Siue autem locando fundum communem, siue colendo, de fundo communi quid socius consecutus sit, communi diuidundo iudicio tenebitur: et si quidem communi nomine id fecit, neque lucrum neque damnum sentire eum oportet: si vero non communi nomine, sed vt lucretur solus, magis esse oportet, vt et damnum ad ipsum respiciat. Hoc autem ideo praestat communi diuidundo iudicio, quia videtur partem suam non potuisse expedite locare. Ceterum, non alias communi diuidundo iudicio locus erit, vt et Papinianus scribit, nisi id demum gessit [2], sine quo partem suam recte administrare non potuit: alioquin, si potuit, habet negotiorum gestorum actionem, eaque tenetur. §. 3. Si quid, post acceptum communi diuidundo iudicium, fuerit impensum, Nerua recte existimat, etiam hoc venire. §. 4. Sed et partum venire, Sabinus et Atilicinus responderunt. §. 5. Sed et accessionem et decessionem hoc iudicium accipere iidem existimauerunt. §. 6. Si quis in communem locum mortuum intulerit, an religiosum fecerit, videndum est. [3] Sane, ius quidem inferendi in sepulchrum vnicuique in solidum competit: locum autem purum alter non potest facere religiosum. Trebatius autem et Labeo quamquam putant non esse locum religiosum factum, tamen putant in factum agendum. §. 7. Si damni infecti in solidum praedibus [4] caueris, Labeo ait, communi diuidundo iudicium tibi non esse: cum necesse tibi non fuerit in solidum cauere: sed sufficere pro parte tua. Quae sententia vera est. §. 8. Si fundus communis nobis sit, sed pignori datus a me, venit quidem in communi diuidundo, sed ius pignoris creditori manebit, etiam si adiudicatus fuerit: nam et si pars socio tradita fuisset, integrum maneret. Arbitrum autem communi diuidundo hoc minoris partem aestimare debere, quod ex pacto vendere eam rem creditor potest, Iulianus ait. §. 9. Idem Iulianus [5] scribit, si is, cum quo seruum communem habebam, partem suam mihi pignori dederit, et communi diuidundo agere coeperit, pigneraticia exceptione eum summoueri debere: sed, si exceptione vsus non fuero, officium iudicis erit, vt cum debitori totum hominem adiudicauerit, partis aestimatione eum condemnet: manere enim integrum ius pignoris. Quod si adiudicauerit iudex mihi, tanti dumtaxat me condemnet, quanto pluris pignus sit, quam pecunia credita, et debitorem a me iubeat liberari. §. 10. Officio iudicis etiam talis adiudicatio fieri potest, vt alteri fundum, alteri vsumfructum adiudicet. §. 11. Cetera eadem sunt, quae in familiae erciscundae iudicio tractauimus. §. 12. Vrseius ait, cum in communi aedificio vicinus nuntiauit, ne quid operis fieret, si vnus ex sociis ex hac causa damnatus fuisset, posse eam poenam a socio pro parte seruare. Iulianus autem recte notat, ita demum hoc verum esse, si interfuit aedium hoc fieri.

VII. Idem libro vigesimo ad Edictum [6]

Communi diuidundo iudicium locum habet et in vectigali agro. [7] Vectigalis ager an regionibus diuidi possit, videndum? Magis autem debet iudex abstinere [8] huiusmodi diuisione: alioquin praestatio vectigalis confundetur. §. 1. Neratius scribit, arbitrum, si regionibus fundum non vectigalem diuisum duobus adiudicauerit, posse quasi in duobus fundis seruitutem imponere. §. 2. Qui in rem Publicianam habent, etiam communi diuidundo iudicium possunt exercere. §. 3. Ex quibusdam autem causis vindicatio cessat: si tamen iusta causa est possidendi, vtile communi diuidundo competit: vtputa si ex causa indebiti soluti res possideatur. §. 4. Inter praedones autem hoc iudicium locum non habet: nec, si precario possideant, locum habebit: nec, si clam: quia iniusta est possessio ista: precaria vero iusta quidem, sed quae non pergat ad iudicii vigorem. §. 5. Iulianus scribit, si alter possessor prouocet, alter dicat eum vi possidere, non debere hoc iudicium dari, nec post annum quidem: quia placuit, etiam post annum in eum, qui vi deiecit, interdictum reddi: et si precario, inquit, dicat eum possidere, adhuc cessabit hoc iudicium: quia et de precario interdictum datur. Sed et si clam dica-

1 Ap. Hal. *vtili* abest. 2 Hal. addit *aliquis*. 3 *videndum et sane*. 4 *pro aedibus*. 5. Ap. Hal. *Iulianus* abest. 6 *lib. XXX. ad Sabinum*. 7 Hal. praefigit *Sed*. 8 Hal. inserit *ab*.

eatur possidere qui prouocat, dicendum esse ait, cessare hoc iudicium: nam de clandestina possessione competere interdictum inquit. §. 6. Si duo sint, qui rem pignori acceperunt, aequissimum esse, vtile communi diuidundo iudicium dari. § 7. Sed et si de vsufructu sit inter duos controuersia, dari debet. §. 8. Item si duo a Praetore missi sint in possessionem legatorum: est enim iusta causa possidendi, custodiae gratia. Ergo, et si duo ventres, idem erit dicendum. Quod habet rationem. §. 9. Plane, si iam damni infecti missus iussus sit possidere, non erit huic vtili iudicio locus, cum vindicationem habere possit. §. 10. Cum de vsufructu communi diuidundo iudicium agitur, iudex officium suum ita diriget, vt vel regionibus eis vti frui permittat, vel locet vsumfructum vni ex illis [1], vel tertiae personae, vt hi pensiones sine vlla controuersia percipiant: vel, si res mobiles sint, etiam sic poterit, vt inter eos conueniat, caueantque, per tempora se vsuros et fruituros: hoc est, vt apud singulos mutua vice certo tempore sit vsusfructus. §. 11. Neque colonis, neque eis, qui depositum susceperunt, hoc iudicium competit, quamuis naturaliter possideant. §. 12. Inter eos, qui pignori acceperunt, talis diuisio fieri debet, vt non vero pretio aestimetur pars, sed in tantum dumtaxat, quantum pro ea parte debetur, et adsignetur quidem pignus vni ex creditoribus, licentia tamen non denegetur debitori debitum offerre, et pignus suum luere. Idemque dicitur et si possessor pignoris litis aestimationem pignoraticiam in rem agenti offerat. §. 13. Si debitor communis praedii partem pignori dedit, et a domino alterius partis prouocatus creditor eius, aut ab alio creditore alterius debitoris, [2] licendo superauit, et debitor eius, cui res fuit adiudicata, velit partem suam praedii recuperare, soluto eo quod ipse debuit, eleganter dicitur, non esse audiendum, nisi et eam partem paratus sit recuperare, quam creditor per adiudicationem emit. Nam et si partem vendideris rei, et prius quam traderes emtori, communi diuidundo iudicio prouocatus fueris, aliaque pars tibi adiudicata sit, consequenter dicitur, ex emto agi non posse: nisi totam rem suscipere fuerit paratus: quia haec pars beneficio alterius venditori accessit. Quinimmo etiam ex vendito posse conueniri emtorem, vt recipiat totum. Solum illud spectandum erit, num forte fraus aliqua venditoris interuenit. Sed et si, distracta parte, cesserit victus licitatione venditor, aeque, pretium vt restituat, ex emto tenebitur. Haec eadem et in mandato, ceterisque huius generis iudiciis seruantur.

VIII. Pavlvs libro vigesimo tertio ad Edictum.

Et si non omnes, qui rem communem habent, sed certi ex his diuidere desiderant, hoc iudicium inter eos accipi potest. §. 1. Si incertum sit, an lex Falcidia locum habeat, inter legatarium et heredem communi diuidundo agi potest, aut incertae partis vindicatio datur. Similiter fit, et si peculium legatum sit: quia, in quantum res peculiares deminuit, id quod domino debetur, incertum est. §. 2. Venit in communi diuidundo iudicium, etiam si quis rem communem deteriorem fecerit: forte seruum vulnerando, aut animum eius corrumpendo, aut arbores ex fundo excidendo. §. 3. Si communis serui gratia, noxae nomine plus praestiterit [3], aestimabitur seruus, et eius partem consequetur. §. 4 Item si vnus in solidum de peculio conuentus, et damnatus sit, est cum socio communi diuidundo actio, vt partem peculii consequatur.

IX. Africanvs libro septimo Quaestionum.

Sed postquam socius, serui communis nomine, de peculio in solidum damnatus esset, si apud socium res peculiares intercidant, nihilo minus vtile erit iudicium communi diuidundo, ad recuperandam partem pecuniae: alioquin iniquum fore, si tota ea res ad damnum eius, qui iudicium acceperit, pertineat, cum vtriusque domini periculum in rebus peculiaribus esse debeat. Nam et eum, qui mandatu domini defensionem serui suscepit, omne, quod bona fide praestiterit, seruaturum, quamuis peculium postea interciderit. Haec ita, si neutrius culpa interuenerit. Etenim dominum, cum quo de peculio agitur, si paratus sit rebus peculiaribus petitori cedere, ex causa audiendum putauit: scilicet, si sine [4] dolo malo et frustratione id faciat.

X. Pavlvs libro vigesimo tertio ad Edictum.

Item quamuis legis Aquiliae actio in heredem non competat, tamen hoc iu-

1 Ap. Hal. *ex illis* absunt. 2 *licitando*. 3 Hal. addit *socius*. 4 *non* loco *sine*.

iudicio heres socii praestet, si quid defunctus in re communi admisit: quo nomine legis Aquiliae actio nascitur. §. 1. Si vsus tantum noster sit, qui neque venire, neque locari potest, quemadmodum diuisio potest fieri in communi diuidundo iudicio, videamus. Sed Praetor interueniet, et rem emendabit: vt, si iudex alteri vsum adiudicauerit, non videatur alter, qui mercedem accepit, non vti: quasi plus faciat, qui videtur frui: quia hoc propter necessitatem fit. §. 2. In communi diuidundo iudicio, iusto pretio rem aestimare debebit iudex: et de euictione quoque cauendum erit.

XI. GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale.

IN SVMMA admonendi sumus: quod si post interitum rei communis is, cui aliquid ex communione praestari oportet, eo nomine agere velit, communi diuidundo iudicium vtile datur: veluti si actor impensas aliquas in rem communem fecit: siue socius eius solus aliquid ex ea re lucratus est, velut operas serui mercedesue, hoc iudicio eorum omnium ratio habetur.

XII. VLPIANVS libro septuagesimo primo ad Edictum.

SI AEDES communes sint, aut paries communis, et eum reficere, vel demolire, vel in eum immittere quid opus sit, communi diuidundo iudicio erit agendum, aut interdicto vti possidetis experimur.

XIII. IDEM libro septuagesimo quinto ad Edictum.

IN IVDICIVM communi diuidundo omnes res veniunt: nisi si quid fuerit ex communi consensu exceptum nominatim, ne veniat.

XIV. PAVLVS libro tertio ad Plautium.

IN HOC iudicium hoc venit, quod communi nomine actum est, aut agi debuit ab eo, qui scit se socium habere. §. 1. Impendia autem, quae, dum proprium meum fundum existimo, feci, quae scilicet, si vindicaretur fundi pars, per exceptionem doli retinere possem, an etiam, si communi diuidundo iudicio mecum agetur, aequitate ipsius iudicii retinere possim, considerandum est. Quod quidem magis puto: quia bonae fidei iudicium est communi diuidundo: sed hoc ita, si mecum agatur. Ceterum, si alienauero partem meam, non erit vnde retinere possim. Sed is, qui a me emerit, an retinere possit, videndum est; nam et si vindicaretur ab eo pars, impendiorum nomine, quae ego fecissem, ita, vt ego, poterat retentionem facere: et verius est, vt et in hac specie expensae retineantur. Quae cum ita sint, rectissime dicitur, etiam impendiorum nomine vtile iudicium dari debere mihi in socium, etiam manente rei communione. Diuersum est enim, cum quasi in rem meam impendo, quae sit aliena, aut communis: hoc enim casu, vbi quasi in rem meam impendo, tantum retentionem habeo: quia neminem mihi obligare volui. At cum puto rem Titii esse, quae sit Maeuii, aut esse mihi communem cum alio, quam est, id ago, vt alium mihi obligem: et sicut negotiorum gestorum actio datur aduersus eum, cuius negotia curaui, cum putarem alterius ea esse, ita et in proposito. Igitur et si abalienauero praedium, quia in ea causa fuit, vt mihi actio dari deberet, danda mihi erit, vt Iulianus quoque scribit, negotiorum gestorum actio. §. 2. Si conueniat, ne omnino diuisio fiat, huiusmodi pactum nullas vires habere, manifestissimum est. Sin autem intra certum tempus, quod etiam ipsius rei qualitati prodest, valet. §. 3. Si inter socios conuenisset, ne intra certum tempus societas diuideretur, quin vendere liceat ei, qui tali conuentione tenetur, non est dubium: quare emtor quoque communi diuidundo agendo, eadem exceptione summouebitur, qua auctor eius summoueretur. §. 4. Si paciscatur socius, ne partem suam petat, effectu tollitur societas.

XV. IDEM libro quinto ad Plautium.

SI SOCIVS serui communis nomine conuentus, et condemnatus sit, aget communi diuidundo, et antequam praestet: nam, et si noxali iudicio cum vno actum sit, statim aget cum socio, vt ei pars traderetur: cautionibus interpositis, vt, si non dederit, reddet.

XVI. IDEM, libro sexto ad Plautium.

CVM SOCII diuidunt societatem, de eo, quod sub conditione deberetur, cautiones interuenire solent.

XVII. MODESTINVS, libro nono Regularum.

QVI COHEREDES habet, si fundum pignori datum a testatore suo, comparauerit a creditore, non debet a coheredibus iudicio communi diuidundo conueniri.

XVIII.

XVIII. IAVOLENVS libro secundo Epistolarum.

VT FVNDVS hereditarius fundo non hereditario seruiat, arbiter disponere non potest: quia vltra id, quod in iudicium deductum est, excedere potestas iudicis non potest.

XIX. PAVLVS libro sexto ad Sabinum.

ARBOR, quae in confinio nata est, item lapis, qui per vtrumque fundum extenditur, quamdiu cohaeret fundo, e regione cuiusque finium, vtriusque sunt: nec in communi diuidundo iudicium veniunt: sed cum aut lapis exemtus, aut arbor eruta, vel succisa est, communis pro indiuiso fiet: et veniet in communi diuidundo iudicium: nam quod erat finitis partibus, rursus confunditur. Quare [1] duabus massis duorum dominorum conflatis, tota massa communis est, etiam si aliquid ex prima specie separatum maneat: ita arbor et lapis separatus a fundo, confundit ius dominii. §. 1. De vestibulo communi binarum aedium arbiter communi diuidundo iuulto vtrolibet dari non debet: quia, qui de vestibulo liceri cogatur, necesse habeat interdum totarum aedium pretium facere, si alias aditum non habet. §. 2. Si per eundem locum via nobis debeatur, et in eam impensa facta sit, durius ait Pomponius communi diuidundo vel pro socio agi posse: quae enim communio iuris separatim intelligi potest? sed negotiorum gestorum agendum. §. 3. Iudex communi diuidundo, item familiae erciscundae, de seruo, qui in fuga est, iubere debet liceri eos, inter quos iudex est: et tunc eum adiudicare, penes quem licitatio remansit: nec erit periculum, ne ex Senatusconsulto poena legis Fauiae committatur. §. 4. Aquarum iter in iudicium communi diuidundo non venire, Labeo ait: nam aut ipsius fundi est, et ideo in iudicium non venit: aut separatum a fundo, diuisum tamen aut mensura, aut temporibus. Sed possunt iura interdum et separata a fundo esse, et nec mensura nec temporibus diuisa: veluti cum is, cuius fuerunt, plures heredes reliquit. Quod cum accidit, consentaneum est et ea in arbitrio familiae erciscundae venire: nec videre inquit Pomponius, [2] quare minus in communi diuidundo quam familiae erciscundae iudicium veniat. Igitur in [3] huiusmodi speciebus etiam in communi diuidundo iudicio venit, vt praefata iura aut mensura aut temporibus diuidantur.

XX. POMPONIVS libro decimo tertio ad Sabinum.

SI IS, cum quo fundum communem habes, ad delictum non respondit, et ob id motu iudicis villa diruta est, aut arbusta succisa sunt, praestabitur tibi detrimentum iudicio communi diuidundo. Quidquid enim culpa socii amissum est, eo iudicio continetur.

XXI. VLPIANVS libro trigesimo ad Sabinum.

IVDICEM in praediis diuidundis, quod omnibus vtilissimum est, vel quod malint litigatores, sequi [4] conuenit.

XXII. POMPONIVS libro trigesimo tertio [5] ad Sabinum.

SI MEO et vicini nomine parietem aedificem, vel repetiturus ab eo pro parte impensam, vel donationis gratia, communis fiet paries.

XXIII. VLPIANVS libro trigesimo secundo ad Edictum.

SI CONVENERIT inter te et socium tuum, vt alternis annis fructum perciperetis, et non patiatur te socius tui anni fructum percipere, videndum, vtrum ex conducto sit actio, an vero communi diuidundo. Eadem quaestio est, et si socius, qui conuenerat, vt alternis annis frueretur, pecus immisit, et effecit, vt futuri anni fructus, quos socium percipere oportuit, corrumperentur. Et puto magis communi diuidundo iudicium, quam ex conducto locum habere: quae enim locatio est, cum merces non intercesserit? aut certe actionem incerti ciuilem reddendam.

XXIV. IVLIANVS libro octauo Digestorum.

COMMVNIS seruus si ex re alterius dominorum adquisierit, nihilo minus commune id erit: sed is, ex cuius re adquisitum fuerit, communi diuidundo iudicio eam summam percipere potest: quia fidei bonae conuenit, vt vnusquisque praecipuum habeat, quod ex re eius seruus adquisierit. §. 1. Cum agere tecum communi diuidundo vellem, partem tuam Titio tradidisti, mutandi iudicii causa: teneris mihi Praetoria actione, quod fecisses, ne tecum communi diuidundo ageretur.

XXV. IDEM libro duodecimo Digestorum.

SI

1 Hal. inserit *sicut:* 2 Hal. addit *iudicio.* 3. Hal. inserit *omnibus* et omittit sequens *etiam.* 4 *exsequi.* 5 *lib. XIII.*

Si Stichvs communis meus et tuus seruus habuerit Pamphilum vicarium aureorum decem, et mecum actum de peculio fuerit, condemnatusque decem praestitero, quamuis postea Pamphilus decesserit, nihilo minus actione communi diuidundo, vel pro socio quinque (millia) praestare debebis: quia te hoc aere alieno liberaui. Longe magis consequar, si Stichus post mortem Pamphili alium vicarium adquisierat.

XXVI. Alfenvs Varvs libro secundo Digestorum.

Commvnis seruus, cum apud alterum esset, crus fregit in opere. Quaerebatur, alter dominus quid cum eo, penes quem fuisset, ageret? Respondi, si quidem culpa illius magis, quam casu res communis damni cepisset, per arbitrum communi diuidundo posse recuperare.

XXVII. Pavlvs libro tertio Epitomarum Alfeni Digestorum.

De commvni seruo vnus ex sociis quaestionem habere, nisi communis negotii causa iure non potest.

XXVIII. Papinianvs libro septimo Quaestionum.

Sabinvs, in re communi neminem dominorum iure facere quicquam, inuito altero, posse. Vnde manifestum est, prohibendi ius esse: in re enim pari potiorem causam esse prohibentis constat. Sed etsi in communi prohiberi socius a socio, ne quid faciat, potest, vt tamen factum opus tollat, cogi non potest, si, cum prohibere poterat, hoc praetermisit: et ideo per communi diuidundo actionem damnum sarciri poterit. Sin autem facienti consensit, nec pro damno habet actionem. Quod si quid absente socio, ad laesionem eius fecit, tunc etiam tollere cogitur.

XXIX. Pavlvs libro secundo Quaestionum.

Si qvis, cum existimauerit fundum communem sibi cum Maeuio esse, quem cum Titio communem habebat, impendisset, recte dicitur etiam communi diuidundo iudicium ei sufficere: hoc enim est, si sciam rem communem esse, ignorem autem, cuius socii: neque enim negotia socii gero, sed propriam rem tueor: et magis ex re, in quam impenditur, quam ex persona socii, actio nascitur. Denique ea actione pupillum teneri dicimus, vt impendia restituat officio iudicis. Diuersa causa est eius, qui putat se in rem propriam impendere, cum sit communis: huic enim nec communi diuidundo iudicium competit, nec vtile dandum est. Ille enim, qui scit rem esse communem, vel aliena negotia eo animo gerit, vt aliquem sibi obliget, et in persona labitur. §. 1. Pomponius scripsit, posci iudicem posse a quolibet sociorum: sed etiam si vnus ex sociis mutus erit, recte cum eo communi diuidundo agi.

XXX. Scaevola libro primo Responsorum.

Commvni diuidundo iudicio recte agi, siue neuter possideat, siue alter sociorum fundum non possideat.

XXXI. Pavlvs libro decimo quinto Responsorum.

Bina mancipia, quae ex hereditate paterna iussu Praetoris pupillis ministerii causa reseruata essent, diuisa non videri: sed omnium communia permansisse.

Tit. IV.

AD EXHIBENDVM.

Vlpianvs libro vigesimo quarto ad Edictum.

Haec actio perquam necessaria est, et vis eius in vsu quotidiano est: et maxime propter vindicationes inducta [2] est.

II. Pavlvs libro vigesimo primo ad Edictum.

Exhibere est facere in publico potestatem, vt ei, qui agat, experiundi sit copia.

III. Vlpianvs libro vigesimo quarto ad Edictum.

In hac actione actor omnia nosse debet, et dicere argumenta rei de qua agitur. §. 1. Qui ad exhibendum agit, non vtique dominum se dicit, nec debet ostendere: cum multae sint causae ad exhibendum agendi. §. 2. Praeterea, in hac actione notandum est, quod reus contumax per in litem iusiurandum petitoris damnari possit ei, iudice quantitatem taxante. §. 3. Est autem personalis haec actio: et ei competit, qui in rem acturus est, qualicumque in rem actione: etiam pigneraticia Seruiana, siue hypothecaria, quae creditoribus competunt. §. 4. Sed et vsumfructum petituro competere ad exhibendum Pomponius ait. §. 5. Sed et si quis interdicturus, rem exhiberi desideret, audietur. §. 6.

1 *lib. XIX.* 2 *introducta.*

§. 6. Item, si optare velim seruum, vel quam aliam rem, cuius optio mihi relicta est, ad exhibendum me agere posse constat, vt exhibitis possim vindicare. §. 7. Si quis noxali iudicio experiri velit, ad exhibendum ei actio est necessaria: quid enim, si dominus quidem paratus sit defendere, actor vero destinare non possit, nisi ex praesentibus, quia aut seruum non recognoscit, aut nomen non tenet? nonne aequum est ei familiam exhibere, vt noxium seruum adgnoscat? quod ex causa debet fieri, ad designandum eum, cuius nomine noxali quis agit, recensitione seruorum facta. §. 8. Si quis extra heredem tabulas testamenti, vel codicillos, vel quid aliud ad testamentum pertinens exhiberi velit, dicendum est, per hanc actionem agendum non esse: cum sufficiunt sibi interdicta in hanc rem competentia: et ita Pomponius. §. 9. Sciendum est autem, non solum eis, quos diximus, competere ad exhibendum actionem, verum ei quoque, cuius interest exhiberi. Iudex igitur summatim debebit cognoscere, an eius intersit, non, an eius res sit, et sic iubere vel exhiberi: vel non, quia nihil [1] interest. §. 10. Plus dicit Iulianus, etsi vindicationem non habeam, interim posse me agere ad exhibendum, quia mea interest exhiberi: vtputa, si mihi seruus legatus sit, quem Titius optasset: agam enim ad exhibendum, quia mea interest exhiberi [2], vt Titius optet, et sic vindicem: quamuis exhibitum ego optare non possim. §. 11. Si mecum fuerit actum ad exhibendum, ego ob hoc, quod conuentus sum ad exhibendum actione, agere ad exhibendum non possum: quamuis videatur interesse mea ob hoc, quod teneor ad restituendum. Sed hoc non sufficit: alioquin et qui dolo fecit, quo minus possideret, poterit ad exhibendum agere, cum neque vindicaturus, neque interdicturus sit: et fur vel raptor poterit. Quod nequaquam verum est. Eleganter igitur definit Neratius, iudicem ad exhibendum hactenus cognoscere, an iustam et probabilem causam habeat actionis [3], propter quam exhiberi sibi desideret. §. 12. Pomponius scribit, eiusdem hominis nomine recte plures ad exhibendum agere posse: forte, si homo primi sit, secundi in eo vsusfructus sit, tertius possessionem suam contendat, quartus pigneratum sibi eum adfirmet. Omnibus igitur ad exhibendum actio competit: quia omnium interest exhiberi hominem. §. 13. Ibidem subiungit, iudicem per arbitrium sibi ex hac actione commissum etiam exceptiones aestimare, quas possessor obiecit: et si qua tam euidens sit, vt facile repellat agentem, debere possessorem absolui: si [4] obscurior, vel quae habeat altiorem quaestionem, differendam in directum iudicium, re exhiberi iussa. De quibusdam (tamen) exceptionibus omnimodo ipsum debere disceptare, qui ad exhibendum actione iudicat: veluti pacti conuenti, doli mali, iurisiurandi, rei, quae iudicata est. §. 14. Interdum aequitas exhibitionis efficit, vt, quamuis ad exhibendum agi non possit, in factum tamen actio detur, vt Iulianus tractat. Seruus, inquit, vxoris meae rationes meas conscripsit: hae rationes a te possidentur: desidero eas exhiberi. Ait Iulianus, si quidem mea charta scriptae sint, locum esse huic actioni: quia et vindicare eas possum: nam cum charta mea sit, et quod [5] scriptum est, meum est: sed si charta mea non fuit, quia vindicare non possum, nec ad exhibendum experiri. In factum igitur mihi actionem competere. §. 15. Sciendum est, aduersus possessorem hac actione agendum: non solum eum, qui ciuiliter, sed et eum, qui naturaliter incumbat possessioni. Denique creditorem, qui pignori rem accepit, ad exhibendum teneri placet.

IV. Pomponivs libro sexto ad Sabinum.

Nam et cum eo, apud quem deposita, vel cui commodata vel locata res sit, agi potest.

V. Vlpianvs libro vigesimo quarto ad Edictum.

Celsvs scribit, si quis merces, quas exuehendas conduxit, in horreo posuit, cum conductore ad exhibendum agi potest. Item, si mortuo conductore heres existat, cum herede agendum. Sed, si nemo heres sit, cum horreario agendum, nam si a nullo, inquit, possidentur, verum est, aut horrearium possidere, aut certe ille est, qui possit exhibere. Idem ait, quomodo autem possidet, qui vehendas conduxit? an quia pignus tenet? quae species ostendit, etiam eos, qui facultatem exhibendi habent, ad exhibendum teneri. §. 1. Iulianus autem ita scri-

1 Hal. inserit *illius*. 2 Ap. Hal. *quia mea interest exhiberi* absunt. 3 Ap. Hal. *actionis* abest. 4 Hal. inserit *vero*. 5 Hal. inserit *in ea*.

ſcribit, ad exhibendum actione [1] teneri eum, qui rerum vel legatorum ſeruandorum cauſa in poſſeſſione ſit: ſed et eum, qui vſusfructus nomine rem teneat [2]: quamuis nec hic vtique poſſideat. Inde Iulianus quaerit, quatenus hos oporteat exhibere? et ait, priorem quidem ſic, vt actor poſſeſſionem habeat: is autem, cum quo agetur, rei ſeruandae cauſa ſit in poſſeſſione: eum vero, qui vſumfructum habeat, ſic, vt actor rem poſſideat: is, cum quo agetur, vtatur fruatur. §. 2. Idem Iulianus ſcribit, emtorem, qui ruta caeſa non reſtituit, ad exhibendum teneri, in quantum in litem iurauero: ſed ibi adiicit, ſi emtor poſſideat, aut dolo fecit, quo minus poſſideat. §. 3. Item Celſus ſcribit, ſtercus, quod in aream meam congeſſiſti, per ad exhibendum actionem poſſe te conſequi, vt tollas: ſic tamen, vt totum tollas: ceterum alias non poſſe. §. 4. Sed et ſi ratis delata ſit vi fluminis in agrum alterius, poſſe eum conueniri ad exhibendum, Neratius ſcribit. Vnde quaerit Neratius, vtrum de futuro duntaxat damno an et de praeterito, domino agri cauendum ſit? et ait, etiam de praeterito caueri oportere. §. 5. Sed et ſi de ruina aliquid in tuam aream, vel in tuas aedes deciderit, teneberis ad exhibendum, licet non poſſideas. §. 6. Item, ſi quis facultatem reſtituendi non habeat, licet poſſideat, tamen ad exhibendum non tenebitur: vt puta, ſi in fuga ſeruus ſit, ad hoc plane ſolum tenebitur, vt caueat ſe exhibiturum, ſi in poteſtatem eius peruenerit: ſed et ſi non ſit in fuga, permiſeris autem ei, vbi velit, morari, idem erit dicendum: aut peregre a te miſſus ſit, vel in praediis tuis agat, ad hoc ſolum teneberis, vt caueas.

VI. PAVLVS libro decimo quarto ad Sabinum.

GEMMA incluſa auro alieno, vel ſigillum candelabro, vindicari non poteſt: ſed, vt excludatur, ad exhibendum agi poteſt. Aliter atque in tigno iuncto aedibus: de quo nec ad exhibendum agi poteſt, quia lex duodecim tabularum ſolui vetaret: ſed actione de tigno iuncto ex eadem lege in duplum agitur.

VII. VLPIANVS libro vigeſimo quarto ad Edictum.

TIGNI appellatione omnem materiam in lege duodecim tabularum accipimus, vt quibusdam recte videtur. §. 1. Sed, ſi rotam meam [3] vehiculo aptaueris, teneberis ad exhibendum. Et ita Pomponius ſcribit: quamuis tunc ciuiliter non poſſideas. §. 2. Idem et ſi armario vel naui tabulam meam, vel anſam ſcypho iunxeris, vel emblemata phialae: vel purpuram veſtimento intexeris, aut bracchium ſtatuae coadunaueris. §. 3. Item municipes ad exhibendum conueniri poſſunt: quia facultas eſt reſtituendi: nam et poſſidere, et vſucapere eos poſſe conſtat. Idem et in collegiis, ceterisque corporibus dicendum erit. §. 4. Si quis non poſſideat litis conteſtatae tempore, ſed poſtea ante ſententiam poſſidere coeperit, oportere dici putamus, debere condemnari, niſi reſtituat. §. 5. Si quis, cum iudicii accepti tempore poſſideret, poſtea ſine dolo malo poſſidere deſierit, abſolui eum oportet: quamuis ſit, inquit Pomponius, quod ei imputetur, cur non ſtatim reſtituit: ſed paſſus eſt ſecum litem conteſtari. §. 6. Idem ſcribit, ſi quis litis conteſtatae tempore poſſederit, deinde deſierit poſſidere, mox coeperit ſiue ex eadem cauſa, ſiue ex alia, condemnari eum oportere, niſi reſtituat. §. 7. Ibidem non male Pomponius iungit, eius, qui ad exhibendum egit, vtroque tempore interfuiſſe oportere, rem ei reſtitui: hoc eſt, et quo lis conteſtatur, et quo ſit condemnatio. Et ita [4] Labeoni placet.

VIII. IVLIANVS libro nono Digeſtorum.

SI AD exhibendum actum eſt cum eo, qui neque poſſidebat, neque dolo malo fecerat, quo minus poſſideret, deinde eo defuncto heres eius poſſidet rem, exhibere eam cogendus erit. Nam ſi fundum vel hominem petiero, et heres ex eadem cauſa poſſidere coeperit, reſtituere cogitur.

IX. VLPIANVS libro vigeſimo quarto ad Edictum.

IVLIANVS ſcribit, ſi quis hominem, quem poſſidebat, occiderit, ſiue ad alium tranſtulerit poſſeſſionem, ſiue ita rem corruperit, ne haberi poſſit, ad exhibendum tenebitur: quia dolo [5] fecit, quo minus poſſideret. Proinde et ſi vinum, vel oleum, vel quid aliud effuderit, vel confregerit, ad exhibendum tenebitur. §. 1. Glans ex arbore tua in fundum meum incidit, eam ego immiſſo pecore depaſco: qua actione poſſum teneri? Pom-

1 Ap. Hal. *actione* abeſt, et mox *eum*. 2 *remaneat*, loco *rem teneat*. 3 Hal. inſerit *tuo*. 4 Hal. inſerit *etiam*. 5 Hal. inſerit *malo*.

Pomponius scribit, competere actionem ad exhibendum, si dolo pecus immisi, vt glandem comederet. Nam et si glans extaret, nec patieris me tollere, ad exhibendum teneberis: quemadmodum si materiam meam delatam in agrum suum quis auferre non pateretur. Et placet nobis Pomponii sententia, siue glans extet, siue consumta sit. Sed si extet, etiam interdicto de glande legenda, vt mihi tertio quoque die legendae glandis facultas esset, vti potero, si damni infecti cauero. §. 2. Si quis rem fecit ad alium peruenire, videtur dolo fecisse, quo minus possideat: si modo hoc dolose fecerit. §. 3. Sed si quis rem deteriorem exhibuerit, aeque ad exhibendum eum teneri, Sabinus ait. Sed hoc ibi [1] vtique verum est, si dolo malo [2] in aliud corpus res sit translata: veluti si ex scypho massa facta sit. Quamquam enim massam exhibeat, ad exhibendum tenebitur: nam mutata forma prope interemit substantiam rei. §. 4. Marcellus scribit, si tibi decem nomisma a sint sub conditione legata, et mihi decem vsusfructus pure, deinde heres pendente conditione, non exacta cautione, decem fructuario soluerit, ad exhibendum eum actione teneri, quasi dolo fecerit, quo minus possideret: dolus autem in eo est, quod cautionem exigere supersedit a fructuario: effectumque, vt legatum tuum euanesceret, cum iam nummos vindicare non possis. Ita demum autem locum habebit ad exhibendum actio, si conditio extiterit legati. Potuisti tamen tibi prospicere stipulatione legatorum: et, si prospexisti, non erit tibi necessaria ad exhibendum actio. Si tamen ignarus legati tui, a fructuario satis non exegit, dicit Marcellus, cessare ad exhibendum: scilicet quia nullus dolus est. Succurrendum tamen legatario, in factum aduersus fructuarium actione, ait. §. 5. Quantum autem ad hanc actionem attinet, exhibere est, in eadem causa praestare, in qua fuit, cum iudicium acciperetur: vt quis copiam rei habens possit exsequi, actione, quam destinauit, in nullo casu, quam intendit, laesa: quamuis non de restituendo, sed de exhibendo agatur. §. 6. Proinde si post litem contestatam vsucaptum exhibeat, non videtur exhibuisse, cum petitor intentionem suam perdiderit: et ideo absolui eum non oportere, nisi paratus sit, repetita die, intentionem suscipere: ita vt fructus secundum legem aestimentur. §. 7. Quia tamen causa petitori in hac actione restituitur, Sabinus putauit, partum quoque restituendum: siue praegnans fuerit mulier, siue postea conceperit: quam sententiam et Pomponius probat. §. 8. Praeterea vtilitates, si quae amissae sunt ob hoc, quod non exhibetur, vel tardius quid exhibetur, aestimandae a iudice sunt. Et ideo Neratius ait, vtilitatem actoris venire in aestimationem, non quanti res sit: quae vtilitas, inquit, interdum minoris erit, quam res erit.

X. PAVLVS libro vigesimo sexto ad Edictum.

SI OPTIONE intra certum tempus data, iudicium in id tempus extractum est, quo frustra exhibetur, vtilitas petitoris conseruetur. Quod si per heredem non stetit, quo minus exhiberet tempore iudicii accipiendi, absoluendus est heres.

XI. VLPIANVS libro vigesimo quarto ad Edictum.

SED ET si hereditas amissa sit ob hoc, quod seruus non exhibeatur, aequissimum est aestimari officio iudicis damnum hereditatis. §. 1. Quo autem loco exhiberi rem oporteat, vel cuius sumtibus, videamus. Et Labeo ait, ibi exhibendum, vbi fuerit, cum lis contestaretur, periculo et inpendiis actoris perferendam, perducendamue eo loci, vbi actum sit. Pascere plane seruum, vestire, curare, possessorem oportere ait. Ego autem arbitror interdum etiam haec actorem agnoscere oportere: si forte ipse seruus ex operis, vel artificio suo solebat se exhibere, nunc vero cogitur vacare. Proinde et si apud officium fuerit depositus exhibendus, cibaria debebit adgnoscere, qui exhiberi desiderauit, si non solebat possessor seruum pascere: nam si solebat, sicuti pascit, ita et cibaria potest non recusare. Interdum tamen eo loci exhiberi debet suis sumtibus: si forte proponas, data opera eum in locum abditum res contulisse, vt actori incommodior esset exhibitio: nam in hunc casum, suis sumtibus et periculo, debebit exhibere in eum locum, vbi agatur: ne ei calliditas sua prosit. §. 2. Si de pluribus rebus quis conueniatur, et litis contestatae tempore omnes possedit, licet postea quasdam desierit, quamuis sine dolo malo [3], possidere, damnandum nisi exhibeat eas, quas potest.

XII.

1 Hal. *ibi* omittit. 2 Ap. Hal. *malo* abest. 3 Ap. Hal. *malo* abest.

XII. PAVLVS libro vigeſimo ſexto ad Edictum.

DE EO exhibendo, quem quis in libertatem vindicare velit, huic actioni locus eſſe poteſt. §. 1. Et filiusfamilias ea actione tenetur, ſi facultatem rei exhibendae habet. §. 2. Saepius ad exhibendum agenti, ſi ex eadem cauſa agat, obſtaturam exceptionem, Iulianus ait. Nouam autem cauſam interuenire, ſi is, qui vindicandi gratia egiſſet, poſt acceptum iudicium eam ab aliquo accepit: et ideo exceptionem ei non obſicere. Item, ſi ei, qui furti acturus, ad exhibendum egiſſet, iterum furtum factum ſit. Denique ſi quis optandi gratia ad exhibendum egiſſet, et poſt litem conteſtatam, alterius teſtamento optio data ſit, ad exhibendum agere poteſt. §. 3. Si quis ex vuis meis muſtum fecerit, vel ex oliuis oleum, vel ex lana veſtimenta, cum ſciret haec aliena eſſe, vtriusque nomine ad exhibendum actione tenebitur: quia quod ex re noſtra ſit, noſtrum eſſe verius eſt. §. 4. Si poſt iudicium acceptum homo mortuus ſit, quamuis ſine dolo malo, et culpa poſſeſſoris, tamen interdum tanti damnandus eſt, quanti actoris interfuerit per eum non effectum, quo minus tunc, cum iudicium acciperetur, homo exhiberetur. Tanto magis, ſi apparebit, eo caſu mortuum eſſe, qui non incidiſſet, ſi tum exhibitus fuiſſet. §. 5. Si iuſta ex cauſa ſtatim exhiberi res non poſſit, iuſſu iudicis cauere debebit, ſe illo die exhibiturum. §. 6. Heres, non quaſi heres, ſed ſuo nomine hac actione vti poteſt. Item heres poſſeſſoris ſuo nomine tenetur. Igitur non procedit quaerere, an heredi et in heredem danda ſit. Plane, ex dolo defuncti danda eſt in heredem haec actio, ſi locupletior hereditas eo nomine facta ſit: veluti quod pretium rei conſecutus ſit.

XIII. GAIVS libro [1] ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de liberali cauſa.

SI LIBER homo detineri ab aliquo dicatur, interdictum aduerſus eum, qui detinere dicitur, de exhibendo eo poteſt quis habere: nam ad exhibendum actio in eam rem inutilis videtur: quia haec actio ei creditur competere, cuius peculiariter intereſt.

XIV. POMPONIVS libro decimo quarto ad Sabinum.

SI VIR nummos ab vxore ſibi donatos ſciens ſuos factos non eſſe, pro re emta dederit, dolo malo fecit, quo minus poſſideat: et ideo ad exhibendum actione tenetur.

XV. IDEM libro decimo octauo ad Sabinum.

THESAVRVS meus in tuo fundo eſt, nec eum pateris me effodere: cum eum loco non moueris, furti quidem, aut ad exhibendum, eo nomine agere recte non poſſe me, Labeo ait: quia neque poſſideres eum, neque dolo feceris, quo minus poſſideres: vtpote cum ſieri poſſit, vt neſcias eum theſaurum in tuo fundo eſſe. Non eſſe autem iniquum, iuranti mihi non calumniae cauſa id poſtulare, vel interdictum, vel iudicium ita dari, vt ſi per me non ſtetit, quo minus damni infecti tibi operis nomine caueatur, ne vim facias mihi, quo minus eum theſaurum effodiam, tollam, exportem. Quod ſi etiam furtiuus iſte theſaurus eſt, etiam furti agi poteſt.

XVI. PAVLVS libro decimo ad Sabinum.

CVM SERVVS tenet aliquid, dominus ad exhibendum ſuo nomine tenetur: ſi autem ſeruus, citra ſcientiam domini, dolo fecit, quo minus habeat, vel furti actio, vel de dolo malo noxalis ſerui nomine danda eſt: ad exhibendum autem vtilis nulla conſtituenda eſt.

XVII. VLPIANVS libro nono de omnibus Tribunalibus.

SI QVIS hominem debilitatum exhibeat, vel eluſcatum, ad exhibendum [3] quidem abſolui debet: exhibuit enim, et nihil impedit directam actionem talis exhibitio: poterit tamen agere actor ex lege Aquilia de hoc damno.

XVIII. ITEM libro ſexto Opinionum.

SOLVTIONE chirographo inani facto, et pignoribus liberatis, nihilo minus creditor, vt inſtrumenta ad eum contractum pertinentia ab alio, quam debitore exhibeantur, agere poteſt.

XIX. PAVLVS libro quarto Epitomarum Alfeni.

AD EXHIBENDVM poſſunt agere omnes, quorum intereſt. Sed quidam conſuluit, an poſſit efficere haec actio, vt rationes aduerſarii ſibi exhiberentur, quas exhiberi magni eius intereſſet? Reſpondit, non oportere ius ciuile calumniari, neque verba captari: ſed, qua mente quid diceretur, animaduertere conuenire [4]. Nam illa ratione etiam ſtu-

1 Hal. inſerit *VI.* 2 Hal. inſerit *actione.* 3 Hal. inſerit *actione.* 4 Ap. Hal. *conuenire* abeſt.

studiosum alicuius doctrinae posse dicere, sua interesse, illos aut illos libros sibi exhiberi: quia, si essent exhibiti, cum eos legisset, doctior et melior futurus esset.

XX. VLPIANVS libro secundo Regularum.

QVAESTIONIS habendae causa ad exhibendum agitur ex delictis seruorum ad vindicandos conscios suos.

LIBER VNDECIMVS.

TIT. I.

DE INTERROGATIONIBVS IN IVRE FACIENDIS, ET INTERROGATORIIS ACTIONIBVS. 1.

CALLISTRATVS libro secundo Edicti monitorii.

TOTIES heres in iure [2] interrogandus est, qua ex parte heres sit, quoties aduersus eum actio instituitur, et dubitat actor, qua ex parte is, cum quo agere velit, heres sit. Est autem interrogatio tunc necessaria, cum in personam sit actio, et ita, si certum petetur: ne dum ignoret actor, qua ex parte aduersarius defuncto heres exstiterit, interdum plus petendo aliquid damni sentiat. §. 1. Interrogatoriis autem actionibus hodie non vtimur: quia nemo cogitur ante iudicium de suo iure aliquid respondere: ideoque minus frequentantur, et in desuetudinem abierunt: sed tantummodo ad probationes litigatoribus sufficiunt ea, quae ab aduersa parte expressa fuerint apud iudices, vel in hereditatibus, vel in aliis rebus, quae in caussis vertuntur.

II. VLPIANVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

EDICTVM de interrogationibus ideo Praetor proposuit, quia sciebat difficile esse ei, qui heredem, bonorumue possessorem conuenit, probare aliquem esse heredem, bonorumue possessorem.

III. PAVLVS libro decimo septimo [3] ad Edictum.

QVIA plerumque difficilis probatio aditae [4] hereditatis est.

IV. VLPIANVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

VOLVIT Praetor adstringere eum, qui conuenitur, ex sua in iudicio responsione, vt vel confitendo vel mentiendo sese oneret: simul etiam portionis, pro qua quisque heres extitit, ex interrogatione certioretur. §. 1. Quod ait Praetor, QVI IN IVRE INTERROGATVS RESPONDERIT, sic accipiendum est, apud Magistratus populi Romani, vel Praesides prouinciarum, vel alios iudices: ius enim eum solum locum esse, vbi iuris dicendi, vel iudicandi gratia consistat: vel si domi, vel itinere hoc agat.

V. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale.

QVI interrogatur, an heres, vel quota ex parte sit, vel an in potestate habeat eum, cuius nomine noxali iudicio agitur, ad deliberandum tempus impetrare debet: quia, si perperam confessus fuerit, incommodo adficitur.

VI. VLPIANVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

ET QVIA hoc defunctorum interest, vt habeant successores, interest et viuentium, ne praecipitentur, quamdiu iuste deliberant. §. 1. Interdum interrogatus quis, an heres sit, non cogitur respondere: vtputa si controuersiam hereditatis ab alio patiatur: et ita Diuus Hadrianus constituit, ne aut negando se heredem, praeiudicet sibi, aut dicendo heredem, illigetur etiam ablata sibi hereditate.

VII. IDEM libro decimo octauo ad Edictum.

SI QVIS in iure interrogatus, an quadrupes, quae pauperiem fecit, eius sit, responderit, tenetur.

VIII. PAVLVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

SI QVIS interrogatus de seruo, qui damnum dedit, respondit, suum esse seruum, tenebitur lege Aquilia, quasi dominus: et si cum eo actum sit, qui respondit, dominus ea actione liberatur.

IX. VLPIANVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

SI SINE interrogatione quis responderit se heredem, pro interrogato habetur. §. 1. Interrogatum non solum a Praetore accipere debemus, sed et ab aduersario. §. 2. Sed si seruus interrogetur,

1 *De interrogationibus in iure faciendis et de Interrogatoriis actionibus sublatis.* 2 Ap. Hal. *in iure* absunt. 3 *lib. VII.* 4 Ap. Hal. *aditae* abest.

getur, nulla erit interrogatio: non magis, quam si seruus interroget. §. 3. Alius pro alio non debet respondere cogi, an heres sit: de se enim debet quis in iudicio interrogari: hoc est, cum ipse conuenitur. §. 4. Celsus libro quinto Digestorum scribit, si defensor in iudicio interrogatus, an is, quem defendit, heres, vel quota ex parte sit, falso responderit, ipse quidem defensor aduersario tenebitur: ipsi autem, quem defendit, nullum facit praeiudicium. Veram itaque esse Celsi sententiam dubium non est. An ergo non videatur defendere, si non responderit, videndum? Quod vtique et consequens erit dicere: quia non plene defendit. §. 5. Qui interrogatus, heredem se responderit, neç adiecerit, ex qua parte, ex asse respondisse dicendum est: nisi forte ita interrogatur, an ex dimidia parte heres sit, et responderit, heres sum: hic enim magis eum [1] puto ad interrogatum respondisse. §. 6. Illud quaeritur, an quis cogatur respondere, vtrum ex testamento heres sit, et vtrum suo nomine ei quaesita sit hereditas, an [2] per eos, quos suo iuri subiectos habet, vel per eum, cui heres extitit? Summatim igitur Praetor cognoscere debebit, cum quaeratur, an quis respondere debeat, quo iure heres sit: vt, si valde interesse compererit, plenius responderi iubeat: quae obtinere debent non solum in heredibus, sed etiam in honorariis successoribus. §. 7. Denique Iulianus scribit, eum quoque, cui est hereditas restituta, debere in iure interrogatum respondere, an ei hereditas sit restituta. §. 8. Si de peculio agatur, non oportere responderi a patre, vel domino, an in potestate habeat filium, vel seruum: quia hoc solum quaeritur, an peculium apud eum, cum quo agitur, est.

X. Pavlvs libro quadragesimo octauo [3] ad Edictum.

Non alienvm est, eum, a quo damni infecti stipulari velimus, interrogare in iure, an aedes eius vel locus sit, ex quo damnum timeatur: et pro qua parte: vt, si neget suum praedium esse, nec caueat damni infecti, aut cedere, aut resistendum putauerit, quasi dolo versatus, tradere compellatur.

XI. Vlpianvs libro vigesimo secundo ad Edictum.

De aetate quoque, (interdum) interrogatus respondere debebit. §. 1. Si quis, cum heres non esset, interrogatus responderit, ex parte heredem esse, sic conuenietur, atque si ex ea parte heres esset: fides enim ei contra se habebitur. §. 2. Qui ex quadrante heres, vel omnino cum heres non esset, responderit se heredem ex asse, in assem instituta actione conuenietur. §. 3. Si cum esset quis ex semisse heres, dixerit se ex quadrante, mendacii hanc poenam feret, quod in solidum conuenitur: non enim debuit mentiri, dum se minoris portionis heredem adseuerat. Interdum tamen iusta ratione potest opinari esse [4] heredem ex minore parte. Quid enim, si nescit sibi partem adcreuisse, vel ex incerta parte fuit institutus? cur ei responsum noceat? §. 4. Qui tacuit quoque [5] apud Praetorem in ea causa est, vt instituta actione in solidum conueniatur, [6] quasi negauit se heredem esse: nam qui omnino non respondit, contumax est: contumaciae autem poenam hanc ferre debet, vt in solidum conueniatur, quemadmodum si negasset: quia Praetorem contemnere videtur. §. 5. Quod autem ait Praetor, omnino non respondisse, posteriores sic exceperunt, vt omnino non respondisse videatur, qui ad interrogatum non respondit, id est, πρὸς ἔπος. [7] §. 6. Si interrogatus quis, an ex asse heres esset, responderit ex parte: si ex dimidia esset, nihil ei nocere responsum: quae sententia humana est. §. 7. Nihil interest, neget quis, an taceat interrogatus, an obscure respondeat, vt incertum dimittat interrogatorem. §. 8. Ex causa succurri ei, qui interrogatus respondit, non dubitamus: nam et si quis interrogatus, an patri heres esset, responderit, mox probato testamento, inuentus sit exheredatus, aequissimum est succurri ei. Et ita Celsus scribit. Hic quidem et alia ratione, quod ea, quae postea emergunt, auxilio indigent. Quid enim, si occultae tabulae, et remotae, postea prolatae sunt? cur noceat ei, qui id responderit, quod in praesentiarum videbatur? idem dico et si, qui heredem se responderit, mox falsum, vel inofficiosum, vel irritum testamentum fuerit pronuntiatum: non enim improbe respondit, sed scriptura ductus. §. 9. Qui interrogatus responderit, sic tenetur, quasi

1 Ap. Hal. *eum* abest. 2 Hal. inserit *vero*. 3 *lib. XLVII.* 4 Hal. loco *esse* habet *se*. 5 Ap. Hal. *quoque* abest. 6 Hal. praefigit *quia*. 7 Hal. vertit *ad dictum*, aut potius *ad interrogatum*.

si ex contractu obligatus, pro quo pulsabitur, dum ab aduersario interrogatur. Sed et si a Praetore fuerit interrogatus, nihil facit Praetoris auctoritas: sed ipsius responsum, siue mendacium. §. 10. Qui iusto errore ductus negauerit se heredem, venia dignus est. §. 11. Sed et si quis sine dolo malo, culpa tamen responderit, dicendum erit, absolui eum debere: nisi culpa dolo proxima sit. §. 12. Celsus [1] scribit, licere responsi [2] paenitere, si nulla captio ex eius paenitentia [3] sit actoris. Quod verissimum mihi videtur: maxime si quis postea plenius instructus quid faciat, instrumentis, vel epistolis amicorum iuris sui edoctus.

XII. Pavlvs libro decimo septimo ad Edictum.

Si filivs, qui abstinuit se paterna hereditate, in iure interrogatus responderit se heredem esse, tenebitur: nam ita respondendo, pro herede gessisse videtur. Sin autem filius, qui se abstinuit, interrogatus tacuerit, succurrendum est ei: quia hunc, qui abstinuit, Praetor non habet heredis loco. §. 1. Exceptionibus, quae institutis in iudicio contra reos actionibus opponuntur, etiam is vti potest, qui ex sua responsione conuenitur: veluti pacti conuenti, rei iudicatae, et ceteris.

XIII. Idem libro secundo ad Plautium.

Confessionibvs falsis respondentes, ita obligantur, si eius nomine, de quo quis interrogatus sit, cum aliquo actio:quia quae cum alio actio esset,si domi nus esset, in nosmet [4] confessione nostra conferemus. Et si eum, qui in potestate patris esset, respondissem, filium meum esse, ita me obligari, si aetas eius pateretur, vt filius meus esse possit: quia falsae confessiones naturalibus conuenire deberent: propter quae fiat, vt patrisfamilias nomine respondendo, non obliger. §. 1. Eum, qui patremfamilias, suum esse responderit seruum, non teneri noxali actione: ac ne si bona fide liber homo mihi seruiat, mecum noxali iudicio agi potest: et si actum fuerit, manebit integra actio cum ipso, qui admisit.

XIV. Iavolenvs libro nono ex Cassio.

Si is, cuius nomine noxae iudicium acceptum est, manente iudicio liber iudicatus est, reus absolui debet: nec quicquam interrogatio in iure facta proderit: quia eius personae, cuius nomine quis cum alio actionem habet, obligationem transferre non potest in eum, qui in iure suum esse confitetur: velut alienum seruum suum esse confitendo: liberi autem hominis nomine, quia cum alio actio non est, ne per interrogationem quidem aut confessionem transferri poterit. Quo casu eueniet, vt non recte hominis liberi nomine actum sit cum eo, qui confessus est. §. 1. In totum autem confessiones ita ratae sunt, si id, quod in confessionem venit, et ius et naturam recipere potest.

XV. Pomponivs libro decimo octauo ad Sabinum.

Si ante aditam hereditatem, seruum hereditarium meum esse respondeam, teneor: quia domini loco habetur hereditas. §. 1. Mortuo seruo, quem in iure interrogatus suum esse confessus sit, non tenetur is, qui respondit: quemadmodum, si proprius eius fuisset, post mortem eius non teneretur.

XVI. Vlpianvs libro trigesimo septimo ad Edictum.

Si servvs ab hostibus captus sit, de quo quis [5] in iure interrogatus responderit, in sua potestate esse, quamuis iura postliminiorum possint efficere dubitare nos, attamen non puto locum esse noxali actioni: quia non est in nostra [6] potestate. §. 1. Quamquam autem placet, etiam eum teneri, qui alienum seruum suum fassus esset, attamen rectissime placuit, eum demum teneri, qui suum [7] potuit habere: ceterum, si dominium quaerere non potuit, non teneri.

XVII. Idem libro trigesimo octauo ad Edictum.

Si servvs non sit vnius, sed plurium, et omnes mentiti sunt, eum in sua potestate non esse, vel quidam ex illis, aut dolo fecerunt, quo minus sit in potestate, vnusquisque illorum tenebitur in solidum: quemadmodum tenerentur, si haberent in potestate. Is vero, qui nihil dolo fecerit, quo minus in potestate haberet, vel non negauit, non tenebitur.

XVIII. Ivlianvs libro quarto ad Vrseium Ferocem.

Qvi ex parte dimidia heres erit, cum absentem coheredem suum defendere vellet, vt satisdat onis onus euitare pos-

1 Hal. inserit *itaque.* 2 *respondenti.* 3 *praesentia.* 4 Hal. addit *ipsos.* 5 Ap. Hal. *quis* abest. 6 Ap. Hal. *nostra* abest. 7 *qui eum seruum potuit.*

sit, respondit se solum heredem esse, et condemnatus est: quaerebat actor, cum ipse soluendo non esset, an, rescisso superiore iudicio, in eum, qui reuera heres erat, actio dari deberet? Proculus respondit, rescisso iudicio posse agi. Idque est verum.

XIX. Papinianvs libro octauo Quaestionum.

Si filivs, cum pro patre suo ageret, taceat interrogatus, omnia perinde obseruanda erunt, ac si non esset interrogatus.

XX. Pavlvs libro secundo Quaestionum.

Qvi servvm alienum responderit suum esse, si noxali iudicio conuentus sit, dominum liberat: aliter atque si quis confessus sit, se occidisse seruum, quem alius occidit: vel si quis responderit se heredem: nam his casibus non liberatur, qui fecit, vel qui heres est. Nec haec inter se contraria sunt: nam superiore casu ex persona serui duo tenentur, sicut in seruo communi dicimus, vbi altero conuento alter quoque liberatur: at is, qui confitetur se occidisse vel vulnerasse, suo nomine tenetur: nec debet impunitum esse delictum eius, qui fecit, propter eum, qui respondit: nisi quasi defensor eius, qui admisit, vel heredis, litem subiit hoc genere, tunc enim in factum exceptione data, summouendus est actor; quia ille negotiorum gestorum vel mandati actione recepturus est quod praestitit. Idem est in eo, qui mandatu heredis heredem se esse respondit, vel cum eum alias defendere vellet. §. 1. In iure interrogatus, an fundum possideat, quaero, an respondere cogendus sit, et quota ex parte fundum possideat? Respondi, Iauolenus scribit, possessorem fundi cogi debere respondere, quota ex parte fundum possideat: vt, si minore ex parte possidere se dicat, in aliam partem, quae non defenderetur, in possessionem actor mittatur. §. 2. Idem et si damni infecti caueamus: nam et hic respondere debet, quota ex parte eius sit praedium, vt ad eam partem stipulationem accommodemus. Poena autem non repromittentis haec est, vt in possessionem eamus: et ideo eo pertinet scire, an possideat.

XXI. Vlpianvs libro vigesimo secundo ad Edictum.

Vbicvmqve iudicem aequitas mouerit, aeque oportere fieri interrogationem, dubium non est.

XXII. Scaevola libro quarto Digestorum.

Procvratore Caesaris ad debitum fiscale interrogante, vnus ex filiis, qui nec bonorum possessionem acceperat, nec heres erat, respondit, se heredem esse: an quasi interrogatoria creditoribus ceteris teneatur? Respondit, ab his, qui in iure non interrogassent, ex responso suo conueniri non posse.

Tit. II.

DE QVIBVS REBVS AD EVNDEM IVDICEM EATVR.

Pomponivs libro decimo tertio ad Sabinum.

Si inter plures familiae erciscundae agetur, et inter eosdem communi diuidundo, aut finium regundorum, eundem iudicem sumendum [1]. Praeterea, quo facilius coire coheredes vel socii possunt, in eundem locum omnium praesentiam fieri oportet.

II. Papinianvs libro secundo Quaestionum.

Cvm ex pluribus tutoribus vnus, quod ceteri non sint idonei, conuenitur, postulante eo, omnes ad eundem iudicem mittuntur: et hoc rescriptis Principum continetur.

Tit III.

DE SERVO CORRVPTO.

Vlpianvs libro vigesimo tertio ad Edictum.

Ait Praetor, qvi servvm, servam, alienvm, alienam recepisse, persvasisseve qvid ei dicetvr dolo malo, qvo evm eam deteriorem faceret, in evm, qvanti ea res erit, in dvplvm ivdicivm dabo. §. 1. Qui bona fide seruum emit, hoc Edicto non tenebitur: quia nec ipse poterit serui corrupti agere: quia nihil eius interest, seruum non corrumpi: et sane, si quis hoc admiserit, eueniet, vt duobus actio serui corrupti competat: quod est absurdum. Sed nec eum, cui bona fide homo liber seruit, hanc actionem posse exercere opinamur. §. 2. Quod autem Praetor ait, recepisse, ita accipimus, si susceperit seruum alienum ad se: et

1 *sumi.*

et eſt proprie recipere, refugium abſcondendi cauſa ſeruo praeſtare, vel in ſuo agro, vel in alieno loco, aedificione. §. 3. Perſuadere autem eſt plus, quam compelli, atque cogi ſibi parere. Sed perſuadere τῶν μέσων ἐστὶν [1]: nam et bonum conſilium quis dando poteſt ſuadere, et malum: et ideo Praetor adiecit DOLO MALO, QVO EVM DETERIOREM FACERET: neque enim delinquit, niſi qui tale aliquid ſeruo perſuadet, ex quo eum faciat deteriorem. Qui igitur ſeruum ſollicitat ad aliquid vel faciendum vel cogitandum improbe, hic videtur hoc Edicto notari. §. 4. Sed vtrum ita demum tenetur, ſi bonae frugi ſeruum perpulit ad delinquendum, an vero et ſi malum hortatus eſt, vel malo monſtrauit, quemadmodum faceret? Et eſt verius, etiam ſi malo monſtrauit, in quem modum delinqueret, teneri eum. Immo et ſi erat ſeruus omnimodo fugiturus, vel furtum facturus, hic vero laudator huius propoſiti extitit, tenetur: non enim oportet laudando augeri malitiam. Siue ergo bonum ſeruum fecerit malum, ſiue malum fecerit deteriorem, corrupiſſe videbitur. §. 5. Is quoque deteriorem facit, qui ſeruo perſuadet, vt iniuriam faceret, vel furtum, vel fugeret, vel alienum ſeruum vt ſollicitaret, vel vt peculium intricaret, aut amator exiſteret, vel erro [2], vel malis artibus eſſet deditus, vel [3] in ſpectaculis nimius vel ſeditioſus, vel ſi actori ſuaſit [4] verbis, ſiue pretio, vt rationes dominicas intercideret, adulteraret, vel etiam vt rationem ſibi commiſſam turbaret.

II. PAVLVS libro decimo nono ad Edictum.

VEL LVXVRIOSVM vel contumacem fecit: quiue, vt ſtuprum pateretur, perſuadet.

III. VLPIANVS libro vigeſimo tertio ad Edictum.

DOLO MALO adiecto calliditatem notat Praetor eius, qui perſuadet. Ceterum, ſi quis ſine dolo deteriorem fecerit, non notatur [5]: et ſi luſus gratia fecit, non tenetur. §. 1. Vnde quaeritur, ſi quis ſeruo alieno ſuaſerit in tectum aſcendere, [6] vel in puteum deſcendere, et ille parens aſcenderit vel deſcenderit, et ceciderit, cruſque vel quid aliud fregerit, vel perierit, an teneatur? Et, ſi quidem ſine dolo malo fecerit, non tenetur: ſi dolo malo, tenebitur.

IV. PAVLVS libro decimo nono ad Edictum.

SED commodius eſt, vtili lege Aquilia eum teneri.

V. VLPIANVS libro vigeſimo tertio ad Edictum.

DOLI verbum etiam ad eum, qui recepit, referendum eſt: vt non alius teneatur, niſi qui dolo malo fecerit, ceterum ſi quis, vt domino cuſtodiret, recepit vel humanitate vel miſericordia ductus, vel adprobata atque iuſta ratione, non tenebitur. §. 1. Si quis dolo malo perſuaſerit quid ſeruo, quem liberum putabat, mihi videtur, teneri eum oportere: maius enim delinquit, qui liberum putans corrumpit: et ideo, ſi ſeruus fuerit, tenebitur. §. 2. Haec actio etiam aduerſus fatentem in duplum eſt: quamuis Aquilia inficiantem dumtaxat coerceat. §. 3. Si ſeruus ſeruaue feciſſe dicetur, iudicium cum noxae deditione redditur. §. 4. Haec actio refertur ad tempus ſerui corrupti, vel recepti, non ad praeſens: et ideo et ſi deceſſerit, vel alienatus ſit, vel manumiſſus, nihilo minus locum habebit actio [7]: nec extinguitur manumiſſione ſemel nata actio.

VI. PAVLVS libro decimo nono ad Edictum.

PRAETERITAE enim vtilitatis aeſtimatio in hoc iudicium verſatur.

VII. VLPIANVS libro vigeſimo tertio ad Edictum.

NAM ET mali ſerui forſitan conſequuntur libertatem: et poſterior cauſa interdum tribuit manumiſſionis iuſtam rationem.

VIII. PAVLVS libro decimo nono ad Edictum.

SED ET heres eius, cuius ſeruus corruptus eſt, habet hanc actionem, non ſolum ſi manſerit in hereditate ſeruus, ſed et ſi exierit: forte legatus.

IX. VLPIANVS libro vigeſimo tertio ad Edictum.

SI QVIS ſeruum communem meum et ſuum corruperit, apud Iulianum libro nono Digeſtorum quaeritur, an hac actione teneri poſſit? et ait, teneri eum ſocio: praeterea, poterit et communi diuidundo, et pro ſocio, ſi ſocii ſint, teneri, vt Iulianus ait. Sed cur deteriorem facit Iu-

1 Hal. ἐστὶ et Graeca iſta vertit, *ex mediis* ſcilicet verbis *eſt*. 2 *errori*. 3 Hal. inſerit *vt*. 4 Hal. inſerit *ſine*. 5 Hal. *non notatur*, omittit, et pergit *vt ſi luſus gratia fecerit*. 6 *in tectum vt aſcenderet*, et mox *deſcenderet*. 7 *haec actio*.

Iulianus conditionem ſocii, ſi cum ſocio agat, quam ſi cum extraneo agit? nam qui cum extraneo egit, ſiue recepit, ſiue corruperit, agere poteſt: qui cum ſocio, ſine alternatione, id eſt, ſi corrupit: niſi forte non putauit Iulianus hoc cadere in ſocium: nemo enim ſuum recipit. Sed ſi celandi animo recepit, poteſt defendi, teneri eum. §. 1. Si in ſeruo, ego habeam vſumfructum, tu proprietatem, ſi quidem a me ſit deterior factus, poteris mecum experiri: ſi tu id feceris, ego agere vtili actione poſſum: ad omnes enim corruptelas haec actio pertinet: et intereſſe fructuarii videtur, bonae frugi ſeruum eſſe, in quo vſumfructum habet. Et ſi forte alius eum receperit, vel corruperit, vtilis actio fructuario competit. §. 2. Datur autem actio, quanti ea res erit, eius dupli. [1] §. 3. Sed quaeſtionis eſt, aeſtimatio vtrum eius dumtaxat fieri debeat, quod ſeruus in corpore vel in animo damni ſenſerit, hoc eſt, quanto vilior ſeruus factus ſit, an vero et ceterorum? Et Neratius ait, tanti condemnandum corruptorem, quanti ſeruus ob id, quod ſubreptus ſit, minoris ſit.

X. PAVLVS libro decimo nono ad Edictum.

IN HOC iudicium etiam rerum aeſtimatio venit, quas ſecum ſeruus abſtulit: quia omne damnum duplatur: neque intererit, [2] ad eum perlatae fuerint res an ad alium: ſiue etiam conſumtae ſunt: etenim iuſtius eſt, eum teneri, qui princeps fuerit delicti, quam eum quaeri, ad quem res perlatae ſunt.

XI. VLPIANVS libro viceſimo tertio ad Edictum.

NERATIVS ait, poſtea furta facta in aeſtimationem non venire: quam ſententiam veram puto: nam et verba Edicti, QVANTI EA RES ERIT, omne detrimentum recipiunt. §. 1. Seruo perſuaſi, vt chirographa debitorum corrumpat: videlicet tenebor. Sed ſi conſuetudine peccandi poſtea et rationes, ceteraque ſimilia inſtrumenta ſubtraxerit vel interleuerit, deleuerit, dicendum erit, corruptorem horum nomine non teneri. §. 2. Quamuis autem, rerum ſubtractarum nomine, ſerui corrupti competat actio, tamen et furti agere poſſumus: ope enim conſilio ſollicitatoris videntur res abeſſe: nec ſufficiet, alterutra actione egiſſe: quia altera alteram non minuit. Idem et in eo, qui ſeruum recepit, et celauit, et deteriorem fecit, Iulianus ſcribit. Sunt enim diuerſa [3] maleficia furis, et eius, qui deteriorem ſeruum facit. Hoc amplius, et condictionis nomine tenebitur. Quamuis enim condictione hominem, poenam autem furti actione conſecutus ſit, tamen et quod intereſt, debebit conſequi actione ſerui corrupti.

XII. PAVLVS libro decimo nono ad Edictum.

QVIA manet reus obligatus, etiam rebus redditis.

XIII. VLPIANVS libro vigeſimo tertio ad Edictum.

HAEC actio perpetua eſt, non temporaria: et heredi ceteriſque ſucceſſoribus competit: in heredem non dabitur, quia poenalis eſt. §. 1. Sed et ſi quis ſeruum hereditarium corruperit, hac actione tenebitur: ſed et petitione hereditatis, quaſi praedo, tenebitur.

XIV. PAVLVS libro decimo nono ad Edictum.

VT TANTVM veniat in hereditatis petitionem, quantum in hanc actionem. §. 1. De filio filiaue familias corruptis huic Edicto locus non eſt: quia ſerui corrupti conſtituta actio eſt, qui in patrimonio noſtro eſſet: et pauperiorem ſe factum eſſe dominus probare poteſt, dignitate et fama domus integra manente: ſed vtilis competit, officio iudicis aeſtimanda: quoniam intereſt noſtra, animum liberorum noſtrorum non corrumpi. §. 2. Si ſeruus communis, meus et tuus, proprium meum ſeruum corruperit, Sabinus, non poſſe agi cum ſocio: perinde atque ſi proprius meus ſeruus corrupiſſet conſeruum. Item, ſi ſeruus communis extraneum corruperit, videndum eſt, vtrum cum duobus agi debeat, an et cum ſingulis, exemplo ceterarum noxarum? Et magis eſt, vt vnuſquiſque in ſolidum teneatur, altero autem ſoluente, alterum liberari. §. 3. Si is, in quo vſumfructum habeo, ſeruum meum corruperit, erit mihi actio cum domino proprietatis. §. 4. Pignoris dati nomine debitor habet hanc actionem. §. 5. In hac actione non extra rem duplum eſt: id enim, quod damni datum eſt, duplatur. §. 6. His conſequenter et illud probatur, vt, ſi ſeruo meo perſuaſeris, vt Titio furtum faciat, non ſolum in id teneris, quo deterior ſeruus, effectus eſt ſed et in id, quod Titio praeſtaturus ſim. §. 7. Item non ſolum, ſi mihi damnum de-

1 *datur autem haec actio, quanti ea res erit in duplum.* 2 Hal. praefigit *an.*
3 *diuiſa inter ſe maleficia.*

dederit consilio tuo, sed etiam si extraneo, eo quoque nomine mihi teneris, quod ego lege Aquilia obnoxius sim: aut si ex conducto teneor alicui, quod ei seruum locaui, et propter te deterior factus sit, teneberis et hoc nomine. Et si qua talia sint. §. 8. Aestimatio autem habetur in hac actione, quanti seruus vilior factus sit: quod officio iudicis expedietur. §. 9. Interdum tamen et inutilis sit, vt non expediat talem seruum habere. Vtrum ergo [1] et pretium cogitur dare sollicitator, et seruum dominus lucrifaciat? an vero cogi debet dominus restituere seruum, et pretium serui accipere? Et verius est, electionem domino dari: siue seruum detinere cupit, et damnum, quanti deterior seruus factus est, in duplum accipere: vel, seruo restituto, si copiam huius rei habeat, pretium consequi: quod si non habeat, pretium quidem simili modo accipere debet [2]: cedere autem sollicitatori, periculo eius, de dominio serui, actionibus. Quod tamen de restitutione hominis dicitur, tunc locum habet, cum homine viuo agitur. Quod autem si manumisso eo agatur? non facile apud iudicem audietur, dicendo, ideo se manumisisse, quoniam habere noluerat domi: vt et pretium habeat, et libertum.

XV. Gaivs libro sexto ad Edictum prouinciale.

Corrvmpitvr animus serui, et si persuadeatur ei, vt dominum contemneret.

XVI. Alfenvs Varvs [3] libro secundo Digestorum.

Dominvs seruum dispensatorem manumisit, postea rationes ab eo accepit: et, cum [4] eis non constaret, conperit apud quandam mulierculam pecuniam eum consumpsisse: quaerebatur, possetne agere serui corrupti cum ea muliere, cum is seruus iam liber esset? Respondi, posse: sed etiam furti de pecuniis, quas seruus ad eam detulisset.

XVII. Marcianvs libro quarto Regularum.

Servi corrupti nomine, et constante matrimonio, marito in mulierem datur actio: sed, fauore nuptiarum, in simplum,

Tit. IV.

DE FVGITIVIS.

Vlpianvs libro primo [5] ad Edictum.

Is, qvi fugitiuum celauit, fur est. §. 1. Senatus censuit, ne fugitiui admittantur in saltus: neque protegantur a villicis, vel procuratoribus possessorum: et multam statuit: his autem, qui intra viginti dies fugitiuos vel dominis reddidissent, vel apud Magistratus exhibuissent, veniam in ante actum dedit. Sed et deinceps eodem Senatusconsulto impunitas datur ei, qui intra praestituta tempora, quam repperit fugitiuos in agro suo, domino vel Magistratibus tradiderit. §. 2. Hoc autem Senatusconsultum aditum etiam dedit militi vel pagano, ad inuestigandum fugitiuum in praedia Senatorum vel paganorum. Cui rei etiam lex Fauia prospexerat, et Senatusconsultum Modesto Consule factum, vt fugitiuos inquirere volentibus litterae ad Magistratus dentur: multa etiam centum solidorum in Magistratus statuta, si, litteris acceptis, inquirentes non adiuuent. Sed et in eum, qui quaeri apud se prohibuit, eadem poena statuta. Est etiam generalis Epistola Diuorum Marci et Commodi, qua declaratur, et Praesides, et Magistratus, et milites stationarios dominum adiuuare debere inquirendis fugitiuis: et vt inuentos redderent: et vt hi, apud quos delitescant, puniantur, si crimine contingantur. §. 3. Vnusquisque eorum, qui fugitiuum adpraehendit, in publicum deducere debet. §. 4. Et merito monentur Magistratus, eos diligenter custodire, ne euadant. §. 5. Fugitiuum accipe, et si quis erro sit. Fugitiui autem appellatione, ex fugitiua natum non contineri, Labeo libro primo ad Edictum scribit. §. 6. In publicum deduci intelliguntur, qui Magistratibus municipalibus traditi sunt, vel publicis ministeriis. §. 7. Diligens custodia etiam vincire permittit. §. 8. Tamdiu autem custodiuntur, quamdiu ad Praefectum Vigilum, vel ad Praesidem deducantur: eorumque nomina, et notae, et cuius se quis esse dicat, ad Magistratus deferantur: vt facilius adgnosci et percipi fu-

1 Ap. Hal. *ergo* abest. 2 Ap. Hal. *debet* abest. 3 Ap. Hal. *Varus* abest. 4 Hal. inserit *de*. 5 *lib. XXI.*

fugitiui possint. Notae autem verbo etiam cicatrices continentur. Idem iuris est, si haec in scriptis publice, vel in aedes proponas.

II. Callistratus libro sexto Cognitionum.

Fugitivi simplices dominis reddendi sunt: sed si pro libero se gesserint grauius coerceri solent.

III. Vlpianus libro septimo de officio Proconsulis.

Divus Pius rescripsit, eum, qui fugitiuum vult requirere in praediis alienis, posse adire Praesidem, literas ei daturum: et, si, ita res exegerit, apparitorem quoque, vt ei permittatur ingredi, et inquirere: et poenam eundem Praesidem in eum constituere, qui inquiri non permiserit. Sed et Diuus Marcus Oratione, quam in Senatu recitauit, facultatem dedit ingrediendi tam Caesaris, quam senatorum, et paganorum praedia volentibus fugitiuos inquirere: scrutarique cubilia atque vestigia occultantium.

IV. Pavlvs libro primo Sententiarum.

Limenarchae, et stationarii fugitiuos depraehensos recte in custodiam retinent. Magistratus municipales ad officium Praesidis prouinciae vel Proconsulis compraehensos fugitiuos recte transmittunt.

V. Tryphoninvs libro primo Disputationum.

Si in harenam fugitiuus seruus se dederit, ne isto quidem periculo discriminis vitae tantum sibi irrogato, potestatem domini euitare poterit: nam Diuus Pius rescripsit, omnimodo eos dominis suis reddere, siue ante pugnam ad bestias, siue post pugnam: quoniam interdum, aut pecunia interuersa, aut commisso aliquo maiore maleficio, ad fugiendam inquisitionem, vel iustitiam animaduersionis, in harenam se dare mallent. Reddi ergo eos oportet.

Tit. V.

DE ALEATORIBVS.

Vlpianvs libro vigesimo tertio ad Edictum.

Praetor ait, SI QVIS EVM, APVD QVEM ALEA LVSVM ESSE DICETVR, VERBERAVERIT, DAMNVMVE EI DEDERIT, SIVE QVID EO TEMPORE DOLO EIVS SVBTRACTVM EST, IVDICIVM NON DABO: IN EVM, QVI ALEAE LVDENDAE CAVSA VIM INTVLERIT, VTI QVAEQVE RES ERIT, ANIMADVERTAM. §. 1. Si rapinas fecerint inter se collusores, vi bonorum raptorum non denegabitur actio: susceptorem enim dumtaxat prohibuit vindicari, non et collusores, quamuis et hi indigni videantur. §. 2. Item notandum, quod [1] susceptorem verberatum quidem, et damnum passum, vbicumque et quandocumque, non vindicat: verum furtum factum domi, et eo tempore, quo alea ludebatur, licet lusor non fuerit, qui quid eorum fecerit, impune fit. Domum autem pro habitatione et domicilio nos accipere debere, certum est. §. 3. Quod autem Praetor negat, se furti actionem daturum, videamus, vtrum ad poenalem actionem solam pertineat, an et si ad exhibendum velit agere, vel vindicare, vel condicere? Et est relatum apud Pomponium, solummodo poenalem actionem denegatam: quod non puto verum: Praetor enim simpliciter ait, SI QVID SVBTRACTVM ERIT, IVDICIVM NON DABO. §. 4. IN EVM, inquit, QVI ALEAE LVDENDAE CAVSA VIM INTVLERIT, VTI QVAEQVE RES ERIT, ANIMADVERTAM. Haec clausula pertinet ad animaduersionem eius, qui conpulit ludere, vt aut multa multetur, aut in lautumias, vel in vincula publica ducatur.

II. Pavlvs libro decimo nono ad Edictum.

Solent enim quidam et cogere ad lusum, vel ab initio, vel victi, dum retinent. §. 1. Senatusconsultum vetuit in pecuniam ludere: praeterquam si quis certet hasta [2], vel pilo iaciendo, vel currendo, saliendo, luctando, pugnando: quod virtutis causa fiat.

III. Marcianvs libro quinto Regularum.

In qvibvs rebus ex lege Titia, et Publicia [3] et Cornelia etiam sponsionem facere licet. Sed ex aliis, vbi pro virtute certamen non fit, non licet.

IV. Pavlvs libro decimo nono ad Edictum.

Qvod in conuiuio vescendi causa ponitur, in eam rem familia ludere permittitur. §. 1. Si seruus, vel filiusfamilias victus fuerit, patri vel domino competit

1 Hal. inserit *praetor*. 2 *disco*. 3 Ap. Hal. *et Publicia* absunt.

petit repetitio. Item si seruus acceperit pecuniam, dabitur in dominum de peculio actio, non noxalis: quia ex negotio gesto agitur. Sed non amplius cogendus est praestare, quam id, quod ex ea re in peculio sit. §. 2. Aduersus parentes et patronos repetitio eius, quod in alea lusum est, vtilis ex hoc Edicto danda est.

Tit. VI.

SI MENSOR FALSVM MODVM DIXERIT.

Vlpianvs libro vigesimo quarto ad Edictum.

Adversvs mensorem agrorum Praetor in factum actionem proposuit, a quo falli nos non oportet: nam interest nostra, ne fallamur in modi renuntiatione: si forte vel de finibus contentio sit, vel emtor scire velit vel venditor, cuiusmodi ager veneat. Ideo autem hanc actionem proposuit, quia non crediderunt veteres, inter talem personam [1] locationem et conductionem [2] esse: sed magis operam beneficii loco praeberi, et id, quod datur, ei ad remunerandum dari, et inde honorarium appellari: si autem ex locato conducto [3] fuerit actum, dicendum erit, nec tenere intentionem. §. 1. Haec actio dolum malum dumtaxat exigit: visum est enim, satis abundeque coerceri mensorem, si dolus malus [solus] conueniatur eius hominis, qui ciuiliter obligatus non est: proinde, si imperite versatus est, sibi imputare debet, qui eum adhibuit: sed et si negligenter, aeque mensor securus erit. Lata culpa plane dolo comparabitur. Sed et si mercedem accepit, non omnem culpam eum praestare, propter verba Edicti: vtique enim scit Praetor, et mercede eos interuenire. §. 2. Is autem tenetur hac actione, qui renuntiauit: sed renuntiasse et eum accipere debemus, qui per alium renuntiauit.

II. Pavlvs libro vigesimo quinto ad Edictum.

Vel per litteras. §. 1. Sed si ego tibi, cum esses mensor, mandauerim, vt mensuram agri ageres, et tu id Titio delegaueris, et ille dolo malo [4] quid in ea re fecerit, tu teneberis: quia dolo malo versatus es, qui tali homini credidisti.

III. Vlpianvs libro vigesimo quarto ad Edictum.

Si dvobvs mandauero, et ambo dolose fecerint, aduersus singulos in solidum agi poterit: sed altero conuento, si satisfecerit, in alterum actionem denegari oportebit. §. 1. Competit autem haec actio ei, cuius interfuit falsum modum renuntiatum non esse: hoc est, vel emtori, vel venditori, cui renuntiatio offuit. §. 2. Pomponius tamen scribit, si emtor plus dederit venditori propter renuntiationem, quia condicere potest quod plus dedit, agi cum mensore non posse: nihil enim emtoris interesse, cum possit condicere, nisi soluendo venditor non fuit: tunc enim mensor tenebitur. §. 3. Sed si venditor maiorem modum tradiderit fraudatus a mensore, consequenter dicit Pomponius, non esse actionem aduersus mensorem: quia est ex vendito actio aduersus emtorem: nisi et hic emtor soluendo non sit. §. 4. Idem Pomponius scribit, si propter iudicium adhibitus mensor fraudauerit me in renuntiatione, teneri eum, si ob hoc de iudicio minus tuli. Plane si a iudice adhibitus, contra me renuntiauerit dolo malo, dubitat, an teneri mihi debeat. Quod magis admittit. §. 5. Hanc actionem heredi, similibusque personis dandam, Pomponius scribit. Sed in heredem, similesque personas denegandam, ait. §. 6. Serui autem nomine magis noxale, quam de peculio competere ait: quamuis ciuilis actio de peculio competat.

IV. Pavlvs libro vigesimo quinto ad Edictum.

Haec actio perpetua est: quia initium rei non a circumscriptione, sed a suscepto negotio originem accepit.

V. Vlpianvs libro vigesimo quarto [5] ad Edictum.

Si mensor non falsum modum renuntiauerit, sed traxerit renuntiationem, et ob hoc euenerit, vt venditor liberetur, qui adsignaturum se modum intra certum diem promisit, haec actio locum non habet. Sed nec dari vtilem debere, Pomponius ait. Erit ergo ad actionem de dolo decurrendum. §. 1. Si, cum falsus modus renuntiatus esset, emtor cum venditore ex emto egisset, agere poterit etiam cum mensore. Sed, si nihil eius interest, condemnari mensore-

1 *tales personas.* 2 Ap. Hal. *et conductionem* absunt. 3 Ap. Hal. *conducto* abest. 4 Ap. Hal. *malo* abest. 5 *lib. XXV.*

ſorem non oportet. Quod ſi non de toto modo, qui deerat, cum venditore egerit, ſed de minore, conſequenter ſcribit Pomponius, de reſiduo cum menſore agi poſſe. §. 2. Hoc iudicium latius Praetor porrexit: nam, et ſi cuius alterius rei menſuram falſam renuntiauiſſe dicetur, haec actio competit. Proinde, ſi in aedificii menſura feſellit, vel in frumenti, vel in vini:

VI. Pavlvs libro vigeſimo quarto [1] ad Edictum.

Sive de itineris latitudine, ſiue de ſeruitute immittendi proiiciendique quaeratur, ſiue aream, vel tignum, vel lapidem metiendo mentitus fuerit:

VII. Vlpianvs libro vigeſimo quarto ad Edictum.

Vel cvivs alterius rei: tenebitur. §. 1. Et ſi menſor machinarius fefellerit, haec actio dabitur. §. 2. Nec non illud quoque Pomponius dicit, etiam in eum, qui menſor non fuit, fefellit tamen in modo, competere hanc actionem. §. 3. Hoc exemplo etiam aduerſus architectum actio [2] dari debet, qui fefellit: nam et Diuus Seuerus, aduerſus architectum et redemtorem actiones dandas, decreuit. §. 4. Ego etiam aduerſus tabularium puto actiones dandas, qui in computatione fefellit.

Tit. VII.

DE RELIGIOSIS ET SVMPTIBVS FVNERVM, ET VT FVNVS DVCERE LICEAT.

Vlpianvs libro decimo ad Edictum.

Qvi propter funus aliquid impendit, cum defuncto contrahere creditur, non cum herede.

II. Idem libro vigeſimo quinto ad Edictum.

Locvm, in quo ſeruus ſepultus eſt, religioſum eſſe, Ariſto ait. §. 1. Qui mortuum in locum alienum intulit, vel inferre curauit, tenebitur in factum actione. In locum alterius accipere debemus, ſiue in agro, ſiue in aedificio. Sed hic ſermo domino dat actionem, non bonae fidei poſſeſſori: nam cum dicat, in locum alterius, apparet de domino eum ſentire, id eſt, eo, cuius locus eſt. Sed et fructuarius inferendo tenebitur domino proprietatis. An et ſocius teneatur, ſi ignorante ſocio intulerit, tractari poteſt? Eſt tamen verius, familiae erciſcundae, vel communi diuidundo, conueniri eum poſſe. §. 2. Praetor ait, sive homo mortvvs, ossave hominis mortvi, in locvm pvrvm alterivs, avt in id sepvlchrvm, in qvo ivs non fverit, illata esse dicentvr: qvi hoc fecit, in factvm actione tenetvr, et poena pecvniaria svbiicietvr. §. 3. De ea autem illatione Praetor ſenſit, quae ſepulturae cauſa ſit. §. 4. Purus autem locus dicitur, qui neque ſacer, neque ſanctus eſt, neque religioſus: ſed ab omnibus huiusmodi nominibus vacare videtur. §. 5. Sepulchrum eſt, vbi corpus oſſaue hominis condita ſunt. Celſus autem ait, non totus, qui ſepulturae deſtinatus eſt, locus religioſus fit, ſed quatenus corpus humatum eſt. §. 6. Monumentum eſt, quod memoriae ſeruandae gratia exiſtat. §. 7. Si vſumfructum quis habeat, religioſum locum non facit. Sed et ſi alius proprietatem, alius vſumfructum habuit, non faciet locum religioſum: nec proprietarius: niſi forte ipſum, qui vſumfructum legauerit, intulerit: cum in alium locum inferri tam opportune non poſſet. Et ita Iulianus ſcribit. Alias autem inuito fructuario, locus religioſus non fiet: ſed ſi conſentiat fructuarius, magis eſt, vt locus religioſus fiat. §. 8. Locum, qui ſeruit, nemo religioſum facit: niſi conſentiat is, cui ſeruitus deberetur. Sed ſi non minus commode per alium locum ſeruitute vti poteſt, non videtur ſeruitutis impediendae cauſa id fieri: et ideo religioſus fit. Et ſane habet hoc rationem. §. 9. Is, qui pignori dedit agrum, ſi in eum ſuorum mortuum intulerit, religioſum eum facit: ſed et ſi ipſe inferatur, idem eſt: ceterum alii concedere non poteſt.

III. Pavlvs libro vigeſimo ſeptimo ad Edictum.

Ex consensv tamen omnium, vtilius eſt dicere, religioſum poſſe fieri: idque Pomponius ſcribit.

IV. Vlpianvs libro vigeſimo quinto ad Edictum.

Scriptvs heres prius, quam hereditatem adeat, patremfamilias mortuum inferendo, locum facit religioſum. Nec quis putet, hoc ipſo pro herede eum gerere: finge enim, adhuc eum deliberare de adeunda hereditate. Ego, etiam ſi non heres eum intulerit, ſed quiuis alius, herede vel ceſſante, vel abſente, vel vereu-

1 *lib. XXV.* 2 Ap. Hal. *actio* abeſt.

rente ne pro herede gerere videatur, tamen locum religiosum facere puto: plerumque enim defuncti ante sepeliuntur, quam quis heres [eis] existet. Sed tunc locus fit religiosus, cum defuncti fuit: naturaliter enim videtur ad mortuum pertinere locus, in quem infertur: praesertim si in eum locum inferatur, in quem ipse destinauit. Vsque adeo, vt, etiamsi in legatum locum sit illatus ab herede, inlatione tamen testatoris fit religiosus: si modo in alium locum tam opportune inferri non potuit.

V. GAIVS libro decimo nono ad Edictum prouinciale.

FAMILIARIA sepulchra dicuntur, quae quis sibi, familiaeque suae constituit. Hereditaria autem, quae quis sibi, heredibusque suis constituit:

VI. VLPIANVS libro vigesimo quinto ad Edictum.

VEL QVOD paterfamilias iure hereditario adquisiit. Sed in vtroque, heredibus quidem, ceterisque successoribus, qualescumque fuerint, licet sepeliri, et mortuum inferre: etiam si ex minima parte heredes ex testamento vel ab intestato sint: licet non consentiant alii. Liberis autem cuiuscumque sexus, vel gradus, etiam filiisfamilias, et emancipatis, idem ius concessum est: siue extiterint heredes, siue sese abstineant. Exheredatis autem, nisi specialiter testator iusto odio commotus eos vetuerit, humanitatis gratia tantum sepeliri, non etiam alios praeter suam posteritatem inferre, licet. Liberti autem nec sepeliri, nec alios inferre poterunt, nisi heredes extiterint patrono: quamuis quidam inscripserint, monumentum sibi libertisque suis fecisse: et ita Papinianus respondit: et saepissime idem constitutum est. §. 1. Si adhuc monumentum purum est, poterit quis hoc et vendere et donare. Si Cenotaphium sit, posse hoc venire, dicendum est: nec enim esse hoc religiosum, Diui Fratres rescripserunt.

VII. GAIVS libro decimo nono ad Edictum prouinciale.

IS, QVI intulit mortuum in alienum locum, aut tollere id, quod intulit, aut loci pretium praestare cogitur per in factum actionem, quae tam heredi, quam in heredem competit, et perpetua est. §. 1. Aduersus eum, qui in alterius arcam lapideam, in qua adhuc mortuus non erit conditus, mortuum intulerit, vtilem actionem in factum Proconsul dat: quia non proprie vel in sepulchrum, vel locum alterius, intulisse dici potest.

VIII. VLPIANVS libro vigesimo quinto ad Edictum.

OSSA, quae ab alio illata sunt, vel corpus, an liceat domino loci effodere vel eruere sine decreto Pontificum, seu iussu Principis, quaestionis est? Et ait Labeo, exspectandum vel permissum Pontificale, seu iussionem Principis: alioquin iniuriarum fore actionem aduersus eum, qui eiecit. §. 1. Si locus religiosus pro puro venisse dicetur, Praetor in factum actionem in eum dat ei, ad quem ea res pertinet: quae actio et in heredem competit, cum quasi ex emto actionem contineat. §. 2. Si in locum publicis vsibus destinatum intulerit quis mortuum, Praetor in eum iudicium dat, si dolo fecerit: et erit extra ordinem plectendus, modica tamen coercitione: sed, si sine dolo, absoluendus est. §. 3. In hac autem actione, loci puri appellatio et ad aedificium producenda est. §. 4. Nec solum domino haec actio competit, verum ei quoque, qui eiusdem loci habet vsumfructum, vel aliquam seruitutem: quia ius prohibendi etiam hi habent. §. 5. Ei, qui prohibitus est inferre in eum locum, quo ei ius inferendi esset, in factum actio competit, et interdictum: [1] etiam si non ipse prohibitus sit, sed procurator eius: quia intellectu aliquo ipse prohibitus videtur.

IX. GAIVS libro decimo nono ad Edictum prouinciale.

LIBERVM est ei, qui prohibetur, mortuum ossaue [2] mortui inferre aut statim interdicto vti, quo prohibetur ei vis fieri, aut alio inferre, et postea in factum agere: per quam consequitur actor, quanti eius interfuerit, prohibitum non esse: in quam computationem cadit loci emti pretium, aut [3] conducti merces: item sui loci pretium, quem quis nisi coactus est, religiosum facturus non esset. Vnde miror, quare constare videatur, neque heredi neque in heredem dandam hanc actionem: nam [4] vt apparet, pecuniariae quantitatis ratio in eam deducitur: certe, perpetuo ea inter ipsos competit.

X. VLPIANVS libro vigesimo quinto ad Edictum.

SI VENDITOR fundi exceperit locum sepulchri ad hoc, vt ipse, posterique eius illo inferrentur, si via vti prohibeatur, vt mortuum suum inferret, agere

1 *et interdum etiam.* 2 Ap. Hal. *ossaue mortui* absunt. 3 Hal. inserit *si conduxerit.* 4 Hal. hic inserit *cum.*

gere poteſt: videtur enim etiam hoc exceptum inter ementem et vendentem, vt ei per fundum ſepulturae cauſa ire liceret.

XI. PAVLVS libro vigeſimo ſeptimo ad Edictum.

QVOD ſi locus monumenti hac lege venierit, ne in eum inferrentur, quos ius eſt inferri, pactum quidem ad hoc non ſufficit: ſed ſtipulatione id caueri oportet.

XII. VLPIANVS libro vigeſimo quinto ad Edictum.

SI QVIS ſepulchrum habeat, viam autem ad ſepulchrum non habeat, et a vicino ire prohibeatur, Imperator Antoninus cum patre reſcripſit, iter ad ſepulchrum peti precario, et concedi ſolere: vt quoties non debetur, impetretur ab eo, qui fundum adiunctum habeat. Non tamen hoc reſcriptum, quod impetrandi dat facultatem, etiam actionem ciuilem inducit: ſed extra ordinem interpelletur. Praeſes etiam compellere debet, iuſto pretio iter ei praeſtari: ita tamen, vt iudex etiam de opportunitate loci proſpiciat, ne vicinus magnum patiatur detrimentum. §. 1. Senatusconſulto cauetur, ne vſus ſepulchrorum permutationibus polluatur: id eſt, ne ſepulchrum aliae conuerſationis vſum accipiat. §. 2. Praetor ait, QVOD FVNERIS CAVSA SVMTVS FACTVS ERIT, EIVS RECVPERANDI NOMINE, IN EVM, AD QVEM EA RES PERTINET, IVDICIVM DABO. §. 3. Hoc Edictum iuſta ex cauſa propoſitum eſt: vt qui funerauit, perſequatur id, quod impendit. Sic enim fieri, ne inſepulta corpora iacerent: neue quis de alieno funeretur. §. 4. Funus autem eum facere oportet, quem decedens elegit: ſed, ſi non ille fecit, nullam eſſe huius rei poenam, [1] niſi aliquid pro hoc emolumentum ei relictum eſt: tunc enim, ſi non paruerit voluntati defuncti, ab hoc repellitur. Sin autem de hac re defunctus non cauit, nec vlli delegatum id munus eſt, ſcriptos heredes ea res contingit: ſi nemo ſcriptus eſt, legitimos, vel cognatos, quosque ſuo ordine, quo ſuccedunt. §. 5. Sumtus funeris arbitrantur pro facultatibus, vel dignitate defuncti. §. 6. Praetor, vel Magiſtratus municipalis ad funus ſumtus decernere debet: ſi quidem eſt pecunia in hereditate, ex pecunia: ſi non eſt, diſtrahere debet ea, quae tempore peritura ſunt, quorum retentio onerat hereditatem: ſi minus, ſi quid auri, argentique fuerit, diſtrahi, aut pignerari iubebit, vt pecunia expediatur.

XIII. GAIVS libro decimo nono ad Edictum prouinciale.

VEL a debitoribus, ſi facile exigi poſſit.

XIV. VLPIANVS libro vigeſimo quinto ad Edictum.

ET SI quis impediat eum, qui emit, quo minus ei res tradantur, Praetorem interuenire oportere, tuerique huiusmodi factum, ſi quid impediat, quo minus ei res venditae tradantur. §. 1. Si colonus, vel inquilinus ſit is, qui mortuus eſt, nec ſit, vnde funeretur, ex inuectis illatis eum funerandum Pomponius ſcribit: et, ſi quid ſuperfluum remanſerit, hoc pro debita penſione teneri. Sed et ſi res legatae ſint a teſtatore, de cuius funere agitur, nec ſit, vnde funeretur, ad eas quoque manum mittere oportet. Satius eſt enim, de ſuo teſtatorem funerari, quam aliquos [2] legata conſequi. Sed ſi adita fuerit poſtea hereditas, res emtori auferenda non eſt: quia bonae fidei poſſeſſor eſt, et dominium habet, qui auctore iudice comparauit. Legatarium tamen legato carere non oportet, ſi poteſt, indemnis ab herede praeſtari: quod ſi non poteſt, melius eſt legatarium non lucrari, quam emtorem damno adfici. §. 2. Si cui funeris ſui curam teſtator mandauerit, et ille, accepta pecunia, funus non duxerit, de dolo actionem in eum dandam Mela ſcripſit. Credo tamen, et extra ordinem eum a Praetore compellendum funus ducere. §. 3. Funeris cauſa ſumtus factus videtur is demum, qui ideo fuit, vt funus ducatur, ſine quo funus duci non poſſit: vtputa ſi quid impenſum eſt in delationem mortui. Sed et ſi quid in locum fuerit erogatum, in quem mortuus inferetur, funeris cauſa videri impenſum Labeo ſcribit: quia neceſſario locus paratur, in quo corpus conditur. §. 4. Impenſa peregre mortui, quae facta eſt, vt corpus perferretur, funeris eſt, licet nondum homo funeretur. Idemque et ſi quid ad corpus cuſtodiendum, vel etiam commendandum factum ſit, vel ſi quid in marmor, vel veſtem collocandam. §. 5. Non autem oportet ornamenta cum corporibus condi: nec quid aliud huiusmodi, quod homines ſimpliciores faciunt. §. 6. Haec actio, quae funeraria dicitur, ex bono et ae-

1 Hal. addit *conſtat*. 2 *alios*

aequo oritur: continet autem funeris caufa tantum impenfam, non etiam ceterorum fumtuum [1]. Aequum autem accipitur ex dignitate eius, qui funeratus eft, ex caufa, ex tempore, et ex bona fide: vt neque plus imputetur fumtus nomine, quam factum eft: neque tantum, quantum factum eft, fi immodice factum eft: deberet enim haberi ratio facultatium eius, in quem factum eft: et ipfius rei, quae vltra modum fine caufa confumitur. Quid ergo, fi ex voluntate teftatoris impenfum eft? Sciendum eft, nec voluntatem fequendam, fi res egrediatur iuftam fumtus rationem: pro modo autem facultatium fumtum fieri. §. 7. Sed interdum is, qui fumtum in funus fecit, fumtum non recipit, [2] fi pietatis gratia fecit, non hoc animo, quafi recepturus fumtum, quem fecit: et ita Imperator nofter refcripfit. Igitur aeftimandum erit arbitro, et perpendendum, quo animo fumtus factus fit: vtrum negotium quis, vel defuncti, vel heredis gerit, vel ipfius humanitatis: an vero mifericordiae, vel pietati tribuens, vel affectioni. Poteft tamen diftingui et mifericordiae modus, vt in hoc fuerit mifericors, vel pius, qui funerauit, vt eum fepeliret, ne infepultus iaceret, non etiam, vt fuo fumtu fecerit: quod fi iudici liqueat, non debet eum qui conuenitur, abfoluere: quis enim fine pietatis intentione alienum cadauer funerat? Oportebit igitur teftari quem, quo animo funerat: ne poftea patiatur quaeftionem. §. 8. Plerique filii, cum parentes fuos funerant, vel alii, qui heredes fieri poffunt, licet ex hoc ipfo neque pro herede geritio, neque aditio praefumitur, tamen ne vel mifcuiffe neceffarii, vel ceteri pro herede geffiffe videantur, folent teftari, pietatis gratia facere fe fepulturam. Quid fi fuperuacuo fuerit factum? ad illud fe munire videntur, ne mifcuiffe fe credantur: ad illud non, vt fumtum confequantur: quippe proteftantur, pietatis gratia id fe facere: plenius igitur eos teftari oportet, vt et fumtum poffint feruare. §. 9. Fortaffis quis poffit dicere, interdum partem fumtus facti poffe recuperari, vt quis pro parte quafi negotium gerens, pro parte pietatis gratia id faciat. Quod eft verius. Partem igitur fumtus confequetur, quem non donandi animo fecit. §. 10. Iudicem, qui de ea aequitate cognofcit, interdum fumtum omnino non debere admittere modicum factum, fi forte in contumeliam defuncti hominis locupletis modicus factus fit: nam non debet huius rationem habere, cum contumeliam defuncto fecifse videatur, ita eum funerando. §. 11. Si quis, dum fe heredem putat, patremfamilias funerauerit, funeraria actione vti non poterit: quia non hoc animo fecit, quafi alienum negotium gerens, et ita Trebatius et Proculus putat. Puto tamen, et ei ex caufa dandam actionem funerariam. §. 12. Labeo ait, quoties quis aliam actionem habet de funeris impenfa confequenda, funeraria eum agere non poffe: et ideo, fi familiae ercifcundae agere poffit, funeraria non acturum: plane, fi iam familiae ercifcundae iudicio actum fit, poffe agi. §. 13. Idem Labeo ait, fi prohibente herede funeraueris teftatorem, ex caufa competere tibi funerariam. Quid enim, fi filium teftatoris heres eius prohibuit? Huic contradici poteft, ergo pietatis gratia funerafti: fed pone me teftatum: habiturum me funerariam actionem: de fuo enim expedit mortuos funerari: et quid, fi teftator quidem funus mihi mandauit, heres prohibet, ego tamen nihilo minus funeraui? nonne aequum eft, mihi funerariam competere? et generaliter puto, iudicem iuftum [3] non meram negotiorum geftorum actionem imitari, fed folutius aequitatem fequi, cum hoc ei et actionis natura indulget. §. 14. Diuus autem Marcus refcripfit, eum heredem, qui prohibet funerari ab eo, quem teftator elegit, non recte facere: poenam tamen in eum ftatutam non effe. §. 15. Qui mandatu alterius funerauit, non habet funerariam actionem, fed is fcilicet, qui mandauit funerandum, fiue foluit ei, cui mandauit, fiue debet. Quod fi pupillus mandauit, fine tutore auctore, vtiem funerariam dandam aduerfus heredem ei, qui impendit: lucrari enim heredem iniquum eft. Si autem pupillus funus ad fe pertinens fine tutoris auctoritate mandauit, dandam in eum actionem arbitror, fi et heres extitit ei, qui funeratus eft, foluendoque hereditas eft. Contra fi quis mandatu heredis funerauit, non poffe eum funeraria agere, Labeo fcribit: quia habet mandati actionem. §. 16. Si tamen quafi negotium heredis gerens funerauit, licet ratum non habeat, tamen funeraria eum agere poffe, Labeo fcribit.

1 *impenfa non etiam caeteros fumtos.* abeft. 2 Hal. inferit *veluti.* 3 Ap. Hal. *iuftum*

bit. §. 17. Datur autem haec actio aduersus eos, ad quos funus pertinet: vtputa aduersus heredem, bonorumue possessorem, ceterosque successores.

XV. Pomponivs libro quinto ad Sabinum.

Fvneris impensam et patronus, qui bonorum possessionem petit contra tabulas, praestat.

XVI. Vlpianvs libro vigesimo quinto ad Edictum.

In evm, ad quem dotis nomine quid peruenerit, dat Praetor funerariam actionem: aequissimum enim visum est veteribus, mulieres quasi de patrimoniis suis, ita de dotibus funerari: et eum, qui morte mulieris dotem lucratur, in funus conferre debere: siue pater mulieris est, siue maritus.

XVII. Papinianvs libro tertio Responsorum.

Sed si nondum pater dotem recuperauerit, vir solus conuenietur, reputaturus patri, quod eo nomine praestiterit.

XVII. Ivlianvs libro decimo Digestorum.

Impensa enim funeris, aes alienum dotis est.

XIX. Vlpianvs libro decimo quinto ad Sabinum.

Ideoqve etiam dos sentire hoc aes alienum debet.

XX. Idem libro vigesimo quinto ad Edictum.

Neratius quaerit, si is, qui dotem dederat pro muliere, stipulatus est duas partes dotis reddi, tertiam apud maritum remanere, pactus sit, ne quid maritus in funus conferret, an funeraria maritus teneatur? Et ait, si quidem ipse stipulator mulierem funerauit, locum esse pacto, et inutilem ei funerariam fore: si vero alius funerauit, posse eum maritum conuenire: quia pacto hoc publicum ius infringi non possit. Quid tamen, si quis dotem hac lege dederit pro muliere, vt ad ipsum rediret, si in motrimonio mortua esset, aut quoquo modo soluto matrimonio? numquid hic in funus non conferat? Sed cum dos morte mulieris ad eum peruenerit, potest dici, conferre eum. §. 1. Si maritus lucratur dotem, conuenietur funeraria: pater autem, non. Sed in hunc casum puto, si dos, quia permodica fuit, in funus non sufficit, in superfluum in patrem debere actionem dari. §. 2. Cum materfamilias decedit, nec est eius [1] soluendo hereditas, funerari eam ex dote tantum oportet: et ita Celsus scribit.

XXI. Pavlvs libro vigesimo septimo ad Edictum.

In patrem cuius in potestate fuerit is, cuius funus factum erit, competit funeraria actio, pro dignitate et facultatibus.

XXII. Vlpianvs libro vigesimo quinto ad Edictum.

Celsvs scribit, quoties mulier decedit, ex dote, quae penes virum remanet, et ceteris mulieris bonis, pro portione funeranda est.

XXIII. Pavlvs libro vigesimo septimo ad Edictum.

Velvti si in dotem centum sint, in hereditate ducenta, duas partes heres, vnam vir conferet.

XXIV. Vlpianvs libro vigesimo quinto ad Edictum.

Ivlianvs scribit, non deductis legatis.

XXV. Pavlvs libro vigesimo septimo ad Edictum.

Nec pretiis manumissorum,

XXVI. Pomponivs libro decimo quinto ad Sabinum.

Nec aere alieno deducto.

XXVII. Vlpianvs libro vigesimo quinto ad Edictum.

Sic pro rata et maritum et heredem conferre in funus oportet. §. 1. Maritus funeraria non conuenietur, si mulieri in matrimonio dotem soluerit, vt Marcellus scribit. Quae sententia vera est: in his tamen casibus, in quibus hoc ei facere legibus permissum est. §. 2. Praeterea maritum puto funeraria in id demum teneri, quod facere potest: id enim lucrari videtur, quod praestaret mulieri, si conueniretur.

XXVIII. Pomponivs libro decimo quinto ad Sabinum.

Qvod si nulla dos esset, tunc omnem impensam patrem praestare debere, Atilicinus ait: aut heredes eius mulieris, puta emancipatae. Quod si neque heredes habeant, neque pater soluendo sit, maritum in quantum facere potest, pro hoc conueniri: ne iniuria eius videretur, quondam vxorem eius insepultam relinqui.

XXIX. Gaivs libro decimo nono ad Edictum prouinciale.

Si

1 Ap. Hal. *eius* abest.

Si mvlier post diuortium alii nupta decesserit, non putat Fulcinius priorem maritum, licet lucri dotem faciat, funeris impensam praestare. §. 1. Is, qui filiamfamilias funerauit, antequam dos patri reddatur, cum marito recte agit: reddita dote patrem obligatum habet. Vtique autem, si cum marito actum fuerit, is eo minus patri mulieris restituturus est.

XXX. Pomponivs libro decimo quinto ad Sabinum.

Contra quoque, quod pater in funus filiae impendit, aut alio agente secum funeraticia praestitit, ipse actione de dote a marito recipit. §. 1. Sed si emancipata in matrimonio decedat, collaturos heredes bonorumue possessores, et patrem pro portione dotis, quam recipit, et virum pro portione dotis, quam lucratus est.

XXXI. Vlpianvs libro vigesimo quinto ad Edictum.

Si filivsfamilias miles sit, et habeat castrense peculium, puto successores eius ante teneri: sic deinde ad patrem venire. §. 1. Qui seruum alienum vel ancillam sepeliuit, habet aduersus dominum funerariam actionem. §. 2. Haec actio non est annua, sed perpetua: et heredi, ceterisque successoribus, et in successores datur.

XXXII. Pavlvs libro vigesimo septimo ad Edictum.

Si possessor hereditatis funus fecerit, deinde victus, in restitutione non deduxerit quod impenderit, vtilem esse ei funerariam. §. 1. Si eodem momento temporis vir et vxor decesserit, Labeo ait, in heredem viri pro portione dotis dandam hanc actionem: quoniam id ipsum dotis nomine ad eum peruenit.

XXXIII. Vlpianvs libro sexagesimo octauo ad Edictum.

Si qvis fuit heres, deinde hereditas ablata sit ei quasi indigno, magis est, vt penes eum iura sepulchrorum remaneant.

XXXIV. Pavlvs libro sexagesimo quarto ad Edictum.

Si locvs sub conditione legatus sit, interim heres inferendo mortuum, non facit locum religiosum.

XXXV. Marcellvs libro quinto Digestorum.

Minime maiores lugendum putauerunt eum, qui ad patriam delendam, et parentes, et liberos interficiendos venerit: quem si filius patrem, aut pater filium occidisset, sine scelere, etiam praemio adficiendum omnes constituerunt.

XXXVI. Pomponivs libro vigesimo sexto ad Quintum Mucium.

Cvm loca capta sunt ab hostibus, omnia desinunt religiosa vel sacra esse, sicut homines liberi in seruitutem perueniunt. Quod si ab hac calamitate fuerint liberata, quasi quodam [1] postliminio reuersa, pristino statui restituuntur.

XXXVII. Macer libro primo ad Legem vicesimam hereditatium.

Fvneris sumtus accipitur, quidquid corporis causa, veluti vnguentorum, erogatum est: et pretium loci, in quo defunctus humatus est, et si qua vectigalia sunt, vel sarcophagi, et vectura: et quidquid corporis causa, antequam sepeliatur, consumtum est, funeris impensam esse existimo. §. 1. Monumentum autem sepulchri id esse, Diuus Hadrianus rescripsit, quod monumenti, id est, causa muniendi eius loci factum sit, in quo corpus impositum sit. Itaque si amplum quid aedificari testator iusserit, veluti in circum porticationes, eos sumtus funeris causa non esse.

XXXVIII. Vlpianvs libro nono de omnibus Tribunalibus.

Ne corpora aut ossa mortuorum detinerentur, aut vexarentur, neue prohiberentur, quo minus via publica transferrentur, aut quo minus sepelirentur, Praesidis prouinciae officium est.

XXXIX. Marcianvs libro tertio Institutionum.

Divi fratres Edicto admonuerunt, ne iustae sepulturae traditum, id est, terra conditum, corpus inquietetur. Videtur autem terra conditum, et si in arcula conditum hoc animo sit, vt non alibi transferatur. Sed arculam ipsam, si res exigat, in locum commodiorem licere transferre, non est denegandum.

XL. Pavlvs libro tertio Quaestionum.

Si qvis enim eo animo corpus intulerit, quod cogitaret inde alio postea transferre, magisque temporis gratia deponere, quam quod ibi sepeliret mortuum, et quasi aeterna sede dare destinauerit, manebit locus profanus.

XLI. Callistratvs libro secundo Institutionum.

Si plvres sint domini eius loci, vbi mortuus infertur, omnes consentire de-

1 Ap. Hal. *quodam* abest.

debent, cum extranei inferantur, nam ex ipsis dominis quemlibet recte ibi sepeliri constat, etiam sine ceterorum consensu: maxime, cum alius non sit locus, in quo sepeliretur.

XLII. FLORENTINVS libro septimo Institutionum.

MONVMENTVM generaliter res est memoriae causa in posterum prodita: in qua si corpus vel reliquae inferantur, fiet sepulchrum: si vero nihil eorum inferatur, erit monumentum memoriae causa factum, quod Graeci κενοτάφιον, appellant.

XLIII. PAPINIANVS libro octauo Quaestionum.

SVNT personae, quae quamquam religiosum locum facere non possunt, interdicto tamen de mortuo inferendo vtiliter agunt: vtputa dominus proprietatis, si in fundum, cuius fructus alienus est, mortuum inferat, aut inferre velit: nam, si intulerit, non faciet iustum sepulchrum: sed si prohibeatur, vtiliter interdicto, qui de iure dominii quaeritur, aget. Eademque sunt in socio, qui in fundum communem inuito socio mortuum inferre vult: nam propter publicam vtilitatem, ne insepulta cadauera iacerent, strictam rationem insuper habemus: quae nonnumquam in ambiguis religionum quaestionibus omitti solet: nam summam esse rationem, quae pro religione facit.

XLIV. PAVLVS libro tertio Quaestionum.

CVM in diuersis locis sepultum est, vterque quidem locus religiosus non fit: quia vna sepultura plura sepulchra efficere non potest: mihi autem videtur, illum religiosum esse, vbi, quod est principale, conditum est: id est, caput, cuius imago fit, inde cognoscimur. §. 1. Cum autem impetratur, vt reliquae transferantur, desinit locus religiosus esse.

XLV. MAECIANVS libro octauo Fideicommissorum.

IMPENSA funeris semper ex hereditate deducitur, quae etiam omne creditum solet praecedere, cum bona soluendo non sint.

XLVI. SCAEVOLA libro secundo Quaestionum.

SI PLVRA praedia quis habuit, et omnium vsumfructum separatim legauerit, poterit in vnum inferri: et electio erit heredis, et gratificationi locus: sed fructuario vtilem actionem [2] in heredem dandam ad id recipiendum, quod propter eam electionem minutus est vsusfructus. §. 1. Si heres mulieris inferat mortuam in hereditarium fundum, a marito, qui debet is funus conferre, pro aestimatione loci consequatur. §. 2. Ei, cui vestimenta legantur, si in funus erogata sint, vtilem actionem in heredem dandam placuit: et priuilegium funerarium.

TIT. VIII.

DE MORTVO INFERENDO ET SEPVLCHRO AEDIFICANDO.

VLPIANVS libro sexagesimo octauo ad Edictum.

PRAETOR ait, QVO QVAVE ILLI MORTVVM INFERRE INVITO TE IVS EST, QVO MINVS ILLI EO EAVE MORTVVM INFERRE, ET IBI SEPELIRE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Qui inferendi mortuum ius habet, non prohibetur inferre. Prohiberi autem inferre videtur, siue in locum inferre prohibeatur, siue itinere arceatur. §. 2. Hoc interdicto de mortuo inferendo dominus proprietatis vti potest: quod etiam de loco puro competit. §. 3. Item si mihi in fundum via debeatur, in quem fundum inferre volo, et via prohibear, hoc interdicto posse me experiri, placuit: quia inferre prohibeor, qui via vti prohibeor: idque erit probandum, et si alia seruitus debeatur. §. 4. Hoc interdictum prohibitorium esse palam est. §. 5. Praetor ait, QVO ILLI IVS EST INVITO TE MORTVVM INFERRE, QVO MINVS ILLI IN EO LOCO SEPVLCHRVM SINE DOLO MALO AEDIFICARE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 6. Interdictum hoc propterea propositum est, quia religionis interest, monumenta exstrui et exornari. §. 7. Facere sepulchrum, siue monumentum in loco, in quo ei ius est, nemo prohibetur. §. 8. Aedificare videtur prohibere, et qui prohibet eam materiam conuehi, quae aedificio necessaria sit: proinde et, si operi necessarios prohibuit quis venire, interdictum locum habet: et si machinam alligare quis prohibeat, si tamen eo loci prohibeat, qui seruitutem debeat. Ceterum si in meo solo velis machinam ponere, non tenebor interdicto,

1 *lib. IX.* 2 *vtilis actio* et mox *danda.*

dicto, si iure te non patiar. §. 9. Aedificare autem non solum, qui nouum opus molitur, intelligendus est, verum is quoque, qui vult reficere. §. 10. Is, qui id agit, vt labatur sepulchrum, hoc interdicto tenetur.

II. MARCELLVS libro vigesimo octauo Digestorum.

NEGAT lex regia, mulierem, quae praegnans mortua sit, humari, antequam partus ei excidatur: qui contra fecerit, spem animantis cum grauida peremisse videtur.

III. POMPONIVS libro nono ad Sabinum.

SI PROPIVS aedes tuas quis aedificet [et] sepulchrum, opus nouum tu[1] nuntiare poteris: sed facto opere, nullam habebis actionem, nisi quod vi, aut clam. §. 1. Si propius aedificium alienum intra legitimum modum mortuus illatus sit, postea eum prohibere non poterit aedificii dominus, quo minus alium mortuum eo inferat, vel monumentum aedificet, si ab initio domino sciente hoc fecerit.

IV. VLPIANVS libro secundo Responsorum.

LONGA possessione ius sepulchri non tribui ei, cui iure non competit.

V. IDEM libro primo Opinionum.

SI IN EO monumento, quod imperfectum esse dicitur, reliquae 2 hominis conditae sunt, nihil impedit, quo minus id perficiatur. §. 1. Sed si religiosus locus iam factus sit, Pontifices explorare debent, quatenus, salua religione, desiderio reficiendi operis medendum sit.

DIGESTORVM SEV PANDECTARVM

PARS TERTIA.

LIBER DVODECIMVS.

TIT. I.

DE REBVS CREDITIS, SI CERTVM PETETVR, ET DE CONDICTIONE. 3

VLPIANVS libro vigesimo sexto ad Edictum.

ERE EST, prius quam ad verborum interpretationem perueniamus, pauca de significatione ipsius tituli referre. Quoniam igitur multa ad contractus varios pertinentia iura sub hoc titulo Praetor inseruit, ideo rerum creditarum titulum praemisit, omnes enim contractus, quos alienam fidem secuti instituimus, conplectitur: nam, vt libro primo Quaestionum Celsus ait, credendi generalis appellatio est: ideo sub hoc titulo Praetor, et de commodato, et de pignore edixit: nam cuicumque rei adsentiamur alienam fidem secuti, mox recepturi quid ex hoc contractu, credere dicimur. Rei quoque verbum, vt generale, Praetor elegit.

II. PAVLVS libro vigesimo octauo ad Edictum.

MVTVVM damus recepturi non eandem speciem, quam dedimus, alioquin commodatum erit, aut depositum, sed idem genus: nam si aliud genus, veluti, vt pro tritico vinum recipiamus, non erit mutuum. §. 1. Mutui datio consistit in his rebus, quae pondere, numero, mensura consistunt: quoniam eorum datione possumus in creditum ire, quia in genere suo functionem recipiunt per solutionem, quam specie: nam in ceteris rebus ideo in creditum ire non possumus, quia aliud pro alio inuito creditori solui non potest. §. 2. Appellata est autem mutui datio ab eo, quod de meo tuum fit: et ideo si non fiat tuum, non nascitur obligatio. §. 3. Creditum ergo a mutuo differt, qua genus a specie: nam creditum consistit extra eas res, quae pondere, numero, mensura continentur: sicut, si eandem rem recepturi sumus, creditum est. Item mutuum non potest esse, nisi proficiscatur pecunia: creditum autem 4 interdum, etiamsi nihil proficiscatur, veluti si post nuptias dos promittatur. §. 4. In mutui datione oportet dominum esse dantem:

1 Ap. Hal. *tu* abest. 2 *reliquiae* 3 Ap. Hal. rubrum ita se habet: *De rebus creditis liber primus. Si certum petatur condictione. Tit. I.* 4 Hal. inserit *fit.*

tem: nec obest, quod filiusfamilias et seruus, dantes peculiares nummos, obligant: id enim tale est, quale si voluntate mea tu des pecuniam: nam mihi actio adquiritur, licet mei nummi non fuerint. §. 5. Verbis quoque credimus, quodam actu ad obligationem comparandam interposito: veluti stipulatione.

III. POMPONIVS libro vigesimo septimo ad Sabinum.

CVM QVID mutuum dederimus, etsi non cauimus, vt aeque bonum nobis redderetur, non licet debitori deteriorem rem, quae ex eodem genere sit, reddere: veluti, vinum nouum pro vetere: nam in contrahendo quod agitur, pro cauto habendum est: id autem agi intelligitur, vt eiusdem generis, et eadem bonitate soluatur, qua datum sit.

IV. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Sabinum.

SI QVIS nec caussam, nec propositum faenerandi habuerit, et tu emturus praedia, desideraueris mutuam pecuniam, nec volueris creditae nomine, antequam emisses suscipere, atque ita creditor, quia necessitatem forte proficiscendi habebat, deposuerit apud te hanc eandem pecuniam, vt, si emisses, crediti nomine obligatus esses, hoc depositum periculo est eius, qui suscepit. Nam et qui rem vendendam acceperit, vt pretio vteretur, periculo suo rem habebit. §. 1. Res pignori data, pecunia soluta condici potest: et fructus ex iniusta caussa percepti condicendi sunt. Nam et si colonus post lustrum completum, fructus perceperit, condici eos constat: ita demum, si non ex voluntate domini percepti sunt: nam, si ex voluntate, procul dubio cessat condictio. §. 2. Ea, quae vi fluminum importata sunt, condici possunt.

V. POMPONIVS libro vigesimo secundo ad Sabinum.

QVOD te mihi dare oporteat, si id postea perierit, quam per te factum erit, quo minus id mihi dares, tuum fore id detrimentum constat. Sed cum quaeratur, an per te factum sit, animaduerti debebit, non solum in potestate tua fuerit id, nec ne, aut dolo malo feceris, quo minus esset vel fuerit, nec ne, sed etiam, si aliqua iusta caussa sit, propter quam intelligere deberes te dare oportere.

VI. PAVLVS libro vigesimo octauo ad Edictum.

CERTVM est, cuius species vel quantitas, quae in obligatione versatur, aut nomine suo, aut ea demonstratione, quae nominis vice fungitur, qualis quantaque sit, ostenditur. Nam et Pedius libro primo de stipulationibus nihil referre ait, proprio nomine res appelletur, an digito ostendatur, an vocabulis quibusdam demonstretur: quatenus mutua vice fungantur, quae tantumdem praestent.

VII. VLPIANVS libro vigesimo sexto ad Edictum.

OMNIA, quae inseri stipulationibus possunt, eadem possunt etiam numerationi pecuniae: et ideo et conditiones.

VIII. POMPONIVS libro sexto ex Plautio.

PROINDE mutui datio interdum pendet, vt ex postfacto confirmetur: veluti, si dem tibi mutuos nummos, vt si conditio aliqua extiterit, tui fiant, sisque mihi obligatus. Item, si legatam pecuniam heres crediderit, deinde legatarius eam noluit ad se pertinere: quia heredis ex die aditae hereditatis videntur nummi fuisse, vt credita pecunia peti possit. Nam Iulianus ait, et traditiones ab herede factas ad id tempus redigi, quo hereditas adita fuerit, cum repudiatum sit legatum, aut adpositum.

IX. VLPIANVS libro vigesimo sexto ad Edictum.

CERTI condictio competit ex omni caussa, ex omni obligatione, ex qua certum petitur: siue ex certo contractu petatur, siue ex incerto: licet enim nobis ex omni contractu certum condicere, dummodo praesens sit obligatio: ceterum si in diem sit vel sub conditionem obligatio, ante diem vel conditionem non potero agere. §. 1. Competit haec actio etiam ex legati caussa, et ex lege Aquilia: sed et ex caussa furtiua per hanc actionem condicitur. Sed et si ex Senatusconsulto agetur, competit haec actio: veluti si is, cui fiduciaria[1] hereditas restituta est, agere volet. §. 2. Siue autem suo nomine quis obligatus sit, siue alieno, per hanc actionem recte conuenitur. §. 3. Quoniam igitur ex omnibus contractibus haec certi condictio competit, siue re fuerit contractus factus, siue verbis, siue coniunctim, referendae sunt nobis quaedam species, quae dignum habent tractatum, an haec actio ad petitionem eorum sufficiat. §. 4. Nu-

1 *fideicommissaria.*

Numeraui tibi decem, et haec alii stipulatus sum: nulla est stipulatio: an condicere decem per hanc actionem possim, quasi duobus contractibus interuenientibus: vno, qui re factus est, id est, numeratione: alio, qui verbis, id est, inutiliter: quoniam alii stipulari non potui? Et puto, posse. §. 5. Idem erit, si a pupillo fuero sine tutoris auctoritate stipulatus, cui tutore (auctore) credidi: nam et tunc manebit mihi condictio ex numeratione. §. 6. Idem quaeri potest, et si, quod tibi numeraui, sub impossibili conditione stipuler: cum enim nulla sit stipulatio, manebit condictio. §. 7. Sed et, si ei numerauero, cui postea bonis interdictum est, mox ab eo stipuler, puto pupillo eum conparandum: quoniam et stipulando sibi adquirit. §. 8. Si nummos meos tuo nomine dedero, velut tuos absente te et ignorante, Aristo scribit, adquiri tibi condictionem. Iulianus quoque de hoc interrogatus libro decimo scribit, veram esse Aristonis sententiam: nec dubitari, quin, si meam pecuniam tuo nomine, voluntate tua, dedero, tibi adquiritur obligatio: cum quotidie credituri pecuniam mutuam, ab alio poscamus, vt nostro nomine creditor [meus et] futuro debitori nostro. §. 9. Deposui apud te decem, postea permisi tibi vti: Nerua, Proculus, etiam antequam moueantur, condicere quasi mutua tibi haec posse aiunt: et est verum, vt et Marcello videtur: animo enim coepit possidere: ergo transit periculum ad eum, qui mutuam rogauit, et poterit ei condici.

X. Idem libro secundo ad Edictum.

Qvod si ab initio, cum deponerem, vti tibi, si voles, permisero, creditam non esse, antequam mota sit: quoniam debitum iri non est certum.

XI. Idem libro vigesimo sexto [1] ad Edictum.

Rogasti me, vt tibi pecuniam crederem: ego cum non haberem, lancem tibi dedi, vel massam auri, vt eam venderes, et nummis vtereris: si vendideris, puto mutuam pecuniam factam. Quod si lancem, vel massam sine tua culpa perdideris prius quam venderes, vtrum mihi, an tibi perierit, quaestionis est? Mihi videtur Neruae distinctio verissima, existimantis, multum interesse, venalem habui hanc lancem, vel massam, nec ne: vt, si venalem habui, mihi perierit: quemadmodum si alii dedissem vendendam: quod si non fui propofito hoc, vt venderem, sed haec causa fuit vendendi, vt tu vtereris, tibi eam perisse: et maxime, si sine vsuris credidi. §. 1. Si tibi dedero decem sic [2], vt nouem debeas, Proculus ait, et recte, non amplius te ipso iure debere, quam nouem. Sed si [3] dedero, vt vndecim debeas, putat Proculus, amplius, quam decem condici non posse. §. 2. Si fugitiuus seruus nummos tibi crediderit, an condicere [4] tibi dominus possit, quaeritur? Et quidem si seruus meus, cui concessa est peculii administratio, crediderit tibi, erit mutua. Fugitiuus autem, vel alius seruus, contra voluntatem domini credendo, non facit accipientis. Quid ergo? Vindicari nummi possunt, si extant: aut, si dolo malo desinant possideri, ad exhibendum agi. Quod si sine dolo malo consumsisti, condici tibi poterunt.

XII. Pomponivs libro sexto ex Plautio.

Si a fvrioso, cum eum compotem mentis esse putares, pecuniam quasi mutuam acceperis, eaque in rem tuam versa fuerit, condictionem furioso adquiri, Iulianus ait: nam ex quibus causis ignorantibus nobis actiones adquiruntur, ex hisdem etiam furioso adquiri. Item si is, qui seruo crediderat, furere coeperit: deinde seruus in rem domini id verterit, condici furiosi nomine posse. Et si alienam pecuniam credendi causa quis dederit, deinde furere coeperit, et consumta sit ea pecunia, condictionem furioso adquiri.

XIII. Vlpianvs libro vigesimo sexto ad Edictum.

Nam et si fur nummos tibi credendi animo dedit, accipientis non facit: sed consumtis eis, nascitur condictio. §. 1. Vnde Papinianus libro octauo Quaestionum ait, si alienos nummos tibi mutuos dedi, non ante mihi teneris, quam eos consumseris. Quod si per partes eos consumseris, an per partes tibi condicam, quaerit: et ait, condicturum, si admonitus alienos nummos fuisse, ideo per partem condico, quia nondum totos consumtos compereram. §. 2. Si seruus communis decem crediderit, puto, siue administratio seruo [5] concessa est, siue non, et consumantur nummi, quinum competere actionem. Nam et si communes tibi nummos credidero centum, posse me quinquaginta condicere,

1 *lib. XXIII.* 2 Ap. Hal. *sic* abest. 3 Hal. inserit *decem.* 4 Hal. inserit *nummos.* 5 Hal. addit *communi.*

cere, libro octauo Quaestionum Papinianus scribit: etiam si singula corpora communia fuerint.

XIV. IDEM libro vigesimo nono ad Edictum.

SI FILIVSFAMILIAS contra Senatusconsultum mutuatus pecuniam soluerit, patri nummos vindicanti nulla exceptio obiicietur: sed si fuerint consumti a creditore nummi, Marcellus ait, cessare condictionem: quoniam toties condictio datur, quoties ex ea causa numerati sunt, ex qua actio esse potuisset, si dominium ad accipientem transisset: in proposito autem non esset. Denique per errorem soluti contra Senatusconsultum crediti magis est cessare repetitionem.

XV. IDEM libro trigesimo primo ad Edictum.

SINGVLARIA quaedam recepta sunt circa pecuniam creditam. Nam si tibi debitorem meum iussero dare pecuniam, obligaris mihi, quamuis meos nummos non acceperis. Quod igitur in duabus personis recipitur, hoc et in eadem persona recipiendum est: vt, cum ex causa mandati pecuniam mihi debeas, et conuenerit, vt crediti nomine eam retineas, videatur mihi data pecunia, et a me ad te profecta.

XVI. PAVLVS libro trigesimo secundo ad Edictum.

SI SOCIVS propriam pecuniam mutuam dedit, omnimodo creditam pecuniam [1] facit, licet ceteri dissenserint. Quod si communem numerauit, non alias creditam efficit, nisi ceteri quoque consentiant: quia suae partis tantum alienationem habuit.

XVII. VLPIANVS libro primo Disputationum.

CVM FILIVSFAMILIAS viaticum suum mutuum dederit, cum studiorum causa Romae ageret, responsum est a Scaeuola, extraordinario iudicio esse illi subueniendum.

XVIII. IDEM libro septimo Disputationum.

SI EGO pecuniam tibi quasi donaturus dedero, tu quasi mutuam accipias, Iulianus scribit, donationem non esse. Sed an mutua sit, videndum. Et puto, nec mutuam esse: magisque nummos accipientis non fieri, cum alia opinione acceperit. Quare, si eos consumserit, licet condictione teneatur, tamen doli exceptione vti poterit: quia secundum voluntatem dantis nummi sunt consumti. §. 1. Si ego quasi deponens tibi dedero, tu quasi mutuam accipias, nec depositum, nec mutuum est. Idem est, et si tu quasi mutuam pecuniam dederis, ego quasi commodatam ostendendi gratia accepi. Sed in vtroque casu, consumtis nummis, condictioni sine doli exceptione locus erit.

XIX. IVLIANVS libro decimo Digestorum.

NON OMNIS numeratio eum, qui accepit, obligat, sed quoties id ipsum agitur, vt confestim obligaretur. Nam et is, qui mortis causa pecuniam donat, numerat pecuniam: sed non aliter obligauit accipientem, quam si exstitisset casus, in quem obligatio collata fuisset: veluti, si donator conualuisset, aut is, qui accipiebat, prior decessisset. Et cum pecunia daretur: vt aliquid fieret, quamdiu in pendenti esset, an id futurum esset, cessabit obligatio. Cum vero certum esse coepisset futurum id non esse, obligabitur, qui accepisset: veluti, si Titio decem dedero, vt Stichum intra Kalendas manumitteret, ante Kalendas nullam actionem habebo, post Kalendas ita demum agere potero, si manumissus non fuerit. §. 1. Si pupillis sine tutoris auctoritate crediderit, aut soluendi causa dederit, consumta pecunia condictionem habet, vel liberatur: non alia ratione, quam quod facto eius intelligitur ad eum, qui acceperit, peruenisse: quapropter si eandem pecuniam is, qui in creditum vel in solutum acceperat, alii porro in creditum vel in solutum dederit, consumta ea, et ipse pupillo obligatur, vel eum a se liberabit: et eum, cui dederit, obligatum habebit, [vel se ab eo liberabit:] nam omnino qui alteram pecuniam credendi causa dat, consumta ea habet obligatum eum, qui acceperit: item qui in solutum dederit, liberabitur ab eo, qui acceperit.

XX. IDEM libro decimo octauo Digestorum.

SI TIBI pecuniam donassem, vt tu [2] mihi eandem crederes, an credita fieret? Dixi, in huiusmodi propositionibus non propriis verbis nos vti: nam talem contractum neque donationem esse, neque pecuniam creditam: donationem non esse, quia non ea mente pecunia daretur, vt omnimodo penes accipientem maneret: creditam non esse, quia exsoluendi cau-

1 Ap. Hal. *pecuniam* abest. 2 Ap. Hal. *tu* abest.

causa magis daretur, quam alterius obligandi. Igitur si is, qui pecuniam hac conditione accepit, vt mihi in creditum daret, acceptam dederit, non fore creditam: magis enim meum accepisse intelligi debeo. Sed haec intelligenda sunt propter subtilitatem verborum: benignius tamen est, vtrumque valere.

XXI. IDEM libro quadragesimo octauo Digestorum.

QVIDAM existimauerunt, neque eum, qui decem peteret, cogendum quinque accipere, et reliqua persequi: neque eum, qui fundum suum diceret, partem dumtaxat iudicio persequi: sed in vtraque causa humanius facturus videturPraetor, si in actorem compulerit ad accipiendum id, quod offeratur: cum ad officium eius pertineat, lites deminuere.

XXII. ITEM libro quarto ex Minicio.

VINVM, quod mutuum datum erat, per iudicem petitum est: quaesitum est, cuius temporis aestimatio fieret: vtrum cum datum esset, an cum litem contestatus fuisset, an cum res iudicaretur? Sabinus respondit, si dictum esset, quo tempore redderetur, quanti tunc fuisset: (si non, quanti tunc) cum petitum esset. Interrogaui cuius loci pretium sequi oporteat? Respondit, si conuenisset, vt certo loco redderetur, quanti eo loco esset: si dictum non esset, quanti vbi esset petitum.

XXIII. AFRICANVS libro secundo Quaestionum.

SI EVM seruum, qui tibi legatus sit, quasi mihi legatum possederim, et vendiderim, mortuo eo, posse te mihi pretium condicere, Iulianus ait: quasi ex re tua locupletior factus sim.

XXIV. VLPIANVS libro singulari Pandectarum.

SI QVIS certum stipulatus fuerit, ex stipulatu actionem non habet: sed illa condicticia actione id persequi debet, per quam certum petitur.

XXV. IDEM libro singulari de officio Consularium.

CREDITOR, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit, in pecuniam, quam crediderit, priuilegium exigendi habebit.

XXVI. IDEM libro quinto Opinionum.

SI PECVNIAM militis, procurator eius mutuam dedit, fideiussoremque accepit: exemplo eo, quo si tutor pupilli, aut curator iuuenis pecuniam alterutrius eorum creditam stipulatus fuerit, actionem dari militi, cuius pecunia fuerit, placuit.

XXVII. IDEM libro decimo ad Edictum.

CIVITAS mutui datione obligari potest, si ad vtilitatem eius pecuniae versae sunt: alioquin ipsi soli, qui contraxerunt, non ciuitas, tenebuntur.

XXVIII. GAIVS libro vigesimo primo [2] ad Edictum prouinciale.

CREDITOR, qui non idoneum pignus accepit, non amittat exactionem eius debiti quantitatis, in quam pignus non sufficit.

XXIX. PAVLVS libro quarto ad Plautium.

SI INSTITOREM seruum dominus habuerit, posse dici Iulianus ait, etiam condici ei posse: quasi iussu eius contrahatur, a quo praepositus sit.

XXX. IDEM libro quinto ad Plautium.

QVI PECVNIAM creditam accepturus, spopondit creditori futuro, in potestate habet, ne accipiendo se (ei) obstringat.

XXXI. IDEM libro decimo septimo ad Plautium.

CVM FVNDVS vel homo per condictionem petitus esset, puto, hoc nos iure vti, vt post iudicium acceptum causa omnis restituenda sit: id est, omne quod habiturus esset actor, si litis contestandae tempore solutus fuisset. §. 1. Seruum tuum imprudens a fure bona fide emi: is ex peculio, quod ad te pertinebat, hominem parauit, qui mihi traditus est. Sabinus, Cassius, posse te mihi hominem condicere: sed, si quid mihi abesset ex negotio, quod is gessisset, inuicem me tecum acturum. Et hoc verum est: nam et Iulianus ait, videndum, ne dominus integram ex emto actionem habeat, venditor autem condicere possit bonae fidei emtori. Quod ad peculiares nummos attinet, si exstant, vindicare eos dominus potest, sed actione de peculio tenetur venditori, vt pretium soluat: si consumti sint, actio de peculio euanescit. Sed adiicere debuit Iulianus, non aliter domino serui venditorem ex emto teneri, quam si ei pretium solidum, et quaecumque, si cum libero contraxisset, deberentur, dominus serui praestaret. Idem dici debet, si bonae fidei possessori soluissem: si tamen actiones, quas aduersus eum habeam, praestare domino paratus sim.

XXXII.

1 Hal. inserit *mihi* 2 *lib. XX.*

XXXIII. CELSVS libro quinto Digeſtorum.

SI ET me, et Titium mutuam pecuniam rogaueris, et ego meum debitorem tibi promittere iuſſerim, tu ſtipulatus ſis, cum putares eum Titii debitorem eſſe, an mihi obligaris? Subſiſto: ſi quidem nullum negotium mecum contraxiſti. Sed propius eſt, vt obligari te exiſtimem: non quia pecuniam tibi credidi: hoc enim niſi inter conſentientes fieri non poteſt, ſed quia pecunia mea, quae [1] ad te peruenit, eam mihi a te reddi bonum et aequum eſt.

XXXIII. MODESTINVS libro decimo Pandectarum.

PRINCIPALIBVS conſtitutionibus cauetur ne hi, qui prouinciam regunt, quiue circa eos ſunt, negotientur, mutuamue pecuniam dent, faenusue exerceant.

XXXIV. PAVLVS libro ſecundo Sententiarum.

PRAESIDIS prouinciae officiales, quia perpetui ſunt, mutuam pecuniam dare, et faenebrem exercere poſſunt. §. 1. Praeſes prouinciae mutuam pecuniam faenebrem ſumere non prohibetur.

XXXV. MODESTINVS libro tertio Reſponſorum.

PERICVLVM nominum ad eum, cuius culpa deterius factum probari poteſt, pertinet.

XXXVI. IAVOLENVS libro primo Epiſtolarum.

PECVNIAM, quam mihi ſine conditione debebas, iuſſu meo promiſiſti Attio ſub conditione: cum, pendente conditione, in eo ſtatu ſit obligatio tua aduerſus me, tamquam ſub contrariam conditionem eam mihi ſpopondiſti ſi pendente conditione petam, an nihil acturus ſum? Reſpondit, non dubito, quin mea pecunia, quam ipſe ſine conditione ſtipulatus ſum, etiam ſi conditio in perſona Attii, qui ex mea voluntate eandem pecuniam ſub conditione ſtipulatus eſt, non extiterit, credita eſſe permaneat: perinde eſt enim, ac ſi nulla ſtipulatio interueniſſet: pendente autem cauſa conditionis, idem petere non poſſum: quoniam cum incertum ſit, an ex ea ſtipulatione deberi poſſit, ante tempus petere videor.

XXXVII. PAPINIANVS libro primo Definitionum.

CVM AD praeſens tempus conditio confertur, ſtipulatio non ſuſpenditur: et, ſi conditio vera ſit, ſtipulatio tenet: quamuis tenere contrahentes conditionem ignorent: veluti, ſi rex Parthorum viuit, centum millia dare ſpondes? Eadem ſunt, et cum in praeteritum conditio confertur.

XXXVIII. SCAEVOLA libro primo Quaeſtionum.

RESPICIENDVM enim eſſe, an, quantum in natura hominum ſit, poſſit ſcire eam debitum iri.

XXXIX. PAPINIANVS libro primo Definitionum.

ITAQVE tunc poteſtatem conditionis obtinet, cum in futurum confertur.

XL. PAVLVS libro tertio [2] Quaeſtionum.

LECTA eſt in Auditorio Aemilii Papiniani, Praefecti Praetorio, Iuriſconſulti, cautio huiusmodi: Lucius Titius ſcripſi me accepiſſe a Publio Maeuio quindecim mutua numerata mihi de domo: et haec quindecim proba recte dari Kalendis futuris ſtipulatus eſt Maeuius Publius, ſpopondi ego Lucius Titius: ſi die ſupraſcripta [3] ſumma Publio Maeuio, eiue ad quem ea res pertinebit, data, ſoluta, ſatisue eo nomine factum non erit, tunc eo amplius, quo poſt ſoluam, poenae nomine, in dies triginta, inque denarios centenos, denarios ſingulos dari ſtipulatus eſt Publius Maeuius, ſpopondi ego Lucius Titius: conuenitque inter nos, vti pro Maeuio ex ſumma ſupraſcripta menſtruos refundere debeam denarios trecenos ex omni ſumma ei, herediue eius. Quaeſitum eſt de obligatione vſurarum: quoniam numerus menſium, qui ſolutioni competebat, tranſierat? Dicebam, quia pacta in continenti facta ſtipulationi ineſſe creduntur, perinde eſſe, ac ſi per ſingulos menſes certam pecuniam ſtipulatus, quoad tardius ſoluta eſſet, vſuras adieciſſet: igitur, finito primo menſe, primae penſionis vſuras currere: et ſimiliter poſt ſecundum et tertium tractum vſuras non ſolutae pecuniae [4] penſionis creſcere: nec ante ſortis non ſolutae vſuras peti poſſe, quam ipſa ſors peti potuerat. Pactum autem, quod ſubiectum eſt, quidam dicebant ad ſortis ſolutionem tantum pertinere, non etiam ad vſurarum, quae priore parte ſimpliciter in ſtipulationem veniſſent: pactumque id tantum ad exceptionem prodeſſe: et ideo, non ſoluta pecunia ſtatutis penſionibus, ex die ſtipulationis vſuras deberi,

1 Ap. Hal. *quae* abeſt. 2 *lib. I.* 3 *ſupradicta.* et ita paulo poſt. 4 Ap. Hal. *pecuniae* abeſt.

ri, atque si id nominatim esset expressum. Sed cum sortis petitio dilata sit, consequens est, vt etiam vsurae ex eo tempore, quo moram fecit, accedant: et si, vt ille putabat, ad exceptionem tantum prodesset pactum, quamuis sententia diuersa obtinuerit, tamen vsurarum obligatio ipso iure non committetur: non enim in mora est is, a quo pecunia propter exceptionem peti non potest. Sed (si) quantitatem, quae medio tempore colligitur, stipulamur, cum conditio extiterit, sicut et in fructibus, idem et in vsuris potest exprimi, vt ad diem non soluta pecunia, quo competit vsurarum nomine, ex die interpositae stipulationis praestetur.

XLI. AFRICANVS libro octauo 1 Quaestionum.

EIVS, qui in prouincia Stichum seruum Kalendario praeposuerat, Romae testamentum recitatum erat, quo idem Stichus liber, et ex parte heres erat scriptus: qui status sui ignarus, pecunias defuncti aut exegit, aut credidit, vt interdum stipularetur, et pignora acciperet: consulebatur, quid de his iuris esset? Placebat, debitores quidem, ei qui soluissent, liberatos esse: si modo ipsi quoque ignorassent dominum decessisse: earum autem summarum nomine, quae ad Stichum peruenissent, familiae herciscundae quidem actionem non competere coheredibus, sed negotiorum gestorum dari debere. Quas vero pecunias ipse credidisset, eas non ex maiore parte quam ex qua ipse heres sit, alienatas esse. Nam et si tibi in hoc dederim nummos, vt eos Sticho credas, deinde, mortuo me, ignorans dederis, accipientis non facies. Neque enim sicut illud receptum est, vt debitores soluentes ei liberentur, ita hoc quoque receptum, vt credendo nummo alienaret. Quare, si nulla stipulatio interuenisset, neque, vt creditam pecuniam, pro parte coheredis peti posse, neque pignora teneri. Quod si stipulatus quoque esset, referret, quemadmodum stipulatus esset: nam si nominatim, forte Titio domino suo, mortuo iam, dari stipulatus sit, procul dubio inutiliter esset stipulatus. 2 Quod si sibi dari stipulatus esset, dicendum hereditati eum adquisisse: sicut enim nobismet ipsis ex re nostra per eos, qui liberi, vel alieni serui bona fide seruiunt, adquiratur, ita hereditati quoque ex re hereditaria adquiri: post aditam vero a coheredibus hereditatem, non aeque idem dici potest 3: vtique si scierint eum sibi coheredem datum: quoniam tunc non possunt videri bonae fidei possessores esse, qui nec possidendi animum haberent. Quod si proponatur, coheredes eius id ignorasse, quod forte ipsi quoque ex necessariis fuerint, potest adhuc idem responderi: quo quidem casu illud euenturum, vt, si suae conditionis coheredes iste seruus habeat, inuicem bona fide seruire videantur.

XLII. CELSVS libro sexto Digestorum.

SI EGO decem stipulatus a Titio, deinceps stipuler a Seio, quanto minus a Titio consequi possim, si decem petiero a Titio, non liberatur Seius: alioquin nequicquam mihi cauetur: at si iudicatum fecerit Titius, nihil vltra Seius tenebitur. Sed si cum Seio egero, quantumcumque est, quo minus a Titio exigere potuero eo tempore, quo iudicium inter me et Seium acceptum est, tanto minus a Titio postea petere possum. §. 1. Labeo ait, cum decem curari stipulatus sis, ideo non posse te 4 decem dari oportere intendere, quia etiam reum locupletiorem dando promissor liberari possit: quo scilicet significet, non esse cogendum eum accipere iudicium, si reum locupletem offerat.

TIT. II.

DE IVREIVRANDO, SIVE VOLVNTARIO, SIVE NECESSARIO, SIVE IVDICIALI.

GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale.

MAXIMVM remedium expediendarum litium in vsum venit iurisiurandi religio: qua vel ex pactione ipsorum litigatorum, vel ex auctoritate iudicis, deciduntur controuersiae.

II. PAVLVS libro decimo octauo ad Edictum.

IVSIVRANDVM speciem transactionis continet: maioremque habet auctoritatem, quam res iudicata.

III. VLPIANVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

AIT Praetor, SI IS, CVM QVO AGETVR, CONDICIONE DELATA, IVRAVERIT. Eum, CVM QVO AGETVR,

1 *lib. VII.* 2 *esse stipulatum* 3 Ap. Hal. *potest* abest. 4 Hal. inserit *praecise.*

tvr, accipere debemus ipſum reum. Nec fruſtra adiicitur, condicione delata: nam ſi reus iurauit, nemine ei iusiurandum deferente, Praetor id iusiurandum non tuebitur: ſibi enim iurauit: alioquin facillimus quisque ad iusiurandum decurrens, nemine ſibi deferente iusiurandum, oneribus actionum ſe liberabit. §. 1. Quacumque autem actione quis conueniatur, ſi iurauerit, proficiet ei iusiurandum: ſiue in perſonam, ſiue in rem, ſiue in factum, ſiue poenali actione, vel quauis alia agatur: ſiue de interdicto. §. 2. Sed et ſi de condicione perſonae fuerit iuratum, Praetor iusiurandum tuebitur: vtputa, detuli 1 iusiurandum, et iuraſti, in poteſtate mea te non eſſe: tuendum erit iusiurandum. §. 3. Vnde Marcellus ſcribit, etiam de eo iurari poſſe, an praegnans ſit mulier, vel non ſit; et iuriiurando ſtandum. Denique, ait, ſi de poſſeſſione erat quaeſtio, ſeruari oportere: ſi forte quaſi praegnans ire in poſſeſſionem volebat, et cum ei contradiceretur, vel ipſa iurauit ſe praegnantem, vel contra eam iuratum eſt: nam ſi ipſa, ibit in poſſeſſionem ſine metu, ſi contra eam, non ibit, quamuis vere praegnans fuerit: proderitque, inquit Marcellus, mulieri iuranti iusiurandum, ne conueniatur, quaſi calumniae cauſa ventris nomine fuerit in poſſeſſionem, neue vim patiatur in poſſeſſione. Sed an iusiurandum eo vsque proſit, vt poſt editum partum non quaeratur, ex eo editus, an non ſit, cuius eſſe dicitur, Marcellus tractat? Et ait, veritatem eſſe quaerendam: quia iusiurandum alteri neque prodeſt, neque nocet: matris igitur iusiurandum partui non proficiet, nec nocebit, ſi mater detulerit, et iuretur ex eo praegnans non eſſe. §. 4. Iurari autem oportet, vt delatum eſt iusiurandum: ceterum, ſi ego detuli, vt per Deum iurares, tu per caput tuum iuraſti.

IV. Pavlvs libro decimo octauo ad Edictum.

Vel filiorum tuorum,

V. Vlpianvs libro vigeſimo ſecundo ad Edictum.

Non erit iuratum habendum iusiurandum. Quod ſi exegi, vt per ſalutem tuam iurares, et iuraſti, ſtabitur: omne enim omnino licitum iusiurandum, per quod voluit quis ſibi iurari, idoneum eſt: et, ſi ex eo fuerit iuratum, Praetor id tuebitur. §. 1. Diuus Pius iureiurando, quod propria ſuperſtitione iuratum eſt, ſtandum reſcripſit. §. 2. Dato iureiurando, non aliud quaeritur, quam an iuratum ſit: remiſſa quaeſtione, an debeatur: quaſi ſatis probatum ſit iureiurando. §. 3. Sed ſi quis illicitum iusiurandum detulerit, ſcilicet improbatae publicae religionis, videamus, an pro eo habeatur, atque ſi iuratum non eſſet: quod magis exiſtimo dicendum. §. 4. Si neque iuratum eſt, neque remiſſum iusiurandum, pro eo debet haberi, atque ſi res in iusiurandum admiſſa non eſſet: proinde ſi poſtea iurare paratus ſit, nihil ei hoc iusiurandum proficiet: quia ex eo, quod delatum eſt, iuratum non eſt.

VI. Pavlvs libro decimo nono [2] ad Edictum.

Remittit iusiurandum, qui deferente ſe, cum paratus eſſet aduerſarius iurare, gratiam ei facit, contentus voluntate ſuſcepti iurisiurandi. Quod ſi non ſuſcepit iusiurandum, licet poſtea parato iurare actor nolit deferre, non videbitur remiſſum: nam, quod ſuſceptum eſt, remitti debet.

VII. Vlpianvs libro vigeſimo ſecundo ad Edictum.

Ait Praetor, eivs rei, de qva ivsivrandvm delatvm fverit, neqve in ipsvm, neqve in evm, ad qvem ea res pertinet, actionem dabo. Eivs rei ſic erit accipiendum, ſiue de tota re, ſiue de parte ſit iuratum: nam de eo, quod iuratum eſt, pollicetur ſe actionem non daturum, neque in eum, qui iurauit, neque in eos, qui in locum eius, cui iusiurandum delatum eſt, ſuccedunt:

VIII. Pavlvs libro decimo octauo ad Edictum.

Etiam si in rem ſucceſſerint.

IX. Vlpianvs libro vigeſimo ſecundo ad Edictum.

Nam, posteaqvam iuratum eſt, denegatur actio: aut ſi controuerſia erit, id eſt, ſi ambigitur, an iusiurandum datum ſit, exceptioni locus eſt. §. 1. Iureiurando dato, vel remiſſo, reus quidem adquirit exceptionem ſibi, aliisque: actor vero actionem adquirit: in qua hoc ſolum quaeritur, an iurauerit, dari ſibi oportere: vel, cum iurare paratus eſſet, iusiurandum ei remiſſum ſit. §. 2. Si damnetur quis poſt iusiurandum ex famoſo iudicio, famoſum eſſe magis eſt. §. 3. Si is, qui temporaria actione mihi obli-

1 Hal. inferit *tibi*. 2 *lib. XVIII.*

obligatus erat, detulerit iusiurandum, vt iurem eum dare oportere, egoque iurauero, tempore non liberatur: quia post litem contestatam cum eo perpetuatur aduersus eum obligatio. §. 4. Si minor vigintiquinque annis detulerit, et hoc ipso captum se dicat, aduersus exceptionem iurisiurandi replicari debebit, vt Pomponius ait. Ego autem puto, hanc replicationem non semper esse dandam, sed plerumque ipsum Praetorem debere cognoscere, an captus sit, et sic in integrum restituere: nec enim vtique, qui minor est, statim et circumscriptum se docuit. Praeterea exceptio ista, siue cognitio, statutum tempus post annum vicesimum quintum non debet egredi. §. 5. Sed et si quis in fraudem creditorum iusiurandum detulerit debitori, aduersus exceptionem iurisiurandi, replicatio fraudis creditoribus debet dari. Praeterea si fraudator detulerit iusiurandum creditori, vt iuret sibi decem dari oportere, mox, bonis eius venditis, experiri volet, aut denegari debet actio, aut exceptio opponitur fraudatorum creditorum. §. 6. Iusiurandum defensoris vel procuratoris, ei ab aduersario delatum, prodesse, exceptionemque domino parere, Iulianus scribit. Idem ergo dicendum erit, et si datus ad petendum procurator, reo deferente, iurauerit dari mihi oportere: nam actionem mihi parit. Quae sententia habet rationem. §. 7. Si petitor iurauit, possessore deferente, rem suam esse, actori dabitur actio: sed hoc dumtaxat aduersus eum, qui iusiurandum detulit, eosque, qui in eius locum successerunt: ceterum aduersus alium si velit praerogatiua iurisiurandi vti, nihil ei proderit.

X. PAVLVS libro decimo octauo ad Edictum.

QVIA non deberet alii nocere, quod inter alios actum esset.

XI. VLPIANVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

SED SI possessori fuerit iusiurandum delatum, iuraueritque rem petitoris non esse, quamdiu quidem possidet, aduersus eum, qui detulit iusiurandum, si petat, exceptione iurisiurandi vtetur, si vero amiserit possessionem, actionem non habebit, ne quidem si is possideat, qui ei iusiurandum detulit: non enim rem suam esse iurauit, sed eius non esse. §. 1. Proinde si, cum possideret, [et] deferente petitore rem suam [1] iurauit, consequenter dicemus, amissa quoque possessione, si is, qui detulit iusiurandum, nanctus sit possessionem, actionem in factum ei dandam: et fructus perceptos ex re, quam meam esse iuraui, restitui mihi placuit: sed et partum editum, fetusque pecorum restituendos constat post iusiurandum delatum. §. 2. Item si iurauero, vsumfructum alicuius rei vel meum esse, vel dari mihi oportere, eatenus mihi competit actio, quatenus, si vere vsumfructum haberem, duraret: quibus vero casibus amitteretur, non competit mihi actio. Sed si rerum, in quibus vsusfructus propter abusum constitui non potest, iurauerit vsumfructum se habere, vel sibi deberi, effectum iurisiurandi sequendum arbitror: ideoque tunc quoque videri eum recte iurasse puto: et ex eo iureiurando posse petere vsumfructum, cautione oblata. §. 3. Si, cum de hereditate inter me et te controuersia esset, iurauero hereditatem meam esse, id consequi debeo, quod haberem, si secundum me de hereditate pronuntiatum esset: et non solum eas res restituere debes, quas tunc possidebas, sed et si quas postea coepisses possidere: perindeque haberi, quod iuratum est, atque si probatum esset: idcirco vtilis actio mihi competit. Quod si ego ex eadem hereditate possiderem, tuque coepisses petere eam a me, cum aduersus te iurassem, exceptione me vti debere iurisiurandi. Plane si alius a me hereditatem petere coeperit, dubium non erit, vt et Iulianus scribit, nihil mihi iusiurandum prodesse.

XII. IVLIANVS libro nono [2] Digestorum.

IDEM est et si ego a [3] quolibet alio possidente res hereditarias petere velim: quia et si petissem a te hereditatem, et probassem meam, nihilo minus ab altero petendo, idipsum probare necesse haberem.

XIII. VLPIANVS libro vigesimo secundo ad Edictum.

SI DVO patroni essent, et libertus altero deferente iurasset, se libertum eius non esse, vtrum alteri totius debitae patronis portionis, an vero dimidiae debitae eis partis bonorum [4] possessio com-

1 Hal. inserit *esse*. 2 Hal. *lib. X*. 3 Ap. Hal. *a* abest. 4 *vtrum alteri debitae sibi portionis, an vero dimidiae debitae ei et suae partis bonorum*.

competeret? Et ait, si is, cui iuratum est, patronus fuisset, alteri suae partis bonorum possessionem competere: nec ei prodesse, quod aduersus alterum libertus iurasset: multum tamen fidei et auctoritatis apud iudicem patronum habiturum, quo magis solum se patronum probaret, quod libertus iurasset, alterum patronum non esse. §. 1. Iulianus ait, eum, qui iurauit fundum suum esse, post longi temporis praescriptionem etiam vtilem actionem habere debere. §. 2. Idem Iulianus scribit, eum, qui iurauit furtum se non fecisse, videri de toto iurasse: atque ideo neque furti, neque condicticia tenetur: [1] quia condicticia, inquit, solus fur tenetur. Numquid ergo, qui iurauit se furtum ne fecisse, hoc solo nomine, condictione si conueniatur, exceptione vtatur? ceterum si contendat, qui condicit, quasi cum herede se furis agere, non debet repelli? et quasi μονομερὴς 2 condictio dari debet aduersus furis heredem: nec pati eum iudex debet, si coeperit temptare, probare furem. §. 3. Si quis iurauerit, vendidisse me ei rem centum, ex emto agere poterit, vt ei cetera praestentur: id est res [3] tradatur, et de euictione caueatur. An tamen ad pretium consequendum, ex vendito conueniri possit, videndum. Et si quidem et de hoc ipso iuratum est, quod pretium solutum est, nulla pro pretio actio superest: si vero hoc non fuerit iuratum, tunc consequens est, de pretio eum teneri. §. 4. Idem dicemus, et si quis societatem fecisse iurauerit: nam et is pro socio poterit conueniri. §. 5. Marcellus etiam scribit, si quis iurauerit ob decem pignori dedisse fundum, non alias eum pigneraticia agere posse, quam si decem soluerit: sed et illud adici, fortassis eum etiam in decem ex iureiurando suo posse conueniri. Quod magis probat: cui Quintus Saturninus consentit: argumentoque vtitur eius, qni i rauit, eam, quae vxor sua fuerit, rem sibi in dotem dedisse: nam et hic vxori ait vtilem de dote actionem dandam: quae non esse extra aequitatem posita, non negauerim. §. 6. Si quis iurauerit in re pecuniaria per genium Principis, dare se non oportere, et peierauerit: vel dari sibi oportere, vel intra certum tempus iurauerit se soluturum, nec soluit: Imperator noster cum patre rescripsit, fustibus eum castigandum dimittere: et ita ei superdici προπετῶς μὴ ὄμνυε. [4]

XIV. PAVLVS libro tertio ad Edictum.

QVOTIES propter rem iuratur, nec parenti nec patrono remittitur iusiurandum: propter rem autem iusiurandum exigitur, veluti de pecunia credita, cum iurat actor, sibi dari oportere: vel reus se dare non oportere Idem est, cum de pecunia constituta iusiurandum exigitur.

XV. IDEM libro sexto ad Edictum.

AD PERSONAS egregias, eosque, qui valetudine impediuntur, domum mitti oportet ad iurandum. [6]

XVI. VLPIANVS libro decimo ad Edictum.

SI PATRONVS libertam suam vxorem duxerit, non compelletur iurare de rerum amotarum iudicio: sed et si ipse deferat iusiurandum libertae suae, de calumnia non debet [7] iurare.

XVII. PAVLVS libro decimo octauo ad Edictum.

IVSIVRANDVM, quod ex conuentione extra iudicium defertur, referri non potest. §. 1. Pupillus tutore auctore iusiurandum deferre debet: quod si sine tutore auctore detulerit, exceptio quidem obstabit, sed replicabitur: quia rerum administrandarum ius ei non competit. §. 2. Si tutor, qui tutelam gerit, aut curator furiosi prodigiue, iusiurandum detulerit, ratum id haberi debet: nam et alienare res, et solui eis potest: et agendo, rem in iudicium deducunt. §. 3. Procurator quoque quod detulit, ratum habendum est: scilicet, si aut vniuersorum bonorum administrationem sustinet, aut si idipsum nominatim mandatum sit, aut si in rem suam procurator sit.

XVIII. VLPIANVS libro vigesimo sexto ad Edictum.

ALIAS autem procuratorem deferentem iusiurandum non esse audiendum, Iulianus libro decimo Digestorum scribit: nec postea reus, qui semel iurauit, a domino conueniatur: nec multum ei proficere, si fuerit ei de rato cautum: siue enim dominus petat, cogetur docere reus liquido se iurasse, posita

1 *teneri*. 2 i.e. *vniformis*. 3 *vt res*. 4 i.e. *petulanter ne iurato*. 5 *lib. I.* 6 *ad iusiurandum*. 7 Hal. inserit *ipse*.

sita scilicet exceptione: siue ex stipulatione de rato agat, necesse habebit ipse de periurio suo docere.

XIX. IDEM libro vigesimo sexto [1] ad Edictum.

SI ITAQVE mandatum fuit procuratori, vt petat, ille iusiurandum detulit, aliud fecit, quam quod mandatum est.

XX. PAVLVS libro decimo octauo ad Edictum.

SERVVS quod detulit vel iurauit, seruetur, si peculii administrationem habuit.

XXI. GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale.

HVIC enim solui quoque recte potest: et nouandae obligationis ius habuit.

XXII. PAVLVS libro decimo octauo ad Edictum.

QVIDAM [2] et de peculio actionem dandam in dominum, si actori detulerit seruus iusiurandum. Eadem de [3] filiofamilias dicenda sunt.

XXIII. VLPIANVS libro vigesimo sexto ad Edictum.

SI SERVVS iurauerit, dominum dare non oportere, exceptio domino indulgenda est, sibique aduersarius imputabit, qui seruo detulit iusiurandum.

XXIV. PAVLVS libro vigesimo octauo [4] ad Edictum.

MVLTO magis proderit patri religio filii, cum quo etiam iudicium consistere potest. Ipsi autem referentes, conditionem eorum, quibus subiecti sunt, non faciunt deteriorem.

XXV. VLPIANVS libro vigesimo sexto ad Edictum.

SED ET si seruus meus, delato vel relato ei [5] iureiurando, iurauit rem domini esse, vel ei [6] dari oportere, puto dandam mihi actionem vel pacti exceptionem, propter religionem et conuentionem.

XXVI. PAVLVS libro decimo octauo ad Edictum.

QVI IVRASSE dicitur, nihil refert, cuius sexus, aetatisue sit: omni enim modo custodiri debet iusiurandum aduersus eum, qui contentus eo, cum deferret, fuit: quamuis pupillus non videatur peierare: quia sciens fallere non videatur. §. 1. Si pater, filium dare non oportere iurauerit, Cassius respondit, et patri et filio dandam exceptionem iurisiurandi. Si pater iurauerit, in peculio nihil esse, filius conueniri poterit: sed et pater ita conuenietur, vt post adquisiti peculii ratio habeatur. §. 2. Iurisiurandi conditio ex numero esse potest videri nouandi, delegandiue: quia proficiscitur ex conuentione: quamuis habeat et instar iudicii.

XXVII. GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale.

IVSIVRANDVM etiam loco solutionis cedit.

XXVIII. PAVLVS libro decimo octauo ad Edictum.

IN DVOBVS reis stipulandi, ab altero delatum iusiurandum etiam alteri nocebit. §. 1. Quod [7] reus iurauit, etiam fideiussori proficit: [8] a fideiussore exactum iusiurandum, prodesse etiam reo, Cassius et Iulianus aiunt: nam quia in locum solutionis succedit, hic quoque eodem loco habendum est: si modo ideo interpositum est iusiurandum, vt de ipso contractu, et de re, non de persona iurantis ageretur. §. 2. Si ei, qui debitorem meum in iudicium exhibere promisit iusiurandum detulerim, isque iurauerit, se omnino exhibitionem eius non promisisse, prodesse debitori meo id non debet: si vero iurauerit, se nihil mihi praestare oportere, distinguendum sit, et replicatione emendandum, vtrum ideo iurauerit, an quia post promissionem exhibuerit, an vero quia soluerit. Quod et in fideiussorem [10] debiti distinguendum est. §. 3. Ex duobus reis promittendi eiusdem pecuniae [11] alter iurauit: alteri quoque prodesse debebit. §. 4. Exceptio iurisiurandi, non tantum si ea actione quis vtatur, cuius nomine exegit iusiurandum, opponi debet: sed etiam si alia, si modo eadem quaestio in hoc [12] iudicium deducatur, forte si ob actionem mandati, negotiorum gestorum, societatis, ceterasque similis iusiurandum exactum sit: deinde ex isdem caussis certum condicatur: quia per alteram actionem altera quoque consumitur. §. 5. Si quis iurauerit, se non rapuisse, non debet adiu-

1 *lib. XXII.* 2 Hal. inserit *putant.* 3 *Eadem et in filiofamilias* 4 *lib. XVIII.* 5 Ap. Hal. *ei* abest. 6 Ap. Hal iterum *ei* abest. 7 Hal. inserit *si.* 8 Hal. praefigit *Item.* 9 Ap. Hal. *an* abest. 10 *quod eodem modo et in fideiussore debiti.* 11 Hal. inserit *si.* 12 Ap. Hal. *hoc* abest.

iuuari hoc iureiurando in actione furti, aut condictione: quia aliud est furtum fecisse, quod vel clam fieri potest. §. 6. Colonus, cum quo p opter succisas forte arbores agebatur ex locato, si iurauerit se non succidisse, siue e lege duodecim tabularum de arboribus succisis, siue e lege Aquilia damni iniuria, siue interdicto quod vi aut clam postea conuenietur, per exceptionem iurisiurandi defendi poterit. §. 7. Quae iurauit, diuortii causa rem se non amouisse, non debet defendi per exceptionem, si cum ea in rem agatur: et, si contendat suam esse, alio iureiurando opus est: contra, si iurauerit suam esse, debet in actione rerum amotarum defendi. Et omnino hoc obseruandum est, licet per aliam actionem eadem quaestio moueatur, vt exceptio iurisiurandi locum habeat. §. 8. Igitur si quis iurauit, se non esse condemnatum, etiamsi ex stipulatu iudicatum solui ob rem iudicatam conueniatur, defendetur per exceptionem. Contra, si cum ex stipulatu iudicatum solui conueniretur, iurauit se dare non oportere, agenti iudicati non vtique obstabit exceptio: potest enim fieri, vt non sit commissa stipulatio, licet res iudicata sit: nisi ideo iurasset, quod nec damnatum se esse diceret. §. 9. Item Pomponius ait, eum, qui furtum sibi factum alicuius rei iurauit, non statim etiam condictionis causam nancisci. §. 10. Item cum ex hac parte iusiurandum et actionem et exceptionem inducat, si forte reus extra iudicium, actore inferente, iurauerit, se dare non oportere, et actor, reo deferente, dari sibi oportere, vel contra: posterior causa iurisiurandi potior habebitur: nec tamen praeiudicium periurio alterius fiet: quia non quaeretur, an dare eum oportet, sed an actor iurauerit.

XXIX. Tryphoninvs libro sexto Disputationum.

Qvod si iuraui te deferente, non iurasse te dare tibi oportere, et aduersus vtilem actionem, qua hoc quaeritur, an iuraueris, tibi dari oportere, opponenda est exceptio iurisiurandi peremptis quaestionem actione comprehensam.

XXX. Pavlvs libro decimo octauo ad Edictum.

Evm, qvi iurauit, ex ea actione, quae infitiando crescit, aliquid sibi deberi, simpli, non dupli persecutionem sibi adquirere Pedius ait: abunde enim sufficere, exonerare petitorem probandi necessitate; cum omissa hac parte Edicti, dupli actio integra maneat: et potest dici, hoc iudicio non principalem causam exerceri, sed iusiurandum actoris conseruari. §. 1. Si iurauero, te Stichum mihi dare oportere, qui non sit in rerum natura, nec aestimationem mihi praestare reus debet, nisi ex causa furtiua, vel propter moras: tunc enim etiam post mortem serui aestimatio praestatur. §. 2. Si mulier iurauerit, decem dotis sibi deberi, tota ea summa praestanda est: sed si iurauit, decem se dedisse in dotem, hoc solum non erit quaerendum, an data sint: sed, quasi data sint, quod ex eo reddi oportet, praestandum erit. §. 3. In popularibus actionibus iusiurandum exactum ita demum aduersus alios proderit, si bona fide exactum fuerit: nam et si quis egerit, ita demum consumit publicam actionem, si non per collusionem actum sit. §. 4. Si libertus, deferente patrono, iurauit se libertum non esse, ratum habendum est iusiurandum: vt nec operarum petitio, nec bonorum possessio contra tabulas dari debeat. §. 5. Si iurauero vsumfructum mihi dari oportere, non aliter dari debet, quam si caueam boni viri arbitratu me vsurum, et finito vsufructu restituturum.

XXXI. Gaivs libro trigesimo ad Edictum prouinciale.

Admonendi sumus, interdum etiam post iusiurandum exactum permitti Constitutionibus Principum, ex integro causam agere, si quis noua instrumenta se inuenisse dicat, quibus nunc solis vsurus sit: sed hae Constitutiones tunc videntur locum habere, cum a iudice aliquis absolutus fuerit: solent enim saepe iudices in dubiis causis, exacto iureiurando, secundum eum iudicare, qui iurauerit. Quod si alias inter ipsos iureiurando transactum sit negotium, non conceditur eandem causam retractare.

XXXII. Modestinvs libro tertio Differentiarum.

Ivrisivrandi gratiam facere pupillus non potest.

XXXIII. Vlpianvs libro vigesimo octauo ad Sabinum.

Qvi per salutem suam iurat, licet per Deum iurare videtur, respectu enim diuini numinis ita iurat, attamen, si non ita specialiter iusiurandum ei delatum est, iurasse non videtur: et ideo ex integro sollemniter iurandum est.

XXXIV. Idem libro vigesimo sexto ad Edictum.

Ivsivrandvm et ad pecunias et ad omnes res locum habet. Etiam de operis

ris iusiurandum deferri potest: nec de iniuria queri aduersarius potest, cum possit iusiurandum referre. Quid tamen, si ideo dicat reus se liberatum, quoniam Stichum, quem promiserat, putat decessisse? Non erit tutus per relationem: et ideo ex hac causa putat Marcellus, et recte, aut remittendum ei iusiurandum, aut spatium dandum, vt certioretur, et sic iuret. §. 1. Defensor municipum vel cuiusuis corporis, iusiurandum deferre potest, si super hoc mandatum habeat. §. 2. Pupillo non defertur iusiurandum. §. 3. Procurator non compellitur iurare, nec defensor: et ita Iulianus scribit libro decimo Digestorum, defensorem iurare non compelli: sufficereque ad plenam defensionem, si paratus sit iudicium accipere. §. 4. Qui iusiurandum defert, prior de calumnia debet iurare, si hoc exigatur: deinde sic ei iurabitur. Hoc iusiurandum de calumnia neque patrono, neque parentibus remittitur. §. 5. Si de qualitate iuramenti fuerit inter partes dubitatum, conceptio eius arbitri iudicantis est. §. 6. Ait Praetor, EVM, A QVO IVSIVRANDVM PETETVR, SOLVERE, AVT IVRARE COGAM. Alterum itaque eligat reus: aut soluat, aut iuret: si non iurat, soluere cogendus erit a Praetore. §. 7. Datur autem et alia facultas reo, vt, si malit, referat iusiurandum: et si is, qui petet, conditione iurisiurandi non vtetur, iudicium ei Praetor non dabit: aequissime enim hoc facit, cum non deberet displicere condicio iurisiurandi ei, qui detulit: sed nec iusiurandum de calumnia referenti defertur: [1] quia non est ferendus actor, si conditionis, quam ipse detulit, de calumnia velit sibi [2] iurari. §. 8. Non semper autem consonans est, per omnia referri iusiurandum, quale defertur: forsitan ex diuersitate rerum vel personarum, quibusdam emergentibus, quae varietatem inducunt: ideoque, si quid tale inciderit, officio iudicis conceptio huiuscemodi iurisiurandi terminetur. §. 9. Cum res in iusiurandum demissa sit, iudex iurantem absoluit: referentem audiet, et, si actor iuret, condemnet reum: nolentem iurare reum, si soluat, absoluit: non soluentem condemnat: ex relatione non iurante actore, absoluit reum.

XXXV. PAVLVS libro vigesimo octauo ad Edictum.

TVTOR pupilli, omnibus probationibus aliis deficientibus, iusiurandum deferens audiendus est: quandoque enim pupillo denegabitur actio. §. 1. Prodigus, si deferat iusiurandum, audiendus non est. Idemque in ceteris similibus ei dicendum est: nam siue pro pacto conuento, siue pro solutione, siue pro iudicio hoc iusiurandum cedit, non ab aliis delatum probari debet, quam qui ad haec habiles sunt. §. 2. Qui non compelluntur Romae iudicium accipere, nec iurare compellendi sunt: vt legati prouinciales.

XXXVI. VLPIANVS libro vigesimo septimo [4] ad Edictum.

SI ACTOR deferat iusiurandum de sola constituta pecunia, et reus iurauerit, exceptione vtetur, si de constituta conueniatur: sed, si de sorte, id est, de priore obligatione conueniatur, exceptio cessabit: nisi de hac quoque iurauerit, aduersario deferente.

XXXVII. VLPIANVS libro trigesimo tertio ad Edictum.

SI NON fuerit remissum iusiurandum ab eo, qui detulerit, sed de calumnia non iuratur, consequens est, vt debeat denegari ei actio: sibi enim imputet, qui processit ad delationem iurisiurandi, nec prius de calumnia iurauit: vt sit iste remittenti similis.

XXXVIII. PAVLVS libro trigesimo septimo ad Edictum.

MANIFESTAE turpitudinis, et confessionis est, nolle nec iurare, nec iusiurandum referre.

XXXIX. IVLIANVS libro decimo Digestorum.

SI QVIS cum debitore suo pepigerit, ne ab eo pecunia peteretur, si iurasset se Capitolium non ascendisse, vel aliud quodlibet fecisse, vel non fecisse, isque iurauerit, et exceptio iurisiurandi dari debebit, et solutum repeti poterit: est enim iusta conuentio, si quaelibet causa in conditione iurisiurandi deducta fuerit.

XL. IDEM libro decimo tertio Digestorum.

IVSIVRANDVM a debitore exactum efficit, vt pignus liberetur: est enim hoc acceptilationi simile: perpetuam certe exceptionem parit: idcirco poenam quoque petentem creditorem exceptione summoueri oportet: et solutum repeti potest, vtpote cum interposito eo, ab omni controuersia discedatur.

XLI.

1 Hal. *dabitur* loco *defertur*. 2 Ap. Hal. *sibi* abest. 3 *lib. XVIII.* 4 *lib. XXVI.* 5 Ap. Hal. *ei* abest.

XLI. POMPONIVS libro ſingulari Regularum.

LABEO, etiam abſenti, et ignoranti iuriſiurandi gratiam fieri poſſe, reſpondit: ſed et per epiſtolam gratia iuriſiurandi fieri poteſt.

XLII. IDEM libro decimo octauo Epiſtolarum.

CREDITORE, qui de mutua pecunia contra pupillum contendebat, iusiurandum deferente, pupillus iurauit, ſe dare non oportere: eandem pecuniam a fideiuſſore eius petit: an excludendus ſit exceptione iuriſiurandi? Quid tibi placet, reſcribe mihi. Eam rem apertius explicat Iulianus: nam ſi controuerſia inter creditorem et pupillum fuerit, an omnino pecuniam mutuam accepiſſet, et conuenit, vt ab omni conditione diſcederetur: ſi pupillus iuraſſet, isque iurauerit ſe dare non oportere, naturalis obligatio hac pactione [1] tolletur, et ſoluta pecunia repeti poterit: ſin vero creditor quidem ſe mutuam dediſſe contendebat, pupillus autem hoc ſolo defendebatur, quod tutor eius non interueniſſet, et hoc tale iusiurandum interpoſitum eſt, hoc caſu fideiuſſorem Praetor non tuebitur. Si autem liquido probari non poteſt, quid actum ſit, et in obſcuro erit, vt plerumque fit, de facto, an de iure, inter creditorem et pupillum controuerſia fuerit, deferente creditore pupillum iuraſſe, intelligere debemus, id [2] actum inter eos, vt ſi iuraſſet ſe dare [3] non oportere, ab omni conditione diſcederetur: atque ita et ſolutam pecuniam repeti poſſe: et fideiuſſoribus exceptionem dari debere exiſtimabimus. §. 1. Si fideiuſſor iurauerit, ſe dare non oportere [4], exceptione iuriſiurandi reus promittendi tutus eſt. Atquin ſi, quaſi omnino idem non fideiuſſiſſet, iurauit, non debet hoc iusiurandum reo promittendi prodeſſe. §. 2. Sed et ſi actore deferente, defenſor abſentis vel praeſentis iurauit, eum, quem defendit, dare non oportere, exceptio iuriſiurandi ei, cuius nomine iurandum [5] fuerit, dari debebit. Eadem ratio eſt, et ſi fideiuſſoris defenſor iurauerit: reo enim detur exceptio. §. 3. Idem, ſi reus iurauit, fideiuſſor tutus ſit: quia et res iudicata ſecundum alterutrum eorum, vtrique proficeret.

TIT. III.

DE IN LITEM IVRANDO.

VLPIANVS libro quinquageſimo primo [6] ad Sabinum.

REM IN iudicio deductam non idcirco pluris eſſe opinamur, quia creſcere condemnatio poteſt [7] ex contumacia non reſtituentis, per iusiurandum in litem: non enim res pluris fit per hoc, ſed ex contumacia aeſtimatur vltra rei pretium:

II. PAVLVS libro decimo tertio ad Sabinum.

SIVE noſtrum quid petamus, ſiue ad exhibendum agatur. §. 1. Interdum quod interſit agentis, ſolum aeſtimatur: veluti cum culpa non reſtituentis, vel non exhibentis punitur: cum vero dolus, aut contumacia non reſtituentis, vel non exhibentis, quanti in litem iurauerit actor.

III. VLPIANVS libro trigeſimo ad Edictum.

NVMMIS depoſitis, iudicem non oportet in litem iusiurandum deferre, vt iuret quisque, quod ſua interfuit: cum certa ſit nummorum aeſtimatio: niſi forte de eo quis iuret, quod ſua interfuit, nummos ſibi ſua die redditos eſſe: quid enim, ſi ſub poena pecuniam debuit, aut ſub pignore, quod, quia depoſita ei pecunia adnegata eſt, diſtractum eſt?

IV. IDEM libro trigeſimo ſexto ad Edictum.

VIDEAMVS in tutelari cauſa quis iurare, et aduerſus quem poſſit? Et quidem ipſe pupillus, ſi impubes eſt, non poteſt: hoc enim ſaepiſſime reſcriptum eſt. Sed nec tutorem cogendum, vel matrem pupilli admittendam, etſi parata eſſet iurare, Diui Fratres reſcripſerunt: graue enim videbatur, et ignorantes, et inuitos tutores, ſub alieni compendii emolumento, etiam periurium anceps ſubire. Curatores quoque pupilli vel adoleſcentis non eſſe cogendos in litem iurare, reſcriptis Imperatoris noſtri, et Diui Patris eius continetur. Si tamen tantam affectionem pupillo ſuo, vel adoleſcenti, tutores vel curatores praeſtare volunt, auctoritas iuris non refragabitur, quin iudicio, quod inter ipſos acceptum eſt, finis eiusmodi poſſit adhiberi: non enim ad ſuam vtilitatem iuriſiurandi referenda aeſtimatio eſt, ſed ad domini: cuius nomine tutelae

1 *exceptione.* 2 Ap. Hal. *id* abeſt. 3 *iuraſſet dari.* 4 *ſe dare oportere.* 5 *iuratum.* 6 *lib. XXVII.* 7 *creſcere poterit*, media voce *condemnatio* omiſſa.

lae ratio poſtuletur. Adoleſcens vero, ſi velit iurare, poteſt. §. I. Deferre autem iusiurandum iudicem oportet: ceterum ſi alius detulerit iusiurandum, vel [1] non delato iuratum ſit, nulla erit religio: nec vllum iusiurandum. Et ita Conſtitutionibus expreſſum eſt Imperatoris noſtri et Diui Patris eius. §. 2. Iurare autem in infinitum licet. Sed, an iudex modum iuriiurando ſtatuere poſſit, vt intra certam quantitatem iuretur, ne arrepta occaſione, in immenſum iuretur, quaero? Et quidem in arbitrio eſſe iudicis, deſerre iusiurandum, necne, conſtat. An igitur, qui poſſit iusiurandum non deferre, idem poſſit et taxationem iuriiurando adiicere, quaeritur. Arbitrio tamen bonae fidei iudicis etiam hoc congruit. §. 3. Item videndum, an poſſit iudex, qui detulit iusiurandum, non ſequi id: ſed vel prorſus abſoluere, vel etiam minoris condemnare, quam iuratum eſt? Et magis eſt, vt ex magna cauſa, et poſtea repertis probationibus, poſſit. §. 4. Ex culpa autem non eſſe iusiurandum deferendum, conſtat: ſed aeſtimationem a iudice faciendam.

V. Marcianvs libro quarto Regularum.

In actionibvs in rem, et in ad exhibendum, et in bonae fidei iudiciis in litem iuratur. §. I. Sed iudex poteſt praefinire certam ſummam, vsque ad quam iuretur: licuit enim et a primo [3] nec deferre. §. 2. Item et ſi iuratum fuerit, licet iudici vel abſoluere, vel minoris condemnare. §. 3. Sed in his omnibus ob dolum ſolum in litem iuratur, non etiam ob culpam: haec enim iudex aeſtimat. §. 4. Plane interdum et in actione ſtricti iudicii in litem iurandum eſt: veluti, ſi promiſſor Stichi moram fecerit, et Stichus deceſſerit: quia iudex aeſtimare, ſine relatione iurisiurandi, non poteſt rem, quae non extat.

VI. Pavlvs libro vigeſimo ſexto [4] ad Edictum.

Alias, ſi ex ſtipulatu vel ex teſtamento agatur, non ſolet in litem iurari.

VII. Vlpianvs libro octauo ad Edictum.

Volgo praeſumitur, alium in litem non debere iurare, quam dominum litis: denique Papinianus ait, alium non poſſe iurare, quam eum, qui litem ſuo nomine conteſtatus eſt.

VIII. Marcellvs libro octauo Digeſtorum.

Tvtor rem adulti, quam poſſidet, reſtituere ei non vult: quaero, vtrum, quanti res eſt, an quanti in litem iuratum fuerit, condemnari debet? Reſpondi, non eſt aequum pretio, id eſt, quanti res eſt, litem aeſtimari: cum et contumacia punienda ſit, et arbitrio potius domini rei pretium ſtatuendum ſit: poteſtate petitori in litem iurandi conceſſa.

IX. Iavolenvs libro decimo quinto ex Caſſio.

Cvm fvrti agitur, iurare ita oportet, tanti rem fuiſſe, cum furtum factum ſit: non adiici, eo, plvrisve, quia quod res pluris eſt, vtique tanti eſt.

X. Callistratvs libro primo Quaeſtionum.

In instrvmentis, quae quis non exhibet, actori permittitur in litem iurare, quanti ſua intereſt ea proferri: vt tanti condemnetur reus: idque etiam Diuus Commodus reſcripſit.

XI. Pavlvs libro tertio Reſponſorum.

De perivrio eius, qui ex neceſſitate iuris in litem iurauit, quaeri facile non ſolere.

Tit. IV.

DE CONDICTIONE CAVSA DATA CAVSA NON SECVTA.

Vlpianvs libro vigeſimo ſexto ad Edictum.

Si ob rem non inhoneſtam data ſit pecunia, [5] vt filius emanciparetur, vel ſeruus manumitteretur, vel a lite diſcedatur, cauſa ſecuta repetitio ceſſat. §. I. Si parendi conditioni cauſa, tibi dedero decem, mox repudiauero hereditatem vel legatum, poſſum condicere.

II. Hermogenianvs libro ſecundo Iuris Epitomarum [6]

Sed et ſi falſum teſtamentum ſine ſcelere eius, qui [7] dedit, vel inofficioſum pronuntietur, veluti cauſa non ſecuta, decem repetentur.

III. Vlpianvs libro vigeſimo ſexto ad Edictum.

Dedi tibi pecuniam [8], ne ad iudicem iretur [9]: quaſi decidi. An poſſim condicere, ſi mihi non caueatur, ad iudicem non iri? Et eſt verum, multum intereſſe, vtrum ob hoc ſolum dedi, ne ea-

1 Hal. inferit *eo*. 2 Hal. addit *velit*. 3 *a principio*. 4 *lib. XXVIII.* 5 Hal. inferit *puta*. 6 *lib. V. iuris ἐπιτομῶν.* 7 Hal. inferit *decem*. 8 Hal. addit *meam*. 9 *qua quaſi*.

eatur, an vt et mihi repromittatur, non iri: si ob hoc, vt et repromittatur, condici poterit, si non repromittatur: si, vt ne eatur, condictio cessat, quandiu non itur. §. 1. Idem erit, et si tibi dedero, ne Stichum manumittas: nam secundum distinctionem supra scriptam, aut admittenda erit repetitio, aut inhibenda. §. 2. Sed [1] si tibi dedero, vt Stichum manumittas, si non facis, possum condicere: [2] aut si me paeniteat, condicere possum. §. 3. Quid, si ita dedi, vt intra certum tempus manumittas? si nondum tempus praeteriit, inhibenda erit repetitio, nisi [3] paeniteat: quod si praeteriit, condici poterit. Sed si Stichus decesserit, an repeti, quod datum est, possit? Proculus ait, si post id temporis decesserit, quo manumitti potuit, repetitionem esse: si minus, cessare. §. 4. Quinimmo et si nihil tibi dedi, vt manumitteres, placuerat tamen, vt darem, vltro tibi competere actionem, quae ex hoc contractu nascitur, id est, condictionem, defuncto quoque eo. §. 5. Si liber homo, qui bona fide seruiebat, mihi pecuniam dederit, vt eum manumittam, et fecero, postea liber probatus, an mihi condicere possit, quaeritur? Et Iulianus libro vndecimo Digestorum scribit, competere manumisso repetitionem. Neratius etiam libro membranarum refert, Paridem pantomimum a Domitia Neronis filia decem, quae ei pro libertate dederat, repetisse per iudicem: nec fuisse quaesitum an Domitia sciens liberum accepisset. §. 6. Si quis, quasi statuliber, mihi decem dederit, cum iussus non esset, condicere eum decem Celsus scribit. §. 7. Sed si seruus, qui testamento heredi iussus erat decem dare, et liber esse, codicillis pure libertatem accepit, et id ignorans dederit heredi decem, an repetere possit? Et refert, patrem suum Celsum existimasse, repetere eum non posse. Sed ipse Celsus naturali aequitate motus, putat repeti posse. Quae sententia verior est: quamquam constet, vt et ipse ait, eum, qui dedit ea spe, quod se ab eo, qui acceperit, remunerari existimaret, vel amicorem sibi esse eum futurum, repetere non posse, opinione falsa deceptum. §. 8. Subtilius quoque illud tractat, an ille, qui se statuliberum putauerit, nec fecerit nummos accipientis, quoniam heredi dedit, quasi ipsius heredis nummos daturus, non quasi suos, qui vtique ipsius fuerunt, adquisiti scilicet post libertatem ei ex testamento competentem? Et puto, si hoc animo dedit, non fieri ipsius: nam et cum tibi nummos meos, quasi tuos do, non facio tuos. Quid ergo, si hic non heredi, sed alii dedit, cui putabat se iussum? Si quidem peculiares dedit, nec fecit accipientis: si autem alius pro eo dedit, aut ipse dedit iam liber factus, fient accipientis. §. 9. Quamquam permissum sit statulibero, etiam de peculio dare implendae conditionis causa, si tamen vult heres nummos saluos facere, potest eum vetare dare: sic enim fiet, vt et statuliber perueniat ad libertatem, quasi impleta conditione, cui parere prohibitus est: et nummi non peribunt: sed is, quem testator accipere voluit, aduersus heredem in factum actione agere potest, vt testatori pareatur.

IV. Idem libro trigesimo nono [4] ad Edictum.

Si quis accepto tulerit debitori suo, cum conueniret, vt expromissorem daret, nec ille det, potest dici, condici posse ei, qui accepto sit liberatus.

V. Idem libro secundo Disputationum.

Si pecuniam ideo acceperis, vt Capuam eas, deinde parato tibi ad proficiscendum conditio temporis vel valetudinis impedimento fuerit, quo minus proficisceretis, an condici possit, videndum? Et, cum per te non steterit, potest dici repetitionem cessare: sed cum liceat paenitere ei, qui dedit, procul dubio repetetur id quod datum est: nisi forte tua interfit, non accepisse te ob hanc causam pecuniam: nam si ita res se habeat, vt licet nondum profectus sis, ita tamen rem composueris, vt necesse habeas proficisci, vel sumtus, qui necessarii fuerunt ad profectionem, iam fecisti, vt manifestum sit te plus forte, quam accepisti, erogasse, condictio cessabit: sed si minus erogatum sit, condictio locum habebit: ita tamen, vt indemnitas tibi praestetur eius, quod expendisti. §. 1. Si seruum quis tradiderit alicui ita, vt ab eo intra certum tempus manumitteretur, si paenituerit eum, qui tradiderit, et super hoc eum certiorauerit, et fuerit manumissus post paenitentiam, attamen actio propter paenitentiam competit ei, qui dedit. Plane si non manumiserit, constitutio succedit, facitque eum liberum, si nondum paenituerat eum, qui in hoc de-

1 *Plane* loco *Sed.* 2 Ap. Hal. *possum condicere* absunt. 3 Hal. inserit *me.* 4 *lib. XXXVIII.*

dedit. §. 2. Item si quis dederit Titio decem, vt seruum emat, et manumittat, *deinde* paeniteat, si quidem nondum emtus est, paenitentia dabit condictionem, si hoc ei manifestum fecerit: ne, si postea emat, damno adficietur: si vero iam sit emtus, paenitentia non facit iniuriam ei, qui redemit, sed pro decem, quae accepit, ipsum seruum, quem emit, restituet: aut si ante decessisse proponatur, nihil praestabit: si modo per eum factum non est. Quod si fugit, nec culpa eius contigit, qui redemit, nihil praestabit: plane repromittere eum oportet, si in potestatem suam peruenerit, restitu iri. §. 3. Sed si accepit pecuniam, vt seruum manumittat, isque fugerit prius, quam manumittatur, videndum an condici possit, quod accepit? Et, si quidem distracturus erat hunc seruum, et propter hoc non distraxit, quod acceperat, vt manumittat, non oportet ei condici. Plane cauebit, vt, si in potestatem suam peruenerit seruus, restituat id, quod accepit, eo minus, quo vilior seruus factus est propter fugam. Plane si adhuc eum manumitti velit is, qui dedit, ille vero manumittere nolit propter fugam offensus, totum, quod accepit, restituere eum oportet. Sed si eligat is, qui decem dedit, ipsum seruum consequi necesse est, aut ipsum ei dari, aut, quod dedit, restitui. Quod si distracturus non erat eum, oportet id, quod accepit, restitui: nisi forte diligentius eum habiturus esset, si non accepisset, vt manumitteret: tunc enim non est aequum, eum et seruo, et toto pretio carere. §. 4. Sed [1] vbi accepit, vt manumitteret, deinde seruus decessit, si quidem moram fecit manumissioni, consequens est, vt dicamus refundere eum, quod accepit: quod si moram non fecit, sed, cum profectus esset ad Praesidem, vel apud quem manumittere posset, seruus in itinere decesserit, verius est, si quidem distracturus erat, vel quo ipse vsurus, oportere dici, nihil eum refundere debere. Enimuero si nihil eorum facturus, ipsi adhuc seruum obisse: decederet enim et si non accepisset, vt manumitteret: nisi forte profectio manumissionis gratia, morti causam praebuit: vt [2] vel a latronibus sit interfectus, vel [3] ruina in stabulo oppressus, vel vehiculo obtritus, vel alio quo modo, quo non periret, nisi manumissionis causa proficisceretur.

VI. Idem libro tertio Disputationum.

Si extraneus pro muliere dotem dedisset, et pactus esset, vt quoquo modo finitum esset matrimonium, dos ei redderetur, nec fuerint nuptiae secutae, quia de his casibus solummodo fuit conuentum, qui matrimonium sequuntur, nuptiae autem secutae non sint, quaerendum erit, vtrum mulieri condictio, an ei, qui dotem dedit, competat? Et verisimile est, in hunc quoque casum, eum, qui dat, sibi prospicere: nam, quasi causa non secuta, habere potest condictionem, qui ob matrimonium dedit, matrimonio non copulato; nisi forte euidentissimis probationibus mulier ostenderit, hoc eum ideo fecisse, vt ipsi magis mulieri, quam sibi prospiceret. §. 1. Sed et si pater pro filia det, et ita conuenit, nisi euidenter aliud actum sit, condictionem patri competere Marcellus ait.

VII. Ivlianvs libro decimo sexto Digestorum.

Qvi se debere pecuniam mulieri putabat, iussu eius, dotis nomine promisit sponso, et soluit: nuptiae deinde non intercesserunt: quaesitum est, vtrum ipse potest repetere eam [4] pecuniam, qui dedisset, an mulier? Nerua, Atilicinus responderunt, quoniam putasset quidem debere pecuniam, sed exceptione doli mali tueri se potuisset, ipsum repetiturum: sed si cum sciret se nihil mulieri debere, promisisset, mulieris esse actionem: quoniam pecunia ad eam pertineret: si autem vere debitor fuisset, et ante nuptias soluisset, et nuptiae secutae non fuissent, ipse possit condicere, causa debiti integra mulieri ad hoc solum manente, vt ad nihil aliud debitor compellatur, nisi vt cedat ei condicticia actione. §. 1. Fundus dotis nomine traditus, si nuptiae insecutae non fuerint, condictione repeti potest: fructus quoque condici [5] poterunt. Idem iuris est de ancilla, et partu eius.

VIII. Neratius libro secundo Membranarum.

Qvod Seruius in libro de dotibus scribit, si inter eas personas, quarum altera nondum iustam aetatem habeat, nuptiae factae sint, quod dotis nomine interim datum sit, repeti posse, sic intelligendum est, vt si diuortium intercesserit prius, quam vtraque persona iustam aeta-

1 Hal. inserit *si*. 2 Hal. inserit *si* 3 Hal. inserit *a*. 4 Ap. Hal. *eam* abest. 5 Ap. Hal. *condici* abest.

aetatem habeat, fit eius pecuniae repetitio: donec autem in eodem habitu matrimonii permanent, non magis id repeti poſſit, quam quod ſponſa ſponſo dotis nomine dederit, donec maneat inter eos adfinitas: quod enim ex ea cauſa, nondum coito matrimonio datur, cum ſic detur, tamquam in dotem peruenturum, quamdiu peruenire poteſt, repetitio eius non eſt.

IX. Pavlvs libro decimo ſeptimo ad Plautium.

Si donatvrvs mulieri, iuſſu eius ſponſo numeraui, nec nuptiae ſecutae ſunt, mulier condicet. Sed ſi ego contraxi cum ſponſo, et pecuniam in hoc dedi, vt ſi nuptiae ſecutae eſſent, mulieri dos adquireretur, ſi non eſſent ſecutae, mihi redderetur, quaſi ob rem datur: et re non ſecuta, ego a ſponſo condicam. §. 1. Si quis indebitam pecuniam, per errorem, iuſſu mulieris, ſponſo eius promiſiſſet, et nuptiae ſecutae fuiſſent, exceptione doli mali vti non poteſt, maritus enim ſuum negotium gerit: et nihil dolo facit, nec decipiendus eſt: quod ſit, ſi cogatur indotatam vxorem habere: itaque aduerſus mulierem condictio ei competit: vt aut repetat ab ea quod marito dedit: aut vt liberetur, ſi nondum ſoluerit. Sed ſi, ſoluto matrimonio, maritus peteret, in eo dumtaxat exceptionem obſtare debere, quod mulier receptura eſſet.

X. Iavolenvs libro primo ex Plautio.

Si mvlier ei, cui nuptura erat, cum dotem dare vellet, pecuniam, quae ſibi debebatur, acceptam fecit, neque nuptiae inſecutae ſunt, recte ab eo pecunia condicetur: quia nihil intereſt, vtrum ex numeratione pecunia ad eum ſine cauſa, an per acceptilationem peruenerit.

XI. Ivlianvs libro decimo Digeſtorum.

Si heres arbitratu liberti certa ſumma monumentum iuſſus facere, dederit liberto pecuniam, et is accepta pecunia monumentum non faciat, condictione tenetur.

XII. Pavlvs libro ſexto ad legem Iuliam et Papiam.

Cvm quis mortis cauſa donationem 1 cum conualuiſſet donator condicit, fructus quoque donatarum rerum, et partus, et quod et adcreuit rei donatae, repetere poteſt.

XIII. Marcianvs libro tertio Regularum.

Si filivs contulerit fratri, quaſi adgniturus bonorum poſſeſſionem, et non adgnouit, repetere eum poſſe, Marcellus libro quinto Digeſtorum ſcribit.

XIV. Pavlvs libro tertio ad Sabinum.

Si procvratori falſo indebitum ſolutum ſit, ita demum a procuratore repeti non poteſt, ſi dominus ratum habuerit: ſed ipſe dominus tenetur, vt Iulianus ſcribit. Quod ſi dominus ratum non habuiſſet, etiam ſi debita pecunia ſoluta fuiſſet, ab ipſo procuratore repetetur: non enim quaſi indebitum datum repetetur 2, ſed quaſi ob rem datum, nec res ſecuta ſit, ratihabitione non intercedente: vel quod furtum faceret pecuniae falſus procurator: cum quo non tantum furti agi, ſed etiam condici ei poſſe.

XV. Pomponivs libro vigeſimo ſecundo ad Sabinum.

Cvm servvs tuus in ſuſpicionem furti Attio veniſſet, dediſti eum in quaeſtionem ſub ea cauſa, vt, ſi id repertum in eo non eſſet, redderetur tibi: is eum tradidit Praefecto Vigilum, quaſi in facinore deprachenſum: Praefectus Vigilum eum ſummo ſupplicio adfecit. Ages cum Attio, dare eum tibi oportere: quia et ante mortem dare tibi eum oportuerit. Labeo ait, poſſe etiam ad exhibendum agi, quoniam fecerit, quominus exhiberet: ſed Proculus dari oportere ita ait, ſi feciſſes eius hominem: quo caſu ad exhibendum agere te non poſſe: ſed ſi tuus manſiſſet, etiam furti te acturum cum eo: quia re aliena ita ſit vſus, vt ſciret ſe inuito domino vti, aut dominum, ſi ſciret, prohibiturum eſſe.

XVI. Celsvs libro tertio Digeſtorum.

Dedi tibi pecuniam, vt mihi Stichum dares: vtrum id contractus genus pro portione emtionis et venditionis eſt? an nulla hic alia obligatio eſt, quam ob rem dati re non ſecuta? In quod procliuior ſum: et ideo, ſi mortuus eſt Stichus, repetere poſſum, quod ideo tibi dedi, vt mihi Stichum dares. Finge alienum eſſe Stichum, ſed te tamen eum tradidiſſe: repetere a te pecuniam potero, quia hominem accipientis non feceris: et rurſus ſi tuus eſt Stichus, et pro euictione eius promittere non vis, non

1 Hal. inſerit *fecerit*. 2 Ap. Hal. *repetetur* abeſt.

non liberaberis, quo minus a te pecuniam repetere possim.

TIT. V.

DE CONDICTIONE OB TVRPEM, VEL INIVSTAM CAVSAM.

PAVLVS libro decimo ad Sabinum.

OMNE, quod datur, aut ob rem datur, aut ob causam: et ob rem, aut turpem, aut honestam: turpem autem, aut vt dantis sit turpitudo, non accipientis: aut vt [1] accipientis dumtaxat, non etiam dantis: aut vtriusque. §. 1. Ob rem igitur honestam datum ita repeti potest, si res, propter quam datum est, secuta non est. §. 2. Quod si turpis causa accipientis fuerit, etiam si res secuta sit, repeti potest.

II. VLPIANVS libro vigesimo sexto ad Edictum.

VT PVTA dedi tibi, ne sacrilegium facias, ne furtum: ne hominem occidas: in qua specie Iulianus scribit, si tibi dedero, ne hominem occidas, condici posse. §. 1. Item si tibi dedero, vt rem mihi reddas depositam apud te, vel vt instrumentum mihi redderes. [2]. §. 2. Sed si dedi, vt secundum me in bona causa iudex pronuntiaret, est quidem relatum, condictioni locum esse: sed hic quoque crimen contrahit: iudicem enim corrumpere videtur: et non ita pridem Imperator noster constituit, litem eum perdere.

III. PAVLVS libro decimo ad Sabinum.

VBI AVTEM et dantis et accipientis turpitudo versatur, non posse repeti dicimus, veluti si pecunia detur, vt male iudicetur.

IV. VLPIANVS libro vigesimo sexto ad Edictum.

IDEM, si ob stuprum datum sit, vel si quis in adulterio deprehensus, redemerit se: cessat enim repetitio, idque Sabinus et Pegasus responderunt. §. 1. Item si dederit fur, ne proderetur, quoniam vtriusque turpitudo versatur, cessat repetitio. §. 2. Quoties autem solius accipientis turpitudo versatur, Celsus ait, repeti posse: veluti, si tibi dedero, ne mihi iniuriam facias. §. 3. Sed quod meretrici datur, repeti non potest, vt Labeo et Marcellus scribunt: sed noua ratione, non ea, quod vtriusque turpitudo versatur, sed solius dantis: illam enim turpiter facere, quod sit meretrix: non turpiter accipere, cum sit meretrix. §. 4. Si tibi indicium dedero, vt fugitiuum meum indices, vel furem rerum mearum, non poterit repeti, quod datum est: nec enim turpiter accepisti. Quod si a fugitiuo meo acceperis, ne eum indicares, condicere tibi hoc, quasi furi, possim: sed si ipse fur indicium a me accepit, vel furis, vel fugitiui socius, puto condictionem locum habere.

V. IVLIANVS libro tertio ad Vrseium Ferocem.

SI A seruo meo pecuniam quis accepisset, ne furtum ab eo factum indicaret, siue indicasset, siue non, repetitionem fore eius pecuniae, Proculus respondit.

VI. VLPIANVS libro decimo octauo 3 ad Sabinum.

PERPETVO Sabinus probauit veterum opinionem, existimantium, id, quod ex iniusta causa apud aliquem sit, posse condici. In qua sententia etiam Celsus est.

VII. POMPONIVS libro vigesimo secundo 4 ad Sabinum.

EX EA stipulatione, quae per vim extorta esset, si exacta esset pecunia, repetitionem esse constat.

VIII. PAVLVS libro tertio Quaestionum.

SI OB turpem causam promiseris Titio, quamuis, si petat, exceptione doli mali, vel in factum summouere eum possis, tamen, si solueris, non posse te 5 repetere: quoniam sublata proxima causa stipulationis, quae propter exceptionem inanis esset, pristina causa, id est, turpitudo, superesset. Porro autem si et dantis et accipientis turpis causa sit, possessorem potiorem esse: et ideo repetitionem cessare, tametsi ex stipulatione solutum est.

IX. IDEM libro quinto ad Plautium.

SI VESTIMENTA vtenda tibi commendauero, deinde pretium, vt reciperem, dedissem, condictione me recte acturum, responsum est: quamuis enim propter rem datum sit, et causa secuta sit, tamen turpiter datum est. §. 1. Si rem locatam tibi, vel venditam a te, vel mandatam, vt redderes, pecuniam acceperis, habebo tecum ex locato, vel vendito,

1 Ap. Hal. *vt* abest. 2 Ap. Hal. *mihi redderes* absunt. 3 *lib. X.* 4 *lib. XI.*
5 Ap. Hal. *te* abest.

dito, vel mandati actionem: quod si, vt id, quod ex testamento, vel ex stipulatu debebas, redderes mihi, pecuniam tibi dederim, condictio dumtaxat pecuniae datae eo nomine erit: idque et Pomponius scribit.

Tit. VI.

DE CONDICTIONE INDEBITI.

Vlpianvs libro vigesimo sexto ad Edictum. 1

Nvnc videndum de indebito soluto. §. 1. Et quidem, si quis indebitum ignorans soluit, per hanc actionem condicere potest: sed si sciens se non debere soluit, cessat repetitio.

II. Idem libro decimo sexto ad Sabinum.

Si qvis sic soluerit, vt, si apparuisset esse indebitum, vel Falcidia emerserit, reddatur, repetitio locum habebit: negotium enim contractum est inter eos. §. 1. Si quid ex testamento solutum sit, quod postea falsum, vel inofficiosum, vel irritum, vel ruptum apparuerit, repetetur: vel si post multum temporis emerserit aes alienum, vel codicilli diu celati prolati 3, qui ademptionem continent legatorum solutorum, vel deminutionem per hoc, quia aliis quoque legata relicta sunt: nam Diuus Hadrianus circa inofficiosum et falsum testamentum rescripsit, actionem dandam ei, secundum quem de hereditate iudicatum est.

III. Papinianvs libro vigesimo octauo 4 Quaestionum.

Idem est, et si solutis legatis noua et inopinata causa hereditatem abstulit: veluti nato postumo, quem heres in vtero fuisse ignorabat: vel etiam ab hostibus reuerso filio, quem pater obisse falso praesumpserat: nam vtiles actiones postumo, vel filio, qui hereditatem euicerat, dari oportere in eos, qui legatum perceperunt, Imperator Titus Antoninus rescripsit: scilicet quod bonae fidei possessor, in quantum locupletior factus est, tenetur: nec periculum huiusmodi nominum ad eum, qui sine culpa soluit, pertinebit.

IV. Pavlvs libro tertio 5 ad Sabinum.

Idem Diuus Hadrianus rescripsit, et si aliud testamentum proferatur.

V. Vlpianvs libro decimo sexto 6 ad Sabinum.

Nec novvm, vt, quod alius soluerit, alius repetat. Nam et cum minor vigintiquinque annis inconsulte adita hereditate, solutis legatis, in integrum restituitur, non ipsi repetitionem competere, sed ei, ad quem bona pertinent, Arrio Titiano rescriptum est.

VI. Pavlvs libro tertio ad Sabinum.

Si procvrator tuus indebitum soluerit, et 8 tu ratum non habeas, posse repeti, Labeo libris posteriorum scripsit: quod si debitum fuisset, non posse repeti. Celsus: ideo, quoniam cum quis procuratorem rerum suarum constituit, id quoque mandare videtur, vt soluat creditori: neque postea exspectandum sit, vt ratum habeat. §. 1. Idem Labeo ait, si procuratori indebitum solutum sit, et dominus ratum non habeat, posse repeti. §. 2. Celsus ait, eum, qui procuratori debitum soluit, continuo liberari: neque ratihabitionem considerari: quod si indebitum acceperit, ideo exigi ratihabitionem, quoniam nihil de hoc nomine exigendo mandasse videretur: et ideo, si ratum non habeatur, a procuratore repetendum. §. 3. Iulianus ait, neque tutorem, neque procuratorem soluentes, repetere posse: neque interesse, suam pecuniam, an pupilli vel domini soluant.

VII. Pomponivs libro nono 9 ad Sabinum.

Qvod indebitum per errorem soluitur, aut ipsum, aut tantundem repetitur.

VIII. Pavlvs libro sexto ad Sabinum.

Qvod nomine mariti, qui soluendo non sit, alius mulieri soluisset, repetere non potest, adeo debitum esset mulieri.

IX. Vlpianvs libro sexagesimo sexto 10 ad Edictum.

Nam et maritus, si, cum facere nihil possit, dotem soluerit, in ea causa est, vt repetere non possit.

X. Pavlvs libro septimo 11 ad Sabinum.

In diem debitor, adeo debitor est, vt ante diem solutum repetere non possit.

XI. Vlpianvs libro trigesimo quinto 11 ad Sabinum.

Si is, cum quo de peculio actum est, per imprudentiam plus, quam in peculio est, soluerit, repetere non potest.

XII.

1 *lib. XXV. ad Sabinum.* 2 *lib. VI.* 3 Hal. addit *sunt.* 4 *lib. XIV.* 5 *lib. VII.* 6 *lib. V.* 7 *lib. IX.* 8 Hal. inserit *id.* 9 *lib. III.* 10 *lib. L.* 11 *lib. VII.*

XII. PAVLVS libro septimo [1] ad Sabinum.

SI FVNDI mei vsumfructum tibi dedero, falso existimans me eum tibi debere, et, antequam repetam, decesserim, condictio eius ad heredem quoque meum transibit.

XIII. IDEM libro decimo ad Sabinum.

NATVRALITER etiam seruus obligatur: et ideo si quis nomine eius soluat, vel ipse manumissus, vt Pomponius scribit, ex peculio [2], cuius liberam administrationem habeat, repeti non poterit: et ob id et fideiussor pro seruo acceptus tenetur [3]: et pignus pro eo datum tenebitur: et si seruus, qui peculii administrationem habet, rem pignori in id, quod debeat, dederit, vtilis pigneraticia reddenda est. §. 1. Item quod pupillus sine tutoris auctoritate mutuum accepit, et locupletior factus est, si pubes factus soluat, non repetit.

XIV. POMPONIVS libro vicesimo primo ad Sabinum.

NAM hoc natura aequum est, neminem cum alterius detrimento fieri locupletiorem.

XV. PAVLVS libro decimo ad Sabinum.

INDEBITI soluti condictio naturalis est: et ideo etiam quod rei solutae accessit, venit in condictionem: vt puta partus, qui ex ancilla natus sit, vel quod alluuione accessit: immo et fructus, quos is, cui solutum est, bona fide percepit, in condictionem venient. §. 1. Sed et si nummi alieni dati sint, condictio competet, vt vel possessio eorum reddatur: quemadmodum si falso existimans possessionem me tibi debere alicuius rei, tradidissem, condicerem. Sed et si possessionem tuam fecissem, ita vt tibi per longi temporis praescriptionem auocari non possit, etiam sic recte tecum per indebitam condictionem agerem. §. 2. Sed et si vsusfructus in re soluta alienus sit, deducto vsufructu, a te condicam.

XVI. POMPONIVS libro decimo quinto [4] ad Sabinum.

SVB CONDITIONE debitum, per errorem solutum, pendente quidem conditione autem repetitur: conditione autem existente repeti non potest. §. 1. Quod autem sub incerto die debetur, die existente non repetitur:

XVII. VLPIANVS libro secundo ad Edictum.

NAM sic cum moriar, dare promisero, et antea soluam, repetere me non posse, Celsus ait.[7] Quae sententia vera est.

XVIII. IDEM libro quadragesimo septimo [5] ad Sabinum.

QVOD si ea conditione debetur, quae omnimodo exstatura est, solutum repeti non potest: licet sub alia conditione, quae an impleatur, incertum est, si ante soluatur, repeti possit.

XIX. POMPONIVS libro vigesimo secundo [6] ad Sabinum.

SI POENAE causa eius, cui debetur, debitor liberatus est, naturalis obligatio manet: et ideo solutum repeti non potest. §. 1. Quamuis debitum sibi quis recipiat, tamen si is, qui dat, non debitum dat, repetitio competit: veluti si is, qui heredem se, vel bonorum possessorem, falso existimans, creditori hereditario soluerit: hic enim neque verus heres liberatus erit, et is, quod dedit, repetere poterit: quamuis enim debitum sibi quis recipiat, tamen si is, qui dat, non debitum dat, repetitio competit. §. 2. Si falso existimans debere, nummos soluero, qui pro parte alieni, pro parte mei fuerunt, eius summae partem dimidiam, non corporum, condicam. §. 3. Si putem, me Stichum aut Pamphilum debere, cum Stichum debeam, et Pamphilum soluam, repetam quasi indebitum solutum: nec enim pro eo, quod debeo, videor id soluisse. §. 4. Si duo rei, qui decem debebant, viginti pariter soluerint, Celsus ait, singulos quina repetituros: quia, cum decem deberent, viginti soluissent: et quod amplius ambo soluerint, ambo repetere possunt.

XX. IVLIANVS libro decimo Digestorum.

SI REVS et fideiussor soluerint pariter, in hac causa non differunt a duobus reis promittendi: quare omnia, quae de his dicta sunt, et ad hos transferre licebit.

XXI. PAVLVS libro tertio Quaestionum.

PLANE si duos reos non eiusdem pecuniae, sed alterius obligationis, constitueris, vt puta Stichi, aut Pamphili, et pariter duos datos, aut togam, vel denaria mille, non idem dici poterit in repetitione, vt partes repetant: quia nec soluere ab initio sic poterunt. Igitur hoc

1 *lib. VII.* 2 Hal. addit *eo.* 3 Ap. Hal. *tenetur* abest. 4 *lib. XXI.* 5 *lib. XIII.* 6 *lib. VI.* 7 *lib. II.*

hoc casu electio est creditoris, cui velit soluere: vt alterius repetitio impediatur.

XXII. POMPONIVS libro vigesimo secundo [1] ad Sabinum.

SED ET si me putem tibi aut Titio promisisse, cum aut neutrum factum sit, aut Titii persona in stipulatione comprehensa non sit, et Titio soluero, repetere a Titio potero. §. 1. Cum iter excipere deberem, fundum liberum per errorem tradidi: incerti condicam, vt iter mihi concedatur.

XXIII. VLPIANVS libro quadragesimo tertio [2] ad Sabinum.

ELEGANTER Pomponius quaerit, si quis suspicetur transactionem factam vel ab eo, cui heres est, vel ab eo, qui procurator est, et quasi ex transactione dederit, quae facta non est: an locus sit repetitioni? Et ait, repeti posse: ex falsa enim causa datum est. Idem puto dicendum, et si transactio secuta non fuerit, propter quam datum est. Sed et si resoluta sit transactio, idem erit dicendum. §. 1. Si post rem iudicatam quis transegerit, et soluerit, repetere poterit, idcirco, quia placuit transactionem nullius esse momenti. Hoc enim Imperator Antoninus cum Diuo Patre suo rescripsit: retineri tamen, atque compensari in causam iudicati, quod ob talem transactionem solutum est, potest. Quid ergo, si appellatum sit? vel hoc ipsum incertum sit, an iudicatum sit, vel an sententia valeat? Magis est, vt transactio vires habeat: tunc enim rescriptis locum esse credendum est, cum de sententia indubitata, quae nullo remedio adtemtari potest, transigitur. §. 2. Item si ob transactionem alimentorum testamento relictorum datum sit, apparet posse repeti, quod datum est: quia transactio Senatusconsulto infirmatur. §. 3. Si quis post transactionem nihilo minus condemnatus fuerit, dolo quidem id fit, sed tamen sententia valet: potuit autem quis [3], si quidem ante litem contestatam transegerit, volenti litem contestari opponere doli exceptionem: sed si post litem contestatam transactum est, nihilo minus poterit exceptione doli vti post secuti: dolo enim facit, qui contra transactionem expertus, amplius petit: et ideo condemnatus repetere potest, quod ex causa transactionis dedit. Sane quidem ob causam dedit: neque repeti solet, quod ob causam datum est, causa secuta: sed hic non videtur causa secuta, cum transactioni non stetur. Cum igitur repetitio oritur, transactionis exceptio locum non habet: neque enim vtrumque debet locum habere, et repetitio, et exceptio. §. 4. Si qua lex ab initio dupli vel quadrupli statuit actionem, dicendum est, solutum ex falsa eius causa repeti posse.

XXIV. IDEM libro quadragesimo sexto [4] ad Sabinum.

SI IS, qui perpetua exceptione tueri se poterat, cum sciret sibi exceptionem profuturam, promiserit aliquid, vt liberaretur, condicere non potest.

XXV. IDEM libro quadragesimo septimo ad Sabinum.

CVM DVO pro reo fideiussissent decem, deinde reus tria soluisset, et postea fideiussores quina, placuit eum, qui posterior soluit, repetere tria posse: hoc merito, quia tribus a reo solutis septem sola debita supererant: quibus persolutis, tria indebita soluta sunt.

XXVI. IDEM libro vigesimo sexto [5] ad Edictum.

SI NON sortem quis, sed vsuras indebitas soluit, repetere non poterit, si sortis debitae soluit: sed si supra legitimum modum soluit, Diuus Seuerus rescripsit, quo iure vtimur, repeti quidem non posse, sed sorti imputandum: et si postea sortem soluit, sortem quasi indebitam repeti posse. Proinde et si ante sors fuerit soluta, vsurae supra legitimum modum solutae, quasi sors indebita, repetuntur. Quid, si simul soluerit? Poterit dici, et tunc repetitionem locum habere. §. 1. Supra duplum autem vsurae, et vsurarum vsurae, nec in stipulatum deduci, nec exigi possunt: et solutae repetuntur: quemadmodum futurarum vsurarum vsurae. §. 2. Si quis falso se sortem debere credens, vsuras soluerit, potest condicere: nec videtur sciens indebitum soluisse. §. 3. Indebitum autem solutum accipimus, non solum si omnino non debeatur, sed et si per aliquam exceptionem perpetuam peti non poterat: quare hoc quoque repeti poterit: nisi sciens se tutum exceptione, soluit. §. 4. Si centum debens, quasi ducenta deberem, fundum ducentorum solui, competere repetitionem Marcellus libro vicesimo Digestorum scribit, et centum manere stipulationem. Licet enim placuit, rem pro pecunia solutam parere liberationem, tamen si ex falsa debiti quantitate maioris pretii res soluta

[1] *lib. X.* [2] *lib. III.* [3] *is*, loco *quis*. [4] *lib. XLVII.* [5] *lib. VI.*

luta est, non sit confusio partis rei cum pecunia: nemo enim inuitus compellitur ad communionem. Sed et condictio integrae rei manet, et obligatio incorrupta: ager autem retinebitur, donec debita pecunia soluatur. §. 5. Idem Marcellus ait, si pecuniam debens, oleum dederit pluris pretii, quasi plus debens, vel cum oleum deberet, oleum dederit, quasi maiorem modum debens, superfluum olei esse repetendum, non totum: et ob hoc peremtam esse obligationem. §. 6. Idem Marcellus adiicit, si cum fundi pars mihi deberetur, quasi totus deberetur, aestimatione facta, solutio pecuniae solidi pretii fundi facta sit, repeti posse non totum pretium, sed partis indebitae pretium. [1] §. 7. Adeo autem perpetua exceptio parit condictionem, vt Iulianus libro decimo scripsit, si emtor fundi damnauerit heredem suum, vt venditorem nexu venditi liberaret, mox venditor ignorans rem tradiderit, posse eum fundum condicere. Idemque, et si debitorem [2] suum damnauerit liberare, et ille [3] ignorans soluerit. §. 8. Qui filiofamilias soluerit, cum esset eius peculiaris debitor, si quidem ignorauit ademptum ei peculium, liberatur: si scit, et soluit, condictionem non habet: quia sciens indebitum soluit. §. 9. Filiusfamilias contra Macedonianum mutuatus si soluerit, et patri suo heres effectus, velit vindicare nummos, exceptione summouebitur a vindicatione nummorum. §. 10. Si quis quasi ex compromisso condemnatus, falso soluerit, repetere potest. §. 11. Hereditatis vel bonorum possessori, si quidem defendat hereditatem, indebitum solutum condici poterit: si vero is non defendat, etiam debitum solutum repeti potest. §. 12. Libertus, cum se putaret operas patrono debere, soluit: condicere eum non posse, quamuis putans se obligatum soluit, Iulianus libro decimo Digestorum scripsit: natura enim operas patrono libertus debet. Sed et si non operae patrono sunt solutae, sed, cum officium ab eo desideraretur, cum patrono decidit pecunia, et soluit, repetere non potest. Sed si operas patrono exhibuit, non officiales, sed fabriles, veluti pictorias, vel alias, dum putat se debere, videndum, an possit condicere? Et Celsus libro sexto Digestorum putat, eam esse causam operarum, vt non sint eaedem, neque eiusdem hominis: neque eidem exhibentur: nam plerumque robur hominis, aetas temporis, opportunitasque naturalis mutat causam operarum: [4] et ideo nec volens quis reddere potest. Sed hae, inquit, [5] operae recipiunt aestimationem: et interdum licet aliud praestemus, inquit, aliud condicimus: vt puta fundum indebitum dedi, et fructus condico: vel hominem indebitum, et hunc sine fraude modico distraxisti: nempe hoc solum refundere debes, quod ex pretio habes: vel [6] meis sumtibus pretiosiorem hominem feci: nonne aestimari haec debent? Sic et in proposito, ait, posse condici, quanti operas essem conducturus. Sed si delegatus sit a patrono officiales operas, apud Marcellum libro vicesimo Digestorum quaeritur? et dicit Marcellus, non teneri eum, nisi forte in artificio sint: hae enim, iubente patrono, et alii edendae sunt. Sed si soluerit officiales delegatus, non potest condicere, neque ei, cui soluit, creditori, cui alterius contemplatione solutum est, quique suum recipit, neque patrono: quia natura ei debentur. §. 13. Si decem aut Stichum stipulatus, soluam quinque, quaeritur, an possim condicere? Quaestio ex hoc descendit, an liberer in quinque: nam, si liberor, cessat condictio: si non liberor, erit condictio? Placuit autem, vt Celsus libro sexto et Marcellus libro vicesimo Digestorum scripsit, non peremi partem dimidiam obligationis: ideoque eum qui quinque soluit, in pendenti habendum, an liberaretur, petique ab eo posse reliqua quinque, aut Stichum: et, si praestiterit residua quinque, videri eum et in priora debita soluisse: si autem Stichum praestitisset, quinque eum posse condicere, quasi indebita. Sic posterior solutio comprobabit, priora quinque vtrum debita, an indebita soluerentur. Sed et si post soluta quinque, et Stichus soluatur, et malim ego habere quinque, et Stichum reddere, an sim audiendus, quaerit Celsus? Et putat, natam esse quinque condictionem: quamuis vtroque simul soluto, mihi retinendi, quod vellem, arbitrium daretur. §. 14. Idem ait, et si duo heredes sint stipulatoris, non sic posse, alteri quinque solutis, alteri partem Stichi solui. Idem et si duo sint promissoris heredes. Secundum quae liberatio non contingit, nisi aut vtrique qui-

1 Ap. Hal. *pretium* abest. 2 Hal. inserit *haeredem* 3 Ap. Hal. *ille* abest. 4 *aetas, tempus, opportunitasque naturalis causam operarum mutant.* 5 *quidem* loco *inquit.* 6 Hal. inserit *si.*

quina, aut vtrique partes Stichi fuerunt solutae.

XXVII. PAVLVS libro vigesimo octauo ad Edictum.

QVI LOCO certo debere existimans, indebitum soluit, quolibet loco repetet: non enim existimationem soluentis eadem species repetitionis sequitur.

XXVIII. IDEM libro trigesimo secundo ad Edictum.

IVDEX si male absoluit, et absolutus sua sponte soluerit, repetere non potest.

XXIX. VLPIANVS libro secundo Disputationum.

INTERDVM persona locum facit repetitioni: vtputa si pupillus sine tutoris auctoritate, vel furiosus, vel is, cui bonis interdictum est, soluerit: nam in his personis generaliter repetitioni locum esse non ambigitur. Et, si quidem exstant nummi, vindicabuntur: consumtis vero, condictio locum habebit.

XXX. IDEM libro decimo Disputationum.

QVI INVICEM creditor, idemque debitor est, in his casibus, in quibus compensatio locum non habet, si soluit, non habet condictionem, veluti indebiti soluti, sed sui crediti petitionem.

XXXI. IDEM libro primo Opinionum.

IS, QVI plus, quam hereditaria portio efficit, per errorem creditori cauerit, indebiti promissi habet condictionem.

XXXII. IVLIANVS libro decimo Digestorum.

CVM IS, qui Pamphilum aut Stichum debet, simul vtrumque soluerit, si posteaquam vtrumque soluerit, aut vterque, aut alter ex his desiit in rerum natura esse, nihil repetet: id enim remanebit in soluto, quod superest. §. 1. Fideiussor cum paciscitur, ne ab eo pecunia petatur, et per imprudentiam soluerit, condicere stipulatori poterit: et ideo reus quidem manet obligatus, ipse autem sua exceptione tutus est: nihil autem interest, fideiussor an heres eius soluat. Quod si huic fideiussori reus heres extiterit, et soluerit, nec repetet: et liberabitur. §. 2. Mulier, si in ea opinione sit, vt credat se pro dote obligatam, quidquid dotis nomine dederit, non repetit: sublata enim falsa opinione, relinquitur pietatis causa, ex qua solutum repeti non potest. §. 3. Qui hominem generaliter promisit, similis est ei, qui hominem aut decem debet: et ideo, si, cum existimaret se Stichum promisisse, eum dederit, condicet, alium autem quemlibet dando, liberari poterit.

XXXIII. IDEM libro trigesimo nono Digestorum.

SI IN area tua aedificassem, et tu aedes possideres, condictio locum non habebit: quia nullum negotium inter nos contraheretur: nam is, qui non debitam pecuniam soluerit, hoc ipso aliquid negotii gerit: cum autem aedificium in area sua ab alio positum dominus occupat, nullum negotium contrahit. Sed et si is, qui in aliena area aedificasset, ipse possessionem tradidisset, condictionem non habebit: quia nihil accipientis faceret, sed suam rem dominus habere incipiat. Et ideo constat, si quis, cum existimaret se heredem esse, insulam hereditariam fulsisset, nullo alio modo, quam per retentionem impensas seruare posse.

XXXIV. IDEM libro quadragesimo Digestorum.

IS, CVI hereditas tota per fideicommissum relicta est, et praeterea fundus, si decem dedisset heredi, et heres suspectam hereditatem dixerit, et eam ex Trebelliano restituerit, causam dandae pecuniae non habet, et ideo quod eo nomine, quasi implendae conditionis gratia dederit, condictione repetet.

XXXV. IDEM libro quadragesimo quinto Digestorum.

QVI OB rem non defensam soluit, quamuis postea defendere paratus est, non repetet, quod soluerit.

XXXVI. PAVLVS libro quinto Epitomarum Alfeni Digestorum.

SERVVS cuiusdam, insciente domino, magidem commodauit: is, cui commodauerat, pignori eam posuit, et fugit: qui accepit, non aliter se redditurum aiebat, quam si pecuniam accepisset: accepit a seruulo, et reddidit magidem: quaesitum est, an pecunia ab eo repeti possit? Respondit, si is, qui pignori accepisset magidem, alienam scit apud se pignori deponi, furti eum se obligasse; ideoque, si pecuniam a seruulo accepisset redimendi furti causa, posse repeti: sed si nescisset alienum apud se deponi, non esse furem. Item si pecunia eius nomine, a quo pignus acceperat, a seruo ei soluta esset, non posse ab eo repeti.

XXXVII. IVLIANVS libro tertio ad Vrseium Ferocem.

SERVVM meum insciens a te emi, pecuniamque tibi solui: eam me a te repetiturum, et eo nomine condictionem mihi esse, omnimodo puto: siue scisses meum esse, siue ignorasses.

XXXVIII. AFRICANVS libro nono Quaestionum.

FRATER a fratre, cum in eiusdem potestate essent, pecuniam mutuatus, post mortem patris ei soluit: quaesitum est, an repetere possit? Respondit, vtique quidem pro ea parte, qua ipse patri heres exstitisset, repetiturum: pro ea vero, qua frater heres exstiterit, ita repetiturum, si non minus ex peculio suo ad fratrem peruenisset: naturalem enim obligationem, quae fuisset, hoc ipso sublatam videri, quod peculii partem frater sit consecutus; adeo vt, si praelegatum filio, eidemque debitori id [1] fuisset, deductio huius debiti a fratre ex eo fieret: idque maxime consequens esse ei sententiae, quam Iulianus probaret: si extraneo quid debuisset, et ab eo post mortem patris exactum esset, tantum iudicio eum familiae herciscundae recuperaturum a coheredibus fuisse, quantum ab his creditor actione de peculio consequi potuisset. Igitur, et si re integra familiae herciscundae agatur, ita peculium diuidi aequum esse, vt ad quantitatem eius indemnis a coherede praestetur: porro eum, quem aduersus extraneum defendi oportet, longe magis in eo, quod fratri debuisset, indemnem esse [2] praestandum. §. 1. Quaesitum est, si pater filio crediderit, isque emancipatus soluat, an repetere possit? Respondit, si nihil ex peculio apud patrem remanserit, non repetiturum: nam manere naturalem obligationem, argumento esse, quod extraneo agente intra annum de peculio, deduceret pater, quod sibi filius debuisset. §. 2. Contra si pater, quod filio debuisset, eidem emancipato soluerit, non repetet: nam hic quoque manere naturalem obligationem, eodem argumento probatur: quod si extraneus intra annum de peculio agat, etiam quod pater ei debuisset, computetur. Eademque erunt et si extraneus heres exheredato filio soluerit id, quod ei pater debuisset. §. 3. Legati satis accepi, et cum fideiussor mihi soluisset, apparuit indebitum fuisse legatum: posse eum repetere existimauit.

XXXIX. MARCIANVS libro octauo Institutionum.

SI QVIS, cum a fideicommissario sibi cauere poterat, non cauerit, quasi indebitum plus debito eum solutum repetere posse, Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt.

XL. IDEM libro tertio Regularum.

QVI EXCEPTIONEM perpetuam habet, solutum per errorem repetere potest. Sed hoc non est perpetuum: nam si quidem eius causa exceptio datur, cum quo agitur, solutum repetere potest: vt accidit in Senatusconsulto de intercessionibus: vbi vero in odium eius, cui debetur, exceptio datur, perperam solutum non repetitur: veluti si filiusfamilias contra Macedonianum mutuam pecuniam acceperit, et paterfamilias factus soluerit, non repetit. §. 1. Si pars domus, quae in diem per fideicommissum relicta est, arserit ante diem fideicommissi cedentem, et eam heres sua impensa refecerit, deducendam esse impensam ex fideicommisso constat: et si sine deductione domum tradiderit, posse incerti condici, quasi plus debito dederit. §. 2. Si pactus fuerit patronus cum liberto, ne operae ab eo petantur, quidquid postea solutum fuerit a liberto, repeti potest.

XLI. NERATIVS libro sexto Membranarum.

QVOD pupillus sine tutoris auctoritate stipulanti promiserit, soluerit, repetitio est: quia nec natura debet.

XLII. VLPIANVS libro sexagesimo octauo [3] ad Edictum.

POENAE non solent repeti, cum depensae sunt.

XLIII. PAVLVS libro tertio ad Plautium.

SI QVIS iurasset se dare non oportere, ab omni contentione discedetur: atque ita solutam pecuniam repeti posse dicendum est.

XLIV. IDEM libro decimo quarto [4] ad Plautium.

REPETITIO nulla est ab eo, qui suum recepit: tametsi ab alio, quam vero debitore, solutum est.

XLV. IAVOLENVS libro secundo ex Plautio.

SI IS, qui hereditatem vendidit, et emtori tradidit, id, quod sibi mortuus debuerat, non retinuit, repetere poterit: quia plus debito solutum per condictionem recte recipietur.

XLVI. IDEM libro quarto [5] ex Plautio.

QVI HEREDIS nomine legata non debita ex nummis ipsius heredis soluit, ipse quidem repetere non potest, sed si ignorante herede nummos eius tradidit, do-

1 Ap. Hal. *id* abest. 2 Hal. *esse* abest. 3 *lib. III.* 4 *lib. V.* 5 *lib. III.*

dominus, ait,[1] eos recte vindicabit. Eadem caufa rerum corporalium eft.

XLVII. CELSVS libro fexto Digeftorum.

INDEBITAM pecuniam per errorem promififti: eam, qui pro te fideiuffferat, foluit. Ego exiftimo, fi nomine tuo foluerit fideiuffor, te fideiuffori, ftipulatorem tibi obligatum fore, nec expectandum eft, vt ratum habeas: quoniam potes videri idipfum mandaffe, vt tuo nomine folueretur: fin autem fideiuffor fuo nomine foluerit quod non debebat, ipfum a ftipulatore repetere poffe: quoniam indebitam iure gentium pecuniam foluit: quo minus autem confequi poterit ab eo, cui foluit, a te mandati iudicio confecuturum: fi modo per ignorantiam petentem exceptione non fummouerit.

XLVIII. IDEM libro fexto[2] Digeftorum.

QVI PROMISIT, fi aliquid a fe factum fit, vel, cum aliquid factum fit, dare fe decem, fi prius, quam id factum fuerit, quod promifit, dederit, non videbitur feciffe, quod promifit: atque ideo repetere poteft.

XLIX. MODESTINVS libro tertio[3] Regularum.

HIS SOLIS pecunia condicitur, quibus quoquo modo foluta eft: non quibus proficit.

L. POMPONIVS libro quinto ad Quintum Mucium.

QVOD quis fciens indebitum dedit hac mente, vt poftea repeteret, repetere non poteft.

LI. IDEM libro fexto ad Quintum Mucium.

EX QVIBVS caufis retentionem quidem habemus, petitionem autem non habemus, ea, fi foluerimus, repetere non poffumus.

LII. IDEM libro vigefimo feptimo[4] ad Quintum Mucium.

DAMVS aut ob caufam, aut ob rem. Ob caufam praeteritam: veluti cum ideo do, quod aliquid a te confecutus fum, vel quia aliquid a te factum eft: vt etiam fi falfa caufa fit, repetitio eius pecuniae non fit. Ob rem vero datur, vt aliquid fequatur: quo non fequente, repetitio competit.

LIII. PROCVLVS libro feptimo Epiftolarum.

DOMINVS teftamento feruo fuo libertatem dedit, fi decem det: feruo ignorante id teftamentum non valere, data funt mihi decem: quaeritur, quis repetere poteft? Proculus refpondit, fi ipfe feruus peculiares nummos dedit, cum ei a domino id permiffum non effet, manent nummi domini, eosque non per condictionem, fed in rem actione petere debet. Si autem alius rogatu ferui fuos nummos dedit, facti funt mei, eosque dominus ferui, cuius nomine dati funt, per condictionem petere poteft. Sed tam benignius, quam vtilius eft, recta via ipfum, qui nummos dedit, fuum recipere.

LIV. PAPINIANVS libro fecundo Quaeftionum.

EX HIS omnibus caufis, quae iure non valuerunt, vel non habuerunt effectum, fecuta per errorem folutione, condictioni locus erit.

LV. IDEM libro fexto Quaeftionum.

SI VRBANA praedia locauerit praedo, quod mercedis nomine ceperit, ab eo, qui foluit, non repetetur: fed domino erit obligatus. Idemque iuris erit in vecturis nauium, quas ipfe locauerit, aut exercuerit. Item mercedibus feruorum, quorum operae per ipfum fuerint locatae: nam fi feruus non locatus mercedem, vt domino, praedoni rettulit, non fiet accipientis pecunia. Quod fi vecturas nauium, quas dominus locauerat, item penfiones infularum acceperit, ob indebitum ei tenebitur, qui non eft liberatus foluendo. Quod ergo dici folet, praedoni fructus poffe condici, tunc locum habet, cum domini fructus fuerunt.

LVI. IDEM libro octauo Quaeftionum.

SVFFICIT ad caufam indebiti, incertum effe, temporaria fit an perpetua exceptionis defenfio. Nam fi qui,[5] ne conueniatur, donec Titius conful fiat, pacifcatur, quia poteft Titio decedente perpetua fieri exceptio, quae ad tempus eft, Titio confulatum ineunte, fumma ratione dicetur, quod interim foluitur, repeti: vt enim pactum, quod in tempus certum collatum eft, non magis inducit condictionem, quam fi ex die debitor foluit, ita prorfum defenfio iuris, quae caufam incertam habet, condictionis inftar obtinet.

LVII. IDEM libro tertio Refponforum.

CVM INDEBITVM impuberis nomine tutor numerauit, impuberis condictio eft. §. 1. Creditor, vt procuratori fuo

1 Apud Hal. *ait* abeft. 2 *lib. VII.* 3 *lib. II:* 4 *lib. IV.* 5 *quis.*

suo debitum redderetur, mandauit: maiore pecunia soluta, procurator indebiti causa conuenietur: quod si nominatim, vt maior pecunia solueretur, delegauit, indebiti cum eo (qui) delegauit, erit actio: quae non videtur perempta, si frustra cum procuratore lis fuerit instituta.

LVIII. IDEM libro nono Responsorum.

SERVO manumisso fideicommissum ita reliquit, si ad libertatem ex testamento peruenerit: [1] post acceptam sine iudice pecuniam, ingenuus pronuntiatus est: indebiti fideicommissi repetitio erit.

LIX. IDEM libro secundo Definitionum.

SI FIDEIVSSOR iure liberatus, soluerit errore pecuniam, repetenti non oberit: si vero reus promittendi per errorem, et ipse postea pecuniam soluerit, non repetet: cum prior solutio, quae fuit inrita, naturale vinculum non dissoluit, nec ciuile, si reus promittendi tenebatur.

LX. PAVLVS libro tertio Quaestionum.

IVLIANVS verum debitorem post litem contestatam, manente adhuc iudicio, negabat soluentem repetere posse: quia nec absolutus, nec condemnatus repetere posset: licet enim absolutus sit, natura tamen debitor permanet: similemque esse ei dicit, qui ita promisit, siue nauis ex Asia venerit, siue non venerit: quia ex vna causa alterius solutionis origo proficiscitur. §. 1. Vbi autem quis, quod pure debet, [sub conditione] nouandi animo promisit, plerique putant, pendente nouatione solutum repetere posse: quia, ex qua obligatione soluat, adhuc incertum sit: idemque esse, etiam si diuersas personas ponas eandem pecuniam pure, et sub conditione, nouandi animo promisisse: sed hoc dissimile est: in stipulatione enim pura et conditionali, eundem debiturum certum est.

LXI. SCAEVOLA libro quinto Responsorum.

TVTORES pupilli quibusdam creditoribus patris ex patrimonio paterno soluerunt: sed postea, non sufficientibus bonis, pupillum abstinuerunt: quaeritur, an quod amplius creditoribus per tutores pupilli solutum est, vel totum quod acceperunt, restituere debeant? Respondi, si nihil dolo factum esset, tutori quidem, vel pupillo non deberi: creditoribus autem aliis in id, quod amplius sui debiti solutum est, teneri.

LXII. MAECIANVS libro quarto Fideicommissorum.

FIDEICOMMISSVM in stipulatione deductum, tametsi non debitum fuisset, quia tamen a sciente, fidei explendae causa promissum esset, debetur.

LXIII. GAIVS libro singulari de casibus.

NERATIVS casum refert, vt [2] quis id, quod soluerit, repetere non possit: quasi debitum dederit, nec tamen liberetur: velut, si is, qui cum certum hominem deberet, statuliberum dederit: nam ideo eum non liberari, quod non in plenum stipulatoris hominem fecerit: nec tamen repetere eum posse, quod debitum dederit.

LXIV. TRYPHONINVS libro septimo Disputationum.

SI QVOD dominus seruo debuit, manumisso soluit, quamuis existimans ei aliqua teneri actione, tamen repetere non poterit: quia naturale adgnouit debitum: vt enim libertas naturali iure continetur, et dominatio ex gentium iure introducta est, ita debiti vel non debiti ratio in condictione naturaliter intelligenda est.

LXV. PAVLVS libro decimo septimo ad Plautium.

IN SVMMA, vt generaliter de repetitione tractemus, sciendum est dari, aut ob transactionem, aut ob causam, aut propter conditionem, aut ob rem, aut indebitum: in quibus omnibus quaeritur de repetitione. §. 1. Et quidem quod transactionis nomine datur, licet res nulla media fuerit, non repetitur: nam si lis fuit, hoc ipsum, quod a lite disceditur, causa videtur esse. Sin autem euidens calumnia detegitur, et transactio imperfecta est, repetitio dabitur. §. 2. Id quoque, quod ob causam datur, puta quod negotia mea adiuta ab eo putaui, licet non sit factum: quia donari volui, quamuis falso mihi persuaserim, repeti non posse. §. 3. Sed agere per condictionem propter conditionem legati vel hereditatis, siue non sit mihi legatum, siue ademptum legatum, possum, vt repetam, quod dedi: quoniam non contrahendi animo dederim: quia causa, propter quam dedi, non est secuta. Idem et

1 Hal. praefigit *is*. 2 *vbi si quis*. 3 *lib. VIII.*

si hereditatem adire nolui, vel non potui. Non idem poteſt dici, ſi ſeruus meus ſub conditione heres inſtitutus ſit, et ego dedero, deinde manumiſſus adierit: nam hoc caſu ſecuta res eſt. §. 4. Quod ob rem datur, ex bono et aequo habet repetitionem: veluti, ſi dem tibi, vt aliquid facias, nec feceris. §. 5. Ei qui indebitum repetit, et fructus et partus reſtitui debet, deducta impenſa. §. 6. In frumento indebito ſoluto et bonitas eſt [1] et, ſi conſumpſit frumentum, pretium repetet. §. 7. Sic habitatione data, pecuniam condicam: non quidem quanti locare potui, ſed quanti tu conducturus fuiſſes. §. 8. Si ſeruum indebitum tibi dedi, eumque manumiſiſti, ſi ſciens hoc feciſti, teneberis ad pretium eius: ſi neſciens, non teneberis: ſed propter operas eius liberti, et vt hereditatem eius reſtituas. §. 9. Indebitum eſt non tantum, quod omnino non debetur, ſed et quod alii debetur, ſi alii ſoluatur: aut ſi id, quod alius debebat, alius, quaſi ipſe debeat, ſoluat.

LXVI. Papinianvs libro octauo Quaeſtionum.

Haec condictio ex bono et aequo introducta, quod alterius apud alterum ſine cauſa deprehenditur, reuocare conſueuit.

LXVII. Scaevola libro quinto Digeſtorum.

Stichvs teſtamento eius, quem dominum ſuum arbitrabatur, libertate accepta, ſi decem annis ex die mortis annuos decem heredibus praeſtitiſſet, per octo annos praefinitam quantitatem, vt iuſſus erat, dedit: poſtmodum ſe ingenuum comperit: nec reliquorum annorum dedit: et pronuntiatus eſt ingenuus: quaeſitum eſt, an pecuniam, quam heredibus dedit, vt indebitam datam repetere, et qua actione poſſit? Reſpondit, ſi eam pecuniam dedit, quae neque ex operis ſuis, neque ex re eius, cui bona fide ſeruiebat, quaeſita ſit, poſſe repeti. §. 1. Tutor creditori pupilli ſui plus, quam debebatur, exſoluit: et tutelae iudicio pupillo non imputauit: quaero, an repetitionem aduerſus creditorem haberet? Reſpondit, habere. §. 2. Titius, cum multos creditores haberet, in quibus et Seium, bona ſua priuatim facta venditione Maeuio conceſſit, vt ſatis creditoribus faceret: ſed Maeuius ſoluit pecuniam Seio, tamquam debitam, quae iam a Titio fuerat ſoluta: quaeſitum eſt, cum poſtea reperiantur apochae apud Titium debitorem partim ſolutae pecuniae, cui magis repetitio pecuniae indebitae ſolutae competit, Titio debitori, an Maeuio, qui in rem ſuam procurator factus eſt? Reſpondit, ſecundum ea, quae proponerentur, ei, qui poſtea ſoluiſſet. §. 3. Idem quaeſiit, an pactum, quod in pariationibus adſcribi ſolet in hunc modum, ex hoc contractv nvllam inter se controversiam amplivs esse, impediat repetitionem? Reſpondit, nihil proponi, cur impediret. §. 4. Lucius Titius Gaio Seio minori annis vigintiquinque pecuniam certam credidit, et ab eo aliquantum vſurarum nomine accepit: et Gaii Seii minoris heres aduerſus Publium Maeuium a Praeſide prouinciae in integrum reſtitutus eſt, ne debitum hereditarium ſolueret: et nec quicquam de vſuris eiusdem ſortis, quas Seius minor annis vigintiquinque exſolueret, repetendis tractatum apud Praeſidem, aut ab eo eſt pronuntiatum. Quaero, an vſuras, quas Gaius Seius minor annis vigintiquinque, quoad viueret, creditori exſolueret, heres eius repetere poſſit? Reſpondit, ſecundum ea, quae proponerentur, condici id, quod vſurarum nomine defunctus ſoluiſſet, non poſſe. Item quaero, ſi exiſtimes repeti non poſſe, an ex alio debito heres retinere eas poſſit? Reſpondit, ne hoc quidem.

Tit. VII.

DE CONDICTIONE SINE CAVSA.

Vlpianvs libro quadrageſimo tertio [3] ad Sabinum.

Est et haec ſpecies condictionis, ſi quis ſine cauſa promiſerit, vel ſi [4] soluerit quis indebitum. Qui autem promiſit ſine cauſa, condicere quantitatem non poteſt, quam non dedit: ſed ipſam obligationem. §. 1. Sed etſi ob cauſam promiſit, cauſa tamen ſecuta non eſt, dicendum eſt, condictionem locum habere. §. 2. Siue ab initio ſine cauſa promiſſum eſt, ſiue fuit cauſa promittendi, quae finita eſt, vel ſecuta non eſt, dicendum eſt, condictioni locum fore. §. 3. Conſtat id demum poſſe condici alicui, quod vel non ex iuſta cauſa ad eum peruenit, vel redit ad non iuſtam cauſam.

II. Idem libro trigeſimo ſecundo [5] ad Edictum.

Si

1 Hal. addit *repetenda.* 2 *lib. VII.* 3 *lib. VI.* 4 Ap. Hal. *ſi* abeſt. 5 *lib. VIII.*

SI FVLLO vestimenta lauanda conduxerit, deinde, amissis eis, domino pretium, ex locato conuentus, praestiterit, posteaque dominus inuenerit vestimenta: qua actione debeat consequi pretium quod dedit? Et ait Cassius, eum non solum ex conducto agere, verum condicere domino posse. Ego puto ex conducto omnimodo eum habere actionem. An autem et condicere possit, quaesitum est, quia non indebitum dedit? Nisi forte, quasi sine causa datum, sic putamus condici posse: etenim vestimentis inuentis, quasi sine causa datum videtur

III. IVLIANVS libro octauo Digestorum.

QVI SINE causa obligantur, incerti condictione consequi possunt, vt liberentur: nec refert, omnem quis obligationem sine causa suscipiat, an maiorem quam suscipere eum oportuerit: nisi quod alias condictione id agitur, vt omni obligatione liberetur: alias, vt exoneretur, veluti qui decem promisit: nam, si quidem nullam causam promittendi habuit, incerti condictione consequitur, vt tota stipulatio accepto fiat: at si, cum quinque promittere deberet, decem promisit, incerti consequetur vt quinque liberetur.

IV. AFRICANVS libro octauo Quaestionum.

NIHIL refert, vtrumne ab initio sine causa quid datum sit, an causa, propter quam datum sit, secuta non sit.

V. PAPINIANVS libro vndecimo Quaestionum.

AVVNCVLO nuptura, pecuniam in dotem dedit, neque nupsit: an eandem repetere possit, quaesitum est? Dixi, cum ob turpem causam dantis et accipientis pecunia numeretur, cessare condictionem: et in delicto pari potiorem esse possessorem [1]: quam rationem fortassis aliquem secutum respondere, non habituram mulierem condictionem. Sed recte defendi, non [2] turpem causam in proposito, quam nullam fuisse: cum pecunia, quae daretur, in dotem conuerti nequiret: non enim stupri, sed matrimonii gratia datam esse. §. I. Nouerca priuigno, nurus socero pecuniam dotis nomine dedit, neque nupsit. Cessare condictio prima facie videtur, quoniam iure gentium incestum committitur: atquin vel [3] magis in ea specie nulla causa dotis dandae fuit. Condictio igitur competit.

LIBER TERTIVSDECIMVS.

TIT. I.

DE CONDICTIONE FVRTIVA.

VLPIANVS libro decimo octauo [4] ad Sabinum.

IN FVRTIVA re, soli domino condictio competit.

II. POMPONIVS libro decimo sexto ad Sabinum.

CONDICTIONI ex causa furtiua et furiosi, et infantes obligantur, cum heredes necessarii exstiterunt: quamuis cum eis agi non possit.

III. PAVLVS libro nono [5] ad Sabinum.

SI CONDICATVR seruus ex causa furtiua, id venire in condictionem certum est, quod interfit agentis: veluti si heres fit institutus, et periculum subeat dominus hereditatis perdendae. Quod et Iulianus scribit. Item si mortuum hominem condicat, consecuturum ait pretium hereditatis.

IV. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum.

SI SERVVS vel filiusfamilias furtum commiserit, condicendum est domino id, quod ad eum peruenit: in residuum, noxae seruum dominus dedere potest.

V. PAVLVS libro nono ad Sabinum.

EX FVRTIVA causa filiofamilias condici potest: numquam enim ea condictione alius, quam qui fecit, tenetur, aut heres eius.

VI. VLPIANVS libro trigesimo octauo [6] ad Edictum.

PROINDE et si ope consilio alicuius furtum factum sit, condictione non tenebitur: etsi furti tenetur.

VII. IDEM libro quadragesimo secundo ad Sabinum.

SI

1 *caussam possessoris.* 2 Hal. inserit *tam.* 3 Ap. Hal. *vel* abest. 4 *lib. XX.* 5 *lib. XVIII.* 6 *lib. XX.*

SI PRO fure [1] damnum decifum fit, condictionem non impediri veriffimum eft: decifione enim furti quidem actio, non autem condictio tollitur. §. 1. Furti actio poenam petit legitimam, condictio, rem ipfam: ea res facit, vt neque furti actio per condictionem, neque condictio per furti actionem confumatur. Is itaque, cui furtum factum eft, habet actionem furti, et condictionem, et vindicationem: habet et ad exhibendum actionem. §. 2. Condictio rei furtiuae, quia rei habet perfecutionem, heredem quoque furis obligat: nec tantum, fi viuat feruus furtiuus, fed etiam fi deceflerit: fed et fi apud furis heredem diem fuum obiit feruus furtiuus, vel non apud ipfum, poft mortem tamen furis, dicendum eft condictionem aduerfus heredem durare. Quae in herede diximus, eadem erunt et in ceteris fucceforibus.

VIII. IDEM libro vigefimo feptimo [2] ad Edictum.

IN RE furtiua condictio ipforum corporum competit: fed vtrum tamdiu, quamdiu exftent: an vero et fi defierint effe in rebus humanis? Et, fi quidem obtulit fur, fine dubio nulla erit condictio: fi non obtulit, durat condictio aeftimationis eius: corpus enim ipfum praeftari non poteft. §. 1. Si ex caufa furtiua res condicatur, cuius temporis aeftimatio fiat, quaeritur. Placet tamen, id tempus fpectandum, quo res vmquam plurimi fuit: maxime, cum deteriorem rem factam fur dando non liberatur: femper enim moram fur facere videtur. §. 2. Nouiffime dicendum eft, etiam fructus in hac actione venire.

IX. IDEM libro trigefimo ad Edictum.

IN CONDICTIONE ex caufa furtiua non pro parte, quae peruenit, fed in folidum tenemur, dum foli heredes fumus: pro parte autem heres, pro ea parte, pro qua heres eft, tenetur.

X. IDEM libro trigefimo octauo ad Edictum.

SIVE manifeftus fur, fiue nec manifeftus fit, poterit ei condici. Ita demum autem manifeftus fur condictione tenebitur, fi deprachenfa non fuerit a domino poffeffio eius. Ceterum nemo furum condictione tenetur, pofteaquam dominus poffeffionem adpraehendit: et ideo Iulianus, vt procedat in fure manifefto tractare de condictione, ita proponit: furem deprehenfum aut occidiffe, aut fregiffe, aut effudiffe id, quod interceperat. §. 1. Ei quoque, qui vi bonorum raptorum tenetur, condici poffe Iulianus libro vicefimo fecundo Digeftorum fignificat. §. 2. Tamdiu autem condictioni locus erit, donec domini facto dominium eius rei ab eo recedat: et ideo fi eam rem alienauerit, condicere non poterit. §. 3. Vnde Celfus libro duodecimo Digeftorum fcribit, fi rem furtiuam dominus pure legauerit furi, heredem ei [3] condicere non poffe. Sed et fi non ipfi furi, fed alii, idem dicendum eft, ceffare condictionem: quia dominium facto teftatoris, id eft, domini, difceffit.

XI. PAVLVS libro trigefimo nono [4] ad Edictum.

SED NEC legatarius condicere poteft: ei enim competit condictio, cui res fubrepta eft, vel heredi eius: fed vindicare rem legatam ab eo poteft.

XII. VLPIANVS libro trigefimo octauo [5] ad Edictum.

ET IDEO eleganter Marcellus definit libro feptimo, ait enim, fi res mihi fubrepta, tua remaneat, condices. Sed et fi dominium non tuo facto amiferis, aeque condices. §. 1. In communi igitur re eleganter ait intereffe, vtrum tu prouocafti communi diuidundo iudicio, an prouocatus es: vt fi [6] prouocafti communi diuidundo iudicio, amiferis condictionem: fi prouocatus es, retineas. §. 2. Neratius libris membranarum Ariftonem exiftimaffe refert, eum, cui pignori res data fit, incerti condictione acturum, fi ea fubrepta eft.

XIII. PAVLVS libro trigefimo nono [7] ad Edictum.

EX ARGENTO fubrepto pocula facta condici poffe Fulcinius ait. Ergo in condictione poculorum, etiam caelaturae aeftimatio fiet, quae impenfa furis facta eft: quemadmodum, fi infans fubreptus adoleuerit, aeftimatio fit adolefcentis: quamuis cura et fumptibus [8] furis creuerit.

XIV. IVLIANVS libro vigefimo fecundo Digeftorum. [9]

SI SERVVS furtiuus fub conditione legatus fuerit, pendente ea heres condictionem habebit: et fi lite conteftata conditio exftiterit, abfolutio fequi debebit, perinde ac fi idem feruus fub conditione liber effe iuffus fuiffet, et lite conteftata conditio exftitiffet: nam nec petitoris iam intereft hominem recipere et res fine dolo malo furis eius effe defiit. Quod fi pendente conditione iudicaretur, iudex aeftimare debebit, quan-

1 *pro furto.* 2 *lib. XXVIII.* 3 *eius.* 4 *lib. XX.* 5 *lib. XX.* 6 Hal. inferit *tu.* 7 *lib. XX.* 8 Hal. inferit *eius.* 9 *VLPIANVS lib. XXII. ad Edictum.*

quanti emtorem inuenerit. §. 1. Cauere autem ex hac actione petitor ei, cum quo agitur, non debebit. §. 2. Boue subrepto et occiso, condictio et bouis, et corii, et carnis, domino competit: scilicet si et corium et caro contrectata fuerunt: cornua quoque condicentur. Sed si dominus condictione bouis pretium consecutus fuerit, et postea aliquid eorum, de quibus supra dictum est, condicet, omnimodo exceptione summouetur. Contra si corium condixerit, et pretium eius consecutus, bouem condicet, offerente fure pretium bouis, detracto pretio corii, doli mali exceptione summouebitur. §. 3. Idem iuris est, vuis subreptis: nam et mustum, et vinacia iure condici possunt.

XV. Celsus libro duodecimo Digestorum.

Qvod ab alio seruus subripuit, eius nomine liber [1] furti tenetur: condici autem ei non potest, nisi liber contrectauit.

XVI. Pomponius libro trigesimo octauo [2] ad Quintum Mucium.

Qvi fvrtvm admittit, vel re commodata, vel deposita vtendo, condictione quoque ex furtiua causa obstringitur: quae differt ab actione commodati hoc, quod etiam si sine dolo malo et culpa eius interierit res, condictione tamen tenetur: cum in commodati actione non facile vltra culpam, et in depositi non [3] vltra dolum malum teneatur is, cum quo depositi [4] agetur.

XVII. Papinianus libro decimo Quaestionum.

Parvi refert ad tollendam condictionem, offeratur seruus furtiuus, an in aliud nomen, aliumque statum obligationis transferatur. Nec me mouet, praesens homo fuerit, necne: cum mora, quae eueniebat ex furto, veluti quadam delegatione finiatur.

XVIII. Scaevola libro quarto Quaestionum.

Qvoniam furtum fit, cum quis indebitos nummos sciens acceperit, videndum, si procurator suos nummos soluat, an ipsi furtum fiat? Et Pomponius Epistolarum libro octauo ipsum condicere ait ex causa furtiua: sed et me condicere, si ratum habeam, quod indebitum datum sit: sed altera condictione altera tollitur.

XIX. Paulus libro tertio ad Neratium.

Ivlianus ex persona filiae, quae res amouit, dandam in patrem condictionem in peculium respondit.

XX. Tryphoninus libro decimo quinto Disputationum.

Licet fur paratus fuerit excipere condictionem, et per me steterit, dum in rebus humanis res fuerat, condicere eam, postea autem perempta est, tamen durare condictionem veteres voluerunt: quia videtur qui primo inuito domino rem contrectauerit, semper in restituenda ea, quam nec debuit auferre, moram facere.

Tit. II.

DE CONDICTIONE EX LEGE.

II. Paulus libro secundo ad Plautium.

Si obligatio lege noua introducta sit, nec cautum [5] eadem lege, quo genere actionis experiamur, ex lege agendum est.

Tit. III.

DE CONDICTIONE TRITICIARIA.

Vlpianus libro vigesimo septimo [6] ad Edictum.

Qvi certam pecuniam numeratam petit, illa actione vtitur, si certvm petetvr. Qui autem alias res, per triticiariam condictionem petet. Et generaliter dicendum est, eas [7] res per hanc actionem peti, si quae sint praeter pecuniam numeratam: siue in pondere, siue in mensura constent: siue mobiles sint, siue soli. Quare fundum quoque per hanc actionem petimus, et si vectigalis sit: siue ius stipulatus quis sit, veluti vsumfructum, vel seruitutem vtrorumque praediorum. §. 1. Rem autem suam per hanc actionem nemo petet, nisi ex causis, ex quibus potest: veluti ex causa furtiua, vel vi mobili abrepta [8].

II. Idem libro decimo octauo [9] ad Sabinum.

Sed et ei, qui vi aliquem de fundo deiecit, posse fundum condici Sabinus scribit. Et ita et Celsus. Sed ita, si, do-

1 Hal. inserit *factus*. 2 *lib. XX.* 3 Ap. Hal. *non* abest. 4 Ap. Hal. *depositi* abest. 5 Hal. inserit *fit*. 6 *lib. VIII.* 7 *omnes* loco *eas*. 8 *vel mobili re vi abrepta*. 9 *lib. IX.*

dominus ſit, qui deiectus condicat: ceterum, ſi non ſit, poſſeſſionem eum condicere Celſus ait.

III. Idem libro vigeſimo ſeptimo [1] ad Edictum.

In hac actione ſi quaeratur, res, quae petita eſt, cuius temporis aeſtimationem recipiat, verius eſt, quod Seruius ait, condemnationis tempus ſpectandum. Si vero deſierit eſſe in rebus humanis, mortis tempus, ſed ἐν πλάτει, ſecundum Celſum, erit ſpectandum: non enim debet nouiſſimum vitae tempus aeſtimari: ne ad exiguum pretium aeſtimatio redigatur in ſeruo forte mortifere vulnerato. In vtroque autem, ſi poſt moram deterior res facta ſit, Marcellus ſcribit libro viceſimo, habendam aeſtimationem, quanto deterior res facta ſit. Et ideo, ſi quis poſt moram ſeruum eluſcatum dederit, nec liberari eum. Quare ad tempus morae in his erit reducenda aeſtimatio.

IV. Gaivs libro nono [2] ad Edictum prouinciale.

Si merx aliqua, quae certo die dari debebat, petita ſit, veluti vinum, oleum, frumentum, tanti litem aeſtimandam Caſſius ait, quanti fuiſſet eo die, quo dari debuit: ſi de die nihil conuenit, quanti tunc, cum iudicium acciperetur. Idemque iuris in loco eſſe: vt primum aeſtimatio ſumatur eius loci, quo dari debuit: ſi de loco nihil conuenit, is locus ſpectetur, quo peteretur. Quod et de ceteris rebus iuris eſt.

Tit. IV.

DE EO, QVOD CERTO LOCO DARI OPORTET.

Gaivs libro nono [3] ad Edictum prouinciale.

Alio loco, quam in quem ſibi dari quisque ſtipulatus eſſet, non videbatur agendi facultas competere: ſed quia iniquum erat, ſi promiſſor ad eum locum, in quem daturum ſe promiſiſſet, numquam accederet, quod vel data opera faceret, vel quia aliis locis neceſſario diſtringeretur, non poſſe ſtipulatorem ad ſuum peruenire, ideo viſum eſt, vtilem actionem in eam rem comparare.

II. Vlpianvs libro vigeſimo ſeptimo [4] ad Edictum.

Arbitraria actio vtriusque vtilitatem continet, tam actoris, quam rei. Quod ſi rei intereſt, minoris ſit pecuniae condemnatio, quam intentatum eſt: aut ſi actoris, maioris pecuniae fiat. §. 1. Haec autem actio ex illa ſtipulatione venit, vbi ſtipulatus ſum a te, Epheſi decem dari. §. 2. Si quis Epheſi decem, aut Capuae hominem dari ſtipulatus experiatur, non debet, detracto altero loco, experiri: ne auferat loci vtilitatem reo. §. 3. Scaeuola libro quinto decimo Quaeſtionum ait, non vtique ea, quae tacite inſunt ſtipulationibus, ſemper in rei eſſe poteſtate, ſed quid debeat, eſſe in eius arbitrio: an debeat, non eſſe. Et ideo cum, qui Stichum aut Pamphilum promittit, eligere poſſe, quod ſoluat, quamdiu ambo viuunt: ceterum vbi alter deceſſit, extingui eius electionem: ne ſit in arbitrio eius, an debeat, dum non vult viuum praeſtare, quem ſolum debet. Quare et in propoſito eum, qui promiſit Epheſi, aut Capuae, ſi fuerit in ipſius arbitrio, vbi ab eo petatur, conueniri non potuiſſe: ſemper enim alium locum electurum: ſic euenire, vt ſit in ipſius arbitrio, an debeat: quare putat poſſe ab eo peti altero loco, et ſine loci adiectione: damus igitur actori electionem petitionis. Et generaliter definit Scaeuola, petitorem electionem habere, vbi petat: reum, vbi ſoluat: ſcilicet ante petitionem. Proinde mixta, inquit, rerum alternatio locorum alternationi, ex neceſſitate facit actoris electionem, et in rem propter locum: alioquin tollis ei actionem, dum vis reſeruare reo optionem. §. 4. Si quis ita ſtipulatur, Epheſi et Capuae, hoc ait, [6] vt Epheſi partem, et Capuae partem petat. §. 5. Si quis inſulam fieri ſtipuletur, et locum non adiiciat, non valet ſtipulatio. §. 6. Qui ita ſtipulatur, Epheſi decem dari, ſi ante diem, quam Epheſum peruenire poſſit, agat, perperam ante diem agi: quia et Iulianus putat, diem tacite huic ſtipulationi ineſſe. Quare verum puto, quod Iulianus ait, eum, qui Romae ſtipulatur, hodie Carthagine dari, inutiliter ſtipulari. §. 7. Idem Iulianus tractat, an is, qui Epheſi ſibi aut Titio dari ſtipulatus eſt, ſi alibi Titio ſoluatur, nihilo minus poſſit intendere, ſibi dari oportere? Et Iulianus ſcribit, liberationem non contigiſſe: atque ideo poſſe peti, quod intereſt. Marcellus autem et alias tractat, et apud Iulianum notat, poſſe dici, et ſi mihi alibi ſol-

1 *lib. XI.* 2 *lib. VIII.* 3 *lib. VIII,* 4 *lib. XXV.* 5 Ap. Hal. *pecuniae fiat* abſunt. 6 *agit.*

soluatur, liberationem contigisse, quamuis inuitus accipere non cogar: plane, si non contigit liberatio, dicendum ait, superesse petitionem integrae summae: quemadmodum si quis insulam alibi fecisset, quam vbi promiserat, in nihilum liberaretur. Sed mihi videtur summae solutio distare a fabrica insulae: et ideo, quod interest, solum petendum. §. 8. Nunc de officio iudicis huius actionis loquendum est: vtrum quantitati contractus debeat seruire, an vel excedere vel minuere quantitatem debeat: vt si interfuisset rei, Ephesi potius soluere, quam eo loci, quo conueniebatur, ratio eius haberetur? Iulianus Labeonis opinionem secutus, etiam actoris habuit rationem: cuius interdum potuit interesse, Ephesi recipere. Itaque vtilitas quoque actoris veniet: quid enim, si traiecticiam pecuniam dederit, Ephesi recepturus, vbi sub poena debebat pecuniam, vel sub pignoribus? et distracta pignora sunt, vel poena commissa mora tua? vel fisco aliquid debebatur, et res stipulatoris vilissimo distracta est? in hanc arbitrariam, quod interfuit, veniet: et quidem vltra legitimum modum vsurarum. Quid, si merces solebat comparare? et, an et lucri ratio habeatur, non solius damni? Puto et lucri habendam rationem.

III. GAIVS libro nono [1] ad Edictum prouinciale.

IDEO in arbitrium iudicis refertur haec actio, quia scimus, quam varia sint pretia rerum per singulas ciuitates, regionesque: maxime vini, olei, frumenti: pecuniarum quoque, licet videatur vna et eadem potestas vbique esse, tamen aliis locis facilius, et leuibus vsuris inueniuntur, aliis difficilius, et grauibus vsuris.

IV. VLPIANVS libro vigesimo septimo [2] ad Edictum.

QVOD si Ephesi petetur, ipsa sola summa petetur, nec amplius quid: nisi si quid esset stipulatus: vel si temporis vtilitas interuenit. §. 1. Interdum iudex, qui ex hac actione cognoscit, cum sit arbitraria, absoluere reum debet, cautione ab eo, exacta de pecunia ibi soluenda, vbi promissa est. Quid enim, si ibi vel oblata pecunia actori dicatur, vel deposita, vel ex facili soluenda? Nonne debebit interdum absoluere? In summa, aequitatem quoque ante oculos habere debet iudex, qui huic actioni addictus [3] est.

V. PAVLVS libro vigesimo octauo [4] ad Edictum.

SI HERES a testatore iussus sit, certo loco quid dare, arbitraria actio competit.

VI. POMPONIVS libro vigesimo secundo [5] ad Sabinum.

AVT [6] mutua pecunia sic [7] data fuerit, vt certo loco reddatur.

VII. PAVLVS libro vigesimo octauo [8] ad Edictum.

IN BONAE fidei iudiciis, etiam si in contrahendo conuenit, vt certo loco quid praestetur, ex emto, vel vendito, vel depositi actio competit: non arbitraria actio. §. 1. Si tamen certo loco traditurum se quis stipulatus sit, hac actione vtendum erit.

VIII. AFRICANVS libro tertio Quaestionum.

CENTVM Capuae dari stipulatus, fideiussorem accepisti: ea pecunia ab eo similiter, vt ab ipso promissore peti debebit: id est, vt si alibi, quam Capuae petantur, arbitraria agi debeat, lisque tanti aestimetur, quanti eius vel actoris interfuerit eam summam Capuae potius, quam alibi solui. Nec oportebit, quod forte per reum steterit, quo minus tota centum Capuae soluerentur, obligationem fideiussoris augeri: neque enim haec causa recte comparabitur obligationi vsurarum: ibi enim duae stipulationes sunt, hic autem [9] vna pecuniae creditae est: circa cuius exsecutionem, aestimationis ratio arbitrio iudicis committitur. Eiusque differentiae manifestissimum argumentum esse puto, quod si post moram factam pars pecuniae soluta sit, et reliquum petatur, officium iudicis tale esse debeat, vt aestimet quanti actoris intersit, eam dumtaxat summam, quae petetur, Capuae solutam esse.

IX. VLPIANVS libro quadragesimo septimo ad Sabinum.

IS, QVI certo loco dare promittit, nullo alio loco, quam in quo promisit, soluere inuito stipulatore potest.

X. PAVLVS libro quarto [10] Quaestionum.

SI POST moram factam, quo minus Capuae solueretur, cum arbitraria vellet agere, fideiussor acceptus sit eius actionis nomine, videamus, ne ea pecunia,

1 *lib. X.* 2 *lib. XXV.* 3 *additus.* 4 *lib. XX.* 5 *lib. III.* 6 *Et si* loco *Aut.* 7 Ap. Hal. *sic* abest. 8 *lib. XX.* 9 *tantum* loco *autem.* 10 *lib. V. ad Sabinum.*

nia, quae ex sententia iudicis accedere potest, non debeatur: nec sit in obligatione, adeo vt nunc quoque sorte soluta, vel si Capuae petatur, arbitrium iudicis cesset: nisi si [1] quis dicat, si iudex centum et viginti condemnare debuerit, centum solutis ex vniuersitate, tam ex sorte, quam ex poena, solutum videri: vt supersit petitio eius, quod excedit sortem et accedat poena pro eadem quantitate? Quod non puto admittendum: tanto magis, quod creditor accipiendo pecuniam, etiam remisisse poenam videtur.

TIT. V.*

DE PECVNIA CONSTITVTA.

VLPIANVS libro vigesimo septimo [2] ad Edictum.

HOC EDICTO Praetor fauet naturali aequitati, qui constituta ex consensu facta custodit, quoniam graue est fidem fallere. §. 1. Ait Praetor, QVI PECVNIAM DEBITAM CONSTITVIT. QVI sic accipiendum est, QVAEVE: nam et mulieres de constituta tenentur, si non intercesserint. §. 2. De pupillo, etsi nihil sit expressum Edicto, attamen sine tutoris auctoritate constituendo non obligatur. §. 3. Sed si filiusfamilias constituerit, an teneatur, quaeritur? Sed puto verum, et ipsum constituentem teneri, et patrem de peculio. §. 4. Eum, qui inutiliter stipulatus est, cum stipulari voluerit, non constitui sibi, dicendum est de constituta experiri non posse: quoniam non animo constituentis, sed promittentis factum sit. §. 5. An potest aliud constitui, quam quod debetur, quaesitum est? Sed cum iam placet, rem pro re solui posse, nihil prohibet, et aliud pro debito constitui: denique si quis centum debens, frumentum eiusdem pretii constituat, puto valere constitutum. §. 6. Debitum autem ex quacumque causa potest constitui: id est, ex quocumque contractu, siue certi, siue incerti: et si ex causa emtionis quis pretium debeat, vel ex causa dotis, vel ex causa tutelae, vel ex quocumque alio contractu. §. 7. Debitum autem vel natura sufficit. §. 8. Sed et is, qui honoraria actione, non iure ciuili obligatus est, constituendo tenetur: videtur enim debitum, et quod iure honorario debetur: et ideo et pater et dominus de peculio obstricti, si constituerint, tenebuntur vsque ad eam quantitatem, quae tunc fuit in peculio, cum constituebatur: ceterum, si plus suo nomine constituit, non tenebitur in id, quod plus est.

II. IVLIANVS libro vndecimo [3] Digestorum.

QVOD si filii nomine constituerit se decem soluturum, quamuis in peculio quinque fuerint, de constituta in decem tenebitur.

III. VLPIANVS libro vigesimo septimo [4] ad Edictum.

QVOD si maritus plus constituit ex dote, quam facere poterat: quia debitum constituerit, in solidum quidem tenetur: sed mulieri, in quantum facere potest, condemnatur. §. 1. Si quis autem constituerit, quod iure ciuili debebat, iure praetorio non debebat, id est, per exceptionem, an constituendo teneatur, quaeritur? Et est verum, vt et Pomponius scribit, eum non teneri: quia debita iuribus non est pecunia, quae constituta est. §. 2. Si is, qui et iure ciuili, et praetorio debebat, in diem sit obligatus, an constituendo teneatur? Et Labeo ait, teneri constitutum [5]: quam sententiam et Pedius probat: et adiicit Labeo, vel propter has potissimum pecunias, quae nondum peti possunt, constituta inducta: quam sententiam non inuitus probarem: habet enim vtilitatem, vt ex die obligatus, constituendo se eadem die soluturum, teneatur.

IV. PAVLVS libro vigesimo nono ad Edictum.

SED ET si citeriore die constituat se soluturum, similiter tenetur.

V. VLPIANVS libro vigesimo septimo [6] ad Edictum.

EVM, QVI Ephesi promisit se soluturum, si constituat alio loco se soluturum, teneri constat. §. 1. Iulianus Legatum Romae constituentem quod in prouincia acceperat, putat conueniri debere: quod et verum est. Sed et si non cum Romae esset, sed in prouincia adhuc, constituit se Romae soluturum, denegatur in eum actio de constituta. §. 2. Quod exigimus, vt sit debitum, quod constituitur, in rem exactum est: non vtique vt is, cui constituitur, creditor sit: nam et quod ego debeo, tu constituendo teneberis, et quod tibi debetur, si mihi constituatur, debetur. §. 3. Iulianus quoque libro vndecimo scribit, Titius

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 *lib. LV.* 3 *lib. II.* 4 *lib. LV.* 5 Ap. Hal. *constitutum* abest. 6 *lib. V.*

tius epistolam ad me talem emisit. Scripsi me [1] secundum mandatum Seii, si quid tibi debitum adprobatum erit, me tibi cauturum, et soluturum sine controuersia: tenetur Titius de constituta pecunia. §. 4. Sed si quis constituerit alium [2] soluturum, non se pro alio, non tenetur: et ita Pomponius libro octauo scribit. §. 5. Item, si mihi constituas te soluturum, teneberis. Quod si mihi constitueris, Sempronio te soluturum, non teneberis. §. 6. Iulianus libro vndecimo Digestorum scribit, procuratori constitui posse: quod Pomponius ita interpretatur, vt ipsi procuratori constituas te soluturum, non domino. §. 7. Item tutori pupilli constitui potest, et actori municipum, et curatori furiosi. §. 8. Sed et ipsi constituentes tenebuntur. §. 9. Si actori municipum, vel tutori pupilli, vel curatori furiosi, vel adolescentis ita constituatur, MVNICIPIBVS SOLVI, vel PVPILLO, vel FVRIOSO, vel ADOLESCENTI, vtilitatis gratia puto dandam municipibus, vel pupillo, vel furioso, vel adolescenti vtilem actionem. §. 10. Seruo quoque constitui posse constat: et si seruo constituatur, domino solui vel ipsi seruo, qualem qualem seruum domino adquirere obligationem.

VI. PAVLVS libro secundo Sententiarum.

IDEM est et si ei, qui bona fide mihi seruit, constitutum fuerit.

VII. VLPIANVS libro vigesimo septimo ad Edictum.

SED ET si filiofamilias constituatur, valet constitutum. §. 1. Si mihi aut Titio stipuler, Titio constitui suo nomine non posse, Iulianus ait: quia non habet petitionem, tametsi solui ei possit.

VIII. PAVLVS libro vigesimo nono [3] ad Edictum.

SI VERO mihi, aut Titio constitueris te soluturum, mihi competit actio. Quod si posteaquam soli mihi te soluturum constituisti, solueris Titio, nihilo minus mihi teneberis.

IX. PAPINIANVS libro octauo Quaestionum.

TITIVS tamen indebiti condictione tenebitur: vt quod ei perperam solutum est, ei, qui soluit, reddatur.

X. PAVLVS libro vigesimo nono [4] ad Edictum.

IDEM est et si ex duobus reis stipulandi post alteri constitutum, alteri postea solutum est: quia loco eius, cui iam solutum est, haberi debet is, cui constituitur.

XI. VLPIANVS libro vigesimo septimo ad Edictum.

HACTENVS igitur constitutum valebit, si quod constituitur, debitum sit, etiam si nullus apparet, qui interim debeat: vtputa, si ante aditam hereditatem debitoris, vel capto eo ab hostibus, constituat quis se soluturum: nam et Pomponius scribit valere constitutum, quoniam debita pecunia constituta est. §. 1. Si quis centum aureos debens, ducentos constituat, in centum tantummodo tenetur: quia ea pecunia debita est: ergo et is, qui sortem, et vsuras, quae non debebantur, constituit, tenebitur in sortem dumtaxat.

XII. PAVLVS libro decimo tertio [6] ad Edictum.

SED ET si decem debeantur, et decem et Stichum constituat, potest dici, decem tantummodo nomine teneri.

XIII. IDEM libro vigesimo nono [7] ad Edictum.

SED SI quis viginti debens, decem constituit se soluturum, tenebitur.

XIV. VLPIANVS libro vigesimo [8] septimo ad Edictum.

QVI AVTEM constituit se soluturum, tenetur: siue adiecit certam quantitatem, siue non. §. 1. Si quis constituerit se pignus daturum, cum vtilitas pignorum irrepserit, debet etiam hoc constitutum admitti. §. 2. Sed et si quis certam personam fideiussuram pro se constituerit, nihilo minus tenetur, vt Pomponius scribit. Quid tamen, si ea persona nolit fideiubere? puto teneri eum, qui constituit: nisi aliud actum est. Quid, si ante decessit. Si mora interueniente, aequum est teneri eum, qui constituit, vel in id, quod interest, vel vt aliam personam non minus idoneam fideiubentem praestet: si nulla mora interueniente, magis puto non teneri. §. 3. Constituere autem et praesentes et absentes possumus: sicut paciscı, et per nuntium, et per nosmetipsos, et quibuscumque verbis.

XV. PAVLVS libro vigesimo nono [9] ad Edictum.

ET LICET libera persona sit, per quam tibi constitui [9] non erit impedimentum, quod per liberam personam ad-

1 Ap. Hal. *me* abest. 2 Hal. et inserit *pro se*. 3 *lib.* XV. 4 *lib.* XV. 5 *lib.* IX. 6 *lib.* X. 7 *lib.* XX. 8 *lib.* IX. 9 *constituit*.

adquirimus: quia ministerium tantummodo hoc casu praestare videtur.

XVI. Vlpianvs libro vigesimo septimo [1] ad Edictum.

Si dvo, quasi duo rei, constituerimus, vel cum altero agi poterit in solidum. §. 1. Sed et certo loco et tempore constituere quis potest: nec solum eo loci posse eum petere, vbi ei constitutum est: sed, exemplo arbitrariae actionis, vbique potest. §. 2. Ait Praetor, si appareat, evm, qvi constitvit, neqve solvere, neqve fecisse, neqve per actorem stetit, qvo minvs fieret, qvod constitvtvm est. §. 3. Ergo, si non stetit per actorem, tenet actio: etiam si per rerum naturam stetit: sed magis dicendum est, subueniri reo debere. §. 4. Haec autem verba Praetoris, neqve fecisse revm, qvod constitvit, [2] vtrum ad tempus constituti pertinent, an vero vsque ad litis contestationem trahimus, dubitari potest? Et puto, ad tempus constituti.

XVII. Pavlvs libro vigesimo nono [3] ad Edictum.

Sed et si alia die offerat, nec actor accipere voluit, nec vlla causa iusta fuit non accipiendi, aequum est, succurri reo aut exceptione, aut iusta interpretatione: vt factum actoris vsque ad tempus iudicii ipsi noceat: vt illa verba, neqve fecisset, hoc significent, vt neque in diem, in quem constituit, fecerit, neque postea.

XVIII. Vlpianvs libro vigesimo septimo ad Edictum.

Item illa verba Praetoris, neqve per actorem stetisse, eandem recipiunt dubitationem. Et Pomponius dubitat, si forte ad diem constituti per actorem non steterit, ante stetit, [4], vel postea? et puto, et haec ad diem constituti referenda: proinde si valetudine impeditus, aut vi, aut tempestate petitor non venit, ipsi nocere Pomponius scribit. §. 1. Quod adiicitur, eamqve pecvniam, cvm constitvebatvr, debitam fvisse, interpretationem pleniorem exigit. Nam primum illud efficit, vt si quid tunc debitum fuit, cum constitueretur, nunc non sit, nihilo minus teneat constitutum: quia retrorsum se actio refert. Proinde temporali actione obligatum constituendo, Celsus et Iulianus scribunt teneri debere: licet post constitutum dies temporalis actionis exierit. Quare et si post tempus obligationis se soluturum constituerit, adhuc idem Iulianus putat: quoniam eo tempore constituit, quo erat obligatio [5], licet in id tempus, quo non tenebatur. §. 2. E re autem est hic subiungere, vtrum poenam contineat haec actio, an rei persecutionem? Et magis est, vt etiam Marcellus putat, vt rei sit persecutio. §. 3. Vetus fuit dubitatio, an, qui hac actione egit, sortis obligationem consumat? Et tutius est dicere, solutione potius ex hac actione facta liberationem contingere, non litis contestatione: quoniam solutio ad vtramque obligationem proficit.

XIX. Pavlvs libro vigesimo nono [6] ad Edictum.

Id, qvod sub conditione debetur, siue pure, siue certo die constituatur, eadem conditione suspenditur: vt exsistente conditione teneatur: deficiente, vtraque actio depereat. §. 1. Sed is, qui pure debet, si sub conditione constituat, inquit Pomponius, in hunc vtilem actionem esse. §. 2. Si pater vel dominus constituerit se soluturum, quod fuit in peculio, non minueretur peculium, eo quod ex ea causa obstrictus esse coeperit: et licet interierit peculium, non tamen liberatur.

XX. Idem libro quarto ad Plautium.

Nec enim, quod crescit peculium, aut decrescit, pertinet ad constitutoriam actionem.

XXI. Idem libro vigesimo nono [7] ad Edictum.

Promissor Stichi, post moram ab eo factam, mortuo Sticho, si constituerit se pretium eius soluturum, tenetur. §. 1. Si sine die constituas, potest quidem dici, te non teneri, licet verba Edicti late pateant: alioquin et confestim agi tecum poterit, si statim, vt constituisti, non soluas: sed modicum tempus statuendum est, non minus decem dierum, vt exactio celebretur. §. 2. Constituto satis non facit, qui soluturum se constituit, si offerat satisfactionem. [8] Si quis autem constituat se satisdaturum, fideiussorem vel pignora det, non tenetur: quia nihil interfit, quemadmodum satisfaciat.

XXII. Idem libro sexto Breuium.

Si

1 *lib. XX.* 2 Ap. Hal. *reum, quod constituit* absunt. 3 *lib. XX.* 4 *non stetit an ante steterit, vel postea.* 5 *obligatus.* 6 *lib. VI.* 7 *lib. XX.* 8 *scilicet si offerat satisdationem.*

Si post constitutam tibi pecuniam, hereditatem ex Senatusconsulto Trebelliano restitueris, quoniam fortis petitionem transtulisti ad alium, deneganda est tibi pecuniae constitutae actio. Idem est in hereditatis possessore post euictam hereditatem. Sed magis est, vt fideicommissario, vel ei qui vicit, decernenda esset actio.

XXIII. Ivlianvs libro vndecimo Digestorum.

Promissor hominis, homine mortuo, cum per eum staret, quo minus traderetur, etsi hominem daturum se constituerit, de constituta pecunia tenebitur, vt pretium eius soluat.

XXIV. Marcellvs libro singulari Responsorum.

Titivs Seio epistolam emisit in haec verba: Remanserunt apud me quinquaginta ex credito tuo, ex contractu pupillorum meorum, quos tibi reddere debebo Idibus Maiis probos: quod si ad diem suprascriptum non dedero, tunc dare debebo vsuras tot. Quaero, an Lucius Titius in locum pupillorum hac cautione reus successerit? Marcellus respondit, si intercessisset stipulatio, successisse. Item quaero, an, si non successisset, de constituta teneatur? Marcellus respondit, in sortem teneri: est enim humanior et vtilior ista interpretatio.

XXV. Papinianvs libro octauo Quaestionum.

Illvd aut illud debuit, et constituit alterum: an vel alterum quod non constituit, soluere possit, quaesitum est? Dixi, non esse audiendum, si velit hodie fidem constitutae rei frangere. §. 1. Si, iureiurando delato, deberi tibi iuraueris cum habeas eo nomine actionem, recte de constituta agis. Sed et si non vltro detulero iusiurandum, sed referendi necessitate compulsus id fecero, quia nemo dubitat, modestius facere qui referat, quam vt ipse iuret: nulla distinctio adhibetur: tametsi ob tuam facilitatem ac meam verecundiam subiec ta sit referendi necessitas.

XXVI. Scaevola libro primo Responsorum

Qvidam ad creditorem litteras eiusmodi fecit: Decem, quae Lucius Titius ex arca tua mutua acceperat, salua ratione vsurarum habes penes me, Domine. Respondit [1], secundum ea, quae proponerentur, actione de constituta pecunia eum teneri.

XXVII. Vlpianvs libro decimo quarto [2] ad Edictum.

Vtrvm praesente debitore, an absente, constituat quis, parui refert. Hoc amplius, etiam inuito 3 constituere eum posse, Pomponius libro trigesimo quarto scribit. Vnde falsam putat opinionem Labeonis existimantis, si postquam qui constituit pro alio, dominus ei denuntiet, ne soluat, in factum exceptionem dandam: nec immerito Pomponius: nam cum semel sit obligatus, qui constituit, factum debitoris non debet eum excusare.

XXVIII. Gaivs libro quarto ad Edictum prouinciale.

Vbi qvis pro alio constituit se soluturum, adhuc is, pro quo constituit, obligatus manet.

XXIX. Pavlvs libro vigesimo quarto [4] ad Edictum.

Qvi inivriarvm, vel furti, vel vi bonorum raptorum tenetur actione, constituendo, tenetur.

XXX. Idem libro secundo Sententiarum.

Si qvis duobus pecuniam constituerit, tibi, aut Titio, et si stricto iure propriae actioni [5] pecuniae constitutae manet obligatus, etiam si Titio soluerit, tamen per exceptionem adiuuatur.

XXXI. Scaevola libro quinto Digestorum.

Lvcivs Titius Seiorum debitor decessit: hi persuaserunt Publio 6 Maeuio, quod hereditas ad eum pertineret: et fecerunt, vt epistolam in eos exponat, debitorem sese esse, quasi heredem patrui sui, confitentem: qui et addidit epistolae suae, quod in rationes suas eadem pecunia peruenit: quaesitum est, cum ad Publium Maeuium ex hereditate Lucii Titii nihil peruenerit, an ex scriptura proposita de constituta pecunia conueniri possit: et an doli exceptione vti possit? Respondit, nec ciuilem eo nomine actionem competere: sed nec de constituta 7, secundum ea, quae proponerentur. Idem quaesiit, vsurarum nomine quod ex causa suprascripta datum sit, an repeti possit? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, posse.

Tit.

1 *Respondi.* 2 *lib. III.* 3 *inuito eo constituere quem posse.* 4 *lib. XX.* 5 *propria actione.* 6 *pupillo* loco *Publio*. 7 Hal. addit *eum teneri.*

Tit. VI.

COMMODATI, VEL CONTRA.

Vlpianvs libro vigesimo octauo ad Edictum.

Ait Praetor, qvod qvis commodasse dicetvr, de eo ivdicivm dabo. §. 1. Huius Edicti interpretatio non est difficilis. Vnum solummodo notandum: quod qui Edictum concepit, commodati fecit mentionem, cum Pacuuius vtendi fecit mentionem. Inter commodatum autem, et vtendum datum Labeo quidem ait tantum interesse, quantum inter genus, et speciem: commodari enim rem mobilem, non etiam soli: vtendam dari etiam soli. Sed, vt apparet, proprie commodata res dicitur, et quae soli est: idque et Cassius existimat. Viuianus amplius etiam habitationem commodari posse ait. §. 2. Impuberes commodati actione non tenentur: quoniam nec constitit commodatum in pupilli persona sine tutoris auctoritate: vsque adeo, vt, etiam si pubes factus dolum aut culpam admiserit, hac actione non tenetur: quia ab initio non constitit.

II. Pavlvs libro vigesimo nono [1] ad Edictum.

Nec in furiosum commodati actio danda est: sed ad exhibendum aduersus eos dabitur, vt res exhibita vindecetur.

III. Vlpianvs libro vigesimo octauo ad Edictum.

Sed mihi videtur, si locupletior pupillus factus sit, dandam vtilem commodati actionem, secundum Diui Pii rescriptum. §. 1. Si reddita quidem sit res commodata, sed deterior reddita, non videbitur reddita, quae deterior facta redditur, nisi quid interest, praestetur: proprie enim dicitur res non reddita, quae deterior redditur. §. 2. In hac actione, sicut in ceteris bonae fidei iudiciis, similiter in litem iurabitur: et rei iudicandae tempus, quanti res sit, obseruatur: quamuis in stricti, [2] litis contestatae tempus spectetur. §. 3. Heres eius, qui commodatum accepit, pro ea parte, qua heres est, conuenitur: nisi forte habuit facultatem totius rei restituendae, nec faciat: tunc enim condemnatur in solidum: quasi hoc boni iudicis arbitrio conueniat. §. 4. Si filiofamilias seruoue commodatum sit, dumtaxat de peculio agendum erit: cum filio autem familias ipso et directo quis poterit. Sed et si ancillae vel filiaefamilias commodauerit: dumtaxat de peculio erit, [3] agendum. §. 5. Sed non tantum ex caussa doli earum personarum pater vel dominus condemnetur, sed et ipsius quoque domini vel patris fraus dumtaxat venit: vt Iulianus libro vndecimo circa pigneraticiam actionem distinguit. §. 6. Non potest commodari id, quod vsu consumitur: nisi forte ad pompam vel ostentationem quis accipiat.

IV. Gaivs libro primo de Verborum Obligationibus.

Saepe etiam ad hoc commodantur pecuniae, vt dicis gratia numerationis loco intercedant.

V. Vlpianvs libro vigesimo octauo ad Edictum.

Si, vt certo loco vel tempore reddatur commodatum, conuenit, officio iudicis inest, vt rationem loci vel temporis habeat. §. 1. Si quis hac actione egerit, et oblatam litis aestimationem susceperit, rem offerentis facit. §. 2. Nunc videndum est, quid veniat in commodati actione: vtrum dolus: an et culpa? an vero et omne periculum? Et quidem in contractibus interdum dolum solum, interdum et culpam praestamus: dolum, in deposito: nam, quia nulla vtilitas eius versatur apud quem deponitur, merito dolus praestatur solus, nisi forte et merces accessit: tunc enim, vt est et constitutum, etiam culpa exhibetur: aut si hoc ab initio conuenit, vt et culpam, et periculum praestet is, penes quem deponitur. Sed vbi vtriusque vtilitas vertitur, vt in empto, vt in locato, vt in dote, vt in pignore, vt in societate: et dolus et culpa praestatur. Commodatum autem plerumque solam vtilitatem continet eius, cui commodatur: et ideo verior est Quinti Mucii [4] sententia, existimantis, et culpam praestandam, et diligentiam. §. 3. Et si forte res aestimata data sit, omne periculum praestandum ab eo, qui aestimationem se praestaturum recepit. §. 4. Quod vero senectute contigit, vel morbo, vel vi lat onum ereptum est, aut quid simile accidit, dicendum est, nihil eorum esse imputandum ei, qui commodatum accepit: nisi aliqua culpa interueniat. Proinde et si incendio, vel ruina aliquid contigit, vel aliquid damnum fatale, non tenebitur: nisi forte, cum posset res commodatas saluas facere, suas praetulit.

§. 5.

[1] lib. VII. [2] Hal. addit iuris. [3] Ap. Hal. erit abest. [4] Ap. Hal. Mutii abest.

§. 5. Custodiam plane commodatae rei etiam diligentem debet praestare. §. 6. Sed, an etiam hominis commodati custodia praestetur, apud veteres dubitatum est: nam interdum et hominis custodia praestanda est, si vinctus commodatus est, vel eius aetatis, vt custodia indigeret. Certe si hoc actum est, vt custodiam is, qui rogauit, praestet, dicendum erit, praestare. §. 7. Sed interdum et mortis damnum ad eum, qui commodatum rogauit, pertinet: nam si tibi equum commodauero, vt ad villam adduceres, tu ad bellum duxeris, commodati teneberis. Idem erit et in homine. Plane, si sic commodaui, vt ad bellum duceres, meum erit periculum. Nam et si seruum tibi tectorem commodauero, et de machina ceciderit, periculum meum esse Namusa [1] ait. Sed ego ita hoc verum puto, si tibi commodaui, vt et in machina operaretur: ceterum si, vt de plano opus faceret, tu eum inposuisti in machina, aut si machinae culpa factum minus diligenter non ab ipso ligatae, vel funium, perticarumque vetustate, dico periculum, quod culpa contigit rogantis commodatum, ipsum praestare debere. Nam et Mela scripsit, si seruus lapidario commodatus sub machina perierit, teneri fabrum commodati, qui negligentius machinam colligauit. §. 8. Quinimmo et qui alias re commodata vtitur, non solum commodati, verum furti quoque tenetur, vt Iulianus libro vndecimo Digestorum scripsit. Denique ait, si tibi codicem commodauero, et in eo chirographum debitorem tuum cauere feceris, egoque hoc [2] interleuero, si quidem ad hoc tibi commodauero, vt caueretur tibi in eo, teneri me tibi contrario iudicio: si minus, neque me certiorasti ibi chirographum esse scriptum, etiam teneris mihi, inquit, commodati. Immo, ait, etiam furti: quoniam aliter re commodata vsus es. Quemadmodum qui equo, inquit, vel vestimento aliter, quam commodatum est, vtitur, furti tenetur. §. 9. Vsque adeo autem diligentia in re commodata praestanda est, vt etiam in ea, quae sequitur rem commodatam, praestari debeat: vt puta, equam tibi commodaui, quam pullus comitabatur: etiam pulli te custodiam praestare debere, veteres responderunt. §. 10. Interdum plane dolum solum in re commodata, qui rogauit, praestabit: vtputa si quis [3] ita conuenit: vel si sua dumtaxat causa commodauit, sponsae forte suae, vel vxori, quo honestius culta ad se deduceretur: vel si quis ludos edens Praetor scaenicis commodauit, vel ipsi [4] Praetori quis vltro commodauit. §. 11. Nunc videndum, in quibus speciebus commodati actio locum habeat? Et est apud veteres de huiusmodi speciebus dubitatum. §. 12. Rem tibi dedi, vt creditori tuo pignori dares: dedisti: non repignoras, vt mihi reddas: Labeo ait, commodati actionem locum habere: quod ego puto verum esse, nisi merces interuenit, tunc enim, vel in factum, vel ex locato conducto agendum erit. Plane, si ego pro te rem pignori dedero tua voluntate, mandati erit actio. Idem Labeo recte dicit, si a me culpa absit repignerandi, creditor autem nolit reddere pignus, competere tibi ad hoc dumtaxat commodati, vt tibi actiones aduersus eum praestem. Abesse autem culpa a me videtur, siue iam solui pecuniam, siue soluere sum paratus. Sumptum plane litis ceteraque aequum est eum adgnoscere, qui commodatum accepit. §. 13. Si me rogaueris, vt seruum tibi cum lance commodarem, et seruus lancem perdiderit, Cartilius ait, periculum ad te respicere: nam et lancem videri commodatam: quare culpam in eam quoque praestandam. Plane, si seruus cum ea fugerit, eum qui commodatum accepit, non teneri, nisi fugae praestitit culpam. §. 14. Si de me petisses, vt triclinium tibi sternerem, et argentum ad ministerium praeberem, et fecero: deinde petisses, vt idem sequenti die facerem, et cum commode argentum domi referre non possem, ibi hoc reliquero, et perierit: qua actione agi possit, et cuius esset periculum? Labeo de periculo scripsit, multum interesse, custodem posui, an non: si posui, ad me periculum spectare: si minus, ad eum, penes quem relictum est. Ego puto commodati quidem agendum, verum custodiam eum praestare debere, penes quem res relictae sunt: nisi aliud nominatim conuenit. §. 15. Si duobus vehiculum commodatum sit, vel locatum simul, Celsus filius scripsit libro sexto Digestorum, quaeri posse, vtrum vnus-

1 *Viuianus.* 2 Ap. Hal. *hoc* abest. 3 Ap. Hal. *quis* abest. 4 Ap. Hal. *ipsi* abest.

vnusquisque eorum in solidum, an pro parte teneatur? Et ait, duorum quidem in solidum dominium, vel possessionem esse non posse, nec quemquam partis corporis dominum esse: sed totius corporis pro indiuiso pro parte dominium habere. Vsum autem balinei quidem, vel porticus, vel campi vniuscuiusque in solidum esse: neque enim minus me vti, quod et alius vteretur, verum in vehiculo commodato, vel locato, pro parte quidem effectu me vsum habere, quia non omnia loca vehiculi teneam, sed esse verius ait, et dolum, et culpam, et diligentiam, et custodiam in totum me praestare debere. Quare duo quodammodo rei habebuntur: et si alter conuentus praestiterit, liberabit alterum: et ambobus competit furti actio:

VI. Pomponivs libro quinto ad Sabinum.

Vt altervtro agente, alterius actio contra furem tollatur.

VII. Vlpianvs libro vigesimo octauo ad Edictum.

Vnde quaeritur, si alter furti egerit, an ipse solus debeat commodati conueniri? Et ait Celsus, si alter conueniatur, qui furti non egit, et paratus sit periculo suo conueniri alterum, qui furti agendo lucrum sensit ex re commodata, debere eum audiri, et absolui. §. 1. Sed si legis Aquiliae aduersus socium eius habuit commodator actionem, videndum erit, ne cedere debeat, si forte damnum dedit alter, quod hic, qui conuenitur, commodati actione sarcire compellitur: nam et si aduersus ipsum habuit Aquiliae actionem commodator, aequissimum est, vt commodati agendo remittat actionem: nisi forte quis dixerit, agendo eum e lege Aquilia, hoc minus consecuturum, quam ex causa commodati consecutus est: quod videtur habere rationem.

VIII. Pomponivs libro quinto ad Sabinum.

Rei commodatae et possessionem, et proprietatem retinemus.

IX. Vlpianvs libro secundo ad Edictum.

Nemo enim commodando, rem facit eius, cui commodat.

X. Idem libro vigesimo nono ad Sabinum.

Evm, qvi rem commodatam accepit, si in eam rem vsus est, in quam accepit, nihil praestare, si eam in nulla parte culpa sua deteriorem fecit, verum est: nam si culpa eius [1] fecit deteriorem, tenebitur. §. 1. Si rem inspectori dedi, an similis sit ei, cui commodata res est, quaeritur: et, si quidem mea causa dedi, dum volo pretium exquirere, dolum mihi tantum praestabit: si sui, et custodiam: et ideo furti habebit actionem. Sed et si, dum refertur, periit, si quidem ego mandaueram per quem remitteret, periculum meum erit: si vero ipse, cui voluit, commisit, aeque culpam mihi praestabit si sui causa accepit.

XI. Pavlvs libro quinto [2] ad Sabinum.

Qvi non tam idoneum hominem elegerit, vt recte id perferri possit.

XII. Vlpianvs libro vigesimo nono ad Sabinum.

Si mei causa, dolum tantum. §. 1. Commodatam rem missus qui repeteret, cum recepisset, aufugit. Si dominus ei dari iusserat, domino perit: si commonendi causa miserat, vt referretur res commodata, ei, qui commodatus est.

XIII. Pomponivs libro quadragesimo ad Sabinum.

Is, qvi commodatum accepit, si non apparentis rei nomine, commodati condemnetur, cauendum ei est, vt repertam dominus ei praestet. §. 1. Si quem quaestum fecit is, qui experiendum quid accepit, veluti si iumenta fuerint, eaque locata sint, idipsum praestabit, qui experiundum dedit: neque enim ante eam rem quaestui cuique esse oportet, prius [3] quam periculo eius sit. §. 2. Si libero homini, qui mihi bona fide seruiebat, quasi seruo, rem commodauero, videamus, an habeam commodati actionem: nam et Celsus filius aiebat, si iussissem eum aliquid facere, vel mandati cum eo vel praescriptis verbis experiri me posse. Idem ergo [4] et in commodato erit dicendum. Nec obstat, quod non hac mente cum eo, qui liber bona fide nobis seruiret, contraheremus, quasi eum obligatum habituri: plerumque enim id [5] accidit, vt extra id, quod ageretur, tacita obligatio nascatur: veluti, cum per errorem indebitum soluendi causa datur.

XIV. Vlpianvs libro quadragesimo octauo ad Sabinum.

Si

1 Ap. Hal. *eius* abest. 2 *lib. VI.* 3 Ap. Hal. *prius* abest. 4 Ap. Hal. *ergo* abest. 5 Ap. Hal. *id* abest.

Si servvs meus rem meam tibi, fcienti nolle me tibi commodari, commodauerit, et commodati et furti nafcitur actio, et praeterea condictio ex caufa furtiua.

XV. Pavlvs libro vigefimo nono [1] ad Edictum.

Commodare poffumus etiam alienam rem, quam poffidemus: tametfi fcientes alienam poffidemus.

XVI. Marcellvs libro quinto Digeftorum.

Ita vt, et fi fur vel praedo commodauerit, habeat commodati actionem.

XVII. Pavlvs libro vigefimo nono [2] ad Edictum.

In commodato haec [3] pactio, ne dolus praeftetur, rata non eft. §. 1. Contraria commodati actio etiam fine principali moueri poteft: ficut et ceterae, quae dicuntur contrariae. §. 2. Si ex facto heredis agatur commodati, in folidum condemnatur, licet ex parte heres eft. §. 3. Sicut autem voluntatis et officii magis, quam neceffitatis eft, commodare, ita modum commodati, finemque praefcribere, eius eft, qui beneficium tribuit. Cum autem id fecit, id eft, poftquam commodauit, tunc finem praefcribere, et retro agere, atque intempeftiue vfum commodatae rei auferre, non officium tantum impedit, fed et fufcepta obligatio inter dandum accipiendumque: geritur enim negotium inuicem: et ideo inuicem propofitae funt actiones, vt appareat, quod principio beneficii ac nudae voluntatis fuerat, conuerti in mutuas praeftationes, actionesque ciuiles: vt accidit in eo, qui abfentis negotia gerere inchoauit: neque enim impune peritura deferet: fufcepiffet enim fortaffis alius, fi is non coepiffet: voluntatis eft enim fufcipere mandatum, neceffitatis confummare. Igitur fi pugillares mihi commodafti, vt debitor mihi caueret, non recte facies importune repetendo: nam fi negaffes, vel emiffem, vel teftes adhibuiffem. Idemque eft, fi ad fulciendam infulam tigna commodafti, deinde protraxifti [4], aut etiam fciens vitiofa commodaueris: adiuuari quippe nos, non decipi, beneficio oportet. Ex quibus caufis etiam contrarium iudicium vtile effe dicendum eft. §. 4. Duabus rebus commodatis, recte de altera commodati agi poffe Viuianus fcripfit. Quod ita videri verum, fi feparatae fint, Pomponius fcripfit: nam eum, qui carrucam puta, vel lecticam commodauit, non recte acturum de fingulis partibus. §. 5. Rem commodatam perdidi, et pro ea pretium dedi, deinde res in poteftate tua venit. Labeo ait, contrario iudicio aut rem mihi praeftare te debere, aut, quod a me accepifti, reddere.

XVIII. Gaivs libro nono ad Edictum prouinciale.

In rebvs commodatis talis diligentia praeftanda eft, qualem quisque diligentiffimus paterfamilias fuis rebus adhibet: ita vt tantum [5] eos cafus non praeftet, quibus refifti non poffit: veluti mortis feruorum, quae fine dolo et culpa eius accidunt, latronum hoftiumue incurfus, piratarum infidias, naufragium, incendium, fugas feruorum, qui cuftodiri non folent. Quod autem de latronibus, et piratis, et naufragio diximus, ita fcilicet accipiemus, fi in hoc commodata fit alicui res, vt eam rem peregre fecum ferat: alioquin fi cui ideo argentum commodauerim, quod is amicos ad cenam inuitaturum fe diceret, et id peregre fecum portauerit, fine vlla dubitatione, etiam piratarum, et latronum, et naufragii cafum praeftare debet. Haec ita, fi dumtaxat accipientis gratia commodata fit res. At fi vtriusque, veluti fi communem amicum ad cenam inuitauerimus, tuque eius rei curam fufcepiffes, et ego tibi argentum commodauerim, fcriptum quidem apud quosdam inuenio, quafi dolum tantum praeftare debeas. Sed videndum eft, ne et culpa praeftanda fit: vt ita culpae fiat aeftimatio, ficut in rebus pignori datis, et dotalibus aeftimari folet. §. 1. Siue autem pignus, fiue commodata res, fiue depofita, deterior ab eo, qui acceperit, facta fit, non folum iftae funt actiones, de quibus loquimur: verumetiam legis Aquiliae: fed, fi qua earum actum fuerit, aliae tolluntur. §. 2. Poffunt iuftae caufae interuenire, ex quibus cum eo, qui commodaffet, agi deberet: veluti de impenfis in valetudinem ferui factis, quaeue poft fugam requirendi, reducendique eius caufa factae effent: nam ciboriorum impenfae, naturali fcilicet [6] ratione, ad eum pertinent, qui vtendum accepiffet. Sed et id, quod de impenfis valetudinis aut fugae diximus, ad maiores

1 *lib. XXXIX.* 2 *XXXIX.* 3 Ap Hal. *haec* abeft. 4 *fubtraxifti.* 5 Hal. *tamen* loco *tantum.* 6 *etiam* loco *fcilicet.*

res impenſas pertinere debet: modica enim impendia verius eſt, vt ſicuti cibariorum, ad eundem pertineant. §. 3. Item qui ſciens vaſa vitioſa commodauit, ſi ibi infuſum vinum, vel oleum corruptum, effuſumue eſt, condemnandus eo nomine eſt. §. 4. Quod autem contrario iudicio conſequi quisque poteſt, id etiam recto iudicio, quo cum eo agitur, poteſt ſaluum habere iure penſationis. Sed [1] fieri poteſt, vt amplius eſſet, quod inuicem aliquem conſequi oporteat, aut iudex penſationis rationem non habeat, aut ideo de reſtituenda re cum eo non agatur, quia ea res caſu intercidit, aut ſine iudice reſtituta eſt: dicemus neceſſariam eſſe contrariam actionem.

XIX. IVLIANVS libro primo [2] Digeſtorum.

AD EOS qui ſeruandum aliquid conducunt, aut vtendum accipiunt, damnum iniuria ab alio datum non pertinere, procul dubio eſt. Qua enim cura aut diligentia conſequi poſſumus, ne aliquis damnum nobis iniuria det?

XX. IDEM libro tertio ad Vrſeium Ferocem.

ARGENTVM commodatum, ſi tam idoneo ſeruo meo tradidiſſem ad te perferendum, vt non debuerit quis aeſtimare [3] futurum, vt a quibusdam malis hominibus deciperetur, tuum, non meum detrimentum erit, ſi id mali homines intercepiſſent.

XXI. AFRICANVS libro octauo [4] Quaeſtionum.

REM MIHI commodaſti: eandem ſubripuiſti: deinde, cum commodati ageres, nec a te ſcirem eſſe ſubreptam, iudex me condemnauit, et ſolui: poſtea comperi a te eſſe ſubreptam. Quaeſitum eſt, quae mihi tecum actio ſit? Reſpondit, furti quidem non eſſe: ſed commodati contrarium iudicium vtile mihi fore. §. 1. In exercitu contubernalibus vaſa vtenda communi periculo dedi: ac deinde meus ſeruus, ſubreptis his, ad hoſtes profugit: et poſtea ſine vaſis receptus eſt. Habiturum me commodati actionem cum contubernalibus conſtat, pro cuiusque parte: ſed et illi mecum furti, ſerui nomine, agere poſſunt; quando et noxa caput ſequitur. Et ſi tibi rem periculo tuo vtendam commodauero, eaque a ſeruo meo ſubripiatur, agere mecum furti poſſis ſerui nomine.

XXII. PAVLVS libro vigeſimo ſecundo ad Edictum.

SI SERVVS, quem tibi commodauerim, furtum fecerit, vtrum ſufficiat contraria commodati actio, quemadmodum competit, ſi quid in curationem ſerui impendiſti: an furti agendum ſit, quaeritur? Et, furti quidem noxalem habere [5], qui, commodatum rogauit, procul dubio eſt: contraria autem commodati tunc eum teneri, cum ſciens talem eſſe ſeruum, ignoranti commodauit.

XXIII. POMPONIVS libro vigeſimo primo ad Quintum Mucium. [6]

SI COMMODAVERO tibi equum, quo vtereris vsque ad certum locum, ſi nulla culpa tua interueniente, in ipſo itinere deterior equus factus ſit, non teneris commodati: nam ego in culpa ero, qui in tam longum iter commodaui, qui eum laborem ſuſtinere non potuit.

TIT. VII.

DE PIGNERATICIA ACTIONE, VEL CONTRA.

VLPIANVS libro quadrageſimo [7] ad Sabinum.

PIGNVS contrahitur non ſola traditione, ſed etiam nuda conuentione, et ſi non traditum eſt. §. 1. Si igitur contractum ſit pignus nuda conuentione, videamus, an ſi quis aurum oſtenderit, quaſi pignori daturus, et aes dederit, obligauerit aurum pignori? Et conſequens eſt, vt aurum obligetur, non autem aes: quia in hoc non conſenſerint. §. 2. Si quis tamen, cum aes pignori daret, adfirmauit hoc aurum eſſe, et ita pignori dederit, videndum erit, an aes pignori obligauerit: et numquid, quia in corpus conſenſum eſt, pignori eſſe videatur? Quod magis eſt: tenebitur tamen pigneraticia actione qui dedit: praeter ſtellionatum, quem fecit.

II. POMPONIVS libro ſexto ad Sabinum.

SI DEBITOR [8] rem pignori datam vendidit, et tradidit, tuque ei nummos credidiſti, quos ille ſoluit ei creditori, cui pignus dederat, tibique cum eo conuenit, vt ea res, quam iam vendiderat, pigno-

1 Hal. inſerit *quia* et mox *ſit* loco *eſſet*. 2 *lib. LI.* 3 *exiſtimare*. 4 *lib. IX.* 5 Hal. addit *eum*. 6 *lib. XXX. ad Sabinum*. 7 *lib. XXX.* 8 Ap. Hal. *debitor* abeſt.

pignori tibi esset, nihil te egisse constat: quia rem alienam pignori acceperis: ea enim ratione emtorem pignus liberatum habere coepisse: neque ad rem pertinuisse, quod tua pecunia pignus sit liberatum.

III. IDEM libro decimo octauo ad Sabinum. 1

SI QVASI recepturus a debitore tuo comminus pecuniam, reddidisti ei pignus, isque per fenestram id misit 2 excepturo eo, quem de industria ad id posuerit, Labeo ait, furti te agere cum debitore posse, et ad exhibendum: et si agente te 3 contraria pigneraticia, excipiat debitor de pignore sibi reddito, replicabitur de dolo et fraude, per quam nec redditum, sed per fallaciam ablatum id intelligitur.

IV. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum.

SI CONVENIT de distrahendo pignore, siue ab initio, siue postea, non tantum venditio valet, verum incipit emtor dominium rei habere. Sed et si non conuenerit de distrahendo pignore, hoc tamen iure vtimur, vt liceat distrahere: si modo non conuenit, ne liceat. Vbi vero conuenit, ne distraheretur, creditor, si distraxerit, furti obligatur: nisi ei ter fuerit denuntiatum, vt soluat, et cessauerit.

V. POMPONIVS libro decimo nono ad Sabinum.

IDQVE iuris est, siue omnino fuerint pacti, ne veneat, siue in summa, aut conditione, aut loco contra pactionem factum sit.

VI. IDEM libro trigesimo quinto ad Sabinum.

QVAMVIS conuenerit, vt fundum pigneraticium tibi vendere liceret, nihilo magis cogendus es vendere, licet soluendo non sit is, qui pignus dederit: quia tua causa id caueatur. Sed Atilicinus, ex causa cogendum creditorem esse ad vendendum, dicit. Quid enim, si multo minus sit, quod debeatur: et hodie pluris venire possit pignus, quam postea? Melius autem est dici, eum, qui dederit pignus, posse vendere, et accepta pecunia soluere id, quod debeatur: ita tamen, vt creditor necessitatem habeat ostendere rem pigneratam, si mobilis sit: prius idonea cautela a debitore pro indemnitate ei praestanda: inuitum enim creditorem cogi vendere, satis inhumanum est. §. 1. Si creditor pluris fundum pigneratum vendiderit, si id faeneret, vsuram eius pecuniae praestare debet ei, qui dederit pignus. Sed et si ipse vsus sit ea pecunia, vsuram praestari oportet: quod si eam depositam habuerit, vsuras non debet.

VII. PAVLVS libro secundo Sententiarum.

SI AVTEM tardius superfluum restituat creditor id, quod apud eum depositum est, ex mora etiam vsuras debitori hoc nomine praestare cogendus est.

VIII. POMPONIVS libro trigesimo quinto ad Sabinum.

SI NECESSARIAS impensas fecerim in seruum, aut in fundum, quem pignoris causa acceperim, non tantum retentionem, sed etiam contrariam pigneraticiam actionem habebo. Finge enim medicis, cum aegrotaret seruus, dedisse me pecuniam, et eum decessisse: item insulam fulsisse, vel refecisse, et postea deustam esse: nec habere, quod possem retinere. §. 1. Si pignori plura mancipia data sint, et quaedam certis pretiis 4 ita vendiderit creditor, vt euictionem eorum praestaret, et creditum suum habeat, reliqua mancipia potest retinere, donec ei caueatur, quod euictionis nomine promiserit, indemnem eum futurum. §. 2. Si vnus ex heredibus portionem suam soluerit, tamen tota res pignori data venire poterit: quemadmodum si ipse debitor portionem soluisset. §. 3. Si annua, bima, trima die, triginta 5 stipulatus, acceperim pignus, pactusque sim, vt, nisi sua quaque die pecunia soluta esset, vendere eam mihi liceret, placet, antequam omnium pensionum dies veniret, non posse me pignus vendere: quia eis verbis omnes pensiones demonstrarentur. Nec verum est, sua quaque die non solutam pecuniam, antequam omnes dies venirent: sed omnibus pensionibus praeteritis, etiam si vna portio soluta non sit, pignus potest venire. Sed si ita scriptum sit, SI QVA PECVNIA SVA DIE SOLVTA NON ERIT, statim competit ei pacti conuentio. §. 4. De vendendo pignore in rem pactio concipienda est, vt omnes contineantur. Sed et si creditoris duntaxat persona fuerit comprehensa, etiam heres eius iure vendet, si nihil in contrarium actum est. §. 5. Cum pignus ex pactione venire potest, non solum ob sortem non solutam venire poterit, sed ob cetera quoque, veluti vsuras, et quae in id impensa sunt.

IX.

1 *lib. XIX. ad Edictum.* 2 *demisit* loco *id misit.* 3 Ap. Hal. *te* abest. 4 *certo pretio.* 5 Ap. Hal. *triginta* abest.

IX. Vlpianvs, libro vigesimo octauo ad Edictum.

Si rem alienam mihi debitor pignori dedit, aut malitiose in pignore versatus sit, dicendum est, locum habere contrarium iudicium. §. 1. Non tantum autem ob pecuniam, sed et ob aliam caussam pignus dari potest: veluti si quis pignus alicui dederit, vt pro se fideiubeat. §. 2. Proprie pignus dicimus, quod ad creditorem transit: hypothecam, cum non transit, nec possessio ad creditorem. §. 3. Omnis pecunia exsoluta esse debet, aut eo nomine satisfactum esse, vt nascatur pigneraticia actio. Satisfactum autem accipimus, quemadmodum voluit creditor, licet non sit solutum: siue aliis pignoribus sibi caueri voluit, vt ab hoc recedat, siue fideiussoribus, siue reo dato, siue pretio aliquo, vel nuda conuentione, nascitur pigneraticia actio. Et generaliter dicendum erit, quoties recedere voluit creditor a pignore, videri ei satisfactum, si, [1] vt ipse voluit, sibi cauit, licet in hoc deceptus sit. §. 4. Is quoque, qui rem alienam pignori dedit, soluta pecunia potest pigneraticia experiri. §. 5. Qui ante solutionem egit pigneraticia, licet non recte egit, tamen, si offerat in iudicio pecuniam, debet rem pigneratam, et quod sua interest, consequi.

X. Gaivs libro nono [2] ad Edictum prouinciale.

Qvod si non soluere, sed alia ratione satisfacere paratus est, forte si expromissorem dare vult, nihil ei prodest.

XI. Vlpianvs libro vigesimo octauo [3] ad Edictum.

Solvtvm non videtur, si lis contestata cum debitore sit de ipso debito: vel si fideiussor conuentus fuerit. §. 1. Nouata autem debiti obligatio, pignus peremit: nisi conuenit, vt pignus repetatur. §. 2. Si quasi daturus tibi pecuniam, pignus accepero, nec dedero, pigneraticia actione tenebor, et nulla solutione facta. Idemque, et si accepto lata sit pecunia, vel conditio defecit, ob quam pignus contractum est, vel si pactum, cui standum est, de pecunia non petenda factum est. §. 8. Si in sortem dumtaxat, vel in vsuras obstrictum est pignus, eo soluto, propter quod obligatum est, locum habet pigneraticia. Siue autem vsurae in stipulatum sint deductae, siue non, si tamen pignus et in eas obligatum fuit, quamdiu quid ex his debetur, pigneraticia cessabit. Alia caussa est earum, quas quis supra licitum modum promisit: nam hae penitus illicitae sunt. §. 4. Si creditori plures heredes exstiterint, et vni ex his pars eius soluatur, non debent ceteri heredes creditoris iniuria adfici: sed possunt totum fundum vendere, oblato debitori eo, quod coheredi eorum soluit. Quae sententia non est sine ratione. §. 5. Solutam autem pecuniam accipiendum, non solum si ipsi, cui obligata res est, sed et si alii sit soluta voluntate eius: vel ei, cui heres exstitit, vel procuratori eius, vel seruo pecuniis exigendis praeposito. Vnde si domum conduxeris, et eius partem mihi locaueris, egoque locatori tuo pensionem soluero, pigneraticia aduersus te potero experiri. Nam Iulianus scribit, solui ei posse: et si partem tibi, partem ei soluero, tantundem erit dicendum. Plane in eam dumtaxat summam inuecta mea [4] et illata tenebuntur, in quam cenaculum conduxi: non enim credibile est hoc conuenisse, vt ad vniuersam pensionem insulae friuola mea tenebuntur. Videtur autem tacite et cum domino aedium hoc conuenisse, vt non pactio cenacularii proficiat domino, sed sua propria. §. 6. Per liberam autem personam pignoris obligatio nobis non adquiritur: adeo, vt ne per procuratorem plerumque, vel tutorem adquiratur: et ideo ipsi actione pigneraticia conuenientur. Sed nec mutat, quod constitutum est ab Imperatore nostro, posse per liberam personam possessionem adquiri: nam hoc eo pertinebit, vt possimus pignoris nobis obligati possessionem per procuratorem vel tutorem adprehendere: ipsam autem obligationem libera persona nobis non semper adquiret. §. 7. Sed si procurator meus, vel tutor rem pignori dederit, ipse agere pigneraticia poterit. Quod in procuratore ita procedit, si ei mandatum fuerit pignori dare [5].

XII. Gaivs libro nono [6] ad Edictum prouinciale.

Vel vniuersorum bonorum administratio ei permissa est ab eo, qui sub pignoribus solebat mutuas pecunias accipere.

XIII. Vlpianvs libro trigesimo octauo ad Edictum.

Si, cum venderet creditor pignus, conuenerit [7] inter ipsum, et emtorem, vt,

1 Hal. addit *is*. 2 *lib. VIII.* 3 *lib. XXXVIII.* 4 Hal. *in ea* loco *mea.* 5 *si mandatum fuit, vt pignori daret.* 6 *lib. XI.* 7 *lib. XXXV.*

vt, si soluerit debitor pecuniam pretii emtori, liceret ei recipere rem suam, scripsit Iulianus, et est rescriptum, ob hanc conuentionem pigneraticiis actionibus teneri creditorem, vt debitori mandet ex vendito actionem aduersus emtorem: sed et ipse debitor aut vindicare rem poterit, aut in factum actione aduersus emtorem agere. §. 1. Venit autem in hac actione et dolus, et culpa, vt in commodato: venit et custodia: vis maior non venit.

XIV. PAVLVS libro vigesimo nono ad Edictum. 1

EA IGITVR, quae diligens paterfamilias in suis rebus praestare solet, a creditore exiguntur.

XV. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Edictum.

CREDITOR, cum pignus reddit, de dolo debet debitori repromittere: et si praedium fuit pigneratum, et de iure eius repromittendum est, ne forte seruitutes, cessante vti creditore, amissae sint.

XVI. PAVLVS libro vigesimo nono ad Edictum.

TVTOR, lege non refragante, si dederit rem pupilli pignori, tuendum erit: scilicet si in rem pupilli pecuniam accipiat. Idem est et in curatore adolescentis, vel furiosi. §. 1. Contrariam pigneraticiam creditori actionem competere certum est. Proinde si rem alienam, vel alii pigneratam, vel in publicum obligatam dedit, tenebitur: quamuis et stellionatus crimen committat. Sed vtrum ita demum si scit, an et si ignorauit? Et quantum ad crimen pertinet, excusat ignorantia: quantum ad contrarium iudicium, ignorantia eum non excusat, vt Marcellus libro sexto Digestorum scribit. Sed si sciens creditor accipiat, vel alienum, vel obligatum, vel morbosum, contrarium ei non competit. §. 2. Etiam vectigale praedium pignori dari potest. Sed et superficiarium: quia hodie vtiles actiones superficiariis dantur.

XVII. MARCIANVS libro singulari ad formulam hypothecariam.

SANE Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt, vt sine deminutione mercedis soli obligabitur.

XVIII. PAVLVS libro vigesimo nono ad Edictum.

SI CONVENERIT, vt nomen debitoris mei pignori tibi sit, tuenda est a Praetore haec conuentio: vt et te in exigenda pecunia, et debitorem aduersus me, si cum eo experiar, tueatur. Ergo, si id nomen pecuniarium fuerit, exactam pecuniam tecum pensabis 2: si vero corporis alicuius, id, quod acceperis, erit tibi pignoris loco. §. 1. Si nuda proprietas pignori data sit, vsusfructus, qui postea adcreuerit, pignori erit. Eadem causa est alluuionis. §. 2. Si fundus pigneratus venierit, manere causam pignoris: quia cum sua causa fundus transeat: sicut in partu ancillae, qui post venditionem natus sit. §. 3. Si quis cauerit, vt silua sibi pignori esset, nauem, ex ea materia factam, non esse pignoris, Cassius ait: quia aliud sit materia, aliud nauis: et ideo nominatim in dando pignore adiiciendum esse ait, QVAE QVE EX SILVA FACTA NATAVE 3 SINT. §. 4. Seruus rem peculiarem si pignori dederit, tuendum est, si liberam peculii administrationem habuit: nam et alienare eas res potest.

XIX. MARCIANVS libro singulari ad Formulam hypothecariam.

EADEM et de filiofamilias dicta intelligemus.

XX. PAVLVS libro vigesimo nono ad Edictum.

ALIENA res pignori dari voluntate domini potest: sed et si ignorante eo data sit, et ratum habuerit, pignus valebit. §. 1. Si pluribus res simul pignori detur, aequalis omnium causa est. §. 2. Si per creditorem stetit, quo minus ei soluatur, recte agitur pigneraticia. §. 3. Interdum et si soluta sit pecunia, tamen pigneraticia actio inhibenda est: veluti si creditor pignus suum emerit a debitore.

XXI. IDEM libro sexto Breuium.

DOMO pignori data, et area eius tenebitur: est enim pars eius: et contra, ius soli sequetur aedificium.

XXII. VLPIANVS libro trigesimo ad Edictum.

SI PIGNORE subrepto, furti egerit creditor, totum quidquid percepit, debito eum imputare Papinianus confitetur. Et est verum, etiam si culpa creditoris furtum factum sit. Multo magis hoc erit dicendum in eo, quod ex condictione consecutus est. Sed quod ipse debitor furti actione praestitit creditori, vel condictione, an debito sit imputandum, videamus? Et quidem non oportere id ei restitui, quod ipse ex furti actione praestitit, peraeque relatum est, et traditum. Et ita Papinianus libro nono Quaestionum ait. §. 1. Idem Papinianus ait 4 et si metus causa seruum pigneratum debitori tradiderit, quem bona

1 *ad Sabinum.* 2 *pensabit.* 3 Ap. Hal. *ve* abest. 4 Ap. Hal. *Papinianus ait* absunt.

na fide pignori acceperat: nam si egerit, quod metus causa factum est, et quadruplum sit consecutus, nihil neque restituet ex eo, quod consecutus est, nec debito imputabit. §. 2. Si praedo rem pignori dederit, competit ei et de fructibus pigneraticia actio, quamuis ipse fructus suos non faciet: a praedone enim fructus et vindicari extantes possunt, et consumti condici: proderit igitur ei, quod creditor bona fide possessor fuit. §. 3. Si post distractum pignus debitor, qui precario rogauit, vel conduxit pignus, possessionem [1] non restituat, contrario iudicio tenetur. §. 4. Si creditor, cum venderet pignus, duplam promisit, nam vsu hoc euenerat, et conuentus ob euictionem erat, et condemnatus, an haberet regressum pigneraticiae contrariae actionis? Et potest dici, esse regressum, si modo sine dolo et culpa sic vendidit: et vt paterfamilias diligens id gessit: si vero nullum emolumentum talis venditio attulit, sed tanti venderet, quanto vendere potuit, etiam si haec non promisit, regressum non habere.

XXIII. TRYPHONINVS libro octauo Disputationum.

NEC ENIM amplius a debitore, quam debiti summa consequi poterit. Sed si stipulatio vsurarum [2] fuerat, et post quinquennium forte, quam pretium ex re obligata (consecutus est), victus eam emtori restituit, etiam medii temporis vsuras a debitore petere potest: quia nihil ei solutum esse [3], vt auferri non possit, palam factum est: sed si simplum praestitit, doli exceptione repellendus erit ab vsurarum petitione: quia habuit vsum pecuniae pretii, quod ab emtore acceperat.

XXIV. VLPIANVS libro trigesimo [4] ad Edictum.

ELEGANTER apud me quaesitum est, si impetrasset creditor a Caesare, vt pignus possideret, idque euictum esset, an habeat contrariam pigneraticiam? Et videtur finita esse pignoris obligatio, et a contractu recessum. Immo vtilis ex emto accommodata [5] est, quemadmodum si pro soluto ei res data fuerit, vt in quantitatem debiti ei satisfiat, vel in quantum eius interfit: [6] et compensationem habere potest creditor, si forte pigneraticia, vel ex alia causa cum eo agetur. §. 1. Qui reprobos nummos soluit creditori, an habet pigneraticiam actionem, quasi soluta pecunia, quaeritur? Et constat, neque pigneraticia eum agere, neque liberari posse: quia reproba pecunia non liberat soluentem, reprobis videlicet nummis reddendis. §. 2. Si vendiderit quidem creditor pignus pluris, quam debitum erat, nondum autem pretium ab emtore exegerit, an pigneraticio iudicio conueniri possit ad superfluum reddendum? an vero vel exspectare debeat, quoad emtor soluat, vel suscipere actiones aduersus emtorem? Et arbitror, non esse vrguendum ad solutionem creditorem: sed aut exspectare debere debitorem, aut si non exspectat, mandandas ei actiones aduersus emtorem, periculo tamen venditoris. Quod si accepit iam pecuniam, superfluum reddit. §. 3. In pigneraticio iudicio venit, et si res pignori datas male tractauit creditor, vel seruos debilitauit. Plane si pro maleficiis suis coercuit, vel vinxit, vel obtulit Praefecturae, vel Praesidi, dicendum est, pigneraticia creditorem non teneri: quare si prostituit ancillam, vel aliud improbatum facere coegit, ilico pignus ancillae soluitur.

XXV. IDEM libro trigesimo primo [7] ad Edictum.

SI SERVOS pigneratos artificiis instruxit creditor, si quidem iam imbutos, vel voluntate debitoris, erit actio contraria: si vero nihil horum intercessit, si quidem artificiis necessariis, erit actio contraria, non tamen sic, vt cogatur seruis carere pro quantitate sumtuum debitor: sicut enim negligere creditorem dolus, et culpa, quam praestat, non patitur, ita nec talem efficere rem pigneratam, vt grauis sit debitori ad recuperandum: puta, saltum grandem pignori datum ab homine, qui vix luere potest, nedum excolere, tu acceptum pignori excoluisti sic, vt magni pretii faceres: alioquin non est aequum, aut quaerere me alios creditores, aut cogi distrahere, quod velim receptum, aut tibi [8] penuria coactum derelinquere. Medie igitur haec a iudice erunt dispicienda: vt neque delicatus debitor, neque onerosus creditor audiatur.

XXVI. IDEM libro tertio [9] Disputationum.

NON

1 *conduxit, pignoris possessionem.* 2 *Sed si stipulatus vsuras fuerat.* 3 Hal. addit *pro euictione.* 4 *lib. XXVIII* 5 *accommodanda.* 6 Hal. praefigit *sed* 7 *lib.* XXX. 8 Ap. Hal. *tibi* abest. 9 *lib. V.*

NON EST mirum, si ex quacumque causa Magistratus in possessionem aliquem miserit, pignus constitui: cum testamento quoque pignus constitui posse, Imperator noster cum patre saepissime *rescripsit*. §. 1. Sciendum est, vbi iussu magistratus pignus constituitur, non alias constitui, nisi ventum fuerit in possessionem.

XXVII. IDEM libro sexto Opinionum.

PETENTI mutuam pecuniam creditori, cum prae manu debitor non haberet, species auri dedit, vt pignori apud alium creditorem poneret. Si iam solutione liberatas receptasque eas is, qui susceperat, tenet, exhibere iubendus est. Quod si etiam nunc apud creditorem creditoris sunt, voluntate domini nexae videntur; sed, vt liberatae tradantur, domino earum propria actio aduersus suum creditorem competit.

XXVIII. IVLIANVS libro vndecimo Digestorum.

SI CREDITOR, qui rem pignori acceperat, amissa eius possessione, Seruiana actione petierit, et litis aestimationem consecutus sit, postea debitor eandem rem petens exceptione summouetur: nisi offerat ei debitor, quod pro eo solutum est. §. 1. Si seruus pro peculiari nomine pignus acceperit, actio pigneraticia aduersus dominum debitori competit.

XXIX. IDEM libro quadragesimo quarto Digestorum.

SI REM alienam bona fide emeris, et mihi pignori dederis, ac precario rogaueris, deinde me dominus heredem instituerit, desinit pignus esse: et sola precarii rogatio supererit: idcirco vsucapio tua interpellabitur.

XXX. PAVLVS libro quinto Epitomarum Alfeni Vari Digestorum [2].

QVI RATIARIO crediderat, cum ad diem pecunia non solueretur, ratem in *flumine* sua auctoritate detinuit: postea flumen creuit, et [3] ratem abstulit: si inuito ratiario retinuisset, eius periculo ratem *fuisse*, respondit: sed si debitor sua voluntate concessisset, vt retineret, culpam dumtaxat ei praestandam, non vim maiorem.

XXXI. AFRICANVS libro octauo [4] Quaestionum.

SI SERVVS pignori datus, creditori furtum faciat, liberum est debitori seruum pro noxae deditione relinquere: quod si sciens furem, pignori mihi dederit, etsi paratus fuerit pro noxae dedito apud me relinquere, nihilo minus habiturum me pigneraticiam actionem, vt indemnem me praestet. Eadem seruanda esse Iulianus ait, etiam cum depositus vel commodatus seruus furtum faciat.

XXXII. MARCIANVS libro quarto Regularum 5.

CVM DEBITORE, qui alienam rem pignori dedit, potest creditor contraria pigneraticia agere, etsi soluendo debitor sit.

XXXIII. IDEM 6 libro singulari ad Formulam Hypothecariam.

SI PECVNIAM debitor soluerit, potest pigneraticia actione vti ad recuperandam ἀντίχρησιν: nam, cum pignus sit, hoc verbo poterit vti.

XXXIV. MARCELLVS libro singulari Responsorum.

TITIVS, cum credidisset pecuniam Sempronio, et ob eam pignus accepisset, futurumque esset, vt distraheret [eam] 7 creditor, quia pecunia non solueretur, petiit a creditore, vt fundum certo pretio emtum haberet: et, cum impetrasset, epistolam, qua se vendidisse fundum creditori significaret emisit: quaero, an hanc venditionem debitor reuocare possit, offerendo sortem et vsuras quae debentur? Marcellus respondit, secundum ea, quae proposita essent, reuocare non posse.

XXXV. FLORENTINVS libro octauo Institutionum.

CVM DE sortis nomine, et vsurarum aliquid debetur ab eo, qui sub pignoribus pecuniam debet, quidquid ex venditione pignorum recipiatur, primum vsuris, quas iam tunc deberi constat, deinde, si quid superest, sorti accepto ferendum est. Nec audiendus est debitor, si, cum parum idoneum se esse sciat, eligit, quo nomine exonerari pignus suum malit. §. 1. Pignus, manente proprietate debitoris, solam possessionem transfert ad creditorem: potest tamen et precario, et pro conducto debitor re sua vti.

XXXVI. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum. 8

SI QVIS in pignore 9 pro auro aes subiecisset creditori, qualiter teneatur, quaesitum est? In qua specie rectissime Sa-

1 *lib. XIV.* 2 *lib. V.* 3 Hal. inserit *inde.* 4 *lib. VII.* 5 *MARCELLUS lib. IV. Digestorum.* 6 *MARTIANVS* 7 Hal. habet *id.* 8 *ad Sabinum.* 9 Hal. inserit *dando.*

Sabinus ſcribit, ſi quidem dato auro aes ſubieciſſet, furti teneri: quod ſi in dando aes ſubieciſſet, turpiter feciſſe, non furem eſſe: ſed et hic puto pigneraticium iudicium locum habere. Et ita Pomponius ſcribit. Sed et extra ordinem ſtellionatus nomine plectetur: vt eſt ſaepiſſime reſcriptum. §. 1. Sed et ſi quis rem alienam mihi pignori dederit ſciens prudensque, vel ſi quis alii obligatam mihi obligauit, nec me de hoc certiorauerit, eodem crimine plectetur. Plane ſi ea res ampla eſt, et ad modicum aeris fuerit pignerata, dici debebit, ceſſare non ſolum ſtellionatus crimen, ſed etiam pigneraticiam, et de dolo [1] actionem: quaſi in nullo captus ſit, qui pignori ſecundo loco accepit.

XXXVII. PAVLVS libro quinto ad Plautium.

SI PIGNVS mihi traditum locaſſem domino, per locationem retineo poſſeſſionem: quia, antequam conduceret debitor, non fuerit eius poſſeſſio: cum et animus mihi retinendi ſit, et conducenti non ſit animus poſſeſſionem apiſcendi.

XXXVIII. MODESTINVS libro primo Differentiarum.

PVPILLO capienti pignus, propter metum pigneraticiae actionis, neceſſaria eſt tutoris auctoritas.

XXXIX. IDEM libro quarto [2] Reſponſorum.

GAIVS Seius ob pecuniam mutuam fundum ſuum Lucio Titio pignori dedit: poſtea pactum inter eos factum eſt, vt creditor pignus ſuum in compenſationem pecuniae ſuae certo tempore poſſideret: verum ante expletum tempus creditor cum ſuprema ſua ordinaret, teſtamento cauit, vt alter ex filiis ſuis haberet eum fundum, et addidit, QVEM DE LVCIO TITIO EMI, cum non emiſſet: hoc teſtamentum inter ceteros ſignauit et Gaius Seius qui fuit debitor. Quaero, an ex hoc, quod ſignauit, praeiudicium a iquod ſibi fecerit, cum nullum inſtrumentum venditionis proferatur, ſed ſolum pactum, vt creditor certi temporis fructus caperet? Herennius Modeſtinus reſpondit, contractui pignoris non obeſſe, quod debitor teſtamentum creditoris, in quo ſe emiſſe pignus expreſſit, ſignaſſe proponitur.

XL. PAPINIANVS libro tertio Reſponſorum.

DEBITOR a creditore pignus, quod dedit, fruſtra emit, cum rei ſuae nulla emtio ſit: nec ſi minoris emerit, et pignus petat, aut dominium vindicet, ei non totum debitum offerenti creditor poſſeſſionem [4] reſtituere cogetur. §. 1. Debitoris filius, qui manet in patris poteſtate, fruſtra pignus a creditore patris peculiaribus nummis comparat: et ideo ſi patronus debitoris contra tabulas eius poſſeſſionem acceperit, dominii partem obtinebit: nam pecunia, quam filius ex re patris in pretium dedit, pignus liberatur. §. 2. Soluta pecunia, creditor poſſeſſionem pignoris, quae corporalis apud eum fuit, reſtituere debet: nec quicquam amplius praeſtare cogitur. Itaque ſi medio tempore pignus creditor pignori dederit, domino ſoluente pecuniam, quam debuit, ſecundi pignoris neque perſecutio dabitur, neque retentio relinquetur.

XLI. PAVLVS libro tertio Quaeſtionum.

REM ALIENAM pignori dediſti, deinde dominus rei eius eſſe coepiſti: datur vtilis actio pigneraticia creditori. Non eſt idem dicendum, ſi ego Titio, qui rem meam obligauerat ſine mea voluntate, heres extitero: hoc enim modo pignoris perſecutio concedenda non eſt creditori: neque vtique ſufficit ad competendam vtilem pigneraticiam actionem, eundem eſſe dominum, qui etiam pecuniam debet. Sed ſi conueniſſet de pignore, vt ex ſuo mendacio arguatur, improbe reſiſtit, quo minus vtilis actio moueatur.

XLII. PAPINIANVS libro tertio Reſponſorum.

CREDITOR iudicio, quod de pignore dato proponitur, vt ſuperfluum pretii cum vſuris reſtituat, iure cogitur: nec audiendus erit, ſi velit emtorem delegare: cum in venditione, quae fit, ex facto ſuum creditor negotium gerat.

XLIII. SCAEVOLA libro quinto Digeſtorum.

LOCVM purum pignori creditori obligauit: eique inſtrumentum emtionis tradidit: et, cum eum locum inaedificare vellet, mota ſibi controuerſia a vicino de latitudine, quod alias probare [5] non poterat, petit a creditore, vt inſtrumentum a ſe traditum auctoritatis exhiberet: quo non exhibente, minorem locum aedificauit: atque ita damnum paſſus

1 Hal. inſerit *malo*. 2 *lib. III.* 3 Hal. inſerit *pignoris*. 4 Hal. inſerit. *pignoris*. 5 *inſtrumentum auctionis a ſe traditum exhiberet.*

ſus eſt. Quaeſitum eſt, an ſi creditor pecuniam petat, vel pignus vindicet, doli exceptione poſita, iudex huius damni rationem habere debeat? Reſpondit, ſi operam non dediſſet, vt inſtrumenti facultate ſubducta, debitor caperetur, poſſe debitorem, pecunia ſoluta, [1] pigneratitia agere: opera autem in eo data, tunc et ante pecuniam ſolutam in id, quod intereſt, cum creditore agi. §. 1. Titius cum [2] pecuniam mutuam accepit a Gaio Seio ſub pignore culleorum, iſtos culleos cum Seius in horreo haberet, miſſus ex officio annonae Centurio culleos ad annonam ſuſtulit: ac poſtea inſtantia Gaii Seii creditoris recuperati ſunt. Quaero, intertrituram, quae ex operis facta eſt, vtrum Titius debitor, an Seius creditor, adgnoſcere debeat? Reſpondit, ſecundum ea, quae proponerentur, ob id, quod eo nomine intertrimenti acceſſiſſet, non teneri.

LIBER QVARTVSDECIMVS.

TIT. I.

DE EXERCITORIA ACTIONE.

VLPIANVS libro vigeſimo octauo [3] ad Edictum.

VTILITATEM huius Edicti patere, nemo eſt, qui ignoret: nam cum interdum ignari, cuius ſint conditionis vel quales, cum magiſtris propter nauigandi neceſſitatem contrahamus, aequum fuit, eum, qui magiſtrum naui impoſuit, teneri: vt tenetur, qui inſtitorem tabernae vel negotio praepoſuit: cum ſit maior neceſſitas contrahendi cum magiſtro, quam inſtitore: quippe res patitur, vt de conditione quis inſtitoris diſpiciat, et ſic contrahat: in nauis magiſtro non ita: nam interdum locus, tempus non patitur plenius deliberandi conſilium. §. 1. Magiſtrum nauis accipere debemus, cui totius nauis cura mandata eſt. §. 2. Sed [4] ſi cum quolibet nautarum ſit contractum, non datur actio in exercitorem: quamquam ex delicto cuiusuis eorum, qui nauis nauigandae cauſa in naue ſint, detur actio in exercitorem: alia enim eſt contrahendi cauſa, alia delinquendi: ſiquidem qui magiſtrum praeponit, contrahi cum eo permittit: qui nautas adhibet, non contrahi cum eis permittit: ſed culpa et dolo carere eos curare debet. §. 3. Magiſtri autem imponuntur locandis nauibus, vel ad merces, vel vectoribus [5] conducendis, armamentisue emendis: ſed etiam ſi mercibus emendis vel vendendis fuerit praepoſitus, etiam hoc nomine obligat exercitorem. §. 4. Cuius autem conditionis ſit magiſter iſte, nihil intereſt: vtrum liber, an ſeruus: et vtrum exercitoris, an alienus: ſed nec, cuius aetatis ſit, intererit: ſibi imputaturo, qui praepoſuit. §. 5. Magiſtrum autem accipimus, non ſolum quem exercitor praepoſuit, ſed et eum, quem magiſter: et hoc conſultus Iulianus in ignorante exercitore reſpondit. Ceterum ſi ſcit, et paſſus eſt, eum in naue magiſterio fungi, ipſe eum impoſuiſſe videtur: quae ſententia mihi videtur probabilis: omnia enim facta magiſtri debet praeſtare, qui eum praepoſuit: alioquin contrahentes decipientur: et facilius hoc in magiſtro, quam inſtitore, admittendum propter vtilitatem. Quid tamen, ſi ſic magiſtrum praepoſuit, ne alium ei liceret praeponere? an adhuc Iuliani ſententiam admittimus, videndum eſt? finge enim et nominatim eum prohibuiſſe, ne Titio magiſtro vtaris? Dicendum tamen erit, eo vsque producendam vtilitatem nauigantium. §. 6. Nauem accipere debemus, ſiue marinam, ſiue fluuiatilem [6], ſiue in aliquo ſtagno nauiget, ſiue ſchedia ſit. §. 7. Non autem ex omni cauſa Praetor dat in exercitorem actionem, ſed eius rei nomine, cuius ibi praepoſitus fuerit: id eſt, ſi in eam rem praepoſitus ſit, vtputa, ſi ad onus vehendum locatum ſit, aut aliquas res emerit vtiles nauiganti, vel ſi quid reficiendae nauis cauſa contractum vel impenſum eſt, vel ſi quid nautae, operarum nomine, petent. §. 8. Quid, ſi mutuam pecuniam ſumſerit? an eius rei nomine videntur geſtum? Et Pegaſus exiſtimat, ſi ad vſum eius rei, in quam praepoſitus eſt, fuerit mutuatus, dandam actionem: quam ſententiam puto veram. Quid enim, ſi ad armandam, inſtruendamue nauem, vel nautas exhibendos mutuatus eſt? §. 9. Vnde quaerit Ofilius, ſi ad reficiendam nauem mutuatus, nummos in ſuos vſus conuerterit, an in exercitorem detur actio?

1 *ſi pecuniam ſoluat.* 2 Ap. Hal. *cum* abeſt. 3 *lib. XXIX.* 4 Ap. Hal. *Sed* abeſt. 5 *vel mercibus aut vectoribus.* 6 Ap. Hal. *ſiue fluuiatilem.*

ctio? Et ait, si hac lege accepit, quasi in nauem impensurus, mox mutauit voluntatem, teneri exercitorem, imputaturum sibi, cur talem praeposuerit: quod si ab initio consilium cepit fraudandi creditoris, et hoc specialiter non expresserit, quod ad nauis causam accipit, contra esse: quam distinctionem Pedius probat. §. 10. Sed et si in pretiis rerum emtarum fefellit magister, exercitoris erit damnum, non creditoris. §. 11. Sed si ab alio mutuatus, liberauit eum, qui in nauis refectionem crediderat, puto etiam huic dandam actionem, quasi in nauem crediderit. §. 12. Igitur praepositio certam legem dat contrahentibus. Quare si eum praeposuit naui ad hoc solum, vt vecturas exigat, non vt locet, quod forte ipse locauerat, non tenebitur exercitor, si magister locauerit: vel si ad locandum tantum, non ad exigendum, idem erit dicendum: aut si ad hoc, vt vectoribus locet, non vt mercibus nauem praestet, vel contra, modum egressus, non obligauit exercitorem. Sed et si vt certis mercibus eam locet, praepositus est, puta legumini, cannabae, ille marmoribus, vel alia materia locauit, dicendum erit, non teneri: quaedam enim naues onerariae, quaedam, vt ipsi dicunt, ἐπιβατηγοὶ [1] sunt, et plerosque mandare scio, ne vectores recipiant: et sic, vt certa regione, et certo mari negotietur: vt ecce, sunt naues, quae Brundesium a Cassiopa, vel a Dyrrachio vectores traiiciunt, ad onera inhabiles. Item, quaedam fluuii capaces, ad mare non sufficientes. §. 13 Si plures sint magistri, non diuisis officiis, quodcumque cum vno gestum erit, obligabit exercitorem: si diuisis, vt alter locando, alter exigendo, pro cuiusque officio obligabitur exercitor. §. 14. Sed et si sic praeposuit, vt plerumque faciunt, ne alter sine altero quid gerat, qui contraxit cum vno, sibi imputabit. §. 15. Exercitorem autem eum dicimus, ad quem obuentiones, et reditus omnes perueniunt, siue is dominus nauis sit, siue a domino nauem per auersionem conduxit, vel ad tempus, vel in perpetuum. §. 16. Parui autem refert, qui exercet, masculus sit, an mulier, paterfamilias, an filiusfamilias, vel seruus: pupillus autem si nauem exerceat, exigemus tutoris auctoritatem. §. 17. Est autem nobis electio, vtrum exercitorem an magistrum conuenire velimus. §. 18. Sed ex contrario, exercenti nauem aduersus eos, qui cum magistro contraxerunt, actio non pollicetur: quia non eodem auxilio indigebat. Sed aut ex locato cum magistro, si mercede operam ei exhibet: aut, si gratuitam, mandati agere potest. Solent plane Praefecti propter ministerium annonae, item in prouinciis Praesides prouinciarum, extra ordinem eos iuuare ex contractu magistrorum. §. 19. Si is, qui nauem exercuerit, in aliena potestate erit, eiusque voluntate nauem exercuerit, quod cum magistro eius gestum erit, in eum, in cuius potestate is erit, qui nauem exercuerit, iudicium datur. §. 20. Licet autem datur actio in eum, cuius in potestate est, qui nauem exercet, tamen ita demum datur, si voluntate eius exerceat. Ideo autem ex voluntate in solidum tenentur, qui habent in potestate exercitorem, quia ad summam Rempublicam nauium exercitio pertinet. At institorum non idem vsus est: ea propter in tributum dumtaxat vocantur, qui contraxerunt cum eo, qui in merce peculiari sciente domino negotiatur. Sed si sciente dumtaxat, non etiam volente [2], cum magistro contractum sit, vtrum quasi in volentem damus actionem in solidum, an vero exemplo tributoriae dabimus? In re igitur dubia melius est, verbis Edicti seruire, et neque scientiam solam et nudam patris dominiue in nauibus onerare: neque in peculiaribus mercibus voluntatem extendere ad solidi obligationem. Et ita videtur et Pomponius significare, si sit in aliena potestate, si quidem voluntate gerat, in solidum eum obligari: si minus, in peculium. §. 21. In potestate autem accipiemus vtriusque sexus, vel filios, vel filias, vel seruos, vel seruas. §. 22. Si tamen seruus peculiaris, volente filiofamilias, in cuius peculio erat, vel seruo, vicarius eius nauem exercuit, pater, dominusue, qui voluntatem non accommodauit, dumtaxat de peculio tenebitur: sed filius ipse in solidum. Plane, si voluntate domini vel patris exerceant, in solidum tenebuntur: et praeterea et filius, si et ipse voluntatem accommodauit, in solidum erit obligatus. §. 23. Quamquam autem, si cum magistro eius gestum sit, dumtaxat polliceatur Praetor actionem, tamen, vt Iulianus quoque scri-

1 Hal. in textu habet: ἐπιβάδες, et inter Graeca vertit: *conscensoriae naues, et ad transportandos homines comparatae.* 2 Hal. addit *domino.*

scripsit, etiam si cum ipso exercitore sit contractum, pater dominusue in solidum tenebitur. §. 24. Haec actio ex persona magistri in exercitorem dabitur: et ideo, si cum vtro [1] eorum actum est, cum altero agi non potest: sed si quid sit solutum, si quidem a magistro, ipso iure minuitur obligatio: sed et si ab exercitore, siue suo nomine, id est, propter honorariam obligationem, siue magistri nomine soluerit, minuetur obligatio: quoniam et alius pro me soluendo me liberat. §. 25. Si plures nauem exerceant, cum quolibet eorum in solidum agi potest.

II. GAIVS libro nono [2] ad Edictum prouinciale.

NE IN plures aduersarios destringatur, qui cum vno contraxerit.

III. PAVLVS libro vigesimo nono ad Edictum.

NEC QVICQVAM facere, quotam quisque portionem in naue habeat: eumque qui praestiterit, societatis iudicio a ceteris consecuturum.

IV. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

SI TAMEN plures per se nauem exerceant, pro portionibus exercitionis conueniuntur: neque enim inuicem sui magistri videntur. §. 1. Sed si plures exerceant, vnum autem de numero suo magistrum fecerint, huius nomine in solidum poterunt conueniri. §. 2. Sed si seruus plurium nauem exerceat voluntate eorum, idem placuit, quod in pluribus exercitoribus: plane si vnius ex omnibus voluntate exercuit, in solidum ille tenebitur: et ideo puto, et [3] in superiore casu in solidum omnes teneri. §. 3. Si seruus sit, qui nauem exercuit voluntate domini, et alienatus fuerit, nihilo minus is, qui eum alienauit tenebitur: proinde, et si decesserit seruus, tenebitur: nam et magistro defuncto tenebitur. §. 4. Hae actiones perpetuo, et heredibus, et in heredes dabuntur: proinde et si seruus, qui voluntate domini exercuit, decessit, etiam post annum dabitur haec actio, quamuis de peculio vltra annum non detur.

V. PAVLVS libro vigesimo nono ad Edictum.

SI EVM, qui in mea potestate sit, magistrum nauis habeas, mihi quoque in te competit actio, si quid cum eo contraxero. Idem est, si communis seruus nobis erit: ex locato tamen mecum ages, quod operas serui mei conduxeris: quia et si cum alio contraxisset, ageres mecum, vt actiones, quas eo nomine habui, tibi praestarem: quemadmodum cum libero, si quidem conduxisses, experieris: quod si gratuitae operae fuerint, mandati ages. §. 1. Item si seruus meus nauem exercebit, et cum magistro eius contraxero, nihil obstabit, quominus aduersus magistrum experiar actione, quae mihi vel iure ciuili vel honorario competit: nam et cuiuis alii non obstat hoc Edictum, quo minus cum magistro agere possit. hoc enim Edicto non transfertur actio, sed adiicitur. §. 2. Si vnus ex his [4] exercitoribus cum magistro nauis contraxerit, agere cum aliis exercitoribus poterit.

VI. PAVLVS libro sexto [5] Breuium.

SI SERVVS non voluntate domini nauem exercuerit, si sciente eo, quasi tributoria: si ignorante, de peculio actio dabitur. §. 1. Si communis seruus voluntate dominorum exerceat nauem, in singulos dari debebit in solidum actio.

VII. AFRICANVS libro octauo Quaestionum.

LVCIVS Titius Stichum magistrum nauis praeposuit: is pecuniam mutuatus, cauit, se in refectionem nauis eam accepisse. Quaesitum est, an non aliter [6] Titius exercitoria teneretur, quam si creditor probaret, pecuniam in refectionem nauis esse consumptam? Respondit, creditorem vtiliter acturum, si, cum pecunia crederetur, nauis in ea causa fuisset, vt refici deberet: etenim vt non oportet creditorem ad hoc adstringi, vt ipse reficiendae nauis curam suscipiat, et negotium domini gerat, quod certe futurum sit, si necesse habeat probare, pecuniam in refectionem erogatam esse, ita illud exigendum, vt sciat in hoc se credere, cui rei magister quis sit praepositus: quod certe aliter fieri non potest, quam si illud quoque scierit, necessariam refectioni pecuniam esse: quare etsi in ea causa fuerit nauis, vt refici deberet, multo tamen maior pecunia credita fuerit, quam ad eam rem esset necessaria, non debere in solidum aduersus dominum nauis actionem dari. §. 1. Interdum etiam illud aestimandum, an in eo loco pecunia credita sit, in quo id, propter quod credebatur, comparari potuerit: quid enim, inquit, si ad velum emendum in eius-

1 *alterutro*. 2 *lib. VIII.* 3 *et ideo puto in isto et in superiore*. 4 *ex multis*. 5 *lib. VIII. breuis Edicti*. 6 Hal. inserit *Lucius*.

eiusmodi insula pecuniam quis crediderit, in qua omnino velum comparari non potest? et in summa aliquam diligentiam in ea [1] creditorem debere praestare. §. 2. Eadem fere dicenda ait, et si de institoria actione quaeratur: nam tunc quoque creditorem scire debere, necessariam esse mercis comparationem, cui emendae seruus sit praepositus, et sufficere, si in hoc crediderit: non etiam illud exigendum, vt ipse curam suscipiat, an in hanc rem pecunia eroganda est. 2

TIT. II.

DE LEGE RHODIA DE IACTV.

PAVLVS libro secundo Sententiarum.

LEGE RHODIA cauetur, vt si leuandae nauis gratia iactus mercium factus est, omnium contributione sarciatur, quod pro omnibus datum est. 3

II. IDEM libro trigesimo quarto ad Edictum. 4

SI LABORANTE naue, iactus factus est, amissarum mercium domini, si merces vehendas locauerant, ex locato cum magistro nauis agere debent: is deinde cum reliquis, quorum merces saluae sunt, ex conducto, vt detrimentum pro portione communicetur, agere potest. Seruius quidem respondit, ex locato agere cum magistro nauis debere, vt ceterorum vectorum merces retineat, donec portionem damni praestent. Immo, etsi retineat merces magister, vltro ex locato habiturus est actionem cum vectoribus: quid enim, si vectores sint, qui nullas sarcinas habeant? plane commodius est, si sint, retinere eas. At, si non, (et) totam nauem conduxerit, ex conducto aget: sicut vectores, qui loca in nauem conduxerunt: aequissimum enim est, commune detrimentum fieri eorum, qui propter amissas res aliorum, consecuti sunt, vt merces suas saluas haberent. §. 1. Si conseruatis mercibus deterior facta sit nauis, aut si quid exarmauerit, nulla facienda est collatio: quia dissimilis earum rerum causa sit, quae nauis gratia parentur, et earum, pro quibus mercedem aliquis acceperit: nam et si faber incudem aut malleum fregerit, non imputaretur ei, qui locauerit opus: sed si voluntate vectorum, vel propter aliquem metum id detrimentum factum sit, hoc ipsum sarciri oportet. §. 2. Cum in eadem naue varia mercium genera complures mercatores coegissent, praetereaque multi vectores serui liberique in ea nauigarent, tempestate graui orta, necessario iactura facta erat: quaesita deinde sunt haec, an omnes iacturam praestare oporteat: et si qui tales merces imposuissent, quibus nauis non oneraretur, velut gemmas, margaritas: et quae portio praestanda est: et an etiam pro liberis capitibus dari oporteat: et qua actione ea res expediri possit? Placuit, omnes, quorum interfuisset iacturam fieri, conferre oportere, quia id tributum obseruatae res deberent: itaque dominum etiam nauis pro portione obligatum esse. Iacturae summam pro rerum pretio distribui oportet: corporum liberorum aestimationem nullam fieri posse: ex conducto dominos rerum amissarum cum nauta, id est, cum magistro, acturos. Itidem agitatum est, an etiam vestimentorum cuiusque, et annulorum aestimationem fieri oporteat? Et omnium visum est, nisi si qua consumendi causa imposita forent: quo in numero essent cibaria: eo magis, quod, si quando ea defecerint in nauigationem, quod quisque haberet, in commune conferret. §. 3. Si nauis a piratis redempta sit, Seruius, Ofilius, Labeo, omnes conferre debere aiunt. Quod vero praedones abstulerint, eum perdere, cuius fuerint: nec conferendum ei, qui suas merces redemerit. §. 4. Portio autem pro aestimatione rerum, quae saluae sunt, et earum, quae amissae sunt, praestari solet: nec ad rem pertinet, si hae, quae amissae sunt, pluris veniri poterunt: quoniam detrimenti, non lucri, fit praestatio. Sed in his rebus, quarum nomine conferendum est, aestimatio debeat haberi, non quanti emtae sint, sed quanti venire possunt. §. 5. Seruorum quoque, qui in mare perierunt, non magis aestimatio facienda est, quam si qui aegri in naue decesserint, aut aliqui sese praecipitauerint. §. 6. Si quis ex vectoribus soluendo non sit, hoc detrimentum magistri nauis non erit: nec enim fortunas cuiusque nauta excutere debet. §. 7 Si res quae iactae sunt, apparuerint, exoneratur collatio: quod si iam contributio facta sit, tunc hi, qui soluerint, agent ex locato cum magistro, vt is ex conducto experiatur, et quod exegerit reddat. §. 8. Res autem iacta do-

1 *in eam rem.* 2 *erogata sit.* 3 *factum est.* 4 lib. XXV. *ad Sabinum.*

domini manet. nec fit adpraehendentis: quia pro derelicto non habetur.

III. PAPINIANVS libro decimo nono [1] Responsorum.

CVM ARBOR, aut aliud nauis instrumentum, remouendi communis periculi causa, deiectum est, contributio debetur.

IV. CALLISTRATVS libro secundo Quaestionum.

NAVIS onustae leuandae causa, quia intrare flumen vel portum non potuerat cum onere, si quaedam merces in scapham traiectae sunt, ne aut extra flumen periclitetur, aut in ipso ostio vel portu, eaque scapha summersa est, ratio haberi debet inter eos, qui in naue merces saluas habent, cum his, qui in scapha perdiderunt, proinde [2], tamquam si iactura facta esset. Idque Sabinus quoque [3] libro secundo Responsorum probat. Contra, si scapha cum parte mercium salua est, nauis periit, ratio haberi non debet eorum, qui in naue perdiderunt: quia iactus in tributum naue salua venit. §. 1. Sed si nauis, quae in tempestate, iactu mercium vnius mercatoris, leuata est, in alio loco summersa est, et aliquorum mercatorum merces per vrinatores extractae sunt data mercede, rationem haberi debere eius, cuius merces in nauigatione leuandae nauis causa iactae sunt, ab his, qui postea sua [4] per vrinatores seruauerunt, Sabinus aeque respondit. Eorum vero qui ita seruauerunt, inuicem rationem haberi non debere ab eo, qui in nauigatione iactum fecit, si quaedam ex his mercibus per vrinatores extractae sunt: eorum enim merces non possunt videri seruandae nauis causa iactae esse, quae periit. §. 2. Cum autem iactus de naue factus est, et alicuius res, quae in naui remanserunt, deteriores factae sunt, videndum, an conferre cogendus sit: quia non debet duplici damno onerari, et collationis, et quod res deteriores factae sunt. Sed defendendum est, hunc conferre debere pretio praesente rerum: itaque verbi gratia, si vicenum merces duorum fuerunt, et alterius aspargine decem esse coeperunt, ille, cuius res integrae sunt, pro viginti conferat, hic pro decem. Potest tamen dici etiam illa sententia, distinguentibus nobis, deteriores ex qua causa factae sunt: id est, vtrum propter iacta nudatis rebus damnum secutum est, an vero alia ex causa: veluti quod alicubi iacebant merces in angulo aliquo, et vnda penetrauit: tunc enim conferre debebit. An ex priore causa, collationis onus pati non debet: quia iactus etiam hunc laesit? Adhuc numquid et si aspergine propter iactum res [5] deteriores factae sunt? Sed distinctio subtilior adhibenda est, quid plus sit, in damno, an in collatione: si verbi gratia hae res viginti fuerunt, et collatio quidem facit decem, damnum autem duo: deducto hoc, quod damnum passus est, reliquum conferre debeat. Quid ergo, si plus in damno erit, quam in collatione? Vtputa decem aureis res deteriores factae sunt, duo autem collationis sunt? Indubitate vtrumque onus pati non debet. Sed hic videamus, num et ipsi conferre oporteat: quid enim interest, iactatas res meas amiserim, an nudatas deteriores habere coeperim? Nam sicut ei, qui perdiderit, subuenitur: ita et ei subueniri oportet, qui deteriores propter iactum res habere coeperit: haec ita Papirius Fronto respondit.

V. HERMOGENIANVS libro secundo iuris Epitomarum.

AMISSAE nauis damnum, collationis consortio non sarcitur per eos, qui merces suas naufragio liberauerunt: nam huius aequitatem tunc admitti placuit, cum iactus remedio ceteris in communi periculo, salua naui consultum est. §. 1. Arbore caesa, vt nauis cum mercibus liberari possit, aequitas contributionis habebit locum.

VI. IVLIANVS libro octogesimo sexto Digestorum.

NAVIS aduersa tempestate depressa, ictu fulminis deustis armamentis, et arbore, et antemna, Hipponem delata est, ibique tumultuariis armamentis ad praesens comparatis, Hostiam nauigauit, et onus integrum pertulit. Quaesitum est, an hi, quorum onus fuit, nautae pro damno conferre debeant? Respondit, non debere: hic enim sumptus instruendae magis nauis, quam conseruandarum mercium gratia factus est.

VII. PAVLVS libro tertio Epitomarum Alfeni Digestorum.

CVM DEPRESSA nauis aut deiecta esset, quod quisque ex ea suum seruasset, sibi seruare respondit, tamquam ex incendio.

VIII

1 *lib. IX.* 2 *perinde.* 3 Ap. Hal. *quoque* abest. 4 *suas.* 5 Ap. Hal. *res* abest.

VIII. IVLIANVS libro secundo ex Minicio.

QVI LEVANDAE nauis gratia res aliquas proiiciunt, non hanc mentem habent, vt eas pro derelicto habeant: quippe si inuenerint eas, ablaturos? et si suspicati fuerint, in quem locum eiectae sunt, requisituros: vt perinde sint, ac si quis onere pressus, in viam rem abiecerit, mox cum aliis reuersurus, vt eandem auferret.

IX. VOLVSIVS MAECIANVS ex lege Rhodia.

ΑΞΙΩΣΙΣ Εὐδαίμονος Νικομηδέως πρὸς Ἀντωνῖνον βασιλέα. Κύριε βασιλεῦ Ἀντωνῖνε, ναυφράγιον [1] ποιήσαντες ἐν τῇ Ἰταλίᾳ διηρπάγημεν ὑπὸ τῶν δημοσίων τῶν τὰς Κυκλάδας νήσους οἰκούντων. Ἀντωνῖνος εἶπεν Εὐδαίμονι [2]. Ἐγὼ μὲν τοῦ κόσμου κύριος, ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης. Τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ, ἐν οἷς μή τις τῶν ἡμετέρων αὐτῷ νόμος ἐναντιοῦται. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ θειότατος Αὔγουστος ἔκρινεν. [3]

X. LABEO libro primo Pithanon a Paulo Epitomatorum. [4]

SI VEHENDA mancipia conduxisti, pro eo mancipio, quod in naue mortuum est, vectura tibi non debetur. Paulus: immo, quaeritur, quid actum est: vtrum vt pro his, qui impositi, an pro his, qui deportati essent, merces daretur: quod si hoc apparere non potuerit, satis erit pro nauta, si probauerit impositum esse mancipium. §. 1. Si ea conditione nauem conduxisti, vt ea merces tuae portarentur, easque merces nulla nauta necessitate coactus, in nauem deteriorem, cum id sciret te fieri nolle, transtulit, et merces tuae cum ea naue perierunt, in qua nouissime vectae sunt, habes ex conducto locato [5] cum priore nauta actionem. Paulus: immo contra, si modo ea nauigatione vtraque nauis periit; cum id sine dolo et culpa nautarum factum esset. Idem iuris erit, si prior nauta publice retentus, nauigare cum tuis mercibus prohibitus fuerit. Idem iuris erit, cum ea conditione a te conduxisset, vt certam poenam tibi praestaret, nisi ante constitutum diem merces tuas eo loci exposuisset, in quem deuehendas eas merces locasset: nec per eum staret, quo minus remissa sibi ea [6] poena spectaret. Idem iuris in eodem genere cogitationis obseruabimus, si probatum fuerit, nautam morbo impeditum, nauigare non potuisse. Idem dicemus, si nauis eius vitium fecerit sine dolo malo [7], et culpa eius. § 2. Si conduxisti nauem amphorarum duo millium, et ibi amphoras portasti, pro duobus millibus amphorarum pretium debes. Paulus: immo si auersione nauis conducta est, pro duobus millibus debetur merces: si pro numero impositarum amphorarum merces constituta est, contra se habet: nam pro tot amphoris pretium debes, quot portasti.

TIT. III.

DE INSTITORIA ACTIONE.

VLPIANVS libro vigesimo octauo [8] ad Edictum.

AEQVVM Praetori visum est, sicut commoda sentimus ex actu [9] institorum, ita etiam obligari nos ex contractibus ipsorum, et conueniri. Sed non idem facit circa eum, qui institorem praeposuit, vt experiri possit: sed si quidem seruum proprium institorem habuit, potest esse securus, adquisitis sibi actionibus: si autem vel alienum seruum, vel etiam hominem liberum, actione deficietur: ipsum tamen institorem, vel dominum eius conuenire poterit, vel mandati, vel negotiorum gestorum. Marcellus autem ait, debere dari actionem ei, qui institorem praeposuit, in eos, qui cum eo contraxerint:

II. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

EO NOMINE, quo institor contraxit, si modo aliter rem suam seruare non potest.

III. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Edictum.

IN-

1 ναυάγιον. 2 Ap. Hal. Εὐδαίμονι, abest. 3 Hal. ita vertit: *Libellus Eudaemonis Nicomediensis supplicatorius ad Antoninum Imperatorem. Domine Imperator Antonine, facto in Italia naufragio, spoliati direptique sumus a seruis publicis, qui Cycladas Insulas inhabitant. Respondit Antoninus. Ego quidem mundi dominus, lex vero maris, lege id Rhodia, quae de rebus nauticis perscripta est, disceptetur: quatenus nulla ei nostrarum legum aduersatur. Hoc idem D. quoque Augustus iudicauit.* 4 *lib. I.* πιθανῶν *a Paulo in epitomen redactorum.* 5 Ap. Hal. *locato* abest. 6 Ap. Hal. *ea* abest. 7 Ap. Hal. *malo* abest. 8 *lib.* XXIX. 9 *ex contractu.*

Institor appellatus est ex eo, quod negotio gerendo instet [1]: nec multum facit, tabernae sit praepositus, an cuilibet alii negotiationi:

IV. Pavlvs libro trigesimo ad Edictum.

Cvm interdvm etiam ad homines honestos adferant merces, et ibi vendant. Nec mutat causam actionis locus vendendi, emendiue, cum vtroque modo verum sit, institorem emisse, aut vendidisse.

V. Vlpianvs libro vigesimo octauo ad Edictum.

Cvicvmqve igitur negotio praepositus sit, institor recte appellabitur. §. 1. Nam et Seruius libro primo ad Brutum ait, si quid cum insulario gestum sit, vel eo, quem quis aedificio praeposuit, vel frumento coemendo, in solidum eum teneri. §. 2. Labeo quoque scripsit, si quis pecuniis faenerandis, agris colendis, mercaturis, redempturisque faciendis praeposuerit, in solidum eum teneri. §. 3. Sed et si in mensa habuit quis seruum praepositum, nomine eius tenebitur. §. 4. Sed etiam eos institores dicendos placuit, quibus vestiarii, vel lintearii, dant vestem circumferendam et distrahendam: quos vulgo circitores appellamus. §. 5. Sed et muliones quis proprie institores appellet. §. 6. Item fullonum et sarcinatorum praepositus: stabularii quoque loco institorum habendi sunt. §. 7. Sed et si tabernarius seruum suum peregre mitteret ad merces comparandas, et sibi mittendas, loco institoris habendum Labeo scripsit. §. 8. Idem ait, si libitinarius, quos Graece νεκροθάπτας vocant, seruum pollinctorem habuerit, isque mortuum spoliauerit, dandam in eum quasi institoriam actionem: quamuis et furti et iniuriarum actio competeret. §. 9. Idem Labeo ait, si quis pistor seruum suum solitus fuit in certum locum mittere ad panem vendendum, deinde is pecunia accepta praesenti, vt per dies singulos eis panem praestaret, conturbauerit, dubitari non oportet, quin, si permisit ei ita dari summas, teneri debeat. §. 10. Sed et cum fullo peregre proficiscens rogasset, vt discipulis suis, quibus tabernam instructam tradiderat, imperaret, post cuius profectionem vestimenta discipulus accepisset, et fugisset, fullonem non teneri, si quasi procurator fuit relictus: sin vero quasi institor, teneri eum: plane si adfirmauerit mihi, recte me credere operariis suis, non institoria, sed ex locato tenebitur. §. 11. Non tamen omne, quod cum institore geritur, obligat eum, qui praeposuit: sed ita, si eius rei gratia, cui praepositus fuerit, contractum est, id est, sumtaxat ad id, quod eum praeposuit. §. 12. Proinde si praeposui, ad mercium distractionem, tenebor nomine eius ex emto actione. Item si forte ad emendum eum praeposuero, tenebor dumtaxat ex vendito. Sed neque, si ad emendum, et ille vendiderit, neque, si ad vendendum, et ille emerit, debebit teneri. Idque Cassius probat. §. 13. Sed si pecuniam quis crediderit institori, ad emendas merces praeposito, locus est institoriae. Idemque, et si ad pensionem pro taberna exsoluendam: quod ita verum puto, nisi prohibitus fuit mutuari. §. 14. Si ei, quem ad vendendum emendumue oleum praeposui, mutuum oleum datum sit, dicendum erit institoriam locum habere. §. 15. Item si institor, cum oleum vendidisset, annulum arrae nomine acceperit, neque eum reddat, dominum institoria teneri: nam eius rei, in quam praepositus est, contractum est: nisi forte mandatum ei fuit, praesenti pecunia vendere. Quare si forte pignus institor ob pretium acceperit, institoriae locus erit. §. 16. Idem fideiussori, qui pro institore interuenerit, institoria competit: eius enim rei sequela est. §. 17. Si ab alio institor sit praepositus, is tamen decesserit, qui praeposuit, et heres ei extiterit, qui eodem institore vtatur, sine dubio teneri eum oportebit: nec non, si ante aditam hereditatem cum eo contractum est, aequum est ignoranti dari institoriam actionem. §. 18. Sed et si procurator meus, tutor, curator, institorem praeposuerit, dicendum erit, veluti a me praeposito, dandam institoriam actionem.

VI. Pavlvs libro trigesimo ad Edictum.

Sed et in ipsum procuratorem, si omnium rerum procurator est, dari debebit institoria.

VII. Vlpianvs libro vigesimo octauo ad Edictum.

Sed et si quis meam rem gerens praeposuerit, et ratum habuero, idem erit dicendum. §. 1. Parui autem refert, quis sit institor: masculus, an femina: liber, an seruus: proprius, vel alienus. Item, quisquis praeposuit: nam et si mulier praeposuit, competet institoria, exemplo exercitoriae actionis:

1 *insistat.*

nis: et si mulier sit praeposita, tenebitur etiam ipsa. Sed et si filiafamilias sit, vel ancilla praeposita, competit institoria actio. §. 1. Pupillus autem institor obligat eum, qui eum praeposuit, institoria actione: quoniam sibi imputare debet, qui eum praeposuit.

VIII. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

NAM et plerique pueros, puellasque tabernis praeponunt.

IX. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Edictum.

VERVM si ipse pupillus praeposuerit, si quidem tutoris auctoritate, obligabitur: si minus, non.

X. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

EATENVS tamen dabitur in eum actio, quatenus ex ea re locupletior est.

XI. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Edictum.

SED SI pupillus heres extiterit ei, qui praeposuerat, aequissimum erit, pupillum teneri, quamdiu praepositus manet: remouendus enim fuit a tutoribus, si nollent opera eius vti. §. 1. Sed et si minor vigintiquinque annis erit, qui praeposuit, auxilio aetatis vtetur non sine causae cognitione. §. 2. De quo palam proscriptum fuerit, ne cum eo contrahatur, is praepositi loco non habetur: non enim permittendum erit [1] cum institore contrahere: sed, si quis nolit contrahi, prohibeat: ceterum, qui praeposuit, tenebitur ipsa praepositione. §. 3. Proscribere palam, sic accipimus, claris litteris, vnde de plano recte legi possit: ante tabernam scilicet, vel ante eum locum, in quo negotiatio exercetur: non in loco remoto, sed in euidenti. Litteris, vtrum Graecis, an Latinis? Puto secundum loci conditionem: ne quis causari possit ignorantiam litterarum. Certe si quis dicat, ignorasse se litteras, vel non obseruasse, quod propositum erat, cum multi legerent, cumque palam esset propositum, non audietur. §. 4. Proscriptum autem perpetuo esse oportet. Ceterum si per [3] id temporis, quo propositum non erat, vel obscurata proscriptione, contractum sit, institoria locum habebit. Proinde si dominus quidem mercis proscripsisset, alius autem sustulit, aut vetustate vel pluuia, vel quo simili contingit, ne proscriptum esset, vel non pareret, dicendum, eum, qui proposuit, teneri. Sed si ipse institor decipiendi mei causa detraxit, dolus ipsius proponenti nocere debet: nisi particeps doli fuerit, qui contraxit. §. 5. Conditio autem praepositionis seruanda est: quid enim, si certa lege, vel interuentu cuiusdam personae, vel sub pignore voluit cum eo contrahi, vel ad certam rem? Aequissimum erit, id seruari, [4] in quo praepositus est. Item si [5] plures habuit institores, vel cum omnibus simul contrahi voluit, vel cum vno solo: sed et si denuntiauit cui, ne cum eo contraheret, non debet institoria teneri: nam et certam personam possumus prohibere contrahere, vel certum genus hominum, vel negotiatorum: vel certis hominibus permittere. Sed si alias cum alio contrahi vetuit, continua variatione, danda est omnibus aduersus eum actio: neque enim decipi debent contrahentes. §. 6. Sed si in totum prohibuit cum eo contrahi, praepositi loco non habetur: cum magis hic custodis sit loco, quam institoris. Ergo nec vendere mercem hic poterit, nec modicum quid ex taberna. §. 7. Si institoria recte actum est, tributoria ipso iure locum non habet: neque enim potest habere locum tributoria in merce dominica: quod si non fuit institor dominicae mercis, tributoria superest actio. §. 8. Si a seruo tuo operas vicarii eius conduxero, et eum merci meae institorem fecero, isque tibi mercem vendiderit, emtio est: nam, cum dominus a seruo emit, est emtio, licet non sit dominus obligatus [6] vsque adeo, vt etiam pro emtore et possidere et vsucapere dominus possit.

XII. IVLIANVS libro vndecimo Digestorum.

ET IDEO vtilis institoria actio aduersus me tibi competet: mihi vero aduersus te, vel de peculio dispensatoris, si ex conducto agere velim: vel de peculio vicarii, quod ei mercem vendendam mandauerim: pretiumque, quo emisti, in rem tuam versum videri poterit, eo quod debitor serui tui factus esses.

XIII. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Edictum.

HABEBAT quis seruum merci oleariae praepositum Arelatae: eundem et mutuis pecuniis accipiendis: acceperat mutuam pecuniam: putans creditor ad mer-

1 Hal. inserit *cum eo quasi cum* etc. 2 *vt* loco *vnde*. 3 Ap. Hal. *per* abest. 4 *id obseruari*. 5 Hal. inserit *cum*. 6 Hal. addit *iure ciuili*.

merces eum accepiſſe, egit propoſita actione: probare non potuit, mercis gratia eum accepiſſe: licet conſumpta eſt actio, nec amplius agere poterit, quaſi pecuniis quoque mutuis accipiendis eſſet praepoſitus, tamen Iulianus vtilem ei actionem competere ait. §. 1. Meminiſſe autem oportebit, inſtitoria dominum ita demum teneri, ſi non nouauerit quis eam obligationem, vel ab inſtitore, vel ab alio nouandi animo, ſtipulando. §. 2. Si duo pluresue tabernam exerceant, et ſeruum, quem ex diſparibus partibus habebant, inſtitorem praepoſuerint, vtrum pro dominicis partibus teneantur, an pro aequalibus: an pro portione mercis, an vero in ſolidum, Iulianus quaerit? Et verius eſſe ait, exemplo exercitorum, et de peculio actionis, in ſolidum vnumquemque conueniri poſſe: et quidquid is praeſtiterit, qui conuentus eſt, ſocietatis iudicio, vel communi diuidundo conſequetur: quam ſententiam et ſupra probauimus.

XIV. PAVLVS libro quarto ad Plautium.

IDEM erit, et ſi alienus ſeruus communi merci praepoſitus ſit: nam aduerſus vtrumque in ſolidum actio dari debet, et quod quisque praeſtiterit, eius partem ſocietatis, vel communi diuidundo iudicio conſequetur: certe vbicumque actio ſocietatis vel communi diuidundo ceſſat, quemque pro parte ſua is, condemnari oportere conſtat: veluti ſi cuius ſeruo creditum eſt, duobus heredibus inſtitutis, ei ſeruo libertatem dederit: nam heredum quisque pro ſua parte conueniendi ſunt, quia ceſſat inter eos communi diuidundo iudicium.

XV. VLPIANVS libro vigeſimo octauo ad Edictum.

NOVISSIME ſciendum eſt, has actiones perpetuo dari, et in heredem, et heredibus.

XVI. PAVLVS libro vigeſimo nono ad Edictum.

SI CVM vilico alicuius contractum ſit, non datur [1] in dominum actio: quia vilicus propter fructus percipiendos, non propter quaeſtum praeponitur. Si tamen vilicum diſtrahendis quoque mercibus praepoſitum habuero, non erit iniquum, exemplo inſtitoriae, actionem in me competere.

XVII. IDEM libro trigeſimo ad Edictum.

SI QVIS mancipiis, vel iumentis, pecoribusue emendis, vendendisque praepoſitus ſit, non ſolum inſtitoria competit aduerſus eum, qui praepoſuit, ſed etiam redhibitoria, vel ex ſtipulatu duplae ſimplaeue in ſolidum actio danda eſt. §. 1. Si ſeruum Titii inſtitorem habueris, vel tecum ex hoc Edicto, vel cum Titio ex inferioribus Edictis agere potero. Sed ſi tu cum eo contrahi vetuiſti, cum Titio dumtaxat agi poterit. §. 2. Si impubes patri habenti inſtitores, heres exſtiterit, deinde cum his contractum fuerit, dicendum eſt, in pupillum dari actionem, propter vtilitatem promiſcui vſus: quemadmodum vbi poſt mortem tutoris, cuius auctoritate inſtitor praepoſitus eſt, cum eo contrahitur. §. 3. Eius contractus certe nomine, qui ante aditam hereditatem interceſſit, etiam ſi furioſus heres exſiſtat, dandam eſſe [2] actionem etiam Pomponius ſcripſit: non enim imputandum eſt ei, qui ſciens dominum deceſſiſſe, cum inſtitore exercente mercem contrahat. §. 4. Proculus ait, ſi denuntiauero tibi, ne ſeruo a me praepoſito crederes, exceptionem dandam, SI ILLE ILLI NON DENVNTIAVERIT, NE ILLI SERVO CREDERET. Sed ſi ex eo contractu peculium habeat, aut in rem meam verſum ſit, nec velim, quo locupletior ſim, ſoluere, replicari de dolo malo [3] oportet: nam videri me dolum malum facere, qui ex aliena iactura lucrum quaeram. §. 5. Ex hac cauſa etiam condici poſſe verum eſt.

XVIII. IDEM libro ſingulari de Variis lectionibus.

INSTITOR eſt, qui tabernae, locoue, ad emendum, vendendumue praeponitur, quique ſine loco ad eundem actum praeponitur.

XIX. PAPINIANVS libro tertio Reſponſorum.

IN EVM, qui mutuis accipiendis pecuniis procuratorem praepoſuit, vtilis ad exemplum inſtitoriae dabitur actio: quod aeque faciendum erit, et ſi procurator ſoluendo ſit, qui ſtipulanti pecuniam promiſit. §. 1. Si dominus, qui ſeruum inſtitorem apud menſam pecuniis accipiendis habuit, poſt libertatem quoque datam, idem per libertum negotium exercuit, varietate ſtatus non mutabitur periculi cauſa. §. 2. Tabernae praepoſitus a patre filius, mercium cauſa mutuam pecuniam accepit: pro eo pater fideiuſſit: etiam inſtitoria ab eo petetur, cum, acceptae pecuniae ſpeciem fide-

1 *dabitur*. 2 Ap. Hal. *eſſe* abeſt. 3 Ap. Hal. *malo* et mox *malum* abeſt.

fideiubendo negotio tabernae miſcuerit. §. 3. Seruus pecuniis tantum faeneran-dis praepoſitus, per interceſſionem aes alienum ſuſcipiens, vt inſtitorem, dominum in ſolidum iure Praetorio non adſtringit: quod autem pro eo, qui pecuniam faenerauit, per delegationem alii promiſit, a domino recte petetur: cui pecuniae creditae contra eum, qui delegauit: actio quaeſita eſt.

XX. SCAEVOLA libro quinto Digeſtorum.

LVCIVS Titius menſae nummulariae, quam exercebat, habuit libertum praepoſitum: is Gaio Seio cauit in haec verba: Octauius Terminalis, rem agens Octauii Felicis, Domitio Felici ſalutem. Habes penes menſam patroni mei denarios mille, quos denarios vobis numerare debebo pridie Kalendas Maias. Quaeſitum eſt, Lucio Titio defuncto ſine herede, bonis eius venditis, an ex epiſtola iure conueniri Terminalis poſſit? Reſpondit, nec iure his verbis obligatum, nec aequitatem conueniendi eum ſupereſſe: cum id inſtitoris officio, ad fidem menſae proteſtandam [1] ſcripſiſſet.

TIT. IV.

DE TRIBVTORIA ACTIONE.

VLPIANVS libro vigeſimo nono ad Edictum.

HVIVS quoque Edicti non minima vtilitas eſt: vt dominus, qui alioquin in ſerui contractibus priuilegium habet, quippe cum de peculio dumtaxat teneatur, cuius peculii aeſtimatio, deducto, quod domino debetur, fit, tamen, ſi ſcierit ſeruum peculiari merce negotiari, velut extraneus creditor, ex hoc Edicto in tributum vocatur. §. 1. Licet mercis appellatio anguſtior ſit, vt neque ad ſeruos fullones, vel ſarcinatores, vel textores, vel venaliciarios pertineat, tamen Pedius libro quinto decimo ſcribit, ad omnes negotiationes porrigendum Edictum. §. 2. Peculiarem autem mercem, non ſicuti peculium accipimus: quippe peculium deducto, quod domino debetur, accipitur: merx peculiaris, etiam ſi nihil ſit in peculio, dominum tributoria obligat: ita demum, ſi ſciente eo negotiabitur. §. 3. Scientiam hic eam accipimus, quae habet et voluntatem. Sed, vt ego puto, non voluntatem, ſed patientiam: non enim velle debet dominus, ſed non nolle: ſi igitur ſcit, et non proteſtatur, et contradicit, tenebitur actione tributoria. §. 4. Poteſtatis verbum ad omnem ſexum, item ad omnes, qui ſunt alieno (iuri) ſubiecti, porrigendum erit. §. 5. Non ſolum ad ſeruos pertinebit tributoria actio, verum ad eos quoque, qui nobis bona fide ſeruiunt: ſiue liberi, ſiue ſerui alieni ſunt, vel in quibus vſumfructum habemus.

II. PAVLVS libro trigeſimo ad Edictum.

VT TAMEN merx, qua peculiariter negotietur, ad nos pertineat.

III. VLPIANVS libro vigeſimo nono ad Edictum.

SED SI ſeruus communis ſit, et ambo ſciant domini, in vtrumlibet ex illis dabitur actio. At ſi alter ſcit, alter ignorauit, in eum, qui ſcit, dabitur actio: deducetur tamen ſolidum, quod ei, qui ignorauit, debetur. Quod ſi ipſum quis ignorantem conuenerit, quoniam de peculio conuenitur, deducetur etiam id, quod ſcienti debetur: et quidem in ſolidum: nam et ſi ipſe de peculio conuentus eſſet, ſolidum, quod ei deberetur, deduceretur. Et ita Iulianus libro duodecimo Digeſtorum ſcripſit. §. 1. Si ſeruus pupilli vel furioſi ſciente tutore, vel curatore, in merce peculiari negotietur, dolum quidem tutoris vel curatoris nocere pupillo vel furioſo non debere puto: nec tamen lucroſum eſſe debere. Et ideo hactenus eum ex dolo tutoris tributoria teneri, ſi quid ad eum peruenerit. Idem et in furioſo puto: quamuis Pomponius libro octauo Epiſtolarum, ſi ſoluendo tutor ſit, ex dolo eius pupillum teneri ſcripſit. Et ſane hactenus tenebitur, vt actionem, quam contra tutorem habeat, praeſtet. §. 2. Sed et ſi ipſius pupilli dolo factum ſit, ſi eius aetatis ſit, vt doli capax ſit, efficere, vt teneatur: quamuis ſcientia eius non ſufficiat ad negotiationem. Quid ergo eſt? Scientia quidem tutoris et curatoris debet facere locum huic actioni: dolus autem, quatenus noceat, oſtendi.

IV. PAVLVS libro trigeſimo ad Edictum.

SI PVPILLVS, cuius tutor ſcierit, pubes factus, vel furioſus ſanae mentis, dolo admittant, tenentur ex hoc Edicto.

V. VLPIANVS libro vigeſimo nono ad Edictum.

PRO-

[1] *praeſtandam.*

PROCVRATORIS autem ſcientiam et dolum nocere debere domino, neque Pomponius dubitat, nec nos dubitamus. §. 1. Si vicarius ſerui mei negotietur, ſi quidem me ſciente, tributoria tenebor: ſi me ignorante, ordinario ſciente, de peculio eius actionem dandam, Pomponius libro ſexageſimo ſcripſit: nec deducendum ex vicarii peculio, quod ordinario debetur: cum id, quod mihi debetur, deducatur. Sed ſi vterque ſcierimus, et tributoriam et de peculio actionem competere ait: tributoriam, vicarii nomine: de peculio vero, ordinarii: eligere tamen debere agentem, qua potius actione experiatur: ſic tamen, vt vtrumque tribuatur, et quod mihi et quod ſeruo debetur: cum, ſi ſeruus ordinarius ignoraſſet, deduceretur integrum, quod ei a vicario debetur. §. 2. Sed et ſi ancilla negotiabitur, admittendam tributoriam dicimus. §. 3. Item parui refert, cum ipſo ſeruo contrahatur, an cum inſtitore eius. §. 4. MERCIS NOMINE merito adiicitur, ne omnis negotiatio cum eo facta tributoriam inducat. §. 5. Per hanc actionem tribui iubetur, quod ex ea merce, et quod eo nomine receptum eſt. §. 6. In tributum autem vocantur, qui in poteſtate 1 habent, cum creditoribus mercis. §. 7. Sed eſt quaeſitum, dominus vtrum ita demum particetur ex merce, ſi quid ei mercis nomine debeatur, an vero et ſi ex alia cauſa? Et Labeo ait, ex quacumque cauſa ei debeatur: paruique referret, ante mercem, an poſtea ei debere quid ſeruus coeperit: ſufficere enim, quod priuilegium deductionis perdidit. §. 8. Quid tamen ſi qui contrahebant, ipſam mercem pignori acceperint? Puto debere dici praeferendos domino iure pignoris. §. 9. Siue autem domino, ſiue his, qui in poteſtate eius ſunt, debeatur, vtique erit tribuendum. §. 10. Sed ſi duo, pluresue domini ſint, vtique omnibus tribuetur pro rata debiti ſui. §. 11. Non autem totum peculium venit in tributum: ſed id dumtaxat, quod ex ea merce eſt, ſiue merces manent, ſiue pretium earum receptum, conuerſumue eſt in peculium. §. 12. Sed et ſi adhuc debeatur mercis nomine a quibusdam, quibus ſolebat ſeruas diſtrahere, hoc quoque tribuetur, prout fuerit receptum. §. 13. Si praeter 2 mercem ſeruus ille in tabernam habeat inſtrumentum, an hoc quoque tribuatur? Et Labeo ait, et hoc tribui: et eſt aequiſſimum: plerumque enim hic apparatus ex merce eſt: immo ſemper. Cetera tamen, quae extra haec in peculium habuit, non tribuentur: vtputa argentum habuit, vel aurum: niſi ſi haec ex merce comparauit. §. 14. Item ſi mancipia in negotiatione habuit ex merce parata, etiam haec tribuentur. §. 15. Si plures habuit ſeruus creditores, ſed quosdam in mercibus certis, an omnes in iisdem confundendi erunt, et omnes in tributum vocandi? vtputa, duas negotiationes exercebat, puta ſagariam, et linteariam, et ſeparatos habuit creditores. Puto, ſeparatim eos in tributum vocari: vnusquisque enim eorum merci magis quam ipſi, credidit. §. 16. Sed ſi duas tabernas eiusdem negotiationis exercuit, et ego fui tabernae, verbi gratia, quam ad Hucinum habuit, ratiocinator, alius eius, quam trans Tiberim, aequiſſimum puto, ſeparatim tributionem faciendam: ne ex alterius re merceue alii indemnes fiant, alii damnum ſentiant. § 17. Plane, ſi in eadem taberna merces 3 deferebantur, licet hae, quae exiſtent, ex vnius creditoris pecunia, ſint comparatae, dicendum erit, omnes in tributum venire, niſi fuerint creditori pigneratae. §. 18. Sed ſi dedi mercem meam vendendam, et exſtat, videamus, ne iniquum ſit, in tributum me vocari? Et ſi quidem in creditum ei abiit, tributio locum habebit; enimuero ſi non abiit, quia res venditae non alias deſinunt eſſe meae, quamuis vendidero, niſi aere ſoluto, vel fideiuſſore dato, vel alias ſatisfacto, dicendum erit, vindicare me poſſe. §. 19. Tributio autem fit pro rata eius, quod cuique debeatur: et ideo, ſi vnus creditor veniat deſiderans tribui integram portionem, conſequitur: ſed quoniam fieri poteſt, vt alius quoque vel alii exſiſtere poſſint mercis peculiaris creditores, cauere debet creditor iſte, pro rata ſe refuſurum, ſi forte alii emerſerint creditores.

VI. PAVLVS libro trigeſimo ad Edictum.

NON ENIM haec actio, ſicut de peculio, occupantis meliorem cauſam facit, ſed aequalem conditionem quandoque agentium.

VII. VLPIANVS libro vigeſimo nono ad Edictum.

IL-

1 Hal. inſerit *ſeruos*. 2 *propter*. 3 Hal. inſerit *eaedem*.

Illvd quoque cauere debet, si quid aliud domini debitum emerserit, refusurum se ei pro rata. Finge enim conditionale debitum imminere, vel in occulto esse: hoc quoque admittendum est: nam iniuriam dominus pati non debet, licet in tributum vocatur. §. 1. Quid tamen, si dominus tribuere nolit, nec hanc molestiam suscipere: sed peculio, vel mercibus cedere paratus sit? Pedius refert, audiendum eum. Quae sententia habet aequitatem: et plerumque arbitrum in hanc rem Praetor debebit dare, cuius interuentu tribuantur merces peculiares. §. 2. Si cuius dolo malo factum est, quo minus ita tribueretur, in eum tributoria datur, vt quanto minus tributum sit, quam debuerit, praestet: quae actio dolum malum coercet domini. Minus autem tribuere videtur, etiam si nihil tributum sit. Si tamen ignorans in merce seruum habere, minus tribuit, non videtur dolo minus tribuisse, sed re comperta si non tribuat, dolo nunc non caret: proinde si sibi ex ea merce solui fecit, vtique dolo videtur minus tribuisse. §. 3. Sed et si mercem perire passus est, aut eam auertit, aut vilioris data opera distraxit, vel si ab emtoribus pretium non exegerit, dicendum erit, teneri eum tributoria, si dolus interuenit. §. 4. Sed etsi negauerit dominus cuiquam deberi, videndum erit, an tributoriae locus sit? Et est verior Labeonis sententia, tributoriam locum habere: alioquin expediet domino negare. §. 5. Haec actio et perpetuo et in heredem datur, de eo dumtaxat, quod ad eum peruenit:

VIII. Ivlianvs libro vndecimo Digestorum.

Qvia non de dolo est, sed rei persecutionem continet. Quare etiam mortuo seruo dominus, item heres eius, perpetuo teneri debebit, propter factum defuncti: quamuis non aliter, quam dolo interueniente, competat.

IX. Vlpianvs libro vigesimo nono ad Edictum.

Qvod in herede dicimus, idem erit et in ceteris successoribus. §. 1. Eligere quis debet, qua actione experiatur, vtrum de peculio, an tributoria: cum scit sibi regressum ad aliam non futurum. Plane, si quis velit ex alia causa tributoria agere, ex alia causa de peculio, audiendus erit. §. 2. Si seruo testamento manumisso peculium legatum sit, non debere heredem tributoria teneri, quasi neque ad eum peruenerit, neque dolo fecerit, Labeo ait. Sed Pomponius libro sexagesimo scripsit, heredem, nisi curauerit caueri sibi a seruo, vel deduxit a peculio, quod tribuendum erat, teneri tributoria. Quae sententia non est sine ratione: ipse enim auctor doli est, qui id egit, ne intribueret. Toties enim in heredem damus de eo, quod ad eum peruenit, quoties ex dolo defuncti conuenitur, non quoties ex suo.

X. Pavlvs libro trigesimo ad Edictum.

De pecvlio actione etiam cum emtore serui agi potest, tributoria non potest.

XI. Gaivs libro nono ad Edictum prouinciale.

Aliqvando etiam agentibus expedit potius de peculio agere, quam tributoria: nam in hac actione, de qua loquimur, hoc solum in diuisionem venit, quod in mercibus est, quibus negotiatur: quodque eo nomine receptum est: at in actione de peculio totius peculii quantitas spectatur: in quo et merces continentur, et fieri potest, vt dimidia forte parte peculii, aut tertia, vel etiam minore negotietur: fieri praeterea potest, vt patri dominoue nihil debeat.

XII. Ivlianvs libro duodecimo Digestornm.

Alivs dumtaxat de peculio, alius tributoria, serui nomine cum domino agit. Quaesitum est, an deducere dominus de peculio debeat, quod tributoria agenti praestaturus sit? Respondit, tributoria actione tunc demum agi potest, cum dominus, in distribuendo pretio mercis, Edicto Praetoris non satisfecit: id est, cum maiorem partem debiti sui deduxit, quam creditoribus tribuit: veluti si cum in merce triginta fuissent, in quam ipse quidem quindecim crediderat, duo autem extranei triginta, tota quindecim deduxerit, et creditoribus reliqua quindecim dederit, cum deberet sola decem deducere, extraneis dena tribuere: cum igitur hoc fecit, nec intelligendus est seruum a se liberasse: eo quod quinque adhuc nomine eius tributoria actione praestaturus sit. Quare si agi de peculio coeperit, cum forte extra mercem peculium esset, quinque tamquam adhuc creditor serui deducere debebit.

Tit. V.

QVOD CVM EO, QVI IN ALIENA POTESTATE EST, NEGOTIVM[1] GESTVM ESSE DICETVR.

Gaivs libro nono ad Edictum prouinciale.

Omnia[2] Proconsul agit, vt, qui contraxit cum eo, qui in aliena potestate, etiam si deficient superiores actiones, id est, exercitoria, institoria, tributoriaue, nihilo minus tamen, in quantum ex bono et aequo res patitur, suum consequatur: siue enim iussu eius, cuius in potestate sit, negotium gestum fuerit, in solidum eo nomine iudicium pollicetur: siue non iussu, sed tamen in rem eius versum fuerit, eatenus introducit actionem, quatenus in rem eius versum fuerit: siue neutrum eorum sit, de peculio actionem constituit.

II. Vlpianvs libro vigesimo nono ad Edictum.

Ait Praetor, in evm, qvi emancipatvs, avt exheredatvs erit, qvive abstinvit se hereditate eivs, cvivs in potestate, cvm moritvr fverit, eivs rei nomine, qvae cvm eo contracta erit, cvm is in potestate esset, sive sva volvntate, sive ivssv eivs, in cvivs potestate erit, contraxerit, sive in pecvlivm ipsivs, sive in patrimonivm eivs, cvivs in potestate fverit, ea res redacta fverit actionem, cavsa cognita, dabo in qvod facere potest. §. 1. Sed et si citra emancipationem sui iuris factus sit, vel in adoptionem datus, deinde pater naturalis decesserit, item, si quis ex minima parte sit institutus, aequissimum est, causa cognita etiam in hunc dari actionem in id, quod facere potest.

III. Idem libro tertio Disputationum.

Sed an hic detrahi debeat, quod aliis debetur, tractari potest? Et si quidem illi creditores, qui, cum esset alienae potestatis, cum eo contraxerunt, recte dicetur, occupantis meliorem esse conditionem: nisi si quis priuilegiarius veniat: huius enim non sine ratione prioris ratio habebitur. Quod si qui sint, qui, posteaquam sui iuris factus est, cum eo contraxerunt, puto horum rationem habendam.

IV. Idem libro vigesimo nono ad Edictum.

Sed si ex parte non modica sit heres scriptus filius, in arbitrio est creditoris, vtrum pro portione hereditaria, an in solidum eum conueniat. Sed et hic iudex aestimare debet, ne forte in id, quod facere potest, debeat conueniri. §. 1. Interdum autem, et si exheredatus filius, vel emancipatus sit, in solidum actio aduersus eum dabitur: vtputa, si patremfamilias se mentitus est, cum contraheretur cum eo: nam libro secundo Digestorum Marcellus scripsit, etiam si facere non possit, conueniendum propter mendacium. §. 2. Quamquam autem ex contractu in id, quod facere potest, actio in eum datur, tamen ex delictis in solidum conuenietur. §. 3. Soli autem filio succurritur, non etiam heredi eius: nam et Papinianus libro nono Quaestionum scribit, in heredem filii in solidum dandam actionem. §. 4. Sed an etiam temporis haberi debeat ratio, vt si quidem ex continenti cum filio agatur, detur actio in id, quod facere potest: sin vero post multos annos, non debeat indulgeri? Et mihi videtur rationem habendam esse: in hoc enim causae cognitio vertitur. §. 5. Is, qui de peculio egit, cum posset quod iussu, in ea causa est, ne possit quod iussu postea agere. Et ita Proculus existimat. Sed si deceptus de peculio egit, putat Celsus succurrendum ei: quae sententia habet rationem.

V. Pavlvs libro trigesimo ad Edictum.

Si filivsfamilias, viuo patre, conuentus et condemnatus sit, in emancipatum, vel exheredatum, postea iudicati actio in id, quod facere potest, danda est. §. 2. Si filio exheredato, ex Senatusconsulto Trebelliano hereditas patris restituta sit, non debebit in quantum facere potest, sed in solidum condemnari: quia effectu quodammodo heres est. §. 2. Sed si coactus immiscuerit se, vt restituat hereditatem, perinde obseruandum, ac si se abstinuisset.

VI. Vlpianvs libro secundo Disputationum.

Evm, qvi se patremfamilias simulauit, et mandante aliquo stipulatus est, mandati teneri, Marcellus scripsit, quamuis rem praestare non possit: et sane vt-

1 Ap. Hal. *negotium* abest. 2 *Omnino*.

verum est, teneri eum debere, quia dolo fecit. Hoc et in omnibus bonae fidei iudiciis dicendum erit.

VII. Scaevola libro primo Responsorum.

Pater filio permisit mutuam pecuniam accipere, et per epistolam creditori mandauit, vt ei crederet: filius ex minima parte patri heres exstitit. Respondi, esse in potestate creditoris, vtrum filium, cui credidisset, in solidum, an heredes, pro qua parte quisque successisset, mallet conuenire: sed filius condemnatur in quantum facere potest.

VIII. Pavlvs libro primo Decretorum.

Titianvs Primus praeposuerat seruum mutuis pecuniis dandis, et pignoribus accipiendis: is [1] seruus etiam negatiatoribus hordei solebat pro emtore suscipere debitum, et soluere: cum fugisset seruus, et is, cui delegatus fuerat dare pretium hordei, conueniret dominum nomine institoris, negabat, eo nomine se conueniri posse: quia non in eam rem praepositus fuisset: cum autem et alia quaedam gessisse, et horrea conduxisse, et multis soluisse idem seruus probaretur, Praefectus annonae contra dominum dederat sententiam: dicebamus, quasi fideiussionem [esse] videri, cum pro alio solueret debitum, non pro aliis suscipit debitum [2]: non solere autem ex ea causa in dominum dari actionem: nec videtur hoc dominum mandasse: sed quia videbatur in omnibus eum suo nomine substituisse, sententiam conseruauit [3] Imperator.

Tit. VI.

DE SENATVSCONSVLTO MACEDONIANO.

Vlpianvs libro vigesimo nono ad Edictum.

Verba Senatusconsulti Macedoniani haec sunt: CVM INTER CETERAS SCELERIS CAVSAS MACEDO, QVAS ILLI NATVRA ADMINISTRABAT, ETIAM AES ALIENVM ADHIBVISSET, ET SAEPE MATERIAM PECCANDI MALIS MORIBVS PRAESTARET, QVI [4] PECVNIAM, NE QVID AMPLIVS DICERETVR, INCERTIS NOMINIBVS CREDERET, PLACERE, NE CVI, QVI FILIOFAMILIAS MVTVAM PECVNIAM DEDISSET, ETIAM POST MORTEM PARENTIS EIVS, CVIVS IN POTESTATE FVISSET, ACTIO PETITIOQVE DARETVR: VT SCIRENT, QVI PESSIMO EXEMPLO FAENERARENT, NVLLIVS POSSE FILIIFAMILIAS BONVM NOMEN EXSPECTATA PATRIS MORTE FIERI. §. 1. Si pendeat, an sit in potestate filius, vtputa quoniam patrem apud hostes habet, in pendenti est, an in Senatusconsultum sit commissum: nam si reciderit in potestatem, Senatusconsulto locus est: si minus, cessat: interim igitur deneganda est actio. §. 2. Certe, si adrogatus mutuam pecuniam acceperit, deinde sit restitutus, vt emanciparetur, Senatusconsultum locum habebit: fuit enim filiusfamilias. §. 3. In filiofamilias nihil dignitas facit, quo minus Senatusconsultum Macedonianum locum habeat: nam etiam si Consul sit, vel cuiusuis dignitatis, Senatusconsulto locus est: nisi forte castrense pec. lium habeat: tunc enim Senatusconsultum cessabit.

II. Idem libro sexagesimo quarto ad Edictum.

Vsqve ad quantitatem castrensis peculii: cum filiifamilias in castrensi peculio vice patrumfamiliarum fungantur.

III. Idem libro vigesimo nono ad Edictum.

Si qvis patremfamilias esse credidit, non vana simplicitate deceptus, nec iuris ignorantia, sed quia publice paterfamilias plerisque videbatur, sic agebat, sic contrahebat, sic muneribus fungebatur: cessabit Senatusconsultum. §. 1. Vnde Iulianus libro duodecimo [5] in eo, qui vectigalia conducta habebat, scribit, et est saepe constitutum, cessare Senatusconsultum. §. 2. Proinde et in eo, qui scire non potuit, an filiusfamilias sit, Iulianus libro duodecimo cessare Senatusconsultum ait: vtputa in pupillo, vel minore vigintiquinque annis. Sed in minore, causa cognita, et a Praetore succurrendum. In pupillo autem etiam alia ratione debuit dicere cessare Senatusconsultum: quod mutua pecunia non sit, quam sine tutoris auctoritate pupillus dat: quemadmodum ipse dicit Iulianus libro duodecimo, si filiusfamilias crediderit, cessare Senatusconsultum:

[1] *sed* loco *is*. [2] Verba haec: *non pro aliis suscipit debitum* ignorat Hal. [3] *confirmauit*. [4] *quum* loco *qui*. [5] Hal. hic et sequentibus adhuc bis addit: *digestorum*.

fultum: quod mutua pecunia non fit, quamuis liberam peculii administrationem habuit: non enim perdere ei peculium pater concedit [1], cum peculii administrationem permittit: et ideo vindicationem nummorum patri superesse ait. §. 3. Is autem solus Senatusconsultum offendit, qui mutuam pecuniam filiofamilias dedit: non qui alias contraxit, puta vendidit, locauit, vel alio modo contraxit: nam pecuniae datio perniciosa parentibus eorum visa est: et ideo etsi in creditum abiit filiofamilias, vel ex causa emtionis, vel ex alio contractu, in quo pecuniam non numeraui, et si [2] stipulatus sim, licet coeperit esse mutua pecunia, tamen quia pecuniae numeratio non concurrit, cessat Senatusconsultum. Quod ita demum erit dicendum, si non fraus Senatusconsulto sit cogitata: vt, qui credere non potuit, magis ei venderet, vt ille rei pretium haberet in mutui vicem. §. 4. Si a filiofamilias stipulatus sim, et patrifamilias facto crediderim, siue capite deminutus sit, siue morte patris, vel alias sui iuris sine capitis deminutione fuerit effectus, debet dici cessare Senatusconsultum: quia mutua [3] iam patrifamilias data est.

IV. SCAEVOLA libro secundo Quaestionum.

QVIA quod vulgo dicitur, filiofamilias credi non licere, non ad verba referendum est, sed ad numerationem.

V. PAVLVS libro tertio Quaestionum.

ERGO hic, et in solidum damnabitur, non in id, quod facere potest.

VI. SCAEVOLA libro secundo Quaestionum.

CONTRA etiam recte dicitur, si a patrefamilias stipulatus sis [4], credas [5] postea filiofamilias facto, Senatus potestatem exercendam: quia expleta est numeratione substantia obligationis.

VII. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

ITEM si filiusfamilias fideiusserit, Neratius libro primo et secundo Responsorum cessare Senatusconsultum ait. Idem Celsus libro quarto. Sed Iulianus adicit, si color quaesitus sit, vt filiusfamilias, qui mutuam accepturus erat, fidelius eret, alio reo dato, fraudem Senatusconsulto factam nocere, et dandam exceptionem tam filiofamilias, quam reo: quoniam et fideiussori filii subuenitur. §. 1. Idem ait, si duos reos accepero, filiumfamilias et Titium, cum ad filiumfamilias esset peruentura pecunia, ideo autem reum Titium acceperim, ne quasi fideiussor auxilio Senatusconsulti vteretur, vtilem esse exceptionem aduersus fraudem dandam. §. 2. Sed et si filiusfamilias patre suo relegato, vel longo tempore absente, dotem pro filia promiserit, et rem patris pignori dederit, Senatusconsultum [6] cessabit: patris tamen res non tenebitur. Plane, si patri heres exstiterit filius, et pignus persequatur, exceptione doli summouebitur. §. 3. Mutui dationem, non solum numeratae pecuniae, verum omnium, quae mutua dari possunt, an accipere debeamus, videndum? Sed verba videntur mihi ad numeratam pecuniam referri: ait enim Senatus, MVTVAM PECVNIAM DEDISSET: sed si fraus sit Senatusconsulto adhibita, puta frumento, vel vino, vel oleo mutuo dato, vt his distractis fructibus vteretur pecunia, subueniendum est filiofamilias. §. 4. Si filius in alterius erat potestate, cum mutua daretur, nunc in alterius, mens Senatusconsulti non cessat: dabitur [7] itaque exceptio. §. 5. Sed et si patri eius non mors, sed alia causa inciderit, quo minus sit in ciuitate, dicendum Senatusconsulto locum esse. §. 6. Non solum ei, qui mutuam dedisset, sed et successoribus eius, deneganda est actio. §. 7. Proinde et si alius [8] mutuam dedit, alius stipulatus est, dabitur aduersus eum exceptio, licet hic non dederit. Sed et si alteruter eorum ignorauit in patris esse potestate se, verius dicendum est, vtrique [9] nocere. Idem est et in duobus reis stipulandi. §. 8. Item, si duos filiosfamilias accepero reos, sed alterum putaui patremfamilias, intererit, ad quem pecunia peruenit, vt si eum sciui filiumfamilias, ad quem peruenit pecunia, exceptione summouear: si ad eum, quem ignorem, non summouear. §. 9. Siue autem sub vsuris mutua data sunt, siue sine vsuris, ad Senatusconsultum spectat. §. 10. Quamquam autem non declaret Senatus, cui exceptionem det, tamen sciendum est, et heredem filii, si paterfamilias decesserit, et patrem eius, si filiusfamilias decesserit, exceptione vti posse. §. 11. Interdum tamen etsi Senatuscon-

1 *patrem concedere.* 2 Ap. Hal. *si* abest. 3 Hal. inserit *pecunia.* 4 Ap. Hal. *sis*, abest. 5 *credam.* 6 Hal. inserit *quidem* 7 Hal. inserit *ei.* 8 Hal. inserit *pecuniam.* 9 Hal. inserit: *alterius scientiam.*

tusconsulto locus sit, tamen in alium datur actio: vt puta, filiusfamilias institor mutuam pecuniam accepit: scribit enim Iulianus libro duodecimo, ipsum quidem institorem exceptione Senatusconsulti vsurum, si conueniatur: sed institoriam actionem aduersus eum, qui praeposuit, competere. Quamquam, inquit, si ipse pater eum praeposuisset merci suae, vel peculiarem exercere passus esset, cessaret Senatusconsultum: quoniam patris voluntate contractum videretur: nam si scit eum negotiari, etiam hoc permisisse videtur, si non nominatim prohibuit [1] merces accipere. §. 12. Proinde si acceperit pecuniam, et in rem patris vertit, cessat Senatusconsultum: patri enim, non sibi accipit. Sed et si ab initio non sic accepit, verum postea in rem patris vertit, cessare Senatusconsultum, libro duodecimo Digestorum Iulianus ait: intelligendumque ab initio sic accepisse, vt in rem verteret. Non tamen vertisse videbitur, si mutuam pecuniam acceptam patri in proprium debitum soluit: et ideo, si pater ignorauit, adhuc Senatusconsulto locus erit. §. 13. Quod dicitur, in eo, qui studiorum causa absens mutuum acceperat, cessare Senatusconsultum, ita locum habet, si probabilem modum in mutua non excessit: certe eam quantitatem, quam pater solebat subministrare. §. 14. Si filius accepit mutuam pecuniam, vt eum liberaret, qui, si peteret, exceptione non summoueretur, Senatusconsulti cessabit exceptio. §. 15. Hoc amplius cessabit Senatusconsultum, si pater soluere coepit, quod filiusfamilias mutuum sumserit: quasi ratum habuerit. §. 16. Si paterfamilias factus soluerit partem debiti, cessabit Senatusconsultum: nec solutum repetere potest.

VIII. PAVLVS libro trigesimo ad Edictum.

CVM TAMEN a curatore per ignorantiam solutum sit, repeti debet.

IX. VLPIANVS libro vigesimo ad Edictum.

SED si paterfamilias factus rem pignori dederit, dicendum erit, Senatusconsulti exceptionem ei denegandam vsque ad pignoris quantitatem. §. 1. Si ab alio donatam sibi pecuniam filius creditori soluerit, an pater vindicare vel repetere possit? Et ait Iulianus, si quidem hac conditione ei donata sit pecunia, vt creditori soluat, videri a donatore profectam protinus ad creditorem, et fieri nummos accipientis: si vero simpliciter ei donauit, alienationem eorum filium non habuisse, et ideo, si soluerit, condictionem patri ex omni euentu competere. §. 2. Hoc Senatusconsultum et ad filias quoque familiarum pertinet. Nec ad rem pertinet, si adfirmetur, ornamenta ex ea pecunia comparasse: nam et ei quoque, qui filiofamilias credidit, decreto amplissimi ordinis actio denegatur: nec interest, consumpti sint nummi, an exstent in peculio. Multo igitur magis, seueritate Senatusconsulti, eius contractus improbabitur, qui filiaefamilias mutuum dedit. §. 3. Non solum filiofamilias et patri eius succurritur, verum fideiussori quoque, et mandatori eius, qui [2] et ipsi mandati habent regressum: nisi forte donandi animo intercesserunt: tunc enim, cum nullum regressum habeant, Senatusconsultum locum non habebit. Sed et si non donandi animo, patris tamen voluntate, intercesserunt, totus contractus a patre videbitur comprobatus. §. 4. Et hi tamen, qui pro filiofamilias sine voluntate patris eius intercesserunt, soluendo non repetent. Hoc enim et Diuus Hadrianus constituit, et potest dici, non repetituros. Atquin perpetua exceptione tuti sunt: sed et ipse filius, et tamen non repetit: quia hi demum solutum non repetunt, qui ob poenam creditorum actione liberantur, non quoniam exonerare eos lex voluit. §. 5. Quamquam autem soluendo non repetant.

X. PAVLVS libro trigesimo ad Edictum.

QVIA naturalis obligatio manet:

XI. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

TAMEN, si non opposita exceptione condemnati sunt, vtentur Senatusconsulti exceptione. Et ita Iulianus scribit in ipso filiofamilias, exemplo mulieris intercedentis.

XII. PAVLVS libro trigesimo ad Edictum.

SI TANTVM [3] sciente patre, creditum sit filio, dicendum est, cessare Senatusconsultum. Sed si iusserit pater filio credi, deinde ignorante creditore mutauerit voluntatem, locus Senatusconsulto non erit: quoniam initium contractus spectandum est.

XIII. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

SI

1 Hal. *mutuum* loco *merces*. 2 *quia*. 3 *tamen* loco *tantum*. 4 *lib. XXIII.*

Si quod alii mutuum dedimus, a filiofamilias nouandi causa stipulemur, non esse impedimento Senatusconsultum, Iulianus scribit.

XIV. Ivlianvs libro duodecimo Digestorum.

Filivm habeo, et ex eo nepotem: nepoti meo creditum est iussu patris eius: quaesitum est, an contra Senatusconsultum fieret? Dixi, etiam si verbis Senatusconsulti filii continerentur, tamen et in persona nepotis idem seruari debere. Iussum autem huius patris non efficere, quo minus contra Senatusconsultum creditum existimaretur, cum ipse in ea causa esset, vt pecuniam mutuam inuito patre suo accipere non possit.

XV. Marcianvs libro decimo quarto Institutionum.

Nihil interest, quis filiofamilias crediderit: vtrum priuatus, an ciuitas: nam in ciuitate quoque Senatusconsultum locum habere Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt.

XVI. Pavlvs libro quarto Responsorum [1].

Si filivsfamilias, absente patre, quasi ex mandato eius pecuniam acceperit, cauisset, et ad patrem litteras emisit, vt eam pecuniam in prouinciam solueret, debet pater, si actum filii sui [2] improbat, continuo testationem interponere contrariae voluntatis.

XVII. Idem libro secundo Sententiarum.

Filivsfamilias si in id acceperit mutuam pecuniam, vt eam pro sorore sua in dotem daret, pater eius de in rem verso actione tenebitur: ipsi enim, mortua in matrimonio puella, repetitio dotis datur.

XVIII. Venvleivs libro secundo Stipulationum.

Creditorem filiifamilias, mortuo eo, fideiussorem accipere non posse, Iulianus scribit: quia nulla obligatio aut ciuilis aut naturalis supersit, cui fideiussor accedat. Plane a patre, eius actionis nomine, quae de peculio aduersus eum competat, fideiussorem recte accipi.

XIX. Pomponivs libro septimo ex variis Lectionibus.

Ivlianvs scribit, exceptionem Senatusconsulti Macedoniani nulli obstare, nisi qui sciret, aut scire potuisset, filiumfamilias esse eum, cui credebat.

XX. Idem libro quinto Senatusconsultorum.

Si is, cui, dum in potestate patris esset, mutua pecunia data fuerat, paterfamilias factus, per ignorantiam facti, nouatione facta, eam pecuniam expromisit, si petatur ex ea stipulatione, in factum excipiendum erit.

LIBER QVINTVSDECIMVS.

Tit. I.

DE PECVLIO.

Vlpianvs libro vigesimo ad Edictum.

Ordinarivm Praetor arbitratus est, prius eos contractus exponere eorum, qui alienae potestati subiecti sunt, qui in solidum tribuunt actionem: sic deinde adhuc peruenire, vbi de peculio datur actio. §. 1. Est autem triplex hoc Edictum: aut enim de peculio, aut de in rem verso, aut quod iussu, hinc oritur actio. §. 2. Verba autem Edicti talia sunt: qvod cvm eo, qvi in alterivs potestate esset, negotivm gestvm erit. §. 3. De eo loquitur, non de ea: sed tamen, et ob eam, quae est feminini sexus, dabitur ex hoc Edicto actio. §. 4. Si cum impubere filiofamilias, vel seruo contractum sit, ita dabitur in dominum vel patrem de peculio [3], si locupletius eorum peculium factum est. §. 5. Potestatis verbum communiter accipiendum est, tam in filio, quam in seruo. §. 6. Nec magis dominium seruorum esse spectandum, quam facultatem habendi eos: non enim solum seruorum propriorum nomine conuenimur, item communium, verum eorum quoque, qui bona fide nobis seruiunt, siue liberi sint, siue serui alieni.

II. Pomponivs libro quinto ad Sabinum.

Ex ea causa, ex qua soleret seruus fructuarius, vel vsuarius adquirere, in eum, cuius vsusfructus, vel vsus sit, actio dumtaxat de peculio, ceteraeque honorariae dantur: ex reliquis, in dominum proprietatis.

III. Vl-

[1] *lib. XXX. ad edictum.* [2] Ap. Hal. *filii sui* absunt. [3] Hal. addit *actio.* [4] Ap Hal. *sint*, abest.

III. Vlpianvs libro vigesimo nono ad Edictum.

Licet tamen Praetor, si cum eo, qui in potestate sit, gestum sit [1], polliceatur actionem, tamen sciendum est, et si in nullius sit potestate, dari de peculio actionem: vtputa, si cum seruo hereditario contractum sit ante aditam hereditatem. §. 1. Vnde Labeo scribit, et si secundo tertioue gradu substitutus sit seruus, et deliberantibus primis heredibus cum eo contractum sit, mox repudiantibus eis ipse liber heresque exstiterit, posse dici, de peculio eum conueniri, et de in rem verso. §. 2. Parui autem refert, seruus quis masculi an mulieris fuerit: nam de peculio et mulier conuenietur. §. 3. Pedius etiam impuberes dominos [2] de peculio obligari ait: non enim cum ipsis impuberibus contrahitur, vt tutoris auctoritatem spectes [3]. Idem adiicit, pupillum non posse seruo peculium constituere, nec tutoris auctoritate. §. 4. In furiosi quoque curatorem dicimus dandam de peculio actionem: nam et huius seruus peculium habere potest: non si fuerit concessum, vt habeat: sed si non fuerit prohibitum, ne habeat. §. 5. Si filiusfamilias, vel seruus pro aliquo fideiusserint, vel alias interuenerint, vel mandauerint, tractatum est, an sit de peculio actio? Et est verius, in seruo causam fideiubendi vel mandandi spectandam: quam sententiam et Celsus libro sexto probat in seruo fideiussore. Si igitur quasi intercessor seruus interuenerit, non rem peculiarem agens, non obligabitur dominus de peculio. §. 6. Iulianus quoque libro duodecimo Digestorum scribit, si seruus mandauerit, vt creditori meo [4] solueretur, referre ait, quam causam mandandi habuerit: si pro creditore suo solui mandauit, esse obligatum dominum de peculio: quod si intercessoris officio functus sit, non obligari dominum de peculio. §. 7. Cui congruit, quod idem Iulianus scribit: si a filio meo fideiussorem accepero, quidquid a fideiussore accepero, id me non de in rem verso, sed de peculio actione mandati praestaturum. Idem accipias et in serui fideiussore. Idemque, si alius mihi pro filio meo debitore soluisset. Quod si filius meus debitor non fuisset, exceptione doli fideiussorem vsurum: et, si soluisset, condicturum scribit. §. 8. Si seruus, cum se pro libero gereret, compromiserit, quaeritur, an de peculio actio ex poena compromissi, quasi ex negotio gesto, danda sit, sicuti traiecticiae pecuniae datur? Sed hoc et Neruae filio et mihi videtur verius, ex compromisso serui non dandam de peculio actionem: quia nec, si iudicio condemnetur seruus, datur in eum actio. §. 9. Sed si filius fideiussor, vel quasi interuentor acceptus sit, an de peculio patrem obligat, quaeritur? Et est vera Sabini et Cassii sententia existimantium, semper obligari patrem de peculio: et distare in hoc a seruo. §. 10. Quare et ex compromisso pater tenebitur. Et ita Papinianus quoque libro nono Quaestionum scribit: nec interesse ait ex qua causa compromiserit: vtrum ex ea causa, ex qua potuit cum patre de peculio agere: an vero ex ea, qua non potuit, cum ex stipulatu pater conueniatur. §. 11. Idem scribit, iudicati quoque patrem de peculio actione teneri. Quod et Marcellus putat, etiam eius actionis nomine, ex qua non potuit pater de peculio actionem pati: nam sicut in [5] stipulatione contrahitur cum filio, ita iudicio contrahi: proinde non originem iudicii spectandam, sed ipsam iudicati velut obligationem. Quare et si quasi defensor condemnatus sit, idem putat. §. 12. Ex furtiua causa filio quidem familias condici posse constat: an vero in patrem, vel in dominum de peculio danda est, quaeritur? Et est verius, in quantum locupletior dominus factus esset, ex furto facto actionem de peculio dandam. Idem Labeo probat: quia *iniquissimum* est, et ex furto serui dominum locupletari impune. Nam et circa rerum amotarum actionem filiaefamilias nomine, in id, quod ad patrem peruenit, competit actio de peculio. §. 13. Si filiusfamilias Duumuir pupillo rem saluam fore caueri non curauit, Papinianus libro nono Quaestionum, de peculio actionem competere ait. Nec quicquam mutare arbitror, an voluntate patris Decurio factus sit: quoniam rempublicam saluam fore pater obstrictus est.

IV. Pomponivs libro septimo ad Sabinum.

Pecvlii est, non id, cuius seruus seorsum a domino rationem habuerit, sed quod dominus ipse separauerit, suma serui rationem discernens: nam cum serui peculium totum adimere, vel augere,

1 *sit*, *negocium gestum erit.* 2 *dominos.* 3 *spectemus.* 4 Ap, Hal. *meo* abest. 5 Ap. Hal. *in* abest.

augere, vel minuere dominus possit, animaduertendum est, non quid seruus, sed quid dominus, constituendi seruilis peculii gratia fecerit. §. 1. Sed hoc ita verum puto, si debito seruum liberare voluit dominus: vt etiam si nuda voluntate remiserit dominus quod debuerit, desinat seruus debitor esse: si vero nomina ita fecerit dominus, vt quasi debitorem se seruo faceret, cum re vera [1] debitor non esset, contra puto: re enim, non verbis, peculium augendum est. §. 2. Ex his apparet, non quid seruus ignorante domino habuerit, peculii esse, sed quid volente: alioquin et quod subripuit seruus domino, fiet peculii: quod non est verum. §. 3. Sed saepe fit, vt ignorante domino, incipiat minui serui peculium: veluti cum damnum domino dat seruus, aut furtum facit. §. 4. Si opem ferente seruo meo, furtum mihi feceris, id ex [2] peculio deducendum est, quo minus ob rem subreptam consequi possim. §. 5. Si aere alieno dominico exhauriatur peculium serui, res tamen in causa peculiaria manent: nam si aut seruo donasset debitum dominus, aut nomine serui alius domino intulisset, peculium suppletur, nec est noua concessione domini opus. §. 6. Non solum id in peculio vicariorum ponendum est, cuius rei a domino, sed etiam id, cuius ab eo, cuius in peculio sint, seorsum rationem habeant.

V. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

DEPOSITI nomine, pater vel dominus dumtaxat de peculio conueniuntur, et si quid dolo malo eorum captus sum. §. 1. Sed etsi precario res filiofamilias vel seruo data sit, dumtaxat de peculio pater dominusue obligantur. §. 2. Si filiusfamilias iusiurandum detulerit, et iuratum sit, de peculio danda est actio, quasi contractum sit. Sed in seruo diuersum est. §. 3. Peculium dictum est, quasi pusilla pecunia, siue patrimonium pusillum. §. 4. Peculium autem Tubero quidem sic definit, vt Celsus libro sexto Digestorum refert, quod seruus domini permissu, separatum a rationibus dominicis habet, deducto inde si quid domino debetur.

VI. CELSVS libro sexto Digestorum.

DEFINITIO peculii, quam Tubero exposuit, vt Labeo ait, ad vicariorum peculia non pertinet. Quod falsum est: nam eo ipso, quod dominus seruo peculium constituit, etiam vicario constituisse existimandus est.

VII. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

QVAM Tuberonis sententiam et ipse Celsus probat. §. 1. Et adiicit, pupillum vel furiosum constituere quidem peculium seruo non posse: verum ante constitutum, id est ante furorem, vel a patre pupilli, non adimetur [3] ex his causis. Quae sententia vera est, et congruit cum eo, quod Marcellus apud Iulianum notans adiicit, posse fieri, vt ex dominis seruus peculium habeat apud alterum, apud alterum non: vt puta si alter ex dominis furiosus sit, vel pupillus: si, vt quidam, inquit, putant, peculium seruus habere non potest, nisi concedente domino. Ego autem puto, non esse opus concedi peculium a domino seruum habere, sed non adimi, vt habeat. Alia causa est peculii liberae administrationis: nam haec [4] specialiter concedenda est. §. 2. Scire autem non vtique singulas res debet, [5] sed παχυμερέστερον. [6] Et in hanc sententiam Pomponius inclinat. §. 3. Pupillum autem, tam filium, quam seruum, peculium habere posse, Pedius libro quinto decimo scribit: cum in hoc, inquit, totum ex domini constitutione pendeat. Ergo et si furere coeperit seruus, vel filius, retinebunt peculium. §. 4. In peculio autem res esse possunt omnes, et mobiles, et soli: vicarios quoque in peculium potest habere, et vicariorum peculium: hoc amplius, et nomina debitorum. §. 5. Sed et si quid furti actione seruo deberetur, vel alia actione, in peculium computabitur: hereditas quoque et legatum, vt Labeo ait. §. 6. Sed et id quod dominus sibi debet, in peculium habebit: si forte in domini rationem impendit, et dominus ei debitor manere voluit: aut si debitorem eius dominus conuenit: quare si forte ex serui emtione euictionis nomine, duplum dominus exegit, in peculium serui erit conuersum: nisi forte dominus eo proposito fuit, vt nollet hoc esse in peculium serui. §. 7. Sed et si quid ei conseruus debet, erit peculii, si modo ille habeat peculium, vel prout [7] habebit.

VIII. PAVLVS libro quarto [8] ad Sabinum.

NON STATIM, quod dominus voluit ex re sua peculii esse, peculium fecit:

1 Ap. Hal. *reuera* abest. 2 *de* loco *ex*. 3 *non adimi*. 4 Ap. Hal. *haec* abest. 5 Hal. addit *ex necessitate*. 6 Hal. vertit: *per maiores grossioresque partes*. 7 Ap. Hal. *prout* abest. 8 *lib. XVII*.

cit: sed si tradidit, aut cum apud eum esset, pro tradito habuit: desiderat enim res naturalem dationem. Contra autem, simul atque noluit peculium serui, desinit peculium esse.

IX. Vlpianvs libro vigesimo nono ad Edictum.

Sed si damnum seruo dominus dederit, in peculium hoc non imputabitur, non magis, quam si subripuerit. §. 1. Plane si conseruus dedit damnum, vel subripuit, in peculium videtur haberi. Et ita Pomponius libro vndecimo scribit: nam et si quid dominus ab eo, qui rem peculiarem subripuit, vel consecutus est, vel consequi potest, in peculium esse ei [1] imputandum, Neratius libro secundo Responsorum scribit. §. 2. Peculium autem deducto, quod domino debetur, computandum esse, quia praeuenisse dominus, et cum seruo suo egisse creditur. §. 3. Huic definitioni Seruius adiecit, et si quid his debeatur, qui sunt in eius potestate: quoniam hoc quoque domino deberi nemo ambigit. §. 4. Praeterea id etiam deducetur, quod his personis debetur, quae sunt in tutela vel cura domini, vel patris: vel quorum negotia administrant: dummodo dolo careant, quoniam et si per dolum peculium vel ademerint vel imminuerint, tenentur: nam si semper praeuenire dominus et agere videtur, cur non dicatur etiam hoc nomine eum secum egisse, quo nomine [2] vel tutelae, vel negotiorum gestorum, vel vtili actione tenebitur? Nam, vt eleganter Pedius ait, ideo hoc minus in peculio est, quod domino vel patri debetur, quoniam non est verisimile, dominum id concedere seruo in peculium habere, quod sibi debetur. Sane cum ex ceteris causis ipsum a semetipso exegisse dicimus, qui negotia vel tutelam gereret, cur non etiam in specie peculiari exegerit, quod exigi debuit? Defendendum igitur erit, quasi sibi eum soluere, cum quis agere de peculio conabitur. §. 5. Sed et creditor serui, qui heres exstitit domino eius, deducit de peculio, quod sibi debetur, si conueniatur: [3] siue libertatem seruus acceperit, siue non. Idemque et si legatus sit pure seruus: nam quasi praeuenerit, et ipse secum [4] egerit, sic deducet, quod sibi debetur: licet nullo momento dominium in manumisso, vel legato pure habuerit. Et ita Iulianus libro duodecimo scribit. Certe si sub conditione seruus libertatem acceperit, minus dubitanter Iulianus [5] eodem loco scribit, heredem deducere: dominus enim factus est. Ad defensionem sententiae suae Iulianus etiam illud adfert, quod si ei, qui post mortem serui, vel filii intra annum potuit conueniri de peculio, heres exstitero, procul dubio deducam, quod mihi debetur. §. 6. Siue autem ex contractu quid domino debeat, siue ex rationum reliquis, deducet dominus. Sed et si ex delicto ei debeat, vtputa ob furtum, quod fecit, aeque deducetur. Sed est quaestionis, vtrum ipsa furti aestimatio, id est, id [6] solum, quod domino abest, an vero tantum, quantum si alienus seruus commisisset, id est, cum furti poenis? Sed prior sententia verior est, vt ipsa furti aestimatio sola deducatur. §. 7. Si ipse seruus sese vulnerauit, non debet hoc damnum deducere: non magis, quam si se occiderit, vel praecipitauerit: licet enim etiam [7] seruis naturaliter in suum corpus saeuire. Sed si a se vulneratum seruum dominus curauerit, sumptuum nomine debitorem eum domino puto effectum: quamquam si aegrum eum curasset, rem suam potius egisset. §. 8. Item deducetur de peculio, si quid dominus serui nomine obligatus est, aut praestitit obligatus: ita, si quid ei creditum est iussu domini: nam hoc deducendum, Iulianus libro duodecimo Digestorum scribit. *Sed hoc* ita demum verum puto, si non in rem domini, vel patris, quod acceptum est, peruenit: alioquin secum debebit compensare. Sed et si pro seruo fideiusserit, deducendum Iulianus libro duodecimo Digestorum scribit. Marcellus autem in vtroque, si nondum quicquam domino abiit, melius esse ait, praestare creditori, vt caueat ille [8], refusurum se, si quid praestiterit dominus hoc nomine conuentus, quam ab initio deduci: vt medii temporis interusurium magis creditor consequatur. Sed si de peculio conuentus dominus, condemnatus est, debebit de sequenti actione de peculio deduci: coepit enim dominus vel pater iudicati teneri: nam et si quid serui nomine

1 Ap. Hal. *ei* abest et habet *computandum*. 2 Ap. Hal. *nomine* abest 3 Ap. Hal. *si conueniatur* absunt. 4 *cum seruo* loco *secum*. 5 *minus dubitatur et Iulianus*. 6 Ap. Hal. *id* abest. 7 Ap. Hal. *etiam* abest. 8 Ap. Hal. *ille* abest.

mine non condemnatus praestitisset creditori, etiam hoc deduceret.

X. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

SI VERO adhuc in suspenso est prius iudicium de peculio, et ex posteriore iudicio res iudicaretur, nullo modo debet prioris iudicii ratio haberi in posteriore condemnatione: quia in actione de peculio occupantis melior est conditio. Occupare autem videtur, non qui prior litem contestatus est, sed qui prior ad sententiam iudicis peruenit.

XI. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

SI NOXALI iudicio conuentus dominus, litis aestimationem obtulerit, de peculio deducendum est: quod si noxae dederit, nihil est deducendum. §. 1. Sed et si quid dominus soluturum se serui nomine repromisit, deduci oportebit: quemadmodum si quid domino seruus pro debitore expromiserat. Idem est et si pro libertate quid domino expromisit, quasi debitor domino sit effectus: sed ita demum si manumisso eo agatur. §. 1. Sed si a debitore dominico seruus exegerit, an domini [1] debitorem se fecerit, quaeritur? Et Iulianus libro duodecimo Digestorum, non aliter dominum deducturum ait, quam si ratum habuisset, quod exactum est. Eadem et in filiosfamilias dicenda erunt. Et puto veram Iuliani sententiam: naturalia enim debita spectamus in peculii deductionem: est autem natura aequum, liberari filium vel seruum obligatione, eo quod in debitum videtur exegisse. §. 3. Est autem quaestionis, an id, quod dominus semel deduxit, cum conueniretur, rursus, si conueniatur de peculio, eximere debeat: an vero veluti solutum ei videatur, semel facta deductione? Et Neratius et Nerua putant, item Iulianus libro duodecimo [2] scribit, si quidem abstulit hoc de peculio, non debere deduci: si vero eandem positionem peculii reliquit, debere eum deducere. §. 4. Denique scribit, si seruus vicarium quinque valentem in peculium habuit, et domino quinque deberet, pro quibus vicarium dominus deduxisset, et mortuo postea vicario alium eiusdem pretii seruus comparauerit, non desinere domini esse debitorem, quasi vicarius ille domino decesserit, nisi forte, cum eum seruo ademisset, et sibi soluisset, tunc decesserit. §. 5. Idem recte ait, si cum vicarius valeret decem, dominus conuentus de peculio, quinque pro seruo praestitisset, quoniam quinque ipsi debebantur: mox vicarius decessisset adversus alium agentem de peculio, decem dominum deducturum, quia et in eo, quod iam pro eo soluit, debitorem seruum sibi fecerit. Quae sententia vera est: nisi seruo ademit vicarium, vt sibi solueret. §. 6. Quod autem deduci debere diximus id, quod debetur ei, qui de peculio conuenitur, ita accipiendum est, si non hoc aliunde consequi potuit. §. 7. Denique Iulianus scribit, venditorem, qui seruum cum peculio vendidit, si de peculio conueniatur, non debere deducere, quod sibi debetur: potuit enim hoc ex ratione peculii detrahere, et nunc condicere quasi indebitum: quoniam non est in peculio, quod domino debetur: potest, inquit, etiam ex vendito agere. Quod ita erit probandum, si tantum fuit in peculio, cum venderet, vt satisfacere debito dominus possit: ceterum, si postea quid accessit, conditionibus debiti existentibus, quod dominus non distraxerat, contra erit dicendum. §. 8. Idem scribit, si quis seruum, cuius nomine de peculio habebat actionem, comparasset, an possit deducere, quod sibi debetur, quoniam aduersus venditorem habeat actionem de peculio? Et recte ait, posse: nam et quiuis alius potest eligere, vtrum cum emtore, an cum venditore ageret. Hunc igitur eligere pro actione deductionem. Nec video, quid habeant creditores, quod querantur: cum possint ipsi venditorem conuenire, si quid forte putant esse in peculio. §. 9. Non solum autem, quod ei debetur, qui conuenitur, deducendum est: verum etiam si quid socio eius debetur. Et ita Iulianus libro duodecimo Digestorum scribit: nam qua ratione in solidum alteruter conuenitur, pari ratione deducere eum oportet, quod alteri debetur. Quae sententia recepta est.

XII. IVLIANVS libro duodecimo Digestorum.

QVIA HOC casu etiam cum eo agi potest, penes quem peculium non est.

XIII. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

SED IN emtore, et venditore vera non est: item in fructuario, et proprieta-

[1] *domino.* [2] Hal. addit *digestorum.*

tario, et ceteris, qui non ſunt ſocii, et in domino, et bonae fidei emtore: nam et Iulianus libro duodecimo [1] ſcribit, neutrum horum deducere id, quod alteri debetur.

XIV. IVLIANVS libro duodecimo Digeſtorum.

ITEM cum teſtamento, praeſenti die ſeruus liber eſſe iuſſus eſt, cum omnibus heredibus de peculio agendum eſt: nec quisquam eorum amplius deducet, quam quod ipſi debeatur. §. 1. Item cum ſeruus viuo domino mortuus eſt, deinde dominus intra annum plures heredes reliquit, et de peculio actio, et deductionis ius ſcinditur.

XV. VLPIANVS libro vigeſimo nono ad Edictum.

SED SI duo ſint bonae fidei poſſeſſores, adhuc dicendum erit, neutrum plus deducturum, quam quod ſibi debetur. Idemque et ſi duo ſunt fructuarii: quia nullam inter ſe habent ſocietatem. Idem dicetur interdum et in ſociis, ſi forte ſeparata apud ſe peculia habeant, vt alter alterius peculii nomine non conueniatur: ceterum ſi commune ſit peculium, et in ſolidum conuenientur, et deducetur, quod vtrique debetur.

XVI. IVLIANVS libro duodecimo Digeſtorum.

QVIS ergo caſus eſt, quo peculium ſerui communis ad alterum ex dominis ſolum pertineat? In primis, ſi quis ſerui partem dimidiam vendiderit, nec peculium ei conceſſerit. Deinde, ſi quis ſeruo communi pecuniam, vel res aliquas ea mente dederit, vt proprietatem eorum retineret, adminiſtrationem autem ſeruo concederet. Marcellus notat: eſt etiam ille caſus, ſi alter ademerit: vel ſi omni quidem modo conceſſerit dominus: ſed in nominibus erit conceſſio.

XVII. VLPIANVS libro vigeſimo nono ad Sabinum.

SI SERVVS meus ordinarius vicarios habeat, id, quod vicarii mihi debent, an deducam ex peculio ſerui ordinarii? Et prima illa quaeſtio eſt, an haec peculia in peculio ſerui ordinarii computentur? Et Proculus, et Atilicinus exiſtimant, ſicut ipſi vicarii ſunt in peculio, ita etiam peculia eorum: et id quidem, quod mihi dominus eorum, id eſt, ordinarius ſeruus debet, etiam ex [2] peculio eorum detrahetur: id vero, quod ipſi vicarii debent, dumtaxat ex ipſorum peculio: ſed et ſi quid non mihi, ſed ordinario ſeruo debent, deducetur de peculio eorum, quaſi conſeruo debitum: id vero, quod ipſis debet ordinarius ſeruus, non deducetur de peculio ordinarii ſerui: quia peculium eorum in peculio ipſius eſt. Et ita Seruius reſpondit. Sed peculium eorum augebitur, vt opinor, quemadmodum ſi dominus ſeruo ſuo debeat.

XVIII. PAVLVS libro quarto Quaeſtionum.

CVI CONSEQVENS eſt, vt ſi Sticho peculium ſuum legatum ſit, isque ex teſtamento agit, non aliter cogetur id, quod vicarius eius teſtatori debet, relinquere, niſi is, id eſt, [3] vicarius, peculium habeat.

XIX. VLPIANVS libro vigeſimo nono ad Edictum.

HINC quaeritur, ſi ordinarii ſerui nomine actum ſit de peculio, an agi poſſit et vicariorum? Et puto non poſſe. Sed ſi actum ſit de peculio vicarii, agi poterit et de peculio ordinarii. §. 1. Poteſt eſſe apud me duplicis iuris peculium: vtputa ſeruus eſt dotalis, poteſt habere peculium, quod ad me reſpiciat: poteſt et quod ad mulierem. Nam quod ex re mariti quaeſiit, vel ex operis ſuis, id ad maritum pertinet: et ideo ſi reſpectu mariti heres ſit inſtitutus, vel ei legatum datum, id eum non debere reſtituere, Pomponius ſcribit. Si igitur mecum agatur ex eo contractu, qui ad me reſpicit, vtrum omne deducam, quodquod debetur mihi, ſiue ex mea cauſa, ſiue ex ea, quae ad vxorem reſpicit, an vero ſeparamus cauſas, quaſi in duobus peculiis, vt et cauſa debiti, quod petitur, ſpectetur? vt ſi quidem ex eo peculio agatur, quod ad mulierem ſpectat, id deducam, quod ex eo contractatu debeatur? ſi ex eo contractu, qui ad me reſpicit, meum deducam? Quae quaeſtio dilucidius eſt in fructuario tractata, vtrum ex eo demum contractu poteſt de peculio conueniri, quod ad ſe pertinet, an ex omni? Et Marcellus etiam fructuarium teneri ſcribit, et ex omni contractu: eum enim, qui contrahit, totum ſerui peculium, velut patrimonium, intuitum. Certe illud admittendum omnimodo dicit, vt priore conuento, ad quem res reſpicit, in ſuperfluum is, cui quaeſitum non eſt, conueniatur. Quae ſententia probabilior eſt, et a Papiniano probatur. Quod et in duobus bonae fidei emtoribus erit dicendum. Sed in marito melius eſt dicere, ſimpliciter eum de

1 Hal. inſerit *digeſtorum*. 2 *de* loco *ex*. 3 Ap. Hal. *id eſt* abeſt.

de peculio teneri. Sin autem maritus huiusmodi ferui nomine, aliquid praeftiterit, an aduerfus mulierem agentem dotis nomine deducere id poffit? Et ait, fi id, quod creditori praeftitum eft, ad vtriusque generis peculium pertinebit, pro rata vtrique peculio decedere debere. Ex quo intelligi poteft, fi ad alterum peculium contractus pertinebit, modo foli vxori detrahi, modo non detrahi, fi ad id peculium pertinuit contractus, quod apud maritum refedit. §. 2. Interdum et ipfi fructuario aduerfus dominum datur actio de peculio: vtputa fi apud eum habeat peculium, apud ipfum vero aut nihil, aut minus, quam fructuario debetur. Idem etiam contra eueniet: quamuis in duobus dominis fufficiat pro focio, vel communi diuidundo actio.

XX. PAVLVS libro trigefimo ad Edictum.

NAM INTER fe agere focii de peculio non poffunt.

XXI. VLPIANVS libro vigefimo nono ad Edictum.

SVMMA cum ratione etiam hoc peculio Praetor imputabit, quod dolo malo domini factum eft, quo minus in peculio effet. Sed dolum malum accipere debemus, fi ei ademit peculium. Sed et fi eum intricare peculium in necem creditorum paffus eft, Mela fcribit, dolo malo eius factum. Sed et fi quis, cum fufpicaretur alium fecum acturum, alio peculium auertat, dolo non caret. Sed fi alii foluit, non dubito de hoc, quin non teneatur: quoniam creditori foluitur, et licet creditori vigilare ad fuum confequendum. §. 1. Si dolo tutoris, vel curatoris furiofi, vel procuratoris factum fit, an pupillus, vel furiofus, vel dominus de peculio conueniatur, videndum? Et puto, fi foluendo tutor fit, praeftare pupillum ex dolo eius, maxime, fi quid ad eum peruenit. Et ita Pomponius libro octauo Epiftolarum fcribit. Idem et in curatore, et procuratore, erit dicendum. §. 2. Emtor autem ex dolo venditoris non tenebitur, nec heres, vel alius fucceffor, nifi in id, quod ad fe peruenit. §. 3. Siue autem poft iudicium acceptum, fiue ante, dolo factum fit, continetur officio iudicis. §. 4. Si dominus vel pater recufet de peculio actionem, non eft audiendus, fed cogendus eft, quafi aliam quamuis perfonalem actionem fufcipere.

XXII. POMPONIVS libro feptimo ad Sabinum.

SI DAMNI infecti, aedium peculiarium nomine, promiferit dominus, ratio eius haberi debet: et ideo ab eo, qui de peculio agit, domino cauendum eft.

XXIII. IDEM libro nono ad Sabinum.

AEDIVM autem peculiarium nomine in folidum damni infecti promitti debet: ficut vicarii nomine noxale iudicium in folidum pati: quia pro pignore eas, fi non defendantur, actor abducit, vel poffidet.

XXIV. VLPIANVS libro vigefimo fexto ad Sabinum.

CVRATOR furiofi adminiftrationem peculii et dare et denegare poteft tam feruo furiofi, quam filio.

XXV. POMPONIVS libro vigefimo tertio ad Sabinum.

ID VESTIMENTVM peculii effe incipit, quod ita dederit dominus, vt eo veftitu feruum perpetuo vti vellet, eoque nomine ei traderet, ne quis alius eo vteretur: idque ab eo eius vfus gratia cuftodiretur. Sed quod veftimentum feruo dominus ita dedit vtendum, vt non femper, fed ad certum vfum, certis temporibus eo vteretur, veluti cum fequeretur eum, fiue cenanti miniftrabit, id veftimentum non effe peculii.

XXVI. PAVLVS libro trigefimo ad Edictum.

SI SEMEL ex ea caufa, id eft, [1] quod dolo fecerit, dominus praeftiterit de peculio conuentus, ceteris ex eadem caufa nihil praeftabit. Si tantundem feruus ei debeat, quantum dolo minuit, non erit condemnandus. His confequens erit, vt manumiffo quoque vel alienato feruo, ex caufa etiam [2] doli intra annum teneatur.

XXVII. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

ET ANCILLARVM nomine, et filiarumfamilias in peculio actio datur: maxime, fi qua farcinatrix, aut textrix erit, aut alioquod [3] artificium vulgare exerceat, datur propter eam actio. Depofiti quoque, et commodati actionem dandam earum nomine, Iulianus ait. Sed et tributoriam actionem, fi peculiari merce fciente patre dominoue negotientur, dandam effe. Longe magis non dubitatur, et fi in rem verfum eft, quod iuffu patris dominiue contractum fit. §. 1. Conftat heredem domini id quoque deducere debere, quod feruus, cuius nomine cum eo de peculio ageretur, ante aditam hereditatem ex bonis he-

1 Ap. Hal. *id eft* abeft. 2 Ap. Hal. *etiam* abeft. 3 *aliud* loco *aliquod*.

hereditariis amouisset, consumpsisset, corrupisset. §. 2. Si seruus alienatus sit, quamuis in eum qui alienauerit, intra annum Praetor de peculio actionem polliceatur, tamen nihilo minus et in nouum dominum actio datur: et nihil interest, aliud apud eum adquisierit peculium, an, quod pariter cum eum emerit, vel ex donatione acceperit, eidem concesserit. §. 3. Illud quoque placuit, quod et Iulianus probat, omnimodo permittendum creditoribus, vel in partes cum singulis agere, vel cum vno in solidum. §. 4. Sed ipsi, qui vendiderit seruum, non putat Iulianus, de eo, quod ante venditionem crediderit, cum emtore de peculio agere permittendum. §. 5. Sed et si alieno credidero, eumque redemero, deinde alienauero, aeque non putat mihi in emtorem dari debere iudicium. § 6. In venditorem autem dumtaxat intra annum post redemptionem numerandum, de eo, quod adhuc alieno crediderim, dandam esse mihi actionem existimat, deducto [1] eo, quod apud me peculii seruus habebit. §. 7. Sicut autem de eo, quod ipse crediderim seruo meo, non putat Iulianus in emtorem, alienato eo, actionem mihi dari debere, ita et de eo, quod seruus meus seruo meo crediderit, si is, cui creditum fuerit, alienatus sit, negat permitti mihi debere cum emtore experiri. §. 8. Si quis cum seruo duorum pluriumue contraxerit, permittendum est ei, cum quo velit dominorum in solidum experiri: est enim iniquum in plures aduersarios destringi eum, qui cum vno contraxerit: nec huius dumtaxat peculii ratio haberi debet, quod apud eum, cum quo agitur, is seruus haberet, sed et eius, quod apud alterum. Nec tamen res damnosa futura est ei, qui condemnatur, cum possit rursus ipse iudicio societatis vel communi diuidundo, quod amplius sua portione soluerit, a socio sociis e suis consequi. Quod Iulianus ita locum habere ait, si apud alterum quoque fuit peculium: quia eo casu soluendo quisque etiam socium aere alieno liberare videtur: at si nullum sit apud alterum peculium, contra esse: quia nec liberare vllo modo aere alieno eum intelligitur.

XXVIII. Ivlianvs libro vndecimo Digestorum.

Qvare et si socio neque heres, neque bonorum possessor, exstitisset, eatenus damnari debet is, cum quo actum fuerit, quatenus peculium apud eum erit: et quantum ex bonis consequi potest.

XXIX. Gaivs libro nono ad Edictum prouinciale.

Si qvis seruum testamento liberum esse iusserit, relictis heredibus his, qui cum seruo contraxerunt, possunt inter se coheredes vel de peculio agere: quia de eo quisque peculio, quod apud eum esset, quolibet alio agente teneatur. §. 1. Etiam si prohibuerit contrahi cum seruo dominus, erit in eum de peculio actio.

XXX. Vlpianvs libro vigesimo nono ad Edictum.

Qvaesitvm est, an teneat actio de peculio, etiam si nihil sit in peculio, cum ageretur: si modo sit rei iudicatae tempore? Proculus et Pegasus nihilo minus teneri aiunt: intenditur enim recte, etiam si nihil sit peculio. Idem et circa ad exhibendum et in rem actionem placuit: quae sententia et a nobis probanda est §. 1. Si cum ex parte herede domini vel patris agatur, dumtaxat de peculio condemnandum, quod apud eum heredem sit, qui conuenitur. Idem et in rem verso pro parte: nisi si quid in ipsius heredis rem vertit: nec quasi vnum ex sociis esse hunc heredem conueniendum, sed pro parte dumtaxat. §. 2. Sed si ipse seruus sit heres ex parte institutus, aeque cum eo agendum erit. §. 3. Sin vero filius sit, quamuis ex parte institutus, nihilo minus in solidum actionem patietur: sed, si velit pro parte nomen coheredis redimere, audiendus est. Quid enim, si in rem patris versum sit? cur non consequatur si ius a coherede, quod in patris re est? Idem et si peculium locuples sit. §. 4. Is, qui semel de peculio egit, rursus, aucto peculio, de residuo debiti agere potest. §. 5. Si annua exceptione sit repulsus a venditore creditor, subueniri ei aduersus emtorem debet: sed si alia exceptione, hactenus subueniri, [2] vt deducta ea quantitate, quam a venditore consequi potuisset, ab emtore residuum consequatur. §. 6. In dolo obiiciendo temporis ratio habetur: fortassis enim, post tempus de dolo actionis, non patietur dolum malum obiici Praetor: quoniam nec de dolo actio post statutum tempus datur. §. 7. In heredem autem doli clausula in id, quod ad eum peruenit, fieri debet: vltra, non.

XXXI.

1 Hal. hic inserit *scilicet*. 2 Ap. Hal. *subueniri* abest.

XXXI. PAVLVS libro trigesimo secundo ad Edictum.

SED SI ipse heres dolo fecit, solidum praestat.

XXXII. VLPIANVS libro secundo Disputationum.

SI EX duobus vel pluribus heredibus eius, qui manumisso seruo, vel libero esse iusso, vel alienato, vel mortuo, intra annum conueniri poterat, vnus fuerit conuentus, omnes heredes liberabuntur: quamuis in non maiorem quantitatem [1] eius peculii, quod penes se habet, qui conuenitur, condemnetur. Idque ita Iulianus scripsit: idemque est et si in alterius rem fuerit versum. Sed et si plures sint fructuarii, vel bonae fidei possessores, vnus conuentus ceteros liberat: quamuis non maioris peculii [2], quam penes se est, condemnari debeat. Sed [si] licet hoc iure contingat, tamen aequitas dictat, iudicium in eos dari, qui occasione iuris liberantur, vt magis eos perceptio, quam intentio liberet: nam qui cum seruo contrahit, vniuersum peculium eius, quod vbicumque est, veluti patrimonium, intuetur. §. 1. In hoc autem iudicio, licet restauretur praecedens, tamen et augmenti et decessionis rationem haberi oportet: et ideo, siue hodie nihil sit in peculio, siue accesserit aliquid, praesens status peculii spectandus est. Quare circa venditorem quoque, et emtorem, hoc nobis videtur verius, quod accessit peculio, posse nos ab emtore consequi: nec retrorsus, velut in vno iudicio, ad id tempus conuentionem reducere emtoris, quo venditor conuentus sit. §. 2. Venditor serui, si cum peculio seruum vendidit, et tradiderit peculium, ne intra annum quidem de peculio conuenietur: neque enim hoc pretium serui peculium est, vt Neratius scripsit.

XXXIII. IAVOLENVS libro duodecimo ex Cassio.

SED SI quis seruum ita vendidit, vt pretium pro peculio acciperet, penes eum videtur esse peculium, ad quem pretium peculii peruenit:

XXXIV. POMPONIVS libro duodecimo ex variis Lectionibus.

NON penes quem res peculiaris sit.

XXXV. IAVOLENVS libro duodecimo ex Cassio.

AT CVM heres iussus est peculium dare, accepta certa summa, non videtur penes heredem esse peculium.

XXXVI. VLPIANVS libro secundo Disputationum.

IN BONAE fidei contractibus quaestionis est, an de peculio, an in solidum pater vel dominus teneretur: vt est in actione de dote agitatum, si filio [3] dos data sit, an pater dumtaxat de peculio conueniretur? Ego autem arbitror, non solum de peculio, sed et si quid praeterea dolo malo patris capta fraudataque est mulier, competere actionem: nam si habeat res, nec restituere sit paratus, aequum est, eum quanti ea res est condemnari: nam quod in seruo, cui res pignori data est, expressum est, hoc et in ceteris bonae fidei iudiciis accipiendum esse, Pomponius scripsit: namque si seruo res pignori data sit, non solum de peculio et in rem verso competit actio: verum hanc quoque habet adiectionem [4], ET SI QVID DOLO MALO DOMINI CAPTVS FRAVDATVSQVE ACTOR EST. Videtur autem dolo facere dominus, qui, cum haberet restituendi facultatem, non vult restituere.

XXXVII. IVLIANVS libro duodecimo Digestorum.

SI CREDITOR filii tui heredem te instituerit, et tu hereditatem eius vendideris, illa parte stipulationis, QVANTA PECVNIA EX HEREDITATE AD TE PERVENERIT, teneberis de peculio. §. 1. Si seruo tuo permiseris vicarium emere aureis octo, ille decem emerit, et tibi scripserit se octo emisse, tuque ei permiseris eos octo ex tua pecunia soluere, et is decem soluerit, hoc nomine duos aureos tantum vindicabis, sed hi venditori praestabuntur dumtaxat de peculio serui. §. 2. Seruum communem quem cum Titio aut cum Sempronio habebam, Titio vendidi, antequam eius nomine ageretur mecum de peculio: quaesitum est, si de peculio cum Titio aut cum Sempronio ageretur, an eius peculii, quod apud me esset, ratio haberi deberet? Dixi, si cum Sempronio ageretur, numquam rationem eius peculii quod apud me esset, haberi debere: quia is nullam aduersus me actionem haberet, per quam id, quod praestitisset, consequi posset. Sed et si cum Titio post annum quam vendidissem, ageretur, similiter non esse computandum pecu-

1 *non in maiore quantitate quam eius familias.* 2 Hal. addit *quantitate.* 3 Hal addit 4 *actionem.*

peculium, quod apud me eſt: quia iam mecum agi de peculio non poſſet. Sin autem intra annum ageretur, tunc quoque habendam huius peculii rationem: poſtquam placuit, alienato homine, permittendum creditori et cum venditore et cum emtore agere. §. 3. Si actum ſit de peculio cum eo, qui vſumfructum in ſeruo habet, et minus conſecutus ſit creditor, non eſt iniquum, vt ex vniuerſo eius peculio, ſiue apud fructuarium, ſiue apud proprietarium erit, rem conſequatur. Nihil intereſt, operas ſuas conduxerit ſeruus a fructuario, an pecuniam mutuam ab eo acceperit: dari itaque debebit actio ei aduerſus dominum proprietatis, deducto eo, quod ſeruus peculii nomine apud fructuarium habet.

XXXVIII. AFRICANVS libro octauo Quaeſtionum.

DEPOSVI apud filiumfamilias decem, et ago depoſiti de peculio: quamuis nihil patri filius debet, et haec decem teneat, nihilo magis tamen patrem damnandum exiſtimauit, ſi nullum praeterea peculium ſit: hanc enim pecuniam, cum mea maneat, non eſſe peculii. Denique quolibet alio agente de peculio, minime dubitandum ait, computari non oportere: itaque ad exhibendum agere me, et exhibitam vindicare debere. §. 1. Si nuptura filiofamilias, dotis nomine certam pecuniam promiſerit, et diuortio facto agat de dote cum patre, vtrumne tota promiſſione, an deducto eo, quod patri filius debeat, liberari eam oporteret? Reſpondit, tota promiſſione eam liberandam eſſe: cum certe et ſi ex promiſſione cum ea ageretur, exceptione doli mali tueri ſe poſſet. §. 2. Stichus habet in peculio Pamphilum, qui eſt decem: idem Pamphilus debet domino quinque. Si agatur de peculio Stichi nomine, placebat, aeſtimari debere pretium Pamphili: et quidem totum, non deducto eo, quod domino Pamphilus debet: neminem enim poſſe intelligi ipſum in ſuo peculio eſſe. Hoc ergo caſu damnum dominum paſſurum: vt pateretur, ſi cuilibet alii ſeruorum ſuorum peculium non habenti crediſſet: idque ita ſe habere euidentius appariturum ait, ſi Sticho peculium legatum eſſe proponatur: qui certe, ſi ex teſtamento agat, cogendus non eſt, eius quod vicarius 1 ſuus debet, aliter quam ex peculio ipſius deductionem pati: alioquin futurum, vt ſi tantundem vicarius domino debeat, ipſe nihil in peculio habere intelligatur: quod certe eſt abſurdum. §. 3. Seruo, quem tibi vendideram, pecuniam credidi: quaeſitum eſt, an ita mihi in te actio de peculio dari debeat, vt deducatur id, quod apud me ex eo remanſerit. Quod quidem minime verum eſt: nec intererit, intra annum, quam vendiderim, an poſtea experiar: nam nec ceteris quidem, qui tunc cum eo contraxerint, in me actio datur. In contrarium quoque, agentibus mecum his, qui antea cum eo ſeruo contraxiſſent, non deducam id, quod poſtea mihi debere coeperit. Ex quo apparet, onus eius peculii, quod apud me remanſerit, ad poſterioris temporis contractus pertinere non debere.

XXXIX. FLORENTINVS libro vndecimo Inſtitutionum.

PECVLIVM et ex eo conſiſtit, quod parſimonia ſua quis parauit, vel officio meruerit a quolibet ſibi donari: idque velut proprium patrimonium ſeruum ſuum habere quis voluerit.

XL. MARCIANVS libro quinto Regularum.

PECVLIVM naſcitur, creſcit, decreſcit, moritur: et ideo eleganter Papirius Fronto dicebat, peculium ſimile eſſe homini. §. 1. Quomodo autem peculium naſcitur, quaeſitum eſt? Et ita veteres diſtinguunt: ſi id adquiſiit ſeruus, quod dominus neceſſe non habet praeſtare, id eſſe peculium: ſi vero tunicas, aut aliquid ſimile, quod ei dominus neceſſe habet praeſtare, non eſſe peculium: ita igitur naſcitur peculium. Creſcit, cum auctum fuerit. Decreſcit, cum ſerui vicarii moriuntur, res intercidunt. Moritur, cum ademtum ſit.

XLI. VLPIANVS libro quadrageſimo tertio ad Sabinum.

NEC SERVVS quicquam debere poteſt, nec ſeruo poteſt deberi. Sed cum eo verbo abutimur, factum magis demonſtramus, quam ad ius ciuile referimus obligationem. Itaque quod ſeruo debetur, ab extraneis dominus recte petet: quod ſeruus ipſe debet, eo nomine in peculium, et ſi quid inde in rem domini verſum eſt, in dominum actio datur.

XLII. IDEM libro duodecimo ad Edictum.

IN ADROGATOREM de peculio actionem dandam, quidam recte putant: quamuis Sabinus, et Caſſius, ex ante geſto

1 Hal. inſerit *ſeruus*.

gesto de peculio actionem non esse dandam existimant.

XLIII. Pavlvs libro trigesimo ad Edictum.

Si, posteaqvam tecum de peculio egi, ante rem iudicatam seruum vendideris, Labeo ait, etiam eius peculii nomine, quod apud emtorem quaesierit, damnari te debere: nec succurrendum tibi: culpa enim tua id 1 accidisse, qui 2 seruum vendidisses.

XLIV. Vlpianvs libro sexagesimo tertio ad Edictum.

Si qvis cum filiofamilias contraxerit, duos habet debitores: filium in solidum, et patrem dumtaxat de peculio.

XLV. Pavlvs libro sexagesimo primo ad Edictum.

Ideoqve, si pater filio peculium ademisset, nihilo minus creditores cum filio agere possunt.

XLVI. Idem libro sexagesimo ad Edictum.

Qvi pecvlii administrationem concedit, videtur permittere generaliter, quod et specialiter permissurus est.

XLVII. Idem libro quarto ad Plautium.

Qvoties in taberna ita 3 scriptum fuisset, cvm Ianvario servo meo geri negotivm veto: hoc solum consecutum esse dominum constat, ne institoria teneatur, non etiam 4 de peculio. §. 1. Sabinus respondit, non alias dandam de peculio actionem in dominum, cum seruus fideiussisset, nisi in rem domini, aut ob rem peculiarem fideiussisset. §. 2. Si semel actum sit de peculio, quamuis minus inueniatur rei iudicandae tempore in peculio, quam debet, tamen cautionibus locum esse non placuit de futuro incremento peculii: hoc enim in pro socio actione locum habet, quia socius vniuersum debet. §. 3. Si creditor serui ab emtore esset partem consecutus, competere in reliquum in venditorem vtile iudicium, Proculus ait: sed re integra non esse permittendum actori, diuidere actionem, vt simul cum emtore et cum venditore experiatur: satis enim esse, hoc solum ei tribui, vt rescisso superiore iudicio, in alterum detur ei actio 5: cum electo reo minus esset consecutus: et hoc iure vtimur. §. 4. Non tantum autem quiuis creditor cum venditore ex ante gesto agere potest, sed et ipse emtor: idque et Iuliano videtur: quamuis et deducere ipse potest aduersus alium agentem: dum tamen id, quod apud se habet, computet. §. 5. Si seruus, deducto peculio, venditus sit, procedit, vt venditor et deductione vti possit, et, si post venditionem coeperit aliquid venditori seruus debere, non minuit peculia: quia non domino debet. §. 6. Quae diximus in emtore et venditore, eadem sunt et si alio quouis genere dominium mutatum sit: vt legato, dotis datione: quia, quasi patrimonium liberi hominis, peculium serui intelligitur, vbicumque esset.

XLVIII. Idem libro decimo septimo ad Plautium.

Libera peculii administratio non permanet neque in fugitiuo, neque in subrepto, neque in eo, de quo nesciat quis, viuat, an mortuus sit. §. 1. Cui peculii administratio data est, delegare debitorem suum potest.

XLIX. Pomponivs libro quarto ad Quintum Mucium.

Non solvm id peculium est, quod dominus seruo concessit: verum id quoque, quod ignorante quidem eo adquisitum sit, tamen si resciisset, passurus erat esse in peculio. §. 1. Si ignorante me seruus meus negotia mea administrauerit, tantidem debitor mihi intelligetur, quanti tenebatur, si liber negotia mea administrasset. §. 2. Vt debitor vel seruus domino, vel dominus seruo intelligatur, ex causa ciuili computandum est: ideoque si dominus in rationes suas referat, se debere seruo suo, cum omnino neque mutuum acceperit, neque vlla causa praecesserat debendi, nuda ratio non facit eum debitorem.

L. Papinianvs libro nono Quaestionum.

Eo tempore, quo in peculio nihil est, pater latitat: in bonorum possessionem eius rei seruandae causa mitti non possum, qui de peculio cum eo acturus sum: quia non fraudationis causa latitat, qui, si iudicium acciperet, absolui deberet. Nec ad rem pertinet, quod fieri potest, vt damnatio sequatur: nam et si in diem vel sub conditione debeatur, fraudationis causa non videtur latitare: tametsi potest iudicis iniuria condemnari. Sed fideiussorem datum eo tempore, quo nihil in peculio est, teneri putat Iulianus: quoniam fideiussor

1 Ap. Hal. *id* abest. 2 *quod*. 3 Ap. Hal. *ita* abest. 4 Hal. inserit *et*. 5 *detur ea actio*

peculium, quod apud me eſt: quia iam mecum agi de peculio non poſſet. Sin autem intra annum ageretur, tunc quoque habendam huius peculii rationem: poſtquam placuit, alienato homine, permittendum creditori et cum venditore et cum emtore agere. §. 3. Si actum ſit de peculio cum eo, qui vſumfructum in ſeruo habet, et minus conſecutus ſit creditor, non eſt iniquum, vt ex vniuerſo eius peculio, ſiue apud fructuarium, ſiue apud proprietarium erit, rem conſequatur. Nihil intereſt, operas ſuas conduxerit ſeruus a fructuario, an pecuniam mutuam ab eo acceperit: dari itaque debebit actio ei aduerſus dominum proprietatis, deducto eo, quod ſeruus peculii nomine apud fructuarium habet.

XXXVIII. Africanvs libro octauo Quaeſtionum.

Deposvi apud filiumfamilias decem, et ago depoſiti de peculio: quamuis nihil patri filius debet, et haec decem teneat, nihilo magis tamen patrem damnandum exiſtimauit, ſi nullum praeterea peculium ſit: hanc enim pecuniam, cum mea maneat, non eſſe peculii. Denique quolibet alio agente de peculio, minime dubitandum ait, computari non oportere: itaque ad exhibendum agere me, et exhibitam vindicare debere. §. 1. Si nuptura filiofamilias, dotis nomine certam pecuniam promiſerit, et diuortio facto agat de dote cum patre, vtrumne tota promiſſione, an deducto eo, quod patri filius debeat, liberari eam oporteret? Reſpondit, tota promiſſione eam liberandam eſſe: cum certe et ſi ex promiſſione cum ea ageretur, exceptione doli mali tueri ſe poſſet. §. 2. Stichus habet in peculio Pamphilum, qui eſt decem: idem Pamphilus debet domino quinque. Si agatur de peculio Stichi nomine, placebat, aeſtimari debere pretium Pamphili: et quidem totum, non deducto eo, quod domino Pamphilus debet: neminem enim poſſe intelligi ipſum in ſuo peculio eſſe. Hoc ergo caſu damnum dominum paſſurum: vt pateretur, ſi cuilibet alii ſeruorum ſuorum peculium non habenti crediſſet: idque ita ſe habere euidentius appariturum ait, ſi Sticho peculium legatum eſſe proponatur: qui certe, ſi ex teſtamento agat, cogendus non eſt, eius quod vicarius 1 ſuus debet, aliter quam ex peculio ipſius deductionem pati: alioquin futurum, vt ſi tantundem vicarius domino debeat, ipſe nihil in peculio habere intelligatur: quod certe eſt abſurdum. §. 3. Seruo, quem tibi vendideram, pecuniam credidi: quaeſitum eſt, an ita mihi in te actio de peculio dari debeat, vt deducatur id, quod apud me ex eo remanſerit. Quod quidem minime verum eſt: nec intererit, intra annum, quam vendiderim, an poſtea experiar: nam nec ceteris quidem, qui tunc cum eo contraxerint, in me actio datur. In contrarium quoque, agentibus mecum his, qui antea cum eo ſeruo contraxiſſent, non deducam id, quod poſtea mihi debere coeperit. Ex quo apparet, onus eius peculii, quod apud me remanſerit, ad poſterioris temporis contractus pertinere non debere.

1 Hal. inſerit *ſeruus*.

XXXIX. Florentinvs libro vndecimo Inſtitutionum.

Pecvlivm et ex eo conſiſtit, quod parſimonia ſua quis parauit, vel officio meruerit a quolibet ſibi donari: idque velut proprium patrimonium ſeruum ſuum habere quis voluerit.

XL. Marcianvs libro quinto Regularum.

Pecvlivm naſcitur, creſcit, decreſcit, moritur: et ideo eleganter Papirius Fronto dicebat, peculium ſimile eſſe homini. §. 1. Quomodo autem peculium naſcitur, quaeſitum eſt? Et ita veteres diſtinguunt: ſi id adquiſiit ſeruus, quod dominus neceſſe non habet praeſtare, id eſſe peculium: ſi vero tunicas, aut aliquid ſimile, quod ei dominus neceſſe habet praeſtare, non eſſe peculium: ita igitur naſcitur peculium. Creſcit, cum auctum fuerit. Decreſcit, cum ſerui vicarii moriuntur, res intercidunt. Moritur, cum ademtum ſit.

XLI. Vlpianvs libro quadrageſimo tertio ad Sabinum.

Nec servvs quicquam debere poteſt, nec ſeruo poteſt deberi. Sed cum eo verbo abutimur, factum magis demonſtramus, quam ad ius ciuile referimus obligationem. Itaque quod ſeruo debetur, ab extraneis dominus recte petet: quod ſeruus ipſe debet, eo nomine in peculium, et ſi quid inde in rem domini verſum eſt, in dominum actio datur.

XLII. Idem libro duodecimo ad Edictum.

In adrogatorem de peculio actionem dandam, quidam recte putant: quamuis Sabinus, et Caſſius, ex ante geſto

gesto de peculio actionem non esse dandam existimant.

XLIII. PAVLVS libro trigesimo ad Edictum.

SI, POSTEAQVAM tecum de peculio egi, ante rem iudicatam seruum vendideris, Labeo ait, etiam eius peculii nomine, quod apud emtorem quaesierit, damnari te debere: nec succurrendum tibi: culpa enim tua id 1 accidisse, qui [2] seruum vendidisses.

XLIV. VLPIANVS libro sexagesimo tertio ad Edictum.

SI QVIS cum filiofamilias contraxerit, duos habet debitores: filium in solidum, et patrem dumtaxat de peculio.

XLV. PAVLVS libro sexagesimo primo ad Edictum.

IDEOQVE, si pater filio peculium ademisset, nihilo minus creditores cum filio agere possunt.

XLVI. IDEM libro sexagesimo ad Edictum.

QVI PECVLII administrationem concedit, videtur permittere generaliter, quod et specialiter permissurus est.

XLVII. IDEM libro quarto ad Plautium.

QVOTIES in taberna ita [3] scriptum fuisset, CVM IANVARIO SERVO MEO GERI NEGOTIVM VETO: hoc solum consecutum esse dominum constat, ne institoria teneatur, non etiam [4] de peculio. §. 1. Sabinus respondit, non alias dandam de peculio actionem in dominum, cum seruus fideiussisset, nisi in rem domini, aut ob rem peculiarem fideiussisset. §. 2. Si semel actum sit de peculio, quamuis minus inueniatur rei iudicandae tempore in peculio, quam debet, tamen cautionibus locum esse non placuit de futuro incremento peculii: hoc enim in pro socio actione locum habet, quia socius vniuersum debet. §. 3. Si creditor serui ab emtore esset partem consecutus, competere in reliquum in venditorem vtile iudicium, Proculus ait: sed re integra non esse permittendum actori, diuidere actionem, vt simul cum emtore et cum venditore experiatur: satis enim esse, hoc solum ei tribui, vt rescisso superiore iudicio, in alterum detur ei actio [5]: cum electo reo minus esset consecutus: et hoc iure vtimur. §. 4. Non tantum autem quiuis creditor cum venditore ex ante gesto agere potest, sed et ipse emtor: idque et Iuliano videtur: quamuis et deducere ipse potest aduersus alium agentem: dum tamen id, quod apud se habet, computet. §. 5. Si seruus, deducto peculio, venditus sit, procedit, vt venditor et deductione vti possit, et, si post venditionem coeperit aliquid venditori seruus debere, non minuit peculia: quia non domino debet. §. 6. Quae diximus in emtore et venditore, eadem sunt et si alio quouis genere dominium mutatum sit: vt legato, dotis datione: quia, quasi patrimonium liberi hominis, peculium serui intelligitur, vbicumque esset.

XLVIII. IDEM libro decimo septimo ad Plautium.

LIBERA peculii administratio non permanet neque in fugitiuo, neque in subrepto, neque in eo, de quo nesciat quis, viuat, an mortuus sit. §. 1. Cui peculii administratio data est, delegare debitorem suum potest.

XLIX. POMPONIVS libro quarto ad Quintum Mucium.

NON SOLVM id peculium est, quod dominus seruo concessit: verum id quoque, quod ignorante quidem eo adquisitum sit, tamen si rescisset, passurus erat esse in peculio. §. 1. Si ignorante me seruus meus negotia mea administrauerit, tantidem debitor mihi intelligetur, quanti tenebatur, si liber negotia mea administrasset. §. 2. Vt debitor vel seruus domino, vel dominus seruo intelligatur, ex caussa ciuili computandum est: ideoque si dominus in rationes suas referat, se debere seruo suo, cum omnino neque mutuum acceperit, neque vlla caussa praecesserat debendi, nuda ratio non facit eum debitorem.

L. PAPINIANVS libro nono Quaestionum.

EO TEMPORE, quo in peculio nihil est, pater latitat: in bonorum possessionem eius rei seruandae caussa mitti non possum, qui de peculio cum eo acturus sum: quia non fraudationis caussa latitat, qui, s. iudicium acciperet, absolui deberet. Nec ad rem pertinet, quod fieri potest, vt damnatio sequatur: nam et si in diem vel sub conditione debeatur, fraudationis caussa non videtur latitare: tametsi potest iudicis iniuria condemnari. Sed fideiussorem datum eo tempore, quo nihil in peculio est, teneri putat Iulianus: quoniam fideius-

sor

1 Ap. Hal. *id* abest. 2 *quod*. 3 Ap. Hal. *ita* abest. 4 Hal. inserit *ne*. 5 *detur ea actio*

ſor futurae quoque actionis [1] accipi poſſit: ſi tamen ſic acceptus eſt. §. 1. Si creditor patrem, qui de peculio tenebatur, heredem inſtituerit: quia mortis tempus in Falcidiae ratione ſpectatur, illius temporis peculium conſiderabitur. §. 2. Etiam poſtquam dominus de peculio conuentus eſt, fideiuſſor pro ſeruo accipi poteſt. Et ideo qua ratione, ſi poſt actionem dictatam ſeruus pecuniam exſoluerit, non magis repetere poteſt, quam ſi iudicium dictatum non fuiſſet: eadem ratione fideiuſſor quoque vtiliter acceptus videbitur, quia naturalis obligatio, quam etiam ſeruus ſuſcipere videtur, in litem translata non eſt. §. 3. Seruus alienus, cum bonae fidei ſeruiret mihi, nummos a Titio mutuatos mihi dedit, vt eum manumitterem: et manumiſi: creditor quaerebat, quem de peculio conueniret? Dixi, quamquam creditor electionem alias haberet, tamen in propoſito dominum eſſe conueniendum: et eum ad exhibendum mecum acturum pecuniae nomine, quae ipſi eſſet adquiſita, nec in eam cauſam alienata, quae pro capite ſerui facta proponeretur: neque enim admittendum eſſe diſtinctionem exiſtimantium, ſi non manumittam, domini pecuniam eſſe: manumiſſione vero ſecuta, videri pecuniam ex re mea quaeſitam mihi: quoniam magis propter rem meam, quam ex re mea, pecunia mihi daretur.

LI. SCAEVOLA libro ſecundo Quaeſtionum.

QVOD debetur ſeruo ab extraneis, agenti de peculio, non omnimodo dominus ad quantitatem debiti condemnandus eſt, cum et ſumtus in petendo, et euentus exſecutionis poſſit eſſe incertus: et cogitanda ſit mora temporis, quod datur iudicatis, aut venditionis bonorum, ſi id magis faciendum erit: ergo, ſi paratus ſit actiones mandare, abſoluetur. Quod enim dicitur, ſi cum vno ex ſociis agatur, vniuerſum peculium computandum, quia ſit cum ſocio actio: in eodem redibit, ſi actiones paratus ſit praeſtare, et in omnibus, quos idcirco teneri dicimus, quia habent actionem, delegatio pro iuſta praeſtatione ſit.

LII. PAVLVS libro quarto Quaeſtionum.

EX FACTO quaeritur, qui tutelam, quaſi liber, adminiſtrabat, ſeruus pronuntiatus eſt: an, ſi conueniatur eius dominus a pupillo, cuius quidem potiorem cauſam quam creditorum ceterorum ſerui habendam reſcriptum eſt, an [2] vel id deducatur ex peculio, quod domino debetur? et, ſi putaueris poſſe deduci, an interſit, vtrum, cum adhuc in libertate ageret, domini debitor factus eſt, an poſtea, et an de peculio impuberi competat? Reſpondi, nullum priuilegium praeponi patri vel domino poteſt, cum ex perſona filii vel ſerui de peculio conueniuntur: plane in ceteris creditoribus habenda eſt ratio priuilegiorum. Quid enim, ſi filius dotem accepit, tutelam adminiſtrauit? Merito igitur et in ſeruo, qui pro tutore egit, id reſcriptum eſt: et quia occupantis melior ſolet eſſe conditio, quam ceterorum, inhibebitur actio. Plane ſi ex re pupilli nomina fecit, vel pecuniam in arca depoſuit, datur ei vindicatio nummorum, et aduerſus debitores vtilis actio: ſcilicet, ſi nummos conſumſerunt: hic enim alienare eos non potuit: quod et in quouis tutore dicendum eſt. Nec tamen intereſſe puto, quando domino debere coepit, vtrum cum in libertatis poſſeſſione eſſet, an poſtea: nam et ſi Titii ſeruo credidero, eiusque dominus eſſe coepero, deducam quod prius credidi, ſi conueniri de peculio coepero. Quid ergo eſt? quia de peculio actio deficit, vtilis actio in dominum quaſi tutelae erit: vt, quod ille pro patrimonio habuit, peculium eſſe intelligatur. §. 1. Si dos filiofamilias ſit data, vel tutelam adminiſtrauerit, habenda erit ratio priuilegiorum in actione de peculio, dilata interim ceterorum creditorum actione, vel interpoſita cautione, ſi priores agant, qui priuilegium non habent, reſtitu iri quod acceperunt, ſi inferatur poſtea cum patre actio priuilegii [3].

LIII. IDEM libro vndecimo Quaeſtionum.

SI STICHO peculium cum manumitteretur, ademptum non eſt, videtur conceſſum: debitores autem conuenire, niſi mandatis ſibi actionibus, non poteſt.

LIV. SCAEVOLA libro primo Reſponſorum.

FILIOFAMILIAS vni ex heredibus praedia praelegauit, vt inſtructa erant, cum ſeruis: hi ſerui domini debitores fuerunt: quaeſitum eſt, an ceteris heredibus aduerſus eum actio de peculio competat? Reſpondit [4], non competere.

LV.

1 *obligationis.* 2 Ap. Hal. *an* abeſt. 3 *priuilegiorum.* 4 *Reſpondi.*

LV. NERATIVS libro primo Responſorum.

IS CVM quo de peculio agebam, a te vi exemtus eſt: quod tunc, cum vi eximeres, in [1] peculio fuerit, ſpectari.

LVI. PAVLVS libro ſecundo ad Neratium.

QVOD ſeruus meus pro debitore meo mihi expromiſit, ex peculio deduci debet, et a debitore nihilo minus debetur. Sed videamus, ne credendum ſit, peculiare fieri nomen eius, pro quo expromiſſum eſt. Paulus: vtique, ſi de peculio agente aliquo deducere velit, illud nomen peculiare facit.

LVII. TRYPHONINVS libro octauo Diſputationum.

SI FILIVS vel ſeruus, cuius nomine dumtaxat de peculio actum eſt, ante finitum iudicium deceſſerit, id peculium reſpicietur, quod aliquis eorum, cum moriebatur, habuit. §. 1. Sed eum, qui ſeruum teſtamento liberum eſſe iubet, et ei peculium legat, eius temporis peculium legare intelligi Iulianus ſcribit, quo libertas competit: ideoque omnia incrementa peculii quoquo modo ante aditam hereditatem adquiſita ad manumiſſum pertinere. §. 2. At ſi quis extraneo peculium ſerui legauerit, in coniectura voluntatis teſtatoris quaeſtionem eſſe, et vero ſimilius eſſe, id legatum, quod mortis tempore in peculio fuerit: ita vt, quae ex rebus peculiaribus ante aditam hereditatem acceſſerint, debeantur: veluti partus ancillarum, et fetus pecudum: quae autem ſeruo donata fuerint, ſiue quid [2] ex operis ſuis adquiſierit, ad legatarium non pertinere.

LVIII. SCAEVOLA libro quinto Digeſtorum.

VNI EX heredibus praedia legauit, vt inſtructa erant, cum ſeruis, et ceteris rebus, et quidquid ibi eſſet: hi ſerui domino debitores fuerunt, tam ex aliis cauſis, quam ex ratione Kalendarii: quaeſitum eſt, an ceteris heredibus aduerſus eum pecuniae ab his debitae actio de peculio competit? Reſpondit, non competere.

TIT. II.

QVANDO DE PECVLIO ACTIO ANNALIS EST.

VLPIANVS libro vigeſimo nono ad Edictum.

PRAETOR ait: POST MORTEM EIVS, QVI IN ALTERIVS POTESTATE FVERIT, POSTEAVE QVAM IS EMANCIPATVS, MANVMISSVS, ALIENATVSVE FVERIT, DVMTAXAT DE PECVLIO, ET SI QVID DOLO MALO EIVS, IN CVIVS POTESTATE EST, FACTVM ERIT, QVO MINVS PECVLII ESSET, IN ANNO, QVO PRIMVM DE EA RE EXPERIVNDI POTESTAS ERIT, IVDICIVM DABO. §. 1. Quamdiu ſeruus vel filius in poteſtate eſt, de peculio actio perpetua eſt: poſt mortem autem eius, vel poſtquam emancipatus, manumiſſus, alienatusue fuerit, temporaria eſſe incipit, id eſt, annalis. §. 2. Annus autem vtilis computabitur: et ideo et ſi conditionalis ſit obligatio, Iulianus ſcripſit, ex eo computandum annum, non ex quo emancipatus eſt, ſed ex quo peti potuit conditione exſiſtente. §. 3. Merito autem temporariam in hoc caſu fecit Praetor actionem: nam, cum morte vel alienatione exſtinguitur peculium, ſufficiebat, vsque ad annum produci obligationem. §. 4. Alienatio autem, et manumiſſio, ad ſeruos pertinet, non ad filios. Mors autem tam ad ſeruos, quam ad filios, refertur: emancipatio vero ad ſolum filium. Sed et ſi alio modo ſine emancipatione deſierit eſſe in poteſtate, annalis erit actio. Sed et ſi morte patris vel deportatione, ſui iuris fuerit effectus filius, de peculio intra annum heres patris vel fiſcus tenebuntur. §. 5. In alienatione accipitur vtique venditor, qui actione de peculio intra annum tenetur. §. 6. Sed et ſi donauit ſeruum, vel permutauit, vel in dotem dedit, in eadem cauſa eſt. §. 7. Item heres eius, qui ſeruum legauit non cum peculio: nam ſi cum peculio vel legauit, vel liberum eſſe iuſſit, quaeſtionis fuit. Et mihi verius videtur, non dandam neque in manumiſſum, neque in eum, cui legatum ſit peculium, de peculio actionem. An ergo teneatur heres? Et ait Caecilius teneri: quia peculium penes eum ſit, qui tradendo id [3] legatario, ſe liberauit. Pegaſus autem caueri heredi debere ait, ab eo, cui peculium legatum ſit: quia ad eum veniunt creditores: ergo, ſi tradiderit ſine cautione, erit conueniendus. §. 8. Si praecepto ſeruo et peculio, rogatus ſit heres reſtituere hereditatem, ſi de peculio conueniatur, Trebelliani exceptio-

1 Hal. inſerit *eo*. 2 Ap. Hal. *quid* abeſt. 3 *tradendo, id a legatario*.

ceptione non vtetur, vt Marcellus tractans admittit. Is autem [1], cui restituta est hereditas, non tenetur, vt Scaeuola ait: cum peculium non habeat, nec dolo fecerit, quo minus haberet. §. 9. Vsufructu quoque exstincto, intra annum actionem dandam in vsufructuarium Pomponius libro sexagesimo primo [2] scripsit. §. 10. Quaesitum est apud Labeonem, si, cum filius viueret, tu credens eum mortuum, annali actione egeris, et, quia annus praeterierat, exceptione sis repulsus, an rursus experiri tibi, comperto errore, permittendum est? Et ait, permitti debere dumtaxat de peculio, non etiam de in rem verso: nam priore iudicio de in rem verso recte actum est, quia annua exceptio ad peculium, non ad in rem versum, pertinet.

II. PAVLVS libro trigesimo ad Edictum.

CVM POST mortem filiifamilias annua aduersus patrem actio est, quemadmodum aduersus eum esset perpetua viuo filio, ideo, si ex causa redhibitionis erat de peculio actio, sex mensium erit post mortem filii. Idemque dicendum [3] in omnibus temporalibus actionibus. §. 1. Si seruus, cui creditum est, apud hostes sit, de peculio actio in dominum non anno finienda est, quamdiu [4] postliminio reuerti potest.

III. POMPONIVS libro quarto ad Quintum Mucium.

DEFINITIONE peculii interdum vtendum est, etiam si seruus in rerum natura esse desiit, et actionem Praetor de peculio intra annum dat: nam et tunc et accessionem, et decessionem, quasi peculii, recipiendam, quamquam iam desiit, morte serui vel manumissione, esse peculium: vt possit ei accedere vt peculio, fructibus, vel pecorum fetu, ancillarumque partubus [5]: et decedere, veluti si mortuum sit animal, vel alio quolibet modo perierit.

TIT. III.

DE IN REM VERSO.

VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

SI HI, qui in potestate aliena sunt, nihil in peculio habent, vel habeant, non in solidum tamen: teneantur [6] qui eos habent in potestate, si in rem eorum, quod acceptum est, conuersum sit: quasi cum ipsis potius contractum videatur. §. 1. Nec videtur frustra de in rem verso actio promissa [7], quasi sufficeret de peculio. Rectissime enim Labeo dicit, fieri posse, vt et in rem versum sit, et cesset de peculio actio. Quid enim, si dominus peculium ademit sine dolo malo? Quid si morte serui exstinctum est peculium, et annus vtilis praeteriit? de in rem verso namque actio perpetua est, et locum habet, siue ademit sine dolo malo, siue actio de peculio anno finita est. §. 2. Item si plures agant de peculio, proficere hoc ei, cuius pecunia in rem versa est, debet: vt ipse vberiorem actionem habeat. Certe, si praeuentum sit ab aliquo, et actum de peculio, de in rem verso actio an cesset, videndum? Et refert Pomponius, Iulianum existimare, de peculio actione peremi de in rem verso actionem: quia in peculium conuersum est, quod in domini rem erat versum, et pro seruo solutum est, quemadmodum si ipsi seruo a domino fuisset solutum. Sed ita demum, si praestiterit ex actione de peculio dominus, quod seruus in rem eius verterat: ceterum, si non praestiterit, manet actio de in rem verso.

II. IAVOLENVS libro duodecimo ex Cassio.

QVI NVMMIS acceptum seruum manumisit, agi cum eo de in rem verso non potest: quia, dando libertatem, locupletior ex nummis non fit.

III. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

QVOD si seruus domino quantitatem dederit, vt manumittatur, quam a me mutuam accepit, in peculium quidem hanc quantitatem non computari, in rem autem videri versum, si quid plus sit in eo, quod seruus dedit, quam est in serui pretio. §. 1. In rem autem versum videtur, siue id ipsum, quod seruus accepit, in rem domini conuertit: veluti si triticum acceperit, et id ipsum in familiam domini, cibariorum nomine consumserit: aut si pecuniam a creditore acceptam dominico creditori soluerit. Sed et si errauit in soluendo, et putauit

1 *enim* loco *autem*. 2 *libro vndecimo*. 3 Hal. inserit *erit*. 4 *quia* loco *quamdiu*. 5 *vt possit et accedere peculio, veluti fructibus, pecorum foetu, ancillarumque partubus*. 6 *nihil in peculio habeant, in solidum tamen tenentur, qui eos*. 7 *permissa*,

tauit creditorem eum, qui non erat, aeque in rem versum esse, Pomponius libro sexagesimo (primo) [1] ait, quatenus indebiti repetitionem dominus haberet: siue cum seruus domini negotii gerendi administrandiue caussa quid gessit: veluti si mutuatus sit pecuniam, vt frumentum compararet ad familiam alendam, vel si ad vestiendam: siue peculiariter mutuatus, postea in rem domini vertit. Hoc enim iure vtimur, vt etiam si prius in peculium vertit pecuniam, mox in rem domini, esse de in rem verso actio possit. §. 2. Et regulariter dicimus, toties de in rem verso esse actionem, quibus casibus procurator mandati, vel qui negotia gessit, negotiorum gestorum haberet actionem, quotiesque aliquid consumsit seruus, vt aut meliorem rem dominus habuerit, aut non deteriorem. §. 3. Proinde si seruus sumpsit pecuniam, vt se aleret et vestiret secundum consuetudinem domini, id est, vsque ad eum modum, quem dominus ei praestare consueuerat, in rem videri domini vertisse Labeo scribit. Ergo idem erit et in filio. §. 4. Sed si mutua pecunia accepta domum dominicam exornauit tectoriis, et quibusdam aliis, quae magis ad voluptatem pertinent, quam ad vtilitatem, non videtur versum: quia nec procurator haec imputaret: nisi forte mandatum domini, aut voluntatem habuit: nec debere ex eo onerari dominum, quod ipse facturus non esset: quid ergo est? [2] Pati debet dominus, creditorem haec auferre, sine domus sui videlicet iniuria, ne cogendus sit dominus vendere domum, vt quanti pretiosior facta est, id praestet. §. 5. Idem Labeo ait, si seruus mutuatus nummos a me, alii eos crediderit, de in rem verso dominum teneri, quod nomen ei adquisitum est: quam sententiam Pomponius ita probat, si non peculiare nomen fecit, sed quasi dominicae rationis: ex qua causa hactenus erit dominus obligatus, vt, si non putat sibi expedire nomen debitoris habere, cedat creditori actionibus, procuratoremque eum faciat. §. 6. Nec non illud quoque in rem domini versum Labeo ait, quod mutuatus seruus, domino emit volenti ad luxuriae materiam, vnguenta forte, vel si quid ad delicias, vel si quid ad turpes sumptus sumministrauit: neque enim spectamus, an bono domini cesserit, quod consumptum est: sed an in negotium domini. §. 7. Vnde recte dicitur, et si frumentum comparauit seruus ad alendam domini familiam, et in horreo dominico reposuit, et hoc periit, vel corruptum est, vel arsit, videri [3] versum. §. 8. Sed et si seruum domino necessarium emisset, isque decessisset, vel insulam fulsisset, eaque ruisset, dicerem, esse actionem de in rem verso. §. 9. Sed si sic [4] accepit, quasi in rem domini verteret, nec vertit, et decepit creditorem, non videtur versum, nec tenetur dominus: ne credulitas creditoris domino obesset, vel calliditas serui noceret. Quid tamen, si is fuit seruus, qui solitus erat accipiens vertere? Adhuc non puto nocere domino, si alia mente seruus accepit: aut si, cum hac mente accepisset, postea alio vertit: curiosus igitur debet esse creditor, quo vertatur. §. 10. Si mutuatus sit pecuniam seruus ad vestem comparandam, et nummi perierint, quis de in rem verso agere possit, vtrum creditor, an venditor? Puto autem, si quidem pretium numeratum, sit, creditorem de in rem verso acturum, etsi vestis perierit: si autem non fuit pretium solutum, ad hoc tamen data pecunia, vt vestis emeretur, et pecunia perierit, vestis tamen familiae diuisa est, vtique creditorem de in rem verso habere actionem. An et venditor habeat, quia res eius peruenerunt in rem domini? Ratio hoc facit, vt teneatur, vnde incipit dominus teneri ex vna causa duobus: proinde etsi tam pecunia, quam vestis periit, dicendum erit, vtrique dominum teneri: quoniam ambo in rem domini vertere voluerunt.

IV. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

SED DICENDVM est, occupantis meliorem conditionem esse debere: nam, vtrisque condemnari dominum de in rem verso, iniquum est.

V. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

SI RES domino non necessarias emerit seruus quasi domino necessaria, veluti seruos: hactenus videri in rem eius versum Pomponius scribit, quatenus seruorum verum pretium facit: cum, si necessarias emisset, in solidum, quanto vendidissent, teneretur. §. 1. Idem ait, siue ratum habeat serui contractum dominus, siue non, de in rem verso esse actionem. §. 2. Quod seruus domino emit, si

1 *libro vndecimo.* 2 *quid ergo* absque *est.* 3 Hal. inserit *in rem.* 4 Ap. Hal. *sic* abest. 5 Hal, inserit *libro quinto.*

si quidem voluntate eius emit, potest quod iussu agi: sin vero non ex voluntate, si quidem dominus ratum habuerit, vel alioquin rem necessariam vel vtilem domino emit, de in rem verso actio erit: si vero nihil eorum est, de peculio erit actio. §. 3. Placet, non solum eam pecuniam in rem verti, quae statim a creditore ad dominum peruenerit; sed et quae prius fuerit in peculio. Hoc autem toties verum est, quoties seruus rem domini gerens, locupletiorem eum facit nummis peculiaribus: alioquin si seruo peculium dominus adimat, vel si [1] vendat eum cum peculio, vel rem eius peculiarem, et pretium exigat, non videtur in rem versum.

VI. Tryphoninus libro primo Disputationum.

Nam si hoc verum esset, etiam antequam venderet rem peculiarem, de in rem verso teneretur: quia hoc ipso, quod seruus rem in peculio haberet, locupletior fieret: quod aperte falsum est.

VII. Vlpianus libro vigesimo nono ad Edictum.

Et ideo, et si donauerit seruus domino rem peculiarem, actio de in rem verso cessabit. Et sunt ista vera. §. 1. Plane si mutuum seruus acceperit, et donandi animo soluit, dum non vult eum debitorem facere peculiarem, de in rem verso actio est. §. 2. Illud verum non est, quod Mela scribit, si seruo meo argentum dederis, vt pocula tibi faceret ex quolibet argento, mox factis poculis seruus decesserit, esse tibi aduersus me de in rem verso actionem: quoniam possum pocula vindicare. §. 3. Illud plane verum est, quod Labeo scribit, si odores et vnguenta seruus emerit, et ad funus erogauerit, quod ad dominum suum pertinebat, videri in rem domini versum. §. 4. Idem ait, et si hereditatem a seruo tuo emero, quae ad te pertinebat, et creditoribus pecuniam soluero, deinde hanc hereditatem abstuleris mihi, ex emto actione me idipsum consecuturum: videri enim in rem tuam versum: nam et si hereditatem a seruo emero, vt quod mihi ab ipso seruo debebatur, compensarem, licet nihil solui, tamen consequi me ex emto, quod ad dominum peruenit: ego autem non puto de in rem verso esse actionem emtori, nisi hoc animo gesserit seruus, vt in rem domini verteret. §. 5. Si filiusfamilias pecuniam mutuatus, pro filia sua dotem dederit, in rem versum patris videtur, quatenus auus pro nepte daturus fuit. Quae sententia ita demum mihi vera videtur, si hoc animo dedit, vt patris negotium gerens.

VIII. Pavlvs libro trigesimo ad Edictum.

Et nihil interesse Pomponius ait, filiae suae nomine, an sororis, vel neptis ex altero filio natae dederit. Idem ergo dicemus, et si seruus mutuatus fuerit, et domini sui filiae nomine in dotem dederit.

IX. Iavolenvs libro duodecimo ex Cassio.

Si vero pater dotem daturus non fuit, in rem patris versum esse non videtur.

X. Vlpianvs libro vigesimo nono ad Edictum.

Si pro patre filius fideiusserit, et creditori soluerit, in rem patris videtur versum: quia patrem liberauit. §. 1. Cui simile est, quod Papinianus libro nono Quaestionum scribit, si filius quasi defensor patris iudicium susceperit, et sit condemnatus, de in rem verso teneri patrem: namque filius eum iudicio suscepto liberauit. §. 2. Idem tractat Papinianus, et si, quod patrem dare oporteret, a filio sim stipulatus, et ita conuenerim filium: nam et hic de in rem verso fore actionem: nisi si donare patri filius voluit, dum se obligat. §. 3. Quare potest dici, etsi de peculio actionem quasi defensor patris susceperit, teneri patrem de in rem verso vsque ad peculii quantitatem: cuius sententiae id erit emolumentum, vt si finita sit actio de peculio, de in rem verso conueniatur. Ego et ante condemnationem, post iudicium patris nomine acceptum, de in rem verso patrem teneri puto. §. 4. In rem autem versum videtur, prout aliquid versum est: proinde, si pars versa est, de parte erit actio. §. 5. Sed vtrum in sortem dumtaxat tenebitur dominus, an et in vsuras? Et si quidem promisit vsuras, Marcellus libro quinto Digestorum scribit, dominum praestaturum: sed si non sint promissae, vtique non debebuntur, quia in stipulatum deductae non sunt. Plane, si contemplatione domini pecuniam dedi non gerenti seruo negotia domini, sed ipse gerens, negotiorum gestorum actione potero etiam de vsuris experiri. §. 6. Verum au-

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 Ap. Hal. *hanc* abest.

autem sic accipimus, vt duret versum. Et ita demum de in rem verso competit actio, si non sit a domino seruo solutum, vel filio. Si tamen in necem creditoris, id est, perdituro seruo vel filio solutum sit, quamuis solutum sit [1], definit quidem versum: aequissimum autem est, de dolo malo aduersus patrem vel dominum competere actionem. Nam et peculiaris debitor, si fraudulenter seruo soluerit, quod ei debebat, non liberatur. §. 7. Si domini debitor sit seruus, et ab alio mutuatus, ei soluerit, hactenus non vertit, quatenus domino debet: quod excedit, vertit. Proinde si, cum domino deberet triginta, mutuatus quadraginta, creditori eius soluerit, vel familiam exhibuerit, dicendum erit, de in rem verso in decem competere actionem: aut, si tantundem debeat, nihil videtur versum: nam, vt Pomponius scribit, aduersus lucrum domini videtur subuentum. Et ideo, siue debitor fuit domino, cum in rem verteret, nihil videri versum: siue postea debitor esse domino coeperit [2], desinere versum: idemque et si soluerit ei. Plus dicit, etsi tantundem ei donauit dominus, quantum creditori soluit pro se, si quidem remunerandi animo non videri versum: si vero alias donauit, durare versum. §. 8. Idem quaerit, si decem in rem domini vertit, et postea tantandem summam a domino mutuatus sit, habeat praeterea et peculium decem, videndum ait [3], vtrum desiit esse versum? An vero, quoniam est peculium, vnde trahatur debitum, de in rem verso non tollimus actionem? An potius ex vtroque pro rata detrahimus? Ego autem puto, sublatam de in rem verso actionem: cum debitor domini sit constitutus. §. 9. Idem quaerit, si in rem tuam verterit, et debitor tuus factus sit, mox creditor eiusdem summae, quam tibi debuit, an renascatur de in rem verso actio, an vero ex post facto non conualescat? Quod verum est. §. 10. Idem tractat, an ex euentu possit in rem patris filius vertere: veluti si duo rei pater et filius fuerint, et filius mutuatus suo nomine soluat: vel si filio iussu patris credidisti, et filius creditum tibi soluisset? Mihi videtur, si quidem pecunia ad patrem peruenerat, videri in rem versum: quod si non fuit, et suum negotium gerens filius soluit, non esse de in rem verso actionem.

XI. PAVLVS libro trigesimo ad Edictum.

QVOD seruus in hoc mutuatus fuerit, vt creditori suo solueret, non erit in rem versum: quamuis actione de peculio liberatus sit dominus.

XII. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

SI FVNDVM patri dominoue emit seruus vel filiusfamilias, versum quidem esse videtur: ita tamen, vt siue minoris sit, quam est emtus, tantum videatur in rem versum, quanti dignus sit: siue pluris sit, non plus videatur in rem versum, quam emtus est.

XIII. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

SI IN rem alterius ex dominis versum sit, vtrum is solus, in cuius rem versum est, an et socius possit conueniri, quaeritur? Et Iulianus scribit, eum solum conueniri, in cuius rem versum est, sicuti cum solus iussit: quam sententiam puto veram.

XIV. IVLIANI libro vndecimo Digestorum Marcellus notat.

INTERDVM et propter hoc, quod in rem alterius socii versum est, de in rem verso cum altero agi potest: qui conuentus, a socio petere potest id, in quo damnatus fuerit. Quid enim dicemus, si peculium seruo ab altero ademptum fuerit? Paulus: ergo haec quaestio ita procedit, si de peculio agi non potest.

XV. VLPIANVS libro secundo Disputationum.

SI FILIVSFAMILIAS constituerit, quod pater debuit, videndum est, an de in rem verso actio dari debeat? Atquin non liberauit patrem: nam qui constituit, se quidem obligat, patrem vero non liberat: plane si soluat post constitutum, licet pro se videatur soluisse, hoc est, ob id, quod constituit, in rem tamen vertisse patris merito dicetur.

XVI. ALFENVS libro secundo Digestorum.

QVIDAM fundum colendum seruo suo locauit, et boues ei dederat: cum hi boues non essent idonei, iusserat eos venire: et his nummis, qui recepti essent, alios reparari: seruus boues vendiderat: alios redemerat: nummos venditori non soluerat: postea conturbauerat: qui

1 Ap. Hal. *quamuis solutum sit* desunt. 2 *domini coepit.* 3. Ap. Hal. *videndum ait* absunt.

qui boues vendiderat, nummos a domino petebat [1] actione de peculio, aut quod in rem domini versum esset: cum boues, pro quibus pecunia peteretur, penes dominum essent. Respondit, non videri peculii quicquam esse: nisi si quid, deducto eo, quod seruus domino debuisset, reliquum fieret: illud sibi videri, boues quidem in rem domini versos esse, sed pro ea re soluisse tantum, quanti priores boues venissent: si quo amplioris pecuniae posteriores boues essent, eius oportere dominum condemnari.

XVII. AFRICANVS libro octauo Quaestionum.

SERVVS [2] in rem domini pecuniam mutuatus, sine culpa eam perdidit. Nihilo minus posse cum domino de in rem verso agi, existimauit: nam et si procurator meus in negotia mea impensurus, pecuniam mutuatus, sine culpa eam perdiderat, recte eum hoc nomine mandati, vel negotiorum gestorum acturum. §. 1. Cum Sticho vicario serui tui Pamphili contraxi: actio de peculio, et [3] in rem verso, ita [4] dari debet, vt quod vel in tuam [5] ipsius rem, vel in peculium Pamphili, versum sit, comprehendatur: scilicet, etiam si mortuo vel alienato Sticho, agatur: quod si Pamphilo mortuo agam, magis est, vt quamuis Stichus viuat, tamen de eo, quod in peculio Pamphili versum est, non nisi intra annum quam is decessit, actio dari debeat: etenim quodammodo de peculio Pamphili tum experiri videbor: sicuti, si quod iussu eius credidissem, experirer. Nec nos mouere debet, quod Stichus, de cuius peculio agitur, viuat: quando non aliter ea res in peculio eius esse potest, quam si Pamphili peculium maneat. Eadem ratio efficiet, vt id, quod in peculio Pamphili versum sit, ita praestari debere dicamus, vt prius eius, quod tibi Pamphilus debuerit, deductio fiat: quod vero in tuam rem versum fuerit, praestetur etiam non deducto eo, quod Pamphilus tibi debet.

XVIII. NERATIVS libro septimo Membranarum.

QVAMVIS in eam rem pro seruo meo fideiusseris, quae ita contracta est, vt in rem meam versaretur: veluti, si cum seruus frumentum emisset, quo familia aleretur, venditori frumenti fideiusseris: propius est tamen, vt de peculio eo nomine, non de in rem verso agere possis: vt vnius dumtaxat in quoquo contractu, de in rem verso sit actio, qui id ipsum credidit, quod in rem domini versum est.

XIX. PAVLVS libro quarto Quaestionum.

FILIVSFAMILIAS togam emit: mortuo deinde eo, pater ignorans, et putans suam esse, dedicauit eam in funus eius. Neratius libro [6] responsorum ait, in rem patris versum videri: in actione autem de peculio, quod in rerum natura non esset, vno modo aestimari debere, si dolo malo eius, quo cum agatur, factum esset: atquin si filio pater togam emere debuit, in rem patris res versa est, non nunc, quo funerabitur, sed quo tempore emit: funus enim filii, aes alienum patris est. Et hoc Neratius quoque, qui de in rem verso patrem teneri putauit, ostendit, negotium hoc, id est sepulturam, et funus filii, patris esse aes alienum, non filii. Factus est ergo debitor peculii, quamuis res non exstet, vt etiam de peculio possit conueniri: in quam actionem venit, et quod in rem versum est: quae tamen adiectio tunc necessaria esset, cum annus post mortem filii excessit.

XX. SCAEVOLA libro primo Responsorum.

PATER pro filia dotem promisit: et conuenit, vt ipse filiam aleret: non praestante patre, filia a viro mutuam pecuniam accepit, et mortua est in matrimonio: respondi, si ad ea id, quod creditum est, erogatum esset, sine quibus aut se tueri, aut seruos paternos exhibere non posset, dandam de in rem verso vtilem actionem. §. 1. Seruus absentis Reipublicae causa, pupilli seruis pecuniam credidit, subscribente tutore, stipulatione in personam tutoris translata: quaesitum est, an aduersus pupillum competat actio? Respondi, si, cum in rem pupilli daretur, id in rem eius versum est, et quo magis actus seruorum confirmaretur, tutor spopondit, posse nihilo minus dici, de in rem verso cum pupillo actionem fore.

XXI. IDEM libro quinto Digestorum.

FILIAMFAMILIAS duxit [7] vxorem, patre dotem promittente: et conuenit inter omnes personas, vti eam pater, aut ipsa se tueretur: maritus ei mutuos num-

1 *vtrum nummos a domino petat* et paulo post *an quod* loco *aut quod*. 2 Hal. inserit *si*. 3 Hal. inserit *de*. 4 Ap. Hal. *ita* abest. 5 Hal. inserit *vel*. 6 Hal. inserit *secundo*. 7 Hal. inserit. *quis*.

nummos dedit, cum iuste putaret, patrem eius ministraturum tantum salarium, quantum dare filiae suae instituerat: eos nummos illa in vsus necessarios sibi, et in seruos, quos secum habebat, consumpsit: aliquantum et, cum ei res familiares creditae essent, ex pecunia mariti in easdem causas conuertit: deinde prius, quam pater salarium expleret, moritur filia: pater impensam recusat: maritus res mulieris retinet: quaero, an de in rem verso aduersus patrem actio competat? Respondit [1], si ad ea id, quod creditum est, erogatum esset, sine quibus aut se tueri, aut seruos paternos exhibere non posset, dandam de in rem verso vtilem actionem.

TIT. IV.

QVOD IVSSV.

VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

MERITO ex iussu domini [2] in solidum aduersus eum iudicium datur, nam quodammodo cum eo contrahitur, qui iubet. §. 1. Iussum autem accipiendum est, siue testato quis, siue per epistolam, siue verbis, aut per nuntium, siue specialiter in vno contractu [3] iusserit, siue generaliter: et ideo, si sic contestatus sit, QVOD VOLES CVM STICHO SERVO MEO NEGOTIVM GERERE PERICVLO MEO, videtur ad omnia iussisse, nisi certa lex aliquid prohibet. §. 2. Sed ego quaero, an reuocare hoc iussum, antequam creditur, possit? Et puto, posse: quemadmodum si mandasset, et postea ante contractum contraria voluntate mandatum reuocasset, et me certiorasset. §. 3. Sed et si mandauerit pater, dominusue, videtur iussisse. §. 4. Sed et si serui chirographo subscripserit dominus, tenetur quod iussu. §. 5. Quid ergo, si fideiusserit pro seruo? Ait Marcellus, non teneri quod iussu: quasi extraneus enim interuenit. Neque hoc dicit ideo, quod tenetur ex cauta fideiussionis: sed quia aliud est iubere. Denique idem scribit, etsi inutiliter fideiusserit, tamen eum non obligari. quasi iusserit: quae sententia verior est. §. 6. Si ratum habuerit quis, quod seruus eius gesserit, vel filius, quod iussu actio in eos datur. §. 7. Si pupillus dominus iusserit, vtique non tenetur, nisi tutore auctore iussit. §. 8. Si iussu fructuarii erit cum seruo contractum, item eius, cui bona fide seruit, Marcellus putat, quod iussu dandam in eos actionem. Quam sententiam et ego probo. §. 9. Si curatore adolescentis, vel furiosi, vel prodigi iubente, cum seruo contractum sit, putat Labeo dandam quod iussu actionem in eos, quorum seruus fuerit. Idem et in vero procuratore. Sed si procurator verus non sit, in ipsum potius dandam actionem, idem Labeo ait.

II. PAVLVS libro trigesimo ad Edictum.

SI, TVTORIS iussu, seruo pupilli creditum sit, puto, si ex vtilitate pupilli fuerit creditum, in pupillum esse dandam actionem, quod iussit tutor. §. 1. Si iussu domini ancillae, vel iussu patris filiae creditum sit, danda est in eos quod iussu actio. §. 2. Si iussu meo cum alieno seruo contractum fuerit, eumque postea redemero, quod iussu [4] non tenebor: ne actio, quae ab initio inutilis fuerit, euentu confirmetur.

III. VLPIANVS libro secundo Responsorum.

DOMINVM, qui iussit semissibus vsuris seruo suo pecuniam mutuam credi, hactenus teneri, quatenus iussit: nec pignoris obligationem locum habere in his praediis, quae seruus non ex voluntate domini obligauit.

IV. IDEM libro decimo ad Edictum.

SI IVSSV eius, qui administrationi rerum ciuitatis praepositus est, cum seruo ciuitatis negotium contractum sit, Pomponius scribit, quod iussu cum eo agi posse.

V. PAVLVS libro quarto ad Plautium.

SI DOMINVS vel pater pecuniam mutuam accepturus, iusserit seruo filioue numerari, nulla quaestio est, quin ipsi condici possit. Immo [5] hoc casu de iussu actio non competit. §. 1. Si vnus ex serui dominis iussit contrahi cum eo, is solus tenebitur: sed si duo iusserunt, cum quouis in solidum agi potest: quia similes sunt duobus mandantibus.

LI-

1 *respondi.* 2 Hal. inserit *vel patris.* 3 *in vnum contractum.* 4 Hal. inserit *actione.* 5 Hal. inserit *in.*

LIBER SEXTVSDECIMVS.

TIT. I.

AD SENATVSCONSVLTVM VELLEIANVM.

PAVLVS libro trigesimo ad Edictum.

VELLEIANO Senatusconsulto plenissime comprehensum est, ne pro vllo feminae intercederent. §. 1. Nam sicut moribus ciuilia officia adempta sunt feminis, et pleraque ipso iure non valent, ita multo magis adimendum eis fuit id officium, in quo non sola opera nudumque ministerium earum versaretur: sed etiam periculum rei familiaris. §. 2. Aequum autem visum est, ita mulieri succurri, vt in veterem debitorem, aut in eum, qui pro se constituisset mulierem ream, actio daretur: magis enim ille, quam creditor, mulierem decepit.

II. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

ET PRIMO quidem temporibus Diui Augusti, mox deinde Claudii, Edictis eorum erat interdictum, ne feminae pro viris suis intercederent. §. 1. Postea factum est Senatusconsultum, quo plenissime feminis omnibus subuentum est, cuius Senatusconsulti verba haec sunt: QVOD MARCVS SILANVS, ET VELLEIVS TVTOR, CONSVLES, VERBA FECERVNT DE OBLIGATIONIBVS FEMINARVM, QVAE PRO ALIIS REAE FIERENT, QVID DE EA RE FIERI OPORTET, DE EA RE ITA CONSVLVERVNT: QVOD AD FIDEIVSSIONES ET MVTVI DATIONES PRO ALIIS, QVIBVS INTERCESSERINT FEMINAE, PERTINET, TAMETSI ANTE VIDETVR ITA IVS DICTVM ESSE, NE EO NOMINE AB HIS PETITIO [1] NEVE IN EAS ACTIO DETVR, CVM EAS VIRILIBVS OFFICIIS FVNGI, ET EIVS GENERIS OBLIGATIONIBVS OBSTRINGI NON SIT AEQVVM, ARBITRARI SENATVM, RECTE [2] ATQVE ORDINE FACTVROS, AD QVOS DE EA RE IN IVRE ADITVM ERIT, SI DEDERINT OPERAM, VT IN EA RE SENATVS VOLVNTAS SERVETVR. §. 2. Verba itaque Senatusconsulti excutiamus, prius prouidentia amplissimi ordinis laudata: quia opem tulit mulieribus, propter sexus imbecillitatem, multis huiuscemodi casibus suppositis, atque obiectis. §. 3. Sed ita demum eis subuenit, si non callide sint versatae. Hoc enim Diuus Pius et Seuerus rescripserunt: nam deceptis, non decipientibus, opitulatur. Et est et Graecum Seueri, tale rescriptum: Ταῖς ἀπατώσαις γυναιξὶν τὸ δόγμα τῆς συγκλήτου βουλῆς οὐ βοηθεῖ. [3] infirmitas enim feminarum, non calliditas, auxilium demit. §. 4. Omnis omnino obligatio Senatusconsulto Velleiano comprehenditur, siue verbis, siue re, siue quocumque alio contractu intercesserint. §. 5. Sed etsi mulier defensor alicuius extiterit, procul dubio intercedit: suscipit enim in se alienam obligationem: quippe cum ex hac re subeat condemnationem. Proinde neque maritum, neque filium, neque patrem permittitur mulieri defendere.

III. PAVLVS libro trigesimo ad Edictum.

SED SI eum defendat, qui damnatus regressum ad eam habeat, veluti cum venditorem hereditatis sibi venditae, vel fideiussorem suum defendat, intercedere non videtur.

IV. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

SED SI ego cum muliere ab initio contraxerim, cum ignorarem, cui haec factum vellet, non dubito Senatusconsultum cessare: et ita Diuus Pius et Imperator noster rescripserunt. §. 1. Proinde, si dum vult Titio donatum, *accepit* [4] a me mutuam pecuniam, et eam Titio donauit, cessat Senatusconsultum. Sed et si tibi donatura, creditori tuo nummos numerauerit, non intercedit: Senatus enim obligatae mulieri succurrere voluit, non donanti: hoc ideo, quia facilius se mulier obligat, quam alicui donat.

V. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

NEC INTEREST, pecuniam soluendi causa numeret, an quamlibet suam rem in solutum det: nam etsi vendiderit rem suam, siue pretium acceptum pro alio soluit, siue emtorem delegauit creditori alieno, non puto Senatusconsulto locum esse.

VI. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

SI FIDEIVSSORES pro defensore absentis filii, ex mandato matris eius in-

1 Hal. addit *fiat.* 2 Hal. inserit *eos.* 3 id est: *Decipientibus mulieribus senatusconsultum auxilio non est.* 4 *cepit.*

intercesserint, quaeritur, an etiam his Senatusconsulto subueniatur? Et ait Papinianus libro nono Quaestionum, exceptione eos vsuros: nec multum facere, quod pro defensore fideiusserunt: cum contemplatione mandati matris interuenerunt. Plane, inquit, si, qui accepit eos fideiussores, matrem eis mandasse ignorauit, exceptionem Senatusconsulti replicatione doli repellendum 1.

VII. PAPINIANVS libro nono Quaestionum.

QVAMQVAM igitur fideiussor, doli replicatione posita, defensionem exceptionis amittat, nullam tamen replicationem aduersus mulierem habebit: quia facti non potest ignorationem praetendere. Sed non erit iniquum, dari negotiorum gestorum actionem in defensorem: quia mandati causa per Senatusconsultum constituitur irrita, et pecunia fideiussoris liberatur.

VIII. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Edictum.

QVAMVIS pignoris datio intercessionem faciat, tamen Iulianus libro duodecimo Digestorum scribit, redditionem 2 pignoris, si creditrix mulier rem, quam pignori acceperat, debitori liberauerit, non esse intercessionem. §. 1. Si mulier interuenerit apud tutores filii sui, ne hi 3 praedia eius distraherent, et indemnitatem eis repromiserit, Papinianus libro nono Quaestionum non putat eam intercesse: nullam enim obligationem alienam recepisse, neque veterem, neque nouam, sed ipsam fecisse hanc obligationem. §. 2. Si mulier apud Primum pro Secundo interuenerit, mox pro Primo apud creditorem eius, duas intercessiones factas, Iulianus libro duodecimo Digestorum scribit: vnam pro Secundo apud Primum, aliam pro Primo apud creditorem eius: et ideo et Primo restitui obligationem, et aduersus eum. Marcellus autem notat, esse aliquam differentiam, vtrum hoc agatur, vt ab initio mulier in alterius locum subdatur, et onus debitoris, a quo obligationem transferre creditor voluit, suscipiat, an vero quasi debitrix delegetur: scilicet, vt si quasi debitrix delegata est, vna sit intercessio; proinde secundum hanc suam distinctionem, in prima visione, vbi quasi debitrix delegata est, exceptionem ei Senatusconsulti Marcellus non daret: sed condemnata, vel ante condemnationem condicere vtique ei, a quo delegata est, poterit, vel quod ei abest, vel, si nondum abest, liberationem. §. 3. Interdum intercedenti mulieri et condictio competit, puta si contra Senatusconsultum obligata, debitorem suum delegauerit: nam hic ipsi competit condictio: quemadmodum si pecuniam soluisset, condiceret: soluit enim et qui reum delegat. §. 4. Sed si is, qui a muliere delegatus est, debitor eius non fuit, exceptione Senatusconsulti poterit vti, quemadmodum mulieris fideiussor. §. 5. Plane si mulier intercessura, debitorem suum delegauerit, Senatusconsultum cessat: quia, etsi pecuniam numerasset, cessaret Senatusconsultum: mulier enim per Senatusconsultum releuatur: non quae deminuit, restituitur. §. 6. Sed si eum delegauerit, qui debitor eius non fuit, fraus Senatusconsulto facta videbitur: et ideo exceptio datur. §. 7. Quoties pro debitore intercesserit mulier, datur in eum pristina actio, etsi ille prius acceptilatione liberatus sit, quam mulier intercesserit. §. 8. Si conuenerit cum debitore, vt expromissorem daret, et acceptum ei latum sit, deinde is dederit mulierem, quae auxilio Senatusconsulti munita est, potest ei condici, quasi non dedisset: quid enim interest, non det, an talem det? Non erit igitur actio vtilis necessaria, cum condictio competat. §. 9. Marcellus quoque scribit, si mulieri post intercessionem accepto tulerit creditor, nihilo minus restitutoriam actionem ei dari debere: inanem enim obligationem dimisit. §. 10. Si mulier post intercessionem sic soluerit, ne repetere possit, iuste prior debitor actionem recusat. Sed cum releuatur reus, si mulier sic soluit, vt repetere non possit, et cum ei mulieri, quae repetere non poterat, si soluisset, accepto tulit creditor, similiter releuatur reus. §. 11. Quamquam in omnes, qui liberati sunt, restituitur actio, non tamen omnibus restituitur, vtputa duo rei stipulandi fuerunt: apud alterum mulier intercessit: ei soli restituitur obligatio (apud) quem intercessit. §. 12. Si mulieri heres exstiterit creditor, videndum, an restitutoria vti non possit? Et ait Iulianus libro duodecimo, restitutoria eum nihilo minus vsurum. Non immerito: cum non obligatae cum effectu successerit. Denique in Falcidia hoc aes alienum non imputabitur. §. 13. Plane si mihi proponas, mulierem veteri debitori successisse, dicendum erit, restitutoria eam

1 *repellendam.* 2 *redhibitionem.* 3 Ap. Hal. *hi* abest.

eam conueniri posse: sed et directa actione: nihil enim eius interest, qua actione conueniatur. §. 14. Si cum essem tibi contracturus, mulier interuenerit, vt cum ipsa potius contraham, videtur intercessisse: quo casu datur in te actio, quae instituit magis, quam restituit obligationem: vt perinde obligeris eodem genere obligationis, quo mulier est obligata. Verbi gratia, si per stipulationem mulier, et tu, quasi ex stipulatu conuenieris. §. 15. Illud videndum est, si mulier pro eo interuenit, qui, si cum ipso contractum esset, non obligaretur, an hac actione ille debeat teneri, vtputa si pro pupillo intercessit, qui sine tutoris auctoritate non obligatur? Et puto, non obligari pupillum, nisi locupletior factus est ex hoc contractu. Item si minor viginti quinque annis sit, pro quo mulier intercessit, in integrum restitutionem poterit implorare: vel [1] filius contra Senatusconsultum contracturus est.

IX. Pavlvs libro sexto Regularum.

Sed si pro alieno seruo intercedat, quemadmodum in patremfamilias priorem reum 2 restituitur actio, ita in dominum quoque restituenda erit.

X. Vlpianvs libro vigesimo nono ad Edictum.

Hae actiones, quae in eos, pro quibus mulier intercessit, dantur, et heredibus, et in heredes, et perpetuo competunt: habent enim rei persecutionem: ceteris quoque honorariis successoribus dabuntur, et aduersus eos.

XI. Pavlvs libro trigesimo ad Edictum.

Si mvlier, tamquam in vsus suos pecuniam acceperit, alii creditura, non est locus Senatusconsulto: alioquin nemo cum feminis contrahet: quia ignorari potest, quid acturae sint.

XII. Idem libro sexto Breuium 3.

Immo tunc locus est Senatusconsulto, cum scit creditor eam intercedere.

XIII. Gaivs libro nono ad Edictum prouinciale.

Aliqvando, licet alienam obligationem suscipiat mulier, non adiuuatur hoc Senatusconsulto: quod tum accidit, cum prima facie quidem alienam, re vera autem suam obligationem suscipiat; vt ecce, si ancilla ob pactionem libertatis expromissore dato, post manumissionem id ipsum suscipiat, quod expromissor debeat: aut si hereditatem emerit, et aes alienum hereditarium in se transcribat: aut si pro fideiussore suo intercedat. §. 1. De pignoribus prioris debitoris non est creditori noua actione opus: cum quasi Seruiana, quae et hypothecaria vocatur, in his vtilis sit, quia verum est, conuenisse de pignoribus, nec solutam esse pecuniam. §. 2. Si sub conditione vel in diem mulier pro alio intercesserit, etiam pendente conditione, volenti creditori, cum priore actio danda est restitutoria: quo 4 enim bonum est, exspectare conditionem, vel diem, cum in ea causa sit prior iste debitor, vt omnimodo ipse debeat suscipere actionem?

XIV. Ivlianvs libro duodecimo Digestorum.

Si mvlier contra Senatusconsultum intercesserit, aequum est, non solum in veterem debitorem, sed et in fideiussores eius actionem restitui: nam, cum mulieris persona subtrahatur creditori propter Senatusconsultum, integra causa pristina restituenda est.

XV. Idem libro quinquagesimo primo Digestorum.

Si mvlieri soluero id, quod tibi debebam, et ab ea ratam rem te habiturum, stipulatus fuero, et forte te ratum non habente, agere ex stipulatu instituero, exceptio Senatusconsulti, quod de intercessionibus feminarum factum est, non proderit mulieri: non enim videri potest alienam obligationem recusare, cum maneam debito obligatus, et ipsa de lucro agat: ac potius reddere cogatur, quod non debitum acceperat, quam pro alio soluere.

XVI. Idem libro quarto ad Vrseium Ferocem.

Si mvlier contra Senatusconsultum Velleianum pro me intercessisset Titio, egoque mulieri id soluissem, et ab ea Titius eam pecuniam peteret, exceptio huius 5 Senatusconsulti non est profutura mulieri: neque enim eam periclitari, ne 6 eam pecuniam perdat, cum iam eam habeat. §. 1. Si ab ea muliere, quae contra Senatusconsultum intercessisset, fideiussorem accepissem, Gaius Cassius respondit, ita demum fideiussori exceptionem dandam, si a muliere rogatus fuisset. Iulianus autem recte putat, fideiussori 7 exceptionem dandam, etiam si mandati actionem aduersus mulierem

1 Hal. inserit *cum*. 2 *prior ei*. 3 *lib. VII. breuis edicti*. 4 *Quod*. 5 Ap. Hal. *huius* abest. 6 *neque enim potuit periclitari, vt eam*. 7 *ego autem puto, fideiussori*.

lierem non habet: quia totam obligationem Senatus improbat: et a Praetore restituitur prior debitor creditori.

XVII. AFRICANVS libro quarto Quaestionum.

VIR VXORI, donationis causa, rem viliori pretio addixerat, et in id pretium creditori suo delegauerat. Respondit [1], venditionem nullius momenti esse: et si creditor pecuniam a muliere peteret, exceptionem vtilem fore: quamuis creditor existimauerit, mulierem debitricem mariti fuisse: nec id contrarium videri debere ei, quod placeat, si quando in hoc mulier mutuata est, vt marito crederet, non obstaturam exceptionem, si creditor ignorauerit, in quam causam mulier mutuaretur: quoniam quidem 2 plurimum intersit, vtrum cum muliere quis ab initio contrahat, an alienam obligationem in eam transferat: tunc enim diligentiorem esse debere. §. 1. Si mulier dixisset, sibi rem dotis nomine obligatam, et creditor curasset ei pecuniam dotis solui, qui idem pignus acciperet, [3] mulieri etiam pecunia credita deberetur: si [4] possessor creditor aduersus eam Seruiana agentem exciperet, SI NON VOLVNTATE EIVS PIGNVS DATVM ESSET, replicationem mulieri Senatusconsulti non profuturam: nisi creditor scisset, etiam aliam pecuniam ei deberi. §. 2. Mulier et Titius, cum in rem communem mutuarentur, eiusdem pecuniae rei facti sunt: non omnimodo mulierem pro parte socii videri intercessisse dicebat [5]: nam si ob eam causam mutuati fuerint, ex qua, si creditor pecunia non dedisset, maius damnum mulier passura fuerat, veluti quod communis insula fulta non esset, vel quod fundus communis in publicum committeretur, potius esse, vt Senatusconsulto locus non sit: at si in aliquam emtionem mutua pecunia sit accepta, tunc pro parte intercessionem factam videri: et ideo creditorem partem dumtaxat pecuniae a muliere petere posse: quod si totum petierit, exceptione pro parte summouetur.

XVIII. PAVLVS libro octauo ad Plautium [6].

IDEM et [7] si pro debitore meo Titius, et mulier, duo rei intercesserint.

XIX. AFRICANVS libro quarto Quaestionum.

TVTOR pupilli decesserat, herede instituto Titio: cum de adeunda hereditate dubitaret, quoniam male gesta tutela existimaretur, persuadente matre pupilli, vt suo periculo adiret, adiit: stipulatusque de ea [8] est, indemnem se eo nomine praestari. Si ex ea causa Titius pupillo aliquid praestitisset, isque matrem conueniret, negauit exceptioni Senatusconsulti locum esse: quando vix sit, vt aliqua apud eundem pro eo ipso intercessisse intelligi possit. §. 1. Nec dissimilem huic propositioni ex facto agitatam, cum quidam vir praetorius decessisset duobus filiis superstitibus, quorum alter impubes esset, et [9] alter legitimus tutor fratri esset, et eum [10] paterna hereditate [11] abstinere vellet, mandatu vxoris defuncti, quae mater pupillo esset, abstento pupillo solum se hereditati miscuisse: vbi similiter se respondisse Iulianus [12] ait, si, ex ea 13 causa agente pupillo, damnum eo nomine passus esset, non impediri eum Senatusconsulto, quo minus a muliere rem seruaret. §. 2. In proposita specie et illud tractandum est [14], an is, qui mandato mulieris adierit, si damnum ob id patiatur, quod debitores hereditarii soluendo non fuerint, Senatusconsulto locus sit, quasi quodammodo eorum obligationes mulier susceperit? Magis autem est [15], vt ne ob hanc quidem causam Senatusconsultum locum habeat: quando non ea mente fuerit, vt pro his intercederet: sed [16] tutoris aduersus pupillum, et ceteros forte creditores, indemnem hereditatem praestaret. §. 3. Denique si ponamus [17], mulierem in emtionem hereditatis eo nomine damnum pati, quod debitores hereditarii soluendo non sint, nulla puto dubitatio erit, quin Senatusconsulto locus non sit: etiam si maxime creditoribus aliquantum praestiterit. §. 4. Quid ergo, si, cum propterea de adeunda hereditate dubitaret Titius, quod parum idonea nomina debitorum viderentur: mulier hoc ipsum repromisit, vt quanto minus a quoquo eorum seruari posset, ipsa praestaret? Prope est, vt sit intercessio. §. 5. Cum haberes Titium debitorem, et pro eo mulier intercedere vellet, nec tu mulieris

1 *Respondi.* 2 *quandoquidem.* 3 Hal. inserit *et cum.* 4 Ap. Hal. *si* abest. 5 *dicebam.* 6 *lib. XXX. ad edictum.* 7 *est* loco *et.* 8 Hal. inserit *caussa.* 9 Ap. Hal. *esset, et* absunt. 10 *cum* loco *eum.* 11 Hal. inserit *se.* 12 Ap. Hal. *Iulianus* abest. 13 Ap. Hal. *ea* abest. 14 *tractatum esse.* 15 *esse.* 16 Hal. inserit *vt.* 17 *Deinde si proponas.*

lieris nomen propter Senatusconfultum fequereris, petiit a me mulier mutuam pecuniam, folutura tibi: et ftipulanti mihi promifit, ignoranti in quam rem mutuaretur: atque ita numerare me tibi iuffit: deinde ego, quia ad manum nummos non habebam, ftipulanti tibi promifi: quaefitum eft, fi eam pecuniam a muliere petam, an exceptio Senatusconfulti ei profit? Refpondit, videndum, ne non fine ratione dicatur, eius loco, qui pro muliere fideiufferit, haberi me debere: vt, quemadmodum illi, quamuis ignorauerit mulierem intercedere, exceptio aduerfus creditorem detur, ne in mulierem mandati actio competat, ita mihi quoque aduerfus te vtilis exceptio detur, mihique in [1] mulierem actio denegetur, quando haec actio periculo mulieris futura fit. Et haec paulo expeditius dicenda, fi prius, quam ego tibi pecuniam foluerim, compererim eam interceffiffe: ceterum fi ante foluerim, videndum, vtrumne nihilo minus mulieri quidem exceptio aduerfus me dari debeat, et ego tibi condicere pecuniam poffim: an vero perinde habendum fit, ac fi 2 initio ego pecuniam mulieri crediddiffem, ac rurfus tu mihi in creditum iffes: quod quidem magis dicendum exiftimauit, vt fic Senatusconfulto locus non fit: ficuti et cum debitorem fuum mulier deleget, interceffioni locus non fit. Quae 3 poftea non recte comparari ait, quando delegatione debitoris facta, mulier non obligetur, at in propofito alienam obligationem in fe tranftulerit: quod certe Senatus fieri noluerit.

XX. IDEM libro octauo Quaeftionum.

SI PRO vno reo interceffit mulier, aduerfus vtrumque reftituitur actio creditori.

XXI. CALLISTRATVS libro tertii Inftitutionum.

SI PRO aliquo mulier interceffit, fed in rem eius, quod acceptum eft, verfaretur, exceptio Senatusconfulti locum non habet, quia non fit pauperior. §. 1. Item fi quid liberaliter fecerit, veluti ne iudicatus pater eius, propter folutionem vexetur, non erit tuta Senatusconfulto: oneribus enim earum Senatus fuccurrit.

XXII. PAVLVS libro fexto Regularum.

SI MVLIERI dederim pecuniam, vt eam creditori meo foluat vel expromittat, fi ea expromiferit, locum non effe Senatusconfulto Pomponius fcribit: quia mandati actione obligata, in rem fuam videtur obligari.

XXIII. IDEM libro fingulari ad Senatusconfultum Velleianum.

SI MVLIER in iure interrogata, refponderit fe heredem effe, fi fciens fe heredem non effe, refponderit, minime interceffiffe videri, quia decepit: quod fi exiftimauit fe heredem, et eo nomine decepta refponderit, in eam actionem quidem dari, plerique exiftimauerunt, fed exceptione Senatusconfulti adiuuari.

XXIV. IDEM libro fingulari de interceffionibus feminarum.

DEBITRIX mulier a creditore delegata, pro eo, cui delegata eft, promifit: non vtetur exceptione. §. 1. Sed fi pecuniam promifit, ne delegetur, interceffiffe videtur. §. 2. Si Senatusconfulti beneficium interuenerit, vtrum ftatim, cum mulier interceflerit, actio in priorem debitorem competit, an, fi mulier folutum condicat? Puto, ftatim, et non exfpectandam folutionem. §. 3. Si pro eo, qui temporali [6] actione teneretur, mulier interceflerit, temporalis actio reftituetur: fic tamen, vt ex praecedenti caufa, continua tempora numerarentur poft reftitutionem: quamuis ftatim atque interceffit mulier, competierat.

XXV. MODESTINVS libro fingulari de Eurematicis.

SI DOMINA feruo fuo credi iufferit, actione honoraria tenebitur. §. 1. Quod fi pro eo fideiufferit, exceptione Senatusconfulti Velleiani, iudicio conuenta, aduerfus creditorem tueri fe poterit: nifi pro fuo negotio hoc fecerit.

XXVI. VLPIANVS libro trigefimo feptimo [7] ad Edictum.

SI MVLIER, intercedendi animo, feruum alienum fuum effe refponderit, quafi interceflerit, auxilio Senatusconfulti vtetur: plane, fi pro bona fide feruiente fibi refponderit, non videtur interceffiffe.

XXVII. PAPINIANVS libro tertio Refponforum.

BONA fide perfonam mulieris in contrahendo fecutus, ob ea, quae inter virum et vxorem accepta pecunia gefta funt, exceptione Senatusconfulti non fum-

1 *detur, inque mulierem.* 2 Hal. inferit *ab.* 3 *Sed poftea.* 4 *fi vt in propofito.* 5 Hal. addit *Velleiano.* 6 *temporaria*, et mox iterum. 7 *lib. XXIX.*

ſummouetur. §. 1. Cum ſerui ad negotiationem praepoſiti, cum alio contrahentes, perſonam mulieris, vt idoneae ſequuntur, exceptione Senatusconſulti dominum ſummouet: nec videtur deterior cauſa domini per ſeruum fieri, ſed nihil eſſe domino quaeſitum: non magis, quam ſi litigioſum praedium ſeruus, aut liberum hominem emerit. §. 2. Vxor debitricem ſuam viro delegauit, vt vir creditori eius pecuniam ſolueret: ſi fidem ſuam pro ea, quam delegauit, apud virum obligauerit, locum exceptio Senatusconſulti non habebit, quia mulier ſuum negotium geſſit.

XXVIII. Scaevola libro primo Reſponſorum.

Seia mancipia emit, et mutuam pecuniam accepit ſub fideiuſſore marito, eamque ſoluit venditori: poſtea maritus decedens non ſoluendo, in fraudem creditoris cauit teſtamento, ſe eam pecuniam vniuerſam debere: quaeritur, an interceſſiſſe mulier videretur? Reſpondi, ſecundum ea, quae proponerentur, non interceſſiſſe. §. 1. Fundum vxoris ſuae maritus obligauit Sempronio ob conductionem: mox mulier a Numerio ſua fide mutuam pecuniam acceptam ſub obligatione eiusdem fundi ſoluit ſtatim Sempronio pro marito ſuo. Quaeſitum eſt, an aduerſus Senatusconſultum obligata ſit? Reſpondi, ſi Numerius ſciſſet, eam intercedere, fore Senatusconſulto, de quo quaereretur, locum.

XXIX Pavlvs libro decimo ſexto Reſponſorum.

Qvidam voluit heredibus Lucii Titii mutuam pecuniam dare, et cum eis contrahere: ſed quoniam facultates eorum ſuſpectas habuit, magis voluit vxori teſtatoris dare pecuniam, et ab ea pignus accipere: mulier eandem pecuniam dedit heredibus, et ab his pignus accepit. Quaero, an interceſſiſſe videatur, et an pignora, quae ipſa accepit, teneantur creditori? Paulus reſpondit [1], ſi creditor, cum contrahere vellet cum heredibus Lucii Titii, euitatis his, magis mulierem ream elegit, et in ipſius perſona Senatusconſulto, quod de interceſſionibus factum eſt, locum eſſe: et pignora ab ea [3] data non teneri. Eas autem res, quas mulier ab his, pro quibus intercedebat, pignori accepit, creditori mulieris obligatas non eſſe: ſed non ſine ratione Praetorem facturum, ſi non tantum in perſona, ſubducta muliere, in principales debitores dederit actionem, ſed etiam in res, quae mulieri obligatae ſunt. §. 1. Paulus reſpondit, ea, quae in fraudem Senatusconſulti, quod de interceſſione feminarum factum eſt, excogitata probari poſſunt, rata haberi non oportere.

XXX. Idem libro ſecundo Sententiarum.

Si decipiendi animo, vel cum ſciret ſe non teneri, mulier pro aliquo interceſſerit, exceptio ei Senatusconſulti non datur: actionem enim, quae in dolum mulieris competit, ampliſſimus ordo non excludit. §. 1. Procurator, ſi mandatu mulieris pro alio interceſſerit, exceptione Senatusconſulti Velleiani adiuuatur; ne alias actio intercidat.

XXXI. Idem libro primo ad Neratium.

Pavlvs [4] ſi mulier, quod ex interceſſione ſoluit, nolit repetere, ſed mandati agere, et cauere velit de indemnitate reo, audienda eſt.

XXXII. Pomponivs libro primo Senatusconſultorum.

Si mvlier hereditatem alicuius adeat, vt aes alienum eius ſuſcipiat, vix eſt, vt ſuccurri ei debeat: niſi ſi fraude creditorum id conceptum ſit: nec enim loco minoris vigintiquinque annis [5] circumſcripti per omnia habenda eſt mulier. §. 1. Si mulier rem a ſe pignori datam per interceſſionem recipere velit, fructus etiam liberos recipit: et ſi res deterior facta fuerit, eo nomine magis aeſtimetur [6]. Sed ſi creditor, qui pignus per interceſſionem acceperit, hoc alii vendidit, vera eſt eorum opinio, qui petitionem dandam ei putant et aduerſus bonae fidei emtorem: ne melioris conditionis emtor ſit, quam fuerit venditor. §. 2. Item ſi mulier creditori viri fundum vendidit, et tradidit [7] ea conditione, vt emtor acceptam pecuniam viro referret, et hunc fundum vindicat, exceptio quidem opponitur ei de re emta et tradita, ſed replicabitur a muliere, AVT SI EA VENDITIO CONTRA SENATVSCONSVLTVM FACTA SIT. Et hoc procedit, ſiue ipſe creditor emerit, ſiue interpoſuerit alium, quo

1 *reſpondi*, et verſus finem iterum. 2 *iis*. 3 Ap. Hal. *ab ea* abſunt. 4 Ap. Hal. *Paulus* abeſt. 5 *annorum*. 6 *magis eſt vt aeſtimetur*. 7 Ap. Hal. *et tradidit* abſunt.

quo mulier ea ratione careat re ſua. Idem eſt et ſi non pro viro, ſed pro alio debitore rem ſuam tradidit. §. 3. Si mulier, ne ipſa intercederet, alii mandaret, vt id faceret, an in huius perſona locus huic Senatusconſulto ſit, qui rogatu mulieris id faceret? totus enim ſermo Senatusconſulti ad petitionem non dandam aduerſus ipſam mulierem ſpectat. Et puto, rem ita eſſe diſtinguendam, vt ſi quidem creditor, cui me obligaui, mandante muliere hoc in fraudem Senatusconſulti egiſſet, ne ipſa interueniret contra Senatusconſultum, daret autem alium, excludendum eum exceptione fraudis Senatusconſulti factae: ſi vero is ignoraſſet, ego autem ſciſſem, tunc mandati me agentem cum muliere, excludendum eſſe: me autem creditori teneri. §. 4. Si mulier, pro eo, pro quo interceſſerit, iudicium parata ſit accipere, vt non in veterem debitorem actio detur, quoniam Senatusconſulti [1] exceptionem opponere poteſt, cauere debebit, exceptione ſe non vſuram, et ſic ad iudicem ire. §. 5. Intercedere mulierem intelligendum eſt, etiam, pro eo, qui obligari non poſſit, veluti, ſi pro ſeruo alieno intercedit: ſed reſciſſa interceſſione, in dominum reſtituenda eſt actio.

TIT. II.

DE COMPENSATIONIBVS.

I. MODESTINVS libro ſexto Pandectarum.

COMPENSATIO eſt debiti et crediti inter ſe contributio.

II. IVLIANVS libro nonageſimo Digeſtorum.

VNVSQVISQVE creditorem ſuum, eundemque debitorem, petentem ſummouet, ſi paratus eſt compenſare.

III. POMPONIVS libro vigeſimo quinto ad Sabinum.

IDEO compenſatio neceſſaria eſt, quia intereſt noſtra potius non ſoluere, quam ſolutum repetere.

IV. PAVLVS libro tertio ad Sabinum.

VERVM eſt, quod et Neratio placebat, et Pomponius ait; ipſo iure eo minus fideiuſſorem ex omni contractu debere, quod ex compenſatione reus retinere poteſt; ſicut enim cum totum peto a reo, male peto, ita et fideiuſſor non tenetur ipſo iure in maiorem quantitatem, quam reus condemnari poteſt.

V. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

SI QVID a fideiuſſore petetur, aequiſſimum eſt, eligere fideiuſſorem, [3] quod ipſi, an quod reo debetur, compenſare malit: ſed et, ſi vtrumque velit compenſare, audiendus eſt.

VI. VLPIANVS libro trigeſimo ad Sabinum.

ETIAM quod natura debetur, venit in compenſationem.

VII. IDEM libro vigeſimo octauo ad Edictum.

QVOD in diem debetur, non compenſabitur, antequam dies venit, quamquam dari oporteat. §. 1. Si rationem compenſationis iudex non habuerit, ſalua manet petitio: nec enim rei iudicatae exceptio obiici poteſt. Aliud dicam, ſi reprobauit penſationem quaſi non exiſtente debito: tunc enim rei iudicatae mihi nocebit exceptio.

VIII. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

IN COMPENSATIONEM etiam id deducitur, quo nomine cum actore lis conteſtata eſt: ne diligentior quisque deterioris conditionis habeatur, ſi compenſatio ei denegetur.

IX. PAVLVS libro trigeſimo ſecundo ad Edictum.

SI CVM filiofamilias aut ſeruo contracta ſit ſocietas, et agat dominus vel pater, ſolidum per compenſationem ſeruamus: quamuis, ſi ageremus, dumtaxat de peculio praeſtaretur. §. 1. Sed ſi cum filiofamilias agatur, an, quae patri debeantur, filius compenſare poſſit, quaeritur? Et [4] magis eſt admittendum: quia vnus contractus eſt: ſed cum conditione, vt caueat, patrem ſuum ratum habiturum: id eſt, non exacturum, quod is compenſauerit.

X. VLPIANVS libro ſexageſimo tertio ad Edictum.

SI AMBO ſocii parem negligentiam ſocietati adhibuimus, dicendum eſt, deſinere nos inuicem eſſe obligatos, ipſo iure compenſatione negligentiae facta. Similí modo probatur, ſi alter ex re communi aliquid percepit, alter tantam negligentiam exhibuerit [5], quae eadem quantitate aeſtimatur [6], compenſationem factam videri, et ipſo iure inuicem libera-

1 *Senatus exceptionem.* 2 *lib.* 8. 3 Hal. praefigit *vtrum.* 4 *Quod* loco *et.* 5 *adhibuerit.* 6 *exiſtimatur.*

rationem. §. 1. Si quis igitur compenſare potens, ſoluerit, condicere poterit, quaſi indebito ſoluto. §. 2. Quoties ex maleficio oritur actio, vtputa ex cauſa furtiua, ceterorumque maleficiorum, ſi de ea [1] pecuniarie agitur, compenſatio locum habet. Idem eſt et ſi condicatur ex cauſa furtiua. Sed et qui noxali iudicio conuenitur, compenſationem opponere poteſt. §. 3. In ſtipulationibus quoque, quae inſtar actionum habent, id eſt, praetoriis [2], compenſatio locum habet: et ſecundum Iulianum, tam in ipſa ſtipulatione, quam in ex ſtipulatu actione poterit obiici compenſatio.

XI. IDEM libro trigeſimo ſecundo ad Edictum.

CVM ALTER alteri pecuniam ſine vſuris, alter vſurariam debet, conſtitutum eſt a Diuo Seuero, concurrentis apud vtrumque quantitatis vſuras non eſſe praeſtandas.

XII. IDEM libro ſexageſimo quarto ad Edictum.

IDEM iuris eſt non ſolum in priuatis, verum etiam in cauſa fiſci conſtitutum. Sed et ſi inuicem ſit vſuraria pecunia, diuerſae tamen ſint [3] vſurae, compenſatio nihilo minus locum habet eius, quod inuicem debetur.

XIII. IDEM libro ſexageſimo ſexto ad Edictum.

QVOD Labeo ait, non eſt ſine ratione, vt, ſi cui petitioni ſpecialiter deſtinata eſt compenſatio, in ceteris non obiiciatur.

XIV. IAVOLENVS libro decimo quinto ex Caſſio.

QVAECVMQVE per exceptionem perimi poſſunt, in compenſationem non veniunt.

XV. IDEM libro ſecundo Epiſtolarum.

PECVNIAM certo loco a Titio dari ſtipulatus ſum; is petit a me, quam ei debeo, pecuniam; quaero, an hoc quoque penſandum ſit, quanti mea interfuit, certo loco dari? Reſpondit, [4] ſi Titius petit, eam quoque pecuniam, quam certo loco promiſit, in compenſationem deduci oportet: ſed cum ſua cauſa, id eſt, vt ratio habeatur, quanti Titii interfuerit, eo loco, quo conuenerit, pecuniam dari.

XVI. PAPINIANVS libro tertio Quaeſtionum.

CVM MILITI caſtrenſium bonorum alius, ceterorum alius heres extitit, et debitor alteri heredum obligatus, vult compenſare, quod ab alio debetur, non audietur. §. 1. Cum intra diem ad iudicati exſecutionem datum, iudicatus Titio agit cum eodem Titio, qui [5] et ipſe pridem illi iudicatus eſt, compenſatio admittetur: aliud eſt enim, diem obligationis non veniſſe, aliud humanitatis gratia tempus indulgeri ſolutionis.

XVII. IDEM libro primo Reſponſorum.

IDEO condemnatus quod artiorem annonam aedilitatis tempore praebuit, frumentariae pecuniae debitor non videbitur: et ideo compenſationem habebit.

XVIII. IDEM libro tertio Reſponſorum.

IN REM ſuam procurator datus, poſt litis conteſtationem ſi vice mutua conueniatur, aequitate compenſationis vtetur. §. 1. Creditor compenſare non cogitur, quod alii quam debitori ſuo debet: quamuis creditor eius pro eo, qui conuenitur ob debitum proprium, velit compenſare.

XIX. IDEM libro vndecimo Reſponſorum.

DEBITOR [6] pecuniam publicam ſeruo publico citra voluntatem eorum ſoluit, quibus debitum recte ſolui potuit: obligatio priſtina manebit, ſed dabitur ei compenſatio peculii fini, quod ſeruus publicus habebit.

XX. IDEM libro decimo tertio Reſponſorum.

OB NEGOTIVM copiarum expeditionis tempore mandatum curatorem condemnatum, pecuniam iure compenſationis retinere non placuit: quoniam ea non compenſantur [7].

XXI. PAVLVS libro primo Quaeſtionum.

POSTEAQVAM placuit inter omnes, id, quod inuicem debetur, ipſo iure compenſari, ſi procurator abſentis conueniatur, non debebit de rato cauere, quia nihil compenſat, ſed ab initio minus ab eo petitur.

XXII. SCAEVOLA libro ſecundo Quaeſtionum.

SI DEBEAS decem milia [8], aut hominem, vtrum aduerſarius volet, ita compenſatio huius debiti admittitur, ſi ad-

1 Hal. inſerit *re*. 2 Ap. Hal. *id eſt praetoriis* abſunt. 3 Ap. Hal. *ſint* abeſt. 4 *Reſpondit*, 5 *quod* loco *qui*. 6 Hal. inſerit *ſi*. 7 *compenſatur*. 8 Ap. Hal. *milia* abeſt.

aduerfarius palam dixiffet, vtrum voluiffet.

XXIII. PAVLVS libro nono Refponforum.

ID, QVOD pupillorum nomine debetur, fi tutor petat, non poffe compenfationem obiici eius pecuniae, quam ipfe tutor fuo nomine aduerfario debet.

XXIV. IDEM libro tertio Decretorum. [1]

IVSSIT Imperator audiri adprobantem fibi a fifco deberi, quod ipfe conuenitur.

TIT. III.

DEPOSITI VEL CONTRA.

VLPIANVS libro trigefimo ad Edictum.

DEPOSITVM eft, quod cuftodiendum alicui datum eft. Dictum ex eo, quod ponitur: praepofitio enim DE auget depofitum, vt oftendat, totum fidei eius commiffum, quod ad cuftodiam rei pertinet. §. 1. Praetor ait, QVOD NEQVE TVMVLTVS, NEQVE INCENDII, NEQVE RVINAE, NEQVE NAVFRAGII CAVSA DEPOSITVM SIT, IN SIMPLVM, [EX] EARVM AVTEM RERVM, QVAE SVPRA COMPRAEHENSAE SVNT, IN IPSVM IN DVPLVM, IN HEREDEM EIVS, QVOD DOLO MALO EIVS FACTVM ESSE DICETVR, QVI MORTVVS SIT, IN SIMPLVM, QVOD IPSIVS, IN DVPLVM IVDICIVM DABO. §. 2. Merito has caufas deponendi feparauit Praetor, quae continent fortuitam caufam depofitionis ex neceffitate defcendentem, non ex voluntate proficifcentem. §. 3. Eum tamen deponere tumultus, vel incendii, vel ceterarum caufarum gratia intelligendum eft, qui nullam aliam caufam deponendi habet, quam imminens ex caufis fuprafcriptis periculum. §. 4. Haec autem feparatio caufarum iuftam rationem habet: quippe cum quis fidem elegit, nec depofitum redditur, contentus effe debet fimplo: cum vero extante neceffitate deponat, crefcit perfidiae crimen: et publica vtilitas coercenda eft vindicandae reipublicae caufa: eft enim inutile [2] in caufis huiusmodi fidem frangere. §. 5. Quae depofitis rebus accedunt, non funt depofita, vt puta fi homo veftitus deponatur: veftis enim non eft depofita, nec fi equus cum capiftro: nam folus equus depofitus eft. §. 6. Si conuenit, vt in depofito et culpa praeftetur, rata eft conuentio: contractus enim legem ex conuentione accipiunt. §. 7. Illud non probabis, dolum non effe praeftandum, fi conuenerit: nam haec conuentio contra bonam fidem, contraque bonos mores eft: et ideo nec fequenda eft. §. 8. Si veftimenta feruanda balneatori data perierunt, fi quidem nullam mercedem feruandorum veftimentorum accepit, depofiti eum teneri, et dolum duntaxat praeftare debere puto: quod fi accepit, ex conducto. §. 9. Si quis feruum cuftodiendum coniecerit forte in piftrinum, fi quidem merces interuenit cuftodiae, puto effe actionem aduerfus piftrinarium ex conducto: fi vero mercedem accipiebam ego pro hoc feruo, quem in piftrinum accipiebat, ex locato me agere poffe: quod fi operae eius ferui cum cuftodia penfabantur, quafi genus locati et conducti interuenit: fed, quia pecunia non datur, praefcriptis verbis datur actio: fi vero nihil aliud, quam cibaria praeftabat, nec de operis quicquam conuenit, depofiti actio eft. §. 10. In conducto et locato, et in negotio, et ex quo diximus praefcriptis verbis dandam actionem, et dolum, et culpam praeftabunt, [3] qui feruum receperunt: at fi cibaria tantum dabant, dolum dumtaxat: fequemur tamen [4], vt Pomponius ait, et quid habuerunt profcriptum, aut quid conuenerit: dummodo fciamus, et fi quid fuit profcriptum, dolum tamen eos praeftaturos, qui receperunt, qui folus in depofitum venit. §. 11. Si te rogauero, vt rem meam perferas ad Titium, vt is eam feruet, qua actione tecum experiri poffum, apud Pomponium quaeritur? Et putat, tecum mandati, cum eo vero, qui eas res receperit, [6] depofiti. Si vero tuo nomine receperit [7], tu quidem mihi mandati teneris, ille tibi depofiti: quam actionem mihi praeftabis, mandati iudicio conuentus. §. 12. Quod fi rem tibi dedi, vt, fi Titius rem [8] non recepiffet, tu cuftodires, nec eam recepit, videndum eft vtrum depofiti tantum, an et mandati actio fit? Et Pomponius dubitat: puto tamen, mandati effe actionem: quia plenius

1 *lib. II. ad Edictum.* 2 *inciuile.* 3 *praeftabit* et mox *recepit.* 4 *duntaxat fequemur tamen.* 5 *praefcriptum* et mox iterum. 6 *qui eam recepit.* 7 Hal. addit *Titius* 8 Ap. Hal. *rem* abeft.

nius fuit mandatum, habens et custodiae legem. §. 13. Idem Pomponius quaerit, si tibi mandauero, vt rem ab aliquo meo nomine receptam custodias, idque feceris, mandati an depositi tenearis? Et magis probat, mandati esse actionem, quia hic est primus contractus. §. 14. Idem Pomponius [1] quaerit, si apud te volentem me deponere, iusseris apud libertum tuum deponere, an possim tecum depositi experiri? Et ait, si tuo nomine, hoc est, quasi te custodituro, deposuissem, mihi tecum depositi esse actionem: si vero suaseris mihi, vt magis apud eum deponam, tecum nullam esse actionem: cum illo depositi actio est: nec mandati teneris [2]: quia rem meam [3] gessi. Sed si mandasti mihi, vt periculo tuo apud eum deponam, cur non sit mandati actio, non video. Plane si fideiussisti pro eo, Labeo omnimodo fideiussorem teneri ait: non tantum si dolo fecit is, qui depositum suscepit, sed et si non fecit, est tamen res apud eum: quid enim, si fureret is, apud quem depositum sit? vel pupillus sit? vel neque heres, neque bonorum possessor, neque successor eius [4] exstaret? tenebitur ergo, vt id praestet, quod depositi actione praestari solet. §. 15. An in pupillum, apud quem sine tutoris auctoritate depositum est, depositi actio detur, quaeritur? Sed probari oportet, si apud doli mali iam capacem deposueris, agi posse, si dolum commisit: nam et in quantum locupletior factus est, datur actio in eum, et si dolus non interuenit. §. 16. Si res deposita deterior reddatur, quasi non reddita, agi depositi potest: cum enim deterior redditur, potest dici, dolo malo redditam non esse. §. 17. Si seruus meus deposuerit, nihilo minus depositi habebo actionem. §. 18. Si apud seruum deposuero, et cum manumisso agam, Marcellus ait, nec tenere actionem: quamuis solemus dicere, doli etiam in seruitute commissi teneri quem debere: quia et delicta et noxae caput sequuntur: erit igitur ad alias actiones competentes decurrendum. §. 19. Haec actio bonorum possessoribus, ceterisque successoribus, et ei, cui ex Trebelliano Senatusconsulto restitututa est hereditas, competit. §. 20. Non tantum praeteritus dolus in depositi actione veniet, sed etiam futurus: id est, post litem contestatam. §. 21. Inde scribit Neratius, si res deposita sine dolo malo amissa sit, et post iudicium acceptum recuperaretur, nihilo minus recte ad restitutionem reum compelli, nec debere absolui, nisi restituat. Idem Neratius ait, quamuis tunc tecum depositi actum sit, cum restituendi facultatem non habeas, horreis forte clusis, tamen, si ante condemnationem restituendi facultatem habeas, condemnandum te, nisi restituas: quia res apud te est: tunc enim quaerendum, an dolo malo feceris, cum rem non habes. §. 22. Est autem et apud Iulianum libro tertio decimo Digestorum scriptum, eum, qui rem deposuit, statim posse depositi actione agere: hoc enim ipso dolo facere eum, qui suscepit, quod reposcenti rem non reddat. Marcellus autem ait, non semper videri posse dolo facere eum, qui reposcenti non reddat: quid enim, si in prouincia res sit, vel in horreis, quorum aperiendorum condemnationis tempore non sit facultas? vel conditio depositionis non exstitit? §. 23. Hanc actionem bonae fidei esse, dubitari non oportet. §. 24. Et ideo et fructus in hanc actionem venire, et omnem causam, et partum, dicendum est: ne nuda res veniat. §. 25. Si rem depositam vendidisti, eamque postea redemisti, in causam depositi, etiam si sine dolo malo postea perierit, teneri te depositi: quia semel dolo [5] fecisti, cum venderes. §. 26. In depositi quoque actione in litem iuratur. §. 27. Non solum si seruus meus, sed et si is, qui bona fide mihi seruiat, rem deposuerit, aequissimum erit, dari mihi actionem, si rem ad me pertinentem deposuit. §. 28. Simili modo, etsi vsumfructum in seruo habeam, si id, quod deposuit, ex eo peculio fuit, quod ad me pertinebat, vel res mea fuit, eadem actione agere potero. §. 29. Item si seruus hereditarius deposuerit, heredi postea adeunti competit actio. §. 30. Si seruus deposuit, siue viuat, siue decesserit, vtiliter dominus hac actione experietur: ipse autem seruus manumissus non poterit agere: sed et si fuerit alienatus, adhuc ei competit actio, cuius fuit seruus cum deponeret: initium enim contractus spectandum est. §. 31. Si duorum seruus sit, qui deposuit, vnicuique dominorum in partem competit [6] depositi. §. 32. Si rem a seruo depositam Titio, quem dominum eius putasti, cum non esset,

1 Ap. Hal. *Pomponius* abest. 2 *cum illo vero depositi: nec mandati teneri* 3 Hal. inserit *ipse.* 4 *ei* loco *eius.* 5 Hal. addit *malo.* 6 Hal. inserit *actio.*

esset, restituisses, depositi actione te non teneri, Celsus ait: quia nullus dolus intercessit: cum Titio autem, cui res restituta est, dominus serui aget: sed si exhibuerit, vindicabitur: si vero, cum sciret esse alienum, consumpserit, condemnabitur: quia dolo fecit, quo minus possideret. §. 33. Eleganter apud Iulianum quaeritur, si pecuniam seruus apud me deposuit, ita vt domino pro libertate eiusdem, egoque dedero, an tenear depositi? Et libro tertio decimo Digestorum scribit, si quidem sic dedero quasi ad hoc penes me depositam, teque certiorauero, non competere tibi depositi actionem, quia sciens recepisti: careo igitur dolo: si vero quasi meam pro libertate eius numerauero, tenebor. Quae sententia vera mihi videtur: hic enim non tantum sine dolo malo non reddidit, sed nec reddidit: aliud est enim reddere, aliud quasi de suo dare. §. 34. Si pecunia apud te ab initio hac lege deposita sit, vt si voluisses, vtereris, prius quam vtaris, depositi teneberis. §. 35. Saepe euenit, vt res deposita vel nummi periculo sint eius, apud quem deponuntur: vtputa si hoc nominatim conuenit: sed et si se quis deposito obtulit, idem Iulianus scribit, periculo se depositi illigasse: ita tamen, vt non solum dolum, sed etiam culpam et custodiam praestet, non tamen casus fortuitos. §. 36. Si pecunia in sacculo signato deposita sit, et vnus ex heredibus eius, qui deposuit, veniat repetens, quemadmodum ei satisfiat videndum est. Promenda pecunia est vel coram Praetore, vel interuenientibus honestis personis, et exsoluenda pro parte hereditaria. Sed etsi resignetur, non contra legem depositi fiet: cum vel Praetore auctore, vel honestis personis interuenientibus hoc eueniet: residuo vel apud eum remanente, si hoc voluerit: sigillis videlicet prius ei impressis, vel a Praetore, vel ab his, quibus coram signacula remota sunt: vel si hoc recusauerit, in aede deponendo. Sed si res sunt, quae diuidi non possunt, omnes debebit tradere, satisdatione idonea a petitore ei praestanda in hoc, quod supra eius partem est: satisdatione autem non interueniente, rem in aedem deponi, et omni actione depositarium liberari. §. 37. Apud Iulianum libro tertio decimo Digestorum talis species relata est: ait enim, si depositor decesserit, et duo exsistant, qui inter se contendant, vnusquisque solum se heredem dicens, ei tradendam rem, qui paratus est, aduersus alterum, reum defendere, hoc est, eum, qui depositum suscepit:[1] quod si neuter hoc onus suscipiat, commodissime dici ait, non esse cogendum a Praetore iudicium suscipere: oportere igitur rem deponi in aede aliqua, donec de hereditate iudicetur. §. 38. Si quis tabulas testamenti apud se depositas pluribus praesentibus legit, ait Labeo, depositi actione recte de tabulis agi posse. Ego arbitror et iniuriarum agi posse, si hoc animo recitatum testamentum est quibusdam praesentibus, vt iudicia secreta eius, qui testatus est, diuulgarentur. §. 39. Si praedo vel fur deposuerint, et hos Marcellus libro sexto Digestorum putat recte depositi acturos: nam interest eorum, eo quod teneantur. §. 40. Si quis argentum vel aurum depositum petat, vtrum speciem, an et pondus complecti debeat? Et magis est, vt vtrumque complectatur: scyphum forte vel[2] lancam, vel pateram dicendo, et materiam, et pondus addendo. Sed et si purpura sit infecta, vel lana, pondus similiter adiiciendum: saluo eo, vt si de quantitate ponderis incertum est, iuranti succurratur. §. 41. Si cista signata deposita sit, vtrum cista tantum petatur, an et species compraehendendae sint? Et ait Trebatius, cistam repetendam, non singularum rerum depositi agendum: quod et si res ostensae sunt, et sic depositae, adiiciendae sunt et species vestis. Labeo autem ait, eum, qui cistam deponit, singulas quoque res videri deponere. Ergo et de rebus agere eum oportet. Quid ergo, si ignorauerit is, qui depositum suscipiebat, res ibi esse? Non multum facere, cum suscepit depositum. Ego et rerum depositi agi posse existimo, quamuis signata cista deposita sit. §. 42. Filiumfamilias teneri depositi constat: quia et ceteris actionibus tenetur: sed et cum patre eius agi potest, dumtaxat de peculio. Idem et in seruo: nam cum domino agetur. Plane et Iulianus scripsit, et nobis videtur, si eorum nomine, qui sunt in potestate, agatur, veniat in iudicium, et si quid per eum, in cuius iure sunt, captus fraudatusue est, vt et dolus eorum veniat, non tantum ipsorum, cum quibus contractum est. §. 43. Si apud duos sit deposita res, aduersus vnumquemque eorum agi poterit: nec liberabitur alter, si cum altero agatur: non

1 Ap. Hal. *hoc est eum qui depositum suscepit* absunt. 2 Ap. Hal. *vel* abest.

non enim electione, sed solutione liberantur. Proinde si ambo dolo fecerunt, et alter, quod intereſt, praeſtiterit, alter non conuenietur, exemplo duorum tutorum. Quod si alter vel nihil minus [1] facere poſſit, ad alium perueniétur. Idemque et si alter dolo non fecerit, et idcirco ſit abſolutus: nam ad alium peruenietur. §. 44. Sed si duo depoſuerint, et ambo agant, si quidem ſic depoſuerunt, vt vel vnus tollat totum, poterit in ſolidum agere [2]: ſin vero pro parte, pro qua eorum intereſt, tunc dicendum eſt, in partem condemnationem faciendam. §. 45. Si [3] depoſuero apud te, vt poſt mortem tuam reddas, et tecum, et cum herede tuo, poſſum depoſiti agere: poſſum enim mutare voluntatem, et ante mortem tuam depoſitum repetere. §. 46. Proinde et si ſic depoſuero, vt poſt mortem meam reddatur, potero et ego, et heres meus, agere depoſiti: ego [4] mutata voluntate. §. 47. Quia autem dolus dumtaxat in hanc actionem venit, quaeſitum eſt, ſi heres rem apud teſtatorem depoſitam vel commodatam diſtraxit, ignarus [5] depoſitam, vel commodatam, an teneatur? Et quia dolo non fecit, non tenebitur de re. An tamen vel de pretio teneatur, quod ad eum peruenit? Et verius eſt, teneri eum: hoc enim ipſo dolo facit, quod id, quod ad ſe peruenit, non reddit.

II. PAVLVS libro trigeſimo primo ad Edictum.

QVID ergo, si pretium nondum exegit? aut minoris, quam debuit, vendidit? Actiones ſuas tantummodo praeſtabit.

III. VLPIANVS libro trigeſimo primo ad Edictum.

PLANE ſi poſſit rem redimere, et praeſtare, nec velit, non caret culpa: quemadmodum [6] ſi redemtam, vel alia ratione ſuam factam noluit praeſtare, cauſatus, quod ſemel ignarus vendiderit.

IV. PAVLVS libro quinto ad Plautium.

SED ETSI non ſit heres, ſed putauit ſe heredem, et vendidit, ſimili modo lucrum ei extorquebitur.

V. VLPIANVS libro trigeſimo ad Edictum.

EI, APVD quem depoſitum eſſe dicetur, contrarium iudicium depoſiti datur: in quo iudicio merito in litem non iuratur: non enim de fide rupta agitur, ſed de indemnitate eius, qui depoſitum ſuſcepit. §. 1. In ſequeſtrem depoſiti actio competit: ſi tamen cum ſequeſtre conuenit, vt certo loco rem depoſitam exhiberet, nec ibi exhibeat, teneri eum palam eſt. Quod ſi de pluribus locis conuenit, in arbitrio eius eſt, quo loci [7] exhibeat: ſed ſi nihil conuenit, denuntiandum eſt ei, vt apud Praetorem exhibeat. §. 2. Si velit ſequeſter officium deponere, quid ei faciendum ſit? et ait Pomponius, adire eum Praetorem oportere, et ex eius auctoritate denuntiatione facta his, qui eum elegerant, ei rem reſtituendam, qui praeſens fuerit. Sed hoc non ſemper verum puto: nam plerumque non eſt permittendum, officium, quod ſemel ſuſcepit, contra legem depoſitionis deponere: niſi iuſtiſſima cauſa interueniente, et cum permittitur, raro ei res reſtituenda eſt, qui venit: ſed oportet eam, arbitratu iudicis, apud aedem aliquam deponi.

VI. PAVLVS libro ſecundo [8] ad Edictum.

PROPRIE autem in ſequeſtre eſt depoſitum, quod a pluribus in ſolidum certa conditione cuſtodiendum reddendumque traditur.

VII. VLPIANVS libro trigeſimo ad Edictum.

SI HOMINEM apud ſe depoſitum, vt quaeſtio de eo haberetur, ac propterea vinctum, vel ad malam manſionem extenſum, ſequeſter ſoluerit miſericordia ductus, dolo proximum eſſe, quod factum eſt, arbitror: quia, cum ſciret cui rei pararetur, intempeſtiue miſericordiam exercuit, cum poſſet non ſuſcipere talem cauſam, quam decipere. §. 1. Datur actio depoſiti in heredem ex dolo defuncti in ſolidum. Quamquam enim alias ex dolo defuncti non ſolemus teneri, niſi pro ea parte, quae ad nos peruenit, tamen hic dolus ex contractu reique perſecutione deſcendit: ideoque in ſolidum vnus heres tenetur: plures vero pro ea parte, qua quisque heres eſt. §. 2. Quoties foro cedunt nummularii, ſolet primo loco ratio haberi depoſitariorum, hoc eſt, eorum, qui depoſitas pecunias habuerunt, non quas faenore apud nummularios, vel cum nummulariis, vel per ipſos exercebant: et ante priuilegia igitur

1 *quod ſi nihil alter vel minus.* 2 *agi.* 3 Hal. inſerit *ſic.* 4 Ap. Hal. *ego* abeſt. 5 *ignorans.* 6 Hal. inſerit *nec.* 7 *quo loco.* 8 *lib. XXXI.* 9 Ap. Hal. *autem* abeſt.

tur, si bona venierint, depositariorum ratio habetur: dummodo eorum, qui vel postea vsuras acceperunt, ratio non habeatur, quasi renuntiauerint deposito. §. 3. Item quaeritur, vtrum ordo spectetur eorum, qui deposuerunt: an vero simul omnium depositariorum ratio habeatur? Et constat, simul admittendos: hoc enim rescripto Principali significatur.

VIII. PAPINIANVS libro nono Quaestionum.

QVOD priuilegium exercetur non in ea tantum quantitate, quae in bonis argentarii ex pecunia deposita reperta est, sed in omnibus fraudatoris facultatibus: idque propter necessarium vsum argentariorum ex vtilitate publica receptum est. Plane sumtus causa, qui necessarie factus est, semper praecedit: nam, deducto eo, bonorum calculus subduci solet.

IX. PAVLVS libro decimo septimo [1] ad Edictum.

IN DEPOSITI actione, si ex facto defuncti agatur [2] aduersus vnum ex pluribus heredibus, pro parte hereditaria agere debeo: si vero ex suo delicto, pro parte non ago: merito, quia aestimatio refertur ad dolum, quem in solidum ipse heres admisit.

X. IVLIANVS libro secundo ex Minicio.

NEC ADVERSVS coheredes eius, qui dolo carent, depositi actio competit.

XI. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum.

QVOD seruus deposuit, is, apud quem depositum est, seruo rectissime reddet ex bona fide: nec enim conuenit bonae fidei, abnegare id, quod quis accepit, sed debebit reddere ei, a quo accepit: sic tamen, si sine dolo omni reddat, hoc est, vt nec culpae quidem suspicio sit: denique Sabinus hoc explicuit, addendo, nec vlla causa interuenit, quare putare possit, dominum reddi nolle: hoc ita est, si potuit suspicari, iusta scilicet ratione motus: ceterum sufficit bonam fidem adesse: sed et si ante eius rei furtum fecerat seruus, si tamen ignorauit is, apud quem deposuit, vel credidit dominum non inuitum fore huius solutionis, liberari potest: bona enim fides exigitur. Non tantum autem si remanenti in seruitute fuerit solutum, sed etiam si manumisso vel alienato, ex iustis causis liberatio contingit: scilicet, si quis ignorans manumissum vel alienatum, soluit. Idemque et in omnibus debitoribus seruandum Pomponius scribit.

XII. POMPONIVS libro vigesimo secundo ad Sabinum.

SI IN Asia depositum fuerit, vt Romae reddatur, videtur id actum, vt non inpensa eius id fiat, apud quem depositum sit, sed eius, qui deposuit. §. 1. Depositum eo loco restitui debet, in quo sine dolo malo eius est, apud quem depositum est: vbi vero depositum est, nihil interest. Eadem dicenda sunt communiter et in omnibus bonae fidei iudiciis. Sed dicendum est, si velit actor suis inpensis, suoque periculo perferri rem Romam, vt audiendus sit: quoniam et in ad exhibendum actione id seruatur. §. 2. Cum sequestre recte agetur depositi sequestraria actione: quam [3] et in heredem eius reddi oportet. §. 3. Quemadmodum quod ex stipulatu vel ex testamento dari oporteat, post iudicium acceptum cum detrimento rei periret, sic depositum quoque eo die, quo depositi actum sit, periculo eius, apud quem depositum fuerit, est, si iudicii accipiendi tempore potuit id reddere reus, nec reddidit.

XIII. PAVLVS libro trigesimo primo ad Edictum.

SI QVIS infitiatus sit non aduersus dominum, sed quod eum, qui rem depositam petebat, verum procuratorem non putaret, aut eius, qui deposuisset, heredem, nihil dolo malo fecit: postea autem si cognouerit, cum eo agi poterit: quoniam nunc incipit dolo malo facere, si reddere eam non vult. §. 1. Competit etiam condictio, depositae rei nomine: sed non antequam id dolo admissum sit: non enim quemquam hoc ipso, quod depositum accipiat, condictione obligari, verum quod dolum malum admiserit [4].

XIV. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

SI PLVRES heredes exstiterint ei, qui deposuerit, dicitur, si maior pars adierit, restituendam rem praesentibus. Maiorem autem partem non ex numero vtique personarum, sed ex magnitudine portionum hereditariarum intelligendam, cautela idonea reddenda. §. 1. Siue autem cum ipso, apud quem deposita [5] est, actum fuerit, siue cum herede eius, et sua natura res ante rem iudicatam intercciderit, veluti si homo mortuus fuerit, Sabinus

1 *lib.* XXXI. 2 *agam.* 3 *quum.* 4 *accipiat, verum quod dolum malum admiserit, obligari constat.* 5 Hal. inserit *res.*

Sabinus et Caſſius, abſolui debere eum cum quo actum eſt, dixerunt: quia aequum eſſet, naturalem interitum ad actorem pertinere: vtique, cum interitura eſſet ea res, etſi reſtituta eſſet actori.

XV. IVLIANVS libro decimo tertio Digeſtorum.

QVI REM ſuam deponi apud ſe patitur, vel vtendam rogat, nec depoſiti, nec commodati actione tenetur: ſicuti qui rem ſuam conducit, aut precario rogat, nec precario tenetur, nec ex locato.

XVI. AFRICANVS libro ſeptimo Quaeſtionum.

SI IS, apud quem rem depoſueris, apud alium eam deponat, et ille dolo quid admiſerit, ob dolum eius, apud quem poſtea ſit depoſitum, eatenus eum teneri apud quem tu depoſueris, vt actiones ſuas tibi praeſtet.

XVII. FLORENTINVS libro ſeptimo Inſtitutionum.

LICET deponere tam plures quam vnus poſſunt, attamen apud ſequeſtrem [1] non niſi plures deponere poſſunt: nam tum id fit, cum aliqua res in controuerſiam deducitur: itaque hoc caſu in ſolidum vnusquisque videtur depoſuiſſe: quod aliter eſt, cum rem communem plures deponunt. §. 1. Rei depoſitae proprietas apud deponentem manet, ſed et poſſeſſio: niſi apud ſequeſtrem depoſita eſt: nam tum demum ſequeſter poſſidet: id enim agitur ea depoſitione, vt neutrius poſſeſſioni id tempus procedat.

XVIII. NERATIVS libro ſecundo Membranarum.

DE EO [2], quod tumultus, incendii, ruinae, naufragii cauſa depoſitum eſt, in heredem de dolo mortui actio eſt pro hereditaria portione, et in ſimplum, et intra annum quoque: in ipſum [3], et in duplum, et in perpetuum datur.

XIX. VLPIANVS libro decimo ſeptimo ad Edictum.

IVLIANVS et Marcellus putant, filiumfamilias depoſiti recte agere poſſe.

XX. PAVLVS libro decimo octauo ad Edictum.

SI SINE dolo malo rem depoſitam tibi [4], amiſeris, nec depoſiti teneris, nec cauere debes, ſi deprachenderis, eam reddi: ſi tamen ad te iterum peruenerit, depoſiti teneris.

XXI. IDEM libro ſexageſimo ad Edictum.

SI APVD filiumfamilias res depoſita ſit, et emancipatus rem teneat, pater nec intra annum de peculio debet conueniri: ſed ipſe filius. §. 1. Plus Trebatius exiſtimat, etiam ſi apud ſeruum depoſitum ſit, et manumiſſus rem teneat, in ipſum dandam actionem, non in dominum, licet ex ceteris cauſis in manumiſſum actio non datur.

XXII. MARCELLVS libro quinto Digeſtorum.

SI DVO heredes rem apud defunctum depoſitam dolo interuerterint, quodam vtique caſu in partes tenebuntur: nam ſi diuiſerint decem millia, quae apud defunctum depoſita fuerant, et quina millia abſtulerint, et vterque ſoluendo eſt, in partes obſtricti erunt: nec enim amplius actoris intereſt. Quod ſi lancem conflauerint, aut conflari ab aliquo paſſi fuerint, aliaue quae ſpecies dolo eorum interuerſa fuerit, in ſolidum conueniri poterunt, ac ſi ipſi ſeruandam ſuſcepiſſent: nam certe verum eſt, in ſolidum quemque dolo feciſſe: et, niſi pro ſolido, res non poteſt reſtitui. Nec tamen abſurde ſentiet, qui hoc putauerit, plane, niſi integrae rei reſtitutione, eum, cum quo actum fuerit, liberari non poſſe; condemnandum tamen, ſi res non reſtituetur, pro qua parte heres exſtitit.

XXIII. MODESTINVS libro ſecundo Differentiarum.

ACTIONE depoſiti conuentus, ſeruo conſtituto cibariorum nomine, apud eundem iudicem vtiliter experitur.

XXIV. PAPINIANVS libro nono Quaeſtionum.

LVCIVS Titius Sempronio ſalutem. Centum nummos, quos hac die commendaſti mihi, adnumerante ſeruo Sticho actore, eſſe apud me vt notum haberes, hac epiſtola, manu mea ſcripta, tibi notum facio: quae quando voles, et vbi [5] voles, confeſtim tibi numerabo. Quaeritur, propter vſurarum [6] incrementum. Reſpondi, depoſiti actionem locum habere: quid eſt enim aliud commendare, quam deponere? Quod ita verum eſt, ſi id actum eſt, vt corpora nummorum eadem redderentur: nam ſi, vt tantundem ſolueretur, conuenit, egreditur ea res depoſiti notiſſimos terminos. In qua quaeſtione, ſi depoſiti actio non teneat, cum conuenit tantundem, non idem reddi, rationem vſurarum haberi, non facile dicendum eſt. Et eſt quidem conſtitutum,

1 *ſequeſtrum* et in §. 1. iterum. 2 Ap. Hal. *De eo* abeſt. 3 Hal. addit *vero*. 4 Ap. Hal. *tibi* abeſt. 5 *vt*. 6 *vſurarium*.

ſtitutum, in bonae fidei iudiciis, quod ad vſuras attinet, vt tantundem poſſit officium arbitri, quantum ſtipulatio: ſed contra bonam fidem et depoſiti naturam eſt, vſuras ab eo deſiderare temporis ante moram, qui beneficium in ſuſcipienda pecunia dedit: ſi tamen ab initio de vſuris praeſtandis conuenit, lex contractus ſeruabitur.

XXV. Idem libro tertio Reſponſorum.

Die sponsaliorvm aut poſtea, res oblatas puellae, quae ſui iuris fuit, pater ſuſcepit: heres eius, vt exhibeat, recte conuenietur etiam actione depoſiti. §. 1. Qui pecuniam apud ſe non obſignatam, vt tantundem redderet, depoſitam, ad vſus proprios conuertit, poſt moram in vſuras quoque iudicio depoſiti condemnandus eſt.

XXVI. Pavlvs libro quarto Reſponſorum.

Pvblia Maeuia, cum proficiſceretur ad maritum ſuum, arcam clauſam [1] cum veſte et inſtrumentis commendauit Gaiae Seiae, et dixit ei: cum ſalua ſanaue venero, reſtitues mihi: certe, ſi aliquid mihi humanum contigerit, filio meo, quem ex alio marito ſuſcepi. Defuncta ea inteſtata, deſidero, res commendatae cui reſtitui debeant: filio, an marito? Paulus reſpondit, filio. §. 1. Lucius Titius ita cauit: Ἔλαβον, καὶ ἔχω εἰς λόγον παρακαταθήκης τὰ προγεγραμμένα τοῦ ἀργυρίου δηνάρια μυρία, καὶ πάντα ποιήσω, καὶ συμφωνῶ, καὶ ὡμολόγησα, ὡς προγέγραπται· καὶ συνεθέμην χορηγῆσαί σοι τόκον ἑκάστης μνᾶς ἑκάστου μηνὸς ὀβόλους τέσσαρας, μέχρι τῆς ἀποδόσεως παντὸς τοῦ ἀργυρίου. [2] Quaero, an vſurae peti poſſunt? Paulus reſpondit, eum contractum, de quo quaeritur, depoſitae pecuniae modum excedere: et ideo ſecundum conuentionem vſurae quoque actione depoſiti peti poſſunt. §. 2. Titius Semproniis ſalutem. Habere me a vobis auri pondo plus minus decem, et diſcos duos, ſaccum ſignatum, ex quibus debetis mihi decem, quos apud Titium depoſuiſtis: item quos Trophimati decem: item ex ratione patris veſtri decem, et quod excurrit: Quaero, an ex huiusmodi ſcriptura aliqua obligatio nata ſit, ſcilicet quod ad ſolam pecuniae cauſam attinet? Reſpondit, ex epiſtola, de qua quaeritur, obligationem quidem nullam natam videri, ſed probationem depoſitarum rerum impleri poſſe: an autem is quoque, qui deberi ſibi cauit in eadem epiſtola decem, probare poſſit hoc, quod ſcripſit, iudicem aeſtimaturum.

XXVII. Idem libro ſeptimo Reſponſorum.

Lvcivs Titius, cum haberet filiam in poteſtate Seiam, Pamphilo ſeruo alieno in matrimonium collocauit: cui etiam dotem dedit, quam ſub titulo depoſiti in cautionem contulit: et poſtea nulla denuntiatione a domino facta, pater deceſſit: mox et Pamphilus ſeruus. Quaero, qua actione Seia pecuniam petere poſſit, cum ipſa patri heres extiterit? Paulus reſpondit, quoniam dos conſtitui non potuit, ex cauſa depoſiti actione de peculio pecuniam repetendam.

XXVIII. Scaevola libro primo Reſponſorum.

Qvintvs Caecilius Candidus ad Paccium Rogatianum epiſtolam ſcripſit in verba infra ſcripta. Caecilius Candidus Paccio Rogatiano ſuo ſalutem. Viginti quinque nummorum, quos apud me eſſe voluiſti, notum tibi ita hac epiſtola facio, ad ratiunculam meam ea perueniſſe, quibus vt primum proſpiciam, ne vacua tibi ſint, id eſt, vt vſuras eorum accipias [3], curae habebo. Quaeſitum eſt, an ex ea epiſtola etiam vſurae peti poſſunt? Reſpondi, deberi ex bonae fidei iudicio vſuras [4], ſiue percepit, ſiue pecunia in re ſua vſus eſt.

XXIX. Pavlvs libro ſecundo Sententiarum.

Si saccvlvm vel argentum ſignatum depoſuero, et is penes quem depoſitum fuit, me inuito contrectauerit, et depoſiti et furti actio mihi in eum competit. §. 1. Si ex permiſſu meo depoſita pecunia is, penes quem depoſita eſt, vtatur, vt in ceteris bonae fidei iudiciis, vſuras eius nomine praeſtare mihi cogitur.

XXX. Nerativs libro primo Reſponſorum.

Si fideivssor pro te, apud quem depoſitum eſt, litis aeſtimatione damnatus ſit, rem tuam fieri.

XXXI.

1 *clauſam.* 2 Id eſt, *ſuſcepi habeoque apud me titulo depoſiti ſupra ſcripta denarium argenti decem millia: meque ad praeſcriptum omnia praeſtaturum et promitto et profiteor: conuentione ſcilicet inita, vt quoad omne argentum reddatur, in ſingulos menſes, ſingulaſque libras, vſurarum nomine, quaternos tibi obolos ſubminiſtrem.* 3 Ap. Hal. *id eſt vt vſuras eorum accipias* abſunt. 4 Ap. Hal. *vſuras* abeſt.

XXXI. Tryphoninvs libro nono Disputationum.

Bona fides, quae in contractibus exigitur, aequitatem summam desiderat. Sed eam vtrum aestimamus ad merum ius gentium, an vero cum praeceptis ciuilibus, et praetoriis? veluti reus capitalis iudicii deposuit apud te centum: is deportatus est: bona eius publicata sunt: vtrumne ipsi haec reddenda, an [1] in publicum deferenda sint? Si tantum naturale et gentium ius intuemur, ei, qui dedit, restituenda sunt: si ciuile ius, et legum ordinem, magis in publicum deferenda sunt. Nam male meritus publice, vt exemplo aliis ad deterrenda maleficia sit, etiam egestate laborare debet. §. 1. Incurrit hic et alia inspectio, bonam fidem inter eos tantum, quos contractum est, nullo extrinsecus adsumto, aestimare debemus: an respectu etiam aliarum personarum, ad quas id, quod geritur pertinet? exempli loco, latro spolia, quae mihi abstulit, posuit [2] apud Seium inscium de malitia deponentis: vtrum latroni, an mihi restituere Seius debeat? Si per se dantem, accipientemque intuemur, haec est bona fides, vt commissam rem recipiat is, qui dedit. Si totius rei aequitatem, quae ex omnibus personis, quae negotio isto continguntur, impletur, mihi reddenda sunt, quo facto scelestissimo ademta sunt: et probo hanc esse iustitiam, quae suum cuique ita tribuit, vt non distrahatur ab vllius personae iustiore repetitione [3]. Quod si ego ad petenda ea non veniam, nihilo minus ei restituenda sunt, qui deposuit, quamuis male quaesita deposuit. Quod et Marcellus in praedone et fure scribit. Si tamen ignorans latro, cuius filio, vel seruo rem abstulisset, apud patrem dominumue eius deposuit ignorantem, nec ex iure gentium consistet depositum: cuius haec est potestas, vt alii, non domino, sua ipsius res quasi aliena seruanda detur. Et si rem meam fur, quam me ignorante subripuit, apud me etiam nunc delictum eius ignorantem deposuerit, recte dicetur non contrahi depositum: quia non est ex fide bona, rem suam dominum praedoni restituere compelli: sed et si etiam nunc ab ignorante domino tradita sit, quasi ex causa depositi, tamen indebiti dati condictio competet.

XXXII. Celsvs libro vndecimo Digestorum.

Qvod Nerua diceret, latiorem culpam dolum esse, Proculo displicebat: mihi verissimum videtur. Nam et si quis non ad eum modum, quem hominum natura desiderat, diligens est, nisi tamen ad suum modum curam in deposito praestat, fraude non caret: nec enim salua fide minorem iis, quam suis rebus, diligentiam praestabit.

XXXIII. Labeo libro sexto Posteriorum a Iauoleno Epitomatorum.

Servvs tuus pecuniam cum Attio [4] in sequestre deposuit apud Maeuium, ea conditione, vt ea tibi redderetur, si tuam esse probasses: si minus, vt Attio redderetur [5]. Posse dixi cum eo, apud quem deposita esset, incerti agere, id est, ad exhibendum, et exhibitam vindicare: quia seruus in deponendo tuum ius deterius facere non potuisset.

XXXIV. Idem libro secundo Pithanon.

Potes agere depositi cum eo, qui tibi non aliter, quam nummis a te acceptis depositum reddere voluerit, quamuis sine mora et incorruptum reddiderit.

LIBER SEPTIMVSDECIMVS.

Tit. I.

MANDATI, VEL CONTRA.

Pavlvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Obligatio mandati, consensu contrahentium consistit. §. 1. Ideo per nuntium quoque vel per epistolam mandatum suscipi potest. §. 2. Item siue rogo, siue volo, siue mando, siue alio quocunque verbo scripserit, mandati actio est. §. 3. Item mandatum et in diem differri, et sub conditione contrahi potest. §. 4. Mandatum, nisi gratuitum nullum est: nam originem ex officio, atque amicitia trahit: contrarium ergo [6] est officio merces: interueniente enim pecunia, res ad locationem et conductionem potius respicit.

II. Gaivs libro secundo Rerum quotidianarum, [siue aureorum].

Man-

1 *aut* loco *an*, et deinde *sunt*. 2 *deposuitque*. 3 *petitione*. 4 *Titio*, et mox iterum. 5 Ap. Hal. *redderetur* abest. 6 *porro*.

Mandatvm inter nos contrahitur, siue mea tantum gratia tibi mandem, siue aliena tantum, siue mea et aliena, siue mea et tua, siue tua et aliena. Quod si tua tantum gratia tibi mandem, superuacuum est mandatum: et ob id nulla ex eo obligatio nascitur. §. 1. Mea tantum gratia interuenit mandatum, veluti, si tibi mandem, vt negotia mea geras, vel vt fundum mihi emeres, vel vt pro me fideiubeas. §. 2. Aliena tantum, veluti, si tibi mandem, vt Titii negotia gereres, vel vt fundum ei emeres, vel vt pro eo fideiubeas. §. 3. Mea et aliena, veluti, si tibi mandem, vt mea et Titii negotia gereres, vel vt mihi et Titio fundum emeres, vel vt pro me et Titio fideiubeas. §. 4. Tua et mea, veluti si mandem tibi, vt sub vsuris crederes ei, qui in rem meam mutuaretur. §. 5. Tua et aliena, veluti, si tibi [1] mandem, vt Titio sub vsuris crederes: quod si vt sine vsuris crederes, aliena tantum gratia interuenit mandatum. §. 6. Tua autem gratia interuenit mandatum, veluti, si mandem tibi, vt pecunias tuas potius in emtiones praediorum colloces, quam faeneres: vel ex diuerso, vt faeneres potius, quam in emtiones praediorum colloces: cuius generis mandatum, magis consilium est, quam mandatum: et ob id non est obligatorium: quia nemo ex consilio obligatur, etiam si non expediat ei, cui dabatur: quia liberum est cuique, apud se explorare, an expediat sibi consilium.

III. Pavlvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Praeterea in causa mandati etiam illud vertitur, vt interim nec melior causa mandantis fieri possit, interdum melior: deterior vero numquam. §. 1. Et quidem si mandaui tibi, vt aliquam rem mihi emeres, nec de pretio quicquam statui, tuque emisti, vtrimque actio nascitur. §. 2. Quod si pretium statui, tuque pluris emisti, quidam negauerunt, te mandati habere actionem, etiam si paratus esses, id, quod excedit, remittere: namque iniquum est, non esse mihi cum illo actionem, si nolit: illi vero, si velit, mecum esse.

IV. Gaivs libro secundo Rerum quotidianarum, [vel aureorum.]

Sed Procvlvs recte eum vsque ad pretium statutum acturum existimat. Quae sententia sane benignior est.

V. Pavlvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Diligenter igitur fines mandati custodiendi sunt: nam qui excessit, aliud quid facere videtur. §. 1. Et si susceptum non impleuerit, tenetur. §. 2. Itaque si mandauero tibi, vt domum Seianam centum emeres, tuque Titianam emeris longe maioris pretii, centum tamen, aut etiam minoris, non videris impleste mandatum. §. 3. Item si mandauero tibi, vt fundum meum centum venderes, tuque eum nonaginta vendideris, et petam fundum: non obstabit mihi exceptio, nisi et reliquum mihi, quod deest, mandatu meo praestes, et indemnem me per omnia conserues. §. 4. Seruo quoque dominus si praeceperit, certa summa rem vendere, ille minoris vendiderit, similiter vindicare eam dominus potest, nec vlla exceptione summoueri, nisi indemnitas ei praestetur. §. 5. Melior autem causa mandantis fieri potest, [2] si cum tibi mandassem, vt Stichum decem emeres, tu eum minoris emeris, vel tantidem, vt aliud quicquam seruo accederet: vtroque enim casu, aut non vltra pretium, aut intra pretium fecisti.

VI. Vlpianvs libro trigesimo primo ad Edictum.

Si remvnerandi gratia honor interuenit, erit mandati actio. §. 1. Si cui fuerit mandatum, vt negotia administraret, hac actione erit conueniendus: nec recte negotiorum gestorum cum eo agetur, nec enim ideo est obligatus, quod negotia gessit, verum idcirco, quod mandatum susceperit: denique tenetur, etsi non gessisset. §. 2. Si passus sim, aliquem pro me fideiubere, vel alias interuenire, mandati teneor: et nisi pro inuito quis intercesserit, aut donandi animo, aut negotium gerens, erit mandati actio. §. 3. Rei turpis nullum mandatum est: et ideo hac actione non agetur. §. 4. Si tibi mandauero, quod mea non intererat, veluti, vt pro Seio interuenias, vel vt Titio credas, erit mihi tecum mandati actio, vt Celsus libro septimo Digestorum scribit, et ego tibi sum obligatus. §. 5. Plane si tibi mandauero, quod tua intererat, nulla erit mandati actio, nisi mea quoque interfuit: aut [3] si non esses facturus, nisi ego mandassem, [et] si mea non interfuit, tamen erit mandati actio. §. 6. Apud Iulianum libro tertio decimo Digestorum quaeritur, si dominus iusserit procuratorem suum certam pecuniam sumere, et faenerare periculo suo, ita vt certas vsuras

1 Ap. Hal. *tibi* abest. 2 Hal. praefigit *puta*. 3 *at* loco *aut*.

vſuras domino penderet dumtaxat, [1] ſi pluris faenerare potuiſſet, ipſe lucraretur, in creditam pecuniam videtur, inquit, accepiſſe. Plane, ſi omnium negotiorum erat ei adminiſtratio mandata, mandati quoque eum teneri, quemadmodum ſolet mandati teneri debitor: [2] qui creditoris ſui negotia geſſit. §. 7. Marius Paulus quidam fideiuſſerat pro Daphnide, mercedem pactus ob ſuam fideiuſſionem: et ſub nomine alterius ex euentu litis cauerat, ſibi certam quantitatem dari: hic a Claudio Saturnino Praetore maiores fructus inferre iuſſus erat: et aduocationibus ei idem Saturninus interdixerat: videbatur autem mihi iudicatum ſolui fideiuſſiſſe, et quaſi redemptor litis extitiſſet, velle a Daphnide mandati iudicio conſequi, quod erat condemnatus: ſed rectiſſime Diui fratres reſcripſerunt, nullam actionem eum propter ſuam calliditatem habere: quia mercede pacta acceſſerat ad talem redemptionem. Marcellus autem ſic loquitur de eo, qui pecunia accepta ſpopondit, vt ſi quidem hoc [3] actum eſt, vt ſuo periculo ſponderet, nulla actione agat, ſin vero non hoc actum eſt, vtilis ei potius actio competat. Quae ſententia vtilitati rerum conſentanea eſt.

VII. PAPINIANVS libro tertio Reſponſorum.

SALARIVM procuratori conſtitutum, ſi extra ordinem peti coeperit, conſiderandum erit, laborem dominus remunerare voluerit, atque ideo fidem adhiberi placitis oporteat: an [4] euentum litium, maioris pecuniae praemio, contra bonos mores procurator redemerit.

VIII. VLPIANVS libro trigeſimo primo ad Edictum.

SI PROCVRATOREM dedero, nec inſtrumenta mihi cauſae reddat, qua actione mihi teneatur? Et Labeo putat, mandati eum teneri: nec eſſe probabilem ſententiam exiſtimantium, ex hac cauſa agi poſſe depoſiti: vniuscuiusque enim contractus initium ſpectandum, et cauſam. §. 1. Sed et ſi per colluſium procuratoris abſolutus ſit aduerſarius, mandati eum teneri: ſed ſi ſoluendo non ſit, tunc de dolo actionem aduerſus eum [5], qui per colluſium abſolutus ſit, dandam ait. §. 2. Sed et de lite, quam ſuſcepit exſequendam, [6] mandati eum teneri conſtat. §. 3. Si quis mandauerit alicui gerenda negotia eius, qui ipſe ſibi mandauerat, habebit mandati actionem, quia et ipſe tenetur: tenetur autem, quia agere poteſt. Quamquam enim vulgo dicatur, procuratorem ante litem conteſtatam facere procuratorem non poſſe, tamen mandati actio eſt: ad agendum enim dumtaxat hoc facere non poteſt. §. 4. Si tutoris mandauerint contutori ſuo mancipium emendum pupillo, et ille non emerit, an ſit mandati actio? Et vtrum tantum mandati, an vero et tutelae? Et Iulianus diſtinguit: referre enim ait [7], cuius generis ſeruum tutores vni tutorum mandauerint, vt emeret: nam ſi ſuperuacuum ſeruum, vel etiam onerosum, mandati actione tantum eum teneri, tutelae non teneri: ſi vero neceſſarium ſeruum, tunc et tutelae eum teneri, non ſolum, ſed et ceteros: nam et ſi (non) mandaſſent, tenerentur tutelae, cur ſeruum pupillo neceſſarium non comparauerunt. Non ſunt igitur excuſati, quod contutori mandauerunt, quia emere debuerunt: plane habebunt nihilo minus mandati actionem, quia mandato non eſt obtemperatum. Contra quoque Iulianus ait, tutorem, qui emit, mandati actionem habere aduerſus contutores ſuos. §. 5. Si liber homo, cum bona fide ſeruiret, mandauerit Titio, vt redimeretur, et nummos ex eo peculio dederit, quod ipſum ſequi, non apud bonae fidei emtorem relinqui debuit, Titiusque pretio ſoluto liberum illum manumiſerit, mox ingenuus pronuntiatus eſt, habere eum mandati actionem, Iulianus ait, aduerſus eum, cui ſe redimendum mandauit: ſed hoc tantum ineſſe mandati iudicio, vt ſibi actiones mandet, quas habet aduerſus eum, a quo comparauit. Plane ſi eam pecuniam dederit, quae erat ex peculio ad bonae fidei emtorem pertinente, nullae ei, inquit Iulianus, mandari actiones poſſunt, quia nullas habet, cum ei ſuos nummos emtor dederit: quinimmo, inquit, ex vendito manebit obligatus: ſed et haec actio inutilis eſt, quia quantum fuerit conſecutus, tantum emti iudicio neceſſe habebit praeſtare. §. 6. Mandati actio tunc competit, cum coepit intereſſe eius, qui mandauit: ceterum, ſi nihil intereſt, ceſſat mandati actio: et eatenus competit, quatenus intereſt: vtputa mandaui tibi, vt fundum emeres: ſi intererat mea

1 Ap. Hal. *dumtaxat* abeſt. 2 Ap. Hal. *debitor* abeſt. 3 Ap. Hal. *hoc* abeſt. Hal. inſerit *in*. 4 Hal. inſerit *in*. 5 *reum*. 6 *exſequenda*. 7 Ap. Hal. *ait* abeſt.

mea emi, teneberis: ceterum, si eundem hunc fundum ego ipse emi, vel alius mihi, neque interest aliquid, cessat mandati actio. Mandaui, vt negotia gereres: si nihil deperierit, quamuis nemo gesserit, nulla actio est [1] aut si alius idonee gesserit, cessat mandati actio. Et in similibus hoc idem erit probandum. §. 7. Si ignorantes fideiussores debitorem soluisse, vel etiam acceptilatione siue pacto liberatum, ex substantia debitoris soluerunt, non tenebuntur mandati. §. 8. Quod et ad actionem fideiussoris pertinet. Et hoc ex rescripto Diuorum Fratrum intelligere licet. Huius verba haec sunt [2] Catullo Iuliano. Si hi, qui pro te fideiusserant, in maiorem quantitatem damnati, quam debiti ratio exigebat, scientes et prudentes auxilium appellationis omiserunt, poteris, mandati agentibus his, aequitate iudicis tueri te. Igitur, si ignorauerunt, excusata ignorantia est: si scierunt, incumbebat eis necessitas prouocandi: ceterum dolo versati sunt, si non prouocauerunt. Quid tamen, si paupertas eis non permisit? Excusata est eorum inopia. Sed et si testato conuenerunt debitorem, vt, si ipse putaret, appellaret, puto rationem eis constare. §. 9. Dolo autem facere videtur, qui id, quod potest restituere, non restituit. §. 10. Proinde si tibi mandaui, vt hominem emeres, tuque emisti, teneberis mihi, vt restituas. Sed et si dolo emere neglexisti, forte enim pecunia accepta alii cessisti, vt emeret, aut si lata culpa, forte si gratia ductus, passus es alium emere, teneberis. Sed et si seruus, quem emisti, fugit, si quidem dolo tuo, teneberis: si dolus non interuenit, nec culpa, non teneberis, nisi ad hoc, vt caueas, si in potestatem tuam peruenerit, te restiturum. Sed et si restituas, et tradere debes: et si cautum est de euictione 3, vel potes desiderare, vt tibi caueatur, puto sufficere, si mihi hac actione cedas, vt procuratorem me in rem meam facias, nec amplius praestes, quam consecuturus sis.

IX. Pavlvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

De tvo etiam facto cauere debes.

X. Vlpianvs libro trigesimo primo ad Edictum.

Idemqve et in fundo, si fundum emit procurator: nihil enim amplius quam bonam fidem praestare eum oportet, qui procurat. §. 1. Sed et si de sanitate serui procuratori cautum est, aut caueri potest, aut de ceteris vitiis, idem erit dicendum: aut 4 si culpa caueri non curauerit, condemnabitur. §. 2. Si ex fundo, quem mihi emit, procurator fructus consecutus est, hos quoque officio iudicis praestare eum oportet. §. 3. Si procurator meus pecuniam meam habeat, ex mora vtique vsuras mihi pendet. Sed et si pecuniam meam faenori dedit, vsurasque consecutus est, consequenter dicemus, debere eum praestare, quantumcumque emolumentum sensit: siue ei mandaui, siue non: quia bonae fidei hoc congruit, ne de alieno lucrum sentiat: quod si non exercuit pecuniam, sed ad vsus suos conuertit, in vsuras conuenietur, quae legitimo modo in regionibus frequentantur. Denique Papinianus ait, etiam si vsuras exegerit procurator, et in vsus suos conuertit, vsuras eum praestare debere. §. 4. Si quis Titio mandauerit, vt ab actoribus suis mutuam pecuniam acciperet, mandati eum non acturum. Papinianus libro tertio responsorum scribit: quia de mutua pecunia eum habet obligatum: et ideo vsuras eum petere non posse, quasi ex causa mandati, si in stipulationem deductae non sunt. §. 5. Idem Papinianus libro eodem refert, fideiussori condemnato, qui ideo fideiussit, quia dominus procuratori mandauerat, vt pecuniam mutuam acciperet, vtilem actionem dandam, quasi institoriam: quia et hic quasi praeposuisse eum mutuae pecuniae accipiendae videatur. §. 6. Si cui mandauero, vt a Titio stipuletur, potero cum eo, cui mandaui, agere mandati, vt eum accepto liberet, si hoc velim: vel si malim, in hoc agam, vt eum deleget mihi, vel si 5 cui alii voluero. Et Papinianus libro eodem scribit, si mater pro filia dotem dederit, eamque mandante filia vel ilico stipulata sit, vel etiam postea, mandati eam teneri, quamuis ipsa sit, quae dotem dederit. §. 7. Si quis ea, quae procurator suus, et serui gerebant, ita demum rata esse mandauit, si interuentu Sempronii gesta essent, et male pecunia credita sit, Sempronium qui nihil dolo fecit, non teneri: et est verum, eum, qui non animo procuratoris interuenit, sed affectionem amicalem

1 Ap. Hal. *nulla actio est* absunt. 2 Hal. hic inserit. *IMPP. ANTON. ET VERVS A. A. Catullio Iuliano.* 3 Hal. addit *rei.* 4 Hal. *at* loco *aut.* 5 Ap. Hal. *si* abest.

lem promisit in monendis procuratoribus, et actoribus, et in regendis consilio, mandati non teneri: sed si quid dolo fecerit, non mandati, sed magis de dolo teneri. §. 8. Si mandauero procuratori meo, vt Titio pecuniam meam credat sine vsuris, isque non sine vsuris crediderit, an etiam vsuras mihi restituere debeat, videamus? Et Labeo scribit, restituere eum oportere, etiam si hoc mandauerim, vt gratuitam pecuniam daret: quamuis, si periculo suo credidisset, cessaret, inquit Labeo, in vsuris actio mandati. §. 9. Idem Labeo ait, et verum est, reputationes quoque hoc iudicium admittere, et sicuti fructus cogitur restituere is, qui procurat, ita sumptum, quem in fructus percipiendos fecit, deducere eum oportet: sed et si ad vecturas suas, dum excurrit in praedia, sumptum fecit, puto hos quoque sumptus reputare eum oportere: nisi si salariarius fuit, et hoc conuenit, vt sumtus de suo faceret ad haec itinera, hoc est, de salario [1]. §. 10. Idem ait, si quid procurator citra mandatum in voluptatem fecit, permittendum ei auferre, quod sine damno domini fiat, nisi rationem sumptus istius dominus admittit. §. 11. Fideiussores et mandatores etsi sine iudicio soluerint, habent actionem mandati. §. 12. Generaliter Iulianus ait, si fideiussor ex sua persona omiserit exceptionem, qua reus vti non potuit, si quidem minus honestam, habere eum mandati actionem, quod si eam, qua reus vti potuit, si sciens id fecit, non habiturum mandati actionem: si modo habuit facultatem rei conueniendi, desiderandique, vt ipse susciperet potius iudicium vel suo vel procuratorio nomine. §. 13. Si fideiussori donationis causa acceptum factum sit a creditore, puto si fideiussorem remunerari voluit creditor, habere eum mandati actionem. Multo magis, si mortis causa accepto tulisset creditor, vel si eam liberationem legauit.

XI. Pomponivs libro tertio ex Plautio.

Si ei, cui damnatus ex causa fideiussoria fueram, heres postea extitero, habebo mandati actionem.

XII. Vlpianvs libro trigesimo primo ad Edictum.

Si vero non remunerandi causa, sed principaliter donando, fideiussori remisit actionem, mandati eum non acturum. §. 1. Marcellus autem fatetur, si quis donaturus fideiussori, pro eo soluerit creditori, habere fideiussorem mandati actionem. §. 2. Plane, inquit, si filiusfamilias, vel seruus fuit fideiussor, et pro his soluero donaturus eis, mandati patrem vel dominum non acturos: hoc ideo, quia non patri donatum voluit, qui soluit. §. 3. Plane si seruus fideiussor soluerit, dominum mandati acturum. §. 4. Idem Marcellus ibidem ait, si filiusfamilias non iussu patris fideiusserit, cessat mandati actio, si nihil sit in peculio: quod si iussu, vel ex peculio solutum est, multo magis habet pater mandati. §. 5. Si filiofamilias mandaui, vt pro me solueret, patrem, siue ipse soluerit, siue filius et peculio, mandati acturum Neratius ait, quod habet rationem: nihil enim mea interest, quis soluat. §. 6. Si filiofamilias mandauero, vt pro me solueret, et emancipatus soluat, verum est in factum actionem filio dandam: patrem autem, post emancipationem soluentem, negotiorum gestorum actionem habere. §. 7. Contrario iudicio experiuntur, qui mandatum susceperunt: vtputa qui rerum vel rei vnius procurationem susceperunt. §. 8. Inde Papinianus quaerit, si patronus praedium, quod emerat, pro quo pretii bessem exsoluerat, iusserit liberto suo tradi, vt ille residuum pretii redderet, deinde, reddito pretio, vendenti fundum patrono libertus consenserit, trientis pretium an libertus possit repetere? Et ait, si mandatum suscepit initio libertus, non donatum accepit, contrario iudicio posse eum pretium repetere, quod deductis mercedibus, quas medio tempore percepit, superest: quod si donationem patronus in libertum contulit, videri et postea libertum patrono donasse. §. 9. Si mihi mandaueris, vt rem tibi aliquam emam, egoque emero meo pretio, habebo mandati actionem de pretio recuperando: sed et si tuo pretio impendero tamen aliquid bona fide ad emtionem rei, erit contraria mandati actio: aut si rem emtam nolis recipere. Simili modo, et si quid aliud mandaueris, et in id sumptum fecero. Nec tantum id, quod impendi, verum vsuras quoque consequar. Vsuras autem non tantum ex mora esse admittendas, verum iudicem aestimare debere, si exegit a debitore suo quis, et soluit, cum vberrimas vsuras consequeretur, aequissimum enim erit rationem eius rei haberi: aut si ipse mutuatus grauibus vsuris,

1 Ap. Hal. *hoc est de salario* absunt.

ris, soluit. Sed et si reum vsuris non releuauit, ipsi autem et vsurae absunt, vel si minoribus releuauit, ipse autem maioribus faenus accepit, vt fidem suam liberaret, non dubito, debere eum mandati iudicio et vsuras consequi: et, vt est constitutum, totum hoc ex aequo et bono iudex arbitrabitur. §. 10. Dedi tibi pecuniam, vt creditori meo exsoluas: non fecisti: praestabis mihi vsuras: quo casu et a me creditor pecuniam debitam cum vsuris recepturus sit: et ita Imperator Seuerus Hadriano Demoustrati rescripsit. §. 11. Si adolescens luxuriosus mandet tibi, vt pro meretrice fideiubeas, idque tu sciens mandatum susceperis, non habebis mandati actionem: quia simile est, quasi perdituro pecuniam sciens crediderís. Sed et si vlterius directo mandauerit tibi, vt meretrici pecuniam credas, non obligabitur mandati: quasi aduersus bonam fidem mandatum sit. §. 12. Cum quidam talem epistolam scripsisset amico suo: Rogo te, commendatum habeas Sextilium Crescentem amicum meum, non obligabitur mandati: quia commendandi magis hominis quam mandandi causa scripta est. §. 13. Si quis mandauerit filiofamilias credendam pecuniam, non contra Senatusconsultum accipienti, sed ex ea causa, ex qua de peculio, vel de in rem verso, vel quod iussu pater teneretur, erit licitum mandatum. Hoc amplius dico, si cum dubitarem vtrum contra Senatusconsultum acciperet, an non, nec essem daturus contra Senatusconsultum accipienti, intercesserit, qui diceret, non accipere contra Senatusconsultum, et periculo meo crede, dicat, bene credis, arbitror locum esse mandato, et mandati eum teneri. §. 14. Si post creditam pecuniam mandauero creditori credendam, nullum esse mandatum rectissime Papinianus ait. Plane, si, vt exspectares, nec vrgueres debitorem ad solutionem, mandauero tibi, vt ei des interuallum, periculoque meo pecuniam fore dicam, verum puto omne nominis periculum debere ad mandatorem pertinere. §. 15. Idem ait, si tutor mandet, suscipi vel probari nomen, quod fecerat, teneri eum mandati, scilicet quondam pupillo suo, vel curatori eius. §. 16. Si mandauero exigendam pecuniam, deinde voluntatem mutauero, an sit mandati actio vel mihi, vel heredi meo? Et ait Marcellus, cessare mandati actionem, quia extinctum est mandatum, finita voluntate: quod si mandaueris exigendam, deinde prohibuisti, exactamque recepisti debitor liberabitur. §. 17. Idem Marcellus scribit, si, vt post mortem sibi monumentum fieret, quis mandauit, heres eius poterit mandati agere [1]. Illum vero, qui mandatum suscepit, si sua pecunia fecit, puto agere mandati, si non ita ei mandatum est, vt sua pecunia faceret monumentum: potuit enim agere etiam cum eo, qui mandauit, vt sibi pecuniam daret ad faciendum: maxime, si iam quaedam ad faciendum parauit.

XIII. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale.

Idem est, et si mandaui tibi, vt post mortem meam heredibus meis emeres fundum.

XIV. Vlpianvs libro trigesimo primo ad Edictum.

Heredem fideiussoris, si soluerit, habere mandati actionem dubium non est. Sed si vendiderit hereditatem, et emtor soluerit, an habeat mandati actionem, quaeritur? Et Iulianus libro tertiodecimo scribit, idcirco heredem habere mandati actionem, quia tenetur iudicio ex emto, vt praestet actiones suas, idcircoque competere ex emto actionem, quia potest praestare. §. 1. Si fideiussori duo heredes extiterint, et alter eorum a coherede emerit hereditatem, deinde omne, quod defunctus fideiusserat, stipulatori soluerit, habebit aut ex stipulatu aut ex emto obligatum coheredem suum: idcirco is mandati actionem habebit.

XV. Pavlvs libro secundo [2] ad Sabinum.

Si mandassem tibi, vt fundum emeres, postea scripsissem, ne emeres, tu antequam scias me vetuisse, emisses, mandati tibi obligatus ero: ne damno adficiatur is, qui suscipit mandatum.

XVI. Vlpianvs libro trigesimo primo ad Edictum.

Si qvis mihi [3] mandauerit, in meo aliquid facere, et fecero: quaesitum est, an sit mandati actio? Et ait Celsus libro septimo Digestorum, hoc respondisse se, cum Aurelius Quintus hospiti suo medico mandasse diceretur, vt in hortis eius, quos Rauennae habebat, in quos omnibus annis secedere solebat, sphaeristerium, et hypocausta, et quaedam [4] ipsius valetudini apta, sua impensa faceret. Deducto igitur, quanto sua aedificia

1 Hal. addit *vt perficiatur.* 2 *lib. VII.* 3 Ap. Hal. *mihi* abest. 4 Hal. inserit *alia.*

ficia pretiosiora fecisset, quod amplius impendisset, posse eum mandati iudicio persequi.

XVII. Pavlvs libro septimo ad Sabinum.

Si mandavero tibi, vt a Titio decem exigeres, et ante exacta ea, mandati tecum egero, si ante rem iudicatam exegeris, condemnandum te esse constat.

XVIII. Vlpianvs libro quadragesimo ad Sabinum.

Qvi patitvr ab alio mandari, vt sibi credatur, mandare intelligitur.

XIX. Idem libro quadragesimo tertio ad Sabinum.

Servvs meus si de semet emendo mandaret, vt redimatur, Pomponius eleganter tractat, an is, qui seruum redemerit, vltro conuenire possit venditorem, vt seruum recipiat: quoniam mandati actio vltro citroque est? Sed esse iniquissimum Pomponius ait, ex facto serui mei cogi me seruum recipere, quem in perpetuum alienari volueram: nec magis in hunc casum debeo mandati teneri, quam vt eum tibi venderem.

XX. Pavlvs libro vndecimo ad Sabinum.

Ex mandato, apud eum, qui mandatum suscepit, nihil remanere oportet, sicuti nec damnum pati debet, si exigere faeneratam pecuniam non potuit. §. 1. Fideiussori negotiorum gestorum est actio, si pro absente fideiusserit: nam mandati actio non potest competere, cum non antecesserit mandatum.

XXI. Vlpianvs libro quadragesimo septimo ad Sabinum.

Cvm, mandatv alieno, pro te fideiusserim, non possum aduersus te habere actionem mandati, quemadmodum [1] qui alienum mandatum intuitus, spopondit: sed si non vtique vnius, sed vtriusque mandatum intuitus id fecerim, habebo mandati actionem etiam aduersus te: quemadmodum si duo mihi mandassent, vt tibi crederem, vtrumque haberem obligatum.

XXII. Pavlvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Si mandavero tibi, vt pro me in diem fideiubeas, tuque pure fideiusseris et solueris, vtilius respondebitur, interim non esse tibi mandati actionem: sed cum dies venerit. §. 1. Item tractatum est, si, cum in diem deberem, mandatu meo in diem fideiusseris, et ante diem solueris, an statim habeas mandati actionem? Et quidam putant, praesentem quidem esse mandati actionem, sed tanti minorem, quanti mea intersit, superueniente die solutum fuisse: sed melius est dici, interim nec huius summae mandati agi posse: quando nonnullum adhuc commodum meum sit, vt nec hoc ante diem soluam. §. 2. Interdum euenit, vt meum negotium geram, et tamen vtilem habeam mandati actionem, veluti cum debitor meus periculo suo debitorem suum mihi delegat, aut cum rogatu fideiussoris cum reo experior: nam quamuis debitum meum persequar, nihilo minus et illius negotium gero: igitur, quod minus seruauero, consequar mandati actione. §. 3. Si hi, quorum res veneunt, quas pignori dederunt, supposuerunt emtores, et eis emendas res mandent, mandatum intelligitur: licet, quantum ad meram rationem, mandatum non constitit: nam cum rem tuam emas, nulla emtio est in tua persona rei tuae. §. 4. Iulianus scripsit, mandati obligationem consistere etiam in rem eius, qui mandatum suscipit, ex eo maxime probari, quod si pluribus heredibus vendentibus, vni mandauero, vt rem hereditariam emeret, etiam pro ea parte, qua heres sit, obligatur mandati actione, et obligat: et sane, si ille propter hoc extraneo rem non addixerit, quod mandatum susceperat, ex bona fide esse, praestare ei pretium, quanti vendere poterat: et contra, si emtor ad emtionem rei sibi necessaria idcirco non accesserat, quod heredi praecepisset, se ei emturum, aequissimum esse, mandati iudicio praestari, quanti eius interfuit, emtam rem habere. §. 5. Is, cuius bona publicata sunt, mandare alicui potest, vt ea emat et si emerit, vtilis erit mandati actio, si non praestet fidem: quod ideo receptum est, quia publicatis bonis, quidquid postea adquiritur, non sequitur fiscum. §. 6. Qui aedem sacram spoliandam, hominem vulnerandum, occidendum, mandatum suscipiat, nihil mandati iudicio consequi potest, propter turpitudinem mandati. §. 7. Si tibi centum dedero, vt ea Titio dares, tuque non dederis, sed consumseris, et mandati et furti teneri te, Proculus ait: aut si ita dederim, vt quae velles, dares, mandati tantummodo. §. 8. Si mandauerim seruo tuo, vt quod tibi debeam, solueret meo nomine, Nera-

1 Hal. inserit *nec.*

ratius scribit, quamuis mutuatus seruus pecuniam, rationibus tuis quasi a me receptam intulerit, tamen si nummos a creditore non ita acceperit, vt meo nomine daret, nec liberari me, nec te mandati mecum acturum: quod si sic mutuatus sit, vt pecuniam meo nomine daret, vtrumque contra esse: nec referre, alius quis [1], an idem ipse seruus nomine tuo, quod pro me soluebatur, acceperit: et hoc verius est, quoniam, quoties suos nummos accipit creditor, non contingit liberatio debitori. §. 9. Fugitiuus meus, cum apud furem esset, pecuniam adquisiuit, et ex ea seruos parauit, eosque Titius per traditionem a venditore accepit. Mela ait, mandati actione me consecuturum, vt restituat mihi Titius: quia seruus meus mandasse Titio videbatur, vt per traditionem acciperet, si modo rogatu serui hoc fecerit: quod si sine voluntate eius venditor Titio tradiderit, tunc posse me ex emto agere, vt mihi eos venditor traderet, venditoremque per condictionem a Titio repetiturum, si seruos tradiderit Titio, quos non debuerit, cum debere se existimaret. §. 10. Si curator bonorum venditionem quidem fecerit, pecuniam autem creditoribus non soluerit, Trebatius, Ofilius, Labeo responderunt, his, qui praesentes fuerunt, competere aduersus eum mandati actionem: his autem, qui absentes fuerunt, negotiorum gestorum actionem esse: atquin si praesentium mandatum exsecutus, id egit negotiorum gestorum actio absentibus non est, nisi forte aduersus eos, qui mandauerunt curatori, tamquam si negotia absentium gesserint: quod si, cum soli creditores se esse existimarent, id mandauerint, in factum actio absentibus danda est in eos, qui mandauerint. §. 11. Sicut autem liberum est, mandatum non suscipere, ita susceptum consummari oportet, nisi renuntiatum sit. Renuntiari autem ita potest, vt integrum ius mandatori reseruetur, vel per se, vel per alium eandem rem commode explicandi, aut si redundet in eum captio, qui suscepit mandatum. Et quidem si is, cui mandatum est, vt aliquid mercaretur, mercatus non sit, neque renuntiauerit, se non emturum, idque sua non alterius culpa fecerit, mandati actione teneri eum conuenit; hoc amplius tenebitur, sicuti Mela quoque scripsit, si eo tempore per fraudem renuntiauerit, cum iam recte emere non posset.

XXIII. Hermogenianus libro secundo iuris Epitomarum.

Sane si valetudinis aduersariae, vel capitalium inimicitiarum.

XXIV. Paulus libro secundo Sententiarum.

Seu ob inanes rei actiones.

XXV. Hermogenianus libro secundo iuris Epitomarum.

Seu ob [2] aliam iustam caussam excusationes alleget, audiendus est.

XXVI. Paulus libro trigesimo secundo ad Edictum.

Inter caussas omittendi mandati etiam mors mandatoris est: nam mandatum soluitur morte: si tamen per ignorantiam impletum est, competere actionem vtilitatis caussa dicitur. Iulianus quoque scripsit, mandatoris morte solui mandatum: sed obligationem aliquando durare. §. 1. Si quis debitori suo mandauerit, vt Titio solueret, et debitor, mortuo eo, cum id ignoraret, soluerit, liberari eum oportet. §. 2. Abesse intelligitur pecunia fideiussori, etiam si debitor ab eo delegatus sit creditori: licet is soluendo non fuerit: quia bonum nomen facit creditor, qui admittit debitorem delegatum. §. 3. Si is, qui fideiussori donare vult, creditorem eius habeat debitorem suum, eumque liberauerit, continuo aget fideiussor mandati, quatenus nihil interfit, vtrum nummos soluerit creditori, an eum liberauerit. §. 4. Praeterea sciendum est, non plus fideiussorem consequi debere mandati iudicio, quam quod [3] soluerit. §. 5. Mandatu tuo fideiussi decem, et procuratori creditoris solui: si verus procurator fuit, statim mandati agam: quod si procurator non est, repetam ab eo. §. 6. Non omnia, quae inpensurus non fuit, mandatori imputabit, veluti quod spoliatus sit a latronibus, aut naufragio res amiserit, vel languore suo suorumque adpraehensus, quaedam erogauerit: nam haec magis casibus quam mandato imputari oportet. §. 7. Sed cum seruus, quem mandatu meo emeras, furtum tibi fecisset, Neratius ait, mandati actione te consecuturum, vt seruus tibi noxae dedatur: si tamen sine culpa tua id acciderit: quod si ego scissem talem esse seruum, nec praedixissem, vt possis praecauere, tunc, quanti tua interfit, tantum tibi praestari oportet. §. 8. Faber mandatu amici sui emit seruum decem, et fabricam docuit; deinde vendidit

1 Ap. Hal. *quis* abest. 2 Ap. Hal. *ob* abest. 3 Ap. Hal. *quod* abest.

dit eum viginti, quos mandati iudicio coactus eſt ſoluere: mox, quaſi homo non erat ſanus, emtori damnatus eſt. Mela ait, non praeſtaturum id ei mandatorem, niſi, poſteaquam emiſſet, ſine dolo malo eius hoc vitium habere coeperit ſeruus: ſed ſi iuſſu mandatoris eum docuerit, contra fore: tunc enim et mercedem et cibaria conſecuturum: niſi ſi [1], vt gratis doceret, rogatus ſit.

XXVII. Gaivs libro nono ad Edictum prouinciale.

Si qvis alicui ſcripſerit, vt debitorem ſuum liberet, ſeque eam pecuniam, quam is debuerit, ſoluturum, mandati actione tenetur. §. 1. Si ſeruum ea lege tibi tradidero, vt eum poſt mortem meam manumitteres, conſtitit obligatio: poteſt autem et in mea quoque perſona agendi cauſa interuenire, veluti ſi, paenitentia acta, ſeruum recuperare velim. §. 2. Qui mandatum ſuſcepit, ſi poteſt id explere, deſerere promiſſum officium non debet: alioquin, quanti mandatoris interſit, damnabitur: ſi vero intelligit explere ſe id officium non poſſe, idipſum, cum primum poterit, debet mandatori nuntiare [2]: vt is, ſi velit, alterius opera vtatur: quod ſi, cum poſſit nuntiare, ceſſauerit, quanti mandatoris interſit tenebitur: ſi aliqua ex cauſa non poterit nuntiare, ſecurus erit. §. 3. Morte quoque eius, cui mandatum eſt, ſi is integro adhuc mandato deceſſerit, ſoluitur mandatum: et ob id heres eius, licet exſecutus fuerit mandatum, non habet mandati actionem. §. 4. Impendia, mandati exſequendi gratia facta, ſi bona fide facta ſunt, reſtitui omnimodo debent: nec ad rem pertinet, quod is, qui mandaſſet, potuiſſet, ſi ipſe negotium gereret, minus impendere. §. 5. Si, mandatu meo, Titio credideris, et mecum mandati egeris, non aliter condemnari debeo, quam ſi actiones tuas, quas aduerſus Titium habes, mihi praeſtiteris: ſed ſi cum Titio egeris, ego quidem non liberabor, ſed in id dumtaxat tibi obligatus ero, quod a Titio ſeruare non potueris.

XXVIII. Vlpianvs libro decimo quarto ad Edictum.

Papinianvs libro tertio [3] Quaeſtionum ait, mandatorem debitoris ſoluentem, ipſo iure reum non liberare: propter mandatum enim ſuum ſoluit, et ſuo nomine: ideoque mandatori actiones putat aduerſus reum cedi debere.

XXIX Idem libro ſeptimo Diſputationum [4].

Si fideivssor conuentus, cum ignoraret non fuiſſe debitori numeratam pecuniam, ſoluerit ex cauſa fideiuſſionis, an mandati iudicio perſequi poſſit id, quod ſoluerit, quaeritur? et ſi quidem ſciens praetermiſerit exceptionem vel doli, vel non numeratae pecuniae, videtur dolo verſari: diſſoluta enim negligentia prope dolum eſt. Vbi vero ignorauit, nihil, quod ei imputetur. Pari ratione et ſi aliqua exceptio debitori competebat, pacti forte conuenti, vel cuius alterius rei, et ignarus hanc exceptionem non exercebit, dici oportet, ei mandati actionem competere: potuit enim atque debuit reus promittendi certiorare fideiuſſorem ſuum, ne forte ignarus ſoluat indebitum. §. 1. Non male tractabitur, ſi, cum ignoraret fideiuſſor, inutiliter ſe obligatum, ſoluerit, an mandati actionem habeat? Et ſi quidem factum ignorauit, recipi ignorantia eius poteſt: ſi vero ius, aliud dici debet. §. 2. Si, cum debitor ſoluiſſet, ignarus fideiuſſor ſoluerit, puto eum mandati habere actionem: ignoſcendum eſt enim ei [5], ſi non diuinauit debitorem ſoluiſſe: debitor enim debuit notum facere fideiuſſori, iam ſe ſoluiſſe, ne forte creditor obrepat, et ignorantiam eius circumueniat, et excutiat ei ſummam, in quam fideiuſſit. §. 3. Hoc idem tractari et in fideiuſſore poteſt, ſi cum ſoluiſſet, non certiorauit reum: ſic deinde reus ſoluit, quod ſoluere eum non oportebat: et credo, ſi, cum poſſet eum certiorare [6], non fecit, oportere mandati agentem fideiuſſorem repelli. Dolo enim proximum eſt, ſi poſt ſolutionem non nuntiauerit debitori: cedere autem reus indebiti actione fideiuſſori debet, ne duplum creditor conſequatur. §. 4. Quaedam tamen etſi ſciens omittat fideiuſſor, caret fraude: vtputa, ſi exceptionem procuratoriam omiſit, ſiue ſciens, ſiue ignarus: de bona fide enim agitur, cui non congruit de apicibus iuris diſputare, ſed de hoc tantum debitor fuerit, nec ne. §. 5. In omnibus autem viſionibus [7], quae propoſitae ſint, vbi creditor vel non numeratam pecuniam accipit [8], vel numeratam iterum accipit, repetitio contra eum competit, niſi ex condemnatione

1 Ap. Hal. *ſi* abeſt. 2 Hal. hic et in ſequentibus: *renunciare.* 3 Hal. inſerit *decimo.* 4 *lib. XXXI. ad edictum.* 5 Ap. Hal. *ei* abeſt. 6 Ap. Hal. *eum* abeſt. 7 *deciſionibus.* 8 Ap. Hal. *accipit* abeſt.

tione fuerit ei pecunia soluta: tunc enim propter auctoritatem rei iudicatae, repetitio quidem cessat, ipse autem stellionatus crimine propter suam calliditatem plectetur. §. 6. Fideiussor, si solus tempore liberatus, tamen soluerit creditori, recte mandati habebit actionem aduersus reum: quamquam enim iam liberatus soluit, tamen fidem impleuit, et debitorem liberauit: si igitur paratus sit defendere reum aduersus creditorem, aequissimum est, mandati iudicio eum, quod soluit, recuperare: et ita Iuliano videtur.

XXX. IVLIANVS libro decimo tertio Digestorum.

SI HOMINEM tibi dedero, vt eum manumitteres, et postea procurator meus prohibuerit, ne manumitteres, an mandati agere possim, si tu eum manumiseris? Respondi, si procurator iustam causam habuit interpellandi manumissionem serui, quem in hoc solum acceperam, vt manumitterem, veluti si compererit eum postea falsas rationes confecisse, insidias vitae prioris domini struxisse, tenebor, nisi denuntiationi procuratoris paruero: si vero nulla iusta causa procuratori fuit denuntiandi, ne seruus manumitteretur, non poterit mecum agi, quamuis ad libertatem eum perduxerim.

XXXI. IDEM libro decimo quarto Digestorum.

SI NEGOTIA mea mandauero gerenda ei, qui mihi actione [1] in quadruplum tenebatur, post annum vero in simplum, etsi post annum cum eo mandati agam, praestare mihi quadruplum debebit: nam qui alterius negotia administranda suscipit, id praestare debet in sua persona, quod in aliorum.

XXXII. IDEM libro tertio ad Vrseium Ferocem.

SI HEREDITATEM aliter aditurus non essem, quam cautum mihi fuisset, damnum praestari, et hoc mandatum intercessisset, fore mandati actionem existimo. Si quae autem mandauerit alicui, ne legatum a se repellat, longe ei dissimile esse: nam legatum adquisitum numquam illi damno esse potuit: hereditas interdum damnosa est. [2] In summa quicumque contractus tales sunt, vt quicumque [3] eorum nomine fideiussor obligari posset, et mandati obligationem consistere puto: neque enim multum referre, praesens quis interrogatus fideiubeat, an absens mandet: praeterea vulgo animaduertere licet, mandatu creditorum hereditates suspectas [4] adiri, quod mandati iudicio teneri procul dubio est.

XXXIII. IDEM libro quarto ex Minicio.

ROGATVS, vt fideiuberet, si in minorem summam se obligauit, recte tenetur: si in maiorem, Iulianus [5] verius putat, quod a plerisque responsum est, eum, qui maiorem summam, quam rogatus erat, fideiussisset, hactenus mandati actionem habere, quatenus rogatus esset: quia id fecisset, quod mandatum ei est: nam vsque ad eam summam, in quam rogatus erat, fidem eius spectasse videtur, qui rogauit.

XXXIV. AFRICANVS libro octauo Quaestionum.

QVI NEGOTIA Lucii Titii procurabat, is, cum a debitoribus eius pecuniam exegisset, epistolam ad eum emisit, qua significaret, certam summam ex administratione apud se esse, eamque creditam sibi se debiturum cum vsuris semissibus. Quaesitum est, an ex ea causa, credita pecunia peti possit? Et an vsurae peti possint? Respondit, non esse creditam: alioquin dicendum, ex omni contractu, nuda pactione, pecuniam creditam fieri posse. Nec huic simile esse, quod si pecuniam apud te depositam conuenerit, vt creditam habeas, credita fiat, quia tunc nummi, qui mei erant, tui fiunt. Item, quod si a debitore meo iussero te accipere pecuniam, credita fiat, id enim benigne receptum est: his argumentum esse, eum, qui cum mutuam pecuniam dare vellet, argentum vendendum dedisset, nihilo magis pecuniam creditam recte petiturum, et tamen pecuniam ex argento redactam, periculo eius fore, qui accepisset argentum. Et in proposito igitur dicendum, actione mandati obligatum fore procuratorem, vt, quamuis ipsius periculo nummi fuerint, tamen vsuras, de quibus conuenerit, praestare debeat. §. 1. Cum heres ex parte esses, mandaui tibi, vt praedium hereditarium mihi emeres certo pretio: emisti: pro coheredum quidem partibus non dubie mandati actio est inter nos: pro tua autem parte posse dubitari ait, vtrumne ex emto, an mandati, agi oporteat: neque enim sine ratione quem existimaturum, pro hac parte sub conditione contractam emtionem: quod quidem maxime quaeri pertinere ait, vt si forte prius, quam

1 Hal. inserit: *intra annum*. 2 Hal. praefigit *Et*. 3 Ap. Hal. *quicumque* abest. 4 *haeredi suspectas haereditates adiri*. 5 Ap. Hal. *Iulianus* abest.

quam emtio fieret, decesserim, et tu, cum scires me decessisse, propter mandatum meum alii vendere nolueris, an heres meus eo nomine tibi sit obligatus? Et retro, si alii vendideris, an heredi meo tenearis? Nam si quidem sub conditione emtio facta videtur, potest agi, quemadmodum si quaeuis alia conditio post mortem exstitisset: sin vero perinde mandati agendum sit, ac si alienum fundum emi mandassem, morte insecuta, cum id scieris, resoluto mandato, nullam tibi actionem cum herede meo fore. Sed et si mandati agendum esset, eadem praestanda, quae praestarentur, si ex emto ageretur.

XXXV. Neratius libro quinto Membranarum.

Si fundum, qui ex parte tuus est, mandaui tibi, vt emeres mihi, verum est, mandatum posse ita consistere, vt mihi, ceteris partibus redemtis, etiam tuam partem praestare debeas: sed si quidem certo pretio emendas eas mandauerim, quanticumque aliorum partes redemeris, sic et tua pars coartabitur, vt non abundet mandati quantitatem, in quam tibi emendum totum mandaui: sin autem, nullo certo pretio constituto, emere tibi mandauerim, tuque ex diuersis pretiis partes ceterorum redemeris, et tuam partem, viri boni arbitratu aestimato pretio, dari [1] oportet.

XXXVI. Iavolenus libro septimo ex Cassio.

Ita vt omnes summas, maiores et minores coacervet, et ita portionem ei, qui mandatum suscepit, praestet. Quod et plerique probant. §. 1. Simili modo et in illa specie, vbi certo pretio tibi emere mandaui, et aliarum partium nomine commode negotium gessisti, et vilius emeris, pro tua parte tantum tibi praestatur, quanti interest tua, dummodo intra id pretium, quod mandato continetur: quid enim fiet, si exiguo pretio hi, cum quibus tibi communis fundus erat, rem abiicere vel necessitate rei familiaris vel alia causa cogerentur? non etiam tu ad idem dispendium deduceris: sed nec lucrum tibi ex hac causa adquirere debes: cum mandatum gratuitum esse debet: neque enim tibi concedendum est, propter hoc venditionem impedire, quod animosiorem eius rei emtorem esse, quam tibi mandatum est, cognoueris. §. 2. Quod si fundum, qui per partes venit, emendum tibi [2] mandassem, sed ita, vt non aliter mandato tenear, quam si totum fundum emeres, si totum emere non potueris, in partibus emendis tibi negotium gesseris: siue habueris in eo fundo partem, siue non: et eueniet, vt is, cui tale mandatum datum est, periculo suo interim partes emat, et nisi totum emerit, ingratus eas retineat. Propius est, vt cum huiusmodi incommodis mandatum suscipi possit, praestarique officium et in partibus emendis, perinde atque in toto, debet ab eo, qui tale mandatum sua sponte suscepit. §. 3. Quod si mandassem tibi, vt fundum mihi emeres, non addito eo, vt non aliter mandato tenear, quam si totum emeres, et tu partem, vel quasdam partes eius emeris, tum habebimus sine dubio inuicem mandati actionem, quamuis reliquas partes emere non potuisses.

XXXVII. Africanus libro octauo Quaestionum.

Hominem certum pro te dari fideiussi, et solui: cum mandati agatur, aestimatio eius ad id potius tempus, quo solutus sit, non quo agatur, referri debet: et ideo, etiam si mortuus fuerit, nihilo minus vtilis ea actio est. Aliter in stipulatione seruatur: nam tunc id tempus spectatur, quo agitur: nisi forte, aut per promissorum steterit, quo minus sua die solueret, aut per creditorem, quo minus acciperet: etenim neutri eorum frustratio sua prodesse debet.

XXXVIII. Marcellus libro singulari Responsorum.

Lucius Titius Publio Maeuio filio naturali domum communem permisit, non donationis causa, creditori filii [3] obligare: postea Maeuio defuncto, relicta pupilla, tutores eius iudicem aduersus Titium acceperunt, et Titius de mutuis petitionibus. (Quaero, an domus pars, quam Titius) obligandam filio suo accommodauit, arbitratu iudicis liberari debeat? Marcellus respondit, an, et quando debeat liberari, ex persona debitoris, itemque ex eo, quod inter contrahentes actum esset, ac tempore, quo res, de qua quaereretur, obligata fuisset, iudicem aestimaturum: est enim earum specierum iudicialis quaestio, per quam res expediatur. §. 1. Non absimilis illa, quae frequentissime agitari solet: fideiussor an, et prius, quam soluat, agere possit, vt liberetur? Nec tamen semper exspectandum est, vt soluat, aut iudicio accepto condemnetur, si diu in solutione reus

1 Hal. inserit *mihi*. 2 Ap. Hal. *tibi* abest. 3 Ap. Hal. *filii* abest.

reus cessabit, aut certe bona sua dissipabit: praesertim si domi pecuniam fideiussor non habebit, qua numerata creditori, mandati actione conueniat.

XXXIX. Neratius libro septimo Membranarum.

Et Aristoni et Celso patri placuit, posse rem hac conditione deponi, mandatumque suscipi, vt res periculo eius sit, qui depositum vel mandatum suscepit: quod et mihi verum esse videtur.

XL. Paulus libro nono ad Edictum.

Si pro te praesente et vetante fideiusserim, nec mandati actio, nec negotiorum gestorum est: sed quidam vtilem putant dari oportere [1]: quibus non consentio, secundum quod et Pomponio videtur.

XLI. Gaius libro tertio ad Edictum prouinciale.

Potest et ab una dumtaxat parte mandati iudicium dari: nam si is, qui mandatum suscepit, egressus fuerit mandatum, ipsi quidem mandati iudicium non competit: at ei, qui mandauerit, aduersus eum competit.

XLII. Vlpianus libro vndecimo ad Edictum.

Si mandavero tibi, vt excuteres vires hereditatis, et tu, quasi minor sit, eam a me emeris, mandati mihi teneberis. Tantumdem et si tibi mandaui, vt vires excuteres eius, cui eram crediturus, et renuntiaueris, eum idoneum esse.

XLIII. Idem libro vigesimo tertio ad Edictum.

Qui mandatum suscepit, vt pecunias in diem collocaret, isque hoc fecerit, mandati conueniendus est, vt cum dilatione temporis actionibus cedat.

XLIV. Idem libro sexagesimo secundo ad Edictum.

Dolus est, si quis nolit persequi, quod persequi potest, aut si quis non exegerit, quod exigere, soluere.

XLV. Paulus libro quinto ad Plautium.

Si mandatu meo fundum emeris, vtrum, cum dederis pretium, ageres mecum mandati, an et antequam des, ne necesse habeas res tuas vendere? Et recte dicitur, in hoc esse mandati actionem, vt suscipiam obligationem, quae aduersus te venditori competit: nam et ego tecum agere possum, vt praestes mihi aduersus venditorem emti actiones. §. 1. Sed si mandatu meo iudicium suscepisti, manente iudicio, sine iusta causa non debes mecum agere, vt transferatur iudicium in me: nondum enim perfecisti mandatum. §. 2. Item si, dum negotia mea geris, alicui de creditoribus meis promiseris, et antequam soluas, dicendum est, te agere posse, vt obligationem suscipiam: aut, si nolit creditor obligationem mutare, cauere tibi debeo, defensurum te. §. 3. Si iudicio te sisti promisero, nec exhibuero, et antequam praestem, mandati agere possum, vt me liberes, vel si pro te reus promittendi factus sim. §. 4. Sed si mandauero tibi, vt creditori meo soluas, tuque expromiseris, et ex ea causa damnatus sis, humanius est et in hoc casu mandati actionem tibi competere. §. 5. Quoties autem ante solutam pecuniam mandati agi posse diximus, faciendi causa, non dandi tenebitur reus: et est aequum, sicut mandante aliquo actionem nacti cogimur eam praestare iudicio mandati, ita ex eadem causa obligatos [2] habere mandati actionem, vt liberemur. §. 6. Si fideiussor multiplicauerit summam, in quam fideiussit, sumtibus ex iusta ratione factis, totam eam praestabit is, pro quo fideiussit. §. 7. Quod mihi debebas, a debitore stipulatus sum periculo tuo: posse me agere tecum mandati in id, quod minus ab illo seruare potero, Nerua, Atilicinus aiunt: quamuis id mandatum ad tuam rem pertineat: et merito, tunc enim liberatur is, qui debitorem delegat, si nomen eius creditor secutus est, non cum periculo debitoris ab eo stipulatur. §. 8. Idem iuris est, si mandatu fideiussoris cum reo egissem, quia sequenti mandato libereratur ex priore causa.

XLVI. Idem libro septuagesimo quarto ad Edictum.

Si quis pro eo spoponderit, qui ita promisit, si Stichum non dederis, centum millia dabis? et Stichum redemerit vilius, et soluerit, ne centum millium stipulatio committatur, constat, posse eum mandati agere. Igitur commodissime illa forma in mandatis seruanda est, vt, quoties certum mandatum sit, recedi a forma non debeat: at quoties incertum, vel plurium causarum, tunc licet aliis praestationibus exsoluta sit causa mandati, quam quae ipso mandato inerant, si tamen hoc mandatori expedierit, mandati erit actio.

XLVII. Pomponius libro tertio ex Plautio.

Iv-

1 Ap. Hal. *oportere* abest. 2 Hal. inserit *nos*.

IVLIANVS ait, si fideiussori vxor doti promiserit, quod ei ex causa fideiussoria debeat, nuptiis secutis, confestim mandati aduersus debitorem agere eum posse: quia intelligitur abesse ei pecunia, eo quod onera matrimonii sustineret. §. 1. Si is, qui pro te hominem dare fideiussit, alienum hominem stipulatori dederit, nec ipse liberatur, nec te liberat: et ideo mandati actionem tecum non habet: sed si stipulator eum hominem vsuceperit, dicendum esse Iulianus ait, liberationem contingere: eo ergo casu mandati actio post vsucapionem demum tecum erit.

XLVIII. CELSVS libro septimo Digestorum.

QVINTVS Mucius Scaeuola ait, si quis sub vsuris creditam pecuniam fideiussisset, et reus in iudicio conuentus cum recusare vellet sub vsuris creditam esse pecuniam, et fideiussor soluendo vsuras potestatem recusandi eas reo sustulisset, eam pecuniam a reo non petiturum: sed si reus fideiussori denuntiasset, vt recusaret, sub vsuris debitam esse, nec is propter suam existimationem recusare voluisset, quod ita soluerit, a reo petiturum. Hoc bene censuit Scaeuola. Parum enim fideliter facit fideiussor in superiore casu, quod potestatem eximere, reo videtur, suo iure vti: ceterum in posteriore casu non oportet esse noxiae fideiussori, si ipse pepercisset pudori suo. §. 1. Cum mando [1] tibi, vt credendo pecuniam, negotium mihi geras, mihique id nomen praestes, meum in eo periculum, meum emolumentum sit, puto mandatum posse consistere. §. 2. Ceterum, vt tibi negotium geras, tui arbitrii sit nomen, id est, vt cuiuis credas, tu recipias vsuras, periculum dumtaxat ad me pertineat, iam extra mandati formam est: quemadmodum si mandem, vt mihi quemuis fundum emas.

XLIX. MARCELLVS libro sexto Digestorum.

SERVVM Titii emi ab alio bona fide, et possideo: mandatu meo eum Titius vendidit, cum ignoraret suum esse: vel contra, ego vendidi illius mandatu, cum forte is, cui heres exstiterit, eum emisset: de iure euictionis, et (mandato) quaesitum est. Et puto, Titium, quamuis quasi procurator vendidisset, obstrictum emtori, neque si rem tradidisset, vindicationem ei concedendam: et idcirco mandati agere posse, si quid eius interfuisset, quia forte venditurus non fuerit. Contra mandator, si rem ab eo vindicare velit, exceptione doli summouetur, et aduersus venditionem testatoris sui habet ex emto, iure hereditario, actionem.

L. CELSVS libro trigesimo octauo Digestorum.

SI IS, qui negotia fideiussoris gerebat, ita soluit stipulatori, vt reum fideiussoremque liberaret, idque vtiliter fecit, negotiorum gestorum actione fideiussorem habet obligatum: nec refert, ratum habuit nec ne: fideiussor etiam antequam solueret procuratori pecuniam, simul ac ratum habuisset, haberet tamen mandati actionem. §. 1. Siue, cum frumentum deberetur, fideiussor Africum dedit, siue quid ex necessitate soluendi plus impendit, quam est pretium solutae rei, siue Stichum soluit, isque decessit, aut debilitate, flagitioue ad nullum pretium sui redactus est, id mandati iudicio consequeretur.

LI. IAVOLENVS libro nono ex Cassio.

FIDEIVSSOR, quamuis per errorem ante diem pecuniam soluerit, petere tamen ab eo non potest: ac ne mandati quidem actionem, antequam dies soluendi veniat, cum reo habebit.

LII. IDEM libro primo Epistolarum.

FIDEIVSSOREM, si sine adiectione bonitatis tritici, pro altero triticum spopondit, quodlibet triticum dando, reum liberare [2] posse existimo: a reo autem non aliud triticum repetere poterit, quam quo pessimo tritico liberare se a stipulatore licuit: itaque si paratus fuerit reus, quod dando ipse creditori liberari potuit, fideiussori dare, et fideiussor id, quod dederit, id est, melius triticum, condicet, exceptione eum doli mali summoueri existimo.

LIII. PAPINIANVS libro nono Quaestionum.

QVI FIDE alterius pro alio fideiussit praesente, et non recusante, vtrosque obligatos habet iure mandati. Quod si pro inuito vel ignorante, alterutrius mandatum secutus fideiussit, eum solum conuenire potest, qui mandauit, non etiam reum promittendi: nec me mouet, quod pecunia fideiussoris reus liberetur, id enim contingit, etsi meo mandato pro alio soluas.

LIV.

1 *mandauero*. 2 *dando liberari*, omisso *reum*.

LIV. Idem libro vigesimo septimo Quaestionum.

Cvm servvs extero se mandat emendum, nullum mandatum est. Sed si in hoc mandatum intercessit, vt seruus manumitteretur, nec manumiserit, et pretium consequetur dominus vt venditor: et affectus ratione, mandati agetur. Finge filium naturalem vel fratrem esse: placuit enim prudentioribus affectus rationem in bonae fidei iudiciis habendam. Quod si de suis nummis emtor pretium dederit, neque enim aliter iudicio venditi liberari potest, quaeri solet, an vtiliter de peculio agere possit? Et verius et vtilius videtur, Praetorem de huiusmodi contractibus seruorum non cogitasse, quo se ipsi mala ratione dominis auferunt. §. 1. Si liber homo bona fide seruiens, redimi se mandauerit, idque nummis emtoris factum sit, contraria mandati actione agi posse constat, vt tamen actiones praestentur, quas habet emtor aduersus venditorem: finge, non manumisisse liberam personam emtorem.

LV. Idem libro primo Responsorum.

Procvrator, qui non res inclusas subtraxit, sed traditas non reddidit, iudicio mandati, non furti, tenetur.

LVI. Idem libro tertio Responsorum.

Qvi mvtvam pecuniam dari mandauit, omisso reo promittendi, et pignoribus non distractis, eligi potest: quod vti liceat, si litteris exprimatur, distractis quoque pignoribus, ad eum creditor redire poterit: etenim quae dubitationis tollendae causa contractibus inferuntur, ius commune non laedunt. §. 1. Fideiussor, qui pecuniam in iure obtulit, et propter aetatem eius qui petebat, obsignauit, ac publice deposuit, confestim agere mandati potest. §. 2. Non ideo minus omnis temporis bonam fidem explorari oportet, quod dominus post annos quinque prouincia reuersus, mox Reipublicae causa profecturus, non acceptis rationibus, mandatum instaurauerit: cum igitur ad officium procuratoris pertinuerit, quidquid ex prima negotiorum gestorum administratione debuit, ad secundam rationem transferre, secundi temporis causa priorem litem suscipiet. §. 3. Salarium incertae pollicitationis neque extra ordinem recte petitur, neque iudicio mandati, vt salarium tibi constituat. §. 4. Sumptus bona fide necessario factos, etsi negotio finem adhibere procurator non potuit, iudicio mandati restitui necesse est.

LVII. Idem libro decimo Responsorum.

Mandatvm distrahendorum seruorum, defuncto, qui mandatum suscepit, intercidisse constitit: quoniam tamen heredes eius errore lapsi, non animo furandi, sed exsequendi, quod defunctus suae curae fecerat, seruos vendiderant, eos ab emtoribus vsucaptos videri placuit: sed venaliciarium ex prouincia reuersum, Publiciana actione non vtiliter acturum cum exceptio iusti dominii causa cognita detur, neque oporteat eum, qui certi hominis fidem elegit, ob errorem aut imperitiam heredum, adfici damno.

LVII. Pavlvs libro quarto Quaestionum.

Si praecedente mandato Titium defenderas, quamuis mortuo eo, cum hoc ignorares, ego puto mandati actionem aduersus heredem Titii competere, quia mandatum morte mandatoris, non etiam mandati actio soluitur. Quod si sine mandatu defensionem suscepisti, negotium quodammodo defuncti gerere institueras, et quemadmodum, si illum liberasses, competeret tibi negotiorum gestorum actio, ita potest dici, et heredem eius eadem actione teneri. §. 1 Lucius Titius creditori suo mandatorem dedit, deinde defuncto debitore, maiore parte creditorum consentiente, a Praetore decretum est, vt portionem creditores ab heredibus ferant, absente eo creditore, apud quem mandator extiterat. Quaero, si mandator conueniatur, an eandem habeat exceptionem, quam heres debitoris? Respondi, si praesens apud Praetorem ipse quoque consensisset, pactus videtur iusta ex causa: eaque exceptio et fideiussori danda esset, et mandatori: sed cum proponas eum afuisse, iniquum est auferri ei electionem, sicut pignus, aut priuilegium, qui potuit praesens idipsum proclamare, nec desiderare decretum Praetoris: nec enim, si quis dixerit summouendum creditorem, heredi consulitur, sed mandatori vel fideiussori, quibus mandati iudicio eandem partem praestaturus est: plane si ab herede partem accepisset, an in reliquum permittendum esset creditori fideiussorem conuenire, dubitatum est? sed videbitur consentire decreto, conueniendo heredem.

LIX.

1 Ap. Hal. *ego* abest.

LIX. Idem libro quarto Reſponſorum.

Si mandatu Titii Calpurnius pecuniam, quam Titius credebat, ſtipulatus eſſet, non donandi animo, mandati iudicio eum ab herede Titii poſſe conueniri, vt actiones ſuas praeſtet. Idem eſt et ſi exacta eſt a Calpurnio pecunia. §. 1. Paulus reſpondit, fideiuſſorem, qui rem pignoris iure obligatam a creditore emit, mandati iudicio conuentum ab herede debitoris, ablato omni debito, reſtituere cum fructibus cogendum: neque habendum ſimilem extraneo emtori: cum in omni contractu bonam fidem praeſtare debeat. §. 2. Paulus reſpondit, die adiecto in mandato, intra quem praeſtaturum ſe Lucius Titius ſcripſit, non eſſe impedimento, quo minus etiam poſt eum diem conueniri mandati iudicio poſſit. §. 3. Paulus reſpondit, vnum ex mandatoribus [1] in ſolidum eligi poſſe, etiam ſi non ſit conceſſum in mandato: poſt condemnationem autem in duorum perſonam collatam, neceſſario ex cauſa iudicati ſingulos pro parte dimidia conueniri poſſe, et debere. §. 4. Creditor pignus vendidit: quaero, an ſi euicta ſit poſſeſſio emtori, regreſſum creditor ad mandatorem habere poſſit? et an interſit creditoris, iure vendiderit, an communi iure promiſerit? Paulus reſpondit, ſi creditor ex pretio pignorum debitum conſecuturus non ſit, mandatorem liberum non videri. Ex hoc reſponſo apparet, ſi euictionis nomine non teneatur, proficere eam rem ad liberationem. §. 5. Ille illi ſalutem. Mando tibi, vt Blaeſio Seuero adſini meo octoginta credas, ſub pignore illo et illo [2] in quam pecuniam, et quidquid vſurarum nomine acceſſerit, indemnem rationem tuam me eſſe ex cauſa mandati in eum diem, quoad vixerit Blaeſius Seuerus, praeſtaturum: poſtea ſaepe conuentus mandator, non reſpondit. Quaero, an morte debitoris liberatus ſit? Paulus reſpondit mandati obligationem perpetuam eſſe, licet in mandato adiectum videatur, indemnem rationem tuam [3] eſſe ex cauſa mandati in eum diem, quoad vixerit Blaeſius Seuerus, praeſtaturum. §. 6. Paulus reſpondit, non videri mandati conditione paritum, cum in mandato adiectum ſit, vt idonea cautio a debitore exigeretur, ſi neque fideiuſſor, neque pignora accepta ſint.

LX. Scaevola libro primo Reſponſorum.

Creditor mandatorem conuenit, is condemnatus, prouocauit. Quaerendum eſt, an manente appellatione debitor a creditore conueniri poteſt? Reſpondi, poſſe. §. 1. [4] Ad eum, qui vxorem litteras fecit tales. Titius Seio ſalutem. Semproniam pertinere ad animum meum cognouiſti ideoque cum ex voto meo nuptura tibi ſit, velim certus ſis, ſecundum dignitatem tuam contrahere te matrimonium: et quamuis idonee repromiſſuram tibi Titiam matrem puellae dotem ſciam, tamen et ipſe, quo magis conciliem animum tuum domui meae, fidem meam interponere non dubito. Quare ſcias quodcumque ab ea ex hac cauſa ſtipulatus fueris, id me mea fide eſſe iuſſiſſe. ſaluum te habiturum. Atque ita Titia, quae neque Titio mandauerat, neque ratum habuerat, quod ſcripſerat, dotem Seio promiſit. Quaero, ſi heres Titii ex cauſa mandati praeſtiterit, an actione mandati heredem Titiae conuenire poteſt? Reſpondi, ſecundum ea, quae proponuntur, non poſſe. Item quaeſitum eſt, an nec negotiorum geſtorum? Reſpondi, nec hoc nomine iure agere poſſe: palam enim facere Titium, non tam Titiae nomine, quam quod conſultum vellet, mandaſſe. Item, ſi maritus aduerſus mandatorem ageret, an aliqua exceptione ſummoueatur? Reſpondi, nihil proponi, cur ſummouendus ſit. §. 2. Duobus quis mandauit negotiorum adminiſtrationem. Quaeſitum eſt, an vnusquisque mandati iudicio in ſolidum teneatur? Reſpondi, vnumquemque pro ſolido conueniri debere: dummodo ab vtroque non amplius debito exigatur. §. 3. Si inter maritum et ſocerum id actum eſſet, vel tacito intellectu, vt onus exhibendae vxoris ad maritum rediret, praeſtante patre dotis vſuras, nullam actionem ſuperfore ad recipiendum, quod negetur conſumptum: quod ſi pater puellae exhibitionem mandaſſe ſe doceat [5], actionem mandati competere. §. 4. Lucius Titius fratris filio commiſit rerum ſuarum adminiſtrationem ita: Σείῳ τέκνῳ χαίρειν. Ἐγὼ μὲν κατὰ φύσιν εἶναι [6] νομίζω, τὸ ὑπὲρ πατρὸς, καὶ τῶν τοῦ πατρὸς υἱῶν [7] πραγματεύεσθαι, δίχα τοῦ τινὰ ἐπιτροπικὸν [8] αἰτεῖν· εἰ δὲ δεῖ [9] καὶ τοιούτου τι-

1 *vnumquemque mandatorum.* 2 Ap. Hal. *et illo* abſunt. 3 Hal. inſerit *me.* 4 Hal. praefigit *Titius.* 5 *doceatur* loco *ſe doceat.* 6 Ap. Hal. εἶναι abeſt. 7 ἀδελφῶν. 8 ἐπιτρεπτικὸν 9 εἰ δέον δὲ

τινὸς: ἐπιτρέπω σοι περὶ πάντων ἐμῶν, ὡς θέλεις, πραγματεύεσθαι: εἴτε πωλεῖν θέλεις, εἴτε ὑποτίθεσθαι, [1] εἴτε ἀγοράζειν, εἴτε ὁτιοῦν πράττειν, ὡς κυρίῳ ὄντι τῶν ἐμῶν· ἐμοῦ πάντα κύρια εἶναι τὰ ὑπό σου γινόμενα ἡγουμένου, και μηδὲν ἀντιλέγοντος σοι πρὸς μηδεμίαν πρᾶξιν [2]. Quaesitum est, si quid non administrandi animo, sed fraudulenter alienasset, vel mandasset, an valeret? Respondi, eum, de quo quaereretur, plene quidem, sed quatenus res ex fide agenda esset, mandasse. Item quaero, an cum Seius magistratu functus, debitor exstitisset, Lucius Titius eo nomine conueniri possit, vel res eius obligatae essent, propter verba epistolae suprascripta. Respondi, neque conueniri posse, neque res obligatas esse.

LXI. PAVLVS libro secundo ad Neratium.

QVOD filiofamilias, vt peteret mandaui, emancipatus exegit: de peculio intra annum vtiliter agam. Paulus: sed et cum filio agendum est.

LXII. SCAEVOLA libro sexto Digestorum.

CVM controuersia esset de hereditate defunctae, inter scriptum heredem, et patruum Maeuium, et amitas, Maeuius litteris ad sorores suas factis, declarauit commune futurum, quidquid ad eum ex euentu litis hereditariae peruenisset: neque stipulatio litteras secuta est: quaesitum est, cum transegerit idem Maeuius cum scripto herede, ita vt praedia, et aliae quaedam res ex ea transactione ad eum peruenirent, an ex litteris suis possit a sororibus conueniri? Respondit, posse. §. 1. Mandaui in haec verba: Lucius Titius Gaio suo salutem. Peto, et mando tibi, vt fidem dicas pro Publio Maeuio apud Sempronium, quaeque a Publio soluta tibi non fuerint, me repraesentaturum, hac epistola, manu mea scripta, notum tibi facio. Quaero, si non fideiussisset, sed mandasset creditori, et alias egisset, quam quod ei mandatum esset, an actione mandati teneretur? Respondit [teneri.]

TIT. II.

PRO SOCIO.

PAVLVS libro trigesimo secundo ad Edictum.

SOCIETAS coiri potest vel in perpetuum, id est, dum viuunt, vel ad tempus, vel ex tempore, vel sub conditione. §. 1. In societate omnium bonorum omnes res, quae coeuntium sunt, continuo communicantur:

II. GAIVS libro decimo ad Edictum prouinciale.

QVIA, licet specialiter traditio non interueniat, tacita tamen creditur interuenire.

III. PAVLVS libro trigesimo secundo ad Edictum.

EA VERO, quae in nominibus erunt, manent in suo statu, sed actiones inuicem praestare debent. §. 1. Cum specialiter omnium bonorum societas coita est, tunc et hereditas, et legatum, et quod donatum est, aut quaqua ratione adquisitum, communioni adquiretur. §. 2. De illo quaeritur, si ita societas, vt si qua iusta hereditas alterutri obuenerit, communis sit, quae iusta hereditas? vtrum quae iure legitimo obuenit, an etiam ea, quae testamento? Et probabilius est, ad legitimam hereditatem tantum hoc pertinere. §. 3. Societas si dolo malo, aut fraudandi causa coita sit, ipso iure nullius momenti est: quia fides bona contraria est fraudi et dolo.

IV. MODESTINVS libro tertio Regularum.

SOCIETATEM coire et re, et verbis, et per nuntium posse nos, dubium non est. §. 1. Dissociamur renuntiatione, morte, capitis minutione, et egestate.

V. VLPIANVS libro trigesimo primo ad Edictum.

SOCIETATES contrahuntur siue vniuersorum bonorum, siue negotiationis alicuius, siue vectigalis, siue etiam rei vnius. §. 1. Societas autem coiri potest, et valet etiam inter eos, qui non sunt aequis facultatibus: cum plerumque pauperior opera suppleat, quantum ei per comparationem pa-

1 ὑποθέσθαι. 2 Hal. ita vertit: *Seio filio S. Tametsi naturae consentaneum esse arbitror, vt patris fratrumque paternorum negocia quis, vel de ea re mandato requisito, administret: si quid tamen eius generis opus habes, ecce tibi rerum mearum omnium liberam administrationem permitto: siue vendere, siue pignori obligare, siue comparare, siue quid aliud agere velis me non aliter omnia quae per te gesta erunt, rata habente, neque in vllius portione tibi reclamante quam si rerum mearum apud te dominium esset.*

patrimonii deest. §. 2. Donationis causa societas recte non contrahitur.

VI. POMPONIVS libro nono ad Sabinum.

SI SOCIETATEM mecum [1] coieris, ea conditione, vt partes societatis constitueres, ad boni viri arbitrium ea res redigenda est: et conueniens est viri boni arbitrio, vt non vtique ex aequis partibus socii simus: veluti si alter plus *operae*, industriae, pecuniae in societatem collaturus sit.

VII. VLPIANVS libro trigesimo ad Sabinum.

COIRI societatem et simpliciter licet: et si non fuerit distinctum, videtur *coita esse* vniuersorum, quae ex quaestu veniunt, hoc est, si quod lucrum ex emtione, venditione, locatione, conductio*ne descendit*.

VIII. PAVLVS libro sexto ad Sabinum.

QVAESTVS enim intelligitur, qui ex opera cuius descendit.

IX. VLPIANVS libro trigesimo ad Sabinum.

NEC ADIECIT Sabinus, hereditatem, vel legatum, vel donationes mortis causa, siue non mortis causa. Fortassis haec ideo, quia non sine causa obueniunt, sed ob meritum aliquod accedunt.

X. PAVLVS libro sexto ad Sabinum.

ET QVIA plerumque vel a parente, vel a liberto, quasi debitum nobis hereditas obuenit.

XI. VLPIANVS libro trigesimo ad Sabinum.

ET ITA de hereditate, legato, donatione Quintus Mucius scribit.

XII. PAVLVS libro sexto ad Sabinum.

SED NEC aes alienum, nisi quod ex quaestu pendebit, veniet in rationem societatis.

XIII. IDEM libro trigesimo secundo ad Edictum.

SED ET SI adiiciatur, vt et quaestus et lucri socii sint, verum est, non ad aliud lucrum, quam quod ex quaestu venit, hanc quoque adiectionem pertinere.

XIV. VLPIANVS libro trigesimo ad Sabinum.

SI CONVENERIT inter socios, ne intra certum tempus communis res diuidatur, non videtur conuenisse, ne societate abeatur. Quid tamen, si hoc conuenit, ne abeatur: an valeat? Eleganter Pomponius scripsit, frustra hoc conuenire: nam etsi non conuenit, si tamen intempestiue renuntietur societati, esse pro socio actionem: sed etsi conuenit, ne intra certum tempus societate abeatur, et ante tempus renuntietur, potest rationem habere renuntiatio: nec tenebitur pro socio, qui ideo renuntiauit, quia conditio quaedam, qua societas erat coita, ei non praestatur: aut quid, si ita iniuriosus, et [2] damnosus socius sit, vt non expediat eum pati?

XV. POMPONIVS libro decimo tertio ad Sabinum.

VEL QVOD ea re frui non liceat, cuius gratia negotiatio suscepta sit?

XVI. VLPIANVS libro trigesimo ad Sabinum.

IDEMQVE erit dicendum, si socius renuntiauerit societati, qui Reipublicae causa diu, et inuitus sit afuturus: quamuis nonnumquam ei obiici possit, quia potuit et per alium societatem administrare, vel socio committere: sed hoc non alias, nisi valde sit idoneus socius, aut facilis afuturo etiam per alium societatis administratio. §. 1. Qui igitur paciscitur, ne diuidat, nisi aliqua iusta ratio intercedat, nec vendere poterit, nec alia ratione efficiet, vt diuidatur: sed sane potest dici venditionem quidem non impediri, sed exceptionem aduersus emtorem locum habere, si ante diuidat, quam diuideret is, qui vendidit.

XVII. PAVLVS libro sexto ad Sabinum.

SED ET socius, qui alienauerit, contra pactionem accipit, committit, et tenetur societatis, aut communi diuidundo iudicio. §. 1. Si absenti renuntiata societas sit, quoad is scierit, quod is adquisiuit, qui renuntiauit, in commune redigi [3]: detrimentum autem solius eius esse, qui renuntiauerit: sed quod absens adquisiit, ad solum eum pertinere: detrimentum ab eo factum commune esse. §. 2. In societate autem coeunda, nihil attinet de renuntiatione cauere eundem [4], quia ipso iure societatis intempestiua renuntiatio in aestimationem venit.

XVIII.

1 Ap. Hal. *mecum* abest. 2 *si ita damnosus* omissis *iniuriosus et.* 3 Hal. addit. *debet.* 4 Ap. Hal. *eundem* abest.

XVIII. Pomponivs libro decimo tertio ad Sabinum.

Si servvs societatem coierit, non sufficiet, si iubeatur a domino seruus abire a societate: sed socio renuntiandum est.

XIX. Vlpianvs libro trigesimo ad Sabinum.

Qvi admittitvr socius, ei tantum socius est, qui admisit: et recte: cum enim societas consensu contrahatur, socius mihi esse non potest, quem ego socium esse nolui: quid ergo, si socius meus eum admisit? Ei soli socius est.

XX. Idem libro trigesimo primo ad Edictum.

Nam socii mei socius, meus socius non est.

XXI. Idem libro trigesimo ad Sabinum.

Et qvidqvid fuerit de societate nostra consecutus, cum illo, qui eum adsumsit, communicabit: nos (ei) cum eo non communicabimus: sed factum eius praestabitur societati, id est, aget socius, et societati praestabit, quod fuerit consecutus.

XXII. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale.

Ex contrario factum quoque sociorum debet ei praestare, sicuti suum: quia ipse aduersus eos habet actionem. Item certum est, nihil vetare, prius (quam) inter eum, qui admiserit, et eum, qui admissus fuerit, societatis iudicio agi, quam agi incipiat inter ceteros et eum, qui admiserit.

XXIII. Vlpianvs libro trigesimo ad Sabinum.

De illo Pomponius dubitat, vtrum actionem eum mandare sociis sufficit, vt si facere ille non possit, nihil vltra sociis praestet: an vero indemnes eos praestare debeat: et puto, omnimodo eum teneri eius nomine, quem ipse solus admisit, quia difficile est negare, culpa ipsius admissum. §. 1. Idem quaerit, an commodum, quod propter admissum socium accessit, compensari cum damno, quod culpa praebuit, debeat: et ait, compensandum. Quod non est verum: nam et Marcellus libro sexto Digestorum scribit, si seruus vnius ex sociis, societati a domino praepositus, negligenter versatus sit, dominum societati, qui praeposuerit, praestaturum: nec compensandum commodum, quod per seruum societati accessit, cum damno: et ita Diuum Marcum pronuntiasse: nec posse dici socio, abstine commodo qvod per servvm accessit, (si) damnvm petis.

XXIV. Idem libro trigesimo primo ad Edictum.

Plane si ambo socii seruum alterius praeposuerint, non tenebitur dominus eius nomine, nisi dumtaxat de peculio: commune enim periculum esse oportet, cum ambo eum praeponamus.

XXV. Pavlvs libro sexto ad Sabinum.

Non ob eam rem minus ad periculum socii pertinet, quod negligentia perisset, quod in plerisque aliis industria eius societas fuisset. Et hoc ex adpellatione Imperator [1] pronuntiauit.

XXVI. Vlpianvs libro trigesimo primo ad Edictum.

Et ideo, si socius quaedam negligenter in societate egisset, in plerisque autem societatem auxisset, non compensatur compendium cum negligentia, vt Marcellus libro sexto Digestorum scripsit.

XXVII. Pavlvs libro sexto ad Sabinum.

Omne aes alienum, quod manente societate contractum est, de communi soluendum est: licet, posteaquam societas distracta est, solutum sit: igitur et si sub conditione promiserat, et, distracta societate, conditio exstitit, ex communi soluendum est: ideoque si interim societas dirimatur, cautiones interponendae sunt.

XXVIII. Idem libro sexagesimo ad Edictum.

Si socii sumus, et vnus ex die pecuniam debeat, et diuidatur societas, non debet hoc deducere socius, quemadmodum praesens debet, sed omnes diuidere et cauere, cum dies venerit, defensu iri socium.

XXIX. Vlpianvs libro trigesimo ad Sabinum.

Si non fuerint partes societati adiectae, aequas eas esse constat. Si vero placuerit, vt quis duas partes vel tres habeat, alius vnam, an valeat? Placet valere: si modo aliquid plus contulit societati vel pecuniae, vel operae, vel cuiuscumque alterius rei causa [2]. §. 1. Ita coiri societatem posse, vt nullius partem damni alter sentiat, lucrum vero commune sit, Cassius putat: quod ita demum

1 Hal. inserit *Antoninus*. 2 Ap. Hal. *causa* abest.

mum valebit, vt et Sabinus ſcribit, ſi tanti ſit opera, quanti damnum eſt: plerumque enim tanta eſt induſtria ſocii, vt plus ſocietati conferat, quam pecunia: item ſi ſolus nauiget, ſi ſolus peregrinetur, periculo ſubeat ſolus. §. 2. Ariſto refert, Caſſium reſpondiſſe, ſocietatem talem coiri non poſſe, vt alter lucrum tantum, alter damnum ſentiret: et hanc ſocietatem leoninam ſolitum appellare: et nos conſentimus, talem ſocietatem nullam eſſe, vt alter lucrum ſentiret, alter vero nullum lucrum, ſed damnum ſentiret: iniquiſſimum enim genus ſocietatis eſt, ex qua quis damnum, non etiam lucrum ſpectet.

XXX. PAVLVS libro ſexto ad Sabinum.

MVCIVS libro quartodecimo ſcribit, non poſſe ſocietatem coiri, vt aliam damni, aliam lucri partem ſocius ferat. Seruius in notatis Mucii ait, nec poſſe ſocietatem ita contrahi: neque enim lucrum intelligitur, niſi omni damno deducto: neque damnum, niſi omni lucro deducto: ſed poteſt coiri ſocietas ita, vt eius lucri, quod reliquum in ſocietate ſit, omni damno deducto, pars alia feratur: et eius damni, quod ſimiliter relinquatur, pars alia capiatur.

XXXI. VLPIANVS libro trigeſimo ad Sabinum.

VT SIT pro ſocio actio, ſocietatem intercedere oportet: nec enim ſufficit, rem eſſe communem, niſi ſocietas intercedit. Communiter autem res agi poteſt etiam citra ſocietatem: vt puta cum non affectione ſocietatis incidimus in communionem, vt euenit in re duobus legata: item ſi a [1] duobus ſimul emta res ſit: aut ſi hereditas vel donatio communiter nobis obuenit: aut ſi a duobus ſeparatim emimus partes eorum, non ſocii futuri.

XXXII. IDEM libro ſecundo ad Edictum.

NAM CVM tractatu habito ſocietas coita eſt, pro ſocio actio eſt: cum ſine tractatu, in re ipſa et negotio communiter geſtum videtur.

XXXIII. IDEM libro trigeſimo primo [2] ad Edictum.

VT IN conductionibus publicorum, item in emtionibus: nam qui nolunt inter ſe contendere, ſolent per nuntium rem emere in commune: quod a ſocietate longe remotum eſt. Et ideo, ſocietate ſine tutoris auctoritate coita, pupillus non tenetur: attamen communiter geſto tenetur.

XXXIV. GAIVS libro decimo ad Edictum prouinciale.

QVIBVS caſibus, ſi quid forte vnus in eam rem impenderit, ſiue fructus, mercedesue vnus perceperit, vel deteriorem fecerit rem, non ſocietatis iudicio locus eſt: ſed inter coheredes quidem familiae herceſcendae [3] iudicio agitur, inter ceteros communi diuidundo. Inter eos quoque, quibus hereditario iure communis res eſt, poſſe et [4] communi diuidundo agi.

XXXV. VLPIANVS libro trigeſimo ad Sabinum.

NEMO poteſt ſocietatem heredi ſuo ſic parere, vt ipſe heres ſocius ſit. In heredem autem ſocii proponitur actio, vt bonam fidem praeſtet.

XXXVI. PAVLVS libro ſexto ad Sabinum.

ET ACTI etiam culpam, quam is praeſtaret, in cuius locum ſucceſſit, licet ſocius (non) ſit.

XXXVII. POMPONIVS libro decimo tertio ad Sabinum.

PLANE ſi hi, qui ſociis [5] heredes extiterint, animum inierint ſocietatis in ea hereditate, nouo conſenſu, quod poſtea geſſerint, efficitur, vt in pro ſocio actionem deducatur.

XXXVIII. PAVLVS libro ſexto ad Sabinum.

PRO SOCIO arbiter proſpicere debet cautionibus in futuro damno, vel lucro pendente ex ea ſocietate. Quod Sabinus in omnibus bonae fidei iudiciis exiſtimauit: ſiue generalia ſunt, veluti pro ſocio, negotiorum geſtorum, tutelae: ſiue ſpecialia, veluti mandati, commodati, depoſiti. §. 1. SI tecum ſocietas mihi ſit, et res ex ſocietate communes, quam impenſam in eas fecero, quosue fructus ex his rebus ceperis, vel pro ſocio, vel communi diuidundo, me conſecuturum: et altera actione alteram tolli Proculus ait.

XXXIX. POMPONIVS libro decimo tertio ad Sabinum.

SI FVNDVS mihi tecum communis ſit, et in eum mortuum intuleris, agam tecum pro ſocio.

XL. IDEM libro decimo ſeptimo ad Sabinum.

HERES ſocii, quamuis ſocius non eſt, tamen ea, quae per defunctum inchoata ſunt, per heredem explicari debent.

1 Ap. Hal. *a* abeſt. 2 *lib. III.* 3 *erciſcundae.* 4 *poteſt.* 5 *ſocii.*

bent: in quibus dolus eius admitti potest

XLI. Vlpianvs libro vigesimo ad Edictum.

Si qvis a socio poenam stipulatus sit, pro socio non aget, si tantundem in poenam sit, quantum eius interfuit.

XLII. Idem libro quadragesimo quinto [1] ad Sabinum.

Qvod si ex stipulatu eam consecutus sit, postea pro socio agendo, hoc minus accipiet, poena ei in sortem imputata.

XLIII. Idem libro vigesimo octauo [2] ad Edictum.

Si actvm sit communi diuidundo, non tollitur pro socio actio, quoniam pro socio et nominum rationem habet, et adiudicationem non admittit: sed si postea pro socio agatur, hoc minus ex ea actione consequitur, quam ex prima actione consecutus est.

XLIV. Idem libro trigesimo primo ad Edictum.

Si margarita tibi vendenda dedero, vt, si ea decem vendidisses, redderes mihi decem, si pluris, quod excedit, tu haberes, mihi videtur, si animo contrahendae societatis id actum sit, pro socio esse actionem: si minus, praescriptis verbis.

XLV. Idem libro trigesimo ad Sabinum.

Rei commvnis nomine cum socio furti agi potest, si per fallaciam, doloue malo amouit, vel rem communem celandi animo contrectet: sed et pro socio actione obstrictus est: nec altera actio alteram tollet. Idemque in omnibus bonae fidei iudiciis dicendum est.

XLVI. Pavlvs libro sexto ad Sabinum.

Idem est et in colono, et in eo, qui negotia gerit, et qui mandatum nostrum exsequitur, et in tutore.

XLVII. Vlpianvs libro trigesimo ad Sabinum.

Sed si ex causa furtiua condixero, cessabit pro socio actio, nisi si pluris mea interfit. §. 1. Si d..mnum in re communi socius dedit, Aquilia teneri eum, et Celsus, et Iulianus, et Pomponius scribunt.

XLVIII. Pavlvs libro sexto ad Sabinum.

Sed nihilo minus et pro socio tenetur.

XLIX. Vlpianvs libro trigesimo primo ad Edictum.

Si hoc facto societatem laesit: si verbi gratia negotiatorem seruum vulnerauerit, vel occidit.

L. Pavlvs libro sexto ad Sabinum.

Sed actione pro socio consequitur, vt altera actione contentus esse debeat, quia vtraque actio ad rei persecutionem respicit: non, vt furti, ad poenam dumtaxat.

LI. Vlpianvs libro trigesimo ad Sabinum.

Merito autem adiectum est, ita demum furti actionem esse, si per fallaciam, et dolo malo amouit: quia, cum [3] sine dolo malo fecit, furti non tenetur: et sane plerumque credendum est, eum, qui partis dominus est, iure potius suo re vti, quam furti consilium inire. §. 1. Et ideo videbimus, an Fauia teneatur? Et ratio quidem facit, ne teneatur: verum, si plagium fecit, vel suppressit, Fauia teneri.

LII. Idem libro trigesimo primo ad Edictum.

Cvm dvobvs vicinis fundus coniunctus [4] venalis esset, alter ex his petit ab altero, vt eum fundum emeret, ita vt ea pars, quae suo fundo iuncta esset, sibi cederetur: mox ipse eum fundum, ignorante vicino, emit. Quaeritur, an aliquam actionem cum eo vicinus habeat? Iulianus scripsit, implicitam esse facti quaestionem: nam si hoc solum actum est, vt fundum Lucii Titii vicinus emeret, et mecum communicaret, aduersus me, qui emi, nullam actionem vicino competere: si vero id actum est, vt quasi commune negotium gereretur, societatis iudicio tenebor, vt tibi, deducta parte, quam mandaueram, reliquas partes praestem. §. 1. Venit autem in hoc iudicium pro socio bona fides. §. 2. Vtrum ergo tantum dolum, an etiam culpam, praestare socium oporteat, quaeritur? et Celsus libro septimo Digestorum ita [5] scripsit, socios inter se dolum et culpam praestare oportet. Si in coeunda societate, inquit, artem, operamue pollicitus est alter, veluti cum pecus in commune pascendum, aut agrum politori damus in commune quaerendis fructibus, nimirum ibi etiam culpa praestanda est: pretium enim operae artis est velamentum. Quod si, rei communi socius nocuit

1 *lib. XXX.* 2 *lib. XIX.* 3 *cum enim*, loco *quia, cum.* 4 Ap. Hal. *coniunctus* abest. 5 Ap. Hal. *ita* abest.

nocuit, magis admittit culpam quoque venire. §. 3. Damna, quae imprudentibus accidunt, hoc est, damna fatalia, socii non cogentur praestare: ideoque si pecus aestimatum datum sit, et id latrocinio aut incendio perierit, commune damnum est, si nihil dolo aut culpa acciderit eius, qui aestimatum pecus acceperit [1]: quod si a furibus subreptum sit, proprium eius detrimentum est: quia custodiam praestare debuit, qui aestimatum accepit. Haec vera sunt, et pro socio erit actio: si modo societatis contrahendae causa pascenda data sunt, quamuis aestimata. §. 4. Quidam sagariam negotiationem [2] coierunt: alter ex his ad merces comparandas profectus in latrones incidit, suamque [3] pecuniam perdidit: serui eius vulnerati sunt, resque proprias perdidit: dicit Iulianus damnum esse commune, ideoque actione pro socio damni partem dimidiam adgnoscere debere, tam pecuniae, quam rerum ceterarum, quas secum non tulisset socius, nisi ad merces communi nomine comparandas proficisceretur: sed et si quid in medicos impensum est, pro parte socium adgnoscere debere, rectissime Iulianus probat: proinde et si naufragio quid periit, cum non alias merces, quam naui, solerent aduehi, damnum ambo sentient: nam sicuti lucrum, ita damnum quoque commune esse oportet, quod non culpa socii contingit. §. 5. Cum duo erant argentarii socii, alter eorum aliquid separatim quaesierat, et lucri senserat: quaerebatur, an commune esse lucrum oporteret? Et Imperator Seuerus Flauio Felici in haec verba rescripsit. Etiam si maxime argentariae societas inita est, quod quisque tamen socius non ex argentaria causa quaesiit, id ad communionem non pertinere, explorati iuris est. §. 6. Papinianus quoque [4] libro tertio Responsorum ait, si fratres parentium indiuisas hereditates ideo retinuerunt, vt emolumentum ac damnum in his commune sentirent, quod aliunde quaesierint, in commune non redigetur. §. 7. Item ex facto consultum respondisse se, ait libro tertio responsorum, inter Flauium Victorem et Vellicum Asianum placuerat, vt, locis emtis pecunia Victoris, monumenta fierent opera et peritia Asiani: quibus distractis, pecuniam Victor cum certa quantitate reciperet, superfluum Asianus acciperet, qui operam in societatem contulit: erit pro socio actio. §. 8. Idem Papinianus eodem libro ait, si inter fratres voluntarium consortium initum fuerit, et stipendia, ceteraque salaria in commune redigi iudicio societatis: quamuis filius emancipatus haec non cogatur conferre fratri, inquit, in potestate manenti: quia, etsi in potestate maneret, praecipua ea haberet. §. 9. Idem respondit, societatem non posse vltra mortem porrigi: et ideo nec libertatem de supremis iudiciis constringere quis poterit, vel cognatum vlteriorem proximioribus praeferre. §. 10. Idem respondit, socius, qui cessantis cessantiumue portiones insulae restituerit, quamuis aut sortem cum certis vsuris intra quattuor menses, postquam opus refectum erit, recipere potest, exigendoque priuilegio vtetur, aut deinceps propriam rem habebit, potest tamen pro socio agere ad hoc, vt consequatur, quod sua intererat. Finge enim, malle eum magis suum consequi, quam dominium insulae: Oratio enim Diui Marci idcirco quattuor mensibus finit certas vsuras, quia post [5] quattuor dominium dedit. §. 11. Si qui societatem ad emendum coierint, deinde res alterius dolo vel culpa emta non sit, pro socio esse actionem constat. Plane, si conditio sit adiecta, SI INTRA ILLVM DIEM VENIRET, et dies sine culpa socii praeterierit, cessabit actio pro socio. §. 12. Item si in communem riuum reficiendum inpensa facta sit, pro socio esse actionem ad recuperandum sumtum, Cassius scripsit. §. 13. Item Mela scribit, si vicini semipedes inter se contulerunt, vt ibi craticium parietem inter se aedificarent ad onera vtriusque sustinenda, deinde aedificato pariete, alter in eum inmitti non patiatur, pro socio agendum. Idemque, et si aream in commune emerint, ne luminibus suis officeretur, et alteri tradita sit, nec praestet alteri, quod conuenit, pro socio actionem esse. §. 14. Si plures sint inter eosdem societates coitae, ad omnes societates sufficere hoc vnum iudicium constat. §. 15. Si quis ex sociis propter societatem profectus sit, veluti ad merces emendas, eos dumtaxat sumtus societati imputabit, qui in eam pensi sunt. Viatica igitur, et meritoriorum, et stabulorum, iumentorum, carrulorum vecturas, vel sui, vel sarcinarum

1 Ap. Hal. *eius, qui aestimatum pecus acceperit* absunt. 2 *communionem* loco *negotiationem*. 3 Ap. Hal. *suamque*, abest. 4 Ap. Hal. *quoque* abest. 5 Hal. *inierit menses*.

rum fuarum gratia, vel mercium, recte imputabit. §. 16. Socium, vniuerfa in focietatem conferre debere, Neratius ait, fi omnium bonorum focius fit: et ideo, fiue ob iniuriam fibi factam, vel ex lege Aquilia, fiue ipfius, fiue filii corpori nocitum fit, conferre debere refpondit. §. 17. Ibidem ait, focium omnium bonorum non cogi conferre, quae ex prohibitis caufis adquifierit. §. 18. Per contrarium quoque apud veteres tractatur, an focius omnium bonorum, fi quid ob iniuriarum actionem damnatus praeftiterit, ex communi confequatur, vt praeftet? Et Atilicinus, Sabinus, Caffius refponderunt, fi iniuria iudicis damnatus fit, confecuturum: fi ob maleficium fuum, ipfum tantum damnum fentire debere: cui congruit quod Seruium refpondiffe, Aufidius [1] refert, fi focii bonorum [2] fuerint, deinde vnus cum ad iudicium non adeffet, damnatus fit, non debere eum de communi id confequi, fi vero praefens iniuriam iudicis paffus fit, de communi farciendum.

LIII. IDEM libro trigefimo ad Sabinum.

QVOD autem ex furto, vel ex alio maleficio quaefitum eft, in focietatem non oportere conferri palam eft: quia delictorum turpis atque foeda communio eft. Plane, fi in medium collata fit [3], commune erit lucrum.

LIV. POMPONIVS libro decimo tertio ad Sabinum.

QVOD enim ex maleficio contulerit focius, non aliter recipere debet, quam fi damnatus fit.

LV. VLPIANVS libro trigefimo ad Sabinum.

SI IGITVR ex hoc conuentus fuerit, qui maleficium admifit, id, quod contulit, aut folum, aut cum poena auferret: folum auferret [5], fi mihi proponas, infciente focio eum in focietatis rationem hoc contuliffe: quod fi fciente, etiam poenam focium adgnofcere oportet: aequum eft enim, vt cuius participauit lucrum, participet et damnum.

LVI. PAVLVS libro fexto ad Sabinum.

NEC QVICQVAM intereft, vtrum manente focietate praeftiterit ob furtum, an diffoluta ea. Idemque eft in omnibus turpibus actionibus: veluti iniuriarum, vi bonorum raptorum, ferui corrupti, et fimilibus: et in omnibus poenis pecuniariis, quae ex publicis iudiciis accidunt.

LVII. VLPIANVS libro trigefimo ad Sabinum.

NEC PRAETERMITTENDVM effe, Pomponius ait, ita demum hoc effe verum, fi honeftae et licitae rei focietas coita fit: ceterum, fi maleficii focietas coita fit, conftat, nullam effe focietatem. Generaliter enim traditur, rerum inhoneftarum nullam effe focietatem.

LVIII. IDEM libro trigefimo primo ad Edictum.

SI ID, quod quis in focietatem contulit, exftinctum fit, videndum, an pro focio agere poffit? Tractatum ita eft apud Celfum libro feptimo Digeftorum, ad epiftolam Cornelii Felicis: cum tres equos haberes, et ego vnum, focietatem coimus, vt accepto equo meo, quadrigam venderes, et ex pretio quartam mihi redderes. Si igitur ante venditionem equus meus mortuus fit, non putare fe Celfus ait, focietatem manere, nec ex pretio equorum tuorum partem deberi: non enim habendae quadrigae, fed vendendae coitam focietatem: ceterum, fi id actum dicatur, vt quadriga fieret, eaque communicaretur, tuque in ea tres partes haberes, ego quartam, non dubie adhuc focii fumus. §. 1. Item Celfus tractat, fi pecuniam contuliffemus ad mercem emendam, et mea pecunia periffet, cui perierit ea? Et ait, fi poft collationem euenit, vt pecunia periret, quod non fieret, nifi focietas coita effet, vtrique perire: vtputa fi pecunia, cum peregre portaretur ad mercem emendam, periit: fi vero ante collationem, pofteaquam eam deftinaffes, tunc perierit, nihil eo nomine confequeris, inquit, quia non focietati periit. §. 2. Si filiusfamilias focietatem coierit, deinde emancipatus a patre fuerit, apud Iulianum quaeritur, an eadem focietas duret? an vero alia fit, fi forte poft emancipationem in focietatem duratum eft? Iulianus fcripfit libro quartodecimo Digeftorum, eandem focietatem durare: initium enim his contractibus infpiciendum: duabus autem actionibus agendum effe, vna aduerfus patrem, altera aduerfus filium: cum patre, de eo, cuius dies ante emancipationem ceffit: nam eius temporis, quo poft emancipationem focietas durauit, nihil praeftare patrem oportet: cum filio autem, de vtroque tempore, id eft, de tota focietate: nam et fi quid, inquit, focius filii,

1 *Offilius*. 2 Hal. inferit *omnium*. 3 *fint*. 4 *POMPONIVS lib. XIII.* 5 Ap. Hal. *folum auferret* abfunt.

filii, post emancipationem filii, dolo fecerit, eius, non patri, sed filio actio danda est. §. 3. Si seruus meus societatem cum Titio coierit, et alienatus in eadem permanserit, potest dici, alienationem serui et priorem societatem finitam, et ex integro alteram inchoatam: atque ideo et mihi, et emtori, actionem pro socio competere: item tam aduersus me, quam aduersus emtorem [1], ex his causis, quae ante alienationem inciderunt, dandam actionem: ex reliquis, aduersus emtorem solum.

LIX. Pomponivs libro duodecimo ad Sabinum.

Adeo morte socii soluitur societas, vt nec ab initio pacisci possimus, vt heres etiam [2] succedat societati. Haec ita [3] in priuatis societatibus ait. In societate vectigalium nihilo minus manet societas, et post mortem alicuius: sed ita demum, si pars defuncti ad personam heredis eius adscripta sit, vt heredi quoque conferri oporteat: quod ipsum ex causa aestimandum est. Quid enim, si is mortuus sit, propter cuius operam maxime societas coita sit? aut sine quo societas administrari non possit? §. 1. Quod in alea aut adulterio perdiderit socius, ex medio non est laturus: si quid vero dolo nostro socius damni ceperit, a nobis repetat.

LX. Idem libro decimo tertio ad Sabinum.

Socivm, qui in eo, quod ex societate lucri faceret, reddendo moram adhibuit, cum ea pecunia ipse vsus sit, vsuras quoque eum [4] praestare debere, Labeo ait: sed non quasi vsuras, sed quod socii intersit, moram eum non adhibuisse: sed si aut vsus ea pecunia non sit, aut moram non fecerit, contra esse. Item post mortem socii nullam talem aestimationem ex facto heredis faciendam: quia morte socii dirimatur societas. §. 1. Socius, cum resisteret communibus seruis [5] venalibus ad fugam erumpentibus, vulneratus est: impensam, quam in curando se fecerit, non consecuturum pro socio actione, Labeo ait: quia id non in societatem, quamuis propter societatem, inpensum sit, sicuti si propter societatem eum heredem quis instituere desiisset, aut legatum praetermisisset, aut patrimonium suum negligentius administrasset: nam nec compendium, quod propter societatem ei contigisset, veniret in medium, veluti si propter societatem heres fuisset institutus, aut quid ei donatum esset.

LXI. Vlpianvs libro trigesimo primo ad Edictum.

Secvndvm Iulianum tamen, et quod medicis pro se datum est, recipere potest. Quod verum est.

LXII. Pomponivs libro decimo tertio ad Sabinum.

Si Titivs, cum quo mihi societas erat, decesserit, egoque, cum putarem Titii hereditatem ad Seium pertinere, communiter cum eo res vendiderim, et partem pecuniae ex venditione redactae ego, partem Seius abstulerit, te, qui reuera Titio heres es, partem ad me redactae pecuniae societatis iudicio non consecuturum, Neratio et Aristoni placebat: quia meae dumtaxat partis pretia percepissem: neque interesse, vtrum per se partes meas vendidissem, an communiter cum eo, qui reliquas partes ad se pertinere diceret: alioquin euenturum, vt etiam si duo socii rem vendiderint, vnusquisque quod ad se peruenerit, partem alteri societatis iudicio praestare debeat: sed nec te ex parte, quam hereditatis petitione forte a Seio consecuturus sis, quicquam mihi praestare debere: quia quod ad Seium peruenerit, tuarum partium pretium [6] sit: nec ad me, habentem meum, quicquam ex eo redire debeat.

LXIII. Vlpianvs libro trigesimo primo ad Edictum.

Vervm est, quod Sabino videtur, etiam si non vniuersorum bonorum socii sunt, sed vnius rei, attamen in id, quod facere possunt, quodue dolo malo fecerint, quo minus possint, condemnari oportere: hoc enim summam rationem habet, cum societas ius quodammodo fraternitatis in se habeat. §. 1. Videndum est, an et fideiussori socii id praestari debeat? an vero personale beneficium sit? Quod magis verum est. Sed si hic fideiussor, quasi defensor socii, iudicium susceperit, proderit sibi: namque Iulianus libro quartodecimo [7] Digestorum scripsit, defensorem socii in id, quod socius facere potest, condemnari oportere. Idemque et in patroni defensore accipere debere ait. Et vtique idem erit in vniuersis, qui in id, quod facere possunt, conueniuntur. §. 2. Patri autem vel domino socii, si iussu eorum societas contracta sit, non esse hanc exceptionem dandam, quia nec heredi socii,

1 Ap. Hal. *quam aduersus emtorem* absunt. 2 Ap. Hal. *etiam* abest. 3 Ap. Hal. *ita* abest. 4 Ap. Hal. *eum* abest. 5 Ap. Hal. *seruis* abest. 6 Ap. Hal. *pretium* abest. 7 *libro septimo.*

socii, ceterisque successoribus hoc praestabitur: quia nec ceterorum heredibus, successoribusue, quos in id, quod facere possunt, conuenimus, idem praestatur. §. 3. Id, quod facere socius potest, quemadmodum aestimandum sit? Et placuit, non debere deduci aes alienum, quod debetur a socio. Ita et Marcellus libro septimo Digestorum scripsit: nisi forte, inquit, ex ipsa societate debeatur. §. 4. Item videndum, an cautio veniat in hoc iudicium eius, quod facere socius non possit, scilicet nuda promissio? Quod magis dicendum arbitror. §. 5. Si, cum tres socii essent, egerit cum vno ex sociis socius, et partem suam integram sit consecutus, deinde alius socius cum eodem agat, et partem consequi integram non poterit, quia facere solidum non potest, an hic, qui minus consecutus est, cum eo agere possit, qui solidum accepit, ad communicandas partes [1] inter eos, id est exaequandas, quasi iniquum sit, ex eadem societate, alium plus, alium minus consequi? Sed magis est, vt pro socio actione consequi possit, vt vtriusque portio exaequetur: quae sententia habet aequitatem. §. 6. Tempus autem spectamus, quantum facere socius possit, rei iudicandae. §. 7. Hoc quoque facere quis posse videtur, quod dolo fecit, quo minus possit: nec enim aequum est, dolum suum quemquam releuare. Quod et in ceteris, qui in id, quod facere possunt, conueniuntur, accipiendum est. Si tamen non dolo, sed culpa sua, facere posse [2] desiit, dicendum est, condemnari eum non debere. §. 8. In heredem quoque socii pro socio actio competit, quamuis heres socius non sit: licet enim socius non sit, attamen emolumenti successor est: et circa societates vectigalium, ceterorumque idem obseruamus, vt heres socius [3] non sit, nisi fuerit adscitus [4]: verumtamen [5] omne emolumentum societatis ad eum pertineat, simili modo et damnum adgnoscat, quod contingit, siue adhuc viuo socio vectigalis, siue postea. Quod non similiter in voluntaria societate obseruatur. §. 9. Si seruo communi legatum sine libertate vnus ex dominis reliquit, hoc ad solum socium pertinet. An tamen pro socio iudicio communicari debeat cum herede socii, quaeritur? Et ait Iulianus Sextum Pomponium referre Sabinum respondentem, non communicari: et posse hanc sententiam defendi, Iulianus ait: non enim propter communionem hoc adquisitum est, sed ob suam partem: nec oportet id communicari, quod quis non propter societatem, sed propter suam partem adquisierit. §. 10. Societas soluitur ex personis, ex rebus, ex voluntate, ex actione. Ideoque siue homines, siue res, siue voluntas, siue actio interierit, distrahi videtur societas. Intereunt autem homines quidem maxima aut media capitis deminutione, aut morte. Res vero, cum aut nullae relinquantur, aut conditionem mutauerint: neque enim [6] eius rei, quae iam nulla sit, quisquam socius est: neque eius, quae consecrata, publicataue sit. Voluntate distrahitur societas, renuntiatione.

LXIV. CALLISTRATVS libro primo Quaestionum.

ITAQVE cum separatim socii agere coeperint, et vnusquisque eorum sibi negotietur, sine dubio ius societatis dissoluitur.

LXV. PAVLVS libro trigesimo secundo ad Edictum.

ACTIONE distrahitur, cum aut stipulatione, aut iudicio mutata sit causa societatis. Proculus enim ait, hoc ipso, quod iudicium ideo dictatum est, vt societas distrahatur, renuntiatam societatem: siue totorum bonorum, siue vnius rei societas coita sit. §. 1. Item bonis a creditoribus venditis vnius socii, distrahi societatem Labeo ait. §. 2. Si in rem certam emendam conducendamue coita sit societas, tunc etiam post alicuius mortem quidquid lucri detrimentiue factum sit, commune esse Labeo ait. §. 3. Diximus, dissensu solui societatem: hoc ita est, si omnes dissentiunt. Quid ergo, si vnus renuntiet? Cassius scripsit, eum, qui renuntiauerit societati, a se quidem liberare socios suos, se autem ab illis non liberare. Quod vtique obseruandum est, si dolo malo renuntiatio facta sit, veluti si, cum omnium bonorum societatem inissemus, deinde cum obuenisset vni hereditas, propter hoc renuntiauit: ideoque si quidem damnum attulerit hereditas, hoc ad eum, qui renuntiauit, pertinebit: commodum autem communicare cogetur actione pro socio. Quod si quid post renuntiationem adquisierit, non erit communicandum:

1 Hal. infert *et* sequentibus *id est* omissis. 2 *culpa sua vt facere posset.* 3 *vt licet haeres socius non sit.* 4 *adscriptus.* 5 Hal. infert *etiam.* 6 Ap. Hal. *enim* abest.

dum: quia nec dolus admiſſus eſt in eo. §. 4. Item, ſi ſocietatem ineamus ad aliquam rem emendam, deinde ſolus volueris eam emere, ideoque [1] renuntiaueris ſocietati, vt ſolus emeres, teneberis, quanti intereſt mea: ſed ſi ideo renuntiaueris, quia emtio tibi diſplicebat, non teneberis, quamuis ego emero: quia hic nulla fraus eſt: eaque et Iuliano placent. §. 5. Labeo autem poſteriorum libris ſcripſit, ſi renuntiauerit ſocietati vnus ex ſociis eo tempore, quo interfuit ſocii non dirimi ſocietatem, committere eum in pro ſocio actione: nam ſi emimus mancipia, inita ſocietate, deinde renunties mihi eo tempore, quo vendere mancipia non expedit, hoc caſu, quia deteriorem cauſam meam facis, teneri te pro ſocio iudicio. Proculus hoc ita verum eſſe, (ſi) ſocietatis non interſit dirimi ſocietatem [2]: ſemper enim non id, quod priuatim intereſt vnius ex ſociis, ſeruari ſolet, ſed quod ſocietati expedit: haec ita accipienda ſunt, ſi nihil de hoc in coeunda ſocietate conuenit. §. 6. Item qui ſocietatem in tempus coit, eam ante tempus renuntiando, ſocium a ſe, non ſe a ſocio liberat. Itaque, ſi quid compendii poſtea factum erit, eius partem non fert: at ſi diſpendium, aeque praeſtabit portionem, niſi renuntiatio ex neceſſitate quadam facta ſit. Quod ſi tempus finitum eſt, liberum eſt recedere: quia ſine dolo malo [3] id fiat. §. 7. Renuntiare ſocietati etiam per alios poſſumus: et ideo dictum eſt, procuratorem quoque poſſe renuntiare ſocietati. Sed vtrum de eo dictum ſit, cui omnium bonorum adminiſtratio conceſſa eſt, an de eo, cui hoc ipſum nominatim mandatum eſt, videamus? an vero per vtrumque recte renuntietur? Quod eſt verius, niſi ſi [4] prohibuerit eum dominus ſpecialiter renuntiare. §. 8. Item ſcriptum eſt, poſſe procuratori quoque meo ſocium meum renuntiare: quod Seruius apud Alfenum ita notat, eſſe in poteſtate domini, cum procuratori eius renuntiatum eſt, an velit ratam habere renuntiationem: igitur is, cuius procuratori renuntiatum eſt, liberatus eſſe videbitur: an autem ipſe quoque, (qui) renuntiauit procuratori, liberetur, in poteſtate eius erit: quemadmodum diximus in eo, qui ſocio renuntiat. §. 9. Morte vnius ſocietas diſſoluitur, etſi conſenſu omnium coita ſit, plures vero ſuperſint: niſi in coeunda ſocietate aliter conuenerit, nec heres ſocii ſuccedit: ſed quod ex re communi poſtea quaeſitum eſt, item dolus et culpa in eo, quod ex ante geſto pendet, tam ab herede, quam heredi, praeſtandum eſt. §. 10. Item ſi alicuius rei ſocietas [5] ſit, et finis negotio impoſitus, finitur ſocietas: quod ſi, integris omnibus manentibus, alter deceſſerit, deinde tunc ſequatur res, de qua ſocietatem coierunt, tunc eadem diſtinctione vtemur, qua in mandato: vt ſi quidem ignota fuerit mors alterius, valeat ſocietas: ſi nota, non valeat. §. 11. Societas quemadmodum ad heredes ſocii non tranſit, ita nec ad adrogatorem: ne alioquin inuitus quis ſocius efficiatur, cui non vult: ipſe autem adrogatus ſocius permanet, nam etſi filiusfamilias emancipatus fuerit, permanebit ſocius. §. 12. Publicatione quoque diſtrahi ſocietatem diximus, quod videtur ſpectare ad vniuerſorum bonorum publicationem, ſi ſocii bona [6] publicentur: nam, cum in eius locum alius ſuccedat, pro mortuo habetur. §. 13. Si poſt diſtractam ſocietatem aliquis in rem communem impenderit ſocius, actione pro ſocio id non conſequitur: quia non eſt verum, pro ſocio communiterue, id geſtum eſſe: ſed communi diuidundo iudicio huius quoque rei ratio habebitur: nam, etſi diſtracta eſſet ſocietas, nihilo minus diuiſio rerum ſupereſt. §. 14. Si communis pecunia penes aliquem ſociorum ſit, et alicuius ſociorum quid abſit, cum eo ſolo agendum, penes quem ea pecunia ſit qua deducta, de reliquo, quod cuique debeatur, omnes agere poſſunt. §. 15. Nonnumquam neceſſarium eſt et manente ſocietate agi pro ſocio, veluti cum ſocietas vectigalium cauſa coita eſt: propterque varios contractus neutri expediat recedere a ſocietate, nec refertur in medium, quod ad alterum peruenerit. §. 16. Si vnus ex ſociis maritus ſit, et diſtrahatur ſocietas manente matrimonio, dotem maritus praecipere debet, quia apud eum eſſe debet, qui onera ſuſtinet. Quod ſi iam diſſoluto matrimonio ſocietas diſtrahatur, eadem die recipienda eſt dos, qua et ſolui debet.

LXVI. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale.

Qvod ſi eo tempore, quo diuiditur ſocietas, in ea cauſa dos ſit, vt certum ſit,

1 Ap. Hal. *que* abeſt. 2 *ſi ſocietatis interſit non dirimi ſocietatem.* 3 Ap. Hal *malo* abeſt. 4 Ap. Hal. *ſi* abeſt. 5 Hal. inſerit *contracta.* 6 Hal. inſerit *omnia.*

ſocii, ceterisque ſucceſſoribus hoc praeſtabitur: quia nec ceterorum heredibus, ſucceſſoribusue, quos in id, quod facere poſſunt, conuenimus, idem praeſtatur. §. 3. Id, quod facere ſocius poteſt, quemadmodum aeſtimandum ſit? Et placuit, non debere deduci aes alienum, quod debetur a ſocio. Ita et Marcellus libro ſeptimo Digeſtorum ſcripſit: niſi forte, inquit, ex ipſa ſocietate debeatur. §. 4. Item videndum, an cautio veniat in hoc iudicium eius, quod facere ſocius non poſſit, ſcilicet nuda promiſſio? Quod magis dicendum arbitror. §. 5. Si, cum tres ſocii eſſent, egerit cum vno ex ſociis ſocius, et partem ſuam integram ſit conſecutus, deinde alius ſocius cum eodem agat, et partem conſequi integram non poterit, quia facere ſolidum non poteſt, an hic, qui minus conſecutus eſt, cum eo agere poſſit, qui ſolidum accepit, ad communicandas partes [1] inter eos, id eſt exaequandas, quaſi iniquum ſit, ex eadem ſocietate, alium plus, alium minus conſequi? Sed magis eſt, vt pro ſocio actione conſequi poſſit, vt vtriusque portio exaequetur: quae ſententia habet aequitatem. §. 6. Tempus autem ſpectamus, quantum facere ſocius poſſit, rei iudicandae. §. 7. Hoc quoque facere quis poſſe videtur, quod dolo fecit, quo minus poſſit: nec enim aequum eſt, dolum ſuum quemquam releuare. Quod et in ceteris, qui in id, quod facere poſſunt, conueniuntur, accipiendum eſt. Si tamen non dolo, ſed culpa ſua, facere poſſe [2] deſiit, dicendum eſt, condemnari eum non debere. §. 8. In heredem quoque ſocii pro ſocio actio competit, quamuis heres ſocius non ſit: licet enim ſocius non ſit, attamen emolumenti ſucceſſor eſt: et circa ſocietates vectigalium, ceterorumque idem obſeruamus, vt heres ſocius [3] non ſit, niſi fuerit adſcitus [4]: verumtamen [5] omne emolumentum ſocietatis ad eum pertineat, ſimili modo et damnum adgnoſcat, quod contingit, ſiue adhuc viuo ſocio vectigalis, ſiue poſtea. Quod non ſimiliter in voluntaria ſocietate obſeruatur. §. 9. Si ſeruo communi legatum ſine libertate vnus ex dominis reliquit, hoc ad ſolum ſocium pertinet. An tamen pro ſocio iudicio communicari debeat cum herede ſocii, quaeritur? Et ait Iulianus Sextum Pomponium referre Sabinum reſpondentem, non communicari: et poſſe hanc ſententiam defendi, Iulianus ait: non enim propter communionem hoc adquiſitum eſt, ſed ob ſuam partem: nec oportet id communicari, quod quis non propter ſocietatem, ſed propter ſuam partem adquiſierit. §. 10. Societas ſoluitur ex perſonis, ex rebus, ex voluntate, ex actione. Ideoque ſiue homines, ſiue res, ſiue voluntas, ſiue actio interierit, diſtrahi videtur ſocietas. Intereunt autem homines quidem maxima aut media capitis deminutione, aut morte. Res vero, cum aut nullae relinquantur, aut conditionem mutauerint: neque enim [6] eius rei, quae iam nulla ſit, quisquam ſocius eſt: neque eius, quae conſecrata, publicataue ſit. Voluntate diſtrahitur ſocietas, renuntiatione.

LXIV. Callistratvs libro primo Quaeſtionum.

Itaqve cum ſeparatim ſocii agere coeperint, et vnusquisque eorum ſibi negotietur, ſine dubio ius ſocietatis diſſoluitur.

LXV. Pavlvs libro trigeſimo ſecundo ad Edictum.

Actione diſtrahitur, cum aut ſtipulatione, aut iudicio mutata ſit cauſa ſocietatis. Proculus enim ait, hoc ipſo, quod iudicium ideo dictatum eſt, vt ſocietas diſtrahatur, renuntiatam ſocietatem: ſiue totorum bonorum, ſiue vnius rei ſocietas coita ſit. §. 1. Item bonis a creditoribus venditis vnius ſocii, diſtrahi ſocietatem Labeo ait. §. 2. Si in rem certam emendam conducendamue coita ſit ſocietas, tunc etiam poſt alicuius mortem quidquid lucri detrimentiue factum ſit, commune eſſe Labeo ait. §. 3. Diximus, diſſenſu ſolui ſocietatem: hoc ita eſt, ſi omnes diſſentiunt. Quid ergo, ſi vnus renuntiet? Caſſius ſcripſit, eum, qui renuntiauerit ſocietati, a ſe quidem liberare ſocios ſuos, ſe autem ab illis non liberare. Quod vtique obſeruandum eſt, ſi dolo malo renuntiatio facta ſit, veluti ſi, cum omnium bonorum ſocietatem iniſſemus, deinde cum obueniſſet vni hereditas, propter hoc renuntiauit: ideoque ſi quidem damnum attulerit hereditas, hoc ad eum, qui renuntiauit, pertinebit: commodum autem communicare cogetur actione pro ſocio. Quod ſi quid poſt renuntiationem adquiſierit, non erit communicandum:

1 Hal. inſert *et* ſequentibus *id eſt* omiſſis. 2 *culpa ſua vt facere poſſet.* 3 *vt licet haeres ſocius non ſit.* 4 *adſcriptus.* 5 Hal. inſerit *etiam.* 6 Ap. Hal. *enim* abeſt.

dum: quia nec dolus admiſſus eſt in eo. §. 4. Item, ſi ſocietatem ineamus ad aliquam rem emendam, deinde ſolus volueris eam emere, ideoque [1] renuntiaueris ſocietati, vt ſolus emeres, teneberis, quanti intereſt mea: ſed ſi ideo renuntiaueris, quia emtio tibi diſplicebat, non teneberis, quamuis ego emero: quia hic nulla fraus eſt: eaque et Iuliano placent. §. 5. Labeo autem poſteriorum libris ſcripſit, ſi renuntiauerit ſocietati vnus ex ſociis eo tempore, quo intereſuit ſocii non dirimi ſocietatem, committere eum in pro ſocio actione: nam ſi emimus mancipia, inita ſocietate, deinde renunties mihi eo tempore, quo vendere mancipia non expedit, hoc caſu, quia deteriorem cauſam meam facis, teneri te pro ſocio iudicio. Proculus hoc ita verum eſſe, (ſi) ſocietatis non interſit dirimi ſocietatem [2]: ſemper enim non id, quod priuatim intereſt vnius ex ſociis, ſeruari ſolet, ſed quod ſocietati expedit: haec ita accipienda ſunt, ſi nihil de hoc in coeunda ſocietate conuenit. §. 6. Item qui ſocietatem in tempus coit, eam ante tempus renuntiando, ſocium a ſe, non ſe a ſocio liberat. Itaque, ſi quid compendii poſtea factum erit, eius partem non fert: at ſi diſpendium, aeque praeſtabit portionem, niſi renuntiatio ex neceſſitate quadam facta ſit. Quod ſi tempus finitum eſt, liberum eſt recedere: quia ſine dolo malo [3] id fiat. §. 7. Renuntiare ſocietati etiam per alios poſſumus: et ideo dictum eſt, procuratorem quoque poſſe renuntiare ſocietati. Sed vtrum de eo dictum ſit, cui omnium bonorum adminiſtratio conceſſa eſt, an de eo, cui hoc ipſum nominatim mandatum eſt, videamus? an vero per vtrumque recte renuntietur? Quod eſt verius, niſi ſi [4] prohibuerit eum dominus ſpecialiter renuntiare. §. 8. Item ſcriptum eſt, poſſe procuratori quoque meo ſocium meum renuntiare: quod Seruius apud Alfenum ita notat, eſſe in poteſtate domini, cum procuratori eius renuntiatum eſt, an velit ratam habere renuntiationem: igitur is, cuius procuratori renuntiatum eſt, liberatus eſſe videbitur: an autem ipſe quoque, (qui) renuntiauit procuratori, liberetur, in poteſtate eius erit: quemadmodum diximus in eo, qui ſocio renuntiat. §. 9. Morte vnius ſocietas diſſoluitur, etſi conſenſu omnium coita ſit, plures vero ſuperſint: niſi in coeunda ſocietate aliter conuenerit, nec heres ſocii ſuccedit: ſed quod ex re communi poſtea quaeſitum eſt, item dolus et culpa in eo, quod ex ante geſto pendet, tam ab herede, quam heredi, praeſtandum eſt. §. 10. Item ſi alicuius rei ſocietas [5] ſit, et finis negotio impoſitus, finitur ſocietas: quod ſi, integris omnibus manentibus, alter deceſſerit, deinde tunc ſequatur res, de qua ſocietatem coierunt, tunc eadem diſtinctione vtemur, qua in mandato: vt ſi quidem ignota fuerit mors alterius, valeat ſocietas: ſi nota, non valeat. §. 11. Societas quemadmodum ad heredes ſocii non tranſit, ita nec ad adrogatorem: ne alioquin inuitus quis ſocius efficiatur, cui non vult: ipſe autem adrogatus ſocius permanet, nam etſi filiusfamilias emancipatus fuerit, permanebit ſocius. §. 12. Publicatione quoque diſtrahi ſocietatem diximus, quod videtur ſpectare ad vniuerſorum bonorum publicationem, ſi ſocii bona [6] publicentur: nam, cum in eius locum alius ſuccedat, pro mortuo habetur. §. 13. Si poſt diſtractam ſocietatem aliquis in rem communem impenderit ſocius, actione pro ſocio id non conſequitur: quia non eſt verum, pro ſocio communiterue, id geſtum eſſe: ſed communi diuidundo iudicio huius quoque rei ratio habebitur: nam, etſi diſtracta eſſet ſocietas, nihilo minus diuiſio rerum ſupereſt. §. 14. Si communis pecunia penes aliquem ſociorum ſit, et alicuius ſociorum quid abſit, cum eo ſolo agendum, penes quem ea pecunia ſit qua deducta, de reliquo, quod cuique debeatur, omnes agere poſſunt. §. 15. Nonnumquam neceſſarium eſt et manente ſocietate agi pro ſocio, veluti cum ſocietas vectigalium cauſa coita eſt: propterque varios contractus neutri expediat recedere a ſocietate, nec refertur in medium, quod ad alterum peruenerit. §. 16. Si vnus ex ſociis maritus ſit, et diſtrahatur ſocietas manente matrimonio, dotem maritus praecipere debet, quia apud eum eſſe debet, qui onera ſuſtinet. Quod ſi iam diſſoluto matrimonio ſocietas diſtrahatur, eadem die recipienda eſt dos, qua et ſolui debet.

LXVI. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale.

Qvod ſi eo tempore, quo diuiditur ſocietas, in ea cauſa dos ſit, vt certum ſit,

1 Ap. Hal. *que* abeſt. 2 *ſi ſocietatis interſit non dirimi ſocietatem.* 3 Ap. Hal *malo* abeſt. 4 Ap. Hal. *ſi* abeſt. 5 Hal. inſerit *contracta.* 6 Hal. inſerit *omnia.*

focii, ceterisque fucceſſoribus hoc praeſtabitur: quia nec ceterorum heredibus, fucceſſoribusue, quos in id, quod facere poſſunt, conuenimus, idem praeſtatur. §. 3. Id, quod facere focius poteſt, quemadmodum aeſtimandum ſit? Et placuit, non debere deduci aes alienum, quod debetur a ſocio. Ita et Marcellus libro ſeptimo Digeſtorum ſcripſit: niſi forte, inquit, ex ipſa ſocietate debeatur. §. 4. Item videndum, an cautio veniat in hoc iudicium eius, quod facere ſocius non poſſit, ſcilicet nuda promiſſio? Quod magis dicendum arbitror. §. 5. Si, cum tres ſocii eſſent, egerit cum vno ex ſociis ſocius, et partem ſuam integram ſit conſecutus, deinde alius ſocius cum eodem agat, et partem conſequi integram non poterit, quia facere ſolidum non poteſt, an hic, qui minus conſecutus eſt, cum eo agere poſſit, qui ſolidum accepit, ad communicandas partes [1] inter eos, id eſt exaequandas, quaſi iniquum ſit, ex eadem ſocietate, alium plus, alium minus conſequi? Sed magis eſt, vt pro ſocio actione conſequi poſſit, vt vtriusque portio exaequetur: quae ſententia habet aequitatem. §. 6. Tempus autem ſpectamus, quantum facere ſocius poſſit, rei iudicandae. §. 7. Hoc quoque facere quis poſſe videtur, quod dolo fecit, quo minus poſſit: nec enim aequum eſt, dolum ſuum quemquam releuare. Quod et in ceteris, qui in id, quod facere poſſunt, conueniuntur, accipiendum eſt. Si tamen non dolo, ſed culpa ſua, facere poſſe [2] deſiit, dicendum eſt, condemnari eum non debere. §. 8. In heredem quoque ſocii pro ſocio actio competit, quamuis heres ſocius non ſit: licet enim ſocius non ſit, attamen emolumenti ſucceſſor eſt: et circa ſocietates vectigalium, ceterorumque idem obſeruamus, vt heres ſocius [3] non ſit, niſi fuerit adſcitus [4]: verumtamen [5] omne emolumentum ſocietatis ad eum pertineat, ſimili modo et damnum adgnoſcat, quod contingit, ſiue adhuc viuo ſocio vectigalis, ſiue poſtea. Quod non ſimiliter in voluntaria ſocietate obſeruatur. §. 9. Si ſeruo communi legatum ſine libertate vnus ex dominis reliquit, hoc ad ſolum ſocium pertinet. An tamen pro ſocio iudicio communicari debeat cum herede ſocii, quaeritur? Et ait Iulianus Sextum Pomponium referre Sabinum reſpondentem, non communicari: et poſſe hanc ſententiam defendi, Iulianus ait: non enim propter communionem hoc adquiſitum eſt, ſed ob ſuam partem: nec oportet id communicari, quod quis non propter ſocietatem, ſed propter ſuam partem adquiſierit. §. 10. Societas ſoluitur ex perſonis, ex rebus, ex voluntate, ex actione. Ideoque ſiue homines, ſiue res, ſiue voluntas, ſiue actio interierit, diſtrahi videtur ſocietas. Intereunt autem homines quidem maxima aut media capitis deminutione, aut morte. Res vero, cum aut nullae relinquantur, aut conditionem mutauerint: neque enim [6] eius rei, quae iam nulla ſit, quisquam ſocius eſt: neque eius, quae conſecrata, publicataue ſit. Voluntate diſtrahitur ſocietas, renuntiatione.

LXIV. CALLISTRATVS libro primo Quaeſtionum.

ITAQVE cum ſeparatim ſocii agere coeperint, et vnusquisque eorum ſibi negotietur, ſine dubio ius ſocietatis diſſoluitur.

LXV. PAVLVS libro trigeſimo ſecundo ad Edictum.

ACTIONE diſtrahitur, cum aut ſtipulatione, aut iudicio mutata ſit cauſa ſocietatis. Proculus enim ait, hoc ipſo, quod iudicium ideo dictatum eſt, vt ſocietas diſtrahatur, renuntiatam ſocietatem: ſiue totorum bonorum, ſiue vnius rei ſocietas coita ſit. §. 1. Item bonis a creditoribus venditis vnius ſocii, diſtrahi ſocietatem Labeo ait. §. 2. Si in rem certam emendam conducendamue coita ſit ſocietas, tunc etiam poſt alicuius mortem quidquid lucri detrimentiue factum ſit, commune eſſe Labeo ait. §. 3. Diximus, diſſenſu ſolui ſocietatem: hoc ita eſt, ſi omnes diſſentiunt. Quid ergo, ſi vnus renuntiet? Caſſius ſcripſit, eum, qui renuntiauerit ſocietati, a ſe quidem liberare ſocios ſuos, ſe autem ab illis non liberare. Quod vtique obſeruandum eſt, ſi dolo malo renuntiatio facta ſit, veluti ſi, cum omnium bonorum ſocietatem iniſſemus, deinde cum obueniſſet vni hereditas, propter hoc renuntiauit: ideoque ſi quidem damnum attulerit hereditas, hoc ad eum, qui renuntiauit, pertinebit: commodum autem communicare cogetur actione pro ſocio. Quod ſi quid poſt renuntiationem adquiſierit, non erit communicandum:

1 Hal. infert *et* ſequentibus *id eſt* omiſſis. 2 *culpa ſua vt facere poſſet.* 3 *vt licet haeres ſocius non ſit.* 4 *adſcriptus.* 5 Hal. inſerit *etiam.* 6 Ap. Hal. *enim* abeſt.

dum: quia nec dolus admissus est in eo. §. 4. Item, si societatem ineamus ad aliquam rem emendam, deinde solus volueris eam emere, ideoque [1] renuntiaueris societati, vt solus emeres, teneberis, quanti interest mea: sed si ideo renuntiaueris, quia emtio tibi displicebat, non teneberis, quamuis ego emero: quia hic nulla fraus est: eaque et Iuliano placent. §. 5. Labeo autem posteriorum libris scripsit, si renuntiauerit societati vnus ex sociis eo tempore, quo interfuit socii non dirimi societatem, committere eum in pro socio actione: nam si emimus mancipia, inita societate, deinde renunties mihi eo tempore, quo vendere mancipia non expedit, hoc casu, quia deteriorem causam meam facis, teneri te pro socio iudicio. Proculus hoc ita verum esse, (si) societatis non interfit dirimi societatem [2]: semper enim non id, quod priuatim interest vnius ex sociis, seruari solet, sed quod societati expedit: haec ita accipienda sunt, si nihil de hoc in coeunda societate conuenit. §. 6. Item qui societatem in tempus coit, eam ante tempus renuntiando, socium a se, non se a socio liberat. Itaque, si quid compendii postea factum erit, eius partem non fert: at si dispendium, aeque praestabit portionem, nisi renuntiatio ex necessitate quadam facta sit. Quod si tempus finitum est, liberum est recedere: quia sine dolo malo [3] id fiat. §. 7. Renuntiare societati etiam per alios possumus: et ideo dictum est, procuratorem quoque posse renuntiare societati. Sed vtrum de eo dictum sit, cui omnium bonorum administratio concessa est, an de eo, cui hoc ipsum nominatim mandatum est, videamus? an vero per vtrumque recte renuntietur? Quod est verius, nisi si [4] prohibuerit eum dominus specialiter renuntiare. §. 8. Item scriptum est, posse procuratori quoque meo socium meum renuntiare: quod Seruius apud Alfenum ita notat, esse in potestate domini, cum procuratori eius renuntiatum est, an velit ratam habere renuntiationem: igitur is, cuius procuratori renuntiatum est, liberatus esse videbitur: an autem ipse quoque, (qui) renuntiauit procuratori, liberetur, in potestate eius erit: quemadmodum diximus in eo, qui socio renuntiat. §. 9. Morte vnius societas dissoluitur, etsi consensu omnium coita sit, plures vero supersint: nisi in coeunda societate aliter conuenerit, nec heres socii succedit: sed quod ex re communi postea quaesitum est, item dolus et culpa in eo, quod ex ante gesto pendet, tam ab herede, quam heredi, praestandum est. §. 10. Item si alicuius rei societas [5] sit, et finis negotio impositus, finitur societas: quod si, integris omnibus manentibus, alter decesserit, deinde tunc sequatur res, de qua societatem coierunt, tunc eadem distinctione vtemur, qua in mandato: vt si quidem ignota fuerit mors alterius, valeat societas: si nota, non valeat. §. 11. Societas quemadmodum ad heredes socii non transit, ita nec ad adrogatorem: ne alioquin inuitus quis socius efficiatur, cui non vult: ipse autem adrogatus socius permanet, nam etsi filiusfamilias emancipatus fuerit, permanebit socius. §. 12. Publicatione quoque distrahi societatem diximus, quod videtur spectare ad vniuersorum bonorum publicationem, si socii bona [6] publicentur: nam, cum in eius locum alius succedat, pro mortuo habetur. §. 13. Si post distractam societatem aliquis in rem communem impenderit socius, actione pro socio id non consequitur: quia non est verum, pro socio communiterue, id gestum esse: sed communi diuidundo iudicio huius quoque rei ratio habebitur: nam, etsi distracta esset societas, nihilo minus diuisio rerum superest. §. 14. Si communis pecunia penes aliquem sociorum sit, et alicuius sociorum quid absit, cum eo solo agendum, penes quem ea pecunia sit qua deducta, de reliquo, quod cuique debeatur, omnes agere possunt. §. 15. Nonnumquam necessarium est et manente societate agi pro socio, veluti cum societas vectigalium causa coita est: propterque varios contractus neutri expediat recedere a societate, nec refertur in medium, quod ad alterum peruenerit. §. 16. Si vnus ex sociis maritus sit, et distrahatur societas manente matrimonio, dotem maritus praecipere debet, quia apud eum esse debet, qui onera sustinet. Quod si iam dissoluto matrimonio societas distrahatur, eadem die recipienda est dos, qua et solui debet.

LXVI. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale.

Qvod si eo tempore, quo diuiditur societas, in ea causa dos sit, vt certum sit,

1 Ap. Hal. *que* abest. 2 *si societatis intersit non dirimi societatem.* 3 Ap. Hal *malo* abest. 4 Ap. Hal. *si* abest. 5 Hal. inserit *contrahenda.* 6 Hal. inserit *omnia.*

sit, eam, vel partem eius reddi non oportere, diuidere eam inter socios iudex debet.

LXVII. Pavlvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Si vnvs ex sociis rem communem vendiderit consensu sociorum, pretium diuidi debet ita, vt ei caueatur, indemnem eum futurum. Quod si iam damnum passus est, hoc ei praestabitur: sed si pretium communicatum sit sine cautione, et aliquid praestiterit is, qui vendidit, an, si non omnes socii soluendo sint, quod a quibusdam seruari non potest, a ceteris debeat ferre? Sed Proculus putat, hoc ad ceterorum onus pertinere, quod ab aliquibus seruari non potest: rationeque [1] defendi posse: quoniam societas cum contrahitur, tam lucri, quam damni communio initur. §. 1. Si vnus ex sociis, qui non totorum bonorum socii erant, communem pecuniam faenerauerit, vsurasque perceperit, ita demum vsuras partiri debet, si societatis nomine faenerauerit: nam si suo nomine, quoniam sortis periculum ad eum pertinuerit, vsuras ipsum retinere oportet. §. 2. Si quid vnus ex sociis necessario de suo impendit in communi negotio, iudicio societatis seruabit, et vsuras, si forte mutuatus sub vsuris, dedit: sed et si suam pecuniam dedit, non sine causa dicetur, quod vsuras quoque percipere debeat, quas possit habere, si alii mutuum dedisset. §. 3. Non [2] alias socius in id, quod facere potest, condemnatur, quam si confitetur se socium fuisse.

LXVIII. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale.

Nemo ex sociis plus parte sua potest alienare, etsi totorum bonorum socii sint. §. 1. Illud quaeritur, vtrum is demum facere videtur, quo minus facere possit, qui erogat bona sua in fraudem futurae actionis, an et qui occasione adquirendi non vtitur? Sed verius est, de eo sentire Proconsulem, qui erogat bona sua: idque ex interdictis colligere possumus, in quibus ita est, QVOD DOLO FECISTI, VT DESINERES POSSIDERE.

LXIX. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Cvm societas ad emendum coiretur, et conueniret, vt vnus reliquis nundinas, id [3] est epulas, praestaret, eosque a negotio dimitteret, si eas eis non soluerit, et pro socio, et ex vendito, cum eo agendum est,

LXX. Pavlvs libro trigesimo tertio ad Edictum.

Nvlla societatis in aeternum coitio est.

LXXI. Idem libro tertio Epitomarum Alfeni Digestorum.

Dvo societatem coierunt, vt Grammatica docerent, et quod ex eo artificio quaestus fecissent, commune eorum esse: de ea re, quae voluerunt fieri, in pacto conuento societatis proscripserunt: deinde inter se his verbis stipulati sunt: HAEC, QVAE SVPRA SCRIPTA SVNT, EA ITA DARI, FIERI, NEQVE ADVERSVS EA FIERI: SI EA ITA DATA, FACTA NON ERVNT, TVM VIGINTI MILLIA [4] DARI? quaesitum est, an, si quid contra factum esset, societatis actione agi posset? Respondit, si quidem pacto conuento inter eos de [5] societate facto ita stipulati essent, HAEC ITA DARI, FIERI SPONDES futurum fuisse, vt, si nouationis causa id fecissent, pro socio agi non possit, sed tota res in stipulationem translata videretur: sed quoniam non ita essent stipulati, EA ITA DARI, FIERI SPONDES? sed SI EA ITA [6] FACTA NON ESSENT, DECEM DARI? non videri sibi, rem in stipulationem peruenisse, sed dumtaxat poenam: non enim vtriusque rei promissorem obligari, vt ea daret faceret: et si non fecisset, poenam sufferret, et ideo societatis iudicio agi posse. §. 1. Duo colliberti societatem coierunt lucri, quaestus, compendii: postea vnus ex his a patrono heres institutus est, alteri legatum datum est: neutrum horum in medium referre debere respondit.

LXXII. Gaivs libro secundo Quotidianarum rerum siue Aureorum.

Socivs socio etiam culpae nomine tenetur, id est, desidiae atque negligentiae. Culpa autem non ad exactissimam diligenda est: sufficit etenim talem diligentiam communibus rebus adhibere, qualem suis rebus adhibere solet, quia qui parum diligentem sibi socium adquirit, de se queri debet.

LXXIII. Vlpianvs libro primo Responsorum Maximino respondit.

Si societatem vniuersarum fortunarum coierint, id est, earum quoque rerum, quae postea cuique adquirentur, hereditatem cuiuis eorum delatam, in com-

1 Hal. inserit *id*. 2 *Sed nec*. 3 *nundinarias epulas*. 4 *tunc decem dari*. 5 Ap. Hal. *de* abest. 6 Hal. inserit *data*.

communne redigendam. Idem Maximinae respondit, si societatem vniuersarum fortunarum ita coierint, vt quidquid erogetur, vel quaereretur, communis lucri atque impendii esset, ea quoque, quae in honorem alterius liberorum erogata sunt, vtrinque inputanda.

LXXIV. Pavlvs libro sexagesimo secundo ad Edictum.

Si qvis societatem contraxerit, quod emit, ipsius fit, non commune: sed societatis iudicio cogitur rem communicare.

LXXV. Celsvs libro decimo quinto Digestorum.

Si coita sit societas ex his partibus quas Titius arbitratus fuerit, si Titius, antequam arbitraretur, decesserit, nihil agitur: nam idipsum actum est, ne aliter societas sit, quam vt Titius arbitratus sit.

LXXVI. Procvlvs libro quinto Epistolarum.

Societatem mecum coisti, ea conditione, vt Nerua amicus communis partem societatis constitueret: Nerua constituit, vt tu ex triente socius esses, ego ex besse. Quaeris, vtrum ratum id iure societatis sit, an nihilo minus ex aequis partibus socii simus? Existimo autem melius te quaesiturum fuisse, vtrum ex his partibus socii essemus, quas is constituisset, an ex his, quas virum bonum constituere oportuisset. Arbitrorum enim genera sunt duo: vnum eiusmodi, vt siue aequum sit, siue iniquum, parere debeamus: quod obseruatur, cum ex compromisso ad arbitrum itum est: alterum eiusmodi, vt ad boni viri arbitrium redigi debeat, etsi nominatim persona sit comprehensa, cuius arbitratu fiat.

LXXVII. Pavlvs libro quarto Quaestionum.

Velvti cum lege locationis comprehensum est, vt opus arbitrio locatoris fiat.

LXXVIII. Procvlvs libro quinto Epistolarum.

In proposita* autem quaestione arbitrium viri boni existimo sequendum esse; eo magis, quod iudicium pro socio bonae fidei est.

LXXIX. Pavlvs libro quarto Quaestionum.

Vnde si Neruae arbitrium ita prauum est, vt manifesta iniquitas eius appareat, corrigi potest per iudicium bonae fidei.

LXXX. Procvlvs libro quinto Epistolarum.

Qvid enim, si Nerua constituisset, vt alter ex millesima parte, alter, ex duo millesimis partibus socius esset? Illud potest conueniens esse viri boni arbitrio, vt non vtique ex aequis partibus socii simus, veluti si alter plus operae, industriae, gratiae, pecuniae in societatem collaturus erat.

LXXXI. Papinianvs libro nono Quaestionum.

Si [1] socivs pro filia dotem promisit, et prius, quam solueret, herede ea relicta decessit, quae postea cum marito de exigenda dote egit, accepto liberata est: quaesitum est, an si pro socio ageret, dotis quantitatem praecipere deberet, si forte conuenisset inter socios, vt de communi dos constitueretur? Dixi, pactum non esse iniquum, vtique si non de alterius tantum filia conuenit: nam si commune hoc pactum fuit, non interesse, quod alter solus filiam habuit [2] ceterum, si numeratam dotem pater, defuncta in matrimonio filia, recuperasset, reddi pecuniam societati debuisse, pactum ex aequitate sic nobis interpretantibus: quod si, salua societate, diuortio matrimonium solutum foret, cum sua causa dotem recuperari, scilicet vt ea vel alii marito dari possit, nec, si prior maritus facere non posset, denuo de societate constituendam dotem: nisi si nominatim ita conuenisset. Verum in proposito largiter esse videbatur, dos numerata esset, an vero promissa [3]: nam si filia datam dotem, posteaquam patri heres extitit, iure suo recepisset, non esse referendam pecuniam societati, quam mulier habitura fuit, etsi alius heres exstitisset: quod si accepto a marito liberata esset, nequaquam imputari posse societati, non solutam pecuniam.

LXXXII. Idem libro tertio Responsorum.

Ivre societatis per socium aere alieno socius non obligatur: nisi in communem arcam pecuniae versae sunt.

LXXXIII. Pavlvs libro primo Manualium.

Illvd quaerendum est, arbor, quae in confinio nata est, item lapis, qui per vtrumque fundum extenditur, an cum succisa arbor est, vel lapis exemtus, eius sit, cuius fundus: pro ea quoque parte singulorum esse debeat, pro qua parte infun-

[1] Ap. Hal. *Si* abest. [2] Hal. addit *alter non habuit*. [3] *expromissa*.

fundo fuerat: an, qua ratione duabus maſſis duorum dominorum flatis, tota maſſa communis eſt, ita arbor hoc ipſo, quo ſeparatur a ſolo, propriamque ſubſtantiam in vnum corpus redactam accipit, multo magis pro indiuiſo communis ſit, quam maſſa: ſed naturali conuenit ratione, et poſtea tantam partem vtrumque habere, tam in lapide, quam in arbore, quantam et in terra habebat.

LXXXIV. LABEO libro ſexto Poſteriorum a Iauoleno Epitomatorum.

QVOTIES iuſſu alicuius vel cum filio eius, vel cum extraneo ſocietas coitur, directo cum illius perſona agi poſſe, cuius perſona in contrahenda ſocietate ſpectata ſit.

LIBER OCTAVVSDECIMVS.

TIT. I.

DE CONTRAHENDA EMTIONE, ET DE PACTIS INTER EMTOREM ET VENDITOREM COMPOSITIS, ET QVAE RES VENIRE NON POSSVNT. [1]

PAVLVS libro trigeſimo tertio ad Edictum.

ORIGO emendi vendendique a permutationibus coepit: olim enim non ita erat nummus: neque aliud merx, aliud pretium vocabatur: ſed vnusquisque ſecundum neceſſitatem temporum ac rerum, vtilibus inutilia permutabat, quando plerumque euenit, vt, quod alteri ſupereſt, alteri deſit: ſed quia non ſemper, nec facile concurrebat, vt, cum tu haberes, quod ego deſiderarem, inuicem [2] haberem, quod tu accipere velles, electa materia eſt, cuius publica ac perpetua aeſtimatio difficultatibus permutationum, aequalitate quantitatis ſubueniret: eaque [3] materia forma publica percuſſa, vſum dominiumque non tam ex ſubſtantia praebet, quam ex quantitate: nec vltra merx vtrumque, ſed alterum pretium vocatur. §. 1. Sed, an ſine nummis venditio dici hodie quae poſſit, dubitatur, veluti ſi ego togam dedi, vt tunicam acciperem. Sabinus et Caſſius eſſe emtionem et venditionem putant: Nerua et Proculus permutationem, non emtionem hoc eſſe. Sabinus Homero teſte vtitur, qui exercitum Graecorum aere, ferro, hominibusque vinum emere refert, illis verſibus. [4]

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσι,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσιν. [5]

Sed hi verſus permutationem ſignificare videntur, non emtionem, ſicut illi:

Ἔνθ' αὖτε Γλαύκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεύς,
Ὃς πρὸς Τυδείδην Διομήδεα τεύχε' ἄμειβεν. [6]

Magis autem pro hac ſententia illud diceretur, quod alias idem Poeta dicit πρία-

1 *poſſint*. 2 Hal. inſerit *ego*. 3 Ap. Hal. *que* abeſt. 4 Hal. addit *Graecis*.

4 Hal. in Graecis latine verſis: *Id ego in hunc modum:*
Hinc ſibi certatim gentis de more comati
Vina parant Graii, aere dato, fulgenteque ferro,
Tergoribusque bubus ſed et ipſis, mancipiisque.

5 Id eſt: *Hinc rurſus Glauco Saturnius mentes exemit Iupiter,*
Qui cum Tydide Diomede arma mutauit.
Hal. vero ad finem adiectis
χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων
omnes tres verſus ita vertit:
Iuxta animum Glauco Saturnius exiuit, vt vel
Cum Diomede vecors auro radiantia mutet
Arma, idque aere laboratis, capiatque nouenis
Aeſtimata bubus pro forte valentibus centum.

πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσιν [1].
Sed verior eſt Neruae et Proculi ſententia: nam vt aliud eſt vendere, aliud emere, alius emtor, alius venditor, ſic aliud eſt pretium, aliud merx, quod in permutatione diſcerni non poteſt, [2] vter emtor, [3] vter venditor ſit. §. 2. Eſt autem emtio iuris gentium: et ideo conſenſu peragitur: et inter abſentes contrahi poteſt, et per nuntium, et per litteras.

II. VLPIANVS libro primo ad Sabinum.

INTER patrem et filium contrahi emtio non poteſt: ſed de rebus caſtrenſibus poteſt. §. 1. Sine pretio nulla venditio eſt, non autem pretii numeratio, ſed conuentio perficit ſine ſcriptis habitam emtionem.

III. IDEM libro vigeſimo octauo ad Sabinum.

SI RES ita diſtracta ſit, vt ſi diſpliſuiſſet, inemta eſſet, conſtat, non eſſe ſub conditione diſtractam, ſed reſolui emtionem ſub conditione.

IV. POMPONIVS libro nono ad Sabinum.

ET LIBERI hominis, et loci ſacri, et religioſi, qui haberi non poteſt, emtio intelligitur, ſi ab ignorante emitur.

V. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

QVIA difficile dignoſci poteſt liber homo a ſeruo.

VI. POMPONIVS libro nono ad Sabinum.

SED CELSVS filius ait, hominem liberum ſcientem te emere non poſſe: nec cuiuscumque rei, ſi ſcias alienationem (non) eſſe, vt ſacra, et religioſa loca, aut quorum commercium non ſit, vt publica, quae non in pecunia populi, ſed in publico vſu habeantur, vt eſt campus Martius. §. 1. Si fundus annua, bima, trima die, ea lege veniſſet, vt ſi in diem ſtatutum pecunia ſoluta non eſſet, fundus inemtus foret, et vt, ſi interim emtor fundum coluerit, fructusque ex eo perceperit, inemto eo facto reſtituerentur, et vt quanti minoris poſtea alii veniſſet, vt id emtor venditori praeſtaret, ad diem pecunia non ſoluta, placet venditori ex vendito eo nomine actionem eſſe: nec conturbari debemus, quod inemto fundo facto, dicatur actionem ex vendito futuram eſſe: in emtis enim et venditis potius id, quod actum, quam id [4], quod dictum ſit, ſequendum eſt: et cum lege id dictum ſit, apparet hoc dumtaxat actum eſſe, ne venditor emtori, pecunia ad diem non ſoluta, obligatus eſſet: non vt omnis obligatio emti et venditi vtrique ſolueretur. §. 2. Conditio, quae initio contractus dicta eſt, poſtea alia pactione immutari poteſt: ſicuti etiam abiri [5] tota emtione poteſt, ſi nondum impleta ſunt, quae vtrimque praeſtari debuerunt.

VII. VLPIANVS libro vigeſimo octauo ad Sabinum.

HAEC venditio ſerui, SI RATIONES DOMINI COMPVTASSET ARBITRIO, conditionalis eſt: conditionales autem venditiones tunc perficiuntur, cum impleta fuerit conditio. Sed vtrum haec eſt venditionis conditio, ſi ipſe dominus putaſſet ſuo arbitrio, an vero, ſi arbitrio viri boni? Nam ſi arbitrium domini accipiamus, venditio nulla eſt: quemadmodum ſi quis ita vendiderit, SI VOLVERIT: vel ſtipulanti ſic ſpondeat, SI VOLVERO, DECEM DABO: neque enim debet in arbitrium rei conferri, an ſit obſtrictus. Placuit itaque veteribus, magis in viri boni arbitrium id collatum videri, quam domini: ſi igitur rationes potuit accipere, nec accepit, vel accepit, fingit autem ſe non accepiſſe, impleta conditio emtionis eſt: et ex emto venditor conueniri poteſt. §. 1. Huiusmodi emtio, QVANTI TV EVM EMISTI: QVANTVM PRETII IN ARCA HABEO valet: nec enim incertum eſt pretium tam euidenti venditione: magis enim ignoratur quanti emtus ſit, quam in rei veritate incertum eſt. §. 2. Si quis ita emerit, EST MIHI FVNDVS EMTVS CENTVM, ET QVANTO PLVRIS EVM VENDIDERO, valet venditio, et ſtatim impletur: habet enim certum pretium, centum: augebitur autem pretium, ſi pluris emtor fundum vendiderit.

VIII.

1 id eſt: *emit poſſeſſionibus ſuis*. Hal. vero habet: Τὴν ποτὲ Λαέρτης πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσι πρωθήβην ἔτ' ἐοῦσαν, ἐεικοσάβοια δ' ἔδωκεν. quae vertit

Olim Laertes hanc appetente redemit
Pubertate, boues pendens de parte peculi
Viginti.

2 Hal. praefigit *neque*. 3 Hal. praefigit *nec*. 4 Ap. Hal. *id* abeſt. 5 Hal. inſerit *a*.

fundo fuerat: an, qua ratione duabus massis duorum dominorum flatis, tota massa communis est, ita arbor hoc ipso, quo separatur a solo, propriamque substantiam in vnum corpus redactam accipit, multo magis pro indiuiso communis fit, quam massa: sed naturali conuenit ratione, et postea tantam partem vtrumque habere, tam in lapide, quam in arbore, quantam et in terra habebat.

LXXXIV. Labeo libro sexto Posteriorum a Iauoleno Epitomatorum.

Quoties iussu alicuius vel cum filio eius, vel cum extraneo societas coitur, directo cum illius persona agi posse, cuius persona in contrahenda societate spectata sit.

LIBER OCTAVVSDECIMVS.

Tit. I.

DE CONTRAHENDA EMTIONE, ET DE PACTIS INTER EMTOREM ET VENDITOREM COMPOSITIS, ET QVAE RES VENIRE NON POSSVNT. 1

Pavlvs libro trigesimo tertio ad Edictum.

Origo emendi vendendique a permutationibus coepit: olim enim non ita erat nummus: neque aliud merx, aliud pretium vocabatur: sed vnusquisque secundum necessitatem temporum ac rerum, vtilibus inutilia permutabat, quando plerumque euenit, vt, quod alteri superest, alteri desit: sed quia non semper, nec facile concurrebat, vt, cum tu haberes, quod ego desiderarem, inuicem 2 haberem, quod tu accipere velles, electa materia est, cuius publica ac perpetua aestimatio difficultatibus permutationum, aequalitate quantitatis subueniret: eaque 3 materia forma publica percussa, vsum dominiumque non tam ex substantia praebet, quam ex quantitate: nec vltra merx vtrumque, sed alterum pretium vocatur. §. 1. Sed, an sine nummis venditio dici hodie quae possit, dubitatur, veluti si ego togam dedi, vt tunicam acciperem. Sabinus et Cassius esse emtionem et venditionem putant: Nerua et Proculus permutationem, non emtionem hoc esse. Sabinus Homero teste vtitur, qui exercitum Graecorum aere, ferro, hominibusque vinum emere refert, illis versibus. 4

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοὶ,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσι,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσιν. 5

Sed hi versus permutationem significare videntur, non emtionem, sicut illi:

Ἔνθ' αὖτε Γλαύκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεὺς,
Ὃς πρὸς Τυδείδην Διομήδεα τεύχε' ἄμειβεν. 6

Magis autem pro hac sententia illud diceretur, quod alias idem Poeta dicit

πρία-

1 *possint*. 2 Hal. inserit *ego*. 3 Ap. Hal. *que* abest. 4 Hal. addit *Graecis*.

4 Hal. in Graecis latine versis: *Id ego in hunc modum:*
Hinc sibi certatim gentis de more comati
Vina parant Graii, aere dato, fulgenteque ferro,
Tergoribusque bubus sed et ipsis, mancipiisque.

5 Id est: *Hinc rursus Glauco Saturnius mentes exemit Iupiter,*
Qui cum Tydide Diomede arma mutauit.
Hal. vero ad finem adiectis
χρύσεα χαλκείων ἑκατόμβοι' ἐννεαβοίων
omnes tres versus ita vertit:
Iuxta animum Glauco Saturnius eximit, vt vel
Cum Diomede vecors auro radiantia mutet
Arma, idque aere laboratis, capiatque nouenis
Aestimata bubus pro forte valentibus centum.

πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσιν [1].

Sed verior est Neruae et Proculi sententia: nam vt aliud est vendere, aliud emere, alius emtor, alius venditor, sic aliud est pretium, aliud merx, quod in permutatione discerni non potest, [2] vter emtor, [3] vter venditor sit. §. 2. Est autem emtio iuris gentium: et ideo consensu peragitur: et inter absentes contrahi potest, et per nuntium, et per litteras.

II. VLPIANVS libro primo ad Sabinum.

INTER patrem et filium contrahi emtio non potest: sed de rebus castrensibus potest. §. 1. Sine pretio nulla venditio est, non autem pretii numeratio, sed conuentio perficit sine scriptis habitam emtionem.

III. IDEM libro vigesimo octauo ad Sabinum.

SI RES ita distracta sit, vt si displicuisset, inemta esset, constat, non esse sub conditione distractam, sed resolui emtionem sub conditione.

IV. POMPONIVS libro nono ad Sabinum.

ET LIBERI hominis, et loci sacri, et religiosi, qui haberi non potest, emtio intelligitur, si ab ignorante emitur.

V. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

QVIA difficile dignosci potest liber homo a seruo.

VI. POMPONIVS libro nono ad Sabinum.

SED CELSVS filius ait, hominem liberum scientem te emere non posse: nec cuiuscumque rei, si scias alienationem (non) esse, vt sacra, et religiosa loca, aut quorum commercium non sit, vt publica, quae non in pecunia populi, sed in publico vsu habeantur, vt est campus Martius. §. 1. Si fundus annua, bima, trima die, ea lege venisset, vt si in diem statutum pecunia soluta non esset, fundus inemtus foret, et vt, si interim emtor fundum coluerit, fructusque ex eo perceperit, inemto eo facto restituerentur, et vt quanti minoris postea alii venisset, vt id emtor venditori praestaret, ad diem pecunia non soluta, placet venditori ex vendito eo nomine actionem esse: nec conturbari debemus, quod inemto fundo facto, dicatur actionem ex vendito futuram esse: in emtis enim et venditis potius id, quod actum, quam id [4], quod dictum sit, sequendum est: et cum lege id dictum sit, apparet hoc dumtaxat actum esse, ne venditor emtori, pecunia ad diem non soluta, obligatus esset: non vt omnis obligatio emti et venditi vtrique solueretur. §. 2. Conditio, quae initio contractus dicta est, postea alia pactione immutari potest: sicuti etiam abiri [5] tota emtione potest, si nondum impleta sunt, quae vtrimque praestari debuerunt.

VII. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Sabinum.

HAEC venditio serui, SI RATIONES DOMINI COMPVTASSET ARBITRIO, conditionalis est: conditionales autem venditiones tunc perficiuntur, cum impleta fuerit conditio. Sed vtrum haec est venditionis conditio, si ipse dominus putasset suo arbitrio, an vero, si arbitrio viri boni? Nam si arbitrium domini accipiamus, venditio nulla est: quemadmodum si quis ita vendiderit, SI VOLVERIT: vel stipulanti sic spondeat, SI VOLVERO, DECEM DABO: neque enim debet in arbitrium rei conferri, an sit obstrictus. Placuit itaque veteribus, magis in viri boni arbitrium id collatum videri, quam domini: si igitur rationes potuit accipere, nec accepit, vel accepit, fingit autem se non accepisse, impleta conditio emtionis est: et ex emto venditor conueniri potest. §. 1. Huiusmodi emtio, QVANTI TV EVM EMISTI: QVANTVM PRETII IN ARCA HABEO valet: nec enim incertum est pretium tam euidenti venditione: magis enim ignoratur quanti emtus sit, quam in rei veritate incertum est. §. 2. Si quis ita emerit, EST MIHI FVNDVS EMTVS CENTVM, ET QVANTO PLVRIS EVM VENDIDERO, valet venditio, et statim impletur: habet enim certum pretium, centum: augebitur autem pretium, si pluris emtor fundum vendiderit.

VIII.

1 id est: *emit possessionibus suis.* Hal. vero habet: Τήν ποτε Λαέρτης πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσι πρωθήβην ἔτ' ἐοῦσαν, ἐεικοσάβοια δ' ἔδωκεν. quae vertit

Olim Laertes hanc appetente redemit
Pubertate, boues pendens de parte peculi
Viginti.

2 Hal. praefigit *neque.* 3 Hal. praefigit *nec.* 4 Ap. Hal. *id* abest. 5 Hal. inserit *a.*

VIII. POMPONIVS libro nono ad Sabinum.

NEC EMTIO nec venditio fine re, quae veniat, poteſt intelligi: et tamen fructus et partus futuri recte ementur, vt, cum editus eſſet partus, iam tunc, cum contractum eſſet negotium [1], venditio facta intelligatur: ſed ſi id egerit venditor, ne naſcatur, aut fiant, ex emto agi poſſe. §. 1. Aliquando tamen et ſine re venditio intelligitur, veluti cum quaſi alea emitur: quod fit, cum captum piſcium, vel auium vel miſſilium emitur: emtio enim contrahitur, etiam ſi nihil inciderit: quia ſpei emtio eſt: et quod miſſilium nomine eo caſu captum eſt, ſi euictum fuerit, nulla eo nomine ex emto obligatio contrahitur: quia id actum intelligitur.

IX. VLPIANVS libro vigeſimo octauo ad Sabinum 2.

IN VENDITIONIBVS et emtionibus conſenſum debere intercedere palam eſt: ceterum ſiue in ipſa emtione diſſentient, ſiue in pretio, ſiue in quo alio, emtio imperfecta eſt: ſi igitur ego me fundum emere putarem Cornelianum, tu mihi te vendere Sempronianum putaſti, quia in [3] corpore diſſenſimus, emtio nulla eſt. Idem eſt, ſi ego me Stichum, tu Pamphilum abſentem vendere putaſti: nam cum in corpore diſſentiatur, apparet nullam eſſe emtionem. §. 1. Si in nomine diſſentiamus, verum de corpore conſtet, nulla dubitatio eſt, quin valeat emtio et venditio: nihil enim facit error nominis, cum de corpore conſtat. §. 2. Inde quaeritur, ſi in ipſo corpore non erratur, ſed in ſubſtantia error ſit, vtputa ſi acetum pro vino veniat, [4] aes pro auro, vel plumbum pro argento, vel quid aliud argento ſimile, an emtio et venditio ſit? Marcellus ſcripſit libro ſexto Digeſtorum, emtionem eſſe et venditionem, quia in corpus conſenſum eſt, etſi in materia ſit erratum: ego in vino quidem conſentio, quia eadem prope οὐσία [5] eſt, ſi modo vinum acuit: ceterum ſi vinum non acuit, ſed ab initio acetum fuit, vt ἐμβαμμα [6], aliud pro alio veniſſe videtur: in ceteris autem nullam eſſe venditionem puto, quoties in materia erratur.

X. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

ALITER atque ſi aurum quidem fuerit, deterius autem quam emtor exiſtimaret: tunc enim emtio valet.

XI. VLPIANVS libro vigeſimo octauo ad Sabinum.

ALIOQVIN quid dicemus, ſi caecus emtor fuit, vel ſi in materia erratur? vel in minus perito [7] diſcernendarum materiarum? in corpus eos conſenſiſſe dicemus? Et quemadmodum conſenſum, qui non vidit? §. 1. Quod ſi ego me virginem emere putarem, cum eſſet iam mulier, emtio valebit: in ſexu enim non eſt erratum. Ceterum ſi [8] ego mulierem venderem, tu puerum emere exiſtimaſti, quia in ſexu error eſt, nulla emtio, nulla venditio eſt.

XII. POMPONIVS libro trigeſimo primo ad Quintum Mucium.

IN HVIVSMODI autem quaeſtionibus perſonae ementium et vendentium ſpectari debent, non eorum, quibus adquiritur ex eo contractu actio: nam ſi ſeruus meus, vel filius, qui in mea poteſtate eſt, me praeſente, ſuo nomine emat, non eſt quaerendum, quid ego exiſtimem: ſed quid ille, qui contrahit.

XIII. IDEM libro nono ad Sabinum.

SED SI ſeruo meo, vel ei, cui mandauero, vendas ſciens fugitiuum, illo ignorante, me ſciente, non teneri te ex emto verum eſt.

XIV. VLPIANVS libro vigeſimo octauo ad Sabinum.

QVID tamen dicemus, ſi in materia et qualitate ambo errarent? vtputa ſi et ego me vendere aurum putarem, et tu emere, cum aes eſſet? vtputa coheredes viriolam, quae aurea dicebatur, pretio exquiſito vni heredi vendidiſſent, eaque inuenta eſſet magna ex parte aenea? Venditionem eſſe conſtat ideo, quia auri aliquid habuit: nam ſi inauratum aliquid ſit, licet ego aureum putem, valet venditio: ſi autem aes pro auro veneat, non valet.

XV. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

ETSI conſenſum fuerit in corpus, id tamen in rerum natura ante venditionem eſſe deſierit, nulla emtio eſt. §. 1. Ignorantia emtori prodeſt, quae non in ſupinum hominem cadit. §. 2. Si rem meam mihi ignoranti vendideris, et iuſſu meo

1 Ap. Hal. *cum tractatum eſſet negotium* abſunt. 2 *ad edictum*. 3 Hal. inferit *eo*. 4 *aut aes*. 5 Id eſt, *ſubſtantia*. 6 Id eſt, *intinctus*. 7 *vel ſi in materia erretur a minus perito*. 8 Hal. inferit *cum*. 9 *lib. XXV*.

meo alii tradideris, non putat Pomponius, dominium meum transire: quoniam *non hoc* [1] mihi propositum fuit, sed quasi tuum dominium ad eum transire: et ideo etiam si donaturus mihi rem meam, iussu meo alii tradas, idem dicendum erit.

XVI. POMPONIVS libro nono ad Sabinum.

SVAE rei emtio non valet, siue sciens, siue ignorans emi: sed si ignorans emi, quod soluero repetere potero, quia nulla obligatio fuit. §. 1. Nec tamen emtioni obstat, si in ea re vsusfructus dumtaxat ementis sit.

XVII. PAVLVS libro trigesimo tertio *ad Edictum*.

OFFICIO tamen iudicis pretium minuetur.

XVIII. POMPONIVS libro nono ad Sabinum.

SED si communis ea res emtori cum alio *sit, dici* debet, scisso pretio pro portione pro parte emtionem valere, pro parte non valere. §. 1. Si seruus domini iussu, in demonstrandis finibus agri venditi, vel errore, vel dolo plus demonstrauerit, id tamen demonstratum accipi oportet, quod dominus senserit. Et idem Alfenus scripsit de vacua possessione per seruum tradita.

XIX. IDEM libro trigesimo primo [2] ad Quintum Mucium.

QVOD vendidi [3], non aliter fit accipientis, quam si aut pretium nobis solutum sit, aut satis eo nomine factum: *vel etiam* fidem habuerimus emtori sine vlla satisfactione.

XX. IDEM libro nono ad Sabinum.

SABINVS respondit, si quam rem nobis fieri velimus etiam [4], veluti statuam, vel vas aliquod, seu vestem, vt nihil aliud, quam pecuniam daremus, emtionem videri: nec posse vllam locationem esse, vbi corpus ipsum non detur *ab eo*, cui id fieret: aliter, atque si aream darem, vbi insulam aedificares, quoniam tunc a me substantia proficiscitur.

XXI. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

LABEO scripsit, obscuritatem pacti nocere potius debere venditori, qui id dixerit, quam emtori: quia potuit re integra apertius dicere.

XXII. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Sabinum.

HANC legem venditionis, SI QVID SACRI VEL RELIGIOSI EST, EIVS VENIT NIHIL, superuacuam non esse, sed ad modica loca pertinere. Ceterum, si omne religiosum, vel sacrum, vel publicum venierit, nullam esse emtionem.

XXIII. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

ET QVOD soluerit eo nomine, emtor condicere potest.

XXIV. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Sabinum.

IN MODICIS autem ex emto esse actionem: quia non specialiter locus sacer vel religiosus venit, sed emtioni maioris partis accessit.

XXV. IDEM libro trigesimo quarto ad Sabinum.

SI ITA distrahatur, ILLA AVT ILLA RES, vtram eliget venditor, haec erit emta. §. 1. Qui vendidit, necesse non habet fundum emtoris facere: vt cogitur, qui fundum stipulanti spopondit.

XXVI. POMPONIVS libro decimo septimo ad Sabinum.

SI SCIENS emam ab eo, cui bonis interdictum sit, vel cui tempus ad deliberandum de hereditate ita datum sit, vt ei deminuendi potestas non sit, dominus non ero. Dissimiliter atque si a debitore sciens creditorem fraudari, emero.

XXVII. PAVLVS libro octauo ad Sabinum.

QVI A quolibet rem emit, quam putat ipsius esse, bona fide emit. At qui sine tutoris auctoritate a pupillo emit, vel falso tutore auctore, quem scit tutorem non esse, non videtur bona fide emere, vt et Sabinus scripsit.

XXVIII. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum.

REM ALIENAM distrahere quem posse, nulla dubitatio est: nam emtio est et venditio: sed res emtori auferri potest.

XXIX. IDEM libro quadragesimo tertio ad Sabinum.

QVOTIES seruus venit, non cum peculio distrahitur: et ideo siue non sit exceptum, siue exceptum sit, ne cum peculio veniat [5], non cum peculio distractus videtur. Vnde si qua res fuerit peculiaris a seruo subrepta, condici potest, videlicet quasi furtiua: hoc ita, si res ad emtorem peruenerit.

XXX.

1 Ap. Hal. *hoc* abest. 2 *lib. XXII.* 3 Hal. addit *et tradidi.* 4 Ap. Hal. *etiam* abest. 5 *ne cum peculio veniat* apud Hal. absunt.

XXX. Idem libro trigesimo secundo ad Edictum.

Sed ad exhibendum agi posse nihilo minus, et ex vendito, puto.

XXXI. Pomponivs libro vigesimo secundo ad Sabinum.

Sed et si quid postea accessit peculio, reddendum est venditori, veluti partus, et quod ex operis vicarii perceptum est.

XXXII. Vlpianvs libro quadragesimo quarto ad Sabinum.

Qvi tabernas argentarias, vel ceteras, quae in solo publico sunt, vendit, non solum, sed ius vendit: cum istae tabernae publicae sunt, quarum vsus ad priuatos pertinet.

XXXIII. Pomponivs libro trigesimo tertio ad Sabinum.

Cvm in lege venditionis ita sit scritum, Flvmina, stillicidia, vti nvnc svnt, vt ita sint, nec additur, quae flumina, vel stillicidia: primum spectari oportet, quid acti sit: si non id appareat, tunc id accipitur, quod venditori nocet: ambigua enim oratio est.

XXXIV. Pavlvs libro trigesimo tertio [1] ad Edictum.

Si in emtione fundi dictum sit, accedere Stichum seruum, neque intelligatur, quis ex pluribus accesserit, cum de alio emtor, de alio venditor senserit, nihilo minus fundi venditionem valere constat: sed Labeo ait, eum Stichum deberi, quem venditor intellexerit: nec refert, quanti sit accessio, siue plus in ea sit, quam in ipsa re, cui accedat, an minus: plerasque enim res aliquando propter accessiones emimus, sicut cum domus propter marmora, et statuas, et tabulas pictas ematur. §. 1. Omnium rerum, quas quis habere, vel possidere, vel persequi potest, venditio recte fit, quas vero natura, vel gentium ius, vel mores ciuitatis commercio exuerunt, earum nulla venditio est. §. 2. Liberum hominem scientes emere non possumus: sed nec talis emtio, aut stipulatio admittenda est, cvm servvs erit: quamuis dixerimus, futuras res emi posse: nec enim fas est, eiusmodi casus exspectare. §. 3. Item si et emtor et venditor scit furtiuum esse quod venit, a neutra parte obligatio contrahitur. Si emtor solus scit, non obligabitur venditor: nec tamen [2] ex vendito quicquam consequitur, nisi vltro quod conuenerit, praestet: quod si venditor scit, emtor ignorauit, vtrinque obligatio contrahitur: et ita Pomponius quoque scribit. §. 4. Rei suae emtio tunc valet, cum ab initio agatur, vt possessionem emat, quam forte venditor habuit: et in iudicio possessionis potior esset. §. 5. Alia causa est degustandi, alia metiendi: gustus enim ad hoc proficit, vt improbare liceat: mensura vero non eo proficit, vt aut plus, aut minus veniat, sed vt appareat, quantum ematur. §. 6. Si emtio ita facta fuerit, est mihi emtvs Stichvs, avt Pamphilvs, in potestate est venditoris, quem velit dare, sicut in stipulationibus: sed vno mortuo, qui superest, dandus est: et ideo prioris periculum ad venditorem, posterioris ad emtorem respicit: sed et si pariter decesserunt, pretium debebitur: vnus enim vtique periculo emtoris vixit. Idem dicendum est, etiam si emtoris fuit arbitrium, quem vellet habere: si modo hoc solum arbitrio eius commissum sit, vt, quem voluisset, emtum [3] haberet, non et illud, an emtum haberet. §. 7. Tutor rem pupilli emere non potest: idemque porrigendum est ad similia, id est, ad curatores, procuratores, et qui negotia aliena gerunt.

XXXV. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale.

Qvod saepe arrae nomine pro emtione datur, non eo pertinet, quasi sine arra conuentio nihil proficiat: sed vt euidentius probari possit, conuenisse de pretio. §. 1. Illud constat, imperfectum esse negotium, cum emere volenti sic venditor dicit, qvanti velis, qvanti aeqvvm pvtaveris, qvanti aestimaveris [4], habebis emtvm. §. 2. Veneni mali quidam putat non contrahi emtionem: quia nec societas, aut mandatum flagitiosae rei, vllas vires habet: quae sententia potest sane vera videri de his, quae nullo modo, adiectione alterius materiae, vsu nobis esse possunt: de his vero, quae mixta aliis materiis adeo nocendi naturam deponunt, vt ex his antidoti, et alia quaedam salubria medicamenta conficiantur, aliud dici potest. §. 3. Si quis amico peregre eunti mandauerit, vt fugitiuum suum [5] quaerat, et si inuenerit, vendat, nec ipse contra Senatusconsultum committit,

1 *lib. VI.* 2 *enim* loco *tamen.* 3 *emtor.* 4 Ap. Hal. *quanti aestimaueris* absunt. 5 *seruum* loco *suum.*

mittit, quia non vendidit, neque amicus eius, quia praesentem vendit, emtor quoque, qui praesentem emit, recte negotium gerere intelligitur. §. 4. Si res vendita per furtum perierit, prius animaduertendum erit, quid inter eos de custodia rei conuenerat: si nihil appareat conuenisse, talis custodia desideranda est a venditore, qualem bonus paterfamilias suis rebus adhibet: quam si praestiterit, et tamen rem perdidit, securus esse debet, vt [1] tamen scilicet vindicationem rei et condictionem exhibeat emtori: vnde videbimus in personam eius, qui alienam rem vendiderit: cum is nullam vindicationem aut condictionem habere possit, ob id ipsum damnandus est: quia si suam vendidisset, potuisset eas actiones ad emtorem transferre. §. 5. In his, quae pondere, numero, mensuraue constant, veluti frumento, vino, oleo, argento, modo ea seruantur, quae in ceteris, vt simul atque de pretio conuenerit, videatur perfecta venditio: modo vt, etiam si de pretio conuenerit, non tamen aliter videatur perfecta venditio, quam si admensa, adpensa, adnumerataue sint: nam si omne vinum, vel oleum, vel frumentum, vel argentum, quantumcumque esset, vno pretio venierit, idem iuris est, quod in ceteris rebus. Quod si vinum ita venierit, vt in singulas amphoras: item oleum, vt in singulos metretas: item frumentum, vt in singulos modios: item argentum, vt in singulas libras certum pretium diceretur: quaeritur, quando videatur emtio perfici. Quod similiter scilicet quaeritur et de his, quae numero constant, si pro numero corporum pretium fuerit statutum. Sabinus et Cassius tunc perfici emtionem existimant, cum adnumerata, admensa, adpensaue sint: quia venditio quasi sub hac conditione videtur fieri, vt in singulos metretas, aut in singulos modios, quos, quasue admensus eris, aut in singulas libras, quas adpenderis, aut in singula corpora, quae adnumeraueris. §. 6. Ergo et si grex venierit, si quidem vniuersaliter vno pretio, perfecta videtur, postquam de pretio conuenerit: si vero in singula corpora certo pretio, eadem erunt, quae proxime tractauimus. §. 7. Sed et si ex doleario pars vini venierit, veluti metretae centum, verissimum est, quod et constare videtur, antequam admetiatur, omne periculum ad venditorem pertinere: nec interest, vinum pretium omnium centum metretarum in semel [2] dictum sit, an in singulos eos. §. 8. Si quis in vendendo praedio confinem celauerit, quem emtor si audisset, emturus non esset, teneri venditorem.

XXXVI. Vlpianvs libro quadragesimo tertio ad Edictum.

Cvm in venditione quis pretium rei ponit, donationis causa non exacturus, non videtur vendere.

XXXVII. Idem libro tertio Disputationum.

Si qvis fundum iure hereditario sibi delatum ita vendidisset, erit tibi emtvs tanti [3], qvanti a testatore emtvs est, mox inueniatur non emtus, sed donatus testatori, videtur quasi sine pretio facta venditio: ideoque similis erit sub conditione factae venditioni: quae nulla est, si conditio defecerit.

XXXVIII. Idem libro septimo Disputationum.

Si qvis donationis causa minoris vendat, venditio valet: toties enim dicimus, in totum venditionem non valere, quoties vniuersa venditio donationis causa facta est: quoties vero viliore pretio res, donationis causa, distrahitur, dubium non est, venditionem valere. Hoc inter ceteros: inter virum vero et vxorem donationis causa venditio facta pretio viliore, nullius momenti est.

XXXIX. Ivlianvs libro decimo quinto Digestorum.

Si debitor rem pigneratam a creditore redemerit, quasi suae rei emtor, actione ex vendito non tenetur, et omnia in integro sunt creditori. §. 1. Verisimile est, eum, qui fructum oliuae pendentis vendidisset, et stipulatus est decem pondo olei, quod natum esset, pretium constituisse ex eo quod natum esset, vsque ad decem pondo olei: idcirco solis quinque collectis, non amplius emtor petere potest, quam quinque pondo olei quae collecta essent, a plerisque responsum est.

XL. Pavlvs libro quarto Epitomarum Alfeni [Digestorum.]

Qvi fvndvm vendebat, in lege ita dixerat, vt emtor in diebus triginta proximis fundum metiretur, et de modo renuntiaret, et si ante eam diem non renuntiasset, vt venditoris fides soluta esset: emtor intra diem mensurae, quo minorem modum esse credidit, renuntiauit, et pecuniam pro eo accepit: postea

1 *debet, tantum vt vindicationem, τῶ scilicet* omisso. 2 *semel* omisso *in.* 3 Ap. Hal. *tanti* abest.

ea eum fundum vendidit: et, cum ipſe emtori ſuo admetiretur, multo minorem modum agri, quam putauerat, inuenit: quaerebat, an id quod minoris eſſet, conſequi a ſuo venditore poſſet? Reſpondit, intereſſe, quemadmodum lex diceretur: nam ſi ita dictum eſſet, vt emtor diebus triginta proximis fundum metiatur, et domino renuntiet, quanto modus agri minor ſit: quo poſt diem trigeſimum renuntiaſſet, nihil [1] ei profuturum. Sed ſi ita pactum eſſet, vt emtor in diebus proximis fundum metiatur, et de modo agri renuntiet: etſi in diebus triginta [2] renuntiaſſet, minorem modum agri eſſe, quamuis multis poſt [3] annis, poſſe eum, quo minor is [4] modus agri fuiſſet, repetere. §. 1. In lege fundi aquam acceſſuram dixit: quaerebatur, an etiam iter aquae acceſſiſſet? Reſpondit, ſibi videri id actum eſſe: et ideo iter quoque venditorem tradere oportere. §. 2. Qui agrum vendebat, dixit, fundi iugera decem et octo eſſe: et quod eius admenſum erit, ad ſingula iugera certum pretium ſtipulatus erat: viginti inuenta ſunt: pro viginti deberi pecuniam reſpondit. §. 3. Fundi venditor frumenta manu ſata receperat: in eo fundo ex ſtipula ſeges erat enata: quaeſitum eſt, an pacto contineretur? Reſpondit, maxime referre, quid eſt actum: ceterum ſecundum verba eſſe actum, quod ex ſtipula naſceretur, non magis, quam ſi quid ex ſacco ſaccarii cecidiſſet [5], aut ex eo quod auibus ex aere cecidiſſet, natum eſſet. §. 4. Cum fundum quis vendiderat, et omnem fructum receperat, et arundinem, caeduam et ſiluam, in fructum eſſe, reſpondit. §. 5. Dolia, quae in fundo domini eſſent, acceſſura dixit: etiam ea, quae ſeruus, qui fundum coluerat, emiſſet, peculiaria emtori ceſſura reſpondit. §. 6. Rota quoque, per quam aqua traheretur, nihilo minus aedificii eſt, quam ſitula.

XLI. IVLIANVS libro tertio ad Vrſeium Ferocem.

CVM AB eo, qui fundum alii obligatum habebat, quidam ſic emtum rogaſſet, vt eſſet is [6] ſibi emtus, ſi eum liberaſſet, dummodo ante Kalendas Iulias liberaret, quaeſitum eſt, an vtiliter agere poſſit ex emto in hoc, vt venditor eum liberaret? Reſpondit, videamus, quid inter ementem et vendentem actum ſit: nam ſi id actum eſt, vt omni modo intra Kalendas Iulias venditor fundum liberaret, ex emto erit actio, vt liberet: nec ſub conditione emtio facta intelligetur, veluti ſi hoc modo emtor interrogauerit, erit mihi fundus emtus, ita vt eum intra Kalendas Iulias liberes: vel ita: vt eum intra Kalendas [7] a Titio redimas, ſi vero ſub conditione facta emtio eſt, non poterit agi, vt conditio impleatur. §. 1. Menſam [8] argento coopertam mihi ignoranti pro ſolida [9] vendidiſti imprudens: nulla eſt emtio, pecuniaque eo nomine data condicetur.

XLII. MARCIANVS libro primo Inſtitutionum.

DOMINI neque per ſe, neque per procuratores ſuos poſſunt ſaltem criminoſos ſeruos vendere, vt cum beſtiis pugnarent. Et ita Diui fratres reſcripſerunt.

XLIII. FLORENTINVS libro octauo Inſtitutionum.

EA QVAE commendandi cauſa in venditionibus dicuntur, ſi palam appareant, venditorem non obligant: veluti ſi dicat ſeruum ſpecioſum, domum bene aedificatam: at ſi dixerit hominem litteratum, vel artificem, praeſtare debet: nam hoc ipſo pluris vendit. §. 1. Quaedam etiam pollicitationes venditorem non obligant, ſi ita in promptu res ſit, vt eam emtor non ignorauerit, veluti ſi quis hominem luminibus effoſſis emat, et de ſanitate ſtipuletur: nam de cetera parte corporis potius ſtipulatus videtur, quam de eo, in quo ſe ipſe decipiebat. §. 2. Dolum malum a ſe abeſſe praeſtare venditor debet: qui non tantum in eo eſt, qui fallendi cauſa obſcure loquitur: ſed etiam, qui inſidioſe, obſcure diſſimulat.

XLIV. MARCIANVS libro tertio Regularum.

SI DVOS quis ſeruos emerit pariter vno pretio, quorum alter ante venditionem [10] mortuus eſt, neque in viuo conſtat emtio.

XLV. IDEM libro quarto Regularum.

LABEO libro [11] poſteriorum ſcribit, ſi veſtimenta [12] interpola quis pro nouis emerit, Trebatio placere, ita emtori praeſtandum quod intereſt, ſi ignorans interpola emerit: quam ſententiam et Pomponius probat, in qua et Iulianus eſt:

1 Hal. inſerit *eſſe.* 2 *in diebus triginta non renuntiaſſet.* 3 *poſtea* loco *poſt.* 4 *minoris,* vna dictione. 5 Ap. Hal. *cecidiſſet* abeſt. 6 Ap. Hal. *is* abeſt. 7 Hal. inſerit *Iulias.* 8 *Maſſam.* 9 *ſolido* 10 *traditionem.* 11 *libris.* 12 Ap. Hal. *veſtimenta* abeſt.

est: qui ait, si quidem ignorabat venditor, ipsius rei nomine teneri: si sciebat, etiam damni, quod ex eo contingit: quemadmodum si vas aurichalcum pro auro vendidisset ignorans, tenetur, vt aurum, quod vendidit, praestet.

XLVI. IDEM libro singulari de Delatoribus.

NON LICET ex officio, quod administrat quis, emere quid vel per se, vel per aliam personam: alioquin non tantum rem amittit, sed et in quadruplum conuenitur secundum constitutionem Seueri et Antonini [1]: et hoc ad Procuratorem quoque Caesaris pertinet. Sed hoc ita se habet, nisi specialiter quibusdam hoc consensum est.

XLVII. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Sabinum.

SI AQVAE ductus debeatur praedio, et ius aquae [2] transit ad emtorem, etiam si nihil dictum sit: sicut et ipsae fistulae, per quas aqua ducitur.

XLVIII. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

LICET extra aedes sint.

XLIX. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Sabinum.

ET QVAMQVAM ius aquae non sequatur, quod amissum est: attamen fistulae et canales, dum sibi [3] sequuntur, quasi pars aedium ad emtorem perueniunt. Et ita Pomponius libro decimo putat.

L. IDEM libro quadragesimo ad Edictum.

LABEO scribit, si mihi bibliothecam ita vendideris, si Decuriones Campani locum mihi vendidissent, in quo eam ponerem, et per me stet, quo minus id a Campanis impetrem, non esse dubitandum, quin praescriptis verbis agi possit: ego, etiam ex vendito agi posse, puto, quasi impleta conditione, cum per emtorem stet, quo minus impleatur.

LI. PAVLVS libro vigesimo primo ad Edictum.

LITORA, quae fundo vendito coniuncta sunt, in modum [4] non computantur, quia nullius sunt: sed iure gentium omnibus vacant: nec viae publicae, aut loca religiosa, vel sacra: itaque, vt proficiant venditori, caueri solet, vt viae, item litora, et loca publica in modum cedant.

LII. IDEM libro quinquagesimo quarto ad Edictum.

SENATVS censuit, ne quis domum villamue dirueret, quo plus sibi adquireretur: neue quis negotiandi causa eorum quid emeret, venderetue: poena in eum, qui aduersus Senatusconsultum fecisset, constituta est [5]: vt duplum eius, quanti emisset, in aerarium inferre cogeretur: in eum vero, qui vendidisset, vt irrita fieret venditio. Plane, si mihi pretium solueris, cum tu duplum aerario debeas, repetes a me, quod a mea parte irrita facta est venditio. Nec solum huic Senatusconsulto locus erit, si quis suam villam vel domum, sed et si alienam vendiderit.

LIII. GAIVS libro vigesimo octauo ad Edictum prouinciale.

VT RES emtoris fiat, nihil interest, vtrum solutum sit pretium, an eo nomine fideiussor datus sit. Quod autem de fideiussore diximus, plenius acceptum est, qualibet ratione si venditori de pretio satisfactum est: veluti expromissore, aut pignore dato, proinde sit, ac si pretium solutum esset.

LIV. PAVLVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

RES bona fide vendita, propter minimam causam inemta fieri non debet.

LV. IDEM libro secundo ad Edictum Aedilium curulium.

NVDA et imaginaria venditio pro non facta est: et ideo nec alienatio eius rei intelligitur.

LVI. IDEM libro quinquagesimo [6] ad Edictum.

SI QVIS sub hoc pacto vendiderit ancillam, ne prostituatur, et, si contra factum esset, vti liceret ei abducere: etsi per plures emtores mancipium cucurrerit, ei qui primo vendit abducendi potestas sit.

LVII. PAVLVS libro quinto ad Plautium.

DOMVM emi, cum eam et ego et venditor combustam ignoraremus. Nerua, Sabinus, Cassius, nihil venisse, quamuis area maneat: pecuniamque solutam condici posse aiunt. Sed si pars domus maneret, Neratius ait, hanc quaestionem multum interesse, quanta pars domus incendio consumta permaneat: vt si quidem amplior domus pars exusta est, non compellatur emtor perficere emtionem: sed etiam quod forte solutum ab eo est, repetet [7]. Sin vero vel dimidia pars, vel minor quam dimidia exusta fuerit, tunc co-

1 Hal. addit *Impp.* 2 *ius aquaeductus.* 3 Ap. Hal. *sibi* abest. 4 Hal. inserit *agri.* 5 Ap. Hal. *est* abest. 6 *lib. LX.* 7 *solutum est ab eo repetat.*

coartandus est emtor venditionem adimplere, aestimatione viri boni arbitratu habita, vt quod ex pretio propter incendium decrescere fuerit inuentum, ab huius praestatione liberetur. §. 1. Sin autem venditor quidem sciebat domum esse exustam, emtor autem ignorabat, nullam venditionem, stare, si tota domus ante venditionem exusta sit: si vero quantacumque pars aedificii remaneat, et stare venditionem et venditorem emtori quod interest restituere. §. 2. Simili quoque modo ex diuerso tractari oportet, vbi emtor quidem sciebat, venditor autem ignorabat, et hic enim oportet, et venditionem stare, et omne pretium ab emtore venditori, si non depensum est, solui: vel, si solutum sit, non repeti. §. 3. Quod si vterque sciebat, et emtor et venditor domum esse exustam totam, vel ex parte, nihil actum fuisse, dolo inter vtramque partem compensando: et iudicio, quod ex bona fide descendit, dolo ex vtraque parte veniente, stare non concedente.

LVIII. Papinianvs libro decimo Quaestionum.

Arboribvs quoque vento deiectis, vel absumtis igne, dictum est, emtionem fundi non videri esse contractam, si contemplatione illarum arborum, veluti oliueti, fundus comparabatur: siue sciente, siue ignorante venditore: siue autem emtor sciebat, vel ignorabat, vel vterque eorum, haec obtinent, quae in superioribus casibus pro aedibus dicta sunt.

LIX. Celsvs libro octauo Digestorum.

Cvm venderes fundum, non dixisti, ita vt optimvs maximvsqve: verum est, quod Quinto Mucio placebat, non liberum, sed qualis esset, fundum praestari oportere. Idem et in vrbanis praediis dicendum est.

LX. Marcellvs libro sexto Digestorum.

Comprachensvm erat [1] lege venditionis, dolia sexaginta emtori accessura: cum essent centum, in venditoris fore potestate responsum est, quae vellet, dare.

LXI. Idem libro vigesimo Digestorum.

Existimo posse me id, quod meum est, sub conditione emere: quia forte speratur meum esse desinere.

LXII. Modestinvs libro quinto Regularum. [2]

Qvi officii causa in prouincia agit, vel militat, praedia comparare in eadem prouincia non potest: praeterquam si paterna eius a fisco distrahantur. §. 1. Qui nesciens loca sacra, vel religiosa, vel publica, pro priuatis comparauit, licet emtio non teneat, ex emto tamen aduersus venditorem experietur, vt consequatur, quod interfuit eius, ne deciperetur. §. 2. Res in auersione emta, [3] si non dolo venditoris factum sit, ad periculum emtoris pertinebit: etiam si res adsignata non sit.

LXIII. Iavolenvs libro septimo ex Cassio.

Cvm servo dominus rem vendere certae personae iusserit, si alii vendidisset, quam cui iussus erat, venditio non valet. Idem iuris in libera persona est, cum perfici venditio non potuit in eius persona, cui dominus venire eam noluit. §. 1. Demonstratione fundi facta, fines nominari superuacuum est: si nominentur, etiam ipsum venditorem nominare oportet, si forte alium agrum confinem possidet.

LXIV. Idem libro secundo Epistolarum.

Fvndvs ille est mihi et Titio emtus. Quaero, vtrum in partem, an in totum, venditio consistat, an nihil actum sit? Respondi, personam Titii superuacuo accipiendam puto [4]: ideoque totius fundi emtionem ad me pertinere.

LXV. Idem libro vndecimo Epistolarum.

Convenit mihi tecum, vt certum numerum tegularum mihi dares certo pretio: quod vt faceres, vtrum emtio sit, an locatio? Respondit, si ex meo fundo tegulas tibi factas vt darem, conuenit, emtionem puto esse, non conductionem: toties enim conductio alicuius rei est, quoties materia, in quo aliquid praestatur, in eodem statu eiusdem manet: quoties vero et immutatur, et alienatur emtio magis, quam locatio intelligi debet.

LXVI. Pomponivs libro trigesimo primo ad Quintum Mucium.

In vendendo fundo quaedam, etiam si non condicantur, praestanda sunt: veluti, ne fundus euincatur, aut, vsusfructus eius, quaedam ita demum, si dicta sint: veluti viam, iter, actum, aquaeductum praestatu iri. Idem et in ser-

1 Hal. inserit *in*. 2 *responsorum*. 3 Hal. praefigit *vel*. 4 Ap. Hal. *puto* abest.

ſeruitutibus vrbanorum praediorum. §. 1. Si cum ſeruitus venditis praediis deberetur, nec commemorauerit venditor, ſed ſciens eſſe reticuerit, et ob id per ignorantiam rei emtor non vtendo per ſtatutum tempus eam ſeruitutem amiſerit, quidam recte putant venditorem teneri ex emto ob dolum. §. 2. Quintus Mucius ſcribit, qui ſcripſit RVTA CAESA, QVAEQVE AEDIVM FVNDIVE NON SVNT, bis idem ſcriptum: nam ruta caeſa ea ſunt, quae neque aedium neque fundi ſunt.

LXVII. IDEM libro trigeſimo nono ad Quintum Mucium.

ALIENATIO cum fit, cum ſua cauſa dominium ad alium transferimus, quae eſſet futura, ſi apud nos ea res manſiſſet: idque toto iure ciuili ita ſe habet, praeterquam ſi aliquid nominatim ſit conſtitutum.

LXVIII. PROCVLVS libro ſexto Epiſtolarum.

SI, CVM fundum venderes, in lege dixiſſes, quod mercedis nomine a conductore exegiſſes, id emtori acceſſurum eſſe: exiſtimo te in exigendo non ſolum bonam fidem, ſed etiam diligentiam praeſtare debere: id eſt, non ſolum, vt a te dolus malus abſit, ſed etiam vt culpa. §. 1. Fere aliqui ſolent haec verba adiicere, DOLVS MALVS A VENDITORE ABERIT: qui, etiam ſi adiectum non eſt, abeſſe debet. §. 2. Nec videtur abeſſe, ſi per eum factum eſt, aut fiet, quo minus fundum emtor poſſideat: erit ergo ex emto actio, non vt venditor vacuam poſſeſſionem tradat, cum multis modis accidere poterit, ne tradere poſſit, ſed vt ſi quid dolo malo fecit, aut facit, dolus malus eius aeſtimaretur.

LXIX. IDEM libro vndecimo Epiſtolarum

RVTILIA Polla emit lacum Sabatenem angularium, et circa eum lacum pedes decem. Quaero, numquid et decem pedes, qui tunc acceſſerunt, ſub aqua ſint, quia lacus creuit, an proximi pedes decem ab aqua, Rutiliae Pollae iuris ſint? Proculus reſpondit, ego exiſtimo, eatenus lacum, quem emit Rutilia Polla, veniſſe, quatenus tunc fuit, et circa eum decem pedes, qui tunc fuerunt: nec ob eam rem, quod lacus poſtea creuit, latius eum poſſidere debet, quam emit.

LXX. LICINNIVS RVFINVS libro octauo Regularum.

LIBERI hominis emtionem contrahi poſſe plerique exiſtimauerunt: ſi modo inter ignorantes id fiat. Quod idem placet, etiam ſi venditor ſciat, emtor autem ignoret: quod ſi emtor ſciens liberum eſſe, emerit, nulla emtio contrahitur.

LXXI. PAPIRIVS IVSTVS libro primo Conſtitutionum.

IMPERATORES Antoninus et Verus Auguſti Sextio Vero in haec verba reſcripſerunt: Quibus menſuris aut pretiis negotiatores vina compararent, in contrahentium poteſtate eſſe: neque enim quisquam cogitur vendere, ſi aut pretium, aut menſura diſpliceat: praeſertim ſi nihil contra conſuetudinem regionis fiat.

LXXII. PAPINIANVS libro decimo Quaeſtionum.

PACTA conuenta, quae poſtea facta detrahunt aliquid emtioni, contineri contractu videntur: quae vero adiiciunt, credimus hoc non ineſſe. Quod locum habet in his, quae adminicula ſunt emtionis, veluti ne cautio duplae praeſtetur: aut, vt cum fideiuſſore cautio duplae praeſtetur: ſed quo caſu agente emtore non valet pactum, idem [1] vires habebit iure exceptionis, agente venditore. An idem dici poſſit aucto poſtea vel deminuto pretio, non immerito quaeſitum eſt: quoniam emtionis ſubſtantia conſtitit [2] ex pretio. Paulus notat: ſi omnibus integris manentibus, de augendo vel deminuendo pretio rurſum conuenit, receſſum a priore contractu, et noua emtio interceſſiſſe videtur. §. 1. Papinianus: lege venditionis illa facta, SI QVID SACRI, AVT RELIGIOSI, AVT PVBLICI EST, EIVS NIHIL VENIT, ſi res non in vſu publico, ſed in patrimonio fiſci erit, venditio eius valebit: nec venditori proderit exceptio, quae non habuit locum.

LXXIII. IDEM libro tertio Reſponſorum.

AEDE ſacra terrae motu diruta, locus aedificii non eſt profanus, et ideo venire non poteſt. §. 1. Intra maceriam ſepulchrorum hortis vel ceteris culturis loca pura ſeruata, ſi nihil venditor nominatim excepit, ad emtorem pertinent.

LXXIV. IDEM libro primo Definitionum.

CLAVIBVS traditis, ita mercium in horreis conditarum [3] poſſeſſio tradita videtur, ſi claues apud horrea traditae ſint: quo facto, confeſtim emtor dominium

1 *eodem.* 2 *conſiſtit.* 3 *reconditarum.*

nium et possessionem adipiscitur, etsi non aperuerit horrea: quod si venditoris merces non fuerunt, vsucapio confestim inchoabitur.

LXXV. HERMOGENIANVS libro secundo iuris Epitomarum.

QVI FVNDVM vendidit, vt eum certa mercede conductum ipse habeat, vel, si vendat, [1] non alii, sed sibi distrahat: vel simile aliquid paciscatur, ad complendum id, [2], quod pepigerunt, ex vendito agere poterit.

LXXVI. PAVLVS libro sexto Responsorum.

DOLIA in horreis defossa, si non sint nominatim in venditione excepta, horreorum venditioni cessisse videri. §. 1. Eum, qui in locum emtoris successit, isdem defensionibus vti posse, quibus venditor eius [3] vti potuisset: sed et longae possessionis praescriptione, si vtriusque possessio impleat tempora constitutionibus statuta.

LXXVII. IAVOLENVS libro quarto ex Posterioribus Labeonis.

IN LEGE fundi vendundi lapidicinae in eo fundo, vbique essent, exceptae erant: et post multum temporis in eo fundo repertae erant lapidicinae: eas quoque venditoris esse Tubero respondit. Labeo, referre quid actum sit: si non appareat, non videri eas lapidicinas esse exceptas: neminem enim nec vendere, nec excipere quod non sit, et lapidicinas nullas esse, nisi quae apparent, et caedantur: aliter interpretantibus, totum fundum lapidicinarum fore, si forte [4] toto eo sub terra esset lapis: hoc probo.

LXXVIII. LABEO libro quarto Posteriorum a Iauoleno Epitomatorum.

FISTVLAS emtori accessuras in lege dictum erat: quaerebatur, an castellum, ex quo fistulis aqua duceretur, accederet? Respondi, apparere id actum esse, vt id quoque accederet, licet scriptura non continetur. §. 1. Fundum ab eo emisti, cuius filii postea tutelam administrans, nequaquam accepisti [5] possessionem. Dixi [6], tradere te tibi possessionem hoc modo posse, vt pupillus et familia eius decedat de fundo, tunc demum tu ingrediaris [7] possessionem. §. 2. Qui fundum ea lege emerat, vt soluta pecunia traderetur ei possessio, duobus heredibus relictis decessit: si vnus omnem pecuniam soluerit, partem familiae herciscundae iudicio [...]uabit: nec, si partem soluat, ex emto cum venditore aget: quoniam ita contractum aes alienum diuidi non potuit. §. 3. Frumenta, quae in herbis erant, cum vendidisses, dixisti, te, si quid vi, aut tempestate factum esset, praestaturum: ea frumenta niues corruperunt: si immoderatae fuerunt, et contra consuetudinem tempestatis, agi tecum ex emto poterit.

LXXIX. IAVOLENVS libro quinto ex Posterioribus Labeonis.

FVNDI partem dimidiam ea lege vendidisti, vt emtor alteram partem, quam retinebas, annis decem certa pecunia in annos singulos conductam habeat. Labeo et Trebatius negant, posse ex vendito agi, vt id, quod conuenerit, fiat. Ego contra puto: si modo ideo vilius fundum vendidisti, vt haec tibi conductio praestaretur: nam hoc ipsum, pretium fundi videretur, quod eo pacto venditus fuerat: eoque iure vtimur.

LXXX. LABEO libro quinto Posteriorum a Iauoleno Epitomatorum.

CVM MANV sata in venditione fundi excipiuntur, non quae in perpetuo sata sunt, excipi viderentur, (sed) quae singulis annis seri solent, ita vt fructus eorum tollatur: nam aliter interpretantibus, vites et arbores omnes exceptae videbuntur. §. 1. Huius rei emtionem posse fieri dixi, QVAE EX MEIS AEDIBVS IN TVAS AEDES PROIECTA SVNT, VT EA MIHI ITA HABERE LICEAT: deque ea re ex emto agi. §. 2. Silua caedua in quinquennium venierat: quaerebatur, cum glans decidisset, vtrius esset? Scio Seruium respondisse, primum sequendum esse, quod appareret actum esse: quod si in obscuro esset, quaecumque glans ex his arboribus, quae caesae non essent, cecidisset, venditoris esset: eam autem, quae in arboribus fuisset eo tempore, cum haec caederentur, emtoris. §. 3. Nemo potest videri eam rem vendidisse, de cuius dominio id agitur, ne ad emtorem transeat: sed hoc aut locatio est, aut alius [8] genus contractus.

LXXXI. SCAEVOLA libro septimo Digestorum. [9]

TITIVS, cum mutuos acciperet tot aureos sub vsuris, dedit pignori siue hypothecae praedia, et fideiussorem Lucium: cui promisit, intra triennium proximum se eum liberaturum: quod si id non fece-

1 Hal. praefigit *vt*. 2 Ap. Hal. *id* abest. 3 Ap. Hal. *eius* abest. 4 Hal. inserit *in*. 5 *nec accepisti vacuam*. 6 *dixit*. 7 Hal. inserit *in*. 8 *aliud*. 9 *lib. VIII. quaestionum*.

cerit die suprascripta, et soluerit debitum fideiussor creditori, iussit praedia emta esse, quae creditoribus obligauerat: quaero, cum (non) sit liberatus Lucius fideiussor a Titio, an, si soluerit creditori, emta haberet suprascripta praedia? Respondit [1], si non vt in caussam obligationis, sed vt emta habeat, sub conditione emtio facta est, et contractam esse obligationem. §. 1. Lucius Titius promisit de fundo suo centum millia modiorum frumenti annua praestare [2] praediis Gaii Seii: postea Lucius Titius vendidit fundum, additis verbis his, QVO IVRE, QVAQVE CONDITIONE EA PRAEDIA LVCII TITII HODIE SVNT, ITA VENEVNT, ITAQVE HABEBVNTVR: quaero, an emtor Gaio Seio ad praestationem frumenti sit obnoxius? Respondit [3], emtorem Gaio Seio, secundum ea, quae proponerentur, obligatum non esse.

TIT. II.

DE IN DIEM ADDICTIONE.

PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

IN DIEM addictio ita fit: ILLE FVNDVS CENTVM ESTO TIBI EMTVS, NISI SI QVIS INTRA KALENDAS IANVARIAS PROXIMAS MELIOREM CONDITIONEM FECERIT, QVO RES A DOMINO ABEAT.

II. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Sabinum.

QVOTIES fundus in diem addicitur, vtrum pura emtio est, sed sub conditione resoluitur: an vero conditionalis sit magis emtio, quaestionis est? Et mihi videtur verius, interesse quid actum sit: nam si quidem hoc actum est, vt meliore allata conditione discedatur [4], erit pura emtio, quae sub conditione resoluitur: sin autem hoc actum est, vt perficiatur emtio, nisi melior conditio offeratur, erit emtio conditionalis. §. 1. Vbi igitur, secundum quod distinximus, pura venditio est, Iulianus scribit, hunc, cui res in diem addicta est, et vsucapere posse, et fructus, et accessiones lucrari, et periculum ad eum pertinere, si res interierit.

III. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

QVONIAM post interitum rei iam nec adferri possit melior conditio.

IV. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Sabinum.

VBI AVTEM conditionalis venditio est, negat Pomponius vsucapere eum posse, nec fructus ad eum pertinere. §. 1. Idem Iulianus libro quintodecimo quaerit, si res in diem addicta interciderit, vel ancilla decesserit, an partus vel fructus eius nomine adiectio admitti possit? Et negat admittendam adiectionem, quia alterius rei, quam eius quae distracta est, non solet adiectio admitti. §. 2. Idem Iulianus eodem libro scribit, si ex duobus seruis viginti venditis, et in diem addictis, alter decesserit, deinde vnius nomine, qui superest, emtor extiterit, qui supra viginti promitteret, an discedatur a priore contractu? et ait, dissimilem esse hanc speciem partus speciei, et ideo hic discedi a priore emtione, et ad secunda perueniri. §. 3. Sed et Marcellus libro quinto Digestorum scribit, pure vendito, et in diem addicto fundo, si melior conditio allata sit, rem pignori esse desinere, si emtor eum fundum pignori dedisset. Ex quo colligitur, quod emtor medio tempore dominus esset: alioquin nec pignus teneret. §. 4. Idem Iulianus libro octogesimo octauo Digestorum scripsit, eum, qui emit fundum in diem, interdicto quod vi aut clam vti posse: nam hoc interdictum ei competit, cuius interest opus non esse factum. Fundo autem, inquit, in diem addicto, et commodum, et incommodum omne ad emtorem pertinet, antequam venditio transferatur: et ideo, si quid tunc vi aut clam factum est, quamuis melior conditio allata fuerit, ipse vtile interdictum habebit, sed eam actionem, sicut fructus, inquit, quos percepit, venditi iudicio praestaturum. §. 5. Cum igitur tunc recedatur ab emtione, vbi pure contrahitur, vel tunc non impleatur, vbi sub conditione sit, cum melior conditio sit allata, si falsus emtor subiectus sit, eleganter scribit Sabinus, priori rem esse emtam: quia non videatur melior conditio allata esse, non existente vero emtore: sed etsi existat alius emtor, meliorem tamen conditionem non adferat, aeque dicendum erit, perinde haberi, ac si non existeret. §. 6. Melior autem conditio adferri videtur, si pretio sit additum. Sed et si nihil pretio addatur, solutio tamen offeratur facilior pretii, vel maturior, melior conditio adferri videtur. Praeterea, si locus opportunior soluendo pretio dicatur, aeque melior conditio allata videtur: et ita Pomponius libro nono ex Sabino [6] scribit.

1 *respondi.* 2 Hal. inserit *pro.* 3 *respondi.* 4 Hal. addit *ab emtione.* 5 Hal. addit. *additum.* 6 *libro quinto ad Sabinum.*

bit. Idem ait, et si persona idoneior accedat ad emtionem, aeque videri meliorem conditionem allatam. Proinde, si quis accedat eiusdem pretii emtor, sed qui leuioribus emat conditionibus, vel qui satisdationem nullam exigat, melior conditio allata videbitur. Ergo idem erit probandum, etsi viliori pretio emere sit paratus, ea tamen remittat, quae venditori grauia erant in priore emtione.

V. POMPONIVS libro nono ad Sabinum.

QVIDQVID enim ad vtilitatem venditoris pertinet, pro meliore conditione haberi debet.

VI. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Sabinum.

ITEM quod dictum est, fructus interea captos emtorem priorem sequi, toties verum est, quoties nullus emtor existit, qui meliorem conditionem adferat, vel falsus [exstitit]: sin vero exstitit emtor posterior, fructus refundere priorem debere constat, sed venditori: et ita Iulianus libro quadragesimo octauo Digestorum scripsit. §. 1. Si quis exstiterit, qui meliorem conditionem adferat, deinde prior emtor aduersus eum licitatus sit, et penes eum emtorem manserit, dubitari poterit, vtrum fructus ipse habeat, quasi nulla meliore conditione allata: an vero venditoris sint, licet eadem sit persona, quae meliorem conditionem attulit? Quod ratio facere videtur: intererit tamen, quid acti sit: et ita Pomponius scribit.

VII. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

LICET autem venditori, meliore allata conditione, addicere posteriori: nisi prior paratus sit plus adiicere.

VIII. IDEM libro trigesimo tertio ad Edictum [1].

NECESSE autem habebit venditor, meliore conditione allata, priorem emtorem certiorem facere, vt, si quid [2] alius adiicit, ipse quoque adiicere possit.

IX. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Sabinum.

SABINVS scribit, licere venditori meliorem conditionem oblatam abiicere, sequique primam, quasi meliorem. Et ita vtimur. Quid tamen, si hoc erat nominatim actum, vt liceret resilire emtori meliore conditione allata? Dicendum erit, dissolutam priorem emtionem, etiam si venditor sequentem non admittat.

X. IVLIANVS libro decimo tertio Digestorum.

SED SI proponatur, a creditore pignus in diem addictum, non potest videri bona fide negotium agi, nisi adiectio [3] recipiatur. Quid ergo est, si inops emtor, et impediendae tantummodo venditionis causa interuenit? Potest creditor, sine periculo, priori emtori addicere.

XI. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Sabinum.

QVOD autem Sabinus scribit, fundum in diem addici non posse rursus, qui semel fuerit in diem addictus, ratione eiusmodi defendit: quia prioris, inquit, emtoris statim fit, scilicet quasi non videatur melior conditio allata, si non secure secundo emtori fundus addicitur, sed alia licitatio prospicitur. Sed Iulianus libro quintodecimo Digestorum scripsit, interesse multum, quid inter contrahentes actum sit, nec impedire quicquam, vel hoc agi, vt saepius fundus collocetur: dum vel prima, vel secunda, vel tertia adiectione res a venditore discedat. §. 1. Item quod Sabinus ait, si, tribus vendentibus, duo posteriori addixerint, vnus non admiserit adiectionem, huius partem priori, duorum posteriori emtam, ita demum verum est, si variis pretiis partes suas distraxerunt.

XII. POMPONIVS libro nono ad Sabinum.

ETSI dispares partes vendentium fuerint,

XIII. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Sabinum.

QVOD si vno pretio vendiderint, dicendum est, totam priori emtam manere: quemadmodum si quis mihi totum fundum ad diem addixisset, postea vero pretio adiecto, dimidiam alii addixerit. Celsus quoque libro octauo Digestorum refert, Mucium, Brutum, Labeonem, quod Sabinum existimare. Ipse quoque Celsus idem probat: et adiicit, mirari se, a nemine animaduersum, quod [4] si prior emtor ita contraxit, vt nisi totum fundum, emtum nollet habere, non habere eum eam partem emtam, quam vnus ex sociis posteriori emtori addicere noluit. §. 1. Verum est autem, vel vnum ex venditoribus posse meliorem adferre conditionem: emere enim cum tota re etiam nostram partem possumus.

XIV. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

SI

1 *ad Q. Mutium.* 2 *vt quod.* 3 *addictio.* 4 Ap. Hal. *quod* abest.

Si venditor simulauerit meliorem allatam conditionem, cum minoris, vel etiam tantidem alii venderet, vtrique emtori in solidum erit obligatus. §. 1. Sed si emtor alium non idoneum subiecit, eique fundus addictus est, non video, inquit, quemadmodum priori sit emtus, cum alia venditio, et vera postea subsecuta sit: sed verum est, venditorem deceptum ex vendito actionem habere cum priore emtore, quanti sua intersit, id non esse factum: per quam actionem et fructus, quos prior emtor percepit, et quo deterior res culpa vel dolo malo eius facta sit, recipiet venditor: et ita Labeoni et Neruae placet. §. 2. Sed si neuter subiecit emtorem, maiore autem pretio addictum est praedium ei, qui soluendo non est, abitum est a priore emtione, quia ea melior intelligitur, quam venditor comprobauit, cui licuit non addicere. §. 3. Sed et si pupillus postea sine tutoris auctoritate pluris emerit, consentiente venditore abibitur a priore emtione. Idem et de seruo alieno. Aliter atque si seruo suo, vel filio, quem in potestate habet, vel domino rei per errorem id addixerit: quia non est emtio his casibus. Quod si alieno seruo, quem putauerit liberum esse, addixerit, contra se habebit, et erit hic similis egenti. §. 4. Emtorem, qui meliorem conditionem attulerit, praeter corpus nihil sequitur, quod venierit. §. 5. Non tamen ideo, si tantundem pretium alius det, hoc ipso, quod fructus eum non sequantur, qui secuturi essent priorem emtorem, melior conditio videtur allata, quia non id agitur inter emtorem et venditorem.

XV. Pomponivs libro nono ad Sabinum.

Si praedio in diem addicto, ante diem venditor mortuus sit, siue post diem heres ei exsistat, siue omnino non exsistat, priori [1] praedium emtum est: quia melior conditio allata, quae domino placeat, intelligi non potest, cum is, qui vendat, non exsistat: quod si intra diem adiectionis [2] heres existat, melior conditio ei adferri potest. §. 1. Si fundus in diem addictus fuerit pluris, vt quaedam ei accedant, quae non accesserint priori emtori, si non minoris sint hae res, quam quo pluris postea fundus venierit, prior venditio valet: quasi melior conditio allata non sit, si minoris sint. Idemque aestimandum est, si dies longior pretii soluendi data fuerit: vt quaeratur, quantum ex vsura eius temporis capi potuerit.

XVI. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Imperator Seuerus rescripsit, sicut fructus in diem addictae domus, cum melior conditio fuerit allata, venditori restitui necesse est, ita rursus quae prior emtor medio tempore necessario probauerit erogata, de reditu retineri: vel, si non sufficiat, solui aequum est: et credo sensisse Principem de emti venditi actione.

XVII. Ivlianvs libro decimo quinto Digestorum.

Cvm dvo serui duobus separatim denis in diem addicti sint, et exstiterit, qui pro vtroque triginta det, refert, vnius pretio decem, an singulorum quina adiiciat: secundum superiorem adiectionem, is seruus inemtus erit, cuius pretio adiectio facta fuerit: secundum posteriorem adiectionem [3], vterque ad posteriorem emtorem pertinebit: quod si incertum sit, ad vtrius pretium addiderit, a priore emtione non videbitur esse discessum.

XVIII. Africanvs libro tertio Quaestionum.

Cvm in diem duobus sociis fundus sit addictus, vno ex his pretium adiicien te, etiam pro ipsius parte a priore venditione discedi rectius existimatur.

XIX. Iavolenvs libro secundo ex Plautio [4].

Fvndo in diem addicto, si postea pretium adiectum [5] est, et venditor, alio fundo applicito [6], eum ipsum fundum posteriori emtori addixit, et id sine dolo malo fecit, priori emtori obligatus non erit: nam quamuis non id tantum, quod in diem addictum erat, sed aliud quoque cum eo venierit, tamen, si venditor dolo caret, prioris emtoris causa absoluta est: id enim solum intuendum est, an priori venditori bona fide facta sit adiectio.

XX. Papinianvs libro tertio Responsorum.

Prior emtor post meliorem conditionem oblatam, ob pecuniam in exordio venditori de pretio solutam, contra secundum emtorem citra delegationem iure stipulationis interpositam, agere non potest.

Tit.

1 Hal. inserit *emtori*. 2 *addictionis*. 3 Ap. Hal. *adiectionem* abest. 4 *ex Cassio*. 5 *addictum*. 6 *applicato*.

Tit. III.

DE LEGE COMMISSORIA.

Vlpianvs libro vigesimo octauo ad Sabinum [1].

Si fvndvs commissoria lege venierit, magis est, vt sub conditione resolui emtio, quam sub conditione contrahi videatur.

II. Pomponivs libro trigesimo quinto ad Sabinum.

Cvm venditor fundi in lege ita cauerit, si ad diem pecvnia solvta non sit, vt fvndvs inemtvs sit, ita accipitur inemtus esse fundus, si venditor inemtum eum esse velit, quia id venditoris causa caueretur: nam si aliter acciperetur, exusta villa, in potestate emtoris futurum, vt non dando pecuniam inemtum faceret fundum, qui eius periculo fuisset.

III. Vlpianvs libro trigesimo ad Edictum.

Nam legem commissoriam, quae in venditionibus addicitur, si volet, venditor exercebit: non etiam inuitus.

IV. Idem libro trigesimo secundo ad Edictum.

Si fvndvs lege commissoria venierit, hoc est, vt nisi intra certum diem pretium sit exsolutum, inemtus fieret, videamus, quemadmodum venditor agat tam de fundo, quam de his, quae ex fundo percepta sint? itemque si deterior fundus effectus sit facto emtoris? Et quidem 2 finita est emtio, sed iam decisa quaestio est, ex vendito actionem competere, vt rescriptis Imperatoris Antonini et Diui Seueri declaratur. §. 1. Sed, quod ait Neratius, habet rationem, vt interdum fructus emtor 3 lucretur, cum pretium, quod numerauit, perdidit. Igitur sententia Neratii tunc habet locum, quae est humana, quando emtor aliquam partem pretii dedit. §. 2. Eleganter Papinianus libro tertio Responsorum scribit, statim atque commissa lex est, statuere venditorem debere, vtrum commissoriam velit exercere, an potius pretium petere: nec posse, si commissoriam elegit, postea variare. §. 3. In commissoriam etiam hoc solet conueniri, vt si venditor eundem fundum venderet, quanto minoris vendiderit, id a priore emtore exigat. Erit itaque aduersus eum ex vendito actio. §. 4. Marcellus libro vicesimo dubitat, commissoria vtrum tunc locum habet, si interpellatus non soluat, an vero si non obtulerit? Et magis arbitror, offerre eum debere, si vult se legis commissoriae potestate soluere: quod si non habet, cui offerat, posse esse securum.

V. Nerativs libro quinto Membranarum.

Lege fundo vendito dicta, vt, si intra certum tempus pretium solutum non sit, res inemta sit, de fructibus, quos interim emtor percepisset, hoc agi intelligendum est, vt emtor interim eos sibi suo quoque iure perciperet: sed si fundus reuenisset, Aristo existimabat, venditori de his iudicium in emtorem dandum esse: qui nihil penes eum residere oporteret ex re, in qua fidem fefellisset.

VI. Scaevola libro secundo Responsorum.

De lege commissoria interrogatus ita respondit, si per emtorem factum sit, quo minus legi pareretur, et ea lege vti venditor velit, fundos inemtos fore, et id, quod arrae, vel alio nomine datum esset, apud venditorem remansurum. §. 1. Idem respondit, si ex lege inemti sint fundi, nec id, quod accessurum dictum est, emtori deberi. §. 2. Post diem lege commissoria comprachensum, venditor partem reliquae pecuniae accepit. Respondit, si post statutum diem reliquae pecuniae, venditor legem dictam non exercuisset, et partem reliqui debiti accepisset, videri recessum a commissoria.

VII. Hermogenianvs libro secundo Iuris Epitomarum.

Post diem commissoriae legi praestitutum, si venditor pretium petat, legi commissoriae renuntiatum videtur, nec variare, et ad hanc redire potest.

VIII. Scaevola libro septimo Digestorum.

Mvlier fundos Gaio Seio vendidit, et acceptis arrae nomine certis pecuniis, statuta sunt tempora solutioni reliquae pecuniae: quibus si non paruisset emtor, pactus est, vt arram perderet, et inemtae villae essent: die statuto emtor testatus est, se pecuniam omnem reliquam paratum fuisse exsoluere, et sacculum cum pecunia signatorum signis obsignauit, defuisse autem venditricem: posteriore autem die nomine fisci testato conuentum emtorem, ne ante mulieri pecuniam exsolueret, quam fisco satisfaceret: quaesitum est, an fundi non sint in ea causa, vt

1 *lib. XXXII. ad edictum.* 2 *quamquam* loco *quidem.* 3 Ap. Hal. *emtor* abest.

vt a venditrice vindicari debeant ex conuentione venditoris. [1] Respondit, secundum ea, quae proponerentur: non commisisse in legem venditionis emtorem.

Tit. IV.

DE HEREDITATE VEL ACTIONE VENDITA.

Pomponius libro nono ad Sabinum.

Si hereditas venierit eius qui viuit, aut nullus sit, nihil esse acti: quia in rerum natura non sit, quod venierit.

II. Vlpianus libro quadragesimo nono ad Sabinum.

Venditor hereditatis satisdare de euictione non debet: cum id inter ementem et vendentem agatur, vt neque amplius, neque minus iuris emtor habeat, quam apud heredem futurum esset: plane de facto suo venditor satisdare cogendus est. §. 1. In hereditate vendita vtrum ea quantitas spectatur, quae fuit mortis tempore, an ea, quae fuit, cum aditur hereditas: an ea, quae fuit, cum hereditas venumdatur, videndum erit. Et verius est, hoc esse seruandum, quod actum est: plerumque autem hoc agi videtur, vt quod ex hereditate peruenit, in id tempus, quo venditio fit, id videatur venisse. §. 2. Illud potest quaeri, si etiam impuberi sit substitutus is, qui vendidit hereditatem testatoris, an etiam id, quod ex impuberis hereditate ad eum, qui vendidit hereditatem, peruenit, ex emto actioni locum faciat? Et magis est, ne veniat: quia alia hereditas est: licet enim vnum testamentum sit, alia tamen atque alia hereditas est. Plane, si hoc actum sit, dicendum erit, etiam impuberis hereditatem in venditionem venire, maxime si iam [2] delata impuberis hereditate venierit hereditas. §. 3. Peruenisse ad venditorem hereditatis quomodo videatur, quaeritur: et ego puto, antequam quidem corpora rerum hereditariarum nactus venditor fuerit, hactenus videri ad eum peruenisse, quatenus mandare potest earum rerum persecutionem, actionesque tribuere: enimuero vbi corpora nactus est, vel debita exegit, plenius ad eum videri peruenisse. Sed et si rerum venditarum ante hereditatem venditam pretia fuerit consecutus, palam est ad eum pretia rerum peruenisse. Illud tenendum est, cum effectu videri peruenisse, non prima ratione: idcirco quod legatorum nomine quis praestitit, non videtur ad eum peruenisse: sed et si quid aeris alieni est, vel cuius alterius oneris hereditarii, peruenisse merito negabitur. Sed et rerum ante venditionem donatarum pretia praestari, aequitatis ratio exigit. §. 4. Non tantum autem quod ad venditorem hereditatis peruenit, [3] sed et quod ad heredem eius ex hereditate peruenit, emtori restituendum est: et non solum quod iam peruenit, sed et quod quandoque peruenerit, restituendum est. §. 5. Sed et si quid dolo malo eorum factum est, quo minus ad eos perueniat, et hoc emtori praestandum est: fecisse autem dolo malo, quo minus perueniat, videtur, siue alienauit aliquid, vel etiam accepto quem liberauit, vel id [4] egit dolo malo, ne de hereditate adquireretur, vel ne possessionem adipisceretur, quam posset adipisci. Sed et si non dolo malo, sed lata culpa admiserit aliquid, vtique tenebitur: deperdita autem, et deminuta sine dolo malo venditoris non praestabuntur. §. 6. Illud quaesitum est, an venditor hereditatis ob debitum a filio suo, qui in potestate eius esset, seruoue, ei, cuius hereditatem vendidisset, praestare debeat emtori? Et visum est, quidquid dumtaxat de peculio filii seruiue, aut in suam rem versum inueniatur, praestare eum debere. §. 7. Solet quaeri, an et, si quid lucri occasione hereditatis venditor senserit, emtori restituere id debeat? Et est apud Iulianum haec quaestio tractata libro sexto Digestorum: et ait, quod non debitum exegerit, retinere heredem: et quod non debitum soluerit, non reputare: nam hoc seruari, vt heres emtori non praestet, quod non debitum exegerit: neque ab eo consequatur, quod non debitum praestiterit. Si autem condemnatus praestiterit, hoc solum heredi sufficit, esse eum [5] condemnatum sine dolo malo suo, etiam si maxime creditor non fuerit is, cui condemnatus est heres: quae sententia mihi placet. §. 8. Non solum autem hereditarias actiones, sed etiam eas obligationes quas ipse heres constituit, dicendum erit praestari emtori debere: itaque etsi fideiussorem acceperit ab hereditario debitore, ipsam [hanc] actionem, quam habet heres, praestare emtori-

1 *venditionis*. 2 Hal. inserit *ei*. 3 Ap. Hal. *peruenit* abest. 4 *siue* loco *vel id*. 5 *se* loco *eum*.

tori [1] debebit: ſed et ſi nouauerit, vel in iudicium deduxerit actionem, praeſtare debebit [2] hanc ipſam actionem, quam nactus eſt. §. 9. Sicuti lucrum omne ad emtorem hereditatis reſpicit, ita damnum quoque debet ad eundem reſpicere. §. 10. Denique ſi rem hereditariam heres vendiderit, ac per hoc fuerit condemnatus, non habet contra emtorem actionem: quia non ideo condemnatur, quod heres eſſet, ſed quod vendiderit. Sed ſi pretium rei diſtractae emtori hereditatis dedit, videamus, an locus ſit ex vendito actioni: et putem eſſe. §. 11. Siue ipſe venditor dederit aliquid pro hereditate, ſiue procurator eius, ſiue alius quis pro eo, dum negotium eius gerit, locus erit ex vendito actioni, dummodo aliquid abſit venditori hereditatis, ceterum, ſi nihil abſit venditori, conſequens erit dicere, non competere ei [3] actionem. §. 12. Apud Iulianum ſcriptum eſt, ſi venditor hereditatis exceperit ſeruum ſine peculio, [4] et eius nomine cum eo fuerit actum de peculio, et in rem verſo, id dumtaxat eum conſequi, quod praeſtiterit eius peculii nomine, quod emtorem ſequi debeat, aut quod in rem defuncti verſum eſt: his enim caſibus aes alienum emtoris ſoluit: ex ceteris cauſis ſuo nomine condemnetur. §. 13. Quid ergo, ſi ſeruum cum peculio exceperit venditor hereditatis, conuentusque de peculio praeſtitit? Marcellus libro ſexto Digeſtorum, non petere eum ſcripſit, ſi modo hoc actum eſt, vt, quod ſuperfuiſſet ex peculio, hoc haberet: at ſi contra actum eſt, recte repetere eum poſſe ait: ſi vero nihil expreſſim inter eos conuenit, ſed tantummodo peculii mentio facta eſt, ceſſare ex vendito actionem conſtat. §. 14. Si venditor hereditatis aedes ſibi exceperit, quarum nomine damni infecti promiſſum fuerat, intereſt, quid acti ſit: nam ſi ita excepit, vt damni quoque infecti ſtipulationis onus ſuſtineret, nihil ab emtore conſequeretur: ſi vero id actum erit, vt emtor hoc aes alienum exſolueret, ad illum onus ſtipulationis pertinebit: ſi non apparebit quid acti ſit, veriſimile erit id actum, vt eius quidem damni nomine, quod ante venditionem datum fuerit, onus ad emtorem, alterius temporis ad heredem pertineat. §. 15. Si Titius Maeuii hereditatem Seio vendiderit, et a Seio heres inſtitutus, eam hereditatem Attio vendiderit, an ex priore venditione hereditatis cum Attio agi poſſit? et ait Iulianus, quod venditor hereditatis petere a quolibet extraneo herede potuiſſet, id ab hereditatis emtore conſequatur: et certe, ſi Seio alius heres extitiſſet, quidquid venditor Maeuianae hereditatis nomine praeſtitiſſet, id ex vendito actione conſequi ab eo potuiſſet: nam et ſi duplam hominis a Seio ſtipulatus fuiſſem, et ei heres exſtitiſſem, eamque hereditatem Titio vendidiſſem, euicto homine, rem a Titio ſeruarem. §. 16. Si quid publici vectigalis nomine praeſtiterit venditor hereditatis, conſequens erit dicere, agnoſcere emtorem ei [5] hoc debere: namque hereditaria onera etiam [6] haec ſunt: et ſi forte tributorum nomine aliquid dependat, idem erit dicendum. §. 17. Quod ſi funere facto heres vendidiſſet hereditatem, an impenſam funeris ab emtore conſequatur? Et ait Labeo, emtorem impenſam funeris praeſtare debere: quia et ea, inquit, impenſa hereditaria eſſe: cuius ſententiam et Iauolenus putat veram, et ego arbitror. §. 18. Cum quis debitori ſuo heres exſtitit, confuſione creditor eſſe deſinit: ſed ſi vendidit hereditatem, aequiſſimum videtur, emtorem hereditatis vicem heredis obtinere: et idcirco teneri venditori hereditatis, ſiue cum moritur teſtator debuit, quamuis poſt mortem debere deſiit, adita a venditore hereditate: ſiue quid in diem debeatur: ſiue ſub conditione, et poſtea conditio exſtitiſſet: ita tamen, ſi eius debiti aduerſus heredem actio eſſe poterat, ne forte etiam ex his cauſis, ex quibus cum herede actio non eſt, cum emtore agatur. §. 19. Et ſi ſeruitutes amiſit heres inſtitutus, adita hereditate, ex vendito poterit experiri aduerſus emtorem, vt ſeruitutes ei reſtituantur. §. 20. Sed et ſi quid venditor nondum praeſtiterit, ſed quoquo nomine obligatus ſit propter hereditatem, nihilo minus agere poteſt cum emtore.

III. Pomponivs libro vigeſimo ſeptimo ad Sabinum.

Si venditor hereditatis exactam pecuniam ſine dolo malo et culpa perdidiſſet, non placet eum emtori teneri.

IV. Vlpianvs libro trigeſimo ſecundo ad Edictum.

Si

1 Ap. Hal. *emtori* abeſt. 2 Hal. hic inſerit *emtori*. 3 Hal. inſerit *hanc*. 4 *ſine periculo*. 5 Ap. Hal. *ei* abeſt. 6 Ap. Hal. *etiam* abeſt.

SI NOMEN fit diftractum, Celfus libro nono Digeftorum fcribit, locupletem effe debitorem, non debere praeftare: debitorem autem effe, praeftare, nifi aliud conuenit.

V. PAVLVS libro trigefimo tertio ad Edictum.

ET QVIDEM fine exceptione quoque, nifi in contrarium actum fit: fed fi certae fummae debitor dictus fit, in eam fummam tenetur venditor: fi incertae, et nihil debeat, quanti interfit emtoris.

VI. IDEM libro quinto Quaeftionum.

EMTORI nominis etiam pignoris perfecutio praeftari debet: eius quoque quod poftea venditor accepit: nam beneficium venditoris prodeft emtori.

VII. IDEM libro decimo quarto ad Plautium.

CVM HEREDITATEM aliquis vendidit, effe debet hereditas, vt fit emtio: nec enim alea emitur, vt in venatione, et fimilibus, fed res: quae fi non eft, (non) contrahitur emtio, et ideo pretium condicetur.

VIII. IAVOLENVS libro fecundo ex Plautio

QVOD fi nulla hereditas ad venditorem pertinuit, quantum emtori praeftare debuit, ita diftingui oportebit, vt fi eft quidem aliqua hereditas, fed ad venditorem non pertinet, ipfa aeftimetur: fi nulla eft, de qua actum videatur, 1 pretium dumtaxat, et fi quid in eam rem impenfum eft, emtor a venditore confequatur.

IX. PAVLVS libro trigefimo tertio ad Edictum.

ET SI quid emtoris intereft.

X. IAVOLENVS libro fecundo ex Plautio.

QVOD fi in venditione hereditatis id actum eft, fi quid iuris effet venditoris, venire, nec poftea quicquam praeftitu iri, quamuis ad venditorem hereditas non pertinuerit, nihil tamen eo 2 praeftabitur, quia id actum effe manifeftum eft, vt quemadmodum emolumentum negotiationis, ita periculum ad emtorem pertineret.

XI. VLPIANVS libro trigefimo fecundo ad Edictum.

NAM HOC modo admittitur effe venditionem, SI QVA SIT 3 HEREDITAS EST TIBI EMTA, et quafi fpes hereditatis: ipfum enim incertum rei veneat, vt in retibus.

XII. GAIVS libro decimo ad Edictum prouinciale.

HOC AVTEM fic intelligendum eft, nifi fciens ad fe non pertinere, ita vendiderit: nam tunc ex dolo tenebitur.

XIII. PAVLVS libro decimo quarto ad Plautium.

QVOD fi fit hereditas, etfi non ita conuenit, vt quidquid iuris haberet venditor, emtor haberet, tunc 4 heredem fe effe, praeftare debet: illo vero adiecto, liberatur venditor, fi ad eum hereditas non pertineat.

XIV. IDEM libro trigefimo tertio ad Edictum.

QVI FILIIFAMILIAS nomina vendidit, actiones quoque, quas cum patre habet, praeftare debet. §. 1. Si hereditas venierit, venditor res hereditarias tradere debet: quanta autem hereditas eft, nihil intereft.

XV. GAIVS libro decimo ad Edictum prouinciale.

NISI de fubftantia eius adfirmauerit.

XVI. PAVLVS libro trigefimo tertio ad Edictum.

SI QVASI heres vendideris hereditatem, cum tibi ex Senatusconfulto Trebelliano reftituta effet hereditas, quanti emtoris interfit, teneberis.

XVII. VLPIANVS libro quadragefimo tertio ad Edictum.

NOMINA eorum, qui fub conditione vel in diem debent, et emere et vendere folemus: ea enim res eft, quae emi et venire poteft.

XVIII. IVLIANVS libro decimo quinto Digeftorum.

SI EX pluribus heredibus vnus, antequam ceteri adirent hereditatem, pecuniam, quae fub poena debebatur a teftatore, omnem foluerit, et hereditatem vendiderit, nec a coheredibus fuis propter egeftatem eorum quicquam feruare poterit, cum emtore hereditatis, vel ex ftipulatu, vel ex vendito recte experietur: omnem enim pecuniam hereditario nomine datam, eo manifeftius eft, quod in iudicio familiae herciscundae ducitur, per quod nihil amplius vnusquisque a coheredibus fuis confequi poteft, quam quod tamquam heres impenderit.

XIX.

1 Hal. inferit *hic vero (quia venditio non valet) pretium* etc. 2 Ap. Hal. *eo* abeft. 3 Hal. *fi quafi* loco *fi. qua fit.* 4 *tamen* loco *tunc.*

XIX. IDEM libro vigesimo quinto Digestorum.

MVLTVM interest, sub conditione aliqua obligatio veneat, an, cum ipsa obligatio sub conditione sit, pure veneat. Priore casu, deficiente conditione, nullam esse venditionem: posteriore, statim venditionem consistere: nam si Titius tibi decem [1] sub conditione debeat, et ego abs te nomen eius emam, confestim ex emto vendito agere potero, vt vel acceptum ei facias.

XX. AFRICANVS libro septimo Quaestionum.

SI HEREDITATEM mihi Lucii Titii vendideris, ac post debitori eiusdem heres existas, actione ex emto teneberis. §. 1. Quod simplicius etiam in illa propositione procedit, cum quis ipse creditori suo heres exstitit, et hereditatem vendidit.

XXI. PAVLVS libro decimo sexto Quaestionum.

VENDITOR ex hereditate, interposita stipulatione, rem hereditariam persecutus, alii vendidit. Quaeritur, quid ex stipulatione praestare debeat: nam bis vtique non committitur stipulatio, vt et rem et pretium debeat? Et quidem si, posteaquam rem vendidit heres, intercessit stipulatio, credimus, pretium in stipulationem venisse: quod si antecessit stipulatio, deinde rem nactus est, tunc rem debebit. Si ergo hominem vendiderit, et is decesserit, an pretium eiusdem debeat? non enim deberet Stichi promissor, si eum vendidisset, mortuo eo, si nulla mora processisset: sed vbi hereditatem 2 vendidi, et postea rem ex ea vendidi, potest videri, vt negotium eius agam, quam hereditatis; sed hoc in re singulari non potest credi: nam si eundem hominem tibi vendidero, et, necdum tradito eo, alii quoque vendidero, pretiumque accepero, mortuo eo, videamus, ne nihil tibi debeam ex emto, quoniam 3 moram in tradendo non feci: pretium enim hominis vendidi, non ex re, sed propter negotiationem, percipitur: et sic sit, quasi alii non vendidissem: tibi enim rem debebam, non actionem: at cum hereditas venit, tacite hoc agi videtur, vt si quid tamquam heres feci, id praestem emtori, quasi illius negotium agam: quemadmodum fundi venditor fructus praestet bonae fidei ratione: quamuis si neglexisset, vt alienum, nihil ei imputare possit: nisi si culpa eius argueretur. Quid, si rem, quam vendidi, alio possidente, petii, et litis aestimationem accepi: vtrum pretium illi debeo, an rem? Vtique rem; non enim actiones ei, sed rem, praestare debeo. Et si vi deiectus, vel propter furti actionem duplum abstulero, nihil hoc ad emtorem pertinebit: nam si sine culpa desiit detinere venditor, actiones suas praestare debebit, non rem: et sic aestimationem quoque: nam et aream tradere debet, exusto aedificio.

XXII. SCAEVOLA libro secundo Responsorum.

HEREDITATIS venditae pretium pro parte accepit, reliquum emtore non soluente: quaesitum est, an corpora hereditaria pignoris nomine teneantur? Respondi, nihil proponi, cur non teneantur.

XXIII. HERMOGENIANVS libro secundo Iuris Epitomarum.

VENDITOR actionis, quam aduersus 4 principalem reum habet, omne ius, quod ex ea causa ei competit, tam aduersus ipsum reum, quam aduersus intercessores huius debiti cedere debet, nisi aliud actum est. §. 1. Nominis venditor quidquid vel compensatione vel exactione fuerit consecutus, integrum emtori restituere compellatur.

XXIV. LABEO libro quarto Posteriorum a Iauoleno Epitomatorum.

HEREDITATEM Cornelii vendidisti: deinde Attius, cui a te herede Cornelius legauerat, prius, quam legatum ab emtore perciperet, te fecit heredem: recte puto ex vendito te acturum, vt tibi praestetur: quia ideo eo minus hereditas venierit, vt id legatum praestaret emtor: nec quicquam interlit, vtrum Attio, qui te heredem fecerit, pecunia debita sit, an legatario.

XXV. IDEM libro secundo Pithanon.

SI, EXCEPTO fundo hereditario, veniit hereditas, deinde eius fundi nomine venditor aliquid adquisiit, debet id praestare emtori hereditatis. Paulus: inmo semper quaeritur in ea re, quid actum fuerit: si autem id non apparebit, praestare eam rem debebit emtori venditor: nam idipsum ex ea hereditate ad eum peruenisse videbitur: non secus, ac si eum fundum in hereditate vendenda non excepisset.

TIT.

1 Hal. inserit *aureos*. 2 Ap. Hal. *vendidi* abest. 3 *qui* loco *quoniam*. 4 Hal. inserit *ipsum*.

TIT. V.

DE RESCINDENDA VENDITIONE ET QVANDO LICET [1] AB EMTIONE DISCEDERE.

POMPONIVS libro decimo quinto ad Sabinum.

CELSVS filius putabat, si vendidisset mihi filiusfamilias rem peculiarem, etiam si conueniat, vt abeatur ab ea venditione, inter patrem, et filium, et me conuenire debere: ne, si cum patre solo pactus sim, filius non possit liberari: et quaeratur, vtrumne nihil agatur ex ea pactione: an vero ego quidem liberer, filius maneat obligatus: sicuti si pupillus sine tutoris auctoritate paciscatur, ipse quidem liberatur, non etiam, qui cum eo pactus est: nam quod Aristo dixit, posse ita pacisci, vt vnus maneat obligatus, non est verum: quia pro vna parte contrahentium abiri pacto ab emtione non possit, et ideo, si ab vna parte renouatus sit contractus, dicitur non valere eiusmodi pactionem, sed dicendum est, patre paciscente, et liberato aduersario, filium quoque obiter liberari.

II. IDEM libro vigesimo quarto ad Sabinum.

SI QVAM rem a te emi, eandem rursus a te [2] pluris minorisue emero, discessimus a priore emtione: potest enim, dum res integra est, conuentione nostra, infecta fieri emtio, atque ita consistit posterior emtio, quasi nulla praecesserit: sed non poterimus eadem ratione vti post pretium solutum emtione repetita: cum post pretium solutum infectam emtionem facere non possumus.

III. PAVLVS libro trigesimo tertio ad Edictum.

EMTIO et venditio, sicut consensu contrahitur, ita contrario consensu resoluitur, antequam fuerit res secuta. Ideoque quaesitum est, si emtor fideiussorem acceperit, vel venditor stipulatus fuerit, an nuda voluntate resoluatur obligatio? Iulianus scripsit, ex emto quidem agi non posse, quia bonae fidei iudicio exceptiones pacti insunt: an autem fideiussori vtilis sit exceptio, videndum? Et puto, liberato reo et fideiussorem liberari. Item venditorem ex stipulatu agentem, exceptione summoueri oportet. Idemque iuris esse, si emtor quoque rem in stipulationem deduxerit.

IV. Libro octauo Digestorum Iuliani Paulus notat.

SI EMTIO contracta sit, togae puta, aut lancis, et pactus sit venditor, ne alterutrius emtio maneat, puto resolui obligationem huius rei nomine dumtaxat.

V. IVLIANVS libro vigesimo quinto Digestorum.

CVM EMTOR venditori, vel emtori venditor, acceptum faciat, voluntas vtriusque ostenditur id agentis, vt a negotio discedatur, et perinde habeatur, ac si conuenisset inter eos, vt neuter ab altero quicquam peteret: sed vt euidentius appareat, acceptilatio in hac causa non sua natura, sed potestate conuentionis valet. §. 1. Emtio nuda conuentione dissoluitur, si res secuta non fuerit. §. 2. Mortuo autem homine, perinde habenda est venditio, ac si traditus fuisset: vtpote cum venditor liberetur, et emtori homo pereat: quare, nisi iusta conuentio interuenerit, actiones ex emto et vendito manebunt.

VI. PAVLVS libro secundo ad Edictum.

SI CONVENIT, vt res, quae venit, si intra certum tempus displicuisset, redderetur, ex emto actio est, vt Sabinus putat, aut proxima emti in factum datur.

VII. IDEM libro quinto Quaestionum.

SI ID, quod pure emi, sub conditione rursus emam, nihil agitur posteriore emtione. §. 1. Si pupilli persona interuenit, qui ante sine tutoris auctoritate, deinde tutore auctore emit, quamuis venditor iam ei obligatus fuit, tamen, quia pupillus non tenebatur, renouata venditio efficit, vt inuicem obligati sint. Quod si ante tutoris auctoritas interuenerit, deinde sine tutore auctore emit, nihil actum est posteriore emtione. Item potest quaeri, si sine tutoris auctoritate pactus fuerit, vt discedatur ab emtione, an proinde sit, atque si ab initio sine tutoris auctoritate emisset, vt scilicet ipse non teneatur, sed agente eo retentiones competant? Sed nec illud sine ratione dicetur, quoniam initio recte emtio sit contracta, vix bonae fidei conuenire, eo pacto stari, quod alteri captiosum sit: et maxime, si iusto errore sit deceptus.

VIII. SCAEVOLA libro secundo Responsorum.

TITIVS Seii procurator, defuncto Seio, ab eo scriptus heres, cum ignoraret,

[1] *quando non liceat.* 2 Ap. Hal. *a te* absunt.

ret, fundum vendente seruo hereditario, quasi procurator subscripsit: quaesitum est, an cognito eo, prius quam emtio perficeretur, a venditione discedere possit? Respondit, Titium, si non ipse vendidit, non idcirco actionibus ciuilibus teneri, quod seruo vendente subscripserat, sed serui nomine praetoria actione teneri.

IX. IDEM libro quarto Digestorum.

FVNDVS, qui Lucii Titii erat, ob vectigale [1] Reipublicae veniit: sed cum Lucius Titius debitor professus esset, paratum se esse vectigal exsoluere solidum, cum minore venisset fundus, quam debita summa esset, Praeses prouinciae rescindit venditionem, eumque restitui iussit Lucio Titio: quaesitum est, an post sententiam Praesidis, antequam restitueretur, in bonis Lucii Titi fundus emtus esset? Respondit, [2] non prius quam emtori pretium esset illatum: vel si pretium nondum esset ab emtore solutum, in vectigal satisfactum esset.

X. IDEM libro septimo Digestorum.

SEIVS a Lucio Titio emit fundum lege dicta, vt si ad diem pecuniam non soluisset, res inemta fieret. Seius, parte pretii praesenti die soluta, defuncto venditore, filiis eius pupillaris aetatis et ipse tutor cum aliis datus, neque contutoribus pretium secundum legem numerauit, nec rationibus tutelae rettulit: quaesitum est, an irrita emtio facta esset? Respondit, [3] secundum ea, quae proponerentur, inemtam videri. §. 1. Emtor praediorum, cum suspicaretur Numeriam et Semproniam [4] controuersiam moturas, pactus est cum venditore, vt ex pretio aliqua summa apud se maneret, donec emtori fideiussor daretur a venditore: postea venditor eam legem inseruit, vt, si ex die pecunia omnis soluta non esset, et venditor ea praedia venisse nollet, inuendita essent: interea de aduersariis alteram mulierem venditor superauit, cum altera transegit, ita vt sine vlla quaestione emtor praedia possideret: quaesitum est, cum neque fideiussor datus est, nec omnis pecunia secundum legem suis diebus soluta sit, an praedia inuendita sint? Respondit, [5] si conuenisset, vt non prius pecunia solueretur, quam fideiussor venditi causa daretur, nec id factum esset, cum per emtorem non [6] staret, quo minus fieret, non posse posteriorem legis partem exerceri.

TIT. VI.

DE PERICVLO ET COMMODO REI VENDITAE.

VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Sabinum.

SI VINVM venditum acuerit, vel quid aliud vitii sustinuerit, emtoris erit damnum: quemadmodum si vinum esset effusum, vel vasis contusis, vel qua alia ex causa. Sed si venditor se periculo subiecit, in id tempus periculum sustinebit, quoad se subiecit: quod si non designauit tempus, eatenus periculum sustinere debet, quoad degustetur vinum, videlicet quasi tunc plenissime veneat, cum fuerit degustatum. Aut igitur conuenit, quoad periculum vini sustineat, et eatenus sustinebit, aut non conuenit et vsque ad degustationem sustinebit. Sed [7] si nondum sunt degustata, signata tamen ab emtore vasa vel dolia, consequenter dicemus, adhuc periculum esse venditoris: nisi si aliud conuenit. §. 1. Sed et custodiam ad diem mensurae venditor praestare debet: prius quam enim admetiatur vinum, prope [8] quasi nondum venit: post mensuram factam, venditoris desinit esse periculum, et ante mensuram periculo liberatur, si non ad mensuram vendidit, sed forte amphoras, vel etiam singula dolia. §. 2. Si dolium signatum sit ab emtore, Trebatius ait, traditum id videri: Labeo, contra. Quod et verum est: magis enim ne summutetur signari solere, quam vt tradere tum videatur. §. 3. Licet autem venditori vel effundere vinum, si diem ad metiendum praestituit, nec intra diem admensum est: effundere autem non statim poterit, prius quam testando denuntiet emtori, vt aut tollat vinum, aut sciat futurum, vt vinum effunderetur, si tamen, cum posset effundere, non effundit, laudandus est potius: ea propter mercedem quoque doliorum potest exigere: sed ita demum, si interfuit eius, inania esse vasa in quibus vinum fuit, veluti si locaturus ea fuisset, vel si necesse habuit alia conducere dolia: commodius est autem conduci vasa, nec reddi vinum, nisi, quanti conduxerit, ab emtore reddatur: aut vendere vinum bona fide: id est, quantum sine ipsius incommodo fieri potest, operam dare, vt quam minime detrimento sit ea res

1 *vectigal.* 2 *respondi.* 3 *respondi.* 4 Hal. inserit *et.* 5 *respondi.* 6 Ap. Hal. *non* abest. 7 Hal. inserit *et.* 8 Ap. Hal. *prope* abest.

res emtori. §. 4. Si doliare vinum emeris, nec de tradendo eo quicquam conuenerit, id videri actum, vt ante euacuarentur, quam ad vindemiam opera eorum futura sit necessaria: quod si non sint euacuata, faciendum, quod veteres putauerunt, per corbem venditorem mensuram facere, et effundere: veteres enim hoc propter [1] mensuram suaserunt, si quanta mensura esset, non appareat, videlicet vt appareret, quantum emtori [2] perierit.

II. Gaivs libro secundo Quotidianarum rerum.

Hoc ita verum est, si is est venditor, cui sine noua vindemia non sint ista vasa necessaria: si vero mercator est, qui emere vina et vendere solet, is dies spectandus est, quo ex commodo venditoris tolli possint. §. 1. Custodiam autem ante admetiendi diem qualem praestare venditorem oporteat, vtrum plenam, vt et diligentiam praestet, an vero dolum dumtaxat, videamus? Et puto, eam diligentiam venditorem exhibere debere, vt [3] fatale damnum, vel vis magna, sit excusatum.

III. Pavlvs libro quinto ad Sabinum.

Cvstodiam autem venditor talem praestare debet, quam praestant hi, quibus res commodata est: vt diligentiam praestet exactiorem, quam in suis rebus adhiberet.

IV. Vlpianvs libro vigesimo octauo ad Sabinum.

Si qvis vina vendiderit, et intra diem certum degustanda dixerit, deinde per venditorem steterit, quo minus degustarentur, vtrum praeteritum dumtaxat periculum acoris et mucoris venditor praestare debet: an vero etiam die praeterito, vt, si forte corrupta sint, postea quam dies degustandi praeteriit, periculum ad venditorem pertineat? an vero magis emtio sit soluta, quasi sub conditione venierint, hoc est, si ante diem illum fuissent degustata? Et intererit, quid actum sit: ego autem arbitror, si hoc in occulto sit, debere dici, emtionem manere, periculum autem ad venditorem respicere, etiam vltra diem degustando praefinitum, quia per ipsum factum est. §. 1. Si auersione vinum venit, custodia tantum praestanda est: ex hoc apparet, si non ita vinum venit, vt degustaretur, neque acorem, neque mucorem, venditorem praestare debere, sed omne periculum ad emtorem pertinere: difficile autem est, vt quisquam sic emat, vt ne degustet: quare si dies degustationi adiectus non erit, quandoque degustare emtor poterit, et, quoad degustauerit, periculum acoris et mucoris ad venditorem pertinebit: dies enim degustationi praestitutus meliorem conditionem emtoris facit. §. 2. Vino autem per auersionem vendito, finis custodiae est auehendi tempus. Quod ita erit accipiendum, si adiectum [4] tempus est: ceterum, si non sit adiectum, videndum, ne infinitam custodiam non debeat venditor? Et est verius, secundum ea, quae supra ostendimus, aut interesse, quid de tempore actum sit, aut denuntiari ei vt tollat vinum: certe, antequam ad vindemiam fuerint dolia necessaria, debet auehi vinum.

V. Pavlvs libro quinto ad Sabinum.

Si per emtorem steterit, quo minus ad diem vinum tolleret, postea, nisi quod dolo malo venditoris interceptum esset, non debet ab eo praestari: si, verbi gratia, amphorae centum ex eo vino, quod in cella esset, venierint, si admensum est, donec admetiatur, omne periculum venditoris est, nisi id per emtorem fiat.

VI. Pomponivs libro nono ad Sabinum.

Si vina emerim, exceptis acidis et mucidis, et mihi expediat acida [5] quoque accipere, Proculus ait, quamuis id emtoris causa exceptum sit, tamen acida et mucida non venisse: nam quae inuitus emtor accipere non cogeretur, iniquum esse, non permitti venditori vel alii ea vendere.

VII. Pavlvs libro quinto ad Sabinum.

Id qvod post emtionem fundo accessit per alluuionem, vel periit, ad emtoris commodum incommodumque pertinet: nam et, si totus ager post emtionem flumine occupatus esset, periculum esset emtoris: sic igitur et commodum eius esse debet. §. 1. Quod venditur, in modum agri cedere debet: nisi si [6] id actum est, ne cederet: at quod non venit, in modum cedendum, si id ipsum actum est, vt cederet, veluti viae publicae, limites, luci, qui fundum tangunt. Cum

1 Hal. inserit *vini*. 2 *propter hoc*. 3 Hal. hic inserit *tamen*. 4 Hal. hic et mox rursus *additum* loco *adiectum*. 5 Hal. inserit *et mucida*. 6 Ap. Hal. *si* abest.

Cum vero neutrum dictum est, cedere non debet [1]: et ideo nominatim caueri solet, vt luci, viae publicae, quae in fundo sint, totae in modum cedant.

VIII. Idem libro trigesimo tertio ad Edictum.

Necessario sciendum est, [2] quando perfecta sit emtio: tunc enim sciemus, cuius periculum sit: nam perfecta emtione periculum ad emtorem respiciet. Et [3], si id, quod venierit, appareat, quid, quale, quantum sit, sit et pretium, et pure venit, perfecta est emtio. Quod si sub conditione res venierit, si quidem defecerit conditio, nulla est emtio, sicuti nec stipulatio: quod si exstiterit, Proculus et Octauenus emtoris esse periculum aiunt. Idem Pomponius libro nono probat. Quod si pendente conditione, emtor vel venditor decesserit, constat, si exstiterit conditio, heredes quoque obligatos esse, quasi iam contracta emtione in praeteritum. Quod si pendente conditione res tradita sit, emtor non poterit eam vsucapere pro emtore, et quod pretii solutum est, repetetur, et fructus medii temporis venditoris sunt: sicuti stipulationes, et legata conditionalia, peremuntur, si pendente conditione res exstincta fuerit. [4] Sane si exstet res, licet deterior effecta, potest dici, esse damnum emtoris. §. 1. Si ita venierit, EST [5] ILLE SERVVS EMTVS, SIVE NAVIS EX ASIA VENERIT, SIVE NON VENERIT, Iulianus putat, statim perfectam esse venditionem: quoniam certum sit eam contractam. §. 2. Cum vsumfructum mihi vendis, interest, vtrum ius vtendi fruendi, quod solum tuum sit, vendas, an vero in ipsum corpus, quod tuum sit, vsumfructum mihi vendas: nam priore casu, etiam si statim morieris, nihil mihi heres tuus debebit: heredi autem meo debebitur, si tu viuis: posteriore casu, heredi meo nihil debebitur, heres tuus debebit.

IX. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale.

Si post inspectum praedium, antequam emtio contraheretur, arbores vento vi deiectae sunt, an hae quoque emtori tradi debeant, quaeritur? Et responsum est, non deberi: quia eas non emerit, cum antequam fundum emerit, desierint fundi esse: sed si ignorauit emtor deiectas esse arbores, venditor autem scit, nec admonuit: quanti emtoris interfuerit, rem aestimandam esse, si modo venit.

X. Vlpianvs libro octauo Disputationum.

Si in venditione conditionali hoc ipsum conuenisset, vt res periculo emtoris seruaretur, puto pactum valere. §. 1. In libro septimo [6] Digestorum Iuliani Scaeuola notat: fundi nomine emtor agere non potest, cum prius, quam mensura fieret, inundatione aquarum, aut chasmate, alioue quo casu pars fundi interierit.

XI. Alfenvs Varvs [7] libro secundo Digestorum.

Si vendita insula combusta esset, cum incendium sine culpa fieri non possit, quid iuris sit? Respondit, quia sine patrisfamilias culpa fieri potest, neque si seruorum negligentia factum esset, continuo dominus in culpa erit: quamobrem si venditor eam diligentiam adhibuisset in insula custodienda, quam debent homines frugi et diligentes praestare, si quid accidisset, nihil ad eum pertinebit.

XII. Pavlvs libro tertio Alfeni Epitomarum (Digestorum.)

Lectos emtos Aedilis, cum in via publica positi essent, concidit: si traditi essent emtori, aut per eum stetisset, quo minus traderentur, emtoris [8] periculum esse placet.

XIII. Ivlianvs libro tertio ad Vrseium Ferocem.

Eumque cum Aedili, si id non iure fecisset, habiturum actionem legis Aquiliae: aut certe cum venditore ex emto agendum esse, vt is actiones suas, quas cum Aedile habuisset, ei praestaret.

XIV. Pavlvs libro tertio Epitomarum Alfeni Digestorum.

Qvod si neque traditi essent, neque emtor in mora fuisset, quo minus traderentur, venditoris periculum erit. §. 1. Materia emta si furto periisset, postquam tradita esset, emtoris esse periculo, [9] respondit: si minus, venditoris: videri autem trabes traditas, quas emtor signasset.

XV.

1 *debent.* 2 Ap. Hal. *est* abest. 3 Hal. inserit *quidem.* 4 *venditoris sunt si pendente conditione res fuerit extincta, perimitur enim emtio sicut et stipulationes et legata perimuntur. Sane.* 5 *ESTO.* 6 *Vt in libro sexto.* 7 Ap. Hal. *Varus* abest. 8 Ap. Hal. *esse* abest. 9 *periculum.*

XV. GAIVS libro secundo Quotidianarum rerum [1].

SI VINA, quae in doliis erunt, venierint, eaque, antequam ab emtore tollerentur, sua natura corrupta fuerint, si quidem de bonitate eorum adfirmauit venditor, tenebitur emtori: quod si nihil adfirmauit, emtoris erit periculum: quia, siue non degustauit, siue degustando male probauit, de se queri debet. Plane, si, cum intelligeret venditor non duraturam bonitatem eorum vsque ad in eum diem, quo tolli deberent, non [2] admonuit emtorem, tenebitur ei, quanti eius interesset admonitum fuisse.

XVI. IAVOLENVS libro septimo ex Cassio.

SERVI emtor, si eum conductum rogauit, donec pretium solueret, nihil per eum seruum adquirere poterit: quoniam non videtur traditus is, cuius possessio per locationem retinetur a venditore. Periculum eius serui ad emtorem pertinet: quod tamen sine dolo venditoris interuenerit.

XVII. POMPONIVS libro trigesimo primo ad Quintum Mucium.

ILLVD sciendum est, cum moram emtor adhibere coepit, iam non culpam [3], sed dolum malum tantum [4] praestandum a venditore. Quod si per venditorem et emtorem mora fuerit, Labeo quidem scribit, emtori potius nocere, quam venditori, moram adhibitam: sed videndum est, ne posterior mora damnosa ei sit. Quid enim, si interpellauero venditorem, et non dederit id, quod emeram, deinde, posteriore offerente illo, ego non acceperim? Sane hoc casu nocere mihi deberet. Sed si per emtorem mora fuisset, deinde, cum omnia in integro essent, venditor moram adhibuerit, cum posset se exsoluere, aequum est, posteriorem moram venditori nocere.

XVIII. PAPINIANVS libro tertio Responsorum.

HABITATIONVM oneribus morte libertorum finitis, emtor domus ob eam causam venditori non tenebitur, si nihil aliud conuenit, quam vt habitationes secundum defuncti voluntatem super pretium libertis praestarentur. §. 1. Ante pretium solutum dominii quaestione mota, pretium emtor soluere non cogetur, nisi fideiussores idonei a venditore eius euictionis offerantur.

XIX. HERMOGENIANVS libro secundo Iuris Epitomarum.

VENDITORI si emtor in pretio soluendo moram fecerit, vsuras dumtaxat praestabit: non omne omnino, quod venditor, mora non facta, consequi potuit, veluti si negotiator fuit, et, pretio soluto, ex mercibus plus, quam ex vsuris, quaerere potuit.

TIT. VII.

DE SERVIS EXPORTANDIS, VEL SI ITA MANCIPIVM VENIERIT, VT MANVMITTATVR, VEL CONTRA.

VLPIANVS libro trigesimo secundo ad Edictum.

SI FVERIT distractus seruus, ne aliquo loci moretur, qui vendidit, in ea conditione est, vt possit legem remittere, ipse Romae retinere. Quod et Papinianus libro tertio respondit: propter domini enim, inquit, securitatem custoditur lex, ne periculum subeat.

II. MARCIANVS libro secundo Publicorum.

EXPORTANDVS si venierit ab Italia, in prouincia morari potest: nisi specialiter prohibitum fuerit.

III. PAVLVS libro quinquagesimo ad Edictum.

SI QVIS hac lege veniit, vt intra certum tempus manumittatur, si non sit manumissus, liber sit: si tamen is, qui vendidit, in eadem voluntate perseueret, heredis voluntatem non esse exquirendam.

IV. MARCELLVS libro vigesimo quarto Digestorum.

SI MINOR viginti annis seruum tibi in hoc vendiderit, et tradiderit [5], vt eum manumitteres, nullius momenti est traditio [6], quamquam ea mente tradiderit, vt, cum viginti annos ipse explesset, manumitteres: non enim multum fecit, quod distulit libertatis praestationem, lex quippe consilio eius quasi parum firmo restitit.

V. PAPINIANVS libro decimo Quaestionum.

CVI, PACTO venditoris, pomerio cuiuslibet ciuitatis interdictum est, vrbe etiam interdictum esse videtur. Quod quidem alias cum Principum mandatis praeciperetur, etiam naturalem habet intel-

1 *rerum quotidianarum siue aureorum.* 2 *nec.* 3 Hal. addit *tantum.* 4 Ap. Hal. *malum tantum* absunt. 5 Ap. Hal. *et tradiderit* absunt. 6 *venditio.*

intellectum, ne scilicet, qui careret minoribus, fruatur maioribus.

VI. IDEM libro vigesimo septimo Quaestionum.

SI VENDITOR ab emtore cauerit, ne serua manumitteretur, neue prostituatur, et aliquo facto, contra quam fuerat exceptum, euincatur, aut libera iudicetur, et ex stipulatu poena petatur, doli exceptionem quidam obstaturam putant: Sabinus, non obstaturam. Sed ratio faciet, vt iure non teneat stipulatio, si ne manumitteretur, exceptum est: nam incredibile est, de actu manumittentis, ac non potius de effectu beneficii cogitatum: ceterum si, ne prostituatur, exceptum est, nulla ratio occurrit, cur poena peti, et exigi non debeat: cum et ancillam contumelia adfecerit, et venditoris affectionem forte, simul et verecundiam laeserit: etenim alias, remota quoque stipulatione, placuit ex vendito esse actionem. §. 1. Si quid emtor, contra quam lege venditionis cautum est, fecisset, aut non fecisset [1], nobis aliquando placebat, non alias ex vendito propter poenam homini irrogatam agi posse, quam si pecuniae ratione venditoris interesset, veluti quia poenam promisisset: ceterum viro bono non conuenire credere, venditoris interesse, quod animo saeuientis satisfactum non fuisset. Sed in contrarium me vocat Sabini sententia, qui vtiliter agi ideo arbitratus est, quoniam hoc minoris homo venisse videatur.

VII. IDEM libro decimo [2] Quaestionum.

SERVVS ea lege veniit, ne in Italia esset: quod si aliter factum esset: conuenit citra stipulationem, vt poenam praestaret emtor: vix est, vt eo nomine vindictae ratione venditor agere possit: acturus vtiliter, si non seruata lege, in poenam, quam alii promisit, inciderit. Huic consequens erit, vt hactenus agere possit, quatenus alii praestare cogitur: quidquid enim excedit, poena, non rei persecutio est. Quod si, ne poenae causa exportaretur, conuenit, etiam affectionis ratione recte agetur. Nec videntur haec inter se contraria esse, cum beneficio adfici hominem, intersit hominis: enimuero poenae non inrogatae indignatio solam duritiam continet.

VIII IDEM libro vigesimo septimo Quaestionum.

QVAESITVM est, si quis proprium seruum vendidisset, et, vt manumitteretur intra certum tempus, praecepisset, ac postea mutasset voluntatem, et emtor nihilo minus manumisisset, an aliquam eo nomine actionem haberet? Dixi, ex vendito actionem, manumisso seruo, vel mutata venditoris voluntate, euanuisse.

IX. PAVLVS libro quinto Quaestionum.

TITIVS seruum vendidit ea lege, vt, si Romae moratus esset, manus iniicere liceret: emtor alii eadem lege vendidit: seruus fugit a secundo emtore, et Romae moratur. Quaero, an sit manus iniectio, et cui? Respondi, in fugitiuo non est dubitandum, nihil contra legem factum videri, quia nec domino auferre se potest, nec qui in fuga est, ibi moratur: quod si ex [3] voluntate secundi emtoris, contra legem moratus sit, potior habendus est [4], qui auctor fuit legis: et posterior, magis admonendi emtoris, et liberandi se eandem legem repetierit: nec poterit aliquo modo auferre legem sui venditoris, cuius conditio exstitit: nam et si poenam promisisset, tenetur, licet ipse quoque stipulatus esset: sed in poena promissa duae actiones sunt: manus autem iniectio in seruum competit. Quod si prior ita vendidit, vt prostituta libera esset, posterior, vt manus iniicere liceret, potior est libertas, quam manus iniectio. Plane, si prior lex manus habeat iniectionem, posterior libertatem, fauorabilius dicetur, liberam fore, quoniam vtraque conditio pro mancipio additur, et sicut manus iniectio, ita libertas eximit eam iniuriam.

X. SCAEVOLA libro septimo Digestorum.

CVM VENDERET Pamphilam et Stichum, venditioni inseruit pactum conuentum, vti ne eadem mancipia, Pamphila et Stichus, quos minorato pretio vendidit, alterius seruitutem, quam Seii paterentur, post mortemque eius in libertate morarentur. Quaesitum est, an haec mancipia, de quibus inter emtorem et venditorem conuenit, post mortem emtoris iure ipso liberata sint? Respondit, secundum constitutionem Diui Adriani super hoc prolatam, Pamphilam et Stichum, de quibus quaereretur, si manumissi non sint, liberos non esse. Claudius: Diuus Marcus ex lege dicta libertatis in vendendo, quamuis non manumissos, fore liberos in Semestribus constituit: licet in mortis tempus emtoris distulit venditor libertatem.

LIBER

1 Ap. Hal. *aut non fecisset* absunt. 2 *lib. VI.* 3 Ap. Hal. *ex* abest. 4 Hal. adiicit *is*.

LIBER NONVSDECIMVS.

TIT. I.

DE ACTIONIBVS EMTI ET VENDITI.

VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Sabinum.

SI RES vendita non tradatur, in id, quod interest, agitur: hoc est, quod [1] rem habere interest emtoris: hoc autem interdum pretium egreditur, si pluris interest, quam res valet, vel emta est. §. 1 Venditor, si, cum sciret deberi seruitutem, celauit, non euadet ex emto actionem: si modo eam rem emtor ignorauit: omnia enim, quae contra bonam fidem fiunt, veniunt in emti actionem. Sed scire venditorem, et celare, sic accipimus, non solum si non admonuit, sed et si negauit seruitutem istam deberi, cum esset ab eo quaesitum: sed et si proponas, eum ita dixisse, NVLLA QVIDEM SERVITVS DEBETVR, VERVM, NE EMERGAT INOPINATA SERVITVS, NON TENEOR: puto eum ex emto teneri: quia seruitus debebatur, et sciisset: sed si [2] id egit, ne cognosceret emtor aliquam seruitutem deberi, opinor, eum ex emto teneri. Et generaliter dixerim, si improbato more versatus sit in celanda seruitute, debere eum teneri, non si securitati suae prospectum voluit. Haec ita vera sunt, si emtor ignorauit seruitutes: quia non videtur esse celatus, qui scit, neque certiorari debuit, qui non ignorauit.

II. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

SI IN emtione modus dictus est, et non praestatur, ex emto est actio. §. 1. Vacua possessio emtori tradita non intelligitur, si alius in ea legatorum fideiue commissorum seruandorum causa in possessionem est, aut creditores bona possideant. Idem dicendum est, si venter in possessione sit: nam et ad hoc pertinet vacui appellatio.

III. POMPONIVS libro nono ad Sabinum.

RATIO possessionis, quae a venditore fieri debeat, talis est, vt, si quis eam possessionem iure auocauerit, tradita possessio non intelligatur. §. 1. Si emtor vacuam possessionem tradi stipulatus sit, et ex stipulatu agat, fructus non veniunt in eam actionem: quia et qui fundum dari stipularetur, vacuam quoque possessionem tradi oportere, stipulari intelligitur, nec tamen fructuum praestatio ea stipulatione continetur, neque rursus plus debet esse in stipulatione, sed ex emto superesse ad fructuum praestationem. §. 2. Si iter, actum, viam, aquaeductum per tuum fundum emero, vacuae possessionis traditio nulla est: itaque cauere debes, per te non fieri quo minus vtar. §. 3. Si per venditorem vini mora fuerit, quo minus traderet, condemnari eum oportet, vtro tempore pluris vinum fuit, vel quo venit, vel quo lis in condemnationem deducitur: item quo loco pluris fuit, vel quo venit, vel vbi agatur. §. 4. Quod si per emtorem mora fuisset, aestimari oportet pretium, quod sit, cum agatur, et quo loco minoris sit. Mora autem videtur esse, si nulla difficultas venditorem impediat, quo minus traderet, praesertim si omni tempore paratus fuit tradere. Item non oportet eius loci pretia spectari, in quo agatur: sed eius, vbi vina tradi oportet: nam quod a Brundesio vinum venit, etsi venditio alibi facta sit, Brundesii tradi oportet.

IV. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

SI SERVVM mihi ignoranti, sciens furem, vel noxium esse, vendideris, quamuis duplam promiseris, teneris mihi ex emto, quanti mea intererit scisse, quia ex stipulatu eo nomine agere tecum non possum, antequam mihi quid abesset. §. 1. Si modus agri minor inueniatur, pro numero iugerum auctor obligatus est: quia vbi modus minor inuenitur, non potest aestimari bonitas loci, qui non exstat: sed non solum, si modus agri totius minor est, agi cum venditore potest, sed etiam de partibus eius, vtputa si dictum est, vineae iugera tot esse, vel olitueti, et minus inueniatur. Ideoque his casibus pro bonitate loci fiet aestimatio.

V. IDEM libro tertio ad Sabinum [3].

SI HERES testamento quid vendere damnatus sit, et vendiderit, de reliquis, quae per consequentias emtionis propria sunt, vel ex emto, vel ex testamento, agi cum eo poterit. §. 1. Sed si falso existimans se damnatum vendere, vendide-

1 *quanti* loco *quod.* 2 *sed etsi.* 3 *lib. XXXIII. ad edictum.*

diderit, dicendum est, agi cum eo ex emto non posse, quoniam doli mali exceptione actor summoueri potest: quemadmodum si falso existimans se damnatum dare, promisisset, agentem doli mali exceptione summoueret. Pomponius etiam incerti condicere eum posse ait, vt liberetur.

VI. Pomponivs libro nono ad Sabinum.

Tenetvr ex emto venditor, etiam si agnouerit minorem fundi modum esse. §. 1. Si vendidi tibi insulam certa pecunia, et vt aliam insulam meam reficeres: agam ex vendito, vt reficias: si autem hoc solum, vt reficeres eam, conuenisset, non intelligitur emtio et venditio facta, vt et Neratius scripsit. §. 2. Sed si aream tibi vendidi certo pretio, et tradidi ita, vt insula aedificata partem dimidiam mihi retradas, verum est, et vt aedifices, agere me posse ex vendito, et vt aedificatam mihi retradas: quamdiu enim aliquid ex re vendita apud te superesset, ex vendito me habere actionem constat. §. 3. Si locum sepulchri emeris, et propius eum locum, antequam mortuus ibi inferatur, aedificatum a venditore fuerit, poteris ad eum reuerti. §. 4. Si vas aliquod mihi vendideris, et dixeris certam mensuram capere, vel certum pondus habere, ex emto tecum agam, si minus praestes: sed si vas mihi vendideris, ita vt adfirmares integrum, si id integrum non sit, etiam id, quod eo nomine perdiderim, praestabis mihi: si vero non id actum sit, vt integrum praestes, dolum malum dumtaxat praestare te debere [1]: Labeo contra putat [2], et illud solum obseruandum, vt, nisi in contrarium id [3] actum sit, omnimodo integrum praestari debeat: et est verum. Quod et in locatis doliis praestandum, Sabinum respondisse, Minicius refert. §. 5. Si tibi iter vendidero, ita demum auctorem me laudare poteris, si tuus fuerit fundus, cui adquirere seruitutem volueris: iniquum est enim me teneri, si propter hoc adquirere seruitutem non potueris, quia dominus vicini fundi non fueris. §. 6. Sed si fundum tibi vendidero, et ei fundo iter accessurum dixero, omnimodo tenebor itineris nomine, quia vtriusque rei quasi vnus venditor obligatus sum. §. 7. Si filiusfamilias rem vendiderit mihi, et tradiderit, sicut paterfamilias tenebitur. §. 8. Si dolo malo aliquid fecit venditor in re vendita, ex emto, eo nomine, actio emtori competit: nam et dolum malum eo iudicio aestimari oportet, vt id, quod praestaturum se esse pollicitus sit venditor, emtori praestari oporteat. §. 9. Si venditor sciens obligatum aut alienum vendidisset, et adiectum sit, neue eo nomine quid praestaret, aestimari oportet dolum malum eius, quem semper abesse oportet in iudicio emti, [4] quod bonae fidei sit.

VII. Idem libro decimo ad Sabinum.

Fvndvm mihi cum venderes, deducto vsufructu, dixisti, eum [5] vsumfructum Titii esse, cum is apud te remansurus esset: si coeperis eum vsumfructum vindicare, reuerti aduersus te non potero, donec Titius viuat, nec in ea causa esse coeperit, vt, etiam si eius vsusfructus esset, amissurus eum fuerit: nam tunc, id est, si capite deminutus vel mortuus fuerit Titius, reuerti potero ad te venditorem. Idemque iuris est, si dicas eum vsumfructum Titii esse, cum sit Seii.

VIII. Pavlvs libro quinto ad Sabinum.

Si tibi liberum praedium tradidero, cum [6] seruiens tradere deberem, etiam condictio incerti competit mihi, vt patiaris eam seruitutem, quam debuit, imponi. §. 1. Quod si seruum praedium in traditione fecero, quod liberum tibi tradere debui, tu [7] ex emto habebis actionem, remittendae eius seruitutis gratia, quam pati non debeas. [8]

IX. Pomponivs libro vigesimo ad Sabinum.

Si is, qui lapides ex fundo emerit, tollere eos nolit, ex vendito agi cum eo potest, vt eos tollat.

X. Vlpianvs libro quadragesimo sexto ad Sabinum.

Non est nouum, vt duae obligationes in eiusdem persona, de eadem re concurrant: cum enim is, qui venditorem obligatum habebat, ei, qui eundem venditorem obligatum habebat, heres exstiterit, constat, duas esse actiones in eiusdem persona concurrentes: propriam, et hereditariam: et debere heredem institutum, si velit separatim duarum actionum commodo vti, ante aditam hereditatem proprium venditorem conuenire: deinde, adita hereditate, hereditarium: quod

1 Hal. addit *quidam putant*. 2 Ap. Hal. *putat* abest. 3 *quid* loco *id*. 4 Hal. praefigit *eo*. 5 Ap. Hal. *cum* abest. 6 Hal. inserit *id*. 7 Ap. Hal. *tu* abest. 8 *debebas*.

quod si prius adierit hereditatem, vnam quidem actionem mouere potest, sed ita, vt per eam vtriusque contractus sentiat commodum. Ex contrario quoque si venditor venditori heres exstiterit, palam est, duas euictiones eum praestare debere.

XI. IDEM libro trigesimo secundo ad Edictum.

EX EMTO actione is, qui emit, vtitur. §. 1. Et in primis sciendum est, in hoc iudicio id demum deduci, quod praestari conuenit: cum enim sit bonae fidei iudicium, nihil magis bonae fidei congruit, quam id praestari, quod inter contrahentes actum est: quod si nihil conuenit, tunc ea praestabuntur, quae naturaliter insunt huius iudicii potestate. §. 2. Et in primis ipsam rem praestare venditorem oportet, id est, tradere: quae res, si quidem dominus fuit venditor, facit et emtorem dominum: si non fuit, tantum euictionis nomine venditorem obligat: si modo pretium est numeratum, aut eo nomine satisfactum. Emtor autem nummos venditoris facere cogitur. §. 3. Redhibitionem quoque contineri emti iudicio, et Labeo et Sabinus putant, et nos probamus. §. 4. Animalium quoque venditor cauere debet, ea sana praestari: et qui iumenta vendidit, solet ita promittere, ESSE, BIBERE, VT OPORTET. §. 5. Si quis virginem se emere putasset, cum mulier venisset, et sciens errare [1] eum venditor passus sit, redhibitionem quidem ex hac causa non esse, verumtamen ex emto competere actionem ad resoluendam emtionem, et [2] pretio restituto mulier reddatur. § 6. Is, qui vina emit, arrae nomine certam summam dedit: postea conuenerat, vt emtio irrita fieret. Iulianus ex emto agi posse ait, vt arra restituatur: vtilemque esse actionem ex emto etiam ad distrahendam, inquit, emtionem. Ego illud quaero, si anulus datus sit arrae nomine, et secuta emtione, pretioque numerato, et tradita re, anulus non reddatur, qua actione agendum est: vtrum condicatur, quasi ob causam datus sit, [3] et causa finita sit: an vero ex emto agendum sit? Et Iulianus diceret, ex emto agi posse: certe etiam condici poterit, quia iam sine causa apud venditorem est anulus. §. 7. Venditorem [4], etiam si ignorans vendiderit, fugitiuum non esse, praestare emtori oportere, Neratius ait. §. 8. Idem Neratius, etiam si alienum seruum vendideris, furtis, noxisque solutum praestare te debere, ab omnibus receptum ait, et ex emto actionem esse, vt habere licere emtori caueatur, sed et vt tradatur ei possessio. §. 9. Idem ait, non tradentem, quanti intersit, condemnari: satis autem non dantem, quanti plurimum auctorem periclitari oportet. §. 10. Idem Neratius ait, propter omnia haec satis esse, quod plurimum est, praestari, id est, vt sequentibus actionibus, deducto eo, quod praestitum est, lis aestimetur. § 11. Idem recte ait, si quid horum non praestetur, cum cetera facta sint, nullo deducto condemnationem faciendam. §. 12. Idem libro secundo Responsorum ait, emtorem noxali iudicio condemnatum, ex emto actione id tantum consequi, quanti minimo defungi potuit. Idemque putat, et si ex stipulatu aget, et siue defendat noxali iudicio, siue non, quia manifestum fuit noxium seruum fuisse, nihilo minus vel ex stipulatu, vel ex emto, agere posse. §. 13. Idem Neratius ait, venditorem in re tradenda debere praestare emtori, vt in lite de possessione potior sit: sed Iulianus libro quinto decimo Digestorum probat, nec videri traditum, si superior in possessione emtor [6] futurus non sit: erit igitur ex emto actio, nisi hoc praestetur. §. 14. Cassius ait, eum, qui ex duplae stipulatione, litis aestimationem consecutus est, aliarum rerum nomine, de quibus in venditionibus caueri solet, nihil consequi posse. Iulianus, deficiente dupla, ex emto agendum putauit. §. 15. Denique libro decimo apud Minicium ait, si quis seruum ea conditione vendiderit, vt intra triginta dies duplam promitteret, postea ne quid praestaretur, et emtor hoc fieri intra diem non desiderauerit, ita demum non teneri venditorem, si ignorans alienum vendidit: tunc enim in [7] hoc fieri, vt per ipsum, et per heredem eius, emtorem habere liceret: qui autem alienum sciens vendidit, dolo, inquit, non caret, et ideo emti iudicio tenebitur. §. 16. Sententiam Iuliani verissimam esse arbitror in pignoribus quoque: nam si iure creditoris vendiderit, deinde haec fuerint euicta, non tenetur, nec ad pretium restituendum ex emto actione creditor: hoc enim multis constitutionibus effectum est. Dolum plane venditor praestabit: denique etiam repro-

1 *in errore* loco *errare*. 2 *vt*. 3 Ap. Hal. *sit* abest. 4 Ap. Hal. *Venditorem* abest. 5 Ap. Hal. *te* abest. 6 Ap. Hal. *emtor* abest. 7 Ap. Hal. *in* abest.

repromittit de dolo, sed etsi non repromiserit, sciens tamen sibi non obligatam vel non esse eius, qui sibi obligauit, vendiderit, tenebitur ex emto, quia dolum eum praestare debere ostendimus. §. 17. Si quis rem vendiderit, et ei accessurum quid dixerit, omnia quidem, quae diximus in re distracta, in hoc quoque sequenda sint, vt tamen euictionis nomine non in duplum teneatur, sed in hoc tantum obligetur, vt emtori habere liceat, et non solum per se, sed per omnes. §. 18. Qui autem habere licere [1] vendidit, videamus, quid debeat praestare: et multum interesse arbitror, vtrum hoc [2] polliceatur, per se, venientesque a se personas non fieri, quo minus habere liceat: an vero per omnes, nam si per se, non videtur id praestare, ne alius euincat, proinde si euicta res erit, siue stipulatio interposita est, ex stipulatu non tenebitur, siue non est interposita, ex emto non tenebitur: sed Iulianus libro quinto decimo Digestorum scribit, etiam si aperte venditor pronuntiet, per se heredemque suum non teneri, quo minus habere liceat, posse defendi ex emto eum in hoc quidem non teneri, quod emtoris interest, verumtamen, vt pretium reddat, teneri. Ibidem ait, idem esse dicendum, et si aperte in venditione comprehendatur, nihil euictionis nomine praestatum iri, pretium quidem deberi re euicta, vtilitatem non deberi: neque enim bonae fidei contractus hac patitur conuentione, vt emtor rem amitteret, et pretium venditor retineret: nisi forte, inquit, sic quis omnes istas suprascriptas conuentiones recipiet, quemadmodum recipitur, vt venditor nummos accipiat, quamuis merx ad emtorem non pertineat, veluti cum futurum iactum retis a piscatore emimus, aut indaginem plagis positis a venatore, vel pantheram ab aucupe: nam etiam si nihil capit, nihilo minus emtor pretium praestare necesse habebit, sed in suprascriptis conuentionibus contra erit dicendum, nisi forte sciens alienum vendit, tunc enim, secundum supra a nobis relatam Iuliani sententiam, dicendum est, ex emto eum teneri, quia dolo facit.

XII. Celsvs libro vigesimo septimo Digestorum.

Si iactvm retis emero, et iactare retem piscator noluit, incertum eius rei aestimandum est: si quod extraxit piscium, reddere mihi noluit, id aestimari debet, quod extraxit.

XIII. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Ivlianvs libro quinto decimo inter eum, qui sciens quid, aut ignorans vendidit, differentiam facit in condemnatione ex emto: ait enim, qui pecus morbosum, aut tignum vitiosum vendidit, si quidem ignorans fecit, id tantum ex emto actione praestaturum, quanto minoris essem emturus, si id ita esse scissem: si vero sciens reticuit, et emtorem decepit, omnia detrimenta, quae ex ea emtione emtor traxerit, praestaturum ei: siue igitur aedes vitio tigni corruerunt, aedium aestimationem, siue pecora contagione morbosi pecoris perierunt, quod interfuit idonee venisse, erit praestandum. §. 1. Item qui furem vendidit, aut fugitiuum, si quidem sciens, praestare debebit, quanti emtoris interfuit non decipi: si vero ignorans vendiderit, [3] circa fugitiuum quidem tenetur, quanti minoris emturus esset, si eum esse [4] fugitiuum scisset: circa furem non tenetur: differentiae ratio est, quod fugitiuum quidem habere non licet, et quasi euictionis nomine tenetur venditor, furem autem habere possumus. §. 2. Quod autem diximus, qvanti emtoris interfvit non decipi, multa continet, et si alios secum sollicitauit, vt fugerent, vel res quasdam abstulit. §. 3. Quid tamen, si ignorauit quidem furem esse, adseuerauit autem bonae frugi, et fidum, et caro vendidit? Videamus, an ex emto teneatur? Et putem, teneri. Atqui ignorauit: sed non debuit facile, quae ignorabat, adseuerare. Inter hunc igitur, et (qui scit, interest:) qui scit, praemonere debuit furem esse, hic non debuit facilis esse ad temerariam indicationem. §. 4. Si venditor dolo fecerit vt rem [5] pluris venderet, puta de artificio mentitus est, aut de peculio, emti eum iudicio teneri, vt praestaret emtori, quanto pluris seruum emisset, si ita peculiatus esset, vel eo artificio instructus. §. 5. Per contrarium quoque idem Iulianus scribit, cum Terentius Victor decessisset, relicto herede fratre suo, et res quasdam ex hereditate, et instrumenta, et mancipia Vellicus quidam subtraxisset, quibus subtractis, facile, quasi minimo valeret hereditas, vt sibi ea vendere-

1 Hal. inserit *promittens*. 2 Ap. Hal. *hoc* abest. 3 Ap. Hal. *vendiderit* abest. 4 Ap. Hal. *esse* abest. 5 Ap. Hal. *rem* abest.

retur, perfuafit, an venditi iudicio teneri poffit? Et ait Iulianus [1] competere actionem ex vendito in tantum, quanto pluris hereditas valeret, fi hae res [2] fubtractae non fuiffent. §. 6. Idem Iulianus, dolum folere a venditore praeftari, etiam in huiusmodi fpecie oftendit: fi cum venditor fciret fundum pluribus municipiis legata debere, in tabula quidem confcripferit, vni municipio deberi, verum poftea legem confignauerit, fi qua tributorum, aut vectigalis, indictionisue quid nomine, aut ad viae collationem praeftare oportet, id emtorem dare, facere, praeftareque oportere: [3] ex emto eum teneri, quafi decepiffet emtorem: quae fententia vera eft. §. 7. Sed cum in facto proponeretur, tutores hoc idem feciffe, qui rem pupillarem vendebant: quaeftionis effe ait, an tutorum dolum pupillus praeftare debeat? Et fi quidem ipfi tutores vendiderunt, ex emto eos teneri, nequaquam dubium eft. Sed fi pupillus auctoribus eis vendidit, in tantum tenetur, in quantum locupletior ex eo factus eft, tutoribus in refiduum perpetuo condemnandis, quia nec transfertur in pupillum poft pubertatem hoc, quod dolo tutorum factum eft. §. 8. Offerri pretium ab emtore debet, cum ex emto agitur: et ideo et fi pretii partem offerat, nondum ex emto actio: [4] venditor enim, quafi pignus, retinere poteft eam rem, quam vendidit. §. 9. Vnde quaeritur, fi pars fit pretii foluta et res tradita, poftea euicta fit, vtrum eius rei [5] confequetur pretium integrum ex emto agens: an vero, quod numerauit: et puto magis id, quod numerauit, propter doli exceptionem. §. 10. Si fructibus iam maturis ager diftractus fit, etiam fructus emtori cedere, nifi aliud conuenit, exploratum eft. §. 11. Si in locatis ager fuit, penfiones vtique ei cedent, qui locauerat: idem et in praediis vrbanis: nifi fi quid nominatim conueniffe proponatur. §. 12. Sed et fi quid praeterea rei venditae nocitum eft, actio emtori praeftanda eft: damni forte infecti, vel aquae pluuiae arcendae, vel Aquiliae, vel interdicti quod vi, aut c.⁎.n. §. 13. Item fi quid ex operis feruorum, vel vecturis iumentorum, vel nauium quaefitum eft, emtori praeftabitur: et fi quid peculio eorum acceffit: non tamen, fi quid ex re venditoris §. 14. Si Titius fundum, in quo nonaginta iugera erant, vendiderit, et in lege emtionis dictum eft, in fundo centum effe iugera, et, antequam modus manifeftetur, decem iugera alluuione adcreuerint, placet mihi Neratii fententia exiftimantis, vt, fi quidem fciens vendidit, ex emto actio competat aduerfus eum, quamuis decem iugera adcreuerint: quia dolo fecit, nec dolus purgatur: fi vero ignorans vendidit, ex emto actionem non competere. §. 15. Si fundum mihi alienum vendideris, et hic ex caufa lucratiua meus factus fit, nihilo minus ex emto mihi aduerfus te actio competit. §. 16. In his autem, quae cum re emta praeftari folent, non folum dolum, fed et culpam praeftandam arbitror: nam et Celfus libro octauo Digeftorum fcripfit, cum conuenit, vt venditor praeteritam mercedem exigat, et emtori praeftet, non folum dolum, fed et culpam eum praeftare debere. §. 17. Idem Celfus libro eodem fcribit, fundi, quem cum Titio communem habebas, partem tuam vendidifti: et antequam traderes, coactus es communi diuidundo iudicium accipere: fi focio fundus fit adiudicatus, quantum ob eam rem a Titio confecutus es, id tantum emtori praeftabis: quod fi tibi fundus totus adiudicatus eft, totum, inquit, eum emtori trades: fed ita, vt ille foluat, quod ob eam rem Titio condemnatus es: fed ob eam quidem partem, quam vendidifti, pro euictione cauere debes; ob alteram autem, tantum de dolo malo repromittere: aequum eft enim, eandem effe conditionem emtoris, quae futura effet, fi cum ipfo actum effet communi diuidundo: fed fi certis regionibus fundum inter te et Titium iudex diuifit, fine dubio partem, quae adiudicata eft emtori, tradere debes. §. 18. Si quid feruo diftracto venditor donauit ante traditionem, hoc quoque reftitui debet: hereditates quoque per feruum adquifitae, et legata omnia: nec diftinguendum, cuius refpectu ifta fint relicta. Item quod ex operis feruus praeftitit venditori, emtori reftituendum eft; nifi ideo dies traditionis e pacto prorogatus eft, vt ad venditorem operae pertinerent. §. 19. Ex vendito actio venditori competit ad ea confequenda, quae ei ab emtore praeftari oportet. §. 20. Veniunt autem in hoc iudicium infra fcripta: in primis pretium, quanti res venit: item vfurae pretii poft diem traditionis: nam cum ro

1 Ap. Hal. *Iulianus* abeft. 2 Ap. Hal. *res* abeft. 3 Hal. praefigit *refpondit*. 4 Hal. addit *ad rem acquirendam*. 5 Hal. inferit *nomine* et mox habet *confequatur*.

re emtor fruatur, aequissimum est eum vsuras pretii pendere. §. 21. Possessionem autem traditam accipere debemus, etsi precaria sit possessio: hoc enim solum spectare debemus, an habeat facultatem fructus percipiendi. §. 22. Praeterea, ex vendito agendo, consequetur etiam sumptus, qui facti sunt in re distracta: vtputa si quid in aedificia distracta erogatum est: scribit enim Labeo et Trebatius, esse ex vendito hoc nomine actionem. Idem et si [1] in aegri serui curationem impensum est ante traditionem, aut si quid [2] in disciplinas, quas verisimile erat etiam emtorem velle impendi. Hoc amplius Labeo ait, et si quid in funus mortui serui [3] impensum sit, ex vendito consequi oportere: si modo sine culpa venditoris mortem obierit. §. 23. Item si conuenerit, cum res veniret, vt locuples ab emtore reus detur, ex vendito agi posse, vt id fiat. §. 24. Si inter emtorem praediorum et venditorem conuenisset, vt [4] si ea praedia emtor, heresue eius, pluris vendidisset, eius partem dimidiam venditori praestaret, et heres emtoris pluris ea praedia vendidisset, venditorem, ex vendito agendo, partem eius, quo pluris vendidisset, consecuturum. §. 25. Si procurator vendiderit, et cauerit emtori, quaeritur, an domino, vel aduersus dominum actio dari debeat: et Papinianus libro tertio Responsorum putat, cum domino ex emto agi posse vtili actione, ad exemplum institoriae actionis, si modo rem vendendam mandauit: ergo et per contrarium dicendum est, vtilem ex emto actionem domino competere. §. 26. Ibidem Papinianus respondisse se refert, si conuenerit, vt ad diem pretio non soluto, venditori duplum [5] praestaretur, in fraudem constitutionum videri adiectum, quod vsuram legitimam excedit, diuersamque causam commissoriae esse ait: cum ea specie, inquit, non faenus illicitum contrahatur, sed lex contractui non improbata dicatur. §. 27. Si quis colludente procuratore meo, ab eo emerit, an possit agere ex emto? Et puto hactenus, vt aut stetur emtioni, aut discedatur. §. 28. Sed et si quis minorem vigintiquinque annis circumuenerit, et huic hactenus dabimus actionem ex emto, vt diximus, in superiore casu. §. 29. Si quis a pupillo sine tutoris auctoritate emerit, ex vno latere constat contractus: nam qui emit, obligatus est pupillo, pupillum sibi non obligat. §. 30. Si venditor habitationem exceperit, vt inquilino liceat habitare, vel colono, vt perfrui liceat ad certum tempus, magis esse Seruius putabat, ex vendito esse actionem: denique Tubero ait, si iste colonus damnum dederit, emtorem ex emto agentem cogere posse venditorem, vt ex locato cum colono experiatur, vt [6] quidquid fuerit consecutus, emtori reddat. §. 31. Aedibus distractis, vel legatis, ea esse aedium solemus dicere, quae quasi pars aedium, vel propter aedes habentur, vt puta puteal:

XIV. Pomponivs libro trigesimo primo ad Quintum Mucium.

Id est, quo puteum operitur.

XV. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Lines, et labra, salientes, fistulae quoque, quae salientibus iunguntur, quamuis longe excurrant extra aedificium, aedium sunt. Item canales. Pisces autem, qui sunt in piscina, non sunt aedium, nec fundi:

XVI. Pomponivs libro trigesimo primo ad Quintum Mucium.

Non magis, quam pulli, aut cetera animalia, quae in fundo sunt.

XVII. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Fvndi nihil est, nisi quod terra se tenet. Aedium autem multa esse, quae aedibus adfixa non sunt, ignorari non oportet, vtputa feras, claues, claustra: multa etiam defossa esse, neque tamen fundi, aut villae haberi, vtputa vasa vinaria, torcularia: quoniam haec instrumenti magis sunt, etiam si aedificio cohaerent. §. 1. Sed et vinum, et fructus perceptos, villae non esse constat. §. 2. Fundo vendito, vel legato, sterculinum et stramenta, emtoris et legatarii sunt: ligna autem, venditoris vel heredis: quia non sunt fundi, tametsi ad eam rem comparata [7] sunt. In sterculino autem distinctio Trebatii probanda est: vt, si quidem stercorandi agri causa comparatum sit, emtorem sequatur: si vendendi, venditorem: nisi si aliud actum est. Nec interest, in stabulo iaceat, an aceruus sit. §. 3. Quae tabulae pictae pro tectorio includuntur, itemque crustae mar-

1 *Idem est si quid* 2 Ap. Hal. *si quid* abest. 3 *serui defuncti* loco *mortui serui.* 4 Ap. Hal. *vt* abest. 5 Hal. inserit *pretii.* 6 Hal. inserit *is.* 7 *ad eum paratu.*

marmoreae, aedium funt. §. 4. Reticuli circa columnas, plutei circa parietes, item cilicia vela, aedium non funt. §. 5. Item quod infulae caufa paratum eft, fi nondum perfectum eft, quamuis pofitum in aedificio fit, non tamen videtur aedium effe. §. 6. Si ruta et caefa excipiantur in venditione, ea placuit effe ruta, quae eruta funt, vt harena, creta, et fimilia: caefa ea effe, vt arbores caefas, et carbones, et his fimilia. Gallus autem Aquilius, cuius Mela refert opinionem, recte ait, fruftra in lege venditionis de rutis et caefis contineri: quia, fi non fpecialiter venierunt, ad exhibendum de his agi poteft: neque enim magis de materia caefa, aut de caementis, aut de harena cauendum eft venditori quam de ceteris, quae funt pretiofiora. §. 7. Labeo generaliter fcribit, ea, quae perpetui vfus caufa in aedificiis funt, aedificii effe: quae vero ad praefens, non effe aedificii, vtputa (fiftulae,) temporis quidem caufa pofitae, non funt aedium: verumtamen, fi perpetuo fuerint pofitae, aedium funt. §. 8. Caftella plumbea, putea, opercula puteorum, epitoniis fiftulis adplumbata, aut quae terra continentur, quamuis non fint adfixa, aedium effe conftat. §. 9. Item conftat, figilla, columnas quoque, et perfonas, ex quorum roftris aqua falire folet, villae effe. §. 10. Ea, quae ex aedificio detracta funt, vt reponantur, aedificii funt: at quae parata funt, vt imponantur, non funt aedificii. §. 11. Pali, qui vineae caufa parati funt, antequam collocentur, fundi non funt, fed qui exemti funt hac mente, vt collocentur, fundi funt.

XVIII. IAVOLENVS libro feptimo ex Caffio.

GRANARIA, quae ex tabulis fieri folent, ita aedium funt, fi ftipites eorum in terra defoffi funt: quod fi fupra terram funt, rutis et caefis cedunt. §. 1. Tegulae, quae nondum [1] aedificiis impofitae funt, quamuis tegendi gratia allatae funt, in rutis et caefis habentur: aliud iuris eft in his, quae detractae funt, vt reponerentur: aedibus enim accedunt.

XIX. GAIVS ad Edictum Praetoris titulo de Publicanis.

VETERES in emtione, venditioneque, appellationibus promifcue vtebantur.

XX. IDEM libro vicefimo primo ad Edictum prouinciale.

IDEM eft et in locatione, et conductione.

XXI. PAVLVS libro trigefimo tertio ad Edictum.

SI STERILIS ancilla fit, cuius partus venit, vel maior annis quinquaginta, cum id emtor ignorauerit, ex emto tenetur venditor. §. 1. Si praedii venditor non dicat de tributo fciens, tenetur ex emto: quod fi ignorans non praedixerit, quod forte hereditarium praedium erat, non tenetur. §. 2. Quamuis fupra diximus, cum in corpore confentiamus, de qualitate autem diffentiamus, emtionem effe, tamen venditor teneri debet, quanti intereft [2] non effe deceptum: et fi venditor quoque nefciet, veluti fi menfas, quafi citreas emat, quae non funt. §. 3. Cum per venditorem fteterit quo minus rem tradat, omnis vtilitas emtoris in aeftimationem venit, quae modo circa ipfam rem confiftit: neque enim, fi potuit ex vino, puta, negotiari, et lucrum facere, id aeftimandum eft, non magis quam fi triticum emerit, et ob eam rem, quod non fit traditum, familia eius fame laborauerit: nam pretium tritici, non feruorum fame necatorum, confequitur: nec [3] maior fit obligatio, quod tardius agitur, quamuis crefcat fi vinum hodie pluris fit: merito: quia fiue datum effet, haberem emtor, fiue non: quoniam faltem hodie dandum eft, quod iam olim dari oportuit. §. 4. Si tibi fundum vendidero, vt eum conductum certa fumma haberem, ex vendito, eo nomine, mihi actio eft: quafi in partem pretii ea res fit. §. 5. Sed etfi ita fundum tibi vendidero, vt nulli alii eum, quam mihi venderes, actio eo nomine ex vendito eft, fi alii vendideris. §. 6. Qui domum vendebat, excepit fibi habitationem, donec viueret, aut in fingulos annos decem, emtor primo anno maluit decem praeftare, fecundo anno habitationem praeftare. [4] Trebatius ait, mutandae voluntatis poteftatem eum habere, fingulisque annis alterutrum praeftare poffe, et quamdiu paratus fit alterutrum praeftare, petitionem non effe.

XXII. IVLIANVS libro feptimo Digeftorum.

SI IN qualitate fundi venditor mentitus fit, non in modo eius, tamen tenetur emtori: pone enim dixiffe eum, quinquaginta iugera effe vineae, et quin-

1 Hal. inferit *adhuc*. 2 Hal. inferit *emtoris fit*. 3 Hal. inferit *enim*. 4 Ap. Hal. *praeftare* abeft.

quinquaginta prati: et in prato plus inueniri: esse tamen omnia centum iugera.

XXIII. Idem libro decimo tertio Digestorum.

Si qvis seruum, quem cum peculio vendiderat, manumiserit, non solum peculii nomine, quod seruus habuit tempore quo manumittebatur, sed et eorum, quae postea adquirit, tenetur, et praeterea cauere debet, quidquid ex hereditate liberti ad eum peruenerit, restitutum iri. Marcellus notat: illa praestare venditor ex emto debet, quae haberet emtor si homo manumissus non esset: non continebuntur igitur, quae, si manumissus non fuit, adquisiturus non esset.

XXIV. Ivlianvs libro decimo quinto Digestorum.

Si servvs, in quo vsusfructus tuus erat, fundum emerit, et antequam pecunia numeraretur, capite minutus fueris: quamuis pretium solueris, actionem ex emto non habebis, propter talem capitis deminutionem, sed indebiti actionem [1] aduersus venditorem habebis: ante capitis autem minutionem nihil interest, tu soluas, an seruus ex eo peculio, quod ad te pertinet: nam vtroque casu actionem ex emto habebis. §. 1. Seruum tuum imprudens a fure bona fide emi: is ex peculio, quod ad te pertinebat, hominem parauit, qui mihi traditus est: posse te eum hominem mihi condicere, Sabinus dixit, sed si quid mihi abesset ex negotio, quod is gessisset, [2] inuicem me tecum acturum de peculio. Cassius veram opinionem Sabini rettulit: in qua ego quoque sum. §. 2. Seruo vendente hominem, fideiussor venditionis omnia praestare debet, in quae obligaretur, si pro libero fideiussisset: nam et in dominum actio sic datur, vt emtor eadem consequatur, quae, libero vendente, consequi debuisset: sed vltra peculii taxationem dominus non condemnatur.

XXV. Idem libro quinquagesimo quarto Digestorum.

Qvi pendentem vindemiam emit, si vuam legere prohibeatur a venditore, aduersus eum petentem pretium, exceptione vti poterit, si ea pecvnia, qva de agitvr, non pro ea re petitvr, qvae venit, neqve tradita est. Ceterum post traditionem, siue lectam vuam calcare, siue mustum euehere prohibeatur, ad exhibendum, vel iniuriarum agere poterit: quemadmodum si aliam quamlibet rem suam tollere prohibeatur.

XXVI. Alfenvs Varvs libro secundo Digestorum.

Si qvis, cum fundum venderet, dolia centum, quae in fundo esse adfirmabat, accessura [3] dixisset, quamuis ibi nullum dolium fuisset, tamen dolia emtori debebit.

XXVII. Pavlvs libro tertio Epitomarum Alfeni.

Qvidqvid venditor accessurum dixerit, id integrum ac sanum tradi oportet, veluti si fundo dolia accessura dixisset, non quassa, sed integra dare debet.

XXVIII. Ivlianvs libro tertio ad Vrseium Ferocem.

Praedia mihi vendidisti, et conuenit, vt aliquid facerem: quod si non fecissem, poenam promisi. Respondit, venditor, antequam poenam ex stipulatu petat, ex vendito agere potest: si consecutus fuerit, quantum poenae nomine stipulatus esset, agentem ex stipulatu, doli mali exceptio summouebit: si ex stipulatu poenam consecutus fueris, ipso iure ex vendito agere non poteris, nisi in id, quod pluris eius interfuerit, id fieri.

XXIX. Idem libro quarto ex Minicio.

Cvi res sub conditione legata erat, is eam imprudens ab herede emit: actione ex emto poterit consequi emtor pretium, quia non ex causa legati rem habet.

XXX. Africanvs libro octauo Quaestionum.

Servvs, quem de me cum peculio emisti, prius quam tibi traderetur, furtum mihi fecit. Quamuis ea res, quam subripuit, interierit, nihilo minus retentionem eo nomine, ex peculio me habiturum ait, id est, ipso iure ob id factum minutum esse peculium, eo scilicet, quod debitor meus ex causa condictionis sit factus: nam licet, si iam traditus furtum mihi fecisset, aut omnino condictionem eo nomine de peculio non haberem, aut eatenus haberem, quatenus ex re furtiua auctum peculium fuisset, tamen in proposito et retentionem me habiturum, et si omne peculium penes te sit, vel, quasi plus debito soluerim, posse me condicere. Secundum quae dicendum [4], si nummos, quos

1 *condictionem*. 2 Hal. inserit *verum esse*. 3 Hal. inserit *esse*. 4 Hal. addit *est*.

quos seruus iste mihi subripuerat, tu, ignorans furtiuos esse, quasi peculiares ademeris, et consumseris, condictio eo nomine mihi aduersus te competat, quasi res mea ad te sine causa peruenerit. §. 1. Si sciens alienam rem ignoranti mihi vendideris, etiam, prius quam euincatur, vtiliter me ex emto acturum putauit in id, quanti mea intersit meam esse factam: quamuis enim alioquin verum sit, venditorem hactenus teneri, vt rem emtori habere liceat, non etiam vt eius faciat, quia tamen dolum malum abesse praestare debeat, teneri eum, qui sciens alienam [1] non suam ignoranti vendidit. Idem est maxime, si manumissuro vel pignori daturo vendiderit.

XXXI. Neratius libro tertio Membranarum.

Si ea res, quam ex emto praestare debebam, vi mihi ademta fuerit, quamuis eam custodire debuerim, tamen propius est, vt nihil amplius, quam actiones persequendae eius praestari a me emtori oporteat: quia custodia aduersus vim parum proficit: actiones autem eas non solum arbitrio, sed etiam periculo tuo tibi [2] praestare debebo, vt omne lucrum ac dispendium te sequatur. §. 1. Et non solum, quod ipse per eum adquisii, praestare debeo, sed et id, quod emtor, iam tunc sibi tradito seruo, adquisiturus fuisset. §. 2. Vterque nostrum eandem rem emit a non domino, cum emtio, venditioue sine dolo malo fieret, traditaque est: siue ab eodem emimus, siue ab alio atque alio, is ex nobis tuendus est, qui prior ius eius adprehendit, hoc est, cui primum tradita est: si alter ex nobis a domino emisset, is omnimodo tuendus est.

XXXII. Vlpianus libro vndecimo [3] ad Edictum.

Si quis a me oleum, quod emisset, adhibitis iniquis ponderibus accepisset, vt in modo me falleret, vel emtor circumscriptus sit a venditore ponderibus minoribus, Pomponius ait, posse dici venditorem, sibi dare oportere, quod plus est, petere: quod habet rationem. Ergo et emtor ex emto habebit actionem, qua contentus esse possit.

XXXIII. Idem libro vigesimo tertio ad Edictum.

Et si vno pretio plures res emtae sint, de singulis ex emto et vendito agi potest.

XXXIV. Idem libro decimo octauo ad Edictum.

Si fvndo vendito, in qualitate iugerum captio est, ex emto erit actio.

XXXV. Idem libro septuagesimo ad Edictum.

Si qvis fundum emerit, quasi per eum fundum eundi agendi ius non esset, et interdicto de itinere actuque victus sit, ex emto habebit actionem: licet enim stipulatio de euictione non committatur, quia non est de iure seruitutis in rem actione pronuntiatum, tamen dicendum est, ex emto actionem competere.

XXXVI. Pavlvs libro septimo ad Plautium.

Venditor domus, antequam eam tradat, damni infecti stipulationem interponere debet: quia antequam vacuam possessionem tradat, custodiam et diligentiam praestare debet: et pars est custodiae diligentiaeque, hanc interponere stipulationem: et ideo, si id neglexerit, tenebitur emtori.

XXXVII. Idem libro decimo quarto [4] ad Plautium.

Sicvt aequum est, bonae fidei emtori alterius dolum non nocere, ita non est aequum, eidem personae venditoris sui dolum prodesse.

XXXVIII. Celsvs libro octauo Digestorum.

Si venditor hominis dixit, peculium eum habere decem, nec quemquam [5] ademturum: et si plus habet, totum praestet, nisi hoc actum est, vt dumtaxat decem praestaret: si minus est, praestet esse decem, et talem seruum esse [6], vt tantum peculii habeat. §. 1. Si per emtorem steterit, quo minus ei mancipium traderetur, pro cibariis per arbitrium [7] indemnitatem posse seruari, Sextus Aelius, Drusus dixerunt: quorum et mihi iustissima videtur esse sententia. §. 2. Firmus a Proculo quaesiit, si de plumbeo castello fistulae sub terram missae, aquam ducerent in aenum lateribus circumstructum, an hae aedium essent? an vt ruta, caesa, vincta, fixaque, quae aedium non essent, Ille rescripsit, referre, quid acti esset. Quid ergo, si nihil de ea re neque emtor neque venditor cogitauerunt, vt plerumque in eiusmodi rebus euenisse solet? nonne proprius est, vt inserta et inclusa aedificio [8] partem eius esse existimemus?

XXXIX.

1 Ap. Hal. *alienam* abest. 2 Ap. Hal. *tibi* abest. 3 *lib. XL.* 4 *lib. XI.* 5 *quidquam.* 6 Ap. Hal. *esse* abest. 7 *arbitrum.* 8 Hal. inserit *sic.*

XXXIX. MODESTINVS libro quinto Responsorum.

QVAERO, si quis ita fundum vendiderit, vti venumdatum esse videatur, quod intra terminos ipse possedit, sciens tamen aliquam partem certam se non possidere, non certiorauerit emtorem, an ex emto iudicio teneatur, cum haec generalis adiectio ad ea, quae specialiter nouit qui vendidit, nec excepit, pertinere non debeat: ne alioquin emtor capiatur, qui fortasse, si hoc cognouisset, vel emturus non esset, vel minoris emturus esset, si certioratus de loco certo fuisset: cum hoc et apud veteres sit relatum in eius persona, qui sic exceperat, SERVITVTES, SI QVAE DEBENTVR, DEBEBVNTVR: etenim iuris auctores responderunt, si certus venditor quibusdam personis [1] certas seruitutes debere, non admonuisset emtorem, ex emto eum teneri debere, quando haec generalis exceptio non ad ea pertinere debeat, quae venditor nouit, quaeque specialiter excipere et potuit, et debuit, sed ad ea, quae ignorauit, et de quibus emtorem certiorare nequiuit. Herennius Modestinus respondit, si quid circumueniendi emtoris causa venditor in specie, de qua quaeritur, fecit, ex emto actione conueniri posse.

XL. POMPONIVS libro trigesimo primo ad Quintum Mucium.

QVINTVS MVCIVS scribit, dominus fundi de praedio arbores stantes vendiderat, et pro his rebus pecuniam accepit, et tradere nolebat: emtor quaerebat, quid se facere oporteret: et verebatur, ne hae arbores eius non viderentur factae. Pomponius: arborum, quae in fundo continentur, non est separatum corpus a fundo: et ideo, vt dominus, suas specialiter arbores vindicare emtor non poterit, sed ex emto habet actionem.

XLI. PAPINIANVS libro tertio Responsorum.

IN VENDITIONE, super annua pensitatione pro aquaeductu infra domum Romae constitutam, nihil commemoratum est. Deceptus ob eam rem ex emto actionem habebit: itaque, si conueniatur ob pretium ex vendito, ratio inprouisi oneris habetur.

XLII. PAVLVS libro secundo Quaestionum.

SI DVORVM fundorum venditor separatim de modo cuiusque pronuntiauerit, et ita vtrumque vno pretio tradiderit, et alteri aliquid defiit, quamuis in altero exsuperet, forte si dixit, vnum centum iugera, alterum ducenta habere, non proderit ei, quod in altero ducenta decem inueniuntur, si in altero decem desint: et de his ita apud Labeonem relatum est. Sed an exceptio doli mali venditori profutura sit, potest dubitari? Vtique si exiguus modus siluae defiit, et plus in vineis habeat, quam repromissum est: an non facit dolo, qui iure perpetuo vtitur? nec enim hic, quod amplius in modo [2] inuenitur, quam alioquin dictum est, ad compendium venditoris, sed ad emtoris pertinet, et tunc tenetur venditor, cum minor modus inuenitur. Videamus tamen, ne nulla querela sit emtoris in eodem fundo, si plus inueniat in vinea quam in prato, cum vniuersus modus constat. Similis quaestio esse potest ei, quae in duobus fundis agitata est, et si quis duos statuliberos vno pretio vendat, et dicat, vnum decem dare iussum, qui quindecim dare [3] debebat: nam et hic tenebitur ex emto actione, quamuis emtor a duobus viginti accepturus sit. Sed rectius est, in omnibus suprascriptis casibus lucrum cum damno compensari: et si quid deest emtori, siue pro modo, siue pro qualitate loci, hoc ei resarciri.

XLIII. IDEM libro quinto Quaestionum.

TITIVS, cum decederet, Seiae Stichum, Pamphilum, Arescusam per fideicommissum relinquit, eiusque fidei commisit, vt omnes ad libertatem post annum perduceret: cum legataria fideicommissum ad se pertinere noluisset, nec tamen heredem a sua petitione liberasset, heres eadem mancipia Sempronio vendidit, nulla commemoratione fideicommissae libertatis facta: emtor, cum pluribus annis mancipia supra scripta sibi seruissent, Arescusam manumisit: et cum ceteri quoque serui, cognita voluntate defuncti, fideicommissam libertatem petissent, et heredem ad Praetorem perduxissent, iussu Praetoris, ab herede sunt manumissi; Arescusa quoque, nolle se emtorem patronum habere, responderat: cum emtor pretium a venditore, emti iudicio, Arescusae quoque nomine repeteret, lectum est responsum Domitii Vlpiani, quo conti-

1. Hal. inserit *certis*. 2 Hal. inserit *agri. qui quinque debebat, nam et*. 3 Hal. inserit *debuerat, alterum decem*

continebatur, Arescusam pertinere ad rescriptum sacrarum constitutionum, si nollet emtorem patronum habere: emtorem tamen nihil posse post manumissionem a venditore consequi: ego cum meminissem et Iulianum in ea sententia esse, vt existimaret, post manumissionem quoque emti actionem durare, quaero, quae sententia vera est? Illud etiam in eadem cognitione nomine emtoris desiderabatur, vt sumtus, quos in vnum ex his quem erudierat, fecerat, ei restituerentur. Item quaero, Arescusa, quae recusauit emtorem patronum habere 1, cuius sit liberta constituta, an possit vel legatariam, quae non liberauit, vel heredem patronum habere: nam 2 ceteri duo ab herede manumissi sunt? Respondi, semper probaui Iuliani sententiam, *putantis* [manumissione non amittitur eo modo]. 3 De sumtibus vero, quos in erudiendum hominem emtor fecit, videndum est: nam emti iudicium ad eam quoque speciem sufficere existimo: non enim pretium continet tantum, sed omne quod interest emtoris, seruum non euinci: plane, si in tantum pretium excedisse proponas, vt non sit cogitatum a venditore de tanta summa, veluti si ponas agitatorem postea factum vel pantomimum, euictum esse eum, qui minimo veniit pretio, iniquum videtur, in magnam quantitatem obligari venditorem.

XLIV. AFRICANVS libro octauo Quaestionum.

CVM ET forte idem mediocrium facultatium sit, et non vltra duplum periculum subire eum oportet.

XLV. PAVLVS libro quinto Quaestionum.

IDQVE et Iulianum agitasse Africanus refert: quod iustum est: sicut minuitur praestatio, si seruus deterior apud emtorem effectus sit, cum euincitur. §. 1. Illud expeditius videbatur, si mihi alienam aream vendideris, et in eam ego aedificauero, atque ita eam dominus euincit: nam, quia possim petentem dominum 4, nisi impensam aedificiorum soluat, doli mali exceptione summouere, magis est, vt ea res ad periculum venditoris non pertineat: quod et in seruo dicendum est, si in seruitutem, non in libertatem euinceretur, vt dominus mercedes et impensas praestare debeat: quod si emtor non possideat aedificium, vel seruum, ex emto habebit actionem. In omnibus tamen his casibus, si sciens quis alienum vendiderit, omnimodo teneri debet. §. 2. Superest tertia deliberatio, cuius debet esse liberta Arescusa, quae recusat emtorem? Et non sine ratione dicetur, eius debere effici libertam, a quo vendita est, id est heredis 5, quia et ipse ex emto actione tenetur: sed hoc ita, si non Arescusa elegerit emtoris patronatum: tunc etenim et illius remanet liberta, et ille ex emto actionem non habet, quia nihil eius interest, cum eam libertam habet.

XLVI. IDEM libro vigesimo quarto Quaestionum.

SI QVIS alienam rem vendiderit, et medio tempore heres domino rei exstiterit, cogetur implere venditionem.

XLVII. IDEM libro sexto Responsorum.

LVCIVS TITIVS, accepta pecunia ad materias vendendas sub poena certa, ita vt si non integras repraestauerit, intra statuta tempora poena conueniatur, partim datis materiis decessit: cum igitur testator in poenam commiserit, neque heres eius reliquam materiam exhibuerit, an et in poenam, et in vsuras conueniri possit? praesertim cum emtor mutuatus pecuniam, vsuras grauissimas expendit? Paulus respondit, ex contractu, de quo quaeritur, etiam heredem venditoris in poenam conueniri posse, in actione quoque ex emto, officio iudicis, post moram intercedentem, vsurarum pretii rationem haberi oportere.

XLVIII. SCAEVOLA libro secundo Responsorum.

TITIVS heres Sempronii fundum Septitio vendidit ita, FVNDVS SEMPRONIANVS, QVIDQVID SEMPRONII IVRIS FVIT, ERIT TIBI EMTVS TOT NVMMIS: vacuamque possessionem tradidit, neque fines eius demonstrauit. Quaeritur, an emti iudicio cogendus sit ostendere 5 ex instrumentis hereditariis, quid iuris defunctus habuerit, et fines ostendere? Respondi, id ex ea scriptura praestandum, quod sensisse intelliguntur: quod si non appareat, debere venditorem et instrumenta fundi, et fines ostendere: hoc etenim contractui bonae fidei consonat.

XLIX. HERMOGENIANVS libro secundo Iuris Epitomarum.

QVI

1 Ap. Hal. *habere* abest. 2 *cum* loco *nam*. 3 *putantis manumissione et emto actionem eo modo non amitti*. 4 Ap. Hal. *dominum* abest. 5 Ap. Hal. *id est heredis* absunt. 5 Ap. Hal. *ostendere* abest.

QVI PER collusionem imaginarium colonum, circumueniendi emtoris causa subposuit, ex emto tenetur: nec defenditur, si, quo facilius excogitata fraus occultetur, colonum et quinquennii pensiones in fidem suam recipiat. §. 1. Pretii forte, licet post moram, soluta, vsurae peti non possunt, cum hae non sint in obligatione, sed officio iudicis praestentur.

L. LABEO libro quarto Posteriorum a Iauoleno Epitomatorum.

BONA fides non patitur, vt, cum emtor alicuius legis beneficio pecuniam rei venditae debere desisset, antequam res ei tradatur, venditor tradere compelletur, et re sua careret: possessione autem tradita futurum est, vt rem venditor aeque amitteret, vtpote cum petenti eam rem (emtor exceptionem rei venditae et traditae obiiciat, vt perinde habeatur ac si) petitor ei neque vendidisset, neque tradidisset.

LI. IDEM libro quinto Posteriorum a Iauoleno Epitomatorum.

SI ET per emtorem et venditorem mora fuisset, quo minus vinum praeberetur, et traderetur, perinde esse ait, quasi si per emtorem solum stetisset: non enim potest videri mora per venditorem emtori facta esse, ipso moram faciente emtore. §. 1. Quod si fundum emisti ea lege, vti des pecuniam Kalendis Iuliis, etsi ipsis Kalendis per venditorem esset factum quo minus pecunia ei solueretur, deinde per te staret, quo minus solueres, vti posse aduersus te lege sua venditorem dixi: quia in vendendo hoc ageretur, vt quandoque [1] per emtorem factum sit, quo minus pecuniam soluat [2], legis poenam patiatur: hoc ita verum puto, nisi si quid in ea re venditor dolo fecit.

LII. SCAEVOLA libro septimo Digestorum.

CREDITOR fundum sibi obligatum, cuius chirographa tributorum a debitore retro solutorum apud se deposita habebat, vendidit Maeuio ea lege, vt si quid tributorum nomine debitum esset, emtor solueret: idem fundus ob causam eorum tributorum quae iam soluta erant, a conductore saltus, in quo idem fundus est, venit: eumque idem Maeuius emit, et pretium soluit. Quaesitum est, an emti iudicio, vel aliqua actione, emtor a venditore consequi possit, vt solutionum suprascriptarum chirographa ei [3] dentur? Respondit, posse emtorem emti iudicio consequi, vt instrumenta, de quibus quaereretur, exhibeantur. §. 1. Praedium aestimatum, in dotem a patre filiae suae nomine datum, obligatum creditori deprehenditur. Quaesitum est, an filius, qui hereditatem patris retinet, cum ab ea se filia abstinuisset dote contenta, actione ex emto teneatur, vt a creditore lueret, et marito liberum [4] praestaret? Respondit, teneri. §. 2. Inter venditorem et emtorem militiae ita conuenit, vt salarium, quod debeatur ab illa persona, emtori cederet. Quaesitum est, emtor militiae quam quantitatem a quo exigere debet [5], et quid ex eiusmodi pacto venditor emtori praestare debeat? Respondit, venditorem actiones extraordinarias eo nomine, quas haberet, praestare debere. §. 3. Ante domum mari iunctam, molibus iactis ripam constituit: et vti ab eo possessa domus fuit, Gaio Seio vendidit. Quaero, an ripa, quae ab auctore domui coniuncta erat, ad emtorem quoque iure emtionis pertineat? Respondit, eodem iure fore venditam domum, quo fuisset prius, quam veniret.

LIII. LABEO libro primo Pithanon.

SI MERCEDEM insulae accessuram esse [6] emtori dictum est, quanti insula locata est, tantum emtori praestetur. Paulus: immo si insulam totam vno nomine locaueris, et amplioris conductor locauerit, et in vendenda insula mercedem emtori cessuram *esse* dixeris, id accedet, quod tibi totius insulae conductor debebit. §. 1. Si eum fundum vendidisti, in quo sepulchrum habuisti, nec nominatim tibi sepulchrum excepisti, parum habes eo nomine cautum. Paulus: minime: si modo in sepulchrum iter publicum transit. §. 2. Si habitatoribus habitatio lege venditionis recepta est, omnibus in ea habitantibus, praeter dominum, recte recepta habitatio est. Paulus: immo, si cui in ea insula, quam vendideris, gratis habitationem dederis, et sic receperis, HABITATORIBVS, AVT QVAM QVISQVE DIEM CONDVCTVM HABET, parum caueris: nominatim enim de his recipi oportuit: itaque eos habitatores emtor insulae habitatione impune prohibebit.

LIV.

1 *quandocunque* abest. 2 *quo minus ei pecunia soluatur.* 3 Ap. Hal. *ei* abest. 4 Hal. inserit *praedium.* 5 Ap. Hal. *debet* abest. 6 Ap. Hal. *esse* abest.

LIV. Idem libro secundo Pithanon.

Si servvs, [1] quem vendideras, iussu tuo aliquid fecit, et ex eo crus fregit, ita demum ea res tuo periculo non est, si id imperasti quod solebat ante venditionem facere, et si id imperasti quod etiam non vendito seruo imperaturus eras. Paulus: minime: nam si periculosam rem ante venditionem facere solitus est, culpa tua id factum esse videbitur: puta enim eum fuisse seruum, qui per catadromum descendere, aut in cloacam dimitti solitus esset. Idem iuris erit, si eam rem imperare solitus fueris, quam prudens et diligens paterfamilias imperaturus ei seruo non fuerit. Quid, si hoc exceptum fuerit? Tamen potest ei seruo nouam rem imperare, quam imperaturus non fuisset, si (non) venisset: veluti si ei imperasti, vt ad emtorem iret, qui peregre esset: nam certe ea res 2 tuo periculo esse non debet: itaque tota ea res ad dolum malum dumtaxat, et culpam venditoris, dirigenda est. §. 1. Si dolia octoginta accedere fundo, quae infossa essent, dictum erit: et plura erunt, quam ad eum numerum, dabit emtori ex omnibus, quae vult, dum integra det: si sola octoginta sunt, qualiacumque [3] emtorem sequentur, nec pro non integris quicquam ei venditor praestabit.

LV. Pomponivs libro decimo Epistolarum.

Si servvs, qui emeretur vel promitteretur, in hostium potestate sit, Octauenus magis putabat, valere emtionem et stipulationem: quia inter ementem et vendentem esset commercium: potius enim difficultatem in praestando eo inesse, quam in [4] natura: etiam si officio iudicis sustinenda esset eius praestatio, donec praestari possit.

Tit. II.

LOCATI CONDVCTI.

Pavlvs libro trigesimo quarto ad Edictum.

Locatio et conductio, cum naturalis sit, et omnium gentium, non verbis sed consensu contrahitur: sicut emtio et venditio.

II. Gaivs libro secundo Rerum quotidianarum.

Locatio et conductio proxima est emtioni et venditioni: hisdemque iuris regulis constitit. Nam vt emtio et venditio ita [5] contrahitur, si de pretio conuenerit: sic et locatio et conductio contrahi intelligitur, si de mercede conuenerit. §. 1. Adeo autem familiaritatem aliquam habere videntur emtio et venditio, item locatio et conductio, vt in quibusdam quaeri soleat, vtrum emtio et venditio sit, an locatio et conductio: vt ecce, si cum aurifice mihi [6] conuenenerit, vt is ex auro suo annulos mihi faceret certi ponderis, certaeque formae, et acceperit verbi gratia trecenta: vtrum emtio et venditio sit, an locatio et conductio? Sed placet, vnum esse negotium, et magis emtionem et venditionem esse. Quod si ego aurum dedero, mercede pro opera constituta, dubium non est, quin locatio et conductio sit.

III. Pomponivs libro nono ad Sabinum.

Cvm fvndvs locetur, et aestimatum instrumentum colonus accipiat, Proculus ait id agi, vt instrumentum emtum habeat colonus: sicuti fieret, cum quid aestimatum in dotem daretur.

IV. Idem libro decimo sexto ad Sabinum.

Locatio, precariiue rogatio ita facta, quoad is, qui eam locasset, dedissetue, vellet, morte eius, qui locauit [7], tollitur.

V. Vlpianvs libro vigesimo octauo ad Edictum.

Si tibi habitationem locauero, mox pensionem remittam, ex locato et conducto agendum erit.

VI. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale.

Is qvi rem conduxerit, non cogitur restituere id, quod rei nomine furti actione consecutus est.

VII. Pavlvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Si tibi alienam insulam locauero quinquaginta, tuque eandem sexaginta Titio locaueris, et Titius a domino prohibitus fuerit habitare, agentem te ex conducto, sexaginta consequi debere placet: quia ipse Titio tenearis in sexaginta.

VIII. Tryphoninvs libro nono Disputationum.

Nos videamvs, ne non sexaginta praestanda, nec quinquaginta sint, sed quanti interest perfrui conductione: tantundemque [8] consequatur medius, quantum

1 Hal. inserit *tuus*. 2 *ratione* loco *res*. 3 Hal. inserit *sunt*. 4 Ap. Hal. *in* abest. 5 Ap. Hal. *ita* abest. 6 Ap. Hal. *mihi* abest. 7 Hal. addit *aut dedit*. 8 *tantum denique*.

tum praeſtare debeat, ei, qui a ſe conduxit: quoniam emolumentum conductionis, ad comparationem vberioris mercedis computatum, maiorem efficit condemnationem: et tamen primus locator reputationem habebit [1] quinquaginta, quae ab illo perciperet, ſi dominus inſulae habitare nouiſſimum conductorem non vetuiſſet. Quo iure vtimur.

IX. Vlpianvs libro trigeſimo ſecundo ad Edictum.

Si qvis domum bona fide emtam vel fundum locauerit mihi, isque ſit euictus ſine dolo malo culpaque eius, Pomponius ait, nihilo minus eum teneri ex conducto ei, qui conduxit: vt ei praeſtetur, frui quod conduxit licere. Plane, ſi dominus non patitur, et locator paratus ſit aliam habitationem non minus commodam praeſtare, aequiſſimum eſſe ait, abſolui locatorem. §. 1. Hic ſubiungi poteſt, quod Marcellus libro ſexto Digeſtorum ſcripſit: ſi fructuarius locauerit fundum in quinquennium, et deceſſerit, heredem eius non teneri, vt frui praeſtet: non magis quam inſula exuſta teneretur locator conductori. Sed an ex locato teneatur conductor, vt pro rata temporis, quo fruitus eſt, penſionem praeſtet, Marcellus quaerit: quemadmodum praeſtaret, ſi fructuarii ſerui operas conduxiſſet, vel habitationem? Et magis admittit, teneri eum: et eſt aequiſſimum. Idem quaerit, ſi ſumptus fecit in fundum, quaſi quinquennio fruiturus, an recipiat? Et ait, non recepturum: quia, hoc euenire poſſe, proſpicere debuit. Quid tamen, ſi non quaſi fructuarius ei locauit, ſed ſi quaſi fundi dominus? Videlicet tenebitur: decepit enim conductorem: et ita Imperator Antoninus cum Diuo Seuero reſcripſit. In exuſtis quoque aedibus eius temporis, quo aedificium ſtetit, mercedem praeſtandam reſcripſerunt. §. 2. Iulianus libro quinto decimo Digeſtorum dicit, ſi quis fundum locauerit, vt etiam ſi quid vi maiori accidiſſet, hoc ei praeſtaretur, pacto ſtandum eſſe. §. 3. Si colonis praediorum lege locationis, vt innocentem ignem habeant, denuntiatum ſit, ſi quidem fortuitus caſus incendii cauſam intulerit, non praeſtabit periculum locator: ſi vero culpa locatoris, quam praeſtare neceſſe eſt, damnum fecerit, tenebitur. §. 4. Imperator Antoninus cum patre, cum grex eſſet abactus, quem quis conduxerat, ita reſcripſit: ſi capras latrones citra tuam fraudem abegiſſe probari poteſt, iudicio locati caſum praeſtare non cogeris: atque temporis, quod inſecutum eſt, mercedes vt indebitas recuperabis. §. 5. Celſus etiam imperitiam culpae adnumerandam, libro octauo Digeſtorum ſcripſit: ſi quis vitulos paſcendos, vel ſarciendum quid, poliendumue conduxit, culpam eum praeſtare debere: et quod imperitia peccauit, culpam eſſe: quippe vt artifex, inquit, conduxit. §. 6. Si alienam domum mihi locaueris, eaque mihi legata vel donata ſit, non teneri me tibi ex locato ob penſionem. Sed de tempore praeterito videamus, ſi quid ante legati diem penſionis debetur? Et puto ſoluendum.

X. Ivlianvs libro ad Ferocem.

Et ego ex conducto recte agam, vel in hoc, vt me liberes.

XI. Vlpianvs libro trigeſimo ſecundo ad Edictum.

Videamvs, an et ſeruorum culpam, et quoscumque induxerit: praeſtare conductor debeat? et quatenus praeſtat, [2] vtrum vt ſeruos noxae dedat, an vero ſuo nomine teneatur? et aduerſus eos, quos induxerit, vtrum praeſtabit tantum actiones, an quaſi ob propriam culpam tenebitur? Mihi ita placet, vt culpam etiam eorum, quos induxit, praeſtet ſuo nomine, etſi nihil conuenit: ſi tamen culpam in inducendis admittit, quod tales habuerit, vel ſuos vel hoſpites: et ita Pomponius libro ſexageſimo tertio ad Edictum probat [3]. §. 1. Si hoc in locatione conuenit, ignem ne habeto, et habuit, tenebitur, etiam ſi fortuitus caſus admiſit incendium, quia non debuit ignem habere: aliud eſt enim ignem innocentem habere: permittit enim habere, ſed innoxium ignem. §. 2. Item, proſpicere debet conductor, ne aliquo vel ius rei, vel corpus deterius faciat, vel fieri patiatur. §. 3. Qui vinum de Campania transportandum conduxiſſet, deinde, mota a quodam controuerſia, ſignatum ſuo et alterius ſigillo in apothecam depoſuiſſet, ex locato tenetur, vt locatori poſſeſſionem vini ſine controuerſia (reddet), niſi culpa conductor careret. §. 4. Inter conductorem et locatorem conuenerat, ne in villa vrbana faenum componeretur: com-

1 Hal. inſerit *pro*. 2 *praeſtet*. 3 *adprobat* neglectis praecedentibus *ad Edictum*.

compoſuit: [1] deinde ſeruus igne illato (ſe occidit): ait Labeo, teneri conductorem ex locato: quia ipſe cauſam praebuit, inferendo [2] contra conductionem.

XII. HERMOGENIANVS libro ſecundo Iuris Epitomarum.

SED ETSI quilibet extraneus ignem iniecerit, damni locati habebitur ratio.

XIII. VLPIANVS libro trigeſimo ſecundo ad Edictum.

IDEM quaeritur, ſi ciſiarius, id eſt, carucarius 3, dum ceteros tranſire contendit, ciſium euertit, et ſeruum quaſſauit, vel occidit? Puto ex locato eſſe in eum actionem: temperare enim debuit: ſed et vtilis Aquilia ei dabitur. §. 1. Si nauicularius onus Minturnas vehendum conduxerit, et, cum flumen Minturnenſe nauis ea ſubire non poſſet, in aliam nauem merces tranſtulerit, eaque nauis in oſtio fluminis perierit, tenetur primus nauicularius: Labeo, ſi culpa caret, non teneri ait: ceterum ſi vel inuito domino fecit, vel quo non debuit tempore, aut ſi minus idoneae naui, tunc ex locato agendum. §. 2. Si magiſter nauis ſine gubernatore in flumen nauem immiſerit, et tempeſtate orta temperare non potuerit, et nauem perdiderit, vectores habebunt aduerſus eum ex locato actionem. §. 3. Si quis ſeruum docendum conduxerit, eumque duxerit peregre, et aut ab hoſtibus captus ſit, aut perierit, ex locato eſſe actionem placuit: ſi modo non ſic conduxit, vt et peregre duceret. §. 4. Item Iulianus libro octageſimo ſexto Digeſtorum ſcripſit, ſi ſutor puero parum bene facienti forma calcei tam vehementer ceruicem percuſſerit, vt ei oculus effunderetur, ex locato eſſe actionem patri eius: quamuis enim magiſtris leuis caſtigatio conceſſa ſit, tamen hunc modum non tenuiſſe: ſed et de Aquilia ſupra diximus. Iniuriarum autem actionem competere, Iulianus negat: quia non iniuriae faciendae cauſa hoc fecerit, ſed praecipiendi. §. 5. Si gemma includenda aut inſculpenda data ſit, eaque fracta ſit, ſiquidem vitio materiae factum ſit, non erit ex locato actio: ſi imperitia facientis, erit: huic ſententiae addendum eſt, niſi periculum quoque in ſe artifex receperat: tunc enim, etſi vitio materiae id euenit, erit ex locato actio. §. 6. Si fullo veſtimenta polienda acceperit, eaque mures roſerint, ex locato tenetur: quia debuit ab hac re cauere: et ſi pallium fullo permutauerit, et alii alterius dederit, ex locato actione tenebitur: etiam ſi ignarus fecerit. §. 7. Exercitu veniente migrauit conductor: deinde hoſpitio milites feneſtras, et cetera ſuſtulerunt: ſi domino non denuntiauit, et migrauit, ex locato tenebitur: Labeo autem ſi reſiſtere potuit, et non reſiſtit, teneri ait: quae ſententia vera eſt: ſed et ſi denuntiare non potuit, non puto eum teneri. §. 8. Si quis menſuras conduxerit, easque Magiſtratus frangi iuſſerit, ſi quidem iniquae fuerunt, Sabinus diſtinguit, vtrum ſcit conductor, an non; ſi ſcit, eſſe ex locato actionem: ſi minus, non: quod ſi aequae ſunt, ita demum eum teneri, ſi culpa eius id fecit Aedilis: et ita Labeo et Mela ſcribunt. §. 9. Duo rei locationis in ſolidum eſſe poſſunt. §. 10. Si [4] lege operis locandi comprehenſum eſſet, vt, ſi ad diem effectum non eſſet, [5] relocare id liceret, non alias prior conductor ex locato tenebitur, quam ſi eadem lege relocatum eſſet: nec ante relocari id poteſt, quam dies efficiendi praeteriſſet. §. 11. Qui impleto tempore conductionis, remanſit in conductione, non ſolum reconduxiſſe videbitur, ſed etiam pignora videntur durare obligata. Sed hoc ita verum eſt, ſi non alius pro eo in priore conductione res obligauerat: huius enim nouus conſenſus erit neceſſarius. Eadem cauſa erit, et ſi Reipublicae praedia locata fuerint. Quod autem diximus, taciturnitate vtriusque partis colonum reconduxiſſe videri, ita accipiendum eſt, vt in ipſo anno, quo tacuerunt, videantur eandem locationem renouaſſe, non etiam in ſequentibus annis: et ſi luſtrum forte ab initio fuerat conductioni praeſtitum: ſed et ſi ſecundo quoque anno poſt finitum luſtrum nihil fuerit contrarium actum, eandem videri locationem in illo anno permanſiſſe: hoc enim ipſo, quo tacuerunt, conſenſiſſe videntur, et hoc deinceps in vnoquoque anno obſeruandum eſt. In vrbanis autem praediis alio iure vtimur: vt, prout quisque habitauerit, ita et obligetur: niſi in ſcriptis certum tempus conductioni comprehenſum eſt.

XIV. IDEM libro ſeptuageſimo primo ad Edictum.

QAI

1 *poneretur poſuit.* 2 Hal. inſerit *focum.* 3 Ap. Hal. *id eſt carucarius* abſunt. 4 Hal. inſerit *in.* 5 Hal. praefigit *alii.*

QVI ad certum tempus conducit, finito quoque tempore colonus est: intelligitur enim dominus, cum patitur colonum in fundo esse, ex integro locare: et huiusmodi contractus neque verba, neque scripturam vtique desiderant. sed nudo consensu conualescunt: et ideo si interim dominus furere coeperit, vel decesserit, fieri non posse Marcellus ait, vt locatio redintegretur: et est hoc verum.

XV. IDEM libro trigesimo secundo ad Edictum.

EX CONDVCTO actio conductori datur. §. 1. Competit autem ex his caussis fere, vt puta si re, quam conduxit, frui ei non liceat: forte quia possessio ei aut totius agri, aut partis non praestatur, aut villa non reficitur, vel stabulum, vel vbi greges eius stare oporteat: vel, si quid in lege conductionis conuenit, si hoc non praestatur, ex conducto agetur. §. 2. Si vis tempestatis calamitosae contigerit, an locator conductori aliquid praestare debeat, videamus? Seruius omnem vim, cui resisti non potest, dominum colono praestare debere ait, vt puta fluminum, graculorum, sturnorum, et si quid simile acciderit: aut si incursus hostium fiat: si qua tamen vitia ex ipsa re oriantur, haec damno coloni esse: veluti si vinum coacuerit, si raucis, aut herbis segetes corruptae sint: sed et si labes facta sit, omnemque fructum tulerit: damnum coloni non esse, ne supra damnum seminis amissi [1] mercedes agri praestare cogatur: sed et si vredo fructum oleae corruperit, aut solis feruore non adsueto id acciderit, damnum domini futurum: si vero nihil extra consuetudinem acciderit, damnum coloni esse: idemque dicendum, si exercitus praeteriens per lasciuiam aliquid abstulit: sed et si ager terrae motu ita corruerit, vt nusquam sit, damno domini esse: oportere enim agrum praestari conductori, vt frui possit. §. 3. Cum quidam incendium fundi allegaret, et remissionem desideraret, ita ei rescriptum est: si praedium coluisti, propter casum incendii repentini non immerito subueniendum tibi est. §. 4. Papinianus libro quarto Responsorum ait, si vno anno remissionem quis colono dederit ob sterilitatem, deinde sequentibus annis contigit vberitas, nihil obesse domino remissionem: sed integram pensionem, etiam eius anni, quo remisit, exigendam. Hoc idem et in vectigalis damno respondit. Sed et si verbo donationis dominus ob sterilitatem anni remiserit, idem erit dicendum: quasi non sit donatio, sed transactio. Quid tamen, si nouissimus erat annus sterilis, in quo ei remiserit? Verius dicetur, etsi superiores vberes fuerunt, et scit locator, non debere eum ad computationem vocari. §. 5. Cum quidam de fructuum exiguitate quereretur, non esse rationem eius habendam, rescripto Diui Antonini continetur. Item alio rescripto ita continetur: nouam rem desideras, vt propter vetustatem vinearum remissio tibi detur. §. 6. Item cum quidam naue amissa vecturam, quam pro mutua acceperat, repeteretur, rescriptum est ab Antonino Augusto, non immerito Procuratorem Caesaris ab eo vecturam repetere, cum munere vehendi functus non sit: quod in omnibus personis similiter obseruandum est. §. 7. Vbicumque tamen remissionis ratio habetur ex caussis supra relatis, non id quod sua interest conductor consequitur, sed mercedis exonerationem pro rata: supra denique damnum seminis ad colonum pertinere declaratur. §. 8. Plane si forte dominus frui non patiatur, vel cum ipse locasset, vel cum alius alienum, vel quasi procurator, vel quasi suum, quod interest praestabitur: et ita Proculus in procuratore respondit. §. 9. Interdum ad hoc ex locato agetur, vt quis locatione liberetur, [2] Iulianus libro quinto decimo Digestorum scripsit, vtputa Titio fundum locaui, isque pupillo herede instituto decessit: et cum tutor constituisset abstinere pupillum hereditate, ego fundum pluris locaui: deinde pupillus restitutus est in bona paterna, ex conducto nihil amplius eum consecuturum, quam vt locatione liberetur: mihi enim iusta causa fuit locandi:

XVI. IVLIANVS libro decimo quinto Digestorum.

CVM EO tempore in pupillum actiones nullae darentur.

XVII. VLPIANVS libro trigesimo secundo ad Edictum.

TVTELAE tamen cum tutore iudicio inquit, aget, si abstinere [3] non debuit.

XVIII. IVLIANVS libro decimo quinto Digestorum.

IN QVO inerit etiam hoc, quod ex conductione fundi lucrum facere potuit.

XIX. VLPIANVS libro trigesimo secundo ad Edictum.

SED

1 Ap. Hal. *amissi* abest. 2 Hal. praefigit *quemadmodum*. 3 Hal. inserit *eum*.

Sed addes hoc Iuliani ſententiae, vt, ſi colluſi ego cum tutore, ex conducto tenear in id, quod pupilli interfuit. §. 1. Si quis dolia vitioſa ignarus locauerit, deinde vinum effluxerit, tenebitur in id, quod intereſt: nec ignorantia eius erit excuſata: et ita Caſſius ſcripſit: aliter atque ſi ſaltum paſcuum locaſti, in quo herba mala naſcebatur: hic enim ſi pecora vel demortua ſunt, vel etiam deteriora facta, quod intereſt praeſtabitur, ſi ſciſti: ſi ignoraſti, penſionem non petes: et ita Seruio, Labeoni, Sabino placuit. §. 2. Illud nobis videndum eſt, ſi quis fundum locauerit, quae ſoleat inſtrumenti nomine conductori praeſtare: quaeque ſi non praeſtet, ex locato tenetur? Et eſt epiſtola Neratii ad Ariſtonem, dolia vtique colono eſſe praeſtanda, et praelum et trapetum, inſtructa funibus: ſi minus, dominum inſtruere ea debere: ſed et praelum vitiatum dominum reficere debere: quod ſi culpa coloni quid eorum corruptum ſit, ex locato eum teneri. Fiſcos autem, quibus ad premendam oleam vtimur, colonum ſibi parare debere Neratius ſcripſit [1]; quod ſi regulis olea prematur, et praelum, et ſuculam, et regulas, et tympanum, et trocleas, quibus releuatur praelum, dominum parare oportere: item aenum, in quo olea calda aqua lauatur, vt cetera vaſa olearia, dominum praeſtare oportere, ſicuti dolia vinaria: quae 2 ad praeſentem vſum colonum picare oportebit. Haec omnia ſic ſunt accipienda, niſi ſi quid aliud ſpecialiter actum ſit. §. 3. Si dominus exceperit in locatione, vt frumenti certum modum certo pretio acciperet, ſi dominus nolit frumentum accipere, neque pecuniam ex mercede deducere: poteſt quidem totam ſummam ex locato petere, ſed vtique conſequens eſt exiſtimare, officio iudicis hoc conuenire, habere rationem, quanto conductoris intererat, in frumento potius, quam in pecunia ſoluere penſionis exceptam portionem. Simili modo, et ſi ex conducto agatur, idem erit dicendum. §. 4. Si inquilinus oſtium, vel quaedam alia aedificio adiecerit, quae actio locum habeat? Et eſt verius, quod Labeo ſcripſit, competere ex conducto actionem, vt ei tollere liceat: ſic tamen, vt damni infecti caueat, ne in aliquo dum aufert, deteriorem cauſam aedium faciat, ſed vt priſtinam faciem aedibus reddat. §. 5. Si inquilinus arcam aeratam in aedes contulerit, et aedium aditum coanguſtauerit dominus, verius eſt, ex conducto eum teneri, et ad exhibendum actione, ſiue ſcit, ſiue ignorauerit: officio enim iudicis continetur, vt cogat eum, aditum et facultatem inquilino praeſtare ad arcam tollendam, ſumtibus ſcilicet locatoris. §. 6. Si quis, cum in annum habitationem conduxiſſet, penſionem totius anni dederit, deinde inſula poſt ſex menſes ruerit, vel incendio conſumta ſit, penſionem reſidui temporis rectiſſime Mela ſcripſit, ex conducto actione repetiturum: non quaſi indebitum condicturum: non enim per errorem dedit plus, ſed vt ſibi in cauſam conductionis proficeret: aliter atque ſi quis, cum decem conduxiſſet, quindecim ſoluerit: hic enim, ſi per errorem ſoluit, dum putat ſe quindecim conduxiſſe, actionem ex conducto non habebit, ſed ſolam condictionem: nam inter eum qui per errorem ſoluit, et eum qui penſionem integram prorogauit, multum intereſt. §. 7. Si quis mulierem vehendam naui conduxiſſet, deinde in naue infans natus fuiſſet, probandum eſt, pro infante nihil deberi: cum neque vectura eius magna ſit, neque his omnibus vtatur, quae ad nauigantium vſum parantur. §. 8. Ex conducto actionem etiam ad heredem tranſire, palam eſt. §. 9. Cum quidam exceptor operas ſuas locaſſet, deinde is, qui eas conduxerat, deceſſiſſet, Imperator Antoninus cum Diuo Seuero reſcripſit ad libellum exceptoris, in haec verba: cum per te non ſtetiſſe proponas, quo minus locatas operas Antonio Aquilae ſolueres, ſi eodem anno mercedes ab alio non accepiſti, fidem contractus impleri aequum eſt. §. 10. Papinianus quoque libro quarto Reſponſorum ſcripſit, diem functo Legato Caeſaris, ſalarium Comitibus reſidui temporis praeſtandum: modo ſi non poſtea Comites cum aliis eodem tempore fuerunt.

XX. Pavlvs libro trigeſimo quarto ad Edictum.

Sicvt emtio, ita et locatio, ſub conditione fieri poteſt. §. 1. Sed donationis cauſa contrahi non poteſt. §. 2. Interdum locator non obligatur, conductor obligatur, veluti cum emtor fundum conducit, donec pretium ei ſoluat.

XXI. Iavolenvs libro vndecimo Epiſtolarum.

Cvm

1 Ap. Hal. *Neratius ſcripſit* abſunt. 2 Ap. Hal. *quae* abeſt.

CVM VENDEREM fundum, conuenit, vt donec pecunia omnis persolueretur, certa mercede emtor fundum conductum haberet: an soluta pecunia, merces accepta fieri debeat? Respondit, bona fides exigit, vt, quod conuenit, fiat: sed non amplius praestat is venditori, quam pro portione eius temporis, quo pecunia numerata non esset.

XXII. PAVLVS libro trigesimo quarto ad Edictum.

ITEM si pretio non soluto, inemta res facta sit, tunc ex locato erit actio. §. 1. Quoties autem faciendum aliquid datur, locatio est. §. 2. Cum insulam aedificandam loco, vt sua impensa conductor omnia faciat, proprietatem quidem eorum ad me transfert, et tamen locatio est: locat enim artifex operam suam, id est, faciendi necessitatem. §. 3. Quemadmodum in emendo et vendendo naturaliter concessum est, quod pluris sit, minoris emere, quod minoris sit, pluris vendere, et ita [1] inuicem se circumscribere: ita in locationibus quoque et conductionibus 2 iuris est.

XXIII. HERMOGENIANVS libro secundo Iuris Epitomarum.

ET IDEO, praetextu minoris pensionis, locatione facta, si nullus dolus aduersarii probari possit, rescindi locatio non potest.

XXIV. PAVLVS libro trigesimo quarto ad Edictum.

SI IN lege locationis comprehensum sit, vt arbitratu domini opus adprobetur, perinde habetur, ac si viri boni arbitrium comprehensum fuisset: idemque seruatur, si alterius cuiuslibet arbitrium comprehensum sit: nam fides bona exigit, vt arbitrium tale praestetur, quale viro bono conuenit: idque arbitrium ad qualitatem operis, non ad prorogandum tempus, quod lege finitum sit, pertinet: nisi idipsum lege comprehensum sit. Quibus consequens est, vt irrita sit adprobatio dolo conductoris facta, vt ex locato agi possit. §. 1. Si colonus locauerit fundum, res posterioris conductoris domino non obligantur: sed fructus in causa pignoris manent, quemadmodum essent, si primus colonus eos percepisset. §. 2. Si domus vel fundus in quinquennium pensionibus locatus sit, potest dominus, si deseruerit habitationem vel fundi culturam colonus vel inquilinus, cum eis statim agere. §. 3. Sed et de his, quae praesenti die praestare debuerunt, velut opus aliquod efficerent, propagationes facerent, agere similiter potest. §. 4. Colonus, si ei frui non liceat, totius quinquennii nomine statim recte aget, etsi reliquis annis dominus fundi frui patiatur: nec enim semper liberabitur dominus, eo quod secundo vel tertio anno patietur fundo frui: nam et qui expulsus a conductione, in aliam se coloniam contulit, non suffecturus duabus, neque ipse pensionem nomine obligatus erit: et quantum per singulos annos compendii facturus erat, consequetur: sera est enim patientia fruendi, quae offertur eo tempore, quo frui colonus, aliis rebus illigatus, non potest. Quod si paucis diebus prohibuit, deinde poenitentiam agit, omniaque colono in integro sunt, nihil ex obligatione paucorum dierum mora minuet. Item vtiliter ex conducto agit is, cui secundum conuentionem non praestantur, quae conuenerant: siue prohibeatur frui a domino, vel ab extraneo, quem dominus prohibere potest. §. 5. Qui in plures annos fundum locauerat, testamento suo damnauit heredem, vt conductorem liberaret: si non patiatur heres eum reliquo tempore frui, est ex conducto actio: quod si patiatur, nec mercedes remittat, ex testamento tenetur.

XXV. GAIVS libro decimo ad Edictum prouinciale.

SI MERCES promissa sit generaliter alieno arbitrio, locatio et conductio contrahi non videtur: sin autem quanti Titius aestimauerit, sub hac conditione stare locationem, vt si quidem ipse qui nominatus est, mercedem definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et mercedem persolui oporteat, et conductionem ad effectum peruenire: sin autem ille vel noluerit vel non potuerit mercedem definire, tunc pro nihilo esse conductionem, quasi nulla mercede statuta. §. 1. Qui fundum fruendum vel habitationem alicui locauit, si aliqua ex causa fundum vel aedes vendat, curare debet, vt apud emtorem quoque eadem pactione et colono frui, et inquilino habitare liceat: alioquin prohibitus is aget cum eo ex conducto. §. 2. Si, vicino aedificante, obscurentur lumina caenaculi, teneri locatorem inquilino: certe, quin liceat colono vel inquilino relinquere conductionem, nulla dubitatio est. De mercedibus quoque, si cum eo agatur, reputationis ratio habenda est. Eadem intelligimus,

[1] Ap. Hal. *ita* abest. 2 Hal. inserit *idem*.

gimus, si ostia fenestrasue nimium corruptas locator non restituat. §. 3. Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet, et ante omnia colonus curare debet, vt opera rustica suo quoque tempore faciat, ne intempestiua cultura deteriorem fundum faceret: praeterea villarum curam agere debet, vt eas incorruptas habeat. §. 4. Culpae autem ipsius et illud adnumeratur, si propter inimicitias eius vicinus arbores exciderit. §. 5. Ipse quoque si exciderit, non solum ex locato tenetur, sed etiam lege Aquilia, et ex lege duodecim tabularum arborum furtim caesarum, et interdicto quod vi aut clam: sed vtique iudicis, qui ex locato iudicat, officio continetur, vt ceteras actiones locator omittat. §. 6. Vis maior, quam Graeci Θεοῦ βίαν appellant, non debet conductori damnosa esse, si plus quam tolerabile est, laesi fuerint fructus: alioquin modicum damnum aequo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non aufertur. Apparet autem de eo nos colono dicere, qui ad pecuniam numeratam conduxit: alioquin partiarius colonus, quasi societatis iure, et damnum et lucrum cum domino fundi partitur. § 7. Qui columnam transportandam conduxit, si ea dum tollitur, aut portatur, aut reponitur, fracta sit, ita id periculum praestat, si qua ipsius, eorumque, quorum opera vteretur, culpa acciderit: culpa autem abest, si omnia facta sunt, quae diligentissimus quisque obseruaturus fuisset. Idem scilicet intelligimus, et si dolia vel tignum transportandum aliquis conduxerit. Idemque etiam ad ceteras res transferri potest. §. 8. Si fullo aut sarcinator vestimenta perdiderit, eoque nomine domino satisfecerit, necesse est domino vindicationem eorum et condictionem cedere.

XXVI. VLPIANVS libro secundo Disputationum.

IN OPERIS duobus simul locatis, conuenit priori conductori ante satisfieri.

XXVII. ALFENVS libro secundo Digestorum.

HABITATORES non, si paulo minus commode aliqua parte caenaculi vterentur, statim deductionem ex mercede facere oportet: ea enim conditione habitatorem esse, vt, si quid transuersarium incidisset, quamobrem dominum aliquid demoliri oporteret, aliquam partem paruulam incommodi sustineret: non ita tamen, vt eam partem caenaculi dominus aperuisset, in quam magnam partem vsus habitator haberet. §. 1. Iterum interrogatus est, si quis timoris causa emigrasset, deberet mercedem, necne? Respondit, si causa fuisset, cur periculum timeret quamuis periculum vere non fuisset, tamen non debere mercedem: sed si causa timoris iusta non fuisset, nihilo minus debere.

XXVIII. LABEO libro quarto Posteriorum Epitomatorum Iauoleno.

QVOD si domi habitatione conductor aeque vsus fuisset, praestaturum. §. 1. Etiam eius domus mercedem, quae vitium fecisset, deberi putat. §. 2. Idem iuris esse, si potestatem conducendi habebat, vti pretium conductionis praestaret. Sed si locator, conductori potestatem conducendae domus non fecisset, et is in qua habitaret, conduxisset, tantum ei praestandum putat, quantum sine dolo malo praestitisset. Ceterum, si gratuitam habitationem habuisset, pro portione temporis ex locatione domus deducendum esse.

XXIX. ALFENVS libro septimo Digestorum.

IN LEGE locationis scriptum erat, REDEMTOR SILVAM NE CAEDITO, NEVE CINGITO, NEVE DEVRITO, NEVE QVEM CINGERE, CAEDERE, VRERE SINITO. Quaerebatur, vtrum redemtor, si quem quid earum rerum facere vidisset, prohibere deberet, an etiam ita siluam custodire, ne quis id facere possit? Respondi, verbum SINERE vtramque habere significationem: sed locatorem potius id videri voluisse, vt redemtor non solum, si quem casu vidisset siluam caedere, prohiberet, sed vti curaret et daret operam, ne quis caederet.

XXX. IDEM libro tertio Digestorum a Paulo Epitomatorum.

QVI INSVLAM triginta conduxerat, singula caenacula ita conduxit vt quadraginta ex omnibus colligerentur: dominus insulae, quia aedificia vitium facere diceret, demolierat eam. Quaesitum est, quanti lis aestimari deberet, si [is] qui totam conduxerat, ex conducto ageret? Respondit, si vitiatum aedificium necessario demolitus esset, pro portione, quanti dominus praediorum locasset, quod eius temporis habitatores habitare non potuissent, rationem duci, et tanti litem aestimari: sin autem non fuisset necesse demoliri, sed, quia melius aedificare vellet, id fecisset, quanti conductoris interesset, habitatores ne migrarent, tanti condemnari oportere. §. 1. Aedilis in municipio balneas conduxerat, vt eo anno muni-

municipes gratis lauarentur: post tres menses incendio facto [1], respondit posse agi cum balneatore ex conducto, vt pro portione temporis, quo lauationem non praestitisset, pecuniae contributio fieret. §. 2. Qui mulas ad certum pondus oneris locaret [2], cum maiore onere conductor eas rupisset, consulebat de actione. Respondit, vel lege Aquilia, vel ex locato recte eum agere: sed lege Aquilia tantum cum eo agi posse, qui tum mulas agitasset: ex locato, etiam si alius eas rupisset, cum conductore recte agi. §. 3. Qui aedem faciendam locauerat, in lege dixerat, QVOAD IN OPVS LAPIDIS OPVS ERIT, PRO LAPIDE ET MANV PRETIO DOMINVS REDEMTORI IN PEDES SINGVLOS SEPTEM [3] DABIT. Quaesitum est, vtrum factum opus, an etiam imperfectum, metiri oporteret? Respondit, etiam imperfectum. §. 4. Colonus villam hac lege acceperat, vt incorruptam redderet, praeter vim et vetustatem: coloni seruus villam incendit, non fortuito casu: non videri eam vim exceptam respondit: nec id pactum esse, vt si aliquis domesticus eam incendisset, ne praestaret: sed extrariam vim vtrosque excipere voluisse.

XXXI. IDEM libro quinto Digestorum a Paulo Epitomatorum.

IN NAVEM Saufeii cum complures frumentum confuderant, Saufeius vni ex his frumentum reddiderat de communi, et nauis perierat. Quaesitum est, an ceteri pro sua parte frumenti, cum nauta agere possunt oneris auersi actione? Respondit, rerum locatarum duo genera esse: vt aut idem redderetur, sicuti cum vestimenta fulloni curanda locarentur: aut eiusdem generis redderetur [4], veluti cum argentum pusulatum fabro daretur, vt vasa fierent: aut aurum, vt annuli: ex superiore causa rem domini manere: ex posteriore, in creditum iri. Idem iuris esse in deposito: nam si quis pecuniam numeratam ita deposuisset, vt neque clusam [5], neque obsignatam traderet, sed adnumeraret, nihil aliud eum debere, apud quem deposita esset, nisi tantundem pecuniae solueret: secundum quae videri triticum factum Saufeii, et recte datum. Quod si separatim tabulis, aut heronibus, aut in alia cupa clusum vniuscuiusque triticum fuisset, ita vt internosci posset quid cuiusque esset, non potuisse nos permutationem facere, sed tum posse eum, cuius fuisset triticum, quod nauta soluisset, vindicare: et ideo se improbare actiones oneris auersi: quia siue eius generis essent merces, quae nautae traderentur, vt continuo eius fierent, et mercator in creditum iret, non videretur onus esse auersum, quippe quod nautae fuisset, siue eadem res, quae tradita esset, reddi deberet, furti esse actionem locatori, et ideo superuacuum esse iudicium oneris auersi. Sed si ita datum esset, vt in simili re solui possit, conductorem culpam dumtaxat debere: nam in re, quae vtriusque caussa contraheretur, culpam deberi, neque omnimodo culpam esse, quod vni reddidisset ex frumento: quoniam alicui primum reddere eum necesse fuisset, tametsi meliorem eius conditionem faceret, quam ceterorum.

XXXII. IVLIANVS libro quarto ex Minicio.

QVI FVNDVM colendum in plures annos locauerat, decessit: et eum fundum legauit. Cassius negauit posse cogi colonum, vt eum fundum coleret, quia nihil heredis interesset: quod si colonus vellet colere, et ab eo, cui legatus esset fundus, prohiberetur, cum herede actionem colonum habere, et hoc detrimentum ad heredem pertinere: sicuti si quis rem, quam vendidisset, necdum tradidisset, alii legasset, heres eius emtori et legatario esset obligatus.

XXXIII. AFRICANVS libro octauo Quaestionum.

SI FVNDVS quem mihi locaueris, publicatus sit, teneri te actione ex conducto, vt mihi frui liceat, quamuis per te non stet, quo minus id praestes. Quemadmodum, inquit, si insulam aedificandam locasses, et solum corruisset, nihilo minus teneberis. Nam et si vendideris mihi fundum, isque prius, quam vacuus traderetur, publicatus fuerit, tenearis ex emto. Quod hactenus verum erit, vt pretium restituas, non vt etiam id praestes, si quid pluris mea intersit, eum vacuum mihi tradi. Similiter igitur et circa conductionem seruandum puto, vt mercedem quam praestiterim restituas, eius scilicet temporis, quo fruitus non fuerim: nec vltra actione ex conducto praestare cogeris. Nam et si colonus tuus fundo frui a te aut ab eo prohibetur, quem tu prohibere ne id faciat possis, tantum ei praestabis, quanti eius inter-

1 *incendio facto combusta sunt.* 2 *locarat.* 3 *SEPTENA.* 4 Ap. Hal. *redderetur* abest. 5 *clausam.*

interfuerit frui: in quo etiam lucrum eius continebitur: sin vero ab eo interpellabitur, quem tu prohibere propter vim maiorem, aut potentiam eius non poteris, nihil amplius ei, quam mercedem remittere, aut reddere debebis.

XXXIV. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale.

Perinde ac latronum incursu id acciderit.

XXXV. Africanvs libro octauo Quaestionum.

Et haec distinctio conuenit illi, quae a Seruio introducta, et ab omnibus fere probata est, vt, si auersione insulam locatam dominus reficiendo, ne ea conductor frui possit, effecerit, animaduertatur, necessario nec ne id opus demolitus est: quid enim interest, vtrum locator insulae propter vetustatem cogatur eam reficere, an locator fundi cogatur ferre iniuriam eius, quem prohibere non possit? intelligendum est autem, nos hac distinctione vti de eo, qui et suum praedium fruendum locauerit, et bona fide negotium contraxerit: non de eo, qui alienum praedium per fraudem locauerit, nec resistere domino possit, quo minus is colonum frui prohibeat. §. 1. Cum [1] fundum communem habuimus, et inter nos conuenit, vt alternis annis certo pretio eum conductum haberemus, tu, cum tuus annus exiturus esset, consulto fructum insequentis anni corrupisti: agam tecum duabus actionibus: vna ex conducto, altera ex locato: locati enim iudicio mea pars propria, conducti autem actione tua dumtaxat propria in iudicium venient. Deinde ita notat: nonne, quod ad meam partem attinebit, communi diuidundo praestabitur a te mihi damnum? Recte quidem notat: sed tamen etiam Seruii sententiam veram esse puto, cum eo scilicet, vt, cum alterutra actione rem seruauerim, altera perematur. Quod ipsum simplicius ita quaeremus, si proponatur inter duos, qui singulos proprios fundos haberent, conuenisse, vt alter alterius ita conductum haberent, vt fructus mercedis nomine pensaretur.

XXXVI. Florentinvs libro septimo Institutionum.

Opvs, quod auersione locatum est, donec adprobetur, conductoris periculum est. Quod vero ita conductum sit, vt in pedes mensurasue praestetur, eatenus conductoris periculo est, quatenus admensum non sit: et in vtraque causa nociturum locatori, si per eum steterit, quo minus opus adprobetur, vel admetiatur. Si tamen vi maiore opus prius interciderit, quam adprobaretur, locatoris periculo est: nisi si aliud actum sit: non enim amplius praestari locatori oporteat, quam quod [2] sua cura atque opera consecutus esset.

XXXVII. Iavolenvs libro octauo ex Cassio.

Si privs quam locatori opus probaretur, vi aliqua consumtum est, detrimentum ad locatorem ita pertinet, si tale opus fuit, vt probari deberet.

XXXVIII. Pavlvs libro singulari Regularum.

Qvi operas suas locauit, totius temporis mercedem accipere debet, si per eum non stetit, quo minus operas praestet. §. 1. Aduocati quoque, si per eos non steterit, quo minus causam agant, honoraria reddere non debent.

XXXIX. Vlpianvs libro secundo ad Edictum.

Non solet locatio dominium mutare.

XL. Gaivs libro quinto [3] ad Edictum prouinciale.

Qvi mercedem accipit pro custodia alicuius rei, is huius periculum custodiae praestat.

XLI. Vlpianvs libro quinto ad Edictum.

Sed de damno ab alio dato agi cum eo non posse, Iulianus ait: qua enim custodia consequi potuit, ne damnum iniuria ab alio dari possit? Sed Marcellus interdum esse posse ait, siue custodiri potuit, ne damnum daretur, siue ipse custos damnum dedit. Quae sententia Marcelli probanda est.

XLII. Pavlvs libro decimo tertio ad Edictum.

Si locatvm tibi seruum subripias, vtrumque iudicium aduersus te est exercendum, locati actionis [4], et furti.

XLIII. Idem libro vigesimo primo ad Edictum.

Si vvlneraveris seruum tibi locatum, eiusdem vulneris nomine, legis Aquiliae et ex locato actio est: sed alterutra contentus actor esse debet; idque officio iudicis continetur, apud quem ex locato agetur.

XLIV. Vlpianvs libro septimo ad Edictum.

Loca-

1 Ap. Hal. *Cum* abest. 2 Ap. Hal. *quod* deest. 3 *lib. X.* 4 Ap. Hal. *actionis* abest.

Locare seruitutem nemo potest.

XLV. Pavlvs libro vigesimo secundo ad Edictum.

Si domvm tibi locauero, et serui mei tibi damnum dederint, vel furtum fecerint, non teneor tibi ex conducto, sed noxali actione. §. 1. Si hominem tibi locauero, vt habeas in taberna, et is furtum fecerit, dubitari potest, vtrum ex conducto actio sufficiat, quasi longe sit a bona fide actum [1], vt quid patiaris detrimenti per eam rem quam conduxisti: an adhuc dicendum sit, extra causam conductionis esse furti crimen: et in propriam persecutionem cadere hoc delictum? Quod magis est.

XLVI. Vlpianvs libro sexagesimo nono ad Edictum.

Si qvis conduxerit nummo vno, conductio nulla est: quia et hoc donationis instar inducit.

XLVII. Marcellvs libro sexto Digestorum.

Cvm apparebit emtorem conductoremue pluribus vendentem, vel locantem, singulorum in solidum intuitum personam: ita demum ad praestationem partis singuli sunt compellendi, si constabit esse omnes soluendo: quamquam fortasse iustius sit, etiam si soluendo omnes erunt, electionem conueniendi quem velit, non auferendam actori, si actiones suas aduersus ceteros praestare non recuset.

XLVIII. Idem libro octauo Digestorum.

Si cvi locauerim faciendum, quod ego conduxeram, constabit habere me ex locato actionem. §. 1. Qui seruum conductum, vel aliam rem non immobilem non restituit, quanti in litem iuratum fuerit, damnabitur.

XLIX. Modestinvs libro sexto Excusationum.

ΟἹ ἘΠΙΤΡΟΠΟΙ γενόμενοι ἢ κουράτορες, πρὶν ἐκτίσαι τὰ τῆς κηδεμονίας, μισθωταὶ Καίσαρος [2] γενέσθαι κωλύονται. κἂν τις ἀποκρυψάμενος τοῦτο, προσέλθῃ τῇ μισθώσει τῶν τοῦ Καίσαρος χωρίων, ὡς παραποιήσας κολάζεται. Τοῦτο ἐκέλευσεν ὁ αὐτοκράτωρ Σεβῆρος. §. 1. Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ οἱ χειρίζοντες [3] ἐπιτροπὰς ἢ κουρατορίας, εἰσὶν [4] κεκωλυμένοι μισθοῦσθαι καὶ παρὰ τοῦ ταμιείου [5] χωρία. [6]

L. Idem libro decimo Pandectarum.

Si ignorans quis militi quasi pagano locauerit, exigere illum posse probandum est: non enim contemnit disciplinam, qui ignorauit militem.

LI. Iavolenvs libro vndecimo Epistolarum.

Ea lege fundum locaui, vt si non ex lege coleretur, relocare eum mihi liceret: et quo minoris locassem, hoc mihi praestaretur: nec conuenit, vt, si pluris locassem, hoc tibi praestaretur [7]: et cum nemo fundum colebat, pluris tamen locaui: quaero, an hoc ipsum praestare debeam? Respondit, in huiusmodi obligationibus id maxime spectare debemus, quod inter vtramque partem conuenit: videtur autem in hac specie id silentio conuenisse, ne quid praestaretur, si ampliore pecunia fundus esset locatus: id est, vt haec ex conuentione [8] pro locatore tantummodo interponeretur. §. 1. Locaui opus faciendum, ita vt pro opere redemtori certam mercedem in dies singulos darem: opus vitiosum factum est: an ex locato agere possim? Respondit, si ita opus locasti, vt bonitas eius tibi a conductore adprobaretur, tametsi conuenit, vt in singulas operas certa pecunia daretur, praestari tamen tibi a conductore debet, si id opus vitiosum factum est: non enim quicquam interest, vtrum vno pretio opus, an in singulas operas collocatur: si modo vniuersitas consummationis ad conductorem pertinuit: poterit itaque ex locato cum eo agi, qui vitiosum opus fecerit: nisi si [9] ideo in operas singulas merces constituta erit, vt arbitrio domini opus efficeretur: tum enim nihil conductor praestare domino de bonitate operis videtur.

LII. Pomponivs libro trigesimo primo ad Quintum Mucium.

Si decem tibi locem fundum, tu autem existimes quinque te conducere, nihil agitur. Sed et si ego minoris me locare sensero, tu pluris te conducere, vti-

1 Ap. Hal. *actum* abest. 2 μισθωταὶ τῶν τοῦ Καίσαρος χωρίων. 3 οἱ ἐγχειρίζοντες 4 εἰσίν. 5 παρὰ ταμιείου. 6 *Tutores curatoresque constituti, priusquam officii sui rationes reddunt, prohibentur, ne quid de patrimonio Caesaris conductum habeant; ac si quis id dissimulans nihilominus ad conducenda Caesaris praedia accesserit, perinde vt falsarius poena afficitur. Hocque sanxit Imperator Seuerus. §. 1. Secundum quae sane prohibiti erunt et a fisco conducere, qui tutelam curamue gerunt.* 7 Ap. Hal. *nec conuenit n. s. p. l. h. t. praestaretur* plane absunt. 8 *vt haec conuentio.* 9 Ap. Hal. *si* abest.

vtique non pluris erit conductio, quam quanti [1] ego putaui.

LIII. PAPINIANVS libro vndecimo Responsorum.

QVI FIDEIVSSOR exstitit apud mancipem pro colono publicorum praediorum, quae manceps ei colono locauit, Reipublicae non tenetur: sed fructus in eadem causa pignoris manent.

LIV. PAVLVS libro quinto Responsorum.

QVAERO, an fideiussor conductionis etiam in vsuras non illatarum pensionum nomine teneatur: nec prosint ei constitutiones, quibus cauetur, eos, qui pro aliis pecuniam exsoluunt, sortis solummodo damnum agnoscere oportere? Paulus respondit, si in omnem causam conductionis etiam fideiussor se obligauit, eum quoque, exemplo coloni, tardius illatarum per moram coloni pensionum praestare debere vsuras: vsurae enim in bonae fidei iudiciis, etsi non tam ex obligatione proficiscantur, quam ex officio iudicis applicentur, tamen cum fideiussor in omnem causam se applicuit, aequum videtur, ipsum quoque agnoscere onus vsurarum, ac si ita fideiussisset, IN QVANTVM ILLVM CONDEMNARI EX BONA FIDE OPORTEBIT, TANTVM FIDE TVA ESSE IVBES? vel ita, INDEMNEM ME PRAESTABIS? §. 1. Inter locatorem fundi et conductorem conuenit, ne intra tempora locationis Seius conductor de fundo inuitus repelleretur: et si pulsatus esset, poenam decem praestet Titius locator Seio conductori: vel Seius conductor Titio, si intra tempora locationis discedere vellet, aeque decem Titio locatori praestare vellet: quod inuicem de se stipulati sunt. Quaero, cum Seius conductor biennii continui pensionem non solueret, an sine metu poenae expelli possit? Paulus respondit, quamuis nihil expressum sit in stipulatione poenali de solutione pensionum, tamen verisimile esse, ita conuenisse de non expellendo colono intra tempora praefinita, si pensionibus paruerit, et, vt oportet, coleret: et ideo si poenam petere coeperit is, qui pensionibus satis non fecit, profuturam locatori doli exceptionem. §. 2. Paulus respondit, seruum, qui aestimatus colonae adscriptus est, ad periculum colonae pertinebit: et ideo aestimationem huius defuncti ab herede colonae praestari oportere.

LV. IDEM libro secundo Sententiarum.

DOMINVS horreorum, effractis et compilatis horreis, non tenetur, nisi custodiam eorum recepit: serui tamen eius, cum quo contractum est, propter aedificiorum notitiam in quaestionem peti possunt. §. 1. In conducto fundo, si conductor sua opera aliquid necessario vel vtiliter auxerit, vel aedificauerit, vel instituerit, cum id non conuenisset, ad recipienda ea, quae impendit, ex conducto cum domino fundi experiri potest. §. 2. Qui contra legem conductionis fundum ante tempus sine iusta ac probabili causa deseruerit, ad soluendas totius temporis pensiones ex conducto conueniri potest: quatenus locatori in id, quod eius interest, indemnitas seruetur.

LVI. IDEM libro singulari de officio Praefecti vigilum.

CVM DOMINI horreorum insularumque desiderant, diu non apparentibus, nec eius temporis pensiones exsoluentibus conductoribus, aperire, et ea quae ibi sunt, describere, a publicis personis, quorum interest, audiendi sunt: tempus autem in huiusmodi re biennii debet obseruari.

LVII. IAVOLENVS libro nono ex Posterioribus Labeonis.

QVI DOMVM habebat, aream iniunctam ei domui vicino proximo locauerat: is vicinus, cum aedificaret in suo, terram in eam aream amplius, quam fundamenta caementicia locatoris erant, congessit, et ea terra adsiduis pluuiis inundata, ita parieti eius, qui locauerat, humore praestituto madefacto, aedificia corruerunt. Labeo ex locato tantummodo actionem esse ait, quia non ipsa congestio, sed humor ex ea congestione postea damno fuerit: damni autem iniuriae actio ob ea ipsa sit, per quae non extrinsecus alia causa oblata, damno quis adfectus est. Hoc probo.

LVIII. LABEO libro quarto Posteriorum a Iauoleno Epitomatorum.

INSVLAM vno pretio totam locasti, et eam vendidisti, ita vt emtori mercedes inquilinorum accederent. Quamuis eam conductor maiore pretio locaret, tamen id emtori accedit, quod tibi conductor debeat. §. 1. In operis locatione erat dictum, ante quam diem effici deberet: deinde, si ita factum non esset, quanti locatoris interfuisset, tantam pecuniam conductor pro-

[1] Ap. Hal. *quanti* abest.

promiserat. Eatenus eam obligationem contrahi puto, quatenus vir bonus de spatio temporis aestimasset: quia id actum apparet esse, vt eo spatio absolueretur, sine quo fieri non possit. §. 2. Quidam in municipio balneum praestandum annuis viginti nummis conduxerat: et ad refectionem fornacis, fistularum, similiumque rerum, centum nummi vt praestarentur ei, conuenerat: conductor centum nummos petebat: ita ei deberi dico, si in earum rerum refectionem eam pecuniam impendi satisdaret.

LIX. Iavolenvs libro quinto Labeonis Posteriorum.

Marcivs domum faciendam a Flacco conduxerat: deinde operis parte effecta, terrae motu concussum erat aedificium. Massurius Sabinus [1], si vi naturali, veluti terrae motu, hoc acciderit, Flacci esse periculum.

LX. Labeo Posteriorum libro quinto a Iauoleno Epitomatorum.

Cvm in plures annos domus locata est, praestare locator debet, vt non solum habitare conductor ex Calendis illis cuiusque anni, sed etiam locare habitatori, si velit, suo tempore possit. Itaque si ea domus ex Kalendis Ianuariis fulta in Kalendis Iuniis permansisset, ita vt nec habitare quisquam, nec ostendere alicui posset, nihil locatori conductorem praestaturum: adeo vt nec cogi quidem posset, ex Kalendis Iuliis refecta domu habitare, nisi si [2] paratus fuisset locator commodam domum ei ad habitandum dare. §. 1. Heredem coloni, quamuis colonus non est, nihilo minus domino possidere existimo. §. 2. Vestimenta tua fullo perdidit: et habes vnde petas, nec repetere vis: agis nihilo minus ex locato cum fullone. Sed iudicem aestimaturum, an possis aduersus furem magis agere, et ab eo tuas res consequi, fullonis videlicet sumtibus: sed si hoc tibi impossibile esse perspexerit, tunc fullonem quidem tibi condemnabit: tuas autem actiones te ei praestare compellet. §. 3. Lege dicta, domus facienda locata erat, ita, vt probatio aut improbatio locatoris aut heredis eius esset: redemtor, ex voluntate locatoris quaedam in opere permutauerat. Respondi, opus quidem ex lege dicta non videri factum, sed quoniam ex voluntate locatoris permutatum esset, redemptorem absolui debere. §. 4. Mandaui tibi, vt excuteres, quanti villam aedificare velles: renuntiasti mihi, ducentorum impensam excutere: certa mercede opus tibi locaui: postea comperi, non posse minoris trecentorum eam villam constare: data autem tibi erant centum, ex quibus cum partem impendisses, vetui te opus facere. Dixi, si opus facere perseueraueris, ex locato [3] tecum agere, vt pecuniae mihi reliquum [4] restituas. §. 5. Messem, inspiciente colono, cum alienam esse non ignorares, sustulisti? Condicere tibi frumentum dominum posse Labeo [5] ait: et vt id faciat, colonum ex conducto cum domino acturum. §. 6. Locator horrei propositum habuit, se aurum, argentum, margaritam non recipere suo periculo: deinde cum sciret has res inferri, passus est. Proinde eum futurum tibi obligatum dixi, ac si propositum fuit, remissum videtur. [6] §. 7. Seruum meum mulionem conduxisti: negligentia eius mulus tuus periit. Si ipse se locasset, ex peculio dumtaxat, et in rem versum damnum tibi praestaturum dico: sin autem ipse eum locassem, non vltra me tibi praestaturum, quam dolum malum et culpam meam [7] abesse: quod si sine definitione personae mulionem a me conduxisti, et ego eum tibi dedissem, cuius negligentia iumentum perierit, illam quoque culpam me tibi praestaturum aio, quod eum elegissem, qui eiusmodi damno te adficeret. §. 8. Vehiculum conduxisti, vt onus tuum portaret, et secum iter faceret: id cum pontem transiret, redemtor eius pontis portorium ab eo exigebat: quaerebatur, an etiam pro ipsa sola [8] reda portorium daturus fuerit? Puto, si [9] mulio non ignorauit ea se transiturum, cum vehiculum locaret, mulionem praestare debere. §. 9. Rerum custodiam, quam horrearius conductoribus praestare deberet, locatorem totorum horreorum praestare non debere puto: nisi si in locando [10] aliter conuenerit.

LXI. Scaevola libro septimo Digestorum.

Colonvs, cum lege locationis non esset comprehensum, vt vineas poneret, nihilo minus in fundum [11] vineas

1 Hal. addit *ait*. 2 Ap. Hal. *si* abest. 3 Hal. inserit *me*. 4 *vt partem mihi reliquam*. 5 Ap. Hal. *Labeo* abest. 6 Ap. Hal. *videtur* abest. 7 Ap. Hal. *meam* abest. 8 Ap. Hal. *sola* abest. 9 Hal. inserit *portorium*. 10 Ap. Hal. *si* abest. 11 Ap. Hal. *in fundum* absunt.

neas instituit, et propter earum fructum denis amplius aureis annuis ager locari coeperat. Quaesitum est, si dominus istum colonum fundi eiectum, pensionum debitarum nomine conueniat, an sumtus vtiliter factos in vineis instituendis reputare possit opposita doli mali exceptione? Respondit, vel expensas consecuturum, vel nihil amplius praestaturum. §. 1. Nauem conduxit, vt de prouincia Cyrenensi Aquileiam nauigaret, olei metretis tribus millibus impositis, et frumenti modiis octo millibus, certa mercede: sed euenit vt onerata nauis in ipsa prouincia nouem mensibus retineretur, et onus impositum commisso tolleretur. Quaesitum est, an vecturas, quas conuenit, a conductore secundum locationem exigere nauis possit? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, posse.

LXII. Labeo libro primo Pithanorum.

Si rivvm, quem faciendum conduxeras, et feceras, antequam eum probares, labes corrumpit, tuum periculum est. Paulus: immo si soli vitio id accidit, locatoris erit periculum: si operis vitio accidit, tuum erit detrimentum.

Tit. III.

de aestimatoria.

Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Actio de aestimato proponitur, tollendae dubitationis gratia. Fuit enim magis dubitatum [1], cum res aestimata vendenda datur, vtrum ex vendito sit actio propter aestimationem: an ex locato, quasi rem vendendam locasse videor: an ex conducto, quasi operas conduxissem: an mandati. Melius itaque visum est, hanc actionem proponi: quoties enim de nomine contractus alicuius ambigeretur, conueniret tamen aliquam actionem dari, dandam aestimatoriam praescriptis verbis actionem: est enim negotium ciuile gestum, et quidem bona fide. Quare omnia et hic locum habent, quae in bonae fidei iudiciis diximus. §. 1. Aestimatio autem periculum facit eius, qui suscepit: aut igitur ipsam rem debebit incorruptam reddere, aut aestimationem, de qua conuenit.

II. Pavlvs libro trigesimo ad Edictum.

Haec actio vtilis est, et si merces interuenit.

Tit. IV.

de rervm permvtatione.

Pavlvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Sicvt aliud est vendere, aliud emere, alius emtor, alius venditor: ita pretium aliud, aliud merx: at in permutatione discerni non potest, vter emtor, vel vter venditor sit: multumque differunt [2] praestationes: emtor enim, nisi nummos accipientis fecerit, tenetur ex vendito: venditori sufficit ob euictionem se obligare, possessionem tradere, et purgari [3] dolo malo: itaque, si euicta res non sit, nihil debet. In permutatione vero, si vtrumque pretium est, vtriusque rem fieri oportet, si merx, neutrius: sed cum debeat et res, et pretium esse, non potest inueniri, quid eorum merx, et quid pretium sit: nec ratio patitur, vt vna eademque res et veneat, et pretium sit emtionis. §. 1. Vnde si ea res, quam acceperim, vel dederim, postea euincatur, in factum dandam actionem respondetur. §. 2. Item emtio ac venditio nuda consentientium voluntate contrahitur: permutatio autem ex re tradita initium obligationi praebet: alioquin, si res nondum tradita sit, nudo consensu constitui obligationem dicemus: quod in his dumtaxat receptum est, quae nomen suum habent: vt in emtione, venditione, conductione, mandato. §. 3. Ideoque Pedius ait, alienam rem dantem, nullam contrahere permutationem. §. 4. Igitur ex altera parte traditione facta, si alter rem nolit tradere, non in hoc agemus, vt intersit nostra, illam rem accepisse, de qua conuenit, sed, vt res [4] contra nobis reddatur, condictioni locus est, quasi re non secuta.

II. Idem libro quinto ad Plautium.

Aristo ait, quoniam permutatio vicina esset emtioni, sanum quoque, furtis noxisque solutum, et non esse fugitiuum seruum, praestandum, qui ex causa daretur.

Tit.

1 *fuit enim ingens dubitatio.* 2 Hal. inserit *eorum.* 3 Hal. inserit *de.* 4 Hal. inserit *nostra.*

Tit. V.

DE PRAESCRIPTIS VERBIS, ET IN FACTVM ACTIONIBVS [1].

Papinianvs libro octauo Quaestionum.

Nonnvmqvam euenit, vt cessantibus iudiciis proditis, et vulgaribus actionibus, cum proprium nomen inuenire non possumus, facile descendemus ad eas, quae in factum apellantur. Sed ne res exemplis egeat, paucis agam. §. 1. Domino mercium in magistrum nauis, si sit incertum, vtrum nauem conduxerit, an merces vehendas locauerit, ciuilem actionem in factum esse dandam, Labeo scribit. §. 2. Item si quis pretii explorandi gratia rem tradat, neque depositum, neque commodatum erit: sed, non exhibita fide, in factum ciuilis subiicitur actio.

II. Celsvs libro octauo Digestorum.

Nam, cvm deficiant vulgaria atque vsitata actionum nomina, praescriptis verbis agendum est.

III. Ivlianvs libro decimo quarto Digestorum.

In qvam necesse est confugere, quoties contractus existunt, quorum appellationes nullae iure ciuili proditae sunt.

IV. Vlpianvs libro trigesimo ad Sabinum.

Natvra enim rerum conditum est, vt plura sint negotia, quam vocabula.

V. Pavlvs libro quinto Quaestionum.

Natvralis meus filius seruit tibi, et tuus filius mihi: conuenit inter nos, vt et tu meum manumitteres, et ego [2] tuum: ego manumisi: tu non manumisisti: qua actione mihi teneris, quaesitum est. In hac quaestione totius ob rem dati tractatus inspici potest: qui in his competit speciebus. Aut enim do tibi, vt des: aut do, vt facias: aut facio, vt des: aut facio, vt facias. In quibus quaeritur, quae obligatio nascatur. §. 1. Et si quidem pecuniam dem, vt rem accipiam, emtio et venditio est: sin autem rem do, vt rem accipiam, quia non placet permutationem rerum emtionem esse, dubium non est, nasci ciuilem obligationem: in qua actione id veniet, non vt reddas, quod acceperis, sed vt damneris mihi, quanti interest mea, illud, de quo conuenit, accipere: vel, si meum recipere velim, repetatur quod datum est, quasi ob rem datum, re non secuta. Sed si scyphos tibi dedi, vt Stichum mihi dares, periculo meo Stichus erit: ac tu dumtaxat culpam praestare debes. Explicitus est articulus ille, do, vt des [3]. §. 2. At cum do, vt facias, si tale sit factum, quod locari solet, puta vt tabulam pingas, pecunia data, locatio erit: sicut superiore casu emtio: si res, non erit locatio, sed nascetur vel ciuilis actio in hoc, quod mea interest, vel ad repetendum condictio. Quod si tale est factum, quod locari non possit, puta vt seruum manumittas, siue certum tempus adiectum est, intra quod manumittatur, idque, cum potuisset manumitti, viuo seruo transierit, siue finitum non fuit, et tantum temporis consumtum sit, vt potuerit debueritque manumitti, condici ei potest, vel praescriptis verbis agi. Quod his, quae diximus, conuenit. Sed si dedi tibi seruum, vt seruum tuum manumitteres, et manumisisti, et is, quem dedi, euictus est: si sciens dedi, de dolo in me dandam actionem Iulianus scribit: si ignorans, in factum ciuilem. §. 3. Quod si faciam, vt des, et posteaquam feci, cessas dare, nulla erit ciuilis actio, et ideo de dolo dabitur. §. 4. Sed, si facio, vt facias, haec species tractatus plures recipit. Nam si pacti sumus, vt tu a meo debitore Carthagine exigas, ego a tuo Romae: vel, vt tu in meo, ego in tuo solo aedificem, et ego aedificaui, et tu cessas, in priorem speciem mandatum quodammodo interuenisse videtur: sine quo exigi pecunia alieno nomine non potest: quamuis enim et impendia sequantur, tamen mutuum officium praestamus: et potest mandatum [4] ex pacto etiam naturam suam excedere. Possum enim tibi mandare, vt et custodiam mihi praestes, et non plus impendas in exigendo, quam decem: et si eandem quantitatem impenderemus, nulla dubitatio est: sin autem alter fecit, vt et hic mandatum interuenisse videatur, quasi refundamus inuicem impensas: neque enim de re tua tibi mando. Sed tutius erit, et in insulis fabricandis, et in debitoribus exigendis, praescriptis verbis dari actioni: quae actio similis erit mandati actioni: quemadmodum in superioribus casibus, locationi et emtioni. §. 5. Si ergo haec sunt, vbi de faciendo ab vtroque conuenit, et in proposita quaestione idem dici

potest:

1 *actione*. 2 Hal. inserit *item*. 3 Ap. Hal. *Explicitus est articulus ille, do, vt des* absunt. 4 Hal. inserit *in*.

poteſt: et neceſſario ſequitur, vt eius fiat condemnatio, quanti intereſt mea, ſeruum habere, quem manumiſi. An deducendum erit, quod libertum habeo? Sed hoc non poteſt aeſtimari.

VI. NERATIVS libro primo Reſponſorum.

INSVLAM hoc modo, vt aliam inſulam reficeres, vendidi. Reſpondit, nullam eſſe venditionem: ſed ciuili intentione incerti agendum eſt.

VII. PAPINIANVS libro ſecundo Quaeſtionum.

SI TIBI decem dedero, vt Stichum manumittas, et ceſſaueris, confeſtim agam praeſcriptis verbis, vt ſoluas, quanti mea intereſt: aut, ſi nihil intereſt, condicam tibi, vt decem reddas.

VIII. IDEM libro vigeſimo ſeptimo Quaeſtionum.

SI DOMINVS ſeruum, cum furto argueretur, quaeſtionis habendae cauſa aeſtimatum dediſſet, neque de eo compertum fuiſſet, et is non redderetur, eo nomine ciuiliter agi poſſe, licet aliquo caſu ſeruum retenturus eſſet, qui traditum accepiſſet. Poteſt enim retinere ſeruum, ſiue dominus pro eo pecuniam elegiſſet, ſiue in admiſſo deprehenſus fuiſſet: tunc enim et datam aeſtimationem reddi a domino oportere. Sed quaeſitum eſt, qua actione pecunia, ſi eam dominus elegiſſet, peti poſſet? Dixi, tametſi quod inter eos ageretur, verbis quoque ſtipulationis concluſum non fuiſſet, ſi tamen lex contractus non lateret, praeſcriptis verbis incerti et hic agi poſſe: nec videri nudum pactum interueniſſe, quoties certa lege dari probaretur.

IX. IDEM libro vndecimo Reſponſorum.

OB EAM cauſam accepto liberatus, vt nomen Titii debitoris delegaret, ſi fidem contractus non impleat, incerti actione tenebitur. Itaque iudicis officio non vetus obligatio reſtaurabitur, ſed promiſſa praeſtabitur, aut condemnatio ſequetur.

X. IAVOLENVS libro decimo tertio Epiſtolarum.

PARTIS tertiae vſumfructum legauit: heredis bona ab eius creditoribus diſtracta ſunt: et pecuniam, quae ex aeſtimatione partis tertiae fiebat, mulier accepit fruendi cauſa: et per ignorantiam ſtipulatio praetermiſſa eſt. Quaero, an ab herede mulieris pecunia, quae fruendi cauſa data eſt, repeti poſſit, et qua actione? Reſpondi, in factum actionem dari debere.

XI. POMPONIVS libro trigeſimo nono ad Quintum Mucium.

QVIA actionum non plenus numerus eſſet, ideo plerumque actiones in factum deſiderantur. Sed et eas actiones, quae legibus proditae ſunt, ſi lex iuſta ac neceſſaria ſit, ſupplet Praetor in eo, quod legi deeſt: quod facit in lege Aquilia, reddendo actiones in factum accommodatas legi Aquiliae: idque vtilitas eius legis exigit.

XII. PROCVLVS libro vndecimo Epiſtolarum.

SI VIR vxori ſuae fundos vendidit, et in venditione comprehenſum eſt, conueniſſe inter eos, ſi ea nupta ei eſſe deſiſſet, vt eos fundos, ſi ipſe vellet, eodem pretio mulier transſcriberet viro, in factum exiſtimo iudicium eſſe reddendum: idque et in aliis perſonis obſeruandum.

XIII. VLPIANVS libro trigeſimo ad Sabinum.

SI TIBI rem vendendam certo pretio dediſſem, vt, quo pluris vendidiſſes, tibi haberes, placet, neque mandati, neque pro ſocio eſſe actionem: ſed in factum, quaſi alio negotio geſto: quia et mandata gratuita eſſe debent, et ſocietas non videtur contracta in eo, qui te non admiſit ſocium diſtractionis, ſed ſibi certum pretium excepit. §. 1. Iulianus libro vndecimo Digeſtorum ſcribit, ſi tibi areae meae dominium dedero [1], vt inſula aedificata, partem mihi reddas, neque emtionem eſſe, quia pretii loco partem rei meae recipio: neque mandatum, quia non eſt gratuitum: neque ſocietatem, quia nemo ſocietatem contrahendo rei ſuae dominus eſſe deſinit. Sed ſi puerum docendum, vel pecus paſcendum tibi dedero, vel puerum nutriendum, ita vt, ſi poſt certos annos veniſſet, pretium inter nos communicaretur, abhorrere haec ab area, eo quod hic dominus eſſe non deſinit, qui prius fuit: competit igitur pro ſocio actio. Sed ſi forte puerum dominii tui fecero, idem ſe, quod in area, dicturum: quia dominium deſinit ad primum dominum pertinere. Quid ergo eſt? in factum putat actionem Iulianus dandam, id eſt, praeſcriptis [2]. Ergo ſi quis areae dominium non

1 Hal. addit *ea lege.* 2 Ap. Hal. *id eſt praeſcriptis verbis.*

non transtulerit, sed passus sit te sic aedificare, vt communicaretur vel ipsa, vel pretium, erit societas. Idemque, et si partis areae dominium transtulerit, partis non, et eadem lege aedificare passus sit.

XIV. IDEM libro quadragesimo primo ad Sabinum.

QVI SERVANDARVM mercium suarum [1] causa alienas merces in mare proiecit, nulla tenetur actione: sed [2] si sine causa id fecisset, in factum: si dolo, de dolo tenetur [3]. §. 1. Sed et si seruum quis alienum spoliauerit, isque frigore mortuus sit, de vestimentis quidem furti agi poterit, de seruo vero in factum agendum [4]: criminali poena aduersus eum seruata. §. 2. Sed et si calicem argenteum quis alienum in profundum abiecerit, damni dandi causa, non lucri faciendi, Pomponius libro septimo decimo ad Sabinum scripsit, neque furti, neque damni iniuriae actionem esse: in factum tamen agendum. §. 3. Si glans ex arbore tua in meum fundum cadat, eamque ego immisso pecore depascam, Aristo scribit, non sibi occurrere legitimam actionem, qua experiri possim: nam neque ex lege duodecim tabularum de pastu pecoris, quia non in tuo pascitur, neque de pauperie, neque de damni iniuriae agi posse: in factum itaque erit agendum.

XV. IDEM libro quadragesimo secundo ad Sabinum.

SOLENT, qui nouerunt seruos fugitiuos alicubi celari, indicare eos dominis, vbi celentur: quae res non facit eos fures. Solent etiam mercedem huius rei accipere, et sic indicare: nec videtur illicitum esse hoc, quod datur. Quare qui accepit, quia ob causam accepit, nec improbam causam, non timet condictionem. Quod si solutum quidem nihil est, sed pactio intercessit ob indicium, hoc est, vt si indicasset, adprehensusque esset fugitiuus, certum aliquid daretur, videamus, an possit agere? Et quidem conuentio ista non est nuda, vt quis dicat, ex pacto actionem non oriri, sed habet in se negotium aliquid: ergo ciuilis actio oriri potest, id est, praescriptis verbis: nisi si quis et in hac specie de dolo actionem competere dicat, vbi dolus aliquis arguatur.

XVI. POMPONIVS libro vigesimo secundo ad Sabinum.

PERMISISTI mihi cretam eximere de agro tuo, ita vt eum locum, vnde exemissem, replerem: exemi, nec repleo. Quaesitum est, quam habeas actionem? Sed certum est, ciuilem actionem incerti competere. Si autem vendidisti cretam, ex vendito ages: quod si post exemtionem cretae repleuero, nec pateris me cretam tollere, tum agam ad exhibendum, quia mea facta est, cum voluntate tua exemta sit. §. 1. Permisisti mihi, vt sererem in fundo tuo, et fructus tollerem: seui, nec pateris me fructus tollere: nullam iuris ciuilis actionem esse, Aristo ait: an in factum dari debeat, deliberari posse: sed erit de dolo.

XVII. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Edictum.

SI GRATVITAM tibi habitationem dedero, an commodati agere possim? et Viuianus ait, posse. Sed est tutius, praescriptis verbis agere. §. 1. Si margarita tibi aestimata dedero, vt aut eadem mihi adferres, aut pretium eorum, deinde haec perierint ante venditionem, cuius periculum sit? Et ait Labeo, quod et Pomponius scripsit, si quidem ego te venditor rogaui, meum esse periculum: si tu me, tuum: si neuter nostrum [5], sed dumtaxat consensimus, teneri te hactenus, vt dolum et culpam mihi praestes. Actio autem ex hac causa vtique erit praescriptis verbis. §. 2. Papinianus libro octauo Quaestionum scripsit, si rem tibi inspiciendam dedi, et dicas te perdidisse, ita demum mihi praescriptis verbis actio competit, si ignorem vbi sit: nam si mihi liqueat, apud te esse, furti agere possum, vel condicere, vel ad exhibendum agere. Secundum haec, si cui inspiciendum dedi, siue ipsius causa, siue vtriusque, et dolum et culpam mihi praestandam esse dico, propter vtilitatem: periculum non. Si vero mei dumtaxat causa datum est, dolum solum: quia prope depositum hoc accedit. §. 3. Si cum vnum bouem haberem, et vicinus vnum, placuerit inter nos, vt per denos dies ego ei, et ille mihi, bouem commodaremus, vt opus faceret, et apud alterum bos periit, commodati non competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum: verum praescriptis verbis agendum est. §. 4. Si cum mihi vestimenta venderes, rogauero vt ea apud me relinquas, vt peritioribus ostenderem, mox haec perierint

1 Ap. Hal. *suarum* abest. 2 Ap. Hal. *sed* abest. 3 Ap. Hal. *tenetur* abest. 4 Ap. Hal. *agendum* abest. 5 *si neuter neutrum* loco *si neuter nostrum.*

ierint vi ignis, aut alia maiore, periculum me minime praestaturum. Ex quo apparet, vtique custodiam ad me pertinere. §. 5. Si quis sponsionis causa annulus acceperit, nec reddit victori, praescriptis verbis actio in eum competit. Nec enim recipienda est Sabini opinio, qui condici et furti agi ex hac causa putat. Quemadmodum enim rei nomine, cuius neque possessionem, neque dominium victor habuit, aget furti? Plane si inhonesta causa sponsionis fuit, sui annuli dumtaxat repetitio erit.

XVIII. Idem libro trigesimo ad Edictum.

Si apud te pecuniam deposuerim, vt dares Titio, si fugitiuum meum reduxisset, nec dederis, quia non reduxit: si pecuniam mihi non reddas, melius est praescriptis verbis agere. Non enim ambo pecuniam ego et fugitiuarius deposuimus, vt quasi apud sequestrem sit depositum.

XIX. Idem libro trigesimo primo ad Edictum.

Rogasti me, vt tibi nummos mutuos darem, ego cum non haberem, dedi tibi rem vendendam, vt pretio vtereris: si non vendidisti, aut vendidisti quidem, pecuniam autem non accepisti mutuam, tutius est, ita agere, vt Labeo ait, praescriptis verbis, quasi negotio quodam inter nos gesto proprii contractus. §. 1. Si praedium pro te obligauero, deinde placuerit inter nos, vt mihi fideiussorem praestares, nec facias, melius esse dico, praescriptis verbis agi, nisi merces interuenit: nam si interuenit, ex locato esse actionem.

XX. Idem libro trigesimo secundo ad Edictum.

Apud Labeonem quaeritur, si tibi equos venales experiendos dedero, vt, si in triduo displicuissent, redderes, tuque desultor in his cucurreris et viceris, deinde emere nolueris, an sit aduersus te ex vendito actio? Et puto verius esse, praescriptis verbis agendum: nam inter nos hoc actum, vt experimentum gratuitum acciperes, non vt etiam certares. §. 1. Item apud Melam quaeritur, si mulas tibi dedero, vt experiaris, et si placuissent, emeres, si displicuissent, vt in dies singulos aliquid praestares: deinde mulae a grassatoribus fuerint ablatae intra dies experimenti, quid esset praestandum, vtrum pretium et merces, an merces tantum? Et ait Mela, interesse, vtrum emtio iam erat contracta, an futura: vt si facta, pretium petatur, si futura, merces petatur. Sed non exprimit de actionibus. Puto autem, si quidem perfecta fuit emtio, competere ex vendito actionem: si vero nondum perfecta esset, actionem [1] talem, qualem aduersus desultorem dari. §. 2. Si, cum emere argentum velles, vascularius ad te detulerit et relinquerit, et cum displicuisset tibi, seruo tuo referendum dedisti, et sine dolo malo et culpa tua perierit, vascularii esse detrimentum: quia eius quoque causa sit missum. Certe culpam eorum, quibus custodiendum perferendumue dederis, praestare te oportere, Labeo ait: et puto, praescriptis verbis actionem in hoc competere.

XXI. Idem libro secundo Disputationum.

Quoties deficit actio vel exceptio, vtilis actio vel exceptio est.

XXII. Gaius libro decimo ad Edictum prouinciale.

Si tibi polienda sarciendaue vestimenta dederim, si quidem gratis hanc operam te suscipiente, mandati est obligatio: si vero mercede data, aut constituta, locationis conductionisque negotium geritur. Quod si neque gratis hanc operam susceperis, neque protinus aut data aut constituta sit merces, sed eo animo negotium gestum fuerit, vt postea tantum mercedis nomine daretur, quantum inter nos statutum sit, placet, quasi de nouo negotio, in factum dandum esse iudicium, id est, praescriptis verbis.

XXIII. Alfenus libro tertio Digestorum a Paulo Epitomatorum.

Duo secundum Tiberim cum ambularent, alter eorum ei [2], qui secum ambulabat, rogatus annulum ostendit, vt respiceret: illi excidit annulus, et in Tiberim deuolutus est. Respondit, posse agi cum eo in factum actionem.

XXIV. Africanus libro octauo Quaestionum.

Titius Sempronio triginta dedit, pactique sunt, vt ex reditu eius pecunia tributum, quod Titius pendere deberet, Sempronius praestaret, computatis vsuris semissibus: quantoque minus tributorum nomine praestitum foret, quam earum vsurarum quantitas esset, vt id Titio restitueret: quod amplius praestitum esset, id ex sorte decederet: aut, si et sortem et vsuras summa tributorum excessisset,

1 Ap. Hal. *actionem* abest. 2 Ap. Hal. *ei* abest.

cessisset, id quod amplius esset, Titius Sempronio praestaret, neque de ea re vlla stipulatio interposita est. Titius consulebat, id quod amplius ex vsuris Sempronius redegisset, quam tributorum nomine praestitisset, qua actione ab eo consequi possit? Respondit, pecuniae quidem creditae vsuras, nisi in stipulationem [1] deductas, non deberi: verum in proposito videndum, ne non tam faenerata pecunia intelligi debeat, quam quasi mandatum inter eos contractum, nisi quod vltra semissem consecuturus esset: sed ne ipsius quidem sortis petitionem pecuniae creditae fuisse: quando, si Sempronius eam pecuniam sine dolo malo vel amisisset, vel vacuam habuisset, dicendum, nihil eum eo nomine praestare debuisse. Quare tutius esse, praescriptis verbis in factum actionem dari: praesertim cum illud quoque conuenisset, vt, quod amplius praestitum esset, quam ex vsuris redigeretur, sorti decederet: quod ipsum ius, et causam pecuniae creditae excedat.

XXV. MARCIANVS libro tertio Regularum.

SI OPERAS fabriles quis serui vice mutua dedisset, vt totidem reciperet, posse eum praescriptis verbis agere: sicuti si penulas dedisset, vt tunicas acciperet. Nec esse hoc contrarium, quod si per errorem operae indebite datae sunt, ipsae repeti non possunt: nam aliud dando, vt aliud reddatur, obligari iure gentium possumus. Quod autem indebitum datur, aut ipsum repeti debet, aut tantundem ex eodem genere: quorum neutro modo operae repeti possunt.

XXVI. POMPONIVS libro vigesimo primo ad Sabinum.

SI TIBI scyphos dedi, vt eosdem mihi redderes, commodati actio est: si vt pondus argenti redderes, quantum in illis esset, tantidem ponderis petitio est per actionem praescriptis verbis, tam boni tamen [2] argenti, quam illi scyphi fuerunt: sed si, vt vel hos scyphos, vel vt [3] eiusdem ponderis argentum dares, conuenit, (idem) dicendum est.

DIGESTORVM SEV PANDECTARVM

PARS QVARTA.

LIBER VICESIMUS.

TIT. I.

DE PIGNORIBVS ET HYPOTHECIS, ET QVALITER EA CONTRAHANTVR, ET DE PACTIS EORVM.

PAPINIANVS libro vndecimo Responsorum.

CONVENTIO generalis in pignore dando bonorum vel postea quaesitorum recepta est: in speciem autem alienae rei collata conuentione, si non fuit ei, qui pignus dabat, debita, postea debitori dominio quaesito, difficilius creditori, qui non ignorauit alienum, vtilis actio dabitur: sed facilior erit possidenti retentio. §. 1. Seruo pignori dato, peculium eius creditor, citra conuentionem specialiter super eo conceptam, frustra distrahit: nec interest, quando seruus domino peculium adquisierat. §. 2. Cum praedium pignori daretur, nominatim, vt fructus quoque pignori essent, conuenit. Eos consumptos bona fide emtor vtili Seruiana restituere non cogetur: pignoris etenim causam nec vsucapione perimi placuit: quoniam quaestio pignoris ab intentione dominii separatur: quod in fructibus dissimile est, qui numquam debitoris fuerunt. §. 3. Pacto placuit, vt, ad diem vsuris non solutis fructus hypothecarum vsuris compensarentur fini legitimae vsurae. Quamuis exordio minores in stipulatum venerint, non esse tamen irritam conuentionem placuit: cum, ad diem minore faenore non soluto, legitimae maiores vsurae stipulanti recte promitti potuerunt. §. 4. Cum

1 *non in stipulatione*. 2 Ap. Hal. *tamen* abest. 3 Ap. Hal. *vt* abest.

Cum praedium vxor viro donasset, idque praedium vir pignori dedisset, post diuortium mulier possessionem praedii sui recuperauit: et idem praedium ob debitum viri pignori dedit: in ea dumtaxat pecunia recte pignus a muliere contractum apparuit, quam offerre viro debuit, meliore praedio facto: scilicet, si maiores sumtus, quam fructus fuissent, quos vir ex praedio percepit: etenim in ea quantitate proprium mulier negotium gessisse, non alienum suscepisse videtur.

II. Idem libro tertio Responsorum.

Fideivssor, qui pignora vel hypothecas suscepit, atque ita pecunias soluit, si mandati agat, vel cum eo agatur, exemplo creditoris, etiam culpam aestimari oportet: ceterum iudicio, quod de pignore dato proponitur, conueniri non potest.

III. Idem libro vigesimo Quaestionum.

Si svperatvs sit debitor, qui rem suam non vindicabat, quod suam non probat: aeque seruanda erit creditori actio Seruiana, probanti, res in bonis eo tempore, quo pignus contrahebatur, illius fuisse: sed et si victus sit debitor vindicans hereditatem, iudex actionis Seruianae, neglecta de hereditate dicta sententia, pignoris caussam inspicere debebit: atquin aliud in legatis et libertatibus dictum est: cum secundum eum, qui legitimam hereditatem vindicabat, sententia dicta est. Sed creditor non bene legatariis per omnia [1] comparatur: cum legata quidem aliter valere non possunt, quam si testamentum ratum esse constaret: enimuero fieri potest, vt et pignus recte sit acceptum, nec tamen ab eo lis bene instituta. §. 1. Per iniuriam victus apud iudicium, rem, quam petierat, postea pignori obligauit: non plus habere creditor potest, quam habet, qui pignus dedit: ergo summouebitur rei iudicatae exceptione, tametsi maxime nullam propriam, qui vicit, actionem exercere possit: non enim quid ille non habuit, sed quid in ea re, quae pignori data est, debitor habuerit, considerandum est.

IV. Gaivs libro singulari de formula hypothecaria [2].

Contrahitvr hypotheca per pactum conuentum, cum quis paciscatur, vt res eius propter aliquam obligationem sint hypothecae nomine obligatae: nec ad rem pertinet, quibus fit verbis: sicuti est et in his obligationibus, quae consensu contrahuntur: et ideo et sine scriptura si conuenit, vt hypotheca sit, et probari poterit, res obligata erit, de qua conueniunt: fiunt enim de his scripturae, vt quod actum est, per eas [3] facilius probari poterit, et sine his autem valet quod actum est, si habeat probationem: sicut et nuptiae sunt, licet testationes in scriptis habitae non sunt.

V. Marcianvs libro singulari ad formulam hypothecariam.

Res hypothecae dari posse sciendum est pro quacumque obligatione: siue mutua pecunia datur, siue dos, siue emtio vel venditio contrahatur, vel etiam locatio et conductio, vel mandatum: et siue pura est obligatio, vel in diem, vel sub conditione, et siue in praesenti contractu [4], siue etiam praecedat: sed et futurae obligationis nomine dari possunt: sed et non [5] soluendae omnis pecuniae causa, verum etiam de parte eius: et vel pro ciuili obligatione, vel honoraria, vel tantum naturali: sed et in conditionali obligatione non alias obligantur, nisi conditio exstiterit. §. 1. Inter pignus autem et hypothecam tantum nominis sonus differt. §. 2. Dare autem quis hypothecam potest, siue pro sua obligatione, siue pro aliena.

VI. Vlpianvs libro septuagesimo tertio ad Edictum.

Obligatione generali rerum, quas quis habuit, habiturusue sit, ea non continebuntur, quae verisimile est quemquam specialiter obligaturum non fuisse: vtputa supellex: item vestis relinquenda est debitori: et ex mancipiis, quae in eo vsu habebit, vt certum sit, eum pignori daturum non fuisse: proinde de ministeriis eius perquam ei necessariis, vel quae ad affectionem eius pertineant.

VII. Pavlvs libro sexagesimo octauo ad Edictum.

Vel qvae in vsum quotidianum habentur, Seruiana non competit.

VIII. Vlpianvs libro septuagesimo tertio ad Edictum.

Deniqve concubinam, filios naturales, alumnos, constitit generali obligatione

1 Ap. Hal. *per omnia* absunt. 2 *ad formulam hypothecariam.* 3 *postea* loco *per eas.* 4 *contractus est.* 5 *et non solum* loco *sed et non.*

ne non contineri, et si qua alia sunt huiusmodi ministeria.

IX. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

SED ET quod ad eas res, quas eo tempore, quo paciscebatur, in bonis habuit, idem obseruari debet. §. 1. Quod emtionem venditionemque recipit, etiam pignerationem recipere potest.

X. VLPIANVS libro septuagesimo tertio ad Edictum.

SI DEBITOR res suas duobus simul pignori obligauerit, ita vt vtrique in solidum obligatae essent, singuli in solidum aduersus extraneos Seruiana vtentur: inter ipsos autem si quaestio moueatur, possidentis meliorem esse conditonem: dabitur enim possidenti haec exceptio, SI NON CONVENIT, VT EADEM RES MIHI QVOQVE PIGNORI ESSET: si autem id actum fuerit, vt pro partibus res obligarentur, vtilem actionem competere, et inter ipsos et aduersus extraneos: per quam dimidiam partis possessionem [1] adprehendant singuli [2].

XI. MARCIANVS libro singulari ad formulam hypothecariam.

SI IS, qui bona Reipublicae iure administrat, mutuam pecuniam pro ea accipiat, potest rem eius obligare. §. 1. Si ἀντίχρησις [3] facta sit, et in fundum, aut in aedes aliquis inducatur, eousque retinet possessionem pignoris loco, donec illi pecunia soluatur, cum in vsuras fructus percipiat, aut locando, aut ipse percipiendo, habitandoque: itaque, si amiserit possessionem, solet in factum actione vti. §. 2. Vsusfructus an possit pignori hypothecaeue dari, quaesitum est, siue dominus proprietatis conuenerit, siue ille, qui solum vsumfructum habet? Et scribit Papinianus libro vndecimo Responsorum, tuendum creditorem: et si velit cum creditore proprietarius agere, NON ESSE EI IVS VTI FRVI INVITO SE, tali exceptione eum Praetor tuebitur, SI NON INTER CREDITOREM, ET EVM, AD QVEM VSVSFRVCTVS PIGNORI SIT: nam et cum emtorem vsusfructus tuetur Praetor, cur non et creditorem tuebitur? Eadem ratione et debitori obiicietur exceptio. §. 3. Iura praediorum vrbanorum pignori dari non possunt: igitur nec conuenire possunt, vt hypothecae sint.

XII. PAVLVS libro sexagesimo octauo ad Edictum.

SED AN viae, itineris, actus, aquaeductus pignoris conuentio locum habeat, videndum esse Pomponius ait, vt [4] talis pactio fiat, vt [5], quamdiu pecunia soluta non sit, eis seruitutibus creditor vtatur, scilicet si vicinum fundum habeat: et si intra diem certum pecunia soluta non sit, vendere eas vicino liceat? Quae sententia propter vtilitatem contrahentium admittenda est.

XIII. MARCIANVS libro singulari ad formulam hypothecariam.

GREGE pignori obligato, quae postea nascuntur, tenentur: sed et si prioribus capitibus decedentibus, totus grex fuerit renouatus, pignori tenebitur. §. 1. Statuliber quoque dari hypothecae poterit, licet conditione exsistente euanescat pignus. §. 2. Cum pignori rem pigneratam accipi posse placuerit, quatenus vtraque pecunia debetur, pignus secundo creditori tenetur, et tam exceptio, quam actio vtilis ei danda est. Quod si dominus soluerit pecuniam, pignus quoque perimitur. Sed potest dubitari, numquid creditori, nummorum solutorum nomine, vtilis actio danda sit, an non: quid enim, si res soluta fuerit? Et verum est, quod Pomponius libro septimo ad Edictum scribit: si quidem pecuniam debet is, cuius nomen pignori datum est, exacta ea creditorem secum pensaturum [6]: si vero corpus is debuerit, et soluerit, pignoris loco futurum apud secundum creditorem. §. 3. Et in superficiariis legitime consistere creditor potest aduersus quemlibet possessorem: siue tantum pactum conuentum de hypotheca interuenerit, siue etiam possessio tradita fuerit [7], deinde amissa sit. §. 4. Etiam si creditor iudicatum debitorem fecerit, hypotheca manet obligata, quia suas conditiones habet hypothecaria actio: id est, si soluta est pecunia, aut satisfactum est: quibus cessantibus, tenet: et si cum defensore in personam egero, licet is mihi satisdederit, et damnatus sit, aeque hypotheca manet obligata: multo magis ergo si in personam actum sit, siue cum reo, siue cum fideiussore, siue cum vtrisque pro

1 *partem possessionis.* 2 Hal. addit *in confesso est.* 3 Id est *mutuus pignoris vsus pro credito.* 4 Hal. inserit *si.* 5 Ap. Hal. *vt* abest. 6 *exactam a creditore se compensaturum.* 7 Ap. Hal. *fuerit* abest.

pro parte, licet damnati ſint, hypotheca manet obligata. Nec [1] per hoc videtur ſatisfactum creditori, quod habet iudicati actionem. §. 5. Si ſub conditione debiti nomine, obligata ſit hypotheca, dicendum eſt, ante conditionem non recte agi, cum nihil interim debeatur: ſed, ſi ſub conditione debiti conditio venerit, rurſus agere poterit. Sed ſi praeſens ſit debitum, hypotheca vero ſub conditione, et agatur ante conditionem hypothecaria, verum quidem eſt, pecuniam ſolutam non eſſe, ſed auferri hypothecam iniquum eſt: ideoque arbitrio iudicis cautiones interponendae ſunt, SI CONDITIO EXSTITERIT, NEC PECVNIA SOLVATVR, RESTITVI HYPOTHECAM, SI IN RERVM NATVRA SIT. §. 6. Propter vſuras quoque ſi obligata ſit hypotheca, vſurae ſolui debent. Idem et in poena dicemus.

XIV. VLPIANVS libro ſeptuageſimo tertio ad Edictum.

QVAESITVM eſt, ſi nondum dies penſionis venit, an et medio tempore perſequi pignora permittendum ſit? Et puto, dandam pignoris perſecutionem: quia intereſt mea: et ita Celſus ſcribit. §. 1. Ex quibus caſibus naturalis obligatio conſiſtit, pignus perſeuerare conſtitit.

XV. GAIVS libro ſingulari de formula hypothecaria.

ET QVAE nondum ſunt, futura tamen ſunt, hypothecae dari poſſunt: [2] vt fructus pendentes, partus ancillae, fetus pecorum, et ea quae naſcuntur, ſint hypothecae obligata. Idque ſeruandum eſt, ſiue dominus fundi [3] conuenerit aut de vſufructu, aut de his, quae naſcuntur: ſiue is, qui vſumfructum habet, ſicut Iulianus ſcribit. §. 1. Quod dicitur, creditorem probare debere, cum conueniebat, rem in bonis debitoris fuiſſe: ad eam conuentionem pertinet, quae ſpecialiter facta eſt, non ad illam, quae quotidie inſeri ſolet cautionibus, vt ſpecialiter rebus hypothecae nomine datis, cetera etiam bona teneantur debitoris, quae nunc habet, et quae poſtea adquiſierit, perinde atque ſi [4] ſpecialiter hae res fuiſſent obligatae. §. 2. Qui res ſuas iam obligauerint, et alii ſecundo obligant creditori, vt effugiant periculum, quod ſolent pati, qui ſaepius easdem res obligant, praedicere ſolent, alii nulli rem obligatam eſſe, quam forte Lucio Titio, vt in id, quod excedit priorem obligationem, res ſit obligata, vt ſit pignori hypothecaeue id, quod pluris eſt, [5] aut ſolidum, cum primo debito liberata res fuerit. De quo videndum eſt, vtrum hoc ita ſe habeat, ſi et conueniat: an et ſi ſimpliciter conuenerit de eo, quod excedit, vt ſit hypothecae? Et ſolida res ineſſe conuentioni videtur, cum a primo creditore fuerit liberata. An adhuc pars? ſed illud magis eſt, quod prius diximus.

XVI. MARCIANVS libro ſingulari ad formulam hypothecariam.

SI FVNDVS hypothecae datus ſit, deinde alluuione maior factus eſt, totus obligabitur. §. 1. Si neſciente domino, res eius hypothecae data ſit, deinde poſtea dominus ratum habuerit, dicendum eſt, hoc ipſum, quod ratum habet, voluiſſe eum retro recurrere ratihabitionem [6] ad illud tempus, quo conuenit: voluntas autem fere eorum demum ſeruabitur, qui et pignori [7] dare poſſunt. §. 2. Si res hypothecae data, poſtea mutata fuerit, aeque hypothecaria actio competit: veluti de domo data hypothecae et horto facta. Item ſi de loco conuenit, et domus facta ſit. Item de loco dato, deinde [8] vineis in eo poſitis. §. 3. In vindicatione pignoris quaeritur, an rem, de qua actum eſt, poſſideat is, cum quo actum eſt. Nam ſi non poſſideat, nec dolo fecerit, quo minus poſſideat, abſolui debet. Si vero poſſideat, et aut pecuniam ſoluat, aut rem reſtituat, aeque abſoluendus eſt. Si vero neutrum horum faciat, condemnatio ſequetur. Sed ſi velit reſtituere, nec poſſit, forte quod res abeſt, et longe eſt, vel in prouinciis, ſolet cautionibus res explicari: nam, ſi caueret ſe reſtituturum, abſoluitur. Sin vero dolo quidem deſiit poſſidere, ſumma autem ope niſus non poſſit rem ipſam reſtituere, tanti condemnabitur, quanti actor in litem iurauerit, ſicut in ceteris in rem actionibus: nam ſi tanti condemnatus eſſet, quantum deberetur, quid proderat in rem actio, cum et in perſonam agendo idem conſequeretur? §. 4. Interdum etiam de fructibus arbitrari debet iudex: vt ex quo lis inchoata ſit, ex eo tempore etiam [9] fructibus condemnet. Quid enim, ſi minoris ſit praedium, quam debetur? nam de antecedentibus fur-

1 Hal. inſerit *enim*. 2 Hal. praefigit *puta*. 3 Ap. Hal. *fundi* abeſt. 4 Ap. Hal. *ſi* abeſt. 5 Ap. Hal. *vt ſit pignori hypothecaeue id, quod pluris eſt*, abſunt. 6 Ap. Hal. *ratihabitionem* abeſt. 7 *pignora*. 8 Ap. Hal. *deinde* abeſt. 9 Hal. inſerit *rem*.

fructibus nihil poteſt pronuntiare, niſi [1] exſtent, et res non ſufficit. [2] §. 5. Creditor hypothecam ſibi per ſententiam adiudicatam quemadmodum habiturus ſit, quaeritur: nam dominium eius vindicare non poteſt. Sed hypothecaria agere poteſt: et ſi exceptio obiicietur a poſſeſſore rei iudicatae, replicet, SI SECVNDVM ME IVDICATVM NON EST. §. 6. Si pluris condemnatus ſit debitor non reſtituendo pignus, quam computatio ſortis et vſurarum faciebat, an ſi tantum ſoluerit, quantum debebat, exoneretur hypotheca? Quod ego, quantum quidem ad ſubtilitatem legis et auctoritatem ſententiae, non probo: ſemel enim cauſa tranſire videtur ad condemnationem, et inde [3] pecunia deberi. Sed humanius eſt, non amplius eum, quam quod re vera debet, dando, hypothecam liberare. §. 7. Aliena res vtiliter poteſt obligari ſub conditione, ſi debitoris facta fuerit. §. 8. Si duo pariter de hypotheca paciſcantur, in quantum quisque obligatam hypothecam habeat, vtrum pro quantitate debiti, an pro partibus dimidiis, quaeritur? Et magis eſt, vt pro quantitate debiti pignus habeant obligatum. Sed vterque, ſi cum poſſeſſore agat, quemadmodum? vtrum de parte quisque, an de toto, quaſi vtrique in ſolidum res obligata ſit? Quod erit dicendum, ſi eodem die pignus vtrique datum eſt ſeparatim: ſed ſi ſimul illi et illi, ſi hoc actum eſt, vterque recte in ſolidum aget: ſi minus, [4] vnusquisque pro parte. §. 9. Poteſt ita fieri pignoris datio, hypothecaeue, vt, ſi intra certum tempus non ſit ſoluta pecunia, iure emtoris poſſideat rem, iuſto pretio tunc aeſtimandam: hoc enim caſu videtur quodammodo conditionalis eſſe venditio. Et ita Diuus Seuerus et Antoninus reſcripſerunt.

XVII. VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum.

PIGNORIS perſecutio in rem parit actionem creditori.

XVIII. PAVLVS libro decimo nono ad Edictum.

SI AB EO, qui Publiciana vti potuit, quia dominium non habuit, pignori accepi, ſic tuetur me per Seruianam Praetor, quemadmodum debitorem per Publicianam.

XIX. VLPIANVS libro vigeſimo primo ad Edictum.

QVI PIGNORI plures res accepit, non cogitur vnam liberare, niſi accepto vniuerſo, quantum debetur.

XX. IDEM libro ſexageſimo tertio ad Edictum.

CVM CONVENIT, vt is, qui ad refectionem aedificii credidit, de penſionibus iure pignoris ipſe creditum recipiat, etiam actiones vtiles aduerſus inquilinos accipiet, cautionis exemplo, quam debitor creditori pignori dedit.

XXI. IDEM libro ſeptuageſimo tertio ad Edictum.

SI INTER colonum et procuratorem meum conuenerit de pignore, vel ratam habente me conuentionem, vel mandante: quaſi inter me et colonum meum conueniſſe videatur. §. 1. Si debitor ſeruum, quem a non domino bona fide emerat et pignerauit, teneat, Seruianae locus eſt, et ſi aduerſus eum agat creditor, doli replicatione exceptionem elidet: et ita Iulianus ait: et habet rationem. §. 2. Quidquid pignori commodi, ſiue incommodi fortuito acceſſit, id ad debitorem pertinet. §. 3. Si res pignerata non reſtituatur, lis aduerſus poſſeſſorem erit aeſtimanda: ſed vtique aliter aduerſus ipſum [5] debitorem, aliter aduerſus quemuis poſſeſſorem: nam aduerſus debitorem non pluris, quam quanti [6] debet, quia non pluris intereſt: aduerſus ceteros poſſeſſores etiam pluris et quod [7] amplius debito conſecutus, creditor fuerit, reſtituere debet debitori pigneraticia actione.

XXII. MODESTINVS libro ſeptimo Differentiarum.

SI TITIO, qui rem meam ignorante me creditori ſuo pignori obligauerit, heres extitero, ex poſtfacto pignus directo quidem non conualeſcit, ſed vtilis pigneraticia dabitur creditori.

XXIII. IDEM libro tertio Regularum.

CREDITOR praedia ſibi obligata ex cauſa pignoris, locare recte poterit. §. 1. Pignoris obligatio etiam inter abſentes recte ex contractu obligatur.

XXIV. IDEM libro quinto Regularum.

IN QVORVM finibus emere quis prohibetur, pignus accipere non prohibetur.

1 Hal. inſerit *res*. 2 Apud Hal. *res non ſufficit* abſunt. 3 *mihi* loco *inde*. 4 Hal. praefigit *aget*. 5 Ap. Hal. *ipſum* abeſt. 6 Ap. Hal. *quanti* abeſt. 7 *pluris quia quod amplius*.

XXV. Idem libro octauo Regularum.

Cvm vitiose vel inutiliter contractus pignoris intercedat, retentioni locus non est: nec si bona creditoris ad fiscum pertineant.

XXVI. Idem libro quarto Responsorum.

Fideivssor impetrauit a potestate, vt et antequam solueret, pignora ipse possideat, quasi satisfacturus creditoribus, nec satisfecit: modo heres debitoris paratus est soluere creditoribus. Quaero, an pignora fideiussor restituere cogendus sit? Modestinus respondit, cogendum esse. §. 1. Pater Seio emancipato filio facile persuasit, vt, quia mutuam quantitatem acciperet a Septicio creditore, chirographum perscriberet sua manu filius eius [1], quod ipse impeditus esset scribere, sub commemoratione domus ad filium pertinentis pignori dandae. Quaerebatur, an Seius inter cetera bona etiam hanc domum iure optimo possidere possit, cum patris se hereditate abstinuerit, nec metuiri ex hoc solo, quod mandante patre manu sua perscripsit instrumentum chirographi, cum neque consensum suum accommodauerat patri, aut signo suo, aut alia scriptura? Modestinus respondit, cum sua manu pignori domum suam futuram Seius scripserat, consensum ei obligationi dedisse manifestum est. §. 2. Lucius Titius praedia et mancipia, quae in praediis erant, obligauit: heredes eius praediis inter se diuisis, illis mancipiis defunctis, alia substituerunt: creditor postea praedia cum mancipiis distraxit. Quaeritur, an ipsa mancipia, quae sunt modo in praediis constituta, hoc est in hypothecis, emtor vindicare recte possit? Modestinus respondit, si neque pignerata sunt ipsa mancipia, neque ex pigneratis ancillis nata, minime creditoribus obligata esse.

XXVII. Marcellvs libro quinto Digestorum.

Servvm, quem quis pignori dederat, ex leuissima offensa vinxit, mox soluit: et quia debito non satisfaciebat, [2] creditor minoris seruum vendidit: an aliqua actio creditori in debitorem constituenda sit, quia crediti ipsius actio non sufficit ad id, quod deest persequendum? Quid si eum interfecisset, aut elusisset? Vbi quidem interfecisset, ad exhibendum tenetur: vbi autem elusisset, quasi damni iniuriae dabimus actionem ad quantum interest, quod debilitando aut vinciendo, persecutionem pignoris exinanierit. Fingamus nullam crediti nomine actionem esse, quia forte causa ceciderat: non existimo indignam rem animaduersione et auxilio Praetoris. Vlpianus notat: si vt creditori noceret, vinxit, tenebitur: si merentem, non tenebitur.

XXVIII. Pavlvs libro tertio Quaestionum.

Si legati conditionalis [3] relicti filiofamilias, pater ab herede rem propriam eius pignori accepit, et mortuo patre, vel emancipato filio, conditio legati exstiterit: incipit filio legatum deberi, et neque pater potest pignus vindicare, neque filius, qui nunc habere coepisset actionem, [4] nec ex praecedente tempore potest quicquam iuris habere in pignore, sicut in fideiussore dicitur.

XXIX. Idem libro quinto Responsorum.

Pavlvs respondit, generalem quidem conuentionem sufficere ad obligationem pignorum: sed ea, quae ex bonis defuncti non fuerunt, sed postea ab herede eius ex alia causa adquisita sunt, vindicari non posse a creditore testatoris. §. 1. Si mancipia in causam pignoris ceciderunt, ea quoque, quae ex his nata sunt, eodem iure habenda sunt: quod tamen diximus etiam adgnata teneri, siue specialiter de his conuenerit, siue non, ita procedit, si dominium eorum ad eum peruenit, qui obligauit, vel heredem eius. Ceterum, (si) apud alium dominum pepererint, non erunt obligata. §. 2. Domus pignori data exusta est, eamque aream emit Lucius Titius, et exstruxit. Quaesitum est de iure pignoris? Paulus respondit, pignoris persecutionem perseuerare: et ideo ius soli superficiem secutam videri, id est, cum iure pignoris: sed bona fide possessores non aliter cogendos creditoribus aedificium restituere, quam sumtus in exstructione erogatos, quatenus pretiosior res facta est, reciperent. §. 3. Si sciente et consentiente domino seruus, vt omnia bona domini pignori obligata essent, conuenit, ipsum quoque, qui cauit, obligatum esse pignoris iure.

XXX. Idem libro sexto Responsorum.

Peri-

1 Ap. Hal. *eius* abest. 2 *satisfiebat. sed.* 3 *conditionalis nomine.* 4 Hal. praefigit

PERICVLVM pignorum nominis venditi ad emtorem pertinere, si tamen probetur eas res obligatas fuisse.

XXXI. SCAEVOLA libro primo Responsorum.

LEX VECTIGALI fundo dicta erat, vt, si post certum temporis vectigal solutum non esset, is fundus ad dominum redeat: postea is fundus a possessore pignori datus est. Quaesitum est, an recte pignori datus est? Respondit, si pecunia intercessit, pignus esse. Item quaesiit, si cum in exsolutione vectigalis tam debitor, quam creditor cessassent, et propterea pronuntiatum esset, fundum secundum legem domini esse, cuius potior causa esset? Respondit, si, vt proponeretur, vectigali non soluto, iure suo dominus vsus esset, etiam pignoris ius euanuisse.

XXXII. IDEM libro quinto Responsorum.

DEBITOR pactus est, vt quaecumque in praedia pignori data, inducta, inuecta, importata, ibi nata, parataue essent, pignori essent: eorum praediorum pars fine colonis fuit, eaque actori suo colenda debitor ita [1] tradidit, adsignatis et seruis culturae necessariis: quaeritur, an et Stichus vilicus, et ceteri serui ad culturam missi, et Stichi vicarii obligati essent? Respondit, eos dumtaxat, qui hoc animo a domino inducti essent, vt ibi perpetuo essent, non temporis causa accommodarentur, obligatos.

XXXIII. TRYPHONINVS libro octauo Disputationum.

IS, QVI promisit tibi aut Titio, solutum quidem Titio repetere non potest, id pignus ei datum, et ante solutionem recipit.

XXXIV. SCAEVOLA libro vigesimo septimo Digestorum.

CVM [2] tabernam debitor creditori pignori dederit, quaesitum est, vtrum eo facto nihil egerit, an tabernae appellatione merces, quae in ea erant, obligasse videatur? et si eas merces per tempora distraxerit, et alias comparauerit, easque in eam tabernam intulerit, et decesserit, an omnia, quae ibi deprehenduntur, creditor hypothecaria actione petere possit, cum et mercium species mutatae sint, et res aliae illatae? Respondit, ea, quae mortis tempore debitoris in taberna inuenta sunt, pignori obligata esse videntur. §. I. [3] Idem quaesiit, cum epistola talis emissa sit: Δανεισάμενος παρά σου δηνάρια πεντακόσια, παρεκάλεσά σε, μὴ βεβαιωτὴν, ἀλλ᾽ ὑποθήκην παρ᾽ ἐμοῦ λαβεῖν· οἶδας γὰρ ἀκριβῶς, ὅτι καὶ [4] ἡ ταβέρνα, καὶ οἱ δοῦλοί μου οὐδενὶ κατέχονται, ἢ σοὶ· καὶ ὡς εὐσχήμονι ἀνθρώπῳ ἐπίστευσας [5]: [6] an pignus contractum sit, an vero ea [7] epistola nullius momenti sit, cum sine die et consule sit? Respondit, cum conuenisse de pignoribus videtur, non idcirco obligationem pignorum cessare, quod dies et consules additi, vel tabulae signatae non sint. §. 2. Creditor pignori accepit a debitore quidquid in bonis habet, habiturusue esset: quaesitum est, an corpora pecuniae, quam idem debitor ab alio mutuam accepit, cum in bonis eius facta sint, obligata creditori, pignoris esse coeperint? Respondit coepisse.

XXXV. LABEO libro primo Pithanon a Paulo Epitomatorum.

SI INSVLA, quam tibi ex pacto conuento licuit vendere combusta est, deinde a debitore suo restituta, idem in noua insula iuris habes.

TIT. II.

IN QVIBVS CAVSIS PIGNVS, VEL HYPOTHECA TACITE CONTRAHITVR.

PAPINIANVS libro decimo *Responsorum*.

SENATVSCONSVLTO, quod sub Marco Imperatore factum est, pignus insulae creditori datum, qui pecuniam ob restitutionem aedificii exstruendi mutuam dedit, ad eum quoque pertinebit, qui redemtori, domino mandante, nummos ministrauit.

II. MARCIANVS libro singulari ad formulam hypothecariam.

POMPONIVS libro quadragesimo variarum lectionum scribit, non solum pro pensionibus, sed et si deteriorem habitationem fecerit culpa sua inquilinus, quo nomine

1 Ap. Hal. *ita* abest. 2 Ap. Hal. *Cum* abest. 3 Hal. his *Idem quaesiit cum epistola talis emissa sit* omissis, a Graecis nouam legem orditur, hac inscriptione praefixa: *IDEM lib. I. quaestionum.* 4 Ap. Hal. καὶ abest. 5 Id est: *Mutuatus abs te quingentos denarios, rogaui, ne sponsorem, sed pignus a me acciperes: exacte enim, et pro certo nosti, nemini alii tabernam, seruosque meos, quam tibi esse obligatos, et quod honesto et graui viro fidem habueris.* 6 Hal. praefigit *Quaeritur.* 7 Ap. Hal. *ea* abest.

nomine ex locato cum eo erit actio, inuecta et illata pignori erunt obligata.

III. Vlpianvs libro septuagesimo tertio ad Edictum.

Si horrevm fuit conductum, vel diuersorium, vel area: tacitam conuentionem de inuectis illatis, etiam in his locum habere, putat Neratius. Quod verius est.

IV. Neratius libro primo Membranarum.

Eo ivre vtimur, vt quae in praedia vrbana inducta, illata sunt, pignori esse credantur, quasi id tacite conuenerit: in rusticis praediis contra obseruatur. §. 1. Stabula, quae non sunt in continentibus aedificiis, quorum praediorum ea numero habenda sint, dubitari potest? Et quidem vrbanorum sine dubio non sunt, cum a ceteris aedificiis separata sint. Quod ad causam tamen talis [1] taciti pignoris pertinet, non multum ab vrbanis praediis differunt.

V. Marcianvs libro singulari ad formulam hypothecariam.

Pomponivs libro tertio decimo variarum lectionum scribit, si gratuitam habitationem conductor mihi praestiterit, inuecta a me domino insulae pignori non esse. §. 1. Item illud, inquit, videndum est, [2] voluntate domini induci pignus ita posse, vt in partem debiti sit obligatum. §. 2. Si quis fideiubeat, cum res illius a debitore, pro quo fideiussit, pignori data sit, bellissime intelligitur, hoc ipso quod fideiubeat, quodammodo mandare res suas esse obligatas. Sane si postea sint eius res hypothecae datae, non erunt obligatae.

VI. Vlpianvs libro septuagesimo tertio ad Edictum.

Licet in praediis vrbanis tacite solet conuentum accipi, vt perinde teneantur inuecta et inlata, ac si specialiter conuenisset: [3] certe libertati huiusmodi pignus non officit: idque et Pomponius probat: ait enim, manumissioni non officere ob habitationem obligatum.

VII. Pomponivs libro decimo tertio [4] ex variis lectionibus.

In praediis rusticis fructus, qui ibi nascuntur, tacite intelliguntur pignori esse domino fundi locati, etiam si nominatim id non conuenerit. §. 1. Videndum est, ne non omnia illata, vel inducta, sed ea sola, quae, vt ibi sint, illata fuerint, pignori sint. Quod magis est.

VIII. Pavlvs libro secundo Sententiarum.

Cvm debitor gratuita pecunia vtatur, potest creditor de fructibus rei sibi pigneratae ad modum legitimum vsuras retinere.

IX. Idem libro singulari de Officio Praefecti Vigilum.

Est differentia obligatorum propter pensionem, et eorum, quae ex conuentione manifestarii pignoris nomine tenentur: quod manumittere mancipia obligata pignori non possumus: inhabitantes autem, manumittimus: scilicet antequam pensionis nomine percludamur: tunc enim pignoris nomine retenta mancipia non liberabimus: et derisus [5] Nerua Iurisconsultus, qui per fenestram monstrauerat seruos detentos ob pensionem liberari posse.

X. Scaevola libro sexto Digestorum.

Tvtoris heres cum herede pupilli transactione facta, cum ex ea maiorem partem soluisset, in residuam quantitatem pignus obligauit: quaesitum est, an in veterem contractum iure res obligata esset? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, obligatam esse.

Tit. III.

QVAE RES PIGNORI, VEL HYPOTHECAE DATAE OBLIGARI NON POSSVNT.

Marcianvs libro singulari ad formulam hypothecariam.

Pvpillvs sine tutoris auctoritate hypothecam dare non potest. §. 1. Si filius familias pro alio rem peculiarem obligauerit, vel seruus, dicendum est, eum non teneri, licet liberam peculii sui administrationem habeant: sicut nec donare eis conceditur: non enim vsquequaque habent liberam administrationem. Facti tamen est quaestio, si quaeratur, quousque eis permissum videatur peculium administrare. §. 2. Eam rem, quam quis emere non potest, quia commercium eius non est, iure pignoris accipere non potest, vt Diuus Pius Claudio Saturnino rescripsit. Quid ergo si prae-

1 Ad. Hal. *talis* abest. 2 Hal. praefigit *an.* 3 Hal. praefigit *tamen.* 4 Hal. inserit *ad edictum.* 5 Hal. addit *est.*

praedium quis litigiosum pignori acceperit? an exceptione summouendus sit? Et Octauenus putabat, etiam in [1] pignoribus locum habere exceptionem. Quod, ait Scaeuola libro tertio variarum Quaestionum, procedere, vt in rebus mobilibus exceptio locum habeat.

II. GAIVS libro singulari de formula hypothecaria [2].

SI ALIVS pro muliere, quae intercessit, dederit hypothecam, aut pro filiofamilias, cui contra Senatusconsultum creditum est: an his succurritur, quaeritur? Et in eo quidem, qui pro muliere obligauit rem suam, facilius dicetur, succurri ei: sicuti fideiussori huius [3] mulieris eadem datur exceptio. Sed et in eo, qui pro filiofamilias rem suam obligauit, eadem dicenda erunt, quae tractantur et in fideiussore eius.

III. PAVLVS libro tertio Quaestionum.

ARISTO NERATIO PRISCO scripsit, etiam si ita contractum sit, vt antecedens dimitteretur, non aliter in ius pignoris succedet, nisi conuenerit, vt sibi eadem res esset obligata: neque enim in ius primi succedere debet, qui ipse nihil conuenit de pignore: quo casu emtoris causa melior efficietur. Denique si antiquior creditor de pignore vendendo cum debitore pactum interposuit, posterior autem creditor de distrahendo omisit, non per obliuionem, sed cum hoc ageretur, ne posset vendere: videamus, an dici possit, huc vsque transire ad eum ius prioris, vt distrahere pignus huic liceat? Quod admittendum existimo: saepe enim, quod quis ex sua persona non habet, hoc per extraneum petere potest.

IV. IDEM libro quinto Responsorum.

TITIVS, cum mutuam pecuniam accipere vellet a Maeuio, cauit ei, et quasdam res hypothecae nomine dare destinauit: deinde postquam quasdam ex his rebus vendidisset, accepit pecuniam. Quaesitum est, an et prius res venditae creditori tenerentur? Respondit, cum in potestate fuerit debitoris, post cautionem interpositam pecuniam non accipere, eo tempore pignoris obligationem contractam videri, quo pecunia numerata est: et ideo inspiciendum, quas res in bonis debitor numeratae pecuniae tempore habuerit.

V. IDEM libro quinto Sententiarum.

CREDITOR, qui sciens filiumfamilias a parente pignori accepit, relegatur.

TIT. IV.

QVI POTIORES IN PIGNORE, VEL HYPOTHECA HABEANTVR, ET DE HIS QVI IN PRIORVM CREDITORVM LOCVM SVCCEDVNT.

PAPINIANVS libro octauo Quaestionum.

QVI DOTEM pro muliere promisit, pignus siue hypothecam de restituenda sibi dote accepit: subsecuta deinde pro parte numeratione, maritus eandem rem pignori alii dedit: mox residuae quantitatis numeratio impleta est. Quaerebatur de pignore? Cum ex causa promissionis ad vniuersae quantitatis exsolutionem, qui dotem promisit, compellitur, non vtique solutionum obseruanda sunt tempora, sed dies contractae obligationis: nec probe [4] dici [5], in potestate eius esse, ne pecuniam residuam redderet, vt minus dotata mulier esse videatur. §. 1. Alia causa est eius, qui pignus accepit, ad eam summam, quam intra diem certam numerasset, ac forte prius, quam numeraret, alii res pignori data est.

II. IDEM libro tertio Responsorum.

QVI GENERALITER bona debitoris pignori accepit, eo potior est, cui postea praedium ex his bonis datur: quamuis ex ceteris pecuniam suam redigere possit. Quod si ea conuentio prioris fuit, vt ita demum cetera bona pignori haberentur, si pecunia de his, quae generaliter accepit, seruari non potuisset: deficiente secunda conuentione, secundus creditor in pignore postea dato non tam potior quam solus inuenietur.

III. IDEM libro vndecimo Responsorum.

CREDITOR acceptis pignoribus, quae secunda conuentione secundus creditor accepit, nouatione postea facta pignora prioribus addidit: superioris temporis ordinem manere primo creditori placuit, tamquam in suum locum succedenti. §. 1. Cum ex causa mandati praedium Titio, cui negotium fuerat gestum, deberetur, prius quam ei possessio traderetur, id pignori dedit: post traditam possessionem

1 Hal. inserit *his*. 2 *ad formulam hypothecariam*. 3 Ap. Hal. *huius* abest. 4 Ap. Hal. *probe* abest. 5 Hal. addit *potest*.

nem idem praedium alii denuo pignori dedit: prioris causam esse potiorem apparuit, si non creditor secundus pretium ei qui negotium gesserat, soluisset: verum in ea quantitate, quam soluisset, eiusque vsuris, potiorem fore constaret: nisi forte prior ei pecuniam offerat: quod si debitor aliunde pecuniam soluisset, priorem praeferendum. §. 2. Post diuisionem regionibus factam inter fratres conuenit, vt, si frater agri portionem pro indiuiso pignori datam, a creditore suo non liberasset, ex diuisione quaesitae partis partem dimidiam alter distraheret: pignus intelligi contractum existimaui: sed priorem secundo non esse potiorem: quoniam secundum pignus ad eam partem directum videbatur, quam vltra partem suam frater non consentiente socio non potuit obligare.

IV. Pomponivs libro trigesimo quinto ad Sabinum.

Si [1] debitor, antequam a priore creditore pignus liberaret, idem illud ob pecuniam creditam alii pignori dedisset, et antequam vtrique creditori solueret debitum, rem aliam priori creditori vendiderat, creditumque pensauerit cum pretio rei venditae: dicendum est, perinde haberi debere, ac si priori creditori pecunia soluta esset: nec enim interesse, soluerit, an pensauerit: et ideo posterioris creditoris causa est potior.

V. Vlpianvs libro tertio Disputationum.

Interdvm posterior potior est priori: vtputa, si in rem, istam conseruandam impensum est, quod sequens credidit: veluti si nauis fuit obligata, et ad armandam eam rem [2], vel reficiendam ego credidero.

VI. Idem libro septuagesimo tertio [3] ad Edictum.

Hvivs enim pecunia saluam fecit totius pignoris causam: quot poterit quis admittere, et si in cibaria nautarum fuerit creditum, sine quibus nauis salua peruenire non poterat. §. 1. Item si quis in merces sibi [4] obligatas crediderit, vel vt saluae fiant, vel vt naulum exsoluatur, potentior erit, licet posterior sit: nam et ipsum naulum potentius est. §. 2. Tantundem dicetur, et si merces horreorum, vel areae, vel vecturae iumentorum debetur: nam et hic potentior erit.

VII. Idem libro tertio Disputationum.

Idemqve est, si ex nummis pupilli fuerit res comparata. Quare, si duorum pupillorum nummis res fuerit comparata, ambo in pignus concurrent pro his portionibus, quae in pretium rei fuerint expensae. Quod si res non in totum ex nummis cuiusdam comparata est, erit concursus vtriusque creditoris, id est et antiquioris, et eius cuius nummis comparata est. §. 1. Si tibi, quae habiturus sum, obligauerim, et Titio specialiter fundum, si in dominium meum peruenerit, mox dominium eius adquisiero, putat Marcellus, concurrere vtrumque creditorem et in pignore. Non enim multum facit, quod de suo nummos debitor dederit: quippe cum res ex nummis pigneratis emta, non sit pignerata ob hoc solum, quod pecunia pignerata erat.

VIII. Idem libro septimo Disputationum.

Si pignvs specialiter Respublica acceperit, dicendum est, praeferri eam fisco debere, si postea fisco debitor obligatus est: quia et priuati praeferuntur.

IX. Africanvs libro octauo Quaestionum.

Qvi balnevm ex Calendis proximis conduxerat, pactus erat, vt homo Eros pignori locatori esset, donec mercedes soluerentur. Idem ante Calendas Iulias eundem Erotem alii ob pecuniam creditam pignori dedit. Consultus an aduersus hunc [5] creditorem petentem Erotem, locatorem Praetor tueri deberet? respondit, debere: licet enim eo tempore homo pignori datus esset, quo nondum quicquam pro conductione deberetur, quoniam tamen iam tunc in ea causa Eros esse coepisset, vt inuito locatore ius pignoris in eo solui non posset, potiorem eius causam habendam. §. 1. Amplius etiam sub conditione creditorem tuendum putabat aduersus eum, cui postea quicquam deberi coeperit, si modo non ea conditio sit, quae inuito debitore impleri non possit. §. 2. Sed et si heres ob ea [6] legata, quae sub conditione data erant, de pignore rei suae conuenisset, et postea eadem ipsa pignora ob pecuniam creditam pignori dedit, ac post conditio legatorum exstitit, hic quoque tuendum eum, cui prius pignus datum esset, existimauit. §. 3. Titia praedium alie-

1 Ap. Hal. *Si* abest. 2 Ap. Hal. *rem* abest. 3 *lib. XXIII.* 4 Ap. Hal. *sibi* abest. 5 Ap. Hal. *hunc* abest. 6 Ap. Hal. *ea* abest.

alienum Titio pignori dedit: poſt Maeuio: deinde domina eius pignoris facta, marito ſuo in dotem aeſtimatum dedit: ſi Titio ſoluta ſit pecunia, non ideo magis Maeuii pignus conualeſcere placebat: tunc enim, priore dimiſſo, ſequentis confirmatur pignus, cum res in bonis debitoris inueniatur: in propoſito autem maritus emtoris loco eſt: atque ideo, quia neque tunc cum Maeuio obligaretur, neque cum Titio ſolueretur, in bonis mulieris fuerit, nullum tempus inueniri, quo pignus Maeuii conualeſcere poſſit: haec tamen ita, ſi bona fide in dotem aeſtimatum praedium maritus accepit, id eſt, ſi ignorauit Maeuio obligatum eſſe.

X. Vlpianvs libro primo Reſponſorum.

Si et iure iudicatum, et pignus in cauſa iudicati ex auctoritate eius, qui iubere potuit, captum eſt, priuilegiis temporis fore potiorem heredem eius, in cuius perſona pignus conſtitutum eſt.

XI. Gaivs libro ſingulari de formula hypothecaria.

Potior eſt in pignore, qui prius credidit pecuniam, et accepit hypothecam, quamuis cum alio ante conuenerat, vt, ſi ab eo pecuniam acceperit, ſi res obligata: licet ab hoc poſtea accepit: poterat enim, licet ante conuenit, non accipere ab eo pecuniam. §. 1. Videamus, an idem dicendum ſit, ſi, ſub conditione ſtipulatione facta, hypotheca data ſit, qua pendente alius credidit pure, et accepit eandem hypothecam, tunc deinde prioris ſtipulationis exſiſtat conditio, vt potior ſit, qui poſtea crediſſet? Sed vereor, num hic aliud ſit dicendum: cum enim ſemel conditio exſtitit, perinde habetur, ac ſi illo tempore, quo ſtipulatio interpoſita eſt, ſine conditione facta eſſet: quod et melius eſt. §. 2. Si colonus conuenit, vt inducta in fundum, illata, ibi nata, pignori eſſent, et antequam inducat, alii rem hypothecae nomine obligauerit, tunc deinde eam in fundum induxerit, potior erit, qui ſpecialiter pure accepit: quia non ex conuentione priori obligatur, ſed ex [1] eo, quod inducta res eſt: quod poſterius factum eſt. §. 3. Si de futura re conuenerit, vt hypothecae ſit, ſicuti eſt de partu: hoc quaeritur, an ancilla conuentionis tempore in bonis fuit debitoris? et in fructibus, ſi conuenit vt ſint pignori, aeque quaeritur, an fundus, vel ius vtendi fruendi conuentionis tempore fuerit debitoris? §. 4. Si paratus eſt poſterior creditor priori creditori ſoluere, quod ei debetur, videndum eſt, an competat ei hypothecaria actio, nolente priore creditore pecuniam accipere? Et dicimus, priori creditori inutilem eſſe actionem, cum per eum fiat, ne ei pecunia ſoluatur.

XII. Marcianvs libro ſingulari ad formulam hypothecariam.

Creditor, qui prior hypothecam accepit, ſiue poſſideat eam, et alius vindicet hypothecaria actione, exceptio priori vtilis eſt, si non mihi ante pignori hypothecaeve nomine sit res obligata: ſiue alio poſſidente, prior creditor vindicet hypothecaria actione, et ille excipiat, si non convenit, vt sibi res sit obligata, hic in modum ſupra relatum replicabit: ſed ſi cum alio poſſeſſore creditor ſecundus agat, recte aget, et adiudicari ei poterit hypotheca, vt tamen prior cum eo agendo, auferat ei rem. §. 1. Si, quoniam non reſtituebat rem pigneratam poſſeſſor, condemnatus ex praefatis modis litis aeſtimationem exſoluerit, an perinde ſecundo creditori teneatur, ac ſi ſoluta ſit pecunia priori creditori, quaeritur? Et recte puto hoc admittendum eſſe. §. 2. Si primus, qui ſine hypotheca credidit, poſt ſecundum, qui vtrumque fecit, ipſe hypothecam accepit, ſine dubio poſterior in hypotheca eſt. Vnde ſi in diem de hypotheca conuenit, dubium non eſt, quin potior ſit: licet ante diem cum alio creditore pure de eadem re conuenit. §. 3. Si idem bis, id eſt, ante ſecundum, et poſt eum crediderit, in priore pecunia potior eſt ſecundo, in poſteriore tertius eſt. §. 4. Si tecum de hypotheca paciſcatur debitor, deinde idem [2] cum alio tua voluntate, ſecundus potior erit: pecunia autem ſoluta ſecundo, an rurſus teneatur tibi, recte quaeritur? Erit autem facti quaeſtio agitanda, quid inter eos actum ſit: vtrum vt diſcedatur ab hypotheca in totum, (cum) prior concedit creditor [3] alii obligari hypothecam: an vt ordo ſeruetur, et prior creditor ſecundo loco conſtituatur. §. 5. Papinianus libro vndecimo reſpondit, ſi prior creditor poſtea nouatione facta eadem pignora cum aliis accepit, in ſuum locum eum ſuccedere: ſed ſi ſecundus non offerat pecuniam, poſſe priorem vendere, vt primam tantum pecuniam expenſam ferat, non etiam quam poſtea credidit, et quod ſuper-

1 Ap. Hal. *ex* abeſt. 2 Ap. Hal. *idem* abeſt. 3 Ap. Hal. *creditor* abeſt.

superfluum ex anteriore credito accepit, hoc secundo restituat. §. 6. Sciendum est, secundo creditori rem teneri etiam inuito debitore, tam in suum debitum, quam in primi creditoris, et in vsuras suas, et quas primo creditori soluit: sed tamen vsurarum, quas creditori primo soluit, vsuras non consequetur. Non enim negotium alterius gessit, sed magis suum: et ita Papinianus libro tertio Responsorum scripsit: et verum est. §. 7. Si simpliciter conuenisset secundus creditor de hypotheca, ab omni possessore eam auferre poterit, praeter priorem creditorem, et qui ab eo emit. §. 8. A Titio mutuatus, pactus est cum illo, vt ei praedium suum pignori hypothecaeue esset: deinde mutuatus est pecuniam a Maeuio, et pactus est cum eo, vt, si Titio desierit praedium teneri, ei teneatur: tertius deinde aliquis dat mutuam pecuniam tibi [1], vt Titio solueres, et paciscitur tecum [2], vt idem praedium ei pignori hypothecaeue sit, et locum eius subeant: num hic medius tertio potior est, qui pactus est, vt, Titio soluta pecunia, impleatur conditio? et tertius de sua negligentia queri debeat? Sed tamen et hic tertius creditor secundo praeferendus est. §. 9. Si tertius creditor pignora sua distrahi permittit ad hoc, vt priori pecunia soluta, in aliud pignus priori succedat, successurum eum Papinianus libro vndecimo Responsorum scripsit: et omnino secundus creditor nihil aliud iuris habet, nisi vt soluat priori, et loco eius succedat. §. 10. Si priori hypotheca obligata sit, nihil vero de venditione conuenerit, posterior vero [3] de hypotheca vendenda conuenerit: verius est, priorem potiorem esse: nam et in pignore placet, si prior conuenerit de pignore, licet posteriori res tradatur, adhuc potiorem esse priorem.

XIII. Pavlvs libro quinto ad Plautium.

Insvlam tibi vendidi, et dixi, prioris anni pensionem mihi, sequentium tibi accessuram, pignorumque ab inquilino datorum ius vtrumque secuturum. Nerua, Proculus, nisi ad vtramque pensionem pignora sufficerent, ius omnium pignorum primum ad me pertinere: quia nihil aperte dictum esset, an communiter ex omnibus pignoribus summa pro rata seruetur: si quid superesset, ad te. Paulus: facti quaestio est: sed verisimile est id actum, vt primam quamque pensionem pignorum causa sequetur.

XIV. Idem libro decimo quarto ad Plautium.

Si non dominus duobus eandem rem diuersis temporibus pignerauerit, prior potior est: quamuis, si a diuersis non dominis pignus accipiamus, possessor melior sit.

XV. Idem libro sexagesimo octauo ad Edictum.

Etiam superficies in alieno solo posita, pignori dari potest: ita tamen, vt prior causa sit domini soli, si non soluatur ei solarium.

XVI. Pavlvs libro tertio Quaestionum.

Clavdivs Felix eundem fundum tribus obligauerat, Eutychianae primum, deinde Turboni, tertio loco alii creditori: cum Eutychiana de iure suo doceret, superata apud iudicem a tertio creditore non prouocauerat: Turbo apud alium iudicem [4] victus appellauerat. Quaerebatur, vtrum tertius creditor etiam Turbonem superare deberet, qui primam creditricem: an, ea remota, Turbo tertium excluderet? plane cum tertius creditor [5] primum de sua pecunia dimisit, in locum eius substituitur in ea quantitate, quam superiori exsoluit: fuerunt igitur qui dicerent, hic quoque tertium creditorem potiorem esse debere: mihi nequaquam hoc iustum esse videbatur. Pone, primam creditricem iudicio conuenisse tertium creditorem: et exceptione, alioue quo modo a tertio superatam: numquid aduersus Turbonem, qui secundo loco crediderat, tertius creditor, qui primam vicit, exceptione rei iudicatae vti potest? aut contra, si post primum iudicium, in quo prima creditrix superata est a tertio creditore, secundus creditor tertium obtinuerit, poterit vti exceptione rei iudicatae aduersus primam [6] creditricem? Nullo modo, vt opinor. Igitur nec tertius creditor successit in eius locum, quem exclusit: nec inter alias res iudicata alii prodesse, aut nocere solet: sed sine praeiudicio prioris sententiae totum ius alii creditori integrum relinquitur.

XVII. Idem libro sexto Responsorum.

Evm [7] qvi a debitore suo [8] praedium obligatum comparauit, eatenus

1 Ap. Hal. *tibi* abest. 2 Ap. Hal. *tecum* abest. 3 *etiam* loco *vero*. 4 Ap. Hal. *iudicem* abest. 5 Hal. inserit *qui*. 6 Ap. Hal. *primam* abest. 7 Ap. Hal. *Eum* abest. 8 Ap. Hal. *suo* abest.

tuendum, quatenus ad priorem creditorem ex pretio pecunia peruenit.

XVIII. SCAEVOLA libro primo Responsorum.

LVCIVS TITIVS pecuniam mutuam dedit sub vsuris, acceptis pignoribus: eidemque debitori Meuius sub iisdem pignoribus pecuniam dedit. Quaero, an Titius non tantum sortis, et earum vsurarum nomine, quae accesserunt, antequam Maeuius crederet, sed etiam earum, quae postea accesserunt, potior esset? Respondit, Lucium Titium in omne, quod ei debetur, potiorem esse.

XIX. IDEM libro quinto Responsorum.

MVLIER in dotem dedit marito praedium pignori obligatum, et testamento maritum, et liberos ex eo natos, item ex alio, heredes instituit: creditor, cum posset heredes conuenire idoneos, ad fundum venit. Quaero, an, si ei iustus possessor offerat, compellendus sit ius nominis cedere. Respondi, posse videri non iniustum postulare.

XX. TRYPHONINVS libro octauo Disputationum.

QVAEREBATVR, si post primum contractum tuum, antequam aliam pecuniam tu crederes, eidem debitori Seius credidisset quinquaginta, et hyperocham huius rei, quae tibi pignori data esset, debitor obligasset, dehinc tu eidem debitori crederes forte quadraginta: quod plus est in pretio rei, quam primo credidisti, vtrum ei ob quinquaginta, an tibi in quadraginta cederet pignoris hyperocha? finge Seium paratum esse offerre tibi summam primo ordine creditam. Dixi, consequens esse, vt Seius potior sit in eo, quod amplius est in pignore: et oblata ab eo summa primo ordine credita, vsurarumque eius, postponatur primus creditor in summam, [1], quam postea eidem debitori credidit.

XXI. SCAEVOLA libro vigesimo septimo Digestorum.

TITIVS Seiae ob summam, qua ex tutela ei condemnatus erat, obligauit pignori omnia bona sua, quae habebat quaeque habiturus esset: postea mutuatus a fisco pecuniam, pignori ei res suas omnes obligauit, et intulit Seiae partem debiti, et reliquam summam nouatione facta eidem promisit, in qua obligatione similiter, vt supra, de pignore conuenit. Quaesitum est, an Seia praeferenda sit fisco et in illis rebus, quas Titius tempore prioris obligationis habuit: item in his rebus quas post priorem obligationem adquisiit, donec vniuersum debitum suum consequatur? Respondit [2], nil proponi, cur non sit praeferenda. §. 1. Negotiatori marmorum creditor sub pignore lapidum, quorum pretia venditores ex pecunia creditoris acceperant, (numerauit): idem debitor conductor horreorum Caesaris fuit, ob quorum pensiones aliquot annis non solutas, Procurator exactioni praepositus, ad lapidum venditionem officium suum extendit. Quaesitum est, an iure pignoris eos creditor retinere possit? Respondit, secundum ea, quae proponentur, posse.

TIT. V.

DE DISTRACTIONE PIGNORVM ET HYPOTHECARVM.

PAPINIANVS libro vigesimo sexto Quaestionum.

CREDITOR, qui praedia pignori accepit: et, post alium creditorem, qui pignorum conuentionem ad bona debitoris contulit, ipse quoque simile pactum bonorum ob alium aut eundem contractum interposuit, ante secundum creditorem dimissum, nullo iure cetera bona titulo pignoris vendidit: sed ob eam rem in personam actio contra eum creditori, qui pignora sua requirit, non competit: [3] nec vtilis danda est, nec furti rerum mobilium gratia recte conuenietur: quia propriam causam, ordinis errore ductus, persecutus videtur: praesertim cum alter creditor furto possessionem, quae non fuit apud eum, non amiserit, ad exhibendum quoque frustra litem excipiet: quia neque possidet, neque dolo fecit, vt desineret possidere. Sequitur, vt secundus creditor possessores interpellare debeat.

II. IDEM libro secundo Responsorum.

FIDEIVSSOR conuentus, officio iudicis adsecutus est, vt emtionis titulo praedium creditori pignori datum susciperet: nihilo minus alteri creditori, qui postea sub eodem pignore contraxit, offerendae pecuniae, quam fideiussor dependit, cum vsuris medii temporis, facultas erit: nam huiusmodi venditio, transferendi pignoris causa, necessitate iuris fieri solet.

III. IDEM libro tertio Responsorum.

Cum

1 *in summa*. 2 Hal. hic et infra iterum *respondi*. 3 Hal. praefigit *sed*.

III. Idem libro tertio Responsorum.

Cvm prior creditor pignus iure conuentionis vendidit, secundo creditori non superesse ius offerendae pecuniae, conuenit. §. 1. Si tamen debitor, non interueniente creditore, pignus vendiderit, eiusque pretium priori creditori soluerit, emtori poterit offerri, quod ad alium creditorem de nummis eius peruenit, et vsurae medii temporis: nihil enim interest, debitor pignus datum vendidit, an denuo pignori obliget.

IV. Idem libro vndecimo Responsorum.

Cvm solvendae pecuniae dies pacto profertur, conuenisse videtur, ne prius vendendi pignoris potestas exerceatur.

V. Marcianvs libro singulari ad formulam hypothecariam.

Cvm secvndvs creditor, oblata priori pecunia, in locum eius successerit, venditionem, ob pecuniam solutam et creditam, recte facit. §. 1. Si secundus creditor, vel fideiussor, soluta pecunia, pignora susceperint, recte eis offertur, quamuis emtionis titulo ea tenuerunt.

VI. Modestinvs libro octauo Regularum.

Cvm posterior creditor a priore pignus emit, non tam adquirendi dominii, quam seruandi pignoris sui causa intelligitur pecuniam dedisse: et ideo offerri ei a debitore potest.

VII. Marcianvs libro singulari ad formulam hypothecariam.

Si creditor pignus, vel hypothecam vendiderit hoc pacto, vt liceat sibi reddere pecuniam, et pignus recuperare, an, si paratus sit debitor reddere pecuniam, consequi id possit? Et Iulianus libro vndecimo Digestorum scribit, recte quidem distractum esse pignus: ceterum agi posse cum creditore, vt si quas actiones habeat, eas cedat debitori: sed quod Iulianus scribit in pignore, idem et circa hypothecam est. §. 1. Illud inspiciendum est, an liceat debitori, si hypotheca venierit, pecunia soluta eum recuperare? Et si quidem ita venierit, vt, si intra certum tempus a debitore pecunia soluta fuerit, emtio rescindatur, intra illud tempus pecunia soluta recipit hypothecam: si vero tempus praeteriit, aut si non eo pacto res venierit, non potest rescindi venditio, nisi minor sit annis vigintiquinque debitor, aut pupillus, aut Reipublicae causa absens, vel in aliqua earum causarum erit, ex quibus edicto succurritur. §. 2. Quaeritur si pactum sit a creditore, ne liceat debitori hypothecam vendere, vel pignus, quid iuris sit: et an pactio nulla sit talis, quasi contra ius sit posita: ideoque veniri possit? Et certum est, nullam esse venditionem, vt pactioni stetur.

VIII. Modestinvs libro quarto Regularum.

Creditoris arbitrio permittitur, ex pignoribus sibi obligatis, quibus velit distractis, ad suum commodum peruenire.

IX. Pavlvs libro tertio Quaestionum.

Qvaesitvm est, si creditor ab emtore pignoris pretium seruare non potuisset, an debitor liberatus esset? Putaui, si nulla culpa imputari creditori possit, manere debitorem obligatum: quia ex necessitate facta venditio non liberat debitorem, nisi pecunia percepta. §. 1. Pomponius autem lectionum libro secundo ita scripsit: quod in pignoribus dandis adiici solet, vt, quo minus pignus venisset, reliquum debitor redderet, superuacuum est: quia ipso iure ita se res habet, etiam non adiecto eo.

X. Idem libro sexto Responsorum.

Et si is, qui lege pignoris emit, ob euictionem rei redire ad venditorem non potest: tamen non esse audiendum creditorem, qui fundum vendidit, si velit eiusdem rei ex alia causa quaestionem mouere.

XI. Scaevola libro primo Responsorum.

Arbiter diuidendae hereditatis, cum corpora hereditaria diuisisset, nomina quoque communium debitorum separatim singulis in solidum adsignauit. Quaesitum est, an debitoribus cessantibus, pro solido pignus vendere quisque potest? [1] Respondi, posse.

XII. Tryphoninvs libro octauo Disputationum.

Rescriptvm est ab Imperatore, libellos agente Papiniano, creditorem a debitore pignus emere posse: quia in dominio manet debitoris. §. 1. Si aliena res pignori data fuerit, et creditor eam vendiderit, videamus, an pretium, quod per-

[1] possit Respondit.

percepit creditor, liberet debitorem perſonali actione pecuniae creditae? Quod vere reſponderetur, ſi ea lege vendidit, ne euictionis nomine obligaretur: quia ex contractu, et quali quali obligatione a debitore interpoſita, certe ex [1] occaſione eius redactum [2] id pretium aequius proficeret debitori, quam creditoris lucro cederet: ſed quantum quidem ad creditorem, debitor liberatur: quantum vero [3] ad dominum rei, ſi necdum pignus euictum eſt, vel ad emtorem, poſt euictionem, ipſi debitor vtili actione tenetur, ne ex aliena iactura ſibi lucrum adquirat: nam et ſi maiores fructus forte petens a poſſeſſore [4] creditor abſtulit, vniuerſos in quantitatem debitam accepto ferre debebit: [5] et cum per iniuriam iudicis domino rem, quae debitoris non fuiſſet, abſtuliſſet creditor, quaſi obligatam ſibi, et quaereretur, an, ſoluto debito, reſtitui eam oporteret debitori? Scaeuola noſter reſtituendam probauit. Quod ſi non ita vendidit, vt certum ſit omnimodo apud eum pretium remanſurum, verum obligatus eſt ad id reſtituendum, arbitror interim quidem nihil a debitore peti poſſe, ſed in ſuſpenſo haberi liberationem: verum, ſi actione ex emto conuentus praeſtitiſſet [6] creditor emtori, debitum perſequi eum a debitore poſſe: quia apparuit non eſſe liberatum.

XIII. PAVLVS libro primo Decretorum.

CREDITOR, qui iure ſuo pignus diſtrahit, ius ſuum cedere debet, et, ſi pignus poſſidet, tradere vtique debet [7] poſſeſſionem.

XIV. SCAEVOLA libro ſexto Digeſtorum.

ARBITRI diuidundae hereditatis, inter heredes, cum corpora hereditaria diuiſiſſent, nomina quoque communium debitorum ſeparatim diuerſa ſingulis in ſolidum adſignauerunt. Quaeſitum eſt, an vnusquisque eorum, debitore ſibi addicto ceſſante in ſolutione, pro ſolido pignus ſub eo nomine obligatum vendere poſſit? Reſpondit, potuiſſe.

TIT. VI.

QVIBVS MODIS PIGNVS, VEL HYPOTHECA SOLVITVR.

I. PAPINIANVS libro vndecimo Reſponſorum.

DEBITORIS abſentis amicus negotia geſſit, et pignora citra emtionem pecunia ſua liberauit: ius priſtinum domino reſtitutum videtur. Igitur qui negotium geſſit, vtilem Seruianam dari ſibi non recte deſiderabit: ſi tamen poſſideat, exceptione doli defenditur. §. 1. Cum venditor, numerata ſibi parte pretii, praedium, quod venierat, pignori accepiſſet, ac poſtea reſiduum pretium emtori, litteris ad eum miſſis, donaſſet, eoque defuncto, donationem quibusdam modis inutilem eſſe conſtabat: iure pignoris fiſcum fruſtra petere praedium, qui ſucceſſerat in locum venditoris, apparuit: cuius pignoris ſolutum eſſe pactum prima voluntate donationis [8] conſtabat, quoniam inutilem pecuniae donationem lex facit, cui non eſt locus in pignore liberando. §. 2. Defenſor abſentis cautionem iudicatum ſolui praeſtitit. In dominum iudicio poſtea translato, fideiuſſores ob rem iudicatam, quos defenſor dedit, non tenebuntur, [9] nec pignora, quae dederunt.

II. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale.

SI CREDITOR Seruiana actione pignus a poſſeſſore petierit, et poſſeſſor litis aeſtimationem obtulerit, et ab eo debitor rem vindicet, non aliter hoc facere concedetur, niſi prius ei debitum offerat.

III. VLPIANVS libro octauo Diſputationum.

SI RES diſtracta fuerit ſic, niſi intra certum diem meliorem conditionem inueniſſet, fueritque tradita, et forte emtor, antequam melior condicio afferretur, hanc rem pignori dediſſet, Marcellus libro quinto Digeſtorum ait, finiri pignus, ſi melior condicio fuerit allata: quamquam vbi ſic res diſtracta eſt, niſi emtori diſplicuiſſet, pignus finiri non putet.

IV. IDEM libro ſeptuageſimo tertio ad Edictum.

SI DEBITOR, cuius res pignori obligatae erant, ſeruum, quem emerat, redhibuerit, an deſinat Seruianae locus eſſe? Et magis eſt, ne deſinat: niſi ex voluntate creditoris hoc factum eſt. §. 1. Si in venditione pignoris conſenſerit creditor, vel, vt debitor hanc rem per, mu-

1 *quod* loco *ex*. 2 Hal. inſerit *eſt*. 3 Hal. inſerit *vel*. 4 *a fideiuſſore*. 5 Hal. praefigit *ſed*. 6 Hal. inſerit *pretium*. 7 Ap. Hal. *debet* abeſt. 8 *donatoris* 9 Hal. praefigit *ſed*.

mutet, vel donet, vel in dotem det, dicendum erit, pignus liberari: nisi salua causa pignoris sui consensit vel venditioni, vel ceteris: [1] nam solent multi salua causa pignoris sui consentire. Sed et si ipse vendiderit creditor, sic tamen venditionem fecit, ne discederet a pignore, nisi ei satisfiat, dicendum erit, exceptionem ei non nocere. Sed et si non concesserat pignus venumdari, sed ratam habuit venditionem, idem erit probandum. §. 2. Belle quaeritur, si forte venditio rei specialiter obligatae non valeat, an nocere haec res creditori debeat, quod consensit: vt puta si qua ratio iuris venditionem impediat? Dicendum est, pignus valere.

V. Marcianvs libro singulari ad formulam hypothecariam.

Solvitvr hypotheca, et si ab ea discedatur, aut paciscatur creditor, ne pecuniam petat: nisi si quis dicat, pactum interpositum esse, vt a persona non petatur: et quid si hoc actum sit, cum forte alius hypothecam possidebit? Sed cum pactum conuentum exceptionem perpetuam pariat, eadem et in hoc casu possunt dici, vt et ab hypotheca discedatur. §. 1. Si paciscatur creditor, ne intra annum pecuniam petat, intelligitur de hypotheca quoque idem pactus esse. §. 2. Si conuenerit, vt pro hypotheca fideiussor daretur, et datus sit: satisfactum [2] videbitur, vt hypotheca liberetur. Aliud est, si ius obligationis vendiderit creditor, et pecuniam acceperit: tunc enim manent omnes obligationes integrae, quia pretii loco id accipitur, non solutionis nomine. §. 3. Satisfactum esse [3] creditori intelligitur, et si iusiurandum delatum datum est, hypothecae non esse rem obligatam.

VI. Vlpianvs libro septuagesimo tertio ad Edictum.

Idem liberatur pignus, siue solutum est debitum, siue eo nomine satisfactum est. [4] Sed et si tempore finitum pignus est, idem dicere debemus: vel si qua ratione obligatio eius finita est. §. 1. Qui paratus est soluere, merito pignus videtur liberasse. Qui vero non soluere, sed satisfacere paratus est, in diuersa causa est. Ergo satisfecisse prodest: quia sibi imputare debet creditor, qui satisfactionem admisit vice solutionis: at qui non admittit satisfactionem, sed solutionem desiderat, culpandus non est. §. 2. In satisdatione autem non vtimur Aticilicini sententia, qui putabat, si satisdetur alicui certae pecuniae, recedere eum a pignoribus debere.

VII. Gaivs libro singulari ad formulam hypothecariam.

Si consensit venditioni creditor, liberatur hypotheca: sed in his pupilli consensus non debet aliter ratus haberi, quam si praesente tutore auctore [5] consenserit, aut etiam ipse tutor: scilicet si commodum aliquid, vel satis ei fieri ex eo iudex aestimauerit. §. 1. Videbimus, si procurator omnium bonorum consensit, vel seruus actor, cui et solui potest, et in id positus est: an teneat consensus eorum? Et dicendum est non posse: nisi specialiter hoc eis mandatum est. §. 2. Sed si cum debitoris procuratore conuenit, ne sit res obligata, dicendum est, id debitori per doli exceptionem prodesse. Cum autem cum seruo eius conuenerit, per ipsam pacti conuenti exceptionem debet. §. 3. Si conuenit de parte pro indiuiso alienanda, si certa res est, quae venit, potest dici, de reliqua parte ab initio agi oportere, nec obstat exceptio. §. 4. Illud tenendum est, si quis communis rei partem pro indiuiso dederit hypothecae, diuisione facta cum socio, non vtique eam partem creditori obligatam esse, quae ei obtingit, qui pignori dedit, sed vtriusque pars pro indiuiso pro parte dimidia manebit obligata.

VIII. Marcianvs libro singulari ad formulam hypothecariam.

Sicvt re corporali extincta, ita et vsufructu exstincto, pignus hypothecaue perit. §. 1. Creditor, ne pignori hypothecaeue sit res, pacisci potest: et ideo si heredi pactus fuerit, ei quoque proderit pactum, cui [6] restituit hereditatem ex Senatusconsulto Trebelliano. §. 2. Si procurator debitoris in rem suam sit, non puto dubitari debere, quin pactum noceat creditori. Itemque si a parte creditoris procurator in rem suam exstiterit, paciscendo inutilem sibi faciet hypothecariam actionem: in tantum, vt putem recte dici, et dominis litis hoc casu nocere hanc exceptionem. §. 3. Si conuenerit, ne pars dimidia pro indiuiso pignori sit, quaecumque fundi eius pars a quolibet possessore petatur, dimidia non recte petetur. §. 4. Si plures dederint pro indiuiso, et cum vno creditor paciscatur, ne hypothecae sit, deinde ab eo petat, etiam si hic, cum quo pactus

[1] *vel venditioni vel ceteris* apud Hal. absunt. 2 Hal. inserit *esse*. 3 Ap. Hal. *esse* abest. 4 Ap. Hal. *est* abest. 5 Ap. Hal. *auctore* abest. 6 Hal. inserit *is*.

ctus eſt, ſolidum fundum poſſideat pro indiuiſo: quia de parte conueniſſet, non repellit eum a toto. §. 5. An paciſci poſſunt filiusfamilias, et ſeruus, ne res pignori ſit, quam peculiariter hypothecam acceperint; et habent liberam adminiſtrationem, videamus: an quemadmodum donare non poſſunt, ita nec paciſci, ne pignori ſit, poſſint? Sed dicendum eſt, vt concedere poſſint: ſcilicet ſi pretium pro pactione accipiant, quaſi vendant. §. 6. Si voluntate creditoris fundus alienatus eſt, inuerecunde applicari ſibi eum creditor deſiderat: ſi tamen effectus ſit ſecutus venditionis: nam ſi non venierit, non eſt ſatis ad repellendum creditorem, quod voluit venire. §. 7. Superuacuum eſt quaerere, agrum ſpecialiter hypothecae datum, permiſſu creditoris veniſſe, ſi ipſe debitor re poſſideat: niſi quod poteſt fieri, vt debitor permiſſu creditoris vendiderit, deinde poſtea bona ſide redemerit ab eodem, vel ab alio, ad quem per ſucceſſionem ea res pertinere coepiſſet: aut ſi ipſe debitor emtori heres exſtiterit. Verumtamen, cum pecunia ſoluta non ſit, doli mali ſuſpicio inerit, translata ad praeſens tempus, vt poſſit creditor replicationem doli mali obiicere. §. 8. Illud videamus, ſi Titius debitor voluntate creditoris ſui vendiderit Maeuio, vel ei a quo Maeuius emerit, et poſtea Maeuius Titio heres exſtiterit, et creditor ab eo petat, quid iuris ſit. Sed iniquum eſt, auferri ei rem a creditore, qui non ſucceſſionis iure, ſed alio modo rem nactus eſt: poteſt tamen dici, cum Titii dolus in re verſaretur, ne creditor a poſſeſſore pecuniam recipiat, iniquiſſimum eſſe, ludificari eum. §. 9. Quod ſi is fundus a Maeuio alicui obligatus poſſideatur, cui nondum ſatisfactum erit, tunc rurſus aequum erit excipi, SI NON VOLVNTATE CREDITORIS VENIIT: licet enim dolus malus debitoris interueniat, qui non ſoluit, tamen ſecundus creditor, qui pignori accepit, potior eſt. §. 10. Tutius tamen eſt, ſi debitor a creditore petat, vt ei permittat pignus vendere, quo magis ſatisfaciat, ante cautionem accipere ab eo, qui rem emturus erit, vt pretium rei venditae vsque ad ſummam debiti creditori ſoluatur. §. 11. Venditionis autem appellationem generaliter accipere debemus, vt et ſi legare permiſit, valeat quod conceſſit: quod intelligimus, vt et ſi legatum repudiatum fuerit, connaleſcat pignus. §. 12. Si debitor vendiderit rem, nec tradiderit, an non repellatur creditor, quaſi adhuc res in bonis ſit debitoris, an vero, cum teneatur ex emto, pignus exſtinguatur? Quod et magis eſt. Sed quid ſi pretium venditor conſecutus non ſit, nec paratus ſit emtor dare? Tantundem poteſt dici. §. 13. Sed ſi permiſerit creditor vendere, debitor vero donauerit, an exceptione illum ſummoueat? An facti ſit magis quaeſtio, numquid ideo veniri voluit, vt pretio accepto, ipſi quoque res expediat? Quo caſu non nocebit conſenſus. Quod ſi in dotem dederit, vendidiſſe in hoc caſu recte videtur, propter onera matrimonii. In contrarium, ſi conceſſit donare, et vendiderit debitor, repelletur creditor. Niſi ſi [1] quis dicat, ideo conceſſiſſe donari, quod amicus erat creditori is, cui donabatur. §. 14. Quod ſi conceſſerit decem vendere, ille quinque vendiderit, dicendum eſt, non eſſe repellendum creditorem. In contrarium non erit quaerendum: quin recte vendit, ſi pluris vendiderit, quam conceſſit creditor. §. 15. Non videtur autem conſenſiſſe creditor, ſi ſciente eo debitor rem vendiderit, cum ideo paſſus eſt venire, quod ſciebat vbique pignus ſibi [2] durare: ſed ſi ſubſcripſerit forte in tabulis emtionis, conſenſiſſe videtur: niſi manifeſte appareat [3] deceptum eſſe. Quod obſeruari oportet et ſi ſine ſcriptis conſenſerit. §. 16. Si debitori conceſſum ſit, et heres eius vendiderit, poteſt facti quaeſtio eſſe, quid intellexit creditor? Sed recte veniſſe dicendum eſt: hae enim ſubtilitates ab iudicibus non admittuntur. §. 17. Si debitor forte conceſſa venditione deſierit poſſidere, et nouus poſſeſſor vendiderit, an duret pignus, quaſi perſonae permiſerit creditor? Quod et magis eſt: nam ſi nouo poſſeſſori, non debitori, a quo hypothecam accepit, conceſſit creditor vendere, dicendum eſt, nocere ei exceptionem. §. 18. Sed ſi intra annum, aut biennium conſenſerit creditor vendere, poſt hoc tempus vendendo, non aufert pignus creditori. §. 19. Si creditor hypothecaria vſus, a poſſeſſore litis aeſtimationem conſecutus fuerit, et a debitore petat debitum, puto doli mali exceptionem ei obſtaturam.

IX.

1 Ap. Hal. *ſi* abeſt. 2 Ap. Hal. *ſibi* abeſt. 3 Hal. inſerit *eum*.

IX. MODESTINVS libro quarto Responsorum.

TITIVS Sempronio fundum pignori dedit, et eundem fundum [1] postea Gaio Seio pignori dedit [2]: atque ita idem Titius Sempronio et Gaio Seio fundum eundem in assem vendidit, quibus pignori ante dederat in solidum singulis. Quaero, an, venditione interposita, ius pignoris exstinctum sit: ac per hoc ius solum emtionis apud ambos permanserit? Modestinus respondit, dominium ad eos, de quibus quaeritur, emtionis iure pertinere: cum consensum mutuo venditioni dedisse proponantur, inuicem pigneraticiam actionem eos non habere. §. 1. Titius Seio pecuniam sub pignore fundi dederat, qui [3] fundus cum esset Reipublicae ante obligatus, secundus creditor pecuniam Reipublicae eam soluit: sed Maeuius exstitit, qui dicebat, ante Rempublicam sibi fundum obligatum fuisse: inueniebatur autem Maeuius, instrumento cautionis cum Republica facto a Seio, interfuisse, et subscripsisse: quo cauerat Seius, fundum nulli alii esse obligatum. Quaero, an actio aliqua in rem Maeuio competere potest? Modestinus respondit, pignus, cui is, de quo quaeritur, consensit, minime eum retinere posse.

X. PAVLVS libro tertio Quaestionum.

VOLVNTATE creditoris pignus debitor vendidit: et postea placuit inter eum et emtorem, vt a venditione discederent: ius pignorum saluum erit creditori: nam sicut debitori, ita et creditori pristinum ius restituitur: neque omni modo creditor pignus remittit, sed ita demum, si emtor rem retineat, nec reddat venditori: et ideo si iudicio quoque accepto venditor absolutus sit, vel, quia non tradebat, in id quod interest condemnatus, saluum fore pignus creditori dicendum est: haec enim accidere potuissent, etiam si non voluntate creditoris vendidisset. §. 1. Creditor quoque si pignus distraxit, et ex venditione recessum fuerit, vel homo redhibitus, dominium ad debitorem reuertitur. Idemque est in omnibus [4], quibus concessum est rem alienam vendere: non enim, quia dominium transferunt, ideo ab emtore ius eius [5] recipiunt, sed in pristinam causam res redit, resoluta venditione.

XI. IDEM libro quarto Responsorum.

LVCIVS TITIVS, cum esset vxori suae Gaiae Seiae debitor sub pignore, siue hypotheca praediorum, eadem praedia cum vxore sua Seia Septiciae communis filiae nomine, Sempronio marito eius futuro in dotem dedit: postea, defuncto Lucio Titio, Septicia filia abstinuit se hereditate paterna. Quaero, an mater eius hypothecam persequi possit? Paulus respondit, pignoris quidem obligationem praediorum Gaiam Seiam, quae viro pro filia communi in dotem eadem danti consensit, cum communis filiae nomine darentur, remisisse videri, obligationem autem personalem perseuerasse: sed aduersus eam, quae patris hereditate se abstinuit, actionem non esse dandam.

XII. IDEM libro quinto Responsorum.

PAVLVS respondit, Sempronium antiquiorem creditorem consentientem, cum debitor eandem rem tertio creditori obligaret, ius suum pignoris remisisse videri, non etiam tertium in locum eius successisse: et ideo medii creditoris meliorem causam effectam. Idem obseruandum est, et si Respublica tertio loco crediderit. §. 1. Qui pignoris iure rem persequuntur, a vindicatione rei eos remoueri solere, si qualiscumque possessor offerre vellet: neque enim debet quaeri de iure possessoris, cum ius petitoris remoueatur, soluto pignore.

XIII. TRYPHONINVS libro octauo Disputationum.

SI DEFERENTE creditore iurauit debitor, se dare non oportere, pignus liberatur: quia perinde habetur, atque si iudicio absolutus esset: nam et si a iudice, quamuis per iniuriam absolutus sit debitor, tamen pignus liberatur.

XIV. LABEO libro quinto Posteriorum a Iauoleno Epitomatorum.

CVM COLONO tibi conuenit, vt inuecta, importata pignori essent, donec merces tibi soluta, aut satisfactum esset: deinde mercedis nomine fideiussorem a colono accepisti. Satisfactum tibi videri existimo: et ideo illata pignori esse desisse.

XV. SCAEVOLA libro sexto Digestorum [6].

PRIMI creditoris, qui pignori praedia acceperat, et posterioris, cui quidam ex iisdem fundis dati erant, ad eandem personam hereditas deuenerat: debitor offerebat quantum a posteriore creditore mutuatus fuerat. Respondit, cogendum accipere saluo iure pignoris prioris contractus.

LIBER

1 Ap. Hal. *fundum* abest. 2 Ap. Hal. *pignori dedit* desunt. 3 Hal. *is* loco *qui*. 4 Hal. addit *aliis*. 5 Ap. Hal. *eius* abest. 6 *lib. V. responsorum.*

LIBER VICESIMVS PRIMVS.

Tit. I.

DE AEDILICIO EDICTO, ET REDHIBITIONE, ET QVANTI MINORIS [1].

Vlpianvs libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

Labeo scribit, Edictum Aedilium curulium de venditionibus rerum esse, tam earum, quae soli sint, quam earam [2] quae mobiles aut se mouentes. §. 1. Aiunt Aediles, QVI MANCIPIA VENDVNT, CERTIORES FACIANT EMTORES, QVID MORBI VITIIVE CVIQVE SIT, QVIS FVGITIVVS ERROVE SIT, NOXAVE SOLVTVS NON SIT: EADEMQVE OMNIA, CVM EA MANCIPIA VENIBVNT, PALAM RECTE PRONVNTIANTO. QVOD SI MANCIPIVM ADVERSVS EA VENISSET, SIVE ADVERSVS QVOD [3] DICTVM PROMISSVMVE FVERIT, CVM VENIRET, FVISSET: QVOD EIVS PRAESTARI OPORTERE DICETVR, EMTORI, OMNIBVSQVE, AD QVOS EA RES PERTINET, IVDICIVM DABIMVS, VT ID MANCIPIVM REDHIBEATVR. SI QVID AVTEM POST VENDITIONEM TRADITIONEMQVE DETERIVS EMTORIS OPERA, FAMILIAE, PROCVRATORISVE EIVS FACTVM ERIT: SIVE QVID EX EO POST VENDITIONEM NATVM, ADQVISITVM FVERIT: ET SI QVID ALIVD IN VENDITIONE EI ACCESSERIT, SIVE QVID EX EA RE FRVCTVS PERVENERIT AD EMTOREM: VT EA OMNIA [4] RESTITVAT. ITEM [5], SI QVAS ACCESSIONES IPSE PRAESTITERIT, VT RECIPIAT. ITEM SI QVOD MANCIPIVM CAPITALEM FRAVDEM ADMISERIT, MORTIS CONSCISCENDAE SIBI CAVSA QVID FECERIT, INVE HARENAM [6] DEPVGNANDI CAVSA AD BESTIAS INTROMISSVS FVERIT: EA OMNIA IN VENDITIONE PRONVNTIANTO: EX HIS ENIM CAVSIS IVDICIVM DABIMVS. HOC AMPLIVS, SI QVIS ADVERSVS EA SCIENS DOLO MALO VENDIDISSE DICETVR, IVDICIVM DABIMVS. §. 2. Causa huius Edicti proponendi est, vt occurratur fallaciis vendentium, et emtoribus succurratur, quicumque decepti a venditoribus fuerint: dummodo sciamus venditorem, etiam si ignorauit ea, quae Aediles praestari iubent, tamen teneri debere: nec est hoc iniquum, potuit enim ea nota habere venditor: neque enim interest emtoris, cur fallatur, ignorantia venditoris, an calliditate. §. 3. Illud sciendum est, Edictum hoc non pertinere ad venditiones fiscales. §. 4. Si tamen Respublica aliqua faciat venditionem, Edictum hoc locum habebit. §. 5. In pupillaribus quoque venditionibus erit Edicto locus. §. 6. Si intelligatur vitium, morbusue mancipii, vt plerumque signis quibusdam solent demonstrare vitia, potest dici, Edictum cessare: hoc enim tantum intuendum est, ne emtor decipiatur. §. 7. Sed sciendum est, morbum apud Sabinum sic definitum esse: habitum cuiusque corporis contra naturam, qui vsum eius ad id facit deteriorem, cuius causa natura nobis eius corporis sanitatem dedit. Id autem alias in toto corpore, alias in parte accidere: namque totius corporis morbus est, puta, φθίσις [7], febris: partis, veluti caecitas, licet homo itaque natus sit: vitiumque a morbo multum differre: vtputa si quis balbus sit: nam hunc vitiosum magis esse, quam morbosum. Ego puto Aediles tollendae dubitationis gratia bis κατὰ τοῦ αὐτοῦ [8] idem dixisse, ne qua dubitatio superesset. §. 8. Proinde si quid tale fuerit vitii, siue morbi, quod vsum ministeriumque hominis impediat, id dabit redhibitioni locum: dummodo meminerimus, non vtique quodlibet quam leuissimum efficere, vt morbosus vitiosusue habeatur. Proinde leuis febricula, aut vetus quartana, quae tamen iam sperni potest, vel vulnusculum modicum, nullum habet in se delictum, quasi [9] pronuntiatum non sit: contemni enim haec [10] potuerunt. Exempli itaque gratia referamus, qui morbosi, vitiosique sunt. §. 9. Apud Viuianum quaeritur, si seruus inter fanaticos non semper caput iactaret, et aliqua profatus esset, an nihilo minus sanus videretur? Et ait Viuianus, nihilo minus hunc sanum esse:

1 *quanto minoris.* 2 Ap. Hal. *earum* abest. 3 *siue aduersus quam.* 4 Hal. interit *venditori.* 5 *tum* loco *item.* 6 *siue in arenam.* 7 Id est, *tabes.* 8 *de eadem re.* 9 *quamuis* loco *quasi.* 10 Ap. Hal. *haec* abest.

esse: neque enim nos, inquit [1], minus animi vitiis aliquos sanos esse intelligere debere: alioquin, inquit, futurum, vt in infinito hac ratione multos sanos esse negaremus: vtputa leuem, superstitiosum, iracundum, contumacem, et si qua similia sunt animi vitia: magis enim de corporis sanitate, quam de animi vitiis promitti. Interdum tamen, inquit, vitium corporale vsque ad animum peruenire, et eum vitiare: veluti contingeret φρενητικῷ [2] quia id ei [3] ex febribus acciderit. Quid ergo est? si quid sit animi vitium tale, vt id a venditore excipi oporteret, neque id venditor, cum sciret, pronuntiasset: ex emto eum teneri. §. 10. Idem Viuianus ait, quamuis aliquando quis [4] circa fana bacchatus sit, et [5] responsa reddiderit, tamen, si nunc hoc non faciat, nullum vitium esse: neque eo nomine, quod aliquando id fecit, actio est: sicuti [6] si aliquando febrem habuit. Ceterum, si nihilo minus permaneret in eo vitio, vt circa fana bacchari soleret, et quasi demens responsa daret, etiam si per luxuriam id factum est, vitium tamen esse, sed vitium animi, non corporis: ideoque redhiberi non posse: quoniam Aediles de corporalibus vitiis loquuntur: attamen ex emto actionem admittit. §. 11. Idem dicit etiam in his, qui praeter modum timidi, cupidi, auarique sunt, aut iracundi.

II. PAVLVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

VEL melancholici.

III. GAIVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

VEL PROTERVI, vel gibberosi, [7] vel curui, vel pruriginosi, vel scabiosi: item muti, et surdi.

IV. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

OB QVAE vitia negat redhibitionem esse, ex emto [8] dat actionem. §. 1. Sed si vitium corporis vsque ad animum penetrat, forte si propter febrem loquantur aliena, vel qui [9] per vicos more insanorum deridenda loquantur, in quo sit animi vitium ex corporis vitio accidit, [10] redhiberi posse. §. 2. Item aleatores et vinarios non contineri Edicto, quosdam respondisse, Pomponius ait: quemadmodum nec gulosos, nec impostores, aut mendaces, aut litigiosos. §. 3. Idem Pomponius ait, quamuis non valide [11] sapientem seruum venditor praestare debeat, tamen, si ita fatuum vel morionem vendiderit, vt in eo vsus nullus sit, videri vitium. Et videmur hoc iure vti, vt vitii morbique appellatio non videatur pertinere, nisi ad corpora: animi autem vitium ita demum praestabit venditor, si promisit: si minus, non: et ideo nominatim de errone et fugitiuo excipitur: hoc enim animi vitium est, non corporis. Vnde quidam iumenta pauida et calcitrosa morbosis non esse adnumeranda dixerunt: animi enim, non corporis, hoc vitium esse. §. 4. In summa, si quidem animi tantum vitium est, redhiberi non potest, nisi si dictum est, hoc abesse, et non abest: ex emto tamen agi potest, si sciens id vitium animi reticuit: si autem corporis solius vitium est, aut et corporis et animi mixtum vitium, redhibitio locum habebit. §. 5. Illud erit adnotandum, quod de morbo generaliter scriptum est, non de sontico morbo. Nec mirum hoc videri, Pomponius ait: nihil enim ibi agitur de ea re, cui hic ipse morbus obstet. §. 6. Idem ait, non omnem morbum dare locum redhibitioni, vt puta leuis lippitudo, aut leuis dentis auriculaeue dolor, aut mediocre vlcus: non denique febriculam quantulamlibet ad caussam huius Edicti pertinere.

V. PAVLVS libro vndecimo ad Sabinum.

ET QVANTVM interest inter haec vitia, quae Graeci κακοηθείαν [12], dicunt, interque πάθος [13], aut νόσον [14], aut ἀῤῥωστίαν [15], tantum inter talia vitia et eum morbum, ex quo quis minus aptus vsui sit, differt.

VI. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

POMPONIVS recte ait, non tantum ad perpetuos morbos, verum ad temporarios quoque hoc Edictum pertinere. §. 1. Trebatius ait, impetiginosum morbosum non esse, si eo membro, vbi impetigo esset, aeque recte vtatur. Et mihi videtur vera Trebatii sententia. §. 2. Spadonem morbosum non esse, neque vitiosum, verius mihi videtur, sed sanum esse: sicuti illum, qui vnum testiculum habet, qui etiam generare potest.

VII.

1 Ap. Hal. *inquit* abest. 2 *furioso*. 3 Ap. Hal. *ei* abest. 4 Ap. Hal. *quis* abest. 5 Ap. Hal. *sit*, *et* absunt. 6 Hal. inserit *nec*. 7 Hal. *gibbosi*. 8 Hal. inserit *tamen*. 9 Ap. Hal. *qui* et in sequentibus *loquantur* absunt. 10 Hal. praefigit *cum*. 11 *valde*. 12 Id est, *vitiositatem*. 13 Id est, *perturbationem*. 14 Id est, *morbum*. 15 Id est, *aegrotationem*.

VII. PAVLVS libro vndecimo ad Sabinum.

SIN AVTEM quis ita ſpado eſt, vt tam neceſſaria pars corporis et [1] penitus abſit, morboſus eſt.

VIII. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

SI CVI lingua abſciſſa ſit, an ſanus eſſe videatur, quaeritur? Et exſtat haec quaeſtio apud Ofilium, relata apud eum [2] in equo: ait enim, hunc videri non eſſe ſanum.

IX. IDEM libro quadrageſimo quarto ad Sabinum.

MVTVVM morboſum eſſe, Sabinus ait: morbum enim eſſe, ſine voce eſſe, apparet: ſed qui grauiter loquitur, morboſus non eſt: nec qui ἀσαφῶς [3], plane, qui ἀσήμως [4] loquitur, hic vtique morboſus eſt.

X. IDEM libro primo ad Edictum Aedilium curulium [5].

IDEM Ofilius ait, ſi homini digitus ſit abſciſſus, membriue quid laceratum, quamuis conſanauerit, ſi tamen ob eam rem eo minus vti poſſit, non videri ſanum eſſe [6]. §. 1. Catonem quoque ſcribere lego, cui digitus de manu, aut de pede praeciſus ſit, eum morboſum eſſe. Quod verum eſt, ſecundum ſupra ſcriptam diſtinctionem. §. 2. Sed ſi quis plures digitos habeat, ſiue in manibus, ſiue in pedibus, ſi nihil impeditur numero eorum, non eſt in cauſa redhibitionis: propter quod non illud ſpectandum eſt, quis numerus ſit digitorum, ſed an ſine impedimento vel pluribus, vel paucioribus vti poſſit. §. 3. De myope quaeſitum eſt, an ſanus eſſet? Et puto, eum redhiberi poſſe. §. 4. Sed et νυκτάλοπα [7] morboſum eſſe conſtat, id eſt, vbi homo neque matutino tempore videt, neque veſpertino: quod genus morbi [8], Graeci vocant νυκτάλωπα [9]. Luſcitionem eam eſſe quidam putant, vbi homo lumine adhibito nihil videt. §. 5. Quaeſitum eſt, an balbus et blaeſus, et atypus, isque, qui tardius loquitur, et varus, et vatius, ſanus ſit? Et opinor, eos ſanos eſſe.

XI. PAVLVS libro vndecimo ad Sabinum.

CVI DENS abeſt, non eſt morboſus: magna enim pars hominum aliquo dente caret, neque ideo morboſi ſunt [10]: praeſertim cum ſine dentibus naſcimur, nec ideo minus ſani ſumus, donec dentes habeamus: alioquin nullus ſenex ſanus eſſet.

XII. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

QVI CLAVVM habet, morboſus eſt: ſed et [11] polypoſus. §. 1. [12] Eum, qui alterum oculum, aut alteram maxillam maiorem habet, ſi recte iis [13] vtatur, ſanum videri, Pedius ſcribit: ait enim, inaequalitatem maxillarum, oculorum, brachiorum, ſi nihil ex miniſterio praeſtando ſubtrahit, extra redhibitionem eſſe. Sed et latus vel crus breuius poteſt adferre impedimentum: ergo et hic erit redhibendus. §. 2. Si quis natura gutturoſus ſit, aut oculos eminentes habeat, ſanus videtur. §. 3. Item ſciendum eſt, ſcaeuam non eſſe morboſum vel vitioſum, praeterquam ſi imbecillitate dextrae validius ſiniſtra vtitur: ſed hunc non ſcaeuam, ſed mancum eſſe. §. 4. Is, cui os oleat, an ſanus ſit, quaeſitum eſt? Trebatius ait, non eſſe morboſum, os alicui olere, veluti hircoſum, ſtrabonem: hoc enim ex illuuie oris accidere ſolere: ſi tamen ex corporis vitio id accidit, veluti quod iecur, quod pulmo, aut aliud quid ſimiliter dolet, morboſus eſt.

XIII. GAIVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

ITEM clodus morboſus eſt.

XIV. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

QVAERITVR de ea muliere, quae ſemper mortuos parit, an morboſa ſit? Et ait Sabinus, ſi vuluae vitio hoc contingit, morboſam eſſe. §. 1. Si mulier praegnans venierit, inter omnes conuenit, ſanam eam eſſe: maximum enim ac praecipuum munus feminarum eſt, accipere, ac tueri conceptum. §. 2. Puerperam quoque ſanam eſſe, ſi modo nihil extrinſecus accidit, quod corpus eius in aliquam valetudinem immitteret. §. 3. De ſterili Caelius diſtinguere Trebacium dicit: vt, ſi natura ſterilis ſit, ſana ſit: ſi vitio corporis, contra. §. 4. Item de eo, qui vrinam facit, quaeritur? et Pedius ait, non ob eam rem ſanum non eſſe, quod in lecto, ſomno, vinoque preſſus, aut etiam pigritia ſurgendi vrinam faciat:

1 *ei* loco *et*. 2 Ap. Hal. *apud eum* abſunt. 3 Hal. vertit *obſcura voce et obtuſa*. 4 Id eſt, *ſine vlla ſignificatione vocis*. 5 *lib. XL. ad Sabinum*. 6 Ap. Hal. *eſſe* abeſt. 7 Id eſt, *luſcitioſum*. 8 Ap. Hal. *morbi* abeſt. 9 Hal. νυκτάλοπας et vertit *luſcioſos*. 10 Ap. Hal. *neque ideo morboſi ſunt* abſunt. 11 *vti* loco *ſed et*. 12 Hal. praefigit *Sed*. 13 Ap. Hal. *iis* abeſt.

faciat: ſin autem vitio veſicae collectum humorem continere non poteſt, non quia vrinam in lecto facit, ſed quia vitioſam veſicam habet, redhiberi poſſe: et verius eſt. §. 5. Quod Pedius idem ait, ſi vna alicuius praeciſa ſit, tollere magis, quam praeſtare redhibitionem, quod morbus minuitur: ego puto, ſi morbus deſinit, non eſſe redhibitioni locum: ſin autem vitium perſeueret, redhibitionem locum habere. §. 6. Si quis digitis coniunctis naſcatur, non videtur ſanus eſſe: ſed ita demum, ſi incommodatur ad vſum manus. §. 7. Mulierem ita artam, vt mulier fieri non poſſit, ſanam non videri conſtat. §. 8. Si quis ἀντιάδας [1] habeat, an redhiberi, quaſi vitioſus, poſſit, quaeritur? Et ſi ἀντιάδες [2] hae [3] ſunt, quas exiſtimo, id eſt, inueteratas: et qui iam diſcuti non poſſint, faucium tumores: qui ἀντιάδας habet, vitioſus eſt. §. 9. Si venditor nominatim exceperit de aliquo morbo, et de cetero ſanum eſſe dixerit, aut promiſerit, ſtandum eſt eo quod conuenit: remittentibus enim actiones ſuas non eſt regreſſus dandus: niſi ſciens venditor morbum, conſulto reticuit: tunc enim dandam eſſe de dolo malo replicationem. §. 10. Si nominatim morbus exceptus non ſit, talis tamen morbus ſit, qui omnibus potuit apparere, vt puta caecus homo venibat, aut qui cicatricem euidentem et periculoſam habebat vel in capite, vel in alia parte corporis, eius nomine non teneri, Caecilius ait: perinde ac ſi nominatim morbus exceptus fuiſſet: ad eos enim morbos vitiaque pertinere Edictum Aedilium probandum eſt, quae quis ignorauit, vel ignorare potuit.

XV. PAVLVS libro vndecimo ad Sabinum.

QVAE bis in menſe purgatur, ſana non eſt: item quae non purgatur, niſi per aetatem accidit.

XVI. POMPONIVS libro vigeſimo tertio ad Sabinum.

QVOD ita ſanatum eſt, vt in priſtinum ſtatum reſtitueretur, perinde habendum eſt, quaſi numquam morboſum eſſet.

XVII. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

QVID ſit fugitiuus, definit Ofilius. Fugitiuus eſt, qui extra domini domum fugae cauſa, quo ſe a domino celaret, manſit. §. 1. Caelius autem fugitiuum eſſe ait eum, qui ea mente diſcedat, ne ad dominum redeat: tametſi, mutato conſilio, ad eum reuertatur: nemo enim tali peccato, inquit, paenitentia ſua nocens eſſe deſinit. §. 2. Caſſius quoque ſcribit, fugitiuum eſſe, qui certo propoſito dominum relinquat. §. 3. Item apud Viuianum relatum eſt, fugitiuum fere ab affectu animi intelligendum eſſe, non vtique a fuga: nam eum, qui hoſtem, aut latronem, incendium, ruinamue fugeret, quamuis fugiſſe verum eſt, non tamen fugitiuum eſſe. Item, ne eum quidem, qui a praeceptore, cui in diſciplinam traditus erat, aufugit, eſſe fugitiuum, ſi forte ideo fugit, quia immoderate eo vtebatur. Idemque probat et ſi ab eo fugerit, cui erat commodatus, ſi propter eandem cauſam fugerit. Idem probat Viuianus, et ſi ſaeuius cum eo agebat. Haec ita, ſi eos fugiſſet, et ad dominum veniſſet: ceterum ſi ad dominum non veniſſet, ſine vlla dubitatione fugitiuum videri ait. §. 4. Idem ait interrogatus Proculus de eo, qui domi latuiſſet, in hoc ſcilicet, vt fugae nactus occaſionem, ſe ſubtraheret: ait [4], tametſi fugere non poſſet videri qui domi manſiſſet, tamen eum fugitiuum fuiſſe: ſin autem in hoc tantum latuiſſet, quoad iracundia domini efferueſceret, fugitiuum non eſſe, ſicuti ne eum quidem, qui cum dominum animaduerteret verberibus ſe adficere velle, praeripuiſſet ſe ad amicum, quem ad precandum perduceret. Ne eum quidem fugitiuum eſſe, qui in hoc progreſſus eſt, vt ſe praecipitaret. Ceterum etiam eum quis fugitiuum diceret, qui domi in altum ſecum ad praecipitandum ſe aſcendiſſet, magisque hunc mortem ſibi conſciſcere voluiſſe: illud enim, quod plerumque ab imprudentibus, inquit, dici ſolet, eum eſſe fugitiuum, qui nocte aliqua ſine voluntate domini emanſiſſet, non eſſe verum, ſed ab affectu animi cuiusque aeſtimandum. §. 5. Idem Viuianus ait, ſi a magiſtro puer receſſit, et rurſus ad matrem peruenit, cum quaereretur, num fugitiuus eſſet, ſi celandi cauſa quo [5], ne ad dominum reuerteretur, fuiſſet, fugitiuum eſſe: ſin vero [6], vt per matrem faciliorem deprecationem haberet delicti alicuius, non eſſe fugitiuum. §. 6. Caelius quoque ſcribit, ſi ſeruum emeris, qui ſe in Tiberim deiecit, ſi moriendi dumtaxat conſilio ſuſcepto, a domino diſceſſiſſet, non eſſe fugitiuum: ſed ſi fugae prius conſilium habuit, deinde mutata

1 Id eſt *tonſillas*. 2 Id eſt *tonſillae*. 3 Ap. Hal. *hae* abeſt. 4 Hal. addit *enim*. 5 Ap. Hal. *quo* abeſt. 6 Hal. addit *ſic*.

mutata voluntate, in Tiberim se deiecit, manere fugitiuum. Eadem probat et de eo, qui de ponte se praecipitauit. Haec omnia vera sunt, quae Caelius scribit. §. 7. Idem ait, si seruus tuus fugiens, vicarium suum secum abduxit, si vicarius inuitus, aut imprudens secutus est, neque occasionem ad te redeundi nactus praetermisit: non videri fugitiuum fuisse. Sed si aut olim, cum fugeret, intellexit quid ageretur, aut postea cognouit quid acti esset, et redire ad te cum posset, noluit: contra esse. Idem putat dicendum de eo, quem plagiarius abduxit. §. 8. Idem Caelius ait, si seruus, cum in fundo esset, exisset de villa ea mente, vt profugeret, et quis eum, prius quam ex fundo tuo exisset, comprehendisset, fugitiuum videri: animum enim fugitiuum facere. §. 9. Idem ait, nec eum, qui ad fugam gradum vnum, alterumue promouit, vel etiam currere coepit, si dominum sequentem non potest euadere, non esse fugitiuum. §. 10. Idem recte ait, libertatis cuiusdam speciem esse, fugisse: hoc est, potestate dominica in praesenti [1] liberatum esse. §. 11. Pignori datus seruus debitorem quidem dominum habet: sed si, posteaquam ius suum exercuit creditor, ei se subtraxit, potest fugitiuus videri. §. 12. Apud Labeonem et Caelium quaeritur, si quis in asylum confugerit, aut eo se conferat, quo solent venire, qui se venales postulant, an fugitiuus sit? Ego puto, non esse eum fugitiuum, qui id facit, quod publice facere licere arbitratur. Ne eum quidem, qui ad statuam Caesaris confugit, fugitiuum arbitror: non enim fugiendi animo hoc facit. Idem puto et in eum, qui in asylum, vel quod aliud confugit, quia non fugiendi animo hoc facit [2]: si tamen ante fugit, et postea se contulit, non ideo magis fugitiuus esse desinit. §. 13. Item Caelius scribit, placere, eum quoque fugitiuum esse, qui eo se conferat, vnde eum dominus recuperare non possit: multoque magis illum fugitiuum esse, qui eo se conferat, vnde abduci non possit. §. 14. Erronem ita definit Labeo, pusillum fugitiuum esse: et ex diuerso, fugitiuum, magnum erronem esse: sed proprie erronem sic definimus, qui non quidem [3] fugit, sed frequenter sine causa vagatur, et temporibus in res nugatorias consumtis, serius domum redit. §. 15. Apud Caelium scriptum est, liberti apud patronum habitantis sic, vt sub vna claue tota eius habitatio esset, seruus ea mente, ne rediret ad eum, extra habitationem liberti fuit: sed intra aedes patroni et tota nocte oblituit, videri esse fugitiuum Caelius ait. Plane si talem custodiam ea habitatio non habuit, et in ea cella libertus habitauit, cui commune et promiscuum plurium cellarum iter est, contra placere debere, Caelius ait, et Labeo probat. §. 16. Idem Caelius ait, seruum in prouinciam missum a domino, cum eum mortuum esse, et testamento se liberum relictum audisset, et in eodem officio permansisset, tantumque pro libero se gerere coepisset: hunc non esse fugitiuum: nec enim mentiendo se liberum, inquit, fugitiuus esse coepit: quia sine fugae consilio id fecit. §. 17. Quod aiunt Aediles, NOXA SOLVTVS NON SIT, sic intelligendum est, vt non hoc debeat pronuntiari, nullam eum noxam commisisse, sed illud, noxa solutum esse: hoc est, noxali iudicio subiectum non esse: ergo, si noxam commisit, nec permanet, noxa solutus videtur. §. 18. Noxas accipere debemus priuatas, hoc est, eas, quaecumque committuntur ex delictis, non publicis criminibus: ex quibus agitur iudiciis noxalibus: denique specialiter cauetur infra de capitalibus fraudibus: ex priuatis autem noxiis oritur damnum pecuniarium, si quis forte noxae dedere noluerit: sed litis aestimationem sufferre. §. 19. Si quis talis sit seruus, qui omnino manumitti non possit ex constitutionibus, vel si sub poena vinculorum distractus sit a domino, vel ab aliqua potestate damnatus, vel si exportandus: aequissimum erit, etiam hoc praedici. §. 20. Si quis adfirmauerit, aliquid adesse seruo, nec adsit: (vel abesse, et adsit): vtputa si dixerit, furem non esse, et fur sit, si dixerit, artificem esse, et non sit: hi enim, quia quod adseuerauerunt non praestant, aduersus dictum promissumue facere videntur.

XVIII. GAIVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

SI QVID venditor de mancipio adfirmauerit, idque non ita esse emtor quaeratur: aut redhibitorio, aut aestimatorio, id est, quanto minoris, iudicio agere potest: verbi gratia, si constantem aut laboriosum, aut curracem, vigilacem esse, aut ex frugalitate sua peculium adqui-

1 *interim* loco *in praesenti*. 2 Ap. Hal. integer hic locus: *Item puto -- hoc facit* abest. 3 *nunquam* loco *non quidem*.

quirentem adfirmauerit: et is ex diuerso leuis, proteruus, desidiosus, somniculosus, piger, tardus, comesor inueniatur: haec omnia videntur, eo pertinere, ne id, quod adfirmauerit venditor amare ab eo exigatur, sed cum quodam temperamento: vt si forte constantem esse adfirmauerit, non exacta grauitas et constantia, quasi a philosopho desideretur, et si laboriosum et vigilacem adfirmauerit esse, non continuus labor per dies noctesque ab eo exigatur: sed haec omnia ex bono et aequo modice desiderentur. Idem et in ceteris, quae venditor adfirmauerit, intelligemus. §. 1. Venditor, qui optimum cocum esse dixerit, optimum in eo artificio praestare debet: qui vero simpliciter cocum esse dixerit, satisfacere videtur, etiam si mediocrem cocum praestet. Idem et in ceteris generibus artificiorum. §. 2. Aeque, si quis simpliciter dixerit peculiatum esse seruum, sufficit, si is vel minimum habeat peculium.

XIX. Vlpianvs libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

Sciendvm tamen est, quaedam, etsi dixerit, praestare eum non debere: scilicet ea, quae ad nudam laudem serui pertinent: veluti si dixerit, frugi, probum, dicto audientem: vt enim Pedius scribit, multum interest, commendandi serui causa quid dixerit, an vero praestaturum se promiserit quod dixit. §. 1. Plane, si dixerit, alienatorem non esse, furem non esse, ad statuam numquam confugisse, oportet eum id praestare. §. 2. Dictum a promisso sic discernitur: dictum accipimus, quod verbotenus pronuntiatum est, nudoque sermone finitur: promissum autem potest referri et ad nudam promissionem, siue pollicitationem, vel ad sponsum. Secundum quod incipiet is, qui de huiusmodi causa stipulanti spopondit, et ex stipulatu posse conueniri, et redhibitoriis actionibus: non nouum: nam et qui ex emto potest conueniri, idem etiam redhibitoriis actionibus conueniri potest. §. 3. Ea autem sola dicta siue promissa admittenda sunt, quaecumque sic dicuntur, vt praestentur: non vt iactentur. §. 4. Illud sciendum est, si quis artificem promiserit, vel dixerit, non vtique perfectam eum praestare debet: sed ad aliquem modum peritum, vt neque consummatae scientiae accipias, neque rursum indoctum esse in artificium: sufficiet igitur talem esse, quales vulgo artifices dicuntur. §. 5. Deinde aiunt Aediles, emtori, omnibvsqve, ad qvos ea res pertinet, ivdicivm dabimvs. Pollicentur emtori actionem, et successoribus eius, qui in vniuersum ius succedunt. Emtorem accipere debemus eum, qui pretio emit: sed si quis permutauerit, dicendum est, vtrumque emtoris et venditoris loco haberi, et vtrumque posse ex hoc Edicto experiri. §. 6. Tempus autem redhibitionis sex menses vtiles habet: si autem mancipium non redhibeatur, sed quanto minoris agitur, annus vtilis est: sed tempus redhibitionis ex die venditionis currit: aut si dictum promissumue quid est, ex eo, ex quo dictum promissumue quid [1] est.

XX. Gaivs libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

Si vero ante venditionis tempus dictum intercesserit, deinde post aliquot dies interposita fuerit stipulatio, Caelius Sabinus scribit, ex priore causa, quae statim, inquit, vt veniit id mancipium, eo nomine posse agere coepit.

XXI. Vlpianvs libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

Redhibere est, facere vt rursus habeat venditor quod habuerit: et, quia reddendo id fiebat, idcirco redhibitio est appellata, quasi redditio. §. 1. Cum redditur ab emtore mancipium venditori, de dolo malo promitti oportere ei, Pomponius ait: et ideo cautiones necessarias esse: ne forte aut pignori datus sit seruus ab emtore, aut iussu eius furtum siue damnum cui datum sit. §. 2. Idem Pomponius ait, interdum etiam dupliciter cautiones interponi debere: alias in praeteritum, alias in futurum: vtputa si eius serui nomine qui redhibetur, emtor procuratorue eius iudicium accepit, vel quod cum eo ageretur, vel quod ipse eius nomine ageret. Cauendum autem esse ait, si quid sine dolo malo emtor condemnatus fuerit, aut [2] dederit, his rebus recte praestari: vel si quid ex eo, quod egerit, ad eum peruenerit, doloue malo, vel culpa eius factum sit, quo minus perueniret, iisdem diebus reddi. §. 3. Idem ait, futuri temporis nomine cautionem ei, qui sciens vendidit, fieri solere. Si in fuga est homo sine culpa emtoris, et nihilo minus condemnatur venditor: tum enim cauere oportere, vt emtor hominem

1 Ap. Hal. *quid* abest. 2 Ap. Hal. *fuerit aut* absunt.

nem [1] persequatur, et in sua potestate redactum venditori reddat.

XXII. CAIVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

ET NEQVE per se, neque per heredem suum futurum, quo minus eum hominem venditor habeat.

XXIII. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

CVM AVTEM redhibitio fit, si deterius mancipium siue animo, siue corpore ab emtore factum est, praestabit emtor venditori: vtputa si stupratum sit, aut saeuitia emtoris fugitiuum esse coeperit: et ideo, inquit Pomponius, vt ex quacumque causa deterius factum sit, id arbitrio iudicis aestimetur, et venditori praestetur. Quod si sine iudice homo redhibitus sit, reliqua autem, quae diximus, nolit emtor reddere, sufficiat venditori ex vendito actio. §. 1. Iubent Aediles restitui et quod venditioni accessit, et si quas accessiones ipse praestiterit, vt vterque resoluta emtione, nihil amplius consequatur, quam non haberet, si venditio facta non esset. §. 2. Excipitur etiam ille, qui capitalem fraudem, admisit. Capitalem fraudem admittere est, tale aliquid delinquere, propter quod capite puniendus sit: veteres enim fraudem pro poena ponere solebant. Capitalem fraudem admisisse accipiemus dolo malo, et per nequitiam: ceterum si quis errore, si quis casu fecerit, cessabit Edictum: vnde Pomponius ait, neque impuberem, neque furiosum capitalem fraudem videri admisisse. §. 3. Excipitur et ille, qui mortis consciscendae causa quid fecerit. Malus seruus creditus est, qui aliquid facit, quo magis se rebus humanis extrahat: vtputa laqueum torsit, siue medicamentum pro veneno bibit, praecipitemue se ex alto miserit, aliudue quid fecerit, quo facto sperauit mortem peruenturam: tamquam non nihil [2] in alium ausurus, qui hoc aduersus se ausus est. §. 4. Si seruus sit, qui vendidit, vel si iusfamilias, in dominum, vel patrem de peculio aedilicia actio competit: quamuis enim poenales videantur actiones, tamen quoniam ex contractu veniunt, dicendum est, eorum quoque nomine, qui in aliena potestate sunt, competere: proinde et si filiafamilias vel ancilla distraxit, aeque dicendum est actiones aedilicias locum habere. §. 5. Hae actiones, quae ex hoc Edicto oriuntur, etiam aduersus heredes omnes competunt. §. 6. Et si bona fide nobis seruient liberi forte homines, vel serui alieni, qui vendiderunt, potest dici etiam hos hoc Edicto contineri. §. 7. Iulianus ait, iudicium redhibitoriae actionis vtrumque, id est, venditorem et emtorem, quodammodo in integrum restituere debere. §. 8. Quare siue emtori seruus furtum fecerit, siue alii cuilibet, ob quod furtum emtor aliquid praestiterit, non aliter hominem venditori restituere iubetur, quam si indemnem eum praestiterit. Quid ergo, inquit Iulianus, si noluerit venditor hominem recipere? non esse cogendum ait quicquam praestare: nec amplius, quam pretio condemnabitur: et hoc detrimentum sua culpa emtorem passurum, qui, cum posset hominem noxae dedere, maluerit litis aestimationem sufferre. Et videtur mihi Iulianus sententia humanior esse. §. 9. Cum redhibetur mancipium, si quid ad emtorem peruenit, vel culpa eius non peruenit, restitui oportet: non solum si ipse fructus percepit, mercedesue a seruo, vel conductore serui accepit, sed etiam si a venditore fuerit idcirco consecutus, quod tardius ei hominem restituit: sed et si a quouis alio possessore fructus accepit emtor, restituere eos debebit. Sed et si quid fructuum nomine consecutus est, id praestet. Item si legatum, vel hereditas seruo obuenerit. Neque refert, potuerit haec consequi venditor, an non potuerit, si seruum non vendidisset. Ponamus enim, talem esse, qui capere aliquid ex testamento non potuerat: nihil haec res nocebit. Pedius quidem etiam illud non putat esse spectandum, cuius contemplatione testator seruum heredem scripserit, vel ei legauerit: quia, etsi venditio remansisset, nihil haec res emtori proderat: et per contrarium, inquit, si contemplatione venditoris institutus proponeretur, tamen diceremus, restituere emtorem non debere venditori, si nollet eum redhibere.

XXIV. GAIVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

ET GENERALITER dicendum est, quidquid extra rem emtoris per eum seruum adquisitum est, id iustum videri reddi oportere.

XXV. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

AEDILES etiam hoc praestare emtorem volunt, si in aliquo deterior factus sit seruus: sed ita demum si post ven-

1 Ap. Hal. *hominem* abest. 2 *nihil non.*

venditionem, traditionemque factus sit: ceterum si ante fuit [1]. non pertinet ad hoc iudicium, quod ante factum est. §. 1. Siue ergo ipse deteriorem eum fecit, siue familia eius, siue procurator, tenebit actio. §. 2. Familiae appellatione omnes, qui in seruitio sunt, continentur: etiam liberi homines, qui ei bona fide seruiunt, vel alieni [2]: accipe eos quoque, qui in potestate eius sunt. §. 3. Procuratoris fit mentio in hac actione: sed Neratius procuratorem hic eum [3] accipiendum ait, non quemlibet, sed cui vniuersa negotia, aut idipsum, propter quod deterius factum sit, mandatum est. §. 4. Pedius ait, aequum fuisse, id dumtaxat imputari emtori ex facto procuratoris et familiae, quod non fuit passurus seruus, nisi ei venisset: quod autem passurus erat, etiam si non venisset, in eo concedi emtori serui sui noxae deditionem: et ex eo, inquit, quod procurator commisit, solum actionum praestandarum necessitatem ei iniungi. §. 5. Quid ergo, si culpa, non etiam dolo emtoris seruus deterior factus sit? Aeque condemnabitur. §. 6. Hoc autem, quod deterior factus est seruus, non solum ad corpus, sed etiam ad animi vitia referendum est: vtputa si imitatione conseruorum apud emtorem talis factus est: aleator forte, vel vinarius, vel erro euasit. §. 7. Sed notandum est, quod non permittitur emtori, ex huiusmodi causis noxae dedere seruum suum: nec enim factum seruorum suorum, itemque procuratoris praestat. §. 8. Item sciendum est, haec omnia, quae exprimuntur Edicto Aedilium, praestare eum debere, si ante iudicium acceptum facta sint: idcirco enim necesse habuisse ea enumerari, vt, si quid eorum ante litem contestatam contigisset, praestaretur: ceterum post iudicium acceptum, tota causa ad hominem restituendum in iudicio versatur: et tam fructus veniunt, quam id, quo deterior factus est, ceteraque veniunt: iudici enim, statim atque iudex factus est, omnium rerum officium incumbit, quaecumque in iudicio versantur: ea autem, quae ante iudicium contingunt, non valde ad eum pertinent: nisi fuerint ei nominatim iniuncta. §. 9. Praeterea in Edicto adiicitur sic: ET QVANTA PECVNIA PRO EO HOMINE SOLVTA, ACCESSIONISVE NOMINE DATA ERIT, NON REDDETVR: CVIVSVE PECVNIAE QVIS EO NOMINE OBLIGATVS ERIT, NON LIBERABITVR. §. 10. Ordine fecerunt Aediles, vt ante venditori emtor ea omnia, quae supra scripta sunt, praestet: sic deinde pretium consequatur.

XXVI. GAIVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

VIDEAMVS tamen, ne iniquum sit, emtorem compelli dimittere corpus, et ad actionem iudicati mitti, si interdum nihil praestatur propter inopiam venditoris: potiusque res ita ordinanda sit, vt emtor caueat, si intra certum tempus pecunia sibi soluta sit, se mancipium restituturum

XXVII. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

DEBET autem recipere pecuniam, quam dedit pro eo homine, vel si quid accessionis nomine. Dari autem non id solum accipiemus, quod numeratur venditori, vtputa pretium, et vsuras eius: sed et, si quid emtionis causa erogatum est: hoc autem ita demum deducitur, si ex voluntate venditoris datur: ceterum, si quid sua sponte datum esse proponatur, non imputabitur: neque enim debet, quod quis suo arbitrio dedit, a venditore exigere. Quid ergo si forte vectigalis nomine datum est, quod emtorem forte sequeretur? Dicemus, hoc quoque restituendum: indemnis enim emtor debet discedere.

XXVIII. GAIVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

SI VENDITOR de his, quae Edicto Aedilium continentur, non caueat, pollicentur aduersus eum (ad) redhibendum iudicium, intra duos menses, vel quanti emtoris intersit, intra sex menses.

XXIX. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

ILLVD sciendum est, si emtor venditori haec non praestat, quae desiderantur in actione, non posse ei venditorem condemnari: si autem emtori venditor ista non praestat, condemnabitur ei. §. 1. Item emtori praestandum est, vt pecuniae, cuius nomine obligatus erit, liberetur: siue ipsi venditori obligatus sit, siue etiam alii. §. 2. Condemnatio autem fit, quanti ea res erit: ergo, excedet pretium, an non, videamus? Et quidem continet condemnatio pretium, accessionesque: an et vsuras pretii consequatur, quasi quod sua intersit debeat accipere, maxime cum fru-

1 Ap. Hal. *si ante fuit* absunt. 2 Hal. addit *serui*. 3 Ap. Hal. *eum* abest. 4 Ap. Hal. *veniunt* abest.

fructus quoque ipſe reſtituat? et placet conſecuturum. §. 3. Si quid tamen damni ſenſit, vel ſi quid pro ſeruo impendit. conſequetur arbitrio iudicis: ſic tamen, non vt ei horum nomine venditor condemnetur, vt ait Iulianus: ſed ne alias compellatur hominem venditori reſtituere, quam ſi eum indemnem praeſtet

XXX. Pavlvs libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

Item ſi ſerui redhibendi nomine emtor iudicium accepit, vel ipſe eius nomine dictauit, cauendum ex vtraque parte erit, vt, ſi quid ſine dolo malo condemnatus ſit, vel ſi quid ex eo, quod egerit, ad eum peruenerit, doloue malo eius factum ſit, quo minus perueniret, id reddat. §. 1. Quas impenſas neceſſario in curandum ſeruum poſt litem conteſtatam emtor fecerit, imputabit: praecedentes impenſas nominatim comprehendendas, Pedius: ſed cibaria ſeruo data non eſſe imputanda, Ariſto ait: nam nec ab ipſo exigi, quod in miniſterio eius fuit.

XXXI. Vlpianvs libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

Qvod ſi nolit venditor hominem recipere, non in maiorem ſummam, inquit, quam in pretium ei condemnandum. Ob haec ergo, quae propter ſeruum damna ſenſit, ſolam dabimus ei corporis retentionem, ceterum poterit euitare praeſtationem venditor, ſi nolit hominem recipere: quo facto, pretii praeſtationem, eorumque, quae pretium ſequuntur, ſolam non euitabit. §. 1. Si venditor pronuntiauerit vel promiſerit, furem non eſſe, tenetur ex ſua promiſſione, ſi furtum ſeruus fecit: eſſe enim hoc caſu furem, non tantum eum, qui extraneo, ſed et eum, qui domino ſuo res ſubtraxit, intelligendum eſt. §. 2. Si ancilla redhibeatur, et quod ex ea poſt venditionem natum erit, reddetur, ſiue vnus partus ſit, ſiue plures. §. 3. Sed et ſi forte vſusfructus proprietati adcreuerit, indubitate hic quoque reſtituetur. §. 4. Si peculium quaeſiit apud emtorem, quid de hoc dicemus? Et, ſi quidem ex re emtoris acceſſit, dicendum eſt, apud ipſum relinquendum: ſi aliunde creuit, venditori reſtituendum eſt. §. 5. Si plures heredes ſint emtoris, an omnes ad redhibendum conſentire debeant, videamus? Et ait Pomponius, omnes conſentire debere ad redhibendum: dareque vnum procuratorem: ne forte venditor iniuriam patiatur, dum ab alio partem recipit hominis, alii in partem pretii condemnatur, quanti minoris is homo ſit. §. 6. Idem ait, homine mortuo, vel etiam redhibito, ſingulos pro ſuis portionibus recte agere. Pretium autem, et acceſſiones pro parte recipient: ſed et fructus, acceſſiones, et ſi quo deterior homo factus eſt, pro parte praeſtabitur ab ipſis: niſi forte tale ſit, quod diuiſionem non recipiat: vtputa ancillae partus: in hoc enim idem ſeruandum eſt, quod in ipſa matre vendita, quam pro parte redhiberi poſſe negauimus. §. 7. Marcellus quoque ſcribit, ſi ſeruus communis ſeruum emerit, et ſit in cauſa redhibitionis, vnum, ex dominis pro parte ſua redhibere ſeruum non poſſe: non magis inquit, quam cum emtori plures heredes exſtiterunt, nec omnes ad redhibendum conſentiunt. §. 8. Idem Marcellus ait, non poſſe alterum ex dominis conſequi actione ex emto, vt ſibi pro parte venditor tradat, ſi pro portione pretium dedit: et hoc in emtoribus ſeruari oportere ait: nam venditor pignoris loco, quod vendidit, retinet, quoad emtor ſatisfaciat. §. 9. Pomponius ait, ſi vnus ex heredibus, vel familia eius, vel procurator, culpa vel dolo fecerit rem deteriorem, aequum eſſe, in ſolidum eum teneri arbitrio iudicis: hoc autem expeditius eſſe, ſi omnes heredes vnum procuratorem ad agendum dederunt: tunc et ſi quo deterior ſeruus culpa vnius heredum factus eſt, et hoc ſolutum eſt, ceteri familiae herciſcundae iudicium aduerſus eum habent: quia propter ipſum damnum ſentiunt, impediunturque redhibere. §. 10. Si venditori plures heredes exſtiterint, ſingulis pro portione hereditaria poterit ſeruus redhiberi: et ſi ſeruus plurium venierit, idem erit dicendum: nam ſi vnus a pluribus, vel plures ab vno [1], vel plura mancipia ab vno emantur, verius eſt dicere, ſi quaſi plures rei fuerunt venditores, ſingulis in ſolidum redhibendum: ſi tamen partes emtae ſint a ſingulis, recte dicetur, alteri quidem poſſe redhiberi, cum altero autem agi quanto minoris. Item ſi plures ſinguli partes ab vno emant, tunc pro parte quisque eorum experietur: ſed ſi in ſolidum emant, vnusquisque in ſolidum redhibebit. §. 11. Si mancipium, quod redhiberi oportet, mortuum erit, hoc quaeretur, numquid culpa emtoris, vel familiae eius, vel procuratoris homo demortuus

1 Ap. Hal. *vel plures ab vno* abſunt.

mortuus sit: nam si culpa eius decessit, pro viuo habendus est: et praestentur ea omnia, quae praestarentur, si viueret. §. 12. Culpam omnem accipiemus, non vtique latam: propter quod dicendum est, quamcumque occasionem morti emtor praestitit, debere eum: etiam si non adhibuit medicum, vt sanari possit, vel malum adhibuit, sed culpa sua. §. 13. Sed hoc dicemus, si ante iudicium acceptum decessit: ceterum, si post iudicium acceptum decessisse proponatur, tunc in arbitrium iudicis veniet, qualiter mortuus sit: vt enim et Pedio videtur, ea quaecumque post litis contestationem contingunt, arbitrium iudicis desiderant. §. 14. Quod in procuratore diximus, idem et in tutore et curatore dicendum erit, ceterisque, qui ex officio pro aliis interueniunt: et ita Pedius ait, et adicit, quibus administratio rerum, culpam abesse praestare non inique dominum cogi. §. 15. Idem Pedius ait, familiae appellatione et filiosfamilias demonstrari: facta enim domesticorum, redhibitoria agentem praestare voluit. §. 16. Si quis egerit quanto minoris propter serui fugam, deinde agat propter morbum: quanti fieri condemnatio debeat? Et quidem saepius agi posse quanto minoris, dubium non est: sed ait Iulianus, id agendum esse, ne lucrum emtor faciat, et bis eiusdem rei aestimationem consequatur. §. 17. In factum actio competit, ad pretium recuperandum, si mancipium redhibitum fuerit: in qua non hoc quaeritur, an mancipium in causa redhibitionis fuerit, sed hoc tantum, an sit redhibitum: nec immerito: iniquum est enim, posteaquam venditor agnouit, recipiendo mancipium, esse id in causa redhibitionis, tunc [1] quaeri, vtrum debuerit redhiberi, an non debuerit: nec de tempore quaeretur, an intra tempora redhibitus esse videatur. §. 18. Illud plane haec actio exigit, vt sit redhibitus: ceterum, nisi fuerit redhibitus, deficit ista actio, etiam si nudo consensu placuerit, vt redhibeatur: conuentio ergo de redhibendo non facit locum huic actioni, sed ipsa redhibitio. §. 19. Restitui autem debet per hanc actionem, etiam quod ei seruo in venditione accessit. §. 20. Quia adsidua est duplae stipulatio, idcirco placuit, etiam ex emto agi posse, si duplam venditor mancipii non caueat: ea enim, quae sunt moris et consuetudinis, in bonae fidei iudiciis debent venire. §. 21. Qui mancipia vendunt, nationem cuiusque in venditione pronuntiare debent: plerumque enim natio serui aut prouocat, aut deterret emtorem: idcirco interest nostra scire nationem: praesumtum etenim est, quosdam seruos bonos esse, quia natione sunt non infamata: quosdam malos videri, quia ea natione sunt, quae magis infamis est. Quod si de natione ita pronuntiatum non erit, iudicium emtori, omnibusque, ad quos ea res pertinebit, dabitur: per quod emtor redhibet mancipium. §. 22. Si quid ita venierit, vt nisi placuerit, intra praefinitum tempus redhibeatur, ea conuentio rata habetur: si autem de tempore nihil conuenerit, in factum actio intra sexaginta dies vtiles accommodatur emtori ad redhibendum, vltra non: si vero conuenerit, vt in perpetuum redhibitio fiat, puto, hanc conuentionem valere. Item si tempus sexaginta dierum praefinitum redhibitioni praeteriit, causa cognita iudicium dabitur. §. 23. In causae autem cognitione hoc versabitur, si aut mora fuit per venditorem, aut non fuit praesens, cui redderetur, aut aliqua iusta causa intercessit, cur intra diem redhibitum mancipium non est, quod ei magis displicuerat. §. 24. In his autem actionibus eadem erunt obseruanda, quae de partu, fructibus, accessionibus, quaeque de mortuo redhibendo dicta sunt. §. 25. Quod emtioni accedit, partem esse venditionis, prudentibus visum est.

XXXII. Gaivs libro secundo ad Edictum Aedilium curulium.

Itaqve sicut superius venditor de morbo vitioue, et ceteris, quae ibi comprehensa sunt, praedicere iubetur: et praeterea in his causis non esse mancipium, vt promittat praecipitur: ita et cum accedat alii rei homo, eadem et praedicere, et promittere compellitur: quod non solum hoc casu intelligendum est, quo nominatim adiicitur, accessurum fundo hominem Stichum; sed etiam si generaliter omnia mancipia, quae in fundo sint, accedant venditioni.

XXXIII. Vlpianvs libro ad Edictum Aedilium curulium.

Proinde Pomponius ait, iustam causam esse, vt, quod in venditione accessurum esse dictum est, tam integrum praestetur, quam illud praestari debuit, quod principaliter venit: nam iure ciuili, vt integra sint, quae accessura dictum

1 Ap. Hal. *tunc* abest.

ctum fuerit, ex emto actio est: veluti si dolia accessura fundo dicta fuerint: sed hoc ita, si certum corpus accessurum fuerit dictum: nam si seruus cum peculio venierit, ea mancipia, quae in peculio fuerint, sana esse praestare venditor non debet: quia non dixit, certum corpus accessurum: sed peculium tale praestare oportere [1]: et quemadmodum certam quantitatem peculii praestare non debet, ita nec hoc. Eandem rationem facere Pomponius ait, vt etiam si hereditas, aut peculium serui venierit, locus Edicto Aedilium non sit circa ea corpora, quae sunt in hereditate, aut in peculio. Idem probat, et si fundus cum instrumento venierit, et in instrumento mancipia sint: puto hanc sententiam veram: nisi si aliud specialiter actum esse proponatur. §. 1. Si vendita res redhibeatur, seruus quoque, qui ei rei accessit, licet nullum in eo vitium sit, redhibetur.

XXXIV. Africanvs libro sexto Quaestionum.

Cvm eivsdem generis plures res simul veneant, veluti comoedi, vel chorus, referre ait, in vniuersos, an in singulos pretium constituatur: vt scilicet interdum vna, interdum plures venditiones contractae intelligantur: quod vel eo quaeri pertinere, vt, si quis eorum forte morbosus vel vitiosus sit, vel omnes simul redhibeantur. §. 1. Interdum etsi in singula capita pretium constitutum sit, tamen vna emtio est: vt propter vnius vitium omnes redhiberi possint, vel [2] debeant: scilicet cum manifestum erit, non nisi omnes quem emturum vel venditurum fuisse: vt plerumque circa comoedos, vel quadrigas, vel mulas pares accidere solet, vt neutri non [3] nisi omnes habere expediat.

XXXV. Vlpianvs libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

Plervmqve propter morbosa mancipia etiam non morbosa redhibentur, si separari non possint sine magno incommodo, vel ad pietatis rationem offensam. Quid enim, si filio retento, parentes redhibere maluerint, vel contra? Quod et in fratribus, et in personas contubernio sibi coniunctas, obseruari oportet.

XXXVI. Pomponivs libro vigesimo tertio ad Sabinum.

Si plvra mancipia vno pretio venierint, et de vno eorum aedilicia actione vtamur, ita demum pro bonitate eius aestimatio fiet, si confuse vniuersis mancipiis constitutum pretium fuerit. Quod si singulorum mancipiorum constituto pretio, vniuersa tanti venierunt, quantum ex consummatione singulorum fiebat, tunc cuiusque mancipii pretium, seu pluris, seu minoris id esset, sequi debemus.

XXXVII. Vlpianvs libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

Praecipivnt Aediles, ne veterator pro nouicio veneat. Et hoc Edictum fallaciis venditorum occurrit: vbique enim curant Aediles, ne emtores a venditoribus circumueniantur: vt ecce plerique solent mancipia, quae nouicia non sunt, quasi nouicia distrahere: ad hoc scilicet, vt pluris vendant: praesumtum est enim, ea mancipia, quae rudia sunt, simpliciora esse, et ad ministeria aptiora, et dociliora, et ad omne ministerium habilia: trita vero mancipia et veterana difficile est reformari, et ad suos mores formare [4]. Quia igitur venaliciarii sciunt, facile decurri ad nouiciorum emtionem, idcirco interpolant veteratores, et pro nouiciis vendunt: quod ne fiat, hoc Edicto Aediles denuntiant: et ideo si quid ignorante emtore ita venierit, redhibebitur.

XXXVIII. Idem libro secundo ad Edictum Aedilium curulium.

Aediles aiunt, QVI IVMENTA VENDVNT, PALAM RECTE DICVNTO, QVID IN QVOQVE EORVM MORBI, VITIIQVE SIT: VTIQVE OPTIME ORNATA VENDENDI CAVSA FVERINT, ITA EMTORIBVS TRADENTVR: SI QVID ITA FACTVM NON ERIT, DE ORNAMENTIS RESTITVENDIS, IVMENTISVE ORNAMENTORVM NOMINE REDHIBENDIS, IN DIEBVS SEXAGINTA: MORBI AVTEM, VITIIVE CAVSA, INEMTIS FACIENDIS, IN SEX MENSIBVS: VEL QVO MINORIS, CVM VENIRENT, FVERINT, IN ANNO IVDICIVM DABIMVS. SI IVMENTA PARIA SIMVL VENIERINT, ET ALTERVM IN EA CAVSA FVERIT, VT REDHIBERI DEBEAT, IVDICIVM DABIMVS, QVO VTRVMQVE REDHIBEATVR. §. 1. Loquuntur Aediles in hoc Edicto de iumentis redhibendis. §. 2. Causa autem huius Edicti eadem est, quae mancipiorum redhiben-

1 Ap. Hal. *praestare oportere* absunt. 2 Ap. Hal. *possint vel* absunt. 3 Ap. Hal. *non* abest. 4 Ap. Hal. *et ad suos mores formare* absunt.

hibendorum. §. 3. Et fere eadem ſunt in his, quae in mancipiis, quod ad morbum, vitiumue attinet. Quidquid igitur hic diximus, huc erit transferendum: et ſi mortuum fuerit inuentum, pari modo redhiberi poterit, quemadmodum mancipium poteſt. §. 4. Iumentorum autem appellatione an omne pecus contineatur, videamus? Et difficile eſt, vt contineatur: nam aliud ſignificant iumenta, aliud ſignificatur pecoris appellatione. §. 5. Idcirco elogium huic Edicto ſubiectum eſt, cuius verba haec ſunt, QVAE DE IVMENTORVM SANITATE DIXIMVS, DE CETERO QVOQVE PECORE OMNI VENDITORES FACIVNTO. §. 6. Vnde dubitari deſiit, an hoc Edicto boues quoque contineantur: etenim iumentorum appellatione non contineri verius eſt: ſed pecoris appellatione continebuntur. §. 7. Sed enim ſunt quaedam, quae in hominibus quidem morbum faciunt, in iumentis non adeo: vtputa ſi mulus caſtratus eſt, neque morbi, neque vitii quid habere videtur, quia neque de fortitudine quid eius detrahitur, neque de vtilitate: cum ad generandum numquam ſit habilis. Caelius quoque ſcribit, non omnia animalia caſtrata ob id ipſum vitioſa eſſe, niſi propter ipſam caſtrationem ſacta ſunt imbecilliora: et ideo mulum non eſſe vitioſum. Idem refert Ofilium exiſtimaſſe, equum caſtratum ſanum eſſe: ſicuti ſpado quoque ſanus eſt: ſed ſi emtor ignorauit, venditor ſcit, ex emto eſſe actionem: et verum eſt, quod Ofilius. §. 8. Quaeſitum eſt, ſi mula talis ſit, vt transiungi non poſſit, an ſana ſit? Et ait Pomponius ſanam eſſe: pleraſque denique carrucharias tales eſſe, vt non poſſint transiungi. §. 9. Idem ait, ſi nata ſit eo ingenio, aut corpore, vt alterum iugum non patiatur, ſanam non eſſe. §. 10. Non tantum autem ob morbum, vitiumue redhibitio locum habebit in iumentis, verum etiam ſi contra dictum, promiſſumue, erit locus redhibitioni, exemplo mancipiorum. §. 11. Vendendi autem cauſa ornatum iumentum videri Caelius ait, non ſi ſub tempus venditionis, hoc eſt, biduo ante venditionem ornatum ſit: ſed ſi in ipſa venditione ornatum ſit: aut ideo, inquit, venale cum eſſet, ſic ornatum inſpiceretur: ſemperque cum de ornamentis agitur, et in actione, et in Edicto, adiectum eſt, VENDENDI CAVSA ORNATA DVCTA ESSE: poterit enim iumentum ornatum itineris cauſa duci, deinde venire. §. 12. Si plura iumenta venierint, non omnia erunt redhibenda propter vnius ornamentum: nam etſi vitioſum ſit vnum iugum, non tamen propter hoc cetera iuga redhibebuntur. §. 13. Si forte iugum mularum ſit, quarum altera vitioſa eſt, non ex pretio tantum vitioſae, ſed ex vtriusque erit componendum, quanti minoris ſit: cum enim vno pretio vtraeque venierint, non eſt ſeparandum pretium, ſed quanto minoris, cum veniret, vtrumque fuit, non alterum, quod erat vitioſum. §. 14. Cum autem iumenta paria veniunt, Edicto expreſſum eſt, vt, cum alterum in ea cauſa ſit, vt redhiberi debeat, vtrumque redhibeatur: in qua re tam emtori, quam venditori conſulitur, dum iumenta non ſeparantur. Simili modo et ſi triga venierit, redhibenda erit tota: et ſi quadriga, redhibeatur. Sed ſi duo paria mularum ſint, et vna mula vitioſa ſit, vel par: ſolum par redhibebitur, alterum non: ſi tamen nondum ſint paria conſtituta, ſed ſimpliciter quatuor mulae vno pretio venierint, vnius erit mulae redhibitio, non omnium: nam et ſi polia venierit, dicemus, vnum equum, qui vitioſus eſt, non omnem poliam redhiberi oportere. Haec et in hominibus dicemus, pluribus vno pretio diſtractis: niſi ſi ſeparari non poſſint, vtputa ſi tragoedi, vel mimi.

XXXIX. PAVLVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

VEL fratres.

XL. VLPIANVS libro ſecundo ad Edictum Aedilium curulium.

HI ENIM non erunt ſeparandi. §. 1. Deinde aiunt Aediles, NE QVIS CANEM, VERREM, VEL MINOREM APRVM, LVPVM, VRSVM, PANTHERAM, LEONEM,

XLI. PAVLVS libro ſecundo ad Edictum Aedilium curulium.

ET generaliter, ALIVDVE, QVOD NOCERET, ANIMAL, SIVE SOLVTA SINT, SIVE ALLIGATA, VT CONTINERI VINCVLIS, QVO MINVS DAMNVM INFERANT, NON POSSINT.

XLII. VLPIANVS libro ſecundo ad Edictum Aedilium curulium.

QVA VVLGO ITER FIET, ITA HABVISSE VELIT, VT CVIQVAM NOCERE, DAMNVMVE DARE POSSIT: SI ADVERSVS EA FACTVM ERIT, ET HOMO LIBER EX EA RE PERIERIT, SOLIDI DVCENTI: SI NOCITVM HOMINI LIBERO ESSE DICETVR, QVANTI BONVM AE-

QVVM IVDICI VIDEBITVR, CONDEMNETVR: CETERARVM RERVM, QVANTI DAMNVM DATVM, FACTVMVE SIT, DVPLI.

XLIII. PAVLVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

BOVEM, qui cornu petit, vitiosum esse plerique dicunt: item mulas, quae cessum dant: ea quoque iumenta, quae sine causa turbantur, et semetipsa eripiunt, vitiosa esse dicuntur. §. 1. Qui ad amicum domini deprecaturus confugit, non est fugitiuus: immo etiam si ea mente sit, vt non impetrato auxilio domum non reuertatur, nondum fugitiuus est: quia non solum consilii, sed et facti, fugae nomen est. §. 2. Qui persuasu alterius a domino recessit, fugitiuus est, licet id non fuerit facturus citra consilium eius, qui persuasit. §. 3. Si seruus meus bona fide tibi seruiens fugerit, vel sciens se meum esse, vel ignorans, fugitiuus est: nisi animo ad me reuertendi id fecit. §. 4. Mortis consciscendae causa sibi facit, qui propter nequitiam, malosque mores, flagitiumue aliquod admissum, mortem sibi consciscere voluit: non, si, dolorem corporis non sustinendo, id fecerit. §. 5. Si quis seruum emerit, et rapto eo, vi bonorum raptorum actione quadruplum consecutus est, deinde seruum redhibeat, reddere debebit, quod accepit: sed si per eum seruum iniuriam passus, iniuriae nomine egerit, non reddet venditori: aliter forsitan atque si loris ab aliquo caeso, aut quaestione de eo habita, emtor egerit. §. 6. Aliquando etiam redhiberi mancipium debebit, licet aestimatoria, id est, quanto minoris, agamus: nam si adeo nullius sit pretii, vt ne expediat quidem tale mancipium domino habere, veluti si furiosum, aut lunaticum sit, licet aestimatoria actum fuerit, officio tamen iudicis continebitur, vt reddito mancipio pretium recipiatur. §. 7. Si quis, cum consilium iniisset fraudandorum creditorum, redhibuerit, non redhibiturus alias, nisi vellet eos fraudare: tenetur creditoribus propter mancipium venditor. §. 8. Pignus manebit obligatum, etiam si redhibitus fuerit seruus: quemadmodum si eum alienasset, aut vsumfructum eius, non recte redhibetur, nisi redemtum sit, et pignore liberatum redhibeatur. §. 9. Si sub conditione homo emtus sit, redhibitoria actio ante conditionem exsistentem inutiliter agitur: quia nondum perfecta emtio, arbitrio iudicis imperfecta fieri non potest: et ideo, et si ex emto, vel vendito, vel redhibitoria ante actum fuerit, expleta conditione, iterum agi poterit. §. 10. Interdum, etiam si pura sit venditio, propter iuris conditionem in suspenso est: veluti si seruus, in quo alterius vsusfructus, alterius proprietas est, aliquid emerit: nam dum incertum est, ex cuius re pretium soluat, pendet, cui sit adquisitum: et ideo neutri eorum redhibitoria competit.

XLIV. IDEM libro secundo ad Edictum Aedilium curulium.

IVSTISSIME Aediles noluerunt, hominem ei rei, quae minoris esset, accedere: ne qua fraus aut Edicto aut iure ciuili fieret, vt ait Pedius, propter dignitatem hominum: alioquin eandem rationem fuisse, et in ceteris rebus: ridiculum namque esse, tunicae fundum accedere. Ceterum hominis venditioni quiduis adiicere licet: nam et plerumque plus in peculio est, quam in seruo: et nonnumquam vicarius, qui accedit, pluris est, quam is seruus, qui venit. §. 1. Proponitur actio ex hoc Edicto in eum, cuius maxima pars in venditione fuerit: quia plerumque venaliciarii ita societatem coeunt, vt quidquid agunt, in commune videantur agere: aequum enim Aedilibus visum est, vel in vnum ex his, cuius maior pars, aut nulla parte minor esset, aedilicias actiones competere: ne cogeretur emtor cum multis litigare: quamuis actio ex emto cum singulis sit pro portione, qua socii fuerunt: nam id genus hominum ad lucrum potius vel turpiter faciendum, pronius est. §. 2. In redhibitoria vel aestimatoria potest dubitari, an, quia alienum seruum vendidit, et ob euictionem, et propter morbum forte, vel fugam simul teneri potest: nam potest dici, nihil interesse emtoris, sanum esse, fugitiuum non esse eum, qui euictus sit? Sed interfuit emtoris, sanum possedisse propter operas: neque ex postfacto decrescat obligatio: statim enim, vt seruus traditus est, committitur stipulatio, quanti interest emtoris.

XLV. GAIVS libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

REDHIBITORIA actio duplicem habet condemnationem: modo enim in duplum, modo in simplum condemnatur venditor: nam si neque pretium, neque accessionem soluat, neque eum, qui eo nomine obligatus erit, liberet, dupli pretii, et accessionis condemnari iubetur: si vero reddat pretium et accessionem, vel eum, qui eo nomine obligatus est, liberet, simpli videtur condemnari.

XLVI.

XLVI. Pomponivs libro decimo octauo ad Sabinum.

Cvm mihi redhibeas, furtis noxisque solutum esse, promittere non debes, praeterquam quod iussu tuo fecerat, aut eius, cui tu eum alienaueris.

XLVII. Pavlvs libro vndecimo ad Sabinum.

Si hominem emtum manumisisti, et redhibitoriam et quanti minoris denegandam tibi Labeo ait: sicut duplae actio periret: ergo et quod aduersus dictum promissumue sit, actio peribit. §. 1. Post mortem autem hominis aediliciae actiones manent.

XLVIII. Pomponivs libro vigesimo tertio ad Sabinum.

Si tamen sine culpa actoris, familiaeue eius, vel procuratoris mortuus sit. §. 1. Audiendus est is, qui de vitio vel morbo serui quaerens, retinere eum velit. §. 2. Non nocebit emtori, si sex mensium exceptione redhibitoria exclusus, velit intra annum aestimatoria agere. §. 3. Ei, qui seruum vinctum vendiderit, aedilicium Edictum remitti aequum est: multo enim amplius est id facere, quam pronuntiare, in vinculis fuisse. §. 4. In aediliciis actionibus exceptionem opponi aequum est, si emtor sciret de fuga, aut vinculis, aut ceteris rebus similibus, vt venditor absoluatur. §. 5. Aediliciae actiones et heredi et in heredem competunt: vt tamen et facta heredum, quae postea accesserint, et quod experiri potuerint, quaerantur. §. 6. Non solum de mancipiis, sed de omni animali hae actiones competunt: ita vt, etiam si vsumfructum in homine emerim, competere debeant. §. 7. Cum redhibitoria actione de sanitate agitur, permittendum est de vno vitio agere, et praedicere, vt, si quid aliud postea apparuisset, de eo iterum ageretur. §. 8. Simplariarum venditionum causa ne sit redhibitio, in vsu *est*.

XLIX. Vlpianvs libro octauo Disputationum.

Etiam in fundo vendito redhibitionem procedere, nequaquam incertum est: veluti si pestilens fundus distractus sit: nam redhibendus erit. Et benignum est dicere, vectigalis exactionem futuri temporis post redhibitionem aduersus emtorem cessare.

L. Ivlianvs libro quarto ex Minicio.

Varicosvs sanus non est.

LI. Africanvs libro octauo Quaestionum.

Cvm mancipivm morbosum vel vitiosum seruus emat, et redhibitoria, vel ex emto dominus experiatur, omni modo scientiam serui, non domini spectandam esse ait: vt nihil intersit, peculiari, an domini nomine emerit, et certum incertumue mandante eo emerit: quia tunc et illud ex bona fide est, seruum, cum quo negotium sit gestum, deceptum non esse, et rursus delictum eiusdem, quod in contrahendo admiserit, domino nocere debet: sed si seruus, mandatu domini, hominem emerit, quem dominus vitiosum esse sciret, non tenetur venditor. §. 1. Circa procuratoris personam, cum quidem ipse scierit morbosum, vitiosum esse, non dubitandum, quin, quamuis ipse domino mandati vel negotiorum gestorum actione sit obstrictus, nihilo magis eo nomine agere possit: at cum ipse ignorans esse vitiosum, mandatu domini qui id sciret emerit, et redhibitoria agat, ex persona domini vtilem exceptionem ei non putabat opponendam.

LII. Marcianvs libro quarto Regularum.

Si fvrtvm domino seruus fecerit, non est necesse, hoc in venditione serui praedicere, nec ex hac causa redhibitio est: sed si dixerit, hunc furem non esse, ex illa parte tenebitur, qvod dixit, promisitve.

LIII. Iavolenvs libro primo ex Posterioribus Labeonis.

Qvi tertiana, aut quartana febri, aut podagra vexarentur, quiue comitialem morbum haberent, ne quidem his diebus, quibus morbus vacaret, recte sani dicentur.

LIV. Papinianvs libro quarto Responsorum.

Actioni redhibitoriae non est locus, si mancipium bonis conditionibus emtum fugerit, quod ante non fugerat.

LV. Idem libro duodecimo Responsorum.

Cvm sex menses vtiles, quibus experiundi potestas fuit, redhibitoriae actioni praestantur, non videbitur potestatem experiundi habuisse, qui vitium fugitiui latens ignorauit: non idcirco tamen dissolutam ignorationem emtoris excusari oportebit.

LVI. Pavlvs libro primo Quaestionum.

Latinvs Largus: quaero, an fideiussori emtionis redhiberi mancipium possit? Respondi, si in vniuersam causam fideiussor sit acceptus, putat Marcellus posse ei fideiussori redhiberi.

LVII. Idem libro quinto Quaestionum.

Si servvs mancipium emit, et dominus redhibitoria agat, non aliter ei venditor daturus est, quam si omnia praestiterit, quae huic actioni continentur: et quidem solida, non peculio tenus: nam et si ex emto dominus agat, nisi pretium totum soluerit, nihil consequitur. §. 1. Quod si seruus vel filius vendiderit, redhibitoria in peculium competit: in peculio autem et causa redhibitionis continebitur: nec nos moueat, quod, antequam reddatur seruus, non est in peculio: non enim potest esse in peculio seruus, qui adhuc emtoris est: sed causa ipsius redhibitionis in peculio computatur: igitur si seruus, decem millibus emtus, quinque millibus sit, haec quoque in peculio esse dicemus. Hoc ita, si nihil domino debeat, aut ademtum peculium non est. Quod si plus domino debeat, eueniet, vt hominem praestet, et nihil consequatur.

LVIII. Idem libro quinto Responsorum.

Qvaero, an, si seruus apud emtorem fugit, et in causa redhibitionis esse pronuntiatus fuerit, non prius venditori restitui debeat, quam rerum ablatarum a seruo aestimationem praestiterit? Paulus respondit, venditorem cogendum non tantum pretium serui restituere, sed etiam rerum ablatarum aestimationem: nisi si pro his paratus sit, seruum noxae nomine relinquere. §. 1. Item quaero, si nolit aestimationem et pretia rerum restituere, an seruus retinendus sit, et danda sit actio de peculio, vel de pretio redhibiti serui ex duplae stipulatione? Paulus respondit, de pretio serui repetendo competere actionem, etiam ex duplae stipulatione. De rebus per furtum ablatis iam responsum est. §. 2. Seruum dupla emi, qui rebus ablatis fugit: mox inuentus praesentibus honestis viris, interrogatus, an et in domo venditoris fugisset, respondit fugisse: quaero, an standum sit responso serui? Paulus respondit, si et alia indicia prioris fugae non deficiunt, tunc etiam serui responso credendum est.

LIX. Vlpianvs libro septuagesimo quarto ad Edictum.

Cvm in ea causa est venditum mancipium, vt redhiberi debeat, iniquum est, venditorem pretium redhibendae rei consequi. §. 1. Si quis duos homines vno pretio emerit, et alter in ea causa est, vt redhibeatur, deinde petatur pretium totum, exceptio erit obiicienda: si tamen pars pretii petatur, magis dicetur, non nocere exceptionem: nisi forte ea sit causa, in qua, propter alterius vitium, vtrumque mancipium redhibendum sit.

LX. Pavlvs libro sexagesimo nono ad Edictum.

Facta redhibitione, omnia in integrum restituuntur, perinde ac si neque emtio, neque venditio intercessit.

LXI. Vlpianvs libro octogesimo [1] ad Edictum.

Qvoties de seruitute agitur, victus tantum debet praestare, quanti minoris emisset emtor, si scisset hanc seruitutem impositam.

LXII. Modestinvs libro octauo Differentiarum.

Ad res donatas Edictum Aedilium curulium non pertinere dicendum est: etenim quid se restituturum donator repromittit, quando nullum pretium interueniat? Quid ergo, si res ab eo, cui donata est, melior facta sit? numquid quanti eius, qui meliorem fecit, interest, donator conueniatur? Quod minime dicendum est: ne eo casu liberalitatis suae donator poenam patiatur: itaque si qua res donetur, necesse non erit ea repromittere, quae in rebus venalibus Aediles repromitti iubent: sane de dolo donator obligare se et debet et solet: ne, quod benigne contulerit, fraudis consilio reuocet.

LXIII. Vlpianvs libro primo ad Edictum Aedilium curulium.

Sciendvm est, ad venditiones solas hoc Edictum pertinere, non tantum mancipiorum, verum ceterarum quoque rerum. Cur autem de locationibus nihil edicatur, mirum videbatur: haec tamen ratio redditur: vel quia numquam istorum de hac re fuerat iurisdictio: vel quia non similiter locationes, vt venditiones, fiunt.

LXIV. Pomponivs libro decimo septimo Epistolarum.

Labeo scribit, si vno pretio plures seruos emisti, et de vno agere velis, inter aestimationem seruorum proinde fieri debere

1 *lib. XXVII.*

debere, atque vt [1] fieret in aestimationem [2] bonitatis agri, cum ob euictam partem fundi agatur. §. 1. Idem ait, si vno pretio plures seruos vendidisti, sanosque esse promisisti, et pars dumtaxat eorum minus sana sit, de omnibus aduersus dictum, promissum, recte agi. §. 2. Ibidem ait, errare et fugere iumentum posse, nec tamen erronem aut fugitiuum esse, agi posse.

LXV. Venvleivs libro quinto Actionum.

Animi potius, quam corporis vitium est, veluti [3] si ludos adsidue velit spectare, aut tabulas pictas studiose intueatur, siue etiam mendax [4], aut similibus vitiis teneatur. §. 1. Quoties morbus sonticus nominatur, eum significari Cassius ait, qui noceat: nocere autem intelligi, qui perpetuus est, non qui tempore finiatur: sed morbum sonticum eum videri, qui inciderit in hominem, postquam is natus sit: sontes enim nocentes dici. §. 2. Seruus tam veterator, quam nouicius dici potest: sed veteratorem, non spatio seruiendi, sed genere et causa aestimandum, Caelius ait: nam quicumque ex venalicio nouiciorum emtus, alicui ministerio praepositus sit, statim eum veteratorum numero esse: nouicium autem non tirocinio animi, sed conditione seruitutis intelligi. Nec ad rem pertinere, latine sciat, necne [5]: nam (nec) ob id veteratorem esse, si liberalibus studiis eruditus sit.

Tit. II.

DE EVICTIONIBVS, ET DVPLAE STIPVLATIONE.

Vlpianvs libro vigesimo octauo ad Sabinum.

Siue tota res euincatur, siue pars, habet regressum emtor in [6] venditorem, sed cum pars euincatur, si quidem pro indiuiso euincatur [7], regressum habet pro quantitate euictae partis: quod si certus locus sit euictus, non pro indiuiso portio fundi, pro bonitate loci erit regressus: quid enim, si quod fuit in agro pretiosissimum, hoc euictum est, aut quod fuit in agro vilissimum? aestimabitur loci qualitas, et sic erit regressus.

II. Pavlvs libro quinto ad Sabibinum.

Si dvpla non promitteretur, et eo nomine agetur, dupli condemnandus est reus.

III. Idem libro decimo ad Sabinum.

Cvm in venditione serui peculium semper exceptum esse intelligitur, is homo ex peculio summam quandam secum abstulerat: si, propter hanc causam, furti cum emtore actum sit, non reuerteretur emtor ad venditorem ex stipulatione duplae: quia furtis, noxisque solutum esse, praestari debet venditionis tempore, haec autem actio postea esse coeperit.

IV. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Illvd quaeritur, an is, qui mancipium vendidit, debeat fideiussorem ob euictionem dare, quem vulgo auctorem secundum vocant? Et est relatum, non debere: nisi hoc nominatim actum est. §. 1. Si impuberis nomine tutor vendiderit, euictione secuta, Papinianus libro tertio Responsorum ait, dari in eum, cuius tutela gesta sit, vtilem actionem, sed adiicit [8], in id demum, quod rationibus eius accepto latum est: sed an in totum, si tutor soluendo non sit, videamus? Quod magis puto: neque enim male contrahitur cum tutoribus.

V. Pavlvs libro trigesimo tertio ad Edictum.

Servi venditor peculium accessurum dixit: si vicarius euictus sit, nihil praestaturum venditorem Labeo ait: quia siue non fuit in peculio, non accesserit: siue fuerit, iniuriam a iudice emtor passus est: aliter atque si nominatim, seruum accedere dixisset: tunc enim praestare deberet in peculio eum esse.

VI. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale.

Si fvndvs venierit, ex consuetudine eius regionis, in qua negotium gestum est, pro euictione caueri oportet.

VII. Ivlianvs libro decimo tertio Digestorum.

Qvia pupillo substitutum ei seruum emerit, agere cum substituto ex emto potest: et ex stipulatu de euictione, cum neutram earum actionum aduersus pupillum habere potuerit.

VIII. Idem libro decimo quinto Digestorum.

Ven-

1 Ap. Hal. *vt* abest. 2 *in aestimatione.* 3 Ap. Hal. *veluti* abest. 4 Hal. hic addit *fit.* 5 Hal. addit *loqui.* 6 *ad.* 7 Ap. Hal. *euincatur* abest. 8 *addit.*

VENDITOR hominis emtori praestare debet, quanti eius interest hominem venditoris fuisse: quare siue partus ancillae, siue hereditas, quam seruus iussu emtoris adierit, euicta fuerit, agi ex emto potest: et sicut obligatus est venditor, vt praestet licere habere hominem quem vendidit, ita ea quoque, quae per eum adquiri potuerunt, praestare debet emtori, vt habeat.

IX. PAVLVS libro septuagesimo [1] sexto ad Edictum.

SI VENDIDERIS seruum mihi Titii, deinde Titius heredem me reliquerit, Sabinus ait, amissam actionem pro euictione, quoniam seruus non potest euinci: sed in ex emto actione decurrendum est.

X. CELSVS libro vigesimo septimo Digestorum.

SI QVIS per fundum, quem cum alio communem haberet, quasi solus dominus eius esset, ius eundi, agendi, mihi vendiderit, et cesserit, tenebitur mihi euictionis nomine, ceteris non cedentibus.

XI. PAVLVS libro sexto Responsorum.

LVCIVS TITIVS praedia in Germania trans Renum emit, et partem pretii intulit: cum in residuam quantitatem heres emtoris conueniretur, quaestionem rettulit, dicens has possessiones ex praecepto Principali partim distractas, partim veteranis in praemia adsignatas. Quaero, an huius rei periculum ad venditorem pertinere possit? Paulus respondit, futuros casus euictionis post contractam emtionem [2] ad venditorem non pertinere: et ideo secundum ea quae proponuntur, pretium praediorum peti posse. §. 1. Ex his verbis stipulationis duplae vel simplae, EVM HOMINEM, QVO DE AGITVR, NOXAE ESSE SOLVTVM, venditorem conueniri non posse propter eas noxas, quae publice coerceri solent.

XII. SCAEVOLA libro secundo Responsorum.

QVIDAM ex parte dimidia heres institutus vniuersa praedia vendidit: et coheredes pretium acceperunt: euictis his, quaero, an coheredes ex emto actione teneantur? Respondi, si coheredes praesentes adfuerunt, nec dissenserunt, videri vnumquemque partem suam vendidisse.

XIII. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

BONITATIS aestimationem faciendam, cum pars euincitur, Proculus recte putabat, quae fuisset venditionis tempore, non cum euinceretur:

XIV. VLPIANVS libro decimo octauo ad Edictum.

NON in dimidiam quantitatem pretii.

XV. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

SED SI quid postea alluuione accessit, tempus quo accedit inspiciendum. §. 1. Si vsusfructus euincatur, pro bonitate fructuum aestimatio facienda est. Sed et si seruus euincatur, quanti minoris ob id praedium est, lis aestimanda est.

XVI. POMPONIVS libro nono ad Sabinum.

EVICTA re vendita, ex emto erit agendum de eo quod accessit: quemadmodum ea quae emto fundo nominatim accesserunt, si euicta sint, simplum praestatur [3]. §. 1. Duplae stipulatio committi dicitur tunc, cum res restituta est petitori, vel damnatus est litis aestimatione, vel possessor ab emtore conuentus absolutus est. §. 2. Si seruus, cuius nomine duplam stipulati sumus, euictus fuerit a nobis ob id, quod fugitiuus, vel sanus non fuerit, an agere nihilo minus possimus, quaeritur. Proculus videndum ait, ne hoc quoque intersit, vtrum tum euictus sit, cum meus factus non esset: an tum, cum meus factus esset: in eo enim casu quo meus factus est, statim mea interest, quanto ob id deterior est, et quam actionem semel ex stipulatu habere coepi, eam nec euictione, nec morte, nec manumissione, nec fuga serui, nec vlla simili causa amitti: at si in bonis meis factus non sit, nihil ob ea, quod fugitiuus sit, pauperior sim, vtpote cum in bonis meis non sit. Quod si sanum esse, erronem non esse, stipulatus essem, tantum mea interesse, quantum ad praesentem vsum pertineret, tametsi [4] in obscuro esset: vtpote ignorantibus nobis, quamdiu eum habiturus essem, et an futurum esset, vt eum quisquam aut a me, aut ab eo, cui vendidissem, cuiue similiter promisissem, euinceret: summam autem opinionis suae hanc esse, vt tantum ex ea stipulatione consequar, quanti mea intersit, aut post st-

pr

1 *lib. XXXIII.* 2 *euictionem.* 3 *in simplum praestantur.* 4 Hal. inserit *id.*

pulationem interfuerit, eum seruum fugitiuum non esse.

XVII. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Sabinum.

VINDICANTEM venditorem rem, quam [1] ipse vendidit, exceptione doli posse summoueri, nemini dubium est, quamuis alio iure dominium quaesierit: improbe enim rem a se distractam euincere conatur: eligere autem emtor potest, vtrum rem velit retinere, intentione per exceptionem elisa: an potius re ablata, ex caussa stipulationis duplum consequi.

XVIII. PAVLVS libro quinto ad Sabinum.

SED ETSI exceptio omissa sit, aut opposita ea, nihilo minus euictus sit, ex duplae quoque stipulatione, vel ex emto potest conueniri.

XIX. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Sabinum.

SED ET si stipulatio nulla fuisset interposita, de ex emto actione idem dicemus. §. 1. Si homo liber, qui bona fide seruiebat, venierit mihi a Titio, Titiusque eum heredem scripserit quasi liberum, et ipse mihi sui faciat controuersiam: ipsum de se obligatum habebo.

XX. POMPONIVS libro decimo [2] ad Sabinum.

FVNDVM meum obligaui, deinde alienaui tibi: vt eo nomine non obligaberis, si eum postea abs te emam, et satis pro euictione mihi des, excipiendum cautione, quod pro me obligatus sit: quia etiam non excepto eo, agendo eo nomine contra te, doli mali exceptione possim summoueri.

XXI. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Sabinum.

SI SERVVS venditus decesserit, antequam euincatur, stipulatio non committitur: quia nemo eum euincat, sed factum [3] humanae sortis: de dolo tamen poterit agi, si dolus intercesserit. §. 1. Inde Iulianus libro quadragesimo tertio eleganter definit, duplae stipulationem tunc committi, quoties res ita amittitur, vt eam emtori habere non liceat propter ipsam euictionem. §. 2. Et ideo ait, si emtor hominis mota sibi controuersia venditorem dederit procuratorem, isque victus litis aestimationem sustulerit, stipulationem duplae non committi: quia nec mandati actionem procurator hic idemque venditor habet, vt ab emtore litis aestimationem consequatur. Cum igitur neque corpus, neque pecunia emtori absit, non oportet committi stipulationem: quamuis, si ipse iudicio accepto victus esset, et litis aestimationem sustulisset, placeat committi stipulationem: vt et ipse Iulianus eodem libro scripsit. Neque enim habere licet eum, cuius si pretium quis non dedisset, ab aduersario auferretur: prope [4] enim hunc ex secunda emtione, id est, ex litis aestimatione, emtore [5] habere licet, non ex pristina. §. 3. Idem Iulianus eodem libro scribit, si lite contestata fugerit homo culpa possessoris, damnatus quidem erit possessor, sed non statim eum ad venditorem regressurum, et ex duplae stipulatione acturum: quia interim non propter euictionem, sed propter fugam, ei hominem habere non licet. Plane, inquit, cum adprehenderit possessionem fugitiui, tunc committi stipulationem Iulianus ait [6]: nam et sine culpa possessoris fugisset, deinde cautionibus interpositis absolutus esset, non alias committeretur stipulatio, quam si adprehensum hominem restituisset: vbi igitur litis aestimationem obtulit, sufficit adprehendere: vbi cauit, non prius, nisi restituerit.

XXII. POMPONIVS libro primo ex Plautio.

SI PRO re pupilli, quam emit, litis aestimationem tutor non ex pecunia pupilli, sed ex suo praestiterit, stipulatio de euictione pupillo aduersus venditorem committitur. §. 1. Si pro pro euictione fundi, quem emit mulier, satis accepisset, et eundem fundum in dotem dedisset, deinde aliquis eum a marito per iudicium abstulisset, potest mulier statim agere aduersus fideiussores emtionis nomine, quasi minorem dotem habere coepisset, vel etiam [7] nullam: si tantum maritus obtulisset, quanti fundus esset.

XXIII. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Sabinum.

SED ET si post mortem mulieris euincatur, regressus erit ad duplae stipulationem: quia ex promissione maritus aduersus heredes mulieris agere potest: et ipsi ex stipulatu agere possunt.

XXIV. AFRICANVS libro sexto Quaestionum.

NON TAMEN ei consequens esse, vt et si ipsi domino nuptura, in dotem eum de-

1 *quod* loco *rem quam*. 2 *lib. XIX*. 3 *fatum*. 4 *proprie*. 5 Ap. Hal. *emtori* abest. 6 Ap. Hal. *Iulianus ait* absunt. 7 Ap. Hal. *etiam* abest.

dederit, committi ſtipulationem dicamus, quamuis aeque indotata mulier futura ſit: quoniam quidem etiam ſi verum ſit, habere ei non licere ſeruum, illud tamen verum non ſit, iudicio eum euictum eſſe: ex emto tamen contra venditorem mulier habet actionem.

XXV. Vlpianvs libro vigeſimo nono [1] ad Sabinum.

Si servvm, cuius nomine duplam ſtipulatus ſis, manumiſeris, nihil ex ſtipulatione conſequi poſſis: quia non euincitur, quo minus habere tibi liceat, quem ipſe ante voluntate tua perdideris.

XXVI. Pavlvs libro quinto ad Sabinum.

Sed hoc nomine, quod libertum quis non habeat, ex vendito actionem habet, ſi ſcierit venditor, alienum ſe vendere. Sed et ſi ex cauſa fideicommiſſi emtor coactus fuerit eum manumittere, ex emto actionem habebit.

XXVII. Pomponivs libro vndecimo ad Sabinum.

Hoc ivre vtimur, vt exceptiones ex perſona emtoris obiectae ſi obſtant, venditor ei non teneatur: ſi vero ad perſonam venditoris reſpicient, contra: certe nec ex emto, nec ex ſtipulatione duplae, nec ſimplae, actio competit emtori, ſi exceptio ei, [2] ex facto ipſius oppoſita, obſtiterit:

XXVIII. Vlpianvs libro octogeſimo [3] ad Edictum.

Sed si ex vtriusque perſona, et auctoris, et emtoris exceptiones obiicientur, intererit, propter quam exceptionem iudex contra iudicauerit: et ſic, aut committetur, aut non committetur ſtipulatio.

XXIX. Pomponivs libro vndecimo [4] ad Sabinum.

Si rem, quam mihi alienam vendideras, a domino redemerim, falſum eſſe quod Nerua reſpondiſſet, poſſe te a me pretium conſequi ex vendito agentem, quaſi habere mihi rem liceret, Celſus filius aiebat: quia nec bonae fidei conueniret, et ego ex alia cauſa rem haberem. §. I. Si duplae ſtipulator, ex poſſeſſore petitor factus et victus ſit, quam rem, ſi poſſideret, retinere potuerit, peti autem vtiliter non poterit, vel ipſo iure promiſſor duplae tutus erit, vel certe doli mali exceptione ſe tueri poterit: ſed ita, ſi culpa, vel ſponte duplae ſtipulatoris poſſeſſio amiſſa fuerit. §. 2. Quolibet tempore venditori renuntiari poteſt, vt de ea re agenda adſit: quia non praefinitur certum tempus in ea ſtipulatione: dum tamen ne prope ipſam condemnationem id fiat.

XXX. Idem libro decimo nono ad Sabinum.

Si emtori, qui ſtipulatus ſit, furtis noxisque ſolutum eſſe, heres exſtiterit is, cui ſeruus furtum fecerit, incipit is ex ſtipulatu actionem habere, quemadmodum ſi ipſe alii praeſtitiſſet.

XXXI. Vlpianvs libro quadrageſimo ad Sabinum.

Si ita quis ſtipulanti ſpondeat, sanvm esse, fvrem non esse, vispellionem non esse, et cetera: inutilis ſtipulatio quibusdam videtur: quia ſi quis [5] eſt in hac cauſa, impoſſibile eſt quod promittitur: ſi non eſt, fruſtra eſt: ſed ego puto verius, hanc ſtipulationem, fvrem non esse, vispellionem non esse, sanvm esse, vtilem eſſe: hoc enim continere, quod intereſt, horum quid eſſe, vel horum quid non eſſe: ſed et ſi cui horum fuerit adiectum, praestari, multo magis valere ſtipulationem: alioquin ſtipulatio, quae ab Aedilibus proponitur, inutilis erit, quod vtique nemo ſanus probabit.

XXXII. Idem libro quadrageſimo ſexto ad Sabinum.

Qvia dicitur, quoties plures res in ſtipulationem deducuntur, plures eſſe ſtipulationes: an et in duplae ſtipulatione hoc idem ſit, videamus: [6] cum quis ſtipulatur, fvgitivvm non esse, [7] erronem non esse, et caetera [8] quae ex Edicto Aedilium curulium promittuntur; vtrum vna ſtipulatio eſt, an plures? Et ratio facit, vt plures ſint. §. I. Ergo et illud procedit, quod Iulianus libro quinto decimo Digeſtorum ſcribit: egit, inquit, quanti minoris propter fugam ſerui, deinde agit propter morbum: id agendum eſt, inquit, ne lucrum faciat emtor, et bis eiusdem vitii aeſtimationem conſequatur. Fingamus emtum decem: minoris autem emturum fuiſſe duobus, ſi tantum fugitiuum eſſe ſciſſet emtor: haec conſecutum propter fugam, mox comperiſſe, quod non eſſet ſanus: ſimiliter duobus minoris emturum fuiſſe, ſi de morbo non ignoraſſet: rurſus conſequi debebit duo: nam, et ſi de vtroque ſimul egiſſet, quatuor eſſet conſecuturus: quia eum forte, qui neque ſanus, et fugitiuus eſſet, ſex tantum

1 *lib. X.* 2 Ap. Hal. *ei* abeſt. 3 *lib. XXXII.* 4 *lib. XV.* 5 *quid.* 6 Hal. praefigit *puta.* 7 Hal. inſerit *furem non eſſe.* 8 Hal. addit *quoque.*

tum esset emturus. Secundum haec saepius ex stipulatu agi poterit: neque enim ex vna stipulatione, sed ex pluribus agitur.

XXXIII. Idem libro quinquagesimo primo ad Sabinum.

Si servvm emero, et eundem vendidero, deinde emtori ob hoc fuero condemnatus, quia tradere non potui euictum, committitur stipulatio.

XXXIV. Pomponivs libro vigesimo septimo ad Sabinum.

Si mancipivm ita emeris, ne prostituatur, et cum prostitutum fuisset, vt liberum esset: si contra legem venditionis faciente te ad libertatem peruenerit, tu videris quasi manumisisse: et ideo nullum aduersus venditorem habebis regressum. §. 1. Si communi diuidundo mecum actum esset [1], et aduersario seruus adiudicatus sit, quia probauit eum communem esse: habebo ex duplae stipulatione actionem: quia non interest, quo genere iudicii euincatur, vt mihi habere non liceat. §. 2. Duplae stipulatio euictionem non vnam continet, si quis dominium rei petierit, et euicerit: sed et si Seruiana actione experiatur.

XXXV. Pavlvs libro secundo ad Edictum Aedilium curulium.

Evictvs autem a creditore tunc videtur, cum fere spes habendi abscissa est. Itaque si Seruiana actione euictus sit, committitur quidem stipulatio, sed quoniam soluta a debitore pecunia potest seruum habere, si soluto pignore venditor conueniatur, poterit vti doli exceptione.

XXXVI. Idem libro vigesimo nono ad Edictum.

Nave aut domu emta, singula caementa vel tabulae emtae non intelliguntur: ideoque nec euictionis nomine obligatur venditor, quasi euicta parte.

XXXVII. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Edictum.

Emtori duplam promitti a venditore oportet, nisi aliud conuenit: non tamen vt satisdetur, nisi, specialiter id actum proponatur, sed vt repromittatur. §. 1. Quod autem diximus, duplam promitti oportere, sic erit accipiendum, vt non ex omni re id accipiamus, sed de his rebus, quae pretiosiores essent: si margarita forte, aut ornamenta pretiosa, vel vestis serica, vel quid aliud non contemtibile veneat. Per edictum autem curulium etiam de seruo cauere venditor iubetur. §. 2. Si simplam pro dupla per errorem stipulatus sit emtor, re euicta, consecuturum eum ex emto Neratius ait, quanto minus stipulatus sit: si modo omnia facit emtor, quae in stipulatione continentur: quod si non fecit, ex emto id tantum consecuturum, vt ei promittatur, quod minus in stipulationem superiorem deductum est.

XXXVIII. Idem libro secundo Disputationum.

In creditore, qui pignus vendidit, tractari potest, an re euicta vel ad hoc teneatur ex emto, vt quam habet aduersus debitorem actionem, eam praestet: habet autem contrariam pigneraticiam actionem. Et magis est, vt praestet: cui enim non aequum videbitur, vel hoc saltem consequi emtorem, quod sine dispendio creditoris futurum est?

XXXIX. Ivlianvs libro quinquagesimo septimo Digestorum.

Minor vigintiquinque annis fundum vendidit Titio: eum Titius Seio: minor se in ea venditione circumscriptum dicit, et impetrat cognitionem non tantum aduersus Titium, sed etiam aduersus Seium: Seius postulabat apud Praetorem, vtilem sibi de euictione stipulationem in Titium dari: ego dandam putabam. Respondi, iustam rem Seius postulat: nam si ei fundus praetoria cognitione ablatus fuerit, aequum erit, per eundem Praetorem et euictionem restitui. §. 1. Si seruus tuus emerit hominem, et eundem vendiderit Titio, eiusque nomine duplam promiserit, et tu a venditore serui stipulatus fueris: si Titius seruum petierit, et ideo victus sit, quod seruus tuus in tradendo sine voluntate tua proprietatem hominis transferre non potuisset, supererit Publiciana actio, et propter hoc duplae stipulatio ei non committetur: quare venditor quoque tuus agentem te ex stipulatu, poterit doli mali exceptione summouere. Alias autem [2] si seruus hominem emerit, et duplam stipuletur, deinde eum vendiderit, et ab emtore euictus fuerit: domino quidem aduersus venditorem in solidum competit actio, emtori vero aduersus dominum dumtaxat de peculio. Denuntiare vero de euictione emtor seruo, non domino debet: ita enim [3] euicto homine, vtiliter de peculio agere poterit: sin autem seruus decesserit, tunc domino denuntiandum est. §. 2. Si

1 Ap. Hal. *esset* abest. 2 *Sed* loco *Alias autem.* 3 Hal. inserit *de.*

dederit, committi ſtipulationem dicamus, quamuis aeque indotata mulier futura ſit: quoniam quidem etiam ſi verum ſit, habere ei non licere ſeruum, illud tamen verum non ſit, iudicio eum euictum eſſe: ex emto tamen contra venditorem mulier habet actionem.

XXV. Vlpianvs libro vigeſimo nono [1] ad Sabinum.

Si servvm, cuius nomine duplam ſtipulatus ſis, manumiſeris, nihil ex ſtipulatione conſequi poſſis: quia non euincitur, quo minus habere tibi liceat, quem ipſe ante voluntate tua perdideris.

XXVI. Pavlvs libro quinto ad Sabinum.

Sed hoc nomine, quod libertum quis non habeat, ex vendito actionem habet, ſi ſcierit venditor, alienum ſe vendere. Sed et ſi ex cauſa fideicommiſſi emtor coactus fuerit eum manumittere, ex emto actionem habebit.

XXVII. Pomponivs libro vndecimo ad Sabinum.

Hoc ivre vtimur, vt exceptiones ex perſona emtoris obiectae ſi obſtant, venditor ei non teneatur: ſi vero ad perſonam venditoris reſpicient, contra: certe nec ex emto, nec ex ſtipulatione duplae, nec ſimplae, actio competit emtori, ſi exceptio ei, [2] ex facto ipſius oppoſita, obſtiterit:

XXVIII. Vlpianvs libro octogeſimo [3] ad Edictum.

Sed si ex vtriusque perſona, et auctoris, et emtoris exceptiones obiicientur, intererit, propter quam exceptionem iudex contra iudicauerit: et ſic, aut committetur, aut non committetur ſtipulatio.

XXIX. Pomponivs libro vndecimo [4] ad Sabinum.

Si rem, quam mihi alienam vendideras, a domino redemerim, falſum eſſe quod Nerua reſpondiſſet, poſſe te a me pretium conſequi ex vendito agentem, quaſi habere mihi rem liceret, Celſus filius aiebat: quia nec bonae fidei conueniret, et ego ex alia cauſa rem haberem. §. 1. Si duplae ſtipulator, ex poſſeſſore petitor factus et victus ſit, quam rem, ſi poſſideret, retinere potuerit, peti autem vtiliter non poterit, vel ipſo iure promiſſor duplae tutus erit, vel certe doli mali exceptione ſe tueri poterit: ſed ita, ſi culpa, vel ſponte duplae ſtipulatoris poſſeſſio amiſſa fuerit. §. 2. Quolibet tempore venditori renuntiari poteſt, vt de ea re agenda adſit: quia non praefinitur certum tempus in ea ſtipulatione: dum tamen ne prope ipſam condemnationem id fiat.

XXX. Idem libro decimo nono ad Sabinum.

Si emtori, qui ſtipulatus ſit, furtis noxisque ſolutum eſſe, heres exſtiterit is, cui ſeruus furtum fecerit, incipit is ex ſtipulatu actionem habere, quemadmodum ſi ipſe alii praeſtitiſſet.

XXXI. Vlpianvs libro quadrageſimo ad Sabinum.

Si ita quis ſtipulanti ſpondeat, sanvm esse, fvrem non esse, vispellionem non esse, et cetera: inutilis ſtipulatio quibusdam videtur: quia ſi quis [5] eſt in hac cauſa, impoſſibile eſt quod promittitur: ſi non eſt, fruſtra eſt: ſed ego puto verius, hanc ſtipulationem, fvrem non esse, vispellionem non esse, sanvm esse, vtilem eſſe: hoc enim continere, quod intereſt, horum quid eſſe, vel horum quid non eſſe: ſed et ſi cui horum fuerit adiectum, praestari, multo magis valere ſtipulationem: alioquin ſtipulatio, quae ab Aedilibus proponitur, inutilis erit, quod vtique nemo ſanus probabit.

XXXII. Idem libro quadrageſimo ſexto ad Sabinum.

Qvia dicitur, quoties plures res in ſtipulationem deducuntur, plures eſſe ſtipulationes: an et in duplae ſtipulatione hoc idem ſit, videamus: [6] cum quis ſtipulatur, fvgitivvm non esse, [7] erronem non esse, et caetera [8] quae ex Edicto Aedilium curulium promittuntur: vtrum vna ſtipulatio eſt, an plures? Et ratio facit, vt plures ſint. §. 1. Ergo et illud procedit, quod Iulianus libro quinto decimo Digeſtorum ſcribit: egit, inquit, quanti minoris propter fugam ſerui, deinde agit propter morbum: id agendum eſt, inquit, ne lucrum faciat emtor, et bis eiusdem vitii aeſtimationem conſequatur. Fingamus emtum decem: minoris autem emturum fuiſſe duobus, ſi tantum fugitiuum eſſe ſciſſet emtor: haec conſecutum propter fugam, mox comperiſſe, quod non eſſet ſanus: ſimiliter duobus minoris emturum fuiſſe, ſi de morbo non ignoraſſet: rurſus conſequi debebit duo: nam, et ſi de vtroque ſimul egiſſet, quatuor eſſet conſecuturus: quia eum forte, qui neque ſanus, et fugitiuus eſſet, ſex tantum

1 *lib. X.* 2 Ap. Hal. *ei* abeſt. 3 *lib. XXXII.* 4 *lib. XV.* 5 *quid.* 6 Hal. praefigit *puta.* 7 Hal. inſerit *furem non eſſe.* 8 Hal. addit *quoque.*

tum esset emturus. Secundum haec saepius ex stipulatu agi poterit: neque enim ex vna stipulatione, sed ex pluribus agitur.

XXXIII. IDEM libro quinquagesimo primo ad Sabinum.

SI SERVVM emero, et eundem vendidero, deinde emtori ob hoc fuero condemnatus, quia tradere non potui euictum, committitur stipulatio.

XXXIV. POMPONIVS libro vigesimo septimo ad Sabinum.

SI MANCIPIVM ita emeris, ne prostituatur, et cum prostitutum fuisset, vt liberum esset: si contra legem venditionis faciente te ad libertatem peruenerit, tu videris quasi manumisisse: et ideo nullum aduersus venditorem habebis regressum. §. 1. Si communi diuidundo mecum actum esset [1], et aduersario seruus adiudicatus sit, quia probauit eum communem esse: habebo ex duplae stipulatione actionem: quia non interest, quo genere iudicii euincatur, vt mihi habere non liceat. §. 2. Duplae stipulatio euictionem non vnam continet, si quis dominium rei petierit, et euicerit: sed et si Seruiana actione experiatur.

XXXV. PAVLVS libro secundo ad Edictum Aedilium curulium.

EVICTVS autem a creditore tunc videtur, cum fere spes habendi abscissa est. Itaque si Seruiana actione euictus sit, committitur quidem stipulatio, sed quoniam soluta a debitore pecunia potest seruum habere, si soluto pignore venditor conueniatur, poterit vti doli exceptione.

XXXVI. IDEM libro vigesimo nono ad Edictum.

NAVE aut domu emta, singula caementa vel tabulae emtae non intelliguntur: ideoque nec euictionis nomine obligatur venditor, quasi euicta parte.

XXXVII. VLPIANVS libro trigesimo secundo ad Edictum.

EMTORI duplam promitti a venditore oportet, nisi aliud conuenit: non tamen vt satisdetur, nisi, specialiter id actum proponatur, sed vt repromittatur. §. 1. Quod autem diximus, duplam promitti oportere, sic erit accipiendum, vt non ex omni re id accipiamus, sed de his rebus, quae pretiosiores essent: si margarita forte, aut ornamenta pretiosa, vel vestis serica, vel quid aliud non contemtibile veneat. Per edictum autem curulium etiam de seruo cauere venditor iubetur. §. 2. Si simplam pro dupla per errorem stipulatus sit emtor, re euicta, consecuturum eum ex emto Neratius ait, quanto minus stipulatus sit: si modo omnia facit emtor, quae in stipulatione continentur: quod si non fecit, ex emto id tantum consecuturum, vt ei promittatur, quod minus in stipulationem superiorem deductum est.

XXXVIII. IDEM libro secundo Disputationum.

IN CREDITORE, qui pignus vendidit, tractari potest, an re euicta vel ad hoc teneatur ex emto, vt quam habet aduersus debitorem actionem, eam praestet: habet autem contrariam pigneraticiam actionem. Et magis est, vt praestet: cui enim non aequum videbitur, vel hoc saltem consequi emtorem, quod sine dispendio creditoris futurum est?

XXXIX. IVLIANVS libro quinquagesimo septimo Digestorum.

MINOR vigintiquinque annis fundum vendidit Titio: eum Titius Seio: minor se in ea venditione circumscriptum dicit, et impetrat cognitionem non tantum aduersus Titium, sed etiam aduersus Seium: Seius postulabat apud Praetorem, vtilem sibi de euictione stipulationem in Titium dari: ego dandam putabam. Respondi, iustam rem Seius postulat: nam si ei fundus praetoria cognitione ablatus fuerit, aequum erit, per eundem Praetorem et euictionem restitui. §. 1. Si seruus tuus emerit hominem, et eundem vendiderit Titio, eiusque nomine duplam promiserit, et tu a venditore serui stipulatus fueris: si Titius seruum petierit, et ideo victus sit, quod seruus tuus in tradendo sine voluntate tua proprietatem hominis transferre non potuisset, supererit Publiciana actio, et propter hoc duplae stipulatio ei non committetur: quare venditor quoque tuus agentem te ex stipulatu poterit doli mali exceptione summouere. Alias autem [2] si seruus hominem emerit, et duplam stipuletur, deinde eum vendiderit, et ab emtore euictus fuerit: domino quidem aduersus venditorem in solidum competit actio, emtori vero aduersus dominum dumtaxat de peculio. Denuntiare vero de euictione emtor seruo, non domino debet: ita enim [3] euicto nomine, vtiliter de peculio agere poterit: sin autem seruus decesserit, tunc domino denuntiandum est. §. 2. Si

1 Ap. Hal. *esset* abest. 2 *Sed* loco *Alias autem*. 3 Hal. inserit *de*.

Si a me beſſem fundi emeris, a Titio trientem, deinde partem dimidiam fundi a te quis petierit: ſi quidem ex beſſe, quem a me acceperas, ſemis petitus fuerit, Titius non tenebitur: ſi vero triens, quem Titius tibi tradiderat, et ſextans ex beſſe, quem a me acceperas, petitus fuerit: Titius quidem pro triente, ego pro ſextante euictionem tibi praeſtabimus. §. 3. Pater ſciens filium ſuum, quem in poteſtate habebat, ignoranti emtori vendidit. Quaeſitum eſt, an euictionis nomine teneatur? Reſpondit, qui liberum hominem ſciens vel ignorans tamquam ſeruum vendat, euictionis nomine tenetur: quare etiam pater, ſi filium ſuum tamquam ſeruum vendiderit, euictionis nomine obligatur. §. 4. Qui ſtatuliberum tradit, niſi dixerit eum ſtatuliberum eſſe, euictionis nomine perpetuo obligatur. §. 5. Qui ſeruum venditum tradit, et dicit vſumfructum in eo Seii eſſe, cum ad Sempronium pertineat, Sempronio vſumfructum petente perinde tenetur, ac ſi in tradendo dixiſſet, vſusfructus nomine aduerſus Seium non teneri: et ſi reuera Seii vſusfructus fuerit, legatus autem ita, vt, cum ad Seium pertinere deſiſſet, Sempronii eſſet, Sempronio vſumfructum petente, tenebitur: Seio agente, recte defugiet.

XL. IDEM libro quinquageſimo octauo Digeſtorum.

SI IS, qui ſatis a me de euictione accepit, fundum a me herede legauerit, confeſtim fideiuſſores liberabuntur: quia etiam ſi euictus fuerit ab eo cui legatus fuerat, nulla aduerſus fideiuſſores actio eſt.

XLI. PAVLVS libro ſecundo ad Edictum Aedilium curulium.

SI EI, cui vendidi, et duplam promiſi, cum ipſe eadem ſtipulatione mihi cauiſſet, heres exſtiterim: euicto homine, nulla parte ſtipulatio committitur: neque enim mihi euinci videtur, cum vendiderim eum, neque ei, cui me promiſſorem praeſtarem: quoniam parum commode dicar ipſe mihi duplam praeſtare debere. §. 1. Item ſi domino ſerui heres exſtiterit emtor, quoniam euinci ei non poteſt, nec ipſe ſibi videtur euincere, non committitur duplae ſtipulatio. His igitur caſibus ex emto agendum erit. §. 2. Si is qui fundum emerit, et ſatis de euictione acceperit, et eundem fundum vendiderit, emtori ſuo heres exſtiterit: vel ex contrario, emtor venditori heres exſtiterit: an euicto fundo, cum fideiuſſoribus agere poſſit, quaeritur? Exiſtimo autem, vtroque caſu fideiuſſores teneri: quoniam et cum debitor creditori ſuo heres exſtiterit, ratio quaedam inter heredem, et hereditatem ponitur: et intelligitur maior hereditas ad debitorem peruenire, quaſi ſoluta pecunia, quae debebatur [1] hereditati: et per hoc minus in bonis heredis eſſe: et ex contrario, cum creditor debitori ſuo exſtitit heres, minus in hereditate habere videtur, tamquam ipſa hereditas heredi ſoluerit. Siue ergo is, qui de euictione ſatis acceperat, emtori cui ipſe vendiderat, ſiue emtor venditori ſuo heres exſtiterit, fideiuſſores tenebuntur: et, ſi ad eundem venditoris et emtoris hereditas reciderit, agi cum fideiuſſoribus poterit.

XLII. PAVLVS libro quinquageſimo tertio ad Edictum.

SI PRAEGNANS ancilla vendita et tradita ſit, euicto partu, venditor non poteſt de euictione conueniri: quia partus venditus non eſt.

XLIII. IVLIANVS libro quinquageſimo octauo Digeſtorum.

VACCAE emtor, ſi vitulus, qui poſt emtionem natus eſt, euincatur, agere ex duplae ſtipulatione non poteſt: quia nec ipſa, nec vſusfructus euincitur: nam quod dicimus, vitulum fructum eſſe vaccae, non ius, ſed corpus demonſtramus: ſicuti praediorum, frumenta et vinum, fructum recte dicimus, cum conſtet, eadem haec non recte vſumfructum appellari.

XLIV. ALFENVS libro ſecundo Digeſtorum a Paulo Epitomatorum [2].

SCAPHAM non videri nauis eſſe, reſpondit, nec quicquam coniunctum habere: nam ſcapham ipſam per ſe paruam nauiculam eſſe: omnia autem, quae coniuncta naui eſſent, veluti gubernacula, malus, antemnae, velum, quaſi membra nauis eſſe.

XLV. IDEM libro quarto [3] Digeſtorum a Paulo Epitomatorum.

QVI FVNDVM tradiderat iugerum centum, fines multo amplius emtori demonſtrauerat: ſi quid ex his finibus euinceretur, pro bonitate eius emtori praeſtandum ait: quamuis id quod relinqueretur, centum iugera haberet.

XLVI. AFRICANVS libro ſexto Quaeſtionum.

FVN-

1 *quam debet.* 2 Ap. Hal. *a Paulo epitomatorum* abſunt. 3 *lib. III.* et quae ſequuntur: *a Paulo epitomatorum* et hic abſunt.

Fundum, cuius vſusfructus Attii erat, mihi vendidiſti, nec dixiſti vſumfructum Attii eſſe: hunc ego Maeuio, detracto vſufructu, tradidi: Attio capite minuto, non ad me, ſed ad proprietatem vſumfructum redire ait: neque enim potuiſſe conſtitui vſumfructum eo tempore, quo alienus eſſet: ſed poſſe me venditorem te de euictione conuenire: quia aequum ſit, eandem cauſam meam eſſe, quae futura eſſet, ſi tunc vſusfructus alienus non fuiſſet. §. 1. Si per alienum fundum mihi viam conſtitueris euictionis nomine te obligari ait. Etenim quo caſu, ſi per proprium conſtituentis fundum conceſſa eſſet via, recte conſtitueretur, eo caſu, ſi per alienum concederetur, euictionis obligationem contrahit. §. 2. Cum tibi Stichum venderem, dixi, eum ſtatuliberum eſſe, ſub hac conditione manumiſſum, SI NAVIS EX ASIA VENERIT: is autem, SI TITIVS CONSVL FACTVS FVERIT, manumiſſus erat: quaerebatur, ſi prius nauis ex Aſia venerit, ac poſt Titius conſul fiat, atque ita in libertatem euictus ſit, an euictionis nomine teneatur? Reſpondit, non teneri eum: etenim dolo malo emtorem facere: cum prius exſtiterit ea conditio, quam euictionis nomine exſoluerit. §. 3. Item, ſi poſt biennium liberum fore dixi, qui poſt annum libertatem acceperit, et poſt biennium in libertate euincatur: vel decem dare iuſſum, dixerim quinque, et his decem datis, ad libertatem peruenerit: magis eſſe, vt his quoque caſibus non tenear.

XLVII. Idem libro octauo Quaeſtionum.

Si dvos ſeruos quinis a te emam, et eorum alter euincatur, nihil dubii fore, quin recte eo nomine ex emto actutus ſim, quamuis alter decem dignus ſit: nec referre, ſeparatim ſingulos, an ſimul vtrumque emerim.

XLVIII. Neratius libro ſexto Membranarum.

Cum fundus, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST [1], emtus eſt, et alicuius ſeruitutis euictae nomine aliquid emtor a venditore conſecutus eſt, deinde totus fundus euincitur: ob eam euictionem id praeſtari debet, quod ex duplo reliquum eſt: nam ſi aliud obſeruabimus, ſeruitutibus aliquibus, et mox proprietate euicta, amplius duplo emtor, quam quanti [2] emit, conſequeretur.

XLIX. Gaius libro ſeptimo ad Edictum prouinciale.

(Si) ab emtore vſusfructus petatur, proinde is venditori denuntiare debet, atque is, a quo pars petitur.

L. Vlpianus libro vigeſimo quinto ad Edictum.

Si pignora veneant per apparitores Praetoris extra ordinem ſententias ſequentes, nemo vmquam dixit dandam in eos actionem re euicta: ſed ſi dolo rem viliori pretio proiecerunt, tunc de dolo actio datur aduerſus eos domino rei.

LI. Idem libro octogeſimo ad Edictum.

Si per imprudentiam iudicis, aut errorem, emtor rei victus eſt, negamus auctoris damnum eſſe debere: aut quid refert, ſordibus iudicis, an ſtultitia res perierit? iniuria enim quae fit emtori, auctorem non debet contingere. §. 1. Si Titius Stichum poſt mortem ſuam liberum eſſe iuſſum vendiderit, mortuo deinde eo Stichus ad libertatem peruenerit: an ſtipulatio de euictione interpoſita teneat? Et ait Iulianus, committi ſtipulationem: quamuis enim Titius hoc caſu denuntiari pro euictione non potuiſſet, heredi tamen eius denuntiare potuiſſet. §. 2. Si quis locum vendiderit, et idem venditor ab herede ſuo, voluntate emtoris, in eo ſepultus fuerit, actio de euictione intercidit: hoc caſu enim emtor proprietatem amittet. §. 3. Non mirum autem eſt, vt, euicto homine, de euictione teneatur heres, quamuis defunctus non ſimiliter fuerit obſtrictus: cum et aliis quibusdam caſibus plenior aduerſus heredem vel heredi competat obligatio, quam competierat defuncto: vt cum ſeruus poſt mortem emtoris heres inſtitutus eſt, iuſſuque heredis emtoris adiit hereditatem: nam actione ex emto praeſtare debet hereditatem, quamuis defuncto in hoc tantum fuit vtilis ex emto actio, vt ſeruus traderetur. §. 4. Si plures mihi in ſolidum pro euictione teneantur, deinde poſt euictionem cum vno fuero expertus, ſi agam cum ceteris, exceptione me eſſe repellendum, Labeo ait.

LII. Idem libro octogeſimo primo ad Edictum.

Sciendvm eſt, nihil intereſſe, ex qua cauſa duplae ſtipulatio fuerit interpoſita, vtrum ex cauſa emtionis, an ex alia, vt committi poſſit.

LIII.

1 Ap. Hal. *eſt* abeſt. 2 Ap. Hal. *quanti* abeſt.

LIII. Pavlvs libro ſeptuageſimo ſeptimo ad Edictum.

Si, fvndo tradito, pars euincatur, ſi ſingula iugera venierint certo pretio, tunc non pro bonitate, ſed quanti ſingula venierint, quae euicta fuerint, praeſtandum: etiam ſi ea, quae meliora fuerunt, euicta ſint. §. 1. Si, cum poſſit emtor auctori denuntiare, non denuntiaſſet: idemque victus fuiſſet, quoniam parum inſtructus eſſet: hoc ipſo videtur dolo feciſſe, ex ſtipulatu agere non poteſt.

LIV. Gaivs libro vigeſimo octauo ad Edictum prouinciale.

Qvi alienam rem vendidit, poſt longi temporis praeſcriptionem vel vſucapionem deſinit emtori teneri de euictione. §. 1. Si heres ſtatuliberum, qui ſub conditione pecuniae dandae liber eſſe iuſſus eſt, vendiderit, et maiorem pecuniam in conditione eſſe dixerit, quam dare ei iuſſus eſt, ex emto tenetur: ſi modo talis eſt conditio, vt ad emtorem tranſiret, id eſt, ſi heredi dare iuſſus eſt ſeruus: nam ſi alii dare iuſſus, quamuis veram pecuniae quantitatem dixerit, tamen, ſi non admonuerit alii dare iuſſum, euictionis nomine tenebitur.

LV. Vlpianvs libro ſecundo ad Edictum Aedilium curulium.

Si ideo contra emtorem iudicatum eſt, quod defuit: non committitur ſtipulatio: magis enim propter abſentiam victus videtur, quam quod malam cauſam habuit. Quid ergo, ſi ille quidem, contra quem iudicatum eſt, ad iudicium non adfuit, alius autem adfuit, et cauſam egit: quid dicemus? Vtputa acceptum quidem cum pupillo tutore auctore fuit iudicium, ſed abſente pupillo tutor cauſam egit, et iudicatum eſt contra tutorem: quare non dicemus committi ſtipulationem? etenim, actam eſſe cauſam, palam eſt: et ſatis eſt, ab eo, cui ius agendi fuit, cauſam eſſe actam. §. 1. Praeſenti autem venditori denuntiandum eſt: ſiue autem abſit, ſiue praeſens ſit, et per eum fiat, quo minus denuntietur, committetur ſtipulatio.

LVI. Pavlvs libro ſecundo ad Edictum Aedilium curulium.

Si dictvm fuerit vendendo, vt ſimpla promittatur, vel triplum, aut quadruplum promitteretur [1], ex emto perpetua actione agi poterit: non tamen, vt vulgus opinatur, etiam ſatisdare debet qui duplam promittit: ſed ſufficit nuda repromiſſio, niſi aliud conuenerit. §. 1. Si compromiſero, et contra me data fuerit ſententia, nulla mihi actio de euictione danda eſt aduerſus venditorem: nulla enim neceſſitate cogente id feci. §. 2. In ſtipulatione duplae, cum homo venditur, partis adiectio neceſſaria eſt: quia non poteſt videri homo euictus, cum pars eius euicta eſt. §. 3. Si, cum poſſit vſucapere emtor, non cepit, culpa ſua hoc feciſſe videtur: vnde, ſi euictus eſt ſeruus, non tenetur venditor. §. 4. Si praeſente promiſſore, qui de euictione promiſit, et non ignorante, procuratori denuntiatum ſit: nihilo minus promiſſor tenetur. §. 5. Simili modo tenetur et qui curauit, ne ſibi denuntiari poſſit. §. 6. Sed et ſi nihil venditore faciente, emtor cognoſcere, vbi eſſet, non potuit, nihilo minus committitur ſtipulatio. §. 7. Pupillo etiam ſine tutoris auctoritate poſſe denuntiare, ſi tutor non apparet, ex duplae ſtipulatione, benignius receptum eſſe, Trebatius ait.

LVII. Gaivs libro ſecundo ad Edictum Aedilium curulium.

Habere licere rem videtur emtor, et ſi is, qui emtorem in euictione rei vicerit, ante ablatam vel abductam rem ſine ſucceſſore deceſſerit: ita vt neque ad fiſcum bona peruenire poſſint, neque priuatim a creditoribus diſtrahi: tunc enim nulla competit emtori ex ſtipulatu actio: quia rem habere ei licet. §. 1. Quod cum ita eſt, videamus, num, et ſi ab eo, qui vicerit, donata legataue res fuerit emtori, aeque dicendum ſit ex ſtipulatu actionem non naſci? Scilicet, ſi antequam abduceret vel auferret, donauerit aut legauerit: alioquin ſemel commiſſa ſtipulatio reſolui non poteſt.

LVIII. Iavolenvs libro primo ex Plautio.

Heres ſeruum non nominatim legatum tradidit, et de dolo repromiſit: poſtea ſeruus euictus eſt: agere cum herede legatarius ex teſtamento poterit, quamuis heres alienum eſſe ſeruum ignorauerit.

LIX. Pomponivs libro ſecundo ex Plautio.

Si res, quam a Titio emi, legata ſit a me: non poteſt legatarius conuentus a domino rei venditori meo denuntiare: niſi ceſſae ei fuerint actiones, vel quodam caſu hypothecas haber.

LX. Iavolenvs libro ſecundo ex Plautio.

Si

1 Ap. Hal. *promitteretur* abeſt.

SI IN venditione dictum non sit, quantum venditorem pro euictione praestare oporteat: nihil venditor praestabit, praeter simplam euictionis nomine, et ex natura ex emto actionis hoc, quod interest.

LXI. MARCELLVS libro octauo Digestorum.

SI, QVOD a te emi, et Titio vendidi, voluntate mea Titio [1] tradideris: de euictione te mihi teneri, sicuti si acceptam rem tradidissem, placet.

LXII. CELSVS libro vigesimo septimo Digestorum.

SI REM, quae apud te esset, vendidissem tibi: quia pro tradita habetur, euictionis nomine me obligari placet. §. 1. Si ei, qui mihi [2] vendidit, plures heredes exstiterunt, vna de euictione obligatio est, omnibusque denuntiari, et omnes defendere debent: si de industria non venerint in iudicium, vnus tamen ex his liti substitit, propter denuntiationis vigorem, et praedictam absentiam, omnibus vincit, aut vincitur: recteque cum ceteris agam, quod euictionis nomine victi sint. §. 2. Si fundum, in quo vsusfructus Titii erat, qui ei relictus est quoad viuet, detracto vsufructu ignoranti mihi vendideris, et Titius capite deminutus fuerit, et aget Titius, ius sibi esse vtendi fruendi, competit mihi aduersus te ex stipulatione de euictione actio: quippe si verum erat, quod mihi dixisses in venditione, recte negarem, Titio ius esse vtendi fruendi.

LXIII. MODESTINVS libro quinto Responsorum.

HERENNIVS Modestinus respondit, non obesse ex emto agenti, quod denuntiatio pro euictione interposita non esset, si pacto ei remissa esset denuntiandi necessitas. §. 1. Gaia Seia fundum a Lucio Titio emerat, et quaestione mota fisci nomine, auctorem laudauerat, et euictione secuta fundus ablatus, et fisco adiudicatus est, venditore praesente. Quaeritur, cum emtrix non prouocauerat,, an venditorem poterit conuenire? Herennius Modestinus respondit, siue quod alienus fuit, cum veniret, siue quod tunc obligatus, euictus est, nihil proponi, cur emtrici aduersus venditorem actio non competat. §. 2. Herennius Modestinus respondit, si emtor appellauit, et bonam causam vitio suo ex praescriptione perdidit, ad auctorem reuerti non potest.

LXIV. PAPINIANVS libro septimo Quaestionum.

EX MILLE iugeribus traditis ducenta flumen abstulit: si postea pro indiuiso ducenta euincantur, duplae stipulatio pro parte quinta, non quarta, praestabitur: nam quod periit, damnum emtori, non venditori attulit: si totus fundus, quem flumen deminuerat, euictus sit, iure non deminuetur euictionis obligatio: non magis, quam si incuria fundus, aut seruus traditus, deterior factus sit: nam et e contrario non augetur quantitas euictionis, si res melior fuerit effecta. §. 1. Quod si modo terrae integro, qui fuerat traditus, ducenta iugera per alluuionem accesserunt, ac postea pro indiuiso pars quinta totius euicta sit, perinde pars quinta praestabitur, ac si sola ducenta de illis mille iugeribus, quae tradita sunt, fuissent euicta: quia alluuionis periculum non praestat venditor. §. 2. Quaesitum est, si mille iugeribus traditis, perissent ducenta, mox alluuio per aliam partem fundi ducenta attulisset, ac postea pro indiuiso quinta pars euicta esset: pro qua parte auctor teneretur? Dixi, consequens esse superioribus, vt neque pars quinta mille iugerum, neque quarta debeatur euictionis nomine: sed perinde teneatur auctor, ac si de octingentis illis residuis sola centum sexaginta fuissent euicta: nam reliqua quadraginta, quae vniuerso fundo decesserunt, pro rata nouae regionis esse intelligi. §. 3. Ceterum cum pro diuiso pars aliqua fundi euincitur, tametsi certus numerus iugerum traditus sit, tamen non pro modo, sed pro bonitate regionis praestatur euictio. §. 4. Qui vnum iugerum pro indiuiso solum habuit, tradidit: secundum omnium sententias non totum dominium transtulit, sed partem dimidiam iugeri: quemadmodum si locum certum, aut fundum similiter tradidisset.

LXV. IDEM libro octauo Quaestionum.

REM HEREDITARIAM pignori obligatam heredes vendiderunt, et euictionis nomine pro partibus hereditariis spoponderunt: cum alter pignus pro parte sua liberasset, rem creditor euicit. Quaerebatur, an vterque heredum conueniri possit? Idque placebat, propter indiuisam pignoris causam, nec remedio locus esse videbatur, vt per doli exceptionem actiones ei, qui pecuniam creditori dedit, praestarentur: quia non duo rei

1 Ap. Hal. *Titio* abest. 2 Ap. Hal. *mihi* abest.

rei facti proponerentur, sed familiae herciscundae iudicium eo nomine vtile est: nam quod interest, vnus ex heredibus in totum liberauerit pignus, an vero pro sua dumtaxat portione, cum coheredis negligentia damnosa non debet esse alteri?

LXVI. Idem libro vigesimo octauo Quaestionum.

Si, cvm venditor admonuisset emtorem, vt Publiciana potius, vel ea actione, quae de fundo vectigali proposita est, experiretur, emtor id facere supersedit, omnimodo nocebit ei dolus suus, nec committitur stipulatio. Non idem in Seruiana quoque actione probari potest: haec enim etsi in rem actio est, nudam tamen possessionem auocat, et, soluta pecunia venditori, dissoluitur: vnde fit, vt emtori suo nomine non competat. §. 1. Si is, qui Reipublicae causa afuit, fundum petat, vtilis possessori pro euictione competit actio. Item, si priuatus a milite petat, eadem aequitas est emtori restituendae pro euictione actionis. §. 2. Si secundus emtor venditorem eundemque emtorem ad litem hominis dederit procuratorem, et non restituto eo damnatio fuerit secuta, quodcumque ex causa iudicati praestiterit procurator, vt in rem suam datus, ex stipulatu consequi non poterit, sed quia damnum euictionis ad personam pertinuit emtoris, qui mandati iudicio nihil percepturus est, non inutiliter ad percipiendam litis aestimationem agetur ex vendito. §. 3. Diuisione inter coheredes facta, si procurator absentis interfuit, et dominus ratam habuit, euictis praediis, in dominum actio dabitur, quae daretur in eum qui negotium absentis gessit, vt, quanti sua interest, actor consequatur: scilicet vt melioris, aut deterioris agri facti causa, finem pretii, quo fuerat tempore diuisionis aestimatus, deminuat, vel excedat.

LXVII. Idem libro decimo Responsorum.

Emtori post euictionem serui, quem dominus abduxit, venditor eundem seruum post tempus offerendo, quo minus praestet quod emtoris interest, non recte defenditur.

LXVIII. Idem libro vndecimo Responsorum.

Cvm ea conditione pignus distrahitur, ne quid euictione secuta creditor praestet, quamuis pretium emtor non soluerit, sed venditori cauerit, euictione secuta, nullam emtor exceptionem habebit, quo minus pretium soluat. §. 1. Creditor, qui pro pecunia nomen debitoris per delegationem sequi maluit, euictis pignoribus, quae prior creditor accepit, nullam actionem cum eo, qui liberatus est, habebit.

LXIX. Scaevola libro secundo Quaestionum.

Qvi libertatis causam excepit in venditione, siue iam tunc, cum traderetur, liber homo fuerit, siue conditione, quae [1] testamento proposita fuerit, impleta ad libertatem peruenerit, non tenebitur euictionis nomine. §. 1. Qui autem in tradendo statuliberum dicit, intelligetur hanc speciem dumtaxat libertatis excipere, quae ex testamento impleta conditione ex praeterito possit obtingere: et ideo si praesens testamento libertas data fuerit, et venditor statuliberum pronuntiauit, euictionis nomine tenetur. §. 2. Rursus qui statuliberum tradit, si certam conditionem pronuntiauerit, sub qua dicit ei libertatem datam, deteriorem conditionem suam fecisse existimabitur: quia non omnem causam statutae libertatis, sed eam dumtaxat, quam pronuntiauerat, excepisse videbitur: veluti si quis [2] hominem dixerit, decem dare iussum, isque post annum ad libertatem peruenerit, quia hoc modo libertas data fuerit, stichvs post annvm liber esto: euictionis obligatione tenebitur. §. 3. Quid ergo? qui iussum decem dare, pronuntiat viginti dare debere: nonne in conditionem mentitur? Verum est, hunc quoque in conditionem mentiri: et ideo quidam existimauerunt, hoc quoque casu euictionis stipulationem contrahi: sed auctoritas Seruii praeualuit, existimantis hoc casu ex emto actionem esse: videlicet quia putabat eum, qui pronuntiasset seruum viginti dare iussum, conditionem excepisse quae esset in dando. §. 4. Seruus rationibus redditis, liber esse iussus est: hunc heres tradidit, et dixit centum dare iussum: si nulla reliqua sunt, quae seruus dare debeat, et per hoc, adita hereditate, liber factus est, obligatio euictionis contrahitur: eo quod liber homo, tamquam statuliber traditur: si centum in reliquis habet, potest videri heres non esse mentitus: quoniam rationes reddere iussus, intelligitur

1 Hal. inserit *in.* 2 Ap. Hal. *quis* abest.

gitur summam pecuniae, quae ex reliquis colligitur, iussus dare: cui consequens est, vt, si minus quam centum in reliquis habuerit, veluti sola quinquaginta, vt, cum eam pecuniam dederit, ad libertatem peruenerit, de reliquis quinquaginta actio ex emto competat. §. 5. Sed et si quis in venditione statuliberum perfusorie dixerit, conditionem autem libertatis celauerit, emti iudicio tenebitur, si id nescierit emtor: hic enim exprimitur, eum, qui dixerit statuliberum, et nullam conditionem pronuntiauerit, euictionis quidem nomine non teneri, si conditione impleta seruus ad libertatem peruenerit: sed emti iudicio teneri: si modo conditionem, quam sciebat praepositam esse, celauit: sicuti qui fundum tradit, et, cum sciat certam seruitutem deberi, perfusorie dixerit, ITINERA, ACTVS, QVIBVS SVNT, VTIQVE SVNT, RECTE RECIPITVR, euictionis quidem nomine se liberat, sed quia decepit emtorem, emti iudicio tenetur. §. 6. In fundo vendito cum modus pronuntiatus deest, sumitur portio ex pretio: quod totum colligendum est ex omnibus iugeribus dictis.

LXX. PAVLVS libro quinto Quaestionum.

EVICTA re, ex emto actio non ad pretium dumtaxat recipiendum, sed ad id quod interest competit. Ergo, et si minor esse coepit, damnum emtoris erit.

LXXI. IDEM libro decimo sexto Quaestionum.

PATER filiae nomine fundum in dotem dedit: euicto eo, an ex emto, vel duplae stipulatio committatur, quasi pater damnum patiatur, non immerito dubitatur. Non enim, sicut mulieris dos est, ita patris esse dici potest: nec conferre fratribus cogitur dotem a se profectam, manente matrimonio. Sed videamus, ne probabilius dicatur, committi hoc quoque casu stipulationem: interest enim patris, filiam dotatam habere, et spem quandoque recipiendae dotis: vtique, si in potestate sit. Quod si emancipata est, vix poterit defendi, statim committi stipulationem: cum vno [1] casu ad eum dos regredi possit. Numquid ergo tunc demum agere possit, cum mortua in matrimonio filia, potuit dotem repetere, si euictus fundus non esset? An et hoc casu interest patris dotatam filiam habere, vt statim conuenire promissorem possit? Quod magis paterna affectio inducit.

LXXII. CALLISTRATVS libro secundo Quaestionum.

CVM PLVRES fundi specialiter nominatim vno instrumento emtionis interposito venierint, non vtique alter alterius fundus pars videtur esse, sed multi fundi vna emtione continentur: et quemadmodum, si quis complura mancipia vno instrumento emtionis interposito vendiderit, euictionis actio in singula capita mancipiorum spectatur: et sicut aliarum quoque rerum complurium vna emtio facta sit, instrumentum quidem emtionis interpositum vnum est, euictionum autem tot actiones sunt, [2] quot et species rerum sunt, quae [3] emtione comprehensae sunt: ita et in proposito non vtique prohibebitur emtor, euicto ex his vno fundo, venditorem conuenire, quod vna cautione emtionis complures fundos mercatus comprehenderit.

LXXIII. PAVLVS libro septimo Responsorum.

SEIA fundos Maeuianum et Seianum et ceteros doti dedit: eos fundos, vir Titius, viua Seia, sine controuersia possedit: post mortem deinde Seiae, Sempronia heres Seiae quaestionem proprietate facere instituit. Quaero, cum Sempronia ipsa sit heres Seiae, an iure controuersiam facere possit? Paulus respondit, iure quidem proprio, non hereditario, Semproniam, quae Seiae, de qua quaeritur, heres exstitit, controuersiam fundorum facere posse: sed euictis praediis, eandem Semproniam heredem Seiae conueniri posse, vel exceptione doli mali summoueri posse. [4]

LXXIV. HERMOGENIANVS libro secundo Iuris Epitomarum.

SI PLVS vel minus, quam pretii nomine datum est, euictione secuta dari conuenerit, placitum custodiendum est. §. 1. Si iussu iudicis rei iudicatae pignus captum per officium distrahatur, post euincatur, ex emto contra eum, qui pretio liberatus est, non quanti interest, sed de pretio dumtaxat eiusque vsuris, habita ratione fructuum, dabitur; scilicet si hos ei qui euicit, restituere non habebat necesse. §. 2. Mota quaestione, interim non ad pretium restituendum, sed ad rem defendendam venditor conueniri potest. §. 3. Qui nomen quale fuit vendidit, dumtaxat vt sit, non vt exigi etiam

1 Hal. hic inserit *tantum*. 2 Ap. Hal. *sunt* abest. 3 Ap. Hal. *sunt, quae* absunt. 4 Ap. Hal. *posse* abest.

etiam aliquid possit, [1] et dolum praestare cogitur.

LXXV. VENVLEIVS libro decimo sexto Stipulationum.

QVOD ad seruitutes praediorum attinet, si tacite secutae sunt, et vindicentur ab alio, Quintus Mucius, et Sabinus existimant, venditorem ob euictionem teneri non posse: nec enim euictionis nomine quemquam teneri in eo iure, quod tacite soleat accedere, nisi VT [2] OPTIMVS MAXIMVSQVE ESSET, traditus fuerit fundus: tunc enim liberum ab omni seruitute praestandum: si vero emtor petat viam vel actum, venditorem teneri non posse, nisi nominatim dixerit, accessurum iter, vel actum: tunc enim teneri eum qui ita dixerit: et vera est Quinti Mucii sententia, vt qui optimum maximumque fundum tradidit, liberum praestet, non etiam deberi alias seruitutes: nisi hoc specialiter ab eo accessum sit.

LXXVI. IDEM libro decimo septimo Stipulationum.

SI ALIENAM rem mihi tradideris, et eandem pro derelicto habuero, amitti auctoritatem, id est, actionem pro euictione placet.

TIT. III.

DE EXCEPTIONE REI VENDITAE ET TRADITAE. [3]

VLPIANVS libro septuagesimo sexto ad Edictum.

MARCELLVS scribit, si alienum fundum vendideris, et tuum postea factum petas, hac exceptione recte repellendum. §. 1. Sed et si dominus fundi, heres venditori existat, idem erit dicendum. §. 2. Si quis rem meam, mandatu meo vendiderit, vindicanti mihi rem venditam, nocebit haec exceptio: nisi probetur me mandasse, ne traderetur antequam pretium soluatur. §. 3. Celsus ait, si quis rem meam vendidit minoris: quam ei mandaui, non videtur alienata, et si petam eam, non obstabit mihi haec exceptio: quod verum est. §. 2. Si seruus merces peculiariter emerit, deinde dominus eum, prius quam proprietatem rerum nancisceretur, testamento liberum esse iusserit, eique peculium praelegauerit, et venditor a seruo merces petere coeperit: exceptio in factum locum habebit: quia is tunc seruus fuisset: cum contraxisset. §. 5. Si quis rem emerit, non autem fuerit ei tradita, sed possessionem sine vitio fuerit nactus, habet exceptionem contra venditorem: nisi forte venditor iustam causam habeat cur [4] rem vindicet: nam et si tradiderit possessionem, fuerit autem [5] iusta causa vindicanti, replicatione aduersus exceptionem vtetur.

II. POMPONIVS libro secundo ex Plautio.

SI A TITIO fundum emeris, qui Sempronii erat, isque tibi traditus fuerit: pretio autem soluto Titius Sempronii heres exstiterit, et eundem fundum Maeuio vendiderit et tradiderit: Iulianus ait, aequius esse, priorem te tueri: quia, et si ipse Titius fundum a te peteret, exceptione summoueretur, et si ipse Titius eum possideret, Publiciana peteres.

III. HERMOGENIANVS libro sexto Iuris Epitomatorum.

EXCEPTIO rei venditae et traditae non tantum ei cui res tradita est, sed successoribus etiam [6] eius, et emtori secundo, etsi res ei non fuerit tradita, proderit: interest enim emtoris primi, secundo rem non euinci. §. 1. Pari ratione venditoris etiam successoribus nocebit: siue in vniuersum ius, siue in eam dumtaxat rem successerint.

LIBER VICESIMVS SECVNDVS.

TIT. I.

DE VSVRIS, ET FRVCTIBVS, ET CAVSIS, ET OMNIBVS ACCESSIONIBVS, ET MORA.

PAPINIANVS libro secundo Quaestionum. [7]

CVM IVDICIO bonae fidei disceptatur, arbitrio iudicis vsurarum modus ex more regionis, vbi contractum est, constituitur: ita tamen, vt legi non offendat. §. 1. Socius si ideo condemnandus erit, quod pecuniam communem inuaserit, vel in suos vsus conuerterit, omnimodo, etiam mora non interueniente, prae-

1 Hal. praefigit *sed.* 2 *vti.* 3 Ap. Hal. *ET TRADITAE* absunt. 4 *et* loco *cur.* 5 Hal. inserit *ei.* 6 *sed et successoribus eius.* 7 *lib. III. responsorum.*

praestabuntur vsurae. §. 2. Nec tamen iudex iudicii bonae fidei recte iubebit interponi cautionis, vt, si tardius sententiae condemnatus paruerit, futuri temporis pendantur vsurae, cum in potestate sit actoris iudicatum exigere. Paulus notat: quid enim pertinet ad officium iudicis, post condemnationem futuri temporis tractatus? §. 3. Papinianus: circa tutelae restitutionem pro fauore pupillorum latior interpretatio facta est: nemo enim ambigit hodie, siue iudex accipiatur in diem sententiae, siue sine iudice tutela restituatur, in eum diem, quo restituit, vsuras praestari: plane, si tutelae iudicio nolentem experiri, tutor vltro conuenerit, et pecuniam obtulerit, eamque obsignatam deposuerit, ex eo tempore non praestabit vsuras.

II. IDEM libro sexto Quaestionum.

VVLGO receptum est, vt, quamuis in personam actum sit, post litem tamen contestatam causa praestetur: cuius opinionis ratio redditur, quoniam, quale est, cum petitur, tale dari debet, ac propterea postea captos fructus, partumque editum restitui oportet.

III. IDEM libro vigesimo Quaestionum.

IN FIDEICOMMISSI persecutione, cum post iudicis sententiam, moram fecisset heres, iussit Imperator Marcus Antoninus, intermisso legitimo tempore, quod condemnatis praestatur, vt vsque ad sententiam commoda fideicommissarius accipiat: quod decretum ita accipi oportet, si ante iudicis sententiam mora non interuenit: tametsi non facile euenire possit, vt, mora non praecedente perueniatur ad iudicem: sed puta legis Falcidiae rationem interuenisse: ceterum si, antequam ad iudicem perueniretur, in mora heres fuit, exinde fructuum praestandorum necessitate adstrictus, qua tandem ratione, quoniam et [1] sententia victus est, legitimi temporis spatio fructibus liberabitur [2], cum ea temporis intercapedo iudicato dilationem dare, non lucrum adferre debeat? §. 1. In his quoque 3 iudiciis, quae non sunt arbitraria, nec bonae fidei, post litem contestatam, actori causa praestanda est in eum diem, quo sententia dicitur: certe post rem iudicatam tempus a fructibus dependendis immune est. §. 2. Nonnumquam euenit, vt quamquam fructus hereditatis, aut pecuniae vsura nominatim relicta non sit, nihilo minus debeatur: vtputa si quis rogetur, post mortem suam, quidquid ex bonis supererit, Titio restituere: vt enim ea quae fide bona deminuta sunt, in causa fideicommissi non deprehenduntur, si pro modo ceterorum quoque bonorum deminuantur: ita, quod ex fructibus supererit, iure voluntatis restitui oportebit. §. 3. Cum Pollidius, a propinqua sua heres institutus, rogatus fuisset, filiae mulieris, quidquid ex bonis eius ad se peruenisset, cum certam aetatem puella complesset, restituere: idque sibi mater [4] ideo placuisse testamento comprehendisset, ne filiae tutoribus, sed potius necessitudini res committerentur: eundemque Pollidium fundum retinere iussisset: Praefectis praetorii suasi, fructus, qui bona fide a Pollidio ex bonis defunctae percepti essent, restitui debere: siue quod fundum ei tantum praelegauerat, siue quod lubrico tutelae fideicommissi remedium mater praetulerat. §. 4. Si auro vel argento facto per fideicommissum relicto, mora interuenerit, an vsurarum aestimatio facienda sit, tractari solet. Plane si materiam istam ideo relinquit vt, ea distracta, pecuniaque refecta, fidei commissa soluerentur, aut alimenta praestarentur, non oportere frustrationem impunitam esse, responderi oportet [5]: quod si forte ideo relinquit, vt his vasis vteretur, non sine rubore desiderabuntur vsurae: ideoque non exigentur.

IV. IDEM libro vigesimo septimo Quaestionum.

SI STIPVLATVS sis, rem dari, vacuamque possessionem tradi, fructus postea captos actione incerti ex stipulatu, propter inferiora verba, consecuturum te, ratio suadet. An idem de partu ancillae responderi possit, considerandum est? Nam quod ad verba superiora pertinet, siue factum rei promittendi, siue effectum per traditionem dominii transferendi continent, partus non continetur. Verum si emtor a venditore nouandi animo, ita stipulatus est, factum tradendi stipulatus intelligitur: quia non est verisimile, plus venditorem promisisse, quam iudicio emti praestare compelleretur. Sed tamen propter illa verba, vacuamque possessionem tradi, potest dici partus quoque rationem committi incerti stipulatione; etenim, ancilla tradita, partum po-

1 *cum ex* loco *quoniam et.* 2 Hal. addit *hic.* 3 *quidem* loco *quoque.* 4 Ap. Hal. *mater* abest. 5 *respondi* loco *responderi oportet.*

postea editum in bonis suis reus stipulandi habere potuisset. §. 1. Si post contractam emtionem, ante interpositam stipulationem partus editus, aut aliquid per seruum venditori adquisitum est, quod ex stipulatu consequi non poterit, iudicio emti consequitur: id enim quod non transfertur in causam nouationis, iure pristino peti potest.

V. Idem libro vigesimo octauo Quaestionum.

Generaliter obseruari conuenit, bonae fidei iudicium non recipere praestationem, quae contra bonos mores desideretur.

VI. Idem libro vigesimo nono Quaestionum.

Cum de in rem verso cum herede patris vel domini ageretur, et vsurarum quaestio moueretur, Imperator Antoninus [1] ideo soluendas vsuras iudicauit, quod eas ipse dominus vel pater longo tempore praestitisset. §. 1. Imperator quoque noster Seuerus filiae Flauii Athenagorae, cuius bona fuerant publicata, de fisco ideo numerari decies centena dotis nomine iussit, quod ea patrem praestitisse dotis vsuras allegasset.

VII. Idem libro secundo Responsorum.

Debitor vsurarius creditori pecuniam obtulit, et eam, cum accipere noluisset, obsignauit, ac deposuit: ex eo die ratio non habebitur vsurarum. Quod si postea conuentus, vt solueret, moram fecerit, nummi steriles ex eo tempore non erunt.

VIII. Idem libro septimo Responsorum.

Equis per fideicommissum relictis post moram fetus quoque praestabitur vt fructus, sed fetus secundus vt causa, sicut partus mulieris.

IX. Idem libro vndecimo Responsorum.

Pecuniae faenebris, intra diem certum debito non soluto, dupli stipulatum, in altero tanto supra modum legitimae vsurae respondi non tenere: quare pro modo cuiuscumque temporis, superfluo detracto, stipulatio vires habebit. §. 1. Vsurarum stipulatio, quamuis debitor non conueniatur, committitur: nec inutilis legitimae vsurae stipulatio videtur sub ea conditione concepta, si minores ad diem solutae non fuerint: non enim poena, sed faenus vberius iusta [2] ratione fortius promittitur. Si tamen post mortem creditoris nemo fuit, cui pecunia solueretur, eius temporis inculpatam esse moram constitit: ideo si maiores vsurae [3] prioribus petantur, exceptio doli non inutiliter opponetur.

X. Pavlvs libro secundo Quaestionum.

Partvm post litem contestatam editum restituere possessor debet: quem non deberet restituere, si, cum mater peteretur, iam natus fuisset, nisi specialiter et pro hoc egisset.

XI. Idem libro vigesimo quinto Quaestionum.

Gaivs Seivs, qui rem publicam gerebat, faenerauit pecuniam publicam sub vsuris solitis: fuit autem consuetudo, vt intra certa tempora non inlatis vsuris, grauiores infligerentur: quidam debitores cessauerunt in soluendis vsuris, quidam plus intulerunt, et sic effectum est, vt omne, quod vsurarum nomine competebat, etiam pro his, qui cessauerant in vsuris, suppleatur. Quaesitum est, an illud, quod amplius ex consuetudine poenae nomine a quibusdam exactum est, ipsi Seio proficere deberet, an Reipublicae lucro cederet? Respondi, si Gaius Seius a debitoribus vsuras stipulatus esset, eas solas Reipublicae praestari oportere, quae secundum formam ab his exigi solent, etiam si omnia nomina idonea sint. §. 1. Quid si seruus publicus obligationem vsurarum Reipublicae adquisiit? Aequum est, quamuis ipso iure vsurae Reipublicae debeantur, tamen pro defectis nominibus compensationem maiorum vsurarum fieri, si non sit parata Respublica vniuersorum debitorum fortunam suscipere. Eadem fere in tutoribus Marcellus refert.

XII. Idem libro quarto Responsorum.

Seia mutuam pecuniam accepit a Septicio: de vsuris ita conuenit, nisi sua quaque die vsurae suprascriptae exsoluerentur, vel post tertium mensem, tunc in maiores vsuras Seia teneretur: et deinceps per singulas pensiones, si conditione data vsurae non soluerentur, ea conditio obseruaretur, donec omnis summa debita hoc nomine exsolueretur. Quaero, an haec verba, et deinceps per singulas pensiones conditione data vsurae non soluantur, ea conditio obseruaretur: eo pertineant, vt, quamuis commissa sit forte prima stipulatio, non tamen in ampliorem quanti-

1 Ap. Hal. *Antoninus.* abest. 2 Ap. Hal. *iusta* abest. 3 Hal. inserit *pro.*

tatem vſurarum conueniri poſſit, quam eius penſionis nomine, quae egreſſa eſt diem praeſtitutum? Paulus reſpondit, plures conditiones continere eam ſtipulationem, quae de grauioribus vſuris praeſtandis ſubiecta eſt, id eſt [1], vt per ſingulas penſiones conditio inſpectaretur non illatarum ſuis temporibus leuiorum vſurarum: et ideo poſſe euitari poenam ſequentium penſionum.

XIII. SCAEVOLA libro primo Reſponſorum.

QVI SEMISSES vſuras promiſit, per multos annos minores praeſtitit: heres creditoris ſemiſſes petit: cum per debitorem non ſteterit, quo minus minores ſoluat. Quaero, an exceptio doli, vel pacti obſtet? Reſpondi, ſi exſoluendis ex more vſuris per tanta tempora mora per debitorem non fuit, poſſe, ſecundum ea, quae proponerentur, obſtare exceptionem. §. 1. Quaeſitum eſt, an iudicio negotiorum geſtorum, vel mandati pro pecunia otioſa vſuras praeſtare debeat, cum dominus nullam pecuniam faenerauit? Reſpondit, ſi eam pecuniam poſitam [2] habuiſſet, idque ex conſuetudine mandantis feciſſet, non debere quicquam vſurarum nomine praeſtare.

XIV. PAVLVS libro decimo quarto Reſponſorum.

RESPONDIT Paulus moram in ſoluendo fideicommiſſo factam, partus quoque ancillarum reſtituendos. §. 1. Heres rogatus erat, poſt mortem ſuam ſine reditu hereditatem reſtituere. Quaeſitum eſt, an partus ancillarum, etiam viuo herede nati, reſtituendi eſſent propter verba teſtamenti, quibus de reditu ſolo deducendo teſtator ſenſit? Paulus reſpondit, ante diem fideicommiſſi cedentem, partus ancillarum editos fideicommiſſo non contineri. Neratius libro primo ita refert: eum, qui ſimiliter rogatus eſſet, vt mulierem reſtitueret, partum eius reſtituere cogendum non eſſe: niſi tunc editus eſſet, cum in fideicommiſſo reſtituendo moram feciſſet: neque intereſſe exiſtimo, an [3] ancilla ſpecialiter, an hereditas in fideicommiſſo ſit.

XV. IDEM libro decimo ſexto Reſponſorum reſpondit.

NEQVE eorum fructuum, qui poſt litem conteſtatam officio iudicis reſtituendi ſunt, vſuras praeſtari oportere: neque eorum, qui prius percepti, quaſi malae fidei poſſeſſori condicuntur.

XVI. IDEM libro primo Decretorum.

LIBERALITATIS in Rempublicam factae vſurae non exiguntur. §. 1. Cum vſurae pretii fundi ab eo, qui e fiſco emerat, peterentur, et emtor negaret traditam ſibi poſſeſſionem, Imperator, decreuit, iniquum eſſe vſuras ab eo exigi, qui fructus non percepiſſet.

XVII. IDEM libro ſingulari de Vſuris.

CVM QVIDAM cauiſſet, ſe quotannis quincunces vſuras praeſtaturum, et, ſi quo anno non ſoluiſſet, tunc totius pecuniae ex die, qua mutuatus eſt, ſemiſſes ſoluturum: et redditis per aliquot annos vſuris, mox ſtipulatio commiſſa eſſet: Diuus Marcus Fortunato ita reſcripſit, Praeſidem prouinciae adi, qui ſtipulationem, de cuius iniquitate queſtus es, ad modum iuſtae exactionis rediget. Haec conſtitutio adfinitum modum excedit. Quid ergo? Sic temperanda res eſt, vt in futurum dumtaxat ex die ceſſationis creſcat vſura. §. 1. Diuus Pius ita reſcripſit, parum iuſte praeteritas vſuras petis, quas omiſiſſe te longi temporis interuallum indicat, qui eas a debitore tuo, vt gratior apud eum videlicet eſſes, petendas non putaſti. §. 2. In tacito fideicommiſſo omne emolumentum heredi auferendum, et fiſco praeſtandum, Diuus Pius reſcripſit: ergo et vſurarum emolumentum aufertur heredi. §. 3. Si pupillo non habenti tutorem fideicommiſſum ſolui non potuit, non videri moram per heredem factam, Diuus Pius reſcripſit; ergo nec ei debetur, qui, quod Reipublicae cauſa afuit, vel ex alia cauſa iuſta impeditus, ex qua reſtitutio indulgetur, petere non potuit: quid enim poteſt imputari ei, qui ſoluere, etiam ſi vellet, non potuit? Nec ſimile videri poſſe, quod placuit minoribus etiam in his ſuccurri, quae non adquiſierunt: vſurae enim non propter lucrum petentium, ſed propter moram ſoluentium infliguntur. §. 4. Ex locato qui conuenitur, niſi conuenerit vt tardius pecuniae illatae vſuras deberet, non niſi ex mora vſuras praeſtare debet. §. 5. Fiſcus ex ſuis contractibus vſuras non dat, ſed ipſe accipit, vt ſolet a foricariis, qui tardius pecuniam inferunt, item ex vectigalibus. Cum autem in loco priuati ſucceſſit, etiam dare ſolet. §. 6. Si debitores, qui minores ſemiſſibus praeſtabant vſuras, fiſci eſſe coeperunt, poſtquam ad fiſcum tranſierunt, ſemiſſes

1 Ap. Hal. *id eſt* abeſt. 2 *depoſitam*. 3 Ap. Hal. *an* abeſt.

ſes cogendi ſunt praeſtare. §. 7. Eos, qui ex adminiſtratione rerum ciuitatium conueniuntur, vſuris obnoxios eſſe, ſatis notum eſt. Idem obſeruatur in operum curatoribus, ſi pecunia apud eos remanſit. Sed in ea, quam redemtoribus commiſerunt, etiam ſi negligenter dederint, vſura eis remittitur: haec autem ita ſunt, ſi nulla fraus arguitur: alioquin etiam vſurae adplicabuntur. §. 8. Si dies non ſit ab his, qui ſtatuas vel imagines ponendas legauerunt, praefinitus, a Praeſide tempus ſtatuendum eſt: et niſi poſuerint heredes, vſuras Reipublicae vsque ad tertiam centeſimae pendent.

XVIII. Idem libro tertio Reſponſorum.[1]

Evictis agris, ſi initio conuenit, vt venditor pretium reſtitueret, vſurae quoque poſt euictionem praeſtabuntur, quamuis emtor, poſt dominii litem inchoatam, fructus aduerſario reſtituit: nam incommodum medii temporis emtoris damnum eſt. §. 1. Poſt traditam poſſeſſionem defuncto venditore, cui ſucceſſor incertus fuit, medii quoque temporis vſurae pretii, quod in cauſa depoſiti non fuit, praeſtabuntur.

XIX. Gaivs libro ſexto ad legem duodecim tabularum.

Videamvs, an in omnibus rebus petitis, in fructus quoque condemnatur [2] poſſeſſor: quid enim, ſi argentum, aut veſtimentum, aliamue ſimilem rem: quid praeterea, ſi vſumfructum, aut nudam proprietatem, cum alienus vſusfructus ſit, petierit? neque enim nudae proprietatis, quod ad proprietatis nomen attinet, fructus vllus intelligi poteſt: neque vſusfructus rurſus fructus eleganter computabitur: quid igitur, ſi nuda proprietas petita ſit? Ex quo perdiderit fructuarius vſumfructum, aeſtimabuntur in petitione fructus. Item ſi vſusfructus petitus ſit, Proculus ait, in fructus perceptos condemnari. Praeterea Gallus Aelius putat, ſi veſtimenta aut ſcyphus petita ſint, in fructu haec numeranda eſſe, quod locata ea re, mercedis nomine capi potuerit. §. 1. Iter quoque et actus, ſi petitus ſit, vix eſt, vt fructus vlli poſſint aeſtimari: niſi ſi quis commodum in fructibus numeraret, quod habiturus eſſet petitor, ſi ſtatim eo tempore, quo petiiſſet, ire agere non prohiberetur: quod admittendum eſt.

XX. Pavlvs libro duodecimo ad Sabinum.

Vsvras illicitas ſorti mixtas, ipſas tantum non deberi conſtat, ceterum ſortem non vitiare.

XXI. Vlpianvs libro trigeſimo quarto ad Edictum.

Sciendvm eſt, non omne, quod differendi cauſa optima ratione fiat, morae adnumerandum: quid enim, ſi amicos adhibendos debitor requirat, vel expediendi debiti, vel fideiuſſoribus rogandis? vel exceptio aliqua alligetur? Mora [3] facta non videtur.

XXII. Pavlvs libro trigeſimo ſeptimo ad Edictum.

Si modo idipſum non fraudandi cauſa ſimuletur.

XXIII. Vlpianvs libro trigeſimo quarto ad Edictum.

Sed et ſi Reipublicae cauſa abeſſe ſubito coactus ſit, vt defenſionem ſui mandare non poſſit, moram facere non videbitur: ſiue in vinculis, hoſtiumue poteſtate eſſe coeperit. §. 1. Aliquando etiam in re moram eſſe decerni ſolet, [4] ſi forte non exſtat, qui conueniatur.

XXIV. Pavlvs libro trigeſimo ſeptimo ad Edictum.

Si qvis ſolutioni quidem moram fecit, iudicium autem accipere paratus fuit, non videtur feciſſe moram: vtique, ſi iuſte ad iudicium prouocauit. §. 1. Cum reus moram facit, et fideiuſſor tenetur. §. 2. Mora videtur creditori fieri, ſiue ipſi, ſiue ei, cui mandauerat, ſiue ei, qui negotia eius gerebat, mora facta ſit: nec hoc caſu per liberam perſonam adquiri videtur, ſed officium impleri: ſicuti cum quis furtum mihi facientem deprehendit, negotium meum agens, manifeſti furti actionem mihi parat. Item cum procurator interpellauerit promiſſorem hominis, perpetuam facit ſtipulationem.

XXV. Ivlianvs libro ſeptimo Digeſtorum.

Qvi scit, fundum ſibi cum alio communem eſſe, fructus, quos ex eo perceperit, inuito vel ignorante ſocio, non maiore ex parte ſuos facit, quam ex qua dominus praedii eſt. Nec refert, ipſe, an ſocius, an vterque eos ſeuerit: quia omnis fructus non iure ſeminis, ſed iure ſoli percipitur: et quemadmodum ſi totum fundum alienum quis ſciens poſſideat, nulla ex parte fructus ſuos faciet, quoquo modo ſati fuerint: ita qui communem fundum poſſidet, non faciet ſuos fru-

1 *lib. XXXIV. ad edictum.* 2 *condemnandus ſit.* 3 Hal. inſerit *certe.* 4 *Aliquando et in re mora diſcerni ſolet.*

fructus pro ea parte, qua fundus ad socium eius pertinebit. §. 1. In alieno fundo, quem Titius bona fide mercatus fuerat, frumentum seui: an Titius bonae fidei emtor perceptos fructus suos faciat? Respondi, quod (ad) fructus, qui ex fundo percipiuntur, intelligi debet propius ea accedere, quae serui operis suis adquirunt: quoniam in percipiendis fructibus magis corporis ius, ex quo percipiuntur, quam seminis, ex quo oriuntur, aspicitur: et ideo nemo vnquam dubitauit, quin, si in meo fundo frumentum tuum seuerim, segetes, et quod ex messibus collectum fuerit, meum fieret. Porro bonae fidei possessor in percipiendis fructibus id iuris habet, quod dominis praediorum tributum est. Praeterea, cum ad fructuarium pertineant fructus a quolibet sati, quanto magis hoc in bonae fidei possessoribus recipiendum est, qui plus iuris in percipiendis fructibus habent? cum fructuarii quidem non fiant, antequam ab eo percipiantur: ad bonae fidei autem possessorem pertineant, [1] quoquo modo a solo separati fuerint: sicut eius, qui vectigalem fundum habet, fructus fiunt, simul atque solo separati sunt. §. 2. Bonae fidei emtor seuit, et antequam fructus perciperet, cognouit fundum alienum esse, an perceptione fructus suos faciat, quaeritur? Respondi, bonae fidei emtor, quod ad percipiendos fructus, intelligi debet, quamdiu euictus fundus non fuerit: nam et seruus alienus, quem bona fide emero, tamdiu mihi ex re mea, vel ex operis suis, adquiret, quamdiu a me euictus non fuerit.

XXVI. IDEM libro sexto ex Minicio.

VENATIONEM fructus fundi negauit esse, nisi fructus fundi ex venatione constet.

XXVII. AFRICANVS libro octauo Quaestionum.

CVM PATRIFAMILIAS mora facta sit, iam in herede eius non quaeritur mora: nam tunc heredi proximo hereditario iure, ea competet: ideoque ad ceteros quoque deinceps transmittitur.

XXVIII. GAIVS libro secundo Rerum quotidianarum siue aureorum [2].

IN PECVDVM fructu etiam fetus est, sicut lac, et pilus, et lana. Itaque agni, et haedi, et vituli statim pleno iure sunt bonae fidei possessoris, et fructuarii. §. 1. Partus vero ancillae in fructu non est: itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur, hominem in fructu esse, cum omnes fructus rerum natura hominum gratia comparauerit.

XXIX. MARCIANVS libro decimo quarto Institutionum.

PLACVIT, siue supra statutum modum quis vsuras stipulatus fuerit, siue vsurarum vsuras, quod illicite adiectum est, pro non adiecto haberi, et licitas peti posse.

XXX. PAVLVS libro singulari Regularum.

ETIAM ex nudo pacto debentur ciuitatibus vsurae creditarum ab eis pecuniarum.

XXXI. VLPIANVS libro primo Responsorum.

QVOD in stipulatione sic adiectum est, ET VSVRAS, SI QVAE COMPETIERINT, nullius esse momenti, si modus certus non adiiciatur.

XXXII. MARCIANVS libro quarto Regularum.

MORA fieri intelligitur non ex re, sed ex persona, id est, si interpellatus opportuno loco, non soluerit: quod apud iudicem examinabitur. Nam, vt et Pomponius libro duodecimo Epistolarum scripsit, difficilis est huius rei definitio. Diuus quoque Pius Tullio Balbo rescripsit, an mora facta intelligatur, neque constitutione vlla, neque iuris auctorum quaestione decidi posse: cum sit magis facti, quam iuris. §. 1. Et non sufficit ad probationem morae, si seruo debitoris absentis denuntiatum est a creditore, procuratoreue eius: cum etiam si ipsi, inquit, domino denuntiatum est, ceterum postea, cum is sui potestatem faceret, omissa esset repetendi debiti instantia, non protinus per debitorem mora facta intelligitur. §. 2. In bonae fidei contractibus ex mora vsurae debentur. §. 3. Quid ergo, si et filiusfamilias, et pater ex persona eius teneatur, siue iussu eius contractum est, siue in rem versum est patris, vel in peculium, cuius persona circa moram spectabitur? Et, si quidem pater dumtaxat conuenietur ex mora sua, non tenetur: in filium tamen dabitur actio in hoc, vt, quod minus a patre actor consecutus est, filius praestet: quod si filius moram fecerit, tunc actor vel cum ipso in solidum, vel cum patre dumtaxat de peculio [3] habebit. §. 4. Sed si duo rei promittendi sint, alterius mora alteri

1 Hal. praefigit *si*. 2 Ap. Hal. *siue aureorum* absunt. 3 Hal. inserit *actionem*.

alteri non nocet. §. 5. Item si fideiussor solus moram fecerit, non tenetur: sicuti si Stichum promissum occiderit: sed vtilis actio in hunc dabitur.

XXXIII. VLPIANVS libro singulari de Officio Curatoris Reipublicae.

SI BENE collocatae sunt pecuniae publicae, in sortem inquietari debitores non debent: et maxime, si parient vsuras: si non parient, prospicere Reipublicae securitati debet Praeses prouinciae: dummodo non acerbum se exactorem, nec contumeliosum praebeat, sed moderatum, et cum efficacia benignum, et cum instantia humanum: nam inter insolentiam incuriosam [1], et diligentiam non ambitiosam, multum interest. §. 1. Praeterea prospicere debet, ne pecuniae publicae credantur sine pignoribus idoneis, vel hypothecis.

XXXIV. IDEM libro decimo quinto ad Edictum.

VSVRAE vicem fructuum obtinent: et merito non debent a fructibus separari: et ita in legatis, et fideicommissis, et in tutelae actione, et in ceteris iudiciis bonae fidei seruatur. Hoc idem igitur in ceteris obuentionibus dicemus.

XXXV. PAVLVS libro quinquagesimo septimo ad Edictum.

LITE contestata vsurae currunt.

XXXVI. VLPIANVS libro sexagesimo primo ad Edictum.

PRAEDIORVM vrbanorum pensiones pro fructibus accipiuntur.

XXXVII. IDEM libro decimo ad Edictum.

ET IN contraria negotiorum gestorum actione vsurae veniunt, si mutuatus sum pecuniam, vt creditorem tuum absoluam: quia aut in possessionem mittendus erat bonorum tuorum, aut pignora venditurus. Quid si domi habens, propter eandem causam solui? Puto verum, si liberaui ex magno incommodo, debere dici vsuras venire: eas autem quae in regione frequentantur, vt est in bonae fidei iudiciis constitutum: sed si mutuatus dedi, hae venient vsurae, quas ipse pendo: vtique, si plus tibi praestarim commodi, quam vsurae istae colligunt.

XXXVIII. PAVLVS libro sexto ad Plautium.

VIDEAMVS, generali quando in actione, quae est in personam, etiam fructus veniant? §. 1. Et quidem si fundus ob rem datus sit, veluti dotis causa, et renuntiata adfinitas, fructus quoque restituendi sunt: vtique hi [2], qui percepti sunt eo tempore, quo sperabatur adfinitas: sed et posteriores, si in re mora fuit, vt ab illo, qui reddere debeat, omnimodo restituendi sunt. Sed et si per mulierem stetit, quo minus nuptiae contrahantur, magis est, vt debeat fructus recipere. Ratio autem haec est, quod si sponsus non conueniebatur restituere [3] fructus, licuerat ei negligere fundum. §. 2. Item si indebitum fundum [4] solui, et repeto: fructus quoque repetere debeo. §. 3. Idemque est, si mortis causa fundus sit donatus, et reualuerit qui donauit, atque ita condictio nascatur. §. 4. In Fauiana quoque actione, et Pauliana per quam quae in fraudem creditorum alienata sunt, reuocantur, fructus quoque [5] restituuntur: nam Praetor id agit, vt perinde sint omnia, atque si nihil alienatum esset: quod non est iniquum, nam et verbum RESTITVAS, quod in hac re Praetor dixit, plenam habet significationem, vt fructus quoque restituantur. §. 5. Et ideo, cum restitui Praetor vult, veluti in interdicto vnde vi, etiam fructus sunt restituendi. §. 6. Item si vi, metusue causa rem tradam, non aliter mihi restituisse videtur, quam si fructus mihi [6] restituat: nec mora mea mihi aliquid aufert. §. 7. Si actionem habeam ad id consequendum, quod meum non fuit, veluti ex stipulatu, fructus non consequar, etiam si mora facta sit. Quod si acceptum est iudicium, tunc Sabinus et Cassius ex aequitate fructus quoque post acceptum iudicium praestandos putant, vt causa restituatur: quod puto recte dici. §. 8. Ex causa etiam emtionis fructus restituendi sunt. §. 9. Sed in societatibus fructus communicandi sunt. §. 10. Si possessionem naturalem reuocem, proprietas mea manet: videamus de fructibus. Et quidem in deposito et commodato fructus quoque praestandi sunt, sicut diximus. §. 11. In interdicto quoque quod vi aut clam magis est, vt omnis causa et fructus restituantur. §. 12. Ante matrimonium quoque fructus percepti, dotis fiunt, et cum ea restituuntur. §. 13. Eadem ratio est in fructibus praediorum vrbanorum. §. 14. Item, si diuidere fundum tecum velim, tu nolis, et colam, an fructus diuidi debeant post deductionem impensarum? Et puto diuidendos. §. 15. In ceteris quoque

1 *iniuriosam.* 2 *si* loco *hi.* 3 *ad restituendos.* 4 Ap. Hal. *fundum* abest. 5 Ap. Hal. *quoque* abest. 6 Ap. Hal. *mihi* abest.

quoque bonae fidei iudiciis fructus omnimodo praestantur. §. 16. Si dos praelegata fuerit, ante nuptias percepti fructus in caussa legati veniunt.

XXXIX. MODESTINVS libro nono Differentiarum.

EQVIS per fideicommissum legatis, post moram heredis fetus quoque debentur. Equitio autem legato, etiam si mora non intercedat, incremento gregis fetus accedunt.

XL. IDEM libro quarto Regularum.

IN EVM diem, quo creditor pignora distraxit, recte vsurae fiet reputatio.

XLI. IDEM libro tertio Responsorum.

TVTOR condemnatus, per appellationem traxerat exsecutionem sententiae. Herennius Modestinus respondit, eum, qui de appellatione cognouit, potuisse, si frustratoriam morandi caussa appellationem interpositam animaduerteret, etiam de vsuris medii temporis eum condemnare. §. 1. Lucius Titius, cum centum, et vsuras aliquanti temporis deberet, minorem pecuniam, quam debebat, obsignauit. Quaero, an Titius pecuniae, quam obsignauit, vsuras praestare non debeat? Modestinus respondit, si non hac lege mutua pecunia data est, vti liceret et particulatim, quod acceptum est, exsoluere: non retardari totius [1] debiti vsurarum praestationem, si, cum creditor paratus esset totum suscipere, debitor, qui in exsolutione totius cessabat, solam partem deposuit. §. 2. Ab Aulo Agerio Gaius Seius mutuam quandam quantitatem accepit hoc chirographo: ILLE SCRIPSI, ME ACCEPISSE, ET ACCEPI AB ILLO MVTVOS ET NVMERATOS DECEM, QVOS EI REDDAM KALENDIS ILLIS PROXIMIS CVM SVIS VSVRIS PLACITIS INTER NOS. Quaero, an ex eo instrumento vsurae peti possint, et quae? Modestinus respondit, si non appareat de quibus vsuris conuentio facta sit, peti eas non posse.

XLII. IDEM libro vndecimo Responsorum.

HERENNIVS Modestinus respondit, fructus, qui post adquisitum ex caussa fideicommissi dominium ex terra percipiuntur, ad fideicommissarium pertinere: licet maior pars anni ante diem fideicommissi cedentem praeterisse dicatur.

XLIII. IDEM libro decimo octauo Responsorum.

HERENNIVS Modestinus respondit, eius temporis, quod cessit, postquam fiscus debitum percepit, eum, qui mandatis a fisco actionibus experitur, vsuras, quae in stipulatum deductae non sunt, petere posse.

XLIV. IDEM libro decimo Pandectarum.

POENAM pro vsuris stipulari nemo supra modum vsurarum licitum potest.

XLV. POMPONIVS libro vigesimo secundo ad Quintum Mucium.

FRVCTVS percipiendo vxor vel vir ex re donata, suos facit: illos tamen, quos suis operis adquisierit, veluti serendo: nam si pomum decerpserit, vel ex silua caedit, non fit eius: sicuti nec cuiuslibet bonae fidei possessoris: quia non ex facto eius is fructus nascitur.

XLVI. VLPIANVS libro sexagesimo secundo ad Edictum.

QVOD in fructus redigendos impensum est, non ambigitur ipsos fructus deminuere debere.

XLVII. SCAEVOLA libro nono Digestorum respondit.

PARATVM iudicium accipere, si ab aduersario cessatum est, moram facere non videri.

XLVIII. IDEM libro vigesimo secundo Digestorum.

MARITVS vxori suae vsumfructum tertiae partis, et cum liberos habuisset, proprietatem legauit: eam vxorem heredes falsi testamenti, et aliorum criminum accusauerunt: qua re impedita est legatorum petitio: interea et filius ei mulieri natus est, eoque conditio legati exstitit. Quaesitum est, cum testamentum falsum non esse apparuerit, an fructus etiam mulieri praestari debeant? Respondit, praestandos.

XLIX. IAVOLENVS libro tertio ex Posterioribus Labeonis.

FRVCTVS rei est, vel pignori dare licere.

TIT. II.

DE NAVTICO FAENORE.

MODESTINVS libro decimo Pandectarum.

TRAIECTICIA ea [2] pecunia est, quae trans mare vehitur: ceterum si eodem loci consumatur, non erit traiecticia. Sed videndum, an merces ex ea pecunia comparatae in ea caussa habentur? Et interest, vtrum etiam ipsae periculo

1 Hal. inserit *eius*. 2 Ap. Hal. *ea* abest.

periculo creditoris nauigent: tunc enim traiecticia pecunia fit.

II. POMPONIVS libro tertio ex Plautio.

LABEO ait, ſi nemo ſit, qui a parte promiſſoris interpellari traiecticiae pecuniae poſſit, idipſum teſtatione complecti debere, vt pro petitione id cederet.

III. MODESTINVS libro quarto Regularum.

IN NAVTICA pecunia ex ea die periculum ſpectat creditorem, ex quo nauem nauigare conueniat.

IV. PAPINIANVS libro tertio Reſponſorum.

NIHIL intereſt, traiecticia pecunia ſine periculo creditoris accepta ſit, an poſt diem praeſtitutum, et conditionem impletam periculum eſſe creditoris deſierit: vtrubique igitur maius legitima vſura faenus non debitur. Sed in priore quidem ſpecie ſemper: in altera vero, diſcuſſo periculo nec pignora, vel hypothecae, titulo maioris vſurae tenebuntur. §. 1. Pro operis ſerui traiecticiae pecuniae gratia ſecuti [1], quod in ſingulos dies, in ſtipulatum deductum eſt, ad finem centeſimae [2], non vltra duplum debetur. In ſtipulatione faenoris poſt diem periculi ſeparatim interpoſita, quod in ea legitimae vſurae deerit, per alteram ſtipulationem operarum [3] ſupplebitur.

V. SCAEVOLA libro ſexto Reſponſorum.

PERICVLI pretium eſt, et ſi conditione quamuis poenali non exſiſtente, recepturus ſis quod dederis, et inſuper aliquid praeter pecuniam, ſi modo in aleae ſpeciem non cadat: veluti ea, ex quibus conditiones naſci ſolent, vt SI MANVMITTAS, SI NON ILLVD FACIAS, SI NON CONVALVERO, et cetera. Nec dubitabis, ſi piſcatori erogaturo in apparatum, plurimum pecuniae dederim, vt ſi coepiſſet, redderet: et athletae, vnde ſe exhiberet, exerceretque, vt ſi viciſſet, redderet. §. 1. In his autem omnibus et pactum ſine ſtipulatione ad augendam obligationem prodeſt.

VI. PAVLVS libro vigeſimo quinto Quaeſtionum.

FAENERATOR, pecuniam vſuris maritimis mutuam dando, quaſdam merces in naue pignori accepit: ex quibus ſi non potuiſſet totum debitum exſolui, aliarum mercium aliis nauibus impoſitarum, propriisque faeneratoribus obligatarum, ſi quid ſuperfuiſſet, pignori accepit. Quaeſitum eſt, naue propria peremta, ex qua totum ſolui potuit, an id damnum ad creditorem pertineat, intra praeſtitutos dies amiſſa naue? an ad ceterarum nautum ſuperfluum admitti poſſit? Reſpondi, alias quidem pignoris deminutio ad damnum debitoris, non etiam ad creditoris pertinet: ſed cum traiecticia pecunia ita datur, vt non alias petitio eius creditori competat, quam ſi ſalua nauis intra ſtatuta tempora peruenerit, ipſius crediti obligatio non exſiſtente conditione defeciſſe videtur: et ideo pignorum quoque perſecutio peremta eſt, etiam eorum, quae non ſunt amiſſa: ſi nauis intra praeſtitutos dies periſſet, et conditionem ſtipulationis defuiſſe videri: ideoque ſine cauſa de pignorum perſecutione, quae in aliis nauibus fuerunt, quaeri. Quando ergo ad illorum pignorum perſecutionem creditor admitti potuerit? Scilicet tunc, cum conditio exſtiterit obligationis, et alio caſu pignus amiſſum fuerit, vel vilius diſtractum: vel ſi nauis poſtea perierit, quam dies praefinitus periculo exactus fuerit.

VII. IDEM libro tertio ad Edictum.

IN QVIBVSDAM contractibus etiam vſurae debentur, quemadmodum per ſtipulationem. Nam ſi dedero decem traiecticia, vt ſalua naue ſortem cum certis vſuris recipiam, dicendum eſt, poſſe me ſortem cum vſuris recipere.

VIII. VLPIANVS libro ſeptuageſimo ſeptimo ad Edictum.

SERVIVS ait, pecuniae traiecticiae poenam peti non poſſe, ſi per creditorem ſtetiſſet, quo minus eam intra certum tempus praeſtitutum accipiat.

IX. LABEO libro quinto Pithanon a Paulo Epitomatorum.

SI TRAIECTICIAE pecuniae poena, vti ſolet, promiſſa eſt: quamuis eo die, qui primus ſoluendae pecuniae fuerit, nemo vixerit, qui eam pecuniam deberet, tamen perinde committi poena poteſt, ac ſi fuiſſet heres debitoris.

TIT. III.

DE PROBATIONIBVS, ET PRAESVMTIONIBVS.

PAPINIANVS libro tertio Quaeſtionum.

Quoties

1 *tenebuntur pro operis ſerui, traiecticiae pecuniae gratia ſecuti. Quod* etc.
2 Ap. Hal. *centeſimae* abeſt. 3 *vſurarum* loco *operarum.*

QVOTIES quaereretur, genus vel gentem quis haberet, nec ne, eum probare oportet.

II. PAVLVS libro sexagesimo nono ad Edictum.

EI INCVMBIT probatio, qui dicit, non qui negat.

III. PAPINIANVS libro nono Responsorum.

CVM TACITVM fideicommissum ab eo datur, qui tam in primo, quam in secundo testamento, pro eadem parte, vel postea pro maiore heres scribitur: probatio mutatae voluntatis ei debet incumbere, qui conuenitur: cum secreti suscepti ratio plerumque dominis rerum persuadeat, eos ita heredes scribere, quorum fidem elegerunt.

IV. PAVLVS libro sexto Responsorum respondit [1].

EMTOREM probare debere, eum seruum, de quo quaeritur, antequam emeret, fugisse.

V. IDEM libro nono Responsorum.

AB EA parte, quae dicit, aduersarium suum ab [2] aliquo iure prohibitum esse specialiter lege vel constitutione, id probari oportere. §. 1. Idem respondit, si quis negat emancipationem recte factam, probationem ipsum praestare debere.

VI. SCAEVOLA libro secundo Responsorum.

PATRONVM manifeste docere debere, libertum in fraudem suam aliquid dedisse, vt partem eius, quod in fraudem datum esset, posset auocare.

VII. PAVLVS libro secundo Sententiarum.

CVM PROBATIO prioris fugae deficit, serui quaestioni credendum est: in se enim interrogari, non pro domino, aut in dominum videtur.

VIII. IDEM libro decimo octauo ad Plautium.

SI FILIVS in potestate patris esse neget, Praetor cognoscit, vt prior doceat filius: quia et pro pietate, quam patri debet praestare [3], hoc statuendum est: et quia se liberum esse quodammodo contendit: ideo enim et qui ad libertatem proclamat, prior docere iubetur.

IX. CELSVS libro primo Digestorum.

SI PACTVM factum sit, in quo heredis mentio non fiat, quaeritur, an id actum sit, vt ipsius dumtaxat [4] persona eo statueretur. Sed quamuis verum est, quod, qui excipit, probare debeat, quod excipitur, attamen de ipso dumtaxat, ac non de herede eius quoque conuenisse, petitor, non qui excipit, probare debet: quia plerumque tam heredibus nostris, quam nobismetipsis cauemus.

X. MARCELLVS libro tertio Digestorum.

CENSVS et monumenta publica potiora testibus esse, Senatus censuit.

XI. CELSVS libro vndecimo Digestorum.

NON EST necesse pupillo probare, fideiussores pro tutore datos, cum accipiebantur, idoneos non fuisse: nam probatio exigenda est ab his, quorum officii fuit prouidere, vt pupillo caueretur.

XII. IDEM libro decimo septimo Digestorum.

QVINGENTA testamento tibi legata sunt: idem scriptum est in codicillis postea scriptis. Refert, duplicare legatum voluerit, an repetere: et oblitus, se in testamento legasse, id fecerit: ab vtro ergo probatio eius rei exigenda est? Prima fronte aequius videtur, vt petitor probet, quod intendit: sed nimirum probationes quaedam a reo exiguntur: nam si creditum petam, ille respondeat, solutam esse pecuniam, ipse hoc probare cogendus est: et hic igitur, cum petitor duas scripturas ostendit, heres posteriorem inanem esse, ipse heres id adprobare iudici debet.

XIII. IDEM libro trigesimo Digestorum.

CVM DE aetate hominis quaereretur, Caesar noster in haec verba rescripsit, et durum et iniquum est, cum de statu aetatis alicuius quaereretur, et diuersae professiones proferuntur, ea potissimum stare, quae nocet: sed causa cognita veritatem excuti oportet: et ex eo potissimum annos computari, ex quo praecipuam fidem in ea re constare credibilius videtur.

XIV. VLPIANVS libro secundo de Officio Consulis.

CIRCA eum, qui se ex libertinitate ingenuum dicat, referendum est, quis actoris partibus fungatur? Et, si quidem in possessionem libertinitatis fuit, sine dubio ipsum oportebit ingenuitatis causam agere, docereque se ingenuum esse: sin vero in possessione ingenuitatis sit, et liberti-

1 Ap. Hal. *respondit* abest. 2 Ap. Hal. *ab* abest. 3 Ap. Hal. *praestare* abest. 4 Hal. inserit *debitoris*.

bertinus esse dicatur, scilicet eius, qui ei controuersiam mouet, hoc probare debet, qui eum dicit libertum suum: quid enim interest, seruum suum quis, an libertum contendat? Si quis autem fiducia ingenuitatis suae vltro in se suscipiat probationes, ad hoc vt sententiam ferat pro ingenuitate facientem, hoc est, ingenuum se esse vt pronuntietur, an obtemperare ei debeat, tractari potest? Et non ab re esse opinor, morem ei geri probandi se ingenuum, et sententiam secundum se dandam: cum nulla captio intercedat iuris.

XV. MODESTINVS libro duodecimo Responsorum.

QVIDAM, quasi ex Seia susceptus a Gaio Seio, cum Gaius fratres haberet, hereditatem Gaii inuasit: et fratribus eiusdem, quasi ex mandatu defuncti, fideicommissa soluit: cautionem accepit: qui postea cognito, quod filius fratris eorum non fuisset, quaerebant, an cum eo de hereditate fratris possint, propter emissam manum ab eis, quasi filio agere? Modestinus respondit, cautione exsoluti fideicommissi statum eius, qui probari potest a fratribus defuncti filius mortui [1] non esse, minime confirmatum esse: sed hoc ipsum [2] a fratribus probari debet.

XVI. TERENTIVS CLEMENS libro tertio ad legem Iuliam et Papiam.

ETIAM matris professio filiorum recipitur: sed et aui recipienda est.

XVII. CELSVS libro sexto Digestorum.

CVM DE lege Falcidia quaeritur, heredis probatio est, locum habere legem Falcidiam: quod dum probare non potest, merito condemnabitur.

XVIII. VLPIANVS libro sexto Disputationum.

QVOTIES operae quasi a liberto petuntur, probationes ab eo, qui se patronum dicit, exiguntur: et ideo Iulianus scripsit, licet in praeiudicio possessor patronus esse videtur, verum partibus actoris non libertum fungi debere, sed eum, qui se patronum esse contendit. §. 1. Qui dolo dicit factum aliquid, licet in exceptione, docere dolum admissum debet. §. 2. Interrogationis factae probationem actori imponi debere, id est, ei, qui in iure interrogatum dixit respondisse, se solum heredem esse: vel, si tacuisse dicatur interrogatus, aeque tantundem erit dicendum, impositam in probationem, non ei, qui excepit se non respondisse, sed actori.

XIX. IDEM libro septimo Disputationum.

IN EXCEPTIONIBVS dicendum est, reum partibus actoris fungi oportere: ipsumque exceptionem, velut intentionem, implere: vt puta si pacti conuenti exceptione vtatur, docere debet pactum conuentum factum esse. §. 1. Cum quis promisisset iudicio se sisti, et Reipublicae causa afuisse dicat, et ob id non stetisse, vel dolo malo aduersarii factum, quo minus sisteretur, vel valetudinem sibi impedimento fuisse, vel tempestatem: probare eum id oportet. §. 2. Sed et si procuratoria quis exceptione vtatur, eo quod non licuisset aduersario dare, vel fieri procuratorem: probare id oportet obiicientem exceptionem. §. 3. Idem erit dicendum et si ea pecunia petatur, quae pensata dicitur. §. 4. Hoc amplius, si iudicatae rei, vel iurisiurandi conditio delata dicatur de eo, quod nunc petitur, siue in alea gestum esse contendatur, eum implere probationes oportet.

XX. IVLIANVS libro quadragesimo tertio Digestorum.

SI QVIS liberum hominem vi rapuerit, in vinculis habuerit, is indignissime commodum possessoris consequeretur, quia probari non poterit, hominem eo tempore, quo primum lis ordinaretur, in libertate fuisse.

XXI. MARCIANVS libro sexto Institutionum.

VERIVS esse existimo, ipsum, qui agit, id est legatarium, probare oportere, scisse alienam rem, vel obligatam legare defunctum: non heredem probare oportere, ignorasse alienam vel obligatam: quia semper necessitas probandi incumbit illi, qui agit.

XXII. VLPIANVS libro primo Responsorum.

EVM, qui voluntatem mutatam dicit, probare hoc debere.

XXIII. MARCIANVS libro singulari ad formulam hypothecariam.

ANTE omnia probandum est, quod inter agentem et debitorem conuenit, vt pignori hypothecaeue sit: sed et si hoc probet actor, illud quoque implere [3] debet, rem pertinere ad debitorem eo tempore, quo conuenit de pignore, aut [4] cuius voluntate hypotheca data sit.

XXIV.

1 Ap. Hal. *mortui* abest. 2 Hal. inserit *tamen*. 3 *probare* loco *implere*. 4 Hal. inserit *ad eum*.

XXIV. MODESTINVS libro fexto Regularum.

SI CHIROGRAPHVM cancellatum fuerit, licet praefumtione debitor liberatus effe videtur, in eam tamen quantitatem, quam manifeftis probationibus creditor fibi adhuc deberi oftenderit, recte debitor conuenitur.

XXV. PAVLVS libro tertio Quaeftionum.

CVM DE indebito quaeritur, quis probare debet non fuiffe debitum? Res ita temperanda eft: vt fi quidem is, qui accepiffe dicitur rem, vel pecuniam indebitam, hoc negauerit, et ipfe, qui dedit, legitimis probationibus folutionem adprobauerit, fine vlla diftinctione ipfum, qui negauit fefe pecuniam accepiffe, fi vult audiri, compellendum effe ad probationes praeftandas, quod pecuniam debitam accepit: per etenim abfurdum eft, eum, qui ab initio negauit pecuniam fufcepiffe, poftquam fuerit conuictus eam [1] accepiffe, probationem non debiti ab aduerfario exigere: fin vero ab initio confiteatur quidem fufcepiffe pecunias, dicat autem non indebitas ei fuiffe folutas, praefumtionem videlicet pro eo effe, qui accepit, nemo dubitat: qui enim foluit, numquam ita refupinus eft, vt facile fuas pecunias iactet, et indebitas effundat: et maxime fi ipfe, qui indebitas dediffe dicit, homo diligens eft, et ftudiofus paterfamilias, cuius perfonam incredibile eft in aliquo facile erraffe: et ideo eum, qui dicit indebitas foluiffe, compelli ad probationes, quod per dolum accipientis, vel aliquam iuftam ignorantiae caufam indebitum ab eo folutum: et nifi hoc [2] oftenderit, nullam eum repetitionem habere. §. 1. Sin autem is, qui indebitum queritur, vel pupillus, vel minor fit, vel mulier, vel forte vir quidem perfectae aetatis, fed miles, vel agricultor, et forenfium rerum expers, vel alias fimplicitate gaudens, et defidia deditus: tunc eum, qui accepit pecunias, oftendere bene eas accepiffe, et debitas ei fuiffe folutas, et fi non oftenderit, eas redhibere. §. 2. Sed haec ita, fi totam fummam indebitam fuiffe folutam is, qui dedit, contendat: fin autem pro parte queritur, quod pars pecuniae folutae debita non eft, vel quod ab initio quidem debitum fuit, fed vel diffoluto debito, poftea ignarus iterum foluit, vel exceptione tutus, errore eius, pecunias dependit: ipfum omnimodo hoc oftendere, quod vel plus debito perfoluit, vel iam folutam pecuniam per errorem repetita folutione dependit, vel tutus exceptione fuam nefciens proiecit pecuniam: fecundum generalem regulam, quae eos, qui opponendas effe exceptiones adfirmant, vel foluiffe debita contendunt, haec oftendere exigit. §. 3. In omnibus autem vifionibus, quas praepofuimus, licentia concedenda eft ei, cui onus probationis incumbit, aduerfario fuo de rei veritate iusiurandum inferre, prius ipfo pro calumnia iurante, vt iudex iuramenti fidem fecutus, ita fuam fententiam poffit formare, iure referendae religionis ei [3] feruando. §. 4. Sed haec, vbi de folutione indebiti quaeftio eft. Sin autem cautio indebite expofita effe dicatur, et indifcrete loquitur, tunc eum, in quem cautio expofita eft, compelli debitum effe oftendere, quod in cautionem deduxit: nifi ipfe fpecialiter, qui cautionem expofuit, caufas explanauit, pro quibus eandem confcripfit: tunc enim ftare eum oportet fuae confeffioni: nifi euidentiffimis probationibus in fcriptis habitis, oftendere paratus fit, fefe haec indebite promififfe.

XXVI. PAPINIANVS libro vigefimo Quaeftionum.

PROCVLA [4] magnae quantitatis fideicommiffum a fratre fibi debitum, poft mortem eius in ratione cum heredibus compenfare vellet, ex diuerfo autem allegaretur, numquam id a fratre, quamdiu vixit, defideratum, cum variis ex caufis faepe (in) rationem fratris pecunias ratio Proculae foluiffet: Diuus Commodus, cum fuper eo negotio cognofceret, non admifit compenfationem, quafi tacite fratri fideicommiffum fuiffet remiffum.

XXVII. SCAEVOLA libro trigefimo tertio Digeftorum.

QVI TESTAMENTVM faciebat, ei, qui vsque ad certum modum capere potuerat, legauit licitam quantitatem: deinde ita locutus eft: TITIO CENTVM DO LEGO, QVAE MIHI PERTVLIT, QVAE IDEO EI NON CAVI, QVOD OMNEM FORTVNAM ET SVBSTANTIAM, SI QVAM A MATRE SVSCEPERAT, IN SINV MEO HABVI SINE VLLA CAVTIONE. ITEM, EIDEM TITIO REDDI ET SOLVI VOLO DE SVBSTANTIA MEA CENTVM QVINQVAGINTA, QVAE EGO EX REDI-

1 Ap. Hal. *eam* abeft. 2 Ap. Hal. *hoc* abeft. 3 *eius* loco *ei*. 4 Hal. inferit *cum*.

reditibvs praediorvm eivs, qvorvm ipse frvctvm percepi, et distraxi: item de Calendario, si qva a matre receperat Titivs, in rem meam converti. Quaero, an Titius ea exigere poteſt? Reſpondit, ſi Titius ſupraſcripta ex ratione ſua ad teſtatorem perueniſſe probare potuerit, exigi: videtur enim eo, quod ille plus capere non poterat, in fraudem legis haec in teſtamento adieciſſe.

XXVIII. Labeo libro ſeptimo Pithanon a Paulo Epitomatorum.

Si arbiter animaduertere debeat, an operis facti memoria exſtet, hoc ei quaerendum eſt: an aliquis meminerit, id opus factum eſſe? Paulus: immo, cum in arbitrio quaeritur, memoria facti operis exſtet, nec ne: non hoc quaeritur, num aliquis meminerit, quo die, aut quo conſule factum ſit, ſed num hoc aliquo modo probari poſſit, quando id opus factum ſit: et hoc ita, quod Graeci dicere ſolent, ἐν πλάτει enim poteſt hoc memoria non teneri: intra annum puta factum, cum interim nemo ſit eorum, qui meminerit, quibus conſulibus id viderit: ſed cum omnium haec eſt opinio, nec audiſſe, nec vidiſſe, cum id opus fieret, neque ex eis audiſſe, qui vidiſſent, aut audiſſent: et hoc infinite ſimiliter ſuſum verſum accidet: cum memoria operis facti non exſtaret.

XXIX. Scaevola libro nono Digeſtorum.

Imperatores Antoninus et Verus Auguſti Claudio Apolinari reſcripſerunt in haec verba. Probationes, quae de filiis dantur, non in ſola adfirmatione teſtium conſiſtunt: ſed et epiſtolas, quae vxoribus miſſae allegarentur, ſi de fide earum conſtitit, nonnullam vicem inſtrumentorum obtinere decretum eſt. §. 1. Mulier grauida repudiata, filium enixa abſente marito, vt ſpurium in actis profeſſa eſt. Quaeſitum eſt, an is in poteſtate patris ſit, et matre inteſtata mortua iuſſu eius hereditatem matris adire poſſit, nec obſit profeſſio a matre irata facta? Reſpondit, veritati locum ſuperfore.

XXX. Libro primo Reſponſorum Feſto reſpondit.

Si ancilla fuit, ad libertatem perductam non videri neque per fideicommiſſi relicti ſibi probationem, nec quod alimenta ſunt vt nutrici praeſtita.

XXXI. Libro ſecundo Mactorio Sabino.

Commemorationem in chirographo pecuniarum, quae ex alia cauſa debere dicuntur, factam, vim obligationis non habere.

Tit. IV.

de fide instrvmentorvm, et amissione eorvm.

Pavlvs libro ſecundo Sententiarum.

Instrvmentorvm nomine ea omnia accipienda ſunt, quibus cauſa inſtrui poteſt: et ideo tam teſtimonia, quam perſonae inſtrumentorum loco habentur.

II. Idem libro quinto Sententiarum.

Qvicvmqve a fiſco conuenitur, non ex indice et exemplo alicuius ſcripturae, ſed ex authentico conueniendus eſt: ita ſi contractus fides poſſit oſtendi: ceterum calumnioſam ſcripturam vim in iudicio obtinere non conuenit.

III. Idem libro tertio Reſponſorum reſpondit.

Repetita quidem die cautionem interponi non debuiſſe: ſed falſi crimen, quantum ad eos, qui in hoc conſenſerunt, contractum non videri: cum inter praeſentes et conuenientes res actitata ſit: magisque debitor, quam creditor deliquerit.

IV. Gaivs libro ſingulari de formula hypothecaria.

In re hypothecae nomine obligata ad rem non pertinet, quibus ſit verbis: ſicuti eſt et in his obligationibus, quae conſenſu contrahuntur: et ideo et ſine ſcriptura ſi conuenit, vt hypothecae ſit, et probari poterit, res obligata erit, de qua conueniunt: fiunt enim de his ſcripturae, vt, quod actum eſt, per eas facilius probari poſſit: et ſine his autem valet, quod actum eſt, ſi habeat probationem: ſicut et nuptiae ſunt, licet teſtatio ſine ſcriptis habita eſt.

V. Callistratvs libro ſecundo Quaeſtionum.

Si res geſta, ſine litterarum quoque conſignatione, veritate factum ſuum praebeat, non ideo minus valebit, quod inſtrumentum nullum de ea interceſſit.

VI. Vlpianvs libro quinquageſimo ad Edictum.

Si de tabulis teſtamenti deponendis agatur, et dubitetur cui eas deponi oporteat: ſemper ſeniorem iuniore, et ampli oris honoris inferiore, et marem feminae, et ingenuum libertino praeferemus.

Tit.

TIT. V.
DE TESTIBVS

ARCADIVS, qui et Charisius, libro singulari de testibus.

TESTIMONIORVM vsus frequens ac necessarius est, et ab his praecipue exigendus, quorum fides non vacillat. §. 1. Adhiberi quoque testes possunt, non solum in criminalibus caussis, sed etiam in pecuniariis litibus, sicubi res postulat: et hi, quibus non interdicitur testimonium, nec vlla lege a dicendo testimonio excusantur. §. 2. Quamquam quibusdam legibus amplissimus numerus testium definitus sit: tamen ex constitutionibus Principum haec licentia ad sufficientem numerum testium coartatur, vt iudices moderentur, et eum solum numerum testium, quem necessarium esse putauerint, euocari patiantur: ne effrenata potestate ad vexandos homines, superflua multitudo testium protrahatur.

II. MODESTINVS libro octauo Regularum.

IN TESTIMONIIS autem dignitas, fides, mores, grauitas examinanda est: et ideo testes, qui aduersus fidem suam testationis vacillant, audiendi non sunt.

III. CALLISTRATVS libro quarto de Cognitionibus.

TESTIVM fides diligenter examinanda est. Ideoque in persona eorum exploranda erunt in primis conditio cuiusque: vtrum quis decurio, an plebeius sit, et an honestae, et inculpatae vitae, an vero notatus quis, et reprehensibilis: an locuples, vel egens sit, vt lucri causa quid facile admittat: vel an inimicus ei sit, aduersus quem testimonium fert: vel amicus ei sit, pro quo testimonium dat: nam si careat suspicione testimonium, vel propter personam, a qua fertur, quod honesta sit: vel propter caussam, quod neque lucri, neque gratiae, neque inimicitiae causa sit: admittendus est. §. 1. Ideoque Diuus Hadrianus Viuio Varo Legato prouinciae Ciliciae rescripsit, eum, qui iudicat, magis posse scire, quanta fides habenda sit testibus. Verba epistolae haec sunt: Tu magis scire potes, quanta fides habenda sit testibus: qui, et cuius dignitatis, et cuius existimationis sint: et qui simpliciter visi sint dicere, vtrum vnum eundemque meditatum sermonem attulerint, an ad ea quae interrogaueras, ex tempore verisimilia responderint. §. 2. Eiusdem quoque principis exstat rescriptum ad Valerium Verum de excutienda fide testium, in haec verba: Quae argumenta ad quem modum probandae cuique rei sufficiant, nullo certo modo satis definiri potest: sicut non semper, ita saepe sine publicis monumentis cuiusque rei veritas deprehenditur: alius numerus testium, alias dignitas et auctoritas, alias veluti consentiens fama confirmat rei, de qua quaeritur, fidem. Hoc ergo solum tibi rescribere possum summatim: non vtique ad vnam probationis speciem cognitionem statim alligari debere, sed ex sententia animi tui te aestimare oportere, quid aut credas, aut parum probatum tibi opinaris. §. 3. Idem Diuus Hadrianus Iunio Rufino Proconsuli Macedoniae rescripsit, testibus se, non testimoniis crediturum. Verba epistolae ad hanc partem pertinentia haec sunt: Quod crimina obiecerit apud me Alexander Apro: et quia [1] non probabat, nec testes producebat, sed testimoniis vti volebat, quibus apud me locus non est, nam ipsos interrogare soleo: quem remisi ad prouinciae Praesidem, vt is de fide testium quaereret, et nisi impleset quod intenderat, relegaretur. §. 4. Gabinio quoque Maximo idem Princeps in haec verba rescripsit: Alia est auctoritas praesentium testium, alia testimoniorum quae recitari solent: tecum ergo delibera, vt si retinere eos velis, des eis impendia. §. 5. Lege Iulia de vi cauetur, ne hac lege in reum testimonium dicere liceret, qui se ab eo, parenteue eius liberauerit: quiue impuberes erunt: quique iudicio publico damnatus erit, qui eorum in integrum restitutus non erit: quiue in vinculis, custodiaue publica erit: quiue ad bestias, vt depugnaret, se locauerit: quaeue palam quaestum faciet, feceritue: quiue, ob testimonium dicendum, vel non dicendum, pecuniam accepisse iudicatus vel conuictus erit. Nam quidam propter reuerentiam personarum, quidam propter lubricum consilii sui, alii vero propter notam et infamiam vitae suae, admittendi non sunt ad testimonii fidem. §. 6. Testes non temere euocandi sunt per longum iter: et multo minus milites auocandi sunt a signis vel muneribus, perhibendi testimonii causa: idque Diuus Hadrianus rescripsit. Sed et Diui fratres rescripserunt, quod ad testes euocandos pertinet, diligentiae iudicantis est explora-

1 Ap. Hal. *quia* abest.

re, quae consuetudo in ea prouincia, in quam iudicat, fuerit: nam si probabitur, saepe in aliam ciuitatem testimonii gratia plerosque euocatos, non esse dubitandum, quin euocandi sint, quos necessarios in ipsa cognitione deprehenderit qui iudicat.

IV. PAVLVS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam.

LEGE Iulia iudiciorum publicorum cauetur, ne inuito denuntietur, vt testimonium litis dicat aduersus socerum, generum, vitricum, priuignum, sobrinum, sobrinam, sobrino natum, eosue qui priore gradu sint: item, ne liberto ipsius, liberorum eius, parentium, viri, vxoris: item patroni, patronae: et vt ne patroni, patronae aduersus libertos, neque liberti aduersus patronum cogantur testimonium dicere.

V. GAIVS libro quarto ad legem Iuliam et Papiam.

IN LEGIBVS, quibus excipitur, ne gener, aut socer inuitus, testimonium dicere cogeretur, generi appellatione sponsum quoque filiae contineri placet: item soceri, sponsae patrem.

VI. LICINNIVS RVFINVS libro secundo Regularum.

IDONEI non videntur esse testes, quibus imperari potest, vt testes fiant.

VII. MODESTINVS libro tertio Regularum.

SERVI responso tunc credendum est, cum alia probatio ad eruendam veritatem non est.

VIII. SCAEVOLA libro quarto Regularum.

INVITI testimonium dicere non coguntur senes, valetudinarii, vel milites, vel qui cum Magistratu Reipublicae causa absunt, vel quibus venire non licet.

IX. PAVLVS libro primo ad Sabinum.

TESTIS idoneus pater filio, aut filius patri non est,

X. POMPONIVS libro primo ad Sabinum.

NVLLVS idoneus testis in re sua intelligitur.

XI. IDEM libro trigesimo tertio ad Sabinum.

AD FIDEM rei gestae faciendam etiam non rogatus testis intelligitur.

XII. VLPIANVS libro trigesimo septimo ad Edictum.

VBI NVMERVS testium non adiicitur, etiam duo sufficient: pluralis enim elocutio duorum numero contenta est.

XIII. PAPINIANVS libro primo de adulteriis. [1]

QVAESITVM scio, an in publicis iudiciis calumniae damnati testimonium iudicio publico perhibere possunt? Sed neque lege Remmia prohibentur: et Iulia lex de vi, et repetendarum, et peculatus, eos homines testimonium dicere non vetuerunt: verumtamen quod legibus omissum est, non omittetur religione iudicantium: ad quorum officium pertinet, eius quoque testimonii fidem, quod integrae frontis homo dixerit, perpendere.

XIV. IDEM libro singulari de adulteriis.

SCIO quidem tractatum esse, an ad testamentum faciendum adhiberi possit adulterii damnatus? Et sane iuste testimonii officio ei interdicetur. Existimo ergo neque iure ciuili testamentum valere, ad quod huiusmodi testis processit: neque iure Praetorio, quod ius ciuile subsequitur: vt neque hereditas adiri, neque bonorum possessio dari possit.

XV. PAVLVS libro tertio Sententiarum.

REPETVNDARVM damnatus, nec ad testamentum, nec ad testimonium adhiberi potest. §. 1. Hermaphroditus an ad testamentum adhiberi possit, qualitas sexus incalescentis ostendit.

XVI. IDEM libro quinto Sententiarum.

QVI FALSO vel varie testimonia dixerunt, vel vtrique parti prodiderunt, a iudicibus competenter puniuntur.

XVII. VLPIANVS libro singulari Regularum.

PATER, et filius qui in potestate eius est, item duo fratres qui in eiusdem patria potestate sunt, testes vtrique in eodem testamento, vel eodem negotio fieri possunt: quoniam nihil nocet, ex vna domo plures testes alieno negotio adhiberi.

XVIII. PAVLVS libro secundo de adulteriis.

EX EO, quod prohibet lex Iulia de adulteriis, testimonium dicere condemnatam mulierem, colligitur etiam mulieres testimonii in iudicio dicendi ius habere.

XIX. VLPIANVS libro octauo de Officio Proconsulis.

IN-

[1] *lib. singulari de adulteris.*

INVITI testimonium non dicunt publicani: item is, qui non detractandi testimonii causa aberit: item is, qui quid exercitui praebendum conduxerit. §. 1. Sed nec pupillis testimonium denuntiari potest.

XX. VENVLEIVS libro secundo de Iudiciis publicis.

IN testimonium accusator citare non debet eum, qui [1] iudicio publico reus erit, aut qui minor viginti annis erit.

XXI. ARCADIVS, qui et Charisius, libro singulari de testibus.

OB CARMEN famosum damnatus intestabilis fit. §. 1. Illud quoque incunctabile est, vt, si res exigat, non tantum priuati, sed etiam Magistratus, si in praesenti sint, testimonium dicant. Item Senatus censuit, Praetorem testimonium dare debere in iudicio adulterii causa. §. 2. Si ea rei conditio sit, vbi harenarium testem, vel similem personam admittere cogimur, sine tormentis testimonio eius credendum non est. §. 3. Si testes omnes eiusdem honestatis et existimationis sint, et negotii qualitas ac iudicis motus cum his concurrit, sequenda sunt omnia testimonia: si vero ex his quidam eorum [2] aliud dixerint, licet impari numero, credendum est: sed quod naturae negotii conuenit, et quod inimicitiae aut gratiae suspicione caret: confirmabitque iudex motum animi sui ex argumentis, et testimoniis, et quae rei aptiora, et vero proximiora esse comperit: non enim ad multitudinem respici oportet, sed ad sinceram testimoniorum fidem, et testimonia quibus potius lux veritatis adsistit.

XXII. VENVLEIVS libro secundo de Officio Proconsulis.

CVRENT Magistratus cuiusque loci, testari volentibus et seipsos et alios testes vel signatores praebere: quo facilius negotia explicentur, et probatio rerum salua sit.

XXIII. IDEM libro primo de iudiciis publicis.

PRODVCI testis is [3] non potest, qui ante in eum reum testimonium dixit.

XXIV. PAVLVS libro quinto Sententiarum.

TESTES eos, quos accusator de domo produxerit, interrogari non placuit.

XXV. ARCADIVS qui et Charisius [4] libro singulari de testibus.

MANDATIS cauetur, vt Praesides attendant, ne patroni in causa, cui patrocinium praestiterunt, testimonium dicant. Quod et in exsecutoribus negotiorum obseruandum est.

TIT. VI.

DE IVRIS ET FACTI IGNORANTIA.

PAVLVS libro quadragesimo quarto ad Edictum.

IGNORANTIA vel facti, vel iuris est. §. 1. Nam si quis nesciat decessisse eum, cuius bonorum possessio defertur, non cedit ei tempus. Sed si sciat quidem defunctum esse cognatum, nesciat autem proximitatis nomine bonorum possessionem sibi deferri, aut se sciat scriptum heredem, nesciat autem quod scriptis heredibus bonorum possessionem Praetor promittit: cedit ei tempus, quia in iure errat. Idem est, si frater consanguineus defuncti credat matrem potiorem esse? §, 2. Si quis nesciat se cognatum esse, interdum in iure, interdum in facto errat: nam, si et liberum se esse, et ex quibus natus sit sciat, iura autem cognationis habere se [5] nesciat, in iure errat. At si quis [6] forte expositus, quorum parentium esset ignoret, fortasse et seruiat alicui, putans se seruum esse, in facto magis quam in iure errat. §. 3. Item si quis sciat quidem alii delatam esse bonorum possessionem, nesciat autem ei tempus praeterisse bonorum possessionis, in facto errat. Idem est, si putet eum bonorum possessionem accepisse. Sed si sciat eum non petisse, tempusque ei praeterisse, ignoret autem sibi ex successorio capite competere bonorum possessionem, cedet ei tempus, quia in iure errat. §. 4. Idem dicemus, si ex asse heres institutus, non putet se bonorum possessionem petere posse ante apertas tabulas: quod si nesciat esse tabulas, in facto errat.

II. NERATIVS libro quinto Membranarum.

IN OMNI parte error in iure non eodem loco, quo facti ignorantia, haberi debebit: cum ius finitum et possit esse, et debeat, facti interpretatio plerumque etiam prudentissimos fallat.

III. POMPONIVS libro tertio ad Sabinum.

PLVRIMVM interest, vtrum quis de alterius causa et facto non sciret, an de iure suo ignorat. §. 1. Sed Cassius ignorantiam...

1 Hal. inserit *in*. 2 Ap. Hal. *eorum* abest, 3 Ap. Hal. *is* abest 4 Ap. Hal. *qui et Charisius* absunt. 5 Ap. Hal. *se* abest. 6 Ap. Hal. *quis* abest.

norantiam Sabinum ita accipiendam existimasse refert, non deperditi et nimium securi hominis.

IV. IDEM libro decimo tertio ad Sabinum.

IVRIS ignorantiam in vsucapione negatur prodesse: facti vero ignorantiam prodesse constat.

V. TERENTIVS CLEMENS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam.

INIQVISSIMVM videtur cuiquam scientiam alterius quam suam nocere: vel ignorantiam alterius alii profuturam.

VI. VLPIANVS libro decimo octauo ad legem Iuliam et Papiam.

NEC SVPINA ignorantia ferenda est factum ignorantis: vt nec scrupulosa inquisitio exigenda: scientia enim hoc modo aestimanda est, vt neque negligentia crassa, aut nimia securitas satis expedita sit, neque delatoria curiositas exigatur.

VII. PAPINIANVS libro decimo nono Quaestionum.

IVRIS ignorantia non prodest adquirere volentibus, suum vero petentibus non nocet.

VIII. IDEM libro primo Definitionum.

ERROR facti ne maribus quidem in damnis vel compendiis obest: iuris autem error nec feminis in compendiis prodest: ceterum omnibus iuris error in damnis amittendae rei suae non nocet.

IX. PAVLVS libro singulari de iuris et facti ignorantia.

REGVLA est, iuris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere. Videamus igitur in quibus speciebus locum habere possit: ante praemisso, quod minoribus vigintiquinque annis ius 1 ignorare permissum est: quod et in feminis in quibusdam caussis 2 propter sexus infirmitatem dicitur: et ideo sicubi non est delictum, sed iuris ignorantia, non laeduntur. Hac ratione, si minor vigintiquinque annis filiofamilias crediderit, subuenitur ei, vt non videatur filiofamilias credidisse. §. 1. Si filiusfamilias miles a commilitone heres institutus, nesciat sibi etiam sine patre licere adire, per constitutiones principales ius ignorare potest: et ideo ei dies aditionis (non) cedit. §. 2. Sed facti ignorantia ita demum cuique non noceat, si non ei summa negligentia obiiciatur: quid enim, si omnes in ciuitate sciant, quod ille solus ignorat? Et recte Labeo definit, scientiam neque curiosissimi, neque negligentissimi hominis accipiendam: verum eius, qui eam rem diligenter inquirendo notam habere possit. §. 3. Sed iuris ignorantiam non prodesse, Labeo ita accipiendum existimat, si iurisconsulti copiam haberet, vel sua prudentia instructus sit: vt, cui facile sit scire, ei detrimento sit iuris ignorantia: quod raro accipiendum est. §. 4. Qui ignorauit dominum esse rei venditorem, plus in re est, quam in existimatione mentis: et ideo tametsi existimet, se non a domino emere, tamen, si a domino ei tradatur, dominus efficitur. §. 5 Si quis ius ignorans, lege Falcidia vsus non sit, nocere ei dicit epistola Diui Pii. Sed et Imperatores Seuerus et Antoninus in haec verba rescripserunt: Quod ex causa fideicommissi indebitum datum est, si non per errorem solutum est, repeti non potest: quamobrem Cargiliani heredes, qui, cum ex testamento eius pecuniam ad opus aquaeductus Reipublicae Cirtensium relictam soluerint, non solum cautiones non exegerunt, quae interponi solent, vt quod amplius cepissent municipes, quam per legem Falcidiam licuisset, redderent: verumetiam stipulati sunt, ne ea summa in alios vsus conuerteretur, et scientes prudentesque passi sunt eam pecuniam in opus aquaeductus impendi: frustra postulant reddi sibi a Republica Cirtensium, quasi plus debito dederint: cum sit vtrumque iniquum, pecuniam, quae ad opus aquaeductus data est, repeti, et Rempublicam ex corpore patrimonii sui impendere, et in id opus, quod totum alienae liberalitatis gloriam, repraesentet. Quod si ideo repetitionem 3 eius pecuniae habere credunt, quod imperitia lapsi legis Falcidiae beneficio vsi non sunt: sciant, ignorantiam facti, non iuris prodesse: nec stultis solere succurri, sed errantibus. Et licet municipum mentio in hac epistola fiat, tamen et in qualibet persona idem obseruabitur. Sed nec, quod in opere aquaeductus relicta esse pecunia proponitur, in hunc solum casum cessare repetitionem dicendum est: nam initium constitutionis generale est: demonstrat enim, si non per errorem solutum sit fideicommissum quod indebitum fuit, non posse repeti. Item et illa pars aeque generalis est, vt qui iuris ignorantia legis Falcidiae beneficio vsi non sunt, (nec) pos-

1 Ap. Hal. *ius* abest. 2 Ap. Hal. *caussis* abest. 3 Hal. inserit *se*.

possint repetere: vt secundum hoc possit dici, etiam si pecunia, quae per fideicommissum relicta est, quaeque soluta est, non ad aliquid faciendum relicta sit, et licet consumta non sit, sed exstet apud eum cui soluta est, cessare repetitionem.

X. PAPINIANVS libro sexto Responsorum.

IMPVBERES sine tutore agentes, nihil posse scire intelliguntur.

LIBER VICESIMVS TERTIVS.

TIT. I.

DE SPONSALIBVS.

FLORENTINVS libro tertio Institutionum.

SPONSALIA, sunt mentio et repromissio nuptiarum futurarum.

II. VLPIANVS libro singulari de Sponsalibus.

SPONSALIA autem dicta sunt a spondendo: nam moris fuit veteribus stipulari, et spondere sibi vxores futuras.

III. FLORENTINVS libro tertio Institutionum.

VNDE et sponsi sponsaeque appellatio nata est.

IV. VLPIANVS libro trigesimo quinto ad Sabinum.

SVFFICIT nudus consensus ad constituenda sponsalia. §. 1. Denique constat, et absenti absentem desponderi posse: et hoc quotidie fieri.

V. POMPONIVS libro decimo sexto ad Sabinum.

HAEC ita, si scientibus his, qui absint, sponsalia fiant, aut si postea ratum habuerint.

VI. VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Sabinum.

SI PVELLAE tutores ad finienda sponsalia nuntium miserunt, non putarem suffecturum ad dissoluendam nuptiarum spem hunc nuntium: non magis, quam sponsalia posse eos solos constituere: nisi forte omnia ista ex voluntate puellae facta sint.

VII. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

IN SPONSALIBVS nihil interest, vtrum testatio interponatur, an aliquis sine scripturâ spondeat. §. 1. In sponsalibus etiam consensus eorum exigendus est, quorum in nuptiis desideratur: intelligi tamen semper filiae patrem consentire, nisi euidenter dissentiat, Iulianus scribit.

VIII. GAIVS libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

FVROR quin sponsalibus impedimento sit, plus quam manifestum est: sed postea interueniens sponsalia non infirmat.

IX. VLPIANVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

QVAESITVM est apud Iulianum, an sponsalia sint ante duodecimum annum, si fuerint nuptiae collatae? Et semper Labeonis sententiam probaui, existimantis, si quidem praecesserint sponsalia, durare ea, quamuis in domo loco nuptae esse coeperit: si vero non praecesserint, hoc ipso quod in domum deducta est, non videri sponsalia facta: quam sententiam Papinianus quoque probat.

X. IDEM libro tertio Disputationum.

IN POTESTATE manente filia, pater sponso nuntium remittere potest, et sponsalia dissoluere: enimuero si emancipata est, non potest neque nuntium remittere, neque quae dotis causa data sunt condicere: ipsa enim filia nubendo efficiet dotem esse, condictionemque extinguet, quae, causa non secuta, nasci poterit: nisi forte quis proponat, ita dotem patrem pro emancipata filia dedisse, vt si nuptiis non consentiret, vel contractis, vel non contractis [1], repeteret, quae dederat: tunc enim habebit repetitionem.

XI. IVLIANVS libro decimo sexto Digestorum.

SPONSALIA, sicut nuptiae, consensu contrahentium fiunt: et ideo, sicut nuptiis, ita sponsalibus filiamfamilias consentire oportet.

XII. VLPIANVS libro singulari de Sponsalibus.

SED, QVAE patris voluntati non repugnat, consentire intelligitur. §. 1. Tunc autem solum dissentiendi a patre licentia filiae conceditur, si indignum moribus, vel turpem sponsum ei pater eligat.

XIII.

1 Ap. Hal. *vel contractis, vel non contractis* absunt.

XIII. PAVLVS libro quinto ad Edictum.

FILIOFAMILIAS dissentiente, sponsalia nomine eius fieri non possunt.

XIV. MODESTINVS libro quarto Differentiarum.

IN SPONSALIBVS contrahendis aetas contrahentium definita non est, vt in matrimoniis; quapropter et a primordio aetatis sponsalia effici possunt: si modo id fieri ab vtraque persona intelligatur, id est, si non sint minores, quam septem annis.

XV. IDEM libro singulari de enucleatis casibus.

TVTOR factam pupillam suam nec ipse vxorem ducere, nec filio suo in matrimonio adiungere potest: scias tamen, quod de nuptiis tractamus, et ad sponsalia pertinere.

XVI. VLPIANVS libro tertio ad legem Iuliam et Papiam.

ORATIO Imperatorum Antonini et Commodi, quae quasdam nuptias in personam Senatorum inhibuit, de sponsalibus nihil locuta est: recte tamen dicitur, etiam sponsalia in his casibus ipso iure nullius esse momenti: vt suppleatur, quod orationi deest.

XVII. GAIVS libro primo ad legem Iuliam et Papiam.

SAEPE iustae ac necessariae causae non solum annum, vel biennium, sed etiam [1] triennium, et quadriennium, et vlterius trahunt sponsalia: veluti valetudo sponsi sponsaeue, vel mortes parentium, aut capitalia crimina, aut longiores peregrinationes quae ex necessitate fiunt.

XVIII. VLPIANVS libro sexto ad Edictum.

IN SPONSALIBVS constituendis parui refert, per se et coram, an per internuntium, vel per epistolam, an per alium hoc factum est: et fere plerumque conditiones interpositis personis expediuntur.

TIT. II.

DE RITV NVPTIARVM.

MODESTINVS libro primo Regularum.

NVPTIAE sunt coniunctio maris et feminae, et consortium omnis vitae: diuini et humani iuris communicatio.

II. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

NVPTIAE consistere non possunt, nisi consentiant omnes: id est, qui coeunt, quorumque in potestate sunt.

III. IDEM libro primo ad Sabinum.

SI NEPOTEM ex filio, et neptem ex altero filio in potestate habeam, nuptias inter eos, me solo auctore contrahi posse, Pomponius scribit: et verum est.

IV. POMPONIVS libro tertio ad Sabinum.

MINOREM annis duodecim nuptam, tunc legitimam vxorem fore, cum apud virum expleisset duodecim annos.

V. IDEM libro quarto ad Sabinum.

MVLIEREM absenti per litteras eius, vel per nuntium posse nubere placet, si in domum eius deduceretur: eam vero, quae abesset, ex litteris vel nuntio suo duci a marito non posse: deductione enim opus esse in mariti, non in vxoris domum, quasi in domicilium matrimonii.

VI. VLPIANVS libro trigesimo quinto ad Sabinum.

DENIQVE Cinna scribit: eum, qui absentem accepit vxorem, deinde rediens a cena iuxta Tiberim perisset, ab vxore lugendum, responsum est.

VII. PAVLVS libro singulari ad legem Falcidiam. [2]

IDEOQVE potest fieri, vt in hoc casu aliqua virgo et dotem, et de dote habeat actionem.

VIII. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum.

LIBERTINVS libertinam matrem, aut sororem, vxorem ducere non potest: quia hoc ius moribus, non legibus, introductum est.

IX. VLPIANVS libro vigesimo sexto ad Sabinum.

SI NEPOS vxorem velit ducere auo furente, omnimodo patris auctoritas erit necessaria: sed si pater furit, auus sapiat, sufficit aui voluntas. §. 1. Is, cuius pater ab hostibus captus est, si non intra triennium reuertatur, vxorem ducere potest.

X. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

SI ITA pater absit, vt ignoretur, vbi sit, et an sit: quid faciendum est, merito dubitatur? Et, si triennium effluxerit, postquam apertissime fuerit pater ignotus vbi degit, et an superstes sit, non prohibentur liberi eius [3] vtriusque sexus ma-

1 Hal. inserit *per*. 2 *lib. I. ad L. Iuliam*. 3 Ap. Hal. *eius* abest.

matrimonium vel nuptias legitimas contrahere.

XI. Ivlianvs libro sexagesimo secundo Digestorum.

Si filivs eius, qui apud hostes est, vel abiit, ante triennium captiuitatis vel absentiae patris vxorem duxit, vel si filia nupserit: puto, recte matrimonium vel nuptias contrahi: dummodo eam filius ducat vxorem, vel filia tali nubat, cuius conditionem certum sit patrem non repudiaturum.

XII. Vlpianvs libro vigesimo sexto ad Sabinum.

Si qva mihi vxor fuit, deinde a me repudiata nupsit Seio, quem ego postea adrogaui, non sunt nuptiae incestae. §. 1. Inter me et sponsam patris mei nuptiae contrahi non possunt, quamquam nouerca mea non proprie dicatur. §. 2. Sed et per contrarium, sponsa mea patri meo nubere non poterit: quamuis nurus non proprie dicatur. §. 3. Si vxor mea post diuortium alii nupserit, et filiam susceperit, putat Iulianus, hanc quidem priuignam non esse, verum nuptiis eius abstinendum. §. 4. Adoptiuae sororis filiam possum vxorem ducere: cognata enim mea non est filia eius, quia auunculus nemo fit per adoptionem: et eae demum cognationes contrahuntur in adoptionibus, quae legitimae essent, id est, quae adgnatorum ius haberent: pari ratione et sororem patris mei adoptiui possum ducere, si non fuit eodem patre nata.

XIII. Idem libro trigesimo quarto ad Sabinum.

Si patrona tam ignobilis sit, vt ei honestae sint, vel saltem [1] liberti sui nuptiae, officio iudicis super hoc cognoscentis hae prohiberi non debent.

XIV. Pavlvs libro trigesimo quinto ad Edictum.

Adoptivvs filius si emancipetur, eam, quae patris adoptiui vxor fuit, ducere non potest: quia nouercae locum habet. §. 1. Item si quis filium adoptauerit, vxorem eiusdem, quae nurus loco est, ne quidem post emancipationem filii [2] ducere poterit: quoniam aliquando nurus ei fuit. §. 2. Seruiles quoque cognationes in hoc iure obseruandae sunt: igitur suam matrem manumissus non ducet vxorem: tantundem iuris est, et in sorore, et sororis filia. Idem e contrario dicendum est, vt pater filiam non possit ducere, si ex seruitute manumissi sint: etsi dubitetur, patrem eum esse. Vnde nec vulgo quaesitam filiam pater naturalis potest vxorem ducere: quoniam in contrahendis matrimoniis naturale ius, et pudor inspiciendus est: contra pudorem est autem, filiam vxorem suam ducere. §. 3. Idem tamen, quod in seruilibus cognationibus constitutum est, etiam in seruilibus adfinitatibus seruandum est: veluti, vt eam, quae in contubernio patris fuerit, quasi nouercam, non possim ducere: et contra, eam, quae in contubernio filii fuerit, patrem quasi nurum non ducere: aeque nec matrem eius, quam quis in seruitute vxorem habuit, quasi socrum: cum enim cognatio seruilis intelligitur, quare non et adfinitas intelligatur? Sed in re dubia certius et modestius est, huiusmodi nuptiis abstinere. §. 4. Nunc videamus, quomodo nouerca, et priuigna, et socrus, et nurus intelligantur: vt sciamus, quas non liceat ducere. Quidam nouercam per se patris vxorem, et nurum filii vxorem, et priuignam vxoris ex alio marito filiam intelligunt: sed quod ad hanc causam, verius est, nec aui vxorem, nec proaui duci posse. Duas ergo, vel plures nouercas ducere non poterit: non mirum: nam et is, qui adoptiuus est, nec naturalis patris, nec adoptiui vxorem ducere potest: sed et si plures vxores pater [3] habuerit, nullam earum ducere possum. Itaque socrus appellatione non tantum vxoris meae mater, sed et auia, et proauia intelligitur: vt nullam earum ducere possim. Nurus quoque appellatione non tantum filii vxor, sed et nepotis, et pronepotis continetur: licet quidam has pronurus appellant. Priuigna quoque non solum ea mihi intelligitur, quae vxoris meae filia est, sed et neptis, et proneptis, vt nullam earum ducere possim. Item eius matrem, quam sponsam habui, non posse me vxorem ducere, Augustus interpretatus est: fuisse enim eam socrum.

XV. Papinianvs libro quarto Responsorum.

Vxorem quondam priuigni coniungi matrimonio vitrici non oportet: nec in matrimonium conuenire nouercam eius, qui priuignae maritus fuit.

XVI. Pavlvs libro trigesimo quinto ad Edictum.

Oratione Diui Marci cauetur, vt si Senatoris filia libertino nupsisset, nec nuptiae essent: quam et Senatusconsultum

1 Ap. Hal. *saltem* abest. 2 Hal. inserit *vxorem*. 3 Hal. inserit *adoptiuus*.

tum secutum est. §. 1. Nepote vxorem ducente, et filius consentire debet: neptis vero si nubat, voluntas et auctoritas aui sufficiet. §. 2. Furor contrahi matrimonium non finit, quia consensu opus est: sed recte contractum non impedit.

XVII. GAIVS libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

PER ADOPTIONEM quaesita fraternitas eousque impedit nuptias, donec manet adoptio: ideoque eam, quam pater meus adoptauit, et emancipauit, potero vxorem ducere: aeque et si, me emancipato, illam in potestatem retinuerit, poterimus iungi matrimonio. §. 1. Itaque volenti generum adoptare suadetur, vt filiam emanciparet: similiter suadetur ei, qui nurum velit adoptare, vt emancipet filium. §. 2. Amitam quoque, et materteram, item magnam quoque amitam, et materteram magnam prohibemur vxorem ducere: quamuis magna amita, et matertera, quarto gradu sint. Vtique autem amitam, et amitam magnam prohibemur vxorem ducere, et si per adoptionem nobis coniunctae sint.

XVIII. IVLIANVS libro decimo sexto Digestorum.

NVPTIAE inter easdem personas nisi volentibus parentibus renouatae, iustae non habentur.

XIX. MARCIANVS libro decimo sexto Institutionum.

CAPITE trigesimoquinto legis Iuliae, qui liberos, quos habent in potestate, iniuria prohibuerint ducere vxores, vel nubere, vel qui dotem dare non volunt, ex constitutione Diuorum Seueri et Antonini, per Proconsules, Praesidesque prouinciarum coguntur in matrimonium collocare, et dotare. Prohibere autem videtur, et qui conditionem non quaerit.

XX. PAVLVS libro singulari ad Orationem Diui Seueri et Commodi.

SCIENDVM est, ad officium curatoris (non) pertinere, nubat pupilla, an non: quia officium eius in administratione negotiorum constat: et ita Seuerus et Antoninus rescripserunt, in haec verba: ad officium curatoris administratio [1] pupillae pertinet: nubere autem pupilla [2] suo arbitrio potest.

XXI. TERENTIVS CLEMENS libro tertio ad legem Iuliam et Papiam.

NON cogitur filiusfamilias vxorem ducere.

XXII. CELSVS libro decimo quinto Digestorum.

SI PATRE cogente ducit vxorem, quam non duceret si sui arbitrii esset, contraxit tamen matrimonium, quod inter inuitos non contrahitur: maluisse hoc videtur.

XXIII. IDEM libro trigesimo Digestorum.

LEGE Papia cauetur, omnibus ingenuis, praeter Senatores eorumque liberos, libertinam vxorem habere licere.

XXIV. MODESTINVS libro primo Regularum.

IN LIBERAE mulieris consuetudine non concubinatus, sed nuptiae intelligendae sunt: si non corpore quaestum fecerit.

XXV. IDEM libro secundo Regularum.

FILIVS emancipatus etiam sine consensu patris vxorem ducere potest, et susceptus filius ei heres erit.

XXVI. IDEM libro quinto Responsorum respondit. [3]

REAS adulterii factas, nec ante damnationem viuente marito vxores duci posse.

XXVII. VLPIANVS libro tertio ad legem Iuliam et Papiam.

SI QVIS in Senatorio ordine agens libertinam habuerit vxorem, quamuis interim vxor non sit, attamen in ea conditione est, vt si amiserit dignitatem, vxor esse incipiat.

XXVIII. MARCIANVS libro decimo institutionum.

INVITAM libertam vxorem ducere patronus non potest.

XXIX. VLPIANVS libro tertio ad legem Iuliam et Papiam.

QVOD et Ateius Capito Consulatu suo fertur decreuisse: hoc tamen ita obseruandum est, nisi patronus ideo eam manumisit, vt vxorem eam ducat.

XXX. GAIVS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam.

SIMVLATAE nuptiae nullius momenti sunt.

XXXI. VLPIANVS libro sexto ad legem Iuliam et Papiam.

SI SENATORI indulgentia Principis fuerit permissum libertinam iustam vxorem habere, potest iusta vxor esse.

XXXII. MARCELLVS libro primo ad legem Iuliam et Papiam.

SCIEN-

1 Hal. inserit *rerum*. 2 Ap. Hal. *pupilla* abest. 3 Ap. Hal. *respondit* abest.

SCIENDVM est, libertinum qui se ingenuo dedit adrogandum, quamuis in eius familia ingenui iura sit consecutus, vt libertinum tamen a Senatoriis nuptiis repellendum esse.

XXXIII. IDEM libro tertio ad legem Iuliam et Papiam.

PLERIQVE opinantur, cum eadem mulier ad eundem virum reuertatur, id matrimonium idem esse: quibus adsentior, si non multo tempore interposito reconciliati fuerint: nec inter moras aut illa alii nupserit, aut hic [1] aliam duxerit: maxime si nec dotem vir reddiderit.

XXXIV. PAPINIANVS libro quarto Responsorum.

GENERALI mandato quaerendi mariti filiaefamilias, non fieri nuptias, rationis est: itaque personam eius patri demonstrari, qui matrimonio consenserit, vt nuptiae contrahantur, necesse est. §. 1. Ream adulterii, quam vir iure mariti postulauit, non prohibetur post abolitionem vxorem denuo ducere: sed et si non iure mariti ream postulauit, iure contractum matrimonium videbitur. §. 2. Inter priuignos contrahi nuptiae possunt, etsi fratrem communem ex nouo parentium matrimonio susceptum habeant. §. 3. Filiam Senatoris, nuptias libertini secutam, patris casus non faciat vxorem: nam quaesita dignitas liberis, propter crimen patris auferenda (non) est.

XXXV. IDEM libro sexto Responsorum.

FILIVSFAMILIAS miles matrimonium sine patris voluntate non contrahit.

XXXVI. PAVLVS libro quinto Quaestionum.

TVTOR, vel curator adultam vxorem [2] ducere non potest: nisi a patre desponsa, destinataue, testamentoue nominata conditione nuptiis, secuta fuerit.

XXXVII. IDEM libro septimo Responsorum.

LIBERTVM curatoris puellae prohiberi oportet vxorem eandem ducere.

XXXVIII. IDEM libro secundo Sententiarum.

SI QVIS officium in aliqua prouincia administrat, inde oriundam, vel ibi domicilium habentem, vxorem ducere non potest, quamuis sponsare non prohibeatur: ita scilicet, vt, si post officium depositum noluerit mulier nuptias contrahere, liceat ei hoc facere, arris tantummodo redditis, quas acceperat. §. 1. Veterem sponsam in prouincia, qua quis administrat, vxorem ducere potest: et dos data non fit caduca. §. 2. Qui in prouincia aliquid administrat in ea prouincia filias suas in matrimonium collocare, et dotem constituere non prohibetur.

XXXIX. IDEM libro sexto ad Plautium.

SORORIS proneptem non possum ducere vxorem: quoniam parentis loco ei sum. §. 1. Si quis ex his, quas moribus prohibemur vxores ducere, duxerit, incestum dicitur committere.

XL. POMPONIVS libro quarto ex Plautio.

ARISTO respondit, priuignae filiam non magis vxorem duci [3] posse, quam ipsam priuignam.

XLI. MARCELLVS libro vigesimo sexto Digestorum.

PROBRVM intelligitur etiam in his mulieribus esse, quae turpiter viuerent, vulgoque quaestum facerent, etiam si non palam. §. 1. Et si qua se in concubinatu alterius quam patroni tradidisset, matrisfamilias honestatem non habuisse dico.

XLII. MODESTINVS libro singulari de Ritu nuptiarum.

SEMPER in coniunctionibus non solum quid liceat considerandum est, sed et quid honestum sit. §. 1 Si Senatoris filia, neptis, proneptis, libertino, vel qui artem ludicram exercuit, cuiusue pater materue id fecerit, nupserit, nuptiae non erunt.

XLIII. VLPIANVS libro primo ad legem Iuliam et Papiam.

PALAM quaestum facere dicemus non tantum eam, quae in lupanario se prostituit, verum etiam si qua, vt adsolet, in taberna cauponia, vel qua alia pudori suo non parcit. §. 1. PALAM autem sic accipimus, passim, hoc est sine dilectu: non si qua adulteris, vel stupratoribus se committit: sed quae vicem prostitutae sustinet. §. 2. Item, quod cum vno, et altero [4] pecunia accepta commiscuit, non videtur palam corpore quaestum facere. §. 3. Octauenus tamen rectissime ait, etiam eam, quae sine quaestu palam se prostituerit, debuisse his connumerari. §. 4. Non solum autem ea quae facit, verum ea quoque quae fecit, et si facere desiit, lege notatur: neque enim aboletur turpitudo, quae postea intermissa est. §. 5. Non

1 *is* loco *hic*. 2 Ap. Hal. *vxorem* abest. 3 *ducere*. 4 Hal. inserit *se*.

Non eſt ignoſcendum ei, quae obtentu paupertatis turpiſſimam vitam egit. §. 6. Lenocinium facere non minus eſt, quam corpore quaeſtum exercere. §. 7. Lenas autem eas dicimus, quae mulieres quaeſtuarias proſtituunt. §. 8. Lenam accipiemus et eam, quae alterius nomine hoc vitae genus exercet. §. 9. Si qua cauponam exercens, in ea corpora quaeſtuaria habeat, vt multae adſolent ſub praetextu iuſtrumenti cauponii proſtitutas mulieres habere, dicendum, hanc quoque lenae appellatione contineri. §. 10. Senatus cenſuit, non conueniens eſſe vlli Senatori, vxorem ducere aut retinere, damnatam publico iudicio: quo iudicio [1] cuilibet ex populo experiri licet: niſi ſi cui lege aliqua accuſandi publico iudicio non eſt poteſtas. §. 11. Si qua calumniae iudicio damnata ſit ex cauſa publici iudicii, et quae praeuaricationis damnata eſt, publico iudicio damnata eſſe non videtur. §. 12. Quae in adulterio deprehenſa eſt, quaſi publico iudicio damnata eſt: proinde ſi adulterii condemnata eſſe proponatur, non tantum quia deprehenſa eſt, erit notata, ſed quia et publico iudicio damnata eſt. Quod ſi non ſit deprehenſa, damnata autem, idcirco notetur, quia publico iudicio damnata eſt: at ſi deprehenſa quidem ſit, damnata autem non ſit, notata erit. Ego puto, etſi abſoluta ſit poſt deprehenſionem, adhuc tamen notam illi obeſſe debere: quia verum eſt, eam in adulterio deprehenſam: quia factum lex, non ſententiam notauerit. §. 13. Non adiicitur hic, vt in lege Iulia de adulteriis, a quo, vel vbi deprehenſam: proinde ſiue maritus, ſiue quis alius deprehendiſſe proponatur, videtur notata: ſed et ſi non in domo mariti, vel patris ſui deprehenſa ſit, erit notata ſecundum verba legis.

XLIV. Pavlvs libro primo ad legem Iuliam et Papiam.

Lege Iulia ita cauetur: qvi Senator est, qvive filivs, neposve ex filio, proneposve ex filio nato cvivs eorvm est, erit: ne qvis eorvm sponsam, vxoremve sciens dolo malo habeto libertinam, avt eam, qvae ipsa, cvivsve pater, materve artem lvdicram facit, fecerit: neve Senatoris filia, neptisve ex filio, proneptisve ex nepote, filio, nato, nata: libertino, eive, qvi ipse, cvivsve pater, materve artem lvdicram facit, fecerit: sponsa, nvptave sciens dolo malo esto: neve qvis eorvm dolo malo, sciens sponsam vxoremve eam habeto. §. 1. Hoc capite prohibetur Senator libertinam ducere, eamue, cuius pater materue artem ludicram fecerit: item libertinus Senatoris filiam ducere. §. 2. Non obeſt, auum et auiam artem ludicram feciſſe. §. 3. Nec diſtinguitur, pater in poteſtate habeat filiam necne: tamen iuſtum patrem intelligendum Octauenus ait, matrem, etiam ſi vulgo conceperit. §. 4. Item nihil refert, naturalis ſit pater, an adoptiuus. §. 5. An et is noceat, qui, antequam adoptaret, artem ludicram fecerit: atque ſi naturalis pater, antequam filia naſceretur, fecerit? Et ſi huius notae homo adoptauerit, deinde emancipauerit, an non poſſit duci, ac ſi talis pater naturalis deceſſiſſet? Sed de hoc caſu contrariam legis ſententiam eſſe, Pomponius recte putat, vt eis non connumeretur. §. 6. Si poſtea ingenuae vxoris pater materue artem ludicram facere coeperit: iniquiſſimum eſt, dimittere eam debere, cum nuptiae honeſtae contractae ſint, et fortaſſe iam liberi procreati ſint. §. 7. Plane ſi ipſa artem ludicram facere coeperit, vtique dimittenda erit. §. 8. Eas, quas ingenui ceteri prohibentur ducere vxores, Senatores non ducent.

XLV. Vlpianvs libro tertio ad legem Iuliam et Papiam.

In eo iure, quod dicit, invito patrono libertam, qvae ei nvpta est, alii nvbere non posse, patronum accipimus, vt reſcripto Imperatoris noſtri, et Diui [2] patris eius continetur, et eum qui hac lege emit, vt manumittat: quia manumiſſa liberta emtoris habetur. §. 1. Qui autem iurauit ſe patronum, hoc idem non habebit. §. 2. Ne is quidem debet habere, qui non ſuis nummis comparauit. §. 3. Plane, ſi filiusfamilias miles eſſe proponatur: non dubitamus, ſi caſtrenſis peculii ancillam manumiſerit, competere ei hoc ius: eſt enim patronus ſecundum conſtitutiones: nec patri eius hoc ius competit. §. 4. Hoc caput ad nuptam tantum libertam pertinet, ad ſponſam non pertinet: et ideo inuito patrono nuntium ſponſa liberta ſi miſerit, cum alio

1 Ap. Hal. *iudicio* abeſt. 2 Hal. inſerit *Seueri*.

alio connubium habet. §. 5. Deinde ait lex, INVITO PATRONO: inuitum accipere debemus eum, qui non consentit ad diuortium: idcirco nec a furioso diuertendo, soluit se huius legis necessitate, nec si ab ignorante diuerterit: rectius enim hic inuitus dicitur, quam qui dissensit. §. 6. Si ab hostibus patronus captus esse proponatur, vereor, ne possit ista connubium habere nubendo: quemadmodum haberet, si mortuus esset: et qui Iuliani sententiam probant, dicerent, non habituram connubium: putat enim Iulianus, durare eius libertae matrimonium etiam in captiuitate, propter patroni reuerentiam. Certe, si in aliam seruitutem patronus sit deductus, procul dubio dissolutum esset matrimonium.

XLVI. GAIVS libro octauo ad legem Iuliam et Papiam.

ILLVD dubitationis est, an et qui communem libertam vxorem duxerit, ad hoc ius admittatur? Iauolenus negauit: quia non proprie videtur eius liberta, quae etiam alterius sit. Aliis contra visum est: quia libertam eius esse negari non potest, licet alterius quoque sit liberta: quam sententiam plerique recte probauerunt.

XLVII. PAVLVS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam.

SENATORIS filia, quae corpore quaestum, vel artem ludicram fecerit, aut iudicio publico damnata fuerit, impune libertino nubit: nec enim honos ei seruatur, quae se in tantum [foedus] deduxit.

XLVIII. TERENTIVS CLEMENS libro octauo ad legem Iuliam et Papiam.

FILIO patroni in libertam paternam eandemque vxorem idem iuris, quod ipsi patrono daretur, ex sententia legis accommodatur. Idemque dicendum erit, et si alterius patroni filius, viuo altero, libertam eorum vxorem duxerit. §. 1. Si ignominiosam libertam suam patronus vxorem duxerit, placet, quia contra legem maritus sit, non habere eum hoc legis beneficium. §. 2. Si vni ex filiis adsignatam alter vxorem duxerit, non idem ius quod in patrono tribuendum, nihil enim iuris habebit: quia Senatus omne ius libertorum adsignatorum ad eum transtulit, cui id pater tribuit.

XLIX. MARCELLVS libro primo ad legem Iuliam et Papiam.

OBSERVANDVM est, vt inferioris gradus homines ducant vxores eas, quas hi, qui altioris dignitatis sunt, ducere legibus propter dignitatem prohibentur: at contra, antecedentis gradus homines non possunt eas ducere, quas his qui inferioris dignitatis sunt, ducere non licet.

L. IDEM libro tertio ad legem Iuliam et Papiam.

PROXIME constitutum dicitur, vt, cum quis libertam suam duxerit vxorem, quam ex fideicommissi causa manumiserit, liceat libertae inuito eo nuptias contrahere: puto, quia non erat ferendus is, qui ex necessitate manumisit, non suo arbitrio: magis enim debitam libertatem praestitit, quam vllum beneficium in mulierem contulit.

LI. LICINNIVS RVFINVS libro primo Regularum.

MATRIMONII causa ancilla manumissa, a nullo alio vxor duci potest, quam a quo manumissa est: nisi patronus matrimonio eius renuntiauerit. §. 1. Si autem filiusfamilias, matrimonii causa, iussu patris ancillam manumiserit, Iulianus putat, perinde eam haberi, atque si a patre eius manumissa esset: et ideo potest eam vxorem ducere.

LII. PAVLVS libro sexto ad Sabinum.

INCESTAE nuptiae neque dotem habent: et ideo omne [1] quod perceptum est, licet fructuum nomine, auferetur.

LIII. GAIVS libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

NVPTIAE consistere non possunt inter eas personas, quae in numero parentium liberorumue sunt, siue proximi, siue vlterioris gradus sint, vsque ad infinitum.

LIV. SCAEVOLA libro primo Regularum.

ET NIHIL interest, ex iustis nuptiis cognatio descendat, an vero non: nam et vulgo quaesitam sororem quis vetatur vxorem ducere.

LV. GAIVS libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

QVINETIAM nefas existimatur, eam quoque vxorem ducere, quae per adoptionem filia, neptisue esse coeperit, in tantum, vt, etsi per emancipationem adoptio dissoluta sit, idem iuris maneat. §. 1. Patris adoptiui mei matrem, aut materteram, aut neptem ex filio, vxorem ducere non possum: scilicet, si in familia eius sim: alioquin si emancipatus fuero ab eo, sine dubio nihil impedit nuptias: scilicet, quia post emancipationem extraneus intelligor.

LVI.

1 Ap. Hal. *omne* abest.

LVI. Vlpianvs libro tertio Disputationum.

Etiamsi concubinam quis habuerit sororis filiam, licet libertinam, incestum committitur.

LVII. Marcianvs libro secundo Institutionum.

Qvi in prouincia officium aliquid gerit, prohibetur etiam consentire filio suo vxorem ducenti. §. 1. In libro secundo de adulteriis Papiniani Marcianus notat: Diuus Marcus et Lucius Imperatores Flauiae Tertullae per mensorem libertum ita rescripserunt. Mouemur et temporis diuturnitate, quo ignara iuris in matrimonio auunculi tui fuisti, et quod ab auia tua collocata es, et numero liberorum vestrorum: idcircoque cum haec omnia in vnum concurrunt, confirmamus statum liberorum vestrorum in eo matrimonio quaesitorum, quod ante annos quadraginta contractum est, perinde atque si legitime concepti fuissent.

LVIII. Idem libro quarto Regularum.

A Divo Pio rescriptum est, si libertina Senatorem deceperit, quasi ingenua, et ei nupta est, ad exemplum Praetoris Edicti, dandam in eam actionem, quia ex dote nullum lucrum habet, quae nulla est.

LIX. Pavlvs libro singulari de Adsignatione libertorum.

Senatvsconsvlto, quo cautum est, ne tutor pupillam, vel filio suo, vel sibi nuptum collocet, etiam nepos significatur.

LX. Idem libro singulari ad Orationem Diui Antonini et Commodi.

Si qvis tutor quidem non sit, periculum tamen tutelae ad eum pertineat, an sententia orationis contineatur, veluti si pupilla ab hostibus capta fuerit, aut falsis allegationibus a tutela se excusauerit, vt ex sacris constitutionibus periculum ad eum pertineat? Et dicendum est, hos quoque ad Senatusconsultum pertinere: nam et huiusmodi periculum in numerum trium tutelarum computari comprobatum est. §. 1. Sed si propter alterius personam periculum ad eum peruenit, videamus, ne extra sententiam Senatusconsulti sit: veluti si Magistratus in tutelae periculum incidit, vel fideiusserit quis pro tutore, vel curatore: quia nec in numerum trium tutelarum haec imputantur: et consequens est, hoc probare. §. 2. Quid ergo, si honoris causa tutor datus sit? Quatenus nec huiusmodi tutela in numerum computatur, numquid idem sit? Sed ratio in contrarium ducit: quod dictum est, et honorarium tutorem periculum solere pati, si male passus sit administrari tutelam. §. 3. Quin autem ille, qui cum datus est tutor cessat in administratione, pertineat ad orationem, non est dubitandum: quia perinde tenetur, ex sacris constitutionibus, atque si gessisset. §. 4. Quid ergo si, cum se vellet excusare aliquo titulo, nec in promptu probationes haberet, excusationis negotium fuerit dilatum, et inter moras pupilla adoleuerit: an ad Senatusconsultum pertineat? Quaestio in eo est, an et post pubertatem officio finito excusationem eius recipi oporteat: nam si recipitur, et excusauerit, impune potest ducere: si vero non debeat recipi post officium finitum, non recte ducit. Et ait Papinianus libro quinto Responsorum, officio finito excusationem recipi non oportere: et ideo exacti temporis periculum ad eum pertinere: sed mihi hoc nequaquam placet: iniquum enim est, propter dilationem, quae forte non dolo, sed quae ex necessitate contingit, non excusari, vel nuptias impediri excusatione recepta. §. 5. Quamuis verbis orationis cautum sit, ne vxorem tutor pupillam suam ducat, tamen intelligendum est, ne desponderi quidem posse: nam cum qua nuptiae contrahi non possunt, haec plerumque ne quidem desponderi potest: nam quae duci potest, iure despondetur. §. 6. Quid ergo, si adoptiuus filius tutoris duxerit pupillam illicite, postea que emancipatus fuerit? Credendum est, de adoptiuis emancipatis Senatum non sensisse: quia post emancipationem in totum adoptiuae familiae obliuiscuntur. §. 7. Naturales liberi, licet in adoptionem dati fuerint, Senatusconsulto continentur. §. 8. Quid ergo, si tutor datus prouocauit, et postea heres eius victus est? praeteriti temporis periculum praestare debet? an vero, si filius heres fuerit, et victus est, ad orationem pertineat? Et consequens est, hoc probare, quoniam rationem debet reddere.

LXI. Papinianvs libro trigesimo secundo Quaestionum.

Dote propter illicitum matrimonium caduca facta, exceptis impensis necessariis, quae dotem ipso iure minuere solent, quod iudicio de dote redditurus esset maritus, soluere debet.

LXII. Idem libro quarto Responsorum.

Qvam-

QVAMQVAM in arbitrio matris pater esse voluerit, cui nuptum filia communis collocaretur, frustra tamen ab ea tutor datus eligetur: neque enim intelligitur pater de persona tutoris cogitasse, cum ideo maxime matrem praetulit, ne filiae nuptias tutori committeret. §. 1. Mulier liberto viri ac patroni sui mala ratione coniungitur. §. 2. Tutor, qui rationes curatori reddidit, puellam suam ante constitutum tempus aetatis eius vxorem ducere, nec matrem ex alio matrimonio factam, potest.

LXIII. IDEM libro primo Definitionum.

PRAEFECTVS cohortis, vel equitum, aut Tribunus, contra interdictum eius prouinciae duxit vxorem, in qua officium gerebat: matrimonium non erit: quae species pupillae comparanda est, cum ratio potentatus nuptias prohibuerit. Sed an huic quoque, si virgo nupsit, non sit auferendum quod testamento relictum est, deliberari potest. Exemplo tamen pupillae nuptae tutori, quod relictum est potest mulier consequi: pecuniam tamen in dotem datam, mulieris heredi restitui necesse est.

LXIV. CALLISTRATVS libro secundo Quaestionum.

LIBERTVM, eumdemque tutorem pupillae, eo quod in matrimonium collocata ipsi tutori suo, vel filio eius est, Senatus relegandum censuit. §. 1. Senatusconsulti, quo prohibentur tutores et filii eorum pupillas suas ducere, puto heredem quoque tutoris extraneum sententia adprehendi: cum ideo prohibuerit huiusmodi nuptias, ne pupillae in re familiari circumscribantur ab his, qui rationes eis gestae tutelae reddere compelluntur. §. 2. Tutor autem pupilli non prohibetur filiam suam collocare pupillo suo in matrimonium.

LXV. PAVLVS libro septimo Responsorum.

EOS, qui in patria sua militant, non videri contra mandata ex eadem prouincia vxorem ducere: idque etiam quibusdam mandatis contineri. §. 1. Idem eodem respondit: mihi placere, etsi contra mandata contractum sit matrimonium in prouincia, tamen post depositum officium, si in eadem voluntate perseuerat, iustas nuptias effici: et ideo postea liberos natos ex iusto matrimonio, legitimos esse.

LXVI. IDEM libro secundo Sententiarum.

NON EST matrimonium, si tutor vel curator pupillam suam intra vicesimum et sextum annum non desponsam a patre, nec testamento destinatam, ducat vxorem, vel eam filio suo iungat: quo facto vterque infamatur, et pro dignitate pupillae extra ordinem coercetur: nec interest filius sui iuris, an in patris potestate sit. §. 1. Curatoris libertum, eam pupillam, cuius patronus res administrat, vxorem ducere, satis inciuile est.

LXII. TRYPONINVS libro nono Disputationum.

NON SOLVM viuo tutore, sed et post mortem eius, filius tutoris ducere vxorem prohibetur eam, cuius tutelae rationi obstrictus pater fuit. Nec puto interesse, exstiterit ei heres filius, an abstinuerit paterna hereditate, an nec heres fuit, forte exheredatus, aut praeteritus, emancipatus: nam et fieri potest, vt per fraudem in eum collocata bona patris propter tutelam reuocari oporteat. §. 1. De vero dubitari potest: si auus tutelam gessit neptis ex filio emancipato natae, an nepoti ex altero filio eam collocare possit, siue emancipato, siue manenti in potestate: quia par affectionis causa suspicionem fraudis amouet. Sed etsi Senatusconsultum stricto iure contra omnes tutores nititur, attamen summae affectionis auitae intuitu, huiusmodi nuptiae concedendae sunt. §. 2. Sed etsi filiusfamilias tutor puellae vel curator fuit, puto, vel magis patri eius non oportere eam nubere: numquid nec fratri, qui est in eiusdem potestate? §. 3. Sed videamus, si Titii filius duxerit vxorem eam, quae tua pupilla fuit, deinde Titium, vel filium eius adoptaueris, an perementur [1] nuptiae, vt in genero adoptato dictum est: an adoptio impeditur? Quod magis dicendum est, et si curator, dum gerit curam, adoptauerit maritum eius puellae, cuius curator est: [2] nam finita iam tutela, et nupta puella alii, vereor ne longum sit, adoptionem mariti eius impedire: quasi propter hoc interponatur, vt ratio tutelae reddendae cohibeatur: quam causam prohibitionis nuptiarum contrahendarum oratio Diui Marci continet. §. 4. Et si quis curator ventri bonisque datus sit, prohibitionem eiusdem Senatusconsulti inducit: nam et hic debet rationem reddere: nec spatium administrationis mouere nos debet, quia nec in tutore, nec curatore discrimen maioris aut minoris tem-

1 *perimantur*. 2 Hal. addit *idem iuris est*.

temporis, quo in huiusmodi munere quis fuerit, habitum esse. §. 5. Si puellae tutelam Titius administrauit, vel curator negotia gessit, eaque, nondum recepta ratione, decessit, filia herede relicta: quaerenti, an eam filio suo posset Titius collocare in matrimonium, dixi, posse: quia ratio hereditaria esset, et sit simplex debitum: alioquin omnis debitor eam, cui obligatus esset ex aliqua ratione, prohibetur sibi filioque suo coniungere. §. 6. Sed et is, qui pupillam abstinet bonis patris sui, rationem eius rei praestare debet: et fieri potest, vt etsi inconsultius hoc fecerit, et hoc nomine condemnari debeat: sed etsi, optimo consilio, vsus sit auxilio Praetoriae iurisdictionis, quia non soluendo pater eius decesserat, nihilo minus tamen, quia iudicio hoc probari oportet, impediuntur nuptiae: nam qui bene tutelam, et ex fide administrauit, nihilo minus prohibetur.

LXVIII. Pavlvs libro singulari ad Senatusconsultum Turpillianum [1].

Ivre gentium incestum committit, qui ex gradu ascendentium, vel descendentium vxorem duxerit. Qui vero ex latere eam duxerit, quam vetatur, vel adfinem, quam impeditur: si quidem palam fecerit, leuius, si vero clam hoc commiserit, grauius punitur. Cuius diuersitatis illa ratio est circa matrimonium, quod ex latere non bene contrahitur: [2] palam delinquentes, vt errantes maiore poena excusantur: clam committentes, vt contumaces plectuntur.

Tit. III.

DE IVRE DOTIVM.

Pavlvs libro decimo quarto ad Sabinum.

Dotis causa perpetua est: et cum voto eius, qui dat, ita contrahitur, vt semper apud maritum sit.

II. Idem libro sexagesimo ad Edictum.

Reipvblicae interest mulieres dotes saluas habere, propter quas nubere possunt.

III. Vlpianvs libro sexagesimo tertio ad Edictum.

Dotis appellatio non refertur ad ea matrimonia, quae consistere non possunt: neque enim dos sine matrimonio esse potest: vbicumque igitur matrimonii nomen non est, nec dos est.

IV. Pavlvs libro sexto ad Sabinum.

Si proprietati nudae in dotem datae vsusfructus accesserit, incrementum videtur dotis, non alia dos: quemadmodum si quid alluuione accessisset.

V. Vlpianvs libro trigesimo primo ad Sabinum.

Profecticia dos est, quae a patre vel parente profecta est de bonis, vel facto eius. §. 1. Siue igitur parens dedit dotem, siue procurator eius, siue iussit alium dare: siue, cum quis dedisset negotium eius gerens, parens ratum habuerit: profecticia dos est. §. 2. Quod si quis patri donaturus [3] dedit, Marcellus libro sexto Digestorum scripsit, hanc quoque a patre profectam esse: et est verum. §. 3. Sed et si curator furiosi, vel prodigi, vel cuiusuis alterius, dotem dederit, similiter dicemus, dotem profecticiam esse. §. 4. Sed et si proponas, Praetorem, vel Praesidem decreuisse, quantum ex bonis patris vel [4] ab hostibus capti, aut a latronibus oppressi, filiae in dotem detur: haec quoque profecticia videtur. §. 5. Si pater repudiauerit hereditatem dotis constituendae causa, forte quod maritus erat substitutus, aut qui potuit ab intestato hereditatem vindicare: dotem profecticiam non esse, Iulianus ait. Sed et si legatum in hoc repudiauerit pater, vt apud generum heredem remaneat dotis constituendae causa: Iulianus probat, non esse profectum id de bonis [5]: quia nihil erogauit de suo pater: sed non adquisiuit. §. 6. Si pater, non quasi pater, sed alio dotem promittente fideiussit, et quasi fideiussor soluerit, Neratius ait, non esse profecticiam dotem: quamuis pater seruare a reo id, quod soluit, non possit. §. 7. Sed si pater dotem promisit, et fideiussorem, vel reum pro se dedit, ego puto profecticiam esse dotem: sufficit enim, quod pater sit obligatus siue reo, siue fideiussori. §. 8. Si filiusfamilias mutuatus, creditorem delegauit, vt daret pro filia dotem, vel etiam ipse accepit, et dedit: videri dotem ab auo profectam Neratius ait hactenus, quatenus auus esset dotaturus neptem suam: id enim in rem aui videri versum. §. 9. Si quis certam quantitatem patri donauerit, ita vt hanc pro filia daret: non esse dotem [6] profecticiam

1 *ad Senatusconsultum Iulianum.* 2 Hal. praefigit *quod.* 3 Hal. inserit *dotem.* 4 Ap. Hal. *vel* abest. 5 Hal. addit *patris.* 6 Ap. Hal. *dotem* abest.

cticiam Iulianus libro septimo decimo Digestorum scripsit: obstrictus est enim, vt det, aut si non dederit, condictione tenetur. Hoc et in matre iuris esse ait, si forte sub ea conditione vxor marito det, vt pro filia genero in dotem daret: nec videri vxorem marito donasse. Rectissime ergo ait, vt non sit interdicta donatio iure ciuili: non enim ad [1] hoc dedit, vt ipse habeat, sed vt genero pro filio expendat: denique si non dederit, condictione tenetur. Esse igitur dotem istam aduenticiam, Iulianus ait: et ita vtimur. §. 10. Si filiusfamilias dotem promiserit, et sui iuris factus dederit, profecticiam esse dotem: non enim pro hereditate patris aes alienum soluit: sed suum aes alienum susceptum, dum filiusfamilias esset, paterfamilias factus exonerauit. §. 11. Si pater pro filia emancipata dotem dederit, profecticiam nihilo minus dotem esse nemini dubium est: quia non ius potestatis, sed parentis nomen dotem profecticiam facit: sed ita demum, si vt parens dederit: ceterum, si, cum deberet filiae, voluntate eius dedit, aduenticia dos est. §. 12. Papinianus libro decimo Quaestionum ait, cum pater curator suae filiae iuris sui effectae dotem pro ea constituisset, magis eum, quasi patrem id, quam quasi curatorem, fecisse videri. §. 13. Iulianus libro nono decimo Digestorum [2], adoptiuum quoque patrem, si ipse dotem dedit, habere eius repetitionem ait. §. 14. Si quis pro aliena filia dotem promiserit, et promissori pater heres exstiterit, Iulianus distinguit interesse, ante nuptias pater heres exstiterit, et dotem dederit, an postea: si ante, videri dotem ab eo profectam: potuit enim nuntium remittendo resoluere dotem: quod si post nuptias, non esse profecticiam

VI. Pomponivs libro decimo quarto ad Sabinum.

Ivre succursum est patri, vt filia amissa solacii loco cederet, si redderetur ei dos ab ipso profecta: ne et filiae amissae, et pecuniae damnum sentiret. §. 1. Si pater alienum fundum bona fide emtum in dotem dedit, ab ipso profectus intelligitur. §. 2. Si in dote danda circumuentus sit alteruter, etiam maiori annis vigintiquinque succurrendum est: quia bono et aequo non conueniat, aut lucrari aliquem cum damno alterius, aut damnum sentire per alterius lucrum.

VII. Vlpianvs libro trigesimo primo ad Sabinum.

Dotis fructum ad maritum pertinere debere, aequitas suggerit: cum enim ipse onera matrimonii subeat, aequum est, eum etiam fructus percipere. §. 1. Si fructus constante matrimonio percepti sint, dotis non erunt: si vero ante nuptias percepti fuerint, in dotem conuertuntur, nisi forte aliquid inter maritum futurum, et destinatam vxorem [3] conuenit: tunc enim, quasi donatione facta fructus non redduntur. §. 2. Si vsusfructus in dotem datus sit, videamus, vtrum fructus reddendi sunt, nec ne? Et Celsus libro decimo Digestorum ait, interesse quid acti sit: et nisi appareat aliud actum, putare se, ius ipsum in dote esse, non etiam fructus, qui percipiuntur. §. 3. Si res in dote dentur, puto in bonis mariti fieri, accessionemque temporis marito ex persona mulieris concedendam. Fiunt autem res mariti, si constante matrimonio in dotem dentur. Quid ergo si ante matrimonium? Si quidem sic dedit mulier, vt statim eius fiant, efficiuntur: enimuero si hac conditione dedit, vt tunc efficiantur, cum nupserit, sine dubio dicemus, tunc eius fieri, cum nuptiae fuerint secutae: proinde si forte nuptiae non sequantur nuntio remisso, si quidem sic dedit mulier, vt statim viri res fiant, condicere eas debebit misso nuntio: enimuero si sic dedit, vt secutis nuptiis incipiant esse, nuntio remisso, statim eas vindicabit: sed ante nuntium remissum si vindicabit, exceptio poterit nocere vindicanti, aut doli, aut in factum: doti enim destinata non debebunt vindicari.

VIII. Callistratvs libro secundo Quaestionum.

Sed nisi hoc euidenter actum fuerit, credendum est hoc agi, vt statim res sponsi fiant: et nisi nuptiae secutae fuerint, reddantur.

IX. Vlpianvs libro trigesimo primo ad Sabinum.

Si ego Seiae res dedero, vt ipsa suo nomine in dotem det, efficientur eius, licet non in dotem sint datae: sed condictione tenebitur. Quod si pro ea res ego dem, si quidem ante nuptias: interest, qua conditione dedi, vtrum, vt statim fiant accipientis, an secutis nuptiis: si statim, nuntio misso condicam: sin vero non statim, potero vindicare, quia meae res sunt. Quare et si sequi nuptiae non

1 Ap. Hal. *ad* abest. 2 Ap. Hal. *Iulianus libro nono decimo Digestorum* absunt. 3 Hal. hic inserit *aliud*.

non poſſunt propter matrimonii interdictionem, ex poſteriore caſu res meae remanebunt. §. 1. Si res alicui tradidero, vt nuptiis ſecutis dotis efficiantur, et ante nuptias deceſſero: an, ſecutis nuptiis, dotis eſſe incipiant? Et vereor, ne non poſſint in dominio eius effici, cui datae ſunt: quia poſt mortem incipiat dominium diſcedere ab eo, qui dedit: quia pendet donatio in diem nuptiarum: et cum ſequitur conditio nuptiarum, iam heredis dominium eſt, a quo diſcedere rerum non poſſe dominium inuito eo, fatendum eſt. Sed benignius eſt, fauore dotium, neceſſitatem imponi heredi conſentire ei, quod defunctus fecit: aut ſi diſtulerit, vel abſit, etiam nolente, vel abſente eo, dominium ad maritum ipſo iure transferri: ne mulier maneat indotata. §. 2. Dotis autem cauſa data, accipere debemus ea, quae in dotem dantur. §. 3. Ceterum ſi res dentur in ea, quae Graeci παράφερνα dicunt, quaeque Galli peculium appellant, videamus, an ſtatim efficiuntur mariti? Et putem, ſi ſic dentur vt fiant, effici mariti: et cum diſtractum fuerit matrimonium, non vindicari oportet, ſed condici, nec dotis actione peti, vt Diuus Marcus et Imperator noſter cum patre reſcripſerunt. Plane, ſi rerum libellus marito detur, vt Romae vulgo fieri videmus: nam mulier res, quas ſolet in vſu habere in domo mariti, neque in dotem dat, in libellum ſolet conferre, eumque libellum marito offerre, vt is ſubſcribat, quaſi res acceperit: et velut chirographum eius vxor retinet, res, quae libello continentur, in domum eius ſe intuliſſe: hae igitur res an mariti fiant, videamus: et non puto: non quod non ei traduntur: quid enim intereſt, inferantur volente eo in domum eius, an ei tradantur? Sed quia non puto hoc agi inter virum et vxorem, vt dominium ad eum transferatur, ſed magis, vt certum ſit in domum eius illata, ne ſi quandoque ſeparatio fiat, negetur: et plerumque cuſtodiam earum maritus repromittit, niſi mulieri commiſſae ſint. Videbimus harum rerum nomine, ſi non reddantur, vtrum rerum amotarum, an depoſiti, an mandati mulier agere poſſit? et ſi cuſtodia marito committitur, depoſiti, vel mandati agi poterit: ſi minus, agetur rerum amotarum, ſi animo amouentis maritus eas [1] retineat: aut ad exhibendum, ſi non amouere eas conniſus eſt.

X. Idem libro trigeſimo quarto ad Sabinum.

Plervmqve intereſt viri, res non eſſe aeſtimatas, idcirco, ne periculum rerum ad eum pertineat: maxime, ſi animalia in dotem acceperit, vel veſtem qua mulier vtitur, eueniet enim ſi aeſtimata ſint, et ea mulier adtriuit, vt nihilo minus maritus aeſtimationem eorum praeſtet: quoties igitur non aeſtimatae res in dotem dantur, et meliores, et deteriores mulieri fiunt. §. 1. Si praediis inaeſtimatis aliquid acceſſit, hoc ad compendium mulieris pertinet: ſi aliquid deceſſit, mulieris damnum eſt. §. 2. Si ſerui ſubolem ediderunt, mariti lucrum non eſt. §. 3. Sed fetus dotalium pecorum ad maritum pertinent: quia fructibus computantur: ſic tamen, vt ſuppleri proprietatem prius oporteat, et ſummiſſis in locum mortuorum capitum ex [2] adgnatis, reſiduum in fructum maritus habeat: quia fructus dotis ad eum pertineat. §. 4. Si ante matrimonium aeſtimatae res dotales ſunt, haec aeſtimatio quaſi ſub conditione eſt: namque hanc habet conditionem, si matrimonivm fverit secvtvm: ſecutis igitur nuptiis, aeſtimatio rerum perficitur, et fit vera venditio. §. 5. Inde quaeri poteſt, ſi ante nuptias mancipia aeſtimata deperierint, an mulieris damnum ſit? Et hoc conſequens eſt dicere: nam cum ſit conditionalis venditio, pendente autem conditione mors contingens extinguat venditionem, conſequens eſt dicere, mulieri [3] periſſe: quia nondum erat impleta venditio: quia aeſtimatio venditio eſt. §. 6. Si res in dotem datae fuerint, quamuis aeſtimatae: verum conuenerit, vt aut aeſtimatio, aut res praeſtentur: ſi quidem fuerit adiectum, vtrvm mvlier velit, ipſa eliget, vtrum malit petere rem, aeſtimationem: verum ſi ita fuerit adiectum, vtrvm maritvs velit, ipſius erit electio: aut ſi nihil de electione adiiciatur, electionem habebit maritus, vtrum malit res offerre, an pretium earum. Nam et cum illa aut illa res promittitur, rei electio eſt, vtram praeſtet. Sed ſi res non extet, aeſtimationem omnimodo maritus praeſtabit.

XI. Pavlvs libro ſeptimo ad Sabinum.

Sane et deteriorem factam reddere poterit.

XII.

1 Ap. Hal. *eas* abeſt. 2 Ap. Hal. *ex* abeſt. 3 Hal. inſerit *res*.

XII. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Sabinum.

SI RES aestimata, post contractum matrimonium, donationis caussa adprobetur, nulla est aestimatio: quia nec res distrahi donationis caussa potest, cum effectum inter virum et vxorem non habeat: res igitur in dote remanebit. Sed si ante matrimonium, magis est, vt in matrimonii tempus collata donatio videatur: atque ideo non valet. §. 1. Si mulier se dicat circumuentam minoris rem aestimasse, vtputa seruum: si quidem circum in hoc venta est, quod seruum dedit, non tantum in hoc, quod minoris aestimauit: in eo acturam, vt seruus sibi restituetur: enimuero si in aestimationis modo circumuenta est, erit arbitrium mariti, vtrum iustam aestimationem, an potius seruum praestet. Et haec, si seruus viuit: quod si decessit, Marcellus ait, magis [1] aestimationem praestandam: sed [2] non iustam, sed eam, quae facta est: quia boni consulere mulier debet, quod fuit aestimatus. Ceterum si simpliciter dedisset, procul dubio periculo eius moreretur, non mariti. Idemque et in minore circumuenta Marcellus probat. Plane si emtorem habuit mulier iusti pretii, tunc dicendum, iustam aestimationem praestandam: idque dumtaxat vxori [3] minori annis praestandum Marcellus scribit. Scaeuola autem in marito notat, si dolus eius adfuit, iustam aestimationem praestandam: et puto verius quod Scaeuola ait. §. 2. Si cum marito debitore mulier pacta sit, vt id, quod debeat, in dotem habeat: dotis actione scilicet eam agere posse existimo: licet enim ipso iure priore debito liberatus non sit, sed tamen exceptionem habere potest.

XIII. MODESTINVS libro singulari de differentia dotis.

SI MVLIER post diuortium, antequam ex stipulatu de dote agat, ad eundem virum fuerit reuersa, constantius dicetur, per doli exceptionem inefficacem fieri ex stipulatu actionem, vsque quo matrimonium durat.

XIV. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Edictum.

SI REM aestimatam mulier in dotem dederit, deinde ea moram faciente in traditione, in rerum natura esse desierit, actionem eam habere non puto.

XV. POMPONIVS libro decimo quarto ad Sabinum.

QVOD si per eam non stetisset, perinde pretium aufert, ac si tradidisset: quia quod euenit, emtoris periculo est.

XVI. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Sabinum.

QVOTIES res aestimata in dotem datur, euicta ea, virum ex emto contra vxorem agere: et quidquid eo nomine fuerit consecutus, dotis actione, soluto matrimonio ei praestare oportet: quare et si duplum forte ad virum peruenerit, id quoque ad mulierem redigetur. Quae sententia habet aequitatem: quia non simplex venditio sit, sed dotis caussa, nec debeat maritus lucrari ex damno mulieris: sufficit enim maritum indemnem praestari, non etiam lucrum sentire.

XVII. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

IN REBVS dotalibus virum praestare oportet tam dolum quam culpam: quia caussa sua dotem accipit: sed etiam diligentiam praestabit, quam in suis rebus exhibet. §. 1. Si re aestimata data, nuptiae secutae non sint, videndum est, quid repeti debeat: vtrum res, an aestimatio? Sed id agi videtur, vt ita demum aestimatio rata sit, si nuptiae sequantur: quia nec alia caussa contrahendi fuerit: res igitur repeti debeat, non pretium.

XVIII. POMPONIVS libro decimo quarto ad Sabinum.

SI MANCIPIA in dotem aestimata accepisti, et pactum conuentum factum est, vt tantidem aestimata diuortio facto redderes, manere partum eorum apud te Labeo ait: quia et mancipia tuo periculo fuerint.

XIX. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Sabinum.

ETIAMSI alii iussu mariti dos detur, nihilo minus maritus de dote obligatur.

XX. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

IVLIANVS scribit, valere talem stipulationem, CVM MORIERIS, DOTIS NOMINE TOT DARI? quia et pacisci soleant, ne a viua exhibeatur: quod non esse simile accepi: aliud est enim differre exactionem, aliud, ab initio in id tempus stipulari, quo matrimonium futurum non sit: idque et Aristoni, et Neratio, et Pomponio placet.

XXI. VLPIANVS libro trigesimo quinto ad Sabinum.

STIPVLATIONEM, quae propter caussam dotis fiat, constat habere in se conditionem hanc, SI NVPTIAE FVERINT SECVTAE: et ita demum ex ea agi

1 Ap. Hal. *magis* abest. 2 Ap. Hal. *sed* abest. 3 Ap. Hal. *vxori* abest.

agi posse, quamuis non sit expressa conditio, SI NVPTIAE, constat: quare, si nuntius remittatur, defecisse conditio stipulationis videtur.

XXII. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

ET LICET postea eidem nupserit, non conualescit stipulatio.

XXIII. VLPIANVS libro trigesimo quinto ad Sabinum.

QVIA autem in stipulatione non est necessaria dotis adiectio, etiam in datione tantundem ducimus.

XXIV. POMPONIVS libro decimo quinto ad Sabinum.

SI FILIAFAMILIAS nuptura ex peculio, cuius administrationem habet, dotem viro dedit, deinde, cum in eadem causa peculium eius esset, diuortium fecerit: dos ei recte soluitur, quasi a quolibet peculiari debitore.

XXV. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

SI EI nuptura mulier, qui Stichum debebat, ita cum eo pacta est, PRO STICHO, QVEM MIHI DEBES, DECEM TIBI DOTI ERVNT: secundum id, quod placuit rem pro re solui posse, et liberatio contingit, et decem in dotem erunt: quia et permutatio dotium conuentione fieri potest.

XXVI. MODESTINVS libro primo Regularum.

ITA CONSTANTE matrimonio permutari dotem posse dicimus, si hoc mulieri vtile sit: si ex pecunia in rem, aut ex re in pecuniam: idque probatum est.

XXVII. VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Sabinum.

QVOD si fuerit factum, fundus vel res dotalis efficitur.

XXVIII. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

POST nuptias pater non potest deteriorem causam filiae facere, quia nec reddi ei dos inuita filia potest.

XXIX. VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Sabinum [1].

CVM PATER dotem pro filia promittit, et dotem legat, si quidem marito legauit, videndum est, an legatum valeat? Et non puto valere: nam cum creditori debitor legat id quod debet, nullum legatum est. Quod si filiae legauit, valet legatum: dos enim ex promissione marito debetur, legatum filiae. Et si quidem hoc animo testatorem esse filia ostenderit, vt duplicaret ei legatum: habebit vtrumque: dotem, quam maritus persecutus fuerit, et legatum, ex causa legati. Quod si alterutrum voluit habere: si mulier legatum petat, opposita doli exceptione non alias cogetur ei heres legatum soluere, quam si cauerit indemnem hoc nomine heredem futurum aduersus maritum ex promissione agentem: sed si maritus agat, nihil de indemnitate eum cauere oportebit: verum mulier post eum agens, exceptione repelletur: quia semel dos praestita est.

XXX. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

DOTEM, quae in prius matrimonium data est, non aliter conuerti in posterius matrimonium dicendum est, quam cum hoc agitur: dum hoc agi semper interpretemur, nisi probetur aliud conuenisse.

XXXI. PAPINIANVS libro quarto Responsorum.

QVOD si non diuortium, sed iurgium fuit: dos eiusdem matrimonii manebit.

XXXII. POMPONIVS libro decimo sexto ad Sabinum.

SI EX lapidicinis dotalis fundi lapidem vel arbores, quae fructus non essent, siue superficium aedificii dotalis voluntate mulieris vendiderit: nummi ex ea venditione recepti sunt dotis.

XXXIII. VLPIANVS libro sexto ad Sabinum.

SI EXTRANEVS sit, qui dotem promisit, isque defectus sit facultatibus: imputabitur marito, cur eum non conuenerit: maxime si ex necessitate, non ex voluntate dotem promiserat: nam, si donauit, vtcumque parcendum marito, qui eum non praecipitauit ad solutionem, qui donauerat: quemque in id, quod facere posset, si conuenisset, condemnauerat: hoc enim Diuus Pius rescripsit, eos, qui ex liberalitate conueniuntur, in id, quod facere possunt, condemnandos. Sed si vel pater vel ipsa promiserunt, Iulianus quidem libro sexto decimo Digestorum scribit, etiam si pater promisit, periculum respicere ad maritum: quod ferendum non est: debebit igitur mulieris esse periculum: nec enim quicquam iudex propriis auribus audiet mulierem dicentem, cur patrem, qui de suo dotem promisit, non vrserit ad exsolutionem: multo minus, cur ipsam non conuenerit: recte itaque Sabinus dispofuit, vt diceret, quod pater vel ipsa mulier promisit, viri peculio

1 Ap. Hal. *lib. XXXVI. ad Sabinum.*

culio non esse: quod debitor, id viri esse:[1] quod alius, scilicet donaturus, eius periculo ait, [2] cui adquiritur: adquiri autem mulieri accipiemus, ad quam rei commomodum respicit.

XXXIV. IDEM libro trigesimo tertio ad Sabinum.

MATER cum filiae aurum dedisset vtendum, pater puellae id aurum in dotem viro adpendit, dein mortua est mater: si inscia, inuitaue vxore vir id aurum in dotem dedisset, manet id aurum heredis matris, vindicarique potest: et eo minorem dotem viro datam esse placuit: quia res euicta est, marito competit aduersus socerum actio.

XXXV. IDEM libro quadragesimo septimo ad Sabinum.

DOTEM a patre, vel a quouis alio promissam, si vir nouandi causa stipuletur, coepit viri esse periculum: cum ante mulieris fuisset.

XXXVI. IDEM libro quadragesimo octauo ad Sabinum.

DEBITOR mulieris, iussu eius, pecuniam viro expromisit: deinde vir acceptam eam iussu mulieris fecit: res mulieri perit. Hoc quomodo accipimus? vtrum dotis nomine, an et si alia ex causa? Et videtur de eo debitore dictum, qui dotis nomine promisit. Illud adhuc subest, vtrum ante nuptias, an post nuptias id factum sit: multum enim interesse videtur: nam si secutis nuptiis id factum est, dote iam constituta, maritus accepto ferendo perdit (dotem): si autem antequam nuptiae sequerentur, nihil videtur doti constitutum esse.

XXXVII. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum.

NON ENIM alias perit mulieri actio, quam si nuptiae secutae fuerint: nam si secutae non sunt, manet debitor mulieri obligatus.

XXXVIII. VLPIANVS libro quadragesimo octauo ad Sabinum.

SANE videndum est, an marito mulier, quae iussit accepto ferri 3, obligetur? Et putem obligari mandati actione: et hoc ipsum in dotem conuerti, quod mulier mandati iudicio obligata est: et quod dicitur, rem mulieri perire, consequens est: nam, si coeperit velle de dote agere, ipsa secum debebit compensare iullum suum.

XXXIX. IDEM libro trigesimo tertio ad Edictum.

SI SERVA seruo quasi dotem dederit, deinde constante coniunctione ad libertatem ambo peruenerint peculio eis non adempto, et in eadem coniunctione permanserint: ita res moderetur, vt, si quae ex rebus corporalibus, velut in dotem, tempore seruitutis datis exstiterint, videantur ea tacite in dotem conuersa, vt earum aestimatio mulieri debeatur. §. 1. Si spadoni mulier nupserit, distinguendum arbitror, castratus fuerit, necne: vt in castrato dicas dotem non esse: in eo, qui castratus non est, quia est matrimonium, et dos et dotis actio est.

XL. IDEM libro trigesimo quarto ad Edictum.

DIVVS SEVERVS rescripsit Pontio Lucriano in haec verba. Si mulier, quae dotem dederat, post diuortium rursus in matrimonium redit, non reuocatis instrumentis: non dubitabit is, apud quem res agetur, secundum voluntatem mulieris, quae vtique non indotata redire in matrimonium voluit, partibus suis fungi, quasi renouata dote.

XLI. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

PROMITTENDO dotem, omnes obligantur, cuiuscumque sexus conditionisque sint. §. 1. Sed si nuptiae secutae non fuerint, ex stipulatu agi non potest: magis enim res, quam verba intuenda sunt. §. 2. Accepti quoque latione dos constituitur, cum debitori marito acceptum feratur dotis constituendae causa. §. 3. Si a debitore mulieris sub conditione dos promittatur, et postea, sed antequam maritus petere posset, debitor soluendo esse desierit: magis periculum ad mulierem pertinere placet: nec enim videri maritum nomen secutum eo tempore, quo exigere non poterit. Quod si iam tunc debitor, cum sub conditione promitteret, soluendo non fuerit, periculum viri esse, quod sciens tale nomen secutus videretur, quale initio obligationis fuerit. §. 4. Si debitor mulieris dotem promiserit, et mulierem heredem reliquerit: Labeo perinde habendum ait, ac si mulier ipsa dotem promisisset: cuius sententiam Iulianus quoque probat: nec enim aequum esse ait, vt ei damnetur eius pecuniae nomine, quam ipsa debeat, et satis esse, acceptilatione eam liberari.

XLII.

1 *quod debitor*: *viri esse periculo.* 2 *eius periculo esse* omisso *ait.* 3 *fieri.*

XLII. GAIVS libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

RES IN dotem datae, quae pondere, numero, mensura constant, mariti periculo sunt: quia in hoc dantur, vt eas maritus ad arbitrium suum distrahat, et quandoque soluto matrimonio, eiusdem generis et qualitatis alias restituat vel ipse, vel heres eius.

XLIII. VLPIANVS libro tertio Disputationum.

LICET soleat dos per acceptilationem constitui, tamen si ante matrimonium acceptilatio fuerit interposita, nec nuptiae secutae [1], Scaeuola ait, matrimonii causa acceptilationem interpositam non secutis nuptiis nullam esse, atque ideo suo loco manere obligationem: quae sententia vera est. §. 1. Quoties autem extraneus accepto fert debitori dotis constituendae causa, si quidem nuptiae insecutae non fuerint, liberatio non sequetur, nisi forte sic accepto tulit, vt velit mulieri in totum donatum: tunc enim credendum est, breui manu acceptum a muliere, et marito datum: ceterum mulieri per liberam personam condictio adquiri non potest. Plane secutis nuptiis, mulier soluto matrimonio dotis exactionem habebit: nisi forte sic accepto tulit extraneus, vt ipse, quoquo modo solutum fuerit matrimonium condictionem habeat: tunc enim non habebit mulier actionem. Secundum quae constituta dote per acceptilationem, et secutis nuptiis, is effectus erit dotis exactioni, vt, si quidem pura sit obligatio, quae accepto lata est, non ipsa iam restituenda sit, sed soluenda dos secundum sua tempora. Sin vero obligatio in diem fuit, nec ante solutum matrimonium dies obligationis praeteriit, restauranda est in diem pristinum obligatio: et, si debitum cum satisdatione fuerit, satisdatio renouanda est: similique modo et si conditionalis fuerit obligatio, quae in dotem conuersa est, et pendente obligatione diuortium fuerit secutum, verius, obligationem sub eadem conditione restitui debere: sed si conditio extiterit constante matrimonio, ex die diuortii tempora exactionis numerantur.

XLIV. IVLIANVS libro decimo sexto Digestorum.

SI PATER filiae nomine dotem promisisset, et eam ante nuptias emancipasset, non resoluitur promissio: nam et cum ante nuptias pater moreretur, nihilo minus heredes eius ex promissione obligati manebunt. §. 1. Quae debitorem filiumfamilias habet, si patri eius ita dotem promiserit, QVOD MIHI DEBES, VEL QVOD MIHI FILIVS TVVS DEBET, DOTI TIBI ERVNT, non obligatur: sed efficit, vt id quod actione de peculio seruari a patre poterat, in dote sit. Marcellus: siue igitur cum filio posthac, siue cum patre agere instituerit, exceptione pacti conuenti summouebitur: actione autem de dote si experietur, consequetur quod in peculio fuisse apparuerit eo tempore, quo dos promittebatur: vtique si post nuptias promissa, eius temporis peculium aestimari debet, quo nuptiae fierent.

XLV. TRYPHONINVS libro octauo Disputationum.

QVOD si nuptura debitori [2] filiofamilias, actionem dumtaxat de peculio promisit: id, quod ex ea causa sibi deberetur, nuptiarum tempore inspicitur. §. 1. Si vero alii nuptura, iussit filiumfamilias debitorem de peculio dotem promittere, tempus inspicitur quo dos promissa est, vt tantum in peculio esse aestimaretur.

XLVI. IVLIANVS libro decimo sexto Digestorum.

QVEMADMODVM inuito domino seruus stipulatus adquirit, ita, si dotem domini nomine sibi promitti patiatur, obligatio domino adquiritur: sed neque periculum dominus praestare debebit, si forte debitor mulieris dotem promiserit, neque culpam. Traditione quoque rei dotalis in persona serui vel filiifamilias facta, dos constituitur, ita vt neque periculum, nec culpam dominus, aut pater praestet. Igitur hanc dotem periculo mulieris esse dico, quamdiu dominus vel pater ratam promissionem vel donationem habuerit: ideoque etiam manente matrimonio res quas tradiderit condictione repetituram [3]. Item incerti condictione consecuturam, vt promissione liberetur. §. 1. Si debitori suo mulier nuptura, ita dotem promisisset, QVOD MIHI DEBES, AVT FVNDVS SEMPRONIANVS DOTI TIBI ERIT: virum mulier vellet, id in dote erit: et si quidem debitum maluisset dotis nomine apud virum remanere, potest ea [4] exceptione se tueri aduersus petentem fundum: quod si fundum dedisset, pecuniam marito condicet. §. 2. Pater, etiam si falso existimans se filiae suae de-

1 Hal. addit *sint*. 2 Hal. inserit *suo*. 3 Hal. addit *puto*. 4 Ap. Hal. *ea* abest.

debitorem esse, dotem promisisset, obligabitur.

XLVII. IDEM libro decimo octauo Digestorum.

SI SERVO in dotem ante nuptias dato donatum aliquid vel legatum ante nuptias fuisset, ampliatur dos, sicut ex fructibus fundi, qui ante nuptias traditus est.

XLVIII. IDEM libro secundo ad Vrseium Ferocem.

TALI facta stipulatione, DECEM IN ANNO PROXIMO DOTIS NOMINE DARE SPONDES? Quaesitum est, annus ex quo tempore esset numerandus: vtrum ex die stipulationis factae, an ex eo die, quo dos esse potuisset, id est, nuptiarum? Et responsum est, ex die nuptiarum annum esse numerandum: ne, si aliter obseruaremus, si intra annum nuptiae factae non sint, videri possit dos ex ea obligatione deberi. §. 1. Socer genero suo sic legauerat, LVCIO TITIO FILIAE MEAE NOMINE CENTVM HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE: hanc pecuniam generum petere debere: exactam, acceptam legatis referri: sed diuortio facto de dote actionem mulieri reddendam Proculus respondit: et nihilo minus dotis esse factam. Iulianus notat: immo nec filiae, si voluerit, deneganda est huiusmodi actio.

XLIX. IDEM libro quinto ex Minicio.

VIR AB eo, qui vxori eius dotem facere volebat, certam pecuniam eo nomine stipulatus est, deinde acceptam eam [1] fecit: quaerebatur, essetne ea pecunia in dotem? Respondit, si acceptam non fecisset, et promissor soluendo esse desisset, quaereremus, an culpa mariti ea pecunia exacta non esset: cum vero acceptam fecit, omnimodo periculum ad eum pertinebit: perinde enim est, ac si acceperit pecuniam, et eandem promissori donauerit.

L. AFRICANVS libro octauo Quaestionum.

QVAE fundum in dote habebat, diuortio facto, cum in matrimonium rediret, pacta est cum viro, vti decem in dotem acciperet, et fundum sibi restitueret, ac datis decem, prius quam fundus ei restitueretur, in matrimonio decessit. Illud ex bona fide est, et negotio contracto conuenit, vt fundus, quasi sine causa penes maritum esse coeperit, condicatur. §. 1. Et hoc euidentius circa actionem pigneraticiam apparebit: etenim si, cum fundum Cornelianum pignoris causa tibi tradidissem, postea ex conuentione fundum Titianum in hoc tibi [2] tradiderim, vt Cornelianum mihi restitueres: minime, puto, dubitandum erit, quin statim recte pigneraticia ad recipiendum Cornelianum agere possim.

LI. VLPIANVS libro secundo Responsorum.

SI RES, quas filiae emancipatae pater donauit, ex voluntate eius postea in dotem pro ea datae sunt: a filia dotem, non a patre videri datam.

LII. MARCIANVS libro tertio Regularum.

NON SOLVM si aestimatus fundus, sed etiam si non aestimatus in dotem datus est, et alias, cum necesse non habeat mulier duplum promittere, promisit: quia ipse fundus est in dote, quodcumque propter eum consecutus fuerit a muliere maritus, quandoque restituet mulieri de dote agenti.

LIII. NERATIVS libro tertio Membranarum.

CVM VIR vxori donare vellet, debitor mulieris, qui soluendo non erat, dotem ei promisit: ad id dumtaxat, ad quod soluendo fuit, viri periculo ea res est: et si quid debitori ad soluendum facultatis accesserit, periculum ad eam summam, quae accesserit, crescet: permanebitq e, etiam si rursus pauperior factus erit: quia neque tum, cum dos promitteretur, donatio facta est, nisi eius pecuniae, quae a debitore seruari non poterat: neque cum soluendo is [3] esse coepit, donationis causa permaneat, cum eo loco res sit, quo esset, si tum quoque cum promitteretur dos, locuples fuisset.

LIV. GAIVS ad Edictum Praetoris vrbani, titulo de Praediatoribus.

RES QVAE ex dotali pecunia comparatae sunt, dotales esse videntur.

LV. PAVLVS libro primo ad Plautium.

CVM DOTIS causa aliquid expromittitur, fideiussor eo nomine datus tenetur.

LVI. IDEM libro sexto ad Plautium.

SI IS, qui Stichum mulieri debet, in dotem delegatus sit, et antequam solueret debitor, Stichus decesserit, cum neque per debitorem stetisset, quo minus solueret, neque maritus in agendo moram fecisset: periculo mulieris Stichus morietur: quamquam etiam si moram maritus fecerit in exigendo, si tamen etiam

1 *ei.* 2 Ap. Hal. *tibi* abest. 3 Ap. Hal. *is* abest.

etiam [1] apud maritum moriturus Stichus fuerit, actione dotis maritus non teneatur. §. 1. Ibi dos esse debet, vbi onera matrimonii sunt. §. 2. Post mortem patris statim onera matrimonii filium sequuntur, sicut liberi, sicut vxor. §. 3. Quod dicitur, necessarias impensas ipso iure dotem minuere: non eo pertinet, vt si forte fundus in dote sit, desinat aliqua ex parte dotalis esse, sed nisi impensa reddatur, aut pars fundi, aut totus retineatur. Sed si tantum in fundum dotalem impensum sit per partes, quanti fundus est, desinere eum dotalem esse Scaeuola noster dicebat: nisi mulier sponte marito intra annum impensas obtulerit. Si pecunia et fundus in dote sint, et necessariae impensae in fundum factae, Nerua ait, dotem pecuniariam minui. Quid ergo, si mulier impensas marito soluerit? vtrum crescet dos, an ex integro data videbitur? Cuius rei manifestior iniquitas in fundo est, secundum Scaeuolae nostri sententiam: nam si definit dotalis esse, poterit alienari: rursus quemadmodum poterit fieri dotalis, data pecunia? an iam pecunia in dote esse videbitur? et magis est, vt ager in causam dotis reuertatur, sed interim alienatio fundi inhibeatur.

LVII. Iavolenvs libro primo ex Plautio.

Nvptvra filiofamilias, si socero dotem ita promiserit, qvod filivs tvvs mihi debet, id doti tibi erit: interesse puto, vtrum filii obligatio, an patris persecutio, et in rem versum promissioni contineatur? nam si id, quod filium dare oportet, significatum est, tota pecunia, in quam filius obligatus est, promissioni dotis continebitur: sin autem id, quod patrem de peculio, vel in rem verso praestare oportebit, aestimare debebit, quantum sit eo tempore id, quod [2] promittitur: vt ea summa dotis esse videatur, qua patrem eo tempore filii nomine condemnari oportebit: quod si non euidenter apparuit, de cuius mulier obligatione sensit, praesumtionem ad filii debitum spectare verisimile est, nisi euidentissime contrarium adprobetur.

LVIII. Celsvs libro decimo nono Digestorum.

Si sponsalibvs nondum factis Titio dotem Seiae nomine promiseris, eum ea nubere ei nollet, tamen, si postea nupserit, dotem debebis: nisi aliae nuptiae mediae interuenissent. §. 1. Si mulier ancillam Pamphilam a Titio stipulata, deinde ei nuptura, quod is sibi debebat, doti habere permisit, etiam si non erit viri Pamphila, an ipsa tamen Pamphila [3] in dote et mulieris periculo erit? an et quod ea pepererit (reddi mulieri debebit)? quia, si in sua causa prior stipulatio mansisset, non redderetur: nisi forte refert, habuerit rem, quam debebat vir, quo tempore dos constituebatur, nam ita poterit videri res ipsa ad eum peruenisse: an non habuerit: nam si non habuerit, magis est, vt liberatio obligationis potius quam res ipsa ad eum ita peruenisse videatur: ideoque partus eius non debetur.

LIX. Marcellvs libro septimo Digestorum.

Si mvlier ita dotem promiserit, decem tibi avt titio doti ervnt, hoc casu dici potest, vel Titio dari posse: sed dote de virum teneri, quemadmodum si Tito iussisset dari: nec mirum: cum etiam promissura viro dotem, possit delegante eo alteri promittere: etsi dici solet, alii quam marito dotis nomine mulierem non posse obligari: his enim casibus viro dos quaeritur: non enim existimabimus illam ita promisisse, cum vel de Titii nuptiis cogitaret. §. 1. Ex asse heres institutus, rogatusque mulieri dodrantem hereditatis restituere, iussu eius, quod debet, doti promisit marito Vereor, non sit obligatus: nam mulieri in hoc tenetur, vt hereditatem restituendo transferat actiones, et quas habet, et quibus est obstrictus: quas transferre ad alium quam cui debet fideicommissum, non potest. Aliquis dixerit, incerti cum eo agi posse, fideicommissi praestet aestimationem: huic ego consentire non possum: nam obligari mulieris debitorem ita aequum est, si accipere idipsum, quod ei debetur, vir potest. Sed ne indotata mulier esse videatur, dicendum est, ipsi mulieri ex Trebelliano restituendam esse partem hereditatis, quae ei relicta est, vt ea suo marito pro dote eam solueret: quia et ad eam fideicommissum, et onera eius pertinent: delegatione propter nimiam subtilitatem et casus necessitatem minime obtinente. §. 2. Eius nomine quae libera videbatur, decem in dote dedisti: eo casu habebis condictionem, quo habere potuisses, si mulieris liberae nomine dedisses, nec nuptiae secutae essent. Si ma-

1 Ap. Hal. *etiam* abest. 2 *eo tempore quo promittitur*. 3 Ap. Hal. *Pamphila* abest.

manumiſſa nupſerit, ita demum dos erit, ſi ea mente dediſti, vt quandoque ſecutis nuptiis dos eſſet: igitur, ſi mulieri donaturus dediſti, dominus condicet: quemadmodum ſi eum, qui ſibi donaturus eſſet, mulieri ipſam donare iuſſiſſet.

LX. Celsvs libro vndecimo Digeſtorum.

Qvaero, quantae pecuniae dotem promittenti adultae mulieri curator conſenſum accommodare debeat? Reſpondit, modus ex facultatibus et dignitate mulieris maritique ſtatuendus eſt, quousque ratio patitur.

LXI. Terentivs Clemens libro tertio ad legem Iuliam et Papiam.

Sive generalis curator, ſiue dotis dandae cauſa conſtitutus ſit, et amplius doti promiſſum eſt quam facultates mulieris valent, ipſo iure promiſſio non valet: quia lege rata non habetur auctoritas dolo malo facta. Quaerendum tamen eſt, vtrum tota obligatio, an quod amplius promiſſum eſt quam promitti oportuit, infirmetur? Et vtilius eſt dicere, id, quod ſuperfluum eſt, tantummodo infirmare. §. 1. Iſte autem curator res dotis nomine tradere debet: non etiam [1] vt vendat cuilibet, et pretium eius in dotem det. Dubitari autem poteſt, an hoc verum ſit: quid enim, ſi aliter honeſte nubere non poſſit, quam vt pecuniam in dotem det: idque ei magis expediat? Atquin poſſunt res in dotem datae plerumque alienari, et pecunia in dotem conuerti. Sed, vt expediatur quaeſtio, ſi quidem res in dotem maritus accipere maluerit, nihil amplius quaerendum eſt: ſin autem non aliter contrahere matrimonium vir patitur, niſi pecuniis in dotem datis, tunc officium eſt curatoris, apud eundem intrare iudicem qui eum conſtituit, vt iterum ei cauſa cognita etiam viro abſente permittat rerum venditione celebrata dotem conſtituere.

LXII. Modestinvs libro quinto Reſponſorum.

Titia, cum eſſet minor vigintiquinque annis, quartam hereditatis matris ſuae communem ſibi cum fratribus mutauit, et accepit pro ea parte fundum, quaſi emtione inter ſe facta: hunc fundum cum aliis rebus doti dedit. Quaero, ſi in integrum reſtituatur, et partem ſuam accipiet quartam, et reddat fundum: quid debeat maritus facere, an contentus eſſe debeat aliis rebus in dotem datis? Item quaero, ſi haec deceſſerit, et heredes eius in integrum reſtitutionem ex perſona eius petierint: et ipſi petant quartam, partem et illi fundum an maritus cogatur reſtituere fundum, contentus in retentione lucri dotis ceteris rebus? Modeſtinus reſpondit, nihil proponi, cur marito dos auferenda ſit: ſed in meram aeſtimationem praedii mulier, vel eius heredes condemnandi ſunt, in hoc tempus referendam, quo in dotem datus eſt.

LXIII. Idem libro ſingulari de Eurematicis.

Stipvlatio de dote reddenda ab extraneo interpoſita, facto diuortio ſtatim committitur: nec redintegrato matrimonio actio ſtipulatori quaeſita intercidit: denuo igitur conſentiente ſtipulatore dos conſtituenda eſt, ne ſequenti matrimonio mulier indotata ſit, ſi modo ea dos non ab ipſa profecta ſit, quam alius permiſſu eius ſtipulatus eſt, tunc enim conſenſus eius non eſt neceſſarius.

LXIV. Iavolenvs libro quarto ex Caſſio.

Post diuortium mulier, ſi de dote maritus nihil cauit, et cum alii nupſiſſet, poſtea ad priorem virum rediit: tacite dos ei redintegratur.

LXV. Pomponivs libro quinto ad Quintum Mucium.

Si legato aut hereditate aliquid ſeruo dotali obuenit, quod teſtator noluit ad maritum pertinere, id ſoluto matrimonio reddendum eſt mulieri.

LXVI Idem libro octauo ad Quintum Mucium.

Si vsvsfrvctvs fundi, cuius proprietatem mulier non habebat, dotis nomine mihi a domino proprietatis detur, difficultas erit poſt diuortium circa reddendum ius mulieri: quoniam diximus, vſumfructum a fructuario cedi non poſſe niſi domino proprietatis: et, ſi extraneo cedatur, id eſt, ei qui proprietatem non habeat, nihil ad eum tranſire, ſed ad dominum proprietatis reuerſurum vſumfructum: quidam ergo, remedii loco, recte putauerunt introducendum, vt vel locet hunc vſumfructum mulieri maritus, vel vendat nummo vno, vt ipſum quidem ius remaneat penes maritum, perceptio vero fructuum ad mulierem pertineat.

LXVII. Procvlvs libro ſeptimo Epiſtolarum.

Pro-

1 Ap. Hal. *etiam* abeſt.

PROCVLVS nepoti suo [1] salutem. Ancilla quae nupsit, dotisque nomine pecuniam viro tradidit, siue sciet se ancillam esse, siue ignoret, non poterit eam pecuniam viri facere: eaque nihilo minus mansit eius, cuius fuerat antequam eo nomine viro traderetur: nisi forte vsucapta est, nec postea, quam apud eundem virum libera facta est, eius pecuniae causam mutare potuit: itaque nec facto quidem diuortio, aut dotis iure, aut per condictionem repetere recte potest: sed is, cuius pecunia est, recte vindicat eam. Quod si vir eam pecuniam pro suo possidendo vsucepit, scilicet quia existimauit mulierem liberam esse: propius est, vt existimem, eum lucrifecisse: vtique, si antequam matrimonium esse inciperet, vsucepit: et in eadem [2] opinione sum, si quid ex ea pecunia parauit, antequam ea dos fieret, ita vt nec possidet eam, nec dolo fecerit, quo minus eam possideret.

LXVIII. PAPINIANVS libro decimo Quaestionum.

DOTIS promissio non ideo minus valebit, quod ignorante initio patre nuptiae non [3] fuerint, si postea consenserit: cum omnis dotis promissio futuri matrimonii tacitam conditionem accipiat. Nam et si minor annis duodecim vt maior deducta sit, tunc primum petetur, cum maior annis apud eundem esse coeperit: quod enim vulgatum est, dotis promissionem in primis dumtaxat nuptiis destinare, neque durare obligationem, si post alterius matrimonium ei nubat, cui dotem promiserat, tunc locum habet, cum intercesserunt aliae nuptiae.

LXIX. IDEM libro quarto Responsorum.

CVM POST diuortium viro sciente mulier in possessionem praediorum, quae in dotem promisit, longo tempore fuerit, conuenisse tacite videtur, ne dos quae promissa fuerat, petatur: et si petere ea coeperit, pacti exceptione a muliere repellitur. §. 1. Mulier pecuniam sibi debitam a Seio cum vsuris futuri temporis in dote promittenda demonstrauit: eas quoque dotis portionem esse, quarum dies post nuptias cessit, rationis est. §. 2. Vsuras dotis in stipulatum cum dote post diuortium deductas, ex die secundi matrimonii non esse praestandas placuit: quia nec sortis exactio locum habere coepit: medii autem temporis debebuntur. §. 3. In domum absentis vxore deducta, nullis in eam interea ex bonis viri sumtibus factis, ad exhibitionem vxoris promissas vsuras reuersus vir improbe petit. §. 4. Gener a socero dotem, arbitratu soceri certo die dari, non demonstrata re vel [4] quantitate stipulatus fuerat: arbitrio quoque detracto, stipulationem valere placuit: nec videri simile, quod, fundo non demonstrato, nullum esse legatum vel stipulationem fundi constaret: cum inter modum constituendae dotis, et corpus ignotum differentia magna sit: dotis etenim quantitas pro modo facultatium patris et dignitate mariti constitui potest. §. 5. Nuptiis ex voluntate patris puellae cum filio tutoris iure contractis, dos pro modo facultatium et dignitate natalium recte per tutorem constitui potest. §. 6. Patrona dotem pro liberta iure promissam, quod exstiterit ingrata, non retinebit. §. 7. Cum res in dotem aestimatas soluto matrimonio, reddi placuit, summa declaratur, non venditio contrahitur: ideoque rebus euictis, si mulier bona fide eas dederit, nulla est actio viro: alioquin de dolo tenetur. §. 8. In dotem rebus aestimatis et traditis, quamuis eas mulier in vsu habeat, viri dominium factum videretur. §. 9. Partum [5] dotalium ancillarum dotis esse portionem conuenit: ideoque frustra pacisci virum, vt inter vxorem et se partus communis sit.

LXX. PAVLVS libro sexto Quaestionum.

IN AMBIGVIS pro dotibus respondere melius est.

LXXI. IDEM libro decimo tertio Quaestionum.

CVM DOTEM mulieris nomine extraneus promisit, mulieris periculum est: sed, [6] si maritus nomen secutus, vsuras exegerit, periculum eius futurum respondetur.

LXXII. IDEM libro octauo Responsorum.

MVLIER bona sua omnia in dotem dedit. Quaero, an maritus, quasi heres, oneribus respondere cogatur? Paulus respondit, eum quidem, qui tota ex repromissione dotis bona mulieris retinuit, a creditoribus conueniri eius non posse, sed non plus esse in promissione bonorum, quam quod superest deducto aere alieno. §. 1. Paulus respondit, in rebus

1 *nepti suae.* 2 Hal. inserit *adhuc.* 3 Ap. Hal. *non* abest. 4 Ap. Hal. *re vel* absunt. 5 *Partus.* 6 *periculum esse si maritus.*

bus dotalibus etiam patrem mariti dolum et culpam praestare debere. §. 2. Paulus respondit, si mulier de suo dotem dedit, et adhibuit matrem quae stipularetur: potuisse eam postea instrumentum dotale mutare.

LXXIII. Idem libro secundo Sententiarum.

Mvtvs, surdus, caecus, dotis nomine obligantur: quia et nuptias contrahere possunt. §. 1. Manente matrimonio, non perditurae vxori ob has causas dos reddi potest, vt sese suosque alat, vt fundum idoneum emat, vt in exilium, vt in insulam relegato parenti praestet alimonia, aut vt egentem virum, fratrem, sororemue sustineat.

LXXIV. Hermogenianvs libro quinto iuris Epitomarum.

Si sponsa dotem dederit, nec nupserit, vel minor duodecim annis, vt vxor habeatur: exemplo dotis, condictioni, fauoris ratione, priuilegium, quod inter personales actiones vertitur, tribui placuit.

LXXV. Tryphoninvs libro sexto Disputationum.

Qvamvis in bonis mariti dos sit, mulieris tamen est: et merito placuit, vt si in dotem fundum inaestimatum dedit, cuius nomine duplae stipulatione cautum habuit, isque marito euictus sit, statim eam ex stipulatione agere posse: porro cuius interest non esse euictum, quod in dote fuit, quodque ipsa euictionem pati creditur ob id quod eum in dotem habere desiit, huius [1] etiam constante matrimonio, quamuis apud maritum dominium sit, emolumenti potestatem esse creditur, cuius etiam [2] matrimonii onera maritus sustinet.

LXXVI Idem libro nono Disputationum.

Si pater mulieris mortis suae causa dotem promiserit, valet promissio: nam et si in tempus, quo ipse moreretur, promisisset, obligaretur: sed si conualuerit, cur ei non remittatur obligatio per condictionem, atque si stipulanti quiuis alius promisisset, aut dotem alicuius nomine? nam vt corporis vel pecuniae translatae, ita obligationis constitutae mortis causa condictio est. Non idem dicendum est in persona mulieris, si mulier [3] mortis suae causa dotem promiserit: quia nisi matrimonii oneribus seruiat, dos nulla est.

LXXVII. Idem libro decimo Disputationum.

Si mvlier debitori suo, qui sub vsuris debebat, nuptura dotem promisisset, quod is sibi deberet: post contractas nuptias secuti temporis vsuras non esse dotales: quia illa obligatio tota tolleretur, perinde ac si solutum debitum mulieri in dotem ab ea datum esset.

LXXVIII. Idem libro vndecimo Disputationum.

Cvm in fundo mariti habens mulier vsumfructum, dotis causa eum [4] marito dedit, quamuis ab ea vsusfructus decesserit, maritus tamen non vsumfructum habet, sed suo fundo quasi dominus vtitur, consecutus per dotem plenam fundi proprietatem, non separatam vsufructu: nec est, quod non vtendo [5] maritus amittat. Diuortio autem facto constituet in eodem fundo vsumfructum mulieri. Quod si in matrimonio decesserit vxor, nihil emolumenti ob dotem habere videtur maritus: quia etsi vxorem eam non duxisset, fructuariae morte finitus vsusfructus ad proprietatem rediret, ideoque nec in funus confert mulieris. §. 1. Plane si pater filiae nomine, qui in fundo generi vsumfructum habebit, dotis constituendae gratia eum dederit, et in matrimonio [6] mortua fuerit: habebit ex sua persona vsusfructus petitionem. §. 2. Quod si mulier in fundo suo marito vsumfructum dotis causa constituerit, tunc ex mariti persona erit vsusfructus proprie: qui et non vtendo ipsius pereat: quod si acciderit, videamus, an etiam nunc dotata sit mulier? Et, si quidem dominium apud mulierem est fundi, ad quem reuersus est vsusfructus, nihil iam in dote habet, quod actione dotis consequatur ab eo, cui quod non vtendo amisit vsumfructum imputari non potest, ex quo ipsa lucrum habet: ideoque indotata erit. Quod si alienauerit vxor proprietatem, quae sine vllo mulieris emolumento plenior facta est, adhuc dotata est, quia dotis actione teneri debet maritus, qui, quando licuit vsufructu vti, amisit eum non vtendo: nam, si habere perseuerasset vsumfructum ad diuortium, commodo mulieris cederet eius restitutio: quia etsi non protinus ad ipsam transiret, tamen vel si pretio, vel beneficio

1 *huic enim.* 2 Hal. inserit *caussa.* 3 Ap. Hal. *mulier* et mox *suae* absunt. 4 Ap. Hal. *eum* abest. 5 Hal. inserit *eum.* 6 Hal. inserit *ea.*

beneficio, fine incommodo mulieris, ad proprietatem reuertetur. Si autem vsumfructum maritus non amiſerit, morte mulieris non finitur vſusfructus apud maritum. Diuortio autem facto, primo videamus et in hac, et in ſuperiore ſpecie, an pro rata temporis eius anni diuidantur fructus: quod probandum eſt. Ipſius autem reſtitutio ita fiet, vt habenti mulieri fundum, vſusfructus cedatur, et ita cum proprietate conſolidetur. Sed etſi non ſit fundi domina, nihilo minus competit dotis actio, vt dimittat a ſe maritus vſumfructum: nam vel ex emto actione adhuc, vt vſumfructum praeſtet, mulier tenetur, aut pretium eius conſequi ſperat, aut cuiuis magis gratiam praeſtare, quam relinquere apud inimicum ius ad ſe translatum, licere ei ciuile eſt. §. 3. Vxor viro vſumfructum dotis nomine dedit: manente matrimonio eidem fundum vendidit: quaeſitum eſt, diuortio facto, quid dotis iudicio recuperare debeat? Dixi, referre quanti fundus veniſſet: nam ſi nudae proprietatis aeſtimatio facta fuiſſet, mulier dotis iudicio pretium vſusfructus recuperare debet. Quid ergo eſt, ſi vir ante litem conteſtatam mortuus fuiſſet? heredes eius nihil praeſtituros: nam etſi quilibet alius emtor proprietatis exſtitiſſet, heres viri nihil mulieri praeſtaret: ſcilicet vſufructu reuerſo ad proprietatem. Ceterum ſi fundus totus veniſſet, quanti debet venire (non) detracto vſufructu intelligi mulierem dotem, manente matrimonio, recepiſſe. §. 4. Si fundus communis in dotem datus erit, et ſocius egerit cum marito communi diuidundo, adiudicatusque fundus ſocio fuerit: in dote erit quantitas,[1] qua ſocius marito damnatus fuerit: aut ſi, omiſſa [2] licitatione, extraneo addictus is fundus fuerit, pretii portio quae diſtracta eſt: ſed ita, vt non vice corporis habeatur, nec diuortio ſecuto praeſenti die quod in numero eſt reſtituatur, ſed ſtatuto tempore ſolui debeat. Quod ſi marito fundus fuerit adiudicatus, pars vtique data in dotem dotalis manebit: diuortio autem facto ſequetur reſtitutionem, propter quam ad maritum peruenit, etiam altera portio: ſcilicet vt recipiat tantum pretii nomine a muliere, quantum dedit ex condemnatione ſocio: nec audiri debebit alteruter eam aequitatem recuſans, aut mulier in ſuſcipienda parte altera quoque, aut vir in reſtituenda. Sed an conſtante matrimonio non ſola pars dotalis ſit, quae data fuit in dotem, ſed etiam altera portio, videamus? Iulianus de parte tantum dotali loquitur: et ego dixi in auditorio, illam ſolam dotalem eſſe. §. 5. Si marito dotis nomine ſtipulanti promiſit per errorem is qui exceptione tutus erat, ne ſoluat, cogetur ei ſoluere: et habebit condictionem aduerſus mulierem, aut patrem, vter eorum delegauit, ob id quod indebitum marito promiſit aut ſoluit.

LXXIX. LABEO libro ſexto Poſteriorum a Iauoleno Epitomatorum.

AVVS neptis nomine filio natae genero dotem dedit, et moritur: negat Seruius, dotem ad patrem reuerti: et ego cum Seruio ſentio, quia non poteſt videri ab eo profecta, quia nihil ex his ſui habuiſſet. §. 1. Pater filiae nomine centum doti ita promiſit, CVM COMMODISSIMVM ESSET: Ateius ſcripſit, Seruium reſpondiſſe, cum primum ſine turpitudine et infamia dari poſſit, deberi.

LXXX. IAVOLENVS libro ſexto ex Poſterioribus Labeonis.

SI DEBITOR mulieris dotem ſponſo promiſerit, poſſe mulierem ante nuptias a debitore eam pecuniam petere, neque eo nomine poſtea debitorem viro obligatum futurum, ait Labeo. Falſum eſt: quia ea promiſſio in pendenti eſſet, donec obligatio in ea cauſa eſt.

LXXXI. PAPINIANVS libro octauo Quaeſtionum.

PATER filiae nomine nummos alienos, quos mutuos acceperat, aut in cauſam crediti receperat, in dotem dedit: conſumtis his, dos profecticia efficitur.

LXXXII. PROCVLVS libro quinto Epiſtolarum.

CVM VXOR virum ſuum, quam pecuniam ſibi deberet, in dotem filiae communis dare iuſſerit, et id feciſſe dicatur: puto animaduertendum eſſe, vtrum eam dotem ſuo, an vxoris nomine dedit: ſi ſuo, nihilo minus vxori eum debere pecuniam, ſi vxoris nomine dederit, ipſum ab vxore liberatum eſſe.

LXXXIII. IAVOLENVS libro ſexto Poſteriorum Labeonis.

SI debitor mulieris dotem ſponſo promiſerit, non poſſe mulierem ante nuptias a debitore eam pecuniam petere: quia ea promiſſio in pendenti eſſet, donec obligatio in ea cauſa eſt.

LXXXIV.

1 *hic* loco *is*. 2 *ad ſi admiſſa*.

LXXXIV. LABEO libro sexto Pithanon a Paulo Epitomatorum.

SI DE dote promissa agitur, non oportet in quantum facere potest condemnari eum qui promisit. Paulus: immo, quod ad extraneum attinet, semper hoc verum est: ceterum si manente adfinitate dotem promissam gener a socero petit, vtique in quantum facere potest socer condemnabitur: si dirempto matrimonio petitur, ex causa et persona id tribuendum puto. Quid enim, si socer specie futurae dotis induxerit genero, et, cum sciret se praestare dotem non posse, id egerit, vt genero insidiaretur?

LXXXV. SCAEVOLA libro octauo Digestorum.

FVNDVM filiae nomine pater in dotem dederat: huius heredi filiae ex asse, creditoribus vrguentibus patris, vtilius videtur potius fundum qui dotalis est distrahere, quod minus fructuosus sit, et alios hereditarios vberiore reditu retinere: maritus consentit, si nulla in ea re captio sit futura. Quaero, an ea [1] pars dotis, quae in hoc fundo est, mulieri manente matrimonio recte soluatur? Respondit, si pretium creditori soluatur, recte solutum.

TIT. IV.

DE PACTIS DOTALIBVS.

IAVOLENVS libro quarto ex Cassio.

PACISCI post nuptias, etiam [2] si nihil ante conuenerit, licet. §. 1. Pacta quae de reddenda dote fiunt, inter omnes fieri oportet, qui repetere dotem, et a quibus repeti potest: ne ei, qui non interfuit, apud arbitrum cognoscentem [3], pactum non prosit.

II. VLPIANVS libro decimo nono ad Sabinum.

SI CONVENERIT, vt quoquo modo dissolutum sit matrimonium liberis interuenientibus dos apud virum remaneret: Papinianus Iuniano Praetori respondit, morte mariti finito matrimonio, neque conuenisse videri dotem remanere: et si conuenisset, non esse seruandum pactum contra dotem, cum mariti mortalitas interuenit.

III. PAVLVS libro tertio ad Sabinum.

PACTA conuenta, quae in diuortii tempus collata sunt, non facto diuortio locum non habent.

IV. VLPIANVS libro trigesimo primo ad Sabinum.

SI CONVENERIT, vt fructus in dotem conuerteretur, an valeat conuentio? Et Marcellus ait libro octauo Digestorum, conuentionem non valere: prope enim indotatam mulierem hoc pacto fieri. Sed ita distinguit, vt si quidem fundum in dotem dederit mulier, ita vt maritus fructus redderet, non esse ratum pactum: idemque esse et si vsumfructum in dotem hoc pacto dedit: quod si conuenisset de fructibus reddendis, hoc est, vt in dote essent fructus, quosquos percepisset, et fundus vel vsusfructus in hoc traditus est, non vt fundus vel fructus fieret dotalis, sed vt fructus perciperet dotis futuros, cogendum de dote actione fructus reddere: erunt igitur in dote fructus, et fruetur iste vsuris, quae ex fructibus collectis et in sortem redactis recipi possunt. Ego vtrubique arbitror interesse, qua contemplatione dos sit data: vt si ob hoc ei maiorem dotem mulier dedit, quia fructus volebat esse dotis, contento marito ea pecunia quae ex vsuris redituum colligitur, posse dici conuentionem valere: nec enim videtur sterilis esse dos. Finge quadragena annua esse reditus apud eum, qui non acciperet in dotem, nisi hoc conuenisset, plus trecentum: vti boni consuleret, tam vberem dotem consecutus? Et quid dicimus, si pactum tale [4] interuenit, vt maritus fructus in dotem conuerteret, et mulier se suosque aleret, tueretur ue, et vniuersa onera sua expediret: quare non dicas conuentionem valere?

V. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

ILLVD conuenire non potest, ne de moribus agatur, vel plus vel minus exigatur: ne publica coercitio priuata pactione tollatur. §. 1. Ac ne illa quidem pacta seruanda sunt, ne ob res donatas vel amotas ageretur: quia altero pacto ad furandum mulieres inuitantur: altero ius ciuile impugnatur. §. 2. Et si conuenerit, ne ob impensas necessarias ageretur, pactum non est seruandum: quia tales impensae dotem ipso iure minuunt.

VI. VLPIANVS libro quarto ad Edictum.

POMPONIVS ait, maritum non posse pacisci, vt dolum solummodo in dotem praestet: videlicet propter vtilitatem nubentium: quamuis pacisci possit, ne sit periculo eius nomen debitoris, qui ei dotem promisit: nam et vt sit dos periculo

1 Ap. Hal. *ea* abest. 2 Ap. Hal. *etiam* abest. 3 *apud arbitrium cognoscentis.* 4 *si tale pactum conuentum interuenit.*

culo mulieris, pacisci eum posse probat: et per contrarium, vt ea dos, quae periculo mulieris est, sit periculo mariti.

VII. POMPONIVS libro decimo quinto ad Sabinum.

CVM DOS filiae nomine datur, optimum est, pactum conuentum cum vtroque generum facere: quamquam initio dotis dandae legem quam velit, etiam citra personam mulieris, is qui dat dicere possit. Si vero post datam pacisci velit, vtriusque persona in paciscendo necessaria est: quoniam iam adquisita mulieri dos tum esset: quo casu si solus pater pactus esset sine filia, siue solus agat, siue adiuncta filiae persona, ei soli nocebit et proderit pactum conuentum: nec si sola filia aget, neque proderit, neque nocebit ei. Si vero filia sola pacta fuerit, quo pacto melior conditio patris fiet, proderit et patri: quoniam per filiam patri adquiri potest, per patrem filiae non potest. Si vero sic pacta sit filia, vt noceat, ipsi quandoque filiae agenti nocebit, pactum patri vero nullo modo nocebit, nisi adiecta quaque filiae persona experiatur. Dicendum est, paciscendo filiam patris conditionem deteriorem facere non posse eo casu, quo mortua ea in matrimonio dos ad patrem reuersura est.

VIII. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

QVOTIES patre furente, vel ab hostibus capto, filiusfamilias ducit vxorem, filiaque familias nubit, necessario etiam pactio cum ipsis dumtaxat dotis nomine fieri potuit.

IX. POMPONIVS libro decimo sexto ad Sabinum.

SI ITA conueniat, vt, si viuo socero mortua sit filia, ipsi socero: si mortuo, filio eius: si filio quoque defuncto [1], totum suo heredi reddatur: benigna interpretatione potest defendi, vtilem stipulationem esse.

X. IDEM libro vigesimo sexto ad Sabinum.

AVVS pactus est, cum dotem pro nepote suscepisset, ne a se, neue a filio dos peteretur: ab alio vero, quam filio herede, vt dos peteretur: exceptione conuentionis filius tuendus erit: quippe [2] heredi nostro cauere concessum est: nec quicquam obstat, quo minus certae personae, si heres erit sibi, caueri possit: quod non idem et in ceteris heredibus cauetur: et ita Celsus scribit.

XI. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Edictum.

CVM PATER dotem pollicitus fuerit, et paciscatur, ne se viuo petatur, neue constante matrimonio dos petatur [3]: ita pactum interpretandum Diuus Seuerus constituit, quasi [4] adiectum esset, SE VIVO: hoc enim ita accipiendum esse [5] contemplatione paternae pietatis, et contrahentium vo untatis, vt posterior quoque pars conuentionis ad vitam patris relata videatur, ne diuersa sententia fructum dotis ab oneribus matrimonii separet, quodque indignissimum est, inducat, vt non habuisse dotem existimetur: quo rescripto hoc effectum est, vt si quidem viuo patre decesserit filia, aut sine culpa sua diuerterit, omnimodo dos peti non possit: constante autem matrimonio, mortuo patre, peti possit.

XII. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

SI PATER dotem dederit, et pactus sit, vt, mortua in matrimonio filia, dos apud virum remaneret: puto pactum seruandum, etiam si liberi non interueniant. §. 1. Ex pactis conuentis, quae ante nuptias, vel post nuptias interponi solent, alia ad voluntatem pertinent, vt mulier dote promissa se alat, et donec nupta sit, dos ab ea non petatur, aut certam summam viro praestet, et ab eo alatur, et his similia: alia ad ius pertinent, veluti quando dos petatur, quemadmodum reddatur: in quibus non semper voluntas contrahentium seruatur. Ceterum si conuenerit, ne omnino dos petatur, indotata erit mulier. §. 2. Si mulier pacta sit, ne amplius, quam pars dimidia dotis a se petatur, et poenam stipulata sit: Mela ait, alterutro eam contentam esse oportere: vel exceptione pacti, et acceptam facere poenae obligationem: vel, si ex stipulatu agat, deneganda ei [6] exceptionem. §. 3. Si fundo aestimato in dotem dato pacta sit mulier, vt, quanto pluris venierit, id in dote sit: Mela ait, id seruandum: cum et ex contrario conuenire possit, vt, si minoris venierit, ipsa debeat. §. 4. Si pacta sit mulier, vt, siue pluris siue minoris fundus aestimatus venierit, pretium, quanto res venierit, in dote sit: stari eo pacto oportet: sed si culpa mariti minoris venierit, et idipsum mulierem consequi.

XIII. IVLIANVS libro decimo septimo Digestorum.

IDEM

1 *si mortuo filio quoque defuncto:* 2 Hal. inserit *cum.* 3 Ap. Hal. *dos petatur* absunt. 4 Hal. inserit *denuo.* 5 Ap. Hal. *esse* abest. 6 Ap. Hal. *ei* abest.

ITEM si non venierit, aestimatio praestari debebit.

XIV. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

DE DIE reddendae dotis hoc iuris est, vt liceat pacisci qua die reddatur: dum ne mulieris deterior conditio fiet.

XV. GAIVS libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

ID EST, vt citeriore die reddatur.

XVI. PAVLVS libro trigesimo ad Edictum.

VT AVTEM longiore die soluatur dos, conuenire non potest: non magis, quam ne omnino reddatur.

XVII. PROCVLVS libro vndecimo Epistolarum.

ATILICINVS Proculo suo salutem. Cum inter virum et vxórem pactum conuentum ante nuptias factum sit, vt quibus diebus dos data esset, iisdem, diuortio facto, redderetur: post quinquennium, quam nuptiae factae sunt, vxor viro dotem dedit: diuortio facto, quaero, vtrum quinquennii die vir vxori dotem redderet, an statuto legibus tempore? Proculus respondit: quod ad diem reddendae dotis attinet: pacto existimo meliorem conditionem mulieris fieri posse, deteriorem non posse: itaque si cautum est, vt propiore tempore, quam legibus constitutum est, reddatur, stari eo debere: si vt longiore, nec valere id pactum conuentum. Cuius sententiae conueniens est dicere, si pacto conuento cautum est, vt, quanto serius quaeque, et [1] post nuptias data fuerit, tanto post diuortium reddatur: si propiore [2], quam in reddenda dote constitutum est, data sit, valere pactum conuentum, si longiore, non valere.

XVIII. IVLIANVS libro decimo octauo Digestorum.

LICET manente matrimonio non possit inter virum et vxorem conuenire, vt longiore dos reddatur: post diuortium tamen, si iusta causa conuentionis fuerit, custodire id pactum debet.

XIX. ALFENVS libro tertio Digestorum a Paulo Epitomatorum.

ALIVD est, si pater pro filia dotem promisit, vt annua, bima, trima, quadrima, quinto anno dos [3] a se redderetur, et conuenit, vt iisdem diebus dos soluto matrimonio redderetur: hoc enim pactum ita valet, si patri filia heres extitisset, et interueniente ea pactum conuentum fuerit.

XX. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

OB RES quoque donatas, vel amotas, vel impensas factas, tunc facta pactio valebit, id est, post diuortium. §. 1. Si extraneus de suo daturus sit dotem, quidquid vult, pacisci et ignorante muliere, sicut et stipulari, potest: legem enim suae rei dicit: postquam vero dederit, pacisci consentiente muliere debet. §. 2. Si conuenerit, ne a muliere, neue a patre dos petatur, heres non habebit exceptionem: sed si conuenerit, ne manente matrimonio viuo patre petatur, mortuo patre statim exigitur: et si non petierit maritus, tenebitur huius culpae nomine, si dos exigi potuerit: nisi forte ante diremtum sit matrimonium, quam facultatem petendi haberet.

XXI. IVLIANVS libro decimo septimo Digestorum.

SI MVLIER dotis causa promiserit certam summam, et pro ea [4] mancipia in dotem dederit ea conditione, vt periculo eius essent, et si quid ex his natum esset, ad eam pertineat: stari pacto conuento oportebit. Nam constat posse inter vxorem et virum conueniri, vt dos, quae in pecunia numerata esset, permutaretur, et transferatur in corpora, cum mulieri prodest.

XXII. IDEM libro secundo ad Vrseium Ferocem.

QVIDAM fundum dotis causa ab vxore sua acceperat, interque eos conuenerat, vt mercedes eius fundi vir vxori, annui nomine, daret: deinde eum fundum vir matri mulieris certa pensione colendum locauerat: eaque, cum mercedes eius fundi deberet, decesserat, et filiam suam solam heredem reliquerat, et diuortium factum erat: vir deinde petebat a muliere mercedes, quas mater debuerat. Placuit exceptionem mulieri dari non debere: ac si inter se et virum non conuenisset, vt hae mercedes sibi alimentorum nomine darentur: cum futurum sit, vt quodammodo donationes inter virum et vxorem confirmentur: nam quod annui nomine datur, species est donationis.

XXIII. AFRICANVS libro septimo Quaestionum.

PATER, cum filiae suae nomine dotem daret, pactus est, vt mortua filia, vno pluribusue liberis superstitibus, deducta parte tertia, reliqua dos sibi, aut post

1 Ap. Hal. *quaeque et* absunt. 2 Hal. addit *tempore*. 3 Ap. Hal. *dos* abest. 4 Hal. infert *pecunia*.

culo mulieris, pacisci eum posse probat: et per contrarium, vt ea dos, quae periculo mulieris est, sit periculo mariti.

VII. POMPONIVS libro decimo quinto ad Sabinum.

CVM DOS filiae nomine datur, optimum est, pactum conuentum cum vtroque generum facere: quamquam initio dotis dandae legem quam velit, etiam citra personam mulieris, is qui dat dicere possit. Si vero post datam pacisci velit, vtriusque persona in paciscendo necessaria est: quoniam iam adquisita mulieri dos tum esset: quo casu si solus pater pactus esset sine filia, siue solus agat, siue adiuncta filiae persona, ei soli nocebit et proderit pactum conuentum: nec si sola filia aget, neque proderit, neque nocebit ei. Si vero filia sola pacta fuerit, quo pacto melior conditio patris fiet, proderit et patri: quoniam per filiam patri adquiri potest, per patrem filiae non potest. Si vero sic pacta sit filia, vt noceat, ipsi quandoque filiae agenti nocebit, pactum patri vero nullo modo nocebit, nisi adiecta quaque filiae persona experiatur. Dicendum est, paciscendo filiam patris conditionem deteriorem facere non posse eo casu, quo mortua ea in matrimonio dos ad patrem reuersura est.

VIII. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

QVOTIES patre furente, vel ab hostibus capto, filiusfamilias ducit vxorem, filiaque familias nubit, necessario etiam pactio cum ipsis dumtaxat dotis nomine fieri potuit.

IX. POMPONIVS libro decimo sexto ad Sabinum.

SI ITA conueniat, vt, si viuo socero mortua sit filia, ipsi socero: si mortuo, filio eius: si filio quoque defuncto [1], totum suo heredi reddatur: benigna interpretatione potest defendi, vtilem stipulationem esse.

X. IDEM libro vigesimo sexto ad Sabinum.

AVVS pactus est, cum dotem pro nepote suscepisset, ne a se, neue a filio dos peteretur: ab alio vero, quam filio herede, vt dos peteretur: exceptione conuentionis filius tuendus erit: quippe [2] heredi nostro cauere concessum est: nec quicquam obstat, quo minus certae personae, si heres erit sibi, caueri possit: quod non idem et in ceteris heredibus cauetur: et ita Celsus scribit.

XI. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Edictum.

CVM PATER dotem pollicitus fuerit, et paciscatur, ne se viuo petatur, neue constante matrimonio dos petatur [3]: ita pactum interpretandum Diuus Seuerus constituit, quasi [4] adiectum esset, SE VIVO: hoc enim ita accipiendum esse [5] contemplatione paternae pietatis, et contrahentium voluntatis, vt posterior quoque pars conuentionis ad vitam patris relata videatur, ne diuersa sententia fructum dotis ab oneribus matrimonii separet, quodque indignissimum est, inducat, vt non habuisse dotem existimetur: quo rescripto hoc effectum est, vt si quidem viuo patre decesserit filia, aut sine culpa sua diuerterit, omnimodo dos peti non possit: constante autem matrimonio, mortuo patre, peti possit.

XII. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

SI PATER dotem dederit, et pactus sit, vt, mortua in matrimonio filia, dos apud virum remaneret: puto pactum seruandum, etiam si liberi non interueniant. §. 1. Ex pactis conuentis, quae ante nuptias, vel post nuptias interponi solent, alia ad voluntatem pertinent, vt mulier dote promissa se alat, et donec nupta sit, dos ab ea non petatur, aut certam summam viro praestet, et ab eo alatur, et his similia: alia ad ius pertinent, veluti quando dos petatur, quemadmodum reddatur: in quibus non semper voluntas contrahentium seruatur. Ceterum si conuenerit, ne omnino dos petatur, indotata erit mulier. §. 2. Si mulier pacta sit, ne amplius, quam pars dimidia dotis a se petatur, et poenam stipulata sit: Mela ait, alterutro eam contentam esse oportere: vel exceptione pacti, et acceptam facere poenae obligationem: vel, si ex stipulatu agat, deneganda̅m ei [6] exceptionem. §. 3. Si fundo aestimato in dotem dato pacta sit mulier, vt, quanto pluris venierit, id in dote sit: Mela ait, id seruandum: cum et ex contrario conuenire possit, vt, si minoris venierit, ipsa debeat. §. 4. Si pacta sit mulier, vt, siue pluris siue minoris fundus aestimatus venierit, pretium, quanto res venierit, in dote sit: stari eo pacto oportet: sed si culpa mariti minoris venierit, et idipsum mulierem consequi.

XIII. IVLIANVS libro decimo septimo Digestorum.

IDEM

1 *si mortuo filio quoque defuncto:* 2 Hal. inserit *cum.* 3 Ap. Hal. *dos petatur* absunt. 4 Hal. inserit *denuo.* 5 Ap. Hal. *esse* abest. 6 Ap. Hal. *ei* abest.

ITEM si non venierit, aestimatio praestari debebit.

XIV. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

DE DIE reddendae dotis hoc iuris est, vt liceat pacisci qua die reddatur: dum ne mulieris deterior conditio fiet.

XV. GAIVS libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

ID EST, vt citeriore die reddatur.

XVI. PAVLVS libro trigesimo ad Edictum.

VT AVTEM longiore die soluatur dos, conuenire non potest: non magis, quam ne omnino reddatur.

XVII. PROCVLVS libro vndecimo Epistolarum.

ATILICINVS Proculo suo salutem. Cum inter virum et vxórem pactum conuentum ante nuptias factum sit, vt quibus diebus dos data esset, iisdem, diuortio facto, redderetur: post quinquennium, quam nuptiae factae sunt, vxor viro dotem dedit: diuortio facto, quaero, vtrum quinquennii die vir vxori dotem redderet, an statuto legibus tempore? Proculus respondit: quod ad diem reddendae dotis attinet: pacto existimo meliorem conditionem mulieris fieri posse, deteriorem non posse: itaque si cautum est, vt propiore tempore, quam legibus constitutum est, reddatur, stari eo debere: si vt longiore, nec valere id pactum conuentum. Cuius sententiae conueniens est dicere, si pacto conuento cautum est, vt, quanto serius quaeque, et [1] post nuptias data fuerit, tanto post diuortium reddatur: si propiore [2], quam in reddenda dote constitutum est, data sit, valere pactum conuentum, si longiore, non valere.

XVIII. IVLIANVS libro decimo octauo Digestorum.

LICET manente matrimonio non possit inter virum et vxorem conueniri, vt longiore dos reddatur: post diuortium tamen, si iusta causa conuentionis fuerit, custodire id pactum debet.

XIX. ALFENVS libro tertio Digestorum a Paulo Epitomatorum.

ALIVD est, si pater pro filia dotem promisit, vt annua, bima, trima, quadrima, quinto anno dos [3] a se redderetur, et conuenit, vt iisdem diebus dos soluto matrimonio redderetur: hoc enim pactum ita valet, si patri filia heres extitisset, et interueniente ea pactum conuentum fuerit.

XX. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

OB RES quoque donatas, vel amotas, vel impensas factas, tunc facta pactio valebit, id est, post diuortium. §. 1. Si extraneus de suo daturus sit dotem, quidquid vult, pacisci et ignorante muliere, sicut et stipulari, potest: legem enim suae rei dicit: postquam vero dederit, pacisci consentiente muliere debet. §. 2. Si conuenerit, ne a muliere, neue a patre dos petatur, heres non habebit exceptionem: sed si conuenerit, ne manente matrimonio viuo patre petatur, mortuo patre statim exigitur: et si non petierit maritus, tenebitur huius culpae nomine, si dos exigi potuerit: nisi forte ante diremtum sit matrimonium, quam facultatem petendi haberet.

XXI. IVLIANVS libro decimo septimo Digestorum.

SI MVLIER dotis causa promiserit certam summam, et pro ea [4] mancipia in dotem dederit ea conditione, vt periculo eius essent, et si quid ex his natum esset, ad eam pertineat: stari pacto conuento oportebit. Nam constat posse inter vxorem et virum conueniri, vt dos, quae in pecunia numerata esset, permutaretur, et transferatur in corpora, cum mulieri prodest.

XXII. IDEM libro secundo ad Vrseium Ferocem.

QVIDAM fundum dotis causa ab vxore sua acceperat, interque eos conuenerat, vt mercedes eius fundi vir vxori, annui nomine, daret: deinde eum fundum vir matri mulieris certa pensione colendum locauerat: eaque, cum mercedes eius fundi deberet, decesserat, et filiam suam solam heredem reliquerat, et diuortium factum erat: vir deinde petebat a muliere mercedes, quas mater debuerat. Placuit exceptionem mulieri dari non debere: ac si inter se et virum non conuenisset, vt hae mercedes sibi alimentorum nomine darentur: cum futurum sit, vt quodammodo donationes inter virum et vxorem confirmentur: nam quod annui nomine datur, species est donationis.

XXIII. AFRICANVS libro septimo Quaestionum.

PATER, cum filiae suae nomine dotem daret, pactus est, vt mortua filia, vno pluribusue liberis superstitibus, deducta parte tertia, reliqua dos sibi, aut post

1 Ap. Hal. *quaeque et* absunt. 2 Hal. addit *tempore*. 3 Ap. Hal. *dos* abest. 4 Hal. infert *pecunia*.

culo mulieris, pacisci eum posse probat: et per contrarium, vt ea dos, quae periculo mulieris est, sit periculo mariti.

VII. POMPONIVS libro decimo quinto ad Sabinum.

CVM DOS filiae nomine datur, optimum est, pactum conuentum cum vtroque generum facere: quamquam initio dotis dandae legem quam velit, etiam citra personam mulieris, is qui dat dicere possit. Si vero post datam pacisci velit, vtriusque persona in paciscendo necessaria est: quoniam iam adquisita mulieri dos tum esset: quo casu si solus pater pactus esset sine filia, siue solus agat, siue adiuncta filiae persona, ei soli nocebit et proderit pactum conuentum: nec si sola filia aget, neque proderit, neque nocebit ei. Si vero filia sola pacta fuerit, quo pacto melior conditio patris fiet, proderit et patri: quoniam per filiam patri adquiri potest, per patrem filiae non potest. Si vero sic pacta sit filia, vt noceat, ipsi quandoque filiae agenti nocebit, pactum patri vero nullo modo nocebit, nisi adiecta quaque filiae persona experiatur. Dicendum est, paciscendo filiam patris conditionem deteriorem facere non posse eo casu, quo mortua ea in matrimonio dos ad patrem reuersura est.

VIII. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

QVOTIES patre furente, vel ab hostibus capto, filiusfamilias ducit vxorem, filiaque familias nubit, necessario etiam pactio cum ipsis dumtaxat dotis nomine fieri potuit.

IX. POMPONIVS libro decimo sexto ad Sabinum.

SI ITA conueniat, vt, si viuo socero mortua sit filia, ipsi socero: si mortuo, filio eius: si filio quoque defuncto [1], totum suo heredi reddatur: benigna interpretatione potest defendi, vtilem stipulationem esse.

X. IDEM libro vigesimo sexto ad Sabinum.

AVVS pactus est, cum dotem pro nepote suscepisset, ne a se, neue a filio dos peteretur: ab alio vero, quam filio herede, vt dos peteretur: exceptione conuentionis filius tuendus erit: quippe [2] heredi nostro cauere concessum est: nec quicquam obstat, quo minus certae personae, si heres erit sibi, caueri possit: quod non idem et in ceteris heredibus cauetur: et ita Celsus scribit.

XI. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Edictum.

CVM PATER dotem pollicitus fuerit, et paciscatur, ne se viuo petatur, neue constante matrimonio dos petatur [3]: ita pactum interpretandum Diuus Seuerus constituit, quasi [4] adiectum esset, SE VIVO: hoc enim ita accipiendum esse [5] contemplatione paternae pietatis, et contrahentium voluntatis, vt posterior quoque pars conuentionis ad vitam patris relata videatur, ne diuersa sententia fructum dotis ab oneribus matrimonii separet, quodque indignissimum est, inducat, vt non habuisse dotem existimetur: quo rescripto hoc effectum est, vt si quidem viuo patre decesserit filia, aut sine culpa sua diuerterit, omnimodo dos peti non possit: constante autem matrimonio, mortuo patre, peti possit.

XII. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

SI PATER dotem dederit, et pactus sit, vt, mortua in matrimonio filia, dos apud virum remaneret: puto pactum seruandum, etiam si liberi non interueniant. §. 1. Ex pactis conuentis, quae ante nuptias, vel post nuptias interponi solent, alia ad voluntatem pertinent, vt mulier dote promissa se alat, et donec nupta sit, dos ab ea non petatur, aut certam summam viro praestet, et ab eo alatur, et his similia: alia ad ius pertinent, veluti quando dos petatur, quemadmodum reddatur: in quibus non semper voluntas contrahentium seruatur. Ceterum si conuenerit, ne omnino dos petatur, indotata erit mulier. §. 2. Si mulier pacta sit, ne amplius, quam pars dimidia dotis a se petatur, et poenam stipulata sit: Mela ait, alterutro eam contentam esse oportere: vel exceptione pacti, et acceptam facere poenae obligationem: vel, si ex stipulatu agat, denegandam ei [6] exceptionem. §. 3. Si fundo aestimato in dotem dato pacta sit mulier, vt, quanto pluris venierit, id in dote sit: Mela ait, id seruandum: cum et ex contrario conuenire possit, vt, si minoris venierit, ipsa debeat. §. 4. Si pacta sit mulier, vt, siue pluris siue minoris fundus aestimatus venierit, pretium, quanto res venierit, in dote sit: stari eo pacto oportet: sed si culpa mariti minoris venierit, et idipsum mulierem consequi.

XIII. IVLIANVS libro decimo septimo Digestorum.

IDEM

1 *si mortuo filio quoque defuncto*: 2 Hal. inserit *cum*. 3 Ap. Hal. *dos petatur* absunt. 4 Hal. inserit *denuo*. 5 Ap. Hal. *esse* abest. 6 Ap. Hal. *ei* abest.

ITEM si non venierit, aestimatio praestari debebit.

XIV. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

DE DIE reddendae dotis hoc iuris est, vt liceat pacisci qua die reddatur: dum ne mulieris deterior conditio fiet.

XV. GAIVS libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

ID EST, vt citeriore die reddatur.

XVI. PAVLVS libro trigesimo ad Edictum.

VT AVTEM longiore die soluatur dos, conuenire non potest: non magis, quam ne omnino reddatur.

XVII. PROCVLVS libro vndecimo Epistolarum.

ATILICINVS Proculo suo salutem. Cum inter virum et vxórem pactum conuentum ante nuptias factum sit, vt quibus diebus dos data esset, iisdem, diuortio facto, redderetur: post quinquennium, quam nuptiae factae sunt, vxor viro dotem dedit: diuortio facto, quaero, vtrum quinquennii die vir vxori dotem redderet, an statuto legibus tempore? Proculus respondit: quod ad diem reddendae dotis attinet: pacto existimo meliorem conditionem mulieris fieri posse, deteriorem non posse: itaque si cautum est, vt propiore tempore, quam legibus constitutum est, reddatur, stari eo debere: si vt longiore, nec valere id pactum conuentum. Cuius sententiae conueniens est dicere, si pacto conuento cautum est, vt, quanto serius quaeque, et [1] post nuptias data fuerit, tanto post diuortium reddatur: si propiore [2], quam in reddenda dote constitutum est, data sit, valere pactum conuentum, si longiore, non valere.

XVIII. IVLIANVS libro decimo octauo Digestorum.

LICET manente matrimonio non possit inter virum et vxorem conueniri, vt longiore dos reddatur: post diuortium tamen, si iusta causa conuentionis fuerit, custodire id pactum debet.

XIX. ALFENVS libro tertio Digestorum a Paulo Epitomatorum.

ALIVD est, si pater pro filia dotem promisit, vt annua, bima, trima, quadrima, quinto anno dos [3] a se redderetur, et conuenit, vt iisdem diebus dos soluto matrimonio redderetur: hoc enim pactum ita valet, si patri filia heres extitisset, et interueniente ea pactum conuentum fuerit.

XX. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

OB RES quoque donatas, vel amotas, vel impensas factas, tunc facta pactio valebit, id est, post diuortium. §. 1. Si extraneus de suo daturus sit dotem, quidquid vult, pacisci et ignorante muliere, sicut et stipulari, potest: legem enim suae rei dicit: postquam vero dederit, pacisci consentiente muliere debet. §. 2. Si conuenerit, ne a muliere, neue a patre dos petatur, heres non habebit exceptionem: sed si conuenerit, ne manente matrimonio viuo patre petatur, mortuo patre statim exigitur: et si non petierit maritus, tenebitur huius culpae nomine, si dos exigi potuerit: nisi forte ante diremtum sit matrimonium, quam facultatem petendi haberet.

XXI. IVLIANVS libro decimo septimo Digestorum.

SI MVLIER dotis causa promiserit certam summam, et pro ea [4] mancipia in dotem dederit ea conditione, vt periculo eius essent, et si quid ex his natum esset, ad eam pertineat: stari pacto conuento oportebit. Nam constat posse inter vxorem et virum conueniri, vt dos, quae in pecunia numerata esset, permutaretur, et transferatur in corpora, cum mulieri prodest.

XXII. IDEM libro secundo ad Vrseium Ferocem.

QVIDAM fundum dotis causa ab vxore sua acceperat, interque eos conuenerat, vt mercedes eius fundi vir vxori, annui nomine, daret: deinde eum fundum vir matri mulieris certa pensione colendum locauerat: eaque, cum mercedes eius fundi deberet, decesserat, et filiam suam solam heredem reliquerat, et diuortium factum erat: vir deinde petebat a muliere mercedes, quas mater debuerat. Placuit exceptionem mulieri dari non debere: ac si inter se et virum non conuenisset, vt hae mercedes sibi alimentorum nomine darentur: cum futurum sit, vt quodammodo donationes inter virum et vxorem confirmentur: nam quod annui nomine datur, species est donationis.

XXIII. AFRICANVS libro septimo Quaestionum.

PATER, cum filiae suae nomine dotem daret, pactus est, vt mortua filia, vno pluribusue liberis superstitibus, deducta parte tertia, reliqua dos sibi, aut post

1 Ap. Hal. *quaeque et* absunt. 2 Hal. addit *tempore*. 3 Ap. Hal. *dos* abest. 4 Hal. infert *pecunia*.

post mortem suam illi aut illi filiis, quos in potestate habebat, reddatur: deinde haec ita fieri stipulatus est: post mortem eius mulier in matrimonio decesserat relictis filiis. Quaesitum est, an ex stipulatione duas partes illi petere possint? Respondi, posse: etenim vim eius stipulationis hanc esse, vt si in matrimonio mortua esset, dos patri redderetur: et perinde habendum, ac si talis stipulatio interposita fuisset, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, MIHI, AVT POST MORTEM MEAM LVCIO TITIO DARI SPONDES? nam et si post mortem stipulatoris nauis venisset, heredi deberi.

XXIV. FLORENTINVS libro tertio Institutionum.

SI INTER virum et vxorem pactum est, vt certa pars dotis, vel tota ob vnum vel plures liberos interuenientes retineatur: etiam eorum liberorum nomine, qui ante nati sunt quam dos daretur aut amplietur, conuentio rata est: nam sufficit, eos ex eo matrimonio nasci, in quo dos data est.

XXV. VLPIANVS libro primo Responsorum.

QVOD de reddenda dote, si data fuisset, mortua in matrimonio filia, conuenit, idem de non petenda quoque videri conuenisse: ac patrem pacti conuenti exceptionem nanctum [1] ad heredem suum transmisisse.

XXVI. PAPINIANVS libro quarto Responsorum.

INTER socerum et generum conuenit, vt, si filia mortua [2] superstitem anniculum filium habuisset, dos ad virum pertineret: quod si viuente matre filius obisset, vir dotis portionem, vxore in matrimonio defuncta, retineret: mulier naufragio cum anniculo filio periit: quia verisimile videbatur, ante matrem infantem perisse, virum partem dotis retinere placuit. §. 1. Vir dotem, quam ex pacto filiae nomine retinere potuit, si lapsus errore non retinuit, filiam, quae patris sola, matri pro parte heres extiterit, apud arbitrum diuisionis non improbe dotis perperam a patre solutae praeceptionem desiderare constitit. §. 2. Cum inter patrem et generum conuenit, vt in matrimonio sine liberis defuncta filia, dos patri restituatur, id actum inter contrahentes intelligi debet, vt liberis superstitibus filia defuncta dos retinetur: nec separabitur portio dotis additamenti causa data, si postea nihil aliud conueniat. §. 3. Conuenit, vt mulier viri sumtibus, quoquo iret, veheretur: atque ideo mulier pactum ad literas viri secuta, prouinciam, in qua Centurio merebat, petit: non seruata fide conuentionis, licet directa actio nulla competit, vtilis tamen in factum danda est. §. 4. Filia cum pro se dotem promitteret, pepigit, vt, si in matrimonio sine liberis decessisset, matri suae dos soluatur. Pacto filiae nulla matri quaeritur actio: si tamen heres puellae matri pecuniam dotis soluerit, viro contra placita petenti dotem obstabit exceptio. §. 5. Pater, si filia nupta mortem obisset, dotem dari stipulatus est: constante matrimonio capitali crimine damnatus est: diuortio secuto, vel morte viri soluto matrimonio, stipulationis conditio deficit: quod si mulier in matrimonio decesserit, ex stipulato fisco dotis actio quaereretur: post verum autem diuortium renouatis nuptiis, non committitur fisco stipulatio, licet defuncta sit in matrimonio filia: quoniam ad primas nuptias pertinet.

XXVII. IDEM libro primo Definitionum.

SI LIBERIS sublatis reuersa post iurgium per dissimulationem mulier, veluti venali concordio, ne dotata sit, conueniat, conuentio secundum ordinem rei gestae moribus improbanda est.

XXVIII. PAVLVS libro quinto Quaestionum.

QVAERIS, si pacta sit mulier, vel ante nuptias, vel post nuptias, vt ex fundi fructibus, quem dedit in dotem, creditor mulieris dimittatur, an valeat pactum? Dico, si ante nuptias id conuenerit, valere pactum, eoque modo minorem dotem constitutam: post nuptias vero, cum onera matrimonii fructus releuaturi sunt, iam de suo maritus paciscitur, vt dimittat creditorem, et erit mera donatio.

XXIX. SCAEVOLA libro secundo Responsorum.

CVM MARITVS, qui aestimata praedia in dotem acceperat, manente matrimonio pactus est circumscribendae mulieris gratia, vt praedia inaestimata essent, vt sine periculo suo ea deteriora faceret: quaesitum est, an secundum priores dotales tabulas praedia aestimata remanerent, et periculum eorum ad maritum pertineret? Respondi, non idcirco id [3] pactum, de quo quaereretur, impediri, quod in matrimonio factum esset, si

1 Ap. Hal. et *nanctum* abest. 2 Ap. Hal. *mortua* abest. 3 Ap. Hal. *id* abest.

ſi deteriore loco dos non eſſet: nihilominus, eo pacto admiſſo ſi deteriora praedia faceret, eo etiam nomine dotis eum [1] actione teneri. §. 1. Titius mulieris nomine dotem dedit, et ſtipulatus eſt in caſum mortis, et diuortii: diuortio ſecuto, non repetita dote, Titius deceſſit: mulier, ex voluntate heredis eius, redintegrauit matrimonium. Quaeſitum eſt, an ex ſtipulatu dotem petere poſſit? Reſpondi, heredem Titii, ſi conſenſiſſet vt ea quantitas, quam ex ſtipulatu conſequi potuerat, dotis reconciliato matrimonio fieret, poſſe pacti exceptione ſummoueri. §. 2. Mulier de dote, quam dedit, pacta eſt, vt, ſi in matrimonio deceſſiſſet, fratri eius redderetur: iſque in eum caſum ſtipulatus eſt: mulier decedens quasdam res dotales marito legauit, et aliis: quosdam ex ſeruis dotalibus manumiſit. Quaeſitum eſt, an maritus earum [2] nomine, quas legauit mulier, et ſeruorum, quos manumiſit, fratri tenetur? Reſpondi, nihil proponi, cur non teneretur: cum etiam heredes defunctae tam legatariis quam libertatibus obnoxii ſint.

XXX. TRYPONINVS libro decimo Diſputationum.

BAEBIVS Marcellus Baebio Maryllo, dotis filiae ſuae nomine, centena promiſerat: et conuenerat inter eos, ne ea dos conſtante matrimonio [3] peteretur: vel, ſi poſt mortem patris in matrimonio ſine liberis filia deceſſiſſet, vt dimidia dos apud Maryllum remaneret, dimidia fratri mulieris reſtitueretur: eaque etiam in ſtipulationem deducta erant: mortuo Marcello, filio et filia ſuperſtitibus, dote vniuerſa filiae praelegata Maryllus nata filia diuerterat; et mulier deceſſerat, fratre ſuo et filia ex partibus aequis heredibus relictis: apud Petronium Magnum Praetorem Maryllus ab herede filio Marcelli ex dotis promiſſione vniuerſam dotem petebat, illa [4] coniectura, quaſi inter duos [5] placuiſſet, nullo filiorum exſtante mortua muliere, partem dotis remanere apud maritum: magis [6] conueniſſet vtique, totam eius eſſe dotem, ſi filium filiamue habuiſſet. Ex diuerſo reſpondebatur, pacti quidem vulgaris exceptionem etiam [7] heredi prõicere: ſed in ſpecie, quae proponitur, non quaſi heres mulieris ex perſona defunctae, ſe exceptione pacti tuebitur: ſed ipſe erat ille, qui etiam viua muliere, ſi ab eo dos peteretur, potuiſſet ea [7] exceptione Maryllum, quia diuortium factum erat, ſummouere: eandemque defenſionem etiam poſt mortem ſororis ſuae retinebat. Itaque placuit, eum ab ea petitione abſolui, nulla ex hac ſententia facta derogatione fideicommiſſi petitioni, quam iure hereditario per filiam heres vxoris Maryllus in parte dimidia habebat.

XXXI. SCAEVOLA libro tertio Quaeſtionum.

SI INTER virum et vxorem conuenit, vt extremi anni matrimonii fructus nondum percepti mulieris lucro fiant, huiusmodi pactum valet.

XXXII. IAVOLENVS libro ſexto ex Poſterioribus Labeonis.

VXOR viro fundum aeſtimatum centum in dotem dederat; deinde cum viro pactum conuentum fecerat, vt diuortio facto, eodem pretio vxori vir fundum reſtitueret: poſtea volente vxore, vir eum fundum ducentorum vendiderat: et diuortium erat factum. Labeo putat, viro poteſtatem fieri debere, vtrum velit ducenta, vel fundum reddere: neque ei pactum conuentum remitti oportere. Idcirco puto hoc Labeonem reſpondiſſe, quoniam voluntate mulieris fundus venit: alioquin omnimodo fundus erat reſtituendus. §. 1. Si pater filiae nomine certam pecuniam in dotem promiſerat, et pactus eſt, ne inuitus eam ſolueret: nihil ab eo exigendum puto: quia id, quod pacto conuento, ne inuitus exigeretur, conuenerit, in dotis cauſam eſſe non videretur.

TIT. V.

DE FVNDO DOTALI.

PAVLVS libro trigeſimo ſexto ad Edictum.

INTERDVM lex Iulia de fundo dotali ceſſat, ſi, ob id, quod maritus damni infecti non caueuat, miſſus ſit vicinus in poſſeſſionem dotalis praedii, deinde iuſſus ſit poſſidere: hic enim dominus vicinus fit: quia haec alienatio non eſt voluntaria. §. 1. Sed et per vniuerſitatem tranſit praedium, ſecundum quod poſſibile eſt, ad alterum: vel-

1 *faceret, ea actione teneri* reliquis omiſſis. 2 Hal. *rerum* loco *earum*. 3 Hal. inſerit *ſine liberis*. 4 ex loco *illa*. 5 *quia ſi inter eos* loco *quaſi inter duos*. 6 Hal. inſerit *ergo*. 7 Ap. Hal. *etiam* abeſt. 8 Ap. Hal. *ea* abeſt.

veluti ad heredem mariti: cum suo tamen iure, vt alienari non possit.

II. VLPIANVS libro quinto de adulteriis.

SI MARITVS fuerit in seruitutem redactus, an dominus alienare hunc fundum non possit? Quod puto esse verius. §. 1. Quare et si ad fiscum peruenerit, nihilo minus venditio fundi impeditur: quamuis fiscus semper idoneus successor sit, et soluendo.

III. PAVLVS libro trigesimo sexto ad Edictum.

FVNDVS dotali seruo legatus, ad legem Iuliam pertinet, quasi dotalis. §. 1. Toties autem non potest alienari fundus, quoties mulieri actio de dote competit, aut omnimodo competitura est.

IV. GAIVS libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

LEX IVLIA, quae de dotali praedio prospexit, ne id marito liceat obligare, aut alienare, plenius interpretanda est: vt etiam de sponso idem iuris sit, quod de marito.

V. VLPIANVS libro secundo de omnibus Tribunalibus.

IVLIANVS libro sextodecimo Digestorum scripsit, neque seruitutes fundo debitas posse maritum amittere, neque ei alias imponere.

VI. IDEM libro quinto de adulteriis.

SED NEC libertas seruitutis vrbano praedio dotali debitae competit: ne per hoc deterior conditio praedii fiat.

VII. IVLIANVS libro decimo sexto Digestorum.

SI MARITVS fundum Titii seruientem dotali praedio adquisierit, seruitus confunditur. Sed si eundem Titio reddiderit sine restauratione seruitutis, hoc marito imputabitur, et hoc casu maritus litis aestimationem praestabit: quodsi maritus soluendo non erit, vtiles actiones aduersus Titium mulieri ad restaurandam seruitutem dantur. §. 1. (Sed) cum vxor fundum, cui praedia viri seruitutem debebant, in dotem dat, fundus ad maritum peruenit amissa seruitute: et ideo non potest videri per maritum ius fundi deterius factum. Quid ergo est? Officio de dote iudicantis continebitur, vt redintegrata seruitute iubebat fundum mulieri vel heredi eius reddi.

VIII. ALFENVS libro tertio Digestorum a Paulo Epitomatorum.

VIR IN fundo dotali, vxoris rogatu, oliuetum succiderat: hoc (vt) nouellum reponeret: postea vir mortuus erat, et vxori dotem relegauerat: ligna, quae ex olitieto excisa essent, oportere mulieri reddi respondit.

IX. AFRICANVS libro octauo Quaestionum.

SI MARITO debitori fundi, id quod debet, doti mulier promiserit, dotalem fundum effici. §. 1. Quod si ei promittat qui fundum aut decem debuit, in arbitrio esse mariti quod in dote [1] sit. §. 2. Quod si Stichum aut fundum debuit maritus, et quod debet, doti ei promissum sit: Sticho mortuo fundum in dotem esse. §. 3. His consequens esse ait [2], vt si Cornelianum aut Sempronianum fundum debenti, id quod debet, doti promissum sit, vtrum eorum dotalem esse malit: plane vtrum velit alienaturum: alterum alienari non posse: si tamen alienum rursus redimat, adhuc in eius potestate est, an eum, quem retinuisset, alienari velit.

X. PAVLVS libro quinto Quaestionum.

ERIT ergo potestas legis ambulatoria: quia dotalis fuit obligatio. Numquid ergo, etiam illo nondum redemto, alterum quoque alienare possit, quia potest alterum redimere? an hoc non debet recipi, vt nullus in dote sit? Certe ex postfacto videbitur recte alienatus, illo postea redemto.

XI. AFRICANVS libro octauo Quaestionum.

QVOD si fundus in dotem aestimatus datus sit, vt electio esset mulieris: negauit alienari fundum posse: quod si arbitrio mariti sit, contra esse.

XII. PAPINIANVS libro primo de adulteriis.

ETIAM si diremto matrimonio, dotale praedium esse intelligitur. §. 1. Soceri voluntas in distrahendo dotali praedio nulla est.

XIII. VLPIANVS libro quinto de adulteriis.

DOTALE praedium accipere debemus, tam vrbanum, quam rusticum: ad omne enim aedificium lex Iulia pertinebit. §. 1. Praedii appellatione etiam pars continetur. Proinde siue totum praedium in dotem sit datum, siue pars praedii, alienari non poterit: et hoc iure vtimur. §. 2. Dotale praedium sic accipimus, cum dominium marito quaesitum

1 *quid in dotem.* 2 Ap. Hal. *ait* abest.

situm est: vt tunc demum alienatio prohibeatur. §. 3. Heredi quoque mulieris idem auxilium praestabitur, quod mulieri praestabatur. §. 4. Si, vxore herede instituta, fundus dotalis fuerit legatus, si quidem deductis legatis mulier quantitatem dotis in hereditatem habitura est, valet legatum: si minus, an non valeat quaeritur? Scaeuola, et si non totus, sed vel aliqua pars ex eo vindicari possit, si modo aliqua pars ad dotem supplendam desit, id dumtaxat ex eo remanere apud mulierem ait, quod quantitati dotis deest.

XIV. PAVLVS libro tertio de adulteriis.

SI NVPTVRA Titio, voluntate eius fundum dotis nomine Maeuio tradit, dos eius conditionis erit, cuius esset, si ipsi Titio fundum tradidisset. §. 1. Si mulieris nomine quis fundum in dotem dederit, dotalis fundus erit: propter vxorem enim videtur is fundus ad maritum peruenisse. §. 2. Si fundum alienum mulieri debeat maritus, eumque mulier ei dotis nomine promiserit: in pendenti erit: et tunc fiet dotalis, cum ad eum peruenerit. §. 3. Si fundum legatum sibi dotis causa mulier repudiauerit, vel etiam substituto viro omiserit hereditatem, vel legatum: erit fundus dotalis.

XV. PAPINIANVS libro tertio Responsorum.

DOTALE praedium, cuius vir possessionem retinuit, post litteras ad vxorem emissas, quibus dotis non fore praedium declarauit, in matrimonio defuncta muliere, virum retinere placuit: quia mulier actionem ex pacto non habuit.

XVI. TRYPHONINVS libro vndecimo Disputationum.

SI FVNDVM, quem Titius possidebat bona fide, longi temporis possessione poterat sibi quaerere, mulier vt suum marito dedit in dotem, eumque petere neglexerit vir, cum id facere posset, rem periculi sui fecit: nam licet lex Iulia, quae vetat fundum dotalem alienari, pertineat etiam ad huiusmodi adquisitionem, non tamen interpellat eam possessionem, quae per longum tempus fit, si, antequam constitueretur dotalis fundus, iam coeperat. Plane, si paucissimi dies ad perficiendam longi temporis possessionem superfuerunt, nihil erit quod imputabitur marito.

XVII. MARCIANVS libro septimo Digestorum.

FVNDVM dotalem maritus vendidit, et tradidit: si in matrimonio mulier decesserit, et dos lucro mariti cessit, fundus emtori auelli non potest.

XVIII. IAVOLENVS libro sexto ex Posterioribus Labeonis.

VIR IN fundo dotali lapidicinas marmoreas aperuerat: diuortio facto, quaeritur, marmor, quod caesum neque exportatum esset, cuius esset: et impensam in lapidicinas factam mulier, an vir praestare deberet? Labeo marmor viri esse ait: ceterum, viro negat quidquam praestandum esse a muliere: quia nec necessaria ea impensa esset, et fundus deterior esset factus. Ego non tantum necessarias, sed etiam vtiles impensas praestandas a muliere existimo: nec puto fundum deteriorem esse, si tales sunt lapidicinae, in quibus lapis crescere possit. §. 1. Si per mulierem mora fieret, quo minus aestimationem partis fundi viro solueret, et fundum reciperet, cum hoc pactum erat: fructus interim perceptos ad virum pertinere ait Labeo. Puto potius pro portione fructus virum habiturum, reliquos mulieri restituturum. Quo iure vtimur.

LIBER VICESIMVS QVARTVS.

TIT. I,

DE DONATIONIBVS INTER VIRVM ET VXOREM.

VLPIANVS libro trigesimo secundo ad Sabinum.

MORIBVS apud nos receptum est, ne inter virum et vxorem donationes valerent. Hoc autem receptum est, ne mutuato amore inuicem spoliarentur, donationibus non temperantes, sed profusa erga se facilitate.[1]

II. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

NEC ESSET eis studium liberos potius educendi. Sextus Caecilius et illam causam adiiciebat: quia saepe futurum esset, vt discuterentur matrimonia si non donaret[2] is, qui posset: atque ea

1 Hal. praefigit *sed.* 2 *daret* loco *donaret*.

ratione euenturum, vt venalicia essent matrimonia.

III. VLPIANVS libro trigesimo secundo ad Sabinum.

HAEC ratio et oratione Imperatoris nostri Antonini Augusti [1] electa est: nam ita ait: Maiores nostri inter virum et vxorem donationes prohibuerunt, amorem honestum solis animis aestimantes, famae etiam coniunctorum consulentes, ne concordia pretio conciliari videretur: neue melior in paupertatem incideret, deterior ditior fieret. §. 1. Videamus inter quos sunt prohibitae donationes: et quidem, si matrimonium moribus legibusque nostris constat, donatio non valebit. Sed si aliquod impedimentum interueniat, ne sit omnino matrimonium, donatio valebit. Ergo si Senatoris filia libertino contra Senatusconsultum nupserit, vel prouincialis mulier ei, qui ibi [2] meret, contra mandata, valebit donatio, quia nuptiae non sunt: sed fas non est, eas donationes ratas esse: ne melior sit conditio eorum, qui deliquerunt. Diuus tamen Seuerus in liberta Ponti Paulini Senatoris contra statuita: quia non erat affectione vxoris habita, sed magis concubinae. §. 2. Qui in eiusdem potestate sunt, prohibentur sibi donare: vtputa, frater mariti, qui est in soceri potestate. §. 3. Verbum POTESTATIS non solum ad liberos trahimus, verumetiam ad seruos: nam magis est, vt hi quoque, qui aliquo iure subiecti sunt marito, donare non possint. §. 4. Secundum haec, si mater filio, qui in patris potestate esset, donet, nullius momenti erit donatio: quia patri quaeritur: sed si in castro eunti filio dedit, videtur valere: quia filio quaeritur, et est castrensis peculii. Quare et si filius, vel priuignus, vel quiuis alius potestate mariti subiectus, de castrensi suo peculio donauit, non erit irrita donatio. §. 5. Prohibetur igitur et vxori et nurui donare etiam is, qui est in soceri potestate, si modo maritus sit in patris potestate. §. 6. Ab vxoris, nurusue parte prohibitum est donari viro, vel genero. Sed et his, qui sunt in eorum potestate, si fuerit donatum, vel in quorum sunt potestate, non valebit donatio: si modo vir, et socer in eiusdem sunt potestate, vel vir in soceri: ceterum si in alia familia est maritus, neque socero, neque ei, qui est in eius potestate, neque ei, in cuius est, donatione interdictum est. §. 7. Socrui a nuru, vel contra, donari non est prohibitum: quia hic ius potestatis non vertitur. §. 8. Si seruus meus, cuius vsusfructus alienus est, donet vxori meae ex eo peculio, quod ad me non pertinebat: vel homo liber bona fide mihi seruiens: an valeat donatio, quaeritur? Et in libera quidem persona vtcumque admitti potest donatio: caeterae enim personae alienationem peculii, vt donent, non habent. §. 9. Non tantum autem per se maritus et vxor, ceteraeque personae dare non possunt [3]. §. 10. Sciendum autem est, ita interdictam inter virum et vxorem donationem, vt ipso iure nihil valeat quod actum est. Proinde, si corpus sit quod donatur, nec traditio quicquam valet. Et si stipulanti promissum sit, vel accepto latum, nihil valet: ipso enim iure, quae inter virum et vxorem donationis causa geruntur, nullius momenti sunt. §. 11. Si quis igitur nummos vxori dederit, non fieri eius apparet: quia nihil corporis eius fieri palam est. §. 12. Sed si debitorem suum ei soluere iusserit, hic quaeritur, an nummi fiant eius, debitorque liberetur? Et Celsus libro quintodecimo *Digestorum* scribit, videndum esse, ne dici possit et debitorem liberatum, et nummos factos mariti, non [4] vxoris: nam et si donatio iure ciuili non impediretur, eum rei gestae ordinem futurum, vt pecunia ad te a debitore tuo, deinde a te ad mulierem perueniret: nam celeritate coniungendarum inter se actionum vnam actionem occultari: ceterum debitorem creditori dare, creditorem vxori: nec nouum aut mirum esse, quod per alium accipias, te accipere: nam et si is, qui creditoris tui se procuratorem esse simulauerit, a debitore tuo iubente te pecuniam acceperit, et furti actionem te habere constat, et ipsam pecuniam tuam esse. §. 13. Huic sententiae consequens est, quod Iulianus libro septimodecimo *Digestorum* scripsit, si donaturum mihi iussero vxori meae dare: ait enim Iulianus, nullius esse momenti: perinde enim habendum, atque si ego acceptam, et rem meam factam, vxori meae dedissem. Quae sententia vera est.

IV. IVLIANVS libro decimo septimo Digestorum.

IDEM-

1 Ap. Hal. *Augusti* abest. 2 Hal. *moretur.* 3 Hal. legit *donare non possunt. sed nec per alios.* 4 *deinde* loco *non.*

Idemqve est, et si mortis causa traditurum mihi iusserim vxori tradere: nec referre, conualuerit donator, an mortuus sit: neque existimandum est, si dixerimus valere donationem, non fieri me pauperiorem: quia siue conualuerit donator, condictione tenebor: siue mortuus fuerit, rem, quam habiturus eram in bonis meis, desinam propter donationem habere.

V. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Sabinum.

Si sponsvs sponsae donaturus, tradiderit Titio, vt is sponsae daret, deinde Titius tradiderit post nuptias secutas: si quidem eum interposuerit maritus, donationem non valere, quae post contractas nuptias perficiatur: si vero mulier eum interposuerit, iamdudum perfectam donationem, hoc est, ante nuptias: atque ideo, quamuis contractis nuptiis Titius tradiderit, donationem valere. §. 1. Si maritus duos reos habeat, Titium et mulierem, et mulieri accepto tulerit donationis causa, neuter liberatur: quia acceptilatio non valet: et haec Iulianus libro septimodecimo Digestorum scribit. Plane si mihi [1] proponas, Titio accepto latum, ipse quidem liberabitur, mulier vero manebit obligata. §. 2. Generaliter tenendum est, quod inter ipsos, aut qui ad eos pertinent, aut [2] per interpositas personas donationis causa agatur, non valere: quod si aliarum extrinsecus rerum personarumue causa commixta sit, si separari non potest, nec donationem impediri: si separari possit, cetera valere, id, quod donatum sit, non valere. §. 3. Si debitor viri pecuniam, iussu mariti, vxori promiserit, nihil agitur. §. 4. Si vxor viri creditori donationis causa promiserit, et fideiussorem dederit, neque virum liberari, neque mulierem obligari, vel fideiussorem eius, Iulianus ait: perindeque haberi, ac si nihil promisisset. §. 5. Circa venditionem quoque, Iulianus quidem minoris factam venditionem nullius esse momenti ait: Neratius autem, cuius opinionem Pomponius non improbat, venditionem, donationis causa inter virum et vxorem factam, nullius esse momenti: si modo cum animum maritus vendendi non haberet, idcirco venditionem commentus sit, vt donaret: enimuero, si cum animum vendendi haberet ex pretio ei remisit, venditionem quidem valere, remissionem autem hactenus non valere, quatenus facta est locupletior. Itaque si res quindecim, venit quinque, nunc autem sit decem, quinque tantum praestanda sunt: quia in hoc locupletior videtur facta. §. 6. Si donationis causa vir vel vxor seruitute non vtatur, puto amitti seruitutem: verum post diuortium condici posse. §. 7. Si vxor vel maritus exceptione quadam donationis causa summoueri voluerint, facta a iudice absolutione valebit quidem sententia, sed condicetur ei cui donatum est. §. 8. Concessa donatio est sepulturae causa: nam sepulturae causa locum marito ab vxore, vel contra, posse donari constat: et si quidem intulerit, faciet locum religiosum. Hoc autem ex eo venit, quod definiri solet, eam demum donationem impediri solere, quae et donantem pauperiorem, et accipientem facit locupletiorem: porro hic non videtur fieri locupletior in ea re, quam religioni dicauit. Nec mouit quemquam, quod emeret, nisi a marito accepisset: nam, etsi pauperior ea fieret nisi maritus dedisset, non tamen idcirco fit locupletior, quod non expendit. §. 9. Haec res [3] et illud suadet, si vxori maritus sepulturae causa donauerit, ita demum locum fieri intelligi mulieris, cum corpus humatur: ceterum, antequam fiet religiosus, donantis manet: proinde si distraxerit mulier, manet locus donatoris. §. 10. Secundum haec, si vxori suae monumentum purum maritus magni pretii donauerit, valebit donatio; sic tamen, vt, cum sit religiosus, valeat. §. 11. Sed etsi ipsa fuerit illo illata, licet morte eius finitum est matrimonium, fauorabiliter tamen dicetur, locum religiosum fieri. §. 12. Proinde et si maritus ad oblationem Dei vxori donauit, vel locum, in quo opus publicum, quod promiserat facere, vel vt aedem publicam dedicaret: fiet locus sacer. Sed et si quid ei det, vt donum [4] Deo detur, vel consecretur, dubium non est, quin debeat valere. Quare, et si oleum pro ea in aede sacra posuerit, valet donatio. §. 13. Si maritus heres institutus repudiet hereditatem donationis causa, Iulianus scripsit libro septimodecimo Digestorum, donationem valere: neque enim pauperior fit, qui non adquirat, sed qui de patrimonio suo deposuit. Repudiatio autem mariti mulieri prodest, si vel substituta sit mulier, vel

1 Ap. Hal. *mihi* abest. 2 Hal. inserit *quod*. 3 *Hoc* loco *Haec res*. 4 Ap. Hal. *donum* abest.

vel etiam ab intestato heres futura. §. 14. Simili modo et si legatum repudiet, placet nobis, valere donationem, si mulier substituta sit in legato, vel etiam si proponas eam heredem institutam. §. 15. Si quis rogatus sit, praecepta certa quantitate, vxori suae hereditatem restituere, et is sine deductione restituerit: Celsus libro decimo Digestorum scripsit, magis pleniore officio fidei praestandae functum maritum, quam donasset, videri: et rectam rationem huic sententiae Celsus adiecit, quod plerique magis fidem exsoluunt in hunc casum, quam donant: nec de suo putant proficisci quod de alieno plenius restituunt, voluntatem defuncti secuti: nec immerito saepe credimus aliquid defunctum voluisse, et tamen non rogasse. Quae sententia habet rationem magis in eo, qui non erat deducta quarta rogatus restituere, et tamen integram fidem praestitit omisso Senatusconsulti commodo: hic enim vere fidem exsoluit, voluntatem testatoris obsecutus. Hoc ita, si non per errorem calculi fecit. Ceterum indebiti fideicommissi esse repetitionem, nulla dubitatio est. §. 16. Cum igitur nihil de bonis erogatur, recte dicitur valere donationem. Vbicumque igitur non deminuit de facultatibus suis qui donauit, valet [1]: vel etiam si deminuat, locupletior tamen non fit qui accepit, donatio valet. §. 17. Marcellus libro septimo Digestorum quaerit, si mulier acceptam a marito pecuniam in sportulas pro cognato suo ordini erogauerit, an donatio valeat? Et ait, valere: nec videri locupletiorem mulierem factam, quamuis mutuam pecuniam esset acceptura, et pro adfine erogatura. §. 18. In donationibus autem iure ciuili impeditis hactenus reuocatur donum ab eo, ab eaue, cui donatum est, vt si quidem extet res, vindicetur: si consumta sit, condicatur hactenus [2], quatenus locupletior quis eorum factus est:

VI. Gaivs libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

Qvia quod ex non concessa donatione retinetur: id aut sine causa, aut ex iniusta causa retineri intelligitur; ex quibus causis condictio nasci solet.

VII. Vlpianvs libro trigesimo primo ad Sabinum.

Qvod autem spectetur tempus, an locupletiores sint facti: vtrum tempus litis contestatae, an rei iudicatae? Et verum est, litis contestatae tempus spectari oportere, idque Imperator noster cum patre rescripsit. §. 1. Si maritus pecuniam vxori in vnguenta dederit, eaque eam pecuniam [3] creditori suo soluerit, mox ea [4] de sua pecunia vnguenta emerit: non videri locupletiorem factam, Marcellus libro septimo Digestorum scribit. Idemque, et si lancem ob eandem causam ei dederit, eaque lancem retinuerit, de sua autem pecunia vnguenta emerit, vindicationem cessare: quia non est locupletior, quae tantundem in re mortua impendit. §. 2. Si vir et vxor quina inuicem sibi donauerint, et maritus seruauerit, vxor consumserit, recte placuit compensationem fieri donationum: et hoc Diuus Hadrianus constituit. §. 3. Idemque ait, et si vir vxori pecuniam donauerit, ipsaque ex ea praedium emerit [5], aestimari oportere, in quantum locupletior facta sit mulier. Proinde et si praedia hodie vilissimo [6] sunt, consequenter dicemus, litis contestatae tempore aestimationem eorum spectandam. Plane, si magni pretii praedia sunt, summa tantum [7] numerata erit restituenda, non etiam vsurae pretii. §. 4. Eleganter tractabitur, si mulier quindecim praedia emerit, et maritus non totum pretium numerauerit, sed duas partes pretii, hoc est decem, vxor de suo quinque, deinde haec praedia valeant nunc decem: maritus quantum consequatur? Et magis est, vt consequi debeat duas partes decem: vt quod periit ex pretio, vtrique perierit, et marito et vxori. §. 5. Si maritus aestimationem rerum, quas in dotem accepit, dicat se donationis causa auxisse: remedium monstrauit Imperator noster cum Diuo patre suo, rescripto, cuius verba haec sunt: Cum donationis causa pretium auctum adfirmes, qui super ea re cogniturus erit, si pecuniae modum recusabis, ipsa praedia restitui debere sumtuum deductis rationibus, arbitrabitur. In arbitrio igitur mariti erit, quid praestitum malit. Idem iuris est, et si e contrario mulier de minore aestimatione queratur. Nec aliud in commodato aestimato dato [8] obseruari solet, vt Pomponius libro quarto variarum lectio-

1 Ap. Hal. *valet* abest. 2 Ap. Hal. *hactenus* abest. 3 Ap. Hal. *pecuniam* abest. 4 Ap. Hal. *ea* abest. 5 *Idemque ait, si maritus vxori pecuniam donauerit, ipsaque ex ea pecunia praedia comparauerit.* 6 *vilissima.* 7 Ap. Hal *tantum* abest. 8 Ap. Hal. *dato* abest.

lectionum scribit. §. 6. Si vxor a marito suo praedia, quae ob dotem pignori acceperat, emerit, eaque emtio donationis causa facta dicatur, nullius esse momenti: pignoris tamen obligationem durare, Imperator noster cum patre suo rescripsit: cuius rescripti verba ideo retuli, vt appareat venditionem inter virum et vxorem bona fide gestam non retractari. Si tibi maritus pignora propter dotem et pecuniam creditam data, non donationis causa, vendidit, quod bona fide gestum est, manebit ratum: at si titulus donationis quaesitus ostenditur, atque ideo venditionem irritam esse constabit, iure publico causam pignorum integram obtinebis. §. 7. Si vxor rem emit, et maritus pretium pro ea numerauit: interdum dicendum est, totum a muliere repetendum, quasi locupletior ex ea in solidum facta sit: vtputa si emit quidem rem mulier, et debebat pecuniam, maritus autem a venditore eam liberauit. Quid enim interest, creditori soluat, an venditori? §. 8. Vxori quis donauit seruum, ita vt eum intra annum manumitteret: an, si mulier non obtemperet voluntati, constitutio Diui Marci imponat ei libertatem, si vir vel viuit, vel etiam diem suum obierit? Et ait Papinianus, cum Sabini sit sententia recepta, qui putat, tunc fieri seruum eius cui donatur, cum coeperit libertas imponi, ideoque nec si velit mulier, post exactum tempus possit manumittere, recte dici, non esse constitutioni locum: nec voluntatem mariti posse constitutioni locum facere, cum proprium seruum possit manumittere: quae sententia mihi quoque probatur, quia venditor siue donator non sibi vult legem imponi, nec potest, sed ei qui accepit: dominio igitur penes se remanente, nequaquam effectum habebit constitutio. §. 9. Manumissionis causa donatio facta valet: licet non hoc agatur, vt statim ad libertatem, sed quandoque perducatur: proinde si, vt post certum tempus manumittat, vxori suae tradidit, tunc demum eius fiet, cum tempore impleto manumittere coeperit: quare antea manumittendo nihil agit: nam et illud sciendum est, si vxori quis suae donauerit, vt intra annum manumittat, deinde non manumiserit ea [1] intra annum, postea manumittendo nihil agi.

VIII. Gaivs libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

Si antequam seruus manumittatur, morte aut diuortio solutum fuerit matrimonium, resoluitur donatio: inesse enim conditio donationi videtur, vt manente matrimonio manumittatur.

IX. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Sabinum.

Si evm vxori donet maritus, qui eius erat conditionis, ne vmquam ad libertatem perduci possit: dicendum est, omnino nihil agi hac donatione. §. 1. Si pecunia accepta mulier manumiserit, vel operas ei imposuerit: ait Iulianus, operas quidem eam licito iure imposituram, et tenere obligationem: nec videri mulierem ex re viri locupletiorem fieri, cum eas libertus promittat. Quod si pretium ob manumissionem acceperit mulier, et sic manumiserit, si quidem ex peculio suo dedit, nummos mariti manere: sin vero alius pro eo dedit, fient nummi mulieris: quae sententia recte se habet. §. 2. Inter virum et vxorem mortis causa donationes receptae sunt:

X. Gaivs libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

qvia in hoc tempus excurrit donationis euentus, quo vir et vxor esse desinunt.

XI. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Sabinum.

Sed interim res non statim fiunt eius, cui donatae sunt, sed tunc demum, cum mors insecuta est: medio igitur tempore dominium remanet apud eum, qui donauit. §. 1. Sed quod dicitur, mortis causa donationem inter virum et vxorem valere, ita verum est, vt non solum ea donatio valeat, secundum Iulianum, quae hoc animo fit, vt tunc [2] res fiat vxoris vel mariti, cum mors insequetur, sed omnis mortis causa donatio. §. 2. Quando itaque non retro agatur donatio, emergunt vitia, vt Marcellus animaduertit in specie huiusmodi. Maritus vxori mortis causa donatum voluit, interposuit mulier filiumfamilias, qui a marito acciperet, eique traderet: deinde, cum moritur maritus, paterfamilias inuenitur: an valeat traditio? Et ait, consequens esse dici, traditionem valere: quia sui iuris effectus est eo tempore, ad quod traditio redigitur, id est, cum maritus moriebatur. §. 3. Idem ait, placuisse scio Sabinianis, si filiaefamilias vxori maritus tradet, donationem eius cum omni suo emolumento fieri, si, viuo adhuc

1 Ap. Hal. *ea* abest. 2 Hal. inserit *demum*.

huc marito, sui iuris fuerit effecta: quod et Iulianus libro septimo decimo Digestorum probat. §. 4. Proinde et si vxor marito filiofamilias mortis causa tradat, et is sui iuris effectus sit, sine dubio dicemus ipsius fieri. §. 5. Per contrarium quoque, si vxor donauerit mortis causa patrifamilias marito, et mortis eius tempore filiusfamilias inueniatur, patri erit nunc emolumentum quaesitum. §. 6. Consequenter Scaeuola apud Marcellum notat, si seruum interposuit mulier, vt ei tradatur mortis causa, isque adhuc seruus dederit mulieri, deinde mortis tempore liber inueniatur: tantundem esse dicendum. §. 7. Idem Marcellus tractat, si is, qui interpositus est, posteaquam dederit mulieri, decesserit viuo adhuc donatore, donationem euanescere: quia debeat aliquo momento interposito fieri, et sic ad mulierem transire. Quod ita procedit, si ea, cui donabatur, eum interposuit, non is, qui donabat: porro si a marito interpositus est, et res ipsius statim facta est, et si ante mortem mariti tradiderit et decesserit, traditio eius egit aliquid: vt tamen haec traditio pendeat, donec mors sequatur. §. 8. Si vxor rem Titio dederit, vt is marito mortis causa traderet: eaque defuncta, inuitis heredibus eius Titius marito dederit, interest, vtrum a muliere sit interpositus Titius, an vero a marito, cui donabatur: si a muliere interpositus est, obligabit se condictione, si marito tradiderit: si autem a marito sit interpositus, mortua muliere confestim fundus efficietur eius, quem maritus interposuit, et actionem ipse maritus cum eo habebit. §. 9. Si vxor rem, quam a marito suo mortis causa acceperat, viuo eo alii tradiderit, nihil agitur ea traditione: quia non ante vltimum vitae tempus mulieris fuit. Plane in quibus casibus placeat retro agi donationem, etiam sequens traditio a muliere facta in pendenti habebitur. §. 10. Si maritus vxori donauerit mortis causa, eaque diuerterit, an dissoluatur donatio? Iulianus scripsit, infirmari donationem, nec impendere. §. 11. Idem ait, si diuortii causa facta sit donatio, valere.

XII. Pavlvs libro septimo ad Sabinum.

Qvae tamen sub ipso diuortii tempore, non quae ex cogitatione quandoque futuri diuortii fiant.

XIII. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Sabinum.

Sed si mors sit insecuta, non videri factas res mulieris: quia donatio in alium casum facta est. §. 1. Proinde et si mortis causa vxori donauerit, et deportationem passus est, an donatio valeat videamus? Et alias placet, in casum deportationis donationem factam valere, quemadmodum in causam diuortii. Cum igitur deportatione matrimonium minime dissoluatur, et nihil vitium mulieris incurrit, humanum est, donationem, quae mortis causa ab initio facta est, tali exilio subsecuto confirmari, tamquam si mortuo marito rata habebatur: ita tamen, vt non adimatur licentia marito eam reuocare: quia et mors eius exspectanda est, vt tunc plenissimam habeat firmitatem, quando ab hac luce fuerit subtractus, siue reuersus, siue adhuc in poena constitutus. §. 2. Cum quis acceperit, vt in suo aedificet, condici ei id non potest: quia magis donari ei videtur. Quae sententia Neratii quoque fuit: ait enim, datum ad villam extruendam, vel agrum serendum, quod alioquin facturus non erat is qui accepit, in speciem donationis cadere: ergo inter virum et vxorem hae erunt interdictae.

XIV. Pavlvs libro septuagesimo primo ad Edictum.

Qvod si vir vxori, cuius aedes incendio consumtae sunt, ad refectionem earum pecuniam donauerit: valet donatio in tantum, in quantum aedificii exstructio postulat.

XV. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Sabinum.

Ex annvo vel menstruo, quod vxori maritus praestat, tunc quod superest reuocabitur, si satis immodicum est, id est supra vires dotis. §. 1. Si maritus vxori pecuniam donauerit, eaque vsuras ex donata pecunia perceperit, lucrabitur: haec ita Iulianus in marito libro octauodecimo Digestorum scribit.

XVI. Tryphoninvs libro decimo Disputationum.

Qvid ergo, si ex centum, quae vir vxori donauit, quinquaginta apud debitorem ex his [1] perierint, et alia quinquaginta duplicata vsuris vxor habet? Non plus quinquaginta, eius donationis nomine, maritus ab ea consequetur.

XVII. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Sabinum.

De frvctibvs quoque videamus, si ex fructibus praediorum, quae donata sunt

1 Ap. Hal. *ex his* absunt.

ſunt, locupletata ſit, an in cauſam donationis cadant? Et Iulianus ſignificat, fructus quoque, vt vſuras, licitam habere donationem. §. 1. Sed ſi quid ſeruus donatus adquiſiit, ad eum, qui donauit, pertinebit.

XVIII. Pomponivs libro quarto ex variis lectionibus.

Si vir vxoris, aut vxor viri ſeruis aut veſtimentis vſus, vel vſa fuerit, vel in aedibus eius gratis habitauerit: valet donatio.

XIX. Vlpianvs libro trigeſimo ſecundo ad Sabinum.

Si vxor filio donauerit ſeruum, qui in patris mariti ſit poteſtate, deinde is ſeruus ancillam acceperit, dominium mulieri quaeretur: nec intereſſe Iulianus ait, ex cuius pecunia haec 1 ancilla emta ſit: quia nec ex re ſua quicquam adquiri poteſt per eum qui donatur, ei cui donatur: hoc enim bonae fidei poſſeſſoribus conceſſum eſt: virum autem ſcientem alienum poſſidere. §. 1. Idem quaerit, ſi ex re mariti ea ancilla comparata fuerit, an aduerſus agentem mulierem de dote maritus 2 pretium poſſit per exceptionem retinere? Et dicendum eſt, poſſe maritum et exceptionem habere, ſi dos ab eo petetur, ſecundum Marcelli ſententiam: et ſi ſoluerit, ſecundum Iulianum condicere poſſe.

XX. Iavolenvs libro vndecimo Epiſtolarum.

Si is ſeruus, qui vxori mortis cauſa donatus eſt, prius quam vir decederet, ſtipulatus ſit: in pendenti puto eſſe cauſam obligationis, donec vir aut moriatur, aut ſuſpicione mortis propter quam donauit liberetur: quidquid autem eorum inciderit, quod donationem aut peremat, aut confirmet: id quoque cauſam ſtipulationis aut confirmabit, aut reſoluet.

XXI. Vlpianvs libro trigeſimo ſecundo ad Sabinum.

Si qvis pro vxore ſua vectigal, quod in itinere praeſtari ſolet, ſoluiſſet, an, quaſi locupletior eſſet ea facta, exactio fiat, an vero nulla ſit donatio? Et magis puto, non interdictum hoc: maxime ſi ipſius cauſa profecta eſt: nam et Papinianus libro quarto Reſponſorum ſcripſit, vecturas vxoris et miniſteriorum eius, virum itineris ſui cauſa datas repetere non poſſe, iter autem fuiſſe videtur viri cauſa, et cum vxor ad virum peruenit; nec intereſſe, an aliquid de vecturis in contrahendo matrimonio conuenerit: non enim donat, qui neceſſariis oneribus ſuccurrit: ergo et ſi conſenſu mariti profecta eſt mulier propter ſuas neceſſarias cauſas, et aliquid maritus expenſarum nomine ei praeſtiterit, hoc reuocandum non eſt. §. 1. Si vxor viro dotem promiſerit, et dotis vſuras, ſine dubio dicendum eſt, peti vſuras poſſe: quia non eſt iſta donatio, cum pro oneribus matrimonii petantur. Quid tamen, ſi maritus vxori petitionem earum remiſerit? Eadem erit quaeſtio, an donatio ſit illicita? Et Iulianus hoc diceret, Quod verum eſt. Plane ſi conuenerat, vti ſe mulier paſceret, ſuosque homines, idcirco paſſus eſt eam dote ſua frui, vt ſe ſuosque aleret: expeditum erit: puto enim non poſſe ab ea peti quaſi donatum, quod compenſatum eſt.

XXII. Idem libro tertio ad Sabinum.

Vxori ſuae quis mortis cauſa ſeruum donauit, eumque cum libertate heredem ſcripſit: an valeat inſtitutio, quaeritur? Et puto, ſi hoc animo eum ſcripſit heredem, quod donationis ſe dixit paenituiſſe, valere inſtitutionem, et neceſſarium heredem domino ſeruum fieri. Ceterum, ſi poſteaquam heredem inſtituit donauit, donatio praeualebit: vel ſi ante donauit, non tamen adimendi animo libertatem adſcripſit.

XXIII. Idem libro ſexto ad Sabinum.

Papinianvs recte putabat, orationem Diui Seueri ad rerum donationem pertinere: denique ſi ſtipulanti ſpopondiſſet vxori ſuae, non putabat conueniri poſſe heredem mariti, licet durante voluntate maritus deceſſerit.

XXIV. Pavlvs libro ſeptimo ad Sabinum.

Si inter extraneos facta ſit donatio, et, antequam per tempus legitimum dominium fuerit adquiſitum, coierint: vel contra, ſi inter virum et vxorem facta ſit donatio, et, ante impletum tempus ſupradictum, ſolutum ſit matrimonium: nihilo minus procedere temporis ſuffragium conſtat: quia altero modo ſine vitio tradita eſt poſſeſſio: altero, quod fuerit vitium, amotum ſit.

XXV. Terentivs Clemens libro quinto ad legem Iuliam et Papiam.

Sed et si, conſtante matrimonio, res aliena vxori a marito donata fuerit, di-

1 Ap. Hal. *haec* abeſt. 2 Ap. Hal. *maritus* abeſt.

dicendum eſt, confeſtim ad vſucapionem eius vxorem admitti: quia et ſi non [1] mortis cauſa donauerat ei, non impediretur vſucapio: nam ius conſtitutum ad eas donationes pertinet, ex quibus et locupletior mulier, et pauperior maritus in ſuis rebus fit. Itaque licet mortis cauſa donatio interueniat, quaſi inter extraneas perſonas fieri intelligenda eſt in ea re, quae, quia aliena eſt, vſucapi poteſt.

XXVI. Pavlvs libro ſeptimo ad Sabinum.

Si evm, qui mihi vendiderit, iuſſerim eam rem vxori meae donationis cauſa dare, et is poſſeſſionem iuſſu meo tradiderit, liberatus erit: quia licet illa iure ciuili poſſidere non intelligatur, certe tamen venditor nihil habet quod tradat. §. 1. Ex quibus cauſis inter virum et vxorem conceſſae ſunt donationes, ex iisdem et inter ſocerum, et generum nurumue conceſſas Neratius ait: ergo ſocer genero mortis vel diuortii cauſa donabit: ſed [2] et gener ſocero mortis ſuae vel diuortii cauſa.

XXVII. Modestinvs libro ſeptimo Regularum.

Inter eos, qui matrimonio coituri ſunt, ante nuptias donatio facta iure conſiſtit, etiam ſi eodem die nuptiae fuerint conſecutae.

XXVIII. Pavlvs libro ſeptimo ad Sabinum.

Si id quod donatum ſit perierit, vel conſumtum ſit: eius qui dedit, eſt detrimentum: merito, quia manet res eius qui dedit, ſuamque rem perdit. §. 1. Si quid in pueros ex ancillis dotalibus natos maritus inpenderit, aut in doctrinam, aut alimenta: non ſeruatur marito: quia ipſe miniſteriis eorum vtitur: ſed illud ſeruatur, quod nutrici datum eſt ad educendum: quia pro capite quid dediſſet: quemadmodum ſi a praedonibus redemiſſet ſeruos dotales. §. 2. Si quas ſerui operas viri vxori praeſtiterint, vel contra: magis placuit, nullam habendam earum rationem. Et ſane non amare, nec tamquam inter infeſtos ius prohibitae donationis tractandum eſt: ſed vt inter coniunctos maximo affectu, et ſolam inopiam timentes. §. 3. Si ex decem donatis ſibi mulier ſeruum emerit, et is quinque ſit, quinque petenda eſſe, apud Plautium placuit: quemadmodum ſi mortuus eſt, nihil peteretur: ſi vero quindecim dignus ſit, non plus quam decem poteſt peti: quoniam eatenus donator pauperior factus eſſet. §. 4. Quod ſi ex decem duos ſeruos emerit: et eorum alter mortuus ſit, alter decem dignus ſit: ſolet quaeri. Et plerique, et Pomponius intereſſe putant, vtrum vno pretio venierint, an diuerſis: ſi vno, tota decem petenda, quemadmodum ſi vna res emta deterior facta eſſet, vel grex, vel carrucha, et aliqua pars inde periſſet: ſi diuerſis, hoc ſolum petendum, quanti ſit emtus, qui ſupereſt. §. 5. Iulianum putaſſe Pomponius refert, ſi quid per eum ſeruum, quem [3] ex nummis a marito donatis mulier, adquiſiſſet, forte legatum, hereditatem: aut [4] partus editus eſſet: eo quoque nomine petitionem faciendam eſſe. §. 6. Illud conſtat, ſi, antequam a viro annuum acciperet mulier, ipſa de ſuo, aut etiam mutuata impenderit: videri tantum iam ex annuo conſumtum. §. 7. Illud recte dictum Celſus ait, ſi dotis vſuras annuas vxor ſtipulata ſit, licet ei non debeantur, quia tamen quaſi de annuo conuenerit, peti quidem dotis iudicio non poſſunt, compenſari autem poſſunt: idem ergo dicemus in qualibet pactione annui nomine facta.

XXIX. Pomponivs libro decimo quarto ad Sabinum.

Si mvlier ex pecunia donata emtum ſeruum vendidiſſet, et alium emiſſet: poſteriorem periculo mulieris eſſe Fulcinius ſcripſit: quod non eſt verum, licet non ex re mariti emtus ſit. §. 1. Si vir vxori lanam donauit, et ex ea lana veſtimenta ſibi confecit: vxoris eſſe veſtimenta Labeo ait.

XXX. Gaivs libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

Vtilem tamen viro competere.

XXXI. Pomponivs libro decimo quarto ad Sabinum.

Sed si vir lana ſua veſtimentum mulieri confecerit, quamuis id vxori confectum fuerit, et vxoris cura, tamen viri eſſe: neque impedire, quod in ea re vxor tamquam lanipendia fuerit, et viri negotium procuraret. §. 1. Si vxor lana ſua operis ancillarum viri, veſtimenta ſui nomine confecit muliebria, et veſtimenta mulieris eſſe, et pro operis ancillarum viro praeſtare nihil debere: ſed viri nomine veſtimenta confecta virilia, viri eſſe, vt is lanae vxori praeſtet pretium: ſed ſi non virilia veſtiu-

1 Ap. Hal. *non* abeſt. 2 Ap. Hal. *donabit ſed* abſunt. 3 Hal. inſerit *emerat.* 4 Hal. inſerit *eum.*

ſtimenta ſuo nomine mulier confecit, ſed ea viro donauit, non valere donationem: cum illa valeat, cum viri nomine confecit: nec vmquam operas viri ancillarum aeſtimari conuenit. §. 2. Si vir vxori aream donauerit, et vxor in ea inſulam aedificauerit, ea inſula ſine dubio mariti eſt: ſed eam impenſam mulierem ſeruaturam placet: nam ſi maritus vindicet inſulam, retentionem impenſae mulierem facturam. §. 3. Si duo mancipia fuerint, ſingula quinis digna, ſed vtrumque vnis quinque donationis cauſa a viro mulieri, vel contra venierint: melius dicetur, communia ea eſſe pro portione pretii: nec tandem [1] ſpectandum eſſe, quanti mancipia ſint, ſed quantum ex pretio donationis cauſa ſit remiſſum. Sine dubio licet a viro vel vxore minoris emere, ſi non ſit animus donandi. §. 4. Si vir vxori, vel contra, quid vendiderit vero pretio, et donationis cauſa paciſcantur, ne quid venditor ob eam rem praeſtet: videndum eſt, quid de [2] ea venditione agatur: vtrum res venierit, et totum negotium valeat: an vero vt ea ſola pactio irrita ſit, quemadmodum irrita eſſet, ſi poſt contractam emtionem nouo conſilio inito id pacti fuiſſet actum? Et verius eſt, pactum dumtaxat irritum eſſe. §. 5. Idem dicemus, ſi donationis cauſa pacti ſint, ne fugitiuum, aut erronem praeſtent: id eſt, integras eſſe actiones aedilicias, et ex emto. §. 6. Quod vir vxori indiem debet, ſine metu donationis praeſens ſoluere poteſt: quamuis commodum temporis retenta pecunia ſentire potuerit. §. 7. Quod legaturus mihi aut hereditatis nomine relicturus es, potes rogatus a me vxori meae relinquere: et non videtur ea eſſe donatio: quia nihil ex bonis meis deminuitur: in qua maxime maiores donanti ſuccurriſſe Proculus ait, ne amore alterius alter deſpoliaretur, non quaſi maliuolos, ne alter locupletior fieret. §. 8. Si vir vxori munus immodicum Calendis Martiis, aut natali die dediſſet, donatio eſt: ſed ſi impenſas, quas faceret mulier, quo honeſtius ſe tueretur, contra eſt. §. 9. Non videtur locupletior facta eſſe mulier, ſi aut in obſonio, aut in vnguentis, aut in cibariis familiae, donatam ſibi pecuniam impenderit. §. 10. Quae vir cibaria vxoris familiae iumentisue praeſtiterit, quae in vſu communi erant, non condicentur: quod ſi familiam domeſticam vxoris aut venaliciam pauit, contra puto obſeruari debere.

XXXII. VLPIANVS libro trigeſimo tertio ad Sabinum.

CVM HIC ſtatus eſſet donationum inter virum et vxorem, quem antea retulimus, Imperator noſter Antoninus Auguſtus, ante exceſſum Diui Seueri patris ſui, oratione in Senatu habita, auctor fuit Senatui cenſendi, Fuluio Aemiliano et Nummio Albino Conſulibus, vt aliquid laxaret ex iuris rigore. §. 1. Oratio autem Imperatoris noſtri de confirmandis donationibus non ſolum ad ea pertinet, quae nomine vxoris a viro comparata ſunt, ſed ad omnes donationes inter virum et vxorem factas: vt et ipſo iure res fiunt eius cui donatae ſunt, et obligatio ſit ciuilis: et de Falcidia, vbi poſſit locum habere, tractandum ſit: cui locum ita fore opinor, quaſi teſtamento ſit confirmatum, quod donatum eſt. §. 2. Ait oratio, FAS ESSE, EVM QVIDEM [3] QVI DONAVIT PAENITERE: HEREDEM VERO ERIPERE FORSITAN ADVERSVS VOLVNTATEM SVPREMAM EIVS QVI DONAVERIT, DVRVM ET AVARVM ESSE. §. 3. Paenitentiam accipere debemus ſupremam. Proinde ſi vxori donauit, deinde eum paenituit, mox deſiit paenitere, dicendum eſt, donationem valere, vt ſupremum eius ſpectemus iudicium. Quemadmodum circa fideicommiſſa ſolemus, vel in legatis, cum de doli exceptione oppoſita tractamus, vt ſit ambulatoria voluntas eius vsque ad vitae ſupremum exitum. §. 4. Sed vbi ſemel donatorem paenituit, etiam heredi reuocandi poteſtatem tribuimus, ſi appareat defunctum euidenter reuocaſſe voluntatem. Quod ſi in obſcuro ſit, procliuior eſſe debet iudex ad comprobandam donationem. §. 5. Si maritus ea quae donauerit, pignori dederit: vtique eum paenituiſſe dicemus, licet dominium retinuit. Quid tamen, ſi hoc animo fuit, vt vellet adhuc donatum? finge in poſſeſſionem precariam mulierem remanſiſſe, paratamque eſſe ſatisfacere creditori: dicendum eſt, donationem valere: nam ſi ab initio ei [4] rem obligatam hoc animo donaſſet, dicerem, vim habere donationem, vt parata ſatisfacere mulier haberet doli exceptionem: quinimmo et ſi ſatisfeciſſet, po-

1 *tantum.* 2 Ap. Hal. *de* abeſt. 3 Ap. Hal. *quidem* abeſt. 4 Ap. Hal. *ei* abeſt.

potuisse eam per doli exceptionem consequi, vt sibi mandentur actiones. §. 6. Si donator seruus fuerit effectus priuati, dicendum est, non impletam, sed peremtam donationem: quamuis morti seruitus comparetur: proinde et si ipsa in seruitutem redigatur cui donatum est, extincta erit donatio [1]. §. 7. Si maritus vxori donauerit et mortem sibi ob sceleris conscientiam consciuerit, vel etiam [2] post mortem memoria eius damnata sit, reuocabitur donatio: quamuis ea, quae aliis donauerit, valeant, si non mortis causa donauit. §. 8. Si miles vxori donauerit de castrensibus bonis, et fuerit damnatus: quia permissum est ei de his testari, si modo impetrauit vt testetur cum damnaretur, donatio valebit: nam et mortis causa donare poterit, cui testari permissum est. §. 9. Quod ait oratio CONSVMSISSE, sic accipere debemus, ne is, qui donationem accepit, locupletior factus sit: ceterum, si factus est, orationis beneficium locum habebit. Sed et si non sit factus locupletior, dederit tamen tantam quantitatem, eaque est, dicendum est, si is decessit qui factus est locupletior, posse repetere id quod dedit, nec compensare id quod consumsit: quamuis, diuortio secuto, haec compensatio locum habeat. §. 10. Si diuortium post donationem intercessit, aut prior decesserit, qui donum accepit: veteri iuri statur: hoc est, si maritus vxori donatum vult, valeat donatio: quod si non vult, exstinguitur: plerique enim cum bona gratia discedunt, plerique cum ira sui animi et offensa. §. 11. Quid ergo, si diuortium factum est, deinde matrimonium restauratur: et in diuortio vel mutata est voluntas, vel eadem durauit: restaurato tamen matrimonio, et voluntate donatoris reconciliata, an donatio duret, si constante matrimonio donator decesserit? Et potest defendi, valere. §. 12. Quod si diuortium non intercesserit, sed fribusculum, profecto valebit donatio, si fribusculum quieuit. §. 13. Si mulier et maritus diu seorsum quidem [3] habitauerint, sed honorem inuicem matrimonii habebant, quod scimus interdum et inter Consulares personas subsecutum, puto, donationes non valere, quasi durauerint nuptiae: non enim coitus matrimonium facit, sed maritalis affectio: si tamen donator prior decesserit, tunc donatio valebit. §. 14. Si ambo ab hostibus capti sint, et qui donauit, et cui donatum est, quid dicimus? et prius illud volo tractare. Oratio, si ante mors contigerit ei, cui donatum est, nullius momenti donationem esse voluit: ergo si ambo decesserint, quid dicemus? naufragio forte, vel ruina, vel incendio? Et si quidem possit apparere, quis ante spiritum posuit, expedita est quaestio: sin vero non appareat, difficilis quaestio est: et magis puto, donationem valuisse: et his ex verbis orationis defendimus: ait enim oratio, SI PRIOR VITA DECESSERIT, QVI DONATVM ACCEPIT, non videtur autem prior vita decessisse, qui donatum accepit, cum simul decesserint. Proinde rectissime dicetur, vtrasque donationes valere, si forte, inuicem donationibus factis, simul decesserint: quia neuter alteri superuixerit: licet de commorientibus oratio non senserit. Sed cum neuter alteri superuixerit, donationes mutuae valebunt: nam et circa mortis caussa donationes mutuas id erat consequens dicere, neutri datam condictionem: locupletes igitur heredes donationibus relinquent. Secundum haec si ambo ab hostibus simul capti sint, amboque ibi decesserint non simul: vtrum captiuitatis spectamus tempus, vt dicamus donationes valere, quasi simul decesserint: an neutram, quia viuis eis finitum est matrimonium: an spectamus, vter prius [4] decesserit, vt in eius persona non valeat donatio: an vter rediit, vt [5] eius valeat? Mea tamen fert opinio, vbi non reuerterunt, vt tempus spectandum sit captiuitatis, quasi tunc defecerint: quod si alter redierit, eum videri superuixisse, quia rediit. §. 15. Qui quasdam res ex his, quas donauerat, legasset, quasdam non, non [6] videbitur ceteras noluisse ad vxorem pertinere: plerumque enim antea legat, postea donat; vel alia causa fuit legandi. §. 16. Oratio non solum virum et vxorem complectitur, sed etiam ceteros, qui propter matrimonium donare prohibentur: vtputa donat socer nurui, vel contra: vel socer genero, vel contra: vel consocer, consocero, qui copulatos matrimonio inpotestate habent: nam, ex mente orationis, his quoque omnibus permissum est in eundem casum donare: et ita et Papinianus libro quarto Responsorum sensit: sic enim scribit: Socer nurui, vel genero do-

1 Ap. Hal. *donatio* abest. 2 Ap. Hal. *etiam* abest. 3 Ap. Hal. *quidem* abest. 4 *vt et prior.* 5 *vt in eius.* 6 Ap. Hal. *non* abest.

donauit: postea filius eius, vel filia, constante matrimonio, vita decessit: quamquam vitium donationis perseueret, tamen, si socer nullam quaestionem donationibus intulit, post mortem eius contra heredes orationis sententia videtur interuenire, nam quae ratio donationem prohibuit, eadem beneficium datum [1] implorauit. Vt igitur valeat donatio ista, Papinianus exigit vt et filius eius, qui donauit, ante decesserit, et socer postea, durante voluntate. §. 17. Si filiusfamilias, qui castrense peculium habet, vel quasi castrense, vxori donet: filii personam et mortem spectabimus. §. 18. Si nurus socero donauerit, mortem nurus et perseuerantem in supremam diem voluntatem spectare nos oportet. Quod si socer ante decesserit, dicemus exstinctam donationem? an, quia maritus viuit, si [2] vxori suae superuixit, admittimus vim habere donationem? Et si quidem maritus solus socero heres exstitit, quasi noua donatio potest seruari in maritum collata: vt illa finita sit, alia coeperit: sin vero filius heres patri non est, finita erit donatio ratione noua. §. 19. Si socer nurui nuntium miserit, donatio erit irrita: quamuis matrimonium concordantibus viro et vxore, secundum rescriptum Imperatoris nostri cum patre comprobatum est: sed quod ad ipsos, inter quos donatio facta est, [3] finitum est matrimonium. §. 20. Proinde et si duo consoceri inuicem [4] donauerint, idem erit dicendum, si inuitis filiis nuntium remiserint, inter ipsos irritam esse donationem. In hac autem donatione inter soceros facta, mors desideranda est eius, qui donauit constante matrimonio et iure potestatis durante. Idemque et in his, qui sunt in eorum potestate. §. 21. Si consocer consocero donauerit, et alter eorum, vel vterque copulatos emancipauerit: debet dici, donationem et orationem non pertinere: et ideo infirmari donationem. §. 22. Si sponsus sponsae donauerit, in tempus matrimonii collata donatione: quamuis inter virum et vxorem donatio non videatur facta, et verba orationis minus sufficiant, tamen donationem dicendum est ad sententiam orationis pertinere, vt, si durauerit voluntas vsque ad mortem, valeat donatio. §. 23. Siue autem res fuit, quae donata est, siue obligatio remissa: potest dici, donationem effectum habituram: vtputa vxori acceptum tulit donationis causa quod debeat [5]: potest dici: pendere acceptilationem non ipsam, sed effectum eius: et generaliter, vniuersae donationes, quas impediri diximus, ex oratione valebunt. §. 24. Si inter virum et vxorem societas donationis causa contracta sit, iure vulgato nulla est: nec post decretum Senatus, emolumentum ea liberalitas, vt actio pro socio constituatur, habere poterit: quae tamen in commune tenuerunt, sine praestituto reuocanda non sunt. Idcirco igitur pro socio actio non erit, quia nulla societas est, quae donationis causa interponitur, nec inter ceteros: et propter hoc nec inter virum et vxorem. §. 25. Idem erit dicendum, et si emtio contracta sit donationis causa: nam nulla erit. §. 26. Plane si minoris res venierit donationis causa, vel postea pretium sit remissum, admittemus donationem valere ad Senatusconsultum. §. 27. Si quis sponsam habuerit, deinde eandem vxorem duxerit [6], cum non liceret: an donationes quasi in sponsalibus factae valeant, videamus? Et Iulianus tractat hanc quaestionem in minore duodecim annis, si in domum quasi mariti inmatura sit deducta: ait enim hanc sponsam esse, etsi vxor non sit. Sed est verius quod Labeoni videtur: et a nobis, et a Papiniano libro decimo Quaestionum probatum est, vt si quidem praecesserint sponsalia, durent, quamuis iam vxorem esse putet qui duxit: si vero non praecesserint, neque sponsalia esse, quoniam non fuerunt, neque nuptias, quod nuptiae esse non potuerunt. Ideoque si sponsalia antecesserint, valet donatio: si minus, nulla est: quia non quasi ad extraneam, sed quasi ad vxorem fecit: et ideo nec oratio locum habebit. §. 28. Sed si Senator libertinam desponderit, vel tutor pupillam, vel quis alius ex his, qui matrimonium copulare prohibentur, et duxerit, an donatio quasi in sponsalibus facta valeat? Et putem, etiam sponsalia improbanda, et quasi ab indignis ea, quae donata sunt, ablata, fisco vindicari.

XXXIII. IDEM libro trigesimo sexto ad Sabinum.

SI STIPVLATA fuerit mulier annum, id ex stipulatu petere, constante matrimonio, non potest. Sed si manente matrimonio decessisse maritus proponatur, puto, quia in annuo quoque donatio vertitur, posse dici, stipulationem con-

1 *ratum*. 2 *viuus* loco *viuit si*. 3 Hal. inserit *pertinet*. 4 Hal. inserit *sibi*. 5 *debebat*. 6 Ap. Hal. *duxerit* abest.

confirmari ex Senatusconfulto. §. 1. Si vxor marito annuum versa vice praestiterit, restituetur ei hoc, et poterit vindicare id quod exstat: credo, poterit et condicere, in quantum locupletior factus est: quia non tam sollemne est annuum, quod maritus vxori pendit, et quod vxor marito praestat: immo incongruens est, et contra sexus naturam. §. 2. Et si forte maritus ab vxore stipulatus sit id [1] annuum, decesseritque mulier constante matrimonio, dicendum erit, ex oratione donationem conualescere.

XXXIV. Idem libro quadragesimo ad Sabinum [2].

Sive vxor marito res donasset, isque [3] eas in dotem pro communi filia dedisset: siue post donationem, quam in maritum contulit, vxor passa est, eum pro filia in dotem dare: benigne dici potest, etsi prima donatio nullius momenti est, attamen ex sequenti consensu valere dotis dationem.

XXXV. Idem libro trigesimo quarto ad Edictum.

Si non secudum legitimam obseruationem diuortium factum sit, donationes post tale diuortium factae nullius momenti sunt: cum non videatur solutum matrimonium.

XXXVI. Pavlvs libro trigesimo sexto ad Edictum.

Si donatae res exstant, etiam vindicari poterunt: sed quia causam possidendi donatio praestitit, nisi reddatur res, aestimatio facienda est iusto pretio: cauerique possidenti debebit de euictione simpli, quanti ea res sit: idque etiam Pedio videtur. §. 1. Sponsus alienum annulum sponsae muneri misit, et post nuptias pro eo suum dedit. Quidam et Nerua putant, fieri eum mulieris: quia tunc factam donationem confirmare videtur, non nouam inchoare. Quam sententiam veram esse accepi.

XXXVII. Ivlianvs libro decimo septimo Digestorum.

Si mvlier dolo fecerit, ne res exstaret sibi a marito donata: vel ad exhibendum, vel damni iniuriae cum ea agi poterit, maxime si post diuortium id commiserit.

XXXVIII. Alfenvs libro tertio Digestorum a Paulo Epitomatorum [4].

Servvs communis viri et fratris eius, puerum donauit vxori fratris: pro qua parte is seruus, qui donasset, viri esset, pro ea parte munus non esse factum mulieris respondit. §. 1. Idem iuris erit, si ex tribus fratribus vnus vxorem haberet, et rem communem vxori donasset: nam ex tertia parte mulieris res facta non est: ex duabus autem partibus reliquis, si id scissent fratres, aut, postea quam donata esset, ratum habuissent, non debere mulierem reddere.

XXXIX. Ivlianvs libro quinto ex Minicio.

Vir vxori pecuniam cum donare vellet, permisit ei, vt a debitore suo stipuletur: illa cum id fecisset, priusquam pecuniam auferret, diuortium fecit. Quaero, vtrum vir eam summam petere debeat, an ea [5] promissione propter donationis causam actio nulla esset? Respondi, inanem fuisse eam [6] stipulationem. Sed si promissor mulieri ignorans soluisset, si quidem pecunia exstat, vindicare eam debitor potest: sed si actiones suas marito praestare paratus est, doli mali exceptione se tuebitur: ideoque maritus hanc pecuniam debitoris nomine vindicando consequetur. Sed si pecunia non exstat, et mulier locupletior facta est, maritus eam petet: intelligitur enim ex re mariti locupletior facta esse mulier: quoniam debitor doli mali exceptione se tueri potest.

XL. Vlpianvs libro secundo Responsorum.

Qvod adipiscendae dignitatis gratia ab vxore in maritum collatum est, eatenus ratum est, quatenus dignitati supplendae opus est.

XLI. Licinnivs rvfinvs libro sexto Regularum.

Nam et Imperator Antoninus constituit, vt ad processus viri vxor ei donare possit.

XLII. Gaivs libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

Nvper, ex indulgentia Principis Antonini, recepta est alia causa donationis, quam dicimus honoris causa: vt ecce, si vxor viro laticlauii petendi gratia donet, vel vt equestris ordinis fiat, vel ludorum gratia.

XLIII. Pavlvs libro singulari Regularum.

Inter virum et vxorem exilii causa donatio fieri potest.

XLIV. Neratius libro quinto Membranarum.

Si extranevs rem viri, ignorans eius esse, ignoranti vxori, ac ne viro qui-

1 Ap. Hal. *id* abest. 2 *lib. IV. ad edictum.* 3 *vt* loco *isque.* 4 Ap. Hal. *a Paulo epitomatorum* absunt. 5 *ex ea promissione.* 6 Ap. Hal. *eam* abest.

quidem ſciente eam ſuam eſſe, donauerit: mulier recte eam vſu capiet. Idemque iuris erit, ſi is qui in poteſtate viri erat, credens ſe patremfamilias eſſe, vxori patris donauerit. Sed ſi vir reſcierit ſuam rem eſſe priusquam vſucapiatur, vindicareque eam poterit, nec volet, et hoc et mulier nouerit, interrumpetur poſſeſſio: quia tranſiit in cauſam ab eo factae donationis ipſius mulieris ſcientia: propius eſt, vt nullum adquiſitioni dominii eius adſerat impedimentum: non enim omnimodo vxores ex bonis virorum, ſed ex cauſa donationis ab ipſis factae adquirere prohibitae ſunt.

XLV. VLPIANVS libro decimo ſeptimo ad Edictum.

MARCELLVS libro ſeptimo Digeſtorum ſcribit, etiam eum detrahere ſine mulieris damno, et citra metum Senatusconſulti, quod detrahentibus negotiationis cauſa occurrit.

XLVI IDEM libro ſeptuageſimo ſecundo ad Edictum.

INTER virum et vxorem nec poſſeſſionis vlla donatio eſt.

XLVII. CELSVS libro primo Digeſtorum.

VTRVM negotium vxoris gerens, an officio mariti ductus, in rem eius impenderit vir, facti non iuris eſt quaeſtio. [1] Coniectura eius rei ex modo et ex genere impenſae non difficilis eſt.

XLVIII. IDEM libro nono Digeſtorum.

QVAE iam nuptae maritus donauit, viri manent, et poteſt ea vindicare: nec quicquam refert, quod ampla legata ab vxore ei relicta ſunt.

XLIX. MARCELLVS libro ſeptimo Digeſtorum.

SVLPICIVS Marcello: Mulier, quae ad communem filium volebat, qui in poteſtate patris erat, poſt mortem patris fundum peruenire, eum patri tradidit, vti poſt mortem reſtituatur filio. Quaero, an donatio tibi videatur, vt nihil agatur? an valeat quidem, ſed mulieri poteſtas datur, ſi noluerit, eum repetere? Reſpondit [2], ſi color vel titulus, vt ſic dixerim, donationi quaeſitus eſt, nihil valebit traditio: id eſt, ſi hoc exigit vxor, vt aliquid ex ea re interim commodi ſentiret maritus: alioquin ſi ſolo eius miniſterio via eſt, et id egit, vt vel reuocare ſibi liceret, vel vt res cum omni emolumento per patrem poſtea ad filium tranſiret, cur non idem perinde ſit ratum, ac ſi cum extraneo tale negotium contraxiſſet, hoc eſt, extraneo in hanc cauſam tradidiſſet?

L. IAVOLENVS libro decimo tertio Epiſtolarum.

SI, CVM mulier viginti ſeruum emiſſet, in eam emtionem vir quinque venditori dedit: diuortio facto, omnimodo vir eam ſummam exiget. Neque ad rem pertinet, an is ſeruus deterior factus ſit: nam et ſi mortuus eſſet, quinque exactio ei competeret. Quaeritur enim, an mulier ex viri patrimonio locupletior ſit eo tempore, quo de dote agebatur? facta autem intelligitur, quae aere alieno ſuo interuentu viri, liberata eſt, quod potuiſſet adhuc debere, ſi vir pecuniam non ſoluiſſet: neque enim intereſt, ex qua cauſa mulier pecuniam debuit: vtrum creditam, an eam, quam ex emtione praeſtare debeat. §. 1. Quod ſi mulier non emerat ſeruum, ſed vt emeret, a viro pecuniam accepit: tum vel mortuo, vel deteriore facto ſeruo, damnum ad virum pertinebit: quia quod aliter emtura non fuit, niſi pecuniam a viro accepiſſet, hoc conſumtum ei periit, qui donauit: ſi modo in rerum natura eſſe deſiit: nec videtur mulier locupletior eſſe, quae neque a creditore ſuo liberata eſt, neque id poſſidet, quod ex pecunia viri emerat.

LI. POMPONIVS libro quinto ad Quintum Mucium.

QVINTVS MVCIVS ait, cum in controuerſiam venit, vnde ad mulierem quid peruenerit: et verius, et honeſtius eſt, quod non demonſtratur vnde habeat, exiſtimari a viro, aut qui in poteſtate eius eſſet, ad eam perueniſſe. Euitandi autem turpis quaeſtus gratia circa vxorem hoc videtur Quintus Mucius probaſſe.

LII. PAPINIANVS libro decimo Quaeſtionum.

SI VIR vxori, donationis cauſa, rem vilius locauerit, locatio nulla eſt: cum autem depoſitum inter eas perſonas minoris donationis cauſa aeſtimatur, depoſitum eſt. Haec ideo tam varie, quia locatio quidem ſine mercede certa contrahi non poteſt, depoſitum autem et citra aeſtimationem quoque dari poteſt. §. 1. Vxor viro fructum fundi ab herede ſuo dari, quod ſi datus non fuiſſet, certam pecuniam mortis cauſa promitti curauit: defuncto viro viua muliere, ſtipulatio ſoluitur: vt traditio, quae mandante vxore mortis cauſa facta eſt: nam quo caſu inter exteros conditio naſcitur, inter maritos nihil agitur.

LIII.

1 Hal. praefigit *Sed.* 2 *ſi voluerit petere? Reſpondi.*

LIII. IDEM libro quarto Responsorum.

MORTIS suae causa genero vel nurui socerum frustra donare conuenit: quia, mortuo socero, nuptiae non soluuntur: nec interest, an pater filium vel filiam exheredauerit. Diuortii species, eadem ratione, diuersa est. §. 1. Res in dotem aestimatas, consentiente viro, mulier in vsu habuit: vsu deteriores si fiant, damni compensatio non admittitur: easdem res non potest mulier sibi, quasi donatas, defendere ex illis verbis, quibus donationes ei a viro legatae sunt: cum eiusmodi species neque donari neque auferri videtur.

LIV. IDEM libro octauo Responsorum.

[1] VIR VSVRAS promissae dotis in stipulatum deduxerat, easque non petierat: cum per omne tempus matrimonii sumtibus suis vxorem et eius familiam vir exhiberet, dote praelegata, sed et donationibus verbis fideicommissi confirmatis, legato quidem dotis vsuras non contineri videbatur: sed titulo donationis remissas.

LV. PAVLVS libro sexto Quaestionum.

VXOR marito suo pecuniam donauit: maritus ex pecunia sibi donata aut mobilem aut soli rem comparauit: soluendo non est, et res extant. Quaero, si mulier reuocet donationem, an vtiliter condicticia experiatur: videtur enim maritus, quamuis soluendo non sit, ex donatione locupletior effectus: cum pecunia mulieris res comparata exstet? Respondi, locupletiorem esse ex donatione negari non potest: non enim quaerimus, quid deducto aere alieno liberum habeat, sed quid ex re mulieris possideat: solo enim separatur hic ab eo, cui res donata est, quod ibi res mulieris permanet, et vindicare directo potest: et erit deterior causa viri, si ei pecunia, quatenus res valet, non [2] vltra id tamen quod donatum est, condicatur: quam si dotis iudicio conueniatur. Sed nihil prohibet, etiam in rem vtilem mulieri in ipsas res accommodare.

LVI. SCAEVOLA libro tertio Quaestionum.

SI, QVOD mihi mortis causa donare [3] velit, ego pure vxori donare vellem: non valet, quod vxori iubeo dari: quia illo conualescente, condictione teneor: mortuo autem, nihilo minus pauperior sum: non enim habeo, quod habiturus essem.

LVII. PAVLVS libro septimo Responsorum.

EA, QVAE a marito suo pecuniam ex causa donationis acceperat, litteras ad eum misit huiusmodi: CVM PETENTI MIHI A TE, DOMINE CARISSIME, ADNVERIT INDVLGENTIA TVA VIGINTI AD EXPEDIENDAS QVASDAM RES MEAS, QVAE SVMMA MIHI NVMERATA EST SVB EA CONDICIONE, VT [4] SI PER ME MEOSQVE MORES QVID [5] STETERIT, QVO MINVS IN DIEM VITAE NOSTRAE MATRIMONIVM PERMANEAT, SIVE INVITO TE DISCESSERO DE DOMO TVA, VEL REPVDIVM TIBI SINE VLLA QVERELA MISERO, DIVORTIVMQVE FACTVM PER ME PROBABITVR: TVNC VIGINTI, QVAE MIHI HAC DIE DONATIONIS CAVSA DARE VOLVISTI, DATVRAM, RESTITVTVRAM ME SINE VLLA DILATIONE SPONDEO. Quaero, an, si eadem Titio marito suo repudium miserit, pecuniam restituere debeat? Paulus respondit, pecuniam, quam vir vxori donauit, ex stipulatione proposita, si conditio eius exstitit, peti posse: quoniam ex donatione in pecuniam creditam conuersa est. Quod si stipulatio commissa non probetur, tunc tantum peti posse, quanto locupletior ex ea donatione facta probetur.

LVIII. SCAEVOLA libro secundo Responsorum.

SI PRAEDIA et mancipia Seiae data, effecta sint eius tempore concubinatus, ac postea tempore matrimonii aliis acceptis reddita sunt: quid iuris est? Respondit, secundum ea quae proponerentur, negotium potius gestum videri, quam donationem interuenisse. §. 1. Item, cum quaereretur de cibariis mancipiorum, respondit, tempore quidem concubinatus data cibaria repeti non possunt: sed nec tempore matrimonii, si ea mancipia vxoris in communi vsu fuerint. §. 2. Filius rebus matris interuenire solitus, pecunia matris, consentiente ipsa, mancipia et res mercatus, emtionum instrumenta suo nomine confecit, decessit in patris potestate. Quaesitum est, an mater cum marito suo experiri, et qua actione vti possit? Respondit, si mater obliga-

1 Hal. inserit *res*. 2 Hal. inserit *vt*. 3 Hal. inserit *quis*. 4 Ap. Hp. *vt* abest. 5 non loco *quid*.

obligatum filium in ea pecunia voluit esse, intra annum quam filius decessit, de peculio cum patre, in cuius potestate fuisse proponatur, actionem habere: si donauit, repeti posse, quanto locupletior ex ea donatione pater factus est.

LIX. PAVLVS libro secundo Sententiarum.

SI QVIS vxori ea conditione donauit, vt quod donauit, in dotem accipiat: defuncto eo, donatio conualescit.

LX. HERMOGENIANVS libro secundo iuris Epitomarum.

VITRICVS et priuignus inuicem sibi donare praetexto matrimonii non prohibentur. §. 1. Diuortii causa donationes inter virum et vxorem concessae sunt: saepe enim euenit, vti propter sacerdotium, vel etiam [1] sterilitatem.

LXI. GAIVS libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

VEL SENECTVTEM, aut valetudinem, aut militiam satis commode retineri matrimonium non possit.

LXII. HERMOGENIANVS libro secundo iuris Epitomarum.

ET IDEO bona gratia matrimonium dissoluitur. §. 1. Diuortio facto nec instaurato matrimonio, non confirmabitur inter virum et vxorem facta donatio: nec inter patronum et libertam. Si ab eo inuito diuertere non licet, facta donatio separatur, cum inter hos diuortium intercedat: perinde enim id quod donatum est, habetur diuortio intercedente, ac si donatum non fuisset.

LXIII. PAVLVS libro tertio ad Neratium.

DE EO, quod vxoris in aedificium viri ita coniunctum est, vt detractum alicuius vsus esse possit, dicendum est agi posse, quia nulla actio est, ex lege duodecim tabularum: quamuis [2] Decemuiros non sit credibile de his sensisse, quorum voluntate res eorum in alienum aedificium coniunctae essent. Paulus notat: sed in hoc solum agi potest, vt sola [3] vindicatio soluta re competat mulieri, non in duplum, ex lege duodecim tabularum: neque enim furtiuum est quod sciente domino inclusum est.

LXIV. IAVOLENVS libro sexto ex Posterioribus Labeonis.

VIR MVLIERI, diuortio facto, quaedam idcirco dederat, vt ad se reuerteretur: mulier reuersa erat, deinde diuortium fecerat: Labeo: Trebatius inter Terentiam et Decenatem respondit, si verum diuortium fuisset, ratam esse donationem: si simulatum, contra. Sed verum est, quod Proculus et Caecilius putant, tunc verum esse diuortium, et valere donationem diuortii causa factam [4], si aliae nuptiae insecutae sunt: aut tam longo tempore vidua fuisset, vt dubium non foret, alterum esse matrimonium: alias nec donationem vllius esse momenti futuram.

LXV. LABEO libro sexto Posteriorum a Iauoleno Epitomatorum.

QVOD vir ei, quae nondum viripotens nupserit, donauerit, ratum futurum existimo.

LXVI. SCAEVOLA libro nono Digestorum.

SEIA Sempronio, cum certa die nuptura esset, antequam domum deduceretur tabulaeque dotis signarentur, donauit tot aureos. Quaero, an ea donatio rata sit? Non attinuisse tempus, an, antequam domum deduceretur, donatio facta esset, aut tabularum consignatarum, quae plerumque et post contractum matrimonium fierent, in quaerendo exprimi [5]: itaque nisi ante matrimonium contractum, quod [6] consensu intelligitur, donatio facta esset, non valere. §. 1. Virgini in hortos deductae ante diem tertium quam ibi nuptiae fierent, cum in separata diaeta ab eo esset, die nuptiarum, priusquam ad eum transiret, et priusquam aqua et igni acciperetur, id est, nuptiae celebrentur [7], obtulit decem aureos dono. Quaesitum est, post nuptias contractas diuortio facto, (an) summa donata repeti possit? Respondit, id quod ante nuptias donatum proponeretur, non posse de dote [8] deduci.

LXVII. LABEO libro secundo Pithanon a Paulo Epitomatorum.

SI VXOR nummis a viro, aut ab eo, qui in eius potestate esset, sibi donatis seruum emerit: deinde, cum eius factus fuerit, eum ipsum donationis causa viro tradiderit: rata erit traditio: quamuis ea mente facta fuerit, qua ceterae donationes: neque vlla actio eius nomine dari potest.

TIT.

1 Ap. Hal. *etiam* abest. 2 *quamuis nulla actio: ex lege duodecim tabularum: quia Decemuiros.* 3 Ap. Hal. *sola* abest. 4 Ap. Hal. *factam* abest. 5 *inquirere exprimit.* 6 Hal. inserit *de.* 7 Ap. Hal. *id est, nuptiae celebrentur.* 8 Ap. Hal. *de dote* absunt.

TIT. II.

DE DIVORTIIS ET REPVDIIS.

PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

DIRIMITVR matrimonium diuortio, morte, captiuitate, vel alia contingente seruitute vtrius eorum.

II. GAIVS libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

DIVORTIVM autem, vel a diuersitate mentium dictum est, vel quia in diuersas partes eunt qui distrahunt matrimonium. §. 1. In repudiis autem, id est, renuntiatione, comprobata sunt haec verba: TVAS RES TIBI HABETO: item haec, TVAS RES TIBI AGITO. §. 2. In sponsalibus quoque discutiendis placuit renuntiationem interuenire oportere: in qua re haec verba probata sunt: CONDICIONE TVA NON VTOR. §. 3. Siue autem ipsi praesenti renuntietur, siue absenti per eum qui in potestate eius sit, cuiusue is eaue in potestate sit, nihil interest.

III. PAVLVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

DIVORTIVM non est, nisi verum, quod animo perpetuam constituendi dissensionem fit. Itaque quidquid in calore iracundiae vel fit, vel dicitur, non prius ratum est, quam si perseuerantia apparuit iudicium animi fuisse: ideoque per calorem misso repudio, si breui reuersa vxor est, nec diuortisse videtur.

IV. VLPIANVS libro vigesimo sexto ad Sabinum.

IVLIANVS libro octauodecimo Digestorum quaerit, an furiosa repudium mittere, vel repudiari possit: et scribit, furiosam repudiari posse, quia ignorantis loco habetur: repudiare autem non posse, neque ipsam propter dementiam, neque curatorem eius: patrem tamen eius [1] nuntium mittere posse. Quod non tractaret de repudio, nisi constaret retineri matrimonium: quae sententia mihi videtur vera.

V. IDEM libro trigesimo quarto ad Edictum.

SI FILIA emancipata idcirco diuerterat, vt maritum lucro dotis adficiat, patrem fraudet, quia profecticiam dotem potuit petere, si constante matrimonio decessisset: (et) ideo patri succurrendum est, ne dotem perdat: non enim minus patri quam marito succurrere Praetorem oportet: danda igitur est ei dotis exactio, atque si constante matrimonio decessisset filia.

VI. IVLIANVS libro septuagesimo secundo Digestorum.

VXORES eorum, qui in hostium potestate peruenerunt, possunt videri nuptarum locum retinere, eo solo, quod alii temere nubere non possunt. Et generaliter definiendum est, donec certum est maritum viuere in captiuitate constitutum, nullam habere licentiam vxores eorum migrare ad aliud matrimonium: nisi mallent [2] ipsae mulieres causam repudii praestare. Sin autem in incerto est, an viuus apud hostes teneatur, vel morte praeuentus [3], tunc si quinquennium a tempore captiuitatis excesserit, licentiam habet mulier ad alias migrare nuptias: ita tamen, vt bona gratia dissolutum videatur pristinum matrimonium, et vnusquisque suum ius habeat imminutum: eodem iure et in marito in ciuitate degente et vxore captiua obseruando.

VII. PAPINIANVS libro primo de adulteriis.

SI PAENITVIT eum, qui libellum tradendum diuortii dedit, isque per ignorantiam mutatae voluntatis oblatus est: durare matrimonium dicendum: nisi paenitentia cognita, is qui accepit, ipse voluit matrimonium dissoluere: tunc enim per eum qui accepit soluitur matrimonium.

VIII. IDEM libro secundo de adulteriis.

DIVVS HADRIANVS eum qui alienam vxorem ex itinere domum suam duxisset, et inde marito eius repudium misisset, in triennium relegauit.

IX. PAVLVS libro secundo de adulteriis.

NVLLVM diuortium ratum est, nisi septem ciuibus Romanis puberibus adhibitis, praeter libertum eius qui diuortium faciet. Libertum accipiemus etiam eum, qui a patre, auo, proauo, et ceteris sursum versum manumissus sit.

X. MODESTINVS libro primo Regularum [4].

PATRONO inuito liberta, quam in matrimonio habuit, ab eo discedere non potest: nisi ex causa fideicommissi manumissa sit: tunc enim potest, licet eius sit liberta.

1 Ap. Hal. *eius* abest. 2 *malint.* 3 Hal. addit *sit.* 4 *responsorum.*

XI. VLPIANVS libro tertio ad legem Iuliam et Papiam.

QVOD ait lex, DIVORTII FACIENDI POTESTAS LIBERTAE, QVAE NVPTA EST PATRONO, NE ESTO: non infectum videtur effecisse diuortium, quod iure ciuili dissoluere [1] solet matrimonium. Quare constare [2] matrimonium dicere non possumus, cum sit separatum: denique scribit Iulianus, de dote hanc actionem non habere: merito igitur quamdiu patronus eius eam vxorem suam esse vult, cum nullo alio connubium ei est: nam quia intellexit legislator, facto libertae quasi diremtum matrimonium, detraxit ei cum alio connubium. Quare cuicumque nupserit, pro non nupta habebitur. Iulianus quidem amplius putat, nec in concubinatu eam alterius patroni esse posse. § 1. Ait lex, QVAMDIV PATRONVS EAM VXOREM ESSE VOLET. Et velle debet vxorem esse, et patronus durare. Si igitur aut patronus esse, aut velle desierit, finita est legis auctoritas. §. 2. Illud rectissime placuit: qualiquali voluntate intelligi possit patronus animum habere desisse quasi in vxorem, finiri legis huius beneficium. Proinde cum patronus rerum amotarum cum liberta, quae ab inuito eo diuerterat, vellet experiri, Imperator noster cum Diuo patre suo rescripsit, intelligi eum hoc ipso nolle nuptam sibi, qui eam actionem vel aliam importet [3], quae non solet nisi ex diuortio oriri. Quare si accusare eam adulterii coeperit, vel alio [4] crimine postulare, quod vxori nemo obiicit, magis est, vt diremtum sit matrimonium: etenim meminisse oportet, ideo adimi cum alio connubium, quia patronus sibi nuptam cupit. Vbicumque igitur vel tenuis intellectus videri potest nolentis nuptam, dicendum est, iam incipere libertae cum alio esse connubium: proinde si patronus sibi desponderit aliam, vel destinauerit, vel matrimonium alterius appetierit, credendus est nolle hanc nuptam: et si concubinam sibi adhibuerit, idem erit probandum.

TIT. III.

SOLVTO MATRIMONIO DOS QVEMADMODVM PETATVR.

POMPONIVS libro decimo quinto ad Sabinum.

DOTIVM causa semper et vbique praecipua est: nam et publice interest, dotes mulieribus conseruari, cum dotatas esse feminas ad subolem procreandam replendamque liberis ciuitatem maxime sit necessarium.

II. VLPIANVS libro trigesimo quinto ad Sabinum.

SOLVTO matrimonio, solui mulieri dos debet: nec cogitur maritus alii eam ab initio stipulanti promittere, nisi hoc ei nihil nocet: nam si incommodum aliquod maritus suspectum habet, non debere eum cogi alii quam vxori promittere, dicendum est: haec, si sui iuris mulier est. §. 1. Quod si in patris potestate est, et dos ab eo profecta sit: ipsius et filiae dos est: denique pater non aliter, quam ex voluntate filiae petere dotem, nec per se, nec per procuratorem potest: sic ergo et promittendum Sabinus ait: ei ergo promittendum erit, cui vterque iusserit. Ceterum, si pater solus iussit, dotis actio filiae non erit ademta, quandoque sui iuris filia fuerit facta. Item, si voluntate solius filiae promittatur, remanebit dotis actio integra patri. Sed vtrum vt et agat solus, an et vt adiuncta quoque filiae persona experiri possit? Et puto, nec eam actionem amissam, quam adiuncta filiae persona potest habere: quod si sui iuris fuerit facta filia, nocebit ei ista stipulatio. §. 2. Voluntatem autem filiae, cum pater agit de dote, vtrum sic accipimus, vt consentiet, an vero ne contradicat filia? Et est ab Imperatore Antonino rescriptum, filiam, nisi euidenter contradicat, videri consentire patri. Et Iulianus libro quadragesimo octauo Digestorum scripsit, quasi ex voluntate filiae videri experiri patrem, si furiosam filiam habeat: nam vbi non potest per dementiam contradicere, consentire quis eam merito credet. Sed si absens filia sit, dicendum erit, non ex voluntate eius id factum: cauendumque, ratam rem filiam habituram, a patre: vbi enim sapit, scire eam exigimus, vt videatur non contradicere.

III. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

NON SOLVM autem in exigenda, sed etiam in soluenda dote, quae communis est patris et filiae, vtriusque voluntas exquiritur: nec alter alterius deteriorem conditionem facere potest. Sed si pecu-

1 *quod iure ciuili potuisset dissoluere matrimonium.* 2 Ap. Hal. *constare* abest. 3 *inciperet* loco *importet* et mox *soleret* loco *solet*. 4 *eo* loco *alio*.

pecunia ad patrem peruenit, quam filia accepit, actio de dote vtrisque tolletur.

IV. POMPONIVS libro decimo quinto ad Sabinum.

SI PATER sine consensu filiae dotem a viro exegisset, et eandem alii viro eius filiae nomine dedisset, et mortuo patre filia cum priore viro ageret: doli mali exceptione repellitur.

V. VLPIANVS libro trigesimo ad Sabinum.

DE DIVISIONE anni eius, quo diuortium factum est, quaeritur, ex die [1] matrimonii, an ex die traditi marito [2] fundi maritus sibi computet tempus? Et vtique in fructibus a viro retinendis neque dies dotis constitutae, neque nuptiarum obseruabitur: sed quo primum dotale praedium constitutum est, id est, tradita possessione.

VI. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

SI ANTE nuptias fundus traditus est, ex die nuptiarum ad eundem diem sequentis anni computandus annus est. Idem in ceteris annis seruatur [3], donec diuortium fiat: nam si ante nuptias traditus sit, et fructus inde percepti, hi restituendi sunt quandoque diuortio facto, quasi dotis facti.

VII. VLPIANVS libro trigesimo primo ad Sabinum.

FRVCTVS eos [4] esse constant, qui deducta inpensa supererunt. Quod Scaeuola et ad mariti et ad mulieris inpensas refert. Nam si mulier pridie vindemias doti dedit, mox sublatis a marito vindemiis diuertit, non putat ei vndecim dumtaxat mensum fructus restitui: sed et impensas, quae antequam portiones fructuum fiant deducendae sunt. Igitur, si et maritus aliquid inpendit in eundem annum, vtriusque inpensae concurrent: ita et si impensarum a muliere factarum ratio habeatur, cum plurimis annis in matrimonio fuit, necesse est primi anni computari temporis, quod sit ante datum praedium. §. 1. Papinianus autem [5] libro vndecimo Quaestionum, diuortio facto fructus diuidi ait, non ex die locationis, sed habita ratione praecedentis temporis, quo mulier in matrimonio fuit: neque enim si vindemiae tempore fundus in dotem datus sit, eumque vir ex calendis Nouembribus primis fruendum locauerit, mensis Ianuarii suprema die facto diuortio, retinere virum et vindemiae fructus, et eius anni quo diuortium factum est, quartam partem mercedis aequum est: alioquin si coactis vindemiis, altera die diuortium intercedat, fructus integros retinebit: itaque si [6] sine mensis Iauarii diuortium fiat, et quatuor mensibus matrimonium steterit, vindemiae fructus, et quarta portio mercedis instantis anni confundi debebunt, vt ex ea pecunia tertia portio viro relinquatur. §. 2. E contrario quoque idem obseruandum est: (nam) si mulier, percepta vindemia, statim fundum viro in dotem dederit, et vir ex calendis Martiis eundem locauerit, et calendis Aprilibus primis diuortium fuerit secutum, non solum partem duodecimam mercedis, sed pro modo temporis omnium mensium, quo dotale praedium fuit, ex mercede, quae debebitur, portionem retinebit. §. 3. Item si messes eius anni, quo diuortium factum est, colonum ex forma locationis sequantur, ante vindemiam soluto matrimonio nihilo minus pecunia messium in computationem cum spe futurae vindemiae veniet. §. 4. Apparet igitur ex his, illos fructus, quos mulier percepit antequam nuberet, non debere in contributionem venire. §. 5. Ob donationes, item ob res amotas, ex his fructibus, qui post diuortium percepti sunt, compensationes fieri possunt. §. 6. Quod in anno dicitur, potest dici et in sex mensibus, si bis in anno fructus capientur: vt est in locis inriguis. §. 7. [7] Et in pluribus annis idem dici potest: vt in silua caedua. §. 8. Item si locatio agri talis sit, vt super annuam mercedem quinquennio quoque aliquid amplius praestaretur: in eo enim quod amplius est, tempus ad quinquennium computamus. §. 9. Non solum autem de fundo, sed etiam de pecore, idem dicemus: vt lana ouium, fetusque pecorum praestaretur. Quare enim si maritus prope partum oues doti acceperit, item proximas tonsurae, post partum et tonsas oues, protinus diuortio facto, nihil reddat? nam et hic fructus toto tempore, quo curantur, non quo percipiuntur, rationem accipere debemus. §. 10. In seruo quoque anni ratio habetur, si in annum forte operae eius locatae sunt: vt

1 Hal. inserit *contracti*. 2 Ap. Hal. *marito* abest. 3 *obseruatur*. 4 Ap. Hal. *eos* abest. 5 Ap. Hal. *autem* abest. 6 Hal. inserit *in*. 7 Hal. praefigit *Sed*.

vt praeteriti temporis ad maritum, post diuortium autem ad mulierem operae pertineant. §. 11. De pensionibus quoque praediorum vrbanorum idem est quod in fructibus rusticorum. §. 12. Si fundum viro vxor in dotem dederit, isque inde arbores deciderit: si hae fructus intelliguntur, pro portione anni debent restitui. Puto autem, si arbores caeduae fuerunt, vel Gremiales, [1] dici oportet, in fructu cedere: si minus, quasi deteriorem fundum fecerit maritus, tenebitur. Sed et si vi tempestatis ceciderunt, dici oportet, pretium earum restituendum mulieri, nec in fructum cedere, non magis, quam si thesaurus fuerit inuentus: in fructum enim non computabitur, sed pars eius dimidia restituetur, quasi in alieno inuenti. §. 13. Si vir in fundo mulieris dotali lapidicinas marmoreas inuenerit, et fundum fructuosiorem fecerit: marmor, quod caesum neque exportatum, est mariti, et impensa non est ei praestanda: quia nec in fructu est marmor, nisi tale sit, vt lapis ibi renascatur: quales sunt in Gallia, sunt et in Asia. §. 14. Sed si cretifodinae, [2] argentifodinae, vel auri, vel cuius alterius materiae sint, vel harenae, vtique in fructu habebuntur. §. 15. Interdum marito de fructibus a muliere cauetur, et nihil retinet, si fructibus stantibus fundum mulier recipiet. Interdum retinebit tantum maritus, et nihil restituet: id est, si non plus erit, quam pro portione eum retinere oportet: interdum vero et reddet, si plus percepit, quam eum retinere oportet. Eadem conditio erit etiam, si cum socero, vel cum herede alterutrius, de dote agatur. §. 16. Impendi autem fructuum percipiendorum (causa,) Pomponius ait, quod in arando serendoque agro impensum est: quodque in tutelam aedificiorum, aegrumue seruum curandum: scilicet si ex aedificio vel seruo fructus aliqui percipiebantur. Sed hae impensae non petentur, cum maritus fructum totum anni retinet: quia ex fructibus prius impensis satisfaciendum est. Plane si nouam villam necessario exstruxit, vel veterem totam sine culpa sua conlapsam restituerit, erit eius impensae petitio: simili modo et si pastina instituit: hae enim impensae aut in res necessarias aut vtiles cedunt, pariuntque marito actionem.

VIII. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

SI FVNDVS in dotem datus sit, in quo lapis caeditur, lapidicinarum commodum ad maritum pertinere constat: qui palam sit, eo animo dedisse mulierem fundum, vt iste fructus ad maritum pertineat: nisi si [3] contrariam voluntatem in dote danda declarauerit mulier. §. 1. Quod in sementem erogatur, si non responderint messes, ex vindemia deducetur: quia totius anni vnus fructus est.

IX. POMPONIVS libro decimo quarto ad Sabinum.

SI MORA per mulierem fuit, quo minus dotem reciperet, dolum malum dumtaxat in ea re, non etiam culpam maritus praestare debet: ne facto mulieris in perpetuum agrum eius colore cogatur: fructus tamen, qui peruenissent ad virum, redduntur.

X. IDEM libro decimo quinto ad Sabinum.

SI AB hostibus capta filia, quae nupta erat, et dotem a patre profectam habebat, ibi decesserit: puto dicendum, perinde obseruanda omnia, ac si nupta decessisset: vt, etiam si in potestate non fuerit patris, dos ab eo profecta reuerti ad eum debeat. §. 1. Si vir vxorem suam occiderit, dotis actionem heredibus vxoris dandam esse Proculus ait, et recte: non enim aequum est, virum ob facinus suum dotem sperare [4] lucrifacere. Idemque et e contrario statuendum est.

XI. IDEM libro decimo sexto ad Sabinum. [5]

SI ALIENAM rem sciens mulier in dotem dederit, reddenda ei est, quasi suam dedisset: et fructus [quoque] pro portione anni, quo diuortium factum est.

XII. VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Sabinum.

MARITVM in id quod facere potest, condemnari, exploratum [6] est: sed hoc heredi non esse praestandum:

XIII. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

QVIA tale beneficium personale est, et cum persona extinguitur.

XIV. VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Sabinum.

ALIA causa est defensoris: quem placet sufficienter videri defendere, si tantum vxori praestet, quantum conse-que-

1 *gremiales dici oportere.* 2 Hal. praefigit *vel.* 3 Ap. Hal. *si* abest. 4 Ap. Hal. *sperare* abest. 5 *lib. III. ad Q. Mutium.* 6 *explorati iuris.*

quereretur, si ipsum maritum conuénisset. §. 1. Eleganter quaerit Pomponius libro quintodecimo ex Sabino, si paciscatur maritus, ne in id quod facere possit condemnetur, sed in solidum, an hoc pactum seruandum sit? Et negat seruari oportere. Quod quidem et mihi videtur verum: namque contra bonos mores id pactum esse, melius est dicere: quippe cum contra receptam reuerentiam, quae maritis exhibenda est, id esse apparet.

XV. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

REI IVDICATAE tempus spectatur, quatenus maritus facere potest. §. 1. Heredi mariti, licet in solidum condemnetur, compensationes tamen, quae ad pecuniariam caussam respiciunt, prosunt, vt hoc minus sit obligatus: veluti ob res donatas, et amotas, et impensas: morum vero coercitionem non habet. §. 2. Socero quoque, cum quo nurus de dote agit, idem honor habetur, (vt) in id damnetur quod facere potest.

XVI. POMPONIVS libro decimo sexto ad Sabinum.

QVIA parentis locum socer obtinet.

XVII. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

EX DIVERSO si socer ex promissione a marito conueniatur, solet quaeri, an idem ei honor habendus sit? Neratius libris membranarum et Proculus scribunt, hoc iustum esse. §. 1. Item si mulier ex promissione conueniatur, magis placuit, defendendam eam per exceptionem. Idem et Proculus ait: sicuti, cum socia fuit, dabitur ei exceptio: quamuis iure ciuili sit obligata. §. 2. Si in iudicio dotis iudex, ignorantia iuris lapsus condemnauerit maritum in solidum, Neratius, Sabinus, doli exceptione eum [1] vti oportere, aiunt: eaque tutum fore.

XVIII. POMPONIVS libro decimo sexto ad Sabinum.

ETIAM filios mulieris, qui patri heredes exstiterunt, in id quod facere possunt, condemnandos Labeo ait. §. 1. Licet in dotalibus rebus non solum dolum, sed et culpam maritus praestet: cum tamen quaeritur in iudicio de dote, an facere possit, dolus dumtaxat compraehenditur: quia in rerum ipsius administratione non erat ab eo culpa exigenda. Quamquam eum dumtaxat dolum ei nocere putem, si facere non possit, quem propter vxorem adhibuit, ne ei solitum solueret: non propter quemlibet alium. Ofilius autem aiebat, si dolo mariti res dotalis interisset, et alioquin soluendo non esset, quamuis nihil dolo fecisset, quo minus soluendo esset, perinde tamen eum damnandum eius rei dotalis nomine, in qua dolum fecisset, atque si dolo eius factum esset, quo minus facere possit. Ceterum, si circa interitum rei dotalis dolus malus et culpa mariti absit, actiones solas, quas eo nomine quasi maritus habet, praestandas mulieri: veluti furti, vel damni iniuriae.

XIX. VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Sabinum.

SI MVLIER diuerterit, ei iudicio de dote contestato reuersa fuerit in matrimonium: redintegrato matrimonio exspirat iudicium, et omnia in statu pristino manent.

XX. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

QVAMVIS mulier non in hoc accipiat constante matrimonio dotem, vt aes alienum soluat, aut praedia, idonea emat: sed vt liberis ex alio viro egentibus, aut fratribus, aut parentibus consuleret, vel vt eos ex hostibus redimeret: quia iusta et honesta caussa est, non videtur male accipere: et ideo recte ei soluitur: idque et in filiafamilias obseruatur.

XXI. VLPIANVS libro tertio Disputationum.

SED ET si ideo maritus ex dote expendit, vt a latronibus redimeret necessarias mulieri personas, vel vt mulier vinculis vindicet de necessariis suis aliquem, reputatur ei id quod expensum est: siue pars dotis sit, pro ea parte, siue tota dos sit, actio dotis euanescit. Et multo magis idem dicendum est, si socer agat de dote, debere rationem haberi eius quod in ipsum impensum est: siue ipse maritus hoc fecit, siue filiae vt faciat dedit: sed et si non pater experiretur, sed post mortem eius filia sola de dote ageret, idem erit dicendum: cum enim doli exceptio insit de dote actioni, vt in ceteris bonae fidei iudiciis, potest dici, vt et Celso videtur, inesse hunc sumtum actioni de dote: maxime, si ex voluntate filiae factus sit.

XXII. IDEM libro trigesimo tertio ad Edictum. [2]

SI CVM dotem daret pater vel extraneus pro muliere in vnum casum pepi-

1 Ap. Hal. *eum* abest. 2 Hal. *IDEM* reliqua plane desunt.

pigit, vel in diuortium, vel in mortem: dicendum eſt, in eum caſum, in quem non pepigit, eſſe mulieri actionem. §. 1 Si poſt ſolutum matrimonium filiafamilias citra patris voluntatem exactam communem dotem conſumat: patri et viua ea et mortua, actio ſupereſt, vt dos ipſi ſoluatur. Quod ita verum eſt, ſi perditurae ſoluatur; ceterum, ſi non perditurae, et ex iuſtis cauſis ſoluta ſit, non ſupererit actio: ſed mortuo patre, nec etiam heredes agent, nec mulier. §. 2. Si mulier ſoluto matrimonio egentem reum dotis per nouationem decepta accipiat: nihilo minus actio dotis ei manebit. §. 3. Si pater filia abſente de dote egerit, etſi omiſſa ſit de rato ſatisdatio, filiae denegari debet actio: ſiue patri heres exſtiterit, ſiue in legato tantum acceperit, quantum dotis [1] ſatis eſſet. Et ita Iulianus pluribus locis ſcribit, compenſandum ei in dotem, quod a patre datur: lucroque eius cedit, ſi tantum ab eo conſecuta ſit, quantum ei dotis nomine debeatur a marito, qui patri ſoluit. §. 4. Si patri, propter condemnationem, Romae, vbi dos petatur, eſſe non liceat, filiae ſatis dotis fieri oportet: ita tamen, vt caueat ratam rem patrem habiturum. §. 5. Eo autem tempore conſentire filiam patri oportet, quo lis conteſtatur. Secundum haec, ſi filia dicat ſe patri conſentire, et ante litis conteſtationem mutauerit voluntatem, vel etiam emancipata ſit, fruſtra pater aget. §. 6. Nec non illud quoque probamus, quod Labeo probat: nonnumquam patri denegandam actionem, ſi tam turpis perſona patris ſit, vt verendum ſit, ne acceptam dotem conſumat: ideoque officium iudicis interponendum eſt, quatenus et filiae et patri competenter conſuletur. Sed ſi latitet filia, ne tali patri conſentire cogatur, puto dari quidem patri actionem, ſed cauſa cognita Quid enim, ſi filia verecunde per abſentiam patri condicat? cur non dicamus, patri non eſſe dandam actionem? Quod ſi is pater ſit, cui omnimodo conſentire filiam decet, hoc eſt, vitae probatae: filia leuis mulier, vel admodum iuuenis, vel nimia circa maritum non merentem: dicendum eſt, patri potius adquieſcere Praetorem oportere, dareque ei actionem. §. 7. Si maritus vel vxor conſtante matrimonio furere coeperint, quid faciendum ſit, tractamus: et illud quidem dubio procul obſeruatur, eam perſonam, quae furore detenta eſt, quia ſenſum non habet, nuntium mittere [2] non poſſe. An autem illa repudianda eſt, conſiderandum eſt. Et, ſi quidem interuallum furor habeat, vel perpetuus quidem morbus eſt, tamen ferendus his, qui circa eam ſunt, tunc nullo modo oportet dirimi matrimonium: ſciente ea perſona, quae cum compos mentis eſſet, et ita furenti, quemadmodum diximus, nuntium miſerit, culpa ſua nuptias eſſe diremtas. Quid enim tam humanum eſt, quam vt [3] fortuitis caſibus mulieris maritum, vel vxorem viri participem eſſe? Sin autem tantus furor eſt, ita ferox, ita perniciofus, vt ſanitatis nulla ſpes ſuperſit, [4] circa miniſtros terribilis: et forſitan altera perſona [5] vel propter ſaeuitiam furoris, vel quia liberos non habet, procreandae ſubolis cupidine tenta eſt: licentia erit compoti mentis perſonae, furenti nuntium mittere: vt nullius culpa videatur eſſe matrimonium diſſolutum, neque in damnum alterutra pars incidat. §. 8. Sin autem, in ſaeuiſſimo furore, muliere conſtituta, maritus dirimere quidem matrimonium calliditate non vult, ſpernit autem infelicitatem vxoris, et non ad eam flectitur, nullamque ei [6] competentem curam inferre manifeſtiſſimus eſt: ſed abutitur dotem: tunc licentiam habeat vel curator furioſae, vel cognati, adire iudicem competentem: quatenus neceſſitas imponatur marito, omnem talem mulieris ſuſtentationem ſufferre, et alimenta praeſtare, et medicinae eius ſuccurrere, et nihil praetermitti [7] quae maritum vxori adferre decet, ſecundum dotis quantitatem. Sin vero dotem ita diſſipaturus, ita manifeſtus eſt [8] vt non hominem frugi oportet, tunc dotem ſequaeſtrari, quatenus ex ea mulier competens habeat ſolacium vna cum ſua familia: pactis videlicet dotalibus, quae inter eos ab initio nuptiarum inita fuerint, in ſuo ſtatu durantibus, et alterius exſpectantibus ſanitatem, et mortis euentum. §. 9. Item pater furioſae vtiliter intendere, ſibi filiaeue ſuae reddi dotem, poteſt: quamuis enim furioſa nuntium mittere non poſſit, patrem tamen eius poſſe certum eſt. §. 10. Si ſoluto matrimonio pater furioſus ſit, curator eius, voluntate filiae, dotem petere poterit: aut, ſi curatoris copia non ſit, agere filiae

1 *doti.* 2 *remittere.* 3 Ap. Hal. *vt* abeſt. 4 Hal. praefigit *ita.* 5 Hal. inſerit *velit.* 6 Ap. Hal. *ei* abeſt. 7 *praetermittere.* 8 *ita eum diſſipare manifeſtum.*

filiae permittendum erit: cauerique oportebit de rato. §. 11. Item decernendum est, et si ab hostibus captus sit pater, puellae dandam actionem de dote repetenda. §. 12. Transgrediamur nunc ad hunc articulum, vt quaeramus aduersus quos competit de dote actio? Et aduersus ipsum maritum competere, palam est: siue ipsi dos data sit, siue alii ex voluntate mariti, vel subiecto iuri eius, vel non subiecto. Sed si filiusfamilias sit maritus, et dos socero data sit, aduersus socerum agetur. Plane si filio data sit, si quidem iussu soceri, adhuc absolute socer tenebitur. Quod si filio data sit non iussu patris, Sabinus et Cassius responderunt, nihilo minus cum patre agi oportere: videri enim ad eum peruenisse dotem, penes quem est peculium: sufficit autem ad id damnandum, quod est in peculio, vel si quid in rem patris versum est. Sin autem socero dotem dederit, cum marito non poterit experiri, nisi patri heres exstiterit. §. 13. Si mulier in conditione mariti errauerit, putaueritque esse liberum, cum [1] seruus esset, concedi oportet quasi priuilegium in bonis viri mulieri: videlicet vt, si sint et alii creditores, haec praeferatur circa de peculio actionem, et si forte domino aliquid debeat seruus, non praeferatur mulier, nisi in his tantum rebus, quae vel in dote datae sunt, vel ex dote comparatae: quasi et hae dotales sint.

XXIII. PAVLVS libro trigesimo sexto ad Edictum.

ET SI quid in eam dotem impensum est, nec a muliere reddetur, per doli mali exceptionem seruabitur.

XXIV. VLPIANVS libro trigesimo tertio ad Edictum.

SI CONSTANTE matrimonio, propter inopiam mariti mulier agere volet, vnde exactionem dotis initium accipere ponamus? Et constat, exinde dotis exactionem competere, ex quo euidentissime apparuerit mariti facultates ad dotis exactionem non sufficere. §. 1. Si, exheredato marito, mulier agat, magis est, vt ex die aditae patris hereditatis incipiat ei dotis exactio. §. 2. Quoties mulieri satisdandum est de solutione dotis post certum tempus, si maritus satisdare non possit, tunc deducto commodo temporis, condemnatio residui repraesentatur: sed si, cum maritus satisdare posset, nollet, in solidum eum condemnandum Mela ait, non habita ratione commodi temporis. Iudicis igitur officio conuenit, vt aut satisdatione interposita absoluat maritum, aut habita ratione compensationis eum condemnet: quod quidem hodie magis vsurpatur: nec ferenda est mulier, si dicat, magis se velle dilationem pati, quam in repraesentatione deductionem. §. 3. Siue autem mariti, siue vxoris periculo dos fuit, nihilo minus legitimo tempore debet soluere maritus. §. 4. Si vir voluntate mulieris seruos dotales manumiserit, si quidem donare ei mulier voluit, nec de libertatis causa impositis ei praestandis tenebitur: quod si negotium inter eos gestum est, vtique tenebitur, vt officio iudicis caueat, restituturum se mulieri quidquid ad eum ex bonis liberti, vel ex obligatione peruenisset. §. 5. Si maritus saeuus in seruos dotales fuit, videndum, an de hoc possit conueniri? Et, si quidem tantum in seruos vxoris saeuus fuit, constat eum teneri hoc nomine: si vero et in suos est natura talis, adhuc dicendum est, immoderatam eius saeuitiam hoc iudicio coercendam: quamuis enim diligentiam vxor eam demum ab eo exigat, quam rebus suis exiget, nec plus possit, attamen saeuitia, quae in propriis culpanda est, in alienis coercenda est, hoc est, in dotalibus. [2] §. 6. Si vxor viro rem commodauerit, eaque perierit: videndum, an compensationem hoc nomine pati possit? Et puto, si quidem prohibuit eam maritus commodare, statim deductionem fieri: si vero non prohibuit eam commodare, arbitrio iudicis modicum tempus ei indulgeri cautionem praebenti. §. 7. Si bona mulieris pro parte sint publicata, superest mulieri reliquae partis dotis exactio: plus puto, et si post litem contestatam publicata sit pro parte dos, sufficiet arbitrium iudicis ad partis condemnationem faciendam. Quod si tota dos publicata sit, exspirabit iudicium.

XXV. PAVLVS libro trigesimo sexto ad Edictum. [3]

SI FILIOFAMILIAS dos data sit iniussu patris, de peculio quidem agetur: sed siue propter impensas a filiofamilias factas, siue propter res donatas a filio, vel amotas ab vxore res peculiares, hoc ipso, quod habet actionem pater ex persona filii, maius peculium fit.

1 *qui* loco *cum*. 2 Ap. Hal. *hoc est in dotalibus* absunt. 3 *lib. VII. ad Sabinum*.

fit, et fic totum eft praeftandum mulieri quod eft in peculio: quia adhuc fit, quod vxori debeatur. §. 1. Maritum, in reddenda dote, de dolo malo et culpa cauere oportet: quod fi dolo malo fecerit, quo minus reftituere poffit, damnandum eum, quanti mulier in litem iurauerit: quia inuitis nobis, res noftras alius retinere non debeat. §. 2. Si poft diuortium res dotales deteriores factae fint, et vir in reddenda dote moram fecerit: omnimodo detrimentum ipfe praeftabit. §. 3. Si qui dotalium feruorum in fuga erunt, cauere debebit maritus, fe eos viri boni arbitratu perfecuturum et reftituturum. §. 4. Si vir in quinquennio locauerit fundum, et poft primum forte annum diuortium interuenerit: Sabinus ait, non alias fundum mulieri reddi oportere, quam fi cauerit, fi quid praeter vnius anni locationem maritus damnatus fit, id fe praeftatum iri: fed et mulieri cauendum, quidquid praeter primum annum ex locatione vir confecutus fuerit, fe ei reftituturum.

XXVI. Idem libro trigefimo feptimo ad Edictum.

Semel mora facta, fi feruum dotalem poftea offerente marito mulier accipere noluerit, et ita is deceflerit: non debebit pretium eius maritus, vel heres eius: ne damnum fentiat, quod poftea offerente eo mulier accipere noluit.

XXVII. Gaivs libro vndecimo ad Edictum prouinciale.

[1] Si post diuortium mortua muliere, heres eius cum viro parenteue eius agat: eadem videntur de reftituenda dote interuenire, quae ipfa muliere agente obferuari folent.

XXVIII. Vlpianvs libro primo Inftitutionum.

Facere poffe maritus etiam id videtur, quod a muliere confequi poteft: fcilicet fi iam ei aliquid abfit, quod pro muliere aliquid [2] expendit, vel mandato eius praeftitit: ceterum, fi nondum ei abeft, vtputa fub conditione eft obligatus, nondum videtur facere poffe.

XXIX. Idem libro tertio Difputationum.

Qvoties pater dotem dat, et ftipulatur, ita demum in fuam perfonam de dote actionem transfert, fi ex continenti ftipuletur: ceterum, fi interpofito tempore ftipulari velit, non nifi confentiente filia poterit, quamuis in poteftate fit: quia deteriorem conditionem in dote filiae facere non poteft, nifi confentiat: plane fi ante nuptias dotem dederit, poterit ex interuallo, ante nuptias tamen, et citra voluntatem quoque filiae ftipulari. §. 1. Si quis pro muliere dotem dederit, conueneritque, vt, quoquo modo diremto matrimonio, ipfi folueretur: poftea maritus vxori dotem foluerit: rectiffime dicetur, exactionem nihilo minus ei, qui dedit, contra maritum competere.

XXX. Ivlianvs libro decimo fexto Digeftorum.

Nvpta non impeditur, quo minus cum priore marito de dote experiatur. §. 1. Quoties culpa viri accidit, ne dos a focero, aut a quolibet alio, qui mulieris nomine promiferat, exigeretur, fi aut in matrimonio filia deceflerit, aut materfamilias facta eum, qui dotem repromiferat, heredem inftituerit: fatis conftat, nihil amplius virum praeftare debere, quam vt eos obligatione liberet.

XXXI. Idem libro decimo octauo Digeftorum.

Si marito publico iudicio damnato pars aliqua bonorum eius publicetur, fifcus creditoribus eius fatisfacere neceffe habet, inter quos vxor quoque eft. §. 1. Si pater, cum ducenta filiae fuae nomine dotis gratia [3] promififfet, pactus fuerit, ne amplius quam centum a fe peterentur, et foluto matrimonio egerit: centum, de quibus conuenit, ne peterentur, nec intelliguntur dotis effe. Quod fi, mortuo patre, cum herede eius maritus agere coeperit, ifta quoque pecunia in dote erit. §. 2. Si voluntate filiae procurator a patre datus, litem de dote conteftatus fuerit, et re fecundum eum iudicata pater deceflerit; iudicati actionem filiae potius, quam heredibus patris, dari oportebit. §. 3. Cum patri dos data effet, et ei filius ex aliqua parte heres fub conditione inftitutus fuerit, et, pendente conditione, coheredes eius dotem pro fua portione mulieri foluerint: hoc minus filius ex dote praeftare debebit, quoniam nullam actionem eius pecuniae recuperandae gratia aduerfus coheredes habet. §. 4. Si fundum dotalem recipiffet mulier, non habita ratione fructuum pro portione anni quo nupta non fuiffet, nihilo minus de dote agere poteft: quia minorem dotem recepiffet; hoc enim ad dotis augmentum

1 Ap. Hal. *Si abeft.* 2 Hal. omiffo *aliquid* inferit *uel.* 3 *doti promififfet.*

tum pertinet: quemadmodum ſi partum ancillarum non recepiſſet, aut legata, vel hereditates quae poſt diuortium per ſeruos dotalis adquiſitae marito fuiſſent.

XXXII. IDEM libro ſecundo ad Vrſeium Ferocem [1].

SI PRIOR maritus poſteriori dotis nomine tamquam debitor mulieris dotem promiſerit, non plus, quam id, quod [2] facere poſſit, dotis futurum eſſe.

XXXIII. AFRICANVS libro ſeptimo Quaeſtionum.

QVAE dotis nomine certam pecuniam promiſerat, quosdam adhibuerat, qui ſtipularentur partem dotis diſtracto matrimonio ſibi ſolui: ea nulla data dote obierat, eodem marito ſuo herede relicto: is damnoſam hereditatem eius adierat: nihilo minus ſtipulatoribus tenebitur: quoniam adeundo hereditatem debitricis, intelligeretur ſecum penſaſſe: nec ad rem pertinere, quod ſoluendo non eſſet hereditas, quando ceteris etiam creditoribus teneatur.

XXXIV. IDEM libro octauo Quaeſtionum.

TITIA diuortium a Seio fecit: hanc Titius in ſua poteſtate eſſe dicit, et dotem ſibi reddi poſtulat: ipſa ſe matremfamilias dicit, et de dote agere vult. Quaeſitum eſt, quae partes iudicis ſint? Reſpondi, patri, niſi probet filiam non ſolum in ſua poteſtate eſſe, ſed etiam conſentire ſibi, denegandam actionem: ſicuti denegaretur, etiam ſi conſtaret eam in poteſtate eſſe.

XXXV. MARCIANVS libro decimo Inſtitutionum.

LIBERTA, quae voluntate patroni diſceſſit, de dote cum eo agere poteſt, quam ei dedit.

XXXVI. PAVLVS libro ſecundo de adulteriis.

SI MARITVS minus facere poteſt, et dos publicata ſit: in id, quod facere poteſt, fiſco maritus condemnandus eſt: ne in perniciem mariti mulier punita ſit.

XXXVII. VLPIANVS libro ſecundo Reſponſorum.

DOTEM voluntate filiae videri patrem recepiſſe, cum cauſas contradicendi ei filia non haberet: maxime cum ab eo poſtea ampliore ſumma dotata ſit.

XXXVIII. MARCELLVS libro ſingulari Reſponſorum.

LVCIVS TITIVS, cum eſſet filiusfamilias, voluntate patris vxorem Maeuiam duxit, et dotem pater accepit: Maeuia Titio repudium miſit: poſtea pater repudiati, abſente filio, ſponſalia cum ea de [3] nomine filii ſui fecit: Maeuia deinde [4] repudium ſponſalibus miſit, atque ita alii nupſit. Quaero, ſi Maeuia aget cum Lucio Titio quondam marito et a patre herede relicto de dote, et probetur culpa mulieris matrimonium diſſolutum, an poſſit maritus propter culpam mulieris dotem retinere? Marcellus reſpondit, etiam ſi vt heres inſtitutus a patre Titius conueniretur, tamen, ſi ſponſalibus non conſenſiſſet, culpam mulieris multandam eſſe.

XXXIX. PAPINIANVS libro vndecimo Quaeſtionum.

VIRO atque vxore mores inuicem accuſantibus, cauſam repudii dediſſe vtrumque pronuntiatum eſt. Id ita accipi debet, vt ea lege, quam ambo contemſerunt, neuter vindicetur: paria enim delicta mutua penſatione diſſoluuntur.

XL. IDEM libro vigeſimo octauo Quaeſtionum.

POST dotem datam, et nuptias contractas, ſtipulatus eſt pater filiae voluntate, diuortio facto dotem dari: ſi conditio ſtipulationis impleatur, et poſtea filia ſine liberis deceſſerit, non erit impediendus pater, quo minus ex ſtipulatu agat: viua autem filia ſi agere vult, exceptione ſummouendus erit.

XLI. IDEM libro trigeſimo ſeptimo Quaeſtionum.

SI PATER ignorans filiam diuertiſſe, dotem ex cauſa promiſſionis numerauit: non per indebiti condictionem, ſed de dote actione pecunia petetur.

XLII. IDEM libro quarto Reſponſorum.

IN INSVLAM patre deportato, qui dotem pro filia dedit, actio dotis ad filiam pertinet. Poſt diuortium quoque patre damnato, qui idem conſentiente filia non petierat, aeque dotis actio mulieris eſt. §. 1. Fructus ex praediis, quae in dotem data videbantur, bona fide perceptos, et mulieris oneribus ante cauſam liberalem abſumtos, quamuis ſeruam fuiſſe poſtea conſtiterit, peti non poſſe placuit. Sumtus vero neceſſarios et vtiles in praedia, quae dotalia videbantur, factos, compenſatis fructibus perceptis, ad finem ſuperflui ſeruari conuenit. §. 2. Vſuras numeratae dotis ex ſtipulatu pater, in matrimonio defuncta filia, ſi petat, gener,

1 *lib. II. ex Minutio.* 2 Ap. Hal. *id quod* abſunt. 3 *cum eadem.* 4 *denuo* loco *deinde.*

gener, qui residuae dotis promissae faenus stipulatus est, ita demum ad finem vice mutua debitae quantitatis compensationem opponere iuste videtur, si propriis sumtibus vxorem suam exhibuit: alioquin, si patris sumtibus exhibita sit, inanis vsurarum stipulatio compensationi non proderit. §. 3. Ad virum vxore post diuortium reuersa, iudicium acceptum ex stipulatione, quam extraneus [1] qui dotem dederit stipulatus fuerit, non dissoluitur: nec officio iudicis absolutio continetur.

XLIII. SCAEVOLA libro secundo Quaestionum.

SI MARITVS in id quod facere potest condemnatus sit, et nomina sint ad dotis quantitatem, neque amplius, neque habebit mandare actiones.

XLIV. PAVLVS libro quinto Quaestionum [2].

SI SOCER a genero heres institutus adierit hereditatem, quandoque mortuo patre, cum herede eius filiam de dote acturam, Nerua et Cato responderunt: vt est relatum apud Sextum Pomponium Digestorum [3] ab Aristone libro quinto: ibidem Aristoni consensit. Ergo dicerem, et si emancipasset pater filiam, ipsum quoque conueniri posse. §. 1. Lucius Titius filiae suae nomine centum doti promisit Gaio Seio: et inter Gaium Seium et Lucium Titium patrem mulieris conuenit, ne dos a viro, viuo Lucio Titio, id est, patre mulieris [4], peteretur: postea culpa mariti diuortio facto solutum est matrimonium: et pater mulieris decedens alios heredes instituit, filia exheredata. Quaero, an ab heredibus soceri maritus exigere dotem potest, cum eam mulieri redditurus est? Respondi, cum filia, aliis a patre heredibus institutis, actionem de dote sua recuperanda habere coeperit, necesse habebit maritus aut exactam dotem aut actiones ei praestare: nec vllam exceptionem habebunt soceri heredes aduersus eum: cum absurde dicitur, dolo videri eum facere, qui non ipsi, quem conuenit, sed alii restituturus petit: alioquin et, si post mortem patris diuertisset nondum exacta dote, excluderetur exactione dotis maritus: quod non est admittendum: sed etsi ex parte filia heres patri suo exstiterit, debebit maritus coheredes eius pro parte virili exigere, et mulieri reddere, aut actiones ei praestare.

XLV. IDEM libro sexto Quaestionum.

GAIVS SEIVS auus maternus Seiae nepti, quae erat in patris potestate, certam pecuniae quantitatem dotis nomine Lucio Titio marito dedit, et [5] instrumento dotali huiusmodi pactum et stipulationem complexus est: si inter Lucium Titium maritum et Seiam diuortium sine culpa mulieris factum esset, dos omnis Seiae vxori, vel Gaio Seio auo materno redderetur restituereturque. Quaero cum Seius auus maternus statim vita defunctus sit, et Seia postea sine culpa sua diuerterit viuo patre suo, in cuius potestate est, an, et cui actio ex hoc pacto ex stipulatione competat: et vtrum heredi aui materni ex stipulatu [6], an nepti? Respondi, in persona quidem neptis videri inutiliter stipulationem esse conceptam: quoniam auus maternus ei stipulatus proponitur: quod cum ita est, heredi stipulatoris, quandoque diuerterit mulier, actio competere videtur. Sed dicendum est, Seiae posse dotem solui, quamuis actio ei directo non competat, ac si sibi aut illi dari auus stipulatus esset: sed permittendum est nepti ex hac auita conuentione, ne commodo dotis defraudetur, vtilem actionem: fauore enim nuptiarum, et maxime propter affectionem personarum, ad hoc decurrendum est.

XLVI. IDEM libro nono decimo Quaestionum [7].

QVI DOTEM stipulanti vxori promiserat, eidem testamento quaedam legauerat, ita tamen, ne dotem ab heredibus peteret: ea, quae legata erant, vxor capere non potuerat. Respondi, dotis actionem mulieri aduersus heredes non esse denegandam.

XLVII. SCAEVOLA libro decimo nono Quaestionum [8].

CVM MVLIER viri lenocinio adulterata fuerit, nihil ex dote retinetur: cur enim improbet maritus mores, quos ipse aut ante corrupit, aut postea probauit? Si tamen ex mente legis sumet quis, vt nec accusare possit, qui lenocinium vxori praebuerit: audiendus est.

XLVIII. CALLISTRATVS libro secundo Quaestionum [9].

SI DOTALI instrumento ita stipulatio interposita sit, vt liberorum nomine dos apud maritum resideat: nepotum quoque nomine dos retinebitur.

XLIX

1 *qua extraneus.* 2 *lib. V. digestorum.* 3 Ap. Hal. *Digestorum* abest. 4 Ap. Hal. *id est patre mulieris* absunt. 5 Hal. inserit *in.* 6 Ap. Hal. *ex stipulatu* absunt. 7 Hal. praeter *IDEM*, habet nihil. 8 Ap. Hal. iterum nihil praeter ICti nomen. 9 *lib. VI. stipulationum.*

XLIX. Pavlvs libro ſeptimo Reſponſorum.

Maevia marito ſuo, inter alias res dotis, etiam inſtrumentum ſolidorum decem tradidit, quo Otacilius eidem Maeuiae cauerat, daturum ſe, cum nuptum ire coepiſſet, decem millia [1]: ex eo inſtrumento maritus nihil exegit, quia nec potuit. Quaeſitum eſt, ſi dos a marito petatur, an compellendus ſit etiam illam ſummam, quae inſtrumento continetur, refundere? Reſpondi, potuiſſe quidem eum, cui actiones mandatae ſunt, debitorem conuenire: ſed, ſi ſine dolo malo vel culpa exigere pecuniam non potuit, neque dotis nomine eum conueniri poſſe, neque mandati iudicio. §. 1. Fundus aeſtimatus in dotem datus, a creditore antecedente ex cauſa pignoris ablatus eſt. Quaeſitum eſt, an mulier, ſi aeſtimationem dotis repetat, exceptione ſummouenda ſit: ait enim, ſe propterea non teneri, quod pater eius dotem pro ſe dedit, cui heres non exſtiterit? Paulus reſpondit, praedio euicto ſine dolo et culpa viri, pretium petenti mulieri doli mali exceptionem obeſſe: conſequi enim eam pretium fundi euicti, euidens iniquitas eſt, cum dolus patris ipſi nocere debeat.

L. Scaevola libro ſecundo Reſponſorum. [2]

Aestimatis rebus in dotem datis, pactum interceſſit, vt ex quacumque cauſa dos reddi deberet, ipſae res reſtituerentur, habita ratione augmenti et deminutionis, viri boni arbitratu: quae vero non exſtarent, ab initio [3] aeſtimatio earum. Quaeſitum eſt, cum res quaedam quas maritus vendiderat exſtarent, an ſecundum pactum et haec ad mulierem pertinerent? Reſpondi, res quae exſtant, ſi neque volente neque ratum habente muliere veniſſent, perinde reddendas, atque ſi nulla aeſtimatio interueniſſet.

LI. Hermogenianvs libro ſecundo Iuris Epitomarum.

Aestimatae res, vſu etiam mulieris periculo mariti deteriores efficiuntur.

LII. Tryphoninvs libro ſeptimo Diſputationum.

Maritvs dotem, quam non accepit, poſt diuortium per errorem ſoluit: repetet: quia non numeratam cauerat [4]: exigi enim ab eo non potuit.

LIII. Idem libro duodecimo Diſputationum.

Si filiofamilias dos data eſt, ipſe quidem dotis actione tenetur, pater autem eius de peculio: nec intereſt, in peculio rem, vel pecuniam dotalem habeat, nec ne: ſed quatenus facere poteſt, hic quoque condemnandus eſt. Intelligitur autem peculio tenus facere poſſe, quod habet rei iudicandae tempore. Atquin, ſi cum patre agatur, deduceretur ex peculio, quod patri vel ſubiectis ei perſonis filius debet: at ſi cum ipſo filio agatur, alterius debiti non fiet detractio in computatione quantum facere poſſit filius.

LIV. Pavlvs libro ſingulari de iure ſingulari.

Maritvs facere poſſe creditur, nullo deducto aere alieno: item ſocius, item patronus, parensue: at is, qui ex donatione conuenietur, omni aere alieno deducto facere poſſe intelligitur.

LV. Idem libro quinto ad Plautium.

Cvm mvlier de dotis repetitione poſt ſolutum matrimonium agit, cauere debet marito, qui aedium nomine damni infecti cauit, ſi velit eam recipere, vt periculum mariti amoueat.

LVI. Idem libro ſexto ad Plautium.

Si qvis ſic ſtipuletur a marito, si qvo casv Titia tibi nvpta esse desierit, dotem dabis? Hac generali commemoratione, et ab hoſtibus capta ea committetur ſtipulatio: vel etiam ſi deportata fuerit, vel ancilla effecta: hac enim conceptione omnes hi caſus continentur. Plane quantum veniat in ſtipulatione? vtrum quaſi mortua ſit, an quaſi diuortium fecerit? [5] Humanius quis id competere dixerit, quod propter mortem conuenit.

LVII. Marcellvs libro ſeptimo Digeſtorum.

Vsvfrvctv in dotem dato, ſi diuortium interuenerit, nec proprietas rei apud maritum vel mulierem ſit: eam dotis eſſe reſtitutionem, vt maritus caueat, quamdiu vixerit paſſurum ſe vti frui mulierem heredemque eius: quod an verum ſit circa adiectionem heredis, dubito. Intereſt, quemadmodum ſit vſusfructus in dotem datus. Si cum haberet mulier fructum, viro, cuius erat proprietas fundi, vſumfructum ceſſit: nihil mulier

1 Ap. Hal. *millia* abſunt. 2 Ap. Hal. praeter ICti nomen nihil adeſt. 3 Ap. Hal. *ab initio* abſunt. 4 *quaſi non numeratam pecuniam cauerit.* 5 Hal. praemittit *Sed.*

mulier heredi ſuo relinquet: debebatur enim ei vſusfructus, qui ad heredem, non ſolet tranſire. Quod ſi fundi ſui fructum mulier viro ceſſit, reſtitui is a viro debet: cum proprietate enim ad heredem eius tranſiſſet, ſi vir in reddendo eo non feciſſet moram. Si vero alienata ſit proprietas, aut aliquis fundi ſui vſumfructum mulieris iuſſu viro eius dederit in dotem: inſpiciendum eſt primum, quemadmodum mulieri poſſit reſtitui: poteſt autem vel cautionibus interpoſitis, vt ſicut poteſt vir iure ſuo cedat mulieri, fruique eam patiatur: vel, ſi ſe accommodauit dominus proprietatis, volente eo mulieri conſtituatur vſusfructus: nam aut fructum fundi ille mulieri poterit cedere, aut aliquid videlicet pro eo, vt inter eos actum fuerit, dare: nam et finge, hoc ipſum mulierem poſſe proprietatis domino vendere: quo caſu non inique, etiam mulieris herede agente, vir facere cogetur: quippe ſi moram non feciſſet, pretium fructus mulier heredi ſuo reliquiſſet. Quod ſi facultatem vſusfructus vendendi proprietatis domino mulier non habuerit, patientiam, quam percipiendi fructus [1] praeſtare ipſi debuit, etiam heredi eius praeſtat.

LVIII. Modestinvs libro ſingulari de Eurematicis [2].

Servvs dotalis heres ab aliquo inſtitutus, mariti iuſſu vel adire vel repudiare debet hereditatem: ſed ne maritus aut facile repudiando, vel temere ſuſcipiendo incognitam ſucceſſionem, dotis iudicio vxori ſuae obligetur, conſulendum eſt, mulierem coram teſtibus interrogari, vtrum velit omittere, an adquirere hereditatem: et, ſi repudiare ſe dixerit, facile mariti iuſſu repudiabit: quod ſi hereditatem agnoſcere maluerit, reddendus eſt a marito ſeruus vxori ea conditione, vt, cum iuſſu eius adierit, rurſum marito retradatur. Ita et mariti ſollicitudini conſuletur, et vxoris deſiderio parebitur.

LIX. Ivlianvs libro ſecundo ad Vrſeium Ferocem [3].

Filiae meae emancipatae et aegrae vir in hoc repudium miſit, vt mortua ea dotem potius heredibus eius, quam mihi redderet. Sabinus dicebat, vtile mihi eius dotis recuperandae iudicium dandam eſſe. Gaius idem [4].

LX. Procvlvs libro quinto Epiſtolarum [5].

Si filiafamilias nupta deceſſerit, et pater funus ei fecerit: tametſi ei dotem poſt aliquod tempus genor reddere deberet, tamen continuo ſocer agendo conſequetur, vt impenſam funeris praeſentem recipiat: cetera dotis ſtatuto tempore ſoluantur.

LXI. Papinianvs libro vndecimo Quaeſtionum [6].

Dotalem ſeruum vir inuita vxore manumiſit: heres ſolus vir a liberto inſtitutus portionem hereditatis, quam vt patronus conſequi potuit ac debuit, reſtituere debet: alteram vero portionem, dotis iudicio: ſi modo vxor manumittenti refragatur.

LXII. Vlpianvs libro trigeſimo tertio ad Edictum.

Qvod ſi vir voluntate mulieris ſeruos dotales manumiſerit: cum donare ei mulier [7] voluit, nec de libertatis cauſa impoſitis ei praeſtandis tenebitur.

LXIII. Pavlvs libro ſecundo ad legem Iuliam et Papiam [8].

Et desinit ſeruus in dote eſſe; quia cui manumittendi cauſa donare liceret, ei quodammodo donaret, quod permitteret manumittere.

LXIV. Vlpianvs libro ſeptimo ad legem Iuliam et Papiam.

Si vero negotium gerens mulieris non inuitae, maritus dotalem ſeruum voluntate eius manumiſerit: debet vxori reſtituere quidquid ad eum peruenit. §. 1. Sed et ſi quid libertatis cauſa maritus ei impoſuit, id vxori praeſtabit. §. 2. Plane ſi operae fuerint a marito exhibitae, non aeſtimatio earum: non erit aequum hoc nomine vxori maritum quidpiam praeſtare. §. 3. Sed ſi poſt manumiſſionem aliquid ei fuerit liberto impoſitum, id vxori praeſtandum eſt. §. 4. Sed et ſi reum maritus acceperit, adpromiſſoremue, aeque aduerſus ipſum obligationem debet praeſtare. §. 5. Item quidquid ad eum ex bonis liberti peruenerit, aeque praeſtare cogetur, ſi modo ad eum quaſi ad patronum peruenerit: ceterum, ſi alio iure, non cogetur praeſtare: nec enim beneficium, quod in eum libertus contulit, hoc vxori debet, ſed id tantum, quod iure patronatus adſequitur, vel adſequi potuit. Plane ſi ex maiore

1 *patientiam percipiendi fructus, quam praeſtare.* . 2 *lib. ſingulari de differentia dotis.* 3 *VLPIANVS lib. XXXV. ad Sabinum.* 4 Ap. Hal. *Gaius idem* abſunt. 5 *IDEM lib. XXV. ad edictum.* 6 *Papinianus* cetera abſunt. 7 Hal. inſerit *ſeruos.* 8 *lib. VII. ad Sabinum.*

maiore parte quam debet, heres ſcriptus fuerit, quod amplius eſt, non praeſtabit: et ſi forte, cum ei nihil deberet libertus, heredem eum ſcripſit, nihil vxori reſtituet. §. 6. Dabit autem, vt ait lex [1], quod ad eum peruenit. Perueniſſe accipimus, ſiue iam exegit, ſiue exigere poteſt, quia actio ei delata eſt. §. 7. Adiicitur in lege, vt et ſi dolo malo aliquid factum ſit, quo minus ad eum perueniat, teneatur. §. 8. Si filium exheredauerit patronus, et ad eum bona liberti pertineant: videndum eſt, an heres hoc nomine teneatur? Et cum nihil neque ad ipſum patronum [2], neque ad heredem eius perueniat, quomodo fieri poteſt, vt hoc nomine teneatur? §. 9. De viro, heredeque eius lex tantum loquitur: de ſocero, ſucceſſoribusque ſoceri nihil in lege ſcriptum eſt. Et hoc Labeo quaſi omiſſum adnotat. In quibus igitur caſibus lex deficit, non erit nec vtilis actio danda. §. 10. Quod ait lex, QVANTA PECVNIA ERIT, TANTAM PECVNIAM DATO: oſtendit, aeſtimationem hereditatis vel bonorum liberti, non ipſam hereditatem voluiſſe legem praeſtare, niſi maritus ipſas res tradere maluerit: et hoc enim benignius admitti debet.

LXV. SCAEVOLA libro ſingulari Quaeſtionum publice tractatarum [3]

HAEC actio, etiam conſtante matrimonio, mulieri competit.

LXVI. IAVOLENVS libro ſexto ex Poſterioribus Labeonis.

IN HIS rebus, quas praeter numeratam pecuniam doti vir habet, dolum malum et culpam eum praeſtare oportere, Seruius ait: ea ſententia Publii Mucii eſt: nam is in Licinnia Gracchi vxore ſtatuit, quod res dotales in ea ſeditione, qua Gracchus occiſus erat, periſſent: ait [4], quia Gracchi culpa ea ſeditio facta eſſet, [5] Licinniae praeſtari oportere. §. 1. Seruis vxoris vir nummos in veſtiarium dederat: quo parato, deinde intra annum diuortium interceſſerat: placuit Labeoni, Trebatio, qualia veſtimenta poſt diuortium eſſent, talia viro reddi. Idem iuris futurum fuiſſet, ſi ipſa veſtimenta vir emiſſet, et ſeruis dediſſet. Quod ſi veſtimenta non redderentur, tum virum pretium in dote [6] compenſaturum. §. 2. Filiafamilias, diuortio facto dotem patri reddi, iuſſerat: deinde, parte dotis perſoluta, pater deceſſerat: reliquam partem, ſi nec delegata, nec promiſſa nouandi animo patri fuiſſet, mulieri ſolui debere, Labeo, Trebatius, putant: idque verum eſt. §. 3. Mancipia in dotem aeſtimata accepiſti: pactum conuentum deinde factum eſt, vt, diuortio facto, tantidem aeſtimata redderes: nec de partu dotalium ancillarum mentio facta eſt: manebit, inquit Labeo, partus tuus: quia is pro periculo mancipiorum penes te eſſe deberet. §. 4. Mulier, quae centum dotis apud virum habebat, diuortio facto ducenta a viro errante ſtipulata erat. Labeo putat, quanta dos fuiſſet, tantam deberi: ſiue prudens mulier plus eſſet ſtipulata, ſiue imprudens. Labeonis ſententiam probo. §. 5. Vxor diuortio facto partem dotis receperat, partem apud virum reliquerat: deinde alii nupſerat: et iterum vidua facta, ad priorem virum redierat, cui centum decem doti dederat, neque eius pecuniae, quae reliqua ex priore dote erat, mentionem fecerat: diuortio facto, reliquum ex priore dote iisdem diebus virum redditurum ait Labeo, quibus reddidiſſet, ſi ſuperius diuortium inter eos factum non eſſet, quoniam prioris dotis cauſſa in ſequentem dotis obligationem eſſet translata: et hoc verum puto. §. 6. Si vir ſocero iniuſſu vxoris, manente matrimonio, dotem acceptam feciſſet: etiam ſi id propter egeſtatem ſoceri factum eſſet, viri tamen periculum futurum ait Labeo: et hoc verum eſt. §. 7. Si quis pro muliere dotem viro promiſit, deinde, herede muliere relicta, deceſſerit: qua ex parte mulier ei heres eſſet, pro ea parte, dotis periculum, quod viri fuiſſet, ad mulierem pertinere ait Labeo: quia nec melius aequius eſſet, quod exigere vir ab vxore non potuiſſet, ob id ex detrimento viri mulierem locupletari: et hoc verum puto.

LXVII. POMPONIVS libro vigeſimo Epiſtolarum [7].

IN PARTEM dotis reddendae erit id, quod mulieri ex peculio ſerui reſtitui debebit: et ideo et dolum et culpam in eo peculio vel adquirendo vel conſeruando maritus praeſtare debet: et fructus ex eo percepti, quomodo cuiuslibet rei dotalis, ad maritum pertinebunt.

LIBER

1 Hal. addit *Iulia.* 2 Ap. Hal. *patronum* abeſt. 3 Ap. Hal. eſt nomen ICti, nec quicquam aliud. 4 Ap. Hal. *ait* abeſt. 5 Hal. praefigit *eas.* 6 Hal. *in dotem* 7 *lib. XI. ad Mucium.*

LIBER VICESIMVS QVINTVS.

TIT. I.

DE INPENSIS IN RES DOTALES[1] FACTIS.

VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Sabinum.

IMPENSARVM quaedam sunt necessariae, quaedam vtiles, quaedam vero[2] voluptariae. §. 1. Necessariae hae dicuntur, quae habent in se necessitatem inpendendi: ceterum, si nulla fuit necessitas, alio iure habentur. §. 2. In necessariis impensis hoc sciendum est, eas demum inpensas dotem minuere, quae in dotem factae sunt: ceterum, si in dotem factae non sint, non habent in se reputationem. §. 3. Inter necessarias inpensas esse Labeo ait, moles in mare vel flumen proiectas: sed et si pistrinum vel horreum necessario factum sit, in necessariis impensis habendum ait. Proinde Fulcinius inquit, si aedificium ruens, quod habere mulieri vtile erat, refecerit: aut si olíueta reiecta restaurauerit: vel ex stipulatione damni infecti, ne committatur, praestiterit.

II. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

VEL IN valetudinem seruorum impenderit.

III. VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Sabinum.

VEL SI vites propagauerit, vel arbores curauerit, vel seminaria pro vtilitate agri fecerit: necessarias inpensas fecisse videbitur. §. 1. Nos generaliter definiemus, multum interesse, ad perpetuam vtilitatem agri, vel ad eam quae non ad praesentis temporis pertineat, an vero ad praesentis anni fructuum: si in praesentis, cum fructibus hoc compensandum[3]: si vero non fuit ad praesens tantum apta erogatio, necessariis inpensis computandum.[4]

IV. PAVLVS libro trigesimo ad Edictum.[5]

ET IN totum id videtur necessariis impensis contineri, quod si a marito omissum sit, iudex tanti eum damnabit, quanti mulieris interfuerit eas inpensas fieri. Sed hoc differt, quod factarum ratio habetur etsi res male gesta est: non factarum, ita, si ob id res male gesta est. Itaque si fulserit insulam ruentem, eaque exusta sit, inpensas consequitur: si non fecerit, deusta ea nihil praestabit.

V. VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Sabinum.

QVOD dicitur, necessarias impensas dotem minuere, sic erit accipiendum, vt et Pomponius ait, non vt ipsae res corporaliter deminuantur, vtputa fundus, vel quodcumque aliud corpus: etenim absurdum est, deminutionem corporis fieri propter pecuniam: ceterum haec res faciet desinere esse fundum dotalem, vel partem eius: manebit igitur maritus in rerum detentationem, donec ei satisfiat: non enim ipso iure corporum, sed dotis fit deminutio. Vbi ergo admittimus deminutionem dotis ipso iure fieri? vbi non sunt corpora, sed pecunia: nam in pecunia ratio admittit deminutionem fieri. Proinde si aestimata corpora in dotem data sint, ipso iure dos deminuetur per inpensas necessarias. Hoc de his inpensis dictum est, quae in dotem ipsam factae sint: ceterum, si extrinsecus, non imminuent dotem. §. 1. Sed si inpensis necessariis mulier satisfecerit, vtrum dos crescat, an vero dicimus, ex integro videri dotem? Et ego, vbi pecunia est, non dubito dotem videri creuisse. §. 2. Si dos tota soluta sit non habita ratione inpensarum, videndum est, an condici possit id, quod pro inpensis necessariis compensari solet: et Marcellus admittit, condictioni esse locum: sed et si plerique negent, tamen propter aequitatem Marcelli sententia admittenda est. §. 3. Vtiles autem impensae sunt, quas maritus vtiliter fecit, remque meliorem vxoris fecerit, hoc est dotem:

VI. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

VELVTI si nouelletum in fundo factum sit, aut si in domo[6] pistrinum, aut tabernam adiecerit, si seruos artes docuerit.

VII. VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Sabinum.

VOLVPTARIAE autem inpensae sunt, quas maritus ad voluptatem fecit, et quae species exornant. §. 1. Quarum

1 *in rebus dotalibus.* 2 Ap. Hal. *vero* abest. 3 *computandum.* 4 Hal. addit *Iulianus putat.* 5 Hal. *l. v. VII. ad Sabinum.* 6 *domui* loco *in domo.*

rum vtiles non quidem minuunt ipso iure dotem, verumtamen habent exactionem.

VIII. Pavlvs libro septimo ad Sabinum.

Vtilivm nomine ita faciendam deductionem quidam dicunt, si voluntate mulieris factae sint: iniquum enim esse, compelli mulierem rem vendere, vt impensas in eam factas solueret, si aliunde soluere non potest. Quod summam habet aequitatis rationem.

IX. Vlpianvs libro trigesimo sexto ad Sabinum.

Pro volvptariis impensis, nisi parata sit mulier pati maritum tollentem, exactionem patitur: nam si vult habere mulier, reddere ea, quae impensa sunt, debet marito: aut si non vult, pati debet tollentem, si modo recipiant separationem: ceterum, si non recipiant, relinquendae sunt: ita enim permittendum est marito auferre ornatum quem posuit, si futurum est eius, quod abstulit.

X. Pavlvs libro trigesimo sexto ad Edictum.

Qvod si hae res, in quibus impensae factae sunt, promercales fuerint: tales impensae non voluptariae, sed vtiles sunt.

XI. Vlpianvs libro trigesimo sexto ad Sabinum.

In volvptariis autem Aristo scribit, nec si voluntate mulieris factae sunt, exactionem parere. §. 1. Donationem inter virum et vxorem circa inpensas quoque inhibitam, vere Sabinus scribit.

XII. Pavlvs libro septimo ad Sabinum.

Omnino et in aedificandis aedibus, et in reponendis propagandisque vineis, et in valetudine mancipiorum, modicas impensas non debet arbiter curare: alioquin, negotiorum gestorum potius, quam de dote iudicium videbitur.

XIII. Idem libro septimo Breuium.

Neqve stipendium, neque tributum, ob dotalem fundum praestita, exigere vir a muliere potest: onus enim fructuum haec impendia sunt.

XIV. Vlpianvs libro quinto Regularum.

Impensae necessariae sunt, quibus non factis dos imminuitur: veluti aggeres facere, flumina auertere, aedificia vetera fulcire, itemque reficere, arbores in locum mortuarum reponere. §. 1. Vtiles sunt, veluti pecora praediis imponere, id est [1] stercorare. §. 2. Voluptuosae sunt, balinea exstruere.

XV. Neratius libro secundo Membranarum.

Qvod dicitur, impensas, quae in res dotales necessario factae sunt, dotem deminuere, ita interpretandum est, vt si quid extra tutelam necessariam in res dotales impensum est, id est, in ea causa sit: nam tueri res dotales vir suo sumtu debet: alioquin tam cibaria dotalibus mancipiis data, et quaeuis modica aedificiorum dotalium refectio, et agrorum quoque cultura, dotem minuent: omnia enim haec in specie necessariarum inpensarum sunt. Sed ipsae res ita praestare intelliguntur, vt non tam inpendas in eas, quam, deducto eo, minus ex his percepisse videaris. Quae autem impendia, secundum eam distinctionem, ex dote deduci debeant, non tam facile in vniuersum definiri, quam per singula ex genere et magnitudine inpendiorum aestimari possunt.

XVI. Idem libro sexto Membranarum.

Et ante omnia quaecumque inpensae quaerendorum fructuum causa factae erunt, quamquam eaedem etiam colendi causa fiant, ideoque non solum ad percipiendos fructus, sed etiam ad conseruandam ipsam rem speciemque eius necessariae sint, eas vir ex suo facit: nec vllam habet eo nomine ex dote deductionem.

Tit. II.

DE ACTIONE [2] RERVM AMOTARVM.

Pavlvs libro septimo ad Sabinum [3]

Rervm amotarum iudicium singulare introductum est aduersus eam, quae vxor fuit: quia non placuit, cum ea furti agere posse: quibusdam existimantibus, ne quidem furtum eam facere, vt Nerua, Cassio, quia societas vitae quodammodo dominam eam faceret: aliis, vt Sabino et Proculo, furto quidem eam facere, sicuti filia patri faciat, sed furti non esse actionem constituto iure: in qua sententia et Iulianus rectissime est.

II.

1 Ap. Hal. *id est* absunt. 2 Ap. Hal. *DE ACTIONE* absunt. 3 Ap. Hal. non nisi nomen ICti legitur.

II. GAIVS libro ad Edictum praetoris, titulo de re iudicata. [1]

NAM IN honorem matrimonii turpis actio aduersus vxorem negatur.

III. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

ET IDEO, si post diuortium easdem res contrectat, etiam furti tenebitur. §. 1. Item si seruus eius furtum fecerit, furti cum ea agere possumus. §. 2. Sed et cum vxore furti agere possibile est: si ei, cui heredes simus, furtum fecit, vel nobis, antequam nuberet: tamen, propter reuerentiam personarum, in vtroque casu furtiuam tantum condictionem competere, non etiam furti actionem, dicimus. §. 3. Item verum est quod Ofilius ait, etiam eas res, quas diuortii tempore mulier comederit, vendiderit, donauerit, qualibet ratione consumserit, rerum amotarum iudicio contineri. §. 4. Si filiafamilias res amouerit, Mela, Fulcinius aiunt, de peculio dandam actionem: quia displicuit eam furti obligari, vel in ipsam ob res amotas dari actionem. Sed si pater adiuncta filia de dote agat, non aliter ei dandam actionem, quam si filiam rerum amotarum iudicio in solidum et cum satisdatione defendat: sed mortua filia, in patrem rerum amotarum actionem dari non oportere, Proculus ait: nisi quatenus ex ea re pater locupletior sit.

IV. POMPONIVS libro decimo sexto ad Sabinum.

DOLOVE malo fecerit, quo minus ad eum peruenerit.

V. PAPINIANVS libro vndecimo Quaestionum.

VIVA quoque filia, quod ad patrem ex rebus amotis peruenit, vtili iudicio petendum est.

VI. PAVLVS libro septimo ad Sabinum.

CONTRA nurum quoque socero hoc iudicium dandum, Atilicinus et Fulcinius aiunt. §. 1. Quoties filiofamilias dos data est, socerum ob res diuortii causa amotas, furti agere non posse. §. 2. Item cum rerum amotarum etiam in virum datur iudicium: si filiusfamilias maritus sit, vtrum de peculio, an in ipsum actio dari debeat? Eadem repetemus, quae de filiafamilias diximus. §. 3. Si post diuortium maritus decesserit, heres eius rerum amotarum iudicio vti potest. §. 4. Item heres mulieris ex hac causa tenebitur, sicut condictionis nomine ex causa furtiua. §. 5. Sed si morte mariti solutum sit matrimonium, heres mariti hereditatis petitione, vel ad exhibendum actione eas consequi poterit: Aristo et condici ei posse recte putat, quia ex iniusta causa apud eam essent. §. 6. Quod si mortuo viro amouerit, non fecit furtum: quia rei hereditariae nondum possessae non sit furtum: ideoque aut vindicari poterunt, aut in hereditatis petitionem venient.

VII. VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Sabinum.

MVLIER habebit rerum amotarum actionem aduersus virum. Et compensare potest mulier [2] cum actione, qua maritus agere vult ob res amotas.

VIII. POMPONIVS libro decimo sexto ad Sabinum.

SI, CVM dos solueretur mulieri, aut satis doti fieret, dictum non esset, actum iri rerum amotarum: nihilo minus agi potest. Nam et cum dos nulla sit, eadem actio detur. §. 1. Sabinus ait, si mulier res quas amouerit non reddat, aestimari debere, quanti in litem vir iurasset.

IX. PAVLVS libro trigesimo septimo ad Edictum. [3]

NON ENIM aequum est, inuitum suo pretio res suas vendere.

X. POMPONIVS libro decimo sexto ad Sabinum.

IDEOQVE nec debere eum pro euictione promittere: quod ex contumacia mulieris id ita acciderit.

XI. VLPIANVS libro trigesimo tertio [4] ad Edictum.

MARCELLVS libro octauo Digestorum scribit, siue vir vxorem, siue vxor virum domo expulit, et res amouerunt, rerum amotarum teneri. §. 1. Qui rerum amotarum instituit actionem, si velit magis iusiurandum deferre, cogitur aduersarius iurare, nihil diuortii causa amotum esse: dum prius de calumnia iuret, qui iusiurandum defert. §. 2. Iurare autem tam vir quam vxor cogetur: pater autem amouentis iurare non cogitur: cum iniquum sit, de alieno facto alium iurare: is ergo cogitur iurare, qui amouisse dicitur: et idcirco nec heres eius, qui, quaeue amouisse dicetur, iu-

1 *CAIVS lib. XII. ad Edictum prouinciale.* 2 Ap. Hal. *mulier* abest. 3 Ap. *VII. ad Sabinum.* 4 *lib. XXXV. ad Sabinum.*

iurare cogetur. §. 3. Si quis delatum sibi iusiurandum referre velit, non videtur Praetor permisisse.

XII. PAVLVS libro septimo Breuium.

NON MAGIS, quam si quis ei, qui furti agat, iusiurandum deferat, an ipse fur sit.

XIII. VLPIANVS libro trigesimo tertio ad Edictum [1]

IDEO Labeo scribit, mulieri non esse permittendum referre iusiurandum: et ita Edictum ordinatum videtur.

XIV. PAVLVS libro decimo octauo ad Edictum. [2]

DE REBVS amotis permittendum marito, vel vxori, de quibusdam rebus iusiurandum deferre, de quibusdam probare.

XV. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Edictum.

NIHIL interest, vtrum simul, an separatim habitauerunt: cum actio rerum amotarum competat etiam aduersus eam, quae ex ea domo subtraxit, in qua non simul cum viro habitauit. §. 1. Vxor, et nurus, et pronurus, viro, et socero, et prosocero furtum facere possunt: furti autem non tenentur: nisi forte emancipatus sit filius: tunc enim nurus patri eius et furtum facit, et furti tenetur.

XVI. HERMOGENIANVS libro secundo iuris Epitomarum.

AD FISCVM mariti bonis deuolutis, vxor rerum amotarum nomine in simplum conuenitur: quamuis alii in quadruplum condemnentur.

XVII. VLPIANVS libro trigesimo ad Edictum. [3]

SI CONCVBINA res amouerit, hoc iure vtimur, vt furti teneatur: consequenter dicemus, vbicumque cessat matrimonium, vtputa in ea, quae tutori suo nupsit, vel contra mandata conuenit, vel sicubi alibi cessat matrimonium, cessare rerum amotarum actionem: quia competit diuortii causa. §. 1. Res amotas dicimus non solum eas, quas mulier amouit cum diuortii consilium iniisset, sed etiam eas, quas [4] nupta amouerit, si cum discederet, eas celauerit. §. 2. Non solum eas res, quae exstant, in rerum amotarum iudicium venire, Iulianus ait, verum etiam eas, quae in rerum natura esse desierunt: simili modo etiam certi condici eas posse, ait. §. 3. Quae viro suo res pignori datas amouerit, hoc iudicio tenebitur.

XVIII. PAVLVS libro sexto Quaestionum. [5]

SED ET domino condictio competet: sed alterutri agere (re) permittendum est.

XIX. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Edictum. [6]

SED ET si diuortii tempore fures in domum mariti induxerit, et per eos res amouerit, ita vt ipsa non contrectauerit, rerum amotarum iudicio tenebitur. Verum est itaque, quod Labeo scripsit, vxorem rerum amotarum teneri, etiam si ad eam res non peruenerit.

XX. MARCELLVS libro septimo Digestorum.

SI REM, quam maritus bona fide emerat, vxor amouit, vel opem furi tulit, idque fecit diuortii causa: rerum amotarum iudicio damnabitur.

XXI. PAVLVS libro trigesimo septimo ad Edictum. [7]

SI MVLIER, cum de viri vita desperasset, subreptis quibusdam rebus diuortisset, si conualuerit vir, vtilis rerum amotarum actio ei danda est. §. 1. Si seruus mulieris iussu dominae diuortii causa res amouerit, Pedius putat, ne furtum eum facere: quoniam nihil lucri sui causa contrectet: nec videri furtum facienti opem ferre, cum mulier furtum non faciat: quamuis seruus in facinoribus domino dicto audiens esse non debeat: sed rerum amotarum actio erit. §. 2. At si in dotem seruus datus furtum viro fecerit, si quidem mulier talem esse eum scierit, totum damnum viro sarcietur: quod si ignorauerit, tunc non vltra condemnationem noxae multanda erit. §. 3. Rerum amotarum actio damnum repraesentat, etiamsi postea dotis ex actio competat. §. 4. Commodi quoque, si quod amotis rebus amiserit, vir, ratio habenda est. §. 5. Haec actio, licet ex delicto nascatur, tamen rei persecutionem continet: et ideo non anno finitur, sicut et condictio furtiua. Praeterea et heredibus competit. §. 6. Nec viro, nec mulieri prodest in hoc iudicio, si facere non possunt: pendet enim id ex furto.

XXII. IVLIANVS libro decimo nono Digestorum.

SI PROPTER res amotas egero cum muliere, et lis aestimata sit: an actio ei danda sit, si amiserit possessionem?

1 *lib. XXXV. ad Sabinum.* 2 *lib. II. sententiarum.* 3 Ap. Hal. non nisi nomen ICti. 4 Hal. inserit *mulier.* 5 *lib. VII. ad Sabinum.* 6 *lib. XXXV. ad Sabinum.* 7 *lib. VII. ad Sabinum.*

nem? mouet (me), quia dolo adquisiit possessionem. Respondi, qui litis aestimationem suffert, emtoris loco habendus est: ideo si mulier, cum qua rerum amotarum actum est, aestimationem litis praestiterit, aduersus vindicantem maritum, vel heredem mariti exceptionem habet: et si amiserit possessionem in rem actio ei danda est. §. 1. Si mulier mortis causa res amouerit, deinde mortuus est maritus: hereditatis petitione, vel actione ad exhibendum consequi poterit heres id, quod amotum est.

XXIII. Africanvs libro octauo Quaestionum.

Redintegrato matrimonio, si iterum diuortium factum erit: ob res amotas prioris diuortii causa, item ob impensas donationesque priore matrimonio factas, manere actionem existimauit.

XXIV. Vlpianvs libro quinto Regularum [1].

Ob res amotas, vel proprias viri, vel etiam dotales, tam vindicatio, quam condictio viro aduersus mulierem competit: et in potestate est, qua velit actione vti.

XXV. Marcianvs libro tertio Regularum. [2]

Rervm quidem amotarum iudicium sic habet locum, si diuortii consilio res amotae fuerint, et secutum diuortium fuerit: sed si in matrimonio vxor marito res subtraxerit, licet cessat rerum amotarum actio, tamen ipsas res maritus condicere potest: nam iure gentium, condici puto posse res ab his, qui non ex iusta causa possident.

XXVI. Gaivs libro quarto ad Edictum prouinciale.

Rervm amotarum actio condictio est.

XXVII. Papinianvs libro quarto Responsorum. [3]

Rervm amotarum actio ob adulterii crimen, quo mulier postulata est, non differtur.

XXVIII. Pavlvs libro sexto Quaestionum [4].

Si vxor rem viri ei, cui eam vir commodauerat, subripuerit, isque conuentus sit: habebit furti actionem, quamuis vir habere non possit.

XXIX. Tryphoninvs libro vndecimo Disputationum.

Rervm amotarum aestimatio ad tempus quo amotae sunt referri debet: nam veritate furtum sit, etsi lenius [6] coercetur mulier. Quare nec a bonae fidei possessore ita res amotae vsucapiuntur: sed si pluris factae non restituuntur quae amotae sunt, crescit aestimatio, vt in condictione furtiuae rei.

XXX. Papinianvs libro vndecimo Quaestionum. 7

Cvm soluto matrimonio rerum amotarum iudicium contra mulierem instituitur, redintegrato rursus matrimonio, soluitur iudicium.

Tit. III.

DE AGNOSCENDIS ET ALENDIS LIBERIS, VEL PARENTIBVS, VEL PATRONIS, VEL LIBERTIS.

Vlpianvs libro trigesimo quarto ad Edictum. 8

Senatvsconsvltvm, quod factum est de liberis agnoscendis, duas species complectitur: vnam eorum, qui agnoscunt: aliam earum, quae falsum partum subiiciunt. §. 1. Permittit [9] igitur mulieri, parentiue, in cuius potestate est, vel ei, cui mandatum ab eis est, si putet praegnantem, denuntiare intra dies triginta post diuortium connumerandos, ipsi marito, vel parenti, in cuius potestate est: aut domum denuntiare, si nullius eorum copiam habeat. §. 2. Domum accipere debemus, hospitium, si in ciuitate maneat: quod si non sit [10], sed in villa, vel in municipio, illic vbi larem matrimonio collocarent. §. 3. Denuntiare autem hoc tantum, esse mulierem ex eo praegnantem: non ergo hoc denuntiat, vt mittat custodes maritus: sufficit enim mulieri hoc notum facere, quod sit praegnans: mariti est iam aut mittere custodes, aut ei denuntiare, [11] quod non sit ex se praegnans. Hoc autem vel ipsi marito, vel alii nomine eius facere permittitur. §. 4. Poena autem mariti ea est, vt nisi aut custodes praemiserit, aut contra denuntiauerit non esse ex se praegnantem cogatur maritus partum agnoscere: et si non agnouerit, extra ordinem coercetur. Debebit igitur respondere, non esse ex se prae-

1 Ap. Hal. nil. praeter ICti nomen. 2 *lib. XI. institutionum.* 3 *lib. I. de adulteriis.* 4 *lib. XXXIX. ad Edictum.* 5 Hal. inserit *res.* 6 *lenius.* 7 Hal. nihil habet praeter ICti nomen. 8 Ap. Hal. praeter ICti nomen nihil est. 9 *Permittitur.* 10 Hal. addit *in ciuitate.* 11 *renunciare.*

praegnantem, aut nomine eius responderi. Quod si factum fuerit, non alias necesse habebit agnoscere, nisi vere filius fuerit. §. 5. Illud notandum est, quod denuntiatio a marito non incipit, sed a muliere. §. 6. Sed si maritus vltro custodes offerat, et ea non admittat: vel si non denuntiauerit mulier, aut si denuntiauerit quidem, custodes autem arbitrio iudicis non admiserit: liberum est marito parentiue eius, partum [1] non agnoscere. §. 7. Si mulier esse [2] se praegnantem intra triginta dies non denuntiauerit, postea denuntians, causa cognita audiri debebit. §. 8. Quinimmo, et si in totum omiserit denuntiationem, Iulianus ait, nihil hoc nocere ei, quod editur. §. 9. Dies autem triginta continuos accipere debemus ex die diuortii, non vtiles. §. 10. Eleganter autem apud Iulianum libro nonodecimo Digestorum quaeritur, si intra dies triginta mulier marito non denuntiauerit, et intra triginta partum ediderit: an Senatusconsulto locus sit? Et ait, Plancianum Senatusconsultum cessare: quia de eo partu non videtur sentire, qui intra diem trigesimum [3] nascatur: quippe dies triginta ad denuntiandum praestituit Senatus: sed hanc rem non facere praeiudicium partui, arbitror. §. 11. Quemadmodum per contrarium, si maritus vxore denuntiante custodes miserit, nullum praeiudicium sibi faciat: licebit igitur ei partum editum ex se negare: nec ei nocebit, quod ventrem custodierit. Et ita Marcellus libro septimo Digestorum scripsit: ait enim, siue quis neget vxorem, siue ex se praegnantem, sine praeiudicio recte mittet custodes; maxime si missurus id ipsum protestetur. §. 12. Iulianus libro nonodecimo Digestorum scripsit: quod Senatusconsulto comprehensum est, si mulier viro denuntiauerit, se ex eo concepisse, et is, cui denuntiatum erit, custodes ad ventrem custodiendum inspiciendumque non miserit, neque contestato dixerit, eam ex se praegnantem non esse, vt ei id, quod editum sit, agnoscere sit necesse, non eo pertinet, vt, si quis agnoscere se filium diceret, suum heredem haberet, quamuis ex alio conceptus sit: quandoque enim, inquit, coepit causa agi, grande praeiudicium adfert pro filio confessio patris. §. 13. Idem per contrarium quoque ait, si mulier, diuortio facto, non fecerit ea, quae Senatusconsulto praecipiuntur, vt liceat patri non agnoscere, non eo pertinere, vt filius natus suum se dicere non possit, sed ad id tantum, vt ita pater alere eum cogatur, si constiterit eum filium esse. §. 14. Idem Iulianus scribit, si, vxore denuntiante se praegnantem, maritus non negauerit, non vtique suum illi partum effici: cogendum tamen alere. Ceterum si esse satis iniuriosum ait, si quis longo tempore afuerit, et reuersus vxorem praegnantem inuenerit, et idcirco reiecerit, si quid ex his quae Senatusconsulto continentur, omiserit, suum heredem ei nasci. §. 15. Ex his apparet, siue vxor omiserit, quae eam ex Senatusconsulto obseruare oportuit, nihil praeiudicare filio, si filius est, non tantum in iure sui, verum ne in alimentis quidem, secundum Diui Pii rescriptum; siue maritus neglexerit facere quae ex Senatusconsulto debet: natum cogitur omnimodo alere: ceterum recusare poterit filium. §. 16. Plane si denuntiante muliere negauerit ex se esse praegnantem, tametsi custodes non miserit, non euitabit quo minus quaeratur, an ex eo mulier praegnans sit. Quae causa si fuerit acta apud iudicem, et pronuntiauerit, cum de hoc agetur, quod ex eo praegnans fuerit nec ne [4], in ea causa esse, vt agnosci debeat siue filius non fuit, siue fuit, esse suum.

II. IVLIANVS libro vigesimo nono Digestorum.

IN OMNIBVS causis: quare et fratribus suis consanguineus erit.

III. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Edictum.

SIVE contra pronuntiauerit, non fore suum, quamuis suus fuerit: placet enim eius rei iudicem ius facere: et ita Marcellus libro septimo Digestorum probat. Eoque iure vtimur. §. 1. Quia Plancianum Senatusconsultum ad eos partus pertinet, qui post diuortium eduntur, aliud Senatusconsultum temporibus Diui Hadriani factum est, vt etiam si constante matrimonio partus sit editus, de agnoscendo eo agatur. §. 2. Quid ergo, si quis post mortem patris nascatur auo superstite, in cuius potestate recasurus est? vt si ex filio eius susceptus probetur? videndum, quid dici debeat. Et certe probandum est, cum auo praeiudicium de partu agnoscendo similiter agendum. §. 3. Quid si hoc ipsum in quaestionem veniat, vtrum in matrimonio,

1 Hal. inserit *iam*. 2 Ap. Hal. *esse* abest. 3 *dies triginta*. 4 Ap. Hal. *nec ne* absunt.

nio an poſtea editus ſit? Dicendum eſt, et ſuper hoc ex Senatusconſultis agendum. §. 4. Et quid ſit [1], ſi, an vxor fuerit, diſceptetur? Et Iulianus Sexto Caecilio Africano reſpondit, locum eſſe praeiudicio. §. 5. Illud tenendum, haec Senatusconſulta poſt mortem parentis ceſſare, ſi is ſuperſit, in cuius poteſtate recaſuri non ſunt. Quid ergo eſt in petitione hereditatis, quam filius intendit? Quaeretur, vtrum ex eo natus ſit, cuius hereditatem petit, an non? Adeo hoc verum eſt, vt Iulianus libro nonodecimo Digeſtorum ſcribat, ſi viuo patre redditum ſit praeiudicium, et antequam ſententia feratur, pater deceſſerit: transeundum [2] ad Carbonianum Edictum. §. 6. Item haec Senatusconſulta pertinent ad eos, qui ſui heredes adgnaſcantur: ceterum ſi forte non ſint in poteſtatem recaſuri, verius eſt Senatusconſulta ceſſare.

IV. Pavlvs libro ſecundo Sententiarum.

Necare videtur non tantum is qui partum perfocat, ſed et is qui abiicit, et qui alimonia denegat, et is [3] qui publicis locis miſericordiae cauſa exponit, quam ipſe non habet.

V. Vlpianvs libro ſecundo de Officio Conſulis.

Si qvis a liberis ali deſideret, vel ſi liberi vt a parente exhibeantur: iudex de ea re cognoſcet. §. 1. Sed vtrum eos tantum liberos, qui ſunt in poteſtate, cogatur quis exhibere, an vero etiam emancipatos, vel ex alia cauſa ſui iuris conſtitutos, videndum eſt. Et magis puto, etiam ſi non ſunt liberi in poteſtate, alendos a parentibus: et vice mutua alere parentes debere. §. 2. Vtrum autem tantum patrem, auumue paternum, proauumue paterni aui patrem, ceteroſque virilis ſexus parentes alere cogamur [4], an vero etiam matrem, ceteroſque parentes et per illum ſexum contingentes cogamur alere, videndum. Et magis eſt, vt vtrubique ſe iudex interponat, quorundam neceſſitatibus facilius, ſuccurſurus, quorundam aegritudini: et cum ex aequitate haec res deſcendat, caritateque ſanguinis ſingulorum deſideria perpendere iudicem oportet. §. 3. Idem in liberis quoque exhibendis a parentibus dicendum eſt. §. 4. Ergo et matrem cogemus, praeſertim vulgo quaeſitos liberos alere: nec non ipſos eam. §. 5. Item Diuus Pius ſignificat, quaſi auus quoque maternus alere compellatur. §. 6. Idem reſcripſit, vt filiam ſuam pater exhibeat, ſi conſtiterit apud iudicium, iuſte eam procreatam. §. 7. Sed ſi filius poſſit ſe exhibere, aeſtimare iudices debent, ne non debeant ei alimenta decernere. Denique idem Pius [5] ita reſcripſit: aditi a te competentes iudices ali te a patre tuo iubebunt pro modo facultatium eius: ſi modo, cum opificem te eſſe dicas, in ea valetudine es, vt operis ſufficere non poſſis. §. 8. Si vel parens neget filium, idcircoque alere ſe non debere contendat, vel filius neget parentem: ſummatim iudices oportet ſuper ea re cognoſcere: ſi conſtiterit filium vel parentem eſſe, tunc ali iubebunt: ceterum ſi non conſtiterit, nec decernent alimenta. §. 9. Meminiſſe autem oportet, et ſi pronuntiauerint ali oportere, attamen eam rem praeiudicium non facere veritati: nec enim hoc pronuntiatur, filium eſſe, ſed ali debere: et ita Diuus Marcus reſcripſit. §. 10. Si quis ex his alere detrectet, pro modo facultatium alimenta conſtituentur: quod ſi non praeſtentur, pignoribus captis et diſtractis cogetur ſententiae ſatisfacere. §. 11. Idem iudex aeſtimare debet, num habeat aliquid parens, vel an pater, quod merito filios ſuos nolit alere. Trebatio denique Marino reſcriptum eſt, merito patrem eum nolle alere, quod eum detulerat. §. 12. Non tantum alimenta, verumetiam cetera quoque onera liberorum patrem ab iudice cogi praebere, reſcriptis continetur. §. 13. Si impubes ſit filius emancipatus, patrem inopem alere cogetur: iniquiſſimum enim quis merito dixerit, patrem egere, cum filius ſit in facultatibus. §. 14. Si mater alimenta, quae fecit in filium, a patre repetat, cum modo eam audiendam. Ita [7] Diuus Marcus reſcripſit Antoniae Montanae in haec verba. Sed et quantum tibi alimentorum nomine, quibus neceſſario filiam tuam exhibuiſti, a patre eius praeſtari oporteat, iudices aeſtimabunt: nec impetrare debes ea, quae exigente materno affectu in filiam tuam erogatura eſſes, etiam ſi a patre ſuo educeretur. §. 15. A milite quoque filio, qui in facultatibus ſit, exhibendos parentes eſſe, pietatis exiſtimat ratio. §. 16. Parens quamuis ali a filio ratione naturali debeat, tamen aes alienum eius non eſſe cogendum exſoluere filium, reſcriptum eſt. §. 17. Item reſcri-

1 Ap. Hal. *ſit* abeſt. 2 Hal. inſerit *eſſe*. 3 Ap. Hal. *is* abeſt. 4 Ap. Hal. *alere cogamur* abſunt. 5 Ap. Hal. *Pius* abeſt. 6 Ap. Hal. *quod* abeſt. 7 Ap. Hal. *Ita* abeſt.

rescriptum est, heredes filii ad ea praestanda, quae viuus filius ex officio pietatis suae dabit, inuitos cogi non oportere: nisi in summam egestatem pater deductus est. §. 18. Solent iudices cognoscere et inter patronos et libertos, si alendis his agatur: itaque si negent se esse libertos, cognoscere eos oportebit: quod si libertos constiterit, tunc demum decernere, vt alant. Nec tamen alimentum decretum tollet liberto facultatem, quo minus praeiudicio certare possit, si libertum se neget. §. 19. Alimenta autem pro modo facultatium erunt praebenda, egentibus scilicet patronis: ceterum, si sit vnde se exhibeant, cessabunt partes iudicis. §. 20. Vtrum autem tantum patroni alendi sint, an etiam patronorum liberi, tractari potest? Et puto, causa cognita, iudices et liberos quoque patronorum alendos decernere: non quidem tam facile vt patronos, sed nonnumquam et ipsos: nam et obsequium non solum patronis, verumetiam liberis eorum debere praestari. §. 21. Sed et libertus maternus alere cogitur. §. 22. Si quis a liberti liberto ali se desideret, vel ab eo, quem ex causa fideicommissi manumisit, quemque suis nummis redemit, non debet audiri: vt et Marcellus scribit: exaequatque eum, qui mercedes exigendo ius libertorum amisit. §. 23. Sed et patroni filium, qui capitis accusauit libertum paternum, negat exhibendum. §. 24. Sed et liberta cogitur patronum alere. §. 25 De alimentis patroni arbiter solet dari, arbitraturus quantum sit in facultatibus: vt perinde possint alimenta moderari: quae tamdiu praestabuntur, quamdiu liberto superfit, patrono desit. §. 26. Patrem et matrem patroni, cum patronus et filii eius minime supersint, alere egentes ipsi, si idonei facultatibus sunt, coguntur.

VI. MODESTINVS libro singulari de Manumissionibus.

ALIMENTA, liberto petente, non praestando patronus, amissione libertatis causa impositorum, et hereditatis liberti, punietur: non autem necesse habebit praestare, etiam si potest. §. 1. Imperatoris Commodi constitutio talis profertur: cum probatum sit, contumeliis patronus a libertis esse violatos, vel illata manu atroci esse pulsatos, aut etiam paupertate, vel corporis valetudine laborantes relictos: primum eos in potestate patronorum redigi, et ministerium dominis praebere [1] cogi: sin autem nec hoc modo admoneantur, vel a Praeside emtori addicentur, et pretium patronis tribuetur.

VII. IDEM libro quinto Responsorum.

SI NEGET, qui maritus fuisse dicitur, matrimonium esse contractum, eo quod eam, quae se vxorem fuisse dicit, ancillam esse probare paratus sit: alimenta quidem liberis praestare interim compellendum: sin autem constiterit eam seruam fuisse, nihil ei, qui pascendos curauit, ex hoc praeiudicium generare respondit.

VIII. MARCELLVS libro primo ad legem Iuliam et Papiam.

NON QVEMADMODVM masculorum liberorum nostrorum liberi ad onus nostrum pertinent, ita et in feminis est: nam manifestum est, id quod filia parit, non auo, sed patri suo esse oneri: nisi pater aut [2] non sit superstes, aut egens est.

IX. PAVLVS libro singulari de iure patronatus.

IN BONIS superstitum libertorum nullum omnino ius patroni liberiue patronorum habent: nisi si tam esse infirmos, tamque pauperes, praesidibus probauerint, vt merito menstruis alimentis a libertis suis adiuuari debeant. Idque ius ita plurimis Principum constitutionibus manifestatur.

TIT. IV.

DE INSPICIENDO VENTRE, CVSTODIENDOQVE PARTV.

VLPIANVS libro vigesimo quarto ad Edictum.

TEMPORIBVS Diuorum Fratrum cum hoc incidisset, vt maritus quidem praegnantem mulierem diceret, vxor negaret, consulti Valerio Prisciano Praetori Vrbano rescripserunt in haec verba. Nouam rem desiderare Rutilius Seuerus videtur, vt vxori quae ab eo diuerterat, et se non esse praegnantem profiteatur, custodem apponat: et ideo nemo mirabitur, si nos quoque nouum consilium et remedium suggeramus. Igitur si perstat in eadem postulatione, commodissimum est, eligi honestissimae feminae domum, in qua Domitia veniat: et ibi tres obstetrices, probatae et artis et fidei, quae a te adsumtae fuerint, eam inspiciant:

[1] Hal. inserit *iubemus*. [2] *pater aui*.

ciant: et si quidem vel omnes, vel duae renuntiauerint praegnantem videri, tunc persuadendum mulieri erit, vt perinde custodem admittat, atque si ipsa hoc desiderasset. Quod si enixa non fuerit, sciat maritus, ad inuidiam existimationemque suam pertinere: vt non immerito possit videri captasse hoc ad aliquam [1] mulieris iniuriam: si autem vel omnes, vel plures, non esse grauidam, renuntiauerint, nulla causa custodiendi erit. §. 1. Ex hoc rescripto euidentissime apparet, Senatusconsulta de liberis agnoscendis locum non habuisse, si mulier dissimularet se praegnantem, vel etiam negaret: nec immerito: partus enim, antequam edatur, mulieris portio est, vel viscerum: post editum plane partum a muliere, iam potest maritus iure suo filium per interdictum desiderare aut exhiberi sibi, aut ducere permitti, extra ordinem. Igitur Princeps in causa necessaria subuenit. §. 2. Secundum quod rescriptum euocari mulier ad Praetorem poterit, et apud eum interrogari, an se putet praegnantem; cogendaque erit respondere. §. 3. Quid ergo, si non responderit, aut non veniat ad Praetorem? numquid Senatusconsulti poenam adhibemus, scilicet vt liceat marito non agnoscere? Sed finge, non esse eo contentum maritum: qui se patrem potius optet, quam carere filio velit. Cogenda igitur erit remediis Praetoris, et in ius venire, et si venit, respondere: pignoraque eius capienda, et distrahenda, si contemnat: vel multis coercenda. §. 4. Quid ergo, si interrogata dixerit se praegnantem? Ordo Senatusconsultis expositus sequetur: quod si negauerit, tunc secundum hoc rescriptum Praetor debebit obstetrices adhibere. §. 5. Et notandum, quod non permittitur marito vel mulieri obstetricem adhibere, sed omnes a Praetore adhibendae sunt. §. 6. Item Praetor domum honestae matronae eligere debet, in qua mulier veniat, vt possit inspici. §. 7. Quid ergo, si inspici se non patiatur, vel ad domum non veniat? Aeque Praetoris auctoritas interueniet. §. 8. Si omnes, vel plures renuntiauerint praegnantem non esse, an mulier possit iniuriarum experiri ex hac causa? Et magis puto, agere eam iniuriarum posse: sic tamen, si iniuriae faciendae causa id maritus desiderauit: ceterum, si non iniuriae faciendae animo, sed quia iuste credidit, vel nimio voto liberorum suscipiendorum ductus est, vel ipsa eum illexerat vt crederet, quod constante matrimonio hoc [2] fingebat, aequissimum erit ignosci marito. §. 9. Meminisse autem oportet, tempus non esse praestitutum rescripto: quamuis in Senatusconsultis de liberis agnoscendis triginta dies praestituantur mulieri. Quid ergo? semper dicemus marito licere vxorem ad Praetorem euocare? an vero et ipsi triginta dies praestituimus? Et putem, Praetorem causa cognita debere maritum et post triginta dies audire. §. 10. De inspiciendo ventre, custodiendoque partu, sic Praetor ait: SI MVLIER MORTVO MARITO PRAEGNANTEM SE ESSE DICET, HIS AD QVOS EA RES PERTINEBIT, PROCVRATORIVE EORVM, BIS IN MENSE DENVNTIANDVM CVRET, VT MITTANT, SI VELINT, QVAE VENTREM INSPICIENT. MITTANTVR AVTEM [3] MVLIERES LIBERAE DVMTAXAT QVINQVE: HAEQVE SIMVL OMNES INSPICIANT: DVM NE QVA EARVM, DVM INSPICIT, INVITA MVLIERE VENTREM TANGAT. MVLIER IN DOMV HONESTISSIMAE FEMINAE PARIAT, QVAM EGO CONSTITVAM. MVLIER ANTE DIES TRIGINTA QVAM PARITVRAM SE PVTAT, DENVNTIET HIS AD QVOS EA RES PERTINET, PROCVRATORIBVSVE EORVM, VT MITTANT, SI VELINT, QVI VENTREM CVSTODIANT. IN QVO CONCLAVI MVLIER PARITVRA ERIT, IBI NE PLVRES ADITVS SINT, QVAM VNVS: SI ERVNT, EX VTRAQVE PARTE TABVLIS PRAEFIGANTVR. ANTE HOSTIVM EIVS CONCLAVIS LIBERI TRES, ET TRES LIBERAE CVM BINIS COMITIBVS CVSTODIANT. QVOTIESCVMQVE EA MVLIER IN ID CONCLAVE ALIVDVE QVOD, SIVE IN BALINEVM IBIT, CVSTODES, SI VOLENT, ID ANTE PROSPICIANT: ET EOS QVI INTROIERINT, EXCVTIANT. CVSTODES, QVI ANTE CONCLAVE POSITI ERVNT, SI VOLVNT, OMNES, QVI CONCLAVE AVT DOMVM INTROIERINT, EXCVTIANT. MVLIER, CVM PARTVRIRE INCIPIAT, HIS AD QVOS EA RES PERTINET, PROCVRATORIBVSVE EORVM DENVNTIET, VT MITTANT QVIBVS PRAESENTIBVS PARIAT. MITTANTVR

1 Ap. Hal. *aliquam* abest. 2 Hal. inserit *omnino*. 3 Ap. Hal. *autem* abest.

TANTVR MVLIERES LIBERAE DVMTAXAT QVINQVE: ITA VT, PRAETER OBSTETRICES DVAS, IN EO CONCLAVI NE PLVRES MVLIERES LIBERAE SINT, QVAM DECEM: ANCILLAE, QVAM SEX. [1] HAE, QVAE INTVS FVTVRAE ERVNT, EXCVTIANTVR OMNES IN EO CONCLAVI, NE QVA PRAEGNANS SIT. TRIA LVMINA, NE MINVS, IBI SINT: SCILICET, QVIA TENEBRAE AD SVBIICIENDVM APTIORES SVNT. QVOD NATVM ERIT, HIS AD QVOS EA RES PERTINET, PROCVRATORIBVSVE EORVM, SI INSPICERE VOLENT, OSTENDATVR. APVD EVM EDVCATVR, APVD QVEM PARENS IVSSERIT. SI AVTEM NIHIL PARENS IVSSERIT, AVT IS, APVD QVEM VOLVERIT EDVCARI, CVRAM NON RECIPIET, APVD QVEM EDVCETVR, CAVSA COGNITA CONSTITVAM. IS APVD QVEM EDVCABITVR, QVOD NATVM ERIT, QVOAD TRIVM MENSVM SIT, BIS IN MENSE: EX EO TEMPORE, QVOAD SEX MENSVM SIT, SEMEL IN MENSE: A SEX MENSIBVS QVOAD ANNICVLVS FIAT, ALTERNIS MENSIBVS, AB ANNICVLO, QVOAD FARI POSSIT, SEMEL IN SEX MENSIBVS, VBI VOLET, OSTENDAT. SI CVI VENTREM INSPICI, CVSTODIRIVE, ADESSE PARTVI LICITVM NON ERIT, FACTVMVE QVID ERIT, QVO MINVS EA ITA FIANT, VTI SVPRA COMPREHENSVM EST: EI, QVOD NATVM ERIT, POSSESSIONEM CAVSA COGNITA NON DABO. SIVE QVOD NATVM ERIT, VT SVPRA CAVTVM EST, INSPICI NON LICVERIT. QVAS VTIQVE ACTIONES ME DATVRVM POLLICEOR HIS, QVIBVS EX EDICTO MEO BONORVM POSSESSIO DATA SIT: EAS, SI MIHI IVSTA CAVSA VIDEBITVR ESSE, EI NON DABO. §. 11. Quamuis sit manifestissimum Edictum Praetoris, attamen non est negligenda interpretatio eius. §. 12. Denuntiare igitur mulierem oportet his scilicet, quorum interest partum non edi, vel totam habituris hereditatem, vel partem eius, siue ab intestato, siue ex testamento. §. 13. Sed et si seruus heres institutus fuerit, si nemo natus sit, Aristo scribit, hic quoque seruo, quamuis non omnia, quaedam tamen circa partum custodiendum arbitrio Praetoris esse concedenda. Quam sententiam puto veram: publice enim interest, partus non subiici: vt ordinum dignitas familiarumque salua sit: ideoque etiam seruus iste, cum sit in spe constitutus successionis, qualis qualis sit, debet audiri, rem et publicam et suam gerens. §. 14. Denuntiari autem oportet his, quos proxima spes successionis contingit: vtputa primo gradu heredi instituto: non etiam substituto: et, si intestatus paterfamilias sit, his, qui primum locum ab intestato tenent: si vero plures sint simul successuri, omnibus denuntiandum est. §. 15. Quod autem Praetor ait, causa cognita se possessionem non daturum, vel actiones denegaturum, eo pertinet, vt si per rusticitatem aliquid fuerit omissum ex his, quae Praetor seruari voluit, non obsit partui. Quale est enim, si quid ex his, quae leuiter obseruanda Praetor edixit, non sit factum, partui denegari bonorum possessionem? Sed mos regionis inspiciendus est, et secundum eum et obseruari ventrem, et partum, et infantem oportet.

II. IVLIANVS libro vigesimo quarto Digestorum.

EDICTVM de custodiendo partu derogatorium est eius, quod ad Carboniani decreti exemplum comparatum est. §. 1. Sed hoc aliquando remittere Praetor debet, si non malitia, sed imperitia mulieris factum fuerit, ne venter inspiceretur, aut partus custodiretur.

III. PAVLVS libro decimo quarto ad Plautium. [2]

QVI VENTRI substitutus est, vel institutus, si ventrem seruare velit, audiendus est.

IV. SCAEVOLA libro vigesimo Digestorum.

IS A QVO, si sine liberis decessisset, quidquid ad eum ex bonis peruenisset, sorori fideicommissum relictum erat, decessit postuma herede instituta [3], et substitutis aliis. Quaesitum est, cum vxor defuncti praegnantem se dicat, an sorori, procuratoriue eius, secundum formam Edicti, ventrem inspicere, et partum custodire permittendum sit? Respondi, in eiusmodi specie, de qua quaereretur, posse videri ad eius, cui fideicommissum datum esset, sollicitudinem perspiciendum, idque causa cognita statuendum.

Tit.

1 Ap. Hal. *Hae* abest. 2 Ap. Hal. in *h. et sequ. l.* nihil, praeter nomen ICti.
3 *postumo herede instituto.*

TIT. V.

SI VENTRIS NOMINE MVLIERE IN POSSESSIONEM MISSA EADEM POSSESSIO DOLO MALO AD ALIVM TRANSLATA ESSE DICATVR.

VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Edictum.

HOC EDICTO rectissime Praetor prospexit, ne, dum in fauorem partus possessionem polliceatur, aliis praedae occasionem praebeat. §. 1. Idcirco constituit actionem in mulierem, quae in alium hanc possessionem dolo malo transtulit. Non solum mulierem Praetor coercet, verum eum quoque, in cuius potestate ea fuerit: scilicet si dolo ipsorum alius in possessionem fuerit admissus: actionemque in tantum pollicetur in eos, quanti interfuerit eius, qui experitur. §. 2. Necessario Praetor adiecit, vt qui per dolum venit in possessionem, cogatur decedere. Coget autem eum decedere, non Praetoria potestate, vel manu ministrorum, sed melius et ciuilius faciet, si eum per interdictum ad ius ordinarium remiserit. §. 3. Interest autem eius, qui experitur, admissum alium in possessionem non fuisse: cum forte bona fide fructus perceptos consumserit: aut si praedo venerit in possessionem, a quo fructus consequi non possit, quia soluendo non est. §. 4. Haec actio etiam post annum dabitur: quia rei habet persecutionem. §. 5. Et si filiafamilias [1] sit, quae dolo fecit, in patrem dabitur actio, si quid ad eum peruenerit.

II. PAVLVS libro trigesimo septimo ad Edictum.

DOLO facit mulier, non quae in possessionem venientem non prohibet: sed quae circumscribendi alicuius causa clam et per quandam machinationem in possessionem introducat. §. 1. Si et patris et filiae factum arguetur, in alterum, quem actor velit, reddenda est actio: quia in id, quod agentis interest, datur: ideo si id, quod ei abest, ab eo, qui in potestate est, seruari possit, praeter sumtus litis causa factos, inutilis erit ei haec actio.

TIT. VI.

SI MVLIER VENTRIS NOMINE IN POSSESSIONE CALVMNIAE CAVSA ESSE DICETVR.

VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Edictum [2].

SI DE possessione ventris nomine quaeratur, et deferente herede mulier iurauerit praegnantem se esse: seruandum est iusiurandum: nec tenebitur mulier, quasi calumniae causa fuerit in possessionem missa: nec vis ei facienda est post iusiurandum: si tamen peperit, quaeretur veritas, an ex eo praegnans fuerit: alteri enim nec prodest nec nocet iusiurandum inter alios factum: nec partui igitur nocebit. §. 1. Et hoc Edictum ex eadem causa proficiscitur, qua superius: debet enim Praetor, quemadmodum faciiis est circa bonorum possessionem dandam mulieri ventris nomine, ita calumniam eius impunitam non relinquere. §. 2. Per calumniam autem in possessione fuisse videtur, quae sciens prudensque se praegnantem non esse, voluit in possessionem venire. §. 3. Hanc autem actionem Praetor inter annum vtilem pollicetur, vltra non: videlicet, quasi poenalem. §. 4. Simili autem modo et hic, quanti agentis interfuit, Praetor actionem [3] pollicetur. §. 5. In parentem etiam Praetor actionem pollicetur: si modo per eum factum sit, vt in possessionem per calumniam veniret. §. 6. Competit autem haec [4] actio ei, cuius interfuit in possessionem missam non esse: vtputa, vel coheredi speranti partum, vel (is) qui substitutus fuit, vel qui ab intestato, si partus non fuisset, succedere potuit. §. 7. Interesse autem videtur primum de alimentis, quae in ventrem sunt erogata: nec enim alias haec repetuntur, nisi per calumniam in possessionem venit: ceterum, si res calumnia caret, nihil praestabit mulier, qua sine causa alta est sub praetextu ventris. §. 8. Nonnumquam augebitur quod interest: si quis forte dubitans, an praegnans sit, exclusus sit hereditate: nam heredi eius, qui exclusus est, dandam hanc actionem Iulianus ait: siquidem eius quoque interfuit, non fuisse calumniae causa in possessione mulierem: quia hoc si non fuisset, adeundo hereditatem institutus, heredi suo locupletiorem hereditatem suam relinqueret. Sed et hoc imputatur mulieri, quod deminuta sunt multa in hereditate: dum hic contemplatione ventris non attigit hereditatem. §. 9. Idem Iulianus libro nonodecimo

1 Ap. Hal. *familias* abest. 2 Ap. Hal. nihil hic praeter ICti nomen. 3 Hal. inserit *hanc*. 4 Ap. Hal. *haec* abest.

decimo Digestorum sic ait: si substitutus manente muliere in possessione decesserit, heres eadem actione pretium hereditatis a muliere exiget. §. 10. Sed an decedant legata ceteraque onera hereditatis, videndum? Et mihi videtur posse dici, legatarios potius cum muliere vsuros hac actione: quia et ipsorum interfuit adiri hereditatem. §. 11. Libertati [1] plane subueniendum erit aduersus eum, qui propter hereditatem hac actione egit: scilicet vt fideicommissarias cogatur is praestare, qui pretium vtique etiam eorum consequitur: sed et directis credo Praetorem succurrere oportere, vt interuentu suo tueatur earum libertatem. §. 12. Si dolus filiaefamilias interuenerit, et particeps doli fuerit pater, suo nomine tenebitur.

Tit. VII.

DE CONCVBINIS.

Vlpianvs libro secundo ad legem Iuliam et Papiam. [2]

Qvae in concubinatu est, ab inuito patrono poterit discedere, et alteri se aut in matrimonium, aut in concubinatum dare. Ego quidem probo in concubina adimendum ei connubium, si patronum inuitum deserat: quippe cum honestius sit patrono libertam concubinam, quam matremfamilias habere. §. 1. Cum Atilicino sentio, et puto, solas eas in concubinatu habere posse sine metu criminis, in quas stuprum non committitur. §. 2. Qui autem damnatam adulterii in concubinatu habuit, non puto lege Iulia de adulteriis teneri: quamuis, si vxorem eam duxisset, teneretur. §. 3. Si qua in patroni fuit concubinatu, deinde filii esse coepit, vel in nepotis, vel contra: non puto eam recte facere: quia prope nefaria est huiusmodi coniunctio: et ideo huiusmodi facinus prohibendum est. §. 4. Cuiuscumque aetatis concubinam habere posse, palam est: nisi minor annis duodecim sit.

II. Pavlvs libro duodecimo ad legem Iuliam et Papiam.

Si patronvs libertam concubinam habens furere coeperit, in concubinatu eam esse humanius dicitur.

III. Marcianvs libro duodecimo Institutionum.

In concvbinatv potest esse et aliena liberta, et ingenua, et maxime ea quae obscuro loco nata est, vel quaestum corpore fecit: alioquin si honestae vitae, et ingenuam mulierem in concubinatum habere maluerit, sine testatione hoc manifestum faciente non conceditur: sed necesse est ei, vel vxorem eam habere, vel hoc recusantem stuprum cum ea committere. §. 1. Nec adulterium per concubinatum ab ipso committitur: nam quia concubinatus per leges nomen assumsit, extra legis poenam est: vt et Marcellus libro septimo Digestorum scripsit.

IV. Pavlvs libro decimo nono Responsorum.

Concvbinam ex sola animi destinatione aestimari oportet.

V. Idem libro secundo Sententiarum.

Concvbinam ex ea prouincia, in qua quis aliquid administrat, habere potest.

LIBER VICESIMVS SEXTVS.

Tit. I.

DE TVTELIS.

Pavlvs libro trigesimo octauo ad Edictum. 3

Tvtela est, vt Seruius definit, vis ac potestas in capite libero, [4] ad tuendum eum qui propter aetatem suam sponte se defendere nequit, iure ciuili data, ac permissa. §. 1. Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent: exque re ipsa nomen ceperunt: [5] itaque appellantur tutores, quasi tuitores, atque defensores: sicut aeditui dicuntur, qui aedes tuentur. §. 2. Mutus tutor dari non potest, quoniam auctoritatem praebere non potest. §. 3. Surdum non posse dari tutorem, plerique, et Pomponius libro sexagesimo nono ad Edictum probant: quia non tantum loqui, sed et audire tutor debet.

II.

1 *libertatibus.* 2 Ap. Hal. nulla legum huius tituli quicquam in rubro habet, praeter ICti nomen. 3 Nil. apud Hal. praeter ICti nomen. 4 Hal. addit *constituta.* 5 *acceperunt.*

II. POMPONIVS libro tertio ad Sabinum.

NON EST exigendum a pupillo, vt fibi tutorem petat, aut vt ad tutorem fuum proficifcatur.

III. VLPIANVS libro trigefimo feptimo ad Sabinum.

QVI HABET tutorem pupillus vel pupilla [1], fi furere coeperint, in ea caufa funt, vt in tutela nihilo minus durent: quae fententia Quinti quoque Mucii fuit, et a Iuliano probatur: eoque iure vtimur, vt ceffet cura, fi tutelae aetas indigeat. Quare fi tutores habent, per furorem in curam non rediguntur: fiue non habent, et furor eis accefferit, nihilo minus tutores accipere poterunt: quia lex duodecim tabularum ita accepta eft, vt ad pupillos vel pupillas non pertineat. §. 1. Quia autem in pupillorum perfona adgnatos curatores non admittimus, idcirco putaui, etfi minor viginti quinque annis furiofus fit, curatorem ei non vt furiofo, fed vt adolefcenti dari, quafi aetatis effet impedimentum: et ita definiemus, ei quem aetas curae vel tutelae fubiicit, non effe neceffe quafi dementi quaeri curatorem: et ita Imperator Antoninus Auguftus refcripfit: cum magis aetati, quam dementiae tantifper fit confulendum. §. 2. Si pupillus pupillaue cum iufto tutore, tutorue cum eorum quo litem agere vult, et curator in eam rem petitur: vtrum ipfis pofcentibus datur, an vero et aduerfario? Et fciendum eft, fiue agant, fiue conueniantur, dari hunc curatorem poffe: fed non alias, quam fi ipfe petat, cui dari eum oportet. Denique Caffius libro fexto fcripfit, talem curatorem neminem dari poffe, nifi praefentem: neque cuique [2] nifi praefenti et poftulanti. Itaque infanti non poteft dari. Idem Caffius ait, fi pupillus curatorem pofcere non vult, quo minus cum eo agatur, cogi eum a Praetore debuiffe. §. 3. Quolibet loco et tempore hunc curatorem dari poffe, Pomponius libro fextodecimo ad Sabinum fcripfit. §. 4. Si pupillus petat talem curatorem, nec addat in quam rem, an in omnes controuerfias datus fit? Et ait Celfus, Seruium conftituiffe, in omnes res datum videri.

IV. PAVLVS libro octauo ad Sabinum.

QVOD dicitur, fi indiftincte datus fit curator, in totam litem datum videri, fortaffe eo fpectet, fi familiae hercifcundae, aut communi diuidundo, aut finium regundorum actio effet cum tutore: et fi indiftincte datus effet, non folum eo nomine curator effet, quod ageret pupillus pupillaue, fed inuicem quoque, quod cum his ageretur. §. 1. Poffunt autem vel plures in plurium locum, vel vnus in plurium, vel vnus vnius loco, vel in vnam litem, vel in plures curator peti.

V. POMPONIVS libro decimo feptimo ad Sabinum.

CVM SEMEL petitus fit talis curator, quamdiu is curator maneat, alius in eandem litem curator peti non poteft. §. 1. Et, fi Titius, verbi gratia, aduerfus Seium curator petitus fit, idem Titius aduerfus alium tutorem dari poterit: vt ex diuerfis caufis vnus duorum curatorum locum obtineat. Quod quidem et aduerfus eundem accidet, fi in diuerfas lites in diuerfis temporibus idem petatur.

VI. VLPIANVS libro trigefimo octauo ad Sabinum. [3]

MVTO itemque mutae impuberibus tutorem dari poffe, verum eft: fed an auctoritas eis accommodari poffit, dubitatur? Et, fi poteft tacenti, et muto poteft. Eft autem verius, vt Iulianus libro vicefimoprimo Digeftorum fcripfit, etiam tacentibus auctoritatem poffe accommodare [4]. §. 1. Sub conditione a Praefidibus prouinciarum non poffe dari tutorem, placet: et fi datus fit, nullius effe momenti dationem: et ita Pomponius ait: hanc autem adiectionem, quam Praefides prouinciarum faciunt, TVTOREM DO, SI SATISDEDERIT, non conditionem in fe habere, fed admonitionem [5] non aliter ei tutelam committi, quam fi fatisdederit, hoc eft, non aliter ei gerere permittendum, quam fi rem faluam fore cauerit. §. 2. Tutoris datio neque imperii eft, neque iurisdictionis: fed ei foli competit, cui nominatim hoc dedit vel lex, vel Senatusconfultum, vel Princeps. §. 3. Surdo impuberi poterit tutor dari. §. 4. Ii, cuius pater in hoftium poteftate eft, tutorem dari non poffe palam eft. Sed fi datus fit, an in pendenti fit datio, quae ri

1 Ap. Hal. *pupillus vel pupilla* abfunt. 2 *cuiquam*. 3 *l. t. o. a. S.* apud Hal. abfunt. 4 *accommodari*. 5 Hal. hic *admonitionem non fcilicet aliter ei tutelam committi quam fi rem pupilli faluam fore cauerit* reliquis omiffis.

ri poteſt? Et non puto dationem valere: ſic enim poſt patris regreſſum recidit in poteſtatem, atque ſi numquam pater ab hoſtibus captus fuiſſet. Immo curator ſubſtantiae dari debet, ne in medio pereat.

VII. Vlpianvs libro ſecundo Diſputationum:

Si filivsfamilias tutor a Praetore datus ſit, ſi quidem pater tutelam agnouit, in ſolidum debet teneri: ſi non adgnouit, dumtaxat de peculio. Adgnouiſſe autem videtur, ſiue geſſit, ſiue gerenti filio conſenſit, ſiue omnino attigit tutelam. Vnde cum quidam filio ſcripſiſſet, vt diligenter tutelam gereret, cvm scias, inquit, pericvlvm ad nos pertinere, dixi, hunc quoque videri adgnouiſſe. Plane, ſi ſolum monuit filium, non videtur agnita.

VIII. Idem libro primo Opinionum:

Patronvs quoque tutor liberti ſui fidem exhibere debet: et ſi qua in fraudem debitorum, quamuis pupilli liberti geſta ſunt, reuocari ius publicum permittit.

IX. Marcianvs libro tertio Inſtitutionum.

In eos extra ordinem animaduertitur, qui probentur nummis datis tutelam occupaſſe, vel pretio accepto operam dediſſe vt non idoneus tutor daretur: vel conſulto in edendo patrimonio quantitatem minuerit: vel euidenti fraude pupillorum bona alienaſſet.

X. Vlpianvs libro ſecundo ad Edictum:

Etiam non municeps tutor dari poteſt, dummodo municipi detur.

XI. Pavlvs libro tertio ad Vitellium:

Fvriosvs, ſi tutor datus fuerit, poteſt intelligi ita dari, cum ſuae mentis eſſe coeperit.

XII. Idem libro decimo Reſponſorum:

Qvaesitvm eſt, an hi, qui in locum abſentis Reipublicae cauſa tutores dati ſunt, mortuo illo tutores perſeuerent? an alii petendi eſſent? Paulus reſpondit, eos, qui in locum abſentis dati ſunt, non reuerſo eo, in eadem cauſa perſeuerare vsque ad tempus pubertatis.

XIII. Pomponivs libro ſecundo Enchiridii:

Solet etiam curator dari aliquando tutorem habenti, propter aduerſam tutoris valetudinem, vel ſenium aetatis: qui magis adminiſtrator rerum, quam curator eſſe intelligitur. §. 1. Eſt etiam adiutor tutelae, quem ſolet Praetor permittere tutoribus conſtituere, qui non poſſunt ſufficere adminiſtrationi tutelae: ita tamen, vt ſuo periculo eum conſtituant.

XIV. Vlpianvs libro trigeſimo ſeptimo ad Sabinum:

Si adrogati ſunt adhuc impuberes, vel deportati ſint pupilli, tutores habere deſinunt. §. 1. Item ſi in ſeruitutem pupillus redigatur, vtique finitur tutela. §. 2. Aliis quoque modis deſinunt eſſe tutores: ſi forte quis ab hoſtibus fuerit captus, vel pupillus, vel tutor. §. 3. Sed etſi ad tempus fuerit quis datus, tempore finito tutor eſſe deſinit. §. 4. Praeterea, ſi [1] ſuſpectus quis fuerit remotus, deſinit eſſe tutor. §. 5. Sed etſi ad certam conditionem datus ſit, aeque euenit, vt deſinat eſſe tutor exiſtente conditione.

XV. Idem libro trigeſimo octauo ad Sabinum:

Si qvis tutor non ſit captus ab hoſtibus, ſed miſſus ad eos quaſi legatus, aut etiam receptus ab eis, aut transfugerit: quia ſeruus non efficitur, tutor manet: ſed interim a Praeſidibus alius tutor dabitur.

XVI. Gaivs libro duodecimo ad Edictum prouinciale.

Tvtela plerumque virile officium eſt. §. 1. Et ſciendum eſt, nullam tutelam hereditario iure ad alium tranſire. Sed ad liberos virilis ſexus perfectae aetatis deſcendunt legitimae: ceterae non deſcendunt.

XVII. Pavlvs libro octauo ad Sabinum:

Complvra Senatusconſulta facta ſunt, vt in locum furioſi, et muti, et ſurdi tutoris, alii tutores dentur.

XVIII. Nerativs libro tertio Regularum.

Feminae tutores dari non poſſunt: quia id munus maſculorum eſt: niſi a Principe filiorum tutelam ſpecialiter poſtulent.

Tit. II.

DE TESTAMENTARIA TVTELA.

Gaivs libro duodecimo ad Edictum prouinciale. [2]

Lege duodecim tabularum permiſſum eſt parentibus, liberis ſuis, ſiue

1 Hal. inſerit *tanquam*. 2 *CAIVS lib. IV. ad L. XII. tabularum.*

ue feminini siue masculini sexus, si modo in potestate sint, tutores testamento dare. §. 1. Item scire debemus, etiam postumis filiis, vel nepotibus, vel ceteris liberis licere parentibus testamento tutores dare: qui modo in ea causa sint, vt, si viuo eo nati fuerint, in potestate eius futuri sint, neque testamentum rupturi. §. 2. Item ignorandum non est, eum qui filium in potestate, et nepotem ex eo aeque in potestate habebit, si nepoti tutorem dederit, ita recte dedisse videri, si nepos post mortem eius in patris sui potestatem recasurus non sit: quod euenit, si viuo testatore filius in potestate eius esse desierit.

II. VLPIANVS libro secundo ad Sabinum:

NEC MILITEM liberis recasuris in potestatem tutorem dare posse, a Diuis Fratribus rescriptum est.

III. IDEM libro trigesimo quinto ad Edictum:

TESTAMENTO datos tutores accipere debemus etiam eos, qui codicillis testamento confirmatis scripti sunt. §. 1. Sed eos demum testamento datos accipere nos oportet, qui iure dati sunt.

IV. MODESTINVS libro septimo Differentiarum:

PATER herede instituto filio vel exheredato, tutorem dare potest: mater autem non nisi instituto, quasi in rem potius, quam in personam, tutorem dare videatur. Sed et inquiri in eum, qui matris testamento datus est tutor, oportebit: cum a patre datus, quamuis minus iure datus sit, tamen sine inquisitione confirmatur, nisi si causa, propter quam datus videbatur, in eo mutata sit, veluti si ex amico inimicus, vel ex diuite pauperior effectus sit.

V. VLPIANVS libro decimo quinto ad Sabinum:

SI QVIS filiabus suis vel filiis [1] tutores dederit, etiam postumae videtur dedisse: quia filiae appellatione etiam postuma continetur.

VI. IDEM libro trigesimo nono ad Sabinum:

QVID, si nepotes sint? an appellatione filiorum, et ipsis tutores dati sint, videndum? Et magis est, vt ipsis quoque dati videantur: si modo liberos dixit: ceterum, si filios, non continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. Plane, si postumis dederit, tam filii postumi, quam ceteri liberi continebuntur.

VII. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

TVTORES non ab herede, sed a testatore protinus proficiscuntur, simul atque aliquis heres exstitisset: nam et ipse heres tutor dari potest: [2] et post mortem heredis tutor recte dari potest.

VIII. VLPIANVS libro vigesimo quarto ad Sabinum:

TVTOR datus vetari tutor esse potest, vel testamento, vel codicillis. §. 1. Sed si sub conditione fuerit tutor datus, deficiente conditione tutor non erit. §. 2. Tutorem autem et a certo tempore dare, et vsque ad certum tempus licet, et sub conditione, et vsque ad conditionem. §. 3. In tutoris dationem vtrum leuissima conditio, an nouissima, vt in legato [3], spectanda est? vt puta TITIVS, CVM POTERIT, TVTOR ESTO: TITIVS, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, TVTOR ESTO? Et Iulianus libro vicesimo Digestorum recte scripsit nouissimam scripturam esse spectandam.

IX. POMPONIVS libro tertio ad Quintum Mucium. [4]

SI NEMO hereditatem adierit, nihil valet ex his, quae testamento scripta sunt: si vero vnus ex pluribus adierit, tutelae statim valent: nec exspectandum erit, vt omnes hereditatem adeant.

X. VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Sabinum:

SI HEREDITAS nondum adita sit, ex qua tutor speratur, verius est, alium tutorem posse dari: quasi nondum sit, nec speretur. §. 1. In tutelis testamentariis id sequimur, quod nouissimum est: et, si saepius tutor datus sit, nouissimam scripturam intuemur. §. 2. Qui filium et ex eo nepotem habebat, si nepoti tutorem dederit, habet disceptationem, an aliquo casu non sit vtilis datio? vtputa si proponas, filium viuo patre decessisse, et nepotem ex eo successisse viuo auo? Et fortius dicendum est, tutelam quoque e lege Iunia Vellea confirmatum: nam et Pomponius libro sextodecimo ex Sabino scripsit, valere tutoris dationem: cum enim confirmatum sit testamentum, consequenter tutoris quoque datio valebit in eo testamento scripta, quod valet, id est, vbi nepos vel heres institutus sit, vel nominatim exheredatus sit. §. 3. Si

1 Ap. Hal. *vel filiis* absunt. 2 Hal. praefigit *Sed*. 3 Ap. Hal. *vt in legato* absunt. 4 Ap. Hal. *lib. XVI. ad Sabinum.*

Si furiosus testamento tutor detur, si quidem cum furere desierit, tutorem esse recte datum Proculus existimat: quod si datus sit pure, negat Proculus valere dationem; sed est verius,, quod et Pomponius ait, recte videri datum, et tunc fore tutorem, cum sapere coeperit. §. 4. Seruus alienus ita dari tutor potest, SI LIBER ERIT, TVTOR ESTO. Quinimmo, et si pure datus sit, videtur inesse haec conditio, CVM LIBER ERIT. Potest autem quis et extraneo seruo defendere ex hac causa fideicommissariam libertatem. Quid enim interest, suum seruum, an alienum tutorem scripserit, cum pupilli fauore et publicae vtilitatis adsumta libertas sit in persona eius, qui tutor scriptus est? Potest igitur et huic fideicommissaria libertas defendi, si voluntas apertissime non refragetur.

XI. IDEM libro trigesimo septimo ad Sabinum:

SI QVIS sub conditione, vel ex die, tutorem dederit, medio tempore alius tutor dandus est: quamuis legitimum tutorem pupillus habeat: sciendum est enim, quamdiu testamentaria tutela speratur, legitimam cessare. §. 1. Et si semel ad testamentarium deuoluta fuerit tutela, deinde excusatus sit tutor testamentarius, adhuc dicimus, in locum excusati dandum, non ad legitimum tutorem redire tutelam. §. 2. Idem dicimus et si fuerit remotus: nam et hic [1] idcirco abit, vt alius detur. §. 3. Quod si tutor testamento datus decesserit, ad legitimum tutela redit: quia hic Senatusconsultum cessat. §. 4. Plane si duo pluresue fuerint tutores testamentarii, in locum eius, qui decessit, vel in ciuitate esse desiit, poterit dari alius: ceterum, si nullus supersit, vel in ciuitate sit, legitima tutela succedit.

XII. IDEM libro trigesimo octauo ad Sabinum:

CERTARVM rerum, vel causarum testamento tutor dari non potest, nec deductis rebus.

XIII. POMPONIVS libro decimo septimo ad Sabinum:

ET, SI datus fuerit, tota datio nihil valebit.

XIV. MARCIANVS libro secundo Institutionum.

QVIA personae, non rei vel causae datur.

XV. VLPIANVS libro trigesimo octauo ad Sabinum;

SI TAMEN tutor detur rei Africanae, vel rei Syriaticae, vtilis datio est: hoc enim iure vtimur.

XVI. IDEM libro trigesimo nono ad Sabinum:

SI QVIS ita dederit, FILIIS MEIS TVTOREM DO, in ea conditione est, vt tam filiis, quam filiabus dedisse videatur: filiorum enim appellatione et filiae continentur. §. 1. Si quis filio tutorem dederit, et plures filios habeat: an omnibus filiis dedisse videatur? Et de hoc Pomponius dubitat: magis autem est, vt omnibus dedisse videatur. §. 2. Si quis liberis tutores dederit, vel filiis, et habeat quosdam apud hostes, etiam ipsis dedisse videbitur: si non aliud aperte probetur testatorem sensisse. §. 3. Si quis, cum ignoraret se filium Titium habere, filiis tutores dederit: vtrum his solis dedisse videatur, quos in potestate scit, an ei quoque, quem ignorauit se habere? Et magis est, vt huic dedisse non videatur, licet nomen filiorum admittit et ipsum: sed quia de ipso non sensisset, dicendum est cessare in personam eius dationem. §. 4. Proinde et si certus fuit filium decessisse, qui supererat, idem erit dicendum: nec enim videtur ei dedisse, quem obisse credebat. §. 5. Si postumis dederit tutores, hique viuo nascantur, an datio valeat? Et magis est, vt vtilis datio fiat, etiam si viuo eo nascantur.

XVII. IDEM libro trigesimo quinto ad Edictum:

TESTAMENTO datos tutores non esse cogendos satisdare rem saluam fore, certo certius est. Sed nihilo minus, cum quis offert satisdationem, vt solus administret, audiendus est: vt Edicto cauetur. Sed recte Praetor etiam ceteris detulit hanc conditionem, si et ipsi velint satisdare: nam et si ipsi parati sunt satisdare, non debent excludi alterius oblatione: sed, impleta videlicet ab omnibus satisdatione, omnes gerent, vt qui contentus est magis satis accipere, quam gerere, securus esset. §. 1. Non omnimodo autem is, qui satisdet, praeferendus est. Quid enim, si suspecta persona sit, vel turpis, cui tutela committi nec cum satisdatione debeat? vel quid, si iam multa flagitia in tutela admisit? nonne magis repelli et reici a tutela, quam solus administrare debeat? Nec satis non dantes temere repelluntur: quia plerumque bene probati et idonei atque honesti tutores, etiam si satis non dent, non

1 Ap. Hal. *et hic* absunt.

non debent reiici: quinimmo nec iubendi sunt satisdare. §. 2. Duplex igitur causae cognitio est: vna ex persona eius, qui obtulerit satisdationem, quis, et qualis est: alia contutorum, quales sunt, num forte eius existimationis, vel eius honestatis sunt, vt non debeant hanc contumeliam satisdationis subire.

XVIII. CALLISTRATVS libro tertio Edicti monitorii:

QVOD si plures satisdare parati sint, tunc idonior praeferendus erit, vt et tutorum persona inter se, et fideiussorum comparentur:

XIX. VLPIANVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

SI NEMO tutorum prouocet ad satisdationem, sed exsistat quidam qui tutor non est, desideraretque vt aut satisdent tutores, aut si non dent, parato sibi satisdare committant tutelam, non est audiendus: neque enim aut extero committenda tutela est, aut testamento dati tutores contra ius satisdationi subiiciendi sunt. §. 1. Hoc Edictum de satisdatione ad tutores testamentarios pertinet. Sed et si ex inquisitione dati sint tutores, Marcellus ait, et ad hos pertinere hoc Edictum, et id oratione etiam Diuorum Fratrum significari: ideoque et illi clausulae sunt subiecti: vt si cui maior pars tutorum decernat, is gerat, quem maior pars eligat: quamuis verba Edicti ad testamentarios pertineant. §. 2. [1] Testamento datus postumo tutor, nondum est tutor, nisi postumus edatur: datur tamen aduersus eum substituto pupilli negotiorum gestorum actio: sed si partus editus fuerit, deinde hic tutor, priusquam quicquam gereret, remotus a tutela fuerit, et hic eadem actione tenebitur: si quid plane gessit post editum partum, de eo quoque, quod ante gessit, tutelae iudicio tenebitur: et omnis administratio in hac actione veniet.

XX. PAVLVS libro trigesimo octauo ad Edictum:

TVTOR incertus dari non potest. §. 1. Testamento quemlibet possumus tutorem dare, siue is Praetor siue Consul sit: quia lex duodecim tabularum id confirmat.

XXI. IDEM libro octauo Breuium:

TESTAMENTO tutores hi dari possunt, cum quibus testamenti factio est.

XXII. VLPIANVS libro quadragesimo quinto ad Edictum:

SI QVIS tutorem dederit filio suo seruum, quem putabat liberum esse, cum esset seruus [2]: is neque liber, neque tutor erit.

XXIII. AFRICANVS libro octauo Quaestionum:

TVTOR ita recte non datur, ILLI AVT ILLI FILIIS MEIS, VTRI EORVM VOLET, TITIVS TVTOR ESTO. Quid enim dicemus, si Titius constituere nolit, vtri ex filiis tutor esse velit? §. 1. Ita autem recte tutor dabitur, TITIVS SI VOLET, ILLI FILIO MEO TVTOR ESTO.

XXIV. IAVOLENVS libro quinto ex Cassio:

SI PLVRES tutores sint, a Praetore curatorem posci litis causa superuacuum est: quia altero auctore cum altero agi potest.

XXV. MODESTINVS libro quarto Pandectarum:

DVOBVS pupillis tutor datus, etsi alterius tutela se excusare potest, cum res separatae sint, attamen alterius tutor manet.

XXVI. PAPINIANVS libro quarto Responsorum:

IVRE nostro tutela communium liberorum matri testamento patris frustra mandatur: nec si prouinciae Praeses imperitia lapsus patris voluntatem sequendam decreuerit, successor eius sententiam, quam leges nostrae non admittunt, recte sequetur. §. 1. Honoris causa tutor datus non videtur, quem pater a ceteris tutoribus, quibus negotia gerenda mandauit, rationes accipere voluit. §. 2. Propter litem inofficiosi testamenti ordinandam exheredato filio, cui tutorem pater dedit, eundem a Praetore confirmari oportet: euentus iudicatae rei declarauit, vtrum ex testamento patris, an ex decreto Praetoris auctoritatem acceperit.

XXVII. TRYPHONINVS libro decimo quarto Disputationum;

IDEM fiet, si intestatum decessisse patrem pupilli nomine defendatur, falsumue testamentum nomine pupilli dicatur; et si patruus exstet, legitimus tutor futurus ab intestato, quia tutorem habenti tutor dari non potest: nam commodius ipse, qui scriptura continetur, a Praetore dabitur, vt sine vllo litis praeiudicio iustus tutor auctor pupillo ad eam litem fiat. §. 1. Cum autem ipse pa-

1 Hal. praefigit *Licet.* 2 Ap. Hal. haec verba *cum esset seruus* absunt.

patruus, quem tutorem legitimum ſibi dicebat pupillus eſſe, ſubiectum filium criminaretur, et ad ſe legitimam hereditatem pertinere contenderet, alium tutorem petendum Iulianus reſpondit.

XXVIII. Papinianvs libro quarto Reſponſorum:

Qvi tvtelam teſtamento mandatam excuſationis iure ſuſcipere noluit, ab his quoque legatis ſummouendus erit, quae filiis eius relicta ſunt: modo ſi legata filii non affectione propria, ſed in honorem patris meruerunt. §. 1. Verbis fideicommiſſi manumiſſus, non iure tutor teſtamento datur: poſt libertatem itaque redditam, ex voluntate teſtatoris ad tutelam vocatur. §. 2. Impuberi liberto patronus fruſtra tutorem dabit: ſed voluntatem eius, ſi fides inquiſitionis congruat, Praetor ſequetur.

XXIX. Idem libro decimo quinto Reſponſorum:

Ex sententia Senatusconſulti Liboniani tutor non erit, qui ſe teſtamento pupillo tutorem ſcripſit. Cum autem patris voluntas hoc ipſum manu ſua declarantis ambigua non eſſet, eum, quamuis alii tutores eſſent, curatorem dandum reſpondi: nec admittendam excuſationem, quam iure publico habebat: quoniam promiſiſſe videbatur: nec, vt ſuſpectum remoueri.

XXX. Pavlvs libro ſexto Quaeſtionum:

Dvo svnt Titii, pater, et filius: datus eſt tutor Titius: nec apparet, de quo ſenſit teſtator. Quaero, quid ſit iuris? reſpondit, is datus eſt, quem dare ſe teſtator ſenſit: ſi id non apparet, non ius deficit, ſed probatio. Igitur neuter eſt tutor.

XXXI. Scaevola libro quarto Quaeſtionum:

Si pater exheredatae filiae tutores dederit, et teſtamentum eius ruptum dicatur nato poſtumo: commodiſſimum eſt, eosdem tutores pupillae dari ad petendam inteſtati hereditatem.

XXXII. Pavlvs libro nono Reſponſorum:

Qvaero, an non eiusdem ciuitatis ciues teſtamento quis tutores dare poſſit? Paulus reſpondit, poſſe. §. 1. Idem Paulus reſpondit, eum quoque, qui propter rerum notitiam tutor datus eſt, perinde in omnibus et adminiſtrationis et acceſſionis iure conueniri poſſe, atque ceteros tutores, qui eodem teſtamento dati ſunt. §. 2. Lucius Titius heredes inſtituit filios ſuos pupillaris aetatis, eisque tutores his verbis dedit: filiis meis tvtores svnto Gaivs Maevivs et Lvcivs Eros: cui Eroti libertatem non dedit: fuit autem ΕΡΩΣ intra viginti quinque annos aetatis. Quaero, an poſſit libertatem ſibi vindicare? Paulus reſpondit, quoniam placet, eum, qui a domino tutor datus eſt, libertatem quoque meruiſſe videri, eum quoque, de quo quaeritur, in eadem cauſa habendum, et liberum quidem ab adita hereditate eſſe, tutela autem poſt legitimam aetatem onerari.

XXXIII. Iavolenvs libro octauo ex Poſterioribus Labeonis.

Tvtoribvs ita datis, Lvcivm Titivm tvtorem do: si is non vivit, tvm Gaivm Plavtivm tvtorem do: Titius vixerat, et tutelam geſſerat, deinde mortuus erat: Trebatius negat, ad Plautium pertinere tutelam: Labeo contra: Proculus, quod Labeo: ego Trebatii ſententiam probo, quia illa verba ad mortis tempus referuntur.

XXXIV. Scaevola libro decimo Digeſtorum.

Cvm codicillis ideo alios tutores dare ſignificaſſet, quoniam teſtamento datos quosdam defunctos, aut excuſationem habere poſſe comperiſſet: an nihilo minus qui eorum viuerent, nec excuſati eſſent, tutores permanerent? Reſpondit, nihil proponi, cur non permanerent.

Tit. III.

DE CONFIRMANDO TVTORE, VEL CVRATORE.

Modestinvs libro ſexto Excuſationum.

Ἵνα μὴ δὲ περὶ τῶν βεβαιωθῆναι δεομένων ἐπιτρόπων παραλείψωμεν, βραχέα καὶ περὶ τούτων σκεψώμεθα.

Vt ne de confirmandis tutoribus [1] relinquamus indiſcuſſum, pauca et de his ſcrutemur.

§. 1. Εἰσί τινες οἱ διδόμενοι ὀρθῶς κατὰ διαθήκας ἐπίτροποι, τουτέστι καὶ ὑφ' ὧν ἐχρῆν, καὶ οἷς ἐχρῆν, καὶ ὃν τρόπον ἐχρῆν, καὶ ὅπου ἐχρῆν. Πα-

§. 1. Sunt quidam dati recte tutores ſecundum teſtamenta, id eſt, et a quibus oportet, et quibus oportet, et quomodo oportet,

1 Hal. qui Graeca non habet, his inſerit: *quaerentes* ſequenti *indiſcuſſum*, omiſſo.

τὴρ γὰρ υἱοῖς, ἢ ἐκγόνοις, οὓς ἔχει ἐν ἐξουσίᾳ, ὀρθῶς δίδωσιν ἐπίτροπον, ἀλλ' ἐν διαθήκῃ. Ἐὰν δὲ ᾖ πρόσωπον τοιοῦτον, ὃ μὴ δύναται δοῦναι, οἷον μήτηρ, ἢ πάτρων, ἢ ἀλλότριός τις· ἢ πρόσωπον, ᾧ μὴ δύναται δοῦναι, οἷον πατὴρ υἱῷ τῷ μὴ ὄντι ἐν ἐξουσίᾳ, ἢ θυγατρί· ἢ ἐὰν εἴπῃ, παρακαλῶ ἐπιμέλεσθαι τῶν πραγμάτων· ἢ ἐν κωδικίλλοις μὴ βεβαιωθεῖσιν δῷ ἐπίτροπον, ἢ curatora: τότε τὸ ἐνδέον ἀναπληροῦσθαι ἐκ τῆς τοῦ ὑπατικοῦ ἐξουσίας αἱ διατάξεις συνεχώρησαν, καὶ κατὰ τὴν γνώμην βεβαιοῦσθαι τοὺς ἐπιτρόπους.

tet, et vbi oportet. Pater enim filiis, vel nepotibus, quos habet in potestate, recte dat tutorem, sed in testamento. Si autem fuerit persona talis, quae non potest dare, velut mater, aut patronus, aut extraneus quis: aut persona [1], cui non potest dari, velut si pater [2] filio non existenti in potestate, aut filiae dederit, aut si dixerit, precor te curam habere rerum: aut in codicillis non confirmatis dederit tutorem, aut curatorem: tunc quod deficit, repleri a consulari potestate constitutiones concesserunt, et secundum mentem confirmari tutores.

§. 2. Καὶ ἐὰν μὲν πατὴρ ᾖ ὁ δεδωκὼς, περαιτέρω οὐδὲν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολυπραγμονεῖ ὁ ἡγούμενος, ἀλλ' ἁπλῶς αὐτὸν βεβαιοῖ· Ἐὰν δὲ ἄλλος τις, τότε πολυπραγμονεῖ τὸ πρόσωπον, εἰ ἐστιν ἐπιτήδειον.

§. 2. Et siquidem pater fuerit, qui dederit tutorem, amplius nihil vt plurimum inquirit qui praeest, sed simpliciter eum confirmat. Si autem alius quis dederit, tunc inquirit personam, si apta sit.

§. 3. Ἔτι εἰδέναι δεῖ, ὅτι κουράτωρ κατὰ διαθήκας οὐδὲ ὑπὸ πατρὸς ὀρθῶς δίδοται, ἀλλὰ δοθεὶς εἴωθε βεβαιοῦσθαι ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου.

§. 3. Hoc amplius scire oportet, quoniam curator testamento neque a patre recte datur: sed datum assuetum est confirmari ab eo qui praeest.

II. NERATIVS libro tertio Regularum.

MVLIER liberis non recte testamento tutorem dat: sed si dederit, decreto Praetoris vel Proconsulis ex inquisitione confirmabitur, nec satisdabit pupillo rem saluam fore. §. 1. Sed etsi curator a matre testamento datus sit filiis eius, decreto confirmatur ex inquisitione.

III. IVLIANVS libro vigesimo primo Digestorum.

QVI A patre tutor scriptus est aut non iusto testamento, aut non vt lege praecipiebatur: confirmandus est ad tutelam generandam, perinde ac si ex testamento tutor esset: id est, vt satisdatio ei remittatur.

IV. PAVLVS libro singulari de excusationibus tutelarum:

SI PATRONVS, vel quiuis extraneus, impuberi, quem heredem instituerit, tutorem dederit, et extra ea nihil in bonis habeat pupillus: non male dicetur, iudicium eius sequendum esse, qui et personam eius, quem tutorem esse voluerit, nouerit, et impuberem ita dilexit, vt eum heredem institueret.

V. PAPINIANVS libro vndecimo Quaestionum:

TVTORES a patruo testamento datos iussit Praetor magistratus confirmare: hi cautionem quoque accipere debuerunt: nec voluntas eius, qui tutorem dare non potuit, negligentiam magistratuum excusat. Denique Praetor non ante decretum interponere potest, quam per inquisitionem idoneis pronuntiatis. Vnde sequitur, vt si tutelae tempore soluendo non fuerunt, in id, quod de bonis eorum seruari non possit, contra magistratus actio decernatur.

VI. IDEM libro quinto Responsorum:

SI FILIO puberi pater tutorem, aut impuberi curatorem dederit, citra inquisitionem Praetor eos confirmare debebit.

VII. HERMOGENIANVS libro secundo iuris Epitomatorum.

NATVRALI filio, cui nihil relictum est, tutor frustra datur a patre: nec sine inquisitione confirmatur. §. 1. Si quaeratur, an ex inquisitione recte datus sit tutor, quatuor haec consideranda sunt: an hic dederit qui dare potuit: et ille acceperit, cui fuerat dandus: et is datur, cuius dandi facultas erat: et pro tribunali decretum interpositum. [3]

VIII. TRYPHONINVS libro decimo quarto [4] Disputationum.

IN CONFIRMANDO tutore hoc Praetor inquirere debet, an durauerit patris voluntas. Quod in facili est, si proximo mortis tempore tutores non iure vel curatores scripserit pater: nam si ante annos, vt spatio medio potuerit facultatium dati non iure tutoris a patre fieri deminutio,

1 Ap, Hal. *persona* abest. 2 Ap. Hal. *si pater* et mox: *dederit* absunt. 3 Hal. addit *sit*. 4 *lib. VII.*

nutio, vel morum ante celata vel ignorata emersit improbitas, aut inimicitiae cum patre exarserunt.

IX. PAVLVS libro singulari de Cognitionibus:

VEL CVM fisco aliquem contractum damnosum miscuissent.

X. TRYPHONINVS libro decimo quarto Disputationum:

VTILITATEM pupillorum Praetor sequitur, non scripturam testamenti, vel codicillorum: nam patris voluntatem Praetor ita accipere debet, si non fuit ignarus scilicet eorum, quae ipsa Praetor de tutore comperta habet. Quid denique, si postea de eo, quem pater testamento codicillisue non iure dedit, scripsit tutorem esse nolle? Nempe non sequitur primam voluntatem Praetor, a qua pater discessit.

XI. SCAEVOLA libro vigesimo Digestorum:

AVIA nepotibus curatorem dedit, fideicommisso ei relicto: quaesitum est, an administrare curator compelli debeat? Respondit, curatorem quidem non esse: sed, cum aliquid ei testamento datum esset, teneri eum ex fideicommisso, si non curam susciperet: nisi id quod ei datum esset, nollet petere, aut reddere esset paratus. §. 1. Item quaesitum est, an iste curaror satisdare nepotibus debeat? Respondit, quasi curatorem non debere: sed cum fideicommissum ab eo peti posset, fideicommissi nomine satisdare debere.

TIT. IV.

DE LEGITIMIS TVTORIBVS.

VLPIANVS libro quarto decimo ad Sabinum:

LEGITIMAE tutelae lege duodecim tabularum adgnatis delatae sunt: et consanguineis: item patronis, id est, his qui ad legitimam hereditatem admitti possint. Hoc summa prouidentia: vt qui sperarent hanc successionem, iidem tuerentur bona, ne dilapidarentur. §. 1. Interdum alibi est hereditas, alibi tutela: vtputa si sit consanguinea pupillo: nam hereditas quidem ad adgnatam pertinet, tutela autem ad adgnatum. Item in libertinis, si sit patrona, et patroni filius: nam tutelam patroni filius, hereditatem patrona obtinebit: tantundemque erit et si sit patroni filia, et nepos. §. 2. Si apud hostes sit frater, inferioris gradus adgnato tutela non defertur: nam et si patronus apud hostes sit, patroni filio tutela non defertur: sed interim a Praetore datur. §. 3. Interdum autem [1] etiam sine hereditate tutela defertur, interdum hereditas sine tutela: vtputa in eo qui latitauit, cum seruum suum [2] rogatus esset manumittere. Nam generaliter Diuus Pius scripsit Aurelio Basso, ius patroni eum non habere, his verbis. Plane tergiuersatio eorum, qui subuertere fideicommissam libertatem velint, eo modo puniatur, ne ius patroni adquirant in eo, quem liberum esse nolunt. Idem erit, si filiae adsignatus libertus sit: tutela quidem apud fratres remanebit, vt Marcellus notat, legitima autem hereditas ad sororem pertinebit.

II. IDEM libro trigesimo septimo ad Sabinum:

LEGITIMAM tutelam capitis deminutione pupilli, etiam ea quae salua ciuitate contingit, amitti, nulla dubitatio est.

III. IDEM libro trigesimo octauo ad Sabinum:

TVTELA legitima, quae patronis defertur e lege duodecim tabularum, non quidem specialiter vel nominatim delata est, sed per consequentias hereditatium, quae ex ipsa lege patronis datae sunt. §. 1. Ergo manumissor ex lege duodecim tabularum tutor est, siue sponte manumisit, siue etiam compulsus ex causa fideicommissi manumisit. §. 2. Sed etsi hac lege emit, vt manumitteret, et ex constitutione Diui Marci ad Aufidium Victorinum peruenit ad libertatem, dicendum est tutorem esse. §. 3. Plane, si forte ex Rubriano Senatusconsulto peruenerit ad libertatem, non habebit tutorem eum, qui rogatus est, sed orcinus libertus effectus ad familiam testatoris pertinebit. In qua specie incipit tutela ad liberos patroni primos pertinere, quae ad patronos non pertinuit. Quod quidem in omnibus orcinis libertis locum habet testamento manumissis. §. 4. Si duo pluresue manumittant, omnes tutores sunt: sed si mulier sit inter manumissores, dicendum est solos masculos fore tutores. §. 5. Sed si aliquis ex patronis decesserit, tutela penes ceteros patronos est, quamuis ille filium reliquerit. Sed et si ab hostibus fuerit captus, interim soli compatroni tutores sunt. Simili modo et, si in seruitutem redactus sit, apparet ceteros esse tutores. §. 6. Sed si omnes patroni

1 Ap. Hal. *autem* abest. 2 Ap. Hal. *suum* abest. 3 Ap. Hal. *manumisit* abest.

patroni decefferint, tunc tutela ad liberos eorum incipit pertinere. §. 7. Proinde fi alter ex patronis filium, alter nepotem reliquerit, vtrum ad folum filium, an vero et ad nepotem tutela pertineat: quia et nepos in familia patris fui proximus eft? hoc apparebit ex legitimis hereditatibus: legitima autem hereditas ad folum filium pertinet: ergo et tutela ad folum filium defcendit: poft filium, tunc ad nepotem. §. 8. Quaeri poteft, fi patroni filius fit remotus, vel excufatus, an nepoti tutela deferatur? Et Marcellus in ea fententia eft, vt fuccedi non poffe fcribat: idcirco enim abierunt tutela, vt alii in locum eorum dentur, non vt fucceffio admittatur. §. 9. Non tantum autem morte, verum etiam capitis deminutione fucceffio debet in legitima tutela admitti. Quare fi proximior capite deminutus eft, qui poft eum eft, fuccedit in tutelae adminiftratione. §. 10. Si parens filium, vel filiam, vel nepotem, vel neptem, vel deinceps impuberes, quos in poteftate habeat, emancipet: vicem legitimi tutoris fuftinet.

IV. Modestinvs libro quarto Differentiarum:

Qvo defvncto, fi liberi perfectae aetatis exfiftant, fiduciarii tutores fratris vel fororis efficiuntur.

V. Vlpianvs libro trigefimo quinto ad Edictum:

Legitimos tutores nemo dat: fed lex duodecim tabularum fecit tutores. §. 1. Sed etiam hos cogi fatisdare certum eft: in tantum, vt etiam patronum et patroni filium, ceterosque liberos eius cogi rem faluam fore fatisdare, plerisque videatur. Sed hoc caufa cognita Praetorem ftatuere debere melius eft, vtrum debeat fatisdare patronus, liberique eius, an non: vt fi perfona honefta fit, remittatur ei fatisdatio, et maxime fi fubftantia modica fit, fi autem patroni perfona vulgaris, vel minus honefta fit: ibi dicendum eft, fatisdationem locum habere: vt aut modus tutelae aut perfona, aut caufa admittat fatisdationem. §. 2. In legitimis, et in his qui a Magiftratibus dantur, quaefitum eft, an vni decerni tutela poffit? Et ait Labeo, et vni recte tutelam decerni: poffe enim aliquos vel abfentes, vel furiofos effe. Quae fententia vtilitatis gratia admittenda eft, vt vni decernatur adminiftratio. §. 3. An ergo et prouocare fe inuicem fecundum fuperiorem claufulam poffint? Et magis eft, vt fi omnes fatis non dederint, vel fi finita eft fatisdatio: nonnumquam enim fatisdatio ab eis non petitur, aut fatis definit effe cautum: aut Magiftratus municipales ab his quos dederint aut non potuerunt, aut noluerunt fatis exigere, poffe dici etiam in his, quo cafu cautum non eft, admittendam prouocationem. §. 4. An ergo et in patronis idem fit dicendum, maxime vbi ceffat fatisdatio? Et puto, in patronis non oportere admitti prouocationem, nifi ex magna caufa: ne quis fpem fucceffionis deminuat: nam fi patrono tutela non fuerit commiffa, poterit per compatronum damno adfici, qui folus rem pupilli male adminiftrat. §. 5. Si legitimus tutor capite minutus fit, dicendum eft, definere eum effe tutorem, et locum effe iudicio tutelae finita tutela.

VI. Pavlvs libro trigefimo octauo ad Edictum:

Intestato parente mortuo, adgnatis defertur tutela. Inteftatus autem videtur non tantum is qui teftamentum non fecit, fed et is qui teftamento liberis fuis tutores non dedit: quantum enim ad tutelam pertinet, inteftatus eft. Idem dicemus, fi tutor teftamento datus adhuc filio impubere manente decefferit: nam tutela eius ad adgnatum reuertitur.

VII. Gaivs libro primo Inftitutionum.

Svnt autem adgnati, qui per virilis fexus perfonas cognatione iuncti funt, quafi a patre cognati: veluti frater eodem patre natus, fratris filius, nepofue ex eo: item patruus, et patrui filius, nepofue ex eo.

VIII. Pavlvs libro trigefimo octauo ad Edictum:

Si reliqvero filium impuberem, et fratrem, et nepotem ex alio filio: conftat vtrosque effe tutores, fi perfectae aetatis funt: quia eodem gradu funt.

IX. Gaivs libro duodecimo ad Edictum prouinciale [1].

Si plvres funt adgnati, proximus tutelam nancifcitur: et fi eodem gradu plures fint, omnes tutelam nancifcuntur.

X. Hermogenianvs libro fecundo iuris Epitomarum.

Adgnato propior femina, quo minus fit impuberis adgnati tutor, non obiicitur: ideoque patruus fororem confanguineam habentis fratris filii legitimus

1 *lib. II. rerum quotidianarum.*

mus erit tutor: nec amita patruo magno, vel matertera fratris filiis, ne fint tutores, obſtat. §. 1. Surdus, et mutus, nec legitimi tutores eſſe poſſunt: cum nec teſtamento, nec alio modo vtiliter dari poſſint.

XI. PAVLVS libro decimo ſexto ad Plautium:

MINVS autem audiens, poteſt.

TIT. V.

DE TVTORIBVS ET CVRATORIBVS DATIS AB HIS QVI IVS DANDI HABENT: ET QVI, ET IN QVIBVS CAVSIS SPECIALITER DARI POSSVNT.

VLPIANVS libro trigeſimo nono ad Sabinum.

SIVE Proconſul, ſiue Praeſes, ſiue etiam Praefectus Aegypti, ſiue Proconſulatum obtineat prouinciae, vel temporis cauſa [1] Praeſide defuncto, vel quia ipſi prouincia regenda commiſſa eſt, tutorem dare poterit. §. 1. Legatus quoque Proconſulis ex oratione Diui Marci tutorem dare poteſt. §. 2. Quod autem permittitur tutorem dare prouinciae Praeſidi, eis tantum permittitur, qui ſunt eiusdem prouinciae, vel ibidem domicilium habent.

II. IDEM libro trigeſimo quinto ad Edictum:

CVM QVIDAM tutores dati appellaſſent, quidam autem non adeſſent: Diuus Pius reſcripſit, dandum temporarium tutorem, qui tutela fungatur.

III. IDEM libro trigeſimo ſexto ad Edictum:

IVS DANDI tutores datum eſt omnibus Magiſtratibus municipalibus: eoque iure vtimur: ſed illum, qui ab eodem municipio, vel agro eiusdem municipii eſt.

IV. IDEM libro nono ad legem Iuliam et Papiam:

PRAETOR ipſe ſe tutorem dare non poteſt: ſicut nec pedaneus iudex, nec compromiſſarius ex ſua ſententia fieri poteſt.

V. GAIVS libro duodecimo ad Edictum prouinciale [2]:

ILLVD ſemper conſtitit, Praeſidem poſſe tutorem dare tam abſentem quam praeſentem, et tam praeſenti quam abſenti.

VI. VLPIANVS libro octauo de omnibus tribunalibus:

NEC NON ignoranti, et inuito.

VII. IDEM libro primo de omnibus tribunalibus:

NON TANTVM ad dotem dandam nupturae curatorem dari oportet, verum etiam ei quoque [3] quae iam nupta eſt: ſed et ad dotem augendam datur: et mutandae quoque dotis gratia curator dari poteſt.

VIII. IDEM libro octauo de omnibus tribunalibus:

NEC MANDANTE Praeſide alius tutorem dare poterit. §. 1. Si Praetor vel Praeſes prouinciae in furore aut dementia conſtitutus dederit tutorem, non puto valere: quamuis enim Praetor vel Praeſes ſit, nec furor ei magiſtratum abroget, attamen datio nullius erit momenti. §. 2. Dari tutor omni die poterit. §. 3. Furioſo, et furioſae, et muto, et ſurdo tutor vel curator a Praetore vel Praeſide dari poterit.

IX. MARCIANVS libro nono Inſtitutionum:

IMPVBERI ad hereditatem adeundam vt tutor detur, ex cauſa permiſſum eſt.

X. IDEM libro quinto Regularum.

TVTOR ſi petitus fuerit habenti, ſed abſente eo, quaſi non habenti datus ſit, datio nulla eſt: nam et quoquo modo in petitione tutoris ſi erratum fuerit in facti cauſa, maxime poſt conſtitutionem Diuorum Fratrum, non valet tutoris datio.

XI. CELSVS libro nono Digeſtorum.

CVRATOR pupillo vel pupillae non datur, ſi tutor eorum afuerit.

XII. VLPIANVS libro tertio de officio Proconſulis.

HIS QVI in ea cauſa ſunt, vt ſupereſſe rebus ſuis non poſſint, dare curatorem Proconſulem oportebit. §. 1. Nec dubitabit filium quoque patri curatorem dare: quamuis enim contra ſit apud Celſum et apud alios plerosque relatum, quaſi indecorum ſit patrem a filio regi, attamen Diuus Pius Iuſtio Celeri, item Diui Fratres reſcripſerunt, filium, ſi ſobrie viuat, patri curatorem dandum, magis quam extraneum. §. 2. Diuus Pius matris querelam de filiis prodigis admiſit, vt curatorem accipiant, in haec verba. Non eſt nouum quosdam, etſi mentis ſuae videbuntur ex ſermonibus compotes eſſe, tamen ſic tractare bona ad ſe pertinentia, vt, niſi ſubueniatur his, de-

1 *ſiue qui proconſulatum vel moderamen prouinciae temporis cauſſa obtinet, proconſule ſcilicet vel praeſide defuncto.* 2 *lib. II. rerum quotidianarum.* 3 Ap. Hal. *quoque* abeſt.

deducantur in egestatem: eligendus itaque erit qui eos consilio regat: nam aequum est, prospicere nos etiam eis, qui quod ad bona ipsorum pertinet, furiosum faciunt exitum:

XIII. Papinianvs libro vndecimo Quaestionum.

Si impvberi libertas et hereditas per fideicommissum data sit, et institutus adire nolit: Senatus censuit, eum, si impuberis nomine desideretur, adire cogendum: vt tamen pupillo, pupillae tutor ab eo cui ius dandi erit, detur, qui tutelam retineat, quoad restituatur hereditas, et rem saluam fore ab herede caueatur. Postea Diuus Hadrianus, vt idem in eo seruetur, cui directa libertas data fuerit, rescripsit. §. 1. Quamuis autem a patrono, rem saluam pupillo fore non facile cautio exigatur, tamen Senatus pro extraneo haberi voluit eum, qui, quod in ipso fuit, etiam libertate priuauit impuberem: et ius quidem liberti quod habet, quia ex causa fideicommissi manumittit, non est ei ablatum: tutela vero sine vinculo cautionis non committitur. Quid ergo, si non caueat? Non dubie tutela non erit apud patronum. §. 2. Sed si puella duodecimum annum impleuerit, tutor desinit esse. Quoniam tamen minoribus annorum desiderantibus curatores dari solent, si curator patronus petatur, fides inquisitionis pro vinculo cedet cautionis.

XIV. Idem libro duodecimo Quaestionum:

Libertvs non aliis patroni patronaeue liberis tutor esse cogitur, quam qui iura patronatus sperare possunt.

XV, Pavlvs libro secundo ad Edictum:

In omnem rem curator dandus est in eius tutoris locum, qui reipublicae causa afuit.

XVI. Idem libro septuagesimo tertio ad Edictum:

Nec ille desinit tutor esse. Quod et in omnibus qui ad tempus excusantur, iuris est.

XVII. Vlpianvs libro nono ad Edictum.

Ei qvi de statu suo litigat, tutorem dari posse Pomponius scribit: et verum est: vt ita demum teneat datio, si liber est.

XVIII. Idem libro sexagesimo primo ad Edictum:

In dando tutore ex inquisitione, et in eum inquiritur qui Senator est. Et ita Seuerus rescripsit.

XIX. Pavlvs libro decimo sexto ad Plautium:

Vbi absvnt hi qui tutores dare possunt, decuriones iubentur dare tutores: dummodo maior pars conueniat: vbi non est dubium, quin vnum ex se dare possint. §. 1. Magistratus municipalis collegam suum quin dare tutorem possint, non est dubium.

XX. Modestinvs libro septimo Differentiarum:

Ventri tutor a Magistratibus populi Romani dari non potest: curator potest: nam de curatore constituendo Edicto comprehensum est. §. 1. Curatorem habenti quo minus alius curator detur, regula iuris non est impedimento.

XXI. Idem libro primo Excusationum.

ΕΙ'ΔΕ'ΝΑΙ δεῖ τοὺς ἄρχοντας, ὅτι κουράτορας ἀφήλιξι γυναῖκας οὐ χειροτονήσουσιν.

Scire oportet Magistratus, quod curatrices minoribus mulieres non creabunt.

§. 1. Ἐὰν μήτηρ ἐπὶ ταύτῃ τῇ αἱρέσει γράψῃ υἱοὺς κληρονόμους, ἐὰν ἀπολυθῶσι τῆς τοῦ πατρὸς ἐξουσίας, ἀπολυθέντων τούτων, καὶ διὰ τοῦτο, κληρονομησάντων, αὐτὸς ὁ πατὴρ κουράτωρ χειροτονηθῆναι οὐ δύναται, κἂν βούληται, ἵνα μὴ ἄλλῃ ὁδῷ τοῦτο, ὅπερ οὐκ ἠβουλήθη ἡ διαθεμένη, γένηται. καὶ τοῦτο οὕτως ὑπὸ τοῦ θείου Σεβήρου νενομοθέτηται.

§. 1. Si mater sub hac conditione scripserit filios heredes, si soluti patris potestate fuerint: solutis his, et propter hoc heredibus, ipse pater curator creari non poterit, etiam si voluerit: vt non alia via hoc, quod noluit testatrix, fiat: et hoc ita a Diuo Seuero promulgatum est.

§. 2. Ἀλλὰ κἄν τις ἀπὸ γονέων κωλύθῃ ἐπιτροπεύειν, τοῦτον οὔτε χειροτονεῖσθαι προσήκει κἂν χειροτονηθεὶς μὴ παραιτήσηται κωλύεσθαι αὐτὸν ἐπιτροπεύειν, μενούσης τῆς ἐπιτιμίας.

§. 2. Sed et si quis a parentibus prohibitus fuerit tutor esse, hunc neque creari oportet: et, si creatus sit, nec recusauerit, prohiberi eum esse tutorem, manente epitimia.

§. 3. Τοὺς ἐν πρεσβείᾳ ὄντας μὴ χειροτονείτωσαν ἐπιτρόπους ἢ κουράτορας οἱ ἄρχοντες. ἐπειδήπερ

§. 3. Eos qui in legatione sunt, nec creent tutores vel curatores Magistratus: quia per id teur-

παρ' ὃν χρόνον πρεσβεύομεν, ὁ κίνδυνος οὐ διαφέρει.

tempus, quo in legatione sunt, periculum ad eos non pertinet.

§. 4. Ἐὰν ἐπαρχιακὸν ἄνθρωπον πρεσβεύοντα ὁ ἐν Ῥώμῃ ἄρχων δῷ ἐπίτροπον, ἀφεθήσεται.

§. 4. Si Praefectorium hominem in legatione existentem Romanus Princeps dederit tutorem, dimittetur.

§. 5. Πρὸς τοῖς λοιποῖς δικαίοις δεῖ τὸν ἄρχοντα καὶ τοὺς τρόπους τῶν μελλόντων χειροτονηθήσεσθαι σκοπεῖν, οὔτε γὰρ οὐσία, οὔτε ἀξίωμα οὕτως ἱκανὸν πρὸς πίστιν, ὡς ἀγαθὴ προαίρεσις, καὶ χρηστοὶ τρόποι.

§. 5. Cum reliquis oportet Magistratum et mores creandorum inuestigare neque facultates enim, neque dignitas ita sufficiens est ad fidem, vt bona electio, vel voluntas [1] et benigni mores.

§. 6. Διὰ παντὸς δὲ μάλιστα τοῦτο παρατηρείτωσαν οἱ ἄρχοντες, μὴ χειροτονεῖν τοὺς βουλομένους ἐπιρίπτειν ἑαυτοὺς, ἵνα χειροτονηθῶσιν, καὶ ἀργύριον διδόντας, τούτους γὰρ καὶ κολάσει ὑπευθύνους εἶναι νενομοθέτηται.

§. 6. Semper autem maxime hoc obseruent Magistratus, ne creent eos qui seipsos volunt ingerere vt creentur, quique pecuniam dant: hos enim et poenae obnoxios esse promulgatum est.

XXII. IDEM libro quinto Excusationum.

ΚΑΙ' ΟΙ' μὴ βουλευταὶ βουλευτῶν παισὶ χειροτονοῦνται ἐπίτροποι, ὥσπερ καὶ βουλευταὶ, τοῖς μὴ ἐκ βουλευτῶν.

Et QVI non sunt consiliarii vel senatores, consiliariorum vel senatorum filiis tutores creantur: sicut et consiliarii vel senatores his, qui non sunt ex consiliariis vel senatoribus.

XXIII. IDEM libro quarto Pandectarum.

SIMVL plures tutores dari possunt.

XXIV. PAVLVS libro nono Responsorum.

DIVI Marcus et Verus Cornelio Proculo. Si quando desint in ciuitate, ex qua pupilli oriundi sunt, qui idonei videantur esse tutores: officium sit Magistratuum, inquirere ex vicinis ciuitatibus honestissimum quemque, et nomina Praesidi prouinciae mittere, non ipsos arbitrium dandi sibi vindicare.

XXV. IDEM libro decimo Responsorum.

CVRATOREM impuberi datum quacumque ex causa, perseuerare in diem pubertatis in eadem cura, respondi: ergo post pubertatem alium curatorem sibi petere debebit.

XXVI. SCAEVOLA libro secundo Responsorum.

SEIAE egressae annos duodecim, decreto Praetoris ex inquisitione datus est tutor quasi minori. Quaero, an excusare se deberet? Respondi, secundum ea quae proponerentur, neque excusationem necessariam esse neque obligari quod non gereret.

XXVII. HERMOGENIANVS libro secundo Iuris Epitomatorum.

PVPILLO, qui tam Romae quam in prouincia facultates habet, rerum quae sunt Romae, Praetor: prouincialium, Praeses tutorem dare potest. §. 1. Libertino tutores liberti dandi sunt: sed etsi ingenuus detur, nec se excusauerit, tutor perseuerabit.

XXVIII. PAVLVS libro secundo Decretorum.

ROMANIVS APPVLVS ab iudice appellaueart, dicens se non debuisse dari in tutela collegam ei, quem ipse, cum Magistratus esset, nominasset suo periculo, ne in vna tutela duplex periculum sustineret: decreuit Imperator, posse quem et fideiussorem pro tutore esse, et nihilo minus tutorem dari. Itaque detentus est in tutela.

XXIX. IDEM libro singulari de Cognitionibus.

SI PEREGRE agant qui tutores vel curatores dati sunt, vt intra diem trigesimum notum his a Magistratibus fiat, Diuus Marcus rescripsit.

TIT. VI.

QVI PETANT TVTORES VEL CVRATORES, ET VBI PETANTVR.

MODESTINVS libro septimo Differentiarum.

MATRIS sollicitudo in petendis filio tutoribus, non etiam curatoribus, obseruatur: nisi quo casu impuberi curator petendus est.

II.

1 Ap. Hal. *vel voluntas* absunt.

Fl. I de m libro primo Excusationum.

ἘΑ'Ν ΟΙ' ἀφήλικες μὴ ἔχωσι τοὺς ἐκ τῶν νόμων κηδεμόνας, ἐὰν μὲν ἐπιτρόπων δέωνται διὰ τὴν ἡλικίαν, δύνανται αἰτῆσαι αὐτοῖς ἐπιτρόπους καταςαθῆναι οἵτε συγγενεῖς, καὶ οἱ κατ' ἐπιγαμίαν οἰκεῖοι γονέων, ἀῤῥένων τε, καὶ θηλειῶν. δύνανται καὶ φίλοι τῶν γονέων καὶ τροφεῖς αὐτῶν τῶν παίδων τοῦτο αἰτῆσαι.

Si minores non habent eos qui ex legibus sunt defensores, si quidem tutoribus indigent propter aetatem, possunt petere eis tutores constitui, cognati, et qui secundum affinitatem sunt, familiares parentum, masculorum, et feminarum: possunt et amici, parentum et educatores ipsorum puerorum hoc petere.

§. 1. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι ἐκ προαιρέσεως αἰτοῦσιν ἐπιτρόπους. Εἰσὶ δέ τινες, οἷς ἐπάναγκές ἐςιν αἰτεῖν ἐπιτρόπους, οἷον μήτηρ, καὶ ἀπελεύθεροι. ἐκ τούτων γὰρ αἱ μὲν ζημιοῦνται, οἱ δὲ κολάζονται, ἐὰν μὴ αἰτήσωσι τοὺς ἐκ τῶν νόμων κηδεμόνας. Ἡ μὲν γὰρ μήτηρ ἐξελαύνεται τῆς τοῦ παιδὸς νομίμου κληρονομίας, ὡς οὖσα ἀναξία λαβεῖν κλῆρον νόμιμον, μὴ φροντίσασα αὐτῷ καταςαθῆναι ἐπίτροπον. Καὶ οὐ μόνον, ἐὰν μὴ αἰτήσῃ, ἀλλὰ καὶ ὃν ἂν αἰτήσῃ ὁσίας χάριν, αἰτήσῃ τὸν ἀφεθῆναι δυνάμενον. εἶτα ἀφεθέντος αὐτοῦ, ἢ καὶ ἀποβληθέντος, ἄλλον μὴ αἰτήσῃ πάλιν, ἢ ἐξεπίτηδες κακοὺς αἰτήσῃ. Ἀπελεύθεροι δὲ ἐκ τούτων τῶν αἰτιῶν κατηγορηθέντες ἐπὶ τοῦ ἡγουμένου κολάζονται ἐπιςρεφῶς, ἐὰν φαίνωνται, ἢ διὰ ἀμέλειαν, ἢ διὰ κακίαν μὴ ᾐτηκότες.

§. 1. Alii igitur voluntate petunt tutores. Sunt autem quidam, quibus est necesse petere tutores, puta, mater, et liberti: ex his enim illa damnum patitur, hi autem et puniuntur, si non petierint eos qui ex legibus defensores sunt. Mater enim expellitur a legitima filii hereditate, quasi existens indigna accipere hereditatem legitimam, negligens ei constitui tutorem. Et non solum si non petierit, sed et si puritatis gratia petierit eum qui dimitti poterat, deinde dimisso eo, vel abiecto, alium non petierit rursum, vel ex studio malos petierit. Liberi autem ex his causis accusati apud Praesidem puniuntur, vt emendentur, si apparuerint, vel propter negligentiam, vel propter [1] malitiam non petiisse.

§. 2. Τὰ δὲ περὶ τῆς μητρὸς προειρημένα δηλοῦται ἐν ἐπιςολῇ Σεβήρου, ἧς τὰ ῥήματα ὑποτέτακται.

§. 2. Quae autem de matre dicta sunt, ostenduntur in epistola Diui [2] Seueri, cuius verba subiecta sunt.

Diuus Seuerus Cuspio Rufino. Omnem me rationem adhibere subueniendis pupillis, cum ad curam publicam pertineat, liquere omnibus volo: et ideo quae mater vel non petierit tutores idoneos filiis suis, vel prioribus excusatis, reiectisue, non confestim aliorum nomina dederit, ius non habeat vindicandorum sibi bonorum intestatorum filiorum.

§. 3. Ἐὰν μέντοι τὶς ἢ δανειςὴς, ἢ λεγατάριος, ἢ ἄλλην ἀναγκαίαν ἔχῃ πρὸς τὸν ὀρφανὸν σύςασιν. αὐτὸς μὲν οὐκ αἰτήσει ἐπίτροπον τῷ ὀρφανῷ, ἀλλὰ τοὺς αἰτεῖν δυναμένους ἀξιώσει αἰτῆσαι, ἢ, ἐὰν οὗτοι ἀποκνήσωσι, τότε προσελθὼν τῷ ἡγουμένῳ αὐτὸ τοῦτο ἐρεῖ, ἵνα, καταςαθέντος ἐπιτρόπου νομίμου, ἡ πρὸς τὸν ὀρφανὸν γένηται σύςασις.

§. 3. Si quidem aliquis vel foenerator vel legatarius, vel alius necessariam habeat aduersus pupillum persecutionem, ipse quidem non petet tutorem pupillo, sed eos qui petere possunt, rogabit petere, vel, si hi neglexerint, tunc accedens ad Praesidem hoc ipsum dicet, vt, constituto more legitimo, ea aduersus pupillum moueatur persecutio.

§. 4. Ταῦτα μὲν περὶ ἐπιτρόπων κουράτορας δὲ ἑαυτοῖς αἰτήσουσιν οἱ ἀφήλικες, ἐὰν μὲν παρῶσι, δι' ἑαυτῶν· ἐὰν δὲ ἀποδημῇ τις αὐτῶν, αἰτήσει διὰ φροντιςοῦ.

§. 4. Haec quidem de tutoribus. Curatores autem minores sibi ipsis petent, si quidem adfuerint, per seipsos: si autem absuerit aliquis eorum, petet per procuratorem.

§. 5. Εἰ δὲ ἄλλος αἰτῆσαι κουράτορα δύναται τῷ ἀφήλικι, ἐζητήθη: καὶ Vlpianos ὁ κράτιςος οὕτως γράφει· ὡς ἴδιον ἄλλον αὐτῷ μὴ αἰτεῖν, ἀλλὰ αὐτὸν ἑαυτῷ.

§. 5. An autem alius petere curatorem possit minori, quaesitum est? et Vlpianus egregius ita scribit: non licere alium ei petere, sed ipsum sibi ipsi.

Et apud Paulum libro nono responsorum ita relatum est. Curatorem, i. nouam-

1 Ap. Hal. *propter* abest. 2 Ap. Hal. *Diui* abest.

rante, nec mandante pupilla, non recte ei a tutore petitum videri: periculumque eorum, quae curator non iure datus gessit, non sine ratione eum, qui petit, cogendum agnoscere. Et alia parte eiusdem libri ita respondit: si matris iudicium Princeps secutus, curatores filiae eius dedit, periculum administrationis eorum eam respicere debere.

§. 6. Οἱ ὁπωσοῦν ἀφεθέντες δι' excusationos τῆς ἐπιτροπῆς, ἀνάγκην οὐκ ἔχουσιν αἰτεῖν τοῖς ὀρφανοῖς ἐπίτροπον, ὡς φησὶ Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου διάταξις.

§. 6. Qui qualitercumque dimissi sunt per excusationem a tutela, necesse non habent petere pupillis tutorem, vt ait Seueri et Antonini constitutio.

III. Pavlvs libro decimo Responsorum:

Decreto Decurionum et ipsum Magistratum curatorem dari potuisse, respondi.

IV. Tryphoninvs libro decimo tertio Disputationum.

Credendvm est, et eam matrem constitutione contineri, quae a patre non legitime tutores testamento vel codicillis datos filiis impuberibus, non postulauit decreto confirmari. §. 1. Sin autem idoneis datis tutoribus pluribus vnus eorum vel decessit, vel temporalem excusationem accepit: mater, quae propterea in loco illius alium non petit, quia numerus reliquorum administrationi tutelae sufficiebat, incidit quidem in verba constitutionis, sed sententia excusatur. §. 2. Sed si suspecto tutore pupilli accusato, decretum erit ei adiungi alios, mater eos quoque petere debet: et si non petit, incidet in sententiam constitutionis. §. 3. Haec autem mater ab omni quidem bonorum vindicatione intestatorum filiorum repellitur. Si vero maritus ei fideicommissum a filio relinquerit, cui mulier non petit tutorem, si sine liberis decesserit, vel sub hac ipsa conditione, si intestatvs mortvvs erit: fideicommissi petitio, quae ex alieno iudicio descendit, non est peremta. §. 9. Quae autem suspectum tutorem non fecit, nec verbis, nec sententia constitutionis in poenam incidit: quod eiusmodi facta diiudicare et aestimare, virilis animi est: et potest etiam delicta ignorare mater: satisque est eam petisse talem, qui inquisitione per Praetorem habita idoneus apparuit: et ideo nec iudicium eius sufficit ad eligendos tutores, sed inquisitio fit, etiam si maxime in bona propria liberis suis testamento tutores dederit.

Tit. VII.

DE ADMINISTRATIONE ET PERICVLO TVTORVM ET CVRATORVM QVI GESSERINT, VEL NON: ET DE AGENTIBVS, VEL CONVENIENDIS VNO VEL PLVRIBVS.

Vlpianvs libro trigesimo quinto ad Edictum:

Gerere atque administrare tutelam, extra ordinem tutor cogi solet. §. 1. Ex quo scit se tutorem datum, si cesset tutor, suo periculo cessat. Id enim a Diuo Marco constitutum est: vt, qui scit se tutorem datum, nec excusationem, si quam habet, allegat intra tempora praestituta, suo periculo cesset. §. 2. Sufficit tutoribus ad plenam defensionem, siue ipsi iudicium suscipiant, siue pupillus ipsis auctoribus: nec cogendi sunt tutores cauere, vt defensores solent: licentia igitur erit, vtrum malint ipsi suscipere iudicium, an pupillum exhibere, vt ipsis auctoribus iudicium suscipiatur: ita tamen, vt pro his qui fari non possunt, vel absint, ipsi tutores iudicium suscipiant: pro his autem qui supra septimum annum aetatis sunt, et praesto fuerint, auctoritatem praestent. §. 3. In caussis autem adultorum licentia erit agentibus, vel ipsum adultum praesentem in iudicium vocare, vt consensu curatoris conueniatur: vel contra curatorem agere, vt ipse litem suscipiat. In absentibus autem adultis omnimodo contra curatorem agendum. §. 4. Non denegari autem neque tutoribus, neque curatoribus [1], etiam debitores pupillorum vel adultorum, ex persona sua, prospectu officii, in iudicium vocare: vel eis hoc facientibus, suum accommodare consensum.

II. Idem libro nono ad Edictum:

Si tvtor condemnauit, siue ipse condemnatus est: pupillo, et in pupillum potius actio iudicati datur: et maxime si non se liti obtulit, sed cum non posset vel propter absentiam pupilli, vel propter infantiam auctor ei esse ad accipiendum iudicium: et hoc etiam Diuus Pius rescripsit: et exinde multis rescriptis de-

1 Hal. addit *debet*.

declaratum eſt, in pupillum dandum actionem iudicari ſemper, tutore condemnato: niſi abſtineatur: tunc enim nec in tutorem nec in pupillum, nec pignora tutoris capienda eſſe, ſaepe reſcriptum eſt. §. 1. Amplius Marcellus libro viceſimo primo Digeſtorum ſcribit: et ſi ſatisdedit tutor, mox abſtinuit pupillus, fideiuſſoribus quoque eius debere ſubueniri. Sed et ſi pupillus non abſtinuit, quemadmodum ipſi, ita et fideiuſſoribus eius eius ſubueniri: maxime, ſi pro abſente pupillo, vel pro infante ſatisdedit.

III. Idem libro trigeſimo quinto ad Edictum:

Si plvres curatores dati ſunt, Pomponius libro ſexageſimo octauo ad Edictum ſcripſit, ratum haberi debere etiam quod per vnum geſtum eſt: nam et in furioſi curatoribus, ne vtilitates furioſi impediantur, Praetor vni eorum curationem decernet, ratumque habebit quod per eum ſine dolo malo geſtum eſt. §. 1. Si parens vel pater qui in poteſtate habet, deſtinauerit teſtamento, quis tutorum tutelam gerat, illum debere gerere Praetor putauit: meritoque parentis ſtatur voluntati, qui vtique recte filio proſpexit: tantundem Praetor facit et de his, quos parens deſtinauit teſtamento, ipſe autem confirmauit: vt ſi parens declarauit, quem velit tutelam adminiſtrare, ille ſolus adminiſtret. §. 2. Ceteri igitur tutores non adminiſtrabunt: ſed erunt hi, quos vulgo honorarios appellamus: nec quisquam putet, ad hos periculum nullum redundare: conſtat enim, hos quoque, excuſſis prius facultatibus eius qui geſſerit, conueniri oportere: dati ſunt enim, quaſi obſeruatores actus eius, et cuſtodes: imputabiturque eis quandoque, cur, ſi male eum conuerſari videbant, ſuſpectum eum non fecerunt. Aſſidue igitur et rationem ab eo exigere eos oportet, et ſollicite curare, qualiter conuerſetur: et ſi pecunia ſit quae deponi poſſit, curare, vt deponatur ad praediorum comparationem: blandiuntur enim ſibi, qui putant, honorarios, tutores omnino non teneri: tenentur enim ſecundum ea quae ſupra oſtendimus. §. 3. Quamuis autem ei potiſſimum ſe tutelam commiſſurum Praetor dicat, cui teſtator delegauit, attamen nonnumquam ab hoc recedet: vtputa ſi pater minus penſo conſilio hoc fecit forte minor viginti quinque annis: vel eo tempore fecit, quo iſte tutor bonae vitae vel frugi videbatur: deinde poſtea idem coepit male conuerſari ignorante teſtatore, vel ſi contemplatione facultatium eius res ei commiſſa eſt, quibus poſtea exutus eſt. §. 4. Nam et ſi vnum pater dederit tutorem, nonnumquam ei adiunguntur curatores: nam Imperator noſter cum patre reſcripſit, cum duos quis libertos ſuos tutores dediſſet, vnum rerum Italicarum, alium rerum Africanarum, curatores eis adiungendos: nec patris ſecuti ſunt voluntatem. §. 5. Quod in tutoribus ſcriptum [1] eſt, et in curatoribus erit obſeruandum, quos pater teſtamento deſtinauit, a Praetore confirmandos. §. 6. Apparet igitur Praetori curae fuiſſe, ne tutela per plures adminiſtretur: quippe etſi pater non deſtinauerit quis gerere debeat, attamen id agit, vt per vnum adminiſtretur: ſane enim facilius vnus tutor et actiones exercet et excepit: ne per multos tutela ſpargatur. §. 7. Si non erit a teſtatore electus tutor, aut gerere nollet: tum is gerat cui maior pars tutorum tutelam decreuerit. Praetor igitur iubebit eos conuocari: aut ſi non coibunt, aut coacti non decernent, cauſa cognita ipſe ſtatuet, quis tutelam geret. §. 8. Plane ſi non conſentiant tutores Praetori, ſed velint omnes gerere, quia fidem non habeant electo, nec patiuntur ſuccedanei eſſe alieni periculi, dicendum eſt, Praetorem permittere eis omnibus gerere. §. 9. Item ſi diuidi inter ſe tutelam velint tutores, audiendi ſunt: vt diſtribuatur inter eos adminiſtratio.

IV. Idem libro nono ad Edictum. [2]

Vel in partes, vel in regiones: et, ſi ita fuerit diuiſa, vnusquisque exceptione ſummouebitur pro ea parte, vel regione, quam non adminiſtrat.

V. Idem libro trigeſimo quinto ad Edictum:

Ita avtem depoſitioni pecuniarum locus eſt, ſi ea ſumma corradi, id eſt, colligi [3] poſſit, vt [4] comparari ager poſſit: ſi enim tam exiguam eſſe tutelam facile [5] probatur, vt ex nummo refecto praedium puero comparari non poſſit, depoſitio ceſſat. Quae ergo tutelae quantitas depoſitionem inducat, videamus. Et cum cauſa depoſitionis exprimatur, vt praedia pupillis comparentur, manifeſtum

1 *reſcriptum*. 2 Hal. hanc legem ſuperiori iungit, omni inſcriptione omiſſa. 3 Ap. Hal. *id eſt colligi* abſunt. 4 Hal. inſerit *inde*. 5 Ap. Hal. *facile* abeſt.

festum est, vt ad minimas summas non videatur pertinere: quibus modus praefiniri generaliter non potest: cum facilius causa cognita per singulos possit, examinari. Nec tamen auferenda facultas est, etiam minores summas interdum deponi postulare, si suspecti tutores esse videantur. §. 1. Gessisse autem videtur tutor, qui quid omnino pupillare attigit, etiam si modicum: cessantque partes eorum, qui solent cessantes cogere administrare. §. 2. Quod si posteaquam gessit, tunc se gestu abstinuit: etiam suspecti postulatio succedit. §. 3. Quod si quis tutelam mandauerit gerendam, gestaque fuerit ab eo cui mandatum est: locus erit tutelae actioni: videtur enim gessisse, qui per alium gessit. Quod si non accessit is cui mandatum est, vtili actione conuenitur. §. 4. Debitor patris, qui tutelam administrauit filii, tutelae iudicio tenebitur etiam ob id quod patri debuit. §. 5. Si tutor pupillum suum puberem factum non admonuerit vt sibi curatores peteret, sacris enim constitutionibus hoc facere iubetur, qui tutelam administrauit: an tutelae iudicio teneatur? Et magis puto, sufficere tutelae iudicium, quasi connexum sit hoc tutelae officio, quamuis post pubertatem admittatur. §. 6. Post completum vicesimum quintum annum aetatis, si nondum rationes redditae sunt, nec ad causam instrumenta pertinentia, fidei ac verecundiae curatorum conuenit, vt consilio suo coeptam litem perficiant. Si igitur cessent in his quae constituta sunt facientis, magis puto sufficere negotiorum gestorum iudicium, etiam si actum est: si tamen huius rei ratio reddita non est. §. 7. Iulianus libro vicesimo primo Digestorum huiusmodi speciem proponit. Quidam decedens filiis suis dederat tutores, et adiecerat, EOSQVE ANECLOGISTOS ESSE VOLO: et ait Iulianus, tutores, nisi bonam fidem in administratione praestiterint, damnari debere: quamuis testamento comprehensum sit, vt aneclogisti essent. Nec eo nomine ex causa fideicommissi quicquam consequi debebunt, vt ait Iulianus: et est vera ista sententia: nemo enim ius publicum remittere potest huiusmodi cautionibus, nec mutare formam antiquitus constitutam: damnum vero, quodcumque ex tutela quis senserit, et legari, et per fideicommissum ei relinqui potest. §. 8. Papinianus libro quinto Responsorum ita scribit: pater tutelam filiorum consilio matris geri mandauit, et eo nomine tutores liberauit. Non idcirco minus officium tutorum integrum erit, sed viris bonis conueniet, salubre consilium matris admittere: tametsi neque liberatio tutoris, neque voluntas patris, aut intercessio matris tutoris officium infringat. §. 9. Vsque adeo autem licet tutoribus patris praeceptum negligere, vt si pater caueret, ne quid rei suae distraheretur, vel, ne mancipia distrahantur, vel ne vestis, vel ne domus, vel ne aliae res periculo subiectae, liceat eis contemnere hanc patris voluntatem. §. 10. Ex quo innotuit tutor, se tutorem esse: scire debet periculum tutelae ad eum pertinere. Innotescere autem qualiterqualiter sufficit, non vtique testato eum conueniri: nam etsi citra testationem, scilicet vndecumque cognouit, nulla dubitatio est, quin debeat periculum ad ipsum respicere.

VI. IDEM libro trigesimo sexto ad Edictum.

HOC AVTEM quod cognouit tutor, pupillus probare debebit.

VII. IDEM libro trigesimo quinto ad Edictum.

TVTOR, qui repertorium non fecit, quod vulgo inuentarium appellatur, dolo fecisse videtur: nisi forte aliqua necessaria et iustissima causa allegari possit, cur id factum non sit. Si quis igitur dolo inuentarium non fecerit, in ea conditione est, vt teneatur in id quod pupilli interest: quod ex iureiurando in litem aestimatur. Nihil itaque gerere ante inuentarium factum eum oportet: nisi id quod dilationem nec modicam exspectare possit. §. 1. Si tutor cessauerit in distractione earum rerum quae tempore depereunt, suum periculum facit: debuit enim confestim officio suo fungi. Quid si contutores exspectabat vel differentes, vel etiam volentes se excusare, an ei ignoscatur? Et non facile ignoscetur: debuit enim partibus suis fungi, non quidem praecipiti festinatione, sed nec moratoria cunctatione. §. 2. Competet aduersus tutores tutelae actio, si male contraxerint: hoc est, si praedia comparauerint non idonea, per sordes, aut gratiam. Quid ergo, si neque sordide, neque gratiose, sed non bonam conditionem elegerint? Recte quis dixerit, solam latam negligentiam eos praestare in hac parte debere. §. 3. Si post depositionem pecuniae comparare praedia tutores neglexerunt, incipient in vsuras conueniri. Quamquam enim a Praetore cogi eos oportet ad comparandum,

tamen, si cessent, etiam vsuris plectendi sunt tarditatis gratia: nisi si per eos factum non est, quo minus compararent. §. 4. Pecuniae, quam in vsus suos conuerterunt tutores, legitimas vsuras praestant: sed hoc ita demum, si euidenter doceantur pecuniam in vsus suos conuertisse. Ceterum non vtique qui non faenerauit, vel non deposuit, in suos vsus vertit: et ita Diuus Seuerus decreuit. Doceri igitur debet, in vsus suos pecuniam vertisse. §. 5. Vertisse in suos vsus non accipimus eum, qui debitor patris pupilli fuit, deinde ipse sibi non soluit: hic enim eas vsuras praestabit, quas patri promiserat. §. 6. Si tutor pecuniam pupillarem suo nomine faenerauit, ita demum cogetur vsuras quas percepit praestare, si suscipiat pupillus ceterorum nominum periculum. §. 7. Si deponi oportet pecunias ad praediorum comparationem, si quidem factum est, vsurae non current: sin vero factum non est, si quidem nec praeceptum est vt deponantur, pupillares praestabuntur; si praeceptum est, et neglectum: de modo vsurarum videndum est. Et solent Praetores comminari, vt, si non fiat depositio, vel quanto tardius fiat, legitimae vsurae praestentur: si igitur comminatio intercessit, iudex qui quandoque cognoscet, decretum Praetoris sequetur. §. 8. Idem solent facere Praetores etiam circa eos tutores, qui negant habere ad alendos pupillos penes se aliquid: vt quidquid constiterit penes eos esse, eius grauissima vsura pendatur: et hoc persequi oportere iudicem palam est, cum et alia poenae adiectione. §. 9. Residuarum autem summarum pupillares vsuras pendi oportet. §. 10. Quae autem sunt pupillares vsurae videndum est. Et apparet hanc esse formam vsurarum, vt eius quidem pecuniae, quam quis in vsus suos conuertit, legitimam vsuram praestet. Sed et si negauit apud se esse pecuniam, et Praetor pronuntiauit contra eum, legitimas soluere debebit: vel si moram depositioni fecit, et Praetor irrogauit ei legitimas. Sed et si, dum negat aliquam quantitatem penes se esse, pupillis ad onera sua expedienda imposuit necessitatem mutuam pecuniam legitimis vsuris accipiendi, tenebitur in legitimis. Item si a debitoribus legitimas exegit. Ex ceteris causis secundum morem prouinciae praestabit vsuras, aut quincunces, aut trientes, aut si quae aliae leniores in prouincia frequentantur. §. 11. Vsurae a tutoribus non statim exiguntur, sed interiecto tempore, ad exigendum, et ad collocandum, duorum mensium: idque in iudicio tutelae seruari solet. Quod spatium seu laxamentum temporis tribui non oportet his, qui nummos impuberum, vel adolescentium, in suos vsus conuerterunt. §. 12. Si vsuras exactas tutor vel curator vsibus suis retinuerint, earum vsuras agnoscere eos oportet: sane enim parui refert, vtrum sortem pupillarem, an vsuras in vsus suos conuerterint. §. 13. Pecuniae, quae in arca fuit, etiam heredes curatoris tamdiu vsuras praestabunt, quamdiu non interpellauerint, vt loco defuncti curator constituatur. §. 14. Si tutor pro contutore condemnetur, an etiam in vsuras condemnandus sit, quaeritur? Et placet, vt multis rescriptis continetur, et Papinianus libro duodecimo Quaestionum ait, etiam in vsuras eum condemnandum, si suspectum facere supersedit. Et quidem eas demum vsuras cogendum praestare, quas etiam suae administrationis cogitur. §. 15. Sciendum est, tutorem et post officium finitum vsuras debere in diem, quo tutelam restituit.

VIII. Idem libro vigesimo tertio ad Edictum:

Si tvtelae agat is cuius tutela administrata est, dicendum est, nonnumquam diem creditae pecuniae exspectandam: si forte tutor pecunias crediderit pupilli nomine, quarum exigendarum dies nondum venit: sane, quod ad pecunias attinet, ita demum verum [1] est, si potuit et debuit credere: ceterum, si non debet credere, non exspectabitur.

IX. Idem libro trigesimo sexto ad Edictum:

Qvoties tutor pecuniam pupillarem faenori dat, stipulatio hoc ordine facienda est: stipulari enim debet aut pupillus, aut seruus pupilli. Quod si neque pupillus eius aetatis erit, vt stipulari possit, neque seruum habebit: tunc ipse tutor, quiue in eius potestate erit: quo casu Iulianus saepissime scripsit, vtilem actionem pupillo dandam. Sed et si absens sit pupillus, oportere tutorem suo nomine stipulari, nequaquam ambigendum est. §. 1. Si paterfamilias eum, pro quo fideiussit, tutorem dederit filio suo: officio tutoris conuenit, vt, cum dies pecuniae praeterierit, creditori debitum soluat: et ideo cessante eo, si pupillus suae tutelae factus soluerit ex causa fide-

1 Ap Hal. *verum* et abest.

fideiufforia, non folum mandati, fed etiam tutelae agere poterit: hoc enim ei imputatur, cur pro fe non foluerit. Quod fi in diem debitor fuit ifte tutor, quibusdam videtur, non venire in tutelae iudicium: fi modo is dies poft tutelam finitam fuperuenit. Quod fi dies adhuc durante tutela venit, putant omnimodo deuolui in tutelae iudicium. Ego et hoc, et fuperius ita verum puto, fi facultatibus labi tutor coepit: ceterum, fi idoneus tutor fuit, nihil venire in tutelae iudicio. Nec quisquam putet, nullum effectum hoc habere: namque fi quis dixerit, in tutelae iudicium deuolui, et priuilegio locus eft, et fideiuffores tenebuntur, fi rem faluam fore cautum eft. §. 2. Item fi temporali actione fuit obligatus tutor, dicendum eft, locum effe [1] tutelae iudicio, vt perpetua actio fit. §. 3. Et generaliter, quod aduerfus alium praeftare debuit pupillo fuo, id aduerfus fe quoque praeftare debet: fortaffis et plus: aduerfus alios enim experiri fine actione non potuit, aduerfus fe potuit. §. 4. Sed fi fub vfuris grauioribus patri pupilli pecuniam debuit, quam fint pupillares, videndum eft, an ei aliquid imputetur? Et fi quidem foluit, nihil eft, quod ei imputetur, potuit enim foluere, nec onerare fe vfuris: fi vero non foluit, vfuras cogendus eft agnofcere, quas a fe exigere debuit. §. 5. Sicut autem foluere tutor quod debet, ita et exigere quod fibi debetur poteft, fi creditor fuit patris pupilli: nam et fibi foluere poteft, fi modo fuit pecunia, vnde foluat: et fi vfurae fuerunt grauiores, quae ei debebantur, releuabitur eis pupillus, quia tutor fe potuit liberare: ficut aliis quoque foluere et potuit et debuit. §. 6. Nec vtique neceffe habet, fi conueniatur, per iudicem foluere: idcircoque fi mala caufa pupillaris eft, denuntiare fibi verum debet. Denique Imperator Antoninus cum patre, etiam honoraria eos imputare pupillo prohibuit, fi fuperuacaneam litem inftituiffent, cum conuenirentur a vero creditore: nec enim prohibentur tutores bonam fidem agnofcere. §. 7. Non tantum autem fibi foluere tutor, verum etiam fibi creditam pecuniam fcribere poteft [2], vt Marcellus libro octauo Digeftorum fcripfit: feque mutua pecunia poterit obligare, fibi mutuam profcribendo. §. 8. Conftat eum, qui ad augmentum datur, vtputa ad bona materna quae poftea accefferunt, vel ad quid aliud augmentum, adminiftrare bona priftina non folere. Si autem fufpectum facere priorem tutorem fuperfedit, vel fatis ab eo exigere, plectetur. §. 9. Per contrarium autem, qui datus eft fimpliciter tutor pupillo vel curator, fi quid poftea augmenti accefferit, periculo tenetur: quamuis foleat ad augmentum dari curator: quae res non facit, vt ipfa augmenta non pertineant ad curam priorum, ad quos omnis vtilitas pupillorum debet pertinere. Siue igitur datus eft, communicatur periculum cum prioribus, fiue datus non eft, tenetur adminiftrationis neceffitate is qui antea erat datus.

X. Idem libro quadragefimo nono ad Edictum:

Generaliter, quotiescumque non fit nomine pupilli quod quiuis paterfamilias idoneus facit, non videtur defendi: fiue igitur folutionem, fiue iudicium, fiue ftipulationem detrectat, defendi videtur.

XI. Idem libro trigefimo ad Edictum:

Circa pupillum, cuius tutor feruus erat pronuntiatus, Diuus Pius refcripfit, in rebus, quas ex pecunia pupilli feruus comparauerat, dominum non poffe vti praerogatiua deductionis. Quod et in curatore obferuandum eft.

XII. Pavlvs libro trigefimo octauo ad Edictum:

Cvm plvres tutelam gerunt, nulli eorum in contutorem actio pupilli nomine datur. §. 1. Quae bona fide a tutore gefta funt, rata habentur etiam ex refcriptis Traiani et Hadriani: et ideo pupillus rem a tutore legitime diftractam vindicare non poteft: nam et inutile eft pupillis, fi adminiftratio eorum non feruatur, nemine fcilicet emente. Nec intereft, tutor foluendo fuerit, nec ne: cum fi bona fide res gefta fit, feruanda fit: fi mala fide, alienatio non valet. §. 2. Nimium eft, licere tutori refpectu exiftimationis pupilli erogare ex bonis eius, quod ex fuis non honeftiffime fuiffet erogaturus. §. 3. Cum tutor non rebus dumtaxat, fed etiam moribus pupilli praeponatur; in primis mercedes praeceptoribus, non quas minimas poterit, fed pro facultate patrimonii, pro dignitate natalium conftituet; alimenta feruis, libertisque, nonnumquam etiam exteris, fi hoc pupillo expediet, praeftabit: folemnia munera parentibus cognatisque mittet; fed non dabit dotem forori [3] alio patre

1 Hal. inferit *in*. 2 Ap. Hal. *poteft* abeft. 3 Hal. inferit *pupilli*.

patre natae, etiamsi aliter ea nubere non potuit: nam etsi honeste, ex liberalitate tamen fit, quae seruanda arbitrio pupilli est. §. 4. Si tutor pecuniam pupillarem credere non potuit, quod non erat cui crederet: pupillo vacabit.

XIII. Gaivs libro duodecimo ad Edictum prouinciale.

Tvtor secundum dignitatem facultatesque pupilli modum seruorum aestimare debet, qui circa eum futuri sunt. §. 1. Non est audiendus tutor, cum dicat, ideo cessasse pupillarem pecuniam, quod idonea nomina non inueniret, si arguatur eo tempore suam pecuniam bene collocasse. §. 2. In soluendis legatis et fideicommissis attendere debet tutor, ne cui non debitum soluat: nec nuptiale munus matri pupilli, vel sorori mittere. Aliud est, si matri forte, aut sorori pupilli tutor ea quae ad victum necessaria sunt, praestiterit, cum semetipsa sustinere non possit: nam ratum id habendum est. Nec enim eadem causa est eius quod in eam rem impenditur, et quod muneris legatorumue nomine erogatur.

XIV. Pavlvs libro octauo Breuium:

Etiam contutoris factum imputatur collegae, si potuit et debuit suspectum facere: interdum et si debuit satis petere: nam si idoneus subito lapsus est, nihil collegae imputari potest.

XV. Idem libro secundo Sententiarum:

Si tvtor constitutus, quos inuenerit debitores, non conuenerit, ac per hoc minus idonei efficiantur: vel intra sex primos menses pupillares pecunias non collocauerit: ipse in debitam pecuniam, et in vsuras eius pecuniae, quam non faenerauit, conuenitur.

XVI. Idem libro sexto ad Sabinum:

Cvm qvaeritvr iudicio tutelae, quae nomina a tutore facta agnoscere pupillus debeat: Marcellus putabat, si tutor pecuniam pupilli mutuam dedisset, et suo nomine stipulatus esset, posse dici, nomina integra pupillo salua esse, deperdita et male contracta ad tutorem pertinere: sed verius se putare, posse tutorem eam conditionem adolescenti deferre, vt id, quod gessisset tutor in contrahendis nominibus, aut in totum agnoscere, aut a toto recedere: ita vt perinde esset, ac si tutor sibi negotium gessisset. Idem est et si pupilli nomine credidisset.

XVII. Pomponivs libro decimo septimo ad Sabinum:

Qvi ivssvs est ab eo qui ius iubendi habet, tutelam gerere: si cessasset, ex quo iussus est, indemnem pupillum praestare debebit, non ex quo tutor esse coepit.

XVIII. Iulianus libro vigesimo primo Digestorum:

Qvi tvtor negotia pupilli gessit, quamuis in nulla re auctor pupillo fuerit, quin tutelae iudicio teneatur, dubitari non oportet: quid enim prohibet, ita patrimonium pupilli compositum esse, vt nihil gerere necesse sit, in quo tutoris auctoritas interponi debeat? §. 1. Ex duobus tutoribus, si cum altero actum fuerit, alter non liberabitur.

XIX. Vlpianvs libro primo Responsorum.

Actvs sui rationem concuratori reddere non esse compellendum: sed, nisi cum eo administrationem communicet, aut si non [1] ex fide curam gerat, suspectum postulari posse.

XX. Idem libro quinto de Officio Proconsulis:

Tvtor vel curator, cuius iniusta appellatio pronuntiata erit, cuiusue excusatio recepta non sit, ex quo accedere ad administrationem debuit, erit obligatus.

XXI. Marcellvs libro singulari Responsorum.

Lvcivs Titivs Gaium Seium filiumfamilias testamento filio suo tutorem dedit: Gaius Seius sciente et consentiente patre, tutelam administrauit. Quaero, an defuncto Gaio Seio actio tutelae aduersus patrem eius, et in quantum competat? Marcellus respondit, secundum ea quae proposita essent, actione de peculio, et de in rem verso patrem teneri: nec multum videri in hoc casu facere patris scientiam et consensum ad obligandum eum in solidum: nisi forte contutore vel alio quo volente eum facere suspectum, intercessit, et quasi in se periculum recepit.

XXII. Pavlvs libro tertio ad Edictum:

Tvtor ad vtilitatem pupilli et nouare et rem in iudicium deducere potest. Donationes autem ab eo factae pupillo non nocent.

XXIII.

1 Ap. Hal. *si non* absunt.

XXIII. VLPIANVS libro nono ad Edictum:

VVLGO obseruatur, ne tutor caueat, ratam rem pupillum habiturum, quia rem in iudicium deducit. Quid tamen, si dubitetur an tutor sit, vel an duret tutor, vel an gestus illi commissus sit? Aequum est, aduersarium non decipi. Idem et in curatore est, vt Iulianus scripsit.

XXIV. PAVLVS libro nono ad Edictum:

DECRETO Praetoris actor constitui periculo tutoris solet, quotiesque aut diffusa negotia sint, aut dignitas, vel aetas, aut valetudo tutoris id postulet: si tamen nondum fari pupillus potest, vt procuratorem facere possit, aut absens sit, tunc actor necessario constituendus est. §. 1. Si duobus simul tutela gerenda permissa est vel a parente, vel a contutoribus, vel a magistratibus: benigne accipiendum est, etiam vni agere permissum: quia duo simul agere non possunt.

XXV. VLPIANVS libro decimo tertio ad Edictum:

SI MINORIS actum fuerit cum tutoribus, adsistentibus curatoribus, et pupillus ob hoc egerit cum curatoribus, ei sint condemnati in id quod sua intererat, minoris tutores culpa eorum condemnatos non esse: an restitutio aduersus tutores cesset? Et Papinianus responsorum libro secundo ait, nihilo minus posse restitui: et idcirco curatores, si nondum iudicatum fecerunt, posse prouocantes per exceptionem doli consequi, vt eis mandentur aduersus tutores actiones. Quid tamen si iam fecerunt iudicatum curatores? Proderit hoc tutoribus, quoniam nihil minori abest, qui de praeda magis, quam de damno sollicitus est: nisi forte mandare actiones paratus sit curatoribus.

XXVI. PAVLVS libro vigesimo quarto ad Edictum:

(CVM) curatore et protutore, etiam manente administratione, agi potest.

XXVII. IDEM libro septimo ad Plautium:

TVTOR qui tutelam gerit, quantum ad prouidentiam pupillarem, domini loco haberi debet.

XXVIII. MARCELLVS libro octauo Digestorum.

TVTOR pro pupillo in iudicium vocatus, solemniter cauit: si inter moras puer ad pubertatem peruenit, non est cogendus accipere iudicium. §. 1. Tutor, qui post pubertatem pupilli negotiorum eius administratione abstinuit, vsuras praestare non debet, ex quo obtulit pecuniam. Quinetiam iustius mihi videtur, eum, per quem non stetit, quo minus conuentus restitueret tutelam, ad praestationem vsurarum non compelli. Vlpianus notat. non sufficit obtulisse, nisi et deposuit obsignatam tuto in loco:

XXIX. IDEM libro octauo Digestorum.

MAXIMEQVE heredem tutoris: nam periniquum est, eum, cui forte post viginti annos, vel amplius, in mentem venit tutelam reposcere, etiam vsuras postulare.

XXX. IDEM libro vigesimo primo Digestorum:

TVTORIS praecipuum est officium, ne indefensum pupillum relinquat.

XXXI. MODESTINVS libro primo Excusationum.

DIVI Seuerus et Antoninus Augusti Sergio Iuliano. Forma, qua singuli tutores, prout quisque gessit tutelam, nonnumquam in solidum tenentur, dumtaxat intra pubertatis tempora locum habet: non etiam si post pubertatem administrauerint.

XXXII. IDEM libro sexto Responsorum.

SINE herede tutor decessit. Quaero, an curator pupillo datus, cum neque inuentaria neque alia instrumenta a fideiussore tutoris exhibeantur, possit eundem fideiussorem conuenire ex stipulatione, quanti pupilli interest? Modestinus respondit, in id quod tutor conueniri potuit, fideiussorem quoque [1] conueniri posse. §. 1. Modestinus respondit, damnum, si quod datum accidit eo quia cautiones soluti vectigalis inuentae non sunt, ad tutorem, cuius nulla culpa admissa proponitur, minime pertinere. §. 2. Modestinus respondit, tutorem eorum redituum nomine rationem pupillae reddere debere, qui ex fundo bona fide percipi potuerunt. §. 3. Item respondit, si minus a seruo tutor percepit, quam bona fide ex fundo percipi potuit, ex eo, de quo pupillae sit obstrictus, quantum ex peculio serui seruari possit, eidem tutori proficere debere: scilicet si non perdituro seruo administrationem credidit. §. 4. Interposito curatore adolescens fundum Titio vendidit: postea, adgnita fraude, in integrum restitutus, in possessionem induci iussus est. Quaero, an, cum ex hac venditione melior factus non est, neque in rem suam quicquam versum probetur, pretium emtori restituere non debeat? Modestinus respondit, pretium fundi

1 Ap. Hal. *quoque* abest.

fundi ab adolescente venumdati, si rationibus eius non profuit, nec quicquam de eo (a) iudicante de in integrum restitutione statutum est, emtorem frustra postulare. §. 5. Item respondit, sumtibus voluptatis causa ab emtore factis adolescentem onerandum non esse: qui tamen ab eodem aedificio ita auferri possunt, vt in facie pristina, id est, quae fuit ante venditionem [1], aedificium esse possit, emtori auferre permitti oportere. §. 6. Lucius Titius coheres et curator sororis suae, cum esset ex ciuitate, in qua vsitatum erat ipsos dominos praediorum, non conductores, onera annonarum et contributionum temporarium sustinere, morem hunc et consuetudinem semper obseruatam secutus, et ipse pro communi et indiuidua hereditate annonas praestitit. Quaero, an in rationibus dandis opponi curatori possit, quia non recte pro parte sororis tales impensas fecerat? Modestinus respondit, in id demum curatorem adultae reputare ex [2] causa de qua quaeritur, posse, quod ipsa, si rem suam administraret, erogare compelleretur. §. 7. Tutores duo, post venditionem pupillarium rerum factam, pecuniam inter se diuiserant: post quam diuisionem alter eorum in exilium datus est, durante tutela. Quaerebatur, an actore constituto, contutor eius partem pupillaris pecuniae petere ab eo poterit? Modestinus respondit [3], si hoc quaeritur, an, contutore relegato, contutor eius tutelae actionem exercere possit: non posse respondi.

XXXIII. Callistratvs libro quarto de Cognitionibus:

A tvtoribvs et curatoribus pupillorum eadem diligentia exigenda est circa administrationem rerum pupillarium, quam paterfamilias rebus suis ex bona fide praebere debet. §. 1. Officium tutorum curatoribus constitutis finem accipit: ideoque omnia negotia, quae inita sunt, ad fidem curatorum pertinent. Idque etiam Diuus Marcus cum filio suo Commodo rescripsit. §. 2. Heredibus quoque pupillorum electio eadem aduersus tutores, in quo potissimum consistere velint, competit, quae ipsis, quorum tutela administrata sit. §. 3. Principalibus constitutionibus declaratur, sumtuum, qui bona fide in tutelam, non qui in ipsos tutores fiunt, ratio haberi solet: nisi ab eo qui eum dat, certum solacium ei constitutum est.

XXXIV. Ivlivs aqvila libro Responsorum respondit.

Ad instrvendam diligentiam iudicantis, et pupillorum vtilitatem admittendam, seruos quoque eorum interrogari posse.

XXXV. Papinianvs libro secundo Quaestionum:

Tvtor siue curator nomina, quae iuste putat non esse idonea, a priore tutore vel curatore suscipere quidem cogitur, non tamen exactionem periculo suo facere.

XXXVI. Idem libro tertio Quaestionum:

Inter tutores diuisa tutela est: aequitas, quae merum ius compensationis inducit, propter officium et personam agentis tutoris non differtur: nam diuisio tutelae, quae non iuris, sed iurisdictionis est, modum administrationi facit, et inter ipsos locum habet, nec experiri cum pupillo volentibus obstare debet.

XXXVII. Idem libro vndecimo Quaestionum:

Tvtorem qui tutelam gerit, Sabinus et Cassius, prout gerit, in singulas res per tempora, velut ex pluribus causis, obligari putauerunt. §. 1. Secundum quam sententiam seruus institor dominicae mercis, vel praepositus debitis exigendis, si liber factus in eodem actu perseueret, quamuis tempore seruitutis obligari non potuerit, praeteriti temporis nomine, actione negotiorum gestorum non inutiliter conuenietur, earum scilicet rerum, quae connexam rationem cum his quae postea gesta sunt, habuerunt: sic enim et tutelae iudicium earum quoque rerum causa tenere placuit, quae post pubertatem administrantur, si posterior actus priori cohaereat, neque diuisus propriam rationem habet. §. 2. Inde descendit quaestio quae vulgo circa filiumfamilias tractata est, qui tutor testamento datus, post tutelam gestam emancipatus, in eodem officio perseuerauit: et secundum Sabini et Cassii sententiam eueniet, vt de eo quidem quod post emancipationem gestum est, in solidum conueniri possit: de praeterito autem, siue peculium non sit ademtum, siue ademtum sit, in id quod facere possit: quod si superioris temporis nomine patrem de peculio pupillus conuenire maluerit, annus enim vtilis, ex quo tutela agi posse coepit

1 Ap. Hal. *id est, quae fuit ante venditionem* absunt. 2 Hal. inserit *ea*. 3 Ap. Hal. *respondit* abest.

coepit, computabitur, ne capiatur pater, inducta totius temporis caussa, tempus, quo filiusfamilias tutelam gessit, comprehendendum erit.

XXXVIII. Idem libro duodecimo Quaestionum:

Si plvres tutelam non administrauerint, et omnes soluendo sint: vtrum, quia nullae partes administrationis inueniuntur, electioni locus erit? an, vt eiusdem pecuniae debitores, excipere debebunt periculi societatem? Quod magis ratio suadet. §. 1. Si quidam ex his idonei non sint, onerabuntur sine dubio ceteri: nec inique, cum singulorum contumacia pupillo damnum in solidum dederit §. 2. Vnde quaerendum est: an actiones pupillus ei [1], qui solus conuenitur, in alterum pro parte scilicet praestare debeat? Sed, cum propria cuiusque contumacia puniatur, qua fronte poterit hoc desiderari?

XXXIX. Idem libro quinto Responsorum:

Tvtores, qui post finem tutelae per errorem officii durantes, rerum administrationem retinuerunt, nominum paternorum periculum, quae post pubertatem adolescentis idonea fuerunt, praestare cogendi non erunt, cum actionem inferre non potuerunt. §. 1. Curator a patre testamento datus, impuberis negotiis se per errorem immiscuit: postea a Praetore tutoribus aliis datis, periculum futuri temporis ille, qui postea nihil gessit, non praestabit. §. 2. Qui se negotiis impuberis non iure tutor datus secundum patris voluntatem immiscuit, errore comperto tutorem a Praetore constitui consultius petet: ne forte, si rem coeptam deseruerit, fraudis vel culpae caussa condemnetur: non idem seruatur, si quis vltro negotium alienum gesserit, cum satis abundeque sufficiat, vel in vna specie per amici laborem domino consuli. §. 3 Heres institutus, qui non habuit substitutum, prius quam hereditatem adiret, quam impuberi restituere debuit, vita decessit; cum hereditas in Italia esset, scriptus autem heres in prouincia vita decessisset, tutores prouincialium rerum culpae nomine condemnandos existimaui: si caussam testamenti non ignorantes vtilitatem impuberis deseruerunt: nam hereditatis in prouincia fideicommisso restituto, caussam quidem iuris expediri potuisse, rerum autem administrationem ad eos recidere debuisse, qui tutelam in Italia suscepissent. §. 4. Aduersus tutorem, qui pupillum hereditate patris abstinuit, actionem denegari non oportet creditori qui cum ipso tutore contraxit: quamuis tutor pecuniam in rem impuberis verteret. §. 5. Curatores adolescentis mutui periculi gratia cautionem inuicem sibi praebuerunt, et in eam rem pignora dederunt: cum officio deposito soluendo fuissent, irritam cautionem esse factam, et pignoris vinculum solutum, apparuit. §. 6. Tutor datus aduersus ipsam creationem prouocauit: heres eius postea victus, praeteriti temporis periculum praestabit: quia non videtur leuis culpa, contra iuris auctoritatem mandatum tutelae officium detrectare. §. 7. Rerum prouincialium tutores, in vrbe caussas appellationis impuberum agentes, rerum Italicarum curatores, vt impuberibus constituantur, ad officium suum reuocare debent: alioquin, si prius in prouinciam redierint, dolum aut culpam eorum in ea quoque parte recte iudex conueniet. §. 8. Patruus testamento fratris filio tutor datus, cum in Italia domicilium haberet, tam Italicarum rerum quam prouincialium administrationem suscepit: atque ita pecuniam ex venditionibus Romae refectam in prouinciam traiecit, et in Calendarium pupilli conuertit: tutor in locum eius Romae substitutus, administrationem pecuniae, quae non pertinet ad tutelam suam, suscipere non cogitur. §. 9. Curatores testamento vel tutores inutiliter dati, neque decreto Praetoris confirmati, negotia gesserunt: vice mutua periculum praestare coguntur: cum officium sponte citra iuris adminiculum inierint, et qui fuit idoneus, decretum Praetoris curatores vel tutores constituentis implorare debuerit. §. 10. Tutoribus idoneis diem functis, vice mutua periculum ad heredes eorum non redundat, quod non habuit locum officio tutelae manente. §. 11. In eum, qui tutelam gerere noluit, post ceteros qui gesserunt, actionem vtilem [2] tutelae dari placuit. Quod tamen ex tutela non peruenit ad eos, qui se negotiis miscuerunt, sed communi negligentia periit, citra substitutionis ordinem aequaliter omnium periculum spectat. §. 12. Tutores, pubere pupillo constituto, litem appellationis inchoatam, iussu Consulum ob hoc tiam rei perfecerunt: cum iudicatum persequi non potuerunt, periculo culpae non subiiciuntur. §. 13. Ab eo

1 Ap. Hal. *ei* abest. 2 Ap. Hal. *vtilem* abest.

eo qui restitutionis auxilio non iuuatur, quaestio culpae tutorum conuentione remitti potest: nec donatum, sed transactum videtur. §. 14. Negligentiae tutorum periculo nominum, quae pater vsuris maioribus fecit, adscripto, pupilla quidem actionem Calendarii praestare cogitur: exactas autem vsuras tutelae tempore, citra vllam compensationem retinet. §. 15. Adolescens, tutoribus conuentis, a quibus totum seruari non potuit, aduersus curatores, qui tutelam ad se negligentia non transtulerunt, integram actionem retinet: neque enim tutelae iudicio consumtum videtur, quod alterius officii querelam habuit. §. 16. Tutor, qui tutoris idoneum heredem conuenire pupilli nomine noluit, damni vicarius substituitur: vt is, qui non idoneum tutelae tempore suspectum facere supersedit. §. 17. Tutelae iudicium ideo differri non oportet, quod fratris et coheredis impuberis idem tutelam sustineat. §. 18. Quod de peculio serui actoris, quem adolescens postquam res suas administrare coepit manumisit, (et) retinuit, aut retinere potuit, in ratione reddenda, curatori per iudicem accepto feretur.

XL. IDEM libro sexto Responsorum:

IMPVBERI filio centurio curatorem dedit: decreto Praetoris non secuto, si nihil curator datus administret, periculo contumaciae vel negligentiae non adstringetur: nam priuilegium militum ad alienam iniuriam porrigi non oportet: nec in aliis, circa supremam voluntatem, imperitiae venia datur, quam in bonis militum: filii vero tutela iure patriae potestatis, non militiae praemio mandatur.

XLI. IDEM libro septimo Responsorum:

QVI PLVRES tutores habuit, vnum qui soluendo non fuit, rationem actus sui vetuit reddere Quoniam eius liberatio, quod ex tutela percepit, aut dolo contraxit, non est relicta, contutores, qui suspectum facere neglexerunt, ex culpa recte conueniuntur: tutor enim legatarius ex culpa, quae testamento remissa est, non tenetur.

XLII. IDEM libro primo Definitionum:

EX PLVRIBVS tutoribus in solidum vnum tutorem iudex condemnauit: in rem suam iudicatus procurator datus, priuilegium pupilli non habebit: quod nec heredi pupilli datur: non enim causae, sed personae succurritur, quae meruit praecipuum fauorem.

XLIII. PAVLVS libro septimo Quaestionum.

CVM POST mortem pupilli desinit esse nomen idoneum, tutor periculo eximitur. §. 1. Qui cum esset fratris sui filiae curator, quadringenta dotis nomine marito eius se daturum promisit: quaero an succurrendum sit ei, cum, postea aere alieno emergente, supra vires patrimonii eius dos promissa sit: quoniam in instrumento ita scriptum sit, ILLE PATRVVS ET CVRATOR STIPVLANTI SPOPONDIT? Mouet quaestionem, quod non vt de suo dotem daret, sed, cum crederet rationem pupillarem sufficere, promisit: praeterea et illud hic potest tractari, vt, si sciens curator non sufficere promiserit, vel donasse videatur, vel quoniam dolo fecit, non illi succurratur. Respondi, curator cum officium suum egressus, sponte se obligauerit, non puto ei a Praetore subueniri debere, non magis, quam si creditori puellae pecuniam se daturum spopondisset: sed is de quo tractamus, si non donandi animo, sed negotii gerendi causa dotem promisit, habet mulierem obligatam: et poterit dici, etiam manente matrimonio eam teneri, quia habet dotem, sicut in collatione bonorum dicitur: vel certe post diuortium, siue exacta sit dos, siue maneat nomen, quia potest efficere vt ei accepto feratur. Quod si mulier suum curatorem adimplere, id quod supra vires patrimonii eius in dotem dare promisit, non queat: curatorem quidem in hoc quod superfluum est, per exceptionem releuari, mulier vero cautionem in maritum exponere debet, quod si quandoque locupletior constante matrimonio facta fuerit, dotis reliquum marito seruat.

XLIV. IDEM libro decimo tertio Quaestionum:

QVI NOMINIBVS a curatoribus prioribus susceptis, siue tutoribus, nomina adgnouerunt, periculum in se transferunt. §. 1. Sed si pupillus post pubertatem, rationibus a tutore acceptis, reliquationem eius secutus, vsuras acceptauerit, priuilegium suum non amittit in bonis tutoris venditis: Praetor enim priuilegium ei seruare debet.

XLV. IDEM libro decimo quarto Quaestionum;

SI PVPILLVS alterum ex tutoribus post pubertatem [1] liberasset, improbe alterum illius nomine conabitur interpellare. Idemque dicemus in duobus Magistratibus collegis, quorum alterum Respublica conueuit. Sed haec in Magistratibus tractaui, quasi duo rei eiusdem debiti essent omnimodo: quod non ita est: nam si vterque idoneus est, electio locum non habet. Is autem qui tempore liberatus est, non ei similis est qui nihil habet, sed ei qui satisfecit: habet enim quod obiiciat petitori.

XLVI. IDEM libro nono Responsorum:

LVCIVS TITIVS curator Gaii Seii, tempore curae, fundum Cornelianum locauit Sempronio, qui Sempronius reliqua traxit: pupillus, aetate probata, eundem quondam colonum Sempronium fecit procuratorem. Quaero, an ex eo, quod ille vt procurator egit, omne debitum adolescens agnouisse videatur: eoque nomine curatorem suum liberasset? Paulus respondit, non ex eo, quod adultus eum qui praedia eius coluit, procuratorem habere voluit, debitum, quod ex conductione reliquatus est, adgnouisse eum videri. §. 1. Sempronii, qui ex pollicitatione debitor patriae suae exstiterat, bona Respublica iussu Praesidis possedit, quorum bonorum Magistratus Reipublicae tres curatores constituerunt, qui apud Graecos ἐπιμεληταὶ [2] vocantur, qui postea inter se, sine consensu Reipublicae, administrationem bonorum Sempronii diuiserunt: ex quibus quidam, cum reliqua traherent, idonei in ipso tempore administrationis esse desierunt: postea pupillus heres Sempronii, qui abstentus erat, ab Imperatore impetrauit, vt bona paterna ei restituerentur. Quaero, an ex bonis eorum, qui idonei sunt, indemnitati pupilli prospici debeat: cum indiuiduum his officium curae a Magistratibus iniunctum sit? Paulus respondit, si pupillo in curatores bonorum actiones decerni placuerit, pro eius portione, qui idoneus non sit, Magistratus conueniri oportere: alia enim causa est tutorum, alia eorum, qui Reipublicae negotia administrant. §. 2. Tutorem, qui pecuniam pupillarem, quamuis suo nomine faenerauit, non videri contra constitutiones fecisse, quae prohibent pecuniam pupillarem in vsus suos conuertere. §. 3. Quaesitum est, an eius pecuniae, qua tutor vsus est, post finitam quoque tutelam in diem iudicii accepti easdem vsuras praestare debeat? Paulus respondit, finita administratione eas vsuras debere computari, quae in tutelae iudicio computantur. §. 4. Paulus respondit, propter ea, quae post pubertatem, nulla necessitate cogente, sed ex voluntate sua, tutor administrauit, fideiussorem qui saluam rem fore cauit, non teneri. §. 5. Tutelae iudicio tutor conuentus edidit librum rationum, et secundum eum condemnatus soluit: postea (cum) a debitoribus paternis, quorum nomina libro rationum non inerant, exigere vellet pupillus, et [3] prolatae sunt ab his apochae tutoris, quaesitum est, vtrum aduersus tutorem, an aduersus debitores actio ei competat? Paulus respondit, si tempore administrandae tutelae tutori tutelam gerenti debitores soluissent, liberatos eos ipso iure a pupillo: sed si cum tutore actum esset, posse eundem adolescentem, propter eam causam, tutelae experiri: et aduersus exceptionem rei iudicatae doli mali vti replicatione. §. 6. Cum testamento duo tutores dati essent pupillo, et alter ex his vita defunctus fuisset: in locum eius, petente matre, ex Praesidis prouinciae praecepto a Magistratibus alius [4] tutor datus est: a quo Magistratus satis exegerunt rem saluam fore: tutor testamento datus postea datum suspectum fecit. Quaesitum est, in quantum teneatur? Paulus respondit, tutorem testamento datum pro ea parte conueniri oportere, pro qua parte administrauit: pro contutoris autem portione prius eos conueniri debere qui pro eo se obligauerunt, vel Magistratus, qui eum dederunt: tunc si solidum pupillus consequi non potuerit, de officio contutoris quaerendum, an suspectum facere debuerit: praesertim cum suspectum quoque eum postulasse dicatur: alias quidem, cum Magistratus plures tutores dant, non prius ad eos reuerti pupillus potest, quam omnes tutores excusati fuerint. In proposito, cum vnus a Magistratibus datus proponeretur, non est visum, prius collegam conueniendum, qui et suspectum fecit, et testamento datus est: perindeque habendos singulos, ac si in partes dimidias tutores dati essent. §. 7. Tutoribus concessum est, a debitoribus pupilli pecuniam exigere, vt ipso iure li-

1 Hal. inserit *authoritate curatoris*. 2 Id est *curatores*. 3 *vellet pupillus decem prolatae*. 4 Ap. Hal. *alius* abest.

liberentur: non etiam donare, vel etiam deminuendi caufa cum iis transfigere: et ideo eum, qui minus tutori foluit, a pupillo in reliquum conueniri poffe.

XLVII. Scaevola libro fecundo Refponforum.

Titium et Maeuium tutores quis dedit, et cauit: Βούλομαι, καὶ παρακαλῶ, πάντας γίνεσθαι μετὰ τῆς Μαιβίου τοῦ ἀδελφοῦ μου γνώμης. καὶ δίχα αὐτου τὸ γινόμενον ἄκυρον ἔςω.[1] Titius folus a debitoribus exegit: an liberati effent[2]? Refpondi, fi et adminiftrationem Maeuio dediffet, non recte folutum: §. 1. Qvantvm avtem[3] filio meo divrnvm svfficiat, Marina et Ianvaria aestimabvnt. Quaero, an contenti effe debeant tutores arbitrio mulierum? Refpondi, fumtum boni viri arbitrio faciendum. §. 2. Tutores dati ad res Italicas, inftrumenta Romae reperierunt debitorum prouincialium, vt pecunia Romae aut vbicumque petitum fuerit, foluatur. Quaero, cum neque debitores in Italia effent, neque eorum praedia: an haec exactio ad Italicae rei tutores pertineat? Refpondi, fi prouincialis contractus effet, non pertinere: refpicere tamen ad officium eorum, ne inftrumentorum ignorantia contractus eos, ad quos adminiftratio pertineret, lateret. §. 3. A matre datus teftamento tutor, cum putaret fe tutorem effe, diftraxit bona materna et paterna pupillorum, et deceffit non foluendo: quaeritur, an pupillus res poffit vindicare? Refpondi, fi manent res pupilli, vindicari ab eo poffe. §. 4. Praefectus regionis ita teftamento cauit: volo, vt sit in arbitrio tvtorvm filii mei, si volverint hvivs svmmae vncias inferre vsvrarvm nomines ita, ne nvmmi dispargantvr. Quaero, fi apparuerit pecunia faenerata a tutoribus, iudicio tutelae vncias vfuras, an vero eas, quas ftipulati funt, praeftare debeant? Refpondi, fi fecundum voluntatem defuncti elegiffent vfurarum praeftationem, neque pupilli nomine in faenus dediffent: id praeftatur, quod teftator voluiffet. §. 5. Lucius Titius mutuam pecuniam a tutore accepit, et rem hereditariam pignori ei dedit: poft triennium iam puberibus his, quorum tutela adminiftrata eft, fifco bona defuncti adiudicata funt, quia mortem eius heres non eft vltus. Quaeritur, an id nomen pupillus recufare poffit? Refpondi, fecundum ea quae proponuntur, id nomen ad onus tutorum non pertinere. §. 6. Altero ex duobus fratribus fociis bonorum et negotiationis defuncto, herede filio, patruus tutor, venditis omnibus communis negotiationis mercibus, et fibi redemtis, negotium fuo nomine exercuit. Quaefitum eft, vtrum compendium negotii, an vfuras pecuniae praeftare debeat? Refpondi, fecundum ea, quae proponuntur, pupillo vfuram, non compendium, praeftandum. § 7. Tutor rerum Italicarum conuentus a creditore prouinciali, vbi rem pupillus habuit, foluit. Quaefitum eft, an id tutelae iudicio reputari poteft? Refpondi, nihil proponi, cur non poffit.

XLVIII. Hermogenianvs libro primo iuris Epitomarum.

Inter bonorum ventrisque curatorem, et inter curatorem furiofi, itemque prodigi, pupilliue, magna eft differentia: quippe cum illis quidem plane rerum adminiftratio, duobus autem fuperioribus fola cuftodia, et rerum, quae deteriores futurae funt, venditio committitur.

XLIX. Pavlvs libro fecundo Sententiarum:

Ob faenvs pupillaris pecuniae per contumaciam non exercitum, aut fundorum omiffam comparationem, tutor, fi non ad damnum refarciendum idoneus eft, extra ordinem coercebitur.

L. Hermogenianvs libro fecundo iuris Epitomarum.

Si res pupillaris incurfu latronum pereat, vel argentarius, cui tutor pecuniam dedit, cum fuiffet celeberrimus, folidum reddere non poffit: nihil eo nomine tutor praeftare cogitur.

LI. Venvleivs libro fexto Stipulationum.

Si dvo pluresue tutores tutelam adminiftrent, in fideiufforem quidem in folidum per quemlibet eorum committitur ftipulatio, ac fi inter eos diuifa fit tutela regionibus, quod plerumque fit, et alius vrbica negotia, alius peregrina adminiftraret, tunc ex fubftantia cuiusque rei, aut committi contra fideiufforem ftipulationem aut non committi dicemus: nam licet omnes tutores fint, et tutelam gerant, tamen cum quis de ea re, quae extra fuam regionem

1 *Volo efflagitoque vt omnia ex fententia et confilio Maeuii fratris mei gerantur: quodque fine ipfo geftum erit, irritum efto.* 2 Hal. addit *quaeritur.* 3 Ap. Hal. *autem* abeft.

nem erit, experiri vel ad iudicium vocari coeperit, perinde non committitur ſtipulatio, atque ſi ei adminiſtratio tutelae permiſſa non eſſet: quantum enim facit in totum denegata, tantundem valet, ſi in ea re, de qua agitur, denegata ſit.

LII. Neratius libro primo Reſponſorum.

Curator pro minore non tantum dotem dare débet, ſed etiam impendia, quae ad nuptias facienda ſunt.

LIII. Pavlvs libro ſecundo Decretorum.

Aemilivs Dexter, magiſtratus ſui tempore datis tutoribus, ceſſauerat in exigenda ſatisdatione: deinde (a) quibusdam excuſatis, a ſequentibus Magiſtratibus Dexter tutor adſumtus fuerat: creatus conueniebatur in ſolidum duplici ratione, quod, cum Magiſtratus eſſet, et tutores dediſſet, ſatisdationem non exegiſſet: ex diuerſo dictum eſt, licet ſatis exactum non eſſet, tamen in diem tutelae finitae idoneos fuiſſe tutores, neque ceſſationem curatorum obeſſe tutoribus debere: pronuntiauit, ſi in diem finitae tutelae idonei permanſiſſent tutores, licet et ſatis non eſſet exactum, curatorum eſſe periculum: ſi minus, tutorum et Magiſtratuum: hoc eſt, tunc eſſe periculum eius, qui ſuſpectum non feciſſet, aut ſatis non exegiſſet, cum finita tutela non inueniretur idoneus fuiſſe.

LIV. Trvphoninvs libro ſecundo Diſputationum.

Non existmo maximis vſuris ſubiiciendum eum, qui a contutoribus ſuis mutuam pecuniam pupilli accepit, et cauit, certasque vſuras promiſit, quas et alii debitores pupillo dependunt: quia hic ſibi non conſumſit, nec clam, nec quaſi ſua pecunia licenter abutitur: et niſi his vſuris a contutore mutuum ei daretur, aliunde accepiſſet. Et multum refert, palam aperteque debitorem ſe, vt extraneum et quemlibet faceret pupillo, an ſub adminiſtratione tutelae pupillique vtilitate latenter ſua commoda pupilli pecunia iuuaret.

LV. Idem libro decimo quarto Diſputationum.

Tres tutores pupillo dati ſunt: vnus tutelam geſſit, et ſoluendo non eſt: ſecundus Titio gerendam mandauit, et Titius quaedam adminiſtrauit,[1] tertius nihil omnino geſſit. Quaeſitum eſt, quatenus quisque eorum teneatur? Et tutorum quidem periculum commune eſt in adminiſtratione tutelae: et in ſolidum vniuerſi tenentur. Plane, ſi pecunia numerata pupilli inter eos diſtributa eſt, non in maiorem ſummam quisque eorum quam accepit, tenetur. §. 1. Sed ſi ipſi tutores rem pupilli furati ſunt, videamus, an ea actione, quae proponitur ex lege duodecim tabularum aduerſus tutorem in duplum, ſinguli in ſolidum teneantur: et quamuis vnus duplum praeſtiterit, nihilo minus etiam alii teneantur. Nam in aliis furibus eiusdem rei pluribus, non eſt propterea ceteris poenae deprecatio, quod ab vno iam exacta eſt: ſed tutores, propter admiſſam adminiſtrationem, non tam inuito domino contrectare eam videntur, quam perfide agere. Nemo denique dicet, vnum tutorem et duplum hac actione praeſtare, et quaſi ſpecie condictionis, aut ipſam rem, aut eius aeſtimationem. §. 2. Non ſolum ergo geſſiſſe tutelam is creditur, qui alii gerendam mandauit: ſed et qui ſatis a contutore accepit rem ſaluam pupillo futuram, eique permiſit adminiſtrationem totius tutelae: nec poteſt ſe defendere conſtitutionibus, quas iubent ante conueniri eum, qui geſſit. §. 3. Item in eo, quod nemo geſſit, non vtique eius periculum eſt, qui quaedam geſſit, ſed communiter omnium: exigi autem ab eo ſolo periculum ob alia, quae non geſſit, non oportet: niſi ſi qua talia ſunt, quae vel conſummationem coeptorum ab eo deſiderabant, vel ita coniuncta fuerunt, vt ſeparari non debuerunt. §. 4. Quod autem dicitur, deſiſſe ſoluendo eſſe, vel non eſſe, contutores praeſtare debere, videamus qualem intellectum habet: id eſt, vtrum ſufficit, nihil deminutum eſſe de facultatibus contutoris, ex quo tempore datus eſt, ſed eandem faciem patrimonii permanſiſſe: an, etſi nihil poſt accidit, quod palam faciat deminutionem patrimonii, debet tamen contutor inquirere fortunas contutoris? Sed hoc et ex perſonae qualitate, et ex temporis intercapedine, quo teſtamentum factum eſt, vsque ad mortem patris, aliam aeſtimationem accipere debet: nam aperte prodigo, vel cuius bona venierunt, licet obreptum fuerit Praetori, qui decreto eum dedit, permittere contutori adminiſtrationem non debet: et potuit aliquid pater eorum, poſt teſtamentum factum accidens ignoraſſe, aut

1 Ap. Hal. *Titius quaedam adminiſtrauit* abſunt.

aut cum destinatum haberet mutare testamentum, id non fecisse.

LVI. SCAEVOLA libro quarto Digestorum:

TVTOR rerum et animalium pupilli venditionem fecit: sed quaedam animalia, emtoribus pretium non soluentibus, retinuit, et apud se habuit: pretium idem rationibus pupilli accepto tulit: ex his aliquot nata sunt: defuncto tutore heres eius [1] eandem tutelam administrauit, et animalia annis plurimis possedit. Quaesitum est, an cum is cuius tutela administrata est, annis viginti quatuor esset, iure animalia vindicaret? Respondit, [2] secundum ea, quae proponerentur, pupillum ea vindicare non posse.

LVII. IDEM libro decimo Digestorum:

CHIROGRAPHIS debitorum incendio exustis, cum ex inuentario tutores conuenire eos possent ad soluendam pecuniam, aut [3] nouationem faciendam cogere, cum idem circa priores [4] debitores propter eundem casum fecissent, id omisissent circa debitores pupillorum: an, si quid propter hanc cessationem eorum pupilli damnum contraxerunt, iudicio tutelae consequantur? Respondit, [5] si adprobatum fuerit, eos tutores hoc per dolum vel culpam praetermisisse, praestari ab his hoc deberi. §. 1. Ab eo, qui sententia Praesidis bonis ademtis relegatus erat, cum ex [6] permissu Principis appellatio eius recepta sit, quam is qui pronuntiauerat non receperat, fundum emerat pupillus, interuenientibus tutoribus: et appellatione iniusta pronuntiata, fundus ei ablatus est. Quaesitum est, an tutelae iudicio pretium fundi pupillus consequi a tutoribus possit? Respondit, si scientes emerunt ab eo, qui in ea causa esset, vt obnoxius sententiae priori esset: tutelae iudicio eos teneri.

LVIII. IDEM libro vndecimo Digestorum:

QVI NEGOTIATIONEM per Pamphilum et Diphilum, prius seruos postea libertos, exercebat, suo testamento eos tutores reliquit: et cauit, vt negotium eodem more exerceretur, quo se viuo exercebatur: hique tutelam administrauerunt, non tantum cum impubes patroni filius fuisset, sed etiam post pubertatem eius: sed Diphilus quidem cum incremento negotiationis rationes obtulit, Pamphilus autem putauit reddere oportere non ad incrementum negotiationis, sed ad computationem vsurarum, vt in tutelae iudicio solet. Quaesitum est, an secundum voluntatem defuncti, exemplo Diphili Pamphilus quoque rationem reddere debeat? Respondit, debere. Claudius Tryphoninus: quia lucrum facere ex tutela non debet. §. 1. Ex duobus tutoribus pupilli altero defuncto adhuc impubere pupillo, qui supererat, ex persona pupilli sui iudice accepto, consecutus est cum vsuris quantum ex tutela ad tutorem defunctum peruenerat. Quaesitum est, iudicio tutelae, quo experitur pubes factus, vtrum eius tantum portionis [7], quae ab initio (quod) ex tutelae ratione peruenerat ad defunctum contutorem, vsurae veniant, an etiam eius summae, quae exortis vsuris pupillo aucta, post mortem eius ad superstitem aeque cum sorte translata sit, aut transferri debuit? Respondit, si eam pecuniam in se vertisset, omnium pecuniarum vsuras praestandas. Quod si pecunia mansisset in rationibus pupilli, praestandum quod bona fide percepisset, aut percipere potuisset, sed faenori dare cum potuisset, neglexisset: cum id, quod ab alio debitore nomine vsurarum cum sorte datur, ei qui accipit, totum sortis vice fungitur, vel fungi debet. §. 2. Testamento dati tutores, quod ruptum videbatur, cessauerunt in administratione tutelae, et a Praeside tutor datus est pupillo: iussi autem sunt etiam hi qui dati erant testamento tutores, tutelam administrare, coniuncto eo qui a Praeside datus coeperat administrare. Quaesitum est, ex testamento datos periculum antecedentis temporis [8] administrationis, vtrum ex apertis tabulis, an ex quo iussi sunt, pertineat ad eos [9]? Respondit, ad eos de quibus quaereretur, nullum antecedentis temporis periculum pertinere. §. 3. Pupillo herede instituto, filiae exheredatae duo millia nummorum aureorum legauit: eosdemque tutores vtrisque dedit. Quaesitum est, an ex eo die, quo duo millia potuerunt a substantia hereditatis, et in nomina collocare, neglexerint, vsurarum nomine pupillae tutelae iudicio teneantur? Respondit, teneri. §. 4. Quaesitum est, an vsurae pupillaris pecuniae, quas tutores debuerunt, cum ad curatorem transferuntur, in sortem com-

1 Ap. Hal. *eius* abest 2 *respondi.* 3 Hal. inserit *ad.* 4 *proprios.* 5 *respondi.* 6 Ap, Hal. *ex* abest. 7 Ap. Hal. *portionis* abest. 8 Ap. Hal. *antecedentis temporis* absunt. 9 Ap. Hal. *ad eos* absunt.

computantur: et vniuerfae fummae vfuras debere curatores incipiant? Refpondit, omnis pecuniae, quae ad curatores tranfit, parem caufam effe: quia omnis fors efficitur.

LIX. IDEM libro vigefimo fexto Digeftorum:

CVM HEREDITAS patris aere alieno grauaretur, et res in eo ftatu videretur, vt pupilla ab [1] hereditate paterna abftineretur: vnus ex tutoribus cum plerisque creditoribus ita decidit, vt certa crediti portione contenti effent, acciperentque: idem curatores iam viripotenti accepti cum plerisque creditoribus deciderunt. Quaefitum eft, an, fi aliquis tutorum creditor patris pupillae folidam pecuniam expenfam fibi ex re pupillae cum vfuris fecerit, reuocari a curatoribus pupillae ad portiones eas poffit, quas ceteri quoque creditores acceperunt? Refpondit, eum tutorem, qui ceteros ad portionem vocaret, eadem parte contentum effe debere.

LX. POMPONIVS libro octauo Epiftolarum:

SI TVTORIS heres exfecutus eft quae tutor inchoauit, tutelae etiam eo nomine tenetur.

LXI. IDEM libro vigefimo Epiftolarum.

APVD Ariftonem ita fcriptum eft: quod culpa tutoris pupillus ex hereditate defiit poffidere, eius aeftimatio in petitione hereditatis fine vlla dubitatione fieri debebit, ita, fi pupillo de hereditate cautum fit:cautum autem effe videtur, etiam fi tutor erit idoneus,a quo feruari poffit id quod pupillus ex litis aeftimatione fubierit. Sed fi tutor foluendo non eft, videndum erit, vtrum calamitas pupilli, an detrimentum petitoris effe debeat: perindeque haberi debet, ac fi res fortuito cafu interiffet: fimiliter atque ipfe pupillus expers culpae quid ex hereditate deminuiffet, corrupiffet, perdidiffet. De poffeffore quoque furiofo quaeri poteft, fi quid ne in rerum natura effet, per furorem eius accidiffet: tu quid putas? Pomponius: puto eum vere dicere. Sed quare cunctatus es, fi foluendo non fit tutor, cuius damnum effe debeat? cum alioquin elegantius dicere poterit, actiones dumtaxat, quas haberet cum tutore pupillus, venditori hereditatis praeftandas effe: ficuti heres, vel bonorum poffeffor: fi nihil culpa eius factum fit: veluti fi fundo hereditario vi deiectus fit, aut feruus hereditarius vulneratus ab aliquo fit fine culpa poffefforis, nihil plus quam actiones, quas eo nomine habet, praeftare debeat. Idem dicendum eft, et fi per curatorem furiofi, culpa vel dolo quid amiffum fuerit, quemadmodum fi quid ftipulatus tutor vel curator fuiffet, aut vendidiffet rem hereditariam: impune autem puto admittendum, quod per furorem alicuius accidit: quomodo fi cafu aliquo, fine facto perfonae, id accidiffet.

TIT. VIII.

DE AVCTORITATE ET CONSENSV TVTORVM ET CVRATORVM.

VLPIANVS libro primo ad Sabinum.

QVAMQVAM regula fit iuris ciuilis, in rem fuam auctorem tutorem fieri non poffe, tamen poteft tutor proprii fui debitoris hereditatem adeunti pupillo auctoritatem accommodare, quamuis per hoc debitor eius efficiatur: prima enim ratio auctoritatis ea eft, vt heres fiat, per confequentias contigit, vt debitum fubeat: fic tamen auctore, ab eo ftipulari non poteft. Et cum quidam auctoritatem accommodaret pupillae fuae, vt feruo fuo ftipulanti fponderet, Diuus Pius Antoninus refcripfit, iure pupillam non teneri: fed in quantum locupletior facta eft, dandam actionem. Sed fi auctor fiat, vt filio fuo quid tradatur, nulla erit auctoritas: euidenter enim fua auctoritate rem adquirit. §. 1. Tutor fi inuitus retentus fit per vim, non valet quod agitur: neque enim praefentia corporis fufficit ad auctoritatem, vt fi fomno aut morbo comitiali occupatus tacuiffet.

II. IDEM libro vigefimo quarto ad Sabinum:

NVLLA differentia eft, non interueniat auctoritas tutoris, an perperam adhibeatur:

III. PAVLVS libro octauo ad Sabinum:

ETIAMSI non interrogatus tutor auctor fiat, valet auctoritas eius, cum fe probare dicit id, quod agitur: hoc eft enim auctorem fieri.

IV. POMPONIVS libro decimo feptimo ad Sabinum:

ETSI pluribus datis tutoribus vnius auctoritas fufficiat, tamen, fi tutor auctoretur, cui adminiftratio tutelae conceffa

1 Ap. Hal. *ab* abeft.

esta non est, id ratum a Praetore haberi non debet. Et ideo puto verius esse, quod Ofilio placebat, si eo tutore auctore, qui tutelam non gerat, emam a pupillo, sciens alium eius tutelam gerere, dominium me non posse fieri. Item si eo auctore emam, qui a tutela fuerit remotus: nec enim id ratum haberi.

V. VLPIANVS libro quadragesimo ad Sabinum:

PVPILLVS obligari tutori eo auctore non potest. Plane si plures sint tutores, quorum vnius auctoritas sufficit, dicendum est, altero auctore, pupillum ei posse obligari: siue mutuam pecuniam ei det, siue stipuletur ab eo. Sed et cum solus sit [1] tutor, mutuam pecuniam pupillo dederit, vel ab eo stipuletur, non erit obligatus tutori: naturaliter tamen obligabitur, in quantum locupletior factus est: nam in pupillum, non tantum tutori, verum cuiuis actionem, in quantum locupletior factus est, dandam Diuus Pius rescripsit. §. 1. Pupillus vendendo sine tutoris auctoritate non obligetur: sed nec in emendo, nisi in quantum locupletior factus est. §. 2. Item ipse tutor et emtoris et venditoris officio fungi non potest. Sed enim si contutorem habeat, cuius auctoritas sufficit, procul dubio emere potest: sed si mala fide emtio intercesserit, nullius erit momenti: ideoque nec vsucapere potest: sane, si suae aetatis factus comprobauerit emtionem, contractus valet. §. 3. Sed si per interpositam personam rem pupilli emerit, in ea causa est, vt emtio nullius momenti sit: quia non bona fide videtur rem gessisse. Et ita est rescriptum a Diuo Seuero et Antonino. §. 4. Sane si ipse quidem emit palam, dedit autem nomen, non mala fide, sed [2] simpliciter, vt solent honestiores non pati nomina sua instrumentis inscribi, valet emtio. Quod si callide, idem erit, ac si per interpositam personam emisset. §. 5. Sed et si creditor pupilli distrahat, aeque emere bona fide poterit. §. 6. Si filius tutoris, vel quae alia persona iuri eius subiecta emerit, idem erit atque si ipse emisset.

VI. POMPONIVS libro decimo septimo ad Sabinum:

TVTORES, quibus administratio decreta non esset, tamquam extraneos, recte a pupillo emere placet.

VII. VLPIANVS libro quadragesimo ad Sabinum:

QVOD dicimus, in rem suam auctoritatem accommodare tutorem non posse, toties verum est, quoties per semet vel subiectas sibi personas adquiritur ei stipulatio: ceterum negotium ei geri per consequentias, vt dictum est, nihil prohibet auctoritas [3]. §. 1. Si duo rei sint stipulandi, et alter me auctore a pupillo stipuletur, alter altero tutore auctore: dicendum est, stipulationem valere, sic tamen, si auctoritas tutoris vnius sufficiat: ceterum, si non sufficiat, dicendum erit inutilem esse stipulationem. §. 2. Si et pater, et filius, qui in potestate eius fuit, tutores fuerunt, et pater sit stipulatus filio auctore: nullius momenti erit stipulatio: idcirco, quia in rem patris auctor esse filius non potest.

VIII. IDEM libro quadragesimo octauo ad Sabinum:

ET SI condicionalis contractus cum pupillo fiat, tutor debet pure auctor fieri: nam auctoritas non condicionaliter sed pure interponenda est, vt condicionalis contractus confirmetur.

IX. GAIVS libro duodecimo [4] ad Edictum prouinciale.

OBLIGARI ex omni contractu pupillus sine tutoris auctoritate non potest: adquirere autem sibi stipulando, et per traditionem accipiendo, etiam sine tutoris auctoritate potest: sed credendo obligare sibi non potest: quia sine tutoris auctoritate nihil alienare potest. §. 1. Ex hoc autem, quod pupillus nullam rem sine tutoris auctoritate alienare potest, apparet, nec manumittere eum sine tutoris auctoritate posse. Hoc amplius, licet tutoris auctoritate manumittat, debet e lege Aelia Sentia apud consilium caussam probare. §. 2. Pupillus ex omnibus causis soluendo sine tutoris auctoritate, nihil agit: quia nullum dominium transferre potest. Si tamen creditor bona fide pecuniam pupilli consumserit, liberabitur pupillus. §. 3. Hereditatem adire pupillus sine tutoris auctoritate non potest: quamuis lucrosa sit, nec vllum habeat damnum. §. 4. Nec ex Senatusconsulto Trebelliano hereditatem recipere pupillus sine tutoris auctoritate potest. §. 5. Tutor statim in ipso negotio praesens debet auctor fieri: post tempus vero, aut per epistolam interposita eius auctoritas nihil agit. §. 6. Etiam si non exaudiat tutoris auctoritatem is, qui cum pupillo contrahit, scriptis tamen hoc adprobetur, recte negotium geritur: veluti si absenti pupillo per epistolam vendam aliquid, aut locem, et is tutoris auctoritate consentiat.

X.

1 Ap. Hal. *sit* abest. 2 Ap. Hal. *sed* abest. 3 Ap. Hal. *auctoritas* abest. 4 *CAIVS lib. XVII.*

X. PAVLVS libro vigesimo quarto ad Edictum:

TVTOR, qui per valetudinem, vel absentiam, vel aliam iustam caussam auctor fieri non potuit, non tenetur.

XI. GAIVS libro decimo quinto ad Edictum prouinciale.

SI AD pupillum aut furiosum bonorum possessio pertineat, expediendarum rerum gratia, et in agnoscenda et in repudianda bonorum possessione voluntatem tutoris curatorisque spectari debere, placuit: qui scilicet, si quid eorum contra commodum pupilli, furiosiue fecerint, tutelae curationisue iudicio tenebuntur.

XII. IVLIANVS libro vigesimo primo Digestorum.

SI SERVVS communis, tuus et Titii, a pupilla tua te auctore aliquam rem per traditionem acceperit, tota ad Titium pertinebit. Marcellus notat: nam quodcumque ad omnes dominos non potest pertinere, id pro solido ad eum, cui adquiri potest, pertinere veteres comprobauerunt.

XIII. IDEM libro vigesimo primo Digestorum.

IMPVBERES tutore auctore obligantur, etiam si taceant: nam cum pecuniam mutuam acceperint, quamuis nihil dicant, auctoritate tutoris interposita tenentur. Quare etsi non debita pecunia his personis soluta fuerit, quamuis tacuerint, interposita tutoris auctoritas sufficit, vt condictione teneantur.

XIV. IDEM libro trigesimo primo Digestorum.

NON MVLTVM interest, afuerit tutor, cum negotium contraheretur, an praesens ignorauerit, quale esset, quod contrahebatur.

XV. MARCIANVS libro secundo Regularum:

ACCIPIENTIS et edentis iudicium idem tutor auctor vtrique fit: sed hoc vtrum ita est, si bis auctor factus est, an et vna auctoritas sufficiat eo animo, vt ad vtrumque pertineat, dubitat quidem Pomponius? Sed fortiter defenditur, sufficere vnam auctoritatem.

XVI. PAVLVS libro primo ad legem Aeliam Sentiam:

ETIAM si tutor caecus factus sit, auctor fieri potest.

XVII. IDEM libro sexto ad Edictum.

SI TVTOR pupillo nolit auctor fieri, non debet eum Praetor cogere: primum quia iniquum est, etiam si non expedit pupillo, auctoritatem eum praestare: deinde, etsi expedit, tutelae iudicio pupillus hanc iacturam consequitur.

XVIII. IDEM libro primo ad Plautium:

POTEST pupillus tutore auctore debitorem suum Titio delegare: sed cum tutor debet pupillo, dicendum est, neque delegari eum, neque procuratorem aduersus tutorem dari ipso tutore auctore posse: quia futurum sit, vt auctoritate sua liberetur.

XIX. IDEM libro nono Responsorum.[1]

CVRATOREM etiam impuberi dari posse: sed ad ea, quae sollemnitatem iuris desiderant, explicanda, tutore auctore opus esse.

XX. SCAEVOLA libro decimo[2] Digestorum.

INTER pupillos paternae hereditatis diuisio facta est praesente tutore, sed non adsignante instrumento diuisionis. Quaesitum est, an ei stari oporteret? Respondit, si tutor auctor fuisset, non idcirco minus standum esse diuisioni, quod non adsignasset.

XXI. IDEM libro vigesimo sexto Digestorum.

DEFENDENTE tutore pupillus condemnatus ex contractu patris, accepit curatorem: inter quem et creditorem acta facta sunt apud Procuratorem Caesaris infra scripta. Priscus Procurator Caesaris dixit, faciat iudicata: Nouellius curator dixit, abstineo pupillum: Priscus Procurator Caesaris dixit, responsum habes, scis quid agere debeas. Quaesitum est, an secundum haec acta adolescens a bonis patris abstentus sit? Respondit, proponi abstentum.

XXII. LABEO libro quinto Pithanon.[3]

SI QVID est, quod pupillus agendo tutorem suum liberaturus est, id ipso tutore auctore agi recte non potest.

TIT. IX.

QVANDO EX FACTO TVTORIS VEL CVRATORIS MINORES AGERE VEL CONVENIRI POSSVNT.

POM-

1 Hal. addit *respondit.* 2 *lib. VII. responsorum.* 3 *lib. V. posteriorum a Labeone epitomatorum.*

POMPONIVS libro vigeſimo nono ad Sabinum:

OB DOLVM malum, vel culpam tutoris, Ariſto ait pupillum poſſeſſorem condemnandum: ſed non puto, quanti actor in litem iuraret. Et tamen illud ita eſt, ſi rem a tutore pupillus ſeruare poſſit.

II. VLPIANVS libro primo Opinionum:

SI TVTOR vel curator pecunia eius, cuius negotia adminiſtrat, mutua data, ipſe ſtipulatus fuerit, vel praedia in nomen ſuum emerit: vtilis actio ei, cuius pecunia fuit, datur ad rem vindicandam vel mutuam pecuniam exigendam.

III. PAPINIANVS libro vigeſimo Quaeſtionum:

DOLVS tutorum puero neque nocere neque prodeſſe debet. Quod autem vulgo dicitur, tutoris dolum pupillo non nocere, tunc verum eſt, cum ex illius fraude locupletior pupillus factus non eſt. Quare merito Sabinus tributoria actione pupillum conueniendum ex dolo tutoris exiſtimauit: ſcilicet, ſi per iniquam diſtributionem pupilli rationibus cauit. Quod in depoſiti quoque actione dicendum eſt: item hereditatis petitione: ſi modo, quod tutoris dolo deſiit, pupilli rationibus illatum probetur.

IV. VLPIANVS libro ſexageſimo quarto ad Edictum:

AT SI extrinſecus aliquid tutor dolo admiſerit, pupillo nihil nocere oportet.

V. PAPINIANVS libro quinto Reſponſorum:

POST mortem furioſi non dabitur in curatorem, qui negotia geſſit, iudicati actio, non magis, quam in tutores: ſi modo nullam ex conſenſu, poſt depoſitum officium, nouationem factam, et in curatorem vel tutorem obligationem eſſe translatam, conſtabit. §. 1. Tutor, qui pecuniam ſe ſoluturum cauit, quam pater pupilli condemnatus fuerat, actionem poſt tutelam finitam recte recuſat. Non idem in eo placuit, qui ſuo nomine mutuam pecuniam accepit, et iudicatum pro pupillo fecit: niſi forte creditor ideo contraxit, vt in cauſam iudicati pecunia tranſiret.

VI. IDEM libro ſecundo Definitionum.

TVTOR, interpoſito decreto Praetoris, actorem reliquit: ſecundum eum ſententia dicta, iudicati transfertur ad pupillum actio non minus quam ſi tutor obtinuiſſet.

VII. SCAEVOLA libro decimo tertio Quaeſtionum.

TVTORI, qui infantem defendit, ſuccurritur, vt in pupillum iudicati actio detur.

VIII. IDEM libro quinto Reſponſorum:

TVTOR, qui et coheres pupillo erat, cum conueniretur, fideicommiſſi nomine, in ſolidum ipſe cauit. Quaeſitum eſt, an in adultum pupillum pro parte danda ſit vtilis actio? Reſpondit, danda.

TIT. X.

DE SVSPECTIS TVTORIBVS, ET CVRATORIBVS.

VLPIANVS libro trigeſimo quinto ad Edictum:

HAEC clauſula et frequens et perneceſſaria eſt: quotidie enim ſuſpecti tutores poſtulantur. §. 1. Primum igitur tractemus, vnde deſcendat ſuſpecti crimen, et apud quos poſtulari quis poſſit ſuſpectus tutor vel curator: deinde quis, et a quo, et ex quibus cauſis remouetur, deque poena ſuſpecti. §. 2. Sciendum eſt, ſuſpecti crimen e lege duodecim tabularum deſcendere. §. 3. Damus autem ius remouendi ſuſpectos tutores Romae Praetoribus: in prouinciis Praeſidibus earum. §. 4. An autem apud Legatum Proconſulis ſuſpectus poſtulari poſſit, dubium fuit? Sed Imperator Antoninus cum Diuo Seuero Braduae Maurico Proconſuli Africae reſcripſit, poſſe: quia mandata iurisdictione officium, ad eum totum iu iuris dicundi tranſit. Ergo et, ſi Praetor mandet iurisdictionem, ſimili modo dicendum eſt, ſuſpectum poſſe apud eum poſtulari, cui mandata eſt: cum enim ſit in prouincia hoc reſcriptum, conſequens erit dicere, et eum, cui a Praetore mandata eſt iurisdictio, poſſe de ſuſpecto cognoſcere. §. 5. Oſtendimus, qui poſſunt de ſuſpecto cognoſcere: nunc videamus, qui ſuſpecti fieri poſſunt. Et quidem omnes tutores poſſunt, ſiue teſtamentarii ſint, ſiue non ſint, ſed alterius generis tutores. Quare et ſi legitimus ſit tutor, accuſari poterit. Quid, ſi patronus? adhuc idem erit dicendum: modo vt meminerimus, patrono parcendum. §. 6. Conſequens eſt, vt videamus, qui poſſunt ſuſpectos poſtulare. Et ſciendum eſt, quaſi publicam eſſe hanc actionem, hoc eſt, omnibus

bus patere.[1] §. 7. Quinimo, et mulieres admittuntur: sed hae solae, quae pietate necessitudinis ductae ad hoc procedunt: vt puta mater, nutrix quoque, et auia possunt[2]. Potest et soror, nam in sorore et rescriptum exstat Diui Seueri, et si qua alia mulier fuerit, cuius Praetor perpensam pietatem intellexerit non sexus verecundiam egredientis, sed pietate productam, non continere iniuriam pupillorum, admittet eam ad accusationem. §. 8. Si quis de plebeiis ob facta atrociora in tutela admissa fuerit apud Praetorem accusatus, remittitur ad Praefectum vrbis grauiter puniendus.

II. IDEM libro primo de omnibus tribunalibus:

LIBERTVS quoque, si fraudulenter gessisse tutelam filiorum patroni probetur, ad Praefectum vrbis remittetur puniendus.

III. IDEM libro trigesimo quinto ad Edictum:

TVTOR quoque contutorem potest suspectum facere, siue duret adhuc tutor, siue iam desierit ipse, contutor autem maneat tutor: et ita Diuus Seuerus rescripsit. Plus Diuus Pius Caecilio Petino rescripsit, posse tutorem suspectum remotum contutores suos suspectos facere. §. 1. Liberti quoque pupillorum grate facient, si tutores vel curatores eorum, male gerentes rem patronorum, vel liberorum patronorum suspectos fecerint: sed si patronum suum vt suspectum in tutela facere velint, melius est, libertos ab accusatione repelli, ne in ipsa cognitione grauius aliquid emergat: cum hoc aliis omnibus pateat. §. 2. Non tantum autem adolescentis curator, sed etiam furiosi, vel prodigi, vt suspectus remoueri potest. §. 3. Sed et si quis curam ventris bonorumue administrat, non carebit huius criminis metu. §. 4. Praeterea videndum, an et sine accusatione possit suspectus repelli? Et magis est, vt repelli debeat, si Praetori liqueat ex apertissimis rerum argumentis, suspectum eum esse. Quod fauore pupillorum accipiendum est. §. 5. Nunc videamus, ex quibus causis suspecti remoueantur? Et sciendum est, aut ob dolum in tutela admissum suspectum licere postulare, si forte grassatus in tutela est, aut sordide egit, vel perniciose pupillo, vel aliquid intercepit ex rebus pupillaribus iam tutor. Quod si quid admisit, ante tamen admisit[3] quam tutor esset, quamuis in bonis pupilli, vel in tutela, non potest suspectus tutor postulari: quia delictum tutelam praecessit: proinde si pupilli substantiam expilauit, sed antequam tutor esset, accusari debet expilatae hereditatis crimine[4]: si minus, furti. §. 6. Quaeri potest, si tutor fuerit pupilli, idemque sit curator confirmatus adolescenti, an possit ex delictis tutelae suspectus postulari? Et cum possit tutelae a concuratoribus conueniri, consequens erit dicere, cessare suspecti accusationem: quia tutelae agi possit, deposito officio, et alio sumto. §. 7. Idem erit quaerendum, et si proponas aliquem desisse esse tutorem, et rursum coepisse: vtputa vsque ad tempus, vel ad conditionem erat datus, deinde iterum, vel superueniente conditione testamentaria, vel etiam a Praetore postea datus est, an suspectus postulari possit? Et quia duae tutelae sunt, si est, qui eum tutelae iudicio conueniat, aequissimum erit dicere, cessare crimen suspecti. §. 8. Si autem ipse tutor est solus, numquid, quia tutelae cessat, remouendus sit ab hac administratione, quasi in hac[5] suspectus ex eo, quod in aliam male versatus sit? Ergo et in eo, qui curator solus post finitam tutelam confirmatus est, idem dici potest. §. 9. Quod si quis ita tutor datus sit, QVOAD IN ITALIA ERIT, TVTOR ESTO: vel QVOAD TRANS MARE NON IERIT: an possit suspectus postulari ex eo gestu, quem administrauit, antequam trans mare abesset? Et magis est, vt postulari possit: quasi vna tutela sit, habens interualla. §. 10. Si quis afuturus Reipublicae causa desiderauit in locum suum constitui alium tutorem, an reuersus ex ante gesto suspectus postulari possit? Et quia potest ex priore gestu vtili actione conueniri, cessabit postulatio. §. 11. Si curator ventri bonisque datus fraudulenter versatus sit, deinde tutor datus, an postulari suspectus propter fraudes in cura admissas possit, dubitari potest? Et si quidem habet contutores, non poterit postulari, quia conueniri potest: si non habet, amoueri potest. §. 12. Si tutor inimicus pupillo parentibusue eius sit, et generaliter, si qua iusta causa Praetorem mouerit, cur non debeat in ea tutela versari, reiicere eum debebit. §. 13. Seuerus et Antoninus rescripserunt Epicurio, tutores, qui res vetitas sine decreto distraxerunt, nihil qui-

1 Ap. Hal. *hoc est omnibus patere* absunt. 2 Ap. Hal. *possunt* abest. 3 Ap. Hal. *admisit* abest. 4 Ap. Hal. *crimine* abest. 5 Ap. Hal. *in hac* absunt.

quidem egiſſe: verum, ſi per fraudem id fecerunt, remoueri eos oportere. §. 14. Tutor, qui ad alimenta pupillo praeſtanda copiam ſui non faciat, ſuſpectus eſt, poteritque remoueri. §. 15. Sed ſi non latitet, ſed praeſens nihil poſſe decerni contendit, quaſi inopibus, ſi datis pupillo aduocatis in mendacio reuincatur, ad Praefectum vrbis remittendus eſt: neque enim intereſt, id agere quemquam, vt corrupta fide inquiſitionis tutor conſtituatur, an bona fide conſtitutum, velut praedonem bonis alienis incumbere: hic ergo non quaſi ſuſpectus remouebitur, ſed remittetur puniendus ea poena, qua ſolent adfici, qui tutelam corruptis miniſteriis Praetoris redemerunt. §. 16. Qui pecuniam ad praediorum emtionem conferre, neque pecuniam deponere peruicaciter perſtant, quoad emtionis occaſio inueniatur, vinculis publicis iubentur contineri, et inſuper pro ſuſpectis habentur: ſed ſciendum eſt, non omnes hac ſeueritate debere tractari, ſed vtique humiliores: ceterum eos, qui ſunt in aliqua dignitate poſiti, non opinor vinculis publicis contineri oportere. §. 17. Is tutor, qui inconſideranter pupillum vel dolo abſtinuit hereditate, poteſt ſuſpectus poſtulari. §. 18. Qui ob ſognitiam, vel ruſticitatem, inertiam, ſimplicitatem, vel ineptiam remotus ſit, in hac cauſa eſt, vt integra exiſtimatione tutela vel cura abeat. Sed et ſi quis [1] ob fraudem non remouebit aliquem, ſed [2] ei adiunxerit, non erit famoſus: quia non eſt abire tutela iuſſus.

IV. Idem libro primo de omnibus tribunalibus.

Haec enim cauſae faciunt, vt integra exiſtimatione tutela vel cura quis abeat. §. 1. Decreto igitur debebit cauſa remouendi ſignificari, vt appareat de exiſtimatione. §. 2. Quid ergo, ſi non ſignificauerit cauſam remotionis decreto ſuo? Papinianus ait, debuiſſe dici, hunc integrae eſſe famae: et eſt verum. §. 3. Si Praetor ſententia ſua non remouerit tutela, ſed gerere prohibuit, dicendum eſt, magis eſſe, vt et hic deſinat tutor eſſe. §. 4. Qui nihil geſſerunt, non poſſunt ſuſpecti poſtulari: verum ob ignauiam, vel negligentiam, vel dolum, ſi dolo fecerunt, poſſunt remoueri.

V. Idem libro tertio Diſputationum:

Svspectvs fieri is quoque qui ſatis dederit, vel nunc offerat, poteſt: expedit enim pupillo, rem ſuam ſaluam fore, quam tabulas rem ſaluam fore [3] cautionis habere: nec ferendus eſt contutor, qui ideo collegam ſuum ſuſpectum non fecit, quoniam cautum erat pupillo.

VI. Callistratvs libro quarto de Cognitionibus:

Qvia ſatisdatio propoſitum tutoris maleuolum non mutat, ſed diutius graſſandi in re familiari facultatem praeſtat.

VII. Vlpianvs libro primo de omnibus tribunalibus:

Impvberibvs quidem non permittitur ſuſpectos facere: adoleſcentibus plane volentibus ſuſpectos facere curatores ſuos permittitur, dummodo ex conſilio neceſſariorum id faciant. §. 1. Si fraus non ſit admiſſa, ſed lata negligentia, quia iſta prope fraudem accedit, remoueri hunc quaſi ſuſpectum oportet. §. 2. Praeterea acceſſerunt quaedam ſpecies ex Epiſtola Imperatoris noſtri, et Diui Seueri ad Atriunculonium: nam aduerſus eos, qui ne alimenta decernantur ſui copiam perſeuerant non facere, vt ſuis rebus careant, praecipitur: reique ſeruandae cauſa pupillus in poſſeſſionem mittatur eius, qui ſuſpectus ſententia ſua factus eſt, quaeque mora deteriora futura ſunt, curatore dato diſtrahi iubentur. §. 3. Item ſi quis tutor datus non compareat, ſolet Edictis euocari, nouiſſimeque, ſi copiam ſui non fecerit, vt ſuſpectus remoueri, ob hoc ipſum quod copiam ſui non fecit. Quod et perraro et diligenti habita inquiſitione faciendum eſt.

VIII. Idem libro ſexageſimo primo ad Edictum.

Svspectvm tutorem eum putamus, qui moribus talis eſt, vt ſuſpectus ſit: enimuero tutor, quamuis pauper eſt, fidelis tamen et diligens, remouendus non eſt quaſi ſuſpectus.

IX. Modestinvs libro ſingulari de Euremataticis:

Si tvtor aliquo vinculo neceſſitudinis vel adfinitatis pupillo coniunctus ſit, vel ſi patronus pupilli liberti tutelam gerit, et quis eorum a tutela remouendus videatur, optimum factum eſt, curatorem ei potius adiungi, quam eundem cum [4] notata fide et exiſtimatione remoueri.

X.

1 Ap. Hal. *quis* abeſt. 2 Hal. inſerit *alium*. 3 Ap Hal. *rem ſaluam fore* abſunt. 4 Ap. Hal. *cum* abeſt.

X. PAPINIANVS libro duodecimo Quaestionum:

DECRETO Praetoris vt fufpectus remotus, periculum futuri temporis non timet: iniquum enim videtur, remoueri quidem a tutela vel cura, in futurum autem non effe fecurum.

XI. IDEM libro quinto Refponforum.

POST finitam tutelam, cognitio fufpecti tutoris, quamuis pridem recepta, foluitur.

XII. IVLIVS AQVILA libro Refponforum.

NIHIL proponi, cur praefcribere curator poffit in cognitione fufpecti, quo minus religio Praetoris a pupillari feruo detegente fraudes inftruatur.

LIBER VICESIMVS SEPTIMVS.

TIT. I.

DE EXCVSATIONIBVS.

MODESTINVS libro primo Excufationum.

HERENNIVS Modeftinus, Ignatio Dextro [1] S. Confcribens librum, vt mihi videtur, vtiliffimum, quem excufationem tutelae et curatoriae vocaui, hunc tibi mifi. §. 1. Faciam autem, quoad poffibile erit, de his doctrinam manifeftam, enarrans legalia Graecorum voce, et fi cognouero, inepta ea ad transferendum effe. §. 2. Apponam dicendorum narrationi etiam ipfa legum verba, fi neceffe erit, vt dicendorum fimul, et legendorum vfum habentes integritatem indigentibus, et vtilitatem praebeamus. §. 3. Dicendum igitur primum eft, quos creari non oporteat. §. 4. Libertinis pupillis ingenuos tutores, vel curatores Praefides non dabunt, nifi omnimodo libertinorum penuria fecundum locum illum fit: libertinis enim libertinos folos oportere dari, qui ex eodem loco fint, oratio Diui Marci iubet. Si autem dabitur, Diuus Seuerus impuberum curam habens, obligatum [2] effe tutelae, nifi iufte rationes reddiderit, refcripfit. §. 5. Non poteft curator effe fponfae fponfus, vt Senatus dicit: creatus autem talis, abfoluetur.

II. IDEM libro fecundo Excufationum.

EXCVSANTVR a tutela et curatoria qui feptuaginta annos compleuerunt. Exceffiffe autem oportet feptuaginta annos tempore illo, quo creantur, aut quo hereditatem adiit quis, aut quo conditio, quae teftamento infcripta eft, completa eft: non intra tempora excufationis. §. 1. Aetas autem probatur aut ex natiuitatis fcriptura, aut aliis demonftrationibus legitimis. §. 2. Remittit a tutela vel curatoria et liberorum multitudo. §. 3. Legitimos autem liberos effe oportet omnes, etfi non fint in poteftate. §. 4. Oportet autem liberos viuos effe quando tutores patres dantur: qui enim antea deceflerunt, his non connumerantur: neque rurfus nocent, qui poftea moriuntur: Et hoc ita inquit conftitutio Diui Seueri. §. 5. Hoc autem videtur quidem dictum effe de tutore dato, fecundum teftamentum: conuenit autem hoc [3] et in omni alio. §. 6. Qui autem in ventre eft, etfi in multis partibus legum comparatur iam natis, tamen neque in praefenti quaeftione, neque in reliquis ciuilibus muneribus prodeft patri: et hoc dictum eft in conftitutione Diui Seueri. §. 7. Non folum autem filii remiffionem tutelae tribuunt, et filiae, fed etiam nepotes ex filiis mafculis nati, mafculi et feminae. Auxiliantur autem tum quando patre eorum mortuo illius locum fupplent auo. Quotcumque autem nepotes fuerint ex vno filio, pro vno filio numerantur. Haec autem ex conftitutionibus, quae de liberis loquuntur, poffunt colligi: nusquam enim facile eft inuenire, vbi de filiis loquatur conftitutio, fed de liberis: appellatio autem haec et ad nepotes extenditur. §. 8. Numerum autem liberorum determinatum conftitutionibus effe oportet vnicuique, tunc cum creatur: nam fi poft creationem generantur, non auxiliantur, vt conftitutio inquit Seueri et Antonini. §. 9. Amplius autem et qui habet tres tutelas, aut tres curatorias: aut commixtim tres curatorias, et tres tutelas, et adhuc manentes

[1] Ap. Hal. haec priora quatuor verba funt loco infcriptionis figla S. omiffa. [2] Hal. inferit *eum*. [3] Ap. Hal. *hoc* abeft.

nentes, hoc eſt, nondum excedentibus aetatem minoribus, hi excuſantur ad tutelam vel curatoriam vocati. Sed tamen et ſi curator quis fuerit, non impuberis, ſed furioſi, ſeu prodigi [1], in numerum curarum et haec computabitur curatoria quod ſic ſe habere docet conſtitutio Seueri et Antonini. Dicit autem haec et nobilis Vlpianus de tribus tutelis.

III. VLPIANVS libro ſingulari de Officio Praetoris tutelaris.

TRIA onera tutelarum dant excuſationem. Tria autem onera ſic ſunt accipienda, vt non numerus pupillorum plures tutelas faciat, ſed patrimoniorum ſeparatio: et ideo, qui tribus fratribus tutor datus eſt, qui indiuiſum patrimonium haberent, vel quibusdam tutor, quibusdam curator, vnam tutelam ſuſcepiſſe creditur.

IV. MODESTINVS libro ſecundo Excuſationum.

DIXIMVS tres habentes tutelas ad quartam non vocari. Quaeſitum eſt igitur, ſi quis duas habens tutelas, deinde ad tutelam tertiam vocatus appellauerit, et adhuc pendente iudicio appellationis ad quartam tutelam promoueatur, vtrum a quarta ſe excuſans mentionem faciet et tertiae, an omnino dimittet illam? Et a Diuo Seuero et Antonino conſtitutum inuenio, non oportere ad quartam promoueri a tertia appellantem: ſed pendente tertiae creationis excuſatione, illius finem exſpectare, terminum futurum quartae creationis: recta ratione: ſi enim ordine praepoſtero quartam ſuſcipiat quis, eueniet, vt poſt tertiam extantem, iniuſta tertiae appellatione apparente, quatuor oneribus grauetur extra leges. §. 1. Si pater in tribus fuerit muneribus aut tutelarum aut curatoriarum, filius eius non vexabitur: et ita conſtitutum eſt a Diuo Seuero et Antonino. Hoc autem et e contrario eſt, quod oportet filii tutelas remiſſionem patri dare: et rurſus vtrisque communes, id eſt, vnam filii, et duas patris, a te conuerſo. Tunc autem haec ita ſe habent, cum onus vni domui, non ſeparatis contingit. Scribit autem et Vlpianus nobiliſſimus haec eadem.

V. VLPIANVS libro ſingulari de Officio Praetoris tutelaris.

TRIA onera in domo vna eſſe ſufficit: proinde ſi pater alicuius, vel filius, vel frater, qui eſt in eiusdem poteſtate, tria onera ſuſtineat, quae ad periculum patris ſui ſpectent, quia voluntate eius adminiſtrant, omnibus excuſatio a tutela competit. Sed ſi non patris voluntate adminiſtrent, non prodeſſe ſaepe reſcriptum eſt.

VI. MODESTINVS libro ſecundo Excuſationum.

SI DVAS habenti tutelas aliae duae ſimul ſuperinductae fuerint, quae eſt ordine tertia, auxiliabitur ei, ad remiſſionem quartae, etſi Imperator fuerit, qui quartam iniunxerit, aut tertiam, et antequam cognoſcat Imperatoris mandata promotus erit ad aliam. Si autem ordo non apparuerit, ſed in vna die duae creationes proponerentur in diuerſis chartis, non qui creatus eſt, ſed qui creauit, eliget, quam oporteat eum ſuſcipere. §. 1. Grammatici, Sophiſtae, Rhetores, Medici qui περιοδευταί, id eſt, circulatores vocantur, quemadmodum a reliquis muneribus, ita et a tutela et a cura requiem habent. §. 2. Eſt autem et numerus Rhetorum in vnaquaque ciuitate, qui vacationem munerum habent, et haereſes quaedam propoſitae lege: quod manifeſtum eſt ex Epiſtola Antonini Pii, quae deſcripta quidem eſt communitati Aſiae, vniuerſo autem orbi conueniens eſt, cuius capitulum hic ſubiectum eſt. Minores quidem ciuitates poſſunt quinque medicos immunes habere, et tres Sophiſtas, Grammaticos totidem: maiores autem ciuitates ſeptem, qui curent: quatuor, qui doceant vtramque doctrinam: maximae autem ciuitates decem Medicos, et Rhetores quinque, et Grammaticos totidem. Supra hunc autem numerum ne maxima quidem ciuitas immunitatem praeſtat. Decet autem maximo quidem numero vti Metropoles gentium: ſecundo autem, quae habent vel forum cauſarum vel loca iudiciorum [2] tertio autem, reliquas. §. 3. Excedere quidem hunc numerum non licet neque ſententia ſenatus, neque alia qua adinuentione: minuere autem licet: quoniam pro ciuilibus muneribus apparet hoc tale factum. §. 4. Et vtique non aliter de immunitate hac fructum habebunt, niſi decreto ſenatus inſcripti fuerint numero conceſſo, et circa operationem ſe negligenter non habeant. §. 5. Et Phi-

1 Ap. Hal. ſeu *prodigi* abſunt. 2 Hal. *quae habent fora cauſarum* reliquis vsque ad *iudiciorum*, omiſis.

Philosophos quidem liberari a tutelis Paulus scribit ita: Philosophi, Oratores, Grammatici, qui publice iuuenibus prosunt, excusantur a tutelis, nam et Vlpianus libro quarto de Officio Proconsulis ita scribit. §. 6. Sed et reprobari medicum posse a Republica, quamuis semel probatus sit, Imperator noster cum patre Laelio Basso rescripsit. §. 7. De Philophis autem eadem constitutio Diui Pii ita dicit: Philosophorum autem non constitutus est numerus, quia rari sunt, qui philosophantur. Existimo autem, quoniam qui diuitiis superabundant, voluntarie tribuent pecuniam in vtilitates patriae: si autem proprie loquantur de substantia, inde iam manifesti fient non philosophantes. §. 8. Est autem Imperatoris Commodi constitutionibus inscriptum capitulum ex epistola Antonini Pii, in qua manifestatur, et philosophos habere immunitatem tutelarum. Sunt autem haec verba: consimiliter autem his omnibus Diuus pater meus mox ingrediens principatum, constitutione existentes honores et immunitates firmauit scribens, Philosophos, Rhetores, Grammaticos, Medicos immunes esse gymnasiis sacerdotii stantes, et neque ad frumenti, et vini, et olei emtiones, et praepositiones et neque iudicare, neque legatos esse, neque in militia numerari nolentes, neque ad alium famulatum eos cogi. §. 9. Amplius et illud scire oportet, et eum, qui in patria propria docet, aut medicatur, immunitatem hanc habere: si enim existens Comaneus [1] in Caesarea doceat, aut medicetur, apud Comanenses [2] immunitatem non habet, et hoc ita promulgatum est a DiuoSeuero et Antonino. §. 10. Valde tamen disciplinis instructos, et si supra numerum, et in aliena patria moram faciant, esse immunes Paulus scribit, dicens Diuum Pium Antoninum ita iussisse. §. 11. Romae philosophantem cum salario vel sine salario, remissionem habere promulgatum est a Diuo Seuero et Antonino, ita ac si in propria patria doceret. Quibus promulgationibus potest quis illam rationem adducere, quoniam in regia vrbe, quae et habetur et est communis patria, decenter vtique vtilem seipsum praebens, non minus, quam in propria patria, immunitate fruetur. §. 12. Legum vero doctores in aliquo praesidatu docentes, remissionem non habebunt. Romae autem docentes, a tutela et cura remittuntur. §. 13. Vlpianus [2] libro singulari de officio Praetoris tutelaris ita scribit: Athletae habent a tutela excusationem, sed qui sacris certaminibus coronati sunt. §. 14. Gentium praesidatus, puta Asiae, Bithyniae, Cappadociae, tribuit immunitatem a tutelis, hoc est, quoad in praesidatu sunt. §. 15. Tutela non est Republicae munus, nec quod ad impensam pertinet, sed ciuile: nec prouinciale videtur tutelam administrare. §. 16. Remittuntur a tutela et cura Magistratus ciuitatum. §. 17. Dat remissionem tutelae et capitalis inimicitia a creato facta aduersus patrem pupillorum, nisi secundum testamentum apparuerit datus tutor: nisi postquam scriptum est testamentum, capitale certamen eis ad [3] inuicem constitit: vel nisi antiquior quidem est testamento inimicitia: propter hoc autem videtur esse datus tutor, vt supponatur debito, et negotiis: et hoc ex epistola Imperatoris Seueri ostenditur. §. 18. Amplius autem absoluitur a tutela, cum quaestionem quis pupillo de statu mouet, cum videtur hoc non calumnia facere, sed bona fide: et hoc Diui Marcus et Seuerus promulgauerunt. §. 19. De rusticis autem, et humilibus, et illiteratis, scribit Paulus ita: Mediocritas et rusticitas interdum excusationem praebent, secundum epistolas Diuorum Hadriani et Antonini. Eius, qui se neget litteras scire, excusatio accipi non debet, si modo non sit expers negotiorum.

VII. Vlpianus libro singulari excusationum.

Pavpertas sane dat excusationem, si quis imparem se oneri iniuncto possit probare: idque Diuorum fratrum rescripto continetur.

VIII. Modestinus libro tertio Excusationum.

Sed et milites, qui honeste compleuerunt militiae tempus, remissionem habent tutelarum aduersus omnes hodie [4] priuatos. Aduersus autem filios eorum, qui eidem ordini communicauerunt, et eorum qui olim milites fuerunt, intra annum quidem dimissionis remissionem habent, post annum autem non habent: coaequalitas enim honoris militiae fortior videtur olim militum

1 *Cumanos.* 2 *Cumanos.* 2 Hal. inserit *quoque.* 3 Ap. Hal. *ad* abest. 4 Ap. Hal. *hodie* abest.

tum priuilegio: nisi fortassis alias habuerint iustas tutelae excusationes, vtputa numerum annorum, vel aliquid tale, quale et priuatos aduersus omnes excusare consueuit. Haec autem de filiis, non de nepotibus eorum, qui olim milites fuerunt. Nepotes enim eorum, qui olim milites fuerunt, in eodem loco cum reliquis priuatis esse creduntur. §. 1. Qui nimirum ignominiose dimissi sunt, similes his qui nequaquam militauerunt, existimantur: et propter hoc neque ipsi habent priuilegium, neque filiis eorum, qui olim fuerunt milites, tutores dati obligabuntur. §. 2. Quandoque autem non complent quidam militiae tempus, et tamen habent remissionem tutelarum, sed non eandem cum iis qui compleuerunt: qui enim vigesimum annum militiae excessit, similis esse creditur ei, qui compleuit tempus militiae. §. 3. Qui autem intra [1] hos annos dimissus est, non habet continuam tutelarum immunitatem, sed ad tempus: quemadmodum et reliquorum ciuilium munerum remissionem habet: qui enim intra quinque annos militia solutus est, nullam sibi vindicabit immunitatem: qui autem post quinque annos, vnius anni habet immunitatem: qui autem post octo, biennii: qui autem post duodecim, triennii: qui autem post sexdecim, quadriennii: qui autem post viginti, sicut supra diximus, continuo absoluentur. §. 4. Qui autem inter nocturnos custodes, qui sunt Romae, militauerit, anni solius habet remissionem. §. 5. Ita autem, si honeste scilicet absoluti fuerint, sicut dictum est, vel propter aegritudinem causatiuam remissionem acceperint: est enim et haec honesta: qui enim ignominiosa potitur remissione, non habet vacationem. §. 6. Veteranus autem esse creditur, non solum legionarius, sed et omnis, qui qualitercumque militauit, etsi honeste et ipse solutus: filiorum tamen tutor creabitur: etenim legionarius eius, qui inter nocturnos custodes militauit, filiorum tutor fit. §. 7. Iam vero et militi impuberi curator dabitur, qui olim miles fuerit, scilicet si pater huius mortuus fuerit, siue etiam hic emancipatus fuerit similiter. §. 8. Et de vniuersis his constitutiones testantur. §. 9. Scribit autem et Vlpianus ita: Sed ignominia multi ab vrbicis plane tutelis excusabuntur: quia ingredi eis vrbem non licet. Plane, si quis in cohortibus vrbanis permilitauit, licet ante viginti annos mittitur, tamen perpetuam habet a tutelis excusationem. §. 10. Quaesitum est autem, vtrum vnam et semel tutelam recipiunt, qui olim fuerunt milites, vel vno tempore non amplius quam semel: quiescente autem prima tutela, rursus priuilegium recipiant: aliter atque in priuatis, qui quieuerunt: non enim auxiliantur his, qui habuerunt, neque inter tres adnumerantur, ita et in his, qui olim fuerunt milites, non prodest creatum esse. Hoc autem et in curiis est promulgatum, vt ostendit Diui Seueri et Antonini constitutio. §. 11. Et nihil differt, qualiter indigent filii commilitonis tutore vel curatore, vtrum emancipati, vel patre mortuo. §. 12. Primipilarii ex constitutionibus imperialibus excusationem habent reliquarum tutelarum: primipilarii autem filiorum tutores erunt. Primipilarii autem hi existimantur, qui exercent primum pilum. [2] Si [3] autem non exercens mortuus fuerit, huius filiorum primipilarius tutor non erit.

IX. VLPIANVS libro singulari de Officio Praetoris tutelaris. [4]

SI TRIBVNVS in cohortibus Praetoriis permilitauerit, etiam collegarum filiorum tutela excusabitur, beneficio Diui Seueri et Imperatoris nostri.

X. MODESTINVS libro tertio Excusationum.

NON SOLVM autem, qui ad caligatas militias, et reliquas primipilarii militauerunt, sed et qui qualitercumque necessitatis publicae plebis Romanorum gratia absentes fuerunt, anni habent vacationem post reuersionem. §. 1. Annus denique hic non solum his qui compleuerunt consuetum militiae tempus, in reliquis publicis necessitatibus datur, sed et his, qui qualitercumque quieuerunt a publica necessitate, et reuersi sunt, et si minus tempus eo, quod constitutum est, consummauerunt. §. 2. Quas denique prius habebant tutelas, propter hoc autem deposuerunt, quoniam publici negotii gratia abibant, has, quum reuersi fuerint, confestim recipient, nihil eis auxiliante anno: annus enim ad futuras nouasque datur, non ad eas, quae resumi debent. §. 3. Annus autem computatorum [5] dierum scrutabitur ex quo quis reuersus est: rectam viam dirigens, vel

1 Hal. *infra*, hic et paulo post. 2 *primipilum*. 3 Hal. inserit *quis*. 4 *lib. singulari excusationum*. 5 *Continuorum*.

vel dirigere debens, non eam, quae eſt ex circuitibus. §. 4. Et qui in teſtamento dati ſunt tutores, renuent ſecundum leges, adminiſtrationem earum, quae in alia prouincia ſunt poſſeſſionum, quod oſtendit ſubiecta Diui Seueri conſtitutio. Diui Seuerus et Antoninus Auguſti Valerio. Teſtamento tutor datus, ante praefinitum diem adire [1] debuiſti, et poſtulare, vt ab adminiſtratione [2] rerum, quae in alia prouincia erant, liberareris. §. 5. Qui primum pilum expleuit, ſi cum tutelam ſuſcepiſſet vnius filii, rurſus in militares neceſſitates aſſumtus erit, deponet ſollicitudinem tutelae. §. 6. Similiter et in locum illius tutoris, quem poſtea ſibi collegam quis adduxerit, dabitur curator, vt ait conſtitutio Diui Seueri: quam recte adaptans omnibus ſimilibus capitulis, curatorem dari licet in locum eorum, qui temporis vacationem recipiunt. §. 7. Si libertus impubes dabitur a patrono tutor filiis ſuis, vel alius quicumque minor vigintiquinque annis: donec quidem impubes fuerit, non moleſtabitur: interim autem alter in locum eius creabitur curator. Similis eſt huic et legitimus tutor, ſi impuberem eſſe contigerit: etenim in locum eius curator interim dabitur. §. 8. Si quis ita aegrotus fuerit, vt oporteat eum non omnino dimitti a tutela, in locum eius curator interim dabitur: ſanatus autem hic rurſus recipiet tutelam. Si quis autem in inſaniam inciderit, ſimilis eſt huic: et ita Vlpianus ſcribit. Aduerſa quoque valetudo excuſat, ſed ea quae impedimento eſt, quo minus quis ſuis rebus ſupereſſe poſſit, vt Imperator noſter cum patre reſcripſit.

XI. PAVLVS libro ſingulari de excuſatione tutorum.

ET NON tantum, ne incipiant, ſed et a coepta excuſari debent.

XII. MODESTINVS libro tertio Excuſationum.

IDEM Vlpianus ſcribit. Sed in hoc reſcripto adiectum eſt, ſoiere vel ad tempus vel in perpetuum excuſari, prout valetudo, qua aancitur. Furor autem non in totum excuſat, ſed efficit, vt curator interim detur. §. 1. Sunt et alii, qui, etſi iam ſint tutores vel curatores, continuo tamen de reliquo abſoluuntur a ſollicitudine: puta qui domicilium alio tranſtulerunt, ex reſcripto Imperatoris ſcientis quidem tutorem eſſe eum, transmigrare autem expreſſim ei concedentis, et horum alterutrum litteris ſignificantis.

XIII. IDEM libro quarto Excuſationum.

SCIRE oportet, quoniam neque dati tutores, neque teſtamentarii prouocare neceſſe habent, vt oſtendit conſtitutio Diui Veri et Antonini. Hoc autem obſeruari oportet, et in datis curatoribus: in pauciſſimis enim diſtant curatores a tutoribus. Aduerſus denique ſententias auferentes eis excuſationes licentiam habebunt appellandi. §. 1. Multa vero obſeruari oportet, vt concedatur, tutores vel curatores cauſas remiſſionis tribuere. Oportet enim, eos conſtituto legibus tempore ad iudicem accedere: ſunt autem conſtituta tempora haec. Qui enim in ipſa ciuitate eſt, vbi creatur, vel intra centeſimum lapidem a ciuitate, intra quinquaginta dies excuſabitur, poſtea autem non admittetur, ſed tenebitur ad ſolicitudinem, et ſi horum quid non fecerit, erit in eadem cauſa, in qua eſſet, ſi apparuiſſet proprio periculo ipſum negligere, neque vlla ei via relicta erit ad excuſationem. Qui autem ſupra centum milliaria a ciuitate abeſt, viginti milliaria habebit numerata in vnamquamque diem a quo cognouerit, oportet autem ei manifeſtari a Praeſidibus vel in faciem, vel ad domum, et extra hos, alios triginta dies habebit ad excuſationem. Hoc autem conuenit et iis, qui teſtamento dati ſunt, ſiue tutores fuerint, ſiue curatores, quos confirmari a Magiſtratibus conſuetum eſt. §. 2. Aliud etiam inuenimus in Diui Marci promulgatione, inquiſitione dignum: etenim ei, qui in ipſa ciuitate eſt, in qua creatus eſt, vel intra centum milliaria, quinquaginta dierum ſpatium legiſlator dedit: ei vero, qui vltra centum milliaria habitat, in vnamquamque diem numerari viginti milliaria iuſſit, et extra hos alios triginta dies adiecit ad excuſationem, vnde contingit, vt, ſi cuius habitatio centum ſexaginta milliaribus abſit, is octo et triginta dierum ſpatium habeat, octo quidem centum ſexaginta milliarium nomine in vnamquamque diem, viginti milliariis numeratis, triginta vero, eo, quod ad excuſationem faciunt: erit igitur in deteriori ordine, qui longius habitat, eo qui intra centum milliaria

1 Hal. inſerit *praeſidem prouinciae*. 2 Hal. inſerit *earum*.

ria est vel in ipsa ciuitate, si vtique his quidem semper quinquaginta dies spatii sunt, illis vero pauciores: sed etsi maxime verba legis hunc habeant intellectum, tamen mens legislatoris aliud vult: ita enim et Cerbidius Scaeuola, et Iulius 1 Paulus, et Domitius Vlpianus, coryphaei legum prudentum scribunt, dicentes ita oportere hoc obseruari, vt nunquam alicui minus detur quinquaginta dierum spatio: tunc autem longius, cum annumeratio dierum, qui in viam computantur, adiectis triginta diebus, quos ad excusationem lex dat, excedit quinquaginta dies: vtputa si dixerimus, aliquem a quadringentis quadraginta milliariis habitare: hic enim viae quidem habebit dies viginti duos, ad excusationem autem alios triginta. §. 3. Obseruabunt autem hoc temporis spatium omnes, qui qualitercumque excusantur a tutela, vel cura, vel parte eius. §. 4. Consequens autem est credere, quod si aliqua specie excusationis fuerit quis vsus, non aliter audietur, quam si obseruauerit constitutum tempus: nisi forte alterius alicuius ciuitatis est ciuis. §. 5. Ita vero necesse est custodiri constitutum tempus, vt et si excusatus fuerit dimissus, non liberari eum Diuus Verus et Antoninus ostendant in constitutione, iubentes non detineri eum, qui in locum eius creatus sit, quasi non liceat alium dari in locum existentis tutoris. §. 6. Sufficit autem intra constitutum tempus excusare se solum. Si enim postea nolens desierit, non ei nocebit, ideoque si repraesentauerit quis se solum, non permanserit autem postea, vt se excuset, post constitutum tempus exceptione repellitur, et hoc dicit constitutio Imperatorum Veri et Antonini. §. 7. Si enim quis propter aegritudinem, vel aliam necessitatem, puta maris, vel hyemis, vel incursus latronum, aut aliam quam similem constituto tempore non poterit venire: ignoscendum ei est: cuius fidem tametsi sufficit firmare ex ipsa naturali iustitia, tamen et constitutio Imperatorum Veri et Antonini haec dicit. §. 8. Scire autem oportet, non sufficere, si accedat ad iudicem, sed oportere etiam de specie remissionis testari: et si multa habeat iura, quae ad remissionem faciunt, omnia nominare: si minus, similem esse ei, qui nequaquam accessit, aut accessit quidem iustam autem remissionis caussam non nominauit. §. 9. Quinquaginta vero dies continui numerantur, incipiendo a tempore cognitionis, quo quis cognouit seipsum datum esse. §. 10. Oportet autem vna testari ante tribunal, vel aliter, in submemorationibus. Potest autem et libellos dare, vt iidem ipsi aiunt Imperatores. §. 11. Haec de iis qui obseruare constitutum tempus debent. De iis autem qui non subiecti sunt constitutis temporibus, age scrutemur. §. 12. Qui non iuste dati sunt tutores, hoc est, a quibus non oportet, aut quos non oportet, aut quibus non oportet, aut quo non oportet modo, si neque confirmentur, neque administrauerint, sunt immunes: neque opponet quis eis, quod constituta tempora excusationis non obseruauerint: neque enim habent excusationis necessitatem, vt ostenditur in subiectis constitutionibus, quas exempli gratia subieci: adaptantur autem vtique omnibus. Diui Seuerus et Antoninus Augusti Narcisso. Ab auo materno tutor datus necesse non habuisti excusari, cum ipso iure non teneris: si igitur administrationi te non miscuisti, potes esse securus. Similiter autem et ii eum, qui non suppositus est iurisdictioni, creabunt Magistratus tutorem vel curatorem: neque hic necessitatem habet obseruare constituta tempora, vtputa, quia neque ciuis neque incola est.

XIV. Idem libro quinto Excusationum.

Libertum, cum de excusatione tutorum et curatorum tractetur, scire oportet, non solum patris pupilli, sed et matris intelligi debere. §. 1. Sed et cum de liberis patroni quaesierimus, scire oportet appellationem hanc non in primo gradu consistere, hoc est in filium et filiam, sed et in nepotes ex vtroque latere et eos qui deinceps sunt. §. 2. Sed etsi ius annulorum aureorum impetrauerit, adhuc custodit libertorum ordinem, secundum haec quae scripsit Marcus Antoninus. §. 3. Qui propria pecunia emtus et manumissus est, nequaquam connumeratur reliquis libertis. §. 4. Si plures liberti fuerint, vnus omnibus liberis tutor dabitur, et a tribus tutelis non absoluetur.

XV. Idem libro sexto Excusationum.

Spadonem quoque creabunt tutorem: nullam enim habet excusationem, vt

1 Ap. Hal. *Iulius* abest.

vt constitutio ostendit Imperatorum Seueri et Antonini. §. 1. Qui patri promisit se fore tutorem liberorum, excusari ab hac tutela non potest, etsi aliter habet ius excusationis. §. 2. Scire oportet, nulli dignitatem tribuere excusationem: vnde si quis Senator fuerit, hic tutor erit, et eorum qui inferioris ordinis sunt, quam Senatorum: quemadmodum rescripsit Diuus Marcus et Commodus. §. 3. Si quis autem tutor vel curator fuerit non Senatoris, vel aliter non in dignitate positi, deinde postea fiat Senator, continuo absoluetur a solicitudine. Si autem liberi, quorum tutelam aut curam administrabat, erant Senatoris, non absoluetur a tutela aut cura. §. 4. Similiter autem, et qui inferioris ordinis est, non excusabitur a tutela vel cura maiorum. §. 5. Neque librarios, neque calculatores, quos vulgo rationarios dicimus, habere immunitatem dicunt Diuorum constitutiones. §. 6. Iam autem et Iudaei non Iudaeorum tutores erunt, sicut et reliqua administrabunt: constitutiones enim in iis solis sine molestia eos esse iubent, per quae cultus inquinari videtur. §. 7. Ratiocinatio ciuitatis neque in numerum vnius tutelae procedit. §. 8. Liberti vxorem Senatorum vnius, etsi res eorum disponunt, non absoluuntur tamen a tutelis: hoc enim masculorum Senatorum libertis solum concessum est. §. 9. Si ciuitatis princeps, id est [1], magistratus, incidente ei creatione, obnoxius fuerit periculo tutelae, hanc non connumerabit aliis tutelis: quemadmodum nec fideiussores tutelae: sed neque qui ob honorem tutores conscripti sunt. §. 10. Qui vectigalia conduxit a ciuitatibus, non excusatur a cura. §. 11. Qui iura multa poterit dicere, quorum vnumquodque per seipsum satis validum non est, an possit excusari quaesitum est: puta septuaginta quis annorum non est, neque tres habet tutelas, sed neque quinque filios, aut aliquod aliud ius remissionis: habet nimirum duas tutelas, et duos filios, et sexaginta annorum est, aut alia quaedam talia dicit, per se ipsa quidem perfectum auxilium non praebentia, quae tamen si inuicem coniuncta sint, iusta appareant: sed visum est, hunc non excusari. §. 12. Qui accepit vel habet immunitatem ciuilium vel publicorum munerum, hic a tutela vel cura non excusabitur. §. 13. Qui absolutus est a tutela vel cura, non omnino depositionibus apud acta ad remissionem alterius tutelae vel curationis vtetur, si non exstiterint ei iura remissionis. §. 14. Qui dixerit se ipsum ignotum esse patri aut matri pupilli, ea de causa liberandus non est. [2] §. 15. Est autem quando et qui tres habet tutelas, vel curas, non habet ius remissionis, puta si quis affectauerit suscipere. Iam autem et tutor, qui modici patrimonii factus est, affectasse videtur. §. 16. Vlpianus libro singulari de excusationibus ita scribit. Si quis inter tres tutelas emancipati filii sui tutelam administret, an ei haec in numerum procedit, scio dubitatum: inuenio tamen rescriptum emancipatae filiae tutelam numerari inter onera oportere. §. 17. Si quis creabitur tutor existens in patris potestate, deinde pater noluerit pro eo cauere, iusserunt leges et ipsum patrem creari tutorem, vt nullo modo impediatur tutelae cautio, vt ostendit Diui Hadriani constitutio.

Imperator Hadrianus Bitrasio Pollioni legato Lugdonensi. Si Clodius Macer, quamuis filiusfamilias sit, idoneus tutor esse videbitur: pater autem eius idcirco cauere non vult, vt filium suum tutela eximat, et in hoc artificio perseuerauerit: existimo te huic fraudi recte occursurum, vt et filius et ipse ad tutelam liberorum Clementis gerendam compellantur.

XVI. Idem libro secundo Responsorum.

Gaivs testamento Nigidium filio suo tutorem dedit, eundemque vsque ad vicesimumquintum annum curatorem constituit. Quaero, cum liceat Nigidio a curatione etiam citra appellationem se excusare, ex qua die tempora, quae in excusationibus obseruanda Diuus Marcus statuit, computanda sunt: vtrum ex die aperti testamenti, an ex quo ad negotia gerenda vocatur, id est, post quartumdecimum annum impletum? Modestinus respondit, excusationem a cura tunc necessariam esse, cum decreto Praetoris seu Praesidis confirmatus curator fuerit.

XVII. Callistratvs libro quarto de Cognitionibus.

Non tantvm magnitudo patrimoniorum ineunda est susceptarum trium tutelarum, quaeque suscipienda est: sed etiam aetas pupillorum consideranda est: nam

1 Ap. Hal *princeps id est* absunt. 2 Hal. *non propter hoc excusabitur*, loco: *ea de causa liberandus non est*.

nam si priorum pupillorum aetas prope pubertatem sit, ita vt tantummodo semestre tempus reliquum fuerit, aut eorum, quorum suscipere tutelam cogitur, non dabitur excusatio: idque principalibus constitutionibus cauetur. §. 1. Iliensibus et propter inclytam nobilitatem ciuitatis, et propter coniunctionem originis Romanae, iam antiquitus et Senatusconsultis et constitutionibus Principum plenissima immunitas tributa est, vt etiam tutelae excusationem habeant: scilicet eorum pupillorum, qui Ilienses non sint. Idque Diuus Pius rescripsit. §. 2. Eos, qui in corporibus sunt, veluti fabrorum, immunitatem habere dicimus: etiam circa tutelarum exterorum hominum administrationem, habebunt excusationem: nisi si facultates eorum adauctae fuerint, vt ad cetera quoque munera publica suscipienda compellantur. Idque principalibus constitutionibus cauetur. §. 3. Non omnia tamen corpora, vel collegia vacationem tutelarum habent, quamuis muneribus municipalibus obstricta non sint: nisi nominatim id priuilegium eis indultum sit. §. 4. Is qui Aedilitate fungitur, potest tutor dari: nam Aedilitas inter eos Magistratus habetur, qui priuatis muneribus excusati sunt, secundum Diui Marci rescriptum. §. 5. Sane notum est, quod gerentibus honorem vacationem tutelarum concedi placuit: vacare autem eos, qui tunc primum vocentur ad suscipiendum officium tutelae: ceterum eos, qui iam se miscuerint administrationi, ne tempore quidem Magistratus vacare aeque notum est [1]. §. 6. Domini nauium non videntur haberi inter priuilegia, vt a tutelis vacent: idque Diuus Traianus rescripsit. §. 7. Inquilini castrorum a tutelis excusare solent: nisi eorum, qui et ipsi inquilini sunt, et in eodem castro, eademque conditione sunt.

XVIII. Vlpianvs libro vigesimo ad legem Iuliam et Papiam:

Bello amissi ad tutelae excusationem prosunt: quaesitum est autem, qui sunt isti: vtrum hi, qui in acie sunt interemti, an vero omnes omnino, qui per causam belli parentibus sunt abrepti: in obsidione forte? Melius igitur probabitur, eos solos qui in acie amittuntur, prodesse debere, cuiuscumque sexus vel aetatis sint: hi enim pro Republica ceciderunt.

XIX. Idem libro trigesimo quinto ad Edictum:

Illvd vsitatissimum est, vt his, qui in Italia domicilium habeant, administratio rerum prouincialium remittatur.

XX. Ivlianvs libro vigesimo Digestorum.

Si pvpillvm patruus contendat exheredatum esse, et se heredem scriptum, aequum est, tutorem pupillo dari, recepta patrui excusatione: vel, si nolit excusationem petere, remoto eo a tutela, ita litem de hereditate expedire.

XXI. Marcianvs libro secundo Institutionum.

Propter litem quam quis cum pupillo habet, excusare se a tutela non potest: nisi forte de omnibus bonis, aut plurima parte eorum controuersia sit. §. 1. Qui se vult excusare, si plures habet excusationes, et de quibusdam non probauerit, aliis vti intra tempora non prohibetur. §. 2. Licet datus tutor ad vniuersum patrimonium datus est, tamen excusare se potest, ne vltra centesimum lapidem tutelam gerat: nisi in eadem prouincia pupilli patrimonium sit: et ideo illarum rerum dabunt tutores in prouincia Praesides eius. §. 3. Nec Senatores vltra centesimum lapidem vrbis tutelam gerere coguntur. §. 4. Habenti ergo tutorem tutor datur: sed aliarum rerum, non earundem datur. [2]

XXII. Scaevola libro primo Regularum:

Geometrae a tutelis non vacant. §. 1. Hi vero, quibus Princeps curam alicuius rei iunxit, excusantur a tutela, donec curam gerunt.

XXIII. Vlpianvs libro secundo Responsorum:

Propter Magistratum, quem in municipio quis erat administraturus, tutelae excusationem non habere respondi. §. 1. Si in castris merentes non ab eo tutores dentur, qui in castris merebat, excusationem habere respondi.

XXIV. Papinianvs libro vndecimo Quaestionum.

Neqvaqvam credendum est, ei priuilegium excusationis ablatum, cui fideicommissaria libertas soluta est: nam in toto fere iure manumissor eiusmodi nihil iuris vt patronus aduersus liberti personam consequitur: excepto, quod in ius vocare patronum iniussu Praetoris non debet.

XXV.

1 Ap. Hal. *aeque notum est* absunt. 2 Ap. Hal. *datur* abest.

XXV. VLPIANVS libro ſecundo de officio Proconſulis:

EXCVSARE ſe tutor per libellos non poterit.

XXVI. PAVLVS libro ſingulari de Excuſationibus:

MENSORES frumentarios habere ius excuſationis, apparet ex reſcripto Diuorum Marci et Commodi, quod reſcripſerunt Praefecto annonae.

XXVII. MARCIANVS libro quinto Regularum.

LEGATARIVS, qui rogatus eſt alii omne legatum reſtituere, ſi maluit ſe excuſare a tutela, legatum propter fideicommiſſarium conſequitur: cui ſimilis eſt, qui de falſo egit, nec obtinuit.

XXVIII. PAPINIANVS libro quinto Reſponſorum:

TVTOR petitus ante decreti diem, ſi aliquod priuilegium quaerit, recte petitionem inſtitutam excludere non poterit. §. 1. Quae tutoribus remunerandae fidei cauſa teſtamento parentis relinquuntur, poſt excuſationem ab heredibus extrariis quoque retineri placuit: quod non habebit locum in perſona filii, quem pater impuberi fratri coheredem et tutorem dedit: cum iudicium patris vt filius, non vt tutor promeruit. §. 2. Tutorem ad [1] tempus exulare iuſſum excuſare non oportet: ſed per tempus exilii curator in locum ipſius debet dari.

XXIX. MARCIANVS libro ſecundo Inſtitutionum:

PLANE ſi in exilium datus ſit tutor, poteſt ſe excuſare, ſi in perpetuum datus eſt. §. 1. Facilius autem exulis ignorantia, qui contutorem ſuſpectum facere non potuerit, veniam habebit.

XXX. PAPINIANVS libro quinto Reſponſorum:

IVRISPERITOS, qui tutelam gerere coeperunt, in conſilium principum adſumtos, optimi maximique Principes noſtri conſtituerunt excuſandos: quoniam circa latus eorum agerent, et honor delatus finem certi temporis ac loci non haberet. §. 1. Cum oriundus ex prouincia, Romae domicilium haberet, eiusdem curator decreto Praeſidis ac Praetoris conſtitutus, rerum adminiſtrationem vtrubique ſuſcepit: placuit, eum duas curationes adminiſtrare non videri: quod videlicet vnius duo patrimonia non viderentur. §. 2. Qui priuilegio ſubnixus eſt, fratris curationem ſuſcipere non cogitur. §. 3. Patronus impuberi liberto quosdam ex libertis tutores aut curatores teſtamento dedit: quamuis eos idoneos eſſe conſtet, nihilo minus iure publico poterunt excuſari, ne decreto confirmentur.

XXXI. PAVLVS libro ſexto Quaeſtionum:

SI IS, qui tres tutelas adminiſtrabat, duobus pupillis diuerſis decretis datus eſt, qui potuit excuſari [2], et priusquam cauſas excuſationis allegaret, vnus ex pupillis, quorum iam tutelam adminiſtrabat, deceſſit: vbi deſiit ei competere excuſatio, ſtatim tenuit eum prius decretum, quaſi in loco tertiae tutelae quarta ſubroganda: nam ipſo iure tutor eſt, et antequam excuſetur. Potuit ergo tutela eius, qui nunc quarto loco inuenitur, excuſari: ſed cum non ſit excuſatus, neceſſario ſubeundum eſt onus illius quoque tutelae. Nec me mouet, quod dicat aliquis, hoc ne exigi, an adminiſtretur tutela: hoc enim eo pertinet, ne ſit finita adminiſtratio: ceterum, ſi periculum ſuſtineat ceſſationis, puto ei imputandam eam quoque tutelam. §. 1. Idem euenire poteſt, ſi duobus teſtamentis, cum haberet tres tutelas, tutor datus eſt: vbi non apertarum tabularum tempus inſpici debebit, ſi quaeratur, quae prior delata ſit tutela, ſed aditae hereditatis, vel conditionis exiſtentis. §. 2. Illa quoque erit differentia tutelarum, de quibus diximus, ſi tertia et quarta ſit delata, licet in quartam prius detentus ſit, quod huius, id eſt, quartae, ex quo iuſſus eſt adminiſtrare, illius, ex quo datus eſt, periculum ſuſtinet. §. 3. Eum, qui pupillum bonis paternis abſtinuerat, detinendum in quarta tutela exiſtimaui, quaſi depoſita illa. §. 4. Ceterum putarem, recte facturum Praetorem, ſi etiam vnam tutelam ſufficere crediderit, ſi tam diffuſa et negotioſa ſit, vt pro pluribus cedat. Neque igitur fratres conſortes plurium loco habendi ſunt: neque non fratres, ſi idem patrimonium habent, et ratio adminiſtrationis pariter reddenda ſit. Et ex diuerſo fratres, diuiſo patrimonio duae tutelae ſunt: non enim, vt dixi, numerus pupillorum, ſed difficultas rationum conficiendarum et reddendarum conſideranda eſt.

XXXII. IDEM libro ſeptimo Quaeſtionum:

NESENNIVS Apolinaris Iulio Paulo. Mater filium ſuum pupillum, vel quiuis alius extraneus extraneum aeque pupillum

1 *per* loco *ad*. 2 Ap. Hal. *qui potuit excuſari* abſunt.

lum scripsit heredem, et Titio legatum dedit, eumque eidem pupillo tutorem adscripsit. Titius confirmatus excusauit se a tutela. Quaero, an legatum amittat? Et quid [1], si testamento quidem tutor non sit scriptus, legatum tamen acceperit, datusque a Praetore tutor excuset se, an aeque repellendus sit a legato: et an aliquid intersit, si a patre vel emancipato pupillo tutor datus sit, vel puberi curator? Respondi, qui non iure datus sit vel tutor vel curator a patre, confirmatus a Praetore, excusationis beneficio vti maluit, repellendus est a legato: idque et Scaeuolae nostro placuit: nam et Praetor, qui eum confirmat tutorem, defuncti sequitur iudicium. Idem in matris testamento dicendum est. Similis est matri quiuis extraneus, qui pupillum heredem instituit, eique et in tutore dando prospicere voluit, quales sunt alumni nostri. Recte ergo placuit, eum, qui recusat id quod testator relinquit, ab eo quod petit, quod idem dedit, repelli debere. Non semper tamen existimo, eum qui onus tutelae recusauit, repellendum a legato: sed ita demum, si legatum ei ideo adscriptum appareat, quod eidem tutelam filiorum iniunxit, non quod alioquin daturus esset, etiam sine tutelae. Id apparere potuit, si posueris testamento legatum adscriptum, codicillis vero postea factis tutorem datum: in hoc enim legato potest dici, non ideo ei relictum, quia et tutorem esse voluerit testator.

XXXIII. IDEM libro vigesimo tertio Quaestionum.

SED HAEC nimium scrupulosa sunt, nec admittenda: nisi euidenter pater expresserit, velle se dare, etiam si tutelam non administrauit: semper enim legatum aut antecedit, aut sequitur tutelam.

XXXIV. IDEM libro septimo Quaestionum:

EX EIS apparet, non esse his similem eum quem Praetor tutorem dedit, cum posset vti immunitate: hic enim nihil contra iudicium fecit testatoris: nam quem ille non dedit tutorem, eum voluisse, tutelam administrare filii, dicere non possumus.

XXXV. IDEM libro vigesimo tertio Quaestionum.

QVID autem, si se non excusauerit, sed administrare noluerit, contentus, quod ceteri idonei essent? Hic poterit conueniri, si ab illis res seruari non potuisset. Sed hoc non quaerendum est, sed contumacia punienda est eius, qui quodammodo se excusauit. Multo magis quis dicere debebit indignum iudicio patris, qui vt suspectus remotus est a tutela.

XXXVI. IDEM libro nono Responsorum [2].

AMICISSIMOS quidem et fidelissimos parentes liberis tutores eligere solere, et ideo ad suscipiendum onus tutelae etiam honore legati eos persequi: sed cum proponatur, is de quo quaeritur, in testamento legatum meruisse, et idem pupillo substitutus, non est verisimile, hunc demum eum testatorem substituere voluisse, si et tutelam suscepisset: et ideo eum de quo quaeritur, a legato quidem, si adhuc viueret pupillus, repellendum fuisse, a substitutione autem non esse summouendum: cum eo casu etiam suscepta tutela finiretur. §. 1. Lucius Titius ex tribus filiis incolumibus vnum habet emancipatum eius aetatis, vt curatores accipere debeat. Quaero, si idem Titius pater, petente eodem filio emancipato, curator a Praetore detur, an iure publico vti possit, et nihilo minus trium filiorum nomine vacationem postulare? Respondi, praemium quidem patri, quod propter numerum liberorum ei competit denegari non oportere: sed cum filio suo curator petatur, contra naturales stimulos facit, si tali excusatione vtendum esse tentauerit.

XXXVII. SCAEVOLA libro secundo Responsorum.

QVI TESTAMENTO tutor datus fuerat, adito Praetore dixit, se tres liberos habere: adiecit praeterea, habenti patruum legitimum tutorem se vitiose tutorem datum. Praetor ita decreuit, SI LEGITIMVM TVTOREM HABENTI TVTOR DATVS ES, NON EST TIBI NECESSARIA EXCVSATIO. Quaero, cum nemo patruus impuberi tutor esset, an nihilo minus tutor remansit? Respondi, secundum ea quae proponerentur, quamuis iustas excusationis causas haberet, non tamen esse excusatum propter vitium pronuntiationis. §. 1. Item quaero, si adquieuisset sententiae, an ob id quod non gessit tutelam, vtilis actio in hunc dari debeat? Respondi, si errore potius, quod se pro iure trium liberorum quod allegabat, excusatum crederet, quam malitia ab administratione cessasset, vtilem actionem non dandam.

XXXVIII.

1 Ap. Hal. *quid* abest. 2 *lib. VII. responsorum respondit.*

XXXVIII. Pavlvs libro secundo Sententiarum:

Qvinqvaginta dierum spatium tantummodo ad contestandas excusationum causas pertinet: peragendo enim negotia, ex die nominationis continui quatuor menses constituti sunt.

XXXIX. Tryphoninvs libro decimo tertio Disputationum:

Si, cvm ipse institueret vt proferret excusationem, mora contradictionis impeditus est, quo minus decreto liberaretur: excusationem recte probari.

XL. Pavlvs libro secundo Sententiarum.

Post susceptam tutelam, caecus, aut surdus, aut mutus, aut furiosus, aut valetudinarius deponere tutelam potest. §. 1. Paupertas quae operi et oneri tutelae impar est, solet tribuere vacationem.

XLI. Hermogenianvs libro secundo iuris Epitomarum.

Administrantes rem Principum, ex indulgentia eorum, licet citra codicillos, a tutela, itemque cura, tempore administrationis delata, excusantur. §. 1. Idemque custoditur in his qui Praefecturam Annonae vel Vigilum gerunt. §. 2. Eorum, qui Reipublicae causa absunt, comites, qui sunt intra statutum numerum, de tutela, quae absentibus vel profecturis delata est, excusantur, nam susceptam antea non deponunt. §. 3. Qui corporis, item collegii iure excusantur, a collegarum filiorumque eorum tutela non excusantur: exceptis his, quiqiubus hoc specialiter tributum est.

XLII. Pavlvs libro singulari de Cognitionibus:

Plane vltra centesimum miliarium ab vrbe filiorum collegarum suorum tutelam suspicere non coguntur.

XLIII. Hermogenianvs libro secundo iuris Epitomarum.

Libertvs Senatoris, filiorum eius tutelam admistrans, ab aliis tutelis non excusatur.

XLIV. Tryphoninvs libro secundo [1] Disputationum.

Cvm ex oratione Diui Marci ingenuus libertino tutor datus excusari debeat, eandem excusationem competere etiam ei, qui ius annulorum impetrasset, Imperator noster cum Diuo Seuero patre suo rescripsit. §. 1. Ergo si pupillo libertino habenti ius annulorum, datus sit ingenuus tutor vel curator, consequens est, vt excusatio eius ob hanc conditionum diuersitatem non debeat accipi. §. 2. At si, antequam pupillus vel pubes minor annorum vigintiquinque ius annulorum acciperet, Lucius Titius ei datus, vt ingenuus excusatus fuit, post impetratum beneficium denuo eidem tutor curatorue dari poterit, exemplo eo, quo placuit, et rescriptum est, eum qui tempore, quod intra annum erat, ex quo Reipublicae causa abesse desierat, excusatus fuit, praeterito eo, ipsum suo loco dari posse. §. 3. Et quamuis libertinus [2], qui Senatori patrono procurat, excusationem ab aliorum tutela habeat, iste tamen qui ius annulorum impetrauit, qui [3] in ordinem ingenuorum transit, tali excusatione vti non posset.

XLV. Idem libro decimo tertio Disputationum.

Titivs filiis meis, qvoad Reipvblicae cavsa non abierit, tvtor esto: gessit tutelam ex testamento delatam: deinde Reipublicae causa abesse coepit, et desiit: an, quasi noua tutela nunc delata, excusari debeat etiam ob absentiam Reipublicae causa? an quia praecessit testamentum absentiam ob publicam causam, et est ab eo iam administrata tutela, non oporteat eum excusari? quid, si liberos interea susceperit, aut aliam excusationem parauit [4]? Magis est, vt haec vna tutela sit: ideo nec excusationem ei competere, nec agi tutelae ob prius tempus posse. §. 1. Sed si ita scriptum in testamento fuit, Titivs tvtor esto: cvm Reipvblicae cavsa aberit [5], tvtor ne esto: cvm redierit, tvtor esto: quid de excusatione aut ob absentiam Reipublicae causa, aut aliam, quae post obuenit, dici oporteat, videamus. Praecedit autem alia quaestio: testamento ex die vel sub conditione tutores [6] dati, an se excusare ante diem conditionemue necesse habeant? et in primis an iam dies quinquaginta eis cedant, intra quos necesse est causas excusationis exercere? Sed verum est, non ante esse tutorum, quam dies venerit: nam nec antequam adita sit hereditas. Quia igitur ex eodem testamento iam gesta fuit tutela, et qui excusatus est alias, afuturus Reipublicae

1 *lib. II.* 2 *libertus.* 3 *quia* pro *qui.* 4 *non oporteat excusari, et si liberos interea susceperit aut aliam excusationem parauerit? et magis est.* 5 *abierit.* 6 Ap. Hal. *tutores* abest.

publicae caufa, reuerfus contiñuo haeret tutelis ante fufceptis, etiam intra annum: fed hic ex ipfo teftamento defierit effe tutor: et ideo ex fecunda tutela excufare fe poteft. §. 2. Si a Praetore detur curator mente capto, aut muto, fiue ventri, excufatur iure liberorum. §. 3. Romae datos tutores eos tantum accipere debemus, qui vel a Praefecto vrbis, vel a Praetore, vel in teftamento Romae confecto, vel in continentibus dati funt. §. 4. Si tanta corporis aut mentis valetudine ab agendis rebus libertus prohibeatur, vt ne fuis quidem negotiis fufficiat, neceffitati erit fubcumbendum: ne inpoffibile iniungatur tutelae munus, quod obiri a liberto non poteft, cum incommodo pupilli, et aduerfus vtilitatem eius.

XLVI. PAVLVS libro fingulari de Cognitionibus.

QVI IN collegio piftorum funt, a tutelis excufantur: fi modo per femet piftrinum exerceant: fed non alios puto excufandos, quam qui intra numerum funt. §. 1. Vrbici autem piftores a collegarum quoque filiorum tutelis excufantur. §. 2. Sed et hoc genus excufationis eft, fi quis fe dicit ibi domicilium non habere, vbi ad tutelam datus eft, idque Imperator Antoninus cum Diuo patre fignificauit.

TIT. II.

VBI PVPILLVS EDVCARI VEL MORARI DEBEAT: ET DE ALIMENTIS EI PRAESTANDIS.

VLPIANVS libro trigefimo quarto ad Edictum.

SOLET Praetor frequentiffime adiri, vt conftituat, vbi filii vel alantur vel morentur: non tantum in poftumis, verum omnino in pueris. §. 1. Et folet ex perfona, ex conditione, et ex tempore ftatuere, vbi potius alendus fit: et nonnumquam a voluntate patris recedit Praetor. Denique cum quidam teftamento fuo cauiffet, vt filius apud fubftitutum educetur, Imperator Seuerus refcripfit, Praetorem aeftimare debere, praefentibus ceteris propinquis liberorum: id enim agere Praetorem oportet, vt fine vlla maligna fufpicione alatur partus, et educetur. §. 2. Quamuis autem Praetor recufantem apud fe educari non polliceatur fe coacturum, attamen quaeftionis eft, an debeat etiam inuitum cogere: vtputa libertum, parentem, vel quem alium de adfinibus cognatisue? Et magis eft, vt interdum debeat id facere. §. 3. Certe non male dicetur, fi legatarius vel heres educationem recufet teftamento fibi iniunctam, denegari ei actiones debere, exemplo tutoris teftamento dati. Quod ita demum placuit, fi idcirco fit relictum: ceterum, fi effet relicturus, etiam fi educationem recufaturum fciret, non denegabitur ei actio: et ita Diuus Seuerus faepiffime ftatuit.

II. IDEM libro trigefimo fexto ad Edictum.

OFFICIO iudicis, qui tutelae cognofcit, congruit, reputationes tutoris non improbas admittere: vtputa fi dicat, impendiffe in alimenta pupilli, vel difciplinas. §. 1. Modus autem, fi quidem Praetor arbitratus eft, is feruari debet, quem Praetor ftatuit: fi vero Praetor non eft aditus, pro modo facultatium pupilli debet arbitrio iudicis aeftimari: nec enim permittendum eft tutori, tantum reputare, quantum dedit, fi plus aequo dedit. §. 2. Hoc amplius, etfi Praetor modum alimentis ftatuit, verumtamen vltra vires facultatium eft, quod decretum eft, nec fuggeffit Praetori de ftatu facultatium, non debet ratio haberi alimentorum omnium: quia, fi fuggeffiffet, aut minuerentur iam decreta, aut non tanta decernerentur. §. 3. Sed fi pater ftatuit alimenta liberis, quos heredes fcripferit, ea praeftando, tutor reputare poterit, nifi forte vltra vires facultatium ftatuerit: tunc enim imputabitur ei, cur non adito Praetore defiderauit alimenta minui.

III. IDEM libro primo de Omnibus Tribunalibus:

IVS ALIMENTORVM decernendorum pupillis Praetori competit: vt ipfe moderetur, quam fummam tutores vel curatores ad alimenta pupillis vel adolefcentibus praeftare debeant. §. 1. Modum autem patrimonii fpectare debet, cum alimenta decernit, et debet ftatuere tam moderate, vt non vniuerfum reditum patrimonii in alimenta decernat, fed femper fit, vt aliquid ex reditu fuperfit. §. 2. Ante oculos habere debet in decernendo et mancipia quae pupillis deferuiunt, et mercedes pupillorum, et veftem, et tectum pupilli: aetatem etiam contemplari, in qua conftitutus eft, cui alimenta decernuntur. §. 3. In amplis tamen patrimoniis pofitis [1] non cumulus patri-

1 Ap. Hal. *pofitis* abeft.

patrimonii, ſed quod exhibitioni frugaliter ſufficit, modum alimentis dabit. §. 4. Sed ſi non conſtat, quis modus facultatium ſit, inter tutorem, et eum, qui alimenta decerni deſiderat, ſuſcipere debet cognitionem, nec temere alimenta decernere, ne in alterutram partem delinquat: prius tamen exigere debet, vt profiteatur tutor, quae ſit penes ſe ſumma: et comminari grauiores ei vſuras infligi eius quod ſupra profeſſionem apud eum fuerit comprehenſum. §. 5. Idem ad inſtructionem quoque pupillorum, vel adoleſcentium, pupillarum, vel earum quae intra viceſimum annum conſtitutae ſunt, ſolet decernere reſpectu facultatium, et aetatis eorum, qui inſtruuntur. §. 6. Sed ſi egeni ſint pupilli, de ſuo eos alere tutor non compellitur: et ſi forte poſt decreta alimenta ad egeſtatem fuerit pupillus perductus, deminui debent quae decreta ſunt: quemadmodum ſolent augeri, ſi quid patrimonio acceſſerit.

IV. IVLIANVS libro viceſimo primo Digeſtorum.

QVI FILIVM heredem inſtituerat, filiae dotis nomine, cum in familia nupſiſſet, ducenta legauerat, nec quicquam praeterea, et tutorem eis Sempronium dedit: is a cognatis et a propinquis pupillae perductus ad Magiſtratum iuſſus eſt alimenta pupillae, et mercedes, vt liberalibus artibus inſtitueretur, pupillae nomine praeceptoribus dare: pubes factus pupillus puberi iam factae ſorori ſuae ducenta, legati cauſa, ſoluit. Quaeſitum eſt, an tutelae iudicio conſequi poſſit, quod in alimenta pupillae, et mercedes a tutore ex tutela praeſtitum ſit? Reſpondi, exiſtimo, etſi citra Magiſtratuum decretum tutor ſororem pupilli ſui aluerit, et liberalibus artibus inſtituerit, cum haec aliter ei contingere non poſſent, nihil eo nomine, tutelae iudicio, pupillo, aut ſubſtitutis pupilli praeſtare debere.

V. VLPIANVS libro tertio de officio Proconſulis.

SI DISCEPTETVR, vbi morari, vel vbi educari pupillum oporteat, cauſa cognita id Praeſidem ſtatuere oportebit. In cauſae cognitione euitandi ſunt, qui pudicitiae impuberi poſſunt inſidiari.

VI. TRYPHONINVS libro decimo quarto Diſputationum.

SI ABSENS ſit tutor, et alimenta pupillus deſideret: ſi quidem negligentia, et nimia ceſſatio in adminiſtratione tutoris obiiciatur, quae etiam ex hoc arguatur, quod per abſentiam eius deſerta derelictaque ſunt pupilli negotia: euocatis adfinibus atque amicis tutoris, Praetor, edicto propoſito, cauſa cognita, etiam abſente tutore, vel remouendum eum qui dignus tali nota videbitur, decernet, vel adiungendum curatorem: et ita, qui datus erit, expediet alimenta pupillo. Si vero neceſſaria abſentia tutoris et improuiſa acciderit, forte quod ſubito ad cognitionem principalem profectus, nec rei ſuae prouidere, nec conſulere pupillo potuerit, et ſperatur redire, et idoneus ſit tutor, nec expediat alium adiungi, et pupillus alimenta de re ſua poſtulet, recte conſtituetur ad hoc ſolum, vt ex re pupilli alimenta expediat.

TIT. III.

DE TVTELAE ET RATIONIBVS DISTRAHENDIS, ET VTILI CVRATIONIS CAVSA ACTIONE.

VLPIANVS libro trigeſimo ſexto ad Edictum.

IN [1] OMNIBVS quae fecit tutor, cum facere non deberet, item in his quae non fecit, rationem reddet hoc iudicio: praeſtando dolum, culpam, et quantam in rebus ſuis diligentiam. §. 1. Vnde quaeritur apud Iulianum libro viceſimo primo Digeſtorum, ſi tutor pupillo auctoritatem ad mortis cauſa donationem accommodauerit, an tutelae iudicio teneatur? Et ait, teneri eum: nam ſicuti teſtamenti factio, inquit, pupillis conceſſa non eſt, ita nec mortis quidem cauſa donationes permittendae ſunt. §. 2. Sed et ſi non mortis cauſa donauerit tutore auctore, idem Iulianus ſcripſit, plerosque quidem putare, non valere donationem: et plerumque ita eſt: ſed nonnullos caſus poſſe exiſtere, quibus ſine reprehenſione tutor auctor ſit pupillo ad deminuendum, decreto ſcilicet interueniente: veluti ſi matri, aut ſorori, quae aliter ſe tueri non poſſunt, tutor alimenta praeſtiterit: nam cum bonae fidei iudicium ſit, nemo feret, inquit, aut pupillum aut ſubſtitutum eius quaerentes, quod tam coniunctae perſonae alitae ſint. Quinimmo

1 *De omnibus.*

mo per contrarium putat posse cum tutore agi tutelae, si tale officium praetermiserit. §. 3. Officio tutoris incumbit, etiam rationes actus sui conficere, et pupillo reddere: ceterum, si non fecit, aut si factas non exhibet, hoc nomine iudicio tutelae tenebitur. De seruis quoque interrogationes, sed et quaestiones habendas, et hoc officio iudicis conuenire placuit: nam Diuus Seuerus decreuit, cum neque inuentaria neque auctionalia proferentur, remedio eo vti debere, vt rationes a seruis qui rem gesserant, proferantur: has rationes si esse mala fide conscriptas a seruis dicunt tutores, etiam in quaestionem serui interrogari poterunt. §. 4. Praeterea si matrem aluit pupilli tutor, putat Labeo imputare eum posse: sed est verius, non nisi perquam egenti dedit, imputare eum oportere de largis facultatibus pupilli: vtrumque igitur concurrere oportet: vt et mater egena sit, et filius in facultatibus positus. §. 5. Sed si munus nuptiale matri pupilli miserit, non eum pupillo imputaturum Labeo scripsit: nec perquam necessaria est ista muneratio. §. 6. Si pupillis tutores pater dedit, inter quos et libertum suum, perque eum voluerit tutelam administrari, et tutores certam summam ei statuerunt, quia aliter se exhibere non poterat: habendam eius rationem quod statutum est, Mela existimat. §. 7. Ergo et si ex inquisitione propter rei notitiam fuerit datus tutor, eique alimenta statuerint contutores: debebit eorum ratio haberi, quia iusta causa est praestandi. §. 8. Sed et si seruis cibaria praestiterit, vel libertis, scilicet rei pupilli necessariis, dicendum est, reputaturum. Idemque et si liberis hominibus, si tamen ratio praestandi iusta intercedat. §. 9. Item sumtus litis tutor reputabit, et viatica, si ex officio necesse habuit aliquo excurrere, vel proficisci. §. 10. Nunc tractemus, si plures tutelam pupilli administrauerint, pro qua quisque eorum parte conueniendus sit? §. 11. Et, si quidem omnes simul gesserunt tutelam, et omnes soluendo sunt, aequissimum erit, diuidi actionem inter eos pro portionibus virilibus, exemplo fideiussorum. §. 12. Sed et si non omnes soluendo sint, inter eos qui soluendo sunt, diuiditur actio: sed prout quisque soluendo est, poterunt conueniri. §. 13. Et si forte quis ex facto alterius tutoris condemnatus praestiterit, vel ex communi gestu, nec ei mandatae sunt actiones, constitutum est a Diuo Pio, et ab Imperatore nostro, et Diuo patre eius, vtilem actionem tutori aduersus contutorem dandam. §. 14. Plane, si ex dolo communi conuentus praestiterit tutor, neque mandandae sunt actiones, neque vtilis [1] competit: quia proprii delicti poenam subit: quae res indignum eum fecit, vt a ceteris quid consequatur doli participibus: nec enim vlla societas maleficiorum, vel communicatio iusta damni ex maleficio est [2]. §. 15. Vsque adeo autem ad contutores non venitur, si sint soluendo contutores, vt prius ad Magistratus, qui eos dederunt, vel ad fideiussores veniatur: et ita Imperator noster Vlpio Proculo rescripsit. Quod enim Marcellus libro octauo Digestorum scripsit, quodque saepissime rescriptum est, quamdiu vel vnus ex tutoribus idoneus est, non posse ad Magistratus qui dederunt veniri, sic erit accipiendum, si non contutor ob hoc conueniatur, quod suspectum facere, vel satis exigere noluit. §. 16. Hanc actionem etiam in heredem tutoris competere constat. §. 17. Sed et heredi pupilli aeque competit, similibusque personis. §. 18. Non tantum ante condemnationem, sed etiam post condemnationem desiderare tutor potest, mandari sibi actiones aduersus contutorem, pro quo condemnatus est. §. 19. Rationibus distrahendis actione non solum hi tenentur tutores, qui legitimi fuerunt, sed omnes qui iure tutores sunt, et gerunt tutelam. §. 20. Considerandum est in hac actione, vtrum pretium rei tantum duplicetur, an etiam quod pupilli interfit? Et magis esse arbitror, in hac actione quod interest non venire, sed rei tantum aestimationem. §. 21. In tutela ex vna obligatione duas esse actiones constat: et ideo, siue tutelae fuerit actum, de [3] rationibus distrahendis agi non potest: siue contra, tutelae actio, quod ad speciem istam, peremta est. §. 22. Hunc tamen tutorem, qui intercepit pecuniam pupillarem, et furti teneri Papinianus ait: qui, et si furti teneatur, hac actione conuentus, furti actione non liberatur: nec enim eadem est obligatio furti ac tutelae, vt quis [4] dicat plures esse actiones eiusdem facti, sed plures obligationes: nam et tutelae et furti obligatur. §. 23. Hanc actionem sciendum est perpetuam esse, et heredi, similibusque personis dari ex eo, quod

1 Hal. inserit *actio*. 2 Ap. Hal. *est* abest. 3 Ap. Hal. *de* abest. 4 Hal. inserit *non*.

quod viuo pupillo captum est. Sed in heredem ceterosque successores non dabitur: quia poenalis est. §. 24. Haec actio tunc competit, cum et tutelae actio est [1], hoc est finita demum tutela.

II. PAVLVS libro octauo ad Sabinum:

ACTIONE de [2] rationibus distrahendis nemo tenetur, nisi qui in tutela gerenda rem ex bonis pupilli abstulerit. §. 1. Quod si furandi animo fecit, etiam furti tenetur. Vtraque autem actione obligatur, et altera alteram non tollet. Sed et condictio ex furtiua causa competit: per quam si consecutus fuerit pupillus quod fuerit ablatum, tollitur hoc iudicium: quia nihil absit pupillo. §. 2. Haec actio licet in duplum sit, in simplo rei persecutionem continet, non tota dupli poena est.

III. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

SI TVTELAE aut negotiorum gestorum agatur, incerto hoc, quantum ab aduersariis debetur tutori procuratoriue: arbitratu iudicis cauendum est, quod eo nomine eis absit.

IV. PAVLVS libro octauo ad Sabinum:

NISI finita tutela sit, tutelae agi non potest. Finitur autem non solum pubertate, sed etiam morte tutoris vel pupilli. §. 1. Filiumfamilias emancipatum, si tutelam administret, etiam directo teneri Iulianus putat. §. 2. Si adhuc impubes tutelae agat, nihil consumitur. §. 3. Cum furiosi curatore non tutelae sed negotiorum gestorum actio est: quae competit etiam dum negotia gerit: quia non idem in hac actione, quod in tutelae actione, dum impubes est is cuius tutela geritur, constitutum est.

V. VLPIANVS libro quadragesimo tertio ad Sabinum:

SI TVTOR rem sibi depositam a patre pupilli, vel commodatam non reddat: non tantum commodati, vel depositi, verum tutelae quoque tenetur: et, si acceperit pecuniam vt reddat, plerisque placuit, eam pecuniam vel depositi vel commodati actione repeti, vel condici posse. Quod habet rationem: quia [4] turpiter accepta sit.

VI. IDEM libro trigesimo primo ad Edictum.

SI FILIVSFAMILIAS tutelam administrauerit, et liberatus patria potestate dolo aliquid fecerit: an actio tutelae patrem quoque [5] hoc nomine teneat? quaeritur. Et aequum est, vt eum dumtaxat dolum pater praestet, qui commissus est ante emancipationem filii.

VII. IDEM libro trigesimo quinto ad Edictum:

SI PVPILLVS heres exstiterit ei cuius tutelam tutor suus gesserat, ex hereditaria causa cum tutore suo habebit actionem. §. 1. Si tutor in hostium potestatem peruenerit, quia finita tutela intelligitur, fideiussores, qui pro eo rem saluam fore spoponderint, et si quis exstat defensor eius, qui paratus est suscipere iudicium tutelae, vel si quis sit curator bonis eius constitutus, recte conuenientur.

VIII. PAPINIANVS libro vigesimo octauo Quaestionum.

QVAMVIS iure postliminii tutelam pristinam possit integrare.

IX. VLPIANVS libro vigesimo quinto ad Edictum:

SI TVTOR Reipublicae causa abesse coeperit, ac per hoc fuerit excusatus, quod Reipublicae causa aberit: tutelae iudicio locus est, Sed si desierit Reipublicae causa abesse, consequenter desinit [6] qui in locum eius datus est, et tutelae conueniri poterit. §. 1. Si duobus impuberibus fratribus tutor datus sit, et alter eorum in legitimam tutelam fratris sui perfectae aetatis constituti recidit, cum qui datus esset, tutorem esse desisse Neratius ait. Quia igitur desinit, erit tutelae actio etiam ex persona impuberis: quamuis si testamento datus fuisset, non desineret esse tutor eius, qui adhuc erat impubes: quia semper legitima tutela testamentariae cedit. §. 2. Si testamento sub conditione tutor datus sit, deinde alius medio tempore ex inquisitione: dicendum est locum esse tutelae iudicio, existente conditione, quia tutor esse desinit. §. 3. Sed et si quis testamento vsque ad tempus fuerit datus, idem erit dicendum. §. 4. Et generaliter quod traditum est, pupillum cum tutore suo agere tutelae non posse

1 Ap. Hal. *est* abest. 2 Ap. Hal. *de* abest. 3 Ap. Hal. *de* abest. 4 Ap. Hal. *habet rationem: quia* absunt. 5 Ap. Hal. *quoque* abest. 6 Hal. inserit *et is*.

posse, hactenus verum est, si eadem tutela sit: absurdum enim erat, a tutore rationem administrationis negotiorum pupilli reposci, in qua adhuc perseueraret: in qua autem desinit tutor, et iterum coepit esse, sic ex pristina administratione tutelae debitor est pupillo, quomodo si pecuniam creditam a patre eius accepisset. Quem igitur effectum haec (ex) sententia habeat, videamus? Nam, si solus tutor est, vtique ipse secum non aget: sed vel per specialem curatorem conueniendus est, vel pone eum contutorem habere, qui possit aduersus eum iudicem [1] accipere, ex qua causa cum eo tutelae agi potest. Quinimmo si medio tempore soluendo esse desierit, imputabitur contutoribus, cur non egerunt cum eo. §. 5. Si tutori curator sit adiunctus, quamuis suspecto postulato, non cogetur tutelae iudicium tutor suscipere: quia tutor maneret. §. 6. Sed et si fuerit tutor confiscatus, aduersus fiscum dandam esse actionem constat ei qui loco eius curator datus sit, vel contutoribus eius. §. 7. Ceterae actiones, praeter tutelae, aduersus tutorem competunt, etsi adhuc tutelam administrant, veluti furti, damni iniuriae, condictio.

X. Pavlvs libro octauo breuis Edicti:

Sed non dantur pupillo, dum tutor tutelam gerit: quamuis enim morte tutoris intereant, tamen pupillus cum herede eius actionem habet: quia sibi soluere debuit.

XI. Vlpianvs libro trigesimo quinto ad Edictum.

Si filivsfamilias tutelam administrauerit, deinde fuerit emancipatus, remanere eum tutorem Iulianus ait: et cum pupillus adoleuerit, agendum cum eo, eius quidem temporis [2] quod est ante emancipationem, in quantum facere potest, eius vero quod est post emancipationem, in solidum: cum patre vero dumtaxat de peculio; manere enim aduersus eum etiam post pubertatem de peculio actionem: neque enim ante annus cedit, intra quem de peculio actio detur, quam tutela fuerit finita.

XII Pavlvs libro octauo Breuis Edicti:

Filivs autem tutor propter hoc suum factum cum patre agere non potest ante pubertatem: quia nec finita tutela hoc ab eo exigi potest.

XIII. Vlpianvs libro trigesimo quinto ad Edictum.

Si tvtor post pubertatem pupilli negotia administrauerit, in iudicium tutelae veniet id tantum, sine quo administratio tutelae expediri non potest: si vero post pubertatem pupilli is qui tutor eius fuerat, fundos eius vendiderit, mancipia et praedia comparauerit, neque venditionis huius, neque emtionis ratio iudicio tutelae continebitur. Et est verum, ea quae connexa sunt, venire in tutelae actionem: sed et illud est verum, si coeperit negotia administrare post tutelam finitam, deuolui iudicium tutelae in negotiorum gestorum actionem: oportuit enim eum a semetipso tutelam exigere. Sed et si quis, cum tutelam administrasset, idem curator adolescenti fuerit datus, dicendum est negotiorum gestorum eum conueniri posse

XIV. Gaivs libro duodecimo ad Edictum prouinciale:

Si post pubertatem tempore aliquo, licet breuissimo, intermiserit administrationem tutor, deinde coeperit gerere: sine vlla dubitatione, tam tutelae quam negotiorum gestorum iudicio cum eo agendum est.

XV. Vlpianvs libro primo Disputationum.

Si ex duobus tutoribus cum altero quis transegisset, quamuis ob dolum communem: transactio nihil proderit alteri: nec immerito: cum vnusquisque doli sui poenam sufferat. Quod si conuentus alter praestitisset, proficiet id quod praestitit, ei qui conuentus non est: licet enim [3] doli [4] ambo rei sint, tamen sufficit vnum satisfacere: vt in duobus, quibus res commodata est, vel deposita, quibusque mandatum est.

XVI. Idem libro septuagesimo quarto ad Edictum:

Si cvm adhuc tutore ex stipulatu agatur, vel cum his qui pro eo interuenerunt, erit dubitatio, an quia tutelae agi non potest, nec ex stipulatu agi possit? Et plerique putant, etiam hanc actionem propter eandem vtilitatem differendam. §. 1. Cum curatore pupilli siue adolescentis agi poterit, et si vsque adhuc cura perseueret.

XVII. Idem libro tertio de Officio Consulis:

Imperatores Seuerus et Antoninus rescripserunt in haec verba. Cum hoc

1 *iudicium.* 2 Hal. inserit *nomine.* 3 Ap. Hal. *enim* abest. 4 Hal. inserit *mali.*

hoc ipsum quaeratur, an aliquid tibi a tutoribus vel curatoribus debeatur, non habet rationem postulatio tua, volentis in sumtum litis ab his tibi pecuniam subministrari.

XVIII. Papinianvs libro vigesimo quinto Quaestionum:

Cvm tvtor, negotiis impuberis administratis, pupillum paterna hereditate abstinet, bonis patris venditis, tractari solet, vtilis actio pupillo relinqui, an creditoribus concedi debeat? Et probatur, actionem inter pupillum et creditores patris esse diuidendam: scilicet, vt quod rationi bonorum per tutorem deerit, creditoribus reddatur: quod autem dolo [1] vel culpa tutoris in officio pupilli perperam abstenti contractum est, puero relinquatur. Quae actio sine dubio non prius competet, quam pupillus ad pubertatem peruenerit: sed illa confestim creditoribus datur.

XIX. Vlpianvs libro primo Responsorum [2].

Si probatvm est nomen debitoris a nouissimo curatore, frustra tutorem de eo conueniri.

XX. Papinianvs libro secundo Responsorum.

Alterivs curatoris heredem minorem, vt maiore pecunia condemnatum, in integrum restitui placuit. Ea res materiam litis aduersus alterum curatorem instaurandae non dabit, quasi minore pecunia condemnatum, si non sit eius aetatis actor, cui subueniri debeat: sed aequitatis ratione suadente, per vtilem actionem ei subueniri, in quantum alter releuatus est, oportet. §. 1. Non idcirco actio, quae post vigintiquinque annos aetatis intra restitutionis tempus aduersus tutorem [3] minore pecunia tutelae iudicio condemnatum redditur, inutilis erit, quod adolescenti curatores, ob eam culpam condemnati sunt. Itaque si non iudicium a curatoribus factum est, per doli exceptionem curatores consequi poterunt eam actionem praestari sibi.

XXI. Idem libro primo Definitionum:

Cvm pvpillvs tutelae actione contra tutorum alterum, tutori, quem iudex in solidum condemnauit, cessit, quamuis postea iudicatum fiat, tamen actio data non intercidit, quia pro parte condemnati tutoris non tutela reddita, sed nominis pretium solutum videtur.

XXII. Pavlvs libro decimo tertio Quaestionum:

Defensor tutoris condemnatus non auferet priuilegium pupilli: neque enim sponte cum eo pupillus contraxit.

XXIII. Idem libro nono Responsorum.

Convento herede tutoris iudicio tutelae, curatorem eiusdem neque ipso iure liberatum videri, neque exceptionem rei iudicatae ei dandam. Idemque in heredibus Magistratuum obseruandum.

XXIV. Idem libro secundo Sententiarum.

Postvmo tutor datus, non nato postumo, neque tutelae, quia nullus pupillus est: neque pro tutore, quia nulla significatio est: neque negotiorum gestorum iudicio tenetur, quia administrasse negotia eius, quia natus non esset, non videtur: et ideo vtilis in eum actio dabitur.

XXV. Hermogenianvs libro quinto iuris Epitomarum.

Non solvm tutelae priuilegium datur in bonis tutoris, sed etiam eius, qui pro tutela negotium gessit: vel ex curatione pupilli, pupillaeue, furiosi furiosaeue debebitur, si eo nomine cautum non sit.

Tit. IV.

de contraria tvtelae, et vtili actione.

Vlpianvs libro trigesimo sexto ad Edictum:

Contrariam tutelae actionem Praetor proposuit, induxitque in vsum, vt facilius tutores ad administrationem accederent, scientes pupillum quoque sibi obligatum fore ex sua administratione. Quamquam enim sine tutoris auctoritate pupilli non obligentur, nec in rem suam tutor obligare pupillum possit: attamen receptum est, vt tutori suo pupillus sine tutoris auctoritate ciuiliter obligetur, ex administratione scilicet: etenim prouocandi fuerant tutores, vt promtius de suo aliquid pro pupillis impendant, dum sciunt, se recepturos id quod impenderint. §. 1. Haec actio non solum tutori, verumetiam ei qui pro tutore negotia

1 Ap. Hal. *dolo* abest. 2 *lib. II. responsorum respondit.* 3 Hal. inserit *in.* 4 *lib. V. Responsorum respondit.*

tia gessit, competere debet. §. 2. Sed et si curator sit vel pupilli, vel adolescentis, vel furiosi, vel prodigi, dicendum est, etiam his contrarium dandum. Idem in curatore quoque ventris probandum est. Quae sententia Sabini fuit existimantis, ceteris quoque curatoribus ex iisdem caussis dandum contrarium iudicium.[1] §. 3. Finito autem officio hanc actionem competere dicemus tutori: ceterum, quamdiu durat, nondum competit. Sed si pro tutore negotia gessit, vel etiam curam administrauit, locus erit iudicio, etiam statim: quia hoc casu in ipsum quoque statim actio competit. §. 4. Praeterea, si tutelae iudicio quis[2] conuenietur, reputare potest id quod in rem pupilli impendit. Sic erit arbitrii eius, vtrum compensare, an petere velit sumtus. Quid ergo, si iudex compensationis eius rationem non habuit? an contrario iudicio experiri possit? Et vtique potest: sed si reprobata est haec reputatio, et adquieuit, non debet iudex contrario iudicio id sarcire. §. 3. An in hoc iudicio, non tantum quae pro pupillo, vel in rem eius impensa sunt veniant, verumetiam ea quoque, quae debebantur alias tutori, vtputa a patre pupilli si quid debitum fuit, quaeritur? Et magis puto, cum integra sit actio tutori, non esse in contrarium iudicium deducendum. §. 6. Quid tamen, si ideo exspectauit, quia tutor erat, et ideo non exegit? videamus, an contrario iudicio tutelae indemnitatem consequatur. Quod magis probandum est. Nam sicuti quodcumque aliud gessit pro vtilitate pupilli, id contrario iudicio consequetur, ita etiam id quod sibi debetur, consequi debet, vel eius securitatem. §. 7. Ego, et si ex caussa, quae tempore finitur, obligatio aliqua fuit, tutelae contrarium iudicium esse ei opinor. §. 8. Hanc actionem dandum placet, et si tutelae iudicio non agatur: etenim nonnumquam pupillus idcirco agere tutelae non vult, quia nihil ei debetur: immo plus in eum impensum est, quam quod ei abest: nec impediendus est tutor contrario agere.

II. IVLIANVS libro vigesimo primo Digestorum.

LONGE magis dandum est, et si rationibus distrahendis actio intendatur.

III. VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Edictum:

QVID ergo, si plus in eum impendit, quam est in facultatibus? videamus, an possit hoc consequi. Et Labeo scripsit posse. Sic tamen accipiendum est, si expedit pupillo ita tutelam administrari: ceterum si non expedit, dicendum est, absolui pupillum oportere: neque enim in hoc administrantur tutelae, vt merguntur pupilli: iudex igitur, qui contrario iudicio cognoscit, vtilitatem pupilli spectabit, et an tutor ex officio sumtus fecerit. §. 1. Contrarium iudicium an ad hoc quoque competat, vt quis a pupillo exigat liberationem, videndum est? Et nemo dixit, in hoc agere quem contrario posse, vt tutelae iudicio liberetur: sed tantum de his, quae ei propter tutelam absunt: consequitur autem pecuniam, si quam de suo consumsit, etiam cum vsuris, sed vel trientibus, vel his quae in regione obseruantur, vel his, quibus mutuatus est, si necesse habuit mutuari vt pupillo ex iusta causa prorogaret: vel his a quibus pupillum liberauit, vel quibus caruit tutor, si nimium profuit pupillo pecuniam esse exsolutam. §. 2. Plane si forte tutor aliquid pecuniae debuit faenerare, aliquid ipse pro pupillo soluit, nec ipse vsuras consequitur nec pupillo praestabit. §. 3. Quare et si in vsus suos conuertit, deinde aliquid impendit in rem pupillarem, quam impendit, desiit vertisse, et exinde vsuras non praestabit. Et si ante impendit in rem pupillarem, mox in vsus suos vertit, non videbitur vertisse quantitatem, quae concurrit cum quantitate sibi debita, vt eius summae non[3] praestet vsuras. §. 4. Vsuras vtrum tamdiu consequetur tutor, quamdiu tutor est, an etiam post finitam tutelam, videamus: an ex mora tantum? Et magis est, vt, quoad ei reddatur pecunia, consequatur: nec enim debet ei sterilis esse pecunia. §. 5. Si tamen fuit in substantia pupilli vnde consequetur, dicendum est, non oportere eum vsuras a pupillo exigere. §. 6. Quid ergo, si de re pupillari non potuit sibi soluere, quia erat deposita ad praediorum comparationem? Siquidem non postulauit a Praetore, vt promatur pecunia, vel hoc minus deponatur, sibi imputet: si vero hoc desiderauit, nec impetrauit, dicendum est, non deperire ei vsuras in contrario iudicio. §. 7. Sufficit tutori, bene et diligenter negotia gessisse: etsi euentum aduersum habuit, quod gestum est. §. 8. Iudicio contrario

1 Ap. Hal. *iudicium* abest. 2 Ap. Hal. *quis* abest. 3 Ap. Hal. *non* abest. 4 Ap. Hal. *ante tutelam* obsunt.

rio tutelae praestatur et id, quod in rem pupilli versum ante tutelam [1], vel post tutelam, si negotiis tutelae tempore gestis nexum probatur: et quod ante impensum est, siue pro tutore negotia gessit, et postea tutor constitutus est, vel ventri erat curator: sed et si non pro tutore negotia gerebat, debet venire, quod ante impensum est: deducuntur enim in tutelae iudicium sumtus, quoscumque fecerit in rem pupilli: sic tamen, si ex bona fide fecit. §. 9. Hanc actionem perpetuam esse palam est, et heredi, et in heredem dari, ceterosque successores, et ad quos ea res pertinet, et in eos.

IV. IVLIANVS libro vigesimo primo Digestorum:

A TVTELA remotus eo loco haberi debet, quo esset finita tutela: et sicut actiones patitur, perinde ac si pupillus pubes factus esset, ita contrario iudicio, si quid ei aberit, persequi debebit: nihil enim prohibet suspectum tutorem esse, quamuis complura in rem pupilli impenderit, quae eum amittere non oportet.

V. VLPIANVS libro primo Responsorum:

HEREDEM tutoris, si eam summam soluerit, in quam obligati pupilli fuerunt, actionem contrariam aduersus eos habere posse respondi.

VI. PAVLVS libro quinto ad Plautium.

SI TVTOR pro pupillo se obligauit, habet contrariam actionem, et antequam soluat.

TIT. V.

DE EO, QVI PRO TVTORE PROVE CVRATORE NEGOTIA GESSIT.

VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Edictum.

PROTVTELAE actionem necessario Praetor proposuit: nam quia plerumque incertum est, vtrum quis tutor, an vero quasi tutor pro tutore administrauerit tutelam, idcirco in vtrumque casum actionem scripsit: vt, siue tutor est, siue non sit, qui gessit, actione tamen teneretur. Solent enim magni errores intercedere, vt discerni facile non possit, vtrum quis tutor fuerit, et sic gesserit, an vero non fuerit, pro tutore tamen munere functus sit. §. 1. Pro tutore autem negotia gerit, qui munere tutoris fungitur in re impuberis, siue se putet tutorem, siue scit non esse, finget tamen esse [2]. §. 2. Proinde et si seruus quasi tutor egerit, Diuus Seuerus rescripsit, dandum in dominum iudicium vtile. §. 3. Cum eo qui pro tutore negotia gessit, etiam ante pubertatem agi posse, nulla dubitatio est: quia tutor non est. §. 4. Quare, si quis finita tutela pro tutore negotia impuberis gessit, tenebitur. §. 5. Sed et si prius pro tutore administrauerit, deinde quasi tutor, aeque tenebitur ex eo, quod pro tutore administrauit: quamuis deuoluatur hic gestus in tutelae actionem. §. 6. Si quis quasi tutor negotia gesserit eius, qui iam pubes est, neque tutorem habere potest: protutelae actio cessat. Simili modo et si eius qui nondum natus est: nam vt pro tutore quis gerat, eam esse personam oportet, cuius aetas recipiat tutorem, id est impuberem esse oportet [3]: sed erit negotiorum gestorum actio. §. 7. Si curator impuberi a Praetore datus, negotia gesserit, an quasi pro tutore gesserit, teneatur, quaeritur? Et est verius, cessare hanc actionem: quia officio curatoris functus est. Si quis tamen, cum tutor non esset, compulsus a Praetore, vel a Praeside, dum se putat tutorem, gesserit tutelam, videndum, an pro tutore teneatur? Et magis est, vt quamuis compulsus gesserit, teneri tamen debeat, qui animo tutoris gessit, cum tutor non esset. At iste curator, non quasi tutor, sed quasi curator gessit. §. 8. In protutelae iudicio vsurae quoque veniunt. §. 9. Sed vtrum solummodo in id quod gessit tenebitur, an vero in id etiam, quod gerere debuit? Et, si quidem omnino non attingit tutelam, non tenebitur: neque enim attingere debuit, qui tutor non fuit. Quod si quaedam gessit, videndum, an etiam eorum, quae non gessit, teneatur. Et hactenus tenebitur, si alius gesturus fuit: sed et si cognito quod tutor non fuit, abstinuit se [4] administratione: videamus, an teneatur, si necessarios pupilli non certiorauit, vt ei tutorem peterent. Quod verius est.

II. CELSVS libro vigesimo quinto Digestorum:

SI IS, qui pro tutore negotia gerebat, cum tutor non esset, rem pupilli vendidit, nec ea vsucapta est: petet eam pupillus, quamquam ei cautum est: non enim

1 Ap. Hal. *ante tutelam* absunt. 2 Ap. Hal. *esse* abest. 3 Ap. Hal. *id est, impuberem esse oportet* absunt. 4 Ap. Hal. *se* abest. 5 Ap. Hal. *non* abest.

enim eadem huius quae tutoris est rerum pupilli administratio.

III. IAVOLENVS libro quinto Epistolarum:

QVAERO, an is qui cum tutor testamento datus esset, et id ipsum ignoraret, pro tutore negotia pupilli gesserit quasi tutor: an, quasi pro tutore negotia gesserit, teneatur? Respondit, non puto teneri quasi tutorem: quia scire quoque se tutorem esse debet, vt eo affectu negotia gerat, quo tutor gerere debeat.

IV. POMPONIVS libro decimo sexto ad Quintum Mucium:

QVI PRO tutore negotia gerit, eandem fidem et diligentiam praestat, quam tutor praestaret.

V. VLPIANVS libro decimo ad Edictum.

EI, QVI pro tutore negotia gessit, contrarium iudicium competit.

TIT. VI.

QVOD FALSO TVTORE AVCTORE GESTVM ESSE DICATVR.

VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum.

HVIVS Edicti aequitas non est ambigua: ne contrahentes decipiantur, dum falsus tutor adhibetur. §. 1. Verba autem Edicti haec sunt: QVOD EO AVCTORE, inquit [1], QVI TVTOR NON FVERIT. §. 2. Verbis Edicti multa desunt: quid enim si fuit tutor, is tamen fuit, qui auctoritatem accommodare non potuit, puta furiosus, vel ad aliam regionem datus? §. 3. Sed Pomponius libro trigesimo scribit, interdum, quamuis a non [2] tutore gestum est, non pertinere ad hanc partem Edicti. Quid enim, si duo tutores, alter falsus, alter verus auctoritatem accommodauerint: nonne valebit quod gestum est? §. 4. Item hoc Edictum, licet singulariter scriptum sit, si tamen plures interuenerint, qui tutores non erant, tamen locum habere debere, Pomponius libro trigesimo scribit. §. 5. Idem Pomponius scribit, etiamsi pro tutore negotia gerens auctoritatem accommodauerit, nihilo minus hoc edictum locum habere: nisi forte Praetor decreuit, ratum se habiturum id, quod his auctoribus gestum est: tunc enim valebit per Praetoris tuitionem, non ipso iure. §. 6. Ait Praetor, SI ID ACTOR IGNORAVIT, DABO IN INTEGRVM RESTITVTIONEM. Scienti non subuenit: merito: quoniam ipse se decepit.

II. PAVLVS libro duodecimo ad Edictum:

SI ID, inquit, ACTOR IGNORAVERIT. Labeo: et si dictum sit ei, et bona fide non crediderit.

III. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum:

PLANE si is sit, qui auxilio non indiget, scientia ei non nocet: vtputa si pupillus cum pupillo egit: nam cum nihil actum sit, scientia non nocet.

IV. PAVLVS libro duodecimo ad Edictum:

MINORI vigintiquinque annis succurretur, etiam si scierit.

V. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum:

INTERDVM tamen et si scientia noceat, tamen restitutio facienda erit, si a Praetore compulsus est ad iudicium accipiendum.

VI. PAVLVS libro duodecimo ad Edictum:

PVPILLI scientia computanda non est: tutoris eius computanda est: vtique et si pupillo cautum sit, melius dicitur, rem suam restitui pupillo [3], quam incertum cautionis euentum eum spectare. Quod et Iulianus, si alias circumuentus sit pupillus, respondit.

VII. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum:

NOVISSIME Praetor ait, IN EVM, QVI, CVM TVTOR NON ESSET, DOLO MALO AVCTOR FACTVS ESSE DICETVR, IVDICIVM DABO: VT QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM CONDEMNETVR. §. 1. Non semper tutor conuenitur: nec sufficit, si sciens auctor fuit: verum ita demum, si dolo malo auctor fuit. Quid, si compulsus, aut metu ne compelleretur, auctoritatem accommodauerit? Nonne debebit esse excusatus? §. 2. Quod ait Praetor, QVANTI EA RES ERIT, magis puto non poenam, sed veritatem his verbis contineri. §. 3. Pomponius libro trigesimo recte scribit, etiam sumtuum in hoc iudicio rationem haberi, quos facturus est actor restitutorio agendo. §. 4. Si plures sint, qui auctores fuerunt, perceptione ab vno facta et ceteri liberantur, non electione.

VIII. PAVLVS libro duodecimo ad Edictum.

ET IDEO, si nihil aut non totum seruatum sit, in reliquos non denegandam in id, quod deest, Sabinus scribit.

IX.

1 Ap. Hal. *inquit* abest. 2 Ap. Hal. *a non* absunt. 3 Hal. addit *debere*.

IX. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum.

HVIVS actionis exemplo Pomponius libro trigesimo primo scribit, dandam actionem aduersus eum qui dolo malo adhibuit, vt alius auctoraretur inscius. §. 1. Has in factum actiones heredibus quidem competere, ceterisque successoribus: in eos vero non reddi, Labeo scribit: nec in ipsum, post annum: quoniam et factum puniunt, et in dolum concipiuntur: et aduersus eas personas, quae alieno iuri subiectae sunt, noxales erunt.

X. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale.

SI [1] FALSO tutore actum sit, et interea dies actionis exierit, aut res vsucapta sit: omnia incommoda perinde sustinere debet, ac si illo tempore vero tutore auctore egisset.

XI. VLPIANVS libro trigesimo quinto ad Edictum.

FALSVS tutor, qui in contrahendo auctor minori duodecim vel quatuordecim annis fuerit, tenebitur in factum actione, propter dolum malum, cuiuscumque conditionis fuerit, vel sui iuris, vel alieni. §. 1 Qui [2] dolo malo auctoritatem accommodauit, tenebitur hoc Edicto. §. 2. Sed et si quis filiaefamilias auctor factus sit ad contrahendum, tenetur. Idemque iuris est, si ancillae quis tutore auctore credidisset. Nam omnibus istis modis propter tutorem decipitur is qui contraxit, qui aliter cum impubere contracturus non fuit, quam si tutoris auctoritas intercessisset. §. 3. Iulianus libro vicesimo primo Digestorum tractat: an etiam in patrem debeat dari haec actio, qui filiam minorem duodecim annis nuptum dedit? Et magis probat, patri ignoscendum esse (qui) filiam suam maturius in familiam sponsi perducere voluit: affectu enim propensiore magis quam dolo malo id videri fecisse. §. 4. Quod si intra duodecim annos haec decesserit, cum haberet dotem: putat Iulianus, si dolo malo conuersatus sit is, ad quem dos pertinet, posse maritum doli mali exceptione condicentem summouere, in casibus, in quibus dotem vel in totum vel in partem, si constabat matrimonium, fuerat lucraturus.

XII. IDEM libro primo Responsorum.

EX EO quod interrogatus tutorem se esse respondit, nulla eum actione teneri: si tamen, cum tutor non esset, responso suo in aliquam captionem adolescentem induxit, vtilem actionem aduersus eum dandam.

TIT. VII.

DE FIDEIVSSORIBVS, ET NOMINATORIBVS, ET HEREDIBVS TVTORVM ET CVRATORVM.

POMPONIVS libro decimo septimo ad Sabinum.

QVAMVIS heres tutoris tutor non est, tamen ea quae per defunctum inchoata sunt, per heredem, si legitimae aetatis et masculus sit, explicari debent: in quibus dolus eius admitti potest. §. 1. Quod penes tutorem fuit, heres quoque eius reddere debet: quod apud pupillum is reliquerit, si heres capit, non quidem crimine caret, sed extra tutelam est: et vtili actione hoc reddere compellitur.

II. VLPIANVS libro trigesimo nono ad Sabinum.

POSTVLARE tutorem videtur, et qui per alium postulat: item nominare, et qui per alium hoc idem facit.

III. IDEM libro trigesimo quinto ad Edictum.

ETIAM fideiussorem et heredes fideiussoris ad rationem eandem vsurarum reuocandos esse constat, ad quam et tutor reuocatur.

IV. IDEM libro trigesimo sexto ad Edictum.

CVM OSTENDIMVS, heredem quoque tutelae iudicio posse conueniri, videndum, an etiam proprius eius dolus, vel propria administratio veniat in iudicium? Et exstat Seruii sententia existimantis, si post mortem tutoris heres eius negotia pupilli gerere perseuerauerit, aut in arca tutoris pupilli pecuniam inuenerit, et consumserit, vel eam pecuniam quam tutor stipulatus fuerat, exegerit, tutelae iudicio eum teneri suo nomine: nam cum permittatur aduersus heredem ex proprio dolo iurari in litem, apparet eum iudicio tutelae teneri ex dolo proprio. §. 1. Negligentia plane propria heredi non imputabitur. §. 2. Vsuras quoque eius pecuniae, quam pupillarem agitauit, praestare debet heres tutoris: quantas autem et cuius temporis vsuras praestare debeat, ex bono et aequo constitui

1 Hal. inserit *cum*. 2 Hal inserit *enim*.

ftitui ab iudice oportet. §. 3. Fideiuffores a tutoribus nominati, fi praefentes fuerunt, et non contradixerunt, et nomina fua referri in acta publica pafli funt: aequum eft, perinde teneri, atque fi iure legitimo ftipulatio interpofita fuiffet. Eadem caufa videtur adfirmatorum: qui fcilicet, cum idoneos effe tutores adfirmauerint, fideiufforum vicem fuftinent.

V. PAVLVS libro trigefimo octauo ad Edictum:

SI CVM fideiufforibus tutoris ex ftipulatione rem faluam fore agetur, easdem reputationes habebunt, quas tutor.

VI. PAPINIANVS libro fecundo Refponforum:

PVPILLVS contra tutores, eorumque fideiuffores, iudicem accepit: iudice defuncto, prius quam ad eum iretur, contra folos fideiuffores alter iudex datus eft: officio cognofcentis conueniet, fi tutores foluendo fint, et adminiftratio non difpar fed communis fuit, portionum virilium admittere rationem ex perfona tutorum.

VII. IDEM libro tertio Refponforum.

SI FIDEIVSSORES, qui rem faluam fore pupillo cauerant, tutorem adolefcens vt ante conueniret, petierant, atque ideo ftipulanti promiferunt fe redditurос, quod ab eo feruari non potuiffet: placuit inter eos qui foluendo effent, actionem refidui diuidi: quod onus fideiufforum fufceptum videretur: nam et fi mandato plurium pecunia credatur, aeque diuiditur actio: fi enim quod datum pro alio, foluitur, cur fpecies actionis aequitatem diuifionis excludit?

VIII. PAVLVS libro nono Refponforum:

HEREDES eius, qui non iure tutor vel curator datus adminiftrationi fe non immifcuit, dolum et culpam praeftare non debere. §. 1. Paulus refpondit, tale iudicium in heredem tutoris transferre oportere, quale [1] defunctus fufcepit. Hoc eo pertinet, vt non excufetur heres, fi dicat fe inftrumenta tutelaria non inueniffe: nam cum ex omnibus bona fide iudiciis propter dolum defuncti heres teneatur, idem puto obferuandum et in tutelae actione. Sed conftitutionibus fubuentum eft ignorantiae heredum: hoc tamen tunc obferuandum eft, cum poft mortem, tutoris heres conueniatur, non fi lite conteftata tutor deceflerit: nam litis conteftatione et poenales actiones transmittuntur ab vtraque parte, et temporales perpetuantur.

TIT. VIII.

DE MAGISTRATIBVS CONVENIENDIS [2].

VLPIANVS libro trigefimo fexto ad Edictum.

IN ORDINEM fubfidiaria actio non dabitur, fed in Magiftratus: nec in fideiuffores eorum: hi enim Rempublicam faluam fore promittunt, non pupilli: proinde nec nominatores Magiftratuum ex hac caufa tenebuntur, fed foli Magiftratus. Sed fi ordo receperit in fe periculum, dici debet, teneri eos qui praefentes fuerunt: parui enim refert nominauerint, vel fideiufferint, an in fe periculum receperint: vtilis ergo in eos actio competit. Sed fi a Magiftratibus municipalibus tutor datus fit, non videtur per ordinem electus. §. 1. Neque Praetor, neque quis alius cui tutoris dandi ius eft, hac actione tenebitur. §. 2. Si Praefes Prouinciae denuntiare Magiftratus tantum de facultatibus tutorum voluit, vt ipfe daret: videamus an et quatenus teneantur? Et exftat Diui Marci refcriptum, quo voluit, eos qui Praefidi renuntiant, non perinde teneri, atque fi ipfi dediffent: fed fi deceperunt, gratia forte aut pecunia, falfa renuntiantes. Plane, fi Praefes prouinciae fatis eos exigere iuffit, non dubitabimus teneri eos, etiam fi Praefes dederit. §. 3. Si Praefes prouinciae, nominibus ab alio acceptis, ad Magiftratus municipales remiferit, vt fe de nominibus inftruant, et perinde inftructus dederit tutores, an exemplo eorum, qui Praetorem inftruunt, debeant Magiftratus teneri, quaeritur: vtique enim intereft, vtrum ipfi Magiftratus nomina electa dederint Praefidi, an ea, quae ab alio Praefes accepit, inquifierint? Et puto, vtroque cafu fic [3] teneri, quafi [4] dolo vel lata culpa verfati funt. §. 4. Non tantum pupilli, fed etiam fucceffores eorum fubfidiaria agere poffunt. §. 5. Si curatores fuerunt minus idonei dati, dicendum eft, teneri Magiftratus oportere, fi ex fuggeftu eorum, vel nominibus ab eis acceptis, Praefes dederit. Sed et fi ad eos remiferit vt ipfi dent, vel poft dationem vt exigerent

1 Hal. infert *quidem*. 2 Hal. addit *et eorum heredibus*. 3 Ap. Hal. *fic* abeft. 4 *quatenus* loco *quafi*.

rent satisdationem, periculum ad eos pertinebit. §. 6. Magistratibus imputatur, etiam si omnino tutor vel curator datus non sit: sed ita demum tenentur, si moniti non dederint. Ideo damnum, quod impuberes vel adolescentes medio tempore passi sunt, ad eos Magistratus pertinere non ambigitur, qui munere mandato non paruerunt. §. 7. Sciendum autem est, si Magistratus municipales data opera tutelam distulerint in successores suos, vel si [1] satisdationem data opera traxerint quoad successores accipiant, nihil eis prodesse. §. 8. Diuus Hadrianus rescripsit, etiam in eum, qui electus est ad aestimandas tutorum satisdationes, actionem dandam. §. 9. Si inter Magistratus hoc conuenerit, vt alterius tantum periculo tut ores darentur: conuentiones pupillo non praeiudicare. Diuus Hadrianus rescripsit: conuentione enim Duumuirorum ius publicum mutari non potest: prius tamen arbitror conueniendum eum qui hoc suscepit: deinde excussis facultatibus eius, tunc veniendum ad collegam: quemadmodum si solus dedisset, diceremus prius eum, deinde collegam adgrediendum. §. 10. Si quando desint in ciuitate, ex qua pupilli oriundi sunt, qui idonei videantur, officium est Magistratuum exquirere ex vicinis ciuitatibus honestissimum quemque, et nomina Praesidibus prouinciae mittere, non ipsos arbitrium dandi sibi vindicare. §. 11. Si Magistratus ab initio tutorem idoneum dedit, et satis non exegit, non sufficit: quod si satis exegit, et idoneum exegit, quamuis postea facultatibus lapsi sint tutores vel fideiussores, nihil est quod ei qui dedit imputetur: non enim debent Magistratus futuros casus et fortunam pupillo praestare. §. 12. Sed et si satis non exegit, idoneus tamen tutor eo tempore fuit, quo tutelae agi potest, sufficit. §. 13. Probatio autem non pupillo incumbit, vt doceat fideiussores soluendo non fuisse, cum acciperentur, sed Magistratibus, vt doceant eos soluendo fuisse. §. 14. Priuilegium in bonis Magistratus pupillus non habet, sed cum ceteris creditoribus partem habiturus est. §. 15. Exigere autem cautionem Magistratus sic oportet, vt pupilli seruus, aut ipse pupillus, si fari potest, et in praesentiarum est, stipuletur a tutoribus, item fideiussoribus eorum, rem saluam fore: aut, si nemo est qui stipuletur, seruus publicus stipulari debet, rem saluam fore pupillo [2], aut certe ipse Magistratus. §. 16. Plane vbi seruus publicus vel ipse Magistratus stipulatur, dicendum est vtilem actionem pupillo dandam. §. 17. Si filiusfamilias fuit Magistratus, et caueri pupillo non curauerit, aut non idonee cautum sit culpa eius: an et quatenus in patrem eius actio danda sit, quaeritur? Et ait Iulianus, in patrem de peculio dandam, siue voluntate eius filius Decurio factus sit, siue non: nam et si voluntate patris magistratum administrauit, attamen non oportere patrem vltra, quam de peculio, conueniri: quasi Rempublicam saluam solam fore promittat, qui dat voluntatem, vt filius Decurio creetur.

II. Idem libro tertio Disputationum:

Proponebatur, duos tutores a Magistratibus municipalibus datos, cautione non exacta, quorum alterum inopem decessisse, alterum in solidum conuentum satis pupillo fecisse: et quaerebatur, an tutor iste aduersus Magistratum municipalem habere possit aliquam actionem, cum sciret a contutore suo satis non esse exactum? Dicebam: cum a tutore satis pupillo factum sit, neque pupillum ad Magistratus redire posse, neque tutorem: cum numquam tutor aduersus Magistratus habeat actionem: Senatus enim consultum pupillo subuenit: praesertim cum sit quod tutori imputetur, quod satis a contutore non exegit, vel suspectum non fecit, si scit, vt proponitur, Magistratibus eum non cauisse.

III. Ivlianvs libro vigesimo primo Digestorum:

Qvod si tutor ab hac parte culpa vacet, non erit iniquum aduersus Magistratus actionem ei dari.

IV. Vlpianvs libro tertio Disputationum:

Non similiter tenentur heredes Magistratuum, vt ipsi tenentur, nam nec heres tutoris negligentiae nomine tenetur; nam Magistratus quidem in omne periculum succedit, heres ipsius dolo proximae culpae succedaneus est.

V. Ivlianvs libro vigesimo primo Digestorum.

Dvo tvtores partiti sunt inter se administrationem tutelae: alter sine herede decessit. Quaesitum est, in Magistratum qui non curasset vt caueretur, an in alterum tutorem actio pupillo dari deberet? Respondi, aequius esse in alterum

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 Ap. Hal. *pupillo* abest.

rum tutorem dari, quam in Magiſtratum: debuiſſe enim eum, cum ſciret pupillo cautum non eſſe, vniuerſa negotia curare, et in ea parte, quam alteri tutori commiſiſſet, ſimilem eſſe ei, qui ad adminiſtrationem quorundam negotiorum pupilli non acceſſiſſet: nam etſi aliquam partem negotiorum pupilli adminiſtrauerit, tenetur etiam ob rem quam non geſſit, cum gerere deberet.

VI. VLPIANVS libro primo ad Edictum:

QVOD ad heredem Magiſtratus pertinet, exſtat Diui Pii reſcriptum, cauſa cognita debere dari actionem: nam Magiſtratus ſi tanta fuit negligentia, vt omnem cautionem omitteret, aequum eſt haberi eum loco fideiuſſoris, vt et heres eius teneatur: ſi vero cauit, et tunc idonei fuerunt, et poſtea defierunt, ſicut et ipſe Magiſtratus probe recuſaret hanc actionem, ita et heres multo iuſtius. Nouiſſime non alias ait in heredem actionem dandam, quam ſi euidenter Magiſtratus cum minus idoneis fideiuſſoribus contrahunt.

VII. CELSVS libro vndecimo Digeſtorum:

IN MAGISTRATVS, qui tutorem dederunt, rogo reſcribas vtrum pro virili portione actio danda ſit, an optio ſit eius, qui pupillus fuit, cum quo potiſſimum agat? Reſpondit, ſi dolo fecerunt Magiſtratus, vt minus pupillo caueretur, in quem vult actio ei danda in ſolidum eſt: ſin culpa dumtaxat [1] eorum, neque dolo malo id factum eſt, aequius eſſe exiſtimo, pro portione in quemque eorum actionem dari, dum pupillo ſalua res ſit.

VIII. MODESTINVS libro ſexto Reſponſorum:

MAGISTRATVS a curatoribus adulti cautionem exegerunt rem ſaluam fore: ex his alter ſine herede deceſſit. Quaero an indemnitatem in ſolidum collega eius praeſtare debeat? Modeſtinus reſpondit, nihil proponi, cur non debeat.

IX. IDEM libro quarto Pandectarum.

AN IN Magiſtratus actione data, cum vſuris ſors exigi debeat, an vero vſurae peti non poſſint, quoniam conſtitutum eſt poenarum vſuras peti non poſſe, quaeſitum eſt? Et reſcriptum eſt a Diuis Seuero et Antonino, et vſuras peti poſſe: quoniam eadem in Magiſtratibus actio datur, quae competit in tutores.

TIT. IX.

DE REBVS EORVM, QVI SVB TVTELA VEL CVRA SVNT, SINE DECRETO NON ALIENANDIS, VEL SVPPONENDIS [2].

VLPIANVS libro trigeſimo octauo ad Edictum.

IMPERATORIS Seueri oratione prohibiti ſunt tutores et curatores praedia ruſtica vel ſuburbana diſtrahere. §. 1. Quae oratio in Senatu recitata eſt, Tertyllo et Clemente Conſulibus, Idibus Iuniis. §. 2. Et ſunt verba eius huiusmodi: PRAETEREA, PATRES CONSCRIPTI, INTERDICAM TVTORIBVS ET CVRATORIBVS, NE PRAEDIA RVSTICA VEL SVBVRBANA DISTRAHANT: NISI VT ID FIERET, PARENTES TESTAMENTO VEL CODICILLIS CAVERINT. QVOD SI FORTE AES ALIENVM TANTVM ERIT, VT EX REBVS CETERIS NON POSSIT EXSOLVI: TVNC PRAETOR VRBANVS VIR CLARISSIMVS ADEATVR, QVI PRO SVA RELIGIONE AESTIMET, QVAE POSSVNT ALIENARI, OBLIGARIVE DEBEANT: MANENTE PVPILLO ACTIONE, SI POSTEA POTVERIT PROBARI, OBREPTVM ESSE PRAETORI. SI COMMVNIS RES ERIT, ET SOCIVS AD DIVISIONEM PROVOCET: AVT SI CREDITOR, QVI PIGNORI AGRVM A PARENTE PVPILLI ACCEPERIT, IVS EXEQVETVR: NIHIL NOVANDVM CENSEO. §. 3. Si defunctus dum viueret res venales habuerit, teſtamento tamen non cauerit vti diſtraherentur: abſtinendum erit venditioni: non enim vtique, qui ipſe voluerit vendere, idem etiam poſtea diſtrahenda putauit. §. 4. Si minor viginti quinque annis emit praedia, vt quoad pretium ſolueret, eſſent pignori obligata venditori: non puto pignus valere: nam vbi dominium quaeſitum eſt minori, coepit non poſſe obligari.

II. PAVLVS libro ſingulari ad orationem Diui Seueri:

SED HIC videtur illud mouere, quod cum dominio pignus quaeſitum eſt, et ab initio obligatio inhaeſit. Quod ſi a fiſco emerit, nec dubitatio eſt, quin ius pignoris ſaluum ſit. Si igitur talis ſpecies

1 Apud Hal. *duntaxat* abeſt. 2 *vel pignori obligandis* loco *vel ſupponendis.*

cies in priuato venditore inciderit, imperiali beneficio opus est, vt ex [1] rescripto pignus confirmetur.

III. VLPIANVS libro trigesimo quinto ad Edictum:

SED SI pecunia alterius pupilli alteri pupillo fundus sit comparatus, isque pupillo vel minori traditus [2], an pignoris obligationem possit habere is, cuius pecunia fundus sit emtus? Et magis est, vt saluum sit ius pignoris secundum constitutionem Imperatoris nostri, et Diui patris eius, ei pupillo, cuius pecunia comparatus est fundus. §. 1. Pignori tamen capi iussu Magistratus vel Praesidis vel alterius potestatis, et distrahi fundus pupillaris potest. Sed et in possessionem mitti rerum pupillarium a Praetore quis potest: et ius pignoris contrahitur, siue legatorum seruandorum causa, siue damni infecti: vt procedat, iuberi etiam possideri poterit: hae enim obligationes siue alienationes locum habent, quia [3] non ex tutoris vel curatoris voluntate id fit, sed ex Magistratuum auctoritate. §. 2. Item quaeri potest, si fundus a tutore petitus sit pupillaris, nec restituatur, an litis aestimatio oblata alienationem pariat? Et magis est, vt pariat: haec enim alienatio non sponte tutorum fuit. §. 3. Idemque erit dicendum et si fundus petitus sit, qui pupilli fuit, et contra pupillum pronuntiatum, tutoresque restituerunt: nam et hic valebit alienatio, propter rei iudicatae auctoritatem. §. 4. Si ius ἐμφιτευτικὸν vel ἐμφατευτικὸν [4] habeat pupillus, videamus, an distrahi hoc a tutoribus possit? Et magis est, non posse, quamuis ius praedii potius sit. §. 5. Nec vsusfructus alienari potest, etsi solus fuit vsusfructus pupilli. An ergo hic nec non vtendo amittatur, si tutor caussam praebuerit huius rei? Et manifestum est, restaurari debere. Sed si proprietatem habeat pupillus, non potest vsumfructum vel vsum alienare, quamuis oratio nihil de vsufructu loquatur. Simili modo dici potest, nec seruitutem imponi posse fundo pupilli vel adolescentis, nec seruitutem remitti. Quod et in fundo dotali placuit. §. 6. Si lapidicinas vel quae alia metalla pupillus habuit stypteriae, vel cuius alterius materiae, vel si credifodinas, argentifodinas, vel quid aliud huic simile.

IV. PAVLVS libro singulari ad orationem Diui Seueri:

QVOD tamen priuatis licet possidere:

V. VLPIANVS libro trigesimo quinto ad Edictum:

MAGIS puto ex sententia orationis impediri alienationem. §. 1. Sed et si salinas habeat pupillus, idem erit dicendum. §. 2. Si pupillus alienum fundum bona fide emtum possideat, dicendum puto, ne hunc alienare tutores posse: ea enim, quae quasi pupillaris vero distractus est, venditio valet. §. 3. Si fundus pupillo pigneratus sit, an vendere tutores? hunc enim quasi debitoris, hoc est, alienum vendunt. Si tamen impetrauerat pupillus, vel pater eius, vt iure dominii possideant, consequens erit dicere non posse distrahi, quasi praedium pupillare. Idemque et si fuerit ex causa damni infecti iussus possidere. §. 4. Si fundus legatus, vel per fideicommissum fuerit relictus Seio a pupillo herede instituto, an tutores restituere hunc fundum possint sine auctoritate Praetoris? Et putem, si quidem rem suam legauit, cessare orationem: sin vero de re pupilli, dicendum erit, locum esse orationi, nec inconsulto Praetore posse alienare [5]. §. 5. Si pupillus stipulanti spoponderit, an soluere possit sine Praetoris auctoritate? Et magis est, ne possit: alioquin inuenta erit alienandi ratio. §. 6. Sed si pater stipulanti fundum spoponderit, successeritque pupillus in stipulatum: fortius dicetur, sine Praetoris auctoritate posse eum reddere. Idemque et si iure hereditario alii successerit, qui erat obligatus. §. 7. Eadem ratione, et si parens fundum vendidit, vel quis alius cui pupillus successerit, potest dici pupillum cetera venditionis inconsulto Praetore posse perficere. §. 8. Fundum autem legatum repudiare pupillus sine Praetoris auctoritate non potest: esse enim et hanc alienationem, cum res sit pupilli, nemo dubitat. §. 9. Non passim tutoribus sub obtentu aeris alieni permitti debuit venditio: namque non esse viam eis distractionis tributam: et ideo Praetori arbitrium huius rei Senatus dedit: cuius officio in primis hoc conuenit excutere, an aliunde possit pecunia ad extenuandum aes alienum expediri. Quaerere ergo debet an pecuniam pupillus habeat, vel in numerato, vel in nominibus, quae conueniri possunt, vel in fructibus conditis, vel etiam in redituum spe, atque obuentionum. Item requirat, num aliae res sint praeter

1 Ap. Hal. *ex* abest. 2 Hal. addit *sit*. 3 *quando* loco *quia*. 4 i. e. *ius perpetuarium*. 5 *alienari*.

praeter praedia, quae distrahi possint, ex quorum pretio aeri alieno satisfieri possit Si igitur deprehenderit, non posse aliunde exsolui, quam ex praediorum distractione, tunc permittet distrahi, si modo vrgueat creditor, aut vsurarum modus parendum aeri alieno suadeat. §. 10. Idem Praetor aestimare debebit, vtrum vendere potius an obligare permittat. Nec non illud vigilanter obseruare, ne plus accipiatur sub obligatione praediorum faenoris, quam quod [1] opus sit ad soluendum aes alienum, aut distrahendum arbitrabitur: ne propter modicum aes alienum magna possessio distrahatur: sed si sit alia possessio minor, vel minus vtilior pupillo, magis eam iubere distrahi, quam maiorem et vtiliorem. §. 11. In primis igitur, quoties desideratur ab eo, vt remittat distrahi, requirere debet eum [2] qui se instruat de fortunis pupilli, nec nimium tutoribus vel curatoribus credere, qui nonnumquam lucri sui gratia adseuerare Praetori solent, necesse esse distrahi possessiones, vel obligari. Requirat ergo necessarios pupilli, vel parentes, vel libertos aliquos fideles, vel quem alium qui notitiam rerum pupillarium habet: aut si nemo inueniatur, aut suspecti sint qui inueniuntur, iubere debet edi rationes, itemque synopsin bonorum pupillarium, aduocatumque pupillo dare, qui instruere possit Praetoris religionem, an adsentire venditioni vel obligationi debeat. §. 12. Illud quaeri potest, si Praetor aditus permiserit distrahi possessionem prouincialem, an valeat quod fecit? Et putem valere, si modo tutela Romae agebatur: et hi tutores eam quoque administrationem subierant. §. 13. Ne tamen titulo tenus tutores aere alieno allegato pecunia abutantur, quam mutuam acceperunt, oportebit Praetorem curare, vt pecunia accepta creditoribus soluatur, et de hoc decernere: dareque viatorem qui ei renuntiet pecuniam istam ad hoc conuersam, propter quod desiderata est alienatio vel obligatio. §. 14. Si aes alienum non interueniat, tutores tamen allegent expedire haec praedia vendere, et vel alia comparare, vel certe istis carere: videndum est an Praetor eis debeat permittere? Et magis est, ne possit: Praetori enim non liberum arbitrium datum est distrahendi res pupillares, sed ita demum, si aes alienum immineat. Proinde et si permiserit aere alieno non allegato, consequenter dicemus nullam esse venditionem, nullumque decretum: non enim passim distrahi iubere Praetori tributum est: sed ita demum si vrgueat aes alienum. §. 15. Manet actio pupillo, si postea poterit probari, obreptum esse Praetori. Sed videndum est, vtrum in rem, an in personam dabimus ei actionem? Et magis est, vt in rem detur, non tantum in personam aduersus tutores siue curatores. §. 16. Communia praedia accipere debemus, si pro indiuiso communia sint. Ceterum si pro diuiso communia sint, cessante oratione decreto locus erit.

VI. IDEM libro de secundo de omnibus Tribunalibus:

SED SI forte alius proprietatem fundi habeat, alius vsumfructum, magis est vt cesset haec pars orationis, quae de diuisione loquitur: nulla enim communio est.

VII. IDEM libro trigesimo quinto ad Edictum:

SI PVPILLORVM sint communia praedia, qui diuersos tutores habent: videamus an alienatio locum habere possit? Et cum prouocatio necessaria sit, puto alienationem impediri: neuter enim poterit prouocare, sed ambo prouocationem exspectare. Item, si eosdem tutores habeant, multo magis quis impeditam alienationem dicet. §. 1. Si pupillus dedit pignori ex permissu Praetoris, nonnulla erit dubitatio, an alienatio possit impediri? Sed dicendum est, posse creditorem ius suum exequi: tutius tamen fecerit, si prius Praetorem adierit. §. 2. Si pater vel parens tutor sit alicui ex liberis, an Praetor adeundus sit, si obligare velit? Et magis est, vt debeat: pronior tamen esse debet Praetor ad consentiendum patri. §. 3. Si Praetor tutoribus permiserit vendere, illi obligauerint, vel contra: an valeat quod actum est? Et mea fert opinio, eum qui aliud fecit, quam quod a Praetore decretum est, nihil egisse. §. 4. Quid ergo, si Praetor ita decreuerit, VENDERE OBLIGAREVE PERMITTO, an possit liberum arbitrium habere, qui faciat? Et magis est, vt possit, dummodo sciamus Praetorem non recte partibus suis functum: debuit enim ipse statuere et eligere, vtrum magis obligare an vendere permittat. §. 5. Si obligauit rem tutor sine decreto, quamuis obligatio non va-

1 Ap. Hal. *quod* abest. 2 Ap. Hal. *eum* abest.

valeat, est tamen exceptioni doli locus: sed tunc [1] cum tutor acceptam mutuam pecuniam ei soluerit, qui sub pignore erat creditor. §. 6. Item videndum est, an et obligare ei rem possit? Et dicendum est, si eandem sortem acceperit, nec grauioribus vsuris, valere obligationem, vt ius prioris creditoris ad sequentem transeat.

VIII. IDEM libro secundo de omnibus Tribunalibus:

QVI NEQVE tutores sunt ipso iure, neque curatores, sed pro tutore negotia gerunt, vel pro curatore, eos non posse distrahere res pupillorum, vel adolescentium, nulla dubitatio est. §. 1. Sed si curator sit furiosi, vel cuius alterius non adolescentis, videndum est, vtrum iure veteri valebit venditio, an hanc orationem admittemus? Et puto, quia de pupillis Princeps loquitur, et coniunctim tutoribus curatores accipiunt, pertinere: et de ceteris puto ex sententia orationis idem esse dicendum. §. 2. An obligari communia possint, quaeritur? Sed non puto sine decreto obliganda: nam quod excepit oratio, ad hoc tantum pertinet, vt peremtatur communio, non vt augeatur difficultas communionis.

IX. IDEM libro quinto Opinionum:

QVAMVIS antecessor Praesidis decreuisset, ea praedia venumdari, quae tutor pupilli subiecto nomine alterius emtoris ipse sibi comparabat: tamen si fraudem et dolum contra Senatusconsulti auctoritatem et fidem tutori commissam deprehendisset successor eius, aestimabit, quatenus tam callidum commentum etiam in exemplum coercere debeat.

X. IDEM libro sexto Opinionum:

ILLICITE post Senatusconsultum pupilli vel adolescentis praedio venumdato, si eo nomine apud iudicem tutelae, vel vtilis actionis aestimatio facta est, eaque soluta: vindicatio praedii ex aequitate inhibetur.

XI. IDEM libro tertio de Officio Proconsulis:

SI PRAEDIA minoris vigintiquinque annis distrahi desiderentur, causa cognita Praeses prouinciae debet id permittere. Idem seruari oportet, et si furiosi vel prodigi, vel cuiuscumque alterius praedia curatores velint distrahere.

XII. MARCIANVS libro singulari ad formulam hypothecariam:

NON FIT contra Senatusconsultum, si cuius tutor creditori patris pupilli exsoluit, vt eius loco succedat.

XIII. PAVLVS libro singulari ad orationem Diui Seueri:

SI FVNDVS sit sterilis, vel saxosus, vel pestilens, videndum est an alienare eum non possit? Et Imperator Antoninus et Diuus pater eius in haec verba rescripserunt. Quod allegastis, infructuosum esse fundum, quem vendere vultis, mouere nos non potest: cum vtique pro fructuum modo pretium inuenturus sit. Quamquam autem neque distrahere neque obligare tutor pupillare praedium possit, attamen Papinianus, libro quinto Responsorum, ait, tutorem pupilli sine decreto Praetoris non iure distrahere: si tamen, inquit, [2] errore lapsus vendiderit, et pretium acceptum creditoribus paternis pueri soluerit: quandoque domino praedium cum fructibus vindicanti doli non inutiliter opponitur exceptio, pretium ac medii temporis vsuras, quae creditoribus debentur, non offerenti: si ex ceteris eius facultatibus aes alienum solui non poterit. Ego autem notaui, et si solui potuerit, si tamen illae res saluae erunt, ex quarum pretio aeri alieno satisfieri potuit, dicendum est adhuc doli exceptionem obstare, si lucrum captet pupillus ex damno alieno.

XIV. IDEM libro nono Responsorum.

PAVLVS respondit, etsi testamentum patris postea irritum esse apparuit, tamen tutores pupilli siue curatores filii nihil contra orationem Diuorum Principum fecisse videri, si secundum voluntatem defuncti testamento scriptam praedium rusticum pupillare vendiderunt.

TIT. X.

DE CVRATORIBVS FVRIOSO ET ALIIS EXTRA MINORES DANDIS.

VLPIANVS libro primo ad Sabinum:

LEGE duodecim tabularum prodigo interdicitur bonorum suorum administratio: quod moribus quidem ab initio introductum est. Sed solent hodie Praetores vel Praesides, si talem hominem inuenerint, qui neque tempus neque finem

1 Hal. inserit *demum*. 2 Ap. Hal. ista omnia *tutorem pupilli s. d. p. n. i. d. s. t. inquit.* absunt.

finem expensarum habet, sed bona sua dilacerando et dissipando profudit, curatorem ei dare exemplo furiosi: et tamdiu erunt ambo in curatione, quamdiu vel furiosus sanitatem, vel ille sanos mores receperit: quod si euenerit, ipso iure desinunt esse in potestate curatorum. §. 1. Curatio autem eius, cui bonis interdicitur, filio negabatur permittenda. Sed exstat Diui Pii rescriptum, filio potius curationem permittendam in patre furioso, si tam probus sit.

II. PAVLVS libro primo de Officio Proconsulis:

SED ET aliis dabit Proconsul curatores, qui rebus suis superesse non possunt: vel dari iubebit [1]: nec dubitabit filium quoque patri curatorem dari.

III. VLPIANVS libro trigesimo primo ad Sabinum:

DVM DELIBERANT heredes instituti adire, bonis a Praetore curator datur.

IV. IDEM libro trigesimo octauo ad Sabinum:

FVRIOSAE matris curatio ad filium pertinet: pietas enim parentibus, etsi inaequalis est eorum potestas, aequa debebitur.

V. GAIVS libro nono ad Edictum prouinciale:

CVRATOR ex Senatusconsulto constituitur, cum clara persona, veluti Senatoris vel vxoris eius, in ea causa sit, vt eius bona venire debeant: nam, vt honestius ex bonis eius, quantum potest, creditoribus solueretur, curator constituitur, distrahendorum bonorum gratia, vel a Praetore, vel in prouinciis a Praeside.

VI. VLPIANVS libro primo de omnibus Tribunalibus:

OBSERVARE Praetorem oportebit, ne cui temere citra causae cognitionem plenissimum curatorem det: quoniam plerique vel furorem, vel dementiam fingunt, quo magis curatore accepto onera ciuilia detrectent.

VII. IVLIANVS libro vigesimo primo Digestorum:

CONSILIO et opera curatoris tueri debet non solum patrimonium, sed et corpus ac salus furiosi. §. 1. Curator dementi datus, decreto interposito, vti satisdaret, non cauit, et tamen quasdam res de bonis eius legitimo modo alienauit: si heredes dementis easdem res vindicent, quas curator alienauit, et exceptio opponetur, SI NON CVRATOR VENDIDERIT, replicatio dari debet, AVT SI SATISDATIONE INTERPOSITA SECVNDVM DECRETVM VENDIDERIT: quod si pretio accepto curator creditores furiosi dimisit, triplicatio doli tutos possessores praestabit. §. 2. Cum dementis curatorem, quia satis non dederat, et res male administraret, Proconsul remouerit a bonis, aliumque loco eius substituerit curatorem: et hic posterior, cum nec ipse satisdedisset, egerit cum remoto negotiorum gestorum, posteaque heredes dementis cum eodem negotiorum gestorum agant, et is exceptione rei iudicatae inter se et curatorem vtatur: heredibus replicatio danda erit, AVT SI IS, QVI EGIT, SATISDEDERAT. Sed an replicatio curatori profutura esset, iudex aestimabit: nam si curator sequens pecuniam, quam ex condemnatione consecutus fuerat, in rem furiosi vertisset, doli triplicatio obstabit. §. 3. Quaesitum est, an alteri ex curatoribus furiosi recte soluetur, vel an vnus rem furiosi alienare possit? Respondi, recte solui. Eum quoque, qui ab altero ex curatoribus fundum furiosi legitime mercaretur, vsucapturum: quia solutio, venditio, traditio, facti magis, quam iuris sunt: ideoque sufficit vnius ex curatoribus persona: quia intelligitur alter consentire: denique si praesens sit, et vetet solui, vetet venire, vel tradi, neque debitor liberabitur, neque emtor vsucapiet.

VIII. VLPIANVS libro sexto de Officio Proconsulis:

BONORVM ventris nomine curatorem dari oportet: eumque rem saluam fore, viri boni arbitratu satisdare Proconsul iubet: sed hoc si non ex inquisitione detur: nam si ex inquisitione, cessat satisdatio.

IX. NERATIVS libro primo Membranarum:

CVIVS bonis distrahendis curatores facere Senatus permisit, eius bona creditoribus vendere non permisit: quamuis creditores post id beneficium bona vendere mallent: sicut enim integra re potestas ipsorum est, vtrum velint eligendi, ita cum alterum elegerint, altero abstinere debent. Multoque magis id seruari aequum est, si etiam [2] factus est curator, per quem bona distraherentur, quamuis nondum explicato eo negotio decesserit: nam et tunc ex integro alius curator

1 Ap. Hal. *vel dari iubebit* absunt. 2 Ap. Hal. *etiam* abest.

rator faciendus eſt, neque heres prioris curatoris onerandus: cum accidere poſſit, vt negotio vel propter ſexus vel propter ætatis infirmitatem, vel propter dignitatem maiorem minoremue quam in priore a curatore ſpectata erat, habilis non ſit: poſſint etiam plures heredes ei exiſtere, neque aut per omnes id negotium adminiſtrari expediat, aut quicquam dici poſſit, cur vnus aliquis ex his potiſſimum onerandus ſit.

X. VLPIANVS libro decimo ſexto ad Edictum:

IVLIANVS ſcribit, eos quibus per Praetorem bonis interdictum eſt, nihil transferre poſſe ad aliquem, quia in bonis non habeant, cum eis deminutio ſit interdicta. §. 1. Curator furioſi rem quidem ſuam quaſi furioſi tradere poterit, et dominium transferre: rem vero furioſi ſi quaſi ſuam tradat, dicendum vt non transferat dominium: quia non furioſi negotium gerens tradidit.

XI. PAVLVS libro ſeptimo ad Plautium:

PIGNVS a curatore furioſi datum valet, ſi vtilitate furioſi exigente id fecit.

XII. MARCELLVS libro primo Digeſtorum.

AB ADGNATO vel alio curatore furioſi rem furioſi dedicari non poſſe, conſtat: adgnato enim furioſi non vsquequaque competit rerum eius alienatio: ſed quatenus negotiorum exigit adminiſtratio.

XIII. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale:

SAEPE ad alium e lege duodecim tabularum curatio furioſi aut prodigi pertinet, alii Praetor adminiſtrationem dat, ſcilicet cum ille legitimus inhabilis ad eam rem videatur.

XIV. PAPINIANVS libro quinto Reſponſorum:

VIRVM vxori mente captae curatorem dari non oportet.

XV. PAVLVS libro tertio Sententiarum.

ET MVLIERI, quae luxurioſe viuit, bonis interdici poteſt. §. 1. In bonis curatoris priuilegium furioſi furioſaeue, ſeruatur. Prodigus, et omnes omnino, etiamſi in Edicto non ſit eorum mentio, in bonis curatoris decreto priuilegium conſequuntur.

XVI. TRYPHONINVS libro decimo tertio Diſputationum.

SI FVRIOSO puberi, quamquam maiori annorum vigintiquinque, curatorem pater teſtamento dederit, eum Praetor dare debet ſecutus patris voluntatem: manet enim ea datio curatoris apud Praetorem, vt reſcripto Diui Marci continetur. §. 1. His conſequens eſt, vt, et ſi prodigo curatorem dederit pater, voluntatem eius ſequi debeat Praetor, eumque dare curatorem. Sed vtrum omnimodo, an ita, ſi futurum eſſet, vt, niſi pater aliquid teſtamento cauiſſet, Praetor ei bonis interdicturus eſſet? et maxime ſi filios habeat iſte prodigus? §. 2. Potuit tamen pater et alias prouidere nepotibus ſuis, ſi eos iuſſiſſet heredes eſſe, et exheredaſſet filium, eique quod ſufficeret alimentorum nomine ab eis certum legaſſet, addita cauſa neceſſitateque iudicii ſui: aut ſi non habuit in poteſtate nepotes, quoniam emancipato iam filio nati fuiſſent, ſub conditione eos heredes inſtituere, vt emanciparentur a patre prodigo. §. 3. Sed quid, ſi nec ad hoc conſenſurus eſſet prodigus? ſed per omnia iudicium teſtatoris ſequendum eſt: ne, quem pater vero conſilio prodigum credidit, eum Magiſtratus, propter aliquid forte ſuum vitium, idoneum putauerit.

XVII. GAIVS libro primo de Manumiſſionibus:

CVRATOR furioſi nullo modo libertatem praeſtare poteſt: quod ea res ex adminiſtratione non eſt: nam in tradendo ita res furioſi alienat, ſi id ad adminiſtrationem negotiorum pertineat: et ideo ſi donandi cauſa alienet, neque traditio quicquam valebit: niſi ex magna vtilitate furioſi hoc cognitione iudicis faciat.

DI-

DIGESTORVM SEV PANDECTARVM

PARS QVINTA.

LIBER VICESIMVS OCTAVVS.

TIT. I.

QVI TESTAMENTA FACERE POSSVNT, ET QVEMADMODVM TESTAMENTA FIANT.

MODESTINVS libro secundo Pandectarum:

TESTAMENTVM est voluntatis nostrae iusta sententia, de eo, quod quis post mortem suam fieri velit.

II. LABEO libro primo Posteriorum Iauoleno Epitomatorum:

IN EO, qui testatur, eius temporis, quo testamentum facit, integritas mentis, non corporis sanitas exigenda est.

III. PAPINIANVS libro decimo quarto Quaestionum:

TESTAMENTI factio non priuati sed publici iuris est.

IV. GAIVS libro secundo Institutionum:

SI QVAERAMVS, an valeat testamentum, in primis animaduertere debemus, an is qui fecerit testamentum, habuerit testamenti factionem: deinde si habuerit, requiremus, an secundum regulas iuris ciuilis testatus sit.

V. VLPIANVS libro sexto ad Sabinum:

A QVA aetate testamentum vel masculi vel feminae facere possunt, videamus? Verius est, in masculis quidem quartumdecimum annum spectandum, in feminis vero duodecimum completum. Vtrum autem excessisse debeat quis quartum decimum annum, vt testamentum facere possit: an sufficit complesse? Propone aliquem Kalendis Ianuariis natum, testamentum ipso nata i suo fecisse quartodecimo anno: an valeat testamentum? Dico valere. Plus arbitror, etiam si pridie Kalendarum fecerit post sextam horam noctis, valere testamentum: iam enim complesse videtur annum quartum decimum, vt Marciano videtur.

VI. GAIVS libro decimo septimo ad Edictum prouinciale:

QVI IN potestate parentis est, testamenti faciendi ius non habet: adeo vt quamuis pater ei permittat, nihilo magis tamen iure testari possit. §. 1. Surdus, mutus, testamentum facere non possunt: sed si quis post testamentum factum valetudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse coeperit, ratum nihilo minus permanet testamentum.

VII. AEMILIVS MACER libro primo ad legem vicesimam hereditatium:

SI MVTVS, aut surdus, vt liceret sibi testamentum facere, a Principe impetrauerit: valet testamentum.

VIII. GAIVS libro decimo septimo ad Edictum prouinciale:

EIVS, qui apud hostes est, testamentum, quod ibi fecit, non valet, quamuis redierit. §. 1. Si cui aqua et igni interdictum sit, eius nec illud testamentum valet, quod ante fecit, nec id, quod postea fecerit [1]: bona quoque, quae tunc habuit cum damnaretur, publicabuntur, aut, si non videantur lucrosa, creditoribus concedentur. §. 2. In insulam deportati, in eadem causa sunt. §. 3. Sed relegati in insulam, et quibus terra Italica et sua prouincia interdicitur, testamenti faciendi ius retinent. §. 4. Hi vero, qui ad ferrum, aut ad bestias, aut in metallum damnantur, libertatem perdunt, bonaque eorum publicantur: vnde apparet, amittere eos testamenti factionem.

IX. VLPIANVS libro quadragesimo quinto ad Edictum:

SI QVIS post accusationem in custodia fuerit defunctus indemnatus, testamentum eius valebit.

X. PAVLVS libro tertio Sententiarum:

QVI MANVS amisit, testamentum facere potest, quamuis scribere non possit.

XI. VLPIANVS libro decimo ad Sabinum:

OBSIDES testari non possunt, nisi eis permittatur.

XII. IVLIANVS libro quadragesimo secundo Digestorum:

LE-

[1] Ap. Hal. *fecerit* abest.

LEGE Cornelia testamenta eorum, qui in hostium potestate decesserint, perinde confirmantur, ac si hi, qui ea fecissent, in hostium potestate non peruenissent: et hereditas ex his eodem modo ad vnumquemque pertinet. Quare seruus heres scriptus ab eo, qui in hostium potestate decesserit, liber et heres erit, seu velit, seu nolit: licet minus proprie necessarius heres dicatur: nam et filius eius, qui in hostium potestate decessit, inuitus hereditati obligatur: quamuis suus heres dici non possit, qui in potestate morientis non fuit.

XIII. MARCIANVS libro quarto Institutionum.

QVI a latronibus capti sunt, cum liberi manent, possunt facere testamentum. §. 1. Item qui apud externos legatione funguntur, possunt facere testamentum. §. 2. Si quis in capitali crimine damnatus appellauerit, et medio tempore pendente appellatione fecerit testamentum, et ita decesserit: valet eius testamentum.

XIV. PAVLVS libro secundo Regularum:

QVI IN testamento domini manumissus est, si ignorat dominum decessisse, aditamque eius esse hereditatem, testamentum facere non potest, licet iam paterfamilias et sui iuris est: nam qui incertus de statu suo est, certam legem testamento dicere non potest.

XV. VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum:

DE STATV suo dubitantes, vel errantes, testamentum facere non possunt, vt Diuus Pius rescripsit.

XVI. POMPONIVS libro singulari Regularum:

FILIVSFAMILIAS, et seruus alienus, et postumus, et surdus, testamenti factionem habere dicuntur: licet enim testamentum facere non possunt, attamen ex testamento vel sibi vel aliis adquirere possunt. §. 1. Marcellus notat: furiosus quoque testamenti factionem habet, licet testamentum facere non potest. Ideo autem habet testamenti factionem, quia potest sibi adquirere legatum vel fideicommissum: nam etiam compotibus mentis personales actiones etiam ignorantibus adquiruntur.

XVII. PAVLVS libro tertio Sententiarum:

IN ADVERSA corporis valetudine mente captus, eo tempore testamentum facere non potest.

XVIII. VLPIANVS libro primo ad Sabinum:

IS, CVI lege bonis interdictum est, testamentum facere non potest: et si fecerit, ipso iure non valet. Quod tamen interdictione vetustius habuerit testamentum, hoc valebit. Merito ergo nec testis ad testamentum adhiberi poterit, cum neque testamenti factionem habeat. §. 1. Si quis ob carmen famosum damnetur, Senatusconsulto expressum est, vt intestabilis sit: ergo nec testamentum facere poterit, nec ad testamentum adhiberi.

XIX. MODESTINVS libro quinto Pandectarum:

SI FILIVSFAMILIAS, aut pupillus, aut seruus tabulas testamenti fecerit, signauerit: secundum eas bonorum possessio dari non potest, licet filiusfamilias sui iuris, aut pupillus pubes, aut seruus liber factus decesserit: quia nullae sunt tabulae testamenti, quas is fecit, qui testamenti faciendi facultatem non habuerit.

XX. VLPIANVS libro primo ad Sabinum:

QVI TESTAMENTO heres instituitur, in eodem testamento testis esse non potest. Quod in legatario et in eo, qui tutor scriptus est, contra habetur: hi enim testes possunt adhiberi, si aliud eos nihil impediat, vtputa si inpubes, si in potestate sit testatoris. §. 1. Potestatis autem verbum non solum ad liberos, qui sunt in potestate referendum est, verum etiam ad eum, quem redemit ab hostibus: quamuis placeat, hunc seruum non esse, sed vinculo quodam retineri, donec pretium soluat. §. 2. Per contrarium quaeri potest, an pater eius, qui de castrensi peculio potest testari, adhiberi ab eo ad testamentum testis possit? et Marcellus libro decimo Digestorum scribit, posse: et frater ergo poterit. §. 3. Quae autem in testamento diximus super perhibendis testimoniis eorum, qui in potestate sunt, in omnibus testimoniis accipias, vbi aliquid negotii geritur, per quod adquiratur. §. 4. Ne furiosus quidem testis adhiberi potest, cum compos mentis non sit: sed si habet intermissionem, eo tempore adhiberi potest: testamentum quoque, quod ante furorem consummauit, valebit: et bonorum possessio ex eo testamento competit. §. 5. Eum, qui lege repetundarum damnatus est, ad testamentum adhiberi posse existimo: quoniam in iudicium te-

stis

ſtis eſſe vetatur. §. 6. Mulier teſtimonium dicere in teſtamento quidem non poterit: alias autem poſſe teſtem eſſe mulierem, argumento eſt lex Iulia de adulteriis, quae adulterii damnatam teſtem produci, vel dicere teſtimonium vetat. §. 7. Seruus quoque merito ad ſollemnia adhiberi non poteſt, cum iuris ciuilis communionem non habeat in totum, ne Praetoris quidem Edicti. §. 8. Et veteres putauerunt, eos, qui propter ſollemnia teſtamenti adhibentur, durare debere, donec ſuprema conteſtatio peragatur. §. 9. Non tamen intelligentiam ſermonis exigimus: hoc enim Diuus Marcus Didio Iuliano in teſte, qui latine non nouerat, reſcripſit: nam ſi vel ſenſu percipiat quis, cui rei adhibitus ſit, ſufficere. §. 10. Sed ſi detenti ſint inuiti ibi teſtes, putant non valere teſtamentum.

XXI. Idem libro ſecundo ad Sabinum.

Heredes palam, ita vt exaudiri poſſunt, nuncupandi ſint. Licebit ergo teſtanti vel nuncupare heredes, vel ſcribere: ſed, ſi nuncupat, palam debet. Quid eſt, palam? non vtique in publicum, ſed vt exaudiri poſſit: exaudiri autem non ab omnibus, ſed a teſtibus: et, ſi plures fuerint teſtes adhibiti, ſufficit ſollemnem numerum exaudire. §. 1. Si quid poſt factum teſtamentum mutari placuit, omnia ex integro facienda ſunt. Quod vero quis obſcurius in teſtamento vel nuncupat, vel ſcribit, an poſt ſollemnia explanare poſſit, quaeritur: vtputa Stichum legauerat, cum plures haberet, nec declarauit de quo ſentiret: Titio legauit [1], cum multos Titios amicos haberet: errauerat in nomine, vel praenomine, vel cognomine, cum in corpore non erraſſet: poteritne poſtea declarare, de quo ſenſerit? Et puto, poſſe: nihil enim nunc dat, ſed datum ſignificat. Sed et ſi notam poſtea adiecerit legato, vel ſua voce, vel litteris vel ſummam, vel nomen legatarii, quod non ſcripſerat, vel nummorum qualitatem, an recte fecerit? Et puto, etiam qualitatem nummorum poſſe poſtea addi: nam etſi adiecta non fuiſſet, vtique placeret coniectionem fieri eius, quod reliquit, vel ex vicinis ſcripturis, vel ex conſuetudine patrisfamilias, vel regionis. §. 2. In teſtamentis, in quibus teſtes rogati adeſſe debent, vt teſtamentum fiat, alterius rei cauſa forte rogatos, ad teſtandum non eſſe idoneos placet: quod ſic accipiendum eſt, vt, licet ad aliam rem ſint rogati, vel collecti, ſi tamen ante teſtimonium [2] certiorentur ad teſtamentum ſe [3] adhibitos, poſſe eos teſtimonium ſuum recte perhibere. §. 3. Vno contextu actus teſtari oportet: eſt autem vno contextu, nullum actum alienum teſtamento intermiſcere, quod (ſi) aliquid pertinens ad teſtamentum faciat, teſtamentum non vitiatur.

XXII. Idem libro trigeſimo nono ad Edictum.

Ad testivm numerum ſimul adhiberi poſſumus, vt ego, et pater, et plures, qui fuimus in eiusdem poteſtate. §. 1. Conditionem teſtium tunc inſpicere debemus, cum ſignarent, non mortis tempore: ſi igitur tunc cum ſignarent, tales fuerint, vt adhiberi poſſint, nihil nocet, ſi quid poſtea eis contigerit. §. 2. Si ab ipſo teſtatore annulum accepero, et ſignauero, teſtamentum valet, quaſi alieno ſignauerim. §. 3. Si ſigna turbata ſint ab ipſo teſtatore, non videtur ſignatum. §. 4. Si quis ex teſtibus nomen ſuum non adſcripſerit, verumtamen ſignauerit, pro eo eſt, atque ſi adhibitus non eſſet: et ſi, vt multi faciunt, adſcripſerit ſe, non tamen ſignauerit, adhuc idem dicemus. §. 5. Signum autem vtrum annulo tantum inpreſſum adhibemus, an vero et ſi non annulo, verum alio quodam inpreſſo? varie enim homines ſignant. Et magis eſt, vt tantum annulo quis poſſit ſignare: dum tamen habeat χαρακτῆρα. [4] §. 6. Poſſe et nocte ſignari teſtamentum, nulla dubitatio eſt. §. 7. Signatas tabulas accipi oportet, et ſi linteo, quo tabulae inuolutae ſunt, ſigna inpreſſa fuerint.

XXIII. Idem libro quarto Diſputationum:

Si testamentvm, quod reſignauerit teſtator, iterum ſignatum fuerit ſeptem teſtium ſignis, non erit inperfectum, ſed vtroque iure valebit, tam ciuili, quam Praetorio.

XXIV. Florentinvs libro decimo inſtitutionum:

Vnvm teſtamentum pluribus exemplis conſignare quis poteſt: idque interdum neceſſarium eſt: forte ſi nauigaturus, et ſecum ferre et relinquere iudiciorum ſuorum teſtationem velit.

XXV. Iavolenvs libro quinto Poſteriorum Labeonis.

Si

1 Hal. addit *amico*. 2 Ap. Hal. *teſtimonium* abeſt. 3 Hal. inſerit *eſſe*. 4 Id eſt *formam ſculptamque ſigni imaginem*. Ita Hal.

Si is, qui teſtamentum faceret, heredibus primis nuncupatis, prius quam ſecundos exprimeret heredes, obmutuiſſet, magis coepiſſe eum teſtamentum facere, quam feciſſe, Varus Digeſtorum libro primo Seruium reſpondiſſe ſcripſit: itaque primos heredes ex eo teſtamento non futuros. Labeo tum hoc verum eſſe exiſtimat, ſi conſtaret, voluiſſe plures eum, qui teſtamentum feciſſet, heredes pronuntiare: ego nec Seruium puto aliud ſenſiſſe.

XXVI. Gaivs libro vigeſimo ſecundo ad Edictum prouinciale:

Cvm lege quis inteſtabilis iubetur eſſe, eo pertinet, ne eius teſtimonium recipiatur, et eo amplius, vt quidam putant, neue ipſi dicatur teſtimonium.

XXVII. Celsvs libro decimo quinto Digeſtorum:

Domitivs Labeo Celſo ſuo ſalutem. Quaero, an teſtium numero habendus ſit is, qui, cum rogatus eſt ad teſtamentum ſcribendum, idem quoque cum tabulas ſcripſiſſet, ſignauerit? Iubentius Celſus Labeoni ſuo ſalutem. Aut non intelligo quid ſit, de quo me conſuleris, aut valide ſtulta eſt conſultatio tua: plus enim quam ridiculum eſt dubitare, an aliquis iure teſtis adhibitus ſit, quoniam idem et tabulas teſtamenti ſcripſerit.

XXVIII. Modestinvs libro nono Regularum:

Servvs, licet alienus, iuſſu teſtatoris teſtamentum ſcribere non prohibetur.

XXIX. Pavlvs libro decimo quarto Reſponſorum.

Ex ea ſcriptura, quae ad teſtamentum faciendum parabatur, ſi nullo iure teſtamentum perfectum eſſet, nec ea, quae fideicommiſſorum verba habent, peti poſſe. §. 1. [2] Ex his verbis, quae ſcriptura paterfamilias addidit, *ταύτην τὴν διαθήκην βούλομαι εἶναι κυρίαν ἐπὶ πάσης ἐξουσίας·* [3] videri eum voluiſſe, omnimodo valere ea, quae reliquit, etiam ſi inteſtatus deceſſiſſet.

XXX. Idem libro tertio Sententiarum:

Singvlos teſtes, qui in teſtamento adhibentur, proprio chirographo adnotare conuenit, quis et cuius teſtamentum ſignauerit.

XXXI. Idem libro quinto Sententiarum:

Eivs bona, qui ſe Imperatorem facturum heredem eſſe iactauerat, a fiſco occupari non poſſunt.

Tit. II.

DE LIBERIS ET POSTVMIS HEREDIBVS INSTITVENDIS, VEL EXHEREDANDIS [4].

Vlpianvs libro primo ad Sabinum:

Qvid ſit nominatim exheredari, videamus: nomen, et praenomen, et cognomen eius dicendum eſt: an ſufficit vel vnum ex his? Et conſtat ſufficere.

II. Idem libro ſexto Regularum:

Nominatim exheredatus filius et ita videtur, FILIVS MEVS EXHERES ESTO, ſi nec nomen eius expreſſum ſit, ſi modo vnicus ſit: nam ſi plures ſunt filii, benigna interpretatione potius a pleriſque reſpondetur, nullum exheredatum eſſe.

III. Idem libro primo ad Sabinum:

Et si peperperit filium dicere, ex Seia autem natum dixit, recte exheredat: et, ſi cum conuicio dixerit, NON NOMINANDVS, vel NON FILIVS MEVS, LATRO, GLADIATOR, magis eſt, vt recte exheredatus ſit: et, ſi ex adultero natum dixerit. §. 1. Pure autem filium exheredari Iulianus putat: qua ſententia vtimur. §. 2. Filius inter medias quoque heredum inſtitutiones recte exheredatur, et erit a toto gradu ſummotus, niſi forte ab vnius perſona eum teſtator exheredauerit: nam, ſi hoc fecit, vitioſa erit exheredatio: quemadmodum ſi ita eum exheredauerit, QVISQVIS MIHI ERIT FILIVS, EXHERES ESTO: nam, vt Iulianus ſcribit, huiuſmodi exheredatio vitioſa eſt, quoniam poſt aditam hereditatem voluit eum ſummotum, quod eſt impoſſibile. §. 3. Ante heredis inſtitutionem exheredatus, ab omnibus gradibus ſummotus eſt. §. 4. Inter duos autem gradus exheredatus, ab vtroque remotus eſt, ſecundum Scaeuolae ſententiam, quam puto veram. §. 5. In eo qui miſcuit duos gradus, exheredationem valere, Mauricianus recte putat: veluti PRIMVS HERES ESTO, EX SEMISSE: SI PRIMVS HERES NON ERIT, SECVN-

1 *lib. V. reſponſorum reſpondit.* 2 Hal. praefigit *Idem reſpondit.* 3 i. e. *hocque teſtamentum ratum eſſe volo quacunque ratione eſſe vel licebit vel poterit.* 4 Hal. addit *vel praeteritis.*

SECVNDVS EX SEMISSE[1] HERES ESTO: TERTIVS EX ALIO SEMISSE HERES ESTO, FILIVS EXHERES ESTO: SI TERTIVS HERES NON ERIT, QVARTVS HERES ESTO: nam ab vtroque gradu summotus est. §. 6. Si ita testatus sit paterfamilias, vt a primo quidem gradu filium praeteriret, a secundo solo exheredaret: Sabinus et Cassius et Iulianus putant, peremto primo gradu, testamentum ab eo gradu exordium capere, vnde filius exheredatus est: quae sententia comprobata est.

IV. IDEM libro tertio ad Sabinum:

PLACET, omnem masculum posse postumum heredem scribere, siue iam maritus sit, siue nondum vxorem duxerit: nam et maritus repudiare vxorem potest, et qui non duxit vxorem, postea maritus effici[2]: nam et cum maritus postumum heredem scribit, non vtique is solus postumus scriptus videtur, qui ex ea, quam habet vxorem, ei natus est, vel is[3], qui tunc in vtero est, verum is quoque, qui ex quacumque vxore nascatur.

V. IAVOLENVS libro primo ex Cassio:

IDEOQVE qui postumum heredem instituit, si post testamentum factum mutauit matrimonium, is institutus videtur, qui ex posteriore matrimonio natus est.

VI. VLPIANVS libro tertio ad Sabinum:

SED EST quaesitum, an is qui generare facile non possit, postumum heredem facere possit? Et scribit Cassius et Iauolenus, posse: nam et vxorem ducere et adoptare potest. Spadonem quoque posse postumum heredem scribere, et Labeo et Cassius scribunt: quoniam nec aetas nec sterilitas ei rei impedimento est. §. 1. Sed si castratus sit, Iulianus Proculi opinionem secutus, non putat postumum heredem posse instituere: quo iure vtimur. §. 2. Hermaphroditus plane, si in eo virilia praeualebunt, postumum heredem instituere poterit.

VII. PAVLVS libro primo ad Sabinum.

SI FILIVS qui in potestate est, praeteritus sit, et viuo patre decedat: testamentum non valet: nec superius rumpetur: et eo iure vtimur.

VIII. POMPONIVS libro primo ad Sabinum:

SI PRIMO herede instituto, filium exheredauero, a secundo autem substituto non exheredauero, et, dum pendet an prior aditurus sit, filius decesserit: secundum[4] sententiam, qua vtimur, non erit secundus heres, quasi ab initio inutiliter institutus, cum ab eo filius exheredatus non sit. Quod si in postumo filio idem acciderit, vt natus viuo patre, a quo exheredatus sit, moriatur, eadem dicenda erunt de substituto: quoniam, cum est natus filius, loco eius est, qui superstes est.

IX. PAVLVS libro primo ad Sabinum.

SI QVIS postumos, quos per aetatem aut valetudinem habere forte non potest, heredes instituit: superius testamentum rumpitur: quod natura magis in homine generandi et consuetudo spectanda est, quam temporale vitium, aut valetudo, propter quam abducatur homo a generandi facultate. §. 1. Sed si ex ea, quae alii nupta sit, postumum quis heredem instituerit: ipso iure non valet, quod turpis sit institutio. §. 2. Si filium exheredauero, nepotemque ex eo praeteriero, et alium heredem instituero, et superuixerit filius post mortem meam, licet ante aditam hereditatem decesserit, non tamen nepotem rupturum testamentum, Iulianus et Pomponius et Marcellus aiunt. Diuersumque est, si in hostium potestate filius sit, et decesserit in eodem statu: rumpit enim his casibus nepos testamentum: quod moriente auo filii ius pependerit, non abscissum, vt superiore casu, fuerit. Sed et si heres institutus omiserit hereditatem, erit legitimus heres: quoniam haec verba, SI INTESTATO MORITVR, ad id tempus referuntur, quod testamentum destituitur, non quod moritur. §. 3. Sed si ex ea, quam nefas sit ducere, postumum heredem instituero, non putat rumpi testamentum Pomponius. §. 4. Sed, si per adoptionem sororem factam habeam, potero postumum ex ea heredem instituere: quia, adoptione soluta, possum eam[5] ducere vxorem.

X. POMPONIVS libro primo ad Sabinum:

COMMODISSIME is, qui nondum natus est, ita heres instituitur, SIVE VIVO ME, SIVE MORTVO, NATVS FVERIT, HERES ESTO: aut etiam pure, neutrius temporis habita mentione:

1 Ap. Hal. *ex semisse* absunt. 2 Hal. addit *potest*. 3 Ap. Hal. *is* abest. 4 Hal. inserit *Iuliani*. 5 Hal. inserit *postea*.

ne: si alteruter casus omissus fuerit, eo casu, qui omissus sit, natus rumpit testamentum: quia hic filius nec sub conditione quidem scriptus heres intelligitur, qui in hunc casum nascitur, qui non est testamento adprehensus.

XI. Pavlvs libro secundo ad Sabinum.

In svis heredibus euidentius apparet, continuationem dominii eo rem perducere, vt nulla videatur hereditas fuisse, quasi olim hi domini essent, qui etiam viuo patre quodammodo domini exstimantur: vnde etiam filiusfamilias appellatur, sicut paterfamilias: sola nota hac adiecta, per quam distinguitur genitor ab eo, qui genitus sit: itaque post mortem patris non hereditatem percipere videntur: sed magis liberam bonorum administrationem consequuntur: hac ex causa, licet non sint heredes instituti, domini sunt: nec obstat, quod licet eos exheredare, quod et occidere licebat.

XII. Vlpianvs libro nono ad Sabinum:

Qvod dicitur filium natum rumpere testamentum, natum accipe, et si exsecto ventre editus sit: nam et hic rumpit testamentum, scilicet si nascatur in potestate. §. 1. Quid tamen, si non integrum animal editum sit, cum spiritu tamen? an adhuc testamentum rumpat? et hoc tamen rumpit.

XIII. Ivlianvs libro vigesimo nono Digestorum:

Si ita scriptum sit, si filivs mihi natvs fverit, ex besse heres esto: ex reliqva parte vxor mea heres esto: si vero filia mihi nata fverit, ex triente heres esto: ex reliqva parte vxor heres esto: et filius, et filia nati essent, dicendum est, assem distribuendum esse [1] in septem partes, vt ex his filius quatuor, vxor duas, filia vnam partem habeat: ita enim secundum voluntatem testantis, filius altero tanto amplius habebit, quam vxor: item vxor altero tanto amplius, quam filia: licet enim subtili iuris regulae conueniebat, ruptum fieri testamentum, attamen, quum ex vtroque nato testator voluerit vxorem aliquid habere, ideo ad huiusmodi sententiam humanitate suggerente decursum est: quod etiam Iuuentio Celso apertissime placuit. §. 1. Regula est iuris ciuilis, qua constitutum est, hereditatem adimi non posse, propter quam liber et heres esse iussus, quamuis dominus ademerit eodem testamento libertatem, nihilo minus et libertatem et hereditatem habebit. §. 2. Testamentum, quod hoc modo scribitur, Titivs post mortem filii mei heres esto, filivs exheres esto, nullius momenti est: quia filius post mortem exheredatus est: quare et contra tabulas paternorum libertorum huiusmodi filius bonorum possessionem accipere poterit.

XIV. Africanvs libro quarto Quaestionum:

Si postvmvs a primo gradu exheredatus, a secundo praeteritus sit: quamuis eo tempore nascatur, quo ad heredes primo gradu scriptos pertineat hereditas, secundum tamen gradum vitiari placet, ad hoc, vt praetermittentibus institutis ipse heres existat: immo et si defuncto eo heredes instituti omiserint hereditatem, non posse substitutos adire. Itaque et si a primo gradu exheredatus, a secundo praeteritus, a tertio exheredatus sit, et viuentibus primis et deliberantibus decedat: quaeri solet, omittentibus primis aditionem, vtrum ad eos, qui tertio gradu scripti sint, an potius ad legitimos heredes pertineat hereditas? quo et ipso casu rectius existimari putauit, ad legitimos eam pertinere. Nam et cum duobus heredibus institutis, et in singulorum locum facta substitutione, a primis exheredatus postumus, a secundis praeteritus fuerit: si alter ex institutis omiserit, quamuis postumus excludatur, non tamen magis substitutum admitti. §. 1. Quod vulgo dicitur, eum gradum, a quo filius praeteritus sit, non valere, non vsquequaque verum esse ait [2]: nam si primo gradu heres institutus sit filius, non debere eum a substitutis exheredari: ideoque si filio et Titio heredibus institutis, Titio Maeuius substitutus sit, omittente Titio hereditatem, Maeuium eam adire posse, quamuis filius secundo gradu exheredatus non sit. §. 2. Si quis ita scripserit, ille, qvem scio ex me natvm non esse, exheres est: hanc exheredationem ita nullius momenti esse ait, si probetur ex eo natus: non enim videri quasi filium exheredatum esse, cum [3] elogium pater, cum filium exheredaret, propofuisset, et adiecisset propter eam causam exheredare: probaturque patrem circa causam exheredationis errasse.

XV.

1 Ap. Hal. *esse* abest. 2 Ap. Hal. *ait* abest. 3 *quandoquidem* loco *cum*.

XV. VLPIANVS libro primo ad Sabinum:

IDEM est et si ita dixerit, ILLE ILLIVS FILIVS EXHERES ESTO, patrem ei adulterum per errorem adsignans.

XVI. AFRICANVS libro quarto Quaestionum:

SI FILIVS heres institutus sit, omisso postumo, filioque substitutus nepos ex eo sit: si interim moriatur filius, postumo non nato, nepotem tam patri, quam auo suum heredem futurum: quod si nemo filio substitutus sit, et solus ipse institutus sit, tunc, quia eo tempore, quo is moriatur, certum esse incipit, neminem ex eo testamento heredem fore, ipse filius intestato patri heres existat: sicut euenire solet, cum sub ea conditione, quae in ipsius potestate erit, filius heres institutus, prius quam ei pareret, moriatur.

XVII. FLORENTINVS libro decimo institutionum:

FILII etiam hoc modo exheredantur, FILIVS EXHERES SIT, FILIVS EXHERES ERIT.

XVIII. VLPIANVS libro quinquagesimo septimo ad Edictum:

MVLTI non notae causa exheredant filios, nec vt eis obsint, sed vt eis consulant, vtputa impuberibus: eisque fideicommissam hereditatem dant.

XIX. PAVLVS libro primo ad Vitellium:

CVM QVIDAM filiam ex asse heredem scripsisset, filioque quem in potestate habebat, decem legasset, adiecit, ET IN CETERA PARTE EXHERES MIHI ERIT, et quaereretur, an recte exheredatus videretur? Scaeuola respondit, non videtur: et in disputando adiiciebat, ideo non valere, quoniam nec fundi exheres esse iussus recte exheredaretur: aliamque causam esse institutionis, quae benigne acciperetur: exheredationes autem non essent adiuuandae.

XX. MODESTINVS libro secundo Pandectarum:

SVB CONDITIONE filius heres institutus, si pendente conditione adrogandum se dedit, necessarius heres non erit.

XXI. POMPONIVS libro secundo ad Quintum Mucium:

SI FILIVM nominatim exheredauero, et eum postea heredem instituero, heres erit.

XXII. TERENTIVS CLEMENS libro decimo septimo ad legem Iuliam et Papiam:

CVM POSTVMVS sub conditione instituitur, si prius quam nascatur, conditio exstiterit: non rumpitur testamentum postumi adgnatione.

XXIII. PAPINIANVS libro duodecimo Quaestionum:

FILIO, quem pater post emancipationem a se factam, iterum adrogauit, exheredationem antea scriptam nocere dixi: nam in omni fere iure sic obseruari conuenit, vt veri patris adoptiuus filius numquam intelligatur: ne imagine naturae veritas adumbretur, videlicet quod non translatus, sed redditus videretur: nec multum puto referre, quod ad propositum attinet, quod loco nepotis filium exheredatum pater adrogauit. §. 1. Si Titius heres institutus, loco nepotis adoptetur: defuncto postea filio, qui pater videbatur, nepotis successione non rumpitur testamentum ab eo, qui heres inuenitur.

XXIV. PAVLVS libro nono Quaestionum:

POSTVMA sub conditione heres instituta, si pendente conditione viuo patre nascatur, rumpit testamentum.

XXV. IDEM libro duodecimo Responsorum:

TITIVS testamento heredem instituit, et filium habens sic exheredationem posuit: CETERI OMNES FILII FILIAEQVE MEAE EXHEREDES SVNTO. Paulus respondit, filium recte exheredatum videri. Postea consultus, an videatur exheredatus, quem pater putauit decessisse? Respondit, filios et filias nominatim exheredatos proponi: de errore autem patris, qui intercessisse proponitur, apud iudicem agi oportere. §. 1. Lucius Titius, cum suprema sua ordinaret in ciuitate, et haberet neptem ex filia praegnantem rure agentem, scripsit id, quod in vtero haberet, ex parte heredem. Quaero, cum ipsa die, qua Titius ordinaret testamentum in ciuitate, hora diei sexta, eodem die [1] albescente caelo, rure sit enixa Maeuia masculum, an institutio heredis valeat, cum, quo tempore scriberetur testamentum, iam editus esset partus? Paulus respondit [2], verba quidem testamenti ad eum pronepotem directa videri, qui post testamentum factum nasceretur: sed si, vt proponitur, eadem die, qua testamentum factum

1 Ap. Hal. *eodem die* absunt. 2 Ap. Hal. *respondit* abest.

factum est, neptis testatoris, antequam testamentum scriberetur, enixa esset, licet ignorante testatore, tamen institutionem iure factam videri, recte respondere.

XXVI. PAVLVS libro tertio Sententiarum:

FILIVSFAMILIAS si militet, vt paganus nominatim a patre aut heres scribi aut exheredari debet: iam sublato edicto Diui Augusti, quo cautum fuerat, ne pater filium militem exheredet.

XXVII. IDEM libro tertio ad Neratium:

POSTVMVM ex qualibet vidua natum sibi filium heredem instituere potest.

XXVIII. TRYPHONINVS libro vigesimo Disputationum:

FILIVS a patre, cuius in potestate est, sub conditione, quae non est in ipsius potestate, heres institutus, et in defectum conditionis exheredatus, decessit pendente etiam tunc conditione tam institutionis, quam exheredationis: dixi, heredem eum ab intestato mortuum esse, quia dum viuit, neque ex testamento heres, neque exheredatus fuit. Herede autem scripto ex parte filio, coheres post mortem filii institui potest. §. 1. Filiusfamilias miles de castrensi peculio fecit testamentum, habens filium in eiusdem potestate: cum militare desisset, patre eodemque auo defuncto, quaesitum est, an rumpetur eius testamentum? Non quidem adoptauit, nec hodie ei natus est filius, nec priore subducto de potestate suo herede, vlterior successit in proximum locum: sed tamen in potestate sua habere coepit, quem non habebat: simulque paterfamilias factus est, et si ius sub eius recidit potestate: rumpetur ergo testamentum. Sed si heres sit institutus, vel exheredatus iste eius filius, non rumpitur: quia nullo circa eum nouo facto, sed ordine quodam naturali nactus est potestatem. §. 2. Si quis ex certa vxore natum scribit heredem, in periculum rumpendi testamentum deducit, ex alia susceptis liberis. §. 3. Si quis eo tempore, quo nondum eius vxor esse posset, testator natum ex ea scripsit heredem: an postea contracto licito matrimonio natus, heres ex testamento esse possit, quaeritur: veluti si scribas hodie heredem, qui tibi ex Titia natus erit, quando Titia ancilla, vel minor annis vigintiquinque ea cuius pater tuus tutelam administrauit, aut tutor tu ipse fuisti: postea Titia vxor iusta tibi fuerit, vel libertatem adepta, aut tempore annorum vigintiquinque, et vtilis anni, et rationum allegatione: an natus heres esse possit? Nemo certe dubitabit, ex Titia, quae tunc propter tenorem aetatis vxor duci non potuit, quando testamentum fiebat, natum postea ea vxore ducta, heredem esse posse. Et generaliter nato post testamentum herede scripto, aditus est ad hereditatem, in qualicumque statu testamenti faciendi tempore fuit, quae postea testatori ciuiliter nupta est. §. 4. Quid autem, si filium post testamentum natum ex besse, filiam autem post testamentum natam ex triente scripsit heredem, nec vllum coheredem dedit, nec substituit inuicem alium? vnus natus solus ex testamento fit heres.

XXIX. SCAEVOLA libro sexto Quaestionum.

GALLVS sic posse institui postumos nepotes induxit, SI FILIVS MEVS, VIVO ME, MORIETVR, TVNC SI QVIS MIHI EX EO NEPOS, SIVE QVAE NEPTIS, POST MORTEM MEAM IN DECEM MENSIBVS PROXIMIS, QVIBVS FILIVS MEVS MORERETVR, NATVS, NATA ERIT: HEREDES SVNTO. §. 1. Quidam recte admittendum credunt, etiam si non exprimat de morte filii, sed simpliciter instituat, vt eo casu valeat, qui ex verbis concipi possit. §. 2. Idem credendum est Gallum existimasse et de pronepote, vt dicat testator, SI ME VIVO NEPOS DECEDAT, TVNC QVI EX EO PRONEPOS, et cetera. §. 3. Sed et si viuo filio, iam mortuo pronepote, cuius vxor praegnans esset, testamentum faceret, potest dicere, SI ME VIVO FILIVS DECEDAT, TVNC QVI PRONEPOS. §. 4. Num si et filius et nepos viuat, concipere vtrisque mortuis, viuo se, tunc qui pronepos nasceretur[1]? Quod similiter admittendum est: ita sane, si prius nepos, deinde filius decederet, ne successione testamentum rumperetur. §. 5. Et quid, si tantum in mortis filii casum conciperet? Quid enim, si aquae et ignis interdictione peteretur? Quid si nepos, ex quo pronepos institueretur, vt ostendimus, emancipatus esset? Hi enim casus, et omnes, ex quibus suus heres post mortem scilicet aui nasceretur, non pertinent ad legem Velleam. Sed ex sententia

1 Hal. addit *poterit*.

ſententia legis Velleae, et haec omnia admittenda ſunt, vt ad ſimilitudinem mortis, ceteri caſus admittendi ſint. §. 6. Quid ſi, qui filium apud hoſtes habebat, teſtaretur? quare non induxere, vt, ſi antea quam filius ab hoſtibus rediret, quamnis poſt mortem patris, decederet, tunc deinde nepos, vel etiam adhuc illis viuis poſt mortem ſcilicet aui naſceretur, non rumperet? nam hic caſus ad legem Velleam non pertinet. Melius ergo eſt, vt in eiusmodi vtilitate, praeſertim poſt legem Velleam, quae et multos caſus rumpendi abſtulit, interpretatio admittatur, vt inſtituens nepotem, qui ſibi poſt mortem ſuus naſceretur, recte inſtituiſſe videatur, quibuscumque caſibus nepos poſt mortem natus ſuus eſſet, rumperetque praeteritus: atque etiam ſi generaliter, quidquid ſibi liberorum natum erit poſt mortem: aut quicumque natus fuerit, ſit inſtitutus, ſi ſuus naſceretur. §. 7. Si eius, qui filium habeat, et nepotem ex eo inſtituat, nurus praegnans ab hoſtibus capta ſit, ibique viuo pariat, mox ille poſt mortem patris atque aui redeat: vtrum hic caſus ad legem Velleam reſpiciat, an ad ius antiquum aptandus ſit? poſſitque vel ex iure antiquo, vel ex Vellea inſtitutus non rumpere? quod quaerendum eſt, ſi iam mortuo filio, pronepotem inſtituat, redeatque mortuo. Sed cum teſtamentum ab eo non rumpitur, nihil refert, vtrum ex iure antiquo an ex lege Vellea excludatur. §. 8. Forſitan addubitet quis, an iſtis caſibus, ſi nepos poſt teſtamentum naſcatur, viuo patre ſuo, deinde ex eo concipiatur, isque viuo patre deinde auo naſcatur: an non potuerit heres inſtitui, quia pater ipſius non recte inſtitutus eſſet. Quod minime eſt expaueſcendum: hic enim ſuus heres naſcitur [1], et poſt mortem naſcitur. §. 9. Ergo et ſi pronepos admittetur, qui natus erit ex nepote, poſtea viuo filio, atque ſi ex eo natus eſſet, adoptatur. §. 10. In omnibus his ſpeciebus illud ſeruandum eſt, vt filius dumtaxat, qui eſt in poteſtate, ex aliqua parte ſit heres inſtitutus: nam fruſtra exheredabitur poſt mortem ſuam: quod non eſſe neceſſario in eo filio, qui apud hoſtes eſt, ſi ibi decedat: et in nepote certe, et pronepote, quorum ſi liberi heredes inſtituantur, inſtitutionem numquam exigemus: quia poſſunt praeteriri. §. 11. Nunc de lege Vellea videamus: voluit viuis nobis natos ſimiliter non rumpere teſtamentum. §. 12. Et videtur [2] primum caput ſpectare, qui, cum naſcerentur, ſui heredes futuri eſſent. Et rogo, ſi filium habeas, et nepotem nondum natum tantum ex eo heredem inſtituas, filius decedat, mox viuo te nepos naſcatur? Ex verbis dicendum eſt non rumpi teſtamentum, vt non ſolum illud primo capite notauerit, ſi nepos, qui eo tempore inſtituatur, quo filius non ſit: verum et ſi viuo patre naſcatur [3]: quid enim neceſſe eſt, tempus teſtamenti faciendi reſpici, cum ſatis ſit obſeruari id tempus, quo naſcitur? nam etſi ita verba ſunt, QVI TESTAMENTVM FACIET, IS OMNIS VIRILIS SEXVS, QVI EI SVVS HERES FVTVRVS ERIT, et cetera: etiam ſi viuente parente viuo naſcantur. §. 13. Sequenti parte, ſuccedentes in locum liberorum, non vult lex rumpere teſtamentum: et ita interpretandum eſt, vt [4] ſi et filium, et nepotem, et pronepotem habeas, mortuis vtique, pronepos inſtitutus ſuccedens in ſui heredis locum, non rumpat. Et bene verba ſe habent, SI QVIS EX SVIS HEREDIBVS SVVS HERES ESSE DESIERIT, ad omnes caſus pertinentia, quos ſupplendos in Galli Aquilii ſententia diximus: nec ſolum ſi nepos viuo patre decedat, nec ſuccedens pronepos auo mortuo rumpat, ſed et ſi ſuperuixit patri, ac decedat, dummodo heres inſtitutus ſit, aut exheredatus. §. 14. Videndum, num hac poſteriore parte, SI QVIS EX SVIS HEREDIBVS SVVS HERES ESSE DESIERIT, LIBERI EIVS, et cetera, IN LOCVM SVORVM SVI HEREDES SVCCEDVNTO, poſſit interpretatione induci, vt, ſi filium apud hoſtes habens, nepotem ex eo heredem inſtituas, non tantum ſi viuo te filius decedat, ſed etiam poſt mortem, antequam ab hoſtibus reuerſus fuerit, ſuccedendo non rumpet: nihil enim addidit, quo ſignificaret tempus: niſi quod, licet audenter, poſſis dicere, viuo patre hunc ſuum heredem eſſe deſiſſe, licet poſt mortem decedat: quia nec redit, nec poteſt redire. §. 15. Ille caſus in difficili eſt, ſi filium habeas, et nepotem nondum natum inſtituas, isque naſcatur viuo patre ſuo, ac mox pater decedat: non enim ſuus heres eſt tempore, quo naſcatur: nec poſteriori aui [5] ſuccedendo prohiberi videtur

1 Ap. Hal. *naſcitur* abeſt. 2 Hal. inſerit *ad.* 3 Ap. Hal. *naſcatur* abeſt. 4 Hal. inſerit *etiam.* 5 *nec poſteriore alias.*

factum est, neptis testatoris, antequam testamentum scriberetur, enixa esset, licet ignorante testatore, tamen institutionem iure factam videri, recte respondere.

XXVI. PAVLVS libro tertio Sententiarum:

FILIVSFAMILIAS si militet, vt paganus nominatim a patre aut heres scribi aut exheredari debet: iam sublato edicto Diui Augusti, quo cautum fuerat, ne pater filium militem exheredet.

XXVII. IDEM libro tertio ad Neratium:

POSTVMVM ex qualibet vidua natum sibi filium heredem instituere potest.

XXVIII. TRYPHONINVS libro vigesimo Disputationum:

FILIVS a patre, cuius in potestate est, sub conditione, quae non est in ipsius potestate, heres institutus, et in defectum conditionis exheredatus, decessit pendente etiam tunc conditione tam institutionis, quam exheredationis: dixi, heredem eum ab intestato mortuum esse, quia dum viuit, neque ex testamento heres, neque exheredatus fuit. Herede autem scripto ex parte filio, coheres post mortem filii institui potest. §. 1. Filiusfamilias miles de castrensi peculio fecit testamentum, habens filium in eiusdem potestate: cum militare desisset, patre eodemque auo defuncto, quaesitum est, an rumpetur eius testamentum? Non quidem adoptauit, nec hodie ei natus est filius, nec priore subducto de potestate suo herede, vlterior successit in proximum locum: sed tamen in potestate sua habere coepit, quem non habebat: simulque paterfamilias factus est, et si ius sub eius recidit potestate: rumpetur ergo testamentum. Sed si heres sit institutus, vel exheredatus iste eius filius, non rumpitur: quia nullo circa eum nouo facto, sed ordine quodam naturali nactus est potestatem. §. 2. Si quis ex certa vxore natum scribit heredem, in periculum rumpendi testamentum deducit, ex alia susceptis liberis. §. 3. Si quis eo tempore, quo nondum eius vxor esse posset, testator natum ex ea scripsit heredem: an postea contracto licito matrimonio natus, heres ex testamento esse possit, quaeritur: veluti si scribas hodie heredem, qui tibi ex Titia natus erit, quando Titia ancilla, vel minor annis vigintiquinque ea cuius pater tuus tutelam administrauit, aut tutor tu ipse fuisti: postea Titia vxor iusta tibi fuerit, vel libertatem adepta, aut tempore annorum vigintiquinque, et vtilis anni, et rationum allegatione: an natus heres esse possit? Nemo certe dubitabit, ex Titia, quae tunc propter tenorem aetatis vxor duci non potuit, quando testamentum fiebat, natum postea ea vxore ducta, heredem esse posse. Et generaliter nato post testamentum herede scripto, aditus est ad hereditatem, in qualicumque statu testamenti faciendi tempore fuit, quae postea testatori ciuiliter nupta est. §. 4. Quid autem, si filium post testamentum natum ex besse, filiam autem post testamentum natam ex triente scripsit heredem, nec vllum coheredem dedit, nec substituit inuicem alium? vnus natus solus ex testamento fit heres.

XXIX. SCAEVOLA libro sexto Quaestionum.

GALLVS sic posse institui postumos nepotes induxit, SI FILIVS MEVS, VIVO ME, MORIETVR, TVNC SI QVIS MIHI EX EO NEPOS, SIVE QVAE NEPTIS, POST MORTEM MEAM IN DECEM MENSIBVS PROXIMIS, QVIBVS FILIVS MEVS MORERETVR, NATVS, NATA ERIT: HEREDES SVNTO. §. 1. Quidam recte admittendum credunt, etiam si non exprimat de morte filii, sed simpliciter instituat, vt eo casu valeat, qui ex verbis concipi possit. §. 2. Idem credendum est Gallum existimasse et de pronepote, vt dicat testator, SI ME VIVO NEPOS DECEDAT, TVNC QVI EX EO PRONEPOS, et cetera. §. 3. Sed et si viuo filio, iam mortuo pronepote, cuius vxor praegnans esset, testamentum faceret, potest dicere, SI ME VIVO FILIVS DECEDAT, TVNC QVI PRONEPOS. §. 4. Num si et filius et nepos viuat, concipere vtrisque mortuis, viuo se, tunc qui pronepos nasceretur [1]? Quod similiter admittendum est: ita sane, si prius nepos, deinde filius decederet, ne successione testamentum rumperetur. §. 5. Et quid, si tantum in mortis filii casum conciperet? Quid enim, si aquae et ignis interdictione peteretur? Quid si nepos, ex quo pronepos instituueretur, vt ostendimus, emancipatus esset? Hi enim casus, et omnes, ex quibus suus heres post mortem scilicet aui nasceretur, non pertinent ad legem Velleam. Sed ex sententia

1 Hal. addit *poterit.*

ſententia legis Velleae, et haec omnia admittenda ſunt, vt ad ſimilitudinem mortis, ceteri caſus admittendi ſint. §. 6. Quid ſi, qui filium apud hoſtes habebat, teſtaretur? quare non induxere, vt, ſi antea quam filius ab hoſtibus rediret, quamuis poſt mortem patris, decederet, tunc deinde nepos, vel etiam adhuc illis viuis poſt mortem ſcilicet aui naſceretur, non rumperet? nam hic caſus ad legem Velleam non pertinet. Melius ergo eſt, vt in eiusmodi vtilitate, praeſertim poſt legem Velleam, quae et multos caſus rumpendi abſtulit, interpretatio admittatur, vt inſtituens nepotem, qui ſibi poſt mortem ſuus naſceretur, recte inſtituiſſe videatur, quibuscumque caſibus nepos poſt mortem natus ſuus eſſet, rumperetque praeteritus: atque etiam ſi generaliter, quidquid ſibi liberorum natum erit poſt mortem: aut quicumque natus fuerit, ſit inſtitutus, ſi ſuus naſceretur. §. 7. Si eius, qui filium habeat, et nepotem ex eo inſtituat, nurus praegnans ab hoſtibus capta ſit, ibique viuo pariat, mox ille poſt mortem patris atque aui redeat: vtrum hic caſus ad legem Velleam reſpiciat, an ad ius antiquum aptandus ſit? poſſitque vel ex iure antiquo, vel ex Vellea inſtitutus non rumpere? quod quaerendum eſt, ſi iam mortuo filio, pronepotem inſtituat, redeatque mortuo. Sed cum teſtamentum ab eo non rumpitur, nihil refert, vtrum ex iure antiquo an ex lege Vellea excludatur. §. 8. Forſitan addubitet quis, an iſtis caſibus, ſi nepos poſt teſtamentum naſcatur, viuo patre ſuo, deinde ex eo concipiatur, isque viuo patre deinde auo naſcatur: an non potuerit heres inſtitui, quia pater ipſius non recte inſtitutus eſſet. Quod minime eſt expaueſcendum: hic enim ſuus heres naſcitur [1], et poſt mortem naſcitur. §. 9. Ergo et ſi pronepos admittetur, qui natus erit ex nepote, poſtea viuo filio, atque ſi ex eo natus eſſet, adoptatur. §. 10. In omnibus his ſpeciebus illud ſeruandum eſt, vt filius dumtaxat, qui eſt in poteſtate, ex aliqua parte ſit heres inſtitutus: nam fruſtra exheredabitur poſt mortem ſuam: quod non eſſe neceſſario in eo filio, qui apud hoſtes eſt, ſi ibi decedat: et in nepote certe, et pronepote, quorum ſi liberi heredes inſtituantur, inſtitutionem numquam exigemus: quia poſſunt praeteriri. §. 11. Nunc de lege Vellea videamus: voluit viuis nobis natos ſimiliter non rumpere teſtamentum. §. 12. Et videtur [2] primum caput ſpectare, qui, cum naſcerentur, ſui heredes futuri eſſent. Et rogo, ſi filium habeas, et nepotem nondum natum tantum ex eo heredem inſtituas, filius decedat, mox viuo te nepos naſcatur? Ex verbis dicendum eſt non rumpi teſtamentum, vt non ſolum illud primo capite notauerit, ſi nepos, qui eo tempore inſtituatur, quo filius non ſit: verum et ſi viuo patre naſcatur [3]: quid enim neceſſe eſt, tempus teſtamenti faciendi reſpici, cum ſatis ſit obſeruari id tempus, quo naſcitur? nam etſi ita verba ſunt, QVI TESTAMENTVM FACIET, IS OMNIS VIRILIS SEXVS, QVI EI SVVS HERES FVTVRVS ERIT, et cetera: etiam ſi viuente parente viuo naſcantur. §. 13. Sequenti parte, ſuccedentes in locum liberorum, non vult lex rumpere teſtamentum: et ita interpretandum eſt, vt [4] ſi et filium, et nepotem, et pronepotem habeas, mortuis vtique, pronepos inſtitutus ſuccedens in ſui heredis locum, non rumpat. Et bene verba ſe habent, SI QVIS EX SVIS HEREDIBVS SVVS HERES ESSE DESIERIT, ad omnes caſus pertinentia, quos ſupplendos in Galli Aquilii ſententia diximus: nec ſolum ſi nepos viuo patre decedat, nec ſuccedens pronepos auo mortuo rumpat, ſed et ſi ſuperuixit patri, ac decedat, dummodo heres inſtitutus ſit, aut exheredatus. §. 14. Videndum, num hac poſteriore parte, SI QVIS EX SVIS HEREDIBVS SVVS HERES ESSE DESIERIT, LIBERI EIVS, et cetera, IN LOCVM SVORVM SVI HEREDES SVCCEDVNTO, poſſit interpretatione induci, vt, ſi filium apud hoſtes habens, nepotem ex eo heredem inſtituas, non tantum ſi viuo te filius decedat, ſed etiam poſt mortem, antequam ab hoſtibus reuerſus fuerit, ſuccedendo non rumpet: nihil enim addidit, quo ſignificaret tempus: niſi quod, licet audenter, poſſis dicere, viuo patre hunc ſuum heredem eſſe deſiſſe, licet poſt mortem decedat: quia nec redit, nec poteſt redire. §. 15. Ille caſus in difficili eſt, ſi filium habeas, et nepotem nondum natum inſtituas, isque naſcatur viuo patre ſuo, ac mox pater decedat: non enim ſuus heres eſt tempore, quo naſcatur: nec poſteriori aui [5] ſuccedendo prohiberi videtur

1 Ap. Hal. *naſcitur* abeſt. 2 Hal. inſerit *ad.* 3 Ap. Hal. *naſcatur* abeſt. 4 Hal. inſerit *etiam.* 5 *nec poſteriore alias.*

factum eſt, neptis teſtatoris, antequam teſtamentum ſcriberetur, enixa eſſet, licet ignorante teſtatore, tamen inſtitutionem iure factam videri, recte reſponderi.

XXVI. PAVLVS libro tertio Sententiarum:

FILIVSFAMILIAS ſi militet, vt paganus nominatim a patre aut heres ſcribi aut exheredari debet: iam ſublato edicto Diui Auguſti, quo cautum fuerat, ne pater filium militem exheredet.

XXVII. IDEM libro tertio ad Neratium:

POSTVMVM ex qualibet vidua natum ſibi filium heredem inſtituere poteſt.

XXVIII. TRYPHONINVS libro vigeſimo Diſputationum:

FILIVS a patre, cuius in poteſtate eſt, ſub conditione, quae non eſt in ipſius poteſtate, heres inſtitutus, et in defectum conditionis exheredatus, deceſſit pendente etiam tunc conditione tam inſtitutionis, quam exheredationis: dixi, heredem eum ab inteſtato mortuum eſſe, quia dum viuit, neque ex teſtamento heres, neque exheredatus fuit. Herede autem ſcripto ex parte filio, coheres poſt mortem filii inſtitui poteſt. §. 1. Filiusfamilias miles de caſtrenſi peculio fecit teſtamentum, habens filium in eiusdem poteſtate: cum militare deſiſſet, patre eodemque auo defuncto, quaeſitum eſt, an rumpetur eius teſtamentum? Non quidem adoptauit, nec hodie ei natus eſt filius, nec priore ſubducto de poteſtate ſuo herede, vlterior ſucceſſit in proximum locum: ſed tamen in poteſtate ſua habere coepit, quem non habebat: ſimulque paterfamilias factus eſt, et ſi ius ſub eius recidit poteſtate: rumpetur ergo teſtamentum. Sed ſi heres ſit inſtitutus, vel exheredatus iſte eius filius, non rumpitur: quia nullo circa eum nouo facto, ſed ordine quodam naturali nactus eſt poteſtatem. §. 2. Si quis ex certa vxore natum ſcribit heredem, in periculum rumpendi teſtamentum deducit, ex alia ſuſceptis liberis. §. 3. Si quis eo tempore, quo nondum eius vxor eſſe poſſet, teſtator natum ex ea ſcripſit heredem: an poſtea contracto licito matrimonio natus, heres ex teſtamento eſſe poſſit, quaeritur: veluti ſi ſcribas hodie heredem, qui tibi ex Titia natus erit, quando Titia ancilla, vel minor annis vigintiquinque ea cuius pater tuus tutelam adminiſtrauit, aut tutor tu ipſe fuiſti: poſtea Titia vxor iuſta tibi fuerit, vel libertatem adepta, aut tempore annorum vigintiquinque, et vtilis anni, et rationum allegatione: an natus heres eſſe poſſit? Nemo certe dubitabit, ex Titia, quae tunc propter tenorem aetatis vxor duci non potuit, quando teſtamentum fiebat, natum poſtea ea vxore ducta, heredem eſſe poſſe. Et generaliter nato poſt teſtamentum herede ſcripto, aditus eſt ad hereditatem, in qualicumque ſtatu teſtamenti faciendi tempore fuit, quae poſtea teſtatori ciuiliter nupta eſt. §. 4. Quid autem, ſi filium poſt teſtamentum natum ex beſſe, filiam autem poſt teſtamentum natam ex triente ſcripſit heredem, nec vllum coheredem dedit, nec ſubſtituit inuicem alium? vnus natus ſolus ex teſtamento fit heres.

XXIX. SCAEVOLA libro ſexto Quaeſtionum.

GALLVS ſic poſſe inſtitui poſtumos nepotes induxit, SI FILIVS MEVS, VIVO ME, MORIETVR, TVNC SI QVIS MIHI EX EO NEPOS, SIVE QVAE NEPTIS, POST MORTEM MEAM IN DECEM MENSIBVS PROXIMIS, QVIBVS FILIVS MEVS MORERETVR, NATVS, NATA ERIT: HEREDES SVNTO. §. 1. Quidam recte admittendum credunt, etiam ſi non exprimat de morte filii, ſed ſimpliciter inſtituat, vt eo caſu valeat, qui ex verbis concipi poſſit. §. 2. Idem credendum eſt Gallum exiſtimaſſe et de pronepote, vt dicat teſtator, SI ME VIVO NEPOS DECEDAT, TVNC QVI EX EO PRONEPOS, et cetera. §. 3. Sed et ſi viuo filio, iam mortuo pronepote, cuius vxor praegnans eſſet, teſtamentum faceret, poteſt dicere, SI ME VIVO FILIVS DECEDAT, TVNC QVI PRONEPOS. §. 4. Nam ſi et filius et nepos viuat, concipere vtriſque mortuis, viuo ſe, tunc qui pronepos naſceretur [1]? Quod ſimiliter admittendum eſt: ita ſane, ſi prius nepos, deinde filius decederet, ne ſucceſſione teſtamentum rumperetur. §. 5. Et quid, ſi tantum in mortis filii caſum conciperet? Quid enim, ſi aquae et ignis interdictione peteretur? Quid ſi nepos, ex quo pronepos inſtitueretur, vt oſtendimus, emancipatus eſſet? Hi enim caſus, et omnes, ex quibus ſuus heres poſt mortem ſcilicet aui naſceretur, non pertinent ad legem Velleam. Sed ex ſententia

1 Hal. addit *poterit.*

ſententia legis Velleae, et haec omnia admittenda ſunt, vt ad ſimilitudinem mortis, ceteri caſus admittendi ſint. §. 6. Quid ſi, qui filium apud hoſtes habebat, teſtaretur? quare non induxere, vt, ſi antea quam filius ab hoſtibus rediret, quamuis poſt mortem patris, decederet, tunc deinde nepos, vel etiam adhuc illis viuis poſt mortem ſcilicet aui naſceretur, non rumperet? nam hic caſus ad legem Velleam non pertinet. Melius ergo eſt, vt in eiusmodi vtilitate, praeſertim poſt legem Velleam, quae et multos caſus rumpendi abſtulit, interpretatio admittatur, vt inſtituens nepotem, qui ſibi poſt mortem ſuus naſceretur, recte inſtituiſſe videatur, quibuscumque caſibus nepos poſt mortem natus ſuus eſſet, rumperetque praeteritus: atque etiam ſi generaliter, quidquid ſibi liberorum natum erit poſt mortem: aut quicumque natus fuerit, ſit inſtitutus, ſi ſuus naſceretur. §. 7. Si eius, qui filium habeat, et nepotem ex eo inſtituat, nurus praegnans ab hoſtibus capta ſit, ibique viuo pariat, mox ille poſt mortem patris atque aui redeat: vtrum hic caſus ad legem Velleam reſpiciat, an ad ius antiquum aptandus ſit? poſſitque vel ex iure antiquo, vel ex Vellea inſtitutus non rumpere? quod quaerendum eſt, ſi iam mortuo filio, pronepotem inſtituat, redeatque mortuo. Sed cum teſtamentum ab eo non rumpitur, nihil refert, vtrum ex iure antiquo an ex lege Vellea excludatur. §. 8. Forſitan addubitet quis, an iſtis caſibus, ſi nepos poſt teſtamentum naſcatur, viuo patre ſuo, deinde ex eo concipiatur, isque viuo patre deinde auo naſcatur: an non potuerit heres inſtitui, quia pater ipſius non recte inſtitutus eſſet. Quod minime eſt expaueſcendum: hic enim ſuus heres naſcitur [1], et poſt mortem naſcitur. §. 9. Ergo et ſi pronepos admittetur, qui natus erit ex nepote, poſtea viuo filio, atque ſi ex eo natus eſſet, adoptatur. §. 10. In omnibus his ſpeciebus illud ſeruandum eſt, vt filius dumtaxat, qui eſt in poteſtate, ex aliqua parte ſit heres inſtitutus: nam fruſtra exheredabitur poſt mortem ſuam: quod non eſſe neceſſario in eo filio, qui apud hoſtes eſt, ſi ibi decedat: et in nepote certe, et pronepote, quorum ſi liberi heredes inſtituantur, inſtitutionem numquam exigemus: quia poſſunt praeteriri. §. 11. Nunc de lege Vellea videamus: voluit viuis nobis natos ſimiliter non rumpere teſtamentum. §. 12. Et videtur [2] primum caput ſpectare, qui, cum naſcerentur, ſui heredes futuri eſſent. Et rogo, ſi filium habeas, et nepotem nondum natum tantum ex eo heredem inſtituas, filius decedat, mox viuo te nepos naſcatur? Ex verbis dicendum eſt non rumpi teſtamentum, vt non ſolum illud primo capite notauerit, ſi nepos, qui eo tempore inſtituatur, quo filius non ſit: verum et ſi viuo patre naſcatur [3]: quid enim neceſſe eſt, tempus teſtamenti faciendi reſpici, cum ſatis ſit obſeruari id tempus, quo naſcitur? nam etſi ita verba ſunt, QVI TESTAMENTVM FACIET, IS OMNIS VIRILIS SEXVS, QVI EI SVVS HERES FVTVRVS ERIT, et cetera: etiam ſi viuente parente viuo naſcantur. §. 13. Sequenti parte, ſuccedentes in locum liberorum, non vult lex rumpere teſtamentum: et ita interpretandum eſt, vt [4] ſi et filium, et nepotem, et pronepotem habeas, mortuis vtique, pronepos inſtitutus ſuccedens in ſui heredis locum, non rumpat. Et bene verba ſe habent, SI QVIS EX SVIS HEREDIBVS SVVS HERES ESSE DESIERIT, ad omnes caſus pertinentia, quos ſupplendos in Galli Aquilii ſententia diximus: nec ſolum ſi nepos viuo patre decedat, nec ſuccedens pronepos auo mortuo rumpat, ſed et ſi ſuperuixit patri, ac decedat, dummodo heres inſtitutus ſit, aut exheredatus. §. 14. Videndum, num hac poſteriore parte, SI QVIS EX SVIS HEREDIBVS SVVS HERES ESSE DESIERIT, LIBERI EIVS, et cetera, IN LOCVM SVORVM SVI HEREDES SVCCEDVNTO, poſſit interpretatione induci, vt, ſi filium apud hoſtes habens, nepotem ex eo heredem inſtituas, non tantum ſi viuo te filius decedat, ſed etiam poſt mortem, antequam ab hoſtibus reuerſus fuerit, ſuccedendo non rumpet: nihil enim addidit, quo ſignificaret tempus: niſi quod, licet audenter, poſſis dicere, viuo patre hunc ſuum heredem eſſe deſiſſe, licet poſt mortem decedat: quia nec redit, nec poteſt redire. §. 15. Ille caſus in difficili eſt, ſi filium habeas, et nepotem nondum natum inſtituas, isque naſcatur viuo patre ſuo, ac mox pater decedat: non enim ſuus heres eſt tempore, quo naſcatur: nec poſteriori aui [5] ſuccedendo prohiberi videtur

1 Ap. Hal. *naſcitur* abeſt. 2 Hal. inſerit *ad*. 3 Ap. Hal. *naſcatur* abeſt. 4 Hal. inſerit *etiam*. 5 *nec poſteriore alias*.

videtur rumpere, quam qui iam natus erit. Denique et superiore capite, vt liceat instituì nondum natos, qui cum nascentur sui erunt, permitti: posteriore capite [1] non permittit instituì, sed vetat rumpi: neue ob eam rem minus ratum esset, quod succedit. Porro procedere debet, vt vtiliter sit institutus, quod nullo iure potuit, qui nondum natus erat. Iuliano tamen videretur, duobus quasi capitibus legis commixtis, in hoc quoque inducere legem, ne rumpantur testamenta. §. 16. Quaeremus tamen cum recepta est Iuliano sententia, an, si nascatur nepos viuo patre suo, deinde emancipetur, sponte adire possit hereditatem? Quod magis probandum est: nam emancipatione suus heres fieri non potuit.

XXX. Gaivs libro decimo septimo ad Edictum prouinciale:

Inter cetera, quae ad ordinanda testamenta necessario desiderantur, principale ius est de liberis heredibus instituendis, vel exheredandis: ne praeteritis istis, rumpatur testamentum: namque filio, qui in potestate est, praeterito, inutile est testamentum.

XXXI. Pavlvs libro secundo ad Sabinum:

Dvm apud hostes est filius, pater iure fecit testamentum, et recte eum praeteriit: cum si in potestate esset filius, nihil valiturum esset testamentum.

XXXII. Marcianvs libro secundo Regularum:

Si filio emancipato exheredato, is, qui in potestate est, praeteritus sit, ipse quidem emancipatus, si contra tabulas petat, nihil agit: ab intestato autem et suus et emancipatus venient.

Tit. III.
DE INIVSTO, RVPTO, IRRITO FACTO TESTAMENTO.

Papinianvs libro primo Definitionum:

Testamentis aut non iure factum dicitur, vbi sollemnia iuris defuerunt: aut nullius esse momenti, cum filius, qui fuit in patris potestate, praeteritus est: aut rumpitur alio testamento, ex quo heres existere poterit, vel adgnatione sui heredis: aut in irritum constituitur, non adita hereditate.

II. Vlpianvs libro secundo ad Sabinum:

Tvnc autem prius testamentum rumpitur, cum posterius rite perfectum est: nisi forte posterius vel iure militari sit factum, vel in eo scriptus est qui ab intestato venire potest: tunc enim et posteriore non perfecto superius rumpitur.

III. Idem libro tertio ad Sabinum.

Postvmi per virilem sexum descendentes, ad similitudinem filiorum nominatim exheredandi sunt, ne testamentum adgnascendo rumpant. §. 1. Postumos autem dicimus eos dumtaxat, [2] qui post mortem parentis nascuntur. Sed et hi, qui post testamentum factum in vita nascuntur, ita demum per legem Velleam rumpere testamentum prohibentur, si nominatim sint exheredati. §. 2. Vnde etiam ante heredis institutionem, vel inter medias heredum institutiones, vel inter gradus exheredari possunt: nam Diuus Marcus decreuit, idem in postumo, quod in filio, seruandum: nec ratio diuersitatis reddi potest. §. 3. Ex his apparet, aliam causam esse filiorum superstitum, aliam posteriorum: illi iniustum faciunt, hi rumpunt: illi semper, hi, si nascantur, nec inueniant se exheredatos. §. 4. Sed et si sit ante hoc aliud testamentum, a quo postumus exheredatus sit: placet, siue post mortem testatoris nascatur, siue viuo testatore, vtrumque ruptum esse, et superius per inferius, et inferius per postumum. §. 6. Nominatim autem exheredatus postumus videtur, siue ita dixerit, qvicvmqve mihi nasceretvr: siue ita, ex Seia: siue ita, venter exheres esto: sed et si dixerit, postvmvs exheres esto: natus vel post mortem, vel viuo testatore, non rumpet. §. 6. Licet autem postumus praeteritus adgnascendo rumpat, tamen interdum euenit, vt pars testamenti rumpatur: vtputa si proponas, a primo gradu postumum exheredatum, a secundo praeteritum: nam hic primus gradus valet, secundus ruptus est.

IV. Idem libro quarto Disputationum:

Deniqve et deliberantibus primo gradu scriptis heredibus, qui secundo gradu scripti sunt heredes obtinere hereditatem non possunt: gradu enim rupto, et infirmato, amplius hereditas inde obtineri non potest.

V. Idem libro tertio ad Sabinum:

Nam, et si sub conditione sit heres in-

1 Ap. Hal. *capite* abest. 2 Ap. Hal. *dumtaxat* abest.

institutus quis, a quo postumus non est exheredatus, tamen pendente conditione rumpitur gradus, vt et Iulianus scripsit. Sed et si sit ei substitutus quis, etiam deficiente conditione primi gradus, non admittetur substitutus, a quo scilicet postumus exheredatus non est. Puto igitur, exsistente quidem conditione primi gradus, postumo potius locum fore: post defectum autem conditionis natus postumus gradum non rumpit: quia nullus est. Rumpendo autem testamentum, sibi locum facere postumus solet, quamuis filius sequentem gradum, a quo exheredatus est, patiatur valere. Sed si a primo gradu praeteritus, a secundo exheredatus sit, si eo tempore nascatur postumus, quo aliquis ex institutis vixit, totum testamentum ruptum est: nam tollendo primum gradum, sibi locum facit.

VI. Idem libro decimo ad Sabinum: Si qvis, filio exheredato, nuru praegnante relicta, decesserit, et extraneum sub conditione instituerit, et pendente conditione, post mortem patris, vel deliberante herede instituto de adeunda hereditate, exheredatus filius decesserit, et nepos fuerit natus: an rumpat testamentum? et dicemus testamentum non rumpi: cum nec exheredari huiusmodi nepos deberet ab auo, quem pater praecedebat. Plane, si forte institutus omiserit hereditatem, hunc auo suo futurum heredem ab intestato, non dubitatur. Vtrumque propriis rationibus: nam adgnascendo quidem is rumpit, quem nemo praecedebat mortis tempore: ab intestato vero is succedit, cui ante eum alii non est delata hereditas: non fuisse autem filio delatam hereditatem apparet, cum deliberante instituto decesserit. Sed haec ita, si mortis aui tempore in vtero nepos fuit. Ceterum si postea conceptus est, Marcellus scribit, neque vt suum, neque vt nepotem aut cognatum ad hereditatem, vel ad bonorum possessionem posse admitti. §. 1. Sed si pater eius, qui mortis aui tempore in vtero fuit, apud hostes erat, nepos iste, patre in eadem causa decedente, post mortem aui succedendo, testamentum rumpet: quia suprascripta persona ei non obstat: nec enim creditur in rebus humanis fuisse, cum in ea causa decedat: quamquam captiuus reuersus, patris sui iniustum faceret testamentum, in eo praeteritus. §. 2. Siue autem in ciuitate nepos fuit conceptus, siue apud hostes, quoniam datur et partui postliminium, succedendo testamentum rumpit. §. 3. Succedendo itaque sui non rumpunt, siue fuerint instituti, vel exheredati ab eo gradu, ad quem hereditas defertur: scilicet si gradus ille valeat. §. 4. Quocumque autem modo parentes praecedentes in potestate esse desierint, succedentes liberi, si fuerint instituti vel exheredati, non rumpent testamentum, siue per captiuitatem, siue per mortem, vel poenam. §. 5. Irritum [1] fit testamentum, quoties ipsi testatori aliquid contigit: puta si ciuitatem amittat per subitam seruitutem, ab hostibus, verbi gratia, captus: vel si maior annis viginti venum se dari passus sit ad actum gerendum, pretiumue participandum. §. 6. Sed et si quis fuerit capite damnatus, vel ad bestias, vel ad gladium, vel alia poena, quae vitam adimit, testamentum eius irritum fiet: et non tunc, cum consumtus est, sed cum sententiam passus est: nam poenae seruus efficitur: nisi forte miles fuit ex militari delicto damnatus: nam huic permitti solet testari, vt Diuus Hadrianus rescripsit: et credo, iure militari testabitur. Qua ratione igitur damnato ei testari permittitur? numquid, et si quod ante habuit factum testamentum, si ei permissum sit testari, valeat? an vero poena [2] irritum factum, reficiendum est? et, si militari iure ei testandum sit, dubitari non oportet, quin, si voluit id valere, fecisse id credatur. §. 7. Eius, qui deportatur, non statim irritum fiet testamentum, sed cum Princeps factum comprobauerit: tunc enim, et capite minuitur. Sed et si de decurione puniendo, vel filio nepoteue, Praeses scribendum Principi interlocutus est, non puto statim seruum poenae factum, licet in carcere soleant, diligentioris custodiae causa, recipi: nec huius igitur testamentum irritum fiet, prius quam Princeps de eo supplicium sumendum rescripserit: proinde, si ante decesserit, vtique testamentum eius valebit, nisi mortem sibi consciuit. Nam eorum, qui mori magis quam damnari maluerint ob conscientiam criminis, testamenta irrita constitutiones faciunt, licet in ciuitate decedant. Quod si quis taedio vitae, vel valetudinis aduersae impatientia, vel iactationis, vt quidam philosophi: [3] in ea causa sunt, vt testamenta eorum valeant. Quam distinctionem in militis quo-

1 Hal. inserit *quoque*. 2 *postea* loco *poena*. 3 Hal. addit *mortem sibi consciuerint*.

quoque testamento Diuus Hadrianus dedit epistola ad Pomponium Falconem: vt, si quidem ob conscientiam delicti militaris mori maluit, irritum sit eius testamentum: quod si taedio vitae, vel dolore, valere testamentum: aut si intestato decessit, cognatis: aut si non sint, legioni ista sint vindicanda. §. 8. Hi autem omnes, quorum testamenta irrita damnatione fieri diximus, si prouocauerint, capite non minuuntur: atque ideo neque testamenta, quae antea fecerunt, irrita fient: et tunc testari poterunt: hoc enim saepissime est constitutum: nec videbuntur, quasi de statu sui dubitantes, non habere testamenti factionem: sunt enim certi status, nec ipsi de se interim certi. §. 9. Quid tamen, si appellationem eius Praeses non recepit, sed Imperatori scribendo poenam remoratus est? puto, hunc quoque suum statum interim retinere, nec testamentum irritum fieri: nam, vt est oratione Diui Marci expressum, tametsi prouocantis, vel eius, pro quo prouocatur, appellatio non fuerit recepta, poena tamen sustinenda est, quoad Princeps rescripserit ad litteras Praesidis, et libellum rei cum litteris missum: nisi forte latro manifestus, vel seditio praerupta, factioque cruenta, vel alia iusta causa, quam mox Praeses litteris excusauit, moram non recipiant, non poenae festinatione, sed praeueniendi periculi causa: tunc enim punire permittitur, deinde scribere. §. 10. Quid, si quis fuerit damnatus illicite, poena non sumta? an testamentum eius irritum fiat, videamus: vt puta decurio ad bestias, an capite minuatur, testamentumque eius irritum fiat? Et non puto cum sententia eum non tenuerit. Ergo et si quis eum, qui non erat iurisdictionis suae, damnauerit: testamentum eius non erit irritum, quemadmodum est constitutum. §. 11. Sed ne eorum quidem testamenta rata sunt, sed irrita fient, [1] quorum memoria post mortem damnata est, vt puta ex causa maiestatis, vel alia tali causa [2]. §. 12. Quatenus tamen diximus, ab hostibus capti testamentum irritum fieri, adiiciendum est, postliminio reuersi vires suas recipere iure postliminii: aut, si ibi decedant, lege Cornelia confirmari. Ergo et si quis damnatus capite, in integrum indulgentia Principis sit restitutus, testamentum eius conualescet. §. 13. Filiifamilias veterani, sui iuris morte patris factum testamentum irritum non fieri constat: nam quantum ad testandum de castrensi peculio pro patrefamilias habendus est: et ideo nec emancipatione irritum fieri militis, vel veterani testamentum, verum est.

VII. VLPIANVS libro decimo ad Sabinum:

SI MILES iure ciuili testamentum fecerit, et primo gradu heredem eum scripserit, quem iure militari poterat, secundo, eum, quem communi iure potest, et post annum missionis decesserit: primus gradus irritus fiet, et a secundo incipiet testamentum.

VIII. IDEM libro vndecimo ad Sabinum.

VERVM est, adoptione vel adrogatione filii filiaeue testamentum rumpi: quoniam sui heredis adgnatione solet rumpi. §. 1. Filia cum emancipatur, vel nepos, quia vna mancipatione exeunt de potestate, testamentum non rumpunt.

IX. PAVLVS libro secundo ad Sabinum.

SI PATER ab hostibus capiatur, filio manente in ciuitate: reuerso eo, non rumpitur testamentum.

X. IDEM libro primo ad Vitellium:

SED NEC filius postliminio rediens rumpit patris testamentum, vt Sabinus existimauit.

XI. VLPIANVS libro quadragesimo sexto ad Edictum:

SI BINAE tabulae proferantur, diuersis temporibus factae, vnae prius, aliae postea, vtraeque tamen septem testium signis signatae, et apertae posteriores vacuae inuentae sint, id est, nihil scriptum habentes omnino: superius testamentum non est ruptum: quia sequens nullum est.

XII. IDEM libro quarto Disputationum.

POSTVMVS praeteritus viuo testatore natus decessit: licet iuris scrupulositate, nimiaque subtilitate testamentum ruptum videatur, attamen si signatum fuerit testamentum, bonorum possessionem secundum tabulas accipere heres scriptus potest: remque obtinebit, vt et Diuus Hadrianus et Imperator noster rescripserunt. Idcircoque legatarii et fideicommissarii habebunt ea quae sibi re-

1 Ap. Hal. *sed irrita fient* absunt. 2 Ap. Hal. *causa.*

relicta sint, securi. Idem et circa iniustum et irritum testamentum erit dicendum, si bonorum possessio data fuerit ei, qui rem ab intestato auferre possit. §. 1. Si paganus, qui habebat iam factum testamentum, aliud fecisset, et in eo comprachendisset, fidei heredis committere, vt priores tabulae valerent: omnimodo prius testamentum ruptum est: quo rupto, potest quaeri, an vice codicillorum id valere deberet? Et cum haec verba sint fideicommissi, et sine dubio vniuersa, quae illic scripta sunt, in causa fideicommissi erunt, non solum legata et fideicommissa, sed et libertates, et heredis institutio.

XIII. Gaivs libro secundo Institutionum.

Postvmorvm loco sunt et hi, qui in sui heredis loco succedendo, quasi adgnascendo fiunt parentibus sui heredes: vt ecce, si filium, et ex eo nepotem neptemue in potestate habeam, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet: quamuis nepos quoque, et neptis ex eo, in eadem potestate sint: sed si filius meus me viuo morietur, aut qualibet ratione exeat de potestate mea, incipit nepos neptisue in eius loco succedere: et eo modo sua iura suorum heredum quasi adgnatione nancifcuntur: ne ergo eo modo rumpat mihi testamentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel exheredare nominatim debeo, ne non iure faciam testamentum, ita et nepotem, neptemue ex eo necesse est mihi vel heredem instituere, vel exheredare: ne forte, me viuo filio mortuo, succedendo in locum eius, nepos neptisue, quasi adgnatione rumpat testamentum: idque lege Iunia Vellea prouisum est.

XIV. Pavlvs libro singulari de adsignatione libertorum.

Si ita facta sit exheredatio, si filivs natvs, natave sit exheres esto: vtrisque natis, non [1] rumpitur testamentum.

XV. Iavolenvs libro quarto Epistolarum.

Qvi vxorem praegnantem habebat, in [2] hostium potestatem peruenit. Quaero filio nato, quo tempore testamentum in ciuitate factum rumpatur? et si filius ante moriatur, quam pater, an scripti heredes hereditatem habituri sint? Respondi, non puto dubium esse, quin per legem Corneliam, quae de confirmandis eorum testamentis qui in hostium potestate decessissent lata est, nato filio, continuo eius testamentum, qui in hostium potestate sit, rumpatur: sequitur ergo, vt ex eo testamento hereditas ad neminem perueniat.

XVI. Pomponivs libro secundo ad Quintum Mucium:

Cvm in secundo testamento heredem eum qui viuit instituimus, siue pure, siue sub conditione: si tamen conditio existere potuit, licet non extiterit, superius testamentum erit ruptum. Multum autem interest, qualis conditio posita fuerit: nam aut in praeteritum concepta ponitur, aut in praesens, aut in futurum. In praeteritum concepta ponitur, veluti, si Titivs consvl fvit: quae conditio si vera est, id est, si Titius consul fuit [3], ita est institutus heres, vt superius testamentum rumpatur? tum enim ex hoc heres esset: si vero Titius consul non fuit, superius testamentum non est ruptum. Quod si ad praesens tempus conditio adscripta est herede instituto, veluti, si Titivs consvl est? eundem exitum habet: vt, si sit, possit heres esse, et superius testamentum rumpatur: si non sit, nec possit heres esse, nec superius, testamentum rumpatur. In futurum autem collatae conditiones, si possibiles sunt, existere potuerunt, licet non extiterint [4], efficiunt, vt superius testamentum rumpatur, etiam si non extiterint: si vero impossibiles sunt, veluti, Titivs, si digito caelvm tetigerit, heres esto, placet, perinde esse, quasi conditio adscripta non sit, quae est impossibilis.

XVII. Papinianvs libro quinto Responsorum:

Filio praeterito, qui fuit in patris potestate, neque libertates competunt, neque legata praestantur, si praeteritus fratribus partem hereditatis auocauit. Quod si bonis se patris abstinuit, licet subtilitas iuris refragari videtur, attamen voluntas testatoris ex bono et aequo tuebitur.

XVIII. Scaevola libro quinto Quaestionum:

Si qvi heres institutus est, a testatore adrogetur, potest dici satis ei factum: quia et antequam adoptetur, institutio vt in extraneo locum habebit.

XIX.

1 Ap. Hal. *non* abest. 2 Hal. praefigit *an*. 3 Ap. Hal. *id est si Titius consul fuit* absunt. 4 Ap. Hal. *licet non extiterint* absunt.

XIX. IDEM libro sexto Quaestionum: SI EGO et Titius instituti simus, et a nobis postumus exheredatus sit, a substitutis nostris non sit exheredatus: Titio defuncto, ne ego quidem adire potero: iam enim propter instituti personam, a quo postumus exheredatus est, in cuius locum substitutus vocatur, a quo postumus exheredatus non est, ruptum est testamentum. §. 1. Sed si ego et Titius inuicem substituti simus, quamuis [1] in partem substitutionis exheredatus non sit: mortuo, vel repudiante Titio, me posse adire puto, et ex asse heredem esse. §. 2. In prima tamen specie, etsi viuat Titius, neque ego sine illo, neque ipse sine me adire poterit: quia incertum est, an adhuc altero omittente rumpatur testamentum: itaque simul adire possumus.

XX. IDEM libro decimo tertio Digestorum:

LVCIVS TITIVS integra mente et valetudine, testamentum fecit, vti oportet: postea cum in valetudinem aduersam incidisset, mente captus tabulas easdem incidit. Quaero, an heredes his tabulis instituti adire possint hereditatem? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, non ideo minus adiri posse.

TIT. IV.

DE HIS, QVAE IN TESTAMENTO DELENTVR, INDVCVNTVR, VEL INSCRIBVNTVR.

VLPIANVS libro decimo quinto ad Sabinum:

QVAE in testamento legi possunt, ea inconsulto deleta et inducta nihilo minus valent: consulto, non valent. Id vero, quod non iussu domini scriptum, inductum, deletumue est, pro nihilo est. LEGI autem sic accipiendum, non intelligi, sed oculis perspici, quae sunt scripta. Ceterum, si extrinsecus intelliguntur, non videbuntur legi posse: sufficit autem, si legibilia sint inconsulto deleta, siue ab ipso, siue ab alio. Sed nolentibus inducta accipiendum est, et si perducta sint. §. 1. Quod igitur incaute factum est, pro non facto est, si legi potuit. Et ideo et si nouissime, vt solet, testamento [2] fuerit adscriptum, LITVRAS, INDVCTIONES, SVPERINDVCTIONES IPSE FECI: non videbitur referri ad ea, quae inconsulto contigerunt. Proinde et si inconsulto superscripsit induxisse se, manebunt: et, si ademit, non erunt adempta. §. 2. Sed si legi non possunt, quae inconsulto deleta sunt, dicendum est, non deberi: sed hoc ita demum, si ante consummationem testamenti factum est. §. 3. Sed consulto quidem deleta exceptione petentes repelluntur: inconsulto vero, non repelluntur, siue legi possunt, siue non possunt: quoniam si totum testamentum non exstet, constat valere omnia, quae in eo scripta sunt. Et si quidem illud concidit testator, denegabuntur actiones: si vero alius inuito testatore, non denegabuntur. §. 4. Et hereditatis portio adempta, vel tota hereditas, si forte sit substitutus, iure facta videbitur: non quasi adempta, quoniam hereditas semel data, adimi facile non potest, sed quasi nec data. §. 5. Si quis codicillos in testamento confirmauit, et codicillis aliquid adscripsit, mox deleuit, ita vt appareat: an debeatur? Et Pomponius scribit, codicillos deletos non valere.

II. IDEM libro quarto Disputationum:

CANCELLAVERAT quis testamentum vel induxerat [3], etsi propter vnum heredem facere dixerat, id postea testamentum signatum est. Quaerebatur de viribus testamenti, deque portione eius, propter quem se cancellasse dixerat? Dicebam, si quidem vnius ex heredibus nomen induxerit, sine dubio ceteram partem testamenti valere, et ipsi soli denegari actiones: sed legata ab eo nominatim relicta debebuntur, si voluntas ea fuit testantis, vt tantum heredis institutio improbetur. Sed si instituti nomen induxit, et substituti reliquit, institutus emolumentum hereditatis non habebit. Sed si omnia nomina induxerit, vt proponitur, adscripserit autem, idcirco se id fecisse, quia vnum heredem offensum habuit, multum interesse arbitror, vtrum illum tantum fraudare voluit hereditate, an vero, causa illius, totum testamentum infirmare, vt licet vnus inductionis causam praebuerit, verum omnibus offuerit: et si quidem soli ei ademtam voluit portionem, ceteris nihil nocebit inductio, non magis, quam si volens vnum heredem inducere, inuitus et alium induxerit. Quod si putauerit totum testamentum

1 Hal. inserit *quasi*. 2 Ap. Hal. *testamento* abest. 3 Ap. Hal. *vel induxerat* absunt.

ſtamentum delendum ob vnius malum meritum, omnibus denegantur actiones. Sed an legatariis denegari actio debeat, quaeſtio eſt: in ambiguo tamen interpretandum erit, et legata deberi, et coheredum inſtitutionem non eſſe infirmandam.

III. MARCELLVS libro vigeſimo nono Digeſtorum:

PROXIME in cognitione Principis, cum quidam heredam nomina induxiſſet, et bona eius vt caduca a fiſco vindicarentur, diu de legatis dubitatum eſt, et maxime de his legatis [1], quae adſcripta erant his, quorum inſtitutio fuerat inducta: plerique etiam legatarios excludendos exiſtimabant: quod ſane ſequendum aiebam, ſi omnem ſcripturam teſtamenti cancellaſſet: nonnullos opinari, id *iure ipſo* peremi, quod inductum ſit, cetera omnia valitura. Quid ergo? non et illud interdum credi poteſt, eum, qui heredum nomina induxerat, ſatis ſe conſecuturum putaſſe, vt inteſtati exitum faceret? ſed in re dubia beniguiorem interpretationem ſequi, non minus iuſtius eſt, quam tutius. Sententia imperatoris Antonini Auguſti, Pudente et Pollione conſulibus. Cum Valerius Nepos, mutata voluntate, et inciderit teſtamentum ſuum, et heredum nomina induxerit: hereditas eius, ſecundum Diui patris mei conſtitutionem, ad eos, qui ſcripti fuerint, pertinere non videtur. Et aduocatis fiſci dixit: vos habetis iudices veſtros. Viuius Zeno dixit, rogo, domine Imperator, audias me patienter: de legatis quid ſtatues? Antoninus Caeſar dixit, videtur tibi voluiſſe teſtamentum valere, qui nomina heredum induxit? Cornelius Priſcianus aduocatus Leonis dixit, nomina heredum tantum induxit. Calpurnius Longinus aduocatus fiſci dixit, non poteſt vllum teſtamentum valere, quod heredem non habet. Priſcianus dixit, manumiſit quosdam, et legata dedit. Antoninus Caeſar remotis omnibus cum deliberaſſet, et admitti rurſus eodem iuſſiſſet, dixit, cauſa praeſens admittere videtur humaniorem interpretationem: vt ea dumtaxat exiſtimemus Nepotem irrita eſſe voluiſſe, quae induxit. Nomen ſerui, quem liberum eſſe iuſſerat, induxit. Antoninus reſcripſit, liberum eum nihilo minus fore: quod videlicet fauore conſtituit libertatis

IV. PAPINIANVS libro ſexto Reſponſorum.

PLVRIBVS tabulis eodem exemplo ſcriptis, vnius teſtamenti voluntatem eodem tempore dominus ſolemniter compleuit: ſi quasdam tabulas in publico depoſitas abſtulit, atque deleuit, quae iure geſta ſunt, praeſertim cum ex ceteris tabulis, quas non abſtulit, res geſta declaretur, non conſtituentur irrita. Paulus notat: ſed ſi, vt inteſtatus moreretur, incidit tabulas, ſed hoc adprobauerint hi, qui ab inteſtato venire deſiderant: ſcriptis auocabitur hereditas.

TIT. V.

DE HEREDIBVS INSTITVENDIS.

VLPIANVS libro primo ad Sabinum:

QVI TESTATVR, heredis inſtitutione plerumque debet initium facere teſtamenti: licet etiam ab exheredatione, quam nominatim facit: nam Diuus Traianus reſcripſit, poſſe nominatim etiam ante heredis inſtitutionem filium exheredare. §. 1. Inſtitutum autem heredem eum quoque dicimus, qui ſcriptus non eſt, ſed ſolummodo nuncupatus. §. 2. Mutus et ſurdus recte heres inſtitui poteſt. §. 3 Qui neque legaturus quid eſt, neque quemquam exheredaturus, quinque verbis poteſt facere teſtamentum, vt dicat, LVCIVS TITIVS MIHI HERES ESTO. Haec autem ſcriptura pertinet ad eum, qui non per ſcripturam teſtatur: qui poterit etiam tribus verbis teſtari, vt dicat [2], LVCIVS HERES ESTO: nam et MIHI et TITIVS abundat. §. 4. Si ex fundo fuiſſet aliquis ſolus inſtitutus, valet inſtitutio, detracta fundi mentione. §. 5. Si autem ſic ſcribat, LVCIVS HERES, licet non adiecerit ESTO, credimus plus nuncupatum, minus ſcriptum: et ſi ita, LVCIVS ESTO, tantundem dicimus: ergo et ſi ita LVCIVS ſolummodo. Marcellus non inſubtiliter, non putat hodie hoc procedere. Diuus autem Pius, cum quidam portiones inter heredes diſtribuiſſet ita, ILLE EX PARTE TOTA, ILLE EX TOTA, nec adieciſſet, HERES ESTO, reſcripſit, valere inſtitutionem: quod et Iulianus ſcripſit. §. 6. Item Diuus Pius reſcripſit, ILLA [3] VXOR MEA ESTO, inſtitutionem valere, licet deeſſet HERES. §. 7. Idem Iulianus, ILLVM HEREDEM ESSE, non putauit valere: quoniam deeſt aliquid: ſed et ipſa valebit, ſubaudito IVBEO.

II.

1 Ap. Hal. *legatis* abeſt. 2 Ap. Hal. *dicat* abeſt. 3 *ibi* loco *illa*.

II. IDEM libro ſecundo ad Sabinum:

CIRCA eos, qui ita heredes inſtituti ſint, EX PARTIBVS QVAS ADSCRIPSERO: non putat Marcellus eos heredes, nullis adſcriptis partibus: quemadmodum ſi ita eſſent heredes inſtituti, SI EIS PARTES ADSCRIPSERO: ſed magis eſt, vt ſic vtraque inſtitutio accipiatur, ſi voluntas defuncti non refragatur, ex quibus partibus adſcripſero: ſi minus, ex aequis, quaſi duplici facta inſtitutione: quam ſententiam Celſus libro ſexto decimo Digeſtorum probat: aliter atque probat [1] in illa inſtitutione, EX QVA PARTE ME TITIVS HEREDEM SCRIPSIT, SEIVS HERES ESTO: tunc enim, ſi non eſt a Titio ſcriptus, nec Seius ab eo: nec immerito: hic enim creditur ineſſe conditio: ſed Marcellus haec ſimilia [2] putat. §. 1. Poteſt autem intereſſe, vtrum ita quis ſcribat, EX HIS PARTIBVS, QVAS ADSCRIPSI, an ADSCRIPSERO: vt ſuperiori modo dicas, nullius adſcriptis partibus, nullam eſſe inſtitutionem: quomodo in illo Marcellus, EX HIS PARTIBVS, EX QVIBVS TESTAMENTO MATRIS SCRIPTI FVISSENT, HEREDES SVNTO, ſi inteſtata mater deceſſerit, hos non eſſe inſtitutos.

III. IDEM libro tertio ad Sabinum.

SERVVS alienus vel totus, vel pro parte ſine libertate heres inſtitui poteſt. §. 1. Si ſeruum meum pure heredem ſcripſero, ſub conditione liberum: differtur inſtitutio in id tempus, quo libertas data eſt. §. 2. Si quis ita ſcripſerit, SI TITIVS HERES ERIT, SEIVS HERES ESTO, TITIVS HERES ESTO [3]: quaſi quaeuis conditio, exſpectatur Titii aditio, vt Seius heres fiat: et ſane et Iuliano et Tertylliano hoc videtur. §. 3. Qui fideicommiſſam libertatem ſub conditione accepit, poteſt ab herede pure cum libertate heres inſtitui: et non exſpectata conditione, libertatem et hereditatem conſequitur, et erit interim neceſſarius, et exiſtente conditione voluntarius heres efficietur: vt non deſinat heres eſſe, ſed vt ius in eo mutetur ſucceſſionis. §. 4. Aperturae tabularum dilatio neceſſarii heredis ius non mutat: vt ſolemus in ſubſtituto impuberis [4] dicere: nam eſt relatum, ſi ſe adrogandum dederit ſubſtitus impuberi defuncti [5] filius, neceſſarium eum fore.

IV. IDEM libro quarto ad Sabinum:

SVVS quoque heres, ſub conditione heres poteſt inſtitui. Sed excipiendus eſt filius: quia non ſub omni conditione inſtitui poteſt: et quidem ſub ea conditione, quae eſt in poteſtate ipſius, poteſt: de hoc enim inter omnes conſtat: ſed vtrum ita demum inſtitutio effectum habeat, ſi paruerit conditioni, an et ſi non paruerit, et deceſſit? Iulianus putat, filium ſub eiuſmodi conditione inſtitutum, etiam ſi conditioni non paruerit, ſummotum eſſe: et ideo ſi coheredem habeat ita inſtitutus, non debere eum exſpectare, donec conditioni pareat filius: cum etſi patrem inteſtatum faceret, non parendo conditioni, proculdubio exſpectare deberet: quae ſententia probabilis mihi videtur: vt ſub ea conditione inſtitutus, quae in arbitrio eius ſit, patrem inteſtatum non faciat. §. 1. Puto recte generaliter definiri, vtrum in poteſtate fuerit conditio, an non fuerit, facti poteſtas eſt: poteſt enim et haec, SI ALEXANDRIAM PERVENERIT, non eſſe in arbitrio per hiemis conditionem: poteſt et eſſe, ſi ei, qui a primo miliario Alexandriae agit, fuit impoſita: poteſt et haec, SI DECEM TITIO DEDERIT, eſſe in difficili, ſi Titius peregrinetur longinquo itinere: propter quae ad generalem definitionem recurrendum eſt. §. 2. Sed et ſi, filio ſub conditione, quae in eius poteſtate eſt, herede inſtituto, nepos ſit ſubſtitutus, ſiue extraneus, puto viuo filio non extaturum heredem ſubſtitutum, poſt mortem vero extaturum: nec neceſſariam a [6] ſubſtituto filii exheredationem: cum etſi fuerit facta, fruſtra eſt: poſt mortem enim filii facta eſt, quam inutilem eſſe alias oſtendimus: opinamur igitur, filium, ſi ſit inſtitutus ſub ea conditione, et ſit in eius poteſtate, non indigere exheredatione a ſequentibus gradibus: alioquin et a coherede indigebit.

V. Apud Iulianum libro vigeſimo nono Digeſtorum MARCELLVS notat:

SI EIVSMODI ſit conditio, ſub qua filius heres inſtitutus ſit, vt vltimo vitae eius tempore certum ſit eam exiſtere non poſſe, et pendente ea decedat: inteſtato patri heres erit: veluti SI ALEXANDRIAM PERVENERIT, HERES ESTO.

1 Ap. Hal. *probat* abeſt. 2 Hal. inſerit *licet non recte.* 3 Ap. Hal. *Titius heres eſto* abſunt. 4 *impuberi.* 5 *defuncto.* 6 Ap. Hal. *a* abeſt.

ESTO. Quod si etiam nouissimo tempore impleri potest, veluti SI DECEM TITIO DEDERIT, HERES ESTO: contra puto.

VI. VLPIANVS libro quarto ad Sabinum.

SED si conditioni dies esset adiectus, vt puta SI CAPITOLIVM INTRA DIES TRIGINTA ASCENDERIT, tantundem potest dici: vt, si non paruerit conditioni, substitutus possit admitti, filio repulso: [1] consequens est sententiae Iuliani, et nostrae. §. 1. Nepotes autem, et deinceps ceteri, qui ex lege Vellea instituti non rumpunt testamenta, sub omni conditione institui possunt, etsi redigantur ad filii conditionem. §. 2. Solemus dicere, media tempora non nocere: vt puta ciuis Romanus heres scriptus, viuo testatore factus peregrinus, mox ciuitatem Romanam peruenit, media tempora non nocent. Seruus alienus sub conditione heres scriptus, traditus est seruus hereditario, mox vsucaptus ab extraneo: non est vitiata institutio. §. 3. Si seruum communem cum libertate dominus heredem scripserit, et eum redemerit: necessarius efficietur. Sed si substitutus sit impuberi, et partem redemerit impubes, necessarius non efficietur, (vt Iulianus scribit. §. 4. Sed si sit cum libertate institutus, an ei libertatis datio codicillis adimi possit, apud Iulianum quaeritur? Et putat, in eum casum, quo necessarius fieret, ademtionem non valere, ne a semetipso ei adimatur libertas: seruus enim heres institutus, a semetipso libertatem accipit: quae sententia habet rationem: nam sicuti legari sibi non potest, ita nec a se adimi.

VII. IVLIANVS libro trigesimo Digestorum:

SI SERVVS communis sub conditione heres institutus, viuo testatore libertatem consecutus sit: etiam pendente conditione testamentariae libertatis, adire hereditatem potest. §. 1. Item siue testator eum alienauerit, siue heres, post mortem testatoris, iussu domini, hereditatem adibit.

VIII. IDEM libro secundo ad Vrseium Ferocem:

DVO SOCII quendam seruum communem, testamento facto, heredem et liberum esse iusserant: ruina simul oppressi perierant: plerique responderunt, hoc casu duobus orcinum heredem existere: et id est verius. §. 1. Sed et si sub eadem conditione seruum communem vterque socius liberum heredemque esse iussisset, eaque exstitisset, idem iuris erit.

IX. VLPIANVS libro quinto ad Sabinum:

QVOTIES volens alium heredem scribere, alium scripserit, in corpore hominis errans, veluti frater meus, patronus meus: placet neque eum heredem esse, qui scriptus est, quoniam voluntate deficitur, neque eum, quem voluit, quoniam scriptus non est. §. 1. Et si in re quis errauerit, vtputa, dum vult lancem relinquere, vestem leget, neutrum debebit. Hoc, siue ipse scripsit, siue scribendum dictauerit. §. 2. Sed si non in corpore errauit, sed in parte, puta si, cum dictasset ex semisse aliquem scribi, ex quadrante sit scriptus: Celsus libro duodecimo Quaestionum, Digestorum vndecimo, posse defendi ait, ex semisse heredem fore, quasi plus nuncupatum sit, minus scriptum: quae sententia rescriptis adiuuatur generalibus. Idemque est, et si ipse testator minus scribat, cum plus vellet adscribere. §. 3. Sed si maiorem [2] adscripserit testamentarius, vel, quod difficilius est probatione, ipse testator, vt pro quadrante semissem, Proculus putat ex quadrante fore heredem: quoniam inest quadrans in semisse: quam sententiam et Celsus probat. §. 4. Sed et si quis pro centum ducenta per notam scripsisset, idem iuris est: nam et ibi vtrumque scriptum est, et quod voluit, et quod adiectum est: quae sententia non est sine ratione. §. 5. Tantundem Marcellus tractat, et in eo, qui conditionem destinans inserere, non addidit: nam et hunc pro non instituto putat. Sed si conditionem addidit dum nollet, detracta ea heredem futurum, nec nuncupatum videri, quod contra voluntatem scriptum est. Quam sententiam et ipse et nos probamus. §. 6. Idem tractat, et si testamentarius contra voluntatem testatoris conditionem detraxit, vel mutauit, heredem non futurum: sed pro non instituto habendum. §. 7. Sed si, cum primum heredem ex parte dimidia scribere destinasset, primum et secundum scripsit, solus primus scriptus heres videbitur, et solus heres existet, quasi ex parte dimidia institutus. §. 8. Si quis nomen heredis quidem non dixerit, sed indubitabili signo eum demonstrauerit, quod paene nihil a nomine distat, non tamen eo, quod contumeliae caus*a*

1 Hal. praefigit *idem.* 2 Hal. inserit *partem.*

caussa solet addi: valet institutio. §. 9. Heres institui, nisi vt certe demonstretur, nemo potest. §. 10. Si quis ita dixerit, VTER EX FRATRIBVS MEIS, TITIO, ET MAEVIO, SEIAM VXOREM DVXERIT, EX DODRANTE: VTER NON DVXERIT, EX QVADRANTE HERES ESTO: hic recte factam institutionem esse [1], certum est: sed quis ex qua parte, incertum [2]. §. 11. Plane erit similis, si ita institutio facta fuerit, VTER EX SVPRASCRIPTIS FRATRIBVS MEIS SEIAM VXOREM DVXERIT, HERES ESTO: sed et hanc puto valere institutionem, quasi sub conditione factam. §. 12. Heredes, iuris successores sunt: et, si plures instituantur, diuidi inter eos a testatore ius oportet: quod si non fiat, omnes aequaliter heredes sunt. §. 13. Si duo sint heredes instituti, vnus ex parte tertia fundi Corneliani, alter ex besse eiusdem fundi: Celsus expeditissimam Sabini sententiam sequitur, vt, detracta fundi mentione, quasi sine partibus heredes scripti, hereditate potirentur, si modo voluntas patrisfamilias manifestissime non refragatur. §. 14. Si quis ita scripserit, STICHVS LIBER ESTO, ET POSTEAQVAM LIBER ERIT, HERES ESTO: Labeo, Neratius, et Aristo opinantur, detracto verbo medio POSTEA simul ei et libertatem et hereditatem competere. Quae sententia mihi quoque vera videtur. §. 15. Si quis primum ex triente, secundum ex triente heredem instituerit, et, si secundus heres non erit, tertium ex besse heredem scribat: hic secundo repudiante bessem habebit non solum iure substitutionis, sed et institutionis, id est, trientem iure substitutionis, trientem iure institutionis. §. 16. Seruus cum libertate heres institutus, si sit alienatus, iuberi adire ab eo potest, cui alienatus est: sed, si redemtus sit a testatore, institutio valet, et necessarius heres erit. §. 17. Si seruus ex die libertatem acceperit, et hereditatem pure, mox sit alienatus, vel manumissus: videamus, an institutio valeat? Et quidem, si alienatus non esset, potest defendi, institutionem valere: vt, die veniente libertatis, quae hereditatem moratur, competente libertate, et heres necessarius existat. §. 18. Sed si in diem libertas, hereditas autem sub conditione data sit, si conditio post diem aduenientem extiterit, liber et heres erit. §. 19. Sed et si pure fuerit heres institutus, libertate in diem data, si sit alienatus, vel manumissus, dici debet, heredem eum posse existere. §. 20. Sed et si non ipse seruus sit alienatus, sed vsusfructus in eo, aeque institutio valet, sed differtur in id tempus, quo extinguitur vsusfructus.

X. PAVLVS libro primo ad Sabinum:

SI ALTERIVS atque alterius fundi pro partibus quis heredes instituerit [3], perinde habebitur, quasi non adiectis partibus heredes scripti essent: nec enim facile, sed diuersitate partium portiones inueniuntur: ergo expeditius est, quod Sabinus scribit, perinde habendum, ac si nec fundum nec partes nominasset.

XI. IAVOLENVS libro septimo Epistolarum:

ATTIVS FVNDI CORNELIANI HERES ESTO MIHI [4], DVO TITII ILLIVS INSVLAE HEREDES SVNTO: habebunt duo Titii semissem, Attius semissem: idque Proculo placet: qui tibi videtur? Respondit, vera est Proculi opinio.

XII. PAVLVS libro secundo ad Sabinum.

SI INAEQVALIBVS partibus datis, ita adiiciatur, QVOS EX DISPARIBVS PARTIBVS HEREDES INSTITVI, AEQVE HEREDES SVNTO: existimandum est, exaequari eos, scilicet si hoc ante peractum testamentum scriptum sit.

XIII. VLPIANVS libro septimo ad Sabinum.

INTERDVM haec adiectio, AEQVE HEREDES SVNTO, testatoris voluntatem exprimit: vtputa, PRIMVS ET FRATRIS MEI FILII AEQVE HEREDES SVNTO: nam haec adiectio declarat, omnes ex virilibus partibus institutos, vt et Labeo scripsit: qua detracta, semissem fratris filii, semissem primus haberet. §. 1. Paterfamilias distribuere hereditatem in tot partes potest, quot voluerit: sed sollemnis assis distributio in duodecim vncias fit. §. 2. Denique, si minus distribuit, potestate iuris in hoc reuoluitur: vtputa si duos heredes ex quadrante scripserit: nam hereditas eius residua accedit, vt ex semissibus videantur scripti. §. 3. Sed si alter ex quadrante

1 Ap. Hal. *esse* abest. 2 *licet ex qua quis parte incertum est.* 3 *pro aequis partibus heredes quis instituerit.* 4 Ap. Hal. *mihi* abest.

te, alter ex semisse heredes scripti sunt, qui accedit quadrans, pro partibus hereditariis eis adcrescit. § 4. Sed si excesserit in diuisione duodecim vncias, aeque pro rata decrescet: vtputa, me ex duodecim vnciis heredem, te ex sex scripsit, ego hereditatis habeo bessem, tu trientem. §. 5. Sed si duos ex asse heredes scripserit, alios ex duodecim vnciis, an aeque distributio fiat, apud Labeonem libro quarto posteriorum quaeritur? Et putat Labeo, et illos ex semisse, et hos qui ex duodecim vnciis scripti sunt, ex semisse heredes fore: cui sententiae adsentiendum puto. §. 6. Sed si duos ex asse heredes instituerit, tertium autem ex dimidia et sexta, eodem libro Labeo ait, in viginti vncias assem diuidendum, octo laturum ex dimidia et sexta scriptum, illos duos duodecim. §. 7. Apud eundem refertur, TITIVS EX PARTE TERTIA, deinde asse expleto, IDEM EX PARTE SEXTA: in quatuordecim vncias hereditatem diuidendam Trebatius ait.

XIV. IAVOLENVS libro primo ex Cassio:

SI QVIS heredes ita instituit, TITIVS EX PARTE PRIMA, SEIVS EX PARTE SECVNDA, MAEVIVS EX PARTE TERTIA, SVLPICIVS EX PARTE QVARTA, HEREDES SVNTO: aeque partes hereditatis ad institutos pertinebunt, quia testator appellatione numeri, scripturae magis ordinem, quam modum partibus imposuisse videtur.

XV. VLPIANVS libro septimo ad Sabinum:

IVLIANVS quoque libro trigesimo refert, si quis ita heredem scripserit, TITIVS EX PARTE DIMIDIA HERES ESTO, SEIVS EX PARTE DIMIDIA: EX QVA PARTE SEIVM INSTITVI, EX EADEM PARTE SEMPRONIVS HERES ESTO: dubitari posse, vtrum in tres semisses diuidere voluit hereditatem, an vero in vnum semissem Seium et Sempronium coniungere. Quod est verius: et ideo coniunctim eos videri institutos: sic fiet, vt Titius semissem, hi duo quadrantes ferant. §. 1. Idem eodem libro scripsit, si primus ex semisse, secundus ex semisse; si primus heres non erit, tertius ex dodrante substitutus sit: facti quidem quaestionem esse: verum recte dicitur, si quidem primus adierit, aequales partes habituros: si repudiauerit, quindecim partes futuras: ex quibus nouem quidem laturum tertium, sex secundum.

XVI. IVLIANVS libro trigesimo Digestorum:

NAM TERTIVM et instituti et substituti personam sustinere: in tres partes institutum videri, in sex substitutum.

XVII. VLPIANVS libro septimo ad Sabinum:

ITEM quod Sabinus ait, si cui pars adposita non est, excutiamus [1]: duos [2] ex quadrantibus heredes scripsit: tertium sine parte: quod assi deest, feret: hoc et Labeo. §. 1. Vnde idem tractat, si duos ex vndecim, duos sine parte scripsit: mox vnus ex his, qui sine parte fuerunt, repudiauerit: vtrum omnibus semuncia, an ad solum sine parte scriptum, pertineat? et variat. Sed Seruius omnibus adcrescere ait: quam sententiam veriorem puto: nam quantum ad ius adcrescendi, non sunt coniuncti, qui sine parte instituuntur. Quod et Celsus libro sextodecimo Digestorum probat. §. 2. Idemque putat, et si, expleto asse, duos sine parte heredes scripserit, neque hos neque illos coniunctos. §. 3. Sed si asse expleto, alium sine parte heredem scripserit, in alium assem veniet. Aliter atque si ita scripsisset, expleto asse, EX RELIQVA PARTE HERES ESTO: quoniam, cum nihil reliquum est, ex nulla parte heres institutus est. §. 4. Sed si expleto asse duo sine partibus scribantur, vtrum in singulos asses isti duo, an in vnum assem coniungantur, quaeritur? Et putat Labeo, et verius est, in vnum assem venire: nam et si vnus sine parte, duo coniunctim sine parte instituantur, non tres trientes fieri, Celsus libro sextodecimo scripsit, sed duos semisses. §. 5. Quod si quis dupondium distribuit, et tertium sine parte instituit, hic non in alium assem, sed in trientem venit, vt Labeo [3] quarto posteriorum scripsit: nec Aristo, vel Aulus, vtputa probabile, notant.

XVIII. PAVLVS libro primo ad Vitellium:

[4] SABINVS: quaesitum est, si plus asse paterfamilias distribuisset, et aliquem sine parte fecisset heredem: vtrumne is assem habiturus foret, an id dumtaxat, quod ex dupondio deesset? Et hanc esse tolerabilissimam sententiam puto: vt eadem ratio in dupondio omnique re deinceps, quae in asse, seruetur. Paulus: eadem

1 Ap. Hal. *excutiamus* abest. 2 Hal. inserit *puta*. 3 Hal. inserit *libro*. 4 Hal. praefigit *Vitellius*.

eadem ratio est in secundo asse, quae in primo.

XIX. Vlpianvs libro septimo ad Sabinum.

Ex facto etiam agitatum Pomponius et Arrianus referunt, si quis, vacua parte relicta, ita instituerit, si mihi Seivs heres non erit, quem non instituerat, Sempronivs heres esto: an hic occupare possit vacantem portionem? Et Pegasus quidem existimat, ad eam partem admitti. Aristo contra putat: quia huic pars esset data, quae nulla esset. Quam sententiam et Iauolenus probat, et Pomponius et Arrianus. Et hoc iure vtimur.

XX. Pavlvs libro secundo ad Sabinum:

Qvo loco scribatur heres sine parte, vtrum primo, an medio, vel nouissimo, nihil interest. §. 1. Si iam mortuo quadrans, alii dodrans, datus sit, et alius sine parte scriptus sit: Labeo ait, eum, qui sine parte heres institutus sit, alterum assem habiturum: et hanc mentem esse testantis. Quod et Iulianus probat, et verum est. §. 2. Quod si viuus et mortuus ex parte dimidia coniunctim heredes instituti sunt, ex altera alius: aequas partes eos habituros ait: quia mortui pars pro non scripto habetur.

XXI. Pomponivs libro primo ad Sabinum:

Trebativs ait, sic non recte scribi, qvisqvis mihi heres erit, Stichvs liber et heres esto: liberum tamen futurum. Labeo, et heredem eum futurum, recte putat. §. 1. Seruo libertatem pure, hereditatem sub conditione dari posse, verissimum puto: vt tamen vtrumque ex conditione pendeat.

XXII. Ivlianvs libro trigesimo Digestorum:

Et expleta quidem conditione liber heresque erit, quocumque loco libertas data fuerit: deficiente autem conditione, perinde habetur, ac si libertas sine hereditate data fuerit.

XXIII. Pomponivs libro primo ad Sabinum:

Si qvis instituatur heres in diem certum vel incertum, is bonorum possessionem agnoscere potest, et tamquam heres, distrahere hereditatem. §. 1. Sed si bonorum possessionem non admittat, sed conditionem trahat, cui facile parere possit, veluti, si seruum, quem in potestate habeat, manumiserit, nec manumittat: hic Praetoris erunt partes, vt imitetur euictum suum illud quo praefinit tempus, intra quod adeatur hereditas. §. 2. Item si conditione heres parere non poterit, quam in sua potestate non habebit, veluti institutione collata in alterius factum, aut quendam casum, si ille, puta, consvl factvs fverit: tunc postulantibus creditoribus constituet Praetor, nisi intra certum tempus hereditas obtigerit, aditaque fuerit, se bona defuncti creditoribus possidere iussurum: et interim, quae vrguebunt, per procuratores distrahi iussurum. §. 3. Sed si sub conditione quis heres institutus sit, et graue aes alienum sit, quod ex poena crescit, et maxime si publicum debitum imminet, per procuratorem soluendum aes alienum: sicuti cum venter in possessione sit, aut pupillus heres tutorem non habeat. §. 4. Et ideo ait, causae cognitionem adiectam propter eos qui sine dilatione peregre essent, vel aegritudine vel valetudine ita impedirentur, vt in ius produci non possint, nec tamen defenderentur.

XXIV. Celsvs libro decimo sexto Digestorum:

Titivs et Seivs, vterve eorvm vivet, heres mihi esto: existimo, si vterque viuat, ambo heredes esse: altero mortuo, eum qui supererit, ex asse heredem fore.

XXV. Vlpianvs libro sexto Regularum:

Qvia tacita substitutio inesse videatur institutioni.

XXVI. Celsvs libro decimo sexto Digestorum:

Idqve et in legato eodem modo relicto Senatus censuit.

XXVII. Pomponivs libro tertio ad Sabinum:

Si te solum ex parte dimidia pure, ex altera sub conditione heredem instituero, et substituero tibi: non existente conditione, substitutum ex ea parte heredem fore Celsus ait. §. 1. Sed si te heredem instituero, et deinde eundem te sub conditione instituam, nihil valere sequentem institutionem, quia satis plena prior fuisset. §. 2. Sed si plures institutiones ex eadem parte sub diuersis conditionibus fuerint factae, vtra prior conditio extiterit, id faciet, quod supra diximus, si pure et sub conditione idem instituatur.

XXVIII

XXVIII. VLPIANVS libro quinto ad Sabinum.

SI ITA quis institutus sit, TITIVS HERES ESTO SI SECVNDVS HERES NON ERIT, deinde, SECVNDVS HERES ESTO: placet, primo gradu Secundum esse institutum.

XXIX. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

Hoc articulo QVISQVE omnes significantur: et ideo Labeo scribit, si ita scriptum sit, TITIVS ET SEIVS, QVANTA QVISQVE EORVM EX PARTE HEREDEM ME HABVERIT SCRIPTVM, HERES MIHI ESTO: nisi omnes habeant scriptum heredem testatorem, neutrum heredem esse posse: quoniam ad omnium factum sermo refertur: in quo puto testatoris mentem respiciendam. Sed humanius est, eum quidem, qui testatorem suum heredem scripserit, in tantam partem ei heredem fore: qui autem eum non scripserit, nec ad hereditatem eius admitti.

XXX. VLPIANVS libro vicesimo primo ad Edictum:

PIGNORI obligatum seruum, necessarium domino posse fieri, Imperator Seuerus rescripsit: ita tamen, si paratus sit prius creditori satisfacere.

XXX. GAIVS libro decimo septimo ad Edictum prouinciale:

NON MINVS seruos, quam liberos, heredes instituere possumus: si modo eorum scilicet serui sint, quos ipsos heredes instituere possumus: cum testamenti factio cum seruis ex persona dominorum introducta est. §. I. Hereditarium seruum ante aditam hereditatem ideo placuit heredem institui posse, quia creditum est hereditatem dominam esse, defuncti locum obtinere.

XXXII. IDEM libro primo de testamentis ad Edictum Praetoris Vrbani:

ILLA institutio, QVOS TITIVS VOLVERIT, ideo vitiosa est, quod alieno arbitrio permissa est: nam satis constanter veteres decreuerunt, testamentorum iura ipsa per se firma esse oportere, non ex alieno arbitrio pendere. §. I. Is, qui apud hostes est, recte heres instituitur, quia iure postliminii omnia iura ciuitatis in personam eius in suspenso retinentur, non abrumpuntur. Itaque si reuersus fuerit ab hostibus. adire hereditatem poterit. Seruus quoque eius recte heres instituitur: et, si reuersus sit ab hostibus, potest eum iubere adire hereditatem: si vero ibi decesserit, qui ei heres existet, potest per seruum heres fieri.

XXXIII. IDEM libro secundo de testamentis ad Edictum Praetoris Vrbani:

SI QVIS ita scripserit, TITIVS EX PARTE DIMIDIA HERES ESTO: IDEM TITIVS EX ALTERA PARTE DIMIDIA, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, HERES ESTO: cum ex pura institutione adierit heres: quamuis conditio alterius institutionis pendeat, ex asse fit heres, scilicet etiam conditione deficiente: cum non prosit ei conditio quicquam existens: quippe cum non dubitetur, quin, si quis ex parte dimidia heres institutus sit, nec praeterea quisquam alius, ipse ex asse heres institui videatur.

XXXIV. PAPINIANVS libro primo Definitionum:

HEREDITAS ex die, vel ad diem, non recte datur: sed vitio temporis sublato, manet institutio.

XXXV. VLPIANVS libro quarto Disputationum.

EX FACTO proponebatur quidam duos heredes scripsisse, vnum rerum prouincialium, alterum rerum Italicarum: et cum merces in Italia deuehere soleret, pecuniam misisse in prouinciam ad merces comparandas: quae comparatae sunt, vel viuo eo, vel post mortem, nondum tamen in Italiam deuectae. Quaerebatur, merces vtrum ad eum pertineant, qui rerum Italicarum heres scriptus erat: an vero ad eum, qui prouincialium? Dicebam, receptum esse, rerum heredem institui posse: nec esse inutilem institutionem: sed ita, vt officio iudicis familiae herciscundae cognoscentis contineatur, nihil amplius eum, qui ex re institutus est, quam rem, ex qua heres scriptus est, consequi. Ita igitur res accipietur, verbi gratia, pone duos esse heredes institutos, vnum ex fundo Corneliano, alterum ex fundo Libiano et fundorum alterum quidem facere dodrantem bonorum, alterum quadrantem: erunt quidem heredes ex aequis partibus quasi sine partibus instituti, verumtamen officio iudicis tenebuntur, vt vnicuique eorum fundus, qui relictus est, adiudicetur vel adtribuatur. §. I. Vnde scio quaesitum, aeris alieni onus pro qua parte adgnosci debeat? Et refert Papinianus, cuius sententiam ipse quoque probaui, pro hereditariis partibus eos adgnoscere aes alienum debere, hoc est, pro semisse: fundos etenim vice praeceptionis accipiendos. Quare si forte tantum sit aes alienum, vt nihil, detracto

cto eo, supereſſe poſſit, conſequenter dicemus, inſtitutiones iſtas ex re factas, nullius eſſe momenti. Et ſi forte Falcidia interueniens recifionem eſſet legatorum factura, hic officio iudicis recidit praeceptiones iſtas: vt non plus quisque eorum habeat, quam eſſet habiturus, ſi legatum accepiſſet, vel aliud, vel etiam praeceptiones. Quod ſi fuerit incertum, an Falcidia interuentura ſit, rectiſſime probatur, officio iudicis cautiones eſſe interponendas. §. 2. Cum haec ita ſint, haec etiam inſtitutio, de qua quaeritur, non eſt repellenda, ſi alius rerum prouincialium, alius rerum Italicarum heres fuerit ſcriptus: officioque iudicis adtribuentur ſingulis res quae adſcriptae ſunt. Erunt tamen [1] heredes ex aequis partibus, quia nulla pars adſcripta eſt. Quae res facit, vt ſi forte in aliis facultatibus plus ſit, in Italicis forte quam in prouincialibus, in aliis minus, et aeris alieni ratio vrgueat, dici [2] imminutionem eandem fieri, quam ſupra oſtendimus. Proinde et ſi aliis fuerint legata relicta, contributio admittenda erit. §. 3. Rerum autem Italicarum vel prouincialium ſignificatione quae res accipiendae ſint, videndum eſt. Et facit quidem totum voluntas defuncti: nam quid ſenſerit, ſpectandum eſt: verumtamen hoc intelligendum erit, rerum Italicarum ſignificatione eas contineri, quas perpetuo quis ibi habuerit, atque ita diſpoſuit vt perpetuo haberet: ceteroquin ſi tempore in quo tranſtulit in alium locum, non vt ibi haberet, ſed vt denuo ad priſtinum locum reuocaret, neque augebit quo tranſtulit, neque minuet vnde tranſtulit: vtputa de Italico patrimonio quosdam ſeruos miſerat in prouinciam, forte Galliam, ad exigendum debitum vel ad merces comparandas, recurſuros, ſi comparaſſent: dubium non eſt, quin debeat dici, ad Italicum patrimonium eos pertinere debere: vt eſt apud Mucium relatum, cum fundus erat legatus, vel cum inſtrumento, vel cum his quae ibi ſunt. Agaſonem enim miſſum in villam a patrefamilias, non pertinere ad fundi legatum Mucius [3] ait: quia non idcirco illo erat inmiſſus, vt ibi eſſet. Proinde ſi ſeruus fuerit miſſus in villam, interim illic futurus, quia dominum offenderat, quaſi ad tempus relegatus, reſponſum eſt eum ad villae legatum non pertinere. Quare ne ſerui quidem, qui operari in agro conſuerunt, qui in alios agros reuertebantur, et quaſi ab alio commodati, in ea ſunt conditione, vt ad legatum pertineant: quia non ita in agro fuerant, vt ei agro viderentur deſtinati. Quae res in propoſito quoque ſuggerit, vt Italicarum rerum eſſe credantur hae res, quas in Italia eſſe teſtator voluit. §. 4. Proinde et ſi pecuniam miſit in prouinciam ad merces comparandas, et necdum comparatae ſint, dico, pecuniam, quae idcirco miſſa eſt, vt per eam merces in Italiam adueherentur, in [4] Italico patrimonio iniungendam: nam et ſi dediſſet in prouincia de pecuniis, quas in Italia exercebat, ituras et redituras, dicendum eſt, hanc quoque Italici patrimonii eſſe rationem. §. 5. Igitur efficere dici, vt merces quoque iſtae, quae comparatae ſunt, vt Romam veherentur, ſiue prouectae ſunt eo viuo, ſiue nondum, et ſiue ſcit, ſiue ignorauit, ad eum heredem pertinere, cui Italicae res ſunt adſcriptae.

XXXVI Idem libro octauo Diſputationum:

Si qvis ita ſcripſerit heredem, ex qva parte codicillis Titivm heredem scripsero, heres esto: etiamſi pars in codicillis non fuerit adſcripta, erit tamen heres, quaſi ſine parte inſtitutus.

XXXVII. Ivlianvs libro vigeſimo nono Digeſtorum:

Cvm in teſtamento ita ſcribitur, si filivs mevs me vivo morietvr, nepos ex eo post mortem meam natvs, heres esto: duo gradus heredum ſunt: nullo enim caſu vterque ad hereditatem admittitur. Ex quo apparet, ſi nepoti Titius ſubſtitutus fuerit, et filius patri heres extiterit, non poſſe Titium vna cum filio heredem eſſe: quia non in primum, ſed in ſecundum gradum ſubſtituitur. §. 1. Haec verba, Pvblivs, Marcvs, Gaivs invicem svbstitvti, heredes mihi svnto: ſic interpretanda ſunt, vt breuiter videretur teſtator tres inſtituiſſe heredes, et inuicem eos ſubſtituiſſe: perinde, ac ſi ita ſcripſiſſet, ille, et ille, et ille institvti heredes et svbstitvti svnto

1 *adſcriptae ſunt tamen erunt.* 2 Hal. inſerit *oporteat.* 3 Ap. Hal. *Mucius* abeſt. 4 Ap. Hal. *in* abeſt.

SVNTO. §. 2. Qui tres filios habebat, et ita ſcripſerit, FILII MEI HEREDES SVNTO, PVBLIVS FILIVS MEVS EXHERES ESTO, videri poteſt, prima parte duos dumtaxat filios heredes inſtituiſſe.

XXXVIII. IDEM libro trigeſimo Digeſtorum:

QVI FILIO impuberi exheredato Pamphilum legat, eundem poſt mortem filii ex parte heredem inſtituere eodem modo poteſt, quo is, qui ſeruum Sempronio legatum, eundem poſt mortem Sempronii ex parte heredem inſtituit. §. 1. Seruus teſtamento heres pure ſcriptus, liber autem iuſſus eſſe, ſi intra Kalendas Decembres decem dediſſet: ſi codicillis pure libertatem acceperit, intra Kalendas quidem neque liber, neque heres erit, niſi decem dederit: ſi intra Kalendas non dederit, liber ex codicillis erit. §. 2. Si quis ſeruum ſuum liberum ſub conditione, heredem pure ſcripſiſſet, eumque vendidiſſet: pendente conditione, iuſſu emtoris ſeruus adire hereditatem poteſt: quia et conſtitit inſtitutio, et eſt qui ius imperandi habet. §. 3. Quod ſi poſt defectam conditionem alienatus fuiſſet, non poteſt iuſſu emtoris hereditatem adire: quia eo tempore ad eum perueniſſet, quo iam extincta inſtitutio inutilis fuerat. §. 4. Igitur cum ſeruus ſub conditione liber eſſe iubetur, et legatum pure accepit, ſi pendente conditione manumiſſus vel alienatus fuerat, legatum habebit, aut domino adquiret, quamuis mortis tempore conditio libertatis extincta fuerit: ſi vero poſt defectum conditionis manumiſſus aut alienatus fuerit, legatum ad irritum recidit. §. 5. Cum venditor ſeruum ante traditionem ab emtore pro parte heredem ſcriptum adire iubet, reſtituere coheredi ſerui neceſſe habet: quia lucrum facere eius ſerui iure, quem vendidit, non debet. Plane, non totum quod adquiſierit, reſtituet, ſed pro ea dumtaxat parte, qua ſeruus coheredem habuerit.

XXXIX. MARCIANVS libro ſecundo Regularum.

ID EST partem dimidiam ſerui, et quartam hereditatis. Libro trigeſimo Digeſtorum Iuliani Marcellus notat: immo et id praeſtari, quod conſequi venditor non potuiſſet, ſi prius quam adiret ſeruus partem hereditatis, is traditus eſſet. Quod eſt verum.

XL. IVLIANVS libro trigeſimo Digeſtorum.

SI PATERFAMILIAS Titium, quem ingenuum eſſe credebat, heredem ſcripſerit, eique, ſi heres non eſſet, Sempronium ſubſtituerit: deinde Titius, quia ſeruus fuerat, iuſſu domini adierit hereditatem: poteſt dici, Sempronium in partem hereditatis admitti: nam qui ſcit aliquem ſeruum eſſe, et eum heredem ſcribit, et ita ſubſtituit, SI STICHVS HERES NON ERIT, SEMPRONIVS HERES ESTO: intelligitur tale quod dicere, ſi Stichus neque ipſe heres erit, neque alium fecerit: at qui eum, quem liberum putat eſſe, heredem ſcripſerit, hoc ſermone SI HERES NON ERIT, nihil aliud intelligitur ſignificare, quam ſi hereditatem vel ſibi adquiſierit, vel mutata conditione alium heredem non fecerit: quae adiectio ad eos pertinet, qui patresfamilias heredes ſcripti, poſtea in ſeruitutem deducti fuerint: igitur in hoc caſu 1 ſemiſſes fient, ita vt alter ſemis inter eum, qui dominus inſtituti heredis fuerit, et ſubſtitutum, aequis portionibus diuidatur.

XLI. POMPONIVS libro duodecimo ex variis lectionibus:

ET HOC Tiberius Caeſar conſtituit in perſona Parthenii, qui tamquam ingenuus heres ſcriptus adierat hereditatem, cum eſſet Caeſaris ſeruus: nam diuiſa hereditas eſt inter Tiberium, et eum qui Parthenio ſubſtitutus erat, vt refert Sextus Pomponius.

XLII. IVLIANVS libro ſexageſimo quarto Digeſtorum.

QVI SOLVENDO non erat, duos Apollonios liberos heredesque eſſe iuſſerat: altero ante apertas tabulas teſtamenti mortuo, non ineleganter defendi poterit, eum, qui ſupererit, liberum et ſolum neceſſarium heredem fore. Quod ſi vterque viuit, inſtitutionem nullius eſſe momenti propter legem Aeliam Sentiam, quae amplius quam vnum neceſſarium heredem fieri vetat.

XLIII. PAVLVS libro primo ad legem Aeliam Sentiam.

INVICEM enim eos ſibi obſtare.

XLIV. ALPHENVS libro quinto Digeſtorum:

PATERFAMILIAS teſtamento duos heredes inſtituerat: eos monumentum facere iuſſerat in diebus certis: deinde ita ſcripſerat, QVI EORVM NON ITA FECERIT, OMNES EXHEREDES SVNTO: alter heres hereditatem praetermiſerat: reliquus heres conſulebat, cum ipſe monumentum inſtruxiſſet, numquid

1 Hal. inſerit *duo*.

quid minus heres esset ob eam rem, quod coheres eius hereditatem non adisset? Respondit, neminem ex alterius facto hereditati neque alligari neque exheredari posse: sed vti quisque conditionem impleisset, quamuis nemo adisset praeterea, tamen eum heredem esse.

XLV. Idem libro secundo Digestorum a Paulo epitomatorum:

Si Maevia mater mea, et Fulvia filia mea vivent, tvm mihi Lvcivs Titivs heres esto. Seruius respondit, si testator filiam numquam habuerit, mater autem superuixisset, tamen Titium heredem fore: quia id, quod inpossibile in testamento scriptum esset, nullam vim haberet.

XLVI. Africanvs libro secundo Quaestionum.

Qvidam cum filiumfamilias heredem instituere vellet, ne ad patrem eius ex ea [1] hereditate quicquam perueniret, voluntatem suam exposuit filio: filius, cum patris offensam vereretur, petiit a testatore, ne sub conditione si a patre emancipatvs esset heredem eum institueret: et impetrauit ab eo, vt amicum suum heredem institueret: atque ita testamento amicus filii, ignotus testatori, heres institutus est, nec quicquam ab eo petitum est. Quaerebatur, si ille amicus aut adire nollet, aut aditam nollet restituere hereditatem, an fideicommissum ab eo peti posset, aut aliqua actio aduersus eum esset: et vtrum patri, an filio competeret? Respondit, etiam si manifestum sit scriptum heredem fidem suam interposuisse, non tamen aliter ab eo fideicommissum peti posse, quam si et ipsum testatorem fidem eius secutum esse probaretur, si tamen, cum a filiofamilias rogaretur amicus, et aditurum se hereditatem recepisset, et restituturum patrifamilias facto, non absurde dici possit, mandati actionem futuram, et eam actionem patri inutilem fore: quia non sit ex bona fide, id ei restitui, quod testator ad eum peruenire noluerit: sed nec filio vulgarem competituram, verum vtilem, sicuti dare placeret ei, qui, cum filiusfamilias esset, pro aliquo fideiussisset, ac paterfamilias factus soluisset.

XLVII. Idem libro quarto Quaestionum.

Si ita scriptum fuerit, Titivs, immo Seivs, heres esto: Seium solum heredem fore, respondit. Sed et si ita, Titivs heres esto, immo Seivs heres esto: idem erit dicendum. §. 1. Quidam testamento ita heredes instituit, Titia filia mea heres esto: si qvid mihi liberorvm me vivo mortvove nascetvr, tvnc qvi virilis sexvs vnvs plvresve nascentvr, ex parte dimidia, et qvarta: qvi feminini sexvs vna plvresve natae ervnt, ex parte qvarta mihi heres sit: postumus ei natus est: consulebatur, quota ex parte postumus heres esset? Respondit, eam hereditatem in septem partes distribuendam, ex his filiam quatuor, postumum tres, habituros: quia filiae totus as, postumo dodrans datus est: vt quarta portione amplius filia, quam postumus, ferre debeat. Ideo si postuma quoque nata esset, tantundem sola filia, quantum vterque postumorum habituri essent: itaque in proposito cum as filiae, dodrans postumo sit datus, viginti vnam partes fieri: vt filia duodecim, nouem filius habeat. §. 2. In testamento ita scriptum est, Lvcivs Titivs ex dvabvs vnciis, Gaivs Attivs ex parte vna, Maevivs ex parte vna, Seivs ex partibvs dvabvs, heredes mihi svnto: consulebatur, quid iuris esset? Respondit, hanc scripturam, illam interpretationem accipere posse, vt Lucius Titius duas vncias habeat, ceteri autem quasi sine partibus instituti, ex reliquo dextante heredes sint: quem dextantem ita diuidi oportet, vt Seius quincuncem, Attius et Maeuius alterum quincuncem habeant.

XLVIII. Marcianvs libro quarto Institutionum:

His verbis, Titivs hereditatis meae dominvs esto, recte institutio fit. §. 1. Illa institutio valet, filivs mevs inpiissimvs male de me meritvs heres esto; pure enim heres instituitur cum maledicto, et omnes huiusmodi institutiones receptae sunt. §. 2. Interdum nec cum libertate vtiliter seruus a domino heres instituitur: vt constitutione Diuorum Seueri et Antonini significatur: cuius verba haec sunt. Seruum adulterii accusatum, non iure testamento manumissum ante sententiam ab ea muliere vi-

1 Ap. Hal. *ea* abest.

videri, quae rea fuerit eiusdem criminis postulata, rationis est: quare sequitur, vt in eundem a domina collata institutio nihil momenti habeat. §. 3. Si in patre, vel patria, vel alia simili adsumtione falsum scriptum est: dum de eo, qui demonstratus sit, constet, institutio valet.

XLIX. FLORENTINVS libro decimo Institutionum:

SI ALIENVM seruum liberum et heredem esse iussi, et is postea meus effectus est, neutrum valet: quia libertas alieno seruo inutiliter data est. §. 1. In extraneis heredibus illa obseruantur, vt sit cum eis testamenti factio: siue ipsi heredes instituantur, siue hi, qui in potestate eorum sunt: et id duobus temporibus inspicitur: testamenti facti, vt constiterit institutio: et mortis testatoris, vt effectum habeat: hoc amplius, et cum adibit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio: siue pure, siue sub conditione heres institutus sit: nam ius heredis eo vel maxime tempore inspiciendum est, quo adquirit hereditatem: medio autem tempore inter factum testamentum et mortem testatoris, vel conditionem institutionis existentem, mutatio iuris heredi non nocet, quia, vt dixi, tria [1] tempora inspicimus.

L. VLPIANVS libro sexto Regularum:

SERVVM meum heredem institutum cum libertate, si viuus vendidero ei, cum quo testamenti factio non est, posteaque eum redemero: ex testamento mihi heres esse poterit, nec medium tempus, quo apud eum fuit, vitiauit institutionem: quia verum est, vtroque tempore, tam testamenti faciendi, quam mortis tempore: meum fuisse. Vnde, si apud eum remanserit, vitiatur institutio: vel, si cum eo testamenti factio est, iussu eius adeundo adquiret ei hereditatem. §. 1. Si in non faciendo impossibilis conditio institutione heredis sit expressa, secundum omnium sententiam heres erit, perinde ac si pure institutus esset. §. 2. Hereditas plerumque diuiditur in duodecim vncias, quae assis appellatione continentur. Habent autem et hae partes propria nomina ab vncia vsque ad assem, puta [3] haec: sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx, as [4]

LI. MARCIANVS libro tertio Regularum:

TALEM institutionem quidam valere non putabant, STICHVS LIBER ESTO: ET SI LIBER ERIT, HERES ESTO. Sed Diuus Marcus rescripsit, hanc institutionem valere perinde atque si non erat adiectum, SI LIBER ERIT. §. 1. Si quis ita scripserit, STICHVS SI MEVS ERIT CVM MORIOR, LIBER ET HERES ESTO: alienatus non poterit iussu emtoris adire hereditatem: quamuis, etsi non erat hoc expressum, non alias liber et heres fieri, poterat, quam si mansisset eius. Sed si viuus eum manumiserit, Celsus libro quintodecimo Digestorum scribit, fieri hunc heredem: non enim hunc casum testatorem voluisse excludere, palam est: neque verba omnino repugnant: nam quamuis seruus eius non est, at certe libertus est.

LII. PAVLVS libro secundo Regularum:

SERVVS hereditarius heres institui potest, si modo testamenti factio fuit cum defuncto: licet cum herede instituto non sit.

LIII. MARCELLVS libro singulari Responsorum:

LVCIVS TITIVS, Seio et Sempronio ex semissibus heredibus institutis, et ceteris exheredatis, inuicem heredem substituit, deinde legata et libertates dedit: postea ita subiecit: CORNELIVS ET SALLVSTIVS ET VARO AEQVIS PARTIBVS HEREDES SVNTO: QVOS INVICEM SVBSTITVO. Quaero, quantum vel priores duo ex semissibus instituti, vel posteriores habere debeant? Marcellus respondit, in obscure esse, Cornelium et Sallustium et Varonem primo, an secundo, vel tertio gradu heredes instituere voluerit, sed secundum scripturam testamenti, quae poneretur, alterum assem datum eis videri.

LIV. NERATIVS libro primo Membranarum:

PATER filio impuberi seruum heredem substituit, liberumque esse iussit: eum pupillus vendidit Titio: Titius eum, iam primo testamento facto, in secundo testamento liberum heredemque esse iussit, superius testamentum Titii ruptum est: quia is seruus et heres potest esse: et vt superius testamentum rumpatur, sufficit, ita posterius factum esse vt aliquo casu potuerit ex eo heres exite-

1 Hal. inserit *tantum*. 2 Ap. Hal. *tempore* abest. 3 Ap. Hal. *puta* abest. 4 Ap Hal. *as* abest.

ſtere. Quod ad vim autem eius inſtitutionis pertinet, ita ſe res habet, vt, quamdiu pupillo ex ea ſubſtitutione heres poteſt eſſe, ex Titii teſtamento libertatem hereditatemque conſequi non poſſit: ſi [1] pupillus in ſuam tutelam peruenerit, perinde ex Titii teſtamento liber heresque ſit, ac ſi pupillo ſubſtitutus non fuiſſet: ſi pupillo heres extitit, propius eſt, vt Titio quoque, ſi velit, heres eſſe poſſit.

LV. Pavlvs libro primo ad legem Aeliam Sentiam:

Si is qui ſoluendo non eſt, primo loco Stichum, ſecundo eum, cui ex fideicommiſſi cauſa libertatem debet, liberum et heredem inſtituerit: Neratius ſecundo loco heredem ſcriptum fore ait: quia non videtur creditorum fraudandorum cauſa manumiſſus.

LVI. Idem libro ſingulari de ſecundis tabulis:

Potest quis ita heredem inſtituere, si intra annvm septvagesimvm decessero, ille mihi heres esto: non enim pro parte teſtatus intelligi debet, ſed ſub conditione inſtituiſſe.

LVII. Idem libro quinquageſimo ſeptimo ad Edictum:

Si is qui ſoluendo non eſt, ſeruum cum libertate heredem inſtituerit, et liberum ſubſtituerit: ante incipiendum erit a ſubſtituto: lex enim Aelia Sentia ita demum ei, qui in fraudem creditorum heres inſtitutus eſt, conſeruat libertatem, ſi nemo alius ex eo teſtamento heres eſſe poteſt.

LVIII. Idem libro quarto ad Vitellium:

Nemo dubitat, recte ita heredem nuncupari poſſe, hic mihi heres esto: cum ſit coram qui oſtenditur. §. 1. Qui frater non eſt, ſi fraterna caritate diligitur, recte cum nomine ſuo ſub appellatione fratris heres inſtituitur.

LIX. Celsvs libro [2] decimo ſexto Digeſtorum:

Liber homo, cum tibi ſeruiret, heres inſtitutus, iuſſu tuo adiit. Trebatius, eſſe eum heredem: Labeo, tunc non eſſe heredem, ſi neceſſitate id fecerit, non quod alioquin vellet obligari. §. 1. Si quis ita heredem inſtituerit, Titivs qva ex parte mihi socivs est in vectigali salinarvm, pro ea parte mihi heres esto: quidam putant, ſi aſſe deſcripto id dictum ſit, vt maxime ſocius fuerit Titius, non eſſe heredem: ſed ſi qua pars vacua relicta fuerit, ex ea heredem eſſe. Quod totum et ineptum et vitioſum eſt: quid enim vetat, aſſe deſcripto vtiliter Titium, ex parte forte quarta, ex qua ſocius erat, heredem inſtitutum eſſe? §. 2. Titivs heres esto: Seivs et Maevivs heredes svnto: verum eſt, quod Proculo placet, duos ſemiſſes eſſe, quorum alter coniunctim duobus datur. §. 3. Cum quis ex inſtitutis, qui non cum aliquo coniunctim inſtitutus ſit, heres non eſt: pars eius omnibus pro portionibus hereditariis adcreſcit: neque refert, primo loco quis inſtitutus, an alicui ſubſtitutus heres ſit. §. 4. Si heres inſtitutus ſcribendi teſtamenti tempore ciuis Romanus fuit, deinde ei aqua et igni interdictum eſt: heres ſit, ſi intra illud tempus quo teſtator deceſſit, redierit: aut, ſi ſub conditione heres inſtitutus eſt, quo tempore conditio exſiſtit. Idem et in legatis, et in bonorum poſſeſſionibus. §. 5. Titivs ex semisse heres esto: Seivs ex qvadrante heres esto: Titivs, si in capitolivm ascenderit, ex alio qvadrante heres esto: antequam Capitolium aſcendat, ſi pro herede gerat, ex ſemiſſe heres erit: [3] ſi Capitolium aſcenderit, et ex quadrante heres erit: nec erit ei neceſſe pro herede gerere, quippe iam heredi. §. 6. Si ita ſcriptum fuerit, Titivs ex parte tertia, Maevivs ex parte tertia heredes svnto: Titivs, si intra tertias Kalendas navis ex Asia venerit, ex reliqva parte heres esto: videamus, ne Titius ſtatim ex ſemiſſe heres ſit: nam duo heredes inſtituti ſunt: ſed Titius aut ex ſemiſſe, aut ex beſſe: ita ſextans vtique erit in pendenti: et ſi conditio exſtiterit, ex beſſe heres erit: ſi non exſtiterit, ille ſextans Maeuio adcreſcat: ſed ſi deceſſerit Titius, antequam conditio exſiſtat, deinde conditio exſtiterit, tamen ille ſextans non Titii heredi, ſed Maeuio adcreſcet: nam, cum adhuc dubium eſſet, Titio an Maeuio is ſextans datus eſſet, Titius deceſſit: nec poteſt intelligi datus ei, qui tempore dandi in rerum natura non fuit. §. 7. Si Attius Titium et Maeuium et Seium aequis partibus heredes inſtituit, Ti-

1 Hal. inſerit *vero*. 2 Ap. Hal. *non* abeſt. 3 Ap. Hal. *heres erit* abſunt.

Titius interim solus adiit hereditatem, et Seium heredem instituit: poterit Seius Titii adire hereditatem: Attii vel adire, vel omittere: sed Attio, antequam adeat vel omittat eius hereditatem, ex semisse heres erit: si adierit Seius Attii hereditatem, Titius ex triente dumtaxat heres erit: et per hereditatem Titii triens dumtaxat ad Seium perueniet: alterum trientem ex sua institutione habebit. Quid ergo, si ab Attio Titius et Seius heredes instituti sunt, Titius adierit hereditatem, Titio Seius heres exstiterit? Potestne Attii hereditatem omittere? an necessario ei ex asse heres est? quippe cum alius nemo heres institutus est, quam is ipse, qui ex aliqua parte iam heres est: perinde est, quasi vnus heres per Titium institutus sit.

LX. CELSVS libro vigesimo nono Digestorum:

QVI SOLVENDO non erat, seruum primo loco, et alterum seruum secundo loco heredes scripsit: solus is, qui primo loco scriptus est, hereditatem capit: nam lege Aelia Sentia ita cauetur, vt si duo pluresue ex eadem causa heredes scripti sint, vti quisque primus scriptus sit, heres sit.

LXI. MODESTINVS libro octauo Responsorum:

QVI VOLEBAT filiam exheredare, sic testamento compraehendit: TE AVTEM FILIA, IDEO EXHEREDAVI, QVONIAM CONTENTAM TE ESSE DOTI VOLVI. Quaero, an efficaciter exheredata sit? Modestinus respondit, nihil proponi, cur non esset voluntate testatoris exheredata.

LXII. IDEM libro secundo Pandectarum:

IN TEMPVS capiendae hereditatis institui heredem posse, beneuolentiae est: veluti, LVCIVS TITIVS, CVM CAPERE POTVERIT, HERES ESTO. Idem et in legato. §. 1. Quoties non apparet, quis heres institutus sit, institutio non valet: quippe [1] euenire potest, si testator complures amicos eodem nomine habeat, et ad designationem nominis singulari nomine vtatur: nisi ex aliis apertissimis probationibus fuerit reuelatum, pro qua persona testator senserit.

LXIII. IAVOLENVS libro primo ex Cassio:

HEREDES sine partibus vtrum coniunctim an separatim scribantur, hoc interest, quod, si quis ex coniunctis decessit, hoc non ad omnes, sed ad reliquos, qui coniuncti erant, pertinet: sin autem ex separatis, ad omnes, qui testamento eodem scripti sunt heredes, portio eius pertinet.

LXIV. IDEM libro septimo Epistolarum:

EIVS seruum, qui post mortem meam natus erit, heredem institui posse, Labeo frequenter scribit. Idque verum esse manifesto argumento comprobat, quia seruus hereditarius, prius quam adeatur hereditas, institui heres potest: quamuis is testamenti facti tempore nullius sit.

LXV. IDEM libro duodecimo Epistolarum:

HEREDITAS ad Statium Primum nullo iure pertinet, cum institutus heres non sit, nec quicquam ei prodest, quod ab eo aliquid legatum est, aut libertus ei defuncti testamento commendatus est, ex quo, si manumissus non est, seruus est.

LXVI. POMPONIVS libro primo ad Quintum Mucium:

SI ITA quis heredes instituerit, TITIVS HERES ESTO: GAIVS ET MAEVIVS AEQVIS EX PARTIBVS HEREDES SVNTO: quamuis ET syllaba coniunctionem faciat: si quis tamen ex his decedat, non alteri soli pars adcrescit, sed et omnibus coheredibus pro hereditariis portionibus, quia non tam coniunxisse, quam celerius dixisse videatur.

LXVII. IDEM libro secundo ad Quintum Mucium:

SI ITA scriptum fuerit, TITHASVS SI IN CAPITOLIVM ASCENDERIT, HERES ESTO: TITHASVS HERES ESTO: secunda scriptura potior erit: plenior est enim quam prior.

LXVIII. IDEM libro septimo ad Quintum Mucium:

SI QVIS Sempronium heredem instituerit sub hac conditione, SI TITIVS IN CAPITOLIVM ASCENDERIT: quamuis non alias heres esse possit Sempronius, nisi Titius ascendisset in Capitolium, et hoc ipsum in potestate sit repositum Titii: quia tamen scriptura non est expressa voluntas Titii, erit vtilis ea institutio. Atquin si quis ita scripserit, SI TITIVS VOLVERIT, SEMPRONIVS HERES ESTO: non valet institutio. Quaedam enim in testamentis si exprimantur, effectum nullum habent: quando, si verbis tegantur, [2] eandem signifi-

1 *quod plane* loco *quippe.* 2 Hal. praefigit *licet.*

ſignificationem habeant, quam haberent expreſſa: et momentum aliquod habebunt. Sic enim filii exheredatio cum eo valet, ſi quis heres exiſtat: et tamen nemo dubitat, quin ſi ita aliquis filium exheredauerit, TITIVS HERES ESTO, ET CVM HERES ERIT TITIVS, FILIVS EXHERES ESTO: nullius momenti eſſe exheredationem.

LXIX. PROCVLVS libro ſecundo Epiſtolarum:

CORNELIVS ET MAEVIVS, VTER EORVM VOLET, HERES ESTO: vterque vult: Trebatius, neutrum fore heredem: Cartilius, vtrumque: tu cui adſentiaris? Proculus: Cartilio adſentio, et illam adiectionem, VTER EORVM VOLET, ſuperuacuam puto, id enim, etiam ea non adiecta, futurum fuit, vt, vter vellet, heres eſſet, vter nollet, heres non eſſet: quod ſi hi ex numero neceſſariorum heredum eſſent, tum id non fruſtra adiectum eſſe: et non ſolum figuram, ſed vim quoque conditionis continere: dicerem tamen, ſi vterque heres eſſe vellet, vtrumque heredem eſſe.

LXX. PAPINIANVS libro ſexto Reſponſorum:

CAPTATORIAS inſtitutiones non eas Senatus improbauit, quae mutuis affectionibus iudicia prouocauerunt: ſed quarum conditio confertur ad ſecretum alienae voluntatis.

LXXI. PAVLVS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam.

ILLAE autem inſtitutiones captatoriae non ſunt: veluti ſi ita heredem quis inſtituat, QVA EX PARTE TITIVS ME HEREDEM INSTITVIT, EX EA PARTE MAEVIVS HERES ESTO: quia in praeteritum, non in futurum inſtitutio collata eſt. §. 1. Sed illud quaeri poteſt, an idem ſeruandum ſit, quod Senatus cenſuit, etiam ſi in aliam perſonam captionem direxerit? veluti ſi ita ſcripſerit, TITIVS SI MAEVIVM TABVLIS TESTAMENTI SVI HEREDEM A SE SCRIPTVM OSTENDERIT, PROBAVERITQVE, HERES ESTO. Quod in ſententiam Senatusconſulti incidere, non eſt dubium.

LXXII. TERENTIVS CLEMENS libro quarto ad legem Iuliam et Papiam:

SI QVIS ſolidum a lege capere non poſſit, et ex aſſe ſit inſtitutus ab eo, qui ſoluendo non eſt: Iulianus, ex aſſe eum heredem eſſe reſpondit: legi enim locum non eſſe in ea hereditate, quae ſoluendo non eſt.

LXXIII. GAIVS libro decimo tertio ad legem Iuliam et Papiam:

SVB CONDITIONE herede inſtituto, ſi ſubſtituamus: niſi eandem conditionem repetemus, pure eum heredem ſubſtituere intelligimur.

LXXIV. LICINNIVS RVFINVS libro ſecundo Regularum:

SI ITA quis heres inſtitutus fuerit, EXCEPTO FVNDO, EXCEPTO VSVFRVCTV HERES ESTO: perinde erit iure ciuili, atque ſi ſine ea re heres inſtitutus eſſet, idque auctoritate Galli Aquilii factum eſt.

LXXV. PAPINIANVS libro duodecimo Quaeſtionum:

SI FILIVS ſubſtituatur ei a quo praeteritus eſt: non vt inteſtati patris, ſed ex teſtamento habebit hereditatem: quoniam et quolibet alio ſubſtituto, ſi fuiſſet ab eo exheredatus, inde teſtamentum inciperet, vbi filius eſſet exheredatus.

LXXVI. IDEM libro decimo quinto Quaeſtionum:

SERVVS vxori a marito mortis cauſa donatus, mariti manet, vt et Iuliano quoque videtur. Idem, ſi accipiat libertatem ſimul et hereditatem viro neceſſarius haeres erit, nec ſine libertate aliquid ei legari poteſt.

LXXVII. IDEM libro decimo ſeptimo Quaeſtionum:

ASSE toto non diſtributo, ita ſcriptum eſt, QVEM HEREDEM CODICILLIS FECERO, HERES ESTO. Titium codicillis heredem inſtituit: eius quidem inſtitutio valet, ideo, quod licet codicillis dari hereditas non poſſit, tamen haec ex teſtamento data videtur: ſed hoc tantum ex hereditate habebit, quantum ex aſſe reſiduum manſit.

LXXVIII. IDEM libro ſexto Reſponſorum:

QVI NON militabat, bonorum maternorum, quae in Pannonia poſſidebat, libertum heredem inſtituit: paternorum, quae habebat in Syria, Titium: iure ſemiſſes ambos habere conſtitit: ſed arbitrum diuidendae hereditatis ſupremam voluntatem, factis adiudicationibus, et interpoſitis propter actiones cautionibus, ſequi ſalua Falcidia: ſcilicet vt quod vice mutua praeſtarent, doli ratione quadranti retinendo compenſetur. §. 1. Lucio Titio ex duabus partibus, Publio Maeuio ex quadrante, ſcriptis heredibus, aſſem in dodrantem eſſe diuiſum reſpondi: modum enim duarum partium ex quadrante declarari: quod veteres nummis

nummis Titio legatis, nummorum specie non demonstrata, ceterorum legatorum contemplatione receperunt. §. 2. Filiis heredibus aequis partibus institutis, ac postea fratris filio pro duabus vnciis: vnum assem inter omnes videri factum placuit, et ex eo decem vncias filios accepisse: tunc enim ex altero asse portionem intelligi relictam, cum, asse nominatim dato, vel duodecim vnciis distributis, residua portio non inuenitur: nihil autem interest, quo loco sine portione quis heres instituatur, quo magis assis residuum accepisse videatur. §. 3. Seius Maeuium ex parte, quam per leges capere possit, heredem instituit, ex reliqua Titium: si Maeuius solidum capere poterit, Titius adiectus, aut substitutus, heres non erit.

LXXIX. IDEM libro primo Definitionum:

QVOD si non sit reliqui facta mentio, tantundem in altero asse habebit Maeuius, quantum Titius in primo.

LXXX. IDEM libro sexto Responsorum:

QVOD si Maeuius nullius capax sit, in totum substitutus admittitur.

LXXXI. PAVLVS libro nono Quaestionum:

CLEMENS patronus testamento cauerat, vt si sibi filius natus fuisset, heres esset: si duo filii, ex aequis partibus heredes essent: si duae filiae, similiter: si filius et filia, filio duas partes, filiae tertiam dederat: duobus filiis et filia natis, quaerebatur quemadmodum in proposita specie partes faciemus: cum filii debeant pares esse, vel etiam singuli duplo plus quam soror accipere: quinque igitur partes fieri oportet, vt ex his binas masculi, vnam femina accipiat. §. 1. Si ita scripserit testator, QVANTA EX PARTE ME A TITIO HEREDEM INSTITVTVM RECITASSEM, EX EA PARTE SEMPRONIVS MIHI HERES ESTO: non est captatoria institutio: plane, nullo recitato testamento ab ipse testatore, inanis videbitur institutio, remota suspicione captatoriae institutionis.

LXXXII. SCAEVOLA libro decimo quinto Quaestionum:

SI QVIS ita heres instituatur, SI LEGITIMVS HERES VINDICARE NOLIT HEREDITATEM MEAM: puto deficere conditionem testamenti, illo vindicante.

LXXXIII. IDEM libro decimo octauo Quaestionum:

SI NON lex Aelia Sentia, sed alia lex, vel Senatusconsultum, aut etiam constitutio serui libertatem impediat: is necessarius fieri non potest, etiam si non sit soluendo testator. §. 1. Temporibus Diui Hadriani Senatus censuit, si testator, qui, cum moritur soluendo non fuit, duobus pluribusue libertatem dederit, eisque hereditatem restitui iusserit, et institutus heres suspectam sibi hereditatem dixerit: vt adire eam cogatur: et ad libertatem perueniat, qui priore loco scriptus fuerit, eique hereditas restituatur. Idem seruandum in his, quibus per fideicommissum libertas data fuerit. Igitur, si primo loco scriptus desideraret adire hereditatem, nulla difficultas erit: nam si posteriores quoque liberos se esse dicent, et restitui hereditatem desiderent, an soluendo sit hereditas, et omnibus liberis factis restitui deberet, apud Praetorem quaereretur: absente autem primo, sequens desiderans adiri [1] hereditatem, non est audiendus: quia si primus velit sibi restitui hereditatem, praeferendus est: et hic seruus futurus.

LXXXIV. PAVLVS libro vigesimo tertio Quaestionum.

SI SERVO fideicommissa data sit libertas [2]. [3] heres hunc eundem seruum cum libertate heredem reliquisset. Quaesitum est, an necessarius fiat heres? Et humanius est et magis aequitatis ratione subnixum, non fieri necessarium, qui enim, etiam inuito defuncto, poterat libertatem extorquere, is liber esse iussus, non magnum videtur beneficium a defuncto consequi: immo nihil commodi sensisse, sed magis debitam sibi accepisse libertatem. §. 1. Idem probandum erit et in illo seruo, quem testator ea lege emerat, vt manumitteret, si heres fuerit institutus: nam et hic seposito beneficio testatoris, proprio iure poterit ad libertatem peruenire ex constitutione Diui Marci. §. 2. Idem et in eo, qui, propria sua data pecunia, emtus est ab aliquo: nam et hic poterit ab ipso testatore libertatem extorquere.

LXXXV. SCAEVOLA libro secundo Responsorum:

LVCIVS

1 *adire.* 2 *fideicommissaria libertas data esset.* 3 Hal. praefigit *deinde.*

Lvcivs Titivs, qui fratrem habebat, testamento ita cauit: Titivs frater mevs ex asse mihi heres esso: si mihi Titivs heres esse nolverit, avt, qvod abominor, prius morietvr, qvam meam hereditatem adierit, avt filivm filiamve ex se natvm natamve non habebit, tvnc Stichvs et Pamphilvs servi mei, liberi et heredes mihi aeqvis partibvs svnto. Quaero, cum Titius hereditatem adierit, et liberos aditae hereditatis tempore non habuerit: an Stichus et Pamphilus ex substitutione liberi et heredes esse possint? Item quaero, si ex substitutione neque liberi, neque heredes esse possint, an in partem hereditatis videantur adiecti? Respondit [1], apparet quidem non eam mentem testatoris fuisse, vt quemquam heredem adhiberet fratri, quem aperte ex asse heredem instituisset: igitur si frater adiit, Stichus et Pamphilus heredes non erunt: quos eos amplius noluit heredes esse, si frater prius quam hereditatem adiret, decessisset[2] liberis relictis: nam prudens consilium testantis animaduertitur: non enim fratrem solum heredem praetulit substitutis, sed et eius liberos.

LXXXVI. Marcianvs libro septimo Fideicommissorum:

Iam dvbitari non potest, suos quoque heredes sub hac conditione institui posse, vt si voluissent, heredes essent: si heredes non essent, alium, quem visum erit, eis substituere: negatumque hoc casu necesse esse, sub contraria conditione filium exheredare. Primum, quia tunc tantum id exigeretur, cum in potestate eius non esset, an heres patri existeret, exspectantis extrinsecus positae conditionis euentum. Deinde, quod etsi quacumque posita conditione deberet filius sub contraria conditione exheredari, in proposito ne possibilis quidem reperiri posset: certe si verbis exprimeretur, inepta fieret: huic enim conditioni, si volet, heres esto, quae alia verba contraria concipi possunt, quam haec, si nollet heres esse, exheres esto? quod quam sit ridiculum, nulli non patet. §. 1. Non ab re autem hoc loco velut excessus hic subiungetur, suis ita heredibus institutis, si voluerint heredes esse, non permittendum amplius abstinere se hereditate: cum ea conditione instituti, iam non vt necessarii, sed sua sponte heredes extiterunt: sed et ceteris conditionibus, quae in ipsorum sunt potestate, si sui pareant, ius abstinendi adsequi non debent.

LXXXVII. Hermogenianvs libro tertio iuris Epitomarum:

Ex vnciis sex primo herede instituto, secundo ex octo, si tertius ex residua parte, vel nulla portionis facta mentione, heres instituatur, quinque vncias hereditatis tertius habebit: in viginti quatuor etenim partes hereditate distributa, tertio ratio calculi, veluti ex decem partibus instituto, quinque vncias adsignauit.

LXXXVIII. Gaivs libro singulari de Casibus:

Ei, qvi soluendo non est, aliquo casu euenit, vt et seruus cum libertate heres exsistat, et praeterea alius heres adiiciatur: veluti si seruo cum libertate herede instituto, ita [3] adiectum sit, si mihi Stichvs heres erit, tvnc Titivs qvoqve heres esto: nam Titius, antequam Stichus ex testamento heres exstiterit, heres esse non potest: cum autem semel heres exstiterit seruus, non potest adiectus efficere, vt qui semel heres exiitit, desinat heres esse.

LXXXIX. Pavlvs libro secundo Manualium:

Si socivs heres institutus sit ex asse, et seruo communi legetur pure sine libertate: hoc legatum non consistit. Plane sub conditione ei vtiliter et sine libertate legabitur: quoniam et proprio seruo ab herede recte sub conditione legatur. Quare etiam heres institui sine libertate, vt alienus, socio herede scripto poterit: quia et proprius cum domino heres institui poterit.

XC. Tryphoninvs libro vigesimo primo Disputationum.

Testamento domini seruus sub conditione cum libertate heres institutus, pendente adhuc conditione necem domini detexit: eumque Praetor mereri libertatem decreuit: etsi postea conditio testamenti extiterit, aliunde liber est, id est ex praemio, non ex testamento: igitur non est necessarius domino heres: licet autem ei volenti adire.

XCI. Pavlvs libro quinto Sententiarum:

Imperatorem litis causa heredem

1 *respondi.* 2 *Primo quidem.* 3 Ap. Hal. *ita* abest.

dem inſtitui, inuidioſum eſt: nec calumnia facultatem ex principali maieſtate capi oportet.

XCII. IDEM Imperialium ſententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris ſex primo, ſeu Decretorum libro ſecundo. PACTVMEIVS Androſthenes Pactumeiam Magnam filiam Pactumeii Magni ex aſſe heredem inſtituerat: eique patrem eius ſubſtituerat. Pactumeio Magno occiſo, et rumore perlato, quaſi filia quoque eius mortua, mutauit teſtamentum, Nouiumque Rufum heredem inſtituit, hac praefatione, QVIA HEREDES, QVOS VOLVI HABERE MIHI, CONTINERE NON POTVI, NOVIVS RVFVS HERES ESTO: Pactumeia Magna ſupplicauit Imperatores noſtros: et cognitione ſuſcepta, licet modus inſtitutioni contineretur, quia falſus non ſolet obeſſe, tamen ex voluntate teſtantis putauit Imperator ei ſubueniendum: igitur pronuntiauit, hereditatem ad [1] Magnam pertinere, ſed legata ex poſteriore teſtamento eam praeſtare debere, proinde atque ſi in poſterioribus tabulis ipſa fuiſſet heres ſcripta.

TIT. VI.

DE VVLGARI ET PVPILLARI SVBSTITVTIONE.

MODESTINVS libro ſecundo Pandectarum:

HEREDES aut inſtituti dicuntur, aut ſubſtituti: inſtituti, primo gradu: ſubſtituti, ſecundo, vel tertio. §. 1. Heredis ſubſtitutio duplex eſt, aut ſimplex: veluti, LVCIVS TITIVS HERES ESTO: SI MIHI LVCIVS TITIVS HERES NON ERIT, TVNC SEIVS HERES MIHI ESTO: SI HERES NON ERIT, SIVE ERIT, ET INTRA PVBERTATEM DECESSERIT, TVNC GAIVS SEIVS HERES MIHI [2] ESTO. §. 2. Subſtituere liberis tam heredibus inſtitutis quam exheredatis poſſumus, et tam eum quem heredem nobis inſtituimus, quam alterum. § 3. Subſtituere liberis pater non poteſt, niſi ſi heredem ſibi inſtituerit: nam ſine heredis inſtitutione nihil in teſtamento ſcriptum valet.

II. VLPIANVS libro ſexto ad Sabinum:

MORIBVS introductum eſt, vt quis liberis impuberibus teſtamentum facere poſſit, donec maſculi ad quatuordecim annos perueniant, feminae ad duodecim: quod ſic erit accipiendum, ſi ſint in poteſtate. Ceterum emancipatis non poſſumus: poſtumis plane poſſumus. Nepotibus etiam poſſumus: et deinceps ſi qui non recaſuri ſunt in patris poteſtate. Sed ſi eos patres praecedant, ita demum ſubſtitui eis poteſt, ſi heredes inſtituti ſint, vel exheredati: ita enim poſt legem Velleam ſuccedendo non rumpunt teſtamentum: nam ſi principale ruptum ſit teſtamentum, et pupillare euanuit. Sed ſi extraneum quis impuberem heredem ſcripſerit, poterit ei ſubſtituere: ſi modo eum in locum nepotis adoptauerit, vel adrogauerit, filio praecedente. §. 1. Quisquis autem impuberi teſtamentum facit, ſibi quoque debet facere. Ceterum ſoli filio non poterit, niſi forte miles ſit. Adeo autem, niſi ſibi quoque fecerit, non valet, vt niſi adita quoque patris hereditas ſit, pupillare teſtamentum euaneſcat. Plane ſi omiſſa cauſa principalis teſtamenti, ab inteſtato poſſideatur hereditas, dicendum eſt, et pupillo ſubſtitutum ſeruandum. § 2. Interdum etiam pupillaris teſtamenti cauſa compellendum heredem inſtitutum adire hereditatem, vt ex ſecundis tabulis fideicommiſſum conualeſcat: vtputa, ſi iam pupillus deceſſit: ceterum, ſi adhuc viuat, improbum eſſe Iulianus exiſtimat eum, qui ſollicitus eſt de viui hereditate. §3 Ego [3] etiam ſi minor vigintiquinque annis adeundae hereditatis cauſa fuerit reſtitutus, puto proficere ſecundis tabulis, vt Praetor vtiles actiones decernat ſubſtituto. §. 4. Prius autem ſibi quis debet heredem ſcribere, deinde filio ſubſtituere: et non conuertere ordinem ſcripturae: et hoc Iulianus putat, prius ſibi debere, deinde filio heredem ſcribere [4]: ceterum, ſi ante filio, deinde ſibi teſtamentum faciat, non valere. Quae ſententia reſcripto Imperatoris noſtri ad Virium Luppum Britanniae Praeſidem comprobata eſt, et merito: conſtat enim vnum eſſe teſtamentum, licet duae ſint hereditates: vsque adeo, vt, quos quis ſibi facit neceſſarios, eosdem etiam filio faciat, et poſtumum ſuum filio impuberi poſſit quis ſubſtituere. §. 5. Sed ſi quis ita fuerit teſtatus, SI FILIVS MEVS INTRA QVARTVMDECIMVM ANNVM DECESSERIT, SEIVS HERES ESTO: deinde, FILIVS HERES ESTO: valet ſubſtitutio, licet conuerſa ſcriptura filii

1 Hal. inſerit *Pactumeiam*. 2 Ap. Hal. *mihi* abeſt. 3 *Ergo.* 4 Ap. Hal. *prius debere ſibi deinde filio heredem ſcribere* abſunt.

filii testamentum fecerit. §. 6. Sed et si ita scripserit, SI FILIVS MIHI HERES NON ERIT, SEIVS HERES ESTO: FILIVS HERES ESTO: secundo quidem gradu Seius scriptus est heres, et si filius heres non exstiterit, procul dubio Seius ei heres erit: sed etsi exstiterit filius heres, et in pubertatem defunctus est, Seius admittendus recte videtur, vt non ordo scripturae, sed ordo successionis spectetur. §. 7. Quod igitur dictum est, singulis liberorum substituere licere, ideo adiectum est, vt declaretur, non esse a filii testamento incipiendum impuberis.

III. MODESTINVS libro primo Differentiarum:

CVM FILIO impuberi pater ita substituerit, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, IDEM FILIO IMPVBERI HERES ESTO: placuit, ad hanc substitutionem scriptos tantummodo ad hereditatem [1] admitti: itaque dominus, cui per seruum hereditatis portio quaesita sit, ex substitutione impuberi heres effici non poterit, si seruus ab eius exierit potestate.

IV. IDEM libro singulari de Eurematicis:

IAM hoc iure vtimur ex Diui Marci et Veri constitutione, vt cum pater impuberi filio in alterum casum substituisset, in vtrumque casum substituisse intelligatur: siue filius heres non exstiterit, siue exstiterit, et impubes decesserit. §. 1. Quod ius ad tertium quoque genus substitutionis tractum esse videtur: nam si pater duos filios impuberes heredes instituat, eosque inuicem substituat, in vtrumque casum reciprocam substitutionem factam videri, Diuus Pius constituit. §. 2. Sed si alter pubes, alter impubes hoc communi verbo, EOSQVE INVICEM SVBSTITVO, sibi fuerint substituti: in vulgarem tantummodo casum factam videri substitutionem, Seuerus et Antoninus constituit. Incongruens enim videbatur, vt in altero duplex esset substitutio, in altero sola vulgaris. Hoc itaque casu singulis separatim pater substituere debebit: vt si pubes heres non exstiterit, impubes ei substituatur: si autem impubes heres exstiterit, et intra pubertatem decesserit, pubes frater in portionem coheredis substituatur: quo casu in vtrumque euentum substitutus videbitur, ne, si vulgari modo impuberi quoque substituat, voluntatis quaestionem relinquat, vtrum de vna vulgari tantummodo substitutione in vtriusque persona sensisse intelligatur: ita enim in altero vtraque substitutio intelligitur, si voluntas parentis non refragetur: vel certe euitandae quaestionis gratia specialiter in vtrumque casum impuberi substituat fratrem. SIVE HERES NON ERIT, SIVE [2] ERIT, ET INTRA PVBERTATIS ANNOS DECESSERIT.

V. GAIVS libro tertio ad legem Iuliam et Papiam:

SI IN testamento heredes scripti ita alicui substituti fuerint, vt si is heres non esset, quisquis sibi heres esset, is in parte quoque deficientis esset heres: pro qua parte quisque heres exstitisset, pro ea parte eum in portione quoque deficientis vocari placet: neque interesse, iure institutionis quisque ex maiore parte heres factus esset, an quod per legem alteram partem alicuius vindicasset.

VI. TERENTIVS CLEMENS libro quarto ad legem Iuliam et Papiam:

SI IS, qui ex bonis testatoris solidum capere non possit, substitutus sit ab eo impuberi filio eius: solidum ex ea causa capiet, quasi a pupillo capiat: sed hoc ita interpretari Iulianus noster videtur, vt ex bonis quae testatoris fuerant, amplius capere non possit, quod si pupillo aliquid praeterea adquisitum esset, aut si exheredato esset substitutus, non impediri eum capere, quasi a pupillo capiat.

VII. PAPINIANVS libro sexto Responsorum:

VERBIS ciuilibus substitutionem post quartumdecimum annum aetatis frustra fieri conuenit: sed qui non admittitur vt substitutus, vt adiectus heres quandoque non erit: ne fiat contra voluntatem, si filius non habeat totum interim, quod ei testamento pater dedit.

VIII. VLPIANVS libro quarto ad Sabinum:

QVI LIBERIS impuberibus substituit, aut pure, aut sub conditione solet substituere. Pure sic, SI FILIVS MEVS INTRA PVBERTATEM DECESSERIT, SEIVS HERES ESTO: siue

1 Ap. Hal. *ad hereditatem* absunt. 2 Hal. inserit *haeres*.

fiue Seius iste heres institutus sit, et impuberi substitutus, nullam habet conditionem: siue solum substitutus. Sub conditione autem institutum si substituat, id est SI MIHI HERES ERIT, non alias existet heres ex substitutione, nisi et ex institutione heres fuerit: cui similis est et haec substitutio, QVISQVIS MIHI EX SVPRASCRIPTIS HERES ERIT: habet enim in se eandem conditionem similem superiori [1] §. 1. Haec verba, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, IDEM IMPVBERI FILIO HERES ESTO, hunc habent sensum, vt non omnis qui patri heres exstitit, sed is qui ex testamento heres exstitit, substitutus videatur: et ideo neque pater, qui per filium, neque dominus, qui per seruum exstitit, ad substitutionem admittetur,[2] neque heredis heres: quia non ex iudicio veniunt: partes quoque eaedem ad substitutos pertinent, quas in ipsius patrisfamiliae habuerunt hereditate.

IX. LABEO libro primo Posteriorum a Iauoleno epitomatorum [3]

SI PATER filio impuberi eosdem quos sibi, et te vnum praeterea heredem instituit: bonorum filii te dimidiam, ceteros patris heredes communiter dimidium ita habere, vt vnus semis apud te maneat: alterius semissis pro his partibus inter heredes paternos diuisio fiat, quibus ex partibus hereditatem paternam haberent.

X. VLPIANVS libro quarto ad Sabinum [4]

SED SI plures sint ita substituti, QVISQVIS MIHI EX SVPRASCRIPTIS HERES ERIT: deinde quidam ex illis, posteaquam heredes extiterint patri obierunt: soli superstites ex substitutione heredes existent, pro rata partium, ex quibus instituti sint: nec quicquam valebit ex persona defunctorum. §. 1. Quos possum heredes mihi facere necessarios, possum et filio: vt seruum meum, et fratrem suum, quamuis in rebus humanis nondum sit: postumus igitur erit fratri heres necessarius. §. 2 Filio impuberi herede ex asse instituto substitutus quis est: exstitit patri filius heres: an possit substitutus separare hereditates, vt filii habeat, patris non habeat? Non potest: sed aut vtriusque debet hereditatem habere, aut neutrius: iuncta enim hereditas coepit esse. §. 3. Idemque est, si pater me heredem scripserit ex parte, et filium ex parte et ego patris hereditatem repudiauero: nam neque filii hereditatem habere possum. §. 4. Si ex asse heres institutus, filio exheredato substitutus repudiauerit patris hereditatem, cum non haberet substitutum: non poterit filii adire: nec enim valet filii testamentum, nisi patris fuerit adita hereditas: nec enim [5] sufficit ad secundarum tabularum vim, sic esse factum testamentum, vt ex eo adiri hereditas possit. §. 5. Ad substitutos pupillares pertinent, et si quae postea pupillis obuenerint: neque enim suis bonis testator substituit, sed impuberis: cum et exheredato substituere quis possit: nisi mihi proponas militem esse, qui substituit heredem hac mente, vt ea sola velit ad substitutum pertinere, quae a se ad institutum peruenerunt. §. 6. In adrogato quoque impubere dicimus ad substitutum eius ab adrogatore datum non debere pertinere ea, quae haberet, si adrogatus non esset: sed ea sola, quae ipse ei dedit adrogator: nisi forte distinguimus, vt quartam quidem, quam omnimodo ex rescripto Diui Pii debuit ei relinquere, substitutus habere non possit: superfluum habeat. Scaeuola tamen libro decimo Quaestionum putat, vel hoc adrogatori permittendum. Quae sententia habet rationem. Ego etiam amplius puto, et si quid beneficio adrogatoris adquisiit, et haec substitutum posse habere: vtputa adrogatoris amicus, vel cognatus ei aliquid reliquit. §. 7. Nemo institutus et sibi substitutus sine causae mutatione quicquam proficit: sed hoc in vno gradu: ceterum, si duo sint gradus, potest dici valere substitutionem, vt Iulianus libro trigesimo Digestorum putat. Si quidem sic sit substitutus sibi, cum haberet coheredem Titium, SI STICHVS HERES NON ERIT, LIBER ET HERES ESTO: non valere substitutionem. Quod si ita, SI TITIVS HERES NON ERIT, TVNC STICHVS LIBER, ET HERES IN EIVS PARTEM ESTO: duos gradus esse: atque ideo repudiante Titio Stichum liberum et heredem fore.

XI. PAVLVS libro primo ad Sabinum:

SI

1 Ap. Hal. *similem superiori* absunt. 2 Hal. praefigit *sed.* 3 Hal. Hanc legem antecedenti iungit vno tenore pergens: *haereditate. Labeo quoque scribit si pater.* 4 Hal etiam hanc legem antecedenti connectit in hunc modum: *habeant. Sed si plures.* 5 Ap. Hal. *enim* abest.

Si is, qui heres institutus est, filio substitutus sit: nihil oberit ei in substitutione, si tunc capere possit, cum filius decessit. Contra quoque potest poenas in testamento pupilli pati, licet in patris passus non sit.

XXII. Papinianvs libro tertio Quaestionum:

Si filivs, qui patriae postea fratri ex secundis tabulis heres exstitit, hereditatem patris recuset, fraternam autem retinere malit: audire debet. Iustius enim Praetorem facturum existimo, si fratri separationem bonorum patris concesserit: etenim ius dicenti propositum est, liberos oneribus hereditariis non sponte susceptis liberare: non inuitos ab hereditate remouere: praesertim quod [1] remotis tabulis secundis legitimam haberet fratris hereditatem: itaque legata dumtaxat ex secundis tabulis praestari debent, habita ratione facultatium in Falcidia, non patris, vt alias solet, sed impuberis.

XIII. Pomponivs libro primo ad Sabinum.

Qvo gradv heres liberis substituatur, nihil interest.

XIV. Idem libro secundo ad Sabinum:

In pvpillari substitutione, licet longius tempus comprehensum fuerit, tamen finietur substitutio pubertati.

XV. Papinianvs libro sexto Responsorum:

Centvrio filiis si intra quintum et vicesimum annum aetatis sine liberis vita decesserint, directo substituit: intra quatuordecim annos etiam propria bona filio [2] substitutus iure communi capiet: post eam autem aetatem ex priuilegio militum patris dumtaxat, cum fructibus inuentis in hereditate.

XVI. Pomponivs libro tertio ad Sabinum:

Si qvis eum, quem testamento suo legauit, rursus a substituto filii liberum esse iusserit, liber erit: quasi legato ademto: nam et in legato in his testamentis nouissima scriptura erit spectanda: sicut in eodem testamento, vel testamento et [3] codicillis confirmatis obseruaretur. §. 1. Si suo testamento perfecto, alia rursus hora pater filio testamentum fecerit, adhibitis legitimis testibus: nihilo minus id valebit: et tamen patris testamentum ratum manebit. Nam et si sibi et filio pater testamentum fecisset, deinde sibi tantum, vtrumque superius rumpetur. Sed si secundum testamentum ita fecerit pater, vt sibi heredem instituat, si viuo se filius decedat, potest dici non rumpi superius testamentum: quia secundum non valet, in quo filius praeteritus sit.

XVII. Idem libro quarto ad Sabinum:

Svbstitvi liberis is etiam potest, qui post mortem eius natus fuerit, cui substitutus heres fuerit.

XVIII. Vlpianvs libro decimo sexto ad Sabinum:

Si servvs communis substitutus sit impuberi cum libertate, si quidem a patrefamilias fuisset redemtus, erit impuberi necessarius: si vero ab impubere redemptus, non necessarius, sed voluntarius sit heres, vt Iulianus libro trigesimo Digestorum scribit. Quod si neque a patre neque a pupillo fuerit redemptus, aequitatis ratio suggerit, vt ipse pretium partis suae domino offerens possit et libertatem et hereditatem consequi. §. 1. Si Titio fuerit legatus seruus, posse eum impuberi substitui cum libertate, quemadmodum institui potuit legatus, et euanescit legatum existente conditione substitutionis.

XIX. Ivlianvs libro trigesimo Digestorum:

Idem est, et si post mortem legatarii seruus substitutus sit.

XX. Vlpianvs libro decimo sexto ad Sabinum:

Patris et filii testamentum pro vno habetur, etiam in iure Praetorio: nam, vt Marcellus libro Digestorum nono scribit, sufficit tabulas esse patris signatas, et si resignatae sint filii: et septem signa patris sufficiunt. §. 1. Si pater sibi per scripturam, filio per nuncupationem, vel contra fecerit testamentum, valebit.

XXI. Idem libro quadragesimo primo ad Edictum:

Si ita quis substituerit: si filivs mevs intra decimvm annvm decesserit, Seivs heres esto: deinde hic ante quartumdecimum [4] post decimum decesserit, magis est, vt non possit bonorum possessionem substitutus petere: non enim videtur in hunc casum substitutus.

XXII.

[1] *cum* loco *quod*. [2] *filii*. [3] Ap. Hal. *vel testamento et* absunt. [4] Hal. addit *annum*.

XXII. Gaivs libro decimo quinto ad Edictum prouinciale:

Is, qvi contra tabulas testamenti patris bonorum possessionem petierit, si fratri impuberi substitutus sit, repellitur a substitutione.

XXIII. Papinianvs libro sexto Responsorum:

Qvi plvres heredes instituit, ita scripsit: eosqve omnes invicem svbstitvo: post aditam a quibusdam ex his hereditatem, vno eorum defuncto, si conditio substitutionis exstitit, alio herede partem suam repudiante, ad superstites tota portio pertinebit: quoniam inuicem in omnem causam singuli substituti videbuntur: vbi enim quis heredes instituit, et ita scribit, eosqve invicem svbstitvo, hi substitui videbuntur, qui heredes exstiterunt.

XXIV. Vlpianvs libro quarto Disputationum:

Si plvres sint instituti ex diuersis partibus, et omnes inuicem substituti; plerumque credendum, et ex iisdem partibus substitutos, ex quibus [1] instituti sint: vt si forte vnus ex vncia, secundus ex octo, tertius ex quadrante sit institutus, repudiante tertio, in nouem partes diuidatur quadrans: feratque octo partes, qui ex besse institutus fuerat: vnam partem, qui ex vncia scriptus est [2]: nisi forte alia mens fuerit testatoris: quod vix credendum est, nisi euidenter fuerit expressum.

XXV. Ivlianvs libro vigesimo quarto Digestorum:

Si pater impuberes filios inuicem substituerit, et ei qui nouissimus mortuus fuerit, Titium: respondendum est, solos fratres bonorum possessionem accepturos, et quodammodo duos gradus huius institutionis factos: vt primo fratres inuicem substituerentur: si illi non essent, tunc Titius vocaretur.

XXVI. Idem libro vigesimo nono Digestorum:

Si pater filium impuberem heredem scripserit, et ei substituerit, si quis sibi post mortem natus erit: deinde viuo fratre postumus natus fuerit: testamentum viuo rumpetur: post mortem autem fratris viuo patre natus, solus heres patri suo existet.

XXVII. Idem libro trigesimo Digestorum:

Si Titivs coheredi suo substitutus fuerit, deinde ei Sempronius: verius puto, in vtramque partem Sempronium substitutum esse.

XXVIII. Idem libro sexagesimo secundo Digestorum:

Lex Cornelia, quae testamenta eorum, qui in hostium potestate decesserunt, confirmat, non solum ad hereditatem ipsorum, qui testamenta fecerunt, pertinet, sed ad omnes hereditates, quae ad quemque ex eorum testamento pertinere potuissent, si in hostium potestatem non peruenissent. Quapropter cum pater in hostium potestate decessit, filio impubere relicto in ciuitate, et is intra tempus pubertatis decesserit, hereditas ad substitutum pertinet, perinde ac si pater in hostium potestatem non peruenisset. Sed si pater in ciuitate decessit, filius impubes apud hostes, si quidem mortuo patre filius in hostium potestatem peruenerit, non commode dicitur, hereditatem eius ex ea lege ad substitutos pertinere? si vero viuo patre filius in hostium potestatem peruenerit, non existimo legi Corneliae locum esse: quia non efficitur per eam, vt is qui nulla bona in ciuitate reliquit, heredes habeat. Quare etiam si pubes filius viuo patre captus fuerit, deinde, mortuo in ciuitate patre, in hostium potestate decesserit, patris hereditas ex lege duodecim tabularum, non filii ex lege Cornelia, ad adgnatum proximum pertinet.

XXIX. Scaevola libro decimo quinto Quaestionum.

Si pater captus sit ab hostibus, mox filius, et ibi ambo decedant: quamuis prior pater decedat, lex Cornelia ad pupilli substitutionem non pertinebit, nisi reuersus in ciuitate impubes decedat: quoniam et si ambo in ciuitate decessissent, veniret substitutus.

XXX. Ivlianvs libro septuagesimo octauo Digestorum:

Qvidam testamento Proculum ex parte quarta, et Quietum ex parte dimidia et quarta heredem instituit: deinde Quieto Florum, Proculo Sosiam heredes substituit: deinde si neque Florus, neque Sosia heredes essent, tertio gradu ex parte dimidia et quarta coloniam Leptitanorum, et ex quarta complures heredes substituit in plures quam tres vncias: Quietus hereditatem adiit: Proculus et Sosia viuo testatore decesserunt. Quaeritur, quadrans Proculo datus ad Quietum an ad substitutos tertio gradu pertineat?

1 Hal. inserit *inuicem*. 2 Ap. Hal. *scriptus est* abest.

tineat? Respondi, eam videri voluntatem patrisfamilias fuisse, vt tertio gradu scriptos heredes ita demum substituerit, si tota hereditas vacasset: idque apparere euidenter ex eo, quod plures quam duodecim vncias inter eos distribuisset: et idcirco partem quartam hereditatis, de qua quaeritur, ad Quietum pertinere.

XXXI. IDEM libro singulari de Ambiguitatibus:

IN SVBSTITVTIONE filio ita facta, QVISQVIS MIHI EX SVPRASCRIPTIS HERES ERIT, IDEM FILIO HERES ESTO. Quaeritur, quisquis heres, quandoque fuerit, intelligatur: an quisquis heres tum erit, cum filius moriatur? Placuit prudentibus, si quandoque heres fuisset: quamuis enim viuo pupillo heres esse desisset, forte ex causa de inofficioso, quae pro parte mota est, futurum tamen eum heredem ex substitutione creditum est. §. 1. Non simili modo in hac specie dicendum est, si quis, cum filios duos haberet, Gaium puberem, Lucium impuberem, ita filio substituisset: SI LVCIVS FILIVS MEVS IMPVBES DECESSERIT, NEQVE MIHI GAIVS FILIVS HERES ERIT, TVNC SEIVS HERES ESTO: nam ita prudentes hoc interpretati sunt, vt ad impuberis mortem conditio substitutionis esset referenda.

XXXII. IDEM libro primo ad Vrseium Ferocem:

QVI COMPLVRES heredes ex disparibus partibus instituerat, et in his Attium: si Attius non adierit, ceteros ex iisdem partibus, quibus instituerat, heredes ei substituerat: deinde si Attius non adisset, Titium coheredem eis, qui substituti sunt, adiecit. Quaesitum est, quam partem is, et quam ceteri habituri essent? Respondi, Titium virilem, ceteros hereditarias: veluti, si tres fuissent, Titium partem quartam Attianae partis habiturum, reliquarum partium hereditarias partes, ex quibus instituti erant, reliquos habituros esse. Quod si non solum Titium, sed etiam alios adiecisset heredes: hos quidem viriles partes habituros: veluti si tres, puta, coheredes fuissent substituti, extranei duo adiecti, hos quintas partes Attianae partis, reliquos autem coheredes hereditarias partes habituros esse dixit [1].

XXXIII. AFRICANVS libro secundo Quaestionum:

SI MATER ita testetur, vt filium impuberem, cum erit annorum quatuordecim, heredem instituat, eique pupillaribus tabulis, si sibi heres non erit, alium substituat: valet substitutio. §. 1. Si filius et ex eo nepos postumus ita heredes instituantur, vt Gallo Aquilio placuit: et nepoti, si is heres non erit, Titius substituatur: filio herede existente, Titium omnimodo, id est, etiam si nepos natus non fuerit, excludi respondit.

XXXIV. IDEM libro quarto Quaestionum:

EX DVOBVS impuberibus ei, qui supremus moreretur, heredem substituit: si simul morerentur, vtrique heredem esse respondit: quia supremus non is demum qui post aliquem, sed etiam post quem nemo sit, intelligatur: sicut et e contrario proximus non solum is, qui ante aliquem, sed etiam is ante quem nemo sit, intelligitur. §. 1. Filium impuberem et Titium heredes instituit: Titio Maeuium substituit: filio, quisquis sibi heres esset ex suprascriptis, substituit: Titius omisit hereditatem, Maeuius adiit: mortuo deinde filio, putat magis ei soli ex substitutione deferri pupilli hereditatem, qui patris quoque hereditatem adierit. §. 2. Etiam si contra patris tabulas bonorum possessio petita sit, substitutio tamen pupillaris valet, et legata omnibus praestanda sunt, quae a substitutione data sunt.

XXXV. IDEM libro quinto Quaestionum:

ETSI contra tabulas patris petita sit a pupillo bonorum possessio, in substitutum tamen eius actionem legati dandam esse, ita vt augeantur praeterea: quod filius extraneis non debuerit: sic et crescere a substituto data legata, si per bonorum possessionem plus ad filium peruenisset, quemadmodum et ipse filius plus exceptis deberet. His consequens esse existimo, vt, si impubes ex asse heres scriptus sit, et per bonorum possessionem semis ei ablatus sit, substitutus in partem legati nomine exoneretur: vt quemadmodum portio, quae per bonorum possessionem accesserit, auget legata, ita et haec, quae abscesserit minuat.

XXXVI. MARCIANVS libro quarto Institutionum:

POTEST quis in testamento plures gradus heredum facere: puta, SI ILLE HERES NON ERIT, ILLE HERES ESTO, et deinceps plures: vt nouissimo loco

[1] Ap. Hal. *dixit* abest.

loco in subsidium vel seruum necessarium heredem instituat. §. 1. Et vel plures in vnius locum possunt substitui, vel vnus in plurium, vel singulis singuli, vel inuicem ipsi qui heredes instituti sunt.

XXXVII. FLORENTINVS libro decimo institutionum:

VEL SINGVLIS liberis, (vel) qui eorum nouissimus morietur, heres substitui potest: singulis, si neminem eorum intestato decedere velit: nouissimo, si ius legitimarum hereditatium integrum inter eos custodiri velit.

XXXVIII. PAVLVS libro singulari de secundis tabulis:

QVI PLVRES liberos habet, potest quibusdam substituere: neque vtique necesse habet, omnibus; sicuti potest nulli substituere. §. 1. Ergo et ad breue tempus aetatis substituere potest: vtputa SI FILIVS MEVS INTRA ANNVM DECIMVM DECESSERIT, TITIVS EI HERES ESTO. §. 2. Itaque et si diuersos substituat post finem aetatis, admittendum erit: veluti SI INTRA DECIMVM ANNVM DECESSERIT, TITIVS HERES ESTO: SI POST DECIMVM, INTRA QVARTVMDECIMVM, MAEVIVS HERES ESTO. §. 3. Si a patre institutus, rogatusque hereditatem restituere, coactus ex fideicommissario adierit: quamuis cetera, quae in eodem testamento relicta sunt, per eam aditionem confirmentur, vt legata et libertates: secundas tamen tabulas non oportere resuscitari destituto iam iure ciuili testamento, Quintus [1] Ceruidius Scaeuola noster dicebat: sed plerique in diuersa sunt opinione: quia et pupillares tabulae pars sunt prioris testamenti: quo iure vtimur.

XXXIX. IAVOLENVS libro primo ex posterioribus Labeonis:

CVM EX filio quis duos nepotes impuberes habebat, sed alterum eorum in potestate, alterum non, et vellet vtrumque ex aequis partibus heredem habere, et, si quis ex his impubes decessisset, ad alterum partem eius transferre: ex consilio Labeonis, Ofilii, Cascelli, Trebatii, eum, quem in potestate habebat, solum heredem fecit: et ab eo alteri dimidiam partem hereditatis, cum in suam tutelam venisset, legauit: quod si is, qui in potestate sua esset, impubes decessisset, alterum heredem ei substituit. §. 1. Filio impuberi in singulas causas alium et alium heredem substituere possumus: veluti vt alius, si sibi nullus filius fuerit, et alius, si filius fuerit, et impubes mortuus fuerit, heres sit. §. 2. Quidam quatuor heredes fecerat, et omnibus heredibus praeter vnum substituerat: vnus ille, cui non erat quisquam substitutus, et ex ceteris alter viuo patrefamilias decesserat: partem, cui nemo erat substitutus, ad substitutum quoque pertinere, Ofilius Cascellius responderunt: quorum sententia vera est.

XL. PAPINIANVS libro vigesimo nono Quaestionum:

CAVSA cognita impubes adrogatus decesserat. Quemadmodum legitimis heredibus auctoritate principali prospicitur vinculo cautionis: ita si forte substituit naturalis pater impuberi, succurrendum erit substituto: nam et legitimis heredibus futuris non aliae, quam vtiles actiones praestari possunt.

XLI. IDEM libro sexto Responsorum:

COHEREDI substitutus, prius quam hereditatem adiret, aut conditio substitutionis existeret, vita decessit: ad substitutum eius, siue ante substitutionem, siue postea substitutus sit, vtraque portio pertinebit: nec intererit, prior substitutus post institutum, an ante decedat. §. 1. Ex his verbis, EOSQVE INVICEM SVBSTITVO, non adeuntis portio scriptis heredibus pro modo sibi vel alii quaesitae portionis defertur. §. 2. Cum filiae vel nepoti, qui locum filii tenuit, aut post testamentum coepit tenere, parens substituit: si quis ex his mortis quoque tempore non fuit in familia, substitutio pupillaris fit irrita. §. 3. Quod si heredem filium pater rogauerit, si impubes diem suum obierit, Titio hereditatem suam restituere: legitimum heredem filii, salua Falcidia, cogendum patris hereditatem, vt ab impubere fideicommisso post mortem eius dato, restituere placuit. Nec aliud seruandum, cum substitutionis conditio puberem aetatem verbis precariis egreditur. Quae ita locum habebunt, si patris testamentum iure valuit: alioquin si non valuit, ea scriptura quam testamentum esse voluit, codicillos non faciet, nisi hoc expressum est. Nec fideicommissio propriae facultates filii tenebuntur, et ideo si pater filium exheredauerit, et ei nihil reliquerit, nullum fideicommissum erit. Alioquin si legata vel fideicommissa filius acceperit, intra modum eorum, fideicommissum hereditatis a filio datum,

1 Ap. Hal. *Quintus* abest.

datum, citra Falcidiae rationem debebitur. §. 4. Qui discretas portiones coniunctis pluribus separatim dedit, ac post omnem institutionis ordinem ita scripsit, QVOS HEREDES MEOS INVICEM SVBSTITVO: coniunctos primo loco vice mutua substituere videtur: quibus institutionum partes non agnoscentibus, ceteros omnes coheredes admitti. §. 5. Qui patrem et filium pro parte heredes instituerat, et inuicem substituerat, reliquis coheredibus datis, post completum assem ita scripsit, HOS OMNES INVICEM SVBSTITVO. Voluntatis fit quaestio, commemoratione omnium, patrem et filium substitutioni coheredum miscuisset, an eam scripturam ad ceteros omnes[1] transtulisset? Quod magis verisimile videtur, propter specialem inter patrem et filium substitutionem. §. 6. Coheres impuberi filio datus, eidemque substitutus, legata e secundis tabulis relicta perinde praestabit, ac si pure partem, et sub conditione partem alteram accepisset. Non idem seruabitur alio substituto: nam ille Falcidiae rationem induceret, quasi plane sub conditione primis tabulis heres institutus: tametsi maxime coheres filio datus quadrantem integrum obtineret. Nam et cum legatum primis tabulis Titio datur, secundis autem tabulis eadem res Sempronio, Sempronius quandoque Titio concurrit. §. 7. Cum pater impuberi filiae, quae nouissima diem suum obisset, tabulas secundas fecisset, et impubes filia, superstite sorore pubere, vita decessisset, irritam esse factam substitutionem placuit: in persona quidem prioris, quia non nouissima decessit: in alterius vero, quia puberem aetatem compleuit. §. 8. Non videri cum vitio factam substitutionem his verbis placuit, ILLE FILIVS MEVS, SI, QVOD ABOMINOR, INTRA PVBERTATIS ANNOS DECESSERIT, TVNC IN LOCVM PARTEMVE EIVS TITIVS HERES ESTO: non magis, quam si post demonstratam conditionem sibi heredem esse substitutum iussisset. Nam et qui certae rei heres instituitur, coherede non dato, bonorum omnium hereditatem obtinet.

XLII. Idem libro primo Definitionum:

Qui dvos impuberes filios heredes reliquerat, ita substituit, si ambo mortui essent: deinde pueri post mortem patris simul perierunt: duae hereditates substituto deferuntur. Sed si diuersis temporibus vita decedant, in hereditate nouissimi pueri, eius fratris, qui ante mortuus est, hereditatem substitutus inueniet: sed in ratione Falcidiae, pueri prioris hereditas non veniet: nec substitutus amplius quam sescunciam iure testamenti desiderabit: legata quoque, quae a substituto eius filii data sunt qui prior intestato decessit, ad irritum recidunt.

XLIII. Pavlvs libro nono Quaestionum:

Ex facto quaeritur, qui filium habebat mutum puberem, impetrauit a Principe, vt muto substituere ei liceret, et substituit Titium: mutus duxit vxorem post mortem patris, et nascitur ei filius. Quaero, an rumpatur testamentum? Respondi, beneficia quidem principalia ipsi Principes solent interpretari: verum voluntatem Principis inspicientibus, potest dici, eatenus id eum tribuere voluisse, quatenus filius eius in eadem valetudine perseuerat: et vt quemadmodum iure ciuili pubertate finitur pupillare testamentum, ita Princeps imitatus sit ius in eo, qui propter infirmitatem non potest testari. Nam et si furioso filio substituisset, diceremus desinere valere testamentum, cum resipisset: quia iam posset sibi testamentum facere: etenim iniquum incipit fieri beneficium Principis, si adhuc id valere dicamus: auferret enim testamenti factionem homini sanae mentis. Igitur etiam adgnatione sui heredis dicendum est rumpi substitutionem: quia nihil interest, alium heredem institueret ipse filius postea, an iure habere coepit suum heredem: nec enim aut patrem aut Principem de hoc casu cogitasse verisimile est, vt eum, qui postea nasceretur, exheredaret. Nec interest, quemadmodum beneficium principale intercedat circa testamenti factionem, vtrum in personam vnius, an complurium. §. 1. Item quaero, si ita facta proponatur substitutio, FILIVS MEVS SI INTRA DECEM ANNOS DECESSERIT, TITIVS HERES ESTO: SI INTRA QVATVORDECIM, MAEVIVS: filiusque octo annorum decesserit, vtrum Titius solus ex substitutione ei heres erit, an et Maeuius: quia certum est, et intra decem et intra quatuordecim annos filium decessisse? Respondi, omne quidem spatium, quod est intra pubertatem, liberum esse patri ad substituendum filio, sed finis huius pubertas est: magis autem

[1] *tantum* loco *omnes*.

tem eſt, in vtroque eorum tempus ſuum ſeparatim ſeruari: niſi contraria voluntas teſtatoris aperte oſtendatur. §. 2. Lucius Titius, cum haberet filios in poteſtate, vxorem heredem ſcripſit, et ei ſubſtituit filios. Quaeſitum eſt, an inſtitutio vxoris nullius momenti ſit, eo quod ab eo gradu filii non eſſent exheredati? Reſpondi, eum gradum, a quo filii praeteriti ſint, nullius eſſe momenti: et ideo, cum iidem ſubſtituti proponantur, ex teſtamento eos heredes exſtitiſſe videri: ſcilicet quia non totum teſtamentum infirmant filii, ſed tantum eum gradum, qui ab initio non valuit: ſicut reſponſum eſt, ſi a primo ſit filius praeteritus, a ſecundo exheredatus; nihil autem intereſt, qua ratione ſecundi heredis inſtitutio valeat: vtrum quia ab eo filius exheredatus eſt, an quia ipſe filius ſubſtitutus eſt. §. 3. Iulius Longinus pater eos, quos ſibi heredes inſtituerat, filio ita ſubſtituit, quisquis ſibi heres eſſet: vnus ex heredibus inſtitutis, qui tacitam fidem accommodauerat, vt non capienti partem ex eo, quod acceperat, daret, ad ſubſtitutionem impuberis admiſſus, vtrum pro ea parte, pro qua ſcriptus fuit, veniat: an vero pro ea quam cepit, ita vt augeatur eius pars in ſubſtitutione? Reſpondi, qui in fraudem legum fidem accommodat, adeundo heres efficitur: nec deſinet heres eſſe, licet res, quae ita relictae ſunt, auferuntur. Vnde et ex ſecundis tabulis in tantum heres eſſe poteſt, in quantum ſcriptus eſſet: ſatis enim punitus eſt in eo, in quo fecit contra leges. Quin immo, etſi deſineret heres eſſe, idem dicerem: quemadmodum intelligendum eſt in eo, qui, cum ſcriptus eſſet heres, poſtquam adiiſſet hereditatem, in ſeruitutem redactus eſt, et poſtea libertatem donatus, cui permiſſum eſt ad ſubſtitutionem venire, quae ei in teſtamento fuerat relicta: licet enim hereditatem ex inſtitutione amiſit, tamen ex ſubſtitutione iſtam portionem, quantum amiſit, percepturum.

XLIV. Idem libro decimo Quaeſtionum:

Ex pvpillari teſtamento ſuperius principale neque ex parte neque in totum confirmari poſſe, Maecianus ſcripſit.

XLV. Idem libro duodecimo Reſponſorum:

Lvcivs Titius legitimum filium, et alterum naturalem heredes inſtituit: eosque inuicem ſubſtituit. Titianus legitimus filius, quem pater anniculum reliquit, poſt patris mortem impubes deceſſit ſuperſtite matre, et fratre naturali, quem etiam coheredem habebat. Quaero an [1] hereditas eius ad Titium naturalem fratrem ex cauſa ſubſtitutionis pertineat, an vero ad matrem? Reſpondi, ad primum caſum non exiſtentium heredum, ſubſtitutionem, de qua quaeritur, pertinere: non ad ſequentem, ſi quis eorum poſtea deceſſiſſet intra pubertatem: cum in naturalis filii perſona duplex ſubſtitutio locum habere non poterit: et ideo ad matrem legitimi filii hereditas ab inteſtato pertinet. §. 1. Paulus reſpondit, ſi omnes inſtituti heredes omnibus inuicem ſubſtituti eſſent, eius portionem, qui quibusdam defunctis poſtea portionem ſuam repudiauit, ad eum ſolum, qui eo tempore ſuperuixit, ex ſubſtitutione pertinere.

XLVI. Idem libro decimo tertio Reſponſorum:

Paterfamilias primis tabulis poſtumo herede inſtituto, ſecundis ſibi vel filio, ſi intra pubertatem deceſſiſſet, Gaium Seium fratrem ſuum ſubſtituit, deinde Titium Gaio Seio: et poſtea ſic dixit, qvod si Gaivs Seivs frater mevs primo loco svbstitvtvs, heres mihi esset [2], tvnc Titio fideicommissvm relinqvo. Quaero, cum filius patri heres exſtiterit, eoque intra pubertatem mortuo frater teſtatoris ex ſubſtitutione heres ſit, an fideicommiſſum debeatur, cum ita relictum ſit, ſi Gaius Seius frater ſuus ſibi heres exſtitiſſet? Reſpondi, fratrem defuncti, qui in vtrumque caſum inſtitutus vel [3] ſubſtitutus eſt, filio impubere defuncto, ea, quae teſtator reliquit, praeſtare debere: nec aduerſari haec verba, qvod si Gaivs Seivs mihi heres erit, tvnc dari volo: cum verum ſit, eum et teſtatori heredem exſtitiſſe.

XLVII. Scaevola libro ſecundo Reſponſorum:

Qvi habebat filium et filiam impuberes, inſtituto filio herede, filiam exheredauit: et, ſi filius intra pubertatem deceſſiſſet, filiam eidem ſubſtituit: ſed filiae, ſi, antequam nuberet, deceſſiſſet, vxorem ſuam, item ſororem ſuam ſubſtituit. Quaero, cum filia impubes prior deceſſerit, deinde frater eius impubes, an filii hereditas ad vxorem et ſororem teſtatoris iure ſubſtitutionis pertineat? Reſpon-

1 Ap. Hal. *an* abeſt. 2 *erit*. 3 Ap. Hal. *inſtitutus vel* abſunt.

Respondi, secundum ea quae proponerentur, non pertinere.

XLVIII. IDEM libro singulari Quaestionum publice tractatarum:

SERVVM communem habemus: hic heres scriptus est: et, si heres non sit, Maeuius illi substitutus est: alterius iussu dominorum adiit hereditatem, alterius non. Quaeritur, an substituto locus sit, an non? Et verius est, substituto locum esse. §. 1 TITIVS HERES ESTO: STICHVM MAEVIO DO LEGO: STICHVS HERES ESTO: SI STICHVS HERES NON ERIT, STICHVS LIBER HERESQVE ESTO. In hac quaestione in primis quaerendum est, vtrum vnus gradus sit, an duo: et an causa mutata sit substitutionis, an eadem permaneat. Et quidem in plerisque [1] quaeritur, an ipse sibi substitui possit? Et respondetur, causa institutionis mutata substitui posse. Igitur si Titius heres scriptus sit, et, si heres non sit, idem heres iussus sit, substitutio nullius momenti erit: sed si sub conditione quis heres scriptus sit, pure autem substitutus est, causa immutatur, quoniam potest ex institutione defici conditio, et substitutio aliquid adferre: sed si exstiterit conditio, duae purae sunt, et ideo nullius momenti erit substitutio: contra si pure quis instituatur, deinde sub conditione sibi substituatur, nihil facit substitutio conditionalis: nec mutata intelligatur: quippe cum, et si exstiterit conditio, duae purae sunt institutiones. Secundum haec proposita quaestio manifestetur, TITIVS HERES ESTO: STICHVM MAEVIO DO LEGO: STICHVS HERES ESTO: SI STICHVS HERES NON ERIT, STICHVS LIBER HERESQVE ESTO. Nos didicimus, quoniam eodem testamento et legatus sit Stichus, et libertatem accepit, praeualere libertatem: et si praeualet libertas, non deberi legatum, et ideo iussu legatarii non posse adire hereditatem: ac per hoc verum esse, Stichum heredem non esse: et ex sequentibus verbis libertatem illi competere, cum vnus gradus videtur. Quid ergo, si non adierit Titius? Incipiet substitutione Stichus liber et heres esse: porro, quamdiu non adit iussu legatarii, nec ex caussa legati intelligitur legatarii esse effectus: et ideo certum est, illum heredem non esse, ac per hoc ex his verbis, SI HERES NON ERIT, STICHVS LIBER HERESQVE ESTO, liber et heres exsistet. Hoc autem, quod sentimus, Iulianus quoque in libris suis probat. §. 2. Si pupillus substitutum sibi seruum alienauerit, eumque emtor liberum heredemque instituerit: numquid iste in substitutione habeat substitutus vniuersum? Et si quidem pupillus ad pubertatem peruenerit, necessarius ex testamento emtoris heres exstitit: sin vero intra pubertatem decesserit, ex substitutione quidem liber et heres sit, et necessarius patri pupilli: emtori autem voluntarius heres exstitit.

TIT. VII.

DE CONDITIONIBVS INSTITVTIONVM.

VLPIANVS libro quinto ad Sabinum:

SVB IMPOSSIBILI conditione vel alio mendo [2] factam institutionem placet non vitiari.

II. IDEM libro sexto ad Sabinum:

SI TESTAMENTO comprehensum sit, ILLE SERVVS, SI MEVS ERIT, aut QVI MEVS ERIT, CVM MORIAR, HERES ESTO: quatenus accipiatur MEVS, quaeritur? Et si quidem alienauit in eo vsumfructum, nihilo minus ipsius est: si vero partem in eo alienauit, an deficiat conditio institutionis, quaeritur? Et verius est, non defecisse conditionem, nisi euidentissimis probationibus testatorem voluisse apparuerit, pro hac conditione haec verba inseruisse, si totus seruus in dominio eius remanserit: tunc enim parte alienata, conditio deficit. §. 1. Sed si duo serui ita sint heredes instituti, PRIMVS ET SECVNDVS, SI MEI ERVNT, CVM MORIAR, LIBERI ET HEREDES SVNTO, et alter ex his sit alienatus, Celsus recte putat, sic accipiendum, atque si singulos separatim sub eadem conditione heredes instituisset.

III. PAVLVS libro primo ad Sabinum:

SI ITA heres institutus sim, si decem dedero: et accipere nolit, cui dare iussus sum, pro impleta conditione habetur.

IV. VLPIANVS libro octauo ad Sabinum:

SI QVI ita sint instituti, SI SOCII VNA BONORVM MEORVM PERMANSERINT VSQVE AD ANNOS SEDECIM, HEREDES SVNTO: inutilem esse institutionem secundum verborum significationem, Marcellus ait: Iulianus autem, quoniam et ante habitam hereditatem iniri societas potest, quia

1 Hal. inserit *haeres*. 2 *vel alio modo*.

quasi rei futurae, valere institutionem: quod est verum. §. 1. Idem Iulianus scribit, eum, qui ita heres institutus est, si seruum hereditarium non alienauerit, cauentem coheredi implere conditionem: ceterum, si solus heres scriptus sit, sub impossibili conditione heredem institutum videri: quae sententia vera est.

V. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

SI HEREDI plures conditiones coniunctim datae sint, omnibus parendum est: quia vnius loco habentur: [1] si disiunctim sint, cuilibet.

VI. VLPIANVS libro nono ad Sabinum:

SI QVIS ita institutus sit, si monumentum post mortem testatoris in triduo proximo mortis eius fecisset: cum monumentum in triduo perfici non possit, dicendum erit, conditionem euanescere, quasi impossibilem.

VII. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

SI QVIS sub conditione heredes instituisset, si inuicem cauissent, se legata eo testamento relicta reddituros: placet, remitti eis conditionem: quia ad fraudem legum respicerent, quae vetarent quosdam legata capere: quamquam et si cautum esset, in ipsa actione [2] exceptione tuendus esset promissor.

VIII. VLPIANVS libro quinquagesimo ad Edictum:

QVAE sub conditione iurisiurandi relinquuntur, a Praetore reprobantur: prouidit enim ne is, qui sub iurisiurandi conditione quid accepit, aut omittendo conditionem, perderet hereditatem, legatumue, aut cogeretur turpiter accipiendi conditionem iurare: voluit ergo, eum, cui sub iurisiurandi conditione quid relictum est, ita capere, vt capiunt hi, quibus nulla talis iurisiurandi conditio inferitur: et recte. Cum enim faciles sint nonnulli hominum ad iurandum contemptu religionis, alii perquam timidi metu diuini numinis, vsque ad superstitionem, ne vel hi vel illi aut consequerentur aut perderent quod relictum est, Praetor consultissime interuenit. Etenim potuit is, qui voluit factum, quod religionis conditione adstringit, sub conditione faciendi relinquere: ita enim homines aut facientes admitterentur, aut non facientes deficerentur conditione. §. 1. Hoc Edictum etiam ad legata pertinet, non tantum ad heredum institutionem. §. 2. In fideicommissis quoque oportebit eos, qui de fideicommisso cognoscunt, subsequi Praetoris Edictum, ea propter, quia vice legatorum funguntur. §. 3. Et in mortis causa donationibus dicendum est Edicto locum esse: si forte quis cauerit, nisi iurasset se aliquid facturum, restituturum quod accepit: oportebit itaque remitti cautionem. §. 4. Si quis sub iurisiurandi conditione, et praeterea sub alia sit institutus: huic videndum est an remittatur conditio: et magis est, vt remitti iurisiurandi conditio debeat, licet alii conditioni parendum habeat. §. 6. Sed si sub iurisiurandi conditione sit institutus, aut si decem millia dederit, hoc est, alternata conditione, vt aut pareat conditioni, aut iuret: a iud quid videndum, numquid remitti ei conditio non debet, quia potest alteri conditioni parendo, esse securus: sed est verius, remittendam conditionem: ne alia ratione conditio alienum vrgueat ad iusiurandum. §. 6. Quoties heres iurare iubetur, daturum se aliquid, vel facturum, quod non improbum est, actiones hereditarias non alias habebit, quam si dederit, vel fecerit id, quod erat iussus iurare. §. 7. Mortuo autem vel manumisso Sticho, viuo testatore, qui ita heres institutus est, si iurasset se Stichum manumissurum, non videbitur defectus conditione heres: quamuis verum sit, compellendum eum manumittere, si viueret. Idem est, et si ita heres institutus esset quis, TITIVS HERES ESTO, ITA VT STICHVM MANVMITTAT: aut, TITIO CENTVM ITA LEGO, VT STICHVM MANVMITTAT. Nam mortuo Sticho, nemo dicet summouendum eum: non videtur enim defectus conditione, si parere conditioni non possit, implenda est enim voluntas, si potest. §. 8. De hoc iureiurando remittendo non est necesse adire Praetorem: semel enim in perpetuum a Praetore remissum est, nec per singulos remittendum. Et ideirco, ex quo dies legati cesserit, remissum videtur, etiam ignorante scripto herede. Ideoque in herede legatarii recte probatur, vt post diem legati cedentem, si decesserit legatarius, debeat heres eius actione de legato vti, quasi pure legato relicto ei, cui heres exstiterat.

IX. PAVLVS libro quadragesimo quinto ad Edictum:

CONDITIONES, quae contra bonos mores inferuntur, remittendae sunt, veluti

1 Hal. praefigit *sed.* 2 *in ipsa exactione.* 3 *ei* loco *ne is.* 4 Ap. Hal. *heres* abest

uti ſi ab hoſtibus patrem ſuum non redemerit, ſi parentibus ſuis patronoue alimenta non praeſtiterit.

X. VLPIANVS libro octauo Diſputationum:

INSTITVTIO talis, SI CODICILLIS SEIVM HEREDEM SCRIPSERO, HERES ESTO, non eſt inutilis in quouis herede inſtituto, praeter filium: eſt enim conditionalis inſtitutio, nec videtur hereditas codicillis data, quod interdictum eſt: verum conditionalis eſt haec inſtitutio, quae teſtamento data eſſet. Proinde et ſi ita ſcripſerit, CVIVS NOMEN CODICILLIS SCRIPSERO, ILLE MIHI HERES ESTO: pari ratione dicendum erit inſtitutionem valere, nullo iure impediente. §. I. Si quem ita inſtitutum ponamus, ILLE, SI EVM CODICILLIS HEREDEM SCRIPSI, HERES ESTO: valet inſtitutio, etiam in filio, qui in poteſtate eſt: cum nulla ſit conditio quae in praeteritum confertur, vel quae in praeſens: veluti, SI REX PARTORVM VIVIT: SI NAVIS IN PORTV STAT.

XI. IVLIANVS libro vigeſimo nono Digeſtorum:

SI QVIS teſtamento hoc modo ſcripſerit, FILIVS MEVS, SI TITIVM ADOPTAVERIT, HERES ESTO: SI NON ADOPTAVERIT, EXHERES ESTO: et filio parato adoptare, Titius nolit ſe adrogandum dare: erit filius heres, quaſi expleta conditione.

XII. HERMOGENIANVS libro tertio Iuris Epitomarum:

VERBA haec, PVBLIVS MAEVIVS, SI VOLET, HERES ESTO, in neceſſario conditionem faciunt, vt, ſi nolit, heres non exiſtat: nam in voluntaria heredis perſona fruſtra adduntur: cum et ſi non fuerint addita, inuitus non efficitur heres.

XIII. IVLIANVS libro trigeſimo Digeſtorum:

EI, QVI ita hereditatem vel legatum accepit, ſi decem dederit, neque hereditas neque legatum aliter adquiri poteſt, quam ſi poſt impletam conditionem id egerit ſcriptus heres, vel legatarius, per quod hereditas aut legatum adquiri ſolet.

XIV. MARCIANVS libro quarto Inſtitutionum.

CONDITIONES contra edicta Imperatorum, aut contra leges, aut quae legis vicem obtinent, ſcriptae, vel quae contra bonos mores, vel deriſoriae ſunt, aut huiusmodi, quas Praetores improbauerunt, pro non ſcriptis habentur: et perinde, ac ſi conditio hereditati ſiue legato adiecta non eſſet, capitur hereditas, legatumue.

XV. PAPINIANVS libro decimo ſexto Quaeſtionum:

FILIVS qui fuit in poteſtate, ſub conditione ſcriptus heres, quam Senatus aut Princeps improbant, teſtamentum infirmet patris, ac ſi conditio non eſſet in eius poteſtate: nam quae facta laedunt pietatem, exiſtimationem, verecundiam noſtram, et, vt generaliter dixerim, contra bonos mores fiunt; nec facere nos poſſe credendum eſt.

XIV. MARCIANVS libro quarto Inſtitutionum:

SI TITIVS HERES ERIT, SEIVS HERES ESTO: SI SEIVS HERES ERIT, TITIVS HERES ESTO: Iulianus inutilem eſſe inſtitutionem ſcribit, cum conditio exiſtere non poſſit.

XVII. FLORENTINVS libro decimo Inſtitutionum:

SI PLVRES inſtitutiones ex eadem parte ſub diuerſis conditionibus fuerint: conditio, quae prior extiterit, occupabit inſtitutionem.

XVIII. MARCIANVS libro ſeptimo Inſtitutionum:

CVM SERVVS pure liber, et heres ſcriptus ſub conditione ſit, et ſi heres non extiterit, legatum acceperit: in legato repetitam videri conditionem, Diuus Pius reſcripſit. §. I. Hac ratione et Papinianus ſcribit, cum auia nepotem ſub conditione emancipationis pro parte heredem inſtituit, et poſtea codicillis ſcriptis hoc amplius ei legauit, quam quod heredem eum inſtituit, repetitam videri conditionem emancipationis etiam in legato nullam, vt in hereditate, ſubſtitutionem feciſſet.

XIX. IDEM libro octauo Inſtitutionum:

SI ITA ſcriptum fuerit, TITIVS HERES ESTO: SI TITIVS HERES ERIT, MAEVIVS HERES ESTO: ſi Titius ſuſpectam adierit hereditatem, poteſt Maeuius ſuo arbitrio adire, et quartam retinere.

XX. LABEO libro ſecundo Poſteriorum a Iauoleno epitomatorum:

MVLIER, quae viro ſuo ex dote promiſſam pecuniam debebat, virum heredem ita inſtituerat, ſi eam pecuniam, quam doti promiſiſſet, neque petiſſet, neque exegiſſet: puto, ſi vir denuntiaſſet ceteris he-

heredibus, per se non stare, quo minus acceptum faceret id, quod ex dote sibi deberetur, statim eum heredem futurum. Quod si solus heres institutus esset in tali conditione, nihilo minus puto statim eum heredem futurum: quia ἀδύνατος [1] conditio pro non scripta accipienda est. §. 1. Si quis hereditarium seruum iussus est manumittere, et heres esse: quamuis, si manumiserit, nihil agat, tamen heres erit: verum est enim eum manumisisse: sed post aditionem, libertas seruo data, secundum voluntatem testatoris conualescit. §. 2. Si quis te heredem ita instituit, si se heredem instituisses, aut quid sibi legasses: nihil interest, quo gradu is a te heres institutus, vel quid ei legatum sit: dummodo aliquo gradu id te fecisse probes.

XXI. CELSVS libro decimo sexto Digestorum:

SERVVS alienus ita heres institui potest, CVM LIBER ERIT: proprius autem ita institui non potest.

XXII. GAIVS libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

QVIA ratio suadet, eum qui libertatem dare potest, ipsum debere aut praesenti die, aut in diem, aut sub conditione dare libertatem: nec habere facultatem, in casum a quolibet obuenientis libertatis heredem instituere.

XXIII. MARCELLVS libro duodecimo Digestorum:

VTER EX FRATRIBVS MEIS CONSOBRINAM NOSTRAM DVXERIT VXOREM, EX DODRANTE: QVI NON DVXERIT, EX QVADRANTE HERES ESTO. At nubit alteri, aut non vult nubere: consobrinam qui ex his duxit vxorem [2], habebit dodrantem: erit alterius quadrans: si neuter eam duxerit vxorem, non quia ipsi ducere noluerunt, sed quia illa nubere noluerit, ambo in partes aequales admittuntur: plerumque enim haec conditio, SI VXOREM DVXERIT, SI DEDERIT, SI FECERIT, ita accipi oportet, quod per eum non stet, quo minus ducat, det, aut faciat.

XXIV. PAPINIANVS libro sexto Responsorum:

QVI EX FRATRIBVS MEIS TITIAM CONSOBRINAM VXOREM DVXERIT, EX BESSE HERES ESTO: QVI NON DVXERIT, EX TRIENTE HERES ESTO. Viuo testatore consobrina defuncta, ambo ad hereditatem venientes semisses habebunt: quia verum est, eos heredes institutos, sed emolumento portionum euentu nuptiarum discretos.

XXV. MODESTINVS libro nono Regularum:

SVB CONDITIONE heres institutus seruus, sine iussu domini conditione parere non potest.

XXVI. POMPONIVS libro secundo ad Quintum Mucium:

SI PVPILLVS sub conditione heres institutus fuerit, conditioni etiam sine tutoris auctoritate parere potest. Idemque est et si legatum ei sub conditione relictum fuerit: quia conditione expleta, pro eo est, quasi pure ei hereditas vel legatum relictum sit.

XXVII. MODESTINVS libro octauo Responsorum:

QVIDAM in suo testamento heredem scripsit sub tali conditione, si reliquias eius in mare abiiciat. Quaerebatur, cum heres institutus conditioni non paruisset, an expellendus est ab hereditate? Modestinus respondit, laudandus est magis, quam accusandus heres, qui reliquias testatoris non in mare secundum ipsius voluntatem abiecit: sed memoria humanae conditionis, sepulturae tradidit. Sed hoc prius inspiciendum est, ne homo, qui talem conditionem posuit, neque compos mentis esset. Igitur si perspicuis rationibus haec suspicio amoueri potest, nullo modo legitimus heres de hereditate controuersiam facit scripto heredi. [3] §. 1. Heredi, quem testamento pure instituit, codicillis scripsit conditionem. Quaero, an ei parere necesse habeat? Modestinus respondit, hereditas codicillis [4] neque adimi potest: porro in defectu conditionis de ademtione hereditatis cogitasse intelligitur.

XXVIII. PAPINIANVS libro decimo tertio Quaestionum:

SI FILIVS sub conditione heres erit, et nepotes ex eo substituantur: cum non sufficit, sub qualibet conditione filium heredem institui, sed ita demum testamentum ratum est, si conditio fuit in filii potestate: consideremus, numquid intersit, quae conditio fuerit adscripta, vtrum quae moriente filio impleri non potuit, veluti SI ALEXANDRIAM IERIT FILIVS, HERES ESTO, isque Romae decessit: an vero quae potuit etiam

1 Id est *impossibilis*. 2 Ap. Hal. *vxorem* abest. 3 Ap. Hal. *heredi* abest. 4 Hal. inserit *neque dari*.

etiam extremo vitae momento impleri, veluti SI TITIO DECEM DEDERIT, FILIVS [1] HERES ESTO: quae conditio nomine filii per alium impleri poteſt. Nam ſuperior quidem ſpecies conditionis admittit viuo filio nepotes ad hereditatem: qui ſi neminem ſubſtitutum haberet, dum moritur, legitimus patri heres exſtiterit: argumentoque eſt, quod apud Seruium quoque relatum eſt: quendam enim refert ita heredem inſtitutum, ſi in Capitolium aſcenderit: quod ſi non aſcendiſſet, legatum ei datum: eumque, antequam aſcenderet, mortem obiiſſe: de quo reſpondit Seruius conditionem morte defeciſſe: ideoque, moriente eo legati diem ceſſiſſe. Altera vero ſpecies conditionis viuo filio non admittit nepotes ad hereditatem, qui, ſubſtituti ſi non eſſent, inteſtato auo heredes exiſterent: neque enim filius videretur obſtetiſſe, poſt cuius mortem patris teſtamentum deſtituitur: quemadmodum ſi, exheredato eodem filio, nepotes, cum filius moreretur, heredes fuiſſent inſtituti.

TIT. VIII.

DE IVRE DELIBERANDI.

VLPIANVS libro ſexageſimo ad Edictum:

SI SERVVS fuerit heres inſtitutus, vtique non ipſi praeſtituimus tempus ad deliberandum, ſed ei, cuius ſeruus eſt: quia pro nullo iſti habentur apud Praetorem. Itemque ſi plurium ſeruus ſit, vtique omnibus dominis praeſtituemus. §. 1. Ait Praetor, SI TEMPVS AD DELIBERANDVM PETET, DABO. §. 2. Cum dicit tempus, nec adiicit diem, ſine dubio oſtendit, eſſe in ius dicentis poteſtate, quem diem praeſtituat.

II. PAVLVS libro quinquageſimo ſeptimo ad Edictum:

ITAQVE pauciores centum dierum non ſunt dandi.

III. VLPIANVS libro ſexageſimo ad Edictum:

NEC NON illud ſciendum, nonnumquam ſemel, nonnumquam ſaepius diem ad deliberandum datum eſſe, dum Praetori ſuadetur, tempus, quod primum aditus praeſtituerat, non ſuffeciſſe.

IV. IDEM libro ſeptuageſimo primo ad Edictum:

SED HOC impetrari non debet, niſi ex magna cauſa.

V. IDEM libro ſeptuageſimo ad Edictum:

ARISTO ſcribit, non ſolum creditoribus, ſed et heredi inſtituto Praetorem ſubuenire debere: hisque copiam inſtrumentorum inſpiciendorum facere, vt perinde inſtruere ſe poſſint, expediet, nec ne, agnoſcere hereditatem. §. 1. Si maior ſit hereditas, et deliberat heres, et res ſunt in hereditate, quae ex tractu temporis deteriores fiunt: adito Praetore poteſt is, qui deliberat, ſine praeiudicio eas iuſtis pretiis vendere: qui poſſit etiam ea, quae nimium ſumtuoſa ſint, veluti iumenta, aut venalicia, item ea, quae mora deteriora fiant, vendere: quique praeterea curaturus ſit, vt aes alienum, quod ſub poena, vel ſub [2] pretioſis pignoribus debeatur, ſoluatur.

VI. GAIVS libro vigeſimo ad Edictum prouinciale:

IGITVR ſiquidem in hereditate ſit vinum, oleum, frumentum, numerata pecunia, inde fieri debebunt impendia: ſi minus, a debitoribus hereditariis exigenda pecunia. Quod ſi nulli ſunt debitores, aut iudicem prouocent: venire debent res ſuperuacuae.

VII. VLPIANVS libro ſexageſimo ad Edictum:

AIT Praetor: SI PVPILLI, PVPILLAE NOMINE POSTVLABITVR TEMPVS AD DELIBERANDVM, AN EXPEDIAT, EVM HEREDITATEM RETINERE, ET HOC DATVM SIT: SI IVSTA CAVSA ESSE VIDEBITVR, BONA INTEREA DEMINVI, NISI SI CAVSA COGNITA BONI VIRI ARBITRATV, VETABO. §. 1. Merito Praetor impedit interim deminutionem, quamdiu nomine pupilli petitur tempus ad deliberandum. §. 2. Quid ſit autem DEMINVI VETABO, videamus? His verbis Praetor non tantum alienationem impedit: verumetiam actiones exerceri non patitur: eſt enim abſurdum, et cui alienatio interdicitur, permitti actiones exercere, et ita Labeo ſcribit. §. 3. In cauſae autem cognitione hoc vertetur, an iuſta cauſa ſit, vt deminuere Praetor permittat. Ergo et funeris cauſa deminui permittet. Item eorum, quae ſine piaculo non poſſunt praeteriri: Veſcendi gratia aeque deminui permittet. Sed et vbi vrguet, ex aliis quoque cauſis permittere eum oportet:

1 Hal. inſerit *meus*. 2 *in* loco *ſub*.

tet: [1] vt aedificia farciantur: ne agri inculti fint: fi qua pecunia fub poena debetur, vt reftituatur: ne pignora distrahantur. Ex aliis quoque iuftis caufis Praetor aditus deminutionem permittet: neque enim fine permiffu eius debet deminutio fieri.

VIII. IDEM libro fexagefimo primo ad Edictum:

SI QVIS fuus heres, pofteaquam fe abftinuerit, tunc petat tempus ad deliberandum: videamus an impetrare debeat: magisque eft, vt ex caufa debeat impetrare, cum nondum bona venierint.

IX. PAVLVS libro quinquagefimo octauo ad Edictum:

FILIVS, dum deliberat, alimenta habere debet ex hereditate.

X. MARCELLVS libro vigefimo octauo Digeftorum:

SI PLVRES gradus fint heredum inftitutorum, per fingulos obferuaturum fe ait Praetor id, quod praefiniendo tempore deliberationis edicit: videlicet vt a primo quoque ad fequentem translata hereditate, quamprimum inueniat fucceffores, qui poffit defuncti creditoribus refpondere.

IX. IAVOLENVS libro quarto ex pofterioribus Labeonis:

QVI FILIVM libertinum habebat, heredem eum inftituerat: deinde ita fcripferat, SI MIHI FILIVS NVLLVS ERIT, QVI IN SVAM TVTELAM VENIAT, TVM DAMA SERVVS LIBER ESTO: is filius pupillus libertinus erat. Quaerebatur, fi Dama liber effet: Trebatius negat, quia filii appellatione libertinus quoque contineretur. Labeo contra: quia eo loco verum filii accipi oportet. Trebatii fententiam probo: fi tamen teftatorem de hoc filio locutum effe apparet.

LIBER VICESIMVS NONVS.

TIT. I.

DE TESTAMENTO MILITIS. [2]

VLPIANVS libro quadragefimo quinto ad Edictum.

MILITIBVS liberam teftamenti factionem primus quidem Diuus Iulius Caefar conceffit: fed ea conceffio temporalis erat. Poftea vero primus Diuus Titus dedit. Poft hoc Domitianus. Poftea Diuus Nerua pleniffimam indulgentiam in milites contulit: eamque et Traianus fecutus eft: et exinde mandatis inferi coepit caput tale. Caput ex Mandatis [3]. Cum in notitiam meam prolatum fit, fubinde teftamenta a commilitonibus relicta proferri, quae poffint in controuerfiam deduci, fi ad diligentiam legum reuocentur et obferuantiam: fecutus animi mei integritudinem erga optimos fideliffimosque commilitones, fimplicitati eorum confulendum exiftimaui: vt quoquo modo teftati fuiffent, rata effet eorum voluntas. Faciant igitur teftamenta, quo modo volent, faciant, quo modo poterint: fufficiatque ad bonorum fuorum diuifionem faciendam nuda voluntas teftatoris. §. 1. Miles autem appellatur, vel a militia, id eft, duritia, quam pro nobis fuftinent, aut a multitudine: aut a malo, quod arcere milites folent, aut a numero mille hominum, ducitum a graeco verbo, tractum a tagmate: nam Graeci mille hominum multitudinem τάγμα appellant, quafi millefimum quemque dictum, vnde ipfum ducem χιλίαρχον appellant. Exercitus autem nomen ab exercitatione traxit.

II. GAIVS libro decimo quinto ad Edictum prouinciale:

DE MILITIS teftamento ideo feparatim proconful edicit, quod optime nouit, ex conftitutionibus Principalibus, propria atque fingularia iura in teftamenta eorum obferuari.

III. VLPIANVS libro fecundo ad Sabinum:

SI MILES, qui deftinauerat communi iure teftari, ante defecerit, quam teftaretur Pomponius dubitat. Sed cur non in milite diuerfum probet? neque enim, qui voluit iure communi teftari, ftatim beneficio militari renuntiauit: nec credendus eft quisquam genus teftandi eligere ad impugnanda fua iudicia: fed magis vtroque genere voluiffe propter fortuitos cafus, quemadmodum plerique pagani

1 Hal. praefigit *puta*. 2 *DE MILITARI TESTAMENTO.* 3 Ap. Hal. *caput ex mandatis* abfunt.

pagani solent, cum testamenti faciunt perscripturam, adiicere, velle hoc etiam vice codicillorum valere: quisquam dixerit, si imperfectum sit testamentum, codicillos non esse? nam secundum nostram sententiam etiam Diuus Marcus rescripsit.

IV. IDEM libro primo ad Sabinum:

IVRE militari surdum et mutum testamentum facere posse ante causariam missionem, in numeris manentem, placet.

V. IDEM libro quarto ad Sabinum:

MILITES etiam his, qui heredes exstiterunt, possunt substituere in his dumtaxat, quae sunt ex testamento eorum consecuti.

VI. IDEM libro quinto ad Sabinum:

SI MILES vnum ex fundo heredem scripserit, creditum, quantum ad residuum patrimonium [1], intestatus decessisse: miles enim pro parte testatus potest decedere, pro parte intestatus.

VII. IDEM libro nono ad Sabinum:

QVI IVRE militari testatur, etsi ignorauerit praegnantem vxorem, vel non fuit praegnans, hoc tamen animo fuit, vt vellet quisquis sibi nasceretur, exheredem esse: testamentum non rumpitur.

VIII. MARCELLVS libro decimo Digestorum:

IDEM est, et si adrogauerit filium, nepos*ue* successerit in locum filii.

IX. VLPIANVS libro nono ad Sabinum:

IDEMQVE erit dicendum, et si nato filio, viuo se, maluit eodem testamento durante decedere: nam videtur iure militari refecisse testamentum. §. 1. Vt est rescriptum a Diuo Pio in eo, qui, cum esset paganus, fecit testamentum, mox militare coepit: nam hoc quoque iure militari incipiet valere, si hoc maluit miles.

X. IDEM libro vndecimo ad Sabinum:

FACERE testamentum hostium potitus [2] nec iure militari potest.

XI. IDEM libro quadragesimo quinto ad Edictum:

EX MILITARI delicto capite damnatis testamentum facere licet super bonis dumtaxat castrensibus: sed vtrum iure militari, an iure communi, quaeritur? Magis autem est, vt iure militari eis testandum sit: nam cum ei quasi militi tribuatur ius testandi, consequens erit dicere, iure militari ei testandum: quod ita intelligi oportet, si non sacramenti fides rupta sit. §. 1. Si miles incertus, an sui iuris sit, testamentum fecerit, in ea conditione est testamentum eius, vt valeat: nam et si incertus, an pater suus viuat, testamentum fecerit, testamentum eius valebit. §. 2. Si filiusfamilias ignorans patrem suum decessisse, de castrensi peculio in militia testatus sit: non pertinebunt ad heredem eius patris bona, sed sola castrensia.

XII. PAPINIANVS libro sexto Responsorum:

MILITES enim ea dumtaxat, quae haberent, scriptis relinquunt.

XIII. VLPIANVS libro quadragesimo quinto ad Edictum:

IDEM est, et si de testamento mutando cogitauit: non quia adimere volebat castrensia bona heredi scripto, sed quia de paternis testari volebat, et alium heredem scribere. §. 1. Sed si iam veteranus decessit, vniuersa bona etiam paterna ad heredem pertinere castrensium, Marcellus libro vndecimo Digestorum scribit. Neque enim iam potuit de parte bonorum testari. §. 2. Et deportati, et fere omnes, qui testamenti factionem non habent, a milite heredes institui possunt. Sed si seruum poenae heredem scribat, institutio non valebit. Sed si mortis tempore in ciuitate inueniatur, institutio incipit conualescere, quasi nunc data hereditate. Et generaliter in omnibus id poterit dici, quos miles scribit heredes, vt institutio incipiat vires habere, si mortis tempore talis inueniatur, vt a milite institui poterit. §. 3. Si seruum proprium, quem libertum esse credidisset, miles heredem sine libertate instituit: in ea conditione est, vt institutio non valeat. §. 4. Cum miles in testamento suo seruo libertatem dederit, eidemque et a primo et a secundo herede per fideicommissum hereditatem reliquerit: quamuis et primus heres, et substitutus, prius quam adierint hereditatem, mortem obierunt, non debere intestati exitum facere, Imperator noster cum Diuo Seuero [3] rescripsit: sed perinde habendum est, ac si eidem seruo libertas simul et hereditas directo data esset: quae vtraque ad eum peruenire testatorem voluisse, negari non potest.

XIV.

1 *patrimonii.* 2 *testamentum miles in hostium potestate positus.* 3 *Vero* loco *Seuero.*

XIV. MAECIANVS libro quarto Fideicommissorum:

TRACTABATVR, an tale aliquid et in paganorum testamentis indulgendum esset? Et placet, non sine distinctione hoc fieri: sed si quidem viuo testatore et sciente decessissent, nihil noui statuendum: si autem ignorante, aut post mortem eius, omnimodo subueniendum.

XV. VLPIANVS libro quadragesimo quinto ad Edictum:

IN FRAVDEM plane creditorum nec miles amplius quam vnum necessarium facere poterit. §. 1. Sicut autem hereditatem miles nuda voluntate dare potest, ita et adimere potest. Denique si cancellauerit testamentum suum, vel inciderit, nullius erit momenti. Si tamen testamentum cancellauerit, et mox valere voluerit, valebit ex suprema voluntate. Et ideo cum miles induxisset testamentum suum, mox annulo suo signasset, qui super ea re cogniturus erit, considerabit, quo proposito id fecerit: nam si mutatae voluntatis eum paenituisse probabitur, renouatum testamentum intelligetur: quod si ideo, ne ea, quae scripta fuerint, legi possint, causa irriti facti iudicii potior existimabitur. §. 2. Testamentum ante militiam factum a milite, si in militia decesserit, iure militari valere, si militis [1] voluntas contraria non sit, Diuus Pius rescripsit. §. 3. Si quis se scribat heredem in testamento militis, non remittitur ei Senatusconsulti poena. §. 4. Miles et ad tempus heredem facere potest, et alium post tempus, vel ex conditione, vel in conditionem. §. 5. Item tam sibi, quam filio iure militari testamentum facere potest, et soli filio, tametsi sibi non fecerit: quod testamentum valebit, si forte pater, vel in militia, vel intra annum militiae decessit. §. 6. Bonorum possessionem vltra tempora Edicto determinata, nec militis posse agnosci, Papinianus libro quartodecimo quaestionum [2] scribit, quia generalis est ista determinatio.

XVI. PAVLVS libro quadragesimo tertio ad Edictum:

DOTALEM fundum si legauerit miles, non erit ratum legatum, propter legem Iuliam.

XVII. GAIVS libro decimo quinto ad Edictum prouinciale:

SI CERTARVM rerum heredes instituerit miles, veluti alium vrbanorum praediorum, alium rusticorum, alium ceterarum rerum: valebit institutio: perindeque habebitur, atque si sine partibus heredes eos instituisset, resque omnes suas per praeceptionem cuique legando distribuisset. §. 1. Iulianus etiam ait, si quis alium castrensium rerum, alium ceterarum scripsisset, quasi duorum hominum duas hereditates intelligi: vt etiam in aes alienum, quod in castris contractum esset, solus is teneatur, qui castrensium rerum heres institutus esset: extra castra contracto aere alieno is solus obligetur, qui ceterarum rerum heres scriptus esset. Cui scilicet conueniens videtur respondisse, vt ex quaqua causa debeatur militi, vel huic heredi, vel illi, ipso iure debeatur. Quod si alterutra pars bonorum aere alieno, quod ex ea causa pendebit, non sufficiat, et propter hoc is, qui ex ea parte heres institutus est, non adierit: alterum, qui adisset, compellendum esse aut defendere totam hereditatem, aut totam creditoribus soluere. §. 2. Si eodem testamento miles eundem heredem, deinde exheredem scripserit: ademta videtur hereditas: cum in paganorum testamento sola hereditas exheredatione adimi non possit. §. 3. Si pater a filiofamilias milite ex castrensi peculio heres institutus, omissa causa testamenti, aliquid ex peculio possidebit, doloue malo fecerit, quo minus possideret: datur in eum legatorum actio. §. 4. Si miles testamentum in militia fecerit, codicillos post militiam, et intra annum missionis moriatur: plerisque placet, in codicillis iuris ciuilis regulam spectari debere: quia non sunt a milite facti: nec ad rem pertinere, quod testamento confirmati sunt. Ideoque in his legatis, quae testamento data sunt, legi Falcidiae locum non esse: at in his, quae codicillis scripta sunt, locum esse.

XVIII. TRYPHONINVS libro decimo octauo Disputationum:

SI VERO composita vtraque legata, tam quae testamento, quam quae codicillis data sunt, vltra dodrantem sint, quaeritur, quatenus minuantur ea, in quibus Falcidia locum habet? Commodissime autem id statuetur, vt ex vniuersitate bonorum in solidum solutis legatis, quae testamento miles dederat, id quod supererit, pro dodrante et quadrante diuidatur inter heredes, et eos, quibus codicillis legata data sunt. §. 1. Quid ergo, si conu-

1 Hal. inserit *subiuncta*. 2 Ap. Hal. *quaestionum* abest.

consumant vniuersorum bonorum quantitatem legata, quae testamento data sunt: vtrum nihil ferent hi, quibus codicillis legatum est, an aliquid? Et quoniam, si adhuc miles haec quoque legasset, contribuebantur omnia, et pro rata ex omnibus decedebat ea portio, quam amplius legauerat quam in bonis habuerat, nunc quoque idem fiat: deinde constituta quantitate legatorum, quae codicillis data sunt, ex summa, quae efficiebatur debita, si aequo iure omnia deberentur, quartam deducat his solis, quibus codicillis legata sunt. §. 2. Quod si, post vtraque legata solida computata, deprachenderetur, quod remaneat apud heredem, non tamen sufficiens quartae eorundem legatorum: quod ei deest, detrahatur his solis, quibus codicillis legata data sunt.

XIX. VLPIANVS libro quarto Disputationum:

QVAEREBATVR, si miles, qui habebat iam factum testamentum, aliud fecisset: et in eo comprehendisset, fidei heredis committere, vt priores tabulae valerent: quid iuris esset? Dicebam, militi licet plura testamenta facere: sed siue simul [1] fecerit, siue separatim, vtique valebunt, si hoc specialiter expresserit: nec superius per inferius rumpetur: cum et ex parte heredem instituere possit, hoc est, ex parte testato, ex parte intestato decedere. Quinnimmo et si codicillos ante fecerat, poterit eos, per testamentum sequens cauendo, in potestatem institutionis redigere, et efficere directam institutionem, quae erat precaria. Secundum haec in proposito referebam, si hoc animo fuerit miles, vt valeret prius factum testamentum, id, quod cauit, valere oportere: ac per hoc effici, vt duo testamenta sint: sed in proposito cum fide heredis committatur, vt valeat prius testamentum, apparet, eum non ipso iure valere voluisse, sed magis per fideicommissum, id est, in causam fideicommissi et codicillorum vim prioris testamenti conuertisse. §. 1. Vtrum autem totum testamentum in eam causam conuersum sit, hoc est, et heredis institutio, an vero legata tantum, et fideicommissa, et libertates, quaeritur? Sed mihi videtur non solum cetera praeter institutionem heredis, sed et ipsam institutionem in causam fideicommissi vertisse: nisi aliud testatorem scripsisse probetur. §. 2. Si quis a milite heres ad tempus scriptus esset, et alius ex tempore: quaeritur, an posterior heres a priore relicta legata debet? Et arbitror, hunc non debere, nisi alia voluntas militis probetur.

XX. IVLIANVS libro vigesimo septimo Digestorum:

TRIBVNVS militum, si intra dies certos, quam successor eius in castra venerat, manens in castris codicillos fecerit, et ibi decesserit: quoniam definit militis loco haberi postquam successor eius in castra venit, ideo communi iure ciuium Romanorum codicilli eius aestimandi sunt. §. 1. Cum aliquis facto testamento militare coeperit, id quoque testamentum, quod antequam militare coeperit, fecerat, aliquo casu intelligitur militiae tempore factum: veluti si tabulas inciderit, et legerit testamentum, ac rursus suo signo signauerit: amplius si et aliquid interleuerit, perduxerit, adiecerit, emendauerit: quod si nihil horum inciderit, testamentum eius ad priuilegia militum non pertinebit.

XXI. AFRICANVS libro quarto Quaestionum:

QVOD constitutum est, vt testamentum militiae tempore factum etiam intra annum post missionem valeret, quantum ad verba eius, ad eos dumtaxat, qui mitti solent, id beneficium pertinere existimauit: secundum quod neque Praefectos, neque tribunos, aut ceteros, qui successoribus acceptis [2] militare desinunt, hoc priuilegium habituros.

XXII. MARCIANVS libro quarto Institutionum:

MILES filiusfamilias, si capite minutus fuerit, vel emancipatus, vel in adoptionem datus a patre suo, testamentum eius valet, quasi ex noua voluntate.

XXIII. TERTVLLIANVS libro singulari de castrensi peculio:

IDEM, et si paterfamilias miles de castrensibus rebus dumtaxat testatus adrogandum se dederit. Si vero missus iam hoc fecerat, non valet testamentum.

XXIV. FLORENTINVS libro decimo Institutionum:

DIVVS Traianus Statilio Seuero ita rescripsit. Id priuilegium, quod militantibus datum est, vt quoquo modo facta ab his testamenta rata sint, sic intelligi debet, vt vtique prius constare debeat, testamentum factum esse: quod et sine scriptura, et a non militantibus fieri potest. Si ergo miles, de cuius bonis apud te quaeritur, conuocatis ad hoc hominibus,

vt

1 *semel* loco *simul*. 2 *exceptis*.

vt voluntatem suam testaretur, ita locutus est, vt declararet, quem vellet sibi esse heredem, et cui libertatem tribuere: potest videri, sine scripto hoc modo esse testatus, et voluntas eius rata habenda est. Ceterum si, vt plerumque sermonibus fieri solet, dixit alicui, EGO TE HEREDEM FACIO: aut, TIBI BONA MEA RELINQVO: non oportet hoc pro testamento obseruari. Nec vllorum magis interest, quam ipsorum, quibus id priuilegium datum est, eiusmodi exemplum non admitti: alioquin non difficulter post mortem alicuius militis testes existerent, qui adfirmarent se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona, cui visum sit: et per hoc iudicia vera subuertuntur.

XXV. MARCELLVS libro singulari Responsorum:

TITIVS, prius quam Tribunus legionis factus esset, testamentum fecit: et postea cinctus, manente eodem, defunctus est. Quaero, an militis testamentum videatur esse? Marcellus respondit, testamentum, quod ante tribunatum fecisset, nihil si postea ab eo factum, dictum esse probaretur, quod valere vellet, ad commune ius pertinet: constitutionibus enim Principum non militum testamenta, sed quae a militibus facta sunt, confirmantur: sed plane fecisse testamentum eum interpretandum est, qui se velle testamentum, quod ante fecerat, valere, aliquo modo declarauit.

XXVI. MACER[1] libro secundo Militarium:

TESTAMENTA eorum, qui ignominiae causa missi sunt, statim desinant militari iure valere: quod anni spatium testamentis eorum, qui honestam vel causariam missionem meruerunt, tribuitur. Ius testandi de castrensi peculio, quod filiisfamilias militantibus concessum est, ad eos, qui ignominiae causa missi sunt, non pertinet: quod hoc praemii loco merentibus tributum est.

XXVII. PAPINIANVS libro sexto Responsorum:

CENTVRIO secundo testamento postumos heredes instituit, neque substitutos dedit: quibus non additis, ad superius testamentum se redire testatus est: cetera, quae secundo testamento scripsit, esse irrita placuit: nisi nominatim ea confirmasset, ad priorem voluntatem reuersus.

XXVIII. VLPIANVS libro trigesimo sexto ad Sabinum:

CVM FILIVSFAMILIAS miles decessisset, filio impubere herede instituto, eique substituisset in aui potestate manenti, tutoresque dedisset, Diui Fratres rescripserunt, substitutionem quidem valere, tutoris autem dationem non valere: quia hereditati quidem suae miles qualem vellet, substitutionem facere potest, verumtamen alienum ius minuere non potest.

XXIX. MARCELLVS libro decimo Digestorum:

SI A milite scriptus heres sua sponte adierit hereditatem, et rogatus totam hereditatem restituerit: ex Trebelliano transeunt actiones. §. 1. Miles testamento suo manumittendo, nihil efficit in eo, cuius libertas lege Aelia Sentia, vel aliqua impeditur. §. 2 Edictum Praetoris, quo iusiurandum heredibus institutis legatariisque remittitur, locum habet etiam in militum testamentis: sicut etiam in fideicommissis. Idemque si turpis esset conditio. §. 3. Patri eius, qui in emancipatione ipse manumissor exstitisset, contra tabulas testamenti dandam bonorum possessionem partis debitae placet, exceptis his rebus, quas in castris adquisisset: quarum liberum testamenti factionem habet.

XXX. PAVLVS libro septimo Quaestionum:

NAM IN bona castrensia non esse dandam contra tabulas filii militis bonorum possessionem, Diuus Pius Antoninus rescripsit.

XXXI. MARCELLVS libro decimo tertio Digestorum:

SI MILES Titio et Seio seruum legauerit, et eum Titius manumisisset deliberante Seio, moxque is legatum omisisset: liberandum fore dico: quia et si heres seruum alicui legatum interim manumisisset, deinde legatarius repudiasset: liber esset.

XXXII. MODESTINVS libro nono Regularum:

SI SECVNDVM probabilem voluntatem militis hereditas eius non adeatur, nec res castrenses heredibus competunt.

XXXIII. TERTVLLIANVS libro singulari de castrensi peculio:

SI FILIVSFAMILIAS miles fecisset testamentum more militiae, deinde post mortem patris postumus ei nasceretur: vtique rumpitur eius testamentum. Verum

[1] MARTIANVS.

Verum ſi perſeueraſſet in ea voluntate, vt vellet adhuc illud teſtamentum valere, valiturum illud, quaſi rurſum aliud factum, ſi modo militaret adhuc eo tempore, quo naſceretur illi poſtumus. §. 1. Sed ſi filiusfamilias miles feciſſet teſtamentum, deinde poſtea, viuo eo et adhuc auo quoque ſuperſtite, naſceretur ei poſtumus, non rumpitur eius teſtamentum: quia cum id, quod naſceretur, in poteſtate eius non perueniret, non videtur ſuus heres adgnaſci: ac ne auo quidem ſuo hunc nepotem poſtumum, cum viuo filio naſceretur, ſuum heredem protinus adgnaſci: et ideo nec aui teſtamentum rumpi: quoniam licet in poteſtate aui protinus eſſe inciperet, tamen antecederet eum filius. §. 2. Secundum quae, ſi filiusfamilias miles teſtamentum fecerit, et omiſerit poſtumum per errorem, non quod [1] volebat exheredatum, deinde poſtumus, poſt mortem aui viuo adhuc filio, id eſt, patre ſuo, natus fuerit, omnimodo rumpet illius teſtamentum. Sed ſi quidem, pagano iam illo facto, natus ſit, nec conualeſcet ruptum: ſi vero militante adhuc natus fuerit, rumpetur: deinde, ſi voluerit ratum illud eſſe pater, conualeſcet ſic, quaſi denuo factum. §. 3. Sed et ſi viuo auo naſcatur poſtumus, hic non rumpet continuo patris teſtamentum: ſi ſuperuixerit poſt mortem aui, viuo adhuc patre, rumpet, quod nouus illi nunc primum heres adgnaſcitur. Ita tamen, vt numquam poſſit duorum ſimul teſtamenta rumpere, et aui, et patris.

XXXIV. PAVLVS libro decimo quarto Quaeſtionum:

EIVS militis, qui doloris inpatientia vel taedio vitae mori maluit, teſtamentum valere, vel inteſtati bona ab his, qui lege vocantur, vindicari, Diuus Hadrianus reſcripſit. §. 1. Militia miſſus intra annum teſtamentum facere coepit, neque perficere potuit: poteſt dici ſolutum ita eſſe teſtamentum, quod in militia fecit, ſi iure militiae fuit ſcriptum: alioquin, ſi valuit iure communi, non eſſe iure reſciſſum. §. 2. Nec tamen circa militem eadem adhibebitur diſtinctio: nam quocumque modo teſtamentum fecerit, nouiſſima voluntate reſcindetur: quoniam voluntas quoque militis teſtamenti eſt.

XXXV. IDEM libro decimo nono Quaeſtionum:

MILES ſi teſtamentum inperfectum relinquat, ſcriptura, quae profertur, perfecti teſtamenti poteſtatem obtinet: nam militis teſtamentum ſola perficitur voluntate. Quique plura per dies varios ſcribit, ſaepe facere teſtamentum videtur.

XXXVI. IDEM libro ſexto Reſponſorum:

MILITIS codicillis ad teſtamentum factis, etiam hereditas iure videtur dari. Quare ſi partem dimidiam hereditatis codicillis dederit, teſtamento ſcriptus ex aſſe heres partem dimidiam habebit: legata autem teſtamento data communiter debentur. §. 1. Miles caſtrenſium bonorum, et non caſtrenſium, diuerſis heredibus inſtitutis, poſtea caſtrenſium bonorum alios heredes inſtituit: prioribus tabulis tantum abſtuliſſe videtur, quantum in poſteriores contulerit: nec videtur mutare, etſi prioribus tabulis vnus heres ſcriptus fuiſſet. §. 2. Miles in ſupremis ordinandis ignarus vxorem eſſe praegnantem, ventris non habuit mentionem: poſt mortem patris filia nata, ruptum eſſe teſtamentum apparuit, neque legata deberi: ſi qua vero medio tempore ſcriptus heres legata ſoluiſſet, vtilibus actionibus filiae datis, ob inprouiſum caſum eſſe reuocanda, nec inſtitutum, cum bonae fidei poſſeſſor fuerit, quod inde ſeruari non potuiſſet, praeſtari. §. 3. Veteranus moriens, teſtamentum iure communi tempore militiae factum, irritum eſſe voluit, et inteſtatus eſſe maluit, heredum inſtitutiones ac ſubſtitutiones [2] in eodem ſtatu manſiſſe placuit: legata vero petentes exceptione doli mali ſecundum ius commune ſummoueri: cuius exceptionis vires ex perſona petentis aeſtimantur: et alioquin potior eſt in re pari cauſa poſſeſſoris. §. 4. Miles iure communi teſtatus, poſtea teſtamento iure militiae ſuper bonis omnibus facto, poſt annum militiae vita deceſſerat: prioris teſtamenti, quod ruptum eſſe conſtabat, non redintegrari vires conſtitit.

XXXVII. PAVLVS libro ſeptimo Quaeſtionum:

SI DVOBVS a milite liberto ſcriptis heredibus, alter omiſerit hereditatem: pro ea parte inteſtatus videbitur defunctus deceſſiſſe: quia miles et pro parte teſtari poteſt: et competit patrono ab inteſtato bonorum poſſeſſio: niſi ſi haec voluntas defuncti probata fuerit, vt omittente altero, ad alterum vellet totam redire hereditatem.

XXXVIII.

1 *quem non* loco *non quod*. 2 Ap. Hal. *ac ſubſtitutiones* abſunt.

XXXVIII. Idem libro octauo Quaestionum:

Quod dicitur, si miles intra annum, quam missus est, decesserit, valere eius testamentum, quod iure militari fecerat: verum est, etiam si post annum conditio institutionis extiterit, mortuo eo intra annum. Et ideo, si heredi filio substituerit, nihil interest quando filius moriatur: sufficit enim patrem intra annum obisse. §. 1. Miles testamentum fecerat: deinde non ignominiae causa missus, rursum cinctus est in alia militia. Quaerebatur, an testamentum eius, quod in militia fecerat, valeret? Quaesiui, vtrum iure militari, an communi iure testatus est? et si quidem communi iure testatus est, nulla dubitatio est, quin valeat: sed si vt miles fecisset testamentum, agitare coepi, quando adsumptus fuisset, postquam desiit in numeris esse, vtrum intra annum, an post annum? Cognoui, intra annum eum adsumptum: ergo si, cum adhuc iure militari valeret, rursus eodem iure potest testari, numquid etiam post annum eo mortuo valeat testamentum? Me mouebat, quod alia militia est posterior. Sed humanius est dicere, valere testamentum, quasi coniuncto munere militiae. Non loquor de eo, qui voluit valere testamentum etiam adsumptus: hic enim quasi in militia sequenti fecit testamentum, exemplo eius, qui paganus fecit, deinde militare coepit.

XXXIX. Idem libro nono Quaestionum:

Si filiusfamilias miles captus, apud hostes decesserit: dicemus legem Corneliam etiam ad eius testamentum pertinere. Sed quaeramus, si pater eius prius in ciuitate decesserit, relicto nepote ex filio, an similiter testamentum patris rumpatur? Et dicendum est, non rumpi testamentum: quia ex eo tempore, quo captus est, videtur decessisse.

XL. Idem libro vndecimo Responsorum:

Lucius Titius miles notario suo [2] testamentum scribendum notis dictauit, et antequam litteris praescriberetur, vita defunctus est. Quaero, an haec dictatio valere possit? Respondi, militibus quoquo modo velint, et quo modo possunt, testamentum facere concessum esse: ita tamen, vt hoc ita subsecutum esse legitimis probationibus ostendatur. §. 1. Idem respondit, ex testamento eius, qui iure militari testatus esset, seruum, qui, licet sub conditione, legatum meruit, etiam libertatem posse sibi vindicare. §. 2. Idem respondit, Lucius Titius miles testamentum ita fecit, PAMPHILA SERVA MEA EX ASSE MIHI HERES ESTO: alio deinde capite, Sempronio commilitoni suo eandem Pamphilam reliquit: cuius fidei commisit, vt eam manumitteret. Quaero, an heres esset Pamphila, atque si directo accepisset libertatem? Respondi, intelligendum militem, qui ancillam suam heredem instituerat, ignorasse, posse ex ea institutione etiam libertatem ei competere: et ideo sine causa postea a commilitone petisse, vt eandem manumitteret: cum ex priore scriptura libera et heres effecta est, postea, nullo praeiudicio voluntati facto, frustra legata est.

XLI. Tryphoninus libro decimo octauo Disputationum:

Miles ita heredem scribere potest, QVOAD VIVIT TITIVS, HERES ESTO: POST MORTEM EIVS, SEPTICIVS. Sed si ita scripserit, TITIVS VSQVE AD ANNOS DECEM HERES ESTO, nemine substituto, intestati causa post decem annos locum habebit. Et quia diximus, ex certo tempore, et vsque ad certum tempus milites posse instituere heredem, his consequens est, vt antequam dies veniat, quo admittatur institutus, intestati hereditas deferatur. Et quod in bonorum portione ei licet, hoc etiam in temporis spatio, licet non modicum sit, ex eodem priuilegio competat. §. 1. Mulier, in qua turpis suspicio cadere potest, nec ex testamento militis aliquid capere potest, vt Diuus Hadrianus rescripsit. §. 2. Nec tutorem ei, qui in aliena est potestate, miles dare potest. §. 3. Si miles exheredauerit filium, vel, sciens eum filium suum esse, silentio praeterierit: an legatum a substituto eius dare possit, quaesitum est. Dixi, non posse, licet ampla legata reliquerit. §. 4. Exheredato miles et emancipato filio substituere potest. Verum hoc ius in his exercebitur, quae ab ipso ad eum, cui substituit, peruenerint: non etiam in his, si quae habuerit, vel postea adquisierit: nam et si filio suo, viuo adhuc auo, substituit, post adquisitam ei aui hereditatem, nemo dice-

1 Ap. Hal. *ac substitutiones* absunt. 2 Ap. Hal. *suo* abest.

ceret, ad substitutum pertinere. §. 5. Si militis adita non fuerit hereditas, an substitutio, quam pupillo fecit, valeat, quaeritur. Et consequens erit, hoc dicere: quia permittitur, militem filio facere testamentum, quamuis sibi non fecerit.

XLII. Vlpianvs libro quadragesimo ad Edictum:

Ex eo tempore quis iure militari incipit posse testari, ex quo in numeros relatus est: ante, non: proinde qui nondum in numeris sunt, licet etiam lecti [1] tirones sint, et publicis expensis iter faciunt, nondum milites sunt: debent enim in numeros referri.

XLIII. Papinianvs libro sexto Responsorum:

Filiusfamilias equestri militia exornatus, et in comitatu Principum retentus, cingi confestim iussus, testamentum de castrensi peculio facere potest.

XLIV. Vlpianvs libro quadragesimo quinto ad Edictum:

Rescripta Principum ostendunt, omnes omnino, qui eius sunt gradus, vt iure militari testari non possint, si in hostico depraehendantur, et illic decedant, quomodo velint, et quomodo possint, testari: siue Praeses sit prouinciae, siue quis alius, qui iure militari testari non potest.

Tit. II.

DE ADQVIRENDA VEL OMITTENDA HEREDITATE.

Pavlvs libro secundo ad Sabinum:

Qvi totam hereditatem adquirere potest, is pro parte eam scindendo adire non potest.

II. Vlpianvs libro quarto ad Sabinum:

Set etsi quis ex pluribus partibus in eiusdem hereditate institutus sit, non potest quasdam partes repudiare, quasdam agnoscere.

III. Idem libro sexto ad Sabinum:

Qvamdiv prior heres institutus hereditatem adire potest, substitutus non potest.

IV. Idem libro tertio ad Sabinum:

Nolle adire hereditatem non videtur, qui non potest adire.

V. Idem libro primo ad Sabinum:

Mvtvm, nec non surdum, etiam ita natos, pro herede gerere, et obligari hereditati posse, constat. §. 1. Eum, cui lege bonis interdicitur, heredem institutum posse adire hereditatem constat.

VI. Idem libro sexto ad Sabinum:

Qvi in aliena est potestate, non potest inuitum hereditati obligare eum, in cuius est potestate: ne aeri alieno pater obligaretur. §. 1. Sed in bonorum possessione placuit, ratam haberi posse eam, quam citra voluntatem adgnouit is, qui potestati subiectus est. §. 2. Sed et si legitima hereditas filio delata sit ex Senatusconsulto Orfitiano matris, idem erit probandum. §. 3. Sed et si non adierit filius, diu tamen possedit pater hereditatem, credendus est admisisse hereditatem, vt Diuus Pius et Imperator noster rescripserunt. §. 4. Si is qui putabat se filiumfamilias, patris iussu adierit: eum neque sibi, neque ei qui iussit, quaesisse hereditatem constat: quamquam is, quem pater iussit adire, et decessit, si adierit iam mortuo patre, obliget se hereditati: vt Iulianus libro trigesimo primo Digestorum scripsit. Nam eum, qui dubitat, vtrum filiusfamilias, an paterfamilias morte patris factus sit, posse adire hereditatem magis admittit. §. 5. Interdum filiifamilias et sine aditione adquirent hereditatem his, in quorum sunt potestate: vtputa si nepos ex filio exheredato, heres sit institutus: patrem enim suum sine aditione faciet heredem, et quidem necessarium. §. 6. Sed si quis heres institutus adoptetur a filio exheredato, necessarium eum non facit: sed iuberi debet, vt adeat: quoniam mortis tempore in potestate non fuerit: nam per eum quis existere necessarius non potest, qui ipse non esset exstaturus. §. 7. Celsus libro quintodecimo Digestorum scripsit, eum qui metu verborum, vel aliquo timore coactus, fallens adierit hereditatem, siue liber sit, heredem non fieri placet: siue seruus sit, dominum heredem non facere.

VII. Pavlvs libro primo ad Sabinum.

Si qvis filiumfamilias heredem instituerit, et ita scripserit, si mihi Titivs iste filivsfamilias heres non erit, Sempronivs heres esto: filio adeunte iussu patris, substitutus excluditur. §. 1. Si filius, prius quam sciret se necessarium extitisse patri heredem, decesserit relicto filio necessario: permittendum est nepoti abstinere

1 Hal. inserit *vel*.

nere se aui hereditate: quia et patri eius idem tribueretur. §. 2. In omni successione, qui ei heres extitit qui Titio heres fuit, Titio quoque heres videtur esse, nec potest Titii omittere hereditatem.

VIII. VLPIANVS libro septimo ad Sabinum:

MORE nostrae ciuitatis neque pupillus neque pupilla sine tutoris auctoritate obligari possunt: hereditas autem quin obliget nos aeri alieno, etiam si non sit soluendo, plus quam manifestum est. De ea autem hereditate loquimur, in qua non succedunt huiusmodi personae quasi necessariae. §. 1. Impubes, qui in alterius potestate est, si iussu eius adierit hereditatem, licet consilii capax non fuerit, ei adquirit hereditatem.

IX. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

PVPILLVS si fari possit, licet huius aetatis sit, vt causam adquirendae hereditatis non intelligat, quamuis non videatur scire huiusmodi aetatis puer: neque enim scire, neque decernere talis aetas potest, non magis quam furiosus, tamen cum tutoris auctoritate hereditatem adquirere potest: hoc enim fauorabiliter eis praestatur.

X. VLPIANVS libro septimo ad Sabinum:

SI EX asse heres destinauerit partem habere hereditatis, videtur in assem pro herede gessisse.

XI. POMPONIVS libro tertio ad Sabinum:

IMPVBERIBVS liberis omnimodo abstinendi potestas sit: puberibus autem ita, si se non immiscuerint.

XII. VLPIANVS libro quadragesimo ad Edictum:

EI, QVI se non miscuit hereditati paternae, siue maior sit, siue minor, non esse necesse Praetorem adire: sed sufficit, se non miscuisse hereditati. Et est in Semenstribus Viuiis Soteri et Victorino rescriptum, non esse necesse pupillis in integrum restitui ex auito contractu, quorum pater constituerat non adgnoscere hereditatem, neque quicquam amouerat, vel pro herede gesserat.

XIII. IDEM libro septimo ad Sabinum;

IS QVI heres institutus est, vel is [1] cui legitima hereditas delata est, repudiatione hereditatem amittit. Hoc ita verum est, si in ea causa erat hereditas, vt et adiri posset: ceterum heres institutus sub conditione, si ante conditionem existentem repudiauit, nihil egit, qualisqualis fuit conditio, etsi in arbitrium collata est. §. 1. Si quis dubitet, viuat testator, necne: repudiando nihil agit. §. 2. Substitutus quoque similiter, si ante repudiat, quam heres institutus decernat de hereditate: nihil valebit repudiatio. §. 3. Neque filiusfamilias repudiando sine patre, neque pater sine filio, alteri nocet: vtrique autem possunt repudiare.

XIV. PAVLVS libro secundo ad Sabinum.

IDEM est etiam, si legitima hereditas filiis obuenit.

XV. VLPIANVS libro septimo ad Sabinum:

IS QVI putat se necessarium, cum sit voluntarius, non poterit repudiare: nam plus est in opinione, quam in veritate.

XVI. IDEM libro vigesimo quarto ad Edictum:

ET e contrario, qui se putat necessarium, voluntarius existere non potest.

XVII. IDEM libro septimo ad Sabinum:

NEC IS, qui non valere testamentum, aut falsum esse putat, repudiare potest. Sed si certum sit, falsum non esse, quod falsum dicitur, sicut adeundo adquirit, ita et repudiando amittit hereditatem. §. 1. Heres institutus, idemque legitimus, si quasi institutus repudiauerit, quasi legitimus non amittit hereditatem: sed si quasi legitimus repudiauit, si quidem scit se heredem institutum, credendus est vtrumque repudiasse: si ignorat, ad neutrum ei repudiatio nocebit: neque ad testamentariam, quoniam hanc non repudiauit: neque ad legitimam, quoniam nondum ei fuerat delata.

XVIII. PAVLVS libro secundo ad Sabinum;

IS POTEST repudiare, qui et adquirere potest.

XIX. IDEM libro quinquagesimo nono ad Edictum:

QVI HEREDITATEM adire, vel bonorum possessionem petere volet, certus esse debet, defunctum esse testatorem.

XX. VLPIANVS libro sexagesimo primo ad Edictum:

PRO HEREDE gerere videtur is, qui aliquid facit quasi heres. Et generaliter Iulianus scribit, eum demum pro he-

1 Ap. Hal. *is* abest.

herede gerere, qui aliquid quasi heres gerit: pro herede autem gerere, non esse facti, quam animi: nam hoc animo esse debet, vt velit esse heres: ceterum si quid pietatis causa fecit, [1] si quid custodiae causa fecit, si quid quasi non heres egit, sed quasi alio iure dominus, apparet, non videri pro herede gessisse. §. 1. Et ideo solent testari liberi, qui necessarii existunt, non animo heredis se gerere, quae gerunt: sed aut pietatis aut custodiae causa, aut pro suo: vtputa patrem sepeliuit, vel insta ei fecit, si animo heredis pro herede gessit: enimuero, si pietatis causa hoc fecit, non videtur pro herede gessisse. Seruos hereditarios pauit, iumenta [2] aut pauit aut distraxit, si hoc vt heres gessit, pro herede: aut si non vt heres, sed vt custodiat, aut putauit sua, aut dum deliberat, quid fecit, consulens vt saluae sint res hereditariae, si forte ei non placuerit pro herede gerere, apparet non videri pro herede gessisse. Proinde et si fundos aut aedes locauit, vel fulsit, vel si [3] quid aliud fecit, non hoc animo, quasi pro herede gereret: sed dum ei, qui substitutus est, vel ab intestato heres exstaturus, prospicit: aut res tempore perituras distraxit: in ea causa est, vt pro herede non gesserit, quia non hoc animo fuerit. §. 2. Si quid tamen quasi heres petit, sed ex his, quae ad heredem extraneum non transeunt: videamus, an oneribus se immerserit hereditariis: vtputa a liberto parentis operas petit: has heres extraneus petere non potuit: hic tamen petendo consequi potest: et constat, pro herede eum non gessisse: cum petitio earum etiam creditoribus competat, et maxime futurarum. §. 3. Sed et qui in sepulchrum hereditarium mortuum intulit, obligari paternis creditoribus non est existimandus, vt Papinianus ait: quae sententia humanior est, licet Iulianus contra scripserit. §. 4. Papinianus scribit, filium heredem institutum, qui se bonis paternis abstinuit, vulgo putare quosdam, si a statulibero pecuniam accepit, a creditoribus conueniendum: siue nummi peculiares fuerint, siue non fuerint: quia ex defuncti voluntate accipitur, quod conditionis implendae causa datur: Iulianus autem, et si non abstinuit, idem existimauit. Ita demum autem pro herede gessisse ait Papinianus si solus heres sit. Ceterum si coheredem habeat, et coheres adiit, non est cogendus, inquit, is, qui accepit a statulibero, actiones creditorum suscipere: nam, cum se filius abstinet, idem debebit consequi iure Praetorio, quod emancipatus consequitur, qui hereditatem repudiauit: quo facto statuliber filio nominatim pecuniam dare iussus, potuisset non heredi dando ad libertatem peruenire. Itaque tunc pro herede geri dicendum esse ait, quoties accipit, quod citra nomen et ius heredis accipere non poterat. §. 5. Si sepulchri violati filius aget, quamuis hereditarii: quia nihil ex bonis patris capit, non videtur bonis immiscere: haec enim actio poenam et vindictam, quam rei persecutionem continet.

XXI. IDEM libro septimo ad Sabinum:

SI QVIS extraneus rem hereditariam quasi subripiens, vel expilans tenet, non pro herede gerit: nam admissum contrariam voluntatem declarat. §. 1. Interdum autem animus solus eum obstringet hereditati: vtputa si re non hereditaria quasi heres vsus sit. §. 2. Sed ita demum pro herede gerendo adquiret hereditatem, si iam sit ei [4] delata. Ceterum ex quibus causis repudiantem nihil agere diximus, ex iisdem causis nec pro herede gerendo quicquam agere sciendum est. §. 3. Si quis partem, ex qua institutus est, ignorauit, Iulianus scribit, nihil ei nocere, quo minus pro herede gereret. Quod et Cassius probat, si conditionem, sub qua heres institutus est, non ignorat: si tamen extitit conditio, sub qua substitutus est. Quid tamen, si ignorat conditionem extitisse? Puto posse adire hereditatem: quemadmodum si ignoret, an coheredis, cui substitutus est, repudiatione portio ei delata sit.

XXII. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

SI IS, ad quem legitima hereditas pertinet, putauerit defunctum seruum suum esse, et quasi peculium eius nactus sit: placet non obligari eum hereditati. Idem ergo dicemus, vt ait Pomponius, si quasi libertini sui, cum ingenuus esset, bona eius [5] occupauit. Nam vt quis pro herede gerendo obstringat se hereditati, scire debet, qua ex causa hereditas ad eum pertineat: veluti adgnatus proximus iusto testamento scriptus

[1] Ap. Hal. *causa fecit* absunt. [2] Hal. inserit *hereditaria*. [3] Ap. Hal. *si* abest.
[4] Hal. *ei* abest. [5] Ap. Hal. *eius* abest.

ptus heres, antequam tabulae proferantur, cum existimaret intestato patremfamilias mortuum, quamuis omnia pro domino fecerit, heres tamen non erit. Et idem iuris erit si non iusto testamento scriptus heres, prolatis tabulis, cum putaret iustum esse: quamuis omnia pro domino administrauerit, hereditatem tamen non adquiret.

XXIII. Pomponivs libro tertio ad Sabinum:

In repvdianda hereditate, vel legato, certus esse debet de suo iure is, qui repudiat.

XXIV. Vlpianvs libro septimo ad Sabinum:

Fvit quaestionis, an pro herede gerere videatur, qui pretium hereditatis omittendae causa capit? Et obtinuit, hunc pro herede quidem non gerere, qui ideo accepit, ne heres sit, in Edictum tamen Praetoris incidere: siue igitur a substituto non heres accepit, siue a legitimo, mortis causa accepisse videtur. Idemque erit, et si non accepit, sed promissa sit ei pecunia: nam et stipulando mortis causa capit.

XXV. Idem libro octauo ad Sabinum:

Si qvis mihi bona fide seruiat seruus alienus, iussu meo hereditatem adeundo nihil promouebit, nec adquiret mihi: nec fructuarius quidem seruus. §. 1. Seruus municipum, vel collegii, vel decuriae, heres institutus, manumissus, vel alienatus, adibit hereditatem. §. 2. Si fisci seruus sit, iussu procuratoris Caesaris adibit hereditatem, vt est saepe rescriptum. §. 3. Si quis plane seruus poenae fuerit effectus, ad gladium, vel ad bestias, vel in metallum damnatus, si fuerit heres institutus, pro non scripto hoc habebitur: idque Diuus Pius rescripsit. §. 4. Iussum eius, qui in potestate habet, non est simile tutoris auctoritati, quae interponitur perfecto negotio: sed praecedere debet, vt Gaius Cassius libro secundo iuris ciuilis scribit: et putat, vel per internuntium fieri posse, vel per epistolam. §. 5. Sed vtrum generaliter, qvaecvmqve tibi hereditas fverit delata, an specialiter? Et magis placet, vt Gaius Cassius scribit, specialiter debere mandare. §. 6. [1] An nominatim de viui hereditate mandari possit, quaeritur? Sed ego non puto recipiendum, vt de viui hereditate mandetur. Plane, si rumor fuit Lucium Titium decessisse, poterit ei mandare, vt si scripsit eum, adeat: aut si clusae adhuc tabulae sunt, et sit incertum, an filius scriptus sit heres. §. 7. Sed quid, si mandauit, vt hereditatem colligat: an videtur mandasse, vt adeat? Quid, si, vt petat bonorum possessionem? aut, vt rem hereditariam distrahat? Aut quid, si petitam bonorum possessionem ratam habuit, mox filius adeat hereditatem? Vel quid, si pro herede gerere mandauit, filius adiit hereditatem? An iussu videatur adisse, dubitari potest. Immo verius est, ex his omnibus aditionem esse introducendam. §. 8. Pater filio ita scripsit, Scio fili, qvod pro tva prvdentia invigilabis hereditati delatae tibi Lvcii Titii: puto, iussu patris adisse. §. 9. Quid, si mandaui, si expedit adire, adito? si pvtas expedire adire [2] adito? erit iussu aditum. §. 10. Si coram Titio iussit adire, si arbitrio Lucii Titii: recte puto iussisse. §. 11. Sed si mandauit quasi ex asse instituto, et inueniatur ex parte: non puto ex iussu adisse. Quod si ex parte iussit, potest ex asse adire. Aliter atque si mandauit quasi ab intestato, et ex testamento adiit: nam non puto quicquam egisse. At si ex testamento mandauit, poterit et ab intestato, quoniam non fecit deteriorem conditionem patris. Idemque, et si quasi instituto praecepit, et inueniatur substitutus, vel contra. §. 12. Sed si mandauit, vt patris adiret, sit autem et impuberi substitutus, non sufficit iussum. §. 13. Plane si sic mandauit, si qua ex testamento Lucii Titii deferatur hereditas, potest defendi iussu adisse. §. 14. Sed si postea quam iussit, paenitentiam egit, prius quam adiret, nihil agit adeundo. §. 15. Item si se adrogandum dederit prius quam filius adiret, non est adquisita hereditas.

XXVI. Pavlvs libro secundo ad Sabinum:

Si ego et seruus meus, vel filius, heres institutus sit: si iussero filio vel seruo [3] adire, statim et ex mea institutione me heredem esse Pomponius scribit: idem et Marcellus probat, et Iulianus.

XXVII.

1 Hal. praefigit *Sed.* 2 Ap. Hal. *adire* abest. 3 Hal. inserit *me.*

XXVII. POMPONIVS libro tertio ad Sabinum:

NEMINEM pro herede gerere posse viuo eo, cuius in bonis gerendum sit, Labeo ait.

XXVIII. VLPIANVS libro octauo ad Sabinum:

ARISTO existimat, Praetorem aditum facultatem facere debere heredi, rationes defuncti ab eo petere, penes quem depositae sunt, deliberanti de adeunda hereditate.

XXIX. POMPONIVS libro tertio ad Sabinum:

QVI HERES institutus prohibeatur ab eo, qui vna institutus iam hereditatem adiit, tabulas, litteras, rationes inspicere mortui, vnde scire posset, an sibi adeunda esset hereditas, non videtur pro herede gerere.

XXX. VLPIANVS libro octauo ad Sabinum:

CVM QVIDAM legationis causa absens filium heredem institutum non potuisset iubere adire in prouincia agentem, Diuus Pius rescripsit Consulibus, subuenire ei oportere, mortuo filio: eo quod reipublicae causa aberat. §. 1. Quod dicitur, PROXIMVS A FILIO POSTVMO HERES, DVM MVLIER PRAEGNANS EST, AVT PVTATVR ESSE, ADIRE HEREDITATEM NON POTEST: SED SI SCIT NON ESSE PRAEGNANTEM, POTEST: accipe proximus a ventre, qui suum heredem pariturus est. Et non solum ad testatos haec verba, verum ad intestatos quoque pertinent. Et in eo ventre idem accipias, qui legitimum vel consanguineum pariturus est. Quoniam mortis tempore qui in vtero est, quantum ad moram faciendam inferioribus, et sibi locum faciendum si fuerit editus, pro iam nato habetur. Idemque et per bonorum possessionem edictalem. Denique Praetor ventrem mittit in possessionem. §. 2. Siue igitur putem praegnantem, siue sit reuera praegnans, quae eum paritura est qui suus heres futurus est, adire hereditatem non possum: quoniam in eo est, vt rumpatur testamentum: nisi si proponas ventrem institutum vel exheredatum. §. 3. Quod dicitur, SI PVTETVR ESSE PRAEGNANS, sic accipiendum est, si dicat se praegnantem. Quid ergo, si ipsa non dicat, sed neget, alii dicant praegnantem esse? Adhuc adiri hereditas non potest: finge obstetrices dicere. Quid, si ipse putat solus? Si iusta ratione ductus, non potest adire: si secundum multorum opinionem, potest. §. 4. Quid ergo, si praegnans fuit, cum putaret heres non esse praegnantem, et adiit: mox abortum factum est? Procul dubio nihil egerit. Toties igitur ei sua praesumtio proficit, quoties concurrit cum veritate. §. 5. Sed et si ipsa mulier heres instituta sit, quae se praegnantem fingit, adeundo adquiret hereditatem. Per contrarium non adquiret, si se putet praegnantem, cum non sit. §. 6. Suum heredem, certum est, ex asse heredem esse, etsi putat esse praegnantem mulierem, quae non est praegnans. Quid, si vnum in vtero habeat, an ex parte dimidia sit heres? Siue institutum postumum proponas, siue intestatum patrem decessisse: quod et Sextum (Proponium) opinatum Tertyllianus libro quarto Quaestionum refert: putasse enim, sicuti cum vacuo vtero suus ex asse heres est, ita et cum vnum gerit, nec per naturam humanae conditionis alium partum formare potest, quod quidem post certum tempus conceptionis euenier, ex parte dimidia et ignorantem fore heredem: nor ex quarta, vt Iulianus putat. §. 7. Scientia autem, vel opinio, si filiusfamilias vel seruus institutus sunt, vtrum ipsorum, an domini vel patris accipienda sit? finge patrem putasse praegnantem, filium certum esse finge, et sic adire: an adquirat hereditatem? puto adquirere: sed contra, non adquirere. §. 8. Si certus sum, non esse falsum testamentum, vel irritum, vel ruptum: licet dicatur esse, possum adire hereditatem.

XXXI. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

HEREDI cum postumo instituto reliquae partes adcrescunt, quae postumo datae sunt, si certum sit non esse praegnantem, licet heres ignoret.

XXXII. VLPIANVS libro octauo ad Sabinum:

HERES institutus, si putet testatorem viuere, quamuis iam defunctus sit; adire hereditatem non potest. §. 1. Sed et si scit, se heredem institutum, sed vtrum pure, an sub conditione, ignoret, non poterit adire hereditatem, licet pure heres institutus sit; et sub conditione, licet

cet

cet paruerit conditioni. §. 2. Sed et si de conditione testatoris incertus sit, paterfamilias an filiusfamilias sit, non poterit adire hereditatem, etsi eius conditionis sit in varietate, vt testari poterit.

XXXIII. PAVLVS libro duodecimo ad Plautium:

QVOD si dubitet, [1] apud hostes decessit, an ciuis Romanus? quoniam vtroque casu est ius adeundi, et in re est vt possit adire, dicendum est posse adire.

XXXIV. VLPIANVS libro octauo ad Sabinum:

SED ET si de sua conditione quis dubitet, an filiusfamilias sit, posse eum adquirere hereditatem, iam dictum est. Cur autem, si suam ignoret conditionem, adire potest: si testatoris, non potest? Illa ratio est, quod qui conditionem testatoris ignorat, an valeat testamentum dubitat, qui de sua, de testamento certus est. §. 1. Sed et si cum esset pure institutus, putauit sub conditione et impleta conditione, quam iniectam putaui, adiit, an possit adquirere hereditatem? Consequens est dicere, [2] posse eum adire, maxime cum haec suspicio nihil ei offuerit, nec periculum adtulerit. Facilius quis admittet, si quis pure institutus, putabit se sub conditione institutum, conditionemque impletam, quam in euentum putabat: nam in nullo haec suspicio offuit.

XXXV. IDEM libro nono ad Sabinum:

SI QVIS heres institutus ex parte, mox Titio substitutus, antequam ex causa substitutionis ei deferatur hereditas, pro herede gesserit: erit heres ex causa quoque substitutionis: quoniam inuito quoque ei adcrescit portio. Idem dico, et si filiusfamilias vel seruus, iussu domini vel patris adierint hereditatem, mox emancipatus, vel manumissus, ex causa substitutionis adeant, erunt namque heredes: sunt enim appendices praecedentis institutionis. §. 1. Si exclusus per conditionem sibi datam pater filium iussit adire, dicendum erit, eum non quaesisse suam portionem. §. 2. Sed si ex duobus filiis vnum iusserit, debebit et alium filium iubere adire.

XXXVI. POMPONIVS libro tertio ad Sabinum:

SI EX sua parte dominus vel pater adierit: necessarium est iussum, vt filius vel seruus coheredes adeant.

XXXVII. IDEM libro quinto ad Sabinum:

HERES in omne ius mortui, non tantum singularum rerum dominum succedit: cum et ea, quae in nominibus sint, ad heredem transeant.

XXXVIII. VLPIANVS libro quadragesimo tertio ad Edictum:

SI DVO sint necessarii heredes, quorum alter se abstinuit, alter, posteaquam prior abstinuit, immiscuit se: dicendum est, nunc non posse recusare, quo minus tota onera hereditaria subeat: qui enim scit, aut scire potuit, illo abstinente, se oneribus fore implicitum, ea conditione adire videtur.

XXXIX. IDEM libro quadragesimo sexto ad Edictum:

QVAMDIV potest ex testamento adiri hereditas, ab intestato non defertur.

XL. IDEM libro quarto Disputationum:

QVAESITVM est, an licet quis paternae hereditatis nihil attingat, aliquid tamen propter patris voluntatem habeat, vel faciat, an creditoribus paternis cogatur respondere? vtputa si impuberi fuerit substitutus: in qua specie Iulianus libro vicesimosexto Digestorum scripsit, incidere eum in Edictum, si se immiscuerit impuberis hereditati: nam qui iudicium parentis oppugnauerit, non debet ex eadem hereditate quicquam consequi. Sed Marcellus eleganter distinguit, multum interesse, vtrum ex asse fuerit institutus in patris testamento, an ex parte: vt si ex parte, potuerit sine metu, remota patris successione, impuberis hereditatem amplecti.

XLI. IVLIANVS libro vigesimo sexto Digestorum:

FILIVS, qui se paterna hereditate abstinuit, si exheredati fratris hereditati se immiscuerit, et pro herede gesserit, poterit, ex substitutione hereditatem obtinere.

XLII. VLPIANVS libro quarto Disputationum:

IVLIANVS libro vicesimo sexto Digestorum scripsit. Si pupillus paterna hereditate se abstinuisset, deinde ei aliquis heres extitisset, non esse eum compellendum creditoribus paternis respondere, nisi substitutus ei fuit: inclinat enim in hoc, vt putet substitutum etiam patris onera subiturum. Quae sententia a Marcello recte notata est: impugnat enim vtilitatem pupilli, qui ipse saltem potest habere successorem: metu

1 Hal. praefigit *an*. 2 Hal. praefigit *haereditatem*.

metu enim onerum patris, timidius quis etiam impuberis hereditatem adibit: alioquin, inquit, et si frater fuit, omissa causa testamenti, ab intestato possidebit hereditatem: et quidem impune: nec enim videtur voluisse fraudare Edictum, qui sibi prospicit, ne oneribus patris pupilli hereditas implicaretur. Sed quod in fratre scripsit, credo ita intelligendum, si non impuberis frater fuit, sed testatoris: ceterum vtique, si frater a patre fratri substitutus impuberi sit, sine dubio necessarius heres existet. §. 1. Si in societatem, quam viuo patre inchoauerat filius, post mortem patris perseuerauerit: Iulianus recte distinguit, interesse, vtrum rem coeptam sub patre perficit, an nouam inchoauit: nam si quid nouum in societatem inchoauit, non videri miscuisse hereditati patris, scripsit. §. 2. Si seruum paternum filius manumiserit, sine dubio miscuisse se paternae hereditati videbitur. §. 3. Proponebatur filius a patre de castrensi peculio seruos comparasse, eosque a patre manumittere rogatus [1], cum heres esset ab eo institutus. Quaerebatur, si se abstinuisset paterna hereditate, eosque manumisisset, an miscuisse se paternae hereditati videatur? Dicebamus, nisi euidenter quasi heres manumiserit, non debere eum calumniam pati, quasi se miscuerit hereditati.

XLIII. IVLIANVS libro trigesimo Digestorum:

HERES per seruum hereditarium eiusdem hereditatis partem, vel id quod eiusdem hereditatis sit, adquirere non potest.

XLIV. IDEM libro quadragesimo septimo Digestorum:

QVOTIES pupillus patri heres extitit, et abstinet se hereditate, quamuis patris bona sub creditoribus sint, tamen rata haberi debent quaecumque pupillus bona fide gesserit: et ideo ei, qui fundum tutore auctore a pupillo emerit, succurrendum erit: nec interest, pupillus soluendo sit, necne.

XLV. IDEM libro primo ad Vrseium Ferocem:

ADITIO hereditatis non est in opera seruili. §. 1. Idcirco, si seruus dotalis adierit, actione de dote eam hereditatem mulier recuperabit, quamuis ea, quae ex operis dotalium [2] adquiruntur, ad virum pertineant. §. 2. Et cum quaestus et compendii societas initur, quidquid ex operis suis socius adquisierit, in medium conferet, sibi autem quisque hereditatem adquirit. §. 3. Praeterea nec fructuarius quidem seruus iussu eius, qui vsumfructum in eo habet, adire hereditatem poterit. §. 4. Et quod a quibusdam respondetur, si liber homo qui bona fide mihi seruiebat, propter me heres institutus erit, posse eum iussu meo adire hereditatem: potest verum esse, vt intelligatur non opera sua mihi adquirere, sed ex re mea; sicut in stipulando, et per traditionem accipiendo, ex re mea mihi adquirat.

XLVI. AFRICANVS libro primo Quaestionum:

CVM FALSVM testamentum diceretur, si quidem ipse heres accusaretur, quoniam certus esse debeat se falsum non fecisse, recte adibit hereditatem: sin autem alius argueretur citra conscientiam eius, non potest adire: quasi dubitet verum esse testamentum.

XLVII. IDEM libro quarto Quaestionum:

QVI SERVVM suum heredem institutum adire iusserat, prius quam ille adiret, furiosus est factus: negauit, recte seruum aditurum: quoniam non nisi voluntate domini adquiri hereditas potest: furiosi autem voluntas nulla est.

XLVIII. PAVLVS libro primo Manualium:

SI QVIS alicui mandauerit, vt si aestimauerit, peteret sibi bonorum possessionem: et postquam ille petit, furere coeperit: nihilo minus adquisita est ei bonorum possessio. Quod si, antequam ille petat, is, qui mandauit petendum, furere coeperit: dicendum non est, statim ei adquisitam bonorum possessionem; igitur bonorum possessionis petitio ratihabitione debet confirmari.

XLIX. AFRICANVS libro quarto Quaestionum:

PVPILLVM, etiam eo tutore auctore, qui tutelam non gerat, hereditatem adeundo obligari ait.

L. MODESTINVS libro singulari de Eurematicis:

SI PER epistolam seruo pupilli tutor hereditatem adire iusserit: si post subscriptam epistolam tutor moriatur, antequam ex epistola seruus adiret, nemo dicturus est, obligari postea pupillum hereditati.

LI. AFRICANVS libro quarto Quaestionum:

EVM

1 Hal. addit *esse*. 2 Hal. inserit *seruorum*.

Evm, qvi duobus testamentis eiusdem testatoris heres scribitur, cum dubitet, num posterius falsum sit, ex neutro eorum posse adire hereditatem placet. §. 1. Filiusfamilias heres scriptus patrem suum certiorem fecerat, videri sibi soluendo esse hereditatem: pater rescripserat, sibi parum idoneam renuntiari: itaque debere eum diligentius explorare, et ita adire, si idoneam comperirisset: filius, acceptis litteris patris, adiit hereditatem. Dubitatum est, an recte adisset? [1] Probabilius diceretur, quamdiu persuasum ei non sit soluendo esse hereditatem, patrem non obligasse. §. 2. Sed et si quis ita dixerit, si solvendo hereditas est, adeo hereditatem: nulla aditio est.

LII. Marcianvs libro quarto Institutionum:

Cvm heres institutus erat filius, et habebat patrem furiosum, in cuius erat potestate: interponere se suam beniuolentiam Diuus Pius rescripsit, vt si filiusfamilias adierit, perinde habeatur, atque si paterfamilias adisset: permisitque ei et seruos hereditatis manumittere. §. 1. Qui ex parte heres institutus est pure, ex parte sub conditione, solus: etiam pendente conditione, si adierit hereditatem, ex asse heres erit: quia solus heres futurus est omnimodo: nisi habeat in conditionalem partem substitutum.

LIII. Gaivs libro decimo quarto ad legem Iuliam et Papiam:

Qvi ex duabus partibus heres institustitus fuerit, ex alia pure, ex alia sub conditione: et ex pura institutione adierit, et decesserit, posteaque conditio extiterit: ea quoque pars ad heredem eius pertinet. §. 1. Qui semel aliqua ex parte heres extiterit, deficientium partes etiam inuitus excipit [2] id est, tacite ei deficientum partes etiam inuito accrescunt.

LIV. Florentinvs libro octauo Institutionum:

Heres quandoque, adeundo hereditatem, iam tunc a morte successisse defuncto intelligitur.

LV. Marcianvs [3] libro secundo Regularum:

Cvm hereditate patris necessarius heres se abstineat, conditio coheredi, siue suo, siue extraneo, defertur, vt aut totam adgnoscat, aut a toto recedat: et ita se abstinere potest propter alium, qui per suam personam non poterat: si tamen creditores dicant, se contentos esse eius portione, quia non potest exonerari, nisi deferatur conditio, et alterius parte abstinere se creditores debent, vt eius actiones ei, qui conuenitur, dentur.

LVI. Vlpianvs libro quinquagesimo septimo ad Edictum:

Si is qui immiscuit se hereditati, decessisset, deinde alter se abstinet: eadem conditio deferenda est heredi eius, quae et ipsi: quod Marcellus ait.

LVII. Gaivs libro vigesimo tertio ad Edictum prouinciale:

Necessariis heredibus non solum impuberibus, sed etiam puberibus, abstinendi se ab hereditate Proconsul potestatem facit: vt quamuis creditoribus hereditariis iure ciuili teneantur, tamen in eos actio non detur, si velint derelinquere hereditatem. Sed impuberibus quidem, etiam si se immiscuerint hereditati, praestat abstinendi facultatem: puberibus autem ita, si se non immiscuerint. §. 1. Sed tamen et puberibus minoribus vigintiquinque annis, si temere damnosam hereditatem parentis appetierint, ex generali Edicto, quod est de minoribus vigintiquinque annis succurrit: cum, et si extranei damnosam hereditatem adierint, ex ea parte Edicti in integrum eos restituit. §. 2. Seruis autem necessariis heredibus, siue puberes siue impuberes sint, hoc non permittitur

LVIII. Pavlvs libro secundo Regularum:

Ex parte heres institutus seruus, et nondum adita hereditate a coherede eius, liber et heres fit necessarius: quia non a coherede, sed a semetipso accipit libertatem: nisi ita institutus fuerit, cvm mihi qvis heres erit, Stichvs liber et heres esto.

LIX. Neratius libro secundo Membranarum:

Qvi patri heres extitit, si idem filio impuberi substitutus est, non potest hereditatem eius praetermittere. Quod sic recipiendum est, etiam si viuo pupillo mortuus erit, deinde pupillus impubes decesserit: nam is, qui heres extiterit, pupillo quoque heres necessario erit: nam si ipsum inuitum obligat, coniungi eam paternae hereditati, et adcrescendi iure adquiri cuicumque patris heredi, existimandum est.

LX.

1 Hal. praefigit *Sed.* 2 *accipit* reliqua absunt. 3 *MARCELLVS.*

LX. IAVOLENVS libro primo ex posterioribus Labeonis:

FILIVM emancipatum pater solum heredem instituit, et, si is heres non esset, seruum liberum et heredem esse iusserat: filius, tamquam pater demens fuisset, bonorum eius possessionem ab intestato petit, et ita hereditatem possedit. Labeo ait, si probaretur sana mente pater testamentum fecisse, filium ex testamento patri heredem esse: hoc falsum puto: nam filius emancipatus cum hereditatem testamento datam ad se pertinere noluit, continuo ea ad substitutum heredem transit: nec potest videri pro herede gessisse, qui, vt hereditatem omitteret, ex alia parte Edicti possessionem bonorum petat. Paulus. Et Proculus Labeonis sententiam improbat, et in Iauoleni sententia est.

LXI. MACER libro primo de Officio Praesidis.

SI MINOR annis, posteaquam ex parte heres extitit, in integrum restitutus est: Diuus Seuerus constituit, vt eius partis onus coheres suscipere non cogatur, sed bonorum possessio creditoribus detur.

LXII. IAVOLENVS libro primo ex posterioribus Labeonis.

ANTISTIVS Labeo ait, si ita institutus sit, SI IVRAVERIT, HERES ESTO, quamuis iurauerit, non tamen eum statim heredem futurum, antequam pro herede aliquid gesserit: quia iurando voluntatem magis suam declarasse videatur. Ego puto, satis eum pro herede gessisse, si vt heres iurauerit. Proculus idem: eoque iure vtimur. §. I. Si seruus heres institutus post iussum domini, antequam adiret, alienatus esset: nouum iussum posterioris domini, non iussum prioris exigitur.

LXIII. LIBRO singulari regularum Pomponii Marcellus notat:

FVRIOSVS adquirere sibi commodum hereditatis ex testamento non potest, nisi si necessarius patri aut domino heres existat: per alium autem adquiri ei potest: veluti per seruum, vel eum, quem in potestate habet.

LXIV. IAVOLENVS libro secundo ex posterioribus Labeonis:

SERVVS duorum heres institutus, et adire iussus, si alterius domini iussu adierit, deinde manumissus fuerit, poterit ipse adeundo ex parte dimidia heres esse.

LXV. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

ET SI substitutum haberet idem seruus ita: SI HERES NON ERIT, ILLE HERES ESTO: substitutus locum non habet.

LXVI. VLPIANVS libro sexagesimo primo ad Edictum:

SI SERVVS communis vel vni ex dominis, vel pluribus, vel omnibus heres extiterit necessarius: nullius eorum hereditate se poterit abstinere.

LXVII. IDEM libro primo Regularum:

SERVVS communis ab extero heres institutus, si iussu vnius adierit hereditatem, eum non pro maiore parte interim heredem facit, quam pro dominica: deinde ceteris sociis non iubentibus, tacito iure partes ei adcrescunt.

LXVIII. PAVLVS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

CVM SOLVS seruus heres institutus sit, sicut licet vno tempore omnium dominorum iussu adire hereditatem, ita et separatis temporibus singulorum iussu recte adit: nam quia saepius adit, non ex testamento, sed ex iure dominorum venire, vtilitatis causa, videtur: ne, alterius festinatione, alterius ius laedatur.

LXIX. VLPIANVS libro sexagesimo ad Edictum.

QVAMDIV institutus admitti potest, substituto locus non est: nec ante succedere potest, quam excluso herede instituto. Eueniet igitur, vt necessarium sit remedium Praetoris et circa denegandas primo actiones, et circa praestituendum tempus substituto: quia intra diem primo praestitutum, neque adire hereditatem potest, neque pro herede gerere. Is autem, qui tertio gradu scriptus est, si primo deliberante secundus decedat, ipse potest succedere. Ergo exspectamus in singulis, vt prius eis deferatur hereditas: tunc deinde, posteaquam delata est, exspectamus diem praestitutum: intra quem diem [1], nisi aut adeat, aut pro herede gerat, denegamus ei actiones.

LXX. PAVLVS libro quinquagesimo septimo ad Edictum.:

IN PLVRIVM heredem gradibus hoc seruandum est, vt si testamentum proferatur, prius a scriptis incipiatur: deinde transitus fiat ad eos, ad quos legitima hereditas pertinet: etiam si idem sit, ad quem vtroque modo pertineat: nam hoc

1 Ap. Hal. *diem* abest.

hoc gradatim consequitur, vt prius ex testamento delatam, deinde legitimam repudiet. Idem iuris est in bonorum possessione, vt prius scriptus repellat bonorum possessionem: deinde is, qui ab intestato petere potest. §. 1. Si vero ei, ad quem legitima hereditas potest pertinere, conditio data sit, nihil constituere potest de legitima, antequam dies conditionis transeat: et ideo dicendum est, et in eo casu, si respondit neutram hereditatem ad se velle pertinere, bona defuncti a creditoribus possidenda sunt [1].

LXXI. VLPIANVS libro sexagesimo primo ad Edictum:

SI SERVVM quis alienum ab hostibus redemerit, et heredem eum cum libertate instituerit: magis puto fore eum liberum, et necessarium heredem: nam cum scribit ei libertatem, vinculo suo resoluit: et in hoc solum reddit iure postliminii, vt non iterum seruus eius fiat, cuius erat antequam caperetur, hoc enim satis impium est: sed vt [2] pristino domino suam aestimationem omnimodo offerat, vel maneat ei obligatus donec pretium soluat: quod libertatis fauore introductum est. §. 1. Si quis hac lege emtus sit, vt intra certum diem manumittatur, et cum libertate heres institutus sit: an ei succurrendum sit, vt se abstineat, videamus? Magisque est, vt, donec dies non extiterit, possit ei necessarius heres effici, et non possit sese abstinere: sin autem dies praeteritus fuerit, tunc non necessarius, sed voluntarius heres efficitur, et potest se abstinere secundum exemplum eius, cui fideicommissaria libertas sub conditione debebatur. §. 2. Si quis dederit nummos domino, vt manumittatur: puto huic omnimodo esse succurrendum. §. 3. Praetor ait, SI PER EVM EAMVE FACTVM ERIT, QVO QVID EX EA HEREDITATE AMOVERETVR. §. 4. Si quis suus se dicit retinere hereditatem nolle, aliquid autem ex hereditate amouerit: abstinendi beneficium non habebit. §. 5. Non dixit Praetor, SI QVID AMOVERIT, sed SI PER EVM EAMVE FACTVM ERIT, QVO QVID EX EA AMOVERETVR: siue ergo ipse amouerit, siue amouendum curauerit, Edictum locum habebit. §. 6. Amouisse eum accipimus, qui quid celauerit, aut interuerterit, aut consumserit. §. 7. Ait Praetor, QVO QVID EX EA AMOVERETVR: siue autem vna res siue plures fuerint amotae, Edicto locus est, siue ex ea hereditate sint, siue ad eam hereditatem pertineant. §. 8. Amouere non videtur, qui non callido animo nec maligno rem reposuit. Ne is quidem, qui in re errauit, dum putat non esse hereditariam. Si igitur non animo amouendi, nec vt hereditati damnum det, rem abstulit: sed dum putat non esse hereditariam, dicendum est, eum amouisse non videri. §. 9. Haec verba Edicti ad eum pertinent, qui ante quid amouit, deinde se abstinet: ceterum si ante se abstinuit, deinde tunc amouit, hic videamus, an Edicto locus sit? Magisque est, vt putem, istic Sabini sententiam admittendam: scilicet, vt furti potius actione creditoribus teneatur: etenim qui semel se abstinuit, quemadmodum ex post delicto obligatur?

LXXII. PAVLVS libro primo ad Plautium:

SI QVIS heres ita scriptus fuerit, vt intra certum tempus adeat hereditatem: et, si non ita adierit, alius ei substituatur: prior autem heres, antequam adiret, decesserit: nemo dubitat, quin substitutus vltimum diem aditionis expectare non solet.

LXXIII. IDEM libro septimo ad Plautium:

SI QVIS, non quasi heres, sed quasi patroni filius, egens, a liberto paterno ali velit: procul dubio hoc extra causam est immiscendi se bonis paternis: et ita recte Labeo scribit.

LXXIV. IDEM libro duodecimo ad Plautium:

QVI PVTAT se decem dare iussum, cum quinque iussus sit: si decem dederit, fiet heres adeundo. §. 1. At si quinque putet se iussum dare, cum decem dare iussus est, et dat quinque, non implet conditionem: sed ad aliquid proficit, vt, si adimpleuerit reliquum, aliorum quinque datione videatur conditio esse impleta. §. 2. Qui bona fide seruit, si quasi iussu domini adierit, non obligabitur. §. 3. Similis est huic statuliber, qui iussus ab herede adire hereditatem, post conditionem libertatis existentem, cum hoc ignoraret, adiit. §. 4. De eo, qui heres institutus ab aliquo dubitat, an libertas ei ex testamento domini obtigerit, cum nesciat conditionem libertatis extitisse, vel hereditatem aditam, an adeun-

1 Ap. Hal. *sunt* abest. 2 Ap. Hal. *vt* abest.

eundo heres fiat, videndum. Iulianus hunc diceret fieri heredem.

LXXV. MARCELLVS libro nono Digestorum:

EX SEMISSE Titius heres scriptus est: quadrantis bonorum possessionem per errorem petit. Quaero, an nihil actum sit: an vero perinde omnia seruanda sint, ac si quadrans nominatus non sit? Respondit, magis nihil actum esse, quemadmodum [1] cum ex semisse scriptus heres, ex quadrante per errorem adiit hereditatem.

LXXVI. IAVOLENVS libro quarto Epistolarum:

SI TV ex parte sexta sub conditione institutus fuisses heres, et omittente partem suam Titio, cui substitutus eras, ex substitutione adisses, deinde conditio iure sextantis extitisset: quaero, an adire necesse habueris, ne sextans tuus intereat? Respondit, nihil interest, vtrum ex substitutione prius adierit, an ex prima institutione: cum ab vtraque causa vna aditio sufficiat: sextans itaque, qui sub conditionem datus mihi est, ad me solum pertinet. §. 1. Item si tu sextantis, ex quo institutus esses heres, omiseris aditionem: numquid dubitas, quin ex substitutione adeundo, Titianae partis habiturus partem esses? Respondit, non dubito quin, si prima institutione adeundo heres esse possim, in potestate mea sit, quam partem hereditatis aut amittere velim, aut vindicare.

LXXVII. POMPONIVS libro octauo ad Quintum Mucium:

ILLVD dubitari potest, an, si cum testamento heres institutus essem ab eo, qui etiam si intestatus decessisset, legitima hereditas eius ad me pertineret? an [2] simul vtramque hereditatem repudiare possim: [3] quoniam antequam ex testamento hereditatem repudiarim, legitima nondum ad me pertinet? Verum eodem momento intelligor et ex testamento, et legitimam repudiare: sicuti si legitimam velim ad me pertinere, cum sciam testamento mihi relictam, videbor ante repudiare testamentum, et ita legitimam adquisisse.

LXXVIII. IDEM libro trigesimo quinto ad Quintum Mucium:

DVO FRATRES fuerant: bona communia habuerant: eorum alter intestato mortuus, suum heredem non reliquerat: frater, qui super erat, nolebat ei heres esse: consulebat num ob eam rem, quod communibus, cum sciret eum mortuum esse, vsus esset, hereditati se alligasset? Respondit, nisi eo consilio vsus esset, quod vellet se heredem esse, non adstringi: itaque cauere debet, ne qua in re plus sua parte dominationem interponeret.

LXXIX. VLPIANVS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam:

PLACET, quoties adquiritur per aliquem hereditas, vel quid aliud ei cuius quis in potestate est, confestim adquiri ei cuius est in potestate: neque momento aliquo subsistere in persona eius, per quem adquiritur: et sic adquiri ei, cui adquiritur.

LXXX. PAVLVS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

SI SOLVS heres ex pluribus partibus fuero institutus, vnam partem omittere non possum: nec interest, in quibusdam habeam substitutum, necne. §. 1. Idem puto, etiam si aliis mixtus heredibus, ex pluribus partibus heres institutus sim: quod et hic, adeundo vnam portionem, omnem adquiro, si tamen delatae sint. §. 2. Item si seruus meus ex parte heres institutus sit pure, ex parte sub conditione, dato scilicet coherede, et iussu meo adierit, deinde eo manumisso conditio alterius portionis extiterit: verius est, non mihi esse adquisitam illam portionem, sed ipsum comitari: omnia enim paria permanere debent in id tempus, quo alterius portionis conditio extet, vt adquiratur ei, cui prior portio adquisita est. §. 3. Ego quidem puto, et si adhuc in potestate sit, iterum adeundum esse, si conditio extiterit: et illud, quod dicimus semel adeundum, in eiusdem persona locum habet, non cum per alium adquirenda est hereditas.

LXXXI. VLPIANVS libro decimo tertio ad legem Iuliam et Papiam:

TOTIES videtur heres institutus etiam in causa substitutionis adisse, quoties adquirere sibi possit: nam si mortuus esset, ad heredem non transferret substitutionem.

LXXXII. TERENTIVS CLEMENS libro decimo sexto ad legem Iuliam et Papiam:

SI SERVVS eius, qui capere non potest, heres instituatur, et antequam iussu domini adeat hereditatem, manumissus alienatusue sit, et nihil in fraudem legis factum esset: ipse admittitur ad

1 *quam* loco *quemadmodum*. 2 Hal. inserit *per eam*. 3 Hal. inserit *quod magis est*.

ad hereditatem: sed et si partem capere [1] possit dominus eius: eadem dicenda sunt de parte, quam ille capere non potest: nihil enim interest, de vniuerso quaeratur, quod capere non possit, an de portione.

LXXXIII. VLPIANVS libro decimo octauo ad legem Iuliam et Papiam:

SI TOTAM, an partem, ex qua quis heres institutus est, tacite rogatus sit restituere: apparet, nihil ei debere adcrescere: quia rem non videtur habere.

LXXXIV. PAPINIANVS libro decimo sexto Quaestionum:

VENTRE praeterito, si filius, qui fuit emancipatus, aut exter [2] heres institutus sit: quamdiu rumpi testamentum potest, non defertur ex testamento hereditas: sed si vacua ventre mulier fuit, et incerto eo filius in familia retentus vita decessit, heres fuisse intelligitur: emancipatus, aut exter, non aliter possunt hereditatem quaerere, quam si non esse praegnantem sciant. Ergo si ventre pleno sit mulier, nonne iniquum erit, interea defunctum filium heredi suo relinquere nihil? et ideo decreto filio succurrendum est: quia, siue frater ei nascatur, siue non nascatur, patri heres futurus est. Eademque ratio facit, vt emancipato quoque subueniri debeat, qui alterutro casu rem omnimodo habiturus est.

LXXXV. IDEM libro trigesimo Quaestionum:

SI METVS causa adeat aliquis hereditatem, fiet, vt quia inuitus heres existat, detur abstinendi facultas.

LXXXVI. IDEM libro sexto Responsorum:

PANNONIVS AVITVS, cum in Cilicia procuraret, heres institutus, ante vita decesserat, quam heredem se institutum cognosceret: quia bonorum possessionem, quam procurator eius petierat, heredes Auiti ratam habere non potuerant, ex persona defuncti restitutionem in integrum implorabant: quae stricto iure non competit, quia intra diem aditionis Auitus obisset. Diuum tamen Pium contra constituisse, Maecianus libro quaestionum refert in eo, qui legationis causa Romae erat: et filium, qui matris delatam possessionem absens amiserat, sine respectu eius distinctionis restitutionem (locum) habere. Quod et hic humanitatis gratia obtinendum est. §. 1. Rei perduellionis hereditatem, suspensa cognitione filius emancipatus, cui de patris innocentia liquet, potest quaerere. §. 2. Pro herede gessisse filium placet, qui moriens, comperto matrem suam intestato vita decessisse, codicillis petit ab herede suo, vt maternorum bonorum seruum manumitteret, ac sibi parentibusque suis in possessionem matris monumentum exstrueret.

LXXXVII. IDEM libro decimo Responsorum:

EVM [3] BONIS patris se miscere conuenit, qui remoto familiae vinculo, pro herede gerere videretur: et ideo filius, qui tamquam ex bonis matris, cuius hereditatem suscepit, agrum ad hereditatem patris pertinentem, vt maternum ignorans possedit, abstinendi consilium, quod in bonis patris tenuit, amisisse non videtur. §. 1. Pupillis, quos placuit oneribus hereditariis esse liberandos, confusas actiones restitui oportet.

LXXXVIII. PAVLVS libro primo Quaestionum:

GERIT pro herede, qui animo adgnoscit successionem, licet nihil attingat hereditarium: vnde et si domum pignori datam, sicut hereditariam, retinuit, cuius possessio qualisqualis fuit in hereditate, pro herede gerere videtur: idemque est, et si alienam rem, vt hereditariam, possedisset.

LXXXIX. SCAEVOLA libro decimo tertio Quaestionum:

SI PVPILLVS se hereditate abstineat, succurrendum est et fideiussoribus ab eo datis, si ex hereditario contractu conuenirentur.

XC. PAVLVS libro duodecimo Responsorum respondit:

PER CVRATOREM hereditatem adquiri non posse. §. 1. Idem respondit, si iussu aui nepos patris, qui de castrensi peculio testamentum fecit, hereditatem adisset, adquisisse ei ea, de quibus pater testari potest: quia castrensia esse mutatione personae desierint.

XCI. IDEM libro decimo quinto Responsorum respondit:

SI IS, qui bonis paternis se abstinuit, per suppositam personam emtoris bona patris mercatus probatur, perinde eum conueniri oportere a creditoribus, atque si bonis paternis se inmiscuisset.

XCII. IDEM libro decimo septimo Responsorum:

FILIVSFAMILIAS duxit vxorem: ea, filiis sublatis, intestata decessit: filii iussu patris, non aui, adierunt hereditatem

[1] Hal. inserit *tantum*. [2] *exterus*. [3] Hal. inserit *dumum*.

ditatem. Quaero, an auo adquisita sit hereditas? Paulus respondit, secundum ea quae proponuntur, nihil actum esse.

XCIII. Idem libro tertio Sententiarum:

Pater, quoties filio mandat adire, certus esse debet, an [1] pro parte, an ex asse: et an ex institutione, an ex substitutione: et an [2] testamento, an ab intestato, filius suus heres existat. §. 1. Mutus pater vel dominus, filio vel seruo heredibus institutis, magis est, vt, si intellectu non careat, nutu iubere possit adire hereditatem: vt ei iure eius commodum quaeri possit, quod facile explicari possit scientia litterarum. §. 2. Mutus seruus iussu domini pro herede gerendo, obligat dominum hereditati.

XCIV. Hermogenianvs libro tertio iuris Epitomarum:

Qvi svperstitis bona repudiat, post mortem eius adire hereditatem, item bonorum possessionem petere non prohibetur.

XCV. Pavlvs libro quarto Sententiarum:

Recvsari hereditas non tantum verbis, sed etiam re potest, et alio quouis indicio voluntatis.

XCVI. Hermogenianvs libro tertio iuris Epitomarum:

Qvi se pupillum falso existimans, cum esset pubes, pro herede gessit: quo minus heres existat, nihil error talis ei nocebit.

XCVII. Pavlvs libro tertio Decretorum:

Clodivs Clodianus, facto prius testamento, postea eundem heredem in alio testamento inutiliter facto instituerat: scriptus heres, cum posterius putaret valere, ex eo hereditatem adire voluit: sed postea hoc inutile repertum est. Papinianus putabat, repudiasse eum ex priore hereditatem, ex posteriore autem non posse adire: dicebam, non repudiare eum, qui putaret posterius valere: pronuntiauit, Clodianum intestatum decessisse.

XCVIII. Scaevola libro vigesimo sexto Digestorum:

Qvae neptis suae nomine, quam ex Seia habebat, Sempronio tot dotis nomine spoponderat, et pro vsuris in exhibitionem certam summam praestabat, decessit, relicta Seia filia, et aliis heredibus, cum quibus Sempronius iudicio egit: condemnatique pro portionibus hereditariis singuli heredes, inter quos et Seia, Sempronio cauerunt summam, qua quisque condemnatus erat, vsuris iisdem, quae ad exhibitionem a testatrice praestabantur: postea, excepta Seia filia, ceteri heredes abstinuerunt hereditate beneficio Principis, et tota hereditas ad Seiam pertinere coepit. Quaero, an in Seiam, quae sola heres remansit, et omnia vt sola heres egerat, pro eorum quoque portionibus, qui beneficio principali hereditate abstinuerint, vtilis actio dari debeat? Respondit, pro parte eorum, qui se [3] abstinuissent, actiones solere decerni in eam, quae adisset, et maluisset integra hereditaria onera subire.

XCIX. Pomponivs libro primo Senatusconsultorum:

Aristo in decretis Frontianis ita refert: cum duae filiae patri necessariae heredes extitissent, altera se paterna abstinuerat hereditate, altera bona paterna vindicaret, totumque onus suscipere parata erat: Sanctum Cassium Praetorem, causa cognita actiones hereditarias vtiles daturum, recte pollicitum ei, quae ad hereditatem patris accederat, denegaturumque ei quae se abstinuerat.

Tit. III.

TESTAMENTA QVEMADMODVM APERIANTVR, INSPICIANTVR ET DESCRIBANTVR.

Gaivs libro decimo septimo ad Edictum prouinciale:

Omnibvs, quicunque desiderant tabulas testamenti inspicere, vel etiam describere, despicienti describentique potestatem facturum se Praetor pollicetur. Quod vel suo vel alieno nomine desideranti tribuere eum, manifestum est. §. 1. Ratio autem huius Edicti manifesta est. Neque enim sine iudice transigi, neque apud iudicem exquiri veritas de his controuersiis, quae ex testamento proficiscerentur, aliter potest, quam inspectis cognitisque verbis testamenti. §. 2. Si quis [4] neget sigillum suum agnoscere, non ideo quidem minus aperiuntur tabulae, sed alias suspectae fiunt.

II. Vlpianvs libro quinquagesimo ad Edictum:

Ta-

1 Ap. Hal. *an* abest. 2 Ap. Hal. et hoc *an* abest. 3 Ap. Hal. *se* abest. 4 Hal. inserit *se*.

TABVLARVM testamenti instrumentum non est vnius hominis, hoc est heredis, sed vniuersorum, quibus quid illic adscriptum est: quin potius publicum est instrumentum. §. 1. Testamentum autem proprie illud dicitur, quod iure perfectum est: sed abusiue testamenta ea quoque appellamus, quae falsa sunt, vel iniusta, vel irrita, vel rupta: itemque inperfecta solemus testamenta dicere. §. 2. Ad causam autem testamenti pertinere videtur id, quodcumque quasi ad testamentum factum sit, in quacumque materia fuerit scriptum, quod contineat supremam voluntatem: et tam principales, quam secundae tabulae Edicto continentur. §. 3. Si plura sint testamenta, quae quis exhiberi desideret: vniuersorum ei facultas facienda est. §. 4. Si dubitetur, vtrum viuat, an decesserit is, cuius quis, quod ad causam testamenti pertinet, inspici, describique postulat: dicendum est, Praetorem causa cognita statuere id debere: vt, si liquerit eum viuere, non permittat inspici tabulas, et vt ipsam scripturam quis inspiciat, et sigilla, et quid aliud ex tabulis velit spectare. §. 5. Inspectio tabularum etiam lectionem earum indicat. §. 6. Diem autem et Consulem tabularum non patitur Praetor describi vel inspici, idcirco, ne quid falsi fiat: namque etiam inspectio materiam falso fabricando instruere potest. §. 7. Vtrum autem in continenti potestatem inspiciendi vel describendi iubet, an desideranti tempus dabit ad exhibitionem? Et magis est, vt dari debeat, secundum locorum angustias, seu prolixitates. § 8. Si quis non negans apud [1] se tabulas esse, non patiatur inspici et desribi, omnimodo ad hoc compelletur: si tamen neget penes se tabulas esse, dicendum est, ad interdictum remitti, quod est de tabulis exhibendis.

III. GAIVS libro decimo septimo ad Edictum prouinciale:

IPSI tamen heredi vindicatio tabularum, sicut ceterarum hereditariarum rerum competit: et ob id ad exhibendum quoque agere potest.

IV. VLPIANVS libro quinquagesimo ad Edictum:

CVM AB initio aperiendae sint tabulae, Praetoris id officium est, vt cogat signatores conuenire, et sigilla sua recognoscere.

V. PAVLVS libro octauo ad Plautium:

VEL NEGARE se signasse: publice enim expedit, suprema hominum iudicia exitum habere.

VI. VLPIANVS libro quinquagesimo ad Edictum:

SED SI maior pars signatorum fuerit inuenta, poterit ipsis interuenientibus resignari testamentum, et recitari.

VII. GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale:

SED SI quis ex signatoribus aberit, mitti debent tabulae testamenti, vbi ipse sit, vti adgnoscat: nam reuocari eum, adgnoscendi causa, onerosum est: quippe saepe cum magna captione a rebus nostris reuocamur, et sit iniquum, damnosum cuique esse officium suum. Nec ad rem pertinet, vnus absit, an omnes: et si forte, omnibus absentibus, causa aliqua aperire tabulas vrgueat, debet proconsul curare, vt interuenientibus optimae opinionis viris aperiantur, et post descriptum et recognitum factum, ab hisdem, quibus interuenientibus apertae sunt, obsignentur: tunc deinde eo mittantur, vbi ipsi signatores sint, ad inspicienda sigilla sua.

VIII. VLPIANVS libro quinquagesimo ad Edictum:

PVPILLARES tabulas, etiam si non fuerit superscriptum ne aperirentur, attamen, si seorsum eas signatas testator reliquerit, Praetor eas aperiri, nisi causa cognita, non patietur.

IX. PAVLVS libro quadragesimo quinto ad Edictum:

SI MVLIER ventris nomine in possessione sit, aperiendae sunt secundae tabulae, vt sciatur cui demandata sit curatio.

X. VLPIANVS libro decimo tertio ad legem Iuliam et Papiam:

SI IN duobus exemplariis scriptum sit testamentum, alterutro patefacto apertae tabulae sunt. §. 1. Si sui natura tabulae patefactae sunt, apertum videri testamentum non dubitatur: non enim quaeremus, a quo aperiantur. §. 2. Si tabulae non compareant, vel exustae sint: futurum est, vt subuenire legatariis debeat. Idem est, si suppressae, vel occultae sint.

XI. GAIVS libro vndecimo ad legem Iuliam et Papiam:

SICVT codicilli pars intelliguntur testamenti, ita secundae tabulae principalium tabularum partem obtinere videntur.

XII.

1 *penes* loco *apud*.

XII. VLPIANVS libro decimo tertio ad legem Iuliam et Papiam:

SI QVIS fecerit teſtamentum, et exemplum eius, exemplo quidem aperto, nondum apertum eſt teſtamentum: quod ſi authenticum patefactum, eſt totum apertum.

TIT. IV.

SI QVIS OMISSA CAVSA TESTAMENTI, AB INTESTATO, VEL ALIO MODO POSSIDEAT HEREDITATEM.

VLPIANVS libro quinquageſimo ad Edictum:

PRAETOR voluntates defunctorum tuetur: et eorum calliditati occurrit, qui omiſſa cauſa teſtamenti ab inteſtato hereditatem partemue eius poſſident, ad hoc, vt eos circumueniant, quibus quid ex iudicio defuncti deberi potuit, ſi non ab inteſtato poſſideretur hereditas: et in eos actionem pollicetur. §. 1. Et parui refert, vtrum quis per ſemetipſum, an per alium adquirere potuit hereditatem: nam, quomodocumque potuit, ſi non adquiſiit hereditatem, in ea cauſa eſt, vt incidat in Edictum Praetoris. §. 2. Praetermittere autem cauſam teſtamenti videtur, qui, cum poſſet iubere, noluit id facere. §. 3. Quid ergo, ſi ſeruus eius, cum iuberetur adire hereditatem, dicto audiens non fuit? Sed compellendus eſt ſeruus hoc facere: ideoque dominus ab inteſtato veniens incidit in Edictum. §. 4. Sin autem nec certioratus eſt dominus a ſeruo, et poſtea ipſe ab inteſtato poſſedit hereditatem, non debet incidere in Edictum, niſi ſi fingit ignorantiam. §. 5. Si proponatur idem et inſtitutus et ſubſtitutus, et praetermiſerit inſtitutionem: an incidat in Edictum, quaeritur? Et non puto incidere: quaſi teſtator hanc ei dederit facultatem, qui eum ſubſtituit. §. 6. Praetermittere eſt cauſam teſtamenti, ſi quis repudiauerit hereditatem. §. 7. Qui ſunt in poteſtate, ſtatim heredes ſunt ex teſtamento: nec, quod ſe abſtinere poſſunt, quicquam facit: quod ſi poſtea miſcuerunt [1], ex teſtamento videntur heredes: niſi ſi abſtinuerint quidem ſe teſtamento, verum ab inteſtato petierint bonorum poſſeſſionem: hic enim incident in Edictum. §. 8. Qui ſub conditione inſtitutus heres potuit parere conditioni, nec paruit, cum conditio talis ſit, vt in arbitrio ſit heredis inſtituti, deinde ab inteſtato poſſideat hereditatem: debebit Edicto teneri, quia eiuſmodi pro pura debet haberi. §. 9. Non quaerimus, qui praetermiſſa cauſa teſtamenti ab inteſtato hereditatem poſſideant, vtrum iure legitimo poſſideant, an non: nam quoquo iure poſſideant hereditatem, vel partem eius, conueniri ex Edicto poterunt: vtique ſi non ex alia cauſa poſſideant: vtputa, ſi quis omiſit quidem hereditatem, ſed ex cauſa fideicommiſſi poſſidet, miſſus in poſſeſſionem fideicommiſſorum ſervandorum cauſa: vel ſi proponas eum crediti ſeruandi cauſa veniſſe in poſſeſſionem: nam nec ex hac cauſſa legatariis reſpondere cogetur. Toties igitur Edictum Praetoris locum habebit, quoties aut quaſi heres legitimus poſſidet, aut quia bonorum poſſeſſionem accipit ab inteſtato, aut ſi forte quaſi praedo poſſideat hereditatem, fingens ſibi aliquem titulum ab inteſtato poſſeſſionis: quocumque enim modo hereditatem lucriſacturus quis ſit, legata praeſtabit. §. 10. Sane interueniente cautione, EVICTA HEREDITATE LEGATA REDDI, etſi non poſſideat quis hereditatem, dolo autem malo fecerit, quod minus poſſideat: eueniet, vt perinde teneatur, atque ſi hereditatem adiſſet. §. 11. Dolo autem malo feciſſe videtur, quo minus poſſideat, qui ad alium tranſtulit poſſeſſionem per fraudem, vt legatarii, ceterique, qui quid in teſtamento acceperunt, careant his, quae ſibi relicta ſunt. §. 12. Sane quaeſtionis fuit, vtrum is demum dolo malo facere videatur quo minus poſſideat, qui per dolum eam poſſeſſionem dimittat, quam aliquando habuit: an vero is quoque, qui hoc ipſum malitioſe fecit, ne ab initio poſſidere inciperet? Labeo ſibi videri ait, non minus delinquere eum qui non incipiat poſſidere, quam eum qui deſinat: quae ſententia obtinet. §. 13. Si quis per fraudem omiſerit hereditatem, vt ad legitimum perueniat: legatorum petitione tenebitur.

II. IDEM libro ſeptimo ad Sabinum:

LICET pro herede gerere non videatur, qui pretio accepto praetermiſit hereditatem: tamen dandam in eum actionem, exemplo eius, qui omiſſa cauſa teſtamenti ab inteſtato poſſidet hereditatem, Diuus Hadrianus reſcripſit: proinde legatariis et fideicommiſſariis tenebitur. §. 1. Sed vtrum ab eo erit incipiendum, et ſic ad heredem veniendum: an conuer-

[1] *ſe immiſcuerint.*

uertemus ordinem? Mihi videtur humanior esse haec sententia, vt possessor hereditatis prior excutiatur, maxime si lucratiuam habet possessionem.

III. POMPONIVS libro tertio ad Sabinum:

SI PECVNIAM a substituto acceperis, vt praetermitteres, isque adierit: an danda sit legatariis actio, dubitari potest? Et puto, si ipse quoque praetermiserit, et, quod lege ad se rediret, possidebit hereditatem, in vtrumque vestrum dandam: vt ei tamen, cui ab vtroque legatum sit, in alterutrum detur actio.

IV. VLPIANVS libro quinquagesimo ad Edictum:

SI QVIS pecuniam non accepit, simpliciter autem omisit causam testamenti, dum vult praestitum ei, qui substitutus est, vel legitimo: numquid locus non sit Edicto? Plane indignandum est, circumuentam voluntatem defuncti: et ideo si liquido constiterit, in necem legatariorum hoc factum, quamuis non pecunia accepta, sed nimia gratia collata, dicendum erit, locum esse vtili actioni aduersus eum, qui possidet hereditatem. §. 1. Et recte dicetur: vbicumque quis, dum vult praestitum ei, qui se repudiante venturus est, non repudiaturus, nisi praestitum vellet, et maxime si ob euertenda iudicia id fecit, ibi dicendum est [1], aduersus possessorem competere actionem: sic tamen, vt, vbi quidem pecunia accepta repudiauit, ibi dicamus, eum, qui omisit, conueniendum, vbi vero gratis, in fraudem tamen eorum quibus quid relictum est, possessorem debere conueniri vtili actione. §. 2. Quamquam de heredibus institutis videatur Praetor loqui, attamen etiam ad alios haec res serpet: vt si sit legatarius, a quo fideicommissum relictum est, et hic id egisset, vt omittatur hereditas, doloque id fecit, conueniri debet. §. 3. Si quis vendiderit hereditatem, vtique possidere videtur: non dolo fecisse, quo minus possideat.

V. MARCELLVS libro duodecimo Digestorum:

EXCVSATVS videtur patronus, qui institutionem praetermisit, cum aliter esset a liberto scriptus heres, quam eum institui oportet: nam et si seruus eius ex asse institutus fuerit, et per quemcumque casum non potuerit iussu domini adire hereditatem, impune praetermittet ex testamento hereditatem.

VI. VLPIANVS libro quinquagesimo ad Edictum:

QVIA autem is, qui ab intestato possidet hereditatem, conueniri potest, si omittit causam testamenti: quaesitum est, si quasi ex voluntate testatoris videatur omisisse, an cogatur praestare? Vtputa, fratrem suum scripsit heredem, et codicillos fecit ab intestato: petitque a fratre, vt si legitima hereditas ad eum pertinuerit, fideicommissa praestaret quibusdam: si igitur, omissa causa testamenti, ab intestato possideat hereditatem, videndum est, an legatariis cogatur respondere? Et Iulianus libro trigesimo-primo Digestorum scribit, cogendum primum legata praestare: mox dimissis legatis [2], si quid superfuerit ex dodrante, tunc fideicommissa cogi praestare: ceterum, si legata adsumant dodrantem, tunc nihil fideicommissariis praestandum, habere enim integrum quadrantem legitimum heredem oportet. Ordo igitur a Iuliano adhibetur, vt prius legata praestentur: deinde ex superfluo fideicommissa: dummodo quadrans non tangatur. Ego puto Iuliani sententiam ita accipiendam, vt, si omissa causa testamenti ab intestato possideat hereditatem, cogatur omnimodo legata praestare: nec enim vtique omittere ei hereditatem permisit, qui fideicommissa ab eo relinquit ab intestato. §. 1. Plane si nominatim id ei permisit, dicemus, non eum incidere in Edictum: quia vsus est facultate ea, quam ei testator concessit: quod si non ei concessit specialiter testator omittere, is ordo erit sequendus, quem Iulianus ostendit. §. 2. Quid deinde dicemus, si iisdem, et ex testamento legata et fideicommissa ab intestato fuerint relicta, et praeterea aliis fideicommissa? an ordinem illum debeamus facere, quem Iulianus monstrat: an vero contribuemus omnes fideicommissarios, quasi aequales? Et magis est, vt ita distinguamus: multum interesse, vtrum incidit in Edictum heres, an non. Nam si incidit, praeferendi erunt hi, quibus testamento relicta fuerunt quaedam: sin vero non incidit, quia haec fuit testatoris voluntas, vt daret ei facultatem, et ab intestato succedendi, vel quia alia causa intercessit, quae secundum ea quae supra scripta sunt, non offendit Edictum: dicendum est, contribui fideicommissa debere, quasi exaequata. §. 3. Non simpliciter autem Praetor pollicitus est, se daturum actionem, sed causa cognita: nam siue inuenerit testatorem huius rei auctorem esse, ipsum-

1 Ap. Hal. *ibi dicendum est* absunt. 2 *legatariis*.

ipſumque permiſiſſe ab inteſtato ſuccedere, aut ſi qua alia iuſta cauſa omittendi interuenerit, vtique non dabit actionem in eum legatorum. §. 4. Item ſi inuenerit bona ad alium pertinere, non dabit actionem: ſi vero nulla ſuſpicio colluſionis religionem Praetoris inſtruxerit. §. 5. Si autem is, cui auferri hereditas poteſt, aliquid poſſideat de hereditate, et poſſidere deſierit ſine dolo malo, magis eſt vt deſinat conueniri. §. 6. Quod ergo tempus ſpectabimus, poſſideat, necne? Litis conteſtatae tempus ſpectari debet. §. 7. Certe ſi vacantia bona quis poſſederit, et quadriennium praeterierit, indubitate conueniri poterit ex hac parte Edicti: quia et omiſit cauſam teſtamenti, et quia ab inteſtato poſſedit: et quidem ſic, vt praeſcriptione quadriennii tutus ſit. §. 8. Si patronus ex debita ſibi portione heres ſcriptus, dato ſibi coherede, ex alia parte omiſerit inſtitutionem, quia debita pars eius erat exhauſta, omiſerit et coheres, deinde poſſideat patronus ab inteſtato legitimam hereditatem totam: dandam in eum legatorum actionem Celſus libro ſextodecimo Digeſtorum ait, quae in Titium competeret: ſufficeretque patrono, quod integram debitam ſibi portionem habeat: haec autem ita ſunt, ſi coheres colluſit cum patrono: aliter enim non eſſe patronum cogendum legata praeſtare: neque enim interdictum eſt, vt quis omittat hereditatem, ſi ſine fraude id fiat. §. 9. Hoc Edictum etiam ad contra tabulas bonorum poſſeſſionem pertinere, magis dicendum eſt: ſcilicet vt [1] qui accipiendo contra tabulas bonorum poſſeſſionem, liberis parentibusque legata praeſtaret, ſi omiſerit eam bonorum poſſeſſionem, et ab inteſtato poſſideat hereditatem, cogatur ea praeſtare, quae praeſtaret, ſi contra tabulas bonorum poſſeſſionem accepit. §. 10. Si libertas ſub conditione fuerit data, SI DECEM DEDERIT, et omiſſa cauſa teſtamenti fuerit: non aliter libertas competet, quam ſi conditioni paritum ſit.

VII. MARCELLVS libro duodecimo Digeſtorum.

QVIDAM Titium et Maeuium inſtituit heredes, et centum Titio legauit: vterque omiſſo teſtamento legitimam adiit hereditatem: non probe legatorum actionem Titius poſtulabit. Idem, ſi vtrique legaſſet.

VIII. VLPIANVS libro quinquageſimo ad Edictum:

SI QVIS ſub conditione dandorum decem, vel qua alia, quae in dando vel in faciendo fuit, heres inſtitutus, omiſſa cauſa teſtamenti, ab inteſtato poſſideat hereditatem: videndum eſt, an huic, in cuius perſona conditio collata eſt, ſubueniri debeat? Et magis eſt, ne ſubueniatur: neque enim legatarius eſt.

IX. PAVLVS libro quadrageſimo quinto ad Edictum:

SED ET ſi adhuc parendi conditioni tempus habeat, hac parte Edicti non tenetur.

X. VLPIANVS libro quinquageſimo ad Edictum:

SI NON ſolus, ſed cum alio poſſidet hereditatem is qui omiſit cauſam teſtamenti, rectiſſime Iulianus ait, quod et Marcellus probat, dandam in ipſum quoque legatorum actionem vtilem: nec enim aſpernari dabet, obeſſe ſibi factum heredis ſcripti, cui etiam profuerit: hoc autem ita eſt, niſi ſi pecuniam accepit is, qui omiſit, cauſam teſtamenti: tunc enim in ſolidum tenebitur. §. 1. Cum ſubſtitutis ab inſtitutis legata fuiſſent relicta, et tam inſtituti, quam ſubſtituti, omiſſa cauſa teſtamenti, poſſideant ab inteſtato hereditatem: Diuus Pius reſcripſit, neque improbe, neque imprudenter inſtitutos legata recuſare ſubſtitutis data: recte enim recuſant in ſe dari legatorum fideiue commiſſorum petitionem ſubſtituto, cui liberum fuit adeunti hereditatem, non fideicommiſſum petere, ſed vniuerſa bona obtinere. §. 2. Si duo ſint heredes, inſtitutus et ſubſtitutus, et ambo, omiſſa cauſa teſtamenti, ab inteſtato poſſideant hereditatem: quaeſtionis eſt, an ambo cogantur legata praeſtare, et vtrum vnusquisque ea legata, quae a ſe relicta ſunt, an vero ambo vtraque legata cogantur praeſtare? Ego puto, in ſolidum aduerſus ſingulos legatorum petitionem dandam. Sed vtrum eorum, quae a ſe legata ſunt, an vero etiam eorum, quae ab altero herede, videamus: et alias proponamus, inſtitutum ſolum poſſidere hereditatam, eorum legatorum, quae ſunt a ſe relicta, an etiam eorum, quae ſunt a ſubſtituto relicta, actionem patietur? Dicendum eſt, ita demum etiam eorum, ſi dolo ſubſtituti perueniat ad inſtitutos hereditas ſine pecunia: nam ſi pecuniam accepit ſubſtitutus, ipſe erit conueniendus. Item ſi ſolus ſubſtitutus poſſideret, ſi quidem, pecunia accepta, inſtitutus omiſiſ-

1 Hal. inſerit *is*.

omisisset, dicemus institutum suis legatariis respondere debere, substitutum suis: si autem sine pecunia, aduersus substitutum dabimus actionem. Nunc[1] cum ambo possideant, melius dicetur, singulos suis legatariis respondere debere.

XI. IAVOLENVS libro septimo Epistolarum:

SI AB instituto et substituto eadem res mihi legata sit, et omissa causa testamenti, hereditatem possideant lege: etiam si ab vtroque herede solidum mihi debetur, tamen ab vno legatum consecutus, ab altero petere non potero: eligere itaque reum potero.

XII. VLPIANVS libro quinquagesimo ad Edictum:

DE LIBERTATIBVS quoque in hoc casu quaesitum est, an competant tam hae, quae ab instituto, quam hae, quae a substituto datae sunt? Et magis est, vt competant tam directae, quam fideicommissariae. §. 1. Heredem eius, qui omissa causa testamenti, ab intestato possidet hereditatem, in solidum legatorum actione teneri constat: magis est enim, rei persecutionem, quam poenam continere: et ideo et perpetuam esse: hoc autem ita est, nisi propter dolum defuncti conueniatur heres: tunc enim in id, quod ad eum peruenit, conueniretur.

XIII. GAIVS libro decimo septimo ad Edictum prouinciale:

ET SI non totam aliquis hereditatem, partemue eius ex qua heres institutus est, ab intestato possideat, sed vel[2] minimam portiunculam, vel etiam vnam aliquam rem, tenetur hoc Edicto.

XIV. IDEM libro secundo de testamentis ad Edictum Praetoris Vrbani:

QVAMVIS non proprie pars hereditatis in vna re intelligatur.

XV. IDEM libro decimo septimo ad Edictum prouinciale:

NEC ID iniquum est, cum ex suo quisque vitio, hoc incommodo adficiatur.

XVI. IDEM libro secundo de testamentis ad Edictum Praetoris Verbani.

CVM ENIM hereditas ab eo quoque peti possit, qui vnam aliquam rem hereditario nomine possideat, dubitari non oportet, quin verum sit quod diximus.

XVII. IDEM libro decimo septimo ad Edictum prouinciale:

SI QVIS omissa causa testamenti, omnino eam hereditatem non possideat, excluduntur legatarii: nam liberum cuique esse debet, etiam lucrosam hereditatem omittere, licet eo modo legata libertatesque intercidunt: sed in fideicommissariis hereditatibus id prouisum est, vt si scriptus heres nollet adire hereditatem, iussu Praetoris adeat, et restituat: quod beneficium his quibus singulae res per fideicommissum relictae sint, non magis tributum est, quam legatariis.

XVIII. IDEM libro secundo de testamentis ad Edictum Praetoris Vrbani:

SI duo heredes instituti, ambo, omissa causa testamenti, ab intestato possideant hereditatem: tunc, quia vterque Praetorio iure perinde habetur, atque si ex testamento hereditatem adisset, pro partibus in singulos competit actio. §. 1. Admonendi sumus, huic in quem ex hac parte Edicti legatorum actio datur, beneficium legis Falcidiae concedendum.

XIX. IDEM libro decimo septimo ad Edictum prouinciale:

PRAETEREA patrono quoque, qui ex asse heres institutus est, si ab intestato possederit hereditatem, commodum partis debitae, quod habiturus foret, si ex testamento adisset hereditatem, saluum ei[3] debet esse.

XX. VLPIANVS libro quarto Disputationum:

SI EADEM res diuersis personis ab instituto et substituto fuerit relicta: non vterque, sed qui ab instituto accepit, solus vindicabit.

XXI. IVLIANVS libro vicesimo septimo Digestorum:

SI FILIVS meus a matre sua heres scriptus fuerit, et ego, testamenti causa omissa, bonorum possessionem eiusdem filii nomine petiero: actio legatorum in me dari debebit, non secus ac si ipse heres scriptus, omissa causa testamenti, bonorum possessionem ab intestato accepissem.

XXII. IDEM libro trigesimo primo Digestorum:

SI IN testamento ita scriptum fuerit, TITIVS HERES ESTO: SI TITIVS HERES ERIT, MAEVIVS HERES ESTO: et Titius omissa causa testamenti hereditatem legitimam possederit: Maeuio aduersus eum petitio hereditatis dari non debet pro parte, quam habiturus esset, si

1 Hal. inserit *autem*. 2 Ap. Hal. *vel* abest. 3 Ap. Hal. *ei* abest.

ſi teſtamenti cauſa omiſſa non fuiſſet. Cum enim omiſſo teſtamento hereditas poſſidetur, legatorum quidem et libertatium ratio habenda eſt: quia aliter, quam ab herede dari non potuerunt: hereditatis vero, quae ita data eſt, rationem habere Praetor non debet: ſua enim culpa teſtator ſub hac conditione hereditatis partem dedit, quam potuit pure dare. §. 1. Quare et ſi ita ſcriptum fuiſſet, TITIVS HERES ESTO, QVISQVIS MIHI EX SVPRASCRIPTIS HERES ERIT, STICHVS LIBER HERESQVE ESTO, et Titius omiſſo teſtamento hereditatem poſſideat, libertatem Praetor Stichi tueri non debet: nec hereditatis petitionem ei dare. §. 2. Si quis hoc modo teſtamentum ſcripſerit, TITIVS HERES ESTO: SI TITIVS HERES NON ERIT, MAEVIVS HERES ESTO: QVISQVIS MIHI EX SVPRASCRIPTIS HERES ERIT, MAEVIO, SI MIHI HERES NON ERIT, CENTVM DATO: deinde Titius omiſſo teſtamento, legitimam hereditatem poſſideat: an Maeuio, cuius in poteſtate fuit, vt ex ſubſtitutione adeundo totam hereditatem haberet, legatorum actio dari debeat, quaeritur? et placet dari: quia nihil prohibet, Maeuium iuſtam cauſam habuiſſe, propter quam nollet negotiis hereditariis implicari.

XXIII. VLPIANVS libro quadrageſimo ſexto ad Edictum:

SI FILIVS, qui manſit in patris poteſtate, item filia, heredes inſtituti, praeterito fratre emancipato, qui contra tabulas accipere poſſeſſionem potuit, vt inteſtati patris poſſeſſionem acceperint: legata omnibus praeſtabunt: nec filia dotem ſuam fratri conferet, cum vt ſcripta videatur hereditatem habere.

XXIV. PAVLVS libro ſexageſimo ad Edictum:

SI DOLO tutoris omiſerit pupillus cauſam teſtamenti, et legitimam hereditatem poſſideat: danda eſt legatorum actio in pupillum: ſed eatenus, quatenus hereditas ei adquiſita eſt. Quid enim, ſi cum alio poſſideat hereditatem? §. . Sed hoc et in eo, qui pubes eſt, plerique putant obſeruandum, vt pro qua parte poſſideat, teneatur: quamuis Praetor perinde in eum det actionem, atque ſi adiſſet hereditatem.

XXV. CELSVS libro decimo ſexto Digeſtorum:

CVI SERVVS ipſius ſubſtitutus eſt, ſeruum ſuum adire iuſſit: ſi idcirco fecit, ne legata praeſtaret, vtraque praeſtabit, et qua heres eſt, et qua, omiſſa cauſa teſtamenti, poſſidet ex ſubſtitutione hereditatem, ſalua Falcidia ei ſeruata.

XXVI. PAPINIANVS libro decimo ſexto Quaeſtionum:

IVLIANVS ſcribit, patrem, qui filiam ſibi ſubſtitutam iuſſit adire hereditatem, legata quae ab ipſo data ſunt, ex ſententia Edicti praeſtaturum: quoniam filia patri ſubſtituitur in caſu, non vt arbitrium eligendi relinquatur. Sed ſi varia legata ſupra dodrantem data ſint, eorum prius rationem habendam, quae a filia relicta ſunt: non enim caret dolo pater, qui, honore proprio omiſſo, propter compendium alienam inſtitutionem maluit. §. 1. Denique ſi filiae pater ſubſtitutus adiit hereditatem, nihil eum dolo facere Iulianus exiſtimat: quia nemo filiae patrem contra votum parentium ſubſtituere videtur, ſed vt arbitrium eligendi relinquat.

XXVII. IDEM libro ſexto Reſponſorum:

MATER ſecundis impuberi filio ſubſtituta, locum Edicto facit, ſi, omiſſo teſtamento, legitimam hereditatem filii poſſideat. Idem iuris erit, et ſi filio heres data ſit, et ſubſtituta. §. 1. In ſententiam Edicti propter legatorum cauſam frater incidiſſe non videbatur, qui filium ſuum ſubſtitutum impuberi teſtamento fratris non emancipauit: ſed ab inteſtato per eum bona poſſidere coepit. §. 2. In eum qui teſtamento ſcriptus heres non fuit, ſi fraudis conſilio cum heredibus ſcriptis participato, legitimam hereditatem ſolus poſſideat, actio legatorum ex ſententia Praetoris dabitur.

XXVIII. MARCIANVS libro quarto Fideicommiſſorum:

SI SERVVM heredem inſtitutum dominus, qui ipſe rogatus fuerat fideicommiſſum praeſtare, prius quam adire iuberet, vendiderit: praeſtare id debet: cum per pretium ſerui, hereditatis quoque aeſtimationem conſequatur. §. 1. Inſtitutus heres et rogatus reſtituere hereditatem, ſi omiſſa cauſa teſtamenti legitimam hereditatem poſſideat, non dubie, vt legata ceteraque fideicommiſſa, ita

ita hereditatem quoque reſtituere compellendus eſt: libertates quoque tam directas quam fideicommiſſarias: ſed ſi alienos ſeruos rogatus ſit manumittere, vtique redimere eos debebit: eam autem deceſſionem patietur is, cui reſtituta fuerit hereditas, quam is, qui ei reſtituerit, paſſurus fuit.

XXIX. VLPIANVS libro quinto Fideicommiſſorum:

QVI, OMISSA cauſa teſtamenti, ab inteſtato poſſidet hereditatem, ſeruos ad libertatem perducere debet: ne eis factum noceat eius, qui ex teſtamento adire noluit: ſic tamen, vt habeat libertos.

XXX. HERMOGENIANVS libro tertio Iuris Epitomarum:

QVI, OMISSA cauſa teſtamenti, pro emtore, vel pro dote, vel pro donato, ſiue alio quolibet titulo, exceptis pro herede, et pro poſſeſſore, poſſideat hereditatem: a legatariis et fideicommiſſariis non conuenitur.

TIT. V.

DE SENATVSCONSVLTO SILANIANO ET CLAVDIANO, QVORVM TESTAMENTA NE APERIANTVR.

VLPIANVS libro quinquageſimo ad Edictum:

CVM ALITER nulla domus tuta eſſe poſſit, niſi periculo capitis ſui cuſtodiam dominis, tam ab domeſticis, quam ab extraneis, praeſtare ſerui cogantur, ideo Senatusconſulta introducta ſunt de publica quaeſtione a familia necatorum habenda. §. 1. Domini appellatione continetur, qui habet proprietatem, etſi vſusfructus alienus ſit. §. 2. Qui ſeruum bona fide poſſedit, domini appellatione non continebitur: nec qui vſumfructum ſolum habuit. §. 3. Seruus pignori datus, quod attinet ad debitoris necem, per omnia perinde [1] habetur, atque ſi pignori datus non eſſet. §. 4. Serui appellatione etiam hi continentur, qui ſub conditione legati ſunt: nam medio tempore heredis ſunt: nec, quod conditio exiſtens efficit, vt deſinant eſſe heredis, facit, ne videantur interim eius eſſe. Idemque erit dicendum in ſtatulibero. §. 5. Sed in eo, cui fideicommiſſa libertas pure debetur, extat reſcriptum Diui Pii ad Iubentium Sabinum: quo oſtenditur, non eſſe feſtinandum ad tormenta eius, cui fideicommiſſa libertas debetur: et magis eſt, ne puniatur ob hoc, quod ſub eodem tecto fuit, niſi particeps ſceleris fuerit. §. 6. Domini appellatione etiam pro parte dominum contineri, dicendum eſt. §. 7. Domini appellatione et filiusfamilias ceterique liberi, qui in poteſtate ſunt, continentur. Senatusconſultum enim Silanianum non ſolum ad patresfamilias, verum ad liberos quoque pertinet. §. 8. Quid deinde dicemus, ſi liberi non ſint in poteſtate? Marcellus libro duodecimo Digeſtorum dubitat: ego puto plenius accipiendum, vt etiam ad eos liberos pertineat, qui in poteſtate non ſunt. §. 9. In eo [2], qui eſt in adoptionem datus, non putamus locum habere Senatusconſultum, quamuis in adoptato locum habet. §. 10. Sed nec in alumno occiſo locus eſt Senatusconſulto. §. 11. De matris ſeruis, filio filiaue occiſis, quaeſtio non habebitur. §. 12. Si pater ab hoſtibus captus ſit, quaeſtionem de ſeruis habendam et ſupplicium, filio occiſo, eleganter Scaeuola ait, quod etiam poſt mortem patris probat, ſi, antequam ei ſuus heres exiſtat, occiſus fuerit. §. 13. Idem Scaeuola ait, conſtantius defendendum, herede inſtituto filio, de his quaeſtionem habendam et ſupplicium, qui pure legati vel manumiſſi ſunt, ante aditam hereditatem filio occiſo: quamuis enim ſi viueret, herede eo exiſtente, ipſius non eſſent futuri, attamen vbi deceſſit, qua exſtinctum legatum et libertas eſt, Senatusconſulto fore locum dicit. §. 14. Si pater necatus ſit, an de ſeruis filii quaeſtio habeatur, ſi forte caſtrenſi peculio ſeruos habuit? Et magis eſt, quaeſtionem de ſeruis filii habendam, ſuppliciumque ſumendum, licet non ſit in poteſtate filius. §. 15. Si vir aut vxor occiſi eſſe proponantur, de ſeruis eorum quaeſtio habetur: quamquam [3] neque viri ſerui proprie vxoris dicantur, neque vxoris proprie viri: ſed quia commixta familia eſt, et vna domus eſt, ita vindicandum atque in propriis ſeruis, Senatus cenſuit. §. 16. Sed neque vxore occiſa, neque marito, de ſeruis ſoceri quaeſtionem habendam, Senatus cenſuit. Marcellus autem libro duodecimo Digeſto-

1 [illegible] *perinde* abeſt. 2 Hal. addit *autem*. 3 Hal. inſerit *enim*.

ſtorum etiam in ſoceri ſeruis idem, quod in mariti, recte dixit. §. 17. Occiſorum appellatione eos contineri Labeo ſcribit, qui per vim aut caedem ſunt interfecti: vt puta iugulatum, ſtrangulatum, praecipitatum, vel ſaxo, vel fuſte vel lapide percuſſum, vel quo alio telo necatum [1]. §. 18. Quod ſi quis, puta, veneno, vel etiam quo alio quod clam necare ſoleat, interemtus ſit: ad hoc Senatusconſultum vindicta mortis eius non pertinebit: hoc idcirco, quia toties puniendi ſunt ſerui [2], quia auxilium domino non tulerunt, quoties potuerunt ei aduerſus vim opem ferre, et non tulerunt. Ceterum quid potuerunt facere aduerſus eos, qui veneno vel quo alio more inſidiantur? §. 19 Plane ſi venenum per vim infuſum ſit, Senatusconſultum locum habet. §. 20. Vbicumque igitur vis adhibita eſt, quae interemere ſolet, ibi dicendum eſt, locum Senatusconſulto fore. §. 21. Quid ergo ſi dominus veneno, non per vim necatus eſſe proponatur, impunitum erit factum? nullo modo: licet enim ceſſat Senatusconſultum Silanianum, nec quaeſtio ſuppliciumque de his, qui ſub eodem tecto fuerunt, habeatur: tamen ſi qui conſcii vel factores ſceleris fuerunt, hi demum ſupplicio adficiuntur: et adiri hereditas, aperirique tabulae etiam ante quaeſtionem habitam poſſunt. §. 22. Si ſibi manus quis intulit, Senatusconſulto quidem Silaniano locus non eſt, ſed mors eius vindicatur: ſcilicet, vt ſi in conſpectu ſeruorum hoc fecit, potueruntque eum in ſe ſaeuientem prohibere, poena adficiantur, ſi vero non potuerunt, liberentur. §. 23. Si quis non metu criminis imminentis, ſed taedio vitae vel inpatientia doloris ſibi manus intulit, eius teſtamentum aperiri et recitari mortis caſus nón impedit. §. 24. Item illud ſciendum eſt, niſi conſtet aliquem eſſe occiſum, non haberi de familia quaeſtionem: liquere igitur debet, ſcelere interemtum, vt Senatusconſulto locus ſit. §. 25. Quaeſtionem autem ſic accipimus, non tormenta tantum, ſed omnem inquiſitionem et defenſionem mortis. §. 26. Hoc autem Senatusconſultum eos quidem, qui ſub eodem tecto fuerunt, omnimodo punit: eos vero qui non ſub eodem tecto, ſed in eadem regione [3], non aliter, niſi conſcii fuiſſent. §. 27. Eodem autem tecto qualiter accipiatur, videamus: vtrum intra eosdem parietes, an et vltra, [4] intra eandem diaetam, vel cubiculum, vel eandem domum, vel eosdem hortos, vel totam villam? Et ait Sextus, ſic eſſe ſaepe iudicatum, vt quicumque eo loci fuerunt, vnde vocem exaudire potuerunt, hi puniantur, quaſi ſub eodem tecto fuerunt, licet alii validioris vocis, alii exiguioris ſunt, nec omnes vndique exaudiri poſſunt. §. 28. Iuxta hoc tamen videtur et Diuus Hadrianus reſcripſiſſe in haec verba. Serui quoties dominis ſuis auxilium ferre poſſunt, non debent ſaluti eorum ſuam anteponere: potuiſſe autem ancillam, quae in eodem conclaui cum domina ſua fuerat, auxilium rei ferre, ſi non corpore ſuo, at certe voce plorantem, vt hi, qui in domo fuerant, aut vicini audirent: hoc ipſum manifeſtum eſt [5], quod dixit percuſſorem ſibi mortem minatum ſi proclamaſſet: vltimum vtique ſupplicium pati debet vel hoc, ne ceteri ſerui credant, in periculo dominorum ſibi quemque conſulere debere. §. 29. Hoc reſcriptum multa continet: nam ei non parcit, qui eodem conclaui fuit, et ei, qui timuit mori, non ignoſcit, et quod vel voce oporteat ſeruos dominis auxilium ferre, oſtendit. §. 30. Si quis in villa agens occiſus ſit, plus quam iniquum eſt, ſi forte diffuſa late praedia habeat, de omnibus, qui in ea regione fuerint, ſeruis, et quaeſtionem haberi, et ſupplicium ſumi: ſufficit ergo eos, qui cum ipſo, qui occiſus dicitur, fuerunt, et qui ſuſpicione caedis, aut conſcientia attingi videbuntur, de his [6] quaeſtionem haberi. §. 31. Cum dominus in itinere eſſet occiſus, de his, qui vna cum eo fuerunt, cum occideretur, vel cum vna fuiſſent, profugerunt, ſupplicium ſumendum eſt. Quod ſi cum domino nemo fuit, cum occideretur, ceſſant iſta Senatusconſulta. §. 32. Impubes ſeruus, vel ancilla nondum viripotens, non in eadem cauſa erunt: aetas enim excuſationem meretur. §. 33. Impuberi autem vtrum in ſupplicio tantum parcimus, an vero etiam in quaeſtione? Et magis eſt, vt de impubere nec quaeſtio habeatur: et alias ſolet hoc in vſu obſeruari, vt impuberes non torqueantur: terreri tantum ſolent, et habena vel ferula caedi. §. 34. Excuſantur autem ſerui, qui auxilium tulerunt ſine dolo malo; nam ſi finxit ſe quis auxilium ferre, vel dicis gratia tulit, nihil hoc

1 Ap. Hal. *necatum* abeſt. 2 Ap. Hal. *ſerui* abeſt. 3 Hal. addit *fuerunt*. 4 Hal. praefigit *vel etiam*. 5 Hal. addit *ex eo*. 6 Ap. Hal. *de his* abiunt.

hoc commentum ei proderit. §. 35. Tulisse autem auxilium non tantum is videtur, qui seruauit dominum, hoc est, qui potuit ita opem ferre, vt saluus esset dominus, verum is quoque, qui quidquid potuit fecit, tametsi dominus interfectus est: veluti si quis clamauit vt ad auxilium conueniretur, aut terruit adgressores, atque si quis turbam conuocauit, aut si corpus suum obiecit, vel alias corpore suo auxilium tulit. §. 36. Non tamen semper, qui clamore vsus est, auxilium tulisse videtur: quid enim, si cum posset manu depellere a domino periculum, ille clamorem inanem elegit? plectendus vtique erit. §. 37. Quid, si vulnerati sint serui, cum protegerent dominum? Dicendum est, parci eis debere: nisi si aut ipsi sibi vulnera ista fecerunt data opera, ne punirentur, aut talia vulnera isti acceperunt, vt possent nihilo minus opem ferre, si voluissent. §. 38. Si dominus mortifere vulneratus superuixerit, nec de quoquam seruorum suorum conquestus sit: etiam si sub eodem tecto fuerunt, tamen parcendum illis erit.

II. Callistratvs libro quinto de Cognitionibus:

Divvs Marcvs Commodus Pisoni rescripsit in haec verba. Cum constiterit apud te, Piso carissime, Iulium Donatum, posteaquam conterritus aduentu latronum profugerat villam suam, vulneratum esse, mox testamento facto purgasse officium seruorum suorum: nec pietas pro seruis nec sollicitudo heredis obtinere debet, vt ad poenam vocentur, quos absoluit dominus ipse.

III. Vlpianvs libro quinquagesimo ad Edictum:

Si qvis in graui valetudine adfectus, opem domino ferre non potuerit, subueniendum est ei. §. 1. Si quis moriens dixisset, a seruo vim mortis allatam esse sibi: dicendum est, non esse credendum domino, si moriens hoc dixit: nisi potuerit et probari. §. 2. Si maritus vxorem noctu intra cubiculum secum cubantem necauerit, vel vxor maritum: serui poena Senatusconsulti liberabuntur. Sed si exaudissent, et opem non tulissent, plectendi erunt, non tantum si proprii essent mulieris, sed etiam si mariti. §. 3. Si tamen maritus in adulterio deprachensam occidat: quia ignoscitur ei, dicendum est, non tantum mariti, sed etiam vxoris seruos liberandos, si iustum dolorem exsequenti domino non restiterunt. §. 4. Si cum omnes domini adgressuram paterentur, vni seruus opem tulit, an sit excusandus, an vero, quia omnibus non tulit, plectendus? Et magis est, vt [1], si quidem omnibus ferre potuit, quamuis quibusdam tulit, supplicio adficiendum: si vero simul omnibus non potuit, excusandum, quia quibusdam opem tulerit. Nam illud durum est dicere, si, cum duobus auxilium ferre non possit, elegit alteri esse auxilio, electione crimen eum contraxisse. §. 5. Quare et si seruus mulieris marito dominae magis auxilio fuit, quam dominae, vel contra, dicendum est, ignosci ei debere. §. 6. Subuenitur eis, qui eo tempore, quo dominus dominaue occisa est, clausi ita fuerunt sine dolo malo, vt erumpere succurrendi causa, aut compraehendendi eos, qui caedem fecerint, non potuerint. Nec interest, a quo clausi continebuntur. Sic tamen, si non data opera voluerint se ita includi, ne opem ferre possint. Clusos accipere debemus, et si sunt vincti: si tamen ita vincti, vt omnino erumpere vincula et auxilio esse non potuerunt. §. 7. Ignoscitur etiam his, qui aetate defecti sunt. §. 8. Surdus quoque inter inbecillos numerandus est, aut inter eos, qui sub eodem tecto non sunt: quia vt illi per spatium, ita hic per morbum nihil audit. §. 9. Caecus quoque veniam mereri debet. §. 10. Mutum simili modo excipimus, sed ibi, vbi vocis tantum auxilium superfuit. §. 11. Furiosos excipi, nequaquam dubium est. §. 12. Si quis quem [2] eorum seruum seruamue ex ea familia, qui eius facinoris noxius erit, receperit vel celauerit sciens dolo malo: in ea causa est, ac si lege, quae de sicariis lata est, facinoris noxius fuerit. §. 13. Si ex stipulatu seruus debeatur, et caedem domini arguerit, et pro hoc [3] praemio liber esse iussus sit: ex stipulatu actio stipulatori non datur: nam, et si supplicio adfectus fuisset, non daretur. Quod si sub eodem tecto non fuit, ex stipulatu actio in aestimatione serui vtilis erit creditori. §. 14. Vtrum autem is solus videatur indicasse vel arguisse, qui ad hoc prosilit vltro, an etiam is, qui, cum accusaretur, ipse detorsit in alium crimen? et magis est, vt ille hoc praemio dignus sit, qui vltro ad accusationem prosilit. §. 15. Hi quoque, qui non potuerunt alias ad libertatem peruenire, vtputa, si hac lege distractus erat quis

1 Ap. Hal. *vt* abest. 2 Ap. Hal. *quem* abest. 3 Ap. Hal. *hoc* abest.

quis, ne manumitteretur, poterunt propter hoc, quod in commune vtile est, ad libertatem peruenire. §. 16. De his quoque seruis, qui testamento manumissi sunt, perinde atque seruis, supplicium sumendum est. §. 17. De his qui antequam testamentum occisi occisaeue aperiretur, profugissent, posteaque aperto testamento liberi scripti inuenirentur, perinde ac si de seruis quaestio habenda, suppliciumque sumendum est. Nam est aequissimum, vltioni dominorum non obstare indulgentiam ipsorum: quam quisque pleniorem esset expertus, eo grauiorem sceleri suo poenam merebitur. §. 18. Quod ad causam testamenti pertinens relictum erit ab eo, qui occisus esse dicetur: id ne quis sciens dolo malo aperiendum, recitandum, describendumque curet, Edicto cauetur, prius quam de ea familia quaestio ex Senatusconsulto habita, suppliciumque de noxiis sumtum fuerit. §. 19. Aperire autem hic ille videtur, qui naturaliter aperit, siue sint signatae, siue non sint ligatae, sed tantum naturaliter clausae. §. 20. Aperire accipere debemus prohibitos nos, vel palam, vel publice, vel secreto. Omnis enim apertura prohibita est. §. 21. Si quis ignorans occisum, aperuerit: non debet hoc Edicto teneri. §. 22. Et si sciens, non tamen dolo aperuit, aeque non tenebitur: si forte per imperitiam, vel per rusticitatem, ignarus Edicti Praetoris vel Senatusconsulti, aperuit. §. 23. Si quis tabulas quidem non aperuit naturaliter, linum autem inciderit, excusatus erit: quia dolo caret, qui ipsas tabulas non aperuit. §. 24. Si autem non totum testamentum, sed pars eius aperta sit: dicendum est, in Edictum incidisse eum, qui aperuit: parui enim refert, vtrum totum an pars aperiatur. §. 25. Si quis codicillos aperuerit, testamentum non aperuerit: in Edictum incidit: nam et codicilli ad causam testamenti pertinent. §. 26. Item siue iure valeat id, quod apertum est, siue non valeat, attamen Edicto locus est. §. 27. Eadem seruantur et de his, quae ad causam substitutionis pertinent, si pupillus, pupillaue, occisus occisaue esse dicetur. §. 28. Si alius aperuit, alius recitauit, alius descripserit: omnes in Edictum incident, qui singula eorum fecerunt. §. 29. Non tantum ex testamento, sed etiam ab intestato hereditas ad hoc Edictum pertinet: vt ne quis adeat, bonorumue possessionem petat, antequam quaestio de familia habeatur: ne heres propter compendium suum familiae facinus occultaret. §. 30. Eleganter Scaeuola ait, vt quis ad heredem suum vtiles actiones transmittat, si forte ante aditionem decessit, exploratum esse debere, idcirco eum non adire, quod Senatusconsulto Edictoque terreatur. §. 31. Si conditioni intra diem ex die mortis praestitutum parere iussi, ignorantia non paruerunt, si idcirco ignoratum est, quia metu Senatusconsulti aperiri tabulae non potuerunt: succurritur eis ad implendam conditionem. §. 32. Si et aliud impedimentum sit de non adeunda hereditate, vel aperiendarum tabularum, sit [1] et Senatusconsulti: nihil prodesse impedimentum Senatusconsulti, si et aliud fuit: veluti si praegnans vxor occisi fuit, vel etiam putabatur, et propterea adire hereditatem institutus non potuerit.

IV. Papinianvs libro sexto Responsorum:

Qvi postvmos heredes instituerat, non natis postumis vxorem secundo loco scripsit heredem: cum a familia necatus diceretur, vxor diem suum obierat: heredes mulieris actiones ex constitutione sibi dari postulabant? Eos ita demum audiendos esse respondi, si mulier, quam in vtero nihil gestare constabat, propter Senatusconsultum hereditatem adire noluit: alioquin praegnante ea defuncta nullam iniuriae querelam interuenisse.

V. Vlpianvs libro quinquagesimo ad Edictum:

Necessarios heredes puto Edicto comprehendi, si se misceant hereditati. §. 1. Nec bonorum possessionem peti Praetor permittit: et ego puto ad omnes bonorum possessiones hoc Edictum pertinere. §. 2. Non alias bona publicantur, quam si constabit esse occisum patremfamilias, et heredem ante quaestionem de familia habitam, suppliciumque sumtum, adisse hereditatem. §. 3. Vbi quis incuria necatus est, vel medici insidiis, adiri quidem hereditas potest, sed heredi defensio mortis incumbit.

VI. Pavlvs libro quadragesimo sexto ad Edictum:

Et si percussor certus sit, tamen habenda quaestio est, vt caedis mandator inueniatur. Vtique autem ipse maxime quaestioni dabitur, quamuis et ceteri puniantur. §. 1. Quamuis alias in caput domini serui non torqueantur, recte tamen

1 Ap. Hal. *sit* abest.

men fiet quaestio, etiam si heredem accuset, siue extraneus heres, siue ex suis sit. §. 2. Si vnus ex dominis non compareat, quaerendum est de casu eius per seruos, quos communes habuerunt: magis enim de salute aut vltione domini non comparentis quam in caput praesentis torquebuntur. §. 3. Si appetitus sit, nec occisus dominus, nihil Senatusconsulto cauetur: ipse enim in familiam suam potest animaduertere.

VII. IDEM libro singulari ad Senatusconsultum Silanianum:

ET IN libertos extraordinarium auxilium habebit.

VIII. IDEM libro quadragesimo sexto ad Edictum:

SENATVSCONSVLTO Pisoniano [1]: cauetur, vt, si poenae obnoxius seruus venisset, quandoque animaduersum in eum esset, vt venditor pretium praestaret, ne emtori iniuriam fecisse videatur Senatus. §. 1. Si filiusfamilias, qui in castrensi peculio testatus est, occisus sit: omni modo id defendendum est, vt ex quibus casibus ad fiscum patrisfamilias bona pertinent, his casibus et huius peculium, potius quam ad heredes qui delinquerunt in adeundo, et similibus, vltiue non sunt.

IX. GAIVS libro decimo septimo ad Edictum prouinciale:

CVM FISCO caduca bona defuncti addicantur propter inultam mortem, in eum legatorum actio datur: et libertates ratae sunt, eorum scilicet, qui Senatusconsulto excipiuntur.

X. PAVLVS libro singulari ad Senatusconsultum Silanianum:

SI EXHEREDATVS filius, antequam adiretur patris hereditas, occisus sit: ex euentu inspicietur: vt si adita fuerit hereditas, quasi alieni fuisse videantur, si vero irritum testamentum factum sit, quia ipsius essent si viueret, omnia perinde aguntur, ac si dominus esset. §. 1. Sub Diuo Traiano constitutum est, de his [2] libertis, quos viuus manumiserat, quaestionem haberi.

XI. TRYPHONINVS libro secundo Disputationum:

IDEMQVE erit et de his, qui ius annulorum petierant.

XII. PAVLVS libro singulari ad Senatusconsultum Silanianum:

SI SERVVS a testatore occiso legatus sit, et Praetor pro praemio statuerit liberum eum esse: dicendum est, non impediri libertatem.

XIII. VENVLEIVS SATVRNINVS libro secundo de publicis iudiciis.

IN COGNITIONE aperti aduersus Senatusconsultum testamenti eius, qui a familia sua occisus dicatur, quinquennii tempus constitutum est Senatusconsulto, Tauro et Lepido Consulibus: quod tamen ad extraneos pertinet: namque eos, qui parricidii poena teneri possunt, semper accusare permittitur eodem Senatusconsulto.

XIV. MARCIANVS libro vndecimo de publicis iudiciis:

EXCIPIVNTVR Senatusconsulto Silaniano impuberes serui. Trebius autem Germanus Legatus etiam de impubere sumi iussit supplicium: et tamen non sine ratione: nam is puer nec multum a puberi aetate aberat, et ad pedes domini cubuerat, cum occideretur, nec postea caedem eius prodiderat: vt enim opem ferre eum non potuisse constabat, ita silentium praestitisse etiam postea, certum erat: et his dumtaxat impuberibus Senatusconsulto parci credebat, qui tantum sub eodem tecto fuissent, qui vero ministri vel participes caedis fuissent, et eius aetatis, quamquam nondum puberis, vt rei intellectum capere possent, his non magis in caede domini, quam in vlla alia causa parci oportere.

XV. MARCIANVS libro singulari de Delatoribus:

SI sequens gradus vltus fuerit necem testatoris, an priore hereditas ad illum transferatur? Et ait Papinianus, non esse hoc: nam poena illius, huius praemium esse non debet. §. 1. Cum ex parte heredi instituto legatum quoque erat, et in vlciscenda morte cessauerat: Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt, tam hereditatis portionem, quam legatum ei auferendum. §. 2. Heredibus autem, qui in vlciscenda morte defuncti cessauerant, tam testamento quam ab intestato auferuntur bona, forte et si quasi patronus venit, quamuis hi suo iure admittantur.

XVI. MARCELLVS libro duodecimo Digestorum:

DOMINO a familia occiso, seruus communis necem eius detexit: fauore libertatis liber quidem fieri debet, pretii autem partem sibi contingentem socium consequi oportet.

XVII.

1 *Silaniano.* 2 Hal. inserit *etiam.*

XVII. MODESTINVS libro octauo Regularum:

PRIVS de se familia torquenda est: et, si confiteatur, tunc interrogetur, quo mandante flagitium admissum sit.

XVIII. IDEM libro nono Regularum:

ET [1] INOFFICIO testamento queri idem, et mortem vindicare defuncti non prohibetur: idque Paulus respondit.

XIX. IDEM libro octauo Pandectarum:

CVM DOMINVS occiditur, auxilium ei familia ferre debet et armis, et manu, et clamoribus, et obiectu corporis. Quod si, cum posset, non tulerit, merito de ea supplicium sumitur.

XX. PAPINIANVS libro secundo Responsorum:

HERES, qui veneni causam persequitur, res hereditarias vrguentes ordinare, saluis probationum indiciis, non prohibetur.

XXI. IDEM libro sexto Responsorum:

PROPTER veneni quaestionem tempus petendae possessionis non profertur: cum eo quoque suspenso crimine recte petatur. Aliud Senatui placuit, cum a familia dominus necatus dicitur, seruorum videlicet causa, quorum libertatem, quaestionis habendae gratia, negligi necesse est. §. 1. Neptis, quae possessionem auiae petierat, mortem eius, interfectam sciens, non defenderat: fideicommissum, quod auia ex alio testamento nepti debuit, in restituendis fisco bonis non esse deducendum placuit: dolus enim heredis punitus est: si autem negligentia mulier emolumentum bonorum amiserit, fideicommissum esse retinendum, integrato iure debiti, rationis est. §. 2. Praesidis iniquitate reis illatae caedis absolutis, heredibus, qui non defunctorie [2] debitum officium impleuerant, quamuis non prouocassent, hereditatem auferri non oportere, visum est.

XXII. PAVLVS libro decimo sexto Responsorum:

GAIVS SEIVS, cum languesceret, questus est, se veneno occidi a seruo suo, et sic exspirauit: cui heres exstitit Lucia Titia soror, et mortem eius exsequi neglexit, et ipsa post annum decimum decessit: exstitit, qui bona nuntiaret Gaii Seii. Quaero, an morte Titiae extinctum sit crimen? Paulus respondit, causam de qua quaeritur, cum sit pecuniaria, morte ingratae heredis exstinctam non videri.

XXIII. MARCIANVS libro decimo tertio Fideicommissorum:

SI, ANTEQVAM patefieret testatorem occisum, tabulae testamenti apertae essent, deinde innotuisset, id admissum esse: causa cognita puto compellendum institutum adire hereditatem, quam suspectam diceret, et ex Trebelliano Senatusconsulto restituere.

XXIV. VLPIANVS libro quinquagesimo ad Edictum:

SI QVIS quasi suspectam hereditatem coactus adit, non tenetur Edicto.

XXV. GAIVS libro decimo septimo ad Edictum Prouinciale:

LEGE Cornelia cauetur de praemio accusatoris, qui requisiuit et renuntiauit eos seruos, qui ex ea familia ante quaestionem fugerint: vt in singulos seruos, quos conuicerit, quinque aureos ex bonis occisi, aut, si inde redigi ea quantitas non possit, ex publico accipiat. Quod praemium non in omnes seruos, qui sub eodem tecto locoue fuerint, sed in eos solos, qui caedem admisissent, accusatori tribuitur. §. 1. Praeterea cauetur, vt de his, qui ante quaestionem habitam fugerint, si aperto testamento liberi scripti inueniantur, lege de sicariis iudicium fiat: ita vt ex vinculis causam dicant, et conuicti, perinde ac serui, puniantur, et ei, qui conuicerit, deni aurei praemii nomine darentur ex bonis damnati. §. 2. Ex hoc Edicto actio proficiscitur contra eum, qui aduersus Edictum Praetoris tabulas testamenti aperuisse dicetur: vel si quid aliud fecisse dicetur: nam, vt ex supradictis apparet, plura sunt, propter quae poena Edicti constituta est. Palam est autem popularem actionem esse: cuius poena in centum aureos ex bonis damnati extenditur: et inde partem dimidiam ei, cuius opera conuictus erit, praemii nomine se daturum Praetor pollicetur, partem in publicum redacturum.

XXVI. SCAEVOLA libro trigesimo quarto Digestorum:

FIDEICOMMISSVM, quod ex testamento fratris patruelis Gaius Seius Titio debebat, ab heredibus Seii Titius accepit. Quaesitum est, cum necem Gaii Seii heredes eius non vindicauerint, an Titius nihilo minus eos [3] heredes vt indignos accusare possit ob id, quod necem eius non vindicauerint, nec obsit ei,

1 Hal. inserit *de*. 2 *perfunctorie*. 3 Ap. Hal. *eos* abest.

ei quod ab iisdem fideicommiſſum ex teſtamento fratris patruelis conſecutus ſit? Reſpondit, nihil proponi cur obſtaret.

XXVII. CALLISTRATVS libro primo de iure fiſci:

SI DE pluribus heredibus, quibusdam inuitis, aut ignorantibus, apertum erit teſtamentum, non amittunt portiones ſuas, qui culpa carent.

TIT. VI.

SI QVIS ALIQVEM TESTARI PROHIBVERIT, VEL COEGERIT.

VLPIANVS libro quadrageſimo octauo ad Edictum:

QVI, dum captat hereditatem legitimam, vel ex teſtamento, prohibuit teſtamentarium introire, volente eo facere teſtamentum, vel mutare: Diuus Hadrianus conſtituit, denegari ei debere actiones, denegatisque ei actionibus, fiſco locum fore. §. 1. Si dominus dolo fecerit, ne teſtamentum mutaretur, in quo ſeruus eius ſcriptus erat: quamuis manumiſſus adierit hereditatem, actiones ei denegantur: cum et liberis eius, ſi quid fuerit datum, denegari debeat, etſi non fuerint in poteſtate. Sed ſi legatum ei relictum ſit, idque reſtituere ſit rogatus, conſequens erit dicere, admitti eum ad legatum, quod non ipſe habuiſſet, ſed ad alium ſit translaturus. §. 2. Si plures heredes inſtituti ſint, et omnes dolo fecerint, quo minus teſtamentum mutaretur: dicendum eſt, actiones omnibus denegari: quia omnes dolo fecerunt.

II. PAVLVS libro quadrageſimo quarto ad Edictum:

SI QVIS dolo malo fecerit, vt teſtes non veniant, et per hoc deficiatur facultas teſtamenti faciendi: denegandae ſunt actiones ei, qui dolo fecerit, ſiue legitimus heres ſit, ſiue priore teſtamento ſcriptus. §. 1. Fratris autem factum fratri non nocet. §. 2. Si fidei eius, qui dolum admiſit, commiſſum eſt, vt hereditatem reſtitueret, ea hereditas caduca cum ſuis oneribus fiet, vt commodum legis Falcidiae fiſcus ſentiat, dodrantis autem fideicommiſſarius.

III. PAPINIANVS libro decimo quinto Reſponſorum:

VIRVM, qui non per vim, nec dolum, quo minus vxor contra eum, mutata voluntate, codicillos faceret, interceſſerat, ſed, vt fieri adſolet, offenſam aegrae mulieris maritali ſermone placauerat, in crimen non incidiſſe reſpondi: nec ei, quod teſtamento fuerat datum, auferendum.

TIT. VII.

DE IVRE CODICILLORVM.

VLPIANVS libro quarto Diſputationum:

SAEPISSIME reſcriptum et conſtitutum eſt, eum qui teſtamentum facere opinatus eſt, nec voluit quaſi codicillos id valere, videri nec codicillos feciſſe. Ideoque quod in illo teſtamento ſcriptum eſt, licet quaſi in codicillis poterit valere, tamen non debetur.

II. IVLIANVS libro trigeſimo ſeptimo Digeſtorum:

SI EI, qui poſt teſtamentum factum et ante codicillos ſcriptos natus eſſet, codicillis per fideicommiſſum aliquid daretur, vtile eſt. §. 1. Quod ſi ei, qui poſt teſtamentum factum, et antequam codicilli ſcriberentur, mortuus eſſet, datum eſſet, pro non ſcripto habetur. §. 2. Codicillorum ius ſingulare eſt, vt [1], quaecumque in his ſcribentur, perinde haberentur, ac ſi in teſtamento ſcripta eſſent. Ideoque ſeruo, qui teſtamenti facti tempore teſtatoris fuiſſet, codicillorum tempore alienus, non recte libertas directa datur. Et contra, ſi, cum teſtamentum fiebat, alienus eſſet, codicillorum tempore teſtatoris, intelligitur alieno ſeruo libertas data. Et ideo licet directe libertates deficiunt, attamen ad fideicommiſſarias eundum eſt. §. 3. Furioſus non intelligitur codicillos facere: quia nec aliud quicquam agere intelligitur, cum per omnia, et in omnibus, abſentis vel quieſcentis loco habetur. §. 4. Hereditas teſtamento inutiliter data non poteſt codicillis quaſi hereditas confirmari, ſed ex fideicommiſſo petitur, ſalua ratione legis Falcidiae.

III. IDEM libro trigeſimo nono Digeſtorum:

SI QVIS, cum teſtamentum nullum habebat, codicillis fideicommiſſa hoc modo dedit, QVISQVIS MIHI HERES ERIT BONORVMVE POSSESSOR, EIVS FIDEI COMMITTO: fideicommiſſa praeſtari debent: quia paterfamilias,

1 *vnde* loco *vt*.

lias, qui testamenti factionem habet, et codicillos faceret: perinde haberi debet, ac si omnes heredes eius essent, ad quos legitima eius hereditas vel bonorum possessio peruentura esset. §. 1. Sed et si post codicillos factos natus quis esset proximus adgnatus, vel suus heres, fideicommissum praestari debebit: intelligitur enim is quoque heres scriptus: et ideo [1] non perinde habendus est, ac si rupisset hos codicillos. §. 2. Testamento facto, etiam si codicilli in eo confirmati non essent, vires tamen ex eo capient. Denique si ex testamento hereditas adita non fuisset, fideicommissum ex huiusmodi codicillis nullius momenti erit.

IV. IDEM libro sexagesimo tertio Digestorum:

EVM, QVI codicillorum tempore soluendo fit, recte libertatem dare placuit: quamuis testamenti facti tempore soluendo non fuerit.

V. PAPINIANVS libro septimo Responsorum:

ANTE tabulas testamenti codicilli facti non aliter valent, quam si testamento quod postea factum est, vel codicillis confirmentur, aut voluntas eorum quocumque indicio retineatur: sed non seruabuntur ea, de quibus aliter defunctus nouissime iudicauit.

VI. MARCIANVS libro septimo Institutionum:

DIVI Seuerus et Antoninus rescripserunt, nihil egisse matrem, quae, cum pure liberos suos heredes instituerit, conditionem emancipationis codicillis adiecit: quia neque conditionem heredi instituto codicillis adiicere, neque substituere directo potest. §. 1. Codicillos et plures quis facere potest: et ipsius manu neque scribi, neque signari necesse est. §. 2. Licet in confirmatione codicillorum paterfamilias adiecerit, vt non alias valere velit, quam sua manu signatos et subscriptos, tamen valent facti ab eo codicilli, licet neque ab eo signati, neque manu eius scripti fuerint: nam ea, quae postea geruntur, prioribus derogant. §. 3. Codicillos is demum facere potest, qui et testamentum facere potest. §. 4. Si post testamentum factum mortuo codicillis quis legauerit, licet testamento confirmatis: pro non scripto legatum sit.

VII. IDEM libro secundo Regularum:

QVAEDAM non referuntur ad confirmationem codicillorum: veluti si ante captiuitatem quis codicillos confirmauerit, et in captiuitate codicillos scribat: nam non valent: idem est, si aliquo modo ius testamenti faciendi desierit habere. §. 1. Praeterea in illis quae non iuris, sed facti sunt, non est perinde habendum quod codicillis scribitur, atque si vbi confirmatio, scriptum fuisset: veluti si ita in codicillis scriptum erit, VESTEM, QVAE MEA EST, codicillorum tempus spectandum, non quo confirmantur. Item, SI TITIVS VIVVS EST, vel SI TOT ANNIS EST, codicillis legauit Seio: tempus codicillorum, non quo tempore sit testamentum, spectandum.

VIII. PAVLVS libro singulari de iure codicillorum:

CONFICIVNTVR codicilli quatuor modis: aut enim in futurum confirmantur, aut in praeteritum, aut per fideicommissum testamento facto, aut sine testamento. §. 1. Sed ideo fideicommissa dari possunt ab intestato succedentibus: quoniam creditur paterfamilias sponte sua his relinquere legitimam hereditatem. §. 2. Codicilli toties valent quoties quis testamentum quoque facere possit. Non tamen hoc ita intelligemus, vt exigamus, potuisse eum eo tempore, quo scribit eos codicillos, testamentum facere: quid enim, si sufficientium testium facultatem non habuit? sed si iure testamenti factionem habuit. §. 3. Si post factum testamentum codicillos quis confirmauerit, deinde adrogandum se praebuerit, et ibi codicillos fecerit, atque ita emancipatus decesserit. Quaeritur, an ex codicillis legata debeantur: nam et testamentum valet: sed eo tempore eos fecit, quo testamenti factionem non habuit: nec similis est muto, qui recte codicillos confirmauerit: licet enim is testamentum facere non possit, tamen testamentum, quod ante fecerat, in eodem statu est, huius autem testamentum sublatum est, et de alienis quodammodo rebus testatur? Sed dicemus, codicillos valere: nam etsi postumus natus ruperit testamentum, et decesserit, nihilo minus codicilli valent. §. 4. Si miles testamentum quidem ante militiam, sed codicillos in militia fecerit, an iure militari valeant codicilli, quaeritur: quoniam testamentum iure communi valet, nisi si militiae tempore signauit, vel quaedam adiecerit. Certe codicilli militiae tempore facti, non debent referri ad testamentum: sed iure militari valent. §. 5. Si ei seruo, qui testamento legatum

1 *vnde* loco *et ideo*.

tum acceperit, libertas codicillis detur, vtile legatum esse dicemus: quasi ab initio constiterit legatum. §. 6. Si quis certi generis codicillos confirmauerit, puta QVOS NOVISSIMOS FECERO: non vtique statim, quae codicillis dantur, consistere videbuntur, quamdiu alii quoque fieri possint, et ideo, si alii postea fiant, legata in prioribus data non valebunt.

IX. MARCELLVS libro nono Digestorum:

ARISTO negauit valere codicillos ab eo factos, qui paterfamilias, necne esset, ignorasset. Vlpianus notat: nisi veteranus fuit: tunc enim et testamentum valebit.

X. PAPINIANVS libro decimo quinto Quaestionum:

QVOD per manus traditum est, codicillis hereditatem dari non posse, rationem illam habet: ne per codicillos, qui ex testamento valerent, ipsum testamentum, quod vires per institutionem heredum accipit, confirmari videretur.

XI. IDEM libro decimo nono Quaestionum:

QVI GRAVI vtero vxorem esse ignorabat, codicillis ad filium scriptis, libertates dedit: nata post mortem patris filia, cum de ea nihil patrem sensisse constitisset, placuit, libertates a solo filio praestari posse.

XII. IDEM libro vigesimo secundo Quaestionum:

REDEMTIS e sorore partibus.

XIII. IDEM libro decimo nono Quaestionum:

ILLVD enim sine dubio dici non potest, etiam filiam manumittere cogendam, cum ab ea nihil pater petierit, et iure suo heres exstiterit. §. 1. Tractari solet de eo, qui cum tabulas testamenti non fecisset, codicillis ita scripsit, TITIVM HEREDEM ESSE VOLO: sed multum interest, vtrum fideicommissariam hereditatem a legitimo per hanc scripturam, quam codicillorum instar habere voluit, reliquerit, an vero testamentum facere se existimauerit. Nam hoc casu nihil a legitimo peti poterit. Voluntatis autem quaestio ex eo [1] scripto plerumque declarabitur: nam si forte a Titio legata reliquit, substitutum adscripsit, heres si non exstitisset, sine dubio non codicillos, sed testamentum facere voluisse intelligetur.

XIV. SCAEVOLA libro octauo Quaestionum:

QVIDAM referunt, quantum repeto, apud Viuianum Sabini et Cassii et Proculi expositam esse in quaestione huiusmodi controuersiam: an legata, quae posteaquam instituti mortem obierunt, codicillis adscripta vel ademta sunt, a substitutis debeantur? id est, an perinde datio et ademtio etiam hoc tempore codicillis facta valeat, ac si testamento facta esset: quod Sabinum et Cassium respondisse aiunt, Proculo dissentiente: nimirum autem Sabini et Cassii collectio quam et ipsi reddunt, illa est, quod codicilli pro parte testamenti habentur, obseruationemque et legem iuris inde traditam seruent. Ego autem ausim sententiam Proculi verissimam dicere: nullius enim momenti est legatum, quod datum est ei, qui tempore codicillorum in rebus humanis non est, licet testamenti [2] fuerit: esse enim debet cui detur. Deinde sic quaeri, an datum consistat, vt non ante iuris ratio quam persona quaerenda sit: et in proposito igitur, quod post obitum heredis codicillis legatum, vel ademtum est, nullius momenti est, quia heres, ad quem sermonem conferat, in rebus humanis non est: eaque ademtio et datio nunc vana efficietur. Haec in eo herede, qui ex asse institutus erit, dato substituto, ita vt ab instituto codicilli confirmarentur. §. 1. Quod si duo instituti sint, substitutis datis, vnusque eorum decesserit: vtilia videntur legata, sed circa coheredem erit tractatus, numquid totum legatum debeat, si quisquis mihi heres erit, legatum erit, an vero non? quia sit substitutus heres, qui partem faciat, licet ipse non debeat: idem etiam potest circa nomina expressa tractari: multoque magis solum coheredem totum debere puto, quia is adiunctus sit, qui etiam tunc, cum adiungebatur, in rebus humanis non erat.

XV. AFRICANVS libro secundo Quaestionum [3]

SED CVM ea testatoris voluntas fuerit, vt ex vniuersa hereditate legata erogarentur, dicendum scriptis heredibus profuturam doli exceptionem, si amplius quam hereditaria portio petatur.

XVI. PAVLVS [4] libro vigesimo primo Quaestionum:

AB

1 Ap. Hal. *eo* abest. 2 Hal. inserit *tempore*. 3 *PAVLVS lib. XI. quaestionum.*
4 *AFRICANVS.*

AB INTESTATO factis codicillis, relicta etiam postea natus intestati successor debebit. Quicumque enim ab intestato successerit, locum habent codicilli, nam vnus casus est: nec interest, qui succedit, dum intestato succedat: ad testamentum autem, quod quoquo tempore fecisset, pertinent codicilli. Et, vt manifestius dicam, intestato patrefamilias mortuo, nihil desiderant codicilli, sed vicem testamenti exhibent: testamento autem facto, ius sequuntur eius.

XVII. IDEM [1] libro tertio Sententiarum

LITTERAE, quibus hereditas promittitur, vel animi affectus exprimitur, vim codicillorum non obtinent.

XVIII. CELSVS libro vigesimo Digestorum:

PLOTIANA CELSO suo salutem. Lucius Titius his verbis ita cauit, SI QVID TABVLIS ALIOVE QVO GENERE AD HOC TESTAMENTVM PERTINENS RELIQVERO, ITA VALERE VOLO. Quaero, an codicilli, qui ante hoc testamentum scripti sunt, debeant rati esse? Iuuentius Celsus Plotianae salutem. Haec verba, SI QVID AD HOC TESTAMENTVM PERTINENS RELIQVERO, VALERE VOLO, etiam ea quae ante testamentum scripta sunt, comprehendere [2].

XIX. MARCELLVS libro decimo quarto Digestorum:

IS, QVI vnum filium habebat, cum codicillos ad eum scripsisset, decessit intestatus, herede eo, et quem postea procreauit: adgnatione sui heredis nemo dixerit codicillos euanuisse: igitur si nihil tum de postumis sperauit, et [3] codicilli non euanescent, et quae relicta sunt, pro parte dimidia filius, ad quem codicillus factus est, soluere compellitur, non etiam postumus. Sed et si codicillos reliquisset duobus superstitibus filiis decedens, cum putaret alterum ex his prius decessisse, simili modo dici potest, omnia perinde debere filium, ad quem scripti sunt codicilli, atque si solus heres extitisset patri. Immo dumtaxat partem debet. Eorum tamen, quae pro parte praestari non possunt, nihil eorum [4] praestandum: quoniam illi non fuerit filio ablaturus, nisi solum putaret successorem sibi futurum.

XX. PAVLVS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

SI PALAM heres nuncupatus sit, legata autem in tabulis collata fuerint, Iulianus ait, tabulas testamenti non intelligi, quibus heres scriptus non est: et magis codicilli quam testamentum, existimandae sint, et hoc puto rectius dici.

LIBER TRICESIMVS.

DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS. [5]

VLPIANVS libro sexagesimo septimo ad Edictum.

PER OMNIA exaequata sunt legata fideicommissis.

II. IDEM [6] libro primo Fideicommissorum:

SCIENDVM est, eos demum fideicommissum posse relinquere, qui testandi ius habent.

III. IDEM libro quarto ad Sabinum:

HAEC verba testatoris, QVISQVIS MIHI EX SVPRASCRIPTIS HERES ERIT: aut, SI HERES ERIT SEIVS, vel SI HEREDITATEM ADIERIT: subiectum legatum vel fideicommissum non faciunt conditionale.

IV. IDEM libro quinto ad Sabinum:

SI QVIS in fundi vocabulo errauit, et Cornelianum pro Semproniano nominauit: debebitur Sempronianus: sed, si in corpore errabit, non debebitur. Quod si quis, cum vellet vestem legare, suppellectilem adscripsit, dum putat suppellectilis appellatione vestem contineri: Pomponius scripsit, vestem non deberi: quemadmodum si quis putet, auri appellatione electrum vel aurichalcum contineri: vel, quod est stultius, vestis appellatione etiam argentum contineri. Rerum enim vocabula immutabilia sunt: hominum mutabilia. §. 1. Si quis heredes instituerit, et ita legauerit, QVISQVIS MIHI GALLICANARVM RERVM HERES ERIT, DAMNAS ESTO DARE: ab omnibus heredibus videri legatum: quoniam ad omnes eos res Gallicanae pertinent.

V.

1 *PAVLVS.* 2 Hal. addit *videntur.* 3 Ap. Hal. *et* abest. 4 *omnino* loco *eorum.* 5 Hal. addit LIBER PRIMVS. 6 *VLPIANVS*, nempe quod legis primae inscriptio plane abest.

V. PAVLVS libro primo ad Sabinum:

SERVI electione legata, semel dumtaxat optare possumus. §. 1. Labeo ait, cum certa res aut persona legatur ita, QVI MEVS ERIT, CVM MORIAR, HERES DATO, et communis sit, totum deberi: Trebatium vero respondisse partem deberi, Cassius scripsit: quod et verius est. §. 2. Cum fundus communis legatus sit non adiecta portione, sed MEVM nominauerit, portionem deberi constat.

VI. IVLIANVS libro trigesimo tertio Digestorum:

STICHVM, QVI MEVS ERIT CVM MORIAR, HERES MEVS DATO, magis conditionem legato iniecisse, quam demonstrare voluisse patremfamilias apparet: eo quod, si demonstrandi causa haec oratio poneretur, ita concepta esset. STICHVS QVI MEVS EST, non, QVI MEVS ERIT. Sed conditio talis accipi debet, quatenus meus erit, vt, si totum alienauerit, legatum exstinguatur: si partem, pro ea parte debeatur, quae testatoris mortis tempore fuerit.

VII. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

LEGATVM seruo delatum dominus potest repudiare.

VIII. POMPONIVS libro secundo ad Sabinum:

SI EX toto fundo legato testator partem alienasset, reliquam dumtaxat partem deberi placet: quia, etiam si adiecisset aliquid ei fundo, augmentum legatario cederet. §. 1. Si ita scriptum sit, LVCIVS TITIVS HERES MEVS, AVT MAEVIVS HERES MEVS DECEM SEIO DATO: cum vtro velit, Seius aget: vt si cum vno actum sit, et solutum, alter liberetur: quasi si [1] duo rei promittendi in solidum obligati fuissent. Quid ergo, si ab altero partem petierit? Liberum cui erit ab alterutro reliquum petere. Idem erit, et si alter partem, soluisset. §. 2. Si ita legatum sit, LECTICIARIOS OCTO, AVT PRO HIS IN HOMINES SINGVLOS CERTAM PECVNIAM, VTRVM LEGATARIVS VOLET: non potest legatarius partem seruorum vindicare, pro parte nummos petere: quia vnum in alterutra causa legatum sit: quemadmodum si olei pondo quinquaginta, aut in singulas libras certum aes legatum sit, ne aliter obseruantibus, etiam vno homine legato diuisio concedatur: nec interest, diuisa ea summa, an iuncta ponatur: et certe octo seruis, aut pro omnibus certa pecunia legata, non posse inuitum heredem partem pecuniae, partem mancipiorum debere [2].

IX. IDEM libro tertio ad Sabinum:

ID QVOD apud hostes est, legari posse Octauenus scripsit: et postliminii iure consistere.

X. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

IVLIANVS, nec a filiofamilias sine iussu patris optari posse, nec ante aditam hereditatem, putat: quod est verum.

XI. PAPINIANVS libro nono Quaestionum:

CVM FILIOFAMILIAS vel seruo alieno legatum vel hereditas datur, fidei committi patris vel domini potest: ac tunc demum ex persona ipsorum fideicommissum vires capit, cum ipsis, per quos commodum hereditatis vel legati patri dominoue quaeritur, fideicommissum relinquitur. Denique Iulianus, non insubtili ratione motus, patrem, cuius filius heres institutus est, extero quidem, habita ratione legis Falcidiae, restituere hereditatem respondit: quoniam ex persona filii teneretur: ipsi vero filio, non admissa Falcidia: quoniam ex persona sua sibi filius obligari non posset, ac pater non vt heres, sed vt pater, rogari videtur. Et ideo si filio rogatus sit pater post mortem suam, quod ad se peruenit ex legato vel hereditate filio relictis, restituere, isque viuo patre decedat, omnimodo patrem id retenturum, quoniam fideicommissum ex persona patris vires acceperit.

XII. POMPONIVS libro tertio ad Sabinum:

SI MIHI et tibi eadem res legata fuerit, deinde die legati cedente, heres tibi exstitero: liberum mihi esse Labeo ait ex meo legato, an ex eo, quod tibi heres sim, adquiram legatum [3]: si voluero eam rem ex meo legato ad me pertinere, vt tota mea sit: ex hereditario legato petere eam posse Proculus ait. §. 1. Si quis seruos, quos Gadibus haberet, eo testamento, quod Romae moriens [4] fecerit, triduo, quo mortuus fuerit, heredem dare mihi damnauerit: ratum esse legatum, et angustias temporis nihil legato

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 Hal. addit *constat*. 3 Ap. Hal. *legatum* abest. 4 *morans*.

gato nocere. §. 2. Regula iuris ciuilis est, quae efficit, vt quibus ipsis legare possumus, eorum quoque seruis legare possumus. §. 3. In legatis nouissimae scripturae valent: quia mutari causa praecedentis legati vel die, vel conditione, vel in totum ademtione, potest: sed si sub alia et alia conditione legatum ademtum est, nouissima ademtio inspectanda est. Interdum tamen in legatis non posterior, sed praecedens scriptura valet: nam si ita scripsero, QVOD TITIO INFRA LEGAVERO, ID NEQVE DO, NEQVE LEGO: quod infra legatum erit, non valebit: nam et eum sermonem, quo praesentia legata data in diem proferuntur, ad postea quoque scripta legata pertinere placuit. Voluntas ergo facit, quod in testamento scriptum valeat.

XIII. IDEM libro quarto ad Sabinum:

CVM INCERTVS homo legatus tibi esset, heres Stichum seruo tuo tradidit. Neratius respondit, si voluntate domini tradidit, vel ratum hoc dominus habuerit, perinde eum liberatum, atque si Stichus legatus esset.

XIV. VLPIANVS libro decimo quinto ad Sabinum:

SI ITA sit adscriptum, SI CVI LEGAVERO BIS, SEMEL HERES EI DATO, vel vt [1] semel debeatur: et eidem duas quantitates adscripserit, vel duos fundos: an vtrumque debeatur? Et ait Aristo, vnum videri legatum. Nam quod ademtum est, nec datum videri, secundum Celsi et Marcelli sententiam: quae vera est. §. 1. Sed Papinianus libro nonodecimo quaestionum ait, et si post legata saepius adscripta idem hoc subiecit, semel praestari velle, et hoc ante impletum testamentum fecerit, ipso iure videri cetera legata ademta: sed quo magis erit ademtum, non enim apparet? et ait, posse dici, exiguius esse praestandum.

XV. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

QVI QVARTAM partem bonorum legare voluit, dimidiam scripsit. Proculus recte ait, posse defendi quartam legatam: quia inesse dimidiae. Idem erit et si quinquaginta voluit legare, et centum scripta sint: quinquaginta enim debebuntur. Sed et si plus legare voluit, et minus scripsit, valebit legatum. §. 1. Si quis vnam summam filiabus legauerit, vt etiam de postuma sentiret: si ea non est nata, superstiti solidum debebitur.

XVI. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

SI DVOBVS res coniunctim legata sit, quamuis alter in rerum natura non fuerit: alteri solam partem deberi, puto verum esse. §. 1. Heres, adiecto ei nomine cuiusdam, qui heres non sit, dare damnatus, totum legatum debet: nam et si duos ex heredibus suis nominatim quis damnasset, et alter hereditatem non adisset, qui adisset, totum deberet, si pars eius, qui non adisset, ad eum qui adisset, peruenerit. §. 2. Si Titio et postumis legatum sit, non nato postumo, totum Titius vindicabit. Sed et si testator Titio et postumis viriles partes dari voluisset, vel etiam id expressisset, totum legatum Titio debetur, non nato postumo.

XVII. VLPIANVS libro quinto decimo ad Sabinum:

QVI FILIABVS legauit, si mentionem aliqua parte testamenti postumae fecit, videtur in filiarum legato et de postuma sensisse. §. 1. Si quis ita legauerit, SI QVA FILIA MIHI GENITVR EI HERES MEVS CENTVM DATO: pluribus natis, videtur singulis tantumdem legasse: quod ita accipiendum est, nisi euidens sit contraria sententia testatoris. §. 2. Si vni ex heredibus fuerit legatum, hoc deberi ei officio iudicis familiae herciscundae, manifestum est: sed etsi abstinuerit se hereditate, consequi eum hoc legatum posse, constat.

XVIII. IVLIANVS libro trigesimo primo Digestorum:

ET QVIDEM totum legatum petere potest, quamuis a semetipso inutiliter ei legatum fuisset.

XIX. VLPIANVS libro decimo quinto ad Sabinum:

LEGATA inutiliter data, Papinianus putat libro quaestionum confirmari per repetitionem, id est per hanc scripturam [2] postea forte in codicillis factam, HOC AMPLIVS EI HERES MEVS DATO: et diuersum esse in illa scriptura, QVAS PECVNIAS LEGAVI, QVIBVS DIES ADPOSITVS NON EST, ANNVA, BIMA, TRIMA DIE, HERES MEVS DARE DAMNAS ESTO: non enim hoc egisse testatorem, confirmaret quae inutilia sunt: sed vt diem vtilibus prorogaret. §. 1. Idem eodem loco, et in instituto impuberis scripsit: vt, si fuerit ab im-

1 Ap. Hal. *vt* abest. 2 Ap. Hal. *id est per hanc scripturam* absunt.

impubere inutiliter legatum, substitutus hoc debeat, si hoc amplius legatum ab eo sit relictum aliquid, nec ille patri heres exstiterit, et decesserit. §. 2. In legato pluribus relicto, si partes adiectae non sunt, aequae seruantur.

XX. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

QVI DVOS seruos haberet, vnum ex his legasset, vt non intelligeretur quem legasset: legatarii est electio.

XXI. VLPIANVS libro decimo quinto ad Sabinum:

GREGE legato, et quae postea accedunt, ad legatarium pertinent.

XXII. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

SI GREGE legato, aliqua pecora viuo testatore mortua essent, in eorumque locum aliqua essent substituta: eundem gregem videri: et si deminutum ex eo grege pecus esset, et vel vnus bos superesset, eum vindicari posse, quamuis grex desisset esse: quemadmodum insula legata, si combusta esset, area possit vindicari.

XXIII. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

SI QVIS bonorum partem legauerit, vt hodie fit, sine fructibus restituitur: nisi mora intercesserit heredis.

XXIV. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

QVOD in rerum natura adhuc non sit, legari posse, veluti, QVIDQVID ILLA ANCILLA PEPERISSET, constitit: vel ita, EX VINO, QVOD IN FVNDO MEO NATVM EST, VEL FETVS TANTVM DATO. §. 1. Si vsumfructum habeam, eumque legauerim, nisi postea proprietatem eius nactus sim, inutile legatum est. §. 2. Si quis post testamentum factum fundo Titiano legato partem aliquam adiecerit, quam fundi Titiani destinaret: id, quod adiectum est, exigi a legatario potest: et similis est causa alluuionis: et maxime si ex alio agro, qui fuit eius, cum testamentum faceret, eam partem adiecit. §. 3. Quod si post testamentum factum, ex fundo Titiano aliquid detraxit, et alii fundo adiecit, videndum est, vtrumne eam quoque partem legatarius petiturus sit, an hoc minus, quasi fundi Titiani esse desierit: cum nostra destinatione fundorum nomina et domus, non natura constituerentur? Et magis est, vt quod alii destinatum est, ademtum esse videatur, §. 4. Si nauem legauero, et specialiter meam [1] adscripsero, eamque per partes totam refecero carina eadem manente: nihilo minus recte a legatario vindicaretur.

XXV. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

A FILIO herede etiam pure patri legari potest: nec interest, an die cedente legati in patris potestate sit. Igitur, et si iussu patris adita sit hereditas, imputabitur ei in Falcidiam.

XXVI. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

NON AMPLIVS legatorum nomine ad quemquam pertinere videtur, quam quod deducto eo, quod explendae conditionis causa datum esset, superesset. §. 1. Si certum corpus heres dare damnatus sit, nec fecerit, quo minus ibi, vbi id esset, traderet: si id postea sine dolo et culpa heredis perierit, deterior sit legatarii conditio. §. 2. Cum, bonorum parte legata, dubium sit, vtrum rerum partes an aestimatio debeatur: Sabinus quidem et Cassius aestimationem, Proculus et Nerua rerum partes esse legatas existimauerunt. Sed oportet heredi succurri: vt ipse eligat, siue rerum partes siue aestimationem dare maluerit. In his tamen rebus partem dare heres conceditur, quae sine damno diuidi possunt: sin autem vel naturaliter indiuisae sint, vel sine damno diuisio earum fieri non potest, aestimatio ab herede omnimodo praestanda est.

XXVII. PAVLVS libro nono ad Plautium:

POTEST autem heres vel paucioribus vel in vna re relictam partem legatario dare, in quam vel legatarius consenserit, vel iudex aestimauerit: ne necesse haberet legatarius in omnibus rebus vindicare portionem.

XXVIII. VLPIANVS libro decimo nono ad Sabinum:

SI CREDITORI meo, tutus aduersus eum exceptione, id quod ei debeo, legem: vtile legatum est: quia remissa ei exceptio videtur: sicut Aristo ait, id, quod honoraria actione mihi debetur, si legetur mihi, legatum valere: quia ciuilis mihi datur actio pro honoraria. §. 1. Marcellus libro vicesimo octauo putat, rem, quam ex stipulatu mihi debes, si le-

1 eam.

legaueris, vtile esse legatum: vt neque Falcidia hoc minuat.

XXIX. PAVLVS libro sexto ad legem Iuliam et Papiam:

SIN AVTEM neque modo, neque tempore, neque conditione, neque loco debitum differatur, inutile est legatum.

XXX. VLPIANVS libro decimo nono ad Sabinum:

TALIS scriptura, QVAS PECVNIAS LEGAVI, QVIBVS DIES ADPOSITVS NON EST, EAS HERES MEVS ANNVA, BIMA, TRIMA DIE DATO, ad corpora legata non pertinet, sed ad ea, quae pondere, numero, mensura continentur. §. 1. Et ad ea tantum legata pertinet, quibus dies non est adpositus: proinde si forte pure legatum est, ex hac adiectione prorogabitur. §. 2. Quid si forte centum mihi legata sunt praesentia? Vtrum annua die dabuntur, an vero praesentia? Et ait Seruius et Labeo, praesens deberi. Quamuis igitur superuacua sit haec adiectio, quantum ad vim et effectum legati pertinet: tamen ad hoc proficiet, vt praesenti die legatum debeatur. §. 3. Sed si in annos singulos aut singulos menses sit legatum relictum, cessabit ea scriptura, quia hoc legatum et initium et finem habet. §. 4. Sed et si sub conditione sit legatum relictum, potest dici, cessare annuam adiectionem: quia dies incertus appellatur conditio. §. 5. Cui congruit, quod Trebatius existimat, si cui legetur, quando annorum viginti erit, vulgarem hanc clausulam cessare. §. 6. Item si legetur pecunia, quae in arca est, vel vinum, quod in apothecis est, dicendum est, cessare clausulam: quoniam, quoties species legetur, cessare diximus. §. 7. Hanc autem scripturam non solum ad praecedentia sola [1] legata, sed ad vniuersa, quae testamento adscripta sunt, extendi, Callus Aquilius, Ofilius, Frebatius responderunt: idque verum est.

XXX. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

SED ETIAM ad ea, quae codicillis confirmatis postea legata fuerint, haec clausula pertinet.

XXXII. VLPIANVS libro vigesimo ad Sabinum:

SI QVIS a filio pupillo herede instituto, cum is in tutelam suam venisset, pecuniam legauerit, et a substituto herede legata repetierat: impubere filio mortuo, secundus heres legatum non debebit: quod ita verum esse tam Sextus quam Pomponius putant, si repetitio legatorum ad eum modum concepta sit, veluti, [2] QVAE A FILIO MEO LEGAVI, QVAEQVE EVM DARE IVSSI, SI MIHI HERES ESSET, ID HERES MEVS ISDEM DIEBVS DATO: sed si ita repetita fuerint, QVAE A FILIO MEO LEGAVI, HERES MEVS DATO: pure repetita videbuntur legata, et dumtaxat demonstratio eorum facta: igitur et hoc ipsum legatum, de quo quaeritur, praesens debebitur. §. 1. Si quis plures Stichos habens, Stichum legauerit: si non apparet, de quo Sticho sensit, quem elegerit, debet praestare. §. 2. Si parti ciuitatis aliquid sit relictum, quod ad ornatum vel compendium Reipublicae spectat, sine dubio debebitur.

XXXIII. PAVLVS libro tertio Regularum:

SI PLVRIBVS eadem res legata fuerit: si quidem coniunctim, etiam si alter vindicet, alter ex testamento aget, non plus quam partem habebit is, qui ex testamento aget. Quod si separatim, si quidem euidentissime apparuerit, ademtione a priore legatario facta, ad secundum legatum testatorem conuolasse, solum posteriorem ad legatum peruenire placet, sin autem hoc minime apparere potest, pro virili portione ad legatum omnes venire: scilicet nisi ipse testator ex scriptura manifestissimus est, vtrumque eorum solidum accipere voluisse: tunc enim [3] vni pretium, alii ipsa res adsignatur, electione rei, vel pretii seruanda ei, qui prior de legato siue fideicommisso litem contestatus est, ita tamen, vt non habeat licentiam altero electo, ad alterum transire.

XXXIV. VLPIANVS libro vigesimo primo ad Sabinum:

PLANE vbi transferre voluit legatum in nouissimum, priori non debetur: tametsi nouissimus talis sit, in cuius persona legatum non constitit. At si coniuncti disiunctiue commixti sint, coniuncti vnius personae potestate funguntur. §. 1. Si eadem res saepius legetur in eodem testamento, amplius quam semel peti non potest, sufficitque vel rem consequi, vel rei aestimationem. §. 2. Sed si duorum testamentis mihi eadem res legata sit, bis petere potero: vt ex altero testamento rem consequar, ex altero ae-

1 Ap. Hal. *sola* abest. 2 Ap. Hal. *veluti* abest. 3 *ei* loco *enim*.

aestimationem. §. 3. Sed si non corpus sit legatum, sed quantitas eadem in eodem testamento saepius, Diuus Pius rescripsit, tunc saepius praestandam summam, si euidentissimis probationibus ostendatur testatorem multiplicasse legatum voluisse. Idemque et in fideicommisso constituit. Eiusque rei ratio euidens est, quod eadem res saepius praestari non potest: eadem summa volente testatore multiplicari potest. §. 4. Sed hoc ita erit accipiendum, si non certum corpus nummorum saepius sit relictum, vtputa centum, quae in arca habet, saepius legauit: tunc enim fundo legato esse comparandum credo. §. 5. Sed si pondus auri vel argenti saepius sit relictum, Papinianus respondit, magis summae legato comparandum: merito, quoniam non species certa relicta videatur. §. 6. Proinde et si quid aliud est, quod pondere, numero, mensura continetur, saepius relictum, idem erit dicendum, id est, saepius deberi: si hoc testator voluerit. [1] §. 7. Quod si rem emissem mihi legatam, vsque ad pretium, quod mihi abest, competet mihi ex testamento actio. §. 8. Et multo magis hoc dicendum est, si duobus testamentis mihi eadem res legata sit, sed alter me restituere rogauerit, vel ipsam rem, vel aliud pro ea, aut si sub conditione legasset, dandi quid pro ea: nam hactenus mihi abesse res videtur, quatenus sum praestaturus. §. 9. Si coniunctim res legetur, constat partes ab initio fieri: nec solum hi partem faciunt, in quorum persona constitit legatum, verum hi quoque, in quorum persona non constitit legatum: vtputa si Titio, et seruo proprio sine libertate. §. 10. Sed si in pupillari testamento alii eandem legauerit, quam mihi in suo testamento legauit, Iulianus scribit, concursu partes nos habere; interim igitur partem habebit is, cui in suo testamento legauit. §. 11. Si duobus sit legata, quorum alter heres institutus sit: a semetipso ei legatum inutiliter videtur: ideoque quod ei a se legatum est, ad collegatarium pertinebit. §. 12. Inde dicitur, si duo sint heredes, vnus ex vncia, alter ex vndecim vnciis et eis fundus legatus sit: vnciarum heredem vndecim partes in fundo habiturum coheredem vnciam. §. 13. Plane si alter ex legatariis heres extiterit heredi, a quo legatum erat relictum, non ideo minus partem collegatario faciet; retinet enim pro parte legatum. §. 14. Si ita Titio legetur, FVNDVM SEIANVM, VEL VSVMFRVCTVM EIVS SIBI HABETO: duo esse legata, et arbitrio eius esse, an velit vsumfructum vindicare. §. 15. Sed et si quis ita leget Titio, FVNDVM DO LEGO, VT EVM PRO PARTE HABEAT, mihi videtur posse dici, partem habiturum: videri enim fundi appellatione non totum fundum, sed partem appellasse: nam et pars fundus recte appellatur.

XXXV. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

SI HERES alienum hominem dare damnatus sit, et hic a domino manumissus sit: nihil ex hoc legato debetur.

XXXVI. POMPONIVS libro sexto ad Sabinum:

TITIAE TEXTORES MEOS OMNES, PRAETERQVAM QVOS HOC TESTAMENTO ALII LEGAVI, LEGO. PLOTIAE VERNAS MEOS OMNES, PRAETERQVAM QVOS ALII LEGAVI, LEGO: cum essent quidam et vernae, iidem et textores: Labeo ait, quoniam nec quos Titiae textores non legauerit, aliter apparere possit, quam si cognitum fuerit quos eorum Plotiae legauerit, nec quos Plotiae legauerit, posse, neutrius legato exceptos esse eos, de quibus quaeritur: et ideo communes amoobus esse: hoc enim iuris est, et si neutrius legati nomine quicquam esset exceptum. §. 1. Quod si hoc modo esset legatum, TEXTORES OMNES, PRAETER VERNAS, et rursus, VERNAS OMNES PRAETER TEXTORES: qui et verna et textor esset, neutri fuisse legatum. §. 2. Nihil distat, vtrum ita legetur, TITIO ET MAEVIO: an ita, TITIO CVM MAEVIO: vtrubique enim coniunctim legatum videtur. §. 3. Si alteri Stichum heres dederit, quem duobus dare damnatus fuerat, et antequam interpellaretur ab altero, Stichus mortuus est: heres non tenetur: quia nihil per eum factum intelligitur.

XXXVII. VLPIANVS libro vigesimo primo ad Sabinum:

LEGATO generaliter relicto, veluti hominis: Gaius Cassius scribit, id esse obseruandum, ne optimus vel pessimus accipiatur: quae sententia rescripto Imperatoris nostri et Diui Seueri iuuatur: qui rescripserunt, homine legato actorem

[1] Ap. Hal. *id est — — voluerit* absunt.

rem non posse eligi. §. 1. Si de certo fundo sensit testator, nec appareat, de quo cogitauit: electio heredis erit, quem velit dare: aut, si appareat, ipse fundus vindicabitur. Sed et si lancem legauerit, nec appareat quam, aeque electio est heredis, quam velit dare.

XXXVIII. POMPONIVS libro sexto ad Sabinum:

LEGATARIVS pro parte adquirere, pro parte repudiare legatum non potest: heredes eius possunt: vt alter eorum partem suam adquirat, alter repudiet. §. 1. Si legatum nobis relictum constituerimus nolle ad nos pertinere, pro eo erit, quasi nec legatum quidem sit: et ideo dicimus, nec confusas seruitutes, si forte praedium mihi legatum praedio meo debuerit seruitutes, et integra furti actio manebit, si seruus legatus sit ei [1], cuius nomine furti agere poterit legatarius.

XXXIX. VLPIANVS libro vigesimo primo ad Sabinum:

CVM SERVVS legatus in fuga esset [2], vel longinquo absens exigatur: operam praestare heres debet, vt eam rem requirat, et praestet: et ita Iulianus scribit: nam et sumtum an in hanc rem facere heres deberet, Africanus libro vicesimo Epistolarum [3] apud Iulianum quaerit, putatque, sumtum praestandum: quod et ego arbitror sequendum. §. 1. Fructus autem hi deducuntur in petitionem, non quos heres percepit, sed quos legatarius percipere potuit: et id in operis seruorum, vel vecturis iumentorum, vel naulis nauium dicendum. Quod in fructibus dicitur, hoc et in pensionibus vrbanorum aedificiorum intelligendum erit. In vsurarum autem quantitate mos regionis erit sequendus. Iudex igitur vsurarum modum aestimabit et statuet. Ipsius quoque rei interitum post moram debet: [4] sicut in stipulatione, si post moram res interierit, aestimatio eius praestatur [5]. Item partus ancillarum. Et si seruus fuerit legatus et hereditas, vel legatum, vel quid [6] per eum adquisitum sit: heres praestare debet. §. 2. Si Titius a me rem emisset, et eandem mihi legasset, antequam ei traderem, mox ei tradidero, et pretium recepero: videtur quidem is prima facie rem mihi meam legasse, et ideo legatum non consistere, sed ex emto actione liberatus, vtique per legatum rem vindicare potero, quam tradidi. Sed si nondum erat solutum mihi pretium, Iulianus scribit, ex vendito quidem me acturum, vt pretium exequar, ex testamento vero, vt rem, quam vendidi et tradidi, recipiam. Idem subiungit, si pretium quidem mihi erat solutum, rem autem nondum tradideram, ex testamento me agentem liberationem consequi. §. 3. Idem Iulianus scribit, si fundum testator, quem ab alio emerat, mihi legauit: heredem cogendum mihi actionem ex emto praestare: scilicet si nondum res tradita fuerit vel defuncto, vel heredi. §. 4. Si quis alicui legauerit, licere lapidem caedere: quaesitum est, an etiam ad heredem hoc legatum transeat: et Marcellus negat, ad heredem [7] transmitti, nisi nomen heredis adiectum legato fuerit. §. 5. Heres cogitur legati praedii soluere vectigal praeteritum, vel tributum, vel solarium, vel cloacarium, vel pro aquae forma. §. 6. Scio ex facto tractatum, cum quidam duos fundos eiusdem nominis habens, legasset fundumCornelianum,et esset alter pretii maioris, alter minoris, et heres diceret minorem legatum, legatarius maiorem: vulgo fatebitur, vtique minorem eum legasse, si maiorem non potuerit docere legatarius. §. 7. Constat etiam res alienas legari posse, vtique si parari possint: etiam si difficilis earum paratio sit. §. 8. Si vero Salustianos hortos, qui sunt Augusti, vel fundum Albanum, qui principalibus vsibus deseruit, legauerit quis, furiosi est, talia legata testamento adscribere. §. 9. Item campum Martium, aut forum Romanum, vel aedem sacram legari non posse constat. §. 10. Sed et ea praedia Caesaris, quae in formam patrimonii redacta sub procuratore patrimonii sunt, si legentur: nec aestimatio eorum debet praestari, quoniam commercium eorum, nisi iussu Principis, non sit, cum distrahi non soleant.

XL. IDEM libro secundo Fideicommissorum:

SED SI res aliena, cuius commercium legatarius non habet, ei, cui ius possidendi non est, per fideicommissum relinquatur, puto aestimationem deberi.

XLI. IDEM libro vigesimo primo ad Sabinum:

CE-

1 Ap. Hal. *ei* abest. 2 Ap. Hal. *esset* abest. 3 Ap. Hal. *libro vicesimo Epistolarum* absunt. 4 Ap. Hal. *debet* abest. 5 Ap. Hal. ista omnia *si post moram* — — *praestatur* absunt. 6 *aliud* loco *quid*. 7 Hal. inserit *hoc legatum*.

CETERA igitur praeter haec videamus: et quidem corpora legari omnia, et iura, et seruitutes possunt. §. 1. Sed ea, quae aedibus iuncta sunt, legari non possunt: quia haec legari non posse Senatus censuit, Auiola et Pansa Consulibus. §. 2. Tractari tamen poterit, si quando marmora, vel columnae fuerint separatae ab aedibus, an legatum conualescat? Et si quidem ab initio non constitit legatum, ex postfacto non conualescet: quemadmodum nec res mea legata mihi, si post testamentum factum fuerit alienata: quia vires ab initio legatum non habuit. Sed si sub conditione legetur, poterit legatum valere, si exsistentis conditionis tempore mea non sit, vel aedibus iuncta non sit: secundum eos, qui et emi rem meam sub conditione, et promitti mihi stipulanti, et legari aiunt. Purum igitur legatum Catoniana regula impediet: conditionale non: quia ad conditionalia Catoniana non pertinet. §. 3. Item quaeri potest, si quis binas aedes habens, alteras legauerit, et ex alteris aliquid iunctum ei, cui aedes legauit: an legatum valebit? Mouet quaestionem, quod ex Senatusconsulto et constitutionibus licet nobis ab [1] aedibus nostris in alias aedes transferre possessoribus earum futuris: id est, non distracturis: et ita Imperator noster et Diuus Seuerus rescripserunt. Numquid ergo et legari possit ei, cui aliam domum legem? Sed negandum erit: quia cui [2] legatum est, non est possessor futurus. §. 4. Si duobus domum legauerit Sempronianam, et ex ea alteri eorum marmora ad exstructionem domus Seianae, quam ei legauerat: non male agitabitur, an valeat, quia dominus est vtriusque legatarius. Et quid, si quis domum deductis marmoribus legauerit, quae voluit heredem habere ad exstruendam domum, quam retinebat in hereditate? Sed melius dicetur in vtroque detractionem non valere: legatum tamen valebit, vt aestimatio eorum praestetur. §. 5. Sed si quis ad opus Reipublicae faciendum legauit, puto, valere legatum: nam et Papinianus libro vndecimo responsorum refert, Imperatorem nostrum et Diuum Seuerum constituisse, eos, qui Reipublicae ad opus promiserint, posse [3] detrahere ex aedibus suis vrbanis atque rusticis, et id ad [4] opus vti: quia hi quoque non promercii causa id haberent. Sed videamus, vtrum ei soli ciuitati legari possit, in cuius territorio est, an et de alia ciuitate in aliam transferre possit? Et puto, non esse permittendum. Quamquam constitutum sit, vt de domu, quam aliquis habet, ei permittatur in domum alterius ciuitatis transferre. §. 6. Hoc Senatusconsultum non tantum ad vrbem, sed et ad alias ciuitates pertinet. §. 7. Sed et Diuorum Fratrum est rescriptum ad libellum Procliani et Epitynchani ob debitum publicum desiderantium, vt sibi distrahere permittatur, quod eis ius distrahendi denegauerunt. §. 8. Hoc Senatusconsultum non tantum ad aedes, sed et ad balinea, vel aliud quod aedificium, vel porticus, sine aedibus, vel tabernas, vel popinas extenditur §. 9. Item hoc prohibetur haec legari, quod non alias praestari potest, quam vt aedibus detrahatur, subducatur: id est, marmora vel columnae. Idem et in tegulis, et in [5] tignis, et ostiis Senatus censuit. Sed et in bibliothecis parietibus inhaerentibus. §. 10. Sed si cancelli sint, vel vela, legari poterunt non tamen fistulae, vel castelli. §. 11. Sed automataria, aut si qui canthari per quos aquae saliunt, poterunt legari: maxime si impositicii sint. §. 12. Quid ergo in statuis dicendum? Si quidem inhaerent parietibus, non licebit: si vero alias exsistant, dubitari potest. Verum mens Senatus plenius accipienda est: vt si qua ibi fuerunt perpetua, quasi portio aedium, distrahi non possint. §. 13. Proinde dicendum est, nec tabulas [6] adfixas et parietibus adiunctas, vel singula sigilla adaequata, legari posse. §. 14. Sed si parauit quaedam testator quasi translaturus in aliam domum, et haec legauit, dubitari poterit, an valeat. Et puto valere. §. 15. Sed si ea, quae legauit, aedibus iunxit, extinctum erit legatum. §. 16. Sed si heres ea iunxit, puto non extingui.

XLII. IDEM libro secundo Fideicommissorum.

SIVE scit, siue ignorauit.

XLIII. IDEM libro vigesimo primo ad Sabinum:

SENATVS enim ea, quae sunt aedium, legari (non) permisit: haec autem mortis tempore aedium non fuerunt: heres ergo aestimationem praestabit. Sed si detraxerit, vt praestiterit, poe-

1 *ex* loco *ab.* 2 *cum* loco *cui.* 3 Hal. infert *quid.* 4 *eoque ad id* loco *et id ad.* 5 Ap. Hal. *et in* absunt. 6 Hal. infert *aedium.*

poenis erit locus: quamuis, vt non vendat, detraxit, sed vt exsoluat. §. 1. Marcellus etiam scribit, si maritus diaetam in vxoris hortis, quos in dotem acceperat, fecerit: posse eum haec detrahere, quae vsui eius futura sint, sine mulieris tamen damno: nec ad hoc ei Senatusconsultum futurum impedimento. Ergo si non est ei obfuturum, quo minus detrahat, dici oportebit, posse eum haec legare, quae detrahere potest. §. 2. Legatum in aliena voluntate poni potest: in heredis non potest. §. 3. Qui ab hostibus redemtus est, legari sibi poterit, et proficiet legatum ad liberationem vinculi pignoris, quod in eo habuit qui redemit.

XLIV. IDEM libro vigesimo secundo ad Sabinum:

SERVVM filii sui, castrensis peculii, legare pater potest: et, si viuo patre mortuus sit filius, et apud patrem peculium remansit, constitit legatum: cum enim filius iure suo non vtitur, retro creditur pater dominium in seruo peculiari habuisse. §. 1. Si quis rem sibi legatam ignorans adhuc legauerit, postea cognouerit, et voluerit ad se pertinere: legatum valebit: quia, vbi legatarius non repudiauit, retro ipsius fuisse videtur [1], ex quo hereditas adita est: si vero repudiauerit, retro videtur res [2] repudiata fuisse heredis. §. 2. Si pocula quis legauit, et massa facta est, vel contra, item si lana legetur, et vestimentum ex ea fit: Iulianus libro trigesimo secundo Digestorum scripsit, legatum in omnibus suprascriptis consistere, et deberi quod exstat. Quam sententiam puto veram, si modo non mutauerit testator voluntatem. §. 3. Sed et si lancem legauit, et massam fecit, mox poculum, debebitur poculum, durante scilicet voluntate. §. 4. Si areae legatae domus imposita sit: debebitur legatario, nisi testator mutauit voluntatem. §. 5. Eum qui chirographum legat, debitum legare, non solum tabulas, argumento est venditio: nam, cum chirographa veneunt, nomen venisse videtur. §. 6. Sed etsi nomen legetur, benigne id quod debetur accipiendum est: vt actiones aduersus debitorem cedantur. §. 7. Si idem seruus et legatus et liber esse iussus sit, interdum procedere solum legatum poterit: vtputa, si in fraudem creditoris data erit libertas, vel si is sit seruus, qui in perpetuam seruitutem venierit, idem erit, vel si seruus sit forte pignori datus. §. 8. Si statuliberum heres legauerit, expediet heredi ipsum statuliberum praestare magis, quam aestimationem: etenim aestimationem veram praestabit: ipsum vero si dederit, exsistente conditione, nullum sentiet damnum: iam enim aestimatio postea non petitur ab eo hominis liberi. §. 9. Si duos fundos habens testator, alterius mihi vsumfructum, alterum Titio leget: aditum mihi legatarius non debebit, sed heres cogitur redimere aditum, et praestare.

XLV. POMPONIVS libro sexto ad Sabinum:

SI A SVBSTITVTO pupilli ancillas tibi legassem, easque tu a pupillo emisses, et, antequam scires tibi legatas esse, alienaueris: vtile legatum esse, Neratius, et Aristo, et Ofilius probant. §. 1. Heres [3] generaliter dare damnatus, sanum eum esse promittere non debet: sed furtis et noxiis solutum esse promittere debebit: quia ita dare debet, vt eum habere liceat, sanitas autem serui ad proprietatem eius nihil pertinet. Sed ob id quod furtum fecit seruus, aut noxam nocuit, euenit quo minus eum habere domino liceat: sicuti ob id, quod obligatus est fundus, accidere possit, vt eum habere domino non liceat. §. 2. Si vero certus homo legatus est, talis dari debet, qualis est.

XLVI. IDEM libro nono Epistolarum:

QVAE de legato dicta sunt, eadem transferre licebit ad eum, qui vel Stichum vel hominem dari promiserit.

XLVII. VLPIANVS libro vigesimo secundo ad Sabinum:

CVM RES legata est, si quidem propria fuit testatoris, et copiam eius habet heres: moram facere non debet, sed eam praestare. Sed si res alibi sit, quam vbi petitur, primum quidem constat, ibi esse praestandam, vbi relicta est: nisi alibi testator voluit: nam si a ibi voluit, ibi praestanda est, vbi testator voluit, vel vbi verisimile est eum voluisse: et ita Iulianus scripsit tam in propriis, quam in alienis legatis. Sed si alibi relicta est, alibi autem ab herede translata est dolo malo eius [4], nisi ibi praestetur, vbi petitur, heres condemnabitur doli sui nomine: ceterum si sine dolo, ibi praestabitur, quo tran-

1 Hal. addit *res*. 2 Ap. Hal. *res* abest. 3 Hal. inserit *seruum*. 4 Ap. Hal. *eius* abest.

ſtulit. §. 1. Sed ſi id petatur, quod pondere, numero, menſura continetur: ſi quidem certum corpus legatum eſt, veluti frumentum ex illo horreo, vel vinum ex apotheca illa, ibi praeſtabitur, vbi relictum eſt, niſi alia mens fuit teſtantis: ſin vero non fuit certa ſpecies, ibi erit praeſtandum, vbi petitur. §. 2. Itaque ſi Stichus ſit legatus, et culpa heredis non pareat, debebit aeſtimationem eius praeſtare: ſed ſi culpa nulla interuenit, cauere heres debet de reſtitutione ſerui, non aeſtimationem praeſtare. [1] Sed et ſi alienus ſeruus in fuga ſit ſine culpa heredis, idem dici poteſt: nam et in alieno culpa admitti poteſt: cauebit autem ſic, vt, ſi fuerit adpraehenſus, aut ipſe, aut aeſtimatio praeſtetur. Quod et in ſeruo ab hoſtibus capto conſtat. §. 3. Sed ſi Stichus aut Pamphilus legetur, et alter ex his vel in fuga ſit, vel apud hoſtes: dicendum erit praeſentem praeſtari, aut abſentis aeſtimationem: toties enim electio eſt heredi committenda, quoties moram non eſt facturus legatario. Qua ratione placuit, et ſi alter deceſſerit, alterum omnimodo praeſtandum: fortaſſis vel mortui pretium. Sed ſi ambo ſint in fuga, non ita cauendum, vt ſi in poteſtate ambo redirent, ſed ſi vel alter, et vel ipſum, vel abſentis aeſtimationem praeſtandam. §. 4. Item ſi res aliena vel hereditaria ſine culpa heredis perierit, vel non compareat: nihil amplius quam cauere eum oportebit, ſed ſi culpa heredis res perit, ſtatim damnandus eſt. §. 5. Culpa autem qualiter ſit aeſtimanda, videamus: an non ſolum ea quae dolo proxima ſit, verum etiam quae leuis eſt: an [2] numquid et diligentia quoque exigenda eſt ab herede: quod verius eſt. §. 6. Item ſi fundus chaſmate perierit, Labeo ait, vtique aeſtimationem non deberi: quod ita verum eſt, ſi non poſt moram factam id euenerit: potuit enim eum acceptum legatarius vendere.

XLVIII. POMPONIVS libro ſexto ad Sabinum:

SI HEREDIS ſeruus rem legatam, ignorante domino, ſubtraxiſſet et vendidiſſet: Atilicinus, in factum dandam actionem: vt vel noxae ſeruum dederet dominus, vel ex peculio praeſtaret, quod ex venditione eius rei haberet. §. 1. Si vnus ex heredibus ſeruum legatum occidiſſet, omnino mihi non placet coheredem teneri, cuius culpa factum non ſit, ne res in rerum natura ſit.

XLIX. VLPIANVS libro vigeſimo tertio ad Sabinum:

SI CVI legetur, cum quatuordecim annorum erit: certo iure vtimur, vt tunc ſit quatuordecim annorum, cum impleuerit: et ita Imperatorem decreuiſſe Marcellus ſcripſit. §. 1. Ergo cum eſſet ſic relictum, CVM AD QVARTVM DECIMVM ANNVM PERVENISSET, ANNVA, BIMA, TRIMA DIE, et decem et ſeptem annorum mortis tempore inueniatur, praeſens legatum erit: proinde, ſi quindecim annorum, conſequenter dicemus poſt biennium deberi: ſi ſedecim, poſt annum debebitur [3]: ſi menſes deſint ad ſeptimumdecimum annum, reſiduis menſibus debetur, haec ita, ſi putans minorem eſſe quatuordecim annorum, cum iam exceſſiſſet, ſic legauit: ſi vero ſcit, triennium ad legati praeſtationem ex die teſtamenti facti numerabimus. §. 2. Hoc autem legatum et conditionale eſt, et in diem: conditionale tamdiu, quamdiu quartusdecimus annus ſit completus, poſtea in diem. §. 3. Et ideo, ſi quidem ante quartumdecimum annum deceſſerit, ad heredem nihil tranſit: certe poſtea ad heredem transfert. Quod ſi teſtamenti facti tempore minor quatuordecim annis filius inueniatur, puto tempus ANNVA, BIMA, TRIMA DIE praeſtationis ex die completi quartidecimi anni ſtatim cedere: niſi euidens alia mens probaretur teſtatoris aliud ſentientis. §. 4. Si Titio decem, quae ego debeo, legauero, et rogauero eadem creditori praeſtare: fideicommiſſum quidem in creditoris perſona non valet, quia nihil eius intereſt, heres vero poteſt cum legatario agere, quia ipſius intereſt creditori ſolui, ne eum conueniat: ergo propter hoc valebit legatum. §. 5. Sed ſi teſtator decem mihi ſub fideiuſſore debuit, fideicommiſſi petitio non ſolum heredi, ſed et fideiuſſori competit: intereſt enim eius, ſolui mihi, quam ipſum conuentum mandati actionem intendere: nec intereſt, ſoluendo ſit, nec ne. §. 6. Iulianus libro trigeſimo nono Digeſtorum ſcribit, ſi fideiuſſor creditori legaret, quod ei deberet, an legatum valeret? et ait, creditoris quidem nihil intereſſe, ve-

1 Hal. hic addit: *Item et in aliis in rem actionibus Iulianus putat.* 2 *aut* loco *an.* 3 Ap. Hal. *debebitur* et paulo poſt *debetur* abſunt. 4 *caeterum* loco *certe,*

verum debitorem habere ex testamento actionem: interest enim ipsius liberari: quippe conueniri a fideiussoris herede non poterit. §. 7. Quod si idem fideiussor Titio leget, et fidei eius commiserit, vt creditori soluat: et debitor et fideiussoris heres agere cum Titio ex causa fideicommissi poterunt: quia vtriusque interest legatarium soluere. §. 8. Meminisse autem oportet, eum, qui damnatur hoc solum [1], fundum vendere, non gratis damnari hoc facere, sed hoc [2] solum, vt vendat vero pretio. §. 9. Quod si certo pretio sit damnatus facere, necesse habebit tanti vendere, quanti damnatus est.

L. Idem libro vigesimo quarto ad Sabinum:

Si servvs plurium sit, pro dominii portione legatum ei relictum adquiret. §. 1. Si hereditatis iudex contra heredem pronuntiauerit non agentem causam, vel lusorie agentem: nihil hoc nocebit legatariis. Quid ergo, si per iniuriam fuerit pronuntiatum, non tamen prouocabit? Iniuria ei facta non nocebit legatariis, vt et Sabinus significat. Si tamen secundum substitutum pronuntiet, an ille legatariis teneatur, videamus: et cum ius facit haec pronuntiatio, quod attinet ad ipsius personam, numquid legatariis teneatur: nec enim tam improbe causari potest, secundum se iudicatum per gratiam: respondebit igitur et legatariis, vt creditoribus. §. 2. Si quis ante quaestionem de familia habitam, adierit hereditatem, vel necem testatoris non defenderit, legatorum persecutio aduersus fiscum locum habet. Quid tamen si fiscus bona non adgnoscat? Ex necessitate redundabit onus legatorum ad heredem. Sed si subiecit delatorem sibi, vt ei hereditas abiudicetur, et oneribus careret, vel minus plene defendit causam, non se exonerat: exemplo eius, qui collusorie de hereditate litigauit. §. 3. Si numerus nummorum legatus sit, neque apparet, quales sunt legati: ante omnia ipsius patrisfamilias consuetudo, deinde regionis, in qua versatus est, exquirenda est: sed et mens patrisfamiliae: et legatarii dignitas, vel caritas, et necessitudo: item earum, quae praecedunt, vel quae sequuntur, summarum scripta sunt spectanda.

LI. Papinianvs libro quarto Quaestionum:

Sed si certos nummos, veluti quos in arca habet, aut certam lancem legauit, non numerata pecunia, sed ipsa corpora nummorum, vel rei legatae continentur: neque permutationem recipiunt et exemplo cuiuslibet corporis aestimanda sunt.

LII. Pavlvs libro quarto ad Sabinum:

Si cvi serui omnes cum peculio legati sint, etiam hi serui debentur, qui nullum peculium habent. §. 1. Si a filio inpubere sub conditione legatum sit, et filius heres exstitit, deinde mortuus est: potest dici patremfamilias, qui a filio sub conditione legauit, a substituto pure repetit, statim voluisse a substituto dari, si filius pendente conditione decessisset.

LIII. Vlpianvs libro vigesimo quinto ad Sabinum:

Qvid ergo, maiorem quantitatem a substituto reliquit? quod excedit, hoc erit quod a substituto relictum est: quod vero concurrit cum summa superioribus tabulis inscripta, inde debebitur. §. 1. Sed si repetierit legatum cum alio, forte fundum mihi legauerat ab impubere, repetiit hunc ab impuberis herede mihi et Seio: repetitio haec efficiet, vt pars mihi debeatur. §. 2. Si quis duos heredes scripserit, et damnauerit vnumquemque solidam rem legatario praestare: idem est, atque si duobus testamentis legatum esset: nam et si mihi et filio, vel seruo meo esset eodem testamento legatum, sine dubio valeret legatum vtriusque, vt et Marcellus apud Iulianum adiicit. §. 3. Si heres hominem legatum occidit ob facinus, hoc est, merentem [3]: sine dubio dicendum erit, eum ex testamento non teneri. §. 4. Sed si noxae dedit, an teneatur, quia potest redimere? et puto teneri. §. 5. Sed si animal legatum occiderit, puto teneri, non vt carnem praestet, vel cetera λείψανα [4], sed vt praestet pretium, quanti esset, si viueret. §. 6. Item si aedes legatas ob damnum infectum possideri passus est: puto eum teneri: debuit enim repromittere. §. 7. Sed si mortuum intulit, fecitque religiosum locum legatum: si quidem patremfamilias intulit, cum alio inferre non posset, vel tam

1 Ap. Hal. *hoc solum* abest. 2 Ap. Hal. *hoc* abest. 3 Ap. Hal. *hoc est merentem* absunt. 4 Ap. Hal. λείψανα est *reliquias* abest.

opportune non haberet, ex testamento non tenebitur. An vero teneatur, vt pretium loci praestet? Et si quidem ipse paterfamilias illo inferri voluit, ex testamento non tenebitur: quod si heres intulit suo arbitrio, debebit praestare, si sit in hereditate, vnde pretium praestetur: testator enim, qui legauit, vel alio inferri voluit, vel pretium loci legatario offerri. §. 8. Item si seruum non ipse occidit, sed compulit ad maleficium, vt ab alio occideretur, vel supplicio adficeretur: aequissimum erit, pretium eum praestare, quod si sua mala mente ad hoc processit, cessabit aestimatio. §. 9. Seruus legatus, si ab hostibus captus sit sine dolo heredis, non praestabitur: si dolo, praestabitur.

LIV. Pomponivs libro octauo ad Sabinum:

Tvrpia legata, quae denotandi magis legatarii gratia scribuntur, odio scribentis pro non scriptis habentur. §. 1. Si Titiae legatum relictum est, si arbitratu Seii nupsisset, et viuo testatore Seius decessisset, et ea nupsisset: legatum ei deberi. §. 2. Sed et si serui mors impedisset manumissionem, cum tibi legatum esset, si eum manumisisses: nihilo minus debetur tibi legatum: quia per te non stetit, quo minus perueniat ad libertatem. §. 3. Si pars heredum nominata sit in legando, viriles partes heredes debent: si vero omnes, hereditarias.

LV. Idem libro nono ad Sabinum:

Nemo potest in testamento suo cauere, ne leges in suo testamento locum habeant: quia nec tempore, aut loco, aut conditione finiri obligatio heredis legatorum nomine potest.

LVI. Idem libro decimo quarto ad Sabinum:

Si legati serui nomine stipuletur legatarius, fugitiuum eum non esse praestari: nihil veniet in eam stipulationem, quia qualis sit, talis ex testamento praestari debet: nec vllum in legato damnum facere intelligeretur.

LVII. Vlpianvs libro trigesimo tertio ad Sabinum:

Si res obligata per fideicommissum fuerit relicta, si quidem scit eam testator obligatam, ab herede luenda est, nisi si animo alio fuerit: si nesciat, a fideicommissario, nisi si vel hanc, vel aliam rem relicturus fuisset, si scisset obligatam, vel potest aliquid esse superfluum exsoluto aere alieno. Quod si testator eo animo fuit, vt quamquam liberandorum praediorum onus ad heredes suos pertinere noluerit, non tamen aperte vtique de his liberandis senserit: poterit fideicommissarius per doli exceptionem, a creditoribus, qui hypothecariam secum agerent, consequi, vt actiones sibi exhiberentur, quod quamquam suo tempore non fecerit, tamen per iurisdictionem Praesidis prouinciae id ei praestabitur.

LVIII. Papinianvs libro nono Responsorum:

Domvs hereditatis exustas, et heredis nummis exstructas, ex causa fideicommissi post mortem heredis restituendas, viri boni arbitratu sumtuum rationibus deductis, et aedificiorum aetatibus examinatis, respondi [1].

LIX. Vlpianvs libro trigesimo tertio ad Edictum:

Si modo nulla culpa eius incendium contigisset:

LX. Ivlianvs libro trigesimo nono Digestorum:

Qvod nulla retentione facta domum tradidisset, incerti condictio ei competet, quasi plus debito soluerit.

LXI. Papinianvs libro nono Responsorum:

Svmptvs autem in reficienda domu necessarios a legatario factos, petenti ei legatum, cuius postea conditio exstitit, non esse reputandos existimaui.

LXII. Pavlvs libro quadragesimo primo ad Edictum:

Si ancilla cum liberis legata sit: et ancilla sola, si non sint liberi, et liberi soli, si non sit ancilla, debentur.

LXIII. Celsvs libro decimo septimo Digestorum:

Si ancillas omnes, et quod ex his natum erit, testator legauerit: vna mortua, Seruius partum eius negat deberi: quia accessionis loco legatus sit, quod falsum puto, et [2] nec verbis, nec voluntati defuncti accommodata haec sententia est.

LXIV. Gaivs libro decimo quinto ad Edictum prouinciale:

Captatoriae scripturae simili modo neque in hereditatibus, neque in legatis valent.

LXV. Idem libro primo de legatis ad Edictum Praetoris:

Si

1 Hal. hanc legem sequenti iungit in hunc modum: *respondi Vlpiano: si modo etc.*
2 *nam*, loco *et*.

SI ITA legatum sit, SEIO SERVOS DECEM DO, PRAETER EOS DECEM, QVOS TITIO LEGAVI: si quidem decem tantum inueniantur in hereditate, inutile est legatum, si vero ampliores, post eos quos Titius elegit, in ceteris valet legatum, sed non in ampliores, quam decem, qui legati sunt, quod si minus sunt [1], in tantos, quanti inueniantur. §. 1. ILLI, SI VOLET, STICHVM DO, conditionale est legatum: et non aliter ad heredem transit, quam si legatarius voluerit, quamuis alias, quod [2] siue adiectione, SI VOLET, legatum sit, ad heredem legatarii transmittitur: aliud est enim iuris, si quid tacite continetur, aliud si verbis exprimatur. §. 2. Si domus fuerit legata, licet particulatim ita refecta sit, vt nihil ex pristina materia superfit: tamen dicemus, vtile manere legatum, at si, ea domu destructa, aliam eodem loco testator aedificauerit, dicemus interire legatum: nisi aliud testatorem sensisse fuerit adprobatum.

LXVI. IDEM libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

ET SI aequo pretio emere vel vendere iusserit heredem suum testator: adhuc vtile legatum est. Quid enim, si legatarius, a quo emere fundum heres iussus est, cum ex necessitate eum fundum venderet, nullum inueniret emtorem? vel ex diuerso, quid, si legatarii magni interesset, eum fundum emere, nec aliter heres venditurus esset, quam si testator iussisset?

LXVII. IDEM libro primo de legatis ad Edictum Praetoris:

SERVVS vni ex heredibus legatus, si quid in hereditate malitiose fecisse dicatur, forte rationes interleuisse, non aliter adiudicandus est, quam ex eo, volentibus coheredibus, quaestio habeatur. Idem est et si extraneo fuerit legatus. §. 1. Si ex pluribus heredibus, ex disparibus partibus institutis, duobus eadem res legata sit: heredes non pro hereditaria portione, sed pro virili id legatum habere debent [3].

LXVIII. IDEM libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

SI POST mortem patris filio legetur, dubium non est, quin mortuo patre ad filium pertineat legatum: nec interfit, an patri heres exstiterit, nec ne. §. 1. Sed si seruo post mortem domini relictum legatum est, si quidem in ea causa durabit, ad heredem domini pertineat: vsque [4] adeo, vt idem iuris est, et si testamento domini liber esse iussus fuerit, ante enim cedit dies legati, quam aliquis heres domino exsistat: quo fit, vt hereditati adquisitum legatum, postea herede aliquo exsistente, ad eum pertineat: praeterquam si suus heres aliquis, aut necessarius domino ex eo testamento factus erit, tunc enim quia in vnum concurrit, vt et heres exsistat, et dies legati cedat, probabilius dicitur, ad ipsum potius cui relictum est, pertinere legatum, quam ad heredem eius, a quo libertatem consequitur. §. 2. Si pure legatus seruus, sub conditione liber esse iussus fuerit, sub contraria conditione valet legatum: et ideo exstitente conditione legatum peremitur, deficiente, ad legatarium pertinebit: et ideo si pendente conditione libertatis [5] legatarius decesserit, posteaque defecerit conditio libertatis [6], ad heredem legatarii non pertinet legatum. §. 3. Quod si idem pure legatus sit, et ex die liber esse iussus erit: omnimodo inutile legatum est, quia diem venturam certum est: ita Iulianus quoque sensit. Vnde ait, si seruus Titio legatus sit, et idem post mortem Titii liber esse iussus fuerit: inutile legatum est, quia moriturum Titium certum est.

LXIX. IDEM libro secundo de legatis ad Edictum Praetoris:

SERVO legato legari posse receptum est: quod adita hereditate statim seruus adquiritur legatario, deinde sequetur legatum. §. 1. Si seruum sub conditione legatum heres alienauerit, deinde conditio exstiterit: potest nihilo minus a legatario vindicari, nec extinguitur legatum. §. 2. Si testator quosdam ex heredibus iusserit aes alienum soluere, non creditores habebunt aduersus eos actionem, sed coheredes, quorum interest hoc fieri. Nec solum hoc casu alius habet actionem, quam cui testator dari iussit: sed alio quoque: veluti si filiae nomine genero, aut sponso dotem dari iusserit, non enim gener, aut sponsus, sed filia habet actionem, cuius maxime interest [7]. §. 3. Si fundus, qui legatus est, seruitutem debeat impositam: qualis est, dari debet. Quod si ita legatus sit, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE:

1 Ap. Hal. *sunt* abest. 2 *si*, loco *quod*. 3 *possunt* loco *debent*. 4 *idque*, loco *vsque*. 5 Ap. Hal. *libertatis* abest. 6 Ap. Hal. *libertatis* iterum abest. 7 Hal. addit *indotatam non esse*.

QVE: liber praestandus est. §. 4. Seruus, qui in negotio fuerit, legatus, non ante tradi debet, quam rationes explicet: et si ad iudicium itum sit, iudicis eaedem partes esse debent. §. 5. Si res, quae legata est, an in rerum natura sit dubitetur, forte si dubium sit an homo legatus viuat: placuit, agi quidem ex testamento posse, sed officio iudicis contineri, vt cautio interponeretur, qua heres caueret, eam rem persecuturum, et, si nactus sit, legatario restituturum.

LXX. IDEM libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

SI SERVVS Titii furtum mihi fecerit, deinde Titius herede me instituto seruum tibi legauerit: non est iniquum, talem seruum tibi tradi, qualis apud Titium fuit, id est, vt me indemnem praestes furti nomine, quod is fecerit apud Titium. §. 1. Nam et si fundus, qui meo fundo seruiebat, tibi legatus fuerit, non aliter a me tibi praestari debeat, quam vt pristinam seruitutem recipiam. §. 2. Nec dissimile est ei, qui mandato alicuius seruum emit, vel ei, qui seruum redhibet: qui omnes non aliter restituere seruum coguntur, quam vt ratio habeatur furti, quod ab eo seruo factum fuerit, vel antequam negotium contraheretur, vel postea. §. 3. Quare et si post aditam hereditatem seruus legatus heredi furtum fecerit, ita praestari debebit, vt ob hoc delictum quasi litis aestimatio a legatario sufferatur heredi.

LXXI. VLPIANVS libro quinquagesimo primo ad Edictum.

SI DOMVS alicui simpliciter sit legata, neque adiectum, quae domus: cogentur heredes, quam vellet, domum ex his, quas testator habebat, legatario dare, quod si nullas aedes reliquerit: magis derisorium est quam vtile legatum. §. 1. De euictione an cauere debeat is, qui seruum praestat ex causa legati, videamus, et regulariter dicendum est, quoties sine iudicio praestita res legata euincitur, posse eam ex testamento peti: ceterum si iudicio petita est, officio iudicis cautio necessaria est, vt sit ex stipulatu actio. §. 2. In pecunia legata confitenti heredi modicum tempus ad solutionem dandum est: nec vrguendum ad suscipiendum iudicium: quod quidem tempus ex bono et aequo Praetorem obseruare oportebit §. 3. Qui confitetur se quidem debere, iustam autem causam adfert, cur vtique praestare non possit, audiendus est: vtputa si aliena res legata sit, negetque dominum eam vendere, vel immensum pretium eius rei petere adfirmet: aut si seruum hereditarium neget se debere praestare, forte patrem suum, vel matrem, vel fratres naturales: aequissimum est enim, concedi ei ex hac causa aestimationem officio iudicis praestare. §. 4. Cum [1] alicui poculum legatum esset, velletque heres aestimationem praestare, quia iniquum esse aiebat, id separari a se: non impetrauit id a Praetore, alia enim conditio est hominum, alia ceterarum rerum: in hominibus enim benigna ratione receptum est, quod supra probauimus. §. 5. Si fundus municipum vectigalis ipsis municipibus sit legatus, an legatum consistat, petique possit, videamus? Et Iulianus libro trigesimo octauo Digestorum scribit, quamuis fundus vectigalis municipum sit, attamen, quia aliquod ius in eo is, qui legauit, habet, valere legatum. §. 6. Sed et si non municipibus, sed alii fundum vectigalem legauerit, non videri proprietatem rei legatam, sed id ius, quod in vectigalibus fundis habemus.

LXXII. PAVLVS libro quadragesimo octauo ad Edictum:

SI QVIS legauerit fundum Cornelianum, exceptis vineis, quae mortis eius tempore erunt: si nullae vineae erunt, legato nihil decedit.

LXXIII. GAIVS libro tertio de legatis ad Edictum Praetoris:

SI HERES iussus sit facere, vt Lucius centum habeat, cogendus est heres centum dare: quia nemo facere potest, vt ego habeam centum, nisi mihi dederit. §. 1. Vicis legata perinde licere capere atque ciuitatibus, rescripto Imperatoris nostri significatur.

LXXIV. VLPIANVS libro quarto Disputationum:

LICET Imperator noster cum patre rescripserit, videri voluntate testatoris repetita a substituto, quae ab instituto fuerant relicta: tamen hoc ita erit accipiendum, si non fuit euidens diuersa voluntas, quae ex multis colligetur, an quis ab herede legatum vel fideicommissum relictum noluerit a substituto deberi. Quid enim, si aliam rem reliquit a substituto et fideicommissario vel legatario, quam ab instituto non reliquerat? Vel quid si certa causa fuit, cur

1 Hal. inserit *vero*.

cur ab instituto relinquerat, quae in substituto cessaret? Vel quid, si substituit ex parte fideicommissarium, cui ab instituto reliquerat fideicommissum? In obscura igitur voluntate locum habere rescriptum, dicendum est.

LXXV. IDEM libro quinto Disputationum:

SI SIC legatum vel fideicommissum sit relictum, SI AESTIMAVERIT HERES, SI COMPROBAVERIT, SI IVSTVM PVTAVERIT: et legatum et fideicommissum debebitur: quoniam quasi viro potius bono ei commissum est, non in meram voluntatem heredis collatum. §. 1. Si mihi, quod Titius debet: fuerit legatum, neque Titius debeat: sciendum est, nullum esse legatum, et quidem, si quantitas non sit adiecta, euidenti ratione nihil debebitur: quia non apparet quantum fuerit legatum, nam et si quid ego Titio debeo, ei legauero, quantitate non adiecta, constat nullum esse legatum: cum si decem, quae Titio debeo, legauero, nec quicquam Titio debeam, falsa demonstratio non peremit legatum, vt in legato dotis Iulianus respondit. §. 2. Quod si addiderit, DECEM, QVAE MIHI TITIVS DEBET, LEGO: sine dubio nihil erit in legato: nam inter falsam demonstrationem et falsam conditionem, siue causam, multum interest: proinde, et si Titio decem, quae mihi Seius debet, legauero, nullum erit legatum: esse enim debitor debet: nam et si viuus exegissem, exstingueretur legatum, et, si debitor maneret, actiones aduersus eum heres meus dumtaxat praestare cogeretur. §. 3. Si quis ita stipulatus, STICHVM, AVT DECEM, VTRVM EGO VELIM, legauerit quod ei debebatur: tenebitur heres eius, vt praestet legatario actionem, electionem habituro, vtrum Stichum, an decem persequi malit. §. 4. Proinde si Stichum legauerit, cum ille ei Stichum, aut decem deberet, incerti actio legatario aduersus heredem competit, vt scripsit Iulianus libro trigesimo tertio Digestorum: per quam actionem compellat heredem experiri: et si Stichum consecutus fuerit, praestabit ei: si decem, nihil consequetur, secundum quod erit in arbitrio debitoris, an sit legatarius is, cui Stichus legatus est.

LXXVI. IVLIANVS libro trigesimo quarto Digestorum:

QVOD si quis Stichum aut Pamphilum stipulatus, Sempronio Stichum legasset, Maeuio Pamphilum: oneratus heres intelligitur, vt necesse habeat alteri actionem suam, alteri aestimationem Stichi aut Pamphili dare.

LXXVII. VLPIANVS libro quinto Disputationum:

SI PECVNIA fuit deposita apud aliquem, eiusque fideicommissum, vt eam pecuniam praestet, fideicommissum ex rescripto Diui Pii debebitur: quasi videatur heres rogatus remittere id debitori, nam si conueniatur debitor ab herede, doli exceptione vti potest: quae res vtile fideicommissum facit. Quod cum ita se habet, ab omni debitore fideicommissum relinqui potest.

LXXVIII. IDEM libro octauo Disputationum:

FIDEICOMMISSVM, quod a legatario relinquitur, ita demum ab eo debetur, si ad legatarium legatum peruenerit.

LXXIX. IVLIANVS libro quinto Digestorum [1]:

SI QVIS testamento suo [2], Titio et Seio decem dari iusserit, nullam haec verba recipiunt ambiguitatem: vt dena dixisse videatur, qui decem dixit.

LXXX. APVD IVLIANVM libro trigesimo secundo Digestorum Marcellus notat.

IS, QVI sola triginta relinquerat, Titio triginta legauit, Seio viginti, Maeuio decem: Massurius Sabinus probat, Titium quindecim, Seium decem, Maeuium quinque consecuturos: ita tamen, vt ex his pro rata portionis Falcidiae satisfiat.

LXXXI. IVLIANVS libro trigesimo secundo Digestorum.

SI FVNDVM sub conditione legatum heres pendente conditione sub alia conditione alii legasset, et post exsistentem conditionem, quae priore testamento praeposita fuisset, tunc ea conditio, sub qua heres legauerat, exstitisset: dominium a priore legatario non discedit. §. 1. Si seruo communi res legata fuisset, potest alter dominus agnoscere legatum, alter repellere: nam in hanc causam seruus communis quasi duo serui sunt. §. 2. STICHVM SEMPRONIO DO, LEGO. SI SEMPRONIVS STICHVM INTRA ANNVM NON MANVMISERIT, EVNDEM STICHVM TITIO DO, LEGO. Quaesitum est, quid iuris

1 Hal. *IVLIANVS XXXI. digestorum*, iunctis huic legi duabus sequentibus eandem inscriptionem habentibus. 2 Ap. Hal. *suo* abest.

iuris effet? Refpondi, Sempronium interim totum habiturum: et, fi quidem intra annum manumiffet, liberum eum effecturum, fin autem hoc non feciffet, totum ad Titium pertinere. §. 3. Qui fundum excepto aedificio legat, appellatione aedificii aut fuperficiem fignificat, aut folum quoque, cui aedificium fuperpofitum eft: fi de foli fuperficie exceperit, nihilo minus iure legati totus fundus vindicabitur: fed exceptione doli mali pofita, confequetur heres id [1], vt fibi habitare in villa liceat: in quo inerit, vt iter quoque et actum in ea habeat. Si vero folum quoque exceptum fuerit, fundus, excepta villa, vindicari debebit: et feruitus ipfo iure villae debebitur, non fecus ac fi duorum fundorum dominus alterum legauerit, ita vt alteri feruiret: fed inclinandum eft, teftatorem etiam de folo cogitaffe, fine quo aedificium ftare non poteft. §. 4. Si libertus patronum ex feptunce heredem fcripferit, alios ex ceteris, et ita legauerit, QVISQVIS MIHI ALIVS EX SVPRASCRIPTIS CVM PATRONO MEO HERES ERIT, SERVOS ILLVM ET ILLVM TITIO LEGO, QVOS AESTIMO SINGVLOS VICENIS AVREIS: intelligendum erit a coherede patroni dumtaxat legatum datum, et ideo Titium non amplius quincuncem in feruis vindicare poffe: adiectio autem illa, QVOS AESTIMO SINGVLOS VICENIS AVREIS, non mutat legati conditionem, fi legis Falcidiae rationem habere oporteat: nihilo minus enim verum pretium feruorum in aeftimationem deducetur. §. 5. TITIO FVNDVM DO, LEGO, SI HEREDI MEO DECEM DEDERIT: fi decem heres Titio debuiffet, et ea Titius accepta ei feciffet, fundum vindicare poteft. §. 6. Si Titius, cui Stichus legatus fuerat, antequam fciret ad fe legatum pertinere, deceflerit, et eundem Seio legauerit, et heres Titii legatum non repudiauerit: Stichum Seius vindicabit. §. 7. Si paterfamilias, ab impubere filio, Titio fundum legauerit, et a fubftituto eundem eidem Titio, et pupillus patri heres extiterit: fiue vindicauerit Titius legatum, fiue repudiauerit, quamuis filius impubes deceflerit, a fubftituto vindicare non poterit, hoc enim quod rurfus a fubftituto legatur, perinde habendum eft, ac fi repetita legata effent. Quare, et fi pure a filio, fub conditione a fubftituto legatum fuerit, perinde omnia feruabuntur, ac fi tantum a filio legatum fuiffet: contra autem, fi a filio fub conditione, a fubftituto pure legatum fuerit, et pupillus pendente conditione deceflerit, ex fubftitutione fola legatum valebit. §. 8. His verbis, LVCIO ET TITIO, EORVMVE CVI FVNDVM DO, LEGO, vtiliter legatur: et fi vtrique vixerint, vtrique: fi alter, alteri totum debebitur. §. 9. Cum ftatuliber fub conditione legatus eft, et, pendente conditione legati, conditio ftatutae libertatis deficit: legatum valefit: nam ficut ftatuta libertas tunc peremit legatum, cum vires accipit, ita legatum quoque non ante peremi poteft, quam dies ceffterit eius. §. 10. A filio impubere legatus, et a fubftituto liber effe iuffus, fi quidem pupillus ad pubertatem peruenerit, ab eo, cui legatus fuerat, vindicabitur: mortuo vero pupillo, libertas competit. Longe magis hoc feruari conueniet, fi idem feruus fub conditione ab impubere legatus fuerit, et pendente conditione filius intra pubertatem deceflerit.

LXXXII. IDEM libro trigefimo tertio Digeftorum:

NON QVOCVMQVE modo fi legatarii res facta fuerit, die cedente, obligatio legati extinguitur: fed ita, fi eo modo fuerit eius, quo auelli non poffit. Ponamus rem, quae mihi pure legata fit, accipere me per traditionem die legati cedente, ab eo herede, a quo eadem fub conditione alii legata fuerit: nempe agam ex teftamento: quia is ftatus eft eius, vt exiftente conditione difceffurum fit a me dominium, nam et fi ex ftipulatione mihi Stichus debeatur, et is, cum fub conditione alii legatus effet, factus fuerit meus ex caufa lucratiua, nihilo minus exiftente conditione, ex ftipulatu agere potero. §. 1. Si ex bonis eius, qui Reipublicae caufa aberat, rem vfu adquifierim, et ea, antequam euinceretur, mihi legata fit, deinde poftea euincatur: recte ex teftamento petam, eam mihi dari oportere. §. 2. Fundus mihi legatus eft: proprietatem eius fundi redemi, detracto vfufructu: poftea venditor capite minutus eft, et vfusfructus ad me pertinere coepit: fi ex teftamento egero, iudex tanti litem aeftimare debebit, quantum mihi aberit. §. 3. Marcellus: idem erit, et fi partem redemero, pars mihi legata eft, aut donata: partem enim dumtaxat petere de-

1 Ap. Hal. *id* abeft.

debebo. §. 4. Iulianus: quod si legatum mihi est quod ex Pamphila natum erit, ego Pamphilam mercatus sum, et ea apud me peperit: non possum videri partum ex causa lucratiua habere: quia matrem eius mercatus sum: argumentum rei est, quod euicto eo actio ex emto competit. §. 5. Qui Gaium et Lucium eiusdem pecuniae reos habebat, si ita legauerit, QVOD MIHI GAIVS DEBET, ID HERES MEVS SEMPRONIO DAMNAS ESTO DARE: QVOD MIHI LVCIVS DEBET, ID HERES MEVS MAEVIO DAMNAS ESTO DARE: eam conditionem heredis sui constituit, vt is necesse habeat alteri actiones suas, alteri litis aestimationem praestare. Si tamen viuus testator Gaio acceptum fecit, necesse est, vt Sempronii et Maeuii legatum inutile sit. §. 6. Cum mihi Stichus aut Pamphilus legati fuissent duorum testamentis, et Stichum ex altero [1] testamento consecutus fuissem, ex altero Pamphilum petere possum: quia et si vno testamento Stichus aut Pamphilus legati fuissent, et Stichus ex causa lucratiua meus factus fuisset, nihilo minus Pamphilum petere possem.

LXXXIII. MARCELLVS libro decimo tertio Digestorum:

TITIVS Stichi partem tibi legauit, eiusdem Stichi partem Seius tibi legauit: ex vtriusque testamento consequeris.

LXXXIV. IVLIANVS libro trigesimo tertio Digestorum:

HVIVSMODI legatum, SI TITIVS HEREDI MEO CAVERIT, CENTVM MAEVIO SE DATVRVM, ET HERES MEVS TITIO CENTVM DATO, vtile legatum [2] est: quemadmodum quod alicui legatum, ex causa fideicommissi restituatur. §. 1. Eadem ratione hoc quoque legatum vtile fit: SI TITIVS HEREDI MEO CAVERIT, SE IN MVNICIPIO EX CENTVM AVREIS OPVS FACTVRVM, TVM EI CENTVM AVREOS HERES MEVS DARE DAMNAS ESTO. §. 2. Si Sempronius Titium heredem instituerit, et ab eo post biennium fundum dari iusserit Maeuio, Titius deinde ab herede suo eundem fundum Maeuio praesenti die legauerit, et Maeuius pretium fundi ab herede Titii acceperit: si ex testamento Sempronii fundum petere velit, exceptione repelli poterit, si pretio fundi contentus non erit. §. 3. Si cui homo legatus fuisset, et per legatarium stetisset, quo minus Stichum, cum heres tradere volebat, acciperet: mortuo Sticho, exceptio doli mali heredi proderit. §. 4. Aedes, quibus heredis aedes seruiebant, legatae sunt traditae legatario non imposita seruitute: dixi, posse legatarium ex [3] testamento agere, quia non plenum legatum accepisset: nam et eum, qui debilitatum ab herede seruum acceperit, recte ex testamento agere. §. 5. Qui seruum testamento sibi legatum, ignorans eum sibi legatum, ab herede emit: si cognito legato, ex testamento egerit, et seruum acceperit, actione ex vendito absolui debet: quia hoc iudicium fidei bonae est, et continet in se doli mali exceptionem. Quod si pretio soluto, ex testamento agere instituerit, hominem consequi debebit: actione ex emto pretium recuperabit, quemadmodum recuperaret, si homo euictus fuisset. Quod si iudicio ex emto actum fuerit, et tunc actor compererit legatum sibi hominem esse et agat ex testamento: non aliter absolui heredem oportebit, quam si pretium restituerit et hominem actoris fecerit. §. 6. Cum pater pro filia sua, dotis nomine, centum promisisset, deinde eidem centum eadem legasset: doli mali exceptione heres tutus erit, si et gener ex promissione, et puella ex testamento agere instituerit: conuenire enim inter eos oportet, vt alterutra actione contenti sint. §. 7. Si ita cui legatum esset, SI TABVLAS CHIROGRAPHI MEI HEREDI MEO REDDIDERIT, HERES MEVS EI DECEM DATO: huiusmodi conditio hanc vim habet, si heredem meum debito liberauerit. Quare et si tabulae exstabunt, non intelligetur conditioni satisfecisse creditor, nisi acceptum heredi fecerit: et si tabulae in rerum natura non fuerint, existimabitur impleſſe conditionem, si heredem liberauerit. Nec ad rem pertinebit, iam tunc, cum testamentum fiebat, tabulae interciderint, an postea, vel mortuo testatore. §. 8. Si Titio et Maeuio legatus fuerit Stichus, qui Titii erat, debebitur pars Stichi Maeuio: nam Titius, quamuis ad legatum non admittatur, partem faciet. §. 9. STICHVM AVT PAMPHILVM, VTRVM HERES MEVS VOLET, TITIO DATO: si dixerit heres, Stichum se velle dare, Sticho mortuo,

1 Ap. Hal. *altero* abest. 2 Ap. Hal. *legatum* abest. 3 Ap. Hal. *ex* abest.

tuo, liberabitur: cum autem femel dixerit heres, vtrum dare velit, mutare fententiam non poterit. §. 10. Legatum eft ita, FVNDVM CORNELIANVM ET MANCIPIA, QVAE IN EO FVNDO, CVM [1] MORIAR, MEA ERVNT, HERES MEVS TITIO DATO: ancilla quae in eo fundo effe confueuerat, mortis tempore, cum in fuga effet, enixa eft. Quaero, an vel ipfa vel partus eius legato cedat? Refpondi, ancilla quamuis in fuga fit, legata videtur: et licet fugitiua erat, perinde habetur, ac fi in eo fundo fuiffet moriente patrefamilias, huic confequens eft, vt partus quoque matrem fequatur, et perinde legato cedat, ac fi in fundo editus fuiffet. §. 11. Si Titio Stichus aut Pamphilus, vtrum eorum mallet, legatus eft, deinde Pamphilum teftator Titio donauit: Stichus in obligatione remanet. §. 12. Quibus ita legatum fuerit, TITIO ET MAEVIO SINGVLOS SERVOS DO LEGO, conftat eos [2] non concurfuros in eundem feruum: ficuti non concurrunt, cum ita legatur, TITIO SERVVM DO, LEGO: MAEVIO ALTERVM SERVVM DO, LEGO. §. 13. Si is, cui legatum fuerat, antequam conftitueret, qua actione vti vellet, deceffit duobus heredibus relictis: legatum accipere fimul venientes, nifi confenferint, non poffunt, quare quamdiu alter rem vindicare vult, alter in perfonam agere non poteft, fed fi confenferint, rem communiter habebunt: confentire autem, vel fua fponte debent, vel iudice imminente.

LXXXV. PAVLVS libro vndecimo ad Plautium:

DVOBVS coniunctim fundus erat legatus: alter ex his partis aeftimationem per actionem perfonalem abftulit: alter fi fundum totum vindicare velit, exceptione doli pro parte dimidia repellitur: quia defunctus femel ad eos legatum peruenire voluit.

LXXXVI. IVLIANVS libro trigefimo quarto Digeftorum:

SI TIBI homo, quem pignori dederas, legatus ab alio fuerit: actionem ex teftamento habebis aduerfus heredem, vt pignus luatur. §. 1. Si teftamento Stichus ab vno herede legatus fuerit Maeuio, et eidem codicillis idem Stichus ab omnibus heredibus, et antequam codicilli aperirentur, Maeuius litis aeftimationem confecutus fuerit: ipfo iure vindicari ex codicillis non poteft: quia teftator femel legatum ad eum peruenire voluit. §. 2. Cum feruus legatur, et ipfius ferui ftatus, et omnium, quae perfonam eius attingunt, in fufpenfo eft: nam fi legatarius repulerit a fe legatum, numquam eius fuiffe videbitur: fi non repulerit, ex die aditae hereditatis eius intelligitur: fecundum hanc regulam, et de iure eorum, quae per traditionem feruus acceperit, aut ftipulatus fuerit, deque his quae legata ei vel donata fuerunt, ftatuetur: vt vel heredis vel legatarii feruus fingula geffiffe exiftimetur. §. 3. Si fundus ab omnibus heredibus legatus fit, qui vnius heredis effet: is quidem, cuius fundus effet, non amplius quam partem fuam praeftabit, ceteri in reliquas partes tenebuntur. §. 4. Valet legatum, fi fuperficies legata fit ei, cuius in folo fuerit: licet is dominus foli fit: nam confequetur, vt hac feruitute liberetur, et fuperficiem lucrifaciat.

LXXXVII. PAPINIANVS libro decimo octauo Quaeftionum:

FILIO pater, quem in poteftate retinuit, heredi pro parte inftituto, legatum quoque relinquit: duriffima fententia eft exiftimantium, denegandam ei legati petitionem, fi patris abftinuerit hereditate: non enim impugnatur iudicium ab eo, qui iuftis rationibus noluit negotiis hereditariis implicari.

LXXXVIII. MARCIANVS libro fexto Inftitutionum:

SED SI non alias voluit pater habere eum legatum, nifi hereditatem retineat, tunc neque aduerfus coheredem dandam ei legati petitionem, fecundum Ariftonis fententiam, conftat: cum ipfi filio non videretur effe foluendo hereditas: et hoc ita eft, licet non conditionaliter expreffiffet, intellexiffe tamen manifeftiffime adprobetur.

LXXXIX. IVLIANVS libro trigefimo fexto Digeftorum:

NAM NEC emancipatus, hereditate omiffa, legatum ab herede petere prohibetur: Praetor enim permittendo his, qui in poteftate fuerint, abftinere fe hereditate paterna, manifeftum facit, ius fe in perfona eorum tribuere, quod futurum effet, fi liberum arbitrium adeundae hereditatis habuiffent.

XC.

1 *dum*. 2 Apud Hal. *eos* abeft.

XC. PAPINIANVS libro decimo octauo Quaestionum:

QVID ergo, si ita legauerit, HOC AMPLIVS FILIO MEO? non dubie voluntatis quidem quaestio erit: sed non absimilis est prioris casus circa filii prouidentiam, nisi euidens voluntas contraria patris probetur. §. 1. Plane, si pluribus filiis institutis [1], ratione legatorum actio denegabitur ei, qui non agnouerit hereditatem.

XCI. IVLIANVS libro trigesimo Digestorum:

QVAESITVM est, si filiusfamilias, qui filium habebat, heres institutus fuisset, cum esset vterque in potestate aliena: an ab eo, filio eius legari possit? Respondi, cum possit a filio patri legari, consequens est, vt vel fratri ipsius, vel filio, vel etiam seruo patris sui legetur. §. 1. Praesenti quidem die data libertate, seruo legari vel pure, vel sub conditione poterit. Cum vero libertas sub conditione data fuerit, alias vtiliter, alias inutiliter pure legabitur. Nam si ea conditio libertatis fuerit, vt paterfamilias statim mortuo possit ante aditam hereditatem existere conditio, veluti, STICHVS, SI DECEM TITIO DEDERIT, vel CAPITOLIVM ASCENDERIT, LIBER ESTO, vtile legatum est: huiusmodi autem conditiones, SI HEREDI DECEM DEDERIT: SI POST ADITAM HEREDITATEM CAPITOLIVM ASCENDERIT: [2] inutile legatum efficient. Necessario autem ex asse herede scripto, etiam hae conditiones, quae ante aditam hereditatem impleri possunt, inutile legatum efficient. §. 2. Duobus heredibus institutis, alteri Stichum legauerat, et eidem Sticho decem: cum Stichus, viuo testatore, ad libertatem peruenisset, totum legatum ei debebitur: nam in solidum constitisse causam legati in eius persona, hoc quoque argumento est, quod si heres, cui legatus fuerat, hereditatem non adisset, solidum ab altero herede consequi possit. §. 3. Seruo legato legatum datum est: si alienatus a testatore fuisset, legatum ad emtorem pertinebit. §. 4. Cum seruus Titio, et eidem seruo aliquid legatur, fideicommitti potest, vt aut seruum alicui restituat, vel ea, quae seruo legata sunt: hoc amplius, etiam ipsi seruo, cum liber erit, fideicommissum a Titio dari potest. §. 5. Si quis Stichum legauerit, et eundem alienauerit, vel manumiserit, deinde codicillis eidem legatum dederit: legatum vel manumisso vel emtori debebitur. §. 6. Si mihi seruus a te herede legatus fuerit, et eidem seruo aliquis legauerit, et viuo eo qui mihi seruum legauerat, dies legati seruo dati cesserit: confestim id legatum hereditati adquiritur: et ideo, quamuis postea moritur is, qui seruum mihi legauerat, ad me id, quod seruo legatum est, non pertinebit. §. 7. Cum homo ex testamento petitus est, causa eius temporis, quo lis contestabatur, repraesentari debet actori: et sicut partus ancillarum, sicut fructus fundorum interim percepti in hoc iudicium deducuntur, ita quod seruo legatorum, vel hereditatis nomine interim obuenerit, praestandum est petitori.

XCII. IVLIANVS libro trigesimo nono Digestorum:

SI FVNDVM per fideicommissum relictum vnus ex heredibus, excusso pretio secundum reditum eius fundi, mercatus sit propter aes alienum hereditarium, praesente et adsignante eo, cui fideicommissum debebatur: placet, non fundum, sed pretium eius restitui deberi. Marcellus notat, si fundum restituere malit heres, audiendum existimo. §. 1. Iulianus: si Titio pecunia legata fuerit, et eius fideicommissum vt alienum seruum manumitteret, nec dominus eum vendere velit: nihilo minus legatum capiet: quia per eum non stat, quo minus fideicommissum praestet: nam et si mortuus fuisset seruus, a legato non summoueretur. §. 2. Sicuti conceditur vnicuique ab eo, ad quem legitima eius hereditas, vel bonorum possessio peruentura est, fideicommissum dare: ita et ab eo, ad quem impuberis filii legitima hereditas vel bonorum possessio peruentura est, fideicommissa recte dabuntur.

XCIII. VLPIANVS libro primo Fideicommissorum:

QVOD fideicommissum hactenus, quatenus impubes decedat, valebit: ceterum, si pubes factus decesserit, euanescit fideicommissum.

XCIV. IVLIANVS libro trigesimo nono Digestorum:

PLANE si filium impuberem exheredauerit, fideicommissum legitimus heres praestare cogendus non erit, nisi item et patri heres fuerit. §. 1. Qui roga-

1 *institutis, inter eos verbis legatorum bona diuiserint: voluntatis ratione legatorum* etc. 2 *huiusmodi autem conditiones post aditam hereditatem, inutile legatum efficient,* vt adeo reliqua omnia in medio polita, plane absint.

rogatus erat hereditatem, ex qua seruus eius heres institutus erat, restituere, (cum) alii seruum vendidisset, quaesitum est, an hereditatem restituere cogendus est is, ad quem hereditas ex emtione serui heredis scripti peruenerit? Dixi, compellendum esse ad fideicommissum restituendum eum, qui seruum suum heredem scriptum vendidit: cum pretium hereditatis, quam restituere rogatus est, habeat. Is autem, ad quem hereditas ex emtione serui heredis scripti peruenerit, ex causa cogendus erit fideicommissum praestare: id est, si dominus serui heredis scripti soluendo non erit. §. 2. Si cui Stichus aut Dama legatus esset electione legatario data, et fidei eius commissum esset, vt Stichum alteri praestaret: si Damam vindicare maluerit, nihilo minus Stichum ex causa fideicommissi praestare debebit. Siue enim pluris est Dama, compellendus est [1] Stichum redimere: siue minoris, aeque Stichum iuste dare cogetur: cum per eum steterit, quo minus ex testamento haberet, quod fideicommissum fuerit. §. 3. Qui testamento manumittitur, et neque legatum, neque hereditatem capit, fideicommissum praestare cogendus non est. Ac ne is quidem, qui seruum legatum rogatus fuerit manumittere. Is enim demum pecuniam ex causa fideicommissi praestare cogendus est, qui aliquid eiusdem generis, vel similis, ex tetestamento consequitur.

XCV. Vlpianvs libro primo Fideicommissorum:

Videndvm tamen est, numquid, si vice operarum rogauerit eum aliquid, debeat hoc fideicommissum valere: quod nequaquam dicendum est: quia nec opere inponi huiusmodi liberto possunt, nec impositae exiguntur, quamuis testator ita cauerit.

XCVI. Ivlianvs libro vigesimo nono Digestorum:

Qvidam testamento vel codicillis ita legauit: avreos qvadringentos Pamphilae dari volo, ita vt infra scriptvm est: ab Ivlio actore avreos tot: et in castris qvos habeo, tot: et in nvmerato qvos habeo, tot: post multos annos eadem voluntate manente decessit, cum omnes summae in alios vsus translatae essent. Quaero, an debeatur fideicommissum? Respondi, vero similius est, patremfamilias demonstrare potius heredibus voluisse, vnde aureos quadringentos sine incommodo rei familiaris contrahere possint, quam conditionem fideicommisso iniecisse, quod initio pure datum esset: et ideo quadringenti Pamphilae debebuntur. §. 1. Quoties lege Iulia bona vacantia ad fiscum pertinent, et legata et fideicommissa praestantur, quae praestare cogeretur heres, a quo relicta erant. §. 2. Si tibi seruus legatus fuerit, et petitum a te, vt Titio aliquid praestares vsque ad pretium serui, deinde seruus decesserit: nihil fideicommissi nomine praestare cogendus eris. §. 3. Si scriptus ex parte heres rogatus sit praecipere pecuniam, et eis, quibus testamento legatum erat, distribuere: id quod sub conditione legatum est, tunc praecipere debebit, cum conditio exstiterit: interim aut ei, aut his, quibus legatum est, satisdari oportet. §. 4. Cui statuliber pecuniam dare iussus est, is rogari potest, vt eandem pecuniam alicui restituat. Nam cum possit testator codicillis pure libertatem dare, et hoc modo conditionem exstinguere, cur non etiam per fideicommissum eandem pecuniam adimendi potestatem habeat?

XCVII. Idem libro quadragesimo secundo Digestorum:

Si mihi Stichus legatus esset, fideique meae commissum, vt aut Stichum aut Pamphilum meum seruum redderem, et in Sticho aliquid ex legato propter legem Falcidiam perdidissem: necesse habebo, aut Pamphilum seruum meum totum Titio dare, aut eam partem Stichi, quam legatorum nomine accepero.

XCVIII. Idem libro quinquagesimo secundo Digestorum:

Servvs ab hostibus captus recte legatur: hoc enim iure postliminii fit, vt quemadmodum heredem instituere possumus seruum, qui in hostium potestate est, ita legare quoque eum possemus.

XCIX. Idem libro septuagesimo Digestorum:

Si domino Stichus legatus esset, et seruo eius optio data: partem dimidiam Stichi dico ad dominum pertinere: quod possit seruus manumissus eundem Stichum optare.

C. Idem libro septuagesimo septimo Digestorum:

Si

1 Apud Hal. *est* abest.

Si mihi Sempronius a Titio herede legauerit, Titiusque mihi sub eadem conditione eandem rem legauerit: exsistente conditione, capiam legatum ex testamento Sempronii.

CI. Idem libro septuagesimo octauo Digestorum:

Si servo meo Stichus legatus fuerit testamento, idque legatum repudiauero, deinde prolatis codicillis apparuerit, mihi quoque eundem Stichum legatum esse: nihilo minus eundem vindicare possum. §. 1. Si ei, qui in hostium potestate est, legatum fuerit, et is apud hostes decesserit: nullius momenti legatum erit, quamuis postliminio confirmari potuit.

CII. Idem libro octogesimo primo Digestorum:

Si minor quam [1] viginti annis dominus seruum causa non probata manumiserit, et postea legatum ei dederit, isque alienatus ad libertatem perductus fuisset: legatum non capit: nam perinde nullius est momenti legatum, ac si sine libertate datum fuisset.

CIII. Idem libro octogesimo tertio Digestorum:

In tacitis fideicommissis fraus legi fieri videtur, quoties quis neque testamento, neque codicillis rogaretur, sed domestica cautione vel chirographo obligaret se ad praestandum fideicommissum ei, qui capere non potest.

CIV. Idem libro primo ad Vrseium Ferocem:

Ab omnibvs heredibus legatum ita erat, qvisqvis mihi heres erit, damnas esto Titio dare centvm: deinde infra conpraehensum erat, ne vnus ex heredibus ei daret. Quaeritur, reliqui heredes vtrum tota centum dare deberent, an deducta vnius illius hereditaria portione? Respondit, verius esse reliquos heredes tota centum [2] debere: cum et significatio verborum non repugnet huic sententiae, et voluntas testatoris congruat. §. 1. In testamento sic erat scriptum, Lvcio Titio, si is heredi meo tabellas, qvibvs ei pecvniam expromiseram, dederit: centvm dato. Titius deinde, antequam tabellas heredi redderet, decesserat. Quaesitum est, an heredi eius legatum deberetur? Cassius respondit, si tabulae fuissent, non deberi: quia non redditis his dies legati non cessit. Iulianus notat, si testamenti faciendi tempore, tabulae nullae fuerunt, vna ratione dici potest, legatum Titio deberi: quod ἀδύνατος [3] conditio pro non scripta habetur. §. 2. Etiam rem hostium posse legari, Sabinus ait, si aliquo casu emi possit. §. 3. Si Attio ita legatum fuerit, qvisqvis mihi heres, erit, damnas esto Attio heredi decem dare: deducta sua parte, Attius decem petet. §. 4. Item si iussus fuisset heres decem dare, et fundum sibi habere, deducta sua parte decem dabit. §. 5. Denique constitit, cum ita legatum fuisset, qvisqvis mihi heres erit, damnas esto heredi meo decem dare, exaequari omnium heredum partes: eo quod vnus quisque et sibi et coheredi suo dari damnatus videtur. § 6. Cum quidam heredem instituit, quandoque mater eius decessisset, deinde secundus heres scriptus fuisset, et ab eo legata ei, qui sub conditione heres institutus fuisset, relicta essent, isque viua matre decessisset, postquam dies legati cesserit: quaesitum est, an heredi eius legata deberentur? Verius est, legatum heredi deberi, siue pure a substituto legatum datum est primo heredi, siue sub hac conditione, si heres non fverit: quia moriente eo conditio impletur. §. 7. Si socero a genero suo herede instituto pars hereditatis alii legata fuisset: deducta dote, eum debiturum esse partem hereditatis legatam, Sabinus respondit: quemadmodum, si pecunia ex crediti causa socero debita fuisset, [4] ea deducta partem hereditatis daturus fuisset.

CV. Idem libro primo ex Minicio:

Legatvm ita erat, qvae Lvcivs Titivs mihi debet, ea heres mevs Cornelio dare damnas esto, nihil amplius ex hoc legato quam actiones suas heres praestare debet.

CVI. Alfenvs Varvs [5] libro secundo Digestorum a Paulo Epitomatorum:

Si in testamento scriptum esset, heres mevs avreos centvm Licinio damnas esto, neque adscri-

1 Ap. Hal. *quam* abest. 2 Hal. inserit *dare*. 3 Id est *impossibilis*. 4 Hal. praefigit *nam et*. 5 Ap. Hal. *Varus* abest.

ſcripſſet DARE: deberi legatum conſtat.

CVII. AFRICANVS libro ſecundo Quaeſtionum:

SI A pluribus heredibus legata ſint, eaque vnus ex his praecipere iubeatur, et praeſtare: in poteſtate eorum, quibus ſit legatum debere eſſe ait, vtrumne a ſingulis heredibus petere velint, an ab eo, qui praecipere ſit iuſſus: itaque eum, qui praecipere iuſſus eſt, cauere debere coheredibus, indemnes eos praeſtari. §. 1. Si quis ſeruum, cui aliquid ſine libertate legauerit, cum moriretur ipſe ſeruus, leget, minime dubitandum, quin vtile legatum futurum ſit: propterea ſcilicet quod moriente ſeruo, id quod ipſi legatum erit, ad eum, cui ipſe legatus fuerit, perueuturum ſit.

CVIII. IDEM libro quinto Quaeſtionum:

SI SERVVS legatus, viuo teſtatore fugiſſe dicatur, et impenſa et periculo eius, cui legatus ſit, reddi debet: quoniam rem legatam eo loco praeſtare heres debeat, in quo a teſtatore ſit relicta. §. 1. Si id, quod ex teſtamento mihi debes, quilibet alius ſeruo meo donauerit: manebit adhuc mihi ex teſtamento actio: et maxime ſi ignorem meam factam eſſe: alioquin conſequens erit, vt etiam ſi tu ipſe ſeruo meo eam donaueris, inuito me libereris: quod nullo modo recipiendum eſt: quando ne ſolutione quidem inuito me facta libereris. §. 2. Cum homo Titio legatus eſſet, quaeſitum eſt, vtrum arbitrium heredis eſt, quem velit dandi, an potius legatarii? Reſpondi, verius dici, electionem eius eſſe, cui poteſtas ſit, qua actione vti velit, id eſt, legatarii [1]. §. 3. Huiusmodi legatum, ILLI, AVT ILLI, VTER EORVM PRIOR CAPITOLIVM ASCENDERIT, vtile eſſe euidenti argumento probari ait: quod conſtet vſumfructum libertis legatum, et, qui eorum ſuperuixerit, proprietatem, vtiliter legari. Idque et de herede inſtituendo dicendum exiſtimauit. §. 4. Stichum, quem de te ſtipulatus eram, Titius a te herede mihi legauit: ſi quidem non ex lucratiua cauſa ſtipulatio interceſſit, vtile legatum eſſe, placebat: ſin e duabus, tunc magis placet [2], inutile eſſe legatum: quia nec abſit quicquam, nec bis eadem res praeſtari poſſit. §. 5. Sed ſi cum mihi ex teſtamento Titii Stichum deberes, eundem a te herede Sempronius mihi legauerit, fideique meae commiſerit, vt eum alicui reſtituam, legatum vtile erit: quia non ſum habiturus. Idem iuris erit, et ſi pecuniam a me legauerit. Multo magis ſi in priore teſtamento fideicommiſſum ſit. Item ſi, in priore teſtamento Falcidiae locus ſit, quod inde abſcidit ratione Falcidiae, ex ſequenti teſtamento conſequar. §. 6. Item ſi domino heres exſtitero, qui non eſſet ſoluendo, cuius fundum tu mihi dare iuſſus eſſes, manebit tua obligatio, ſicut maneret, ſi eum fundum emiſſem. §. 7. Si ita ſcriptum erit, AMPLIVS QVAM TITIO LEGAVI, HERES MEVS SEIO DECEM DATO: dubitandum non erit, quin et Titio ſuum legatum maneat, et Seio nihil vltra decem debeatur: nam et vſitatum fere eſt ſic legare, LVCIO TITIO TOT, ET HOC AMPLIVS VXORI ET LIBERIS EIVS TOT. §. 8. [3] Si ei, cui nihil legatum eſt, cum hac adiectione HOC AMPLIVS aliquid legetur: minime dubitandum eſt, quin id, quod ita legauerit, debeatur, multoque minus dubitandum, ſi ab eo, qui nihil mihi debet, ita ſtipulatus fuero, AMPLIVS QVAM MIHI DEBES, DECEM DARE SPONDES? quin decem debeantur. §. 9. Si ſeruus alienus liber eſſe iuſſus, et legatus ſit, peti eum ex legato poſſe ait: nam cum libertas momenti ſit, abſurdum eſſe, per eam legatum infirmari, quod alioquin valeret, et ſi ſolum datum fuiſſet. §. 10. Qui quinque in arca habebat, ita legauit, vel ſtipulanti promiſit, DECEM QVAE IN ARCA HABEO: et legatum, et ſtipulatio valebit: ita tamen, vt ſola quinque vel ex ſtipulatione, vel ex teſtamento debeantur: vt vero quinque quae deerunt, ex teſtamento peti poſſint, vix ratio patietur: nam quodammodo certum corpus, quod in rerum natura non ſit, legatum videtur. Quod ſi mortis tempore plena ſumma fuerat, et poſtea aliquod ex ea deperierit: ſine dubio ſoli heredi deperit. §. 11. Si ſeruus legatus ſit, et moram heres fecerit: periculo eius et viuit, et deterior ſit: vt ſi debilem forte tradat, nihilo minus teneatur. §. 12. Cum quid tibi legatum, fideiue tuae commiſſum ſit, vt mihi reſtituas, ſi quidem nihil praeterea ex teſtamento capias, dolum malum dumtaxat in exigendo eo legato, alioquin etiam culpam te mihi praeſtare debere, exiſtimauit: ſicut

1 Ap. Hal. *id eſt, legatarii* abſunt. 2 Ap. Hal. *placet* abeſt. 3 Hal. praefigit *Sed et.*

ſicut in contractibus fidei bonae ſeruatur, vt ſi quidem vtriusque contrahentis commodum verſetur, etiam culpa, ſin vnius ſolius, dolus malus tantummodo praeſtetur. §. 13. Qui margarita Titio pignori dederat, filium heredem inſtituit, et filiam exheredauit: deinde ita cauit, TE TITI ROGO, FIDEIQVE TVAE COMMITTO, VTI MARGARITA, QVAE TIBI PIGNORI DEDI, VENDAS: ET DEDVCTO OMNI DEBITO TVO, QVOD AMPLIVS ERIT, ID OMNE FILIAE MEAE RESTITVAS: ex ea ſcriptura filiam a fratre fideicommiſſum petere poſſe, vt is actiones ſuas aduerſus debitorem ei praeſtaret: hoc enim caſu eum, qui creditor fuiſſet, debitorem intelligendum, eius ſcilicet, quod pretium pignoris ſummam debiti excedat. §. 14. Non autem mirandum, ſi cum alius rogatus ſit, alius fideicommiſſo obſtringatur: nam et cum in teſtamento ita ſcribatur, TE, TITI, ROGO, VT ACCEPTIS CERTVM ILLVM SERVVM MANVMITTAS, VEL SEMRONIO QVID PRAESTES: parum quidem apte ſcribi, verum aeque intelligendum heredis fideicommiſſum, vt pecuniam Titio praeſtet: ideoque et ipſum Titium cum herede acturum, et libertatem ſeruo, vel Sempronio, quod rogatus ſit, praeſtare cogendum. §. 15. Auidius filii ſui fideicommiſit, vt certam pecuniam quatuor libertis ſuis mutuam daret, et vſuras leuiores taxauerat: placuit, hoc fideicommiſſum vtile totum eſſe.

CIX. IDEM libro ſexto Quaeſtionum:

SI QVANDO quis vxori ſuae ea, quae viuus donauerat, vulgari modo leget, non de aliis donationibus videri eum ſentire ait, quam de his, quae iure valiturae non ſunt. Alioquin et fruſtra [1] legaturus ſit: atque ſi ita exprimat, QVAE VXORI [2] IVRE DONAVERO, vel ita, QVAE VXORI MANVMISSIONIS CAVSA DONAVERO, EA EI LEGO: nam inutile legatum futurum eſt. §. 1. Heres, cuius fideicommiſſum erat, vt mihi fundum aut centum daret, fundum Titio vendidit: cum electio ei relinquitur, vtrum malit, dandi, vt tamen alterum ſolidum praeſtet, Praetoris officio conuenire exiſtimo, vt ſi pecuniam Titius [3] offerat, inhibeat fundi perſecutionem: ita enim eadem cauſa conſtitueretur, quae futura eſſet, ſi alienatus fundus non fuiſſet: quando etiam aduerſus ipſum heredem officium Praetoris, ſiue arbitri tale eſſe deberet, vt ſi fundus non praeſtaretur, neque pluris, neque minoris, quam centum aeſtimaretur.

CX. IDEM libro octauo Quaeſtionum:

SI HERES generaliter ſeruum, quem ipſe voluerit, dare iuſſus, ſciens furem dederit, isque furtum legatario fecerit: de dolo malo agi poſſe ait. Sed quoniam illud verum eſt, heredem in hoc teneri, vt non peſſimum det, ad hoc tenetur, vt et alium hominem praeſtet, et hunc pro noxae dedito relinquat.

CXI. MARCIANVS libro ſecundo Inſtitutionum:

ETIAM ſi partis bonorum ſe excuſauerit tutor, puta Italicarum, vel prouincialium rerum, totum, quod teſtamento datum eſt, ei auferetur, et ita Diui Seuerus et Antoninus reſcripſerunt.

CXII. IDEM libro ſexto Inſtitutionum:

SI QVIS inquilinos ſine praediis, quibus adhaerent, legauerit: inutile eſt legatum: ſed an aeſtimatio debeatur, ex voluntate defuncti ſtatuendum eſſe, Diui Marcus et Commodus reſcripſerunt. §. 1. Cum ſeruum ſuum heres damnatus dare, eum manumiſerit, tenetur in eius aeſtimationem: nec intereſt, ſcierit, an ignorauerit legatum. Sed et ſi donauerit ſeruum heres, et eum is cui donatus eſt, manumiſerit, tenetur heres, quamuis ignorauerit, a ſe eum legatum eſſe. §. 2. Si ita legatum fuerit, TITIO CVM SEIO DO LEGO: vtrisque legatum eſt: ſicut vtrumque legatum eſt, cum fundus cum domo Formiana legatus eſt. §. 3. Si quis ſcripſerit teſtamento fieri, quod contra ius eſt, vel bonos mores, non valet: veluti ſi quis ſcripſerit contra legem aliquid, vel contra edictum Praetoris, vel etiam turpe aliquid. §. 4. Diui Seuerus et Antoninus reſcripſerunt, iusiurandum contra vim legum et auctoritatem iuris in teſtamento ſcriptum, nullius eſſe momenti.

CXIII. IDEM libro ſeptimo Inſtitutionum:

SERVO alieno ita legari poteſt, quoad ſeruiat, vel ſi ſeruus forte Titii erit, vt et Marcellus ait. §. 1. Si quis poſt tempus libertatem ſeruo ſuo dederit, et inter-

1 Hal. inſerit *ei*. 2 Hal. inſerit *mea*. 3 Ap. Hal. *Titius* abeſt. 4 Ap. Hal. *quis* abeſt.

terea rogauerit heredem, donec ad libertatem perueniat, cibaria ei dare: testatoris voluntati obtemperandum esse, Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt. §. 2. Si quis a primo herede centum legauerit alicui, et eidem a secundo ducenta, posteaque generaliter repetierit legata: trecenta videtur repetisse. §. 3. Sed si pater impuberi filio substituerit, et a substituto legata repetierit, si pupillus heres exstiterit, et intra pubertatem decesserit, repetitio non valet, quia voluntas defuncti haec est, vt semel debeantur. §. 4. Si ab impubere legatum fuerit sub conditione, SI AD PVBERTATEM PERVENERIT, et a substituto repetitum fuerit: legatum debetur et a substituto: nec videtur repetita conditio, quae inutile legatum facit. §. 5. Ineptas voluntates defunctorum circa sepulturam, veluti [1] vestes, aut si qua alia superuacua vt in funus impendantur, non valere, Papinianus libro tertio responsorum [2] scribit.

CXIV. IDEM libro octauo Institutionum:

FILIVSFAMILIAS miles vel veteranus, licet sine testamento decedat, potest fideicommittere a patre: quia etiam testamentum facere potest. §. 1. Si libertus ab intestato decesserit, a patrono potest, vsque ad partem debitam, fideicommissum relinquere: quia, si testamentum faceret, licebit ei partem debitam solam relinquere. §. 2. Qui intestato decedit, et scit bona sua ad fiscum peruentura vacantia, fidei fisci committere potest. §. 3. Apud Marcellum libro duodecimo Digestorum talis quaestio agitatur. Quidam ab eo, cui fundum legauerat, fideicommiserat, vt eum fundum post mortem suam restitueret Sempronio: eiusdem legatarii fidei commiserat, vt Titio daret centum: quaeritur, quid iuris sit? Et ait Marcellus, si Titio testator centum ex fructibus, quos viuus legatarius perceperit, reliquerit, et legatarius post tantum temporis decessisset, vt ex fructibus centum fierent, Titium centum accepturum: si post acceptum legatum confestim decessisset legatarius, Titii fideicommissum extingui: quia placet, non plus posse rogari quem restituere, quam quantum [3] ei relictum est. §. 4. Sed si Titii fideicommissum non est in tempus mortis legatarii collatum, ait Marcellus, confestim fideicommissum Titio dandum, sed cautione exacta, quanto amplius ceperit, reddi: quam cautionem ita committi, si prius legatarius decesserit, quam ex fructibus centum perciperet: sed vix est, vt legatarium ex reditibus voluit ante dare, quam fructus legatarius [4] percepisset. Certe erit legatarius audiendus, si velit totum fundum praestare, si de restituendo cauetur: absurdum enim est, de suo eum praestare centum: maxime si fundus centum, vel non multo pluris est: quo iure vtimur. §. 5. Si quid alicui licite fuerit relictum, vel ius aliud [5], quod ipse quidem propter corporis sui vitium, vel propter qualitatem relicti, vel aliam quamcumque probabilem caussam habere non potuit, alius tamen hoc habere potuit: quanti solet comparari, tantam aestimationem accipiet. §. 6. Vt quis heredem instituat aliquem, rogari non potest: plane Senatus censuit perinde habendum, atque si rogasset hereditatem restitui. §. 7. Quid ergo, si heres post mortem suam rogatus fuerit hereditatis suae partem quartam restituere? Verius esse existimo, quod et Scaeuola notat, et Papirius Fronto scribit, valere fideicmmissum, atque si de hereditate sua restituenda rogatus esset et eatenus restituenda est, quatenus hereditas testatoris patitur, secundum vulgarem formam iuris. §. 8. Sed si liberos suos emancipare rogatus fuerit, [6] non cogitur hoc facere: potestas enim patria inaestimabilis est. §. 9. Aedes destruendae neque legari, neque per fideicommissum relinqui possunt: et ita Senatus censuit. §. 10. Si fideicommissum relictum fuerit seruo alieno sine libertate, et ad libertatem peruenerit: dicendum est, posse eum admitti ad capiendum. §. 11. Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt, eum qui rogatus est sub conditione fratris sui filiis restituere, ante diem fideicommissi cedentem ne quidem ex voluntate eorum posse restituere his in potestate patris agentibus: cum possit, die fideicommissi cedente, sui iuris constitutis ipsis debere [7] restitui: si aliquis ex his ante decesserit, non omnibus. §. 12. Iidem Principes rescripserunt, filiis ante diem fideicommissi venientem restitui hereditatem maternam necesse non esse: sed praestare here-

1 Hal. inserit *vt*. 2 Ap. Hal. *responsorum* abest. 3 Ap. Hal. *quantum* abest. 4 Ap. Hal. *legatarius* abest. 5 Ap. Hal. *vel ius aliud* absunt. 6 Hal. addit *quis*. 7 Ap. Hal. *debere* abest.

redem posse vulgarem cautionem, aut si praestare eam non poterit, mitti liberos in possessionem fideicommissi seruandi causa: vt pro pignore, non vt pro dominis possideant, vel alienandi ius, sed vt pignus habeant: vt filius per patrem fructus consequatur, et seruus per dominum. §. 13. Cum erit rogatus, si sine liberis decesserit, per fideicommissum restituere: conditio defecisse videbitur, si patri superuixerint liberi: nec quaeritur, an heredes exstiterint. §. 14. Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt, eos, qui testamento vetant quid alienari, nec causam exprimunt, propter quam id fieri velint: nisi inuenitur persona, cuius respectu hoc a testatore dispositum est, nullius esse momenti scripturam, quasi nudum praeceptum relinquerint: quia talem legem testamento non possunt dicere. Quod si liberis, aut posteris, aut libertis, aut heredibus, aut aliis quibusdam personis consulentes, eiusmodi voluntatem significarent: eam seruandam esse: sed haec neque creditoribus, neque fisco fraudi esse: nam si heredis, propter testatoris creditores, bona venierunt, fortunam communem fideicommissarii quoque sequuntur. §. 5. Cum pater, filio herede instituto, ex quo tres habuerat nepotes, fideicommisit, ne fundum alienaret, et vt in familia relinqueret: et filius decedens, duos heredes instituit, tertium exheredauit, eum fundum extraneo legauit: Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt, verum esse, non paruisse voluntati defuncti filium. §. 16. Sed, et si cum duos exheredauit, vnum heredem instituit, fundum extraneo legauit, vt putat Marcellus, posse exheredatos petere fideicommissum. Quod euenit, et si viuus filios emancipasset, et postea fundum alienasset. §. 17. Sed si omnes filii heredes instituti sint ex disparibus partibus, non possunt petere fideicommissum ex minore parte scripti, vt viriles, non hereditarias partes in eo habeant: verum est enim in familia reliquisse, licet vni reliquisset. §. 18. Item si vnum heredem instituisset, nec quicquam legasset, exheredati nihil interim, quamdiu in familia res est, petere possunt. §. 19. Interdum etiam cum lucro heredis moritur seruus legatus, vel per fideicommissum relictus: veluti si alienus, vel licet proprius, pluribus tamen separatim ita relictus, vt vnusquisque in solidum capiat: scilicet si [1] sine culpa heredis mortuus sit.

CXV. VLPIANVS libro secundo Institutionum:

ETIAM hoc modo, CVPIO DES, OPTO DES, CREDO TE DATVRVM, fideicommissum est.

CXVI. FLORENTINVS libro vndecimo Institutionum:

LEGATVM est delibatio hereditatis, qua testator ex eo, quod vniuersum heredis foret, alicui quid collatum velit. §. 1. Heredi a semetipso legatum dari non potest, a te coherede potest. Itaque si fundus legatus sit ei, qui ex parte dimidia heres institutus est, et duobus extraneis, ad heredem, cui legatus est, sexta pars fundi pertinet: quia a se vindicare non potest, a coherede vero semissario, duobus extraneis concurrentibus, non amplius tertia parte: extranei autem et ab ipso herede, cui legatum est, semissem, et ab alio herede trientem vindicabunt. §. 2. Alienus seruus heres institutus legari ipse a se nec totus, nec pro parte potest. §. 3. Seruo hereditario recte legatur, licet ea adita non sit: quia hereditas personae defuncti, qui eam reliquit, vice fungitur. §. 4. Fundus legatus talis dari debet, qualis relictus est, itaque siue ipse fundo heredis seruitutem debuit, siue ei fundus heredis, licet confusione dominii seruitus exstincta sit, pristinum ius restituendum est: et nisi legatarius imponi seruitutem patiatur, petenti ei legatum exceptio doli mali opponetur: si vero fundo legato seruitus non restituetur, actio ex testamento superest.

CXVII. MARCIANVS libro decimo tertio Institutionum:

SI QVID relictum sit ciuitatibus, omne valet: siue in distributionem relinquatur, siue in opus, siue in alimenta, vel in eruditionem puerorum, siue quid aliud.

CXVIII. NERATIVS libro decimo Regularum:

ET EO modo relictum, EXIGO, DESIDERO VTI DES, fideicommissum valet: sed et ita, VOLO HEREDITATEM MEAM TITII ESSE, SCIO HEREDITATEM MEAM RESTITVTVRVM TE TITIO.

CXIX.

1 Ap. Hal. *scilicet si*, absunt, antecedentibus: *Si tamen separatim — — in solidum capiat*, parenthesi inclusis.

CXIX. MARCIANVS libro primo Regularum:

SI SERVVS vetitus eſt a teſtatore rationes reddere, non hoc conſequitur, vt ne, quod apud eum ſit, reddat, et lucrifaciat, ſed ne ſcrupuloſa inquiſitio fiat: hoc eſt, vt negligentiae ratio non habeatur, ſed tantum fraudium. Ideo et manumiſſo non videtur peculium legari per hoc, quod vetitus eſt rationes reddere.

CXX. VLPIANVS libro ſecundo Reſponſorum.

NIHIL proponi, cur prohibeatur heres aedificia diſtrahere, quorum reditus ſportulae ſunt relictae: ſalua tamen cauſa legati. §. 1. Omnibus, quibus fideicommiſſum relictum eſt, ad diſtractionem conſentientibus, nullam fideicommiſſi petitionem ſuperfuturam. §. 2. Fructus ex fundo pure legato poſt aditam hereditatem a legatario perceptos, ad ipſum pertinere: colonum autem cum herede ex conducto habere actionem.

CXXI. MARCIANVS libro tertio Regularum:

SI QVIS legauerit Titio cum Maeuio: et ſine altero alter ad legatum admittitur: nam et cum dicit Proetor, VENTREM CVM LIBERIS IN POSSESSIONEM ESSE IVBEO, etſi non ſint liberi, venter in poſſeſſionem mittetur.

CXXII. PAVLVS libro tertio Regularum:

CIVITATIBVS legari poteſt etiam quod ad honorem ornatumque ciuitatis pertinet. Ad ornatum, puta quod ad inſtruendum forum, theatrum, ſtadium legatum fuerit. Ad honorem, puta quod ad munus edendum venationemue, ludos ſcenicos, ludos Circenſes, relictum fuerit [1], aut quod ad diuiſionem ſingulorum ciuium, vel epulum, relictum fuerit: hoc amplius, quod in alimenta infirmae aetatis, puta ſenioribus, vel pueris, puellisque, relictum fuerit, ad honorem ciuitatis pertinere reſpondetur.[2] §. 1. LVCIVS TITIVS ET GAIVS SEIVS PVBLIO MAEVIO DECEM DARE DAMNAS SVNTO: Gaius Seius heres non exſtitit: Sabinus ait, Titium ſolum legatum debiturum. Nam Seium pro non ſcripto habendum eſſe: haec ſententia vera eſt: hoc eſt, Titius tota decem debebit [3]. §. 2. Eum, cui ſub hac conditione fundus legatus eſt, ſi centum heredi dediſſet, ſi tantum ſit in pretio fundi, quantum heredi dare iuſſus eſt: non eſt legatarius cogendus fideicommiſſum a ſe relictum praeſtare: quoniam nihil ex teſtamento videtur capere, qui tantum erogat, quantum accipit.

CXXIII. MARCELLVS libro ſingulari Reſponſorum:

LVCIVS TITIVS, cum duos filios heredes relinqueret, teſtamento ita cauit, QVISQVIS MIHI LIBERORVM MEORVM HERES ERIT, EIVS FIDEI COMMITTO, VT SI QVIS EX HIS SINE LIBERIS DECEDAT, HEREDITATIS MEAE BESSEM, CVM MORIETVR, FRATRIBVS SVIS RESTITVAT: frater decedens fratrem ſuum ex dodrante fecit heredem. Quaero, an fideicommiſſo ſatisfecerit? Marcellus reſpondit, id quod ex teſtamento Lucii Titii fratri teſtator debuiſſet, pro ea parte, qua alius heres extitiſſet, peti poſſe, niſi diuerſum ſenſiſſe eum probaretur: nam paruum inter hanc ſpeciem intereſt, et cum alias creditor debitori ſuo exſtit heres: ſed plane audiendus erit coheres, ſi probare poſſit, ea mente teſtatorem heredem inſtituiſſe fratrem ſuum, vt contentus inſtitutione, fideicommiſſo abſtinere deberet. §. 1. In teſtamento ita ſcriptum eſt, GAIO SEIO ILLVD ET ILLVD HERES MEVS DATO: ET TE ROGO, SEI, FIDEIQVE TVAE MANDO, VTI EA OMNIA, QVAE SVPRA [4] SCRIPTA SVNT, REDDAS SINE VLLA MORA, EI REDDE RES IPSE. Quaero, an tacitum fideicommiſſum ſit, cum perſonam teſtator, cui reſtitui vellet, teſtamento non ſignificauerit? Marcellus reſpondit, ſi in fraudem legum tacitam fidem Seius accommodaſſet, nihil ei prodeſſe poteſt [5], ſi his verbis paterfamilias cum eo locutus eſſet: non enim ideo circumueniſſe minus leges exiſtiman-

1 Ap. Hal. *relictum fuerit* abſunt. 2 *videtur* loco *reſpondetur*. 3 Ap. Hal. *hoc eſt, Titius tota decem debebit* abſunt. 4 Ap. Hal. *ſupra* abeſt. 5 Ap. Hal. *poteſt* abeſt.

mandus est, cum perinde incertum sit, cui prospectum voluerit.

CXXIV. NERATIVS libro quinto Membranarum:

SI HEREDES nominatim enumerati dare quid damnati sunt, propius est, vt viriles partes debeant: quia personarum enumeratio hunc effectum habet, vt exaequentur in legato praestando, qui si nominati non essent, hereditarias partes debituri essent.

CXXV. RVTILIVS MAXIMVS [1] libro singulari ad legem Falcidiam:

SI HERES centum praecipere iussus sit, et restituere hereditatem, et patronus bonorum possessionem contra tabulas petierit: sicut legata, ita et praeceptio pro parte, quam patronus abstulit, minuetur.

CXXVI. PAVLVS libro singulari de secundis tabulis:

AB EXHEREDATI substituto inutiliter legatum datur. Ergo nec a legitimo exheredati fideicommissum dari poterit: quod et legitimi eo iure praestare coguntur, quo si scripti fuissent. Sed si committente aliquo ex liberis Edictum Praetoris, quo contra tabulas bonorum possessionem pollicetur: scriptus quoque filius contra tabulas bonorum possessionem petierit: substitutus eius, legata pro modo patrimonii, quod ad filium peruenit, praestabit, perinde ac si id quod per bonorum possessionem filius habuit, a patre accepisset. §. 1. Cum a postumo ita legetur, SI HERES ERIT, et non nato postumo substituti adeant: legata eos debere, existimandum est, quae ille, si viueret debiturus erat.

CXXVII. IDEM libro singulari de iure Codicillorum:

A FRATRIS postumo fideicommissum dari potest: sola enim voluntas seruatur in fideicommissis: et obtinuit Galli sententia, alienos quoque postumos legitimos nobis heredes fieri.

CXXVIII. MARCIANVS libro secundo Institutionum:

SI TVTOR pupillam suam contra Senatusconsultum vxorem duxit, illa quidem ex testamento eius capere potest, ipse autem non potest: et merito: delinquunt enim hi, qui prohibitas nuptias contrahunt: et merito puniendi sunt, quod imputari non potest mulieri, quae a tutore decepta est.

LIBER TRIGESIMVS PRIMVS.

DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS [2].

VLPIANVS libro nono ad Sabinum.

IN ARBITRIVM alterius conferri legatum, veluti conditio, potest: quid enim interest SI TITIVS IN CAPITOLIVM ASCENDERIT, mihi legetur, an, SI VOLVERIT? §. 1. Sed cum ita legatum sit, pupillo siue pupillae, ARBITRIO TVTORVM, neque conditio inest legato, neque mora: cum placeat, in testamentis legatum in alterius arbitrium collatum, pro viri boni arbitrio, accipi: quae enim mora est in boni viri arbitrio, quod iniectum legato velut certam quantitatem exprimit, pro viribus videlicet patrimonii?

II. PAVLVS libro septuagesimo quinto ad Edictum:

QVOTIES nominatim plures res in legato exprimuntur, plura legata sunt: si autem suppellex, aut argentum, aut peculium, aut instrumentum legatum sit, vnum legatum est [3].

III. IDEM libro quarto ad Plautium:

SI ITA legetur, HERES DARE DAMNAS ESTO, SI IN CAPITOLIVM NON ASCENDERIT: vtile legatum est, quamuis in potestate eius sit, ascendere, vel non ascendere.

IV. IDEM libro quarto ad Plautium:

NEMINEM eiusdem rei legatae sibi partem velle, partem nolle, verius est.

V. IDEM libro septimo Quaestionum:

SED DVOBVS legatis relictis, vnum quidem repudiare, alterum vero amplecti posse, respondetur. §. 1. Sed si vnum ex legatis onus habet, et hoc repellatur, non idem dicendum est: pone eum, cui decem et Stichus legatus est, rogatum seruum manumittere: si Falcidia locum habet, ex decem vtriusque legati quarta deducetur: igitur, repudiato seruo, non euitabitur onus deductionis, sed legatarius ex pecunia duas quartas relinquet.

VI.

1 *IVLIANVS.* 2 Hal. addit *LIBER SECVNDVS.* 3 Ap. Hal. *est* abest.

VI. IDEM libro singulari ad legem Falcidiam:

GREGE autem legato, non potest quaedam sperni, quaedam vindicari: quia non plura, sed vnum legatum est. Idemque dicemus, peculio legato, aut veste, aut argento, et similibus.

VII. IDEM libro octauo ad Plautium:

SI TITIO et ei, qui capere non potest, decem legata sint: quia duobus heres dare damnatur, et vnus capere non potest, quinque sola Titio dantur.

VIII. IDEM libro nono ad Plautium:

SI QVIS seruum heredis vel alienum legauerit, et is fugisset: cautiones interponendae sunt de reducendo eo: sed si quidem viuo testatore fugerit, expensis legatarii reducitur, si post mortem, sumtibus heredis. §. 1. Si ita legetur, SEMPRONIO DECEM, AVT, SI NOLVERIT, HOMINEM STICHVM LEGO: hoc casu duo legata sunt, sed vni contentus esse debet. §. 2. Si quis legauerit ex illo dolio amphoras decem: etsi non decem, sed pauciores inueniri possint, non exstinguitur legatum: sed hoc tantummodo accipit, quod inuenitur. §. 3. Si inter duos dubitetur de eodem legato, cui potius dari oportet: vtputa si Titio relictum est, et duo eiusdem nominis amici testatoris veniant, et legatum petant, et heres soluere paratus sit, deinde ambo defendere heredem parati sint: eligere debere heredem, cui soluat, vt ab eo defendatur [1]. §. 4. Certam pecuniam legatam si et legatarius et substituti legatarii peterent, et heres soluere paratus sit: si ambo defendere heredem parati sint, eligere debet heres, cui soluat, vt ab eo defendatur: et si neutrius manifesta calumnia videatur, ei potius soluendum, cui primum legatum est. §. 5. Si cui certam partem hereditatis legauero: Diuus Hadrianus rescripsit, vt neque pretia manumissorum neque funeris impensa deducerentur.

IX. MODESTINVS libro nono Regularum:

CVM AVTEM pars bonorum ita legatur, BONORVM MEORVM, QVAE SVNT, CVM MORIAR: dos [2] et manumissorum pretia e medio deducenda sunt.

X. IAVOLENVS libro primo ex Plautio:

CVM FVNDVS nominatim legatus sit, si quid ei post testamentum factum adiectum est, id quoque legato cedit, etiam si illa verba adiecta non sint, QVI MEVS ERIT: si modo testator eam partem non separatim possedit, sed vniuersitati prioris fundi adiunxit.

XI. POMPONIVS libro septimo ex Plautio:

STATVLIBERVM ab herede ne tunc quidem, cum dubia sit eius ex testamento libertas, legatum sine libertate accipere posse, Labeo ait: quia seruus eius esset, sed si heres eandem conditionem legato inserat, quae libertati a testatore data praeposita fuerit, valet legatum, nam et si, cum moreretur heres, seruus liber esse iussus esset, recte sine libertate ei ab herede legari posse constitit: quia superuacuum sit, ei libertatem dare, quam ex testamento heredis capturus non sit, sed ex [3] testatoris habet. §. 1. STICHVM AVT PAMPHILVM, VTRVM HERES MEVS VOLET, TITIO DATO: DVM VTRVM VELIT DARE, EO DIE, QVO TESTAMENTVM MEVM RECITATVM ERIT, DICAT: si non dixerit heres, Pamphilum an Stichum dare malit, perinde obligatum eum esse puto, ac si Stichum aut Pamphilum dare damnatus esset, vtrum legatarius elegerit. Si dixerit, se Stichum dare velle, Sticho mortuo, liberari eum. Si ante diem legati cedentem alter mortuus fuerit, alter qui superstit, in obligatione manebit. Cum autem semel dixerit heres vtrum dare velit, mutare sententiam non poterit: et ita et Iuliano placuit.

XII. PAVLVS libro secundo ad Vitellium:

SI PECVNIA legata in bonis legantis non sit, soluendo tamen hereditas sit: heres pecuniam legatam dare compellitur: siue de suo, siue ex venditione rerum hereditariarum, siue vnde voluerit. §. 1. Quod ita legatum est, HERES, CVM MORIETVR, LVCIO TITIO DATO DECEM, cum incerta die legatum est, ad heredes legatarii non pertinet, si viuo herede decesserit.

XIII. POMPONIVS libro septimo ex Plautio:

QVI DVOS reos eiusdem pecuniae habet, Titium atque Maeuium, ita legauit:

1 Hal. addit *constat.* 2 Ap. Hal. *dos* abest. 3 Ap. Hal. *ex* abest, et paulo post *habet* pariter abest.

gauit: QVOD MIHI TITIVS DEBET, MAEVIO HERES MEVS DATO: QVOD MAEVIVS DEBET [1] SEIO DATO: his verbis onerat heredem, nam cum actiones suas heres Maeuio praestiterit aduersus Titium, videtur Maeuius facto eius liberatus esse: et idcirco Seio heres tenebitur. §. 1. Si is, qui vnum reum habebat, quod is sibi deberet, duobus in solidum separatim legasset: oneratur heres duobus satisfacere, vni actione cedendo alteri pecuniam soluendo.

XIV. PAVLVS libro quarto ad Vitellium:

SI IDEM seruus et legatus et liber esse iussus sit: fauor libertatis praeualet, sin autem et in posteriore scriptura legatus est, et euidens ademtio libertatis ostenditur: legatum propter defuncti voluntatem praeualebit. §. 1. Seruo alieno herede instituto, post mortem domini eius, cui adquisita hereditas, et libertatem fideicommissariam dari posse constat.

XV. CELSVS libro sexto Digestorum:

SI QVIS duobus heredibus institutis, ita legauerit, STICHVM AVT DECEM HEREDES DANTO: non potest alter heredum quinque, alter partem Stichi dare, sed necesse est, vtrumque aut Stichum totum aut decem soluere.

XVI. IDEM libro decimo sexto Digestorum:

SI TITIO aut Seio, vtri heres vellet, legatum relictum est: heres alteri dando, ab vtroque liberatur: si neutri dat, vterque perinde petere potest, atque si ipsi soli legatum foret, nam vt stipulando duo rei constitui possunt, ita et testamento potest id fieri.

XVII. MARCELLVS libro decimo Digestorum:

SI QVIS Titio decem legauerit, et rogauerit, vt ea restituat Maeuio, Maeuiusque fuerit mortuus: Titii commodo cedit, non heredis: nisi dumtaxat vt ministrum Titium elegit. Idem est, et si ponas vsumfructum legatum. §. 1. Si heres damnatus esset, decem vni ex libertis dare, et non constituerit cui daret: heres omnibus eadem decem praestare cogendus est.

XVIII. CELSVS libro decimo septimo Digestorum:

SI HEREDEM meum ita tibi obligare possum, vt si, quandoque ego moriar, tuus seruus Stichus non erit, dare eum tibi damnas sit.

XIX. IDEM libro decimo octauo Digestorum:

SI IS, cui legatus sit Stichus, aut Pamphilus, cum Stichum sibi legatum putaret, vindicauerit: amplius mutandae vindicationis ius non habet: tamquam [2] si damnatus heres alterutrum dare, Stichum dederit, cum ignoret sibi permissum vel Pamphilum dare, nihil repetere possit.

XX. IDEM libro decimo nono Digestorum:

ET PROCVLO placebat, et a patre sic accepi, quod seruo communi legatum sit, si alter dominorum omitteret, alteri non adcrescere: non enim coniunctim, sed partes legatas: nam ambo si vindicarent, eam quemque legati partem habiturum, quam in seruo haberet.

XXI. IDEM libro vigesimo Digestorum:

CVM QVIDAM vxori suae dotem reddidisset, quadraginta ei legare voluisset, et quamquam sciret dotem redditam, hoc tamen praetextu vsus esset, quasi dotis reddendae nomine eam summam legaret: existimo, deberi quadraginta: etenim reddendi verbum, quamquam significationem habeat retro dandi, recipit tamen et per se dandi significationem.

XXII. IDEM libro vigesimo primo Digestorum:

LVCIVS TITIVS, in testamento suo, Publio Maeuio militiam suam reliquit, siue pecuniam eius [3], quaecumque redigi ex venditione eius potuerit, cum suis commodis: sed cum superuixit testamento Lucius Titius, militiam vendidit, et pretium exegit, et dedit ei, cui illam militiam vel pretium eius testamento dari voluerit: post mortem Lucii Titii iterum Publius Maeuius vel militiam vel pretium eius ab heredibus Lucii Titii exigebat. Celsus: existimo pretium militiae praestari non oportere: nisi legatarius ostenderit, testatorem, et post factam solutionem, iterum eum pretium militiae accipere voluisse. Quod si non totum pretium militiae, sed partem viuus testator legatario dedit, reliqui superesse exactionem, nisi heres et ab hoc decessisse testatorem ostenderit: onus enim probandi mutatam esse defuncti voluntatem, ad eum pertinet, qui fideicommissum recusat.

XXIII.

1 Ap. Hal. *debet* abest. 2 *namque et* loco *tamquam.* 3 Ap. Hal. *eius* abest.

XXIII. MARCELLVS libro decimo tertio Digestorum:

LVCIO TITIO FVNDVM SEIANVM, VEL VSVMFRVCTVM FVNDI SEIANI LEGO: potest legatarius vel fundum vindicare, vel fructum: quod facere non potest is, cui tantum fundus legatus est.

XXIV. VLPIANVS libro secundo Fideicommissorum:

CVM QVIDAM ita fideicommissum reliquisset, ROGO RESTITVAS LIBERTIS MEIS, QVIBVS VOLES: Marcellus putauit, posse heredem et indignum praeferre. At si ita, HIS QVOS DIGNOS PVTAVERIS: petere posse ait eos, qui non offenderint. Idem ait, si neminem eligat, omnes ad petitionem fideicommissi admitti videri, quasi iam praesenti die datum, cum sic relinquitur, QVIBVS VOLES, nec vlli offerat. Plane, si ceteri defuncti sunt, superstiti dandum, vel heredi eius, si prius, quam peteret, decessit. Scaeuola autem notat, si omnes petere potuerunt, cum nulli offertur, cur non et qui decesserunt, ad heredem transmiserunt? vtique, si vno petente iam eligere non potest, cui det? videtur enim Marcellus, cum fideicommissum ita relinquitur, EX LIBERTIS CVI VOLVERIS, arbitrari [1], nisi offerat, cui heres velit, et statim offerat, sine aliquo scilicet interuallo, statim competere omnibus petitionem: cum igitur omnibus competat, merito notatus est, cur superstiti soli putet dandum: nisi forte antequam iustum tempus praetereat, quo potuit eligere, cui potius offerat, ceteri decesserint.

XXV. MARCELLVS libro decimo quinto Digestorum:

SI TAMEN quibusdam absentibus praesentes petent, cum praesenti die relictum sit fideicommissum, causa cognita statuendum est, explorandumque an et alii sint petituri.

XXVI. IDEM libro decimo sexto Digestorum:

IS, CVIVS in seruo proprietas erat, fructuario herede instituto, alicui eum seruum legauit: non potest heres doli mali exceptione vti, si legatarius vindicare seruum vellet non relicto heredi vsufructu.

XXVII. CELSVS libro trigesimo quarto Digestorum:

SI ILLVD aut illud legatum sit, vnum legatum est: si sub contrariis conditionibus aliud atque aliud legatum est, vnum legatum esse arbitramur: neque refert, et heredum, et eorum, quibus legatum est, diuersas personas esse: veluti si ita legatum est, SI NERVA CONSVL FACTVS ERIT, TITIVS HERES ATTIO [2] FVNDVM: SI NON ERIT NERVA CONSVL FACTVS, SEIVS HERES MAEVIO CENTVM DATO.

XXVIII. MARCELLVS libro vigesimo nono Digestorum:

CVM PATRONVS ex debita parte institutus, fideicommissum relictum ab eo praestare non cogitur: si omiserit institutionem, qui eam partem vindicant, vtrum eodem modo retinere, an vero praestare debeant fideicommissum? et magis est, deberi fideicommissum: quoniam quod illius personae praestaretur, hoc nequaquam ad alium pertinere deberet.

XXIX. CELSVS libro trigesimo sexto Digestorum:

PATER meus referebat, cum esset in consilio Duceni Veri Consulis, itum in sententiam suam: vt, cum Otacilius Catulus, filia ex asse herede instituta, liberto ducenta legasset, petissetque ab eo, vt ea concubinae ipsius daret, et libertus, viuo testatore, decessisset, et quod ei relictum erat, apud filiam remansisset, cogeretur filia id fideicommissum concubinae reddere. §. 1. Quod alicuius heredis nominatim fidei committitur, potest videri ita demum dari voluisse, si ille extitisset heres. §. 2. Si filio heredi pars eius, a quo nominatim legatum est, adcrescit: non praestabit legatum, quod iure antiquo capit.

XXX. IDEM libro trigesimo septimo Digestorum:

QVIDAM testamento ita scripsit, REIPVBLICAE GRAVISCANORVM LEGO IN TVTELAM VIAE REFICIENDAE [3], QVAE EST IN COLONIA EORVM, VSQVE AD VIAM AVRELIAM. Quaesitum est, an hoc legatum valeat? Iuuentius Celsus respondit, propemodum quidem imperfecta est haec scriptura, IN TVTELAM

1 Ap. Hal. *arbitrari* abest. 2 Hal. inserit *dat.* 3 Ap. Hal. *reficiendae* abest.

LAM AVRELIAE [1] VIAE: quia ſumma adſcripta non eſt. Poteſt tamen videri tanta ſumma legata, quanta ei rei ſufficeret: ſi modo non apparet, aliam fuiſſe defuncti voluntatem, aut ex magnitudine eius pecuniae, aut ex mediocritate facultatium, quam teſtatrix reliquit: tunc enim officio iudicis, ſecundum aeſtimationem patrimonii, et legati quantitas definiri poteſt.

XXXI. MODESTINVS libro primo Regularum:

SI QVIS, quos non poterit manumittere, legauit, vt manumitterentur: nec legatum nec libertas valet.

XXXII. IDEM libro nono Regularum:

OMNIA, quae teſtamentis ſine die vel conditione adſcribuntur, ex die aditae hereditatis praeſtentur. §. 1. Fundum ante conditionem conpletam ab herede non traditum, ſed a legatario detentum, heres vindicare cum fructibus poterit. §. 2. Cum ita legatur, ILLI HOC AMPLIVS FVNDVM ILLVM CVM OMNIBVS REBVS, QVAE IN EODEM FVNDO ERVNT: mancipia quoque continentur. §. 3. Cum ita legatur, QVIDQVID IN HORREO MEO ERIT: et is, cui legatum eſt, ex rebus non legatis, ignorante eo, ampliandi legati ſui gratia, in horreum intulerit: quod illatum eſt, non videtur eſſe legatum. §. 4. Quod a legatario petitum erat, vt alii reſtitueret: ſi legatarius decedat, heres quoque eius id, quod legatum eſt, praeſtare debebit. §. 5. Species nominatim legatae, ſi non reperiantur, nec dolo heredis deeſſe probentur: peti ex eodem teſtamento non poſſunt. §. 6. In fideicommiſſo, quod familiae relinquitur, hi ad petitionem eius admitti poſſunt, qui nominati ſunt: aut poſt omnes eos exſtinctos, qui ex nomine defuncti fuerint eo tempore, quo teſtator moreretur, et qui ex his primo gradu procreati ſint: niſi ſpecialiter defunctus ad vlteriores voluntatem ſuam extenderit.

XXXII. IDEM libro nono Reſponſorum reſpondit.

LEGATORVM petitio aduerſus heredes pro partibus hereditariis competit: nec pro hisqui ſoluendo non ſunt, onerari coheredes oportet. §. 1. Qui plures heredes inſtituit teſtamento, a quibusdam nominatim relinquit legata: poſtea codicillos ad omnes heredes ſcripſit, quaero, quae legata debeant? Modeſtinus reſpondit, cum manifeſte teſtator teſtamento expreſſerit, a quibus heredibus legata praeſtari vellet, licet codicillos ad omnes ſcripſerit, apparet tamen ea, quae codicillis dedit, ab his praeſtanda eſſe, quos muuere fungi debere teſtamento ſuo oſtendit teſtator.

XXXIV. IDEM libro decimo Reſponſorum:

TITIA cum teſtamento facto decederet, heredibus inſtitutis Maeuia et Sempronio filiis ſuis ex aequis partibus, petit a Maeuia, vt Stichum ſeruum ſuum manumitteret, in haec verba: A TE AVTEM, MAEVIA FILIA CARISSIMA, PETO, VT STICHVM SERVVM TVVM MANVMITTAS, CVM IN MINISTERIO TVO TOT CAPITA SERVORVM TIBI HIS CODICILLIS LEGAVERO, nec legauit. Quaero quid his verbis relictum videatur: cum vt ſupra cautum [2] eſt, duobus heredibus inſtitutis defunctam teſtatricem, et mancipia hereditaria duarum perſonarum fuiſſe, et codicillis nihil relictum ſit de praeſtandis mancipiis, nec poſſit vtile fideicommiſſum putari, quod datum non ſit cum legaſſe ſe dixerit, nec adiecerit legati ſpeciem, nec ab herede, vti praeſtarentur mancipia, petierit? Modeſtinus reſpondit, ex verbis conſultationi inſertis Maeuiam neque legati neque fideicommiſſi petitionem habere, neque libertatem ſeruo ſuo dare compelli. §. 1. Lucius Titius in teſtamento ſuo ita cauit: Ὀκταβιάνῃ Στρατονίκῃ τῇ γλυκυτάτῃ μου θυγατρὶ χαίρειν. Βούλομαι αὐτὴν παρ' ἑαυτῆς λαβεῖν χωρίον, Γάζαν σὺν ταῖς ἐνθήκαις αὐτοῦ πάσαις. Ὀκταβιανῷ Ἀλεξάνδρῳ τῷ γλυκυτάτῳ μου υἱῷ. Ἐξαίρετον βούλομαι αὐτὸν παρ' ἑαυτοῦ λαβεῖν σύγκτησιν ἀγωνοφόρον [3] Κομιάνην, σὺν αἷς ἔχει ἐνθήκαις πάσαις. [4] Quaero, an huiusmodi ſcriptura integrum praedium ſingulis datum eſſe videatur, an vero partem hereditariam dumtaxat contineat: cum inutiliter a ſemetipſo quemque eorum, quam habebat, partem accipere voluit?

1 Ap. Hal. *Aureliae* abeſt. 2 *comprachenſum* loco *cautum*. 3 ἀμνος ἑβρον. 4 Hal. inter Graeca ita vertit: *Octauianae Stratonicae dulciſſimae filiae meae S. Volo vt ipſa a ſemetipſa praedium Gazam cum omnibus eius dotibus accipiat. Octauiano Alexandro dulciſſimo filio meo. Volo vt ipſe a ſeipſo poſſeſſionem Comianam agniferam cum vniuerſis dotibus quae in ea ſunt praecipiat, inque eximiam habeat.*

luit? Modeſtinus reſpondit, non ſic interpretandam ſcripturam, de qua quaeritur, vt fideicommiſſum inutile fiat. Item quaero, ſi integrum praedium relictum eſſe videtur, an pretium portionis fratri, et coheredi ſoluendum ſit? vt hoc ipſo, quod a ſemetipſo accipere praecepit, pretio illato integrum habere eum voluerit. Item reſpondit, ad ſolutionem pretiii fideicommiſſarium minime compellendum. §. 2. Lucia Titia inteſtata moriens, a filiis ſuis per fideicommiſſum alieno ſeruo domum reliquit: poſt mortem filii eius [1] iidem qui heredes cum diuiſerunt hereditatem matris, diuiſerunt etiam domum: in qua diuiſione dominus ſerui fideicommiſſarii quaſi teſtis adfuit. Quaero, an fideicommiſſi perſecutionem adquiſitam ſibi per ſeruum, eo quod interfuit diuiſioni, amiſiſſe videatur? Modeſtinus reſpondit, fideicommiſſum ipſo iure amiſſum non eſſe, quod ne repudiari quidem poteſt: ſed nec per doli exceptionem ſummouetur: niſi euidenter apparuerit, omittendi fideicommiſſi cauſa hoc eum feciſſe. §. 3. Gaius Seius, cum domum ſuam [2] haberet, et in praetorio vxoris ſuae tranſtuliſſet, quaſdam res de domo ſua in eodem praetorio tranſtulit: ibique poſt multos dies decedens, teſtamento vxorem ſuam heredem et alios complures reliquit: quo teſtamento ſignificauit verba, quae infra ſcripta ſunt: IN PRIMIS SCIANT HEREDES MEI NVLLAM PECVNIAM ESSE PENES VXOREM MEAM. SED NEC ALIVD QVICQVAM. IDEOQVE HOC NOMINE EAM INQVIETARI NOLO. Quaero, an ea, quae viuo eo in praetorio vxoris eius translata ſunt, communi hereditati vindicari poſſint, et an ſecundum verba teſtamenti praeſcribi coheredibus poſſit a parte vxoris defuncti? Modeſtinus reſpondit, ſi ea, quae in domum ſeu praetorium vxoris defunctus tranſtulit, praecipua ad eam pertinere voluit, nihil proponi, cur voluntate ipſius ſtandum non ſit. Neceſſe igitur habet mulier, talem voluntatem fuiſſe teſtatoris oſtendere: quod niſi fecerit, in hereditate mariti et haec remanere oportet. §. 4. Si ea conditione liberto fideicommiſſum relictum eſt, ne a filiis eius recederet, et per tutores factum eſt, quo minus conditionem impleret: iniquum eſt, eum, cum ſit inculpatus, emolumento fideicommiſſi carere. §. 5. Qui, inuita filia, de dote egerat, deceſſit, eadem illa exheredata, filio herede inſtituto, et ab eo fideicommiſſum filiae dotis nomine reliquit: quaero, quantum a fratre mulier conſequi debeat? Modeſtinus reſpondit, quod in primis eſt, non eſſe conſumtam de dote actionem mulieri, cum patri ſuo non conſenſerit, vtique non ignoras: ſic enim [3] res explicatur, vt ſi quidem maior quantitas in priore dote fuit, illius petitione ſit tantummodo mulier contenta: quod ſi in ſumma dotis nomine legata amplius ſit, quam in dote principali, compenſatio fiat vsque ad eandem ſummam, quae concurrit, et id tantummodo, quod excedit in ſequenti ſumma, ex teſtamento conſequatur: non eſt enim veriſimile, patrem duplici praeſtatione dotis filium eundemque heredem onerare voluiſſe, praeterea [4] cum putauerit ſe efficaciter, licet non conſentiente filia, inſtituiſſe aduerſus generum de dote actionem. §. 6. Lucius Titius, relictis duobus filiis ſuis heredibus diuerſi ſexus inſtitutis, addidit caput generale, vti legata, et libertates ab his heredibus ſuis praeſtarentur: quadam tamen parte teſtamenti a filio petit, vt omne onus legatorum in ſe ſuſtineret, in hunc modum: EA [5] QVAECVMQVE IN LEGATIS RELIQVI, VEL DARI PRAECEPI, AB ATTIANO FILIO MEO ET HEREDE DARI PRAESTARIQVE IVBEBO: deinde ſubiecit in praeceptione relinquenda filiae ſuae haec verba: PAVLINAE FILIAE MEAE DVLCISSIMAE SI QVID ME VIVO DEDI, COMPARAVI, SIBI HABERE IVBEO: CVIVS REI QVAESTIONEM FIERI VETO: ET PETO A TE FILIA CARISSIMA, NE VELIS IRASCI, QVOD AMPLIOREM SVBSTANTIAM FRATRI TVO RELINQVERIM, QVEM SCIS MAGNA ONERA SVSTENTATVRVM, ET LEGATA, QVAE SVPRA FECI, PRAESTATVRVM. Quaero an ex his extremis verbis, quibus cum filia ſua in teſtamento pater locutus eſt, effectum videatur vt hereditariis actionibus id eſt [6] omnibus filium ſuum onerauerit, an vero iam ſolum propter onus legatorum locutus eſſe videatur, petitiones autem hereditariae in vtrumque heredem

1 Ap. Hal. *eius* abeſt. 2 Ap. Hal. *ſuam* abeſt. 3 *autem* loco *enim*. 4 *praeſertim* loco *praeterea*. 5 Ap. Hal. *ea* abeſt. 6 Ap. Hal. *id eſt* abſunt.

dem creditoribus dari debeant? Modestinus respondit, vt actiones creditorum filius solus excipiat, iussisse testatorem, non proponi. §. 7. Titia cum nuberet Gaio Seio, dedit in dotem praedia, et quasdam alias res: postea decedens codicillis ita cauit: Γάϊον Σέϊον τὸν ἄνδρα μου παρακατατίθεμαι σοι, ὦ θύγατερ· βούλομαι δοθῆναι εἰς βίου χρῆσιν καὶ ἐπικαρπίαν μετοχὴν κώμης Νακλήνων, ἣν ἔφθασα δεδωκυῖα εἰς προῖκα, σὺν σώμασι τοῖς ἐμφερομένοις τῇ προικὶ· καὶ κατὰ μηδὲν ἐνοχληθῆναι αὐτὸν περὶ τῆς προικός· ἔσαι γὰρ μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ σά, καὶ τῶν τέκνων σου. [1] Praeterea alia multa huic eidem marito legauit, vt, quam diu viueret, haberet. Quaero, an propter haec, quae codicillis ei extra dotem relicta sunt, possit post mortem Gaii Seii, ex causa fideicommissi, petitio filiae et heredi Titiae competere, et earum rerum nomine, quas in dotem Gaius Seius accepit? Modestinus respondit, licet non ea verba proponuntur, ex quibus filia testatricis fideicommissum a Gaio Seio, postquam praestiterit, quae testamento legata sunt, petere possit: tamen nihil prohibet, propter voluntatem testatricis, post mortem Gaii Seit fideicommissum peti.

XXXV. IDEM libro decimo sexto Responsorum respondit:

LEGATIS vxori, quae vsus eius causa parata sunt, eos seruos ad eam non pertinere, qui non proprii ipsius, sed communis vsus causa parti sunt.

XXXVI. IDEM libro tertio Pandectarum:

LEGATVM est donatio testamento relicta.

XXXVII. IAVOLENVS [2] libro primo ex Cassio:

QVI TESTAMENTO inutiliter manumissus est, legari eodem testamento potest: quia toties efficacior est libertas legato, quoties vtiliter data est.

XXXVIII. IDEM libro secundo ex Cassio:

QVOD seruus legatus ante aditam hereditatem adquisiit, hereditati adquirit.

XXXIX. IDEM libro tertio ex Cassio:

SI AREAE legatae, post testamentum factum, aedificium impositum est: vtrumque debebitur, et solum, et superficium.

XL. IDEM libro primo Epistolarum:

SI DVOBVS seruis meis eadem res legata est, et alterius serui nomine ad me eam pertinere nolo, totum ad me pertinebit: quia partem alterius serui per alterum seruum adquiro, perinde ac si meo et alterius seruo esset legatum.

XLI. IDEM [3] libro septimo Epistolarum:

MAEVIO FVNDI PARTEM DIMIDIAM, SEIO PARTEM DIMIDIAM LEGO, EVMDEM FVNDVM TITIO LEGO: si Seius decesserit, pars eius vtrique adcrescit: quia cum separatim et partes fundi, et totus legatus sit, necesse est, vt ea pars quae cessat, pro portione legati cuique eorum, quibus fundus separatim legatus est, adcrescat. §. 1. A me herede vxori meae ita legatum est, QVIDQVID PROPTER TITIAM AD SEIVM DOTIS NOMINE PERVENIT, TANTAM PECVNIAM SEIVS HERES MEVS TITIAE DET. Quaero, an deductiones inpensarum fieri possint, quae fierent, si de dote ageretur? Respondit, non dubito, quin vxori suae, quod ita legatum est, A TE HERES PETO, QVIDQVID AD TE PERVENISSET, VT TANTVM EI DARES: tota dos sine ratione deductionis impensarum mulieri debeatur. Non autem idem ius seruari debet ex testamento extranei, quod seruatur in testamento viri qui dotem vxori relegauit: haec enim taxationis loco habenda est, QVIDQVID AD TE PERVENIT: illic autem, vbi vir vxori relegat, id videtur legare, quod in iudicio dotis mulier [4] consecutura fuerit.

XLII. IDEM libro vndecimo Epistolarum:

CVM EI, qui partem capiebat, legatum esset, vt alii restitueret: placuit solidum capere posse.

XLIII. POMPONIVS libro tertio ad Quintum Mucium:

SI ITA relictum fuerit, QVANTVM HERES MEVS HABEBIT, TANTVM

1 Id est: *Gaium Seium virum meum commendo tibi, o filia, cui volo dari ad vitae vsum et fructum, participationem Castelli Nuclearum, quam praeueni dedisse in dotem cum corporibus, quae inferuntur doti: et in nihilum molestari eum de dote: erunt enim post mortem tua, et filiorum tuorum.* Haec Hal. inter sua Graeca non vertit. 2 *PAPINIANVS.* 3 *MODESTINVS.* 4 Ap. Hal. *mulier* abest.

TVM TITHASO DARI VOLO: pro eo est, quasi ita sit scriptum, quantum omnes heredes habebunt. §. 1. Quod si ita fuerit, QVANTVM VNVS HERES HABEBIT, TANTVM TITHASO HEREDES MEOS DARE VOLO: minor pars erit accipienda, quae venit in legato. §. 2. Pegasus solitus fuerat distinguere, si in diem fideicommissum relictum sit, veluti post annos decem: interesse, cuius causa tempus dilatum sit, vtrumue heredis, quo casu heredem fructum retinere debere, an legatarii, veluti si in tempus pubertatis ei, qui impubes sit, fideicommissum relictum sit, tunc enim fructus praestandos et antecedentis temporis: et haec ita intelligenda sunt, si non nominatim adiectum est, vt cum incremento heres fideicommissum praestet. §. 3. Si ita scriptum sit, DECEM AVT QVINDECIM HERES DATO pro eo est, ac si decem sola legata sint, aut [1] si ita sit, POST ANNVM, AVT POST BIENNIVM, QVAM EGO DECESSERO, HERES DATO: post biennium videtur legatum, quia heredis esset potestas in eligendo.

XLIV. IDEM libro quarto ad Quintum Mucium:

SI PLVRIBVS heredibus institutis, ita scriptum sit, HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE AVREOS QVINQVE: non quilibet heres, sed omnes videbuntur damnati, vt vna quinque dent. §. 1. Si ita legatum fuerit, LVCIVS TITIVS HERES MEVS, TITHASO QVINQVE AVREOS DARE DAMNAS ESTO: deinde alio loco ita, PVBLIVS MAEVIVS HERES MEVS TITHASO QVINQVE AVREOS DAMNAS ESTO DARE: nisi Titius ostenderit adimendi causa a Publio legatum esse relictum, quinos aureos ab vtroque accipiet.

XLV. IDEM libro octauo ad Quintum Mucium:

SI ITA sit scriptum, FILIABVS MEIS CENTVM AVREOS DO: an et masculini generis et feminini liberis legatum videatur? nam si ita scriptum esset, FILIIS MEIS HOSCE TVTORES DO: responsum est, etiam filiabus tutores datos esse: quod non est ex contrario accipiendum, vt filiarum nomine etiam masculi contineantur: exemplo enim pessimum est, feminino vocabulo etiam masculos contineri. §. 1. Si sub conditione, vel ex die certa, nobis legatum sit: ante conditionem vel diem certum, repudiare non possumus: nam nec pertinet ad nos, antequam dies veniet, vel conditio exsistat. §. 2. Si pater filiae suae testamento aureos tot heredem dare iusserit, vbi ea nupsisset: si filia nupta sit, cum testamentum fit, sed absente patre et ignorante, nihilo minus legatum debetur: si enim hoc pater non ignorabat, videtur de aliis nuptiis sensisse.

XLVI. PROCVLVS libro quinto Epistolarum:

SI SCRIPSISSET, qui legabat, QVIDQVID MIHI LVCIVM TITIVM DARE FACERE OPORTET, SEMPONIO LEGO, nec adiecit, PRAESENS IN DIEMVE: non dubitarem, quantum ad verborum significationem attineret, quin ea pecunia comprehensa non esset, cuius dies, moriente eo qui testamentum fecisset, nondum venisset, adiiciendo autem haec verba, PRAESENS IN DIEMVE: aperte mihi videtur ostendisse, eam quoque pecuniam legare voluisse.

XLVII. IDEM libro sexto Epistolarum:

SEMPRONIVS Proculus Nepoti suo salutem. Binae tabulae testamenti eodem tempore exemplarii causa scriptae, vt vulgo fieri solet, eiusdem patrisfamilias proferuntur, in alteris centum, in alteris quinquaginta aurei legati sunt Titio: quaeris, vtrum et quinquaginta aureos, an centum dumtaxat habiturus sit? Proculus respondit, in hoc casu magis [2] heredi parcendum est, ideoque vtrumque legatum nullo modo debetur, sed tantummodo quinquaginta aurei.

XLVIII. IDEM libro octauo Epistolarum:

LICINNIVS Lucusta Proculo suo salutem. Cum faciat conditionem in relegandа dote, vt si mallet vxor mancipia, quae in dotem dederit, quam pecuniam numeratam recipere: si ea mancipia vxor malit, numquid etiam ea mancipia, quae postea ex his mancipiis nata sunt, vxori debeantur, quaero? Proculus Lucustae suo salutem. Si vxor mallet mancipia, quam dotem accipere: ipsa mancipia, quae aestimata in dotem dedit, non etiam partus mancipiorum ei debebuntur. §. 1. Bonorum possessione de

1 *at* loco *aut*. 2 Ap. Hal *magis*.

dementis curatori data, legata a curatore, qui furiosum defendit, peti poterunt: sed qui petent, cauere debebunt, si hereditas euicta fuerit, quod legatorum nomine datum sit, redditu iri.

XLIX. PAVLVS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

MORTVO boue, qui legatus est, neque corium neque caro debetur. §. 1. Si Titio frumentaria tessera legata sit, et is decesserit: quidam putant exstingui legatum, sed hoc non est verum: nam cui tessera vel militia legatur, aestimatio videtur legata. §. 2. Labeo refert, agrum cuius commercium non habes, legari tibi posse, Trebatium respondisse: quod merito Priscus Tulcinius falsum esse aiebat. §. 3. Sed Proculus ait [1], si quis heredem suum eum fundum, cuius commercium is heres non habet, dare iusserat ei, qui eius commercium habeat: putat heredem obligatum esse, quod verius est, vel in ipsam rem, si haec in bonis testatoris fuerit: vel, si non est, in eius aestimationem. §. 4. Si testator dari quid iussisset, aut opus fieri, aut munus dari: pro portione sua eos praestare, quibus pars hereditatis adcresceret, aeque atque cetera legata, placet.

L. MARCELLVS [2] libro vigesimo octauo Digestorum:

VT HEREDIBVS substitui potest, ita etiam legatariis, videamus, an idem fieri possit, et cum mortis causa donabitur: vt id promittat ille alteri, si ipse capere non poterit? quod magis est: quia in posterioris quoque persona donatio confertur. §. 1. Si Titius mihi Stichum aut decem debeat, et legauero tibi Stichum quem mihi debet: placet exstingui legatum, decem solutis, et si diuersis, alii decem, alii Stichus legatus fuerit, ex euentu solutionis legatum valet. §. 2. Cum ita legatum est, QVANTAM PECVNIAM HERES MEVS A TITIO EXEGERIT, TANTAM MAEVIO DATO: si sub conditione legatum est, antequam exacta pecunia sit, legatarius agere non potest: quod si statim dies legati cedit, vt Publicius recte putat, legatarius agere potest, vt actiones praestentur.

LI. VLPIANVS libro octauo ad legem Iuliam et Papiam:

SI ITA quis testamento suo cauisset, ILLI QVANTVM PLVRIMVM PER LEGEM ACCIPERE POTEST, DARI VOLO: vtique tunc, cum quando capere potuerit, videtur ei relictum. Sed et si dixerit, QVAM MAXIMAM PARTEM DARE POSSVM, DAMNAS ESTO HERES MEVS EI DARE: idem erit dicendum. §. 1. Is, cui in tempus liberorum tertia pars relicta est, vtique non poterit adoptando tertiam partem consequi.

LII. TERENTIVS CLEMENS libro tertio ad legem Iuliam et Papiam:

NON OPORTET prius de conditione cuiusquam quaeri, quam hereditas legatumue ad eum pertineat.

LIII. IDEM libro quarto ad legem Iuliam et Papiam:

CVM AB vno herede mulieri pro dote, compensandi animo, legatum esset, eaque dotem suam ferre, quam legatum maluerit: vtrum in omnes heredes, an in eum solum, a quo legatum est, actio ei dote dari debeat, quaeritur? Iulianus in eum primum, a quo legatum sit, actionem dandam putat: nam cum aut suo iure, aut iudicio mariti contenta esse debeat, aequum esse, eum, a quo ei maritus aliquid pro dote legauerat, vsque ad quantitatem legati onus huius aeris alieni sustinere, reliqua parte dotis ab heredibus ei praestanda. §. 1. Eadem erunt dicenda, si heres instituta pro dote, omiserit hereditatem, vt in substitutum actio detur: et hoc verum est. §. 2. Sed de legatis et legis Falcidiae ratione belle dubitatur, vtrum is, in quem solum dotis actio detur, legata integra ex persona sua debeat, perinde ac si omnes heredes dotem praestarent: an dotem totam in aere alieno computare, quia in eum solum actio eius detur, quod sane magis rationem habere videtur.

LIV. IDEM libro decimo tertio ad legem Iuliam et Papiam:

SI CVI fundus centum dignus legatus fuerit, si centum heredi vel cuilibet alii dederit: vberrimum videtur esse legatum, nam alias [3] interest legatarii fundum potius habere, quam centum: saepe enim confines fundos etiam supra iustam aestimationem interest nostra adquirere.

LV. GAIVS libro duodecimo ad legem Iuliam et Papiam:

SI TITIO et mihi eadem res legata fuerit, et is die cedente legati decesserit, me herede relicto, et vel ex mea propria causa, vel ex hereditaria legatum repudiauero: magis placere video, partem defecisse. §. 1. Si eo herede instituto,

1 Ap. Hal. *ait* abest. 2 *MARTIANVS.* 3 *aliquando* loco *alias*.

tuto, qui vel nihil, vel non totum capere potest, seruo hereditario legatum fuerit: tractantibus nobis de capacitate, videndum est, vtrum heredis an defuncti persona, an neutrius spectari debeat? Et post multas varietates placet, vt, quia nullus est dominus, in cuius persona de capacitate quaeri possit, sine vllo impedimento adquiratur legatum hereditati: atque ob id omnimodo ad eum pertineat, quicumque postea heres exstiterit, secundum quod accipere potest: reliqua autem pars ad eos, qui iure vocantur, venit.

LVI. IDEM[1] libro decimo quarto ad legem Iuliam et Papiam:

QVOD Principi relictum est, qui antequam dies legati cedat, ab hominibus ereptus est, ex constitutione Diui Antonini successori eius debetur.

LVII. IVNIVS MAVRICIANVS [1] libro secundo ad legem Iuliam et Papiam:

SI AVGVSTAE legaueris, et ea inter homines esse desierit: deficit, quod ei relictum est, sicuti Diuus Hadrianus in Plotinae, et proximae Imperator Antoninus in Faustinae Augustae persona constituit, cum ea ante inter homines esse desiit, quam testator decederet.

LVIII. GAIVS libro decimo quarto ad legem Iuliam et Papiam:

SI CVI res legata fuerit, et omnino aliqua ex parte voluerit suam esse: totam adquirit.

LIX. TERENTIVS CLEMENS libro decimo quinto ad legem Iuliam et Papiam:

SI MIHI pure, seruo meo vel pure, vel sub conditione eadem res legata est, egoque legatum, quod mihi datum est, repudiem, deinde, conditione exsistente, id quod seruo meo legatum est, vellem ad me pertinere: partem legati deficere, responsum est: nisi si quis dubitet, an exsistente conditione, si seruus viuat, omnimodo legatum meum fiat, quod semel ad me pertinere voluerim: quod aequius esse videtur. Idem est, et si duobus seruis meis eadem res legetur.

LX. VLPIANVS libro decimo sexto ad legem Iuliam et Papiam:

IVLIANVS ait, si a filio herede legatum sit Seio, fideique eius commissum fuerit [2] sub conditione vt Titio daret, et Titius pendente conditione decesserit: fideicommissum deficiens apud Seium manet, non ad filium heredem pertinet: quia in fideicommissis potiorem causam habere eum, cuius fides electa sit, Senatus voluit.

LXI. VLPIANVS libro decimo octauo ad legem Iuliam et Papiam:

SI TITIO et Maeuio heredibus institutis, qui quadringenta relinquebat, a Titio ducenta legauerit, et quisquis heres esset, centum, neque Maeuius hereditatem adierit: trecenta Titius debebit. §. 1. Iulianus quidem ait, si alter ex legitimis heredibus repudiasset portionem, cum essent ab eo fideicommissa relicta, coheredem eius non esse cogendum fideicommisso praestare: portionem enim ad coheredem sine onere pertinere: sed post rescriptum Seueri, quo fideicommissa ab instituto relicta, a substitutis debentur, et hic quasi substitutus cum suo onere consequetur adcrescentem portionem.

LXII. LICINNIVS RVFINVS libro quarto Regularum: [3]

SI ALIENVS seruus heres institutus fuerit, a domino eius fideicommissum relinqui potest: sed ita hoc fideicommissum dominus praestare debet, si per seruum factus sit heres, quod si, antequam iussu eius adiretur hereditas, seruus manumissus fuerit, et suo arbitrio adierit hereditatem: dominus ini debiturus non est, quia heres factus non est, nec seruus, quia rogatus est: itaque vtilis actio hoc casu competit, vt is, ad quem emolumentum hereditatis peruenerit, et fideicommissum praestare compellatur.

LXIII. CALLISTRATVS [4] libro quarto Edicti monitorii:

SI HERES rem legatam ignorans, in funus consumsit: ad exhibendum actione non tenebitur: quia nec possidet, nec dolo malo fecit, quo minus possideret, sed per in factum actionem legatario consulitur, vt indemnitas ei ab herede praestetur.

LXIV. PAPINIANVS libro decimo quinto Quaestionum:

CVM PROPONEBATVR, in scriptura fideicommissi, quod pluribus sub conditione fuerat relictum per errorem omissam mutuam substitutionem, quam testator in secundis [5] tabulis, cum eosdem substitueret, expressit: Diui Marcus et Commodus Imperatores rescripserunt, voluntatem manifestam videri mutuae factae substitutionis: et-

1 *PAPINIANVS.* 2 Ap. Hal. *fuerit* abest. 3 *LICINIVS RVFINVS lib. V. regularum.* 4 *PAVLVS.* 5 *suis* loco *secundis.*

ſtitutionis: etenim in cauſa fideicommiſſi, vtcumque precaria voluntas quaereretur, coniectura potuit admitti.

LXV. IDEM libro decimo ſexto Quaeſtionum:

PECVLIVM legatum augeri et minui poteſt, ſi res peculii poſtea eſſe incipiant, aut deſinant. Idem in familia erit, ſiue vniuerſam familiam ſuam, ſiue certam, veluti vrbanam, aut ruſticam legauerit, ac poſtea ſeruorum officia vel miniſteria mutauerit. Eadem ſunt, lecticariis aut pediſſequis legatis. §. 1. Quadrigae legatum, equo poſtea mortuo, perire quidam ita credunt, ſi equus ille deceſſit, qui demonſtrabit quadrigam: ſed ſi medio tempore deminuta ſuppleatur, ad legatarium pertinebit. §. 2. Titio Stichus legatus poſt mortem Titii libertatem accepit: et legatum adita hereditate, et libertas poſt mortem Titii competit. Idemque eſt, et ſi moriente Titio liber eſſe iuſſus eſt. §. 3. Si tamen Titio, ex parte herede inſtituto, ſeruus legatus ſit, et poſt mortem eius liber eſſe iuſſus ſit, ſiue adierit hereditatem Titius, ſiue non adierit, poſt cuius mortem libertas ei data eſt, defuncto eo, libertas competit.

LXVI. IDEM libro decimo ſeptimo Quaeſtionum:

MAEVIVS fundum mihi ac Titio ſub conditione legauit, heres autem eius eundem ſub eadem conditione mihi legauit: verendum eſſe Iulianus ait, ne exſtante conditione pars eadem ex vtroque teſtamento mihi debeatur. Voluntatis tamen quaeſtio erit: nam incredibile videtur, id egiſſe heredem, vt eadem portio bis eidem debeatur. Sed veriſimile eſt, de altera parte eum cogitaſſe. Sane conſtitutio Principis, qua placuit, eidem ſaepe legatum corpus, non onerare heredem, ad vnum teſtamentum pertinet. Debitor autem non ſemper, quod debet, iure legat: ſed ita, ſi plus ſit in ſpecie legati, ſi enim idem ſub eadem conditione relinquitur, quod emolumentum legati futurum eſt? §. 1. Duorum teſtamentis pars fundi, quae Maeuii eſt, Titio legata eſt: non ineleganter probatum eſt, ab vno herede ſoluta parte fundi, quae Maeuii fuit, ex alio teſtamento liberationem obtingere, neque poſtea parte alienata reuocari actionem ſemel extinctam. §. 2. Sed ſi pars fundi ſimpliciter, non quae Maeuii fuit, legetur, ſolutio prior non peremit alteram actionem: atque etiam hanc eandem partem aliquo modo ſuam factam poterit alter heres ſoluere: neque plures in vno fundo dominium iuris intellectu, non diuiſione corporis obtinent. §. 3. Non idem reſpondetur, cum duobus teſtamentis generatim homo legatur: nam qui ſoluente altero, legatarii factus eſt, quamuis poſtea ſit alienatus, ab altero herede idem ſolui non poterit. Eademque ratio ſtipulationis eſt: hominis enim legatum, orationis compendio ſingulos homines continet, vtque ab initio non conſiſtit in his, qui legatarii fuerunt, ita fruſtra ſoluitur, cuius dominium poſtea legatarius adeptus eſt, tametſi dominus eſſe deſinit. §. 4. In fundo legato ſi heres ſepelierit, aeſtimatio referenda erit ad totum pretium fundi, quo potuit ante ſepulturam aeſtimari: quare, ſi fuerit ſolutus, actionem adhuc ex teſtamento propter locum alienatum durare, rationis eſt. §. 5. Eum qui ab vno ex heredibus, qui ſolus oneratus fuerat, litis aeſtimationem legatae rei abſtulit, poſtea codicillis apertis, ab omnibus heredibus eiusdem rei relictae dixi dominium non quaerere. Eum enim, qui pluribus ſpeciebus iuris vteretur, non ſaepius eandem rem eidem legare, ſed loqui ſaepius. §. 6. Fundo legato, ſi vſusfructus alienus ſit, nihilo minus petendus eſt ab herede: vſusfructus enim, etſi in iure non in parte conſiſtit, emolumentum tamen rei continet. Enimuero fundo relicto, ob reliquas praeſtationes, quae legatum ſequuntur, agetur: verbi gratia, ſi fundus pignori datus, vel aliena poſſeſſio ſit. Non idem placuit de ceteris ſeruitutibus. Sin autem res mea legetur mihi, legatum propter iſtas cauſas non valebit. §. 7. A municipibus heredibus ſcriptis, detracto vſufructu, legari proprietas poteſt: quia non vtendo poſſunt vſumfructum amittere.

LXVII. IDEM libro decimo nono Quaeſtionum:

VNVM ex familia, propter fideicommiſſum a ſe cum moreretur relictum, heres eligere debet: ei, quem elegit, fruſtra teſtamento ſuo legat, quod poſteaquam electus eſt, ex alio teſtamento petere poteſt, vtrum ergo non conſtitit, quod datur, quaſi creditori relictum: an, quamdiu poteſt mutari voluntas, non recte creditori comparabitur? Siue tamen durat electio, fuiſſe videtur creditor, ſiue mutetur, ex neutro teſtamento petitio competit. §. 1. Si Falcidia quaeratur, perinde omnia ſeruabuntur, ac ſi nomina-

natim ei, qui poftea electus eft, primo teftamento fideicommiffum relictum fuiffet. non enim facultas neceffariae electionis, proprie liberalitatis beneficium eft: quid eft enim quod de fuo videatur relinquiffe, qui quod relinquit omnimodo reddere debuit? §. 2. Itaque fi cum forte tres ex familia effent eius, qui fideicommiffum reliquit, eodem, vel difpari gradu: fatis erit vni reliquiffe: nam poftquam paritum eft voluntati, ceteri conditione deficiunt. §. 3. Sed fi, vno ex familia herede inftituto, ille fundus extraneo relictus eft: perinde fideicommiffum ex illo teftamento petetur, ac fi nemo de familia heredi heres exftitiffet, verum is, qui heres fcriptus eft, ratione doli exceptionis ceteris fideicommiffum petentibus facere partem intelligitur: nam quae ratio ceteros admittit, eadem tacitam inducit penfationem. §. 4. Si duos de familia non aequis portionibus heredes fcripferit, et partem, forte quartam, extero eiusdem fundi legauerit: pro his quidem portionibus, quas iure hereditario retinent, fideicommiffum non petetur: non magis, quam fi alteri fundum praelegaffet: pro altera vero parte, quae in exterum collata eft, virilem, qui funt de familia petent, admiffa, propter heredes virilium portionum penfatione. §. 5. Sed et fi fundum heres vni ex familia reliquerit, eiusque fidei commiferit, vt eum extero reftituat: quaefitum eft, an hoc fideicommiffum peti poffit? dixi, ita demum peti poffe, fi fundi pretium efficiat: fed fi quidem ille prior teftator ita fideicommiffum reliquiffet, ROGO FVNDVM, CVI VOLES, AVT QVIBVS VOLES EX FAMILIA, RELINQVAS: rem in expedito fore: quod fi talia verba fuiffent, PETO NON FVNDVS DE FAMILIA EXEAT: heredis heredem propter fequens fideicommiffum, quod in exterum collatum eft, oneratum intelligi: petituris deinceps ceteris ex primo teftamento fideicommiffum, poft mortem videlicet eius, qui primo electus eft. §. 6. Et ideo fi, electo vno, fideicommiffum in exterum non conferatur, non alias ei, qui electus eft, fideicommiffum praeftandum erit, quam interpofitis cautionibus, FVNDVM, CVM MORIETVR, SI NON IN FAMILIA CVM EFFECTV RELINQVERETVR, RESTITVI. §. 7. ROGO FVNDVM, CVM MORIERIS, RESTITVAS EX LIBERTIS CVI VOLES: quod ad verba attinet, ipfius erit electio: nec petere quisquam poterit, quamdiu praeferri alius poteft, defuncto eo, prius quam eligat, petent omnes. Itaque eueniet, vt quod vni datum eft, viuis pluribus vnus petere non poffit: fed omnes petant, quod non omnibus datum eft: et ita demum petere poffit vnus, fi folus moriente eo fuperfuit. §. 8. Si rem tuam, quam exiftimabam meam, te herede inftituto, Titio legem: non eft Neratii Prifci fententiae, nec conftitutioni locus, qua cauetur, non cogendum praeftare legatum heredem, nam fuccurfum eft heredibus, ne cogerentur redimere, quod teftator fuum exiftimans reliquit: funt enim magis in legandis fuis rebus, quam in alienis comparandis, et onerandis heredibus faciliores voluntates: quod in hac fpecie non euenit, cum dominium rei fit apud heredem. §. 9. Si omiffa fideicommiffi verba fint, et cetera, quae leguntur, cum his quae fcribi debuerant, congruant: recte datum, et minus fcriptum, exemplo inftitutionis legatorumque intelligetur: quam fententiam optimus quoque Imperator nofter Seuerus fecutus eft. §. 10. Item Marcus Imperator refcripfit, verba, quibus teftator ita cauerat, non dubitare fe, quodcumque vxor eius cepiffet, liberis fuis redditurain, pro fideicommiffo accipienda. Quod refcriptum fummam habet vtilitatem: ne fcilicet honor bene transacti matrimonii, fides etiam communium liberorum decipiat patrem, qui melius de matre praefumferat: et ideo Princeps prouidentiffimus et iuris religiofiffimus, cum fideicommiffi verba ceffare animaduerteret, eum fermonem pro fideicommiffo refcripfit accipiendum.

LXVIII. PAVLVS libro vndecimo Quaeftionum:

SEQVENS quaeftio eft, an etiam, quae viuus per donationem in vxorem contulit, in fideicommiffi petitionem veniant? Refpondi, ea extra caufam bonorum defuncti computari debere, et propterea fideicommiffo non contineri, quia ea habitura effet etiam alio herede exfiftente. Plane nominatim maritus vxoris fidei committere poteft, vt et ea reftituat.

LXIX. PAPINIANVS libro decimo nono Quaeftionum:

PETO, LVCI TITI, CONTENTVS SIS CENTVM AVREIS: fideicommiffum valere placuit: idque refcriptum eft. Quid ergo, fi, cum heredem ex

ex parte instituisset, ita locutus est: PETO PRO PARTE TVA CONTENTVS SIS, LVCI TITI, CENTVM AVREIS? petere poterunt coheredes partem hereditatis, retinente siue praecipiente, quo contentum esse voluit defunctus. Sine dubio facilius est, hoc probare, quam probari potuit illud: cum ibi fideicommissum petatur ab his cum [1] quibus testator non est locutus. Idem dicemus, si, cum ex asse scripsisset heredem, eius gratia, qui legitimus heres futurus esset, ita loquatur: PETO PRO HEREDITATE, QVAM TIBI RELIQVI, QVAE AD FRATREM MEVM IVRE LEGITIMO REDIRET, CONTENTVS SIS CENTVM AVREIS. §. 1. Praedium, quod nomine familiae relinquitur, si non voluntaria facta sit alienatio, sed bona heredis veneant, tamdiu emtor retinere debet [2], quamdiu debitor haberet bonis non venditis: post mortem eius non habiturus, quod exter heres praestare cogeretur. §. 2. Mater filio impubere herede instituto, tutorem eidem adscripsit, eiusque fideicommisit, vt, si filius suus intra quatuordecim annos decessisset, restitueret hereditatem Sempronio: non ideo minus fideicommissum recte datum intelligi debet, quia tutorem dare mater non potuit, nam etsi pater non iure facto testamento tutoris fidei commiserit, aeque praestabitur, quemadmodum si iure testamentum factum fuisset: sufficit enim, vt ab impubere datum fideicommissum videatur, ab eo dari, quem is, qui dabat, tutorem dederat, vel etiam tutorem fore arbitrabatur. Idem in curatore impuberis, vel minoris annis debet probari. Nec interest, tutor recte datus viuo patre moriatur, vel aliquo priuilegio excusetur, vel tutor esse non possit propter aetatem, cui tutor fuerat datus: quibus certe casibus fideicommissum non intercidit, quod a pupillo datum videtur. Hac denique ratione placuit, a tutore qui nihil accepit, fideicommissum pupillo relinqui non posse: quoniam quod ab eo relinquitur extero, non ipsius proprio, sed pupilli iure debeatur. §. 3. Fratre herede instituto petit, ne domus alienaretur, sed vt in familia relinqueretur: si non paruerit heres voluntati, sed domum alienauerit, vel extero herede instituto decesserit, omnes fideicommissum petent, qui in familia fuerunt. Quid ergo, si non sint eiusdem gradus? ita res temperari debet, vt proximus quisque primo loco videatur inuitatus: nec tamen ideo sequentium causa propter superiores in posterum laedi debet, sed ita proximus quisque admittendus est, si paratus sit cauere, se familiae domum restituturum. Quod si cautio non fuerit ab eo, qui primo loco admissus est, desiderata: nulla quidem eo nomine nascetur condictio, sed si domus ad exterum quandoque peruenerit, fideicommissi petitio familiae competit. Cautionem autem ratione doli mali exceptionis puto iuste desiderari: quamuis nemo alius vlterior ex familia supersit. §. 4. Si quidam sint postea emancipati, tractari potest, an hi quoque recte fideicommissum petant. Et puto, recte petituros: quoniam familiae appellatione personae quoque hae demonmonstratae intelliguntur.

LXX. IDEM libro vigesimo Quaestionum:

IMPERATOR Antoninus rescripsit, legatarium, si nihil ex legato accepit, ei, cui debet fideicommissum, actionibus suis posse cedere: nec id cogendum soluere. Quid ergo, si non totum, sed partem legati relicti restituere rogatus, abstinuit eo? vtrum actionibus suis in totum cogetur cedere, an vero non nisi ad eam quantitatem, quae fideicommisso continetur? quod ratio suadet. Sed et si legatum perceperit, non amplius ex causa fideicommissi cogendus erit soluere, quam recepit. §. 1. Si centum legatis duplum restituere rogatus sit, ad summam legati videbitur constituisse. Si autem post tempus fideicommissum relictum sit, vsurarum dumtaxat additamentum admittetur: nec mutanda sententia erit, quod forte legato percepto magnum emolumentum ex aliquo negotio consecutus est, aut poenam stipulationis imminentem euasit. Haec ita, si quantitas cum quantitate conferatur. Enimuero si pecunia accepta rogatus sit rem propriam, quamquam maioris pretii est, restituere: non est audiendus legatarius, legato percepto si velit computare: non enim aequitas hoc probare patitur, si quod legatorum nomine perceperit, legatarius offerat. §. 2. Cum quidam filio suo ex parte herede instituto, patruum eius coheredem ei dedisset, et et ab eo petisset, vt filium suum pro virili portione filiis suis coheredem faceret: si quidem minus esset in virili portione, quam fratris hereditas ha-

1 Ap. Hal. *cum* abest. 2 *potest*,

habuit, nihil amplius peti posse, quod si plus, etiam fructuum, quos patruus percepit, vel, cum percipere potuerit, dolo non cepit, habendam esse rationem, responsum est: non secus, quam si centum millibus [1] legatis rogatur, post tempus maiorem quantitatem restituere. §. 3. Cum autem rogatus, quidquid ex hereditate superesset, post mortem suam restituere, de pretio rerum venditarum alias comparat, deminuisse, quae vendidit, non videtur.

LXXI. IDEM libro octauo Responsorum:

SED QVOD inde comparatum est, vice permutati dominii restitueretur.

LXXII. IDEM libro vigesimo Quaestionum:

IDEM seruandum erit, et si proprios creditores, ex ea pecunia dimiserit: non enim absumitur, quod in corpore patrimonii retinetur.

LXXII. IDEM libro vigesimo tertio Quaestionum:

SI QVOD ex Pamphila nascetur, legatum mihi fuerit, et ego Pamphilam emam, eaque apud me sit enixa: ratione summa responsum est, non ex causa lucratiua partum intelligi meum factum, ideoque petendum ex testamento, tamquam istum emissem: vt scilicet, pretii contributione facta, consequar tantum, quanti puerum deducta matris aestimatione, constitisse mihi, iudex in causa legati datus aestimauerit.

LXXIV. IDEM libro vigesimo septimo Quaestionum:

TITIO CENTVM AVREOS HERES PRAESENS DATO: deinde protulit diem legatorum: non est verum quod Alfenus retulit, centum praesenti deberi: quia diem proprium habuerunt.

LXXV. IDEM libro sexto Responsorum:

MILES ad sororem epistolam, quam post mortem suam aperiri mandauit, talem scripsit: SCIRE TE VOLO, DONARE ME TIBI AVREOS OCTINGENTOS: fideicommissum deberi sorori constitit, nec aliud probandum in cuiuslibet suprema voluntate. Placet enim consistere fideicommissum, ac si defunctus cum eo loquatur, quem precario remuneratur. §. 1. Pro parte heres institutus, cui praeceptiones erant relictae, post diem legatorum cedentem, ante aditam hereditatem, vita decessit: partem hereditatis ad coheredes substitutos pertinere placuit, praeceptionum autem portiones, quae pro parte coheredum constiterunt, ad heredes eius transmitti.

LXXVI. IDEM libro septimo Responsorum:

CVM FILIVS diuisis tribunalibus actionem inofficiosi testamenti matris pertulisset, atque ita variae sententiae iudicum exstitissent, heredem, qui filium vicerat, pro partibus, quas aliis coheredibus abstulit filius, non habiturum praeceptiones sibi datas, non magis quam ceteros legatarios actiones, constitit: sed libertates ex testamento competere placuit, cum pro parte filius de testamento matris litigasset: quod non erit trahendum ad seruitutes, quae pro parte minui non possunt, plane petetur integra seruitus ab eo, qui filium vicit: partis autem aestimatio praestituitur, aut [2], si paratus erit filius pretio accepto seruitutem praebere, doli summouebitur exceptione legatarius, si non offerat partis aestimationem: exemplo scilicet legis Falcidiae. §. 1. LVCIO SEMPRONIO LEGO OMNEM HEREDITATEM PVBLII MAEVII. Sempronius ea demum onera suscipiet, quae Maeuianae hereditatis fuerunt, et in diem mortis eius, qui heres Maeuii exstitit, perseuerauerunt: sicut vice mutua praestabuntur actiones, quae praestari potuerunt. §. 2. Dominus, herede fructuario scripto, fundum sub conditione legauit: voluntatis ratio non patitur, vt heres ex causa fructus emolumentum retineat, diuersum in ceteris praediorum seruitutibus, quas heres habuit, responsum est: quoniam fructus portionis instar obtinet. §. 3. HERES MEVS TITIO DATO, QVOD EX TESTAMENTO SEMPRONII DEBETVR MIHI: cum iure nouationis, quam legatarius, idemque testator ante fecerat, legatum ex testamento non debeatur, placuit falsam demonstrationem legatario non obesse, nec in totum falsum videri, quod veritatis primordio adiuuaretur. §. 4. Seruus pure manumissus, cui libertas propter impedimentum iuris post aditam hereditatem non competit, quod status eius extrinsecus suspenditur, forte propter adulterii quaestionem, ex eodem testamento neque legata, neque fideicommissa pure data separare potest: quia dies inutiliter cedit. §. 5. Pater cum filia pro semisse herede instituta, sic testamento

1 Ap. Hal. *millibus* abest. 2 *at* loco *aut*.

mento locutus fuerat: PETO CVM MORIERIS, LICET ALIOS QVOQVE FILIOS SVSCEPERIS, SEMPRONIO NEPOTI MEO PLVS TRIBVAS IN HONOREM NOMINIS MEI: neceſſitas quidem reſtituendi nepotibus viriles partes praecedere videbatur, ſed moderandae portionis, quam maiorem in vnius nepotis perſonam conferri voluit, arbitrium filiae datum. §. 6. Non iure tutori dato mater legauit: ſi conſentiat, vt decreto Praetoris confirmetur, et Praetor non idoneum exiſtimet, actio legati non denegabitur. §. 7. Qui Mucianam cautionem, alicuius non faciendi cauſa, interpoſuit: ſi poſtea fecerit: fructus quoque legatorum, quos principio promitti neceſſe eſt, reſtituere debet. §. 8. Variis actionibus legatorum ſimul legatarius vti non poteſt: quia legatum datum, in partes diuidi non poteſt: non enim ea mente datum eſt legatariis pluribus actionibus vti, ſed vt laxior eis agendi facultas ſit, ex vna interim, quae fuerat electa, legatum petere. §. 9. Repetendorum legatorum facultas ex eo teſtamento ſolutorum danda eſt, quod irritum eſſe poſt defuncti memoriam damnatam apparuit: modo ſi a legatis ſolutis crimen perduellionis illatum eſt.

LXXVII. IDEM libro octauo Reſponſorum:

CVM PATER filios, eorumque matrem heredes inſtituiſſet, ita ſcripſit, PETO A TE, FILIA, VT, ACCEPTIS EX HEREDITATE MEA IN PORTIONEM TVAM CENTVM AVREIS, ET PRAEDIO TVSCVLANO, PARTEM HEREDITATIS RESTITVAS MATRI TVAE. Reſpondi, praedium quidem hereditarium iudicio diuiſionis de communi filiam habituram: pecuniam autem de parte ſua retenturam. §. 1. Eorum, quibus mortis cauſa donatum eſt, fidei committi quoquo tempore poteſt: quod fideicommiſſum heredes ſalua Falcidiae ratione, quam in his quoque donationibus exemplo legatorum locum habere placuit, praeſtabunt. Si pars donationis fideicommiſſo teneatur, fideicommiſſum quoque munere Falcidiae fungetur. Si tamen alimenta praeſtari voluit, collationis totum onus in reſiduo donationis eſſe, reſpondendum erit ex defuncti voluntate, qui de maiore pecunia praeſtari non dubie voluit integra. §. 2. Mater filiis ſuis vulgo conceptis dotem ſuam mortis cauſa donando, ſtipulari permiſit: cum aliis heredibus inſtitutis, petiſſet a filiis, viro dotem reſtitui, totum viro fideicommiſſum dotis deberi, ſi Falcidiae ratio non interuenerit, ideo retentionem dotis virum habere placuit: alioquin Falcidiae partem heredibus, a filiis ex ſtipulatu cum viro agentibus, ex dote eſſe per in factum actionem reddendam. §. 3. Surdo et muto, qui legatum accipit, vt cum morietur, reſtituat, recte mandatur: nam et ignorantes adſtringuntur fideicommiſſo, quibus ignorantibus emolumentum ex teſtamento quaeritur. §. 4. Hereditatem filius cum moreretur, filiis ſuis, vel cui ex his voluiſſet, reſtituere fuerat rogatus: quo interea in inſulam deportato, eligendi facultatem non eſſe poena peremtam placuit: nec fideicommiſſi conditionem ante mortem filii heredis exſiſtere: viriles autem inter eos fieri, qui eo tempore vixerint, cum de aliis eligendi poteſtas non fuerit. §. 5. Qui dotale praedium contra legem Iuliam vendidit, vxori legatum dedit, et emtoris fidei commiſit, vt amplius ei pretium reſtituat: emtorem fideicommiſſi non teneri conſtabat: ſi tamen, accepto legato mulier venditionem irritam faceret, eam, oblato pretio, doli placuit exceptione ſummoueri. §. 6. Maeuio debitori ſuo reus ſtipulandi mandauit, vt Titio, cui mortis cauſa donabat, pecuniam debitam ſolueret: cum ſciens dominum vita deceſſiſſe Maeuius pecuniam dediſſet, non eſſe liberationem ſecutam, conſtitit: nec ſi Maeuius ſoluendo non eſſet, in Titium actionem ſolidi, vel iure Falcidiae dandam eſſe: quia mortis cauſa cepiſſe non videretur, diuerſum probandum foret, ſi Maeuius, ignorans dominum vita deceſſiſſe, pecuniam errore lapſus dediſſet: tunc enim portio iure Falcidiae reuocaretur. §. 7. Cum pater fideicommiſſum praediorum, ex teſtamento matris, filiae deberet, eandem pro parte ita heredem inſtituit, vt hereditatem fideicommiſſo conpenſaret; eaſdemque praedia filio exheredato dari voluit. Quamquam filia patris hereditatem ſuſcipere noluiſſet, fideicommiſſum tamen ab heredibus eſſe filio praeſtandum, ad quos hereditatis portio, quam accepit filia, redierat, placuit: quod ſi alium filiae ſubſtituiſſet, eum oportere filio fideicommiſſum reddere. §. 8. Euictis praediis, quae pater, qui ſe dominum eſſe crediderit, verbis fideicommiſſi filio reliquit, nulla cum fratribus et coheredibus actio erit; ſi tamen inter filios diuiſionem fecit, arbiter conjectu-

iectura voluntatis, non patietur, eum partes coheredibus praelegatas restituere: nisi parati fuerint et ipsi patris iudicium fratri conseruari. §. 9. Pater certam pecuniam exheredatae filiae verbis fideicommissi reliquit, eamque nuptu ae dotis nomine dari voluit, filio dotem stipulante: cum filius minorem dotem dedisset, superfluum esse filiae reddendum constabat. Diuortio quoque secuto, fideicommissum filiam recte petituram, vt actio stipulationis sibi praestaretur: quoniam verisimile non erat, patrem interponi stipulationem voluisse, quo filia post primas nuptias indotata constitueretur: ceterum si postea nuberet, ad secundas nuptias cautionem extendi non oportere. §. 10. A filia pater petierat, vt, cui vellet ex liberis suis praedia cum moreretur restitueret: vni ex liberis praedia fideicommissi viua donauit: non esse electionem, propter incertum diem fideicommissi, certae donationis, videbatur: nam in eum destinatio dirigi potest, qui fideicommissum inter ceteros habiturus est, remota matris electione. §. 11. FIDEI HEREDVM MEORVM COMMITTO, NE FVNDVM TVSCVLANVM ALIENENT, ET NE DE FAMILIA NOMINIS MEI EXEAT: secundum voluntatem eos quoque inuitatos intelligendum est, quibus heredes extranei fideicommissam libertatem reddiderunt. §. 12. FIDEI TVAE COMMITTO VXOR, VT RESTITVAS FILIAE MEAE, CVM MORIERIS, QVIDQVID AD TE QVOQVO NOMINE DE BONIS MEIS PERVENERIT: etiam ea quae postea codicillis vxori dedit, fideicommisso continebuntur: nam ordo scripturae non impedit causam iuris, ac voluntatis: sed dos praelegata retinebitur, quoniam reddi potius videtur, quam dari. §. 13. VOLO PRAEDIA DARI LIBERTIS MEIS: QVOD SI QVIS EORVM SINE LIBERIS VITA DECESSERIT, PARTES EORVM AD RELIQVOS PERTINERE VOLO: collibertum patris eundemque filium, ex voluntate substitutionem excludere, placuit. §. 14. Curatoris sui frustra fidei commisisse videbatur, vt heredi fratri negotiorum gestorum rationem redderet: quamquam igitur testamento cautum esset, vt cum ad statum suum frater peruenisset, ei demum solueretur, tamen sub curatore alio fratrem agentem, recte placuit actionem inferre: cum illis verbis fratri potius consultum videretur, quam solutio, quae iuste fieri potuit, dilata. §. 15. Ab instituto extraneo praedia libertis, cum moreretur, verbis fideicommissi relinquerat, et petierat, ne ex nomine familiae alienarentur: substitutum ea praedia debere ex defuncti voluntate, respondi, sed vtrum confestim, an sub eadem conditione, voluntatis esse quaestionem: sed coniectura ex voluntate testatoris capienda, mors instituti exspectanda est. §. 16. Mensae negotium ex causa fideicommissi cum indemnitate heredum per cautionem susceptum, emtioni simile videtur, et ideo non erit quaerendum, an plus in aere alieno sit, quam in quaestu. §. 17. Pater filiae mancipia, quae nubenti dedit, verbis fideicommissi praestari voluit: partus susceptos, etsi matres ante testamentum mortuae fuissent, ex causa fidei commissi praestandos respondi: nec aliud in vxore confirmatis donationibus pridem obseruatum est. §. 18. Hereditatem post mortem suam rogati restituere, nominum periculo, quae per diuisionem obtigerunt, inter coheredes interpositis delegationibus, non adstringuntur: non [1] magis, quam praediorum, cum permutatio rerum discernens communionem interueniet. §. 19. FILIA MEA PRAECIPIAT, SIBIQVE HABEAT, VOLO, REM MATRIS SVAE: fructus quos medio tempore pater percipiet, nec in separato habuit, sed absumsit, vel in suum patrimonium conuertit, non videntur filiae relicti. §. 20. DVLCISSIMIS FRATRIBVS MEIS, AVVNCVLIS AVTEM TVIS, QVAECVMQVAE MIHI SVPERSVNT IN PAMPHILIA, LYCIA, VEL VBICVMQVE, DE MATERNIS BONIS, CONCEDI VOLO, NE QVAM CVM HIS CONTROVERSIAM HABEAS: omnia corpora maternae hereditatis, quae in eadem causa dominii manserunt, ad voluntatem fideicommissi pertinent: ex iisdem igitur facultatibus percepta pecunia, et in corpus proprii patrimonii versa, item iure diuisionis res propriae factae non praestabuntur: cum discordiis propinquorum sedandis prospexerit, quas materia communionis solet excitare. §. 21. Pater pluribus filiis heredibus institutis moriens claues et annulum, custodiae causa, maiori natu filiae tradidit, et libertum eidem filiae qui praesens erat, res, quas sub cura sua habuit, adsignare iussit: commune filiorum negotium gestum intelligebatur, nec

1 Ap. Hal. *non* abest.

nec ob eam rem apud arbitrum diuifionis praecipuam caufam filiae fore. §. 22. Cum inperfecta fcriptura inuenitur, ita demum verbum legati vel fideicommiffi, quod praecedit, vel fequitur, ad communionem adfumitur, fi dicto fcriptum congruat. §. 23. Filius matrem heredem fcripferat, et fideicommiffa tabulis data cum iurisiurandi religione praeftari rogauerat, cum teftamentum nullo iure factum effet: nihilo minus matrem legitimam heredem cogendam praeftare fideicommiffa, refpondi: nam enixae voluntatis preces ad omnem fucceffionis fpeciem porrectae videbantur. §. 24. MANDO FILIAE MEAE PRO SALVTE SOLLICITVS IPSIVS, VT QVOAD LIBEROS TOLLAT, TESTAMENTVM NON FACIAT: ITA ENIM POTERIT SINE PERICVLO VIVERE: fideicommiffariam hereditatem forori coheredi non videri relictam, apparuit: quod non de pecunia fua teftari, fed obtentu confilii, derogare iuri, teftamentum fieri prohibendo, voluit. §. 25. ROGO, FILIA, BONA TVA QVANDOQVE DISTRIBVAS LIBERIS TVIS, VT QVISQVE DE TE MERVERIT: videtur omnibus liberis, etfi non aequaliter promeruerint, fideicommiffum relictum: quibus, matris electione ceffante, fufficiet, fi non offenderint, eos autem quos mater elegerit, fore potiores, fi foli promeruiffent, exiftimaui: quod fi neminem elegerit, eos folos non admitti, qui offenderunt. §. 26. Donationis praediorum epiftolam ignorante filio mater in aede facra verbis fideicommiffi non fubnixam depofuit, et litteras tales ad acuituum mifit: INSTRVMENTVM VOLVNTATIS MEAE POST MORTEM MEAM FILIO MEO TRADI VOLO: cum pluribus heredibus inteftato diem fuum obiiffet, intelligi fideicommiffum filio relictum, refpondi: non enim quaeri oportet, cum quo de fupremis quis loquatur, fed in quem voluntatis intentio dirigetur. §. 27. Libertis praedium reliquit, ac petit, ne id alienarent, vtque in familia libertorum retinerent: fi, excepto vno, ceteri partes fuas vendiderint, qui non vendidit, ceterorum partes, quibus non dedit alienandi voluntatem, integras petet: eos enim ad fideicommiffum videtur inuitaffe, qui iudicio paruerunt: alioquin perabfurdum erit, vice mutua petitionem induci, fcilicet vt ab altero partem alienatam quis petat, cum partem fuam alienando perdiderit, fed hoc ita procedere poteft, fi pariter alienauerint, ceterum, prout quisque prior alienauerit, partem pofterioribus non faciet: qui vero tardius vendidit, ei, qui non vendidit, in fuperiorum partibus feciffe partem intelligitur: at fi nemo vendiderit, et nouiffimus fine liberis vita deceflerit, fideicommiffi petitio non fupererit. §. 28. Cum inter libertos ad praedii legatum liberta quoque fuiffet admiffa, quod patronus petit, vt de nomine familiae non exiret, heredem libertae filium partem praedii, quam mater accepit, retinere vifum eft. §. 29. Cum exiftimaret ad folam confobrinam fuam bona peruentura, codicillis ab ea factis, pluribus fideicommiffa reliquerat: iure fucceffionis ad duos eiusdem gradus poffeffione deuoluta, rationibus aequitatis [1], et perpetui edicti exemplo, pro parte dimidia mulierem releuandam, refpondi, fed libertates ab ea praeftandas, quas intercidere damni caufa durum videbatur. §. 30. Pater, qui filio femiffem dederat, et fororibus eius impuberibus quadrantes, quibus fratrem tutorem dedit, ita fuerat locutus: FILI, CONTENTVS ERIS PRO TVO SEMISSE AVREIS DVCENTIS, ET VOS FILIAE PRO VESTRIS QVADRANTIBVS CENTENIS AVREIS: vice mutua liberis fideicommiffum hereditatis relinquiffe non videbatur, fed aeftimationem, vt a parentibus frugi fieri folet, patrimonii fui feciffe, nec idcirco fratrem iudicio tutelae bonae fidei rationes quandoque praefcriptione demonftratae quantitatis exclufurum. §. 31. Titio fratri fuo Maeuius hereditatem Seii, a [2] quo heres inftitutus erat, poft mortem fuam reftituere rogatus, eodem Titio herede fcripto, petit, vt moriens Titius tam fuam, quam Seii hereditatem Sempronio reftitueret: cum ex fructibus medio tempore perceptis fideicommiffi debitam quantitatem Titius percepiffet, aeris alieni loco non effe deducendum fideicommiffum, refpondi, quoniam ratione compenfationis percepiffe debitum videbatur: plane fi ea lege Maeuius Titium heredem inftituat, ne fideicommiffum ex teftamento Seii retineat, Falcidiam [3] compenfationi fufficere: fed iniquitate occurrere; prudentius autem fecerit, fi ex teftamento fratris hereditatem repudiauerit, et inteftati poffeffionem acceperit: nec videbitur dolo feciffe,

1 Ap. Hal. *aequitatis* abeft. 2 Ap. Hal. *a* abeft, 3 Hal. inferit *quidem*.

cisse, cum fraudem excluserit. §. 32. A TE PETO, MARITE, SI QVID LIBERORVM HABVERIS, ILLIS PRAEDIA RELINQVAS: VEL SI NON HABVERIS, TVIS, SIVE MEIS PROPINQVIS, AVT ETIAM LIBERTIS NOSTRIS: non esse datam electionem, sed ordinem scripturae factum substitutioni, respondi. §. 33. Vicos ciuitati relictos, qui proprios fines habebant, ex causa fideicommissi non ideo minus deberi placuit, quod testator fines eorum significaturum, et certaminis formam, quam celebrari singulis annis voluit, alia scriptura se declaraturum promisit, ac postea morte praeuentus non fecit.

LXXVIII. IDEM libro nono Responsorum:

QVI SOLIDVM fideicommissum frustra petebat, herede Falcidiam obiiciente, si partem interim solui sibi desiderauerit, neque acceperit, in eam moram passus intelligitur. §. 1. Cum post mortem emtoris, venditionem Reipublicae praediorum optimus maximusque Princeps noster Seuerus Augustus rescindi, heredibus pretio restituto, iussisset: de pecunia legatario, cui praedium emtor ex ea possessione legauerat, coniectura voluntatis, pro modo aestimationis, partem soluendam esse respondi. §. 2. Etiam Respublica fideicommissi post moram vsuras praestare cogitur: sed damnum, si quod ex ea re fuerit secutum, ab his sarciendum erit, qui post dictam sententiam iudicatum soluere supersederunt. Nec aliud seruabitur in litis sumtibus, si ratio litigandi non fuit: ignauiam etenim praetendentes audiri non oportere. Quod in tutoribus quoque probatur. §. 3. Praedium pater de familia liberorum alienari verbis fideicommissi prohibuit: supremus ex liberis, qui fideicommissum petere potuit, non idcirco minus actionem in bonis suis relinquisse visus est, quod heredem extrarium sine liberis decedens habuit. §. 4. Si creditor ab eo, qui testamentum fecit, domum acceptam iure pignoris vendidit: contra emtorem fideicommissi causa, tametsi voluntatem defuncti non ignorauit, nihil decernetur.

LXXIX. IDEM libro vndecimo Responsorum:

QVAE fideicommissa moriens libertis viri debuit, eorundem praediorum suis quoque libertis fructum reliquit, iuris ignoratione lapsi, qui petere praedia ex mariti testamento debuerunt, secundum fideicommissum inter ceteros longo tempore perceperunt: non ideo peremtam videri petitionem prioris fideicommissi constitit.

LXXX. IDEM libro primo Definitionum:

LEGATVM ita dominium rei legatarii facit, vt hereditas heredis res singulas: quod eo pertinet, vt, si pure res relicta sit, et legatarius non repudiauit defuncti voluntatem: recta via dominium, quod hereditatis fuit, ad legatarium transeat, nunquam factum heredis.

LXXXI. PAVLVS libro nono Quaestionum:

SI QVIS testamento facto, a filiis suis, quos heredes instituisset, fideicommissa relinquisset, non vt a legitimis heredibus, sed vt a scriptis [1], et testamentum aliquo casu irritum factum sit: filii ab intestato venientes fideicommissa ex testamento praestare compelli non possunt.

LXXXII. IDEM libro decimo Quaestionum:

DEBITOR decem legauit creditori, quae ei post annum sub pignore debebat: non, vt quidam putant, medii temporis tantum commodum ex testamento debetur, sed tota decem peti possunt. Nec tollitur petitio, si interim annus superuenerit: nam sufficit, quod vtiliter dies cessit. Quod si viuo testatore annus superueniat, dicendum erit, inutile effici legatum, quamquam constiterit ab initio. Sic et in dote praelegata responsum est, totam eam ex testamento peti posse. Alioquin secundum illam sententiam, si interusurium tantum est in legato, quid dicemus, si fundus legatus sit ex die debitus? nam nec pecunia peti potest, quae non est legata: nec pars fundi facile inueniretur, quae possit pro commodo peti. §. 1. Si primo et secundo et tertio heredibus institutis, sic legata dentur, SI MIHI PRIMVS HERES NON ERIT, SECVNDVS TITIO DECEM DATO: SI SECVNDVS MIHI HERES NON ERIT, PRIMVS SEIO FVNDVM TVSCVLANVM DATO: vtrisque omittentibus hereditatem, primo et secundo, quaerebatur, substitui, quos eis dederat, an, et cui legata praestare debent? Ab vtroque substituto legata debentur. §. 2. Seruo alie-

1 Hal. addit *filiis*.

alieno posse rem domini legari Valens scribit, item id, quod domino eius pure debetur: cum enim seruo alieno aliquid in testamento damus, domini persona ad hoc tantum inspicitur, vt sit cum eo testamenti factio: ceterum ex persona serui constitit legatum. Et ideo rectissime Iulianus definit, id demum seruo alieno legari posse, quod ipse liber factus capere posset: calumniosa est enim illa adnotatio, posse legari seruo, et quamdiu seruiat: nam et hoc legatum ex persona serui vires accipit. Alioquin et illud adnotaremus, esse quosdam seruos, qui, licet libertatem consequi non possint, attamen legatum et hereditatem possunt adquirere domino. Ex illo igitur praecepto, quod dicimus, serui inspici personam in testamentis, dictum est, seruo hereditario legari posse. Ita non mirum, si res domini, et quod ei debetur, seruo eius pure legari possit: quamuis domino eius non possent haec vtiliter legari.

LXXXIII. IDEM libro vndecimo Quaestionum:

LATINVS LARGVS: proxime ex facto incidit species talis: libertinus [1] patronum ex semisse heredem instituit, et filiam suam ex alio semisse: fidei commisit filiae, vt quibusdam ancillis patroni restitueret, cum hae manumissae essent: et si eadem filia heres non esset, substituit ei easdem ancillas: quoniam filia non voluit heres exsistere, ancillae iussu domini, id est, patroni [2] adierunt defuncti hereditatem: post aliquantum temporis ab eo manumissae quaerebant, an fideicommissum petere ab eodem patrono possint: rogo ergo, quid de hoc existimes, rescribas? Respondi, nec repetitum videri in hunc casum fideicommissum: sed alterutrum datum, vel fideicommissum, vel ipsam hereditatem: melius autem dici, in eundem casum substitutas videri, in quem casum fideicommissum meruerunt: et ideo ad substitutionem eas vocari. Cum enim seruo alieno fideicommissum ab vno ex heredibus sub conditione libertatis fuerit datum, idemque seruus ei heredi substituatur, licet pure substitutio facta sit, tamen sub eadem conditione substitui videtur, sub qua fideicommissum meruit.

LXXXIV. IDEM libro vigesimo primo Quaestionum:

SI QVIS seruo suo fideicommissam libertatem reliquit, et aliud quid adscripsit: quidam dicunt, quia placebat ab herede eum manumitti debere, futurum esse, vt non admittatur ad fideicommissum: sed hoc iniquum est, in huiusmodi enim persona vtriusque quodammodo dies cessit, et libertatis, et pecuniae petendae: adeo vt putem, si mora fiat praestandae libertati, etiam fideicommisso moram videri factam, et vsurarum onus accedere: nam et cetera, quae medio tempore adquisiit domino, dum moratur praestare libertatem, eidem restitui oportere, rectissime responsum est.

LXXXV. IDEM libro quarto Responsorum:

CREDITOREM, cui res pignoris iure obligata a debitore legata esset, non prohiberi pecuniam creditam petere, si voluntas testatoris compensare volentis euidenter non ostenderetur.

LXXXVI. IDEM libro decimo tertio Responsorum:

GAIVS SEIVS PRONEPOS MEVS HERES MIHI ESTO EX SEMISSE BONORVM MEORVM, EXCEPTA DOMV MEA, ET PATERNA, IN QVIBVS HABITO, CVM OMNIBVS, QVAE IBI SVNT. QVAE OMNIA SCIAS AD PORTIONEM HEREDITATIS, QVAM TIBI DEDI, NON PERTINERE. Quaero, cum sit in his domibus argentum, nomina debitorum, supellex, mancipia: an haec omnia, quae illic inueniuntur, ad alios heredes institutos debeant pertinere? Paulus: respondi, nomina debitorum non contineri, sed omnium [3] esse communia, in ceteris vero nullum pronepoti locum esse. §. 1. Titius, cum fratris filio fundos et vrbana praedia legaret, in his et fundum Seianum legauit, quem ipse paterfamilias, quoad viueret, vno quidem nomine vniuersum habuit, sed, quo facilius conductorem inueniret, per duas partes locabat, ita vt ex qualitate loci superiorem partem, Seianum superiorem, inferiorem autem partem Seianum inferiorem appellaret. Quaero, an is fundus totus ad fratris filium pertineat? Paulus respondit, si testator fundum Seianum vno nomine vniuersum possedit: quamuis eundem diuisis partibus locauerat, vniuersum eum ex causa fideicommissi praestari oportere: nisi si heres, de

1 *Libertus.* 2 Ap. Hal. *id est, patroni* absunt. 3 Hal. inserit *haec.*

de qua parte testator senserit, euidenter probauerit.

LXXXVII. Idem libro decimo quarto Responsorum:

Titia Seio tesseram frumentariam comparari voluit, post diem trigesimum a morte ipsius. Quaero, cum Seius viua testatrice, tesseram frumentariam ex causa lucratiua habere coepit, nec possit id, quod habet, petere, an ei actio competat? Paulus respondit, ei, de quo quaeritur, pretium tesserae praestandum: quoniam tale fideicommissum magis in quantitate, quam in corpore consistit. §. 1. Vsuras fideicommissi, post impletos annos vigintiquinque, puellae, ex quo mora facta est, deberi respondi: quamuis enim constitutum sit, vt minoribus vigintiquinque annis vsurae omnimodo praestentur, tamen non pro mora hoc habendum est, quam sufficit *semel* interuenisse, vt perpetuo debeantur. §. 2. Seia libertis suis fundum legauit, fideique eorum ita commisit, FIDEI AVTEM VESTRAE, VERE ET SAPIDE, COMMITTO, NE EVM FVNDVM VENDATIS: EVMQVE, QVI EX VOBIS VLTIMVS DECESSERIT, CVM MORIETVR, RESTITVAT SYMPHORO LIBERTO MEO, ET SVCCESSORI, ET BERYLLO, ET SAPIDO, QVOS INFRA MANVMISI, QVIVE EX HIS TVNC SVPERVIVENT. Quaero, cum nec in prima parte testamenti, qua fundum praelegauit, eos substituit, in secunda tamen adiecerit verbum, QVI VLTIMVS DECESSERIT, an pars vnius defuncti ad alterum pertineret? Paulus respondit, testatricem videri in eo fideicommisso, de quo quaeritur, duos gradus substitutionis fecisse: vnum, vt is, qui ex duobus prior morietur, alteri restitueret: alterum, vt nouissimus his restitueret, quos nominatim postea enumerauit. §. 3. Imperator Alexander Augustus Claudiano Iuliano Praefecto vrbi. Si liquet tibi, Iuliane carissime, auiam interuertendae inofficiosi querelae patrimonium suum donationibus in nepotem factis exinanisse: ratio deposcit, id, quod donatum est, pro dimidia parte reuocari. §. 4. Lucius Titius, cum haberet quinque liberos vniuersos emancipauit, et in vnum filium Gaium Seium amplissimas facultates donationibus contulit, et modicum sibi residuum seruauit, et vniuersos liberos cum vxore scripsit heredes: in eodem testamento duas possessiones, quas retinuerat, eidem Gaio Seio praelegauit: et ab eo petit, vt ex reditibus praediorum, quae viuus ei donauerat, Maeuiae filiae tot aureos daret, item alteri fratri alios tot: conuentus a Maeuia sorore sua, legem Falcidiam implorat. Quaero, cum sanctissimus Imperator, vt supra scriptum est, contra voluntatem donantis, ea quae donata sunt, reuocari praeceperit, an Gaius Seius compellendus sit secundum voluntatem patris ex donationibus fideicommissum praestare heredi sororis? Paulus respondit, post literas Imperatoris nostri dubitari non oportere, quin in hac quoque specie, de qua quaeritur, subueniendum sit liberis, quorum portio, in vnum filium donationibus collatis, imminuta est: praesertim cum Imperator noster contra voluntatem patris subuenerit, in proposita autem causa etiam voluntas patris pro his, qui fideicommissum petunt, intercedit: sed si Falcidia lex intercedit, fideicommissa in solidum esse praestanda, propter immodicarum donationum rationem.

LXXXVIII. Scaevola libro tertio Responsorum:

Lucius Titius testamento ita cauit, SI QVID CVIQVE LIBERORVM MEORVM DEDI, AVT DONAVI, AVT IN VSVM CONCESSI, AVT SIBI ADQVISIIT, AVT EI AB ALIQVO DATVM, AVT RELICTVM EST: ID SIBI PRAECIPIAT, SVMAT, HABEAT: filii nomine Kalendarium fecerat: postea sententia dicta est, et placuit id quod sub nomine ipsius filii in Kalendario remanserat, ei deberi: non etiam id quod exactum in rationes suas pater conuertisset. Quaero, si id, quod exegisset pater ex nominibus filii ante testamentum factum, iterum post testamentum factum in nomen filii conuertisset, an ad filium secundum sententiam pertineret? Respondi, id quod ex eadem causa exactum, in eandem causam redisset, deberi. §. 1. A TE PETO, TITI, FIDEIQVE TVAE COMMITTO, VTI CVRAM CONDENDI CORPORIS MEI SVSCIPIAS, ET PRO HOC TOT AVREOS E MEDIO PRAECIPITO. Quaero, an si Lucius Titius minus quam decem aureos erogauerit, reliqua summa heredibus proficiat? Respondi secundum ea quae proponerentur, heredum commodo proficere. §. 2. Quae marito heres extiterat, ita testamento cauit: MAEVI

ET

ET SEMPRONI, FILII DVLCISSIMI, PRAECIPITOTE OMNE QVIDQVID EX HEREDITATE BONISVE TITII DOMINI MEI, PATRIS VESTRI, AD ME PERVENIT MORTIS EIVS TEMPORE: ITA TAMEN, VT OMNE ONVS EIVSDEM HEREDITATIS TAM IN PRAETERITVM, QVAM IN FVTVRVM, NEC NON ETIAM SI QVID POST MORTEM TITII DOMINI MEI, ADGNOSCATIS. Quaero, an, ſi quid ſoluiſſet poſt mortem mariti, cum ipſa fructus cepiſſet, dediſſet, ad onus eorum pertineret? Reſpondi, ſecundum ea quae proponerentur, ea dumtaxat onera legatariis impoſuiſſe, quae ſupereſſent. §. 3. QVISQVIS MIHI HERES HEREDESVE ERVNT, HOC AMPLIVS LVCIVS EVTYCHVS, QVAM QVOD EVM HEREDEM INSTITVI, E MEDIA HEREDITATE SVMITO, SIBIQVE HABETO VNA CVM PAMPHILO, QVEM LIBERVM ESSE IVBEO, INSTRVMENTVM TABERNAE FERRARIAE, ITA VT NEGOTIVM EXERCEATIS. Lucius Eutychus viua teſtatrice deceſſit: pars hereditatis eius ad coheredem pertinuit. Quaero, an Pamphilus eodem teſtamento manumiſſus, ad petitionem partis inſtrumenti admitti poſſit: licet taberna, vt voluit teſtatrix, exerceri non poſſit? Reſpondi, admitti. §. 4. Sempronia ſubſtituta heredi inſtituto, legata accepit, ſi heres non eſſet: mouit contra inſtitutum actionem, quod dolo eius factum eſſe dicebat, quo minus teſtatrix volens primo loco ſcribere eam heredem, teſtamentum mutaret: nec obtinuit. Quaero, an legati perſecutionem ſaluam haberet? Reſpondi, ſecundum ea quae proponerentur, ſaluam habere. §. 5. Teſtator legata ante quinquennium vetuit peti, praeſtarique: ſed heres quaedam ſua ſponte ante quinquennium ſoluit. Quaeſitum eſt, an eius, quod ante diem exſiſtentem ſolutum eſt, repraeſentationem in reliqua ſolutione legati reputare poſſit? Reſpondi, non propterea minus relictum videri, quod aliquid ante diem ſit ſolutum. §. 6. Lucius Titius teſtamento ita cauit, PRAEDIOLVM MEVM DARI VOLO LIBERTIS LIBERTABVSQVE MEIS, ET QVOS HOC TESTAMENTO MANVMISI, ET SEIAE ALVMNAE MEAE, ITA NE DE NOMINE FAMILIAE MEAE EXEAT, DONEC AD VNVM PROPRIETAS PERVENIAT. Quaero, an Seia in communione cum libertis habeat portionem: an vero ſibi partem dimidiam eius praedioli vindicare poſſit? Reſpondi, perſpicuam eſſe teſtantis voluntatem, omnes ad viriles partes vocantis. §. 7. Impuberem filium heredem inſtituit: vxori dotem praelegauit, item ornamenta, et ſeruos, et aureos decem: et ſi inpubes deceſſiſſet, ſubſtituit: a quibus ita legauit, QVAECVMQVE PRIMIS TABVLIS DEDI, EADEM OMNIA AB HEREDIBVS QVOQVE HEREDIS MEI IN DVPLVM DARI VOLO. Quaeritur, an ex ſubſtitutione, impubere mortuo, dos quoque iterum debeatur? Reſpondi, non videri de dotis legato duplicando teſtatorem ſenſiſſe. Item quaero, cum corpora legata etiam nunc [1] ex lucratiua cauſa poſſideantur, an a ſubſtitutis peti poſſint? Reſpondi, non poſſe. §. 8. CIVIBVS MEIS DO LEGO CHIROGRAPHVM GAII SEII: poſtea codicillis vetuit a Seio exigi: et ab herede petit, vt ex alterius debitoris debito, quem codicillis nominauit, eandem ſummam reipublicae daret. Quaeſitum eſt, ſi poſterior idoneus non eſſet, an integram quantitatem heredes praeſtare debeant? Reſpondi, heredes Reipublicae aduerſus eum dumtaxat debitorem, qui nouiſſimis codicillis, vt proponitur, deſignatus eſt, actionem praeſtare debere. §. 9. Filiam ex aſſe inſtituit heredem, eique ſubſtituit nepotem ſuum, et ita cauit: SI, QVOD ABOMINOR, NEQVE FILIA MEA, NEQVE NEPOS MEVS, HEREDES MEI ERVNT, TVNC PORTIONEM MEAM PARTIS DIMIDIAE FVNDI ILLIVS AD LIBERTOS MEOS PERTINERE VOLO. Quaeritur, cum ante teſtatorem et filia et nepos deceſſerunt, et inteſtati bona pertinuerunt ad pronepotem eius: an fideicommiſſum ad libertos pertineret? Reſpondi, ſecundum ea quae proponerentur, ſi nullus alius heres inſtitutus, ſubſtitutusque eſſet, quam filia et nepos, videri legitimorum fideicommiſſum eſſe, vt praeſtarentur. §. 10. QVISQVIS MIHI HERES ERIT, SCIAT DEBERE ME DEMETRIO PATRVO MEO DENARIA TRIA, ET DEPOSITA APVD ME A SELEVCO PA-

1 *etiam nunc.*

PATRVO MEO DENARIA TRIA, QVAE ETIAM PROTINVS REDDI ET SOLVI EIS IVBEO. Quaesitum est, an, si non deberentur, actio esset? Respondi, si non deberentur, nullam quasi ex debito actionem esse, sed ex fideicommisso. §. 11. Lucius Titius Damam et Pamphilum libertos suos ante biennium mortis suae de domu dimisit, et cibaria, quae dabat, praestare desiit: mox facto testamento ita legauit: QVISQVIS MIHI HERES ERIT, OMNIBVS LIBERTIS MEIS, QVOS HOC TESTAMENTO MANVMISI, ET QVOS ANTE HABVI, QVOSQVE, VT MANVMITTANTVR, PETII, ALIMENTORVM NOMINE IN MENSES SINGVLOS CERTAM PECVNIAM DATO. Quaesitum est, an Damae et Pamphilo fideicommissum debeatur? Respondi, secundum ea quae proponerentur, ita deberi, si hi, qui petent, manifeste docerent, eo animo circa se patronum, cum testamentum faceret, esse coepisse, vt his quoque legatum dari vellet: alioquin nihil ipsis praestetur. §. 12. Damae et Pamphilo, quos testamento manumiserat, fundum dedit, ita vt post mortem suam filiis suis restituerent: eodem testamento petiit ab heredibus suis, vt Pamphilam manumitterent, quae Pamphila [1] filia naturalis erat Pamphili: idem Pamphilus, post diem legati sui cedentem, testamento heredem instituit Maeuium, eiusque fidei commisit, vt hereditatem suam, id est, fundi suprascripti partem dimidiam, quam solam in bonis ex testamento patronae suae habebat, Pamphilae filiae suae, cum primum libera fuisset, restitueret. Quaero, Pamphila manumissa, vtrum ex testamento superiore patris sui patronae eam partem petere possit, an vero ex testamento patris naturalis, ex causa fideicommissi, habita ratione legis Falcidiae? Respondi, ex his, quae proponerentur, probari, Pamphilam dumtaxat ex testamento superiore fideicommissum petere posse. Claudius [2]: quia creditur, appellatione filiorum et naturales libros, id est [3], in seruitute susceptos, contineri. §. 13. Scaeuola: codicillis Gaio Seio centum legauit, eiusque fidei commisit, vt ancillae testatoris ea daret. Quaero, an vtile fideicommissum sit, quod legatarius ancillae testatoris dare iussus est? Respondi, non esse. Item, si vtile non est, an legatarius heredi, cuius ancilla est, restituere compellatur? Respondi, non compelli: sed nec ipsum legatarium legatum petere posse. §. 14. Insulam libertis vtriusque sexus legauit, ita vt ex reditu eius masculi duplum, feminae simplum percipiant: eamque alienari vetuit: ex consensu omnium ab herede venumdata est. Quaero, an et ex pretio insulae duplum mares, simplum caperent feminae? Respondi, ob pretium nullam fideicommissi persecutionem esse, nisi ea mente venditioni consenserunt, vt similiter ex pretio mares quidem duplum, feminae autem simplum consequantur. §. 15. Instituto filio herede, et ex eo nepotibus emancipatis, testator ita cauit: *βούλομαι δὲ τὰς ἐμὰς οἰκίας μὴ πωλεῖσθαι ὑπὸ τῶν κληρονόμων μου, μηδὲ δανείζεσθαι κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ μένειν αὐτὰς ἀκεραίας αὐτοῖς, καὶ υἱοῖς, καὶ ἐκγόνοις, εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον. ἐὰν δὲ τις βουληθῇ αὐτῶν πωλῆσαι τὸ μέρος αὐτοῦ, καὶ δανείσασθαι κατ' αὐτοῦ, ἐξουσίαν* [4] *ἐχέτω πωλῆσαι τῷ συγκληρονόμῳ αὐτοῦ, καὶ δανείζεσθαι* [5] *παρ' αὐτοῦ. ἐὰν δέ τις παρὰ ταῦτα ποιήσῃ, ἔςαι* [6] *τὸ χρηματιζόμενον ἄχρηστον καὶ ἄκυρον* [7]. Quaeritur, cum filius defuncti mutuam pecuniam a Flauia Dionysia acceperit, et locatis aedibus pro parte sua, pensiones sibi debitas creditrici delegauerit, an conditio testamenti exstitisse videatur, vt filiis suis fideicommissi nomine teneatur? Respondi, secundum ea quae proponerentur, non exstitisse. §. 16. Matre et vxore heredibus institutis ita cauit. A TE, VXOR CARISSIMA, PETO, NE QVID POST MORTEM TVAM FRATRIBVS TVIS RELINQVAS: HABES FILIOS SORORVM TVARVM, QVIBVS RELINQVAS: SCIS VNVM FRATREM TVVM FILIVM NOSTRVM OCCIDISSE, DVM EI RAPINAM FACIT: SED ET ALIVS MIHI DETERIORA FECIT. Quaero,

1 Ap. Hal. *Pamphila* abest. 2 Hal. addit *notat.* 3 *vel* loco *id est.* 4 Hal. inserit *δὴ.* 5 *δανείσασθαι.* 6 Hal. inserit *ἔςω.* Hal. haec inter Graeca ita vertit: *Non volo autem, vt a meis haeredibus aedes meae veneant, illarumque nomine pecunia mutua accipiatur: sed vt apud eos (siue filii siue nepotes sint) in omne aeuum inuiolabiliter permaneant. Si quis vero eorum partem suam vendere, vel in caussam mutui obligare voluerit: saltem coheredi suo eius uendendi vel obligandi potestatem habeto. Quod si aduersus ea quis fecerit: quidquid eius gestum esse dicetur, id infirmum atque irritum esto.*

Quaero, cum vxor inteſtata deceſſit, et legitima eius hereditas ad fratrem pertineat, an ſororis [1] filii fideicommiſſum ab eo petere poſſunt? Reſpondi, poſſe defendi, fideicommiſſum deberi. §. 17. Lvcivs Titivs hoc mevm testamentvm scripsi sine vllo ivrisperito, rationem animi mei potivs secvtvs, qvam nimiam et miseram diligentiam: et si minvs aliqvid legitime minvsve perite fecero, pro ivre legitimo haberi debet hominis sani volvntas: deinde heredes inſtituit. Quaeſitum eſt, inteſtati eius bonorum poſſeſſione petita, an portiones adſcriptae ex cauſa fideicommiſſi peti poſſunt? Reſpondi, ſecundum ea quae proponerentur, poſſe.

LXXXIX. Idem libro quarto Reſponſorum:

Testamento filium et vxorem ſuam heredes inſtituit: poſtea epiſtolam ſcripſiſſe dicitur, qua et quidquid in peculio habuit filius, ei donauit, et adiecit, [2] praecipua haec eum, ſuique iuris, et poſt mortem ſuam habere velle. Quaero, cum teſtamento ſignificauerit, ſi quid obſignatum recepiſſet, id vice codicillorum valeret, epiſtola autem non ſit obſignata: an quae epiſtola continentur, ad filium pertineant? Reſpondi, ſi fides epiſtolae relictae conſtaret, deberi, quae in eam dare ſe velle ſignificauit. §. 1. Qui indiuiſam cum fratre ſuo rem habebat, filias ſuas heredes inſtituit, et ita cauit: propter res vniversas, qvae mihi cvm illo fratre meo, patrvo vestro, commvnes svnt, qvas aestimationis constiterit esse vniversas dvo millivm avreorvm, fidei vestrae committo, vti pro portione vestra mille avreos a Lvcretio Pacato patrvo vestro accipiatis: huic teſtamento quinquennio ſuperuixit, et abunde patrimonium reliquit. Quaeſitum eſt, an heredes Lucretii Pacati ſecundum verba ſupraſcripta offerentes mille aureos, fideicommiſſum conſequantur? Reſpondi, ſecundum ea quae proponerentur, non facere voluntatem, vt vniuerſa datis millenis aureis reſtituerentur: ſed aeſtimationis, quae mortis tempore in rebus fuerat, oblationem debere fieri. §. 2. Seio, quem heredi ſubſtituerat, ita legauit: Seio, si mihi heres non erit, et vxori eivs Marcellae, argenti libras qvindecim dari volo. Quaero, cum Seius heres exſtiterit, an Marcellae legati dimidia portio debeatur? Reſpondi, ſecundum ea quae proponerentur, deberi. §. 3 Lucius Titius inteſtato moriturus, cum haberet vxorem, et ex ea filiam emancipatam, codicillis haec verba inſeruit, pertinent avtem hi codicilli ad vxorem et filiam, primvm avtem rogo, sic inter vos agatis, vt me vivo egistis: itaqve rogo, vt qvidqvid avt ego relinqvero, avt qvod vos ipsae habetis, commvne vobis sit: filia inteſtati patris bonorum poſſeſſionem accepit. Quaeritur, an aliqua pars hereditatis Lucii Titii ex cauſa fideicommiſſi a filia matri deberetur, et quota? Reſpondi, ſecundum ea quae proponerentur, dimidiam partem deberi, ſi modo vxor parata ſit in commune bona ſua conferre. §. 4. Quatuor filios aequis partibus inſtituit, et fundum per praeceptionem ſingulis legauit: filii, cum vniuerſa bona patris obligata eſſent, mutua accepta pecunia hereditario creditori ſoluerunt, et poſteriori obligauerunt: qui, cum ei debitum non ſolueretur, praedia vniuerſa, lege pignoris, vni ex heredibus vendidit. Quaeritur, an cum iſte filius ex cauſa emtionis ea poſſideat, fratribus et coheredibus fideicommiſſi petitio eſſet: an vero ea peremta eſſet, cum communiter vniuerſa ſequenti creditori obligauerint? Reſpondi, actionem quidem fideicommiſſi in perſonam competentem omnibus inuicem manere: non autem fideicommiſſum reſtituendum eſt, niſi prius debitum ab eis emtori, eidemque coheredi perſolueretur. §. 5. Filiae fideicommiſit in haec verba: peto a te filia mea, vt dotalem cavtionem post mortem meam mvtes, et ita renoves vt fratres tvi dotem stipvlarentvr hoc casv, vt si sine liberis vno, plvribvsve in matrimonio morieris, dos ad eos perveniat: poſt mortem patris deceſſit maritus, antequam renouaretur cautio dotalis: et poſtea alii nupta deceſſit, nullo liberorum relicto, viuo adhuc Titio vno ex fratribus. Quaeſitum eſt, an Titius petitionem haberet rerum, quae in dotem fuerant? Reſpondi, poſſe fideicommiſ-

1 Ap. Hal. *ſororis* abeſt. 2 Hal. praefigit *ſr*.

missum ab heredibus sororis peti, si per eam stetit, quo minus dotem frater stipularetur. §. 6. Filium et filiam heredes instituit, et libertis legata dedit, eorumque fidei commisit in haec verba: A VOBIS PETO, VT QVIDQVID VOBIS LEGAVI, CONTENTI SITIS VIVENTES, VT POST VOS FILIIS MEIS RESTITVATIS: defuncta testatricis filia Maeuia, libertus decessit, herede instituto patronae filio ex parte debita, ex altera extraneo. Quaesitum est, an adita hereditate, patronae filius a coherede suo partem eorum, quae ex testamento matris ad Maeuium libertum peruenerant, petere potest? Respondi, eius quod ei deberetur, si hereditatem non adisset, partem a coherede petere posse. §. 7. Maritus vxorem ex asse heredem instituit, cuius post mortem codicillos aperiri testator praecepit: praedium hereditarium vxor, infructuosum rationi suae existimans, vendidit: emtor quaerit, an retractari haec venditio possit post mortem mulieris ab his, quibus codicillis per fideicommissum hereditas data deprehenderetur, an vero solum quantitas pretii ab herede vxoris fideicommissariis debeatur? Respondi, propter iustam ignorantiam tam mulieris, quam emtoris, heredem mulieris, vt fundus apud emtorem remaneat, fideicommissario pretium dare debere.

LIBER TRIGESIMVS SECVNDVS.

DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.[1]

VLPIANVS libro primo Fideicommissorum:

Si incertvs quis sit, captiuus sit, an a latrunculis obsessus: testamentum facere non potest. Sed et si sui iuris sit ignarus, putetque se per errorem, quia a latronibus captus est, seruum esse velut hostium, vel legatus, qui[2] nihil se a captiuo differre putat: non posse fideicommittere certum est: quia nec testari potest, qui, an liceat sibi testari, dubitat. §. 1. Sed si filiusfamilias vel seruus fideicommissum reliquerit, non valet, si tamen manumissi decessisse proponantur, constanter dicemus, fideicommissum relictum videri, quasi nunc datum, cum mors ei contingit: videlicet si durauerit voluntas post manumissionem. Haec vtique nemo credet in testamentis nos esse probaturos: quia nihil in testamento valet, quoties ipsum testamentum non valet: sed si alias fideicommissum quis reliquerit. §. 2. Hi, quibus aqua et igni interdictum est, item deportati[3], fideicommissum relinquere non possunt: quia nec testamenti faciendi ius habent, cum sint ἀπόλιδες[4]. §. 3. Deportatos autem eos accipere debemus, quibus Princeps insulas adnotauit, vel de quibus deportandis scripsit. Ceterum, prius quam factum Praesidis comprobet, nondum amisisse quis ciuitatem videtur: proinde, si ante decessisset, ciuis decessisse videtur: et fideicommissum, quod ante reliquerat, quam sententiam pateretur, valebit: sed et si post sententiam, antequam Imperator comprobet, valebit quod factum est, quia certum statum vsque adhuc habuit. §. 4. A Praefectis vero Praetorio, vel eo, qui vice Praefecti ex mandatis Principis cognoscet, item a Praefecto vrbis deportatos, quia ei quoque epistola Diui Seueri et Imperatoris nostri ius deportandi datum est, statim amittere ciuitatem: et ideo nec testamenti faciendi ius, nec fideicommittendi constat habere. §. 5. Si quis plane in insulam deportatus codicillos ibi fecerit, et indulgentia Imperatoris restitutus, iisdem codicillis durantibus decesserit: potest defendi fideicommissum valere, si modo in eadem voluntate durauit. §. 6. Sciendum est autem, eorum fidei committi quem posse ad quos aliquid peruenturum est morte eius: vel dum eis datur, vel dum eis non adimitur. §. 7. Nec tantum proximi bonorum possessoris, verum inferioris quoque fidei committere possumus. §. 8 Sed et eius, qui nondum natus est, fidei committi posse, si modo natus nobis successurus sit. §. 9. Illud certe indubitate dicitur, si quis intestatus decedens, ab eo, qui primo gradu ei succedere potuit, fideicommissum reliquerit, si illo repudiante, ad sequentem gradum deuoluta sit successio, eum fideicom-

[1] Hal. addit: *LIBER TERTIVS*. [2] Ap. Hal. *qui* abest. [3] Ap. Hal. *item deportati* absunt. [4] Hal. *extorres ciuitate*.

commiſſum non debere: et ita Imperator noſter reſcripſit. §. 10. Sed et ſi a patrono ſit relictum, et aliquis ex liberis eius mortuo admiſſus ſit ad bonorum poſſeſſionem, idem erit dicendum.

II. GAIVS libro primo Fideicommiſſorum:

EX FILIO praeterito, licet ſuus heres erit, fideicommiſſum relinqui non poteſt.

III. VLPIANVS libro primo fideicommiſſorum:

SI MVLIER dotem ſtipulata fuerit, et accepto tulit marito in hoc dotem, vt fideicommiſſum det: dicendum eſt, fideicommiſſum deberi: percepiſſe enim aliquid a muliere videtur: haec ita, ſi mortis cauſa donatura mulier marito fecit acceptum. Sed et ſi mortis cauſa auxerit marito dotem, vel in matrimonium eius mortis cauſa redierit, poteſt dici fideicommiſſum ab eo deberi. §. 1. Iulianus ſcribit, ſi ſeruus mihi legatus ſit, eumque manumittere rogatus ſim, fideicommiſſum a me relinqui non poſſe: ſcilicet ſi pure roget: nam ſi ſub conditione, vel in diem, propter fructum medii temporis poſſe me obligari, nec Iulianus dubitaret. §. 2. Si rem quis debeat ex ſtipulatu ei, cui rem legauerit: fidei committere eius non poterit: licet ex legato commodum ſentire videatur, quod dominium nanciſcitur ſtatim, nec exſpectat ex ſtipulatu actionem, fortaſſis quis dicat, et ſumtum litis, quem ſuſtineret, ſi ex ſtipulatione litigaret, eum lucrari: ſed nequaquam dicendum eſt, huius fidei committi poſſe. §. 3. Sed et ſi habenti tibi proprietatem, vſumfructum mortis cauſa ceſſero: poteſt dici, fideicommittere me poſſe: nec quemquam moueat, quod vſusfructus ſolet morte exſtingui: nam medii potius temporis, quo viuat qui donauit, commodum cogitemus. §. 4. Si autem pignus debitoris liberauero mortis cauſa et eius fidei commiſero: non poteſt valere fideicommiſſum.

IV. PAVLVS libro quarto Sententiarum:

A PATRE vel domino relictum fideicommiſſum, ſi hereditas ei non quaeratur, ab emancipato filio vel ſeruo manumiſſo vtilibus actionibus poſtulatur: penes eos enim quaeſitae hereditatis emolumentum remanet.

V. VLPIANVS libro primo Fideicommiſſorum:

SI FVERIT municipio legatum relictum ab his, qui rem publicam gerunt, fideicommiſſum dari poteſt. §. 1. Si quis non ab herede, vel legatario, ſed ab heredis, vel legatarii herede fideicommiſſum reliquerit, hoc valere benignum eſt.

VI. PAVLVS libro primo Fideicommiſſorum:

SED ET SI ſic fideicommiſſum dedero ab herede meo, TE ROGO, LVCI TITI, VT AB HEREDE TVO PETAS DARI MAEVIO DECEM AVREOS, vtile erit fideicommiſſum: ſcilicet, vt mortuo Titio, ab herede eius peti poſſit: idque et Iulianus reſpondit. §. 1. Sic autem fideicommiſſum dari non poterit, SI STICHVS SEII FACTVS, IVSSV EIVS HEREDITATEM ADIERIT, ROGO DET: quoniam qui fortuito, non iudicio teſtatoris, conſequitur hereditatem, vel legatum, non debet onerari: nec recipiendum eſſe, vt cui nihil dederis, eum rogando obliges.

VII. VLPIANVS libro primo Fideicommiſſorum:

SI DEPORTATI ſeruo fideicommiſſum fuerit adſcriptum, ad fiſcum pertinere, dicendum eſt: niſi ſi eum deportatus viuo teſtatore alienauerit, vel fuerit reſtitutus: tunc enim ad ipſum debebit pertinere. §. 1. Si miles deportato fideicommiſſum reliquerit, verius eſt, quod et Marcellus probat, capere eum poſſe. §. 2. Si quis creditori ſuo legauerit id, quod debet, fidei committi eius non poterit, niſi commodum aliquod ex legato conſequatur: forte exceptionis timore, vel ſi quod in diem debitum fuit, vel ſub conditionem.

VIII. PAVLVS libro primo Fideicommiſſorum.

SI LEGATARIVS, a quo fideicommiſſum datum eſt, petierit legatum: id tantum, quod per iudicem exegerit, praeſtare fideicommiſſario cogetur: vel, ſi non exegerit, actione cedere: ad eum enim litis periculum ſpectare iniquum eſt, ſi non culpa legatarii lis perierit. §. 1. Seruo heredis fideicommiſſum vtiliter non relinquitur: niſi ſidei eius commiſerit, vt ſeruum manumittat. §. 2. Cum ita petiſſet teſtator, vt quidquid ex bonis eius ad patrem perueniſſet, filiae ſuae ita reſtitueret, vt eo amplius haberet, quam ex bonis patris habitura eſſet: Diuus Pius reſcripſit, manifeſtum eſſe, de eo tempore ſenſiſſe teſtatorem, quod poſt mortem patris futurum eſſet.

IX

IX. MARCIANVS libro primo Fideicommissorum:

SI ITA fuerit fideicommissum relictum, AD QVEMCVMQVE EX TESTAMENTO MEO, VEL AB INTESTATO, vel ita, AD QVEMCVMQVE QVOQVO IVRE BONA MEA PERVENIANT: hac oratione et eius, qui postea natus erit, inue[1] familiam venerit, et eius, qui postea cognatus esse coeperit, fideicommissum videtur, eius quoque, quae nondum nupta erit, sed postea, eo [2] casu, quo ex Edicto ad vxorem bona mariti intestati solent pertinere.

X. VALENS libro secundo Fideicommissorum:

SI TIBI, et ei, qui ex tribus liberis meis in funus meum venerit, centum aureos legauero: non minuitur in tua persona legatum, si nemo venit.

XI. VLPIANVS libro secundo Fideicommissorum:

FIDEICOMMISSA quocumque sermone relinqui possunt: non solum latina vel graeca, sed etiam punica vel gallicana, vel alterius cuiuscumque gentis. §. 1. Quoties quis exemplum testamenti praeparat, et prius decedat, quam testetur: non valent quasi ex codicillis, quae in exemplo scripta sunt: licet verba fideicommissi scriptura habeat: et ita Diuum Pium decreuisse, Maecianus scribit. §. 2. Si ita quis scripserit, ILLVM TIBI COMMENDO: Diuus Pius rescripsit, fideicommissum non deberi: aliud est enim personam commendare, aliud voluntatem suam fideicommittentis heredibus insinuare. §. 3. Cum esset quis rogatus restituere portionem accepta certa quantitate, responsum est, vltro petere ipsum fideicommissum ab herede posse. Sed vtrum, si volet, praecipiet, restituetque portionem, an vero et si noluerit, cogatur accepta quantitate portionem restituere, propriae est deliberationis: et sane, cum quis rogatur, accepta certa quantitate portionem restituere, duplex est fideicommissum: vnum, vt possit petere quantitatem paratus portione cedere: aliud, vt etsi non petet, tamen cogatur fideicommissario restituere parato praestare quantitatem. §. 4. Si quis ita scripserit, SVFFICIVNT TIBI VINEAE, VEL FVNDVS: fideicommissum est: quoniam et illud fideicommissum esse arbitramur, CONTENTVS ESTO ILLA RE. §. 5. Sic fideicommissum relictum, NISI HERES MEVS NOLVERIT, ILLI DECEM DARI VOLO, quasi conditionale fideicommissum est, et primam voluntatem exigit: ideoque post primam voluntatem non erit arbitrium heredis dicendi noluisse. §. 6. Hoc autem legatum CVM VOLVERIT tractum habet, quamdiu viuat is, a quo fideicommissum relictum est: verum si antequam dederit, decesserit, heres eius praestat: sed et si fideicommissarius, antequam heres constituat, decesserit, ad heredem suum nihil transtulisse videtur: conditionale enim esse legatum, nemini dubium est, et pendente conditione legati, videri decessisse fideicommissarium. §. 7. Quamquam autem fideicommissum ita relictum non debeatur, SI VOLVERIS: tamen si ita adscriptum fuerit, SI FVERIS ARBITRATVS, SI PVTAVERIS, SI AESTIMAVERIS, SI VTILE TIBI FVERIT VISVM, vel VIDEBITVR, debebitur: non enim plenum arbitrium voluntatis heredi dedit, sed quasi viro bono commissum relictum. §. 8. Proinde si ita sit fideicommissum relictum, ILLI SI TE MERVERIT: omnimodo fideicommissum debebitur: si modo meritum, quasi apud virum bonum, collocare fideicommissarius potuit. Et si ita sit, SI TE NON OFFENDERIT: aeque debebitur. Nec poterit heres causari, non esse meritum, si alius vir bonus et non infestus meritum potuit admittere. §. 9. Haec verba, TE FILI ROGO, VT PRAEDIA, QVAE AD TE PERVENERINT, PRO TVA DILIGENTIA DILIGAS, ET CVRAM EORVM AGAS, VT POSSINT AD FILIOS TVOS PERVENIRE, licet non satis exprimunt fideicommissum, sed magis consilium, quam necessitatem relinquendi: tamen ea praedia in nepotibus post mortem patris eorum vim fideicommissi videntur continere. §. 10. Si filio a patre herede instituto fideicommissum relictum fuerit: etsi verbis non sit ita relictum, cum pater moreretur, sed intelligi hoc possit, puta quia sic relictum est, vt relinquat filio, vel VOLO EVM HABERE, vel VOLO AD EVM PERTINERE, defendetur in id tempus fideicommissum relictum, quo sui iuris filius efficitur. §. 11. Si cui ita fuerit fideicommissum relictum, SI MORTE PATRIS SVI IVRIS FVERIT EFFECTVS, et emancipatione

1 Hal. inserit *eam*. 2 Hal. inserit *scilicet*.

tione sui iuris factus sit: non videri defecisse conditionem: sed et cum mors patri contingat, quasi exstante conditione, ad fideicommissum admittetur. §. 12. Si rem suam testator legauerit, eamque necessitate vrguente alienauerit [1]: fideicommissum peti posse, nisi probetur adimere ei testatorem voluisse: probationem autem mutatae voluntatis ab heredibus exigendam. §. 13. Ergo et si nomen quis debitoris exegerit, quod per fideicommissum reliquit, non tamen hoc animo, quasi vellet exstinguere fideicommissum: poterit dici deberi. Nisi forte inter haec interest: hic enim exstinguitur ipsa constantia debiti: ibi res durat [1] tametsi alienata sit. Cum tamen quidam nomen debitoris exegisset, et pro deposito pecuniam habuisset: putaui fideicommissi petitionem superesse: maxime, quia non ipse exegerat, sed debitor vltro pecuniam obtulerat, quam offerente ipso non potuit (non) accipere. Paulatim igitur admittemus, etsi ex hac parte pecuniae rem comparauerit, quam non hoc animo exegit, vt fideicommissarium priuaret fideicommisso: posse adhuc fideicommissi petitionem superesse. §. 14. Si quis illicite aedificasset, id est, hoc quod dirui constitutiones iubent, an fideicommissum relinquere ex eo quis possit, videamus? Et puto posse: cum enim dirui necesse sit, nulla dubitatio est, quin Senatusconsultum impedimento non sit. §. 15. Si heres rogatus sit certam summam vsuris certis faenori dare, vtile est fideicommissum: sed Maecianus putat, non alias cogendum credere, quam idonee ei caueatur: sed ego procliuior sum, vt putem cautionem non exigendam. §. 16. Si seruo alieno militia relinquatur, an domino quaeratur legatum, quaeritur? Et aut scit seruum esse, et dico aestimationem deberi: aut ignorauit, et denegari fideicommissi persecutio debet: quia si scisset seruum, non relinquisset. §. 17. Ex his apparet, cum per fideicommissum aliquid relinquitur, ipsum praestandum quod relictum est: cum vero ipsum praestari non potest, aestimationem esse praestandam. §. 18. Si quis decem alicui per fideicommissum reliquerit, et, si perdidisset id quod testamento relictum est, rursus ei reliquerit: quaerebatur, an sequens fideicommissum valeat: vel an exigere heres debeat cautionem, salua fore decem, ne cogatur ad praestationem: et an si saepius perdidisset, saepius ei sarciretur fideicommissum? Diuus Pius rescripsit, neque cautionem exigendam, et non amplius, quam semel postquam perdidisset, praestandum, non enim onerandus est heres, vt in infinitum, quoties perdiderit, restituere ei tantundem debeat: sed vt per fideicommissum posterius duplicata eius legata videantur: nec amplius ad periculum heredis pertineant, si quid postea is consumserit, exsoluto et posteriore fideicommisso. §. 19. Item si quis certam quantitatem cui reliquerit, et addiderit, facilius hanc summam posse compensari, cum debitor sit fideicommissarius ex causa hereditatis Gaii Seii, nec velit ille hereditatem adire Gaii Seii, sed petat fideicommissum: Imperator noster, contra voluntatem eum testantis petere fideicommissum rescripsit: cum in fideicommissis praecipue spectanda seruandaque sit testatoris voluntas. §. 20. Plerumque euenit, multorum interesse id quod relinquitur: verum testatorem vni voluisse honorem habitum, et est haec sententia Marcelli verissima. §. 21. Sic euenit, vt interdum, si pluribus testator honorem habere voluit, et de pluribus sensit, quamuis vnum legatum sit, tamen ad persecutionem eius plures admittantur: vt puta si decem fuerunt eiusdem rei stipulandi, et heres vel fideicommissarius rogatus est, vt eis solueret: hic enim, si omnium interest, et de omnibus sensit testator, fideicommissum relictum omnes petere potuerunt. Sed vtrum in partem agent, an in solidum, videamus? Et credo, prout cuiusque interest, consequentur: vnus igitur, qui occupat, agendo totum consequitur, ita vt caueat, defensu iri aduersus ceteros fideicommissarios eum, qui soluit, siue socii sunt, siue non. §. 22. Interdum alterius nomen scribitur in testamento, alteri vero fideicommissi petitio, vel legati competit: vt puta si fidei heredis committatur, vt ipse publicum pro Titio praestet: fideicommissum hoc vel legatum, non publicanus petit, licet ei sit adscriptum, sed ipse petere poterit, pro quo legatum relictum est. Multum autem interesse arbitror, cui volet prospectum, cuiusque contemplatione testator fecerit? plerumque autem intelligendum est, priuati causa hoc fecisse, licet emolumentum publicano quaeritur. §. 23. Si in opere ciuitatis faciendo aliquid relictum sit,

1 Hal. inserit *Maetianus putat.*

ſit, vnumquemque heredem in ſolidum teneri, Diuus Marcus et Lucius Verus Proculae reſcripſerunt: tempus tamen coheredi praeſtituerunt, intra quod mittat ad opus faciendum: poſt quod ſolam Proculam voluerunt facere, imputaturam coheredi ſumtum pro parte eius. §. 24. Ergo et in ſtatua, et in ſeruitute, ceterisque, quae diuiſionem non recipiunt, idem Diuus Marcus reſcripſit. §. 25. Si quis opus facere iuſſus, paratus ſit pecuniam dare Reipublicae, vt ipſa faciat, cum teſtator per ipſum id fieri voluerit, non audietur: et ita Diuus Marcus reſcripſit.

XII. Valens libro primo Fideicommiſſorum:

Stichvs liber esto, et vt evm heres artificivm doceat, vnde se tveri possit, peto. Pegaſus inutile fideicommiſſum eſſe ait: quia genus artificii adiectum non eſſet: ſed Praetor, aut arbiter ex voluntate defuncti, et aetate et conditione et natura, ingenioque eius, cui relictum erit, ſtatuet, quod potiſſimum artificium heres docere eum ſumtibus ſuis debeat.

XIII. Maecianvs libro ſecundo Fideicommiſſorum:

Si sic locutus erit teſtator, heres mevs illi fvndvm dato: Seio hoc amplivs decem: non erit dubitandum, quin Seius et fundi partem, et decem ex teſtamento percipere debeat.

XIV. Gaivs libro primo Fideicommiſſorum:

Non dvbivm eſt, quin, ſi vxori legatum ſit, si non nvpserit, idque alii reſtituere rogata ſit, cogenda eſt, ſi nupſerit, reſtituere. §. 1. Heres quoque, cui iurisiurandi conditio remittitur, legatum et fideicommiſſum debet. §. 2. Sed ſi cui legatum relictum eſt, vt alienam rem redimat, vel praeſtet: ſi redimere non poſſit, quod dominus [1] non vendat, vel immodico pretio vendat: iuſtam aeſtimationem inferat.

XV. Maecianvs libro ſecundo Fideicommiſſorum:

Haeres teſtatoris legatae, quae in profundo eſſe dicuntur, quandoque apparuerint, praeſtantur.

XVI. Pomponivs libro primo Fideicommiſſorum:

Saepe legatum plenius reſtituitur fideicommiſſario, quam eſſet relictum: veluti ſi alluuione ager auctus eſſet, vel etiam inſulae natae.

XVII. Maecianvs libro ſecundo Fideicommiſſorum:

Etiam ea, quae futura ſunt, legari poſſunt: vt inſula vel in mare, vel in fluminibus enata. §. 1. Seruitus quoque ſeruo praedium habenti recte legatur.

XVIII. Pomponivs libro primo Fideicommiſſorum:

Si ivre teſtamento facto fideicommiſſum tibi relinquero, deinde poſtea aliud fecero non iure, in quo fideicommiſſum relictum tibi, vel aliud, quam quod priore teſtamento, vel omnino non ſit relictum: videndum eſt, mens mea haec fuerit ſacientis poſtea teſtamentum, vt nolim ratum tibi ſit priore teſtamento relictum: quia nuda voluntate fideicommiſſa infirmarentur. Sed vix id obtinere poteſt: fortaſſis ideo, quod ita demum a priore teſtamento velim recedi, ſi poſterius valiturum ſit: et nunc ex poſteriore teſtamento fideicommiſſum ei non debetur, etiam ſi iidem heredes vtroque teſtamento inſtituti, ex priori extiterunt.

XIX. Valens libro quinto Fideicommiſſorum:

Si tibi legatum eſt vel fideicommiſſum relictum, vti quid facias: etiam ſi non intereſt heredis id fieri, negandam tibi actionem, ſi non caueas heredi futurum, quod defunctus voluit, Nerua et Atilicinus recte putauerunt.

XX. Vlpianvs libro ſexto Fideicommiſſorum:

Si res mihi per fideicommiſſum relicta, eadem tibi legata, vel per fideicommiſſum relicta ſit, non communicandi animo, ſed vtrique in ſolidum: ambigendum non eſt, ſi alteri ſit ſoluta, alterum nullum quidem ius in ipſam rem habere, ſed actionem de pretio integram eum [2] habere.

XXI. Pavlvs libro quarto Sententiarum:

Nvtv etiam relinquitur fideicommiſſum; dummodo is nutu relinquat, qui et loqui poteſt, niſi ſuperueniens morbus ei impedimento ſit. §. 1. Fideicommiſſum relictum, et apud eum, cui relictum eſt, ex cauſa lucratiua inuentum, extingui placuit: niſi defunctus aeſtimationem quoque eius praeſtari voluit,

1 Hal. inſerit *id.* 2 *tamen* loco *eum.*

luit. §. 2. Columnis aedium vel tignis per fideicommissum relictis, ea tantummodo amplissimus ordo praestari voluit, nulla aestimationis facta mentione, quae sine domus iniuria auferri possunt.

XXII. HERMOGENIANVS libro quarto Iuris Epitomarum:

SI QVIS in principio testamenti adscripserit, CVI BIS LEGAVERO, SEMEL DEBERI VOLO, postea eodem testamento, vel codicillis sciens saepe eidem legauerit: suprema voluntas potior habetur: nemo enim eam sibi potest legem dicere, vt a priore ei recedere non liceat. Sed hoc ita locum habebit, si specialiter dixerit, prioris voluntatis sibi paenituisse, et voluisse, vt legatarius plura legata accipiat. §. 1. Miles, in eum ex militari delicto capitali dicta sententia, permittente eo in ipsa sententia qui damnauit, sicut testamenti faciendi, ita fideicommissi relinquendi potestatem consequitur. §. 2. Mortis damnum per fideicommissum serui relicti, antequam mora fiat, fideicommissarius solus patitur: licet alienus relinquatur.

XXIII. PAVLVS libro quinto Sententiarum:

EX IMPERFECTO testamento legata vel fideicommissa Imperatorem vindicare, inuerecundum est: decet enim tantae maiestati, eas seruare leges, quibus ipse solutus esse videtur.

XXIV. NERATIVS [1] libro secundo Responsorum:

CREDITORI ita potest legari, ne indebitum ab eo repeteretur [2].

XXV. PAVLVS libro primo ad Neratium:

ILLE AVT ILLE HERES SEIO CENTVM DATO: potest Seius, ab vtro velit, petere. §. 1. Cum in verbis nulla ambiguitas est, non debet admitti voluntatis quaestio.

XXVI. IDEM libro secundo ad Neratium:

IS, QVI fideicommissum debet, post moram non tantum fructus, sed etiam omne damnum, quo adfectus est fideicommissarius, praestare cogitur.

XXVII. IDEM libro secundo Decretorum.

PAVLA CALLINICO ex parte herede instituto, filiae eiusdem Iubentianae, cum in familia nupsisset, decem testamento legauit, deinde post tempus codicillis factis, centum eidem Calinico reliquerat, non adiecto HOC AMPLIVS: pronuntiauit vtramque summam deberi: maxime cum in codicillis filiae Callinici nihil legatum fuisset. §. 1. Pompeius Hermippus filium Hermippum ex dodrante, filiam Titianam ex quadrante heredes instituerat, et praedia certa singulis praelegauerat: praeterea, si sine liberis Hermippus moreretur, aliam possessionem filiae dari iusserat: post testamentum factis codicillis, filiae certa praedia dederat, eamque his contentam esse voluit pro omni hereditate, et his, quae in testamento relinquerat: Hermippi bona ad fiscum peruenerant: Titiana soror fideicommissum petebat. Quaerebatur, vtrum pro hereditate tantum, an et pro his, quae post mortem frater rogatus erat restituere, pater eam voluisset accipere ea, quae codicillis relinquerat: mihi ab omni voluntate recessum videbatur: placuit [3] humanius interpretari, ea sola, quae viuente fratre acceptura erat, ademta videri: non etiam quae post mortem eius relinquerat, si sine liberis decederet: et ita pronuntiauit. §. 2. Iulianus Seuerus decedens, institutis quibusdam heredibus, alumno suo quinquaginta legauerat, eaque Iulio Mauro colono suo, ex pensionibus fundi debitis ab eo praestari voluerat, eidemque Mauro quaedam legauerat: cum de hereditate fiscus quaestionem mouisset, iussu procuratoris Maurus pecuniam fisco soluerat, postea heres scriptus obtinuerat fiscum: alumno autem mortuo, heres eius fideicommissum ab herede Mauri petebat: placuit Imperatori, non videri eius fidei commissum, sed demonstratum, vnde accipere posset: et ideo heres Seueri haec praestare debet.

XXVIII. IDEM libro singulari ad Senatusconsultum Tertullianum:

SI FIDEI meae committatur, vt quod mihi relictum fuerit supra quod capere possum, alii restituam: posse me id capere constat.

XXIX. LABEO libro secundo Posteriorum a Iauoleno epitomatorum:

QVI CONCVBINAM habebat, ei vestem priori concubinae vtendam dederat, deinde ita legauit, VESTEM, QVAE EIVS CAVSA EMTA PARATA ESSET. Cascellius, Trebatius, negant ei de-

1 *TERENTIVS* 2 *repetatur.* 3 Hal. inserit *autem.*

deberi prioris concubinae causa parata: quia alia conditio esset in vxore. Labeo id non probat: quia in eiusmodi legato non ius vxorium sequendum, sed verborum interpretatio esset facienda. Idemque vel in filia, vel in qualibet alia persona iuris esset. Labeonis sententia vera est. §. 1. Cum ita legatum esset, vt [1] Titia vxor mea tantandem partem habeat, quantulam vnus heres: si non aequales partes essent heredum, Quintus Mucius et Gallus putabant, maximam partem legatam esse, quia in maiore minor quoque inesset: Seruius, Ofilius, minimam, quia cum heres dare [2] damnatus esset, in potestate eius esset, quam partem daret. Labeo hoc probat: idque verum est. §. 2. Cum ita legatum esset, QVANTA PECVNIA EX HEREDITATE TITII AD ME PERVENIT, TANTAM PECVNIAM HERES MEVS SEIAE DATO: id legatum putat Labeo, quod acceptum in tabulis suis ex ea hereditate testator retulisset: ceterum negat cauendum heredi a legatario, si quid forte postea eius hereditatis nomine heres damnatus esset. Ego contra puto: quia non potest videri peruenisse ad heredem, quod eius hereditatis nomine praestaturus esset. Idem Alfenus Varus Seruio placuisse scribit: quod et verum est. §. 3. Si heres tibi, seruo generaliter legato, Stichum tradiderit, isque a te euictus fuisset: posse te ex testamento agere, Labeo scribit: quia non videtur heres dedisse, quod ita dederat, vt habere non possis: et hoc verum puto, sed hoc amplius ait, debere te, prius quam iudicium accipiatur, denuntiare heredi: nam si aliter feceris, agenti ex testamento opponetur tibi doli mali exceptio. §. 4. SI STICHVS ET DAMA, SERVI MEI, IN POTESTATE MEA ERVNT, CVM MORIAR, TVM STICHVS ET DAMA LIBERI SVNTO, ET FVNDVM ILLVM SIBI HABENTO: si alterum ex his post testamentum factum dominus alienasset, vel manumisisset, neutrum liberum futurum Labeo putat: sed Tubero eum, qui remansisset in potestate, liberum futurum, et legatum habiturum putat. Tuberonis sententiam voluntati defuncti magis puto conuenire.

XXX. IDEM libro secundo Posteriorum a Iauoleno epitomatorum:

QVI QVATVOR pocula oleaginea habebat, ita legauit, POCVLA OLEAGINEA PARIA DVO. Respondi, vnum par legatum esse: quia non ita esset, BINA PARIA: neque ita, POCVLORVM PARIA DVO: idem et Trebatius. §. 1. Qui hortos publicos a Republica conductos habebat, eorum hortorum fructus vsque ad lustrum, quo conducti essent, Aufidio legauerat: et heredem eam conductionem eorum hortorum ei dare damnauerat, sinereque vti eum, et frui. Respondi, heredem teneri sinere frui: hoc amplius, heredem mercedem quoque hortorum Reipublicae praestaturum. §. 2. Cum testamento scriptum esset, STICHO SERVO MEO HERES QVINQVE DATO, ET SI STICHVS HEREDI MEO BIENNIVM SERVIERIT, LIBER ESTO. Post biennium legatum deberi existimo: quia in id tempus et libertas et legatum referri deberet: quod et Trebatius respondit. §. 3. Si fundum mihi vendere certo pretio damnatus es, nullum fructum eius rei ea venditione excipere tibi liberum erit: quia id pretium ad totam causam fundi pertinet. §. 4. Qui fundum mandatu meo in societate mihi et sibi emerat, deinde eum finibus diuiserat, et prius quam mihi traderet, ita eum tibi legauerat, FVNDVM MEVM ILLI DO: negaui, amplius partem deberi: quia verisimile non esset, ita testatum esse patremfamilias, vt mandati heres eius damnaretur. §. 5. VXORI MEA, DVM CVM FILIO MEO CAPVAE ERIT, HERES MEVS DVCENTA DATO: filius a matre migrauit: si ambo Capuae habitassent, legatum matri debitu iri putaui, quamuis vna non habitassent: sin autem in aliud municipium transissent, vnius anni tantummodo debitu iri, quo vna habitassent, quantolibet tempore, Trebatius ait: videamus, an his verbis DVM CVM FILIO CAPVAE ERIT non conditio significetur, sed ea scriptura pro superuacuo debet haberi: quod non probo, sin autem per mulierem mora non est, quo minus cum filio habitet: legata ei deberi. §. 6. Si aedes alienas vt dares damnatus sis, neque eas vlla conditione emere possis: aestimare iudicem oportere, Ateius scribit, quanti aedes sint, vt pretio soluto, heres liberetur. Idemque iuris est, et si potuisses emere, non emeres.

XXXI.

1 Ap. Hal. *vt* abest. 2 Ap. Hal. *dare* abest.

XXXI. IDEM libro primo Pithanorum a Paulo epitomatorum:

SI CVI aedes legatae sint, is omne habebit id aedificium, quod solum earum aedium erit. Paulus: hoc tunc demum falsum est, cum dominus aedium binarum aliquid conclaue, quod supra concamerationem alterarum aedium esset, in vsum alterarum conuertit, atque ita his vsus fuerit: namque eo modo alteris aedibus id accedet, alteris decedet.

XXXII. SCAEVOLA libro decimo quarto Digestorum:

SEXTIAM filiam ex quadrante, ex reliquis Seium et Marcium [1] sororis filios scripsit heredes. Sextiam substituit Marcio, et Marcium Sextiae: dedit autem per praeceptionem Marcio certas species: Marcius partem hereditatis, ex qua scriptus erat, omisit: et eo intestato defuncto, bona eius ad fratrem legitimum Seium deuoluta sunt. Quaesitum est, an Sextia ex substitutione etiam haec, quae praelegata Marcio erant, iure substitutionis a legitimo herede defuncti sibi vindicare possit? Respondit, secundum ea quae proponerentur, Sentiam in legatis, quae Marcio data sunt, substitutam non esse.

XXXIII. IDEM libro decimo quinto Digestorum:

VXORI suae inter cetera ita legauit, ET DOMVS EAM PARTEM, IN QVA MORARI CONSVEVIMVS. Quaesitum est, cum tam testamenti faciendi tempore, quam mortis, totam domum in vsu habuerit, nec quicquam ex ea locatum: an ea tantummodo videtur legasse cubicula, in quibus dormire consueuerat? Respondit, eam omnem partem, in qua morari cum familia sua consueuisset. §. 1. Vxori suae inter cetera ita legauit, VXORI MEAE QVIDQVID VIVVS DEDI, DONAVI, VSIBVSVE EIVS COMPARAVI, CONCEDI VOLO. Quaero, an quod post testamentum factum ei donatum est, id quoque concessum videatur? Respondit, verba, quae proponerentur, nihil pro futuro tempore significare. §. 2. Cum Seius pro vxore centum aureos creditori soluerit, et ornamentum pignori positum luerit, postea autem testamento facto vxori suae legauit quidquid ad eum, inue stipulatum eius concessit, et hoc amplius vicenos aureos annuos. Quaesitum est, an hos centum aureos heredes viri ab vxore, vel ab [2] heredibus eius repetant? Respondit, si donationis causa creditori soluisset, teneri heredes ex causa fideicommissi, si repetant: atque etiam petentes exceptione summoueri. Quod praesumtum esse debet, nisi contrarium ab herede approbetur.

XXXIV. IDEM libro decimo sexto Digestorum:

NOMEN debitoris in haec verba legauit, TITIO HOC AMPLIVS DARI VOLO DECEM AVREOS, QVOS MIHI HEREDES GAII SEII DEBENT, ADVERSVS QVOS EI ACTIONEM MANDARI VOLO, EIQVE EORVNDEM PIGNORA TRADI. Quaero, vtrum heredes tantum decem dare debeant, an in [3] omne debitum, hoc est in vsuras debeant mandare? Respondit, videri vniuersam eius nominis obligationem legatam. Item quaero, cum ignorante matrefamilias, actores in prouincia adiectis sorti vsuris, decem stipulati sint, an ex causa fideicommissi suprascripti etiam incrementum huius debiti ad Titium pertineat? Respondit, pertinere. §. 1. Filio ex parte herede scripto, praeceptionem dedit inter cetera, his verbis, TITIO FILIO MEO NOMINA EX KALENDARIO, QVAE ELEGERIT FILIVS MEVS SIBI, VIGINTI DARE DAMNAS SVNTO SINE DOLO MALO: eidem filio viuus omnium rerum suarum administrationem permisit: qui post testamentum factum, ante mortem patris annos decem, quibus procurabat patri, contra veterem consuetudinem patris, qua Kalendarium exercebatur, nouos debitores amplarum pecuniarum fecit, et in priores, quos pater exiguarum fortunarum habebat, maius creditum contulit, ad hoc, vt viginti nominibus prope omnis substantia Kalendarii esset. Quaesitum est, an huic filio eorum nominum, quae ipse fecit, praeceptio permittenda est? Respondit, ex his electionem habere, quae testamenti tempore testator in Kalendario habuit. §. 2. Vni ex heredibus per praeceptionem reliquit ea, quae ex patrimonio viri sui Aretonis ei supererant: eiusque

1 Hal. *Marium* hic et in sequentibus. 2 Ap. Hal. *ab* abest. 3 Ap. Hal. *in* abest.

que fideicommisit, haec eadem restituere pronepoti, cum erit annis sedecim, in quibus haec verba adiecit, ITEM ROGO, VTI RELIQVVM AES ALIENVM, QVOD EX BONIS ARETONIS DEBETVR, OMNIBVS CREDITORIBVS EX REDITIBVS EORVM BONORVM SOLVAS, REDDAS, SATISQVE FACIAS. Quaesitum est, an si probauerit heres, non sufficere reditum bonorum ad totius debiti exsolutionem, nihilo minus tamen ipse debet adgnoscere onus aeris alieni? Respondit, manifeste proponi, ex reditibus bonorum eorum iussum aes alienum exsoluere, non de proprio. §. 3. Pater filio et filia heredibus institutis, cum singulis certa praedia et Kalendaria praelegasset, ita cauit, A TE AVTEM FILI CARISSIME PETO, QVAECVMQVE LEGAVI, PRAESTARI VOLO, ET SI QVID EVENERIT AERIS ALIENI, SI QVOD IN TEMPVS PRO MVTVO ACCEPERAM, ET DEBVERO, A TE SOLVI VOLO: VT QVOD SORORI TVAE RELIQVI, INTEGRVM AD EAM PERTINEAT. Quaesitum est, an quod ex quacumque causa debuit pater, a filio sit praestandum? Respondit, posse filiam ex fideicommisso consequi, vt leuaretur, quo magis integrum, quod testator dedisset, ad eam peruenisset.

XXXV. IDEM libro decimo septimo Digestorum:

PATRONVS liberto statim tribum emi petierat: libertus diu moram ab herede patroni passus est, et decedens heredem reliquit clarissimum virum. Quaesitum est, an tribus aestimatio heredi eius debeatur? Respondit, deberi. Idem quaesiit, an et commoda, et Principales liberalitates, quas libertus ex eadem tribu vsque in diem mortis suae consecuturus fuisset, si ei ea tribus secundum voluntatem patroni sui tunc comparata esset: an vero vsurae aestimationis heredi eius debeantur? Respondi, quidquid ipse consecuturus esset, id ad heredem suum transmittere. §. 1. Sempronio ita legauit: SEMPRONIVS SVMITO PRAEDIA EA OMNIA, QVAE SVNT VSQVE AD PRAEDIVM, QVOD VOCATVR GAAS, FINIBVS GALATIAE, SVB CVRA VILICI PRIMI, ITA VT HAEC OMNIA INSTRVCTA SVNT. Quaesitum est, cum in eodem confinio praediorum vnum sit praedium non Galatiae, sed Cappadociae finibus, sub cura tamen eiusdem vilici: an etiam id praedium cum ceteris ad Sempronium pertineat? Respondit, et hoc deberi. §. 2. Libertis, quos nominauerat, ita legauit, FVNDVM TREBATIANVM, QVI EST IN REGIONE ATELLATA: ITEM FVNDVM SATRIANVM, QVI EST IN REGIONE NIPHANA, CVM TABERNA DARI VOLO. Quaesitum est, cum inter fundos, quos supra legauit, sit quidem fundus vocabulo Satrianus, in regione tamen Niphana non sit: an ex causa fideicommissi libertis debeatur? Respondit, si nullus esset Satrianus in regione Niphana, et de eo sensisse testatorem, certum sit, qui alibi esset: non idcirco [1] minus deberi, quia in regione designanda lapsus esset. §. 3. Codicillis confirmatis ita cauit: TIBVRTIBVS MVNICIPIBVS MEIS, AMANTISSIMISQVE, SCITIS BALINEVM IVLIANVM, IVNCTVM DOMVI MEAE, ITA VT PVBLICE SVMTV HEREDVM MEORVM ET DILIGENTIA DECEM MENSIBVS TOTIVS ANNI PRAEBEATVR GRATIS. Quaesitum est, an et sumtus refectionibus necessarios heredes praestare debeant? Respondit, secundum ea quae proponerentur, videri testatorem super calefactionis et praebitionis onus, de his quoque sensisse, qui ad quotidianam tutelam pertineant, quibus balineae aut instruuntur, aut denique inter solitas cessationum vices parari purgarique, vt habiles ad lauandum fierent, sint solitae.

XXXVI. Apud SCAEVOLAM libro decimo octauo Digestorum CLAVDIVS notat:

NEC FIDEICOMMISSA ab intestato data debentur ab eo, cuius de inofficioso testamento constitisset: quia crederetur quasi furiosus testamentum facere non potuisse: ideoque nec aliud quid pertinens ad suprema eius iudicia valet.

XXXVII. SCAEVOLA libro decimo octauo Digestorum:

CVM QVIS decedens Seiae matri fundum, qui proprius matris erat, legauerat, ab ea petierat, vt eundem, cum moreretur, Flauiae Albinae coniugi suae restitueret: post mortem testatoris ma-

1 Ap. Hal. *idcirco* abest.

mater apud Magiſtratum profeſſa eſt, nihil ſe aduerſus voluntatem filii ſui facturam, paratamque ſe fundum Flauiae Albineae tradere, ſi ſibi annua bina praeſtarentur redituum nomine: ſed neque poſſeſſionem tradidit, neque annua bina accepit. Quaeſitum eſt, an iure fundum alii vendere poſſit? Reſpondit, ſi de legati iure fideique commiſſi quaereretur, ſecundum ea, quae proponerentur, nec valuiſſe, quod matri ſuum legabatur: neque onus fideicommiſſi proceſſiſſe, ſi modo nihil praeterea mater cepiſſet. §. 1. Qui teſtamento heredem ſcripſerat, Maeuio ducenta legauit, et fidei eius commiſit, vt centum daret Glaucetyche, Elpidi autem, quinquaginta: poſtea Maeuius volente teſtatore litteras emiſit ad eas, ſecundum voluntatem teſtatoris [1] reſtituturum: poſtea teſtator fecit codicillos, quibus et hoc praecepit, vt praeter hos codicillos ſi quid aliud prolatum eſſet, non valeat. Quaeſitum eſt, an Maeuius qui ducenta accepit, quia mutauit voluntatem de ea epiſtola teſtator, a mulieribus conueniri ex cauſa fideicommiſſi poſſit? Reſpondit, ſecundum ea, quae proponuntur, fruſtra Maeuium conueniri, ſiue ducenta, ſiue praedium pro his accepit. §. 2. Seium et Maeuium libertos ſuos aequis partibus heredes ſcripſit: Maeuio ſubſtituit Sempronium pupillum ſuum: deinde codicillos per fideicommiſſum confirmauit, quibus ita cauit: LVCIVS TITIVS SEIAE HEREDI SVAE, QVAM PRO PARTE DIMIDIA INSTITVI, SALVTEM. MAEVIVM LIBERTVM MEVM, QVEM IN TESTAMENTO PRO PARTE DIMIDIA HEREDEM INSTITVI, EAM PARTEM HEREDITATIS VETO ACCIPERE, CVIVS IN LOCVM PARTEMVE EIVS, PVBLIVM SEMPRONIVM DOMINVM MEVM HEREDEM ESSE VOLO: et Maeuio, ad quem hereditatis portionem noluit peruenire, cum hoc elogio fideicommiſſum reliquit: MAEVIO LIBERTO MEO DE ME NIHIL MERITO DARI VOLO LAGVNOS VINI VETVSTI CENTVM QVINQVAGINTA. Quaeſitum eſt, cum voluntas teſtatoris haec fuerit, vt omnimodo perueniat portio hereditatis ad Sempronium pupillum, an fideicommiſſum ex verbis ſupraſcriptis valere intelligatur: et a quo Sempronius petere poſſit, cum ad certam perſonam codicillos ſcripſerit? Reſpondit, poſſe fideicommiſſum a Maeuio peti. §. 3. Pater emancipato filio bona ſua vniuerſa, exceptis duobus ſeruis, non mortis cauſa donauit, et ſtipulatus eſt a filio in haec verba: QVAE TIBI MANCIPIA, QVAEQVE PRAEDIA DONATIONIS CAVSA TRADIDI, CESSI, PER TE NON FIERI DOLOVE MALO, NEQVE PER EVM AD QVEM EA RES PERTINEBIT, QVO MINVS EA MANCIPIA, QVAEQVE EX HIS ADGNATA ERVNT, EAQVE PRAEDIA CVM INSTRVMENTO, CVM EGO VOLAM, VEL CVM MORIERIS, QVAEQVE EORVM EXSTABVNT, NEQVE DOLO MALO AVT FRAVDE FACTOVE TVO, EIVSQVE AD QVEM EA RES PERTINEBIT, [2] IN RERVM NATVRA, AVT IN POTESTATE ESSE DESISSENT, SI VIVAM MIHI, AVT CVI EGO VOLAM, REDDANTVR, RESTITVANTVR: STIPVLATVS EST LVCIVS TITIVS PATER, SPOPONDIT LVCIVS TITIVS, FILIVS. Idem pater decedens epiſtolam fideicommiſſariam ad filium ſuum ſcripſit in haec verba: LVCIO TITIO FILIO SVO SALVTEM. CERTVS DE TVA PIETATE, FIDEI TVAE COMMITTO, VTI DES PRAESTES ILLI ET ILLI CERTAM PECVNIAM: ET LVCRIONEM SERVVM MEVM LIBERVM ESSE VOLO. Quaeſitum eſt, cum filius patris nec bonorum poſſeſſionem acceperit, nec ei heres exſtiterit: an, ex epiſtola fideicommiſſa et libertatem praeſtare debeat? Reſpondit, etſi neque hereditatem adiiſſet, neque bonorum poſſeſſionem petiſſet, et nihil ex hereditate poſſideret: tamen nihil minus, et ex ſtipulatu ab heredibus patris, et fideicommiſſo ab his, quorum intereſt, quaſi debitorem conueniri poſſe, maxime poſt conſtitutionem Diui Pii, quae hoc induxit. §. 4. Nuptura, duobus filiis ſuis [3], quos ex priore marito habebat, mandauit vt viginti, quae doti dabat, ſtipularentur in omnem caſum, quo ſolui poſſet matrimonium: vt etiam alterutri ex his tota dos ſoluatur: conſtante matrimonio, vno ex filiis mortuo, vxor per epiſtolam petit a ſuperſtite filio, vti quandoque partem dimidiam dumtaxat dotis exigeret, et ea contentus erit, alteram autem partem apud maritum eius remanere concedat. Quaeſitum eſt, poſtea in matrimonio muliere defuncta, an maritus,

1 Hal. inſerit *ſe*. 2 Hal. praefigit *ita*. 3 Ap. Hal. *ſuis* abeſt.

si de tota dote conueniatur a filio, doli mali exceptione se tueri possit, et an vltro ex causa fideicommissi actio ei competit, vt de parte obligationis accepto ei feratur? Respondit, et exceptionem vtilem fore, et vltro ex fideicommisso peti posse. Idem quaerit, an de reliqua dimidia parte mandati actio vtilis sit heredibus mulieris aduersus filium eius? Respondit, secundum ea quae proponerentur, maxime post litteras ad filium scriptas, non fore vtilem. Claudius: quoniam in his expressit, vt contentus esset partis dimidiae dotis: quibus verbis satis fideicommissum filio relinqui placuit. §. 5. Codicillis ita scripsit: Βούλομαι πάντα τὰ ὑποτεταγμένα κύρια εἶναι. Μαξίμῳ τῷ κυρίῳ μου δηνάρια μύρια πεντακισχίλια, ἅ τινα ἔλαβον παρὰ καταθήκην, παρὰ [1] τοῦ θείου αὐτοῦ Ἰουλίου Μαξίμου, ἵνα αὐτῷ ἀνδρωθέντι ἀποδώσω, ἃ γίνονται [2] σὺν τόκῳ τρὶς μύρια ἀποδοθῆναι αὐτῷ βούλομαι, οὕτω γὰρ τῷ θείῳ αὐτοῦ ὤμοσα [3]. Quaesitum est, an ad depositam pecuniam petendam sufficiant verba codicillorum, cum hanc solam nec aliam vllam probationem habeat? Respondi, ex his quae proponerentur, scilicet cum iusiurandum dedisse super hoc testator adfirmauit, credenda est scriptura. §. 6. Titia, honestissima femina, cum negotiis suis opera Callimachi semper vteretur, qui ex testamento capere non poterat, testamento facto manu sua ita cauit, Τιτία διεθέμην, καὶ βούλομαι δοθῆναι Καλλιμάχῳ μισθοῦ χάριν δηνάρια μύρια. [4] Quaero, an haec pecunia, ex causa mercedis, ab heredibus Titiae exigi possit? Respondi, non idcirco, quod scriptum est, exigi posse in fraudem legis relictum. §. 7. Ex his verbis testamenti, OMNIBVS QVOSVE QVASVE MANVMISI, MANVMISERAM, SIVE HIS TABVLIS, SIVE QVIBVSCVMQVE ALIIS, FILIOS FILIASVE SVOS OMNES, CONCEDI VOLO. Quaesitum est, an his, quos viuus manumisisset, debeantur filii? Respondit, his quoque, quos quasue ante testamentum factum manumisisset, filios filiasue ex causa fideicommissi praestari oportere.

XXXVIII. IDEM libro decimo nono Digestorum:

PATER filium heredem praedia alienare, seu pignori ponere prohibuerat, sed conseruari liberis ex iustis nuptiis, et ceteris cognatis, fideicommisserat: filius praedia, quae pater obligata reliquerat, dimisso hereditario creditore, nummis noui creditoris, a priore in sequentem creditorem pignoris hypothecaeue nomine transtulit. Quaesitum est, an pignus recte contractum esset? Respondit, secundum ea quae proponerentur, recte contractum. Idem quaesiit, cum filius praedia hereditaria, vt dimitteret hereditarios creditores, distraxisset: an emtores, qui fideicommissum ignorauerunt, bene emerint? Respondi, secundum ea quae proponerentur, recte contractum, si non erat aliud in hereditate, vnde debitum exsoluisset. §. 1. Duobus libertis Sticho et Erote heredibus institutis ita cauit, FVNDVM CORNELIANVM DE NOMINE MEORVM EXIRE VETO: vnus ex heredibus Stichus ancillam Arescusam testamento liberam esse iussit, eique partem suam fundi legauit. Quaero, an Eros, et ceteri conliberti Stichi, ex causa fideicommissi, eius fundi partem ab herede Stichi petere possint? Respondit, non contineri. §. 2. Filiam suam heredem scripserat, et ita cauerat: VETO AVTEM AEDIFICIVM DE NOMINE MEO EXIRE. SED AD VERNAS MEOS, QVOS HOC TESTAMENTO NOMINAVI, PERTINERE VOLO. Quaesitum est, defuncta herede, et legatariis vernis, an ad vnum libertum, qui remansit, totum fideicommissum pertineret? Respondit, ad eum, qui ex vernis superesset, secundum ea, quae proponerentur, virilem partem pertinere. §. 3. Fundum [5] a filio, quoad vixerit, vetuit venundari, donari, pignerari, et haec verba adiecit: QVOD SI ADVERSVS VOLVNTATEM MEAM FACERE VOLVERIT, FVNDVM TITIANVM AD FISCVM PERTINERE: ITA ENIM FIET, VT FVNDVS TITIANVS DE NOMINE VESTRO NVMQVAM EXEAT. Quae

1 Ap. Hal. παρὰ abest. 2 κἂν γίγνονται. 3 Hal. haec Graeca ita vertit: *Volo, vt omnia, quae subiecta sunt, firmitatem obtineant. Maximo domino meo denarium quindecim millia, quae depositi nomine a Iulio Maximo patruo eius accepi, vt illi cum in virum prouectus esset, restituerem: vt maxime cum vsuris in triginta millia excurrant, ei restitui volo, sic enim patruo eius iuraui.* 6
4 Hal. apud quem Titiae nomen abest, inter Graeca ita vertit: *Constitui darique volo Callimacho mercedis loco decem millia denarium.* 5 Hal. inserit *Titianum*.

Quaesitum est, cum viuus filius eum fundum secundum voluntatem patris retinuerit: an, defuncto eo, non ad heredes scriptos a filio, sed ad eos, qui de familia sunt, pertineat? Respondit, hoc ex voluntate defuncti colligi posse, filium, quoad viueret, alienare vel pignerare non posse: testamenti autem factionem et in eo fundo in extraneos etiam heredes habiturum. §. 4. Iulius Agrippa primipilaris testamento suo cauit, ne vllo modo reliquias eius, et praedium suburbanum, aut domum maiorem heres eius pigneraret, aut vllo modo alienaret: filia eius heres scripta heredem reliquit filiam suam neptem primipilaris, quae easdem res diu possedit, et decedens extraneos instituit heredes. Quaesitum est, an ea praedia extraneus heres haberet: an vero ad Iuliam dominam, quae habuit patruum maiorem Iulium Agrippam, pertinerent? Respondi, cum hoc nudum praeceptum est: nihil proponi contra voluntatem defuncti factum, quo minus ad heredes pertinerent. §. 5. Quindecim libertis quos nominauerat, praediolum cum taberna legauerat, et adiecerat haec verba: SIBIQVE EOS HABERE POSSIDERE VOLO EA LEGE ET CONDITIONE, NE QVIS EORVM PARTEM SVAM VENDERE, DONAREVE, ALIVDVE QVID FACERE ALII VELIT. QVOD SI ADVERSVS EA QVID FACTVM ERIT, TVNC EAS PORTIONES PRAEDIVMVE CVM TABERNA AD REMPVBLICAM TVSCVLANORVM PERTINERE VOLO. Quidam ex his libertis vendiderunt partes suas duobus conlibertis suis ex eodem corpore: emtores autem defuncti Gaium Seium extraneum heredem reliquerunt. Quaesitum est, partes, quae venierunt, vtrum ad Gaium Seium, an ad superstites collibertos suos, qui partes suas non vendiderunt, pertinerent? Respondit, secundum ea quae proponerentur, ad Gaium Seium pertinere. Idem quaesiit, an partes venditae ad rempublicam Tusculanorum pertinerent? Respondi, non pertinere. Claudius: quia non possidentis persona, qui nunc extraneus est, respicienda est: sed emtorum, qui secundum voluntatem defunctae ex illis fuerunt, quibus permiserat, testatrix venundari: nec conditio exstitit dati fideicommissi Tusculanis. §. 6. Fideicommisit eius, cui duo millia legauit, in haec verba: A TE, PETRONI, PETO, VTI EA DVO MILLIA SOLIDORVM REDDAS COLLEGIO CVIVSDAM TEMPLI. Quaesitum est, cum id collegium postea dissolutum sit, vtrum legatum ad Petronium pertineat: an vero apud heredem remanere debeat? Respondit, Petronium iure petere: vtique si per eum non stetit, parere defuncti voluntati. §. 7. Mater filios heredes scripserat, et adiecit: PRAEDIA, QVAE AD EOS EX BONIS MEIS PERVENTVRA SVNT, NVLLA EX CAVSA ABALIENENT, SED CONSERVENT SVCCESSIONI SVAE, DEQVE EA RE INVICEM SIBI CAVERENT. Ex his verbis quaesitum est, an praedia per fideicommissum relicta videantur? Respondit, nihil de fideicommisso proponi. §. 8. Ex parte dimidia heredi instituto, per praeceptionem fundum legauit, et ab eo ita petit: PETO, VTI VELIS COHEREDEM TIBI RECIPERE IN FVNDO IVLIANO MEO, QVEM HOC AMPLIVS TE PRAECIPERE IVSSI, CLODIVM VERVM NEPOTEM MEVM, COGNATVM TVVM. Quaesitum est, an pars fundi ex causa fideicommissi nepoti debeatur? Respondit, deberi.

XXXIX. IDEM libro vigesimo Digestorum:

PAMPHILO LIBERTO HOC AMPLIVS, QVAM CODICILLIS RELIQVI, DARI VOLO CENTVM: SCIO OMNIA, QVAE TIBI, PAMPHILE, RELINQVO, AD FILIOS MEOS PERVENTVRA: CVM AFFECTIONEM TVAM CIRCA EOS BENE PERSPECTAM HABEO. Quaero, an verbis suprascriptis Pamphili fidei commisit, vt post mortem filiis defuncti centum restituat? Respondit, secundum ea quae proponerentur, non videri, quidem, quantum ad verba testatoris pertinet, fideicommissum Pamphili, vt centum restitueret, sed cum sententiam defuncti a liberto decipi satis inhumanum est, centum ei relictos, filiis testatoris debere restitui: quia in simili specie et Imperator noster Diuus Marcus hoc constituit. §. 1. Propositum est, non habentem liberos nec cognatos, in discrimine vitae constitutum per infirmitatem, arcessitis amicis, Gaio Seio contubernali dixisse, quod vellet ei relinquere praedia, quae nominasset: eaque dicta in testationem Gaium Seium redegisse, etiam ipso testatore interrogato, an ea dixisset, et responso eius tali μάλιστα inserto. Quaesitum est, an praedia, quae destinata essent, ex causa fideicommissi ad Gaium Seium pertinerent? Respondit, super hoc nec dubitandum esse, quin fideicommissum valet. §. 2. Duas filias aequis ex partibus heredes fecerat: alteri fundum praelega-

uerat, et ab ea petierat, vt sorori suae viginti daret: ab eadem filia petit, vt partem dimidiam fundi eidem sorori restitueret. Quaesitum est, an viginti praestari non deberent? Respondi, non esse praestanda.

XL. Idem libro vigesimo primo Digestorum:

Post emancipationem patris suscepta, a patruo vt legitimo herede petierat, vt partem hereditatis auunculo suo daret, et agros duos: ad vtrumque autem vt proximum cognatum successio eius pertinuit per bonorum possessionem. Quaesitum est, cum in parte hereditatis fideicommissum non constiterit, quam suo iure per bonorum possessionem auunculus habiturus est, an nihilo minus in partem agrorum consistat, vt Titius partes agrorum duas, id est, vnam, quam suo iure per bonorum possessionem habeat, alteram vero partem ex causa fideicommissi petere debeat? Respondit, posse petere. Idem quaesiit, si ab eodem patruo fideicommissum aliis quoque dederit: vtrum in solidum, an vero pro parte ab eo praestanda sint? Respondit, in solidum praestari. §. 1. Seiam ex dodrante, Maeuium ex quadrante instituit heredes: fidei Seiae commisit, in haec verba: A TE PETO, TVAEQVAE FIDEI COMMITTO, QVIDQVID EX HEREDITATE MEA AD TE PERVENERIT, RESTITVAS FILIO TVO RETENTIS TIBI HORTIS MEIS. Quaesitum est, cum generali capite fideicommisisset, quisquis heres esset de omnibus vt praestarent, quod cuique legasset, praestari fieriue iussisset [1]: an cum dodrantem hereditatis restituerit, hortos in assem vindicare Seia debet? Respondit, etiam coheredis fideicommissum videri, vt quadrantem, quem in his hortis haberet Seia, redderet.

XLI. Idem libro vigesimo secundo Digestorum:

Vxorem et filium communem heredes instituit, et vxoris fidei commisit in haec verba: PETO A TE DOMINA VXOR, NE EX FVNDO TITIANO PARTEM TIBI VINDICES, CVM SCIAS ME VNIVERSAM EMTIONEM EIVS FVNDI FECISSE; SED BENEFICIO AFFECTIONIS ET PIETATIS, QVAM TIBI DEBVI, EANDEM EMTIONEM, CVM NVMMIS MEIS COMPARASSEM, TECVM COMMVNICASSE. Quaesitum est, an eum fundum in solidum filii esse voluerit? Respondit, eum, de quo quaereretur, perinde rationem in fundo haberi voluisse, ac si vniuersus hereditarius esset: vt pro dimidia parte et vxor et filius agrum vt hereditarium habeant. §. 1. In testamento ita scriptum fuit, DOMVM MEAM CVM HORTO APPLICITO LIBERTIS MEIS CONCEDI VOLO, et alio capite: FORTVNIO LIBERTO MEO EX DOMV MEA, QVAM LIBERTI DEDI, DIAETAM IN QVA HABITABAM, ITEM CELLARIVM IVNCTVM EIDEM DIAETAE, AB HEREDE MEO CONCEDI VOLO. Quaesitum est, an heres testatoris oneratus videatur in praestando legato Fortunio, quamuis domus vniuersa libertis sit praelegata? Respondit, non esse oneratum. §. 2. Codicillis confirmatis ita cauit, OMNIBVS AVTEM LIBERTIS MEIS, ET QVOS VIVVS, ET QVOS HIS CODICILLIS MANVMISI, VEL POSTEA MANVMISERO: CONTVBERNALES SVAS, ITEM FILIOS, FILIAS LEGO, NISI SI QVOS QVASVE AD VXOREM MEAM TESTAMENTO PERTINERE VOLVI, VEL EI NOMINATIM LEGAVI, LEGAVERO. Idem postea petiit ab heredibus suis vt regionem Vmbriae, Tusciae, Piceno coheredes vxori suae restituerent cum omnibus quae ibi erunt, et mancipiis rusticis vel vrbanis, et actoribus, exceptis manumissis. Quaesitum est, cum Eros et Stichus serui in diem vitae testatoris, in Vmbria, in Piceno actum administrauerint, sint autem Damae, quem testator viuus manumiserat, filii naturales: vtrum eidem Damae ex verbis codicilli ab heredibus praestandi sint, an vero ad Seiam vxorem ex verbis epistolae pertineant? Respondit, ex codicillis ad patrem eos naturalem pietatis intuitu pertinere. §. 3. Felicissimo et Felicissimae, quibus libertatem dederat, fundum Gargilianum legauit cum casa: et alio capite, Titio filio, quem ex parte quarta heredem scripserat, praelegauerat in haec verba, TITI FILI, HOC AMPLIVS DE MEDIO SVMITO LEGATA MEA, QVAE MIHI TAM PATER TVVS PRAESENS, QVAM COELIVS IVSTVS FRATER PATRIS RELIQVERVNT. Quaesitum est, cum fundus Gargilianus testatrici a marito eius, id est, a patre Titii filii legatus sit, cui fundus ex causa fideicommissi debeatur: vtrum Titio filio tantum, an Felicissimo et Felicissimae, an tribus? Respondit, non esse verisimile eam, quae nihil aliud Feli-cis-

1 Ap. Hal. *praestari fieriue iussisset* absunt.

cissimo et feliciſſimae niſi haec quae ſpecialiter legauit, ad filium, cui et hereditatis ſuae partem reliquit, legatum generali ſermone transferre voluiſſe. §. 4. Teſtamento pueros ita legauerat, PVBLIO MAEVIO DOMINVLO MEO AB HEREDIBVS MEIS DARI VOLO PVEROS QVINQVE EX MEIS, DVMTAXAT INTRA ANNOS SEPTEM: poſt annos complures, quam fecit teſtamentum, moritur. Quaeſitum eſt, cuius aetatis Maeuio mancipia debeantur, vtrumne, quae teſtamenti facti tempore intra ſeptem annos fuerunt, an quae mortis tempore intra eam aetatem inueniantur? Reſpondit, eam videri aetatem deſignatam, quae eſſet, cum a teſtatore relinquerentur. §. 5. Concubinae inter cetera his verbis legauerat, FVNDVM IN APPIA CVM VILICO SVO, ET CONTVBERNALI EIVS, ET FILIIS, DARI VOLO. Quaeſitum eſt, an nepotes quoque vilici, et contubernalis eius teſtator ad concubinam pertinere voluit? Reſpondi, nihil proponi, cur non deberentur. §. 6. Legauerat per fideicommiſſum Maeuiis ita, ET QVIDQVID IN PATRIA GEDIBVS POSSIDEO: quaeſitum eſt, an, ſi quam ſuburbanam adiacentem poſſeſſionem haberet, haec quoque ex cauſa fideicommiſſi Maeuiis debeatur? Reſpondit, poſſe ad hanc quoque verborum ſignificationem extendi. Item quaeſitum eſt, calendarii, quod in patria ſua, vel intra fines eius defunctus exercuit, inſtrumenta in domo, quam in patria ſua habebat, reliquit: an id quoque Kalendarium propter verba ſupra ſcripta Maeuiis ex cauſa fideicommiſſi deberetur? Reſpondit, non deberi. Item quaeſitum eſt, an pecunia, quae in arca domi Gadibus inuenta eſſet, vel ex diuerſis nominibus exacta, et ibi depoſita: ex fideicommiſſo debeatur? Reſpondit, ſupra reſponſum. §. 7. Teſtamento, quo filium et vxorem heredes inſtituerat, filiae per fideicommiſſum centum, cum in familia nuberet, legauit: et adiecit ita: FIDEI TVAE, FILIA, COMMITTO, VT CVM IN FAMILIA NVBAS, ET QVOTIESCVMQVE NVBES, PATIARIS EX DOTE TVA, QVAM DABIS, PARTEM DIMIDIAM STIPVLARI FRATREM TVVM ET SEIAM MATREM TVAM PRO PARTIBVS DIMIDIIS DARI SIBI, SI IN MATRIMONIO EIVS CVI NVBES, SIVE DIVORTIO FACTO, PRIVSQVAM DOS TVA REDDATVR, EOVE NOMINE SATISFACTVM ERIT, MORIERIS, NVLLO FILIO FILIAVE EX EO RELICTO. Pater virginem filiam nuptum collocauit, eiusque nomine dotem dedit: et poſt diuortium eandem recepit, et alii in matrimonium cum dote dedit, et ſtipulatus eſt, eam dotem [1] ſibi aut filiae ſuae reddi: manente filia in matrimonio ſecundo, mortuus eſt eodem teſtamento relicto: eique heredes exſtiterunt filius et vxor: poſtea marito defuncto, puella, dote recepta nupſit alii, praeſentibus et conſentientibus fratre et matre, quae etiam [2] dotem eius auxit, et neuter eorum ſtipulati ſunt dotem: mox matri filius et filia heredes exſtiterunt: deinde in matrimonio filia deceſſit, marito herede relicto. Quaeſitum eſt, cum puella non ex cauſa legati pecuniam in dotem ab heredibus patris acceperat, ſed mortuo ſecundo marito materfamilias facta dotem recuperauerat: an heres eius ex cauſa fideicommiſſi fratri defunctae teneatur in eam pecuniam, quam percipere poſſet, ſi dotem ſtipulatus eſſet? Reſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, non teneri. §. 8. Eius [3] heres, vel legatarius rogatus eſt, vt quendam adoptet, his verbis adiectis, SI ALIAS FECERIT, EXHERES ESTO: vel, PERDAT LEGATVM. Quaeſitum eſt, ſi non adoptauerit, an ei, qui adoptatus non eſt [4], actio quaedam ex fideicommiſſo competit? Reſpondit, fideicommiſſum, quo quis rogatur, vt adoptet, ratum non eſſe. §. 9. AGRI PLAGAM QVAE EST IN REGIONE ILLA, MAEVIIS PVBLIO ET GAIO TRANSCRIBI VOLO, PRETIO FACTO VIRI BONI ARBITRATV, ET HEREDITATI ILLATO, DVPLAE EVICTIONE EXPROMISSA A RELIQVIS HEREDIBVS: ITA VT SVB POENA CENTVM PROMITTANT, EAM AGRI PLAGAM, PARTEMVE EIVS AD SEIAM POSTEROSVE EIVS NON PERVENTVRAM QVAQVE RATIONE. Quaeſitum eſt, an legatum valeat, cum Publius emere velit, Gaius nolit? Reſpondit, eum, qui fideicommiſſum praeſtari ſibi velit, poſſe partem dimidiam eius agri, qui legatus eſt,

1 Ap. Hal. *dotem* abeſt. 2 *et* loco *etiam*. 3 Ap. Hal. *Eius* abeſt. 4 Ap. Hal. *ei qui adoptatus non eſt* abſunt.

est, petere, quamuis alter persequi nolit. Item quaesitum est, cautio, quae interponi debeat secundum voluntatem, pro quota parte cuique heredum praestanda sit? Respondit, pro ea portione, quae ex fideicommisso praestatur. §. 10. Sorori legauit homines, quos nominauit testamento, eiusque fidei commisit, vt eadem mancipia filiis suis cum obiret, restitueret. Quaesitum est, adgnata ex his an defuncti filii [1] heredibus restituenda sint post mortem legatariae, an remaneant ad heredes eius? Respondit, ea [2], quae postea adgnata essent, verbis fideicommissi non contineri. §. 11. Pater naturalis filiae suae, ex testamento mariti eius, fideicommissi debitor, cum ea mulier alii nuberet, non mandatu mulieris dotem marito eius dedit, et sibi reddi eam stipulatus est, si sine liberis filia moreretur: mulier filiam suscepit. Quaesitum est, an fideicommissum a patre exigere possit? Respondit, si nec ratam habuisset dotem datam, superesse fideicommissi petitionem. Idem quaesiit, an, si pater accepto facere stipulationem velit, mulieri persecutio fideicommissorum deneganda sit? Respondit, supra responsum: eumque patrem, de quo quaereretur, si ita dedisset, vt mulier ratum haberet, posse condicere. §. 12. Seium maritum scripsit heredem, eique substituit Appiam alumnam, fideique heredis commisit, vt post mortem suam hereditatem eidem alumnae restitueret: aut, si quid ante contigisset alumnae, tunc Valeriano fratris filio restitueret eandem hereditatem. Quaesitum est, si Seius viuus, quidquid ad eum ex hereditate peruenisset, alumnae restituisset, an secundum voluntatem defunctae id fecisse videretur: praesertim cum haec eidem substituta esset? Respondit, si viuo Seio Appia decessisset, non esse liberatum a fideicommisso Valeriano relicto. §. 13. Scaeuola respondit, cum heres scriptus rogatus esset, cum volet, alii restituere hereditatem, interim non est compellendus ad fideicommissum. Claudius: post mortem enim [3] vtique creditur datum. §. 14. Heredis scripti fidei commiserat, vt Seiae vxori vniuersam restitueret hereditatem: et vxoris fideicommisit in haec verba: A TE, SEIA, PETO, VT QVIDQVID AD TE EX HEREDITATE MEA PERVENERIT, EXCEPTIS HIS, SI QVA TIBI SVPRA LEGAVI, RELIQVVM OMNE REDDAS RESTITVAS MAEVIAE INFANTI DVLCISSIMAE. A QVA SEIA SATIS EXIGI VETO: CVM SCIAM, EAM POTIVS REM AVCTVRAM, QVAM DETRIMENTO FVTVRAM. Quaesitum est, an statim Maeuia fideicommissum a Seia petere possit? Respondit, nihil proponi cur non possit.

XLII. IDEM libro trigesimo tertio Digestorum:

TITIVS heredes instituit, Seiam vxorem ex parte duodecima, Maeuiam ex reliquis partibus: et de monumento, quod sibi exstrui volebat, ita cauit: CORPVS MEVM VXORI MEAE VOLO TRADI SEPELIENDVM IN FVNDO ILLO, ET MONVMENTVM EXSTRVI VSQVE AD QVADRINGENTOS AVREOS. Quaero, cum in duodecima parte non amplius quam centum quinquaginta aurei ex bonis mariti ad vxorem perueniant, an hac scriptura ab ea sola monumentum sibi testator exstrui voluerit? Respondi, ab vtraque herede monumentum pro hereditariis portionibus instruendum.

XLIII. CELSVS libro decimo quinto Digestorum:

SI FILIAE pater dotem arbitratu tutorum dari iussisset, Tubero perinde hoc habendum ait, ac si viri boni arbitratu legatum sit. Labeo quaerit, quemadmodum apparet, quantam dotem cuiusque filiae boni viri arbitratu constitui oportet? ait, id non esse difficile ex dignitate, ex facultatibus, ex numero liberorum testamentum facientis aestimare.

XLIV. POMPONIVS libro secundo ad Sabinum:

SI FVNDVS legatus sit cum his quae ibi erunt: quae ad tempus ibi sunt, non videntur legata: et ideo pecuniae, quae faenerandi causa ibi fuerunt, non sunt legatae.

XLV. VLPIANVS libro vigesimo secundo ad Sabinum:

HOC legatum VXORIS CAVSA PARATA, generale est, et continet tam vestem, quam argentum, aurum, ornamenta, ceteraque quae vxoris gratia parantur. Sed quae videantur vxoris causa parari? Sabinus libris ad Vitellium ita scri-

1 *an defuncti filiis an heredibus.* 2 Ap. Hal. *ea* abest. 3 Hal. inserit *aeque.*

ſcripſit: quod in vſu frequentiſſime verſatur, vt in legatis vxoris adiiciatur, quod eius cauſa parata ſint, hanc interpretationem obtinuit, quod magis vxoris cauſa [1], quam communis promiſcuique vſus cauſa paratum foret, neque intereſſe viſum eſt, ante ductam vxorem id paterfamilias parauiſſet, an poſtea: an etiam ex his rebus, quibus ipſe vti ſoleret, vxori aliquid adſignauiſſet: dum id mulieris vſibus proprie adtributum eſſet.

XLVI. Pavlvs libro ſecundo ad Vitellium:

Ea tamen adiectio legatum alias exiguius, alias plenius efficiat. Augetur, cum ſic ſcriptum eſt, qvaeqve eivs cavsa parata svnt: id enim ſignificat, et ſi quid praeter ea, quae dicta ſunt, eius cauſa paratum eſt: minuitur, detracta coniunctione: quia ex omnibus ſupra comprehenſis ea ſola definiuntur, quae eius cauſa parata ſunt.

XLVII. Vlpianvs libro vigeſimo ſecundo ad Sabinum:

Si qvid earum rerum ante comparauit, quam vxorem duxit, ſi id ei, vt vteretur, tradidit: perinde eſt, quaſi poſtea parauiſſet. Ex eo autem legato ea pertinent ad vxorem, quae eius cauſa emta, comparata, quaeque retenta ſunt: in quibus etiam quae prioris vxoris, quaeque filiae, neptis, vel nurus fuerunt, continentur. §. 1 Inter emtum et paratum quid intereſt, quaeritur? Et reſponſum eſt, in emto paratum ineſſe, in parato non continuo emtum contineri: veluti ſi quis, quae prioris vxoris cauſa emiſſet, poſteriori vxori tradidiſſet, eas res eum poſterioris vxoris cauſa parauiſſe, non emiſſe conſtat: ideoque quamuis maritus poſterioris vxoris cauſa nihil emerit, tamen tradendo, quae prior habuerit, eius cauſa [2] parata ſunt: et ſi ei adſignata non ſunt, legato cedunt: at quae prioris vxoris cauſa parata ſunt, ita poſteriori debentur, ſi ei adſignata ſint: quia non eſt ita de poſteriore vxore cogitatum, cum compararentur.

XLVIII. Pavlvs libro quarto ad Sabinum:

Nam ne id quidem, quod traditum eſt, ſi poſtea ademtum ſit, legato cedet.

XLIX. Vlpianvs libro vigeſimo ſecundo ad Sabinum:

Item legato continentur mancipia, puta lecticarii, qui ſolam matremfamilias portabant: item iumenta, vel lectica, vel ſella, vel burdones: item mancipia alia, puellae fortaſſis, quas ſibi comatas mulieres exornant. §. 1. Sed et ſi forte virilia ei quaedam donauerit, quodammodo eius cauſa parata videbuntur. §. 2. Proinde et ſi quaedam promiſcui vſus ſint, ſolitus tamen fuerit ab ea quaſi vſum mutuari, dicendum erit, ipſius cauſa videri parata. §. 3. Item intereſt, ipſius cauſa parata ſint ei legata, an ipſius cauſa emta: paratis enim omnia continentur, quae ipſius vſibus fuerunt deſtinata: emta vero ea ſola, quae propter eam emta fecit maritus: vnde non continebuntur emtis ſolis legatis, quae alia ratione paterfamilias adquiſita ei deſtinauit: vtroque autem legato, continebuntur et quae maritus emi mandauerat, vel quae emerat, necdum autem ei adſignauerat, adſignaturus ſi vixiſſet. §. 6. Parui autem refert, vxori, an concubinae quis leget, quae eius cauſa emta parata ſunt: ſane enim, niſi dignitate, nihil intereſt. §. 5. Si vxori aurum quod eius cauſa paratum eſt, legatum ſit, et poſtea ſit conflatum, materia tamen maneat: ea ei debetur. §. 6. Sed vt legatum valeat, mortis tempore vxorem eſſe debere, Proculus ſcripſit: et verum eſt: ſeparatio enim diſſoluit legatum. §. 7. Hoc legatum et filio et filiae relinqui poteſt, qvae eivs gratia parata svnt: et ſeruo ſeruaeque: et continebuntur, quae ipſi ſunt adtributa vel deſtinata.

L. Idem libro vigeſimo tertio ad Sabinum:

Cvm filiofamilias ita legatur, cvm is in tvtelam svam perveнerit: pubertatis tempus ſignificatur. Et ſane ſi impuberi filiofamilias legatum ſit, plerumque ſentiendum eſt, quod Sabinus ait, vt non et paterfamilias fiat, ſed vt pubes. Ceterum ſi mater, quae ſuſpectam habuit mariti, a quo diuerterat, vitam, filio ſuo, quamuis impuberi leget, non videtur ſenſiſſe de eo tempore, quo pubes eſt: ſed eo quo et pubes et paterfamilias eſt. Nam et ſi pubes fuit, multo magis dicemus, de patrefamilias eam ſenſiſſe: ac ſi dixiſſet, in svam

1 Ap. Hal. *cauſa* abeſt. 2 Hal. inſerit *paraſſe videtur, quae enim poſterioris vxoris cauſſa.*

SVAM TVTELAM, ET IN SVAM POTESTATEM. §. 1. Quod si quis patrisfamilias impuberi leget, cum suae tutelae sit: de pubertate sensit: interdum et de vigintiquinque annis, si mens testantis appareat. Nam si iam puberi, minori tamen vigintiquinque annis legauit, procul dubio anni vigintiquinque erunt praestituti. §. 2. Item, si furioso, vel prodigo, vel ei, cui Praetor ex causa curatorem dedit, ita sit legatum: puto, et de eo sensum casu, quo curae et tutelae liberetur. §. 3. Ex his et huiusmodi apparet, voluntatis quaestionem Sabinum interpretatum. Et vtique non dubitaret, si puberi, et multo magis maiori vigintiquinque annis ita sit legatum, de sua potestate testatorem sensisse. §. 4. Sic autem haec scriptura varia est, et voluntatis habet quaestionem: vt illa quoque, si quis ita scripserit, CVM SVI IVRIS FVERIT FACTVS: nam aliter alias accipiatur: et plerumque potestatis liberationem continet, plerumque pubertatem, vel vicesimum quintum annum. §. 5. Ego quidem, et si quis iam puberi, minori tamen vigintiquinque annis, sic legauerit, CVM AD PVBERTATEM PERVENERIT, puto, de aetate eum sensisse, quae caret in integrum restitutione. §. 6 Idem et si quis, CVM SVAE AETATIS FVERIT FACTVS, vel, LEGITIMAE AETATIS, vtrum de pubertate, an de viginti quinque annis sensum sit, disputari de voluntate potest: non minus quam si ita adscripserit, CVM IVSTAE AETATIS SIT FACTVS, vel CVM MATVRAE AETATIS [1] vel CVM ADOLEVERIT.

LI. PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

SI filiaefamilias ita legatum sit, CVM IN TVTELAM SVAM PERVENERIT: tunc debebitur, cum viripotens facta fuerit.

LII. VLPIANVS libro vigesimo quarto ad Sabinum:

LIBRORVM appellatione continentur omnia volumina, siue in charta, siue in membrana sint, siue in quauis alia materia: sed et si in philyra, aut in [2] tilia, vt nonnulli conficiunt, aut in quo alio corio, idem erit dicendum. Quod si in codicibus sint membraneis, vel chartaceis, vel etiam eboreis, vel alterius materiae, vel in ceratis codicillis: an debeantur, videamus? et Gaius Cassius scribit, deberi et membranas, libris legatis: consequenter igitur cetera quoque debebuntur, si non aduersatur voluntas testatoris. §. 1. Si cui centum libri sint legati, centum volumina ei dabimus: non centum, quae quis ingenio suo metitus est, cui ad libri scripturam sufficerent: vt puta cum haberet Homerum totum in vno volumine, non quadraginta octo libros computamus, sed vnum Homeri volumen pro libro accipiendum est. §. 2. Si Homeri corpus sit legatum, et non sit plenum: quantaecumque partes hodie inueniantur, debentur. §. 3. Libris autem legatis, bibliothecas non contineri Sabinus scribit. Idem et Cassius: ait enim, membranas, quae scriptae sint, contineri: deinde adiecit, neque armaria, neque scrinia, neque cetera, in quibus libri conduntur, deberi. §. 4. Quod tamen Cassius de membranis [3] puris scripsit, verum est: nam nec chartae purae debentur [4], libris legatis: nec chartis legatis libri debebuntur, nisi forte et hic nos vrserit voluntas: vtputa si quis forte chartas [5] sic reliquerit, CHARTAS MEAS VNIVERSAS, qui nihil aliud, quam libros habebat, studiosus studioso: nemo enim dubitabit, libros deberi: nam et in vsu plerique libros chartas appellant. Quid ergo, si quis chartas legauerit puras? Membranae non continebuntur, neque ceterae ad scribendum materiae, sed nec coepti scribi libri. §. 5. Vnde non male quaeritur, si libri legati sint, an contineantur nondum perscripti? et non puto contineri: non magis quam vestis appellatione nondum detexta continetur: sed perscripti libri nondum malleati vel ornati continebuntur: proinde et nondum conglutinati, vel emendati continebuntur: sed et membranae nondum consutae continebuntur. §. 6. Chartis legatis, neque papyrum ad chartas paratum, neque chartae nondum perfectae continebuntur. §. 7. Sed si bibliothecam legauerit, vtrum armarium solum, vel armaria continebuntur [6], an vero libri quoque contineantur, quaeritur? et eleganter Nerua ait, interesse id quod testator senserit: nam et locum significari bibliothecam eo, alias armarium, sicuti dicimus, eboream bibliothecam emit, alias libros, sicuti dicimus, bibliothecam emisse. Quod igitur scribit

1 Hal. addit *sit*. 2 Ap. Hal. *in* abest. 3 Hal. inserit *non*. 4 Ap. Hal. *debentur*. abest. 5 Ap. Hal. *chartas* abest. 6 Ap. Hal. *continebuntur* abest.

bit Sabinus, libros bibliothecam non sequi, non per omnia, verum est: nam interdum armaria quoque debentur, quae plerique bibliothecas appellant. Plane si mihi proponas adhaerentia esse membro armaria, vel adfixa: sine dubio non debebuntur, cum aedificii portio sint. §. 8. Quod in bibliotheca tractauimus, idem Pomponius libro sexto ex Sabino in dactyliotheca legata tractat: et ait, annulos quoque contineri, non solum thecam, quae annullorum caussa parata sit: hoc autem ex eo coniectat, quod ita proponitur quis legasse, DACTYLIOTHECAM MEAM, ET SI QVOS PRAETEREA ANNVLOS HABEO: et ita Labeonem quoque existimasse ait. §. 9. Sunt tamen quaedam, quae omnimodo legatum sequuntur, vt lectum legatum contineat et fulctra: et armariis et loculis claustra et claues cedunt.

LIII. PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

ARGENTO legato, constat arculas ad legatarium non pertinere. §. 1. Item annulis legatis dactyliothecae non cedunt.

LIV. POMPONIVS libro septimo ad Sabinum:

SI PVRE tibi legauero, deinde postea scripsero ita, HOC AMPLIVS, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, HERES MEVS EI FVNDVM DATO: verius est, eo verbo AMPLIVS superiora repeti. Sicuti dicimus, LVCIVS TITIVS PLEBI QVINA MILLIA DEDIT, HOC AMPLIVS SEIVS VISCERATIONEM quina quoque millia Seium dedisse intelligimus. Et TITIVS ACCEPIT QVINQVE, SEIVS HOC AMPLIVS FVNDVM: Seium quinque quoque cepisse intelligimus.

LV. VLPIANVS libro vigesimo quinto ad Sabinum:

LIGNI appellatio nomen generale est: sed sic separatur, vt sit aliquid materia, aliquid lignum. Materia est, quae ad aedificandum, fulciendum necessaria est: lignum, quidquid conburendi caussa paratum est. Sed vtrum ita demum, si concisum sit, an et si non sit? et Quintus Mucius libro secundo refert, si cui ligna legata essent, quae in fundo erant, arbores quidem materiae caussa succisas non deberi: nec adiecit, si non [1] comburendi gratia succisae sunt, ad eum pertinere: sed sic intelligi consequens est. §. 1. Ofilius quoque libro quinto iuris partiti ita scripsit: cui ligna legata sunt, ad eum omnia ligna pertinere, quae alio nomine non appellantur: veluti virgae, carbones, nuclei oliuarum, quibus ad nullam aliam rem nisi ad comburendum possit vti: sed et balani, vel si qui alii nuclei. §. 2. Idem libro secundo negat, arbores nondum concisas, nisi quae minutatim conciduntur, videri ei legatas, cui ligna legata sunt: ego autem arbitror, hoc quoque ligni appellatione contineri, quod nondum minutatim fuit concisum, si iam concidendo fuit destinatum: proinde si siluam huic rei habebat destinatam, silua quidem non cedet, deiectae autem arbores lignorum appellatione continebuntur, nisi aliud testator sensit. §. 3. Lignis autem legatis, quod comburendi caussa paratum est, continetur: siue ad balnei calefactionem, siue diaetarum hypocaustarum, siue ad calcem, vel ad aliam rem coquendam solebat vti. §. 4. Ofilius libro quinto iuris partiti scripsit, nec sarmenta ligni appellatione contineri: sed, si voluntas non refragatur, et virgulae, et gremia, et sarmenta, et superamenta materiarum, et vitium stirpes, atque radices continebuntur. §. 5. Lignorum appellatione in quibusdam regionibus, vt in Aegypto, vbi arundine pro ligno vtuntur, et arundines, et papyrum comburitur, et herbulae quaedam, vel spinae, vel vepres continebuntur. Quid mirum? cum ξύλον [2] hoc, et naues ξυληγάς appellant, quae haec ἀπὸ τῶν ἑλῶν [3] deducunt. §. 6. In quibusdam prouinciis, et editu bubum [4] ad hanc rem vtuntur. §. 7. Si lignum sit paratum ad carbones coquendas atque conficiendas: ait Ofilius libro quinto iuris partiti, carbonum appellatione huiusmodi materiam non contineri. Sed an lignorum? et fortassis quis dicet, nec lignorum: non enim lignorum gratia haec testator habuit. Sed et titiones, et alia ligna cocta ne fumum faciant, vtrum ligno, an carboni, an suo generi adnumerabimus? Et magis est, vt proprium genus habeatur. §. 8. Sulphurata, quoque de ligno aeque eandem habebunt definitionem. §. 9. Ad faces quoque parata, non erunt lignorum appellatione comprehensa: nisi haec fuit voluntas. §. 10. De pinu autem integri strobili, ligni appellatione continebuntur.

LVI. PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

PALI

1 Ap. Hal. *non* abest. 2 Id est *lignum*. 3 Id est *a paludibus*. 4 *boum*.

PALI et perticae in numero materiae redigendi sunt: et ideo lignorum appellatione non continentur.

LVII. POMPONIVS libro trigesimo ad Sabinum:

SERVIVS respondit, cui omnis materia legata sit, ei nec arcam, nec armarium legatum esse.

LVIII. VLPIANVS libro quarto Disputationum:

CVM vxori suae quis ea, quae eius causa parata sunt, legasset, deinc viuus purpuras comparasset in prouincia, necdum tamen aduexisset: rescriptum est, ad mulierem purpuras pertinere.

LIX. IVLIANVS libro trigesimo quarto Digestorum:

Qui chirographum legat, non tantum de tabulis cogitat sed etiam de actionibus, quarum probatio tabulis continetur: appellatione enim chirographi vti nos pro ipsis actionibus, palam est: cum venditis chirographis intelligimus nomen venisse: quin etiam si nomen quis legauerit, id, quod in actionibus est, legatum intelligitur.

LX. ALFENVS libro secundo Digestorum a Paulo epitomatorum:

CVM quaereretur agni legati quatenus viderentur, quidam aiebant, agnum dumtaxat sex mensum, sed verius est, eos legatos esse, qui minores anniculi essent. §. 1. Seruis et ancillis vrbanis legatis, agasonem, mulionem legato non contineri respondi: eos enim solos in [1] eo numero haberi, quos paterfamilias circum se ipse sui cultus causa haberet. §. 2. Lana, lino, purpura vxori legatis, quae eius causa parata essent, cum multam lanam, et omnis generis reliquisset, quaerebatur, an omnis deberetur? Respondit, si nihil ex ea destinasset ad vsum vxoris, sed omnis commixta esset, non dissimilem esse deliberationem, cum penus legata esset, et multas res, quae penus essent, reliquisset, ex quibus paterfamilias vendere solitus esset: nam si vina diffudisset, habiturus vsioni ipse, et heres eius, tamen omne in penu existimari: sed cum probaretur, eum, qui testamentum fecisset, partem penus vendere solitum esse, constitutum esse, vt ex eo, quod ad annum opus esset, heredes legatario darent. Sic mihi placet et in lana fieri: vt ex ea, quod ad vsum annuum mulieri satis esset, ea sumeret, non enim deducto eo, quod ad viri vsum opus esset, reliquum vxori legatum esset: sed quod vxoris causa paratum esset. §. 3. Praediis legatis, et quae eorum praediorum colendorum causa emta, parataque essent, neque topiarium, neque saltuarium legatum videri ait: opiarium enim ornandi, saltuarium autem tuendi et custodiendi fundi magis, quam colendi, paratum esse, asinum machinarium legatum videri: item oues, quae stercorandi fundi causa pararentur: item vpilionem, si eius generis oues curaret.

LXI. IDEM libro octauo Digestorum a Paulo epitomatorum:

TEXTORIBVS omnibus, qui sui essent cum moreretur, legatis: quaesitum est, an et is, quem postea ex his ostiarium fecisset, legato contineretur? Respondit, contineri: non enim ad aliud artificium, sed ad alium vsum transductum esse.

LXII. IVLIANVS libro singulari de Ambiguitatibus:

QVI duos mulos habebat, ita legauit, MVLOS DVOS, QVI MEI ERVNT, CVM MORIAR, SEIO HERES DATO. Idem nullos mulos, sed duas mulas reliquerat. Respondit Seruius, deberi legatum: quia mulorum appellatione etiam mulae continentur [2]: quemadmodum appellatione seruorum etiam seruae plerumque continentur. Id autem eo veniet, quod semper sexus masculinus etiam femininum sexum [3] continet.

LXIII. IDEM libro primo ad Vrseium Ferocem:

IN repetundis legatis haec verba quae adiici solent, ITEM DARI DAMNAS ESTO: et ad conditiones, et ad dies legatorum easdem repetendas referri, Sabinus respondit.

LXIV. AFRICANVS libro sexto Quaestionum:

QVI filium et nepotem heredem instituerat, certa praedia, quaeque in his mortis tempore sua essent, nepoti per fideicommissum dederat, excepto Kalendario: mortis tempore in ea arca, in qua instrumenta et cautiones debitorum erant, pecunia numerata inuenta est. Plerisque videbatur, vix verosimile esse, vt testator de pecunia numerata sensisset. Ego autem illud dignum animaduersione existimabam, cum quis Kalendarium praestari alicui voluerit, vtrumne nomina dumtaxat debitorum praestari voluisse intelligendus est, an vero etiam pecuniam, si qua ab his exacta eidem tamen Kalendario destinata fuerit?

1 Ap. Hal. *in* abest. 2 Ap. Hal. *continentur* abest. 3 Ap. Hal. *sexum* abest.

rit? Et magis puto, quemadmodum si exactae pecuniae: et rursus collocatae essent, permutatio nominum non peremeret, vel minueret fideicommissum: ita ipsae quoque pecuniae, si adhuc Kalendario, id est, nominibus faciendis, destinatae essent, eidem fiideicommisso cedere debeant. Quin etiam illud quoque putem [1] defendi posse: vt non modo a debitoribus exactae pecuniae, sed quacumque de causa redactae, eidem tamen rationi fuerint [2] destinatae, fideicommisso cedant.

LXV. Marcianvs libro septimo Institutionum:

Legatis seruis exceptis negotiatoribus, Labeo scripsit, eos legato exceptos videri, qui praepositi essent negotii exercendi causa: veluti qui ad emendum, locandum, conducendum praepositi essent: cubicularios autem, vel obsonatores, vel eos, qui piscatoribus praepositi sint, non videri negotiationis appellatione contineri: et puto veram esse Labeonis sententiam. §. 1. Si ex officio quis ad artificium transierit, quidam recte putant, legatum exstingui: quia officium artificio mutatur. Non idem e contrario, cum lecticarius cocus postea factus est. §. 2. Si vnus seruus plura artificia sciat, et alii coci legati fuerunt, alii textores, alii lecticarii: ei cedere seruum dicendum est, cui legati sunt, in quo artificio plerumque versabatur. §. 3. Ornatricibus legatis, Celsus scripsit, eas, quae duos tantum menses apud magistrum fuerunt, legato non cedere: alii et has cedere: ne necesse sit, nullam cedere, cum omnes adhuc discere possint: et omne artificium incrementum recipit, quod magis obtinere debet: quia humanae naturae congruum est. §. 4. Pecoribus legatis, Cassius scripsit quadrupedes contineri, quae gregatim pascuntur, et sues autem pecorum appellatione continentur: quia et hi gregatim pascuntur, sic denique et Homerus in Odyssea ait:

Δήεις τὸν γε σύεσσι παρήμενον, αἱ δὲ νέμονται
Παρ᾽ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ. [3]

§. 5. Iumentis legatis, boues non continentur: nec contra. §. 6. Equis autem legatis, et equae continentur. §. 7. Ouibus legatis, agni non continentur: quamdiu autem agnorum loco sunt, ex vsu cuiusque loci sumendum est: nam in quibusdam locis ouium numero esse videntur, cum ad tonsuram venerint.

LXVI. Pavlvs libro tertio Sententiarum:

Avibvs legatis anseres, phasiani, et gallinae, et auiaria debebuntur: phasianarii autem, et pastores anserum non continentur, nisi id testator expressit.

LXVII. Marcianvs libro septimo Institutionum:

Qvi saltum aestiuum legauit, et hoc amplius etiam eas res legauerit [4], quae ibi esse solent, non videtur de illis pecoribus sensisse, quae hieme in hibernis, aut aestate in aestiuis esse solent: sed de illis sensit [5], quae perpetuo ibi sunt.

LXVIII. Vlpianvs libro primo Responsorum Iunianio respondit.

Testatorem adiiciendo praedivm seianvm omne, eam quoque partem fundi suprascripti quasi ad se pertinentem videri per fideicommissum reliquisse, quam ex causa pignoris nactus est, saluo scilicet iure debitoris. §. 1. Ex his verbis cvrate agros attendere, et ita fiet, vt filivs mevs filios vestros vobis condonet: fideicommissum peti non posse. §. 2. Seruos communes a Seia ita relictos, si mei ervnt, cvm moriar: non deberi: si modo hoc sensit testatrix, vt ita deberentur, si in solidum eius fuissent. §. 3. Praediis cum his enthecis, quae in ea possessione sunt, relictis, mancipia quoque praediorum, cum illic testamenti facti tempore fuerunt, cedent: sed et quae postea accesserunt, si modo hoc testator manifeste expressit.

LXIX. Marcellvs libro singulari Responsorum:

Non aliter a significatione verborum recedi oportet, quam cum manifestum est, aliud sensisse testatorem. §. 1. Titius codicillis suis ita cauit, pvblio maevio omnes ivvenes, qvos in ministerio habeo, dari volo. Quaero, a qua aetate iuuenes, et in quam intelligi debeant. Marcellus respondit, quos verbis quae proponerentur, demonstrare voluerit testator, ad notio-

1 Ap. Hal. *putem* abest. 2 Ap. Hal. *fuerint* abest. 3 Hal. metrice vertit
Sectantem videas, qui errant per pascua, porcos
Ad Coracis saxum, iuxta fontemque Arethusae.
4 Ap. Hal. *legauerit* abest. 5 Ap. Hal. *sensit* abest.

tionem eius, qui de ea re cogniturus eſſet, pertinere: non enim in caſu teſtamentorum ad definitionem vtique deſcendendum eſt, cum plerumque abuſiue loquantur, nec propriis nominibus ac vocabulis ſemper vtantur: ceterum exiſtimari poſſet iuuenis is, qui adoleſcentis exceſſit aetatem, quoad incipiat inter ſeniores numerari.

LXX. Vlpianvs libro vigeſimo ſecundo ad Sabinum:

Si cvi lana legetur, id legatum videtur, quod tinctum non eſt, ſed αὐτοφυὴς[1]. §. 1. Siue autem facta eſt, ſiue infecta, lanae appellatione continetur. §. 2. Quaeſitum eſt, vtrum lanae appellatione ea ſola contineatur, quae neta non eſt: an et ea, quae neta eſt, vtputa ſtamen et ſubtemen? Et Sabinus et netam contineri putat: cuius ſententia vtimur. §. 3. Lanae appellationem eatenus extendi placet, quoad ad telam perueniſſet. §. 4. Et ſciendum ſuccidam quoque contineri, et lotam, ſi modo tincta non ſit. §. 5. Lanae appellatione tomentum non continebitur. §. 6. Sed nec ea lana, ex qua quis quaſi veſtimentum ſecerit valetudinis vel deliciarum gratia, continebitur. §. 7. Ne ea quidem, quae fomentationis gratia parata ſunt vel medicinae, lanarum appellatione continentur. §. 8. Sed et pelles lanatae contineantur? et hoc lanae cedere, manifeſtum eſt. §. 9. Lana legata, etiam leporinam lanam et anſerinam, et caprinam credo contineri, et de ligno, quam ἐριόξυλον[2] appellant. Linum autem, lana legata, vtique non continebitur. §. 11. Lino autem legato, tam factum, quam infectum continebitur, quodque netum, quodque in tela eſt, quod eſt nondum detextum. Ergo aliud in lino, quam in lana eſt. Et quidem ſi tinctum linum ſit, credo, lino continebitur. §. 12. Verſicoloribus videndum eſt, et conſtabat apud veteres, lanae appellatione verſicoloria non contineri: ſed ea omnia videri legata, quae tincta ſunt et neta, quae neque detexta, neque contexta ſunt. Proinde quaeritur, an purpura appellatione verſicolorum contineatur? et ego arbitror, ea quae tincta non ſunt, verſicoloribus non adnumerari: et ideo neque album, neque naturaliter nigrum contineri, nec alterius coloris naturalis: purpuram autem et coccum, quoniam nihil natiui coloris ſunt, contineri arbitror: niſi aliud ſenſit teſtator. §. 13. Purpurae autem appellatione omnis generis purpuram contineri puto: ſed coccum non continebitur: ſucinum, et ianthinum continebitur. Purpurae appellatione etiam ſubtemen factum contineri, nemo dubitat: lana tinguendae purpurae cauſa[3] deſtinata non continebitur.

LXXI. Idem libro vigeſimo ad Sabinum:

Cvm ſuae ancillae ſiue ſerui in teſtamento ſcribuntur, hi deſignari videntur, quos paterfamilias ſuorum numero habuit.

LXXII. Pavlvs libro quarto ad Sabinum:

Eadem in omnibus rebus, quas ſuas quis legauerit, dicenda ſunt.

LXXIII. Vlpianvs libro vigeſimo ad Sabinum:

Svos autem ſeruos vel ancillas eos accipimus, qui ſunt pleno iure teſtantis: inter quos fructuarii non continebuntur. §. 1. Sed qui bona fide teſtatori ſeruiunt, ſuorum appellatione magis eſt vt contineantur: ſi modo ſuorum appellatione, eos, quos ſuorum numero habuit, voluit contineri. §. 2. Eos vero, quos quis pignori hypothecaeue dedit, ſine dubio inter ſuos legaſſe videbitur debitor: creditor nequaquam. §. 3. Proinde ſi quis ſeruos habuit proprios, ſed quorum operas locabat, vel piſtorias, vel hiſtrionicas, vel alias ſimiles: an ſeruorum appellatione etiam hos legaſſe videatur? Quod et praeſumi oportet: niſi contraria voluntas teſtatoris appareat. §. 4. Eum qui venaliciariam vitam exercebat, puto ſuorum numero non facile contineri velle eiusmodi mancipia: niſi euidens voluntas fuit etiam de his ſentientis, nam quos quis ideo comparauit, vt ilico diſtraheret, mercis magis loco, quam ſuorum habuiſſe credendus eſt. §. 5. Vicarios autem ſeruorum ſuorum numero non contineri, Pomponius libro quinto ſcribit.

LXXIV. Pomponivs libro ſexto ad Sabinum:

Si quis ſuos ſeruos legauit, communes quoque continentur, et in quibus vſusfructus alienus fuit.

LXXV. Vlpianvs libro vigeſimo ad Sabinum:

Nvmmis indiſtincte legatis, hoc receptum eſt, vt exiguiores

1 Id eſt: *ſponte natum*. Sed haec: ſed αὐτοφυὴς ap. Hal. abſunt. 2 i.e. *ligneam lanam*. 3 Ap. Hal. *cauſa* abeſt.

res legati videantur: si neque ex consuetudine patrisfamiliae, neque ex regionis, vnde fuit, neque ex contextu testamenti possit apparere.

LXXVI. IDEM libro secundo ad Edictum:

CHARTIS legatis, nemo dicet scriptas, et libros iam factos, legato cedere. Hoc idem et in tabulis est.

LXXVII. IAVOLENVS libro primo ex Plautio:

CVM in substitutione legata repetuntur, libertates etiam continentur.

LXXVIII. PAVLVS libro secundo ad Vitellium:

QVAESITVM est, Stichum seruum ex eo fundo ante annum mortis testatoris abductum, et disciplinae traditum, postea in eum fundum non reuersum: an deberetur? Responsum est, si studendi causa misisset, non quo de fundo eum aliorsum transferret, deberi. §. 1. MAEVI FILI, QVOD IAM TIBI MAXIMAM PARTEM FACVLTATIVM DEDERIM, CONTENTVS ESSE DEBES FVNDO SEMPRONIANO CVM SVIS INHABITANTIBVS, ID EST, FAMILIA, ET QVAE IBI ERVNT. Quaesitum est de nominibus debitorum, et nummis. Eadem epistolam talem emisit, ARGENTVM OMNE, ET SVPELLECTILEM, QVODCVMQVE HABEO, TIBI DONO, ET QVIDQVID IN PRAEDIO SEMPRONIANO HABEO: an supellex, quae in aliis [1] praediis vel domibus esset, ad Maeuium pertineret: et an serui, quos ex eo fundo aliis legauit? Responsum est, nomina et nummos non videri deberi, nisi manifeste de his quoque legandis voluntas defunctae adprobaretur: seruos ex iisdem fundis aliis datos, deminuisse filii legatum: de argento et suppellectili, quae alibi esset, eum, cuius notio est, aestimaturum, vt id obtineat, quod testatori placuisse a legatario adprobabitur. §. 2. Praedia quidam reliquit, adiectis his verbis, VTI A ME POSSESSA SVNT, ET QVAECVMQVE IBI ERVNT, CVM MORIAR. Quaesitum est de mancipiis, quae in his praediis morata fuerunt, vel operis rustici causa, vel alterius officii, ceterisque rebus, quae ibi fuerunt in diem mortis: an ad legatarium pertinerent? Respondit, ea omnia, de quibus quaeretur, legata videri. §. 3. PETO VT FVNDVM MEVM CAPANIANVM GENESIAE ALVMNAE MEAE ADSCRIBATIS DVCENTORVM AVREORVM, ITA VTI EST. Quaeritur, an [2] fundo et reliqua colonorum, et mancipia, si qua mortis tempore in eo fuerunt, debeantur? Respondit, reliqua quidem colonorum non legata, cetera vero videri illis [3] verbis, ITA [4] VTI EST, data. §. 3. Illud fortasse quaesiturus sit aliquis, cur argenti appellatione etiam factum argentum comprehendetur: cum, si marmor legatum esset, nihil praeter rudem materiam demonstratum videri posse? cuius haec ratio traditur: quippe ea, quae talis naturae sint, vt saepius in sua redigi possint initia, ea materiae potentia victa, numquam vires eius effugiant. §. 5. Coccum quod proprio nomine appellatur, quin versicoloribus cederet, nemo dubitauit. Quin minus porro coracinum aus isginum aut melinum suo nomine, quam coccum purpuraue designatur? §. 6. Cum vir ita legasset, QVAE VXORIS CAVSA PARATA SVNT, EI DO LEGO, ego apud Praetorem fideicommissarium petebam etiam res aestimatas, quarum pretium in dotem erant, nec obtinui: quasi testator non sensisset de his rebus: atquin si in vsum eius datae sint, nihil interest, ab ipsa, an ab alio comparatae sunt, postea apud Aburnium Valentem inueni ita relatum: mulier res aestimatas in dotem dederat, ac deinde [5] maritus ei legauerat his verbis, QVAE EIVS CAVSA COMPARATA EMTAQVE ESSENT; dixit, emtorum paratorumque appellatione non contineri ea, quae in dotem data essent: nisi si maritus eas res, posteaquam ipsius factae essent, in vxoris vsum conuertisset. §. 7. Rebus, quae in fundo sunt, legatis accedunt etiam ea, quae tunc non sunt, si esse solent; nec, quae casu ibi fuerunt, legata existimantur.

LXXIX. CELSVS libro nono Digestorum:

SI CHORVS aut familia legetur, perinde est, quasi singuli homines legati sint. §. 1. His verbis, QVAE IBI MOBILIA MEA ERVNT, DO LEGO, num-

1 Ap. Hal. *aliis* abest. 2 Hal. inserit *cum*. 3 Ap. Hal. *illis* abest. 4 Ap. Hal. *ita* abest. 5 Hal. inserit *dotem*.

nummos ibi repositos, vt mutui darentur, non esse legatos Proculus ait: at eos, quos praesidii causa repositos habet, vt quidam bellis ciuilibus factitassent, eos legato contineri: et audisse se rusticos senes ita dicentes pecuniam siue peculio fragilem esse: peculium appellantes, quod praesidii causa seponeretur. §. 2. Area legata, si inaedificata medio tempore fuerit, ac rursus area sit, quamquam tunc peti non poterat, nunc tamen debetur. §. 3. Seruus quoque legatus, si interim manumittatur, et postea seruus factus sit, postea peti potest.

LXXX. IDEM libro trigesimo quinto Digestorum:

CONIVNCTIM heredes institui, aut coniunctim legari, hoc est: totam hereditatem, et tota legata singulis data esse, partes autem concursu fieri.

LXXXI. MODESTINVS libro nono Differentiarum:

SERVIS legatis, etiam ancillas quidam deberi recte putant: quasi commune nomen vtrumque sexum contineat. Ancillis vero legatis, masculos non deberi nemo dubitat. Sed pueris legatis, etiam puellae debentur. Id non aeque, in puellis pueros contineri [1] dicendum est. §. 1. Mulieribus vero legatis, etiam virgines debentur: sicuti viris legatis, etiam pueros deberi respondetur. §. 2. Pecudibus autem legatis, et boues, et cetera iumenta continentur. §. 3. Armento autem legato, etiam boues contineri conuenit, non etiam greges ouium et caprarum. §. 4. Quibus legatis, neque agnos, neque arietes contineri quidam recte existimant. §. 5. Ouium vero grege legato, et arietes et agnos deberi nemo dubitat.

LXXXII. IDEM libro nono Regularum:

SERVVS, qui in fundo morari solitus erat, si fugerit, licet post mortem testatoris adprehendatur, fundo legato, vt instructus est, etiam ipse legato [2] cedit.

LXXXIII. IDEM libro decimo Responsorum:

QVOD his verbis relictum est, QVIDQVID EX HEREDITATE BONISVE MEIS AD TE PERVENERIT, CVM MORIERIS, RESTITVAS, fructus, quos heres viuus percepit, item quae fructuum vice sunt, non venire placuisse: nec enim quicquam proponi, ex quo de his quoque restituendis testatricem rogasse, probari potest. §. 1. Idem testator, qui libertis fideicommissum relinquebat, substitutione inter eos facta expressit, vt post mortem extremi ad posteros eorum pertineret. Quaero, cum nemo alius sit, nisi libertus eius, qui extremo mortuus est, an is ad fideicommissum admitti debeat? Respondit, posterorum appellatione liberos tantummodo, non etiam libertos eorum, quibus fideicommissum relictum est, fideicommisso contineri, nequaquam incertum est.

LXXXIV. IAVOLENVS libro secundo ex Cassio:

CVI, quae Romae essent, legata sunt, ei etiam quae custodiae causa in horreis extra vrbem reposita sunt, debentur.

LXXXV. POMPONIVS libro secundo ad Quintum Mucium:

NVPER constitutum est a Principe, vt et non adiecto hoc MEVM, si quis corpus alicui leget, et ita sentiat, vt ita [3] demum praestetur, si suum sit: ita valere legatum, vt appareat, magis sententiam legantis, non hoc verbum MEVM, respiciendum esse, et ideo elegans est illa distinctio, vt quoties certum corpus legatur, ad praesens tempus adiectum [4] hoc verbum MEVM, non faciat conditionem: si vero incertum corpus legetur, veluti ita, VINA MEA, VESTEM MEAM, videatur pro conditione hoc verbum esse MEA, vt ea demum, quae illius sint, videantur legata: quod non puto fortiter posse defendi, sed potius et hic vestem vel vinum, quod suorum numero habuerit, hoc legatum esse: sic enim responsum est, etiam quod coacuerit vinum legato cedere, si id vini numero testator habuisset. Plane in mortis tempore collatum hunc sermonem, VESTEM QVAE MEA ERIT, sine dubio pro conditione accipiendum puto: sed et STICHVM, QVI MEVS ERIT, puto pro conditione accipiendum: nec interesse, vtrum ita, QVI MEVS ERIT, an ita, SI MEVS ERIT, vtrubique conditionem esse. Labeo tamen scribit, etiam in futurum tempus collatum hunc sermonem QVI MEVS ERIT, pro demonstratione accipiendum. Sed alio iure vtimur.

LXXXVI. PROCVLVS libro quinto Epistolarum:

SI ITA legatum est, DOMVM, QVAEQVE MEA IBI ERVNT, CVM MORIAR: nummos ad diem exactos a debi-

1 Ap. Hal. *pueros contineri* absunt. 2 Ap. Hal. *legato* abest. 3 Ap. Hal. *ita* abest. 4 Ap. Hal. *adiectum* abest.

bitoribus, vt aliis nominibus collocarentur, non puto legatos esse. Et Labeonis distinctionem valde probo, qui scripsit, nec quod casu abesset, minus esse legatum: nec quod casu ibi sit, magis esse legatum.

LXXXVII. Pavlvs libro quarto ad legem Iuliam et Papiam:

Et fideicommissum, et mortis causa donatio appellatione legati continetur.

LXXXVIII. Idem libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

Lana legata, vestem, quae ex ea facta sit, deberi non placet. §. 1. Sed et materia legata, nauis, armariumue ex ea factum, non vindicetur. §. 2. Naue autem legata dissoluta, neque materia, neque nauis debetur. §. 3. Massa autem legata, scyphi ex ea facti, exigi possint.

LXXXIX. Idem libro sexto ad legem Iuliam et Papiam:

Re coniuncti videntur, non etiam verbis, cum duobus separatim eadem res legatur. Item verbis, non etiam re, Titio et Seio fvndvm aeqvis partibvs do lego: quoniam semper partes habent legatarii. Praefertur igitur omnimodo ceteris, qui et re et verbis coniunctus est. Quod si re tantum coniunctus sit, constat non esse potiorem. Si vero verbis quidem coniunctus sit, re autem non: quaestionis est, an coniunctus potior sit? et magis est, vt et ipse praeferatur.

XC. Idem libro septimo ad legem Iuliam et Papiam:

Nominatim legatum accipiendum est, quod a quo legatum sit, intelligitur: licet nomen pronuntiatum non sit.

XCI. Papinianvs libro septmio Responsorum:

Praediis per praeceptionem filiae datis cum reliquis actorum et colonorum, ea reliqua videntur legata, quae de reditu praediorum in eadem causa manserunt: alioquin pecuniam a colonis exactam, et in Kalendarium in eadem regione versam, reliquis non contineri, neque colonorum, neque actorum, facile constabit, tametsi nominatim actores ad filiam pertinere voluit. §. 1. Ex his verbis, Lvcio Titio praedia mea illa cvm Praetorio, sicvt a me in diem mortis meae possessa svnt, do: instrumentum rusticum, et omnia, quae ibi fuerunt, quo dominus fuisset instructior, deberi conuenit: colonorum reliqua non debentur. §. 2. Pater filio tabernam purpurariam cum seruis instito. ribus et purpuris, quae in diem mortis eius ibi fuerunt, legauit: neque pretia purpurae condita, neque debita, neque reliqua legato contineri placuit. §. 3. Titio seiana praedia, sicvti comparata svnt, do, lego: cum essent Gabiniana quoque simul vno pretio comparata, non sufficere solum argumentum emtionis respondi, sed inspiciendum, an litteris et rationibus appellatione Seianorum Gabiniana quoque continentur, et vtriusque possessionis confusi reditus, titulo Seianorum accepto lati essent. §. 4. Balneas legatae domus esse portionem constabat: quod si eas publice praebuit, ita domus esse portionem balneas, si per domum quoque intrinsecus adirentur, et in vsu patrisfamiliae vel vxoris nonnumquam fuerunt, et mercedes eius inter ceteras meritoriorum domus rationibus accepto ferebantur, et vno pretio comparatae, vel instructae communi coniunctu fuissent. §. 5. Qui domum possidebat, hortum vicinum aedibus comparauit, ac postea domum legauit: si hortum domus causa comparauit, vt amoeniorem domum ac salubriorem possideret, aditumque in eum per domum habuit, et aedium hortus additamentum fuit, domus legato continebitur. §. 6. Appellatione domus insulam quoque iniunctam domui videri, si vno pretio cum domu fuisset comparata, et vtriusque pensiones similiter accepto latas rationibus ostenderetur.

XCII. Pavlvs libro decimo tertio Responsorum:

Si mihi Maevia et Nigidia filiae meae heredes ervnt, tvnc Maevia e medio svmito, praecipito sibiqve habeto fvndos meos illvm et illvm cvm casvlis et cvstodibvs omnivm horvm fvndorvm, et cvm his omnibvs agris, qvi ad conivnctionem cvivsqve eorvm fvndorvm emtione, vel qvalibet alio casv obtigerint: item cvm omnibvs mancipiis, pecoribvs, ivmentis, ceterisqve vniversis speciebvs, qvae in iisdem fvndis, qvove eorvm, cvm moriar, ervnt: vti optimi maximiqve

QVAE SVNT, VTIQVE EOS IN DIEM MORTIS MEAE POSSEDI, ET VT PLENIVS DICAM, ITA VTI CLVDVNTVR. In fundo autem vno ex his qui praelegati sunt, tabularium est, in quo sunt et complurium mancipiorum emtiones, sed et fundorum et variorum contractuum instrumenta, praeterea et nomina debitorum. Quaero, an instrumenta communia sint? Respondi, secundum ea, quae proponuntur, instrumenta emtionum, item debitorum, quae in fundo praelegato remanserunt, non videri legato contineri. §. 1. His verbis domibus legatis, FIDEI HEREDVM MEORVM COMMITTO, VTI SINANT EVM HABERE DOMVS MEAS, IN QVIBVS HABITO, NVLLO OMNINO EXCEPTO, CVM OMNI INSTRVMENTO, ET REPOSITIS OMNIBVS, non videri testatorem de pecunia numerata, aut instrumentis debitorum sensisse.

XCIII. SCAEVOLA libro tertio Responsorum:

LVCIVS Titius testamento suo cauit, nec vllo modo praedium suburbanum aut domum heres alienaret: filia eius heres scripta heredem reliquit filiam suam: quae easdem res diu possedit, et decedens extraneos heredes instituit. Quaesitum est, an praedia pertinerent ad Iuliam, quae Lucium Titium testatorem patruum maiorem habuit? Respondit [1], nihil proponi contra voluntatem defuncti factum, quo minus ad heredem pertineret, cum hoc nudum praeceptum est. §. 1. SEMPRONIAE MVLIERI MEAE REDDI IVBEO AB HEREDIBVS MEIS CENTVM AVREOS, QVOS MVTVOS ACCEPERAM. Quaesitum est, si hanc pecuniam, vt debitam Sempronia petens victa sit: an fideicommissum peti possit? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, posse ex causa fideicommissi peti, quod apparuisset non fuisse ex alia causa debitum. §. 2. Quidam praedia legauit libertis, adiectis his verbis: VTI A ME POSSESSA SVNT, ET QVAECVMQVE IBI ERVNT, CVM MORIAR. Quaesitum est, an mancipia, quae in his praediis morata in diem mortis patrisfamilias fuerunt operis rustici causa, vel a torius officii, ceteraeque res, quae ibi fuerunt, ad legatarios pertineant? Respondit, pertinere. §. 3. Quaesitum est, an, quod heredes fratribus rogati essent restituere, etiam ad sorores pertineret? Respondit, pertinere, nisi aliud sensisse testatorem probetur. §. 4. Collegio fabrorum fundum cum siluis, quae ei cedere solent, vti optimus maximusque esset, legauit. Quaero, an ea quoque quae in diem mortis ibi fuissent, id est, faenum, pabulum, palea, item machina, vasa vinaria, id est, cuppae, et dolia quae in cella defixa sunt, item granaria legata essent. Respondit, non recte peti, quod legatum non esset. §. 5. Ex parte dimidia herede instituto, per praeceptionem fundum legauit, et ab eo ita petit: PETO VTI VELIS COHEREDEM TIBI RECIPERE IN FVNDO IVLIANO MEO, QVEM AMPLIVS TE RECIPERE IVSSI, CLODIVM VERVM, NEPOTEM MEVM, COGNATVM TVVM. Quaero, an pars fundi ex causa fideicommissi nepoti deberetur? Respondit, deberi.

XCIV. VALENS libro secundo Fideicommissorum:

IS, QVI complures libertos relinquebat, tribus ex his fundum legauerat: et petierat, vt curarent, ne de nomine suo exiret. Quaerebat, ex tribus qui primus moriebatur, vtrum vtrique, vel alteri ex his, qui sibi in legato coniuncti essent, relinquere partem suam deberet: an possit vel alii conliberto suo eam relinquere? Placuit, etsi voluntatis quaestio esset, satis illum facturum, et si alii relinquisset. Quod si nulli dedisset: occupantis, an omnium conlibertorum: et num eorum tantum, quibus pariter legatum esset, petitio fideicommissi esset, dubitabatur? et Iulianus recte omnibus debere putauit.

XCV. MAECIANVS libro secundo Fideicommissorum:

QVISQVIS MIHI HERES ERIT, DAMNAS ESTO DARE, FIDEIQVE EIVS COMMITTO, VTI DET QVANTAS SVMMAS DICTAVERO, DEDERO. Aristo res quoque corporales contineri ait, vt praedia, mancipia, vestem, argentum: quia et hoc verbum QVANTAS non ad numeratam dumtaxat pecuniam referri, ex dotis relegatione et stipulationibus emtae hereditatis apparet: et SVMMAE appellatio similiter accipi deberet, vt in his argumentis, quae relata essent, ostenditur: voluntatem praeterea defuncti, quae maxime in fideicommissis valeret, ei sententiae suffragari: neque enim post eam praefationem adiecturum testatorem fuisse res

1 *respondi*, et ita per totam legem.

res corporales, si dumtaxat pecuniam numeratam praestari voluisset.

XCVI. Gaivs libro secundo Fideicommissorum:

Si Titius ex parte heres rogatus sit Maeuio hereditatem restituere, et rursus Titio coheres eius rogatus sit partem suam, aut partis partem restituere: an hanc quoque partem, quam a coherede ex fideicommisso recipit, Titius restituere Maeuio debeat, Diuus Antoninus consultus rescripsit, non debere restituere: quia hereditatis appellatione, neque legata neque fideicommissa continentur.

XCVII. Pavlvs libro secundo Decretorum:

Osidivs quidam, instituta filia Valeriana herede, actori suo Antiocho data libertate, praedia certa, et peculium, et reliqua relegauerat, tam sua, quam colonorum: legatarius proferebat manu patrisfamiliae reliquatum, et tam suo, quam colonorum nomine: item in eadem scriptura adiectum in hunc modum: ITEM QVORVM RATIONEM REDDERE DEBEAT, SCILICET QVAE [1] IN CONDITO HABVERAT PATERFAMILIAE, FRVMENTI, VINI, ET CETERARVM RERVM, quae et ipsa libertus petebat, et ex reliquis esse dicebat, et apud Praesidem obtinuerat. Ex diuerso cum diceretur, reliqua colonorum ab eo non peti, nec propria: diuersam autem causam esse eorum, quae in condito essent: Imperator interrogauit partem legatarii, quaerendi causa: pone, inquit, in condito centies aureorum esse, quae in vsum sumi solerent, diceres totum, quod esset relictum in arca, deberi? et placuit, recte appellasse. A parte legatarii suggestum est, quaedam a colonis post mortem patrisfamiliae exacta: respondit, hoc quod post mortem exactum fuisset, reddendum esse legatario.

XCVIII. Idem libro singulari de forma testamenti:

Si plures gradus sint heredum, et scriptum sit HERES MEVS DATO: ad omnes gradus hic sermo pertinet: sicuti haec verba, QVISQVIS MIHI HERES ERIT. Itaque si quis velit non omnes heredes legatorum praestatione onerare, sed aliquos ex his, nominatim damnare debet.

XCIX. Idem libro singulari de instrumenti significatione.

Servis vrbanis legatis, quidam vrbana mancipia non loco sed opere separant, vt licet in praediis rusticis sint, tamen, si opus rusticum non faciant, vrbani videntur [2]. Dicendum autem est, quod vrbani intelligendi sunt, quos paterfamilias inter vrbanos adnumerare solitus sit: quod maxime ex libellis familiae, item cibariis deprehendi poterit. §. 1. Venatores et aucupes vtrum in vrbanis, an in rusticis contineantur, potest dubitari: sed dicendum est, vbi paterfamilias moraretur, et hos alebat, ibi eos numerari. §. 2. Muliones de vrbano ministerio sunt: nisi propter opus rurestre testator eos destinatos habebat. §. 3. Eum, qui natus est ex ancilla vrbana, et missus in villam nutriendus, interim in neutris esse quidam putant: ne in vrbanis esse intelligatur? quod magis placet. §. 4. Seruis lecticariis legatis, si idem lecticarius, sit et cocus: accedet legato. §. 5. Si alii vernae, alii cursores legati sunt, si quidam et vernae et cursores sint, cursoribus cedent: semper enim species generi derogat. Si in specie, aut in genere vtrique sint: plerumque communicabuntur.

C. Iavolenvs libro secundo ex Posterioribus Labeonis:

Heres mevs damnas esto Lvcio Titio Stichvm servvm mevm reddere: vel ita, illvm servvm mevm ille reddito. Cascellius ait, deberi: neque id Labeo improbat: quia qui reddere iubetur, simul et dare iubetur. §. 1. Duae statuae marmoreae cuidam nominatim: item omne marmor erat legatum. Nullam statuam marmoream, praeter duas, Cascellius putat deberi. Ofilius, Trebatius contra: Labeo Cascellii sententiam probat: quod verum puto: quia duas statuas legando, potest videri non putasse in marmore se statuas legare. §. 2. Vxori meae vestem, mvndvm mvliebrem, ornamenta omnia, avrvm, argentvm, qvod eivs cavsa factvm paratvmqve esset, omne do lego. Trebatius haec verba, qvod eivs cavsa factvm paratvmqve est, ad aurum et argentum dumtaxat referri putat: Proculus ad omnia: quod et verum est. §. 3. Cui Corinthia vasa legata essent, et βάσεις [3] quoque eorum vasorum collocandorum causa paratas de-

1 *si quae*, loco *scilicet quae*. 2 *vrbana videantur*. 3 Id est: *bases seu fulcra*.

deberi, Trebatius respondit. Labeo autem id non probat, si eas *βάσεις* testator numero vasorum habuit. Proculus vero recte ait, si aeneae quidem sint [1], non autem Corinthiae, non deberi. §. 4. Cui testudinea legata essent, ei lectos testudineos pedibus inargentatos deberi, Labeo, Trebatius responderunt: quod verum est.

CI. SCAEVOLA libro decimo sexto Digestorum:

QVI habebat in prouincia, ex qua oriundus erat, propria praedia, et alia pignori sibi data ob debita, codicillis ita scripsit: Τῇ γλυκυτάτῃ μου πατρίδι βούλομαι [2] εἰς τὰ μέρη αὐτῆς δοθῆναι. [3] ἀφορίζω αὐτῇ χωρία πάντα, ὅσα ἐν Συρίᾳ κέκτημαι, σὺν πᾶσιν τοῖς ἐνοῦσιν βοσκήμασιν, δούλοις, καρποῖς ἀποθέτοις, [4] κατασκευαῖς πάσαις. [5] Quaesitum est, an etiam praedia, quae pignori habuit testator, patriae suae reliquisse videatur? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, non videri relicta: si modo in proprium patrimonium, quod fere cessante debitore sit, non sint redacta. §. 1. PETO FVNDVM MEVM ITA VTI EST, ALVMNAE MEAE DARI. Quaesitum est, an fundo et reliqua colonorum, et mancipia, si qua mortis tempore in eo fundo fuerint, debeantur? Respondit, reliqua quidem colonorum non esse legata: cetera vero videri illis verbis ITA VTI EST data.

CII. IDEM libro decimo septimo Digestorum:

HIS verbis legauit VXORI MEAE LATERARIA MEA VIATORIA, ET QVIDQVID IN HIS CONDITVM ERIT, QVAE MEMBRANVLIS MEA MANV SCRIPTIS CONTINEBVNTVR, NEC EA SINT EXACTA, CVM MORIAR, LICET IN RATIONES MEAS TRANSLATA SINT, ET CAVTIONES AD ACTOREM MEVM TRANSTVLERIM: hic chirographa debitorum, et pecuniam, cum esset profecturus in Vrbem, in lateralibus condidit: et chirographis exactis, quam pecunia erogata, reuersus in patriam post biennium alia chirographa praediorum, quae postea comparauerat, et pecuniam in lateralia condidit. Quaesitum est, an ea tantum videatur nomina ei legasse, quae postea reuersus in hisdem lateralibus condidit? Respondit [6], secundum ea quae proponerentur, non deberi, quae mortis tempore in his lateralibus essent, et membranis manu eius scriptis continerentur. Idem quaesiit, an cum emtiones praediorum in hisdem lateralibus condiderat, praedia quoque legato cedant? Respondit, non quidem manifeste apparere, quid de praediis sensisset: verum si ea mente emtiones ibi haberet, vt his legatariae datis proprietas praediorum praestaretur, posse defendi, praedia quoque deberi. §. 1. Paterfamilias ita legauit, LANCES NVMERO DVAS LEVES, QVAS DE SIGILLARIBVS EMI, DARI VOLO: is de sigillaribus leues quidem non emerat, lances autem emtas habebat: et dictauerat testamentum ante triduum, quam moreretur. Quaesitum est, an hae lances, quas emtas de sigillaribus habuit, legato cederent, cum nullas alias de sigillaribus emerit, nec legauerit? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, deberi eas, quas de sigillaribus emisset. §. 2. Alumno praecepit militiam his verbis, SEMPRONIO ALVMNO MEO ILLVD ET ILLVD: ET CVM PER AETATEM LICEBIT MILITIAM ILLAM CVM INTROITV COMPARARI VOLO: HVIC QVOQVE [7] OMNIA INTEGRA. Quaesitum est, si Sempronius eam militiam sibi comparauerit, an pretium eius sed et id, quod pro introitu erogari solet, ex causa fideicommissi ab heredibus consequi possit? Respondit, secundum ea quae proponerentur, posse. §. 3. Idem testator liberto militiam his verbis legauit, SEIO LIBERTO MEO MILITIAM DO LEGO ILLAM: quam militiam et testator habuit. Quaesitum est, an onera omnia et introitus militiae ab herede sint danda? Respondit, danda.

CIII. IDEM libro singulari Quaestionum publice tractatarum:

SI pater exheredato filio substituit heredem extraneum, deinde ille extraneus hunc filium heredem instituit, et heres factus intra pubertatem decedat: puto, a substituto ei filio omnino legata praestari non debere: quia non directo, sed per successionem ad filium hereditas patris peruenit. §. 1. Plus ego in fratre,

1 Hal. addit *abaces*. 2 Ap. Hal. *βούλομαι*, abest. 3 *σωθῆναι*. 4 *κάρποις παραθέτοις*. 5 Hal. vertit: *Quo magis dulcissima patria mea fines ac territoria sua tueatur: decerno adsignoque illi vniuersa praedia, quae in Syria possideo, cum omnibus quae illic sunt, pecoribus, seruis, fructibus, reconditis, omni apparatu.* 6 *respondi*, et ita etiam in sequentibus per totum. 7 *haecque*, loco *huic quoque*.

tre, qui, cum heres exstitisset patri, exheredatum fratrem heredem instituit, accepi, substitutum eius legatum non debere: ac ne quidem si intestato fratre successerit, quia non principaliter, sed per successionem bona fratris ad eum peruenerunt. §. 2. Si filius ex vncia heres institutus sit, et ab eo [1] legata data sint, habeat et substitutum, deinde commisso Edicto per alium filium accepit partis dimidiae bonorum possessionem: substitutus eius vtrum ex vncia legata praestat, an vero ex semisse? Et verius est, ex semisse: sed ex vncia, omnibus: ex reliquis, liberis et parentibus. §. 3. Contra quoque si ex dodrante institutus, commisso Edicto, semissem acceperit bonorum possessionem, ex semisse tantum legata substitutus debebit: quomodo enim augentur, vbi amplius est in bonorum possessione: sic et vbi minus est, deducitur.

LIBER TRIGESIMVSTERTIVS.

TIT. I.

DE ANNVIS LEGATIS, ET FIDEI COMMISSIS.

POMPONIVS [2] libro quinto ad Sabinum:

CVM in annos singulos quid legatum sit neque adscriptum, quo loco detur: quocumque loco petetur, dari debet: sicuti ex stipulatu, aut nomine facto petatur.

II. IDEM libro sexto ad Sabinum:

IN ANNOS singulos heres damnatus sinere me frui fundo, si initio anni, quo colore deberem, moram fecerit: licet postea patiatur, quia cultura sim exclusus, tamen totius anni nomine mihi tenebitur: quemadmodum si diurnas operas Stichi dare damnatus, non a mane sed a sexta diei hora det, totius diei nomine tenetur.

III. VLPIANVS libro vigesimo quarto ad Sabinum:

SI legatum sit relictum annua, bima, trima die, triginta forte: dena per singulos debentur annos, licet non fuerit adiectum AEQVIS PENSIONIBVS. §. 1. Proinde et si adiectum fuerit PENSIONIBVS, licet non sit insertum AEQVIS: item si scriptum fuerit AEQVIS, licet non sit adiectum PENSIONIBVS: dicendum erit, aequas fieri. §. 2. Sed si adiectum PENSIONIBVS INAEQVIS, inaequales debebuntur. Quae ergo debeantur, videamus. Et puto eas deberi, nisi specialiter testator electionem heredi dedit, qui vir bonus fuerit arbitratus: vt pro facultatibus defuncti et depositione patrimonii debeantur. §. 3. Sed et si fuerit adiectum VIRI BONI ARBITRATV, hoc sequemur, vt pro positione patrimonii sine vexatione et incommodo heredis fiat. §. 4. Quid si ita, PENSIONIBVS QVAS PVTAVERIT LEGATARIVS? an totum petere possit, videamus. Et puto totum non petendum simul: sicut et in heredis electione: fieri enim pensiones debere testator voluit, quantitates dumtaxat pensionum in arbitrio heredis aut legatarii contulit. §. 5. Sed si ita sit legatum, HERES MEVS TITIO DECEM TRIMA DIE DATO, vtrum pensionibus, an vero post triennium debeatur? Et puto sic accipiendum, quasi paterfamilias de annua, bima, trima die sensisse proponatur. §. 6. Si cui certa quantitas legetur, et quoad praestetur, in singulos annos certum aliquid velut vsuras iusserit testator praestari: legatum valet, sed in vsuris hactenus debet valere, quatenus modum probabilem vsurarum non excedit.

IV. PAVLVS libro sexagesimo secundo ad Edictum:

SI in singulos annos alicui legatum sit, Sabinus, cuius sententia vera est, plura legata esse ait, et primi anni purum, sequentium conditionale: videri enim hanc inesse conditionem, SI VIVAT, et ideo, mortuo eo, ad heredem legatum non transire.

V. MODESTINVS libro decimo Responsorum.

A VOBIS QVOQVE CETERI HEREDES PETO, VT VXORI MEAE PRAESTETIS QVOAD VIVERET, ANNVOS DECEM AVREOS? vxor superuixit marito quinquennio et quatuor mensibus. Quaero, an heredibus eius sexti anni legatum integrum de-

1 Ap. Hal. *ab eo* absunt. 2 *VLPIANVS.*

debeatur? Modestinus respondit, integri sexti anni legatum deberi.

VI. IDEM libro vndecimo Responsorum:

ANNVAM pecuniam ad ludos ciuitati reliquit, quibus praesidere heredes voluit: successores heredum negant se debere: quasi testator tamdiu praestari voluisset, quamdiu praesiderent heredes. Quaero igitur, an [1] cum praesidendi mentionem fecerit, ad tempus fideicommissum, an perpetuo praestari voluerit? Modestinus respondit, fideicommissum, quotannis in perpetuum Reipublicae praestandum esse.

VII. POMPONIVS libro octauo [2] ad Quintum Mucium:

QVINTVS Mucius ait, si quis in testamento ita scripsit, FILII FILIAEQVE MEAE IBI SVNTO, VBI EOS MATER SVA ESSE VOLET, EISQVE HERES MEVS IN ANNOS SINGVLOS, INQVE PVEROS PVELLASQVE SINGVLAS, DAMNAS ESTO DARE CIBARII NOMINE AVREOS DECEM: si tutores eam pecuniam dare nolunt ei, apud quem pueri atque puellae sunt, nihil est, quod ex testamento agere possit: nam ea res eo pertinet, vti tutores sciant, quae voluntas testatoris fuit, vti possint eam pecuniam sine periculo dare. Pomponius: in testamentis quaedam scribuntur, quae ad auctoritatem dumtaxat scribentis referuntur, nec obligationem pariunt. Haec autem talia sunt, si te heredem solum instituam, et scribam vti monumentum mihi certa pecunia facias: nullam enim obligationem ea scriptura recipit, sed ad auctoritatem meam conseruandam poteris, si velis, facere. Aliter atque si, coherede tibi dato, idem scripsero, nam siue te solum damnauero, vti monumentum facias, coheres tuus agere tecum poterit familiae herciscundae, vti facias: quoniam interest illius. Quin etiam si vtrique iussi estis hoc facere, inuicem actionem habebitis. Ad auctoritatem scribentis hoc quoque pertinet, cum quis iussit in municipio imagines poni: nam si non honoris municipii gratia id fecisset, sed sua, actio eo nomine nulli competit. Itaque haec Quinti Mucii scriptura, LIBERI MEI IBI SVNTO, VBI EOS MATER SVA ESSE VOLET, nullam obligationem parit: sed ad auctoritatem defuncti conseruandam id pertinebit, vt, vbi iusserit, ibi sint. Nec tamen semper voluntas eius aut iussum conseruari debet: veluti si Praetor doctus sit, non expedire pupillum eo morari, vbi pater iusserit, propter vitium, quod pater forte ignorauit in eis personis esse, apud quas morari iussit. Si autem pro cibariis eorum in annos singulos aurei decem relicti sint: siue hoc sermone significantur, apud quos morari mater pupillos voluerit: siue ita acceperimus hunc sermonem, vt ipsis filiis id legatum debeatur: vtile erit: et magis enim est, vt prouidentia filiorum suorum hoc fecisse videatur. Et in omnibus, vbi auctoritas sola testatoris est, neque omnimodo spernenda, neque omnimodo obseruanda est: sed interuentu iudicis haec omnia debent, si non ad turpem causam feruntur, ad effectum perduci.

VIII. GAIVS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

IN singulos annos relictum legatum simile est vsuifructui, cum morte finiatur: sane capitis deminutione non finitur, cum vsusfructus finiatur: [3] et vsusfructus ita legari potest, TITIO VSVMFRVCTVM FVNDI LEGO, ET QVOTIESQVE CAPITE MINVTVS ERIT, EVNDEM VSVMFRVCTVM EI DO. Illud certe amplius est in hoc legato, quod ingressu cuiuslibet anni, si decesserit legatarius, eius anni legatum heredi suo relinquit, quod in vsufructu non ita est, cum fructuarius, etiam si maturis fructibus, nondum tamen perceptis decesserit, heredi suo eos fructus non relinquet.

IX. PAPINIANVS libro septimo Responsorum:

FVNDVS, quem paterfamilias libertis legatorum nomine, quae in annos singulos relinquit, pignus esse voluit: ex causa fideicommissi rei seruandae gratia recte petetur. Paulus notat: hoc admittendum est, et in aliis rebus hereditariis, vt et in eas legatarius mittatur.

X. IDEM libro octauo Responsorum:

SEIO AMICO FIDELISSIMO, SI VOLVERIT, SICVT MEIS NEGOTIIS INTERVENIEBAT, EODEM MODO FILIORVM MEORVM INTERVENIRE, ANNVOS SENOS AVREOS, ET HABITATIONEM QVA VTITVR, PRAESTARI VOLO: non ideo minus annua Seio pro parte hereditaria viuentis filiae deberi placuit, quod

1 Hal. *an* abest. 2 XIII. 3 Hal. praefigit *sed*.

quod ex tribus filiis Titiae duo aliis heredibus institutis vita decesserunt, cum tam labor, quam pecunia diuisionem reciperent. §. 1. MEDICO SEMPRONIO QVAE VIVA PRAESTABAM, DARI VOLO: ea videntur relicta, quae certam formam erogationis annuae, non incertam liberalitatis voluntatem habuerunt. §. 2. VXORI, PRAETER ID QVOD A ME VIVO [1] ANNVI NOMINE ACCIPIEBAT, AVREOS CENTVM DARI VOLO: annuum videtur, et semel centum aureos reliquisse. §. 3. LIBERTIS DARI VOLO, QVAE VIVA PRAESTABAM: et habitatio praestabitur: sumtus [2] iumentorum non debebitur, quem actori domina praestare solita fuit vtilitatis suae causa. Ideo nec sumtum medicamentorum medicus libertus recte petet: quem, vt patronam eiusque familiam curaret, acceptabat.

XI. PAVLVS libro vigesimo primo Quaestionum:

CVM in annos singulos legatur, plura legata esse placet, et per singula legata ius capiendi inspicietur. Idem in seruo inspiciendum est ex persona dominorum.

XII. IDEM libro decimo tertio Responsorum:

GAIVS Seius praedia diuersis pagis Maeuiae et Seiae legauit, et ita cauit: PRAESTARI AVTEM VOLO EX PRAEDIIS POTITIANIS, PRAEDIIS LVTATIANIS ANNVA HARVNDINIS MILLIA TRECENA ET SALICIS MVNDAE ANNVA LIBRARVM SINGVLA MILLIA. Quaero an id legatum defuncta legataria exstinctum sit? Paulus respondit, seruitutem iure constitutam non videri, neque in personam, neque in rem: sed fideicommissi petitionem competisse ei, cui praedia Lutatiana legata sunt. Et ideo, cum annua legata fuerint, mortua legataria, finitum legatum videri.

XIII. SCAEVOLA libro quarto Responsorum:

MAEVIA nepotem ex Maeuio puberem heredem instituit, et Lucio Titio ita legauit: LVCIO TITIO VIRO BONO, CVIVS OBSEQVIO GRATIAS AGO, DARI VOLO ANNVOS, QVAMDIV VIVAT AVREOS DECEM, SI REBVS NEPOTIS MEI INTERVENIAT, OMNEMQVE ADMINISTRATIONEM RERVM NEPOTIS MEI AD SOLLICITVDINEM SVAM REVOCAVERIT. Quaero, cum Lucius Titius aliquo tempore Maeuii negotia gesserit, et per eum non stet, quo minus gerat: Publius autem Maeuius nollet eum administrare: an fideicommissum praestari debeat? Respondi, si non propter fraudem, aliamue quam iustam causam improbandae operae causa remotus esset a negotiis, quae administrare secundum defuncti voluntatem vellet, percepturum legatum. §. 1. Vxore herede scripta ita cauit: LIBERTIS MEIS OMNIBVS ALIMENTORVM NOMINE, SINGVLIS ANNOS DENARIOS DVODECIM AB HEREDE DARI VOLO, SI AB VXORE MEA NON RECESSERINT. Quaero, cum paterfamilias sua voluntate de ciuitate difficile profectus sit, ea autem adsidue proficiscatur: an liberti cum ea proficisci debeant? Respondi, non posse absolute responderi, cum multa oriri possint, quae pro bono sint aestimanda: ideoque huiusmodi varietas viri boni arbitrio dirimenda est. Item quaeritur, cum proficiscens eis nihil amplius obtulerit, ac per hoc eam secuti non sint: an legatum debeatur? Respondit, et hoc ex longinquis breuibusque excursionibus, et modo legati aestimandum esse.

XIV. VLPIANVS libro secundo Fideicommissorum:

SI CVI annuum fuerit relictum sine adiectione summae: nihil videri huic adscriptum Mela ait: sed est verior Neruae sententia, quod testator praestare solitus fuerat, id videri relictum: si minus, ex dignitate personae statui oportebit.

XV. VALENS [3] libro secundo Fideicommissorum:

IAVOLENVS eum, qui rogatus post decem annos restituere pecuniam, ante diem restituerat, respondit, si propter capientis personam, quod rem familiarem tueri non posset, in diem fideicommissum relictum probetur, et perdituro ei id heres ante diem restituisset, nullo modo liberatum esse: quod si tempus heredis causa prorogatum esset, vt commodum medii temporis ipse sentiret, liberatum eum intelligi: nam et plus eum praestitisse, quam debuisset.

XVI.

1 *a Maeuio*, loco *a me*. 2 Hal. inserit *autem*. 3 *IABOLENVS*.

XVI. PAVLVS libro tertio ad Neratium:

SERVVS post decem annos liber esse iussus est, legatumque ei ex die mortis domini in annos singulos relictum est: eorum quidem annorum, quibus iam liber erit, legatum debebitur: interim autem heres ei alimenta praestare compellitur.

XVII. LABEO libro secundo Posteriorum a Iauoleno epitomatorum:

LEGATVM ita est: ATTIAE DONEC NVBAT, QVINQVAGINTA DAMNAS ESTO HERES MEVS DARE: neque adscriptum est IN ANNOS SINGVLOS: Labeo, Trebatius praesens legatum deberi putat. Sed rectius dicetur, id legatum in annos singulos deberi. §. 1. VINI FALERNI QVOD DOMI NASCERETVR, QVOTANNIS IN ANNOS SINGVLOS BINOS CVLEOS HERES MEVS ATTIO DATO: etiam pro eo anno, quo nihil vini natum est, deberi duos culeos, si modo ex vindemia ceterorum annorum dari possit.

XVIII. SCAEVOLA libro decimo quarto Digestorum:

CODICILLIS testamento confirmatis, fundum libertis legauit, eumque alienari vetuit: sed pertinere voluit et ad filios libertorum, vel ex his natos: deinde haec verba adiecit: A QVIBVS PRAESTARI VOLO HEREDI, EX REDITV EIVS FVNDI DECEM PER ANNOS SINGVLOS, VSQVE AD ANNOS TRIGINTAQVINQVE A DIE MORTIS MEAE. Quaesitum est, cum heres a Titio institutus, intra trigesimum quintum annum aetatis decesserit: an residui temporis fideicommissum ex verbis suprascriptis heredis quoque heredi debeatur? Respondit, deberi: nisi ostendatur a libertis, testatorem ad heredis trigesimum quintum annum respexisse. §. 1. Sticho alumno suo centum, et menstruos decem, et annuos centum, dari voluit: et Semproniam, quam heredem ex triente instituerat, rogauit in haec verba: FIDEI TVAE COMMITTO, SEMPRONIA SOROR, VTI LEGATA, QVAE ALVMNIS MEIS RELINQVI, EX MEDIO RECIPIAS, ET APVD TE HABEAS QVOAD VSQVE COMMENDATOS HABEAS. Quaesitum est, cum Sempronia, cuius fideicommissum sit, abstinuerat se hereditate, antequam secundum voluntatem defuncti perciperet pecuniam alumnis relictam, an Sticho de legatis actio etiam ante vicesimum quintum annum competat? Respondit, competere.

XIX. IDEM libro decimo septimo Digestorum:

TITIA, herede Seia scripta, vsumfructum fundi Maeuio legauit, eiusque fideicommisit in haec verba: A TE, MAEVI, EX REDITV FVNDI SPERATIANI PRAESTARI VOLO ARRIO PAMPHILO, ET ARRIO STICHO, EX [1] DIE MORTIS MEAE ANNVOS SEXCENTOS QVOTANNIS QVOAD VIVENT. Quaesitum est, cum Maeuius annua alimenta praestiterit, post mortem autem eius fundus ad heredem Titiae pleno iure redierit, an alimenta, ex fideicommisso, Pamphilo et Sticho debeantur? Respondi, nihil proponi, cur debeant praestari ab heredibus Titiae: cum ab vsufructuario alimenta relicta sunt. Idem quaesiit, an ab heredibus Maeuii legatarii praestanda sint? Respondit, nihil ab herede legatarii, nisi testatorem manifeste probetur voluisse etiam finito vsufructu, praestari: si modo id, quod ex vsufructu receptum esset, et rei parandae sufficeret. §. 1. Qui Marco homini docto certa annua praestabat, testamento cauit: DOMINA SANCTISSIMA, SCIO TE DE AMICIS MEIS CVRATVRAM, NE QVID HIS DESIT: VERVMTAMEN ET MARCO DARI OCTINGENTA. Quaesitum est, an Marcus, praestitis sibi ex causa legati octingentis, annua quoque consequi debeat? Respondit, nihil proponi, cur non secundum ea, quae in consultatione collata essent, debeantur. §. 2. LVCIO TITIO AVRI PONDO TRIA, QVAE VIVA PRAESTABAM. Quaero, cum testatrix quadraginta Titio, quoad viueret, salarii nomine certam summam, et amplius festorum dierum nomine certum pondus argenti, aut pro eo pretium praestiterit, an eadem ex causa legati vel fideicommissi ab heredibus eius Titio praestari debeant? Respondit, nihil proponi, cur praestanda non sunt.

XX. IDEM libro decimo octauo Digestorum:

A-

1 Ap. Hal. *ex* abest.

ANNVA his verbis legauit, SI MORARENTVR CVM MATRE MEA QVAM HEREDEM EX PARTE INSTITVI. Quaesitum est, an, mortua matre, conditio adposita defecisse videatur: ac per hoc neque cibaria, neque vestiaria his debeantur? Respondit [1], secundum ea quae proponerentur, deberi. §. 1. Attia fideicommissum his verbis reliquit, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, FIDEI EIVS COMMITTO, VTI DET EX REDITV CENACVLI MEI ET HORREI POST OBITVM SACERDOTI, ET HIEROPHYLACO, ET LIBERTIS, QVI IN ILLO TEMPLO ERVNT, DENARIA DECEM DIE NVNDINARVM, QVAS IBI POSVI. Quaero, vtrum his dumtaxat, qui eo tempore, quo legabatur, in rebus humanis et in eo officio fuerint, debitum sit, an etiam his, qui in locum eorum successerunt? Respondit, secundum ea quae proponerentur, ministerium nominatorum designatum: ceterum datum templo. Item quaero, vtrum vno dumtaxat anno decem fideicommissi nomine debeantur: an etiam in perpetuum decem annua praestanda sint? Respondit, in perpetuum.

XXI. IDEM libro vigesimo secundo Digestorum:

LIBERTO suo ita legauit, PRAESTARI VOLO PHILONI, VSQVE DVM VIVET, QVINQVAGESIMAM OMNIS REDITVS, QVAE PRAEDIIS A COLONIS VEL EMTORIBVS FRVCTVS, EX CONSVETVDINE DOMVS MEAE PRAESTANTVR: heredes praedia vendiderunt, ex quorum reditu quinquagesima relicta est. Quaesitum est, an pretii vsurae, quae ex consuetudine in prouincia praestarentur, quinquagesima debeatur? Respondit, reditus dumtaxat quinquagesimas legatas, licet praedia vendita sunt. §. 1. A liberto, cui fundum legauerat ferentem annua sexaginta, per fideicommissum dederat Pamphilae annua dena. Quaesitum est, si lex Falcidia liberto legatum minuerit, an Pamphilae quoque annuum fideicommissum minutum videatur: cum ex reditu legata sint, qui largitur, etiam si Falcidia partem dimidiam fundi abstulerit, annuam Pamphilae praestationem? Respondit, secundum ea quae proponerentur, non videri minutum: nisi si alia mens testatoris probaretur. §. 2. Filium ex dodrante, vxorem ex quadrante instituit heredes: et filii fidei commisit, vt nouercae restitueret hereditatem: ab ea autem petit, vt infirmitatem filii commendatam haberet: eique menstruos aureos denos praestaret, donec ad vicesimum quintum annum aetatis peruenerit: cum autem impleset eam aetatem, partem dimidiam hereditatis ei restitueret: filius deducta dodrantis parte quarta, ex qua institutus erat, nouercae hereditatem restituit: et postea impleuit vicesimum quintum annum aetatis. Quaesitum est, cum nouerca vniuersae hereditatis haberet dodrantem, semunciam et sicilicum, an eius partem dimidiam priuigno suo restitueret? Respondi, secundum ea, quae proponerentur, tantum restituendum, quantum cum eo, quod Falcidiae nomine filius deduxisset, semissem faceret. Idem quaesiit, an, quod infirmitati filii pater consulere voluerit, fructus quoque medii temporis nouerca ei restituere deberet? Respondit, secundum ea quae proponerentur, debere. §. 3. Lucius Titius testamento patriae suae ciuitati Sebastenorum centum legauit, vti alternis annis ex vsuris eiusdem certamina sub nomine ipsius celebrarentur: et adiecit haec verba: QVOD SI CONDITIONE SVPRASCRIPTA RECIPERE LEGATAM SIBI PECVNIAM CIVITAS SEBASTENORVM NOLVERIT, NVLLO MODO HEREDES MEOS OBLIGATOS EI ESSE VOLO: SED HABERE SIBI PECVNIAM: postea Praeses Prouinciae ex nominibus debitorum hereditariorum elegit idonea nomina, et in causam legati Reipublicae adiudicauit, post cuius sententiam Respublica a plerisque adiudicatis sibi pecunias percepit. Quaesitum est, an si Respublica conditionibus testamento adscriptis postea non paruerit, legatum ad filios heredes pertineat? Respondit, Rempublicam voluntati testatoris parere compellendam: ac nisi faciat, in his quidem summis, quae per numerationem vel nouationem solutae sunt, vtili repetitione heredes adiuuandos: ab his vero nominibus, quae neque soluerunt Reipublicae, neque nouatione abscesserunt a pristina obligatione, non prohibendos, quo minus debitum petant. §. 4. Largius Eurippianus consuluit, alumno certam pecuniam patronum testamento legas-

1 Hal. per totam legem *respondi*.

gaſſe, deque ea re teſtamento ita cauiſſe, PECVNIAM QVAM TITIO LIBERTO ET ALVMNO MEO LEGAVI, ESSE VOLO PENES PVBLIVM MAEVIVM VSQVE AD ANNVM VICESIMVM QVINTVM AETATIS EIVS, PROQVE EA COMPVTARI CVM EO VSVRAS QVADRANTES: QVANTVM AVTEM IN SVMTVM EI STATVENDVM SIT, TV PVBLI MAEVI, CVM PATRIS AFFECTVM EI* PRAESTARE DEBEAS, AESTIMABIS. Quaeſitum eſt, an heredes a Publio Maeuio ſatis accipere debuerint, ſoluentes eam pecuniam? Reſpondit, cum teſtamento nulla exigendae ſatisdationis commemoratio fiat, ſatis habuiſſe heredes, ſecundum voluntatem defuncti Publio Maeuio pecuniam numerare: et ideo nec Titius alumnus, vel heredes eius audiri debeant aduerſus heredes patroni agentes, quod ſatis non exegerunt: ex ea enim nnmeratione etiam a Titio, ac proinde etiam ab heredibus eius, liberatos eſſe ſupraſcriptos heredes: niſi viuente teſtatore Publius Maeuius ſoluendo eſſe deſierit, tunc enim cautio ab eo exigenda eſt. §. 5. Pater duos filios aequis ex partibus inſtituit heredes, maiorem, et minorem, qui etiam impubes erat: et in partem eius certa praedia reliquit, et cum quatuordecim annos impleuerit, certam pecuniam ei legauit, idque fratris eius fidei commiſit, a quo petit in haec verba: A TE PETO, SEI, VT AB ANNIS DVODECIM AETATIS AD STVDIA LIBERALIA FRATRIS TVI INFERAS MATRI EIVS ANNVA TOT VSQVE AD ANNOS QVATVORDECIM: EO AMPLIVS TRIBVTA FRATRIS TVI PRO CENSV EIVS DEPENDAS, DONEC BONA RESTITVAS: ET AD TE REDITVS PRAEDIORVM ILLORVM PERTINEANT, QVOAD PERVENIAT FRATER TVVS AD ANNOS QVATVORDECIM. Quaeſitum eſt, defuncto maiore fratre, herede alio relicto, vtrum omnis conditio percipiendi reditus fundorum anniuerſaria praeſtetur: alia, quae praeſtaturus eſſet ſi viueret Seius, ad heredem eius tranſierint: an vero id omne protinus ad pupillum et tutores transferri debeat? Reſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, intelligitur teſtator quaſi cum tutore locutus, vt tempore, quo tutela reſtituenda eſt, haec, quae pro annuis praeſtari iuſſiſſet, percipiendisque fructibus, finiantur: ſed cum maior frater morte praeuentus eſt, omnia, quae relicta ſunt, ad pupillum et tutores eius confeſtim poſt mortem fratris tranſiſſe.

XXII. ALFENVS VARVS libro ſecundo Digeſtorum a Paulo epitomatorum:

FILIAE MEAE, QVOTIESCVMQVE VIDVA ERIT, IN ANNOS SINGVLOS CENTVM HERES MEVS DATO. Quaeritur, ſi filia minus annui temporis vidua fuiſſet, numquid minus ei centum deberentur? Reſpondit, ſibi videri, tametſi totus annus nondum fuiſſet, tamen deberi.

XXIII. MARCIANVS [1] libro ſexto Inſtitutionum:

CVM quidam Decurionibus diuiſiones dari voluiſſet die natalis ſui: Diui Seuerus et Antoninus reſcripſerunt, non eſſe veriſimile, teſtatorem de vno anno ſenſiſſe, ſed de perpetuo legato.

XXIV. IDEM libro octauo Inſtitutionum:

CVM erat certa pecunia, id eſt, centum [2] reipublicae Sardianorum relicta per quadriennium certaminis Chryſanthiani: Diui Seuerus et Antoninus reſcripſerunt, videri perpetuam penſitationem reliquiſſe teſtatorem per quadriennium: non in primum quadriennium.

XXV. VALENS [3] libro ſecundo Fideicommiſſorum:

FILIOFAMILIAS, quoad in poteſtate patris ſit, in annos ſingulos dena dari poſſunt.

TIT. II.

DE VSV ET VSVFRVCTV, ET REDITV ET HABITATIONE, ET OPERIS PER LEGATVM VEL FIDEICOMMISSVM DATIS.

PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

NEC VSVS, nec vſusfructus itineris, actus, viae, aquaeductus legari poteſt, quia ſeruitus ſeruitutis eſſe non poteſt: nec erit vtile ex Senatusconſulto, quo cauetur, vt omnium, quae in bonis ſint, vſusfructus legari poſſit, quia id neque ex bonis, neque extra bona

1 *MARCELLVS.* 2 Ap. Hal. *id eſt centum* abſunt. 3 *Gaius.*

bona sit: sed incerti actio erit cum herede, vt legatario quamdiu vixerit, eundi, agendi, ducendi facultatem praestet: aut ea seruitus constituatur sub hac cautione, vt, si decesserit legatarius, vel capite deminutus ex magna causa fuerit, restituatur.

II. PAPINIANVS libro decimo septimo Quaestionum:

HOMINIS operae legatae, capitis deminutione vel non vtendo non amittuntur. Et quoniam ex operis mercedem percipere legatarius potest, etiam operas eius ipse locare poterit. Quas si prohibeat heres capi, tenebitur. Idem est, et si seruus se locauerit. Et quia legatarius fructuarius non est, ad heredem suum operarum legatum transmittit: sed seruo vsucapto legatum perit.

III. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

HOMINIS quoque liberi operae legari possunt: sicut locari, et in stipulationem deduci.

IV. VLPIANVS libro decimo octauo ad Sabinum:

SI pure proprietas legata erit, ea ad legatarium perueniet, quamuis fructuarius heres sit institutus.

V. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

VSVMFRVCTVM, cum moriar, inutiliter stipulor: idem est in legato: quia et constitutus vsusfructus morte intercidere solet.

VI. POMPONIVS libro decimo quinto ad Sabinum:

SI vsusfructus mihi in biennium continuum a morte testatoris legatus sit, et per heredem steterit, quo minus eum mihi daret: praeterito biennio, nihilo minus tenetur: quemadmodum teneretur, si res legata in rerum natura esse desisset, quam quis deberet, moratusque esset in ea danda: vt peti quidem iam vsusfructus, qui legatus sit, non possit, quia alius futurus sit, quam qui legatus fuerit, sed aestimatio eius bima dumtaxat facienda sit.

VII. VLPIANVS libro vigesimo sexto ad Edictum:

OPERAE testamento relictae quando cedere debeant? vtrum ex quo petit eas legatarius, an ex quo adita hereditas est? Et cui pereant dies, quibus aeger seruus fuit? Et puto, ex die petitionis eas cedere: quare si post petitas aeger esse seruus coeperit, legatario peribunt.

VIII. GAIVS libro tertio de legatis ad Edictum Praetoris:

SI vsusfructus municipibus legatus erit, quaeritur, quousque in eo vsufructu tuendi sint: nam si quis eos perpetuo tuetur, nulla vtilitas erit nudae proprietatis, semper abscedente vsufructu: vnde centum annos obseruandos esse constat: qui finis vitae longissimus esset.

IX. VLPIANVS libro octauo Disputationum:

SI ab eo, cui legatus esset vsusfructus, fideicommissum fuerit relictum: licet vsusfructus ad legatarium non peruenerit, heres tamen, penes quem vsusfructus remanet, fideicommissum praestat, quod et in militis testamento erit dicendum, si legatarius, a quo fideicommissum relictum est, repudiauerit legatum, vel viuo testatore decesserit.

X. IVLIANVS libro septuagesimo octauo Digestorum:

SI TITIO fundus, et eiusdem fundi vsusfructus legatus fuerit: erit in potestate eius, fundum, an vsumfructum vindicare malit: et, si fundum elegerit, necessario plenam proprietatem habebit, licet vsumfructum a se repulerit: si vero vsumfructum habere maluerit, et proprietatem fundi repulerit, solum vsumfructum habebit.

XI. IDEM libro primo ex Minicio:

HABITATIONIS legatum in singulos annos ab initio anni deberi constat.

XII. ALFENVS VARVS libro secundo Digestorum a Paulo epitomatorum:

HERES in fundo, cuius vsusfructus legatus est, villam posuit: eam inuito fructuario demolire non potest: nihilo magis, quam si quam arborem posuisset, ex fundo is euellere vellet: sed si, antequam vsufructuarius prohibuerit, demolierit, impune facturum.

XIII. PAVLVS libro decimo tertio ad Plautium:

CVM vsusfructus alternis annis legatur, non vnum, sed plura legata sunt, aliud est in seruitute aquae et viae: viae enim seruitus vna est: quia natura sui habet intermissionem.

XIV. CELSVS libro decimo octauo Digestorum:

DVOS separatim vti frui finere damnatus heres, communiter vti frui passus est. Quaerebatur, an vtrique ex testamento teneretur? Dixi teneri, si testator vtrumque solidum habere voluit: nam ipsius onus est, vt solidum singulis legatum prae-

praestaret: qua parte igitur alterum vti frui sineret heres, ea parte eum non sinere alterum vti frui, ideoque per aestimationem vnicuique, quod deest, replere debet.

XV. MARCELLVS libro decimo tertio Digestorum:

DAMNAS ESTO HERES TITIVM SINERE IN ILLA DOMO HABITARE, QVOAD VIVET: vnum videtur esse legatum. §. I. Qui duos fundos habebat, vnum legauit, et alterius fundi vsumfructum alii legauit. Quaero, si fructuarius ad fundum aliunde viam non habeat, quam per illum fundum qui legatus est: an fructuario seruitus debeatur? Respondit, quemadmodum si in hereditate esset fundus, per quem fructuario potest praestari via, secundum voluntatem defuncti videtur id exigere ab herede: ita et in hac specie non aliter concedendum esse legatario fundum vindicare, nisi prius ius transeundi vsufructuario praestet: vt haec forma in agris seruetur, quae viuo testatore obtinuerit, siue donec vsusfructus permanet, siue dum ad suam proprietatem redierit.

XVI. MODESTINVS libro nono Responsorum:

LEGATVM ciuitati relictum est, vt ex reditibus quotannis in ea ciuitate memoriae conseruandae defuncti gratia spectaculum celebretur, quod illic celebrari non licet. Quaero, quid de legato existimes? Modestinus respondit, cum testator spectaculum edi voluerit in ciuitate, sed tale, quod ibi celebrari non licet, iniquum esse, hanc quantitatem, quam in spectaculum defunctus destinauerit, lucro heredum cedere: igitur adhibitis heredibus, et primoribus ciuitatis, dispiciendum est, in quam rem conuerti debeat fideicommissum, vt memoria testatoris alio et licito genere celebretur.

XVII. SCAEVOLA libro tertio Responsorum:

QVIDAM praedia Reipublicae legauit, de quorum reditu quotannis ludos edi voluit, et adiecit: QVAE LEGATA PETO DECVRIONES, ET ROGO, NE IN ALIAM SPECIEM, AVT ALIOS VSVS, CONVERTERE VELITIS. Respublica per quadriennium continuum ludos non edidit. Quaero, an reditus, quos quadriennio Respublica percepit, heredibus restituere debeat, vel compensare in aliam speciem legati ex eodem testamento? Respondit, et inuitis heredibus possessione adprehensa, perceptos fructus restituendos esse: et non erogatum secundum defuncti voluntatem, in alia, quae deberentur, compensari.

XVIII. MODESTINVS libro nono Responsorum:

QVI plures habebat libertos, testamento suo dixit, se habitationem relinquere iis, quos codicillis designasset. Cum nullos postea designauerit, quaero, an omnes admitti debeant? Respondit, si patronus, qui se designaturum personas libertorum pollicitus est, nullum postea designauit: legatum habitationis perfectum esse non videtur, non existente, cui datum intelligi possit.

XIX. IDEM libro singulari de Eurematicis:

SI alii fundum, alii vsumfructum eiusdem fundi, testator legauerit: si eo proposito fecit, vt alter nudam proprietatem haberet, errore labitur. Nam detracto vsufructu, proprietatem eum legare oportet eo modo, TITIO FVNDVM DETRACTO VSVFRVCTV LEGO, VEL SEIO EIVSDEM FVNDI VSVMFRVCTVM HERES DATO. Quod nisi fecerit, vsusfructus inter eos communicabitur: quod interdum plus valet scriptura, quam peractum sit.

XX. POMPONIVS libro octauo ad Quintum Mucium:

SI seruum sub conditione liberum esse iubeam, et vsumfructum eius tibi legauero: valet legatum.

XXI. PAVLVS libro septimo ad legem Iuliam et Papiam:

TITIO vsusfructus Stichi, aut si nauis ex Asia venerit, decem legata sunt? non petet vsumfructum, antequam conditio decem existat, vel deficiat: ne potestas heredi vtrum velit dandi auferatur.

XXII. VLPIANVS libro decimo quinto ad legem Iuliam et Papiam:

PATRIMONII MEI REDITVM OMNIBVS ANNIS VXORI MEAE DARI VOLO. Aristo respondit, ad heredem vxoris non transire: quia aut vsuifructui simile esset, aut huic legato, IN ANNOS SINGVLOS.

XXIII. IVNIVS [1] MAVRICIANVS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam:

LICET testatori repetere legatum vsusfructus, vt etiam post capitis deminutionem deberetur: et hoc nuper Imperator Antoninus [2] ad libellum rescripsit, tunc tantum esse huic constitutioni lo-

1 *IVLIANVS.* 2 *noster* loco *Antoninus.*

locum, cum in annos singulos relegaretur.

XXIV. PAPINIANVS libro septimo Responsorum:

VXORI fructu bonorum legato, faenus quoque fortium, quas defunctus collocauit, post impletam ex Senatusconsulto cautionem, praestabitur. Igitur vsuras nominum in hereditate relictorum ante cautionem interpositam debitas, velut fortes, in cautionem deduci necesse est. Non idem seruabitur, nominibus ab herede factis: tunc enim fortes dumtaxat legatario dabuntur: aut quod propter moram vsuras quoque reddi placuit, super his non cauebitur. §. I. SCOPREVM SERVVM MEVM SEMPRONIAE CONCVBINAE MEAE SERVIRE VOLO: non videtur proprietas serui relicta, sed vsusfructus.

XXV. IDEM libro octauo Responsorum:

QVI fructus praediorum vxori reliquit, post mortem eius, praedia cum reditibus ad heredes suos redire voluit, imperitia lapsus: nullum fideicommissum dominus, neque proprietatis, neque fructus, ad eos reuerti dedit: etenim reditus futuri, non praeteriti temporis demonstrati videbantur.

XXVI. PAVLVS libro decimo Quaestionum:

SEMPRONIVS Attalus ab herede suo fundum in Italiam [1] Gaio post decennium, deducto vsufructu, dari iussit. Quaero, cum medio hoc decennii spatio heres vita functus sit, an post tempus decennii plenus fundus ad legatarium pertineat? Mouet enim me, quod dies legati huius siue fideicommissi cesserit, ac per hoc et ad heredem legatarii pertinere potuerit: et ideo quasi circa debitum iam legatum, mortuo herede, vsusfructus exstinctus sit, nec ad heredem heredis pertinere possit. Respondi, dies quidem fideicommissi vel legati cedit statim, cum post tempus certum heres dare rogatur, siue iubetur: sed vsusfructus nondum est heredis, nisi cum dominium deducto vsufructu, praestitit: et ideo capitis deminutione vel morte perire non potest, quod nondum habuit. Idem euenit, si proprietas, deducto vsufructu, sub conditione legata sit, et pendente conditione heres decesserit: tunc enim ab heredis herede incipit vsusfructus, qui ex persona eius finietur. Sed his casibus de sententia testatoris quaerendum est, qui vtique de eo vsufructu detrahendo sensit, qui coniunctus esset heredis personae: quo exstincto, solidam proprietatem ad legatarium voluit pertinere: nec plus transmitti ad successorem suum, qui nondum habere coepit vsumfructum, quam si iam habere coepisset. §. I. Si fundus duobus, alii vsusfructus legatus sit: non trientes in vsufructu, sed semisses constituuntur. Idemque est ex contrario, si duo sint fructuarii, et alii proprietas legata est. Et inter eos tantum adcrescendi ius est.

XXVII. SCAEVOLA libro primo Responsorum:

VXORI maritus per fideicommissum vsumfructum, et alia, et dotem praelegauit: heredes vsumfructum ei concesserunt: post biennium, illicitum matrimonium fuisse pronuntiatum est. Quaesitum est, an id, quod praeterito tempore possedit, ab ea repeti possit? Respondit, id, quod fructus nomine percepisset, repeti posse.

XXVIII. PAVLVS libro decimo tertio Responsorum:

QVAERO, si vsusfructus fundi legatus est, et eidem fundo indictiones temporariae indictae sint, quid iuris sit? Paulus respondit, idem iuris esse, et in his speciebus, quae postea indicuntur, quod in vectigalibus dependendis responsum est: ideoque hoc onus ad fructuarium pertinet.

XXIX. GAIVS libro primo Fideicommissorum:

SI quis vsumfructum legatum sibi, alii restituere rogatus sit, eumque in fundum induxerit fruendi causa: licet iure ciuili morte et capitis deminutione ex persona legatarii pereat vsusfructus, quod huic ipso iure adquisitus est: tamen Praetor iurisdictione sua id agere debet, vt idem seruetur, quod futurum esset, si ei, cui ex fideicommisso restitutus esset, legati iure adquisitus fuisset.

XXX. IAVOLENVS libro secundo ex Posterioribus Labeonis:

CVI vsusfructus legatus esset, donec ei totius dotis satisfieret: cum ei heres pro sua parte satisdedisset, quamuis reliqui satis non darent, tamen pro ea parte vsumfructum desinere habere mulierem, ait Labeo: idem fieri, et si per mulierem mora fieret, quo minus satis acciperet. §. I. Colono suo dominus vsumfructum fundi, quem is colebat, legauerat: agat co-

1 *in Italia.*

colonus cum herede ita, vt iudex cogat heredem ex locationis actione eum liberare.

XXXI. Labeo libro secundo Posteriorum a Iauoleno epitomatorum:

Is, qui fundum tecum communem habebat, vsumfructum fundi vxorei legauerat, post mortem eius tecum heres arbitrum communi diuidundo petierat. Blaesus ait, Trebatium respondisse, si arbiter certis regionibus fundum diuisisset: eius partis, quae tibi obtigerit, vsumfructum mulieri nulla ex parte deberi: sed eius, quod heredi obtigisset, totius vsumfructum eam habituram. Ego hoc falsum puto. Nam cum ante arbitrum communi diuidundo coniunctus pro indiuiso ex parte dimidia totius fundi vsusfructus mulieris fuisset: non potuisse arbitrum, inter alios iudicando alterius ius mutare: quod et receptum est.

XXXII. Scaevola libro decimo quinto Digestorum:

Generali capite praeposito, quidam in testamento suo ita adiecit: Felici, qvem libervm esse ivssi, vsvmfrvctvm fvndi Vestigiani lego: cvivs proprietatem pvto te consecvtvrvm, si non contenderis cvm herede meo sed potivs concordaveris: sed et tv heres omnia fac, vt amici sitis: hoc enim vobis expedit. Quaesitum est, an viuente herede exigere possit Felix fundi proprietatem? Respondit [1], nihil proponi cur Felici proprietas fundi legata videretur. §. 1. Filios ex Seio, et filiam ex alio marito, heredes instituit aequis portionibus, et matri ita legauerat: Aeliae Dorcadi matri meae dari volo, qvoad vivat vsvmfrvctvm bonorvm meorvm, ita vt post obitvm eivs ad liberos meos, avt ad evm, qvi ex his vivet, pertineat: filii post aditam hereditatem decesserant. Quaesitum est, mortua matre, superstite filia testatricis, vsusfructus vtrum ad solam filiam, an vero pro portione hereditatis pertineret? Respondit, ad eos redire, apud quos proprietas esset. Claudius non credidit ipsum vsumfructum in vicem portionum hereditariarum post mortem auiae inter ipsos datum; eo magis, quod aequis partibus heredes erant scripti. §. 2. Vxori vsumfructum domuum et omnium rerum, quae in his domibus erant, excepto argento legauerat: item vsumfructum fundorum, et salinarum. Quaesitum est, an lanae cuiusque coloris, mercis causa paratae, item purpurae, quae in domibus erant, vsusfructus ei deberetur? Respondit, excepto argento, et his, quae mercis causa comparata sunt, ceterorum omnium vsumfructum legatariam habere. §. 3. Idem quaesiit, cum in salinis, quarum vsusfructus legatus esset, salis inuentus sit non minimus modus, an ad vxorem ex causa fideicommissi vsusfructus pertineat? Respondit, de his legandis, quae venalia ibi essent, non sensisse testatorem. §. 4. Idem quaesiit, cum eodem testamento ita cauerit, a te peto, vxor, vti ex vsvfrvctv, qvem tibi praestari volo in annvm qvintvmdecimvm, contenta sis annvis qvadringentis: qvod amplivs fverit, rationibvs heredis heredvmve meorvm inferatvr: an recessum videatur a superiore capite, ideoque vxor non amplius habeat ex vsufructu, quam annuos quadringentos? Respondit, satis id, quod quaereretur, aperte verba, quae proponerentur, declarare. §. 5. Lucius Titius testamento suo Publio Maeuio fundum Tusculanum reliquit, eiusque fidei commisit, vti eiusdem fundi partem dimidiam vsusfructus Titiae praestaret: Publius Maeuius villam vetustate corruptam, cogendis et conseruandis fructibus necessariam aedificauit. Quaero, an sumtus partem pro portione vsusfructus Titia adgnoscere debeat? Respondit, si prius, quam vsumfructum praestaret, necessario aedificauit: non aliter cogendum restituere, quam eius sumtus ratio habeatur. §. 6. Duas filias et filium mente captum heredes scripsit: filii portionis mente capti datae vsumfructum legauit in haec verba, hoc amplivs Pvblia Clementiana praecipiet [2] sibi qvartae partis hereditatis meae, ex qva Ivlivm Ivstvm filivm mevm heredem institvi: petoqve a te, Pvblia Clementiana, vti fratrem tvvm Ivlivm Ivstvm alas, tvearis, dependas pro eo, pro qvo tibi vsvmfrvctvm portionis eivs

1 Hal. per hanc totam legem *respondi* loco *respondit*. 2 *percipiet*.

EIVS RELIQVI, DONEC MENTIS COMPOS FIAT, ET CONVALESCAT. Quaesitum est, cum filius in eodem furore in diem mortis suae perseuerans decesserit, an vsusfructus intercciderit? Respondit, verbis, quae proponerentur, perseuerare legatum: nisi manifestissime probetur, aliud testatorem sensisse. §. 7. Heredis instituti fidei commisit, filio suo annua decem praestare: aut ea praedia emere, et adsignare, vt vsumfructum haberet, redituum efficientia annua decem: filius fundos sibi ab herede secundum matris voluntatem traditos locauit: et quaesitum est, defuncto eo, reliqua colonorum vtrumne ad heredem filii fructuarii, an vero ad heredem Seiae testatricis pertineant? Respondit, nihil proponi, cur ad heredem Seiae pertineant. §. 8. Vsumfructum tertiae partis bonorum suorum vni ex heredibus legauerat. Quaesitum est, an pecuniae, quae ex rebus diuisis secundum aestimationem effecta est, tertia praestanda sit? Respondit, heredis esse electionem, vtrum rerum, an aestimationis vsumfructum praestare vellet. §. 9. Item quaesitum est, tributa, praeter ea, quae vel pro praediis aut mouentibus deberi et reddi necesse est, an [1] eximenda sint ex quantitate, vt [2] reliquae dumtaxat pecuniae, si hoc heres elegerit, reddi debeat [3]? Respondit, reliquae pecuniae tertiam praestandam.

XXXIII. Idem libro decimo septimo Digestorum:

Sempronio ea, qvae vivvs praestabam, dari volo: is etiam habitabat in testatoris domo, quae vni ex heredibus praelegata erat. Quaesitum est, an habitatio quoque debeatur? Respondit, nihil proponi, cur non debeatur. §. 1. Ex his verbis testamenti, libertis meis, qvibvs nominatim nihil reliqvi, qvae vivvs praestabam, dari volo. Quaesitum est, an libertis, qui cum patrono suo in diem mortis habitabant, etiam habitatio relicta videatur? Respondit, videri. §. 2. Codicillis ita scripsit, Negidivm, Titivm, Dionem libertos meos senes et infirmos, peto, in locis, in qvibvs nvnc agvnt, senescere patiamini. Quaero, an ex hoc capite liberti suprascripti ex fideicommisso fructus locorum, quibus morantur, recipere debeant: cum alia, quae eis specialiter legata sunt, sine controuersia consecuti sunt? Respondit, verbis, quae proponerentur, id petitum, vt ad eum modum paterentur heredes ibi eos esse, ad quem modum ipsa patiebatur.

XXXIV. Idem libro decimo octauo Digestorum:

Codicillis fideicommissa in haec verba dedit: Libertis libertabvsqve meis, et qvos in codicillis manvmisi, fvndvm, vbi me hvmari volvi, dari volo, vt qvi ab his decesserit, portio eivs reliqvis adcrescat, ita vt ad novissimvm pertineat, post cvivs novissimi decessvm ad rempvblicam Arelatensivm pertinere volo: hoc amplivs libertis libertabvsqve meis habitationes in domo, qvamdiv vivent: Pactiae et Trophimae diaetas omnes, qvibvs, vti consvevit, habitet [4] qvam domvm post mortem [5] eorvm ad rempvblicam pertinere volo. Quaesitum est, Reipublicae fideicommissum vtrum ab herede, an a libertis datum sit? Respondit, secundum ea quae proponerentur, posse ita verba accipi, vt eius legatarii, qui nouissimus decederet, fideicommissum videatur. Idem quaesiit, defunctis quibusdam ex libertis, quibus habitatio relicta erat, an portiones domus, in quibus hi habitauerant, iam ad Rempublicam pertineant? Respondit, quoad aliquis eorum viuat, fideicommissum Reipublicae non deberi. §. 1. Qui Semproniam ex parte decima, et Maeuiam ex parte decima, alumnum ex reliquis partibus instituerat heredes, curatorem alumno dedit: cum iure facere putaret: et curatoris fidei commisit, ne pateretur fundum venire, sed cum Sempronia et Maeuia nutricibus suis frueretur reditu eius: et ima parte testamenti ita adiecit, omnem volvntatem meam fidei heredvm meorvm committo. Quaesitum est, an tertias partes vsusfructus fundi nutrices ex fideicommisso petere possint, quamuis curator ei receptus sit, quem iure dare non po-

[1] Ap. Hal. *an* abest. [2] Ap. Hal. *vt* abest. [3] Ap. Hal. *reddi debeat* absunt. [4] Ap. Hal. *habitet* abest. [5] Hal. inserit *eandem*.

poterit alumno? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, vtiliter fideicommisso voluntatem suam confirmasse; id igitur cuique dedisse, vt et nutrices vna cum alumno reditu fundi vterentur.

XXXV. IDEM libro vigesimo secundo Digestorum:

VXORI vsumfructum villae legauit in quinquennium a die mortis suae, deinde haec verba adiecit, ET PERACTO QVINQVENNIO, CVM EIVS VSVSFRVCTVS ESSE DESIERIT, TVNC EVM FVNDVM ILLI ET ILLI LIBERTIS DARI VOLO. Quaesitum est, cum vxor intra quinquennium decesserit, an libertis proprietatis petitio iam, an vero impleto quinquennio competat, quia peracto quinquennio testator proprietatem legauerat? Respondit, post completum quinquennium fundum ad libertos pertinere.

XXXVI. IDEM libro vigesimo quinto Digestorum:

STICHO testamento manumisso fundi vsusfructus erat legatus, et cum is vti fruique desisset, fidei heredum testator commisit, vti eum fundum darent Lucio Titio: sed Stichus testamento suo eiusdem fundi proprietatem nepotibus suis legauit: et heredes Stichi ex testamento eius legatariis nepotibus eum fundum tradiderunt. Quaesitum est, cum nepotes legatarii ignorauerint conditionem fundi suprascripti priore testamento datam, et plus quam tempore statuto possederint, an eum fundum sibi adquisierint? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, legatarios sibi adquisisse. §. 1. Idem quaesiit, si aliquo casu legatariis auferri possit, an repetitionem ab heredibus Stichi eius nepotes habere possint? Respondit, supra quidem de adquisitione responsum: verum, si ex alia causa adquisitio cessasset, videri Stichum, si post mortem eorum, quibus proprietas legata esset, testamentum fecisset, potius quod habere se crederet, quam quod onerare heredes vellet, legasse.

XXXVII. IDEM libro trigesimo tertio Digestorum:

VXORI MEAE VSVMFRVCTVM LEGO BONORVM MEORVM, VSQVE DVM FILIA MEA ANNOS IMPLEAT OCTODECIM. Quaesitum est, an praediorum tam rusticorum, quam vrbanorum, et mancipiorum, et suppellectilis, itemque calendarii vsusfructus ad vxorem pertineat? Respondit, secundum ea quae proponerentur, omnium pertinere.

XXXVIII. IDEM libro tertio Responsorum:

FVNDI AEBVTIANI REDITVS VXORI MEAE, QVOAD VIVAT, DARI VOLO. Quaero, an possit tutor heredis fundum vendere, et legatario offerre quantitatem annuam, quam viuo patrefamilias [1] ex locatione fundi redigere consueuerat? Respondit, posse. Item quaero, an habitare impune prohiberi possit? Respondit, non esse obstrictum heredem ad habitationem praestandam. Item quaero, an compellendus sit heres reficere praedium? Respondit, si heredis facto minores reditus facti essent, legatarium recte desiderare, quod ob eam rem deminutum sit. Item quaero, quo distat hoc legatum ab vsufructu? Respondit, ex his quae supra responsa essent, intelligi differentiam.

XXXIX. IDEM libro sexto Responsorum:

FILIOS heredes instituit: vxori vestem, mundum muliebrem, lanam, linum, et alias res legauit, et adiecit, PROPRIETATEM AVTEM EORVM, QVAE SVPRASCRIPTA SVNT, REVERTI VOLO AD FILIAS MEAS, QVAEVE EX HIS TVNC VIVENT. Quaesitum est, vtrum vsusfructus, an proprietas earum rerum data sit? Respondit, proprietatem legatam videri.

XL. ALFENVS Varus libro octauo Digestorum a Paulo epitomatorum:

ILLI CVM ILLO HABITATIONEM LEGO: perinde est, ac si ita ILLI ET ILLI legasset.

XLI. IAVOLENVS libro secundo ex Posterioribus Labeonis:

CVM ita legatum esset, FRVCTVS ANNVOS FVNDI CORNELIANI PVBLIO MAEVIO DO LEGO, perinde putat accipiendum esse Labeo, ac si vsusfructus fundi similiter esset legatus: quia haec mens fuisse testatoris videatur.

XLII. IDEM libro quinto ex Posterioribus Labeonis:

IN fructu id esse intelligitur, quod ad vsum hominis inductum est: neque enim maturitas naturalis hic spectanda est, sed id tempus, quo magis colono dominoue eum fructum tollere expedit: itaque cum olea immatura plus habeat re-

1 *viuus paterfamilias*. 2 *IVLIANVS*.

reditus, quam si matura legatur, non potest videri, si immatura lecta est, in fructu non esse.

XLIII. VENVLEIVS libro decimo Actionum:

NIHIL interest, vtrum bonorum quis, an rerum tertiae partis vsumfructum legauerit. Nam si bonorum vsusfructus legabitur, etiam aes alienum ex bonis deducetur: et quod in actionibus erit, computabitur. At si certarum rerum vsusfructus legatus erit, non idem obseruabitur.

TIT. III.

DE SERVITVTE LEGATA.

IVLIANVS 1 libro primo ex Minicio:

QVI duas tabernas coniunctas habebat, eas singulas duobus legauit. Quaesitum est, si quid ex superiore taberna in inferiorem inaedificatum esset: num inferior oneri ferundo in superioris tabernae loco contineretur? Respondit, seruitutem impositam videri. Iulianus 2 notat: videamus, ne hoc ita verum sit, si aut nominatim haec seruitus imposita est, aut ita legatum datum est, TABERNAM MEAM VTI NVNC EST DO LEGO.

II. MARCELLVS libro decimo tertio Digestorum:

FVNDVM communem habentibus legari potest via: cum et communis seruus recte viam stipulatur: et cum duo ei, qui ipse viam stipulatus fuerit, heredes exstiterint, non corrumpitur stipulatio.

III. IDEM libro vigesimo nono Digestorum:

SI fundum Maeuio, et ad eum viam per alium fundum, et eundem fundum sine via Titio legasset: si vterque fundum vindicasset, sine via legato 3 fundum cessurum: quia neque adquiri per partem seruitus possit. Et si prius Maeuius fundum vindicaret, altero deliberante, posse dubitari, an, si postea Titius omisisset, viae legatum saluum esset? Et hoc magis videbatur. Quamquam si sub conditione quis fundum legasset, viam pure: aut pro parte fundum pure, pro parte sub conditione, et viam sine conditione: si, pendente ea, legati dies cessisset, interiturum fore viae legatum, vt responsum est, cum alteri ex vicinis, qui fundum communem habebant, viam sub conditione, alteri pure legasset, pendente conditione decessisset: quia alterius legatarii persona impedimento esset, quo minus solidus fundus cum via vindicaretur.

IV. IAVOLENVS libro nono Epistolarum:

SI is, qui duas aedes habebat, vnas mihi, alteras tibi legauit: et medius paries, qui vtrasque aedes distinguat, interuenit, eo iure eum communem nobis esse existimo, quo, si paries tantum duobus nobis communiter esset legatus: ideoque neque me, neque te agere posse, ius non esse alteri ita immissas habere: nam quod communiter socius habet, et in iure eum habere constitit, itaque de ea re arbiter communi diuidundo sumendus est.

V. PAPINIANVS libro decimo sexto Quaestionum:

ETSI maxime testamenti factio cum seruis alienis ex persona dominorum est; ea tamen quae seruis relinquuntur, ita valent, si liberis relicta possent valere: sic ad fundum domini via seruo frustra legatur.

VI. IDEM libro septimo Responsorum:

PATER filiae domum legauit, eique per domus hereditarias ius transeundi praestari voluit; si filia domum suam habitet, viro quoque ius transeundi praestabitur; alioquin filiae praestari non videbitur. Quod si quis non vsum transeundi personae datum, sed legatum seruitutis esse plenum intelligat: tantundem iuris ad heredem quoque transmittetur: quod hic nequaquam admittendum est: ne quod affectu filiae datum est, hoc et ad exteros eius heredes transire videatur.

VII. PAVLVS libro vigesimo primo Quaestionum:

CVM a pluribus heredibus institutis via legata est, quia partem non recipit, singuli heredes in solidum conueniuntur: quia et vno ex heredibus adeunte vindicari potest.

TIT. IV.

DE DOTE PRAELEGATA.

VLPIANVS libro decimo nono ad Sabinum:

CVM dos relegatur, verum est, id doctis legato inesse, quod actione de dote

1 *PAPINIANVS.* 2 *Vlpianus.* 3 Ap. Hal. *legato* abest.

dote inerat. §. 1. Et ideo, si inter virum et vxorem conuenerat, vt morte viri soluto matrimonio, filio communi interueniente, dos apud mariti heredem remaneret, et maritus decedens dotem relegauerit: stari pacto non debet ob hoc, quod dos relegata est: verum et citra relegationem hoc probari debet: nam quod est admissum, posse deteriorem conditionem dotis fieri interuenientibus liberis, toties locum habet, quoties ipsa in matrimonio decedit, vel diuortium interuenit. §. 2. Et verum est, commodum in dote relegata esse repraesentationis, quamuis annua die dos praestaretur. §. 3. Est et illud, quod ob res donatas hodie post Senatusconsultum nulla sit exactio, si modo voluntatem non mutauit testator. §. 4. Impensae autem ipso iure dotem minuunt: sed quod diximus, ipso iure dotem impensis minui, non ad singula corpora, sed ad vniuersitatem erit referendum. §. 5. Adeo autem dotis actionem continet dotis relegatio, vt si viuus eam vxori, scilicet quibus licet casibus, soluerit, cesset legatum. §. 6. Sed et si mancipia fuerint in dote non aestimata, et haec demortua sint; legatum dotis in his euanescit. §. 7. Sed et si dotem promiserit mulier, neque dederit, et decedens maritus vxori dotem praelegauerit, mulier nihil amplius quam liberationem habebit. Nam et si quis ita legauerit, CENTVM, QVAE IN ARCA HABEO, aut, QVAE ILLE APVD ME DEPOSVIT: si nulla sint, nihil deberi constat, quia nulla corpora sint. §. 8. Si quis vxori fundum Titianum his verbis legasset, IS ENIM FVNDVS PROPTER ILLAM AD ME PERVENIT: omnimodo debetur fundus; nam quidquid demonstratae rei additur satis demonstratae, frustra est. §. 9. Celsus libro vicesimo Digestorum scribit, si socer nurui dotem relegauit, si quidem ius actionis de dote voluit relegare, nullius momenti esse legatum; quippe nupta est: sed si voluit eam recipere dotalem pecuniam, inquit, vtile erit legatum. Si tamen haec dotem receperit, nihilo minus maritus dotis persecutionem habebit: heres institutus esset, familiae herciscundae iudicio: siue non, vtili actione. Ego puto, quoniam non hoc voluit socer, vt his dotem heres praestet, et mulierem agentem ex testamento, cauere debere, defensu iri heredem aduersus maritum. Ergo et maritus idem debebit cauere, aduersus mulierem defensu iri, si prior agat. §. 10. Per contrarium apud Iulianum libro trigesimo septimo quaeritur, si socer filio suo exheredato dotem nurus legasset? Et ait, agi quidem cum marito exheredato de dote non posse: verumtamen ipsum dotem persecuturum ex causa legati: sed non alias eum legatum consecuturum, quam si cauerit, heredes aduersus mulierem defensu iri, et differentiam facit inter eum, cui dos relegata est, et orcinum libertum, cui peculium legatum est: namque eum de peculio posse conueniri ait, heredem non posse: quia peculium desiit penes se habere: at dotis actio nihilo minus competit, etsi dotem desierit habere. §. 11. Idem Iulianus quaerit, si dotem marito relegauerit socer, an dote soluta mulieri legatum mariti exstinguatur? Et dicit exstingui: quia nihil esset iam, quod marito posset praestari. §. 12. Idem quaerit, si dos alii legata esset, eamque rogatus sit mulieri restituere: an lex Falcidia in legato locum haberet? Et dicit habere: sed quod minus est in fideicommisso, mulierem dotis actione consecuturam. Ego quaero, an commoda repraesentationis in hoc legato sic obseruentur, atque si dos ipsi mulieri fuisset relegata? Et puto habere [1]. §. 13. Idem Iulianus quaerit, si mulieri dos sit relegata, eaque rogata dotem restituere, an Falcidia locum habeat? Et negat habere: quoniam fideicommissum quoque negat valere. Quod si praeterea quid vxori legatum sit, putat ex residuo fideicommissum praestari; quod vtique, habita ratione Falcidiae, mulieri praestabitur. Sed et marito ex parte herede instituto, a socero dote praelegata, legatum dotis Falcidiam passurum: videlicet, quia adhuc constante matrimonio, indebita dos videtur relegata: verum quod Falcidia recidit, in familiae herciscundae iudicio maritum praecepturum: quemadmodum totam dotem praeciperet, si non esset relegata. §. 14. Mela scripsit, si fundus in dote sit, et specialiter sit legatus, mox generaliter dos relegata: non bis, sed semel deberi fundum. §. 15. Ibidem Mela coniungit, si fundus in dote fuit locatus a marito ad certum tempus: vxorem non alias fundum ex relegatione consequi: quam si cauerit, se passuram colonum frui: dummodo ipsa pensiones percipiat.

II. VL-

1 Ap. Hal. *habere* abest.

II. VLPIANVS libro quinto Disputationum:

CVM quis vxori suae dotem relegat, fideique commissum ab ea relinquit, hoc fideicommissum ex commodo, quod ex relegatione mulier sentit, aestimabitur: et ita Celsus quoque libro vicesimo Digestorum scripsit. Quod si necessariae fuerunt impensae, quae ipso iure dotem minuunt, amplius dici potest, si tanta quantitas dotis, quam maritus accepit, ei relegata est, oportere dici, etiam eam quantitatem posse fideicommissum erogare, quae ipso iure dotem minuit: esse enim mulierem legatariam, nemo est, qui dubitet. Sed et si non dos, sed pro dote aliquid vxori fuerit legatum: adhuc quasi dos relegata accipitur. Hoc amplius Iulianus scripsit, etsi non fuerit adiectum, pro dote esse legatum, hoc tamen animo relictum: adhuc eius esse conditionis. Vxor igitur, si rogetur vel dotem, vel quod pro dote legatum est, vel quod in vicem dotis sibi adscriptum est, restituere: non cogetur, nisi eatenus, quatenus diximus, restituere. Et ideo heres instituta, rogataque quantitatem hereditatis restituere: id demum restituet, quod quantitatem dotis excedit, idque quod ex repraesentationis commodo sentit. Nam et si quis, cum a nuru dotem accepisset, filium suum heredem instituerit, eumque rogauerit, quidquid ad eum ex hereditate peruenisset, restituere, mox morte vxoris dotem fuerit lucratus: id non restitueret, quod ex dote percepit: quia matrimonii causa id lucratus est, non ex patris iudicio. §. 1. Mulier dotem promisit quadrigentorum, et dedit fundos duos in ducenta: praeterea nomina debitorum in residua ducenta: mox maritus eius decedens pro dote fundos ei duos, non eos, quos in dotem acceperat, reliquit: et praeterea duos illos dotales, quos aestimatos acceperat, reliquit: fideique eius commisit, vt quidquid ad se ex hereditate eius peruenisset, id restitueret Seio, cum moreretur. Quaerebatur, quantum esset in fideicommisso, muliere defuncta? Dicebam, vxorem hanc, quae rogata est, quidquid ad se peruenerit ex testamento, restituere, in ea esse conditione, vt id demum restituere rogetur, quod deducta dotis quantitate ad eam peruenit: dotem enim recepisse eam magis, quam accepisse: saluo eo, quod ex commodo repraesentationis ab ea fideicommitti potuit. Proinde id quidem, quod pro dote maritus ei reliquit, non cogetur restituere, nisi plus fuit in eo, quam in quantitate dotis: residuum vero, quod praeterea illi relictum est, cum fructibus cogetur restituere. Habebit igitur praecipuam dotem cum suis fructibus: id vero, quod extrinsecus ei relictum est, cum fructibus, qui ad ad eam peruenerint, restituet.

III. IVLIANVS libro trigesimo quarto Digestorum:

QVI ita legat vxori suae, TITIAE AMPLIVS QVAM DOTEM, AVREOS TOT HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE: manifestus est, dotem quoque relegasse.

IV. AFRICANVS libro quinto Quaestionum:

CVM vulgari modo dies legatorum profertur, nihil eam rem ad dotis relegationem pertinere ait: quia suum diem habeat.

V. MARCIANVS libro tertio Regularum:

DOTE relegata, non est heres audiendus, si velit ob donationes in mulierem factas solutionem differre, vel ob impensas alias, quam quae ipso iure dotem minuunt: aliud est enim, minorem esse factam dotem, quod per necessarias impensas accidit: aliud, pignoris nomine retineri dotem ob ea, quae mulierem inuicem praestare aequum est.

VI. LABEO libro secundo Posteriorum a Iauoleno epitomatorum:

CVM scriptum esset, QVAE PECVNIA PROPTER VXOREM MEAM AD ME VENIT QVINQVAGINTA, TANTVNDEM PRO EA DOTE HERES MEVS DATO: quamuis quadraginta dotis fuissent, tamen quinquaginta debere, Alfenus Varus Seruium respondisse scribit, quia proposita summa quinquaginta adiecta sit. §. 1. Item ei, quae dotem nullam habebat, vir sic legauerat, QVANTA PECVNIA DOTIS NOMINE, ET RELIQVA: PRO EA QVINQVAGINTA HERES DATO: deberi ei legatum Ofilius, Cascellius, item et Seruii auditores retulerunt: perinde habendum esse, ac si seruus alicui mortuus, aut pro eo centum legata essent: quod verum est; quia his verbis non dos ipsa, sed pro dote pecunia legata videtur.

VII. PAPINIANVS libro decimo octauo Quaestionum:

PATER dotem a nuru acceptam filio exheredato legauit: heres patris, opposita doli exceptione, non ante soluere

lega-

legatum cogendus eſt, quam ei cautum fuerit de indemnitate ſoluto matrimonio. §. 1. Sed ſi prius quam legatum filio ſolueretur, mulier dotem ſuam recuperauit: fruſtra filius de legato aget. §. 2. Sed ſi lex Falcidia locum in legato dotis aduerſus filium exheredatum habuerit, et mulier ſolutionem ratam fecerit: propter eam quantitatem, quam heres retinuerit, vtilis actio dotis ei dabitur, quod ſi ratum non habeat, defendi quidem debebit heres a viro, qui ſe defenſurum promiſit: ſed ſi totam litem vir ſolus ſubierit, actio iudicati, ſi cautum non erit, pro ea quantitate, quae iure Falcidiae petenda eſt, aduerſus heredem dabitur. §. 3. Sed ſi prius quam legatum filio ſolueretur, mulier diuertit: quamquam ipſa nondum praecipere dotem poſſit, non ideo tamen actio filii differtur: quia tunc iisdem diebus filio ſolui dotem reſponſum eſt. Cum patri pro parte heres exſtitit, et ad praeceptionem dotis, ſoluto matrimonio, poſtquam heres exſtitit, admiſſus eſt. §. 4. Si forte per errorem cautio defenſionis omiſſa ſit, et ex cauſa fideicommiſſi filius dotem acceperit: vt indebitum fideicommiſſum non repeteretur. Cautionis enim praeſtandae neceſſitas ſolutionem moratur: non indebitum facit, quod fuit debitum, ſed non erit iniquum, heredi ſubueniri. §. 5. Quid ergo, ſi patris heres ſoluendo non ſit? nonne iuſte mulieri dabitur aduerſus virum vtilis actio dotis? cui dos perire non debet: quia non interpoſuit per errorem heres cautionem.

VIII. Idem libro ſeptimo Reſponſorum:

Vir vxori, quae dotem in mancipiis habebat, pecuniam pro dote legauerat: viuo viro mancipiis mortuis, vxor poſt virum vita deceſſit: ad heredem eius actio legati recte transmittitur: quoniam mariti voluntas ſeruanda eſt.

IX. Idem libro octauo Reſponſorum:

Vxori meae fvndvm Cornelianvm, et qvae nvptvra obtvlit aestimata, in speciebvs restitvi volo. Reſpondi, non aeſtimatum praedium in dotem datum, exceptum non videri: ſed vniuerſa dote praelegata, rerum aeſtimatarum pretium non relictum: verum ipſas res, quales inuenirentur.

X. Scaevola libro octauo Quaeſtionum:

Si Seiae pro dote centum fundus legatus ſit, idemque Maeuio: quod Maeuio Falcidia aufert, pro eo, quaſi concurſus non fuerit, mulier plus vindicet: quia amplius ſit in dote mulieris.

XI. Pavlvs libro ſeptimo Reſponſorum:

Seia, cum nuberet Lucio Titio, dedit dotis nomine centum aureos, et adhibuit Quintum Mucium, qui nihil numerauit, ſed dotem ſtipulatus eſt, ſi morte mulieris ſolutum fuerit matrimonium. Seia moriens teſtamento ſuo ita cauit, Lvcio Titio marito meo, cvi maximas gratias ago, dari volo svper dotem, qvam ei dedi, tot avreos. Quaero, cum inſtituit Lucium Titium conuenire Quintus Mucius ex ſtipulatu actionem: an repellere eum maritus poſſit ex verbis teſtamenti? Reſpondit, ſi Quintus Mucius mandante Seia, non donationis cauſa, ſtipulatus eſt, heredibus mulieris eum teneri: et ideo Quintum Mucium exceptione repellendum eſſe: quod ſi donationis cauſa Seia ſtipulari permiſiſſet, videri eum in eum caſum, qui morte mulieris exſtitit, mortis cauſa ſtipulatum: et ideo fidei eius committi potuiſſe in eum caſum, dicendum fore.

XII. Scaevola libro tertio Reſponſorum:

Qvi dotem in pecunia numerata et aeſtimatis rebus acceperat, vxori ita legauit: Seiae vxori meae, si omnes res, qvae tabvlis dotalibvs contineantvr, heredi meo exhibverit, et tradiderit svmmam dotis, qvam mihi pro ea pater eivs intvlit, dari volo hoc amplivs denarios [1] decem. Quaeſitum eſt, cum res in dotem datae plures ipſo vſu finitae eſſent, nec moriente marito fuerant, an quaſi ſub impoſſibili conditione legatum datum debeatur? Reſpondi, videri conditioni paritum, ſi, quod ex rebus in dotem datis ſupererat, in poteſtatem heredis peruenit.

XIII. Labeo libro primo Pithanorum a Paulo epitomatorum:

Pavlvs: ſi filiusfamilias, vxorem cum haberet, dotem ab ea acceperat, deinde paterfamilias factus, dotem ei, vt ſolet, legauit: quamuis patri heres non erit, tamen id legatum debebitur.

XVI.

1 Ap. Hal. *denarios* abeſt.

XIV. SCAEVOLA libro decimo quinto Digestorum:

THEOPOMPVS testamento facto duas filias et filium aequis partibus instituit heredes, et codicillis ita cauit: Τὴν θυγατέρα μου Κρισπῖναν, ἣν ηὐχόμην ἐκδοῦναι, ᾧ ἂν οἱ φίλοι μου καὶ οἱ συγγενεῖς δοκιμάσωσι, προνοήσει ἐκδοθῆναι Πολλιανός, εἰδώς μου τὴν γνώμην, ἐπὶ τοῖς ἴσοις, ἐφ' οἷς καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς ἐξέδωκα [1] [2]. Pollianus a marito puellae iuratus scripsit, voluisse patrem eandem quantitatem in dotem accipere etiam minorem filiam, quam maior accepisset. Quaero, an eandem summam dotis nomine coheredes extra partem hereditatis minori filiae praestare debeant? Respondit, eum, cuius notio est, aestimaturum, vt eadem quantitas ex communi praecipua minori filiae dotis nomine detur.

XV. GAIVS libro secundo de legatis ad Edictum Praetoris:

LICET placeat pigneratas res, vel in publicum obligatas, heredem, qui dare iussus est, liberare debere, tamen si is, qui tales res in dotem accepit, dotem praelegauerit, non cogetur heres liberare eas, nisi aliud specialiter testator dixerit.

XVI. PAVLVS libro secundo ad Vitellium:

QVI dotem a matre vxoris acceperat, et stipulanti ei promiserat, testamento vxori dotem legauit: cum quaesitum esset, an vxor dotis summam consequi posset, respondit Scaeuola, non videri [3] dari vxori, quod necesse sit matri reddi, alias sic respondit, non videri, nisi manifeste vxor docuisset, eam testantis voluntatem fuisse, vt onerare heredes duplici praestatione dotis vellet.

XVII. SCAEVOLA libro tertio Responsorum:

VXORI ita legauit, VXOR MEA, QVIDQVID EI COMPARAVI, ET QVOD MIHI DEDIT, E MEDIO SIBI SVMAT. Quaero, an dos praelegata videatur? Respondit, verbis quae proponerentur, videri et de dote legata [4] loqui: nisi aliud testatorem voluisse probaretur. §. 1. TITIAE VXORI MEAE, QVANTA PECVNIA AD ME, INVE STIPVLATIONEM [5] DOTIS EIVS NOMINE PERVENIT: QVAE DOS EST DOTALIBVS DVOBVS CONSIGNATIS INSTRVMENTIS CENTVM AVREORVM. Quaesitum est, an vtramque summam consequi possit? Respondit, nihil proponi, cur non possit.

TIT. V.

DE OPTIONE VEL ELECTIONE LEGATA.

VLPIANVS libro secundo ad Sabinum:

DIVVS Pius Caecilio Proculo rescripsit, eum, cui seruorum legata sit electio, tres posse eligere.

II. IDEM libro vigesimo ad Sabinum:

QVOTIES serui electio vel optio datur, legatarius optabit, quem velit. §. 1. Sed et homine generaliter legato, arbitrium eligendi quem acciperet, ad legatarium pertinet. §. 2. Data igitur optione, si quis optauerit alienum seruum, vel hominem liberum: videndum est, an consumserit optionem? et puto non consumi. §. 3. Eum, cui centum amphorarum electio data sit, acetum eligentem non consumere optionem, si id acetum elegerit, quod vini numero paterfamilias non habuit.

III. IDEM libro vigesimo tertio ad Sabinum:

SCILICET si ante exhibitionem, hoc est, ante degustationem acetum elegerit.

IV. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

SCYPHI electione data, si non omnibus scyphis exhibitis legatarius elegisset, integram ei optionem manere placet: nisi ex his dumtaxat eligere voluisset, cum sciret et alios esse.

V. AFRICANVS libro quinto Quaestionum:

NEC solum si fraude heredis: sed etiam si alia qualibet causa id euenerit.

VI. POMPONIVS libro sexto ad Sabinum:

MANCIPIORVM electio legata est: ne venditio quandoque eligente legatario interpelletur, decernere debet Praetor, nisi intra tempus ab ipso praefinitum elegisset, actionem legatorum ei non competere. Quid ergo, si die praeter-

1 ἐκδέδωκα. 2 Hal. vertit: *Filia mea Chrispina, quam cupiebam collocare nuptum, cuicunque amici cognatique mei adprobassent: vt recte collocetur, prouidebit Pollianus, cum is mentem meam cognitam habeat, de aequalibus in dotem dandis, quibus et sororem eius collocaui.* 3 *non deberi.* 4 *relegata* loco *legata.* 5 *ex stipulatione* loco *inue stipulationem.*

terito, sed antequam venderet heres, vindicare legatarius velit? quia non est damnum subiturus heres propter quod decernere Praetor id solet, et quid si die praeterito, quem finierit Praetor, heres aliquos ex seruis, vel omnes manumiserit? nonne Praetor eorum tuebitur libertatem? ergo toties actio deneganda non est, si omnia in integro sint. Idem est, et si pignori aliquos ex his seruis heres dederit post diem, vel vendiderit.

VII. PAVLVS libro decimo Quaestionum:

IMMO et si quosdam seruos distraxit, quosdam retinuit: non est audiendus legatarius, si velit optare ex retentis ab herede, cum iam dispofuerit familiam heres.

VIII. POMPONIVS libro sexto ad Sabinum:

SI tibi electio serui, et mihi reliqui legati sunt: decernendum est a Praetore, nisi intra certum tempus optaueris, petitionem tibi non datu iri. §. 1. Si ex quatuor viriolis duae, quas elegissem, mihi legatae sint: siue duae solae relictae sint, siue ab initio duae solae fuerint, valet legatum. §. 2. Vnius hominis mihi et tibi optio data est: cum ego optassem, si non mutassem voluntatem, deinde tu eundem optaueris, vtriusque nostrum seruum futurum: quod si ante decessissem, vel furiosus factus essem, non futurum communem: quia non videor consentire, qui sentire non possim: humanius autem erit, vt et in hoc casu, quasi semel electione facta, fiat communis. §. 3. Si rerum depositarum electio mihi relicta sit: et ad exhibendum cum eo, apud quem depositae sint, agere potero: et cum herede agere, vt is depositi agendo, facultatem mihi eligendi praestet.

IX. IVLIANVS libro trigesimo secundo Digestorum:

CVM ita legatur, TITIO STICHVM DO LEGO, SI PAMPHILVM NON ELEGERIT: simile est, atque si [1] ita legatum fuisset, TITIO STICHVM AVT PAMPHILVM, VTRVM EORVM VOLET, DO LEGO. §. 1. Quaesitum est, si Stichus sub conditione liber esse iussus sit [2], et mihi optio serui data esset, vel seruus generaliter legatus esset: quid iuris esset? Dixi, commodius constitui, eum, qui sub conditione libertatem Sticho det, et optionem seruorum, non cogitare de Sticho: sicuti constat non cogitare eum de eo, cui praesentem libertatem dederit, secundum quod si Stichum optauero vel elegero, nihil agam: et ex ceteris nihilo minus optabo. §. 2. In eodem casu quaesitum est, si optione seruorum data, antequam optarem, conditio statutae libertatis [3] defecisset: an Stichum optare possim? Puto Mucianae sententiae adsentiendum: qua placet, ipsa libertate legatum peremi, non datione statutae libertatis: quare siue viuo testatore, siue post mortem eius, et, ante aditam hereditatem conditio statutae libertatis defecerit, legatum erit vtile: nam sicut pura libertas, ita statuta libertas aditae hereditatis tempore vires accipit, ideoque Stichum optare possum.

X. IDEM libro trigesimo quarto Digestorum:

SI Pamphilo seruo Lucii Titii seruus generaliter legatus sit, deinde dominus Pamphili, postquam dies legati cesserit, eum manumisisset: siquidem Titius seruum vindicauerit, exstinguitur Pamphili legatum: quia non esset in hereditate, qui possit optari: si vero Titius legatum a se repudiasset, Pamphilum optare posse legatum constat: licet enim manumissione Pamphili duae personae constituerentur, Titii et Pamphili, vnius tamen rei legatum inter eas vertitur: et Titio vindicante, optio exstinguitur: repudiante, Pamphilus optare potest.

XI. IDEM libro trigesimo sexto Digestorum:

SI Eros Seio legatus sit, et Eroti fundus, deinde optio serui Maeuio data fuerit, isque Erotem optauerit: fundus ad solum Seium pertinebit: quoniam aditae hereditatis tempore is solus erit, ad quem posset legatum pertinere: nam et cum seruo communi alter ex sociis legat: idcirco ad solum socium totum legatum pertinet: quoniam die legati cedente solus est, qui per eum seruum possit adquirere.

XII. IDEM libro primo ex Minicio:

SERVO generaliter lego, verius est, omnes heredes, si eis electio data est, eundem dare debere: si non consentiant heredes, ex testamento eos teneri.

XIII. PAVLVS libro octauo ad Plautium:

SI optio serui data mihi fuerit, et Sticho aliquid testator sine libertate legasset,

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 Ap. Hal. *sit* abest. 3 *statuliberiatis* loco *statutae libertatis*.

gasset, tunc sequens legatum consistit, cum tota familia ad vnum, id est [1], Stichum reciderit: vt quasi pure legato, vtiliter sit legatum. Nec aduersatur Catoniana, si voluntarius heres institutus sit: quia potest ante aditam hereditatem, etiam si statim decesserit, familia minui. Quod si necessarius heres institutus sit, sequens legatum propter Catonianam inutile est. §. 1. Pomponius scribit, emtore hereditatis postulante, vt is, cui optio legata sit, optet: videndum esse, an Praetor, vt id faciat, cogere debeat legatarium, quemadmodum si heres institutus id postularet: quia potest per heredem id emtor consequi: et quare non possit, non video.

XIV. IAVOLENVS libro secundo ex Cassio:

SI cum optio serui ex vniuersa familia legata esset, heres aliquem, priusquam optaretur, manumisit: ad libertatem eum interim non perducit: seruum tamen, quem ita manumiserit, amittit: quia is aut electus legato cedit, aut relictus, tunc liber ostenditur.

XV. IDEM libro secundo Epistolarum:

SERVO sine libertate legaui, deinde optionem seruorum Maeuio dedi: is eundem seruum optauit. Quaero, an id quoque, quod legatum est, ei deberetur? Respondit, non puto legatum huius serui nomine ad dominum pertinere.

XVI. TERENTIVS CLEMENS libro decimo quinto ad legem Iuliam et Papiam:

OPTIONE legata placet non posse ante aditam hereditatem optari, et nihil agi, si optaretur.

XVII. IDEM libro decimo septimo ad legem Iuliam et Papiam:

CVM optio duorum seruorum Titio data sit, reliqui Maeuio legati sint: cessante primo in electione, reliquorum appellatione omnes ad Maeuium pertinent.

XVIII. SCAEVOLA libro decimo tertio Quaestionum:

HOMINE legato, Neratius ait, nihil agi repudiato Pamphilo: itaque eum ipsum eligi posse.

XIX. PAVLVS libro tertio Sententiarum:

ILLVD AVT ILLVD, VTRVM ELEGERIT LEGATARIVS: nullo a legatario electo, decedente eo post diem legati cedentem, ad heredem transmitti placuit.

XX. LABEO libro secundo Posteriorum a Iauoleno epitomatorum:

APVD Aufidium libro primo rescriptum est, cum ita legatum est, VESTIMENTA, QVAE VOLET, TRICLINARIA SVMITO, SIBIQVE HABETO: si is dixisset, quae vellet, deinde, antequam ea sumeret, alia se velle dixisset: mutare voluntatem eum non posse, vt alia sumeret: quia omne ius legati prima testatione, qua sumere se dixisset, consumsit: quoniam res continuo eius sit, simul ac si dixerit eam [2] sumere.

XXI. SCAEVOLA libro vigesimo secundo Digestorum:

FILIVM et vxorem heredes scripsit: filiam exheredauit, et ei legatum dedit, cum in familia nuberet, centum, et cum in familiis nupserit, his verbis: INSVPER ARBITRATV SEMPRONIAE MATRIS EIVS MANCIPIA DECEM, QVAE CONFESTIM POST ADITAM HEREDITATEM MEAM A SEMPRONIA VXORE MEA ELIGI VOLO: QVAE MANCIPIA, CVM IN FAMILIAM NVPSERIT, DARI VOLO: ET SI, ANTEQVAM NVPSERIT, ALIQVOD EX [3] MANCIPIIS DECESSERIT, TVNC IN LOCVM EIVS ARBITRATV SEMPRONIAE MATRIS EIVS DARI VOLO, DVM AD EAM PLENVS NVMERVS PERVENIAT: QVOD SI SEMPRONIA MATER EIVS NON ELEGERIT, TVNC IPSA SIBI QVAE VOLET ELIGAT. Quaesitum est, cum mater elegerit, an ea, quae ex his mancipiis ante nuptias adgnata sunt, ad puellam supra numerum decem mancipiorum pertineant? Respondit, cum mancipiorum legatum in tempus nuptiarum testator transtulit, id, quod medio tempore ancillae enixae sunt, ad filiam non pertinere. Idem quaesiit, ante nuptias, eorundem mancipiorum fructus et vsus an ad Semproniam matrem pertineant? Respondit, nihil proponi, cur ad matrem pro solido pertineant.

XXII. IDEM libro decimo septimo Digestorum:

MARI-

1 Ap. Hal. *id est* absunt. 2 Hal inserit *se*. 3 Hal. inserit *his*.

Maritvs vxori suae codicillis per fideicommissum dedit praedia, item lances, quas elegerit, quatuor. Quaesitum est, an ex his lancibus, quae mortis tempore sint, eligere possit? Respondit, posse.

Tit. VI.

DE TRITICO, VINO VEL OLEO LEGATO.

Vlpianvs libro vigesimo ad Sabinum:

Vino legato, acetum quoque continetur, quod paterfamilias vini numero habuit.

II. Pomponivs libro sexto ad Sabinum:

Cvm alii penum, alii vinum legatum esset: excepto vino, omne penum ad alium legatarium pertinebit. §. 1. Si centum amphorae, quas velles, tibi legatae sint: ex testamento agendo consequi potes, vt degustare tibi liceat: aut quanti interfuerit licere tibi degustare, ad exhibendum agere potes.

III. Vlpianvs libro vigesimo tertio ad Sabinum:

Si cui vinum sit legatum centum amphorarum, cum nullum vinum reliquisset: vinum heredem emturum et praestaturum: non acetum, quod vini numero fuit. §. 1. Si vinum legatum sit, videamus, an cum vasis debeatur? Et Celsus inquit, vino legato, etiam si non sit legatum cum vasis, vasa quoque legata videri: non quia pars sunt vini vasa, quemadmodum emblemata argenti, scyphorum forte, vel speculi, sed quia credibile est, mentem testantis eam esse, vt voluerit accessioni esse vino amphoras: et sic, inquit, loquimur, habere nos amphoras mille, ad mensuram vini referentes. In doliis non puto verum, vt, vino legato, et dolia debeantur, maxime si depressa in cella vinaria fuerint, aut ea sunt, quae per magnitudinem difficile mouentur. In cuppis autem siue cuppulis puto admittendum et ea deberi: nisi pari modo immobiles in agro, velut instrumentum agri erant. Vino legato, vtres non debebuntur: nec culleos quidem deberi dico.

IV. Pavlvs libro quarto ad Sabinum:

Cvm certum pondus olei, non adiecta qualitate, legatur, non solet quaeri, cuius generis oleo vti solitus fuerit testator: aut cuius generis oleum [1] istius regionis homines in vsu habeant, et ideo liberum est heredi, cuius vellet generis oleum legatario soluere.

V. Ivlianvs libro decimo quinto Digestorum:

Cvm certus numerus amphorarum vini legatus esset ex eo, quod in fundo Semproniano natum esset, et minus natum esset: non amplius deberi placuit: et quasi taxationis vicem obtinere haec verba QVOD NATVM ERIT.

VI. Procvlvs libro quinto Epistolarum:

Cvi vinum heres dare damnatus est, quod in amphoris et cadis diffusum est, dari debet: etiam si vasorum mentio facta non est. Item quamuis cum vasis, cadis, legatum est: tamen id quoque, quod in doliis, legatum esse videtur. Sicuti si seruos omnes cum peculio cuiusque eorum legasset: etiam eos, quibus peculii nihil esset, legasse videretur.

VII. Iavolenvs libro secundo ex Posterioribus Labeonis:

Qvidam heredem damnauerat dare vxori suae vinum, oleum, frumentum, acetum, mella, salsamenta. Trebatius aiebat, ex singulis rebus non amplius deberi, quam quantum heres mulieri dare voluisset: quoniam non adiectum esset, quantum ex quaque re daretur, Ofilius, Cascellius, Tubero, omne quantum paterfamilias reliquisset, legatum putant. Labeo id probat: idque verum est. §. 1. LVCIO TITIO TRITICI MODIOS CENTVM, QVI SINGVLI PONDO CENTVM PENDEANT, HERES DATO. Ofilius, nihil legatum esset: quod et Labeo probat: quoniam eiusmodi triticum in rerum natura non esset: quod verum puto.

VIII. Pomponivs libro sexto Epistolarum:

Si heres damnatus sit dare vinum quod in doliis esset, et per legatarium stetit, quo minus accipiat: periculose heredem facturum, si id vinum effundet: sed legatarium petentem vinum ab herede, doli mali exceptione placuit summoueri, si non praestet id, quod propter moram eius damnum passus sit heres.

IX. Vlpianvs libro vigesimo tertio ad Sabinum:

Si quis vinum legauerit, omne continetur, quod ex vinea natum vinum per-

[1] Ap. Hal. *oleum* abest.

permansit. Sed si mulsum sit factum, vini appellatione non continebitur proprie: nisi forte paterfamilias etiam de hoc sensit. Certe zythum, quod in quibusdam prouinciis ex tritico, vel ex hordeo, vel ex pane conficitur, non continebitur. Simili modo nec camum, nec ceruesia continebitur, nec hydromeli. Quid conditum? nec hoc puto, nisi alia mens testantis fuit. Oenomeli plane, id est, dulcissimum vinum, continebitur. Et passum, nisi contraria sit mens, continebitur. Defrutum non continebitur, quod potius conditurae loco fuit. Acinaticium plane vino continebitur. Cydoneum, et si qua alia sunt quae non ex vinea fiunt, vini appellatione non continebuntur. Item acetum vini appellatione non continebitur. Haec omnia ita demum vini nomine non continentur, si modo vini numero a testatore non sunt habita: alioquin Sabinus scribit, omnia vini appellatione contineri, quae vini numero paterfamilias habuit: igitur et acetum quod vini numero paterfamilias habuit, et zythum, et camum, et cetera quae pro hominum affectione atque vsu vini numero habebantur. Quod si totum vinum, quod paterfamilias habuit, coacuit, non extinguitur legatum. §. 1. Si acetum quis legauerit, non continebitur legato acetum, quod vini numero testator habuit: embamma autem continebitur: quia aceti numero fuit. §. 2. Item si quis vinum, quod habuit, legauit, deinde hoc coacuit: licet postea in aceti locum translatum sit a patrefamilias, vino legato continebitur: quia id quod testamenti facti tempore vinum fuit, demonstratum est: et est hoc verum, nisi voluntas aduersetur. §. 3. Vino autem paterno legato, id demum legatum videtur, quod testator vini numero habuit, non quod pater. Item si peculiare vinum legatum sit, id continebitur, quod serui habuerunt. Cur tam diuerse? Quod paternum vinum iam coepit vsus [1] ipsius testatoris esse: at peculiare in vsu seruorum remansit. §. 4. Item si vinum vetus sit legatum,

X. Hermogenianvs libro secundo Iuris Epitomarum:

Ex vsu testatoris legatum aestimabitur: id est, quot annorum vino pro vetere vtebatur. Quod si non appareat,

XI. Vlpianvs libro vigesimo tertio ad Sabinum:

Vetvs accipietur, quod non est nouum: id est, et anni prioris vinum appellatione veteris continebitur.

XII. Pavlvs libro quarto ad Sabinum:

Nam aliter obseruantibus, quis finis, aut quod initium veteris vini sumeretur?

XIII. Vlpianvs libro vigesimo tertio ad Sabinum:

Ex eo vino, qvod in illo fvndo nascetvr, heres mevs amphoras decem qvotannis in annos singvlos dato: quo anno natum non fuisset, ex superiore anno eius fundi eum numerum amphorarum heredem daturum, Sabinus existimat: quae sententia, si voluntas non aduersetur, mihi quoque placet.

XIV. Pomponivs libro sexto ad Sabinum:

Vino legato, ea demum vasa sequuntur, quae ita diffusa sunt, vt non ad perpetuum vsum vasa [2] reseruarentur: veluti amphorae et cadi.

XV. Procvlvs libro secundo Epistolarum:

Vinvm cum vasis legauit: negat Trebatius, quod in doliis sit, deberi: et sensum testatoris alium putat esse, verborum alium: ceterum dolia in vasis vinariis non essent. Ego, etsi dolia in vasis vinariis non sunt, tamen non concederem Trebatio, vinum, quod in doliis esset, id est, quod in vasis non esset, non esse legatum. Illud verum esse puto, cui vinum cum vasis legatum erit, ei amphoras, cados, in quibus vina diffusa seruamus, legatos esse: vinum enim in amphoras et cados hac mente diffundimus, vt in his sit, donec vsus causa probetur: et scilicet id vendimus cum his amphoris et cadis: in dolia autem alia mente coniicimus, scilicet vt ex his postea vel in amphoras et cados diffundamus, vel sine ipsis doliis veneat.

XVI. Idem libro tertio ex Posterioribus Labeonis:

Qvi vinum Surrentinum in vrnalibus habebat diffusum, is tibi vinum legauerat in amphoris: omne illud quoque vinum, quod in vrnalibus fuisset, legatum esse Labeo et Trebatius responderunt. §. 1. Cui dulcia legata essent, si nihil aliud testamento significetur, omnia haec esse legata, mulsum, passum, defrutum, et similes potiones: item vuas, ficos, palmas, caricas. §. 2. Quod si

1 *vsu*. 2 Ap. Hal. *vasa* abest.

si ita esset legatum. VINVM AMPHORARIVM, AMINAEVM, GRAECVM, ET DVLCIA OMNIA: nihil inter dulcia, nisi quod potionis fuisset, legatum putat Labeo ex collatione vini amphorarii, quod non improbo.

TIT. VII.

DE INSTRVCTO VEL INSTRVMENTO LEGATO.

PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

SIVE cum instrumento fundus legatus est, siue instructus, duo legata intelliguntur. §. 1. Fundo cum instrumento legato et alienato, instrumentum non vindicabitur ex sententia defuncti.

II. PAPINIANVS libro septimo Responsorum:

CVM pater, pluribus filiis heredibus scriptis, duobus praeceptionem bonorum auiae praeter partes hereditarias dedisset, pro partibus coheredum viriles habituros legatarios placuit. §. 1. Dotes praediorum, quae Graeco vocabulo ἐνθῆκαι appellantur, cum non instructa legantur, legatario non praestantur.

III. IDEM libro octauo Responsorum:

FVNDVM instructum libertis patronus testamento legauit: postea codicillis petit, vt morientes partes suas fundi superstitibus restituerent, nec instructi [1] mentionem habuit. Talem in causam fideicommissi deductum videri placuit, qualis fuerat legatus: sed medii temporis augmenta fetuum et partuum, item detrimenta fatalium, fideicommisso contineri. §. 1. Minor viginti annis, instructa praedia consobrinae suae dari voluit, et quosdam seruos praediorum viuus manumisit: non idcirco serui manumissi praestabuntur, quod ad libertatem peruenire non possunt. Idem iuris est, cum ex quauis alia causa libertas non competit.

IV. IAVOLENVS libro secundo ex Posterioribus Labeonis:

CVM quidam duos fundos iunctos haberet, et ex altero boues, cum opus fecissent, in alterum reuerterentur, vtrumque fundum cum instrumento legauerat: Labeo, Trebatius, boues ei fundo cessuros putant, vbi opus fecissent, non vbi manere consueuissent: Cascellius contra: Labeonis sententiam probo.

V. LABEO libro primo Πιθανῶν a Paulo epitomatorum:

SI cui fundum et instrumentum eius legare vis, nihil interest, quomodo leges: FVNDVM CVM INSTRVMENTO, an FVNDVM ET INSTRVMENTVM an FVNDVM INSTRVCTVM. Paulus: immo contra: nam inter ea legata hoc interest, quod si fundo alienato mortuus fuerit, qui ita legauit, ex hac scriptura FVNDVM CVM INSTRVMENTO nihil erit legatum: ex ceteris poterit instrumentum esse legatum.

VI. SCAEVOLA libro decimo sexto Digestorum:

NEPOTI legauerat, quae certa regione praedia habuerat, vt instructa sunt, cum vino, grano, calendario: et adiecerat haec verba, QVIDQVID ERIT, CVM MORIAR, IN ILLA REGIONE, ET QVIDQVID IN QVACVMQVE SPECIE ERIT IN ILLA REGIONE, VEL QVOD MEVM ERIT: viua testatrice vnus ex debitoribus condemnatus, viuente testatrice satis non fecit. Quaesitum est, an quod ex sententia iudicis deberetur, ad nepotem pertineret? Respondit, nihil proponi, cur non deberetur.

VII. IDEM libro vigesimo secundo Digestorum:

TABERNAM cum caenaculo Pardulae manumisso testamento legauerat cum mercibus et instrumentis, et suppellectili, quae ibi esset: item horreum vinarium cum vino, et vasis, et instrumento, et institoribus, quos secum habere consueuerat. Quaesitum est, et cum viuo testatore insula, in qua caenaculum fuit quod ei legatum erat, exusta sit, et post biennium eodem loco constituta noua: et horreum, quod eidem legatum erat, a testatore venierit, vini autem venditio dilata sit, vt ex eo commodo [2] venirent: an vniuersa legata Pardula consequi possit? Respondit, ea, in quibus voluntas mutata esset, non deberi.

VIII. VLPIANVS libro vigesimo ad Sabinum:

IN instrumento fundi ea esse, quae fructus quaerendi, cogendi, conseruandi gratia parata sunt, Sabinus libris ad Vitellium euidenter enumerat. Quaerendi, veluti homines, qui agrum colunt, et qui eos exercent, praepositiue sunt his: quorum in numero sunt vilici, et monitores: praeterea boues domiti, et pecora,

[1] *instrumenti.* [2] *commode.*

ra, stercorandi causa parata, vasaque vtilia culturae: quae sunt aratra, ligones, sarculi, falces putatoriae, bidentes, et si qua similia dici possunt. Cogendi, quemadmodum torcularia, corbes, falcesque messoriae, falces fenariae, quali vindemiatorii, exceptoriique, in quibus vuae comportantur. Conseruandi, quasi [1] dolia, licet defossa non sint, et cupae. §. 1. Quibusdam in regionibus accedunt instrumento, si villa cultior est, veluti [2] atrienses, scoparii: si etiam virdiaria sint, topiarii: si fundus saltus pastionesque habet, greges pecorum, pastores, saltuarii.

IX. PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

DE grege ouium ita distinguendum est, vt si ideo comparatus sit, vt ex eo fructus caperetur, non debeatur: si vero ideo, quia non aliter ex saltu fructus percipi poterit, contra erit: quia per greges fructus ex saltu percipiuntur.

X. VLPIANVS libro vigesimo ad Sabinum:

SI reditus etiam ex melle constat, aluei apesque continentur.

XI. IAVOLENVS libro secundo ex Cassio:

EADEM ratio est in auibus, quae in insulis maritimis aluntur.

XII. VLPIANVS libro vigesimo ad Sabinum:

QVAESITVM est, an frumentum, quod cibariis cultorum paratum foret, instrumento cederet? et plurimis non placet: quia consumeretur: quippe instrumentum est apparatus rerum diutius mansurarum, sine quibus exerceri nequiret possessio: accedit eo, quod cibaria victus magis quam colendi causa pararentur. Sed ego puto, et frumentum et vinum ad cibaria paratum instrumento contineri: et ita Seruium respondisse auditores eius referunt. Item nonnullis visum est, frumentum, quod serendi causa sepositum est, instrumento contineri: puto, quia et instar culturae esset, et ita consumitur, vt semper reponeretur: sed causa seminis nihil a cibariis differt. §. 1. Conseruandi fructus causa, veluti granaria, quia in his fructus custodiuntur, vrceos, capsellas, in quibus fructus componuntur, sed et ea, quae exportandorum fructuum causa parantur, instrumenti esse constat: veluti iumenta, et vehicula, et naues, et cupae, et culei. §. 2. Alfenus autem, si quosdam ex hominibus aliis legauerit, ceteros, qui in fundo fuerunt, non contineri instrumento ait: quia nihil animalis instrumenti esse opinabatur, quod non est verum: constat enim eos, qui agri gratia ibi sunt, instrumento contineri. §. 3. Quaeritur, an seruus, qui quasi colonus in agro erat, instrumento legato contineatur? Et Labeo et Pegasus recte negauerunt: quia non pro instrumento in fundo fuerat, etiam si solitus fuerat et familiae imperare. §. 4. Saltuarium autem Labeo quidem putat eum demum contineri, qui fructuum seruandorum gratia paratus sit: eum non, qui finium custodiendorum causa: sed Neratius etiam hunc: et hoc iure vtimur, vt omnes saltuarii contineantur. §. 5. Trebatius amplius etiam pistorem, et tonsorem, qui familiae rusticae causa parati sunt, putat contineri: item fabrum, qui villae reficiendae causa paratus sit: et mulieres, quae panem coquant, quaeque villam seruent: item molitores, si ad vsum rusticum parati sunt: item focariam, et vilicam, si modo aliquo officio virum adiuuet: item lanificas, quae familiam rusticam vestiunt, et quae pulmentaria rusticis coquant. §. 6. Sed an instrumenti instrumentum legato instrumento continetur, quaeritur: haec enim, quae rusticorum causa parantur, lanificae, et lanae, et tonsores, et fullones, et focariae, non agri sunt instrumentum, sed instrumenti? Puto igitur, etiam focariam contineri: sed et lanificas, et ceteros qui supra numerati sunt: et ita Seruium respondisse auditores eius referunt. §. 7. Vxores quoque et infantes eorum, qui supra enumerati sunt, credendum est in eadem villa agentes voluisse testatorem legato contineri: neque enim duram separationem iniunxisse credendus est. §. 8. Si aliqua parte anni in fundo pascantur pecora, aliqua parte his pabulum conducitur: vel serui, si aliqua parte anni per eos ager colitur, aliqua parte in mercedem mittuntur: nihilo minus instrumento continentur. §. 9. Cellarium quoque, id est [3], ideo praepositum vt rationes saluae sint, item ostiarium, mulionemque instrumenti esse constat. §. 10. Et molas, et machinas, fenum, stipulas, asinum machinarium, machinam instrumentariam, vas aeneum, in quo sapa coqueretur, et defrutum fiat, et aqua ad bibendum lauandamque familiam paratur, instrumenti esse: et cribra, et plaustra, quibus stercus

1 *qualia sunt* loco *quasi*. 2 *etiam* loco *veluti*. 3 Ap. Hal. *id est* absunt.

cus euehatur. §. 11. Ea vero, quae solo continentur, instrumenti fundi non esse Cassius scribit: veluti arundineta, et salicta, antequam caesa sint: quia fundus fundi instrumentum esse non potest, sed si caesa sint, puto contineri: quia quaerendo fructui deseruiunt. Idem et in palis erit dicendum. §. 12. Si in agro venationes sint, puto venatores quoque, et vestigatores, et canes, et cetera, quae ad venationem sunt necessaria, instrumento contineri: maxime si ager et ex hoc reditum habuit. §. 13. Et si aucupio reditus fuit, aucupes, et plagae, et huius rei instrumentum agri instrumento continebitur: nec mirum: cum et aues instrumento, exemplo apium, contineri, Sabinus et Cassius putauerunt. §. 14. Si quis eodem instrumento in plurimis agris vtatur, cuius agri sit instrumentum, quaeritur? Et ego arbitror, si quidem apparet voluntas patrisfamiliae, cui potius agro destinauerat, eius esse instrumentum: ceteri enim agri ab hoc agro veluti mutuantur: si non appareat, nullius instrumento cedet: neque enim pro parte diuidemus instrumentum. §. 15. Suppellex, ceteraque si qua in agro fuerunt, quo instructior esset paterfamilias, instrumento fundi non continentur. §. 16. Si domus sit instrumentum legatum, videndum quid contineatur? Et Pegasus ait, instrumentum domus id esse, quod tempestatis arcendae, aut incendii causa paratur: non quod voluptatis gratia: itaque neque specularia, neque vela, quae frigoris causa vel vmbrae in domo sunt, deberi. Quae sententia Cassii fuit, qui dicebat, inter instrumentum et ornamentum multum interesse: instrumenti enim ea esse, quae ad tutelam domus pertinent: ornamenti, quae ad voluptatem, sicuti tabulas pictas. §. 17. Vela autem Cilicia instrumenti esse Cassius [1]: quae ideo parantur, ne aedificia vento vel pluuia laborent. §. 18. Acetum quoque quod exstinguendi incendii causa paratur: item centones, sifones, perticae quoque, et scalae: et formiones, et spongias, et amas, et scopas contineri, plerique et Pegasus aiunt. §. 19. Tegulam autem, et tignum eius rei causa paratum, instrumento contineri, si ad huiusmodi causam habeat tigna parata, ad alios vsus non deseruientia. Proinde et fulcimenta, si qua habebat huic rei necessaria, etiam ea instrumento domus continebuntur. §. 20. De velis, quae in hypethris extenduntur, item de his quae sunt circa columnas, Celsus scribit, magis suppellectili adnumeranda: et ita Sabinum et Cassium putare. §. 21. Canales autem, et arpagones, et amas, instrumento contineri constat. §. 22. Item perticae, quibus araneae detergantur: item spongiae, quibus columnae, pauimenta, podia extergantur: scalae, quae ad lacunaria admoueantur, instrumenti sunt: quia mundiorem domum reddunt. §. 23. Papinianus quoque libro septimo Responsorum ait, sigilla et statuae adfixae, instrumento domus non continentur, sed domus portio sunt, quae vero non sunt adfixa, instrumento non continentur, inquit: suppellectili enim adnumerantur: excepto horologio aereo, quod non est adfixum, nam et hoc instrumento domus putat contineri: sicut prothyrum domus, si velamen est, inquit, instrumento domus continetur. §. 24. Fistulae autem et canales et crateres, et si qua sunt alia ad aquas salientes necessaria: item serrae et claues, magis domus portio quam domus instrumentum sunt. §. 25. Specularia quoque adfixa, magis puto domus esse partem: nam et in emtione domus et specularia et pegmata cedere, siue in aedificio sunt posita, siue ad tempus detracta. Sed si non sint reposita, ad hoc tamen sint, vt suppleantur, si qua desint, instrumento potius continebuntur. §. 26. Cancellos quoque instrumento contineri puto. §. 27. Sed si fundus non sit cum instrumento legatus, sed ita vt instructus sit: quaesitum est, an plus contineatur, quam si cum instrumento legatus esset? Et Sabinus libris ad Vitellium scribit, fatendum esse, plus esse, cum instructus fundus legetur, quam si cum instrumento: quam sententiam quotidie increscere et inualescere videmus. Quanto igitur hoc legatum vberius est, videndum est. Et Sabinus definit, et Cassius apud Vitellium notat, omnia quae eo collocata sunt, vt instructior esset paterfamilias, instructo, inquit, continebuntur: id est, quae ibi habuit, vt instructior esset [2]. Hoc ergo legato non agri instrumentum, sed proprium suum instrumentum reliquisse videtur. §. 28. Proinde si fundus sit instructus legatus, et suppellex continebitur, quae illic fuit vsus ipsius gratia: et vestis non solum stragula, sed et qua ibi vti solebat: mensae quoque eboreae, vel si quae aliae: item vitrea, et aurum, et argentum:

1 Hal. addit *ait*. 2 Ap. Hal. ista: *id est — — esset* absunt.

tum: vina quoque, si qua ibi [1] fuerint vsus ipsius causa, continentur, et si quid aliud vtensilium. §. 29. Sed si qua eo congesserat non vsus sui causa, sed custodiae gratia, non continebuntur: vina etiam, quae in apothecis sunt, non cedent: et hoc iure vtimur, vt quae ibi paterfamilias quasi in horreo habuit, haec non contineantur. §. 30. Celsus quoque libro nono decimo Digestorum scribit, fructus ibi repositos, vt venirent, vel in alium vsum, quam fundi, conuerterentur, instructo fundo non contineri. §. 31. Idem Celsus eodem libro ait, etiam suppellecticarios, et ceteros hoc genus seruos contineri: id est, ministeria [2], quibus instructus erat in eo fundo, extra ea, quae libertatem acceperunt: et qui rure morari solebant. §. 32. Si instructum fundum legasset, ea paedagogia, quae ibi habebat, vt cum ibi venisset praesto essent in triclinio, legato continentur. §. 33. Contubernales quoque seruorum, id est, vxores, et natos, instructo fundo contineri verum est. §. 34. Instructo autem fundo, et bibliothecam, et libros, qui illic erant, vt quoties venisset vteretur, contineri constat: sed si quasi apotheca librorum vtebatur, contra erit dicendum. §. 35. Neratius quoque libro quarto Epistolarum Rufino respondit, instructo fundo et suppellectilem, et vina et mancipia non solum ad cultum custodiamue villae, sed etiam quae vt [3] ipsi patrifamilias in ministerio ibi essent, legato cedere. §. 26. Imagines quoque [4] hae solae legatae videntur, quae in aliquo ornatu villae fuerunt. §. 37. Papinianus quoque praediis instructis legatis, mancipia non contineri, quae temporis causa illic fuerunt, ac non eo animo transtulit paterfamilias, vt aut fundi, aut suum instrumentum faceret. §. 38. Idem respondit, praediis instructis legatis, actorem ex his in Prouinciam missum, vt ordinatis negotiis ad pristinum actum rediret, legato praediorum cedere, quamuis nondum redierit. §. 39. Idem respondit, instructis hortis [5] legatis, etiam vina quae ibi fuerunt, quo dominus esset instructior, contineri: aliud esse, si horrea ibi habuit, vnde instruebatur vel in vrbe, vel in alis praediis. §. 40. Idem respondit, domo per fideicommissum relicta cum supellectili. Claudio Hieroniamo clarissimo viro ab Vmbrio Primo, et mensas, et ceteram suppellectilem, quam in hortis paterfamilias in Proconsulatum profecturus contulerat, vt tutiore loco essent, contineri. §. 41. Idem respondit, theriacam quoque, et cetera medicamenta quae secessus causa dominus ibi habuit, et vestem propter secessum ibi depositam, instructo fundo legato, inesse. §. 42. Idem respondit, domo, ita vt instructa est, cum omni iure suo legata: vrbanam familiam, item artifices, quorum operae ceteris quoque praediis exhibebantur, legato non contineri: hostiarii autem, inquit, vel [6] topiarii, diaetarii, aquarii, domui tantum deseruientes, continebuntur: sed quod de artificibus ait, falsum est, si eius domus causa parati sunt: licet aliis quoque praediis commodabantur. §. 43. Idem respondit, domo instructa legata, mensas eboreas, et libros non contineri: sed et hoc falsum est, nam omne, quidquid in domo fuit, quo instructior ibi esset paterfamilias, continebitur: suppellectilem autem patrisfamiliae instrumentum esse, nemo dubitat. Denique Neratius libro quarto Epistolarum Marcello fratri suo respondit, et vestem domus instructae legato contineri, maxime, inquit, in proposita specie: proponebatur enim, qui legauerat, argentum et rationes excepisse: nam qui haec, inquit, excepit, non potest non videri de ceteris rebus, quae in ea essent, sensisse. Sed et ipse Papinianus eodem libro Responsorum ait, patrem mercatorem ac faeneratorem, qui duos filios totidemque filias heredes instituerat, ita legasse: FILIIS MARIBVS DOMVM MEAM INSTRVCTAM DO LEGO, DARIQVE IVBEO: merces et pignora an contineantur, quaeri posse: sed facilem iudici voluntatis coniecturam fore, ceteris patris facultatibus examinatis. §. 44. Celsus scribit, seruis, qui in fundo morarentur legatis, vicarios eorum non contineri: nisi appareat, et de vicariis eum sensisse. §. 45. Papinianus quoque libro septimo Responsorum, vxori, cui vir omnia quae in domo erant, ab herede filia [7] praestari voluit, cautiones debitorum emtionesque seruorum non videri legatas, respondit: nisi, inquit, ex alia parte, et de seruis eum cogitasse, apparuerit: scilicet vt eorum seruorum ei legasse videatur emtiones, quos et ipsos voluit ad eam pertinere. §. 46. Si quis fundum ita vt instructus est, legauerit, et adiece-

1 Ap. Hal. *ibi* abest. 2 Ap. Hal. *id est ministeria* absunt. 3 Ap. Hal. *vt* abest. 4 *autem* loco *quoque*. 5 *horreis* loco *hortis*. 6 Ap. Hal. *vel* abest. 7 *filio*.

iecerit cum ſupellectili, vel mancipiis, vel vna aliqua re, quae nominatim expreſſa non erat: vtrum minuit legatum adiiciendo ſpeciem, an vero non, quaeritur? Et Papinianus reſpondit, non videri minutum: ſed potius ex abundanti adiectum. §. 47. Idem Papinianus libro ſeptimo Reſponſorum ait, inſtructis hortis filio legatis, mater argentum muliebre filiae legauerat. Reſpondit, etiam id argentum muliebre, quod in hortis babuit, vt ibi eſſet inſtructior, ad filiam pertinere.

XIII. Pavlvs libro quarto ad Sabinum:

Tabernae cauponiae inſtrumento legato, etiam inſtitores contineri, Neratius exiſtimat, ſed videndum, ne inter inſtrumentum tabernae cauponiae, et inſtrumentum cauponae ſit diſcrimen: vt tabernae, non niſi loci inſtrumenta ſint, vt dolia, vaſa, ancones [1], calices, trullae, quae circa caenam ſolent traiici, item vrnae aereae, et congiaria, ſextaria, et ſimilia: cauponae autem, cum negotiationis nomen ſit, etiam inſtitores. §. 1. Inſtrumento balneario legato, etiam balneatorem contineri, Neratius reſpondit.

XIV. Idem libro ſecundo ad Vitellium:

Continetvr autem et fornicator.

XV. Pomponivs libro ſexto ad Sabinum:

Si ita teſtamento ſcriptum ſit, qvae tabernarvm exercendarvm, instrvendarvm, pistrini, cavponae cavsa facta parataqve svnt, do lego: his verbis Seruius reſpondit, et caballos, qui in piſtrinis eſſent, et piſtores, et in cauponio inſtitores, et focariam, merceſque, quae in his tabernis eſſent, legatas videri. §. 1. Domo inſtructa, reſponſum eſt, ſuppellectilem legatam, non etiam vina: quia domus vinis inſtructa intelligi non poteſt. §. 2. Mulier villae cuſtos, perpetua fundo, qui cum inſtrumento legatus eſſet, aut inſtructo continebitur, ſicuti ſaltuarius: par enim ratio eſt, nam deſiderant tam villae, quam agri cuſtodiam: illic, ne quid vicini aut agri aut fructuum occupent: hic, ne quid ceterarum rerum, quae in villa continentur. Villa autem ſine vlla dubitatione pars fundi habetur.

XVI. Alfenvs libro ſecundo Digeſtorum a Paulo epitomatorum:

Villae inſtrumento legato, ſupellectilem non contineri verius eſt, §. 1. Vinea et inſtrumento eius legato, inſtrumentum vineae nihil eſſe, Seruius reſpondit, qui eum conſulebat, Cornelium reſpondiſſe aiebat, palos, perticas, raſtros, ligones inſtrumenti vineae eſſe: quod verius eſt. §. 2. Quidam vxori [2] fundum, vti inſtructus eſſet, in quo ipſe habitabat, legauit: conſultus de mulieribus lanificis an inſtrumento continerentur: reſpondit, non quidem eſſe inſtrumenti fundi: ſed quoniam ipſe paterfamilias, qui legaſſet, in eo fundo habitaſſet, dubitari non oportere, quin et ancillae, et ceterae res, quibus paterfamilias in eo fundo eſſet inſtructus, omnes legatae viderentur.

XVII. Marcianvs libro ſeptimo Inſtitutionum:

Item pictoris inſtrumento legato, cerae, colores ſimiliaque horum legato cedunt: item peniculi, et cauteria, et conchae. §. 1. Inſtrumento piſcatorio contineri Ariſto ait naucellas, quae piſcium capiendorum cauſa comparatae ſunt: ſed et piſcatores contineri, verius eſt. §. 2. Inſtrumento balneatorio legato, dictum eſt, balneatorem ſic inſtrumento contineri balneario, quomodo inſtrumento fundi ſaltuarium, et topiarios, et inſtrumento cauponio inſtitorem: cum balneae ſine balneatoribus vſum ſuum praebere non poſſint.

XVIII. Pavlvs libro ſecundo ad Vitellium.

Cvm de lanionis inſtrumento quaeritur: ſemota carne, menſas, pondera ferramentaque laniandae carnis cauſa praeparata: item trutinas, cultros, dolabras inſtrumento relinquimus. §. 1. Inſtrumento legato, aliquando etiam perſonas legantium neceſſe eſt inſpici: vt ecce, piſtorio inſtrumento legato, ita ipſi piſtores ineſſe videri poſſunt, ſi paterfamilias piſtrinum exercuit: nam plurimum intereſt, inſtrumentum piſtoribus an piſtrino paratum ſit. §. 2. Aſinam molendariam et molam negat Neratius inſtrumento fundi contineri. §. 3. Item caccabos et patinas in [3] inſtrumento fundi eſſe dicimus: quia ſine his pulmentarium coqui non poteſt. Nec multum refert inter caccabos et aenum quod ſupra focum pendet: hic aqua ad potandum calefit: in illis pulmentarium, coquitur. Quod ſi aenum inſtrumento continetur, vrcei quoque, quibus aqua in aenum infunditur, in idem genus rediguntur: ac deinceps in infinitum primis

mis

1 *doliaria vaſa vectiones anconas* etc. 2 Hal. inferit *ſuae.* 3 Ap. Hal. *in* abeſt.

mis quibusque proxima copulata procedunt: optimum ergo esse Pedius ait, non propriam verborum significationem scrutari: sed inprimis, quid testator demonstrare voluerit: deinde in qua praesumtione sunt, qui in quaque regione commorantur. §. 4. Cum de vilico quaereretur, et an instrumento inesset, et dubitaretur? Scaeuola consultus respondit, si non pensionis certa quantitate, sed fide dominica coleretur, deberi. §. 5. Idem consultus de meta molendaria respondit, si rusticis eius fundi operariis moleretur, eam quoque deberi, est autem meta inferior pars molae, catillus superior. §. 6. De bubulco quoque ita respondit: siue de eo qui bubus ibi araret, siue de eo, qui boues eius fundi aratores pasceret, quaereretur, deberi. §. 7. De putatoribus quoque ita [1] respondit, si eius fundi causa haberentur, inesse. §. 8. Pastores quoque, et fossores ad legatarium pertinere. §. 9. Item, cum fundus ita legatus esset, MAEVIO FVNDVM SEIANVM, ITA VT OPTIMVS MAXIMVSQVE EST, CVM OMNI INSTRVMENTO RVSTICO ET VRBANO ET MANCIPIIS, QVAE IBI SVNT: et quaereretur, an seminia deberentur? respondit, verius esse deberi: nisi aliud testatorem sensisse, heres probaret. Idem respondit de frumento reposito ad mancipiorum exhibitionem. §. 10. In instrumento medici esse collyria, et emplastra, et cetera eius generis, Cassius scribit. §. 11. Cui fundum instructum legauerat, nominatim mancipia legauit. Quaesitum est, an reliqua mancipia, quae non nominasset, instrumento cederent? Cassius ait, responsum esse, tametsi mancipia instructi fundi sint, tamen videri eos solos legatos esse, qui nominati essent: quod appareret non intellexisse patremfamilias, instrumento quoque seruos adnumeratos esse. [2] §. 12. Sabinus: cui fundus, quaeque ibi sint, legata sunt, ei fundus, et omnia, quae in eo solita sunt esse, quaeque ibi maiore parte anni morari, et hi [3] qui in eum manendi causa recipere se consueuerunt, legati videntur: at si qua consulto in fundo congesta contractaue sunt, quo legatum cumularetur, ea non videntur legata esse. §. 13. Quidam cum ita legasset, VILLAM MEAM ITA VT IPSE POSSEDI, CVM SVPPELLECTILE, MENSIS, MANCIPIIS, QVAE IBI DEPVTABVNTVR, VRBANIS ET RVSTICIS, VINIS, QVAE IN DIEM MORTIS MEAE IBI ERVNT, ET DECEM AVREIS: et quaereretur, cum in diem mortis ibi libros, et vitreamina, et vesticulam habuerit, an eadem omnia legato cederent, quoniam quaedam enumerasset: Scaeuola respondit, specialiter expressa quae legato cederent. §. 14. Domum instructam legauit cum omnibus adfixis: quaeritur de instrumentis debitorum, an ea legatarius habere potest? Respondit, secundum ea quae proponerentur, non posse.

XIX. PAVLVS libro decimo tertio Responsorum:

SI mancipia, quae post testamentum factum in fundum Seiae relictum a testatore inducta fundi colendi gratia, in eodem fundo fuerint: ea quoque instrumento fundi contineri respondi: quamuis enim ea mancipia testator demonstrasset, quae tunc ibi essent, cum legaret, tamen non minuendi legati, sed augendi causa, mancipiorum quoque fecit mentionem: ceterum instrumento fundi mancipia quoquo colendi agri causa inducta contineri, non ambigitur. §. 1. Paulus respondit, villae instrumento neque fructus repositos, neque equitium contineri: supellectile [4] autem legato cedere: seruum vero arte fabrica peritum, qui annuam mercedem praestabat, instrumento villae non contineri.

XX. SCAEVOLA libro tertio Responsorum:

SEIAE ex parte heredi institutae, si heres erit, fundos per praeceptionem dederat instructos cum suis vilicis, et reliquis colonorum: et codicillis ita scripsit, POSTEA MIHI VENIT IN MENTEM, SEIAE FVNDOS, QVOS RELIQVI, ITA VT SVNT INSTRVCTI RVSTICO INSTRVMENTO, SVPPELLECTILE, PECORE, ET VILICIS, CVM RELIQVIS COLONORVM ET APOTHECA HABERE VOLO. Quaesitum est, an etiam ea, quae patrisfamilias vsus quotidiani causa in fundis fuerunt, legato continerentur? Respondit, testamento quidem, vt proponeretur, Seiae insuper fundum legatum: verum non amplius deberi, quam in codicillis, quos sane post obliuionem testamentariae scripturae fecisset, instructi appellatione contineri velle se, manifeste o-stendentur.

1 Ap. Hal. *ita* abest. 2 Ap. Hal. *esse* abest. 3 Ap. Hal. *hi* abest. 4 *supellectilem.*

ſtendiſſet. §. 1. Liberto ſuo quidam praedia legauit his verbis: SEIO LIBERTO MEO FVNDOS ILLVM ET ILLVM DO LEGO ITA VT INSTRVCTI SVNT, CVM DOTIBVS ET RELIQVIS COLONORVM ET SALTVARIIS, CVM CONTVBERNALIBVS SVIS ET FILIIS ET FILIABVS. Quaeſitum eſt, an Stichus ſeruus, qui praedium vnum ex his coluit, et reliquatus eſt amplam ſummam, ex cauſa fideicommiſſi Seio debeatur? Reſpondit, ſi non fide dominica, ſed mercede, vt extranei coloni ſolent, fundum coluiſſet, non deberi. §. 2. GAIO SEIO ALVMNO MEO FVNDOS MEOS ILLVM ET ILLVM, ITA VT INSTRVCTI SVNT, ET DOMVM SVPERIOREM DARI VOLO. Quaeſitum eſt, an etiam domum inſtructam dari voluerit? Reſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, ita videri dediſſe, niſi is, a quo peteretur, aliud teſtatorem ſenſiſſe manifeſte doceret: at ſi habitationis, id eſt, aedificii inſtrumentum legaſſet, non cedere ſeruos operae, alicui rei paratos. §. 3. Praedia, vt inſtructa ſunt, cum dotibus, et reliquis colonorum et vilicorum, et mancipiis, et pecore omni legauit, et peculiis, et cum actore. Quaeſitum eſt, an reliqua colonorum, qui ſinita conductione, interpoſita cautione, de colonia diſceſſerant, ex verbis ſupraſcriptis legato cedant? Reſpondit, non videri de his reliquis eſſe cogitatum. §. 4. Idem quaeſiit in actore legato, an vxor et filia legato cedant: cum actor non in praediis, ſed in ciuitate moratus ſit? Reſpondit, nihil proponi, cur cedant. §. 5. Idem quaeſiit, cum teſtator, facto teſtamento, in prouinciam ſit profectus: an ea mancipia, quae poſt profectionem eius, aut mortem, ſine cuiusquam auctoritate ſponte ſua ad parentes et notos ſibi homines in fundos legatos tranſiere, legato cedant? Reſpondit, non legatos eos, qui forte veluti commeantes tranſiſſent. §. 6. PAMPHILAE LIBERTAE MEAE DARI VOLO FVNDVM TITIANVM, CVM INSTRVMENTO ET HIS QVAE IN EODEM ERVNT CVM MORIAR. Quaeſitum eſt, ſi Stichus ſeruus ex eo fundo ante annum mortis teſtatoris abductus, et in diſciplinam traditus, poſtea in eum fundum non reuerſus ſit, an debeatur? Reſpondit, ſi ſtudendi cauſa miſiſſet, non quo a fundo eum alioſum transferat, deberi. §. 7. TYRANNAE SORORI MEAE FVNDVM GRAECIANVM CVM STABVLO, ET INSTRVMENTO RVSTICO OMNI RELINQVO. Quaeritur, an fundi appellatione etiam paſcua quae ad eum ſimul cum fundo peruenerint, et quae ſemper in vſibus huius poſſeſſionis habuerat, legato cederent? Reſpondit, ſi prata fundo Graeciano ita coniunxiſſet, vti ſub vna fundi appellatione haberentur, ea quoque deberi. §. 8. Inſtructis domibus legatis crabattus argento inaurato tectus, mortis Titiae tempore in domibus non eſt repertus, ſed in horreis tantisper conditus. Quaero, an is quoque praeſtandus ſit? Reſpondit, ſi in domo eſſe ſoleret, et quo tutiore loco haberetur, interim in horreo allatus eſſet, nihilo minus praeſtandum. §. 9. Quod adiecit teſtator, VTI POSSEDI, an hoc ſignificet, ſicut inſtructa in diem mortis habuit, id eſt, cum mancipiis, pecoribus, inſtrumento ruſtico? Reſpondit, non de iure quaeritur.

XXI. POMPONIVS libro primo Fideicommiſſorum:

CVM fundus ſine inſtrumento legatus ſit: dolia, molae oliuariae, et praelum, et quaecumque infixa inaedificataque ſunt, fundo legato continentur, nulla autem ex his rebus, quae moueri poſſunt, paucis exceptis, fundi appellatione continentur. De molis tum quaeri ſolet, cum ita adfixae, itaue inaedificatae ſint, vt partes aedificiorum eſſe videantur.

XXII. PAVLVS libro tertio Sententiarum:

FVNDO legato, vt optimus maximusque eſt, retia apraria, et cetera venationis inſtrumenta continebuntur: quod etiam [1] ad inſtrumenta pertinet, ſi quaeſitus fundi ex maxima parte in venationibus conſiſtat. §. 1. Fundo legato cum mancipiis, et pecoribus, et omni inſtrumento ruſtico et vrbano: peculium actoris ante teſtatorem defuncti, ſi ex eodem fundo fuerit, magis placet ad legatarium pertinere.

XXIII. NERATIVS libro ſecundo Reſponſorum:

CVM quaeratur, quod ſit tabernae inſtrumentum: intereſſe, quod genus negotiationis in ea exerceri ſolitum ſit.

XXIV. PAVLVS libro tertio ad Neratium.

FVN-

1 Ap. Hal. *quod etiam* abſunt.

Fvndvs, qui locatus erat, legatus eſt cum inſtrumento: inſtrumentum, quod colonus in eo habuit, legato cedit. Paulus: an quod coloni fuit, an tantum id, quod teſtatoris fuit? Et hoc magis dicendum eſt: niſi nullum domini fuit.

XXV. Iavolenvs libro ſecundo ex Poſterioribus Labeonis:

Fvndi inſtrumento legato, id pecus cedere putabat Tubero, quod is fundus ſuſtinere potuiſſet. Labeo contra: quid enim fiet, inquit, ſi cum mille oues fundus ſuſtinere potuiſſet, duo millia ouium in eo fundo fuerint? quas oues potiſſimum legato ceſſuras exiſtimabimus? nec quaerendum eſſe, quid debuiſſet parari pecoris, inſtrumenti fundi cauſa, ſed quid paratum eſſet: non enim ex numero aut multitudine legata aeſtimandum eſſe. Labeonis ſententiam probo. §. 1. Quidam, cum in fundo figlinas haberet, figulorum opera, maiore parte anni, ad opus ruſticum vtebatur: deinde eius fundi inſtrumentum legauerat. Labeo, Trebatius, non videri figulos in inſtrumento fundi eſſe. §. 2. Item cum inſtrumentum omne legatum eſſet, excepto pecore: paſtores ouiliones, ouilia quoque legato contineri, Ofilius non recte putat.

XXVI. Idem libro quinto ex Poſterioribus Labeonis:

Dolia fictilia, item plumbea, quibus terra adgeſta eſt, et in his viridiaria poſita, aedium eſſe Labeo, Trebatius putant: ita id verum puto, ſi ita illigata ſint aedibus, vt ibi perpetuo poſita ſint. §. 1. Molas manuarias quidem ſuppellectilis, iumentarias autem inſtrumenti eſſe, Ofilius ait. Labeo, Caſcellius, Trebatius neutras ſuppellectilis, ſed potius inſtrumenti putant eſſe: quod verum puto.

XXVII. Scaevola libro ſexto Digeſtorum:

Praedia maritima cum ſeruis qui ibi erunt, et omni inſtrumento, et fructibus qui ibi erunt, et reliquis colonorum, nutritori ſuo legauit. Quaeſitum eſt, an ſerui piſcatores, qui ſolebant in miniſterio teſtatoris eſſe, et vbicumque eum ſequi, et vrbicis rationibus expungebantur, nec mortis teſtatoris tempore in praediis legatis deprehenſi fuerint, legati eſſe videantur? Reſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, non eſſe legatos. §. 1. Adfini ſuo ita legauit: fvndvm cornelianvm Titio, ita vt est instrvctvs, cvm omnibvs rebvs et mancipiis et reliqvis colonorvm dari volo: haec teſtatrix Romae litis cauſa ex Africa veniens, mancipia quaedam ex fundo ſupraſcripto, quo citius per hiemem operam eligeret, ſecum adduxit. Quaeſitum eſt, an ea mancipia fideicommiſſo cedant, cum quaedam ex his ruſticis officiis ad tempus peregrinationis abducta ſunt, relictis conſeruabus, et filiis ſuis, et quaedam matribus, et patribus? Reſpondit, mancipia, de quibus quaereretur, ſecundum ea, quae proponerentur, ex cauſa fideicommiſſi deberi. §. 2. Idem quaeſiit, an fructus eiusdem fundi, qui ibi in diem mortis coacti manſerint, fideicommiſſo cedant: cum pleniſſima teſtatoris erga adfinem voluntas ab eo quoque manifeſtetur, quo reliqua colonorum eiusdem poſſeſſionis ad eum pertinere voluerit? Reſpondit, in huiusmodi ſcriptura poſſe reſponderi, hoc ſolum quaerendum, an manifeſte appareat defuncta[1] id, de quo quaereretur, dari noluiſſe. §. 3. Liberto, quem heredem ex parte reſcripſit, fundum per praeceptionem dedit in haec verba: Pamphile liberte, praecipito, tibiqve habeto fvndvm mevm Titianvm, et agellvm Sempronianvm cvm instrvmento et his qvae in eodem ervnt cvm moriar, familiaqve qvae in eo fvndo moratvr: exceptis qvos manvmisero. Quaeſitum eſt, cum teſtator in eo fundo aliquantum vini in doliis habuerit, quod viuus totum vendiderat, et partem tertiam pretii pro eo acceperat, an vinum in doliis remanens, ad libertum ex cauſa praeceptionis pertineat? Reſpondit, verbis, quae proponerentur, contineri: niſi manifeſte contrariam voluntatem coheredes approbant. In eo fundo inſtrumenta calendarii, et nummos reliquit: reſponſum eſt, de nummis quoque, vt ſupra reſponſum[2]. §. 4. Ita legatum eſt, Septiciae sorori meae fvndi paterni mei Seiani partem dari volo, sicvt est: et alteram partem, ita vt in diem mortis fverit. Quaeſitum eſt, an ex verbis ſupraſcriptis aſſeres, et praela iam polita parataque, vt immittentur aedificio: item inſtrumentum vrbanum et ruſticum, cum mancipiis, quae fundi cauſa erant, ad legatarios pertineant? Reſpondit, poſ-

ſunt

1 defunctam. 2 Hal. addit eſt.

funt haec verba SICVT EST, ad instructum referri. §. 5. Fundos legauit in haec verba, SEMPRONIO FRATRI MEO HOC AMPLIVS FVNDOS MEOS ITA VT INSTRVCTI SVNT, CASSIANVM, NONIANVM, CVM SVIS SALICTIS ET SILVIS. Quaesitum est, cum filuae et falicta non in fundis fuprafcriptis [1], fed in adiectis agellis, et quos fimul teftator comparauit, nec fine his fundi coli poffint: an legato cederent? Refpondit, id tantum cedere legato, quod verbis comprehendiffet.

XXVIII. IDEM libro vigefimo tertio Digeftorum:

LVCIVS Titius fundum, vti erat inftructus, legauerat. Quaefitum eft, fundus inftructus quemadmodum dari debeat: vtrum ficut inftructus fuit mortis patrisfamiliae tempore, vt quae medio tempore, adgnata, aut in fundum illata funt, heredis fint: an vero inftructus fundus eo tempore infpici debeat, quo factum eft teftamentum: an vero eo tempore, quo fundus peti coeperit, vt quidquid eo tempore inftrumenti deprehendatur, legatario proficiat? Refpondit, ea quibus inftructus fit fundus, fecundum verba legati, quae fint in eadem caufa cum dies legati cedat, inftrumento contineri.

XXIX. LABEO libro primo Πιθανῶν:

SI nauem cum inftrumento emifti, praeftari tibi debet fcapha nauis. Paulus: immo contra, etenim fcapha nauis non eft inftrumentum nauis: etenim mediocritate, non genere ab ea differt: inftrumentum autem cuiusque rei neceffe eft alterius generis effe, atque ea quaeque [2] fit, quod Pomponio libro feptimo epiftolarum placuit.

TIT. VIII.

DE PECVLIO LEGATO.

PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

SERVO legato cum peculio, et alienato vel manumiffo, vel mortuo: legatum etiam peculii exftinguitur.

II. GAIVS libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

NAM quae acceffionum locum obtinent, exftinguuntur, cum principales res peremtae fuerint.

III. PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

AT fi ancilla cum fuis natis legata fit: etiam mortua ea vel alienata, vel manumiffa, nati ad legatarium pertinebunt: quia duo legata funt feparata.

IV. GAIVS libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

Sed et fi [3] cum vicariis fuis legatus fit feruus: durat vicariorum legatum et mortuo eo, aut alienato, aut manumiffo.

V. PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

PECVLIO legato, conftat heredem nomina peculiaria perfequi poffe, et infuper ipfum, fi quid debeat feruo, reddere legatario debere.

VI. VLPIANVS libro vigefimo quinto ad Sabinum:

SI peculium legetur, et fi in corporibus, puta fundi vel aedes, fi quidem nihil fit, quod feruus domino, vel conferuis liberisue domini debeat, integra corpora vindicabuntur: fin vero fit, quod domino, vel fuprafcriptis perfonis debeatur, deminui fingula corpora pro rata debebunt, et ita et Iulianus et Celfus putant. §. 1. Et fi fuerit legatum peculium, non deducto aere alieno: verendum, ne inutile legatum fit: quia quod adiicitur, contra naturam legati fit, fed puto verum, [ad] hanc adiectionem non vitiare legatum, fed nihil ei adiicere: nec enim poteft crefcere vindicatio peculii per hanc adiectionem. Plane fi proponas, legatarium nactum poffeffionem rerum, exceptione doli aduerfus heredem vindicantem vti poteft: habet enim in folidis rebus voluntatem aeris alieni non deducendi. Sed et fi dominus remittere fe feruo quod debet, vel nihil fibi feruum debere, fignificauerit, valet haec adiectio: quia nuda voluntate poteft dominus feruo remittere, quod ei debet. §. 2. Vicario autem meo mihi legato, an et vicarii mei peculium ad me pertineat, quaeritur? Et putamus, contineri legato vicarii, eius peculium, nifi aduerfa fit voluntas teftatoris. §. 3. Si feruus et vicarius eius, liberi effe iuffi fint, eisque peculia fua legata fint: verba fecundum voluntatem teftatoris exaudienda, tamquam de duobus feparatisque peculiis teftatore locuto: et fecundum haec vicarius vicarii non communicabitur: nifi haec mens fuit teftantis. §. 4. Sicut autem aes alienum, hoc eft, quod debetur domino, minuit legatum peculium: ita per contrarium id, quod dominus debet feruo, augere debet. Sed

1 Hal. addit *fint*. 2 *vnius* loco *quaeque*. 3 Hal. inferit *quidem*.

Sed huic ſententiae aduerſatur Reſcriptum Imperatoris noſtri et patris eius, quod ita eſt. Cum peculium ſeruo legatur, non etiam id conceditur, vt petitionem habeat pecuniae, quam ſe in rationem domini impendiſſe dicit. Quid tamen, ſi haec voluntas fuit teſtatoris? cur non poſſit conſequi? certe compenſari debet hoc, quod impendit, cum eo, quod domino debetur. An et quod dominus ſcripſiſſet ſe ſeruo debere, peculio legato cederet? Pegaſus negat: idem Nerua: et cum Gnaeus Domitius filiae ſuae peculium, quod eius eſſet, legaſſet, et annuum, quod ei ſolitus erat dare, biennio non dediſſet, ſed in rationibus ſuis retuliſſet, filiae ſe debere quinquaginta: Atilicinus exiſtimauit, legato non cedere, quod verum eſt, quia conſonat reſcripto. §. 5. Non ſolum autem, quod domino debetur, peculio legato deducitur: ſed et ſi quid heredi debitum fuit.

VII. Pomponius libro ſeptimo ad Sabinum:

Si quis creditori ſuo adrogandum ſe dederit, et agetur de peculio cum adrogatore: idem puto dicendum, quod de herede dicitur.

VIII. Vlpianus libro vigeſimo quinto ad Sabinum:

Denique Pegaſus reſpondit, ſi ſtatulibro, cui peculium legatum ſit, heres interim crediderit: id ipſo iure detrahi et corpora ſingula etiam [1] per hoc aes alienum deminui. §. 1. Proinde ſi pure libertatem accipiet, et heres, vel viuo domino, vel ante aditam hereditatem, ſeruo crediderit: legatum peculii minuetur ſecundum Iuliani ſententiam, licet dominus ſerui numquam fuerit. §. 2. Qui Stichum et Pamphilum ſeruos habebat, teſtamento eos manumiſit, et vnicuique peculium ſuum legauit: placet, quod alteri debet, de peculio eius decedere, et alterius accedere legato. §. 3. Item quaeritur, ſi ſeruo libertas data ſit, ſi decem dediſſet heredi, peculiumque ei legatum ſit: an decem, quae dediſſet heredi, debeant de peculio decedere? Et eſt verum, quod Sabino placuit, hoc minus eſſe in peculio legato. §. 4. Plus ait Sabinus, ſi ſtatuliber ſeruum heredi vendiderit, perinde deſinere eum in peculio eſſe, atque ſi extraneo vendidiſſet. §. 5. His conſequenter quaeritur, ſi ſeruus cum domino de libertate pactus fuerit, et partem pecuniae dederit, et antequam reſiduum dederit, dominus deceſſerit, liberumque eſſe teſtamento iuſſerit cum peculio legato: an quod domino dederit, in peculio ſit imputandum? Et ait Labeo, de peculio decedere: plane ſi nondum dederat, ſed, donec totum traderet, pro depoſito apud eum fuerit, id in peculio eſſe placuit. §. 6. Item ſi ſeruo peculium ſit legatum, et a debitore eius peculiari heres vetitus ſit petere: verum eſt, hoc minus eſſe in legato peculio: hoc eſt, detrahendum id quod debitori legatum eſt. §. 7. Interdum et ſi non ſit legatum peculium, velut legatum ſic accipitur: id eſt, in huiusmodi ſpecie: quidam ſeruo libertatem, ſi rationes reddidiſſet, dederat: et ſi heredibus centum intuliſſet. Imperator igitur noſter cum patre reſcripſit, peculium quidem non niſi legatum deberi, verum, inquit, ſi conditionibus praeſcriptis paruit ſeruus, teſtatorem voluiſſe eum retinere peculium interpretamur, videlicet ex eo, quod ex peculio eum iuſſerat centum inferre. §. 8. Vtrum autem id demum peculium accipimus, quod mortis tempore fuit: an vero et quod poſtea acceſſit, applicamus, vel quod deceſſit, detrahimus? Et Iulianus alias accipiendum legatum peculii ait, ſi ipſi ſeruo legetur: alias, ſi alii: nam ſi ipſi, id tempus in legato ſpectandum, quo dies legati cedit: ſi vero extraneo, mortis tempus: ſic tamen, vt incrementa ex rebus peculiaribus ad eum perueniant, vt puta partus ancillarum, vel fetus pecorum: quod autem ex operis ſuis vel ex alia re accedit, id, ſi alii quam ipſi legetur peculium, non debebitur. Hoc vtrumque Iulianus ſecundum voluntatem teſtatoris ſcribit: cum enim ipſi ſuum peculium legatur, veriſimile eſt, ei omne augmentum ad ipſum pertinere voluiſſe, cui patrimonium manumiſſo futurum eſt: cum alii, non ſic: tamen vt, ſi in alterius perſona hoc eum ſenſiſſe appareat, idem dicas.

IX. Pavlvs libro quarto ad Sabinum:

Id quod ſeruo, qui in ipſius peculio eſt, debetur, non deducitur ex legato peculio, quamuis conſeruus eius ſit. §. 1. Si conſeruum ſuum vulnerauerit ſeruus, et viliorem fecerit: Marcellus, non eſſe dubitandum, deduci ex peculio, quod domino [2] intereſſet [3]: nam quid intereſt, conſeruum vulneret, an ſcindat aliquid, vel frangat, an ſubripiat? quo caſu ſine dubio minuitur peculium: ſed non vltra ſimplum. §. 2. Sed ſi ſe vul-

1 Ap. Hal. *etiam* abeſt. 2 *domini*. 3 *interſit*.

vulnerauit, vel etiam occidit, nihil eſt deducendum hoc nomine: alioquin dicemus, et ſi fugerit, deducendum id, quanto vilior ſit factus propter fugam.

X. POMPONIVS libro ſeptimo ad Sabinum:

SI peculium ſeruo vel filio praelegare velis: ne deducatur id, quod tibi debebitur, ſpecialiter ea, quae in peculio erunt, leganda ſunt.

XI. VLPIANVS libro vigeſimo nono ad Edictum:

EI quoque, qui nihil in peculio habet, poteſt peculium legari: non enim tantum praeſens, ſed etiam futurum peculium legari poteſt.

XII. IVLIANVS libro trigeſimo ſeptimo Digeſtorum:

TVNC inutile legatum peculii fit, cum ſeruus viuo teſtatore decedit: ceterum, ſi mortis tempore ſeruus vixerit, peculium legato cedet.

XIII. CELSVS libro decimo nono Digeſtorum:

ALITER atque ſi ſeruus veſtitus legatus foret.

XIV. ALFENVS VARVS libro quinto Digeſtorum:

QVIDAM in teſtamento ita ſcripſerat, PAMPHILVS SERVVS MEVS PECVLIVM SVVM CVM MORIAR SIBI HABETO, LIBERQVE ESTO. Conſulebatur, rectene Pamphilo peculium legatum videretur, quod prius quam liber eſſet, peculium ſibi habere iuſſus eſſet? Reſpondit, in coniunctionibus ordinem nullum eſſe: neque quicquam intereſſe, vtrum eorum primum diceretur, aut ſcriberetur: quare recte peculium legatum videri, ac ſi prius liber eſſe, deinde peculium ſibi habere iuſſus eſt.

XV. IDEM libro ſecundo Digeſtorum a Paulo epitomarum:

SERVO manumiſſo peculium legatum erat: alio capite omnes ancillas ſuas vxori legauerat: in peculio ſerui ancilla fuit: ſerui eam eſſe reſpondit, neque referre, vtri prius legatum eſſet.

XVI. AFRICANVS libro quinto Quaeſtionum:

STICHVS habet in peculio Pamphilum: hunc dominus noxali iudicio defendit, et damnatus litis aeſtimationem ſoluit: deinde Stichum teſtamento manumiſit: eique peculium legauit. Quaeſitum eſt, an quod Pamphili nomine praeſtitum ſit, ex peculio vel ipſius Pamphili vel Stichi deducendum ſit? Reſpondit, Pamphili quidem de peculio vtique deducendum, quantacumque ea ſumma eſſet, id eſt, etiam ſi eum noxae dedere expediſſet: quidquid enim pro capite ſerui praeſtitum ſit, in eo debitorem eum domini conſtitui: quod ſi Pamphili peculium non ſufficiat, tunc ex peculio Stichi non vltra pretium Pamphili deduci debere. §. 1. Quaeſitum eſt, ſi ex alia qua cauſa Pamphilus pecuniam domino debuiſſet, nec ea ex peculio eius ſeruari poſſet, an vsque ad pretium eius ex peculio Stichi poſſit deducere? Negauit: neque enim ſimile id ſuperiori eſſe, ibi enim propterea pretium vicarii deducendum, quod eo nomine ipſe Stichus ob defenſionem vicarii ſui domino debitor conſtituatur: at in propoſito, quia Stichus nihil debeat, ex eius peculio nihil eſſe deducendum, ſed ex Pamphili dumtaxat, qui certe ipſe in ſuo peculio eſſe intelligi non poteſt.

XVII. IAVOLENVS libro ſecundo ex Caſſio:

QVI peculium ſerui legauerat, iudicium eo nomine acceperat: deinde deceſſerat: placuit non aliter peculium ex cauſa legati praeſtari, quam ſi de accepto iudicio heredi caueretur.

XVIII. MARCIANVS libro ſexto Inſtitutionum:

SI ſeruo manumiſſo peculium legatum fuerit, in eum ſine dubio creditoribus peculiariis actiones non competunt: ſed non alias heres peculium praeſtare debet, niſi ei caueatur, defenſu iri aduerſus creditores peculiarios.

XIX. PAPINIANVS libro ſeptimo Reſponſorum:

CVM dominus ſeruum vellet manumittere, profeſſionem edi ſibi peculii iuſſit, atque ita ſeruus libertatem accepit: res peculii profeſſioni ſubtractas, non videri manumiſſo tacite conceſſas, apparuit. §. 1. Teſtamento data libertate, peculium legauerat, eundemque poſtea manumiſerat: libertus, vt et nominum peculii actiones ei praeſtarentur, ex teſtamento conſequetur. §. 2. Filiusfamilias, cui pater peculium legauit, ſeruum peculii viuo patre manumiſit: ſeruus communis omnium heredum eſt exemtus peculio propter filii deſtinationem: quia id peculium ad legatarium pertinet, quod in ea cauſa moriente patre inueniatur.

XX. MARCIANVS libro ſeptimo Inſtitutionum:

NIHILQVE intereſt, ante legatus, deinde inutiliter manumiſſus ſit, an contra.

XXI. SCAEVOLA libro octauo Quaeſtionum:

Si

SI Sticho manumiſſo peculium legatum ſit, et Titio ſeruus peculiaris: quantum peculio detractum erit ob id quod domino debetur, tantum ei accedere, cui vicarius legatus eſt, Iulianus ait.

XXII. LABEO libro ſecundo Poſteriorum a Iauoleno epitomatorum:

DOMINVS ſeruum teſtamento manumiſerat, et ei peculium legauerat: is ſeruus mille nummos domino debuerat, et eos heredi ſoluit? Reſpondi, omnes eas res deberi orcino, ſi pecuniam orcinus, quam debuerat, ſoluiſſet. §. 1. Dominus ſeruum, qui cum eo vicarium communem habebat, teſtamento manumiſerat, et peculium ei legauerat: deinde ipſum vicarium, qui communis erat, nominatim et ipſi et libertae ſuae legauerat. Reſpondi, partem quartam libertae, reliquam partem quartam liberti futuram: quod et Trebatius.

XXIII. SCAEVOLA libro decimo quinto Digeſtorum:

DOMINVS Sticho ſeruo ſuo, qui bona liberti eius geſſit, cui pro parte dimidia teſtamento heres extiterat, in quibus negotiis geſtis et Kalendaria fuerunt, teſtamento ſuo libertatem dederat, ſi rationem reddidiſſet: eique peculium ſuum per fideicommiſſum dedit: Stichus ſummas, quibus reliquatus erat tam ex Kalendario, quam ex variis cauſis reddidit, manentibus debitoribus pro quibus ipſe pecuniam heredibus patroni refuderat: libertatemque adeptus deceſſit. Quaeſitum eſt, an heredibusStichi aduerſus nomina debitorum, pro quibus Stichus pecuniam heredibus patroni intulit, heredes patroni ex cauſa fideicommiſſi compellendi ſint actiones praeſtare, cum nihil aliud a Sticho patrono debitum fuerit? Reſpondit, praeſtandum. §. 1. Teſtamento codicilliſue ſeruos manumiſit, et peculia legauit, et de Sticho ita cauit, STICHVM SERVVM MEVM LIBERVM ESSE VOLO, EIQVE VOLO DARI DECEM AVREOS, ET QVIDQVID EX RATIONE LOCVLORVM MEORVM HABET: RATIONES AVTEM HEREDIBVS MEIS DARI VOLO: HIS OMNIBVS, QVOS HOC TESTAMENTO MANVMISI, PECVLIA SVA CONCEDI VOLO. Quaeſitum eſt, an, quod amplius rationi loculorum in diem mortis erogauit Stichus ex peculio ſuo, ab heredibus recipere debeat: cum ex conſuetudine domus eſſet, vt quidquid amplius ex ſuo in ratione loculorum erogaſſet, dominica ratio ei deberet, atque exſolueret? Reſpondit, ſecundum ea, quae propter conſuetudinem proponerentur, id quoque peculio legato contineri, quod et dominica ratio deberet, et ſolita erat reddere. §. 2. Seruis libertates legataque dederat, et conditionem ita ſcripſerat, Ὅσους κατέλιπον ἐλευθέρους καὶ τὰ ληγάτα αὐτοῖς, τούτους βούλομαι εἶναι ἀνεξετάστους [1]. Quaeſitum eſt, an peculia quoque legata his videbuntur? Reſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, non videri legata. §. 3. Item quaeſitum eſt, an ex iisdem verbis reliqua rationum quaſi legata retinere poſſint: aut ſi res dominicas apud ſe habuerint, aut ſi qui eorum coloni praediorum fuerunt, penſiones? Reſpondit, ſupra reſponſum.

XXIV. VLPIANVS libro quadrageſimo tertio ad Sabinum:

SI legatus fuerit ſeruus, peculium excipere non eſt neceſſe, quia non ſequitur, niſi legetur.

XXV. CELSVS libro decimo nono Digeſtorum:

SI ſeruus liber eſſe iuſſus ſit, eique peculium legatum ſit: vicariorum eius vicarii legato continentur.

XXVI. SCAEVOLA libro tertio Reſponſorum:

TITI FILI, E MEDIO PRAECIPITO, SVMITO, TIBIQVE HABETO DOMVM ILLAM, ITEM AVREOS CENTVM: alio deinde capite peculia filiis praelegauit. Quaeſitum eſt, an peculio praelegato, et centum aurei, et vſurae eorum debentur: cum rationibus breuiariis in aere alieno et ſortem et vſuras inter ceteros creditores complexus ſit? Reſpondit, ſi id faenus nomine filii exercuiſſet, et vſuras, ita vt proponeretur, filio adſcripſiſſet, id quoque peculio legato deberi.

TIT. IX.

DE PENV LEGATA.

VLPIANVS libro vigeſimo quarto ad Sabinum:

VXori ſuae in annos ſingulos penoris aliquid heres dare iuſſus eſt, ſi non dediſſet, nummos dare damnatus eſt. Quaeritur, an penus legata peti poſſit: an vero ſolummodo ſit in praeſtatione, et, ſi non praeſtetur, tunc quantitas petatur? Et ſi quidem ſemel penus ſit le-

1 Hal. vertit: *quibuscunque libertatem reliqui et legata, hosce volo, excutiendis rationibus ſolutos eſſe.*

legata, non per ſingulos annos: certo iure vtimur, vt et Marcellus libro trigeſimo nono Digeſtorum apud Iulianum notat, in praeſtatione eſſe dumtaxat penum, quantitatem vero et peti poſſe: habebit igitur heres oblationem tamdiu, quamdiu lis cum eo de pecunia conteſtetur: niſi forte aliud tempus vel mente vel verbis teſtator praeſtituit. Quod ſi in annos ſingulos penus legata ſit, per ſingulos annos penus adhuc poterit praeſtari: ſi minus, ſummae per ſingulos annos petentur. Quid ergo, ſi vna ſumma legata ſit, et primo penus non ſit praeſtita? Vtrum tota ſumma debeatur, quaſi toto penoris legato transfuſo: an vero quantitas primi anni aeſtimationis ſola ſit translata, dubitari poteſt. Puto tamen, ſic voluntatem ſequendam teſtatoris, vt tota ſumma ilico, poſtquam ceſſauerat heres dare penum vxori, praeſtetur, heredis indeuotione coercenda.

II. MARCIANVS libro tertio Regularum:

PENV certa cum vaſis certis legata et conſumta, ne vaſa quidem cedunt legato, exemplo peculii.

III. VLPIANVS libro vigeſimo ſecundo ad Sabinum:

QVI penum legat, quid legato complectatur, videamus, et Quintus Mucius ſcribit libro ſecundo iuris ciuilis, penu legata contineri, quae eſui potuique ſunt, idem Sabinus libris ad Vitellium ſcribit: quae harum, inquit, patrisfamiliae, vxoris, liberorumue eius, vel familiae, quae circa eos eſſe ſolet: item iumentorum, quae dominici vſus cauſa parata ſunt. §. 1. Sed Ariſto notat, etiam quae eſui potuique non ſunt, contineri legato: vtputa ea, in quibus eſſe ſolemus: oleum forte, garum, muria [1], mel, ceteraque his ſimilia. §. 2. Plane, inquit, ſi penus eſculenta legetur, Labeo libro nono poſteriorum ſcribit, nihil eorum cedere, qui non haec eſſe, ſed per ea ſolemus. Trebatius in melle contra ſcribit: merito, quia mel eſſe ſolemus. Sed Proculus omnia haec contineri recte ſcribit: niſi contraria mens teſtatoris appareat. §. 3. Eſculenta vtrum ea quae eſſe, an et ea per quae eſſe ſolemus, legauerit? Et ea quoque legato contineri credendum: niſi contraria mens patrisfamilias doceatur, mella certe ſemper eſculentae penui cedere. Lacertas quoque cum muria ſua contineri, nec Labeo negauit. §. 4. Poculenta [2] penu, ea, quae vini loco paterfamilias habuit, continebuntur: ſupraſcripta vero non continebuntur. §. 5. Penori acetum quoque cedere nemo dubitat, niſi exſtinguendi ignis cauſa fuit paratum: tunc enim eſui potuique non fuit: et ita Ofilius libro ſexto decimo actionum ſcribit. §. 6. Sed quod diximus, VSVS SVI GRATIA PARATVM, accipiendum erit, et amicorum eius, et clientium, et vniuerſorum, quos circa ſe habet: non etiam eius familiae, quam neque circa ſe, neque circa ſuos habet: puta ſi qui ſunt in villis deputati: quos Quintus Mucius ſic definiebat, vt eorum cibaria contineri putet, qui opus non facerent: ſed materiam praebuit Seruio notandi, vt textorum et textricum cibaria adiiceret contineri. Sed Mucius eos voluit ſignificare, qui circa patremfamilias ſunt. §. 7. Simili modo et iumentorum cibaria penui continentur, ſed eorum iumentorum, quae vſibus ipſius et amicorum deſeruiunt: ceterum ſi qua iumenta agris deſeruiebant, vel locabantur, legato non cedere cibaria eorum. §. 8. Siue autem frumentum, ſiue quid leguminis in cella penuaria habuit, penori legato continebitur. Sed et hordeum ſiue familiae ſiue iumentorum gratia: et Ofilius ſcribit libro ſexto decimo actionum. §. 9. Ligna et carbones ceteraque, per quae penus conficeretur, an penori legato contineantur, quaeritur? Et Quintus Mucius et Ofilius negauerunt: non magis quam molae, inquiunt, continetur. Idem et tus et ceras contineri negauerunt. Sed Rutilius et ligna, et carbones, quae non vendendi cauſa parata ſunt, contineri ait. Sextus autem Caecilius etiam tus, et cereos in domeſticum vſum paratos, contineri legato ſcribit. §. 10. Seruius apud Melam, et vnguentum et chartas epiſtolares penoris eſſe ſcribit, et eſt verius, haec omnia, odores quoque contineri: ſed et chartas ad ratiunculam vel ad logarium paratas contineri. §. 11. Vaſa quoque penuaria quin contineantur, nulla dubitatio eſt. Ariſto autem ſcribit, dolia non contineri: et eſt verum ſecundum illam diſtinctionem, quam ſupra in vino fecimus. Nec frumenti, nec leguminum thecae, arculae forte, vel ſportae, vel ſi qua alia ſunt, quae horrei penuarii, vel cellae penuariae inſtruendae gratia habentur, non continebuntur: ſed ea ſola continentur ſine quibus penus haberi non recte poteſt. IV.

1 *muriam.* 2 *Potulenta.*

IV. PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

NAM quod liquidae materiae sit, quia per se esse non potest, rapit secum in accessionis locum id, sine quo esse non potest: vasa autem, accessio legatae penus, non legata sunt. Denique penu consumta, vasa non debentur. Sed et si penum cum vasis specialiter sit legatum: vasa non debebuntur, vel consumta pena, vel ademta. §. 1. Si cui, quae in promptuario sint, legata fuerint: non omnis penus legata est. §. 2. Item si quis solitus fructus suos vendere, penum legauerit: non omnia, quae et promercii causa habuit, legasse videtur: sed ea sola, quae in penum sibi separabat, quod si promiscue vti solebat, tunc quantum ad annuum vsum ei sufficeret, familiaeque eius, ceterorumque, qui circa eum sunt, legato cedet: quod fere, inquit Sabinus, euenit in personis mercatorum, aut quoties cella est olei et vini, quae venire solebant, in hereditate relicta. §. 3. Nomen autem PENVS mihi traditum est omnibus generibus dictum. §. 4. Si ita legetur, PENVM QVAE ROMAE SIT: vtrum, quae est intra continentia, legata videtur, an vero ea sola, quae est intra murum? et quidem vrbes fere omnes muro tenus finiri, Romam continentibus, et vrbem Romam aeque continentibus. §. 5. Quod si vrbana penus sit legata: omnem quae vbique est, legatam videri, Labeo ait, etiam si in villa sit vrbico vsui destinata: sicuti vrbica ministeria dicimus, et quae extra vrbem nobis ministrare consueuerunt. Si autem extra vrbem, Romae tamen sit, sed et si in hortis sit vrbi iunctis: idem erit dicendum. §. 6. Si cui penus legata sit praeter vinum, omnis penus legata videtur, excepto vino. Sed si ita scriptum sit, OMNEM PENVM, PRAETER VINVM, QVOD ROMAE ERIT: solo penus, quae Romae est, legata videtur. Et ita et Pomponius libro sexto ad Sabinum scribit.

V. IDEM libro quarto ad Sabinum:

NON omne quod bibetur, in penu habetur: alioqui necesse est, vt omnia medicamenta, quae biberentur, contineantur: itaque ea demum penoris esse, quae alendi causa biberentur: quo in numero antidotum non est, et sane vere Cassius sensit. §. 1. Sed quod quidam negauerunt, piper, et ligusticum, et careum et laser, et cetera huiusmodi in penu non esse, improbatum est.

VI. IDEM libro decimo ad Sabinum:

INSTRVMENTVM pistrini, item vniuersa vasa cocitatoria penu non continentur.

VII. SCAEVOLA libro tertio Responsorum:

PENVM MEAM OMNEM AD MATREM LIBEROSQVE MEOS, QVI CVM MATRE SVNT, PERTINERE VOLO. Quaero, si tutores pupilli eam solummodo penum deberi, quae in caenaculo esset, dicant, sint autem et in horreis amphorae: an hae quoque deberentur? Respondit, quidquid penoris vsus causa vbicumque habuisset, deberi.

TIT. X.

DE SVPELLECTILE LEGATA.

POMPONIVS libro sexto ad Sabinum:

SVPELLEX est domesticum patrisfamiliae instrumentum, quod neque argento, auroue facto vel vesti adnumeretur:

II. FLORENTINVS libro vndecimo Institutionum:

ID est, res mouentes [1], non animales.

III. PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

SVPELLECTILI legata haec continentur, mensae, trapezophora, delficae, subsellia, scamna, lecti etiam inargentati, culcitrae, toralia, imperia, vasa aquaria, pelues, aquiminalia, candelabra, lucernae, trulla. §. 1. Item vasa aenea vulgaria, id est, quae non proprie essent loco adtributa. §. 2. Praeterea capsae, armaria: sed sunt, qui recte putant, capsas et armaria, si librorum aut vestium aut armamentorum gratia parata sint, non esse in supellectili: quia ne hae quidem ipsae res, quibus adtributae essent, supellectilis instrumento cederent. §. 3. Vitrea escaria et potoria in supellectili sunt, sicut fictilia: nec solum vulgari, sed etiam quae in pretio magno sunt: nam et pelues argenteas, et aquiminalia argentea, et mensas et lectos inargentatos, vel inauratos, atque gemmatos, in supellectili esse non dubitatur: vsque adeo, vt idem iuris sit, et si tota argentea vel aurea sint. §. 4. De murrinis et cristallinis dubitari potest, an debeant adnumerari supellectili, propter eximium vsum et pretium: sed et

[1] res mobiles.

et de his idem dicendum est. §. 5. Nec interest, cuius materiae sunt res, quae sunt in supellectili: sed craterem argenteum non esse in supellectili, nec vllum vas argenteum, secundum seculi [1] seueritatem nondum admittentis supellectilem argenteam. Hodie propter vsum imperitorum, si in argento relatum sit, candelabrum argenteum, argenti esse videtur, et error ius facit.

IV. Idem libro singulari de instrumenti significatione:

Redae, et sedularia supellectili adnumerari solent.

V. Idem libro quarto ad Sabinum:

De tapetis quaeri potest, subsellia cathedraria quibus insterni solent, vtrum in veste sint, sicut stragula, an in supellectili, sicut toralia, quae propria stragulorum non sunt? Et hoc magis placuit, ea supellectili contineri. §. 1. De tapetis autem vel linteis quibus insternuntur vehicula, dubitari potest, an sint in supellectili? Sed dicendum est, potius instrumenti viatorii ea esse: sicut pelles, quibus inuoluuntur vestimenta: lora quoque, quibus hae pelles constringi solent.

VI. Alfenus libro tertio Digestorum a Paulo epitomatorum:

Supellectilis eas esse res puto, quae ad vsum communem patrisfamilias paratae essent, quae nomen sui generis separatim non haberent: quare quae ad artificii genus aliquod pertinerent, neque ad communem vsum patrisfamilias accommodatae essent, supellectilis non esse. §. 1. Sed nec pugillares et codicis in supellectili sunt.

VII. Celsus libro decimo nono Digestorum:

Labeo ait, originem fuisse supellectilis, quod olim his, qui in legationem proficiscerentur, locari solerent, quae sub pellibus vsui forent. §. 1. Tubero hoc modo demonstrare supellectilem temtat, instrumentum quoddam patrisfamiliae rerum ad quotidianum vsum paratarum, quod in aliam speciem non caderet: vt, verbi gratia, penum, argentum, vestem, ornamenta, instrumenta agri, aut domus. Nec mirum est, moribus ciuitatis, et vsu rerum, appellationem eius mutatam esse: nam fictili, aut lignea, aut vitrea, aut aerea denique supellectili vtebantur: nunc ex ebore, atque testudine, et argento, iam ex auro etiam atque gemmis supellectili vtuntur, quare speciem potius rerum, quam materiam intueri oportet, supellectilis potius, an argenti, an vestis sint [2]. §. 2. Seruius fatetur, sententiam eius, qui legauerit, aspici oportere, in quam rationem ea solitus sit referre: verum si ea, de quibus non ambigeretur, quin in alieno genere essent, vtputa escarium argentum, aut paenulas et togas, supellectili quis adscribere solitus sit, non idcirco existimari oportere, supellectili legata ea quoque contineri: non enim ex opinionibus singulorum, sed ex communi vsu nomina exaudiri debere. Id Tubero parum sibi liquere ait: nam quorsum nomina, inquit, nisi vt demonstrarent voluntatem dicentis? equidem non arbitror quemquam dicere, quod non sentiret, vt maxime nomine vsus sit, quo id appellari solet: nam vocis ministerio vtimur: ceterum nemo existimandus est dixisse, quod non mente agitauerit. Sed etsi magnopere me Tuberonis et ratio et auctoritas mouet, non tamen a Seruio dissentio, non videri quemquam dixisse, cuius non suo nomine vsus sit: nam etsi prior atque potentior est, vox, mens dicentis, tamen nemo sine voce dixisse existimatur: nisi forte et eos, qui loqui non possunt, conato ipso et sono quodam καὶ τῇ ἀνάρθρῳ φωνῇ [3] dicere existimamus.

VIII. Modestinus libro nono Responsorum:

Cum quidam vxori suae legauerat domum cum iure suo omni, et instrumento, et suppellectili: quaerebatur, an videretur et argentum escale et potorium legato contineri? Respondit, si quid in supellectili argentum est, deberi: escale autem vel potorium argentum non deberi, nisi hoc quoque testatorem sensisse legatarius doceat.

IX. Papinianus libro septimo Responsorum:

Legata supellectili, cum species ex abundanti per imperitiam enumerentur, generali legato non derogatur: si tamen species certi numeri demonstratae fuerint, modus generi datus in his speciebus intelligitur. Idem seruabitur instructo praedio legato, si quaedam species nu-

[1] *Cascelli* loco *seculi*. [2] Hal. in hunc modum legit, inserit, distinguit: *oportet. Sed de his quidem, de quibus dubitari potest, supellectilis potius, an argenti, an vestis sint; Servius fatetur* etc. [3] Id est: *inarticulata voce.* Hal. addit *et confusa.*

numerum certum acceperint. §. 1. Supellectilis mensas esse cuiuscumque materiae, scilicet vel argenteas vel argento inclusas, placet, n..n et argenteos lectos, item argentea candelabra supellectili cedere, posterior aetas recepit: cum et Vlixem ex auro et argento lectum viuentis arboris truncis aedificatum ornasse, quem Penelopa recognoscendi viri signum accepit, vt voluit Homerus. §. 2. Supellectili sua omni legata, acceptum argentum pignori non continebitur: quia supellectilem suam legauit: vtique si non in vsu creditoris id argentum voluntate debitoris fuit, sed propositum propter contractus fidem, ac restituendae rei vinculum.

X. IAVOLENVS libro tertio ex Posteriobus Labeonis:

QVI vestem omnem et res plurium generum supellectilis [1] expenso ferre solitus erat, is vxori supellectilem legauerat. Recte negabant, vestem legato cessuram Labeo, Ofilius, Cascellius: quia non posset videri vestis appellatione supellectilis contineri.

XI. IDEM libro decimo ex Posterioribus Labeonis:

VASA aenea salientis aquae posita, item si quid aliud magis deliciarum quam vsus causa paratum esset, non esse supellectilis, Labeo, Trebatius putant. Murrea autem vasa, et vitrea, quae ad vsum edendi et bibendi causa parata essent, in supellectili dicuntur esse.

XII. LABEO libro quarto Pithanon a Paulo epitomatorum:

QVEMADMODVM vrbanus seruus et rusticus distinguitur non loco, sed genere vsus: ita vrbana penus et supellex ad vsum vrbanum, non ad locum vrbanum aut peregrinum dirigenda est: multumque inter est, penus et supellex ea, quae in vrbe sit, an vrbana legetur vel promittatur.

XIII. MODESTINVS libro nono Responsorum respondit.

NVMQVAM ex eo, quod supellectilem legauit maritus testamento, habitationem, in qua supellex fuit, legasse videtur: quare contra defuncti voluntatem habitationem sibi mulierem vindicare, procul dubio est.

XIV. CALLISTRATVS libro tertio de Cognitionibus:

FVNDO legato, instrumentum eius non aliter legato cedit, nisi specialiter id expressum sit. Nam et domo legata, neque instrumentum eius, neque supellex aliter legato cedit, quam si id ipsum [2] nominatim expressum a testatore fuerit.

LIBER TRIGESIMVS QVARTVS.

TIT. I.

DE ALIMENTIS VEL CIBARIIS LEGATIS.

VLPIANVS libro quinto de omnibus Tribunalibus:

SI alimenta fuerint legata: dici potest, etiam aquam legato inesse, si in ea regione fuerint legata, vbi venundari aqua solet.

II. MARCIANVS libro octauo Institutionum:

SI quis libertis alimenta reliquerit: etsi legati fuerint serui et rogati legatarii manumittere, ad fideicommissum admittuntur: vt et Diui quoque [3] Seuerus et Antoninus rescripserunt. §. 1. Et licet ad fiscum bona fuerint deuoluta, ex quibus alimenta debeantur, praestanda sunt, sicuti si ad quemlibet successorem transissent.

III. VLPIANVS libro secundo de officio Consulis:

SOLENT iudices, ex causa alimentorum, libertos diuidere, quoties plures sunt heredes: ne a singulis heredibus minutatim alimenta petentes distribuantur: quam diuisionem perinde tueri oportet, atque si paterfamilias ipse libertos diuisisset. Solent et vnum eligere, per quem alimenta praestentur, aut ex voluntate defuncti, aut arbitrio suo, vt rescripta subiecta ostendunt. Exemplum libelli dati mihi a libertis Silii [4] misi vobis, sciens, ad exemplum istam rem pertinere: quia multi testamentis suis praestari libertis iubent necessaria, quae, quia minimi aeris sunt, ad nihilum perducuntur, cum plures heredes coeperunt per successiones existere, qua de causa puto vos recte facturos, si, conuocatis Fauillae heredibus, procuratoribusue eorum, constitueritis, cui a ce-

1 Hal. inserit *nomine*. 2 Hal. inserit *ad vsum*. 3 Ap. Hal. *quoque* abest. 4 *Fusalii*.

ceteris dari debeat pecunia, ex cuius vsuris alimenta praestentur: debebit autem is, qui accipiet, cauere eis, qui dabunt, redditurum se, vt quisque ex libertis decesserit, alioue quo modo in ciuitate esse desierit, tantum ex sorte, quantum efficiet pro portione computatio. Diuus Pius Rubrio cuidam Telesphoro rescripsit, Consules vocatis his, a quibus vobis alimenta deberi ex caussa fideicommissi constiterit, vel omnes ab vno, vel, facta pro rata distributione, quis [1] et a quibus percipiatis, decernent. Fiscus enim, si eo nomine quid ab eo vobis deberetur, exemplum sequetur. Iam nunc sciatis, partes eorum, qui soluendo esse desierint, non pertinere ad onus reliquorum heredum.

IV. MODESTINVS libro decimo Responsorum:

ΤΟΙΣ τε ἀπελευθέροις, ταῖς τε ἀπελευθέραις μου, οὓς ζῶσα ἔν τε τῇ διαθήκῃ, ἔν τε τῷ κωδικίλλῳ, ἠλευθέρωσα, ἢ ἠλευθερώσω, δοθῆναι βούλομαι τὰ ἐν Χίοις μου [2] χωρία· ἐπὶ τῷ καὶ ὅσα ζώσης μου ἐλάμβανον, ἐπιχωρεῖσθαι αὐτοῖς κιβαρίου καὶ βεστιαρίου ὀνόματι. [3] Quaero, quam habeant significationem: vtrum vt ex praediis alimenta ipsi capiant, an vero vt praeter praedia, et cibaria et vestiaria ab herede percipiant? et vtrum proprietas, an vsusfructus relictus est? et si proprietas relicta sit, aliquid tamen superfluum inueniatur in reditibus, quam est in quantitate cibariorum et vestiariorum, an ad heredem patronae pertinet? et si mortui aliqui ex libertis sint, an pars eorum ad fideicommissarios superstites pertinet: et an die cedente fideicommissi, morientium libertorum portiones ad heredes eorum, an testatoris decurrant? Modestinus respondit, videntur mihi ipsa praedia esse libertis relicta, vt pleno dominio haec habeant, et non per solum vsumfructum: et ideo at si quid superfluum in reditibus, quam in cibariis erit, hoc ad libertos pertineat. Sed et si decesserit fideicommissarius ante diem fideicommissi cedentem, pars eius ad ceteros fideicommissarios pertinet: post diem autem cedentem si qui mortui sint, ad suos heredes haec transmittent. §. 1. Lucius Titius testamento suo libertis libertabusque cibaria et vestiaria a liberis suis [4] eisdemque heredibus praestari iussit, nulla conditione addita. Quaero, an, si sine patroni liberis idem liberti agant, cibaria et vestiaria accipere possint? Modestinus respondit, nihil proponi propter quod petitio eorum, quae testamento pure legata sunt, non competat.

V. IDEM libro vndecimo Responsorum:

VERBA testamenti: OMNIBVS LIBERTIS NOSTRIS CIBARIA PRAESTABITIS PRO ARBITRIO VESTRO: NON IGNORANTES, QVOT EX HIS CAROS HABVERIM: item alio loco: PROTHVMVM, POLYCHRONIVM, HYPATIVM COMMENDO, VT ET VOBISCVM SINT, ET CIBARIA PRAESTETIS PETO. Quaero, an omnibus cibaria debent dari: an his, quos commendauit, et cum heredibus esse iussit? Modestinus respondit, omnibus libertis cibaria relicta proponi, quorum modum viri boni arbitrio statuendum esse.

VI. IAVOLENVS libro secundo ex Cassio:

LEGATIS alimentis, cibaria, et vestitus, et habitatio debebitur, quia sine his ali corpus non potest: cetera, quae ad disciplinam pertinent, legato non continentur.

VII. PAVLVS libro decimo quarto Responsorum:

NISI aliud testatorem sensisse probetur.

VIII. PAPINIANVS libro septimo Responsorum:

PECVNIAE sortem alimentis libertorum destinatam, vnum ex heredibus secundum voluntatem defuncti praecipientem, cauere non esse cogendum, ex persona deficientium partes coheredibus restitui, placuit: ob eam igitur speciem post mortem omnium libertorum indebiti non competit actio, nec vtilis dabitur. Diuersa caussa est eius, cui legatorum diuisio mandatur: nam ea res praesentem ac momentariam curam iniungit: alimentorum vero praebendorum necessitas oneribus menstruis atque annuis, ve-

1 *quid* loco *quis*. 2 Ap. Hal. μου abest. 3 Hal. inter Graeca vertit: *Libertis libertabusque meis, quas viua siue in testamento, siue in codicillo, aut manumisi, aut etiam manumisero: praedia, quae in Chio insula habeo, dari volo: vt ad ea, quae a viuente me acceperunt, adiiciantur illis cibarii et vestiarii nomine.* 4 Ap. Hal. *suis* abest.

verecundiam quoque pulſantibus, adſtringitur.

IX. Idem libro octauo Reſponſorum:

Alio haerede inſtituto, ita ſcripſit: A TE PETO, GAI SEI, QVIDQVID EX HEREDITATE MEA REDEGERIS, ILLIS ALVMNIS MEIS DES SINGVLIS DENOS AVREOS, EANDEMQVE SVMMAM PENES TE ESSE VOLO, CVIVS EX INCREMENTO EOS ALERE TE VOLO: RELIQVVM RESTITVES NVMERIO CONLIBERTO NOSTRO. Reſpondi, quamuis diſtrahere bona Gaius Seius alio ſcripto herede non poſſit: tamen eum, alumnis relictam pecuniam, vt ſeruet ac reſtituat intra Falcidiam, recte petiturum: quod [1] de ſuperfluo probari non poteſt. §. 1. Eum quoque libertum inter eos, quibus cibaria item veſtiarium patrona, quae viua praeſtabat, reliquit, recte fideicommiſſum petiturum exiſtimaui, qui annuos viginti aureos, et menſtruum frumentum atque vinum acceptauit.

X. Idem libro nono Reſponſorum:

Cum vnus ex heredibus certam pecuniam praecipere iuſſus eſſet, de cuius ſorte libertis alimenta praeſtaret: heredem quoque heredis ad praeceptionem admitti placuit: ſi tamen plures heredes heres haberet, intentionem quidem defuncti prima facie refragari, ſed aliud probari non oportere: quid enim, ſi ceteros heredes ſuos euitauit, et quietam ac verecundam atque etiam idoneam, libertis conſulens, domum ſequi maluit? et ideo ab omnibus heredibus heredis alimenta praeſtabuntur. §. 1. Verbis fideicommiſſi pure manumiſſo, praeteriti quoque temporis alimenta reddenda ſunt, quamuis tardius libertatem recuperauerit, nec heres moram libertati fecerit: tunc enim explorari moram oportet, cum de vſuris fideicommiſſi quaeritur, non de ipſis fideicommiſſis. §. 2. Alimentis viri boni arbitratu filiae relictis, ab herede filio pro modo legatae dotis, quam ſolam pater exheredatae filiae nubenti dari voluit, atque pro incrementis aetatis, eam exhibendam eſſe reſpondi, non pro viribus hereditatis.

XI. Pavlvs libro decimo Quaeſtionum:

Is, cui annua [2] alimenta relicta fuerant, in metallum damnatus, indulgentia Principis reſtitutus eſt. Reſpondi, eum et praecedentium annorum recte cepiſſe alimenta, et ſequentium deberi ei.

II. Idem libro decimo quarto Reſponſorum:

Lvcivs Titius libertis ſuis cibaria et veſtiaria annua certorum nummorum reliquit, et poſteriore parte teſtamenti ita cauit: OBLIGATOS EIS OB CAVSAM FIDEICOMMISSI FVNDOS MEOS, ILLVM ET ILLVM, VT EX REDITV EORVM ALIMENTA SVPRASCRIPTA PERCIPIANT. Quaeſitum eſt, an ſi quanto minores reditus peruenerint, quam eſt quantitas cibariorum et veſtiariorum, heredes ad ſupplendam eam onerari non debeant: vel ſi alio anno exceſſerint, an ſupplendum ſit, quod ſuperiore anno minus perceperint? Paulus reſpondit, cibaria et veſtiaria libertis defuncti integra deberi, neque ex eo, quod poſtea praedia his pignoris iure teſtator obligare voluit, vt ex reditu eorum alimenta perciperent, minuiſſe eum, vel auxiſſe ea, quae reliquerat, videri.

XIII. Scaevola libro quarto Reſponſorum.

Gaio Seio trecentos aureos legauit, vt ex vſuris eius ſummae libertis cibaria et veſtiaria praeſtaret, quae ſtatuerat: codicillis autem eandem ſummam vetuit dari Gaio Seio, ſed dari Publio Maeuio voluit. Quaero, an libertis fideicommiſſum debeat Maeuius? Reſpondi, Maeuium niſi aliud, de quo non deliberaretur, doceat ſibi a teſtatore iniunctum, videri ſecundum voluntatem teſtatoris recepiſſe ea onera, quae adſcripta erant ei ſummae quae in eum codicillis transferebatur. §. 1. Imperator Antoninus Pius libertis Sextiae Baſiliae. Quamuis verba teſtamenti ita ſe habeant, vt, quoad cum Claudio Iuſto morati eſſetis, alimenta et veſtiarium legata ſint: tamen hanc fuiſſe defunctae cogitationem interpretor, vt et poſt mortem Iuſti eadem vobis praeſtari voluerit. Reſpondit, eiusmodi ſcripturam ita accipi, vt neceſſitas alimentis praeſtandis perpetuo maneat. §. 2. Item conſultus de tali ſcriptura, ET TECVM SINT SEMPER VOLO. Quaero, cum manumiſſi ab herede cum eo morati diu ſint, ſed ob grauiorem ſeruitutem ab eo diſceſſerint, an alimenta his debeantur, quae negat ſe praeſtare, niſi vice ſeruitutis iis vteretur? Reſpon-

1 *quando* loco *quod.* 2 Ap. Hal. *annua* abeſt.

ſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, deberi.

XIV. Vlpianvs libro ſecundo Fideicommiſſorum:

Mela ait, ſi puero vel puellae alimenta relinquantur, vsque ad pubertatem deberi: ſed hoc verum non eſt: tamdiu enim debebitur, donec teſtator voluit: aut ſi non paret quid ſentiat, per totum tempus vitae debebuntur. §. 1. Certe ſi vsque ad pubertatem alimenta relinquantur, ſi quis exemplum alimentorum, quae dudum pueris et puellis dabantur, velit ſequi: ſciat Hadrianum conſtituiſſe, vt pueri vsque ad decimum octauum, puellae vsque ad quartumdecimum annum alantur: et hanc formam ab Hadriano datam obſeruandam eſſe, Imperator noſter reſcripſit. Sed etſi generaliter pubertas non ſic definiatur, tamen pietatis intuitu in ſola ſpecie alimentorum hoc tempus aetatis eſſe obſeruandum, non eſt inciuile. §. 2. Sed ſi alimenta, quae viuus praeſtabat, reliquerit: ea demum praeſtabuntur, quae mortis tempore praeſtare ſolitus erat, quare ſi forte varie praeſtiterit, eius tamen temporis praeſtatio ſpectabitur, quod proximum mortis eius fuit. Quid ergo, ſi cum teſtaretur, minus praeſtabat, plus mortis tempore, vel contra? adhuc erit dicendum, eam praeſtationem ſequendam, quae nouiſſima fuit. §. 3. Quidam libertis ſuis, vt alimenta, ita aquam quoque, per fideicommiſſum relinquerat. Conſulebar de fideicommiſſo: cum in ea regione Africae vel forte Aegypti res agi proponebatur, vbi aqua venalis eſt. Dicebam igitur, eſſe emolumentum fideicommiſſi, ſiue quis habens ciſternas id relinquerit, ſiue non: vt ſit in fideicommiſſo, quanto quis aquam ſibi eſſet comparaturus: nec videri inutile eſſe fideicommiſſum, quaſi ſeruitute praedii non poſſeſſori vicinae poſſeſſionis relicta. Nam et hauſtus aquae, vt pecoris ad aquam adpulſus, eſt ſeruitus perſonae, tamen ei, qui vicinus non eſt, inutiliter relinquitur. In eadem cauſa erunt geſtandi, vel in tuo vuas premendi, vel areae tuae ad frumenta cetera, quae legumina exprimenda vtendi: haec enim aqua perſonae relinquitur.

XV. Scaevola libro decimo ſeptimo Digeſtorum:

A filio herede codicillis Seiae decem reliquit, et alumno his verbis: Maevio infanti alvmno meo qvadringenta dari volo, qvae peto a te, Seia, svscipias, et vsvras ei qvincvnces in annvm vsqve vicesimvm aetatis praestes evmqve svscipias, et tvearis. Quaeſitum eſt, an Seia, poſtquam legatum ſuum acceperit, ſi nolit pecuniam alumno relictam ſuſcipere, vel in ſuſcipienda ea ceſſauerit, onus alimentorum ex die mortis teſtatoris compellenda ſit adgnoſcere? Reſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, compellendam praeſtare, cum fideicommiſſum ſit. Idem quaeſiit, an heres quoque Seiae in annos viginti alimenta praeſtare debeat? Reſpondit, debere. §. 1. Teſtator concubinae mancipia ruſtica numero octo legauit, et his cibaria praeſtari iuſſit in haec verba: eisqve mancipiis, qvae svpra legavi, cibarii nomine ab heredibvs meis praestari volo qvae me vivo accipiebant. Quaeſitum eſt, cum viuo teſtatore ſemper mancipia ruſtica tempore meſſium et arearum delegata fuerint, et eo tempore cibaria ex ratione domini ſui numquam acceperint, excepto cuſtode praedii: an heres eius quoque temporis, id eſt, meſſis et arearum, et cibaria concubinae pro mancipiis ruſticis praeſtare deberet? Reſpondit, eum, cuius notio eſt, aeſtimaturum. Claudius: merito: nam ſi eodem modo, quo apud teſtatorem fuerunt, et apud concubinam futura legauit, non debebantur eius temporis. de quo quaeſitum eſt, cibaria: verum ſi velut in miniſterium vrbanum ab his transferentur, debebuntur. §. 2. Titia decedens teſtamento ita cauit, omnibvs libertis libertabvsqve meis cibaria et vestiaria, qvae viva praestabam, dari praestariqve volo. Quaeſitum eſt, cum tribus ſolis eo tempore, quo ea vixit, ſicut rationibus continebatur, cibaria et veſtiaria praeſtiterit: an heres eius a ceteris quoque libertis conueniri poſſit: an vero tribus tantum ſit obnoxius, qui rationibus ipſius cibaria et veſtiaria accepiſſe reperiuntur? Reſpondit, ab omnibus.

XVI. Idem libro decimo octauo Digeſtorum:

Alimenta et veſtiaria libertis ſuis dedit. Quaeſitum eſt, an quia nominatim a Moderato vno ex heredibus dari [1] iuſſit teſtator, ſolus Moderatus debeat,

1 Ap Hal. *dari* abeſt.

beat, non etiam poſt mortem Moderati heredes eius? Reſpondit, et heredes teneri. §. 1. Libertis libertabusque, item quos, quasque teſtamento codicillisue manumiſerat, alimenta Commoda, quae viua praeſtabat, dari iuſſerat: item omnibus libertis libertabusque fundos. Quaeſitum eſt, an ad ea legata admitteretur liberti paterni libertus, cui ſcribere ſolebat ita, ἀπὸ Ῥουφίνη; ἡμετέρῳ ἀπελευθέρῳ [1]: epiſtola etiam emiſſa ad ordinem ciuitatis, vnde oriunda erat; petierat vti publice, quod medicus erat, ſalaria ei praeſtarentur, manifeſtando litteris ſuis, eum ſuum eſſe libertum? Reſpondit, eum, cuius notio eſt, aeſtimaturum: vt ſi quidem viua ea, et ei praeſtabat, nihilo minus ad fideicommiſſum admitteretur: aliter vero non. §. 2. Baſilice libertae decem dedit, quam apud Epictetum et Calliſtum libertos eſſe voluit, vt, cum fuerit Baſilice annorum vigintiquinque, cum vſuris quincuncibus reſtituerentur: ita vt ex vſuris aleretur, prout aetatem ampliauerit. Quaeſitum eſt, an ex alio capite, quo generaliter libertis libertabusque cibaria er veſtiaria et habitationem reliquit, etiam Baſilice deberetur? Reſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, non deberi, niſi hoc quoque ei datum probaretur. Claudius: quia deſtinauerat alimentis eius vſuras pecuniae, quas ſpecialiter ei praelegauerat. §. 3. Qui ſocietatem omnium bonorum ſuorum cum vxore ſua per annos amplius quadraginta habuit, teſtamento eandem vxorem, et nepotem ex filio, aequis partibus heredes reliquit, et ita cauit: ITEM LIBERTIS MEIS, QVOS VIVVS MANVMISI, EA QVAE PRAESTABAM. Quaeſitum eſt, an et qui eo tempore, quo ſocietas inter eos permanſit, manumiſſi ab vtrisque, et communes liberti facti ſunt, ea quae a viuente percipiebant, ſolida ex fideicommiſſo petere poſſint? Reſpondit, non amplius, quam quod vir pro ſua parte praeſtabat, deberi.

XVII. IDEM libro decimo nono Digeſtorum:

SERVOS ad cuſtodiam templi reliquerat, ei his ab herede legauerat his verbis: PETO, FIDEIQVE TVAE COMMITTO, VT DES, PRAESTES IN MEMORIAM MEAM PEDISEQVIS MEIS, QVOS AD CVRAM TEMPLI RELIQVI, SINGVLIS MENSTRVA CIBARIA, ET ANNVA VESTIARIA CERTA. Quaeſitum eſt, cum templum nondum eſſet extructum: ex die mortis, an vero ex eo tempore, quo templum explicitum fuerit, percipere ſerui debeant legatum? Reſpondit, officio iudicis heredem compellendum ſeruis relicta praeſtare, donec templum extrueretur.

XVIII. IDEM libro vigeſimo Digeſtorum:

LIBERTIS, quos teſtamento manumiſerat, alimentorum nomine menſtruos decem legauerat: deinde codicillis generaliter omnibus libertis menſtruos ſeptem, et annuos veſtiarii nomine denos legauit. Quaeſitum eſt, an et ex teſtamento, et ex codicillis, libertis fideicommiſſum heredes praeſtare debeant? Reſpondit, nihil proponi, cur non ea, quae codicillis data proponerentur, praeſtari deberent: nam ab his, quae teſtamento cibariorum nomine legata eſſent, receſſum eſt propter ea, quae codicillis relicta ſunt. §. 1. Manumiſſis teſtamento cibaria annua, ſi cum matre morabuntur, per fideicommiſſum dedit: mater filio triennio ſuperuixit, neque cibaria, neque veſtiaria eis praeſtitit, cum in petitione fideicommiſſi liberti ceſſarent: ſed et filia, poſteaquam matri heres extitit, quoad vixit, annis quatuordecim interpellata de iisdem ſoluendis non eſt. Quaeſitum eſt, an poſt mortem filiae a nouiſſimo herede petere poſſint, et tam praeteriti temporis, quam futuri, id, quod cibariorum nomine et veſtiarii relictum eſt? Reſpondit, ſi conditio extitiſſet, nihil proponi, cur non poſſent. §. 2. Ab heredibus Stichum manumitti voluit, eique, ſi cum Seio moraretur, cibaria et veſtiaria praeſtari a Seio: deinde haec verba adiecit: TE AVTEM, SEI, PETO, VT CVM AD ANNVM VICESIMVMQVINTVM PERVENERIS, MILITIAM EI COMPARES: SI TAMEN TE ANTE NON RELIQVERIT. Quaeſitum eſt, Sticho ſtatim libertatem conſecuto, prius autem defuncto Seio, quam ad annum viceſimumquintum perueniret: an ab his, ad quos bona Seii peruenerunt, militia Sticho comparari debet, et ſi placet deberi, vtrum ſtatim militia comparanda ſit, an eo tempore, quo Seius annum viceſimumquintum expleturus fuiſſet, ſi ſu-

1 Id eſt *Rufina prognato liberto noſtro.*

ſuperuixiſſet? Reſpondit, cum placeat comparandam: non ante deberi, quam id tempus ceſſiſſet. §. 3. Poſtumis heredibus inſtitutis, et patre et matre: et ſubſtitutione facta, actores manumiſit, et peculia eis legauit, et annua, et certis libertis ſuis legata, et aliis exteris plura: deinde poſt teſtamentum factum nata filia, codicillis ita cauit, SI QVID TESTAMENTO, QVOD ANTE HOC TEMPVS FECI, LEGAVI CVI, DARI VOLVI: PETO AB HIS, VTI TERTIAM PARTEM PETINAE FILIAE MEAE REDDANT, ſecundis autem tabulis facta pupillari ſubſtitutione, impuberibus libertis, quibus a parentibus libertates dedit, eo amplius alterum tantum, quantum in nummo, praeter cibaria et veſtiaria, dari voluit. Quaeſitum eſt, cum ſuperuixiſſet filia teſtamento aperto et codicillis, poſtea autem deceſſerit, et fideicommiſſum datum ei de reſtituenda parte tertia ad heredes ſuos transmiſerat: an etiam cibariorum et veſtiariorum tertiae partes ei per fideicommiſſum datae eſſe videantur? Reſpondit, non videri. §. 4. Idem quaeſiit, an eorum, quae codicillis per fideicommiſſum relicta ſunt, tertiae partes ad filiam pertinere deberent? Reſpondit, non deberi. Idem quaeſiit, an alterum tantum a ſubſtitutione legatum, deducta tertia parte quantitatis legatorum teſtamento datorum, computari debeat: vt duae partes quantitatis debeantur, praeter codicillos, quibus tertiam partem codicillis [1], legatorum ad filiam ſuam pertinere voluit? Reſpondit, integrum ex tabulis ſubſtitutionis deberi. §. 5. Cibaria et veſtiaria per fideicommiſſum dederat, et ita adiecerat, QVOS LIBERTOS MEOS, VBI CORPVS MEVM POSITVM FVERIT, IBI EOS MORARI IVBEO, VT PER ABSENTIAM FILIARVM MEARVM AD SARCOFAGVM MEVM MEMORIAM MEAM QVOTANNIS CELEBRENT. Quaeſitum eſt, vni ex libertis, qui a die mortis neque ad heredes acceſſerit, neque ad ſepulcnrum morari voluerit, an alimenta praeſtanda ſint? Reſpondit, non praeſtanda.

XIX. IDEM libro vigeſimo ſecundo Digeſtorum:

TESTAMENTO ita cautum ſuit, LIBERTIS MEIS CIBARIA QVAEQVE ALIA PRAESTABAM, AB HEREDIBVS MEIS PRAESTARI VOLO: vnus ex libertis, ex voluntate patroni, negotii ſui gratia, quadriennio ante diem mortis aſuit: ex hac cauſa cibaria, quae ante acceperat, mortis tempore non accepit: cui tamen liberto eodem teſtamento patronus, ſicut et aliis, quos viuus manumiſerat, legatum quinque dederat. Quaeſitum eſt, an iſti quoque cibaria, et reliqua, quae ceteris libertis legata ſunt, debeantur? Reſpondit, cur non?

XX. IDEM libro tertio Reſponſorum:

STICHVS NVTRICIS MEAE NEPOS LIBER ESTO: CVI DECEM AVREOS ANNVOS DARI VOLO: qui deinde, interpoſitis nominibus, eidem Sticho contubernalem eius et liberos legauit, iiſque quae viuus praeſtabat: deinde alio capite libertis omnibus, quae viuus praeſtabat, dari iuſſit. Quaero an Stichus, praeter ſuum legatum, et alimenta percipere poſſit? Reſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, non poſſe. §. 1. Item cum alimenta libertis vtriusque ſexus reliquerit a Republica, et ex praediis, quae ei legauit, dari voluiſſet. Quaero, Stichi contubernali et liberis vtrum ab herede inſtituto, an a Republica diaria et veſtiaria, quae viuus dabat, praeſtari deberent? Reſpondit, poſſe benigna voluntatis interpretatione dici, iis quoque a Republica praeſtanda. §. 2. Titia vſumfructum fundi legauit Maeuio, eiusque fideicommiſit, vt ex reditu [2] praeſtaret Pamphilae et Sticho annuos centenos nummos, quoad viuent. Quaero, an mortuo Maeuio, heres alimenta debeat? Reſpondit, nihil proponi, cur debeat praeſtari ab herede Titiae: ſed nec ab herede legatarii: niſi id teſtator manifeſte probetur voluiſſe etiam finito vſufructu praeſtari: ſi modo id quod ex vſufructu receptum eſſet, ei rei praeſtandae ſufficeret. §. 3. Mater filio herede inſtituto, per fideicommiſſum libertatem Pamphilo ſeruo dedit: eidem cibariorum nomine legauit quinos aureos, et veſtiarii in ſingulos annos quinquagenos, ſi cum filio eius moretur. Quaero, filio defuncto, an alimenta debentur? Reſpondit, ſi conditioni paruiſſet, deberi et poſt mortem.

XXI. VLPIANVS libro ſecundo Fideicommiſſorum:

DIA-

1 Ap. Hal. *codicillis* abeſt. 2 Hal. inſerit *legati*.

DIARIIS vel cibariis [1] relictis: neque habitationem, neque vestiarium, neque calciarium deberi, palam est: quoniam de cibo tantum testator sensit.

XXII. [2] VALENS libro primo Fideicommissorum:

CVM alimenta per fideicommissum relicta sunt, non adiecta quantitate: ante omnia inspiciendum est, quae defunctus solitus fuerat ei praestare: deinde, quid ceteris eiusdem ordinis reliquerit: si neutrum apparuerit, tum ex facultatibus defuncti, et caritate eius, cui fideicommissum datum erit, modus statui debebit. §. 1. Qui fratris sui libertis alimenta debebat, is testamento vineas cum hac adiectione reliquerat, VT HABEANT, VNDE SE PASCANT. Si pro alimentis vineas reliquisset, non aliter eis ex fideicommissi causa eas praestari debere, quam si testamenti obligatione heredes liberassent: aut, si id omissum fuisset, et postea ex testamento agerent, doli mali exceptione tutum heredem futurum: scilicet si non minus valent vineae, quam alimentorum aestimatio: illam autem adiectionem, VT HABEANT, VNDE SE PASCANT, magis ad causam praelegandi, quam ad vsumfructum constituendum pertinere.

XXII. PAVLVS libro quarto ad Neratium.

ROGATVS es, vt quendam educes: ad victum necessaria ei praestare cogendus es. Paulus: cur plenius est alimentorum legatum, vbi dictum est et vestiarium et habitationem contineri? Immo ambo exaequanda sunt.

TIT. II.

DE AVRO, ARGENTO, MVNDO, ORNAMENTIS, VNGVENTIS, VESTE VEL VESTIMENTIS ET STATVIS LEGATIS.

POMPONIVS libro sexto ad Sabinum:

SI ALII vestimenta, alii vestis muliebris separatim legata sit: detractis muliebribus, et ei adsignatis, cui specialiter legata sunt, reliquum alteri debetur. Idem est, cum alteri mundus muliebris, alteri argentum omne legatum esset, de argento, quod in mundo esset. Item si duae statuae marmoreae tibi, et deinde omne marmor legatum esset: praeter duas nulla statua marmorea legata est tibi. Idem, vrbanis seruis tibi legatis, si mihi dispensator legatus sit. §. 1. Cui certum pondus argenti dare heres iussus sit, ei pecuniam numeratam dando iure ipse liberatur, si in ea pecunia eadem aestimatio fuerit: quod ita verum est, si non certum genus argenti legatum sit.

II. AFRICANVS libro secundo Quaestionum:

QVI tibi mandauerat, vt ornamenta in vsum vxoris suae emeres, eidem vxori, vti adsolet, legauit, quae eius causa parata erunt: tu deinde post mortem mandatoris, ignorans eum decessisse, emisti: non debebuntur mulieri: quoniam ea verba ad mortis tempus referuntur. At si viuente testatore, muliere autem mortua, emeris: non ineleganter dicetur, inefficax hoc legatum esse, quando non possit vere dici, eius causa paratum videri, quae prius decessit. Eadem dicenda erunt, et si viuat quidem mulier, sed diuerterit: et quaeratur, an post emta ei debeantur, quasi non videantur vxoris causa parata?

III. CELSVS libro decimo nono Digestorum:

VXORI legauit, quae eius causa parata sunt, et ante mortem diuertit: non deberi, quia ademta videantur, Proculus ait: nimirum facti quaestio est: nam potest nec repudiatae adimere voluisse.

IV. PAVLVS libro quinquagesimo quarto ad Edictum:

CVM quidam libertum suum in Asiam misisset ad purpuras emendas, et testamento vxori suae lanam purpuream legasset: pertinere ad eam, si quam purpuram viuo eo libertus emisset, Seruius respondit.

V AFRICANVS libro secundo Quaestionum:

APVD Phuphidium quaestionum libro secundo ita scriptum est: si mulier mandauerit tibi, vt sibi vniones vsus sui causa emeres: si tu post mortem eius, cum putares eam viuere, emeris: Atilicinus negat esse legatos ei, cui mulier ita legauerit, ORNAMENTA, QVAE MEA CAVSA PARATA SVNT ERVNTVE: non enim eius causa videri parata esse, quae iam mortua ea emta fuerint.

VI. MARCELLVS libro singulari Responsorum:

SE-

1 Ap. Hal. *vel cibariis* absunt. 2 Hal. praefigit *ABVRNIVS*.

Seia ab herede Publio Maeuio ita legauit, Antoniae Tertvllae do lego avri pondo tot, et vnionem cvm hyacinthis: postea vnionem soluit, neque vllum mortis tempore inter ornamenta sua vnionem reliquit. Quaero, an heres ex causa fideicommissi aestimationem rei, quae in hereditate non est, praestare debeat? Marcellus respondit, non debere. §. 1. Item quaero, si probari possit, Seiam vniones et hyacinthos quosdam in aliam speciem ornamenti, quod postea pretiosius fecit additis aliis gemmis et margaritis, conuertisse: an hos vniones vel hyacinthos petere possit, et heres compellatur ornamento posteriori eximere, et praestare? Marcellus respondit, petere non posse: nam quid fieri potest, vt legatum vel fideicommissum durare existimetur, cum id quod testamento dabatur in sua specie non permanserit? nam quodammodo extinctum sit: vt interim omittam, quod etiam dissolutione ac permutatione tali, voluntas quoque videatur mutata. §. 2. Lucius Titius testamento ita scripsit, heredem mevm volo, fideiqve eivs committo, vt in patriam meam faciat porticvm pvblicam, in qva poni volo imagines argenteas, item marmoreas. Quaero, an legatum valeat? Marcellus respondit, valere: et operis, ceterorumque, quae ibi testator poni voluerit, legatum ad patriam pertinere: intelligi enim potuit [1], aliquod [2] ciuitati accedere ornamentum.

VII. Pavlvs libro octauo ad Plautium:

Si ita esset legatum, vestem meam, argentvm mevm, damnas esto dare: id legatum videtur, quod testamenti tempore fuisset: quia praesens tempus semper intelligeretur, si aliud comprehensum non esset: nam cum dicit, vestem meam, argentvm mevm; hac demonstratione mevm praesens, non futurum tempus ostendit. Idem est et si quis ita legauerit, servos meos.

VIII. Idem libro nono ad Plautium:

Plavtivs: mulier ita legauit, qvisqvis mihi heres erit, Titiae vestem meam, mvndvm, ornamentaqve mvliebria damnas esto dare. Cassius ait, si non appareret, quid sensisset. omnem vestem secundum verba testamenti legatam videri. Paulus: idem Iauolenus scribit, quia verisimile est, inquit, testatricem tantum ornamentorum vniuersitati derogasse, quibus significationem muliebrium accommodasset: accedere eo, quod illa demonstratio, mvliebria, neque vesti neque mundo applicari, salua ratione recti sermonis potest.

IX. Modestinvs libro nono Regularum:

Cvm certum auri vel argenti pondus legatum est, si non species designata sit: non materia, sed pretium praesentis temporis praestari debet.

X. Pomponivs libro quinto ad Quintum Mucium:

Qvintvs Mucius ait, si paterfamilias vxori vas, aut vestimentum, aut quippiam aliud ita legauit, qvod eivs cavsa emtvm paratvmve esset: id videtur legasse, quod magis illius, quam communis vsus causa paratum esset. Pomponius: sed hoc verum est, non solum si ipsius viri et vxoris communis vsus [3], sed etiam si liberorum eius, aut alterius alicuius communis vsus fuerit: id enim videtur demonstrasse, quod proprio vsui vxoris comparatum sit. Sed quod Quintus Mucius demonstrat, vas, aut vestimentum, aut quid aliud: efficit vt falsa sint, quae subiecimus, multum enim interest, generaliter an specialiter legentur haec: nam si generaliter, veluti ita [4], qvae vxoris cavsa comparata svnt: vera est illius definitio: si vero ita scriptum fuerit, vestem illam pvrpvram, vt certa demonstraret, licet adiectum sit, qvae eivs cavsa emta parata-ve essent, licet neque emta, neque parata, neque in vsum ei data sint, legatum omnimodo valet: quia certo corpore legato, demonstratio falsa posita non peremit legatum: veluti si ita sit scriptum, Stichvm, qvem ex venditione Titii emi: nam si neque emit, aut ex alia venditione emit, legatum nihilo minus valet. Plane si ita legatum fuerit, vas, aut vestimenta, aut qvae vxoris cavsa parata svnt; tunc aeque erit vera

1 Ap. Hal. *potuit* abest. 2 Hal. inserit *inde*. 3 Ap. Hal. *communis vsus* absunt. 4 Ap. Hal. *ita* abest.

vera Quinti Mucii ſententia, quo caſu ſciendum eſt, etiam ſi alienae res hae fuerint, quas putauit teſtator ſuas eſſe, heredem teneri, vt eas det.

XI. PROCVLVS libro quinto Epiſtolarum:

SI quis legauerit aurum, gemmas, margaritas, quae in eo auro eſſent: etiam id aurum, cui neque gemmae neque margaritae ineſſent, legaſſe videtur.

XII. PAPINIANVS libro decimo ſeptimo Quaeſtionum:

SI imaginem legatam heres deraſit, et tabulam ſoluit: poteſt dici, actionem ex teſtamento durare: quia legatum imaginis, non tabulae fuit.

XIII. SCAEVOLA libro decimo quinto Digeſtorum:

VXORI quis legauit his verbis, MVNDVM MVLIEBREM OMNEM, ORNAMENTA, ET QVIDQVID VIVVS DEDI, DONAVI, EIVS CAVSA COMPARAVI, CONFECI: ID OMNE DARI VOLO. Quaeſitum eſt, an carrucha dormitoria cum mulis, cum ſemper vxor vſa ſit, ei debeatur? Reſpondit, ſi eius vſus cauſa habita eſſet, deberi. Idem quaeſit, an ex eadem clauſula veſtis, quam ancillis, vel lecticariis eiusdem vxoris ſuae comparauerat, vel fecerat, praeſtanda eſſet? Reſpondit, praeſtandam.

XIV. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

SI ſtatuam legauero, et poſtea ex alia ſtatua bracchium ei adiecero, omnimodo ſtatua a legatario vindicari poteſt.

XV. SCAEVOLA libro decimo quinto Digeſtorum:

SPECIES auri et argenti Seiae legauit, et ab ea petit in haec verba, A TE SEIA, PETO, VT, QVIDQVID TIBI SPECIALITER IN AVRO, ARGENTO LEGAVI, ID CVM MORIERIS REDDAS, RESTITVAS ILLI ET ILLI VERNIS MEIS: QVARVM RERVM VSVSFRVCTVS, DVM VIVES, TIBI SVFFICIET. Quaeſitum eſt, an vſusfructus auri et argenti ſolus legatariae debeatur? Reſpondit, verbis, quae proponerentur, proprietatem legatam addito onere fideicommiſſi.

XVI. IDEM libro decimo octauo Digeſtorum:

FILIAM in poteſtate patris manentem mater ſcripſit heredem, eique patrem Maeuium ſubſtituit, et ita ſcripſit, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, FIDEI EIVS COMMITTO, VTI ORNAMENTA MEA OMNIA, AVRVM, ARGENTVM, VESTIMENTA, QVIBVS EGO VSA SVM, NE VENEANT, ET FILIAE MEAE RESERVENTVR. Quaeſitum eſt, cum, filia recuſante, pater ex ſubſtitutione heres extitiſſet, et inteſtato deceſſiſſet, filia autem bonis eius abſtinuerat: an fideicommiſſum petere poſſit? Reſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, videri patris vtiliter fidei commiſſum. Claudius: quoniam verbo ſeruandi, quod ſcriptum eſt, videri in id tempus dilatum fideicommiſſum, quo ſui iuris futurus eſſet is, cui dabatur.

XVII. VLPIANVS libro vigeſimo primo ad Sabinum:

SI gemma ex annulo legetur, vel aliae materiae iunctae, vel emblemata: recte legantur, et ſeparantur, et praeſtanda ſunt.

XVIII. SCAEVOLA libro vigeſimo ſecundo Digeſtorum:

QVI vxori ſuae legauerat bonorum ſuorum decimam, et mancipia, et ſpecies argenti quas expreſſerat: eidem annulos et veſtem reddi ab heredibus petit, quaſi propria vxoris fuiſſent. Quaeſitum eſt, ſi vxoris non fuerint: an praeſtari ex cauſa legati deberent? Reſpondit, legandi animo dediſſe ea videri, niſi contrarium ab herede approbetur. §. 1. Idem teſtator fidei commiſit vxoris, vt quidquid ad eam ex teſtamento eius perueniſſet, alumno communi reſtitueret. Quaeſitum eſt, an etiam eas res, quas proprias vxoris ſuae fuiſſe teſtator ſciat, eique reddi praecepit, alumno praeſtare debeat? Reſpondit, ſi propriae fuiſſent, non debere: ſi legato adquirerentur, debere. §. 2. Mulier teſtamento, et poſtea codicillis multas ſpecies veſtis, argenti, quas vel ipſa ſe confeciſſe, vel habere ſignificauit, ſpecialiter per fideicommiſſum reliquit. Quaeſitum eſt, an non aliae legatariis cederent, quam quae in hereditate inuentae eſſent? Reſpondit, eas cedere, quae inuentae eſſent.

XIX. VLPIANVS libro vigeſimo ad Sabinum:

CVM aurum vel argentum legatum eſt, quidquid auri argentique relictum ſit, legato continetur, ſiue factum, ſiue infectum [1]: pecuniam autem ſignatam placet eo legato non contineri. §. 1. Proinde ſi certum pondus auri ſit legatum, vel argenti: magis quantitas legata videtur, nec ex vaſis tanget. §. 2. Sed ſi argenti fa-

cti

1 Hal. addit ſit.

facti pondo centum fint legata: ex facto argento debebitur legatum. Vnde eft quaefitum apud Celfum, an et vafcula poffit feparare? Et fcripfit, vafcula non feparaturum, licet ei optio fuerit relicta. §. 3. Idem Celfus libro nono decimo quaeftionum quaerit, fi centum pondo argenti fuerint relicta, an replumbari debeant, vt fic appendantur? Et Proculus et Celfus aiunt, exemto plumbo appendi debere: nam et emtoribus replumbatae adfignantur, et in rationes argenti pondus fic defertur: quae fententia habet rationem. §. 4. Plane fi cui vafcula argentea, vtputa lances quadratae fint legatae: etiam [1] plumbum, quo continentur, eum fequetur. §. 5. Simili modo quaeritur, fi cui argentum legetur, an emblemata aurea, quae in eo funt, eum fequantur? Et Pomponius libro quinto ex Sabino diftinguit multum intereffe, certum pondus ei argenti facti legetur, an vero argentum factum: fi pondus, non contineri: fi argentum factum, contineri: quoniam argento cedit, quod ad fpeciem argenti iunctum eft, quemadmodum claui aurei, et purpurae pars funt veftimentorum. Idem Pomponius libris epiftolarum, et fi non funt claui veftimentis confuti: tamen vefte legata contineri. §. 6. Idem Celfus libro nono decimo Digeftorum, commentariorum feptimo fcribit, auro legato ea quae inaurata funt non deberi: nec aurea emblemata, quae in abfidibus argenteis fint. §. 7. An autem auri appellatione annuli aurei contineantur, quaeritur? Et Quintus Saturninus libro decimo ad Edictum fcribit, contineri. §. 8. Lectum plane argenteum, vel fi qua alia fupellex argentea fuit, argenti appellatione non continetur, fi numero argenti habita non eft: vt in iunctura argentea fcio me dixiffe, quod non in argentario paterfamilias reponebat. Sed nec candelabra, nec lucernae argenteae, vel figilla, quae in domo repofita funt, vel imagines argenteae, argenti appellatione continebuntur: nec fpeculum vel [2] parieti adfixum, vel etiam quod mulier mundi caufa habuit: fi modo non in argenti numero habita funt. §. 9. Argento facto legato, Quintus Mucius ait, vafa argentea contineri: veluti parapfidas, acetabula, tryllas, pelues, et his fimilia: non tamen quae fuppellectilis funt. §. 10. Sed cui vafa fint legata, non folum ea continentur, quae aliquid in fe recipiant edendi bibendique caufa paratum, fed et quae aliquid fuftineat: et ideo fcutellas vel promulfidaria contineri. Repofitoria quoque continebuntur: nam vaforum appellatio generalis eft: dicimus vafa vinaria et naualia. §. 11. Infecti autem argenti appellatio rudem materiam continet, id eft, non factam. Quid ergo, fi coeptum fit argentum fabricari, nondum perfectum? vtrum facti an infecti appellatione contineatur, dubitari poteft: fed puto magis facti. Certe fi iam erat factum, fed celabatur, facti appellatione continebitur. An et celati continebitur, quod celari coepit? et puto contineri, fi cui forte celatum fit argentum legatum. §. 12. Si cui efcarium argentum legatum fit: id folum debebitur, quod ad epulandum in minifterio habuit, id eft, ad efum et potum. Vnde de aquiminario dubitatum eft: et puto contineri: nam et hoc propter efcam paratur. Certe fi caccabos argenteos habebat, vel miliarium argenteum, vel fartaginem, vel aliud vas ad coquendum: dubitari poterit, an efcario contineatur? et haec magis cocinatorii inftrumenti funt. §. 13. Perueniamus et ad gemmas inclufas argento, auroque: et ait Sabinus, auro argentoue cedere: ei enim cedit, cuius maior eft fpecies: quod recte expreffum, femper enim cum quaerimus, quid cui cedat, illud fpectamus, quid cuius rei ornandae caufa adhibetur: vt acceffio cedat principali, cedent igitur gemmae phialis, vel lancibus, inclufae auro, argentoue. §. 14. Sed et in coronis menfarum gemmae coronis cedent, et hae menfis. §. 15. In margaritis quoque et auro idem eft: nam fi margaritae auri ornandi gratia adhibitae funt, auro cedunt: fi contra, aurum margaritis cedet. §. 16. Idem et in gemmis anulis inclufis. §. 17. Gemmae autem funt perlucidae materiae: quas, vt refert Sabinus libris ad Vitellium, Seruius a [3] lapillis eo diftinguebat, quod gemmae effent perlucidae materia veluti fmaragdi, chryfolithi, amethufti: lapilli autem contrariae fuperioribus naturae, vt obfiani, veientani. §. 18. Margaritas autem nec gemmis nec lapillis contineri, fatis conftitiffe, ibidem Sabinus ait: quia concha apud rubrum mare et crefcit, et colafcit. §. 19. Murrina autem vafa in gemmis non effe Caffius fcribit. §. 20. Auro legato, vafa aurea continentur: et gemmis, gemmea vafa: fecundum haec fiue gemmae fint in aureis vafis

1 Ap. Hal. *etiam* abeft. 2 Ap. Hal. *vel* abeft. 3 Ap. Hal. *a* abeft.

vasis, siue in argenteis, auro argentoue cedent: quoniam hoc spectamus, quae res, cuius rei ornandae caussa fuerit adhibita, non quae sit pretiosior.

XX. Pavlvs libro tertio ad Sabinum:

Si vt habiliter gemmae geri possint, inclusae auro fuerint: tum aurum gemmis dicimus cedere.

XXI. Pomponivs libro sexto ad Sabinum:

In argento potorio vtrum id dumtaxat sit, in quo bibi possit: an etiam id, quod ad praeparationem bibendi comparatum est, veluti colum niuarium, et vrceoli, dubitari potest: sed propius est, vt haec quoque insint. §. 1. Vnguentis legatis, non tantum ea legata videntur, quibus vnguimur voluptatis causa, sed et valetudinis: qualia sunt commagena, glaucina, crina, rosa, mura, colum, nardum purum: hoc quidem etiam, quo elegantiores sint et mundiores, vnguuntur feminae. §. 2. Sed de aquiminario Cassius ait, consultum se respondisse, cum alteri argentum potorium, alteri escarium legatum esset, escario cedere.

XXII. Vlpianvs libro vigesimo secundo ad Sabinum:

Vestimentvm id est, quod detextum est, etsi desectum non sit, id est, si sit consummatum [1]. Quod in tela est, nondum pertextum, vel [2] detextum, contextum appellatur. Quisquis igitur vestem legauerit: neque stamen, neque subtemen legato continebitur.

XXIII. Idem libro quadragesimo quarto ad Sabinum:

Vestis, an vestimenta legentur, nihil refert. §. 1. Vestimentorum sunt omnia lanea, lineaque, vel serica, vel bombucina, quae induendi, praecingendi, amiciendi, insternendi, iniiciendi, incumbendiue causa parata sunt: et quae his accessionis vice cedunt, quae sunt insitae picturae, clauique, qui vestibus insuuntur. §. 2. Vestimenta omnia aut virilia sunt, aut puerilia, aut muliebria, aut communia, aut familiarica. Virilia sunt, quae ipsius patrisfamiliae causa parata sunt: veluti togae, tunicae, palliola, vestimenta, stragula, amfitaba, et saga, reliquaque similia. Puerilia sunt, quae ad nullum alium vsum pertinent, nisi puerilem: veluti togae praetextae, aliculae, chlamydes, pallia, quae filiis nostris comparamus. Muliebria sunt, quae matrisfamiliae causa sunt comparata, quibus vir non facile vti potest sine vituperatione, veluti stolae, pallia, tunicae, capitia, zonae, mitrae, quae magis capitis tegendi, quam ornandi causa sunt comparata, plagulae, penulae. Communia sunt, quibus promiscue vtitur mulier cum viro, veluti si eiusmodi penula palliumue est, et reliqua huiusmodi [3], quibus sine reprehensione vel vir vel vxor vtatur. Familiarica sunt, quae ad familiam v[4]iendam parata sunt: sicuti saga, tunicae, penulae, lintea, vestimenta, stragula, et consimilia. §. 3. Vestis etiam ex pellibus constabit.

XXIV. Pavlvs libro vndecimo ad Sabinum:

Cvm et tunicas et stragula pellicia nonnulli habeant.

XXV. Vlpianvs libro quadragesimo quarto ad Sabinum:

Argvmento sunt etiam nationes quaedam, veluti Sarmatarum, quae pellibus teguntur. §. 1. Aristo etiam coactilia vesti cedere ait, et tegimenta subselliorum huic legato cedere. §. 2. Vittae margaritarum, item fibulae ornamentorum magis, quam vestis sunt. §. 3. Tapeta vesti cedunt, quae aut sterni aut iniici solent. Sed stragulas, et babylonica, quae equis insterni solent, non puto vestis esse. §. 4. Fasciae crurales pedulesque, et inpilia, vestis loco sunt, quia partem corporis vestiunt. Alia causa est odonum: quia vsum calciamentorum praestant. §. 5. Ceruicalia quoque vestis nomine continentur. §. 6. Si quis addiderit vestem svam, apparet, de ea eum sensisse, quam ipse in vsus suos habuit. §. 7. Culcitae etiam vestis erunt. §. 8. Item pelles caprinae et agninae vestis erunt. §. 9. Muliebri veste legata, et infantilem contineri, et puellarum, et virginum, Pomponius libro vicesimo secundo ad Sabinum recte scribit: mulieres enim omnes dici, quaecumque sexus feminini sunt. §. 10. Ornamenta muliebria sunt, quibus mulier ornatur, veluti inaures, armillae, viriolae, anuli, praeter signatorios, et omnia, quae ad aliam rem nullam parantur, nisi corporis ornandi causa: quo ex numero etiam haec sunt, aurum, gemmae, lapilli, quia aliam nullam in se vtilitatem habent. Mundus mulieris est, quo mulier mundior fit. [5] Continentur eo specula, matulae, vnguenta, vasa vnguentaria, et si qua similia dici possunt: veluti lauatio, riscus. Ornamentorum haec: vittae, mitrae, semi-

1 Ap. Hal. *id est, si sit consummatum* absunt. 2 Ap. Hal. *pertextum, vel* absunt. 3 Ap. Hal. *huiusmodi* abest. 4 *emundata*. 5 *muliebris*.

mitrae, calautica, acus cum margarita quam mulieres habere solent: reticula, crocufantia. Sicut et mulier potest esse munda, non tamen ornata: vt solet contingere in his, quae se emundauerint lotae in balneo, neque se ornauerint: et contra est aliqua ex somno statim ornata, non tamen commundata [1]. §. 11. Margarita, si non soluta sunt, vel qui alii lapides, si quidem exemtiles sint, dicendum est ornamentorum loco haberi. Sed etsi in hoc sint resoluti, vt componantur, ornamentorum loco sunt. Quod si adhuc sint rudes lapilli, vel margaritae, vel gemmae, ornamentorum loco non erunt: nisi alia mens fuit testantis, qui haec quoque, quae ad ornamenta parauerat, ornamentorum loco, et appellatione comprehendi voluit. §. 12. Vnguenta, quibus valetudinis causa vnguntur, mundo non continentur.

XXVI. Pavlvs libro vndecimo ad *Sabinum*:

Qvamvis quaedam ex veste magis ornatus gratia, quam quo corpus tegant, comparentur: tamen, quod eo nomine sint reperta, potius habenda esse vestis numero, quam ornamentorum. Similiter ornamentorum esse constat, quibus vti mulieres venustatis et ornatus causa coeperunt: neque referre, si quaedam eorum alium quoque vsum praebeant, sicuti mitrae, et anademata: quamuis enim corpus tegant, tamen ornamentorum, non vestis esse.

XXVII. Vlpianvs libro quadragesimo quarto ad Sabinum:

Qvintvs Mucius libro secundo iuris ciuilis ita definit, argentum factum, vas argenteum videri esse. §. 1. An cui argentum omne legatum est, ei nummi quoque legati esse videantur, quaeritur? Et ego puto, non contineri: non facile enim quisquam argenti numero nummos computat. Item argento facto legato, puto, nisi euidenter contra sensisse testatorem appareat, nummos non contineri. §. 2. Argento omni legato, quod suum esset: sine dubio non debetur id, quod in credito esset: hoc ideo, quia non videtur suum esse, quod vindicari non possit. §. 3. Cui aurum vel argentum factum legatum est, si fractum, aut collisum sit, non continetur. Seruius enim existimat, aurum vel argentum factum id videri, quo commode vti possumus: argentum autem fractum et collisum non incidere in eam definitionem, sed infecto contineri. §. 4. Cui legatum est aurum omne, quod suum esse, cum moreretur, vindicare potuit: suum esse. Sed si qua distributio eius rei facta est, tunc interest, quomodo sit legatum. Si factum aurum legatum est, omne ad eum pertinet, cui legatum est, ex quo auro aliquid est effectum: siue id suae, siue alterius vsionis causa paratum esset: veluti vasa aurea, emblemata, signa, aurum muliebre, et cetera, quae his rebus sunt similia. Sed si infectum legatum est, quod eius ita factum est, vt eo, quod ad rem comparatum est, non possis vti sine refectione, quodque ab eo patrefamilias infecti numero fuerat, id videtur legatum esse. Si autem aurum vel argentum signatum legatum est, id paterfamilias videtur testamento legasse, quod eius aliqua forma est expressum: veluti, quae Philippi sunt, itemque nomismata, et similia. §. 5. Argento legato, non puto ventris causa habita scaphia contineri: quia argenti numero non habentur. §. 6. Argentum factum recte quis ita definierit, quod neque massa, neque in lamna, neque signato, neque in supellectili, neque in mundo, neque in ornamentis insit.

XXVIII. Alfenvs Varvs libro septimo Digestorum:

Cvm in testamento alicui argentum, quod vsus sui causa paratum esset, legaretur, itemque vestis, aut supellex: quaesitum est, quid cuiusque vsus causa videretur paratum esse: vtrumne id argentum, quod victus sui causa paratum paterfamilias ad quotidianum vsum parasset: an et si eas mensas argenteas, & eius generis argentum haberet, quo ipse non temere vteretur, sed commodare ad ludos, et ad ceteras apparationes soleret? et magis placet, quod victus sui causa paratum est, tantum contineri.

XXIX. Florentinvs libro vndecimo Institutionum:

Si quando alterius generis materia auro argentoue iniecta sit: si factum aurum vel argentum legetur, et id, quod iniectum est, debetur. §. 1. Vtra autem vtrius materiae sit accessio, visu atque vsu rei, consuetudinis patrisfamilias aestimandum est.

XXX. Pavlvs libro singulari de adsignatione libertorum:

Si quis ita legauerit, vxori meae mvndvm, ornamenta, sev qvae eivs cavsa paravi, do lego: placet omnia deberi. Sicuti cum ita legatur, Titio vina, qvae in vrbe habeo, sev in portv, do lego:

1 *emundata*.

go: omnia deberi [1]. Hoc enim verbum sev ampliandi legati gratia positum eſt.

XXXI. Labeo libro ſecundo Poſteriorum a Iauoleno epitomatorum:

Qvi lancem maximam, minorem, minimam relinquebat, ita legauerat, LANCEM MINOREM ILLI LEGO: mediae magnitudinis videri legatam lancem reſponſum eſt, ſi non appareret, quam lancem ex his paterfamilias demonſtrare voluiſſet.

XXXII. Pavlvs libro ſecundo ad Vitellium:

Pedicvlis argenteis adiuncta ſigilla aenea, ceteraque omnia, quae ad eandem ſimilitudinem redigi poſſunt, argento facto cedunt. §. 1. Auro facto adnumerantur gemmae annulis incluſae: quippe annulorum ſunt. Cymbia argentea cruſtis aureis illigata: margaritae, quae ita ornamentis muliebribus contextae ſunt, vt in his aſpectus auri potentior ſit, auro facto adnumerantur. Aurea emblemata, quae in lapidibus, apſidibus argenteis eſſent, et replumbari poſſent, deberi Gallus ait: ſed Labeo improbat. Tubero autem, quod teſtator auri numero habuiſſet, legatum deberi ait: alioquin aurata et incluſa vaſa alterius materiae, auri numero non habenda. §. 2. Argento potorio vel eſcario legato, in his, quae dubium eſt cuius generis ſint, conſuetudinem patrisfamilias ſputandum: non etiam in his, quae certum eſt eius generis non eſſe. §. 3. Quidam primipilaris vxori ſuae argentum eſcarium legauerat. Quaeſitum eſt, cum paterfamilias in argento ſuo vaſa habuerit, quibus et potabat et edebat: an legato haec quoque vaſa continerentur? Scaeuola reſpondit, contineri. §. 4. Idem, cum quaereretur de tali legato, HOC AMPLIVS FILIA MEA DVLCISSIMA E MEDIO SVMITO, TIBIQVE HABETO ORNAMENTVM OMNE MEVM MVLIEBRE CVM AVRO, ET SI QVA ALIA MVLIEBRIA APPARVERIT: cum teſtatrix negotiatrix fuerit, an non ſolum argentum, quod in domo, vel intra horreum vſibus eius fuit, legato cedit: ſed etiam quod in Baſilica fuit muliebre: reſpondit, ſi teſtatrix habuit proprium argentum ad vſum ſuum paratum, non videri id legatum, quod negotiandi cauſa venale proponi ſoleret: niſi de eo quoque ſenſiſſe, is, qui petat, probet. §. 5. Neratius Proculum refert ita reſpondiſſe, vaſis electrinis legatis, nihil intereſſe, quantum ex vaſa, de quibus quaeritur, argenti aut electri habebant. Sed vtrum argentum electro, an electrum argento cedat? Id ex aſpectu vaſorum facilius intelligi poſſe: quod ſi in obſcuro ſit, inſpiciendum eſt, in vtro numero ea vaſa is, qui teſtamentum fecit, habuerit. §. 6 Labeo teſtamento ſuo Neratiae vxori ſuae nominatim legauit, VESTEM, MVNDVM MVLIEBREM OMNEM, ORNAMENTAQVE MVLIEBRIA OMNIA, LANAM, LINVM, PVRPVRAM, VERSICOLORIA, FACTA INFECTAQVE OMNIA, et cetera: ſed non mutat ſubſtantiam rerum non neceſſaria verborum multiplicatio, quia Labeo teſtamento lanam, ac deinde verſicoloria ſcripſit, quaſi deſit lana tincta, lana eſſe: detractoque verbo VERSICOLORIO, nihilo minus etiam verſicoloria debebuntur, ſi non appareat, aliam defuncti voluntatem fuiſſe. §. 7. Titia mundum muliebrem Septitiae legauit: ea putabat, ſibi legata et ornamenta, et monilia, in quibus gemmae et margaritae inſunt, et annulos, et veſtem tam coloriam, quam verſicoloriam. Quaeſitum eſt, an haec omnia mundo continentur? Scaeuola reſpondit, ex his, quae proponerentur, dumtaxat argumentum balneare mundo muliebri contineri. §. 8. Item cum inaures, in quibus duae margaritae elenchi, et ſmaragdi duo, legaſſet, et poſtea elenchos eisdem detraxiſſet: et quaereretur, an nihilo minus detractis elenchis inaures deberentur: reſpondit, deberi, ſi maneant inaures, quamuis margarita eis detracta ſint. §. 9. De alio idem reſpondit, cum quaedam ornamentum mamillatum ex cylindris triginta quatuor et tumpanis margaritis triginta quatuor legaſſet, et poſtea quatuor ex cylindris, etiam ſex de margaritis detraxiſſet.

XXXIII. Pomponivs libro quarto ad Quintum Mucium:

Inter veſtem virilem et veſtimenta virilia nihil intereſt: ſed difficultatem facit mens legantis, ſi et ipſe ſolitus fuerit vti quadam veſte, quae etiam mulieribus conueniens eſt, itaque ante omnia dicendum eſt, eam legatam eſſe, de quaſenſerit teſtator: non quae reuera aut muliebris, aut virilis ſit: nam et Quintus Titius [2] ait, ſcire ſe quendam Senatorem muliebribus caenatoriis vti ſolitum: qui, ſi legaret muliebrem veſtem, non videretur de ea ſenſiſſe, qua ipſe quaſi virili vtebatur.

XXXIV.

1 Ap. Hal. *omnia deberi* abſunt. 2 Ap. Hal. *Titius* abeſt.

XXXIV. IDEM libro nono ad Quintum Mucium:

SCRIBIT Quintus Mucius, si aurum suum omne paterfamilias vxori suae legasset, id aurum, quod aurifici faciendum dedisset, aut quod ei deberetur, si ab aurifice ei repensum non esset, mulieri non debetur. Pomponius: hoc ex parte verum est, ex parte falsum. Nam de eo, quod debetur, sine dubio, vtputa si auri libras stipulatus fuerit, hoc aurum, quod ei deberetur ex stipulatu, non pertinet ad vxorem: cum illius factum adhuc non sit: id enim, quod suum esset, non quod in actione haberet, legauit. In aurifice falsum est, si aurum dederit, ita vt ex eo auro aliquid sibi faceret: nam tunc, licet apud aurificem sit aurum, dominium tamen non mutabit: manet tamen eius, qui dedit, et tantum videtur mercedem praestaturus pro opera aurifici: per quod eo perducimur, vt nihilo minus vxori debeatur. Quod si aurum dedit aurifici, vt non tamen ex eo auro fieret sibi aliquod corpusculum, sed ex alio: tunc quatenus dominium transit eius auri ad aurificem, quippe quasi permutationem fecisse videatur, et hoc aurum non transibit ad vxorem. §. 1. Item scribit Quintus Mucius, si maritus vxori, cum haberet quinque pondo auri, legasset ita, aurum, quodcumque vxoris causa paratum esset, vti heres vxori daret, etiam si libra auri inde venisset, et mortis tempore amplius quam quatuor librae non deprehendentur, in totis quinque libris heredem esse obligatum: quoniam articulus EST praesentis temporis demonstrationem in se continens. Quod ipsum, quantum ad ipsam [1] iuris obligationem pertineat, recte dicetur, id est, vt ipso iure heres sit obligatus: verum sciendum, si in hoc alienauerit testator inde libram quod deminuere vellet ex legato vxoris suae, tunc mutata voluntas defuncti locum faciet doli mali exceptioni, vt, si perseuerauerit mulier in petendis quinque libris, exceptione doli mali submoueatur: sed si ex necessitate aliqua compulsus testator, non quod vellet deminuere ex legato, tunc mulieri ipso iure quinque librae auri debebuntur, nec doli mali exceptio nocebit aduersus petentem. §. 2. Quod si ita legasset vxori, AVRVM, QVOD EIVS CAVSA PARATVM ERIT: tunc rectissime scribit Quintus Mucius, vt haec scriptura habeat in se et demonstrationem legati, et argumentum: ideoque ipso iure, alienata libra auri, amplius quatuor pondo non remanebunt in obligatione, nec erit vtendum distinctione, qua ex causa alienauerit testator.

XXXV. PAVLVS libro decimo quarto Responsorum:

TITIAE AMICAE MEAE, CVM QVA SINE MENDACIO VIXI, AVRI PONDO QVINQVE DARI VOLO. Quaero, an heredes ad praestationem integrae materiae auri, an ad pretium, et quantum praestandum compellendi sint? Paulus respondit, aut aurum ei, de qua quaeritur, praestari oportere: aut pretium auri, quanti comparari potest. §. 1. Item quaero, si lite contestata Praetor ita pronuntiauit, vt materia praestetur: an tutores audiendi sint, ab hac sententia pupillum, aduersus quem pronuntiatum est, apud successorem eius in integrum restituere volentes? Paulus respondit, Praetorem, qui auro legato certi ponderis materiam praestari iussit, recte pronuntiasse videri.

XXXVI. SCAEVOLA libro tertio Responsorum:

SEIAE DVLCISSIMAE POCVLVM AVREVM, QVOD ELEGERIT, FIDEI HEREDVM COMMITTO, VT DARENT. Quaero, cum in hereditate non sint nisi truellae, scyphi, modioli, phialae: an Seiae de his speciebus eligere possit? Respondit, cum omnia potui parata, pocula dicuntur, posse eam ex his eligere.

XXXVII. PAVLVS libro vigesimo primo Responsorum:

ORNAMENTORVM appellatione vestem muliebrem non contineri, nec errorem heredis ius mutasse respondi.

XXXVIII. SCAEVOLA libro tertio Responsorum:

TITIA testamento, item codicillis multas species tam argenti quam vestis specialiter per fideicommissum reliquit. Quaero, an non aliae species legato cedant, quam quae in hereditate inuentae essent? Respondit, eas cedere, quae inuentae essent: de ceteris cauendum, vt si inuentae essent, praestentur. §. 1. SEMPRONIAE PIAE HOC AMPLIVS COOPERTORIA TABIANA, ET TVNICAS TRES CVM PALLIOLIS, QVAE ELEGERIT, DARI VOLO. Quaero, an ex vniuersa veste, id est, an ex [2] synthesi, tunicas singulas, et palliola Sempronia eligere possit? Respondit, si essent tunicae singulares cum palliolis relictae, ex his

1 Ap. Hal. *ipsam* abest. 2 Ap. Hal. *an ex* absunt.

go: omnia deberi [1]. Hoc enim verbum sev ampliandi legati gratia positum est.

XXXI. Labeo libro secundo Posteriorum a Iauoleno epitomatorum:

Qvi lancem maximam, minorem, minimam relinquebat, ita legauerat, LANCEM MINOREM ILLI LEGO: mediae magnitudinis videri legatam lancem responsum est, si non appareret, quam lancem ex his paterfamilias demonstrare voluisset.

XXXII. Pavlvs libro secundo ad Vitellium:

Pedicvlis argenteis adiuncta sigilla aenea, ceteraque omnia, quae ad eandem similitudinem redigi possunt, argento facto cedunt. §. 1. Auro facto adnumerantur gemmae annulis inclusae: quippe annulorum sunt. Cymbia argentea crustis aureis illigata: margaritae, quae ita ornamentis muliebribus contextae sunt, vt in his aspectus auri potentior sit, auro facto adnumerantur. Aurea emblemata, quae in lapidibus, apsidibus argenteis essent, et replumbari possent, deberi Gallus ait: sed Labeo improbat. Tubero autem, quod testator auri numero habuisset, legatum deberi ait: alioquin aurata et inclusa vasa alterius materiae, auri numero non habenda. §. 2. Argento potorio vel escario legato, in his, quae dubium est cuius generis sint, consuetudinem patrisfamilias sputandum: non etiam in his, quae certum est eius generis non esse. §. 3. Quidam primipilaris vxori suae argentum escarium legauerat. Quaesitum est, cum paterfamilias in argento suo vasa habuerit, quibus et potabat et edebat: an legato haec quoque vasa continerentur? Scaeuola respondit, contineri. §. 4. Idem, cum quaereretur de tali legato, HOC AMPLIVS FILIA MEA DVLCISSIMA E MEDIO SVMITO, TIBIQVE HABETO ORNAMENTVM OMNE MEVM MVLIEBRE CVM AVRO, ET SI QVA ALIA MVLIEBRIA APPARVERIT: cum testatrix negotiatrix fuerit, an non solum argentum, quod in domo, vel intra horreum vsibus eius fuit, legato cedit: sed etiam quod in Basilica fuit muliebre: respondit, si testatrix habuit proprium argentum ad vsum suum paratum, non videri id legatum, quod negotiandi causa venale proponi soleret: nisi de eo quoque sensisse, is, qui petat, probet. §. 5. Neratius Proculum refert ita respondisse, vasis electrinis legatis, nihil interesse, quantum ex vasa, de quibus quaeritur, argenti aut electri habebant. Sed vtrum argentum electro, an electrum argento cedat? Id ex aspectu vasorum facilius intelligi posse: quod si in obscuro sit, inspiciendum est, in vtro numero ea vasa is, qui testamentum fecit, habuerit. §. 6 Labeo testamento suo Neratiae vxori suae nominatim legauit, VESTEM, MVNDVM MVLIEBREM OMNEM, ORNAMENTAQVE MVLIEBRIA OMNIA, LANAM, LINVM, PVRPVRAM, VERSICOLORIA, FACTA INFECTAQVE OMNIA, et cetera: sed non mutat substantiam rerum non necessaria verborum multiplicatio, quia Labeo testamento lanam, ac deinde versicoloria scripsit, quasi desit lana tincta, lana esse: detractoque verbo VERSICOLORIO, nihilo minus etiam versicoloria debebuntur, si non appareat, aliam defuncti voluntatem fuisse. §. 7. Titia mundum muliebrem Septitiae legauit: ea putabat, sibi legata et ornamenta, et monilia, in quibus gemmae et margaritae insunt, et annulos, et vestem tam coloriam, quam versicoloriam. Quaesitum est, an haec omnia mundo continentur? Scaeuola respondit, ex his, quae proponerentur, dumtaxat argumentum balneare mundo muliebri contineri. §. 8. Item cum inaures, in quibus duae margaritae elenchi, et smaragdi duo, legasset, et postea elenchos eisdem detraxisset: et quaereretur, an nihilo minus detractis elenchis inaures deberentur: respondit, deberi, si maneant inaures, quamuis margarita eis detracta sint. §. 9. De alio idem respondit, cum quaedam ornamentum mamillatum ex cylindris triginta quatuor et tumpanis margaritis triginta quatuor legasset, et postea quatuor ex cylindris, etiam sex de margaritis detraxisset.

XXXIII. Pomponivs libro quarto ad Quintum Mucium:

Inter vestem virilem et vestimenta virilia nihil interest: sed difficultatem facit mens legantis, si et ipse solitus fuerit vti quadam veste, quae etiam mulieribus conueniens est, itaque ante omnia dicendum est, eam legatam esse, de qua senserit testator: non quae reuera aut muliebris, aut virilis sit: nam et Quintus Titius [2] ait, scire se quendam Senatorem muliebribus caenatoriis vti solitum: qui, si legaret muliebrem vestem, non videretur de ea sensisse, qua ipse quasi virili vtebatur.

XXXIV.

1 Ap. Hal. *omnia deberi* absunt. 2 Ap. Hal. *Titius* abest.

XXXIV. Idem libro nono ad Quintum Mucium:

Scribit Quintus Mucius, si aurum suum omne paterfamilias vxori suae legasset, id aurum, quod aurifici faciendum dedisset, aut quod ei deberetur, si ab aurifice ei repensum non esset, mulieri non debetur. Pomponius: hoc ex parte verum est, ex parte falsum. Nam de eo, quod debetur, sine dubio, vtputa si auri libras stipulatus fuerit, hoc aurum, quod ei deberetur ex stipulatu, non pertinet ad vxorem: cum illius factum adhuc non sit: id enim, quod suum esset, non quod in actione haberet, legauit. In aurifice falsum est, si aurum dederit, ita vt ex eo auro aliquid sibi faceret: nam tunc, licet apud aurificem sit aurum, dominium tamen non mutabit: manet tamen eius, qui dedit, et tantum videtur mercedem praestaturus pro opera aurifici: per quod eo perducimur, vt nihilo minus vxori debeatur. Quod si aurum dedit aurifici, vt non tamen ex eo auro fieret sibi aliquod corpusculum, sed ex alio: tunc quatenus dominium transit eius auri ad aurificem, quippe quasi permutationem fecisse videatur, et hoc aurum non transibit ad vxorem. §. 1. Item scribit Quintus Mucius, si maritus vxori, cum haberet quinque pondo auri, legasset ita, aurum, quodcumque vxoris causa paratum esset, vti heres vxori daret, etiam si libra auri inde venisset, et mortis tempore amplius quam quatuor librae non deprehendentur, in totis quinque libris heredem esse obligatum: quoniam articulus EST praesentis temporis demonstrationem in se continens. Quod ipsum, quantum ad ipsam [1] iuris obligationem pertineat, recte dicetur, id est, vt ipso iure heres sit obligatus: verum sciendum, si in hoc alienauerit testator inde libram quod deminuere vellet ex legato vxoris suae, tunc mutata voluntas defuncti locum faciet doli mali exceptioni, vt, si perseuerauerit mulier in petendis quinque libris, exceptione doli mali submoueatur: sed si ex necessitate aliqua compulsus testator, non quod vellet deminuere ex legato, tunc mulieri ipso iure quinque librae auri debebuntur, nec doli mali exceptio nocebit aduersus petentem. §. 2. Quod si ita legasset vxori, AVRVM, QVOD EIVS CAVSA PARATVM ERIT: tunc rectissime scribit Quintus Mucius, vt haec scriptura habeat in se et demonstrationem legati, et argumentum: ideoque ipso iure, alienata libra auri, amplius quatuor pondo non remanebunt in obligatione, nec erit vtendum distinctione, qua ex causa alienauerit testator.

XXXV. Pavlvs libro decimo quarto Responsorum:

Titiae amicae meae, cvm qva sine mendacio vixi, avri pondo qvinqve dari volo. Quaero, an heredes ad praestationem integrae materiae auri, an ad pretium, et quantum praestandum compellendi sint? Paulus respondit, aut aurum ei, de qua quaeritur, praestari oportere: aut pretium auri, quanti comparari potest. §. 1. Item quaero, si lite contestata Praetor ita pronuntiauit, vt materia praestetur: an tutores audiendi sint, ab hac sententia pupillum, aduersus quem pronuntiatum est, apud successorem eius in integrum restituere volentes? Paulus respondit, Praetorem, qui auro legato certi ponderis materiam praestari iussit, recte pronuntiasse videri.

XXXVI. Scaevola libro tertio Responsorum:

Seiae dvlcissimae pocvlvm avrevm, qvod elegerit, fidei heredvm committo, vt darent. Quaero, cum in hereditate non sint nisi truellae, scyphi, modioli, phialae: an Seiae de his speciebus eligere possit? Respondit, cum omnia potui parata, pocula dicuntur, posse eam ex his eligere.

XXXVII. Pavlvs libro vigesimo primo Responsorum:

Ornamentorvm appellatione vestem muliebrem non contineri, nec errorem heredis ius mutasse respondi.

XXXVIII. Scaevola libro tertio Responsorum:

Titia testamento, item codicillis multas species tam argenti quam vestis specialiter per fideicommissum reliquit. Quaero, an non aliae species legato cedant, quam quae in hereditate inuentae essent? Respondit, eas cedere, quae inuentae essent: de ceteris cauendum, vt si inuentae essent, praestentur. §. 1. Semproniae Piae hoc amplivs coopertoria Tabiana, et tvnicas tres cvm palliolis, qvae elegerit, dari volo. Quaero, an ex vniuersa veste, id est, an ex [2] synthesi, tunicas singulas, et palliola Sempronia eligere possit? Respondit, si essent tunicae singulares cum palliolis relictae, ex his

1 Ap. Hal. *ipsam* abest. 2 Ap. Hal. *an ex* absunt.

his dumtaxat eligi posse: quod si non est, heredem vel tunicas, et palliola, sed ex synthesi, praestaturum, vel veram aestimationem earum. §. 2. Seia testamento ita cauit, SI MIHI PER CONDITIONEM HVMANAM CONTIGERIS, IPSA FACIAM: SIN AVTEM, AB HEREDIBVS MEIS FIERI VOLO: IVBEOQVE SIGNVM DEI EX LIBRIS CENTVM IN ILLA SACRA AEDE ET IN PATRIA STATVI SVBSCRIPTIONE NOMINIS MEI. Quaesitum est, cum in eo templo non nisi aut aerea aut argentea tantum sint dona: heredes Seiae vtrum ex argento an ex auro signum ponere compellendi sunt, an aereum? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, argenteum ponendum.

XXXIX. IAVOLENVS libro secundo ex Posterioribus Labeonis:

SI vxori mundus muliebris legatus esset, ea tantummodo deberi, Ofilius, Labeo responderunt, quae ex his tradita vtendi causa vxori viro fuissent, aliter enim interpretantibus, summam fore captionem, si vascularius aut faber argentarius vxori ita legasset. §. 1. Cum ita legatum esset, ARGENTVM, QVOD DOMO MEAE ERIT, CVM MORIAR: Ofilius, nec quod depositum a se, nec quod commodatum reliquisset, argentum legatum videri, respondit. Idem Cascellius de commodato. Labeo, quod depositum esset, ita deberi, si praesentis custodiae causa, non perpetuae, veluti thesauro, depositum esset: quia illa verba QVOD DOMO MEAE ERIT sic accipi debere, ESSE SOLEBAT: et hoc probo. §. 2. Atteius Seruium respondisse scribit, cui argentum, quod in Tusculano fundo, cum moreretur, habuisset, legatum esset, et quod, antequam moreretur, ex vrbe in Tusculanum iussu testatoris translatum esset, deberi: contra forte, si iniussu translatum esset.

XL. SCAEVOLA libro decimo septimo Digestorum:

MEDICO suo contubernali et communium expeditionum comiti inter cetera ita legauerat: ARGENTVM VIATORIVM MEVM DARI VOLO. Quaesitum est, paterfamilias in diuersis temporibus reipublicae causa afuerat, quod viatorium argentum hoc legato comprehensum esse videtur? Respondit, quod habuisset argentum viatorium eo tempore cum testamentum faciebat, deberi. §. 1. Vxori suae testamento ita legatum est, SEMPRONIAE DOMINAE MEAE HOC AMPLIVS ARGENTVM BALNEARE. Quaesitum est, an etiam id argentum, quo diebus festis in balineo vti consueuit, legato cedat? Respondit, omne legatum videri. §. 2. Mulier decedens ornamenta legauerat ita, SEIAE AMICAE MEAE ORNAMENTA VNIVERSA DARI VOLO: eodem testamento ita scripserat, FVNERARI ME ARBITRIO VIRI MEI VOLO, ET INFERRI MIHI, QVAECVMQVE SEPVLTVRAE MEAE CAVSA FERAM EX ORNAMENTIS, LINEAS DVAS EX MARGARITIS, ET VIRIOLAS EX SMARAGDIS: sed neque heredes, neque maritus, cum humi corpus daret, ea ornamenta, quae corpori iussus erat adiici dederunt. Quaesitum est, vtrum ad eam, cui ornamenta vniuersa reliquerat, pertineant, an ad heredes? Respondit, non ad heredes, sed ad legatariam pertinere.

TIT. III.

DE LIBERATIONE LEGATA.

VLPIANVS libro vigesimo primo ad Sabinum:

OMNIBVS debitoribus ea, quae debent, recte legantur: licet domini eorum sint. §. 1. Iulianus scripsit, si res pignori data legetur debitori a creditore, valere legatum, habereque eum actionem, vt pignus recipiat, prius quam pecuniam soluat: sic autem loquitur Iulianus, quasi debitum non debeat lucrari: sed si alia testantis voluntas fuit, et ad hoc peruenietur exemplo luitionis.

II. POMPONIVS libro sexto ad Sabinum:

HEREDEM damnatum a fideiussore non petere, a reo petere posse: sed a reo petere vetitum, si a fideiussore petat: reo ex testamento teneri Celsus putat. §. 1. Idem Celsus ait, nullam dubitationem habere, quin, herede petere a debitore vetito, nec heres heredis petere possit.

III. VLPIANVS libro vigesimo tertio ad Sabinum:

LIBERATIONEM debitori posse legari, iam certum est. §. 1. Sed etsi chirographum quis decedens debitori suo dederit, exceptionem ei competere puto, quasi pro fideicommisso huiusmodi datione valitura. §. 2. Iulianus etiam libro quadragesimo Digestorum scripsit, si quis decedens, chirographum Seii Titio dederit, vt post mortem suam Seio

det,

det, aut, si conualuisset, sibi redderet: deinde Titius, defuncto donatore, Seio dederit, et heres eius petat debitum: Seius doli exceptionem habet. §. 3. Nunc de effectu legati videamus: et si quidem mihi liberatio sit relicta, cum solus sim debitor, siue a me petatur, exceptione vti possum: siue non petatur, possim agere, vt liberer per acceptilationem. Sed etsi cum alio sim debitor, puta duo rei fuimus promittendi, et mihi soli testator consultum voluit, agendo consequar, non vt accepto liberer, ne etiam conreus meus liberetur contra testatoris voluntatem: sed pacto liberabor. Sed quid si socii fuimus? videamus ne per acceptilationem debeam liberari: alioquin, dum a conreo meo petitur, ego inquietor. Et ita Iulianus libro trigesimo secundo Digestorum scripsit: si quidem socii non simus, pacto me debere liberari: si socii, per acceptilationem. §. 4. Consequenter quaeritur, an et ille socius pro legatario habeatur, cuius nomen in testamento scriptum non est: licet commodum ex testamento ad vtrumque pertineat, si socii sunt? Et est verum, non solum eum, cuius nomen in testamento scriptum est, legatarium habendum: verum eum quoque, qui non est scriptus, si et eius contemplatione liberatio relicta esset. §. 5. Vtrique autem legatarii habentur et in casu: nam et si quod ego debeo Titio, sit ei legatum mei gratia, vt ego liberer, nemo me negabit legatarium, vt et Iulianus eodem libro scribit, et Marcellus notat, vtriusque legatum esse, tam meum, quam creditoris mei, et si soluendo fuero: interesse enim creditoris, duos reos habere.

IV. Pomponius libro septimo ex Plautio:

Quid ergo est, cum agere poterit creditor ex testamento? non aliter heres condemnari debebit, quam si caueatur ei aduersus debitorem defensu iri. Item agente debitore, nihil amplius heres praestare debet, quam vt eum aduersus creditorem defendat.

V. Vlpianus libro vigesimo tertio ad Sabinum:

Si quis reum habeat et fideiussorem, et reo liberationem leget; Iulianus ibidem scripsit, reum per acceptilationem liberandum: alioquin, si fideiussorem coeperit conuenire, alia ratione reus conuenitur. Quid tamen, si donationis causa fideiussor interuenit, nec habet aduersus reum regressum? vel quid, si ad fideiussorem pecunia peruenerit, et ipse reum dederit vice sua, ipseque fideiusserit? pacto est reus liberandus. Atquin solemus dicere, pacti exceptionem fideiussori dandam, quae reo competit: sed cum alia sit mens legantis, alia paciscentis, nequaquam hoc dicimus. §. 1 Quod si fideiussori sit liberatio legata, sine dubio, vt et Iulianus scripsit, pacto erit fideiussor liberandus: sed et hic puto interdum acceptilatione liberandum, si vel reus ipse vere fuit, aut in eam rem socius reus [1]. §. 2. Idem Iulianus eodem libro scripsit, si filiusfamilias debitor fuerit, et patri eius fuerit liberatio relicta: patrem pacto liberandum esse, ne etiam filius liberetur: et parui, inquit, refert, si sit aliquid in peculio die legati cedente, nec ne: securitatem enim pater per hoc legatum consequitur: maxime, inquit, cum rei iudicandae tempus circa peculium spectetur. Huic patri similem facit Iulianus maritum, cui vxor post diuortium liberationem dotis legauit. Nam et hunc, licet die legati cedente soluendo non sit, legatarium esse: et vtrumque ait, solutum repetere non posse. Sed est verius, quod Marcellus notat, patrem petere posse: nondum enim erat debitor, cum solueret: maritum non posse, quod debitum soluit: patrem enim etsi quis debitorem existimauerit, attamen loco esse conditionalis debitoris, quem solutum repetere posse non ambigitur. §. 3. Sed si damnatus sit heres filium liberare, non adiicit Iulianus, vtrum acceptilatione filius, an pacto sit liberandus? Sed videtur hoc sentire, quasi acceptilatione debeat liberari: quae res patri quoque proderit: quod obtinendum est, nisi euidenter approbetur, contrarium sensisse testatorem, id est ne filius inquietetur, non, ne pater: tunc enim acceptilatione eum non liberandum, sed pacto. §. 4. Idem Iulianus scripsit, si pro filio pater fideiusserit, eique liberatio sit legata, eum pacto liberandum, quasi fideiussorem, non quasi patrem: et ideo de peculio posse conueniri: hoc ita demum putat, si duntaxat quasi fideiussorem eum voluit testator liberari: ceterum si et quasi patrem, et de peculio erit liberandus.

VI.

1 Hal. habet *scripsit* loco *reus*.

VI. Iavolenvs libro sexto Epistolarum:

Post emancipationem vero filii eatenus pater actionem habebit, quatenus aliquid ex peculio, aut in rem verso praestaturus est: id enim legatorum nomine ad patrem pertinebit, quod eius intererit. §. 1. Illud quaeri potest, an eo quoque nomine pater ex testamento agere possit, vt etiam filius actione liberetur? Quibusdam eousque extendi actionem placebat: quia patris interesse videatur, si peculium filio post emancipationem concessisset, integrum ius eius permanere. Ego contra sentio: nihil quicquam amplius patri praestandum ex eiusmodi scriptura testamenti puto: quam vt nihil ex eo, quod praestaturus heredi fuerit, praestet.

VII. Vlpianvs libro vigesimo ad Sabinum:

Non solum autem, quod debetur, remitti potest: verum etiam pars eius, vel pars obligationis: vt est apud Iulianum tractatum libro trigesimo tertio Digestorum. §. 1. Si is, qui stipulatus Stichum, aut decem, damnauerit heredem Stichum non petere: legatum valere constat: sed quid contineat videamus. Et Iulianus scribit, actionem ex testamento in hoc esse videri, vt debitor accepto liberetur, quae res vtique debitorem et in decem liberabit, quia acceptilatio solutioni comparatur: et quemadmodum si Stichum soluisset debitor, liberaretur, ita et acceptilatione Stichi liberari. §. 2. Sed si debitorem decem damnatus sit heres viginti liberare: idem Iulianus scripsit libro trigesimo tertio, nihilo minus esse liberandum decem: nam et si ei viginti accepto ferantur, in decem liberabitur. §. 3. Sed si duobus heredibus institutis, alterum ex his damnauerit creditori soluere, valet legatum propter coheredem: eumque ex testamento acturum, vt creditori soluatur. §. 4. Liberatio autem debitori legata ita demum effectum habet, si non fuerit exactum id a debitore, dum viuat testator: ceterum, si exactum est, euanescit legatum. §. 5. Vnde quaerit Iulianus, si ab impuberis substituto sit liberatio relicta, deinde impubes exegerit, quod debetur: an euanescat legatum? Et cum constet pupillum in his, quae a substituto relinquuntur, personam sustinere eius, a quo sub conditione legatur: consequens est, substitutum actione ex testamento teneri, si pupillus a debitore exegerit. §. 6. Idemque est, et si pupillus non exegerit, sed solummodo litem sit contestatus: teneri eum, vt remittat actionem. §. 7. Nam et si debitori liberatio sub conditione legata fuisset, et vel lis fuisset contestata, vel etiam exactum pendente conditione: ex testamento actio maneret, liberatione relicta.

VIII. Pomponivs libro sexto ad Sabinum:

Non solum nostrum debitorem, sed et heredis, et cuiuslibet alterius, vt liberetur, legare possumus. §. 1. Potest heres damnari, vt ad certum tempus non petat a debitore: sed sine dubio nec liberare eum intra id tempus debebit: [1] et si debitor decesserit, ab herede eius intra id tempus peti non poterit. §. 2. Illud videndum est, an eius temporis, intra quod petere heres vetitus sit, vel vsuras, vel poenas petere possit? et Priscus Neratius existimabat, committere eum aduersus testamentum, si petisset, quod verum est. §. 3. Tale legatum HERES MEVS A SOLO LVCIO TITIO NE PETITO, ad heredem Lucii Titii non transit, si nihil viuo Lucio Titio aduersus testamentum ab herede, eo quod ab eo exigere debitum temtauit, sit commissum: quoties enim cohaeret personae id, quod legatur, veluti personalis seruitus, ad heredem eius non transit: [2] si non cohaeret, transit. §. 4. Si verba liberationis in rem sint collata, pro eo est, quasi heres ab eo debitore heredeque eius petere vetitus sit: vt adiectio heredis perinde nihil valeat, atque non esset va.itura, ipsius debitoris persona non comprehensa. §. 5. Is, qui reddere rationes iussus sit, non videtur satisfacere, si reliquum reddat, non editis rationibus. §. 6. Si heres vetitus sit agere cum eo, qui negotia defuncti gesserit, non videtur obligatio ei praelegata, quae dolo, vel ex fraude eius, qui negotia gesserit, commissa sit: et testator id videtur sensisse, ideo si heres negotiorum gestorum egisset, agens procurator ex testamento incerti, doli mali exceptione excludi potest. §. 7. Et ei liberatio recte legatur, apud quem deposuero, vel cui commodauero, pignoriue dedero, vel ei, quem ex furtiua causa mihi dare oportet.

IX.

1 Hal. praefigit *sed*. 2 Ap. Hal. *si non cohaeret transit* absunt.

IX. VLPIANVS libro vigesimo quarto ad Sabinum:

Si quis rationes exigere vetetur, vt est saepissime rescriptum, non impeditur reliquas exigere, quas quis se reliquauit, et si quid dolo fecit, qui rationes gessit. Quod si quis et haec velit remittere, ita debet legare: DAMNAS ESTO HERES MEVS, QVIDQVID AB EO EXEGERIT ILLA VEL ILLA ACTIONE [1], ID EI RESTITVERE, VEL ACTIONEM EI REMITTERE.

X. IVLIANVS libro trigesimo tertio Digestorum:

Si damnatus heres fuerit, a fideiussore quidem non petere: quod autem reus debet, Titio dare; pacisci debet, ne a fideiussore petat, et aduersus reum actiones suas praestare legatario: quemadmodum damnatus heres ne a reo petat, et damnatus dare quod fideiussor debet, et reo acceptum facere, et legatario litis aestimationem sufferre cogatur.

XI. IDEM libro trigesimo sexto Digestorum:

Si debitor fideiussorem suum ab herede suo liberari iusserit, an fideiussor liberari debeat? Respondit, debere. Item quaesitum est, an, quia mandati actione heredes tenerentur, inutile legatum est quod debitor creditori suo legat? Respondit, quoties debitor creditori suo legaret, ita inutile esse legatum, si nihil interesset creditoris, ex testamento potius agere, quam ex pristina obligatione: nam et si Titius mandauerit Maeuio, vt pecuniam promitteret, deinde liberari eum iusserit a stipulatore, manifestum est, quantum intersit promissoris liberari potius, quam praestare ex stipulatu, deinde mandati agere.

XII. IDEM libro trigesimo nono Digestorum:

LVCIVS Titius, cum Erotem actorem haberet, codicillis ita cauit, EROTEM LIBERVM ESSE VOLO: QVEM RATIONES REDDERE VOLO EIVS TEMPORIS, QVOD ERIT POST NOVISSIMAM MEAM SVBSCRIPTIONEM: postea viuus Erotem manumisit, in eodem actu habuit, rationesque subscripsit vsque in eum diem, qui fuit ante paucissimos dies, quam moreretur; heredes Lucii Titii dicunt, quasdam summas et seruum adhuc Erotem et postea liberum accepisse, neque in eas rationes, quae a Lucio Titio subscriptae sunt, intulisse. Quaeso, an heredes ab Erote nihil exigere debent eius temporis, quo Lucius Titius subscripsit? Respondi, Erotem ex ea causa, quae pr poneretur, liberationem petere non posse: nisi et hoc specialiter ei remissum est.

XIII. IDEM libro septuagesimo primo Digestorum:

Si creditor debitori, qui se exceptione perpetua tueri poterat, legauerit, quod sibi deberet: nullius momenti legatum erit. At si idem debitor creditori legauerit, intelligendum erit, exceptionem eum remitti creditori voluisse.

XIV. VLPIANVS libro primo Fideicommissorum:

IDEM est, et si in diem debitor fuit, vel sub conditione.

XV. IDEM libro septuagesimo quarto ad Edictum:

Si quis in testamento damnatus est, ne a Titio debitore exigat: neque ipsum, neque heredem eius potest conuenire, nam neque heredis heres agere, neque ab heredis herede potest peti. Heredis autem heres potest damnari, ne exigat debitorem.

XVI. PAVLVS libro nono ad Plautium:

Ei, cui fundum in quinquennium locaueram, legaui quidquid eum mihi dare facere oportet, oportebitue, vt fineret heres sibi habere. Nerua, Atilicinus, si heres prohiberet eum frui, ex conducto: si iure locationis quid retineret, ex testamento fore obligatum aiunt: quia nihil interesset, peteretur, an retineret; totam enim locationem legatam videri.

XVII. IAVOLENVS libro secundo Labeonis Posteriorum:

RELIQVA quoque in iudicio locationis venire.

XVIII. PAVLVS libro nono ad Plautium:

CASSIVS: etiamsi habitatio eo modo legata esset, gratuitam habitationem heres praestare deberet, et praeterea placuit, agere posse colonum cum herede ex testamento, vt liberetur conductione, quod rectissime dicitur.

XIX. MODESTINVS libro nono Regularum:

CVM

1 ratione,

Cvm ita testemur, HERES MEVS DAMNAS ESTO LIBERARE ILLVM, QVOD IS NEGOTIA MEA GESSIT: ET SI QVID EVM MIHI DARE FACERE OPORTET, AB EO NON EXIGERE, damnatur heres, nec creditas ab eo quoque pecunias exiget: in simili autem legato vix est, vt de eo quoque legando paterfamilias senserit, quod seruis eius peculii nomine debetur.

XX. Idem libro decimo Responsorum:

Avrelio Semponio fratri meo: Neminem molestari volo nomine debiti, neqve exigere aliqvid ab eo, qvamdiv viveret, neqve de sorte avt vsvra nomine debiti: et absolvo ei [1] et libero ex pignoribvs eivs domvm et possessionem Caperlatam. Modestinus respondit, ipsum debitorem, si conueniatur, exceptione tutum esse: diuersum in persona heredis eius. §. 1. Gaius Seius cum adoleuisset, accepit curatores Publium Maeuium, et Lucium Sempronium: sed enim idem Gaius Seius intra legitimam aetatem constitutus, cum in fatum concideret, testamento suo de curatoribus suis ita cauit: qvaestionem cvratoribvs meis nemo faciat: rem enim ipse tractavi. Quaero, an rationem curae heredes adulti a curatoribus petere possint: cum defunctus, vt ex verbis testamenti apparet, confessus sit, se omnem rem suam administrasse? Modestinus respondit, si quid dolo curatores fecerunt, aut si quae res testatoris penes eos sunt, eo nomine conueniri eos posse.

XXI. Terentivs Clemens libro duodecimo ad legem Iuliam et Papiam:

Si id, quod mihi deberes, vel tibi vel alii legauero, idque mihi solueris, vel qualibet alia ratione liberatus a me fueris: exstinguitur legatum. §. 1. Vnde Iuliano placuit, etsi debitori heres exstiterit creditor, posteaque ipse creditor decesserit, legatum exstingui: et hoc verum est: quia confusione perinde exstinguitur obligatio, ac solutione. §. 2. Sed si sub conditione dato legato heres praeoccupauerit, et exegerit debitum: aliud dici oportet, quia in arbitrio heredis esse non debet, vt, quandoque conditione existente, neque ipsi legatario debeatur legatum, si tum viuat et capere possit, neque ei, ad quem hoc commodum peruenit, si legatarius capere non possit.

XXII. Papinianvs libro decimo nono Quaestionum:

Qvod mihi Sempronivs debet, peti nolo: non tantum exceptionem habere debitorem, sed et fideicommissum, vt liberetur, petere posse, responsum est.

XXIII. Idem libro septimo Responsorum:

Procvrator, a quo rationem heres exigere prohibitus, eoque nomine procuratorem liberare damnatus est, pecuniam ab argentario debitam ex contractu, quem vt procurator fecit, iure mandati cogetur restituere, vel actiones praestare.

XXIV. Idem libro octauo Responsorum:

Cvm heres rogatur debitorem suum liberare, de eo tantum cogitatum videtur, quod in obligatione manserit, itaque si quid ante tabulas apertas fuerit solutum, ad causam fideicommissi non pertinebit: quod autem post tabulas apertas ante aditam hereditatem, ab eo, qui voluntatem defuncti non ignorauit, fuerit exactum, dolo proximum erit, ideoque repeti potest.

XXV. Pavlvs libro decimo Quaestionum:

Legavi Titio quod mihi debetur, vel adiecta certa quantitate, siue specie, vel non adiecta: aut ex contrario, aeque cum distinctione: veluti Titio, qvod ei debeo: vel ita, Titio centvm, qvae ei debeo. Quaero, an per omnia requirendum putes, an debitum sit: et plenius rogo, quae ad haec spectant, attingas, quotidiana enim sunt. Respondi, si is, cui Titius debebat, debitum ei remittere voluit, nihil interest, heredem suum iussit, vt eum liberaret, an prohibeat eum exigere: vtroque enim modo liberandus est debitor, et vtroque casu competit vltro ad liberandum debitori actio. Quod si etiam centum aureorum, vel fundi debiti mentionem fecit: si quidem debitor fuisse probetur, liberandus est: quod si nihil debeat, poterit dici, quasi falsa demonstratione adiecta, etiam peti, quod comprehensum est, posse. Sed poterit hoc dici si

1 Ap. Hal. *ei* abest.

si ita legauit, CENTVM AVREOS, QVOS MIHI DEBET: vel, STICHVM, QVEM DEBET, HERES MEVS DAMNAS ESTO NON PETERE. Quod si sic dixit, HERES MEVS CENTVM AVREOS, QVOS MIHI TITIVS [1] DEBET, DAMNAS ESTO EI DARE: etiam illud temtari poterit, vt petere possit, quasi, falsa demonstratione adiecta, quod mihi nequaquam placet: cum dandi verbum ad debitum referre se testator existimauerit. Contra autem, si debitor creditori leget, nullam vtilitatem video, si sine quantitate leget. Sed et si id demonstret, quod debere se confitetur: nulla vtilitas est, nisi in his speciebus, in quibus emolumentum debiti ampliatur. Quod si centum aureos, quos se debere dixit, legauit: si quidem debet, inutile est legatum: quod si non fuit debitor, placuit vtile esse legatum: certa enim nummorum quantitas similis est Sticho legato cum demonstratione falsa: idque, et Diuus Pius rescripsit, certa pecunia dotis acceptae nomine legata.

XXVI. SCAEVOLA libro quarto Responsorum:

TVTOR decedens aliis heredibus scripsit, pupillo suo, cuius tutelam gessit, tertiam partem bonorum dari voluit, si heredibus suis tutelae causa controuersiam non fecerit, sed eo nomine omnes liberauerit: pupillus legatum praetulit, et postea nihilo minus petit quidquid ex distractione aliaue causa ad tutorem suum ex tutela peruenerit. Quaero, an verbis testamenti ab his exactionibus excludatur? Respondit, si, prius quam conditioni pareret, fideicommissum percepisset, et pergeret petere id, in quo contra conditionem faceret, doli mali exceptionem obstaturam: nisi paratus esset, quod ex causa fideicommissi percepisset, reddere: quod ei aetatis beneficio indulgendum est.

XXVII. TRYPHONINVS libro octauo Disputationum:

VIDEAMVS, si ei, cum quo de peculio actio erit, liberatio testamento legata sit: an si die, quo legata cedere solent, nihil in peculio sit: legatarii loco habetur? atquin nondum debitor fuit: nec procedit, vt emolumentum aliquid ex legato ad eum perueniat, nisi propter spem futuri peculii: numquid ergo in pendenti sit, an legatarius fuerit, perinde atque si qua alia causa spem legati dubiam faceret?

XXVIII. SCAEVOLA libro decimo sexto Digestorum:

AVRELIVS Symphorus fideiusserat pro tutore quodam, et decedens eisdem pupillis legauit in haec verba: ARELLIO LATINO, ET ARELLIO FELICI SINGVLIS QVINA, CVM QVIS EORVM QVATVORDECIM ANNORVM FVERIT: AD QVOD TEMPVS PRAESTARI EIS VOLO, SINGVLIS ALIMENTORVM NOMINE MENSTRVOS DENARIOS SENOS, ET VESTIARII NOMINE ANNVOS DENARIOS VIGINTI QVINQVE: QVO LEGATO CONTENTI ESSE DEBETIS, QVANDO TVTELA VESTRA NON MINIMO DAMNO RATIONEM MEAM ADFLIXERIT: A VOBIS AVTEM HEREDES MEI PETO, NE QVID EX RATIONE TVTELAE AB HIS EXIGERE, VEL AB HOC LEGATO EORVM RETINERE VELITIS. Quaesitum est, si heres eius ex causa fideiussionis aliquid praestiterit: an herede filiorum eius, pro quo fideiusserat, repetere possit? Respondit, verbis, quae proponerentur, id solum videri heredum fideicommissum, ne exigerent, quod ex ratione tutelae, quam ipse Symphorus administrauerat, ab Arelliis sibi deberetur. §. 1. Testamento facto, debitoribus liberationem reliquerat, post inciso lino, et recognito testamento, aliud testamentum fecit, in quo repetiit legatum his verbis: QVIBVSQVE LEGATA IN EO TESTAMENTO, QVOD INCIDERAM, DEDI, OMNIA RATA ESSE, ET QVAEQVAE SCRIPTA SVNT, VOLO. Quaesitum est, adita ex sequente testamento hereditate, an debitores, quibus priori testamento liberatio relicta erat, consequi possint, vt etiam eius quantitatis nomine, quam post prius testamentum debere coeperant, liberarentur: et si ab his heredes petere coeperint, an doli mali exceptione summouerentur? Respondit, non liberari. §. 2. Titius Seio debitori suo ita legauit, DO LEGO SEIO DENARIOS DECEM. ITEM DONO ILLI QVIDQVID SORTIS ET VSVRAM NOMINE MIHI DEBEAT: praeterea generaliter damnauit heredes, fideique eorum commisit, vti darent, restituerent vnicuique quid-

[1] Ap. Hal. *Titius* abest.

quidquid ei legasset: postea Seius aliam praeterea pecuniam a Titio mutuatus est. Quaero, an haec quoque pecunia, quae post testamentum factum data esset Seio, legata intelligitur? Respondit, cum in praeteritum tempus verba collata proponerentur: non esse posterius credendum legatum. §. 3. Titius testamento facto, et filiis heredibus institutis, de patre tutore suo quondam facto ita locutus est: SEIVM PATREM MEVM LIBERATVM ESSE VOLO AB ACTIONE TVTELAE. Quaero, haec verba quatenus accipi debent, id est, an pecunias, quas, vel ex venditionibus rerum factis, aut ex nominibus exactis in suos vsus conuertit, vel nomine suo faenerauit, filiis, et heredibus testatoris, nepotibus suis debeat reddere? Respondit, eum, cuius notio est, aestimaturum: praesumtio enim propter naturalem affectum facit, omnia patri videri concessa: nisi aliud sensisse testatorem ab heredibus eius approbetur. §. 4. Maeuia testamento suo alterum ex heredibus suis actione tutelae voluit liberari his verbis, RATIONEM TVTELAE, QVAM EGIT IVLIANVS PAVLVS CVM ANTISTIO CICERONE, POSCI AB EO NOLO, EOQVE NOMINE CAVSA OMNI LIBERATVM ESSE VOLO. Quaero, an si qua pecunia ex tutela apud eum remansit, peti ab eo possit? Respondit, nihil proponi, cur pecunia, quae pupillae est, et apud tutorem posita maneret, legata videretur. §. 5. Testamento ita scripserat, TITIO ADFINI MEO QVIDQVID MIHI QVACVMQVE EX CAVSA DEBEBAT, REMITTI VOLO, EOQVE AMPLIVS DECEM DO: codicillis ita scripsit, TITIO HOC AMPLIVS ADFINI ET DEBITORI MEO VSVRAM PECVNIAE, QVAM MIHI DEBEBAT, AB HEREDE MEO DONEC ADVIVET. QVOD SI EXIGERE VLTRA VOLVNTATEM MEAM PVTAVERIT, EIVS SORTIS VSVRAM EIDEM TITIO AB HEREDIBVS MEIS, DONEC VIVIT, PRAESTARI VOLO. Quaesitum est, cum augendi potius, quam minuendi testator voluntatem habuerit: an heredes ex causa fideicommissi Titio teneantur, vt eum omni debito liberent? Respondit, secundum ea quae proponerentur, videri minutum legatum, quod primo dederat. §. 6. Legatum est testamento hoc modo, SEIO CONCEDI VOLO, QVIDQVID MIHI AB EO DEBITVM EST, VEL FIDEM MEAM PRO EO OBLIGAVI. Quaero, vtrum id solum, quod testamenti facti tempore debebatur, legatum sit: an etiam, si quid ex ea summa vsurarum nomine postea accessit, legato cedat? Respondit, videri omnem obligationem eius debiti per fideicommissum solui voluisse. §. 7. Sticho testamento manumisso fundum instructum et alia legauit, et haec verba adiecit: QVEM RATIONEM REDDERE VETO, QVIA INSTRVMENTA PENES SE HABET. Quaesitum est, an Stichus reliqua, quae ex administratione actus debuerat, reddere debuerit? Respondi, Stichum eo nomine non teneri. Claudius: nemo enim ex seruitutis actu post libertatem tenetur, et consultatio ad ius debiti relata fuerat: retineri ergo reliqua possunt cum peculio, aut ex eo deduci, si legatum est. §. 8. CENTVM, QVAE APVD APRONIANVM DEPOSITA HABEO, APVD IPSVM ESSE VOLO, DONEC FILIVS MEVS AD ANNOS VIGINTI PERVENERIT, EIVSQVE PECVNIAE VSVRAM EXIGI VETO. Quaesitum est, an ex causa fideicommissi Apronianus consequi possit, ne ante tempus a testatore praescriptum ea summa ab eo exigatur? Respondit, secundum ea quae proponerentur, consequi posse. §. 9. Filias heredes scripserat, quarum fideicommisit in haec verba: NE A GAIO SEIO RATIONES ACTVS REI MEAE, QVAE PER MENSAM EIVS [1], SIVE EXTRA MENSAM [2], IN DIEM MORTIS MEAE GESTA EST, EXIGATIS: EOQVE NOMINE EVM LIBERETIS. Quaesitum est, cum vniuersas rationes in diem mortis ille administrauerit, et per mensam suam, et quae extra administrabantur: an ad rationes reddendas heredibus teneatur? Respondit, liberationem quidem secundum ea quae proponerentur, legatam esse: sed quatenus praestanda sit, ex qualitate disceptationis iudicem aestimaturum. §. 10. Eum, qui tutelam ipsius administrauerat, et fratrem suum, et alios quosdam [3] scripsit heredes: et tutori legauit, quae impenderat in se, et fratrem ipsius, decem. Quaesitum est, an vtile esset in persona eius fideicommissum? Respondit, si id dederit per fideicommissum, quod

1 Ap. Hal. *eius* abest. 2 Ap. Hal. *mensam* abest. 3 Ap. Hal. *quosdam* abest.

quod debeatur: peti non posse. §. 11. Idem quaesiit, si in tutoris persona inutile esset, an in persona fratris vtile videretur, quoniam illi proficeret, cuius et ipsius tutelam administrasset? Respondit, fratri vtiliter esse legatum: cum suo debito liberetur. §. 12. Idem quaesiit: si tutor amplecteretur fideicommissum, ita vt quibusdam stari vellet verbis testamenti, in quibusdam autem recedat, quod minorem quantitatem sumtuum dicat fideicommisso contineri, quam ipse erogauerat, an audiri deberet? Respondit, non impediri eum scriptura testamenti, quo minus omne, quod sibi deberi probasset, petere posset. §. 13. Quidam ita legauit, SEMPRONIAE VXORI MEAE REDDI IVBEO AB HEREDIBVS MEIS QVINQVAGINTA EA QVAE MVTVA ACCEPERAM CHIROHRAPHO PARTICVLATIM IN NEGOTIA MEA. Quaesitum est, an, si vere vxoris debitor fuerit, fideicommissum consisterit? Respondit, si debita fuisset, nullum esse fideicommissum. §. 14. Idem quaesiit, an si hanc pecuniam vt debitam apud iudicem petierit, et victa fuerit: an fideicommissum peti possit? Respondit, secundum ea, quae proponuntur, posse ex causa fideicommissi peti, quod apparuisset non fuisse ex alia causa debitum.

XXIX. PAVLVS libro sexto ad legem Iuliani et Papiam:

SI is, qui duos reos promittendi habet, damnauerit heredem, vt vtrosque liberet: si alter ex his capere non possit, nec socii sint, delegari debebit is, qui nihil capit, ei, cui hoc commodum lege competit: cuius petitione vtrumque accidit, vt et hoc commodum ad eum perueniat, et is, qui capit, liberetur. Quod si socii sint, propter eum, qui capax est, et ille capit per consequentias, liberato illo per acceptilationem: id enim eueniret, etiamsi solum capacem liberare iussus esset.

XXX. IDEM libro decimo Quaestionum:

PETITOR vel possessor damnauit heredem suum, nec centumuirale iudicium exerceat, de effectu legati quaeritur? Et dictum, ita demum vtile videri legatum esse, si malam causam aduersarius testatoris habuit, vt litigante herede vincide buerit, tunc enim non tantum litis emolumentum, sed etiam sumtus heres legatario praestare cogitur: nam in bona causa nihil videtur esse in legato, nec propter sumtus: quod quidam existimauerunt.

XXXI. SCAEVOLA libro tertio Responsorum:

CREDITOR debitori legauit ita: GAIO SEIO QVIDQVID MIHI SVB PIGNORE HORTORVM SVORVM DEBVIT, AB HEREDIBVS MEIS DARI VOLO. Quaero, cum testator viuus a Seio aliquid recepit, an id ex causa legati peti possit? Respondit, secundum ea quae proponerentur, non posse. Idem repetiit, et ait, item [1] testatorem ante factos codicillos, quibus legauit, paene omnem pecuniam sortis et vsurarum recepisse, ita vt modicum sortis et vsurarum debeatur: et quaesiit, an ei petitio competeret, propter verba ad praeteritum relata QVIDQVID MIHI DEBVIT? Respondit, prius quidem secundum ea, quae proponerentur, recte responsum est: verum posterius, propter ea quae in tempore adderentur, ita ab iudice aestimandum, vt inspiceret, obliuione pecuniae solutae, aut quod eo inscio numerata esset, id fecisset, an consulto, quod quantitatem quondam debitam, non ius liberationis dare voluisset. §. 1. Inter cetera liberto ita legauit, ET SI QVID ME VIVO GESSIT, RATIONES AB EO EXIGI VETO. Quaeritur, an chartas, in quibus rationes conscriptae sunt, item reliquas, secundum accepta et expensa, heredibus reddere debeat? Respondit, ea, de quibus quaereretur, posse heredem vindicare, id autem, quod conseruis, qui remanent in hereditate, crediderit, et in rem domini versum esset, desisse in reliquis esse. §. 2. Titia, quae duos tutores habuerat, ita cauit: RATIONEM TVTELAE MEAE, QVAM EGIT PVBLIVS MAEVIVS CVM LVCIO TITIO, REPOSCI AB EO NOLO. Quaeritur, an si qua pecunia apud eum ex tutela remansit, peti ab eo possit? Respondit, nihil proponi, cur non pecunia, quae pupillae [2] esset, et apud tutorem remaneret, legata videretur. §. 3. Item quaeritur, an contutor liberatus videretur? Respondit, contutorem non liberari. §. 7. GAIO SEIO OPTIME MERITO HOC AMPLIVS LEGO, CONCEDIQVE VOLO, NEQVE AB EO PETI, NEQVE AB ME-

1 Ap. Hal. *item* abest. 2 *puellae.*

HEREDIBVS EIVS, QVIDQVID MIHI AVT CHIROGRAPHIS AVT RATIONIBVS DEBITOR EST, VEL QVIDQVID A ME MVTVVM ACCEPIT, VEL FIDEM MEAM PRO EO OBLIGAVI. Quaero, vtrum id solum, quod eo tempore, quo testamentum fiebat, debebatur, legatum sit: an et si quid ex ea summa vsurarum nomine postea accessit, legato cedat? Respondit, secundum ea quae proponerentur, videri omnem obligationem Seio eius debiti per fideicommissum solui voluisse. §. 5. Item quaeritur, si postea nouatione facta, et ampliata summa, coeperit debere: an id, quod ex vetere contractu debebatur, nihilo minus in causa legati duret, et an vero nouatione facta, quasi nouus debitor ampliatae summae possit conueniri? Respondit, id dumtaxat legatum videri, quod tunc debuisset: si tamen mansit in ea voluntate testator, quae tunc fuisset.

Tit. IV.

DE ADIMENDIS, VEL TRANSFERENDIS LEGATIS VEL FIDEICOMMISSIS.

Pavlvs libro tertio ad Sabinum:

Qvi actu legato iter adimat, nihil adimit: quia numquam actus sine itinere esse potest.

II. Pomponivs libro quinto ad Sabinum:

Fvndo legato adimi ita potest, FVNDVM ILLI PRAETER VSVMFRVCTVM NEQVE DO NEQVE LEGO: vt vsusfructus in legato relinquatur. §. 1 Sed et fructus adimi potest, vt proprietas relinquatur. §. 2. Item pars fundi legati adimi potest.

III. Vlpianvs libro vigesimo quarto ad Sabinum:

Si quis ita legauerit, TITIO FVNDVM DO LEGO: SI TITIVS DECESSERIT, SEIO HERES MEVS DARE DAMNAS ESTO, recte translatum legatum videtur: sed etsi iam mortuo eo, cui legatum erat, easdem res transtulerit, Sempronio debetur. §. 1. Si quis Titio legauerit sic, TITIO DATO, AVT SI TITIVS ANTE DECESSERIT, QVAM ACCIPIAT, SEMPRONIO DATO: secundum meram subtilitatem vtrique obligatum videri heredem, id est, et Sempronio et heredi Titii, sed si quidem mora Titio ab herede facta est, ad heredes eius legati exactio transmittitur Sempronio repellendo: sin autem nulla mora intercesserit, tunc Sempronius legatum accipit, et non Titii heredes: sed si ante diem legati cedentem decesserit Titius, soli Sempronio debetur legatum. §. 2. Idem dicendum est, et fideicommissa hereditate puero data, aut, si ante restitutam decessisset, matri eius relicta: vt si puer ante cedentem decessisset, matri debeatur: si postea, ad pupilli heredes fideicommissum transmittatur, vtpote re ipsa mora subsecuta. §. 3. Sed et cum quis ita legasset, HERES MEVS TITIO DATO: SI NON DEDERIT, SEMPRONIO DATO: ita demum Sempronio debetur, si dies eius in persona Titii non cessisset. §. 4. Si quis ita legauerit, HERES MEVS TITIO FVNDVM DATO, ET SI TITIVS EVM FVNDVM ALIENAVERIT, HERES MEVS EVNDEM FVNDVM SEIO DATO: oneratus est heres, non enim a Titio fideicommissum relictum est, si alienasset fundum, sed ab herede ei legatum est: heres igitur debebit, doli exceptione posita, prospicere sibi cautione a Titio de fundo non alienando. §. 5. Si quis plus quam dedit, ademerit, ademtio valet: veluti si quis viginti legauerit, et quadraginta ademerit. §. 6. Si loci vsumfructum leget testator, et iter adimat: non valet ademtio, nec vitiatur legatum. Sicuti qui proprietatem fundi legat, iter adimendo, legatum non minuit. §. 7. Si duobus Titiis separatim legauerit, et vni ademerit, nec appareat cui ademtum sit: vtrique legatum debetur: quemadmodum et in dando, si non appareat cui datum sit, dicemus neutri legatum. §. 8. Si Titio fundus pure, eidemque sub conditione legatus sit, deinde postea ademtum sit sic, TITIO FVNDVM, QVEM SVB CONDITIONE LEGAVI, HERES MEVS NE DATO: ex nulla datione debetur: nisi specialiter dixerit, pure eum legatum velle accipere. §. 9. Conditio legati an adimi possit, vel hereditatis, vel statuliberi, videndum. Et Iulianus scribit, in statulibero detractam conditionem non repraesentare libertatem. Papinianus quoque libro septimodecimo quaestionum scribit generaliter, conditionem adimi non posse: nec enim datur, inquit, conditio, sed adscribitur: quod autem adscribitur, non potest adimi, sed quod datur: sed melius est, sensum magis, quam verba amplecti: et conditiones sicut adscribi ita et adimi posse. §. 10. Cum Titio centum testamento legasset, et eidem codicillis ita legasset, TITIO QVINQVAGINTA DVMTAXAT, NEC AMPLIVS HERES MEVS DATO: non amplius quin-

quinquaginta legatarium petiturum. §. 11. Non solum autem legata, sed et fideicommissa adimi possunt: et quidem nuda voluntate. Vnde quaeritur, an etiam inimicitiis interpositis fideicommissum non debeatur? Et si quidem capitales vel grauissimae inimicitiae intercesserint, ademtum videri, quod relictum est: sin autem leuis offensa, manet fideicommissum. Secundum haec et in legato tractamus, doli exceptione opposita.

IV. Idem libro trigesimo tertio ad Sabinum:

Qvod si iterum in amicitiam redierunt, et paenituit testatorem prioris offensae: legatum vel fideicommissum relictum redintegratur: ambulatoria enim est voluntas defuncti vsque ad vitae supremum exitum.

V. Gaivs libro secundo ad Edictum vrbicum:

Sicvt adimi legatum potest, ita et ad alium transferri: veluti hoc modo, QVOD TITIO LEGAVI, ID SEIO DO LEGO: quae res in personam Titii tacitam ad emtionem continet.

VI. Pavlvs libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

Translatio legati fit quatuor modis: aut enim a persona in personam transfertur: aut ab eo, qui dare iussus est, transfertur, vt alius det: aut cum res pro re datur, vt pro fundo decem aurei: aut quod pure datum est, transfertur sub conditione. §. 1. Sed si id, quod a Titio dedi, a Maeuio dem, quauis soleant esse duo eiusdem rei debitores, tamen verius est hoc casu ademtum esse legatum: nam cum dico, QVOD TITIVM DARE DAMNAVI, SEIVS DAMNAS ESTO DARE: videor dicere, ne Titius det. §. 2. Item si pro fundo decem legentur, quidam putant non esse ademtum prius legatum: sed verius est, ademtum esse, nouissima enim voluntas seruatur.

VII. Vlpianvs libro vigesimo quarto ad Sabinum:

Qvod si alii legetur sub conditione, quod alii pure datum est: non plene recessum videtur a primo: sed ita demum, si conditio sequentis exstiterit: ceterum si hoc animo fuerit testator, vt omnimodo recessum a primo putauerit, dicendum erit, a primo ademtum legatum.

VIII. Ivlianvs libro trigesimo secundo Digestorum.

Et ideo si viuo testatore mortuus fuerit is, in quem translatum legatum fuerit: nihilo magis ad eum, a quo translatum fuerit, pertinebit:

IX. Vlpianvs libro quinto Disputationum:

Cvm centum, quae quis pure reliquit, conditione adiecta iterum eidem legauit: si quidem quasi aliam hanc summam esse voluit, et quod pure relictum est, statim debebitur: et quod sub conditione adscriptum est, si conditio exstiterit. Quod si eandem summam mutata voluntate sub conditione reliquit, pura datio, conditionalis effecta videbitur. Quare si in eodem testamento, in quo centum adscripserat, postea quinquaginta reliquerit: si quidem alia voluit esse haec quinquaginta, centum quinquaginta debebuntur: sin vero quinquaginta tantum deberi voluit, quinquaginta tantum debebuntur. Idem est, et si in codicillis id fuerit factum.

X. Ivlianvs libro trigesimo septimo Digestorum:

Si legatum pure datum Titio, adimatur sub conditione, et pendente conditione Titius decesserit: quamuis conditio defecerit, ad heredem Titii legatum non pertinebit: nam legatum cum sub conditione adimitur, perinde est, ac si sub contraria conditione datum fuisset. §. 1. Quod ita legatum est, TITIO DECEM HERES MEVS DATO: SI TITIO NON DEDERIT, EADEM DECEM SEMPRONIO DATO: si moriatur Titius ante diem legati, Sempronius legatum vtiliter petet: translatum enim legatum intelligi debebit.

X. Idem libro quinquagesimo quarto Digestorum:

Qvi hominem legat, et Stichum adimit, non peremit legatum, sed extenuat:

XII. Vlpianvs libro quinquagesimo ad Sabinum:

Vt Stichum legatarius eligere non possit.

XIII. Marcianvs libro sexto Institutionum:

Divi Seuerus et Antoninus rescripserunt, cum testator postrema scriptura, quaqua [1] ratione motus, pessimum libertum esse adiecisset: ea quae priori scriptura ei relicta fuerant, ademta videri.

XIV. Florentinvs libro vndecimo Institutionum:

Legata inutiliter data, ademtione non confirmantur, veluti si domino herede instituto, seruo pure legatum, sub conditione adimatur: nam pure legatum si sub conditione adimatur, sub contraria conditione datum intelligitur: et ideo confirmatur: ademtio autem

1 *quapiam.*

tem quo minus, non quo magis legatum debeatur, interuenit. §. I. Quibus ex caussis datio legati inutilis est, ex iisdem caussis etiam ademtio inefficax habetur: veluti si viam pro parte adimas, aut pro parte liberum esse vetes.

XV. PAVLVS libro singulari de adsignatione libertorum:

CVM seruus legatus a testatore, et alienatus, rursus redemtus sit a testatore, non debetur legatario, opposita exceptione doli mali: sane si probet legatarius nouam voluntatem testatoris, non submouebitur.

XVI. IDEM ex libro singulari de iure Codicillorum:

NIHIL interest, inducatur quod scriptum est, an adimatur.

XVII. CELSVS libro vigesimo secundo Digestorum:

NIHIL prohibet, priorem scripturam posteriore corrigere, commutare, rescindere.

XVIII. MODESTINVS libro octauo Differentiarum:

REM legatam si testator viuus alii donauerit, omnimodo exstinguitur legatum: nec distinguimus, vtrum propter necessitatem rei familiaris, an mera voluntate donauerit: vt, si necessitate donauerit, legatum debeatur: si nuda voluntate, non debeatur: haec enim distinctio in donantis munificentia non cadit, cum nemo in necessitatibus liberalis exsistat.

XIX. IDEM libro vndecimo Responsorum:

MODESTINVS respondit, si adimendo legatum, quod Maeuio relictum sit, fideicommissum ab eo datum defunctus reuocare noluit: heredes ex caussa fideicommissi conueniri posse, recte probari.

XX. POMPONIVS libro primo ad Quintum Mucium:

LICET [1] transferam legatum in eum cum quo nobis testamenti factio non est: siue in seruum proprium, cui sine libertate legauero: licet eis non debeatur, nec illi tamen debebitur, cui fuerit ademtum.

XXI. LICINNIVS RVFINVS libro quarto Regularum:

LEGATVM nulli alii adimi potest, quam cui datum est: quapropter si filio aut seruo alieno legatum fuerit, domino aut patri legatum adimi non potest.

XXII. PAPINIANVS libro sexto Responsorum:

Ex parte heres institutus etiam legatum acceperat: eum testator inimicitiis grauissimis persecutus, cum testamentum aliud facere instituisset, neque perficere potuisset, praeteriit: hereditariae quidem actiones ei non denegabuntur, sed legatum si petat, exceptione doli mali submouebitur.

XXIII. IDEM libro septimo Responsorum:

PATER inter filios facultatibus diuisis filiam ex ratione primipili commodorum trecentos aureos accipere voluit, ac postea de pecunia commodorum possessionem parauit: nihilo minus fratres et coheredes sorori fideicommissum praestabunt. Non enim absumtum videtur, quod in corpus patrimonii versum est. Cum autem inter filios diuiso patrimonio, res indiuisas ad omnes coheredes pertinere voluisset, ita possessionem ex commodis comparatam diuidi placuit, vt in eam superflui pretii filia portionem hereditariam accipiat: hoc enim eueniret, in bonis pecunia relicta.

XXIV. IDEM libro octauo Responsorum:

LEGATVM sub conditione datum, cum transfertur, sub eadem conditione transferri videtur, si non conditio priori personae cohaereat: nam si quis vxori sublatis liberis legauerit, repetita conditio non videbitur, quae fuit in persona mulieris necessaria. §. I. Pater hortos instructos filiae legauit: postea quaedam ex mancipiis hortorum vxori donauit: siue donationes confirmauit, siue non confirmauit, posterior voluntas filiae legato potior erit. Sed etsi non valeat donatio, tamen minuisse filiae legatum pater intelligitur.

XXV. IDEM libro nono Responsorum:

ALTERI ex heredibus praeceptionem praedii dedit: mox alteri praestari aduersus debitorem actiones ad eum finem mandauit, quo praedium fuerat comparatum: cum postea praedio distracto citra vllam offensam eius, qui praeceptionem acceperat, pretium in corpus patrimonii redisset, non esse praestandas actiones coheredi, respondi.

XXVI. PAVLVS libro nono Quaestionum:

SI seruo cum libertate dato legato et alienato adimatur libertas, quamuis alieno inutiliter adimatur, tamen legatum ad emtorem non perueuturum: et merito: constitit enim ademtio, quia possit redimi: sicut datio, cum in eum confertur, qui testamenti faciendi tempore fuit

1 *Si* loco *licet*.

fuit teſtatoris, deinde alienato codicillis libertas datur. §. 1. Quid ergo, ſi eum, quem liberum eſſe quis iuſſerat, manumiſerat viuus, deinde codicillis libertatem ei ademerit? videamus, an perdiderit legatum vana ademtio libertatis: quod quidam putant: ſed ſuperuacua ſcriptura non nocet legato.

XXVII. IDEM libro vigeſimo primo Quaeſtionum:

[1] SERVVS legatus eſt, et ei aliquid: ſi alienato eo adimatur quod ei [2] legatum eſt, valet ademtio: quia et legatum poteſt procedere, ſi redimatur. §. 1. Seruo legato, et inter viuos manumiſſo, ſi legatum adimatur: nullius momenti ademtio eſt, igitur legatum, quod ipſi datum eſt, capiet: nam etſi rurſus in ſeruitutem ceciderit, non tamen legatum eius reſuſcitabitur: nouus enim videtur homo eſſe.

XXVIII. VALENS libro quinto Fideicommiſſorum:

SI tibi certam rem legauero, et rogauero te, vt eam Titio reſtitueres: deinde eandem rem tibi fideicommiſero, nec rogauero te, vt alii eam praeſtares: quaeritur, an in tua poteſtate ſit, ex cauſa fideicommiſſi eligere, vt fideicommiſſum non praeſtes? et magis poſteriorem ſcripturam teſtamenti placuit ſpectari.

XXIX. PAVLVS libro tertio Sententiarum:

LIBERTVS, qui in priore parte teſtamenti legatum acceperat, et ingratus poſtea eadem ſcriptura a teſtatore appellatus eſt: commutata voluntate, actionem ex teſtamento habere non poteſt.

XXX. SCAEVOLA libro vigeſimo Digeſtorum:

ALVMNAE ſuae [3] plura legauerat, quaedam ex his abſtulit: quaedam vt praeſtarentur, ab herede ſuo petiit: in quibus et viginti dari voluit his verbis: HOC AMPLIVS DO LEGO DARIQVE VOLO VIGINTI AVRI LIBRAS: et adiecit, FIDEIQVE TVAE, ATTI, COMMITTO, VT INPRIMIS SEMPRONIAM SOROREM TVAM PRO TVA PIETATE ET REGERE ET TVERI VELIS: ET SI PVTAVERIS EAM AD BONAM VITAE CONSVETVDINEM REVERSAM, ITA VIGINTI AVRI LIBRAS EI REDDERE, CVM MORIERIS: [4] INTERIM TAMEN REDITVS EIVS, ID EST, VSVRAS SEMISSES EI PRAESTES: poſtea codicillis ad Maeuium legatarium easdem viginti libras auri transtulit, et fidei eius commiſit in haec verba, VIGINTI LIBRAS AVRI, QVAS TESTAMENTO SEMPRONIAE ALVMNAE MEAE RELIQVI, EAS DARI VOLO MAEVIO, CAVTIONIBVS INTERPOSITIS, VT EX EA SVMMA EIDEM SEMPRONIAE, QVAMDIV ADVIXERIT, PRAESTET MENSTRVOS DENARIOS QVINQVE, ET VESTIARII NOMINE DENARIOS CENTENOS VICENOS QVINOS, IDQVE FIDEI VESTRAE COMMITTO: CERTA SVM AVTEM TE, MAEVI, PRO TVA PIETATE PETITVRVM AB HEREDE TVO, VT VOLVNTAS MEA IN PERSONA ALVMNAE MEAE DVRET. Quaeſitum eſt, an Maeuius legatarius cogendus ſit poſt mortem ſuam viginti libras auri Semproniae reſtituere, ſicut rogatus fuerat Attius heres? Reſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, viginti quidem auri libras non cogendum praeſtare: ſed alia, quae ab eo alumnae relicta ſunt, deberi et a Maeuio, et ab herede eius, donec viuit alumna. §. 1. Titia Teſtamento Seiam libertam, eandemque collactaneam ex parte duodecima heredem inſtituerat: Pamphilo liberto ſuo praedia per fideicommiſſum dedit, in quibus et *σύγκτησιν* [5] praediorum, quae appellabatur circa Colonem: eidem liberto [6] poſtea per epiſtolam alias etiam res donauit, in quibus [7] de Seia et Pamphilo ita eſt locuta Titia [8]: Τοῖς [9] *κληρονόμοις μου χαίρειν. Βούλομαι βέβαια εἶναι τὰ ὑποτεταγμένα, ὅσα ἔφθασα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Παμφίλου πεποιηκέναι* [10]. *ἐὰν Σεία ἡ σύντροφος μου κληρονόμος μὴ γένηται, ἐξ οὗ γέγραφα αὐτὴν μέρους, βούλομαι αὐτῇ δοθῆναι τὴν* [11] *σύγκτησιν τὴν περὶ Κολώνην* [12]. Quaeſitum eſt, cum Seia liberta, omiſſa parte hereditatis ei teſtamento adſcripta, ex codicillis fideicommiſſum, id eſt, *σύγκτησιν* circa Colonen [13] eligat, an ſi Pamphilus ex cauſa fideicommiſſi eadem praedia vindicet, doli mali exceptione ſummo-

1 *Si Seruus.* 2 Ap. Hal. *ei* abeſt. 3 Hal. inſerit *Semproniae*. 4 Hal. praefigit *vt.* 5 Id eſt: *latifundium.* 6 Hal. inſerit *cum.* 7 Hal. *in ea* loco *in quibus.* 8 Ap. Hal. *Titia* abeſt. 9 Ap. Hal. *σοῖς* abeſt. 10 Hal. *πεποιημένα.* 11 Ap. Hal. *τὴν* abeſt. 12 Hal. ita vertit: *Haeredibus meis S. Volo vt ſubiecta omnia rata ſint quaecunque ante in Pamphili nomen contuliſſe viſa ſum. Seia collactanea haeres ex parte, qua eam ſcripſi, non erit: volo ei dari latiſundium circa Colonam.* 13 *Colonam.*

moueri debeat? Respondit, translatum videri fideicommissum praediorum, id est, σύγκτησιν, quae est circa Colonen, [1] in Seiam libertam. §. 2. Ab [2] heredibus petierat, vt si in prouincia decessisset sexaginta Lucio Titio darentur, vt is corpus eius curaret in patriam reportari, et adiecerat haec verba, CVI CONCEDI VOLO, SI QVID EX EA PECVNIA SVPERERIT: eadem die codicillos ad heredes suos ita scripserat, PETO A VOBIS, VT SIVE IN PROVINCIA, SIVE IN VIA ALIQVID MIHI HVMANITVS ACCIDERIT, CORPVS MEVM CVRETIS ET IN CAMPANIA, ET IN MONVMENTVM FILIORVM MEORVM REPORTARE. Quaesitum est, an id, quod superfuerit ex sexaginta, a Lucio Titio tacite ademerit? Respondit, ademtum videri. §. 3. Qui filias ex disparibus portionibus testamento heredes instituerat, paene omnium bonorum suorum eodem testamento diuisionem fecit: deinde haec verba adiecit: Τὰ δὲ λοιπὰ πάντα τῶν ὑπαρχόντων μου, ὁμοίως καὶ τὰ τῆς κληρονομίας βάρη, ἔσται μόνων τῶν δύο μου [2] θυγατέρων, Πρίμης καὶ Σεκούνδης, ἢ τῆς ἐξ αὐτῶν περιούσης [3]: postea codicillis longe aliam diuisionem fecit bonorum inter easdem, inter quas et testamento diuiserat: quaedam tamen nulli nominatim dedit. Quaesitum est, an Prima et Secunda filia, ex verbis testamenti consequi possint, vt solae habeant ea, quae nominatim nulli relicta sunt in diuisione, quae nouissima a patre facta est? Respondit, non a tota voluntate recessisse videri, sed his tantum rebus, quas reformasset. §. 4. Cum post apertas tabulas testamenti Priscillianus vixerit, de cuius legato, portioneque hereditatis, mater epistola ita cauerat, QVONIAM COGNOVI PRISCILLIANVM FILIVM MEVM IN EXTREMIS ESSE, IVSTISSIMVM ET PIISSIMVM DVXI, PORTIONEM EIVS HEREDITATIS, QVAM EI TESTAMENTO DEDERAM, LEGARE MARIANO FRATRI MEO, ET IANVARIO MARITO MEO, AEQVIS PORTIONIBVS. ET SI QVID EI AMPLIVS LEGAVERAM, VT SI QVID EI HVMANITVS CONTIGERIT, DO LEGO, DARIQVE EIS VOLO: postea ex eadem infirmitate Priscillianus decessit. Quaesitum est, an legatum quoque eius ad Iannarium et Marianum ex causa fideicommissi pertineat? Respondit, posse videri, si decessisset ex ea infirmitate, omnimodo et legatum ad eos, de quibus quaereretur, transtulisse.

XXXI. Idem libro decimo quarto Digestorum:

Filio ex parte heredi instituto duos fundos cum mancipiis et instrumento omni legauit: idem vxori plura legata, et seruos Stichum et Damam legauit: sed cum in altero ex fundis filio praelegatis cognouisset villicum non esse, Stichum misit, et tam rei rusticae, quam rationibus fundi praefecit. Quaesitum est, Stichus vtrum ad vxorem, an ad filium pertineret? Respondit, cum memor erat eorum quae testamento cauisset: Stichum his praediis, in quae translatus est, actorem cedere: nec vxorem posse Stichum ex fideicommissi causa petere. §. 1. Matri suae heredi ex parte institutae quatuor praedia legauit, et fidei eius commisit, vt ex his duo socero restitueret: deinde codicillis socero ademit fideicommissum. Quaesitum est, an nihilo minus ex praelegatione ad matrem pertineret? Respondi, nihil proponi, cur ad matrem pertinerent. §. 2. Seia testamento suo legauit auri pondo quinque: Titius accusauit eam, quod patrem suum mandasset interficiendum: Seia post institutam accusationem codicillos confecit, nec ademit Titio priuigno legatum, et ante finem accusationis decessit: acta causa, pronuntiatum est, patrem Titii scelere Seiae non interceptum. Quaero, cum codicillis legatum, quod testamento Titio dederat, non ademerit, an ab heredibus Seiae Titio debeatur? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, non deberi. §. 3. Filiae, quam in potestate habebat, inter cetera legauit peculium: idem post factum testamentum pecuniam a debitore filiae exegit, et in suam rationem conuertit. Quaero, an filia eo nomine cum heredibus patris agere possit? Respondit, si probaret, non adimendi animo factum, agere posse.

XXXII. Venvleivs libro decimo Actionum:

1 *Colonam.* 2 *Seia liberta ab haeredibus.* 3 Ap. Hal. μου abest. 4 Hal. haec Graeca ita vertit: *Reliqua autem omnia de mea substantia, quemadmodum et haereditatis onera, pertinebunt solum ad Primam et Secundam filias meas, aut quae ex his superstes erit.*

DETRAHERE legatis, vel adiicere, si nihil praeter numeratam pecuniam legatum sit, promtum est: cum vero res corporales interuenient: et scriptura difficilior fit, et [1] obscura portio. §. 1. Cum libertas adimitur, legata seruis relicta nihil attinet adimi.

TIT. V.

DE REBVS DVBIIS.

PAPINIANVS libro septimo Responsorum:

FVNDVM Maeuianum aut Seianum Titio legauerat: cum vniuersa possessio plurium praediorum sub appellatione fundi Maeuiani rationibus demonstraretur, respondi, non videri cetera praedia legato voluisse defunctum cedere, si fundi Seiani pretium a fundi Maeuiani pretio non magna pecunia distingueretur.

II. IDEM libro nono Responsorum:

CIVIBVS ciuitatis legatum vel fideicommissum datum, ciuitati relictum videtur.

III. PAVLVS libro decimo quarto Quaestionum:

IN ambiguo sermone non vtrumque dicimus, sed id dumtaxat, quod volumus, itaque qui aliud dicit quam vult, neque id dicit quod vox significat, quia non vult: neque id, quod vult, quia id non loquitur.

[IV. IDEM [2] libro decimo nono Responsorum:

PAVLVS respondit, id quod conditionis implendae causa datum est, sine dubio et certis, et incertis personis dari debere, vt fideicommissi petitio possit competere.]

IV. IDEM libro decimo nono Responsorum:

PAVLVS respondit, cum nomen fideicommissarii testamento adscriptum non sit: nulli personae, neque certae neque incertae datum fideicommissum videri, indubitatum est.

V. GAIVS libro primo Fideicommissorum:

QVIDAM relegatus facto testamento post heredis institutionem, et post legata quibusdam data, ita subiecit: SI QVIS EX HEREDIBVS CETERISVE AMICIS, QVORVM HOC TESTAMENTO MENTIONEM HABVI, SIVE QVIS ALIVS RESTITVTIONEM MIHI IMPETRAVERIT AB IMPERATORE, ET ANTE DECESSERO, QVAM EI GRATIAS AGEREM: VOLO DARI EI QVI ID EGERIT, A CAETERIS HEREDIBVS AVREOS TOT. Vnus ex his, quos heredes scripserat, impetrauit ei restitutionem, et, antequam id sciret, decessit: cum de fideicommisso quaereretur, an deberetur? consultus Iulianus respondit, deberi: sed etiam si non heres vel legatarius, sed alius ex amicis curauit eum restitui, et ei fideicommissum praestari. §. 1. SI tibi et postumo suo vel alieno hereditatem restituere quis rogauerit.

VI. MAECIANVS libro tertio Fideicommissorum:

VEL ex parte te, et ex parte [3] postumum heredem instituisset, legatumue similiter vel fideicommissum dedisset:

VII. GAIVS libro primo Fideicommissorum:

VTRVM ita postumus partem faciat, si natus sit: an et si natus non sit, quaeritur? Ego commodius dici puto, si quidem natus non est, minime eum partem facere, sed totum ad te pertinere, quasi ab initio tibi solido relicto: sin autem natus fuerit, vtrosque accipere, quantum cuique relictum est, vt vno nato, pars tibi dimidia debeatur: duobus natis, tertia tibi debeatur: tribus natis, quia trigemini quoque nascuntur, quarta debeatur [4]: et nostra quidem aetate Serapias Alexandrina mulier ad Diuum Hadrianum perducta est cum quinque liberis, quos vno fetu enixa est, sed tamen quod vltra tres nascitur, fere portentosum videtur. §. 1. Cum quidam, pluribus heredibus institutis, vnius fidei commisisset, vt cum moreretur, vni ex coheredibus, cui ipse vellet, restitueret eam partem hereditatis, quae ad eum peruenisset: verissimum est, vtile esse fideicommissum, nec enim in arbitrio eius, qui rogatus est, positum est, an omnino velit restituere, sed cui potius restituat. Plurimum enim interest, vtrum in potestate eius, quem testator obligari cogitat, faciat, si velit dare, an post necessitatem dandi, solius distribuendi liberum arbitrium concedit. §. 2. Quaesitum est, si coheredes ex disparibus partibus scripti sint: vtrum partem suam

1 Hal. inserit *ob id.* 2 Hal. in margine: *Totum hoc caput deest in Pand. Flor.* quod ita omnino est. 3 Ap. Hal. *te et ex parte* prorsus absunt. 4 Ap. Hal. *debeatur* abest.

am in viriles partes restituere singulis debeat, an pro portionibus hereditariis, ex quibus heredes scripti sint? Et placuit, si testator ita restitui iussisset partem, si aliquam pecuniam dedissent, si quidem aequas partes iussi fuerint dare, conueniens videri esse, etiam ex fideicommisso aequas partes eis restitui oportere, si vero dispares in ea pecunia distribuenda significauit testator, vt videantur hereditariis portionibus congruere, consentaneum esse, etiam fideicommissum pro hereditariis partibus eis restitui debere.

VIII. Pavlvs libro secundo Sententiarum:

Si inter virum et vxorem donatio facta fuerit, priore defuncto, cui donatum est, ad eum res redit, qui donauerat, quod si simul tam is, cui donatum est, quam is, qui donauerit: quaestionis decidendae gratia, magis placuit valere donationem: eo maxime, quod donator non superuiuat, qui rem condicere possit.

IX. Tryphoninvs libro vigesimo primo Disputationum:

Qvi duos impuberes filios habebat, ei, qui supremus moritur, Titium substituit: duo impuberes simul in naue perierunt. Quaesitum est, an substituto, et cuius hereditas deferatur? Dixi, si ordine vita decessissent, priori mortuo frater ab intestato heres erit, posteriori substitutus: in ea tamen hereditate etiam ante defuncti filii habebit hereditatem: in proposita autem quaestione, vbi simul perierunt, quia cum neutri frater superstes fuit, quasi vtrique vltimi decessisse sibi [1] videantur? an vero neutri, quia comparatio posterioris decedentis ex facto prioris mortui sumitur? Sed superior sententia magis admittenda est, vt vtrique heres sit: nam et qui vnicum filium habet, si supremum morienti substituit, non videtur inutiliter substituisse: et proximus adgnatus intelligitur etiam, qui solus est, quique neminem antecedit: et hic vtrique, quia neutri eorum alter superstes fuit, vltimi primique obierunt. §. 1. Cum bello pater cum filio periisset, materque filii, quasi postea mortui, bona vindicaret, adgnati vero patris, quasi filius ante periisset: Diuus Hadrianus credidit, patrem prius mortuum. §. 2. Si cum filio suo libertus simul perierit, intestati patrono legitima defertur hereditas, si non probatur superuixisse patri filius, hoc enim reuerentia patronatus suggerente dicimus. §. 3. Si maritus et vxor simul perierint, stipulatio de dote ex capitulo, si in matrimonio mulier decessisset, habebit locum, si non probatur illa superstes viro fuisse. §. 4. Si Lucius Titius cum filio pubere, quem solum testamento scriptum heredem habebat, perierit: intelligitur superuixisse filius patri, et ex testamento heres fuisse, et filii hereditas successoribus eius defertur, nisi contrarium approbetur. Quod si impubes cum patre filius perierit, creditur pater superuixisse, nisi et hic contrarium approbetur.

X. Vlpianvs libro sexto Disputationum:

Si fuerit legatum relictum ex cognatis meis qui primus Capitolium ascenderit: si simul duo venisse dicantur, nec apparet quis prior venerit, an impedietur legatum? vel ei, qui monumentum fecerit, et plures fecerint: vel ei, qui maximus natu est, et duo pares aetate sint: sed et [2] si legatum Sempronio amico fuerit relictum, et duo sint aequa caritate coniuncti. Sed et si duobus hominibus eiusdem nominis fuerit legatum, puta Semproniis, mox Sempronio ademtum sit, nec appareat, cui ademtum sit: vtrum datio in vtriusque persona infringitur, an ademtio nulla est, quaeri potest. Item si ex pluribus seruis eiusdem nominis vni, vel quibusdam libertas relicta est? Et verius est, in his omnibus etiam legata et libertates impediri: ademtionem autem in vtrumque valere. §. 1. Plane si ita libertatem acceperit ancilla, si primvm marem pepererit, libera esto, et haec vno vtero marem et feminam peperisset: si quidem certum est, quid prius edidisset, non debet de ipsius statu ambigi, vtrum libera esset, necne: sed nec filiae: nam, si postea edita est, erit ingenua: sin autem hoc incertum est, nec potest, nec [4] per subtilitatem iudicialem manifestari, in ambiguis rebus humaniorem sententiam sequi oportet, vt tam ipsa libertatem consequatur, quam filia eius ingenuitatem, quasi per praesumtionem priore masculo edito.

XI. Ivlianvs libro trigesimo sexto Digestorum:

Qvoties libertis vsusfructus legatur, et ei, qui nouissimus superuixerit, pro-

[1] Ap. Hal. *sibi* abest. 2 Hal. inferit *si*. 3 *aut* loco *sed et*. 4 Ap. Hal. *nec* abest.

proprietas: vtile eſt legatum, exiſtimo enim omnibus libertis proprietatem ſub hac conditione SI NOVISSIMVS SVPERVIXERIT dari.

XII. IDEM libro quinquageſimo Digeſtorum:

QVOTIES in actionibus, aut in exceptionibus, ambigua oratio eſt, commodiſſimum eſt, id accipi, quo res, de qua agitur, magis valeat, quam pereat.

XIII. IDEM libro ſingulari de Ambiguitatibus:

SI IS, qui ducenta depoſuit, ita leget, SEIO CVM DVCENTIS, QVAE APVD EVM DEPOSVI, TRECENTA LEGO, ſingulae ſummae ſeparatae quidem, certam habent demonſtrationem, coniunctione vero tali incidunt in ambiguitatem: ſed dicendum eſt, non trecenta, ſed quingenta deberi, quia duae ſummae iunguntur. §. 1. Si quis leget, FVNDVM SEIANVM HERES MEVS ATTIO CVM DIONE MAEVII SERVO DATO: dubitatur quidem, Dioni quoque fundus legatus ſit, an Dio cum fundo legatus ſit. Sed magis dicendum eſt, non ſolum fundum, ſed etiam ſeruum Dionem eſſe legatum: maxime ſi nullas iuſtas cauſas habuit Dioni legandi. §. 2. Cum ita ſtipulationem concipimus, SI HOMINEM AVT FVNDVM NON DEDERIS, CENTVM DARI SPONDES? vtrumque eſt faciendum, ne ſtipulatio committatur: id eſt, ſiue alterum, ſiue neutrum factum ſit, tenebit ſtipulatio. Idemque eſt euidenter, cum propoſitis ſpecialiter pluribus rebus, quas fieri volumus, ita ſtipulamur, SI QVID EORVM FACTVM NON ERIT? veluti, STICHVM, ET DAMAM, ET HEROTEM SISTI? SI QVIS EORVM NON STETERIT, DECEM DARI? neceſſe eſt enim omnes eſſe ſiſtendos [1], vt ſtipulationi ſatisfiat. Vel, vt propius accedamus, fingamus ita ſtipulationem factam, SI STICHVM, ET DAMAM, ET HEROTEM NON SISTERIS, DECEM DARI? neque enim dubitabimus, quin aeque omnes ſiſti oporteat. §. 3. Vtrum ita concipias ſtipulationem, SI ILLVD, AVT ILLVD FACTVM NON ERIT, an hoc modo, SI QVID EORVM FACTVM NON ERIT, QVAE VT FIERENT, COMPREHENSA SVNT, hoc intereſt, quod quamuis altero facto verum ſit, hoc aut illud vere factum eſſe, non ideo tamen verum erit, hoc aut illud factum non eſſe: nam ſimul ea poſſunt eſſe vera, quamuis inter ſe contraria ſunt: quia cum ſignificatio non ex vniuerſo, ſed ex aliquo ſumitur, ſi veri aliquid inde ſit, veram efficit totam orationem, ſicut e contrario duae orationes pugnantia continentes ſimul falſae ſunt: veluti SI QVI LIBERORVM PARTIM PVBERES, PARTIM IMPVBERES DECESSERINT: nam et hoc falſum erit, omnes impuberes deceſſiſſe: et illud, omnes puberes deceſſiſſe: id accidit, quia ſignificatio ſumitur ex vniuerſo, in quo ſi aliquid falſum eſt, totam orationem falſam efficit. Animaduertendum igitur eſt, quid ſit de quo quaeritur. Nam cum ita concipio, SI ILLVD AVT ILLVD [2] NON FVERIT: quaeri debet, an aliquid factum non ſit? illius effectus hic eſt, vt neutrum fiat: huius autem, vt vtrumque fiat: nec in illo prodeſt, aliquid non feciſſe, ſi aliquid factum ſit: neque in hoc aliquid feciſſe, ſi aliquid factum non ſit. §. 4. Proinde ſi quis ita [3] interroget, EORVM QVID, QVAE OBIICIVNTVR TIBI, FECISTI? ille neget: hoc exprimat, eorum quid, quae obiiciuntur, non feci: id eſt, nihil horum feci. §. 5. Si quis autem plura in ſtipulatum deducat, quorum vnum fieri velit, ita comprehendere debet: ILLVD AVT ILLVD FIERI SPONDES? SI NIHIL EORVM FACTVM ERIT, TANTVM DABIS? §. 6. Item ſi paterfamilias in teſtamento ita ſcripſerit, SI QVIS MIHI FILIVS AVT FILIA GENITVR, HERES MIHI ESTO: SI MIHI FILIVS AVT FILIA HERES NON ERIT, SEIVS HERES [4] ESTO: non ſatis voluntatem ſuam declarauit, ſi non aliter extraneum heredem eſſe volet, quam ſi neque filius neque filia heres ſit: hoc enim modo concipi oportet, SI MIHI NEQVE FILIVS NEQVE FILIA HERES ERIT: poteſt autem interdum ſuperior ſcriptura eſſe neceſſaria, ſi quis, cum filium et filiam habeat, vtrumque heredem inſtituere velit; ſed, ſiue alter heres futurus ſit, extraneum miſcere: ſiue neuter, extraneum ſubſtituere: ſed procliuior eſt ſententia teſtatoris ſic eſſe interpretanda, vt, ſiue filius ſiue filia nati

1 *ſiſtere* loco *eſſe ſiſtendos.* 2 Hal. inſerit *factum.* 3 Ap. Hal. *ita* abeſt. 4 Ap. *heres* abeſt.

nati ei fuerint, extraneus non admittatur, nisi specialiter hoc testator expresserit.

XIV. MARCIANVS libro sexto Institutionum:

SI quis ita scripserit, ILLIS, QVI TESTAMENTVM MEVM SIGNAVERINT, HERES MEVS DECEM DATO: Trebatius vtile legatum esse putat: quod Pomponius verius esse existimat, quia ipsum testamentum confirmatur testibus adhibitis: quod verum esse existimo.

XV. IDEM libro secundo Regularum:

QVAEDAM sunt, in quibus res dubia est, sed ex postfacto retroducitur, et apparet quid actum est. Vt ecce si res legata fuerit, et deliberante legatario eam rem heres alii tradiderit: nam si quidem voluerit legatarius habere legatum, traditio nulla est: si vero repudiauerit, valet. Tantundem est, et si pecuniam hereditariam legatam crediderit heres: nam si quidem non repudiauerit legatarius, alienam pecuniam credidit: si vero repudiauerit, suam pecuniam credidisse videtur. Quid ergo, si consumta fuerit pecunia? vtique idem erit ex euentu dicendum.

XVI. IDEM libro tertio Regularum:

QVOD de pariter mortuis tractamus, et in aliis agitatum est: vt ecce, si mater stipulata est dotem a marito, mortua filia in matrimonio, sibi reddi, et simul cum filia perit: an ad heredem matris actio ex stipulatu competeret? et Diuus Pius rescripsit, non esse commissam stipulationem: quia mater filiae non superuixit. §. I. Item quaeritur, si extraneus, qui dotem stipulatus est, simul cum marito decesserit, vel cum ea, propter quam stipulatus esset: an ad heredem suum actionem transmittat?

XVII. PAVLVS libro duodecimo ad Plautium:

IDEM est, si dos vxori praelegata sit, et simul cum marito perierit.

XVIII. MARCIANVS libro tertio Regularum:

SED et in illo quaeritur, si pariter pupillus, et qui ei substitutus erat frater necessarius, decesserit: an [1] frater fratri exsistat heres, an contra? vel, si duo inuicem necessarii substituti sunt, et vna perierint: an heredes exstitisse videantur, vel alter alteri, hoc est, [2], si inuicem hereditatem rogati fuerint restituere? In quibus casibus si pariter decesserint, nec appareat quis ante spiritum emisit, non videtur alter alteri superuixisse. §. I. Sed et circa legem Falcidiam, si dominus cum seruis simul vita functus sit, serui, quasi in bonis eius mortis tempore fuerint, non computantur.

XIX. VLPIANVS libro vigesimo quinto ad Sabinum:

SI cognatis legatum sit, et hi cognati quidem esse desierunt, in ciuitate autem maneant: dicendum, deberi legatum: cognati enim testamenti facti tempore fuerunt. Certe si quis testamenti facti tempore cognatus non fuit, mortis tempore factus est per adrogationem: facilius legatum consequitur. §. I. Si quis cognationi leget, idem est, atque si cognatis legasset.

XX. PAVLVS libro duodecimo ad Plautium:

CVM Senatus temporibus Diui Marci permiserit collegiis legare, nulla dubitatio est, quod, si corpori, cui licet coire, legatum sit, debeatur: cui autem non licet, si legetur, non valebit, nisi singulis legetur: hi enim, non quasi collegium, sed quasi certi homines, admittentur ad legatum.

XXI. IDEM libro decimo quarto ad Plautium:

VBI est verborum ambiguitas, valet, quod acti est: veluti cum Stichum stipuler, et sint plures Stichi: vel hominem: vel Carthagini, cum sint duae Carthagines: semper in dubiis id agendum est, vt quam tutissimo loco res sit bona fide contracta: nisi cum aperte contra leges scriptum est.

XXII. IAVOLENVS [3] libro quinto ex Cassio:

CVM pubere filio mater naufragio periit: cum explorari non possit, vter prior exstinctus sit, humanius est credere, filium diutius vixisse.

XXIII GAIVS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

SI mulier cum filio impubere naufragio periit, priorem filium necatum esse intelligitur.

XXIV. MARCELLVS libro vndecimo Digestorum:

CVM in testamento ambigue, aut etiam perperam scriptum est: benigne interpretari, et secundum id quod credibile est cogitatum, credendum est.

XXV.

[1] Ap. Hal. *an* abest. [2] Ap. Hal. *hoc est* absunt. [3] *LABEO*.

XXV. Celsvs libro vigesimo secundo Digestorum:

Qvem heredi meo dixero velle me libervm esse, liber esto: cvi vt dare damnas sit heres mevs, dixero, ei heres mevs dare damnas esto: testatoris voluntas, si quibusdam argumentis apparebit de quo dixit, adimplenda est.

XXVI. Idem libro vigesimo sexto Digestorum:

Cvm quaeritur in stipulatione, quid acti sit, ambiguitas contra stipulatorem est.

XXVII. Modestinvs libro primo Regularum:

Si quis de pluribus vnum manumitti voluerit, nec appareat de quo manumittendo testator sensit: nulli eorum fideicommissa competit libertas.

XXVIII. Iavolenvs [1] libro tertio ex Posterioribus:

Qvi habebat Flaccum fullonem, et Philonicum pistorem, vxori Flaccum pistorem legauerat: qui eorum et num vterque deberetur? Placuit primo eum legatum esse, quem testator legare sensisset: quod si non appareret, primum inspiciendum esse, ad nomina seruorum dominus nota habuisset: quod si habuisset, eum deberi qui nominatus esset, tametsi in artificio erratum esset: sin autem ignota nomina seruorum essent, pistorem legatum videri, perinde ac si [2] nomen ei adiectum non esset.

XXIX. Scaevola libro decimo octauo Digestorum:

Plvres testamento manumiserat, in quibus Sabinam et Cyprogeniam, cum quisque eorum ad trigesimum annum aetatis peruenissent: et, cum liber quisque eorum esset, certam summam dari voluerat, et coniuncta scriptura ita cauerat: Sabinae et Ceprogeniae dari volo [3], cvm ad statvtam aetatem pervenerint, singvlis decem, et hoc amplivs alimentorvm nomine in annos singvlos, qvoad vivent, singvlis decem. Quaesitum est, vtrum omnibus manumissis alimenta debeantur, an vero Sabinae et Cyprogeniae solis? Respondit, secundum ea quae proponerentur, videri omnibus alimenta legata.

Tit. VI.

DE HIS QVAE POENAE CAVSA RELINQVVNTVR.

Africanvs libro Quaestionum:

Filiofamilias vel seruo herede instituto, etiam si in patris dominiue poenam illicite vel probrose datum est, nullius momenti legatum esse respondit: non enim id solum, quod in heredes [4], sed omne, quod in cuiusque lucrum aliquid ex vltima voluntate sentientis, talem [5] poenam in testamento scriptum sit, nullius momenti habendum.

II. Marcianvs libro sexto Institutionum:

Poenam a conditione voluntas testatoris separat: et an [6] poena an conditio, an translatio sit, ex voluntate defuncti apparet, idque Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt.

Tit. VII.

DE REGVLA CATONIANA.

Celsvs libro trigesimo quinto Digestorum:

Catoniana regula sic definit: quod si testamenti facti tempore decessisset testator, inutile foret: id legatum, quandocumque decesserit, non valere. Quae definitio in quibusdam falsa est. §. 1. Quid enim, si quis ita legauerit, si post kalenndas mortvvs fvero, Titio dato? an cauillamur? nam hoc modo, si statim mortuus fuerit, non esse datum legatum, verius est, quam inutiliter datum. §. 2. Item, si tibi legatus est fundus, qui scribendi testamenti tempore tuus est: si eum viuo testatore alienaueris, legatum tibi debetur: quod non deberetur, si testator statim decessisset.

II. Pavlvs libro quarto ad Plautium:

Sed et si sic legauerit, si filia mea Titio nvpta erit: sufficere visum est, si mortis tempore nupta inueniatur, licet testamenti facti tempore impubes.

III. Papinianvs libro decimo quinto Quaestionum:

Catoniana regula non pertinet ad hereditates, neque ad ea legata, quorum dies

1 *LABEO.* 2 Ap. Hal. *si* abest. 3 Ap. Hal. *volo* abest. 4 *haeredis.* 5 Ap. Hal. *talem* abest. 6 Ap. Hal. *an* abest.

dies non mortis tempore, sed post aditum cedit hereditatem.

IV. Vlpianvs libro decimo ad Sabinum:

Placet, Catonis regulam ad conditionales institutiones non pertinere.

V. Idem libro vigesimo secundo ad Sabinum:

Regvla Catoniana ad nouas leges non pertinet.

Tit. VIII.

De his, qvae pro non scriptis habentvr.

Ivlianvs libro septuagesimo octauo Digestorum:

Si quis hereditatem vel legatum adscripserit, quaeritur, an hereditas vel legatum pro non scripto habeatur: et quid, si substitutum habeat huiusmodi institutio? Respondit, pars hereditatis, de qua me consuluisti, ad substitutum pertinet: nam Senatus, cum poenas legis Corneliae constitueret aduersus eum, qui sibi hereditatem vel legatum scripsisset, eodem modo improbasse videtur, quo improbatae sunt illae, qva ex parte me Titivs heredem scriptvm in tabvlis svis recitaverit, ex ea parte heres esto: vt perinde haberentur, ac si insertae testamento non fuissent.

II. Alfenvs Varvs libro quinto Digestorum:

Qvae in testamento scripta essent, neque intelligerentur, quid significarent, ea perinde sunt, ac si scripta non essent: reliqua autem per seipsa valent.

III. Marcianvs libro vndecimo Institutionum:

Si in metallum damnato quid extra causam alimentorum relictum fuerit: pro non scripto est, nec ad fiscum pertinet: nam poenae seruus est, non Caesaris, et ita Diuus Pius rescripsit. §. 1. Sed etsi post testamentum factum heres institutus vel legatarius in metallum datus sit, ad fiscum non pertinet. §. 2. Item, si seruo alieno quid legatum fuerit, et postea a testatore redemtus sit, legatum exstinguitur. Nam quae in eam causam peruenerunt, a qua incipere non poterant, pro non scriptis habentur.

IV. Vlpianvs libro tertio decimo ad legem Iuliam et Papiam.

Si eo tempore, quo alicui legatum adscribebatur, in rebus humanis non erat, pro non scripto hoc habebitur. §. 1. Sed et si in hostium potestate erat, quo testamentum fiebat, neque ab hostibus rediit, pro non scripto erit. Et ita Iulianus scribit.

V. Pavlvs libro duodecimo Quaestionum:

Qvod quis sibi adscripserit, si alii restituere a testatore iussus est, cum onere fideicommissum id apud heredem remanet, quamuis pro non scripto esset. Idem est, et in testamento militis.

Tit. IX.

De his qvae vt indignis avfervntvr.

Marcianvs libro sexto Institutionum:

Divi Seuerus et Antoninus rescripserunt, quasi indignum carere legato seu fideicommisso libertum, quae ei testamento patroni relicta erant, cum patronum suum post mortem eius quasi illicitae mercis negotiatorem detulerat, quamuis et praemium meruit.

II. Idem libro vndecimo Institutionum:

Avfertvr hereditas ex asse, et ad fiscum pertinet, si emancipatus filius contra tabulas bonorum possessionem patris vt praeteritus petierit, et ex substitutione impuberis adierit hereditatem. §. 1. Item, si quis contra mandata duxerit vxorem ex ea prouincia, in qua officium aliquid gerit: quod ei ex testamento vxoris adquisitum est, Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt, retinere eum non posse: tamquam si tutor pupillam contra decretum amplissimi ordinis in domum suam duxisset. Vtroque ergo casu, et si ex asse heres institutus adierit hereditatem, fisco locus fit: nam quasi indigno ei aufertur hereditas. §. 2. Per contrarium autem ducta tam ab eo, qui officium in prouincia gerebat, quam a tutore illicite: magis est, vt dicatur capere illam [1] ex testamento: nec quasi indignam esse repellendam. §. 3. Idem erit, si quis viui ignorantis bona, vel partem bonorum alicuius cognati donauerit: nam quasi indigno aufertur.

III. Idem libro quinto Regularum:

Indignvm esse Diuus Pius illum decreuit, vt et Marcellus libro duodecimo Digestorum refert, qui manifestissime

1 Ap. Hal. *illam* abest.

me comprobatus est id egisse, vt per negligentiam et culpam suam mulier, a qua heres institutus erat, moreretur.

IV. Vlpianvs libro decimo quarto ad Edictum:

Papinianvs libro quinto Quaestionum ait, si quis vnum heredem, quasi per falsum adscriptum accusauit: legatum ei non auferri a coherede relictum, quem non inquietauit.

V. Pavlvs libro primo de iure Fisci:

Post legatum acceptum, non tantum licebit falsum arguere testamentum, sed et [1] non iure factum contendere: inofficiosum autem dicere non permittitur. §. 1. Ille, qui non iure factum contendit, nec obtinuit, non repellitur ab eo, quod meruit. Ergo qui legatum secutus, postea falsum dixit, amittere debebit quod consecutus est. De eo vero, qui legatum accepit, si neget iure factum esse testamentum, Diuus Pius ita rescripsit. Cognati Sophronis licet ab herede instituto acceperant legata, tamen si is eius conditionis fuerit visus, vt obtinere hereditatem non possit, et iure intestati ad eos cognatos pertinet, petere hereditatem ipso iure poterunt. Prohibendi autem sint, an non, ex cuiusque persona, conditione, aetate, cognita causa a iudice constituendum erit. §. 2. Amittere id quod testamento meruit, et eum placuit, qui tutor datus excusauit se a tutela, sed si consecutus fuerit, non admittitur ad excusationem. Diuersum puto in eo, qui legatum tantum meruit, et a matre pupilli tutor petitus, excusare se maluit: hic enim nihil contra iudicium defuncti fecit. Sed hoc legatum, quod tutori denegatur, non ad fiscum transfertur, sed filio relinquitur, cuius vtilitates desertae sunt. §. 3. Si pater accusauerit testamentum, vel dominus: denegabitur ei actio etiam eius quod filio eius vel seruo legatum est, si ad ipsos emolumentum rei peruenturum est. Quod si personam illorum spectet, diuersum dicendum est. §. 4. Si seruum suum rogatus sit manumittere, qui legatum meruit, vel etiam ipsi seruo vtrumque datum sit: dicendum est, non debere obesse seruo factum domini, sed a fisco redimendum, vt manumittatur: si tamen velit seruum vendere; quia non potest cogi, qui iudicium spreuit defuncti. §. 5. Si filiusfamilias falsum accusauerit testamentum, videndum est, an denegari debeat actio patri? et puto, si inuito patre accusauit, non esse denegandam patri actionem. §. 6. Si is, cui rogatus sum legatum restituere, falsum dixerit, restituere id fisco debebo. §. 7. Qui accusauit falsum, heres legatario exstitit, vel heredi scripto: nihil huic nocere dicendum est. §. 8. Similis est ei, et qui inofficiosum dicit. §. 9. Aetati eius, qui accusauit, ignoscitur: et maxime si tutor vel curator dicere falsum vel inofficiosum velit: et ita Imperatores Seuerus et Antoninus rescripserunt. §. 10. His vero, qui testimonio suo intentionem accusatoris adiuuauerunt, deneganda est actio: idque Diuus Seuerus decreuit. §. 11. Sunt qui putant, et recte, et ei denegandam, qui accusatori affuit, vel fideiussor pro eo exstiterit. §. 12. Quidam et Praesidem indignum putant, qui testamentum falsum pronuntiauit, si appellatione intercedente heres scriptus obtinuit. §. 13. Aduocatum fisci, qui intentionem delatoris exsequitur, in omnibus officii necessitas satis excusat. §. 14. Qui principale testamentum arguit, et a secundis tabulis repellendus est: item a codicillis ad testamentum factis licet non confirmatis. Non idem sequendum est, si secundas tabulas vel codicillos coarcuit: quia non vtrumque hoc casu improbasse videtur. §. 15. An libertas ei seruo data, qui testimonio suo infringere voluerit testamentum, auferri debeat, videndum est. Fideicommissum vtique non est dignus consequi: et de libertate Diuus Pius iudicauit, esse ea priuandum. §. 16. Ei qui tutor datus est, non prodest ad excusationem, quod falsum dixit: sed a legato remouetur. §. 17. Qui mortis causa donationem accepit a testatore, non est similis in hac causa legatario. §. 18. Alia causa est eius, qui propter testamentum a legatario vel a statulibero accipere iussus est: hic enim vt indignus repelletur. §. 19. Et Falcidiae beneficium heredi scripto auferri debere, Diuus Pius et Diuus Marcus putauerunt. §. 20. Omnes, qui vt indigni repellentur, summouendi sunt a praemio, quod secundum Edictum Diui Traiani datur his, qui se deferunt.

VI. Marcellvs libro vigesimo secundo Digestorum:

Rescriptvm est a Principe, heredem rei, quam amouisset, quartam non retinere, et ideo si is qui quadringenta habebat, vniuersa quadringenta legauit, et

1 Hal. inserit *testamentum*.

et heres centum ſubtraxiſſet: trecentorum quartam retinebit, ſeptuagintaquinque ſcilicet: et ducenta vigintiquinque dabit legatarius: ex centum, quae ſubripuit, legatariis quidem dabit ſeptuaginta quinque: reliqua, id eſt, vigintiquinque, ad fiſcum venient.

VII. Modestinvs libro ſexto Differentiarum:

Qvi Titii teſtamentum falſum dixit, nec obtinuit, heredi eius heres exſiſtere prohibendus non eſt: quia non principaliter in Titii hereditatem ſuccedit.

VIII. Idem [2] libro nono Regularum:

Indigno herede pronuntiato, ademta hereditate, confuſas actiones reſtitui non oportet.

IX. Vlpianvs libro decimo quarto ad legem Iuliam et Papiam:

Si inimicitiae capitales interuenerunt inter legatarium et teſtatorem, et veriſimile eſſe coeperit, teſtatorem noluiſſe legatum hoc fideicommiſſum praeſtari ei, cui adſcriptum relictum eſt: magis eſt, vt legatum ab eo peti non poſſit. §. 1. Sed et ſi palam et aperte teſtatori maledixerit, et infauſtas voces aduerſus eum iactauerit, idem erit dicendum. §. 2. Si autem ſtatus eius controuerſiam mouit, denegatur eius, quod teſtamento accepit, perſecutio: ex qua ſpecie ſtatim fiſco deferetur.

X. Gaivs libro decimo quinto ad legem Iuliam et Papiam:

In fraudem iuris fidem accommodat, qui vel id quod relinquitur, vel aliud tacite promittit reſtituturum ſe perſonae, quae legibus ex teſtamento capere prohibetur: ſiue chirographum eo nomine dederit, ſiue nuda pollicitatione repromiſerit. §. 1. Si quis ei, qui capere poſſit, rogatus fuerit reſtituere, et is mortis tempore prohibetur legibus hoc capere: non dubito, quin, etſi deficit fideicommiſſum, apud eum tamen, qui rogatus eſt reſtituere, manere debet: quia nulla fraus eius interueniſſe videtur: niſi ſi in futurum caſum fidem accommodauit, id eſt, vt, licet capere legibus prohiberi coeperit, reſtituat. §. 2. Recte dictum eſt, ſi pater filii, quem in poteſtate habebat, tacitam fidem interpoſuerit, non debere id filio nocere: quia parendi neceſſitatem habuerit.

XI. Papinianvs libro decimo quinto Quaeſtionum:

Heres, qui tacitam fidem contra leges accommodauit, in ea parte, quae fraudem adhibuit, Falcidia non vtitur: et ita Senatus cenſuit. Sed ſi maior modus inſtitutionis, quam fraudis fuerit, quod ad Falcidiam attinet, de ſuperfluo quarta retinebitur.

XII. Idem libro decimo ſexto Quaeſtionum:

Cvm quidam ſcripſiſſet heredes, quos inſtituere non potuerat: quamuis inſtitutio non valeret, neque ſuperius teſtamentum ruptum eſſet, heredibus tamen vt indignis, qui non habuerunt ſupremam voluntatem, abſtulit iam pridem Senatus hereditatem. Quod Diuus Marcus in eius perſona iudicauit, cuius nomen peracto teſtamento teſtator induxerat: cauſam enim ad Praefectos aerarii miſit. Verum ab eo legata relicta ſalua manſerunt. De praeceptionibus eidem datis voluntatis erit quaeſtio, et legatum ei non denegabitur, niſi hoc euidenter teſtatorem voluiſſe appareat.

XIII. Idem libro trigeſimo ſecundo Quaeſtionum:

Clavdivs Seleucus Papiniano ſuo [3] ſalutem. Maeuius in adulterio Semproniae damnatus, eandem Semproniam non damnatam duxit vxorem: qui moriens heredem eam reliquit. Quaero, an iuſtum matrimonium fuerit, et an mulier ad hereditatem admittatur? Reſpondi, neque tale matrimonium ſtare, neque hereditatis lucrum ad mulierem pertinere [4]: ſed quod relictum eſt, ad fiſcum peruenires. Sed etſi talis mulier virum heredem inſtituerit, et ab eo quaſi ab indigno hereditatem auferri dicimus.

XIV. Idem libro trigeſimo tertio Quaeſtionum:

Mvlierem, quae ſtupro cognita in contubernio militis fuit, etſi ſacramento miles ſolutus intra annum mortem obierit, non admitti ad teſtamentum iure militiae factum, et id quod relictum eſt, ad fiſcum pertinere, proxime tibi reſpondi.

XV. Idem libro ſexto Reſponſorum:

Heredi, qui falſos codicillos eſſe dixit, neque obtinuit, hereditas non auſertur: ſi tamen aliquid a coherede codicillis acceperit, eius actio denegabitur. Itaque ſi bonorum inter heredes diuiſionem defunctus codicillis fecerit partes quidem hereditarias, in quibus legatum conſiſtere non potuit, tenebit: ſed Falcidiae beneficio non vtetur, ſi tan-

1 Hal. praefigit *ſed.* 2 *CAIVS.* 3 Ap. Hal. *ſuo* abeſt. 4 Ap. Hal. *pertinere* abeſt. 5 Hal. hic locat *pertinere* loco *peruenire.*

tantum in amiſſis portionibus erit, quod Falcidiam aequitate compenſationis recuſaret.

XVI. Idem libro octauo Reſponſorum:

Cvm tabulis ſecundis pater impuberi filio fratris filios, coheredibus datis, ſubſtituiſſet, ac ſubſtituti fratris filii, poſt mortem pueri, matrem eius partus ſubiecti ream poſtulaſſent, vt hereditatem patrui legitimam obtinerent: victis auferendam eſſe partem hereditatis ex cauſa ſubſtitutionis, reſpondi: quia ex teſtamento ſententiam ſecundum ſe dictam non haberent. §. 1. Quoniam ſtuprum in ea contrahi non placuit, quae ſe non patroni concubinam eſſe patitur: eius, qui concubinam habuit, quod teſtamento relictum eſt, actio non denegabitur: idque in teſtamento Coccei Caſſiani clariſſimi viri, qui Rufinam ingenuam honore pleno dilexerat, Optimi Maximique Principes noſtri iudicauerunt: cuius filiam, quam alumnam teſtamento Caſſianus nepti coheredem datam appellauerat, vulgo quaeſitum apparuit. §. 2. Cum heredis nomen mutata voluntate paterfamilias inciſis tabulis[1] induxiſſet, atque ideo fiſco portionis emolumentum adiudicatum fuiſſet: eam rem legatariis non obeſſe, qui retinuerant voluntatem, Diuo Marco placuit, et ideo cum ſuo onere fiſcum ſuccedere.

XVII. Idem libro decimo tertio Reſponſorum:

Heredem, qui ſciens defuncti vindictam inſuper habuit, fructus omnes reſtituere cogendum exiſtimaui, nec probe deſideraturum, actionem confuſam reſtitui. Deceptum autem ignoratione facti, bonae fidei poſſeſſoris defenſionem habiturum, ante motam ſcilicet controuerſiam, ſi ratio fructuum ſubducatur: nec improbe confuſam actionem reddi poſtulaturum.

XVIII. Idem libro decimo quinto Reſponſorum:

Evm, qui tacitum fideicommiſſum in fraudem legis ſuſcepit, eos quoque fructus, quos ante litem motam percepit, reſtituere cogendum reſpondi: quod bonae fidei poſſeſſor fuiſſe non videtur, exemplo bonorum fiſco vindicatorum. Poſt motam[2] de tacito fideicommiſſo controuerſiam, ante pretia fructuum percepta cum vſuris eſſe reſtituenda reſpondi; ſed omnium fructuum, quorum pretia percepta fuerant, quod ſi fructus in vſu habuit, eorum pretia tantum reſtitui ſatis erit. Sed Diuus Seuerus bonorum tacite relictorum, citra diſtinctionem temporis, fructus dumtaxat deberi, non etiam vſuras eorum, benigne decreuit, quo iure vtimur. §. 1. Bonis vniuerſis ex cauſa taciti fideicommiſſi fiſco reſtitutis, heredem onus aeris alieni non ſpectare conuenit. Nec aliud ſeruatur, morte non defenſa. Si quid tamen ob aditam hereditatem, actionibus aut ſeruitutibus confuſis, amiſerit, auxilio reſtitutionis non merebitur. §. 2. Pro parte heres inſtitutus, praedii legatum acceperat, et in hereditate non capienti reſtituendi tacitum miniſterium ſuſceperat: quamquam legatum pro ipſius parte non conſtitiſſet, ideoque portionem iſtam pro herede poſſideret, tamen ei praedium integrum eſſe relinquendum reſpondi: neque enim rationem iuris, ac poſſeſſionis varietatem, inducere diuiſionem voluntatis.

XIX. Pavlvs libro decimo ſexto Reſponſorum reſpondit.

Si ſcriptis heredibus ideo hereditas ablata eſt, quod teſtator aliud teſtamentum mutata voluntate facere voluit, et impeditus ab ipſis eſt: ab vniuerſo iudicio priore receſſiſſe eum videri.

XX. Hermogenianvs libro tertio iuris Epitomarum:

Ei, qui mortem vxoris non defendit, vt indigno dos aufertur.

XXI. Pavlvs libro quinto Sententiarum:

Portionesqve eorum fiſco vindicantur, qui mortem libertorum ſuſpecto decedentium non defenderunt. Omnes enim heredes, vel eos, qui loco heredis ſunt, officioſe agere circa defuncti vindictam conuenit.

XXII. Tryphoninvs libro quinto Diſputationum:

Tvtorem, qui pupilli ſui nomine falſum vel inofficioſum teſtamentum dixit, non perdere ſua legata, ſi non obtinuerit, optima ratione defenditur: et, ſi libertum patris pupilli ſuo nomine capitis accuſauerit, non repelli a bonorum poſſeſſione contra tabulas: quia officii neceſſitas, et tutoris fides excuſata eſſe debet. Nec quiſquam iudicum calumnia notabit tutorem, qui non ſuis ſimultatibus accuſationem ſub nomine pupilli inſtituit, ſed cogente forte matre pupilli, vel libertis patris inſtantibus. Et ſi

[1] *inciſis omnibus* loco *inciſis tabulis*, [2] Hal. inſerit *autem*.

tutor reum aliquem postulauerit pupilli nomine, et ideo non sit exsecutus, quod interim ad pubertatem pupillus peruenerit: non oportet dici in Turpillianum eum Senatusconsultum incidisse: discreta sunt enim iura, quamuis plura in eandem personam deuenerint, aliud tutoris, aliud legatarii: et cum non suae personae iure, sed pupilli accusauerit, propriam poenam mereri non debet. Denique pupillo relicta in eo testamento, nisi a Principe conseruata sint, pereunt: adeo ille est accusatoris defensor, et quasi patronus, idem et Sabinus libris ad Vitellium scripsit.

XXIII. GAIVS libro singulari de tacitis fideicommissis:

SI quilibet heres ex cuiuscumque testamento tacite rogatus fuerit, vt quadrantem, quem legis Falcidiae beneficio retinuit, non capienti restituat: aeque locus erit Senatusconsulto, neque enim multum intererit, inter tale fideicommissum, et cum quis id quod ad se ex hereditate peruenerit, restituere rogatus sit.

XXIV. PAPINIANVS libro decimo octauo Quaestionum:

SI testamentum patris iure factum filius negauit, quoniam de iure disputauit, non iudicium impugnauit, aut accusauit, retinet defuncti voluntatem.

XXV. IDEM libro decimo quarto Responsorum:

SI gener socerum heredem reliquerit, taciti fideicommissi suspicionem sola ratio paternae affectionis non admittit. §. 1. Apud Scaeuolam libro trigesimo Digestorum Claudius notat: si viuo testatore decesserit is, cui illicite legatum relictum erat, non fisco hoc vindicatur, sed apud eum, a quo relictum est, remanet.

LIBER TRIGESIMVS QVINTVS.

TIT. I.

DE CONDITIONIBVS ET DEMONSTRATIONIBVS, ET CAVSIS, ET MODIS EORVM, QVAE IN TESTAMENTO SCRIBVNTVR.

POMPONIVS[1] libro tertio ad Quintum Mucium:

LEGATIS, quae relinquuntur, aut dies incertus [2], aut conditio adscribitur: aut si nihil horum factum sit, praesentia sunt: nisi si vi [3] ipsa conditio insit. §. 1. Cum dies certus adscriptus est, quamuis dies nondum venerit, solui tamen possunt: quia certum est ea debitu iri. §. 2. Dies autem incertus est, cum ita scribitur, HERES MEVS CVM MORIETVR, DECEM DATO: nam diem incertum mors habet eius, et ideo, si legatarius ante decesserit, ad heredem eius legatum non transit: quia non cessit dies viuo eo, quamuis certum fuerit moriturum heredem. §. 3. Inest autem conditio legati, veluti cum ita legamus, QVOD EX ARESCVSA NATVM FVERIT, HERES DATO: aut, FRVCTVS, QVI EX EO [4] FVNDO PERCEPTI FVERINT, HERES DATO: aut, SERVVM, QVEM ALII NON LEGAVERO, SEIO DATO.

II. VLPIANVS libro quinto ad Sabinum:

CONDITIONVM quaedam sunt, quae quandoque impleri possunt etiam viuo testatore: vtputa, SI NAVIS EX ASIA VENERIT: nam quandoque venerit nauis, conditioni paritum videtur, quaedam [5], quae non nisi post mortem testatoris: [6] SI DECEM DEDERIT: SI CAPITOLIVM ASCENDERIT: nam, vt paruisse quis conditioni videatur, etiam scire debet hanc conditionem insertam: nam, si fato fecerit, non videtur obtemperasse voluntati.

III. IDEM libro sexto ad Sabinum:

OBTINVIT, impossibiles conditiones testamento adscriptas pro nullis habendas.

IV. POMPONIVS libro tertio ad Sabinum:

SI his legatum est, quibus patronus legata praestat, temperare debet Praetor conditionem: vt et patrono, et heredibus scriptis pro portione dentur conditionis explendae gratia. §. 1. Si ita scriptum sit: SI IN

1 *VLPIANVS.* 2 *Legatis, quae relinquuntur, dies aut certus, aut incertus, aut conditio.* 3 *nisi vel ipsa.* 4 Ap. Hal. *eo* abest. 5 Hal. addit *sunt.* 6 Hal. praefigit *veluti.*

IN QVINQVENNIO PROXIMO TITIO FILIVS NATVS NON ERIT, TVM DECEM SEIAE HERES DATO: si Titius ante mortuus sit, non statim Seiae decem deberi, quia hic articulus TVM extremi quinquennii tempus significat.

V. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

CONDITIONIBVS pupillus, et sine tutoris auctoritate parere potest, nec quem moueri, quod expleta conditione necessarius heres aliquando esse potest: nam hoc iure potestatis fieri, non conditionis expletae. §. 1. Idem seruus vel filiusfamilias sine iussu patris vel domini conditionem implere possunt: quia eo facto nemo fraudatur.

VI. POMPONIVS libro tertio ad Sabinum:

MVLTA testamento non committitur ab herede, vel legatario, vel eo, qui ex vltima voluntate aliquid lucratur, qui alicuius arbitratu monumentum facere iussus sit, si is, cuius arbitrium est, non viuat, vel adesse non possit, aut rei arbitrari nolit. §. 1. Si seruos certos quis manumisisset, heres esse iussus erat: quibusdam ex his ante mortuis, Neratius respondit, defici eum conditione: nec aestimabat, pareri posset conditioni, necne. Sed Seruius respondit, cum ita esset scriptum, SI FILIA ET MATER MEA VIVENT, altera iam mortua, non defici conditione: idem est et apud Labeonem scriptum. Sabinus quoque et Cassius, quasi impossibiles eas conditiones in testamento positas, pro non scriptis esse: quae sententia admittenda est.

VII VLPIANVS libro decimooctauo ad Sabinum:

MVCIANAE cautionis vtilitas consistit in conditionibus, quae in non faciendo sunt conceptae: vtputa SI IN CAPITOLIVM NON ASCENDERIT, SI STICHVM NON MANVMISERIT, et in similibus: et ita Aristoni, et Neratio, et Iuliano visum est: quae sententia et [1] Constitutione Diui Pii comprobata est. Nec solum in legatis [2] placuit, verum in hereditatibus quoque idem remedium admissum est. §. 1. Vnde si vxor maritum suum, cui dotem promiserat, ita heredem scripserit ex parte, SI DOTEM, QVAM EI PROMISI, NEQVE PETIERIT, NEQVE EXEGERIT: denuntiare eum posse coheredi, paratum se accepto facere dotem, vel cauere: et ita adire posse hereditatem, sed si ex asse sit institutus maritus sub ea conditione: quoniam non est, cui caueat, non impediri eum, quo minus adeat hereditatem: nam iure ipso videtur impleta conditio, eo quod non est, quem possit de dote conuenire ipse adeundo hereditatem.

VIII. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

SI quis ita legauerit, DVM VXOR MEA CVM FILIO ERIT, HERES MEVS EI TANTVM DATO: si ea latitans patronum, de medio discessit, vt tamen consilium retineret habendi secum liberos, deberi ei legatum, Trebatius et Labeo aiunt: quia non omne momentum exigendum sit, vt cum liberis sit, sed si eam mentem, et id propositum habeat, ne filium a semet dimittat, neue per eam stet, quo minus cum ea filius educetur.

IX. VLPIANVS libro vigesimo ad Sabinum:

SOLEMVS dicere eum, qui in tempus liberorum vxori legat, de his non sensisse, quos iam tunc vxor habuit, cum testaretur maritus.

X. IDEM libro vigesimo tertio ad Sabinum:

HAEC conditio, FILIAE MEAE CVM NVPSERIT, talis est, vt qui testatus est, implere solummodo conditionem voluerit: non satis egerit, quando: et ideo, et si viuo testatore nupserit post testamentum factum, inpleta conditio videtur, praesertim cum conditio haec talis est, vt semel impleri debeat. Sed enim non omnes coniunctiones implent conditionem: puta enim nondum, nubilis aetatis in domum mariti deducta, non paruit conditioni, sed etsi ei coniuncta sit, cuius nuptiis ei interdictum sit, idem dicemus. An tamen nubendo postea parere conditioni possit, quasi non nupserit, dubitari potest? et si testator de primo nuptiali iugo sensit, puto defectam conditione: benigne tamen dicendum est, nondum impletam conditionem defectam. §. 1. Si sic legatum sit, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, et ignorante testatore nauis venerit testamenti facti tempore: dicendum, pro impleta haberi. Et si cui sic legatum est, CVM PVBES ERIT, simili modo hoc erit dicendum.

XI PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

SI iam facta sint, quae conditionis loco ponuntur, et sciat testator: quae iterum fieri possunt, exspectentur, vt fiant.

1 ex loco *et*. 2 Hal. inserit *id*.

fiant: si vero nesciat, praesenti debeantur. §. 1. Item sciendum est, promiscuas conditiones post mortem impleri oportere, si in hoc fiant, vt testamento pareatur: veluti, SI CAPITOLIVM ASCENDERIT, et similia, non promiscuas, etiam viuo testatore existere posse: veluti, SI TITIVS CONSVL FACTVS FVERIT.

XII. VLPIANVS libro vigesimo quarto ad Sabinum:

SI ita legatum sit, QVONIAM FILIVS MAIOR EX ARCA MEA DECEM SVSTVLIT, HERES MINOR FILIVS DECEM E MEDIO SVMITO, debetur legatum: quia idcirco relictum est, vt conditio filiorum exaequaretur, et sane haec causa est: nam causa in praeteritum, poena in futurum confertur.

XII. PAVLVS libro quinto ad Sabinum:

SI fundus alicui legatus fuerit, si pupillo vel furioso pecuniam dedisset: videtur explesse conditionem, curatori vel tutori dando.

XIV. POMPONIVS libro ad Sabinum:

TITIVS, SI STATVAS IN MVNICIPIO POSVERIT, HERES ESTO: si paratus est ponere, sed locus a municipibus ei non datur: Sabinus, Proculus, heredem eum fore: et in legato idem iuris esse dicunt.

XV. VLPIANVS libro trigesimo quinto ad Sabinum:

CVI fuerit sub hac conditione legatum, SI IN FAMILIA NVPSISSET: videtur impleta conditio statim atque ducta est vxor, quamuis nondum in cubiculum mariti venerit: nuptias enim non concubitus, sed consensus facit.

XVI. GAIVS libro primo de testamentis ad Edictum Praetoris:

IN his, quae extra testamentum incurrerent, possunt res ex bono et aequo interpretationem capere. Ea vero, quae ex ipso testamento orerentur, necesse est secundum scripti iuris rationem expediri.

XVII. IDEM libro secundo de legatis ad Edictum Praetoris:

DEMONSTRATIO falsa est, veluti si ita scriptum sit, SERVVM STICHVM, QVEM DE TITIO EMI: FVNDVM TVSCVLANVM, QVI MIHI A SEIO DONATVS EST, nam si constat, de quo homine, de quo fundo senserit testator: ad rem non pertinet, si is, quem [1] emisse significauit, donatus esset, aut, quem donatum sibi esse significauerat, emerit. §. 1. Igitur et si ita seruus legatus sit, STICHVM COCVM, STICHVM SVTOREM TITIO LEGO: licet neque cocus, neque sutor sit, ad legatarium pertinebit, si de eo sensisse testatorem conueniat. nam et si in persona legatarii designanda aliquid erratum fuerit, constat autem, cui legare voluerit: perinde valet legatum, ac si nullus error interueniret. §. 2. Quod autem iuris est in falsa demonstratione, hoc vel magis est in falsa causa: veluti ita, TITIO FVNDVM DO, QVIA NEGOTIA MEA CVRAVIT, item, FVNDVM TITIVS FILIVS MEVS PRAECIPITO, QVIA FRATER EIVS IPSE [2] EX ARCA TOT AVREOS SVMSIT, licet enim frater huius pecuniam ex arca non sumsit, vtile [3] legatum est. §. 3. At si conditionaliter concepta sit causa, veluti hoc modo, TITIO, SI NEGOTIA MEA CVRAVIT, FVNDVM DO: TITIVS FILIVS MEVS, SI FRATER EIVS CENTVM EX ARCA SVMSIT, FVNDVM PRAECIPITO: ita vtile erit legatum, si et ille negotia [4] curauit, et huius frater centum ex arca sumsit. §. 4. Quod si cui in hoc legatum sit, vt ex eo aliquid faceret, veluti [5] monumentum testatori, vel opus, aut epulum municipibus faceret, vel ex eo vt partem alii restitueret: sub modo legatum videtur.

XVIII. IDEM libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

IS, cui sub conditione non faciendi aliquid relictum est, ei scilicet cauere debet Muciana cautione, ad quem iure ciuili deficiente conditione hoc legatum, eaue hereditas pertinere potest.

XIX. VLPIANVS libro quinto Disputationum:

IN conditionibus primum locum voluntas defuncti obtinet, eaque regit conditiones, denique et in ea conditione, SI FILIA MEA CVM TITIO NVPTA ERIT, placuit, non semper mortis tempus obseruari, sed voluntate patrocinante tardius produci. §. 1. Haec scriptura, SI PRIMVS HERES ERIT, DAMNAS ESTO DARE, pro conditione non est accipienda, magis enim demonstrauit testator, quando legatum debeatur, quam conditionem inseruit: nisi forte hoc animo fuerat testator, vt faceret conditionem. Proinde nec illud dicendum erit facere conditionem

QVID-

1 Hal. inserit *se*. 2 Ap. Hal. *ipse* abest. 3 Hal. inserit *tamen*. 4 Hal. inserit *mea*. 5 Hal. *puta vt*, loco *veluti*.

QVIDQVID MIHI EPHESI OPORTET DARI, HOC DO LEGO. Sed si sic leget, SI PRIMVS MIHI HERES NON ERIT DAMNAS ESTO SECVNDVS DARE, et Primus heres exstitit: legatum non debebitur, si Primus adierit cum Secundo, non exstitisse conditionem, nequaquam ambigendum est. §. 2. Si patronus contra tabulas bonorum possessione accepta debitam portionem occupet: legata, quae sic data sunt, SI PATRONVS HERES NON ERIT, non debet coheres patroni praestare. §. 3. Si a Primo ita legatum est, SI SECVNDVS HERES NON ERIT, VIGINTI TITIO DATO: simili modo, a Secundo, eidem Titio ita legatum est, SI PRIMVS HERES NON ERIT, et ambo heredes exstiterint: legati conditio deficiet: si alter heres exstitit, alter heres non exstitit, legatum debebitur.

XX. MARCELLVS apud Iulianum libro vigesimo septimo Digestorum notat:

Non dubitamus, quin turpes conditiones remittendae sunt: quo in numero plerumque sunt etiam iurisiurandi.

XXI. IVLIANVS libro trigesimo primo Digestorum:

MVLTVM interest, conditio facti an iuris esset. Nam huiusmodi conditiones, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, SI TITIVS CONSVL FACTVS ERIT, quamuis impletae essent, impedient heredem circa adeundam hereditatem, quamdiu ignoraret eas impletas esse. Quae vero ex iure venient, in his nihil amplius exigendum, quam vt impletae sint, veluti si quis se filiumfamilias existimat, cum sit paterfamilias: poterit adquirere hereditatem, quare et ex parte heres scriptus, qui ignorat, an tabulae testamenti apertae sint, adire hereditatem poterit.

XXII. IDEM libro trigesimo quinto Digestorum:

QVOTIES sub conditione mulieri legatur, si non nupserit, et eiusdem fidei commissum sit, vt Titio restituat, si nubat: commode statuitur, et si nupserit, legatum eam petere posse, et non esse cogendam fideicommissum praestare.

XXIII. IDEM libro quadragesimo tertio Digestorum:

QVI duobus heredibus decem dare iussus est, et fundum sibi habere, verius est, vt conditionem scindere non possit: ne etiam legatum scindatur. Igitur quamuis alteri quinque dederit, nullam partem fundi vindicabit, nisi alteri quoque adeunti hereditatem reliqua quinque numerauerit, aut illo omittente hereditatem, ei, qui solus adierit hereditatem, tota decem dederit.

XXIV. IDEM libro quinquagesimo quinto Digestorum:

IVRE ciuili receptum est, quoties per eum, cuius interest conditionem impleri, fit quo minus impleantur: vt perinde habeatur, ac si impleta conditio fuisset. Quod plerique et ad legata et ad heredum institutiones perduxerunt. Quibus exemplis stipulationes quoque committi quidam recte putauerunt, cum per promissorum factum esset, quo minus stipulator conditioni pareret.

XXV. IDEM libro sexagesimo nono Digestorum:

CVM vir vxori, quandoque liberos habebit, fundum legat: si mulier diuortio facto liberos ex alio procreauerit, deinde soluto secundo matrimonio, ad priorem maritum redierit, non intelligitur expleta conditio, quod testatorem verisimile non est de his liberis sensisse, qui se viuo ex alio suscepti fuissent.

XXVI. IDEM libro octogesimo secundo Digestorum:

HAEC scriptura, SI VIGINTI DEDERIT, AVT IVRAVERIT SE ALIQVID FACTVRVM, vnam conditionem exprimit habentem duas partes, quare, si quicumque heres scriptus erit sub conditione, si iurauerit se decem daturum, aut monumentum facturum: quamuis verbis edicti ad hereditatem vel legatum admittatur, tamen compellitur facere id quod facturum se iurare iussus est, solo iureiurando remisso. §. 1. Cum eadem res alteri pure, alteri sub conditione legatur, aut cum alter pure, alter sub conditione heres scriptus est: pars legati vel hereditatis, deficiente conditione adcrescit etiam heredi eius, cui pure legatum vel hereditas data est: si tamen hereditas eius adita fuerit.

XXVII. ALFENVS VARVS libro quinto Digestorum:

IN testamento quidam scripserat, vt sibi monumentum ad exemplum eius, quod in via Salaria esset Publii Septimii Demetrii, fieret: nisi factum esset, heredes magna pecunia multare: et cum id monumentum Publii Septimii Demetrii nullum reperiebatur, sed Publii Septimii Damae erat, ad quod exemplum suspicabatur eum, qui testamentum fecerat, monumentum sibi fieri voluisse: quaerebant heredes, cuiusmodi monumentum se facere oporteret: et si ob eam rem nullum monumentum fecissent, quia non re-

reperirent ad quod exemplum facerent, num poena tenerentur? Respondit, si intelligeretur, quod monumentum demonstrare voluisset is, qui testamentum fecisset: tametsi in scriptura non tum esset, tamen ad id, quod ille se demonstrare animo sensisset, fieri debere: sin autem voluntas eius ignoraretur, poenam quidem nullam vim habere: quoniam ad quod exemplum fieri iussisset, id nusquam exstaret: monumentum tamen omnimodo secundum substantiam et dignitatem defuncti extruere decere.

XXVIII. PAVLVS libro secundo Epitomarum Alfeni Digestorum:

FILIAE suae ita quis legauit, SI ATTIA FILIA MEA ARBITRATV LVCII TITII NVPSERIT, EI TOT HERES MEVS DATO. Titio ante testatorem mortuo, Attia nupserat. Quaerebatur, an legatum ei deberetur? Respondit, deberi. §. 1. ATTIA VXOR MEA OPTATO PHILARGYRVM PVERVM, AGATHEAM ANCILLAM, QVI MEI ERVNT CVM MORIAR: is qui testamentum fecit, Agatheam, quam testamenti tempore habuit, vendidit: et postea ancillas emit: ex his vni Agatheae nomen imposuit. Quaesitum est, an haec legata videretur? Respondit, legatam videri.

XXIX. IVLIANVS libro primo ad ad Vrseium Ferocem:

HAEC conditio, SI IN CAPITOLIVM ASCENDERIT, sic recipienda est, si [1] cum primum potuerit Capitolium ascendere

XXX. IDEM libro primo ex Minicio:

SI separatim mihi totus fundus pure, tibi sub conditione legatus fuerit, et tu decesseris antequam conditio exstiterit: non habebo necessitatem implere conditionem, vtpote cum etiam si conditio defecerit, pars, quam vindicaturus eras, mihi adrescat.

XXXI. AFRICANVS libro secundo Quaestionum:

IN testamento ita erat scriptum, STICHVS ET PAMPHILA LIBERI SVNTO: ET SI IN MATRIMONIVM COIERINT, HERES MEVS HIS CENTVM DARE DAMNAS ESTO: Stichus ante apertas tabulas decessit. Respondit, partem Stichi defectam esse: sed et Pamphilam defectam conditione videri, ideoque partem eius apud heredem remansuram. Sed etsi vterque viueret, et Stichus nollet eam vxorem ducere, cum parata esset nubere: illi quidem legatum deberetur, Stichi autem portio inutilis fiebat. Nam cum vni ita legatum sit, TITIO, SI SEIAM VXOREM DVXERIT, HERES MEVS CENTVM DATO: si quidem Seia moriatur, defectus conditione intelligitur: at si ipse decedat, nihil ad heredem suum eum transmittere, quia morte eius conditio defecisse intelligitur: vtroque autem viuente, si quidem ipse nolit vxorem ducere, quia ipsius facto conditio deficit, nihil ex legato consequitur: muliere autem nolente nubere, cum ipse paratus esset, legatum ei debetur.

XXXII. IDEM libro nono Quaestionum:

QVAMVIS rationes reddere, nihil aliud sit, quam reliqua soluere: tamen si et statuliberi et heredis culpa, sine fraude tamen serui, minus solutum sit, et bona fide redditas esse, rationes existimatum fuerit, liberum fore: et nisi ita obseruetur, neminem, qui sub conditione ita manumissus esset, vmquam ad libertatem peruenturum, si per imprudentiam minus solutum esset. Haec ita accipienda [2] ait, si quando is, qui rationes reddere iussus sit, per aliquem errorem sine dolo malo ita rationes ediderit, vt dominus quoque circa computationem erraret.

XXXIII. MARCIANVS [3] libro sexto Institutionum:

FALSA demonstratio neque legatario neque fideicommissario nocet, neque heredi instituto: veluti si fratrem dixerit, vel sororem, vel nepotem, vel quodlibet aliud: et hoc ita iuris ciuilis ratione, et Constitutionibus Diuorum Seueri et Antonini cautum est. §. 1. Sed si controuersia sit de nomine inter plures, qui probauerit sensisse de se defunctum, ille admittetur. §. 2. Sed si cui quasi liberto, id est, inter libertos, legatum fuerit, non idcirco legatum amittit, quia postea annulos ab Imperatore acceperit: nam honor eius auctus est, non conditio mutata: et ita Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt. §. 3. Si quis legauerit rem ita, si mortis tempore eius erit, nec tunc eius inuenitur: nec aestimatio eius legari videbitur. §. 4. Quid ergo, si quis ita scripserit, STICHVM ET PAMPHILVM TITIO DO LEGO, SI MEI ERVNT CVM MORIAR, et vnum ex his alienauerit? an vel alter possit a legatario vindicari? Placet vindicari: nam hunc sermonem, licet pluralis sit, pro eo oportet accipi, atque si separatim dixisset,

1 Ap. Hal. abest *si*. 2 Hal. inserit *esse*. 3 *PAVLVS*.

xisset, STICHVM SI MEVS ERIT CVM MORIAR [1].

XXXIV. FLORENTINVS libro vndecimo Institutionum:

NOMINATIM alicui legatur ita, LVCIO TITIO: an per demonstrationem corporis, vel artificii, vel officii, vel necessitudinis, vel adfinitatis, nihil interest: nam demonstratio plerumque vice nominis fungitur: nec interest, falsa an vera sit, si certum sit, quem testator demonstrauerit. §. 1. Inter demonstrationem et conditionem hoc interest, quod demonstratio plerumque factam rem ostendit, conditio futuram.

XXXV. POMPONIVS libro singulari Regularum:

LEVISSIMA libertatis conditio ea intelligenda est, quae ad libertatem perducit, quamuis natura grauior et durior sit.

XXXVI. MARCELLVS libro singulari Responsorum:

PVBLIVS Maeuius testamento suo ita cauit, QVISQVIS MIHI HERES HEREDESVE ERVNT, DO, LEGO, FIDEIQVE EORVM COMMITTO, VTI DENT GAIO SEIO SORORIS MEAE FILIO IN HONOREM CONSVLATVS QVADRINGENTA: viuo Maeuio Seius Consul designatus est, et munus edidit: deinde ex Calendis Ianuariis Consulatum ingressus est, atque ita Maeuius decessit. Quaero, an quadringenta Seio debeantur? Marcellus respondit, deberi. §. 1. Titia codicillis de praediis, quae testamento Septiciae reliquerat, ita cauit, A TE PETO, SEPTICIA, VT FILIO MEO, CVM ANNORVM SEDECIM ESSET, EADEM PRAEDIA RESTITVERES: QVOD SI FILIVS MEVS SEDECIM ANNOS NON IMPLEVERIT, PETO, VTI REDDAS EA RESTITVAS PVBLIO MAEVIO ET GAIO CORNELIO. Quaero, cum Septicia decesserit, deinde filius quintumdecimum annum agens defunctus sit: an repraesentetur fideicommissum, quintodecimo anno impleto: et heredes Septiciae, restituere id Biblio Maeuio et Gaio Cornelio debeant? Marcellus respondit, Septiciam ius, quod in his praediis habuisset, heredi suo reliquisse: etenim videri contra voluntatem testatricis repraesentationem fideicommissi desiderari, vt amplius ad substitutos perueniat, quam ad puerum peruenire, vel a Septicia, vel ab heredibus potuisset, et verba quidem videntur repraesentare fideicommissum: sed non est verisimile, vt maturius voluerit testatrix ad substitutos id transferre. Nec quicquam mutat, quod Septicia ante decessit: nam etsi puer viueret, non prius Septiciae heredes, quam Septicia possent conueniri.

XXXVII. PAVLVS libro singulari ad legem Fusiam Caniniam:

SI quis eum, quem ipse manumittere non poterat, legauerit ita, vt eum legatarius manumitteret: etsi a legato non repellatur, non est compellendus, vt manumittat, quoniam toties secundum voluntatem testatoris facere compellitur, quoties contra legem nihil sit futurum: idque Neratius scripsit: et tamen a legato non esse eum repellendum: quoniam magis legatarium aliquid commodum testator in hoc seruo, quam heredem habere voluisset.

XXXVIII. IDEM libro singulari de iure codicillorum:

SI ita scripsero, QVANTVM CODICILLIS TITIO LEGAVERO: licet codicillis legatum explicetur, tamen ex testamento valet: solaque quantitas in codicillo delata est: nam et apud veteres legata talia fuere, QVANTVM EI PER EPISTOLAM SCRIPSERO: QVANTVM EX ILLA ACTIONE DETRAXERO, HERES DATO.

XXXIX. IAVOLENVS libro primo ex Posterioribus Labeonis:

QVAE conditio ad genus personarum non ad certas et notas personas pertineat, eam existimamus totius esse testamenti, et ad omnes heredes institutos pertinere: at quae conditio ad certas personas accommodata fuerit, eam referre debemus ad eum dumtaxat gradum, quo hae personae institutae fuerunt. §. 1. Cum ita [2] in testamento scriptum erat, VT ALIQVID IN FORO FIAT, neque adscriptum erat, in quo foro: Labeo ait, si non appareat quid mortuus senserit, in eius municipii foro faciendum, in quo is, qui testamentum fecerit, domicilium habuerit: quam sententiam ego quoque probo.

XL. IDEM libro secundo ex Posterioribus Labeonis:

QVIBVS diebus vicinus tuus te via publica, cum ad parendum conditioni iri velles, ire prohibuerit, nec per te staret, quo minus agendo ob calumnias eum summoueas: hi dies conditioni non imputabuntur. §. 1. Quidam ita legauerat, SI PVBLIVS CORNELIVS IMPENSAM, QVAM IN FVNDVM SEIANVM FECI, HEREDI MEO DEDERIT, TVM

1. Hal. addit *Pamphilum, si meus erit, cum moriar.* 2 Ap. Hal. *ita* abest.

TVM HERES MEVS PVBLIO CORNELIO FVNDVM SEIANVM DATO. Cafcellius aiebat, etiam pretium fundi dari debere. Ofilius impenfae verbo negat pretium fignificari: fed eos dumtaxat fumtus, quos in eum, pofteaquam emtus effet, fecit. Idem Cinna fcribit, adiecto eo, quod non deductis fructibus impenfarum ratio haberi debeat: et hoc [1] magis verum puto. §. 2. Quidam Titio centum legauerat, deinde infra ita iufferat, QVAS PECVNIAS CVIQVE LEGAVI, EAS HERES MEVS, SI MATER MEA MORITVR, DATO: mortuo patrefamilias Titius vixerat, et viua matrefamilias decefferat. Mortua matre heredibus Titii legatum deberi Ofilius refpondit: quoniam non fub conditione effet legatum, fed ante legatum pure, deinde dies foluendi adiecta: videamus, inquit Labeo, ne id falfum fit: quia nihil interfit, vtrum ita fcribatur, QVAS PECVNIAS CVIQVE LEGAVI, EAS HERES MEVS, SI MATER MEA MORITVR, DATO: an ita, NISI MATER MEA MORITVR, NE DATO: vtrubique enim fub conditione vel datum vel ademtum effe legatum. Labeonis refponfum probo. §. 3. Dominus feruo aureos quinque fic legauerat, HERES MEVS STICHO SERVO MEO, QVEM TESTAMENTO LIBERVM ESSE IVSSI, AVREOS QVINQVE, QVOS IN TABVLIS DEBEO, DATO. Nihil feruo legatum effe, Namufa Seruium refpondiffe fcribit: quia dominus feruo nihil debere potuiffet. Ego puto, fecundum mentem teftatoris naturale magis quam ciuile debitum fpectandum effe: et eo iure vtimur. §. 4. Qui dotalem fundum nullum habebat, ita legauerat, FVNDVM CORNELIANVM, QVEM ILLA MIHI DOTI DEDIT, EI HERES DATO. Labeo, Ofilius, Trebatius, refponderunt, fundum nihilo minus legatum effe, quia cum fundus Cornelianus in rerum natura fit, demonftratio falfa legatum non peremit. §. 5. Thermus Minor, quorum arbitratu monumentum fibi fieri vellet, teftamento fcripferat: deinde ita legauerat, LVCIIS, PVBLIIS, CORNELIIS AD MONVMENTVM MEVM AEDIFICANDVM MILLE HERES MEVS DATO. Trebatius refpondit, pro eo habendum, ac fi ita legatum effet, fi fatisdediffent fe ita id monumentum ex ea pecunia facturos. Labeo Trebatii fententiam probat: quia haec mens teftantis fuiffet, vt ea pecunia in monumentum confumeretur, idem et ego et Proculus probamus.

XLI. VLPIANVS libro trigefimo quarto ad Edictum:

LEGATA fub conditione relicta non ftatim, fed cum conditio exftiterit, deberi incipiunt: ideoque interim delegari non potuerunt.

XLII. AFRICANVS libro fecundo Quaeftionum:

FILIOFAMILIAS legatum eft fub hac conditione, fi in poteftate patris manfiffet: magis patri legatum videri ait, et patrem fuo nomine legatum petere. Idem iuris effe, et fi feruo fimiliter legetur. Argumentum rei eft, quod etfi cibaria feruis Titii legentur, procul dubio domini eft, non feruorum legatum.

XLIII. PAVLVS libro octauo ad Plautium:

PLAVTIVS: rogatus eft heres a liberto teftatore, vt perceptis fibi decem, totam hereditatem reuenderet: poftea patronus defuncti bonorum poffeffionem contra tabulas petierat, et partem hereditatis, quae debebatur, abftulerat. Proculus, Caffius, fideicommiffarium pro rata quod foluit repetere debere aiunt. Paulus: hoc iure vtimur: nam quemadmodum praeftatione fideicommifforum et legatorum heres exoneratur per Praetorem, ita etiam ipfe partem confequi debet. §. 1. Diuerfum eft, fi Falcidia interueniat, et minuat legatum: nam his cafibus nihil repetetur: quia in folidum conditioni paretur. §. 2. Item fcinditur ius dandi, fi is, cui legatum eft, non poteft partem hereditatis fibi relictam, totam capere: nam verius eft, partem eum praeftare debere, partem illos qui auferunt ab eo, quod plus relictum eft, quam a lege conceditur. §. 3. Neratius libro primo Refponforum fcribit, ex duobus fcriptis heredibus, fi vnus rogatus fit tibi hereditatem reftituere, ta Titio certam fummam dare, et beneficio legis Falcidiae in reftituendo heres vtatur: quanto minus tibi praeftiterit, tanto minus te Titio praeftare, non effe iniquum.

XLIV. IDEM libro nono ad Plautium:

QVI heredi dare iuffus eft, feruo alieno inftituto, non domino dare debet, nam et fi alio herede inftituto iuffus eft feruo Titii dare, ipfi feruo datur: quia quae facti funt, non transeunt ad dominum, quemadmodum fi mihi aut feruo Ti-

1 Ap. Hal. *hoc* abeft.

Titii ſtipulatus ſim: non Titio, ſed ſeruo eius dari poteſt, et haec vera ſunt. §. 1. Sed cum heredi dare iuſſus eſt, videamus, ne domino dandum ſit: et conſequens eſt, et hic ſeruo dari. §. 2. Certe ſtatuliber, quin domino dare debeat, non eſt dubium. §. 3. Contra, qui domino debet dare, non implet conditionem dando ſeruo eius, niſi ſi dominus conſenſerit: nemo enim in tali ſpecie conditionem, neſciente me vel nolente, implere poteſt. §. 4. Cum hereditas ex Trebelliano Senatusconſulto reſtituta eſt, heredi dandum eſt, vt impleatur conditio: nec hoc reſtituendum eſt ex cauſa fideicommiſſi. §. 5. Sed cum ſuſpectam adiit et reſtituit: dubitabatur, an ei auferendum ſit? et benignius eſt, et in hoc caſu nihil ei auferri. §. 6. Si autem me herede inſtituto, controuerſia mihi fiet hereditatis, ſi cauet legatarius, euicta hereditate reddi legatum: et ipſi cauendum eſt, reddi quod dedit. §. 7. *Sed* ſi iuſſus ſis mihi decem dare, et accipere hereditatem ex Senatusconſulto: decem tibi ex cauſa fideicommiſſi non reſtituam. §. 8. Si duorum ſeruo legatum ſit ſub conditione dandi, non poſſe per partes conditioni pareri quidam aiunt, ſed ſemel dandam pecuniam: ſed ego contra puto. §. 9. Si pars rei legatae vſucapta ſit, an in ſolidum parendum ſit, dubito: et poteſt dici, pro parte parendum ex ſententia teſtatoris. §. 10. Plautius: vni ex heredibus fundum legaui, ſi centum heredibus dediſſet: deducet ſuam partem hereditariam: et reliquam ſummam heredibus pro portione eorum dabit. At ſi heres ex parte ita inſtitutus eſſet, ſi heredibus decem dediſſet: non aliter eſſet heres, quam ſi tota decem coheredibus dediſſet, quia non ante ad hereditatem admitteretur, quam ſi omnem ſummam dediſſet. Nam cum et ſeruus teſtamento liber, et ex parte heres ita ſcriptus eſſet, ſi heredibus decem dediſſet: conſtitit non aliter eum liberum heredemque futurum, quam ſi tota decem coheredibus dediſſet. Paulus: hoc iure vtimur.

XLV. Idem libro decimo ſexto ad Plautium:

Ivlianvs ait, ſi heredi legatarius, cui ſub conditione legatum erat, si heredi decem dederit, id quod ei deberet, heres accepto tuliſſet: non quidem videri conditioni paruiſſe quaſi dederit: ſed quaſi per heredem ſtet, quominus pareat, poſſe petere legatum, quaſi exſtiterit conditio.

XLVI. Idem libro tertio ad Vitellium:

Si in diem, exempli gratia, centeſimum imperatum eſt ſtatulibero, vt pecuniam ſolueret, neque initium temporis eius, quod futurum eſſet, adſcriptum eſt: adita hereditate cedere dies incipit: quia abſurdum viſum eſt, ante diem praeterire, quam is exiſteret, quem oportet accipere, et hoc in omnibus, qui heredi dare iuſſi ſunt, dicendum eſt: igitur et legatario ex adita hereditate ad parendum conditioni tempus computabitur.

XLVII. Marcellvs libro decimo quarto Digeſtorum:

Servo [1] libertatem ita dedit: ille, si mevs erit, liber esto: legatum vel hereditatem ſine conditione ei dedit: deinde eum alienauit: debebitur domino eius legatum vel hereditas, et iuſſu eius adiri poterit, nam id expreſſit, ſi meus erit, in libertate danda: quo futurum erat, vt impediretur libertas, etiam ſi expreſſum non eſſet, ſaepenumero tamen mutatur rei effectus: quamquam id expreſſerit teſtator, quod etſi non feciſſet, ineſſet tamen.

XLVIII. Idem libro decimo quinto Digeſtorum:

Non putabam diem fideicommiſſi veniſſe, cum ſextumdecimum annum ingreſſus fuiſſet, cui erat relictum, cum ad annum ſextumdecimum perueniſſet: et ita etiam Aurelius Imperator Antoninus ad appellationem ex Germania iudicauit.

XLIX. Celsvs libro viceſimo ſecundo Digeſtorum:

Si in [2] annos decem heres dare damnatus, aut quis liber eſſe iuſſus eſt: nouiſſimo eius temporis die legatum debebitur, et libertas obtingit.

L. Vlpianvs libro primo de officio Conſulis:

Si cui libertas data ſit directo ſub hac conditione, ſi rationes reddidiſſet: arbitrum a Conſulibus Diuus Pius dari permiſit his verbis. Aditi a vobis ampliſſimi Conſules, arbitrum dabunt, qui excuſſis rationibus, non tantum quae reliqua ſunt Epaphroditi, conſtituent, verum etiam quas rationes, quaeque inſtrumenta tradere, aut exhibere dominis ſuis debeat: cuius ſententiae cum fuerit ſatisfactum, non impedietur Epaphroditi libertas.

LI. Modestinvs libro quinto Differentiarum:

Svi

1 Haec lex omiſſa inſcriptione ab Hal. antecedenti iungitur. 2 *intra*.

SVB diuerſis conditionibus disiunctim poſitis liber eſſe iuſſus, eam conditionem eligere poteſt, quae ſibi leuior eſſe videbitur: legato vero eo modo relicto, legatarium nouiſſimae conditioni parere oportet. §. 1. Heredi decem dare iuſſus, et liber eſſe, et heredis heredi dando perueniet ad libertatem, quod non ſimiliter in legatarii perſona cuſtodiri, Publicius ſcribit.

LII. IDEM libro ſeptimo Differentiarum:

NONNVMQVAM contingit, vt quaedam nominatim expreſſa officiant, quamuis omiſſa tacite intelligi potuiſſent, nec eſſent offutura, quod euenit, ſi alicui ita legatur: TITIO DECEM DO LEGO, SI MAEVIVS CAPITOLIVM ASCENDERIT, nam quamuis in arbitrio Maeuii ſit, an Capitolium aſcendat, et velit efficere vt Titio legatum debeatur: non tamen poterit aliis verbis vtiliter legari, SI MAEVIVS VOLVERIT, TITIO DECEM DO, nam in alienam voluntatem conferri legatum non poteſt. Inde dictum eſt, expreſſa nocent, non expreſſa non nocent.

LIII. IDEM libro ſingulari de Eurematicis:

SI quis ſeruum liberum eſſe iuſſerit, ſi heredi rationes reddidiſſet, poſteaque eum rationes reddere vetuerit, quaſi puram facturus libertatem: competit ex teſtamento libertas.

LIV. IAVOLENVS libro ſecundo ex Caſſio:

SI quis legata, quibus dies adpoſita non eſſet, annua, bima, trima die dari iuſſit: et alicui, cum pubes eſſet, pecuniam legauit: id quoque legatum annua, bima, trima die poſt pubertatem praeſtandum eſſe, in commentariis Gaii ſcriptum eſt, quia magis conditio, quam dies, legato adiecta eſſet. Contra ego ſentio: quia fere dies ponitur ad prorogandа ea, quae ad praeſens tempus, non etiam quae in futurum legata ſunt, diesque pubertatis habet aliquam temporis demonſtrationem. §. 1. Duobus eadem res, ſi heredi centum dediſſent, legata eſt: ſi alter ex his quinquaginta dederit, partem legati conſequetur: et pars eius, qui non dederit, alteri cum ſua conditione adcreſcit.

LV. IDEM libro decimo tertio Epiſtolarum:

MAEVIVS, cui fundus legatus eſt, ſi Callimacho, cum quo teſtamenti factionem non habebat, ducenta dediſſet: conditioni parere debet, et ducenta dare, vt ad eum legatus fundus pertineat: licet nummos non faciat accipientis, quid enim intereſt: vtrum tali perſonae dare iubeatur, an aliquo loco ponere, vel in mare deiicere? neque enim illud quod ad talem perſonam peruenturum eſt, teſtamenti nomine, ſed mortis cauſa capitur.

LVI. IDEM libro decimo quarto Epiſtolarum:

CVI fundus legatus eſt, ſi decem dederit, partem fundi conſequi non poteſt, niſi totam pecuniam numeraſſet: diſſimilis eſt cauſa, cum duobus eadem res ſub conditione legata eſt. In hac enim quaeſtione ſtatim a teſtamento, quo pluribus conditio adpoſita eſt, diuiſa quoque in ſingulas perſonas videri poteſt: et ideo ſinguli cum ſua parte et conditioni parere, et legatum capere poſſunt, nam quamuis ſumma vniuerſae conditionis ſit adſcripta, enumeratione perſonarum poteſt videri eſſe diuiſa: in eo vero, quod vni ſub conditione legatum eſt, ſcindi ex accidenti conditio non debet: et omnis numerus eorum, qui in locum eius ſubſtituuntur, pro ſingulari perſona eſt habendus.

LVII. POMPONIVS libro nono ad Quintum Mucium:

QVAESITVM eſt, an ſi iuſſus fuerit ſeruus quinque operas extraneo dare, vt liber ſit, conditio talis ſit recipienda: vt, quemadmodum circa pecuniae dationem dicitur, ita et circa praeſtationem operarum dicamus? Sed hoc iure vtimur, vt quemadmodum dictum eſt, ſi pecuniam ex peculio ſuo det extraneo, admitti eum ad libertatem: ita et ſi operam praeſtiterit, neceſſe ſit eum admitti ad libertatem, itaque et in propoſito ſapienter faciet heres, ſi impedierit eum, quo minus praeſtet et operas: hac enim ratione ſeruus perueniet quidem ad libertatem, ſed operis eius extraneus non vtetur.

LVIII IDEM libro decimo ex variis lectionibus:

SI ancillae alienae, cum ea nupſiſſet, legatum ſit, Proculus ait, vtile legatum eſſe: quia poſſit manumiſſa nubere.

LIX. VLPIANVS libro decimo tertio ad legem Iuliam et Papiam:

INTERCIDIT legatum, ſi ea perſona deceſſerit, cui legatum eſt ſub conditione. §. 1. Quid ergo, ſi non deceſſerit, ſed in ciuitate eſſe deſierit? puta alicui legatum, ſi Conſul fuerit, et is in inſulam deportatus eſt: numquid non interim

terim exſtinguitur legatum, quia reſtitui in ciuitate poteſt? quod probabilius eſſe arbitror. §. 2. Non idem erit dicendum, ſi ea poena in eum ſtatuta fuerit, quae irrogat ſeruitutem, quia ſeruitus morti adſimulatur.

LX. PAVLVS libro ſeptimo ad legem Iuliam et Papiam.

IN facto conſiſtentes conditiones varietatem habent, et quaſi tripertitam recipiunt diuiſionem, vt quid detur, vt quid fiat, vt quid obtingat: vel retro, ne detur, ne fiat, ne obtingat: ex his dandi faciendique conditiones in perſonas collocantur, aut ipſorum, quibus quid relinquitur, aut aliorum: tertia ſpecies in euentu ponetur. §. 1. Fiſcus iisdem conditionibus parere debet, quibus perſona, a qua ad ipſum, quod relictum eſt, peruenit: ſicut etiam cum ſuo onere hoc ipſum vindicat.

LXI. VLPIANVS libro octauo ad legem Iuliam et Papiam:

SI vir vxori ad tempus liberorum legauerit, dubitari poteſt, an de his dumtaxat filiis ſenſiſſet teſtator, qui poſt mortem eius nati fuiſſent, an et de his, qui viuo eo ab eo ſuſcepti fuiſſent poſt teſtamentum factum, cum manente matrimonio deceſſiſſet: verum aequum eſt proficere, ſiue viuo marito, ſiue poſt mortem naſcatur.

LXII. TERENTIVS CLEMENS libro quarto ad legem Iuliam et Papiam:

SED ſi hoc ſpecialiter expreſſit teſtator, etiam ſi ex alio poſt mortem ſuam *liberos* procreauerit, nihilo minus eam ad legatum admitti. §. 1. Cuidam non ſolidum capienti, amplius legi conceſſae portionis relicta eſt, ſi heredi aliquid dediſſet. Quaeritur, an id quod conditionis implendae cauſa dederat, conſequi ex cauſa legati poſſit, quaſi non capiat id quod deroget? an vero id extra ſit, nec ideo magis ex bonis teſtatoris amplius capiat, quam capturus eſſet, ſi ſine conditione legatum eſſet? Et Iulianus rectiſſime ſcribit, tanto amplius eum capturum, quantum conditionis implendae cauſa dare eum oportet: nec intereſſe, heredi, an extraneo dare iuſſus ſit, quia computatione facta, quae ſemper in perſona eius introduceretur, non amplius legi conceſſae portionis ad eum ſubſideret. §. 2. Cum vir vxori, SI A LIBERIS NE NVPSERIT, in annos ſingulos aliquid legauit, quid iuris ſit? Iulianus reſpondit, poſſe mulierem nubere, et legatum capere, quod ſi ita ſcriptum eſſet, SI A LIBERIS IMPVBERIBVS NE NVPSERIT, legem locum non habere: quia magis cura liberorum, quam viduitas iniungeretur.

LXIII. GAIVS libro tertio ad legem Iuliam et Papiam:

CVM ita legatum ſit, SI TITIO NON NVPSERIT, vel ita, SI NEQVE TITIO, NEQVE SEIO, NEQVE MAEVIO NVPSERIT, et denique ſi plures perſonae comprehenſae fuerint: magis placuit, cuilibet eorum ſi nupſerit, amiſſuram legatum, nec videri tali conditione viduitatem iniunctam, cum alii cuilibet ſatis commode poſſit nubere. §. 1. Videamus, et ſi ita legatum ſit, SI TITIO NVPSERIT, et quidem ſi honeſte Titio poſſit nubere, dubium non erit, quin, niſi paruerit conditioni, excludatur a legato: ſi vero indignus ſit nuptiis eius iſte Titius, dicendum eſt, poſſe eam beneficio legis cuilibet nubere, quae enim Titio nubere iubetur, ceteris omnibus nubere prohibetur: itaque ſi Titius indignus ſit, tale eſt, quale ſi generaliter ſcriptum eſſet, SI NON NVPSERIT, immo, ſi verum amamus, durior haec conditio eſt, quam illa SI NON NVPSERIT: nam et ceteris omnibus nubere prohibetur: et Titio, cui inhoneſte nuptura ſit, cum nubere iubetur.

LXIV. TERENTIVS CLEMENS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

HOC modo legato dato, SI LVCIO TITIO NON NVPSERIT: non eſſe legi locum, Iulianus aiebat. §. 1. Quod ſi ita ſcriptum eſſet, SI ARICIAE NON NVPSERIT: intereſſe, an fraus legi facta eſſet, nam ſi ea eſſet, quae alibi nuptias non facile poſſit inuenire, interpretandum, ipſo iure reſcindi, quod fraudandae legis gratia eſſet adſcriptum: legem enim vtilem Reipublicae, ſobolis ſcilicet procreandae cauſa latam, adiuuandam interpretatione.

LXV. PAVLVS libro ſexageſimo ſecundo ad Edictum:

LEGATO ſub conditione relicto, ſi heres, a quo ſub conditione legatum eſt, pendente conditione moriatur, heredem ſuum obligatum relinquit.

LXVI. MODESTINVS libro decimo Reſponſorum:

HERES ſtatuliberum, cui in euentum conditionis fideicommiſſum reſtituere rogatus erat, manumiſit. Quaero, an fideicommiſſum ei praeſtare debeat? Herennius Modeſtinus reſpondit, quamquam ſtatuliberum heres manumiſerit, tamen fideicommiſſum, quod ſub iisdem conditionibus relictum ei debet, ita praeſtare co-

cogitur, si conditiones impletas esse praestabit, aut per eum stetit, quo minus impleantur.

LXVII. Iavolenvs libro vndecimo Epistolarum:

Cvm sub hac conditione fundus alicui legatus esset, si servvm non manvmiserit, et si manumiserit, legatum fundi ad Maeuium translatum esset, legatarius de non liberando satisdedit, et legatum accepit, et postea liberauit: quaero, an aliquid Maeuio detur? Respondit, si cui ita legatum erit, si servvm non manvmiserit, satisdatione interposita, accipere ab herede legatum poterit: et si postea seruum manumiserit, commissa stipulatione, heredi vel fundum, vel quanti ea res est, restituet: eoque casu heres ei, cui ex sequenti conditione legatum debuerit, restituet.

LXVIII. Idem libro secundo ex Cassio:

Si ita legatum esset, cvm nvpserit: si nupta fuerit, et hoc testator scisset, alterum matrimonium erit exspectandum: nihilque intererit, vtrum viuo testatore, an post mortem ea iterum nupserit.

LXIX. Gaivs libro decimo tertio ad legem Iuliam et Papiam:

Si ita expressum erit, Titio, si volverit, do lego: apud Labeonem Proculus notat, non aliter ad heredem legatarii pertinere, quam si ipse legatarius voluerit ad se pertinere: quia conditio personae iniuncta videtur.

LXX. Papinianvs libro decimo sexto Quaestionum:

Dvos mater filios sub conditione emancipationis ex partibus heredes instituit, eisque plurium rerum praeceptiones pure dedit: hereditatem adierunt: patrem a legatorum commodo illa quoque ratio debet summouere, quod emancipando filios, obsecutus voluntati, supremum iudicium vxoris suae custodiri voluit.

LXXI. Idem libro decimo septimo Quaestionum:

Titio centum, ita vt fundum emat, legata sunt: non esse cogendum Titium cauere Sextus Caecilius existimat: quoniam ad ipsum dumtaxat emolumentum legati rediret. Sed si filio, fratri, alumno minus industrio prospectum esse voluit, interesse heredis, credendum est: atque ideo, cautionem interponendam, vt et fundus comparetur, ac postea non alienaretur. §. 1. Titio centum relicta sunt ita, vt Maeuiam vxorem, quae vidua est, ducat: conditio non remittetur: et ideo nec cautio remittenda est. Huic sententiae non refragatur, quod si quis pecuniam promittat, si Maeuiam vxorem non ducat, Praetor actionem denegat: aliud est enim eligendi matrimonii poenae metu libertatem auferri, aliud ad matrimonium certa lege inuitari. §. 2. Titio centum relicta sunt ita, vt a monumento meo non recedat, vel vti in illa ciuitate domicilium habeat: potest dici, non esse locum cautioni, per quam ius libertatis infringitur. Sed in defuncti libertis alio iure vtimur. §. 3. Titio genero meo heres mevs dotis Seiae filiae meae nomine centvm dato: legati quidem emolumentum ad Seiam, quae dotem habere incipit, pertinebit: sed quia non tantum mulieri, sed Titio quoque, cui pecuniam legauit, consultum videtur, prope est, vt ipse legatarius intelligatur, et legatum petere debeat. Si post diuortium genero pecuniam heres soluerit, aeque liberabitur: quoniam in dotem solutio conuertitur. Constante autem matrimonio, etiam prohibente muliere, Titio recte soluetur: hoc enim et mulieris interest, vt incipiat esse dotata: nam et si quis ipsam quoque petitionem habere responderit, ea que pecuniam petat, neque dotis fieri velit, non dubie doli summouebitur exceptione. Ante nuptias vero Titio vel muliere defunctis, legatum apud heredem manet. Quod si noit eam vxorem ducere, causa [1] legati, quod ad mulieris personam attinet, satisfactum intelligetur: sed Titio legatum petenti nocebit exceptio doli. Sabinus autem existimabat, nupta muliere Titio, sine cautione legatum deberi: quoniam pecunia dotis efficeretur: sed cum ante nuptias, quia purum legatum est, peti potest, cautio, mvlieri pecvniam reddi, necessaria erit. Quod si maritus vitio suo causa ceciderit, neque soluendo sit: numquid aduersus heredem mulieri, quae nihil deliquit, succurri debeat ob eam pecuniam, quae doti fuerat destinata? Sed quoniam ambo legati petitionem habuerunt, saluam habebit, non soluta pecunia viro, mulier actionem.

LXXII. Idem libro decimo octauo Quaestionum:

Cvm

1 cautio.

Cvm tale legatum esset relictum, Titiae, si a liberis non discesserit: negauerunt eam recte cauere, quia vel mortuis liberis legati conditio possit exsistere, sed displicuit sententia: non enim voto matris opponi tam ominosa non [1] interponendae cautionis interpretatio debuit. §. 1. Et cum patronus liberto certam pecuniam legasset, si a liberis eius [2] non discessisset, permisit Imperator velut Mucianam cautionem offerri: fuit enim periculosum ac triste, libertum coniunctum patroni liberis eorundem mortem exspectare. §. 2. Titius heredem institutum rogauit post mortem suam hereditatem restituere, si fideicommissi cautio non fuisset petita: Mucianae cautionis exemplum ante constitutionem remissae cautionis locum habere non potuit, quoniam viuo eo, cui relictum est, impleri conditio potuit. §. 3. Quid ergo, si ita scriptum sit, peto post mortem tvam restitvas hereditatem, ita ne satis fideicommissi petatvr, neve ratio exigatvr? sine dubio per huiusmodi verba non interponendae quidem cautionis conditio videbitur adscripta, rationi vero non exigendae modus adhibitus, scilicet vt culpa, non etiam dolus remissus intelligatur: idque in eius persona, qui negotia gessit, cuique rationis reddendae necessitas fuerat testamento remissa, rescriptum est. §. 4. Si arbitratv Titii Seia nvpserit, heres mevs ei [3] fvndvm dato: viuo Titio, etiam sine arbitrio Titii eam nubentem legatum accipere, respondendum est: eamque legis sententiam videri, ne quod omnino nuptiis impedimentum inferatur. Sed si Titius viuo testatore decedat, licet conditio deficit, quia tamen suspensa quoque pro nihilo foret, mulieri succurretur. §. 5. Maeviae, si non nvpserit, fvndvm cvm morietvr, lego: potest dici, et si nupserit, eam confestim ad legatum admitti. Non idem probatur, si certus dies, incertusue alius legato fuerit adscriptus. §. 6. Falsam causam legato non obesse, verius est: quia ratio legandi legato non cohaeret, sed plerumque doli exceptio locum habebit, si probetur alias legaturus non fuisse. §. 7. Falsam conditionem Cassius et Caelius Sabinus impossibilem esse dixerunt: veluti, Pamphilvs, si qvod Titio debeo solverit, liber esto: si modo nihil Titio fuit debitum, quod si post testamentum factum testator pecuniam exsoluit, defecisse conditionem intelligi. §. 8. Falsam legati demonstrationem non facere legatum, Sabinus respondit: veluti si quis, cum Titio nihil legasset, ita scriptum relinquerit, ex centvm, qvae Titio legavi, qvinqvaginta heres Seio dato: idque sumsit ex defuncti voluntate: quia non animo legandi, sed deminuendi legatum, quod falso datum existimaret, ita scriberet. Propter falsam tamen demonstrationem legati non plus Seius adsequetur, quam si vere demonstratum fuisset.

LXXIII. Idem libro decimo nono Quaestionum:

Titio fundus, si in Asiam non venerit, idem, si peruenerit, Sempronio legatus est, cum in omnibus conditionibus, quae morte legatariorum finiuntur, receptum est, vt Muciana cautio interponatur: heres cautionem a Titio accepit, et fundum ei dedit: si postea in Asiam peruenerit, Sempronio heres quod ex stipulatu cautionis interpositae consequi potest, vtili actione praestare cogitur: sed si cautio medio tempore defecerit, quae sollicite fuerat exacta, non de suo praestabit heres, sed quia nihil ei potest obiici, satis erit actiones praestari: si tamen, Titius cum Asiam venisset, Sempronius prius quam legatum accipiat, decesserit, heredi eius deberetur, quod defunctus petere potuit.

LXXIV. Idem libro trigesimo secundo Quaestionum:

Mvlieri et Titio vsusfructus, si non nupserit mulier, relictus est: si mulier nupserit, quamdiu Titius et viuit, et in eodem statu erit, partem vsusfructus habebit, tantum enim beneficio legis ex legato concessum esse mulieri intelligendum est, quantum haberet, si conditioni paruisset; nec, si Titius, qui conditione defectus est, legatum repudiet, ea res mulieri proderit.

LXXV. Idem libro trigesimo quarto Quaestionum:

Dies incertus conditionem in testamento facit.

LXXVI. Idem libro sexto Responsorum:

Fideicommissvm a filiis relictum, si qvis ex his sine liberis diem

[1] Ap. Hal. *non* abest. [2] Ap. Hal. *eius* abest. [3] Ap. Hal. *ei* abest.

DIEM SVVM OBIERIT, adoptionis commento non excluditur.

LXXVII. IDEM libro septimo Responsorum:

AVIA, quae nepotem sub conditione emancipationis pro parte heredem instituerat, ita postea codicillis scripsit: HOC AMPLIVS NEPOTI MEO, QVAM QVOD EVM [1] HEREDEM INSTITVI: LEGO PRAEDIA ILLA: conditionem emancipationis repetitam videri placet, quamuis auia nullam in legatis, vt in hereditate, substitutionem fecisset. Nam et cum seruus pure quidem liber, heres autem sub conditione scriptus, et si heres non exstiterit, legatum accipere iussus est: in legato repetitam videri libertatem, Diuus Pius rescripsit. §. 1. Muciana cautio locum non habet, si per aliam conditionem actio legati differri possit. §. 2. TITIO, SI MVLIER NON NVPSERIT, HERES CENTVM DATO: quam pecuniam eidem mulieri Titius restituere rogatus est: si nupserit mulier, die legati cedente, fideicommissum petet: remoto autem fideicommisso, legatarius exemplum Mucianae cautionis non habebit. §. 3. Pater exheredatae filiae tutores dedit, eosque, si mater eius, impubere filia constituta vita decessisset, ad rem gerendam accedere iussit: cum vxori mandatum esset, vt moriens filiae communi decies restitueret: non sub conditione tutores videbuntur dati, nec si quid aliud interea puella quaesisset, eius administratione prohiberi: cautio vero fideicommissi matri remissa [2]. Quocumque indicio voluntatis cautio legatorum, vel fideicommissorum remitti potest. Itaque si cautionis non petendae conditio legato vel fideicommisso praescribatur, conditionem ea res non faciet: non enim deficiet, si quis caueri desiderauerit, onere cautionis non secuto: quod aduersus inuitum hodie iure publico sequi non potest, postquam remitti posse cautionem placuit.

LXXVIII. IDEM libro nono Responsorum:

CVM pupillus aut tutor eius conditionem in personam pupilli collatam impedit, tam legati, quam libertatis, iure communi, conditio impleta esse videtur. §. 1. Disiunctiuo modo conditionibus adscriptis, alteram defecisse non oberit, altera vel postea impleta. Nec interest, in potestate fuerint accipientis conditiones, an in euentum collatae.

LXXIX. IDEM libro primo Definitionum:

HERES MEVS, CVM MORIETVR TITIVS, CENTVM EI DATO: purum legatum est, quia non conditione, sed mora suspenditur: non potest enim conditio non exsistere. §. 1. HERES MEVS CVM IPSE MORIETVR, CENTVM TITIO DATO: legatum sub conditione relictum est, quamuis enim heredem moriturum certum sit, tamen incertum est, an legatario viuo dies legati non cedit, et non est certum ad eum legatum peruenturum. §. 2. Qui post Mucianam cautionem interpositam legatum accepit, si contra cautionem aliquid fecerit, stipulatione commissa etiam fructus heredi restituet: hoc enim legatarius et in exordio cauere cogitur. §. 3 Quamuis vsusfructus, cum morietur legatarius inutiliter legetur: tamen cautionis Mucianae remedium, vsufructu quoque sub conditionem alicuius non faciendi legato locum habet. §. 4. Quod in fraudem legis ad impediendas nuptias scriptum est, nullam vim habet: veluti, TITIO PATRI CENTVM, SI FILIA, QVAM HABET IS [3] IN POTESTATE, NON NVPSERIT, HERES DATO: vel FILIOFAMILIAS, SI PATER EIVS VXOREM NON DVXERIT, HERES DATO.

LXXX. SCAEVOLA libro octauo Quaestionum:

EAS causas, quae protinus agentem repellunt, in fideicommissis non pro conditionalibus obseruari oportet: eas vero, quae habent moram cum sumtu, admittemus cautione oblata: nec enim parem dicemus eum, cui ita datum sit, si monumentum fecerit: et eum, cui datum est, vt monumentum faciat.

LXXXI. PAVLVS libro vigesimo primo Quaestionum:

IVLIVS Paulus Numphidio [4]. Quaesisti, si ita in testamento cautum esset, STICHVS SI RATIONES REDDIDERIT, CVM CONTVBERNALI SVA LIBER ESTO: EISQVE DECEM HERES DATO: an Sticho mortuo, antequam rationes redderet, vel pariatore, vel reliqua habente, libera esset mulier: et an de legato idem accipiamus? Libertate data si rationes reddiderit, hanc conditionem rationum reddendarum, vt iussus videatur reliqua red-

1 Ap. Hal. *eum* abest. 2 Hal. addit *videbatur*. 3 Ap. Hal. *is* abest. 4 *Aufidio*.

reddere, si qua habet, cum fide actus sui: quae si nulla sunt, pure accepisse libertatem videbuntur, et si post aditam hereditatem decessit, competente libertate etiam legatum eos secutum est: quod si, cum adhuc reliqua haberet, decessit, sub eadem conditione et contubernalis eius libertatem accepisse videtur, et defecta videbitur conditione. Sed non ineleganter illud dicetur, Stichum quidem sub conditione manumissum, contubernalem autem eius pure: et illam coniunctionem non ad coniungendam conditionem, sed ad necessitudinem demonstrandam pertinere. §. I. Tunc demum pro impleta habetur conditio, cum per eum stat, qui si impleta esset, debiturus erat.

LXXXII. CALLISTRATVS libro secundo Quaestionum:

CVM seruus ita liber esse iussus sit, si rationes reddiderit, eique fundum heres dare damnas sit [1]: videamus, vtrum conditio libertati praeposita sit, an vero et legato, et quidem si libertati soli accipiamus praepositam, nullus tractatus amplius superest: nam legatum purum inuenitur, et ideo inutile fit: quod si conditio etiam legato insita sit, quod quidam recte putant, simul cum libertate dies quoque legati vtiliter cedit. Quid ergo continetur his verbis, SI RATIONES REDDIDERIT? Quidam hoc aiunt, si reliqua reddiderit: quasi nihil intersit, vtrum sub hac conditione SI RELIQVA, vel si hac, SI RATIONES REDDIDERIT. Sed nos neque conditionem meram putamus esse, quae in datione exsistit, neque meram conditionem, quae in facto sit: sed eam conditionem, quae ex mixtura quadam consistit, nam non vtique, si ille in folle reliqua obtulerit, liber erit: non enim testator hoc sensit, sed illud, vt rationes reddat, quomodo seruus reddere solet, id est, legendas offerre rationes primum, deinde computandas, vt explorari possit, imputationes probe, an improbe referantur, accepta recte relata, an non recte. Ita enim incipit quidem res a facto, peruenit autem ad pecuniam. Inest his verbis etiam, heredes notitia instrui rationum, vt sciant, quid in quaque ratione scriptum sit: nam quod ipse viuus facturus erat, [2] ab heredibus suis fieri iussisse intelligitur: ille autem vtique non sic solebat seruo suo, ostendenti reliqua, rationes subscribere: sed ita vt legeret, examinaret, exciperet. Itaque cum seruo sub hac conditione testamento libertas datur, SI RATIONES REDDIDERIT, non hanc solam habet significationem, si cautiones instrumentaque omnia actus sui exhibuerit heredi: sed et si reliqua soluerit.

LXXXIII. PAVLVS libro duodecimo Responsorum:

LVCIVS Titius ita testamentum fecit, AVRELIVS CLAVDIVS NATVS EX ILLA MVLIERE, SI FILIVM MEVM SE ESSE IVDICI PROBAVERIT, HERES MIHI ESTO. Paulus respondit, filium, de quo quaereretur, non sub ea conditione institutum videri, quae in potestate eius est, et ideo testamentum nullius esse momenti.

LXXXIV. IDEM libro decimo quarto Responsorum:

ILLIS LIBERTIS ALIMENTORVM NOMINE, SI CVM FILIO MEO MORATI FVERINT, MENSTRVOS DENARIOS CENTENOS ET VESTIARIA DARI VOLO: liberti in obsequio fuerunt, quamdiu adolescens ad militiam promoueretur: qua causa effectum est, vt quibusdam Romae relictis proficisceretur, et apud castra defunctus est. Quaesitum est, an ab heredibus eius alimenta debeantur. Paulus respondit, conditionem quidem in persona libertorum, qui cum filio defuncti morati sunt, aut per eos non stetit, quo minus morarentur, mortuo filio testatoris defecisse non videri: sed si testator propter filii vtilitatem his, qui cum eo morati fuissent, alimenta praestari voluit, contra voluntatem defuncti petentes audiri non oportere.

LXXXV. SCAEVOLA libro tertio Responsorum:

TITIA heredis instituti liberos habentis filii fideicommisit, vti rem eius vniuersam restitueret filiis eius, liberisue eorum, cum ipsi petissent, sine vlla iuris cauillatione: quaero, an his verbis, CVM ILLI A TE PETIERINT, conditio fideicommisso adscripta videatur? Respondit, non videri.

LXXXVI. MAECIANVS [3] libro tertio fideicommissorum:

IVLIANVS noster, eum, qui decem dare, et ita liber esse iussus esset: si a viuente manumissus esset, non aliter legatum, quod ei cum libertate datum esset, habiturum, quam si conditioni libertatis paruisset. Item in emtorem, si alienatus esset. Sed id tunc locum habet, eum

1 *damnas esto*, 2 Hal. praefigit *id*. 3 *MARCELLVS*.

cum omnimodo simul cum libertate legatum adquiri potuit, licet legato imposita non sit, veluti cum in tempus libertatis legatum collatum esset. Cum vero libertas sub conditione, legatum autem praesenti die datum est: in hoc quaestio est, an constiterit legatum? etenim nec Catonianae sententiae locum in proposito esse, quia etsi statim testator decessisset, non tamen omnimodo inutile esset legatum, cum posset conditio libertatis ante aditam hereditatem impleri, et legatum manumisso deberi: nisi forte necessarius heres exstitisset: tunc enim omnimodo inutile legatum iure ipso: quia sub conditione acceperit libertatem.

LXXXVII. VALENS libro primo Fideicommissorum:

QVOD traditum est, in legatis nouissimam, in libertatibus leuissimam conditionem spectandam esse:

LXXXVIII. GAIVS libro primo Fideicommissorum:

ID est, quae ipsi seruo commodior sit:

LXXXIX. VALENS libro primo Fideicommissorum:

NON ad ea dumtaxat pertinet, quae saepius sub diuersis conditionibus, sed etiam, quae primo pure, deinde sub conditione dantur. Itaque quod heres pure dare iussus est, quodue pure legatum est, cum id [1] ex interuallo sub conditione legatum est, posterius valet. Si prius sub conditione, deinde pure legatum est: praesens debetur. Quod si pure legatum, ex continenti heres sub conditione damnatus aut rogatus est dare: perinde est, ac si iuncta subiecta scriptura idem legatum esset, vel vt praesens vindicari, si hoc voluerit legatarius, vel, cum conditio exstiterit, ab herede peti possit: nisi commemoratione superioris legati posterius scriptum fuerit: velut, STICHVM, QVEM ILLI LEGAVI, HERES MEVS EI, SI ILLVD FACTVM ERIT, DATO: tunc enim reuocandi animo praesens legatum, et sub conditione dandi ita scripsisse videbitur: et si ante conditionem rem vindicet, doli exceptio locum habere poterit.

XC. GAIVS libro primo Fideicommissorum:

PER fideicommissum varie data libertate, non leuissima spectanda est, sed nouissima: quia posterior voluntas potior haberi debet: cui consonat etiam rescriptum Diui Antonini.

XCI. MAECIANVS libro secundo Fideicommissorum:

CONDITIONVM, quae in futurum conferuntur, triplex natura est, vt quaedam ad id tempus, quo testator viuat, quaedam ad id, quod post mortem eius futurum sit, quaedam alterutrum pertineant: tempus autem vel certum, vel infinitum comprehendatur: quae omnia non minus in fideicommissis, quam in institutionibus ac legatis incidere solent: vt haec conditio, TITIAE, SI MIHI NVPSERIT, non dubie, nisi viuente testatore: illa autem, SI AD EXSEQVIAS FVNERIS MEI VENERIT, nisi post mortem, impleri non possit: illa vero, SI FILIO MEO NVPSERIT, vel viuente vel mortuo testatore impleri possit. Et prima quidem ac tertia ex relatis conditionibus, infinitum tempus habent: quandoque enim nupserit, impletur conditio, secunda ad certum tempus adscripta est.

XCII. VLPIANVS libro quinto Fideicommissorum:

SI cui legatum fuerit relictum, isque rogatus sit liberos suos emancipare: an cogi debeat manumittere? Et retineo me dixisse, defici eos a petitione fideicommissi: neque enim Praetor fideicommissarius eos ad libertatem tuetur, vt seruos. Papinianum quoque libro nono responsorum scribere referebam, non esse cogendum emancipare filios suos. Arbitror tamen extra ordinem debere constitui, eum, qui adgnouit id quod sibi relictum est hac contemplatione, vt liberos suos emanciparet, cogendum emancipare: neque enim debet circumueniri testantium voluntas: sic deinde hoc accipiendum, quemadmodum si sub conditione liberorum emancipandorum ei fuisset legatum, vel ita relictum, vt eos emanciparet. Cui rei consequens est quod Diuus Seuerus rescripsit: nam cum quaedam mulier nepotes suos heredes instituisset, et ipsum filium coheredem filiis suis dedisset, eosque inuicem substituisset, rogassetque filium, vt filios emanciparet, non autem rogasset, vt hereditatem eis restitueret, ex auctoritate Diui Seueri emancipare eos compulsus est, hisque restituere hereditatem: et adiectum est, vt [2] si [3] tardius id faceret, quasi ex mora vsuras praestaturum: videri enim eum, qui moram faceret emancipationi, moram restitutioni fideicommissi eam facere.

XCIII.

1 idem loco *id.* 2 Ap. Hal. *vt* abest. 3 Hal. inserit *id.*

XCIII. Papinianvs libro octauo Responsorum:

Mater filio suo coheredes sine vlla conditione filias ipsius dedit, ac petit, vt filias suas emanciparet, ita vt curatores a Praetore acciperent: filii videri fidei commisisse placuit, vt eas sui iuris constitutas, ad hereditatem auiae peruenire pateretur: nec ad rem pertinere, si portionem filiarum iure substitutionis quaesisset.

XCIV. Hermogenianvs libro primo Iuris Epitomarum:

Cvm ita datur libertas, si Titio, qvi non est heres, decem dederit, certa persona demonstratur, ac propterea in personam eius tantum conditio impleri potest: sane si cum cesserit dies, pecuniam conditioni comprehensam statuliber habuerit, iure constituto nulli dando consequitur libertatem. Diuersa causa est legatarii, in cuius persona placuit conditionem deficere, si antequam dederit legatarius pecuniam, Titius moriatur. §. 1. Ex his verbis, si heredi, vel si heredi Titio decem dederit, liber esto: non tantum heredi, sed etiam heredis heredi dando, peruenit ad libertatem: at si nullus heredi successerit, iure constituto, nulli dando ad libertatem peruenit.

XCV. Idem libro quarto Iuris Epitomarum:

Legatvm sub conditione relictum, et ad alium translatum, si non conditio personae cohaereat, sub eadem conditione translatum videtur.

XCVI. Pavlvs libro primo ad Neratium:

Titio vsusfructus serui legatus est, et, si ad eum pertinere desisset, libertas seruo data est: Titius viuo testatore decessit: libertas non valet: quia conditio nec initium accepit. Paulus: ergo et si viueret Titius, et capere non potest, idem dicendum est: desisse enim non videtur, quod nec incipit. §. 1. Serui vsusfructus mulieri, quoad vidua esset, legatus: idem seruus, si ea nupsisset, liber esse iussus est: si mulier nupserit, liber erit: quia potior est legato libertas.

XCVII. Idem libro secundo ad Neratium:

Mvnicipibvs, si iurassent, legatum est: haec conditio non est impossibilis. Paulus: quemadmodum ergo pareri potest? per eos itaque iurabunt, per quos municipii res geruntur.

XCVIII. Idem libro tertio ad Neratium:

Mea res sub conditione legari mihi potest: quia, in huiusmodi legatis non testamenti facti tempus, sed conditionis expletae spectari oportet.

XCIX. Papinianvs libro decimo octauo Quaestionum:

Conditiones extrinsecus non ex testamento venientes, id est, quae tacite inesse videantur, non faciunt legata conditionalia.

C. Idem libro septimo Responsorum:

Titiae, si non nupserit, ducenta, si nupserit, centum legauit: si nupsit mulier: ducenta, non etiam centum residua petat [1]: ridiculum est enim, eandem et vt viduam et vt nuptam admitti.

CI. Idem libro octauo Responsorum:

Pater Seuerianam Proculam Aelio Philippo cognato nuptiis testamento designauit: eidem filiae praedium, si Aelio Philippo nupsisset, verbis fideicommissi reliquit: quod si non nupsisset, idem praedium, Philippo dari voluit: nondum viripotens puella diem suum obiit. Respondi, cum in conditionibus testamentorum voluntatem potius, quam verba considerari oporteat, Aelio Philippo fideicommissum ita datum videri, si ei Procula defuncti filia nubere noluisset: quare cum ea prius, quam viripotens fieret, vita decesserit, conditionem exstitisse non videri. §. 1. Ita fideicommisso dato, volo restitvas si sine liberis decedas: conditio deficit ex voluntate, vel vno filio superstite relicto. §. 2. Conditionum verba, quae testamento praescribuntur, pro voluntate considerantur, et ideo, cum tutores testamento dati, quoniam interea puer adoleuerat, id egerint, vt curatores ipsi constituerentur, conditio fideicommissi talis praescripta, si tvtelam in annvm octavvm decimvm gesserint, defecisse non videbitur. §. 3. Socrus nurui fideicommissum ita reliquerat, si cvm cvm filio meo in matrimonio perseveraverit: diuortio sine culpa viri post mortem socrus facto, defecisse conditionem respondi, nec ante diem fideicommissi cedere, quam mori coeperit nupta, vel maritus: et ideo nec Mucianam cautionem locum habere: quia morte viri conditio possit existere. §. 4. Fideicommissa menstrua et annua sub ea conditione liberto relicta, qvamdiv res patroni filiae gesserit, etsi praestari necesse est, filia prohibente res suas administrari: tamen vo-lun-

1 petet.

luntatem filia mutante, conditionem resumunt, quoniam plura sunt.

CII. IDEM libro nono Responsorum:

CVM auus filium ac nepotem ex altero filio heredes instituisset, a nepote petiit, vt si intra annum trigesimum moreretur, hereditatem patruo suo restitueret: nepos liberis relictis, intra aetatem suprascriptam vita decessit: fideicommissi conditionem, coniectura pietatis, respondi defecisse, quod minus scriptum, quam dictum fuerat, inueniretur.

CIII. PAVLVS libro decimo quarto Quaestionum:

SI ita legatum sit, TITIO POST DECEM ANNOS DATO, SI SATIS AB HEREDE NON EXEGERIT, et Titius intra decimum annum decesserit, ad heredem suum transmittat legatum: quia moriente eo conditio exstitit.

CIV. IDEM libro decimo quarto Responsorum [1]:

EVM, qui post apertum testamentum deportatus et restitutus est, fideicommissum petere posse, cuius conditio postea exstitit, quam ciuitatem Romanam recipiat.

CV. POMPONIVS libro quinto Epistolarum:

SI fundum a testatore sub conditione legatum heres alii pendente conditione legauit, post exsistentem conditionem, quae priori testamento praeposita fuerat, neque proprietas a priore legatario recedit, nec locum religiosum in eo fundo heres facere, nec seruitutem imponere poterit: sed et imposita seruitus finietur exsistente conditione.

CVI. IVLIANVS libro vigesimo quinto Digestorum:

HOC genus legati, SI TITIO NON NVPSERIT, perinde habendum est, ac si post mortem Titii legatum fuisset, et ideo nec Muciana satisdatione interposita capere legatum potest: sed et alii nubendo, nihilo minus legatum consequitur.

CVII. GAIVS libro singulari de Casibus:

ALIQVANDO accidit, vt sub conditione datum legatum purum intelligatur: veluti quod sub eadem conditione relictum est, sub qua etiam heres alius institutus est: item quod sub hac conditione relictum est, si hereditatem adierit. Ex diuerso quoque purum datum legatum conditionale videtur: veluti quod sub conditione ademtum est: quia sub contraria conditione datum intelligitur.

CVIII. SCAEVOLA libro decimo nono Digestorum:

LIBERTIS omnibus legauit domum, et haec verba adiecit, VT IN EA HABITENT LIBERTI, NE DE NOMINE EXEAT, ET VT AD VNVM, QVI NOVISSIMVS EXSTITERIT, PERVENIAT, ET EO AMPLIVS EISDEM LIBERTIS MEIS DARI VOLO FVNDVM SOSIANVM [2]. Quaesitum est, an conditio adposita, ne de nomine exiret, ad sequens quoque legatum pertinere? Respondit pertinere.

CIX. IDEM libro vigesimo Digestorum:

A TESTATORE rogatus, vt acceptis centum nummis restitueret hereditatem Titiae coheredi suae, adita hereditate decessit, similiter et Titia, antequam daret centum. Quaesitum est, an heres Titiae, offerendo centum fideicommisso, partem hereditatis consequi possit? Respondit, heredem conditioni parere non posse. Claudius: magno ingenio de iure aperto respondit, cum potest dubitari, an in proposito conditio esset.

CX. POMPONIVS libro nono Epistolarum:

ETIAM [3] si inuitis heredibus ex peculio statuliber pecuniam Titio det, liber quidem fit: sed Titius, qui inuitis heredibus sciens accepit, pro possessore videtur eam pecuniam possidere, vt auocare eam hi, qui inuiti fuerunt, possint.

CXI. IDEM libro vndecimo Epistolarum:

QVI sub conditione rationum reddendarum liber esse iussus est, docere debet, constare fidem omnibus, quae ab eo gesta sunt: vt neque subtraxerit quid ex his, quae acceperit, neque expensum rationibus praescripserit, quod non dederat sed et quod reliquum per contextum scripturae remanere apud eum, soluere debet: neque enim aliter liber esse potest, quam si hoc modo conditioni, sub quam [4] data est libertas, satisfecerit. Ceterum debitores, cum quibus ipse contraxit, non vtique in diem mortis domini sui fuisse idoneos praestare cogendus est: sed eo tempore, quo his creditum est, eius conditionis fuisse, vt diligens paterfamilias his crediturus fuerit.

CXII. IDEM libro duodecimo Epistolarum:

TALES conditiones, SI MONVMENTVM, puta, FECERINT, pluribus propositae, non possunt nisi in omnibus simul personis exsistere. §. I. Item, SI SVMPHORO ET IANVARIO CENTVM PRAESTITERIT, FVNDVM EI LEGO. Sumphoro mortuo, an legatum perisset? sed hoc quoque sic puto interpretandum, vt si dum quisque eorum viuet, praestitisset. Sed benigna interpretatione [5] dicendum, si non post moram

1 *IDEM lib. IV. responsorum respondit.* 2 *Seianum.* 3 Ap. Hal. *etiam* abest. 4 *qua.* 5 Hal. inserit *esse.*

ram Titii Sumphorus decessit, debere [1] partem dimidiam Ianuario dantem, partem fundi dimidiam legatarium esse consecuturum [2]. §. 2. De illo quoque quaeritur, fundus quibusdam legatus est, si pecuniam certam in funus impensamque perferendi corporis in aliam regionem dedissent: nam, nisi vterque dederit, neutri sit legatum: quoniam conditio nisi per vtrumque expleri non potest. Sed haec humanius interpretari solemus, vt cum duobus fundus legatus sit, si decem dedissent, et alteri, dando partem, legatum quoque debeatur. §. 3. Priscus respondit, statuliberum non vtique ibi, vbi paterfamilias decessit, aut vbi ipse relictus sit, aut vbi velit, rationes reddere debere: sed interim proficisci ad eum, cui reddere debeat: vtique si is Reipublicae causa aberit: verissimum est autem, vt alias aliud ex persona locoque sit aestimandum.

CXIII. Pavlvs Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris sex libro secundo:

Cvm filius rogatus fuisset a patre, si antequam res suas administrare posset, decessisset, hereditatem Titio restituere: et egressus viginti annos decessisset: rescriptum est, fideicommissum deberi.

Tit. II.

Ad legem Falcidiam.

Pavlvs libro singulari ad legem Falcidiam:

Lex [3] Falcidia lata est, quae primo capite liberam legandi facultatem dedit vsque ad dodrantem his verbis, QVI CIVES ROMANI SVNT, QVI EORVM POST HANC LEGEM ROGATAM TESTAMENTVM FACERE VOLET, VT EAM PECVNIAM EASQVE RES QVIBVSQVE DARE, LEGARE VOLET, IVS POTESTASQVE ESTO, VT HAC LEGES SEQVENTI LICEBIT. Secundo capite modum legatorum constituit his verbis, QVICVMQVE CIVIS ROMANVS POST HANC LEGEM ROGATAM TESTAMENTVM FACIET, IS QVANTAM CVIQVE CIVI ROMANO PECVNIAM IVRE PVBLICO DARE, LEGARE VOLET, IVS POTESTASQVE ESTO: DVM ITA DETVR LEGATVM, NE MINVS, QVAM PARTEM QVARTAM HEREDITATIS, EO TESTAMENTO HEREDES CAPIANT: EIS, QVIBVS QVID ITA DATVM, LEGATVMVE ERIT, EAM PECVNIAM SINE FRAVDE SVA CAPERE LICETO: ISQVE HERES, QVI EAM PECVNIAM DARE IVSSVS DAMNATVS ERIT, EAM PECVNIAM DEBETO DARE, QVAM DAMNATVS EST. §. 1. Lex Falcidia etiam ad eos, qui apud hostes moriuntur, propter legem Corneliam pertinere videtur: quod ea lex perinde eorum testamenta confirmat, atque si in ciuitate decessissent: propter quam fictionem lex Falcidia, et omnes testamentariae pertinent: quae tamen possint locum habere. §. 2. Ad eos qui omissa causa testamenti, possident hereditatem, non pertinet lex Falcidia: sed per Edictum Praetoris inducitur potestas legis. §. 3. Idemque est, si iurisiurandi conditio remissa sit. §. 4. Sed et si seruo suo testator data libertate legauerit: quia differtur in id tempus, quo liber futurus est: item ei, qui apud hostes est, aut ei, qui nondum natus est, datum sit aliquid, haec lex locum habebit. §. 5. Ad municipum quoque legata, vel etiam ea quae Deo relinquuntur, lex Falcidia pertinet. §. 6. Non solum autem ad res proprias testatoris legatas, sed et alienas lex pertinet. §. 7. Et omne quod ex bonis defuncti erogatur, refertur ad hanc legem: siue in corpore constet certo, incertoue, siue pondere, numero, mensura valeat, aut etiam si ius legatum sit, vt vsusfructus, aut quod in nominibus est. §. 8. Item si ita legatum sit, HERES MEVS SEIO, PENVM DATO: SI NON DEDERIT, DECEM DATO: quidam putant omnimodo in legato decem esse, penum autem mortis causa capi, nec in Falcidiam imputare id heredem posse. Ego autem didici, si in continenti heres penum soluerit, videri hoc legatum esse, et in Legem Falcidiam imputari posse: et quod dixi in continenti, ita accipiendum, cum aliquo spatio: quod si iam mora facta soluerit heres penum, tunc nec legatum eum accepisse, nec in Falcidiam imputari posse: iam enim transfusum legatum esse, et decem deberi. Idemque erit, et si ab initio ita legatum datum sit, SI PENVM NON DEDERIT, DECEM DATO: quia hic penus non est legata: et penus si datur, mortis causa capitur: quia deficit legati conditio. §. 9. Si vsusfructus legatus sit, qui et diuidi potest, non sicut ceterae seruitutes indiuiduae sunt: veteres quidem aestimandum totum vsumfructum putabant, et ita constituendum quantum sit in legato. Sed Aristo a veterum opinione est

1 Hal. inserit *et.* 2 *consequi* loco *esse consecuturum.* 3 Hal. inserit *etiam.*

recessit: ait enim, posse quartam parte ex eo, sicut ex corporibus, retineri, idque Iulianus recte probat. Sed operis serui legatis, cum neque vsus, neque vsusfructus in eo legato esse videtur, necessaria est veterum sententia, vt sciamus, quantum est in legato: quia necessario ex omnibus, quae sint facti, pars decedere debet, nec pars operae intelligi potest. Immo et in vsufructu, si quaeratur, quantum hic capit, cui vsusfructus datus est: quantum ad ceterorum legatorum aestimationem, aut etiam huius ipsius, ne dodrantem excedat legatum, necessario ad veterum sententiam reuertendum est. §. 10. Si quis creditori suo, quod debet, legauerit: aut inutile legatum erit, si nullum commodum in eo versabitur: aut si propter repraesentationis, puta, commodum vtile erit, lex quoque Falcia in eo commodo locum habebit. §. 11. Si legatarius possessionem nactus est, et non potest auocari ei res, quia voluntate heredis errantis nactus est possessionem: dabitur actio heredi, vt id, quod supra dodrantem est, offeratur. §. 12. Interdum omnimodo necessarium est, solidum solui legatario interposita stipulatione, QVANTO AMPLIVS, QVAM PER LEGEM FALCIDIAM CEPERIT, REDDI: velut si quae a pupillo legata sint, non excedant modum legis Falcidiae: veremur autem, ne impubere eo mortuo alia legata inueniantur, quae contributione facta excedant dodrantem. Idem dicitur, et si principali testamento quaedam sub conditione legata sunt, quae an debeantur, incertum est: et ideo si heres sine iudice soluere paratus sit, prospiciet sibi per hanc stipulationem. §. 13. Id, quod ex substitutione coheredis ad coheredem peruenit, proficit legatariis. Is enim similis est heres ex parte pure, ex parte sub conditione heredi instituto: sed ea, quae ab eo legata sunt, si omiserit hereditatem, non augebuntur, scilicet si ab eo nominatim data sunt, non QVISQVIS MIHI HERES ERIT. §. 14. Si coheredis mei portio exhausta sit, mea integra, et illam vindicauero, Cassius confundendas esse partes existimat: Proculus contra: in qua specie et Iulianus Proculo adsensit: quam sententiam probabiliorem esse puto. Sed et Diuus Antoninus iudicasse dicitur: commiscendas esse vtrasque partes in computatione legis Falcidiae. §. 15. Si coheredem meum post aditam hereditatem adrogauero: non dubitabitur, quin separandae sint portiones, perinde atque si coheredi meo heres exstitissem. §. 16. Si in annos singulos legatum sit, Titio, quia multa legata et conditionalia sunt, cautioni locus est, quae in Edicto proponitur, QVANTO AMPLIVS ACCIPIT, REDDI. §. 17. Id, quod natura hereditati debetur, et peti quidem non potest, solutum vero non repetitur, non esse computandum in hereditate quidam putant. Sed Iulianus et haec ex euentu augere patrimonium, aut non augere existimat, et hereditario iure id quoque capi, ideoque et in restitutionem hereditatis venturum. §. 18. Si debitor creditori heres existat, quamuis confusione liberetur, tamen locupletiorem hereditatem percipere videtur, vt computetur ei quod debet, quamuis aditione confusum sit. §. 19. De impensa monumenti nomine facta, quaeritur, an deduci debeat? Et Sabinus ita deducendum putat, si necessarium fuerit, monumentum exstruere. Marcellus consultus, an funeris monumentique impensa, quantam testator fieri iussit, in aere alieno deduci debeat, respondit, non amplius eo nomine, quam quod funeris causa consumtum est, deducendum: nam eius quod in exstructionem monumenti erogatum est, diuersam esse causam, nec enim ita monumenti aedificationem necessariam esse, vt sit funus ac sepultura: idcirco eum, qui pecunia ad faciendum monumentum legata sit, Falcidiam passurum.

II. MARCELLVS libro vigesimo secundo Digestorum:

NEC amplius concedendum erit, quam quod sufficiat ad speciem modicam monumenti.

III. PAVLVS libro singulari ad legem Falcidiam:

SI heres institutus, eam hereditatem quae soluendo non est, vendiderit: vix quidem poterit persuaderi, non fuisse eam hereditatem soluendo, quae emtorem inuenerit, vera autem ratione nihil legatariis debebitur: quia magis ex stultitia emtoris habere videtur heres institutus, quam ex bonis defuncti, nam et e contrario, si male vendiderit res hereditarias, non erit hoc legatariorum detrimentum: ita ergo commodum debet esse heredis, si bene res administrauerit. §. 1. Sed et si is, qui soluendo non est, legauerit, et heres cum creditoribus decideri, ne solidum solueret, et ob eam decisionem factum sit, vt aliquid retineret, nihil tamen legatariis debiturum: quia eam

eam pecuniam non ex hereditate, sed ex decisione habet. §. 2. Item si Reipublicae in annos singulos legatum sit: cum de lege Falcidia quaeratur, Marcellus putat, tantum videri legatum, quantum sufficiat sorti ad vsuras trientes eius summae, quae legata est, colligendas.

IV. Papinianvs libro decimo sexto Quaestionum:

Fvndo legato mihi sub conditione, pendente legati conditione heres me heredem instituit, ac postea legati conditio exstitit: in Falcidiae ratione fundus non iure hereditario, sed legati, meus esse intelligitur.

V. Idem libro octauo Responsorum:

Verbis legati vel fideicommissi non necessarie ciuitati relinquitur, quod ex causa pollicitationis praestari necesse est. Itaque si debiti modum testamento dominus excessit, superfluum dumtaxat Falcidia minuetur. Quare nec fidei committi legatarii poterit. Quod si dies aut conditio legatum fecerit, non vtilitatis aestimatio, sed totum petetur quod datum est; nec si viuo testatore dies venerit, aut conditio fuerit impleta, fiet irritum quod semel competit.

VI. Venvleivs libro decimo tertio Stipulationum:

Si vir vxori heres exstiterit, et in funus eius impenderit: non videbitur totum quasi heres inpendere, sed deducto eo, quod quasi dotis nomine, quam lucrifacit, conferre debuerit.

VII. Papinianvs libro septimo Quaestionum:

Lege Falcidia interueniente legata seruitus, quoniam diuidi non potest, non aliter insolidum restituetur, nisi partis offeratur aestimatio.

VIII. Idem libro decimo quarto Quaestionum:

In legem Falcidiam aeris alieni rationem in hereditate relicti, quod vnus ex heredibus soluere damnatus sit, ipse solus habebit.

IX. Idem libro decimo nono Quaestionum:

In Falcidia placuit, vt fructus postea percepti, qui maturi mortis tempore fuerunt, augeant hereditatis aestimationem fundi nomine, qui videtur illo in tempore fuisse pretiosior. §. 1. Circa ventrem ancillae [1] nulla temporis admissa distinctio est, nec immerito: quia partus nondum editus, homo non recte fuisse dicitur.

X. Idem libro vigesimo Quaestionum:

Qvod supra quadrantem apud heredem potest peruenire, supra dodrantem in pecuniam [2] legatum non onerat heredem: veluti hereditas pupilli, si forte substitutus sit exheredato, qui patri pupilli heres exstitit.

XI. Idem libro vigesimo nono Quaestionum:

In ratione legis Falcidiae retentiones omnis temporis heredi in quadrantem imputantur. §. 1. Si seruus sub conditione libertate data, vita decessit: si quidem impleta conditio quandoque fuerit, heredi non videbitur perisse: quod si defecerit, in contrarium ratio trahit: sed, quanti statuliber, moriens fuisse videbitur. §. 2. Imperator Marcus Antoninus decreuit, heredes, quibus pars bonorum ablata est, non in ampliorem partem, quam pro ea parte, quae relicta est, legatorum nomine teneri. §. 3. Cum quidam parte dimidia bonorum ademta fuisset relegatus, idemque, prouocatione interposita, testamento postea facto, obiisset, atque post mortem eius non iuste appellatum esset pronuntiatum [3]: quaesitum est, vtrum aeris alieni loco pars dimidia abscederet, vt residua sola videretur fuisse in bonis, an vero succurri heredi necessarium esse videbitur? Sed videtur succurri debere: cum animus litigantis et obtinendi votum hanc opinionem admittit. §. 4. Si seruus testamento manumissus ante aditam hereditatem decedat, heredi quidem perisse intelligitur: sed cuius pretii erit, qui si viueret, non aestimaretur? Nam et eos, qui moriente domino ea valetudine affecti fuerant, vt eos non posse viuere certum esset, tamen si postea moriantur, hereditati perisse responsum est. Nec aliud in his, qui sub eodem tecto fuerunt, cum dominus a familia necaretur. §. 5. Quod vulgo dicitur, in tabulis patris et filii vnam Falcidiam seruari, quam potestatem habeat, videndum est. Quamuis enim substitutus, quae a pupillo relicta sunt, cum filius heres exstitit, vt aes alienum quodlibet debeat: tamen propter ea, quae data sunt tabulis secundis, contributioni locus est. Secundum quae poterit euenire, ne substitutus quicquam retineat, velut longe plus habeat quartae paternae hereditatis. Quid ergo, si non sufficiat pupilli hereditas

[1] Hal. inserit *vero.* [2] *in pecunia legatum.* [3] *appellatum esse pronunciatum esset.*

ditas legatis, cum patris suffecisset? De suo quadrante nimirum dabit substitutus: quoniam pater legauit de suo: nec ad rem pertinet, quod ex nullo testamento praestatur vltra vires patrimonii, cum in hac parte iuris legata, quae tabulis secundis relinquuntur, quasi primis sub conditione relicta intelliguntur. §. 6. Si filio suo duos substituerit, et alterius portionem onerauerit, tractari solet, an ex persona sua Falcidiam possit inducere substitutus, quam pupillus non haberet, vel vnus pupilli substitutus? et facile quis dixerit consequenter prioribus, quae de patrimonii ratione dicta sunt, non esse Falcidiae locum: et vltra vires portionis conueniendum alterum substitutum. Sed verior est diuersa sententia, perinde huic quartam relinquendam existimantium, atque ita si patri heres extitisset: Vt enim opes patris et contributio legatorum inde capiunt et formam et originem, ita plures substituti, subducta persona pupilli, reuocandi sunt ad intellectum institutionis. Quid tamen dicemus de altero substituto, qui non est oneratus: si forte nondum legata pupillus a se relicta soluit, et aliquid vltra dodrantem sit: in omnibus et ipsum Falcidiam habiturum? Atquin quartam habet: neque idem patiatur instituti comparatio. Rursus si negemus, aliud aperte, quam quod vulgo probatum est, respondetur. Itaque varietas exsistet, vt is quidem, qui proprio nomine oneratus est, velut institutus desideret quartam: alter autem, qui non est oneratus, vt substitutus, licet portio largiatur eius, non in solidum conueniatur propter calculi confusionem. Huic consequens est, vt si pupillo de Falcidia cautum fuit, duobus committatur stipulatio: videlicet in eam quantitatem, quam vnusquisque sibi retinere potuisset. §. 7. Quaesitum est, si quis pupillo coheredem substituisset: quemadmodum legis Falcidiae ratio inquiri debeat, et quale est quod vulgo diceretur, legatorum rationem separandam? Dixi, quantum ad legata, quae pater a filio, item a substituto reliquit, nullam fieri posse separationem: cum communi calculo subiiciantur, et inuicem inducant contributionem: sed legata, quae ab instituta extero data sunt, permisceri ceteris non oportere: ideoque quartam pupillo datae portionis habere substitutum, quamuis suam portionem habeat, vt institutus: et aliam causam esse eius, qui ex variis portionibus heres scriberetur: ibi enim legatorum confundi rationem non minus, quam si semel fuisset nuncupatus ex ea portione, quae conficeretur ex pluribus: neque referre, pure saepe, an sub diuersis conditionibus sit heres institutus. §. 8. Si quis exheredato filio substituit heredem institutum, et ab eo tabulis quoque secundis legauerit: necessario ratio confundetur, cum ideo legata valere dixerit Iulianus a substituto relicta, quod idem patri heres exstiterit.

XII. Idem libro trigesimo Quaestionum:

Si debitor, creditore herede instituto, petisset, ne in ratione legis Falcidiae ponenda creditum suum legatariis reputaret: sine dubio ratione doli mali exceptionis apud arbitrum Falcidiae defuncti voluntas seruatur.

XIII. Idem libro trigesimo septimo Quaestionum:

Si tacitum fideicommissum seruus iniungente domino susceperit, habiturum eum legis Falcidiae beneficium, quia parere domino debuit, constitutum est. Idemque placuit in filio qui [1] fuit in patris potestate.

XIV. Idem libro nono Responsorum:

Pater filiam, quae a viro diuerterat, heredem pro parte instituit, et ab ea petit, vt fratri et coheredi suo portionem hereditatis acceptam, deducta sexta, restitueret, admissa compensatione dotis in Falcidiae ratione: si pater dotem consentiente filia non petisset, Falcidiam quidem iure hereditario, dotem autem iure proprio filiam habituram, respondi: quia dos in hereditate patris non inueniretur. §. 1. Auia nepotibus heredibus institutis, fideicommisit, vt omissa retentione, quae per legem Falcidiam ex alio testamento competebat, solida legata fratribus, et coheredibus soluerent: recte datum fideicommissum respondi, sed huius quoque onus in contributionem venire. §. 2. Duobus impuberibus substitutum, vtrique heredem exsistentem, in alterius hereditate Falcidia non vti conuenit, si de bonis alterius impuberis quartam partem hereditatis patris, quae ad filios peruenirit, retineat. §. 3. Quod si frater [2] fratri legitimus heres exstitit, et impuberi supremo substitutus, portio quidem paternorum bonorum, quam intestatus puer accepit, rationi Falcidiae non confundetur: sed quartam eius tantum portionem substitutus retinebit, quam impubes accepit, qui substitutum habuit.

XV.

1 Hal. *in filia, quae.* 2 Ap. Hal. *frater* abest.

XV. Idem libro decimo tertio Responsorum.

Qvod bonis iure Falcidiae contribuendum est a debitore, cui mortis causa pacto debitum remissum est, in factum concepta replicatione retinebitur. §. 1. Frater, cum heredem sororem scriberet, alium 1 ab ea, cui donatum volebat, stipulari curauit, ne Falcidia vteretur, et vt certam pecuniam, si contra fecisset, praestaret, priuatorum cautione legibus non esse refragandum constitit: et ideo sororem iure publico retentionem habituram, et actionem ex stipulatu denegandam. §. 2. Non idcirco minus Falcidiae rationem in ceteris annuis legatis admitti visum est, quod primo ac secundo anno, sine vlla detractione fuissent legatario soluta. §. 3. Quod auus ex causa tutelae nepoti debuit, cum auo nepos solus heres exstitisset, ratio Falcidiae si poneretur, in aere alieno bonis deducendum respondi: nec ad rem pertinere, quod heredem auus, idemque tutor rogauerat, vt si sine liberis ante certam aetatem decederet, tam hereditaria, quam propria bona restitueret: non enim ex hoc hereditatem debito compensatam videri, cum vel ideo maxime declaretur, non esse compensationem factam, quoniam heredem suum habere propria bona defunctus ostendit. Plane si conditio fideicommissi fuerit impleta, fructus hereditatis post mortem aui percepti, pari pecunia debito tutelae compensabuntur: sed quartam heres nepotis de bonis dumtaxat, quae moriens auus reliquit, retinebit. §. 4. Cum fideicommissum ex voluntate matris a patre moriente debitum 2 filio pater hereditate sua, quam in filium conferebat, compensari voluit 3: quod filio debetur, si ratio Falcidiae poni coeperit, fini quadrantis, quem ex bonis patris cum effectu percepit, compensabitur, atque ita superfluum aeris alieni dodranti tantum detrahetur. §. 5. Ex donationibus in vxorem collatis, quod heres eius reddere viro cogitur, in bonis mulieris non erit: nam ita fit locupletior, vt tanto pauperior esse videatur: quod autem heres inde minuit, viro non perit. §. 6. Fructus praediorum sub conditione verbis fideicommissi relictos, in causam fideicommissi non deductos, heres in ratione Falcidiae sic accepto facere sibi cogitur, vt quartam, et quartae fructus ex die mortis, bonorum, quae mortis tempore fuerunt, habeat. Nec ad rem pertinet, quando Falcidia lex admissa sit: nam etsi maxime post impletam conditionem fideicommissum locum habere coepit, tamen ex die mortis fructus quadrantis apud heredem relinqui necesse est. §. 7. Fideicommissum portionis supplendae gratia, pro qua matrem filius heredem instituit, eidem matri datum ratione Falcidiae minuitur: et eam pecuniam mater supra quartam portionis suae percipiet. §. 8. Quarta, quae per legem Falcidiam retinetur, aestimatione, quam testator fecit, non magis minui potest, quam auferri.

XVI. Scaevola libro tertio Quaestionum:

Si ex pluribus rebus legatis heres quasdam soluerit, ex reliquis Falcidiam plenam per doli exceptionem retinere potest, etiam pro his, quae iam data sunt. §. 1. Sed etsi vna res sit legata, cuius pars soluta sit: ex reliquo potest plena Falcidia retineri.

XVII. Idem libro sexto Quaestionum:

Si post missionem faciat codicillos miles, et intra annum decedat: ex testamento, quod in militia iure militari fecit, plena legata ex codicillis, habita Falcidiae ratione, praestari debere dicitur: sed res ita expedietur, si cum quadringenta haberet, testamento quadringenta, codicillis centum legauerit: ex quinta parte, id est, octoginta, quae ad legatarium ex codicillis peruenirent, si Falcidiam non pateretur, quartam, id est, viginti, heres retinebit.

XVIII. Pavlvs libro vndecimo Quaestionum:

Filiusfamilias, qui militauerat, decedens patris sui fideicommisit codicillis, vt peculium suum castrense Titio post mortem restitueret. Quaerebatur, an vt heres quartam deducere possit? Dixi, legem Falcidiam inductam esse a Diuo Pio etiam in intestatorum successionibus propter fideicommissa: sed in proposito nec hereditatem esse: quamuis placeret mihi, extraneo herede instituto, fieri hereditatem aditione eius: nam cum apud patrem remanet, ius pristinum durat, et peculium est, nec huic contrarium est, quod in testamento eius, qui apud hostes decessit, exercetur Falcidia: nam fictio legis Corneliae et hereditatem et heredem facit: sed me non du-

1 Hal. inserit *haeredem.* 2 Hal. inserit *esset.* 3 Hal. addit *cum eo.*

dubitare, quin debeat id quoque indulgeri legis beneficium, siquidem quasi [1] patrisfamiliae bona restituere cogitur, et heres scriptus, omissa ex testamento aditione, exemplo Edicti legatorum nomine conuenietur. §. 1. His consequens erit, vt, si ex fructibus medio tempore quartam, et quartae fructus habuerit pater, etiam Trebellianum Senatusconsultum inducamus, et vtiles actiones exerceri possint, fiatque hereditas post restitutionem

XIX. SCAEVOLA libro octauo Quaestionum:

SI dignum decem fundum damnetur heres quinque vendere, sine dubio quinque erunt imputanda Falcidiae.

XX. IDEM libro nono Quaestionum:

SI a seruo meo herede instituto mihi legetur, et mihi adquiratur hereditas, negat Maecianus, id legatum in Falcidia computari: quia non debeatur.

XXI. PAVLVS libro duodecimo Quaestionum:

SI pupillus, cui sine tutore auctore decem mutua data sunt, legatum a creditore meruerit, sub hac conditione, si decem, quae acceperit, heredi reddiderit: vna numeratione et implet conditionem, ea liberatur naturali obligatione, vt etiam in Falcidia heredi imputentur: quamuis non imputarentur, si tantum conditionis implendae caussa data fuissent. Adeo autem et soluere videtur, vt repudiato legato, vel Sticho, qui legatus est, mortuo, nihil repetere possit. §. 1. Si ego, et seruus meus heredes instituti simus ex diuersis partibus, nec a seruo erogatus dodrans his, quibus a me legatum est: contra Falcidiam proderit, quod ex portione serui ad me peruenit supra Falcidiam eius portionis. Ex contrario si seruo meo seruus, et mihi decem legata fuerint: serui Falcidia ex decem mihi legatis non tenetur, exemplo eodem Falcidiae: nam quartam retineo ex persona serui, quamuis de mea portione nihil exhaustum sit.

XXII. IDEM libro decimo septimo Quaestionum:

NESENNIVS Apollinaris Iulio Paulo. Ex facto, domine, species eiusmodi incidit. Titia filias suas tres numero aequis ex partibus scripsit heredes, et a singulis legata inuicem dedit, ab vna tamen ita legauit tam coheredibus eius, quam extraneis, vt Falcidiae sit locus. Quaero, an aduersus coheredes suas, a quibus legata et ipsa accepit, vti possit Falcidia: et si non possit, vel doli exceptione summouenda est, quemadmodum aduersus extraneos computatio Falcidiae iniri possit? Respondi, id quidem, quod a coherede legatorum nomine percipitur, non solet legatariis proficere, quo minus Falcidiam patiantur: sed cum is, qui legatum praestaturus est, ab eodem aliquid ex testamento petit, non est audiendus, desiderans vti aduersus eum Falcidiae beneficio, si id, quod percepturus est ex voluntate testatoris suppleat, quod deducere desiderat. Plane ceteris legatariis non vniuersum, quod coheredi praestat, imputabit: sed quantum daturus esset, si nihil ab eo perciperet. §. 1. Seruo herede instituto, si a domino fideicommissa, a seruo legata data sunt, prius ratio legatorum habenda est, deinde ex eo, quod superest, fideicommissorum. Dominus enim ideo tenetur, quod ad eum peruenit: peruenit autem, quod deductis legatis superest: plane Falcidiam exercet. §. 2. Sed et si dominus, omissa hereditatis aditione, seruum sibi substitutum adire iussit, prius erogantur, quae ab ipso domino data sunt: tunc eorum, quae a seruo relicta sunt, ratio initur, si patitur Falcidia. §. 3. Si debitori liberatio legata sit, quamuis soluendo non sit, totum legatum computetur: licet nomen hoc non augeat hereditatem, nisi ex euentu. Igitur, si Falcidia locum habeat, hoc plus videbitur legatum, quod huic legatum esset: cetera quoque minuentur legata per hoc, et ipsum hoc per alia: capere enim videtur eo quod liberatur. §. 4. Sed si alii hoc nomen legetur, nullum legatum erit: nec ceteris contribuetur.

XXIII. SCAEVOLA libro decimo quinto Quaestionum:

SI fundus mihi legetur et via, in Falcidiae ratione, si tantum sit in via, quantum amplius est in Falcidia, integer fundus capietur, et via perit. Sed si via legetur, nec soluendo sit hereditas: non debebitur. Videndum etiam, si fundo et via legato, minus ex vtroque desideret, quam sit viae pretium: potest coacta ratione dici, non tantum fundum solidum capi, sed etiam vt doli exceptio tantum sarciat, quantum deest: ne plus habeat, quam Falcidia desiderat, vt tunc solum via intercidat, quoties plus Falcidia desiderat, quam est viae pretium.

XXIV. PAVLVS libro decimo quarto Responsorum respondit.

FAL-

1 Ap. Hal. *quasi* abest.

Falcidiae legis rationem, si haberi oportet, ita habendam, ac si hae res, quae ab herede subtractae sunt: in hereditate relictae non fuissent. §. 1. Idem respondit, partus ancillarum ante diem fideicommissi editos, ad heredes eius, qui rogatus est, pertinere: eosque in quartam et quartae fructus computandos, si de lege Falcidia quaestio intercedat. §. 1. Idem respondit, fructus ex propria re heredis, quae legata est, post diem fideicommissi cedentem perceptos, etsi non sint restituendi fideicommissario, heredi in quartam imputari non solere.

XXV. Scaevola libro quarto Responsorum:

Maritvm suum et filium communem aequis partibus heredes instituit. Quaesitum est, an in ratione legis Falcidiae imputandum sit marito, quod ad eum ex eadem hereditate per filium peruenit? Respondit, si ex institutione filii tantum retineat [1], quantum ad Falcidiam satis sit: nihil quartae nomine deducendum. §. 1. A liberto, cui fundum legauerat, per fideicommissum Seiae annua decem dedit. Quaesitum est, si lex Falcidia liberti legatum minuerit, an Seiae quoque annuum fideicommissum minutum videatur, cum reditus largiatur annuam praestationem? Respondit, secundum ea quae proponerentur, non videri minutum, nisi alia mens testatoris probetur.

XXVI. Idem libro quinto Responsorum:

Lineam margaritorum trigintaquinque legauit, quae linea apud legatarium fuerat mortis tempore. Quaero, an ea linea heredi restitui deberet propter legem Falcidiam? Respondit, posse heredem consequi, vt ei restituatur: ac, si malit, posse vindicare partem in ea linea, quae propter legis Falcidiae rationem deberet remanere. §. 1. Quaesitum est, an pretium statuarum Falcidiam pati debeat? Respondit, debere.

XXVII. Idem libro sexto Responsorum:

Seivs et Agerivs si intra diem trigesimvm mortis meae reipvblicae nostrae caverint, contentos se fvtvros tot avreis legis Falcidiae beneficio omisso, heredes mihi svnto: qvos invicem svbstitvo: qvod si volvntati meae non consenserint, exheredes svnto. Quaesitum est, an heredes instituti haereditatem adire possint, si conditioni parere nolunt, cum habeant substitutos eadem conditione praescripta? Respondit, Seium et Agerium primo loco institutos perinde adire posse, ac si ea conditio, quae fraudis causa adscripta est, adscripta non esset.

XXVIII. Maecianvs libro primo Fideicommissorum:

Pater quoque in legatis quae filius ei [2] dedit, alio herede instituto, legis Falcidiae rationem patitur.

XXIX. Pavlvs libro secundo Fideicommissorum.

Si a me tibi fideicommissum vel legatum est, tuque id post tempus rogatus sis mihi restituere, non puto hoc imputandum esse in Falcidiam: quia incipio postea quasi fideicommissarius id recipere.

XXX. Maecianvs libro octauo Fideicommissorum:

In ratione legis Falcidiae mortes seruorum, ceterorumque animalium, furta, rapinae, incendia, ruinae, naufragia, vis hostium, praedonum, latronum, debitorum facta peiora nomina, in summa quodcumque damnum, si modo culpa legatarii careant, heredi pereunt: quemadmodum ad heredis lucrum pertinent fructus, partus ancillarum, et quae per seruos adquisita sunt: vt stipulationes, rerum traditiones, legata, hereditatesue his datae, ceterae donationes, item seruitutes, quibus liberata praedia pretiosiora fierent: actionesque adquisitae, vt furti, damni iniuriae, similesque, quorum nihil in rationem legis Falcidiae cadit. §. 1. Vendere autem vel emere iussus certo pretio fundum, aliamue quampiam rem, in legis Falcidiae ratione, cum quantum sit legatum, requiratur, tantum eo nomine iuducetur, quanto pluris minorisue sit res ea quantitate, quam quo pretio testator accipi, dariue iussit, sed vt [3] ei quidem portioni, quae legatis deductis facienda erit, amplius deducetur, quippe non nostri causa capi id [4] pretium: sed eo deducto pretium reliquum legatum esse intellectum est. §. 2. Rursus diligenter animaduertendum est, ne quod dicitur, damna post mortem testatoris illata ad solum heredem respicere,

1 *tantum peruenerit.* 2 Ap. Hal. *ei* abest. 3 Ap. Hal. *vt* abest. 4 *capit* loco *capi id.*

cere, vsquequaque et sine vlla distinctione recipiatur: quod enim, remota lege Falcidia in totum iuris foret, hoc idem fore in ea parte, quae lege Falcidia constitueretur, hoc enim attinet, damna postea facta non deduci, ne amota portio legatis fideiue commissis detrahatur. §. 3. Verum est autem, his solis, quae pondere, numero, mensura constant, nec damno postea incidente, ex portione, quae fieri ad aestimationem eorum bonorum, quae mortis tempore fuerunt, quicquam detrahi. §. 4. Certis vero corporibus, et his ipsis ita relictis, PECVNIAM, QVAM IN ILLA ARCA: VINVM, QVOD IN ILLIS DOLIIS: PONDVS ARGENTI, QVOD IN ILLIS HORREIS HABEO: si sine culpa heredis deperierunt, vel deteriora sunt facta: procul dubio aut nihil debebitur, aut eorum, quae exstabunt, qualia erunt, ea portio debebitur: quae per legem Falcidiam efficiatur ex aestimatione bonorum, quae mortis testatoris tempore fuerint. §. 5. Incertae autem res relictae distinctionem recipiunt, nam si ex suis rebus incertam rem testator reliquisset, veluti, ARGENTVM, QVOD ELEGERIT, et omne argentum testatoris interisset sine culpa heredis: nihil deberetur: sin vero argenti pondus pure relictum esset, quamuis omne argentum testatoris deperisset, admissa lege Falcidia, portio eius quantitatis sumetur, quae fuit in bonis eo tempore, quo testator decessit: nec ad imminuendam eam quicquam damna postea incidentia proficient. §. 6. Res tamen, quae interierint, pro nulla parte, ac ne aestimatio quidem debeatur: non magis, quam si omnes res per speciem enumeratae relictae essent. §. 7. Tametsi autem [1] legis Falcidiae ratione, quae conditionis implendae causa heredi sunt data, in quartam non computantur: tamen id, quod non figura conditionis accipere iussus est ab eo, cui hereditatem restituere rogatus est, Celso et Iuliano nostro placuit computari, quemadmodum si ea summa heres vendere eas res iussus esset, quia non conditionis implendae causa, sed quodammodo pro pretio inferre sunt iussi. Quo loco amplius quaesitum est, an fideicommissarius quoque inuitus cogatur dare eam summam, et recipere hereditatem, quasi et ipsius fideicommissum esset? Sed id verisimile non est, cum talis oratio magis ipsius causa, quam contra ipsum posita videatur. §. 8. Cum lex Falcidia interuenit, non veniunt in contributionem, quae ipsi heredi a semetipso vel seruo eius legata fideiue commissa sunt. Alia causa est eorum, quae in die certa dantur: nam, si libertatis dies coepit cedere, ei debebuntur, et in contributionem veniunt. Ac ne ea quidem, quae quis seruis suis inutiliter sine libertate legauit, fideiue [2] commisit, in computationem eius legis cedunt. §. 9. Res, quas neque per fideicommissum relinqui posse certum est, in legis Falcidiae computationem non veniunt.

XXXI. POMPONIVS libro secundo Fideicommissorum:

Is, cui fideicommissum soluitur, sicut is, cui legatum est, satisdare debet, quod amplius ceperit, quam per legem Falcidiam ei licuerit, reddi: veluti cum propter conditionem aliorum fideicommissorum, vel legatorum, legis Falcidiae causa pendebit. Sed et secundum Cassii, et veterum opinionem, si a pupillo fideicommissa capiuntur, propter ea, quae a substituto erunt relicta, cauere debebit is cui soluatur. Nam quamuis repetitio sit eorum, quae fideicommissi nomine non debita soluentur, tamen satisdato cautum debet esse ei, a quo pecunia proficisceretur, ne damnum sentiat deficiente eo, cui solutum erit.

XXXII. MAECIANVS libro nono Fideicommissorum:

POENALES actiones, siue legitimae, siue honorariae, exceptis popularibus, in bonis actoris non ideo minus computandae sunt, quia morte reorum intercidere possunt. E contrario autem eaedem actiones nihil bonis rei, defuncto eo detrahunt. Sed ne in actoris quidem bonis, defuncto eo, iniuriarum actio poterit computari: quia et ipsa simul cum eo intercidit, vt vsusfructus: et id, quod in dies, menses, annosue singulos alicui, quoad viuat, debeatur. Etenim ea demum obligatio rei bonis deminutionem praestat, quae in heredem transit. Nec contrarium est, quod, viuente reo, eo minus in bonis eius intelligebatur: nam etsi ita stipulatus esset, vt cum moreretur, debere ei inciperet, tamen augerentur bona eius, quemadmodum si ipse sub eadem conditione promisisset, defuncto eo minuerentur. §. 1. Honora-

1 Hal. inserit *in*. 2 Hal. inserit *eius*.

rariae quoque actiones, quae intra certum tempus a Praetore promittuntur, cum bonis actoris, defuncto eo, augmentum rei, decessionemue, si tales erunt, vt in heredem quoque transeant, praestabunt. §. 2. Iulianus scribit, si vtriusque heredis pars exhausta est legatis, et alter ex heredibus cautionem praetoriam accepit a legatariis, non aequaliter, sed pro suo modo legis Falcidiae rationem, et actionem ex stipulatu habiturum: omnes enim Praetorias stipulationes eiusdem interpretationis esse: nam constare, ex iudicatum solui stipulatione, siue a parte actoris siue a rei plures heredes exstitissent, non omnibus, nec aduersus omnes actionem contingere, sed dumtaxat his, qui vicissent, et aduersus victos: hisque, aduersus quos res defensa non esset, aduersus eos, qui rem non defendissent. §. 3. Annua, bima, trima die aureis centenis legatis, ex omnibus summis, non tantum ex posterioribus, portionem legis Falcidiae detrahi placuit. §. 4. Si Titio viginti legatis portio per legem Falcidiam detracta esset, cum ipse quoque quinque Seio rogatus esset restituere: Vindius noster tantum Seio pro portione ex quinque detrahendum ait, quantum Titio ex viginti detractum esset: quae sententia et aequitatem et rationem magis habet: quia exemplo heredis legatarius ad fideicommissa praestanda obligabitur: nec, quia ex sua persona legatarius inducere legem Falcidiam non possit, idcirco, quod passus esset, non imputaturum: nisi forte testator ita fidei eius commisisset, vt totum, quidquid ex testamento cepisset, restitueret. §. 5. Si autem manumittere seruum vel suum vel alienum rogatus sit, omnimodo praestare debebit libertatem, nec hoc contrarium est superiori: quia fauor libertatis saepe et alias benigniores sententias exprimit.

XXXIII. Pavlvs libro tertio Fideicommissorum:

Si seruus tibi legatus sit, eumque rogatus sis manumittere, nec praeterea capias vnde quartam quae per Falcidiam retinetur, recipere possis: Senatus censuit, cessare Falcidiam.

XXXIV. Marcellvs libro quadragesimo Iuliani notat [1].

In testatoris seruo non erit Falcidiae locus. Si vero pecuniam, aliunde quid legauerit, fideique legatarii commiserit, vt alienum seruum vel legatarii manumitteret, locus erit.

XXXV. Vlpianvs libro sexto Disputationum:

Plane si quid sit praeterea legatum ipsi seruo, Falcidiae locum fore Senatus declarauit. Vnde Scaeuola ait in eo, quod praeterea seruo legatum est, ita Falcidiam admittendam, vt inde, et quod pro seruo praestandum est, sumatur.

XXXVI. Pavlvs libro tertio Fideicommissorum:

Sed si non seruus ipse legatus sit, sed pecunia, rogatusque sit legatarius seruum suum manumittere, Falcidiam patietur, et nihilo minus cogetur manumittere: quia tanti aestimasse videbitur seruum suum. §. 1. Quid, si alienus seruus fuerit? in eo non plus, quam accepit, ad redimendum cogitur impendere. §. 2. Sin vero heres seruum rogatus sit manumittere, placet, pretium eius, vt aes alienum, deducendum esse. §. 3. Si solus seruus legatus et fideicommissa libertate donatus fuerit: licet Falcidia interueniente, totus vindicari petiue potest, sed etsi aliud praeterea capiat legatarius, adhuc seruus totus peti potest, quartam autem vtriusque ex legato retinendam, ne impediatur libertas. §. 4. Si incertum sit, an libertas praestari debeat, veluti quod sub conditione, vel post tempus data sit, numquid incerto eo, an praestetur, cum possit aut seruus mori, aut conditio deficere, interim Falcidia admittenda est? deinde cum libertas competere vel deberi coeperit, tum legatarius illam partem recipiat, quam Falcidia detraxit? Caecilio placebat, si quid ex operis eius medio tempore consecutus fuerit heres: id in pretium eius erogare eum debere, propter legis Falcidiae rationem.

XXXVII. Valens libro sexto de Fideicommissis:

Eivs serui aestimatio, perinde ac statuliberi fieri debet. §. 1. Sed et si heres seruum alienum rogatus est manumittere, placuit, vt etiam huius pretium ex aestimatione hereditatis deduci debeat.

XXXVIII. Hermogenianvs libro primo iuris Epitomarum:

Statvliber heredis non auget familiam. §. 1. Communes serui in vtriusque patrimonio connumerantur. §. 2. Cuius vsusfructus alienus est, in dominio proprietatis connumeratur: pignori dati, in debitoris: sub lege commissoria distra-

[1] *MARCELLVS apud Iulianum lib. XXXV. notat.*

ſtracti, item ad diem addicti, in venditoris.

XXXIX. PAVLVS libro tertio Sententiarum:

AERIS alieni loca deducuntur, non ſolum pretia eorum, quibus libertas data eſt, et eorum, qui ſupplicio ſunt affecti: ſed et eius, quem Praetor propter indicium proditae mortis, vel detectae eorum coniurationis, libertate donauit.

XL. HERMOGENIANVS libro quarto iuris Epitomarum:

AD veterani teſtamentum, ſiue paterfamilias, ſiue filiusfamilias ſit, licet intra annum miſſionis decedat, lex Falcidia pertinet. §. 1. Si cui, ſi decem dediſſet, viginti fundus fuiſſet legatus: is in toto fundo legatarius habebitur.

XLI. PAVLVS libro nono ad Edictum:

DOLO carere non videtur, ſi iam mota quis controuerſia hereditatis legata ſine cautionibus det.

XLII. VLPIANVS [1] libro decimo quarto ad Edictum:

IN Falcidia aeſtimatio pretii rerum ex veritate facienda eſt.

XLIII. IDEM libro decimo nono ad Edictum:

SERVI, qui apud hoſtes ſunt, poſt mortem teſtatoris reuerſi, quod ad Falcidiam pertinet, locupletiorem faciunt hereditatem.

XLIV. IDEM libro vigeſimo primo ad Edictum:

FALCIDIA interuenire non poteſt, ſi ſtatuliber de alieno dedit, non de bonis defuncti: vel alias eſt homo liber, qui conditionem impleuit.

XLV. PAVLVS libro ſexageſimo ad Edictum:

IN lege Falcidia non habetur pro puro, quod in diem relictum eſt: medii enim temporis commodum computatur. §. 1. In his legatis, quae ſub conditione relicta ſunt, Proculus putabat, cum quaeritur de lege Falcidia, tantum eſſe in legato, quanti venire poſſunt, quod ſi eſt, et deductio ſic poteſt fieri, vt tantum videatur vi [2] deberi, quanti nomen venire poteſt: ſed haec ſententia non probatur: cautionibus ergo melius res temperabitur.

XLVI. VLPIANVS libro ſeptuageſimo ſexto ad Edictum:

QVI, quod per [3] Falcidiam retinere poterat, voluntatem teſtatoris ſecutus ſpopondit ſe daturum, cogendus eſt ſoluere.

XLVII. IDEM libro ſeptuageſimo nono ad Edictum:

LEX Falcidia, ſi interueniat, in omnibus penſionibus locum habet, ſed hoc ex poſtfacto apparebit: vtputa in annos ſingulos legatum relictum eſt: quamdiu Falcidia nondum locum habet, integrae penſiones annuae dabuntur: ſed enim ſi annus venerit, quo fit, vt contra legem Falcidiam vltra dodrantem aliquid debeatur, eueniet, vt retro omnia legata ſingulorum annorum imminuantur. §. 1. Numquam legatarius vel fideicommiſſarius, licet ex Trebelliano Senatusconſulto reſtituitur ei hereditas, vtitur legis Falcidiae beneficio.

XLVIII. PAVLVS libro ſecundo ad Edictum Aedilium Curulium:

CVM emtor venditori, vel contra heres exſtitit, euicto homine vtrum duplum in aes alienum deducere vel computare debeat, an ſimplum? duplum enim eſſet, ſi alius heres extitiſſet. Et benignius eſt, eodem herede exiſtente, ſimplum ei imputari.

XLIX. IDEM libro duodecimo ad Plautium:

PLAVTIVS: ſeruo, quem tibi legaueram, fundum legaui. Atilicinus, Nerua, Sabinus, primum in ſeruo rationem legis Falcidiae habendam, et quota pars ex eo decederet, eam partem in fundo legato inutilem futuram: deinde ex reliquis partibus fundi legis Falcidiae portionem deceſſuram, ſicut ex omnibus legatis. Caſſius: quod ſeruo pars lege Falcidia decedat, incipere ſeruum fieri communem heredis et legatarii: communi autem ſeruo cum legatum ſit, totum pertinere ad ſocium: quia in eam perſonam legatum conſiſtere poſſit: qua ratione ſemel ex fundo partem legis Falcidiae deceſſuram. Paulus: Caſſii ſententia vtimur: nam et Diuus Pius reſcripſit, ſeruo communi fideicommiſſum datum, totum ad ſocium pertinere. §. 1. Interdum euenit, vt propter rationem legis Falcidiae, ſequens legatum exſtinguatur, veluti ſi fundus et ad eum via legata ſit per alium fundum: nam ſi pars fundi remanſerit in hereditate, non poteſt procedere viae legatum: quia per partem ſeruitus adquiri non poteſt.

L. CELSVS libro decimo quarto Digeſtorum:

NON

1 Ap. Hal. haec lex poſt proxime ſequentem eſt reiecta. 2 inde. 2 Hal. inſerit legem.

Non est dubium, quin ea legata, a quibus heres summouere exceptione petitorem potest, in quartam ei imputentur, nec ceterorum legata minuant.

LI. Ivlianvs libro sexagesimo primo Digestorum.

Nec interest, vtrum ab initio quasi inutile fuerit, an ex accidenti postea in eum casum peruenisset legatum, vt actio eius [1] denegaretur.

LII. Marcellvs libro nono Digestorum:

Ex asse patronum heredem instituit libertus, cum ducentos aureos in bonis haberet, et legauit filio centum viginti, extraneo reliqua: deminutio legati, quod extraneo praestas legatum, proficit filio ad consequenda solida, quae ei legata sunt. §. 1. Quacumque [2] ex causa legata non praestantur, imputantur heredi in quartam partem, quae propter legem Falcidiam remanere apud eum debet.

LIII. Celsvs libro decimo septimo Digestorum:

Si propter ea, quae sub conditione legata sunt, pendet legis Falcidiae ratio: praesenti die data, non tota vindicabuntur.

LIV. Marcellvs libro decimo quinto Digestorum:

Pater filium, ex quo tres habebat nepotes, heredem instituit, fideique eius commisit, ne fundum alienaret, et vt in familia eum relinqueret: filius decedens tres filios scripsit heredes. Quaerendum est, an omnino quasi creditores vnusquisque in ratione legis Falcidiae aliquid possit deducere: quia in potestate sua habuit pater, cui ex his potius relinqueret? Sed hac ratione nemo in Falcidiae ratione quicquam deducet: quod videndum, ne dure constituatur: vtique enim in alieno aere habuit fundum: necessitate quippe obstrictus fuisset filiis eum relinquendi.

LV. Idem libro vigesimo Digestorum:

Cvm Titio in annos singulos dena legata sunt, et iudex legis Falcidiae rationem inter heredem et alios legatarios habeat: viuo quidem Titio, tanti litem aestimare debeat, quanti venire id legatum potest, in incerto posito quamdiu victurus sit Titius: mortuo autem Titio non aliud spectari debet, quam quid heres ex ea causa debuerit.

LVI. Idem libro vigesimo secundo Digestorum:

Cvm quo de peculio agi poterat, heres creditori exstitit. Quaeris, cuius temporis peculium computari oporteat in Falcidia lege? Plerique putant, quod tunc in peculio fuerit, cum adiretur hereditas, inspiciendum. Ego dubito: quoniam mortis tempus in ratione legis Falcidiae ineunda placuit obseruari: quid enim interest, peculium serui post mortem creditoris deminutum sit, an debitor pauperior factus sit [3]? §. 1. Aliquis dicet, quid ex contrario, si ante aditam hereditatem adquisierit seruus? et ego quaeram, si debitoris, qui tunc non erat soluendo, ampliatae facultates fuerunt? et cum in isto placuerit, ex post facto vberiorem videri fuisse hereditatem, sicuti cum conditio crediti exstitit post mortem, ita etiam peculii incrementum pleniorem faciet hereditatem. §. 2. Scaeuola notat: quid ergo, si idem seruus defuncto et alii dena debuit, et vna decem habuit? augetur scilicet et his hereditas, decem, quae defuncto naturaliter debebantur, in hereditate manentibus. §. 3. Is, qui in bonis vnum dumtaxat seruum habebat, legauit eum Titio, et fidei eius commisit, vt post triennium manumitteret: debet ex eo, quod interim ex operis serui ad Titium peruenire potest, quarta apud heredem remanere: quemadmodum si directo post triennium seruo libertatem dedisset, eiusque vsumfructum ei legasset: aut ei proprietatem per fideicommissum relinquit. §. 4. Stichum tibi, seruo tuo decem legauit: vel contra, tibi decem, seruo tuo Stichum, libertatemque Stichi fidei eius commisit. Lex Falcidia minuit legata: redimere ab herede partem debes, quemadmodum si tibi vtrumque legasset. §. 5. Saepius euenit, ne emolumentum eius legis heres consequatur, nam si centum aureorum dominus viginti quinque alicui dedisset, et eum instituerit heredem, et dodrantem legauerit: nihil aliud sub occasione legis Falcidiae interuenire potest, quia viuus videtur heredi futuro prouidere.

LVII. Idem libro vigesimo sexto Digestorum:

Cvm dotem maritus alicui legauerit, vt vxori restituatur, non habere legem Falcidiam locum, dicendum est: et sane in plerisque ita obseruatur, vt omissa interpositi, capientis persona spectetur.

LVIII. Modestinvs libro nono Regularum:

Le-

1. Hal. *ei* loco *eius*. 2 Hal. inserit *enim*. 3 Ap. Hal. *sit* abest.

LEGIS Falcidiae beneficium heres etiam poſt longum tempus mortis teſtatoris implorare non prohibetur.

LIX. IDEM libro nono Pandectarum:

BENEFICIO legis Falcidiae indignus eſſe videtur, qui id egerit, vt fideicommiſſum intercidat. §. 1. Praeterea qui non capienti rogatus eſt reſtituere hereditatem, Senatusconſulto Planciano non conceditur quartam retinere: ſed ea quarta, quam non retinuit, ad fiſcum pertinet ex reſcripto Diui Pii.

LX. IAVOLENVS libro decimo quarto ex Caſſio:

CVM pater impuberi filiae heredem ſubſtituit, id, quod ei legatorum nomine a patre obuenit, cum hereditas ad ſubſtitutos pertinet, in computationem legis Falcidiae non venit. §. 1. Legato petito, cum in litem iuratum eſt, ratio legis Falcidiae, non eius ſummae in quam legatarius iurauit, haberi debet: ſed eius, quanti re vera id [1] fuit, quod petitum eſt: nam id quod poenae cauſa adcreuit, in legem Falcidiam non incidit.

LXI. IDEM libro quarto Epiſtolarum:

ALIENVS fundus tibi legatus eſt: hunc heres cum emere niſi infinito pretio non poſſet, emit multo pluris, quam quanti erat: qua emtione effectum eſt, vt legatarii ad legem Falcidiam reuocarentur. Quaero, cum ſi fundus tanti, quanti re vera, emtus eſſet, legata non fuerant exceſſura ius legis Falcidiae: an hoc ipſo heres inſtitutus partem reuocandi a legatariis ius habeat, quod ex voluntate defuncti pluris emerit fundum, quam quanti erat? Reſpondit, quod amplius heres, quam pretium fundi, legatario ſoluit, id lege Falcidia imputari non poteſt: quia negligentia eius nocere legatariis non debet, vtpote cum is confitendo, veram aeſtimationem praeſtare poterat.

LXII. VLPIANVS libro primo ad legem Iuliam et Papiam:

IN lege Falcidia hoc eſſe ſeruandum Iulianus ait, vt ſi duo rei promittendi fuerint, vel duo rei ſtipulandi, ſi quidem ſocii ſint, in ea re diuidi inter eos debere obligationem, atque ſi ſinguli partem pecuniae ſtipulati eſſent, vel promiſiſſent: quod ſi ſocietas inter eos nulla fuiſſet, in pendenti eſſe, in vtrius bonis computari oporteat id quod debetur, vel ex cuius bonis detrahi. §. 1. Corpora, ſi qua ſunt in bonis defuncti, ſecundum rei veritatem aeſtimanda erunt, hoc eſt, ſecundum praeſens pretium: nec quicquam eorum formali pretio aeſtimandum eſſe ſciendum eſt.

LXIII. PAVLVS libro ſecundo ad legem Iuliam et Papiam:

PRETIA rerum non ex affectu, nec vtilitate ſingulorum, ſed communiter funguntur. Nec enim qui filium naturalem poſſidet, tanto locupletior eſt, quod eum, ſi alius poſſideret, plurimo redemturus fuiſſet. Sed nec ille, qui filium alienum poſſidet, tantum habet, quanti eum patri vendere poteſt: nec exſpectandum eſt, dum vendat: ſed in praeſentia, non qua filius alicuius, ſed qua homo aeſtimatur. Eadem cauſa eſt eius ſerui, qui noxam nocuit: nec enim delinquendo quisque pretioſior fit. Sed nec heredem poſt mortem teſtatoris inſtitutum ſeruum tanto pluris eſſe, quo pluris venire poteſt, Pedius ſcribit: eſt enim abſurdum, ipſum me heredem inſtitutum non eſſe locupletiorem, antequam adeam: ſi autem ſeruus heres inſtitutus ſit, ſtatim me locupletiorem effectum: cum multis cauſis accidere poſſit ne iuſſu noſtro adeat: adquirit nobis certe, cum adierit: eſſe autem praepoſterum, ante nos locupletes dici, quam adquiſierimus. §. 1. Cuius debitor ſoluendo non eſt, tantum habet in bonis, quantum exigere poteſt. §. 2. Nonnullam tamen pretio varietatem loca, temporaque adferunt: nec enim tantidem Romae et in Hiſpania oleum aeſtimabitur: nec continuis ſterilitatibus tantidem, quanti ſecundis fructibus: dum hic quoque non ex momentis temporum, nec ex ea, quae raro accidat, caritate pretia conſtituantur.

LXIV. VLPIANVS libro decimo tertio ad legem Iuliam et Papiam:

SI in teſtamento ita ſcriptum ſit, HERES MEVS LVCIO TITIO DECEM DARE DAMNAS ESTO: ET QVANTO QVIDEM MINVS PER LEGEM FALCIDIAM CAPERE POTERIT, TANTO AMPLIVS EI DARE DAMNAS ESTO: ſententiae teſtatoris ſtandum eſt.

LXV. PAVLVS libro ſexto ad legem Iuliam et Papiam:

SI fundus legatus ſit quinquaginta dignus, ſub hac conditione, ſi quinquaginta heredi dediſſet, plerique putant, vtile eſſe legatum: quia conditionis implen-

1 Ap. Hal. *id* abeſt.

plendae caufa datur, nam conftat, etiam Falcidiam eum pati poffe: fed fi quinquaginta aurei legati fint, fi quinquaginta dediffet, dicendum, inutile effe legatum, et magis ridiculum effe.

LXVI. VLPIANVS libro decimo octauo ad legem Iuliam et Papiam:

CIRCA legem Falcidiam, in eo, quod fub conditione, vel in diem alicui relictum eft, hoc obferuandum eft, fi decem fub conditione alicui fuerint relicta, eaque conditio poft decennium forte exftiterit: non videntur decem huic legata, fed minus decem, quia interuallum temporis, et interufurium huius fpatii, minorem facit quantitatem decem. §. 1. Sicuti legata non debentur, nifi deducto aere alieno aliquid fuperfit: nec mortis caufa donationes debebuntur, fed infirmantur per aes alienum: quare, fi immodicum [1] aes alienum interueniat, ex re mortis caufa fibi donata nihil aliquis confequitur.

LXVII. TERENTIVS CLEMENS libro quarto ad legem Iuliam et Papiam:

QVOTIES cuidam amplius legatum fit, quam ei capere liceret, et lex Falcidia locum haberet; prius Falcidiae ratio habenda eft, fcilicet, vt fubducto eo, quod lex Falcidia exceperit, reliquum, fi non excedat ftatutam lege portionem, debeatur.

LXVIII. AEMILIVS MACER libro fecundo ad legem vicefimam hereditatium [2].

COMPVTATIONI [3] in alimentis faciendae hanc formam effe Vlpianus fcribit, vt a prima aetate vsque ad annum vicefimum quantitas alimentorum triginta annorum computetur, eiusque quantitatis Falcidia praeftetur: ab annis vero viginti vsque ad annum vicefimumquintum, annorum vigintiocto: ab annis vigintiquinque vsque ad annos triginta, annorum vigintiquinque; ab annis triginta vsque ad annos trigintaquinque, annorum viginti duo; ab annis trigintaquinque vsque ad annos quadraginta, annorum viginti: ab annis quadraginta vsque ad annos quinquaginta, tot [4] annorum computatio fit, quot aetati eius ad annum fexagefimum deerit, remiffo vno anno: ab anno vero quinquagefimo vsque ad annum quinquagefimum quintum, annorum nouem: ab annis quinquagintaquinque vsque ad annum fexagefimum, annorum feptem: ab annis fexaginta, cuiuscumque aetatis fit, annorum quinque: eoque nos iure vti Vlpianus ait, et circa computationem vsusfructus faciendam. Solitum eft tamen a prima aetate vsque ad annum trigefimum computationem annorum triginta fieri: ab annis vero triginta, tot annorum computationem inire, quot ad annum fexagefimum deeffe videntur: numquam ergo amplius quam triginta annorum computatio initur. Sic denique, et fi Reipublicae vfusfructus legetur, fiue fimpliciter, fiue ad ludos, triginta annorum computatio fit. §. 1. Si quis ex heredibus rem propriam effe contendat, deinde hereditariam effe conuincatur: quidam putant, eius quoque Falcidiam non poffe retineri: quia nihil interfit, fubtraxerit, an hereditariam effe negauerit: quod Vlpianus recte improbat.

LXIX. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

VSVFRVCTV bonorum legato, aes alienum ex omnibus rebus deducendum eft: quoniam poft Senatusconfultum nulla res eft, quae non cadit in vfusfructus legatum.

LXX. VLPIANVS libro decimo fexto ad Sabinum:

FALCIDIAE ftipulatio ftatim committitur, vbi conditio legati vel debiti exftitit.

LXXI. PAVLVS libro trigefimo fecundo ad Edictum:

POTEST heres in vendenda hereditate cauere, vt, et lege Falcidia interueniente, folida legata praeftentur: quia ea lex heredis caufa lata eft: nec fraus ei fit, fi ius fuum deminuat heres.

LXXII. GAIVS libro tertio de legatis ad Edictum Praetoris:

QVANTITAS patrimonii, deducto etiam eo quidquid explicandarum venditionum caufa impenditur, aeftimatur.

LXXIII. IDEM libro decimo octauo ad Edictum prouinciale.

IN quantitate patrimonii exquirenda, vifum eft mortis tempus fpectari. Qua de caufa fi quis centum in bonis habuerit, tota ea legauerit: nihil legatariis prodeft, fi ante aditam hereditatem per feruos hereditarios, aut ex partu ancillarum hereditariarum, aut ex foetu pecorum tantum acceffierit hereditati, vt centum legatorum nomine erogatis, habiturus fit heres quartam partem: fed neceffe eft, vt

1 *modicum.* 2 Hal. pro infcriptione habet: *MAXIMVS ad L. Falcidiam. Haereditatum computationis.* 4 Ap. Hal. *tot* abeft.

vt nihilo minus quarta pars legatis detrahatur. Et ex diuerso, si ex centum septuagintaquinque legauerit, et ante aditam hereditatem in tantum decreuerint bona, incendiis forte, aut naufragiis, aut morte seruorum, vt non plus quam septuagintaquinque, vel etiam minus relinquatur: solida legata debentur: nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quae res efficit, vt necesse sit legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portionem legatorum pacisci. §. 1. Magna dubitatio fuit de his, quorum conditio mortis tempore pendet, id est, an quod sub conditione debetur, in stipulatoris bonis adnumeretur, et promissoris bonis detrahatur? Sed hoc iure vtimur, vt quanti ea spes obligationis venire possit, tantum stipulatoris quidem bonis accedere videatur: promissoris vero decedere, aut cautionibus res explicari potest, vt duorum alterum fiat: [1] aut ita ratio habeatur, tamquam pure debeatur: aut ita, tamquam nihil debeatur: deinde heredes et legatarii inter se caueant, vt, exsistente conditione, aut heres reddat, quanto minus soluerit: aut legatarii restituant, quanto plus consecuti sint. §. 2. Sed etsi legata quaedam pure, quaedam sub conditione relicta efficiant, vt, exsistente conditione, lex Falcidia locum habeat: pure legata cum cautione redduntur: quo casu magis in vsu est, solui quidem pure legata, perinde ac si nulla alia sub conditione legata fuissent: cauere autem legatarios debere, ex euentu conditionis, quod amplius accepissent, redditu iri. §. 3. Cuius generis cautio necessaria videtur, et si quibusdam seruis eodem testamento sub conditione libertas data sit, quorum pretia, conditione exsistente, bonis detrahuntur. §. 4. In diem relicta legata alterius esse iuris, palam est, cum ea omnimodo tam ipsi legatario, quam heredibus eius deberi, certum est: sed tanto minus erogari ex bonis intelligendum est, quantum interea, donec dies obtingit, heres lucraturus est ex fructibus vel vsuris. §. 5. Ergo optimum quidem est, statim ab initio ita testatorem distribuere legata, ne vltra dodrantem relinquantur, quod si excesserit quis [2] dodrantem, pro rata portione, per legem ipso iure minuuntur: verbi gratia, si is, qui quadringenta in bonis habuit, tota ea quadringenta erogauerit, quarta pars legatariis detrahitur: si trecenta quinquaginta legauerit, octaua: quod si quingenta legauerit habens quadringenta, initio quinta, deinde quarta pars detrahi debet, ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est: deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

LXXIV. IDEM libro tertio de legatis ad Edictum Praetoris:

QVOD autem dicitur, si ex iudicio defuncti quartam habeat heres, solida praestanda esse legata, ita accipere debemus, si hereditario iure habeat: itaque quod quis legatorum nomine a coherede accepit, in quadrantem ei non imputatur.

LXXV. Ex libro quadragesimo Digestorum Iuliani MARCELLVS. [3]

SED si ideo legatum ei datum est, vt integra legata, vel fideicommissa praestet: deneganda erit actio legati, si lege Falcidia vti mallet.

LXXVI. GAIVS libro tertio de legatis ad Edictum Praetoris:

ID autem, quod conditionis implendae causa vel a coherede, vel a legatario, vel a statulibero datur, in Falcidia non imputatur: quia mortis causa capitur. Sane si a statulibero peculiares nummos accipiat, pro sua parte quadranti eos imputare debet: quia pro ea parte non mortis causa capere, sed hereditario iure eos habere intelligitur. §. 1. Qua ratione placuit legata, quae legatarii non capiunt, cum apud heredes subsederint, hereditario iure apud eos remanere intelligi, et ideo quadranti imputanda: nec quicquam interesse, vtrum statim ab initio legatum non sit, an, quod legatum est, remanserit.

LXXVII. IDEM libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

IN singulis heredibus rationem legis Falcidiae componendam esse non dubitatur, et ideo si Titio et Seio heredibus institutis semis hereditatis Titii exhaustus est, [4] Seio autem quadrans totorum bonorum relictus sit: competit Titio beneficium legis Falcidiae.

LXXVIII. IDEM libro tertio de legatis ad Edictum Praetoris Vrbani:

QVOD si alterutro eorum deficiente, alter heres solus exstiterit, vtrum perinde ratio legis Falcidiae habenda sit, ac si statim ab initio is solus heres institutus esset, an singularum portionum separatim causae spectandae sunt? Et placet, si eius pars legatis exhausta sit, qui heres exstiterit: adiuuari legatarios per deficientem partem: quia ea non est lega-

1 Hal. praefigit *vt*. 2 Ap. Hal. *quis* abest. 3 Hal. continuat omissa inscriptione. 4 Ap. Hal. *est* abest.

gatis onerata: quia et legata, quae apud heredem remanent, efficiunt, vt ceteris legatariis aut nihil aut minus detrahatur: si vero defecta pars fuerit exhausta, perinde in ea ponendam rationem legis Falcidiae, atque si ad eum ipsum pertineret, a quo defecta fieret.

LXXIX. IDEM libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

IN duplicibus testamentis, siue de patrimonio quaeramus, ea sola substantia spectatur, quam pater, cum moreretur, habuerit: nec ad rem pertinet, si post mortem patris filius vel adquisierit aliquid vel deminuerit: siue de legatis quaeramus, tam ea, quae in primis, quam ea, quae in secundis tabulis relicta sunt, in vnum contribuuntur: tamquam si et ea, quae a filii herede relinquisset testator, a suo herede sub alia conditione legasset.

LXXX. IDEM libro tertio de legatis ad Edictum Praetoris:

SI is, qui quadringenta in patrimonio habebit, filio impubere herede instituto, ducenta legauerit, eique Titium et Seium heredes substituerit, et a Titio centum legauerit: videamus, quid iuris sit, si nondum solutis legatis pupillus decesserit, et ob id ea legata vtrique debent? Solus heres Titius vtetur lege Falcidia, cum enim ducenta ex hereditate pupilli ad eum pertineant: ducenta legatorum nomine debet: centum, ex ducentis, quae pupillus debebat: centum, quae ipse dare iussus est: itaque ex vtraque quantitate quarta deducta, habebit quinquaginta. In persona vero Seii lex Falcidia non interuenit, cum ad eum ex hereditate pupilli ducenta pertineant, et debeat legatorum nomine centum ex ducentis, quae a pupillo relicta sunt. Quod si pupillus soluat legata, debent curare tutores pupilli, vt caueant legatarii. §. 1. Quaedam legata diuisionem non recipiunt: vt ecce legatum viae, itineris, actusue: ad nullum enim ea res pro parte potest pertinere. Sed et si opus municipibus heres facere iussus est, indiuiduum videtur legatum: neque enim vllum balineum, aut vllum [1] theatrum, aut stadium fecisse intelligitur, qui ei propriam formam, quae ex consummatione contingit, non dederit: quorum omnium legatorum nomine, etsi plures heredes sint, singuli in solidum tenentur. Haec itaque legata, quae diuiduitatem non recipiunt, tota ad legatarium pertinent. Sed potest heredi hoc remedio succurri, vt, aestimatione facta legati, denuntiet legatario, vt partem aestimationis inferat: si non inferat, vtatur aduersus eum exceptione doli mali.

LXXXI. IDEM libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

SED vsusfructus legatus venit in computationem legis Falcidiae: nam diuisionem recipit: adeo vt, si duobus legatus fuerit, ipso iure ad singulos partes pertineant. §. 1. Dos relegata, extra rationem legis Falcidiae est, scilicet quia suam rem mulier recipere videtur. §. 2. Sed et de his quoque rebus, quae mulieris causa emtae, paratae essent, vt hae quoque extra modum legis essent, nominatim ipsa Falcidia lege expressum est.

LXXXII. VLPIANVS libro octauo Disputationum:

QVAEREBATVR, cum is, qui solum in nomine quadringenta in bonis habebat, ipsi debitori liberationem, Seio autem quadringenta legauerit: si debitor vel soluendo non sit, vel centum facere possit: quantum quisque habeat interuentu legis Falcidiae? Dicebam, legem Falcidiam ex eo, quod refici ex hereditate potest, quartam heredi tribuere: residuum dodrantem inter legatarios distribuere. Quare cum nomen minus soluendo est in hereditate, eius quod exigi potest pro rata fit distributio: residui venditio facienda est, vt id demum in hereditate computetur, quanti nomen distrahi potest. Sed cum debitori liberatio relinquitur, ipse sibi soluendo videtur: et, quod ad se attinet, diues est: quippe si ei mortis causa accepto feratur id, quod debet, quadringenta cepisse videbitur, licet nihil facere possit: sensisse enim liberationem plenam videtur, quamuis nihil facere possit, si soli ei liberatio relicta est, et ideo Falcidia interueniente, trecenta accepto illi ferri debent, residua centum durabunt in obligationem: et si quidem facere posse coeperit, exigentur ab eo dumtaxat vsque ad centum. Idemque erit dicendum, et si mortis causa accepto ei quadringenta ferantur. Vnde eleganter dicitur, acceptilationem in pendenti fore: vt si quidem mortis tempore quadringenta tota inueniantur, in trecenta valeat acceptilatio: si vero praeterea aliquid inueniatur, quod quadrantem suppleat, heredi in quadringenta acceptilatio proficiet. Quod si debitor iste quadrin-

1 Ap. Hal. *vllum* abest.

vt nihilo minus quarta pars legatis detrahatur. Et ex diuerso, si ex centum septuagintaquinque legauerit, et ante aditam hereditatem in tantum decreuerint bona, incendiis forte, aut naufragiis, aut morte seruorum, vt non plus quam septuagintaquinque, vel etiam minus relinquatur: solida legata debentur: nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quae res efficit, vt necesse sit legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portionem legatorum pacisci. §. 1. Magna dubitatio fuit de his, quorum conditio mortis tempore pendet, id est, an quod sub conditione debetur, in stipulatoris bonis adnumeretur, et promissoris bonis detrahatur? Sed hoc iure vtimur, vt quanti ea spes obligationis venire possit, tantum stipulatoris quidem bonis accedere videatur: promissoris vero decedere, aut cautionibus res explicari potest, vt duorum alterum fiat: [1] aut ita ratio habeatur, tamquam pure debeatur: aut ita, tamquam nihil debeatur: deinde heredes et legatarii inter se caueant, vt, exsistente conditione, aut heres reddat, quanto minus soluerit: aut legatarii restituant, quanto plus consecuti sint. §. 2. Sed etsi legata quaedam pure, quaedam sub conditione relicta efficiant, vt, exsistente conditione, lex Falcidia locum habeat: pure legata cum cautione redduntur: quo casu magis in vsu est, solui quidem pure legata, perinde ac si nulla alia sub conditione legata fuissent: cauere autem legatarios debere, ex euentu conditionis, quod amplius accepissent, redditu iri. §. 3. Cuius generis cautio necessaria videtur, et si quibusdam seruis eodem testamento sub conditione libertas data sit, quorum pretia, conditione exsistente, bonis detrahuntur. §. 4. In diem relicta legata alterius esse iuris, palam est, cum ea omnimodo tam ipsi legatario, quam heredibus eius deberi, certum est: sed tanto minus erogari ex bonis intelligendum est, quantum interea, donec dies obtingit, heres lucraturus est ex fructibus vel vsuris. §. 5. Ergo optimum quidem est, statim ab initio ita testatorem distribuere legata, ne vltra dodrantem relinquantur, quod si excesserit quis [2] dodrantem, pro rata portione, per legem ipso iure minuuntur: verbi gratia, si is, qui quadringenta in bonis habuit, tota ea quadringenta erogauerit, quarta pars legatariis detrahitur: si trecenta quinquaginta legauerit, octaua: quod si quingenta legauerit habens quadringenta, initio quinta, deinde quarta pars detrahi debet, ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est: deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

LXXIV. IDEM libro tertio de legatis ad Edictum Praetoris:

QVOD autem dicitur, si ex iudicio defuncti quartam habeat heres, solida praestanda esse legata, ita accipere debemus, si hereditario iure habeat: itaque quod quis legatorum nomine a coherede accepit, in quadrantem ei non imputatur.

LXXV. Ex libro quadragesimo Digestorum Iuliani MARCELLVS. [3]

SED si ideo legatum ei datum est, vt integra legata, vel fideicommissa praestet: deneganda erit actio legati, si lege Falcidia vti mallet.

LXXVI. GAIVS libro tertio de legatis ad Edictum Praetoris:

ID autem, quod conditionis implendae causa vel a coherede, vel a legatario, vel a statulibero datur, in Falcidia non imputatur: quia mortis causa capitur. Sane si a statulibero peculiares nummos accipiat, pro sua parte quadranti eos imputare debet: quia pro ea parte non mortis causa capere, sed hereditario iure eos habere intelligitur. §. 1. Qua ratione placuit legata, quae legatarii non capiunt, cum apud heredes subsederint, hereditario iure apud eos remanere intelligi, et ideo quadranti imputanda: nec quicquam interesse, vtrum statim ab initio legatum non sit, an, quod legatum est, remanserit.

LXXVII. IDEM libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

IN singulis heredibus rationem legis Falcidiae componendam esse non dubitatur, et ideo si Titio et Seio heredibus institutis semis hereditatis Titii exhaustus est, [4] Seio autem quadrans totorum bonorum relictus sit: competit Titio beneficium legis Falcidiae.

LXXVIII. IDEM libro tertio de legatis ad Edictum Praetoris Vrbani:

QVOD si alterutro eorum deficiente, alter heres solus exstiterit, vtrum perinde ratio legis Falcidiae habenda sit, ac si statim ab initio is solus heres institutus esset, an singularum portionum separatim causae spectandae sunt? Et placet, si eius pars legatis exhausta sit, qui heres exstiterit: adiuuari legatarios per deficientem partem: quia ea non est lega-

1 Hal. praefigit *vt*. 2 Ap. Hal. *quis* abest. 3 Hal. continuat omissa inscriptione. 4 Ap. Hal. *est* abest.

gatis onerata: quia et legata, quae apud heredem remanent, efficiunt, vt ceteris legatariis aut nihil aut minus detrahatur: si vero defecta pars fuerit exhausta, perinde in ea ponendam rationem legis Falcidiae, atque si ad eum ipsum pertineret, a quo defecta fieret.

LXXIX. Idem libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

In duplicibus testamentis, siue de patrimonio quaeramus, ea sola substantia spectatur, quam pater, cum moreretur, habuerit: nec ad rem pertinet, si post mortem patris filius vel adquisierit aliquid vel deminuerit: siue de legatis quaeramus, tam ea, quae in primis, quam ea, quae in secundis tabulis relicta sunt, in vnum contribuuntur: tamquam si et ea, quae a filii herede relinquisset testator, a suo herede sub alia conditione legasset.

LXXX. Idem libro tertio de legatis ad Edictum Praetoris:

Si is, qui quadringenta in patrimonio habebit, filio inpubere herede instituto, ducenta legauerit, eique Titium et Seium heredes substituerit, et a Titio centum legauerit: videamus, quid iuris sit, si nondum solutis legatis pupillus decesserit, et ob id ea legata vtrique debent? Solus heres Titius vtetur lege Falcidia, cum enim ducenta ex hereditate pupilli ad eum pertineant: ducenta legatorum nomine debet: centum, ex ducentis, quae pupillus debebat: centum, quae ipse dare iussus est: itaque ex vtraque quantitate quarta deducta, habebit quinquaginta. In persona vero Seii lex Falcidia non interuenit, cum ad eum ex hereditate pupilli ducenta pertineant, et debeat legatorum nomine centum ex ducentis, quae a pupillo relicta sunt. Quod si pupillus soluat legata, debent curare tutores pupilli, vt caueant legatarii. §. 1. Quaedam legata diuisionem non recipiunt: vt ecce legatum viae, itineris, actusue: ad nullum enim ea res pro parte potest pertinere. Sed et si opus municipibus heres facere iussus est, indiuiduum videtur legatum: neque enim vllum balineum, aut vllum [1] theatrum, aut stadium fecisse intelligitur, qui ei propriam formam, quae ex consummatione contingit, non dederit: quorum omnium legatorum nomine, etsi plures heredes sint, singuli in solidum tenentur. Haec itaque legata, quae diuiduitatem non recipiunt, tota ad legatarium pertinent. Sed potest heredi hoc remedio succurri, vt, aestimatione facta legati, denuntiet legatario, vt partem aestimationis inferat: si non inferat, vtatur aduersus eum exceptione doli mali.

LXXXI. Idem libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

Sed vsusfructus legatus venit in computationem legis Falcidiae: nam diuisionem recipit: adeo vt, si duobus legatus fuerit, ipso iure ad singulos partes pertineant. §. 1. Dos relegata, extra rationem legis Falcidiae est, scilicet quia suam rem mulier recipere videtur. §. 2. Sed et de his quoque rebus, quae mulieris causa emtae, paratae essent, vt hae quoque extra modum legis essent, nominatim ipsa Falcidia lege expressum est.

LXXXII. Vlpianvs libro octauo Disputationum:

Qvaerebatvr, cum is, qui solum in nomine quadringenta in bonis habebat, ipsi debitori liberationem, Seio autem quadringenta legauerit: si debitor vel soluendo non sit, vel centum facere possit: quantum quisque habeat interuentu legis Falcidiae? Dicebam, legem Falcidiam ex eo, quod refici ex hereditate potest, quartam heredi tribuere: residuum dodrantem inter legatarios distribuere. Quare cum nomen minus soluendo est in hereditate, eius quod exigi potest pro rata fit distributio: residui venditio facienda est, vt id demum in hereditate computetur, quanti nomen distrahi potest. Sed cum debitori liberatio relinquitur, ipse sibi soluendo videtur: et, quod ad se attinet, diues est: quippe si ei mortis causa accepto feratur id, quod debet, quadringenta cepisse videbitur, licet nihil facere possit: sensisse enim liberationem plenam videtur, quamuis nihil facere possit, si soli ei liberatio relicta est, et ideo Falcidia interueniente, trecenta accepto illi ferri debent, residua centum durabunt in obligationem: et si quidem facere posse coeperit, exigentur ab eo dumtaxat vsque ad centum. Idemque erit dicendum, et si mortis causa accepto ei quadringenta ferantur. Vnde eleganter dicitur, acceptilationem in pendenti fore: vt si quidem mortis tempore quadringenta tota inueniantur, in trecenta valeat acceptilatio: si vero praeterea aliquid inueniatur, quod quadrantem suppleat, heredi in quadringenta acceptilatio proficiet. Quod si debitor iste quadrin-

1 Ap. Hal. *vllum* abest.

dringentorum, dumtaxat centum facere potest: quia sibi soluendo est, necesse habebit centum refundere. Cum igitur debitor sibi soluendo sit, eueniet, vt si, herede aliquo instituto, ipsi debitori liberatio, et alii quadringenta legata sint: si quidem soluendo sit debitor, centum quinquaginta ex trecentis retineat, alia centum quinquaginta legatario praestentur, heres centum habeat. Sin vero centum tantum facere possit, heredi ex refecto quarta seruanda est: sic fiet, vt centum quae praestari possunt, in quatuor partes diuidantur: tres partes ferant legatarii; heres vigintiquinque habeat: debitor, qui soluendo non est, secum centum quinquaginta compenset; de residuis centum quinquaginta, quae exigi non possunt, venditio fiet nominis: idque quasi solum in bonis fuerit, repraesentatur. Quod si nihil facere debitor potest, aeque in centum quinquaginta accepto liberandus est: de residuo venditionem nominis faciendam Neratius ait: quod et nos probamus.

LXXXIII. IVLIANVS libro duodecimo Digestorum:

SI creditor filii tui heredem te instituerit, et legis Falcidiae rationem ponas: peculii quantitas, quod aditae hereditatis tempore fuisset, in quadrantem tibi imputabitur.

LXXXIV. IDEM libro decimo tertio Digestorum:

REPERITVR casus, quo heres agere potest, quamuis testator agere non potuerit: veluti si tutor, cum solueret legata, non interposuerit stipulationem, quanto plus quam per legem Falcidiam capi licuerit, solutum fuerit, reddi. Pupillus quidem eo nomine tutelae non agit: sed heredi eius hoc quoque nomine tutor obligatus erit.

LXXXV. IDEM libro decimo octauo Digestorum:

SI dos socero data est, et solus filius heres patri extitisset: dotem confestim in computatione hereditatis, et Falcidiae rationem in aere alieno deducet: aliter enim videbitur indotatam vxorem habere. Quod si filius extraneum coheredem habeat, ipse quidem semper, pro qua parte patri heres erit, dotem in aere alieno deducet: et coheres eius, antequam dos a filio praecipiatur.

LXXXVI. IDEM libro quadragesimo Digestorum:

TITIA testamento suo Titium fratrem suum ex parte tertia heredem instituit, fideique eius commisit, vt hereditatem retenta quarta parte, Secundae et Proculae restituat: eadem fratri quaedam praedia [1] praelegauit. Quaero, an Titius ea, quae praelegata sunt, etiam pro ea parte hereditatis, quam rogatus est restituere, an integra retinere debeat? Respondi, Titium legata integra retinere debere: sed in partem quartam imputari oportere duodecimam partem praediorum: sed si non esset adiectum, vt pars quarta deduceretur, totum trientem praediorum legi Falcidiae imputari oportere, quoniam contra sententiam matris familiae lex Falcidia induceretur.

LXXXVII. IDEM libro sexagesimo primo Digestorum:

QVI fundum solum in bonis centum relinquebat, si heredem suum damnauerit, vt eum quinquaginta Titio venderet: non est existimandus amplius quam quinquaginta legasse: ideoque lex Falcidia locum non habet. §. 1. Item si is, qui duos fundos in bonis centum haberet, si me et Titium heredes instituisset, et damnasset me, vt Titio fundum Cornelianum quinquaginta venderem, et contra Titium damnasset, vt mihi fundum Seianum quinquaginta venderet: non animaduerto, quemadmodum lex Falcidia cum habere possit: cum vterque heredum vnius fundi partem dimidiam hereditario iure habiturus sit, in qua pars dimidia hereditatis est: nam certe, qui damnatus est fundum Cornelianum vendere, Seiani fundi partem hereditario iure habet: item qui damnatus est Seianum fundum vendere, partem Corneliani fundi hereditario iure retinet. §. 2. Si quis heredem instituerit eum, cui rogatus fuerat post mortem suam centum restituere, in ratione legis Falcidiae centum deducere debet: quia si alius quilibet heres exstitisset, haec centum in aere alieno ponerentur. §. 3. Si tu ex parte quarta, Titius ex parte quarta heredes scripti fueritis, deinde tu ex parte dimidia heres institutus fueris sub conditione, et legata, item libertates datae fuerint: pendente conditione, libertates competent, legata tota praestabuntur: quia siue conditio exstiterit, te herede existente, vtraque valent: siue conditio defecerit, tu et Titius heredes eritis. Lege Falcidia si hoc quaeris, an existente conditione miscetur quadrans tuus et semis, atque ita pro dodrante ratio ponenda est cum his, quibus a te pure

[1] Ap. Hal. *praedia* abest.

pure herede legatum eſt? Reſpondebimus, miſceri duas partes. §. 4. Qui filium ſuum impuberem et Titium aequis partibus heredes inſtituerat, a ſilio totum ſemiſſem legauerat, a Titio nihil: et Titium filio ſubſtituerat. Quaeſitum eſt, cum Titius ex inſtitutione adiſſet, et impubere filio mortuo, ex ſubſtitutione heres exſtitiſſet, quantum legatorum nomine praeſtare deberet? et placuit ſolida legata eum praeſtare debere: nam confuſi duo ſemiſſes efficerent, vt circa legem Falcidiam totius aſſis ratio haberetur, et ſolita legata praeſtarentur. Sed hoc ita verum eſt, ſi filius, antequam patri heres exſiſteret, deceſſiſſet. Si vero patri heres fuit, non ampliora legata debet ſubſtitutus, quam quibus pupillus obligatus fuerat: quia non ſuo nomine obligatur, ſed defuncti pupilli, qui nihil amplius, quam ſemiſſis dodrantem praeſtare neceſſe habuit. §. 5. Quod ſi extranei heredis ſemis totus legatus fuerit, isque pupillo, a quo nihil legatum erat, ex ſubſtitutione heres exſtiterit: poterit dici, augeri legata, et perinde agendum, ac ſi cuilibet coheredi ſubſtitutus fuiſſet, eoque omittente hereditatem, ex aſſe heres exſtitiſſet: quia ſemper ſubſtitutus rationem legis Falcidiae ex quantitate bonorum, quae pater reliquerit, ponet. §. 6. Eadem dicenda ſunt, et ſi pater duos impuberes heredes inſtituerit, et eosdem inuicem ſubſtituerit, deinde iure ſubſtitutionis ad alterum hereditas reciderit, et legis Falcidiae ratio habenda ſit. §. 7. Qui filios impuberes duos habebat, alterum heredem inſtituit, alterum exheredauit: deinde exheredatum inſtituto ſubſtituit, ac poſtea exheredato Maeuium, et ab eo legauit: et exheredatus fratri impuberi exſtitit heres: deinde impubes deceſſit. Cum iudicio patris facultates paternae per cauſam hereditariam ex ſubſtitutione ad eum perueniant, poteſt dici, legata ab eo relicta praeſtanda eſſe, habita ratione legis Falcidiae in his bonis, quae pater mortis tempore reliquerit. Nec huic contrarium eſt, quod, cum exheredato pater legatum dederit, nihilo magis ſubſtitutus legatis obligabitur: quia eo caſu non hereditatis paternae portio, ſed legatum ad eum peruenit. Dicet aliquis, quid ergo, ſi exheredatus filius non ex ſubſtitutione fratri ſuo heres exſtiterit: ſed aut lege, aut per interpoſitam perſonam atque ita impubes deceſſerit? ſic quoque exiſtimandus erit ſubſtitutus legata debere? Minime: nam quantum interſit, exheredatus filius ex ſubſtitutione fratri ſuo heres exſiſtat, an alio modo, vel ex eo apparet, quod alias ab eo legare pater potuit, alias non potuit: eſt igitur rationi congruens, ne plus iuris circa perſonam ſubſtituti teſtator habeat, quam habuerat in eo, cui eum ſubſtituebat. §. 8. Coheres pupillo datus ſi pro parte ſua legata, habita legis Falcidiae ratione, praeſtiterit, deinde, impubere mortuo, ex ſubſtitutione heres exſtiterit, et ſemis pupilli legatis exhauſtus eſſet, ex integro legis Falcidiae ratio ponenda erit: vt contributis legatis, quae ab ipſo, et quae a pupillo data fuerant, pars quarta bonorum apud eum remaneat: licet enim pupillo heres exſiſtat, tamen circa legem Falcidiam perinde ratio habetur, ac ſi patri heres exſtitiſſet. Nec aliter augebuntur legata, quae ab ipſo vltra dodrantem data fuerant, quam augentur, cum ex parte heres inſtitutus, et coheredi ſuo ſubſtitutus, deliberante coherede, legata, habita ratione legis Falcidiae, ſoluit, deinde ex ſubſtitutione, alteram quoque partem hereditatis adquirat.

LXXXVIII. AFRICANVS libro quinto Quaeſtionum:

QVI quadringenta habebat, trecenta legauit: deinde fundum tibi dignum centum aureis ſub hac conditione legauit, ſi legi Falcidiae in teſtamento ſuo locus non eſſet. Quaeritur, quid iuris eſt? Dixi τῶν ἀπόρων [1], hanc quaeſtionem eſſe, qui tractatus apud dialecticos τοῦ ψευδομένου [2], dicitur. Etenim quidquid conſtituerimus verum eſſe, falſum reperietur: namque ſi legatum tibi datum valere dicamus, legi Falcidiae locus erit: ideoque, deficiente conditione, non debebitur: rurſus ſi, quia conditio deficiat, legatum valiturum non ſit, legi Falcidiae locus non erit: porro, ſi legi locus non ſit, exſiſtente conditione, legatum tibi debebitur: cum autem voluntatem teſtatoris eam fuiſſe appareat, vt, propter tuum legatum, ceterorum legata minui nollet: magis eſt, vt ſtatuere debeamus tui legati conditionem defeciſſe. §. 1. Quid ergo dicemus, ſi ducenta legauit, et tibi ſimiliter ſub eadem conditione ducenta legata eſſe proponantur? nam,

1 Id eſt: *ex perplexis.* Hal. legit: των ἄκρων eaque vertit: *ex apicibus.* 2. Id eſt *fruſtratorii cauillatoriique.* Hal. addit: *ſcilicet ſyllogiſmi.*

nam, aut exſtitiſſe aut defeciſſe legati tui conditionem, vt aut totum, aut nihil tibi debeatur, et iniquum, et contra voluntatem teſtatoris exiſtimabitur rurſus partem deberi, rationi non congruit, quando neceſſe eſt, totius legati conditionem vel exſtitiſſe, vel defeciſſe. Ergo per exceptionem doli mali tota ea res temperanda erit. §. 2. Quare cum quis tale quid conſequi velit, ſic conſequetur: SI QVO AMPLIVS LEGAVI, VEL LEGAVERO, QVAM PER LEGEM FALCIDIAM LICEBIT, TVM QVANTVM AD SVPPLENDVM QVADRANTEM DEDVCI OPORTET, EX EO LEGATO, QVOD TITIO DEDI, HERES MEVS DAMNAS ESTO DARE. § 3. Qui ducenta in bonis relinquebat, legauit mihi centum praeſenti die: tibi aeque centum ſub conditione: poſt aliquantum temporis exſtitit conditio: ita tamen, vt ex reditu eius ſummae, quae tibi relicta eſt, non amplius, quam vigintiquinque reciperet. Legis Falcidiae ratio ita habenda erit heredi, vt vigintiquinque conferre ei debeamus, et amplius fructus quinquaginta [1] medii temporis, qui, verbi gratia efficient quinque. Cum igitur triginta ſint conferenda, quidam putant, quina dena ab vtroque noſtrum conferenda eſſe: quod minime verum eſt. Licet enim eandem quantitatem acceperimus, manifeſtum tamen eſt, aliquanto vberius eſſe meum legatum. Quare ſtatuendum erit, tanto minus in tuo legato eſſe, quantum ex fructibus eius heres perceperit. Secundum quod in propoſita ſpecie computationem ita iniri oportet, vt ex ſeptem partibus ego quatuor, tu tres conferamus: quoniam quidem quarta pars amplius in meo, quam in tuo legato eſt.

LXXXIX. MARCIANVS libro ſeptimo Inſtitutionum:

DIVI Seuerus et Antoninus reſcripſerunt, pecuniam relictam ad alimenta puerorum, Falcidiae ſubiectam eſſe, et, vt idoneis nominibus collocetur pecunia, ad curam ſuam reuocaturum Praeſidem prouinciae. §. 1. Diui Seuerus et Antoninus generaliter reſcripſerunt Bononio Maximo, vſuras praeſtaturum eum, qui fruſtrationis cauſa beneficium legis Falcidiae implorauit.

XC. FLORENTINVS libro vndecimo Inſtitutionum:

SI heres, cuius fideicommiſſum eſt, vt accepta certa pecunia hereditatem reſtituat, a voluntate eius, qui teſtamentum fecit, diſcedat, et poſtea legis Falcidiae beneficio vti volet: etſi non detur ei, quo accepto hereditatem reſtituere rogatus eſt, tamen fideicommiſſum reſtituere cogi debet: quoniam quod ei paterfamiliae dari voluit, legis Falcidiae commodum praeſtat.

XCI. MARCIANVS libro decimo tertio Inſtitutionum:

IN quartam hereditatis, quam per legem Falcidiam heres habere debet, imputantur res, quas iure hereditario capit, non quas iure legati vel fideicommiſſi, vel implendae conditionis cauſa accipit: nam haec in quartam non imputantur. Sed in fideicommiſſaria hereditate reſtituenda, ſiue legatum vei fideicommiſſum datum ſit [2] heredi, ſiue praecipere, vel deducere, vel retinere iuſſus eſt, in quartam id ei imputatur: pro ea vero parte, quam accepit a coherede, extra quartam, id eſt, quod a coherede accipitur. Sed etſi accepta pecunia hereditatem reſtituere rogatus ſit, id quod accipit, in quartam ei imputatur, vt Diuus Pius conſtituit. Sed et quod implendae conditionis cauſa fideicommiſſum heredi datur, in eadem cauſa eſſe admittendum, ſciendum eſt: ſi quid vero implendae conditionis cauſa heres accipiat a legatariis, in Falcidiae computationem non prodeſſe: et ideo ſi centum praedium legauerit defunctus, ſi quinquaginta heredi legatarius dederit: centum legatis computationem fieri, et quinquaginta extra heredita em haberi, ne in quartam ei imputentur.

XCII. MACER libro ſecundo de re militari:

SI miles teſtamento facto, partem dimidiam hereditatis ſuae tibi reſtitui iuſſerit, deinde poſt miſſionem factis codicillis, alteram partem Titio reſtitui rogauerit: ſi quidem poſt annum miſſionis ſuae deceſſerit, et tibi et Titio heres partem quartam retinebit, quia eo tempore teſtator deceſſit, quo teſtamentum eius ad beneficium Principale pertinere deſierat: ſi vero intra annum miſſionis deceſſerit, ſolus Titius deductionem partis quartae patietur: quia eo tempore fideicommiſſum ei relictum eſt, quo teſtator iure militari teſtari non potuit.

XCIII. PAPINIANVS libro vigeſimo Quaeſtionum:

ACCEPTIS a Maeuio centum, here-

1 *ſcilicet* loco *quinquaginta.* 2 *ſiue legatum datum eſt,* omiſſis *vel fideicommiſſum.*

reditatem Maeuio restituere, pecuniamque post mortem suam Titio dare rogatus est: quamquam haec centum quartam bonorum efficiant, tamen propter fideicommissum sequens quartae retentioni locus erit, tunc enim ex Constitutione Diui Hadriani Falcidiae satisfacit ea quantitas, cum apud heredem remanet, sed Falcidiam patietur solus, cui hereditas relicta est: nam in centum, quae mortis causa capiuntur, admitti Falcidia non potest. Plane, si quis ita scripsit, ACCEPTIS CENTVM PETO RESTITVAS HEREDITATEM, neque personam dantis demonstrauerit: quasi retentam, et praeceptam pecuniam, si quartae sufficiat, inducere Trebellianum.

XCIV. SCAEVOLA libro vigesimo primo Digestorum:

FILIO et filia scriptis heredibus, singulis certa praelegauit: sed longe minus filiae, cui etiam domum obligatam praelegauit cum instrumentis, et quidquid ibi fuerit, et adiecit haec verba: SED EA CONDITIONE LEGO, VT, QVIDQVID AERIS ALIENI IN EA DOMO ERIT, TITIVS LIBERTVS FILII MEI EXSOLVAT: ET SIT EIS VTRISQVE DOMVS COMMVNIS. Quaesitum est, si filia legis Falcidiae beneficio vti volet ad quartam retinendam, an ex hereditate, quae ei relicta est, deducto aere alieno, eius, quod superfuerit, quartam consequi debeat? Respondit, iure quidem id postulaturam: verum non alias ea, quae ei data sunt, accepturam, si modo ea quartam suppleant, quam voluntati defuncti soluendum praestando pareret.

XCV. IDEM libro vigesimo primo Digestorum:

MARITVS vxoris res extra dotem constitutas administrauit: eaque decedens ante rationem sibi redditam administrationis, ex asse eundem maritum heredem reliquit: eiusque fideicommisit, vt decem vncias filio communi, cum moreretur, restitueret, duas autem vncias nepoti. Quaesitum est, an id quoque, quod ex administratione rerum apud maritum resedisse constiterit, cum ceteris bonis pro rata decem vnciarum filio restitui debeat? Respondit, id quod debuisset hereditati, in rationem venire debere. §. 1. Filiae, quam mater rogauerat, si impubes decessisset, restituere hereditatem Titio, patruus legitimus heres extitit: in ratione legis Falcidiae ponenda desiderat deduci sortes, ex quarum vsuris alimenta impubes defuncta ex persona testatricis suae pluribus debita praestitit. Quaesitum est, an si eas deduxerit, cauere debeat, defunctorum alimentariorum portiones pro modo sortium se restituturum? Respondit, debere cauere. §. 2. Post aditam hereditatem triennio exacto, legatariis heres legem Falcidiam opponit idcirco, quod administrauit tutelas testator, quarum ratio nondum reddita sit: et quod neget tantum redigi ex nominibus posse, quantum in cautione deductum est. Quaesitum est, an rationes defuncti, et omnium instrumentorum hereditariorum, et pupillarium rationum, legatariis desiderantibus, heres describendi potestatem facere debeat: ne in potestate eius sit proferre quod velit, et per hoc in fraudem legatarii inducantur? Respondit, ad iudicis officium pertinere, explorare ea, per quae probetur, quanti sit in bonis.

XCVI. IDEM ex libro singulari Quaestionum publice tractatarum:

MILES si, dum paganus erat, fecerit testamentum, militiae tempore codicillos: lex Falcidia in codicillis locum non habet: in testamento locum habebit.

TIT. III.

SI CVI PLVS, QVAM PER LEGEM FALCIDIAM LICVERIT, LEGATVM ESSE DICETVR.

VLPIANVS libro septuagesimo ad Edictum.

SI cui plus, quam licuerit, legetur, et dubitari iuste possit, vtrum lex Falcidia locum habitura est, nec ne: subuenit Praetor heredi, vt ei legatarius satisdet, vt si apparuerit, eum amplius legatorum nomine cepisse, quam e lege Falcidia capere licebit, quanti ea res erit, tantam pecuniam det, dolusque malus ab eo afuturus sit. §. 1. Neque interest, vtrum in primis tabulis hoc fiat, an in pupillaribus, an in vtrisque: etenim legem Falcidiam semel esse admittendam etiam si duplex sit testamentum, iam conuenit: contributis legatis, tam his, quae ab ipso pupillo, quam his, quae a substituto impuberi relicta sunt. §. 2. Si non fuisset interposita stipulatio ex per-

1 Ap. Hal. *bonis* abest.

persona pupilli, tutelae actio heredi pupilli aduersus tutorem competit. Sed, vt Pomponius ait, et ipsi pupillo et heredi eius poterit committi stipulatio: ipsi [1], quo casu, viuo eo, Falcidia incipit locum habere. De tutelae quoque actione idem scribit. §. 3. Marcellus ait, qui quadringenta in bonis habebat, impuberem filium heredem instituit, eique substituit Titium et Seium: nihil a pupillo testator legauit, sed a Titio trecenta: vtrum ducenta, inquit, praestabuntur, an centum quinquaginta? nam trecenta nullo modo eum praestare. Mihi videtur verius, non amplius eum parte sua erogare compelli: certe nec minus: secundum quod eueniret, vt non soli committatur stipulatio: sed omnibus heredibus interponenda est. sed causa cognita Falcidiam locum habere, et legatorum modus facit, et aeris alieni onus. §. 4. Et si quidem euidens res alienum est, vel certum, facilis est computatio: si autem adhuc incertum est, quia forte vel conditio eius pendet, vel creditor litem contestatus est, et necdum lis finita est: dubitabitur, quantum legatariis debeatur propter incertum. §. 5. Hodie tamen subsimile aliquid fit in fideicommissis. §. 6. Cum dicitur lex Falcidia locum habere, arbiter dari solet ad ineundam quantitatem bonorum: tametsi vnus aliquid modicum fideicommissum persequatur. Quae computatio praeiudicare non debet ceteris, qui ad arbitrium missi [2] non sunt. Solet tamen ab herede etiam ceteris denuntiari fideicommissariis, vt veniant ad arbitrium, ibique causam suam agant: plerumque et creditoribus, vt de aere alieno probent: habet tamen rationem in legatariis, item [3] in fideicommissariis: vt, si onerat integrum, quod relictum est, heres, desiderans cauere sibi hac stipulatione, audiatur. §. 7. Si legata quaedam praesenti die relicta sint, quaedam sub conditione: interponenda erit ista stipulatio propter legata conditionalia: dummodo ea legata quae praesenti sint, integra soluantur. Iulianus denique scribit, si pure, et sub conditione legata fuerint: ne exsistente conditione lex Falcidia locum habeat, non aliter legatorum, quae pure data sunt, actionem dari debere, quam si cautum fuerit heredi, quanto amplius, quam per legem Falcidiam licuerit, ceperit [4]. §. 8. Idem Iulianus scribit, eum, cui quadrans sub conditione, et dodrans pure legatus est, cauere debere, quanto amplius, quam per legem Falcidiam liceat, ceperit reddi. §. 9. Haec stipulatio ideo locum habet, quia, etsi repeti potest id, quod solutum est: tamen fieri potest, vt non sit soluendo is, cui solutum est, ac per hoc pereat, quod datum est. §. 10. In mortis causa quoque donationibus potest dici, hanc stipulationem esse interponendam. §. 11. Haec verba stipulationis, QVOD AMPLIVS LEGATORVM NOMINE CEPERIS, QVAM E LEGE FALCIDIA CAPERE LICEBIT, non tantum eum comprehendunt, qui amplius accepit, quam ei Falcidia permisit, vt reddat partem, habeat partem: verum etiam eum, qui totum deberet restituere. Etenim sciendum est, legem Falcidiam interdum partem eius, quod datum est, interdum totum reuocare: cum enim, habita ratione aeris alieni, Falcidia ineatur, plerumque euenit, vt emergente debito, vel conditione aeris alieni exsistente, totum, quod legatum est, exhauriatur: sed et libertatium conditio interdum exsistens, efficiet legatum omnino non deberi: quippe cum habita ratione libertatium, et deductis pretiis eorum, tunc demum legatorum ineatur ratio. §. 12. In quibusdam autem testamentis Falcidia quidem locum non habet: veruntamen ita obseruatur, vt licet quadrantem heres non retineat, tamen hactenus legata debeantur: quatenus patrimonii vires sufficiunt, vtique deducto aere alieno: item deductis pretiis eorum qui libertatem in testamento vel directam vel fideicommissariam acceperunt. §. 13. Sed et legatario cauendum est, a quo fideicommissum relinquitur. §. 14. Interdum non legis Falcidiae, sed etiam alterius legis in hac stipulatione ratio facienda est: vtputa si patronus ex asse heres institutus sit, et pure quincunx legatus sit, et sub conditione aliquid supra debitam patrono partem: nam in hunc casum ratio facienda est illius legis, quae patronos vocat, non legis Falcidiae. §. 15. Si res, quae legata sit, apud legatarium interierit: probandum est, exceptione succurri ei, qui promisit.

II. PAVLVS libro septuagesimo quinto ad Edictum:

ETIAM si, quanti ea res sit, promisit.

III.

1 Ap. Hal. *ipsi* abest. 2 *ad arbitrium immissi.* 3 Hal. *an* loco *ne.* 4 Hal. addit *reddi.*

III. VLPIANVS libro septuagesimo nono ad Edictum:

NISI si dolo ipsius aliquid factum sit, tunc enim etiam ex doli clausula, quae in ipsa stipulatione continetur, tenebitur: et replicatione repelli poterit. §. 1. Haec cautio, quae propter legem Falcidiam interponitur, fideiussorum habet praestationem. §. 2. Si in plures dies pecunia legata est, cum certum sit legem Falcidiam locum habere: non stipulationi, sed computationi locum esse Pedius ait, vt aestimetur, quanti sit, quod in diem legatum est: et tantum credatur esse legatum: efficit aestimatio, vt pro modo eius ex omnibus legatis statim legis Falcidiae ratio habeatur. §. 3. Quoties futurum est, vt palam fit et ante diem venientem iam Falcidiam locum habere, toties computatio eius fit: nam si conditio in mora est, exspectabimus conditionem, quoad exsistat: si autem dies superest, iam hic intercapedinis temporis habita ratione, atque aestimatione, sic de Falcidia disputabimus, et committi stipulationem dicemus. §. 4. Quamuis autem omnes legatarii et fideicommissarii necesse habeant hac stipulatione cauere, tamen quibusdam remitti, Diui fratres rescripserunt: vtputa his quibus minuta alimenta sunt relicta. Pompeiae enim Faustinae rescripserunt sic: non eandem causam esse decem aureorum, quos annuos tibi testamento Pompeiae Crispianae patronae tuae relictos proponis, atque fuit alimentorum et vestiarii libertis relictorum, quibus propterea cautionis onus remittendum existimauimus. §. 5. Item sciendum est, fiscum hanc cautionem non pati: sed perinde conueniri posse, ac si cauisset: ceteros autem cuiuscumque dignitatis sint, licet iam [1] legata perceperint, compelli debere ad cauendum, Diuus Pius rescripsit, ex quo rescripto etiam illud accipimus, quod etiam post soluta legata voluit stipulationem interponi. §. 6. Si legatarius heredi, qui controuersiam hereditatis patitur iam, vel sperat, de restituendo legato sibi praestito cauerit: et euicta hereditas sit, sed negligentia, vel dolo eius, qui legatum praestitit: dicemus non committi stipulationem propter viri boni arbitrium, quod inest huic stipulationi. §. 7. Item si ipse, qui praestitit legatum, ex alia causa sibi euicerit: vtputa quia inuenitur sequenti testamento heres scriptus, in quo legatum iste legatarius non acceperat: dicemus committi stipulationem propter viri boni arbitrium. §. 8. Et generaliter vbicumque hereditatem, vel quantitatem, vel emolumentum praestitit is, qui hac stipulatione sibi prospexerat, dicendum est, ibi committi eam: si modo culpa abest ab eo, qui stipulatus est. §. 9. Quaesitum est, an saepius committatur? Et placet, etiam saepius eam committi, si per partes ablata est hereditas. §. 10. Si legatum fuerit praestitum ante interpositam hanc stipulationem: an condici possit, vt cautio ista interponatur? mouet quaestionem, quod ea, quae per errorem omissa vel soluta sunt, condici possunt: et hic ergo quasi plus solutum videtur ex eo quod cautio intermissa est. Et ait Pomponius, condictionem interponendae satisdationis gratia competere, et puto hoc probandum, quod Pomponius, vtilitatis gratia.

IV. PAVLVS libro septuagesimo quinto ad Edictum:

HAEC autem satisdatio locum habet, si iusta causa esse videbitur, nam iniquum erat, omnimodo caueri, nondum illata controuersia litis, cum possint ei lusoriae minae fieri: ideoque eam rem Praetor ad cognitionem suam reuocat. §. 1. Si duo ex testamento hereditatem in solidum sibi vindicent, forte quod eiusdem nominis sint: tam in possessorem, quam in petitorem competunt actiones et creditoribus et legatariis. §. 2. Haec cautio vtique necessaria est, si quis pecuniam suam soluat, vel [2] rem tradat: si vero pecuniam hereditariam soluat, vel rem tradat, quidam non putant cauendum: quia nec teneri potest eo nomine victus, cum non possideat, vel dolo fecerit, quo minus possideat: hoc si ante motam controuersiam soluat: quod si postea, tenebitur culpae nomine. §. 3. Sed cum de nomine inter duos quaestio est, numquid non sit cauendum ei, qui hereditariam rem tradat, quia omnimodo vnus liberatur: quemadmodum si aes alienum hereditarium soluatur? Sed si petitor suam pecuniam soluet, aut rem suam tradat: non habet, vnde retineat, et ideo necessaria est ei cautio.

V. MARCELLVS libro vigesimo primo Digestorum:

VIDEAMVS an stipulatio, QVA AMPLIVS PER FALCIDIAM LICVERIT,

CE-

[1] *etiam* loco *iam*. [2] *vel suam rem.*

CEPERIS, DARI? aduerfus eum non fufficiat, qui legatum alii reftituere ex fideicommiffi caufa debet: fufficiet autem dici nihil eius fidei commiffum effe: cauebit fcilicet [1] legatario et is, qui fideicommiffum accipiet: nifi forte mallet legatarius, circuitu fublato, heredi caueri, fed et legatario praeterea cauendum eft, fi, vt plerumque aequum eft, pro rata ex fideicommiffo retinere ei concedendum eft: quamuis tantum ex legato apud eum erit remanfurum, vt fufficere poffit ad praeftandum fideicommiffum.

VI. CALLISTRATVS libro quarto de Cognitionibus:

CVM non facile fatisdationem offerre legatarius vel fideicommiffarius poffit, et futurum fit, vt propter hoc a petitione liberalitatis ex teftamento fubmoueantur: numquid onus fatisdationis eis remittendum erit? Quod videtur adiuuari refcripto Diui Commodi in haec verba. Is, cuius de ea re notio eft, aditus fi compererit, ideo cautionem a te exigi, vt a fideicommiffi petitione auertaris, onus fatisdationis tibi remitti curabit.

VII. PAVLVS libro feptimo ad legem Iuliam et Papiam:

DIVVS Pius ab eo, qui annua legata praecipere ad diftribuendum iuffus erat, vetuit cautionem exigi, CESSANTIVM PARTES REDDI: nifi aperte cauere iuffus effet.

VIII. MAECIANVS libro decimo Fideicommifforum:

SI heres partem bonorum, vel etiam vniuerfa bona delata ad fifcum diceret, conftaret autem de fideicommiffo: decretum eft, vt petitori cauenti, EVICTA HEREDITATE RESTITVIRI, foluetur.

IX. IDEM libro duodecimo Fideicommifforum:

SI non in controuerfia fit proprietas, fed vfusfructus, poteft enim rei, cuius proprietas Titio legata eft, vfusfructus alii legari: tunc de eo reftituendo non heredi, fed Titio caueri debeat. Interdum et fi ab herede legetur vfusfructus, Titio cauendum eft: veluti fi detracto vfufructu proprietas ei legetur, vfusfructus Seio, quid enim attinebit hoc cafu, heredi caueri, ad quem emolumentum intercidentis vfusfructus non fit fpectandum? Verum fi vfufructu Seio legato, proprietas Titio ita legetur, vt, cum ad Seium pertinere defierit, habeat proprietatem: tunc heredi caueri oportebit a fructuario, ab herede autem Titio: quia non fit certum, vfufructu intercepto ad Titium proprietatem reuerfuram.

LIBER TRIGESIMVS SEXTVS.

TIT. I.

AD SENATVSCONSVLTVM TREBELLIANVM.

VLPIANVS libro tertio Fideicommifforum:

EXPLICITO tractatu, qui ad fideicommiffa fingularum rerum pertinet, transeamus nunc ad interpretationem Senatusconfulti Trebelliani. §. 1. Factum eft enim Senatusconfultum temporibus Neronis, octauo calendas Septembres, Anneo Seneca et Trebellio Maximo Confulibus. §. 2. Cuius verba haec funt: CVM ESSET AEQVISSIMVM IN OMNIBVS FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBVS, SI QVA DE HIS BONIS IVDICIA PENDERENT, EX HIS EOS SVBIRE, IN QVOS IVS FRVCTVSQVE TRANSFERETVR, POTIVS QVAM CVIQVE PERICVLOSVM ESSE FIDEM SVAM: PLACET [2] VT ACTIONES, QVAE IN HEREDEM HEREDIBVSQVE DARI SOLENT, EAS NEQVE IN EOS, NEQVE HIS, [3] DARI, QVI FIDEI SVAE COMMISSVM, SICVTI ROGATI ESSENT, RESTITVISSENT: SED HIS, ET IN EOS, QVIBVS EX TESTAMENTO FIDEI COMMISSVM RESTITVTVM FVISSET: QVO MAGIS IN RELIQVVM CONFIRMENTVR SVPREMAE DEFVNCTORVM VOLVNTATES. §. 3. Sublata eft hoc Senatusconfulto dubitatio eorum, qui adire hereditatem recufare feu metu litium feu praetextu metus cenfuerunt. §. 4. Quamquam autem Senatus fubuentum voluit heredibus, fubuenire tamen et fideicommiffario: nam in eo quod heredes, fi conueniantur, exceptione vti poffunt, heredibus fubuentum eft: in

1 *autem foli* loco *fcilicet*. 2 *placuit*. 3 *eis*.

in eo vero, quod si agant heredes, repelluntur per exceptionem, quodque agendi facultas fideicommissariis competit: proculdubio consultum est fideicommissariis. §. 5. Hoc autem Senatusconsultum locum habet, siue ex testamento quis heres esset, siue ab intestato: rogatusque sit restituere hereditatem. §. 6. In filii quoque familias militis iudicio, qui de castrensi peculio, vel quasi castrensi testari potest, Senatusconsultum locum habet. §. 7. Bonorum quoque possessores [vel alii successores,] ex Trebelliano restituere potuerunt hereditatem. §. 8. De illo quaeritur, an is, cui ex causa fideicommissi restituta est hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto, ipse quoque restituendo ex eodem Senatusconsulto transferat actiones? Et Iulianus scribit, etiam ipsum transferre actiones: quod et Maecianus probat, et nobis placet. §. 9. Sed et quoties quis rogatus duobus restituere hereditatem, alteri pure vel in diem, alteri sub conditione, suspectam dicit: ei, cui erat rogatus pure vel in diem restituere, interim vniuersam hereditatem restitui, Senatus censuit: cum autem exstiterit conditio, si velit alius fideicommissarius partem suam suscipere, transire ad eum ipso iure actiones. §. 10. Si filio vel seruo herede instituto, rogatoque restituere hereditatem, dominus vel pater restituat, ex Trebelliano transferuntur actiones: quod est etiam si suo nomine rogati sunt restituere. §. 11. [Idem est], et si ipsi filio pater rogatus sit restituere hereditatem. §. 12. Sed et si tutor vel curator adolescentis, vel furiosi, rogatus sit restituere [1] hereditatem, sine dubio Trebelliano locus erit. §. 13. Fuit quaesitum, si ipsi tutori rogatus sit restituere pupillus, an ipso auctore restitutionem facere possit? et est decretum a Diuo Seuero, non posse tutori se auctore restituere hereditatem: quia in rem suam auctor esse non potest. §. 14. Curatori tamen adolescentis ab adolescente poterit restitui hereditas: quoniam necessaria non est [2] auctoritas ad restitutionem. §. 15. Si autem collegium vel corpus sit, quod rogatum est restituere: decreto eorum, qui sunt in collegio vel corpore, in singulis, inspecta eorum persona, restitutionem valere: nec enim ipse sibi videtur quis horum restituere. §. 16. Si heres praecepto fundo rogatus sit hereditatem restituere, ex Trebelliano Senatusconsulto restituet hereditatem, nec multum facit, si fundus pignori datus est: neque enim aeris alieni personalis actio fundum sequitur, sed eum, cui hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto restituta est: sed cauendum est heredi a fideicommissario: vt si forte fundus fuerit euictus a creditore, habeat heres [3] cautum: Iulianus autem cauendum non putat, sed aestimandum, quanti valet sine hac cautione, hoc est, quanti vendere potest sine cautione: et si potest tanti vendere non interposita cautione, quantum facit quarta pars bonorum, ex Trebelliano transituras actiones: si minoris, retento eo, quod deest, similiter ex Trebelliano restitutionem fieri: quae sententia multas quaestiones dirimit. §. 17. Si is, qui quadringenta in bonis habeat, trecenta legauerit, et deductis ducentis rogauerit heredem Seio restituere hereditatem: an trecentorum onus fideicommissarius subeat, an vero hactenus, quatenus ad eum ex hereditate peruenit? Iulianus ait, competere quidem aduersus eum trecentorum petitionem: non autem amplius quam in ducentis actionem aduersus fideicommissarium daturum: in heredem autem centum: et mihi videtur vera esse Iuliani sententia: ne damnum fideicommissarius sentiat vltra, quam ad eum ex hereditate quid peruenit: neminem enim oportere plus legati nomine praestare, quam ad eum ex hereditate peruenit, quamuis Falcidia cesset, vt rescripto Diui Pii continetur. §. 18. Denique nec ex militis testamento plus legatorum nomine praestatur, quam quantitas est hereditatis, aere alieno deducto: nec tamen quartam retinere fideicommissario permittitur. Inde Neratius scribit, si heres rogatus restituere totam hereditatem, non deducta Falcidia, rogato et ipsi, vt alii restituat: non vtique debere eum detrahere fideicommissario secundo quartam: nisi liberalitatem tantum ad priorem fideicommissarium heres voluit pertinere. §. 20. Sed [4] si quadringenta habens, ducenta legauerit Titio, et partem dimidiam hereditatis Sempronio restituere rogauerit: ex Trebelliano restitutionem faciendam Iulianus ait, et legatorum petitionem scindi, vt centum quidem petantur ab herede, centum vero alia legatarius fideicommissario petat: quod idcirco dicit

1 Ap. Hal. *et* abest. 2 Hal. inserit *curatoris*. 3 Ap. Hal. *heres* abest. 4 Ap. Hal. *sed* abest.

cit Iulianus, quoniam secundum hanc rationem integram quartam habet, id est centum integra. §. 21. Idem Iulianus scribit, si is, qui quadringenta in bonis habeat, trecenta legasset: et deductis centum rogasset heredem, vt hereditatem Sempronio restituat: debere dici, deductis centum restituta hereditate, legatorum actionem in fideicommissarium dari.

II. CELSVS libro vigesimo primo Digestorum:

QVI quadringenta reliquit, Titio trecenta legauit, heredis fidei commisit, vt tibi hereditatem restitueret: isque suspectam iussu Praetoris adiit et restituit. Quaerebatur, quid legatario dare deberes? Dicendum est, quia praesumtum est, voluisse testatorem, cum onere legatorum fideicommissum restitui, tota trecenta te dare Titio debere. Nam heres hoc rogatus intelligi debet, vt te suo loco constituat, et quod heres perfunctus omnibus hereditariis muneribus, id est post legatorum dationem reliquum habiturus foret, si non esset rogatus et tibi restitueret hereditatem: id tibi restituat. Quantum ergo haberet? nempe centum: haec vt tibi daret rogatus est. Itaque sic ineunda est legis Falcidiae ratio, quasi heres trecenta Titio dare damnatus, tibi centum dare damnatus sit: quo euenit, vt, si hereditatem sua sponte adisset, daret Titio ducenta vigintiquinque, tibi septuagintaquinque. Non ergo plus Titio debetur, quam si iniussu Praetoris adita hereditas foret.

III. VLPIANVS libro tertio Fideicommissorum:

MARCELLVS autem apud Iulianum in hac specie ita scribit: si ad heredis onus esse testator legata dixerit, et heres sponte adiit hereditatem: ita debere computationem Falcidiae iniri, ac si quadringenta per fideicommissum essent relicta, trecenta vero legata: vt in septem partes trecenta diuidantur, et ferat quatuor partes fideicommissarius, tres partes legatarius. Quod si suspecta dicta sit hereditas, et non sponte heres adiit et restituit: centum quidem de quadringentis quae habiturus esset heres, resident apud fideicommissarium: in reliquis autem trecentis eadem distributio fiet, vt ex his quatuor partes habeat fideicommissarius, reliquas tres legatarius: nam iniquissimum est, plus ferre legatarium ideo quia suspecta dicta est hereditas, quam laturus esset, si sponte adita fuisset. §. 1. Quod autem in suspecta hereditate dictum est, hoc idem dici potest in his testamentis, in quibus lex Falcidia locum non habet, in militis dico, et si qui sunt alii. §. 2. Item Pomponius scribit, si deductis legatis restituere quis hereditatem rogatur: quaesitum est, vtrum solida legata praestanda sint, et quartam ex solo fideicommisso detrahere possit [1]: an vero et ex legatis, et ex fideicommisso quartam detrahere possit? Et refert Aristonem respondisse, ex omnibus detrahendam, hoc est, ex legatis, et ex fideicommissio. §. 3. Res, quae ab herede alienatae sunt, in quartam imputantur heredi. §. 4. Quidam liberis suis ex disparibus partibus institutis, datis praeceptionibus, vt ipse maximam partem patrimonii inter liberos ita diuisisset, rogauit eum, qui sine liberis decederet, portionem suam fratribus restituere. Imperator noster rescripsit, praeceptiones quoque fideicommisso contineri: quia non portionem hereditariam testator commemorauit, sed simpliciter portionem: in portionem autem et praeceptiones videri cecidisse. §. 5 Si is, qui rogatus fuerit hereditatem restituere, ante quaestionem de familia habitam vel tabulas aperuerit, vel hereditatem adierit, vel quid eorum, quae Senatusconsulto prohibentur, fecerit, ac per hoc publicata fuerit hereditas: fiscus cum suis oneribus hereditatem adquirit, quare commodum quartae, quod erat habiturus heres institutus, id ad fiscum pertinet: et ex Trebelliano actiones transeunt, sed et si [2] prohibuerit testamentarium introducere, vel testes conuenire, vel mortem testatoris non defendit, vel ex alia causa hereditas fisco vindicata est, aeque quartae quidem commodum ad fiscum pertinebit: dodrans vero fideicommissario restitueretur.

IV. IDEM libro quarto fideicommissorum:

QVIA poterat fieri, vt heres institutus nolit adire hereditatem, veritus ne damno adficeretur, prospectum est, vt si fideicommissarius diceret suo periculo adire, et restitui sibi velle, cogatur heres institutus a Praetore adire, et restituere hereditatem: quod si fuerit factum, transeunt actiones ex Trebelliano, nec quartae commodo heres in restitutione vtetur. Nam cum alieno periculo adierit hereditatem, merito omni commodo arcebitur, nec interest, soluendo sit hereditas, nec ne: sufficit enim recusari

1 Ap. Hal. *possit* abest. 2 Hal. inserit *quis*.

fari ab herede instituto, neque illud inquiritur, soluendo sit hereditas, an non sit: opinio enim, vel metus vel color eius, qui noluit adire hereditatem, inspicitur, non substantia hereditatis, nec immerito: non enim praescribi heredi instituto debet, cur metuat hereditatem adire, vel cur nolit: cum variae sint hominum voluntates, quorundam negotia timentium, quorundam vexationem, quorundam aeris alieni cumulum, tametsi locuples videatur hereditas, quorundam offensas, vel inuidiam, quorundam gratificari volentium his, quibus hereditas relicta est, sine onere tamen suo.

V. Maecianvs libro sexto Fideicommissorum:

Sed et, qui magna praeditus est dignitate vel auctoritate, harenarii, vel eius mulieris, quae corpore quaestum fecerit, hereditatem restituere cogetur.

VI. Vlpianvs libro quarto Fideicommissorum:

Recvsare autem non tantum praesentes, sed etiam absentes, vel per epistolam possunt, nam etiam aduersus absentes postulatur decretum: siue certior sit eorum voluntas, recusantium adire et restituere hereditatem, siue incerta: adeo praesentia eorum non est necessaria. §. 1. Meminisse autem oportebit, de herede instituto Senatum loqui: ideoque tractatum est apud Iulianum, an intestato locum habeat; sed est verius, eoque iure vtimur, vt hoc Senatusconsultum ad intestatos quoque pertineat: siue legitimi, siue honorarii sint successores. §. 2. Sed et ad filium, qui in potestate est, hoc Senatusconsultum locum habet, et in ceteris necessariis, vt a Praetore compellantur miscere se hereditati, sic deinde restituere: quod si fecerint, transtulisse videbuntur actiones. §. 3. Si fisco vacantia bona deferantur, nec velit bona adgnoscere, et fideicommissario restituere: aequissimum erit, quasi vindicauerit, sic fiscum restitutionem facere. §. 4. Item si municipes hereditatem suspectam dicant heredes instituti, dicendum erit, cogi eos adgnoscere hereditatem, et restituere. Idemque erit et in collegio dicendum. §. 5. Titius heres institutus, Sempronio substituto, rogatus est ipsi Sempronio hereditatem restituere: institutus suspectam dicebat hereditatem. Quaeritur, an cogendus est adire et restituere hereditatem: et deliberari potest. Sed verius est, cogendum eum: quia interesse Sempronii potest, ex institutione, quam ex substitutione hereditatem habere, vel legatis vel libertatibus onerata substitutione. Nam etsi legitimus heres fuerit is, cui fideicommissaria hereditas relicta est: idem dicitur. §. 6. Si quis alio loco restituere hereditatem iussus sit, et suspectam eam dicat: Iulianus scribit, cogendum eum esse: similemque ei, qui in diem rogatus est restituere.

VII. Maecianvs libro quarto Fideicommissorum:

Sed sciendum est, inpendiorum quoque, quae ad iter explicandum necessaria essent, rationem haberi debere: nam si ita institutus esset, (si) Titio decem dedisset: non aliter cogeretur, quam si ei pecunia offeratur. Sed et salutis ac dignitatis ratio habenda erit: quid enim si morbo adplicitus, Alexandriae iussus fuit adire? vel nomen vispellionis testatoris ferre?

VIII. Pavlvs libro secundo Fideicommissorum:

De aetate quoque, et iure, id est, liceat ei eo ire, necne, aestimabitur.

IX. Vlpianvs libro quarto Fideicommissorum:

Sed et si alio loco iussus est adire, et Reipublicae causa absit: aeque cogendum adire hereditatem et restituere, Iulianus ait, vbi abest. §. 1. Plane si quis petierit ad deliberationem tempus, et impetrauerit, deinde post tempus deliberationis adierit, et restituerit hereditatem: non videtur coactus hoc fecisse, nec enim suspectam coactus adit: sed sponte post deliberationem. §. 2. Quod si suspectam dicit, profiteri debet, non sibi expedire adire hereditatem: neque hoc dici oportere, non esse soluendo: sed profiteri eum oportet, quod non putat sibi expedire hereditatem adire. §. 3. Si quis sub conditione fuit heres scriptus, pendente conditione nihil agit, tametsi paratus sit restituere hereditatem.

X. Gaivs libro secundo Fideicommissorum:

Sed etsi ante diem vel ante conditionem restituta sit hereditas, non transferuntur actiones: quia non ita restituitur hereditas, vt testator rogauit: plane posteaquam exstiterit conditio, vel dies venerit, si ratam habeat restitutionem hereditatis: benignius est, intelligi tunc translatas videri actiones.

XI. Vlpianvs libro quarto Fideicommissorum:

Apvd

APVD Iulianum relatum est, si legatum fuit heredi instituto relictum, si heres non erit, et ob hoc suspectam dicat hereditatem, ne perdat legatum: offerri ei oportere quantitatem legati a fideicommissario: deinde cogendum: nec illud admittit Iulianus, vt quasi hereditatem non adisset, sic legatum a coherede petat, adiit enim: sed magis arbitratur, a fideicommissario ei praestandum. Sed et si quid aliud sua interesse dicet, non cogitur adire, nisi ei damnum vel lucrum fideicommissario [1] sarciatur, vel a Praetore onus remittatur, quod recusat. §. 1. Idem Iulianus ait, si duo fuerint a patre instituti cum filio eius impubere, et iidem substituti filio: sufficere ei, qui fideicommissum in secundis tabulis accepit, vnum ex heredibus institutis cogere adire patris hereditatem: hoc enim facto, confirmatisque patris tabulis, poterunt ex substitutione ambo cogi adire, et restituere hereditatem. §. 2. Vtrum autem praesenti, an etiam absenti restitui possit, procuratore adeunte Praetorem videndum est. Ego puto, absenti quoque fideicommissario cogi posse heredem institutum adire, et restituere: nec vereri heredem oportere, ne forte in damno moretur: potest enim ei per Praetorem succurri, siue cautum ei fiat, siue non, et ante decesserit fideicommissarius, quam ei restituatur hereditas: est enim huius rei exemplum capere ex rescripto Diui Pii in specie huiusmodi. Antistia decedens Titium heredem instituit, et libertatem dedit Albinae directam, eique filiam per fideicommissum reliquit, rogauitque, vt filiam manumitteret: sed et Titium rogauit, vt manumissae Albinae filiae restitueret hereditatem: cum igitur Titius suspectam diceret hereditatem, rescriptum est a Diuo Pio, compellendum eum adire hereditatem: quo adeunte, Albinae competituram libertatem, eique filiam tradendam, et ab ea manumittendam, tutoremque filiae manumissae dandum: quo auctore restituatur hereditas filiae statim, quamuis sic fuisset ei rogatus restituere, cum nubilem aetatem complesset. Cum autem posset, inquit, euenire, vt ante decedat ea, cui fideicommissaria libertas et hereditas relicta est: nec oporteat damno adfici eum, qui rogatus adit hereditatem: remedium dedit, vt si quid horum contigerit, perinde permittatur venumdari bona Antistiae, ac si heres ei non extitisset. Cum igitur demonstrauerit Diuus Pius, succurri heredi instituto, qui compulsus adit: dici potest, etiam in ceteris causis exemplum hoc sequendum, sicubi venerit, restituatur fideicommissaria hereditas ei, qui compulit adire, et restituere sibi hereditatem.

XII. PAPINIANVS libro vigesimo Quaestionum:

SED cum ab herede pro parte instituto fideicommissa hereditas sub conditione relicta esset, Imperator Titus Antoninus rescripsit, non esse locum Constitutioni suae, neque pupillum extra ordinem iuuandum: praesertim, si nouum beneficium cum alterius iniuria postularetur.

XIII. VLPIANVS libro quarto Fideicommissorum:

ILLE, a quo sub conditione fideicommissum relictum est, causari quid non poterit, ne conditio deficiat, et haereat actionibus: cum nullum damnum sit futurum secundum ea quae ostendimus. §. 1. Iam igitur non desideratur heredis praesentia. §. 2. Si de testamento aliquid quaeratur, heres non debet audiri, si suspectam sibi hereditatem dicat, nam et si maxime dicatur, vel ius testandi non habuisse eum, qui testatus est, vel de viribus testamenti, vel de sua conditone: non erit audiendus. §. 3. Quid ergo, si de viribus fideicommissi tractetur? haec quaestio [2] praetermittenda non erit: sed quid, si qui [3] fideicommissarius dicat, adeat prius, et sic de hoc quaeratur? Credo, interdum audiendum fideicommissarium, si cognitio prolixiorem tractatum habeat: finge enim, verba fideicommissi de longinquo petenda, et iustam deliberationem de quantitate fideicommissi incidere, dicendum erit, compellendum eum adire, ne prius heres decedens fideicommissarium decipiat. §. 4. Tempestiuum est requirere, per quem quis cogatur adire et restituere hereditatem: veluti si Praetor aut Consul fuerit heres institutus: suspectamque hereditatem dicat: an cogi possit adire, et restituere? et dicendum est, Praetorem quidem in Praetorem, vel Consulem in Consulem nullum imperium habere: sed si iurisdictioni se subiiciant, solet Praetor in eos ius

1 *fideicommissi* loco *fideicommissario*. abest. 2 Hal. inserit *a praetore*. 3 Ap. Hal. *qui*

ius dicere: sed et si ipse Praetor heres institutus suspectam dicat, ipse se cogere non poterit: quia triplici officio fungi non potest, et suspectam dicentis, et coacti, et cogentis. Sed in his omnibus casibus atque similibus principale auxilium implorandum est. §. 5. Si quis filiusfamilias sit, et magistratum gerat: patrem suum, in cuius est potestate, cogere poterit suspectam dicentem hereditatem adire et restituere.

XIV. Hermogenianvs libro quarto Fideicommissorum:

Nam quod ad ius publicum attinet, non sequitur ius potestatis. §. 1. Sed et qui repudiauit hereditatem, cogetur adire, et restituere ipsam hereditatem, si iustae causae allegentur. §. 2. Plane si bona venierint, non oportet praeceptorem, ne quidem pupillum restituere, nisi ex causa, vt Diuus Pius rescripsit. §. 3. Si quis compulsus adierit hereditatem ex testamento, quod secundas tabulas habebat: quaesitum est, an per aditionem et tabulae secundae firmarentur: quod videbantur euanuisse, non adita patris hereditate? Et Iulianus libro quinto decimo scribit, et sequentes tabulas confirmari, quae sententia verissima est: nemo enim dubitat, etiam legata praestari, et libertates competere, et cetera, quaecumque sint in testamento, perinde valere, ac si sua sponte heres hereditatem adiisset. §. 4. Qui compulsus adiit hereditatem, sicuti ceteris commodis caret, ita hoc quoque casu careat, ne possit paenitendo quartam retinere, et ita inuenio ab Imperatore nostro, et Diuo patre eius rescriptum. §. 5. Non omnis autem suspectam hereditatem repudiatione amissam cogere potest adiri, et sibi restitui: sed is demum, ad quem actiones transire possunt, neque enim aequum est, ad hoc quem compelli adire hereditatem, vt emolumentum quidem hereditatis refundat, ipse vero oneribus hereditatis obstrictus relinquatur. §. 6. Quare si fideicommissum pecuniarium alicui fuerit relictum, cessat compulsio, tametsi indemnitatis cautio offeratur. §. 7. Proinde qui hereditatem rogatur restituere, is demum compellitur restituere. §. 8. Sed et si quis bona rogatus sit, vel familiam, vel pecuniam rogetur [1], vel vniuersam rem meam [2]:

XV. Pavlvs libro secundo Fideicommissorum:

Vel omnia sua;

XVI. Vlpianvs libro quarto Fideicommissorum:

Cogi poterit. Hoc idem, et si patrimonium fuerit rogatus, et si facultates: et si quidquid habeo, et si censum meum, et si fortunas meas, et si substantiam meam, et si peculium meum testator dixerit, quia plerique ὑποκοριστικῶς [3], patrimonium suum, peculium dicunt, cogendus erit: de successione enim sua et hic rogauit. Nec ignoro in quibusdam ex his Maecianum dubitare, et voluntatis esse dicere quaestionem, vtrum de pecunia tantum, an et de successione testator sensit: in ambiguo tamen magis de successione sensum dico, ne intercidat fideicommissum. §. 1. Sed et si quis ita rogauerit, QVIDQVID AD TE EX HEREDITATE BONISVE MEIS PERVENERIT, ROGO RESTITVAS: cogi poterit adire, et restituere hereditatem ex Trebelliano Senatusconsulto; quamquam PERVENIRE proprie dicatur, quod deductis oneribus ad aliquem peruenit. §. 2. Et generaliter autem potest dici, ita demum quem non posse cogi adire, et restituere hereditatem, si de re, vel [4] quantitate fuerit rogatus: ceterum si de vniuersitate sensisse testatorem appareat, nulla quaestio est, quin, siue suspectam dicat, cogi possit: siue sponte adit, ex Trebelliano transeant actiones. §. 3. Inde quaeritur, si quis hereditatem rogatus sit restituere, deducto aere alieno, vel deductis legatis: an suspectam dicens cogi possit adire, et restituere hereditatem: quia vi ipsa magis id quod superest ex hereditate, quam ipsam hereditatem, restituere sit rogatus? Et sunt, qui putent, vt Maecianus, inutilem hanc deductionem: nec enim posse ex iure [5] deduci quantitatem, non magis quam si fundum quis deducto aere alieno, vel deductis legatis restituere sit rogatus: neque enim recipit fundus aeris alieni, vel legati minutionem. Sed Iulianum existimare refert, Trebelliano Senatusconsulto locum esse: et ne dupliciter fideicommissarius oneretur, et cum heres aes alienum vel legatum deducit, et cum conuenitur a creditoribus et legatariis, restituta sibi ex Trebelliano hereditate, debere aut deductionem eum non pati ab herede, aut cauere illi heredem: defensum iri eum aduersus legatarios ceterosque. §. 4. Si quis heres institutus, rogatus fuerit hereditatem non totam, sed partem restituere; vel si duobus restituere sit

1 Ap. Hal. *rogetur* abest. 2 Ap. Hal. *meam* abest. 3 Hal. vertit *forma deminutiua*. 4 Hal. inserit *de*. 5 *exiuds* loco *ex iure*.

sit rogatus, et alter ex his velit sibi restitui hereditatem, alter recuset: Senatus censuit, vtroque casu exonerari eum, qui suspectam hereditatem dicit, totamque hereditatem transire ad eum, qui adire cogit. §. 5. Sed et si quis non hereditatis suae partem dimidiam rogauit heredem suum restituere, sed hereditatem Seiae, quae ad eum peruenerat, vel totam, vel partem eius, heresque institutus suspectam dicat: cum placeat illud, quod Papinianus ait, ex Trebelliano transire actiones, dici poterit, si suspecta dicatur hereditas, cogendum heredem institutum adire, et restituere hereditatem, totamque hereditatem ad eum, cui restituitur, pertinere. §. 6. Sed et si miles rogauerit quem res Italicas restituere, vel res prouinciales: dicendum est, suspectam dicentem cogi adire, et restituere: nam, vt eleganter Maecianus libro sexto fideicommissorum ait, qua ratione excepta re miles heredem instituere potest, actionesque ei dabuntur: pari ratione etiam ex Trebelliano transibunt actiones: et quamuis placeat, cum quis hereditatem bonaque, quae sibi ab aliquo obuenerunt, vel quae in aliqua regione habet, restituere rogat, ex Trebelliano non transeant actiones: tamen contra responderi in militis testamento ait. Nam sicuti concessum est, inquit, militibus circa institutionem separare species bonorum: ita et si per fideicommissum ab institutis heredibus id fecerit, admitteretur Trebellianum Senatusconsultum. §. 7. Cum quidam duos heredes instituerit, eosque inuicem substituerit, et ab his petierit, siue vterque, siue alter heres esset, vt hereditas sua ex parte dimidia restitueretur alicui post quinquennium: et scripti suspectam sibi hereditatem dicant, fideicommissarius autem desideret, suo periculo adiri hereditatem: censuit Senatus, ambos heredes alterumue cogi adire hereditatem, et fideicommissario eam restituere: ita vt fideicommissario, et aduersus eum actiones competant, quasi ex Trebelliano restituta hereditate. §. 8. Maecianus scribit, cum quis ex fideicommissariis abesset, et praesentes desiderent suo periculo adire hereditatem, translatisque in solidum actionibus in eum, qui coegit absentes, si velint fideicommissum suscipere, a praesente petent: consequenter ait [1], nec quartam eum retenturum aduersus fideicommissarios suos, quia nec heres potuit. §. 9. Idem Maecianus quaerit, an is, qui duobus, vel pluribus rogatus est restituere hereditatem, cogente aliquo adire possit: et in horum, qui id non desiderauerunt, portionibus Falcidiae beneficio vti: siue ipsi quoque desiderent sibi restitui, siue alius in locum eorum successerit. Et cum hodie hoc iure vtimur, vt totum transeat ad eum qui coegit: consequens erit dicere, quartae retentionem amisisse eum, qui coactus est: quia in solidum actiones transierint in eum qui coegit. Plane si proponas, fideicommissarium non ita coegisse, vt tota hereditas in se transferatur: cum coeperint ceteri desiderare, sibi restitui hereditatem, dicendum, Falcidia eum vti posse. Recte igitur Maecianus ait, multum interesse, vtrum totam restitui hereditatem sibi fideicommissarius desiderauerit, an suam tantummodo partem, nam si sola pars transfertur, in residuo Falcidiae erit locus: si tota hereditas translata sit, cessat huius legis beneficium. §. 10. Si seruo duorum rogatus quis sit restituere hereditatem, et alter cogere velit suspectam dicentem, alter restituere sibi recuset: hoc erit dicendum, quod in duobus, quorum alter suscipere voluit hereditatem, alter non. §. 11. Si pater filio, quem in potestate habet, rogetur restituere hereditatem: an filius patrem suum, si suspectam dicat hereditatem, cogere possit? et non est dubium, patrem a filio per Praetorem cogi posse. §. 12. Sed etsi id fideicommissum ad castrense peculium spectaturum est, et filiusfamilias is fuit, qui munus militiae sustinebat, aliove quo officio praeerat: multo magis dicendum erit, posse eum postulare, vt pater suus cogatur adire, et restituere hereditatem: quamuis contra obsequium patri debitum videtur id desideraturus. §. 13. Sed si seruo suo rogatus sit cum libertate quis hereditatem restituere: siue directa data sit libertas, siue fideicommissaria, dici poterit, eum a seruo suo non posse cogi adire hereditatem: quamuis, si sponte adisset, cogeretur praestare fideicommissariam libertatem, et hereditatem: idque Maecianus libro septimo de fideicommissis scribit. §. 14. Idem quaerit, si quis paratus sit domino cauere de indemnitate: an possit cogi adire hereditatem, maxime et si pretium serui offeratur? Et recte ait, non oportere sub incerto cautionis committere se aditioni hereditatis. §. 15. Hi qui solidum capere non possunt, ex asse

1 Ap. Hal. *ait* abest.

esse heredes instituti, et rogati restituere solidum, adire hereditatem, et restituere cogentur: cum nihil oneris apud eos remansurum. §. 16. Si ego heres institutus, et rogatus sim Stichum manumittere, vel alius legatarius: fidei autem meae commissum sit, vt Titio hereditatem restituam: deinde Titii fidei commisit, vt Sticho eandem redderet: Stichus cogere me possit adire, et restituere hereditatem. §. 17. Talis quoque casus a Diuo Pio terminatus est: nam seruo vni ex heredibus legato, per fideicommissum erat ab eo libertas data, et ab altero hereditas. Diuus etenim Pius rescripsit Cassio Dextro in haec verba: Hermias si Mosco Theodoto ex parte herede instituto a Pamphilo testatore legatus est, eumque Theodotus, postquam adierit hereditatem, prius quam a coherede eiusdem Pamphili adiretur hereditas, ad iustam libertatem perduxit, et ob hoc in eum casum res perducta est, vt is qui legauit, intestatus esse non possit, Hermia postulante (mihi) id Euarestatus compellendus est periculo eius adire, et ex causa fideicommissi hereditatem [1] restituere.

XVII. Idem libro secundo Fideicommissorum:

Ex facto tractatum est, an per fideicommissum rogari quis possit, vt aliquem heredem faciat? et Senatus censuit, rogari quidem quem, vt aliquem heredem faciat, non posse: verum videri per hoc rogasse, vt hereditatem suam ei restituat: id est, quidquid ex hereditate sua consecutus est, vt ei restitueret. §. 1. Iulianus quoque libro quadragesimo Digestorum fideicommissum tale valere ait, FIDEI TVAE COMMITTO, VT HEREDITATEM TITII RESTITVAS, cum esset is, qui rogatus est, a Titio heres institutus. §. 2. Non tantum autem, si heredem quem scripsero, potero rogare, vt heredem faciat aliquem: verum etiam si legatum illi, vel quid aliud relinquero, nam hactenus erunt obligati, quatenus quid ad eos peruenit. §. 3. Si quis caueret, PETO, VT ILLI DES, aut, ILLI FIDEICOMMISSVM RELINQVAS, aut, ILLI LIBERTATEM ADSCRIBAS: admittenda sunt, nam, cum in heredum institutione Senatus censuit vtile, de ceteris quoque idem erit accipiendum. §. 4. Si quis rogatus fuerit, vt, si sine liberis decesserit, restituet hereditatem: Papinianus libro octauo Responsorum scribit, etiam naturalem filium efficere, vt deficiat conditio: et in libertino, eodem conliberto hoc scribit. Mihi autem, quod ad naturales liberos attinet, voluntatis quaestio videbitur esse, de qualibus liberis testator senserit: sed hoc ex dignitate, et ex voluntate, et ex conditione eius qui fideicommisit, accipiendum erit. §. 5. Ex facto tractatum memini, rogauerat quaedam mulier filium suum, vt si sine liberis decessisset, restitueret hereditatem fratri suo: is postea deportatus, in insula liberos susceperat: quaerebatur igitur, an fideicommissi conditio defecisset? Nos igitur hoc dicemus, conceptos quidem ante deportationem, licet postea edantur, efficere vt conditio deficiat: post deportationem vero susceptos, quasi ab alio, non prodesse: maxime cum etiam bona cum sua quodammodo causa fisco sint vindicanda. §. 6. Si quis rogatus fuerit filiis suis, vel cui ex his voluerit, restituere hereditatem: Papinianus libro octauo Responsorum etiam deportato ei tribuit eligendi facultatem, cui liber factus fideicommissum restitui velit. Sed si seruus poenae fuerit constitutus, nullo ante concepto filio, iam parere conditioni non poterit: decessisseque sine liberis videtur, sed cum decedit, electionem illam, quam Papinianus deportato dedit, huic dari non oportet. §. 7. Si quis autem susceperit quidem filium, verum viuus amiserit: videbitur sine liberis decessisse. Sed si naufragio, vel ruina, vel adgressu, vel quo alio modo simul cum patre perierit: an conditio defecerit, videamus? Et magis non defecisse arbitror, quia non est verum, filium eius superuixisse. Aut igitur filius superuixit patri, et extinxit conditionem fideicommissi: aut non superuixit, et extitit conditio: cum autem quis ante, et quis postea decesserit, non apparet, extitisse conditionem fideicommissi magis dicendum est. §. 8. Si quis ita fideicommissum reliquerit, FIDEI TVAE, FILI, COMMITTO, VT SI ALIENO HEREDE MORIARIS, RESTITVAS SEIO HEREDITATEM; videri eum de liberis sensisse Diuus Pius rescripsit: et ideo, cum quidam sine liberis decederet, auunculum ab intestato bonorum possessorem habens, extitisse conditionem fideicommissi rescripsit.

XVIII. Idem libro decimo quinto ad Sabinum:

In

1 Hal. inserit *ei*.

IN fideicommissaria hereditatis restitutione constat non venire fructus, nisi ex mora facta est, aut cum quis specialiter fuerit rogatus et fructus restituere. §. 1. Plane fructus in quartam imputantur, vt est et rescriptum. §. 2. Quoties quis rogatur hereditatem restituere, id videtur rogatus reddere, quod fuit hereditatis: fructus autem non hereditati, sed ipsis rebus accepto feruntur. §. 3. Si legatum sit heredi relictum, et rogatus sit portionem hereditatis restituere: id solum non debere eum restituere, quod a coherede accepit: ceterum quod a semetipso ei relictum est, in fideicommissum cadit: et id Diuus Marcus decreuit.

XIX. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

VBI pure fideicommissum datum est, si adiectum sit, ROGO DES FILIO TVO, FACIASQVE VT AD EVM PERVENIAT: rescriptum est, videri in id tempus dari, quo capere potest, id est, sui iuris fiat. §. 1. TE ROGO LVCI TITI, HEREDITATEM MEAM CVM ATTIO PARTIARIS: ex Senatusconsulto Trebelliano in eum, cui restituta est hereditas, actiones competere Aristo ait: quia pro hoc accipiendum sit, ROGO HEREDITATEM ILLAM RESTITVAS, nec verba spectantur Senatusconsulti, sed sententia quibuscumque verbis: dum testator senserit, vt hereditas sua restituatur. §. 2. Qui in distrahendis conseruandisue rebus hereditariis sumtus factus est, imputari heredi debet.

XX. VLPIANVS libro decimo nono ad Sabinum:

SED et si ad tempus liberorum fuerit legatum relictum, et is vxore praegnante decesserit: ad heredem suum transferat legatum.

XXI. POMPONIVS libro vigesimo secundo ad Sabinum:

HERES, cum debuerat quartam retinere, totam hereditatem restituit, nec cauit sibi stipulatione proposita: similem eum esse Aristo ait illis, qui retentiones, quas solas habent, omittunt: sed posse eum rerum hereditariarum possessionem vel repetere, vel nancisci, et aduersus agentem doli mali exceptione vti posse eum, et debitoribus denuntiare, ne solueretur.

XXII. VLPIANVS libro quinto Disputationum:

MVLIER, quae duobus filiis in potestate patris relictis alii nupserat, posteriorem maritum heredem instituit, eumque rogauit, liberis suis, post mortem patris eorum, hereditatem suam restituere, vel ei, qui eorum superesset: eisdem emancipatis a patre suo vitricus restituisse hereditatem dicebatur: mox alter ex filiis viuo patre decessisse. Quaerebatur, an is, qui supererat ex filiis, partem fratri suo restitutam petere possit, quasi praemature datam? Scaeuola Diuum Marcum in auditorio de huiusmodi specie iudicasse refert. Brasidas quidam Lacedaemonius, vir Praetorius, cum filiis suis ab vxore diuortio separata, si, morte patris, sui iuris fuissent effecti, fideicommissum relictum esset, eos emancipauerat: post emancipationem fideicommissum petebant: decreuisse igitur Diuum Marcum refert, fideicommissum eis repraestandum [1], intellecta matris voluntate: quae quia non crediderat patrem eos emancipaturum, distulerat in mortem eius fideicommissum, non dilatura id in mortalitatem, si eum emancipaturum sperasset: secundum haec dicebam, et in proposita quaestione decretum Diui Marci esse trahendum: et recte fideicommissum vtrisque solutum. §. 1. Non est dubitatum, cogi posse heredem institutum adire et restituere hereditatem seruis, siue directa, siue fideicommissaria libertas eis data fuisset: cum aspernari heres non deberet personam cogentis: habet enim hic quoque aditum: vt qui nondum petere fideicommissariam libertatem [2] possit, nec directam sibi vindicare, propter spem tamen libertatis et hereditatis, aditum ad Praetorem et per se habeat. §. 2. Si heres post multum temporis restituat, dum praesenti die fideicommissum sit: deducta quarta restituet, fructus enim qui percepti sunt, negligentia petentis, non iudicio defuncti percepti videntur. Alia causa est, si sub conditione, vel in diem rogatus fuerit: tunc enim quod percipitur, summouet Falcidiam: si tantum fuerit, quantum quartam facit, et quartae fructus, nam fructus, qui medio tempore percepti sunt, ex iudicio testantis percepti videntur. §. 3. Sed enim si quis rogetur restituere hereditatem, et vel serui decesserint, vel aliae res perierint: placet non cogi eum reddere, quod non habet: culpae plane reddere rationem: sed eius quae dolo proxima est: et ita Neratius libro Respon-

1 *repraesentandum*. 2 Ap. Hal. *libertatem* abest.

ſponſorum ſcribit. Sed et ſi, cum diſtrahere deberet, non fecit lata culpa, non leui, et rebus ſuis conſueta negligentia: huiusmodi rei rationem reddet. Sed et ſi aedes vſtae ſunt culpa eius, reddet rationem. Praeterea ſi qui partus extant, et partuum partus: quia in fructibus hi non habentur. Sed et ipſe, ſi quem ſumtum fecit in res hereditarias, detrahet. Quod ſi ſine facto eius, prolixitate [1] temporis aedes vſu adquiſitae ſint, aequiſſimum erit, nihil eum praeſtare, cum culpa careat. §. 4. Cum proponeretur quidam filiam ſuam heredem inſtituiſſe, et rogaſſe eam, vt ſi ſine liberis deceſſiſſet, hereditatem Titio reſtitueret, eaque dotem marito dediſſe certae quantitatis, mox decedens ſine liberis, heredem inſtituiſſe maritum ſuum, et quaereretur, an dos detrahi poſſit? dixi, non poſſe dici in euerſionem fideicommiſſi factum, quod et mulieris pudicitiae, et patris voto congruebat. Quare dicendum eſt, dotem decedere, ac ſi, quod ſuperfuiſſet, rogata eſſet reſtituere. Quod ſi tantos fructus ex hereditate mulier percepit, vt inde poterit doti ſatisfieri: dicendum eſt, potius fructibus hoc expenſum ferendum, quam fideicommiſſo. §. 5. Vt Trebelliano locus eſſet, non ſufficit de hereditate rogatum eſſe: ſed quaſi heredem rogari oportet. Denique ſi cui portio hereditatis fuerit legata, legari enim poſſe etiam portionem hereditatis, placet nobis, rogatusque fuerit hanc partem reſtituere: dubio procul non fiet reſtitutio ex Senatusconſulto: ideoque nec quarta retinetur.

XXIII. Ivlianvs libro trigeſimo nono Digeſtorum:

Qvoties paterfamilias vnum vel duos heredes coheredibus ſuis reſtituere hereditatem iubet, intelligitur easdem partes in fideicommiſſis facere, quas in hereditate diſtribuenda fecerit. Sed ſi iubeantur hi, quibus fideicommiſſum datur, pecuniam numerare, atque ita fideicommiſſa recipere: ex quantitate pecuniae, quam dare iubentur, voluntas colligenda eſt patrisfamilias. Nam ſi ex diſparibus partibus heredes ſcripti aequas partes dare iubentur, propius eſt, vt viriles recipere debeant: ſi vero ſumma pecuniae dandae congruit portionibus, hereditarias portiones accipere debebunt.

XXIV. Papinianvs libro decimo quinto Quaeſtionum:

Nonnvmqvam autem ex voluntate varie reſcriptum et iudicatum eſt: videlicet ſi non ſub appellatione heredum, ſed propriis nominibus expreſſis fideicommiſſum relinquatur.

XXV. Ivlianvs libro trigeſimo nono Digeſtorum:

Qvidam ita teſtamento ſcripſerat, A TE, HERES, PETO, FIDEIQVE TVAE COMMITTO, VT QVIDQVID EX HEREDITATE MEA AD TE PERVENERIT, FILIO MEO PRIMA QVAQVE DIE, AVT SI PRIVS QVID EI [2] ACCIDERIT, MATRI EIVS DES REDDAS. Quaeritur, cum antequam adeatur hereditas, puer deceſſerit: an fideicommiſſum matri debeatur? Reſpondi, ſi puer, antequam dies fideicommiſſi cedat, deceſſiſſet, fideicommiſſum translatum eſſe ad matrem: poſtea autem quam dies fideicommiſſi cedit, ſi deceſſerit, ad heredem pueri fideicommiſſum pertinere. Sed an ea voluntas fuit patrisfamilias, vt ſi ante reſtitutum fideicommiſſum puer deceſſiſſet, matri potius quam heredibus praeſtaretur: Praetor aeſtimabit ex perſona matris, et ex perſona heredis pueri. Marcellus: ſed teſtatoris voluntati congruum eſt, quandocumque puer deceſſerit, ſiue antequam dies fideicommiſſi cecidit, ſiue poſtea, ad matrem transferri fideicommiſſum, ſi non iam puer hoc acceperit: eoque iure vtimur. §. 1. Si ſeruo herede ſcripto, dominus rogatus eſt eidem ſeruo reſtituere hereditatem, cum liber eſſet: vtile fideicommiſſum eſt. §. 2. Si quis filium ſuum ex aſſe heredem inſtituit, et codicillis, quos poſt mortem filii aperiri iuſſit, fidei eius commiſit, vt, ſi ſine liberis deceſſerit, hereditatem ſuam ſorori ſuae reſtitueret: et filius, cum ſciret, quod in codicillis ſcriptum eſſet, Stichum ſeruum hereditarium teſtamento ſuo liberum eſſe iuſſit: heredes filii pretium eius ſerui ſorori defuncti praeſtare debent, libertate fauore ſui [3] ſeruata: hoc amplius, etſi ignoraſſet filius codicillos a patre factos, nihilo minus heredes eius pretium praeſtare debebunt, ne factum cuiusquam [4] alteri damnum adferat. §. 3. Sed et ſi ſeruus iſte a Sempronio heres inſtitutus ſit, eamque hereditatem, poſteaquam ex teſtamento fratris ad libertatem peruenerat, adierit, hereditatis quoque aeſtimationem heredes fratris ſorori eius praeſta-

1 Hal. inſerit *autem*. 2 *ea* loco *ei*. 3 *ſerui* loco *ſui*. 4 *eius* loco *cuiusquam*.

In fideicommissaria hereditatis restitutione constat non venire fructus, nisi ex mora facta est, aut cum quis specialiter fuerit rogatus et fructus restituere. §. 1. Plane fructus in quartam imputantur, vt est et rescriptum. §. 2. Quoties quis rogatur hereditatem restituere, id videtur rogatus reddere, quod fuit hereditatis: fructus autem non hereditati, sed ipsis rebus accepto feruntur. §. 3. Si legatum sit heredi relictum, et rogatus sit portionem hereditatis restituere: id solum non debere eum restituere, quod a coherede accepit: ceterum quod a semetipso ei relictum est, in fideicommissum cadit: et id Diuus Marcus decreuit.

XIX. Pavlvs libro tertio ad Sabinum:

Vbi pure fideicommissum datum est, si adiectum sit, ROGO DES FILIO TVO, FACIASQVE VT AD EVM PERVENIAT: rescriptum est, videri in id tempus dari, quo capere potest, id est, sui iuris fiat. §. 1. TE ROGO LVCI TITI, HEREDITATEM MEAM CVM ATTIO PARTIARIS: ex Senatusconsulto Trebelliano in eum, cui restituta est hereditas, actiones competere Aristo ait: quia pro hoc accipiendum sit, ROGO HEREDITATEM ILLAM RESTITVAS, nec verba spectantur Senatusconsulti, sed sententia quibuscumque verbis: dum testator senserit, vt hereditas sua restituatur. §. 2. Qui in distrahendis conseruandisue rebus hereditariis sumtus factus est, imputari heredi debet.

XX. Vlpianvs libro decimo nono ad Sabinum:

Sed et si ad tempus liberorum fuerit legatum relictum, et is vxore praegnante decesserit: ad heredem suum transferat legatum.

XXI. Pomponivs libro vigesimo secundo ad Sabinum:

Heres, cum debuerat quartam retinere, totam hereditatem restituit, nec cauit sibi stipulatione proposita: similem eum esse Aristo ait illis, qui retentiones, quas solas habent, omittunt: sed posse eum rerum hereditariarum possessionem vel repetere, vel nancisci, et aduersus agentem doli mali exceptione vti posse eum, et debitoribus denuntiare, ne solueretur.

XXII. Vlpianvs libro quinto Disputationum:

Mvlier, quae duobus filiis in potestate patris relictis alii nupserat, posteriorem maritum heredem instituit, eumque rogauit, liberis suis, post mortem patris eorum, hereditatem suam restituere, vel ei, qui eorum superesset: eisdem emancipatis a patre suo vitricus restituisse hereditatem dicebatur: mox alter ex filiis viuo patre decessisse. Quaerebatur, an is, qui supererat ex filiis, partem fratri suo restitutam petere possit, quasi praemature datam? Scaeuola Diuum Marcum in auditorio de huiusmodi specie iudicasse refert. Brasidas quidam Lacedaemonius, vir Praetorius, cum filiis suis ab vxore diuortio separata, si morte patris, sui iuris fuissent effecti, fideicommissum relictum esset, eos emancipauerat: post emancipationem fideicommissum petebant: decreuisse igitur Diuum Marcum refert, fideicommissum eis repraestandum [1], intellecta matris voluntate: quae quia non crediderat patrem eos emancipaturum, distulerat in mortem eius fideicommissum, non dilatura id in mortalitatem, si eum emancipaturum sperasset: secundum haec dicebam, et in proposita quaestione decretum Diui Marci esse trahendum: et recte fideicommissum vtrisque solutum. §. 1. Non est dubitatum, cogi posse heredem institutum adire et restituere hereditatem seruis, siue directa, siue fideicommissaria libertas eis data fuisset: cum aspernari heres non deberet personam cogentis: habet enim hic quoque aditum: vt qui nondum petere fideicommissariam libertatem [2] possit, nec directam sibi vindicare, propter spem tamen libertatis et hereditatis, aditum ad Praetorem et per se habeat. §. 2. Si heres post multum temporis restituat, dum praesenti die fideicommissum sit: deducta quarta restituet, fructus enim qui percepti sunt, negligentia petentis, non iudicio defuncti percepti videntur. Alia causa est, si sub conditione, vel in diem rogatus fuerit: tunc enim quod percipitur, summouet Falcidiam: si tantum fuerit, quantum quartam facit, et quartae fructus, nam fructus, qui medio tempore percepti sunt, ex iudicio testantis percepti videntur. §. 3. Sed enim si quis rogetur restituere hereditatem, et vel serui decesserint, vel aliae res perierint: placet non cogi eum reddere, quod non habet: culpae plane reddere rationem: sed eius quae dolo proxima est: et ita Neratius libro Respon-

1 *repraesentandum*. 2 Ap. Hal. *libertatem* abest.

ſponſorum ſcribit. Sed et ſi, cum diſtrahere deberet, non fecit lata culpa, non leui, et rebus ſuis conſueta negligentia: huiusmodi rei rationem reddet. Sed et ſi aedes vſtae ſunt culpa eius, reddet rationem. Praeterea ſi qui partus extant, et partuum partus: quia in fructibus hi non habentur. Sed et ipſe, ſi quem ſumtum fecit in res hereditarias, detrahet. Quod ſi ſine facto eius, prolixitate [1] temporis aedes vſu adquiſitae ſint, aequiſſimum erit, nihil eum praeſtare, cum culpa careat. §. 4. Cum proponeretur quidam filiam ſuam heredem inſtituiſſe, et rogaſſe eam, vt ſi ſine liberis deceſſiſſet, hereditatem Titio reſtitueret, eaque dotem marito dediſſe certae quantitatis, mox decedens ſine liberis, heredem inſtituiſſe maritum ſuum, et quaereretur, an dos detrahi poſſit? dixi, non poſſe dici in euerſionem fideicommiſſi factum, quod et mulieris pudicitiae, et patris voto congruebat. Quare dicendum eſt, dotem decedere, ac ſi, quod ſuperfuiſſet, rogata eſſet reſtituere. Quod ſi tantos fructus ex hereditate mulier percepit, vt inde poterit doti ſatisfieri: dicendum eſt, potius fructibus hoc expenſum ferendum, quam fideicommiſſo. §. 5. Vt Trebelliano locus eſſet, non ſufficit de hereditate rogatum eſſe: ſed quaſi heredem rogari oportet. Denique ſi cui portio hereditatis fuerit legata, legari enim poſſe etiam portionem hereditatis, placet nobis, rogatusque fuerit hanc partem reſtituere: dubio procul non fiet reſtitutio ex Senatusconſulto: ideoque nec quarta retinetur.

XXIII. Ivlianvs libro trigeſimo nono Digeſtorum:

Qvoties paterfamilias vnum vel duos heredes coheredibus ſuis reſtituere hereditatem iubet, intelligitur easdem partes in fideicommiſſis facere, quas in hereditate diſtribuenda fecerit. Sed ſi iubeantur hi, quibus fideicommiſſum datur, pecuniam numerare, atque ita fideicommiſſa recipere: ex quantitate pecuniae, quam dare iubentur, voluntas colligenda eſt patrisfamilias. Nam ſi ex diſparibus partibus heredes ſcripti aequas partes dare iubentur, propius eſt, vt viriles recipere debeant: ſi vero ſumma pecuniae dandae congruit portionibus, hereditarias portiones accipere debebunt.

XXIV. Papinianvs libro decimo quinto Quaeſtionum:

Nonnvmqvam autem ex voluntate varie reſcriptum et iudicatum eſt: videlicet ſi non ſub appellatione heredum, ſed propriis nominibus expreſſis fideicommiſſum relinquatur.

XXV. Ivlianvs libro trigeſimo nono Digeſtorum:

Qvidam ita teſtamento ſcripſerat, A TE, HERES, PETO, FIDEIQVE TVAE COMMITTO, VT QVIDQVID EX HEREDITATE MEA AD TE PERVENERIT, FILIO MEO PRIMA QVAQVE DIE, AVT SI PRIVS QVID EI [2] ACCIDERIT, MATRI EIVS DES REDDAS. Quaeritur, cum antequam adeatur hereditas, puer deceſſerit: an fideicommiſſum matri debeatur? Reſpondi, ſi puer, antequam dies fideicommiſſi cedat, deceſſiſſet, fideicommiſſum translatum eſſe ad matrem: poſtea autem quam dies fideicommiſſi cedit, ſi deceſſerit, ad heredem pueri fideicommiſſum pertinere. Sed an ea voluntas fuit patrisfamilias, vt ſi ante reſtitutum fideicommiſſum puer deceſſiſſet, matri potius quam heredibus praeſtaretur: Praetor aeſtimabit ex perſona matris, et ex perſona heredis pueri. Marcellus: ſed teſtatoris voluntati congruum eſt, quandocumque puer deceſſerit, ſiue antequam dies fideicommiſſi cecidit, ſiue poſtea, ad matrem transferri fideicommiſſum, ſi non iam puer hoc acceperit: eoque iure vtimur. §. 1. Si ſeruo herede ſcripto, dominus rogatus eſt eidem ſeruo reſtituere hereditatem, cum liber eſſet: vtile fideicommiſſum eſt. §. 2. Si quis filium ſuum ex aſſe heredem inſtituit, et codicillis, quos poſt mortem filii aperiri iuſſit, fidei eius commiſit, vt, ſi ſine liberis deceſſerit, hereditatem ſuam ſorori ſuae reſtitueret: et filius, cum ſciret, quod in codicillis ſcriptum eſſet, Stichum ſeruum hereditarium teſtamento ſuo liberum eſſe iuſſit: heredes filii pretium eius ſerui ſorori defuncti praeſtare debent, libertate fauore ſui [3] ſeruata: hoc amplius, etſi ignoraſſet filius codicillos a patre factos, nihilo minus heredes eius pretium praeſtare debebunt, ne factum cuiusquam [4] alteri damnum adferat. §. 3. Sed et ſi ſeruus iſte a Sempronio heres inſtitutus ſit, eamque hereditatem, poſteaquam ex teſtamento fratris ad libertatem peruenerat, adierit, hereditatis quoque aeſtimationem heredes fratris ſorori eius praeſta-

1 Hal. inſerit *autem*. 2 *ea* loco *ei*. 3 *ſerui* loco *ſui*. 4 *eius* loco *cuiusquam*.

In fideicommiſſaria hereditatis reſtitutione conſtat non venire fructus, niſi ex mora facta eſt, aut cum quis ſpecialiter fuerit rogatus et fructus reſtituere. §. 1. Plane fructus in quartam imputantur, vt eſt et reſcriptum. §. 2. Quoties quis rogatur hereditatem reſtituere, id videtur rogatus reddere, quod fuit hereditatis: fructus autem non hereditati, ſed ipſis rebus accepto feruntur. §. 3. Si legatum ſit heredi relictum, et rogatus ſit portionem hereditatis reſtituere: id ſolum non debere eum reſtituere, quod a coherede accepit: ceterum quod a ſemetipſo ei relictum eſt, in fideicommiſſum cadit: et id Diuus Marcus decreuit.

XIX. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

VBI pure fideicommiſſum datum eſt, ſi adiectum ſit, ROGO DES FILIO TVO, FACIASQVE VT AD EVM PERVENIAT: reſcriptum eſt, videri in id tempus dari, quo capere poteſt, id eſt, ſui iuris fiat. §. 1. TE ROGO LVCI TITI, HEREDITATEM MEAM CVM ATTIO PARTIARIS: ex Senatusconſulto Trebelliano in eum, cui reſtituta eſt hereditas, actiones competere Ariſto ait: quia pro hoc accipiendum ſit, ROGO HEREDITATEM ILLAM RESTITVAS, nec verba ſpectantur Senatusconſulti, ſed ſententia quibuscumque verbis: dum teſtator ſenſerit, vt hereditas ſua reſtituatur. §. 2. Qui in diſtrahendis conſeruandisue rebus hereditariis ſumtus factus eſt, imputari heredi debet.

XX. VLPIANVS libro decimo nono ad Sabinum:

SED et ſi ad tempus liberorum fuerit legatum relictum, et is vxore praegnante deceſſerit: ad heredem ſuum transferat legatum.

XXI. POMPONIVS libro vigeſimo ſecundo ad Sabinum:

HERES, cum debuerat quartam retinere, totam hereditatem reſtituit, nec cauit ſibi ſtipulatione propoſita: ſimilem eum eſſe Ariſto ait illis, qui retentiones, quas ſolas habent, omittunt: ſed poſſe eum rerum hereditariarum poſſeſſionem vel repetere, vel nanciſci, et aduerſus agentem doli mali exceptione vti poſſe eum, et debitoribus denuntiare, ne ſolueretur.

XXII. VLPIANVS libro quinto Diſputationum:

MVLIER, quae duobus filiis in poteſtate patris relictis alii nupſerat, poſteriorem maritum heredem inſtituit, eumque rogauit, liberis ſuis, poſt mortem patris eorum, hereditatem ſuam reſtituere, vel ei, qui eorum ſupereſſet: eisdem emancipatis a patre ſuo vitricus reſtituiſſe hereditatem dicebatur: mox alter ex filiis viuo patre deceſſiſſe. Quaerebatur, an is, qui ſupererat ex filiis, partem fratri ſuo reſtitutam petere poſſit, quaſi praemature datam? Scaeuola Diuum Marcum in auditorio de huiusmodi ſpecie iudicaſſe refert. Braſidas quidam Lacedaemonius, vir Praetorius, cum filiis ſuis ab vxore diuortio ſeparata, ſi, morte patris, ſui iuris fuiſſent effecti, fideicommiſſum relictum eſſet, eos emancipauerat: poſt emancipationem fideicommiſſum petebant: decreuiſſe igitur Diuum Marcum refert, fideicommiſſum eis repraeſtandum [1], intellecta matris voluntate: quae quia non crediderat patrem eos emancipaturum, diſtulerat in mortem eius fideicommiſſum, non dilatura id in mortalitatem, ſi eum emancipaturum ſperaſſet: ſecundum haec dicebam, et in propoſita quaeſtione decretum Diui Marci eſſe trahendum: et recte fideicommiſſum vtrisque ſolutum. §. 1. Non eſt dubitatum, cogi poſſe heredem inſtitutum adire et reſtituere hereditatem ſeruis, ſiue directa, ſiue fideicommiſſaria libertas eis data fuiſſet: cum aſpernari heres non deberet perſonam cogentis: habet enim hic quoque aditum: vt qui nondum petere fideicommiſſariam libertatem [2] poſſit, nec directam ſibi vindicare, propter ſpem tamen libertatis et hereditatis, aditum ad Praetorem et per ſe habeat. §. 2. Si heres poſt multum temporis reſtituat, dum praeſenti die fideicommiſſum ſit: deducta quarta reſtituet, fructus enim qui percepti ſunt, negligentia petentis, non iudicio defuncti percepti videntur. Alia cauſa eſt, ſi ſub conditione, vel in diem rogatus fuerit: tunc enim quod percipitur, ſummouet Falcidiam: ſi tantum fuerit, quantum quartam facit, et quartae fructus, nam fructus, qui medio tempore percepti ſunt, ex iudicio teſtantis percepti videntur. §. 3. Sed enim ſi quis rogetur reſtituere hereditatem, et vel ſerui deceſſerint, vel aliae res perierint: placet non cogi eum reddere, quod non habet: culpae plane reddere rationem: ſed eius quae dolo proxima eſt: et ita Neratius libro Reſpon-

1 *repraeſentandum*. 2 Ap. Hal. *libertatem* abeſt.

ſponſorum ſcribit. Sed et ſi, cum diſtrahere deberet, non fecit lata culpa, non leui, et rebus ſuis conſueta negligentia: huiusmodi rei rationem reddet. Sed et ſi aedes vſtae ſunt culpa eius, reddet rationem. Praeterea ſi qui partus extant, et partuum partus: quia in fructibus hi non habentur. Sed et ipſe, ſi quem ſumtum fecit in res hereditarias, detrahet. Quod ſi ſine facto eius, prolixitate [1] temporis aedes vſu adquiſitae ſint, aequiſſimum erit, nihil eum praeſtare, cum culpa careat. §. 4. Cum proponeretur quidam filiam ſuam heredem inſtituiſſe, et rogaſſe eam, vt ſi ſine liberis deceſſiſſet, hereditatem Titio reſtitueret, eaque dotem marito dediſſe certae quantitatis, mox decedens ſine liberis, heredem inſtituiſſe maritum ſuum, et quaereretur, an dos detrahi poſſit? dixi, non poſſe dici in euerſionem fideicommiſſi factum, quod et mulieris pudicitiae, et patris voto congruebat. Quare dicendum eſt, dotem decedere, ac ſi, quod ſuperfuiſſet, rogata eſſet reſtituere. Quod ſi tantos fructus ex hereditate mulier percepit, vt inde poterit doti ſatisfieri: dicendum eſt, potius fructibus hoc expenſum ferendum, quam fideicommiſſo. §. 5. Vt Trebelliano locus eſſet, non ſufficit de hereditate rogatum eſſe: ſed quaſi heredem rogari oportet. Denique ſi cui portio hereditatis fuerit legata, legari enim poſſe etiam portionem hereditatis, placet nobis, rogatusque fuerit hanc partem reſtituere: dubio procul non fiet reſtitutio ex Senatusconſulto: ideoque nec quarta retinetur.

XXIII. IVLIANVS libro trigeſimo nono Digeſtorum:

QVOTIES paterfamilias vnum vel duos heredes coheredibus ſuis reſtituere hereditatem iubet, intelligitur easdem partes in fideicommiſſis facere, quas in hereditate diſtribuenda fecerit. Sed ſi iubeantur hi, quibus fideicommiſſum datur, pecuniam numerare, atque ita fideicommiſſa recipere: ex quantitate pecuniae, quam dare iubentur, voluntas colligenda eſt patrisfamilias. Nam ſi ex diſparibus partibus heredes ſcripti aequas partes dare iubentur, propius eſt, vt viriles recipere debeant: ſi vero ſumma pecuniae dandae congruit portionibus, hereditarias portiones accipere debebunt.

XXIV. PAPINIANVS libro decimo quinto Quaeſtionum:

NONNVMQVAM autem ex voluntate varie reſcriptum et iudicatum eſt: videlicet ſi non ſub appellatione heredum, ſed propriis nominibus expreſſis fideicommiſſum relinquatur.

XXV. IVLIANVS libro trigeſimo nono Digeſtorum:

QVIDAM ita teſtamento ſcripſerat, A TE, HERES, PETO, FIDEIQVE TVAE COMMITTO, VT QVIDQVID EX HEREDITATE MEA AD TE PERVENERIT, FILIO MEO PRIMA QVAQVE DIE, AVT SI PRIVS QVID EI [2] ACCIDERIT, MATRI EIVS DES REDDAS. Quaeritur, cum antequam adeatur hereditas, puer deceſſerit: an fideicommiſſum matri debeatur? Reſpondi, ſi puer, antequam dies fideicommiſſi cedat, deceſſiſſet, fideicommiſſum translatum eſſe ad matrem: poſtea autem quam dies fideicommiſſi cedit, ſi deceſſerit, ad heredem pueri fideicommiſſum pertinere. Sed an ea voluntas fuit patrisfamilias, vt ſi ante reſtitutum fideicommiſſum puer deceſſiſſet, matri potius quam heredibus praeſtaretur: Praetor aeſtimabit ex perſona matris, et ex perſona heredis pueri. Marcellus: ſed teſtatoris voluntati congruum eſt, quandocumque puer deceſſerit, ſiue antequam dies fideicommiſſi cecidit, ſiue poſtea, ad matrem transferri fideicommiſſum, ſi non iam puer hoc acceperit: eoque iure vtimur. §. 1. Si ſeruo herede ſcripto, dominus rogatus eſt eidem ſeruo reſtituere hereditatem, cum liber eſſet: vtile fideicommiſſum eſt. §. 2. Si quis filium ſuum ex aſſe heredem inſtituit, et codicillis, quos poſt mortem filii aperiri iuſſit, fidei eius commiſit, vt, ſi ſine liberis deceſſerit, hereditatem ſuam ſorori ſuae reſtitueret: et filius, cum ſciret, quod in codicillis ſcriptum eſſet, Stichum ſeruum hereditarium teſtamento ſuo liberum eſſe iuſſit: heredes filii pretium eius ſerui ſorori defuncti praeſtare debent, libertate fauore ſui [3] ſeruata: hoc amplius, etſi ignoraſſet filius codicillos a patre factos, nihilo minus heredes eius pretium praeſtare debebunt, ne factum cuiusquam [4] alteri damnum adferat. §. 3. Sed et ſi ſeruus iſte a Sempronio heres inſtitutus ſit, eamque hereditatem, poſteaquam ex teſtamento fratris ad libertatem peruenerat, adierit, hereditatis quoque aeſtimationem heredes fratris ſorori eius praeſta-

1 Hal. inſerit *autem*. 2 *ea* loco *ei*. 3 *ſerui* loco *ſui*. 4 *eius* loco *cuiusquam*.

ſtare debent: qua, ſi manumiſſus non eſſet, iuſſu mulieris adire eam potuiſſet: ſi vero viuente filio Sempronius deceſſerit, hereditas in cauſa fideicommiſſi non deduceretur: quippe ab ipſo filio adire iuſſus hereditatem, ei adquireret.

XXVI. PAVLVS libro ſingulari de Senatusconſultis:

OMNIBVS ciuitatibus, quae ſub imperio populi Romani ſunt, reſtitui debere et poſſe hereditatem fideicommiſſam, Apronianum Senatusconſultum iubet. Sed et actiones in eas placuit ex Trebelliano transferri. Sed municipes ad eas admittuntur.

XXVII. IVLIANVS libro quadrageſimo Digeſtorum:

ITA tamen, vt his, quibus reſtituetur hereditas, actorem eligant, et ad agendum, et ad excipiendas actiones. §. 1. Si ſeruum hereditarium heres, qui coactus adierit, iuſſiſſet adire hereditatem ab alio eidem ſeruo relictam, et tunc hereditatem, quam ſuſpectam ſibi eſſe dixerat, reſtituerit: an etiam eam hereditatem, quae per ſeruum adquiſita eſſet, reſtituere deberet, quaeſitum eſt? Dixi, non magis hanc hereditatem in reſtitutionem venire, quam quod ſeruus hereditarius poſt aditam hereditatem ſtipulatus fuiſſet et per traditionem accepiſſet: aut fructus, qui ex rebus hereditariis percepti fuiſſent: vtique ſi nulla mora fideicommiſſo facta fuiſſet, ſed ſi quid ante aditam hereditatem ſeruus ſtipulatus fuiſſet, aut per traditionem accepiſſet, id reſtitui debebit, ſicut fructus ante aditam hereditatem in reſtitutionem venient. §. 2. Qui ſuſpectam ſibi hereditatem dicit, nullum commodum ex teſtamento conſequetur, quod habiturus non eſſet, ſi heres inſtitutus non fuiſſet, aut non adiiſſet: et ideo ſi pupillo ſubſtitutus fuerit, itaque, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, IDEM FILIO MEO HERES ESTO: hereditatem, quae ex ſubſtitutione [1] ad eum peruenerit, reſtituere cogendus erit, ſi vero detracto hoc articulo, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, ſubſtitutus ita fuerit, TITIVS FILIO MEO HERES ESTO: tum ſi ſolus patri heres extiterit, nihilo minus cogendus erit hereditatem pupilli reſtituere: ſi vero coheredem habuerit, retinebit pupilli hereditatem: quia potuit coherede adeunte, quamuis ipſe patris omiſiſſet hereditatem, ex ſubſtitutione adire. §. 3. Si pater filium, quem in poteſtate habebat, heredem ſcripſerit, et ab eo petierit, vt hereditatem Sempronio reſtitueret, isque ſuſpectam ſibi eſſe dicet: poterit ex Trebelliano Senatusconſulto hereditas reſtitui: quare etſi non inmiſcuerit ſe hereditati, nihilo minus actiones, quae ei, et in eum competebant, ad Sempronium tranſferentur. §. 4. A patre heres ſcriptus, et exheredato filio ſubſtitutus, ſi rogatus fuerit hereditatem, quae ad eum ex ſubſtitutione peruenerit, Titio reſtituere: cogendus non eſt viuo pupillo patris hereditatem adire: primum, quia ſub conditione fideicommiſſum datum eſt: deinde, quia non probe de hereditate viuentis pueri aget, mortuo autem pupillo, compelli debet hereditatem patris adire. §. 5. Quod ſi duo heredes a patre inſtituti fuerint, et vtriusque fideicommiſſum ſit, vt exheredati filii hereditatem reſtituerent, ſatis erit, vel vnum cogi adire: hoc enim facto etiam is, qui patris hereditatem non adit, filii hereditatem adire et reſtituere cogetur. §. 6. Quoties filius emancipatus bonorum poſſeſſionem contra tabulas accipit, nulla ratio eſt compellendi heredis ad reſtituendam hereditatem: et ſicut neque legata, neque fideicommiſſa cetera praeſtare cogitur, ita ne ad reſtitutionem quidem hereditatis compelli debet. Marcellus: plane non eſt compellendus adire, ſi iam filius bonorum accepit poſſeſſionem: ne intercidat fideicommiſſum, mortuo herede inſtituto, et omiſſa a filio bonorum poſſeſſione. §. 7. Qui ex Trebelliano Senatusconſulto hereditatem reſtituit, ſiue petat a debitoribus hereditariis, ſiue ab eo petatur: exceptione reſtitutae hereditatis adiuuari, vel ſummoueri poteſt: actiones autem fideicommiſſario competunt: quas habuit heres eo tempore, quo fideicommiſſum reſtituebat. Marcellus: ſed eas quoque actiones, quae ſub conditione erant, et quarum dies eo tempore non ceſſerat, fideicommiſſario competere placet. Sed antequam reſtitueretur hereditas, exceptione aliqua heres adiuuandus non eſt: cum hoc minus ex cauſa fideicommiſſi reſtituturus. §. 8. Trebellianum Senatusconſultum locum habet, quoties quis ſuam hereditatem, vel totam, vel pro parte fidei heredis committit. §. 9. Quare ſi Maeuius te heredem inſtituerit et rogauerit, vt (hereditatem Titii reſtituas, tuque) hereditatem Maeuii adieris:

1 Ap. Hal. *ex ſubſtitutione* abſunt.

ris: perinde a te fideicommissum petetur, ac si fundum, qui tibi a Titio legatus esset, restituere rogatus fuisses: ideoque et si suspectam Maeuii hereditatem dixeris, cogi te non oportet eam adire. §. 10. Quod si Maeuius te rogauerit, et suam hereditatem et Titianam restituere, tuque sponte adieris hereditatem: vteris legis Falcidiae commodo, et partem quartam Maeuianae hereditatis retinebis, dimidiam et quartam ex fideicommisso restitues, nec intererit, eidem vtramque hereditatem, an alii Maeuianam, alii Titianam rogatus fueris restituere, sed si suspectam Maeuianam hereditatem dixeris, cogeris eam adire, et restituere ei, cui rogatus fueris: is autem, cui Titianam hereditatem restituere rogatus fueris, non poterit te compellere ad adeundum. §. 11. Si ex Trebelliano hereditatem restituit heres, et fructus praediorum [1] retinet, vel ipsa praedia, siue etiam debitor eius, qui testamentum fecit, fuerit: necessarium est, actionem aduersus eum fideicommissario dari. Marcellus: hoc idem necessario faciendum est, cum parte hereditatis restituta, familiae erciscundae iudicium inter eum, qui restituit hereditatem, et qui receperit, accipietur. §. 12. Qui rogatus est emancipato filio restituere hereditatem, cogi debet adire, et restituere: quamuis filius contra tabulas bonorum possessionem accipere possit. §. 13. Si patronus ex parte debita heres institutus, et rogatus restituere hereditatem, suspectam sibi esse dicat: puto rectius facturum Praetorem, si coegerit eum adire hereditatem et restituere: quamuis possit mutata voluntate eam partem hereditatis retinere. §. 14. Si praeceptis quibusdam rebus rogatus sit restituere hereditatem, et coactus eam adierit, an praecipere debeat? Respondi, eum qui iussu Praetoris adit hereditatem, omni commodo prohiberi debere. §. 15. Sed si eidem legatum esset sub hac conditione, si heres non esset, et suspectam sibi hereditatem dicat: non aliter cogendus est adire, quam vt legata, quae sub conditione, si heres non esset, data erant, restituantur: non quidem a coheredibus, ne onerentur; sed ab eo cui restituta fuerit hereditas: nam sicut explendae fidei gratia cogendus est adire hereditatem, ita ob idipsum damno adfici non debet. §. 16. Heres ex asse erat instituta consobrina mea, et eius fidei commissum, vt partem dimidiam hereditatis statim Publio Maeuio restitueret, alteram partem, cum ipsa moreretur, eidem Publio Maeuio: praeterea alia aliis legata data sunt [2]: Maeuius partem dimidiam hereditatis statim percepit, et cauit, quod amplius quam per legem Falcidiam liceret, cepisset, redditu iri: sed et ceteri legata solida acceperant, et similiter de restituendo, quod amplius percepissent, cauerunt: mortua consobrina mea Publius Maeuius desiderat sibi alteram partem hereditatis cum fructibus restitui. Quaero itaque, quantum ei restituere debeam: vtrum quod supra quadrantem bonorum penes consobrinam meam remanserat, nec amplius quicquam: an, et ab aliis, quibus legata soluta sunt, repetere quid debeam, et quantum? Item quaero, si quod ab his ex stipulatione percepero, et quod apud consobrinam meam supra quadrantem remanserat, non efficiet partem dimidiam hereditatis: an ex incremento, et fructibus eius summae, quae supra quadrantem bonorum, penes consobrinam meam remansit, supplere ei debeam dumtaxat, ne partem dimidiam hereditatis quantitas, quae restitueretur, excedat? an vero, sicut Publius Maeuius desiderat, quidquid seposito quadrante bonorum, eius quadrantis fructibus perceptum est, restitui ei debet? Respondi, quod supra quadrantem penes consobrinam tuam remansit, si adiectis fructibus quantitatem partis dimidiae hereditatis, quae mortis tempore fuit, non minuet, totum Publio Maeuio restituendum. Nec ex stipulatione ab his, quibus legata soluta sunt, repeti quicquam potest. Si vero fructus quantitatem partis dimidiae exuberant, quadranti tuo et fructibus eius accedet, si vero fructus eius partis, quae supra quadrantem, apud consobrinam tuam remanserat, non implent quantitatem partis dimidiae bonorum: ex stipulatione agi poterit. In summa, ratio ita ponenda est, vt cum omni modo quadrantem excedit fructus, si in tantum excreuerit, vt quantitatem partis dimidiae bonorum excedat: etiam id quod excesserit, retineas. §. 17. Qui suos seruos rogatus est manumittere, et iisdem hereditatem restituere: detracto pretio seruorum hereditatem restituere debebit.

XXVIII.

1 *cum praedio* loco *praediorum*. 2 Ap. Hal. *sunt* abest.

stare debent: qua, si manumissus non esset, iussu mulieris adire eam potuisset: si vero viuente filio Sempronius decesserit, hereditas in causa fideicommissi non deduceretur: quippe ab ipso filio adire iussus hereditatem, ei adquireret.

XXVI. PAVLVS libro singulari de Senatusconsultis:

OMNIBVS ciuitatibus, quae sub imperio populi Romani sunt, restitui debere et posse hereditatem fideicommissam, Apronianum Senatusconsultum iubet. Sed et actiones in eas placuit ex Trebelliano transferri. Sed municipes ad eas admittuntur.

XXVII. IVLIANVS libro quadragesimo Digestorum:

ITA tamen, vt his, quibus restituetur hereditas, actorem eligant, et ad agendum, et ad excipiendas actiones. §. 1. Si seruum hereditarium heres, qui coactus adierit, iussisset adire hereditatem ab alio eidem seruo relictam, et tunc hereditatem, quam suspectam sibi esse dixerat, restituerit: an etiam eam hereditatem, quae per seruum adquisita esset, restituere deberet, quaesitum est? Dixi, non magis hanc hereditatem in restitutionem venire, quam quod seruus hereditarius post aditam hereditatem stipulatus fuisset et per traditionem accepisset: aut fructus, qui ex rebus hereditariis percepti fuissent: vtique si nulla mora fideicommisso facta fuisset, sed si quid ante aditam hereditatem seruus stipulatus fuisset, aut per traditionem accepisset, id restitui debebit, sicut fructus ante aditam hereditatem in restitutionem venient. §. 2. Qui suspectam sibi hereditatem dicit, nullum commodum ex testamento consequetur, quod habiturus non esset, si heres institutus non fuisset, aut non adiisset: et ideo si pupillo substitutus fuerit, itaque, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, IDEM FILIO MEO HERES ESTO: hereditatem, quae ex substitutione [1] ad eum peruenerit, restituere cogendus erit, si vero detracto hoc articulo, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, substitutus ita fuerit, TITIVS FILIO MEO HERES ESTO: tum si solus patri heres extiterit, nihilo minus cogendus erit hereditatem pupilli restituere: si vero coheredem habuerit, retinebit pupilli hereditatem: quia potuit coherede adeunte, quamuis ipse patris omisisset hereditatem, ex substitutione adire. §. 3. Si pater filium, quem in potestate habebat, heredem scripserit, et ab eo petierit, vt hereditatem Sempronio restitueret, isque suspectam sibi esse dicet: poterit ex Trebelliano Senatusconsulto hereditas restitui: quare etsi non inmiscuerit se hereditati, nihilo minus actiones, quae ei, et in eum competebant, ad Sempronium transferentur. §. 4. A patre heres scriptus, et exheredato filio substitutus, si rogatus fuerit hereditatem, quae ad eum ex substitutione peruenerit, Titio restituere: cogendus non est viuo pupillo patris hereditatem adire: primum, quia sub conditione fideicommissum datum est: deinde, quia non probe de hereditate viuentis pueri aget, mortuo autem pupillo, compelli debet hereditatem patris adire. §. 5. Quod si duo heredes a patre instituti fuerint, et vtriusque fideicommissum sit, vt exheredati filii hereditatem restituerent, satis erit, vel vnum cogi adire: hoc enim facto etiam is, qui patris hereditatem non adit, filii hereditatem adire et restituere cogetur. §. 6. Quoties filius emancipatus bonorum possessionem contra tabulas accipit, nulla ratio est compellendi heredis ad restituendam hereditatem: et sicut neque legata, neque fideicommissa cetera praestare cogitur, ita ne ad restitutionem quidem hereditatis compelli debet. Marcellus: plane non est compellendus adire, si iam filius bonorum accepit possessionem: ne intercidat fideicommissum, mortuo herede instituto, et omissa a filio bonorum possessione. §. 7. Qui ex Trebelliano Senatusconsulto hereditatem restituit, siue petat a debitoribus hereditariis, siue ab eo petatur: exceptione restitutae hereditatis adiuuari, vel summoueri potest: actiones autem fideicommissario competunt: quas habuit heres eo tempore, quo fideicommissum restituebat. Marcellus: sed eas quoque actiones, quae sub conditione erant, et quarum dies eo tempore non cesserat, fideicommissario competere placet. Sed antequam restitueretur hereditas, exceptione aliqua heres adiuuandus non est: cum hoc minus ex causa fideicommissi restiturus. §. 8. Trebellianum Senatusconsultum locum habet, quoties quis suam hereditatem, vel totam, vel pro parte fidei heredis committit. §. 9. Quare si Maeuius te heredem instituerit et rogauerit, vt (hereditatem Titii restituas, tuque) hereditatem Maeuii adieris:

1 Ap. Hal. *ex substitutione* absunt.

ris: perinde a te fideicommissum petetur, ac si fundum, qui tibi a Titio legatus esset, restituere rogatus fuisses: ideoque et si suspectam Maeuii hereditatem dixeris, cogi te non oportet eam adire. §. 10. Quod si Maeuius te rogauerit, et suam hereditatem et Titianam restituere, tuque sponte adieris hereditatem: vteris legis Falcidiae commodo, et partem quartam Maeuianae hereditatis retinebis, dimidiam et quartam ex fideicommisso restitues, nec intererit, eidem vtramque hereditatem, an alii Maeuianam, alii Titianam rogatus fueris restituere, sed si suspectam Maeuianam hereditatem dixeris, cogeris eam adire, et restituere ei, cui rogatus fueris: is autem, cui Titianam hereditatem restituere rogatus fueris, non poterit te compellere ad adeundum. §. 11. Si ex Trebelliano hereditatem restituit heres, et fructus praediorum [1] retinet, vel ipsa praedia, siue etiam debitor eius, qui testamentum fecit, fuerit: necessarium est, actionem aduersus eum fideicommissario dari. Marcellus: hoc idem necessario faciendum est, cum parte hereditatis restituta, familiae erciscundae iudicium inter eum, qui restituit hereditatem, et qui receperit, accipietur. §. 12. Qui rogatus est emancipato filio restituere hereditatem, cogi debet adire, et restituere: quamuis filius contra tabulas bonorum possessionem accipere possit. §. 13. Si patronus ex parte debita heres institutus, et rogatus restituere hereditatem, suspectam sibi esse dicat: puto rectius facturum Praetorem, si coegerit eum adire hereditatem et restituere: quamuis possit mutata voluntate eam partem hereditatis retinere. §. 14. Si praeceptis quibusdam rebus rogatus sit restituere hereditatem, et coactus eam adierit, an praecipere debeat? Respondi, eum qui iussu Praetoris adit hereditatem, omni commodo prohiberi debere. §. 15. Sed si eidem legatum esset sub hac conditione, si heres non esset, et suspectam sibi hereditatem dicat: non aliter cogendus est adire, quam vt legata, quae sub conditione, si heres non esset, data erant, restituantur: non quidem a coheredibus, ne onerentur: sed ab eo cui restituta fuerit hereditas: nam sicut explendae fidei gratia cogendus est adire hereditatem, ita ob idipsum damno adfici non debet. §. 16. Heres ex asse erat instituta consobrina mea, et eius fidei commissum, vt partem dimidiam hereditatis statim Publio Maeuio restitueret, alteram partem, cum ipsa moreretur, eidem Publio Maeuio: praeterea alia aliis legata data sunt [2]: Maeuius partem dimidiam hereditatis statim percepit, et cauit, quod amplius quam per legem Falcidiam liceret, cepisset, redditu iri: sed et ceteri legata solida acceperant, et similiter de restituendo, quod amplius percepissent, cauerunt: mortua consobrina mea Publius Maeuius desiderat sibi alteram partem hereditatis cum fructibus restitui. Quaero itaque, quantum ei restituere debeam: vtrum quod supra quadrantem bonorum penes consobrinam meam remanserat, nec amplius quicquam: an, et ab aliis, quibus legata soluta sunt, repetere quid debeam, et quantum? Item quaero, si quod ab his ex stipulatione percepero, et quod apud consobrinam meam supra quadrantem remanserat, non efficiet partem dimidiam hereditatis: an ex incremento, et fructibus eius summae, quae supra quadrantem bonorum, penes consobrinam meam remansit, supplere ei debeam dumtaxat, ne partem dimidiam hereditatis quantitas, quae restitueretur, excedat? an vero, sicut Publius Maeuius desiderat, quidquid seposito quadrante bonorum, eius quadrantis fructibus perceptum est, restitui ei debet? Respondi, quod supra quadrantem penes consobrinam tuam remansit, si adiectis fructibus quantitatem partis dimidiae hereditatis, quae mortis tempore fuit, non minuet, totum Publio Maeuio restituendum. Nec ex stipulatione ab his, quibus legata soluta sunt, repeti quicquam potest. Si vero fructus quantitatem partis dimidiae exuberant, quadranti tuo et fructibus eius accedet, si vero fructus eius partis, quae supra quadrantem, apud consobrinam tuam remanserat, non impleant quantitatem partis dimidiae bonorum: ex stipulatione agi poterit. In summa, ratio ita ponenda est, vt cum omni modo quadrantem excedit fructus, si in tantum excreuerit, vt quantitatem partis dimidiae bonorum excedat: etiam id quod excesserit, retineas. §. 17. Qui suos seruos rogatus est manumittere, et iisdem hereditatem restituere: detracto pretio seruorum hereditatem restituere debebit.

XXVIII.

1 *cum praedio* loco *praediorum*. 2 Ap. Hal. *sunt* abest.

ſtare debent: qua, ſi manumiſſus non eſſet, iuſſu mulieris adire eam potuiſſet: ſi vero viuente filio Sempronius deceſſerit, hereditas in cauſa fideicommiſſi non deduceretur: quippe ab ipſo filio adire iuſſus hereditatem, ei adquireret.

XXVI. PAVLVS libro ſingulari de Senatusconſultis:

OMNIBVS ciuitatibus, quae ſub imperio populi Romani ſunt, reſtitui debere et poſſe hereditatem fideicommiſſam, Apronianum Senatusconſultum iubet. Sed et actiones in eas placuit ex Trebelliano transferri. Sed municipes ad eas admittuntur.

XXVII. IVLIANVS libro quadrageſimo Digeſtorum:

ITA tamen, vt his, quibus reſtituetur hereditas, actorem eligant, et ad agendum, et ad excipiendas actiones. §. 1. Si ſeruum hereditarium heres, qui coactus adierit, iuſſiſſet adire hereditatem ab alio eidem ſeruo relictam, et tunc hereditatem, quam ſuſpectam ſibi eſſe dixerat, reſtituerit: an etiam eam hereditatem, quae per ſeruum adquiſita eſſet, reſtituere deberet, quaeſitum eſt? Dixi, non magis hanc hereditatem in reſtitutionem venire, quam quod ſeruus hereditarius poſt aditam hereditatem ſtipulatus fuiſſet et per traditionem accepiſſet: aut fructus, qui ex rebus hereditariis percepti fuiſſent: vtique ſi nulla mora fideicommiſſo facta fuiſſet, ſed ſi quid ante aditam hereditatem ſeruus ſtipulatus fuiſſet, aut per traditionem accepiſſet, id reſtitui debebit, ſicut fructus ante aditam hereditatem in reſtitutionem veniunt. §. 2. Qui ſuſpectam ſibi hereditatem dicit, nullum commodum ex teſtamento conſequetur, quod habiturus non eſſet, ſi heres inſtitutus non fuiſſet, aut non adiiſſet: et ideo ſi pupillo ſubſtitutus fuerit, itaque, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, IDEM FILIO MEO HERES ESTO: hereditatem, quae ex ſubſtitutione [1] ad eum peruenerit, reſtituere cogendus erit, ſi vero detracto hoc articulo, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, ſubſtitutus ita fuerit, TITIVS FILIO MEO HERES ESTO: tum ſi ſolus patri heres extiterit, nihilo minus cogendus erit hereditatem pupilli reſtituere: ſi vero coheredem habuerit, retinebit pupilli hereditatem: quia potuit coherede adeunte, quamuis ipſe patris omiſiſſet hereditatem, ex ſubſtitutione adire. §. 3. Si pater filium, quem in poteſtate habebat, heredem ſcripſerit, et ab eo petierit, vt hereditatem Sempronio reſtitueret, isque ſuſpectam ſibi eſſe dicet: poterit ex Trebelliano Senatusconſulto hereditas reſtitui: quare etſi non immiſcuerit ſe hereditati, nihilo minus actiones, quae ei, et in eum competebant, ad Sempronium transferentur. §. 4. A patre heres ſcriptus, et exheredato filio ſubſtitutus, ſi rogatus fuerit hereditatem, quae ad eum ex ſubſtitutione peruenerit, Titio reſtituere: cogendus non eſt viuo pupillo patris hereditatem adire: primum, quia ſub conditione fideicommiſſum datum eſt: deinde, quia non probe de hereditate viuentis pueri aget, mortuo autem pupillo, compelli debet hereditatem patris adire. §. 5. Quod ſi duo heredes a patre inſtituti fuerint, et vtriusque fideicommiſſum ſit, vt exheredati filii hereditatem reſtituerent, ſatis erit, vel vnum cogi adire: hoc enim facto etiam is, qui patris hereditatem non adit, filii hereditatem adire et reſtituere cogetur. §. 6. Quoties filius emancipatus bonorum poſſeſſionem contra tabulas accipit, nulla ratio eſt compellendi heredis ad reſtituendam hereditatem: et ſicut neque legata, neque fideicommiſſa cetera praeſtare cogitur, ita ne ad reſtitutionem quidem hereditatis compelli debet. Marcellus: plane non eſt compellendus adire, ſi iam filius bonorum accepit poſſeſſionem: ne intercidat fideicommiſſum, mortuo herede inſtituto, et omiſſa a filio bonorum poſſeſſione. §. 7. Qui ex Trebelliano Senatusconſulto hereditatem reſtituit, ſiue petat a debitoribus hereditariis, ſiue ab eo petatur: exceptione reſtitutae hereditatis adiuuari, vel ſummoueri poteſt: actiones autem fideicommiſſario competunt: quas habuit heres eo tempore, quo fideicommiſſum reſtituebat. Marcellus: ſed eas quoque actiones, quae ſub conditione erant, et quarum dies eo tempore non ceſſerat, fideicommiſſario competere placet. Sed antequam reſtitueretur hereditas, exceptione aliqua heres adiuuandus non eſt: cum hoc minus ex cauſa fideicommiſſi reſtituturus. §. 8. Trebellianum Senatusconſultum locum habet, quoties quis ſuam hereditatem, vel totam, vel pro parte fidei heredis committit. §. 9. Quare ſi Maeuius te heredem inſtituerit et rogauerit, vt (hereditatem Titii reſtituas, tuque) hereditatem Maeuii adieris:

1 Ap. Hal. *ex ſubſtitutione* abſunt.

ris: perinde a te fideicommissum petetur, ac si fundum, qui tibi a Titio legatus esset, restituere rogatus fuisses: ideoque et si suspectam Maeuii hereditatem dixeris, cogi te non oportet eam adire. §. 10. Quod si Maeuius te rogauerit, et suam hereditatem et Titianam restituere, tuque sponte adieris hereditatem: vteris legis Falcidiae commodo, et partem quartam Maeuianae hereditatis retinebis, dimidiam et quartam ex fideicommisso restitues, nec intererit, eidem vtramque hereditatem, an alii Maeuianam, alii Titianam rogatus fueris restituere, sed si suspectam Maeuianam hereditatem dixeris, cogeris eam adire, et restituere ei, cui rogatus fueris: is autem, cui Titianam hereditatem restituere rogatus fueris, non poterit te compellere ad adeundum. §. 11. Si ex Trebelliano hereditatem restituit heres, et fructus praediorum [1] retinet, vel ipsa praedia, siue etiam debitor eius, qui testamentum fecit, fuerit: necessarium est, actionem aduersus eum fideicommissario dari. Marcellus: hoc idem necessario faciendum est, cum parte hereditatis restituta, familiae erciscundae iudicium inter eum, qui restituit hereditatem, et qui receperit, accipietur. §. 12. Qui rogatus est emancipato filio restituere hereditatem, cogi debet adire, et restituere: quamuis filius contra tabulas bonorum possessionem accipere possit. §. 13. Si patronus ex parte debita heres institutus, et rogatus restituere hereditatem, suspectam sibi esse dicat: puto rectius facturum Praetorem, si coegerit eum adire hereditatem et restituere: quamuis possit mutata voluntate eam partem hereditatis retinere. §. 14. Si praeceptis quibusdam rebus rogatus sit restituere hereditatem, et coactus eam adierit, an praecipere debeat? Respondi, eum qui iussu Praetoris adit hereditatem, omni commodo prohiberi debere. §. 15. Sed si eidem legatum esset sub hac conditione, si heres non esset, et suspectam sibi hereditatem dicat: non aliter cogendus est adire, quam vt legata, quae sub conditione, si heres non esset, data erant, restituantur: non quidem a coheredibus, ne onerentur: sed ab eo cui restituta fuerit hereditas: nam sicut explendae fidei gratia cogendus est adire hereditatem, ita ob idipsum damno adfici non debet. §. 16. Heres ex asse erat instituta consobrina mea, et eius fidei commissum, vt partem dimidiam hereditatis statim Publio Maeuio restitueret, alteram partem, cum ipsa moreretur, eidem Publio Maeuio: praeterea alia aliis legata data sunt [2]: Maeuius partem dimidiam hereditatis statim percepit, et cauit, quod amplius quam per legem Falcidiam liceret, cepisset, redditu iri: sed et ceteri legata solida acceperant, et similiter de restituendo, quod amplius percepissent, cauerunt: mortua consobrina mea Publius Maeuius desiderat sibi alteram partem hereditatis cum fructibus restitui. Quaero itaque, quantum ei restituere debeam: vtrum quod supra quadrantem bonorum penes consobrinam meam remanserat, nec amplius quicquam: an, et ab aliis, quibus legata soluta sunt, repetere quid debeam, et quantum? Item quaero, si quod ab his ex stipulatione percepero, et quod apud consobrinam meam supra quadrantem remanserat, non efficiet partem dimidiam hereditatis: an ex incremento, et fructibus eius summae, quae supra quadrantem bonorum, penes consobrinam meam remansit, supplere ei debeam dumtaxat, ne partem dimidiam hereditatis quantitas, quae restitueretur, excedat? an vero, sicut Publius Maeuius desiderat, quidquid seposito quadrante bonorum, eius quadrantis fructibus perceptum est, restitui ei debet? Respondi, quod supra quadrantem penes consobrinam tuam remansit, si adiectis fructibus quantitatem partis dimidiae hereditatis, quae mortis tempore fuit, non minuet, totum Publio Maeuio restituendum. Nec ex stipulatione ab his, quibus legata soluta sunt, repeti quicquam potest. Si vero fructus quantitatem partis dimidiae exuberant, quadranti tuo et fructibus eius accedet, si vero fructus eius partis, quae supra quadrantem, apud consobrinam tuam remanserat, non implent quantitatem partis dimidiae bonorum: ex stipulatione agi poterit. In summa, ratio ita ponenda est, vt cum omni modo quadrantem excedit fructus, si in tantum excreuerit, vt quantitatem partis dimidiae bonorum excedat: etiam id quod excesserit, retineas. §. 17. Qui suos seruos rogatus est manumittere, et iisdem hereditatem restituere: detracto pretio seruorum hereditatem restituere debebit.

XXVIII.

1 *cum praedio* loco *praediorum*. 2 Ap. Hal. *sunt* abest.

ſtare debent: qua, ſi manumiſſus non eſſet, iuſſu mulieris adire eam potuiſſet: ſi vero viuente filio Sempronius deceſſerit, hereditas in cauſa fideicommiſſi non deduceretur: quippe ab ipſo filio adire iuſſus hereditatem, ei adquireret.

XXVI. PAVLVS libro ſingulari de Senatusconſultis:

OMNIBVS ciuitatibus, quae ſub imperio populi Romani ſunt, reſtitui debere et poſſe hereditatem fideicommiſſam, Apronianum Senatusconſultum iubet. Sed et actiones in eas placuit ex Trebelliano transferri. Sed municipes ad eas admittuntur.

XXVII. IVLIANVS libro quadrageſimo Digeſtorum:

ITA tamen, vt his, quibus reſtituetur hereditas, actorem eligant, et ad agendum, et ad excipiendas actiones. §. 1. Si ſeruum hereditarium heres, qui coactus adierit, iuſſiſſet adire hereditatem ab alio eidem ſeruo relictam, et tunc hereditatem, quam ſuſpectam ſibi eſſe dixerat, reſtituerit: an etiam eam hereditatem, quae per ſeruum adquiſita eſſet, reſtituere deberet, quaeſitum eſt? Dixi, non magis hanc hereditatem in reſtitutionem venire, quam quod ſeruus hereditarius poſt aditam hereditatem ſtipulatus fuiſſet et per traditionem accepiſſet: aut fructus, qui ex rebus hereditariis percepti fuiſſent: vtique ſi nulla mora fideicommiſſo facta fuiſſet, ſed ſi quid ante aditam hereditatem ſeruus ſtipulatus fuiſſet, aut per traditionem accepiſſet, id reſtitui debebit, ſicut fructus ante aditam hereditatem in reſtitutionem venient. §. 2. Qui ſuſpectam ſibi hereditatem dicit, nullum commodum ex teſtamento conſequetur, quod habiturus non eſſet, ſi heres inſtitutus non fuiſſet, aut non adiiſſet: et ideo ſi pupillo ſubſtitutus fuerit, itaque, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, IDEM FILIO MEO HERES ESTO: hereditatem, quae ex ſubſtitutione [1] ad eum peruenerit, reſtituere cogendus erit, ſi vero detracto hoc articulo, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, ſubſtitutus ita fuerit, TITIVS FILIO MEO HERES ESTO: tum ſi ſolus patri heres extiterit, nihilo minus cogendus erit hereditatem pupilli reſtituere: ſi vero coheredem habuerit, retinebit pupilli hereditatem: quia potuit coherede adeunte, quamuis ipſe patris omiſiſſet hereditatem, ex ſubſtitutione adire. §. 3. Si pater filium, quem in poteſtate habebat, heredem ſcripſerit, et ab eo petierit, vt hereditatem Sempronio reſtitueret, isque ſuſpectam ſibi eſſe dicet: poterit ex Trebelliano Senatusconſulto hereditas reſtitui: quare etſi non immiſcuerit ſe hereditati, nihilo minus actiones, quae ei, et in eum competebant, ad Sempronium tranſferentur. §. 4. A patre heres ſcriptus, et exheredato filio ſubſtitutus, ſi rogatus fuerit hereditatem, quae ad eum ex ſubſtitutione peruenerit, Titio reſtituere: cogendus non eſt viuo pupillo patris hereditatem adire: primum, quia ſub conditione fideicommiſſum datum eſt: deinde, quia non probe de hereditate viuentis pueri aget, mortuo autem pupillo, compelli debet hereditatem patris adire. §. 5. Quod ſi duo heredes a patre inſtituti fuerint, et vtriusque fideicommiſſum ſit, vt exheredati filii hereditatem reſtituerent, ſatis erit, vel vnum cogi adire: hoc enim facto etiam is, qui patris hereditatem non adit, filii hereditatem adire et reſtituere cogetur. §. 6. Quoties filius emancipatus bonorum poſſeſſionem contra tabulas accipit, nulla ratio eſt compellendi heredis ad reſtituendam hereditatem: et ſicut neque legata, neque fideicommiſſa cetera praeſtare cogitur, ita ne ad reſtitutionem quidem hereditatis compelli debet. Marcellus: plane non eſt compellendus adire, ſi iam filius bonorum accepit poſſeſſionem: ne intercidat fideicommiſſum, mortuo herede inſtituto, et omiſſa a filio bonorum poſſeſſione. §. 7. Qui ex Trebelliano Senatusconſulto hereditatem reſtituit, ſiue petat a debitoribus hereditariis, ſiue ab eo petatur: exceptione reſtitutae hereditatis adiuuari, vel ſummoueri poteſt: actiones autem fideicommiſſario competunt: quas habuit heres eo tempore, quo fideicommiſſum reſtituebat. Marcellus: ſed eas quoque actiones, quae ſub conditione erant, et quarum dies eo tempore non ceſſerat, fideicommiſſario competere placet. Sed antequam reſtitueretur hereditas, exceptione aliqua heres adiuuandus non eſt: cum hoc minus ex cauſa fideicommiſſi reſtiturus. §. 8. Trebellianum Senatusconſultum locum habet, quoties quis ſuam hereditatem, vel totam, vel pro parte fidei heredis committit. §. 9. Quare ſi Maeuius te heredem inſtituerit et rogauerit, vt (hereditatem Titii reſtituas, tuque) hereditatem Maeuii adieris:

1 Ap. Hal. *ex ſubſtitutione* abſunt.

ris: perinde a te fideicommissum petetur, ac si fundum, qui tibi a Titio legatus esset, restituere rogatus fuisses: ideoque et si suspectam Maeuii hereditatem dixeris, cogi te non oportet eam adire. §. 10. Quod si Maeuius te rogauerit, et suam hereditatem et Titianam restituere, tuque sponte adieris hereditatem: vteris legis Falcidiae commodo, et partem quartam Maeuianae hereditatis retinebis, dimidiam et quartam ex fideicommisso restitues, nec intererit, eidem vtramque hereditatem, an alii Maeuianam, alii Titianam rogatus fueris restituere, sed si suspectam Maeuianam hereditatem dixeris, cogeris eam adire, et restituere ei, cui rogatus fueris: is autem, cui Titianam hereditatem restituere rogatus fueris, non poterit te compellere ad adeundum. §. 11. Si ex Trebelliano hereditatem restituit heres, et fructus praediorum [1] retinet, vel ipsa praedia, siue etiam debitor eius, qui testamentum fecit, fuerit: necessarium est, actionem aduersus eum fideicommissario dari, Marcellus: hoc idem necessario faciendum est, cum parte hereditatis restituta, familiae erciscundae iudicium inter eum, qui restituit hereditatem, et qui receperit, accipietur. §. 12. Qui rogatus est emancipato filio restituere hereditatem, cogi debet adire, et restituere: quamuis filius contra tabulas bonorum possessionem accipere possit. §. 13. Si patronus ex parte debita heres institutus, et rogatus restituere hereditatem, suspectam sibi esse dicat: puto rectius facturum Praetorem, si coegerit eum adire hereditatem et restituere: quamuis possit mutata voluntate eam partem hereditatis retinere. §. 14. Si praeceptis quibusdam rebus rogatus sit restituere hereditatem, et coactus eam adierit, an praecipere debeat? Respondi, eum qui iussu Praetoris adit hereditatem, omni commodo prohiberi debere. §. 15. Sed si eidem legatum esset sub hac conditione, si heres non esset, et suspectam sibi hereditatem dicat: non aliter cogendus est adire, quam vt legata, quae sub conditione, si heres non esset, data erant, restituantur: non quidem a coheredibus, ne onerentur; sed ab eo cui restituta fuerit hereditas: nam sicut explendae fidei gratia cogendus est adire hereditatem, ita ob idipsum damno adfici non debet. §. 16. Heres ex asse erat instituta consobrina mea, et eius fidei commissum, vt partem dimidiam hereditatis statim Publio Maeuio restitueret, alteram partem, cum ipsa moreretur, eidem Publio Maeuio: praeterea alia aliis legata data sunt [2]: Maeuius partem dimidiam hereditatis statim percepit, et cauit, quod amplius quam per legem Falcidiam liceret, cepisset, redditu iri: sed et ceteri legata solida acceperant, et similiter de restituendo, quod amplius percepissent, cauerunt: mortua consobrina mea Publius Maeuius desiderat sibi alteram partem hereditatis cum fructibus restitui. Quaero itaque, quantum ei restituere debeam: vtrum quod supra quadrantem bonorum penes consobrinam meam remanserat, nec amplius quicquam: an, et ab aliis, quibus legata soluta sunt, repetere quid debeam, et quantum? Item quaero, si quod ab his ex stipulatione percepero, et quod apud consobrinam meam supra quadrantem remanserat, non efficiet partem dimidiam hereditatis: an ex incremento, et fructibus eius summae, quae supra quadrantem bonorum, penes consobrinam meam remansit, supplere ei debeam dumtaxat, ne partem dimidiam hereditatis quantitas, quae restitueretur, excedat? an vero, sicut Publius Maeuius desiderat, quidquid seposito quadrante bonorum, eius quadrantis fructibus perceptum est, restitui ei debet? Respondi, quod supra quadrantem penes consobrinam tuam remansit, si adiectis fructibus quantitatem partis dimidiae hereditatis, quae mortis tempore fuit, non minuet, totum Publio Maeuio restituendum. Nec ex stipulatione ab his, quibus legata soluta sunt, repeti quicquam potest. Si vero fructus quantitatem partis dimidiae exuberant, quadranti tuo et fructibus eius accedet, si vero fructus eius partis, quae supra quadrantem, apud consobrinam tuam remanserat, non implent quantitatem partis dimidiae bonorum: ex stipulatione agi poterit. In summa, ratio ita ponenda est, vt cum omni modo quadrantem excedit fructus, si in tantum excreuerit, vt quantitatem partis dimidiae bonorum excedat: etiam id quod excesserit, retineas. §. 17. Qui suos seruos rogatus est manumittere, et iisdem hereditatem restituere: detracto pretio seruorum hereditatem restituere debebit.

XXVIII.

1 *cum praedio* loco *praediorum*. 2 Ap. Hal. *sunt* abest.

XXVIII. AFRICANVS libro sexto Quaestionum:

Ex asse heres institutus, partem hereditatis mihi pure, (tibi) sub conditione restituere rogatus, cum suspectam diceret, postulante me adit, et mihi totam ex Senatusconsulto restituit: quandoque conditio extiterit, an fructus partis suae restituere tibi debeam, non immerito dubitabatur. Et plerisque placet, non esse eos praestandos: quia nec ab herede praestarentur, si sua sponte adisset: sufficiat autem, ius tuum tibi integrum conseruari, non etiam meliorem conditionem tuam fieri. §. 1. Iidem tamen existimabant, si ex asse heres institutus, mihi quadrantem pure, tibi aeque quadrantem sub conditione restituere rogatus sit, et cum suspectam hereditatem diceret, cogente me adit: quandoque conditio exstiterit, semissem tibi esse restituendum. §. 2. Sed nec lege Falcidia in proposita specie vsurum me puto: quamuis scriptus heres, si sponte adisset, vteretur.

XXIX. MARCIANVS libro quarto Institutionum:

SI quis priore facto testamento, posterius fecerit testamentum: etiam si ex certis rebus in posteriores tabulas heredes instituit, superius tamen testamentum sublatum est, vt Diui quoque Seuerus et Antoninus rescripserunt: cuius Constitutionis verba retuli, cum alia quoque praeterea in Constitutione expressa sunt. Imperatores Seuerus et Antoninus Cocceio Campano: Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, iure valere, perinde ac si rerum mentio facta non esset: sed teneri heredem scriptum, vt contentus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, hereditatem restituat his, qui priore testamento scripti fuerant, propter inserta fideicommissaria [1] verba, quibus, vt valeret prius testamentum, expressum est, dubitari non oportet. Et hoc ita intelligendum est, si non aliquid specialiter contrarium in secundo testamento fuerit scriptum.

XLX. IDEM libro octauo Institutionum:

SI legatus suspectam hereditatem dicat, et legationis tempore compellendus est accipere iudicium: quia hic non multum officio occupatur: et licet deliberare se dicat, an adeat, cogendus est adire: sed non vt statim restituat, sed vt reuersus domum, si putauerit sibi expedire, commodo Falcidiae vel testamenti vtatur: vel si non putauerit, restituat totam hereditatem, ne onera patiatur. §. 1. Si quis bona sua, vel omnia sua rogauerit restituere: fideicommissariam restitutionem esse intelligendum est, nam meorum et tuorum appellatione etiam actiones contineri, dicendum est. §. 2. Si filiofamilias vel seruo restituatur [2], et postea pater vel dominus ratum habuerit: transeunt ex Trebelliano Senatusconsulto actiones. §. 3. Multum interest, vtrum qua pars iure hereditario retineatur, an vero in re vel pecunia. Nam superiore casu actiones diuiduntur inter heredem et fideicommissarium: posteriore vero apud fideicommissarium sunt actiones. §. 4. Et heres institutus, rogatusque hereditatem restituere, praecepta aliqua summa vel re: etiam si in praeceptione minus quam quarta pars esset, non amplius Principem pati [3] vindicaturum. §. 5. Sed [4] et sine vlla praeceptione rogatus fuerit hereditatem restituere, plerumque quarta donata est a Principibus: et ita Diuus Traianus et Hadrianus et Antoninus rescripserunt.

XXXI. IDEM libro nono Institutionum:

SI cui pure libertas, et per fideicommissum sub conditione hereditas relicta est: cogitur heres adire hereditatem, si suspectam dicat, et restituere, et deficiente conditione libertas ei eripi non potest. §. 1. Si autem ei, qui in diem libertatem accepit, hereditas per fideicommissum relicta fuerit: suspectam eam interim non posse adiri, Diuus Pius Cassio Hadriano rescripsit, cum non potest nondum libero hereditas restitui: nec rursus contra voluntatem defuncti libertatem esse praestandam. §. 2. Si sub conditione heres institutus, rogatusque hereditatem restituere, non vult conditioni parere et adire hereditatem: si facti est conditio, debet parere, et adire, et restituere: vel si in dando sit, offerente fideicommissario, recusante autem herede factum adimplere, licentia dabitur fideicommissario secundum imitationem dationis factum implere: et tunc necessitas imponitur (adire) hereditatem. Ceterae conditiones, quae

1 *fideicommissi.* 2 Hal. addit *haereditas.* 3 *se* loco *pati.* 4 *Pariter* loco *sed.*

quae non sunt in potestate heredis, ad officium Praetoris non pertinent.

XXXII. CELSVS libro vigesimo Digestorum:

BALLISTA filiumfamilias heredem instituit ita, TREBELLIANVS SI CAVERIT COLONIAE PHILIPPENSIVM, SI SINE LIBERIS MORIETVR, QVANTACVMQVE PECVNIA EX HEREDITATE DE BONIS MEIS AD EVM PERVENIT, EAM PECVNIAM OMNEM AD COLONIAM PHILIPPENSIVM PERVENTVRAM. Respondi, ex his verbis quae proponis, id est [1] PECVNIAM, existimo etiam fructus, quos ex hereditate percepit, restituere eum debere: perinde quasi specialiter hoc testator expressisset.

XXXIII. MARCIANVS libro octauo Institutionum:

SCRIBIT Celsus libro vicesimo Digestorum, si, qui quadringenta in bonis habebat, petit ab herede suo, vt si sine liberis moreretur, quanta pecunia ex hereditate sua ad eum peruenisset, Maeuio restitueretur: si ex fructibus medio tempore quadringenta perceperit, et sine liberis decesserit: heredem eius Maeuio quadringenta debiturum. Et cum diu multumque tractauit, an cum augmentum heres sensit, et periculum sustineat, an per contrarium: nouissime ait, iniquum esse ad fideicommissarium damnum pertinere, ad quem augmentum non pertinet: et an ad supplendum, inquit, quodcumquè ex quadringentis defuerit, etiam augmentum ad eum pertinebit: hoc est, vt vsque ad summam quadringentorum damna et fructus computentur: quod verius esse arbitror.

XXXIV. IDEM libro secundo Regularum:

SI eius, qui nouissimus ex filiis mortuus est, partem hereditatis propinquo voluit pater restitui, et simul fratres diem suum obissent, propinquum, si non ostenderit quis nouissimus obisset, ad partem hereditatis non admitti: sed matrem ex Tertulliano Senatusconsulto ad vtriusque hereditatem admitti constat.

XXXV. VLPIANVS libro sexto de Officio Proconsulis:

CVM heres instituta furiosa hereditatem esset rogata restituere: curatorem eius secundum tabulas bonorum possessione accepta posse transferre actiones, Diuus Pius decreuit.

XXXVI. PAVLVS libro decimo tertio ad Edictum:

CVM hereditas ex fideicommissi causa restituta est, si ante cum herede compromissum est, puto fideicommissarium cauere debere heredi, sicut cum heres multa, antequam restitueret, administrauit: nam quod dicitur, retinere eum oportere, non est perpetuum: quid enim, si nihil est, quod retineat? veluti cum omnia in nominibus sunt aut in corporibus, quae non possideat: nempe enim is, cui restituta est, omnia persequitur, et tamen heres iudiciis, quibus conuentus est, aut stipulationibus, quibus necesse habuit promittere[omittere] obstrictus manebit: ergo non alias cogetur restituere, quam ei caueatur.

XXXVII. VLPIANVS libro decimo sexto ad Edictum:

RESTITVTA hereditas videtur, aut re ipsa, si forte passus est heres possideri res hereditarias, vel totas, vel aliquas earum, hac mente, vt vellet restituere et ille suscipere: non si ex alia causa putauit te possidere. Sed et si postea ratum habuit, idem erit dicendum. Sed et si verbo dixit se restituere, vel per epistolam, vel per nuntium restituat, audietur. Sed et si voluntate tua alii restituerit, in te transibunt actiones. Item si alius iussu meo restituit, vel ratam habuit restitutionem, transisse actiones videntur. §. 1. Pupillus autem ipse debet restituere tutore auctore, non tutor sine pupillo, nisi infans est: quia nec mandare actiones tutor pupilli sui potest. Ne se quidem auctore pupillum restituere potuisse hereditatem, Diuus Seuerus in persona Arrii Honorati pupilli decreuit, qui Arrio Antonino patruo et tutori suo restituerat. §.2. Sed etsi pupillo sit restituenda, non posse pupillo sine tutoris auctoritate restitui constat.

XXXVIII. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum:

NON enim solutio est hereditatis restitutio, sed et successio, cum obligetur.

XXXIX. VLPIANVS libro decimo sexto ad Edictum:

SED nec ipsi tutori indistincte restitui potest.

XL. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum:

QVAMVIS Senatus de his actionibus transferendis loquatur, quae iure ciuili heredi et in heredem competunt: tamen ho-

[1] Ap. Hal. *id est* absunt.

honorariae actiones transeunt: nulla enim separatio est. Immo et causa naturalium obligationum transit. §. 1. Persona autem heredis instituti Trebelliano continetur: verum hoc iure vtimur, vt et successor heredis recte ex Trebelliano restituat: veluti heres, bonorumue possessor, vel pater, dominusue, quibus adquisita est hereditas: omnes enim, quod iuris habent, ex Trebelliano Senatusconsulto restituere debent: nec interest, is qui institutus est, an pater, dominusue, rogatus est restituere. §. 2. Nihil interest, cui nostro nomine restituitur, paterfamilias sit, an is, qui in aliena potestate est.

XLI. CAIVS libro secundo Fideicommissorum:

MVLIER, an masculus, et ideo seruo quoque voluntate nostra, vel si [1] ratum habuerimus, restitui potest.

XLII. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum:

QVIA perinde est, atque si mihi restituta esset hereditas. §. 1. Restituta hereditate iura sepulcrorum apud heredem remanent.

XLIII. VLPIANVS libro vigesimo secundo ad Edictum:

PAPINIANVS tractat, si quis heres institutus ex semisse rogatus sit restituere hereditatem, et eam suspectam dicens, compulsus adit, deinde fideicommissarius ignarus sit, adcreuisse portionem hereditatis post restitutionem scripto heredi: an opus sit ei alia actione? Et ait, securum esse eum posse, de illo plane [loco] solo quaerendum ait, an ei opus sit noua restitutione, posteaquam portio adcreuit.

XLIV. MARCELLVS libro decimo Digestorum:

POSTVLANTE Sticho, qui eodem testamento libertatem et fideicommissam hereditatem acceperat, heres suspectam adiit: mox Stichus, antequam moram in recipienda hereditate faceret, decessit relicto herede Titio: quaero, an in Titium, si nolit recipere fideicommissam hereditatem, actiones ex Senatusconsulto competant? Respondi, quoniam fere is, qui compulsus est adire hereditatem, confestim ei restituet, de manumisso dumtaxat Senatusconsulto comprehensum est, nec heredis facta est mentio, potest tamen euenire vt restitutionem distulerit heres, veluti si pecuniam ei debuerit defunctus, quam retinere maluit, quam petere: ceterum existimo, idem in herede eius constituendum, quod in illo constitutum est: cur enim recusaret, quam recusare non potuit is, cuius hereditatem suscepit? Quod si forte ante hereditatis restitutionem sine herede decesserit libertus, perinde bona eius creditoribus hereditariis vendere permittendum est, ac si restituta hereditate decesserit. §. 1. Sed in huiusmodi quaestione rogo respondeas, an recte senserim? Rogata est filia ex asse heres restituere hereditatis partem dimidiam, deductis legatis minimis, et aere alieno non magno, vt legi Falcidiae locus non sit: mora facta non [2] est restitutioni fideicommissi: desidero verbotenus mihi restitui hereditatem, vt ex Trebelliano Senatusconsulto agenti: et ex eo competentibus actionibus etiam vsuras debitas ex mortis die in tempus restitutionis, persequar. Item quaero et de pensionibus, quia locationum obligatio in hereditate fuit: ab herede fructus nullos peto: sed illa desiderat refundere me, aut concedere ei actiones vsurarum et pensionum: non possum persuadere, hereditatis appellatione, quam rogata erat mihi restituere, etiam hanc stipulationem vsurarum [3] ad me pertinere? Respondi, omnia ea hereditatis appellatione continentur: quantum enim, quod [4] ad hoc refert, inter haec cetera (que,) quae sub conditione sunt promissa, aut in annos singulos, vel menses, nihil interest. Sane pro fructu rei, quae [5] hereditate continetur, haec cedunt: nec fructus fideicommissarium sequitur, si mora non intercessit. Sed quia non vt heres fideicommissum, vt sic dixerim, suppleat, postulet: sed qualis nunc est hereditas, desideret restitui sibi: nequaquam id debet heres recusare, nam et quodammodo in partem hereditatis Senatus recipi voluit fideicommissarium, et haberi heredis loco, pro qua parte ei restituta esset hereditas. Sed cum hereditarios nummos faenerauerit, aut ex fundis fructus percepit; nihil eo nomine praestat ei, cui hereditas per fideicommissum relicta est, si non intercessit mora, scilicet qua suo periculo faenerauit, colendoue fundo, vel in cogendis fructibus insumsit operam: nec aequum erat, alterius, vt sic dixeris, procuratorem constitui. Nullum autem impendium vel opera intercedit heredis, cum his modis, de

1 Hal. inserit *postea*. 2 Ap. Hal. *non* abest. 3 Hal. inserit *et pensionum*. 4 Ap. Hal. *quod* abest. 5 *qui* loco *quae*.

de quibus est quaesitum, augmentum heredis recepit.

XLV. MODESTINVS libro singulari de Eurematicis:

QVI totam hereditatem restituere rogatus, quartam retinere non vult, fidumque obsequium defuncti precibus praebere desiderat: sua sponte adire debebit hereditatem, quasi ex Trebelliano eam restituturus: suaserim tamen, suspectam potius dicat hereditatem, coactusque a praetore restituat: hoc enim casu ex ipso Trebelliano restituere videtur, expositoque hereditario metu vniuersas actiones in eum transferri, qui recepit hereditatem.

XLVI. IAVOLENVS libro vndecimo Epistolarum:

SEIVS Saturninus archicubernus ex classe Britanica testamento fiduciarium reliquit heredem Valerium Maximum trierarchum: a quo petit, vt filio suo Seio Oceano, cum ad annos sedecim peruenisset, hereditatem restitueret: Seius Oceanus, antequam impleret annos, defunctus est: nunc Mallius Seneca, qui se auunculum Seii Oceani dicit, proximitatis nomine haec bona petit: Maximus autem trierarchus sibi ea vindicat ideo, quia defunctus est is, cui restituere iussus erat. Quaero ergo, vtrum haec bona ad Valerium Maximum trierarchum heredem fiduciarium pertineant, an ad Mallium Senecam, qui se pueri defuncti auunculum esse dicit? Respondi, si Seius Oceanus, cui fideicommissa hereditas ex testamento Seii Saturnini, cum annos sedecim haberet, a Valerio Maximo fiduciario herede restitui debeat, priusquam praefinitum tempus aetatis impleret, decessit: fiduciaria hereditas ad eum pertinet, ad quem cetera bona Oceani pertinuerint: quoniam dies fideicommissi viuo Oceano cessit: scilicet si prorogando tempus solutionis, tutelam magis heredi fiduciario permisisse, quam incertum diem fideicommissi constituisse videatur.

XLVII. POMPONIVS libro primo variarum lectionum:

SI heredi eius, cui natura debuerit, aliquis soluerit: ei, cui fideicommissa hereditas relicta sit, id reddendum.

XLVIII. PAVLVS libro decimo quarto Responsorum:

PAVLVS respondit [1], si certa portio hereditatis alicui relicta proponitur, et is res hereditarias quasdam furatus sit: in his rebus, quas subtraxit, denegari ei portionem oportere, recte respondetur.

XLIX. PAPINIANVS libro tertio Quaestionum:

CVM hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto restituitur, si res vrgueat, et metus erit, ne per absentiam forte fideicommissarii dies actionis exeat: heres iudicium suscipere cogitur. §. 1. Similique modo, filio de possessione contra tabulas deliberante, scriptus heres a creditoribus hereditariis conuenitur.

L. IDEM libro vndecimo Quaestionum:

IMPERATOR Hadrianus, cum Viuius Cerealis filio suo Viuio Simonidi, si in potestate sua esse desisset, hereditatem restituere rogatus esset, ac multa in fraudem fideicommissi [2] fieri probaretur: restitui hereditatem filio iussit, ita ne quid ea pecunia, quamdiu filius eius viueret, iuris haberet: nam quia cautiones non poterant interponi conseruata patria potestate, damnum conditionis propter fraudem inflixit, post decreti autem auctoritatem, in ea hereditate filio militi comparari debuit, si res a possessoribus peti, vel etiam cum debitoribus agi oporteret: sed paternae reuerentiae congruum est egenti forte patri officio iudicis ex accessionibus hereditariis emolumentum praestari.

LI. IDEM libro decimo septimo Quaestionum:

CVM heres deductis legatis hereditatem per fideicommissum restituere rogatur, non placet ea legata deduci, quae peti non poterant. Sed cum vxori pro parte heredi scriptae dos praelegetur, eaque deductis legatis hereditatem restituere rogatur, etiam si quartam [3], quam per legem Falcidiam retinet, tantum efficiat, quantum in dote est, tamen pro sua portione dotis praelegatae partem deducit: cum enim vtrumque consequitur, nihil interest inter hanc mulierem, et quemuis alium creditorem heredem institutum, et hereditatem restituere rogatum. Idem probatur, et si non deductis legatis fideicommissum ab ea relictum sit.

LII. IDEM libro decimo nono Quaestionum:

SI res aliena Titio legata fuerit, isque domino rei herede instituto petierit, vt hereditatem Maeuio restituat: Maeuius legatum inutiliter petet, non enim poterit

1 Ap. Hal. *Paulus respondit* absunt. 2 Ap. Hal. *fideicommissi* abest. 3 *quarta*.

rit consequi, quod ad institutum, id est, rei dominum peruenire non poterat. §. 1. Seruus ab altero ex heredibus libertatem, ab altero fideicommissum hereditatis accepit: si neuter adire velit, nullae praetoris partes erunt: quia neque propter solam libertatem compellitur adire: neque is a quo libertas data non est, propter eum, qui nondum liber est, vt adeat, compellitur, et Senatusconsulto locus est, cum ab omnibus directa, vel fideicommissa libertas ab eo datur, a quo hereditas quoque relinquitur: sed si forte is, a quo libertas data est, portionem suam repudiauit, vel conditione exclusus est: cum portio eius ad alterum peruenerit, defendi poterit, adire cogendum: quid enim interest, quo iure debitor libertatis et hereditatis idem esse coeperit?

LIII. IDEM libro vigesimo Quaestionum:

NON est cogendus heres suspectam adire hereditatem ab eo, cui libertas a legatario, hereditas ab herede relicta est: cum status hominis ex legato pendeat, et nemo se cogatur adstringere hereditariis actionibus propter legatum, quid enim, si inter moras non manumittente legatario seruus decesserit? si autem viuo testatore legatarius decesserit, benigne respondetur, cogendum adire, cum in ipsius sit potestate, manumisso restituere hereditatem.

LIV. IDEM libro decimo nono Quaestionum:

TITIVS rogatus est, quod ex hereditate superfuisset, Maeuio restituere: quod medio tempore alienatum, vel deminutum est, ita [1] quandoque peti non poterit, si non interuertendi fideicommissi gratia tale aliquid factum probetur: verbis enim fideicommissi bonam fidem inesse, constat. Diuus autem Marcus, cum de fideicommissaria hereditate cognosceret, his verbis, QVIDQVID EX HEREDITATE MEA SVPERFVERIT, ROGO RESTITVAS, et viri boni arbitrium inesse credidit: iudicauit enim erogationes, quae [2] hereditate factae dicebantur, non ad solam fideicommissi deminutionem pertinere: sed pro rata patrimonii, quod heres proprium habuit, distribui oportere, quod mihi videtur non tantum aequitatis ratione, verum exemplo quoque motus fecisse. Cum enim de conferendis bonis fratribus ab emancipato filio quaereretur, praecipuum autem, quod in castris fuerat adquisitum militi, relinqui placeret: consultus Imperator, sumtus quos miles fecerat, non ex eo tantummodo patrimonio, quod munus collationis pati debuit, sed pro rata etiam castrensis pecuniae decedere oportere constituit. Propter huiusmodi tractatus Maeuius fideicommissi nomine cautionem exigere debet: quod eo pertinet, non vt ex stipulatione petatur, quod ex fideicommisso peti non poterit: sed vt habeat fideiussores eius quantitatis, quam ex fideicommisso petere potuit.

LV. IDEM libro vigesimo Quaestionum:

SI patroni filius extrario restituerit ex Trebelliano hereditatem, operarum actio, quae transferri non potuit, apud heredem manebit: nec ei nocebit exceptio, cum eadem prodesse non posset ei, qui fideicommissum accepit, et generatim ita respondendum est, non summoueri heredem, neque liberari ex his caussis, quae non pertinent ad restitutionem. §. 1. Imperator Titus Antoninus rescripsit, in tempus directo data libertate, non esse repraesentandam hereditatis restitutionem, quando persona non est, cui restitui potest. §. 2. Qui fideicommissam hereditatem ex Trebelliano, cum suspecta diceretur, totam recepit, si ipse quoque rogatus sit alii restituere, totum restituere cogetur: et erit in hac quoque restitutione Trebelliano locus: quartam enim Falcidiae iure fideicommissarius retinere non potuit. Nec ad rem pertinet, quod nisi prior, vt adiretur hereditas, desiderasset, fideicommissum secundo loco datum intercidisset: cum enim semel adita est hereditas, omnis defuncti voluntas rata constituitur. Non est contrarium, quod legata cetera non vltra dodrantem praestat: aliud est enim ex persona heredis conueniri, aliud proprio nomine defuncti precibus adstringi. Secundum quae potest dici, non esse priore tantum desiderante cogendum institutum adire, vbi nulla portio remansura sit apud eum: vtique si confestim, vel post tempus cum fructibus rogatus est reddere: sed et si sine fructibus rogatus est reddere, non erit idonea quantitas ad inferendam adeundi necessitatem: nec ad rem pertinebit, si prior etiam libertatem accepit, vt enim pecuniam, ita nec libertatem, ad cogendum

1 *id loco ita.* 2 Hal. inserit *ex.*

dum institutum accepisse, satis est. Quod si prior recusauerit, placuit, vt recta via secundus possit postulare, vt heres adeat, et sibi restituat. §. 3. Quid ergo, si non alii, sed ipsi rogatus sit restituere? quia non debet eidem quandoque quarta reddi, quam perdidit: propter huius portionis retentionem erit audiendus. Sed nec illud translaticie omittendum est, instituto, qui coactus est adire, fideicommissi petitionem denegandam esse: cur enim non videatur indignus, vt, qui destituit supremas defuncti preces, consequatur aliquid ex voluntate? quod fortius probabitur, si post impletam conditionem coactus est adire: nam si pendente conditione, durum erit idem probare, cum et Falcidiam paenitendo potuit inducere. Nec ignoro posse dici, nullo modo fideicommissi petitionem denegandam eis, qui iura sepulchrorum adquiri insequuntur. [1] Adeo Senatus nihil apud eum ex ea parte, quam derelinquit, voluit relinquere, vt nec Falcidiam exercere possit, nec praeceptio apud eum relinquatur, nec substitutio quoque secundarum tabularum ita facta, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, FILIO MEO HERES ESTO, eidem daretur. §. 4. Cui Titiana hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto restituta est, Maeuianam hereditatem, quam Titius defunctus ex Trebelliano Sempronio restituere debuit, et ipse restituere poterit, sicut alius quilibet successor. §. 5. Actiones temporariae Trebelliani solent esse, euicta hereditate ab eo, qui, posteaquam fideicommissam restituit hereditatem, victus est: scilicet ante restitutionem lite cum eo contestata, potestas enim euictionis tollit intellectum restitutionis, indebito fideicommisso constituto. Plane si fideicommissum ab eo quoque qui postea vicit, relictum est: quia possessor in ratione reddendae hereditatis partem, quam fideicommissario restituit, heredi reputat, defendi potest, actiones Trebelliani durare.

LVI. IDEM libro septimo *Responsorum*:

FILIAM fratribus, certis rebus acceptis, hereditatem restituere pater voluit: ante restitutam hereditatem in possessionem hereditatis filiam quoque mitti placuit: cum autem interea filii res bonorum in solidum distraxissent, item alias pignori dedissent: hereditate postea restituta, constitit ex eo facto ceterarum quoque portionum venditiones, item pignora confirmari.

LVII. IDEM libro octauo *Responsorum*:

HEREDES MEI QVIDQVID AD EOS EX HEREDITATE BONISVE MEIS PERVENERIT, ID OMNE POST MORTEM SVAM RESTITVANT PATRIAE MEAE COLONIAE BENEVENTANORVM: nihil de fructibus pendente conditione perceptis petitum videri, constitit. §. 1. Cum ita fuerat scriptum, FIDEI FILIORVM MEORVM COMMITTO, VT, SI QVIS EORVM SINE LIBERIS PRIOR DIEM SVVM OBIERIT, PARTEM SVAM SVPERSTITI FRATRI RESTITVAT: QVOD SI VTERQVE SINE LIBERIS DIEM SVVM OBIERIT, OMNEM HEREDITATEM AD NEPTEM MEAM CLAVDIAM PERVENIRE VOLO: defuncto altero superstite filio, nouissimo autem sine liberis, neptis prima quidem facie propter conditionis verba non admitti videbatur: sed cum in fideicommissis voluntatem spectari conueniat, absurdum esse respondi, cessante prima substitutione, partis nepti petitionem denegari, quam totum habere voluit auus, si nouissimus fratris quoque portionem suscepisset. §. 2. PETO DE TE, VXOR CARISSIMA, VTI CVM MORIERIS, HEREDITATEM MEAM RESTITVAS FILIIS MEIS, VEL VNI EORVM, VEL NEPOTIBVS MEIS, VEL CVI VOLVERIS, VEL COGNATIS MEIS, SI CVI VOLES EX TOTA COGNATIONE MEA: inter filios respondi substitutionem fideicommissi factam videri: circa nepotes autem, (et) ceteros cognatos, facultatem eligendi datam: ex ceteris autem cognatis, si nepotes superessent, non recte mulierem electuram, propter gradus fideicommissi praescriptos: deficiente vero gradu nepotum, ex cognatis, quam velit personam eligi posse.

LVIII. IDEM libro nono *Responsorum*:

DEDVCTA parte quarta restituere rogatus hereditatem, prius quam restitueret, hereditario debitori heres extitit: quoniam actio eo confusa, per Trebellianum redintegrari non potest, pecuniae quoque debitae dodrans ex causa fideicommissi petatur: sed in eum diem, quo

actio

1 Hal. praefigit *Sed*.

actio confuſa eſt, vſurae praeteriti temporis, quae in obligatione vel in officio iudicis fuerunt, computabuntur: poſterioris ita demum, ſi mora fideicommiſſo facta ſit. §. 1. Cum hereditas ex cauſa fideicommiſſi in tempus reſtituenda eſt, non idcirco nominum periculum ad heredem pertinebit, quod heres a quibusdam pecuniam exegerit. §. 2. Qui poſt tempus hereditatem reſtituere rogatur, vſuras a debitoribus hereditariis perceptas, quarum dies poſt mortem creditoris ceſſit, reſtituere non cogitur: quibus non exactis, omnium vſurarum actio, nam hereditaria ſtipulatio fuit, ex Trebelliano transferetur: et ideo nec indebiti repetitio erit. Ac ſimiliter hereditario creditori, ſi medii temporis non ſoluantur vſurae, fideicommiſſarium in his quoque Trebellianum tenebit. Nec ideo querelae locus erit, quod de fructibus heres, quos iure ſuo percipiebat, faenus non ſoluerit. Quod ſi faenus heres medii temporis ſoluerit, eo nomine non erit retentio, cum proprium negotium geſſit: quippe ſortem reddere creditori coactus, fideicommiſſario nihil vſurarum medii temporis imputabit. §. 3. Acceptis centum, centum hereditatem rogatus reſtituere, totam pecuniam iure Falcidiae percipere videtur: et ita Diui Hadriani reſcriptum intellectum eſt, tamquam ſi ex bonis nummos retenturus fuiſſet. Quod tunc quoque reſpondendum eſt, cum pro parte hereditatem coheredi ſuo reſtituere rogatur. Diuerſa cauſa eſt praediorum pro hereditaria parte retentorum: quippe pecunia omnis de portione retineri poteſt: praediorum autem alia portio non niſi a coherede, qui dominium habet, accipitur. Cum autem praedia maioris pretii, quam portio hereditatis, eſſent: in ſuperfluo praediorum petenti fideicommiſſario Falcidiam interuenire viſum [1] eſt: concurrentem enim pecuniam conpenſari placuit. §. 4. Hereditatem poſt mortem ſuam exceptis reditibus reſtituere rogatus, ancillarum partus non retinebit, nec fetus pecorum, qui ſummiſſi gregem retinent. §. 5. Ante diem fideicommiſſi cedentem fructus et vſurae, quas debitores hereditarii, cum poſtea ceſſiſſet dies, ſoluerunt: item mercedes praediorum ab herede perceptae, portioni quadrantis imputabuntur. §. 6. Cum autem poſt mortem ſuam rogatus hereditatem reſtituere, res hereditarias diſtrahere non cogatur heres, ſortium, quae de pretiis earum redigi potuerunt, vſurae propter vſum medii temporis perceptae non videbuntur: denique nec periculum mancipiorum aut vrbanorum praediorum praeſtare cogitur: ſed nihilo minus vſus et caſus eorum quadrantem quoque deminuit. §. 7. Quod ex hereditate ſuperfuiſſet, cum moreretur, reſtituere rogatus, fructus ſuperfluos reſtituere non videtur rogatus: cum ea verba deminutionem quidem hereditatis admittunt, fructuum autem additamentum non recipiant. §. 8. Heres eius, qui bonorum ſuperfluum poſt mortem ſuam reſtituere fuerat rogatus, pignori res hereditarias datas, ſi non in fraudem id factum ſit, liberare non cogitur.

LIX. PAVLVS libro quarto Quaeſtionum:

DEBITOR ſub pignore, creditorem heredem inſtituit, eumque rogauit reſtituere hereditatem filiae ſuae, id eſt, teſtatoris: [2] cum nollet adire vt ſuſpectam, coactus iuſſu Praetoris adit, et reſtituit: cum emtorem pignoris non inueniret, deſiderabat permitti ſibi, iure dominii id poſſidere. Reſpondi, aditione quidem hereditatis confuſa obligatio eſt. Videamus autem, ne et pignus liberatum ſit, ſublata naturali obligatione. Atquin ſiue poſſidet creditor actor, idemque heres, rem, ſiue non poſſidet, videamus de effectu rei: et ſi poſſidet, nulla actione a fideicommiſſario conueniri poteſt: neque pigneraticia, quoniam hereditaria eſt actio: neque fideicommiſſum, quaſi minus reſtituerit, recte petetur: quod eueniret, ſi nullum pignus interceſſiſſet: poſſidet enim eam rem quaſi creditor, ſed etſi fideicommiſſarius rem teneat, et hic Seruiana actio tenebit: verum eſt enim, non eſſe ſolutam pecuniam: quemadmodum dicimus, cum amiſſa eſt actio propter exceptionem. Igitur non tantum retentio, ſed etiam petitio pignoris nomine competit, et ſolutum non repetetur. Remanet ergo propter pignus naturalis obligatio. In re autem integra non putarem compellendum adire, niſi prius de indemnitate eſſet ei cautum, vel ſoluta pecunia eſſet. Nam et cum de lucro heres ſcriptus ſit, quod forte legatum accepit, ſi heres non extitiſſet: reſponſum eſt, non eſſe cogendum adire, niſi legato praeſtito: vbi quidem potuit dici, nec cogendum eſſe he-

1 *iuſſum* loco *viſum*. 2 Ap. Hal. *id eſt teſtatoris* abſunt.

heredem adire quodammodo contra voluntatem defuncti, qui legando heredi, si non adisset, in ipsius voluntate posuit aditionem: sed cum testator alterutrum dederit, nos vtrumque ei [1] praestamus. §. 1. Ea, quae dotem dabat, pacta erat cum marito, vt mortua se in matrimonio, dotis pars matri eius redderetur: nec eo nomine stipulatio a matre interposita est: moriens deinde matrem et maritum suum heredem fecerat: et a matre petierat, vt hereditatem Titio restitueret: iudex addictus de hereditate diuidenda, partem dotis, quasi ex vtili pacto, pro parte matri adiudicauerat. Quaerebatur, an et ea portio ex causa fideicommissi praestanda sit? quam [2] non esse restituendam puto: quia non quasi heres, sed quasi mater ex pacto accepit: nec occasione hereditatis, sed errore ex pacto eam habuit.

LX. IDEM libro vndecimo Quaestionum:

PATRONVS ex debita portione heres institutus, sextam partem restituere rogatus restituit: non transeunt ex Trebelliano actiones, quoniam non fuit debitum, quod restituit: et ideo, si per errorem fecit, etiam repetetur.

LXI. IDEM libro decimo quarto Responsorum:

PAVLVS respondit, his verbis, SEMPRONI, HEREDEM TE NON SCRIPSI, FESTINANS PER INFIRMITATEM, IDEOQVE EI DARI VOLO TANTVM, QVANTVM PRO VNCIA HEREDITATIS COMPETERET: videri quidem magis quantitatem, quam portionem hereditatis, relictam: sed sic accipiendum, vti videatur de vncia etiam restituenda sensisse.

LXII. SCAEVOLA libro quarto Responsorum:

A FILIA petit, vt si liberis superstitibus moreretur, partem eius, quae ad eam ex bonis patris peruenisset: quod si sine liberis, vniuersum fratri restitueret. Quaeritur, defuncta ea in matrimonio, superstite filia: an heres eius, cum parte hereditatis, eius quoque, quod dotis nomine datum erat, partem restituere debeat? Respondit, id quod in dotem fuisset, non contineri in partem hereditatis, quae restituenda est: sed etsi ex promissione dotis aliquid debitum fuit, aeris alieni loco habendum. §. 1. Alumno certam pecuniam legauit, et eam recipi a Sempronio mandauit, et certas vsuras alumno praestari, donec ad vicesimum annum peruenerit: deinde alumni fidei commisit, vt si sine liberis decederet, partem restitueret Sempronio, partem Septiciae. Quaesitum est, defuncto alumno intra annum vicesimum, an substituti fideicommissum petere possint, an vero in id tempus sustinere, quo si viueret alumnus, vicesimum annum impleret? Respondi, secundum ea quae proponerentur, posse.

LXIII. GAIVS libro secundo Fideicommissorum:

FACTA in fideicommissarium restitutione, statim omnes res in bonis fiunt eius, cui restituta est hereditas, etsi nondum earum nactus fuerit possessionem. §. 1. Si is [3] qui hereditatem sibi reddi ab herede stipulatus sit, eique ex stipulatu agenti restituta fuerit hereditas, constat nihilo minus transferri actiones: hoc ita est, si is, cum quo actum sit, restituat hereditatem: si vero ob id, quod non restituerit, aestimatione hereditatis condemnatus fuerit, remanent actiones hereditariae apud eum qui condemnatus sit: actor autem quantitatem consequitur. §. 2. Si heres scriptus restituerit hereditatem, et postea de hereditate controuersiam passus victus sit, aut lite cesserit, durare actiones constitit in fideicommissarium semel translatas. §. 3. Si quis maiorem partem restituerit, quam rogatus est, in eam partem, quae excedit, non transferuntur actiones: sed cum praecepta aliqua re, aut summa, rogatus sit heres restituere, et omissa retentione totam hereditatem restituerit, recte dicitur transferri actiones. §. 4. Si heres ante restitutam hereditatem seruum hereditarium heredem ab aliquo institutum iusserit adire hereditatem, negat Iulianus, debere hanc hereditatem restitui: quia de ea [4] rogatus non esset: et hoc est fatendum: requirendum tamen et illud est, num cum incremento restituere heres rogatus sit hereditatem? (si) enim hoc fuerit subsecutum, etiam eam hereditatem restituere cogitur: nisi euidentissimis probationibus fuerit ab herede adprobatum contemplatione sui seruum esse heredem institutum. §. 5. Rescripto Diui Antonini significatur, vt [5] si quis accepta a Titio pecunia, quae quartam hereditatis continet, rogatus sit ei re-

[1] Ap. Hal. *ei* abest. [2] Ab. Hal. *quam* abest. [3] Ap. Hal. *is* abest. [4] *ea* loco *ea*.
[5] Ap. Hal. *vt* abest.

restituere hereditatem: licet tardius detur pecunia, sine vsuris eam dari debere, quia quanto tardius quisque pecuniam dat, tanto tardius ad fideicommissum peruenit, et medii temporis fructus perdit. Quamobrem si ante datam pecuniam tenuerit hereditatem, fructus, quos percepit, restituere heredi eum oportere. §. 6. Idem iuris est, et si quis ita heredis fideicommiserit, ROGO, SI TITIVS TIBI CENTVM DEDERIT, RESTITVAS EI HEREDITATEM MEAM. §. 7. Si sub conditione heres institutus sit, qui suspectam sibi hereditatem esse dicit: si neque difficultatem, neque turpitudinem vllam habet conditio, nec impendium aliquid, iubendus est parere conditioni, et adire, et ita restituere: si vero turpis aut difficilis sit conditio, aperte iniquum est, cogi eum explere eam alterius gratia, sed et remitti eam ab initio visum est: plus enim tribui a Praetore ei, qui fideicommissum petit, quam testator voluit, absurdum est: vtique autem testator, nisi expleta sit conditio, neque scriptum heredem ad hereditatem vocauit, neque per hunc illi voluit restitui hereditatem. §. 8. Si dandae pecuniae conditio adscripta est heredi, debet ei offerre pecuniam is, qui poscit fideicommissum: vt hereditatem impleta conditione possit adire, et restituere. §. 3. Quod si conditio adscripta est, et ea est, quam Praetor remittit: sufficere Edictum, vt Iulianus ait: hactenus iubendus est, vt constituat Praetoris actionibus vti, aut petat bonorum possessionem secundum tabulas, vt ita nanctus actiones, tunc restituta hereditate transferat eas ex Senatusconsulto. §. 10. Si vero nominis ferendi conditio est, quam Praetor exigit: recte quidem facturus videtur, si eam expleuerit: nihil enim male est, honesti hominis nomen adsumere, nec enim in famosis et turpibus nominibus hanc conditionem exigit Praetor: sed tamen si recuset nomen ferre, remittenda est ei conditio, vt Iulianus ait, et permittendae vtiles actiones: aut bonorum possessio secundum tabulas danda est, vti nanctus actiones, transferat eas ex Senatusconsulto. §. 11. Si cum suspectam videret hereditatem, postulante me, iussu Praetoris adieris, et restitueris mihi: ita vtar legis Falcidiae beneficio aduersus legatarios, si tu quoque ea lege vti poteras, et quatenus vti poteras: nam si quid praeterea a me alicui per fideicommissum relictum sit, id quasi a legatario relictum non venit in computationem eius legis, sed extrinsecus numeratur. §. 12. Si Titius rogatus sit hereditatem Maeuio restituere, Maeuius Seio certam pecuniam, et Titius quartae retinendae beneficio aduersus Maeuium vsus fuerit: Neratius scribit, Maeuium quoque Seio eo minus aequum esse praestare, ne ipse de suo damnum sentiat. §. 13. Iulianus ait, si heres institutus Titio rogatus sit restituere, substitutus Maeuio, et institutus suspectam sibi hereditatem esse dicat: desiderante Titio iubendum eum adire, et restituere. §. 14. Si quis bonorum possessoris fideicommiserit de hereditate restituenda, et is passus fuerit diem bonorum possessionis adgnoscendae transire, aut per hoc tempus, quo is, cui restitui debebit hereditas, aliqua ex causa non potuit adire Praetorem, et postulare, vt petita bonorum possessione restituatur sibi hereditas: succurri ei debet: id est, vt restituatur tempus bonorum possessionis admittendae, exhibendi fidei commissi gratia. §. 15. Admonendi autem sumus, si is, qui soluendo non sit, Titio herede instituto seruum liberum esse iusserit, et rogauerit Titium hereditatem eidem restituere: vix esse, vt Titius recusans adire hereditatem cogatur, nam licet desiderante seruo Titius adierit hereditatem, non tamen potest libertas seruo competere, quasi in fraudem creditorum data, licet Titius locuples sit: qua de causa nec hereditas ei restitui potest: sed ex sententia legis dicendum est, perinde habendum, ac si is seruus solus liber et heres scriptus esset, nec Titius heres esset.

LXIV. MAECIANVS libro quarto Fideicommissorum:

Si eius pupilli, cui sine tutoris auctoritate pecunia credita erat, restituta ex eo Senatusconsulto mihi fuerit hereditas: si soluam creditori, non repetam, atquin heres, si post restitutionem soluat, repetet non ob aliud, quam quod ab eo in me naturalis obligatio translata intelligitur. Et si eius mihi restituta sit hereditas, qui pupillo sine tutoris auctoritate crediderit: si soluerit mihi pupillus, non repetet: at si heredi soluerit, repetet, non repetiturus, si ante restitutionem soluisset. §. 1. Si necessarii heredes sub conditione quamuis leuissima heredes sint instituti

cui

cui parere solent: dicendum est, cogi restitnere hereditatem desiderantibus his, quibus restituere rogati sunt: quia etiam necessarii heredes, fideicommissae [1] hereditatis restituendae gratia, conditioni parere erunt compellendi. §. 2. Si quis rogatus restituere hereditatem, decessit antequam eam restituat: heres eius poterit hereditatem restituere, et ex Trebelliano Senatusconsulto transeunt actiones: sed si duo ei heredes extitissent, vti quisque restituisset, pro ea parte transituras actiones: nam et si ipse partem restituisset, pro parte interim transituras, verius est, sed et si plures heredes extiterunt ei, qui rogatus est restituere hereditatem, si quidam interim restituerint, vel cum ei, cui restitui debuit, plures heredes extiterint: vt cui restituta erit, is pro ea parte ex hoc Senatusconsulto habebit actiones. §. 3. Si patronus ex parte debita heres institutus, rogatus fuerit eam liberis exheredatis defuncti liberti restituere: si sua sponte adierit, erit Falcidiae locus: si coactus, in solidum transibunt actiones ex hoc Senatusconsulto.

LXV. Idem libro quinto Fideicommissorum:

Servo, inuito domino vel ignorante, non recte restituetur hereditas: sed (si) postea ratum habuerit, confirmabitur restitutio: verum ipsi domino adquirentur actiones: nec, quia hereditatis adquisitionis similis est haec restitutio, iussum praecedere oportet: sed, vt dictum est, etiam ratihabitio subsequi poterit, exemplo bonorum possessionis. Neque interest, quod ad propositum attinet, ipsi domino, an seruo quis rogetur restituere hereditatem: nec in ea re consensu aut opera serui opus est: atquin in bonorum possessione, vel in adeunda hereditate consensus eius necessarius est: itaque si qui suspectam dicent hereditatem, postulante domino compellendi erunt adire, et restituere hereditatem. §. 1. Si testator rogasset heredem, vt restituat hereditatem mulieri, si non nupsisset: dicendum erit compellendum heredem, si suspectam dicat hereditatem, adire et restituere eam mulieri, etiam si nupsisset. Idem in ceteris quoque conditionibus Iulianus noster probat, quae similiter nisi fine vitae expleri non possent: secundum quam sententiam cautione praestita his, quorum interest, ab his, quibus restitui sub iisdem conditionibus heres rogatus esset, restituet hereditatem. §. 2. Cum Praetor, cognita causa, per errorem, vel etiam [2] ambitiose iuberet hereditatem vt [3] ex fideicommisso restitui: etiam publice interest restitui, propter rerum iudicatarum auctoritatem. §. 3. Si pupillo infanti restituere hereditatem quis rogatus sit, si sponte adierit, etiam seruo eius, et ipsi pupillo, tutore auctore, restituetur hereditas: si quidem eo, quod fari non potest, non magis ea res impedietur, quam in muto pubere volenti sibi restitui hereditatem. Si autem heres recuset adire hereditatem, quemadmodum res expediri possit, difficile est. quia neque tutore desiderante, periculo pupilli adiri hereditatem, Trebelliano Senatusconsulto locus sit futurus: neque pupillus ipse id desiderare possit, cum fari non possit, quod aliquatenus circa mutos expediri potest: nam si auditus capaces sunt, vel interrogati, nutu possint significere, velle se periculo suo hereditatem adire: quomodo absentes per nuntium. Sed et infanti non dubito omnimodo subueniendum: idque ex similitudine iuris ciuilis vel honorarii constituendum est: siue enim heres institutus esset, non dubie pro herede, tutore auctore, gerere posse videtur: siue de bonorum possessione agitaretur, peti ei per tutorem posset: ideoque et heres compelli per tutorem potest adire, et restituere hereditatem. Quo exemplo et mutus, qui nihil intelligere potest, per curatorem adiuuatur. §. 4. Si singulae res ab herede traditae sunt iussu meo ei, cui eas vendiderim: non dubitabimus, mihi intelligi factam restitutionem. Idem erit, et si iussu meo tradantur cui ego ex fideicommisso, aliaue qua [4] causa eas praestare debuerim, vel in creditum ire, vel donare voluerim.

LXVI. Pavlvs libro secundo Fideicommissorum:

Qvi ita institutus esset, si coheres eius adisset: vti potest lege Falcidia, etsi coheres eius coactus adisset: modo si ipse non coactus adierit hereditatem. §. 1. Etiam absentis procuratori, si desideraret, posse restitui hereditatem ex hoc Senatusconsulto, Iulianus scripsit: si tamen caueat de rato habendo, si non euidens absentis voluntas esset: sed dicendum est, vt heres, qui suspectam dicat [5], non sit compellendus adire, si incertum sit, an

1 Ap. Hal. *etiam necessarii heredes fideicommissae* absunt. 2 Ap. Hal. *etiam* abest. 3 Ap. Hal. *vt* abest. 4 Hal. inserit *ex*. 5 Hal. addit *haereditatem*.

restituere hereditatem: licet tardius detur pecunia, sine vsuris eam dari debere, quia quanto tardius quisque pecuniam dat, tanto tardius ad fideicommissum peruenit, et medii temporis fructus perdit. Quamobrem si ante datam pecuniam tenuerit hereditatem, fructus, quos percepit, restituere heredi eum oportere. §. 6. Idem iuris est, et si quis ita heredis fideicommiserit, ROGO, SI TITIVS TIBI CENTVM DEDERIT, RESTITVAS EI HEREDITATEM MEAM. §. 7. Si sub conditione heres institutus sit, qui suspectam sibi hereditatem esse dicit: si neque difficultatem, neque turpitudinem vllam habet conditio, nec impendium aliquid, iubendus est parere conditioni, et adire, et ita restituere: si vero turpis aut difficilis sit conditio, aperte iniquum est, cogi eum explere eam alterius gratia, sed et remitti eam ab initio visum est: plus enim tribui a Praetore ei, qui fideicommissum petit, quam testator voluit, absurdum est: vtique autem testator, nisi expleta sit conditio, neque scriptum heredem ad hereditatem vocauit, neque per hunc illi voluit restitui hereditatem. §. 8. Si dandae pecuniae conditio adscripta est heredi, debet ei offerre pecuniam is, qui poscit fideicommissum: vt hereditatem impleta conditione possit adire, et restituere. §. 9. Quod si conditio adscripta est, et ea est, quam Praetor remittit: sufficere Edictum, vt Iulianus ait: hactenus iubendus est, vt constituat Praetoris actionibus vti, aut petat bonorum possessionem secundum tabulas, vt ita nanctus actiones, tunc restituta hereditate transferat eas ex Senatusconsulto. §. 10. Si vero nominis ferendi conditio est, quam Praetor exigit: recte quidem facturus videtur, si eam expleuerit: nihil enim male est, honesti hominis nomen adsumere, nec enim in famosis et turpibus nominibus hanc conditionem exigit Praetor: sed tamen si recuset nomen ferre, remittenda est ei conditio, vt Iulianus ait, et permittendae vtiles actiones: aut bonorum possessio secundum tabulas danda est, vti nanctus actiones, transferat eas ex Senatusconsulto. §. 11. Si cum suspectam videret hereditatem, postulante me, iussu Praetoris adieris, et restitueris mihi: ita vtar legis Falcidiae beneficio aduersus legatarios, si tu quoque ea lege vti poteras, et quatenus vti poteras: nam si quid praeterea a me alicui per fideicommissum relictum sit, id quasi a legatario relictum non venit in computationem eius legis, sed extrinsecus numeratur. §. 12. Si Titius rogatus sit hereditatem Maeuio restituere, Maeuius Seio certam pecuniam, et Titius quartae retinendae beneficio aduersus Maeuium vsus fuerit: Neratius scribit, Maeuium quoque Seio eo minus aequum esse praestare, ne ipse de suo damnum sentiat. §. 13. Iulianus ait, si heres institutus Titio rogatus sit restituere, substitutus Maeuio, et institutus suspectam sibi hereditatem esse dicat: desiderante Titio iubendum eum adire, et restituere. §. 14. Si quis bonorum possessoris fideicommiserit de hereditate restituenda, et is passus fuerit diem bonorum possessionis adgnoscendae transire, aut per hoc tempus, quo is, cui restitui debebit hereditas, aliqua ex causa non potuit adire Praetorem, et postulare, vt petita bonorum possessione restituatur sibi hereditas: succurri ei debet: id est, vt restituatur tempus bonorum possessionis admittendae, exhibendi fidei commissi gratia. §. 15. Admonendi autem sumus, si is, qui soluendo non sit, Titio herede instituto seruum liberum esse iusserit, et rogauerit Titium hereditatem eidem restituere: vix esse, vt Titius recusans adire hereditatem cogatur, nam licet desiderante seruo Titius adierit hereditatem, non tamen potest libertas seruo competere, quasi in fraudem creditorum data, licet Titius locuples sit: qua de causa nec hereditas ei restitui potest: sed ex sententia legis dicendum est, perinde habendum, ac si is seruus solus liber et heres scriptus esset, nec Titius heres esset.

LXIV. MARCIANVS libro quarto Fideicommissorum:

SI eius pupilli, cui sine tutoris auctoritate pecunia credita erat, restituta ex eo Senatusconsulto mihi fuerit hereditas: si soluam creditori, non repetam, atquin heres, si post restitutionem soluat, repetet non ob aliud, quam quod ab eo in me naturalis obligatio translata intelligitur. Et si eius mihi restituta sit hereditas, qui pupillo sine tutoris auctoritate crediderit: si soluerit mihi pupillus, non repetet: at si heredi soluerit, repetet, non repetiturus, si ante restitutionem soluisset. §. 1. Si necessarii heredes sub conditione quamuis leuissima heredes sint instituti

cui

cui parere solent: dicendum est, cogi restituere hereditatem desiderantibus his, quibus restituere rogati sunt: quia etiam necessarii heredes, fideicommissae [1] hereditatis restituendae gratia, conditioni parere erunt compellendi. §. 2. Si quis rogatus restituere hereditatem, decessit antequam eam restituat: heres eius poterit hereditatem restituere, et ex Trebelliano Senatusconsulto transeunt actiones: sed si duo ei heredes extitissent, vti quisque restituisset, pro ea parte transituras actiones: nam et si ipse partem restituisset, pro parte interim transituras, verius est, sed et si plures heredes extiterunt ei, qui rogatus est restituere hereditatem, si quidam interim restituerint, vel cum ei, cui restitui debuit, plures heredes extiterint: vt cui restituta erit, is pro ea parte ex hoc Senatusconsulto habebit actiones. §. 3. Si patronus ex parte debita heres institutus, rogatus fuerit eam liberis exheredatis defuncti liberti restituere: si sua sponte adierit, erit Falcidiae locus: si coactus, in solidum transibunt actiones ex hoc Senatusconsulto.

LXV. IDEM libro quinto Fideicommissorum:

SERVO, inuito domino vel ignorante, non recte restituetur hereditas: sed (si) postea ratum habuerit, confirmabitur restitutio: verum ipsi domino adquirentur actiones: nec, quia hereditatis adquisitionis similis est haec restitutio, iussum praecedere oportet: sed, vt dictum est, etiam ratihabitio subsequi poterit, exemplo bonorum possessionis. Neque interest, quod ad propositum attinet, ipsi domino, an seruo quis rogetur restituere hereditatem: nec in ea re consensu aut opera serui opus est: atquin in bonorum possessione, vel in adeunda hereditate consensus eius necessarius est: itaque si qui suspectam dicent hereditatem, postulante domino compellendi erunt adire, et restituere hereditatem. §. 1. Si testator rogasset heredem, vt restituat hereditatem mulieri, si non nupsisset: dicendum erit compellendum heredem, si suspectam dicat hereditatem, adire et restituere eam mulieri, etiam si nupsisset. Idem in ceteris quoque conditionibus Iulianus noster probat, quae similiter nisi fine vitae expleri non possent: secundum quam sententiam cautione praestita his, quorum interest, ab his, quibus restitui sub iisdem conditionibus heres rogatus esset, restituet hereditatem. §. 2. Cum Praetor, cognita causa, per errorem, vel etiam [2] ambitiose iuberet hereditatem vt [3] ex fideicommisso restitui: etiam publice interest restitui, propter rerum iudicatarum auctoritatem. §. 3. Si pupillo infanti restituere hereditatem quis rogatus sit, si sponte adierit, etiam seruo eius, et ipsi pupillo, tutore auctore, restituetur hereditas: si quidem eo, quod fari non potest, non magis ea res impedietur, quam in muto pubere volenti sibi restitui hereditatem. Si autem heres recuset adire hereditatem, quemadmodum res expediri possit, difficile est. quia neque tutore desiderante, periculo pupilli adiri hereditatem, Trebelliano Senatusconsulto locus sit futurus: neque pupillus ipse id desiderare possit, cum fari non possit, quod aliquatenus circa mutos expediri potest: nam si auditus capaces sunt, vel interrogati, nutu possint significare, velle se periculo suo hereditatem adire: quomodo absentes per nuntium. Sed et infanti non dubito omnimodo subueniendum: idque ex similitudine iuris ciuilis vel honorarii constituendum est: siue enim heres institutus esset, non dubie pro herede, tutore auctore, gerere posse videtur: siue de bonorum possessione agitaretur, peti ei per tutorem posset: ideoque et heres compelli per tutorem potest adire, et restituere hereditatem. Quo exemplo et mutus, qui nihil intelligere potest, per curatorem adiuuatur. §. 4. Si singulae res ab herede traditae sunt iussu meo ei, cui eas vendiderim: non dubitabimus, mihi intelligi factam restitutionem. Idem erit, et si iussu meo tradantur cui ego ex fideicommisso, aliaue qua [4] causa eas praestare debuerim, vel in creditum ire, vel donare voluerim.

LXVI. PAVLVS libro secundo Fideicommissorum:

QVI ita institutus esset, si coheres eius adisset: vti potest lege Falcidia, etsi coheres eius coactus adisset: modo si ipse non coactus adierit hereditatem. §. 1. Etiam absentis procuratori, si desideraret, posse restitui hereditatem ex hoc Senatusconsulto, Iulianus scripsit: si tamen caueat de rato habendo, si non euidens absentis voluntas esset: sed dicendum est, vt heres, qui suspectam dicat [5], non sit compellendus adire, si incertum sit, an

[1] Ap. Hal. *etiam necessarii heredes fideicommissae* absunt. [2] Ap. Hal. *etiam* abest. [3] Ap. Hal. *vt* abest. [4] Hal. inserit *ex*. [5] Hal. addit *haereditatem*.

an mandauerit: quamuis ei caueatur, propter fragilitatem cautionis: quod si sponte adierit hereditatem [1], non magna captio est: sed actiones, si non mandauit, transibunt eo tempore, quo ratum habuerit. §. 2. Si damnum in seruo hereditario datum sit, licet per seruum hereditarium heredi competere actio coepit, non tamen transit legis Aquiliae actio ad fideicommissarium: hae enim actiones transeunt, quae ex bonis defuncti pendent. §. 3. Si legatus Romae compulsus adierit hereditatem, et restituerit: cogetur Romae actiones pati fideicommissarius, quamuis heres non cogetur. §. 4. An vbi defunctus conueniri debuit, et fideicommissarius debeat, videndum: si sua sponte heres adit et restituit hereditatem, an tribus locis fideicommissarius defendi debeat: vbi defunctus, et vbi heres, et vbi ipse domicilium habeat? oportet itaque ibi fideicommissarium conueniri, vbi vel domicilium habet, vel maior pars restitutae hereditatis habetur.

LXVII. VALENS libro tertio Fideicommissorum:

Si postulante me, suspectam hereditatem ex decreto Praetoris adieris, et nec ego postea eam mihi restitui velim, nec bonis me immiscere: hoc fieri debet, vt, quod Octaueno non ineleganter videbatur, a Praetore perinde actiones in me dentur, ac si hereditatem recepissem: quod est iustius. §. 1. Etiam eo tempore, quod creditorum fraudandorum consilium inieris, citra periculum interdicti fraudatorii hereditatem suspectam adibis, et restitues mihi: quia et remoto fideicommisso liberum tibi fuerat nolenti adire hereditatem, creditores tuos tali commodo fraudare: et ego nihil turpiter faciam, recipiendo eam hereditatem, quam remota postulatione mea, creditores compellere te, vt adires, non potuerint. §. 2. Sed et (si) filius suus heres patri, rogatus sit a patre hereditatem mihi restituere, cum suorum creditorum fraudandorum consilium iniisset, tamquam suspectam ex decreto Praetoris restituerit mihi: vix fraudatorio interdicto locus erit: quia bonis patris eius venditis, nihil proprium creditores eius ex ea hereditate ferre potuerint: nisi forte proprii creditores filii audiri debeant, si postulent, vt dimissis patris, eius bona vendere sibi permittatur. §. 3. Si donationis causa suspectam hereditatem sibi heres dixerit, et restituerit ei, qui solidum capere non possit: auferetur ei id, quod capere non potest. Idem dicendum est, et si citra consilium donandi fiduciarius heres id fecerit.

LXVIII. IDEM libro quarto Fideicommissorum:

Si heres ab eo, qui cum moreretur soluendo non fuit, rogatus hereditatem restituere, suspectam sibi dicit: dubium non est, quin hodie coactus ex Trebelliano Senatusconsulto restituere possit: sed etsi sua sponte adierit, ex eodem Senatusconsulto restituturus est, quamuis cum summa, aut certum corpus per fideicommissum ab eo, qui soluendo non fuit, datum est, perinde non debeatur, atque si legatum esset: eo enim casu legatarii, superiore heredis vice fungi eum, cui fideicommissum relictum est. §. 1. Si totam hereditatem rogatus restituere tu [2] sponte adieris, et sine deductione quartae partis restitueris: difficile quidem crederis per ignorantiam magis, non explendi fideicommissi causa, hoc fecisse: sed si probaueris, per errorem te quartam non retinuisse, recuperare eam poteris.

LXIX. MARCIANVS libro octauo Fideicommissorum:

De euictione praediorum, vel mancipiorum, vel ceterarum rerum cauere heres, cum restituit hereditatem, non debet: quinimmo in contrarium caueri heredi oportet, si quid ex his euictum esset, quae ab ipso herede venissent.

LXX. POMPONIVS libro secundo Fideicommissorum:

Si heres institutus Titio rogatus fuerit restituere hereditatem, et rursus Titius heredi post tempus: sufficiunt directae actiones heredi. §. 1. Si heres antequam fideicommissam hereditatem restitueret, alienauerit quid ex hereditate, aut seruum hereditarium manumiserit, aut ruperit quid, vel fregerit, vel vsserit: non competit in eum vlla ciuilis actio, restituta postea hereditate ex Trebelliano Senatusconsulto: sed ex fideicommissi causa erit hoc quod deperierit persequendum. Sin vero post restitutam hereditatem horum quid admiserit heres, dicendum est, lege Aquilia cum eo agi posse, si seruum forte hereditarium aut vulnerauerit, aut occiderit. §. 2. Si temporalis actio in hereditate relicta fuerit, tempus, quo heres experi-

ri-

1 Ap. Hal. *haereditatem* abest. 2 Ap. Hal. *tu* abest.

ri ante restitutam hereditatem potuit, imputabitur ei cui restituta fuerit.

LXXI. Maecianvs libro decimo Fideicommissorum:

Omnes, qui de hereditate deliberant, desiderante eo, qui suo periculo velit adire hereditatem, coguntur adire: sed non statim restituere, sed vt completo tempore deliberationis, (si) expedire sibi compererint hereditatem, sentiant commodum testamenti eo iure, quo, si sponte adissent: sin vero contra onerosam crediderint, restituta ea exonerentur actionibus hereditariis.

LXXII. Pomponivs libro quarto Fideicommissorum:

Heres praecepto fundo rogatus erat hereditatem restituere: fundus alienus erat: Aristo aiebat, videndum, vtrum eum [1] omnimodo penes heredem fundum esse voluit testator: an ita demum, si ipsius est? sed sibi superius placere: ideoque aestimatio eius retinenda est.

LXXIII. Maecianvs libro decimo Fideicommissorum:

Si heres pecuniam hereditariam crediderit, et in eam causam pignora acceperit: actiones non competunt ei, cui restituta fuerit hereditas aduersus ipsa pignora, sed aliqua dubitatio remanebit, si in eum contractum, qui ex defuncto fuerit interpositus, heres antequam restitueret hereditatem, pignus acceperit: sed nec sic quidem ipse admitteretur ex fideicommisso: tamen habet aduersus heredem actionem, vt ei cedat pro pignoris commodo actionem. §. 1. Cum ex Trebelliano Senatusconsulto restituitur hereditas, seruitutes, quas mutuo praedia heredis et testatoris habent, nihilo minus valent.

LXXIV. Pavlvs libro secundo Decretorum:

Qvi filium et filiam habebat, testamentum fecit, et ita de filia sua cauerat: Ἐντέλλομαί σοι μὴ διατίθεσθαι, πρὶν τέκνα σοι γενέσθαι: pronuntiauit Imperator, fideicommissum ex hac scriptura deberi, quasi per hoc, quod prohibuisset eam testari, petisset, vt fratrem suum heredem faceret: sic enim accipiendam eam scripturam, ac si hereditatem suam rogasset eam restituere. §. 1. Fabius Antoninus impuberem filium Antoninum et filiam Honoratam relinquens, exheredatis his, matrem eorum Iuniam Valerianam heredem instituit: et ab ea trecenta, et quasdam res filiae reliquit: reliquam omnem hereditatem filio Antonino, cum ad annum vicesimum aetatis peruenisset, voluit restitui: quod si ante annum vicesimum decessisset filius, eam hereditatem Honoratae restitui praecepit: mater intestata decessit, vtrisque liberis legitimis heredibus relictis: postea filius annum agens plenum nonumdecimum, et ingressus vicesimum, necdum tamen eo expleto, decessit, filia herede Fauia Valeriana sua relicta: a qua amita fideicommissum et ex testamento patris portionem hereditatis petebat, et apud Praesidem obtinuerat: tutores Valerianae filiae Antonini, egestatem eius praetendebant, et recitabant Diui Hadriani Constitutionem, in qua, quantum ad munera municipalia, iusserat, eum annum, quem quis ingressus esset, pro impleto numerari. Imperator autem noster motus et aequitate rei, et verbis testamenti, si [3] ad annvm vicesimvm aetatis: quamuis scire se diceret, a Diuo Marco non excusatum a tutela eum, qui septuagesimum annum aetatis ingressus fuisset, nobis et legis Aeliae Sentiae argumenta proferentibus, et alia quaedam, contra petitricem pronuntiauit.

LXXV. Scaevola libro decimo octauo Digestorum:

Epistolam ad heredem suum (in) haec verba scripsit, Titivs Cornelio heredi svo salvtem. A te peto, Corneli, qvoniam ad te devolvta est pars matris meae, item, pars Semproni cvratoris qvondam mei contraria fortvna vsi, et [4] per hoc totvs as mevs apvd te esse speratvr, vti reddas restitvas Gaio Seio vncias qvatvor. Quaesitum est, cum Sempronius in integrum restitutus sit ab Imperatore, quo fuerat deportatus, et adierit hereditatem: an is quoque rogatus sit, vt ex sua portione restituat hereditatem? Respondit [5], Sempronium quidem non proponi rogatum, Cornelium autem heredem debere pro rata portione maternarum defuncti rerum restitutionem Seio facere. §. 1. Mulier heredis instituti fideicommisit, vt retenta parte quarta, reliquam partem restitueret nurui quondam suae, cuius fideicommisit in haec verba: rogo te, vt id, qvod ad te ex bonis meis per-

1 Ap. Hal. *eum* abest. 2 Hal. vertit *demando tibi, ne prius testamentum facias, quam liberos habeas.* 3 *scilicet* loco *si.* 4 *contraria fortuna si per hoc.* 5 *respondi*

VENERIT, FACIAS PERVENIRE AD FILIVM TVVM. Quaesitum est, quando hoc fideicommissum restituere debeat: vtrumne post mortem suam, an iam nunc? Respondit, ad tempus, quo nurus moreretur, fideicommissum aptandum esse.

LXXVI. IDEM libro decimo nono Digestorum:

SCAEVOLA respondit, si pater filium suum impuberem ex asse scripserit heredem, eique codicillis substituerit, deinde filius impubes decesserit: licet substitutio inutilis sit, quia codicillis hereditas neque dari, neque adimi potest: tamen benigna interpretatione placet, vt mater, quae ab intestato pupillo successit, substitutis fideicommisso obligetur: quod si inuicem fuerunt substituti, et in fideicommisso substitutionem valere: vnoque eorum mortuo, qui supersunt, totum accipiunt.

LXXVII. IDEM libro vigesimo Digestorum:

HEREDIBVS institutis filiis vtriusque sexus, singulos rogauit, vt qui sine liberis decederet, partem suam hereditatis sorori, fratriue restitueret, aut, si frater sororue non esset, matri suae: et haec verba adiecit, VOSQVE, LIBERI CARISSIMI, HOC FIDEICOMMISSO TENERI INVICEM VOLO, DONEC BINOS LIBEROS EDVCAVERITIS. Quaesitum est, si quis ex liberis duos filios procreauerit, quamuis superstites non reliquerit, an heredes eius fideicommissum debeant? Respondit, secundum ea quae proponerentur, videri fideicommissi onere liberatos. §. 1. Titius nepotes ex filia, et furiosam filiam suam heredes instituit: et fideicommisit filiae, vt si sine liberis decessisset, pars ei data perueniret ad coheredes. Furiosam ipse Titius in matrimonio collocauit, et enixa est filia post mortem patris. Quaesitum est, defuncta furiosa, superstite ex huiusmodi coniunctione parta filia, an fideicommissum ad coheredes pertineret? Respondit, cum filiam relinquisse proponeretur, fideicommissum non deberi. Claudius: nam etsi matrimonium cum furiosa non fuit, satis tamen factum est eiusmodi conditioni.

LXXVIII. IDEM libro vigesimo primo Digestorum:

LVCIVS Titius intestato moriturus, cum haberet vxorem, et ex ea filiam emancipatam, codicillis haec verba inseruit: PERTINENT AVTEM [1] HI CODICILLI AD VXOREM ET FILIAM. ITAQVE ROGO QVIDQVID AVT EGO RELIQVERO, AVT VOS IPSAE HABEATIS, COMMVNE VOBIS SIT. QVOD SI NON EGO ROGAREM, VOS PRO VESTRA PIETATE FACERETIS. Filia intestati patris bonorum possessionem accepit. Quaesitum est, an aliqua pars hereditatis Lucii Titii ex causa fideicommissi a filia matri debeatur? Respondit, secundum ea quae proponerentur, deberi, si etiam vxor parata sit in commune bona sua conferri. §. 1. Maeuia duos filios heredes reliquerat, et eodem testamento ita cauit: FIDEI AVTEM HEREDVM MEORVM COMMITTO, VTI OMNIS SVBSTANTIA MEA SIT PRO DEPOSITO SINE VSVRIS APVD GAIVM SEIVM ET LVCIVM TITIVM, QVOS ETIAM, SI LICVISSET, CVRATORES SVBSTANTIAE MEAE DEDISSEM, REMOTIS ALIIS, VT HI RESTITVANT NEPOTIBVS MEIS, PROVT QVIS EORVM AD ANNOS VIGINTIQVINQVE PERVENERIT, PRO PORTIONE: VEL SI VNVS, EI OMNEM. Quaesitum est, an fideicommissum praestari a scriptis heredibus Lucio Titio et [2] Seio debeat? Respondit, secundum ea quae proponerentur, Lucium Titium, item Gaium Seium, fideicommissum petere non posse. §. 2. Tres heredes scripsit, Maeuium fratrem suum, ex dodrante, Seium, ex sextante, Stichum eiusdem Seii [seruum, filium autem naturalem Maeuii,] ex vncia: et fidei commisit Seii, vti Stichum manumitteret, in haec verba: A TE PETO, SEI, VTI TV STICHVM MANVMITTERES: DEDI VNDE FACERES. Sed et codicillis ita cauit, VNCIAM, EX QVA FECI STICHVM HEREDEM, SI QVAM SEIVS CONTROVERSIAM MOVERET, AD MAEVIVM FRATREM MEVM REVERTI VOLO. TV, FRATER, SECVNDVM FIDEM ET PIETATEM TVAM, QVIDQVID AD TE PERVENERIT EX HEREDITATE MEA, STICHO FILIO TVO RESTITVES: QVOD VT FACIAS, FIDEI TVAE COMMITTO. Quaesitum est, cum Seius adierit hereditatem, et propter hoc compulsus Stichum manu-

1 Ap, Hal. *autem* abest. 2 Hal. inserit *CAIO*.

numiſerit: an vnciam hereditatis, ex qua Stichus heres inſtitutus eſt, Sticho manumiſſo reſtituere debeat? Reſpondit, non proponi Seium rogatum, vnciam ei reſtituere. §. 3. Idem quaeſiit, an, ſi aliquam controuerſiam Seius de vncia hac, ex qua Stichus inſtitutus eſt, facere velit, et Maeuius vnciam ex cauſa fideicommiſſi a Seio fuerit conſecutus: vtrum hanc ſolam vnciam, ex qua Stichus inſtitutus eſt, an vero et dodrantem, ex quo ipſe Maeuius inſtitutus eſt, eidem Sticho reſtituere debeat? Reſpondit, de omni reſtituendo, quod ad Maeuium quoquo modo peruenit, teſtatricem ſenſiſſe. §. 4. Pater puerum et puellam heredes inſtituit, eosque inuicem ſubſtituit, et ſi neuter heres eſſet, eis plures ſubituſtit, ſubſtitutosque inuicem ſubſtituit [1] his verbis: SVBSTITVTOS HEREDES INVICEM SVBSTITVO: eorumdem filiorum fidei commiſit, vt qui eorum vita [2] ſuperaſſet, et ſine liberis intra annum trigeſimum moreretur, hereditatem his, quos heredes ſubſtituerat, reſtituat: filius vita ſororem ſuperauit, et intra trigeſimum annum ſine liberis deceſſit. Quaeſitum eſt, ex ſubſtitutis vno defuncto ante filium, pars eius, quae ad ceteros ſubſtitutos, qui ſuperuiuerent, pertinet, vtrum pro virilibus, an pro hereditariis portionibus, quibus ſunt ſubſtituti, pertineat? Reſpondit, conſequens eſſe, pro his partibus, quibus ſubſtituti eſſent, fideicommiſſum pertinere. §. 5. Maeuia filium heredem inſtituit ex quincunce, Titiam filiam ex quadrante, Septicium filium ex triente, cuius fidei commiſit in haec verba: TE ROGO, FILI SEPTICI, SI INTRA VICESIMVM ANNVM SINE LIBERIS MORIERIS, QVIDQVID EX HEREDITATE MEA AD TE PERVENERIT, HOC FRATRIBVS TVIS RESTITVAS. Quaeſitum eſt, (an) Septicio filio defuncto intra viceſimum annum ſine liberis: hoc fideicommiſſum vtrum pro portionibus hereditariis ad fratrem et ſororem eius pertineat, an vero aequaliter? Reſpondit, pro parte hereditaria. §. 6. Titia ex aſſe heres ſcripta partem dimidiam hereditatis Maeuiae rogata reſtituerat fundum a teſtatore obligatum luere noluit, ſed eum vendente creditore mandauit redimendum Seiae. Quaeſitum eſt, an Titia ex cauſa fideicommiſſi Maeuiae teneatur? Reſpondit, cum rogata hereditatem reſtituere proponatur: nihil proponi, cur non teneatur. Claudius: ſubeſt enim praeſtari oportere id, quanto pluris fundus fuit, quam ad creditorem peruenire oportuit. §. 7. Gaio Seio ex ſemiſſe, Titio ex quadrante, et aliis ex reliquis portionibus heredibus inſtitutis, ita cauit: FIDEI AVTEM VESTRAE MANDO, CAI SEI, ET LVCIA TITIA, VTI POST OBITVM VESTRVM REDDATIS RESTITVATIS TITIO ET SEMPRONIO SEMISSEM PATRIMONII ET PORTIONIS EIVS, QVAM VOBIS DEDI. Quaeſitum eſt, cum vtrique adierint hereditatem, et poſtea Gaius Seius defunctus ſit, Lucia Titia herede inſtituta, an haec Lucia Titia partem dimidiam ſemiſſis, quam rogatus erat Gaius Seius reſtituere, protinus debeat: an vero, poſt ſuam demum mortem, vniuerſum fideicommiſſum, tam ex ſua perſona, quam ex Gaii Seii datum reſtituere debeat? Reſpondit, Luciam Titiam ſtatim teneri, vt partem dimidiam ſemiſſis ex perſona Seii reſtituat. §. 8. Filiam ſuam heredem ſcripſit, et nepotem, quem ex ea habebat, ei ſubſtituit, et ita cauit: LVCIO TITIO FRATRIS MEI FILIO, GENERO MEO, DVCENTOS AVREOS RELINQVO: QVO LEGATO SCIO ILLVM CONTENTVM ESSE: QVONIAM SCRIPSI VNIVERSAM REM MEAM, EO QVOD FILIAM MEAM ET NEPOTEM MEVM HEREDES SCRIPSI, VNIVERSAM SVBSTANTIAM EIS COMMVNICASSE: QVOS INVICEM COMMENDO: filia adita patris [3] hereditate, diuertit a marito. Quaeſitum eſt, an Titius quondam eius maritus ſuo vel filii ſui nomine, ex fideicommiſſo communionem bonorum conſequi poſſit viua quondam vxore ſua, vel poſt mortem eius? Reſpondit, nihil fideicommiſſi datum genero proponi, praeter ducentos aureos. §. 9. Idem quaeſiit, eandem vxorem marito herede ſcripto, fideicommiſiſſe, vt cum moreretur, filio communi omne quod ad eum ex hereditate ſua perueniſſet, reſtitueret: an illae quoque res et poſſeſſiones, quae in dotem datae, et poſt diuortium reſtitutae mulieri fuerant, fideicommiſſo contineantur? Reſpondit, quod mulier in bonis ſuis relinquiſſet, id fideicommiſſo contine-

1 Ap. Hal. *ſubſtitutosque inuicem ſubſtituit* abſunt. 2 Hal. habet *vita ſupereſſet.* 3 Ap. Hal. *patris* 5 abeſt.

neri. Claudius et alias de eodem facto consultus, ita respondit: siue restitutae sint res, secundum idquod supra responsum est, in bonis mulieris computari, siue non sint restitutae, quia ex stipulatione de dote reddenda interposita restituendae sint, eo auctiorem hereditatem computari. § 10. Quae habebat filium, et ex eo nepotem, vtrosque in mariti potestate, maritum ex asse scripsit heredem, eiusque fideicommisit in haec verba: SI TITIVS MARITVS MEVS MIHI HERES ERIT, PETO, FIDEIQVE EIVS COMMITTO, QVIDQVID EX HEREDITATE MEA AD EVM PERVENERIT, CVM MORI COEPERIT, DET RESTITVAT GAIO FILIO NOSTRO: ITA TAMEN VT DECEM QVIDEM VNCIAS GAIVS HABEAT, [1] DVAS AVTEM VNCIAS SEIVS NEPOS HABEAT: QVOD VT FIAT, FIDEI EIVS TITII HEREDIS MEI COMMITTO. Pater emancipauit filium, nepotem amisit, et superstite filio decessit. Quaesitum est, an priore parte scripturae vniuersa hereditas patris ex causa fideicommissi filio debeatur: et illa sequentia verba, ITA TAMEN VT DECEM VNCIAS FILIVS, DVAS AVTEM NEPOS HABEAT, ex voluntate defunctae ita demum locum haberent, si die fideicommissi cedente filius et nepos eorum in natura essent: cum autem non superuixit ad diem fideicommissi nepos, sequens scriptura cesset? Respondit, ea quae proponerentur ostendere, decem dumtaxat vncias filio datas. §. 11. Heres institutus, vxori rogatus totam hereditatem restituere, restituit detracta quarta. Quaesitum est, cum vxor quartam partem hereditatis praesenti die, et reliquam post tempus alii rogata a testatore fuisset restituere: an id, quod heres ei detraxisset quartae nomine, in restituendo fideicommisso imputare possit? Respondit, quatenus cepisset, fideicommisso obstrictam. §. 12. Heredum fideicommisit, vt quidquid ex parte tertia hereditatis peruenerit ad eos, id redderent Gaio Maeuio alumno testatoris, cum fuerit annis quindecim, et subiunxit haec verba: INTERIM EX REFECTV PAVPERTATIS, QVI AD VOS PERVENERIT, ALATIS EVM VSVRIS PRO QVANTITATE NVMMORVM REDACTIS: HOC AMPLIVS EIDEM ALVMNO MEO HOMINEM CALETANVM ET VERNAM SVTOREM, QVI EVM ARTIFICIO SVO MERCEDE DATA ALERE POTERIT. Quaesitum est, cum alimenta multo minora praestiterint heredes scripti, quam vsurae summae redactae competebant, an et residuas praestare compelli debeant totius temporis, an ex die, quo quintumdecimum expleffet? et cum serui legati ei specialiter, vt ex mercedibus aleretur, statim venierint: vtrum mercedes an vsuras petere debeant? Respondit, secundum ea quae proponerentur, testatorem videri de omni reditu et mercede seruorum restituenda sensisse. §. 13. Pluribus heredibus institutis, in quibus et libertis tribus ex dodrante, eisdem fundos per praeceptionem dedit: et ab his petit, ne eos alienarent, et vt qui vita superasset, solidos eosdem fundos obtineret: deinde vnius ex his libertis Otacilii fidei commisit, vti quidquid ad eum ex hereditate bonisue peruenisset, deducto pro ea parte aere alieno, et legatis, et sibi viginti aureis, restituat Titio. Quaesitum est, an etiam partes tertias fundorum praelegatorum cum conlibertis eidem deducere deberet? Respondit, secundum ea quae proponerentur, non debere restituere praeceptionem, cum ipse testator et legata excipi voluisset. §. 14. Maritus, vxore instituta herede ex parte tertia, et pluribus ei fideicommissis datis, dotem quoque praelegauit his verbis, SEIAE VXORI MEAE DARI VOLO A FILIIS MEIS SVMMAM DOTIS EIVS, QVAE MIHI PRO EA ILLATA EST: eiusdemque vxoris fidei commisit, vt partem hereditatis, et quaecumque ei legasset, post mortem suam Titio filio communi restitueret. Quaesitum est, an summam quoque dotis inter cetera legata ex causa fideicommissi filio suo restituere debeat? Respondit, non alias nisi manifestum esset, de dote quoque restituenda testatorem sensisse, atque etiam si sensisset, et hoc fuerit adprobatum: ita [2] eius quoque petitionem fore, si non minus in quantitate, quae Falcidiae nomine remaneret, foret, quam in quantitate dotis. §. 15. Rogatus hereditatem restituere Septicio, cum erit annis viginti, interea fundos, quos defunctus pignori acceperat, vendidit, et propterea pigneraticia iudicio [3] a debitore conuentus decessit, herede relicto Sempronio, et iudicio nondum finito restituit hereditatem

1 Ap. Hal. *habeat* abest. 2 Hal. inserit *tamen*. 3 Ap. Hal. *iudicio* abest.

tem Septicio. Quaesitum est, an iudicio nihilo minus ipse condemnari debeat, cum potuerit retinere, vel caueri sibi id, quod ex causa iudicati praestaturus esset? Respondit, iudicii exsecutionem nihilo minus aduersus heredem et post restitutam hereditatem mansisse. § 16. Heres eius, qui post mortem suam rogatus erat vniuersam hereditatem restituere, minimam quantitatem, quam solam in bonis fuisse dicebat, his, quibus fideicommissum debebatur, restituit: postea repertis instrumentis, apparuit quadruplo amplius hereditate fuisse. Quaesitum est, an in reliquum fideicommissi nomine conueniri possit? Respondit, secundum ea quae proponerentur, si non transactum esset, posse.

LXXIX. Idem libro singulari Quaestionum publice tractatarum:

Si pupillus parenti suo heres extitit, et fideicommissam hereditatis partem restituit, mox abstinetur paterna hereditate: optio deferenda est fideicommissario, vt aut portionem quoque pupilli adgnoscat, aut toto discedat, aut omnimoda bona vendenda sunt, vt id, quod superfluum est, pupillo seruetur, et si in solidum bona venire non possunt, omnimodo actiones fideicommissario denegandae erunt: erat enim in potestate illius, vniuersum suscipere, et si quid plus erit, pupillo seruare.

LXXX. Idem libro quinto Digestorum:

Matrem et auunculum, eosdemque creditores suos, heredes scripsit Lucius Titius, et eorum fidei commisit, vt post mortem restituerent, quod ex re familiari testatoris superfuerit, Septicio: heredes non modicam partem bonorum testatoris consumserunt, et multos heredes reliquerunt: quibus scientibus, multa corpora, quae remanserant ex bonis Lucii Titii, Septicius possedit. Quaesitum est, an id, quod Lucius Titius debuit matri et auunculo, heredes eorum a Septicio petere possint? Respondit, non posse. Claudius: aditione enim hereditatis confusa obligatio interciderat: sed fideicommissi repetitio erat: cuius aequitas defecit his, qui multa ex hereditate consumsisse proponuntur.

LXXXI. Paulus Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris sex libro primo seu Decretorum libro secundo:

Iulius Phoebus testamento facto, cum tres liberos heredes institueret, Phoebum et Heracliam ex eadem matre, Polycraten ex alia, aequis portionibus: petit a Polycrate minore fratre, vt accepto certo praedio, hereditatem fratribus concederet: et inuicem eos, qui ex [1] eadem matre erant, si qui eorum heres non fuisset, substituerat: Polycrati, si intra pubertatem decessisset, secundas tabulas fecit, quas matri eius commendauit aperiendas, si inpubes obisset: deinde petit a prioribus, vt si quis eorum sine liberis decederet, portionem suam, exceptis bonis maternis eorum, et auitis, ei, vel eis, qui superessent, restitueret. Heraclia soror mortua sine liberis, fratrem Phoebum heredem iustituit. Polycrates fideicommissum petierat, et obtinuerat apud Aurelium Proculum Proconsulem Achaiae: appellatione facta, cum solum Phoebus egisset μονομερῶς [2] victus est, quia EI VEL EIS verba vtrosque fratres complecterentur: atqui inuicem duos illos tantum substituerat: sed et voluntas haec patris videbatur, qui exceperat eorum bona materna, quia Polycrates aliam matrem, et quidem superstitem habebat, cuius etiam fideicommissum erat, vel legata, quae ei dederat, intestata [3] moriens Polycrati filio suo restitueret.

Tit. II.

QVANDO DIES LEGATORVM VEL FIDEICOMMISSORVM CEDAT.

Pavlvs libro secundo ad Sabinum:

Mortvo patre, licet viuo pupillo, dies legatorum a substituto datorum cedit.

II. Vlpianvs libro decimo quinto ad Sabi•um:

Si pure sit vsusfructus legatus, vel vsus, vel habitatio: neque eorum dies ante aditam hereditatem cedit, neque petitio ad heredem transeat, idem, et si ex die vsusfructus relictus.

III. Idem libro quinto Disputationum:

Nam cum ad heredem non transferatur, frustra est, si ante quis diem eius cedere dixerit.

IV.

1 Ap. Hal. ex abest. 2 Id est *altera parte absente.* 3 *intestato.*

IV. IDEM libro decimo nono ad Sabinum:

SI cum heres morietur, legetur: conditionale legatum est, denique viuo herede defunctus legatarius ad heredem non transfert. §. 1. Si vero cum ipse legatarius morietur, legetur ei: certum est, legatum ad heredem transmitti.

V. IDEM libro vigesimo ad Sabinum:

SI post diem legati cedentem legatarius decesserit, ad heredem suum transfert legatum. §. 1. Itaque si purum legatum est, ex die mortis dies eius cedit. Si vero post diem sint legata relicta, simili modo, atque in puris dies cedit, nisi forte id fuit legatum, quod ad heredem non transit: nam huius dies non ante cedit: vtputa si vsusfructus sit post annum relictus, hanc enim sententiam probamus. §. 2. Sed si sub conditione sit legatum relictum, non prius dies legati cedit, quam conditio fuerit impleta: ne quidem, si ea sit conditio, quae in potestate sit legatarii. §. 3. Sed si ea conditio fuit, quam Praetor remittit: statim dies cedit. §. 4. Idemque et in impossibili conditione, quia pro puro hoc legatum habetur. §. 5. Item si qua conditio sit, quae per legatarium non stat, quo minus impleatur: sed, aut per heredem, aut per eius personam, in cuius persona iussus est, parere conditioni: dies legati cedit: quoniam pro impleta habetur: vtputa si iussus sim heredi decem dare, et ille accipere nolit. Sed et si ita mihi legatum sit, si Seiam vxorem duxero, nec ea velit nubere: dicendum erit, diem legati cedere, quod per me non stat, quo minus paream conditioni, sed per alium stat, quo minus impleatur conditio. §. 6. Iisdem autem diebus, id est, iisdem pensionibus, heredi praestabitur legatum, quibus legatario ipsi [2] praestabatur. §. 7. Si cum dies legati cedere inciperet, alieni quis iuris est: deberi his legatum, quorum iuri fuit subiectus: et ideo, si purum legatum fuerit, et post diem legati cedentem liber factus est: apud dominum legatum relinquet: sed si vsusfructus fuerit legatus, licet post mortem testatoris, ante aditam tamen [3] hereditatem, sui iuris efficiatur: sibi legatum adquirit.

VI. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

QVOD pure datum est, si sub conditione adimatur, quasi sub conditione legatum habetur. §. 1. At si extrinsecus suspendatur legatum, non ex ipso testamento: licet ante decedat legatarius, ad heredem transmisisse legatum dicimus, veluti si rem dotalem maritus legauerit extero, et vxori aliquam pro dotali re pecuniam: deinde deliberante vxore de electione dotis, decesserit legatarius, atque legatum elegerit mulier: ad heredem transire legatum dictum est, idque et Iulianus respondit: magis enim mora, quam conditio legato iniecta videtur. §. 2. Eorum legatorum, quae in codicillis relicta sunt, perinde dies cedit, atque testamento relictorum.

VII. VLPIANVS libro vigesimo ad Sabinum:

HEREDIS aditio moram legati quidem petitioni facit, cessioni diei non facit. §. 1. Proinde siue pure institutus tardius adeat, siue sub conditione per conditionem impediatur: legatarius securus est. §. 2. Sed et si nondum natus sit heres institutus, aut apud hostes sit, similiter legatario non nocebit: eo quod dies legati cessit. §. 3. Inde dicimus, et si a substituto legatum sit relictum: quamdiu institutus deliberat, defuncto legatario non nocebit, si postea heres institutus repudiauit, nam ad heredem suum transtulerit petitionem. §. 4. Tantundem et si ab impuberis substituto legetur: nam ad heredem suum legatum transfert. §. 5. Tractari tamen potest, si impuberi substitutus damnatus sit, si intra pubertatem filius decesserit, Seio centum dare: an viuo pupillo defunctus Seius ad heredem transferat, quasi ea conditio sit expressa, quae inerat? Et magis est, ad heredem legatarii transire. §. 6. Interdum aditio heredis legatis moram facit: vtputa si forte [4] seruo manumisso, vel ei, cui seruus legatus est, et ideo seruo aliquid legatum sit: nam seruo legati relicti ante aditam hereditatem dies non cedit.

VIII. IDEM libro vigesimo quarto ad Sabinum:

NAM cum libertas non prius competat, quam adita hereditate: aequissimum visum est, nec legati diem ante cedere, alioquin inutile fieret legatum, si dies eius cessisset, antequam libertas competeret: quod euenit, si seruo pure legetur, et liber esse sub conditione iubeatur: et pendens conditio inueniatur, et post aditam hereditatem.

IX.

1 Hal. praefigit *eius*. 2 Ap. Hal. *ipsi* abest. 3 Ap. Hal. *tamen* abest. 4 Ap. Hal. *forte* abest.

IX. IDEM libro vigesimo primo ad Sabinum:

SI habitatio filiofamilias vel seruo legata sit, puto, non adquiri domino vel patri legatum, si ante aditam hereditatem filius vel seruus decesserit: nam cum personae cohaereat, recte dicitur, ante aditam hereditatem diem non cedere.

X. IDEM libro vigesimo tertio ad Sabinum:

CVM in annos singulos legatur, non vnum legatum esse, sed plura constat.

XI. IVLIANVS libro trigesimo septimo Digestorum:

NEC refert, singuli aurei in annos singulos legentur, an in annum primum mille aurei, in secundum homo, in tertium frumentum.

XII. VLPIANVS libro vigesimo sexto ad Sabinum:

NEC semel diem eius cedere, sed per singulos annos. §. 1. Sed vtrum initio cuiusque anni, an vero finito anno cedat, quaestionis fuit? Et Labeo, Sabinus, et Celsus, et Cassius, et Iulianus in omnibus, quae in annos singulos relinquuntur, hoc probauerunt, vt initio cuiusque anni huius legati dies cederet. §. 2. Inde Iulianus ait, hoc legatum, si seruo relinquatur, deinde post primum vel alterum annum sit liber, sibi eum adquirere. §. 3. Item Celsus scribit, quod et Iulianus probat, huius legati diem ex die mortis cedere, non ex quo adita est hereditas: et, si forte post multos annos adeatur hereditas, omnium annorum legatario deberi. §. 4. Sed et si quotannis sit legatum, mihi videtur etiam in hoc initium cuiusque anni spectandum: nisi forte euidens sit voluntas testatoris in annuas pensiones ideo diuidentis, quoniam non legatario consultum, sed heredi prospectum voluit, ne vrgueretur ad solutionem. §. 5. Si in habitatione aliquid, vel in disciplina legetur sic, ANNVA vel QVOTANNIS: quibus diebus pensio debetur habitationis, vel mercedis disciplinarum, iisdem intelligitur legatum relictum, coniectura voluntatis facta. §. 6. Nouissime Pomponius scribit, nihil interesse, vtrum in annos singulos, vel quotannis, an in singulos menses, vel quot mensibus, an in singulos dies, vel quot diebus legetur: ipse quoque huic sententiae accedo: proinde, et si annui legentur tot aurei, idem erit dicendum. §. 7. Si cui homo generaliter sit legatus, et antequam vindicet, decesserit: ad heredem suum legatum transfert. §. 8. Si Titio sit sic [1] legatum, quem Seius elegerit, et Seius post electionem decesserit: locus est vindicationi semel adquisitae.

XIII. POMPONIVS libro sexto ad Sabinum:

HVIVSMODI legatum, SIVE ILLVD FACTVM FVERIT, SIVE NON FVERIT, ILLI DO LEGO, ad heredem non transit: nisi alter casus viuo legatario extiterit: quoniam causa, ex qua debeatur, praecedere semper debet: nec, quia certum est, alterutrum futurum, omnimodo debebitur: nam tale legatum, CVM MORIETVR, HERES DATO, certum est debitum iri [2], et tamen ad heredem legatarii non transit, si viuo herede decedat.

XIV. VLPIANVS libro vigesimo quarto ad Sabinum:

SI vsusfructus aut decem, vtrum legatarius voluerit, sint legata: vtrumque spectandum, et mortem testatoris, et aditionem hereditatis: mortem, propter decem: aditionem propter vsumfructum: quamuis enim electio sit legatarii, tamen nondum electioni locus esse potest: cum proponatur, aut [3] nondum testatorem decessisse, aut eo mortuo hereditas nondum adita. §. 1. Inde quaerit Iulianus, si post mortem testatoris legatarius decedat, an ad heredem transfertur decem legatum? et libro trigesimo septimo Digestorum scribit, posse dici, decem transtulisse: quia mortuo legatario dies legati cedit: argumentum Iulianus pro sententia sua adfert tale: SEIAE DECEM, AVT SI PEPERERIT, FVNDVM HERES MEVS DATO: nam si, antequam pariat, inquit, decesserit, ad heredem suum decem transmittet. §. 2. Si ita quis legauerit filiofamilias, vt ipsi soluatur: potest procedere legatum, nec imputari heredi, cur non patri, sed potius filio soluat: finge enim hoc nominatim expressum ita, vt filio soluat: certe si pater petat, exceptione erit repellendus. §. 3. Si dies legati cesserit, deinde legatarius in ius alienum peruenit: ipsi potius debetur legatum, in cuius ipse ius peruenit: transeunt enim cum eo, quae ei debebantur: sed, si sub conditione fuerit legatum, non transit, sed exspectabit conditionem: eique adquiretur, cuius iuris erit conditionis existentis tempore: quod

1 Ap. Hal. *sic* abest. 2 Ap. Hal. *iri* abest. 3 Ap. Hal. *aut* abest.

quod si sui iuris fuerit eo tempore, sibi potius adquiret.

XV. IDEM libro quinto Disputationum:

SI ita esset liberis fideicommissum relictum, si morte patris sui iuris essent effecti, nec mortalitate patris, sed emancipatione patresfamiliarum constituti sint: deberi eis fideicommissum, nemo dubitauerit: diemque eius emancipatione cessisse, qui morte patris cederet.

XVI. IVLIANVS libro trigesimo quinto Digestorum:

CVM ita legatum est, STICHVM, VEL QVOD EX PAMPHILA NATVM ERIT, HERES MEVS DATO: non ante dies legati eius cedet, quam aliquid ex Pamphila natum fuerit, aut certum fuerit, nasci non posse. §. 1. Cum seruo legato, antequam hereditas eius, qui legauerat, adiretur, vsusfructus ab alio legatus fuerit: et prior hereditas eius, qui vsumfructum legauerit, adita fuerit: nulla ratio est, cur diem legati cedere existimemus, antequam ea quoque hereditas, ex qua seruus legatus erat, adeatur: cum neque in praesentia vllum emolumentum hereditati adquiratur, et, si interim seruus mortuus fuerit, legatum extinguatur: quare adita hereditate existimandum est vsumfructum ad eum, cuius seruus legatus esset, pertinere. §. 2. Quod si seruus, cui vsusfructus legatus fuerit, ipse [1] legatus non fuerit: dicendum est, vsumfructum ad hereditatem pertinere, eo quod dies eius ante aditam hereditatem cesserit.

XVII. IDEM libro trigesimo sexto Digestorum:

CVM legato seruo aliquid legatur, dies eius legati, quod seruo datur, non mortis tempore, sed aditae hereditatis cedit: et ideo impedimento non est regula iuris, quo minus manumisso legatum debeatur: quia etsi confestim paterfamilias moreretur, non in eiusdem personam et emolumentum legati et obligatio iuris concurreret. Perinde igitur est hoc, de quo quaeritur, ac si filio herede instituto patr. legatum esset, quod consistere intelligitur eo, quod quamuis statim paterfamilias moriatur, potest emancipatus adire hereditatem, vt patri legatum debeat.

XVIII. IDEM libro trigesimo septimo Digestorum:

Is, cui ita legatum est, QVANDOQVE LIBEROS HABVERIT, si praegnante vxore relicta decesserit, intelligitur expleta conditione decessisse, et legatum valere: si tamen postumus natus fuerit.

XIX. IDEM libro septuagesimo Digestorum:

CVM sine praefinitione temporis legatum ita datum fuerit, VXORI MEAE PENVM HERES DATO, SI NON DEDERIT, CENTVM DATO: vnum legatum intelligitur centum [2]: et statim peti potest, penoris autem causa eo tantum pertinet, vt, ante litem contestatam tradita peno, heres liberetur. §. 1. Quod si ita scriptum sit, SI PENVM INTRA KALENDAS NON DEDERIT, CENTVM DATO: non efficitur, vt duo legata sint, sed vt centum legata sub conditione videantur: idcirco si vxor ante Kalendas decesserit, heredi suo neque penum relinquet, quae legata non est: neque ea centum, quia dies legati cesserit. §. 2. Cum ab eo mihi fideicommissum datum est, cui sub conditione legatum est, quemadmodum si herede instituto sub conditione, pure mihi legetur. §. 3. Si debitori, quod sub conditione debet, legatum est, praesens legatum est: agique ex testamento statim potest, vt liberatio praestetur: et, si post mortem testatoris decesserit, ad heredem transmittit actionem. §. 4. Haec dicenda erunt, et si non ipsi debitori, sed alii cuilibet similiter legatum esse proponatur.

XX. MARCIANVS libro sexto Institutionum:

SI cum praefinitione annorum legatum fuerit, veluti TITIO DENA VSQVE AD ANNOS DECEM: Iulianus libro trigesimo Digestorum scribit, interesse: et si quidem alimentorum nomine legatum fuerit, plura esse legata, et futurorum annorum legatum legatarium mortuum ad heredem non transmittere: si vero non pro alimentis legauit, sed in plures pensiones diuisit exonerandi heredis gratia, hoc casu ait omnium annorum vnum esse legatum, et intra decennium decedentem legatarium etiam futurorum annorum legatum ad heredem suum transmittere, quae sententia vera est.

XXI. PAVLVS libro secundo ad Vitellium:

SI dies adposita legato non est, praesens debetur, aut confestim ad eum pertinet, cui datum est, adiecta, quamuis longa sit, si certa est, veluti Kalendis Ianuariis centesimis, dies quidem legati sta-

1 Ap. Hal. *ipse* abest. 2 Ap. Hal. *centum*.

ſtatim cedit: ſed ante diem peti non poteſt. At ſi incerta, quaſi cum pubes erit, cum in familiam nupſerit, cum Magiſtratum inierit, cum aliquid demum, quod ſcribendo comprehendere ſit commodum, fecerit: niſi tempus, conditione obtigit, neque res pertinere, neque dies legati cedere poteſt. §. 1. Si ſub conditione, qua te heredem inſtitui, ſub ea conditione Titio legatum ſit: Pomponius putat, perinde huius legati diem cedere, atque ſi pure relictum eſſet, quoniam certum eſſet, herede exiſtente debitum iri, neque enim per conditionem heredum fieri incerta legata: nec multum intereſſe tale legatum ab hoc, SI HERES ERIT, DATO.

XXII. POMPONIVS libro quinto ad Quintum Mucium:

SI Titio, cum is, [1] annorum quatuordecim eſſet factus, legatum fuerit, et is ante quartumdecimum annum deceſſerit, verum ad heredem eius legatum non tranſire: quoniam non ſolum diem, ſed et conditionem hoc legatum in ſe continet, ſi effectus eſſet annorum quatuordecim, qui autem in rerum natura non eſſet, annorum quatuordecim non eſſe non intelligeretur. Nec intereſt, vtrum ſcribatur, SI ANNORVM QVATVORDECIM FACTVS ERIT, an ita: cum priore ſcriptura per conditionem tempus demonſtratur, ſequenti per tempus conditio: vtrubique tamen eadem conditio eſt. §. 1. Quaedam autem conditiones etiam ſuperuacuae ſunt: veluti ſi ita ſcribat, TITIVS HERES ESTO: SI TITIVS HEREDITATEM MEAM ADIERIT, MAEVIO DECEM DATO: nam pro non ſcripto ea conditio erit, vt omnimodo ad heredem Maeuii legatum tranſeat, etiam ſi Maeuius ante aditam hereditatem deceſſerit. Et idem ſi ita fuerit ſcriptum, SI TITIVS HEREDITATEM MEAM ADIERIT, INTRA DIES CENTVM MAEVIO DECEM DATO: nam hoc legatum in diem erit, non ſub conditione: quia definitio Labeonis probanda eſt, dicentis, id demum legatum ad heredem legatarii tranſire, quod certum ſit debitum iri, ſi adeatur hereditas. §. 2. Si tamen duos heredes inſtituam, et ſi alter ex his adeat hereditatem, alicui legem ab omnibus heredibus: non erit pro ſuperuacuo ea conditio, ſed in portionem quidem coheredis valebit, in ipſius autem, cuius perſona in conditione comprehenſa eſt, ſuperuacua erit, perinde atque ſi ſolo coherede inſtituto, eo modo legatum eſſet.

XXIII. VLPIANVS libro quarto ad legem Iuliam et Papiam:

CVM in annos ſingulos legatum relinquitur, ſine dubio per annos ſingulos, inſpecta conditione legatarii, ait capere [2]: et ſi plurium ſeruus ſit, ſingulorum dominorum erunt perſonae ſpectandae.

XXIV. PAVLVS libro ſexto ad legem Iuliam et Papiam:

SI penum heres dare damnatus ſit, vel fundum, et ſi non dediſſet, decem: ego accepi et penum legatam, et translatam eſſe in decem, ſi noluerit penum heres dare: et tunc pecuniam deberi, cum interpellatus fundum non dediſſet: et ſi interea deceſſerit legatarius, tunc heredi eius non niſi fundum deberi: namque cum dictum eſt, AT PVBLICIVS FVNDVM DATO, perfectum eſt legatum: et cum dicit, SI NON DEDERIT, CENTVM DATO, ſub conditione fundi legatum ademtum videri eo caſu, quo centum deberi coeperint: quorum quia conditio viuo legatario non extiterit, forte quia interpellatus heres non ſit, euenerit, vt ademtio nihil egerit, fundique legatum durauerit. §. 1. Plane ſi ſic legatum ſit, SI PENVM NON DEDERIT, DECEM DATO: dicimus non eſſe penum legatum.

XXV. PAPINIANVS libro decimo octauo Quaeſtionum:

CVM illud, aut illud legetur, enumeratio plurium rerum diſiunctiuo modo comprehenſa, plura legata non facit. Nec aliud probari poterit, ſi pure [3] fundum alterum, vel alterum ſub conditione legauerit: nam, pendente conditione, non erit electio: nec ſi moriatur, ad heredem tranſiſſe legatum videbitur. §. 1. HERES MEVS TITIO DATO QVOD MIHI SEIVS [4] DEBET: ſi Seius pupillus ſine tutoris auctoritate nummos accepiſſet, nec locupletior factus eſſet, et petitor ad praeſens debitum verba retulit: quia nihil eius debet, nullius momenti legatum erit: quod ſi verbo debiti naturalem obligationem et futuram ſolutionem cogitauit: interim nihil (ſi) [5] Titius petet, quaſi tacite conditio inſerta ſit: non ſecus ac ſi ita dixiſſet, TITIO DATO QVOD PVPILLVS SOLVERIT: vel ſi legaſſet quod ex Aretuuia [6] natum erit, vel fructus, qui in illo fundo naſcentur. Contrarium non eſt, quod ſi medio tempore le-

1 Ap. Hal. *is* abeſt. 2 *capere poteſt* loco *ait capere*. 3 Ap. Hal. *pure* abeſt. 4 Hal. inſerit *pupillus*. 5 Ap. Hal. *ſi* abeſt. 6 *Areſouſa*.

legatarius moriatur, et postea partus edatur, fructus perueniant, pecuniam pupillus exsoluat: heres legatarii petitionem habet: namque dies legati, cui conditio non adscribitur, quamuis extrinsecus exspectanda sit, cedit.

XXVI. Idem libro nono Responsorum:

Firmio Heliodoro fratri meo dari volo qvinqvaginta ex reditv praediorvm meorvm fvtvri anni: postea non videri conditionem additam, sed tempus soluendae pecuniae prolatum videri, respondi: fructibus fini relictae pecuniae non perceptis, vbertatem esse necessariam anni secundi. §. 1. Cum ab heredibus alumno centum dari voluisset testator, eam pecuniam ad alium transferri, vt in annum vicesimum quintum trientes vsuras eius summae perciperet alumnus, ac post eam aetatem sortem ipsam: intra vicesimumquintum annum eo defuncto, transmissum ad heredem pueri fideicommissum, respondi: nam certam aetatem sorti soluendae praestitutam videri, non pure fideicommisso relicto conditionem insertam: cum autem fideicommissum ab eo peti non posset, penes quem voluit pecuniam collocari, propter haec verba, eamqve alvmno meo post aetatem svprascriptam cvrabis reddere, fideicommissum ab heredibus petendum, qui pecuniam dari stipulari debuerunt: sed fideiussores ab eo non petendos, cuius fidem sequi defunctus maluit. §. 2. Pater annua tot ex fructu bonorum, quae vxori legauit, accessura filii patrimonio praeter exhibitionem, quam aeque matri mandauit, ad annum aetatis eius vicesimum quintum vxorem praestare voluit: non plura, sed vnum esse fideicommissum certis pensionibus diuisum apparuit: et ideo filio intra aetatem suprascriptam diem functo, residui temporis ad heredem fideicommissum eius transmitti: sed non initio cuiusque anni peti pecuniam oportere, quod ex fructibus vxori datis pater filio praeberi voluit: ceterum si pecuniam annuam pater alimentis filii destinasset, non dubie, persona deficiente, causa praestandi videtur extincta.

XXVII. Scaevola libro tertio Responsorum:

Filivmfamilias ex parte pure instituit heredem, eique fideicommissum dedit, et eodem testamento ita cauit: qvod ego Lvcivm Titivm heredem institvi, ita evm adire hereditatem volo, si is patria potestate liberatvs fverit. Quaesitum est, an coheredibus eius adita hereditate, legati filiofamilias dati dies cesserit? Respondit, si pure sit datum, a coherede filii pro hereditaria parte fideicommissum peti posse. §. 1. Menstruos denarios denos manumissis legauit: quaesitum est, cum absentibus heredibus ex Senatusconsulto libertatem sunt consecuti, ex quo tempore eis cibaria debeantur? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, ex eo tempore his cibaria debeantur, quo liberi esse coeperint.

XXVIIII. Idem libro quarto Responsorum:

Si fundus instructus relictus erit, quaeritur, quemadmodum dari debeat: vtrum sicut instructus fuit mortis tempore, an eo tempore, quo facti *sunt* codicilli, an quo peti coepit? Respondit, a quibus instructus sit *fundus*, cum dies legati cedat, deberi.

XXIX. Valens libro primo Fideicommissorum:

Rogo qvandoqve heres mevs Titio decem det: vtique decem heres debebit: sed quando, dubitari potest, vtrum cum primum potuerit, et dies cedit, et ab ipso petitur.

XXX. Labeo libro tertio Posteriorum a Iauoleno epitomatorum:

Qvod pupillae legatum est, quandoque nupserit: si ea minor quam viripotens nupserit, non ante ei legatum debebitur, quam viripotens esse *coeperit*: quia non potest videri nupta, quae virum pati non potest.

XXXI. Scaevola libro decimo quarto Digestorum:

Vxori ex parte sextante heredi institutae substituit, et heredum fideicommisit, si vxor heres non erit, dotem ei et alia quaedam dari: post mortem mariti, vxor ante conditionem, et priusquam adeat hereditatem, decessit. Quaesitum est, an dies fideicommissi, cum moritur, cessisse videatur: ideoque heredibus eius debeatur? Respondi, si vxor prius decessit, quam hereditatem adiret, videri diem fideicommissi cessisse.

Tit. III.

VT LEGATORVM SEV FIDEICOMMISSORVM SERVANDORVM CAVSA CAVEATVR.

Vlpianus libro septuagesimo nono ad Edictum:

Legatorvm nomine satisdari oportere Praetor putauit, vt, quibus testator dari fieriue voluit, his diebus detur vel fiat: dolumque malum afuturum stipulentur. §. 1. Semper autem satisdare cogitur, cuiuscumque sit dignitatis vel facultatium quarumcumque heres. §. 2. Nec sine ratione hoc Praetori visum est, sicuti, heres incumbit possessioni bonorum, ita legatarios quoque carere non debere bonis defuncti, sed aut satisdabitur eis, aut si satis non datur, in possessionem bonorum venire Praetor voluit. §. 3. Non solum autem omnibus legatariis satisdari oportet: [1] sed et successoribus legatariorum satisdari debere iam constat: quamuis isti non ex iudicio defuncti, sed successionis necessitate, quasi ad aes alienum admittantur. §. 4. Sed et procuratoribus legatariorum satisdandum est: eoque iure vtimur. §. 5. Plane si ei, qui in potestate alicuius erit, legatum sit: caueatur ei, cuius iuri subiectus est. §. 6. Non solum autem legatorum nomine heredes cauent: sed et successores eorum. §. 7. Is etiam, cui ex Senatusconsulto restituta est hereditas, nihilo minus ad cautionem compellitur. §. 8. Nec non et qui per alios heredes existunt, siue honorarii successores, ad satisdationem compelluntur. §. 9. Plane si quis, omissa stipulatione, litem de legato contestatus est, probandum est, cessare debere stipulationem. §. 10. Idemque in fideicommissis quoque probandum est. §. 11. Si cui ita [2] sit legatum vel fideicommissum relictum, et, si id perdidisset, rursus relictum: videamus, an satis sequentis legati siue fideicommissi petere possit? mouet quaestionem, an fideicommissum hoc siue legatum debeatur, et quoties debeatur, et an ipse legatarius cauere debeat se non perditurum? De his omnibus extat rescriptum Diui Pii ad Iunium Mauricum tale: Clodio Fructulo, secundum ea, quae epistola continentur, legata siue fideicommissa ex testamento Clodii Felicis praestari debent citra necessitatem cauendi, nihil ex iis deminuturum se: nam quod fidei heredis ab eodem testatore commissum est, vt si Fructulus perdidisset, quod ei in testamento relictum est, rursus heres ei id restitueret, non eo pertinet, vt aut Fructulo priorum legatorum nomine satisdatio iniungenda, aut onerandus sit heres in infinito, vt quoties is perdiderit, restituere ei tantundem debeat: sed vt per fideicommissum posterius duplicata legata eius videantur: nec amplius ad periculum heredis pertineat, si quid postea is consumsit, exsoluto ei posteriore fideicommisso. Rescripto ergo ostensum, legatarium heredi non debere cauere, se non perditurum. Versa vice an heres de sequenti legato siue fideicommisso cauere debeat, quaeritur? Et putem, non oportere ei caueri: cum in suo arbitrio habeat, ne perdat id, quod sibi relictum est: quamuis si quis inspexerit, quod sub conditione relictum est, dicere debeat, satisdationem exigendam. §. 12. Certe siue ex asse siue ex parte quis legatum debeat, cauere debet: siue institutus sit heres, siue substitutus. §. 13. Bellissime quaeritur, an haec stipulatio incrementum ex fructibus vel vsuris sentiat? Et recte placuit, ex mora incrementum habituram stipulationem, vt id quod oportebit, conprehendat. §. 14. Si quis sub conditione legatum stipulatus, pendente conditione decesserit, stipulatio euanescit: quia nec legatum (non) transmittitur. Huic stipulationi easdem caussas et conditiones inesse sciendum est: proinde si qua sit exceptio, quae petenti legatum opponi solet, eandem ex stipulatu quoque agenti opponendam esse placet. §. 15. Procuratori eius, qui absens esse dicitur, si stipulanti legati nomine spondeat heres, Ofilius ait, ita cauere debere, si is, cuius nomine caueat, viuat: videlicet ne teneatur illo ante defuncto. §. 16. Item quaeritur, in hanc stipulationem vtrum ipsae res veniant, quae legatae sunt, an vero pretia earum? Et est verius in hanc stipulationem res, vel pretia deduci. §. 17. Si decem, quae in arca erant, mihi legata sint, tibi eorum vsusfructus legatus sit: si pure vtrique legatum sit relictum, is cui proprietas legata est, ipso iure decem vindicabit, fructuarium autem ex Senatusconsulto acturum, et quinque viumfructum petiturum constat, sed cum decem vindicat proprietarius, per exceptionem doli repelli, qua fructuarius de restituendis quin-

1 Ap. Hal. *satisdari oportet* absunt. 2 Ap. Hal. *ita* abest.

quinque heredi cauit. Plane si decem aureorum possessionem legatarius habeat, Marcellus ait, dandam vel heredi, vel fructuario, vtilem actionem in legatarium: si modo ei caueatur. Sed si sub conditione ei decem legata sint, fructuarium interim decem, oblata cautione, habiturum: legatario vero, cui proprietas relicta est, interim legatorum stipulatio praestanda est. Sed [1] si omiserit stipulationem, existente conditione, ad exhibendum eum posse agere, Marcellus ait, sed si ignorans heres legatum, decem fructuario dedit: ad exhibendum eum non teneri palam est: succurrendum tamen legatario aduersus fructuarium, Marcellus ait. §. 18. Si ad fiscum portio hereditatis peruenerit, cessabit ista stipulatio: quia nec solet fiscus satisdare. §. 19. Qui minorem partem hereditatis possidet, cum ex maiore parte heres sit: si quidem ipso iure minuatur portio hereditatis, securior erit heres: neque enim ex maiore parte ex stipulatu tenetur legatarius, quam ex qua heres est: si vero nomen quidem heredis apud eos integrum maneat, verumtamen effectu minus habeant hereditatis, et cauerint legatorum nomine, videntur onerari: quia ipso iure pro ea parte legata debent, pro qua heredes sint: sed enim aequissimum est, non maiorem partem legatariis soluere, quam cuius habent emolumentum: hoc autem euenit, cum hereditas pro aliqua parte ex Trebelliano restituitur: nam pro rata exonerandi sunt heredes eius partis nomine, cuius emolumentum sibi ablatum est. §. 20. Si ei, qui in alterius potestate erit, incerta die legatum fuerit: cauebitur ei qui habet eum in potestate, non praecise, sed sub conditione, si cum eius legati dies cedit, in potestate sit: ceterum si sui iuris inueniatur, iniquum esse visum est, patri cautum esse, cum alii legatum debeatur, quamquam et si sine hac adiectione caueretur, verumtamen exceptione patrem vel dominum submoueremus, si existentis conditionis tempore non haberent, eos in potestate: euenit tamen secundum hoc, vt in casum [2] non sit de legato cautum: nam si existentis conditionis tempore sui iuris sunt, non erit cautum.

II. PAPINIANVS libro vigesimo octauo Quaestionum:

NEC, si forte velit pater cauere, neminem amplius petiturum, compellendus erit heres legatum, quod iam filius petere potest, alii, quam cui debetur, exsoluere.

III. VLPIANVS libro septuagesimo nono ad Edictum:

SED et ipsis, qui sunt in potestate, cauendum est, quemadmodum solet caueri, si eadem res duobus sub diuersis vel contrariis conditionibus relicta sit, duobus enim satisdatur, sed in vtroque, casu iisdem personis satisdationem subituris.

IV. IDEM libro decimo quinto ad Edictum:

SI ex causa fideicommissi sit apud aliquem hereditas, nec legatorum [3] satisdat: in possessionem aduersus eum legatarius mittitur.

V. PAPINIANVS libro vigesimo octauo Quaestionum:

POSTQVAM heres ab hostibus captus est, conditio legati, cuius nomine proposita stipulatione cautum fuerat, extitit: fideiussores interim teneri negaui: quia neque ius, neque persona esset, ad quam [4] verba stipulationis derigi possint. §. 1. Imperator Marcus Antoninus Iulio Balbo rescripsit, eum, a quo res fideicommissae petebantur, cum appellasset, cauere: vel, si caueat aduersarius, transferri possessionem debere. Recte placuit Principi, post prouocationem quoque fideicommissi [5] cautionem interponi: quod enim ante sententiam, si petitionis dies moraretur, fieri debuit: amitti post victoriam, dilata petitione, non oportuit. Sed quare non cauerat de fideicommisso, qui prouocauerit, si caueret aduersarius, ad eum possessionem esse transferendam rescripsit: cum alia sit Edicti conditio: non enim exigitur a legatario vice mutua cautum: sed vicaria custodiae gratia possessio datur, et qui obtinuit, in possessionem per Praetorem aut Praesidem inducitur. Sed Praetor quidem in omnium rerum possessione, quae in causa hereditaria permanent, omnimodo fideicommissi seruandi gratia esse permittit: Princeps autem earum rerum nomine, de quibus fuerat iudicatum, mutuas admisit cautiones: sicuti cum de bonis suis conferendis filius accepta [6] possessione cauere non potest, quia denegamus ei actiones, defertur conditio cauendi fratribus ex forma iurisdictionis, quod ex portione fratris fuerint consecuti, cum bona propria conferre coeperit, se restituturos: sed si nec ipsi

1 Hal. inserit *et*. 2 *in casu*. 3 Hal. inserit *nomine*. 4 Hal. inserit *obligandam*. 5 Ap. Hal. *quoque fideicommissi* absunt. 6 Hal. inserit *bonorum*.

ipsi cauere possint, vtiliter probatum est, virum bonum ab vtraque parte eligendum, apud quem vt sequestrem fructus deponantur, quique vtiles actiones a Praetore datas exerceat: possessio autem ex rescripto supra relato non aliter ad eum, qui fideicommissum petit, transfertur, quam si cauerit: tametsi maxime aduersarius non per inopiam, sed per contumaciam cauere noluerit: sed si is, qui viuit, non possit cauere, vel res deponenda, vel iurisdictio restituenda erit. §. 2. Si dies, aut conditio, legati, fideicommissi, petitionem actionemue differre dicatur, et ideo satisdatio desideretur, heres autem per calumniam postulari contendat, et relictum neget: non aliter audiendus erit, qui cauere postulat, quam si scripturam, qua relictum [1] adfirmet, exhibuerit. §. 3. Cum quaerebatur, vbi fideicommissi seruandi causa caueri oporteat, Imperator Titus Antoninus rescripsit, si domicilium Romae non haberet heres, et omnis hereditas in Prouincia esset, ad satisdationem fideicommissi nomine in Prouincia fideicommissarium remittendum esse. Quare si heres in eum locum, cauendi gratia, remitti desideret, vbi domicilium habet, legatarius autem ibi caueri postulet, vbi est hereditas: non erit heres remittendus, idque Imperator Titus Antoninus rescripsit. §. 4. Quibus litteris adiectum, et si bona iam distracta sunt, vel testatoris permissu, vel concedente legatario: pretium eorum fideicommissi seruandi causa, in deposito habendum.

VI. VLPIANVS libro sexto Fideicommissorum:

SI quando incerta summa est fideicommissi: qui cognoscit, taxatione quoque fideiussores petuntur. §. 1. Admonendi autem sumus, rebus publicis remitti solere satisdationem fideicommissorum, etiam si quando necessitas dandi intercedat: repromissio plane exigenda est, voluntati defuncti statu iri.

VII. PAVLVS libro secundo Manualium:

FILIO vel seruo sub conditione a patre dominoue herede instituto legatum est: huius legati satis petere non possunt: sed pendente conditione emancipatus vel manumissus si satis petant, quaeritur, an audiendi sint, ne beneficium patris dominiue ipsis onerosum sit: an sibi imputare deberent, qui dederunt eis postulandi aduersus se facultatem? Sed melius est, per mediocritatem causam dirimere: vt cautioni tantum cum hypotheca suarum rerum committantur.

VIII. VLPIANVS libro quadragesimo octauo ad Sabinum:

CVM legatorum nomine satisdatum est, simul dies legatorum cessit, protinus iisdem diebus etiam ex stipulatione debentur.

IX. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum:

NON tamen, vt statim peti possint; deberi enim dicimus, et quod die certa praestari [2] oportet, licet dies nondum venerit.

X. POMPONIVS libro vigesimo sexto ad Sabinum:

SI a te herede legatum mihi sit sub conditione, tuque, postquam adieris hereditatem, satisdederis legatorum, et post mortem tuam, ante aditam tuam hereditatem, conditio legati extiterit, Sabinus ait, fideiussores mihi teneri: quia omnimodo dari oportet legatum, et (si) in rem esset concepta stipulatio.

XI. CAIVS libro decimo tertio ad Edictum prouinciale:

SI legatarii aduersus me in possessionem legatorum seruandorum causa missi sunt, procurator, vel quis alius meo nomine cauerit: perinde mihi Praetor accommodat interdictum, quo iubeantur discedere legatarii [3] possessione, ac si ego cauissem.

XII. MARCIANVS libro septimo Institutionum:

LICET, vt non petatur cautio, conditio testamento scripta fuerit: non videtur conditio: et ideo licet desiderauerit quis caueri sibi, non videtur conditione defectus: quia postquam remitti talem cautionem iure publico placuit, nec onus cautionis sequitur, ne quidem [4] conditio intelligitur.

XIII. NERATIVS libro septimo Membranarum:

EI quoque, (cui) legatorum actio datur in eum, qui praetermissa institutione ab intestato possidet hereditatem, legatorum [5] satisdatur, et nisi satisdabitur, in possessione legatorum seruandorum causa mittitur, nam haec quoque Praetor perinde salua esse vult, atque ea, quae iure ciuili debentur. Idem Aristoni placet.

XIV. VLPIANVS libro septuagesimo nono ad Edictum:

HAEC

1 *quam relictam.* 2 Hal. inserit *aduersario.* 3 Hal. inserit *de.* 4 *neque* oco *ne quidem.* 5 Hal. inserit *nomine.*

quinque heredi cauit. Plane si decem aureorum possessionem legatarius habeat, Marcellus ait, dandam vel heredi, vel fructuario, vtilem actionem in legatarium: si modo ei caueatur. Sed si sub conditione ei decem legata sint, fructuarium interim decem, oblata cautione, habiturum: legatario vero, cui proprietas relicta est, interim legatorum stipulatio praestanda est. Sed [1] si omiserit stipulationem, existente conditione, ad exhibendum eum posse agere, Marcellus ait, sed si ignorans heres legatum, decem fructuario dedit: ad exhibendum eum non teneri palam est: succurrendum tamen legatario aduersus fructuarium, Marcellus ait. §. 18. Si ad fiscum portio hereditatis peruenerit, cessabit ista stipulatio: quia nec solet fiscus satisdare. §. 19. Qui minorem partem hereditatis possidet, cum ex maiore parte heres sit: si quidem ipso iure minuatur portio hereditatis, securior erit heres: neque enim ex maiore parte ex stipulatu tenetur legatarius, quam ex qua heres est: si vero nomen quidem heredis apud eos integrum maneat, verumtamen effectu minus habeant hereditatis, et cauerint legatorum nomine, videntur onerari: quia ipso iure pro ea parte legata debent, pro qua heredes sint: sed enim aequissimum est, non maiorem partem legatariis soluere, quam cuius habent emolumentum: hoc autem euenit, cum hereditas pro aliqua parte ex Trebelliano restituitur: nam pro rata exonerandi sunt heredes eius partis nomine, cuius emolumentum sibi ablatum est. §. 20. Si ei, qui in alterius potestate erit, incerta die legatum fuerit: cauebitur ei qui habet eum in potestate, non praecise, sed sub conditione, si cum eius legati dies cedit, in potestate sit: ceterum si sui iuris inueniatur, iniquum esse visum est, patri cautum esse, cum alii legatum debeatur, quamquam et si sine hac adiectione caueretur, verumtamen exceptione patrem vel dominum submoueremus, si existentis conditionis tempore non haberent, eos in potestate: euenit tamen secundum hoc, vt in casum [2] non sit de legato cautum: nam si existentis conditionis tempore sui iuris sunt, non erit cautum.

II. PAPINIANVS libro vigesimo octauo Quaestionum:

NEC, si forte velit pater cauere, neminem amplius petiturum, compellendus erit heres legatum, quod iam filius petere potest, alii, quam cui debetur, exsoluere.

III. VLPIANVS libro septuagesimo nono ad Edictum:

SED et ipsis, qui sunt in potestate, cauendum est, quemadmodum solet caueri, si eadem res duobus sub diuersis vel contrariis conditionibus relicta sit, duobus enim satisdatur, sed in vtroque casu iisdem personis satisdationem subituris.

IV. IDEM libro decimo quinto ad Edictum:

SI ex causa fideicommissi fit apud aliquem hereditas, nec legatorum [3] satisdat: in possessionem aduersus eum legatarius mittitur.

V. PAPINIANVS libro vigesimo octauo Quaestionum:

POSTQVAM heres ab hostibus captus est, conditio legati, cuius nomine proposita stipulatione cautum fuerat, extitit: fideiussores interim teneri negaui: quia neque ius, neque persona esset, ad quam [4] verba stipulationis derigi possint. §. 1. Imperator Marcus Antoninus Iulio Balbo rescripsit, eum, a quo res fideicommissae petebantur, cum appellasset, cauere: vel, si caueat aduersarius, transferri possessionem debere. Recte placuit Principi, post prouocationem quoque fideicommissi [5] cautionem interponi: quod enim ante sententiam, si petitionis dies moraretur, fieri debuit: amitti post victoriam, dilata petitione, non oportuit. Sed quare non cauerat de fideicommisso, qui prouocauerit, si caueret aduersarius, ad eum possessionem esse transferendam rescripsit: cum alia sit Edicti conditio: non enim exigitur a legatario vice mutua cautum: sed vicaria custodiae gratia possessio datur, et qui obtinuit, in possessionem per Praetorem aut Praesidem inducitur. Sed Praetor quidem in omnium rerum possessione, quae in causa hereditaria permanent, omnimodo fideicommissi seruandi gratia esse permittit: Princeps autem earum rerum nomine, de quibus fuerat iudicatum, mutuas admisit cautiones: sicuti cum de bonis suis conferendis filius accepta [6] possessione cauere non potest, quia denegamus ei actiones, defertur conditio cauendi fratribus ex forma iurisdictionis, quod ex portione fratris fuerint consecuti, cum bona propria conferre coeperit, se restituturos: sed si nec ipsi

1 Hal. inserit *et*. 2 *in casu*. 3 Hal. inserit *nomine*. 4 Hal. inserit *obligandam*. 5 Ap. Hal. *quoque fideicommissi* absunt. 6 Hal. inserit *bonorum*.

ipsi cauere possint, vtiliter probatum est, virum bonum ab vtraque parte eligendum, apud quem vt sequestrem fructus deponantur, quique vtiles actiones a Praetore datas exerceat: possessio autem ex rescripto supra relato non aliter ad eum, qui fideicommissum petit, transfertur, quam si cauerit: tametsi maxime aduersarius non per inopiam, sed per contumaciam cauere noluerit: sed si is, qui viuit, non possit cauere, vel res defendenda, vel iurisdictio restituenda erit. §. 2. Si dies, aut conditio, legati, fideicommissi, petitionem actionemue differre dicatur, et ideo satisdatio desideretur, heres autem per calumniam postulari contendat, et relictum neget: non aliter audiendus erit, qui cauere postulat, quam si scripturam, qua relictum [1] adfirmet, exhibuerit. §. 3. Cum quaerebatur, vbi fideicommissi seruandi causa caueri oporteat, Imperator Titus Antoninus rescripsit, si domicilium Romae non haberet heres, et omnis hereditas in Prouincia esset, ad satisdationem fideicommissi nomine in Prouincia fideicommissarium remittendum esse. Quare si heres in eum locum, cauendi gratia, remitti desideret, vbi domicilium habet, legatarius autem ibi caueri postulet, vbi est hereditas: non erit heres remittendus, idque Imperator Titus Antoninus rescripsit. §. 4. Quibus litteris adiectum, et si bona iam distracta sunt, vel testatoris permissu, vel concedente legatario: pretium eorum fideicommissi seruandi causa, in deposito habendum.

VI. VLPIANVS libro sexto Fideicommissorum:

SI quando incerta summa est fideicommissi: qui cognoscit, taxatione quoque fideiussores petuntur. §. 1. Admonendi autem sumus, rebus publicis remitti solere satisdationem fideicommissorum, etiam si quando necessitas dandi intercedat: repromissio plane exigenda est, voluntati defuncti statu iri.

VII. PAVLVS libro secundo Manualium:

FILIO vel seruo sub conditione a patre dominoue herede instituto legatum est: huius legati satis petere non possunt: sed pendente conditione emancipatus vel manumissus si satis petant, quaeritur, an audiendi sint, ne beneficium patris dominiue ipsis onerosum sit: an sibi imputare deberent, qui dederunt eis postulandi aduersus se facultatem? Sed melius est, per mediocritatem causam dirimere: vt cautioni tantum cum hypotheca suarum rerum committantur.

VIII. VLPIANVS libro quadragesimo octauo ad Sabinum:

CVM legatorum nomine satisdatum est, simul dies legatorum cessit, protinus iisdem diebus etiam ex stipulatione debentur.

IX. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum:

NON tamen, vt statim peti possint: deberi enim dicimus, et quod die certa praestari [2] oportet, licet dies nondum venerit.

X. POMPONIVS libro vigesimo sexto ad Sabinum:

SI a te herede legatum mihi sit sub conditione, tuque, postquam adieris hereditatem, satisdederis legatorum, et post mortem tuam, ante aditam tuam hereditatem, conditio legati extiterit, Sabinus ait, fideiussores mihi teneri: quia omnimodo dari oportet legatum, et (si) in rem esset concepta stipulatio.

XI. CAIVS libro decimo tertio ad Edictum prouinciale:

SI legatarii aduersus me in possessionem legatorum seruandorum causa missi sunt, procurator, vel quis alius meo nomine cauerit: perinde mihi Praetor accommodat interdictum, quo iubeantur discedere legatarii [3] possessione, ac si ego cauissem.

XII. MARCIANVS libro septimo Institutionum:

LICET, vt non petatur cautio, conditio testamento scripta fuerit: non videtur conditio: et ideo licet desiderauerit quis caueri sibi, non videtur conditione defectus: quia postquam remitti talem cautionem iure publico placuit, nec onus cautionis sequitur, ne quidem [4] conditio intelligitur.

XIII. NERATIVS libro septimo Membranarum:

EI quoque, (cui) legatorum actio datur in eum, qui praetermissa institutione ab intestato possidet hereditatem, legatorum [5] satisdatur, et nisi satisdabitur, in possessione legatorum seruandorum causa mittitur, nam haec quoque Praetor perinde salua esse vult, atque ea, quae iure ciuili debentur. Idem Aristoni placet.

XIV. VLPIANVS libro septuagesimo nono ad Edictum:

HAEC

1 *quam relictam.* 2 Hal. inserit *aduersario.* 3 Hal. inserit *de.* 4 *neque* occ ne *quidem.* 5 Hal. inserit *nomine.*

Haec stipulatio et in fideicommissis locum habet, si pure fideicommissum sit relictum, siue ex die certa, vel sub conditione: siue res aliqua, siue hereditas, siue ius aliquod relictum est. §. 1. Diuus quoque Pius rescripsit, quoties euidens res est, vt certum sit, nullo modo fideicommisso locum esse: perquam iniquum esse, superuacua cautione onerari heredem.

XV. Pavlvs libro septuagesimo quinto ad Edictum:

Etiam de praesenti legato locum habet haec satisdatio: quoniam nonnullas moras exercitio iudicii habet. §. 1. Si et ab herede instituto legatorum satis acceperit legatarius, et a Trebelliano fideicommissario: vtraque quidem stipulatio committetur, sed exceptione se tuebitur heres: quia cauere non debuerit, sed si pars hereditatis restituta sit, ab vtroque cauendum est. §. 2. Etiam si ab intestato debeatur fideicommissum, locum habet haec stipulatio.

XVI. Gaivs libro vigesimo septimo ad Edictum prouinciale:

Si duo eiusdem nominis legato contendant, vtrisque satisdatur, nec onerari heredem, cum possit eosdem fideiussores ad vtramque stipulationem adhibere: qui et ipsi non onerantur: cum futurum sit, vt vni tenerentur.

XVII. Pavlvs libro quadragesimo octauo ad Edictum:

Si ab vno ex heredibus legatorum satis accipimus, cum ab omnibus heredibus nobis legatum esset, si pars coheredis adcrescat promissori, in totum fideiussores tenentur, si solidum legatum is coeperit debere.

XVIII. Scaevola libro vigesimo nono Digestorum:

Qvae filium legitimum relinquebat, patrem, eundemque collibertum ex asse scripsit heredem, fideique eius commisit, vt quidquid ad eum ex hereditate eius peruenisset, cum moreretur, restitueret filio testatricis, nepoti suo, et haec verba adiecit, satis a Seio patre meo exigi veto. Quaesitum est, cum iste Seius substantiam suam dissiparet, et veretur pater fideicommissarii, ne inane fideicommissum constituatur: an ad satisdationem fideicommissi nomine patrem defunctae compellere possit? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, non compellendum cauere. §. 1. Idem quaesiit, testatricem apud maritum suum, ex quo filium reliquerat, res deposuisse non exacta cautione depositionis: an ea res patri heredi restitui debeat: an vero, quoniam emolumentum totius hereditatis ad filium defunctae reuerti deberet, apud maritum remaneret, apud quem dos remansisset? Respondit, quod mulieris mansisset, nec in dote fuisset: restituendum esse heredi. §. 2. Tutor, qui et coheres pupilli erat, absente pupillo, cum admonuerunt eum legatarii fideicommissi nomine, in solidum ipse cauit. Quaesitum est, an in pupillum adultum factum danda sit vtilis actio? Respondit, dandam.

Tit. IV.

VT IN POSSESSIONEM LEGATORVM VEL FIDEICOMMISSORVM SERVANDORVM CAVSA ESSE LICEAT.

Vlpianvs libro quinquagesimo secundo ad Edictum:

Si qvis, cum vetitus esset satis accipere, acceperit: an repeti satisdatio ista possit, vt heres condicat liberationem? et quidem (si) sciens heres indebitum cauit, repetere non potest Quid deinde, si ignorauit remissam sibi satisdationem? potest condicere. Si vero hoc non potuisse remitti crediderit, numquid condicere possit, qui ius ignorauit? adhuc tamen benigne quis dixerit satisdationem condici posse. Quid deinde, si commissa sit stipulatio? fideiussores putamus exceptione vti posse, an non? et magis est, [vt vtantur exceptione: quia ex ea causa intercessit satisdatio, ex qua non debuit. §. 1. Non exigit *Praetor*, vt per heredem stet, quo minus *caueat*: sed contentus fuit per legatarium *vel* fideicommissarium non stare, quo minus ei caueatur: quare si non fuerit, qui interpelletur cautionis nomine, hoc est is, a quo legatum fideiue commissum relictum est: omnimodo poterit legatarius et fideicommissarius in possessionem ex hoc Edicto mitti: quia verum est, per eum, cui caueri oportebit, non fieri, quo minus caueatur. Non tamen et satisdatio debet offerri legatario: sed sufficit, siue desiderauit, ei non caueri, siue non habeat, a quo satis desideret. §. 2. Si debitori liberatio sit relicta, non est exigenda cautio: quia habet penes se

ſe legatum: quippe, ſi conueniatur, exceptione doli mali vti poſſit. §. 3. Ei, cui legatum ſolutum eſt, cum conſtet legatum non deberi, Diuus Pius ad Aemilium Equeſtrem reſcripſit, non debere Praetorem ſatisdationem admittere. §. 4. Tunc ante aditam hereditatem ſatisdandum de legatis eſt, cum adhuc dubium eſt, an hereditas adeatur. Ceterum ſi certum ſit, repudiatam vel omiſſam hereditatem, vel abſtentos neceſſarios heredes: fruſtra hoc Edictum imploratur, cum certum ſit, legatum vel fideicommiſſum non debere.

II. Idem libro ſeptuageſimo nono ad Edictum:

Si autem certum ſit, hereditatem necdum aditam fuiſſe, nec ſatisdatio, nec poſſeſſio locum habet.

III. Idem libro quinquageſimo ſecundo ad Edictum:

Si is, a quo ſatis petitur, offerat cognitionem, et dicat, HODIE CONSTET DE FIDEICOMMISSO, HODIE AGAMVS, dicendum eſt, ceſſare ſatisdationem: cum poſſit ante de fideicommiſſo, quam de ſatisdatione conſtare. §. 1. Nec non illa cognitio imploranda erit ab herede, ſi forte dicatur per calumniam ſatis peti: hoc enim commune eſt omnium ſatisdationum. Diuus enim Pius reſcripſit, eum, apud quem ſatis petitur, debere explorare, num per calumniam ſatis petatur, de qua re ſummatim debet cognoſcere. §. 2. Si procurator ſatis legatorum deſideret, ſi quidem mandatum ei ſit, non habebit neceſſe de rato cauere, ſed erit ei ſatisdandum: ſi vero dubitetur, an mandatum ſit, vel non ſit: de rato cautio erit exigenda. §. 2. Si ſemel fuerit ſatisdatum, quaeſitum eſt, an etiam rurſus cauendum ſit, ſi forte dicatur, egenos fideiuſſores eſſe datos? Et magis eſt, vt caueri non debeat: hoc enim Diuus reſcripſit Pacuuiae Licinianae: ipſam enim facilitati ſuae expenſum ferre debere, quae minus fideiuſſores idoneos accepit: neque enim oportet per ſingula momenta onerari eum, a quo ſatis petitur.

IV. Papinianvs libro vigeſimo octauo Quaeſtionum:

Plane ſi noua cauſa allegetur, veluti quod fideiuſſor deceſſerit, aut etiam rem familiarem inopinato fortunae impetu amiſerit, aequum erit praeſtari cautionem.

V. Vlpianvs libro quinquageſimo ſecundo ad Edictum:

Is, cui legatorum fideiue commiſſorum nomine non cauetur, miſſus in poſſeſſionem, numquam pro domino eſſe incipit: nec tam poſſeſſio rerum ei, quam cuſtodia datur: neque enim expellendi heredem ius habet, ſed ſimul cum eo poſſidere iubetur, vt ſaltem taedio perpetuae cuſtodiae extorqueat heredi cautionem. §. 1. Si alius damni infecti nomine miſſus ſit in poſſeſſionem, alius legatorum ſeruandorum cauſa: poſſe eum, qui legatorum ſeruandorum cauſa in poſſeſſionem miſſus eſt, etiam damni infecti ſatisdare: qui, ſi ſatisdederit, non aliter decedere poſſeſſione debebit, quam ei cautum fuerit etiam eo nomine, quo ſe damni infecti obligauit. §. 2. Si plures legatarii mitti in poſſeſſionem deſiderauerint, omnes venire debent in poſſeſſionem: is enim, qui ex cauſa legatorum poſſidet, ſibi, non alii poſſidet. Alia eſt cauſa, cum creditores rei ſeruandae cauſa mittuntur in poſſeſſionem: nam is, qui poſſidet, non ſibi, ſed omnibus poſſidet. §. 3. Qui prior miſſus eſt legatarius in poſſeſſionem, non praefertur ei, qui poſtea mittitur: inter legatarios enim nullum ordinem obſeruamus, ſed ſimul omnes aequaliter tuentur. §. 4. Poſtquam rei ſeruandae [1] creditores poſſidere coeperunt, legatorum ſeruandorum gratia miſſus in poſſeſſionem, creditoribus potior non habebitur. §. 5. Qui in poſſeſſionem legatorum ſeruandorum cauſa mittitur, in poſſeſſionem quidem rerum hereditariarum omnimodo veniet, hoc eſt, earum quae in cauſa hereditaria manent: earum autem, quae in cauſa hereditaria non erunt, non alias mittitur, quam ſi dolo malo in ea cauſa eſſe deſierit: nec ſemper, ſed cauſa cognita. §. 6. Bonorum autem appellatione hae res comprachenſae videbuntur, quarum proprietas ad heredem pertinet. §. 7. Sed et ſi vectigales agri ſunt, et ſi qua pignora teſtatori data: in eorum quoque mittetur poſſeſſionem. §. 8. Sed et in partus ancillarum, et fetus pecorum, item fructus, aeque omni modo legatarius et fideicommiſſarius mittentur. §. 9. Sed et ſi rem alienam defunctus bona fide emerit, in poſſeſſionem eius mittendum legatarium conſtat: nam et haec res in cauſa hereditaria eſt. §. 10. Si depoſita res apud defunctum fuerit, vel commodata, locum miſſio non habet: quia

1 Hal. inſerit *cauſſa.*

quia non sunt istae res hereditariae. §. 11. Si ex duobus heredibus alter satisdare sit paratus, alter non: in partem eius missio locum vtique habere debet. Missi itaque legatarii impedient etiam eum, qui satisdedit, rei administratione: quare suadendum erit heredi, vt in assem satisdet, ne administratio eius impediatur. §. 12. Si ab impuberis substituto legata sint relicta, et impubes decesserit: missio non solum in ea bona, quae testatoris fuerunt, verum ad ea quoque, quae impubes adquisiit, locum habebit: nam haec quoque hereditaria sunt, viuo autem impubere, neque missio neque satisdatio locum habet. §. 13. Si heres non sit, a quo fideicommissum relictum est, sed alterius nominis successor: dicendum est, vt Edicto locus sit, et dolo eius sit aestimandus. §. 14. Sed et si heredis heres sit, qui dolo fecit: aeque nocere debebit. §. 15. Dolum accipere debemus et culpam latam, sed non omnem dolum, sed qui in necem legatariorum et fideicommissariorum factus est. §. 16. Imperator Antoninus Augustus rescripsit, certis ex causis etiam in propria bona heredis legatarios et fideicommissarios esse mittendos: si post sex menses, quum aditi pro tribunali fuerint hi, quorum de ea re notio est, in satisfactione cessatum est, inde fructus percepturos, quoad voluntati defunctorum satisfiat. Quod remedium seruaretur et aduersus eos, qui ex qua causa fideicommisso moram faciunt. §. 17. Satisfactionis verbum licet latius patet, tamen ad exsoluendum legatum refertur. §. 18. Proinde, etsi remissa sit satisdatio, rescriptum locum habebit: quia mora fit solutioni. §. 19. Sex autem mensum puto continuum tempus, non possessionum, conputandum. §. 20. Cessatum non accipimus, si pupillus tutorem non habeat, nec curatorem furiosus, vel adolescens: nam frustratio non debet huiusmodi personis nocere, quae sunt indefensae. Certe si hereditas iacuerit aliquo tempore, hoc tempus de medio trahendum est. §. 21. Quaeri poterit, an in vicem vsurarum hi fructus cedant, quae in fideicommissis debentur? et cum exemplum pignorum sequimur, id quod ex fructibus percipitur, primum in vsuras, mox, si quid superfluum est, in sortem debet imputari. Quinimmo et si amplius, quam sibi debetur, perceperit legatarius: exemplo pigneraticiae actionis etiam vtilis actio ad id refundendum dari debebit. Sed pignora quidem quis et distrahere potest: hic autem frui tantum ei Constitutio permisit, vt festinetur ad sententiam. §. 22. Qui legatorum seruandorum causa in possessionem mittitur, et fructus custodire et cetera debebit, et pati quidem [1] heredem colere agros et fructus redigere: sed custodire legatarium fructus oportebit, ne ab herede consumantur: quod si heres fructus nolit cogere, permittendum erit legatario cogere fructus et coactos seruare. Quinimmo si tales sint fructus, quos primo quoque tempore venire expediat: vendere quoque legatario permittendum est, et pretium seruare. In ceteris quoque rebus hereditariis missi in possessionem hoc erit officium, vt vni ersas res hereditarias colligat, et ibi custodiat, vbi domicilium defunctus habuit: et si nulla domus sit, habitatione conducat, vel horreum quoddam, in quo res collectae custodiantur: et puto ita legatarium custodire res hereditarias debere, vt neque heredi auferantur, neque depereant, deterioresue fiant. §. 23. Quod si ex Constitutione quis in possessionem mittatur, curandum est, ne vis fiat vtenti et fruenti egatario. §. 24. Satisfieri voluntati defuncti sic accipitur, quoad voluntati defuncti vel ex fructibus vel aliunde satisfiat. §. 25. Constitutio autem Diui Antonini pertinet ad eos, a quibus vtiliter fideicommissum relictum est: si quamuis heredes non sint: par enim vtilitas est §. 26. In possessionem missus legatorum seruandorum causa, si litem eo nomine contestatus sit, non ante decedere possessione debet, quam ei pro lite fuerit cautum. §. 27. Missus in possessionem, si non admittatur: habet interdictum propositum: aut per viatorem, aut per officialem Praefecti, aut per Magistratus introducendus est in possessionem. §. 28. Missio autem locum habebit, non tantum si quis id ipsum, quod legatum est, rogatus sit: verum etiam si quid vel ex eo vel pro eo restituere fuerit rogatus. §. 29. Si Titio pure legatum fuerit, et eius fideicommissum sub conditione, vt Sempronio restitueret: non inique Praetorem statuturum Iulianus scripsit, si antequam legatum consequatur legatarius, fideicommissi conditionalis satis non det, vt magis Sempronio det legati persecutionem, vt is legatario satisdet, deficiente conditione reddi decem: sed et si acceperit Titius ab herede decem, aequum esse Iulianus ait, cogi

[1] *et ratio quidem est*, loco *et pati quidem*.

cogi eum inuicem satisdare, aut ipsa decem tradere, et Sempronium Titio cauere: et hoc iure vtimur: id enim et Marcellus ait. §. 30. Quid ergo, si et legatum sub conditione sit relictum et fideicommissum, neque fideicommissi satisdetur? aequissimum erit, fideicommissarium nomine legati satis accipere ab herede, si ei legatarius non caueat: scilicet vt et ipse legatario caueat: quod si iam accepit legatarius ab herede satis, decernendum erit, ex ea satisdatione magis fideicommissario quam legatario dandam actionem: in eum scilicet casum, quod fideicommissi eius conditio extitit: ipsius etiam legati persecutio danda erit fideicommissario, si nondum solutum est, et conditio eius extitit: scilicet si fuerit fideicommissarius paratus cauere legatario.

VI. IVLIANVS libro trigesimo octauo Digestorum:

SI pecuniae numeratae vsusfructus legatus esset, et in testamento cautum, ne eo nomine satisdaretur: proprietas non est legata, sed legatario permittendum satisdare, et vsumfructum pecuniae habere, et propemodum in hac propositione nullae Praetoris erunt partes: quia nisi satisdetur, agi cum herede non poterit. §. 1. Qui fideicommissi seruandi causa in possessionem missus est, non prius de possessione decedere debet, quam ei fideicommissum solutum, aut eo nomine satisdatum fuerit: nam quod si integra re fieret, in possessionem non mitteretur: id cum offeretur, discedere a possessione debet.

VII. MODESTINVS libro tertio Regularum:

DVM venter in possessionem est, nullus legatorum seruandorum causa in possessionem esse potest.

VIII. PAPINIANVS libro sexto Quaestionum:

SI legatorum satis non datur, restituta hereditate, in earum quoque rerum possessionem legatarius mittendus erit, quae dolo malo eius, cui restituta est hereditas, in hereditaria causa desierunt.

IX. IDEM libro decimo nono Quaestionum:

ETIAM si condemnatus heres fuerit, nec pecuniam soluat: legatarius potest desiderare mitti in possessionem. §. 1. Cum sub conditionibus contrariis eadem res duobus legetur, si non caueatur, vterque mittitur in possessionem.

X. PAVLVS libro tertio Sententiarum:

SI nullae sint res hereditariae, in quas legatarii vel fideicommissarii mittantur, in rem quidem heredis mitti non possunt, sed per Praetorem denegatas heredi actiones ipsi persequantur.

XI. HERMOGENIANVS libro quarto Iuris Epitomarum:

SI fideicommissorum vel legatorum seruandorum causa missus in possessionem, eam rem teneas, quae mihi per fideicommissum relicta esset: aequius est me eam habere, cui ea ipsa relicta est, quam te, qui alterius fideicommissi nomine ingressus in eam esses. Nam et si mihi sub conditione legatum est, et tu medio tempore in possessionem eius factus fueris legatorum seruandorum causa, deinde conditio impleta esset: non denegabitur mihi eius rei integra persecutio. Sic enim et si statuliberum ex eadem causa possidere coepisset, impleta conditione, iustam [1] libertatem eius impedire non potest. § 1. Si rei seruandae causa in possessionem missus esset proprius creditor heredis, et rei per fideicommissum mihi relictae adeptus fuerit: nihil me per eum laedi oportere conuenit, non magis, quam si ab ipso herede eam rem pignori accepisset.

XII. MARCIANVS libro duodecimo Fideicommissorum:

MVNICIPIIS fideicommissum relinqui posse, dubium non est: sed si non caueatur, aduersus municipes quidem non dubitabimus ex hoc Edicto iri in possessionem posse: ipsos vero municipes, si his non caueatur, non idem adsecuturos, sed extraordinario remedio opus erit: videlicet vt decreto Praetoris actor eorum in possessionem mittatur.

XIII. CALLISTRATVS libro tertio Edicti monitorii:

QVAMVIS minima res legata sit, vel per fideicommissum relicta: tamen si non soluatur ab herede, vel eo nomine caueatur, cum caueri oporteat, in possessione omnium bonorum, quae ex ea hereditate sunt, legatarium siue fideicommissarium Praetor legatorum seruandorum causa mittit.

XIV. LABEO libro secundo Posteriorum a Iauoleno epitomatorum:

QVAE legatorum seruandorum causa in bonis est, in causa vescendi deminuet, si filia, neptis, proneptis, vxorue esset, nec

[1] *conditione eius, tamen libertatem* loco *conditione impleta iustam libertatem.*

nec nupta sit, nec suum quicquam habeat

XV. Valens libro septimo Actionum:

Interdvm licet dolo malo fecerit heres, quo minus res in causa hereditaria maneant, non poterit in possessionem earum legatarius mitti: veluti si locum religiosum fecerit, aut quid publice consecrauerit, permissu scilicet Imperatoris: aut aliquem non in fraudem creditoris manumiserit.

DIGESTORVM SEV PANDECTARVM

PARS SEXTA.

LIBER TRIGESIMVS SEPTIMVS.

Tit. I.

DE BONORVM POSSESSIONIBVS.

Vlpianvs libro trigesimo nono ad Edictum:

Bonorvm possessio admissa, commoda et incommoda hereditaria, itemque dominium rerum, quae in his bonis sunt, tribuit: nam haec omnia bonis sunt coniuncta.

II. Idem libro decimo quarto ad Edictum:

In omnibus enim vice heredum bonorum possessores habentur.

III. Idem libro trigesimo nono ad Edictum:

Bona autem hic, vt plerumque solemus dicere, ita accipienda sunt, vuiuersitatis cuiusque successionem, qua succeditur in ius demortui, suscipiturque eius rei commodum et incommodum: nam siue soluendo sunt bona, siue non sunt, siue damnum habent, siue lucrum, siue in corporibus sunt, siue in actionibus: in hoc loco proprie bona appellabuntur. §. 1. Hereditatis autem bonorumue possessio, vt Labeo rescribit, non vti rerum possessio accipienda est: est enim iuris magis, quam corporis, possessio: denique etsi nihil corporale est in hereditate, attamen recte eius bonorum possessionem adgnitam Labeo ait. §. 2. Bonorum igitur possessionem ita recte definiemus, ius persequendi retinendique patrimonii, siue rei, quae cuiusque, cum moritur, fuit. §. 3. Inuito autem nemini bonorum possessio adquiritur. §. 4. A municipibus, et societatibus, et decuriis, et corporibus, bonorum possessio adgnosci potest: proinde siue actor eorum nomine admittat, siue quis alius, recte competet bonorum possessio: sed etsi nemo petat, vel adgnouerit bonorum possessionem nomine municipii, habebit municipium bonorum possessionem Praetoris Edicto. §. 5. Dari autem bonorum possessio potest tam patrisfamilias quam filiifamilias, si modo ius testandi habuit de peculio castrensi vel quasi castrensi. §. 6. Sed et eius, qui apud hostes decessit, bonorum possessionem admitti posse, quamuis in seruitute decedat, nulla dubitatio est. §. 7. Adquirere quis bonorum possessionem potest, vel per semetipsum, vel per alium. Quod si, me non mandante, bonorum possessio mihi petita sit, tunc competet, cum ratum habuero id, quod actum est. Denique si ante decessero, quam ratum habeam: nulla dubitatio est, quia non competet mihi bonorum possessio: quia neque ego ratum habui, neque heres meus ratum habere potest, cum ad eum non transeat ius bonorum possessionis. §. 8. Si causa cognita bonorum possessio detur, non alibi dabitur, quam pro tribunali: quia neque decretum de plano interponi, neque causa cognita bonorum possessio alibi quam pro tribunali dari potest. §. 9. In bonorum possessione sciendum est ius esse adcrescendi: proinde si plures sint, quibus bonorum possessio competit, quorum vnus admisit bonorum possessionem, ceteri non admiserunt:

IV. Gaivs libro octauo ad legem Iuliam et Papiam:

Velvti quod spreuerunt ius suum, aut tempore bonorum possessionis finito exclusi sunt, aut ante mortui sunt, quam petierunt bonorum possessionem.

V. Vlpianvs libro trigesimo nono ad Edictum:

Ei qui admisit, adcrescent etiam hae por-

portiones, quae ceteris competerent, si petissent bonorum possessionem.

VI. PAVLVS libro quadragesimo primo ad Edictum:

SED cum patrono quidem contra tabulas certae partis bonorum possessionem Praetor polliceatur, scripto autem heredi, secundum tabulas, alterius partis: conuenit, non esse ius adcrescendi: igitur non petente scripto secundum tabulas, alterius quoque partis nominatim patrono possessionem pollicetur: cum ceteri, quibus adcrescendi ius est, semel debent adgnoscere bonorum possessionem. §. 1. Bonorum possessionis beneficium multiplex est: nam quaedam bonorum possessiones competunt contra voluntatem, quaedam secundum voluntatem defunctorum, nec non ab intestato habentibus ius legitimum, vel non habentibus propter capitis deminutionem. Quamuis enim iure ciuili deficiant liberi, qui propter capitis deminutionem desierunt sui heredes esse: propter aequitatem tamen rescindit eorum capitis deminutionem Praetor. Legum quoque tuendarum causa dat bonorum possessionem. §. 2. Notis scriptae tabulae non continentur Edicto: quia notas litteras non esse, Pedius libro vicesimo quinto ad Edictum scribit.

VII. VLPIANVS libro primo ad Sabinum:

SERVVS bonorum possessionem recte admittere potest, si Praetor de conditione eius certus sit. Nam et absenti, et non petenti dari bonorum possessio potest, si hoc ipsum Praetor non ignoret. Ergo et femina poterit alii bonorum possessionem petere. §. 1. Impubes nec bonorum possessionem admittere, nec iudicium sine tutoris auctoritate accipere potest: quia tutor pupillo, et pater infanti filio bonorum possessionem petere possunt. §. 2. Dies, quibus tutor aut pater scit, cedere placet.

VIII. PAVLVS libro octauo ad Plautium:

TVTOR autem bonorum possessionem pupillo competentem repudiare non potest: quia tutori petere permissum est, non etiam repudiare.

IX. POMPONIVS libro tertio ad Sabinum:

SI plures gradus sint possessionis admittendae, quamdiu incertum sit, petierit, necne, posteriori diem non procedere constat.

X. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

IN bonorum possessionibus iuris ignorantia non prodest, quo minus dies cedat: et ideo heredi instituto et ante apertas tabulas dies cedit: satis est enim, scire mortuum esse, seque proximum cognatum fuisse, copiamque eorum, quos consuleret, habuisse, scientiam enim non hanc accipi, quae iuris prudentibus sit: sed eam, quam quis aut per se habeat, aut consulendo prudentiores adsequi potest.

XI. GAIVS libro decimo quarto ad Edictum Prouinciale:

SI pupillo tutor bonorum possessionem petierit, et plus incommodi quam commodi haec bonorum possessio habeat: tutor tutelae iudicio tenetur.

XII. VLPIANVS libro quadragesimo octauo ad Edictum:

NON est ambigendum, quod plerumque et contra fiscum, et contra Rempublicam admitti debeant quidam: vtputa venter: item furiosus: item is, qui captiui bonorum possessionem petit. §. 1. Vbicumque lex, vel Senatus, vel Constitutio capere hereditatem prohibet, et bonorum possessio cessat.

XIII. AFRICANVS libro quinto Quaestionum:

EDICTO Praetoris bonorum possessio his denegatur, qui rei capitalis damnati sunt, neque in integrum restituti sunt. Rei autem capitalis damnatus intelligitur is, cui poena mors, aut aquae et ignis interdictio sit. Cum autem in relegationem quis erit, ad bonorum possessionem admittitur.

XIV. PAPINIANVS libro decimo tertio Quaestionum:

CVM quidam propinquus falsum testamentum accusaret, ac post longum spatium temporis probasset: licet dies ei petendae possessionis, quam forte certus accusationis petere debuit, cessisse videtur: attamen, quia hoc proposito accusationem instruit, vt suum ius sibi seruet, adgnouisse successionem non immerito videbitur.

XV. PAVLVS libro vndecimo Responsorum:

PAVLVS respondit, petitionem matris solam non adquisisse filiae impuberi bonorum possessionem: nisi si is, qui eam dedit, euidenter voluit eam impuberi dare.

XVI. IDEM libro tertio Sententiarum:

QVOTIES is, cui bonorum possessio ab altero postulata est, furere coeperit: magis probatum, ratum eum videri habuisse

buisse. Rati enim habitio ad confirmationem prioris postulati pertinet.

TIT. II.

SI TABVLAE TESTAMENTI EXSTABVNT.

PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

HEREDI, cuius nomen inconsulto ita deletum sit, vt penitus legi non possit, dari bonorum possessio minime potest: quia ex coniectura non proprie scriptus videretur: quamuis, si post prolatas tabulas deletum sit testamentum, bonorum possessio competat: nam et si mortis tempore tabulae fuerint, licet postea interierint, competet bonorum possessio: quia verum fuit tabulas exstare.

TIT. III.

DE BONORVM POSSESSIONE FVRIOSO, INFANTI, MVTO, SVRDO, CAECO COMPETENTE.

PAPINIANVS libro decimo quinto Quaestionum:

FVRIOSO Titius substitutus est: bonorum possessionis tempus, quamdiu furiosus in eadem conditione est, neque instituto, neque substituto cedit, nec si curator furiosi nomine possessionem accipere potest, idcirco spatium temporis, quod scientibus praefinitum est, videbitur cedere: nam et pater infanti filio possessionem accipit, quo tamen cessante, infans non excluditur. Quid ergo, si curator accipere noluit? nonne iustius atque vtilius erit, ad eundem modum proximo cuique [1] possessionem dari, ne bona iaceant? quo admisso, substitutus cautionem praestare cogitur omnibus his, quibus bona restitui debent: si forte institutus in eodem furore decesserit, aut compos mentis effectus, ante mortem obierit, quam hereditatem agnosceret, nam et fieri potest, vt viuo furioso substitutus decedat, nec tamen furiosus obstet ceteris, si prius et ipse decesserit, quam hereditatem adquireret.

II. VLPIANVS libro trigesimo nono ad Edictum:

MVTVS, surdus, caecus bonorum possessionem admittere possunt, si, quod agatur, intelligant.

TIT. IV.

DE BONORVM POSSESSIONE CONTRA TABVLAS.

VLPIANVS libro trigesimo nono ad Edictum:

IN contra tabulas bonorum possessione liberos accipere debemus, siue naturales, siue adoptiuos, si neque instituti, neque exheredati sunt. §. 1. Vocantur autem ad contra tabulas bonorum possessionem liberi eo iure, eoque ordine, quo vocantur ad successionem ex iure ciuili. §. 2. Haec autem clausula etiam ad postumos videtur pertinere. §. 3. Sed etsi ab hostibus postliminio redierint filii, Pomponius putat, ad contra tabulas bonorum possessionem eos admitti. §. 4. Si ex tribus filiis vnus ab hostibus captus sit, duobus qui sunt in ciuitate, bessis bonorum possessio competit. §. 5. Idem et in postumo: nam quamdiu postumus speratur, in ea causa est, vt partem faciat. §. 6. Et sui iuris factos liberos inducit in bonorum possessionem Praetor: siue igitur emancipati sunt, siue alias exierunt de patris potestate, admittuntur ad bonorum possessionem: sed adoptiui patris non potest: vt enim [2] admitti possit ex liberis esse eum oportet. §. 7. Qui habebat filium, habebat et nepotem ex eo, filium emancipauit, et adoptauit in locum nepotis, deinde emancipauit. Quaeritur, an nepoti obstet? Et mihi magis videtur, hunc nepotem non excludi, siue pater eius in adoptione mansisset quasi nepos, siue emancipatus est: puto enim emancipato patre, nepotem quoque cum patre suo ex Edicto admitti. §. 8. Filium habuit, et ex eo nepotem: filius emancipatus, vel in potestate manens, deportatus est. Quaeritur, an nepoti noceat? et verius est, in vtroque casu nepotem admittendum: deportatos enim mortuorum loco habendos. §. 9. Si et pater et filius deportati sint, et ambo restituti: dicemus, ad bonorum possessionem admitti filium. Sed et si filius in metallum damnatus, vel alia poena, quae seruum efficit, restitutus sit: nihilo minus admittetur, aliter non.

II.

1 Hal. inserit *bonorum*. 2 Hal. inserit *quis*. 3 Hal. praefigit *Quidam*.

II. HERMOGENIANVS libro tertio Iuris Epitomarum:

IDEMQVE est, et si pater poenae et seruus efficiatur, et postea restituatur.

III. VLPIANVS libro trigesimo ad Edictum:

NON tantum autem ipsi emancipati admittuntur ad bonorum possessionem, verum etiam hi quoque qui ex his nati sunt. §. 1. Si duos habens nepotes, alterum emancipatum loco filii adoptauerit: videndum, an solus ille quasi filius admittatur? quod ita scilicet procedit, si, quasi patrem eius nepotis, quem retinuerat, sic adoptauerit: melius est autem dicere, posse eum solum ad bonorum possessionem peruenire. §. 2. Sed si sit hic nepos emancipatus, verum est dicere, non admitti eum quasi filium, hic enim quasi filius non est ex liberis, cum iura adoptionis emancipatione finita sint. §. 3. Si filium habens, et ex eo nepotem, in locum filii nepotem adoptauero: ambo admittentur: plane si fuerit emancipatus nepos, non admittetur: quia pater eum praecedit. §. 4. Si quis post emancipationem quaesitum sibi filium, patri suo in adoptionem dederit in locum filii: aequissimum est, ei praestari quod cuiuis adrogato filio: idcircoque patri suo iungendus est: sed si emancipatus hic nepos post adoptionem proponatur, aequissimum erit eum abstinere: recipit enim locum suum, nec debet patri suo iungi. §. 5. Si emancipatus filius, vxore non ex voluntate patris ducta, filium fuerit sortitus, dein nepos, patre iam mortuo, ad bonorum possessionem aui velit venire, admittendus est ad eam: non enim per rescissionem is, qui filius iustus est, efficietur non filius: cum rescissio, quo magis admittantur, [1] non quo minus, adhibeatur: nam etsi tam ignominiosam duxerit vxorem filius, vt dedecori sit tam ipsi, quam patri, mulierem talem habere: dicemus, et ex ea natum ad bonorum possessionem aui admitti: cum possit auus iure suo vti, eumque exheredare: nec enim minus in hoc nepote is, qui de inofficioso cogniturus est, merita nepotis, quam patris eius delicta perpendet. §. 6. Si emancipatus filius praeteritus, ante petitam bonorum possessionem adrogandum se dederit, amittit contra tabulas bonorum possessionem. §. 7. Si quis filio suo emancipato, nepotem, quem ex eo retinuerat, dederit in adoptionem: nepos iste ad contra tabulas bonorum possessionem aui sui admittitur, patre eius ante defuncto: quia in eius est familia, quia et ipse admitti potuit ad bonorum possessionem contra tabulas. §. 8. Itemque est, et si emancipatus filium, quem post emancipationem quaesierat, patri suo in adoptionem dederit, et decesserit: nam et hic nepos iste ad bonorum possessionem patris sui admitti debet, quasi non sit in alia familia. §. 9. Si pater alicuius peruenerit in adoptiuam familiam, filius non: an patris sui in adoptiua familia mortui bonorum possessionem accipere possit? Et arbitror, humaniorem esse hanc sententiam, vt filius hic, quamuis non sit in eadem familia in [2] qua pater, ad bonorum possessionem tamen eius admittatur. §. 10. Liberi, qui institui heredes iure non possunt, nec contra tabulas bonorum possessionem petere possunt. Haec autem verba, INSTITVI NON POSSVNT, ad mortis tempus referuntur. §. 11. Si quis ex liberis heres scriptus sit, ad contra tabulas bonorum possessionem vocari non debet: cum enim possit secundum tabulas habere possessionem, quo bonum est ei contra tabulas dari? Plane, si alius committat Edictum, et ipse ad contra tabulas bonorum possessionem admittetur. §. 12. Sed si sub conditione scriptus sit, bonorum possessionem contra tabulas accipere non potest: et ita Iulianus quoque libro vicesimo tertio Digestorum scripsit. Quid ergo, si defecerit conditio? verum est, eum contra tabulas accipere bonorum possessionem. §. 13. Si sub ea conditione filius emancipatus heres sit institutus, quae in ipsius potestate non est: quia scriptus heres est, bonorum possessionem secundum tabulas accipere potest, et debet: nec contra tabulas potest, et si forte defecerit conditio, tuendus erit a Praetore in tantum, quantum ferret, si contra tabulas bonorum possessionem accepisset. §. 14. Sed etsi nepos sub huiusmodi conditione scriptus sit heres, idem erit dicendum. §. 15. Si quis ex liberis non sit scriptus heres, sed seruus eius scriptus sit, eumque iusserit adire hereditatem: denegari ei debet bonorum possessio contra tabulas. §. 16. Idemque est, et si legatum relictum sibi vel seruo suo elegerit: nam et hic dicimus, bonorum possessionem contra tabulas debere denegari.

IV.

1 Ap. Hal. *admittantur* abest. 2 Ap. Hal. *in* abest.

Pavlvs libro quadragesimo primo ad Edictum:

Illvd notandum est, quod bonorum possessio contra tabulas, quae liberis promittitur, locum habet, siue quis heres exstiterit, siue non: et hoc est, quod dicimus, contra ipsum testamentum liberis competere bonorum possessionem: quod in patrono contra est. §. 1. Si quis filium, quem in potestate habuit, instituerit heredem, vel exheredauerit, et ex eo nepotem omiserit; bonorum possessioni locus non est: quia non esset nepos suus heres futurus. Eadem sunt et in sequentibus gradibus. §. 2. Ad testamenta feminarum Edictum contra tabulas bonorum possessionis non pertinet: quia suos heredes non habent. §. 3. Si quis eum qui in vtero est, praetermiserit: etiam nondum nato eo, alius, qu. heres institutus est, bonorum possessionem contra tabulas admittere potest: quia iniquum est, neque quasi scriptum posse petere bonorum possessionem, quamdiu contra tabulas peti potest: nec contra tabulas, quamdiu non nascitur praeteritus: vt, et si ante moriatur, bonorum possessionis beneficium ad heredem transmittat, quod maxime necessarium est in filio emancipato scripto herede: qui nec hereditatem interim adire potest.

V. Ivlianvs libro vigesimo quarto Digestorum:

Sed et si decesserint, antequam peterent bonorum possessionem, non est iniquum, Praetorem decernere, heredibus eorum saluum fore commodum bonorum possessionis secundum tabulas, vel contra tabulas.

VI. Pavlvs libro quadragesimo primo ad Edictum:

Si emancipatus filius nepotem procreauerit, et ita decesserit, deinde auus eius: nepos ad aui bonorum possessionem venire potest. §. 1. Quod si et filium et nepotem emancipauerit, viuente quidem filio, nepos non veniet: post mortem autem eius, ad bonorum possessionem aui veniet. §. 2. Nepote quoque solo emancipato, et auo mortuo, deinde patre eius, nepos praeteritus accipiet patris bonorum possessionem: quia suus heres esset futurus patri, si potestate aui non exisset. §. 3. Filio emancipato, si nepos retentus sit, et vtrique praeteriti, vtrique accipient bonorum possessionem. §. 4. Si filius emancipatus, in adoptiua familia nepotem sustulerit, nepos quidem ad bonorum possessionem aui naturalis veniet. Sed etsi emancipatus filius procreatis nepotibus in adoptionem se dederit, vt eum filii sequantur: idem erit. Plane si is, qui apud adoptiuum auum procreatus est, emancipatus sit: veniet ad bonorum possessionem aui naturalis. Adoptio tamdiu nocet, quamdiu quis in familia aliena sit. Ceterum emancipatus ad bonorum possessionem parentium naturalium venit: sed emancipatus viuis eis, non etiam post mortem eorum [1]: hoc enim verius est, post mortem eorum emancipatum non admitti.

VII. Caivs libro decimo quarto ad Edictum prouinciale:

Si retentus fuerit in potestate nepos filio emancipato, admittitur nepos, viuo auo, ad patris bonorum possessionem.

VIII. Vlpianvs libro quadragesimo ad Edictum:

Non putauit Praetor exheredatione notatos et remotos ad contra tabulas bonorum possessionem admittendos: sicuti nec iure ciuili testamenta parentium turbant: sane si velint inofficiosi querelam instituere, est in ipsorum arbitrio. §. 1. Aliqua parte tabularum exheredem scribi non sufficit: sed eo gradu, contra quem petitur bonorum possessio: vnde si a primo gradu exheredatus sit filius, a secundo praeteritus, et primo gradu scripti non petierint bonorum possessionem: poterit contra tabulas accipere bonorum possessionem. §. 2. Non quaeuis exheredatio summouet filium a contra tabulas bonorum possessione, sed quae rite facta est. §. 3. Si ab vno ex heredibus sit filius exheredatus, Marcellus libro nono Digestorum scribit, filium non videri exheredatum: idcirco contra tabulas bonorum possessionem peti posse contra vtrumque heredem. §. 4. Si exheredatus sit filius, et institutus, obtinente eo gradu, in quo institutus est, puto, commisso Edicto ab alio filio, contra tabulas eum bonorum possessionem petere posse. §. 5. A primo gradu praeteritus est filius, a secundo exheredatus: si in [2] primo gradu scripti non sint in rebus humanis, mortis tempore testatoris, dicendum est, contra tabulas bonorum possessionem praeteritum petere non posse: hereditas enim in secundo gradu versatur, non in primo, ex quo neque adiri hereditas, neque bonorum possessio peti potest. Sed si post mortem testatoris decesserint heredes scripti, idem Marcel-

1 Ap. Hal. *eorum* abest. 2 Ap. Hal. *in* abest.

cellus putat, contra tabulas bonorum possessionem semel natam competere. Sed etsi defecerit conditio institutionis, adhuc tantundem dicit, praeteritum ab eo gradu filium contra tabulas bonorum possessionem petiturum. Idem scribit, etsi postumus, qui institutus fuit, non fuerit natus: nam adhuc contra tabulas bonorum possessionem competere filio, Marcellus ait. §. 6. Si quis sua manu se exheredem scripsit, an contra tabulas bonorum possessionem possit accipere, videamus? Et Marcellus libro nono Digestorum, nocere ei hanc exheredationem ait: quia Senatus hoc pro *non scripto non facit, quod contra eum est. §. 7. Si quis emancipatum filium exheredauerit, eumque postea adrogauerit: Papinianus libro duodecimo [1] Quaestionum eis, iura naturalia in eo praeualere: idcirco exheredationem nocere. §. 8. Sed in extraneo [2] Marcelli sententiam probat, vt exheredatio ei adrogato postea non noceat. §. 9. Postliminio autem reuerso filio, dicendum est exheredationem ante factam nocere. §. 10. Si filium in adoptiua familia constitutum pater naturalis exheredauerit, deinde sit filius emancipatus: nocebit ei exheredatio. §. 11. In adoptionem datos filios non summoueri Praetor voluit, modo heredes instituti sint: et hoc iustissime eum fecisse Labeo ait: nec enim in totum extranei sunt: ergo si fuerunt heredes scripti, accipient contra tabulas bonorum possessionem: sed ipsi soli non committent Edictum, nisi fuerit alius praeteritus ex liberis, qui solent committere Edictum. Sed si ipse scriptus non sit, sed alius, qui ei [3] adquirere hereditatem potest: non est in ea causa, vt eum ad bonorum possessionem contra tabulas admittamus. §. 12. Vt autem admittantur ad bonorum possessionem, ex liberis esse eos oportet: ceterum si adoptiuum filium dedi in adoptionem, et heredem scripsi: commisso per alios Edicto, bonorum possessio contra tabulas ei non dabitur. §. 13. Datur autem ei, qui in adoptiua familia est, contra tabulas [bonorum] possessio, si eo gradu heres scriptus sit, contra quem peti potest bonorum possessio. §. 14 Non est nouum, vt emancipatus praeteritus plus iuris scriptis heredibus fratribus suis tribuat, quam habituri essent, si soli fuissent: quippe si filius, qui in potestate patris est, ex duodecima parte heres scribatur, emancipato praeterito, dimidiam partem beneficio emancipati occupat: qui, si emancipatum fratrem non haberet, duodecimam partem habiturus esset. Sed si ex parte minima sit heres institutus, non pro ea parte, qua institutus est, tuendus est commisso Edicto: sed amplius per bonorum possessionem habere potest. Praetori enim propositum est, cum contra tabulas bonorum possessionem dat, eas partes vnicuique liberorum tribuere, quas, intestato patre mortuo, in hereditate habiturus esset, si in potestate mansisset, et ideo siue emancipatus, siue is, qui in potestate mansit, siue in adoptionem datus, ex minima parte heres scriptus sit: non redigitur ad eam portionem, ex qua institutus est, sed virilem accipit.

IX. GAIVS libro decimo quarto ad Edictum prouinciale:

VTRVM autem pater adoptiuus viuit, an defunctus est, nihil interest: nam hoc solum quaeritur, an in adoptiua familia sit.

X. VLPIANVS libro quadragesimo ad Edictum:

SI post mortem testatoris heres institutus filius in adoptionem se dederit, bonorum possessionem contra tabulas accipere potest: quia scriptis heredibus institui non solet nocere adoptio. §. 1. [4] Si filius in adoptionem datus auo materno, heres institutus sit a patre naturali: commisso per alium Edicto, magis est, vt bonorum possessionem accipere possit: nec enim exigimus, vt adeat hereditatem: sed sufficit, vt ei delata sit, adquirique possit. §. 2. Si in adoptionem datus, posteaquam iussu patris adoptiui hereditatem adiit: emancipatus fuerit: potest contra tabulas bonorum possessionem accipere, hereditatemque ipse potius habebit, quam pater adoptiuus. §. 3. Illud notandum est, quod et si adierit hereditatem in adoptionem datus, contra tabulas ei datur: alias autem si quis legatum, portionem sibi datam adgnouerit: a contra tabulas bonorum possessione repellendus est. §. 4. Liberi, qui contra tabulas habere non possunt, nec partem faciunt, si per alios committatur Edictum: quo enim bonum est eis facere, vt partem faciant, nihil habituris? §. 5. Exheredati liberi quemadmodum Edictum non committunt, ita nec commisso per alios Edicto, cum illis venient ad bonorum possessionem: vnaque eis querela superest, si de inofficio-

1 *libro secundo.* 2 Hal. inserit *adoptato.* 3 Ap. Hal. *ei* abest. 4 Hal. praefigit *Sed et.*

ficiofo dicant. §. 6. Hi, qui propter alios contra tabulas bonorum poffeffionem petunt, non exfpectant, vt praeteriti (bonorum) poffeffionem accipiant, verum ipfi quoque bonorum poffeffionem petere contra tabulas poffunt, cum enim [femel] beneficio aliorum ad id beneficium fuerint admiffi, iam non curant, petant illi, nec ne, bonorum poffeffionem.

XI. PAVLVS libro quadragefimo primo ad Edictum:

SI in adoptionem datus, fub conditione fcriptus fit heres a naturali patre, alio committente contra tabulas Edictum, et ipfe veniet: fed fi defecerit conditio, repellitur ab ea poffeffione. Idem puto et in eo, qui pure quidem, fed [1] non iure fcriptus fit heres. §. 1. Exemplo iuris legitimi, et bonorum poffeffio contra tabulas diftribuitur. (Igitur) nepotes ex vno filio vnam partem habebunt.

XII. GAIVS libro decimo quarto ad Edictum prouinciale:

SI duobus filiis, et ex altero filio duobus nepotibus bonorum poffeffio competat, et alter ex nepotibus non petat: pars eius fratri adcrefcit. Si vero ex filiis alter non petat, tam fratri, quam nepotibus, id prodeft: namque tunc duo femiffes fiunt, ex quibus alterum filius, alterum nepotes confequuntur. §. 1. Si prius teftamentum exftet iure factum, quo filius exheredatus eft: fequens inperfectum, in quo praeteritus fit filius: pofteriore teftamento praeteritus recte petet bonorum poffeffionem, fi remoto quoque filio potiores funt in ea hereditate pofteriore teftamento fcripti heredes: et ita ius habet, vt cum is, contra quem filius petit bonorum poffeffionem, amoto filio poffit obtinere hereditatem, filius quoque recte videatur petere bonorum poffeffionem: fi vero ille non poffit obtinere hereditatem, filius quoque excludatur.

XIII. IVLIANVS libro vigefimo tertio Digeftorum:

CVM emancipatus bonorum poffeffionem contra tabulas accipit, fcriptus heres ei hereditatem petenti cogendus eft et praedia et feruos hereditarios praeftare: omne enim ius transferri aequum eft, quod per caufam hereditariam fcriptus heres nancifcitur, ad eum quem Praetor heredis loco conftituit. §. 1. Qui duos filios, et ex altero eorum nepotem habebat, eum in adoptionem dedit, et heredem inftituit praeterito altero filio: quaeritur, quid in his feruari debeat: vtrum in partem patris fui admittatur, an virilem portionem habeat? Refpondi, in adoptionem datus nepos, et heres fcriptus, quamdiu pater eius aut in poteftate, aut emancipatus eft, non poteft contra tabulas bonorum poffeffionem accipere: fed et fi pater eius, antequam bonorum poffeffionem acciperet, deceflerit, non admittitur nepos ad bonorum poffeffionem. §. 2. Si pater emancipato filio praeterito, heredes duos fcripferit, filium, quem in poteftate habebat, et alterum, quem in adoptionem dederat, ex quo duos nepotes in familia reliquerat, qui et ipfi teftamento praeteriti fint: bonorum poffeffionem pro parte tertia emancipatus [2], pro parte tertia is, qui in poteftate remanfit, pro parte tertia, qui in adoptionem datus eft, et filii eius fimul habebunt, ita vt fextans patri, fextans nepotibus cedat. §. 3. Si pater ex duobus filiis alterum habentem filios emancipauerit, et vnum ex nepotibus, quem ante emancipauerat, in locum filii adoptauerit, praeterito deinde emancipato deceflerit: aequius erit, nepoti, qui in locum filii venerit, fuccurri, et in tres partes hereditatem deduci: vt vnam habeat, qui in poteftate remanferit, alteram nepos adoptatus in locum filii, tertiam emancipatus cum filio fuo, qui nepotis loco fuerit. Sed etfi mortuo filio, alter ex nepotibus in locum filii adoptatus fuerit, tres partes in bonis fient: cum fit aequius, eum qui in locum filii adoptatus eft, non minus habere, quam fi non ex numero nepotum, fed extraneus adoptatus effet.

XIV. AFRICANVS libro quarto Quaeftionum:

SI duobus filiis emancipatis, alter heres inftitutus fit, alter praeteritus: fi inftitutus adierit, quamuis verbis Edicti parum expreffum fit, tamen, non poffe eum petere bonorum poffeffionem, refpondit: quia iudicium patris fecutus fit: nec enim emancipatum, fi legatum acceperit, admitti ad bonorum poffeffionem, fiue ab heredibus inftitutis, fiue ab his qui contra tabulas petierint, acceperit. Sed illud obferuandum [3], vt Praetor eum, qui heres inftitutus adierit, in eam partem, qua fcriptus fit, tueri debeat, dum tamen non ampliorem, quam habiturus effet, fi bonorum poffeffionem accepiffet

1 *licet* loco fed. 2 *is qui emancipatus eft.* 3 Hal. addit *ait*.

pisset: vt hactenus deteriorem causam suam fecerit: quod si ex minore parte sit institutus, eam dumtaxat retinere possit, et quod extraneis quoque legata praestare cogatur. Quod si is, qui in potestate est, heres institutus sit, quoniam necessarius heres sit, non aliud dici posse, quam et ipsum petere posse bonorum possessionem, si modo hereditati se non inmiscuerit: tunc enim, quia iudicium patris comprobasse videtur, in eodem loco, quo emancipatum, haberi debere. §. 1. Filius in adoptiua familia, vxore ducta, filium sustulit, eumque post mortem patris adoptiui emancipauit: hunc nepotem contra tabulas aui naturalis decreto posse petere bonorum possessionem, respondit. Item si filius emancipatus, sublato filio et emancipato, adrogandum se dederit, et mortuo adoptiuo patre decesserit: et contra patris et contra aui tabulas ex decreto hunc admitti, minime dubitari debere: ne alioquin ab omnium bonis excluderetur.

XV. Marcianvs libro quinto Regularum:

Si praeteritus filius emancipatus exceptionem doli mali agenti heredi patris opposuerit de eo quod patri debuit, non posse eum contra tabulas bonorum possessionem petere existimo: nam hoc ipso quasi repudiauit bonorum possessionem: quod ita intelligendum est, si heredem petentem debitum noluerit filius repellere illa exceptione, si non contra tabvlas bonorvm possessio filio dari potest, sed magis doli exceptione vsus est.

XVI. Pomponivs libro quarto ad Sabinum:

Si emancipatus filius nepoti in potestate aui relicto ab extraneo herede fideicommissam hereditatem, si liberatus aui potestate fuisset, reliquisset: si suspectus auus sit, quasi consumturus bona nepotis, non esse ei dandam bonorum possessionem.

XVII. Vlpianvs libro trigesimo quinto ad Sabinum:

Si pater se dederit in adoptionem, nec sequatur eum filius, emancipatus ab eo antea factus: quia in alia familia sit pater, in alia filius, bonorum possessionem contra tabulas non potest filius eius habere: et ita Iulianus scripsit. Marcellus autem ait, iniquum sibi videri, excludi eos a bonorum possessione, cum pater se dedit in adoptionem: vbi enim filius non datur in adoptionem, at pater se dat: nullum patrem filio adsignat: quae sententia non est sine ratione.

XVIII. Hermogenianvs libro tertio Iuris Epitomarum: *

Sed [1] sub conditione exheredatus, contra tabulas bonorum possessionem petet: licet sub conditione heres institutus a contra tabulas bonorum possessione excludatur: certo enim iudicio liberi a parentium successione remouendi sunt. §. 1. Ei, qui contra tabulas bonorum possessionem accepit, tam legati, quam fideicommissi exactio, sed et mortis causa donationis retentio denegatur: nec interest, per semetipsos, an per alium quaeratur.

XIX. Tryphoninvs libro decimo quinto Disputationum:

Qvod vulgo dicitur, liberis datam bonorum possessionem contra lignum esse: sic intelligendum est, vt sufficiat exstitisse tabulas mortis tempore patris, ex quibus vel adiri hereditas, vel secundum eas bonorum possessio peti potuit: quamuis neutrum eorum postea secutum sit, vel sequi potuit: nam si vel omnes instituti substitutique ante testatorem decesserint, vel is scriptus heres fuit, cum quo testamenti factio non fuit: peti contra tabulas [2] inane est, quae sine effectu foret.

XX. Idem libro decimo nono Disputationum:

Filivm, quem in potestate habebat, exheredauit: emancipatum praeteriit. Quaesitum est, quatenus emancipatus bonorum possessionem habiturus sit? Dixi, si scripti heredes extranei adierint hereditatem: repellendum esse filium qui mansit in potestate: quod si hi repudiauerint hereditatem, quod facile sunt facturi, nihil laturi ex hereditate propter eum, qui contra tabulas accepit bonorum possessionem: filius ab intestato patris suus heres deprehendetur: emancipatus autem petens contra tabulas bonorum possessionem, solus habebit bonorum possessionem. Sed cum exheredatio non adita hereditate ex testamento, nullius sit momenti, ideoque non obstare eam, nec quo minus contra tabulas libertorum [3] patris accipiat bonorum possessionem, Iulianus recte respondit, ne testamentum per omnia irritum ad notam exheredationis solam profecisse videatur: redit res ad intestati exitum, vt aduersus filium suum [4] ex asse heredem, ab intestato patre emancipatum Praetor in par-

1 Ap. Hal. *Sed* abest. 2 Hal. inserit *possessionem*. 3 Ap. Hal. *libertorum* abest. 4 Ap. Hal. *suum* abest.

parte dimidia tueatur. Erit ergo venale beneficium ſcripti heredis extranei: vt, cum ipſe iure hereditatis nihil ſit conſecuturus, adeundo repellat filium in poteſtate relictum, praeſtetque aſſem emancipato filio iure contra tabulas bonorum poſſeſſionis: ſi autem omiſerit hereditatem, in portionem bonorum exheredatum effectum admittet iure factum ſolum ſuum heredem. Sed quemadmodum Praetor emancipatum tueatur, ſi adita non fuerit hereditas: ita nec filius, qui in poteſtate remanſit, aditione adhibita in totum expellendus erit: ſed ad hereditatis petitionem admittendus eſt ex cauſa inofficioſi querelae contra emancipatum mouendae. §. 1. Videamus tamen iſto caſu, quo vtrique ad bona patris veniunt, an ei conferre debeat emancipatus? nam neque [1] ex hac parte Edicti verbis id facere cogitur, vnde contra tabulas accepit bonorum poſſeſſionem, quae inter eos, quibus ita bonorum poſſeſſio dabitur, caueri de collatione ab emancipato iubet: iſte enim, qui manſit in poteſtate, quod exheredatus nominatim fuit, non eſt vocatus ad bonorum poſſeſſionem contra tabulas, neque ex illa parte Edicti, qua, inteſtato patre mortuo, emancipatus ad bonorum poſſeſſionem admiſſus, ad collationem compellitur: quia et ſi frater ab inteſtato heres ſit, emancipatus tamen non inde accepit bonorum poſſeſſionem. Et vereor, ne hactenus filio ſuo profuerit factum heredis ſcripti non adeuntis, vt eum ad portionem admitteret bonorum paternorum: non etiam eorum, quae emancipatus propria habuit. Et hoc ſit conſequens illi, quod, cum ex minore parte ſcriptus a patre heres relictus in poteſtate, admiſſo fratre emancipato ad contra tabulas bonorum poſſeſſionem, eius beneficio plus conſequatur: quamuis Edicti verbis collatio inducatur, ex mente Praetoris denegandam eam [2] reſpondetur: multo magis autem huic conferri non oportet, quia et a patre exheredatus, a Praetore ad bonorum poſſeſſionem contra tabulas non vocatus, occaſione omiſſae hereditatis a ſcripto herede nihil habituro propter delatam emancipato a Praetore contra tabulas bonorum poſſeſſionem, nomen ſui heredis adeptus eſt. [3] §. 2. Legata tamen ex parte ſua iſte emancipatus liberis et parentibus praeſtare cogetur: non ſolida, ſed deminuta in dimidium, quod relinquitur manenti in poteſtate. Sed nec aduerſus eum conſtituendae actionis legatorum ratio eſt, qui merito iure inteſtato heres exſtitit. Sed qui accepit contra tabulas bonorum poſſeſſionem, etiam ſi non fuerit adita hereditas a ſcripto, praeſtat legata ea parte teſtamenti data, contra quam bonorum poſſeſſio accepta eſt. Erit ergo melior hoc caſu conditio in familia relicti filii, quam foret, ſi exheredatus non eſſet.

XXI. MODESTINVS libro ſexto Pandectarum:

(SI) is, qui filium, et ex eo nepotem in poteſtatem habebat, filium in adoptionem dedit, nepote retento in poteſtate: poſtea filius emancipatus a patre adoptiuo deceſſit extraneis heredibus inſtitutis: filius huius, qui in poteſtate aui remanſit, contra tabulas patris ſui bonorum poſſeſſionem petere poterit, quamuis numquam in poteſtate huius fuerit: ideo nec debuiſſe in poteſtate eſſe videtur: nam ſi aliter obſeruatur, nec ſi emancipatus filius fuerit, nepos ex eo, qui in poteſtate aui remanſit, bonorum poſſeſſionem contra tabulas petere poterit. §. 1. Idemque iuris eſt, ſi emancipato filio, nepos ex eo in poteſtate aui remanſerit, et poſtea patri ſuo in adoptionem datus fuerit: id eſt, contra tabulas aui bonorum poſſeſſionem petere poterit: quia per adoptionem aliena familia non fuerit. §. 2. Sed ſi emancipatus filius meus adoptauerit extraneum filium, is, qui adoptatus eſt filius, contra tabulas meas bonorum poſſeſſionem petere non poterit: quia numquam nepotis loco apud me fuit.

TIT. V.

DE LEGATIS PRAESTANDIS, CONTRA TABVLAS BONORVM POSSESSIONE PETITA.

VLPIANVS libro quadrageſimo ad Edictum:

HIC titulus aequitatem quandam habet naturalem, et ad aliquid nouam: vt, qui iudicia patris reſcindunt per contra tabulas bonorum poſſeſſionem, ex iudicio eius quibuſdam perſonis legata et fideicommiſſa praeſtarent: hoc eſt liberis, et parentibus, vxori, nuruique dotis nomine legatum. §. 1. Genera-

1 *an hi conferre debeant. Emancipatus namque nec ex hac parte.* 2 Ap. Hal. *eam* abeſt. 3 Ap. Hal. *eſt* abeſt.

raliter (autem) parentes et liberos Praetor excepit, nec gradus liberorum parentiumue enumerauit: in infinitum igitur eis praestabitur. Sed nec personas prosecutus est, vtrum ex virili sexu, an ex feminino descendent. [1] Quisquis igitur ex liberis parentibusque fuerit, ad legati petitionem admittetur: sed ita demum, si iura cognationis sunt inter eos. §. 2. Liberos autem etiam eos ad legatorum petitionem admittimus, qui in adoptionem dati sunt, vel etiam (in) adoptiui, dummodo maneant liberi. §. 3. Postumis liberis legata relicta vtique praestabuntur.

II. IVLIANVS libro vigesimo tertio Digestorum:

Et ideo si praegnante vxore filius emancipatus fuerit, et bonorum possessionem contra tabulas acceperit, legatum nepoti praestare debebit.

III. VLPIANVS libro quadragesimo ad Edictum:

Sed et si mortis causa donationes [2] collatae, credo, tuendae sunt: si autem excepti non sunt, auferendas eis puto mortis causa donationes. §. 1. Liberis autem tantum et parentibus Praetor prospexit, non etiam fratri et sorori conseruabit legatum. §. 2. Hoc autem solum debetur, quod ipsis parentibus relictum est, et liberis: ceterum si seruo eorum fuerit adscriptum, vel subiectae iuri eorum personae, non debetur: nec enim quaerimus, cui adquiratur, sed cui honor habitus sit. §. 3. Sed et si coniunctim ei fuerit legatum relictum cum eo, cui non praestatur, sua tantum portio ei conseruabitur. §. 4. Item si quis ex his personis rogatus sit restituere extero, quod sibi relictum est: dicendum, non esse legatum praestandum: quia emolumentum ad eum non respicit. §. 5. Sed si proponas extero legatum, rogatumque eum praestare hoc alicui ex liberis parentibusque: consequenter dicemus, praestari debere. §. 6. Hoc amplius, etsi extraneo relictum sit sub hoc modo, vt alicui ex liberis praestet: aequissimum erit dicere, non debere ei Praetorem denegare actionem. §. 7. Ea autem legata sola praestant, qui contra tabulas bonorum possessionem accipiunt, quae vtiliter data sunt: verum idcirco non debentur, quod filius contra tabulas bonorum possessionem accipit.

IV. IVLIANVS libro vigesimo tertio Digestorum:

Cvm propter hoc plerumque scripti heredes omittant hereditatem, cum scirent emancipatum aut petisse, aut petiturum contra tabulas bonorum possessionem.

V. VLPIANVS libro quadragesimo ad Edictum:

Filivm quis impuberem heredem scripsit, eique substituit: emancipatum autem filium praeteriit: deinde vterque filius acceperunt bonorum possessionem: legata sunt etiam substituto impuberis, relicta, non tantum liberis, et parentibus, verum etiam extraneis: quaeritur, an mortuo impubere, cogatur substitutus ea praestare? Et si quidem ab impubere relicta sunt, solis liberis parentibusque praestanda sunt, sin vero, (a) substituto impuberis, omnibus eum praestare oportet, habita ratione legis Falcidiae: scilicet vt partis dimidiae, quae ad eum ex bonis patris peruenit, quartam, id est, totius assis sescunciam retineat. §. 1. Quod [3] si impubes ex vncia dumtaxat institutus heres fuerit, magis est, semissem vsque legata praestaturum, habita ratione legis Falcidiae: licet enim ex vncia fuerit [4] impubes institutus, tamen, quod accessit, augebit legata a substituto relicta. §. 2. Omnibus autem liberis praestari legata Praetor voluit, exceptis his liberis, quibus bonorum possessionem Praetor dedit ex causis supra scriptis: nam si dedit bonorum possessionem, non putat legatorum eos persecutionem habere. Constituere igitur apud se debet, vtrum contra tabulas bonorum possessionem petat, an vero legatum persequatur: si elegerit contra tabulas, non habebit legatum: si legatum elegerit, eo iure vtimur, ne petat bonorum possessionem contra tabulas. §. 3. Si quis contra tabulas bonorum possessionem acceperit, deinde postea apparuerit eum ex his liberis non fuisse, qui eam bonorum possessionem accipere possunt: ex his tamen esse, quibus legata praestantur: obtinuit, non esse ei denegandam petitionem legatorum: siue ordinariam bonorum possessionem petierit, siue Carbonianam. §. 4 Non solum autem legatum denegatur ei, qui bonorum possessionem accepit: verum etiam si quid aliud ex voluntate accepit. Cui consequens est, quod Iulianus scripsit, si fratri suo impuberi substitutus sit, acceperitque contra tabulas bonorum possessionem: denegari

1 *an foemineo descendant.* 2 Hal. inserit *sunt.* 3 Ap. Hal. *Quod* abest. 4 Hal. inserit *haeres.*

gari ei persecutionem hereditatis fratris impuberis mortui, cui a patre substitutus est. §. 5. Si legata fuerint relicta liberis et extraneis, licet vtrorumque praestatio Falcidiae locum faceret, legataque liberorum recideret, tamen nunc ob hoc, quod extraneis non praestantur, legata liberorum augentur. §. 6. Sed et si portio hereditatis fuerit adscripta ei, qui ex liberis parentibusue est: an ei conseruanda sit, vt solent legata? Et Iulianus saepissime scripsit, in portione quoque hereditatis idem, quod in legato, probandum: cuius sententia Rescripto Diui Pii comprobata est, cum hereditates non modo honesto titulo, sed et pleniore honore tribuantur. §. 7. Ad eum autem modum talibus personis succurrendum est, vt ampliore quidem, quam virili portione hereditatis data, vsque ad virilem tueantur: in minorem autem eatenus actiones his tribuantur, quatenus scriptae sint. Idem obseruatur et circa legata, fideiue commissa, quae his data fuerint, et in mortis causa donationibus. §. 8. Is autem, cui portio hereditatis conseruatur, vtrum omnibus, an tantum exceptis personis legata cogatur praestare? Et magis probatur, exceptis personis solis praestanda: nec tamen solius commodo id cedit: nam si legatis onerata sit portio, tam liberorum parentiumue, quam extraneorum, id quod extraneis non praestatur, liberis parentibusue profuturum non dubitamus. Igitur ita demum, quod extraneis non praestatur, communicatur cum eo, qui contra tabulas petit, si non legatariis liberis parentibusque dandum sit.

VI. Ivlianvs libro vigesimo Digestorum:

Salvivs Aristo Iuliano salutem. Qui filium emancipatum habebat, praeterito eo patrem suum, et extraneum heredem instituit, et patri legatum dedit: filius contra tabulas bonorum possessionem petit. Quaero, si aut vterque hereditatem adiiset, aut alter ex his, aut neuter: an, et quantum legatorum nomine patri debeatur? Respondit, saepe animaduerti, hanc partem Edicti, qua emancipatus accepta contra tabulas bonorum possessione liberis et parentibus legata praestare iubetur, habere nonnullas repraehensiones: nam si dodrans legatus fuerit, plus habiturus est is, cui legatum erit, quam emancipatus: decreto itaque ista temperari debebunt, vt et hereditatis partem emancipatus praestet ita, ne scriptus heres amplius habeat, quam emancipatus: et legatorum modus temperaretur, vt nihil plus ex legatis ad aliquem perueniat, quam apud emancipatum bonorum possessionis nomine remansurum est.

VII. Tryphoninvs libro decimo sexto Disputationum:

Nam, secundum Constitutionem Diui Pii ad Tuscium Fuscianum Numidiae legatum, placuit, parentes et liberos heredes quoque institutos fuerit vsque ad partem virilem exemplo legatorum: ne plus haberent ex institutione tales personae, quam ad eum peruenturum esset, qui contra tabulas bonorum possessionem accepit.

VIII. Vlpianvs libro quadragesimo ad Edictum:

Virilis portio quemadmodum accipienda sit, videamus. Pone duos esse, qui contra tabulas bonorum possessionem accipiunt: vnum esse ex liberis parentibusque: virilis tertia erit portio, sed si tres sunt, qui contra tabulas [1] acceperunt, quarta erit virilis: hoc idem et in legatis obseruabitur. Sed si vnus sit ex liberis, qui accepit contra tabulas bonorum possessionem, plures sint, qui ex liberis parentibusque legata acceperunt: sic hoc accipiendnm est, vt filius praeteritus semissem habeat, ceteri omnes, qui sunt ex liberis parentibusue, semissem. §. 1. Si quis ex liberis parentibusque et heres institutus sit, et legatum acceperit: vtrum tantum portionem ei conseruamus, an vero et legatum, an alterutrum, quod elegerit? et magis est, vtrumque conseruetur: sed sic, ne amplius in vtroque quam virilem habeat. §. 2. Si adierit hereditatem (is,) cui virilis conseruatur, libertates competent ex necessitate per aditionem: verumtamen videndum est, an de dolo actione teneatur, qui adit? et magis est, vt si denuntiante eo, qui praeteritus accepit contra tabulas bonorum possessionem, hic adiit hereditatem pollicente eo portionem virilem, sit quod ei imputetur, et de dolo [2] actione teneatur: damno enim adficit hereditatem, dum competunt libertates. §. 3. Si quid vxori, nuruique fuerit legatum praeter dotem, accepta contra tabulas bonorum possessione non praestabitur. §. 4. Nurus autem appellatione et pronurum ceterasque contineri, nulla dubitatio est. §. 5. Cum autem dotis nomine legatur, non puto, ad virilem

1 Hal. inserit *bonorum possessionem.* 2 Hal. inserit *malo.*

lem vxorem nurumue redigendam: cum mulier ista ad aes alienum veniat. §. 6. Non solum autem dotem praelegatam Praetor complectitur, verum etiam si pro dote aliquid fuerit relictum. vtputa si dos in rebus sit [1], et pro rebus ei quantitas relinquatur, vel contra: dum tamen hoc nominetur, quod pro dote relinquitur.

IX. PAVLVS libro quadragesimo primo ad Edictum:

SED etsi prius sit in legato, quam in dote, dabitur illis actio.

X. VLPIANVS libro quadragesimo ad Edictum:

SED etsi pro dote ex parte aliqua eandem heredem scripserit, tuendam esse puto. §. 1. Esse autem vxorem mortis tempore exigemus. Si nurui dotem praelegauerit, eaque mortis tempore nupta sit, nullum legatum est, quia dos nondum debeatur: sed cum et constante matrimonio aduersus heredes soceri datur actio, dicendum est, etiam praelegatae dotis petitionem dari debere. §. 2. Non omnia, quae ab omnibus gradibus relicta sunt, legata praestare eum oportet, qui contra tabulas petit: sed ea sola, quae in eo gradu data sunt, contra quem bonorum possessionem accepit. Sed nonnumquam contra alium quidem gradum petita est bonorum possessio, ex alio vero legata praestanda sunt: vt ecce, duo gradus heredem facit, emancipatum praeteriit: ab vtroque tamen gradu liberis et parentibus legata adscripsit: ait Iulianus, si quidem aliquis ex primo gradu viuit, ea legata praestabit, quae liberis et parentibus a primo gradu data sunt: sin vero nemo viuit eorum, ea quae a sequenti: quod si neque ex primo gradu, neque ex secundo quisquam in rebus fuerit humanis, cum testator moritur, tunc ab intestato magis bonorum possessionem praeterito filio competere, nec legata cuiquam praestanda: quod si post mortem testatoris, ante aditam hereditatem instituti decesserint, contra ipsos quidem videri petitum: verumtamen ab eis relicta legata non esse praestanda, sed quae a substitutis relicta sunt.

XI. PAVLVS libro quadragesimo primo ad Edictum:

AT vbi institutus et substitutus viuant, licet nemo adeat hereditatem, ea tamen legata deberi dicimus, quae ab instituto data sunt.

XII. VLPIANVS libro quadragesimo ad Edictum:

SIVE autem omiserint instituti, siue non omiserint: dicendum est, legata, quae ab ipsis relicta sunt, praestanda: quamuis secundo gradu instituti, omittentibus eis adierint hereditatem.

XIII. TRYPHONINVS libro secundo Disputationum:

ITEM a substituto legata deberi dicimus, si institutus conditione defectus esset, quae in ipsius potestate non fuit, nam si eam, quae in ipsius potestate fuit, non impleuit, pro eo habendus est, qui noluit adire hereditatem: quando nihil habiturus emolumenti, conditioni merito non paruerit.

XIV. VLPIANVS libro quadragesimo ad Edictum:

NONNVMQVAM contra tabulas bonorum possessionem quis habet iure secundum tabulas bonorum possessionis: vtputa heres institutus est emancipatus filius, alius emancipatus [2] praeteritus: institutus accepit contra tabulas bonorum possessionem, praeteritus omisit: apertissimum est, vt cogatur omnibus perinde legata praestare, atque si commissum Edictum non fuisset: nec enim occasio emancipati praeteriti debet institutum lucro adficere, cum praeteritus iure suo non vtatur. §. 1. Si ab vno ex filiis herede instituto nominatim alicui ex liberis parentibusque legatum datum sit, et acceperit bonorum possessionem contra tabulas cum aliis: melius est probare, omnes, qui contra tabulas bonorum possessionem acceperunt, cogendos id legatum praestare.

XV. PAVLVS libro quadragesimo ad Edictum:

IS, qui in potestate est, praeteritus legata non debebit praestare, etsi contra tabulas bonorum possessionem petierit: quia et non petita bonorum possessione intestati hereditatem obtineret, nec enim exceptio doli mali huic noceat: et absurdum est, eum cogi legata praestare, quia bonorum possessionem petierit: cum et sine hac hereditatem habiturus sit suo iure. Vnde si duo praeteriti sunt, emancipatus, et is qui in potestate est: quidam nec emancipatum praestare debere legata existimant, quia effectu fratris aufert partem dimidiam: cum, etsi hic non peteret, suus solus rem habiturus esset. Quid ergo est, vbi praeteritus sit suus? verius est quod dictum est. Vbi vero scriptus est, et voluntatem patris habet, debet teneri legatariis, etiam si omiserit bonorum possessionem. §. 1. Sed si vnus emancipatus

1 Ap. Hal. *sit* abest. 2 Hal. inserit *filius*.

tus heres ſcriptus ſit, alter praeteritus, et vtrique contra tabulas bonorum poſſeſſionem acceperint: et inſtitutus eadem praeſtat, quae praeteritus. Sed ſi ſolus heres inſtitutus contra tabulas bonorum poſſeſſionem acceperit, omnibus debebit legata praeſtare, perinde atque ſi adiſſet hereditatem. Sed ſi ſcriptus quidem adierit hereditatem, praeteritus autem bonorum poſſeſſionem acceperit: hic quidem, qui bonorum poſſeſſionem acceperit, certis perſonis legata debebit. De ſcripto autem quaeritur: et complures putant, certis perſonis et eum praeſtare debere: quod puto verius eſſe: nam et Praetor hac ratione eum tuetur, quod ex liberis eſt, qui contra tabulas petere potuerunt. §. 2. Ita autem tuendus eſt in partem dimidiam, ſi aut ex maiore parte quam dimidia, heres inſtitutus ſit, aut ex ſemiſſe: quod ſi ex minore parte quam dimidia inſtitutus ſit, dicimus non ex maiore parte, quam inſtitutus ſit, tuendum eum eſſe: qua enim ratione maiorem partem habere poteſt, cum nec bonorum poſſeſſionem accepit, nec ex maiore parte [1] inſtitutus ſit? §. 3. Ei, quae dotem non habet, nullum legatum debebitur, licet ſub praetextu dotis legetur. §. 4. Si extraneo herede inſtituto, ſub hac conditione exceptae perſonae legatum ſit, ſi heredi decem dederit: ita ei legatorum actio dabitur, ſi ei, qui contra tabulas bonorum poſſeſſionem accepit, dederit: non ſi heredi inſtituto: quia abſurdum eſt, illum commoda hereditatis habere, alium onera ſuſtinere in praeſtando legato: ſed et ſi Titio iuſſus fuerit dare, non illi, ſed filio dare debet.

XVI. VLPIANVS libro quarto Diſputationum:

SI duo proponantur eſſe, vnus in poteſtate praeteritus, alius emancipatus inſtitutus: apparet commiſſum eſſe Edictum per eum, qui in poteſtate eſt: et ſi ambo petiſſent contra tabulas bonorum poſſeſſionem, is quidem, qui in poteſtate manſit, cum rem ab inteſtato habeat, non praeſtabit liberis et parentibus legata: emancipatus vero numquid nec ipſe praeſtat, quia ei rem auferret, qui praeſtaturus non erat, ſi ſolus eſſet? ſed verius eſt, vel hunc ſaltem debere liberis et parentibus praeſtare legata. Proinde ſi contra tabulas non accepit, dicendum eſt, tuendum eum in partem, et vtique liberis parentibusque legata praeſtaturum. Sed an et omnibus, dubito: tamen quia plena fruatur voluntate, plenum et obſequium praeſtare teſtatoris iudicio pro ſua parte debet.

XVII. IVLIANVS libro trigeſimo ſexto Digeſtorum:

SI emancipato filio praeterito, pater extraneum heredem inſtituiſſet, et ab eo rem legaſſet, eaque adita hereditate dolo ſcripti heredis periſſet, aduerſus emancipatum vtilis actio dari debebit: ei ſcilicet perſonae, cui filius legata praeſtare cogitur: quia Praetori propoſitum eſt, ſine iniuria ceterarum perſonarum bonorum poſſeſſionem contra tabulas teſtamenti dari.

XVIII. AFRICANVS libro quarto Quaeſtionum:

NEPOS qui in poteſtate manſit, et filius ſuus heredes inſtituti ſunt: nepoti legatum dedit: pater eius emancipatus petit bonorum poſſeſſionem: nepos legato contentus eſt. Quidam in eum ſolum, qui in poteſtate eſſet, legati actionem nepoti dandam reſponderunt: quia ei nihil auferatur, et emancipatus partem filii ſui occupet, in qua onus legatorum non conſiſteret. Sed rectius dicetur, in emancipatum ſolum dandam actionem nepoti: et quidem non vltra quadrantem.

XIX. IDEM libro quinto Quaeſtionum:

QVIA et ſi omnes petiſſent bonorum poſſeſſionem, ſemis nepotis inter eum et patrem eius diuideretur.

XX. MARCIANVS libro quarto Regularum:

SI filius emancipatus contra tabulas bonorum poſſeſſionem petierit, tuendos quidem liberos et parentes conſtat: ſed ſi varie donatum fuerit exceptis perſonis a teſtatore mortis cauſa, pro rata conferent ad virilem emancipato: ſicut accidit in portionibus hereditariis et legatis. §. 1 Inteſtato autem mortuo patre, ſuper donationibus mortis cauſa factis non poterit filius quaeri: quoniam comparatio nulla legatorum occurrit.

XXI. PAPINIANVS libro decimo tertio Quaeſtionum:

SI portio hereditatis, quam excepta perſona beneficio legis habere potuit, repudietur: pro ea quoque parte filius, qui bonorum poſſeſſionem accepit, non aliis, quam exceptis perſonis, legata praeſtabit.

XXII.

1 Hal. inferit *haeres*.

XXII. IDEM libro quinto Responsorum:

BONORVM possessione contra tabulas testamenti praeterito emancipato filio data, scriptus heres alter filius, qui [1] possessionem accepit, vel iure ciuili contentus non accepit, legata praecipua non habebit.

XXIII. HERMOGENIANVS libro tertio Iuris Epitomarum:

HI quibus vel [2] relictum, vel virilem Diuus Pius conseruari constituit, ex seruis, qui libertatem propter bonorum possessionem contra tabulas acceptam consequi non potuerunt, nihil habebunt.

XXIX. TRYPHONINVS libro decimo, sexto Disputationum:

INTERVENIT illa quaestio, quando numero liberorum esse debeat is, cui legatum datum est, vt id ferre possit a filio contra tabulas bonorum possessionem accipiente? Et placet sufficere, in ea necessitudine tunc esse, quando dies legati cedit.

XXV. MARCELLVS libro nono Digestorum:

QVI filium emancipauerat, et nepotem ex eo retinuerat in potestate, testamento filium exheredauit: nepotem ex aliqua parte instituit heredem, et alium filium emancipatum praeteriit. Potest defendi, nepotem quoque bonorum possessionem contra tabulas petere posse: nam pro ea parte, qua quisque intestato suus heres esset, si pater suus heres non esset, bonorum possessio defertur. §. 1. Is cuius filius in adoptione erat, nepotem quem filius postea procreauerat, scripsit heredem: emancipatum filium praeteriit: num [3] habet nepos ex Edicto bonorum possessionem? tuendus tamen exemplo parentium et liberorum, quibus legata praestare coguntur qui bonorum possessionem contra tabulas acceperunt. §. 2. Si forte ex eodem filio retinuerat nepotem vnum, pluresue, indubitate pro ea parte tuendus est, pro parte tuetur, si ex filia nepos, aut mater defuncti heredes instituti essent: nam his comparatur.

TIT. VI.

DE COLLATIONE.

VLPIANVS libro quadragesimo ad Edictum:

HIC titulus manifestam habet aequitatem, cum enim Praetor ad bonorum possessionem contra tabulas emancipatos admittat, participesque faciat cum his, qui sunt in potestate, bonorum paternorum: consequens esse credit, vt sua quoque bona in medium conferant, qui appetant paterna. §. 1. Inter eos dabitur collatio, quibus possessio data est. §. 2. Plane si minorem vel alium, quem restituere in integrum solet Praetor, restituerit ad bonorum possessionem contra tabulas petendam, quam omiserat: vtique etiam collationis commodum (ei) restituit. §. 3. Si ex dodrante fuit institutus filius qui erat in potestate, extraneus ex quadrante: emancipatum accipientem contra tabulas, pro quadrante tantum bona sua collaturum Iulianus ait: quia solum quadrantem fratri abstulit: argumentum pro hac sententia adfert Pomponius, quod filius emancipatus nepotibus ex se natis solis conferre cogitur. §. 4. Pater filium, quem in potestate habebat, et extraneum heredem scripsit, emancipatum praeteriit: bonorum possessionem contra tabulas vterque filius accepit, potest non incommode dici, emancipatum ita demum conferre fratri suo debere, si aliquid ei [5] ex causa hereditaria abstulerit: nam si minore ex parte, quam dimidia, is, qui in potestate erat, heres scriptus fuerit, inique videbitur collationem postulare ab eo, propter quem amplius hereditate paterna habiturus est. §. 5. Toties igitur collationi locus est, quoties aliquo incommodo affectus est is, qui in potestate est, interuentu emancipati: ceterum, si non est, collatio cessabit. §. 6. Vel maxime autem tunc emancipatum conferre non oportet, si etiam iudicium patris meruit: nec quicquam amplius nanciscitur, quam ei pater dedit. §. 7. Sed et si legatis meruit semissem, vel tantum, quantum contra tabulas bonorum possessionem occupat: dicendum est, non esse cogendum ad collationem. §. 8. Ibidem Iulianus ait, si bonorum possessione accepta decesserit is qui in potestate est, ad collationem bonorum cogendum emancipatum: vt tantum heredi eius conferat, quantum conferret ipsi, si viueret. Quod si ante acceptam bonorum possessionem decesserit suus, heredem eius Praetor ita [6] tueri debebit, inquit, pro ea parte, qua heres scriptus fuit is qui in potestate erat: non tamen vltra virilem: ad collationem autem non admittit eum in hunc casum, quia bo-

1 Hal. inserit *bonorum*. 2 Ap. Hal. *vel* abest. 3 Ap. Hal. *num* abest. 4 Hal. addit BONORVM. 5 Ap. Hal. *ei* abest. 6 Ap. Hal. *ita* abest

bonorum possessio admissa non est. §. 9. Iubet autem Praetor ita fieri collationem, vt recte caueatur. Caueri autem per satisdationem oportere, Pomponius ait. An pignoribus caueri possit, videamus? Et Pomponius libro septuagesimo nono ad Edictum scripsit, et reis, et pignoribus recte caueri de collatione: et ita ego quoque puto. §. 10. Si frater cauere non possit, curator portionis eius constituitur, apud quem refecta pecunia collocetur, vt tunc demum recipiat quod redactum est, cum bona propria contulerit. Quod si per contumaciam actiones denegatae sint, oblata postea cautione recipit pristinum ius. §. 11. Quamuis autem Edictum Praetoris de cautione loquatur, tamen etiam re posse fieri collationem, Pomponius libro septuagesimo nono ad Edictum scripsit: aut enim re, inquit, aut cautione facienda collatio est. Igitur diuidat, inquit, bona sua cum fratribus, et quamuis non caueat, satisfacit Edicto. Sed et si quaedam diuidat, de quibusdam caueat: aeque dicimus eum satis fecisse. Sed cum possint esse quaedam in occulto, non satis confert, qui non canit, quamuis diuidat. Si igitur constet inter partes, quid sit in bonis emancipati, sufficiens collatio est diuisio: si non constet, sed dicantur quaedam non esse in commune redacta: tunc propter incertum cautio erit interponenda. §. 12. Sed etsi tantum forte in bonis paternis emancipatus remittat, quantum ex collatione suus habere debet: dicendum est, emancipatum satis contulisse videri. Idem et si nomen paterni debitoris delegauerit, vel fundum, remue aliam dederit pro portione bonorum quae conferre debuit. §. 13. Si, cum duobus conferre deberet, alteri contulerit, alteri non: vel cum cauet, vel cum diuidit, videndum est, vtrum sextantis tantum ei auferatur emolumentum, an vero trientis totius detrahi debeat? et puto, si quidem per contumaciam non [1] caueat, totius trientis ei denegandas actiones: nec enim videtur cauisse, qui non omnibus cauit: quod si per inopiam, sextantis tantum denegandas: sic tamen, vt possit supplere cautionem vel collatione, vel ceteris modis, quibus supra diximus: aut curator constituatur rem ei saluam facturus: haberi enim debet ratio eius, qui non per contumaciam collationem non implet. §. 14. Is quoque, qui in adoptiua familia est, conferre cogitur: hoc est, non ipse, sed is, qui eum habet, si maluerit contra tabulas bonorum possessionem accipere. Plane si hic adoptiuus pater ante bonorum possessionem petitam emancipauerit eum, non cogetur ad collationem: et ita rescripto Diuorum Fratrum expressum est. Sed ita demum adoptiuus emancipatus collatione fratres priuabit, si sine fraude hoc factum sit. §. 15. Nec castrense, nec quasi castrense peculium fratribus confertur: hoc enim praecipuum esse oportere, multis constitutionibus continetur. §. 16. Sed an id, quod dignitatis nomine a patre datum est, vel debetur, conferre quis in commune cogatur, videamus? Et ait Papinianus libro tertio decimo Quaestionum, non esse cogendum: hoc enim propter onera dignitatis praecipuum haberi oportere. Sed si adhuc debeatur, hoc sic interpretandum est, vt non solus oneretur is, qui dignitatem meruit: sed commune sit omnium heredum onus hoc debitum. §. 17. Qui ab hostibus captus, post mortem patris redit, licet moriente patre nihil habuit, cum apud hostes fuerit, tamen et ad bonorum possessionem admittetur, et conferet scilicet ea, quae moriente patre haberet, si ab hostibus captus non fuisset: sed etsi [2] redemtus ab hostibus mortis tempore patris inueniatur, aeque collatio erit facienda. §. 18. Si emancipato legatum fuerit, cum pater morietur: etiam hoc conferre debet. §. 19. Si ab ipso patre herede instituto, filio eius fideicommissum fuerit relictum, cum morietur: an id conferendum est, quoniam vtile est hoc fideicommissum? et eueniet, vt pro eo habeatur, atque si post mortem patris relictum fuisset: nec cogetur hic conferre, quia moriente eo (eius) non fuisset. §. 20. Emancipatus filius, si dotem habeat ab vxore acceptam hoc minus confert, etsi ante vxor decesserit. §. 21. Si impubere adrogato secundum Diui Pii rescriptum quarta debetur, videndum est, an, si patris naturalis bonorum possessionem petat, conferre quartam debeat: quaestio in eo est, an heredi suo relinquat quartae actionem, an non? Et magis est, vt ad heredem transferat: quia personalis actio est. Igitur etiam de quarta conferenda cauere eum oportebit. Sed hoc ita demum, si iam nata est quartae petitio: ceterum si adhuc pater adoptiuus

1 Ap. Hal. *non* abest. 2 *licet si* loco *sed et si.*

uus viuat, qui eum emancipauit: dicendum eſt, cautionem quoque ceſſare: praematura eſt enim ſpes collationis, cum adhuc viuat is, cuius de bonis quarta debetur. §. 22. Si is, qui bona collaturus eſt, habeat filium peculium caſtrenſe habentem, non cogetur vtique peculium eius conferre: ſed ſi iam tunc mortuus erat filius eius, et caſtrenſe peculium habuit, cum moritur is cuius bonorum poſſeſſio petenda eſt: an conferre cogatur? cum autem vindicari id patri [1] non ſit neceſſe, dici oportebit, conferendum: non enim nunc adquiritur, ſed non adimitur. Amplius dico, et ſi inſtitutus fuerit a filio heres, necdum adierit, habeatque ſubſtitutum, quia non magis nunc quaeritur peculium, quam nunc non alienatur, conferri debere. §. 23. Confertur autem, etiam ſi quid eius non [2] fuerit, dolo malo autem factum ſit, quo minus eſſet: ſed hoc ſic accipiendum eſt, vt hoc demum conferatur, quod eius eſſe deſiit dolo malo: ceterum ſi id egit ne adquireret, non venit in collationem: nam hic et ſibi inſidiatus eſt. §. 24. Portiones collationum ita erunt faciendae: vtputa duo ſunt filii in poteſtate, vnus emancipatus habens trecenta: ducenta fratribus confert, ſibi centum: facit enim eis partem quamuis is ſit, cui conferri non ſolet. Quod ſi duo ſint filii emancipati habentes trecenta, et duo in poteſtate: aeque dicendum eſt, ſingulos ſingulis, qui ſunt in poteſtate, centena conferre, centena retinere: ſed ipſos inuicem nihil conferre. Dotis quoque collatio in eundem modum fiet, vt quicumque confert, etiam ſuam perſonam numeret in partibus faciendis.

II. PAVLVS libro quadrageſimo primo ad Edictum:

CVM emancipati filii nomine nepotem, poſtumum poſt aui mortem editum dicimus bonorum poſſeſſionem accipere oportere, neceſſarium erit dicere, bona ſua eum conferre: licet non poteſt dici, mortis tempore aui bona habuiſſe, qui ipſe nondum in rerum natura erat: igitur ſiue hereditatem a patre, ſiue legatum acceperit, hoc conferre debebit. §. 1. Illud autem intelligendum eſt, filium in bonis habere, quod deducto aere alieno ſupereſt. Sed ſi ſub conditione debeat, non ſtatim id deducere debebit, ſed id quoque conferre: contra autem caueri ei oportebit, ab eo, qui in poteſtate eſt, vt exiſtente conditione defendatur pro ea parte, quam contulit. §. 2. De illis, quae ſine culpa filii emancipati poſt mortem patris perierunt, quaeritur ad cuius detrimentum ea pertinere debeant? et plerique putant ea, quae ſine dolo et culpa perierint, ad collationis onus non pertinere: et hoc ex illis verbis intelligendum eſt, quibus Praetor viri boni arbitratu iubet conferri bona: vir autem bonus non ſit arbitraturus, conferendum id, quod nec habet, nec dolo, nec culpa deſiit habere. §. 3. Id quoque, quod ſub conditione ex ſtipulatu debetur, emancipato conferri debet. Diuerſum eſt in legato conditionali: quia etſi in poteſtate fuiſſet, et poſt mortem patris conditio extitiſſet, ipſe haberet actionem. §. 4. Emancipatus filius, ſi iniuriarum habet actionem, nihil conferre debet: magis enim vindictae, quam pecuniae, habet perſecutionem. Sed ſi furti habeat actionem, conferre debebit. §. 5. Si tres emancipati, duo in poteſtate ſint, Gaius Caſſius libro ſeptimo iuris ciuilis tertias conferendes putat: vt emancipati, quia inuicem non conferunt, vnius loco ſint: nec indignari eos oportere, ſi plus conferant, et minus accipiant: quia in poteſtate eorum fuerit bonorum poſſeſſionem omittere. Iulianus quoque Caſſii ſententiam ſequitur. §. 6. Si ex emancipato filio nepos emancipatus, mortuo patre ſimul et auo bonorum poſſeſſionem vtriusque acceperit, cum vterque eorum ſuum heredem relinquerit: eo modo collatio explicari poteſt, vt ſi, verbi gratia, centum in bonis habuit, et patruo quinquaginta, et fratri quinquaginta conferre debet: hoc enim ratio facit, ſiue perſonas, ſiue portiones numeremus. §. 7. Si duo nepotes ex filio mortuo emancipati, bonorum poſſeſſionem aui petant, vtrum dimidias, an quartas patruo conferre debeant, quaeritur? et verius eſt, ſemiſſes conferre eos oportere: quia et ſi viuo auo, cum in eius poteſtate eſſent, ducenta puta adquiſiſſent, centum filius, centum duo fratres per hereditatem aui haberent. §. 8. Si duo emancipati bonorum poſſeſſionem petierint, et vnus contulerit, alter non contulerit: huius portio tantum ei, qui in poteſtate eſt, prodeſſe debet, non etiam emancipato: quoniam eius cauſa, qui in poteſtate eſt, denegantur ei actiones. §. 9. Si per inopiam emancipatus cauere non poſſit, non ſtatim ab eo transferenda eſt poſ-

1 Hal. inſerit *ſuo*. 2 *nunc* loco *non*.

possessio: sed sustinendum, donec possit inuenire fideiussores, vt tamen de his, quae mora deteriora futura sunt, his qui in potestate sunt, actio detur: ipsique caueant in medium collaturos, si cautum eis fuerit.

III. IVLIANVS libro vigesimo tertio Digestorum:

PRAETOR non sub conditione collationis bonorum possessionem contra tabulas promittit: sed demonstrat, quid data bonorum possessione fieri oportet. Alioquin magna captio erit emancipati, si non aliter bonorum possessionem accipere intelligeretur, nisi cauisset de collatione. Nam si interim ipse decessisset, heredi suo nihil relinqueret. Item si frater eius decessisset, non admitteretur ad bonorum possessionem. Quid ergo est?[1] intelligendum est bonorum possessionem accipere, et antequam caueat: sed si non cauerit, ita obseruabitur, vt tota hereditas apud eum, qui in potestate fuerit, remaneat. §. 1. Emancipatus filius controuersiam facit impuberi, qui se filium, et in potestate patris fuisse dicit. Quaero, si bona sua ei emancipatus conferre debeat? Paulus notat: puto conferendum esse exacta cautione, vt victus, sicut hereditatem, ita et quae collata sunt, praestet. §. 2. Iulianus[2]: quoties contra tabulas bonorum possessio datur, emancipati[3] bona sua conferre debent his solis qui in potestate patris fuerint: hoc quemadmodum expediri oporteat, quaeri solet: nam si bona a patre relicta, et emancipatorum in medium conferantur, et ita viriles partes sumantur, eueniet, vt et emancipatis quoque collatio ab ipsis facta prosit. Videamus ergo, ne commodissimum sit, emancipatos quartam partem ex bonis paternis ferre, ex suis tertiam? quod dico, exemplo manifestius fiet. Ponamus patrem quadringenta reliquisse, et duos in potestate filios, duos emancipatos: ex quibus alterum centum, alterum sexaginta in bonis habere: is, qui centum habebit, centum triginta tria et trientem feret: is vero, qui sexaginta contulerit, centum viginti: atque ita eueniet, vt collationis emolumentum ad solos, qui in potestate remanserint, perueniat. §. 3. Emancipati bona sua conferre cum his qui in potestate fuerunt, iubentur. §. 4. Quare sicut is qui in potestate est, dotem vxoris praecipit: ita emancipatus quoque, quasi praecipiat, retinere debet. §. 5. Emancipatus praeteritus, si dum deliberat, cauerit de bonorum collatione nec bonorum possessionem petierit: agente fratre ex stipulatu, ipso iure tutus erit. Sed et si pecuniam contulerit, condictione eam repetit: omissa enim bonorum possessione, incipit pecunia sine causa esse apud heredem. §. 6. Qui duos filios in potestate habebat, et ex vno eorum nepotem, emancipauit filium, ex quo nepotem habebat: deinde emancipatus factus procreauit filium, quem auus in locum filii adoptauit: et vel intestatus, vel testamento facto praeterito emancipato filio decessit. Quaesitum est, quid de bonorum possessione, quid de collatione iuris esset? Respondi, bonorum, de quibus quaeritur, tres partes fieri debent, ex quibus vna pertinet ad filium, qui in potestate remansit: altera ad nepotem, qui in locum filii adoptatus est: tertia ad emancipatum filium et nepotem, qui in potestate remanserit: ita vt pater soli ei conferat, cum quo bonorum possessionem accipiat.

IV. AFRICANVS libro quarto Quaestionum:

FILIVM emancipatum dotem, quam filiae suae nomine dedit, conferre non debere: quia non sicut in matrisfamilias bonis esse dos intelligatur, ita et in patris, a quo sit profecta.

V. VLPIANVS libro septuagesimo nono ad Edictum:

SI quis filium habeat sui iuris, et ex eo nepotem in potestate sua: consequenter erit dicendum, si nepos patris sui emancipati accipiat bonorum possessionem, de conferendis suis quoque bonis cauere eum debere, et esse similem ei, qui adoptauit: hoc enim Diui Fratres rescripserunt, vt ad collationem auus compellatur. Plane eodem rescripto adiectum est sic: nisi forte auus iste nullum ex his bonis fructum adquirere vult, paratusque est de potestate nepotem dimittere, vt ad emancipatum omne emolumentum bonorum possessionis perueniat. Nec idcirco ea filia, quae post emancipationem nata patri heres exstitit, iuste quaeri poterit, inquit, quod eo facto collationis commodo excluditur: cum auo quandoque defuncto, ad bona eius simul cum fratre possit venire. Haec in patre adoptiuo ratio reddi non potest: et tamen et ibi idem[4] dicemus, si sine dolo

1 Ap. Hal. *est* abest. 2 Ap. Hal. *Iulianus* abest. 3 *datur emancipatis bona.* 4 Ap. Hal. *idem* abest.

lo malo emancipauerit. §. 1. Stipulatio autem collationis tunc committitur, cum interpellatus cum aliquo spatio, quo conferre potuit, non facit: maxime, cum boni viri arbitratu collationem fieri, Edicto Praetoris insertum est. §. 2. Siue ergo in totum collatio facta non est, siue in partem facta: locum habebit haec stipulatio. §. 3. Et siue quis non conferat ex hac stipulatione, siue dolo fecerit, quo minus conferat: quanti ea res erit, in tantam pecuniam condemnabitur.

VI. Celsus libro decimo Digestorum:

Dotem, quam [1] dedit auus paternus, an post mortem aui mortua in matrimonio filia, patri reddi oporteat, quaeritur? occurrit aequitas rei, vt, quod pater meus propter me filiae meae nomine dedit, proinde sit, atque ipse dederim: quippe officium aui circa neptem ex officio patris erga filium pendet: et quia pater filiae, ideo auus propter filium nepti dotem dare debet, quid si filius a patre exheredatus est? Existimo non absurde etiam in exheredato filio idem posse defendi: nec infauorabilis sententia est, vt hoc saltem habeat ex paternis, quod propter illum datum est.

VII. Idem libro decimo tertio Digestorum:

Si nepotes in locum filii successerunt, vna portio iis conferri debet, vti bonorum possessionis vnam partem habeant, sed et ipsi ita conferre debent, quasi omnes vnus essent.

VIII. Papinianus libro tertio Quaestionum:

Nonnumquam Praetor variantem non repellit, et consilium mutantis non aspernatur. Vnde quidam filium emancipatum, qui de bonis conferendis cauere fratribus noluit, audiendum postea putauerunt, si vellet oblata cautione beneficium bonorum possessionis exercere: tametsi responderi potest, videri eum possessionem repudiasse, qui formam possessionis conseruare noluit. Sed benignior est diuersa sententia: maxime cum de bonis parentis inter fratres disputetur: quem tamen facilius admittendum existimo, si intra tempus delatae possessionis cautionem offerat: nam post annum, quam delata esset bonorum possessio, voluntariam moram cautionis admittere, difficilius est.

IX. Idem libro quinto Responsorum:

Filius emancipatus intestati patris bonorum possessionem accepit: nepos ex eodem in familia retentus, semissem hereditatis cum emolumento collationis habebit. Idem nepos si postea possessionem intestati patris accipiat, fratri post emancipationem patris quaesito, et in familia retento, bona sua conferre cogetur.

X. Scaevola libro quinto Quaestionum:

Si filius in potestate heres institutus adeat, et emancipato petente bonorum possessionem contra tabulas, ipse non petat: nec conferendum est ei: et ita Edictum se [2] habet: sed magis sentio, vt, quemadmodum pro parte hereditatem retinet iure eo, quod bonorum possessionem petere posset, ita et conferri ei debeat: vtique cum iniuriam per bonorum possessionem patiatur.

XI. Paulus libro vndecimo Responsorum:

Paulus respondit, ea, quae post mortem patris filio reddi debuerunt, emancipatum filium, quamuis prius consecutus sit, quam deberentur fratri, qui in potestate patris relictus est, conferre non debere: cum post mortem patris, non tam ex donatione, quam ex causa debiti, ea possidere videatur.

XII. Idem libro quadragesimo ad Edictum:

Si praegnantem quis vxorem reliquerit, et ea ventris nomine in possessionem missa fuerit: interim cessat collatio: nam antequam nascatur, non potest dici, in potestate morientis fuisse: sed nato conferetur.

Tit. VII.

DE DOTIS COLLATIONE.

Vlpianus libro quadragesimo ad Edictum:

Quamquam ita demum ad collationem dotis Praetor cogat filiam, si petat bonorum possessionem: attamen et si non petat, conferre debebit, si modo se bonis paternis misceat: et hoc Diuus Pius Vlpio Adriano rescripsit, etiam eam, quae non petierit bonorum possessionem, ad collationem dotis per arbitrum familiae herciscundae posse compelli. §. 1. Si in stipulatum deducta sit dos, si quidem ipsa mulier stipulata sit, vel ipsi negotium gestum, aeque conferre cogetur:

1 Ap. Hal. *quam* abest. 2 Ap. Hal. *se* abest.

tur: si vero alii quaesita est stipulatio, dicendum est, cessare collationem, et si tantum promissa sit dos, collatio eius fiet. §. 2. Si sit nepos et neptis ex eodem filio, et dotata sit neptis, sit et filius non pater eorum, neptis omnem dotem soli fratri collatura est: emancipata autem neptis dotem et bona sua soli nepoti, non etiam patruo conferet. §. 3. Sed si sit neptis sola, non etiam nepos ex eodem: tunc confertur patruo, itemque nepoti vel nepti ex alio. §. 4. Sed et si duae neptes sint ex diuersis filiis, conferent et inuicem, et patruo: si ex eodem patre, tantum inuicem conferent. §. 5. Cum dos confertur, impensarum necessariarum fit detractio: ceterarum non. §. 6. Quod si iam factum diuortium est, et maritus non sit soluendo: non debebit integra dos computari mulieri, sed id, quod ad mulierem potest peruenire, hoc est, quod facere maritus potest. §. 7. Si sub conditione pater, vel extraneus dotem promiserit, cautione opus erit, vt tunc conferat mulier dotem, cum dotata esse coeperit. §. 8. Filiam quae ab intestato patri heres sit, conferre quidem dotem oportet: consequens autem est, vt ex pollicitatione dotis pro parte dimidia fratem suum liberet: aequius enim est, in solidum de suo eam dotatam esse. §. 9. Si emancipatus filius, qui contra tabulas bonorum possessionem accepit, filiam dotatam habeat, non debet dotem eius conferre: quia in bonis eius non est,

II. Gaivs libro decimo quarto ad Edictum prouinciale:

Filia in adoptionem data et heres instituta, debet, sicut emancipata, non solum bona sua, sed et dotem quae ad eam pertinere poterit, conferre: [si adhuc pater adoptiuus viuit, hic necesse habebit conferre.]

III. Vlpianvs libro quarto Disputationum:

Si filia fuerit heres instituta, collatione dotis non fungetur: vnde si commisso ab altero Edicto, necesse habuerit contra tabulas bonorum possessionem accipere: dicendum est, quoniam nullam iniuriam fratri facit, non debere eam dotem conferre: nam quod habuit ex iudicio, conuertitur ad contra tabulas bonorum possessionem. Plane si ex minore parte fuit heres instituta, et alia quaedam in eam contulit contra tabulas bonorum possessio, aucta portione eius, dicendum erit collationis munere eam fungi: nisi forte contenta fuerit portione, ex qua instituta est: tunc enim dicendum est, ex iudicio parentis eam venientem non debere munus collationis sustinere.

IV. Pomponivs libro tertio ad Quintum Mucium:

Si pater pro filia dotem promiserit, deinde exheredatae, vel etiam emancipatae et praeteritae legatum dederit: habebit filia etiam dotem praecipuam et legatum.

V. Papinianvs libro quinto Responsorum:

Filivs emancipatus, qui possessionem contra tabulas accipere potuit, intestati patris possessionem accepit: atque ita filia, quae mansit in potestate, cum eiusdem familiae fratre heres instituta, possessionem intestati patris errorem fratris emancipati secuta accepit: dotem scripto fratri conferre non cogetur: cum ea possessio frustra petita sit, et filia fratris voluntatem [1] fini virilis partis retineat, id est, vt omnes trientes habeant, et bonorum possessio vnde liberi fingatur pro contra tabulas esse petita. §. 1. Filia, quae soluto matrimonio dotem conferre debuit, moram collationi fecit: viri boni arbitratu cogetur vsuras quoque dotis conferre: cum emancipatus frater etiam fructus conferat, et filia partis suae fructus percipiat.

VI. Idem libro sexto Responsorum:

Pater filium emancipatum heredem instituit et filiam exheredauit, quae inofficiosi lite perlata, partem dimidiam hereditatis abstulit: non esse fratrem bona propria conferre cogendum respondi: nam et libertates competere placuit.

VII. Pavlvs libro vndecimo Responsorum:

Nec ipsa dotem fratribus suis conferet, cum diuerso iure fratres sunt heredes.

VIII. Papinianvs libro vndecimo Responsorum:

Pater nubendi filiae quasdam res praeter dotem dedit, eamque in familia retinuit, ac fratribus sub conditione, si dotem, et cetera quae nubenti tradidit, contulisset, coheredem adscripsit: cum filia se bonis abstinuisset, fratribus res non in dotem datas vindicantibus exceptionem doli placuit obstare: quoniam pater filiam alterutrum habere voluit.

IX.

1 Hal. inserit *secuta*.

IX. TRYPHONINVS libro sexto Disputationum:

Fvit quaestionis, an si sua heres filia patri cum fratribus, contenta dote abstineat se bonis, compellatur eam conferre? Et Diuus Marcus rescripsit, non compelli abstinentem se ab hereditate patris: ergo non tantum data apud maritum remanebit, sed et promissa exigetur etiam a fratribus: et est aeris alieni loco: abcessit enim a bonis patris.]

Tit. VIII.

DE CONIVNGENDIS CVM EMANCIPATO LIBERIS (EIVS.)

VLPIANVS libro quadragesimo ad Edictum:

Si qvis ex his, quibus bonorum possessionem Praetor pollicetur, in potestate parentis, cum moritur, non fuerit: ei, liberisque, quos in eiusdem familia habuit, si ad eos hereditas suo nomine pertinebit, neque notam exheredationis meruerunt, bonorum possessio eius partis datur, quae ad eum pertineret, si in potestate permansisset: ita vt ex ea parte dimidiam [1], reliquam liberi eius [2], hisque [3] dumtaxat bona sua conferat. §. 1. Hoc Edictum aequissimum est: vt neque emancipatus solus veniat, et excludat nepotes in potestate manentes, neque nepotes iure potestatis obiiciantur patri suo. §. 2. Et in adoptionem datus filius et heres institutus, ad hoc Edictum pertinet, vt ei iungatur nepos, qui in aui sui naturalis potestate est. Iungitur autem nepos patri suo emancipato, siue pater praeteritus sit, siue institutus. Et haec erit differentia inter in adoptionem datum et emancipatum: quod in adoptionem quidem dato non alias iungitur, nisi instituto et alio committente Edictum: emancipato autem, siue sit institutus emancipatus, siue sit praeteritus. §. 3. Filio in potestate ex besse, emancipato ex triente herede instituto, Iulianus ait, nepotem praeteritum petita contra tabulas bonorum possessione, patruo sextantem, patri vnciam ablaturum. §. 4. Si pater emancipatus exheredatus sit, nepotibus ex eo praeteritis, qui erant in potestate retenti: nepotes admittuntur: absurdum enim est, cum patri praeterito iungantur, instituto eo, vel exheredato non admitti. §. 5. Sed et si patruus eorum, qui erat in potestate, sit praeteritus, pater exheredatus: debent nepotes admitti: nam exheredatus pater eorum pro mortuo habetur. §. 6. Si pater in potestate manens exheredatus, vel institutus sit, nepotem ex eo, siue in potestate manentem, siue emancipatum, ad bona aui neque vocari, neque vocandum esse, Scaeuola ait: toties enim nepoti consulendum est, quoties in potestate retentus est, patre emancipato. Liberos igitur in familia esse oportet, vt huic Edicto locus sit: eius scilicet familia, cuius bonorum possessio petitur. Sed et si postumus natus sit ex emancipato, ante emancipationem conceptus: idem erit dicendum. §. 7. Liberos autem non omnes simul vocat Praetor sed gradatim, hoc est, eos, qui sui sunt: scilicet nepotes, si sunt: si minus, eos qui sunt inferioris gradus: nec eos miscebimus: plane si sint ex emancipato nepos, et ex nepote eius alio pronepos, dicendum erit, vtrumque ei iungi: ambo enim in suorum loco successerunt. §. 8. Si postliminio nepos redierit, dicendum est, eum patri emancipato coniungi. §. 9. Si pater ex duobus filiis, quos in potestate habuit, alterum emancipauerit, et nepotem ex eo in locum filii adoptauerit, et praeterito emancipato decesserit: Iulianus ait, nepoti in locum filii adoptato succurri oportere: vt quasi filius portionem habeat, quam haberet, et si extraneus adoptatus esset: sic fiet, inquit, vt filius qui in potestate fuit, tertiam partem, nepos in locum filii adoptatus, aliam tertiam, emancipatus filius cum nepote altero retento in potestate partiatur: nec enim minus debet ferre nepos in locum filii adoptatus, quam si ab extraneo esset adoptatus. §. 10. Illud non interest, quota portio hereditatis ad nepotem pertineat, an perquam modica: nam et si modica sit, attamen dicemus esse locum huic parti Edicti. §. 11. Inter ipsum filium et liberos eius diuiditur hereditas, ita vt ipse dimidium, liberi dimidium, habeant. Proinde pone solum esse filium emancipatum, et nepotes in potestate duos, neminem praeterea ex liberis: habebit emancipatus dimidiam partem hereditatis, et aliam dimidiam [4] duo nepotes, vt quadrantes ferant. Sed si sit praeterea alius filius, eueniet, vt filius habeat dimidiam partem hereditatis, ex quo nepotes non sunt: alius filius [5] semissem cum filiis suis: ita vt quadrantem hereditatis ipse ferat, quadrans

1 Hal. addit *ipse*. 2 Hal. addit *habeant*, 3 *isque*. 4 Hal. inserit *partem hereditatis*. 5 Ap. Hal. abest *filius*.

quadrans inter liberos eius diuidatur. Sed si ambo filii sint emancipati, et habeant singuli nepotes, eueniet, vt singuli singulos semisses cum nepotibus suis diuidant: ita vt ipsi quidem quadrantes ferant, nepotes autem residuos quadrantes. Et si alter duos filios, alter tres habeant: quadrans vnus inter duos, alius inter tres diuiditur. §. 12. Si quis ex nepotibus portionem suam omiserit, eueniet, vt non ad patrem eius, sed magis ad fratrem pertineat. Sed et si omnes nepotes omittant, patruo nihil adcrescet: sed soli patri. Quod et si pater omiserit, tunc patruo adcrescet. §. 13. Emancipatus filius, si quidem nepotes in aui potestate non habeat, fratribus suis conferet: sed si sint nepotes, voluit eum Praetor filiis suis, qui sunt in potestate, solis conferre: merito: quia veniendo ad bonorum possessionem, illis solis iniuriam facit. §. 14. Nunc videamus quantum eis conferat, et quidem semper, cum fratribus emancipatus confert, virilem sibi detrahit: vtrum et in eo casu virilem detrahat, an vero quia dimidiam partem habeat bonorum possessionis, dimidiam partem etiam bonorum suorum conferat? Et puto dimidiam tantum bonorum eis partem conferre [1], nam etsi alius emancipatus sit filius, alius in potestate retentus: filius emancipatus his duobus nepotibus vnam partem tantum conferet, et patruo eorum, qui in potestate mansit, vnam partem dabit, tertiam ipse habebit, nec quod nepotibus confertur a patruo emancipato, ipsi patri conferent: hoc enim non de bonis aui, sed propter bona postea eis accessit. §. 15. Eueniet igitur, vt pater emancipatus, si centum in bonis habeat, quinquaginta sibi detrahat: residua quinquaginta omnibus nepotibus, id est, filiis suis conferat, aut si vnum nepotem habeat, et duos ex alio pronepotes, ita diuidat quinquaginta, vt nepos habeat vigintiquinque, pronepotes ex alio vno vigintiquinque: nam et bonorum possessionis ambo vnam partem habent. §. 16. Si sit filius in potestate, alius emancipatus, ex defuncto vnus nepos in potestate, alius nepos [2] emancipatus: eleganter Scaeuola tractat, patruus emancipatus quantum nepotibus, quantum fratri suo conferat? Et ait posse dici, tres eum partes facere: vnam sibi, vnam fratri, vnam istis collaturum: quamuis hi minus quam patruus ex hereditate aui concurrente patre sint habituri: quae sententia vera est. §. 17. Sed etsi sint duo nepotes ex eodem filio, hique emancipati sunt, [3] et ex altero eorum pronepos in potestate defuncti: partem habebit nepos vnus, alia [4] nepos cum filio suo. §. 18. Sed etsi nepos, et ex alio nepote defuncto duo pronepotes: vnus ex pronepotibus emancipatus soli fratri suo conferat: vel si frater non est, soli patruo, non etiam patruo maiori.

II. Pavlvs libro quadragesimo primo ad Edictum:

Nihil in hac parte Edicti cauit Praetor, vt legata exceptis personis nepos praestet. Sed potest superior sermo et ad hunc casum referri: nam absurdum est, patrem quidem eius legata praestare, ipsum vero plus habere, cum eadem conditione in eandem partem vocantur.

III. Marcellvs libro nono Digestorum:

Qvi duos filios habebat, alterum ex his emancipauit, nepotem ex eo in potestate retinuit: emancipatus filium [5] sustulit, et a patre exheredatus est. Quaero, cum frater eius, et ipse emancipatus praeteritus sit, et nepotes ex emancipato filio ab auo heredes instituti: quid de bonorum possessione iuris sit, et quid intersit, si emancipatum quoque, ex quo nepotes erant nati, praeteritum esse ponamus? Respondi, si filium retento ex eo nepote emancipauerit, et emancipatus procreauerit filium, et heres vterque nepos institutus fuerit, pater eorum exheredatus, alius filius praeteritus: solus filius praeteritus bonorum possessionem contra tabulas petere poterit: exheredatus enim obstat filiis suis post emancipationem susceptis: nepoti tamen retento in potestate bonorum possessio dari debet: quoniam si pater eius emancipatus praeteritus esset, simul cum eo bonorum possessionem accipere posset propter id caput Edicti, quod a Iuliano introductum est: id est, ex noua clausula: nec debet deterioris esse conditionis, quia pater eius exheredatus sit: idque ei praeterito quoque praestari oportebit: sed fratris eius, qui post emancipationem natus est: diuersa conditio est: conseruanda est tamen et illi ad virilem partem hereditas: sicut etiam Imperator Antoninus in persona neptis ex filia rescripsit.

IV. Modestinvs libro sexto Pandectarum:

1 Hal. addit *debere*. 2 Ap. Hal. *nepos* abest. 3 Ap. Hal. *sunt* abest, 4 *aliam*. 5 Hal. inserit *suum*. 6 Ap. Hal. *tamen* abest.

Emancipato quis filio retinuit ex eo nepotes in potestate: filius emancipatus susceptis postea liberis decessit. Placuit in aui potestate manentes, simul cum his, qui post emancipationem nati sunt, decreto bonorum possessionem accipere: manente eo, vt si velit auus sibi per nepotes adquiri, bona sua conferat, aut nepotes emancipet, vt sibi emolumentum paternae hereditatis adquirant: idque ita [1] Diuus Marcus rescripsit.

V. Idem libro sexto Differentiarum:

Si nepos exheredatus heres extiterit ei, quem auus heredem fecerat, deinde pater eius emancipatus testamento praeteritus accipiat contra tabulas patris bonorum possessionem: iungi patri suo nepos non poterit, sed vt extraneus excludetur: quia non suo nomine auo heres extiterit.

VI. Scaevola libro quinto Quaestionum:

Si quis filium habens in potestate, extraneum in nepotis locum quasi ex eo filium natum adoptet, mox filium emancipet: non iungetur hic nepos filio emancipato, quia desiit esse emancipato ex liberis.

VII. Tryphoninus libro sexto (decimo) Disputationum:

Si post emancipationem filii susceptus ex eo fuerit nepos, conseruanda illi erit portio: sed quanta, videamus? finge enim patruo scripto heredi coheredem datum hunc nepotem, patrem autem eiusdem praeteritum accepisse contra tabulas bonorum possessionem: quod ad Edictum Praetoris attinet, semisses bonorum fient: nunc vero post constitutionem Diui Pii, si conseruatur pars nepoti, vtrum virilis, an quarta debeat seruari? Nam si in aui natus potestate fuisset, coniungebatur in vnam partem cum patre suo, et proponamus esse alium ex eodem nepotem in familia aui: duo vnam quartam habituri erant, patre eorum accipiente contra tabulas bonorum possessionem, si fuissent in aui potestate: an ergo nunc in sescunciam tuendus sit, qui non in familia retentus est? et cui abscedet pars, quae huic cessura est? Patri eius tantum, an et patruo? et puto et patruo: nam et legatum eidem datum praestaret.

Tit. IX.

DE VENTRE IN POSSESSIONEM MITTENDO, ET CVRATORE EIVS.

Vlpianvs libro quadragesimo primo ad Edictum:

Sicvti liberorum eorum, qui iam in rebus humanis sunt, curam Praetor habuit: ita etiam eos, qui nondum nati sint, propter spem nascendi non neglexit: nam et hac parte Edicti eos tuitus est, dum ventrem mittit in possessionem vice contra tabulas bonorum possessionis. §. 1. Praegnantem esse mulierem oportet omnimodo, nec dicere se praegnantem sufficit: quare nec tenet datio bonorum possessionis, nisi vere praegnans fuit, et mortis tempore, et eo quo [2] mitti in possessionem petit. §. 2. Toties autem mittitur in possessionem venter, si non est exheredatus, et id quod in vtero erit, inter suos heredes futurum erit. Sed et si incertum sit, aliquo tamen casu possit existere, quo, qui editur, suus futurus sit, ventrem mittemus: aequius enim est, vel frustra nonnumquam impendia fieri, quam denegari aliquando alimenta ei qui dominus bonorum aliquo casu futurus est. §. 3. Quare et si ita exheredatio facta sit, si mihi filivs vnvs nascetvr, exheres esto: quia filia nasci potest, vel plures filii, vel filius, et filia, venter in possessionem mittetur: satius est enim sub incerto eius, qui edetur, ali etiam eum, qui exheredatus sit: quam eum, qui non sit exheredatus, fame necari: ratumque esse debet, quod deminutum est: quamuis is nascatur, qui repellitur. §. 4. Idem erit dicendum, et si mulier, quae fuit in possessione, abortum fecisset. §. 5. Sed et si sub conditione postumus sit exheredatus, pendente conditione Pedii sententiam admittimus, existimantis posse ventrem in possessionem mitti: quia sub incerto vtilius est ventrem ali. §. 6. Si venter ab institutis exheredatus sit, a substitutis praeteritus, Marcellus negat in possessionem eum mitti posse viuentibus institutis: quia exheredatus est: quod verum est. §. 7. Per contrarium autem si ab institutis praeteritus sit venter, a substitutis exheredatus: viuis institutis, mittendus est in possessionem: quod

1 Ap. Hal. *ita* abest. 2 Hal. inserit *se*.

quod si non viuant, negat mittendum: quia ad eum gradum deuoluta hereditas est, a quo exheredatus est: §. 8. Si filius ab hostibus captus sit, vxor eius praegnans in possessionem soceri bonorum mittenda est: nam aliquo casu spes est, id quod nascitur, inter suos heredes futurum: vtputa si pater eius apud hostes decedat. §. 9. Sed et si quis ventrem 1 exheredasset, QVI MIHI INTRA MENSES TRES MORTIS MEAE NATVS ERIT, EXHERES ESTO: vel, QVI POST TRES MENSES: venter in possessionem vtique mittetur: quia aliquo casu suus heres futurus est, et sane benigniorem esse Praetorem in hac parte oportebit, ne, qui speratur, ante vitam necetur. §. 10. Rectissime autem Praetor nusquam vxoris fecit mentionem: quia fieri potest, vt mortis tempore vxor non fuerit, quae se ex eo praegnantem dicit. §. 11. Etiam ex emancipato venter ad possessionem admittitur. Vnde apud Iulianum libro vicesimo septimo Digestorum quaeritur, si emancipatus quis sit, vxore iam praegnante, deinde decessisset, et pater eius mortuus sit: an venter in possessionem emancipati patris mitti possit? Et rectissime scripsit, rationem non esse, cur venter, quem Edictum admittit, repelli debeat: est enim aequissimum partui consuli, qui natus bonorum possessionem accepturus est. Sed et si auus viueret, similiter ventrem admittemus. §. 12. Si filius in adoptionem datus decesserit praegnante vxore, tunc deinde adoptator defunctus fuerit: mittetur venter in possessionem aui adoptiui. Sed an etiam in eius, qui in adoptionem dederat filium, mittetur, videamus? Et si hic nepos postumus heres ab auo naturali institutus sit, mittetur in possessionem, quia, et nato ei, si nemo ex liberis sit alius, bonorum possessio secundum tabulas dari potest: aut si sint liberi praeteriti etiam contra tabulas cum ipsis potest accipere. §. 13. Si pater nuru praegnante filium emancipauerit, non in totum repelli vterus debet: namque natus solet patri ex nouo Edicto iungi. Et generaliter, quibus casibus patri iungitur natus, admittendus est venter in possessionem. §. 14. Si ea, quae in possessionem vult ire, vxor negetur, vel nurus, vel esse, vel fuisse, vel ex eo praegnans non esse contendatur: decretum interponit Praetor (ad) exemplum Carboniani Edicti. Et ita Diuus Hadrianus Claudio Proculo Praetori rescripsit, vt summatim de re cognosceret: et, si manifesta calumnia videbitur eius, quae ventris nomine in possessione mitti desiderat, nihil noui decerneret: si dubitari de re poterit, operam daret, ne praeiudicium fiat ei, quod in vtero est: sed ventrem in possessionem mitti oportet. Apparet itaque, nisi manifesta sit calumniatrix mulier, debere eam decretum eligere: et vbi omnino iuste dubitari poterit, an ex eo praegnans sit, decreto tuenda est, ne praeiudicium partui fiat. Idemque est, et si status mulieri controuersia fiat. §. 15. Et generaliter, ex quibus causis Carbonianam bonorum possessionem puero Praetor dare solitus est, ex hisdem causis ventri quoque subuenire Praetorem debere non dubitamus: eo facilius, quo fauorabilior est causa partus, quam pueri: partui enim in hoc fauetur, vt in lucem producatur: puero, vt in familiam inducatur: partus enim iste alendus est: qui et si non tantum parenti, cuius esse dicitur, verum etiam Reipublicae nascitur. §. 16. Si quis prima vxore praegnante facta, mox aliam duxerit, eamque praegnantem fecerit, diemque suum obierit, Edictum ambobus sufficiet: videlicet cum nemo contendit, nec calumniatricem dicit. §. 17. Quoties autem venter in possessionem mittitur, solet mulier curatorem ventri petere: solet et bonis. Sed si quidem tantum ventri curator datus sit, creditoribus permittendum, in custodia bonorum esse: si vero non tantum ventri, sed etiam bonis curator datus est, possunt esse securi creditores: cum periculum ad curatorem pertineat: idcirco curatorem bonis ex inquisitione dandum, idoneum scilicet oportet creditores curare, vel si quis alius est, qui non edito partu successionem speret. §. 18. Hoc autem iure vtimur, vt idem curator et bonis et ventri detur. Sed si creditores instent, vel qui sperat se successurum, diligentius atque circumspectius id fieri debebit, et plures, si desiderentur, dandi sunt. §. 19. Mulier autem in possessionem missa, ea sola, sine quibus fetus sustineri, et ad partum vsque produci non possit, sumere ex bonis debet: et in hanc rem curator constituendus est, qui cibum, potum, vestitum, tectum mulieri praestet pro facultatibus defuncti, et pro dignitate eius atque mulieris. §. 20. Deminutio autem ad hos sumtus fieri debet, primum ex pecunia numerata: si ea non fuerit, ex

1 Hal. inserit *ita*.

ex his rebus quae patrimonia onerare magis impendio, quam augere fructibus consueuerunt. §. 21. Item si periculum est, ne interim res vsucapiantur, ne debitores tempore liberentur: idem curare debet. §. 22. Ita igitur curam hoc quoque officio administrabit, quo solent curatores atque tutores pupillorum. §. 23. Eligitur autem curator aut ex his, qui tutores dati sunt postumo, aut ex necessariis adfinibusque, aut ex substitutis, aut ex amicis defuncti, aut ex creditoribus, sed vtique is, qui idoneus videbitur: aut [1] si de personis eorum quaestio moueatur, vir bonus eligitur. §. 24. Quod si nondum sit curator constitutus, quia plerumque aut non petitur, aut tardius petitur, aut serius datur: Seruius aiebat, res hereditarias heredem institutum vel substitutum obsignare non debere, sed tantum praenumerare, et mulieri adsignare. §. 25. Idem ait, ad custodienda ea, quae sine custodia salua esse non possunt custodem ab herede ponendum: vtputa pecoris: et si nondum messis, vindemiaue facta sit, et si fuerit controuersia, quantum deminui oporteat: arbitrum dandum. §. 26. Curatore autem constituto, haec omnia cessare puto: conscribere tamen curatori debent et vendenti, et inuentarium rerum facienti. §. 27. Tamdiu autem venter in possessionem esse debet, quamdiu aut pariat, aut abortum faciat, aut certum sit eam non esse praegnantem. § 28. Et si sciens prudensque se praegnantem non esse, consumserit: de suo eam id consumsisse, Labeo ait.

II. PAVLVS libro quadragesimo primo ad Edictum;

SED et si eum ediderit, qui repulsus est: discedere debet.

III. HERMOGENIANVS libro tertio Iuris Epitomarum:

SVMTVS autem ab ea facti bona fide, non repetuntur.

IV. PAVLVS libro quadragesimo primo ad Edictum:

HABITATIO quoque, si domum defunctus non habuit, conducenda erit mulieri. §. 1. Seruis quoque mulieris, qui necessarii sunt ad ministerium eius, secundum dignitatem cibaria praestanda sunt.

V. GAIVS libro decimo quarto ad Edictum prouinciale:

CVRATOR ventris alimenta mulieri statuere debet, nec ad rem pertinet, an dotem habeat, vnde sustentare se possit: quia videntur, quae ita praestantur, ipsi praestari, qui in vtero est. §. 1. Curator ventri datus, soluendi debiti rationem habere debet: vtique eius, quod sub poena, aut pignoribus pretiosis debetur.

VI. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Edictum:

EXTRANEO postumo herede instituto, non aliter venter in possessionem mittitur, nisi mater aliunde se alere non possit: ne forte ei, qui natus bonorum possessor futurus est, denegasse alimenta videamur.

VII. IDEM libro quadragesimo septimo ad Edictum:

VBICVMQVE ab intestato admittitur quis, illic et [2] venter admittitur, scilicet si talis fuerit is, qui in vtero est, vt si in rebus humanis esset, bonorum possessionem petere posset: vt in omnibus partibus Edicti pro superstite habeatur is, qui in vtero est. §. 1. Interdum non passim, sed cum causae cognitione mitti venter in possessionem debet, si qui sit, qui controuersiam referat. Sed hoc tantum ad eum ventrem erit referendum, qui cum liberis admittitur: ceterum si mittatur vnde legitimi, vel qua alia ex parte, dicendum est, non esse causae cognitionem necessariam: nec enim aequum est, in tempus pubertatis ventrem vesci de alieno, in tempus pubertatis dilata controuersia. Sed enim placet, omnes controuersias, quae quasi status controuersiam continent, in tempus pubertatis differri: sed non vt in possessione sit, status controuersia dilata, sed sine possessione. §. 2. Quamuis autem Praetor ventrem in possessionem mittat cum his, quibus possessionem dederit: attamen etiam solus venter admittetur ad bonorum possessionem.

VIII. PAVLVS libro primo de Adulteris:

SI ventris nomine mulier missa sit in possessionem, Diuus Hadrianus Calpurnio Flacco, differendam accusationem adulterii, rescripsit: ne quod praeiudicium fieret nato.

IX. VLPIANVS libro decimo quinto ad Sabinum:

CVM venter mittitur in possessionem, quod in ventris alimenta deminutum est, detrahitur velut aes alienum.

X.

[1] *at* loco *aut*. Ap. Hal. *admittitur quis illic et* absunt.

X. PAVLVS libro ſeptimo Quaeſtionum:

POSTVMVS natus quocumque tempore, qui tamen teſtatoris morte conceptus iam erit, poteſt agnoſcere bonorum poſſeſſionem. nam et ventrem Praetor ex omnibus Edicti (partibus) mittit in poſſeſſionem bonorum: non miſſurus ſcilicet, ſi ei nato daturus non eſſet bonorum poſſeſſionem.

TIT. X.

DE CARBONIANO EDICTO.

VLPIANVS libro quadrageſimo primo ad Edictum:

SI cui controuerſia fiet, an inter liberos ſit, et impubes ſit, cauſa cognita perinde poſſeſſio datur, ac ſi nulla de ea re[1] controuerſia eſſet: et iudicium in tempus pubertatis cauſa cognita differtur. §. 1. Eum, qui controuerſiam facit, ſi pro pupillo ſatis ei non detur, ſimul in poſſeſſionem eorum bonorum eſſe, Praetor iubet. §. 2. Non tantum maſculis, ſed et feminae ex virili ſexu deſcendentes, Carboniani commodum habebunt. §. 3. Et generaliter dicimus, his demum Carbonianum competere, quibus contra tabulas bonorum poſſeſſio competit: his vero non competere, qui repellentur a contra tabulas bonorum poſſeſſione. §. 4. Si quis non ab aliquo hanc controuerſiam patiatur, quod inter liberos non ſit, ſed ab ipſo patre: vtputa nepos, qui ſe retentum in poteſtate aui dicit ab emancipato patre, cui iungi deſiderat: an differri debeat? et magis eſt, vt differatur, parui enim refert, quis ei controuerſiam faciat, cum, etſi teſtator eum negauerit ex liberis, non tamen exheredem ſcripſerit, Carboniano poſſit eſſe locus. §. 5. Sed et ſi quis non tantum ex liberis negetur eſſe, verum ſeruus etiam eſſe dicatur, forte ex ancilla editus: Iulianus ſcripſit, adhuc Carboniano locum eſſe: quod et Diuus Pius reſcripſit, nam vel magis conſulendum eſt his, quibus maius periculum intenditur: nam ſi aliter obſeruetur, inuenta erit ratio, quemadmodum audaciſſimus quisque maiore iniuria inpuberem adficiat, quod et plura et grauiora de eo mentiatur. §. 6. Sed etſi ipſe defunctus ſeruus eſſe dicatur, idem erit dicendum. §. 7 Sed et ſi fiſcus facit impuberi controuerſiam, Carbonianum Edictum poteſt locum habere. §. 8. Pomponius libro ſeptuageſimo nono ad Edictum ſcripſit, cum filius heres vel exheres ſcriptus eſt, Carbonianum Edictum ceſſare, quamuis filius eſſe negetur: quia vel quaſi ſcriptus habet bonorum poſſeſſionem, etiam ſi filius non eſt, vel repellitur quaſi exheredatus, etſi filius eſſe videatur: niſi forte poſtumus, inquit, eſt heres inſtitutus, et natus negetur eſſe filius, ſed ſubiectus eſſe dicetur: quo caſu eius partis tantum danda eſt ei bonorum poſſeſſio, ex qua inſtitutus eſt. §. 9. Idem ait, cum quidam exheredem ſcripſiſſet filium, quod diceret, eum ex adulterio conceptum: quia fieret ei haec controuerſia, an inter liberos ſit, ex hac parte Edicti ei bonorum poſſeſſionem competere: cum, ſi ſine elogio exheres ſcriptus eſſet, non haberet bonorum poſſeſſionem. Idemque, et ſi ita ſit ſcriptum, QVISQVIS EST, QVI FILIVM MEVM SE ESSE DICIT, EXHERES ESTO: quia non eſt filius exheredatus. §. 10. Si quis filium ſuum heredem inſtituerit ex minima parte ſic, ILLE QVI EX ILLA NATVS EST, HERES ESTO, non quaſi filium ſuum: deinde hic contendat, patrem inteſtatum deceſſiſſe, ſeque ei ſuum heredem eſſe: intereſt, coheredes eius vtrum negent eum filium, an vero contendunt teſtamentum valere. Si teſtamentum valere contendunt, controuerſia non eſt differenda, et Carbonianum[2] ceſſat: quod ſi filium eum negant, et ad ipſos potius quaſi ad conſanguineos hereditatem pertinere dicunt; data bonorum poſſeſſione impuberi, controuerſia in tempus pubertatis differtur. §. 11. Si mater ſubiecti partus arguatur, an differenda ſit quaeſtio propter ſtatum pueri, quaeritur? Et ſi quidem pupilli ſtatus in dubium deuocatur, differri quaeſtio in tempus pubertatis debet: cum metus poteſt eſſe, ne minus idonee defendatur: cum vero mater rea poſtulatur, vtique integra fide et maiore conſtantia cauſam defenſura recenti tempore, dubium non eſt, cognitionem fieri oportere, et poſt euentum cognitionis, ſi ſuppoſitum partum apparuerit, actiones hereditariae puero denegandae ſunt, omniaque perinde habenda atque ſi heres ſcriptus non fuiſſet.

XI. MARCIANVS libro decimo quarto Inſtitutionum:

LICET mulier, quae partum ſubieciſſe dicitur, deceſſerit: tamen, ſi partici-

pes

[1] Hal. inſerit eo. [2] Hal. inſerit edictum.

pes maleficii sint, in praesenti cognoscendum est: si autem nemo sit, qui puniri possit, quia omnes participes facinoris forte decesserint secundum Carbonianum edictum in tempus pubertatis differenda cognitio est.

III. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Edictum:

CARBONIANVM edictum aptatum est ad contra tabulas bonorum possessionem, et intestati: cum et in secundum tabulas in quibusdam casibus possit videri necessarium edictum: veluti si paterfamilias ita instituerit, POSTVMVS HERES ESTO, vel POSTVMA HERES ESTO, et negetur esse verum, quod in testamento scriptum est. §. 1. Et cum de fideicommissis, vel de legatis quaeritur, differri potest causa in tempus pubertatis: id enim Diuus Pius Claudio Hadriano rescripsit. §. 2. Quamuis scripto heredi non promitti bonorum possessionem ex Edicto Carboniano certum sit, tamen quaestionem status in tempus pubertatis differri, procul dubio est. Ergo si quidem de parentis bonis simul, et de statu controuersia fiat, hoc edictum locum habebit: sin vero tantum status, differetur quaestio in tempus pubertatis: sed non ex Carboniano, sed ex Constitutionibus. §. 3. Puberi quamuis minori vigintiquinque annis Carbonianum non succurrit. Sed (si), cum esset pubes, quasi impubes obrepserit, bonorumque possessionem accepit: dicendum erit, nihil eum egisse. Nam etsi impubes esset, mox pubes factus, finiretur bonorum possessionis emolumentum. §. 4. Causae cognitio in eo vertitur, vt si manifesta calumnia appareret eorum qui infantibus bonorum possessionem peterent, non daretur bonorum possessio. Summatim ergo, cum petitur ex Carboniano bonorum possessio: debet Praetor cognoscere. Et si quidem absolutam causam inuenerit, euidenterque probatur filium non esse: negare debet ei bonorum possessionem Carbonianam: si vero ambiguam causam, hoc est, vel modicum pro puero facientem, vt non videatur euidenter filius non esse: dabit ei Carbonianam bonorum possessionem. §. 5. Duae autem sunt causae cognitiones: vna dandae Carbonianae possessionis, quae habet commodum illud, vt perinde, atque si nullam controuersiam pateretur impubes, possessionem accipiat: alia causae cognitio illa, vtrum differri debeat in tempus pubertatis cognitio, an repraesentari. Hoc autem diligentissime Praetori examinandum est, an expediat pupillo repraesentari cognitionem, an potius differri in tempus pubertatis, et maxime inquirere hoc a cognatis, matre, tutoribusque pupilli debet. Finge esse testes quosdam, qui dilata controuersia, aut mutabunt consilium, aut decedent, aut propter temporis interuallum non eandem fidem habebunt: vel finge esse anum obstetricem, vel ancillas, quae veritatem pro partu possunt insinuare, vel instrumenta satis idonea ad victoriam, vel quaedam alia argumenta: vt magis damnum patiatur pupillus, quod differtur cognitio, quam compendium, quod non repraesentatur: finge, pupillum satisdare non posse, et admissos in possessionem, qui de hereditate controuersiam faciunt, multa posse subtrahere, nouare, moliri: aut stulti, aut iniqui Praetoris erit, rem in tempus pubertatis differre cum summo eius incommodo, cui consultum velit. Diuus etiam Hadrianus, ita rescripsit: quod in tempus pubertatis res differri solet, pupillorum causa fit, ne de statu periclitentur, antequam se tueri possint: ceterum si idoneos habeant, a quibus defendantur, et tam expeditam causam, vt ipsorum intersit, mature de ea iudicari, et tutores eorum iudicio experiri volunt: non debet aduersus pupillos obseruari, quod pro ipsis excogitatum est; et pendere status eorum, cum iam possit indubitatus esse. §. 6. Si mater impuberis, subiecti partus rea postulata, causam obtinuerit, poterit adhuc superesse status quaestio: vtputa si dicatur, aut non esse ex ipso defuncto conceptus, aut ex ipso quidem, sed non ex matrimonio editus. §. 7. Si is, qui status controuersiam filio faciebat, et solum se filium dicebat, decesserit, et mater ei heres extiterit: si quidem eandem controuersiam impuberi mater faciat, qui se ex alia natum adfirmat, quam filius eius faciebat, scilicet vt neget eum filium, idcircoque ad se totam hereditatem ex persona filii sui defuncti pertinere debere, in tempus pubertatis differri Iulianus ait, quia nihil interest, suo, an hereditario nomine controuersiam faciat. Plane si mater concedat, hunc quoque defuncti filium esse, idcircoque [2] partem dimidiam hereditatis solam sibi vindicet ex

1 Ap. Hal. *de* abest. 2 Hal. inserit *defuncti*.

ex bonis paternis, non erit iudicium in tempus pubertatis differendum: non enim de paternis, sed de fraternis bonis impuberi fit controuersia. §. 8. Ibidem Iulianus quaerit, si duo impuberes patiantur status controuersiam, et alter eorum pubuerit: exspectari alterius quoque pubertas debet: scilicet vt sic de vtriusque statu agatur, ne aliquod praeiudicium fiat impuberi per puberis personam. §. 9. Parui refert, vtrum petitor sit impubes, an possessor, qui status controuersiam patitur: nam siue possideat, siue petat, in tempus pubertatis differtur. §. 10. Si duo impuberes inuicem faciant status controuersiam, interest, vtrum quisque se solum filium dicat, an et se. Nam si se solum dicet filium, dicendum est, debere controuersiam ad vtriusque pubertatem differre, siue petitor, siue possessor sit. Si vero alter se solum, alter et se dicat: si quidem ille adoleuerit, qui se solum dicat, adhuc differtur controuersia propter pueritiam eius, qui et se [1] dicit: sed de parte, non de toto: de parte enim vtique nec litigatur: quod si ille adoleuerit qui et se dicit, ille impubes sit, qui se solum dicit: non differtur controuersia: nec enim patitur impubes status controuersiam, sed facit: cum hic pubes et se dicat, illum non neget filium. §. 11. Si quis liber, et heres esse iussus, status controuersiam impuberi faciat, qui filius esse, et testamentum patris rupisse dicitur: Iulianus ait, vtraque iudicia et hereditatis, et libertatis in tempus pubertatis differenda, neutrum enim eorum ita explicari potest, vt non conditioni eius, qui se filium esse contendat, praeiudicetur. Ceterae quoque libertatis quaestiones ex testamento pendentes in tempus pubertatis differuntur. §. 12. Cum extaret impubes, qui se filium defuncti diceret, debitoresque negent, eum filium esse defuncti, et intestati hereditatem ad adgnatum, qui forte trans mare aberit, pertinere: necessarium erit puero Carbonianum Edictum: sed et absenti erit prospiciendum, vt cautio praestetur. §. 13. Missum autem ex Carboniano in possessionem student Praetores possessorem constituere: quod si coeperit, aut hereditatem petere quasi bonorum possessor Carbonianus, aut singulas res: rectissime Iulianus libro vicesimo quarto Digestorum scribit, exceptione eum summouendum: contentus enim esse debet hac praerogatiua, quod possessorem eum Praetor tantisper constituit: si igitur vult hereditatem aut singulas res petere, petat, inquit, directa actione quasi heres, vt ea petitione iudicari possit, an quasi ex liberis heres sit: ne praesumtio Carbonianae bonorum possessionis iniuriam aduersariis afferat: quae sententia habet rationem, et aequitatem. §. 14. Haec autem possessio intra annum datur, sicuti ordinariae quoque, quae liberis dantur, intra annum dantur. §. 15. Sed oportebit hunc, qui se filium dicit, non solum Carbonianam bonorum possessionem accipere: verum etiam ordinariam agnoscere. §. 16. Currunt autem tempora ad vtramque bonorum possessionem separatim: ordinariae quidem, ex quo patrem suum decessisse scit, et facultatem bonorum possessionis petendae habuit: Carbonianae vero ex [2] eo tempore, ex quo controuersiam sibi fieri cognouit.

IV. Iulianus libro vigesimo quarto Digestorum:

Ideo si ex prima parte edicti bonorum possessionem non petierit: alias poterit ex sequenti parte Edicti ad exemplum Carboniani accipere bonorum possessionem: alias non poterit. Nam si confestim post patris mortem controuersia ei facta fuerit, an inter liberos bonorum possessionem accipere possit: simul ad vtriusque Edicti causam annus cessisse videbitur: si vero interposito tempore scierit controuersiam sibi moueri: poterit etiam finito tempore, intra quod ex prima parte bonorum possessionem acceperat, ex sequenti bonorum possessionem petere: quam cum acceperit, perpetuo possessoriis actionibus vtetur: sed si post pubertatem contra eum iudicatum fuerit, denegabuntur ei actiones.

V. Vlpianus libro quadragesimo primo ad Edictum:

Sed si is, qui controuersiam impuberi facit, ex liberis sit: eueniet, vt, siue caueat hic [3], cui status sit controuersia, siue non caueat, attamen simul sit in possessionem. §. 1. Si impubes non defendatur, idcircoque missus sit in possessionem etiam aduersarius eius: actiones hereditarias quis exercebit? Et ait Iulianus libro vicesimo quarto Digestorum, curatorem constitui debere, qui omnia cu-

1 Hal. inserit *esse*. 2 Ap. Hal. *ex* abest. 3 *is* loco *hic*.

r-ret, actiones exerceat. Denique scribit, etiam eum, qui cum impubere missus est in possessionem, actiones posse aduersus curatorem intendere, nec esse prohibendum: nullum enim per hoc praeiudicium hereditati fieri: nam et aduersus ipsum pupillum, si satisdedisset, recte experiretur. §. 2. Quoties impubes satis non dat, mittitur in possessionem aduersarius eius, siue satisdet, siue non det: si velit aduersarius committi sibi administrationem, satisdare debet pupillo: ceterum, si satis non det, debet curator constitui, per quem bona administrentur. Aduersarius autem si satisdederit, res, quae tempore periturae, aut deteriores futurae sint, distrahere debet: item a debitoribus, qui tempore liberabuntur, exigere debet: cetera cum pupillo possidebit. §. 3. An autem vescendi causa deminuere possit is, qui ex Carboniano missus est, videamus? et si quidem satis impubes dedit, siue decreuit Praeses, siue non, deminuet vescendi causa, et hoc minus restituet hereditatis petitori: quod si satisdare non potuit, et aliter alere se videtur non posse, deminuendi causa vsque ad id, quod alimentis eius necessarium est, mittendus est: nec mirum debet videri, hereditatem propter alimenta minui eius, quem fortasse iudicabitur filium non esse: cum omnium edictis venter in possessionem mittatur, et alimenta mulieri praestentur propter eum, qui potest non nasci: maiorque cura debeat adhiberi, ne fame pereat filius, quam ne minor hereditas ad petitorem perueniat, si apparuit filium non esse. §. 4. Maxime autem puto, si missus fuerit in possessionem aduersarius, desiderandum a Praetore, ne instrumenta in possessionem suam redigat: ceterum decipietur pupillus, dum vel instruitur aduersarius eius, vel etiam intercipere ea potest. §. 5. Cum autem in satisdatione et pupillus et aduersarius eius cessant, curator constituendus est, qui bona administret, et quandoque ei qui iudicio vicerit, restituat. Quid tamen, si tutores pupilli velint administrare? Non erunt audiendi, nisi satisdederint nomine pupilli, aut curatores quoque iidem ipsi sint constituti.

VI. Pavlvs libro quadragesimo primo ad Edictum:

De bonis matris an decretum interponendum sit, quaeritur? et decretum quidem non est interponendum: dilatio autem longissima danda est, quae in tempus pubertatis extrahet negotium. §. 1. Plane si simul de paternis, et de maternis bonis controuersia sit, vel etiam de fratris: et has controuersias in tempus pubertatis differendas esse, Iulianus respondit. §. 2. Huic autem Edicto locus est, etiam si ab intestato ad bonorum possessionem veniant liberi: tametsi ex inferioribus partibus petant: qua legitimi vocantur, quoniam sui sint: vel ex illa, qua cognatis datur. §. 3. Ita demum autem huic Edicto locus est, si status [1], et hereditatis controuersia sit: nam si tantum status, quod puta seruus dicatur esse, nec vlla bonorum controuersia sit: hoc casu liberale iudicium statim explicandum erit. §. 4 Qui pupillo controuersiam facit, si simul cum eo in possessionem missus est, ali ex bonis defuncti non debebit, nec quicquam de bonis deminuere: haec enim possessio pro satisdatione cedit. §. 5. Non solum alimenta pupillo praestari debent, sed et in studia, et in ceteras necessarias impensas debet impendi pro modo facultatium. §. 6. Post pubertatem quaeritur, an actoris partes sustinere debeat, qui ex Carboniano missus est in possessionem? et responsum est, rei partes eum sustinere debere: maxime si cauit: sed et si non cauerat, si nunc paratus sit cauere, quasi possessor conueniendus est. Quod si nunc non caueat, possessio transfertur aduersario satis offerente, perinde atque si nunc primum ab eo peteretur hereditas.

VII. Ivlianvs libro vigesimo quarto Digestorum:

Si impubes negetur iure adoptatus, et ideo paternae hereditatis ei controuersia fiat: non erit iniquum, simile Carboniano decretum interponi. §. 1. Item si impubes in adoptionem datus esse dicatur, et ideo negetur naturalis patris hereditas ad eum pertinere: quia, et hoc casu quaeritur, an iure filii hereditatem obtinere possit, locus erit Carboniano Edicto. §. 2. Cum vero proponitur exheredatus esse, non est necessarium, controuersiam pubertatis differri: quia non de ipsius filii, sed de testamenti iure quaeritur. §. 3. Si mater eius, cui et de libertate et de hereditate paterna controuersia sit, in quaestionem libertatis vocatur: iudicium de matre non semper in tempus pubertatis differendum erit: nam et ipsi, qui subiectus esse dicitur, ex causa re- prae-

1 Ap. Hal. *status* abest.

ex bonis paternis, non erit iudicium in tempus pubertatis differendum: non enim de paternis, ſed de fraternis bonis impuberi fit controuerſia. §. 8. Ibidem Iulianus quaerit, ſi duo impuberes patiantur ſtatus controuerſiam, et alter eorum pubuerit: exſpectari alterius quoque pubertas debet: ſcilicet vt ſic de vtriusque ſtatu agatur, ne aliquod praeiudicium fiat impuberi per puberis perſonam. §. 9. Parui refert, vtrum petitor ſit impubes, an poſſeſſor, qui ſtatus controuerſiam patitur: nam ſiue poſſideat, ſiue petat, in tempus pubertatis differtur. §. 10. Si duo impuberes inuicem faciant ſtatus controuerſiam, intereſt, vtrum quisque ſe ſolum filium dicat, an et ſe. Nam ſi ſe ſolum dicet filium, dicendum eſt, debere controuerſiam ad vtriusque pubertatem differre, ſiue petitor, ſiue poſſeſſor ſit. Si vero alter ſe ſolum, alter et ſe dicat: ſi quidem ille adoleuerit, qui ſe ſolum dicat, adhuc differtur controuerſia propter pueritiam eius, qui et ſe [1] dicit: ſed de parte, non de toto: de parte enim vtique nec litigatur: quod ſi ille adoleuerit qui et ſe dicit, ille impubes ſit, qui ſe ſolum dicit: non differtur controuerſia: nec enim patitur impubes ſtatus controuerſiam, ſed facit: cum hic pubes et ſe dicat, illum non neget filium. §. 11. Si quis liber, et heres eſſe iuſſus, ſtatus controuerſiam impuberi faciat, qui filius eſſe, et teſtamentum patris rupiſſe dicitur: Iulianus ait, vtraque iudicia et hereditatis, et libertatis in tempus pubertatis differenda, neutrum enim eorum ita explicari poteſt, vt non conditioni eius, qui ſe filium eſſe contendat, praeiudicetur. Ceterae quoque libertatis quaeſtiones ex teſtamento pendentes in tempus pubertatis differuntur. §. 12. Cum extaret impubes, qui ſe filium defuncti diceret, debitoresque negent, eum filium eſſe defuncti, et inteſtati hereditatem ad adgnatum, qui forte trans mare aberit, pertinere: neceſſarium erit puero Carbonianum Edictum: ſed et abſenti erit proſpiciendum, vt cautio praeſtetur. §. 13. Miſſum autem ex Carboniano in poſſeſſionem ſtudent Praetores poſſeſſorem conſtituere: quod ſi coeperit, aut hereditatem petere quaſi bonorum poſſeſſor Carbonianus, aut ſingulas res: rectiſſime Iulianus libro viceſimo quarto Digeſtorum ſcribit, exceptione eum ſummouendum: contentus enim eſſe debet hac praerogatiua, quod poſſeſſorem eum Praetor tantisper conſtituit: ſi igitur vult hereditatem aut ſingulas res petere, petat, inquit, directa actione quaſi heres, vt ea petitione iudicari poſſit, an quaſi ex liberis heres ſit: ne praeſumtio Carbonianae bonorum poſſeſſionis iniuriam aduerſariis afferat: quae ſententia habet rationem, et aequitatem. §. 14. Haec autem poſſeſſio intra annum datur, ſicuti ordinariae quoque, quae liberis dantur, intra annum dantur. §. 15. Sed oportebit hunc, qui ſe filium dicit, non ſolum Carbonianam bonorum poſſeſſionem accipere: verum etiam ordinariam agnoſcere. §. 16. Currunt autem tempora ad vtramque bonorum poſſeſſionem ſeparatim: ordinariae quidem, ex quo patrem ſuum deceſſiſſe ſcit, et facultatem bonorum poſſeſſionis petendae habuit: Carbonianae vero ex [2] eo tempore, ex quo controuerſiam ſibi fieri cognouit.

IV. IVLIANVS libro vigeſimo quarto Digeſtorum:

IDEO ſi ex prima parte edicti bonorum poſſeſſionem non petierit: alias poterit ex ſequenti parte Edicti ad exemplum Carboniani accipere bonorum poſſeſſionem: alias non poterit. Nam ſi confeſtim poſt patris mortem controuerſia ei facta fuerit, an inter liberos bonorum poſſeſſionem accipere poſſit: ſimul ad vtriusque Edicti cauſam annus ceſſiſſe videbitur: ſi vero interpoſito tempore ſcierit controuerſiam ſibi moueri: poterit etiam finito tempore, intra quod ex prima parte bonorum poſſeſſionem acceperat, ex ſequenti bonorum poſſeſſionem petere: quam cum acceperit, perpetuo poſſeſſoriis actionibus vtetur: ſed ſi poſt pubertatem contra eum iudicatum fuerit, denegabuntur ei actiones.

V. VLPIANVS libro quadrageſimo primo ad Edictum:

SED ſi is, qui controuerſiam impuberi facit, ex liberis ſit: eueniet, vt, ſiue caueat hic [3], cui ſtatus ſit controuerſia, ſiue non caueat, attamen ſimul ſit in poſſeſſionem. §. 1. Si impubes non defendatur, idcircoque miſſus ſit in poſſeſſionem etiam aduerſarius eius: actiones hereditarias quis exercebit? Et ait Iulianus libro viceſimo quarto Digeſtorum, curatorem conſtitui debere, qui omnia cu-

1 Hal. inſerit *eſſe*. 2 Ap. Hal. *ex* abeſt. 3 *is* loco *hic*.

-ret, actiones exerceat. Denique scribit, etiam eum, qui cum impubere missus est in possessionem, actiones posse aduersus curatorem intendere, nec esse prohibendum: nullum enim per hoc praeiudicium hereditati fieri: nam et aduersus ipsum pupillum, si satisdedisset, recte experiretur. §. 2. Quoties impubes satis non dat, mittitur in possessionem aduersarius eius, siue satisdet, siue non det: si velit aduersarius committi sibi administrationem, satisdare debet pupillo: ceterum, si satis non det, debet curator constitui, per quem bona administrentur. Aduersarius autem si satisdederit, res, quae tempore perituræ, aut deteriores futurae sint, distrahere debet: item a debitoribus, qui tempore liberabuntur, exigere debet: cetera cum pupillo possidebit. §. 3. An autem vescendi causa deminuere possit is, qui ex Carboniano missus est, videamus? et si quidem satis impubes dedit, siue decreuit Praeses, siue non, deminuet vescendi causa, et hoc minus restituet hereditatis petitori: quod si satisdare non potuit, et aliter alere se videtur non posse, deminuendi causa vsque ad id, quod alimentis eius necessarium est, mittendus est: nec mirum debet videri, hereditatem propter alimenta minui eius, quem fortasse iudicabitur filium non esse: cum omnium edictis venter in possessionem mittatur, et alimenta mulieri praestentur propter eum, qui potest non nasci: maiorque cura debeat adhiberi, ne fame pereat filius, quam ne minor hereditas ad petitorem perueniat, si apparuit filium non esse. §. 4. Maxime autem puto, si missus fuerit in possessionem aduersarius, desiderandum a Praetore, ne instrumenta in possessionem suam redigat: ceterum decipietur pupillus, dum vel instruitur aduersarius eius, vel etiam intercipere ea potest. §. 5. Cum autem in satisdatione et pupillus et aduersarius eius cessant, curator constituendus est, qui bona administret, et quandoque ei qui iudicio vicerit, restituat. Quid tamen, si tutores pupilli velint administrare? Non erunt audiendi, nisi satisdederint nomine pupilli, aut curatores quoque iidem ipsi sint constituti.

VI. PAVLVS libro quadragesimo primo ad Edictum:

De bonis matris an decretum interponendum sit, quaeritur? et decretum quidem non est interponendum: dilatio autem longissima danda est, quae in tempus pubertatis extrahet negotium. §. 1. Plane si simul de paternis, et de maternis bonis controuersia sit, vel etiam de fratris: et has controuersias in tempus pubertatis differendas esse, Iulianus respondit. §. 2. Huic autem Edicto locus est, etiam si ab intestato ad bonorum possessionem veniant liberi: tametsi ex inferioribus partibus petant: qua legitimi vocantur, quoniam sui sint: vel ex illa, qua cognatis datur. §. 3. Ita demum autem huic Edicto locus est, si status [1], et hereditatis controuersia sit: nam si tantum status, quod puta seruus dicatur esse, nec vlla bonorum controuersia sit: hoc casu liberale iudicium statim explicandum erit. §. 4 Qui pupillo controuersiam facit, si simul cum eo in possessionem missus est, ali ex bonis defuncti non debebit, nec quicquam de bonis deminuere: haec enim possessio pro satisdatione cedit. §. 5. Non solum alimenta pupillo praestari debent, sed et in studia, et in ceteras necessarias impensas debet impendi pro modo facultatium. §. 6. Post pubertatem quaeritur, an actoris partes sustinere debeat, qui ex Carboniano missus est in possessionem? et responsum est, rei partes eum sustinere debere: maxime si cauit: sed et si non cauerat, si nunc paratus sit cauere, quasi possessor conueniendus est. Quod si nunc non caueat, possessio transfertur aduersario satis offerente, perinde atque si nunc primum ab eo peteretur hereditas.

VII. IVLIANVS libro vigesimo quarto Digestorum:

Si impubes negetur iure adoptatus, et ideo paternae hereditatis ei controuersia fiat: non erit iniquum, simile Carboniano decretum interponi. §. 1. Item si impubes in adoptionem datus esse dicatur, et ideo negetur naturalis patris hereditas ad eum pertinere: quia, et hoc casu quaeritur, an iure filii hereditatem obtinere possit, locus erit Carboniano Edicto. §. 2. Cum vero proponitur exheredatus esse, non est necessarium, controuersiam pubertatis differri: quia non de ipsius filii, sed de testamenti iure quaeritur. §. 3. Si mater eius, cui et de libertate et de hereditate paterna controuersia sit, in quaestionem libertatis vocatur: iudicium de matre non semper in tempus pubertatis differendum erit: nam et ipsi, qui subiectus esse dicitur, ex causa repre-

1 Ap. Hal. *status* abest.

praesentari solet. §. 4. Quoties Carbonianum decretum interponitur, eodem loco rem haberi oportet, quo esset, si nulla controuersia fieret ei, qui bonorum possessionem acceperit. §. 5. Cum autem ex duobus fratribus ex hoc decreto missis alter pro parte sua paternam hereditatem non defendit: compellitur alter totam defendere, aut vniuersa creditoribus cedere. §. 6. Interdum etiam exheredatus filius ex Carboniano decreto bonorum possessionem accipiet, si non contra tabulas petit bonorum possessionem, sed ab intestato vnde liberi: quia neget tabulas testamenti patris tales esse, vt secundum eas bonorum possessio dari possit: et dicatur non esse filius. §. 7. Si pupillus liberti paterni bonorum possessionem petet, negaretur autem filius patroni esse: quia de paternis bonis nulla controuersia ei fieret, differendum hoc iudicium non est. Si vero post interpositum Carbonianum decretum haec quoque controuersia moueretur, hoc iudicium in id tempus differri debet. §. 8. Quaesitum est, an simul et pupillus ex Carboniano, et scripti heredes secundum tabulas bonorum possessionem haberent? Respondi, si filius non esset, aut non accepisset contra tabulas vel ab intestato bonorum possessionem simul et ipsum ex Carboniano, et scriptos heredes secundum tabulas habituros bonorum possessionem.

VIII. AFRICANVS, libro quarto Quaestionum:

DECESSIT, quem ego filium meum, et in mea potestate esse dico: existit impubes, qui eum patremfamilias, et ad se hereditatem pertinere dicat: decretum necessarium esse respondit. §. 1. Item emancipatus decessit intestato, superstite filio impubere, qui se ei suum esse dicit: ego contendo ante emancipationem conceptum, atque ideo in mea potestate esse, et bona emancipati ad me pertinere: et quidem hunc filium esse constat: sed hactenus de statu eius quaeritur, quod [1] in potestate patris fuerit, necne: sententia tamen Edicti procul dubio ex Carboniano admittitur.

IX. NERATIVS libro sexto Membranarum:

QVOD Labeo scribit, quoties suppositus esse dicitur pupillus, cum quo de patris eius hereditate controuersia est, curare Praetorem debere, vt is in possessione sit: de eo puto eum velle intelligi, qui post mortem patrisfamiliae, qui se sine liberis decedere credidit, filius eius esse dici coepit: nam eius, qui adgnitus est ab eo, de cuius bonis quaeritur, iustior in ea re causa est, quam postumi.

X. MARCELLVS libro septimo Digestorum:

CVM mulier deferente herede iurauerit, se praegnantem esse [2], bonorum possessio ex Edicto Carboniano dari debet: vel denegari, si illa heredi detulit iusiurandum, cum causa cognita detur possessio: ne aut heredi bonorum possessio data faciat praeiudicium, aut denegata ius ordinarium eripiat pupillo.

XI. PAPINIANVS libro decimo tertio Quaestionum:

CVM sine beneficio Praetoris, qui patitur controuersiam filius heres esse pot. est, forte quia scriptus est: Edicto Carboniano locus non est, ac similiter cum certum est, quamuis filius sit, eum tamen heredem non fore: veluti si Titio herede instituto, postumus, aut impubes exheredatus negetur filius. Nec ad rem pertinet, quod interest illius, in quibusdam filium esse: veluti propter fratris ex alia matre nati bona, vel iura libertorum et sepulchrorum: istos enim casus ad Carbonianum constat non pertinere.

XII. IDEM libro decimo quarto Quaestionum:

SCRIPTVS heres, contra quem filius impubes, qui subiectus dicitur, ex Edicto primo bonorum possessionem petit, exemplo legitimi, secundum tabulas interim accipere non potest, quod si medio tempore scriptus, vel ille, qui intestati possessionem habere potuerit, moriantur: heredibus eorum succurrendum erit. Quid enim si non potuerunt adire hereditatem iure cessante, vel ob litem in dubio constituti?

XIII. PAVLVS libro vndecimo Responsorum:

TITIA post mortem mariti sui postumam enixa est: eidem Titiae crimen adulterii Sempronius [3] apud Praesidem Prouinciae obiecit. Quaero, an in tempus pubertatis quaestio adulterii differri debeat, ne praeiudicium postumae fiat? Paulus respondit, si ei pupillae, de qua quaeritur, bonorum paternorum quaestio non moueatur: sine causa tutores desiderare, adulterii quoque quaestionem in tempus pubertatis pupillae differri.

XIV. SCAEVOLA libro secundo Responsorum:

QVA-

1 Ap. Hal. *quod* abest. 2 Ap. Hal. *esse* abest. 3 Hal. inserit *tandem*.

QVAERITVR: an impubes qui bonorum possessionem ex Carboniano [1] accepit, si, antequam possessio ad eum translata fuerit, pubes factus sit, petitoris partibus fungi debeat? Respondit, in eo, quod a possessore petet, probationem ei incumbere.

XV. HERMOGENIANVS libro tertio Iuris Epitomarum:

HAEC bonorum possessio, si satis datum sit, non tantum ad possessionem apiscendam, sed ad res etiam persequendas, et debitum exigendum, et collationem bonorum, et dotis, et omnium, quae conferri diximus, prodest.

XVI. PAVLVS libro quadragesimo primo ad Edictum:

SED sicuti de bonis paternis emancipato cauetur, ita de istis, quae ipse confert, cauendum est.

TIT. XI.

DE BONORVM POSSESSIONIBVS SECVNDVM TABVLAS.

VLPIANVS libro trigesimo nono ad Edictum:

TABVLAS testamenti accipere debemus omnem materiae figuram: siue igitur tabulae sint ligneae, siue cuiuscumque alterius materiae, siue chartae, siue membranae sint: vel si corio alicuius animalis: tabulae recte dicentur. §. 1. Non autem omnes tabulas Praetor sequitur hac parte Edicti, sed supremas: hoc est, eas, quae nouissimae ita factae sunt, post quas nullae factae sunt: supremae enim hae sunt, non quae sub ipso mortis tempore factae sunt, sed post quas nullae factae sunt, licet hae veteres sint. §. 2. Sufficit autem extare tabulas, etsi non proferantur, si certum sit eas exstare. Igitur etsi apud furem sint, vel apud eum, apud quem depositae sunt, dubitari non oportet, admitti posse bonorum possessionem: nec enim opus est aperire eas, vt bonorum possessio secundum tabulas agnoscatur. §. 3. Semel autem exstitisse tabulas mortuo testatore desideratur, tametsi exstare desierint: quare, etsi postea intercideriunt, bonorum possessio peti poterit. §. 4. Scientiam tamen exigemus, vt sciat heres extare tabulas, certusque sit delatam sibi bonorum possessionem. §. 5. Si quis in duobus exemplaribus fecerit testamentum, et aliud exstet, aliud non exstet: tabulae extare videntur, petique potest bonorum possessio. §. 6. Sed etsi in duobus codicibus simul signatis alios atque alios heredes scripserit, et vtrumque extet: ex vtroque quasi ex vno competit bonorum possessio: quia pro vnis tabulis habendum est, et supremum vtrumque accipiemus. §. 7. Sed si vnum fecerit testator quasi testamentum, aliud quasi exemplum: si quidem id extat, quod voluit esse testamentum, bonorum possessio petetur: si vero id quod exemplum erat, bonorum possessio peti non poterit, vt Pomponius scripsit. §. 8. Exigit Praetor, vt is, cuius bonorum possessio datur, vtroque tempore ius testamenti faciendi habuerit, et cum facit testamentum, et cum moritur. Proinde si impubes, vel furiosus, vel quis alius ex his qui testamentum facere non possunt, testamentum fecerit, deinde habens testamenti factionem decesserit: peti bonorum possessio non poterit. Sed et si filiusfamilias putans se patremfamilias, testamentum fecerit, deinde mortis tempore paterfamilias inueniatur: non potest bonorum possessio secundum peti. Sed si filiusfamilias veteranus de castrensi faciat, deinde emancipatus, vel alias paterfamilias factus, decedat: potest eius bonorum possessio peti. Sed si quis vtroque tempore testamenti factionem habuerit, medio tempore non habuerit: bonorum possessio secundum tabulas peti poterit. §. 9. Si quis autem testamentum fecerit, deinde amiserit testamenti factionem, vel furore, vel quod ei bonis interdictum est: potest eius peti bonorum possessio, quia iure testamentum eius valet: et hoc generaliter de omnibus huiusmodi dicitur, qui amittant mortis tempore testamenti factionem: sed ante factum eorum testamentum valet. §. 10. Si linum, quo ligatae sunt tabulae, incisum sit, si quidem alius contra voluntatem testatoris inciderit, bonorum possessio peti potest: quod si ipse testator id fecerit, non videntur signatae, et ideo bonorum possessio peti non potest. §. 11. Si rosae sint a muribus tabulae, vel linum aliter ruptum, vel vetustate putrefactum, vel situ, vel casu: et sic videntur tabulae signatae, maxime si proponas, vel vnum linum tenere. Si ter forte vel quater linum esset circumductum, dicendum est, signatas tabulas eius extare, quamuis vel incisa, vel rosa sit pars vni.

II. IDEM libro quadragesimo primo ad Edictum:

AB-

1 Hal. inserit *edicto*.

AEQVISSIMVM ordinem Praetor secutus est. Voluit enim primo ad liberos bonorum possessionem contra tabulas pertinere, mox, si inde non [1] sit occupata, iudicium defuncti sequendum. Exspectandi igitur liberi erunt, quamdiu bonorum possessionem petere possunt: quod si tempus fuerit finitum, aut ante decesserint, vel repudiauerint, vel ius petendae bonorum possessionis amiserint: tunc reuertetur bonorum possessio ad scriptos. §. 1. Si sub conditione heres institutus filius sit, Iulianus peraeque putauit, secundum tabulas competere ei, quasi scripto, bonorum possessionem, qualis qualis conditio sit, etiam si haec, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, et quam uis defecerit conditio, Praetor tamen filium, qui admiserit secundum tabulas, tueri debebit, ac si contra tabulas acceperit: quae tuitio ei, qui emancipatus est, necessaria est. §. 2. Pro qua quisque parte heres scriptus est, pro ea accipiet bonorum possessionem: sic tamen, vt, si non sit qui ei concurrat, habeat solus bonorum [2] possessionem, quamdiu tamen ex heredibus vnus deliberat, vtrum admittat bonorum possessionem, an non: portio bonorum possessionis eius coheredi non defertur. §. 3. Si primus quidem ita substitutus sit, si intra decem, secundus, si post decem, intra quatuordecim annos: si quidem intra decem decesserit, primus solus heres erit, et accipiet bonorum possessionem: si vero post decem intra quatuordecim, secundus solus heres erit, et accipiet bonorum possessionem: nec sibi iunguntur, cum ad suam quisque causam substitutus sit. §. 4. Defertur bonorum possessio secundum tabulas primo gradu scriptis heredibus: mox, illis non petentibus, sequentibus non solum substitutis, verum substituti quoque substitutis: et per seriem substitutos admittimus. Primo gradu autem scriptos accipere debemus omnes, qui primo loco scripti sunt: nam sicuti ad adeundam hereditatem proximi sunt, ita et ad bonorum possessionem admittendam. §. 5. Si quis ita scripserit, PRIMVS EX PARTE HERES ESTO: SI PRIMVS HERES NON ERIT, SECVNDVS HERES ESTO: TERTIVS EX ALIA PARTE DIMIDIA HERES ESTO: SI NON ERIT, QVARTVS HERES ESTO: primus et tertius priores ad bonorum possessionem inuitantur. §. 6. Si quis ita instituerit heredes, VTER EX FRATRIBVS MEIS SEIAM VXOREM DVXERIT, EX DODRANTE MIHI HERES ESTO: VTER NON DVXERIT, EX QVADRANTE HERES ESTO: si quidem mortua fuerit Seia, aequas partes habituros heredes constat: quod si ab altero vxor ducta fuerit, dodrantem et quadrantem eis competere, bonorum autem possessionem, antequam existat conditio, neutrum petere. §. 7. Si consulto sit inductum nomen heredis, indubitanter probatur, bonorum possessionem petere eum non posse: quemadmodum non potest qui heres scriptus est, non consulto testatore: nam pro non scripto est, quem scribi noluit. §. 8. Si duo sint heredes instituti, Primus et Secundus, Secundo Tertius substitutus, omittente Secundo bonorum possessionem, Tertius succedit: quod si Tertius noluerit hereditatem adire, vel bonorum possessionem accipere, recidit bonorum possessio ad Primum, nec erit ei [3] necesse petere bonorum possessionem, sed ipso iure ei adcrescet: heredi enim scripto, sicut portio hereditatis, ita et bonorum possessio adcrescit. §. 9. Si seruus heres scriptus sit, ei domino defertur bonorum possessio, ad quem hereditas pertinebit: ambulat enim cum dominio bonorum possessio: quare si mortis tempore Stichus heres institutus fuit seruus Sempronii, nec Sempronius eum iussit adire, sed vel decessit, vel etiam eum alienauit, et coepit esse Septicii: euenit, vt si Septicius eum iusserit, Septicio deferatur bonorum possessio: ad hunc enim hereditas pertinet: vnde si per multos dominos transierit seruus, tres [4], vel plures: nouissimo dabimus bonorum possessionem.

III. PAVLVS libro quadragesimo primo ad Edictum:

VERVM est, omnem postumum, qui moriente testatore in vtero fuerit, si natus sit, bonorum possessionem petere posse.

IV. VLPIANVS libro quadragesimo secundo ad Edictum:

CHARTAE appellatio et ad nouam chartam refertur, et ad deleticiam, proinde et si in opisthographo quis testatus sit, hinc peti potest bonorum possessio.

V. IDEM libro quarto Disputationum:

SI sub conditione heres quis institutus sit, et accepta bonorum possessione secundum tabulas, conditio defecerit: inter-

1 Ap. Hal. *non* abest. 2 Ap. Hal. *bonorum* abest. 3 Ap. Hal. *ei* abest. 4 Hal. inserit *forte*.

interdum euenit, vt res possessori concedenda sit: vtputa si filius sit emancipatus sub conditione heres institutus: nam si defecerit conditio, attamen secundum tabulas bonorum possessionem eum accipere Iulianus scribit. Sed et si is fuerit, qui ab intestato bonorum possessor futurus esset: tuendum esse scripsit, et hoc iure vtimur. §. 1. Videndum, an legata ab eis debeantur? et filius quidem, quasi contra tabulas bonorum possessione accepta, rem habere videtur, ceteri vero quasi ab intestato: et ideo filius liberis parentibusque legata relicta solis praestare cogetur, ceteris non. Plane ei, cui ab intestato fideicommissum relictum est, erit praestandum: quasi videatur hoc ipso fraudatus, quod ex testamento petita sit bonorum possessio.

VI. IDEM libro octauo Disputationum:

HI demum sub conditione heredes instituti bonorum possessionem secundum tabulas, etiam pendente conditione, necdum impleta, petere possunt, qui vtiliter sunt instituti: quod si inutiliter quis sit institutus, nec ad bonorum possessionem inutilis institutio proficit.

VII. IVLIANVS libro vigesimo tertio Digestorum:

CVM tabulae testamenti plurium signis signatae essent, et quaedam ex his non parent, septem tamen signa maneant: sufficit ad bonorum possessionem dandam, septem testium signa comparare: licet non omnium, qui signauerint, maneant signa.

VIII. IDEM libro vigesimo quarto Digestorum:

SI ita scriptum sit, SEMPRONIVS EX PARTE DIMIDIA HERES ESTO: TITIVS, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, EX PARTE TERTIA HERES ESTO: IDEM TITIVS, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, EX PARTE SEXTA HERES ESTO: Titius non ex duabus partibus heres scriptus, sed ipse sibi substitutus intelligi debet: ideoque non ex maiore parte, quam tertia scriptus videtur: secundum hanc rationem, cum sextans vacuus relinquatur, bonorum possessionem Titius accipiet non solum tertiae partis, sed eius quoque quae ex sextante eidem adcrescit. §. 1. Qui filio impuberi substituitur ita, SI FILIVS MEVS MORIATVR, PRIVSQVAM IN [1] SVAM TVTELAM VENIAT, TVNC TITIVS MIHI HERES ESTO: sicut hereditatem vindicat, perinde ac si verbum hoc MIHI adiectum non esset, ita bonorum quoque eius possessionem accipere potest. §. 2. Sed et cum in praenomine, cognomine, erratum est, is ad quem hereditas pertinet, etiam bonorum possessionem accipit. §. 3. Is autem, cuius nomen in testamento voluntate testatoris perductum est, sicut ad adeundam hereditatem, ita ad petendam bonorum possessionem scriptus non intelligitur, quamuis eius nomen legatur. §. 4. Quidam testamentum in tabulis sibi fecit, filio autem impuberi per nuncupationem substituit. Respondi, sententiam Praetoris in danda bonorum possessione eam esse, vt separatim patris, separatim filii heredes aestimari debeant, nam quemadmodum scripto filii heredi separatim ab heredibus patris, ita nuncupato potest videri separatim a scriptis patris heredibus bonorum possessio dari

IX. POMPONIVS libro secundo ad Sabinum:

VT bonorum possessio secundum pupillares tabulas admitti possit, requiritur, an patris testamentum signatum sit, licet secundae tabulae resignatae proferantur.

X. PAVLVS libro octauo ad Plautium:

SI seruus sub conditione heres institutus sit, an bonorum possessionem accipere potest, dubitatur: et Scaeuola noster probat, posse.

XI. PAPINIANVS libro decimo tertio Quaestionum:

QVI EX LIBERIS MEIS IMPVBES SVPREMVS MORIETVR, EI TITIVS HERES ESTO: duobus peregre defunctis, si substitutus ignoret, vter nouissimus decesserit, admittenda est Iuliani sententia, qui propter incertum conditionis, etiam prioris, posse peti possessionem bonorum, respondit. §. 1. Filius heres institutus, post mortem patris ab hostibus rediit: bonorum possessionem accipiet, et anni tempus, a quo rediit, ei computabitur. §. 2. Testamento facto, Titius adrogandum se praebuit, ac postea sui iuris effectus, vita decessit: scriptus heres, si possessionem petat, exceptione doli mali summouebitur: quia dando se in adrogandum testator, cum capite fortunas quoque suas in familiam et domum alienam transferat. Plane si sui iuris effectus, codicillis, aut aliis litteris eodem testamento se mori velle declarauerit: voluntas, quae defecerat, iudicio recenti redisse intelligetur: non secus, ac si quis aliud testamentum fecisset, ac supremas tabulas incidisset, vt priores

Zzz 2

1 Ap. Hal. *suam* abest.

priores supremas relinqueret: nec putauerit quisquam, nuda voluntate constitui testamentum: non enim de iure testamenti maxime quaeritur, sed viribus exceptionis, quae in hoc iudicio, quamquam actori opponatur, ex persona tamen eius, qui opponit, aestimatur.

XII. PAVLVS libro septimo Quaestionum:

VT scriptus heres adgnoscere possit bonorum possessionem, exigendum puto, vt et demonstratus sit propria demonstratione, et portio adscripta ei inueniri possit: licet sine parte institutus sit: nam qui sine parte heres institutus est, vacantem portionem, vel alium assem occupat. Quod si ita heres scriptus sit, vt interdum excludatur a testamento, eo quod non inuenitur portio, ex qua institutus est: nec bonorum possessionem petere potest: id euenit, si quis ita heredem instituat, TITIVS QVANTA EX PARTE PRIORE TESTAMENTO EVM HEREDEM SCRIPTVM HABEO, HERES ESTO: vel, QVANTA EX PARTE CODICILLIS SCRIPTVM EVM HABEO, HERES ESTO: sic scriptus non inueniatur. Quod si ita scripsero, TITIVS, SI EVM PRIORE TESTAMENTO EX SEMISSE SCRIPTVM HEREDEM HABEO vel, SI EVM CODICILLIS EX SEMISSE HEREDEM SCRIPSERO, EX SEMISSE HERES ESTO: tunc accipiet bonorum possessionem, quasi sub conditione heres scriptus.

TIT. XII.

SI A PARENTE QVIS MANVMISSVS SIT.

VLPIANVS libro quadragesimo quinto ad Edictum:

EMANCIPATVS a parente in ea causa est, vt in contra tabulas bonorum possessione liberti patiatur exitum: quod aequissimum Praetori visum est, qua a parente beneficium habuit bonorum quaerendorum: quippe, si filiusfamilias esset, quodcumque sibi adquireret, eius emolumentum patri quaereret: et ideo itum est in hoc, vt parens exemplo patroni ad contra tabulas bonorum possessionem admittatur. §. 1. Enumerantur igitur Edicto personae manumissorum sic, IN EO, QVI A PATRE, AVOVE PATERNO, PROAVOVE PATERNI AVI PATRE. §. 2. Nepos ab auo manumissus, dedit se adrogandum patri suo: siue manens in potestate patris decesserit, siue manumissus diem suum obeat, solus admittetur auus ad eius successionem ex interpretatione Edicti, quia perinde defert Praetor bonorum possessionem, atque si ex seruitute manumissus esset: porro si hoc esset, aut non esset adrogatus, quia adrogatio liberti admittenda non est: aut si obrepserit, patroni tamen nihilo minus ius integrum maneret. §. 3. Si parens vel accepit pecuniam, vt emanciparet, vel postea viuus in eum filius, quantum satis est, contulit, ne iudicia eius inquietet: exceptione doli repelletur. §. 4. Est et alius casus, quo bonorum possessionem contra tabulas parens non accipit: si forte filius militare coeperit: nam Diuus Pius rescripsit, patrem ad contra tabulas bonorum possessionem venire non posse. §. 5. Liberos autem manumissoris non venire ad contra tabulas bonorum possessionem filii, constat: quamuis patroni veniant. §. 6. Patrem autem accepta contra tabulas bonorum possessione, et ius antiquum, quod et sine manumissione habebat, posse sibi defendere, Iulianus scripsit: nec enim ei nocere debet, quod iura patronatus habebat, cum sit et pater.

II. GAIVS libro decimo quinto ad Edictum Prouinciale:

NON vsque adeo exaequandus est patrono parens, vt etiam Fauiana aut Caluisiana actio ei detur: quia iniquum est, ingenuis hominibus non esse liberam rerum suarum alienationem.

III. PAVLVS libro octauo ad Plautium:

PACONIVS ait, si turpes personas, veluti meretricem, a parente emancipatus et [1] manumissus heredes fecisset, totorum bonorum contra tabulas possessio parenti datur, aut constitutae partis, si non turpis heres esset institutus. §. 1. Si filius emancipatus testamento suo patrem suum praeterierit, siue heredem instituerit: fideicommissa non cogetur pater praestare ex sua parte, quae ei debetur, etiam si adierit hereditatem. Sed et si filia vel neptis manumissa sit, et pater vel auus praeteritus petat bonorum possessionem: eadem, quae in filio dicenda sunt.

IV. MARCELLVS libro nono Digestorum:

PATRI, qui filium emancipauit, de his quae libertatis causa imposita fuerint, Praetor nihil edicit: et ideo frustra pater operas stipulabitur de filio.

V.

[1] Ap. Hal. *emancipatus et* absunt.

V. Papinianvs libro vndecimo Quaestionum:

Divvs Traianus filium, quem pater male contra pietatem adficiebat, coegit emancipare: quo postea defuncto, pater, vt manumissor, bonorum possessionem sibi competere dicebat: sed consilio Neratii Prisci et Aristonis ei propter necessitatem soluendae pietatis denegata est.

Tit. XIII.

De bonorvm possessione ex testamento militis.

Vlpianvs libro quadragesimo quinto ad Edictum:

Non dubium est, quin debeant ratae voluntates esse eorum, qui in hosticolo suprema iudicia sua quoquo modo ordinassent, ibidemque diem suum obissent: quamquam enim distet conditio militum ab his personis, quas Constitutiones Principales separent, tamen qui in prociuctu versantur, cum eadem pericula experiantur, iura quoque eadem merito sibi vindicant. Omnes igitur omnino, qui eius sunt conditionis, vt iure militari testari non possint, si in hosticolo deprehendantur, et illic decedent, quomodo velint, et quomodo possint, testabuntur: siue Praeses quis sit Prouinciae, siue legatus, siue quis alius, qui iure militari testari non potest. §. 1. Item nauarchos et trierarchos classium, iure militari posse testari nulla dubitatio est. In classibus omnes remiges, et nautae milites sunt. Item vigiles, milites sunt, et iure militari eos testari posse nulla dubitatio est. §. 2. Si quis militum ex alio numero translatus sit in alium, quamuis et hinc sit exemptus, et illo nondum peruenerit, tamen poterit iure militari testari: est enim miles, quamuis in numeris non sit.

Tit. XIV.

De ivre patronatvs.

Vlpianvs libro nono de officio Proconsulis.

Patronorvm querelas aduersus libertos Praesides audire, et non translaticie exsequi debent: cum, si ingratus libertus sit, non impune ferre eum oporteat. Sed si quidem inofficiosus patrono, patronae, liberisue eorum sit: tantummodo castigari eum sub comminatione aliqua seueritatis non defuturae, si rursum causam querelae praebuerit, et dimitti oportet. Enimuero si contumeliam fecit, aut conuicium eis dixit, etiam in exilium temporale dari debebit. Quod si manus intulit, in metallum dandus erit. Idem, et si calumniam aliquam eis instruxit, vel delatorem subornauit, vel quam causam aduersus eos temptauit.

II. Idem libro primo opinionum:

Liberti homines negotiatione licita prohiberi a patronis non debent.

III. Marcianvs libro secundo Institutionum:

Si quis tutor datus, cum sibi legata esset ancilla, et rogatus eam manumittere, manumiserit, adgnito legato, et tutela pupilli se excusauerit: Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt, hunc esse quidem patronum, sed omni commodo patronatus carere.

IV. Idem libro quinto Institutionum:

Ivra libertorum patronorum liberis, cum pater eorum erat perduellionis damnatus, salua esse Diui Seuerus et Antoninus benignissime rescripserunt: sicut ex alia causa punitorum liberis iura libertorum salua sunt.

V. Idem libro decimo tertio Institutionum:

Divvs Claudius libertum, qui probatus fuerit patrono delatores summisisse, qui de statu eius facerent ei quaestionem, seruum patroni esse iussit eum libertum. §. 1. Imperatoris nostri rescripto cauetur, vt, si patronus libertum suum non aluerit, ius patroni perdat.

VI. Pavlvs libro secundo ad legem Aeliam Sentiam:

Adigere iureiurando, ne nubat liberta, vel libertos tollat, intelligitur etiam is, qui libertum iurare patitur. Sed si ignorante eo suus filius adegerit, stipulatus fuerit, nihil ei nocebit: certe si iussu patroni is, qui in potestate est, idem fecerit, dicendum est, eum hac lege teneri. §. 1. Stipulatus est centum operas, aut in singulas aureos quinos dari: non videtur contra legem stipulatus, quia in potestate liberti est, operas dare. §. 2. Quamuis nulla persona lege excipiatur, tamen intelligendum est, de his legem sentire, qui liberos tollere possunt: itaque si castratum libertum iureiurando quis adegerit, dicendum est, non puniri patronum hac lege. §. 3. Si patronus libertam iureiurando adegerit, vt sibi nuberet: siquidem ducturus eam adegit, nihil contra legem fecisse videbitur: si vero non ducturus, propter hoc solum adegit, ne alii

alii nuberet, fraudem legi factam Iulianus ait, et perinde patronum teneri, ac si coegisset iurare libertam non nupturam. §. 4. Lege Iulia de maritandis ordinibus permittitur iusiurandum, quod liberto in hoc impositum est, ne vxorem duxerit: libertae, ne nuberet: si modo nuptias contrahere recte velint.

VII. MODESTINVS libro singulari de Manumissionibus:

DIVVS Vespasianus decreuit, vt si qua hac lege venierit, ne prostitueretur, et si prostituta esset, vt esset libera: si postea ab emtore alii sine conditione veniit, ex lege venditionis liberam esse, et libertam prioris venditoris. §. 1. Mandatis Imperatorum cauetur, vt etiam in prouinciis Praesides, de querelis patronorum ius dicentes, secundum delictum admissum libertis poenas irrogent. Interdum illae poenae a liberto ingrato exiguntur, vel pars bonorum eius aufertur, et patrono datur: vel fustibus caeditur, et ita absoluitur.

VIII. IDEM libro sexto Regularum:

SERVVM a filiofamilias milite manumissum, Diuus Hadrianus rescripsit, militem libertum suum facere, non patris. §. 1. Seruus non manumissus libertatem consequitur, is qui ea lege distractus est, vt manumittatur intra tempus, quod superueniens, licet non manumittatur, faciet tamen libertum emtoris.

IX. IDEM libro nono Regularum:

FILII hereditate paterna se abstinentes, ius, quod in libertis habent paternis, non amittunt. Idem et in emancipato. §. 1. Vt in bonis liberti locum quidam non haberent, lege excipiuntur, rei capitalis damnatus, si restitutus non est: si iudex cuius flagitii sit, fueritue, vel maior annis viginti-quinque cum esset, capitis accusauerit libertum paternum.

X. TERENTIVS CLEMENS libro nono ad legem Iuliam et Papiam:

EVM patronum, qui capitis libertum accusasset, excludi a bonorum possessione contra tabulas, placuit. Labeo existimabat capitis accusationem eam esse, cuius poena mors, aut exilium esset. Qui nomen detulit, accusasse intelligendus est: nisi abolitionem petit. Idque etiam Proculo placuisse Seruilius [1] refert.

XI. VLPIANVS libro decimo ad legem Iuliam et Papiam:

Is autem nec ad legitimam hereditatem, quae ex lege duodecim tabularum defertur, admittitur.

XII. MODESTINVS libro primo Responsorum:

GAIVS Seius decedens testamento ordinato, inter filios suos Iulium libertum suum, quasi et ipsum filium, ex parte heredem nominauit. Quaero, an huiusmodi scriptura possit liberto statum conditionis mutare? Modestinus respondit, statum mutare non posse.

XIII. IDEM libro primo Pandectarum:

FILIVSFAMILIAS seruum peculiarem manumittere non potest: iussu tamen patris manumittere potest: qui manumissus, libertus sit patris.

XIV. VLPIANVS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

SI iurauero me patronum esse, dicendum est, non esse me, quantum ad successionem, patronum, quia iusiurandum patronum non facit: aliter atque si patronum esse pronuntiatum sit, tunc enim sententia stabitur.

XV. PAVLVS libro octauo ad legem Iuliam et Papiam:

QVI contra legem Aeliam Sentiam ad iurandum libertum adegit, nihil iuris habet nec ipse, nec liberi eius.

XVI. VLPIANVS libro decimo ad legem Iuliam et Papiam:

SI libertus minorem se centenario in fraudem legis fecerit: ipso iure non valebit id, quod factum est, et ideo, quasi in centenarii liberti bonis locum habebit patronus: quidquid igitur quaqua ratione alienauit, ea alienatio nullius momenti est. Plane si qua alienauerit in fraudem patroni, adhuc tamen post alienationem maior centenario remaneat: alienatio quidem vires habebit, verumtamen per Fauianam et Caluisianam actionem reuocabuntur ea, quae per fraudem sunt alienata: et ita Iulianus saepissime scribit, eoque iure vtimur. Diuersitatis autem ea ratio est: quoties in fraudem legis fit alienatio, non valet, quod actum est. In fraudem autem fit, cum quis se minorem centenario facit ad hoc, vt legis praeceptum euertat: at cum alienatione facta nihilo minus centenarius est, non videtur in fraudem legis factum, sed tantum in fraudem patroni: idcirco Fauiano vel Caluisiano iudicio reuocabitur id, quod alienatum est. §. 1. Si quis plures res simul alienando, minorem se centenario fece-

1 *Seruius.*

fecerit, quarum vna reuocata, vel omnium partibus maior centenario efficitur: vtrum reuocamus omnes, an pro rata ex singulis, vt centenarium eum faciamus? Magisque est, vt omnium rerum alienatio facta nullius momenti sit. §. 2. Si quis plane non semel alienauerit, sed quasdam res ante, quasdam postea: alienatio earum rerum, quae postea alienatae sint, ipso iure non reuocabitur, sed priorum: in posterioribus Fauianae locus erit.

XVII. IDEM libro vndecimo ad legem Iuliam et Papiam:

DIVI fratres in haec verba rescripserunt. Comperimus a peritioribus dubitatum aliquando, an nepos contra tabulas auiti liberti bonorum possessionem petere possit, si eum libertum pater patris, cum annorum vigintiquinque esset, capitis accusasset? Et Proculum sane non leuem iuris auctorem in hac opinione fuisse, vt nepoti in huiusmodi causa non putaret dandam bonorum possessionem, cuius sententiam nos quoque secuti sumus, cum rescriberemus ad libellum Caelidi.e Longinae: sed et Volusius Maecianus, amicus noster, vt et iuris ciuilis praeter veterem et bene fundatam peritiam anxie diligens, religione rescripti nostri ductus, sicut coram nobis adfirmauit, non arbitratum se aliter respondere debere, sed cum et ipso Maeciano, et aliis amicis nostris, iurisperitis, adhibitis plenius tractaremus: magis visum est, nepotem neque verbis, neque sententia Legis, aut Edicti Praetoris, ex persona vel nota patris sui excludi a bonis auiti liberti: plurium etiam iuris auctorum, sed et Saluii Iuliani amici nostri clarissimi viri hanc sententiam fuisse. §. 1. Item quaesitum est, si patroni filius capitis accusauerit libertum, an hoc noceat liberis ipsius? Et Proculus quidem in hac fuit opinione, notam adsperíam patroni filio, liberis eius nocere: Iulianus autem negauit: sed hic idem, quod Iulianus, erit dicendum.

XVIII. SCAEVOLA libro quarto Responsorum:

QVAERO, an libertus prohiberi potest a patrono, in eadem colonia, in qua ipse negotiatur, idem genus negotii exercere: Scaeuola respondit, non posse prohiberi.

XIX. PAVLVS libro primo Sententiarum:

INGRATVS libertus est, qui patrono obsequium non praestat, vel res eius, filiorumue tutelam administrare detractat.

XX. IDEM libro tertio Sententiarum:

SICVT, testamento facto, decedente liberto, potestas datur patrono, vel libertatis causa imposita petere, vel partis bonorum possessionem: ita et cum intestato decesserit, earum rerum electio ei manet.

XXI. HERMOGENIANVS [1] libro tertio Iuris Epitomarum:

SIVE patronus siue libertus deportetur, et post restituatur, amissum patronatus et petendae contra tabulas bonorum possessionis ius recipitur: quod ius seruatur, et si in metallum patronus vel libertus damnatus restituatur. §. 1. Excluditur contra tabulas bonorum possessione patronus, et si ex vncia heres instituatur, et id quod deest ad supplendam debitam portionem, per seruum, iudicio liberti, sine conditione et dilatione, ei hereditate, vel legato, siue fideicommisso quaeri potest. §. 2. Ex duobus patronis vnus ex debita parte heres institutus sine conditione et dilatione, contra tabulas bonorum possessionem petere non poterit: licet, si minor ei portio esset relicta, et contra tabulas bonorum possessionem petisset, alia etiam portio ei adcrescere potuisset. §. 3. Naturales liberi liberti exheredati facti, alio ex parte herede instituto, si per seruum ex alia parte parenti successerint, obiiciuntur patrono. §. 4. Liberti filius heres institutus si bona repudiauerit, patronus non excluditur.

XXII. GAIVS libro singulari de Casibus:

SATIS constat [vt] etiam si in potestate sit parentis filius patronae, nihilo minus legitimo iure ad eum pertinere hereditatem.

XXIII. TRYPHONINVS libro decimo quinto Disputationum:

SI filius patris necem multam reliquerit, quam seruus detexit, et meruit libertatem: dixi, non habendum pro patroni filio, quia indignus est. §. 1. Cum ex falsis codicillis, qui veri aliquo tempore crediti sunt, heres ignorans quasi ex fideicommisso libertatem seruis praestitisset, rescriptum est a Diuo Hadriano, liberos quidem eos esse, sed aestimationem sui praestare debere: et hos libertos manumissoris esse recte pro-

1 TERENTIVS.

probatur, quia saluum est etiam in his libertis ius patroni.

XIV. PAVLVS Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum, siue decretorum ex libris sex libro primo:

CAMELIA Pia ab Hermogene appellauerat, quod diceret iudicem de diuidenda hereditate, inter se et coheredem non tantum res, sed etiam libertos diuisisse: nullo enim iure id eum fecisse. Placuit, nullam esse libertorum diuisionem: alimentorum autem diuisionem a iudice inter coheredes factam, eodem modo ratam esse.

TIT. XV.

DE OBSEQVIIS PARENTIBVS ET PATRONIS PRAESTANDIS.

I. VLPIANVS libro primo Opinionum:

ETIAM militibus pietatis ratio in parentes constare debet: quare, si filius miles in patrem aliqua commisit, pro modo delicti puniendus est. §. 1. Et inter collibertos, matrem et filium, pietatis ratio secundum naturam salua esse debet. §. 2. Si filius matrem aut patrem, quos venerari oportet, contumeliis adficit, vel impias manus eis infert: Praefectus Vrbis delictum ad publicam pietatem pertinens, pro modo eius vindicat. §. 3. Indignus militia iudicandus est, qui patrem et matrem, a quibus se educatum dixerit, maleficos appellauerit.

II. IVLIANVS libro decimo quarto Digestorum:

HONORI parentium ac patronorum tribuendum est, vt quamuis per procuratorem iudicium accipiant, nec actio de dolo, aut iniuriarum in eos detur: licet enim verbis Edicti non habeantur infames ita condemnati, re tamen ipsa et opinione hominum non effugiunt infamiae notam. §. 1. Interdictum quoque vnde vi non est aduersus eos reddendum.

III. MARCELLVS libro singulari Responsorum:

TITIVS puerum emit, quem post multos annos veniri iussit: postea exoratus, accepto ab eo pretio, eum manumisit: quaero, an eum filius et heres manumissoris vt ingratum accusare possit? Respondit posse, si nihil aliud esset impedimento: nam plurimum interesse, a suo seruo quis, vel etiam ab amico eius, acceptis nummis dederit libertatem, an ab eo seruo, qui, cum esset alienus, in fidem eius deuenit: etenim ille, etiamsi non gratuitum, beneficium tamen praestitit: iste nihil amplius, quam operam suam accommodare videri potest.

IV. MARCIANVS libro secundo Publicorum Iudiciorum:

PER procuratorem ingratum libertum posse argui, Diuus Seuerus et Antoninus rescripserunt.

V. VLPIANVS libro decimo ad Edictum:

PARENS, patronus, patrona, liberiue aut parentes patroni, patronaeue, neque si ob negotium faciendum, vel non faciendum pecuniam accepisse dicerentur, in factum actione tenentur. §. 1. Sed nec famosae actiones aduersus eos dantur, nec hae quidem, quae doli vel fraudis habent mentionem:

VI. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum:

NEC serui corrupti agetur.

VII. VLPIANVS libro decimo ad Edictum:

LICET famosae non sint. §. 1. Et, in quantum facere possunt, damnantur. §. 2. Nec exceptiones doli patiuntur [1], vel vis metusue causa: vel interdictum vnde vi, vel quod vi, patiuntur. §. 3. Nec deferentes iusiurandum de calumnia iurant. §. 4. Nec non et si ventris nomine in possessionem calumniae causa missa dicatur patrona, libertus hoc dicens non audietur: quia de calumnia patroni queri non debet: his enim personis etiam in ceteris partibus Edicti honor habebitur. §. 5. Honor autem his personis habebitur ipsis: non etiam interuentoribus eorum: et, si forte ipsi pro aliis interueniant, honor habebitur.

VIII. PAVLVS libro decimo ad Edictum:

HERES liberti omnia iura integra extranei hominis aduersus patronum defuncti habet.

IX. VLPIANVS libro sexagesimo sexto ad Edictum:

LIBERTO et filio semper honesta et sancta persona patris ac patroni videri debet.

X. TRYPHONINVS libro decimo septimo Disputationum:

NVLLVM ius libertatis causa impositorum habet [2] in mancipato filio: quia nihil imponi liberis solet, nec quisquam d xit

1 Ap. Hal. *patiuntur* abest. 2 Hal. inserit *pater*.

dixit, iureiurando obligari filium patri manumissori, vt libertum patrono: nam pietatem liberi parentibus, non operas debent.

XI. PAPINIANVS libro decimo tertio Responsorum:

LIBERTA ingrata non est, quod arte sua contra patronae voluntatem vtitur.

LIBER TRIGESIMVS OCTAVVS.

TIT. I.

DE OPERIS LIBERTORVM.

PAVLVS libro singulari de variis lectionibus [1].

OPERAE sunt diurnum officium.

II. VLPIANVS libro trigesimo octauo ad Edictum:

Hoc Edictum Praetor proponit coartandae persecutionis libertatis causa impositorum: animaduertit enim rem istam [2], libertatis causa impositorum praestationem vltra [3] excreuisse, vt premeret atque oneraret libertinas personas. §. 1. Initio igitur Praetor pollicetur se iudicium operarum daturum in libertos et libertas.

III. POMPONIVS libro sexto ad Sabinum:

OPERAS stipulatus, ante peractum diem operam eius diei petere non potest. §. 1. Nec pars operae per horas solui potest: quia id est officii diurni: itaque nec ei liberto, qui sex horis dumtaxat antemeridianis praesto fuisset, liberatio eius diei contingit.

IV. IDEM libro quarto ad Sabinum:

A DVOBVS manumissus vtrique operas promiserat: altero ex his mortuo, nihil est, quare non filio eius, quamuis superstite altero, operarum detur petitio: nec hoc quicquam commune habet cum hereditate, aut bonorum possessione: perinde enim operae a libertis, ac pecunia credita petitur. Haec ita Aristo scripsit, cuius sententiam puto veram: nam etiam praeteritarum operarum actionem dari heredi extraneo sine metu exceptionis placet: dabitur igitur et viuo altero patrono.

V. VLPIANVS libro decimo quinto ad Sabinum:

SI quis operas sit stipulatus sibi liberisque suis, etiam ad postumos peruenit stipulatio.

VI. IDEM libro vigesimo sexto ad Sabinum:

FABRILES operae, ceteraeque, quae quasi in pecuniae praestatione consistunt, ad heredem transeunt: officiales vero non transeunt.

VII. IDEM libro vigesimo octauo ad Sabinum:

VT iurisiurandi obligatio contrahatur, libertum esse oportet qui iuret, et libertatis causa iurare. §. 1. Plane quaeritur, si quis liberto suo legauerit, si filio suo iurauerit se decem operarum nomine praestaturum: an obligetur iurando? et Celsus Iubentius obligari eum ait, paruique referre, quam ob causam de operis libertus iurauerit: et ego Celso adquiesco. §. 2. Iurare autem debet post manumissionem, vt obligetur: et, siue statim siue post tempus iurauerit, obligatur. §. 3. Iurare autem debet, operas, donum, munus se praestaturum: operas qualescumque, quae modo probe iure licito inponuntur. §. 4. Rescriptum est a Diuo Hadriano, et deinceps, cessare operarum persecutionem aduersus eum, qui ex causa fideicommissi ad libertatem perductus est. §. 5. Dabitur et in impuberem, cum adoleuerit, operarum actio: sed interdum, et quamdiu impubes est: nam huius quoque est ministerium, si forte vel librarius, vel nomenculator, vel calculator sit, vel histrio, vel alterius voluptatis artifex. §. 6. Si liberi patroni ex inaequalibus partibus essent instituti, vtrum pro parte dimidia, an pro hereditariis habeant operarum actionem? Et puto verius, liberos pro aequalibus [4] habituros actionem. §. 7. Parui autem refert, in potestate fuerint liberi, an vero emancipati. §. 8. Sed si in adoptionem datum, heredem scripserit patronus, magis est, vt operae ei debeantur. §. 9. Nec patronae liberi summouentur ab operarum petitione.

VIII. POMPONIVS libro octauo ad Sabinum:

SI quando duobus patronis iurauerit libertus operas se daturum, Labeoni placet, et deberi, et peti posse partem operae

1 *Actionibus.* 2 Ap. Hal. *rem istam* absunt. 3 Hal. inserit *modum.* 4 Hal. inserit *partibus.*

operae: cum semper praeterita opera, quae iam dari non possit, petatur: quod contingit, si vel ipsis patronis iuretur, vel promittatur, vel communi eorum seruo: vel complures heredes vni patrono existant §. 1. Pro liberto iurante fideiubere quemuis posse placet.

IX. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Sabinum:

OPERAE in rerum natura non sunt. §. 1. Sed officiales quidem futurae nec cuiquam alii deberi possunt, quam patrono, cum proprietas earum et in edentis persona, et in eius, cui eduntur, consistit. Fabriles autem aliaeue eius generis sunt, vt a quocumque cuicumque solui possint. Sane enim, si in artificio sint, iubente patrono et alii edi possunt.

X. POMPONIVS libro decimo quinto ad Sabinum:

SERVVS patroni a liberto male ita stipulatur, OPERAS MIHI DARE SPONDES? Itaque patrono dari stipulandum est. §. 1. Libertus operarum nomine ita iurando, PATRONO AVT LVCIO TITIO, soluere Lucio Titio non potest, vt a patrono liberetur.

XI. IVLIANVS libro vigesimo secundo Digestorum:

NIHIL autem interest, extraneus sit Lucius Titius, an filius.

XII. POMPONIVS libro decimo quinto ad Sabinum:

QVIA aliae operae erunt, quae Lucio Titio dantur. Sed si libertatis causa pecuniam promittat libertus egenti patrono, aut [1] Titio, omnimodo adiectio Titii valet.

XIII. VLPIANVS libro trigesimo octauo ad Edictum:

SI quis hac lege emtus sit, vt manumittatur, et ex Constitutione Diui Marci peruenerit ad libertatem: operae ei impositae nullum effectum habebunt. §. 1. Sed nec [2] cui bona addicta sunt ex Constitutione Diui Marci libertatium conseruandarum causa, poterit operas petere, neque ab his, qui directas, neque ab his, qui fideicommissarias acceperunt: quamuis fideicommissarias libertates qui acceperunt, ipsius liberti efficiantur, non enim sic fiunt liberti vt sunt proprii, quos nulla necessitate cogente manumisimus. §. 2. Iudicium de operis tunc locum habet, cum operae praeterierint: praeterire autem non possunt, antequam incipiant cedere: et incipiunt, posteaquam fuerint indictae. §. 3. Etiam si vxorem habeat libertus, non prohibetur patronus operas exigere. §. 4. Si impubes sit patronus, voluntate eius non videtur liberta nupta: nisi tutoris auctoritas voluntati accesserit. §. 5. Rati quoque habitio patrono obest in nuptiis libertae.

XIV. TERENTIVS CLEMENS libro octauo ad legem Iuliam et Papiam:

PLANE, cum desierit nupta esse, operas peti posse, omnes fere [3] consentiunt.

XV. VLPIANVS libro trigesimo octauo ad Edictum:

LIBERTVS, qui post indictionem operarum valetudine impeditur, quo minus praestet operas, non tenetur: nec enim potest videri per eum stare, quo minus operas praestet. §. 1. Neque promitti, neque solui, nec deberi, nec peti pro parte poterit opera. Ideo Papinianus subiicit: si non vna, sed plures operae sint, et plures heredes existant patrono, qui operas stipulatus est: verum est, obligationem operarum numero diuidi. Denique Celsus libro duodecimo scribit, si communis libertus patronis duobus operas mille daturum se iurauerit, aut communi eorum seruo promiserit: quingenas [4] potius deberi, quam singularum operarum dimidias.

XVI. PAVLVS libro quadragesimo ad Edictum:

EIVS artificii, quod post manumissionem didicerit libertus, operas debebit praestare: si haec sint, quae quandoque honeste et sine periculo vitae praestantur, nec semper hae, quae manumissionis tempore praestari debuerunt: sed si turpes operas postea exercere coeperit, praestare debebit eas, quas manumissionis tempore praestabat. §. 1. Tales patrono operae dantur, quales ex aetate, dignitate, valetudine, necessitate, proposito, ceterisque eius generis, in vtraque persona aestimari debent.

XVII. IDEM libro singulari de iure patronatus:

NEC audiendus est patronus, si poscit operas, quas vel aetas recusat, vel infirmitas corporis non patiatur, vel quibus institutum vel propositum vitae minuitur.

XVIII. IDEM libro quadragesimo ad Edictum:

SVO victu vestituque operas praestare debere libertum, Sabinus ad Edictum

1 Hal. inserit *Lucio*. 2 Hal. inserit *ei*. 3 Ap. Hal. *fere* abest. 4 *quinquagenas*.

ctum Praetoris Vrbani libro quinto scribit. Quod si alere se non possit, praestanda ei a patrono [1] alimenta.

XIX. GAIVS libro decimo quarto ad Edictum prouinciale:

AVT certe ita exigendae sunt ab eo operae, vt his quoque diebus, quibus operas edat, satis tempus ad quaestum faciendum, vnde ali possit, habeat.

XX. PAVLVS libro quadragesimo ad Edictum:

QVOD nisi fiat, Praetorem ipsam patrono denegaturum operarum praestationem: idque est verum, quia vnusquisque, quod spopondit, suo impendio dare debet, quamdiu id, quod debet, in rerum natura est. §. I. Ex Prouincia libertum Romam venire debere ad reddendas operas, Proculus ait: sed qui dies interea cesserint, dum Romam venit, patrono perire: dummodo patronus, tamquam vir bonus, et diligens paterfamilias Romae moraretur, vel in Prouinciam proficiscatur: ceterum si vagari per orbem terrarum velit, non esse iniungendam necessitatem liberto, vbique eum sequi.

XXI. IAVOLENVS libro sexto ex Cassio:

OPERAE enim [2] loco edi debent, vbi patronus moratur, sumptu scilicet, et vectura patroni.

XXII. GAIVS libro decimo quarto ad Edictum prouinciale:

CVM patronus operas stipulatus sit, tunc scilicet committitur stipulatio, cum poposcerit, nec libertus praestiterit, nec interest, adiecta sint haec verba, CVM POPOSCERO, an non sint adiecta: aliud enim est de operis, aliud de ceteris rebus: cum enim operarum editio nihil aliud sit, quam officii praestatio, absurdum est credere, alio die deberi officium, quam quo is vellet, cui praestandum est. §. I. Cum libertus promiserit patrono operas se daturum, neque adiecerit, liberisque eius: constat, liberis eius ita demum deberi, si patri heredes extiterint. Heredes tamen extitisse liberos parenti ita demum prodesse ad operarum petitionem, Iuliano placet, si non per alium heredes extiterunt. Itaque si quis exheredato emancipato filio, seruum eius heredem instituerit, et per eum seruum heres extiterit filius: repelli eum ab operarum petitione debere, perinde ac repelleretur patronus, qui operas non imposuisset, vel quas imposuit, reuendidisset. §. 2. In omnibus operis praecipue obseruandum est, vt temporis spatia, quae ad curam corporis necessaria sunt, liberto relinquantur.

XXIII. IVLIANVS libro vigesimo secundo Digestorum:

HAE operae, quas libertus promisit, multum distant a fabrilibus vel pictoriis operis: denique si libertus faber aut pictor fuerit, quamdiu id artificium exercebit, has operas patrono praestare cogitur: quare sicut fabriles operas quis potest sibi aut Titio stipulari, ita patronus a liberto operas sibi aut Sempronio recte stipulatur: et libertus obligatione soluetur, si tales operas extraneo dederit, quales patrono praestando liberaretur. §. I. Si patroni plures consulto in diuersas regiones discesserint, et liberto simul operas indixerint, potest dici diem operarum cedere, sed libertum non obligari: quia non per eum, sed per patronos staret, quo minus operae dentur. Sicut accidit, cum aegrotanti liberto operae indicuntur. Quod si diuersarum ciuitatium patroni sint, et in sua quisque moretur: consentire debent in operis ab eo accipiendis: durum alioquin est, eum qui se liberare potest decem diebus operando, simul operis indictis, si in accipiendis non consentiant, compelli ad praestandam alteri quinque operarum aestimationem.

XXIV. IDEM libro quinquagesimo secundo Digestorum:

QVOTIES certa species operarum in stipulationem deducitur, veluti pictoriae, fabriles: peti quidem non possunt, nisi praeteritae, quia etsi non verbis, at re ipsa inest obligationi tractus temporis: sicuti, cum Ephesi dari stipulemur, dies continetur. Et ideo inutilis est haec stipulatio, OPERAS TVAS PICTORIAS CENTVM HODIE DARE SPONDES? Cedunt tamen operae ex die interpositae stipulationis, sed operae, quas patronus a liberto postulat, confestim non cedunt: quia id agi [3] inter eos videtur, ne ante cederent, quam indictae fuissent: scilicet quia ex commodo patroni libertus operas edere debet: quod in fabro vel pictore dici non conuenit.

XXV. IDEM libro sexagesimo quinto Digestorum:

PATRONVS, qui operas liberti sui locat, non statim intelligendus est mercedem ab eo capere, sed hoc ex genere operarum

1 Hal. inserit *esse*. 2 Hal: inserit *eo*. 3 *actum*.

operarum, ex persona patroni, atque liberti colligi debet. §. 1. Nam si quis pantomimum vel archimimum libertum habeat, et eius mediocris patrimonii sit, vt non aliter operis eius vti possit, quam locauerit eas: exigere magis operas, quam mercedem capere existimandus est. §. 2. Item plerumque medici seruos eiusdem artis libertos perducunt, quorum operis perpetuo vti non aliter possunt, quam vt eas locent. Ea et in ceteris artificibus dici possunt. §. 3. Sed qui operis liberti sui vti potest, et locando pretium earum consequi mallet, is existimandus est mercedem ex operis liberti sui capere. §. 4. Nonnumquam autem, ipsis libertis postulantibus, patroni operas locant: quo facto, pretium magis operarum, quam mercedem capere existimandi sunt.

XXVI. ALFENVS VARVS libro septimo Digestorum:

MEDICVS libertus, quod putaret, si liberti sui medicinam non facerent, multo plures imperantes [1] sibi habiturum, postulabat, vt sequerentur se, neque opus facerent: id ius est, nec ne? Respondit, ius esse: dummodo liberales operas ab eis exigeret, hoc est, vt adquiescere eos meridiano tempore, et valetudinis, et honestatis suae rationem habere sineret. §. 1. Item rogaui, si eas operas liberti dare nollent, quanti oporteret aestimari? Respondit, quantum ex illorum operis fructus, non quantum ex incommodo dando illis, si prohiberet eos medicinam facere, commodi patronus consecuturus esset.

XXVII. IVLIANVS libro primo ex Minicio:

SI libertus artem pantomimi exerceat, verum est, debere eum non solum ipsi patrono, sed etiam amicorum ludis gratuitam operam praebere: sicut eum quoque libertum, qui medicinam exercet, verum est, voluntate patroni curaturum gratis amicos eius: neque enim oportet patronum, vt operis liberti sui vtatur, aut ludos semper facere, aut aegrotare.

XXVIII. PAVLVS libro singulari de Iure patronatus:

SI duorum pluriumue communis liberta, vnius patroni voluntate nupserit: alteri patrono ius operarum manet.

XXIX. VLPIANVS libro sexagesimo quarto ad Edictum:

SI operarum iudicio actum fuerit cum liberto, et patronus decesserit: conuenit translationem heredi extraneo non esse dandam, filio autem, etsi heres non extat, etsi lis contestata non fuerat, tamen omnimodo competit, nisi exheredatus sit.

XXX. CELSVS libro duodecimo Digestorum:

SI libertus ita iurauerit, dare se quot operas [2] patronus arbitratus sit: non aliter ratum fore arbitrium patroni, quam si aequum arbitratus sit. Et fere ea mens est personam arbitrio substituentium, vt, quia sperent eum recte arbitraturum, id faciant: non quia vel immodice obligari velint. §. 1. In libertam, quae voluntate patroni nupsit, praeteritarum ante nuptias operarum actio datur.

XXXI. MODESTINVS libro primo Regularum:

OPERIS non impositis manumissus, etiam si ex sua voluntate aliquo tempore praestiterit, compelli ad praestandas, quas non promisit, non potest.

XXXII. IDEM libro sexto Pandectarum:

IS, qui onerandae libertatis causa pecuniam patrono repromiserit, non tenetur: vel patronus, si pecuniam exegerit, bonorum possessionem contra tabulas eius non potest petere.

XXXIII. IAVOLENVS libro sexto ex Cassio:

IMPONI operae ita, vt ipse libertus se alat, non possunt.

XXXIV. POMPONIVS libro vigesimo secundo ad Quintum Mucium:

INTERDVM et deminutionem, et augmentum, et mutationem recipere obligationes operarum sciendum est. Nam dum languet libertus, patrono operae, quae iam cedere coeperunt, pereunt. Sed si liberta, quae operas promisit, ad eam dignitatem perueniat, vt inconueniens sit praestare patrono operas: ipso iure hae intercident.

XXXV. PAVLVS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam:

LIBERTA maior quinquaginta annis operas praestare patrono non cogitur.

XXXVI. VLPIANVS libro vndecimo ad legem Iuliam et Papiam:

LABEO ait, libertatis causa societatem inter libertum et patronum factam, ipso iure nihil valere, palam esse.

XXXVII. PAVLVS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam:

QVI

1 *implorantes se habiturum.* 2 *tot operas, quot patronus.*

QVI LIBERTINVS DVOS PLVRESVE A SE GENITOS, NATASVE IN SVA POTESTATE HABEBIT, PRAETER EVM, QVI ARTEM LVDICRAM FECERIT, QVIVE OPERAS SVAS, VT CVM BESTIIS PVGNARET, LOCAVERIT: NE QVIS EORVM OPERAS, DONI, MVNERIS, ALIVDVE QVICQVAM LIBERTATIS CAVSA PATRONO, PATRONAE, LIBERISVE EORVM, DE QVIBVS IVRAVERIT VEL PROMISERIT, OBLIGATVSVE ERIT, DARE, FACERE, PRAESTARE DEBETO: ETSI NON EODEM TEMPORE DVO IN POTESTATE HABVERIT, VEL VNVM QVINQVENNEM, LIBERABITVR OPERARVM OBLIGATIONE. §. 1. Amissi antea liberi ad eas operas, quae postea imponuntur, prosunt, vt Iulianus ait. §. 2. Sed et si vno amisso obliget se, deinde alter nascatur: multo magis Pomponius ait amissum huic iungi, vti liberetur. §. 3. Nihil autem interest, vtrum ipsi promittat patrono, an eis, qui in potestate eius sint. §. 4. Sed si creditori suo libertum patronus delegauerit, non potest idem dici: solutionis enim vicem continet haec delegatio. Potest tamen dici, si in id, quod patrono promisit, alii postea delegatus sit, posse eum liberari ex hac lege: nam verum est, patrono eum expromisisse, quamuis patrono nunc non debeat: quod si ab initio delegante patrono libertus promiserit, non liberari eum. §. 5. Non solum futurarum, sed etiam praeteritarum operarum liberatio sit. §. 6. Iulianus [1]: etiam si iam petitae sunt operae, liberis sublatis absolutionem faciendam: sed si iam operarum nomine condemnatus est, non potest liberari, quoniam iam pecuniam debere coepit. §. 7. Postumus liberti heredes patris sui non liberat, quod proficisci liberatio a liberto debet, nec quisquam post mortem liberari intelligi potest, ex lege autem nati liberi prosunt. §. 8. Etiam si in persona liberti collata liberatio est: fideiussores quoque liberabuntur ex sententia legis. Quod si libertus expromissorem dederit, nihil hoc caput ei proderit.

XXXVIII. CALLISTRATVS libro tertio Edicti monitorii:

HAE demum impositae operae intelliguntur, quae sine turpitudine praestari possunt, et sine periculo vitae: nec enim si meretrix manumissa fuerit, easdem operas patrono praestare debet, quamuis adhuc corpore quaestum faciat: nec harenarius manumissus tales operas: quia istae sine periculo vitae praestari non possunt. §. 1. Si tamen libertus artificium exerceat, eius quoque operas patrono praestare debebit, etsi post manumissionem id didicerit: quod si artificium exercere desierit, tales operas edere debebit, quae non contra dignitatem eius fuerint: veluti vt cum patrono moretur, peregre proficiscatur, negotium eius exerceat.

XXXIX. PAVLVS libro septimo ad Plautium:

SI ita stipulatio a patrono facta sit, SI DECEM DIERVM OPERAS NON DEDERIS, VIGINTI NVMMOS DARE SPONDES? videndum est, an nec viginti actio danda sit, quasi onerandae libertatis gratia promissi sint: nec operarum, quae promissae non sint: an vero operae dumtaxat promissae fingi debeant, ne patronus omnimodo excludatur? et hoc Praetor quoque sentit, operas dumtaxat promissas. §. 1. Sequens illa quaestio est, an libertus impetrare debeat, ne maioris summae, quam viginti condemnetur? quia videtur quodammodo patronus tanti operas aestimasse, ideoque ipse non deberet egredi taxationem viginti. Sed iniquum est, nec oportet liberto hoc indulgere: quia non debet ex parte obligationem comprobare, ex parte tamquam de iniqua queri.

XL. PAPINIANVS libro vigesimo Quaestionum:

SI bona patroni venierunt, operarum, quae post venditionem praeterierint, actio patrono dabitur, et si alere se possit, ante venditionem praeteritarum non dabitur: quoniam ex ante gesto agit.

XLI. IDEM libro quinto Responsorum:

LIBERTVS, qui operarum obligatione dimissus est, atque ita liberam testamenti factionem adsecutus est, nihilo minus obsequi verecundiae tenetur. Alimentorum diuersa causa est: cum inopia patroni per inuidiam libertum conuenit.

XLII. IDEM libro nono Responsorum:

CERDONEM SERVVM MEVM MANVMITTI VOLO, ITA VT OPERAS HEREDI PROMITTAT: non cogitur manumissus promittere, sed et si promiserit,

1 Hal. addit *ait*.

rit, in eum actio non dabitur: nam iuri publico derogare non potuit, qui fideicommiſſariam libertatem dedit.

XLIII. IDEM libro decimo nono Reſponſorum:

OPERIS obligatus, militiae nomen non ſine iniuria patroni dabit.

XLIV. SCAEVOLA libro quarto Quaeſtionum:

SI libertus moram in operis fecerit, fideiuſſor tenetur: mora fideiuſſoris nulla eſt: at in homine debito fideiuſſor etiam ex ſua mora in obligatione retinetur.

XLV. IDEM libro ſecundo Reſponſorum:

LIBERTVS negotiatoris veſtiarii an eandem negotiationem in eadem ciuitate et eodem loco inuito patrono exercere poſſit? Reſpondit, nihil proponi, cur non poſſit, ſi nullam laeſionem ex hoc ſentiet patronus.

XLVI. VALENS libro quinto Fideicommiſſorum:

LIBERTA ſi in concubitu patroni eſſet, perinde ac ſi nupta eidem eſſet, operarum petitionem in eam dari non oportere, conſtat.

XLVII. IDEM libro ſexto Fideicommiſſorum:

CAMPANVS ſcribit, non debere Praetorem pati, donum, munus, operas imponi ei, qui ex fideicommiſſi cauſa manumittatur: ſed ſi, cum ſciret poſſe ſe id recuſare, obligari ſe paſſus ſit, non inhibendam operarum petitionem, quia donaſſe videtur.

XLVIII. HERMOGENIANVS libro ſecundo Iuris Epitomarum:

SICVT patronus, ita etiam patroni filius, et nepos, et pronepos, qui libertae nuptiis conſenſit, operarum exactionem amittit: nam haec, cuius matrimonio conſenſit, in officio mariti eſſe debet. §. 1. Si autem nuptiae, quibus patronus conſenſit, nullas habeant vires: operas exigere patronus non prohibetur. §. 2. Patronae, item filiae, et nepti, et pronepti patroni, quae libertae nuptiis conſenſit, operarum exactio non denegatur: quia his nec ab ea, quae nupta eſt, indecore praeſtantur.

XLIX. GAIVS libro ſingulari de Caſibus:

DVORVM libertus poteſt aliquo caſu ſingulis diuerſas operas vno tempore in ſolidum edere: veluti ſi librarius ſit, et alii patrono librorum ſcribendorum operas edat, alter vero peregre cum ſuis proficiſcens operas cuſtodiae domus ei indixerit: nihil enim vetat, dum cuſtodit domum, libros ſcribere: hoc ita Neratius libris membranarum ſcripſit.

L. NERATIVS libro primo Reſponſorum:

OPERARVM editionem pendere ex aeſtimatione edentis: nam dignitati, facultatibus, conſuetudini, artificio eius conuenientes edendas. §. 1. Non ſolum autem libertum, ſed etiam alium quemlibet operas edentem, alendum, aut ſatis temporis ad quaeſtum alimentorum relinquendum: et in omnibus tempora ad curam corporis neceſſariam relinquenda.

LI. PAVLVS libro ſecundo Manualium:

INTERDVM operarum manet petitio, etiamſi ius patroni non ſit: vt euenit in fratribus eius, cui adſignatus eſt libertus: aut nepote alterius patroni, extante alterius patroni filio.

TIT. II.

DE BONIS LIBERTORVM.

VLPIANVS libro quadrageſimo ſecundo ad Edictum:

HOC Edictum a Praetore propoſitum eſt honoris, quem liberti patronis habere debent, moderandi gratia. Namque, vt Seruius ſcribit, antea ſoliti fuerunt a libertis duriſſimas res exigere, ſcilicet ad remunerandum tam grande beneficium, quod in libertos confertur, cum ex ſeruitute ad ciuitatem Romanam perducuntur. §. 1. Et quidem prius Praetor Rutilius edixit, ſe amplius non daturum patrono, quam operarum et ſocietatis actionem: videlicet, ſi hoc pepigiſſet, vt niſi ei obſequium praeſtaret libertus, in ſocietatem admitteretur patronus. §. 2. Poſteriores Praetores certae partis bonorum poſſeſſionem pollicebantur: videlicet enim imago ſocietatis induxit eiusdem partis praeſtationem, vt quod viuus [1] ſolebat ſocietatis nomine praeſtare, id poſt mortem praeſtaret.

II. POMPONIVS libro quarto ad Sabinum:

SI patronus a liberto praeteritus, bonorum poſſeſſionem petere potuerit contra tabulas, et antequam peteret, deceſſerit, vel dies ei [2] bonorum poſſeſſionis

1 *vnius*, locos *viuus*. 2 *eius*.

onis agnoscendae praeterierit: liberi eius, vel alterius patroni petere poterunt ex illa parte Edicti, qua primis non petentibus, aut etiam nolentibus ad se pertinere, sequentibus datur, atque si priores ex eo numero non essent. §. 1. Sed si patronus heres institutus, viuo liberto decessisset superstitibus liberis: quaesitum est, an illi contra tabulas testamenti bonorum possessionem petere possint? Et eo decursum est, vt mortis tempus, quo defertur bonorum possessio, spectari debeat, an patronus non sit: vt si sit, ex prima parte Edicti liberi eius bonorum possessionem petere non possint. §. 2. Si filius emancipatus nepotem in potestate aui reliquisset, bonorum possessionem partis dimidiae dandam ei filio intestati liberti, quamuis iure ipso legitima hereditas ad nepotem pertineat: qua et contra tabulas eius liberti et filio potius bonorum possessio partis debitae daretur.

III. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Edictum:

ETIAM si ius anulorum consecutus sit libertus a Principe, aduersus huius tabulas venit patronus, vt multis rescriptis continetur: hic enim viuit quasi ingenuus, moritur quasi libertus. §. 1. Plane, si natalibus redditus sit, cessat contra tabulas bonorum possessio. §. 2. Idem et si a Principe liberam testamenti factionem impetrauit. §. 3. Sed si hac lege emit quis, vt manumittat: ad hanc partem Edicti pertinebit. §. 4. [Si quis nummos accepit, vt manumitteret, non habet contra tabulas bonorum possessionem]. §. 5. Vt patronus contra tabulas bonorum possessionem accipere possit, oportet hereditatem aditam esse, aut bonorum possessionem petitam: sufficit autem vel vnum ex heredibus adisse hereditatem, bonorumue possessionem petisse. §. 6. Patronus contra ea bona liberti omnino non admittitur, quae in castris sunt quaesita. §. 7. Si deportatus patronus restitutus sit, liberti contra tabulas bonorum possessionem accipere potest. Idemque et in liberto deportato et restituto dicendum est. §. 8. Si quis filiusfamilias seruum de castrensi peculio manumiserit, ex Constitutione Diui Hadriani patronus est, admittique poterit ad contra tabulas bonorum possessionem, vt patronus. §. 9. Si capitis libertum accusauerit is, cui adsignatus est, non potest is petere contra tabulas bonorum possessionem, fratribusque suis non obstabit: sed hi contra tabulas bonorum possessionem petent, quemadmodum peterent, si ex altero filio nepotes essent: libertus enim, qui alteri ex filiis adsignatur, non desinit alterius filii libertus esse: amplius dicendum est, etiam si omiserit frater bonorum possessionem, alter frater, cui adsignatus, non potest succedere, et contra tabulas bonorum possessionem petere. §. 10. Toties ad bonorum possessionem contra tabulas inuitatur patronus, quoties non est heres ex debita portione institutus. §. 11. Si patronus sub conditione sit institutus, eaque conditio viuo testatore extitit: contra tabulas bonorum possessionem accipere non potest. §. 12. Quid ergo, si mortis tempore pependit, extitit tamen, antequam patrono deferatur bonorum possessio, hoc est ante aditam hereditatem, an inuitetur ex hac parte Edicti? et magis est, vt aditae hereditatis tempus spectetur: hoc enim iure vtimur. §. 13. Si tamen in praeteritum collata sit conditio, vel ad praesens: non videtur sub conditione institutus, aut enim impleta est, et pure institutus est: aut non est, et nec heres institutus est. §. 14. Si libertus patronum suum ita heredem scripserit, SI FILIVS MEVS ME VIVO MORIETVR, PATRONVS HERES ESTO: non male videtur testatus: nam si decesserit filius, poterit hic existente conditione accipere bonorum possessionem. §. 15. Si debita patrono portio legata sit, etsi scriptus heres non fuerit, satis ei factum est. §. 16. Sed et si institutus sit ex parte minore, quam ei debetur, reliqua vero pars suppleta est ei legatis, siue fideicommissis: et ita satisfactum ei videtur. §. 17. Sed et mortis causa donationibus poterit patrono debita portio suppleri: nam mortis causa donationes vice legatorum funguntur. §. 13. Sed et si non mortis causa donauit libertus patrono, contemplatione tamen debitae portionis donata sunt, idem erit dicendum: tunc enim, vel quasi mortis causa imputabuntur, vel quasi adgnita repellent patronum a contra tabulas bonorum possessione. §. 19. Si patrono conditionis implendae causa quid datum sit, in portionem debitam imputari debet, si tamen de bonis sit liberti profectum. §. 20. Debitam autem partem eorum, quae cum moritur, libertus habuit, patrono damus: mortis enim tempus spectamus. Sed etsi dolo malo fecit, quo minus haberet: hoc quoque voluit

Prae-

Praetor pro eo haberi, atque si in bonis esset.

IV. PAVLVS libro quadragesimo secundo ad Edictum:

SI necem domini detexerit seruus, Praetor statuere solet, vt liber sit, et constat eum quasi ex Senatusconsulto libertatem consecutum, nullius esse libertum. §. 1. Si libertus captus ab hostibus ibi decesserit, quamvis liberti appellatio eum non tangat, tamen propter legem Corneliam, quae testamentum sic confirmat, atque si in ciuitate decesserit, patrono quoque bonorum possessio danda erit. §. 2. Si deportatus patronus sit, filio eius competit bonorum possessio in bonis liberti, nec impedimento est ei talis patronus, qui mortui loco habetur. Et dissimile est, si patronus apud hostes sit: nam propter spem postliminii obstat liberis suis. §. 3. Si extraneus a liberto heres institutus, rogatus sit [1] filio hereditatem restituere, cum ex Senatusconsulto Trebelliano restituta hereditate, heredis loco filius habetur, patronus submouendus est.

V. GAIVS libro decimo quinto ad Edictum prouinciale:

LIBERTINVS, qui patronum, patronique liberos habet, si patronum ex parte debita heredem instituit, liberos eius in eandem portionem substituere debet, vt licet patronus viuo liberto mortuus fuerit, satisfactum videatur liberis eius. §. 1. Si patroni filium emancipatum, et nepotes ex eo, qui in aui familia remansit, libertus habeat: filio tantum, non etiam nepoti satisfacere debebit libertus, nec ad rem pertinet, quod ad parentis bona pariter vocantur.

VI. VLPIANVS libro quadragesimo tertio ad Edictum:

ET si ex modica parte instituti sint liberi liberti, bonorum possessionem contra tabulas patronus petere non potest: nam et Marcellus libro nono Digestorum scripsit, quantulacumque ex parte heredem institutum liberti filium, patronum expellere. §. 1. Cum patroni filia heres instituta esset a liberto, falsumque testamentum dictum esset, in quo scripta erat, et appellatione interposita et pendente diem suum obiisset: heredibus eius Diuus Marcus subuenit, vt id haberent, quod haberet patroni filia, si viueret. §. 2. Si filius liberti heres ab eo institutus abstinuerit, quamuis nomine sit heres, patronus admittitur. §. 3. Sed et si per in integrum restitutionem is, qui mixtus est paternae hereditati, vel qui adiit hereditatem, abstinuerit se: poterit quis patronum admittere. §. 4. Patronus, patronique liberi, si secundum voluntatem mortui liberti hereditatem adierint, legatumue aut fideicommissum petere maluerint: ad contra tabulas bonorum possessionem non admittuntur.

VII. GAIVS libro decimo quinto ad Edictum prouinciale:

NAM absurdum videtur, licere eidem partim comprobare iudicium defuncti, partim euertere.

VIII. VLPIANVS libro quadragesimo tertio ad Edictum:

SI vero non habuit effectum petitio eius, dico non impediri, quo minus adiuuetur. Quinimmo et si sic adit, quasi ex debita portione institutus, mox apparuit, eum minorem partem, quam sperauit, accepisse: aequissimum est, admitti eum ad suum auxilium. Sed et si testato conuenisset heredem, vt sibi legatum solueretur, mox paenituisset: puto eum posse adiuuari. §. 1. Si patronus legatum sibi relictum adgnouerit, idque fuerit euictum, competit ei legitimum auxilium: quia id, quod sperauit se habiturum, non habet. Sed et si non totum euictum sit, verum aliquo minus habet, quam putauit: erit ei subueniendum. §. 2. Si seruo vel filio suo aliquid relictum patronus adgnouerit, perinde a contra tabulas bonorum possessione repelletur, atque si adgnouisset sibi relictum. §. 3. Sed et si mortis causa donationem adgnouerit, dicendum est, repelli eum a contra tabulas bonorum possessione: sic tamen, si post mortem liberti adgnouit: ceterum si ei viuus libertus donauit, ille accepit, non idcirco erit repulsus a contra tabulas bonorum possessione: quia potest dicere, sperasse, quod in testamento quoque gratus circa eum fieret: remittique ei debet ab eis decedere, vel ea compensare in portionem pro rata. §. 4. Quare dicitur, et si conditionis implendae causa quid fuerit datum patrono post mortem liberti; repelli eum a contra tabulas bonorum possessione, quasi adgnouerit iudicium. §. 5. Si patronus minor annis viginti quinque liberti iudicium adgnouerit, in integrum restitui eum oportere existimamus, vt possit contra tabulas accipere.

IX. PAVLVS libro quadragesimo secundo ad Edictum:

QVI

1 Hal. inserit *patroni*,

Qvi in seruitutem libertum paternum petierit, nec nomine liberorum bonorum possessionem accipere potest.

X. Vlpianvs libro quadragesimo quarto ad Edictum:

Si ex patronis alicui satisfactum non erit, ita vt alii amplius sua portione ex bonis liberti relinquatur: ei cui satisfactum non erit, ita actio dabitur, vt eius portio suppleatur ex eo, quod extraneo heredi, et quod patrono supra suam portionem relictum est. Eadem ratio et in pluribus patronis seruabitur. §. 1. Iulianus ait, eum, qui ab auo suo exheredatus est, a bonis libertorum eius summoueri, a patris vero sui libertorum bonis non excludi: quod si a patre sit exheredatus, ab auo non sit, non solum a libertorum paternorum bonis, verum etiam ab aui quoque excludi debere, quia per patrem auitos [1] libertos consequitur: quod si pater eius sit ab auo exheredatus, ipse non sit: posse nepotem auitorum libertorum contra tabulas bonorum possessionem petere. Idem ait, si pater me exheredauit, auus meus patrem meum, et prior auus decesserit, ab vtriusque libertis me repelli: sed si ante pater decessisset, postea auus: dicendum erit, nihil mihi nocere patris exheredationem ad auitorum libertorum bona.

XI. Ivlianvs libro vigesimo sexto Digestorum:

Qvod si pater meus a patre suo sit exheredatus, ego neque a patre meo, neque ab auo: mortuo quidem patre, et aduersus auitos et aduersus paternos libertos ius habebo: viuente patre, quamdiu in potestate eius ero, non petam contra tabulas auitorum libertorum bonorum possessionem: emancipatus non summouebor.

XII. Vlpianvs libro quadragesimo quarto ad Edictum:

[Si patronus testamento iure militari facto filium silentio exheredauerit, debebit nocere ei exheredatio: verum est enim hunc exheredatum esse.] §. 1. Si quis libertum filio suo adsignauerit, eumque exheredauerit, admitti potest ad bonorum liberti possessionem. §. 2. Si quis non mala mente parentis exheredatus sit, sed alia ex causa, exheredatio ipsi non nocet: vtputa pone furoris causa exheredatum eum: vel ideo, quia impubes erat, heredemque institutum, rogatum ei restituere hereditatem. §. 3. Si quis, cum esset exheredatus, pronuntiatus vel perperam sit exheredatus non esse, non repellitur: rebus enim iudicatis standum est. §. 4. Si filius patroni exheredatus, in partem obtinuerit de inofficioso, in partem victus sit: videamus, an noceat ei exheredatio? et nocere arbitror quia testamentum valet, a quo exheredatus est. §. 5. Ex testamento autem, ex quo neque adita hereditas est, neque petita bonorum possessio, liberis exheredatio non nocet: absurdum est enim in hoc tantum valere testamentum, vt exheredatio vigeat, cum alias non valeat. §. 6. Si patroni filius priore gradu sit heres scriptus, secundo exheredatus, huic non nocet exheredatio, cum voluntate patris vel extiterit heres, vel existere potuerit: neque enim debet videri pater indignum existimasse filium bonis libertorum, quem ad hereditatem suam primum vocauerit. Ac ne eum quidem existimandum est summoueri a bonis liberti, qui a [2] primo gradu exheredatus, et idem [3] substitutus est. Ergo is, qui institutus sit heres vel primo gradu, vel sequenti, vel alio quo gradu, licet exheres sit eodem testamento, non est summouendus a liberti bonis. §. 7. Si patroni filius emancipatus noluerit adire hereditatem, vel qui in potestate est, retinere, nihilo minus liberti bonorum possessionem habebit.

XIII. Ivlianvs libro vigesimo sexto Digestorum:

Filivs patroni exheredatus, quamuis nepos ex eo heres scriptus fuerit, bonorum possessionem contra tabulas paternorum libertorum accipere non potest: licet enim necessarius existat patri suo, non per semetipsum, sed per alium ad hereditatem admittitur: et certe constat, si emancipatus filius exheredatus fuerit, et seruus eius heres scriptus, et si iusserit seruo hereditatem adire, et ita patri suo heres extiterit, non habebit contra tabulas paternorum libertorum bonorum possessionem.

XIV. Vlpianvs libro quadragesimo quinto ad Edictum:

Qvi, cum maior natu esset, quam viginti quinque annis libertum capitis accusauerit, aut in seruitutem petierit, remouetur a contra tabulas bonorum possessione. §. 1. Si vero accusauerit minor, dicendum est, hunc non excludi, siue ipse, siue tutor eius vel curator accu-

1 *aui* loco *auitos*. 2 Ap. Hal *a* abest. 3 *inde* loco *idem*.

cusauerit. §. 2. Sed si minor quidem instituerit accusationem, maior autem factus sententiam acceperit: benigne erit dicendum, ignosci ei debere, quia minor coepit: neque enim imputare ei possumus, cur non deseruit accusationem, vel cur abolitionem non petierit: cum alterum si fecisset, in Turpillianum incideret, alterum non facile impetretur. Certe si abolitione publice data, repetit [iam] iam maior, dicendum est, hunc esse remouendum: maior enim factus potuit sine timore deserere abolitam accusationem. §. 3. Is demum videtur capitis accusasse, qui tali iudicio appetit, cuius poena aut supplicium habuit, aut exilium, quod sit vice deportationis, vbi ciuitas amittitur. §. 4. Si tamen quis libertum eo crimine accusauerit, cuius poena non est capitis, verumtamen iudicanti placuit augere poenam, non obest hoc patroni filio: neque enim imperitia, aut seueritas iudicantis obesse debet patroni filio, qui crimen leuius inportauit. §. 5. Sed si non accusauerit, sed testimonium in caput liberti dixit, aut subiecit accusatorem: puto, eum a contra tabulas [1] remoueri. §. 6. Si libertus maiestatis [2] patroni filium accusauit, et patroni filius calumniae eum capitis puniri desiderauit, non debet repelli hoc Edicto: idem puto, et si ab eo petitus, retorsit in eum crimina: ignoscendum enim est ei, si voluit se vlcisci prouocatus. §. 7. Si patris mortem defendere necesse habuerit, an dicendum sit, hic quoque ei succurrendum, si libertum paternum propter hoc accusauit: medicum forte patris, aut cubicularium, aut quem alium, qui circa patrem fuerat? Et puto succurrendum, si affectione et periculo paternae substantiae ducente necesse habuit accusationem vel calumniosam instituere. §. 8. Accusasse autem eum dicimus, qui crimina obiecit, et causam perorari vsque ad sententiam effecit: ceterum, si ante quieuit, non accusauit: et hoc iure vtimur. Sed si appellatione interposita desiit, benigne dicetur, non pertulisse accusationem. Si igitur pendente appellatione decessit libertus, patroni filius admittetur ad bonorum possessionem: quia sententia libertus morte subtractus est. §. 9. Si patroni filius aduocationem accusatori liberti praestitit, non est repellendus: neque enim aduocatus accusat. §. 10. Si pater testamento cauerit, vt accusaretur libertus, quasi venenum sibi parasset, aut quid aliud in se admisisset: magis est, vt ignosci liberis deberet, qui non sponte accusauerunt. §. 11. Sed et si accusauerit libertum, et probauerit crimen patroni filius, posteaque hic libertus sit restitutus, non erit repellendus: crimen enim, quod intendit, etiam perfecit.

XV. TRYPHONINVS libro decimo septimo Disputationum:

IDEM est, etsi crimen quidem, quod in liberto probatum est, meruerat capitis poenam, benignius autem punitus est libertus, veluti tantum relegatus: de calumniatore enim sensit Praetor.

XVI. VLPIANVS libro quadragesimo quinto ad Edictum:

IN seruitutem petisse non is videtur, qui ei, qui in possessione erat seruitutis, petenti se in libertatem, contradixit, verum is, qui ex libertate petit in seruitutem. §. 1. Sed et si quis non totum suum, sed pro parte, vel vsumfructum in eo suum dicat, vel quid aliud, quod habere non potest in eo, nisi seruus sit: an repellatur, quasi in seruitutem petierit? quod est verius. §. 2. Si petierit in seruitutem, et obtinuerit, mox cognita veritate passus sit in libertate morari: non debet ei obesse, maxime si habuit iustam causam errandi. §. 3. Petisse in seruitutem non videtur, qui ante litem contestatam destitit. Sed et si post litem contestatam, dicendum est, nec id nocere debere: quia non vsque ad sententiam durauit. §. 4. Si patroni filius sit vel exheredatus, vel si [3] in seruitutem libertum paternum petiit, vel capitis accusauerit libertum: non nocet hoc liberis eius, qui in potestate non sunt, et hoc Diui fratres Quintiliis rescripserunt. §. 5. Si quis bonorum possessionem contra tabulas liberti acceperit, ab omni liberti iudicio repellitur: nec tantum si ipsi liberto heres fuerit scriptus, verum etiam si impuberi filio substitutus: nam et Iulianus scripsit, si post petitam bonorum possessionem adierit impuberis filii liberti hereditatem patronus, denegari ei debere actiones. §. 6. Sed et si quid codicillis fuerit patrono relictum, vel mortis causa donatum: simili modo horum quoque persecutio denegabitur. §. 7. Nonnumquam plane post petitam bonorum possessionem dabitur patrono legati persecu-

1 Hal. inserit *bonorum possessione.* 2 Hal. inserit *crimine.* 3 *filius institutus vel exheredatus in seruitutem.*

secutio, si nihil ad emolumentum eius peruenturum sit, quia forte rogatus est alii restituere. §. 8. Praeterea non tantum, quod ipsis nominatim datum est, id se Praetor denegaturum ait, verumetiam si quid proponas ad ipsos per alios peruenturum, vtputa per subiectas personas: quod quidem sunt habituri non restituturi. §. 9. Dabimus legati petitionem patrono, si seruo patroni dederit libertatem, pretio eius patrono praelegato. §. 10. Ei, qui substitutus erit patrono, qui contra tabulas [1] possessionem petierit, actio eius partis, cuius patrono possessio data erit, non datur. §. 11. Si patronus sit substitutus, et patronus viuo testatore decesserit: filium patroni petentem contra tabulas bonorum possessionem, non solius substituti partem occupare, verum omnibus heredibus pro parte aliquid auferre constat.

XVII. IDEM libro quadragesimo septimo ad Edictum:

LIBERTO sine liberis mortuo, in primis patronus et patrona bonorum possessionem accipere possunt, et quidem simul: sed et si patrono et patronae proximi sunt aliqui, simul admittuntur.

XVIII. PAVLVS libro quadragesimo tertio ad Edictum:

PATRONAE quidem liberi etiam vulgo quaesiti accipient materni liberti bonorum possessionem: patroni autem non nisi iure quaesiti.

XIX. VLPIANVS libro quarto Disputationum:

SI patronus ex minore parte, quam legitima, heres institutus falsum testamentum dixisset, nec obtinuisset, non est ambiguum, contra tabulas ei non deferri bonorum possessionem. eo quod facto suo perdidit hereditatem, cum temere falsum dixit. §. 1. Quod si ex debita parte fuerit institutus, siue adiit, siue non, a contra tabulas bonorum possessione repellitur, quasi debitam sibi portionem acceperit: nec poterit contra tabulas bonorum possessionem petere.

XX. IVLIANVS libro vigesimo quinto Digestorum:

LIBERTVS sub conditione iurisiurandi, quam Praetor remittere solet, patronum instituit heredem: non puto dubitandum, quin a bonorum possessione submoueatur, verum est enim, eum heredem factum. §. 1. Si Titio legatum fuisset, eiusque fidei commissum, vt patrono restitueret: denegatur legatorum actio Titio, si patrono pro debita parte a scripto herede fuerit satisfactum. §. 2. Libertus patronum et extraneum coniunctim ex parte dimidia heredem scripsit quadrans, ex quo institutus erat patronus, totus ipsi imputari debebit: residuum ex debita sibi parte omnibus heredibus pro portione cuiusque aufert. §. 3. Idem seruari conueniet in legato, quod patrono coniunctim et Titio datum fuerit: vt pars legati in portionem debitam patrono imputetur: ex reliqua parte tantum Titio detrahatur, quantum ab herede pro rata portione. §. 4. Si libertinus filium emancipatum sub conditione heredem instituerit, et deficiente conditione substitutus adierit: quaero, vtrum patrono aduersus substitutum in partem debitam Praetor, an emancipato filio in totam hereditatem succurrere debeat? Respondi, cum pater filium sub conditione, primo gradu heredem instituit, si deficiente conditione, sub qua filius heres institutus est, ad secundum gradum hereditas pertinet, vel adhuc pendente conditione filius decesserit: patrono partis debitae bonorum possessionem aduersus substitutum competere. Idemque est, et si filius vel [2] non petierit bonorum possessionem tempore exclusus, vel repudiauerit. Si vero deficiente conditione hereditas ad filium pertineat: emancipatum potius tuebitur Praetor aduersus substitutum. Existimo autem, quoties sub conditione heres filius scribitur, alias necessariam esse exheredationem a substitutis, alias superuacuam: nam si id genus conditionis fuerit, quae in potestate filii esset, veluti CVM TESTAMENTVM FECERIT: puto etiam omissa conditione filium locum substitutis facere: si vero conditio non fuerit in potestate filii, veluti SI TITIVS CONSVL FACTVS FVERIT: tunc substitutus non admittitur, nisi filius ab eo nominatim exheredatus fuerit. §. 5. Si libertus filium emancipatum heredem instituerit, eiusque fidei commiserit, vt totam hereditatem Sempronio restitueret: et filius, cum suspectam sibi hereditatem diceret, iussu Praetoris adierit eam, et Sempronio restituerit: non inique patrono bonorum possessio partis debitae dabitur, perinde ac si non filius, sed is, cui hereditas restituta est, liberto heres extitisset. Item cum filius hereditatem liberti patris omiserit, et coheres eius totius hereditatis onus susceperit: danda erit patrono bo-

1 Hal. inserit *bonorum*. 2 Ap. Hal. *vel* abest.

bonorum possessio. Vtroque enim casu non filio, sed extraneo pars eripitur.

XXI. IDEM libro vigesimo sexto Digestorum:

Ex tribus patronis vno cessante bonorum possessionem petere, duo aequas partes habebunt.

XXII. MARCIANVS libro primo Institutionum:

SI filiusfamilias miles manumittat: secundum Iuliani quidem sententiam, quam libro vicesimo septimo Digestorum probat, patris libertum faciet: sed quamdiu, inquit, viuit, praefertur filius in bona eius patri: sed Diuus Hadrianus Flauio Apro rescripsit, suum libertum eum facere, non patris.

XXIII. IVLIANVS libro vigesimo septimo Digestorum:

SI libertus praeterito patrono extraneum instituerit heredem, et patronus, antequam contra tabulas bonorum possessionem petierit, in adoptionem se dederit, deinde scriptus omiserit hereditatem: patronus totorum bonorum liberti possessionem vt legitimus petere potest. §. 1. Si libertus intestato decesserit, relictis patroni filio, et ex altero filio duobus nepotibus, nepotes non admittentur, quamdiu filius esset: quia proximum quemque ad hereditatem liberti vocari, manifestum est. § 2. Si autem ex duobus patronis alter vnum filium, alter duos reliquisset: dixi viriles inter eos partes fieri.

XXIV. IDEM libro sexagesimo quinto Digestorum:

COMMVNI liberto, si ex duobus patronis alter iusiurandum exegerit, ne vxorem ducat: vel viuo liberto decesserit is, qui extra hanc culpam fuerit, vel superuixerit, partis vtriusque debitae bonorum possessionem solus habebit.

XXV. IDEM libro primo ad Vrseium Ferocem:

QVAMDIV patrono bonorum possessio partis debitae dari potest, exceptio debitoribus datur aduersus heredem petentem, SI NON IN EA CAVSA SIT PATRONVS, VT BONORVM POSSESSIONEM PRO PARTE DEBITA CONTRA TABVLAS PETERE POSSIT.

XXVI. AFRICANVS libro secundo Quaestionum.

LIBERTO octoginta habenti fundus quadraginta legatus est: is die cedente legati decessit extraneo herede instituto. Respondit, posse patronum partem debitam vindicare, nam videri defunctum mortis tempore ampliorem habuisse rem centum, cum hereditas eius propter computationem legati pluris venire possit, neque referre, heres institutus repudiet legatum liberto relictum, nec ne: nam, et si de lege Falcidia quaeratur, tale legatum, quamuis repudiatum, in quadrantem hereditatis imputatur legatariis.

XXVII. IDEM libro quarto Quaestionum:

VIVO filio si nepos exheredatur, nocebit ei exheredatio ad bona libertorum auitorum.

XXVIII. FLORENTINVS libro decimo Institutionum:

SI in libertinum animaduersum erit, patronis eius ius, quod in bonis eius habituri essent, si is, in quem animaduersum est, sua morte decessisset, eripiendum non est, sed reliquam partem bonorum, quae ad manumissorem iure ciuili non pertineat, fisco esse vindicandam placet. §. 1. Eadem seruantur in bonis eorum, qui metu accusationis mortem sibi consciuerint, aut fugerint, quae in damnatorum bonis constituta sunt.

XXIX. MARCIANVS libro nono Institutionum:

QVI ex causa fideicommissi manumittitur, est quidem libertus manumissoris, et tam contra tabulas, qua ab intestato ad bona eius venire potest quasi patronus: sed operas ei imponere non potest, nec impositas ab eo petere. §. 1. Sed si defunctus filio suo legauit seruum, et rogauit, vt eum manumittat, ea mente, vt plenum ius patroni habeat: defendendum est, postea eum operas iure imponere.

XXX. GAIVS libro secundo ad Edictum Praetoris Vrbani titulo de liberali causa:

SI quis libertum paternum in seruitutem ea voluntate petierit, vt causam euictionis sibi conseruet, non amittit beneficium bonorum possessionis.

XXXI. MARCELLVS libro nono Digestorum:

PATRONO libertus fundum, quem ab eo alienum emerat, legauit, et constituit patronus ad se pertinere legatum: contra tabulas bonorum possessionem accipere non potest, etsi nihil profecit ei legatum, quia alienam rem legauerit ei libertus: quia patronus ipse eum liberto vendiderat.

XXXII. IDEM libro decimo Digestorum:

SI libertus meus in seruitutem redactus, postea ab alio liberatus est, et eius co-

coeperit esse libertus: praefertur mihi in contra tabulas bonorum possessione, qui eum manumisit.

XXXIII. MODESTINVS libro singulari de Manumissionibus:

SI patronus non aluerit libertum, lex Aelia Sentia adimit eius libertatis causa imposita, tam ei, quam ipsi, ad quem ea res pertinet: item hereditatem ipsi, et liberis eius, nisi heres institutus sit: et bonorum possessionem, praeter quam secundum tabulas.

XXXIV. IAVOLENVS libro tertio ex Cassio:

SI libertus, cum duos patronos haberet, alterum praeteriit, alterum ex semisse fecit heredem, et alteri extraneo semissem dereliquit: scriptus quidem patronus debitam sibi partem immunem habet: de cetera autem parte patroni, quae supra debitum ei relicta est, et de semisse extraneo relicto, alteri patrono pro rata portione satisfieri oportet.

XXXV. IDEM libro tertio Epistolarum:

A LIBERTO suo herede Seius vsumfructum fundi Maeuio legauit: is [1] libertus Maeuio herede relicto decessit. Quaero, cum contra tabulas testamenti petierit filius Seii aduersus Maeuium: vtrum deducto vsufructu pars debita ei fundi restituenda sit, an solida: quia eorum bonorum acceperit possessionem, quae liberti, cum moreretur, fuerunt? Respondit, vsumfructum in causam pristinam restituendum puto: optimum itaque erit, arbitrum postulare, vt arbitrio eius vsusfructus in integrum restituatur.

XXXVI. IDEM libro octauo Epistolarum:

LIBERTVS, qui soluendo non erat, praeterito patrono extrarios relinquit heredes. Quaero, an possit patronus petere contra tabulas bonorum possessionem? Respondit, cum a scriptis heredibus adita est hereditas, patronus contra tabulas bonorum possessionem petere potest, quia soluendo hereditas est, quae inueniat heredem. Et sane absurdum est, ius patroni in petenda bonorum possessione contra tabulas aliorum computatione, non iudicio ipsius [2] patroni aestimari, auferrique patrono, quod modicum vindicaturus est: multi enim casus interuenire possunt, quibus expediat patrono petere bonorum possessionem, quamuis aeris alieni magnitudo, quam libertus reliquerit, facultates patrimonii eius excedat: veluti si praedia sunt aliqua ex bonis liberti, in quibus maiorum patroni sepulchra sint, et magni aestimat patronus bonorum possessione iura pro parte ea ad se pertinere, vel aliquid mancipium, quod non pretio, sed affectu sit aestimandum. Non ergo ideo minus habere debet ius petendae bonorum possessionis, qui animo potius quam aliorum computatione bona liberti aestimat: cum eo ipso sufficere patrimonium videri possit, quod et heredem habeat, et bonorum possessorem.

XXXVII. VLPIANVS libro vndecimo ad legem Iuliam et Papiam:

IVLIANVS ait, si patronus libertatis causa imposita libertae reuendiderit, filium eius a bonorum possessione summoueri: scilicet quia nec contra tabulas testamenti liberti bonorum possessionem accipiat, quoties pater eius donum, munus, operas liberto reuendiderit. Plane si patroni filius libertatis causa imposita reuendiderit, nihilo minus familiam bonorum possessionem contra tabulas liberti accipere ait: quia filius reuendendo libertatis causa imposita fratrem suum non summouet. §. 1. Si libertus heredem scripserit, isque prius, quam de familia quaestionem haberet, adierit hereditatem: patronum ad contra tabulas bonorum possessionem non admitti, Iulianus ait: debuit enim et patronus liberti necem vindicare: quod et in patrona erit dicendum.

XXXVIII. TERENTIVS CLEMENS libro nono ad legem Iuliam et Papiam:

QVAERITVR, an filio exheredato etiam nepotes ex eo a bonorum possessione liberti excludantur? Quod vtique sic dirimendum est, vt viuo filio, donec in potestate eius liberi manent, non admittantur ad bonorum possessionem, ne, qui suo nomine a bonorum possessione summouentur, per alios eam consequantur: sin autem emancipati a patre fuerint, vel alio modo sui iuris effecti, sine aliquo impedimento ad bonorum possessionem admittantur. §. 1. Si filius liberti omiserit patris sui hereditatem, hoc patrono proficiet.

XXXIX. IDEM libro decimo ad legem Iuliam et Papiam:

PATRONI filia, si in adoptiua familia sit, ad bona libertorum paternorum admittitur.

XL.

1 Ap. Hal. *is* abest, 2 Ap. Hal. *ipsius* abest.

XL. IDEM libro duodecimo ad legem Iuliam et Papiam:

SI pater exheredato filio ita cauit, vt ius in libertum saluum ei esset, nihil ei ad hanc rem nocet exheredatio.

XLI PAPINIANVS libro duodecimo Quaestionum:

SI libertus patrono, quod ad debitam portionem attinet, satisfaciat, inuito tamen aliquid extorquere conetur: quid statuendum est, quaeritur? quid enim, si ex parte debita instituto, decem praeterea legentur, et rogetur seruum proprium, qui sit decem, vel minoris pretii, manumittere? iniquum est, et legatum velle percipere, et libertatem seruo non dare, sed parte debita accepta, et legato temperare, et libertatem imponere non cogi: ne seruum forte de se male meritum cogatur manumittere. Quid ergo, si solo eodem herede instituto, idem libertus petierit? Si substitutum habebit, aeque decreti remedium poterit procedere, vt accepta debita portione, cetera pars ad substitutum perueniat: ita vt, si forte seruus redimi potuisset, praestaretur libertas: cessante vero substitutione, patronum hereditatem liberti amplectentem Praetor, qui de fideicommisso cognoscit, libertatem seruo eum imponere cogat.

XLII. IDEM libro decimo tertio Quaestionum:

FILIVS qui patri heres exstitit, fratrem exheredatum adrogauit: atque ita herede eo relicto defunctus est: bonorum possessione libertum patris naturalis exheredatus non habebit: nam cui non exheredato talis adoptio noceret, nocere debet exheredato: quoniam poena, quae Legibus aut Edicto inrogaretur, adoptionis remedio non obliteraretur. Paulus notat: ei, qui alio iure venit, quam eo, quod amisit, non nocet id, quod perdidit, sed prodest quod habet: sic dictum est, patrono eodemque patronae filio non obesse, quod quasi patronus deliquit, si vt patronae filius venire possit. §. 1. Papinianus: Castrensium bonorum Titium libertus fecit heredem, ceterorum alium: adita est a Titio hereditas,: magis nobis placebat, nondum patronum possessionem contra tabulas petere posse: verum illa quaestio interuenit, an omittente eo, qui reliqua bona accepit, perinde Titio adcrescant, ac si partes eiusdem hereditatis accepissent? Verius mihi videtur, intestati iure deferri bona cetera. Titius igitur heres non poterit inuitare manumissorem, cum Titio nihil auferatur: nec [1] bonis ceteris, quae nondum ad causam testamenti pertinent. §. 2. Cum filius liberti impubes, qui subiectus dicitur, ex prima parte bonorum possessionem accipiat, an patronus defuncti possessionem accipere possit quaesitum est? et sine dubio, qui sequentis gradus sunt, non admittuntur interim, cum enim praecedit alia possessio, qui sequitur, accipere non potest. Plane si contra eum, qui subiectus dicitur, fuerit iudicatum: data non intelligitur. Sed et in patrono, pendente controuersia, idem erit dicendum: plane quod ad patroni quoque personam pertinet, differri controuersia debebit. §. 3. Si falsum liberti testamentum ab aliis in prouincia dictum, atque ita res per appellationem extracta esset: defuncta medio tempore patroni filia, quam libertus heredem instituerat: filio *mulieris* seruauit Diuus Marcus eam partem bonorum, quam filia patroni vel iure intestati, si vixisset, habere potuit.

XLIII. IDEM libro decimo quarto Quaestionum:

IVLIANVS putat patronum, qui Titio pro parte dimidia herede instituto substitutus, eo deliberante bonorum possessionem contra tabulas accepit, si postea Titius non adierit hereditatem, nihil ei, qui adiit hereditatem, abstulisse: non magis quam si sub conditione fuisset institutus, igitur Titio deliberante res incerto erit, vtrumne semis ex substitutione in possessionem conuertatur, an Titio adeunte singulis heredibus partes debitae auferantur.

XLIV. PAVLVS libro quinto Quaestionum:

SI patronum ex debita portione heredem instituas, et pure roges fundum dare, eique sub conditione tantumdem leges, in conditionem fideicommissum redigitur: erit tamen et hic, quod moueat: onerabitur enim patronus satisdatione fideicommissi. Sed dicendum est ab eo fideicommissario cauendum, a quo patrono legatum est, vt vndique patronus suum ius habeat imminutum. §. 1. Patronus heres institutus, legato ei seruo, per quem suppleretur debita ei portio, non petet contra tabulas bonorum possessionem, quamuis seruus clusis tabulis decessit. §. 2. Si ex bonis, quae mortis tem-

1 *in* loco *nec.*

tempore fuerunt, debitam partem dedit libertus in hereditate, vel legato, seruus tamen post mortem liberti reuersus ab hostibus augeat patrimonium: non potest patronus propterea queri, quod minus habeat in seruo, quam haberet, si ex debita portione esset institutus. Idem est et in alluuione, cum sit satisfactum ex his bonis, quae mortis tempore fuerunt. Idem est et si pars legati liberto relicti ab eo, cui simul datum erat, vel hereditatis, nunc illis abstinentibus, adscrescat.

XLV. Idem libro nono Quaestionum:

Si patronus ex sexta, et seruus eius ex reliqua parte sit heres institutus: nec ex serui portione fideicommissum debetur, at si seruus dumtaxat heres institutus est, puto nec hic ex debita portione praestandum.

XLVI. Idem libro tertio Responsorum:

Pavlvs respondit, patronus, qui deceptus falsum iudicium testatoris secutus est, bonorum possessionem contra tabulas testamenti liberti petere non prohibetur.

XLVII. Idem libro vndecimo Responsorum:

Pavlvs respondit, exheredationem nepotis, quae non notae gratia, sed alio consilio adiecta est, nocere ei non oportere, quo minus contra tabulas libertorum aui bonorum possessionem petere possit. §. 1. Quaero, an si Titia patroni filia iactat Titium patrem suum prius quam moreretur litteras ad se fecisse, quibus adiiceret, per libertos suos maleficiis [1] appetitum: easque litteras [2] se secutam, post mortem patris libertos accusare: an aliquid ei prodesse possit haec excusatio? Paulus respondit, eam, quae ex voluntate patris accusauit, non debere repelli a bonorum possessione contra tabulas: quoniam non suum iudicium, sed alienum exsecuta est. §. 2. Patroni filius epistolam talem liberto emisit. Sempronius Zoilo liberto suo salutem. Ob merita tua, fidemque tuam, quam mihi semper exhibuisti, concedo tibi liberam testamenti factionem. Quaero, an patroni filio nihil relinquere debeat? Paulus respondit, eum libertum, de quo quaeritur, liberam testamenti factionem consecutum non videri. §. 3. Paulus respondit, nepotem etiam post mortem aui conceptum, superstitem liberto, bonorum possessionem contra tabulas liberti auiti petere posse, et ad hereditatem legitimam eius admitti: responsum enim Iuliani tantum ad hereditatem legitimam, item [3] bonorum possessionem aui petendam pertinere. §. 4. Paulus respondit, quamuis filii, a patre milite praeteriti, pro exheredatis habeantur: tamen non eousque silentium patris eis nocere debere, vt et a bonis libertorum auitorum repelli debeant. Idem responsum est etiam de bonis libertorum paternorum.

XLVIII. Scaevola libro secundo Responsorum:

Qvaero de eo qui libertum effracturae crimine accusauit? Respondit, si eiusmodi effracturae crimine accusatus sit, ex quo, si probaretur, in metallum datus esset: denegandam bonorum possessionem.

XLIX. Pavlvs libro tertio Sententiarum:

Liberto per obreptionem adrogato, ius suum patronus non amittit.

L. Tryphoninvs libro decimo septimo Disputationum:

Nihil interest, ipse patronus scriptus heres ex minore parte adierit hereditatem, an seruum suum scriptum iusserit adire hereditatem, quam retinet: nihilo minus enim repulsus erit a contra tabulas bonorum possessione. §. 1. Si tamen, antequam iuberet liberti hereditatem adire, seruum vendiderit, aut manumiserit, et ita ipse nouus libertus, aut emtor heredes extiterint: verbis Edicti non prohibetur patronus accipere contra tabulas bonorum possessionem. §. 2. Sed numquid Praetor ei denegare possessorias actiones debeat, si fraudem Edicto eius facere voluit: vt pretio vberiore percepto, vel tacita pactione etiam hereditatis ex institutione delatae commodum, et bonorum possessionis contra tabulas haberet? faciliorque suspicio, per filium scriptum heredem, quamuis emancipatum, adeuntem, liberti hereditatem ipsum patronum habere: cum omnia quae nostra sunt, liberis nostris ex voto paremus. §. 3. Si tamen clusis adhuc tabulis testamenti liberti, cum ignoraret iudicium eius patronus, eorum quid, quae supra scripta sunt, circa institutum subiectum iuri suo fecit: amota fraudis suspicione, suo iure in bonorum possessione contra tabulas vtetur. §. 4. Si patronus ex debita portione a liberto scriptus, rogatusque hereditatem restituere, suspectam dixit, et compulsus adire, cum

1 Hal. inserit *se*. 2 Ap. Hal *se* abest. 3 Hal. inserit *ad*.

eum retinere posset, restituerit: non poterit accipere contra tabulas bonorum possessionem, et quia adgnouit iudicium liberti, et quia spreuit, et quasi damnauit eam possessionem. §. 5. Longe distat ab hoc patroni filius, quem libertus adrogauit, et ex minore parte heredem scripsit, cum nemo ex familia patroni alius esset: quamquam enim hic ipso iure, quippe suus, heres deprehendatur, si tamen se non immiscuit hereditati vt patris, sed abstinuit quasi patroni, tamen filius admittendus est ad contra tabulas bonorum possessionem. §. 6. Si debenti patrono certam pecuniam, liberationem libertus reliquisset, isque vsus est, aduersus heredem petentem debitum, doli exceptione, aut [1] acceptilatione liberatus est debito propter legatum: dicendum est, eum non posse accipere contra tabulas bonorum possessionem.

LI. LABEO libro primo Pithanon a Paulo epitomatorum

SI eundem libertum, et tu capitis accusasti, et pater tuus manumisit: non poterit tibi eius liberti bonorum possessio ex Edicto Praetoris dari. Paulus: immo contra accidet, si quem seruum accusaueris, deinde is patris tui fuerit factus, et is postea eum manumisit.

TIT. III.

DE LIBERTIS VNIVERSITATIVM.

VLPIANVS libro quadragesimo nono ad Edictum:

MVNICIPIBVS plenum ius in bonis libertorum, libertarum, defertur: hoc est, id ius, quod etiam patrono. §. 1. Sed an omnino petere bonorum possessionem possint, dubitatur: mouet enim, quod consentire non possunt: sed per alium possunt petita bonorum possessione ipsi adquirere. Sed qua ratione Senatus censuit, vt restitui eis ex Trebelliano hereditas possit, qua ratione alio Senatusconsulto, heredibus eis institutis a liberto, adquirere hereditatem permissum est, ita bonorum quoque possessionem petere dicendum est. §. 2 Temporaque bonorum possessionis petendae cedere municipibus exinde, ex quo decernere de petenda potuerunt: quod et Papinianus respondit.

TIT. IV.

DE ADSIGNANDIS LIBERTIS.

VLPIANVS libro decimo quarto ad Sabinum:

SENATVSCONSVLTO, quod factum est Claudianis temporibus, Velleo Rufo et Osterio Scapula Consulibus, de adsignandis libertis in haec verba cauetur. SI QVI DVOS PLVRESVE LIBEROS [2] IVSTIS NVPTIIS QVAESITOS IN POTESTATE HABERET, DE LIBERTO LIBERTAVE SVA SIGNIFICASSET, CVIVS EX LIBERIS SVIS EVM LIBERTVM EAMVE LIBERTAM ESSE VELLET: IS EAVE, QVANDOQVE IS, QVI EVM EAMVE MANVMISIT INTER VIVOS VEL TESTAMENTO, IN CIVITATE ESSE DESISSET, SOLVS EI PATRONVS SOLAVE PATRONA ESSET, PERINDE, ATQVE SI AB EO EAVE LIBERTATEM CONSECVTVS CONSECVTAVE EST. VTIQVE, SI EX LIBERIS QVIS IN CIVITATE ESSE DESISSET, NEQVE EI LIBERI VLLI ESSENT: CETERIS EIVS LIBERIS, QVI MANVMISIT, PERINDE OMNIA IVRA SERVENTVR, AC SI NIHIL DE EO LIBERTO EAVE LIBERTA IS PARENS SIGNIFICASSET. §. 1. Quamuis singulari sermone Senatusconsultum scriptum est, tamen et pluribus liberis, et plures libertos libertasue posse adsignari, certum est. §. 2. Is quoque libertus, qui apud hostes est, adsignari potest. §. 3. Adsignare autem quis potest quibuscumque verbis, vel nutu, vel testamento, vel codicillis vel viuus. §. 4. Adimere adsignationem etiam nuda voluntate poterit. §. 5. Sed et si exheredato filio libertum quis adsignauerit, valet adsignatio: nec nocet ei nota exheredationis, quantum ad ius patronatus. §. 6. Sed si post adsignationem fuerit exheredatus, non semper exheredatio adimet adsignationem: nisi hoc animo facta sit. §. 7. Sed si is, cui adsignatus est, repudiauerit, puto verius, quod et Marcellus scripsit, posse admitti fratres eius. §. 8. Si sit ex patrono filius vnus [3], ex altero duo, et vni eorum libertus adsignatus est, videndum, quot partes fiant hereditatis liberti: vtrum tres, vt duas habeat is, cui adsignatus est, id est,

1 Hal. inserit *ex*. 2 Hal. inserit *ex*. 3 Ap. Hal. *vnus* abest.

est, suam et fratris, an vero aequales partes fiant, quoniam per adsignationem alius excluditur? et Iulianus libro septuagesimo quinto scripsit, magis esse, vt bessem hic habeat, qui fratrem excludit: quod verum est, quamdiu frater eius viuat, vel admitti potuit ad legitimam hereditatem: ceterum si fuerit capite minutus, aequales partes habebunt.

II. POMPONIVS libro quarto Senatusconsultorum:

SED si is, cui adsignassem, decessisset relicto filio, et fratre, et alterius patroni filio: semissem habiturum eum nepotem, quem esset filius meus is, qui viuit, habiturus, si ego eum libertum non adsignassem.

III. VLPIANVS libro decimo quinto ad Sabinum:

IDEM erit dicendum, et si is, qui filium et nepotem habebat, nepoti libertum adsignauerit: admittetur nepos ad legitimam hereditatem, licet sit alterius patroni filius: et hoc contingit patrui vita: ceterum, si ille non esset, nihil ei prodesset adsignatio ad deminuendum ius alterius patroni filii §. 1. Posse autem et nepoti adsignari certum est, et praeferri filio nepotem adsignatoris, constat. §. 2. Vnde quaeri poterit, an, si filium habeat, et ex eo nepotem, possit, quasi duos habeat in potestate, ius Senatusconsulti inducere? In qua specie, cum placeat, etiam ei, qui in potestate recasurus est, adsignari: quare non admittimus, cum vtrumque esse in potestate negare non possumus? §. 3. An autem ad legitimam hereditatem admitti possit hic, qui est in potestate, tractari poterit: et cum multi sint casus, quibus et libertum habere, qui in potestate est, possit? cur non hoc quoque admittendum sit, vt per eum pater ad legitimae hereditatis admittatur emolumentum? quod et Pomponio recte videtur: habent autem libertos etiam filiifamilias: vtputa si castrensem seruum eorum quis manumiserit. §. 4. Emancipatos quoque filios eius, cui adsignatus est libertus, habere commodum Senatusconsulti puto: non vt ad legitimam hereditatem admittantur, sed ad ea quae possunt. §. 5. Secundum quod liberto intestato defuncto, quoniam ad legitimam hereditatem admitti non possunt, videndum, ne admittatur filius adsignatoris in familia remanens, an non? et putem, emancipatos per Praetorem praeferendos. §. 6. Liberos autem eius, cui adsignatus est, accipere debemus non solum filios, verum etiam nepotes et neptes, et deinceps descendentes. §. 7. Si quis duobus adsignauerit libertum, et alter in ciuitate esse sine liberis desierit, alter non.

IV. POMPONIVS libro quarto Senatusconsultorum:

VEL viuus noluerit ad se hereditatem liberti pertinere.

V. VLPIANVS libro decimo quarto ad Sabinum:

VTRVM portio eius, qui in ciuitate esse desiit, vel repudiauit, in familiam redeat: an vero ei potius adcrescat, in cuius persona durat adsignatio? Et Iulianus libro septuagesimo quinto scripsit, adsignationem in huius solius persona locum habere, et solum admittendum: quod est verum. §. 1. Quod si non [1] sine liberis decesserit, an cum viuo admittantur? Et putat adhuc solum admittendum: defuncto autem eo, liberos alterius succedere, non in familiam libertum redire. §. 2. Sed si ex duobus istis alter filios, alter nepotes reliquerit, an simul ad legitimam hereditatem admittantur? Et puto, ordinem inter eos faciendum.

VI. MARCIANVS libro septimo Institutionum:

SI seruus liber esse iussus fuerit, et filio legatus, deinde viuus testator eum manumiserit: ad filium libertus quasi adsignatus pertinet: hoc ita est, siue expressum est, vel certe intellexit, non quasi seruum eum legasse, sed quasi libertum adsignasse.

VII. SCAEVOLA libro secundo Regularum:

ADSIGNARE et pure, et sub conditione, et per epistolam, vel testationem, vel chirographum possumus: quia adsignatio liberti neque quasi legatur, neque quasi fideicommissum percipitur: denique nec fideicommisso onerari potest.

VIII. MODESTINVS libro septimo Differentiarum:

LIBERI patroni, quamquam et ipsi in plerisque caussis manumissoris iure censentur, tamen paternum libertum liberis suis adsignare non potuerunt, etiam si eis a parente fuerit adsignatus: idque et Iulianus et Marcellus probant.

IX. IDEM libro nono Pandectarum:

VTRVM ei tantum, qui in potestate sit, an etiam emancipato filio adsignare-

1 Ap. Hal. *non* abest.

re libertum patronus possit, si modo non pauciores quam duos praeterea in potestate habeat, dubitari solet? Et magis est posse.

X. TERENTIVS CLEMENS libro duodecimo ad legem Iuliam et Papiam:

SVB conditione vel in diem liberto adsignato, interim, pendente die, vel conditione, omnia perinde obseruabuntur, ac si adsignatus non esset: itaque mortuo eo interim ad omnes liberos hereditas et bonorum possessio pertinebit. §. 1. Si vni pure, alii sub conditione libertus adsignatus sit, eum, cui pure adsignatus sit, pendente conditione solum patroni ius habere, dicendum est:

XI. PAPINIANVS libro decimo quarto Responsorum:

ALIMENTORVM causa libertos filiis adtributos, filiis adsignatos non videri, respondi: cum ea ratione libertis consuli patronus voluerit, quo facilius voluntatis emolumentum consequantur saluo iure communi.

XII. POMPONIVS libro duodecimo Epistolarum:

SI ex duobus patronis alter eorum filio suo libertum adsignauerit, non obstat, quo minus alter patronus ius solidum suum haberet.

XIII. IDEM libro quarto Senatusconsultorum:

TESTAMENTO potest quis et seruum manumittere, et eundem vt libertum adsignare. §. 1. De liberis, qui sunt in potestate, Senatus locutus est: ergo de postumis nihil hoc Senatusconsulto prouisum est? magis tamen puto, etiam postumos contineri. §. 2. Quod inquit Senatus, SI EX LIBERIS QVIS IN CIVITATE ESSE DESISSET, eum significat, qui in perpetuum in ciuitate esse desierit: non etiam si quis ab hostibus captus reuerti possit. §. 3. Ex die quoque certa adsignari potest: sed vsque in diem certum vix potest, nam ipse Senatus huic negotio finem praeposuit.

TIT. V.

SI QVID IN FRAVDEM PATRONI FACTVM SIT.

VLPIANVS libro quadragesimo quarto ad Edictum:

SI QVID dolo malo liberti factum esse dicetur, siue testamento facto, siue intestato libertus decesserit, quo minus quam pars debita bonorum ad eorum quem perueniat, qui contra tabulas bonorum possessionem accipere possunt: cognoscit Praetor, et operam dat, ne ea res ei [1] fraudi sit. §. 1. Si alienatio dolo malo facta sit, non quaerimus, vtrum mortis causa facta sit, an non sit: omni enim modo reuocatur. Si vero non sit dolo malo facta, sed alias: tunc actori probandum erit, mortis causa factam alienationem. Si enim proponas, mortis causa factam alienationem, non requirimus, vtrum dolo malo facta sit, an non sit: sufficit enim docere, mortis causa factam, nec immerito: mortis causa enim donationes comparantur legatis: et sicut in legatis non quaerimus, dolo malo factum sit, an non sit, ita nec in mortis causa donationibus. §. 2. Quod autem mortis causa filio donatum est, non reuocatur: nam cui liberum fuit *legare* filio quantum quantum vellet, *is* donando non videtur fraudasse patronum. §. 3. Omne autem, quodcumque in fraudem patroni gestum est, reuocatur. §. 4. Dolum accipere nos oportet eius qui alienauit, non eius, cui alienatum est: et ita euenit, vt qui fraudis vel doli conscius non fuit, carere debeat re in fraudem patroni alienata, etsi putauit ingenuum, nec credidit libertinum. §. 5. Aduersus conpatronum, qui contra tabulas bonorum possessionem omisit, Fauiana non competit, si non plus sit in eo quod donatum est, quam pars debita patrono. Quare si mortis causa ei donatum sit, partem faciet conpatrono, quemadmodum legatarius patronus facit. §. 6. Vtrum autem ad ea sola reuocanda Fauiana pertinet, quae quis [2] libertus de bonis deminuit: an etiam ad ea quae non adquisiuit, videndum *est*? Et ait Iulianus libro vicesimo sexto Digestorum, si hereditatem libertus non adierit fraudandi patroni causa, vel legatum repulerit, Fauianam cessare: quod mihi videtur verum: quamuis enim legatum retro nostrum sit, nisi repudietur, attamen cum repudiatur, retro nostrum non fuisse, palam est. In ceteris quoque liberalitatibus, quas non amisit is libertus, cui quis donatum voluit, idem erit probandum, Fauianam cessare: sufficit enim patrono, si nihil de suo in necem eius libertus alienauit: non si non adquisiit. Proinde etsi, cum sub conditione ei legatum esset, id egit,

1 Ap. Hal. *ei* abest. 2 Ap. Hal. *quis* abest.

egit, ne conditio existeret: vel si sub conditione stipulatus fuerit, maluit deficere conditionem: dicendum est, Fauianam cessare. §. 7. Quid si in lite vinci voluit? Si quidem condemnatus est data opera, vel in iure confessus: dicendum erit, Fauianam locum habere: quod si noluit obtinere, cum peteret: hic videndum. Et puto, hunc deminuisse de patrimonio: actionem enim bonis deminuit, quemadmodum si passus esset actionis diem abire. §. 8. Sed si puta querelam inofficiosi, quam potuit, vel quam aliam, forte iniuriarum, vel similem, instituere noluit: non potest patronus ob eam rem Fauiana experiri. §. 9. At si transegit in fraudem patroni, poterit patronus Fauiana vti. §. 10. Sed si libertus filiam dotauit hoc ipso quod dotauit [1], non videtur fraudare patronum: quia pietas patris non est reprehendenda. §. 11. Si pluribus in fraudem libertus donauerit, vel pluribus mortis causa: aequaliter patronus aduersus omnes, in partem sibi debitam, siue Fauiana siue Caluisiana experietur. §. 12. Si quis in fraudem patronorum rem vendiderit, vel locauerit, vel permutauerit: quale sit arbitrium iudicis, videamus. Et in re quidem distracta deferri conditio debet emtori, vtrum malit rem emtam habere iusto pretio, an vero a re discedere pretio recepto: neque omnimodo rescindere debemus venditionem, quasi libertus ius vendendi non habuerit: nec fraudemus pretio emtorem, maxime cum de dolo eius non disputetur, sed de dolo liberti. §. 13. Sed si emerit in fraudem patroni libertus, aeque dicendum, si magno emit, in pretio releuandum patronum conditione non ipsi delata, an velit ab emtione discedere, sed venditori, vtrum malit de pretio remittere, an potius rem, quam vendidit, recipere persoluto pretio. Et in permutatione, et in locatione et conductione similiter idem obseruabimus. §. 14. Sed si rem quidem bona fide vendiderit, et sine vlla gratia libertus, pretium autem acceptum alii donauit: videndum erit, quis Fauiana inquietetur, vtrum qui rem emit, an vero is qui pretium dono accepit? Et Pomponius libro octagesimo tertio recte scripsit, emtorem non esse inquietandum: fraus enim patrono in pretio facta est, eum igitur qui pretium dono accepit, Fauiana conueniendum. §. 15. Et alias videamus, si dicat patronus, rem quidem iusto pretio venisse, verumtamen hoc interesse sua, non esse venumdatam, inque hoc esse fraudem, quod venierit possessio, in quam habet patronus affectionem [vel opportunitatis] vel vicinitatis, vel caeli, vel quod illic educatus sit, vel parentes sepulti: an debeat audiri volens reuocare? Sed nullo pacto erit audiendus: fraus enim in damno accipitur pecuniario. §. 16. Sed si forte et res vilius distracta sit, et pretium alii donatum: vterque Fauiano iudicio conuenietur, et qui vili emit, et qui pecuniam accepit muneri, is tamen qui emit, si malit rem restituere, non alias restituet, quam si pretium quod numerauit, recipiat. Quid ergo, si delegatus emtor soluit ei, cui donabat libertus: an nihilo minus recuperaret? et magis est, vt recuperare debeat, licet pretium ad alium peruenit, qui soluendo non est: nam et si acceptum pretium libertus prodegisset, diceremus nihilo minus eum qui dedit, recipere debere, si velit ab emtione discedere. §. 17. Si mutuam pecuniam libertus in fraudem patroni acceperit, an Fauiana locum habeat, videamus: et quod remedium in hoc est. Accepit mutuam: si, quod accepit, donauit, conuenit eum patronus, cui donauit libertus, sed accepit et prodegit: non debet perdere qui mutuum dedit: nec ei imputari, cur dedit. §. 18. Plane si non accepit, et spopondit stipulanti: erit Fauianae locus. §. 19. Si fideiussit apud me libertus, vel rem suam pro alio pignori dedit in necem patroni: an Fauiana locum habeat, videamus: [2] et numquid cum damno meo non debeat patrono subueniri: neque enim donauit aliquid mihi, si pro aliquo interuenit, qui non fuit soluendo: eoque iure vtimur: igitur creditor non poterit Fauiana conueniri: debitor poterit quidem, sed potest et mandati: plane si deficiat mandati actio, quia donationis causa interuenit, erit Fauianae locus. §. 20. Sed et si mandator extitit pro aliquo libertus, idem erit probandum. §. 21. Quamuis autem in partem Fauiana competat, attamen in his, quae diuidi non possunt, in solidum competit: vtputa in seruitute. §. 22. Si seruo meo, vel filiofamilias libertus in fraudem patroni quid dederit: an aduersus me iudicium Fauianum competat, videamus? et mihi videtur sufficere aduersus me patrem-
que

[1] Ap. Hal. *hoc ipso quod dotauit* abest.

[2] Hal. praefigit *sed*.

que: arbitrioque iudicis contineri, tam id, quod in rem versum est, condemnandi, quam id quod in peculio. §. 23. Sed si iussu patris contractum cum filio est, pater vtique tenebitur. §. 24. Si cum seruo in fraudem patroni libertus contraxerit, isque fuerit manumissus: an Fauiana teneatur, quaeritur? Et cum dixerimus, dolum tantum liberti spectandum, non etiam eius cum quo contraxit, potest manumissus iste Fauiana non teneri. §. 25. Item quaeri potest, manumisso, vel mortuo, vel alienato seruo, an intra annum agendum sit? Et ait Pomponius, agendum. §. 26. Haec actio in personam est, non in rem, et in heredem competit, et in ceteros successores, et heredi, et ceteris successoribus patroni: et non est hereditaria, id est, ex bonis liberti, sed propria patroni. §. 27. Si libertus in fraudem patroni aliquid dederit, dein, defuncto patrono, viuo liberto, filius patroni acceperit bonorum possessionem contra tabulas liberti, an Fauiana vti possit ad reuocanda ea, quae sunt alienata? Et est verum, quod et Pomponius probat libro octagesimo tertio, item Papinianus libro quarto decimo [1] Quaestionum, competere ei Fauianam: sufficere enim, quod in fraudem patronatus factum sit, magis enim fraudem rei, non personae accipimus §. 28. In hanc actionem etiam fructus veniunt, qui sunt post litem contestatam percepti.

II. MARCIANVS libro tertio Regularum.

In Fauiana et Caluisiana actione recte dicetur, etiam praeteritos fructus venire, quatenus Praetor omnem fraudem libertorum vult rescindere.

III. VLPIANVS libro quadragesimo quarto ad Edictum:

SI patronus heres institutus ex debita parte adierit hereditatem, dum ignorat aliqua libertum in fraudem suam alienasse: videamus, an succurri ignorantiae eius debeat, ne decipiatur liberti fraudibus? Et Papinianus libro quarto decimo Quaestionum respondit, in eadem causa manere ea, quae alienata sunt: idcircoque patronum sibi imputare debere, qui cum posset bonorum possessionem accipere contra tabulas propter ea, quae alienata, vel mortis causa donata sunt, non fecit. §. 1. Haec actio in perpetuum datur: quia habet rei persecutionem. §. 2. Patronum ex asse heredem institutum, volentem Fauiana actione vti, Praetor admittit: quia erat iniquum, excludi eum a Fauiana, quia non sponte adiit hereditatem: sed quia bonorum possessionem contra tabulas petere non potuit. §. 3. Si intestatus libertus decesserit, patronus adeundo hereditatem eius, reuocat per Caluisianam actionem ea quae alienata sunt dolo malo, quo minus pars ex testamento debita bonorum liberti ad patronum liberosue eius perueniret: idque est, siue petita sit a patrono ab intestato bonorum possessio, siue non sit. §. 4. Si plures sint patronae et patroni, singuli virilem tantum reuocabunt vel Caluisiana. §. 5. Si libertus intestatus decesserit, relicta patrono debita portione, aut aliquo amplius, aliquid etiam alienauerit: Papinianus libro quarto decimo Quaestionum scribit, nihil esse reuocandum: nam qui potuit alicui relinquere quid testamento, si debitam portionem patrono relinquat, praeterea donando, nihil videtur in fraudem facere.

IV. IDEM libro quadragesimo tertio ad Edictum:

QVODCVMQVE dolo malo liberti alienatum est, Fauiana actione reuocatur. §. 1. Et, si plures patroni sint, omnes vnam partem habebunt: sed si viriles non petent, portio ceteris adcrescet. Quod in patronis dixi, et in liberis patroni est: sed non simul venient, sed patronis deficientibus.

V. PAVLVS libro quadragesimo secundo ad Edictum:

TENETVR Fauiana actione tam is, qui accepit ipse, quam qui iussit alii dari id quod ipsi donabatur. §. 1. In actione Fauiana, si res non restituatur, tanti damnabitur reus, quanti actor in litem iurauerit.

VI. IVLIANVS libro vigesimo sexto Digestorum:

SI libertus, cum fraudare patronum vellet, filiofamilias contra Senatusconsultum pecuniam crediderit, non erit inhibenda actio Fauiana: quia libertus donasse magis in hunc casum intelligendus est in fraudem patroni, quam contra Senatusconsultum credidisse.

VII. SCAEVOLA libro quinto Quaestionum:

ERGO, si Senatusconsultum locum non habet, cessat Fauiana, cum exigi possit.

VIII. IVLIANVS libro vigesimo sexto Digestorum:

SED

1 Ap. Hal. *decimo* abest.

Sed si minori, quam vigintiquinque annis natu filiosfamilias crediderit, causa cognita ei succuri debet.

IX. Idem libro sexagesimo quarto Digestorum:

Vivus libertus donare bene merentibus amicis potest, legare vero nec bene merentibus amicis potest, qui patroni partem minuat.

X. Africanus libro primo Quaestionum:

Si id, quod a liberto in fraudem alienatum est, non extet, actio patroni cessat: quemadmodum si pecuniam in fraudem abiecisset: aut etiam si [1] is, qui mortis causa a liberto accepisset, eam rem vendidisset, et bonae fidei emtor eam vsucepisset.

XI. Pavlvs libro tertio ad legem Aeliam Sentiam:

Non videtur patronus fraudari eo, [2] quod consentit: sic et quod volente patrono libertus donauerit, non poterit Fauiana reuocari.

XII. Iavolenvs libro tertio Epistolarum:

Libertvs cum fraudandi patroni causa fundum Seio tradere vellet, Seius Titio mandauit, vt eum accipiat, ita vt inter Seium et Titium mandatum contrahatur. Quaero, post mortem liberti patronus vtrum cum Seio dumtaxat, qui mandauit, actionem habet: an cum Titio, qui fundum retinet, an, cum quo velit, agere possit? Respondit, in eum, cui donatio quaesita est, ita tamen si ad illum res peruenerit, actio datur: cum omne negotium, quod eius voluntate gestum sit, in condemnationem eius conferatur: nec potest videri id praestaturus, quod alius possidet: cum actione mandati consequi rem possit, ita vt aut ipse patrono restituat, aut eum, cum quo mandatum contraxit, restituere cogat. Quid enim dicemus, si is qui in re [3] interpositus est, nihil dolo fecit? non dubitabimus, quin omnimodo cum eo agi non possit. Quid enim? non potest videri dolo fecisse, qui fidem suam amico commodauit, qua alii quam sibi ex liberti fraude adquisiuit.

XIII. Pavlvs libro decimo ad legem Iuliam et Papiam:

Constitvtione Diui Pii cauetur de impubere adoptando, vt ex bonis, quae mortis tempore illius qui adoptauit fuerunt, pars quarta ad eum pertineat qui adoptatus est: sed et bona ei, quae adquisiit patri, restitui iussit: si causa cognita emancipatus fuerit, quartam perdit: si quid itaque in fraudem eius alienatum fuerit, quasi per Caluisianam vel Fauianam actionem reuocandum est.

Tit. VI.

Si tabvlae testamenti nvllae extabvnt, vnde liberi.

Vlpianvs libro quadragesimo quarto ad Edictum:

Posteaqvam Praetor locutus est de bonorum possessione eius qui testatus est, transitum fecit ad intestatos, eum ordinem secutus, quem et lex duodecim tabularum secuta est fuit enim ordinarium, ante de iudiciis testantium, dein sic de successione ab intestato loqui. §. 1. Sed successionem ab intestato in plures partes diuisit, fecit enim gradus varios: primum liberorum, secundum legitimorum, tertium cognatorum, deinde viri et vxoris. §. 2. Ita autem ab intestato potest competere bonorum possessio, si neque secundum tabulas, neque contra tabulas bonorum possessio agnita sit. §. 3. Plane si tempora quidem petendae bonorum possessionis ex testamento largiebantur, verumtamen repudiata est bonorum possessio, dicendum erit, ab intestato bonorum possessionem iam incipere: cum enim is, qui repudiauit, petere bonorum possessionem non potest post repudiationem, consequens erit, vt ab intestato posse peti incipiat. §. 4. Sed et si ex Carboniano Edicto bonorum possessio data sit, magis est, vt dicere debeamus, ab intestato nihilo minus posse peti, vt enim suo loco ostendimus, non impedit bonorum possessionem edictalem Carboniana bonorum possessio. §. 5. Recte autem Praetor a liberis initium fecit ab intestato successionibus: vt sicuti contra tabulas ipsis deferri, ita et ab intestato ipsos vocet. §. 6. Liberos autem accipere debemus, quos ad contra tabulas bonorum possessionem admittendos diximus, tam naturales quam adoptiuos, sed adoptiuos

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 Hal. praefigit *in*. 3 *iure* loco *in re*.

optiuos haſtenus admittimus, ſi fuerint in poteſtate: ceterum, ſi ſui iuris fuerint, ad bonorum poſſeſſionem non inuitantur: quia adoptionis iura diſſoluta ſunt emancipatione. §. 7. Si quis filium ſuum emancipatum in locum nepotis adoptauit et emancipauit, cum haberet et nepotem ex eo: quaeſitum eſt apud Marcellum, an adoptio reſciſſa impediat nepotem? Sed cum ſoleat emancipato patri iungi nepos, quis non dicat, etſi adoptatus ſit et quaſi filius, nihilo minus filio ſuo eum non obſtare? quia quaſi filius adoptiuus eſt in poteſtate, non quaſi naturalis? §. 8. Si heres inſtitutus non habeat voluntatem, vel quia inciſae ſunt tabulae, vel quia cancellatae, vel quia [1] alia ratione voluntatem teſtator mutauit, voluitque inteſtato decedere: dicendum eſt, ab inteſtato rem habituros eos, qui bonorum poſſeſſionem acceperunt. §. 9. Si emancipatus filius exheres fuerit, is autem, qui in poteſtate fuerat, praeteritus: emancipatum petentem ab inteſtato bonorum poſſeſſionem vnde liberi, tueri debet Praetor vsque ad partem dimidiam, perinde atque ſi nullas tabulas pater reliquiſſet.

II. IVLIANVS libro vigeſimo ſeptimo Digeſtorum:

EMANCIPATVS praeteritus, ſi contra tabulas bonorum poſſeſſionem non acceperit, et ſcripti heredes adierint hereditatem, ſua culpa amittit paternam hereditatem: nam quamuis ſecundum tabulas bonorum poſſeſſio petita non fuerit, non tamen eum Praetor tuetur, vt bonorum poſſeſſionem accipiat vnde liberi. Nam et patronum praeteritum, ſi non petat contra tabulas bonorum poſſeſſionem, ex illa parte Edicti, vnde legitimi vocantur, non ſolet tueri praetor aduerſus ſcriptos heredes.

III. VLPIANVS libro octauo ad Sabinum:

BONORVM poſſeſſio poteſt peti ab inteſtato, ſi certum ſit tabulas non extare ſeptem teſtium ſignis ſignatas.

IV. PAVLVS libro ſecundo ad Sabinum:

LIBERI et capite minuti per Edictum Praetoris ad bonorum poſſeſſionem vocantur parentium, niſi ſi [2] adoptiui fuerint: hi enim et liberorum nomen amittunt, poſt emancipationem. Sed ſi naturales emancipati et adoptati, iterum emancipati ſint, habent ius naturale liberorum.

V. POMPONIVS libro quarto ad Sabinum:

SI quis ex his, quibus bonorum poſſeſſionem Praetor pollicetur, in poteſtate parentis, de cuius bonis agitur, cum is moritur, non fuerit: ei liberisque, quos in eiusdem familia habebit, ſi ad eos hereditas ſuo nomine pertinebit, neque nominatim exheredes ſcripti erunt, bonorum poſſeſſio eius partis datur, quae ad eum pertineret, ſi in poteſtate permanſiſſet: ita vt ex ea parte dimidiam habeat, reliquum liberi eius, hisque dumtaxat bona ſua conferat. §. 1. Sed et ſi filium et nepotem ex eo pater emancipauerit, filius ſolus veniet ad bonorum poſſeſſionem, quamuis capitis deminutio per Edictum nulli obſtet. Quin etiam hi quoque qui in poteſtate numquam fuerunt, nec ſui heredis locum obtinuerunt, vocantur ad bonorum poſſeſſionem parentium: nam ſi filius emancipatus reliquerit in poteſtate aui nepotem, dabitur ei, qui in poteſtate relictus ſit, patris emancipati bonorum poſſeſſio: [3] *et ſi* poſt emancipationem procreauerit, ita nato dabitur aui bonorum poſſeſſio, ſcilicet non obſtante ei patre ſuo. §. 2. Si filius emancipatus non petierit bonorum poſſeſſionem, ita integra ſunt omnia nepotibus, atque ſi filius non fuiſſet: vt quod filius habiturus eſſet petita bonorum poſſeſſione, hoc nepotibus ex eo ſolis, non etiam reliquis adcreſcat.

VI. VLPIANVS libro trigeſimo nono ad Edictum:

SI pater filium emancipauerit, nepotem retinuerit, deinde filius deceſſerit: et rei aequitas, et cauſa Edicti, quo de bonorum poſſeſſione liberis danda cauetur, efficit vt eius ratio habeatur, et bonorum poſſeſſio inteſtato patris detur: vt tamen bona ſorori, quae neceſſaria heres patri extitit, conferre cogatur auus, qui per eum bonorum poſſeſſionis emolumentum adquiſiturus eſt: niſi forte auus iſte nullum ex his fructum adquirere vult, paratusque eſt de poteſtate nepotem demittere, vt ad emancipatum emolumentum omne bonorum poſſeſſionis perueniat. Nec idcirco ſoror, quae patri heres extitit, iuſte queri poterit, quod eo facto a collationis commodo excluditur: cum auo quandoque inteſtato defuncto, ad bona eius ſimul cum fratre poſſit venire.

VII. PAPINIANVS libro vigeſimo nono Quaeſtionum:

SCRI-

1 *qua* loco *quia*. 2 Ap. Hal. *ſi* abeſt. 3 Hal. praefigit *Sed*.

Scripto herede deliberante filius exheredatus mortem obiit: atque ita scriptus heres omisit hereditatem: nepos ex illo filio susceptus, auo suus heres erit, neque pater videbitur obstitisse, cuius post mortem legitima defertur hereditas. Nec dici potest, heredem, se non suum nepotem fore, quod proximum gradum numquam tenuerit: cum et ipse fuerit in potestate, neque pater eum in hac successione praeuenerit: et alioquin, si non suus heres est, quo iure heres erit, qui sine dubio non est adgnatus? Ceterum, etsi non sit exheredatus nepos, adiri poterit ex testamento hereditas a scripto herede, filio mortuo: quare qui non obstat iure intestati, iure testati videbitur obstitisse. §. 1. Non sic parentibus liberorum, vt liberis parentium debetur hereditas: 1 parentes ad bona liberorum ratio miserationis admittit, liberos naturae simul et parentium commune votum.

VIII. Idem libro sexto Responsorum:

Filiusfamilias vt proximus cognatus, patre consentiente, possessionem adgnouit: quamuis per conditionem testamento datam, quod in patris potestate manserit, ab hereditate sit exclusus, tamen vtiliter possessionem adgnouisse videbitur, nec in Edicti sententiam incidet, quoniam possessionem secundum tabulas non adgnouit, cum inde rem habere non poterit, nec in filii potestate conditio, nec facile pater emancipare filium cogi poterit.

IX. Pavlvs libro vndecimo Responsorum:

Si posteaquam filius emancipatus bonorum possessionem patris petiit, statum suum mutauit, nihil obesse ei, quo minus id quod adquisiit, retineat: quod si prius conditionem suam mutauit, bonorum possessionem eum petere non posse.

Tit. VII.

VNDE LEGITIMI. 2

Ivlianvs libro vicesimo septimo Digestorum.

Haec verba Edicti, TVM QVEM EI HEREDEM ESSE OPORTERET, SI INTESTATVS MORTVVS ESSET, παρατατικῶς, 3 et cum quodam temporis spatio accipiuntur, non ad mortis testatoris tempus referuntur, sed ad id, quo bonorum possessio peteretur: et ideo legitimum heredem, si capite deminutus esset, ab hac bonorum possessione summoueri, palam est.

II. Vlpianvs libro quadragesimo sexto ad Edictum:

Si repudiauerint sui ab intestato bonorum possessionem, adhuc dicemus, obstare eos legitimis, hoc est his, quibus legitima possit deferri hereditas, idcirco, quia repudiando quasi liberi bonorum possessionem, hanc incipiunt habere quasi legitimi. §. 1. Haec autem bonorum possessio non tantum masculorum defertur verum etiam feminarum: nec tantum ingenuorum, verum etiam libertinorum. Communis est igitur pluribus, nam et feminae possunt vel consanguineos vel adgnatos habere: item libertini possunt patronos, patronasque habere. §. 2. Nec tantum masculi hanc bonorum possessionem accipere possunt: verum etiam feminae. §. 3. Si quis decesserit, de quo incertum est, vtrum paterfamilias an filiusfamilias sit, quia pater eius ab hostibus captus adhuc viuat, vel quod alia causa suspendebat eius statum: magis est, ne possit peti bonorum eius possessio: quia nondum intestatum eum esse apparet, cum incertum sit an testari possit: cum igitur coeperit, certi status esse, tunc demum petenda est bonorum possessio: non cum certum esse coeperit, intestatum esse: sed cum certum esse coeperit, patremfamilias esse. §. 4. Haec autem bonorum possessio omnem vocat, qui ab intestato potuit esse heres: siue lex duodecim tabularum eum legitimum heredem faciat, siue alia lex, Senatusue consultum. Denique mater, quae ex Senatusconsulto venit Tertylliano, item qui ex Orphitiano ad legitimam hereditatem admittuntur, hanc bonorum possessionem petere possunt.

III. Pavlvs libro quadragesimo tertio ad Edictum:

Generaliter igitur sciendum est, quotiescumque vel lex, vel Senatus defert hereditatem, non etiam bonorum possessionem, ex hac parte eam peti oportere: cum vero etiam bonorum possessionem dari iubet, tum ex illa parte, qua ex legibus, peti debere: sed et ex hac parte poterit.

IV. Ivlianvs libro vigesimo septimo Digestorum:

Si

1 Hal. praefigit *Quoniam.* 2 Hal. addit *ET VNDE AGNATI.* 3 Id est *large et cum extensione.*

SI ex duobus fratribus alter decesserit testamento iure facto, dein deliberante herede alter quoque intestato decesserit, et scriptus heres omiserit hereditatem: patruus legitimam hereditatem habebit: nam haec bonorum possessio TVM QVEM HEREDEM ESSE OPORTET, ad id tempus refertur, quo primum ab intestato bonorum possessio peti potuisset.

V. MODESTINVS libro tertio Pandectarum:

INTER adgnatos et cognatos hoc interest, quod in adgnatis et cognati continentur, in cognatis non vtique et adgnati: verbi gratia, patris frater, id est patruus, et adgnatus est, et cognatus: matris autem frater, id est auunculus, cognatus est, adgnatus non est. §. 1. Quamdiu spes est, suum heredem aliquem defuncto existere, tamdiu consanguineis locus non est: puta si defuncti vxor praegnans sit, aut defuncti filius apud hostes sit.

VI. HERMOGENIANVS libro tertio Iuris Epitomarum:

NATI post mortem patris, vel post captiuitatem, siue deportationem, sed et hi qui tempore, quo capiebatur, vel deportabatur pater, in potestate fuerunt, ius inter se consanguinitatis habent, etsi heredes patri non extiterint, sicuti exheredati.

TIT. VIII.

VNDE COGNATI.

VLPIANVS libro quadragesimo sexto ad Edictum:

HAEC bonorum possessio nudam habet Praetoris indulgentiam, neque ex iure ciuili originem habet: nam eos inuitat ad bonorum possessionem, qui iure ciuili ad successionem admitti non possunt, id est, cognatos. §. 1. Cognati autem appellati sunt, quasi ex vno nati, aut, vt Labeo ait, quasi commune nascendi initium habuerint. §. 2. Pertinet autem haec lex ad cognationes non seruiles: nec enim facile vlla seruilis videtur esse cognatio. §. 3. Haec autem bonorum possessio, quae ex hac parte Edicti datur, cognatorum gradus sex complectitur, et ex septimo duas personas, sobrino et sobrina natum et natam. §. 4. Cognationem facit etiam adoptio, etenim quibus fiet adgnatus hic, qui adoptatus est, iisdem etiam cognatus fiet: nam vbicumque de cognatis agitur, ibi hic accipiemus, vt etiam adoptione cognati facti contineantur. Euenit igitur, vt is, qui in adoptionem datus est, tam in familia naturalis patris iura cognationis retineat, quam in familia adoptiua nanciscatur: sed eorum tantum cognationem in adoptiua familia nanciscetur, quibus fit adgnatus: in naturali autem omnium retinebit. §. 5. Proximus autem accipietur etiam is, qui solus est: quamuis proprie proximus et pluribus dicitur. §. 6. Proximum accipere nos oportet eo tempore, quo bonorum possessio defertur. §. 7. Si quis igitur proximus cognatus, dum heredes scripti deliberant, diem suum obierit: sequens quasi proximus, admittetur: hoc est, quicumque fuerit tum deprehensus, proximum locum obtinens. §. 8. Si quis proximior cognatus nasci speretur, in ea conditione est, vt dici debeat, obstare eum sequentibus. Sed vbi natus non est, admittemus eum, qui post ventrem proximus videbatur. Sed hoc ita demum erit accipiendum, si hic, qui in vtero esse dicitur, viuo eo, de cuius bonorum possessione agitur, fuit conceptus: nam si post mortem, neque obstabit alii, neque ipse admittetur: quia non fuit proximus cognatus ei, quo viuo nondum animax fuerit. §. 9. Si qua praegnans decesserit et vtero exsecto partus sit editus, in ea conditione est partus iste, vt matris suae accipere bonorum possessionem possit vnde proximi cognati. Sed post Senatusconsultum Orphitianum, et vnde legitimi petere poterit: quia mortis tempore in vtero fuit. §. 10. Gradatim autem admittuntur cognati ad bonorum possessionem, vt qui sunt primo gradu, omnes simul admittuntur. §. 11. Si quis apud hostes fuerit mortis tempore eius, de cuius bonorum possessione quaeritur, dicendum est, bonorum possessionem peti ab eo posse.

II. GAIVS libro decimo sexto ad Edictum Prouinciale:

HAC parte Proconsul naturali aequitate motus omnibus cognatis promittit bonorum possessionem, quos sanguinis ratio vocat ad hereditatem, licet iure ciuili deficiant. Itaque etiam vulgo quaesiti liberi matris, et mater talium liberorum, item ipsi fratres inter se, ex hac parte bonorum possessionem petere possunt: quia sunt inuicem sibi cognati. Vsque adeo, vt praegnans quoque manumissa si pepererit, et is qui natus est matri, et mater ipsi, et inter se quoque et qui nascuntur, cognati sint.

III.

III. Ivlianvs libro vigesimo septimo Digestorum:

Capitis deminutione peremuntur cognationes, quae per adoptionem adquisitae sunt, igitur si post mortem, verbi gratia, fratris adoptiui intra centesimum diem adoptiuus frater capite deminutus fuerit: bonorum possessionem accipere non poterit, quae proximitatis nomine fratris defertur. Praetorem enim non solum mortis tempus, sed etiam id, quo bonorum possessio petitur, intueri palam est.

IV. Vlpianvs libro sexto Regularum:

Si spurius intestato decesserit, iure consanguinitatis aut adgnationis hereditas eius ad nullum pertinet, quia consanguinitatis itemque adgnationis iura a patre oriuntur: proximitatis autem nomine, mater eius, aut frater eadem matre natus, bonorum possessionem eius ex Edicto petere potest.

V. Pomponivs libro quarto ad Sabinum:

Legitimis capite deminutis non datur bonorum possessio, iure heredis legitimi: quia non eadem causa eorum est, quae liberorum, sed gradu cognatorum rursus vocantur.

VI. Vlpianvs libro quadragesimo quinto ad Edictum:

Cognatis accusatio nihil obest ad successionem, si accusauerint cognatos suos.

VII. Modestinvs libro sexto Regularum:

Is, qui aliqua ratione seruus factus est, manumissione nulla ratione recipit cognationem.

VIII. Idem libro decimo quarto Responsorum:

Modestinvs respondit, non ideo minus ad auiae maternae bona ab intestato nepotes admitti, quod vulgo quaesiti proponuntur.

IX. Papinianvs libro sexto Responsorum:

Octavi gradus adgnato iure legitimi heredis, etsi non extiterit heres, possessio defertur: vt proximo autem cognato, quamuis extiterit heres, non defertur. §. 1. Fratris filius pro parte heres institutus, cum patruum surdum esse contenderet, atque ideo testamentum facere non potuisse, possessionem vt proximus cognatus accepit: ex die mortis temporis haberi rationem placuit: quia verisimile non videbatur, tam coniunctum sanguini defuncti valetudinem ignorasse.

X. Scaevola libro secundo Responsorum:

Intestata reliquit sororem Septiciam diuerso patre natam, et praegnantem matrem ex alio marito. Quaero, si mater hereditatem repudiauerit, dum adhuc praegnans est, posteaque enixa fuerit Semproniam: an etiam Sempronia bonorum Titiae possessionem accipere possit? Respondit, si mater hereditate exclusa est, eam quae, vt proponeretur, postea nata est, accipere posse.

Tit. IX.

DE SVCCESSORIO EDICTO.

Vlpianvs libro quadragesimo nono ad Edictum:

Svccessorivm Edictum idcirco propositum est, ne bona hereditaria vacua sine domino diutius iacerent, et creditoribus longior mora fieret. E re igitur Praetor putauit, praestituere tempus his, quibus bonorum possessionem detulit, et dare inter eos successionem, vt maturius possint creditores scire, vtrum habeant cum quo congrediantur, an vero bona vacantia fisco sint delata, an potius ad possessionem bonorum procedere debeant, quasi sine successore defuncto. §. 1. Vnus enim quisque suam bonorum possessionem repudiare potest, alienam non potest. §. 2. Proinde procurator meus sine mea voluntate meam bonorum possessionem repudiare non potest. §. 3. Per seruum delatam bonorum possessionem dominus repudiare potest. §. 4. Tutor impuberis an repudiare possit bonorum possessionem, videamus? Et magis est, ne possit: sed ille ex auctoritate tutoris repudiare potest. §. 5. Furiosi curator nequaquam poterit repudiare: quia necdum delata est. §. 6. Qui semel noluit bonorum possessionem petere, perdidit ius eius, etsi tempora largiantur: vbi enim noluit, iam coepit ad alios pertinere bonorum possessio, aut fiscum inuitare. §. 7. Decretalis bonorum possessio an repudiari possit, videamus? et quidem diebus finiri potest: sed repudiari eam non posse, verius est, quia nondum delata est, nisi cum fuerit decreta: rursum, posteaquam decreta est, sera repudiatio est: quia quod adquisitum est, repudiari non potest. §. 8. Si intra centesimum

operae: cum semper praeterita opera, quae iam dari non possit, petatur: quod contingit, si vel ipsis patronis iuretur, vel promittatur, vel communi eorum seruo: vel complures heredes vni patrono existant §. 1. Pro liberto iurante fideiubere quemuis posse placet.

IX. Vlpianvs libro trigesimo quarto ad Sabinum:

Operae in rerum natura non sunt. §. 1. Sed officiales quidem futurae nec cuiquam alii deberi possunt, quam patrono, cum proprietas earum et in edentis persona, et in eius, cui eduntur, consistit. Fabriles autem aliaeue eius generis sunt, vt a quocumque cuicumque solui possint. Sane enim, si in artificio sint, iubente patrono et alii edi possunt.

X. Pomponivs libro decimo quinto ad Sabinum:

Servvs patroni a liberto male ita stipulatur, operas mihi dare spondes? Itaque patrono dari stipulandum est. §. 1. Libertus operarum nomine ita iurando, patrono avt Lvcio Titio, soluere Lucio Titio non potest, vt a patrono liberetur.

XI. Ivlianvs libro vigesimo secundo Digestorum:

Nihil autem interest, extraneus sit Lucius Titius, an filius.

XII. Pomponivs libro decimo quinto ad Sabinum:

Qvia aliae operae erunt, quae Lucio Titio dantur. Sed si libertatis causa pecuniam promittat libertus egenti patrono, aut [1] Titio, omnimodo adiectio Titii valet.

XIII. Vlpianvs libro trigesimo octauo ad Edictum:

Si quis hac lege emtus sit, vt manumittatur, et ex Constitutione Diui Marci peruenerit ad libertatem: operae ei impositae nullum effectum habebunt. §. 1. Sed nec 2 cui bona addicta sunt ex Constitutione Diui Marci libertatium conseruandarum causa, poterit operas petere, neque ab his, qui directas, neque ab his, qui fideicommissarias acceperunt: quamuis fideicommissarias libertates qui acceperunt, ipsius liberti efficiantur, non enim sic fiunt liberti vt sunt proprii, quos nulla necessitate cogente manumisimus. §. 2. Iudicium de operis tunc locum habet, cum operae praeterierint: praeterire autem non possunt, antequam incipiant cedere: et incipiunt, posteaquam fuerint indictae. §. 3. Etiam si vxorem habeat libertus, non prohibetur patronus operas exigere. §. 4. Si impubes sit patronus, voluntate eius non videtur liberta nupta: nisi tutoris auctoritas voluntati accesserit. §. 5. Rati quoque habitio patrono obest in nuptiis libertae.

XIV. Terentivs Clemens libro octauo ad legem Iuliam et Papiam:

Plane, cum desierit nupta esse, operas peti posse, omnes fere 3 consentiunt.

XV. Vlpianvs libro trigesimo octauo ad Edictum:

Libertvs, qui post indictionem operarum valetudine impeditur, quo minus praestet operas, non tenetur: nec enim potest videri per eum stare, quo minus operas praestet. §. 1. Neque promitti, neque solui, nec deberi, nec peti pro parte poterit opera. Ideo Papinianus subiicit: si non vna, sed plures operae sint, et plures heredes existant patrono, qui operas stipulatus est: verum est, obligationem operarum numero diuidi. Denique Celsus libro duodecimo scribit, si communis libertus patronis duobus operas mille daturum se iurauerit, aut communi eorum seruo promiserit: quingenas 4 potius deberi, quam singularum operarum dimidias.

XVI. Pavlvs libro quadragesimo ad Edictum:

Eivs artificii, quod post manumissionem didicerit libertus, operas debebit praestare: si haec sint, quae quandoque honeste et sine periculo vitae praestantur, nec semper hae, quae manumissionis tempore praestari debuerunt: sed si turpes operas postea exercere coeperit, praestare debebit eas, quas manumissionis tempore praestabat. §. 1. Tales patrono operae dantur, quales ex aetate, dignitate, valetudine, necessitate, proposito, ceterisque eius generis, in vtraque persona aestimari debent.

XVII. Idem libro singulari de iure patronatus:

Nec audiendus est patronus, si poscit operas, quas vel aetas recusat, vel infirmitas corporis non patiatur, vel quibus institutum vel propositum vitae minuitur.

XVIII. Idem libro quadragesimo ad Edictum:

Svo victu vestituque operas praestare debere libertum, Sabinus ad Edictum

1 Hal. inserit *Lucio*. 2 Hal. inserit *ei*. 3 Ap. Hal. *fere* abest. 4 *quinquagenas*.

ctum Praetoris Vrbani libro quinto scribit. Quod si alere se non possit, praestanda ei a patrono [1] alimenta.

XIX. Gaivs libro decimo quarto ad Edictum prouinciale:

Avt certe ita exigendae sunt ab eo operae, vt his quoque diebus, quibus operas edat, satis tempus ad quaestum faciendum, vnde ali possit, habeat.

XX. Pavlvs libro quadragesimo ad Edictum:

Qvod nisi fiat, Praetorem ipsam patrono denegaturum operarum praestationem: idque est verum, quia vnusquisque, quod spopondit, suo impendio dare debet, quamdiu id, quod debet, in rerum natura est. §. 1. Ex Prouincia libertum Romam venire debere ad reddendas operas, Proculus ait: sed qui dies interea cesserint, dum Romam venit, patrono perire: dummodo patronus, tamquam vir bonus, et diligens paterfamilias Romae moraretur, vel in Prouinciam proficiscatur: ceterum si vagari per orbem terrarum velit, non esse iniungendam necessitatem liberto, vbique eum sequi.

XXI. Iavolenvs libro sexto ex Cassio:

Operae enim [2] loco edi debent, vbi patronus moratur, sumptu scilicet, et vectura patroni.

XXII. Gaivs libro decimo quarto ad Edictum prouinciale:

Cvm patronus operas stipulatus sit, tunc scilicet committitur stipulatio, cum poposcerit, nec libertus praestiterit, nec interest, adiecta sint haec verba, cvm poposcero, an non sint adiecta: aliud enim est de operis, aliud de ceteris rebus: cum enim operarum editio nihil aliud sit, quam officii praestatio, absurdum est credere, alio die deberi officium, quam quo is vellet, cui praestandum est §. 1. Cum libertus promiserit patrono operas se daturum, neque adiecerit, liberisque eius: constat, liberis eius ita demum deberi, si patri heredes extiterint. Heredes tamen extitisse liberos parenti ita demum prodesse ad operarum petitionem, Iuliano placet, si non per alium heredes extiterunt. Itaque si quis exheredato emancipato filio, seruum eius heredem instituerit, et per eum seruum heres extiterit filius: repelli eum ab operarum petitione debere, perinde ac repelleretur patronus, qui operas non imposuisset, vel quas imposuit, reuendidisset. §. 2. In omnibus operis praecipue obseruandum est, vt temporis spatia, quae ad curam corporis necessaria sunt, liberto relinquantur.

XXIII. Ivlianvs libro vigesimo secundo Digestorum:

Hae operae, quas libertus promisit, multum distant a fabrilibus vel pictoriis operis: denique si libertus faber aut pictor fuerit, quamdiu id artificium exercebit, has operas patrono praestare cogitur: quare sicut fabriles operas quis potest sibi aut Titio stipulari, ita patronus a liberto operas sibi aut Sempronio recte stipulatur: et libertus obligatione soluetur, si tales operas extraneo dederit, quales patrono praestando liberaretur. §. 1. Si patroni plures consulto in diuersas regiones discesserint, et liberto simul operas indixerint, potest dici diem operarum cedere, sed libertum non obligari: quia non per eum, sed per patronos staret, quo minus operae dentur. Sicut accidit, cum aegrotanti liberto operae indicuntur. Quod si diuersarum ciuitatium patroni sint, et in sua quisque moretur: consentire debent in operis ab eo accipiendis: durum alioquin est, eum qui se liberare potest decem diebus operando, simul operis indictis, si in accipiendis non consentiant, compelli ad praestandam alteri quinque operarum aestimationem.

XXIV. Idem libro quinquagesimo secundo Digestorum:

Qvoties certa species operarum in stipulationem deducitur, veluti pictoriae, fabriles: peti quidem non possunt, nisi praeteritae, quia etsi non verbis, at re ipsa inest obligationi tractus temporis: sicuti, cum Ephesi dari stipulemur, dies continetur. Et ideo inutilis est haec stipulatio, operas tvas pictorias centvm hodie dare spondes? Cedunt tamen operae ex die interpositae stipulationis, sed operae, quas patronus a liberto postulat, confestim non cedunt: quia id agi [3] inter eos videtur, ne ante cederent, quam indictae fuissent: scilicet quia ex commodo patroni libertus operas edere debet: quod in fabro vel pictore dici non conuenit.

XXV. Idem libro sexagesimo quinto Digestorum:

Patronvs, qui operas liberti sui locat, non statim intelligendus est mercedem ab eo capere, sed hoc ex genere operarum

1 Hal. inserit *esse*. 2 Hal: inserit *eo*. 3 *actum*.

operarum, ex persona patroni, atque liberti colligi debet. §. 1. Nam si quis pantomimum vel archimimum libertum habeat, et eius mediocris patrimonii sit, vt non aliter operis eius vti possit, quam locauerit eas: exigere magis operas, quam mercedem capere existimandus est. §. 2. Item plerumque medici seruos eiusdem artis libertos perducunt, quorum operis perpetuo vti non aliter possunt, quam vt eas locent. Ea et in ceteris artificibus dici possunt. §. 3. Sed qui operis liberti sui vti potest, et locando pretium earum consequi mallet, is existimandus est mercedem ex operis liberti sui capere. §. 4. Nonnumquam autem, ipsis libertis postulantibus, patroni operas locant: quo facto, pretium magis operarum, quam mercedem capere existimandi sunt.

XXVI. ALFENVS VARVS libro septimo Digestorum:

MEDICVS libertus, quod putaret, si liberti sui medicinam non facerent, multo plures imperantes [1] sibi habiturum, postulabat, vt sequerentur se, neque opus facerent: id ius est, nec ne? Respondit, ius esse: dummodo liberales operas ab eis exigeret, hoc est, vt adquiescere eos meridiano tempore, et valetudinis, et honestatis suae rationem habere sineret. §. 1. Item rogaui, si eas operas liberti dare nollent, quanti oporteret aestimari? Respondit, quantum ex illorum operis fructus, non quantum ex incommodo dando illis, si prohiberet eos medicinam facere, commodi patronus consecuturus esset.

XXVII. IVLIANVS libro primo ex Minicio:

SI libertus artem pantomimi exerceat, verum est, debere eum non solum ipsi patrono, sed etiam amicorum ludis gratuitam operam praebere: sicut eum quoque libertum, qui medicinam exercet, verum est, voluntate patroni curaturum gratis amicos eius: neque enim oportet patronum, vt operis liberti sui vtatur, aut ludos semper facere, aut aegrotare.

XXVIII. PAVLVS libro singulari de Iure patronatus:

SI duorum pluriumue communis liberta, vnius patroni voluntate nupserit: alteri patrono ius operarum manet.

XXIX. VLPIANVS libro sexagesimo quarto ad Edictum:

SI operarum iudicio actum fuerit cum liberto, et patronus decesserit: conuenit translationem heredi extraneo non esse dandam, filio autem, etsi heres non extat, etsi lis contestata non fuerat, tamen omnimodo competit, nisi exheredatus sit.

XXX. CELSVS libro duodecimo Digestorum:

SI libertus ita iurauerit, dare se quot operas [2] patronus arbitratus sit: non aliter ratum fore arbitrium patroni, quam si aequum arbitratus sit. Et fere ea mens est personam arbitrio substituentium, vt, quia sperent eum recte arbitraturum, id faciant: non quia vel immodice obligari velint. §. 1. In libertam, quae voluntate patroni nupsit, praeteritarum ante nuptias operarum actio datur.

XXXI. MODESTINVS libro primo Regularum:

OPERIS non impositis manumissus, etiam si ex sua voluntate aliquo tempore praestiterit, compelli ad praestandas, quas non promisit, non potest.

XXXII. IDEM libro sexto Pandectarum:

IS, qui onerandae libertatis causa pecuniam patrono repromiserit, non tenetur: vel patronus, si pecuniam exegerit, bonorum possessionem contra tabulas eius non potest petere.

XXXIII. IAVOLENVS libro sexto ex Cassio:

IMPONI operae ita, vt ipse libertus se alat, non possunt.

XXXIV. POMPONIVS libro vigesimo secundo ad Quintum Mucium:

INTERDVM et deminutionem, et augmentum, et mutationem recipere obligationes operarum sciendum est. Nam dum languet libertus, patrono operae, quae iam cedere coeperunt, pereunt. Sed si liberta, quae operas promisit, ad eam dignitatem perueniat, vt inconueniens sit praestare patrono operas: ipso iure hae intercident.

XXXV. PAVLVS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam:

LIBERTA maior quinquaginta annis operas praestare patrono non cogitur.

XXXVI. VLPIANVS libro vndecimo ad legem Iuliam et Papiam:

LABEO ait, libertatis causa societatem inter libertum et patronum factam, ipso iure nihil valere, palam esse.

XXXVII. PAVLVS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam:

QVI

1 *implorantes se habiturum.* 2 *tot operas, quot patronus.*

QVI LIBERTINVS DVOS PLVRESVE A SE GENITOS, NATASVE IN SVA POTESTATE HABEBIT, PRAETER EVM, QVI ARTEM LVDICRAM FECERIT, QVIVE OPERAS SVAS, VT CVM BESTIIS PVGNARET, LOCAVERIT: NE QVIS EORVM OPERAS, DONI, MVNERIS, ALIVDVE QVICQVAM LIBERTATIS CAVSA PATRONO, PATRONAE, LIBERISVE EORVM, DE QVIBVS IVRAVERIT VEL PROMISERIT, OBLIGATVSVE ERIT, DARE, FACERE, PRAESTARE DEBETO: ETSI NON EODEM TEMPORE DVO IN POTESTATE HABVERIT, VEL VNVM QVINQVENNEM, LIBERABITVR OPERARVM OBLIGATIONE. §. 1. Amissi antea liberi ad eas operas, quae postea imponuntur, prosunt, vt Iulianus ait. §. 2. Sed et si vno amisso obliget se, deinde alter nascatur: multo magis Pomponius ait amissum huic iungi, vti liberetur. §. 3. Nihil autem interest, vtrum ipsi promittat patrono, an eis, qui in potestate eius sint. §. 4. Sed si creditori suo libertum patronus delegauerit, non potest idem dici: solutionis enim vicem continet haec delegatio. Potest tamen dici, si in id, quod patrono promisit, alii postea delegatus sit, posse eum liberari ex hac lege: nam verum est, patrono eum expromisisse, quamuis patrono nunc non debeat: quod si ab initio delegante patrono libertus promiserit, non liberari eum. §. 5. Non solum futurarum, sed etiam praeteritarum operarum liberatio fit. §. 6. Iulianus [1]: etiam si iam petitae sunt operae, liberis sublatis absolutionem faciendam: sed si iam operarum nomine condemnatus est, non potest liberari, quoniam iam pecuniam debere coepit. §. 7. Postumus liberti heredes patris sui non liberat, quod proficisci liberatio a liberto debet, nec quisquam post mortem liberari intelligi potest, ex lege autem nati liberi prosunt. §. 8. Etiam si in persona liberti collata liberatio est: fideiussores quoque liberabuntur ex sententia legis. Quod si libertus expromissorem dederit, nihil hoc caput ei proderit.

XXXVIII. CALLISTRATVS libro tertio Edicti monitorii:

HAE demum impositae operae intelliguntur, quae sine turpitudine praestari possunt, et sine periculo vitae: nec enim si meretrix manumissa fuerit, easdem operas patrono praestare debet, quamuis adhuc corpore quaestum faciat: nec harenarius manumissus tales operas: quia istae sine periculo vitae praestari non possunt. §. 1. Si tamen libertus artificium exerceat, eius quoque operas patrono praestare debebit, etsi post manumissionem id didicerit: quod si artificium exercere desierit, tales operas edere debebit, quae non contra dignitatem eius fuerint: veluti vt cum patrono moretur, peregre proficiscatur, negotium eius exerceat.

XXXIX. PAVLVS libro septimo ad Plautium:

SI ita stipulatio a patrono facta sit, SI DECEM DIERVM OPERAS NON DEDERIS, VIGINTI NVMMOS DARE SPONDES? videndum est, an nec viginti actio danda sit, quasi onerandae libertatis gratia promissi sint: nec operarum, quae promissae non sint: an vero operae dumtaxat promissae fingi debeant, ne patronus omnimodo excludatur? et hoc Praetor quoque sentit, operas dumtaxat promissas. §. 1. Sequens illa quaestio est, an libertus impetrare debeat, ne maioris summae, quam viginti condemnetur? quia videtur quodammodo patronus tanti operas aestimasse, ideoque ipse non deberet egredi taxationem viginti. Sed iniquum est, nec oportet liberto hoc indulgere: quia non debet ex parte obligationem comprobare, ex parte tamquam de iniqua queri.

XL. PAPINIANVS libro vigesimo Quaestionum:

SI bona patroni venierunt, operarum, quae post venditionem praeterierint, actio patrono dabitur, et si alere se possit, ante venditionem praeteritarum non dabitur: quoniam ex ante gesto agit.

XLI. IDEM libro quinto Responsorum:

LIBERTVS, qui operarum obligatione dimissus est, atque ita liberam testamenti factionem adsecutus est, nihilo minus obsequi verecundiae tenetur. Alimentorum diuersa causa est: cum inopia patroni per inuidiam libertum conuenit.

XLII. IDEM libro nono Responsorum:

CERDONEM SERVVM MEVM MANVMITTI VOLO, ITA VT OPERAS HEREDI PROMITTAT: non cogitur manumissus promittere, sed et si promiserit,

1 Hal. addit *ait*.

rit, in eum actio non dabitur: nam iuri publico derogare non potuit, qui fideicommiſſariam libertatem dedit.

XLIII. Idem libro decimo nono Reſponſorum:

Operis obligatus, militiae nomen non ſine iniuria patroni dabit.

XLIV. Scaevola libro quarto Quaeſtionum:

Si libertus moram in operis fecerit, fideiuſſor tenetur: mora fideiuſſoris nulla eſt: at in homine debito fideiuſſor etiam ex ſua mora in obligatione retinetur.

XLV. Idem libro ſecundo Reſponſorum:

Libertus negotiatoris veſtiarii an eandem negotiationem in eadem ciuitate et eodem loco inuito patrono exercere poſſit? Reſpondit, nihil proponi, cur non poſſit, ſi nullam laeſionem ex hoc ſentiet patronus.

XLVI. Valens libro quinto Fideicommiſſorum:

Liberta ſi in concubitu patroni eſſet, perinde ac ſi nupta eidem eſſet, operarum petitionem in eam dari non oportere, conſtat.

XLVII. Idem libro ſexto Fideicommiſſorum:

Campanus ſcribit, non debere Praetorem pati, donum, munus, operas imponi ei, qui ex fideicommiſſi cauſa manumittatur: ſed ſi, cum ſciret poſſe ſe id recuſare, obligari ſe paſſus ſit, non inhibendam operarum petitionem, quia donaſſe videtur.

XLVIII. Hermogenianus libro ſecundo Iuris Epitomarum:

Sicut patronus, ita etiam patroni filius, et nepos, et pronepos, qui libertae nuptiis conſenſit, operarum exactionem amittit: nam haec, cuius matrimonio conſenſit, in officio mariti eſſe debet. §. 1. Si autem nuptiae, quibus patronus conſenſit, nullas habeant vires: operas exigere patronus non prohibetur. §. 2. Patronae, item filiae, et nepti, et pronepti patroni, quae libertae nuptiis conſenſit, operarum exactio non denegatur: quia his nec ab ea, quae nupta eſt, indecore praeſtantur.

XLIX. Gaius libro ſingulari de Caſibus:

Duorum libertus poteſt aliquo caſu ſingulis diuerſas operas vno tempore in ſolidum edere: veluti ſi librarius ſit, et alii patrono librorum ſcribendorum operas edat, alter vero peregre cum ſuis proficiſcens operas cuſtodiae domus ei indixerit: nihil enim vetat, dum cuſtodit domum, libros ſcribere: hoc ita Neratius libris membranarum ſcripſit.

L. Neratius libro primo Reſponſorum:

Operarum editionem pendere ex aeſtimatione edentis: nam dignitati, facultatibus, conſuetudini, artificio eius conuenientes edendas. §. 1. Non ſolum autem libertum, ſed etiam alium quemlibet operas edentem, alendum, aut ſatis temporis ad quaeſtum alimentorum relinquendum: et in omnibus tempora ad curam corporis neceſſariam relinquenda.

LI. Paulus libro ſecundo Manualium:

Interdum operarum manet petitio, etiamſi ius patroni non ſit: vt euenit in fratribus eius, cui adſignatus eſt libertus: aut nepote alterius patroni, extante alterius patroni filio.

Tit. II.

DE BONIS LIBERTORVM.

Vlpianus libro quadrageſimo ſecundo ad Edictum:

Hoc Edictum a Praetore propoſitum eſt honoris, quem liberti patronis habere debent, moderandi gratia. Namque, vt Seruius ſcribit, antea ſoliti fuerunt a libertis duriſſimas res exigere, ſcilicet ad remunerandum tam grande beneficium, quod in libertos confertur, cum ex ſeruitute ad ciuitatem Romanam perducuntur. §. 1. Et quidem prius Praetor Rutilius edixit, ſe amplius non daturum patrono, quam operarum et ſocietatis actionem: videlicet, ſi hoc pepigiſſet, vt niſi ei obſequium praeſtaret libertus, in ſocietatem admitteretur patronus. §. 2. Poſteriores Praetores certae partis bonorum poſſeſſionem pollicebantur: videlicet enim imago ſocietatis induxit eiusdem partis praeſtationem, vt quod viuus [1] ſolebat ſocietatis nomine praeſtare, id poſt mortem praeſtaret.

II. Pomponius libro quarto ad Sabinum:

Si patronus a liberto praeteritus bonorum poſſeſſionem petere potuerit contra tabulas, et antequam peteret, deceſſerit, vel dies ei [2] bonorum poſſeſſionis

[1] *vnius*, locos *viuus*. [2] *eius*.

onis agnoſcendae praeterierit: liberi eius, vel alterius patroni petere poterunt ex illa parte Edicti, qua primis non petentibus, aut etiam nolentibus ad ſe pertinere, ſequentibus datur, atque ſi priores ex eo numero non eſſent. §. 1. Sed ſi patronus heres inſtitutus, viuo liberto deceſſiſſet ſuperſtitibus liberis: quaeſitum eſt, an illi contra tabulas teſtamenti bonorum poſſeſſionem petere poſſint? Et eo decurſum eſt, vt mortis tempus, quo defertur bonorum poſſeſſio, ſpectari debeat, an patronus non ſit: vt ſi ſit, ex prima parte Edicti liberi eius bonorum poſſeſſionem petere non poſſint. §. 2. Si filius emancipatus nepotem in poteſtate aui reliquiſſet, bonorum poſſeſſionem partis dimidiae dandam ei filio inteſtati liberti, quamuis iure ipſo legitima hereditas ad nepotem pertineat: qua et contra tabulas eius liberti et filio potius bonorum poſſeſſio *partis* debitae daretur.

III. Vlpianvs libro quadrageſimo primo ad Edictum:

Etiam ſi ius anulorum conſecutus ſit libertus a Principe, aduerſus huius tabulas venit patronus, vt multis reſcriptis continetur: hic enim viuit quaſi ingenuus, moritur quaſi libertus. §. 1. Plane, ſi natalibus redditus ſit, ceſſat contra tabulas bonorum poſſeſſio. §. 2. Idem et ſi a Principe liberam teſtamenti factionem impetrauit. §. 3. Sed ſi hac lege emit quis, vt manumittat: ad hanc partem Edicti pertinebit. §. 4. [Si quis nummos accepit, vt manumitteret, non habet contra tabulas bonorum poſſeſſionem]. §. 5. Vt patronus contra tabulas bonorum poſſeſſionem accipere poſſit, oportet hereditatem aditam eſſe, aut bonorum poſſeſſionem petitam: ſufficit autem vel vnum ex heredibus adiſſe hereditatem, bonorumue poſſeſſionem petiſſe. §. 6. Patronus contra ea bona liberti omnino non admittitur, quae in caſtris ſunt quaeſita. §. 7. Si deportatus patronus reſtitutus ſit, liberti contra tabulas bonorum poſſeſſionem accipere poteſt. Idemque et in liberto deportato et reſtituto dicendum eſt. §. 8. Si quis filiusfamilias ſeruum de caſtrenſi peculio manumiſerit, ex Conſtitutione Diui Hadriani patronus eſt, admittique poterit ad contra tabulas bonorum poſſeſſionem, vt patronus. §. 9. Si capitis libertum accuſauerit is, cui adſignatus eſt, non poteſt is petere contra tabulas bonorum poſſeſſionem, fratribusque ſuis non obſtabit: ſed hi contra tabulas bonorum poſſeſſionem petent, quemadmodum peterent, ſi ex altero filio nepotes eſſent: libertus enim, qui alteri ex filiis adſignatur, non deſinit alterius filii libertus eſſe: amplius dicendum eſt, etiam ſi omiſerit frater bonorum poſſeſſionem, alter frater, cui adſignatus, non poteſt ſuccedere, et contra tabulas bonorum poſſeſſionem petere. §. 10. Toties ad bonorum poſſeſſionem contra tabulas inuitatur patronus, quoties non eſt heres ex debita portione inſtitutus. §. 11. Si patronus ſub conditione ſit inſtitutus, eaque conditio viuo teſtatore extitit: contra tabulas bonorum poſſeſſionem accipere non poteſt. §. 12. Quid ergo, ſi mortis tempore pependit, extitit tamen, antequam patrono deferatur bonorum poſſeſſio, hoc eſt ante aditam hereditatem, an inuitetur ex hac parte Edicti? et magis eſt, vt aditae hereditatis tempus ſpectetur: hoc enim iure vtimur. §. 13. Si tamen in praeteritum collata ſit conditio, vel ad praeſens: non videtur ſub conditione inſtitutus, aut enim impleta eſt, et pure inſtitutus eſt: aut non eſt, et nec heres inſtitutus eſt. §. 14. Si libertus patronum ſuum ita heredem ſcripſerit, SI FILIVS MEVS ME VIVO MORIETVR, PATRONVS HERES ESTO: non male videtur teſtatus: nam ſi deceſſerit filius, poterit hic exiſtente conditione accipere bonorum poſſeſſionem. §. 15. Si debita patrono portio legata ſit, etſi ſcriptus heres non fuerit, ſatis ei factum eſt. §. 16. Sed et ſi inſtitutus ſit ex parte minore, quam ei debetur, reſidua vero pars ſuppleta eſt ei legatis, ſiue fideicommiſſis: et ita ſatisfactum ei videtur. §. 17. Sed et mortis cauſa donationibus poterit patrono debita portio ſuppleri: nam mortis cauſa donationes vice legatorum funguntur. §. 13. Sed et ſi non mortis cauſa donauit libertus patrono, contemplatione tamen debitae portionis donata ſunt, idem erit dicendum: tunc enim, vel quaſi mortis cauſa imputabuntur, vel quaſi adgnita repellent patronum a contra tabulas bonorum poſſeſſione. §. 19. Si patrono conditionis implendae cauſa quid datum ſit, in portionem debitam imputari debet, ſi tamen de bonis ſit liberti profectum. §. 20. Debitam autem partem eorum, quae cum moritur, libertus habuit, patrono damus: mortis enim tempus ſpectamus. Sed etſi dolo malo fecit, quo minus haberet: hoc quoque voluit

Prae-

Praetor pro eo haberi, atque si in bonis esset.

IV. PAVLVS libro quadragesimo secundo ad Edictum:

SI necem domini detexerit seruus, Praetor statuere solet, vt liber sit, et constat eum quasi ex Senatusconsulto libertatem consecutum, nullius esse libertum. §. 1. Si libertus captus ab hostibus ibi decesserit, quamuis liberti appellatio eum non tangat, tamen propter legem Corneliam, quae testamentum sic confirmat, atque si in ciuitate decesserit, patrono quoque bonorum possessio danda erit. §. 2. Si deportatus patronus sit, filio eius competit bonorum possessio in bonis liberti, nec impedimento est ei talis patronus, qui mortui loco habetur. Et dissimile est, si patronus apud hostes sit: nam propter spem postliminii obstat liberis suis. §. 3. Si extraneus a liberto heres institutus, rogatus sit [1] filio hereditatem restituere, cum ex Senatusconsulto Trebelliano restituta hereditate, heredis loco filius habetur, patronus submouendus est.

V. GAIVS libro decimo quinto ad Edictum prouinciale:

LIBERTINVS, qui patronum, patronique liberos habet, si patronum ex parte debita heredem instituit, liberos eius in eandem portionem substituere debet, vt licet patronus viuo liberto mortuus fuerit, satisfactum videatur liberis eius. §. 1. Si patroni filium emancipatum, et nepotes ex eo, qui in aui familia remansit, libertus habeat: filio tantum, non etiam nepoti satisfacere debebit libertus, nec ad rem pertinet, quod ad parentis bona pariter vocantur.

VI. VLPIANVS libro quadragesimo tertio ad Edictum:

ET si ex modica parte instituti sint liberi liberti, bonorum possessionem contra tabulas patronus petere non potest: nam et Marcellus libro nono Digestorum scripsit, quantulacumque ex parte heredem institutum liberti filium, patronum expellere. §. 1. Cum patroni filia heres instituta esset a liberto, falsumque testamentum dictum esset, in quo scripta erat, et appellatione interposita et pendente diem suum obiisset: heredibus eius Diuus Marcus subuenit, vt id haberent, quod haberet patroni filia, si viueret. §. 2. Si filius liberti heres ab eo institutus abstinuerit, quamuis nomine sit heres, patronus admittitur. §. 3. Sed et si per in integrum restitutionem is, qui mixtus est paternae hereditati, vel qui adiit hereditatem, abstinuerit se: poterit quis patronum admittere. §. 4. Patronus, patronique liberi, si secundum voluntatem mortui liberti hereditatem adierint, legatumue aut fideicommissum petere maluerint: ad contra tabulas bonorum possessionem non admittuntur.

VII. GAIVS libro decimo quinto ad Edictum prouinciale:

NAM absurdum videtur, licere eidem partim comprobare iudicium defuncti, partim euertere.

VIII. VLPIANVS libro quadragesimo tertio ad Edictum:

SI vero non habuit effectum petitio eius, dico non impediri, quo minus adiuuetur. Quinimmo et si sic adit, quasi ex debita portione institutus, mox apparuit, eum minorem partem, quam sperauit, accepisse: aequissimum est, admitti eum ad suum auxilium. Sed et si testato conuenisset heredem, vt sibi legatum solueretur, mox paenituisset: puto eum posse adiuuari. §. 1. Si patronus legatum sibi relictum adgnouerit, idque fuerit euictum, competit ei legitimum auxilium: quia id, quod sperauit se habiturum, non habet. Sed et si non totum euictum sit, verum aliquo minus habet, quam putauit: erit ei subueniendum. §. 2. Si seruo vel filio suo aliquid relictum patronus adgnouerit, perinde a contra tabulas bonorum possessione repelletur, atque si adgnouisset sibi relictum. §. 3. Sed et si mortis causa donationem adgnouerit, dicendum est, repelli eum a contra tabulas bonorum possessione: sic tamen, si post mortem liberti adgnouit: ceterum si ei viuus libertus donauit, ille accepit, non idcirco erit repulsus a contra tabulas bonorum possessione: quia potest dicere, sperasse, quod in testamento quoque gratus circa eum fieret: remittique ei debet ab eis decedere, vel ea compensare in portionem pro rata. §. 4. Quare dicitur, et si conditionis implendae causa quid fuerit datum patrono post mortem liberti: repelli eum a contra tabulas bonorum possessione, quasi adgnouerit iudicium. §. 5. Si patronus minor annis viginti quinque liberti iudicium adgnouerit, in integrum restitui eum oportere existimamus, vt possit contra tabulas accipere.

IX. PAVLVS libro quadragesimo secundo ad Edictum:

QVI

1 Hal. inserit *patroni*.

QVI in seruitutem libertum paternum petierit, nec nomine liberorum bonorum possessionem accipere potest.

X. VLPIANVS libro quadragesimo quarto ad Edictum:

SI ex patronis alicui satisfactum non erit, ita vt alii amplius sua portione ex bonis liberti relinquatur: ei cui satisfactum non erit, ita actio dabitur, vt eius portio suppleatur ex eo, quod extraneo heredi, et quod patrono supra suam portionem relictum est. Eadem ratio et in pluribus patronis seruabitur. §. 1. Iulianus ait, eum, qui ab auo suo exheredatus est, a bonis libertorum eius summoueri, a patris vero sui libertorum bonis non excludi: quod si a patre sit exheredatus, ab auo non sit, non solum a libertorum paternorum bonis, verum etiam ab aui quoque excludi debere, quia per patrem auitos [1] libertos consequitur: quod si pater eius sit ab auo exheredatus, ipse non sit: posse nepotem auitorum libertorum contra tabulas bonorum possessionem petere. Idem ait, si pater me exheredauit, auus meus patrem meum, et prior auus decesserit, ab vtriusque libertis me repelli; sed si ante pater decessisset, postea auus: dicendum erit, nihil mihi nocere patris exheredationem ad auitorum libertorum bona.

XI. IVLIANVS libro vigesimo sexto Digestorum:

QVOD si pater meus a patre suo sit exheredatus, ego neque a patre meo, neque ab auo: mortuo quidem patre, et aduersus auitos et aduersus paternos libertos ius habebo: viuente patre, quamdiu in potestate eius ero, non petam contra tabulas auitorum libertorum bonorum possessionem: emancipatus non summouebor.

XII. VLPIANVS libro quadragesimo quarto ad Edictum:

[SI patronus testamento iure militari facto filium silentio exheredauerit, debebit nocere ei exheredatio: verum est enim hunc exheredatum esse.] §. 1. Si quis libertum filio suo adsignauerit, eumque exheredauerit, admitti potest ad bonorum liberti possessionem. §. 2. Si quis non mala mente parentis exheredatus sit, sed alia ex causa, exheredatio ipsi non nocet: vtputa pone furoris causa exheredatum eum: vel ideo, quia impubes erat, heredemque institutum, rogatum ei restituere hereditatem. §. 3. Si quis, cum esset exheredatus, pronuntiatus vel perperam sit exheredatus non esse, non repellitur: rebus enim iudicatis standum est. §. 4. Si filius patroni exheredatus, in partem obtinuerit de inofficioso, in partem victus sit: videamus, an noceat ei exheredatio? et nocere arbitror quia testamentum valet, a quo exheredatus est. §. 5. Ex testamento autem, ex quo neque adita hereditas est, neque petita bonorum possessio, liberis exheredatio non nocet: absurdum est enim in hoc tantum valere testamentum, vt exheredatio vigeat, cum alias non valeat. §. 6. Si patroni filius priore gradu sit heres scriptus, secundo exheredatus, huic non nocet exheredatio, cum voluntate patris vel extiterit heres, vel existere potuerit: neque enim debet videri pater indignum existimasse filium bonis libertorum, quem ad hereditatem suam primum vocauerit. Ac ne eum quidem existimandum est summoueri a bonis liberti, qui a [2] primo gradu exheredatus, et idem [3] substitutus est. Ergo is, qui institutus sit heres vel primo gradu, vel sequenti, vel alio quo gradu, licet exheres sit eodem testamento, non est summouendus a liberti bonis. §. 7. Si patroni filius emancipatus noluerit adire hereditatem, vel qui in potestate est, retinere, nihilo minus liberti bonorum possessionem habebit.

XIII. IVLIANVS libro vigesimo sexto Digestorum:

FILIVS patroni exheredatus, quamuis nepos ex eo heres scriptus fuerit, bonorum possessionem contra tabulas paternorum libertorum accipere non potest: licet enim necessarius existat patri suo, non per semetipsum, sed per alium ad hereditatem admittitur: et certe constat, si emancipatus filius exheredatus fuerit, et seruus eius heres scriptus, et si iusserit seruo hereditatem adire, et ita patri suo heres extiterit, non habebit contra tabulas paternorum libertorum bonorum possessionem.

XIV. VLPIANVS libro quadragesimo quinto ad Edictum:

QVI, cum maior natu esset, quam viginti quinque annis libertum capitis accusauerit, aut in seruitutem petierit, remouetur a contra tabulas bonorum possessione. §. 1. Si vero accusauerit minor, dicendum est, hunc non excludi, siue ipse, siue tutor eius vel curator accu-

1 *aui* loco *auitos*. 2 Ap. Hal *a* abest. 3 *inde* loco *idem*.

cusauerit. §. 2. Sed si minor quidem instituerit accusationem, maior autem factus sententiam acceperit: benigne erit dicendum, ignosci ei debere, quia minor coepit: neque enim imputare ei possumus, cur non deseruit accusationem, vel cur abolitionem non petierit: cum alterum si fecisset, in Turpillianum incideret, alterum non facile impetretur. Certe si abolitione publice data, repetit [iam] iam maior, dicendum est, hunc esse remouendum: maior enim factus potuit sine timore deserere abolitam accusationem. §. 3. Is demum videtur capitis accusasse, qui tali iudicio appetit, cuius poena aut supplicium habuit, aut exilium, quod sit vice deportationis, vbi ciuitas amittitur. §. 4. Si tamen quis libertum eo crimine accusauerit, cuius poena non est capitis, verumtamen iudicanti placuit augere poenam, non obest hoc patroni filio: neque enim imperitia, aut seueritas iudicantis obesse debet patroni filio, qui crimen leuius inportauit. §. 5. Sed si non accusauerit, sed testimonium in caput liberti dixit, aut subiecit accusatorem: puto, eum a contra tabulas [1] remoueri. §. 6. Si libertus maiestatis [2] patroni filium accusauit, et patroni filius calumniae eum capitis puniri desiderauit, non debet repelli hoc Edicto: idem puto, et si ab eo petitus, retorsit in eum crimina: ignoscendum enim est ei, si voluit se vlcisci prouocatus. §. 7. Si patris mortem defendere necesse habuerit, an dicendum sit, hic quoque ei succurrendum, si libertum paternum propter hoc accusauit: medicum forte patris, aut cubicularium, aut quem alium, qui circa patrem fuerat? Et puto succurrendum, si affectione et periculo paternae substantiae ducente necesse habuit accusationem vel calumniosam instituere. §. 8. Accusasse autem eum dicimus, qui crimina obiecit, et causam perorari vsque ad sententiam effecit: ceterum, si ante quieuit, non accusauit: et hoc iure vtimur. Sed si appellatione interposita desiit, benigne dicetur, non pertulisse accusationem. Si igitur pendente appellatione decessit libertus, patroni filius admittetur ad bonorum possessionem: quia sententia libertus morte subtractus est. §. 9. Si patroni filius aduocationem accusatori liberti praestitit, non est repellendus: neque enim aduocatus accusat. §. 10. Si pater testamento cauerit, vt accusaretur libertus, quasi venenum sibi parasset, aut quid aliud in se admisisset: magis est, vt ignosci liberis deberet, qui non sponte accusauerunt. §. 11. Sed et si accusauerit libertum, et probauerit crimen patroni filius, posteaque hic libertus sit restitutus, non erit repellendus: crimen enim, quod intendit, etiam perfecit.

XV. TRYPHONINVS libro decimo septimo Disputationum:

IDEM est, etsi crimen quidem, quod in liberto probatum est, meruerat capitis poenam, benignius autem punitus est libertus, veluti tantum relegatus: de calumniatore enim sensit Praetor.

XVI. VLPIANVS libro quadragesimo quinto ad Edictum:

IN seruitutem petisse non is videtur, qui ei, qui in possessione erat seruitutis, petenti se in libertatem, contradixit, verum is, qui ex libertate petit in seruitutem. §. 1. Sed et si quis non totum suum, sed pro parte, vel vsumfructum in eo suum dicat, vel quid aliud, quod habere non potest in eo, nisi seruus sit: an repellatur, quasi in seruitutem petierit? quod est verius. §. 2. Si petierit in seruitutem, et obtinuerit, mox cognita veritate passus sit in libertate morari: non debet ei obesse, maxime si habuit iustam causam errandi. §. 3. Petisse in seruitutem non videtur, qui ante litem contestatam destitit. Sed et si post litem contestatam, dicendum est, nec id nocere debere: quia non vsque ad sententiam durauit. §. 4. Si patroni filius sit vel exheredatus, vel si [3] in seruitutem libertum paternum petiit, vel capitis accusauerit libertum: non nocet hoc liberis eius, qui in potestate non sunt, et hoc Diui fratres Quintilliis rescripserunt. §. 5. Si quis bonorum possessionem contra tabulas liberti acceperit, ab omni liberti iudicio repellitur: nec tantum si ipsi liberto heres fuerit scriptus, verum etiam si impuberi filio substitutus: nam et Iulianus scripsit, si post petitam bonorum possessionem adierit impuberis filii liberti hereditatem patronus, denegari ei debere actiones. §. 6. Sed et si quid codicillis fuerit patrono relictum, vel mortis causa donatum: simili modo horum quoque persecutio denegabitur. §. 7. Nonnumquam plane post petitam bonorum possessionem dabitur patrono legati persecu-

1 Hal. inserit *bonorum possessione.* 2 Hal. inserit *crimine.* 3 *filius institutus vel exheredatus in seruitutem.*

secutio, si nihil ad emolumentum eius peruenturum sit, quia forte rogatus est alii restituere. §. 8. Praeterea non tantum, quod ipsis nominatim datum est, id se Praetor denegaturum ait, verumetiam si quid proponas ad ipsos per alios peruenturum, vtputa per subiectas personas: quod quidem sunt habituri non restituturi. §. 9. Dabimus legati petitionem patrono, si seruo patroni dederit libertatem, pretio eius patrono praelegato. §. 10. Ei, qui substitutus erit patrono, qui contra tabulas [1] possessionem petierit, actio eius partis, cuius patrono possessio data erit, non datur. §. 11. Si patronus sit substitutus, et patronus viuo testatore decesserit: filium patroni petentem contra tabulas bonorum possessionem, non solius substituti partem occupare, verum omnibus heredibus pro parte aliquid auferre constat.

XVII. IDEM libro quadragesimo septimo ad Edictum:

LIBERTO sine liberis mortuo, in primis patronus et patrona bonorum possessionem accipere possunt, et quidem simul: sed et si patrono et patronae proximi sunt aliqui, simul admittuntur.

XVIII. PAVLVS libro quadragesimo tertio ad Edictum:

PATRONAE quidem liberi etiam vulgo quaesiti accipient materni liberti bonorum possessionem: patroni autem non nisi iure quaesiti.

XIX. VLPIANVS libro quarto Disputationum:

SI patronus ex minore parte, quam legitima, heres institutus falsum testamentum dixisset, nec obtinuisset, non est ambiguum, contra tabulas ei non deferri bonorum possessionem. eo quod facto suo perdidit hereditatem, cum temere falsum dixit. §. 1. Quod si ex debita parte fuerit institutus, siue adiit, siue non, a contra tabulas bonorum possessione repellitur, quasi debitam sibi portionem acceperit: nec poterit contra tabulas bonorum possessionem petere.

XX. IVLIANVS libro vigesimo quinto Digestorum:

LIBERTVS sub conditione iurisiurandi, quam Praetor remittere solet, patronum instituit heredem: non puto dubitandum, quin a bonorum possessione submoueatur, verum est enim, eum heredem factum. §. 1. Si Titio legatum fuisset, eiusque fidei commissum, vt patrono restitueret: denegatur legatorum actio Titio, si patrono pro debita parte a scripto herede fuerit satisfactum. §. 2. Libertus patronum et extraneum coniunctim ex parte dimidia heredem scripsit quadrans, ex quo institutus erat patronus, totus ipsi imputari debebit: residuum ex debita sibi parte omnibus heredibus pro portione cuiusque aufert. §. 3. Idem seruari conueniet in legato, quod patrono coniunctim et Titio datum fuerit: vt pars legati in portionem debitam patrono imputetur: ex reliqua parte tantum Titio detrahatur, quantum ab herede pro rata portione. §. 4. Si libertinus filium emancipatum sub conditione heredem instituerit, et deficiente conditione substitutus adierit: quaero, vtrum patrono aduersus substitutum in partem debitam Praetor, an emancipato filio in totam hereditatem succurrere debeat? Respondi, cum pater filium sub conditione, primo gradu heredem instituit, si deficiente conditione, sub qua filius heres institutus est, ad secundum gradum hereditas pertinet, vel adhuc pendente conditione filius decesserit: patrono partis debitae bonorum possessionem aduersus substitutum competere. Idemque est, et si filius vel [2] non petierit bonorum possessionem tempore exclusus, vel repudiauerit. Si vero deficiente conditione hereditas ad filium pertineat: emancipatum potius tuebitur Praetor aduersus substitutum. Existimo autem, quoties sub conditione heres filius scribitur, alias necessariam esse exheredationem a substitutis, alias superuacuam: nam si id genus conditionis fuerit, quae in potestate filii esset, veluti CVM TESTAMENTVM FECERIT: puto etiam omissa conditione filium locum substitutis facere: si vero conditio non fuerit in potestate filii, veluti SI TITIVS CONSVL FACTVS FVERIT: tunc substitutus non admittitur, nisi filius ab eo nominatim exheredatus fuerit. §. 5. Si libertus filium emancipatum heredem instituerit, eiusque fidei commiserit, vt totam hereditatem Sempronio restitueret: et filius, cum suspectam sibi hereditatem diceret, iussu Praetoris adierit eam, et Sempronio restituerit: non inique patrono bonorum possessio partis debitae dabitur, perinde ac si non filius, sed is, cui hereditas restituta est, liberto heres exstitisset. Item cum filius hereditatem liberti patris omiserit, et coheres eius totius hereditatis onus susceperit: danda erit patrono bo-

1 Hal. inserit *bonorum*. 2 Ap. Hal. *vel* abest.

bonorum possessio. Vtroque enim casu non filio, sed extraneo pars eripitur.

XXI. Idem libro vigesimo sexto Digestorum:

Ex tribus patronis vno cessante bonorum possessionem petere, duo aequas partes habebunt.

XXII. Marcianus libro primo Institutionum:

Si filiusfamilias miles manumittat: secundum Iuliani quidem sententiam, quam libro vicesimo septimo Digestorum probat, patris libertum faciet: sed quamdiu, inquit, viuit, praefertur filius in bona eius patri: sed Diuus Hadrianus Flauio Apro rescripsit, suum libertum eum facere, non patris.

XXIII. Iulianus libro vigesimo septimo Digestorum:

Si libertus praeterito patrono extraneum instituerit heredem, et patronus, antequam contra tabulas bonorum possessionem petierit, in adoptionem se dederit, deinde scriptus omiserit hereditatem: patronus totorum bonorum liberti possessionem vt legitimus petere potest. §. 1. Si libertus intestato decesserit, relictis patroni filio, et ex altero filio duobus nepotibus, nepotes non admittentur, quamdiu filius esset: quia proximum quemque ad hereditatem liberti vocari, manifestum est. § 2. Si autem ex duobus patronis alter vnum filium, alter duos reliquisset: dixi viriles inter eos partes fieri.

XXIV. Idem libro sexagesimo quinto Digestorum:

Communi liberto, si ex duobus patronis alter iusiurandum exegerit, ne vxorem ducat: vel viuo liberto decesserit is, qui extra hanc culpam fuerit, vel superuixerit, partis vtrique debitae bonorum possessionem solus habebit.

XXV. Idem libro primo ad Vrseium Ferocem:

Quamdiu patrono bonorum possessio partis debitae dari potest, exceptio debitoribus datur aduersus heredem petentem, SI NON IN EA CAVSA SIT PATRONVS, VT BONORVM POSSESSIONEM PRO PARTE DEBITA CONTRA TABVLAS PETERE POSSIT.

XXVI. Africanus libro secundo Quaestionum.

Liberto octoginta habenti fundus quadraginta legatus est: is die cedente legati decessit extraneo herede instituto. Respondit, posse patronum partem debitam vindicare, nam videri defunctum mortis tempore ampliorem habuisse rem centum, cum hereditas eius propter computationem legati pluris venire possit, neque referre, heres institutus repudiet legatum liberto relictum, nec ne: nam, et si de lege Falcidia quaeratur, tale legatum, quamuis repudiatum, in quadrantem hereditatis imputatur legatariis.

XXVII. Idem libro quarto Quaestionum:

Viuo filio si nepos exheredatur, nocebit ei exheredatio ad bona libertorum auitorum.

XXVIII. Florentinus libro decimo Institutionum:

Si in libertinum animaduersum erit, patronis eius ius, quod in bonis eius habituri essent, si is, in quem animaduersum est, sua morte decessisset, eripiendum non est, sed reliquam partem bonorum, quae ad manumissorem iure ciuili non pertineat, fisco esse vindicandam placet. §. 1. Eadem seruantur in bonis eorum, qui metu accusationis mortem sibi consciuerint, aut fugerint, quae in damnatorum bonis constituta sunt.

XXIX. Marcianus libro nono Institutionum:

Qui ex causa fideicommissi manumittitur, est quidem libertus manumissoris, et tam contra tabulas, qua ab intestato ad bona eius venire potest quasi patronus: sed operas ei imponere non potest, nec impositas ab eo petere. §. 1. Sed si defunctus filio suo legauit seruum, et rogauit, vt eum manumittat, ea mente, vt plenum ius patroni habeat: defendendum est, postea eum operas iure imponere.

XXX. Gaius libro secundo ad Edictum Praetoris Vrbani titulo de liberali causa:

Si quis libertum paternum in seruitutem ea voluntate petierit, vt causam euictionis sibi conseruet, non amittit beneficium bonorum possessionis.

XXXI. Marcellus libro nono Digestorum:

Patrono libertus fundum, quem ab eo alienum emerat, legauit, et constituit patronus ad se pertinere legatum: contra tabulas bonorum possessionem accipere non potest, etsi nihil profecit ei legatum, quia alienam rem legauerit ei libertus: quia patronus ipse eum liberto vendiderat.

XXXII. Idem libro decimo Digestorum:

Si libertus meus in seruitutem redactus, postea ab alio liberatus est, et eius

coe-

coeperit esse libertus: praefertur mihi in contra tabulas bonorum possessione, qui eum manumisit.

XXXIII. Modestinvs libro singulari de Manumissionibus:

Si patronus non aluerit libertum, lex Aelia Sentia adimit eius libertatis causa imposita, tam ei, quam ipsi, ad quem ea res pertinet: item hereditatem ipsi, et liberis eius, nisi heres institutus sit: et bonorum possessionem, praeter quam secundum tabulas.

XXXIV. Iavolenvs libro tertio ex Cassio:

Si libertus, cum duos patronos haberet, alterum praeteriit, alterum ex semisse fecit heredem, et alteri extraneo semissem dereliquit: scriptus quidem patronus debitam sibi partem immunem habet: de cetera autem parte patroni, quae supra debitum ei relicta est, et de semisse extraneo relicto, alteri patrono pro rata portione satisfieri oportet.

XXXV. Idem libro tertio Epistolarum:

A liberto suo herede Seius vsumfructum fundi Maeuio legauit: is [1] libertus Maeuio herede relicto decessit. Quaero, cum contra tabulas testamenti petierit filius Seii aduersus Maeuium: vtrum deducto vsufructu pars debita ei fundi restituenda sit, an solida: quia eorum bonorum acceperit possessionem, quae liberti, cum moreretur, fuerunt? Respondit, vsumfructum in causam pristinam restituendum puto: optimum itaque erit, arbitrum postulare, vt arbitrio eius vsusfructus in integrum restituatur.

XXXVI. Idem libro octauo Epistolarum:

Libertvs, qui soluendo non erat, praeterito patrono extrarios relinquit heredes. Quaero, an possit patronus petere contra tabulas bonorum possessionem? Respondit, cum a scriptis heredibus adita est hereditas, patronus contra tabulas bonorum possessionem petere potest, quia soluendo hereditas est, quae inueniat heredem. Et sane absurdum est, ius patroni in petenda bonorum possessione contra tabulas aliorum computatione, non iudicio ipsius [2] patroni aestimari, auferrique patrono, quod modicum vindicaturus est: multi enim casus interuenire possunt, quibus expediat patrono petere bonorum possessionem, quamuis aeris alieni magnitudo, quam libertus reliquerit, facultates patrimonii eius excedat: veluti si praedia sunt aliqua ex bonis liberti, in quibus maiorum patroni sepulchra sint, et magni aestimat patronus bonorum possessione iura pro parte ea ad se pertinere, vel aliquid mancipium, quod non pretio, sed affectu sit aestimandum. Non ergo ideo minus habere debet ius petendae bonorum possessionis, qui animo potius quam aliorum computatione bona liberti aestimat: cum eo ipso sufficere patrimonium videri possit, quod et heredem habeat, et bonorum possessorem.

XXXVII. Vlpianvs libro vndecimo ad legem Iuliam et Papiam:

Ivlianvs ait, si patronus libertatis causa imposita libertae reuendiderit, filium eius a bonorum possessione summoueri: scilicet quia nec contra tabulas testamenti liberti bonorum possessionem accipiat, quoties pater eius donum, munus, operas liberto reuendiderit. Plane si patroni filius libertatis causa imposita reuendiderit, nihilo minus familiam bonorum possessionem contra tabulas liberti accipere ait: quia filius reuendendo libertatis causa imposita fratrem suum non summouet. §. 1. Si libertus heredem scripserit, isque prius, quam de familia quaestionem haberet, adierit hereditatem: patronum ad contra tabulas bonorum possessionem non admitti, Iulianus ait: debuit enim et patronus liberti necem vindicare: quod et in patrona erit dicendum.

XXXVIII. Terentivs Clemens libro nono ad legem Iuliam et Papiam:

Qvaeritvr, an filio exheredato etiam nepotes ex eo a bonorum possessione liberti excludantur? Quod vtique sic dirimendum est, vt viuo filio, donec in potestate eius liberi manent, non admittantur ad bonorum possessionem, ne, qui suo nomine a bonorum possessione summouentur, per alios eam consequantur: sin autem emancipati a patre fuerint, vel alio modo sui iuris effecti, sine aliquo impedimento ad bonorum possessionem admittantur. §. 1. Si filius liberti omiserit patris sui hereditatem, hoc patrono proficiet.

XXXIX. Idem libro decimo ad legem Iuliam et Papiam:

Patroni filia, si in adoptiua familia sit, ad bona libertorum paternorum admittitur.

XL.

1 Ap. Hal. *is* abest, 2 Ap. Hal. *ipsius* abest.

XL. IDEM libro duodecimo ad legem Iuliam et Papiam:

SI pater exheredato filio ita cauit, vt ius in libertum saluum ei esset, nihil ei ad hanc rem nocet exheredatio.

XLI PAPINIANVS libro duodecimo Quaestionum:

SI libertus patrono, quod ad debitam portionem attinet, satisfaciat, inuito tamen aliquid extorquere conetur: quid statuendum est, quaeritur? quid enim, si ex parte debita instituto, decem praeterea legentur, et rogetur seruum proprium, qui sit decem, vel minoris pretii, manumittere? iniquum est, et legatum velle percipere, et libertatem seruo non dare, sed parte debita accepta, et legato temperare, et libertatem imponere non cogi: ne seruum forte de se male meritum cogatur manumittere. Quid ergo, si solo eodem herede instituto, idem libertus petierit? Si substitutum habebit, aeque decreti remedium poterit procedere, vt accepta debita portione, cetera pars ad substitutum perueniat: ita vt, si forte seruus redimi potuisset, praestaretur libertas: cessante vero substitutione, patronum hereditatem liberti amplectentem Praetor, qui de fideicommisso cognoscit, libertatem seruo eum imponere cogat.

XLII. IDEM libro decimo tertio Quaestionum:

FILIVS qui patri heres exstitit, fratrem exheredatum adrogauit: atque ita herede eo relicto defunctus est: bonorum possessione libertum patris naturalis exheredatus non habebit: nam cui non exheredato talis adoptio noceret, nocere debet exheredato: quoniam poena, quae Legibus aut Edicto inrogaretur, adoptionis remedio non obliteraretur. Paulus notat: ei, qui alio iure venit, quam eo, quod amisit, non nocet id, quod perdidit, sed prodest quod habet: sic dictum est, patrono eodemque patronae filio non obesse, quod quasi patronus deliquit, si vt patronae filius venire possit. §. 1. Papinianus: Castrensium bonorum Titium libertus fecit heredem, ceterorum alium: adita est a Titio hereditas: magis nobis placebat, nondum patronum possessionem contra tabulas petere posse: verum illa quaestio intervenit, an omittente eo, qui reliqua bona accepit, perinde Titio adcrescant, ac si partes eiusdem hereditatis accepissent? Verius mihi videtur, intestati iure deferri bona cetera. Titius igitur heres non poterit inuitare manumissorem, cum Titio nihil auferatur: nec [1] bonis ceteris, quae nondum ad causam testamenti pertinent. §. 2. Cum filius liberti impubes, qui subiectus dicitur, ex prima parte bonorum possessionem accipiat, an patronus defuncti possessionem accipere possit quaesitum est? et sine dubio, qui sequentis gradus sunt, non admittuntur interim, cum enim praecedit alia possessio, qui sequitur, accipere non potest. Plane si contra eum, qui subiectus dicitur, fuerit iudicatum: data non intelligitur. Sed et in patrono, pendente controuersia, idem erit dicendum: plane quod ad patroni quoque personam pertinet, differri controuersia debebit. §. 3. Si falsum liberti testamentum ab aliis in prouincia dictum, atque ita res per appellationem extracta esset: defuncta medio tempore patroni filia, quam libertus heredem instituerat: filio mulieris seruauit Diuus Marcus eam partem bonorum, quam filia patroni vel iure intestati, si vixisset, habere potuit.

XLIII. IDEM libro decimo quarto Quaestionum:

IVLIANVS putat patronum, qui Titio pro parte dimidia herede instituto substitutus, eo deliberante bonorum possessionem contra tabulas accepit, si postea Titius non adierit hereditatem, nihil ei, qui adiit hereditatem, abstulisse: non magis quam si sub conditione fuisset institutus, igitur Titio deliberante res incerto erit, vtrumne semis ex substitutione in possessionem conuertatur, an Titio adeunte singulis heredibus partes debitae auferantur.

XLIV. PAVLVS libro quinto Quaestionum:

SI patronum ex debita portione heredem instituas, et pure roges fundum dare, eique sub conditione tantumdem leges, in conditionem fideicommissum redigitur: erit tamen et hic, quod moueat: onerabitur enim patronus satisdatione fideicommissi. Sed dicendum est ab eo fideicommissario cauendum, a quo patrono legatum est, vt vndique patronus suum ius habeat imminutum. §. 1. Patronus heres institutus, legato ei seruo, per quem suppleretur debita ei portio, non petet contra tabulas bonorum possessionem, quamuis seruus clusis tabulis decessit. §. 2. Si ex bonis, quae mortis tem-

1 *in* loco *nec.*

tempore fuerunt, debitam partem dedit libertus in hereditate, vel legato, seruus tamen post mortem liberti reuersus ab hostibus augeat patrimonium: non potest patronus propterea queri, quod minus habeat in seruo, quam haberet, si ex debita portione esset institutus. Idem est et in alluuione, cum sit satisfactum ex his bonis, quae mortis tempore fuerunt. Idem est et si pars legati liberto relicti ab eo, cui simul datum erat, vel hereditatis, nunc illis abstinentibus, adscrescat.

XLV. IDEM libro nono Quaestionum:

SI patronus ex sexta, et seruus eius ex reliqua parte sit heres institutus: nec ex serui portione fideicommissum debetur, at si seruus dumtaxat heres institutus est, puto nec hic ex debita portione praestandum.

XLVI. IDEM libro tertio Responsorum:

PAVLVS respondit, patronus, qui deceptus falsum iudicium testatoris secutus est, bonorum possessionem contra tabulas testamenti liberti petere non prohibetur.

XLVII. IDEM libro vndecimo Responsorum:

PAVLVS respondit, exheredationem nepotis, quae non notae gratia, sed alio consilio adiecta est, nocere ei non oportere, quo minus contra tabulas libertorum aui bonorum possessionem petere possit. §. 1. Quaero, an si Titia patroni filia iactat Titium patrem suum prius quam moreretur litteras ad se fecisse, quibus adiiceret, per libertos suos maleficiis [1] appetitum: easque litteras [2] se secutam, post mortem patris libertos accusare: an aliquid ei prodesse possit haec excusatio? Paulus respondit, eam, quae ex voluntate patris accusauit, non debere repelli a bonorum possessione contra tabulas: quoniam non suum iudicium, sed alienum exsecuta est. §. 2. Patroni filius epistolam talem liberto emisit. Sempronius Zoilo liberto suo salutem. Ob merita tua, fidemque tuam, quam mihi semper exhibuisti, concedo tibi liberam testamenti factionem. Quaero, an patroni filio nihil relinquere debeat? Paulus respondit, eum libertum, de quo quaeritur, liberam testamenti factionem consecutum non videri. §. 3. Paulus respondit, nepotem etiam post mortem aui conceptum, superstitem liberto, bonorum possessionem contra tabulas liberti auiti petere posse, et ad hereditatem legitimam eius admitti: responsum enim Iuliani tantum ad hereditatem legitimam, item [3] bonorum possessionem aui petendam pertinere. §. 4. Paulus respondit, quamuis filii, a patre milite praeteriti, pro exheredatis habeantur: tamen non eousque silentium patris eis nocere debere, vt et a bonis libertorum auitorum repelli debeant. Idem responsum est etiam de bonis libertorum paternorum.

XLVIII. SCAEVOLA libro secundo Responsorum:

QVAERO de eo qui libertum effracturae crimine accusauit? Respondit, si eiusmodi effracturae crimine accusatus sit, ex quo, si probaretur, in metallum datus esset: denegandam bonorum possessionem.

XLIX. PAVLVS libro tertio Sententiarum:

LIBERTO per obreptionem adrogato, ius suum patronus non amittit.

L. TRYPHONINVS libro decimo septimo Disputationum:

NIHIL interest, ipse patronus scriptus heres ex minore parte adierit hereditatem, an seruum suum scriptum iusserit adire hereditatem, quam retinet: nihilo minus enim repulsus erit a contra tabulas bonorum possessione. §. 1. Si tamen, antequam iuberet liberti hereditatem adire, seruum vendiderit, aut manumiserit, et ita ipse nouus libertus, aut emtor heredes extiterint: verbis Edicti non prohibetur patronus accipere contra tabulas bonorum possessionem. §. 2. Sed numquid Praetor ei denegare possessorias actiones debeat, si fraudem Edicto eius facere voluit: vt pretio vberiore percepto, vel tacita pactione etiam hereditatis ex institutione delatae commodum, et bonorum possessionis contra tabulas haberet? faciliorque suspicio, per filium scriptum heredem, quamuis emancipatum, adeuntem, liberti hereditatem ipsum patronum habere: cum omnia quae nostra sunt, liberis nostris ex voto paremus. §. 3. Si tamen clusis adhuc tabulis testamenti liberti, cum ignoraret iudicium eius patronus, eorum quid, quae supra scripta sunt, circa institutum subiectum iuri suo fecit: amota fraudis suspicione, suo iure in bonorum possessione contra tabulas vtetur. §. 4. Si patronus ex debita portione a liberto scriptus, rogatusque hereditatem restituere, suspectam dixit, et compulsus adire, cum

1 Hal. inserit *se*. 2 Ap. Hal *se* abest. 3 Hal. inserit *ad*.

cum retinere posset, restituerit: non poterit accipere contra tabulas bonorum possessionem, et quia adgnouit iudicium liberti, et quia spreuit, et quasi damnauit eam possessionem. §. 5. Longe distat ab hoc patroni filius, quem libertus adrogauit, et ex minore parte heredem scripsit, cum nemo ex familia patroni alius esset: quamquam enim hic ipso iure, quippe suus, heres deprehendatur, si tamen se non immiscuit hereditati vt patris, sed abstinuit quasi patroni, tamen filius admittendus est ad contra tabulas bonorum possessionem. §. 6. Si debenti patrono certam pecuniam, liberationem libertus reliquisset, isque vsus est, aduersus heredem petentem debitum, doli exceptione, aut [1] acceptilatione liberatus est debito propter legatum: dicendum est, eum non posse accipere contra tabulas bonorum possessionem.

LI. LABEO libro primo Pithanon a Paulo epitomatorum

SI eundem libertum, et tu capitis accusasti, et pater tuus manumisit: non poterit tibi eius liberti bonorum possessio ex Edicto Praetoris dari. Paulus: immo contra accidet, si quem seruum accusaueris, deinde is patris tui fuerit factus, et is postea eum manumisit.

TIT. III.

DE LIBERTIS VNIVERSITATIVM.

VLPIANVS libro quadragesimo nono ad Edictum:

MVNICIPIBVS plenum ius in bonis libertorum, libertarum, defertur: hoc est, id ius, quod etiam patrono. §. 1. Sed an omnino petere bonorum possessionem possint, dubitatur: mouet enim, quod consentire non possunt: sed per alium possunt petita bonorum possessione ipsi adquirere. Sed qua ratione Senatus censuit, vt restitui eis ex Trebelliano hereditas possit, qua ratione alio Senatusconsulto, heredibus eis institutis a liberto, adquirere hereditatem permissum est, ita bonorum quoque possessionem petere dicendum est. §. 2 Temporaque bonorum possessionis petendae cedere municipibus exinde, ex quo decernere de petenda potuerunt: quod et Papinianus respondit.

TIT. IV.

DE ADSIGNANDIS LIBERTIS.

VLPIANVS libro decimo quarto ad Sabinum:

SENATVSCONSVLTO, quod factum est Claudianis temporibus, Velleo Rufo et Osterio Scapula Consulibus, de adsignandis libertis in haec verba cauetur. SI QVI DVOS PLVRESVE LIBEROS [2] IVSTIS NVPTIIS QVAESITOS IN POTESTATE HABERET, DE LIBERTO LIBERTAVE SVA SIGNIFICASSET, CVIVS EX LIBERIS SVIS EVM LIBERTVM EAMVE LIBERTAM ESSE VELLET: IS EAVE, QVANDOQVE IS, QVI EVM EAMVE MANVMISIT INTER VIVOS VEL TESTAMENTO, IN CIVITATE ESSE DESISSET, SOLVS EI PATRONVS SOLAVE PATRONA ESSET, PERINDE, ATQVE SI AB EO EAVE LIBERTATEM CONSECVTVS CONSECVTAVE EST. VTIQVE, SI EX LIBERIS QVIS IN CIVITATE ESSE DESISSET, NEQVE EI LIBERI VLLI ESSENT: CETERIS EIVS LIBERIS, QVI MANVMISIT, PERINDE OMNIA IVRA SERVENTVR, AC SI NIHIL DE EO LIBERTO EAVE LIBERTA IS PARENS SIGNIFICASSET. §. 1. Quamuis singulari sermone Senatusconsultum scriptum est, tamen et pluribus liberis, et plures libertos libertasue posse adsignari, certum est. §. 2. Is quoque libertus, qui apud hostes est, adsignari potest. §. 3. Adsignare autem quis potest quibuscumque verbis, vel nutu, vel testamento, vel codicillis vel viuus. §. 4. Adimere adsignationem etiam nuda voluntate poterit. §. 5. Sed et si exheredato filio libertum quis adsignauerit, valet adsignatio: nec nocet ei nota exheredationis, quantum ad ius patronatus. §. 6. Sed si post adsignationem fuerit exheredatus, non semper exheredatio adimet adsignationem: nisi hoc animo facta sit. §. 7. Sed si is, cui adsignatus est, repudiauerit, puto verius, quod et Marcellus scripsit, posse admitti fratres eius. §. 8. Si sit ex patrono filius vnus [3], ex altero duo, et vni eorum libertus adsignatus est, videndum, quot partes fiant hereditatis liberti: vtrum tres, vt duas habeat is, cui adsignatus est, id est,

1 Hal. inserit *ex*. 2 Hal. inserit *ex*. 3 Ap. Hal. *vnus* abest.

est, suam et fratris, an vero aequales partes fiant, quoniam per adsignationem alius excluditur? et Iulianus libro septuagesimo quinto scripsit, magis esse, vt bessem hic habeat, qui fratrem excludit: quod verum est, quamdiu frater eius viuat, vel admitti potuit ad legitimam hereditatem: ceterum si fuerit capite minutus, aequales partes habebunt.

II. Pomponius libro quarto Senatusconsultorum:

Sed si is, cui adsignassem, decessisset relicto filio, et fratre, et alterius patroni filio: semissem habiturum eum nepotem, quem esset filius meus is, qui viuit, habiturus, si ego eum libertum non adsignassem.

III. Vlpianus libro decimo quinto ad Sabinum:

Idem erit dicendum, et si is, qui filium et nepotem habebat, nepoti libertum adsignauerit: admittetur nepos ad legitimam hereditatem, licet sit alterius patroni filius: et hoc contingit patrui vita: ceterum, si ille non esset, nihil ei prodesset adsignatio ad deminuendum ius alterius patroni filii §. 1. Posse autem et nepoti adsignari certum est, et praeferri filio nepotem adsignatoris, constat. §. 2. Vnde quaeri poterit, an, si filium habeat, et ex eo nepotem, possit, quasi duos habeat in potestate, ius Senatusconsulti inducere? In qua specie, cum placeat, etiam ei, qui in potestate recasurus est, adsignari: quare non admittimus, cum vtrumque esse in potestate negare non possumus? §. 3. An autem ad legitimam hereditatem admitti possit hic, qui est in potestate, tractari poterit: et cum multi sint casus, quibus et libertum habere, qui in potestate est, possit? cur non hoc quoque admittendum sit, vt per eum pater ad legitimae hereditatis admittatur emolumentum? quod et Pomponio recte videtur: habent autem libertos etiam filiifamilias: vtputa si castrensem seruum eorum quis manumiserit. §. 4. Emancipatos quoque filios eius, cui adsignatus est libertus, habere commodum Senatusconsulti puto: non vt ad legitimam hereditatem admittantur, sed ad ea quae possunt. §. 5. Secundum quod liberto intestato defuncto, quoniam ad legitimam hereditatem admitti non possunt, videndum, ne admittatur filius adsignatoris in familia remanens, an non? et putem, emancipatos per Praetorem praeferendos. §. 6. Liberos autem eius, cui adsignatus est, accipere debemus non solum filios, verum etiam nepotes et neptes, et deinceps descendentes. §. 7. Si quis duobus adsignauerit libertum, et alter in ciuitate esse sine liberis desierit, alter non.

IV. Pomponius libro quarto Senatusconsultorum:

Vel viuus noluerit ad se hereditatem liberti pertinere.

V. Vlpianus libro decimo quarto ad Sabinum:

Vtrum portio eius, qui in ciuitate esse desiit, vel repudiauit, in familiam redeat: an vero ei potius adcrescat, in cuius persona durat adsignatio? Et Iulianus libro septuagesimo quinto scripsit, adsignationem in huius solius persona locum habere, et solum admittendum: quod est verum. §. 1. Quod si non [1] sine liberis decesserit, an cum viuo admittantur? Et putat adhuc solum admittendum: defuncto autem eo, liberos alterius succedere, non in familiam libertum redire. §. 2. Sed si ex duobus istis alter filios, alter nepotes reliquerit, an simul ad legitimam hereditatem admittantur? Et puto, ordinem inter eos faciendum.

VI. Marcianus libro septimo Institutionum:

Si seruus liber esse iussus fuerit, et filio legatus, deinde viuus testator eum manumiserit: ad filium libertus quasi adsignatus pertinet: hoc ita est, siue expressum est, vel certe intellexit, non quasi seruum eum legasse, sed quasi libertum adsignasse.

VII. Scaevola libro secundo Regularum:

Adsignare et pure, et sub conditione, et per epistolam, vel testationem, vel chirographum possumus: quia adsignatio liberti neque quasi legatum, neque quasi fideicommissum percipitur: denique nec fideicommisso onerari potest.

VIII. Modestinus libro septimo Differentiarum:

Liberi patroni, quamquam et ipsi in plerisque causis manumissoris iure censentur, tamen paternum libertum liberis suis adsignare non potuerunt, etiam si eis a parente fuerit adsignatus: idque et Iulianus et Marcellus probant.

IX. Idem libro nono Pandectarum:

Vtrum ei tantum, qui in potestate sit, an etiam emancipato filio adsignare-

1 Ap. Hal. *non* abest.

re libertum patronus possit, si modo non pauciores quam duos praeterea in potestate habeat, dubitari solet? Et magis est posse.

X. TERENTIVS CLEMENS libro duodecimo ad legem Iuliam et Papiam:

SVB conditione vel in diem liberto adsignato, interim, pendente die, vel conditione, omnia perinde obseruabuntur, ac si adsignatus non esset: itaque mortuo eo interim ad omnes liberos hereditas et bonorum possessio pertinebit. §. 1. Si vni pure, alii sub conditione libertus adsignatus sit, eum, cui pure adsignatus sit, pendente conditione solum patroni ius habere, dicendum est:

XI. PAPINIANVS libro decimo quarto Responsorum:

ALIMENTORVM causa libertos filiis adtributos, filiis adsignatos non videri, respondi: cum ea ratione libertis consuli patronus voluerit, quo facilius voluntatis emolumentum consequantur saluo iure communi.

XII. POMPONIVS libro duodecimo Epistolarum:

SI ex duobus patronis alter eorum filio suo libertum adsignauerit, non obstat, quo minus alter patronus ius solidum suum haberet.

XIII. IDEM libro quarto Senatusconsultorum:

TESTAMENTO potest quis et seruum manumittere, et eundem vt libertum adsignare. §. 1. De liberis, qui sunt in potestate, Senatus locutus est: ergo de postumis nihil hoc Senatusconsulto prouisum est? magis tamen puto, etiam postumos contineri. §. 2. Quod inquit Senatus, SI EX LIBERIS QVIS IN CIVITATE ESSE DESISSET, eum significat, qui in perpetuum in ciuitate esse desierit: non etiam si quis ab hostibus captus reuerti possit. §. 3. Ex die quoque certa adsignari potest: sed vsque in diem certum vix potest, nam ipse Senatus huic negotio finem praeposuit.

TIT. V.

SI QVID IN FRAVDEM PATRONI FACTVM SIT.

VLPIANVS libro quadragesimo quarto ad Edictum:

SI QVID dolo malo liberti factum esse dicetur, siue testamento facto, siue intestato libertus decesserit, quo minus quam pars debita bonorum ad eorum quem perueniat, qui contra tabulas bonorum possessionem accipere possunt: cognoscit Praetor, et operam dat, ne ea res ei [1] fraudi sit. §. 1. Si alienatio dolo malo facta sit, non quaerimus, vtrum mortis causa facta sit, an non sit: omni enim modo reuocatur. Si vero non sit dolo malo facta, sed alias: tunc actori probandum erit, mortis causa factam alienationem. Si enim proponas, mortis causa factam alienationem, non requirimus, vtrum dolo malo facta sit, an non sit: sufficit enim docere, mortis causa factam, nec immerito: mortis causa enim donationes comparantur legatis: et sicut in legatis non quaerimus, dolo malo factum sit, an non sit, ita nec in mortis causa donationibus. §. 2. Quod autem mortis causa filio donatum est, non reuocatur: nam cui liberum fuit legare filio quantum quantum vellet, is donando non videtur fraudasse patronum. §. 3. Omne autem, quodcumque in fraudem patroni gestum est, reuocatur. §. 4. Dolum accipere nos oportet eius qui alienauit, non eius, cui alienatum est: et ita euenit, vt qui fraudis vel doli conscius non fuit, carere debeat re in fraudem patroni alienata, etsi putauit ingenuum, nec credidit libertinum. §. 5. Aduersus conpatronum, qui contra tabulas bonorum possessionem omisit, Fauiana non competit, si non plus sit in eo quod donatum est, quam pars debita patrono. Quare si mortis causa ei donatum sit, partem faciet conpatrono, quemadmodum legatarius patronus facit. §. 6. Vtrum autem ad ea sola reuocanda Fauiana pertinet, quae quis [2] libertus de bonis deminuit: an etiam ad ea quae non adquisiuit, videndum est? Et ait Iulianus libro vicesimo sexto Digestorum, si hereditatem libertus non adierit fraudandi patroni causa, vel legatum repulerit, Fauianam cessare: quod mihi videtur verum: quamuis enim legatum retro nostrum sit, nisi repudietur, attamen cum repudiatur, retro nostrum non fuisse, palam est. In ceteris quoque liberalitatibus, quas non amisit is libertus, cui quis donatum voluit, idem erit probandum, Fauianam cessare: sufficit enim patrono, si nihil de suo in necem eius libertus alienauit: non si non adquisiit. Proinde etsi, cum sub conditione ei legatum esset, id egit,

1 Ap. Hal. *ei* abest. 2 Ap. Hal. *quis* abest.

egit, ne conditio existeret: vel si sub conditione stipulatus fuerit, maluit deficere conditionem: dicendum est, Fauianam cessare. §. 7. Quid si in lite vinci voluit? Si quidem condemnatus est data opera, vel in iure confessus: dicendum erit, Fauianam locum habere: quod si noluit obtinere, cum peteret: hic videndum. Et puto, hunc deminuisse de patrimonio: actionem enim bonis deminuit, quemadmodum si passus esset actionis diem abire. §. 8. Sed si puta querelam inofficiosi, quam potuit, vel quam aliam, forte iniuriarum, vel similem, instituere noluit: non potest patronus ob eam rem Fauiana experiri. §. 9. At si transegit in fraudem patroni, poterit patronus Fauiana vti. §. 10. Sed si libertus filiam dotauit hoc ipso quod dotauit [1], non videtur fraudare patronum: quia pietas patris non est reprehendenda. §. 11. Si pluribus in fraudem libertus donauerit, vel pluribus mortis causa: aequaliter patronus aduersus omnes, in partem sibi debitam, siue Fauiana siue Caluisiana experietur. §. 12. Si quis in fraudem patronorum rem vendiderit, vel locauerit, vel permutauerit: quale sit arbitrium iudicis, videamus. Et in re quidem distracta deferri conditio debet emtori, vtrum malit rem emtam habere iusto pretio, an vero a re discedere pretio recepto: neque omnimodo rescindere debemus venditionem, quasi libertus ius vendendi non habuerit: nec fraudemus pretio emtorem, maxime cum de dolo eius non disputetur, sed de dolo liberti. §. 13. Sed si emerit in fraudem patroni libertus, aeque dicendum, si magno emit, in pretio releuandum patronum conditione non ipsi delata, an velit ab emtione discedere, sed venditori, vtrum malit de pretio remittere, an potius rem, quam vendidit, recipere persoluto pretio. Et in permutatione, et in locatione et conductione similiter idem obseruabimus. §. 14. Sed si rem quidem bona fide vendiderit, et sine vlla gratia libertus, pretium autem acceptum alii donauit: videndum erit, quis Fauiana inquietetur, vtrum qui rem emit, an vero is qui pretium dono accepit? Et Pomponius libro octagesimo tertio recte scripsit, emtorem non esse inquietandum: fraus enim patrono in pretio facta est, eum igitur qui pretium dono accepit, Fauiana conueniendum. §. 15. Et alias videamus, si dicat patronus, rem quidem iusto pretio venisse, verumtamen hoc interesse sua, non esse venumdatam, inque hoc esse fraudem, quod venierit possessio, in quam habet patronus affectionem [vel opportunitatis] vel vicinitatis, vel caeli, vel quod illic educatus sit, vel parentes sepulti: an debeat audiri volens reuocare? Sed nullo pacto erit audiendus: fraus enim in damno accipitur pecuniario. §. 16. Sed si forte et res vilius distracta sit, et pretium alii donatum: vterque Fauiano iudicio conuenietur, et qui vili emit, et qui pecuniam accepit muneri, is tamen qui emit, si malit rem restituere, non alias restituet, quam si pretium quod numerauit, recipiat. Quid ergo, si delegatus emtor soluit ei, cui donabat libertus: an nihilo minus recuperaret? et magis est, vt recuperare debeat, licet pretium ad alium peruenit, qui soluendo non est: nam et si acceptum pretium libertus prodegisset, diceremus nihilo minus eum qui dedit, recipere debere, si velit ab emtione discedere. §. 17. Si mutuam pecuniam libertus in fraudem patroni acceperit, an Fauiana locum habeat, videamus: et quod remedium in hoc est. Accepit mutuam: si, quod accepit, donauit, conuenit eum patronus, cui donauit libertus, sed accepit et prodegit: non debet perdere qui mutuum dedit: nec ei imputari, cur dedit. §. 18. Plane si non accepit, et spopondit stipulanti: erit Fauianae locus. §. 19. Si fideiussit apud me libertus, vel rem suam pro alio pignori dedit in necem patroni: an Fauiana locum habeat, videamus: [2] et numquid cum damno meo non debeat patrono subueniri: neque enim donauit aliquid mihi, si pro aliquo interuenit, qui non fuit soluendo: eoque iure vtimur: igitur creditor non poterit Fauiana conueniri: debitor poterit quidem, sed potest et mandati: plane si deficiat mandati actio, quia donationis causa interuenit, erit Fauianae locus. §. 20. Sed et si mandator extitit pro aliquo libertus, idem erit probandum. §. 21. Quamuis autem in partem Fauiana competat, attamen in his, quae diuidi non possunt, in solidum competit: vtputa in seruitute. §. 22. Si seruo meo, vel filiofamilias libertus in fraudem patroni quid dederit: an aduersus me iudicium Fauianum competat, videamus? et mihi videtur sufficere aduersus me patronque

[1] Ap. Hal. *hoc ipso quod dotauit* abest.

[2] Hal. praefigit *sed*.

que: arbitrioque iudicis contineri, tam id, quod in rem verſum eſt, condemnandi, quam id quod in peculio. §. 23. Sed ſi iuſſu patris contractum cum filio eſt, pater vtique tenebitur. §. 24. Si cum ſeruo in fraudem patroni libertus contraxerit, isque fuerit manumiſſus: an Fauiana teneatur, quaeritur? Et cum dixerimus, dolum tantum liberti ſpectandum, non etiam eius cum quo contraxit, poteſt manumiſſus iſte Fauiana non teneri. §. 25. Item quaeri poteſt, manumiſſo, vel mortuo, vel alienato ſeruo, an intra annum agendum ſit? Et ait Pomponius, agendum. §. 26. Haec actio in perſonam eſt, non in rem, et in heredem competit, et in ceteros ſucceſſores, et heredi, et ceteris ſucceſſoribus patroni: et non eſt hereditaria, id eſt, ex bonis liberti, ſed propria patroni. §. 27. Si libertus in fraudem patroni aliquid dederit, dein, defuncto patrono, viuo liberto, filius patroni acceperit bonorum poſſeſſionem contra tabulas liberti, an Fauiana vti poſſit ad reuocanda ea, quae ſunt alienata? Et eſt verum, quod et Pomponius probat libro octageſimo tertio, item Papinianus libro quarto decimo [1] Quaeſtionum, competere ei Fauianam: ſufficere enim, quod in fraudem patronatus factum ſit, magis enim fraudem rei, non perſonae accipimus. §. 28. In hanc actionem etiam fructus veniunt, qui ſunt poſt litem conteſtatam percepti.

II. Marcianvs libro tertio Regularum.

In Fauiana et Caluiſiana actione recte dicetur, etiam praeteritos fructus venire, quatenus Praetor omnem fraudem libertorum vult reſcindere.

III. Vlpianvs libro quadrageſiſimo quarto ad Edictum:

Si patronus heres inſtitutus ex debita parte adierit hereditatem, dum ignorat aliqua libertum in fraudem ſuam alienaſſe: videamus, an ſuccurri ignorantiae eius debeat, ne decipiatur liberti fraudibus? Et Papinianus libro quarto decimo Quaeſtionum reſpondit, in eadem cauſa manere ea, quae alienata ſunt: idcircoque patronum ſibi imputare debere, qui cum poſſet bonorum poſſeſſionem accipere contra tabulas propter ea, quae alienata, vel mortis cauſa donata ſunt, non fecit. §. 1. Haec actio in perpetuum datur; quia habet rei perſecutionem. §. 2. Patronum ex aſſe heredem inſtitutum, volentem Fauiana actione vti, Praetor admittit: quia erat iniquum, excludi eum a Fauiana, quia non ſponte adiit hereditatem: ſed quia bonorum poſſeſſionem contra tabulas petere non potuit. §. 3. Si inteſtatus libertus deceſſerit, patronus adeundo hereditatem eius, reuocat per Caluiſianam actionem ea quae alienata ſunt dolo malo, quo minus pars ex teſtamento debita bonorum liberti ad patronum liberosue eius perueniret: idque eſt, ſiue petita ſit a patrono ab inteſtato bonorum poſſeſſio, ſiue non ſit. §. 4. Si plures ſint patronae et patroni, ſinguli virilem tantum reuocabunt vel Caluiſiana. §. 5. Si libertus inteſtatus deceſſerit, relicta patrono debita portione, aut aliquo amplius, aliquid etiam alienauerit: Papinianus libro quarto decimo Quaeſtionum ſcribit, nihil eſſe reuocandum: nam qui potuit alicui relinquere quid teſtamento, ſi debitam portionem patrono relinquat, praeterea donando, nihil videtur in fraudem facere.

IV. Idem libro quadrageſimo tertio ad Edictum:

Qvodcvmqve dolo malo liberti alienatum eſt, Fauiana actione reuocatur. §. 1. Et, ſi plures patroni ſint, omnes vnam partem habebunt: ſed ſi viriles non petent, portio ceteris adcreſcet. Quod in patronis dixi, et in liberis patroni eſt: ſed non ſimul venient, ſed patronis deficientibus.

V. Pavlvs libro quadrageſimo ſecundo ad Edictum:

Tenetvr Fauiana actione tam is, qui accepit ipſe, quam qui iuſſit alii dari id quod ipſi donabatur. §. 1. In actione Fauiana, ſi res non reſtituatur, tanti damnabitur reus, quanti actor in litem iurauerit.

VI. Ivlianvs libro vigeſimo ſexto Digeſtorum:

Si libertus, cum fraudare patronum vellet, filiofamilias contra Senatusconſultum pecuniam crediderit, non erit inhibenda actio Fauiana: quia libertus donaſſe magis in hunc caſum intelligendus eſt in fraudem patroni, quam contra Senatusconſultum crediſſe.

VII. Scaevola libro quinto Quaeſtionum:

Ergo, ſi Senatusconſultum locum non habet, ceſſat Fauiana, cum exigi poſſit.

VIII. Ivlianvs libro vigeſimo ſexto Digeſtorum:

Sed

1 Ap. Hal. *decimo* abeſt.

Sed si minori, quam vigintiquinque annis natu filiofamilias crediderit, causa cognita ei succuri debet.

IX. Idem libro sexagesimo quarto Digestorum:

Vivus libertus donare bene merentibus amicis potest, legare vero nec bene merentibus amicis potest, qui patroni partem minuat.

X. Africanus libro primo Quaestionum:

Si id, quod a liberto in fraudem alienatum est, non extet, actio patroni cessat: quemadmodum si pecuniam in fraudem abiecisset: aut etiam si [1] is, qui mortis causa a liberto accepisset, eam rem vendidisset, et bonae fidei emtor eam vsucepisset.

XI. Paulus libro tertio ad legem Aeliam Sentiam:

Non videtur patronus fraudari eo, [2] quod consentit: sic et quod volente patrono libertus donauerit, non poterit Fauiana reuocari.

XII. Iavolenus libro tertio Epistolarum:

Libertus cum fraudandi patroni causa fundum Seio tradere vellet, Seius Titio mandauit, vt eum accipiat, ita vt inter Seium et Titium mandatum contrahatur. Quaero, post mortem liberti patronus vtrum cum Seio dumtaxat, qui mandauit, actionem habet: an cum Titio, qui fundum retinet, an, cum quo velit, agere possit? Respondit, in eum, cui donatio quaesita est, ita tamen si ad illum res peruenerit, actio datur: cum omne negotium, quod eius voluntate gestum sit, in condemnationem eius conferatur: nec potest videri id praestaturus, quod alius possidet: cum actione mandati consequi rem possit, ita vt aut ipse patrono restituat, aut eum, cum quo mandatum contraxit, restituere cogat. Quid enim dicemus, si is qui in re [3] interpositus est, nihil dolo fecit? non dubitabimus, quin omnimodo cum eo agi non possit. Quid enim? non potest videri dolo fecisse, qui fidem suam amico commodauit, qua alii quam sibi ex liberti fraude adquisiuit.

XIII. Pavlvs libro decimo ad legem Iuliam et Papiam:

Constitutione Diui Pii cauetur de impubere adoptando, vt ex bonis, quae mortis tempore illius qui adoptauit fuerunt, pars quarta ad eum pertineat qui adoptatus est: sed et bona ei, quae adquisiit patri, restitui iussit: si causa cognita emancipatus fuerit, quartam perdit: si quid itaque in fraudem eius alienatum fuerit, quasi per Caluisianam vel Fauianam actionem reuocandum est.

Tit. VI.

Si tabvlae testamenti nvllae extabvnt, vnde liberi.

Vlpianvs libro quadragesimo quarto ad Edictum:

Posteaqvam Praetor locutus est de bonorum possessione eius qui testatus est, transitum fecit ad intestatos, eum ordinem secutus, quem et lex duodecim tabularum secuta est fuit enim ordinarium, ante de iudiciis testantium, dein sic de successione ab intestato loqui. §. 1. Sed successionem ab intestato in plures partes diuisit, fecit enim gradus varios: primum liberorum, secundum legitimorum, tertium cognatorum, deinde viri et vxoris. §. 2. Ita autem ab intestato potest competere bonorum possessio, si neque secundum tabulas, neque contra tabulas bonorum possessio agnita sit. §. 3. Plane si tempora quidem petendae bonorum possessionis ex testamento largiebantur, verumtamen repudiata est bonorum possessio, dicendum erit, ab intestato bonorum possessionem iam incipere: cum enim is, qui repudiauit, petere bonorum possessionem non potest post repudiationem, consequens erit, vt ab intestato posse peti incipiat. §. 4. Sed et si ex Carboniano Edicto bonorum possessio data sit, magis est, vt dicere debeamus, ab intestato nihilo minus posse peti, vt enim suo loco ostendimus, non impedit bonorum possessionem edictalem Carboniana bonorum possessio. §. 5. Recte autem Praetor a liberis initium fecit ab intestato successionibus: vt sicuti contra tabulas ipsis deferi, ita et ab intestato ipsos vocet. §. 6. Liberos autem accipere debemus, quos ad contra tabulas bonorum possessionem admittendos diximus, tam naturales quam adoptiuos, sed adoptiuos

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 Hal. praefigit *in*. 3 *iure* loco *in re*.

optiuos hactenus admittimus, si fuerint in potestate: ceterum, si sui iuris fuerint, ad bonorum possessionem non inuitantur: quia adoptionis iura dissoluta sunt emancipatione. §. 7. Si quis filium suum emancipatum in locum nepotis adoptauit et emancipauit, cum haberet et nepotem ex eo: quaesitum est apud Marcellum, an adoptio rescissa impediat nepotem? Sed cum soleat emancipato patri iungi nepos, quis non dicat, etsi adoptatus sit et quasi filius, nihilo minus filio suo eum non obstare? quia quasi filius adoptiuus est in potestate, non quasi naturalis? §. 8. Si heres institutus non habeat voluntatem, vel quia incisae sunt tabulae, vel quia cancellatae, vel quia [1] alia ratione voluntatem testator mutauit, voluitque intestato decedere: dicendum est, ab intestato rem habituros eos, qui bonorum possessionem acceperunt. §. 9. Si emancipatus filius exheres fuerit, is autem, qui in potestate fuerat, praeteritus: emancipatum petentem ab intestato bonorum possessionem vnde liberi, tueri debet Praetor vsque ad partem dimidiam, perinde atque si nullas tabulas pater reliquisset.

II. IVLIANVS libro vigesimo septimo Digestorum:

EMANCIPATVS praeteritus, si contra tabulas bonorum possessionem non acceperit, et scripti heredes adierint hereditatem, sua culpa amittit paternam hereditatem: nam quamuis secundum tabulas bonorum possessio petita non fuerit, non tamen eum Praetor tuetur, vt bonorum possessionem accipiat vnde liberi. Nam et patronum praeteritum, si non petat contra tabulas bonorum possessionem, ex illa parte Edicti, vnde legitimi vocantur, non solet tueri praetor aduersus scriptos heredes.

III. VLPIANVS libro octauo ad Sabinum:

BONORVM possessio potest peti ab intestato, si certum sit tabulas non extare septem testium signis signatas.

IV. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

LIBERI et capite minuti per Edictum Praetoris ad bonorum possessionem vocantur parentium, nisi si [2] adoptiui fuerint: hi enim et liberorum nomen amittunt, post emancipationem. Sed si naturales emancipati et adoptati, iterum emancipati sint, habent ius naturale liberorum.

V. POMPONIVS libro quarto ad Sabinum:

SI quis ex his, quibus bonorum possessionem Praetor pollicetur, in potestate parentis, de cuius bonis agitur, cum is moritur, non fuerit: ei liberisque, quos in eiusdem familia habebit, si ad eos hereditas suo nomine pertinebit, neque nominatim exheredes scripti erunt, bonorum possessio eius partis datur, quae ad eum pertineret, si in potestate permansisset: ita vt ex ea parte dimidiam habeat, reliquum liberi eius, hisque dumtaxat bona sua conferat. §. 1. Sed et si filium et nepotem ex eo pater emancipauerit, filius solus veniet ad bonorum possessionem, quamuis capitis deminutio per Edictum nulli obstet. Quin etiam hi quoque qui in potestate numquam fuerunt, nec sui heredis locum obtinuerunt, vocantur ad bonorum possessionem parentium: nam si filius emancipatus reliquerit in potestate aui nepotem, dabitur ei, qui in potestate relictus sit, patris emancipati bonorum possessio: [3] et si post emancipationem procreauerit, ita nato dabitur aui bonorum possessio, scilicet non obstante ei patre suo. §. 2. Si filius emancipatus non petierit bonorum possessionem, ita integra sunt omnia nepotibus, atque si filius non fuisset: vt quod filius habiturus esset petita bonorum possessione, hoc nepotibus ex eo solis, non etiam reliquis adcrescat.

VI. VLPIANVS libro trigesimo nono ad Edictum:

SI pater filium emancipauerit, nepotem retinuerit, deinde filius decesserit; et rei aequitas, et caussa Edicti, quo de bonorum possessione liberis danda cauetur, efficit vt eius ratio habeatur, et bonorum possessio intestato patris detur: vt tamen bona sorori, quae necessaria heres patri extitit, conferre cogatur auus, qui per eum bonorum possessionis emolumentum adquisiturus est: nisi forte auus iste nullum ex his fructum adquirere vult, paratusque est de potestate nepotem demittere, vt ad emancipatum emolumentum omne bonorum possessionis perueniat. Nec idcirco soror, quae patri heres extitit, iuste queri poterit, quod eo facto a collationis commodo excluditur: cum auo quandoque intestato defuncto, ad bona eius simul cum fratre possit venire.

VII. PAPINIANVS libro vigesimo nono Quaestionum:

SCRI-

1 *qua* loco *quia*. 2 Ap. Hal. *si* abest. 3 Hal. praefigit *sed*.

Scripto herede deliberante filius exheredatus mortem obiit: atque ita scriptus heres omisit hereditatem: nepos ex illo filio susceptus, auo suus heres erit, neque pater videbitur obstitisse, cuius post mortem legitima defertur hereditas. Nec dici potest, heredem, se non suum nepotem fore, quod proximum gradum numquam tenuerit: cum et ipse fuerit in potestate, neque pater eum in hac successione praeuenerit: et alioquin, si non suus heres est, quo iure heres erit, qui sine dubio non est adgnatus? Ceterum, etsi non sit exheredatus nepos, adiri poterit ex testamento hereditas a scripto herede, filio mortuo: quare qui non obstat iure intestati, iure testati videbitur obstitisse. § 1. Non sic parentibus liberorum, vt liberis parentium debetur hereditas: 1 parentes ad bona liberorum ratio miserationis admittit, liberos naturae simul et parentium commune votum.

VIII. Idem libro sexto Responsorum:

Filiusfamilias vt proximus cognatus, patre consentiente, possessionem adgnouit: quamuis per conditionem testamento datam, quod in patris potestate manserit, ab hereditate sit exclusus, tamen vtiliter possessionem adgnouisse videbitur, nec in Edicti sententiam incidet, quoniam possessionem secundum tabulas non adgnouit, cum inde rem habere non poterit, nec in filii potestate conditio, nec facile pater emancipare filium cogi poterit.

IX. Pavlvs libro vndecimo Responsorum:

Si posteaquam filius emancipatus bonorum possessionem patris petiit, statum suum mutauit, nihil obesse ei, quo minus id quod adquisiit, retineat: quod si prius conditionem suam mutauit, bonorum possessionem eum petere non posse.

Tit. VII.

VNDE LEGITIMI. 2

Ivlianvs libro vicesimo septimo Digestorum.

Haec verba Edicti, TVM QVEM EI HEREDEM ESSE OPORTERET, SI INTESTATVS MORTVVS ESSET, παρατατικῶς, 3 et cum quodam temporis spatio accipiuntur, non ad mortis testatoris tempus referuntur, sed ad id, quo bonorum possessio peteretur: et ideo legitimum heredem, si capite deminutus esset, ab hac bonorum possessione summoueri, palam est.

II. Vlpianvs libro quadragesimo sexto ad Edictum:

Si repudiauerint sui ab intestato bonorum possessionem, adhuc dicemus, obstare eos legitimis, hoc est his, quibus legitima possit deferri hereditas, idcirco, quia repudiando quasi liberi bonorum possessionem, hanc incipiunt habere quasi legitimi. §. 1. Haec autem bonorum possessio non tantum masculorum defertur verum etiam feminarum: nec tantum ingenuorum, verum etiam libertinorum. Communis est igitur pluribus, nam et feminae possunt vel consanguineos vel adgnatos habere: item libertini possunt patronos, patronasque habere. §. 2. Nec tantum masculi hanc bonorum possessionem accipere possunt: verum etiam feminae. §. 3. Si quis decesserit, de quo incertum est, vtrum paterfamilias an filiusfamilias sit, quia pater eius ab hostibus captus adhuc viuat, vel quod alia causa suspendebat eius statum: magis est, ne possit peti bonorum eius possessio: quia nondum intestatum eum esse apparet, cum incertum sit an testari possit: cum igitur coeperit, certi status esse, tunc demum petenda est bonorum possessio: non cum certum esse coeperit, intestatum esse: sed cum certum esse coeperit, patremfamilias esse. §. 4. Haec autem bonorum possessio omnem vocat, qui ab intestato potuit esse heres: siue lex duodecim tabularum eum legitimum heredem faciat, siue alia lex, Senatusue consultum. Denique mater, quae ex Senatusconsulto venit Tertylliano, item qui ex Orphitiano ad legitimam hereditatem admittuntur, hanc bonorum possessionem petere possunt.

III. Pavlvs libro quadragesimo tertio ad Edictum:

Generaliter igitur sciendum est, quotiescumque vel lex, vel Senatus defert hereditatem, non etiam bonorum possessionem, ex hac parte eam peti oportere: cum vero etiam bonorum possessionem dari iubet, tum ex illa parte, qua ex legibus, peti debere: sed et ex hac parte poterit.

IV. Ivlianvs libro vigesimo septimo Digestorum:

Si

1 Hal. praefigit *quoniam*. 2 Hal. addit *ET VNDE AGNATI.* 3 Id est *large et cum extensione.*

Si ex duobus fratribus alter decesserit testamento iure facto, dein deliberante herede alter quoque intestato decesserit, et scriptus heres omiserit hereditatem: patruus legitimam hereditatem habebit: nam haec bonorum possessio TVM QVEM HEREDEM ESSE OPORTET, ad id tempus refertur, quo primum ab intestato bonorum possessio peti potuisset.

V. Modestinvs libro tertio Pandectarum:

Inter adgnatos et cognatos hoc interest, quod in adgnatis et cognati continentur, in cognatis non vtique et adgnati: verbi gratia, patris frater, id est patruus, et adgnatus est, et cognatus: matris autem frater, id est auunculus, cognatus est, adgnatus non est. §. 1. Quamdiu spes est, suum heredem aliquem defuncto existere, tamdiu consanguineis locus non est: puta si defuncti vxor praegnans sit, aut defuncti filius apud hostes sit.

VI. Hermogenianvs libro tertio Iuris Epitomarum:

Nati post mortem patris, vel post captiuitatem, siue deportationem, sed et hi qui tempore, quo capiebatur, vel deportabatur pater, in potestate fuerunt, ius inter se consanguinitatis habent, etsi heredes patri non extiterint, sicuti exheredati.

Tit. VIII.

VNDE COGNATI.

Vlpianvs libro quadragesimo sexto ad Edictum:

Haec bonorum possessio nudam habet Praetoris indulgentiam, neque ex iure ciuili originem habet: nam eos inuitat ad bonorum possessionem, qui iure ciuili ad successionem admitti non possunt, id est, cognatos. §. 1. Cognati autem appellati sunt, quasi ex vno nati, aut, vt Labeo ait, quasi commune nascendi initium habuerint. §. 2. Pertinet autem haec lex ad cognationes non seruiles: nec enim facile vlla seruilis videtur esse cognatio. §. 3. Haec autem bonorum possessio, quae ex hac parte Edicti datur, cognatorum gradus sex complectitur, et ex septimo duas personas, sobrino et sobrina natum et natam. §. 4. Cognationem facit etiam adoptio, etenim quibus fiet adgnatus hic, qui adoptatus est, iisdem etiam cognatus fiet: nam vbicumque de cognatis agitur, ibi hic accipiemus, vt etiam adoptione cognati facti contineantur. Euenit igitur, vt is, qui in adoptionem datus est, tam in familia naturalis patris iura cognationis retineat, quam in familia adoptiua nanciscatur: sed eorum tantum cognationem in adoptiua familia nanciscetur, quibus fit adgnatus: in naturali autem omnium retinebit. §. 5. Proximus autem accipietur etiam is, qui solus est: quamuis proprie proximus et pluribus dicitur. §. 6. Proximum accipere nos oportet eo tempore, quo bonorum possessio defertur. §. 7. Si quis igitur proximus cognatus, dum heredes scripti deliberant, diem suum obierit: sequens quasi proximus, admittetur: hoc est, quicumque fuerit tum deprehensus, proximum locum obtinens. §. 8. Si quis proximior cognatus nasci speretur, in ea conditione est, vt dici debeat, obstare eum sequentibus. Sed vbi natus non est, admittemus eum, qui post ventrem proximus videbatur. Sed hoc ita demum erit accipiendum, si hic, qui in vtero esse dicitur, viuo eo, de cuius bonorum possessione agitur, fuit conceptus: nam si post mortem, neque obstabit aliis, neque ipse admittetur: quia non fuit proximus cognatus ei, quo viuo nondum animax fuerit. §. 9. Si qua praegnans decesserit et vtero exsecto partus sit editus, in ea conditione est partus iste, vt matris suae accipere bonorum possessionem possit vnde proximi cognati. Sed post Senatusconsultum Orphitianum, et vnde legitimi petere poterit: quia mortis tempore in vtero fuit. §. 10. Gradatim autem admittuntur cognati ad bonorum possessionem, vt qui sunt primo gradu, omnes simul admittuntur. §. 11. Si quis apud hostes fuerit mortis tempore eius, de cuius bonorum possessione quaeritur, dicendum est, bonorum possessionem peti ab eo posse.

II. Gaivs libro decimo sexto ad Edictum Prouinciale:

Hac parte Proconsul naturali aequitate motus omnibus cognatis promittit bonorum possessionem, quos sanguinis ratio vocat ad hereditatem, licet iure ciuili deficiant. Itaque etiam vulgo quaesiti liberi matris, et mater talium liberorum, item ipsi fratres inter se, ex hac parte bonorum possessionem petere possunt: quia sunt inuicem sibi cognati. Vsque adeo, vt praegnans quoque manumissa si pepererit, et is qui natus est matri, et mater ipsi, et inter se quoque et qui nascuntur, cognati sint.

III. Ivlianvs libro vigesimo septimo Digestorum:

Capitis deminutione pereuntur cognationes, quae per adoptionem adquisitae sunt, igitur si post mortem, verbi gratia, fratris adoptiui intra centesimum diem adoptiuus frater capite deminutus fuerit: bonorum possessionem accipere non poterit, quae proximitatis nomine fratris defertur. Praetorem enim non solum mortis tempus, sed etiam id, quo bonorum possessio petitur, intueri palam est.

IV. Vlpianvs libro sexto Regularum:

Si spurius intestato decesserit, iure consanguinitatis aut adgnationis hereditas eius ad nullum pertinet, quia consanguinitatis itemque adgnationis iura a patre oriuntur: proximitatis autem nomine, mater eius, aut frater eadem matre natus, bonorum possessionem eius ex Edicto petere potest.

V. Pomponivs libro quarto ad Sabinum:

Legitimis capite deminutis non datur bonorum possessio, iure heredis legitimi: quia non eadem causa eorum est, quae liberorum, sed gradu cognatorum rursus vocantur.

VI. Vlpianvs libro quadragesimo quinto ad Edictum:

Cognatis accusatio nihil obest ad successionem, si accusauerint cognatos suos.

VII. Modestinvs libro sexto Regularum:

Is, qui aliqua ratione seruus factus est, manumissione nulla ratione recipit cognationem.

VIII. Idem libro decimo quarto Responsorum:

Modestinvs respondit, non ideo minus ad auiae maternae bona ab intestato nepotes admitti, quod vulgo quaesiti proponuntur.

IX. Papinianvs libro sexto Responsorum:

Octavi gradus adgnato iure legitimi heredis, etsi non extiterit heres, possessio defertur: vt proximo autem cognato, quamuis extiterit heres, non defertur. §. 1. Fratris filius pro parte heres institutus, cum patruum surdum esse contenderet, atque ideo testamentum facere non potuisse, possessionem vt proximus cognatus accepit: ex die mortis temporis haberi rationem placuit: quia verisimile non videbatur, tam coniunctum sanguini defuncti valetudinem ignorasse.

X. Scaevola libro secundo Responsorum:

Intestata reliquit sororem Septiciam diuerso patre natam, et praegnantem matrem ex alio marito. Quaero, si mater hereditatem repudiauerit, dum adhuc praegnans est, posteaque enixa fuerit Semproniam: an etiam Sempronia bonorum Titiae possessionem accipere possit? Respondit, si mater hereditate exclusa est, eam quae, vt proponeretur, postea nata est, accipere posse.

Tit. IX.

DE SVCCESSORIO EDICTO.

Vlpianvs libro quadragesimo nono ad Edictum:

Svccessorivm Edictum idcirco propositum est, ne bona hereditaria vacua sine domino diutius iacerent, et creditoribus longior mora fieret. E re igitur Praetor putauit, praestituere tempus his, quibus bonorum possessionem detulit, et dare inter eos successionem, vt maturius possint creditores scire, vtrum habeant cum quo congrediantur, an vero bona vacantia fisco sint delata, an potius ad possessionem bonorum procedere debeant, quasi sine successore defuncto. §. 1. Vnus enim quisque suam bonorum possessionem repudiare potest, alienam non potest. §. 2. Proinde procurator meus sine mea voluntate meam bonorum possessionem repudiare non potest. §. 3. Per seruum delatam bonorum possessionem dominus repudiare potest. §. 4. Tutor impuberis an repudiare possit bonorum possessionem, videamus? Et magis est, ne possit: sed ille ex auctoritate tutoris repudiare potest. §. 5. Furiosi curator nequaquam poterit repudiare: quia necdum delata est. §. 6. Qui semel noluit bonorum possessionem petere, perdidit ius eius, etsi tempora largiantur: vbi enim noluit, iam coepit ad alios pertinere bonorum possessio, aut fiscum inuitare. §. 7. Decretalis bonorum possessio an repudiari possit, videamus? et quidem diebus finiri potest: sed repudiari eam non posse, verius est, quia nondum delata est, nisi cum fuerit decreta: rursum, postea quam decreta est, sera repudiatio est: quia quod adquisitum est, repudiari non potest. §. 8. Si intra centesimum

mum diem mortuus sit prior, statim sequens admitti potest. §. 9. Quod dicimus, intra dies centum bonorum possessionem peti posse, [ita] intelligendum est, vt et ipso die centesimo bonorum possessio peti possit: quemadmodum intra Kalendas etiam ipsae Kalendae sint. Idem est, et si in diebus centum dicatur. §. 10. Quibus ex Edicto bonorum possessio dari potest, si quis eorum aut dari sibi noluerit, aut in diebus statutis non admiserit: tunc ceteris bonorum possessio perinde competit, ac si prior ex eo numero non fuerit. §. 11. Sed videndum est, an inter ceteros ipse quoque qui exclusus est, admittatur: vtputa filius est in potestate, delata est ei bonorum possessio ex prima parte, vnde liberis defertur: exclusus est tempore, aut repudiatione: [1] ceteris defertur: sed ipse sibi succedat ex hac successoria parte? Et magis est, vt succedat, vt [2] vnde legitimi possit petere: et post hos suo ordine ex illa parte, vnde proximi cognati vocantur: et hoc iure vtimur, vt admittatur: poterit igitur ex sequenti parte succedere ipse sibi. Item hoc dici poterit et in secundum tabulas bonorum possessione; vt si secundum tabulas non petierit bonorum possessionem is, qui potuit et ab intestato succedere, ipse sibi succedat. §. 12. Largius tempus parentibus liberisque petendae bonorum possessionis tribuitur, in honorem sanguinis videlicet: quia artandi non erant, qui paene ad propria bona veniunt: ideoque placuit, eis praestitui annum, scilicet ita moderate, vt neque ipsi vrguerentur ad bonorum possessionis petitionem, neque bona diu iacerent. Sane nonnumquam vrguentibus creditoribus interrogandi sunt in iure, an sibi bonorum possessionem admittant: vt si repudiare se dicant, sciant creditores, quid sibi agendum esset: si deliberare se adhuc dicant, praecipitandi non sunt. §. 13. Si quis autem a patre suo impuberi filio sit substitutus: non intra annum, sed intra diem centesimum bonorum possessionem petere poterit. §. 14. Non solum autem, cum suo nomine veniunt liberi parentesque, hoc eis tribuitur: verum etiam si seruus eius, qui ex liberis parentibusque est, heres institutus est, intra annum competit bonorum possessio: persona enim ea est, quae meruit hoc beneficium, quae petat. §. 15. Sed et si pater emancipati filii bonorum possessionem contra tabulas accipere velit, anni tempus ei competere constat. §. 16. Et generaliter ait Iulianus, ex omnibus causis liberis parentibusque intra annum bonorum possessionem competere.

II. PAPINIANVS libro sexto Responsorum:

INFERIORIS gradus cognatus beneficium Edicti successorii non habuit, cum prior ex propria parte [3] possessionem accepisset. Nec ad rem pertinuit, quod abstinendi facultatem ob auxilium aetatis prior cognatus acceperat. Igitur fisco vacantia bona recte deferre placuit.

TIT. X.

DE GRADIBVS ET ADFINIBVS, ET NOMINIBVS EORVM.

GAIVS libro octauo ad Edictum prouinciale.

GRADVS cognationis alii superioris ordinis sunt, alii inferioris, alii ex transuerso, siue a latere. Superioris ordinis sunt parentes: inferioris, liberi: ex transuerso, siue a latere, fratres et sorores, liberique eorum. §. 1. Sed superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit: ex transuerso [4] siue a latere nullus est primus gradus, et ideo incipit a secundo. Itaque in primo gradu cognationis, superioris quidem et inferioris ordinis cognati possunt concurrere: ex transuerso vero numquam eo gradu quisquam concurrere potest, at in secundo et tertio, et deinceps in ceteris possunt etiam ex transuerso quidam concurrere, et cum superioris ordinis cognatis. §. 2. Sed admonendi sumus, si quando de hereditate vel bonorum possessione quaeramus, non semper eos, qui eiusdem gradus sint, concurrere. §. 3. Primo gradu sunt supra, pater, mater: infra filius, filia. §. 4. Secundo gradu sunt supra, auus, auia: infra, nepos, neptis: ex transuerso, frater, soror. §. 5. Tertio gradu sunt supra, proauus, proauia: infra, pronepos, proneptis: ex transuerso, fratris sororisque filius, filia: et conuenienter patruus, amita, auunculus, matertera. §. 6. Quarto gradu sunt supra, abauus, abauia: infra, abnepos, abneptis: ex transuerso, fratris sororisque nepos, neptis: et conuenienter patruus magnus, amita magna, id est, aui frater et soror: auunculus magnus, matertera magna, id est,

1 Hal. praefigit *nunc*. 2 *et* loco *vt*. 3 Hal. inserit *bonorum*. 4 Hal. inserit *vero*.

eſt, auiae frater et ſoror: item fratres patrueles, ſorores patrueles, id eſt, qui, quaeue ex duobus fratribus progenerantur: item conſobrini, conſobrinaeque, id eſt, qui quaeue ex duabus ſororibus naſcuntur, quaſi conſororini: item amitini, amitinae, id eſt, qui quaeue ex fratre et ſorore propagantur: ſed fere vulgus iſtos omnes communi appellatione conſobrinos vocant. §. 7. Quinto gradu ſunt ſupra, atauus, atauia, infra, adnepos adneptis: ex transuerſo, fratris et ſororis pronepos, proneptis: et conuenienter propatruus, et proamita, id eſt, proaui frater, et ſoror: proauunculus, et promatertera, id eſt, proauiae frater, et ſoror: item fratris patruelis, ſororis patruelis filius, filia: et ſimiliter conſobrini, conſobrinae, item amitini, amitinae filius filia: propior ſobrino, propior ſobrina: iſti ſunt patrui magni, amitae magnae, auunculi magni, materterae magnae filius filia.

II. Vlpianvs libro quadrageſimo ſexto ad Edictum:

Hoc eſt patris eius, de cuius cognatione quaeritur, conſobrinus conſobrina, ſiue frater patruelis.

III. Gaivs libro octauo ad Edictum prouinciale:

Sexto gradu ſunt ſupra, triauus, triauia: infra, trinepos, trineptis: ex transuerſo, fratris et ſororis abnepos, abneptis: et conuenienter abpatruus abamita, id eſt, abaui frater et ſoror: abauunculus, abmatertera, id eſt, abauiae frater et ſoror: item patrui magni, amitae magnae, auunculi magni, materterae magnae nepos, neptis: item fratris patruelis, ſororis patruelis, conſobrini, conſobrinae, amitini, amitinae nepos, neptis: propatrui, proamitae, proauunculi, promaterterae filius filia: item qui ex fratribus patruelibus, aut conſobrinis, aut amitinis vndique propagantur, qui proprie ſobrini vocantur. §. 1. In ſeptimo gradu quam multae eſſe poſſint perſonae, ex his, quae diximus, ſatis apparet. §. 2. Admonendi tamen ſumus, parentium liberorumque perſonas ſemper duplari: auum enim et auiam, tam maternos quam paternos intelligimus: item nepotes neptesque, tam ex filio quam ex filia: quam rationem ſcilicet in omnibus deinceps gradibus ſupra infraque ſequemur.

IV. Modestinvs libro duodecimo Pandectarum:

Non facile autem, quod ad noſtrum ius attinet, cum de naturali cognatione quaeritur, ſeptimum gradum quis excedit, [quatenus] vltra eum fere gradum rerum natura cognatorum vitam conſiſtere non patitur. §. 1. Cognati ab eo dici putantur, quod quaſi vna communiterue nati, vel ab eodem orti, progenitiue ſint. § 2. Cognationis ſubſtantia biſariam apud Romanos, intelligitur. Nam quaedam cognationes iure ciuili, quaedam naturali connectentur: nonnumquam vtroque iure concurrente, et naturali et ciuili, copulatur cognatio. Et quidem naturalis cognatio per ſe ſine ciuili cognatione intelligitur, quae per feminam deſcendit, quae vulgo liberos peperit. Ciuilis autem per ſe, quae etiam legitima dicitur, ſine iure naturali cognatio conſtitit per adoptionem. Vtroque iure conſiſtit cognatio, cum iuſtis nuptiis contractis copulatur. Sed naturalis quidem cognatio hoc ipſo nomine appellatur: ciuilis autem cognatio [1] licet ipſa quoque per ſe pleniſſime hoc nomine vocetur, proprie tamen adgnatio vocatur, videlicet quae per mares contingit. §. 3. Sed quoniam quaedam iura inter adfines quoque verſantur, num alienum eſt hoc loco de adfinibus quoque breuiter diſſerere? Adfines ſunt viri et vxoris cognati: dicti ab eo, quod duae cognationes, quae diuerſae inter ſe ſunt, per nuptias copulantur, et altera ad alterius cognationis finem accedit: namque coniungendae adfinitatis cauſa fit ex nuptiis. §. 4. Nomina vero eorum haec ſunt: ſocer, ſocrus, gener, nurus, nouerca, vitricus, priuignus, priuigna. §. 5. Gradus autem adfinitati nulli ſunt. §. 6. Et quidem viri pater vxoriſque, ſocer, mater autem eorum ſocrus appellatur: cum apud Graecos proprie viri pater ἑκυρὸς, mater vero ἑκυρὰ vocitetur, vxoris autem pater πενθερὸς et mater πενθερὰ vocatur. Filii autem vxor, nurus, filiae vero vir, gener appellatur. Vxor liberis ex alia vxore natis nouerca dicitur, matris vir ex alio viro natis vitricus appellatur: eorum vterque natos, aliunde priuignos priuignasque vocant. Poteſt etiam ſic definiri ſocer, vxoris meae pater, ego illius ſum gener. Socer magnus dicitur vxoris meae auus, ego illius ſum progener. Et retro pater meus vxoris meae ſocer eſt, haec illi nurus: et auus meus, ſocer magnus eſt, illa illi pronurus. Item proſocrus mihi vxoris meae auia eſt, ego illius ſum progener. Et retro

1 Ap. Hal. *cognatio* abeſt.

tro mater mea vxoris meae ſocrus eſt, illa huic nurus: et auia mea ſocrus magna eſt, et vxor mea illi pronurus eſt. Priuignus [1] eſt vxoris meae filius ex alio viro natus, ego [illorum] vitricus: et in contrarium vxor mea liberis, quos ex alia vxore habeo, nouerca dicitur, liberi mei illi priuigni [2]. Viri frater, leuir, is [3] apud Graecos δαὴρ appellatur, vt eſt apud Homerum relatum: ſic enim Helena ad Hectorem dicit:

Δαερ ἐμεῖο [4] κυνὸς κακομηχάνου ὀκρυοέσσης [5].

Viri ſoror glos dicitur, apud Graecos, galos. Duorum fratrum vxores ianitrices dicuntur, apud Graecos εἰνάτερες: quod vno verſu idem Homerus ſignificat:

Ἠὲ πῃ ἐς γαλόων ἢ εἰνατέρων ἐυπέπλων [6].

§. 7. Hos itaque inter ſe, quod adfinitatis cauſa parentium liberorumque loco habentur, matrimonio copulari nefas eſt. §. 8 Sciendum eſt, neque cognationem, neque adfinitatem eſſe poſſe, niſi nuptiae non interdictae ſint, ex quibus adfinitas coniungitur. §. 9. Libertini libertinaeque inter ſe adfines eſſe poſſunt. §. 10. In adoptionem datus, aut emancipatus, quaſcumque cognationes adfinitatesque habuit, retinet: adgnationis iura perdit: ſed in eam familiam, ad quam per adoptionem venit, nemo eſt illi cognatus praeter patrem, eosue, quibus adgnaſcitur: adfinis autem ei omnino in ea familia nemo eſt. §. 11. Is, cui aqua et igni interdictum eſt, aut aliquo modo capite deminutus eſt, ita vt libertatem et ciuitatem amitteret, et cognationes et adfinitates omnes, quas ante habuit, amittit.

V. PAVLVS libro ſexto ad Plautium:

SI filium naturalem emancipauero, et alium adoptauero, non eſſe eos fratres, ſi filio meo mortuo Titium adoptauero, videri eum defuncti fratrem fuiſſe, Arrianus ait.

VI. VLPIANVS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

LABEO ſcribit, nepotis ex filia mea nati vxorem, nurum mihi eſſe. §. 1. Generi et nurus appellatione ſponſus quoque et ſponſa continetur: item [7] ſocri et ſocrus appellatione ſponſorum parentes contineri videntur.

VII. SCAEVOLA libro quarto Regularum:

PRIVIGNVS etiam is eſt, qui vulgo conceptus ex ea natus eſt, quae poſtea mihi nupſit: aeque et is qui, cum in concubinatu erat mater eius, natus ex ea eſt, eaque poſtea alii nupta ſit.

VIII. POMPONIVS libro primo Enchiridii:

SERVIVS recte dicebat, ſocri et ſocrus, et generi et nurus appellationem etiam ex ſponſalibus adquiri.

IX. PAVLVS libro quarto Sententiarum:

STEMMATA cognationum directo limite in duas lineas ſeparantur: quarum, altera [8] ſuperior, altera inferior, ex ſuperiore autem et ſecundo gradu transuerſae lineae pendent: quas omnes latiore tractatu habito in librum ſingularem conteximus. [9].

X. IDEM libro ſingulari de gradibus et adfinibus, et nominibus eorum:

IVRISCONSVLTVS cognatorum gradus et adfinium noſſe debet: quia legibus hereditates et tutelae ad proximum quemque adgnatum redire conſueuerunt. Sed et Edicto Praetor proximo cuique cognato dat bonorum poſſeſſionem. Praeterea lege iudiciorum publicorum contra adfines et adgnatos teſtimonium inuiti dicere non cogimur. §. 1. Nomen cognationis a Graeca voce [11] dictum videtur. Συγγενεῖς enim illi vocant, quos nos cognatos appellamus. §. 2. Cognati ſunt, et quos adgnatos lex duodecim tabularum appellat: ſed hi ſunt per patrem cognati ex eadem familia. Qui autem per feminas coniunguntur, cognati tantum nominantur. §. 3. Proximiores ex adgnatis ſui dicuntur. §. 4. Inter adgnatos igitur et cognatos hoc intereſt, quod inter genus et ſpeciem: nam qui eſt adgnatus, et cognatus eſt: non vtique autem qui cognatus eſt, et adgnatus eſt: alterum enim ciuile, alterum naturale nomen eſt. §. 5. Non parcimus his nominibus, id eſt, cognatorum, etiam in ſeruis: itaque parentes et filios, fratresque etiam ſeruorum dicimus: ſed ad leges ſeruiles cognationes non pertinent. §. 6. Cognationis origo et per feminas ſolas contingit: frater enim eſt, et qui ex eadem matre tantum natus eſt: nam qui eundem

1 Hal. inſerit *autem*. 2 Hal. addit *ſunt*. 3 *leuir eſt apud*. 4 ἐμοῖο. 5 Id eſt *Leuir mei canis omnis mali cauſatricis horridae*. 6 Hal. verba ἢ ἐς πῃ ἐς conuertit in Δαέρων, ἢ et vertit *Leuirorum aut glorium aut inaterum ſpecioſis peplis*. 7 *aenim* loco *item*. 8 Hal. inſerit *eſt*. 9 *contexnimus*. 11 Hal. inſerit συγγενεῖς et vertit *cognatus*.

dem patrem habent, licet diuerfas matres, etiam adgnati funt. §. 7. Parentes vsque ad tritauum apud Romanos proprio vocabulo nominantur: vlteriores, qui non habent fpeciale nomen, maiores appellantur. Item liberi vsque ad trinepotem, vltra hos, pofteriores vocantur. §. 8. Sunt et ex lateribus cognati, vt fratres, fororesque, et ex his prognati: item patrui, amitae, et auunculi, et materterae. §. 9. Nam quoties quaeritur, quanto gradu quaeque perfona fit, ab eo incipiendum eft, cuius de cognatione quaerimus: et fi ex inferioribus aut fuperioribus gradibus eft, recta linea furfum verfum, vel deorfum tendentium [1] facile inuenimus gradus, fi per fingulos gradus proximum quemque numeramus: nam qui ei [2], qui mihi proximo gradu eft, proximus eft, [3] fecundo gradu eft mihi: fimiliter enim accedentibus fingulis crefcit numerus. Idem faciendum in transuerfis gradibus: fic frater fecundo gradu eft: quoniam patris vel matris perfona, per quos coniungitur, prior numeretur. §. 10. Gradus autem dicti funt a fimilitudine fcalarum, locorumue procliuium, quos ita ingredimur, vt a proximo in proximum, id eft, in eum, qui quafi ex eo nafcitur, transeamus. §. 11. Nunc fingulos gradus numeramus. §. 12. Primo gradu cognationis funt furfum verfum duo, pater et mater, deorfum verfum duo, filius et filia, qui tamen et plures effe poffunt. §. 13. Secundo gradu duodecim perfonae continentur hae. Auus, hoc eft, patris et matris pater: item auia, fimiliter tam paterna, quam materna. Frater quoque per vtrumque parentem accipitur, id eft, aut per matrem tantum, aut per patrem, aut per vtrumque, id eft, ex vtroque parente eodem: fed hic numerum non auget, quod nihil differt hic ab eo, qui eundem patrem habet tantum, nifi quod is eosdem cognatos, tam paternos quam maternos habet: et ideo euenire folet in his, qui diuerfis parentibus nati funt, vt qui meo fratri frater fit, meus cognatus non fit: pone me fratrem habere ex eodem tantum patre, illum habere ex eadem matre: illi inter fe fratres funt, mihi alter cognatus non eft. Soror fimiliter numeratur, vt frater. Nepos quoque dupliciter intelligitur, ex filio vel filia natus. Idem eft et in nepte. §. 14. Tertio gradu perfonae continentur triginta duo. Proauus, qui quadrifariter intelligitur: eft enim aui paterni, aut materni pater, item auiae paternae, aut auiae maternae pater. Proauia quoque quatuor perfonas complectitur: eft enim aut aui paterni, aut auiae paternae mater: item aui materni, et fimiliter auiae maternae mater. Patruus, is autem eft patris frater, et ipfe dupliciter intelligendus eft, ex patre vel matre. [4] Auia paterna mea nupfit patri tuo, peperit te, aut auia paterna tua nupfit patri meo, peperit me: ego tibi patruus fum, et tu mihi. Id [5] euenit, fi mulieres altera alterius filio nupferit: nam qui ex his mafculi nati fuerint, inuicem patrui funt: quae feminae, inuicem amitae: item mafculi feminis fimiliter patrui, feminae illis amitae. Si vir et mulier, ille filiam eius duxerit, illa filio eius nupferit: qui ex patre adolefcentis nati erunt, ex matre puellae natos, fratris filios, illi eos patruos et amitas appellabunt. Auunculus eft matris frater: eadem fignificatione, qua in patruo diximus, contigit, fi duo viri alter alterius filiam duxerint: qui ex his mafculi nati fuerint, inuicem auunculi, quae feminae, inuicem materterae erunt: et eadem ratione mafculi puellis auunculi, et illae illis erunt materterae. Amita eft patris foror, ficut fupra accipiendi. Matertera eft matris foror, fimiliter vt fupra. Illud notandum eft, non, quemadmodum patris matrisque fratres et forores, patrui, amitae, auunculi, materterae dicuntur, ita fratris fororisque filios filias nomen fpeciale cognationis habere: fed ita demonftrari, fratris fororisque filios filias: quod quidem et in aliis accidere, ex pofterioribus apparuit. Pronepos quoque et proneptis quadrifariter intelliguntur: aut enim ex nepote ex filio, aut ex nepote ex filia defcendunt, aut ex nepte ex filio, aut ex nepte ex filia, propagantur. §. 15. Quarto gradu perfonae continentur octaginta. Abauus, cuius intellectus in octo perfonas porrigitur: eft enim proaui paterni aut materni pater, quos fingulos dupiici modo intelligendos diximus: aut proauiae paternae aut maternae pater, quae et ipfae fingulae dupliciter accipiuntur. Abauia, et haec octies numeratur: eft enim proaui paterni, item proauiae paternae aut maternae mater. Patruus magnus eft frater aui: qui auus, item fra-

1 *tendendo.* 2 Ap. Hal. *qui ei* et proximum *eft* abfunt. 3 Hal. praefigit *is.* 4 Hal. praefigit *puta.* 5 *Item* loco *Id.*

frater cum duobus modis intelliguntur: quatuor personas hoc nomen amplectitur: vt sit aui paterni vel materni frater, qui vel eodem patre, id est, proauo, vel tantum matre eadem, id est, proauia natus est: qui autem mihi patruus magnus est, is patri meo vel matri meae patruus est. Amita magna est aui soror: auus autem, item soror, vt supra diximus, dupliciter intelliguntur: et ideo hic quoque quatuor personas intelligimus: similiter quae patris mei vel matris meae amita est, mihi erit amita magna. Auunculus magnus est auiae frater: quatuor personae huic nomini eadem ratione subiectae sunt: mihique is est auunculus magnus, qui patri meo vel matri meae auunculus est. Matertera magna est auiae soror: quatuor modis et haec ob eandem causam intelligitur: ea [1] quae patri meo vel matri meae matertera est, mihi matertera magna vocatur. Eodem gradu sunt et illi, qui vocantur fratres patrueles, item sorores patrueles (amitini, amitinae,) consobrini, consobrinae: hi autem sunt, qui ex fratribus vel sororibus nascuntur: quod quidam ita distinxerunt, vt eos quidem, qui ex fratribus nati sunt, fratres patrueles, item eas, quae ex fratribus natae sunt, sorores patrueles: ex fratre autem et sorore, amitinos, amitinas: eos vero et eas, qui quaeue ex sororibus nati nataeue sunt, consobrinos consobrinas, quasi consororinos: sed plerique hos omnes consobrinos vocant, sicut Trebatius. Sub hac appellatione nominum personae cadunt sedecim, hae. Patrui filius, item filia: bifariam, sicut supra, numerantur: nam patris mei frater esse potest, vel ex patre solo, vel etiam ex matre sola. Amitae filius, item filia. Auunculi filius, item filia. Materterae filius, item filia: amita, auunculo, matertera, acceptis duplici intellectu secundum eandem rationem. Fratris sororisque nepos ac neptis eodem gradu sint. Sed et frater, item soror, nepósue et neptis, dupliciter accepti continebunt personas sedecim, sic. Fratris eodem patre nati nepos ex filio, nepos ex filia. Fratris eadem matre, alio patre nati, nepos ex filio, nepos ex filia. Fratris eodem patre nati neptis ex filio, neptis ex filia. Fratris alio patre, eadem matre nati, neptis ex filio, neptis ex filia: eademque causa octo personae efficient, vt aliae octo accedant ex sorore natorum nepotes neptesque: et similiter numerantur a nobis: fratris autem mei nepos neptisque me patruum magnum appellant: sororum fratrumque meorum nepotes neptesque, item mei inter se, consobrini sunt. Abnepos, abneptis: hi sunt pronepotis proneptis filius filia, nepotis neptisue nepos neptis, filii filiaeuae pronepos pro neptis [2]: nepote vel ex filio nato, vel ex filia, nepte vel ex filio nata vel ex filia acceptis: vt ad singulas personas gradu descendamus, sic. Filius, nepos, pronepos, abnepos. Filius, nepos, pronepos, abneptis. Filius, nepos, proneptis, abnepos. (Filius, nepos, proneptis, abneptis. Filius, neptis, pronepos, abnepos. Filius, neptis, pronepos, abneptis. Filius, neptis proneptis, abnepos. Filius, neptis, proneptis,) abneptis. Similiter hae personae enumerabuntur proposita filia, et sic fient sedecim. §. 16. Quinto gradu personae continentur centum octaginta quatuor. Atauus scilicet et atauia: atauus est abaui [vel] abauiae pater, proaui vel proauiae auus, aui auiaeque proauus, patris vel matris abauus: huius appellatio personas complectitur sedecim, enumeratione facta tam per mares, quam per feminas: vt sic ad singulas perueniamus. Pater, auus, proauus, abauus, atauus. Pater, auus, proauia, abauus, atauus. Pater, auus, proauia, abauis, atauus. Pater, auia, proauia, abauus, atauus. Pater, auia, proauia, abauia, atauus. Pater, auia, proauus, abauus [5], atauus. Pater, auia, proauus [6], abauia [7], atauus. Pater, auia 8, proauia, abauia, atauus. Pater, auia, proauia, abauus, atauus: similiter matris persona proposita numeratio fiet. Atauia totidem personas continet eadem ratione numeratas, id est, sedecim. Patruus maior, est proaui frater, patris vel matris patruus magnus: sub hoc nomine erunt personae octo, et sic enumerabuntur. Pater, auus, proauus, abauus, frater proaui. Pater, auus, proauus, abauia, frater proaui. Pater, auia, proauus, abauus, frater proaui. Pater, auia, proauus, abauia, frater proaui. Totidem erunt, matris persona et proauo eius propositis. Ideo autem fratrem proaui enumerantes ante abauum ponimus, quod, vt supra significauimus,

1 *et* loco *ea*. 2 Hal. addit *personas continebunt sedecim: nepote* etc. 3 Hal. praefiggit *is*.

ſicauimus, non aliter venietur ad eum, de quo quaeritur, niſi per eos tranſitum erit, ex quibus naſcitur. Auunculus maior: is eſt proauiae frater, patris vel matris auunculus magnus, eadem denumeratione hic quoque octo perſonas computabimus: hoc tantum immutato, vt is frater proauiae ponatur. Amita maior: ea eſt proaui ſoror, patris vel matris amita magna: quod ad numerum et expoſitionem perſonarum, eadem erunt: immutato hoc, vt proaui ſoror ad extremum ponatur. Matertera maior: haec eſt ſoror proauiae, patris vel matris matertera magna: numerus perſonarum idem eſt, vt in nouiſſimo ponatur proauiae ſoror. Hos omnes a patruo maiore, quos retulimus, quidam appellant ita: propatruus, proauunculus, proamita, promatertera: quos tamen ego ita nomino, illi contra fratris vel ſororis pronepotem me demonſtrant. Patrui magni filius filia: hi ſunt aui fratris filius filia, proaui aut proauiae nepos neptis ex filio [filia] [1], patris vel matris conſobrinus conſobrina: octo perſonas et hic computabimus, quod auus et frater, vt iam dictum eſt, dupliciter accipiuntur: et ideo patrui magni filius quatuor implet, totidem filia. Amitae magnae filius filia: hi ſunt aui ſororis filius filia, proaui [2] proauiae nepos neptis ex filia, patris vel matris conſobrinus conſobrina: numerus perſonarum idem qui ſupra. Auunculi magni filius, filia: hi ſunt auiae fratris filius filia, proaui aut proauiae nepos neptis ex filio, patris vel matris conſobrinus aut [3] conſobrina: numerus idem. Materterae magnae filius filia: hi ſunt auiae ſororis filius filia, proaui [4] proauiae nepos neptis ex filia, patris vel matris conſobrinus conſobrina: computatio eadem. Perſonae, quas enumerauimus a patrui magni filio, ei, de cuius cognatione quaeritur, propius ſobrinis vocantur: nam, vt Maſſurius ait, quem [5] quis appellat propiorem ſobrino, qui eſt patris matrisue conſobrinus aut conſobrina: ab eo conſobrini conſobrinaeuae filius filia nominatur. Patrui nepos, neptis: hi ſunt aui paterni vel auiae paternae pronepos proneptis ex nepote vel ex nepte filio natis, conſobrini conſobrinae filius filia: octo perſonas continebunt, quatuor nepos, quatuor neptis: quia et patruus dupliciter accipitur, et nepos vel neptis ſub ſingulis patruorum perſonis duplicatur. Amitae nepos vel neptis: hi ſunt aui paterni vel auiae paternae pronepos proneptis ex nepote vel nepte filia natis, conſobrini conſobrinae filius filia: numerus idem eſt. Auunculi nepos neptis: hi ſunt aui materni vel auiae maternae pronepos proneptis [6]: cetera eadem, quae in patrui nepote vel nepte [7], (Materterae nepos neptis: hi ſunt aui materni, vel auiae maternae pronepos proneptis ex nepote, vel [8] nepte filia natis: perſonarum numerus idem [9]) His omnibus, quos ad patrui nepotem propoſuimus, is, de cuius cognatione quaeritur, propius ſobrino eſt: nam patris vel matris eorum conſobrinus eſt. Fratris pronepos, proneptis: continebunt hi perſonas ſedecim, fratre dupliciter, et pronepote, et pronepte ſingulis quadrifariam, vt ſupra demonſtrauimus, acceptis. Sororis pronepos, proneptis, ſimiliter ſedecim perſonas continent. Adnepos, adneptis: hi ſunt abnepotis vel abneptis filius filia, pronepotis vel proneptis nepos neptis, nepotis vel neptis pronepos proneptis, filii vel filiae abnepos abneptis: numerabuntur ſub hac appellatione triginta duo perſonae: quia abnepos ſedecim habet, et totidem abneptis. §. 7. Sexto gradu continentur perſonae quadragintae quadraginta octo, hae: Tritauus: eſt autem tritauus patris et matris atauus, aui vel auiae abauus, proaui proauiae proauus, abaui vel abauiae auus, atavi vel atauiae pater, dictus quaſi tertius auus: perſonas autem complectitur triginta duo: geminetur enim neceſſe eſt numerus qui in atauo fuit, immutatione per ſingulas perſonas propter atauiam [10] facta, vt ſedecies tritauus intelligatur ataui pater, et toties atauiae. Tritauia ſimiliter numerata faciet perſonas triginta duo. Patruus maximus is eſt abaui frater, ataui et atauiae filius, patris vel matris patruus maior: perſonas continebit ſedecim, ſic. Pater, auus, proauus, abauus, atauus, abaui frater. Pater, auus, proauus, abauus, atauia, frater abaui. Pater, auus, proauia, abauus, atauus, frater abaui. Pater, auus, proauia, abauus, atauia, frater abaui. Pater, auia, proauus, abauus, atauus, frater abaui. Pater, auia, proauus, abauus, atauia, frater abaui. (Pater, auia, proauia, abauus, atauus frater

[1] Ap. Hal. *filia* abeſt. [2] Hal. inſerit *aut*. [3] Ap. Hal. *aut* abeſt. [4] Hal. inſerit *aut*. [5] Hal. *eum* loco *quem*. [6] Hal. addit: *ex nepote vel ex nepte filio natis.* [6] Hal. addit *diximus*. [7] Hal. inſerit *ex*. [8] Hal. addit *qui ſupra*. [9] *auus.* [10] *propter atauum iam facta*.

frater abaui). Pater, auia, proauia, abauus atauia, frater abaui. Totidem erunt matris appellatione proposita. Auunculus maximus: is est abauiae frater, patris vel matris auunculus maior: et numerus idem, et personarum expositio eadem, quae supra: hoc dumtaxat immutato, vt pro abaui fratre, abauiae fratrem ponas. Amita maxima: ea est abaui soror, patris vel matris amita maior: cetera, vt in patruo maximo, immutato hoc tantum, vt, vbi est abaui frater, ponatur abaui soror. Matertera maxima: ea est abauiae soror, patris vel matris matertera maior: cetera vt supra, ad extremum dumtaxat pro abauiae fratre proposita abauiae sorore. Hos omnes, quos a patruo maximo posuimus, quidam his nominibus designant: abpatruus, abauunculus, abamita, abmatertera: itaque et nos indifferenter hos ponemus: quos ego autem appello abpatruos, abauunculos, abamitas, abmaterteras, illi me demonstrant fratris sororisque abnepotem. Patrui maioris filius filia: hi sunt proaui fratris filius filia, abaui, abauiae per proauum nepos neptis ex filio: personae sub hoc erunt sedecim: enumeratione sic ducta, vt in quinto gradu, cum patruum maiorem demonstraremus, fecimus: adiecto dumtaxat filio, filia; quia filius patrui maioris totidem necesse est personas complectatur, quot patruus maior, id est, octo: totidem ex filiae persona computatis, is numerus efficietur, quem supra posuimus. Amitae maioris filius filia: hi sunt proaui sororis filius filia, abaui abauiae per proauum nepos neptis ex filia: et hic eadem ratione personas dinumerabimus totidem. Auunculi maioris filius filia: hi sunt [proaui [1]] proauiae fratris filius filia, abaui, abauiae per proauiam nepos neptis ex filio: eadem hic dinumeratio facienda est, quae in patrui maioris filio filia. Materterae maioris filius filia: hi sunt proauiae sororis filius filia, abaui abauiae per proauiam nepos neptis ex filia: circa numerum personarum et expositionem, vt supra. Hi omnes, quos proposuimus a patrui maioris filio, auo auiae (esse[2]) eius, de cuius cognatione quaeritur, fratribus et sororibus eorum, consobrini, consobrinaeue sunt: at patri matrique eiusdem, fratribusque et sororibus vtrius eorum propius sobrinis. Patrui magni nepos vel neptis, amitae magnae nepos vel neptis, auunculi magni nepos vel neptis, materterae magnae nepos vel neptis: haec singula nomina continent personas sexaginta quatuor: nam cum patrui magni, verbi gratia, persona quadrifariam intelligatur, nepotis bifariam: geminatur is numerus nepote dumtaxat adnumerato, et quadruplatur is qui geminatus erat: duplicatur etiam nepte computata: et tantum vnius denumerationem proponimus exempli gratia. Pater, auus, proauus, frater, aui, qui est patruus magnus, filius eius, nepos eiusdem ex filio, item neptis. Pater, auus, proauia, frater aui, qui est patruus magnus, filius eius, nepos eius ex filio, item neptis. (Pater, auus, proauus, frater aui, qui est patruus magnus, filia eius, nepos eiusdem ex filia, idem neptis.) Pater, auus, proauia, frater aui, qui est patruus magnus, filia eius, nepos eiusdem ex filia, idem neptis: totidem et eadem ratione exponuntur matris nomine anteposita, id est, vt aui materni fratris nepotes et neptes computemus: item in amita magna, id est, aui sororis nepotes neptesque enumerabimus: idemque in auunculo magno, id est, auiae fratris: eadem ratione in materterae magnae, id est, auiae sororis: ex quibus vniuersus numerus completur sexaginta quatuor. Hi omnes proaui aut proauiae eius, de cuius cognatione quaeritur, pronepotes et proneptes: eiusdem aui auiaeue fratris sororisue nepotes neptesue: et contra, eorum eiusdem auus auia, patruus magnus, amita magna, auunculus magnus, matertera magna: erunt autem pater materue eiusdem [3], fratresque, et sorores vtrius, eorum propius sobrini: ipse his sobrinus est, et inuicem huic illi sobrini. Patrui pronepos, patrui [4] proneptis, continent personas octo: nam vtriusque sexus fiunt sedecim, sic. Pater, auus, patruus, filius patrui, nepos eiusdem ex filio, pronepos eiusdem ex nepote filio nato, item proneptis. Pater, auia, patruus, filius patrui, nepos eiusdem ex filio, pronepos ex nepote filio nato, item proneptis. Pater, auus, patruus, filia patrui, nepos eiusdem ex filia, pronepos ex nepote filia nato, item proneptis. Pater, auia, patruus, filia patrui, nepos eiusdem ex filia, pronepos ex nepote filia nato, item proneptis. Pater, auus, patruus, filius patrui, neptis eiusdem ex filio, pronepos ex nepte filia nata, item proneptis. Pater

1 Ap. Hal. *proaui* abest. 2 Ap. Hal. *esse* abest. 3 Ap. Hal. *eiusdem* abest.
4 Ap. Hal. *patrui* abest.

ter, auia, patruus, filius patrui, neptis eiusdem ex filio, pronepos ex nepte filio nata, item proneptis. Pater, auius, patruus, filia patrui, neptis eiusdem ex filia, pronepos ex nepte filia nata, item proneptis. Pater, auia, patruus, filia patrui, neptis eiusdem ex filia, pronepos ex nepte filia nata, item proneptis. Amitae pronepos, proneptis: totidem personas eadem ratione et is continet: tantum pro patruo amita sumta. Item Auunculi pronepos, proneptis, item pro patruo auunculo posito Materterae pronepos, proneptis: et hic, vbi patruus positus est, matertera enumerata, eundem numerum personarum inueniemus. Hi omnes eius, de cuius cognatione quaeritur, consobrinorum nepotes neptesue sunt. Fratris sororisque abnepos, abneptis: efficiunt personas sexaginta quatuor, vt ex suprascriptis apparere potest. Trinepos, trineptis: hi sunt filii filiaeue adnepos adneptis, nepotis nep tis abnepos, abneptis, pronepotis proneptisue pronepos proneptis, abnepotis abneptisue nepos neptisue, adnepotis adneptis filius filia: hae appellationes demonstrant personas sexaginta quatuor: nam triginta duo trinepos complet, totidem trineptis: ab nepote enim numerus quadruplatus in se efficit triginta duo: ipso nepote duas significante, pronepote quatuor, abnepote octo, adnepote sedecim: his accedunt trinepos trineptis, vna ex atnepote nati, altera ex adnepte: per singulos autem gradus ideo geminatio fit, quia maribus adiiciuntur feminae, ex quibus proximus quisque progenitur: et numerabuntur sic. Filius, nepos, pronepos, abnepos, adnepos, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, pronepos, abnepos, adnepos, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, pronepos, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, pronepos, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, proneptis, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, proneptis, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, proneptis, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, proneptis, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, pronepos, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, pronepos, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, proneptis, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, pronepos, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, pronepos, abneptis, adnepos, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, pronepos, abneptis, adnepos, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, pronepos, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, proneptis, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, pronepos, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, pronepos, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, pronepos, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, pronepos, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, pronepos, abnepos, adneptis, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, proneptis, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, proneptis, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, proneptis, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, proneptis, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, pronepos, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, pronepos, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, proneptis, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, proneptis, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, pronepos, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, pronepos, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, proneptis, abneptis, atneptis, trinepos item trineptis. Filia, neptis, proneptis, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. §. 18. Septimo gradu personae continentur mille vigintiquatuor, hae. Tritaui, itemque tritauiae pater, mater: personas efficiunt centum viginti octo: tritaui enim patres tot sunt, quot ipsius tritaui; item eiusdem matres totidem: fiunt sexaginta quatuor: idem numerus tritauiae patris, matrisque. Ataui atauiae frater, sororue: hi sunt tritaui filius, filia: abaui abauiaeue patruus, auunculus, amita, matertera: proaui proauiae patruus magnus, auunculus magnus, amita magna, matertera magna: aui auiaeue propatruus, proauunculus, proamita, promatertera. Patris vel matris abpatruus, abauunculus, abamita, abmatertera [1]: fiunt personae ataui fratris trigintaduo: nam sedecim, quas atauus explet, accedant, totidem propter fratris duplicem personam, necesse est: nam sedecim fratres ataui ex patre computentur, et sedecim ex matre:

[1] Ap. Hal. ista *Patris vel matris abpatruus abauunculus abamita abmatertera* absunt.

tre: similiter atavi sorores trigintaduo, fiunt sexaginta quatuor: et totidem atauiae fratris, item sororis. Patrui maximi filius, filia: hi sunt ataui nepos, neptis ex filio, abaui fratris filius, filia. Amitae maximae filius, filia: hi sunt ataui nepos neptis ex filia, abaui sororis filius, filia. Auunculi maximi filius, filia: hi sunt ataui nepos, neptis ex filio, abauiae fratris filius, filia. Materterae maximae filius, filia: hi sunt ataui nepos, neptis ex filia, abauiae sororis filius, filia. Hae omnes personae, quas a patrui maximi filio enumerauerimus, proaui proauiaeque eius, de cuius cognatione quaeritur, consobrinae sunt: aui, auiaeque eiusdem propius sobrinis. Singulae appellationes continent personas sedecim: quia cum patruus maximus sedecim efficiat, filius eius eandem habet enumerationem, totidemque filia: et fit ex omnibus his, quas a patrui maximi filio comprehendimus, ductis per octo sedecies, [1] centum viginti octo. Patrui maioris nepos personas continet sedecim: est enim abaui abauiae pronepos: et cum abauus octies numeretur, nepotes bis octies computati suprascriptum numerum efficiunt. Patrui maioris neptis item. Auunculi maioris nepos neptis, eadem ratione personas complebunt trigintaduo. Amitae maioris nepos neptis, eadem ratione item. Materterae maioris nepos neptis item. Et sic ex omnibus [illegible]iguntur centum viginti octo. His perso[illegible] auus auia eius de cuius cognatione quaeritur, propius sobrinis sunt: pater, mater, sobrinus, sobrina: is, de cuius cognatione quaeritur, sobrino natus est: hic proximo nomine definitur parentis sui sobrinus, vt Trebatius ait: rationem quoque nominis hanc reddit, quod vltimi cognationum gradus sobrinorum fiunt: itaque sobrini filium recte proximum nomen: ab eo ipso huius sobrini filius dicetur: et ideo eos qui ex sobrinis nati sunt, inter se proximum nomen appellare: hos enim nullum proprium habere nomen, quo inter se vocentur. Patrui magni pronepos proneptis. Auunculi magni pronepos proneptis. Amitae magnae pronepos proneptis. Materterae magnae pronepos proneptis. Ex his omnibus centum viginti octo personae efficiuntur: qua singulae appellationes sedecim complent: nam cum, exempli gratia, patruus magnus quadrifariam intelligatur, ad singulorum patruorum magnorum personas quadruplicatus pronepos, item proneptis, triginta duo personas reddet: totque quater numeratae illam, quae proposita est, summam efficiunt. Eorum patres, matresque ei, de cuius cognatione quaeritur, sobrini sobrinaeque sunt, ipsae autem iisdem sobrino sobrinaue natus. Patrui abnepos abneptis. Auunculi abnepos, abneptis. Amitae abnepos, abneptis. Materterae abnepos, abneptis: haec singula vocabula senas denas continent personas: verbi enim gratia, patrui abnepos sic enumerabitur, vt bifariam patruo accepto, quater pronepos, toties proneptis ducatur, et sic ad eorum filios veniatur sedecies computatos: eadem ratione ad filiam, item in [2] ceteros: et per hoc ex omnibus efficietur numerus personarum centum viginti octo. Hi sunt, ei, de cuius cognatione quaeritur, consobrinorum pronepotes proneptesque. Eorum, de cuius cognatione quaeritur, patrui maximi, amitae maximae, materterae maximae filius, filia. Item proaui proauiae consobrinus. Fratris sororisque adnepos, adneptis: personas continent centum viginti octo. Trinepotis filius, item filia: trineptis filius, filia: hi centum viginti octo fiunt: quod, cum trinepos trineptisque, vt supra demonstrauimus, sexaginta quatuor impleant, filius eorum eadem enumeratione totidemque filia, computabitur.

TIT. XI.

VNDE VIR ET VXOR.

VLPIANVS libro quadragesimo septimo ad Edictum:

Vt bonorum possessio peti possit, vnde vir et vxor, iustum esse matrimonium oportet [3]: ceterum si iniustum fuerit matrimonium, nequaquam bonorum possessio peti poterit: quemadmodum nec ex testamento adiri hereditas, vel secundum tabulas peti bonorum possessio potest: nihil enim capi propter iniustum matrimonium potest. §. 1. Vt autem haec bonorum possessio locum habeat, vxorem esse oportet mortis tempore: sed si diuortium quidem secutum sit, verumtamen iure durat matrimonium: haec successio locum non habet. Hoc autem in huiusmodi speciebus procedit:

1 Hal. praefigit *fiunt*. 2 *ad* loco *in*. 3 Hal. addit *contractum*.

cedit: liberta ab inuito patrono diuortit. Lex Iulia de maritandis ordinibus retinet istam in matrimonio, dum eam prohiberet alii nubere inuito patrono: item Iulia [1] de adulteriis, nisi certo modo diuortium factum sit, pro infecto habet.

Tit. XII.

DE VETERANORVM, ET MILITVM SVCCESSIONE.

Macer libro secundo de re militari.

Militi, qui capite puniri meruit, testamentum facere concedendum Paulus et Menander scribunt: eiusque bona intestati, si punitus sit, ad cognatos eius pertinere, si tamen ex militari delicto non ex communi punitus est.

II. Papinianvs libro decimo *sexto* Responsorum:

Bona militis intestati defuncti castrensia fisco non vindicantur, cum heres legitimus ad finem quinti gradus extitit, aut proximus cognatus eiusdem gradus intra tempus possessionem acceperit.

Tit. XIII.

QVIBVS NON COMPETIT BONORVM POSSESSIO.

Ivlianvs libro vigesimo octauo Digestorum:

Servo meo herede instituto, dolo feci, ne testamentum mutaretur, eumque postea manumisi. Quaesitum est, an actiones ei denegandae essent? Respondi, hic casus verbis Edicti non continetur: sed aequum est, si dominus dolo fecerit, ne testamentum mutaretur, quo seruus eius heres scriptus erat, quamuis manumissus adierit hereditatem, ei denegari: cum etiam emancipato filio denegetur, si pater dolo fecerit, ne testamentum mutaretur.

Tit. XIV.

VT EX LEGIBVS SENATVSVE CONSVLTIS BONORVM POSSESSIO DETVR.

Vlpianvs libro quadragesimo nono ad Edictum:

Praetor ait, VTI ME QVAQVE LEGE, SENATVSCONSVLTO, BONORVM POSSESSIONEM DARE OPORTEBIT, ITA DABO. §. 1. Numquam bonorum possessio, quae ex alia parte Edicti adgnita est, impedit istam bonorum possessionem. §. 2. Cum ex lege duodecim Tabularum quis habet hereditatem, hinc non perit, sed inde TVM QVEM EI HEREDEM ESSE OPORTET: quippe cum non alias hinc competat bonorum possessio, quam si lex specialiter deferat bonorum possessionem.

Tit. XV.

QVIS ORDO IN [2] POSSESSIONIBVS SERVETVR.

Modestinvs libro sexto Pandectarum:

Intestati hi gradus vocantur, primum sui heredes, secundo legitimi, tertio proximi cognati, deinde vir et vxor. §. 1. Siue tabulae testamenti non exstent, siue exstent, si secundum eas, vel contra eas bonorum possessionem nemo accepit: intestati detur bonorum possessio. §. 2. Intestati patris liberis bonorum possessio datur, non tantum his, qui in potestatem parentis vsque in mortis tempus fuerunt, sed emancipatis.

II. Vlpianvs libro quadragesimo nono ad Edictum:

Vtile tempus est bonorum possessionum admittendarum. Ita autem vtile tempus est, vt singuli dies in eo vtiles sint: scilicet vt per singulos dies et scierit et potuerit admittere: ceterum quacumque die nescierit, aut non potuerit, nulla dubitatio est, quin dies ei non cedat. Fieri autem potest, vt qui initio scierit, vel potuerit bonorum possessionem admittere, hic incipiat nescire, vel non posse admittere: scilicet si, cum initio cognouisset eum intestatum decessisse, postea quasi certiore nuntio allato dubitare coeperit, numquid testatus decesserit, vel numquid viuat, quia hic rumor postea perrepserat. Idem et in contrarium accipi potest, vt qui ignorauit initio, postea scire incipiat. §. 1. Dies bonorum possessionis vtiles esse palam est: sed non sessionum numerabuntur, si modo ea sit bonorum possessio, quae de plano peti potuit. Quid, si ea, quae causae cognitionem pro tribunali desiderat, vel quae decretum exposcit? sessiones erunt

1 Hal. inserit *lex*. 2 Hal. inserit *BONORVM*.

erunt nobis computandae, quibus sedit is: quibusque per ipsum Praetorem factum non est, quo minus daret bonorum possessionem. §. 2. In bonorum possessione, quae pro tribunali datur, illud quaeritur, si se dedit quidem Praetor pro tribunali, sed postulationibus non dedit: potest dici, tempus ad bonorum possessionem non cedere, cum Praeses aliis rebus, aut militaribus, aut custodiis, aut cognitionibus fuerit occupatus. §. 3. Si Praeses Prouinciae in proxima fuit ciuitate, accedere debet ad vtilitatem temporis ratio itineris, scilicet numeratione viginti millium passuum facta: nec enim exspectare debemus, vt Praeses Prouinciae veniat ad eum, qui bonorum possessionem petiturus est. §. 4. Si venter in possessionem missus sit, bonorum possessionis tempus non cedere sequentibus, nequaquam ambigendum est: nec tantum intra centesimum diem, verum etiam quamdiu nasci possit, nam et si natus fuerit, ante ei deferri bonorum possessionem sciendum est. §. 5. Scientiam eam obseruandam Pomponius ait, non quae cadit in iuris prudentes, sed quam quis aut per se, aut per alios adsequi potuit, scilicet consulendo prudentiores, vt diligentiorem patremfamilias consulere dignum sit.

III. PAVLVS libro quadragesimo quarto ad Edictum:

CIRCA tempora bonorum possessionis patris scientia ignoranti filio non nocet.

IV. IVLIANVS libro vigesimo octauo Digestorum:

SI coheredi tuo substitutus fuisses, et bonorum possessionem acceperis: quando coheres tuus constituerit nolle petere bonorum possessionem, tibi data tota intelligitur, cohceres tuus amplius petendae bonorum possessionis facultatem non habebit. §. 1. Filius non solum, si tamquam filius, sed et si tamquam adgnatus, vel tamquam cognatus ad bonorum possessionem vocatur, annuum spatium habet: sicuti pater filium manumisisset, quamuis vt manumissor bonorum possessionem accipiat, tamen ad bonorum possessionem accipiendam annuum spatium habet.

V. MARCELLVS libro nono Digestorum:

CVM filiofamilias bonorum possessio delata est, dies, quibus certiorare patrem non potest, vt vel iubeat adgnosci bonorum possessionem, vel ratam habeat agnitionem bonorum possessionis; non cedunt. Fingamus, statim primo die, quo fuerit delata, adgnouisse eum bonorum possessionem, certiorare patrem, vt comprobet, non posse: non cedent dies centum, incipient autem cedere, cum certior fieri potuit: praeteritis autem centum diebus, frustra ratum habebit. §. 1. Quaeri potest, si cum posset filius petere bonorum possessionem, patre ita absente, vt certiorare eum non possit, vel etiam furente, petere neglexerit, an peti amplius non possit? Sed vt quid noceat, non petitam bonorum possessionem, quae si petita esset, tamen non ante adquireretur, quam pater comprobasset? §. 2. Si seruus alienus heres institutus venisset, quaeritur, an posteriori domino dies bonorum possessionis petendae imputari oporteret? et placet, quantum priori domino superfuerit, ei imputari.

TIT. XVI.

DE SVIS ET LEGITIMIS HEREDIBVS.

VLPIANVS libro duodecimo ad Sabinum:

INTESTATI proprie appellantur, qui cum possent testamentum facere, testati non sunt. Sed et is, qui testamentum fecit, si eius hereditas adita non est, vel ruptum, vel irritum est testamentum, intestatus non improprie dicetur decessisse. Plane qui testari non potuit, proprie non est intestatus: puta impubes, furiosus, vel cui bonis interdictum est, sed hos quoque pro intestatis accipere debemus. Eum quoque, qui ab hostibus captus est: quoniam per legem Corneliam successio his defertur, quibus deferetur, si in ciuitate decessisset, nam et eius hereditas fuisse creditur. §. 1. Quaeri poterit, si ex ea, quae in fideicommissa libertate moram passa est, conceptus et natus sit, an suus patri existat? et cum placeat, eum ingenuum nasci, vt est a Diuis Marco et Vero et Imperatore nostro Antonino Augusto rescriptum, cur non in totum pro manumissa haec habeatur, vt vxor ducta suum pariat? nec mirum sit, ex serua ingenuum nasci, cum et ex captiua rescriptum sit ingenuum nasci. Quare ausim dicere, et si pater huius pueri eiusdem sortis fuerit [1], cuius mater moram passa in libertate fideicommissa, ipseque moram passus est, suum eum patri nasci exemplo captiuorum parentium, cum

[1] Ap. Hal. *fuerit* abest.

cum quibus rediit. Ergo siue postea pater eius post moram manumittatur, recipiet eum in potestate: siue ante decesserit, definiendum erit suum existere. §. 2. Suos heredes accipere debemus, filios, filias, siue naturales, siue adoptiuos. §. 3. Interdum etiam filius suus heres excluditur, fisco praelato, vt puta, si perduellionis fuerit damnatus pater post mortem suam: hoc quo? vt nec iura sepulchrorum hic filius habeat. §. 4. Si filius suus heres [1] esse desiit, in eiusdem partem succedunt omnes nepotes neptesque ex eo nati, qui in potestate sunt: quod naturali aequitate contingit. Filius autem suus heres esse desinit, si capitis deminutione vel magna vel minore exiit de potestate. Quod si filius apud hostes sit, quamdiu viuit, nepotes non succedunt: proinde etsi fuerit redemtus, nondum succedunt ante luitionem, sed si interim decesserit, cum placeat, eum statu recepto decessisse, nepotibus obstabit. §. 5. Sed si quis non desiit esse in potestate, sed numquam coepit, vtputa, si filius meus viuo patre meo, ab hostibus captus est, mox ibi, me patrefamilias facto, decesserit: nepotes in eius locum succedent. §. 6. Non minus autem neptes, quam nepotes succedent in locum parentium. §. 7. Interdum licet parens alicuius in potestate esse non desierit, sed nec coeperit, tamen dicimus succedentes ei liberos suos existere: vtputa adrogaui eum, cuius filius ab hostibus erat captus, nepos autem in ciuitate: mortuo filio adrogato, mortuo et captiuo apud hostes, pronepos iste suus heres mihi erit. §. 8. Sciendum est autem, nepotes, et deinceps, interdum, etiam si parentes eos mortis tempore praecesserunt, tamen posse suos heredes existere, quamuis successio in suis heredibus non sit: quod ita procedit, si paterfamilias testamento facto decesserit, exheredato filio, mox deliberante herede instituto filius decessit, postea deinde repudiauit heres institutus: nepos poterit suus heres esse, vt et Marcellus libro decimo scripsit, quoniam nec delata est filio hereditas. Idem erit dicendum, et si filius ex asse sub conditione quae fuit in arbitrio ipsius, vel nepos sub omni institutus, non impleta conditione decesserint: nam dicendum erit, suos posse succedere, si modo mortis testatoris tempore, vel in rebus humanis, vel saltem concepti fuerint: idque et Iuliano et Marcello placet. §. 9. Post suos statim consanguinei vocantur. §. 10. Consanguineos autem Cassius definit eos, qui sanguine inter se connexi sunt. Et est verum, eos esse consanguineos, etiam si sui heredes non extiterunt patri, vtputa exheredatos: sed etsi pater eorum deportatus fuerit, nihilo minus eos inter se esse consanguineos, licet patri sui heredes non extitissent. Et qui numquam in potestate fuerunt, erunt sibi consanguinei: vtputa qui post captiuitatem patris nascuntur, vel qui [2] post mortem. §. 11. Non solum autem naturales, verum etiam adoptiui quoque iura consanguinitatis habebunt cum his, qui sunt in familia, vel in vtero, vel post mortem patris nati.

II. Idem libro decimo tertio ad Sabinum:

Post consanguineos admittuntur adgnati, si consanguinei non sunt: merito, nam si sunt, consanguinei, licet non adierint hereditatem, legitimis non defertur: sed hoc sic erit accipiendum, si nec sperantur esse: ceterum, si vel nasci consanguineus, vel de captiuitate reuerti potest, adgnati impediuntur. §. 1. Adgnati autem sunt, cognati virilis sexus ab eodem orti: nam post suos et consanguineos statim mihi proximus est consanguinei mei filius, et ego ei: patris quoque frater, qui patruus appellatur: deincepsque ceteri, si qui sunt, hinc orti in infinitum. §. 2. Haec hereditas proximo adgnato, id est, ei, quem nemo antecedit, defertur: et, si plures sint eiusdem gradus, omnibus, in capita scilicet: vtputa duos fratres habui, vel duos patruos, vnus ex his vnum filium, alius duos reliquit: hereditas mea in tres partes diuidetur. §. 3. Parui autem refert, adgnatus hic natiuitate, an adoptione sit quaesitus: nam qui adoptatur, iisdem fit adgnatus, quibus pater ipsius fuit, et legitimam eorum hereditatem habebit, vel ipsi eius. §. 4. Legitima hereditas tantum proximo defertur. Nec interest, vnus solus sit, an ex duobus prior, pluribusue, an duo pluresue ab eodem gradu venientes, qui vel ceteros antecedant, vel soli sint: quia is est proximus, quem nemo antecedit: et is vltimus, quem nemo sequitur: et interdum idem primus postremusque, qui solus occurrit. §. 5. Interdum vlteriorem adgnatum admit-

1 Hal. inserit *parentis*. 2 Ap. Hal. *qui* abest.

mittimus: vtputa fecit quis testamentum, cum haberet patruum, et patrui filium: deliberante herede scripto, patruus decessit: mox heres institutus repudiauit hereditatem: patrui filius admittetur. Ergo et bonorum possessionem petere potest. §. 6. Proximum non eum quaerimus, qui tunc fuit, cum moreretur paterfamilias, sed eum qui tunc fuit, cum intestatum decessisse certum est. Secundum quae, etsi suus erat, qui praecedebat, vel consanguineus, si nemo eorum cum repudiatur hereditas, viuit: proximum eum accipimus, qui tunc, cum repudiatur hereditas, primus est. §. 7. Vnde belle quaeri potest, an etiam [1] post repudiationem adhuc demus successionem? Propone, heredem scriptum rogatum restituere hereditatem, repudiasse eam, cum nihilo minus compelli potuit adire hereditatem, et restituere, vt Diuus Pius rescripsit: finge eum superuixisse centum diebus, ve bi gratia, et interim proximum decessisse, mox et eum, qui erat rogatus restituere? dicendum, posteriorem admitti cum onere fideicommissi.

III. Idem libro decimo quarto ad Sabinum:

Intestato liberto mortuo, primum suis deferri hereditatem, verum est: si hi non fuerint, tunc patrono. §. 1. Libertum accipere debemus eum, quem quis ex seruitute ad ciuitatem Romanam perduxit, siue sponte, siue necessitate, quoniam rogatus fuit eum manumittere: nam et ad huius legitimam hereditatem admittitur. §. 2. Si dotalem quis seruum manumisit, ipse patronus habetur, et ad legitimam hereditatem admittetur. §. 3. Is plane, quem hac lege emi, vt manumittam, et si ex Constitutione Diui Marci peruenerit ad libertatem, tamen vt eadem Constitutione expressum est, meus libertus est, et legitima eius hereditas mihi deferatur. §. 4. Qui si necem domini detexit, et ex Senatusconsulto libertatem meruerit, si quidem adsignauit Praetor, cuius libertus sit, sine dubio eius erit, et ei legitima hereditas deferetur: quod si non addidit, efficietur quidem ciuis Romanus, sed eius erit libertus, cuius proxime fuerit seruus, et ad legitimam hereditatem ipse admittetur, nisi sicubi quasi indigno deneganda fuerit hereditas. §. 5. Si quis libertam sic iureiurando adegit, ne illicite nubat, non debere incidere in legem Aeliam Sentiam. Sed si intra certum tempus ne ducat, neue aliam, quam de qua patronus consenserit, vel non nisi conlibertam, aut patroni cognatam: dicendum est, incidere eum in legem Aeliam Sentiam, nec ad legitimam hereditatem admitti. §. 6. Si municipes seruum manumiserint, admittentur ad legitimam hereditatem in bonis liberti vel libertae intestatorum. §. 7. Miles manumittendo seruum peculiarem, suum faciet libertum, et ad legitimam hereditatem eius admittitur. §. 8. Principem ad bona libertorum suorum admitti, plusquam manifestum est. §. 9. Vtique et ex lege duodecim tabularum ad legitimam hereditatem is, qui in vtero fuit, admittitur, si fuerit editus. Inde solet remorari insequentes sibi adgnatos, quibus praefertur, si fuerit editus. Inde et partem facit his qui pari gradu sunt: vtputa frater vnus est, et vterus, vel patrui filius vnus natus, et qui in vtero est. §. 10. Est autem tractatum, pro qua partem faciat, quia ex vno vtero plures nasci possunt? et placuit, si in rerum natura certum sit, hanc, quae se dicit praegnantem, non esse: ex asse iam esse heredem hunc, qui iam [2] natus est, quoniam et ignorans heres fit: quare [3] si medio tempore decesserit, integram heheredem suum transmittit. §. 11. Post decem menses mortis natus, non admittetur ad legitimam hereditatem. §. 12. De eo autem, qui centesimo octogesimo secundo die natus est, Hippocrates scripsit, et Diuus Pius Pontificibus rescripsit, iusto tempore videri natum: nec videri in seruitutem conceptum, cum mater ipsius ante centesimum octogesimum secundum diem esset manumissa.

IV. Pomponivs libro quarto ad Sabinum:

Hi quorum parens capite minutus est, legitimae hereditatis ius, et in [4] ceteris personis, et inter se retinent: et alii aduersus eos.

V. Vlpianvs libro quadragesimo sexto ad Edictum:

Si quis, cum haberet fratrem et patruum, decesserit testamento facto: deinde pendente conditione heredum scriptorum, frater intestato decesserit, mox conditio defecerit: patruum posse vtri-

1 Ap. Hal. *etiam* abest. 2 Ap. Hal. *iam* abest. 3 *et* loco *quare* 4 Ap. Hal. *in* abest.

vtriusque adire legitimam hereditatem, constat.

VI. IVLIANVS libro quinquagesimo nono Digestorum:

TITIVS exheredato filio extraneum heredem sub conditione instituit. Quaesitum est, si post mortem patris pendente conditione filius vxorem duxisset, et filium procreasset et decessisset, deinde conditio instituti heredis defecisset: an ad hunc postumum nepotem legitima hereditas aui pertineret. Respondit, qui post mortem aui sui concipitur, is neque legitimam hereditatem eius tamquam suus heres, neque bonorum possessionem tamquam cognatus accipere potest: quia lex duodecim tabularum eum vocat ad hereditatem, qui moriente eo, de cuius bonis quaeritur, in rerum natura fuerit.

VII. CELSVS libro vigesimo octauo Digestorum:

VEL si viuo eo conceptus est, quia conceptus quodammodo in rerum natura esse existimatur.

VIII. IVLIANVS libro quinquagesimo nono Digestorum:

ITEM Praetor Edicto suo, proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur his, qui defuncto mortis tempore cognati fuerint. Nam quod in [1] consuetudine nepotes cognati appellantur etiam eorum, post quorum mortem concepti sunt, non proprie, sed per abusionem, vel potius ἀναφορικῶς, [2] accidit. §. 1. Si quis praegnantem vxorem reliquisset, et matrem, et sororem: si viua vxore mater mortua fuisset, deinde vxor mortuum peperisset, ad sororem solam legitima hereditas pertinet: quia certum esset, matrem eo tempore decessisse, quo legitima hereditas ad eam non pertinebat.

IX. MARCIANVS libro quinto Institutionum:

SI ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint adire [3] hereditatem, vel morte, vel qua alia ratione impediti fuerint, quo minus adeant: reliquis, qui adierint, adcrescit illorum portio: et licet decesserint antequam adcresceret, hoc ius ad heredes eorum pertinet. Alia causa est instituti heredis, et coheredi substituti: huic enim viuo defertur ex substitutione hereditas, non etiam, si decesserit, heredem eius sequitur.

X. MODESTINVS libro sexto Differentiarum:

SI ad patrem manumissorem filii intestati legitima hereditas perueniat, vel non manumissori bonorum possessio competat: mater defuncti summouetur.

XI. POMPONIVS [5] libro decimo ad Quintum Mucium:

CAPITIS deminutione pereunt legitimae hereditates, quae ex lege duodecim tabularum veniunt: siue viuo aliquo, siue antequam adeatur hereditas eius, capitis minutio intercessit: quoniam desinit, suus heres, vel adgnatus recte dici: quae autem ex legibus nouis, aut ex Senatusconsultis, non vtique.

XII. IDEM libro trigesimo ad Quintum Mucium:

FILIVS patri adgnatus proximus est.

XIII. GAIVS libro decimo ad legem Iuliam et Papiam:

NVLLA femina aut habet suos heredes, aut desinere habere potest propter capitis deminutionem.

XIV. IDEM libro decimo tertio ad legem Iuliam et Papiam:

IN suis heredibus aditio non est necessaria: quia statim ipso iure heredes existunt.

XV. PAPINIANVS libro vigesimo nono Quaestionum:

SI pater apud hostes moriatur, defunctum iam in ciuitate filium, credimus patremfamilias decessisse, quamuis patria potestate, quemdiu vixerit, non fuerit in plenum liberatus: itaque heredem habiturus est iste non reuerso patre. Sed si postliminio redierit pater iam defuncto filio, quidquid medio tempore per eum quaesitum est, habebit: et non est mirum, si peculium quoque defuncti pridem filii defertur patri, cum ex eo natus potestatis ipsius fiat per suspensi iuris constitutionem.

XVI. IDEM libro duodecimo Responsorum:

PATER instrumento dotali comprehendit, filiam ita dotem accepisse, ne quid aliud ex hereditate patris speraret: eam scripturam ius successionis non mutasse constitit: priuatorum enim cautionem legum auctoritate non censeri.

TIT.

1 *ex* loco *in*. 2 Id est *per relationem*. 3 Ap. Hal. *adire* abest. 4 Ap. Hal. *fuerint* abest. 5 *IDEM*.

Tit. XVII.

AD SENATVSCONSVLTVM TERTVLLIANVM ET ORPHITIANVM.

Vlpianvs libro duodecimo ad Sabinum:

Sive ingenua, siue libertina mater est, admitti possunt liberi ad hereditatem eius ex Senatusconsulto Orphitiano. §. 1. Si ea sit mater, de cuius statu dubitatur, vtrum materfamilias sit, an filiafamilias, vtputa quoniam pater eius ab hostibus captus sit: si certum esse coeperit, matremfamilias esse, liberi [1] admittentur. Vnde tractari potest, an medio tempore, dum status pendet, succurri eis per Praetorem debeat, ne si medio tempore decesserint, nihil ad heredem transmittant? et magis est, vt subueniatur, vt in multis casibus placuit. §. 2. Sed et vulgo quaesiti admittuntur ad matris legitimam hereditatem. §. 3. Interdum et in seruitute quaesito erit concedenda hereditas legitima: veluti si post moram fideicommissariae libertati matris suae factam natus sit. Certe si post manumissionem matris fuerit natus, licet in seruitute conceptus, ad legitimam eius hereditatem admittetur. Sed et si apud hostes conceptus, a captiua procreatus, cum ea rediit: secundum rescriptum Imperatoris nostri et Diui patris eius ad Ouinium Tertyllum poterit ex hoc Senatusconsulto admitti, quasi vulgo quaesitus. §. 4. Filio, qui mortis tempore matris ciuis Romanus fuit, si ante aditam hereditatem in seruitutem deducatur, legitima hereditas non defertur, nec si postea liber factus sit, nisi forte seruus poenae effectus, beneficio Principis sit restitutus. §. 5. Sed si matris exsecto ventre filius editus sit, magis dicendum est, hunc quoque ad legitimam hereditatem admitti: nam et institutus, secundum tabulas, et ab intestato vnde cognati, et multo magis vnde legitimi, bonorum possessionem petere potuit: argumento est, quod venter in possessionem ex omni parte Edicti mittitur. §. 6. Qui operas suas, vt cum bestiis pugnaret locauit, quiue rei capitalis damnatus, neque restitutus est, ex Senatusconsulto Orphitiano ad matris hereditatem non admittebatur: sed humana interpretatione placuit eum admitti. Idem erit dicendum, et si hic filius in eius sit potestate, qui in causa suprascripta sit, posse eum ex Orphitiano admitti. §. 7. Sed si mater testamento facto filium heredem scripserit vnum sub conditione, cum plures haberet; si conditione pendente bonorum possessionem petierit, et postea conditio defecit, aequum est, ceteris etiam filiis legitimam hereditatem non auferri: quod et Papinianus libro sextodecimo Quaestionum scripsit. §. 8. Capitis minutio saluo statu contingens liberis nihil nocet ad legitimam hereditatem: nam vetus sola hereditas, quae lege duodecim tabularum defertur, capitis minutione peremitur: nouae, vel ex lege vel ex Senatusconsultis delatae, non peremuntur capitis deminutione. Proinde siue quis ante delatam, siue (post) delatam, capite minuatur, ad legitimam hereditatem admittetur: nisi magna capitis deminutio interueniat, quae vel ciuitatem adimit, vtputa si deportetur. §. 9. Si nemo filiorvm, eorvmve, qvibvs simvl legitima hereditas defertvr, volet ad se eam hereditatem pertinere, ivs antiqvvm esto. Hoc ideo dicitur, vt quamdiu vel vnus filius vult legitimam hereditatem ad se pertinere, ius vetus locum non habeat, itaque si ex duobus alter adierit, alter repudiauerit hereditatem, ei portio adcrescet, et si forte sit filius, et patronus, repudiante filio, patrono defertur. §. 10. Si quis adita matris hereditate, per in integrum restitutionem fuerit abstentus, an ius antiquum possit locum habere? verba admittunt, vt possit: volet ad se, inquit, eam hereditatem pertinere: nam et hic non vult, etsi aliquando voluit: et dico, posse ius antiquum locum habere. §. 1[1]. Vtrum autem ei defertur successio, qui tunc legitimus deprehenditur: an vero ei [2], qui tunc fuit, cum filio defertur? vtputa, proponamus fuisse defunctae consanguineum, eiusque filium: deliberante filio, defunctae consanguineum, obiisse: mox filium repudiasse matris hereditatem: an consanguinei filius admitti possit? et Iulianus recte putat circa Tertyllianum, locum esse succedenti adgnato. §. 12. Quod ait succe-

1 Hal. inferit *eius*. 2 Ap. Hal. *ei* abest.

Senatus, QVAE IVDICATA, TRANSACTA, FINITAVE SVNT, RATA MANEANT, ita intelligendum eft, vt iudicata accipere debeamus, ab eo, cui iudicandi ius fuit: transacta, fcilicet bona fide, vt valeat transactio: finita, vel confenfu, vel longo filentio fopita.

II. IDEM libro decimo tertio ad Sabinum:

SIVE ingenua fit mater, fiue libertina, habebit Tertyllianum commodum. §. 1. Filium autem vel filiam accipere debemus, fiue iufte fint procreati, vel vulgo quaefiti: idque in vulgo quaefitis et Iulianus libro quinquagefimo nono Digeftorum fcripfit. §. 2. Sed fi filius vel filia libertini fint effecti, mater legitimam hereditatem vindicare non poterit: quoniam mater effe huiusmodi filiorum defiit: idque et Iulianus fcripfit, et conftitutum eft ab Imperatore noftro. §. 3. Sed fi in feruitute concepit filium, et manumiffa ediderit, ad legitimam eius hereditatem admittetur. Idemque et fi ferua poenae concepit, et reftituta edidit. Hoc idem, et fi libera concepit, edidit ferua poenae, mox reftituta eft. Sed et fi libera concepit, et in feruitutem redacta edidit, mox manumiffa eft: ad legitimam hereditatem eius admittetur. Item fi adhuc praegnans manumiffa eft, dicendum erit prodeffe. Et in feruitute editi filii ad legitimam hereditatem mater admittetur: vtputa fi poft moram factam in fideicommiffa libertate peperit, vel apud hoftes, et cum eo rediit, vel fi redempta edidit. §. 4. Si mulier fit famofa, ad legitimam hereditatem liberorum admittetur. §. 5. Impuberem, cui pater fecundas tabulas fecit, tunc certum eft inteftatum deceffiffe, cum omiferint fubftituti hereditatem eius. Quare, et fi impubes adrogatus fit, dicendum eft, matrem ad bona eius admitti, quae haberet, fi inteftatus deceffiffet. §. 6. Liberi defuncti fui quidem obftabunt matri eius, tam virilis fexus, quam feminini, tam naturales, quam adoptiui, matremque excludunt: bonorum poffeffores vero etiam non fui [1]: et quidem foli naturales. Adoptiui autem liberi poft emancipationem ita admittuntur, fi ex liberis naturalibus fuerint: vtputa nepos natuarlis ab auo adoptatus, nam licet fit emancipatus, bonorum poffeffione accepta, matri obftabit. §. 7. Si vero apud hoftes eft filius, vel nafci fperatur, pendet ius matris, donec redierit, vel nafcatur. §. 8. Sed fi fint fui heredes, verum hereditas ad eos non pertineat, videamus, an mater admittatur, vtputa abftinuit fe hereditate? Africanus et Publicius temptant dicere, in cafum, quo fe abftinent fui, matrem venire, et tunc ei obftent, quoties rem haberent, ne nudum nomen fui heredis noceat matri: quae fententia aequior eft. §. 9. Sed fi quis deceffiffet relicta filia, quam in adoptionem legitime dederat, relicta et matre: Diuus Pius decreuit, ceffare Senatusconfultum Tertyllianum, et fimul effe admittendas ad bonorum poffeffionem vnde proxime cognati matrem et filiam. Sed quod idem Iulianus fcripfit, matrem ex Senatusconfulto non poffe admitti, fi filia in bonorum poffeffione petenda ceffauerit, verum non erit: fuccedit enim filiae: et ideo dicendum erit, matrem, donec filia bonorum poffeffionem petere poteft, bonorum poffeffionem accipere non poffe, quoniam fuccedere quafi legitima fperaretur. §. 10. Si bonorum poffeffione accepta, filius emancipatus abftinuerit fe hereditate per in integrum reftitutionem, verum eft, Senatusconfultum poffe locum habere: fed fi fuerit rurfus immixtus, rurfus debet mater abftinere. §. 11. Si quis ex liberis, dum eft in vtero, in poffeffionem miffus fit, mox natus fit, et ante bonorum poffeffionem acceptam decefferit: an matri noceat, videndum, quafi bonorum poffeffor? Et puto non nocere, fi non fuus patri adgnafcitur. Neque enim fufficit mitti in poffeffionem, nifi natus quoque acceperit bonorum poffeffionem. Igitur et fi furiofo decreto petita fit poffeffio, et priusquam ipfe mentis compos factus bonorum poffeffionem petierit, decefferit, matri non obftabit. §. 12. Sed fi quis, cum ftatus controuerfiam pateretur, Carbonianam folam acceperit, an noceat matri bonorum poffeffio, quaefitum quidem eft: fed cum haec tempore finiatur, dicendum eft, matri poft tempus non nocere: aut fi impubes decefferit, matrem poffe admitti. §. 13. Sed fi infanti per tutorem petita fit poffeffio, licet ftatim decefferit, dicendum erit, matri obftitiffe: non enim fimilis eft ei, quae furiofo datur. §. 14. Ita demum autem mater Senatusconfulti beneficio excludetur, fi filius adiit legitimam hereditatem; ceterum, fi omiferit legitimam hereditatem, mater ex Senatusconfulto Tertylliano admittetur. Sed fi non fit folus ifte filius legitimus heres,

[1] Hal. *matremque excludent bonorum poffeffionem etiam non fui.*

heres, ſed ſint, qui cum eo admittantur: nec in partem eorum mater ex Senatusconſulto erit vocanda. §. 15. Obiicitur matri pater in vtriusque bonis, tam filii, quam filiae, ſiue heres, ſiue bonorum poſſeſſor exiſtat. Sed neque auus, neque proauus in Tertylliano matri nocent, quamuis fiduciam contraxerint. Pater autem tantum naturalis, non etiam adoptiuus, matri noceat: verius eſt enim, cum pater eſſe deſierit, a matre eum excludi: ſed nec ad bonorum poſſeſſionem contra tabulas eum admitti, cum pater eſſe deſierit. §. 16. Vndecumque autem acceperit bonorum poſſeſſionem pater naturalis, ſiue legitimus, ſiue contra tabulas, ex quauis parte excludit matrem. §. 17. Si ſit adgnatus defuncti, et naturalis pater ſit [1] in adoptiua familia, ſit et mater, admittimus matrem: quoniam patrem adgnatus excluſit. §. 18 Si ſit conſanguinea ſoror defuncti, ſit et mater, ſit et pater adoptatus, vel emancipatus: ſi conſanguinea velit habere hereditatem, matrem ex Senatusconſulto vna cum ea venire, patrem excludi placet: ſi conſanguinea repudiet, matrem ex Senatusconſulto propter patrem non venire, et quamuis alias non ſoleat mater exſpectare conſanguineam, velit nec ne adire hereditatem, nunc tamen exſpectaturam: conſanguinea enim eſt, quae patrem excludit: repudiante igitur conſanguinea, bonorum poſſeſſionem habebit mater cum patre, quaſi cognata: ſed et in hac moram patietur, nec ante accipiet bonorum poſſeſſionem, quam pater petierit: quoniam omittente eo, poteſt ex Senatusconſulto ſuccedere. §. 19. Sed et ſi ipſa mater eadem ſit et ſoror conſanguinea, vtputa quoniam pater matris nepotem ſuum ex filia adoptauit, ſit praeterea et pater naturalis, haec mater, ſi quidem quaſi conſanguinea veniat, excludet patrem: ſi ius conſanguineae repudiauit, vel capitis deminutione amiſit, ex Senatusconſulto venire propter patrem non poteſt: repudiante vero patre, rurſum ex Senatusconſulto poteſt venire. §. 20. Si mater hereditatem filii filiaeue non adierit ex Senatusconſulto Tertylliano, in bonis eorum antiquum ius ſeruandum eſt: cum enim eſſet praelatio, matre omittente Senatusconſulti beneficium, ius ſuccedit vetus. §. 21. Sed ſi mater repudiauerit bonorum poſſeſſionem, de adeunda autem hereditate deliberet, dicendum erit, adgnatum non ſuccedere: quoniam nondum verum eſt, non adiſſe matrem. §. 22. Quod autem diximus, ius antiquum ſeruari matre non adeunte, cui perſonae deferatur hereditas, videndum: vtrum ei, quae nunc proxima inuenitur, cum mater repudiat, an ei quae fuit, cum inteſtato deceſſiſſe certum eſt? vtputa ſuit patruus, cum inteſtato decederet, et patrui filius, cum mater repudiaſſet, patruo nondum delatam hereditatem, atque ideo, defuncto eo matre deliberante, patrui filium vocari. §. 23. Si mater non petierit tutores idoneos filiis ſuis, vel prioribus excuſatis, reiectisue, non confeſtim aliorum nomina ediderit, ius non habet vindicandorum ſibi bonorum inteſtatorum filiorum: et quidem, ſi non petiit, incidit: ait enim, VEL NON PETERE: ſed a quo non petere? loquitur quidem de Praetore Conſtitutio: ſed puto, et in Prouinciis locum habere, etiam ſi a Magiſtratibus municipalibus non petat: quoniam et Magiſtratibus municipalibus dandi neceſſitas iniungitur. §. 24. Quid ergo, ſi petiit, ſed admonita vel a libertis, vel a cognatis? an incidat in Senatusconſultum? Et puto eam incidere, ſi compulſa fecit, non ſi, cum petere non cunctaretur, admonita eſt. §. 25. Quid, ſi pater eis peti prohibuerat tutorem, quoniam per matrem rem eorum adminiſtrari voluit? incidet, ſi nec petat, nec legitime tutelam adminiſtrat. §. 26. Quod ſi penitus egenis filiis non petit, ignoſcendum eſt ei [2]. §. 27. Sed ſi forte abſens a libertis praeuenta eſt, vel ab aliis: dicendum eſt eam non excludi: niſi forte, cum fruſtraretur, id contigit. §. 28. Filiis autem non petendo, punitur: vtique et filiabus. Quid, ſi nepotibus? ſimiliter non petendo punitur. §. 29. Quid, ſi curatores non petiit? verba reſcripti deficiunt: ſed dicendum eſt, ſi quidem impuberibus curatores non petiit, eandem eſſe rationem: ſi iam puberibus, ceſſare debere. §. 30. Quid ſi, cum praegnans eſſet, bonis non petiit curatorem? dico, in ſententiam incidere. Nam et ſi apud hoſtes habuit impuberem, idem erit dicendum. §. 31. Quid, ſi furioſo tutorem, vel curatorem non petiit? magis eſt, vt incidat. §. 32. Non ſolum autem, quae non petiit, coercetur, ſed et quae defunctorie petiit, vt reſcripto declaratur, vel priuilegio munitum, vel

oneratum

1 Ap. Hal. *ſit* abeſt. 2 Ap. Hal. *ei* abeſt.

oneratum tribus, puta, tutelis: sed ita demum si data opera hoc fecit. §. 33. Quid ergo, si tales petiit, et susceperunt nihilo minus: vel detenti sunt? excusata erit mater. §. 34. Quid, si indignos, id est [1], minus habiles, ad tutelam petierit, quoniam [2] sciebat Praetorem eos non daturum? quid tamen, si dedit eos Praetor, matris petitionem secutus? iam quidem Praetoris delictum est: sed et matris punimus consilium. §. 35. Igitur si forte excusati sint illi, vel improbati: debet mater alios sine mora petere. §. 36. Ergo siue non petierit, siue idoneos non petierit, punietur, etiam si dati fuerint minus idonei, Praetore errante. §. 37. Idoneos autem vtrum facultatibus, an et moribus petere debeat, dubitationis esse potest? Puto autem, facile ei ignosci, si locupletes sint hi, quos petiit. §. 38. Sed et si prioribus excusatis, reiectisue, non confestim aliorum nomina ediderit, punitur. §. 39. Quid ergo, si non fuerint omnes excusati, vel non omnes reiecti? Videndum, an ei imputetur, cur in locum excusati non petiit? et puto imputandum. §. 40. Quid, si decesserint quidam? Puto, licet verba deficiant, sententiam Constitutionis locum habere. §. 41. Sed quod diximus reiecti, vtrum sic accipimus, a Praetore non dati, an et si suspecti fuerint remoti, vel ob negligentiam, vel ignauiam repulsi? etiam hos quis reiectos recte dicet. Ergo et si latitent: sed [3] longum est: nam nec hoc ei imputetur, cur suspectos non fecit: alioquin, et si latitarent, potuit Edicto desiderare, vt eos Praetor adesse iuberet, et suspectos eos remouet, si deessent. §. 42. Quid, si non compulit eos miscere se tutelae. Et [4] cum plenum officium a matre desideremus, et haec ei curanda sunt, ne in hereditate ei obstent. §. 43. Confestim autem sic erit accipiendum, vbi primum potuit, id est, Praetoris copiam habuit huic rei sedentis: nisi forte infirmitate impedita est, vel alia magna causa, quae etiam mandare eam ad petendos tutores impediret: ita tamen, vt nullo modo annale tempus excederet: si enim mortalitate filii praeuenta est, nihil matri imputetur. §. 44. Tractari belle [5] potest, si pupillo amplum legatum sub conditione sit relictum, SI TVTORES NON HABVERIT, et propterea ei mater non petierit, ne conditione deficeretur, an Constitutio cesset? et puto cessare, si damnum minus sit cumulo legati: quod et in magistratibus municipalibus tractatur apud Tertyllianum: et putat dandam in eos actionem, quatenus plus esset in damno, quam in legato, nisi forte quis putet, conditionem hanc quasi vtilitati publicae obpugnantem, remittendam, vt alias plerasque: aut verba cauillatus imputauerit matri, cur curatores non petierit: finge autem plenius conditionem conscriptam: nonne erit matri ignoscendum? aut hoc imputatur matri, cur non desiderauit a Principe conditionem remitti? et puto, non esse imputandum. §. 45. Ego, etiam si mater ei, qui soluendo non erit, non petiit tutorem, puto ignoscendum: consuluit enim ei, vt minus inquietetur quasi indefensus. §. 46. Et si forte quis vxorem communis filii matrem heredem scripsit, rogauitque remissa etiam satisdatione, vt filio puberi facto restitueret hereditatem, nec mater ei petiit tutores: debet dici, cessare constitutionem, cum patris voluntatem secuta sit, et nihil habenti filio tutores non petierit. Quod si ei remissa satisdatio non fuerit, contra erit: quoniam vel propter hoc debuit tutores habere: sed si forte impubes post matris cessationem fuerit adrogatus, et impubes obierit: dicendum erit, matri aduersus adrogatorem non competere ex stipulatu actionem. §. 47. Videndum est, matre prohibita ius suum vindicare, vtrum ceteros admittamus, atque si mater non esset: an ipsam heredem dicimus fieri, vel aliud nomen successionis induere? Sed denegamus ei actiones, et inuenimus rescriptum ab Imperatore nostro Antonino Augusto, et Diuo patre eius, Mammiae Maximinae pridie Idus Apriles, Plautiano iterum consule, matre remota eos admitti, qui venirent, si mater non fuisset, ergo et adgnati ceterique succedent, aut, si nemo sit, bona vacabunt.

III. MODESTINVS libro octauo Regularum:

PATREM adoptiuum matri non obesse, plerique probant.

IV. IDEM libro nono Regularum:

MATRIS intestatae defunctae hereditatem ad omnes eius liberos pertinere, etiam

[1] *vel* loco *id est*. [2] *cum* loco *quoniam*. [3] Hal. inserit *hoc*. [4] Ap. Hal. *Et* abest. [5] Ap. Hal. *belle* abest.

etiam si ex diuersis matrimoniis nati fuerint, iuris est.

V. PAVLVS libro singulari ad Senatusconsultum Tertyllianum:

AEQVISSIMVM visum [1] est, omnes filios matri praeferri, etiam si per adoptionem in familiam relicti essent. §. 1. Sed et nepos ex adoptiuo filio natus ex verbis Senatusconsulti matri obstabit. §. 2. Si ex filio nepotem auus manumiserit, isque patre, et auo, et matre superstitibus decesserit, potest quaeri, quis potior esse debeat? nam si mater excluserit auum manumissorem, qui patri anteponitur, Edicto Praetoris inducetur pater defuncti: quo admisso, desinit Senatusconsulto locus esse, et rursus auus vocabitur: itaque rectius est, auo ius suum conseruare, qui et contra scriptos heredes bonorum possessionem accipere solet.

VI. IDEM libro singulari ad Senatusconsultum Orphitianum:

FILII mater ex hoc Senatusconsulto, etiam si in aliena potestate sit, ad hereditatem admittitur. §. 1. Filius, qui, se nolle adire hereditatem matris dixit, an potest mutata voluntate adire, antequam consanguineus vel adgnatus adierit. videndum: propter haec verba, SI NEMO FILIORVM VOLET HEREDITATEM SVSCIPERE, quia extensiua sunt: et cum verba extensiua sint, paenitentia eius vsque ad annum admittenda est: cum et ipsa filii bonorum possessio annalis est.

VII. IDEM libro singulari ad Senatusconsultum Tertyllianum et Orphitianum:

SI quis intestatus decesserit relicta matre, et fratre consanguineo, vel sorore, quamuis per adrogationem quaesitis: eadem iura in persona matris seruantur, quae et naturalibus exstantibus liberis.

VIII. GAIVS libro singulari ad Senatusconsultum Tertyllianum:

IN suspenso est ius matris, si filius defuncti emancipatus deliberet de bonorum possessione petenda.

IX. IDEM libro singulari ad Senatusconsultum Orphitianum:

SACRATISSIMI Principis nostri Oratione cauetur, vt matris intestatae hereditas ad liberos, tametsi in aliena potestate erunt, pertineat.

X. POMPONIVS libro secundo Senatusconsultorum:

SI filiusfamilias miles non sit testatus de his, quae in castris adquisierit, an ea ad matrem pertineant, videndum est? Sed non puto: magis enim iudicio militum hoc beneficium concessum est, non vt omnimodo quasi patresfamiliarum in ea re sint. §. 1. Quando in pendenti est, an quaedam personae possint obstare matri, et casus tulerit, vt non inducerentur: matri ius integrum erit, quod medio tempore appenderit, veluti si filio intestato mortuo, postumus ei filius potuerit nasci, nec natus sit, aut mortuus editus, vel quod etiam filius, qui in hostium potestate erat, postliminio non sit reuersus.

LIBER TRIGESIMVS NONVS.

TIT. I.

DE OPERIS NOVI NVNTIATIONE.

VLPIANVS libro quinquagesimo secundo ad Edictum

HOC EDICTO promittitur [2], vt, siue iure, siue iniuria opus fieret, per nuntiationem inhiberetur: deinde remitteretur prohibitio hactenus, quatenus prohibendi ius is, qui nuntiasset, non haberet. §. 1. Hoc autem Edictum, remediumque operis noui nuntiationis, aduersus futura opera inductum est, non aduersus praeterita: hoc est, aduersus ea, quae nondum facta sunt, ne fiant: nam si quid operis fuerit factum, quod fieri non debuit, cessat Edictum de operis noui nuntiatione: et erit transeundum ad interdictum, quod vi aut clam factum erit, vt restituatur, [3] et quod in loco sacro, religiosoue, et quod in flumine publico, ripaue publica factum erit: nam his interdictis restituetur, si quid illicite factum est. §. 2 Nuntiatio ex hoc Edicto non habet necessariam Praetoris aditionem: potest enim nuntiare quis, etsi eum non adierit. §. 3. Item nuntiationem et nostro et alieno nomine facere possumus. §. 4. Item nuntiatio omnibus diebus fieri potest. §. 5. Et aduersus absentes etiam, et inuitos, et ignorantes operis noui nuntiatio procedit. §. 6. In operis autem noui nuntiatione possessorem aduersarium facimus. §. 7. Sed si is, cui opus nouum nuntiatum est, ante remissionem aedificauerit,

1 Ap. Hal. *visum* abest. 2 *permittitur*. 3 Hal. praefigit *sed*.

rit, deinde coeperit agere, ius sibi esse ita aedificatum habere, Praetor actionem ei negare debet, et interdictum in eum de opere restituendo reddere. §. 8. Potest autem quis nuntiare etiam ignorans, quod opus fieret. §. 9. Et post operis noui nuntiationem committunt se litigatores praetoriae iurisdictioni. §. 10. Inde quaeritur apud Celsum libro duodecimo Digestorum, si post opus nouum nuntiatum conueniat tibi cum aduersario, vt opus faceres, an danda sit conuentionis exceptio? Et ait Celsus, dandam, nec esse periculum, ne pactio priuatorum iussui Praetoris anteposita videatur: quid enim aliud agebat Praetor quam hoc, vt controuersias eorum dirimeret? a quibus si sponte recesserunt, debebit id ratum habere. §. 11. Opus nouum facere videtur, qui aut aedificando, aut detrahendo aliquid, pristinam faciem operis mutat. §. 12. Hoc autem Edictum non omnia opera complectitur: sed ea sola, quae solo coniuncta sunt, quorum aedificatio, vel demolitio videtur opus nouum continere. Idcirco placuit, si quis messem faciat, arborem succidat, vineam putet: quamquam opus faciat, tamen ad hoc Edictum non pertinere: quia ad ea opera, quae in solo fiunt, pertinet hoc Edictum. §. 13. Si quis aedificium vetus fulciat, an opus nouum nuntiare ei possumus, videamus? et magis est, ne possimus: hic enim non opus nouum facit, sed veteri sustinendo remedium adhibet. §. 14. Siue autem intra oppida, siue extra oppida in villis vel agris opus nouum fiat, nuntiatio ex hoc Edicto locum habet: siue in priuato siue in publico opus fiat. §. 15. Nunc videmus, quibus ex causis fiat nuntiatio, et quae personae nuntient, quibusque nuntietur, et in quibus locis fiat nuntiatio, et quis effectus sit nuntiationis. §. 16. Nuntiatio fit, aut iuris nostri conseruandi causa, aut damni depellendi, aut publici iuris tuendi gratia. §. 17. Nuntiamus autem, quia ius aliquod prohibendi habemus: vel vt damni infecti caueatur nobis ab eo, qui forte in publico vel in priuato quid molitur: aut [2] si quid contra leges, Edictaue Principum, quae ad modum aedificiorum facta sunt, fiet, vel in sacro, vel in loco religioso, vel in publico, ripaue fluminis, quibus ex causis et interdicta proponuntur. §. 18. Quod si quis in mare vel in litore aedificet, licet in suo non aedificet, iure tamen gentium suum facit. Si quis igitur velit ibi aedificantem prohibere, nullo iure prohibet: neque opus nouum nuntiare, nisi ex vna causa potest, si forte damni infecti velit sibi caueri. §. 19. Iuris nostri conseruandi, aut damni depellendi causa opus nouum nuntiare potest is, ad quem res pertinet. §. 20. Vsufructuarius autem opus nouum nuntiare suo nomine non potest: sed procuratorio nomine nuntiare poterit, aut vindicare vsumfructum ab eo, qui opus nouum faciat: quae vindicatio praestabit ei, quod eius interfuit, opus nouum factum non esse.

II. IVLIANVS libro quadragesimo nono Digestorum:

SI autem domino praedii nuntiauerit, inutilis erit nuntiatio: neque enim, sicut aduersus vicinum, ita aduersus dominum agere potest, ius ei non esse inuito se altius aedificare: sed, si hoc facto vsusfructus deterior fiet, petere vsumfructum debebit.

III. VLPIANVS libro quinquagesimo secundo ad Edictum:

IN prouinciali etiam praedio si quid fiat, operis noui nuntiatio locum habebit. §. 1. Si in loco communi quid fiat, nuntiatio locum habebit aduersus vicinum. Plane si vnus nostrum in communi loco faciat, non possum ego socius opus nouum ei nuntiare: sed eum prohibebo communi diuidundo iudicio, vel per Praetorem. §. 2. Quod si socius meus in communi insula opus nouum faciat, et ego propriam habeam, cui nocetur, an opus nouum nuntiare ei possim? Et putat Labeo, non posse nuntiare: quia possum eum alia ratione prohibere aedificare, hoc est, vel [3] per Praetorem, vel per arbitrum communi diuidundo: quae sententia vera est. §. 3. Si ego superficiarius sim, et opus nouum fiat a vicino, an possim nuntiare? mouet, quod quasi inquilinus sum. Sed Praetor mihi vtilem in rem actionem dat, et ideo et seruitutium causa actio mihi dabitur, et operis noui nuntiatio debeat mihi concedi. §. 4. Si in publico aliquid fiat, omnes ciues opus nouum nuntiare possunt.

IV. PAVLVS libro quadragesimo octauo ad Edictum:

NAM Reipublicae interest, quamplurimos ad defendendam suam causam admittere.

VLPIA-

1 Ap. Hal. *hoc* abest. 2 Hal. inserit *etiam*. 3 Ap. Hal. *vel* abest.

V. VLPIANVS libro quinquagesimo secundo ad Edictum:

De pupillo quaesitum est? Et Iulianus libro duodecimo Digestorum scripsit, pupillo non esse operis noui nuntiationis executionem dandam, nisi ad ipsius priuatum commodum res pertineat: veluti si luminibus eius officiatur, aut prospectui obsit. Non aliter autem pupilli rata habebitur nunciatio, quam intercedente tutore auctore. §. 1. Seruo autem 1 opus nouum nuntiari potest. Ipse vero nuntiare non potest, neque nuntiatio vllum effectum habet. §. 2. Nuntiationem autem in re praesenti faciendam, meminisse oportebit, id est, eo loci, vbi opus fiat, siue quis aedificet, siue inchoet aedificare. §. 3. Nuntiari autem non vtique domino oportet: sufficit enim in re praesenti nuntiari ei, qui in re praesenti fuerit, vsque adeo vt etiam fabris vel opificibus, qui eo loci operantur, opus nouum nuntiari possit. Et generaliter ei nuntiari opus nouum potest, qui in re praesenti fuit domini operisue nomine. Neque refert quis sit iste, vel cuius conditionis, qui in re praesenti fuit. Nam et si seruo nuntietur, vel mulieri, vel puero, vel puellae, tenet nuntiatio: sufficit enim, in re praesenti operis noui nuntiationem factam sic, vt domino possit renuntiari. §. 4. Si quis forte in foro domino opus nouum nuntiat, hanc nuntiationem nullius esse momenti, exploratissimum est: in re enim praesenti, et, paene dixerim, ipso opere, hoc est, in re ipsa nuntiatio facienda est: quod idcirco receptum est, vt confestim per nuntiationem ab opere discedatur: ceterum si alibi fiat nuntiatio, illud incommodi sequitur, quod dum venitur ad opus, si quid fuerit operis per ignorantiam factum, euenit, vt contra Edictum Praetoris sit factum. §. 5. Si plurium res sit, in qua opus nouum fiat, et vni nuntietur: recte facta nuntiatio est, omnibusque dominis videtur denuntiatum. Sed si vnus aedificauerit post operis noui nuntiationem, alii, qui non aedificauerint, non tenebuntur: neque enim debet nocere factum alterius ei, qui nihil fecit. §. 6. Si plurium dominorum rei opus noceat, vtrum sufficiet vnius ex sociis nuntiatio, an vero omnes nuntiare debeant? Et est verius, vnius nuntiationem omnibus non sufficere: sed esse singulis nuntiare necesse: quia et fieri potest, vt nuntiatorum alter habeat, alter non habeat ius prohibendi. §. 7. Si quis ipsi Praetori velit opus nouum nuntiare, debet, vt interim testetur, non posse se nuntiare: et si nuntiauit postea, et quod retro aedificatum erit, destruendum erit, quasi repetito die nuntiatione facta. §. 8. Sed et si in aedes nostras quis immittit, aut in loco nostro aedificet: aequum est, nos operis noui nuntiatione ius nostrum nobis conseruare. §. 9. Et belle Sextus Pedius definiit, triplicem esse caussam operis noui nuntiationis: aut naturalem, aut publicam, aut impositiciam. Naturalem, cum in nostras aedes quid immittitur, aut aedificatur in nostro. Publicam caussam, quoties leges, aut Senatusconsulta, Constitutionesque Principum per operis noui nuntiationem tuemur. Impositiciam, cum quis, posteaquam ius suum deminuit, alterius auxit, hoc est, posteaquam seruitutem aedibus suis imposuit, contra seruitutem fecit. §. 10. Meminisse autem oportebit, quoties quis in nostro aedificare, vel in nostrum immittere, vel proiicere vult: melius esse, eum per Praetorem, vel per manum, id est, 2 lapilli ictum prohibere, quam operis noui nuntiatione: ceterum, operis noui nuntiatione possessorem eum faciemus, cui nuntiauerimus. Aut si in suo quid faciat, quod nobis noceat: tunc operis noui denuntiatio erit necessaria. Et si forte in nostro aliquid facere quis perseuerat, aequissimum erit, Interdicto aduersus eum quod vi aut clam: aut vti possidetis, vti. §. 11. Si quis riuos vel cloaces velit reficere, vel purgare: operis noui nuntiatio merito prohibetur, cum publicae salutis et securitatis intersit, et cloaces et riuos purgari. §. 12. Praeterea generaliter Praetor cetera quoque opera excepit, quorum mora periculum aliquod allatura est: nam in his quoque contemnendam putauit operis noui nuntiationem. Quis enim dubitat, multo melius esse, omitti operis noui nuntiationem, quam impediri operis necessarii vrguentem extructionem? Toties autem haec pars locum habet, quoties dilatio periculum allatura est. §. 13. Proinde si quis, cum opus hoc mora periculum allaturum esset, nuntiauerit opus nouum, vel si in cloacis, vel ripa reficiendis

1 *etiam* loco *autem*. 2 Hal. praefigit *per*.

ciendis aliquid fieret, dicemus, apud iudicem quaeri debere, an talia opera fuerint, vt contemni nuntiatio deberet? nam si apparuerit vel in cloaca, riuoue, eoue, cuius mora periculum allatura esset: dicendum est, non esse verendum, ne haec [1] nuntiatio noceret. §. 14 Qui opus nouum nuntiat, iurare debet, non calumniae causa opus nouum nuntiare. Hoc iusiurandum auctore Praetore defertur: idcirco non exigitur, vt iuret is ante, qui iusiurandum exigat. §. 15. Qui nuntiat, necesse habeat demonstrare, in quo loco opus nouum nuntiet, sciturο eo, cui nuntiatum est, vbi possit aedificare, vbi interim abstinendum est. Toties autem demonstratio facienda est, quoties in partem fit nuntiatio: ceterum, si in totum opus fiat, non est necesse demonstrare: sed hoc ipsum dicere. §. 16. Si in pluribus locis opus fiat, vtrum vna nuntiatio sufficiat, an vero plures sint necessariae? Et ait Iulianus libro quadragesimo nono Digestorum, quia in re praesenti fit nuntiatio, plures nuntiationes esse necessarias, et consequenter plures remissiones. §. 17. Si is, cui renuntiatum erit, ex operis noui nuntiatione satisdederit, repromiseritue, aut per eum non fiet, quo minus boni viri arbitratu satisdet, repromittatue [2]: perinde est, ac si operis noui nuntiatio omissa esset. Habet autem hoc remedium vtilitatem: nam remittit vexationem ad Praetorem veniendi, et desiderandi, vt missa fieret nuntiatio. §. 18. Qui procuratorio nomine nuntiauerit, si non satisdabit, eam rem dominum ratam habiturum: nuntiatio omni modo remittitur, etiam si verus sit procurator. §. 19. Qui remissionem absentis nomine desiderat, siue ad priuatum, siue ad publicum ius ea remissio pertinet, satisdare cogitur: sustinet enim partes defensoris: sed haec satisdatio non pertinet ad ratihabitionem, sed ad operis noui nuntiationem. §. 20. Si procurator autem opus nouum mihi nuntiauerit, et satis acceperit, deinde interdicto aduersus eum vtar, ne vim mihi faciat, quo minus aedificem: ex interdicto eum oportet iudicatum solui satisdare: qui partes sustinet defensoris.

VI. IVLIANVS libro quadragesimo primo Digestorum:

ET ideo neque exceptiones procuratoriae opponi ei debent, nec satisdare cogendus est, ratam rem dominum habiturum.

VII. VLPIANVS libro quinquagesimo secundo ad Edictum:

ET, si satisdationem non dabit, summouendus erit ab executione operis noui: et actiones, quas domini nomine intendit, debent ei denegari. §. 1. Et tutor et curator opus nouum recte nuntiant.

VIII. PAVLVS libro quadragesimo octauo ad Edictum:

NON solum proximo vicino, sed etiam superiori opus facienti nuntiare opus nouum potero: nam et seruitutes quaedam, interuenientibus mediis locis vel publicis vel priuatis, esse possunt. §. 1. Qui opus nouum nuntiat, si quid operis iam factum erit, in testationem referre debet, vt appareat, quid postea factum sit. §. 2. Si, cum possem te iure prohibere, nuntiauero tibi opus nouum: non alias aedificandi ius habebis, quam si satisdederis. §. 3. Quod si nuntiauero tibi, ne quid contra leges in loco publico facias, promittere debebis: quoniam de eo opere, alieno iure contendo, non meo: et tamquam alieni iuris petitor, repromissione contentus esse debeo. §. 4. Sciendum sit, facta operis noui nuntiatione, cui nuntiatum est, abstinere oportere, donec caueat, vel donec remissio nuntiationis fiat: tunc enim, si ius aedificandi habet, recte aedificabit. §. 5. Sed vt probari possit, quid postea aedificatum sit, modulos sumere debet is, qui nuntiat: qui vt sumantur, conferanturque, Praetor decernere solet. §. 6. Morte eius, qui nuntiauit, extinguitur nuntiatio, sicut alienatione: quia his modis finitur ius prohibendi. §. 7. Quod si is, cui opus nouum nuntiatum erat, decesserit, vel aedes alienauerit: non extingitur operis noui nuntiatio: idque ex eo apparet, quod in stipulatione, quae ex hac causa interponitur, etiam heredis mentio fit.

IX. GAIVS ad Edictum Vrbicum, titulo de operis noui nuntiatione:

CREDITORI, cui pignoris nomine praedium tenetur, permittendum est, de iure, id est, de seruitute, opus nouum nuntiare: nam ei vindicatio seruitutis datur.

X. VLPIANVS libro quadragesimo quinto ad Sabinum:

OPERIS noui nuntiatio in rem fit, non in personam. Et ideo furioso et infanti fieri potest, nec tutoris auctoritas in ea nuntiatione exigitur.

XI.

1 Ap. Hal. *haec* abest. 2 *satisdetur repromittaturue.*

XI. Pavlvs libro vndecimo ad Sabinum:

Cvilibet enim intelligenti, veluti fabro, nuntiatum, infantem et furiosum tenet.

XII. Idem libro decimo tertio ad Sabinum:

Ex operis noui nuntiatione si caueatur, tanti stipulatio committitur, quanti indicatum sit.

XIII. Ivlianvs [1] libro quadragesimo primo Digestorum.

Cvm procurator opus nouum nuntiat, et satisdat rem ratam dominum habiturum: et remissio in domini personam confertur. §. 1. Si dominus opus nouum nuntiauerit intra diem, quae stipulatione ex operis noui nuntiatione interposita comprehensa esset, committitur stipulatio: si praeterita ea die dominus nuntiaret, non committitur. Nam et ipsi domino, cum semel nuntiauerit, non permittitur iterum nuntiare, quamdiu stipulatio ex operis noui nuntiatione teneret. §. 2. Si in remissione a parte eius, qui opus nouum nuntiauerat, procurator interueniat: id agere Praetorem oportet, ne falsus procurator absenti noceat: cum sit indignum, quolibet interueniente beneficium Praetoris amitti.

XIV. Idem libro quadragesimo nono Digestorum:

Qvi viam habet, si opus nouum nuntiauerit aduersus eum, qui in via aedificat, nihil agit, sed seruitutem vindicare non prohibetur.

XV. Africanvs libro nono Quaestionum:

Si, priusquam aedificatum esset, ageretur, ius vicino non esse aedes altius tollere, nec res ab eo defenderetur: partes iudicis non alias futuras fuisse ait, quam vt eum, cum quo ageretur, cauere iuberet, non prius se aedificaturum, quam vltro egisset, ius sibi esse altius tollere. Idemque e contrario, si [2] cum quis agere vellet, ius sibi esse inuito aduersario [3] altius tollere, eo non defendente, similiter, inquit, officio iudicis continebitur, vt cauere aduersarium iuberet, nec opus nouum se nuntiaturum, nec aedificanti vim facturum. Eaque ratione hactenus is, qui rem non defenderet, punietur, vt iure suo probare necesse haberet: id enim esse, petitoris partes sustinere.

XVI. Vlpianvs libro decimo tertio ad Edictum:

Si opus nouum Praetor iusserit nuntiari, deinde prohibuit: ex priore renuntiatione agi non potest, quasi aduersus dictum eius factum sit.

XVII. Pavlvs libro quinquagesimo septimo ad Edictum:

Si procurator opus nouum facientem prohibuerit, domino competit quod vi aut clam interdictum.

XVIII. Papinianvs libro tertio Quaestionum:

Aedibvs communibus, si ob opus nouum nuntiatio vni fiat, si quidem ex voluntate omnium opus fiat, omnes nuntiatio tenebit: si vero quidam ignorent, in solidum obligabitur qui contra Edictum Praetoris fecerit. §. 1. Nec ad rem pertinet, cuius solum sit, in quo opus fiat: sed quis eius soli possessor inueniatur, modo si eius nomine opus fiat.

XIX Pavlvs libro Quaestionum:

Sciendvm est, denegata exsecutione operis noui, nihilo minus integras legitimas actiones manere: sicut in his quoque caussis manent, in quibus ab initio operis noui denuntiationem Praetor denegat.

XX. Vlpianvs libro septuagesimo primo ad Edictum:

Praetor ait, qvem in locvm nvntiatvm est, ne qvid operis novi fieret, qva de re agitvr: qvod in eo loco, antequam nvntiatio missa fieret, avt in ea cavsa esset vt remitti deberet, factvm est: id restitvas. §. 1. Interdictum hoc proponitur ex huiusmodi caussis: Edicto expressum est, ne post operis noui nuntiationem quicquam operis fiat, antequam vel nuntiatio missa fiat, vel vice nuntiationis missae satisdatio de opere restituendo fuerit interposita. Qui igitur facit, etsi ius faciendi habuit, tamen contra interdictum Praetoris facere videtur: et ideo hoc destruere cogitur. §. 2. Siue autem vacuus locus sit, vbi nuntiatum est, siue aedificatus, aeque hoc interdicto locus erit. §. 3. Ait Praetor, qvod factvm est restitvas: quod factum est, iubet restitui: neque interest, iure factum sit, an non: siue [4] iure factum est, siue non iure factum est, interdictum locum habebit. §. 4. Quidquid autem ante remissionem fit, vel illud, quod loco remissionis habetur, pro eo habendum est, atque si nullo iure factum esset. §. 5. Si quis paratus fuerit satisdare, deinde actor stipulari nolit, in ea caussa est, vt remitti debeat: nam cum per actorem fiet, apparet, in ea caussa

[1] *IDEM.* [2] Ap Hal. *si* abest. [3] Ap. Hal, *inuito aduersario* absunt. [4] Hal. inserit *enim.*

ſa eſſe, vt remitti debeat. §. 6. Hoc interdictum perpetuo datur. Et heredi, ceterisque ſucceſſoribus competit. §. 7. Aduerſus ipſum quoque, qui opus ſecit, vel factum ratum habuit, interdicto locus erit. §. 8. Plane ſi quaeratur, an in heredem eius, qui opus fecit, interdictum hoc competat: ſciendum eſt, Labeonem exiſtimaſſe, in id quod ad eum peruenit, dumtaxat dari oportere: vel ſi quid dolo malo ipſius factum ſit, quo minus perueniret. Nonnulli putant, [1] in factum eſſe dandam, quam interdictum: quod verum eſt. §. 9. Deinde ait Praetor, QVEM IN LOCVM NVNTIATVM EST, NE QVID OPERIS NOVI FIERET: QVA DE RE AGITVR, SI DE EA RE SATISDATVM EST: QVOD EIVS CAVTVM SIT, AVT PER TE STAT, QVO MINVS SATISDETVR: QVO MINVS ILLI IN EO LOCO, OPVS FACERE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 10. Hoc interdictum prohibitorium eſt, ne quis prohibeat facere volentem eum, qui ſatisdedit: etenim pertinet ad decus vrbium, aedificia non derelinqui. §. 11. Nec quicquam intereſt, iure quis aedificet, an non iure aedificet [2]: cum ſit ſecurus is, qui opus nouum nuntiauit, poſteaquam ei cautum eſt. §. 12. Hoc autem interdictum competit ei, qui ſatisdedit. §. 13. Adiicitur etillud, AVT PER TE STAT, QVO MINVS SATISDETVR, proinde ſi ſatis datum non eſt, ſed repromiſſum, interdicto huic locus non erit: neque enim permittendum fuit, in publico aedificare, prius quam appareat, quo iure quis aedificet. §. 14. Et ſi ſatisdatum ſit, cautum tamen non perſeueret, interdictum ceſſat. §. 15. Si aliquando ſtetit per nuntiatorem, quo minus ſatisdetur, nunc non ſtat, interdictum ceſſat. §. 16. Hoc interdictum etiam poſt annum, et heredi, ceterisque ſucceſſoribus competit.

XXI. IDEM libro octogeſimo ad Edictum:

STIPVLATIO de operis noui nuntiatione interponi ſolet, quoties vicinus dicit, ius ſibi eſſe, prohibere vicinum, opus nouum inuito ſe facere. §. 1. Si quis autem vult poſt opus nouum nuntiatum impune aedificare, offerre debet ſatis nuntiatori: quod ſi fecerit, vtrique conſultum eſt, tam ei, qui nuntiauit, quoniam cautum habet de opere reſtituendo: quam ei, cui nuntiatum eſt, quia molitio eius non impeditur: antequam enim caueat, quidquid aedificauerit, interdicto reſtitutorio deſtruere compellitur. §. 2. Habet autem iſta ſtipulatio conditionem, vt ita demum committatur, ſi iudicatum fuerit, ſiue ante rem iudicatam cauſa quae acciderit, neque res defendatur, et de dolo malo ſubiicitur clauſula. §. 3. Opus autem factum accipimus, non ſi vnum vel alterum cementum fuit impoſitum: ſed ſi proponatur inſtar quoddam operis [3], et quaſi facies quaedam facta operis. §. 4. Siue autem res iudicetur, ſiue res non defendatur: ſtipulatio in id committitur, vt res viri boni arbitratu reſtituatur. Quod ſi ita reſtitutum non erit, quanti ea res erit, tantam pecuniam dabit, ſi hoc petitori placuerit. §. 5. Quaeſitum eſt, ſi plures domini aedificent, an omnes cauere debeant? Et ait Labeo, vnum cauere debere: quia reſtitutio operis fieri pro parte non poſſit. §. 6. Idem ait, etſi plures nuntient, curandum eſſe, vti vni caueatur, ſi inter eos conueniat. Plane ſi non conueniat, et ſingulis erit cauendum. §. 7. Idem dicit, adiiciendum eſſe in ſtipulatione, vt tantum praeſtetur, quanti vniuscuiusque interſit, ſi hoc maluerint: ceterum ſi ita fuerit, inquit, cautum, QVANTI EA RES ERIT: dubitabitur, vtrum ad totius corporis aeſtimationem haec verba referuntur, an vero ad [4] quod eius intereſt, qui ſtipulatur? Ego puto, et ſi ſic fuerit vni cautum, QVANTI EA RES ERIT, defendi poſſe, ſtipulationem ſufficere: ad operis enim quantitatem ea refertur.

XXII. MARCELLVS libro decimo quinto Digeſtorum:

CVI opus nouum nuntiatum eſt, ante remiſſam nuntiationem opere facto deceſſit: debet heres eius patientiam deſtruendi operis aduerſario praeſtare: nam et in reſtituendo huiusmodi [5] opere, eius, qui contra Edictum fecit, poena verſatur: porro autem in poenam heres non ſuccedit.

XXIII. IAVOLENVS libro ſeptimo Epiſtolarum:

IS, CVI opus nouum nuntiatum erat, vendidit praedium, emtor aedificauit: emtorem, an venditorem teneri putas, quod aduerſus Edictum factum ſit? Reſpondit, cum operis noui nuntiatio facta eſt, ſi quid aedificatum eſt, emtor, id eſt, dominus praediorum tenetur: quia nuntiatio

1 Hal. inſerit *tam*. 2 Ap. Hal. *aedificet* abeſt. 3 Ap. Hal. *operis* abeſt. 4 Hal. inſerit *hoc*. 5 Ap. Hal. *huiusmodi* abeſt.

tiatio operis, non personae fit: et is demum obligatus est, qui eum locum possidet, in quem opus nouum nuntiatum est.

TIT. II.

DE DAMNO INFECTO ET DE SVGRVNDIS, ET PROTECTIONIBVS.

VLPIANVS libro primo ad Edictum.

CVM res damni infecti celeritatem desiderat, et periculosa dilatio Praetori videtur, si ex hac causa sibi iurisdictionem reseruaret: Magistratibus municipalibus delegandum hoc recte putabit

II. GAIVS libro vigesimo octauo ad Edictum prouinciale:

DAMNVM infectum est, damnum nondum factum, quod futurum veremur.

III. PAVLVS libro septuagesimo septimo ad Edictum:

DAMNVM et damnatio ab ademtione, et quasi deminutione patrimonii dicta sunt.

IV. VLPIANVS libro primo ad Edictum:

DIES cautioni praestitutus si finietur, Praetoris vel Praesidis officium erit, ex causa vel reum notare, vel protelare eum: et si hoc localem exigit inquisitionem, ad Magistratus municipales hoc remittere. §. 1. Si intra diem a Praetore constituendum non caueatur, in possessionem eius rei mittendus est. Eius rei sic accipe, siue tota res fit, siue pars sit rei. §. 2. An tamen is qui non admittit, etiam pignoribus a Magistratibus coerceatur? Non puto: sed in factum actione tenebitur: nam et si a Praetore missus non admittatur, eadem actione vtendum est. §. 3. Duas ergo res Magistratibus municipalibus Praetor vel Praeses iniunxit, cautionem et possessionem: cetera suae iurisdictioni reseruauit. §. 4. Si forte duretur non caueri: vt possidere liceat, quod causa cognita fieri solet, non Duumuiros, sed Praetorem vel Praesidem permissuros: item vt ex causa decedatur de possessione. §. 5. Praetor ait, DVM EI, QVI ABERIT, PRIVS DOMVM DENVNTIARI IVBEAM. Abesse autem videtur, et qui in iure non est: quod et Pomponius probat. Verecunde autem Praetorem denuntiari iubere, non extrahi de domo sua. Sed DOMVM, IN QVAM DEGIT, DENVNTIARI, sic accipere debemus, vt ersi in aliena domo habitet, ibi ei denuntietur. Quod si nec habitationem habeat, ad ipsum praedium erit denuntiandum vel procuratori eius, vel certe inquilinis. §. 6. Toties autem Praetorem exigere denuntiationem intelligendum est, si sit, cui denuntietur. Ceterum si non sit, veluti quod hereditaria insula est, nec dum hereditas adita: vel si heres non exstet, nec inhabitetur: cessat haec pars Edicti. Est tamen tutius, libellum ad ipsas aedes proponere, fieri enim potest, vt ita monitus, defensor existat. §. 7. In eum, qui quid eorum, quae supra scripta sunt, non curauerit, quanti ea res est, cuius damni infecti nomine cautum non erit, iudicium datur: quod non ad quantitatem refertur, sed ad id, quod interest, et ad vtilitatem venit, non ad poenam. §. 8. Hoc autem iudicium certam conditionem habet, si postulatum est: ceterum qui non postulauit, experiri non potest. Postulare autem proprie hoc dicimus, pro tribunali petere, non alibi. §. 9. Si tam vicinum Vrbi municipium sit, vt Magistratu se non interponente, potuerit Praetor vel Praeses adiri: potest dici, cessare hanc actionem aduersus Magistratus, quasi nihil intersit, cum in tua potestate fuerit, a Praetore vel Praeside desiderare in possessionem mitti. §. 10. Haec autem actio, cum rei habeat persecutionem, et heredi, et in heredem, et perpetuo dabitur.

V. PAVLVS libro primo ad Edictum:

PRAETORIS officium est, vt missus in possessionem, etiam eam per longi temporis spatium in suum dominium capere possit. §. 1. Si plures sint domini, qui cauere debent, et aliquis non caueat: in portionem eius mittetur. Et contra, si aliquot sint, qui caueri sibi desiderant, et alius pretiosiores, alius viliores habeat aedes: siue vnius domus plures habeant dispares partes: tamen non [2] magnitudine dominii quisque, sed aequaliter mittentur omnes in possessionem. §. 2. Si et dominus proprietatis, et fructuarius desideret sibi caueri damni infecti, vterque audiendus est: nec enim iniuriam sentiet promissor, non plus cuique praestaturus, quam quod eius intersit.

VI. GAIVS libro primo ad Edictum prouinciale:

E-

1 Ap. Hal. *in quam degit* absunt. 2 Hal. inserit *pro*.

Evenit, vt nonnumquam damno dato nulla nobis competat actio, non interposita antea cautione: veluti si vicini aedes ruinosae in meas aedes ceciderint: adeo vt plerisque placuerit, nec cogi quidem eum posse, vt rudera tollat, si modo omnia, quae iaceant, pro derelicto habeat.

VII. Vlpianvs libro quinquagesimo tertio ad Edictum:

Praetor ait: damni infecti svo nomine promitti, alieno satisdari ivbebo ei, qvi ivraverit, non calvmniae cavsa id se postvlare, evmve, cvivs nomine aget, postvlatvrvm fvisse in eam diem, qvam cavsa cognita statvero. Si controversia erit, dominvs sit, nec ne, qvi cavebit: svb exceptione satisdari ivbebo. De eo opere, qvod in flvmine pvblico ripave eivs fiet, in annos decem satisdari ivbebo. Evm, cvi ita non cavebitvr, in possessionem eivs rei, cvivs nomine, vt caveatvr, postvlabitvr, ire, et cvm ivsta cavsa esse videbitvr, etiam possidere ivbebo. In evm, qvi neqve caverit, neqve in possessione esse, neqve possidere passvs erit, ivdicivm dabo: vt tantvm praestet, qvantvm praestare evm oporteret, si de ea re ex decreto meo, eivsve, cvivs de ea re ivrisdictio fvit, qvae mea est, cavtvm fvisset. Eivs rei nomine, in cvivs possessionem misero, si ab eo, qvi in possessione erit, damni infecti nomine (non) satisdabitvr: evm, cvi non satisdabitvr, simvl in possessione esse ivbebo. §. 1. Hoc Edictum prospicit damno nondum facto, cum ceterae actionis ad damna, quae contigerunt, sarcienda, pertineant, vt in legis Aquiliae actione, et aliis: de damno vero facto nihil Edicto cauetur: cum enim animalia, quae noxam commiserunt, non vltra nos solent onerare, quam vt noxae ea dedamus: multo magis ea, quae anima carent, vltra nos non deberent onerare: praesertim cum res quidem sanimales, quae damnum dederint, ipsae extent, aedes autem, si ruina sua damnum dederunt, desierint extare. §. 2. Vnde quaeritur, si antequam caueretur, aedes deciderunt, neque dominus rudera velit egerere, eaque derelinquat: an sit aliqua aduersus eum actio? Et Iulianus consultus, si priusquam damni infecti stipulatio interponeretur, aedes vitiosae corruissent, quid facere deberet is, in cuius aedes rudera decidissent, vt damnum sarciretur: respondit, si dominus aedium, quae ruerunt, vellet tollere, non aliter permittendum, quam vt omnia, id est, et quae inutilia essent, auferret: nec solum de futuro, sed et de praeterito damno cauere eum debere: quod si dominus aedium, quae deciderunt, nihil facit, interdictum reddendum ei, in cuius aedes rudera decidissent, per quod vicinus compelletur, aut tollere, aut totas aedes pro derelicto habere.

VIII. Gaivs ad Edictum Praetoris Vrbani titulo de damno infecto:

Qvod forte tunc recte dicetur, cum non ipsius negligentia, sed propter aliquod impedimentum sibi non prospexit.

IX. Vlpianvs libro quinquagesimo tertio ad Edictum:

Hoc amplius Iulianus, posse dici, compellendum eum, vt etiam de praeterito damno caueret: quod enim re integra custoditur, hoc non inique etiam post ruinam aedium praestabitur. Integra autem re vnusquisque cogitur aut de damno infecto cauere, aut aedibus carere, quas non defendit. Denique inquit, si quis propter angustias temporis, aut qua reipublicae causa aberat, non potuerit damni infecti stipulari, non inique Praetorem curaturum, vt dominus vitiosarum aedium aut damnum sarciat, aut aedibus careat: sententiam Iuliani vtilitas comprobat. §. 1. De his autem, quae vi fluminis importata sunt, an interdictum dari possit, quaeritur? Trebatius refert, cum Tiberis abundasset, et res multas multorum in aliena aedificia detulisset, interdictum a Praetore datum ne vis fieret dominis, quo minus sua tollerent, auferrent, si modo damni infecti repromittent.[1] §. 2. Alfenus quoque scribit, si ex fundo tuo crusta lapsa sit in meum fundum, eamque petas, dandum in te iudicium de damno iam facto: idque Labeo probat: nam arbitrio iudicis

1 *repromitterent.*

cis, apud quem res prolapsae petentur, damnum, quod ante sensi, non contineri: nec aliter dandam actionem, quam vt omnia tollantur, quae sunt prolapsa. Ita demum autem crustam vindicari posse idem Alfenus ait, si non coaluerit, nec vnitatem cum terra mea fecerit. Nec arbor potest vindicari a te, quae translata in agrum meum cum terra mea coaluit. Sed nec ego potero tecum agere, ius mihi non esse, ita crustam habere, si iam cum terra mea coaluit: quia mea facta est. §. 3. Neratius autem scribit, si ratis in agrum meum vi fluminis delata sit, non aliter tibi potestatem tollendi faciendam, quam si de praeterito quoque damno mihi cauisses. §. 4. Quaesitum est, si solum sit alterius, superficies alterius, superficiarius vtrum repromittere damni infecti, an satisdare debeat? et Iulianus scribit, quoties superficiaria insula vitiosa est, dominum et de soli et de aedificii vitio repromittere, aut eum, ad quem superficies pertinet, de vtroque satisdare: quod si vterque cesset, vicinum in possessionem mittendum. §. 5. Celsus certe scribit, si aedium tuarum vsusfructus Titiae est, damni infecti aut dominum repromittere, aut Titiam satisdare debere. Quod [1] si in possessionem missus fuerit is, cui damni infecti cauendum fuit, Titiam vtifrui prohibebit. Idem ait, eum quoque fructuarium, qui non reficit, a domino vtifrui prohibendum: ergo et si de damno infecto non cauet, dominusque compulsus est repromittere, prohiberi debet frui.

X. PAVLVS libro quadragesimo octauo ad Edictum:

QVAMVIS alienus vsusfructus sit, dominum promittere oportere Cassius ait. Nisi proprietarius in totum repromittat, vel fructuarius satisdat: mitti oportet in possessionem eum, cui non caueatur. Sed nisi proprietario repromittenti fructuarius caueat, denegandam ei fructus petitionem, Iulianus scribit. Sed si fructuarius de soli vitio quid praestiterit, ius domini ad eum transferri oportet.

XI. VLPIANVS libro quinquagesimo tertio ad Edictum:

QVID de creditore dicemus, qui pignus accepit? vtrum repromittere, quia suum ius tuetur: an satisdare, quia dominus non est, debebit? Quae species est in contrario latere apud Marcellum agitata, an creditori pigneraticio damni infecti caueri debeat? Et ait Marcellus, inutiliter ei caueri: idemque etiam de eo cauendum, qui non a domino emit: nam nec in huius persona committi stipulationem: aequissimum tamen puto, huic prospiciendum, id est creditori, per stipulationem.

XII. PAVLVS libro quadragesimo octauo ad Edictum:

HIS, qui pignori rem acceperunt, potior est is, cui damni infecti non cauetur, si possidere, et per longum tempus rem capere, ei permissum fuerit.

XIII. VLPIANVS libro quinquagesimo tertio ad Edictum:

QVI bona fide a non domino emit, videndum est, numquid repromittat, non etiam satisdet? Quod quibusdam videtur: habet autem rationem, vt magis repromittat, quam satisdet: suo enim nomine id facit. §. 1. Siue corporis dominus, siue is, qui ius habet, vtputa seruitutem, de damno infecto caueat: puto eum repromittere debere, non satisdare: quia suo nomine id facit, non alieno. §. 2. Cum inter aedes meas et tuas sint aliae aedes non vitiosae, videndum est, vtrum tu solus mihi cauere debeas: an vero et is, cuius aedes vitiosae non sunt: an ille solus: an ambo [2]? Et magis est, vt ambo cauere debeant: quia fieri potest, vt aedes vitiosae in aedes non vitiosas incidentes damnum mihi dent, quamuis possit quis dicere, non vitio incolumium aedium hoc factum, si aliae in eas incidentes [3] damni causam praebuerunt: sed cum prospicere sibi potuerit damni infecti cautionem, non prospexerit, merito conuenietur. §. 3. Qui damni infecti caueri sibi postulat, prius de calumnia iurare debet. Quisquis igitur iurauerit de calumnia, admittitur ad stipulationem. Et non inquiretur, vtrum intersit eius, an non: vicinas aedes habeat, an non habeat? Totum tamen hoc iurisdictioni Praetoriae subiiciendum, cui cauendum sit, cui non. §. 4. Ceterum neque ei, qui in meo deambulet, neque ei, qui in meo lauet, vel in mea taberna deuertat, caueri debet. §. 5. Vicinis plane, inquilinisque eorum, et inquilinorum vxoribus cauendum esse, ait Labeo. Item his, qui cum his morentur. §. 6. De illo quaeritur, an inquilinis suis dominus aedium cauere possit? et Sabinus ait, inquilinis non esse cauendum, aut enim ab initio vitiosas aedes conduxerunt, et habent, quod sibi imputent: aut in vitium aedes inciderunt, et possunt ex conducto experiri, quae sententia verior est. §. 7. Si quis iuxta mo-

1 *sed* loco *quod*. 2 Ap. Hal. *an ambo* absunt. 3 Hal. inserit *ei*.

monumentum aedificauerit, vel iuxta aedificium suum monumentum fieri passus sit, de damno infecto ei postea cauendum non erit, quia rem illicitam admisit: alias autem, si monumento aedificium noceat, in quo nihil sit, quod imputari possit ei, ad quem ius monumenti pertinet, cauendum est ei, ad quem ius monumenti pertinet. §. 8. Superficiarium et fructuarium damni infecti vtiliter stipulari hodie constat. §. 9. Sed ei, qui bona fide a non domino emit, damni infecti stipulationem non competere Marcellus ait. §. 10. Si quis opus nouum nuntiauerit, an nihilo minus damni infecti ei caueri debeat, Iulianus tractat? Et magis probat, caueri oportere. Nam et ei qui egerit, ius aduersario non esse altius tollere aedificium, caueri debere. Item eum, aduersus quem interdictum quod vi aut clam competit, cauere debere Iulianus ait: quia non est cautum, neque de vitio aedium, neque de damno operis. §. 11. Si quis, quia sibi non cauebatur, in possessionem aedium missus fuerit: deinde is, cuius aedes fuerunt, cum praeterea alias aedes haberet, desideret ab eo, qui in possessionem missus est, vt sibi damni infecti harum aedium nomine, quarum in possessionem missus est, caueret: an sit audiendus, videamus? Et Iulianus scribit, is, qui vitiosis aedibus cesserit, si integras retinuerit, numquid improbe ab eo, qui vitiosas aedes coepit possidere, cautionem exigit? cum ideo possessionem amiserit, quia ipse damni infecti satis non dederat? et sane parum probe postulat ab eo caueri sibi earum aedium nomine, quarum ipse cauere supersedit: quae sententia vera est. §. 12. Si quis stipulaturus iurauerit, nec fuerit stipulatus: an postea ei stipulari volenti iurandum sit, videamus. Et puto, iterum iurandum: quia possit fieri, vt aut tunc, aut modo calumnietur. §. 13. Si alieno nomine caueri mihi damni infecti postulem, iurare debeo, non calumniae causa id eum, cuius nomine cautum postulo, fuisse postulaturum. §. 14. Sed si eius nomine postulem, qui, si ipse postularet, iurare non compelleretur, veluti patronus vel parens: dicendum est, locum iurisiurando non esse: de quo enim ille non iuraret, nec, qui vice eius postulat, in hac stipulatione debet iurare. §. 15. Huic stipulationi debet dies esse insertus, intra quem si quid damni contigerit, cautio locum habet: neque enim in infinitum obligatus esse debet stipulatione: ipse igitur Praetor diem dabit stipulationi, aestimatione habita ex causa, et ex qualitate eius damni, quod contingere speratur.

XIV. PAVLVS libro quadragesimo octauo ad Edictum:

IN causae cognitione etiam longinquitas soli, et operis magnitudo spectanda est.

XV. VLPIANVS libro quinquagesimo tertio ad Edictum:

SI finita sit dies statuta in cautione: iterum arbitratu Praetoris ex integro erit cauendum. §. 1. Si vero sine adiectione diei stipulatio fuerit interposita, si quidem ex conuentione quandoque fuerit commissa, ex stipulatu agitur: si vero per errorem, magis est illud dicendum, finito die, in quem alioquin caueri solet, desiderandum esse a Praetore, vt liberetur. §. 2. Deinde ait Praetor, DE EO OPERE, QVOD IN FLVMINE PVBLICO RIPAVE EIVS FIET, IN ANNOS DECEM SATISDARI IVBEBO. Hic igitur satisdatio, et tempus stipulationi praestituit idcirco, quia in publico fit: cum autem in alieno fiat, satisdationem Praetor iniungit. §. 3. Notandum, quod non etiam de loci vitio, sed de operis tantum cauetur: quamuis si in priuato fiat, et de loci, et de operis vitio caueatur: sed cum locus publicus sit, non erat necesse, ibidem opus facienti de alio vitio, quam operis, satisdare damni infecti. §. 4. Si quid igitur damni intra decem annos acciderit, id stipulatione continetur. §. 5. Et quod ait Praetor de eo opere, sic accipe, de eo damno, quod ex opere fiet. §. 6. Si quid in via publica fiat, quia in alieno fit, satisdandum est. §. 7. Sed Praetor causa cognita, tempus pro conditione operis determinabit. §. 8. Siue autem quis muniat viam, siue quid aliud in via publica faciat: debebit cautio locum habere, ne per hoc damni priuati contingantur [1]. §. 9. De ceteris locis publicis nihil specialiter cauetur: verum ex generali sermone, quasi in alieno fiat, satisdari debebit damni infecti. §. 10. Si publicus locus publice reficiatur, rectissime Labeo scribit, eoque iure vtimur, de damno infecto non esse cauendum. Si quid vitio loci aut operis fiat: certe legem dandam operis talem, ne quid noceat vicinis, damnique detur. §. 11. Ex hoc Edicto, si non caueatur, mittitur in possessionem a Praetore in eam partem, quae ruinosa esse [3] videtur. §. 12. An vero in totas aedes

1 ne hoc damno priuati contingat. 2 operi loco operis. 3 Ap. Hal. esse abest.

aedes misso locum habeat, videamus? Et extat Sabini sententia, in totas aedes mittendum, alioquin si ex superficie, inquit, damnum timeatur, non habebit res exitum: nec profuturum in possessionem eius rei mitti, quam quis possidere non possit, aut ei non expediat, et verior est Sabini sententia. §. 13. Sed si in plures diuisa domus sit, vtrum in partem, an in totam domum possidendam mitti quis debeat, videamus? Si tam ampla domus sit, vt et spatia inter vitiosam partem intercedant, et eam, quae vitium non facit: dicendum, in eam solam partem mitti: si vero vnita [1] sit contextu aedificiorum, in totam. Itaque et in spatiosis domibus melius dicetur, in eam partem domus mittendum, quae vitiosae parti vnita est. Ceterum si modica portiuncula aedium amplissimarum vitium faceret, quale erat dicere, totas aedes iubendum possidere eum, cui damni infecti non caueretur, cum sint amplissimae? §. 14. Item quid dicemus, si insula adiacens domui vitium faciat, vtrum in insulae possessionem, an vero in totius domus possessionem mittendum sit? Et magis est, vt non in domus possessionem, sed in insulae mittatur. §. 15. Si plures sunt, qui postulent vt caueatur: omnes [2] mitti in possessionem solent. Idemque Labeo probat, et si prius quis in possessionem missus sit, et alius mitti desideret: nam non spectabimus ordinem, sed habebunt ambo possessionem. Quod si iam prior possidere iussus sit, et alius damni infecti caueri desideret: tunc nisi cauetur, mittetur in possessionem posterior. §. 16. Iulianus scribit, eum, qui in possessionem damni infecti nomine mittitur, non prius incipere per longum tempus dominium capere, quam secundo decreto a Praetore dominus constituatur. §. 17. Si ante hoc decretum alius quoque in possessionem missus fuerit, aequaliter ambo aedium fiunt domini: scilicet cum iussi fuerint possidere. Si vero iam constituto domino eo qui primus in possessionem missus est, Titius damni infecti sibi caueri desiderabit: cessante primo cauere [3], solus Titius erit in possessione. §. 18. Cum autem plures mittuntur in possessionem, aequaliter mittuntur, non pro rata damni, quod vnumquemque contingeret: et merito. Nam et cum vnus mittitur, non pro portione damni mittitur, sed in totum: cum igitur plures mittuntur, aequaliter omnes quasi in totum missi concursu partes habebunt. §. 19. Sed si quis eorum missus in possessionem sumtum fecerit, deinde iubeatur possidere: an sumtum consequi possit is, qui fecit? et quo iudicio? Et placet, communi diuidundo iudicio consequi eum [4] posse. §. 20. Si quis autem in possessionem missus, nondum possidere iussus sit: an dominus decedere possessione debeat, videamus? Et ait Labeo, non decedere: sicuti nec cum creditores vel legatarii mittuntur: idque est verius. §. 21. Non autem statim, vbi misit Praetor in possessionem, etiam possidere iubet, sed tunc demum, cum iusta caussa videbitur. Ergo interuallum aliquod debebit intercedere, quod aut pro derelicto aedes longo silentio dominus videatur habuisse, aut emisso in possessionem, et aliquamdiu immorato nemo caueat. §. 22. Si forte dominus Reipublicae caussa abest, aut ex alia iusta caussa, aut in ea sit aetate, cui subueniri solet: probandum est, non debere Praetorem festinare ad decernendum, vt iubeat possidere. Sed etsi decreuerit, nemo dubitat, in integrum restitutionem indulturum. §. 23. Vbi autem quis possidere iussus est, dominus deiiciendus erit possessione. §. 24. Si qua sint iura debita his, qui potuerunt de damno infecto satisdare, deneganda erit eorum persecutio aduersus eum, qui in possessionem missus est: et ita Labeo probat. §. 25. Item quaeritur in pigneraticio creditore, an pignoris persecutio denegetur aduersus eum qui iussus sit possidere? Et magis est, vt si neque debitor repromisit, neque creditor satisdedit, pignoris persecutio denegetur. Quod et in fructuario recte Celsus scribit. §. 26. Si de vectigalibus aedibus non caueatur, mittendum in possessionem dicemus, nec iubendum possidere: nec enim dominium capere possidendo potest, sed decernendum, vt eodem iure esset, quo foret is, qui non cauerat: post quod decretum vectigali actione vti poterit. §. 27. Sed in vectigali praedio, si municipes non cauerint: dicendum est dominium per longum tempus adquiri. §. 28. Eleganter quaeritur, si, dum Praetor de danda stipulatione deliberat, damnum contigerit, an sarciri possit? et misso quidem cessabit: Praetor tamen decernere debet, quidquid damni contigerit, vt de eo quoque caueatur: aut, si putat, quod

1 *iuncta.* 2 Hal. inserit *simul.* 3 Hal. *cessante primo, nec cauente.* 4 Ap. Hal. *eum* abest.

quod vtiliter actionem daturus sit, decernat. §. 29. Si pupillus tutorem non habeat, quo auctore damni infecti promittat: quasi non defendatur, missio in possessionem locum habebit. §. 30. Si quis damni infecti in possessionem missus sit, fulcire eum, et reficere insulam debere, sunt, qui putent: eamque [1] culpam praestare exemplo eius, qui pignori accepit: sed alio iure vtimur: cum enim ob hoc tantum missus sit, vt vice cautionis in possessione sit, nihil ei imputari, si non refecerit. §. 31. Item videamus, si ei cautio offeratur, posteaquam missus est: an non prius decedere debeat, quam si ei caueatur etiam de eo damno, quod contigit posteaquam missus est in possessionem? quod quidem magis probatur: repetita igitur die promittendum erit: hoc amplius de impensis quoque, si quas fecerit, erit ei cauendum. §. 32. Illud quaeritur, ex quo tempore damni [2] ratio habeatur: vtrum ex quo in possessionem ventum est: an vero ex quo Praetor decreuit, vt eatur in possessionem? Labeo: ex quo decretum est. Sabinus: ex quo ventum est in possessionem. Ego puto, causa cognita modo hanc, modo illam sententiam probandam: plerumque enim subuenitur etiam ei, qui missus in possessionem, aliqua ex causa aut non venit, aut tardius venit in possessionem. §. 33. Posteaquam autem quis possidere iure dominii a Praetore iussus est, nequaquam locus erit cautionis oblationi: et ita Labeo. Ceterum nullus, inquit, finis rei inuenietur. Et est hoc verissimum, seposito eo, quod quibusdam, vel aetate, vel qua alia iusta causa subuenitur. §. 34. Si iam ruerunt aedes, an in possessionem ruinae vel areae mittendus sit nihilo minus is, cui cautum non est, videamus? Et magis est, vt mitti debeat, et ita Labeo: sed adiicit, si posteaquam decreuerit Praetor, eum in possessionem mittendum, tunc aedes deciderint, et puto Labeonis sententiam veram. Proinde et si refecit aliquid, erit probandum, non prius eum discessurum, quam si ei sarciatur, et de praeterito caueatur. Potest autem et in factum actione recuperare, hoc quod impendit: sed non amplius quam quod boni viri arbitratu factum sit. Idem est, et si alius iussu rogatuue meo eorum quid sine dolo malo fecerit, et eo nomine condemnatus sim, aut dederim siue dolo malo. §. 35. Si quis metu ruinae decesserit possessione, si quidem, cum adiuuare rem non posset, id fecit, Labeo scribit, integrum ius eum habere, perinde ac si in possessione perseuerasset: quod si, cum posset succurrere, maluit relinquere, amisisse eum Praetoris beneficium: neque, si postea succurri sibi velit, audiendum eum. Cassius autem ait, si metu ruinae recesserit, non hoc animo, vt aedificia derelinqueret, restituendum [3] in possessionem, eum tamen, qui missus in possessionem non accesserit, si aedificia ruerint, beneficium Praetoris amisisse scribit: hoc ita accipiendum erit, si venire in possessionem neglexit: non si, dum venit, ruerunt. §. 36. Si quis ex hoc Edicto a Praetore in possessionem missus non est admissus: in factum actione vti poterit, vt tantum praestetur ei, quantum praestari ei oporteret, si de ea re cautum fuisset: extenditur enim actio in id tempus, quo damnum committitur.

XVI. PAVLVS libro sexagesimo ad Edictum:

ANTEQVAM damnum detur, impunitum est factum eius, qui neque promisit, neque admisit in possessionem: si tamen ante damnum datum, vel cauit, vel possessione cessit.

XVII. VLPIANVS libro quinquagesimo ad Edictum:

SI quis missum in possessionem, cum esset in aliena potestate, non admiserit: plerique putant, noxalem actionem eo nomine competere. §. 1. Quid deinde, si procurator prohibuerit? vtrum in ipsum, an in dominum dabimus? Sed verius est, in ipsum dandam. §. 2. Sed et in actore municipum, tutore, ceterisque qui pro aliis interueniunt, idem erit dicendum. §. 3. Actio ista, quae in factum est, perpetuo dabitur, et heredi, et in heredem, ceterasque, itemque ceteris personis. §. 4. Iudex, qui de damno infecto cognoscit, etiam alienato praedio ab eo, cum quo actum fuerit, damnum aestimare solet omne, quodcumque ante iudicium contigit.

XVIII. PAVLVS libro quadragesimo octauo ad Edictum:

DAMNI infecti stipulatio competit non tantum ei, cuius in bonis res est; sed etiam cuius periculo res est. §. 1. Sed quod opere facto consecutus sit dominii capione promissor, non teneri eum eo nomine, Pomponius ait: quia nec loci nec

1 *eum quoque*. 2 Hal. inserit *infecti*. 3 Hal. inserit *eum*.

nec operis vitio, sed publico iure id consecutus sit. §. 2. Ei, cuius vsusfructus aedium est, de vitio earundem aedium caueri non oportet, etsi alias vicinas habeat: quia reficiendi habet facultatem: nam qui viri boni arbitratu vti deberet, reficiendi quoque potestatem consequitur. Ergo nec proprietarius audiri debet, si velit sibi caueri a fructuario aedium nomine, quas vicinas fructuario habeat: quia habet cum fructuario actionem, vt viri boni arbitratu is [1] fruatur. §. 3. Sed inquilino meo, si vicinas aedes habeat, cauere debebo damni infecti propter eas aedes. §. 4. Ei, qui in conducto solo superficiem imposuit, dominus soli, quod vitio soli damnum futurum sit, cauere non debebit, nec soli domino superficiarius: quia inuicem ex conducto et locato habent actiones, in quas tamen actiones vltra culpam nihil venit: plus autem in stipulationem venit damni infecti, quod quidem vitium eius esse dicitur. §. 5. Si is qui vnas aedes habebat, stipulatus fuerit, deinde vicinas comparauerit: an earum quoque nomine, quas post interpositam stipulationem comparasset, promissorem obligaret, quaesitum est? Iulianus scribit, videndum, ne earum dumtaxat nomine cautum habeat, de quibus inter eum et promissorem initio actum fuerit. Cui consequens videri posse, vt et cum aedium communium nomine duo socii stipulentur, de eo dumtaxat damno caueri videatur, quod in parte aedium cuique socio datum fuerit, siue ergo redemerit alteram partem quis ex his, siue adiudicata fuerit: non augeri promissionis obligationem. Pomponius, relata Iuliani scriptura, dicit non se improbare. §. 6. Si autem res aliquas post stipulationem interpositam in domo [2] habere coeperit stipulator, quae ex ruina vicinarum aedium perierint, agere ex stipulatu potest: licet tunc, cum stipularetur, hae res [3] non fuerint. §. 7. Emtor praedii, si ante traditionem stipulatus sit, cautum habebit de eo damno, quod post traditionem factum erit. §. 8. Venditorem autem aedium, prius quam possessionem tradat, stipulari oportet: quia huius quoque rei culpam praestat. §. 9. Sed quid fiet, si venditor sine culpa stipulari non potuerit, et ob hoc emtor stipulatus fuerit, nonne damnum patitur? an hoc damnum in aliena re acciderit, reuoluitur autem ad emtorem, quia actionem ex emto non habet? Sed nihil in hac causa proficit stipulatio, nisi in id, quod post traditionem accidit: quia dum [4] venditoris custodia est, is stipulari debet, omnemque diligentiam emtori praestare: et quod alia actione quaeri potest, id in stipulationem damni infecti omnino non deducitur. §. 10. Sed si venditor interposuerit stipulationem, etiam id damnum continebit, quod post traditionem emtori contigerit: quod esse iniquissimum Aristo ait: quoniam si emtor quoque damni infecti stipulatus esset, duobus promissor eiusdem nomine obligaretur, nisi forte id contra se habeat, quia in hoc fit stipulatio, quanti ea res erit: vt possit videri, nihil interesse iam venditoris stipulatione damni infecti interposita. §. 11. Sabini sententia vera est, existimantis, vt, si dum aedificatur, intra diem stipulationi comprehensum supra parietem meum domus deciderit, eumque vitiauerit, licet post diem stipulationis paries decidet, possim agere: quia damnum iam tunc acceperim, cum paries vitiosus factus sit: nec quicquam obstare, quo minus etiam antequam decidat, agi possit: et si ita concussus sit paries, vt nulla ratione recipi possit, ideoque deponendus est, non minoris litem aestimandam, quam si decidisset. §. 12. Si vicinas aedes habeamus, et inuicem desideremus damni infecti caueri: nihil obstabit, quo minus et ego in tuarum aedium possessionem mittar, et tu in mearum. §. 13. Si pupillus probibuit iri in possessionem damni infecti, placet, in eum non iniuste competere hanc in factum actionem. §. 14. Si mandatu meo alius prohibuerit, in me haec actio competit. §. 15. Non solum autem eum punit Praetor, qui in possessione esse, sed etiam eum, qui possidere passus non fuerit: cum alioquin, si is qui iussu Praetoris coeperat possidere, et possidendo dominium capere aut non admissus aut eiectus inde fuerit, vtile interdictum vnde vi, vel Publicianam actionem habere potest. Sed si in factum actione egerit, his actionibus experiri non potest, cum Praetor id agat, ne damnum faciat actor, non vt in lucro versetur. §. 16. Si procurator meus damni infecti stipulatus sit, causa cognita mihi ex ea stipulatione actio competit.

XIX. GAIVS ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de damno infecto:

EORVM, qui bona fide absunt, in stipu-

1 *his*. 2 *in dominio*. 3 Hal. inserit *illius*. 4 Hal. inserit *in*.

pulatione damni infecti ius non corrumpitur, si reuersis cauendi ex bono et aequo potestas datur: siue domini sint, siue aliquid in ea re ius habeant: qualis est creditor, et fructuarius, et superficiarius. §. 1. Siue aedium vitio, siue operis, quod vel in aedibus, vel in loco vrbano, aut rustico, priuato, publicoue fiat, damni aliquid futurum sit: curat Praetor, vt timenti damnum caueatur.

XX. Idem libro decimo nono ad Edictum prouinciale:

Inter fructuarium, et dominum proprietatis, ita damni infecti cautio locum habet, si fructuarius quidem de soli vitio caueri sibi desideret: dominus vero proprietatis de operis vitio, si quid fructuarius aedificet, nam de ruina aedium neuter ab altero cautionem desiderare potest: fructuarius ideo, quia refectio aedium ad eius ipsius opus non pertinet: proprietarius ideo, quia vsitata stipulatio, qua de re restituenda fructuarius cauet, ad hunc quoque casum porrigitur.

XXI. Pavlvs libro octauo ad Plautium:

Si filiusfamilias inquilinus sit, videamus, an damni infecti nomine in possessionem aedium vicinarum mittendus sit? Quaeritur enim an filiusfamilias non videtur damnum pati, si res peculiares sint, et [1] pater possit stipulari, si quid ei damni fiat? Et placet, vtrumque eorum in possessionem mitti, nisi sic filius conduxerat, vt eius periculo aedes essent: tunc enim, quia solus tenetur ex locato, recte dicetur, ipsum mittendum in possessionem, nisi ei caueatur.

XXII. Idem libro decimo ad Plautium:

Si proprietarius de damno infecto repromisisset, vel forte aliquid praestitisset, aut contra fructuarius aliquid praestitit: iniquum est, alterum sine damno vti aedibus, aut aedes habere: et si obtulerit proprietarius aliquid, non est fructuario permittendum vti, nisi contulerit: idemque fructuario praestandum est, vt proprietarius cogatur ei conferre. Ergo et solum retinebit fructuarius, si aedes ceciderint, donec praestetur ei damnum: vt quod haberet vicinus missus in possessionem, id fructuarius habeat, qui [2] damnum vicino sarcit. Eadem erunt [3], et si minimum damnum detur. §. 1. Plautius: si ab eo, quem dominum esse negarem, vellem sub hac exceptione, SI DOMINVS NON ESSET, satisdari: ab eo vero, quem dominum esse dicerem, pure repromitti, constitit non debere me impetrare, sed debere me eligere, a quo velim mihi caueri.

XXIII. Vlpianvs libro sexagesimo tertio ad Edictum:

In stipulatione damni infecti, quae aedium nomine interponitur, nisi in solidum fuerit cautum, mittetur in possessionem.

XXIV. Idem libro octogesimo primo ad Edictum:

Flvminvm publicorum communis est vsus, sicuti viarum publicarum, et litorum. In his igitur publice licet cuilibet aedificare, et destruere: dum tamen hoc sine incommodo cuiusquam fiat. Propter quod operis dumtaxat nomine cum satisdatione cauetur, de vitio loci nihil cauetur: hoc est, operis, quod quis facit: ceterum si ex loci vitio damnum timeatur, minime dicendum est, damni infecti stipulationem interponi oportere: quis enim dubitat, neminem esse, a quo stipuletur, cum nemine nihil faciente locus ipse publicus damnum inferat sui natura? Ad ea igitur opera stipulatio pertinet, quaecumque priuatim fiant. Quid ergo, si publice opus fiat? de vitio eius quid faciemus? Et plane, vel princeps adeundus est, vel, si in Prouincia fiat, Praeses Prouinciae. Sed quod dictum est, [4] operis vitio, sic accipiendum est, etiam si proponas non tantum tempore quo opus fit, sed etiam si postea contingat: quid enim, si ideo, quia male aedificatum erat, corruit? §. 1. Adiicitur in hac stipulatione et heredum nomen, vel successorum, eorumque, ad quos ea res pertinet: successores autem non solum qui in vniuersa bona succedunt, sed et hi, qui in rei tantum dominium successerint, his verbis continentur. §. 2. Sed vt ne quid aedium, loci, operisue vitio, damnum factum sit, stipulatio interponitur de eo sine satisdatione: quae non solum ad totas aedes, sed etiam ad partem aedium pertinet. Vitium autem aedium, et loci esse Labeo ait, quod accidens extrinsecus infirmiores eas facit: denique nemo dixit, palustris loci vel harenosi nomine, quasi vitiosi, committi stipulationem: quia naturale vitium est: et ideo nec ea stipulatio interponitur, neque [6] interposita committetur. §. 3. Haec stipulatio vtrum id solum damnum contineat, quod iniuria fit: an vero omne damnum, quod ex-

1 Hal. inserit *an*. 2 Hal. inserit *id*. 3 Hal. addit *ergo*. 4 Hal. inserit *de*. Ap. Hal. *ea* abest. 6 *nec ea* loco *neque*.

extrinfecus contingat? Et Labeo quidem fcribit, de damno dato non poffe agi, fi quid forte terrae motu, aut vi fluminis, alioue quo cafu fortuito acciderit. §. 4. Seruius quoque putat, fi ex aedibus promifforis vento tegulae deiectae damnum vicino dederint, ita eum teneri, fi aedificii vitio id acciderit, non fi violentia ventorum, vel qua alia ratione, quae vim habet diuinam. Labeo et rationem adiicit: quo fi hoc non admittatur, iniquum erit: quo enim tam firmum aedificium eft, vt fluminis, aut maris, aut tempeftatis, aut ruinae, [1] incendii, aut terrae motus vim fuftinere poffit? §. 5. Idem Seruius putat, fi controuerfia aquae infulam fubuerterit, deinde ftipulatoris aedificia ceciderint, nihil eum ex ftipulatu confecuturum: quia id nec operis nec loci vitio factum eft. Si autem aqua vitiet fundamenta, et fic aedificium ruiffet, committi ftipulationem ait: multum enim quod erat alioquin firmum, vi fluminis lapfum fit protinus: an vero ante fit vitiatum, deinde fic deciderit, et ita Labeo probat: etenim multum intereffe, quod ad Aquiliam pertinet, fanum quis hominem occidat, an vero factum imbecilliorem. §. 6 Quamquam autem ftipulatio committitur, cum vitio operis damnum factum fit: tamen, fi opus factum eft ab eo, quem promiffor prohibere non potuit, ftipulatio non committetur. Plane, fi prohibere potuit, committetur. Sed fi quis promifforis nomine fecerit, vel eius pro quo promiffum eft, aut alius qui prohiberi potuerit: ftipulatio ifta committetur. §. 7. Praeterea fi furni nomine damni infecti fuerit cautum, deinde furnarii culpa damnum datum fuerit: non venire in hanc ftipulationem, plerisque videtur. §. 8. Caffius quoque fcribit, quod contra ea damnum datum eft, cui nulla ope occurri poterit, ftipulationem non tenere. §. 9. Item apud Viuianum relatum eft, fi ex agro vicini arbores vi tempeftatis confractae, in meum agrum deciderint, eoque facto vitibus meis vel fegetibus nocent, vel aedificia demoliunt: ftipulationem iftam, in qua haec comprehenduntur, SI QVID ARBORVM LOCIVE VITIO ACCIDERIT, non effe vtilem: quia non arborum vitio, fed vi ventorum damnum mihi datum eft. Plane fi vetuftate arborum hoc fiebat, poffumus dicere, vitio arborum damnum mihi dari. §. 10. Idem ait, fi damni infecti aedium mearum nomine tibi promifero, deinde hae aedes vi tempeftatis in tua aedificia ceciderint, eaque diruerint, nihil ex ea ftipulatione praeftari: quia nullum damnum vitio mearum aedium tibi contingit: nifi forte ita vitiofae meae aedes fuerint, vt qualibet vel minima tempeftate ruerint. Haec omnia vera funt. §. 11. Sed et quod Labeo putat, verum eft, referre, vtrum impulfu fluminis ruit aedificium, an deterius ante factum poftea ceciderit. §. 12. Item videamus, quando damnum dari videatur: ftipulatio enim hoc continet, quod vitio aedium, loci, operis, damnum fit, vtputa in domo mea puteum aperio, quo aperto venae putei praecifae funt: an tenear? Ait Trebatius, non teneri me damni infecti: neque enim exiftimari, operis mei vitio damnum tibi dari in ea re, in qua iure meo vfus fum. Si tamen tam alte fodiam in meo, vt paries tuus ftare non poffit, damni infecti ftipulatio committetur.

XXV. PAVLVS libro feptuagefimo octauo ad Edictum:

TREBATIVS ait, etiam eum accipere damnum, cuius aedium luminibus officiatur.

XXVI. VLPIANVS libro octogefimo primo ad Edictum:

PROCVLVS ait, cum quis iure quid in fuo faceret, quamuis promififfet damni infecti vicino, non tamen eum teneri ea ftipulatione: veluti fi iuxta mea aedificia habeas aedificia, eaque iure tuo altius tollas: aut fi in vicino tuo agro cuniculo vel foffa aquam meam auoces: quamuis enim et hic aquam mihi abducas, et illic luminibus officias, tamen ex ea ftipulatione actionem mihi non competere: fcilicet quia non debeat videri is damnum facere, qui eo veluti lucro, quo adhuc vtebatur, prohibetur: multumque intereffe, vtrum damnum quis faciat, an lucro, quod adhuc faciebat, vti prohibeatur: mihi videtur vera effe Proculi fententia.

XXVII. PAVLVS [2] libro octogefimo octauo ad Edictum:

PLVRES earumdem aedium domini, finguli ftipulari debent fine adiectione partis: quia de fuo quisque damno ftipulatur: quin immo pars adiecta partispartem faciet. Contra fi plures domini fint vitiofarum aedium, pro fua quisque parte promittere debet: ne finguli in folidum obligetur.

XXVIII.

1 Hal. inferit *id.* 2 *IDEM.*

XXVIII. Vlpianvs libro octogesimo nono ad Edictum:

In hac stipulatione venit, quanti ea res erit. Et ideo Cassius scribit, eum, qui damni infecti stipulatus est, si propter metum ruinae ea aedificia, quorum nomine sibi cauit, fulsit: impensas eius rei ex stipulatu consequi posse. Idemque iuris esse, cum propter vitium communis parietis, qui cauit sibi damni infecti onerum eorum releuandorum gratia, quae in parietem incumbunt, aedificia sua fulsit. In eadem causa est detrimentum quoque propter emigrationem inquilinorum, quod ex iusto metu factum est. Aristo autem non male adiicit, sicuti hic exigit Cassius, vt si [1] iustus metus migrandi causam praebuerit: ita in eius personam, qui fuit, eadem Cassium dicere debuisse, si iusto metu ruinae fulcire coactus est.

XXIX. Gaivs libro vigesimo octauo ad Edictum Prouinciale:

Sed et si conducere hospitium nemo velit propter vitium aedium, idem erit dicendum.

XXX. Vlpianvs libro octogesimo primo ad Edictum:

Damni infecti stipulatio pertinet, etiam si quid eius operis, quod in fundo meo aquae ducendae causa [2], vitio damnum mihi contigerit: solet enim opus in alieno fieri, cum iure seruitutis, quam quis habet alieno agro impositam, opus in alieno faciat. §. 1. Vtrum autem de hoc opere promittere, an satisdare debeat, videamus? Mouet, quod in alieno facit: qui autem de alieno cauet, satisdare debet: qui de suo, repromittere. Vnde Labeo putabat, eum, qui modulorum aut riui faciendi causa opus faceret, etiam satisdare debere, qua et in alieno solo faceret: sed cum de opere faciet, exigatur stipulatio, consequens erit dicere, sufficere repromissionem; quodammodo enim de re sua cauet. §. 2. Quod dictum est aquae ducendae causa, exempli gratia scriptum est: ceterum ad omnia opera stipulatio accommodabitur.

XXXI. Pavlvs libro septuagesimo octauo ad Edictum:

Qvi vias publicas muniunt, sine damno vicinorum id facere debent. §. 1. Si controuersia sit, dominus sit nec ne, is a quo cautio exigitur, sub exceptione satisdare iubetur.

XXXII. Gaivs libro vigesimo octauo ad Edictum prouinciale:

Si aedibus meis proximae sint aedes meae et tuae: quaeritur, an, si hae vitium mihi faciant, cauere mihi debeas pro damno propriarum mearum aedium: scilicet pro qua parte dominus existes? Et hoc plerisque placet: sed mouet me, quod ipse meas aedes reficere possim, et impensas pro socio, aut communi diuidundo iudicio, pro parte consequi: nam et si vnas aedes communes tecum habui, eaeque vitium faciant, et circa refectionem earum cessare videaris, nostri praeceptores negant cauere te debere, quia ipse reficere possim, recepturus pro parte, quod impenderim, iudicio societatis, aut communi diuidundo: ideo et interpositam cautionem minus vtilem futuram, quia alia ratione damnum mihi posset sarciri: et est plane nostrorum praeceptorum haec sententia, vt credamus, inutilem esse damni infecti stipulationem, quo casu damnum alia actione sarciri possit: quod et in superiore casu intelligendum est.

XXXIII. Vlpianvs libro quadragesimo secundo ad Sabinum:

Inqvilino non datur damni infecti actio: quia possit ex conducto agere, si dominus eum migrare prohiberet.

XXXIV. Pavlvs libro decimo ad Sabinum:

Vtiqve si pro praeterita pensione satisfacere paratus fuit, alioquin iusta retentio pignoris domino fieri videretur. Sed etsi quasi pignora retinuerit, et ea interierint ruina vicinarum aedium: potest dici etiam pigneraticia actione locatorem teneri, si poterat eas res in locum tutiorem transferre.

XXXV. Vlpianvs libro quadragesimo secundo ad Sabinum:

In parietis communis demolitione ea quaeri oportet, satis aptus fuerit oneribus ferendis, an non fuerit aptus.

XXXVI. Pavlvs libro decimo ad Sabinum:

Sed ita idoneum esse plerique dixerunt, vt vtrarumque aedium onera, quae modo iure imponantur, communis paries sustinere possit.

XXXVII. Vlpianvs libro quadragesimo secundo ad Sabinum:

Nam si non fuit [3], vtique demolire eum oportuit: nec debet, si quid damni ex hac causa attigit, is, qui demolitus est, teneri: nisi sumptuose, aut parum bonus

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 Hal. addit *fit*. 3 Hal. *non sit idoneus*.

bonus nouus paries fit reftitutus. Quod fi fuerit idoneus paries, qui demolitus eft: in actionem damni infecti venit id, quanti interfuit actoris, eum parietem ftare: merito: nam fi non debuit demoliri, reftituere eum debet proprio fumtu. Sed et fi qui reditus ob demolitionem amiffus eft, confequenter reftitui eum Sabinus voluit. Si forte habitatores migrauerunt, aut non tam commode habitare poffunt: imputari id aedificatori poteft.

XXXVIII. PAVLVS libro decimo ad Sabinum:

EMTOR aedium ante traditam fibi poffeffionem ideo inutiliter ftipulatur, quia venditor omnem diligentiam ei praeftare debet: tunc certe vtiliter ftipulatur, cum omnis culpa a venditore aberit: veluti fi precario emtori in his aedibus effe permifit, cuftodiamque ei afuturus tradidit. §. 1. Si agri nomine non caueatur, in eam partem agri mittendum eft, ex qua periculum timeatur: eiusque rei ratio haec eft, quod in aedificiis partes quoque reliquae a vitiofa parte traherentur: at in agris non idem eft: fed dicendum eft, vt in domibus quoque maioribus interdum caufa cognita Praetor ftatuere debeat, in cuius partis poffeffionem is, cui non caueatur, mitti debeat. §. 2. Deducto veteris parietis pretio, fi quid amplius fit, aeftimari debet: et fi quid ex veteri in nouum coniectum fit, deduci ex aeftimatione oportet.

XXXIX. POMPONIVS libro vigefimo primo ad Sabinum:

INTER quos paries communis eft aedificiorum nomine, quae quisque propria habet, ftipulari damni infecti folet[1]: fed tunc ea cautio neceffaria eft, cum aut alter folus aedificat, et vitium ex opere futurum eft, aut alter pretiofiora aedificia habet, et plus damni fenfurus fit decidente pariete: alioquin, fi aequale periculum eft, quantum quis vicino praeftat, tantum ab eo confequitur. §. 1. Si domus in controuerfia fit, dicendum eft, damni infecti onus poffefforis effe, cum id, quod praeftiterit, imputare domino praedii poffit: quod fi non caueat, poffeffionem ad petitorem, qui cauere damni infecti fibi velit, transferant: nam iniquum eft, ftipulatorem compelli relicto praedio, ex quo damnum vereatur, dominum quaerere. §. 2. Damni infecti ftipulatio latius patet: et ideo et ei, qui fuperficiariam infulam habet, vtilis eft ea ftipulatio, fi quid in fuperficie damnum datum fuerit: et nihilo minus et foli domino vtilis eft, fi folo damnum datum fuerit, vt tota fuperficies tolleretur, fraudabitur enim dominus foli in penfione percipienda. §. 3. Alieno nomine ftipulari ita licet, vt, quod damnum domino datum fit, comprehendatur: cauere autem debebit is, qui ftipulabitur, dominum ratam rem habiturum: exceptioque procuratoria ftipulationi inferenda erit, ficut in ftipulatione legatorum: quod fi ei non cauebitur, mittendus eft in poffeffionem procurator omnimodo, vt ei exceptio procuratoria non noceat. §. 4. In aeftimando nouo pariete, ratio haberi debet eius impenfae, quae modum probabilem non excedet in vetere eius cultus: non qui non adgrauet.

XL. VLPIANVS libro quadragefimo tertio ad Sabinum:

EX damni infecti ftipulatione non oportet infinitam, vel inmoderatam aeftimationem fieri, vtputa ob tectoria, et ob picturas: licet enim in haec magna erogatio facta eft, attamen ex damni infecti ftipulatione moderatam aeftimationem faciendam: quia honeftus modus feruandus eft, non immoderata cuiusque luxuria fubfequenda. §. 1. Quoties communis parietis vitio quid accidit, focius focio nihil praeftare debet: cum communis rei vitio contigerit. Quod fi quia alter eum prefferat, vel onerauerat, idcirco damnum contigit: confequens eft dicere, detrimentum hoc, quod beneficio eius contingit, ipfum farcire debere. Quod fi aequaliter vtriusque oneribus preffus decidit, rectiffime Sabinus fcripfit, parietem vtriusque caufam effe. Sed fi alter plures, vel pretiofiores res amiferit: melius *eft dicere*, quia ambo onera impofuerunt, neutri aduerfus alterum competere actionem. §. 2. Quoties ex damni infecti plures agunt, quia in eadem re damnum paffi funt, id eft, in aedibus, non debet vnusquisque eorum in folidum agere, fed in partem experiri: neque enim damnum, quod pluribus datum eft, vnicuique in folidum datum eft[2], fed in partem datum effe videtur, et ideo vnicuique in partem competere actionem Iulianus fcripfit. §. 3. Item fi plurium fint aedes, quae damnofe imminent, vtrum aduerfus vnumquemque domi-

1 Hal. praefigit *Cum*, 2 Ap, Hal. *datum eft* abfunt.

dominorum in solidum competit, an in partem? Et scripsit Iulianus, quod et Sabinus probat, pro dominicis partibus conueniri eos oportere. §. 4. Si plures domini sint aedium, qui damni infecti sibi prospicere volunt, nec quisquam eis damni infecti caueat: mittendi omnes in possessionem erunt, et quidem [1] aequalibus partibus, quamuis diuersas portiones dominii habuerint: et ita Pomponius scribit.

XLI. Pomponius libro vigesimo primo ad Sabinum:

In reficiendo communi pariete ei potius facultas aedificandi praestatur, qui magis idonee reficere parietem velit. Idemque dicendum est, et si de eodem itinere, riuoue reficiendo inter duos vel plures quaeratur.

XLII. Iulianus libro quinquagesimo octauo Digestorum:

Si seruus communis damni infecti stipulatus fuisset, perinde habetur, ac si ipsi domini sua voce pro partibus stipularentur.

XLIII. Alfenus Varus libro secundo Digestorum:

Damni infecti quidam vicino repromiserat: ex eius aedificio tegulae vento deiectae ceciderant in vicini tegulas, easque fregerant. Quaesitum est, an aliquid praestari oportet? Respondit, si vitio aedificii, et infirmitate factum esset, debere praestari: sed si tanta vis venti fuisset, vt quamuis firma aedificia conuelleret, non debere, et quod in stipulatione est, SIVE QVID IBI RVET, non videri sibi [2] ruere, quod aut vento, aut omnino aliqua vi extrinsecus admota caderet: sed quod ipsum per se concideret. §. 1. Cum parietem communem aedificare quis cum vicino vellet, priusquam veterem demoliret, damni infecti vicino repromisit, adeoque restipulatus est: posteaquam paries sublatus esset, habitatores ex vicinis cenaculis emigrassent, vicinus ab eo mercedem, quam habitatores non redderent, petere vult. Quaesitum est, an recte petet? Respondit, non oportuisse eos, cum communem parietem aedificarent, inter se repromittere, neque vllo modo alterum ab altero cogi potuisse: sed si maxime repromitterent, tamen non oportuisse amplius quam partis dimidiae: quo amplius ne extrario quidem quisquam, cum parietem communem aedificaret, repromittere deberet: sed quoniam iam in totum repromisissent, omne, quod detrimenti ex mercede vicinus fecisset, praestaturum. §. 2. Idem consulebat, possetne, quod ob eam rem dedisset, rursus repetere: quoniam restipulatus esset a vicino, si quid ob eam rem, quod ibi aedificatum esset, sibi damnum datum esset, id reddi: cum et ipsam hanc pecuniam, quam daret, propter illud opus perderet? Respondit, non posse: propterea quia non operis vitio, sed ex stipulatione id amitteret.

XLIV. Africanus libro nono Quaestionum:

Cum postulassem, vt mihi damni infecti promitteres, noluisti: et priusquam Praetor adiretur, aedes tuae corruerunt, et damnum mihi dederunt: potius esse ait, vt nihil noui Praetor constituere debeat, et mea culpa damnum sim passus, qui tardius experiri coeperim: at si cum Praetor, vt promitteres, decreuisset, et, te non promittente, ire me in possessionem iussisset, et priusquam eo venissem, corruerunt, perinde omnia seruanda esse existimauit, atque si posteaquam in possessionem venissem, damnum datum esset. §. 1. Damni infecti nomine in possessionem missus, possidendo dominium cepit: deinde creditor eas aedes [3] pignori sibi obligatas persequi vult: non sine ratione dicetur, nisi impensas, quas in refectionem fecerim, mihi praestare sit paratus, inhibendam aduersus me persecutionem. Cur ergo non emtori quoque id tribuendum est, si forte quis insulam pigneratam emerit? non recte haec inter se comparabuntur, quando is, qui emit, sua voluntate negotium gerat: ideoque diligentius a venditore sibi cauere et possit, et debeat: quod non aeque et de eo, cui damni infecti non promittatur, dici potest.

XLV. Scaevola libro duodecimo Quaestionum (a quo fundus petetur si rem nolit [4]).

Aedificatum habes: ago tibi ius non esse habere: non defendis: ad me possessio transferenda est: non quidem vt protinus destruatur opus, iniquum enim est, demolitionem protinus fieri: sed vt id fiat, nisi intra certum tempus egeris, ius tibi esse aedificatum habere.

XLVI.

1 Hal. inserit *pro*. 2 Hal. *id* loco *sibi*. 3 Ap. Hal. *aedes* abest. 4 Ap. Hal. haec verba legis partem faciunt. *A quo fundus petetur, si ab illo aedificatum habes etc.*

XLVI. PAVLVS libro primo Sententiarum:

AD curatoris Reipublicae officium spectat, vt dirutae domus a dominis extruantur. §. 1. Domum sumtu publico exstructam, si dominus ad tempus pecuniam impensam cum vsuris restituere noluerit, iure eam Respublica distrahit.

XLVII. NERATIVS libro sexto Membranarum:

QVOD conclaue binarum aedium dominus ex aliis aedibus in aliarum vsum conuertit, non solum si contignatio, qua id sustinebitur, orietur ex parte earum aedium, in quarum vsum conuersum erit, earum fiet: sed etiam si transuersa contignatio tota in aliarum aedium parietibus sedebit. Sed et Labeo in libris posteriorum scribit, binarum aedium dominum vtrisque porticum superposuisse, inque eam aditu ex alteris aedibus dato, alteras aedes, seruitute oneris porticus seruandae imposita, vendidisse: totam porticum earum aedium esse, quas [1] retinuisset, cum per longitudinem vtriusque domus extensa esset transuersae contignationi, quae ab vtraque parte parietibus domus, quae venisset, sustineretur. Nec tamen consequens est, vt superior pars aedificii, quae nulli coniuncta sit, neque aditum aliunde habeat, alterius sit, quam cuius est id, cui superposita est.

XLVIII. MARCIANVS libro singulari de Delatoribus:

SI quis ad demoliendum negotiandi causa vendidisse domum partemue domus fuerit conuictus: vt emtor et venditor singuli pretium, quo domus distracta est, praestent, constitutum est. Ad opus autem publicum si transferat marmora, vel columnas, licito iure facit.

TIT. III.

DE AQVA, ET AQVAE PLVVIAE ARCENDAE.

VLPIANVS libro quinquagesimo tertio ad Edictum:

SI CVI aqua pluuia damnum dabit, actione aquae pluuiae arcendae auertetur aqua. Aquam pluuiam dicimus, quae de caelo cadit, atque imbre excrescit: siue per se haec aqua caelestis noceat, vt Tubero ait, siue cum alia mixta sit. §. 1. Haec autem actio locum habet in damno nondum facto, opere tamen iam facto: hoc est, de eo opere, ex quo damnum timetur: totiesque locum habet, quoties manu facto opere agro aqua nocitura est: id est, cum quis manu fecerit, quo aliter flueret, quam natura soleret: si forte immittendo eam aut maiorem fecerit, aut citatiorem, aut vehementiorem: aut si comprimendo redundare effecit: quod si natura aqua noceret, ea actione non continentur. §. 2. Neratius scribit, opus, quod quis fecit, vt aquam excluderet, quae exundante palude in agrum eius refluere solet, si ea palus aqua pluuia ampliatur, eaque aqua repulsa eo opere agris vicini noceat, aquae pluuiae actione cogetur tollere. §. 3. De eo opere, quod agri colendi causa aratro factum sit, Quintus Mucius ait, non competere hanc actionem. Trebatius autem, non quod agri, sed quod frumenti dumtaxat quaerendi causa aratro factum, solum excepit. §. 4. Sed et fossas agrorum siccandorum causa factas, Mucius ait fundi colendi causa fieri: non tamen oportere corriuandae aquae causa fieri: sic enim debere quem meliorem agrum suum facere, ne vicini deteriorem faciat. §. 5. Sed etsi quis arare et serere possit etiam sine sulcis aquariis, teneri eum, si quid ex his, licet agri colendi causa, videatur fecisse: quod si aliter serere non possit, nisi sulcos aquarios fecerit, non teneri. Ofilius autem ait, sulcos agri colendi causa directos ita, vt in vnam pergant partem, ius esse facere. §. 6. Sed apud Seruii auctores relatum est, si quis salicta posuerit, et ob hoc aqua restagnaret, aquae pluuiae arcendae agi posse, si ea aqua vicino noceret. §. 7. Labeo etiam scribit, ea, quaecumque frugum fructuumque recipiendorum causa fiunt, extra hanc esse causam: neque referre, quorum fructuum percipiendorum causa id opus fiat. §. 8. Item Sabinus, Cassius, opus manufactum in hanc actionem venire aiunt: nisi si quid agri colendi causa fiat. §. 9. Sulcos tamen aquarios, qui ἐλικες appellantur, si quis faciat, aquae pluuiae actione eum teneri ait [2]. §. 10. Iidem aiunt, si aqua naturaliter decurrat, aquae pluuiae arcendae actionem cessare: quod si opere facto aqua aut in superiorem partem repellitur, aut in inferiorem deriuatur, aquae pluuiae arcendae actionem

1 Hal. inserit *is*. 2 Ap. Hal. *ait* abest.

actionem competere. §. 11. Iidem aiunt, aquam pluuiam in suo retinere, vel superficientem ex vicini in suum deriuare, dum opus in alieno non fiat, omnibus ius esse: prodesse enim sibi vnusquisque, dum alii non nocet, non prohibetur: nec quemquam hoc nomine teneri. §. 12. Denique Marcellus scribit, cum eo, qui in suo 1 fodiens, vicini fontem auertit, nihil posse agi: nec de dolo actionem: et sane non debet habere, si non animo vicino nocendi, sed suum agrum meliorem faciendi, id fecit. §. 13. Item sciendum est, hanc actionem vel superiori aduersus inferiorem competere, ne aquam, quae natura fluat, opere facto inhibeat per suum agrum decurrere: et inferiori aduersus superiorem, ne aliter aquam mittat, quam fluere natura solet. §. 14. Huic illud etiam applicandum, numquam competere hanc actionem, cum ipsius loci natura nocet: nam, vt verius quis dixerit, non aqua, sed loci natura nocet. §. 15. In summa puto, ita demum aquae pluuiae arcendae locum actionem habere, si aqua pluuia, vel quae pluuia crescit, noceat, non naturaliter, sed opere facto: nisi si agri colendi causa id factum sit. §. 16. Imbre autem crescere eam aquam, quae colorem mutat, vel increscit. §. 17. Item sciendum est, hanc actionem non alias locum habere, quam si aqua pluuia agro noceat. Ceterum si aedificio vel oppido noceat, cessat actio ista: agi autem ita poterit, ius non esse stillicidia, flumina immittere. Et ideo Labeo et Cascellius aiunt, aquae quidem pluuiae arcendae actionem specialem esse: de fluminibus et stillicidiis, generalem: et vbique agi ea licere. Itaque aqua, quae agro nocet, per aquae pluuiae arcendae actionem coercebitur. §. 18. Nec illud quaeramus, vnde oriatur? nam et si publico oriens, vel ex loco 2 sacro per fundum vicini descendat, isque opere facto in meum fundum eam auertat: aquae pluuiae arcendae teneri eum Labeo ait. §. 19. Cassius quoque scribit, si aqua ex aedificio vrbano noceat vel agro, vel aedificio rustico: agendum de fluminibus, et stillicidiis. §. 20. Apud Labeonem autem inuenio relatum, si ex agro meo aqua fluens noceat loco, qui est intra continentia, hoc est, aedificio, non posse me aquae pluuiae arcendae conueniri: quod si ex continentibus profluens in meum agrum defluat, eique noceat: aquae pluuiae arcendae esse actionem. §. 21. Sicut autem opus factum, vt aqua pluuia mihi noceat, in hanc actionem venit: ita per contrarium quaeritur, an posset aquae pluuiae arcendae agi, si vicinus opus fecerit, ne aqua, quae alioquin decurrens agro meo proderat, huic prosit? Ofilius igitur et Labeo putant, agi non posse, etiam si intersit mea ad me aquam peruenire: hanc enim actionem locum habere, si aqua pluuia noceat, non si non prosit. §. 22. Sed et si vicinus opus tollat, et sublato eo aqua naturaliter ad inferiorem agrum perueniens noceat: Labeo existimat aquae pluuiae arcendae agi non posse: semper enim hanc esse seruitutem inferiorum praediorum, vt natura profluentem aquam excipiant. Plane si propter id opus sublatum vehementior aqua profluat, vel corriuetur, aquae pluuiae arcendae actione agi posse, etiam Labeo confitetur. §. 23. Denique ait, conditionibus agrorum quasdam leges esse dictas: vt quibus agris magna sint flumina, liceat mihi scilicet in agro tuo aggeres vel fossas habere, si tamen lex non sit agro dicta, agri naturam esse seruandam: et semper inferiorem superiori seruire: at hoc incommodum naturaliter pati inferiorem agrum a superiore, compensareque debere cum alio commodo: sicut enim omnis pinguitudo terrae ad eum decurrit, ita etiam aquae incommodum ad eum defluere: si tamen lex agri non inueniatur, vetustatem vicem legis tenere: sane enim et in seruitutibus hoc idem sequimur, vt vbi seruitus non inuenitur imposita, qui diu vsus est, seruitute, neque vi, neque precario, neque clam, habuisse longa consuetudine, vel ex iure impositam seruitutem videatur. Non ergo cogemus vicinum aggeres munire, sed nos in eius agro muniemus: eritque ista quasi seruitus: in quam rem vtilem actionem habemus, vel interdictum.

II. Pavlvs libro quadragesimo nono ad Edictum:

In summa tria sunt, per quae inferior locus superiori seruit: lex, natura loci, vetustas, quae semper pro lege habetur, minuendarum scilicet litium causa. §. 1. Apud Labeonem proponitur fossa vetus esse agrorum siccandorum causa, nec memoriam extare, quando facta est, hanc inferior vicinus non purgabat: sic fiebat, vt ex restagnatione eius aqua fundo nostro noceret. Dicit igitur Labeo, aquae pluuiae

1 Hal. inserit *fundo*. 2 Ap. Hal. *ex loco* absunt.

pluuiae arcendae cum inferiore agi posse, vt aut ipse purgaret, aut te pateretur in pristinum statum eam redigere. §. 2. Praeterea si in confinio fossa sit, neque purgari vicinus patiatur eam partem, quae tibi accedat, posse te magis aquae pluuiae arcendae, Labeo ait. §. 3. Cassius autem scribit, si qua opera aquae mittendae causa publica auctoritate facta sint: in aquae pluuiae arcendae actionem non venire: in eademque causa esse ea, quorum memoriam vetustas excedit. §. 4. Apud Ateium vero relatum est, eam fossam, ex qua ad inferiorem fundum aqua descendit, cogendum esse vicinum purgare, siue extet fossae memoria, siue non extet: quod et ipse puto probandum. §. 5. Item Varus ait, aggerem, qui in fundo vicini erat, vis aquae deiecit: per quod effectum est, vt aqua pluuia mihi noceret. Varus ait, si naturalis agger fuit, non posse me vicinum cogere aquae pluuiae arcendae actione, vt eum reponat, vel reponi sinat. Idemque putat, et si manu factus fuit, neque memoria eius exstaret: quod si exstet, putat aquae pluuiae arcendae actione eum teneri. Labeo autem, si manu factus sit agger, etiam si memoria eius non exstat, agi posse, vt reponatur: nam hac actione neminem cogi posse, vt vicino prosit, sed ne noceat, aut interpellet [1] facientem quod iure facere possit. Quamquam tamen deficiat aquae pluuiae arcendae actio, attamen opinor vtilem actionem vel interdictum mihi competere aduersus vicinum, si velim aggerem restituere in agro eius, qui factus mihi quidem prodesse potest, ipsi vero nihil nociturus est: haec aequitas suggerit, etsi iure [2] deficiamur. §. 6. Apud Namusam relatum est, si aqua fluens iter suum stercore obstruxerit, et ex restagnatione superiori agro noceat, posse cum inferiore agi, vt sinat purgari: hanc enim actionem non tantum de operibus esse vtilem manu factis, verumetiam in omnibus, quae non secundum voluntatem sint. Labeo contra Namusam probat: ait enim naturam agri ipsam a se mutari posse: et ideo, cum per se natura agri fuerit mutata, aequo animo vnumquemque ferre debere, siue melior, siue deterior eius conditio facta sit: idcirco, et si terrae motu, aut tempestatis magnitudine, soli causa mutata sit: neminem cogi posse, vt sinat in pristinam loci conditionem redigi, sed nos etiam in hunc casum aequitatem admisimus. §. 7. Idem Labeo ait, si in agro tuo aquarum concursus locum excauauit, aquae pluuiae arcendae actione [3] agi non posse tecum a vicinis. Plane si fossam iure factam, aut cuius memoria non exstat, agi tecum posse aquae pluuiae arcendae, vt reficias. §. 8. Idem Labeo ait, cum quaeritur an memoria exstet facto opere, non diem et Consulem ad liquidum exquirendum, sed sufficere si quis sciat factum: hoc est, si factum esse non ambigatur: nec vtique necesse esse, superesse qui meminerint, verumetiam si qui audierint eos, qui memoria tenuerint. §. 9. Idem Labeo ait, si vicinus flumen, torrentem auerterit, ne aqua ad eum perueniat, et hoc modo sit effectum, vt vicino noceatur, agi cum eo aquae pluuiae arcendae non posse: aquam enim arcere, hoc esse, curare ne influat: quae sententia verior est: si modo non hoc animo fecit, vt tibi noceat, sed ne sibi noceat. §. 10. Illud etiam verum puto, quod Ofilius scribit, si fundus tuus vicino seruiat, et propterea aquam recipiat, cessare aquae pluuiae arcendae actionem: sic tamen, si non vltra modum noceat. Cui consequens est quod Labeo putat, si quis vicino cesserit, ius ei esse aquam immittere, aquae pluuiae arcendae eum agere non posse.

III. VLPIANVS libro quinquagesimo tertio ad Edictum:

APVD Trebatium relatum est, eum, in cuius fundo aqua oritur, fullonicas circa fontem instituisse, et ex his aquam [vicini] in fundum vicini immittere coepisse: ait ergo, non teneri eum aquae pluuiae arcendae actione, si tamen aquam corriuat, vel si spurcam quis immittat: posse eum impediri plerisque placuit. §. 1. Idem Trebatius putat, eum, cui aquae fluentes calidae noceant, aquae pluuiae arcendae cum vicino agere posse: quod verum non est: neque enim aquae calidae aquae pluuiae sunt. §. 2. Si vicinus, qui aruum solebat certo tempore anni rigare, pratum illic fecerit, coeperitque adsidua irrigatione vicino nocere: ait Ofilius, neque damni infecti, neque aquae pluuiae arcendae actione eum teneri, nisi locum complanauit: eoque facto citatior aqua ad vicinum peruenire coepit. §. 3. Aquae pluuiae arcendae non nisi eum teneri, qui in suo opus faciat, receptum est: eoque iure vtimur. Quare si quis in publico opus faciat, haec actio cessat, sibique imputare debet is, qui damni infecti

1 Hal. inserit *id.* 2 Hal. inserit *stricto.* 3 Ap. Hal. *actione* abest.

ctl cautione sibi non prospexit: si tamen in priuato opus factum sit, et publicum interueniat, de toto agi posse aquae pluuiae arcendae, Labeo ait. §. 4. Neque fructuarius, neque cum eo aquae pluuiae arcendae agi potest.

IV. Idem libro quinquagesimo tertio.

Quamquam autem cum domino operis tantum aquae pluuiae arcendae actio sit, tamen Labeo scribit, si quis sepulchrum aedificauerit, ex quo aqua noceat, etiam si operis dominus esse desierit loco facto religioso, attamen magis probandum est, inquit, aquae pluuiae arcendae eum teneri: fuit enim dominus, cum opus faceret: et si iussu iudicis compulsus opus [1] restituerit, non esse sepulchri violati actionem. §. 1. Iulianus quoque scribit, si post iudicium aquae pluuiae arcendae susceptum fundum alienauerit is, cum quo actum esset de praeterito damno, et de opere restituendo, id statuere iudicem debere, quod iudicaret, si nulla alienatio facta esset: nam et fundo alienato nihilo minus iudicium manere, et damni rationem venire, etiam eius, quod alienationem contingit. §. 2. Idem Iulianus scribit, aquae pluuiae arcendae actionem non nisi cum domino esse. Idcircoque si colonus ignorante domino opus fecerit, dominum fundi nihil amplius quam patientiam praestare debere: colonum autem interdicto quod vi aut clam impensam quoque restituendi operis, et damnum, si quod ex eo datum fuerit, praestare cogendum, si tamen dominus desideret caueri sibi damni infecti ab eo, ex cuius praedio nocet, aequissimum erit, caueri oportere. §. 3. Item si non ego, sed procurator meus tale opus fecerit, vt aqua pluuia noceat vicino: aduersus me hactenus erit actio, quatenus aduersus colonum: ipse autem procurator interdicto quod vi aut clam conueniri poterit, secundum Iuliani sententiam, etiam post opus restitutum.

V. Pavlvs libro quadragesimo nono ad Edictum:

Si colonus insciente domino opus fecerit, ex quo aqua vicino noceat: Labeo respondit, colonum interdicto quod vi aut clam teneri: dominum vero fundi aquae pluuiae arcendae actione, quia is solus restituere opus potest: sed patientiam dumtaxat eum praestare debere, si ei damni infecti stipulatione caueatur, et si quam impensam in restitutione operis fecerit, consecuturum a colono locati actione: nisi si quis ideo non putet, quoniam non fuerit necesse ipsum restituere. Sed si iussu domini fecisset, etiam interdicto dominum teneri.

VI. Vlpianvs libro quinquagesimo tertio ad Edictum:

Si tertius vicinus opus fecerit, vnde decurrens aqua per fundum primi vicini mei mihi noceat: Sabinus ait, posse me, vel cum primo, vel cum tertio, omisso primo, agere: quae sententia vera est. §. 1. Si ex plurium fundo decurrens aqua noceat, vel si plurium fundo noceatur: placuit, eoque iure vtimur, vt siue plurium fundus sit, singuli in partem experiantur, et condemnatio in partem fiat: siue cum pluribus agatur, singuli in partem conueniantur, et in partem fiat condemnatio. §. 2. Inde quaeritur, si communi agro meo et proprio agro tuo aqua noceat: an agi possit aquae pluuiae arcendae? Et putem agendum: sic tamen vt pars damni praestetur. §. 3. Versa quoque vice, si communis ager sit, qui nocet proprio: poterit aquae pluuiae arcendae agi, vt quis damnum consequatur, sed in partem. §. 4. Si quis, prius quam aquae pluuiae arcendae agat, dominium ad alium transtulerit fundi, desinit habere aquae pluuiae arcendae actionem, eaque ad eum transibit, cuius ager esse coepit: cum enim damnum [2] futurum contineat, ad eum, qui dominus erit, incipiet actio pertinere: quamuis, cum alterius dominium esset, opus a vicino factum sit. §. 5. Aquae pluuiae arcendae actionem, sciendum est, non in rem, sed personalem esse. §. 6. Officium autem iudicis hoc erit, vt, si quidem a vicino opus factum sit, eum iubeat restituere, damnumque sarcire, si quid post litem contestatam contigit: quod si ante litem contestatam damnum contigit, tantum opus restituere debebit, damnum non sarciet. §. 7. Celsus scribit, si quid ipse feci, quo tibi aqua pluuia noceat, mea impensa tollere me cogendum: si quid alius, qui ad me non pertinet, sufficere vt patiar te tollere. Sed si seruus meus fecerit, [3] aut is, cui heres sum, hoc fecit: seruum quidem noxae dedere debeo: quod autem is, cui heres sum, fecit, perinde est, atque si ipse fecissem. §. 8. Aestimationem autem iudex faciet ex rei veritate, hoc est, eius damni quod apparuerit datum.

VII.

1 Hal. inserit *quis sepulchri.* 2 Hal. inserit *datum.* 3 Ap. Hal. *fecerit* abest.

VII. PAVLVS libro decimo octauo ad Edictum:

Is, cum quo aquae pluuiae arcendae agitur, quod opus fecit, licet cedere loco paratus sit, cogitur accipere iudicium, quoniam et suo nomine conuenitur, vt opus tollat. §. 1. Aliud est in bonae fidei emtore: hic enim tantum patientiam praestat. Igitur si et fundo cedat, audiendus est: plus enim praestat.

VIII. VLPIANVS libro quinquagesimo tertio ad Edictum:

IN concedendo iure aquae ducendae non tantum eorum, in quorum loco aqua oritur: verum eorum etiam, ad quos eius aquae vsus pertinet, voluntas exquiritur, id est eorum, quibus seruitus aquae debebatur: nec immerito: cum enim minuitur ius eorum, consequens fuit exquiri, an consentiant. Et generaliter, siue in corpore, siue in iure loci, vbi aqua oritur, vel in ipsa aqua habeat quis ius, voluntatem eius esse spectandam placet.

IX. PAVLVS libro quadragesimo nono ad Edictum:

IN diem addicto praedio, et emtoris et venditoris voluntas exquirenda est: vt siue remanserit penes emtorem, siue recesserit, certum sit, voluntate domini factam aquae cessionem. §. 1. Ideo autem voluntas exigitur, ne dominus ignorans iniuriam accipiat: nullam enim potest videri iniuriam accipere, qui semel voluit. §. 2. Non autem solius eius, ad quem ius aquae pertinebit, voluntas exigitur in aquae cessione: sed etiam domini locorum, etsi dominus vti ea aqua non possit: quia recidere ius solidum ad eum potest.

X. VLPIANVS libro quinquagesimo tertio ad Edictum:

SI autem plures sint eiusdem loci domini, vnde aqua ducitur, omnium voluntatem esse sequendam non ambigitur: iniquum enim visum est, voluntatem vnius ex modica forte portiuncula domini praeiudicium sociis facere. §. 1. An tamen subsequi voluntas possit, videamus? Et placet nihil interesse, vtrum praecedat voluntas aquae ductionem, an subsequatur: quia et posteriorem voluntatem Praetor tueri debet. §. 2. Si flumen nauigabile sit, non oportere Praetorem concedere ductionem [1] ex eo fieri, Labeo ait, quae flumen minus nauigabile efficiat. Idemque est, et si per hoc aliud flumen fiat nauigabile.

XI. PAVLVS libro quadragesimo nono ad Edictum:

SVPRA iter alienum arcus aquae ducendae caussa non iure fiet. Nec is, cui iter, actus debetur, pontem, qua possit ire agere, iure extruet. At si specus, non cuniculum sub riuo aget, aqua corrumpetur: quia suffosso eo aqua manabit, et riuus siccatur. §. 1. Cassius ait, siue ex communi fundo, siue communi aqua noceat, vel vnum cum vno agere posse, vel vnum separatim cum singulis, vel separatim singulos cum vno, vel singulos cum singulis: si vnus egerit, et restitutio operis, litisque aestimatio facta sit, ceterorum actionem euanescere: item si cum vno actum sit, et si praestiterit, ceteros liberari: idque quod sociorum nomine datum sit, per arbitrum communi diuidundo recuperari posse, et ex sociis non vtique cum eo agendum, qui opus fecerit: nec minus cum quoque damnum restituere debere, qui auctor operis fuit. §. 9. Apud Ferocem Proculus ait, si cum vno dominorum actum sit, qui opus non fecerit, debere eum opus restituere sua impensa: quia communi diuidundo actionem habet: sed sibi magis placere, patientiam dumtaxat eum praestare oportere: quia sua culpa actor id patiatur, qui non agit cum eo, a quo opus factum sit: et est iniquum, eum, qui non fecit, id restituere oportere, quoniam communi diuidundo agere potest: quid enim fiet, si socius eius soluendo non fuerit? §. 3. Officium autem iudicis inter duos accepti quale futurum sit, dubitare se Iulianus ait: si forte vnius fundus fuerit, cui aqua noceat: si vero in quo opus factum, sit plurium, et cum vno eorum agatur, vtrum et eius damni nomine, quod post litem contestatam datum sit, et operis non restituti in solidum condemnatio fieri debeat: quemadmodum, cum serui communis nomine noxali iudicio cum vno agitur, condemnatio in solidum fiet, quoniam quod praestiterit, potest a socio recipere: an vero is, cum quo agitur, pro parte sua, et damni dati et operis non restituti nomine damnandus sit: vt in actione damni infecti fiat, cum eius praedii, ex quo damnum metuatur, plures domini sint, et cum vno eorum agatur: licet opus, ex quo damnum futurum sit, indiuiduum sit et ipsae aedes, solumque earum non potest pro parte dumtaxat damnum dare, nihilo minus eum, cum quo agitur, pro sua par-

1 Hal. inserit *aquae*

parte condemnari: magisque existimat, id seruandum in aquae pluuiae arcendae actione, quod in actione damni infecti: quia vtrubique non de praeterito, sed de futuro damno agitur. §. 4. Quod si is fundus, cui aqua pluuia nocet, plurium sit, agere quidem vel singulos posse: sed damni, quod post litem contestatam datum sit, non amplius parte sua consecuturum: item si opus restitutum non fuerit, non amplius, quam quod pro parte eorum interfuerit opus restitui, condemnationem fieri oportere. §. 5 Si ex priuato agro in agrum communem aqua immittatur, Ofilius ait, socium cum eo agere posse. §. 6. Trebatius existimat, si de eo opere agatur, quod manu factum sit, omnimodo restituendum id esse ab eo, cum quo agitur: si vero vi fluminis ager deletus sit, aut glarea iniecta, aut fossa limo repleta, tunc patientiam dumtaxat praestandam.

XII. Idem libro decimo sexto ad Sabinum:

Emtor, nisi simulata venditio est, ceterique successores, vel restituere, si velint, opus factum, vel patientiam praestare debent: nam actori moram suam nocere debere manifestum est. In eadem causa est etiam socius eius, qui opus fecit, si ipse auctor non fuit. Idemque in donato fundo, legatoue est.

XIII. Gaivs ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de aquae pluuiae arcendae.

Sed venditor aut donator interdicto quod vi aut clam, de damno et impensis ab actore factis tenebitur.

XIV. Pavlvs libro quadragesimo nono ad Edictum:

Antaevs [2] ait, si is, qui opus fecerit, potentiori vendiderit praedium: quatenus desierit dominus esse, agendum cum eo quod vi aut clam: quod si annus praeterierit, de dolo iudicium dandum. §. 1. Cum agitur aquae pluuiae arcendae, de facto quod nocet, quaeritur. Ideoque si vitio loci pars aliqua soli subsedit, quamuis per eam causam aqua pluuia inferiori noceat, nulla competit actio. Idem fortasse dicitur, si in agro manu factum aliquid subsederit. §. 2. In hoc iudicium, sicut in damni infecti, futurum damnum venit: cum reliquis fere omnibus iudiciis praeteritum praestetur. §. 3. De eo, quod ante datum est, quod vi aut clam agendum est, de eo, quod post sententiam iudicis futurum est, damni infecti caueri oportet: vel ita opus restituendum est, vt nullum periculum damni supersit. §. 4. De eo opere, quod post litem contestatam factum est, nouo iudicio agendum est.

XV. Idem libro decimo sexto ad Sabinum:

Sed interdum opus, et quod post litem contestatam factum est, tolletur: si id quod antecessit, tolli sine eo non potest.

XVI. Pomponivs libro vicesimo ad Sabinum:

Post venditionem et traditionem quod nocitum sit ei fundo, de quo ante iudicium acceptum sit aquae pluuiae arcendae, nihilo minus eo iudicio venditorem posse consequi: non quia venditori, sed quod rei damnum datum sit: idque eum emtori restituere debere. Sed si antequam noceatur, is cum quo actum sit, vendat, statim agendum cum emtore: vel intra annum cum eo qui vendiderit, si iudicii euitandi causa id fecerit.

XVII. Pavlvs libro decimo quinto ad Plautium:

Si prius nocturnae aquae seruitus mihi cessa fuerit, deinde postea alia cessione diurnae quoque ductus aquae concessus mihi fuerit, et per constitutum tempus nocturna dumtaxat aqua vsus fuerim, amitto seruitutem aquae diurnae, quia hoc casu plures sunt seruitutes diuersarum causarum. §. 1. Recto placuit, non alias per lapidem aquam duci posse, nisi hoc in seruitute constituenda comprehensum sit, non enim consuetudinis est, vt qui aquam habeat, per lapidem statum ducat: illa autem, quae fere in consuetudine esse solent, vt per fistulas aqua ducatur, etiam si nihil sit comprehensum in seruitute constituenda, fieri possunt: ita tamen, vt nullum damnum domino fundi ex his detur. §. 2. Via publica intercedente haustus seruitutem constitui posse placuit: et est verum: sed non solum si via publica interueniat, sed et si flumen publicum: eodem casu, quo interueniente flumine publico, viae, itineris, actus seruitus imponi potest, id est, si non sit impedimento transeunti magnitudo fluminis. §. 3. Sic et si non proximo meo praedio seruitutem vicinus debeat, sed vlteriori, agere potero, ius esse mihi ire agere ad illum fundum superiorem, quamuis seruitutem ipse per fundum meum non habeam: sicut interueniente via publica

1 Hal. inserit *aquae*. 2 *Ateius*.

blica, vel flumine, quod vado transiri potest. Sed loco sacro vel religioso, vel sancto interueniente, quo fas non sit vti, nulla eorum seruitus imponi poterit. §. 4. Sed si fundus medius alterius inter me et te intercedit, haustus seruitutem fundo tuo imponere potero, si mihi medius dominus iter ad transeundum cesserit: quemadmodum si ex flumine publico perenni haustu velim vti, cui flumini ager tuus proximus sit, iter mihi ad flumen cedi potest.

XVIII. Iavolenus libro decimo ex Cassio:

Si in publico opus factum est, qua aqua pluuia noceret, agi non potest: interueniente loco publico, agi poterit: causa eius rei haec est, quod ea actione non tenetur, nisi dominus solus. §. 1. Sine permissu Principis aqua per viam publicam duci non potest.

XIX. Pomponius libro decimo quarto ad Quintum Mucium:

Labeo ait, si patiente vicino opus faciam, ex quo ei aqua pluuia noceat: non teneri me actione aquae pluuiae arcendae.

XX. Idem libro trigesimo quarto ad Sabinum:

Sed hoc ita, si non per errorem aut imperitiam deceptus fuerit: nulla enim voluntas errantis est.

XXI. Idem libro trigesimo secundo ad Quintum Mucium:

Si in meo [1] aqua erumpat, quae ex tuo fundo venas habeat: si eas venas incideris, et ob id desierit ad me aqua peruenire, tu non videris vi fecisse, si nulla seruitus mihi eo nomine debita fuerit: nec interdicto quod vi aut clam teneris.

XXII. Idem libro decimo ex variis lectionibus:

Si vsusfructus fundi legatus fuerit, aquae pluuiae arcendae actio heredi et cum herede est, cuius praedium fuerit. Quod si ex opere incommodum aliquod patitur fructuarius, poterit quidem interdum vel interdicto experiri quod vi aut clam. Quod si ei non competet, quaerendum est, an vtilis ei quasi domino actio aquae pluuiae arcendae dari debeat: an vero etiam contendat ius sibi esse vti frui: sed magis est, vtilem aquae pluuiae arcendae ei actionem accommodare. §. 1. Non aliter restituisse rem videtur is, qui opus fecit, quam si aquam coerceat. §. 2. Sed et si fructuarius opus fecerit, per quod aqua pluuia alicui noceat, erit quidem actio legitima cum domino proprietatis: an vero etiam vtilis in fructuarium actio aquae pluuiae arcendae danda sit, quaesitum est? Et magis est, vt detur.

XXIII. Pavlvs libro decimo sexto ad Sabinum:

Qvod Principis aut Senatus iussu, aut ab his, qui primi agros constituerunt, opus factum fuerit, in hoc iudicium non venit. §. 1. Haec actio etiam in vectigalibus agris locum habet. §. 2. Agge- res iuxta flumina in priuato facti, in arbitrium aquae pluuiae arcendae veniunt, etiam si trans flumen noceant: ita, si memoria eorum exstet, et si fieri non debuerunt.

XXIV. Alfenvs libro quarto Digestorum a Paulo epitomatorum:

Vicinvs loci superioris pratum ita arabat, vt per sulcos, itemque porcas aqua ad inferiorem veniret. Quaesitum est, an per arbitrum aquae pluuiae arcendae possit cogi, vt in alteram partem araret, ne sulci in eius agrum spectarent? Respondit, non posse eum facere, quo minus agrum vicinus, quemadmodum vellet, araret. §. 1. Sed si quos sulcos transuersos aquarios faceret, per quos in eius agrum aqua deflueret, hosce vt operiret, per arbitrum aquae pluuiae arcendae posse cogere. §. 2. Sed et si fossas fecisset, ex quibus aqua pluuia posset nocere, arbitrum, si appareat futurum vt aqua pluuia noceret, cogere oportere fossas eum explere: et, nisi faceret, condemnare: tametsi antequam adiudicaret, aqua per fossas nunquam fluxisset. §. 3. Lacus cum aut crescerent, aut decrescerent, numquam neque accessionem neque decessionem in eos vicinis facere licet.

XXV. Ivlianvs libro quinto ex Minucio:

Is, cuius fundo via debetur, aquae pluuiae arcendae agere potest fundi sui nomine: quoniam deteriore via facta fundo nocetur.

XXVI. Scaevola libro quarto Responsorum:

Scaevola respondit, solere eos, qui iuri dicundo praesunt, tueri ductus aquae, qui-

1 Hal. inserit *fundo*.

quibus auctoritatem vetustas daret, tametsi ius non probaretur.

Tit. IV.

DE PVBLICANIS ET VECTIGALIBVS ET COMMISSIS.

Vlpianvs libro quinquagesimo quinto ad Edictum:

Praetor ait, QVOD PVBLICANVS, EIVS PVBLICANI [1] NOMINE, VI ADEMERIT, QVODVE FAMILIA PVBLICANORVM: SI ID RESTITVTVM NON ERIT, IN DVPLVM: AVT SI POST ANNVM AGETVR, IN SIMPLVM IVDICIVM DABO. ITEM SI DAMNVM INIVRIA, FVRTVMVE FACTVM ESSE DICETVR: IVDICIVM DABO. SI ID AD QVOS EA RES PERTINEBIT, NON EXHIBEBITVR: IN DOMINOS [2] SINE NOXAE DEDITIONE IVDICIVM DABO. §. 1. Hic titulus ad publicanos pertinet. Publicani autem sunt, qui publico fruuntur: nam inde nomen habent, siue fisco vectigal pendant, vel tributum consequantur: et omnes, qui quod a fisco conducunt, recte appellantur publicani. §. 2. Dixerit aliquis, quid vtique hoc Edictum propositum est? quasi non et alibi Praetor prouiderit furtis, damnis, vi raptis? Sed e re putauit, et specialiter aduersus publicanos [3] Edictum proponere. §. 3. Quod quidem Edictum in aliqua parte mitius est: quippe cum in duplum datur, cum vi bonorum raptorum in quadruplum sit, et furti manifesti aeque in quadruplum. §. 4. Et restituendi facultas publicano vi abreptum datur: quod si fecerit, omni onere exuitur, et poenali actione ex hac parte Edicti liberatur. Vnde quaeritur, si quis velit cum publicano non ex hoc Edicto, sed ex generali vi bonorum raptorum, damni iniuriae, vel furti agere, an possit? et placet posse: idque Pomponius quoque scribit: est enim absurdum, meliorem esse publicanorum causam, quam ceterorum effectam opinari. §. 5. Familiae nomen hic non tantum ad seruos publicanorum referemus: verum et qui in numero familiarum sunt publicani. Siue igitur liberi sint, siue serui alieni, qui publicanis in eo vectigali ministrant, hoc Edicto continebuntur. Proinde et si seruus publicani rapuit, non tamen in ea familia constitutus, quae publico vectigali ministrat, hoc Edictum cessabit. §. 6. Quod nouissime Praetor ait, SI HI NON EXHIBEBVNTVR, IN DOMINOS SINE NOXAE DEDITIONE IVDICIVM DABO: hoc proprium est huius Edicti, quod si non exhibeantur serui, competit iudicium sine noxae deditione, siue habeant eos in potestate, siue non: siue possint exhibere, siue non possint.

II. Gaivs libro vigesimo primo ad Edictum prouinciale:

Nec liceat domino absentem defendere.

III. Vlpianvs libro quinquagesimo quinto ad Edictum:

Cvm si exhibuissent, noxali iudicio conuenirentur. Idcirco autem tam dura conditio eorum effecta est, quia debent bonos seruos ad hoc ministerium eligere. §. 1. Quod ait IN DOMINOS [4] sic accipiendum est, in socios vectigalis, licet domini non sint. §. 2. Ante autem actorem dicere oportet, quem, vel quos desideret exhiberi: vt, si non exhibeantur, hinc agatur. Sed si dicatur, EXHIBE OMNES, VT POSSIM DINOSCERE QVIS SIT, puto audiendum. §. 3. Si plures serui id furtum vel damnum admiserint: hoc debet seruari, vt si tantum praestetur, quantum si vnus liber fecisset, absolutio fiat.

IV. Pavlvs libro quinquagesimo secundo ad Edictum:

Si publicanus, qui vi ademit, decesserit: Labeo ait, in heredem eius, quo locupletior factus sit, dandam actionem. §. 1. De rebus, quas in vsus aduehendas sibi mandant Praesides, Diuus Hadrianus Praesidibus scripsit, vt quoties quis in vsus aut eorum qui prouinciis exercitibusue praesunt, aut Procuratorum suorum, vsus sui causa mittet quendam empturum: significet libello manu sua subscripto, eumque ad publicanum mittat, vt si quid amplius quam mandatum est, transferret, id munificium sit. §. 2. In omnibus vectigalibus fere consuetudo spectari solet: idque etiam Principalibus Constitutionibus cauetur.

V. Gaivs ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de Publicanis.

Hoc Edicto efficitur, vt ante acceptum quidem iudicium restituta re actio euanescat: post acceptum vero iudicium nihilo minus poena duret: sed tamen absoluendus est etiam, qui post acceptum iudi-

[1] *seu quis publicani nomine* [2] *in dominum* [3] Hal. inserit *hoc.* [4] *in dominum* [4] Hal. praefigit *aut.*

iudicium restituere paratus est. §. 1. Quaerentibus autem nobis, vtrum duplum totum poena sit, et praeterea rei sit persecutio: an in duplo sit et rei persecutio, vt poena simpli sit: magis placuit, vt res in duplo sit.

VI. MODESTINVS libro secundo de Poenis:

SI multi publicani sint, qui illicite quid exegerunt: non multiplicatur dupli actio, sed omnes partes praestabunt: et quod ab alio praestari non potest, ab altero exigetur, sicut Diuus Seuerus et Antoninus rescripserunt: nam inter criminis reos, et fraudis participes, multum esse constituerunt.

VII. PAPIRIVS IVSTVS libro secundo de constitutionibus:

IMPERATORES Antoninus et Verus rescripserunt, in vectigalibus ipsa praedia, non personas conueniri: et ideo possessores etiam praeteriti temporis vectigal soluere debere: eoque exemplo actionem, si ignorauerint, habituros. §. 1. Item rescripserunt, pupillo remittere se poenam commissi, si intra diem trigesimum vectigal intulisset.

VIII. PAPINIANVS libro decimo tertio Responsorum:

FRAVDATI vectigalis crimen ad heredem eius qui fraudem contraxit, commissi ratione transmittitur. §. 1. Sed si vnus ex pluribus heredibus rem munem [1] causa vectigalis subripiat, portiones ceteris non auferuntur.

IX. PAVLVS libro quinto Sententiarum:

LOCATIO vectigalium, quae calor licitantis vltra modum solitae conductionis inflauit, ita demum admittenda est, si fideiussores idoneos, et cautionem is, qui licitatione vicerit, offerre paratus sit. §. 1. Ad conducendum vectigal inuitus nemo compellitur: et ideo impleto tempore conductionis elocanda sunt. §. 2. Reliquatores vectigalium ad iterandam conductionem, antequam superiori conductioni satisfaciant, admittendi non sunt. §. 3. Debitores fisci, itemque Reipublicae, vectigalia conducere prohibentur, ne ex alia causa eorum debita onerentur: nisi forte tales fideiussores obtulerint, qui debitis eorum satisfacere parati sint. §. 4. Socii vectigalium, si separatim partes administrent, alter ab altero minus idoneo in se portionem transferre iure desiderat. §. 5. Quod illicite publice priuatimque exactum est, cum altero tanto passis iniuriam exsoluitur: per vim vero extortum cum poena tripli restituitur: amplius extra ordinem plectuntur: alterum enim vtilitas priuatorum, alterum vigor publicae disciplinae postulat. §. 6. Earum rerum vectigal, quarum numquam praestitum est, praestari non potest. Quod si praestari consuetum indiligentia publicani omiserat, alius exercere non prohibetur. §. 7. Res exercitui paratas praestationi vectigalium subiici non placuit. §. 8. Fiscus ab omnium vectigalium praestationibus immunis est: mercatores autem, qui de fundis fiscalibus mercari consuerunt, nullam immunitatem soluendi publici vectigalis vsurpare possunt.

X. HERMOGENIANVS libro quinto Epitomarum:

VECTIGALIA sine Imperatorum praecepto, neque Praesidi, neque curatori, neque curiae constituere, nec praecedentia reformare, et his vel addere vel deminuere licet. §. 1. Non solutis vectigalium pensionibus, pellere [2] conductores, necdum etiam tempore conductionis completo, vel ab his vsuras ex mora exigere permittitur.

XI. PAVLVS libro quinto Sententiarum:

COTEM ferro subigendo necessariam hostibus quoque venundari, vt ferrum, et frumentum, et sales, non sine periculo capitis licet. §. 1. Agri publici, qui in perpetuum locantur, a curatore sine auctoritate principali reuocari non possunt. §. 2. Dominus nauis si illicite aliquid in naue, vel ipse, vel vectores imposuerint, nauis quoque fisco vindicatur. Quod si absente domino id a magistro, vel gubernatore, aut proreta, nautaue aliquo id factum sit: ipsi quidem capite puniuntur commissis mercibus, nauis autem domino restituitur. §. 3. Illicitarum mercium persecutio heredem quoque adfligit. §. 4. Eam rem, quae commisso vindicata est, dominus emere non prohibetur, vel per se, [3] vel per alios, quibus hoc mandauerit. §. 5. Qui maximos fructus ex redemtione vectigalium consequuntur, si postea tanto locari non possunt, ipsi ea prioribus pensionibus suscipere compelluntur.

XII. VLPIANVS libro trigesimo octauo ad Edictum:

QVANTAE audaciae, quantae temeritatis sint publicanorum factiones, nemo

1 *communem.* 2 *vel repellere.* 3 Hal. inserit *vel per suos.*

mo est qui nesciat: idcirco Praetor ad compescendam eorum audaciam hoc Edictum proposuit. §. 1. QVOD FAMILIA PVBLICANORVM FVRTVM FECISSE DICETVR, ITEM SI DAMNVM INIVRIA FECERIT, ET ID, AD QVOS EA RES PERTINET, NON EXHIBETVR: IN DOMINVM SINE NOXAE DEDITIONE IVDICIVM DABO. §. 2. Familiae autem appellatione hic seruilem familiam contineri sciendum est. Sed et si bona fide publicano alienus seruus seruit, atque continebitur: fortassis et mala fide: plerumque enim vagi serui et fugitiui in huiusmodi operis etiam a scientibus habentur. Ergo et si homo liber seruiat, hoc Edictum locum habet. §. 3. Publicani autem dicuntur, qui publica vectigalia habent conducta.

XIII. GAIVS libro decimo tertio ad Edictum prouinciale:

SED et hi qui salinas [1], et credifodinas, et metalla habent, publicanorum loco sunt. §. 1. Praeterea et si quis vectigal conductum a Republica cuiusdam municipii habet, hoc Edictum locum habet. § 2. Siue autem vendidit seruum, vel manumisit, vel etiam fugit seruus: tenebitur serui nomine, qui tam factiosam familiam habuit. §. 3. Quid tamen, si seruus decesserit? videndum an publicanus teneatur quasi facti sui nomine: sed puto, quia facultatem non habet exhibendi, nec dolus eius intercessit, debere eum liberari. §. 4. Hanc actionem perpetuam dabimus, et heredi, ceterisque successoribus.

XIV. VLPIANVS libro octauo Disputationum:

COMMISSA vectigalium nomine etiam ad heredem transmittuntur: nam quod commissum est, statim desinit eius esse, qui crimen contraxit: dominiumque rei vectigali adquiritur: ea propter commissi persecutio, sicut aduersus quemlibet possessorem, sic et [2] aduersus heredem competit.

XV. ALFENVS VARVS libro septimo Digestorum:

CAESAR, cum insulae Cretae cotorias locaret, legem ita dixerat, NE QVIS PRAETER REDEMTOREM POST IDVS MARTIAS COTEM EX INSVLA CRETA FODITO, NEVE EXIMITO, NEVE AVELLITO: cuiusdam nauis onusta cotibus ante Idus Martias ex portu Cretae profecta, vento relata in portum erat: deinde iterum post Idus Martias profecta erat. Consulebatur, num contra legem post Idus Martias ex insula Creta cotes exisse viderentur? Respondit, tametsi portus quoque [3], qui insulae essent, omnes eius insulae esse viderentur: tamen eum, qui ante Idus Martias profectus ex portu esset [4], et relatus tempestate in insulam deductus esset, si inde exisset, non videri contra legem fecisse: praeterea, quod iam initio euectae cotes viderentur, cum et ex portu nauis profecta esset.

XVI. MARCIANVS libro singulari de Delatoribus:

INTERDVM nec vendendus est is [5] seruus qui in commissum cecidit, sed pro eo aestimatio a domino danda est. Diui enim Seuerus et Antoninus rescripserunt, cum is seruus, qui actum domini gessisse diceretur, in commissum cecidisset: venire non debuisse, sed pro eo viri boni arbitratu aestimationem oportuisse dari. §. 1. Iidem autem eadem epistola rescripserunt, si quis inprofessus seruus fuerit, et probabitur in commissum cecidisse, et aut vxorem corrupisse domini dicatur, aut aliud quid grauius admisisse, vt cognoscat procurator: et si in his causis esse compertus sit, aestimetur, et ad poenam domino tradatur. §. 2. Iidem Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt, mancipiis commissis res peculiares non esse in eadem causa, nisi hoc, quod proprio nomine in causam commissi incidit. §. 3. Quoties quis mancipia inuecta professus non fuerit, siue venalia, siue vsualia: poena commissi est: si tamen nouicia mancipia fuerint, non etiam veterana. Sunt autem veterana, quae anno continuo in vrbe seruierint: nouicia autem mancipia intelliguntur, quae annum nondum seruierint. §. 4. Serui, qui in fuga sunt, in commissum non cadunt, cum sine voluntate domini fines egressi sunt: et ita Principalibus Constitutionibus cauetur: sicut Diuus quoque Pius saepissime rescripsit, ne, inquit, in potestate seruorum sit, inuitis vel ignorantibus dominis fugae se tradendo, potestate dominorum se subtrahere. §. 5. Licet quis se ignorasse dicat, nihilo minus eum in poenam vectigalis incidere, Diuus Adrianus constituit. §. 6. Diui quoque

1 Hal. inserit *et arenarias*. 2 Ap. Hal. *et* abest. 3 Ap. Hal. *quoque* abest. 4 Ap. Hal. *esset* abest. 5 Ap. Hal. *is* abest.

quoque Marcus et Commodus rescripserunt, non imputari publicano, quod non instruxit transgredientem: sed illud custodiendum, ne decipiat profiteri volentis. §. 7. Species pertinentes ad vectigal: cinnamomum, piper longum, piper album, folium pentasphaerum, folium barbaricum, costum, costamomum, nardi stachys, cassia turiana, xylocassia, smyrna, amomum, zingiberi, malabathrum, aroma Indicum, chalbane, laser, alchelucia, sargogalla, onyx Arabicus, cardamomum, xylocinnamomum, opus byssicum, pelles Babylonicae, pelles Parthicae, ebur, ferrum Indicum, carpasum, lapis vniuersus, margarita, sardonyx, ceraunium, hyacinthus, smaragdus, adamas, saffirinus, callainus, beryllus, chelyniae, hopia Indica, vel adserta, metaxa, vestis serica vel subserica, vel attincta, carbasea, nema sericum, spadones, indici leones, leaenae, pardi, leopardi, pantherae, purpura, item marocorum lana, fucus, capilli indici 1. §. 8. Si propter necessitatem aduersae tempestatis expositum onus fuerit, non debere hoc commisso vindicari, Diui fratres rescripserunt. §. 9. Diuus quoque Pius rescripsit, cum quidam intra legitimam aetatem esse dicebat, et vsus causa mancipia duxisset, et in sola professione errasset, ignoscendum esse ei. §. 10. Diui quoque fratres rescripserunt, cum quidam non per fraudem, sed per errorem in causam commissi incidisset: vt duplo vectigali contenti publicani seruos restituant. §. 11. Magnus Antoninus rescripsit, si colonus, vel serui domini praedii ferrum illicite in praedio fecerint ignorante domino, nulla poena dominum teneri. §. 12. Si quis professus apud publicanum fuerit, non tamen vectigal soluerit, hoc concedente publicano, vt solent facere: Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt, res in commissum non cadere. Cum enim, inquiunt, professiones recitantur, commissum cessat: cum poterit satisfieri fisco ex bonis publicanorum vel fideiussorum. §. 13. Poenae ab heredibus peti non possunt, si non est quaestio mota viuo eo, qui deliquit: et hoc sicut in ceteris poenis, ita et in vectigalibus est. §. 14. Si quid autem indebitum per errorem soluentis publicanus accepit, retro eum restituere oportere, Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt.

TIT. V.

DE DONATIONIBVS.

IVLIANVS libro decimo septimo Digestorum:

DONATIONES complures sunt. Dat aliquis ea mente, vt statim velit accipientis fieri, nec vllo casu ad se reuerti: et propter nullam aliam causam facit, quam vt liberalitatem et munificentiam exerceat: haec proprie donatio appellatur. Dat aliquis, vt tunc demum accipientis fiat, cum aliquid secutum fuerit: non proprie donatio appellabitur, sed totum hoc 2 donatio sub conditione est. Item cum quis 3 ea mente dat, vt statim quidem faciat accipientis: si tamen aliquid factum fuerit, aut non fuerit, velit ad se reuerti: 4 non proprie donatio dicitur: sed totum hoc donatio est, quae sub conditione soluatur, qualis est mortis causa donatio. §. 1. Igitur cum dicimus, inter sponsum et sponsam donationem valere, propria appellatione vtimur, et factum demonstramus, quod ab eo proficiscitur, qui liberalitatis gratia aliquid dat, vt confestim faciat accipientis, nec vmquam vllo facto ad se reuerti velit. Cum vero dicimus, si hac mente donat sponsus sponsae, vt nuptiis non secutis res auferatur, posse repeti: non contrarium priori dicimus, sed concedimus inter eas personas fieri donationem eam, quae sub conditione soluatur.

II. IDEM libro sexagesimo Digestorum:

SI cum filiusfamilias pecuniam donare vellet, patris iussu eam promisit: valet donatio, perinde ac si fideiussorem dedisset. §. 1. Si vero pater donaturus Titio pecuniam, iusserit filium suum eam promittere: poterit dici, interesse, debitor filius patri suo fuerit, nec ne: nam si tantumdem filius patri debuit, quantum promisit: valere donatio intelligitur, perinde ac si quemlibet alium debitorem pater iussisset pecuniam promittere. §. 2. Cum vero ego Titio pecuniam donaturus, te, qui mihi tantundem donare volebas, iussero Titio promittere: inter omnes personas donatio perfecta est. §. 3. Aliud iuris erit si pecuniam, quam me tibi debere existimabam, iussu tuo spoponderim ei, cui donare volebas: exceptione enim doli mali tueri me potero: et praeterea

1 Hal. addit. *et cetera.* 2 Ap. Hal. *hoc* abest. 3 *ipse* loco *quis.* 4 Hal. praefigit *ea.*

ea incerti condictione stipulatorem compellam, vt mihi acceptum faciat stipulationem. §. 4. Item si ei, quem creditorem tuum putabas, iussu tuo pecuniam, quam me tibi debere existimabam, promisero: petentem doli mali exceptione summouebo: et amplius incerti agendo cum stipulatione, consequar, vt mihi acceptum faciat stipulationem. §. 5 Si pecuniam mihi Titius dederit absque vlla stipulatione, ea tamen conditione, vt tunc demum mea fieret, cum Seius Consul factus esset: siue furente eo, siue mortuo Seius Consulatum adeptus fuerit, mea fiet. §. 6. Sed si quis donaturus mihi pecuniam dederit alicui, vt ad me perferret, et ante mortuus erit, quam ad me perferat: non fieri pecuniam dominii mei constat. §. 7. Titio decem donaui ea conditione, vt inde Stichum sibi emeret. Quaero, cum homo antequam emeretur, mortuus sit: an aliqua actione decem recipiam? Respondit, facti magis, quam iuris quaestio est: nam si decem Titio in hoc dedi, vt Stichum emeret, aliter non daturus, mortuo Sticho, condictione repetam: si vero alias quoque donaturus Titio decem, quia interim Stichum emere proposuerat, dixerim in hoc me dare, vt Stichum emeret, causa magis donationis, quam conditio dandae pecuniae, existimari debebit: et mortuo Sticho, pecunia apud Titium remanebit.

III. Vlpianvs libro septuagesimo sexto ad Edictum:

Et generaliter hoc in donationibus definiendum est, multum interesse, causa donandi fuit, an conditio: si causa fuit, cessare repetitionem: si conditio, repetitioni locum fore.

IV. Pavlvs libro decimo septimo ad Sabinum:

Etiam per interpositam personam donatio consummari potest.

V. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Sabinum:

Affectionis gratia neque honestae, neque inhonestae donationes sunt prohibitae: honestae, erga bene merentes amicos, vel necessarios: inhonestae, circa meretrices.

VI Idem libro quadragesimo secundo ad Sabinum:

Qui saxum mihi eximere de suo permisit donationis causa, statim, cum lapis exemptus est, meus sit: neque prohibendo me euehere, efficit vt meus esse desinat: quia quodammodo traditione meus factus est: plane si mercenarius meus exemit, mihi exemit. Sed si is, qui a me emerat, sine mercede conduxerat, vt paterer eum sibi iure eximere, si antequam eximat, me paenituerit, meus lapis durat: si postea, ipsius factum auocare non possum: quasi traditio enim facta videtur, cum eximitur domini voluntate. Quod in saxo est, idem erit etiam, si in arbore caesa, vel demta acciderit.

VII Idem libro quadragesimo quarto ad Sabinum:

Filiusfamilias donare non potest, neque si liberam peculii administrationem habeat: non enim ad hoc ei conceditur libera peculii administratio, vt perdat. §. 1. Quid ergo, si iusta ratione motus donet? numquid possit dici, locum esse donationi? quod magis probabitur. §. 2. Item videamus, si quis filiofamilias liberam peculii administrationem concesserit, vt nominatim adiiceret, sic se ei concedere, vt donare quoque possit: an locum habeat donatio? Et non dubito donare quoque eum posse. §. 3. Nonnumquam etiam ex persona poterit hoc colligi: pone enim, filium esse Senatoriae, vel cuius alterius dignitatis: quare non dicas, videri patrem, nisi ei specialiter donandi facultatem ademit, hoc quoque concessisse, dum liberam dat peculii administrationem? §. 4. Pari autem ratione, qua donare filiusfamilias prohibetur, etiam mortis causa donare prohibebitur: quamuis enim ex patris voluntate mortis quoque causa donare possit, attamen, vbi cessat voluntas, inhibebitur haec quoque donatio. §. 5. Sed enim meminisse oportebit, si cui donare quoque permissum est, nisi specialiter etiam mortis causa donare fuerit permissum, non posse mortis causa donare. §. 6. Haec omnia locum habebunt in paganis. Ceterum qui habent castrense peculium, vel quasi castrense, in ea conditione sunt, vt donare et mortis causa, et non mortis causa possint, cum testamenti factionem habeant.

VIII. Pavlvs libro decimo quinto ad Sabinum:

Quae liberti imposita libertatis causa praestant, ea non donantur: res enim pro his intercessit.

IX. Pomponivs libro trigesimo [tertio] ad Sabinum:

In aedibus alienis habitare gratis, donatio videtur: id enim ipsum capere videtur, qui habitat, quod mercedem pro habitatione non soluit. Potest enim et citra corporis donationem valere dona-

 tio:

tio: veluti ſi donationis cauſa cum debitore meo paciſcar, ne ante certum tempus ab eo petam. §. 1. Ex rebus donatis fructus perceptus in rationem donationis non computatur. Si vero non fundum, ſed fructus perceptionem tibi donem: fructus percepti venient in computationem donationis. §. 2. Quod filiusfamilias patris iuſſu aut voluntate donauit, perinde eſt, ac ſi pater ipſe donauerit: aut ſi mea voluntate rem meam tu nomine tuo Titio dones. §. 3. Donari non poteſt, niſi quod eius ſit, cui donatur.

X. PAVLVS libro decimo quinto ad Sabinum:

ABSENTI, ſiue mittas, qui ferat, ſiue, quod ipſe habeat, ſibi habere eum iubeas, donari recte poteſt. Sed ſi neſcit rem, quae apud ſe eſt, ſibi eſſe donatam, vel miſſam ſibi non acceperit: donatae rei dominus non ſit, etiam ſi per ſeruum eius, cui donabatur, miſſa fuerit: niſi ea mente ſeruo eius data fuerit, vt ſtatim eius ſiat.

XI. GAIVS libro tertio de legatis ad Edictum Praetoris Vrbani:

CVM de modo donationis quaeritur, neque partus nomine, neque fructuum, neque penſionum, neque mercedum vlla donatio facta eſſe videtur.

XII. VLPIANVS libro tertio Diſputationum:

QVI ex donatione ſe obligauit, ex reſcripto Diui Pii, in quantum facere poteſt, conuenitur: ſed enim id, quod creditoribus debetur, erit detrahendum: haec vero, de quibus ex eadem cauſa quis obſtrictus eſt, non debebit detrahere.

XIII. IDEM libro ſeptimo Diſputationum:

QVI mihi donatum volebat, ſeruo communi meo et Titii rem tradidit: ſeruus vel ſic accepit, quaſi ſocio adquiſiturus: vel ſic, quaſi mihi et ſocio. Quaerebatur, quid agere? Et placet, quamuis ſeruus hac mente acceperit, vt ſocio meo, vel mihi et ſocio adquirat, mihi tamen adquiri. Nam etſi procuratori meo hoc animo rem tradiderit, vt mihi adquirat, ille quaſi ſibi adquiſiturus acceperit: nihil agit in ſua perſona, ſed mihi adquirit.

XIV. IVLIANVS libro decimo ſeptimo Digeſtorum.

QVI alienum fundum donationis cauſa excolit, nullam retentionem propter impenſas faciet: quia domini res ab eo iniectas continuo efficit.

XV. MARCIANVS libro tertio Inſtitutionum:

POST contractum capitale crimen donationes factae non valent ex Conſtitutione Diuorum Seueri et Antonini, niſi condemnatio ſecuta ſit.

XVI. VLPIANVS libro ſecundo Reſponſorum:

EX hac ſcriptura, SCIANT HEREDES MEI ME VESTEM VNIVERSAM, AC RES CETERAS, QVASCVMQVE IN DIEM MORTIS MEAE MECVM HABVI, ILLI ET ILLI LIBERTIS MEIS VIVVM DONASSE, dominium ad libertos benigna interpretatione pertinere [1].

XVII. IDEM libro quinquageſimo ad Edictum:

SI in ſtipulatum iudicatum donationis cauſa deductum ſit, et ſtipulatio, donationis cauſa, accepto lata: dicendum eſt, locum liberationem habere.

XVIII. IDEM libro ſeptuageſimo primo ad Edictum:

ARISTO ait, cum mixtum ſit negotium cum donatione, obligationem non contrahi eo caſu, quo donatio eſt: et ita et Pomponius eum exiſtimare refert. §. 1. Denique refert, Ariſtonem putare, ſi ſeruum tibi tradidero ad hoc, vt eum poſt quinquennium manumittas, non poſſe ante quinquennium agi: quia donatio aliqua ineſſe videtur. Aliter atque, inquit, ſi ob hoc tibi tradidiſſem, vt continuo manumittas: hic enim nec donationi locum eſſe: et ideo eſſe obligationem. Sed et ſuperiore caſu, quid acti ſit, inſpiciendum Pomponius ait: poteſt enim quinquennium non ad hoc eſſe poſitum, vt aliquid donetur. §. 2. Idem Ariſto ait, ſi donationis cauſa in hoc tradatur ſeruus, vt poſt quinquennium manumittatur, ſit autem alienus, poſſe dubitari, an vſucapiatur: quia aliquid donationis interueniret, et hoc genus quaeſtionis in mortis cauſa donationibus verſari Pomponius ait: et magis putat, vt [2] ſi ita donetur, vt poſt quinquennium manumittatur, poſſe dici vſucapionem ſequi. §. 3. Labeo ait, ſi quis mihi rem alienam donauerit, inque eam ſumtus magnos fecero, et ſic euincatur, nullam mihi actionem contra donatorem competere: plane de dolo poſſe me aduerſus eum habere actionem, ſi dolo fecit.

XIX.

1 Hal. addit *dixi*. 2 Ap. Hal. *vt* abeſt.

XIX. Idem libro septuagesimo sexto ad Edictum:

Hoc iure vtimur, vt in rebus publicis, cum de donatione quaeritur, illud solum spectetur, vtrum ob causam aliquam iustam Reipublicae promittat quis, vel polliceatur, an non? vt si ob honorem aliquem promittat, teneatur: si minus, non. §. 1. Labeo scribit, extra causam donationum esse talium officiorum mercedes: vtputa, si tibi adfuero: si satis pro te dedero: si qualibet in re opera vel gratia mea vsus fueris. §. 2. Non potest liberalitas nolenti adquiri. §. 3. Si quis dederit pecuniam mutuam Titio, reddendam Seio, cui donatum volebat, deinde Titius, mortuo donatore, Seio dedisse proponatur: erit consequens dicere, pecuniam Seii fieri, siue mortuum sciuit, siue ignorauit is, qui dabat: quia pecunia fuit dantis: sed si quidem ignorauit mortuum, erit liberatus, si sic mutuam pecuniam accepit soluendam Seio. Si autem mandauero tibi, vt pecuniam Titio des, cui donare volebam: et tu ignorans me mortuum, hoc feceris: habebis aduersus heredes meos mandati actionem: si sciens, non habebis. §. 4. Si quis seruo pecuniam crediderit, deinde is liber factus eam expromiserit: non erit donatio, sed debiti solutio. Idem in pupillo, qui sine tutoris auctoritate debuerit, dicendum est, si postea tutore auctore promittat. §. 5. Sed et hae stipulationes, quae ob causam fiunt, non habent donationem. §. 6. Denique Pegasus putabat, si tibi centum spopondero hac conditione, si iurasses te nomen meum laturum: non esse donationem: quia ob rem facta est, res secuta est.

XX. Marcellus libro vigesimo secundo Digestorum:

Si patronus ex debita parte heres instituatur, et libertus fidei eius commisit, vt quid daret, et hoc stipulanti fideicommissario promiserit: non erit cogendus soluere: ne pars ex legibus verecundiae patronali debita minuatur. §. 1. De illo dubitari potest, qui, quod per Falcidiam retinere poterat, voluntatem testatoris secutus spopondit se daturum. Sed magis est, vt non possit suae confessioni obuiare, quemadmodum enim, si soluisset, fidem testatori suo adimplesse videbatur, et nulla ei repetitio concessa fuerat: ita et stipulatione procedente, contra fidem testatoris, quam adgnouit, venienti ei merito occurretur.

XXI. Celsus libro vigesimo octauo digestorum:

Vt mihi donares, creditori meo, delegante me, promisisti: factum valet: ille enim suum recepit. §. 1. Sed si debitorem meum tibi donationis immodicae causa promittere iussi, an summoueris donationis exceptione, necne, tractabitur? Et meus quidem debitor exceptione te agentem repellere non potest: quia perinde sum, quasi exactam a debitore meo summam tibi donauerim, et tu illam ei credideris. Sed ego, si quidem pecuniae a debitore meo nondum solutae sint, habeo aduersus debitorem meum rescissoriam in id, quod supra legis modum tibi promisit: ita vt in reliquum tantummodo tibi maneat obligatus: sin autem pecunias a debitore meo exegisti, in hoc, quod modum legis excedit, habeo contra te condictionem.

XXII. Modestinus libro octauo Differentiarum:

Evm qui donationis causa pecuniam, vel quid aliud promisit, de mora solutionis pecuniae vsuras non debere, summae aequitatis est: maxime cum in bonae fidei contractibus donationis species non deputetur.

XXIII. Idem libro decimo quinto Responsorum:

Modestinus respondit, creditorem futuri temporis vsuras et remittere et minuere pacto posse: nec in ea donatione, ex summa quantitatis aliquid vitii incurrere. §. 1. Modestinus respondit, mente captum donare non posse.

XXIV. Iavolenus libro decimo quarto ex Cassio:

Fideiussori eius, qui donationis causa pecuniam supra modum legis promisit, exceptio dari debet etiam inuito reo: ne si forte reus soluendo non fuerit, pecuniam fideiussor amittat.

XXV. Idem libro sexto Epistolarum:

Si tibi dederim rem, vt Titio meo nomine donares, et tu tuo nomine eam ei dederis: an factam eius putes? Respondit, si rem tibi dederim, vt Titio meo nomine donares, eamque tu tuo nomine ei dederis: quantum ad iuris subtilitatem, accipientis facta non est: et tu furti obligeris: sed benignius est, si agam contra eum, qui rem accepit, exceptione doli mali me summoueri:

XXVI. Pomponius libro quarto ad Quintum Mucium:

NVDA ratio non facit aliquem debitorem: vtputa quod donare libero homini volumus, licet referamus in rationes nostras, debere nos, tamen nulla donatio intelligitur.

XXVII. PAPINIANVS libro vigesimo nono Quaestionum:

AQVILIVS Regulus iuuenis ad Nicostratum Rhetorem ita scripsit, QVONIAM ET CVM PATRE MEO SEMPER FVISTI, ET ME ELOQVENTIA ET DILIGENTIA TVA, MELIOREM REDDIDISTI, DONO ET PERMITTO TIBI HABITARE IN ILLO CENACVLO, EOQVE VTI: defuncto Regulo, controuersiam habitationis patiebatur Nicostratus: et cum de ea re mecum contulisset, dixi posse defendi, non meram donationem esse: verum officium magistri quadam mercede remuneratum Regulum: ideoque non videri donationem sequentis temporis irritam esse: quod si expulsus Nicostratus veniat ad iudicem, ad exemplum interdicti, quod fructuario proponitur, defendendus erit: quasi loco possessoris constitutus, qui vsum cenaculi accepit.

XXVIII. IDEM libro tertio Responsorum:

HEREDITATEM pater sibi relictam filiae sui iuris effectae donauit: creditoribus hereditariis filia satisfacere debet: vel, si hoc minime faciat, et creditores contra patrem veniant, cogendam eam per actionem praescriptis verbis patrem aduersus eos defendere.

XXIX. IDEM libro duodecimo Responsorum:

[DONARI videtur, quod nullo iure cogente conceditur]. §. 1. Quidam in iure interrogatus, nihil sibi debere tutoris heredes respondit: eum actionem iure amisisse respondi: licet enim non transactionem, sed donationis haec verba esse quis accipiat: attamen eum, qui in iure confessus est, suam confessionem infirmare non posse. §. 2. Donationem quidem partis bonorum proximae cognatae viuentis nullam fuisse constabat: verum ei, qui donauit, ac postea iure Praetorio successit, quoniam aduersus bonos mores et ius gentium festinasset, actiones hereditarias in totum denegandas respondit.

XXX. MARCIANVS libro singulari de Delatoribus:

NAM ei vt indigno aufertur hereditas.

XXXI. PAPINIANVS libro duodecimo Responsorum:

DONATIONES in concubinam collatas, non posse reuocari conuenit, nec si matrimonium inter eosdem postea fuerit contractum, ad irritum recidere, quod ante iure valuit: an autem maritalis honor et affectio pridem praecesserit, personis comparatis, vitae coniunctione considerata, perpendendum esse respondi: neque enim tabulas facere matrimonium. §. 1. Species extra dotem a matre filiae nomine viro traditas, filiae, quae praesens fuit, donatas, et ab ea viro traditas videri respondi: nec matrem offensam, repetitionem habere, vel eas recte vindicare, 1 quod vir cauisset, extra dotem vsibus puellae sibi traditas: cum ea significatione non modus donationis declaretur, nec ab vsu proprietas separetur, sed peculium a dote puellae distingueretur: iudicem tamen aestimaturum, si mater iure contra filiam offensa, eas reuocare velit, et verecundiae maternae congruam, bonique viri arbitrio competentem ferre sententiam. §. 2. Pater, qui filiae, quam habuit in potestate, mancipia donauit, et peculium emancipatae non ademit, ex post facto donationem videbatur perfecisse. §. 3. Eiusmodi lege deposita in aede arca, vt eam ipse solus, qui deposuit, tolleret, aut post mortem domini Aelius Speratus, non videri celebratam donationem respondi. §. 4. Ratae donationes esse non possunt post crimen perduellionis contractum: cum heredem quoque teneat, et si nondum postulatus vita decesserit.

XXXII. SCAEVOLA libro quinto Responsorum:

LVCIVS TITIVS epistolam talem misit: ILLE ILLI SALVTEM. HOSPITIO ILLO, QVAMDIV VOLVERIS, VTARIS, SVPERIORIBVS DIAETIS OMNIBVS GRATVITO, IDQVE TE EX VOLVNTATE MEA FACERE, HAC EPISTOLA NOTVM TIBI FACIO. Quaero, an haeredes eius habitationem prohibere possunt? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, heredes eius posse mutare voluntatem.

XXXIII. HERMOGENIANVS libro sexto iuris Epitomarum:

QVI id, quod ex causa donationis stipulanti spoponderat, solui constituit, actione constitutae pecuniae non in solidum, sed in quantum facere potest, conuenitur:

1 Hal. praefigit et.

uenitur: causam enim et originem constitutae pecuniae, non iudicii potestatem praeualere placuit: sed et condemnatus ex causa donationis, in actione iudicati non frustra desiderat, in quantum facere potest, conueniri. §. 1. Ea lege, donationis causa, pecunia Titio numerata, vt statim donatori mutuo detur, non impeditur dominii translatio: ac propterea, iisdem nummis donatori creditis, nouum dominium in his quaeritur. §. 2. Mutus et surdus donare non prohibentur. §. 3. Si, cum Primus tibi donare vellet, et tu donandi Secundo voluntatem haberes, Primus Secundo ex voluntate tua stipulanti promiserit: perficitur donatio, et quia nihil Primus Secundo, a quo conuenitur, donauit: et quidem in solidum, non in id, quod facere potest, condemnatur. Idque custoditur, et si delegante eo, qui donationem erat accepturus, creditori eius donator promiserit: et hoc enim casu creditor suum negotium gerit.

XXXIV. Pavlvs libro quinto Sententiarum:

Si pater emancipati filii nomine donationis animo pecuniam faenerauit, eamque filius stipulatus: et ipso iure perfectam donationem, ambigi non potest. §. 1. Si quis aliquem a latrunculis vel hostibus eripuit, et aliquid pro eo ab ipso accipiat: haec donatio inreuocabilis est: non merces eximii laboris appellanda est: quod contemplatione salutis certo modo aestimari non placuit.

XXXV. Scaevola libro trigesimo primo Digestorum:

Ad eum, quem manumiserat, epistolam misit in haec verba: Titivs Sticho liberto svo [1] salvtem. Cvm te manvmiserim, pecvlivm qvoqve tvvm omne, qvidqvid habes tam in nominibvs, qvam in rebvs moventibvs, sive in nvmerato, me tibi concedere, hac epistola manv mea scripta notvm tibi facio: eundem libertum testamento, ex besse scripsit heredem, Sempronium ex triente, nec peculium Sticho legauit, nec actiones praestari iussit. Quaesitum est, vtrum in assem Sticho actio detur eorundem nominum, quae in peculio habuit: an vtrisque heredibus pro portionibus hereditariis? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, vtrisque heredibus pro hereditariis portionibus competere. §. 1. Lucius Titius fundum Maeuiae donauit, et ante traditionem eundem fundum post dies paucos Seio pignori obligauit, et intra dies triginta Maeuiam in vacuam possessionem eiusdem fundi induxit. Quaero, an donatio perfecta sit? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, perfectam: verum creditorem firmam pignoris obligationem habere. §. 2. Auia sub nomine Labeonis nepotis sui mutuam pecuniam dedit, et vsuras semper cepit: et instrumenta debitorum a Labeone recepit, quae in hereditate eius inuenta sunt. Quaero an donatio perfecta esse videatur? Respondit, cum debitor Labeoni obligatus est, perfectam donationem esse.

Tit. VI.

De mortis cavsa donationibvs et capionibvs.

Marcianvs libro nono Institutionum:

Mortis causa donatio est, cum quis habere se vult, quam eum, cui donat: magisque eum, cui donat, quam heredem suum. §. 1. Sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo.

II. Vlpianvs libro trigesimo secundo ad Sabinum:

Ivlianvs libro septimodecimo Digestorum, tres esse species mortis causa donationum, ait. Vnam, cum quis nullo praesentis periculi metu conterritus, sed sola cogitatione mortalitatis donat. Aliam esse speciem mortis causa donationum ait, cum quis imminente periculo commotus, ita donat, vt statim fiat accipientis. Tertium genus esse donationis ait, si quis periculo motus, non sic det, vt statim faciat accipientis: sed tunc demum, cum mors fuerit insecuta.

III. Pavlvs libro septimo ad Sabinum:

Mortis causa donare licet, non tantum infirmae valetudinis causa, sed periculi etiam propinquae mortis, vel ab hoste vel a praedonibus, vel ab hominis potentis crudelitate aut odio, aut nauigationis ineundae;

IV. Gaivs libro primo Rerum quotidianarum siue aureorum:

Avt per insidiosa loca iturus:

V. Vl-

1 Ap. Hal. *suo* abest.

V. VLPIANVS libro secundo Institutionum:

AVT aetate fessus.

VI. PAVLVS libro septimo ad Sabinum:

HAEC enim omnia instans periculum demonstrant.

VII. VLPIANVS libro trigesimo secundo ad Sabinum:

SI aliquis mortis causa donauerit, et poena fuerit capitis affectus: remouetur donatio vt inperfecta: quamuis ceterae donationes sine suspicione poenae factae valeant.

VIII. IDEM libro septimo ad Sabinum:

QVI pretio accepto hereditatem praetermisit, siue ad substitutum peruentura sit hereditas, siue ab eo ab intestato successurus, mortis causa capere videtur: nam quidquid propter alicuius mortem obuenit, mortis causa capitur: quam sententiam et Iulianus probat: et hoc iure vtimur. Nam et quod a statulibero conditionis implendae causa capitur, vel a legatario, mortis causa accipitur: et quod pater dedit propter mortem filii vel cognati, mortis causa capi Iulianus scripsit. §. 1. Denique et sic posse donari ait, vt si conualuerit, recipiatur.

IX. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

OMNIBVS mortis causa capere permittitur, qui scilicet et legata accipere possunt.

X. VLPIANVS libro vigesimo quarto ad Sabinum:

EI, cui mortis causa donatum est, posse substitui constat in hunc modum: vt promittat alicui, si ipse capere non possit, vel sub alia conditione.

XI. IDEM libro trigesimo tertio ad Sabinum:

MORTIS causa filii sui pater recte donare poterit, etiam constante matrimonio filii.

XII. IDEM libro quadragesimo quarto ad Sabinum:

SI mulier ventris nomine per calumniam, vt in possessionem mitti desideret, pecuniam accepit, forte dum substituto patrocinatur, vt institutum aliqua ratione excludat: mortis causa eam capere, Iulianus saepius scribit.

XIII. IVLIANVS libro decimo septimo Digestorum:

SI alienam rem mortis causa donauero, eaque vsucapta fuerit: verus dominus eam condicere non potest, sed ego, si conualuero. §. 1. Marcellus notat: in mortis causa donationibus etiam facti quaestiones sunt. Nam et sic potest donari, vt omnimodo ex ea valetudine donatore mortuo, res non reddatur: et vt reddatur, etiam si prior ex eadem valetudine donator decesserit: si iam mutata voluntate restitui sibi voluerit. Sed et sic donari potest, vt non aliter reddatur, quam si prior ille, qui acceperit, decesserit. Sic quoque potest donari mortis causa, vt nullo casu sit eius repetitio: id est, nec si conualuerit quidem donator.

XIV. IDEM libro decimo octauo Digestorum:

SI mortis causa donatus fundus est, et in eum impensae necessariae atque vtiles factae sint: fundum vindicantes doli mali exceptione summouentur, nisi pretium earum restituant.

XV. IDEM libro vigesimo septimo Digestorum:

MARCELLVS notat:[1] cum testamento relinquendi, cui velint, adepti sint filiifamilias milites liberam facultatem, credi potest, ea etiam remissa, quae donationes mortis causa fieri prohibent. Paulus notat: hoc et constitutum est, et ad exemplum legatorum mortis causa donationes reuocatae sunt.

XVI. IVLIANVS libro vigesimo nono Digestorum:

MORTIS causa donatio, etiam dum pendet, an conualescere possit donator, reuocari potest.

XVII. IDEM libro quadragesimo septimo Digestorum:

ET si debitor consilium creditorum fraudandorum non habuisset, auelli res mortis causa ab eo donata debet: nam cum legata ex testamento eius, qui soluendo non fuit, omnimodo inutilia sint, possunt videri etiam donationes mortis causa factae rescindi debere: quia legatorum instar obtinent.

XVIII. IDEM libro sexagesimo Digestorum:

MORTIS causa capimus non tunc solum, cum quis suae mortis causa nobis donat: sed et si propter alterius mortem id faciat: vel ut si quis filio, vel fratre suo moriente, donet Maeuio ea conditione, vt si conualuerit alteruter eorum, reddatur sibi res, si decesserit, maneat apud Maeuium. §. 1. Si donaturus mihi mortis causa, debitorem tuum creditori meo delegaueris, omnimodo capere videbor tantum pecuniam, quanta a creditore meo liberatus fuero. Quod si ab eo-

1 Hal. Hanc legem superiori iungit in hunc modum: *restituant item MARCELLVS notat.*

eodem ego stipulatus fuero, eatenus capere existimandus ero, quatenus debitor soluendo fuerit: nam etsi conualuisset creditor, idemque donator, condictione, aut in factum actione debitoris obligationem dumtaxat reciperet. §. 2. Titia chirographa debitorum suorum, Septicii et Maeuii, donatura illis Ageriae dedit: et rogauit eam, vt ea si decessisset, illis daret: si conualuisset, sibi redderet: morte secuta, Maeuia Titiae filia heres extitit: Ageria autem, vt rogata erat, chirographa Septicio et Maeuio suprascriptis dedit. Quaeritur, si Maeuia heres summam, quae debebatur, ex chirographis suprascriptis petat, vel ipsa chirographa: an exceptione excludi possit? Respondit, Maeuiam, vel pacti conuenti, vel doli mali exceptione summoueri posse. §. 3. Qui hominem noxae nomine, vel alias obligatum mortis causa acceperit: tantum cepisse intelligendus est, quanti is homo venire potuisset. Idem in fundo, qui obligatus est, obseruari poterit, vt pretium excutiatur.

XIX. Idem libro octogesimo Digestorum:

Si filiofamilias res mortis causa data fuerit, et conualuisset donator: actionem de peculio cum patre habet. At si paterfamilias, cum mortis causa donationem accepisset, in adoptionem se dederit: res ipsa a donatore repetitur. Nec huic similis est is, qui rem, quam mortis causa acceperat, alii porro dederit: nam donator huic non rem, sed pretium eius condicet.

XX. Idem libro primo ad Vrseium Ferocem:

Ei, qui non amplius parte capere poterat, legatus est fundus, si decem dedisset heredi: non totam summam is dare debet, vt partem fundi haberet, sed partem dumtaxat pro rata, qua legatum consequitur.

XXI. Idem libro secundo ad Vrseium Ferocem:

Evm, qui vt adiret hereditatem, pecuniam accepisset, plerique, in quibus Priscus quoque, responderunt, mortis causa eum capere.

XXII. Africanvs libro primo Quaestionum:

In mortis causa donationibus non tempus donationis sed mortis intuendum est, an quis capere possit.

XXIII. Idem libro secundo Quaestionum:

Si filiofamilias mortis causa donatum sit, et viuo donatore moriatur filius, pater viuat: quaesitum est, quid iuris sit? Respondit, morte filii condictionem competere, si modo ipse potius filio, quam patri donaturus dederit: alioquin, si quasi ministerio eius pater vsus sit, ipsius patris mortem spectandam esse. Idque iuris fore, et si de persona serui quaeratur.

XXIV. Idem libro nono Quaestionum:

Qvod debitori acceptum factum esset mortis causa, si conualuerit donator, etiam tempore liberato ei potest condici: namque acceptilatione interueniente abitum ab iure pristinae obligationis, eamque in huius condictionis transfusam.

XXV. Marcianvs libro nono Institutionum:

Tam is, qui testamentum facit, quam qui non facit, mortis causa donare potest. §. 1. Filiusfamilias qui non potest facere testamentum, nec voluntate patris, tamen mortis causa donare patre permittente potest.

XXVI. Idem libro secundo Regularum:

Si [1] qui inuicem sibi mortis causa donauerunt, pariter decesserunt, neutrius heres repetet: quia neuter alteri superuixit. Idem iuris est, si pariter maritus et vxor sibi donauerunt.

XXVII. Idem libro quinto Regularum:

Vbi ita donatur mortis causa, vt nullo casu reuocetur, causa donandi magis est, quam mortis causa donatio: et ideo perinde haberi debet, atque alia quaeuis inter viuos donatio: ideoque inter viros et vxores non valet: et ideo [2] nec Falcidia locum habet, quasi in mortis causa donatione.

XXVIII. Marcellvs libro singulari Responsorum:

Avvncvlo suo debitori mortis causa donaturus, quae debebat, ita scripsit: tabulae vel chirographum tot. vbicumque sunt, inanes esse, neque eum soluere debere. Quaero, an heredes, si pecuniam ab auunculo defuncti petant, exceptione doli mali tueri se possint? Marcellus respondit, posse: nimirum enim contra voluntatem defuncti heres petit ab eo.

XXIX. Vlpianvs libro decimo septimo ad Edictum: Si

1 Hal. inserit *hi*. 2 *in ea* loco *ideo*.

Si mortis causa res donata est, et conualuit, qui donauit: videndum, an habeat in rem actionem? Et si quidem quis sic donauit, vt si mors contigisset, tunc haberet, cui donatum est, sine dubio donator poterit rem vindicare: mortuo eo, tunc is cui donatum est. Si vero sic, vt iam nunc haberet, redderet si conualuisset, vel de proelio, vel peregre redisset: potest defendi, in rem competere donatori, si quid horum contigisset: interim autem ei, cui donatum est. Sed et si morte praeuentus sit is, cui donatum est, adhuc quis dabit in rem donatori.

XXX. Idem libro vigesimo primo ad Edictum:

Qvi mortis causa donauit, ipse ex paenitentia condictionem, vel vtilem actionem [1] habet

XXXI. Gaivs libro octauo ad Edictum prouinciale:

Mortis causa capitur, cum propter mortem alicuius capiendi occasio obuenit: exceptis his capiendi figuris, quae proprio nomine appellantur: certe enim et qui hereditario, aut legati, aut fideicommissi iure capit, ex morte alterius nanciscitur capiendi occasionem: sed quia proprio nomine hae species capiendi appellantur, ideo ab hac definitione separantur. §. 1. Iuliano placet, licet soluendo non sit debitor, cui acceptum latum sit, videri ei mortis causa donatum. §. 2. Sine donatione autem capitur, veluti [2] pecunia, quam statuliber, aut legatarius alicui conditionis implendae gratia numerat: siue extraneus sit, qui accepit, siue heres. Eodem numero est pecunia, quam quis in hoc accipit, vt vel adeat hereditatem, vel non adeat: quique in hoc accipit pecuniam, vt legatum omittat. Sed et dos, quam quis in mortem mulieris a marito stipulatur, capitur sane [3] mortis causa: cuius generis dotes recepticiae vocantur. Rursus id quod mortis causa donatur, aut in periculum mortis datur, aut cogitationem mortalitatis, quod nos quandoque morituros intelligimus. §. 3. Si iusseris mortis causa debitorem tuum mihi, aut creditori meo expromittere decem: quid iuris esset quaeritur, si iste debitor soluendo non sit? Et ait Iulianus, si ego stipulatus fuerim, tantam pecuniam videri me cepisse, in quantum debitor soluendo fuisset: nam etsi conualuisset, inquit, donator, obligationem dumtaxat debitoris recipere deberet. Si vero creditor meus stipulatus fuerit, tantam videri me pecuniam accepisse, in quantum a creditore meo liberatus essem. §. 4. Per accepti quoque lationem egens debitor liberatus, totam eam pecuniam, qua liberatus est, cepisse videtur.

XXXII. Vlpianvs libro septuagesimo sexto ad Edictum:

Non videtur perfecta donatio mortis causa facta, antequam mors insequatur.

XXXIII. Pavlvs libro quarto ad Plautium:

Qvi alienam rem mortis causa traditam vsucepit, non ab eo videretur cepisse, cuius res fuisset: sed ab eo, qui occasionem vsucapionis praestitisset.

XXXIV. Marcellvs libro vigesimo octauo Digestorum:

Mortis causa donatio etiam sic [4] constitui potest, vt quid stipuletur in annos singulos quoad viueret: scilicet vt post mortem promissoris incipiat exactio.

XXXV. Pavlvs libro sexto ad legem Iuliam et Papiam:

Senatvs censuit, placere mortis causa donationes factas in eos, quos lex prohibet capere, in eadem causa haberi, in qua essent, quae testamento his legata essent, quibus capere per legem non iceret Ex hoc Senatusconsulto multae variaeque quaestiones agitantur, de quibus pauca referamus. §. 1. Donatio dicta est a dono, quasi dono datum, rapta, a Graeco: nam hi dicunt δῶρον καὶ δωρεῖσθαι. §. 2. Sed mortis causa donatio longe differt ab illa vera et absoluta donatione, quae ita proficiscitur, vt nullo casu reuocetur: et ibi, qui donat, illum potius, quam se habere mauult: at is, qui mortis causa donat, se cogitat, atque amore vitae recepisse potius quam dedisse mauult: et hoc est, quare vulgo dicatur, se potius habere vult, quam eum, cui donat: illum deinde potius, quam heredem suum. §. 3. Ergo qui mortis causa donat, qua parte se cogitat, negotium gerit: scilicet vt cum conualuerit, reddatur sibi. Nec dubitauerunt Cassiani, quin condictione repeti possit, quasi re non secuta, propter hanc rationem, quod ea, quae dantur, aut ita dantur, vt aliquid facias, aut vt ego aliquid faciam, aut vt Lucius Titius, aut vt aliquid obtingat, et in istis condictio sequitur. §. 4. Mortis causa donatio fit multis modis. Alias extra suspicionem vl-

1 *in rem* loco *actionem*. 2 Ap. Hal. *veluti* abest. 3 Ap. Hal. *sane* abest. 4 Ap. Hal. *sic* abest.

vllius periculi a ſano et in bona valetudine poſito, et cui ex humana ſorte mortis cogitatio eſt. Alias ex metu mortis aut ex praeſenti periculo, aut ex futuro: ſi quidem terra marique, tam in pace, quam in bello, et tam domi, quam militiae, multis generibus mortis periculum metui poteſt. Nam et ſic poteſt donari, vt omnimodo ex ea valetudine donatore mortuo, res non reddatur: et, vt reddatur, etiam ſi prior ex eadem valetudine deceſſerit, ſi tamen mutata voluntate reſtitui ſibi voluerit. Et ſic donari poteſt, vt non aliter reddatur, quam ſi prior ille, qui accepit, deceſſerit. Sic quoque poteſt donari mortis cauſa, vt nullo caſu ſit repetitio, id eſt ne ſi conualuerit quidem donator. §. 5. Si quis ſocietatem per donationem mortis cauſa inierit, dicendum eſt, nullam ſocietatem eſſe. §. 6. Si duobus debitoribus mortis cauſa donaturus creditor, vni acceptum tulit, et conualuerit: eligere poteſt, vtri eorum condicat. §. 7. Sed qui mortis cauſa in annos ſingulos pecuniam ſtipulatus eſt, non eſt ſimilis ei, cui in annos ſingulos legatum eſt: nam, licet multa eſſent legata, ſtipulatio tamen vna eſt, et conditio eius, cui expromiſſum eſt, ſemel intuenda eſt.

XXXVI. Vlpianvs libro octauo ad legem Iuliam et Papiam:

Qvod conditionis implendae cauſa datur, licet non ex bonis mortui proficiſcitur, capere tamen ſupra modum non poterit is, cui certum modum ad capiendum lex conceſſit. Certe quod a ſtatulibero conditionis implendae cauſa datur, indubitate modo legati conceſſo imputatur: ſic tamen, ſi mortis tempore in peculio id habuit: ceterum ſi poſt mortem, vel etiam ſi alius pro eo dedit, quia non fuit ex his bonis, quae mortis tempore teſtator habuit, in eadem erunt cauſa, in qua ſunt, quae a legatariis dantur.

XXXVII. Idem libro decimo quinto ad legem Iuliam et Papiam:

Illvd generaliter meminiſſe oportebit, donationes mortis cauſa factas, legatis comparatas: quodcumque igitur in legatis iuris eſt, id in mortis cauſa donationibus erit accipiendum. §. 1. Iulianus ait, ſi quis ſeruum mortis cauſa ſibi donatum vendiderit, et hoc viuo donatore fecerit: pretii condictionem donator habebit, ſi conualuiſſet, et hoc donator elegerit: alioquin et ipſum ſeruum reſtituere compellitur.

XXXVIII. Marcellvs libro primo ad legem Iuliam et Papiam:

Inter mortis cauſa donationem, et omnia, quae mortis cauſa quis ceperit, eſt earum rerum differentia. Nam mortis cauſa donatur, quo praeſens praeſenti dat: a mortis cauſa capi intelligitur et quod non cadit in ſpeciem donationis. Etenim cum teſtamento quis ſuo Pamphilum ſeruum ſuum liberum eſſe iuſſit, ſi mihi decem dederit, nihil mihi donaſſe videbitur: et tamen, ſi accepero a ſeruo decem, mortis cauſa accepiſſe me conuenit. Idem accidit, quod quis ſit heres inſtitutus, ſi mihi decem dederit: nam accipiendo ab eo, qui heres [1] inſtitutus eſt, conditionis explendae eius cauſa, mortis cauſa capio.

XXXIX. Pavlvs libro decimo ſeptimo ad Plautium:

Si is, cui mortis cauſa ſeruus donatus eſt, eum manumiſit, tenetur condictione in pretium ſerui: quoniam ſcit poſſe ſibi condici, ſi conualuerit donator.

XL. Papinianvs libro vigeſimo nono Quaeſtionum:

Si mortis cauſa inter virum et vxorem donatio facta ſit, morte ſecuta reducitur ad id tempus donatio, quo interpoſita fuiſſet.

XLI. Idem libro ſecundo Reſponſorum:

Qvod ſtatuliber vni ex heredibus de peculio dedit, ei, qui accepit, in Falcidiae rationem venit, et in hereditatis petitione: item ex Trebelliano reſtituitur. Ex peculio autem videtur dari, quod ſtatuliber donatum accepit, et dedit: et quod ab alio, nomine ipſius, eo praeſente datur, prope eſt, vt ab ipſo datum intelligatur.

XLII. Idem libro decimo tertio Reſponſorum:

Seia, cum bonis ſuis, traditionibus factis, Titio cognato donationis cauſa ceſſiſſet, vſumfructum ſibi recepit, et conuenit, vt ſi Titius ante ipſam vita [2] deceſſiſſet, proprietas ad eam rediret: ſi poſtea ſuperſtitibus liberis Titii mortua fuiſſet, tunc ad eos bona pertinerent. Igitur ſi res ſingulas heredes Lucii Titii vindicent, doli non inutiliter opponetur exceptio: bonae ſidei autem iudicio conſtituto, quaerebatur, an mulier promittere debeat, ſe bona, cum moreretur, filiis Titii

1 Hal. inſerit *ita*. 2 Ap. Hal. *vita* abeſt.

Titii reſtituturam? incurrebat haeſitatio non extorquendae donationis, quae nondum in perſonam filiorum initium acceperat. Sed numquid interpoſita cautione prior donatio, quae dominio translato pridem perfecta eſt, propter legem in exordio datam retinetur, non ſecunda promittitur? vtrum ergo certae conditionis donatio fuit, an quae mortis conſilium ac titulum [1] haberet? Sed denegari non poteſt, mortis cauſa factam videri: ſequitur, vt ſoluta priore donatione, quoniam Seia Titio ſuperſtes fuit, ſequens extorqueri videatur: muliere denique poſtea [2] diem functa, liberi Titii ſi cautionem ex conſenſu mulieris acceperint, contributioni propter Falcidiam ex perſona ſua tenebuntur. §. 1. Cum pater in extremis vitae conſtitutus, emancipato filio quaedam ſine vlla conditione redhibendi donaſſet, ac fratres et coheredes eius bonis contribui donationes, Falcidiae cauſa, vellent: ius antiquum ſeruandum eſſe reſpondi: non enim ad alia Conſtitutionem pertinere, quam quae lege certa donarentur, et morte inſecuta quodammodo bonis auferrentur, ſpe [3] retinendi peremta: cum autem, qui abſoluto donaret, non tam mortis cauſa, quam morientem donare.

XLIII. Neratius libro primo Reſponſorum:

Fulcinius: inter virum et vxorem mortis cauſa donationem ita fieri, ſi donator iuſtiſſimum mortis metum habeat. Neratius: ſufficere exiſtimationem donantis hanc eſſe, vt moriturum ſe putet: quam iuſte nec ne ſuſceperit, non quaerendum: quod magis tuendum eſt.

XLIV. Pavlvs libro primo Manualium:

Si ſeruo mortis cauſa donatum ſit, videamus, cuius mors inſpici debeat, vt ſit locus condictioni: domini, an ipſius ſerui? Sed magis eius inſpicienda eſt, cui donatum eſſet: ſed tamen poſt mortem ante apertas tabulas teſtamenti manumiſſum haec donatio non ſequitur.

LIBER QVADRAGESIMVS.

Tit. I.

DE MANVMISSIONIBVS

Vlpianvs libro ſexto ad Sabinum:

Placvit eum, qui Calendis Ianuariis natus, poſt ſextam noctis pridie Kalendas quaſi annum viceſimum compleuerit, poſſe manumittere: non enim maiori viginti annis permitti manumittere, ſed minorem manumittere vetari: iam autem minor non eſt, qui diem ſupremum agit anni viceſimi.

II. Idem libro decimo ſeptimo ad Sabinum:

Si heres, deliberante legatario, ſeruum legatum manumiſerit, mox legatarius repudiauerit, manumiſſum liberum fore placet.

III. Pavlvs libro trigeſimo nono ad Edictum:

Servvs pignori datus, etiam ſi debitor locuples, manumitti non poteſt.

IV. Vlpianvs libro ſexto Diſputationum:

Is, qui ſuis nummis emitur, epiſtola Diuorum fratrum ad Vrbium Maximum in eam conditionem redigitur, vt libertatem adipiſcatur. §. 1. Et primo quidem nummis ſuis non proprie videtur emtus dici, cum ſuos nummos ſeruus habere non poſſit. Verum conniuentibus oculis credendum eſt, ſuis nummis eum redemtum, cum non nummis eius, qui eum redemit, comparatur. Proinde ſiue ex peculio, quod ad venditorem pertinet, ſiue ex aduenticio lucro, ſiue etiam amici beneficio, vel liberalitate, vel prorogante eo, vel repromittente, vel ſe delegante, vel in ſe recipiente debitum redemtus ſit: credendum eſt, ſuis nummis eum redemtum: ſatis eſt enim, quod is, qui emtioni ſuum nomen accommodauerit, nihil de ſuo inpendit. §. 2. Si ab ignoto emtus ſit, poſtea autem pretium ſuum obtulerit, dicendum erit, non eſſe audiendum: ab initio enim hoc agi debet, vt imaginaria fieret emtio, et per fidem contractus inter emtorem et ſeruum agatur. §. 3. Siue igitur non hoc ab initio eſſet actum, vt ſuis nummis redimeretur: ſiue hoc acto, nummos ſeruus non dedit: ceſſabit libertas. §. 4. Vnde quaeri poterit, ſi, cum hoc ab initio eſſet actum, emtor feſtinauit, et pretium numerauit: an poſtea ei ſatisfacto, ſeruus Conſtitutione vti poſſit? Et puto, poſſe. §. 5. Proinde et ſi ei nummos prorogauit emtor, cum ei pariauerit, poterit ad libertatem peruenire. §. 6. Siue autem exprimetur in contractu, velut in emtione, hoc, vt manumittatur, ſiue non exprimatur: verius eſt libertatem competere. §. 7. Ergo et ſi forte quis ſic comparauerit ſuis nummis, ne eum manumittat: benigna eſt opinio dicentium, hunc ad libertatem peruenire: cum et nomen

[1] Ap. Hal. *ac titulum* abſunt. [2] Ap. Hal. *poſtea* abeſt. [3] *cauſſa* loco *ſpe*.

nomen emtionis imaginarius iste emtor accommodet, et praeterea nihil ei absit. §. 8. Nihil autem interest, a quo quis suis nummis ematur, a fisco, vel ciuitate, vel a priuato: cuiusque sit sexus is, qui emit. Sed et si minor sit viginti annis, qui vendidit: interueniet Constitutio. Nec comparantis quidem aetas spectatur: nam et si pupillus emat, aequum est, eum fidem implere, cum sine damno eius hoc sit futurum. Idem, et si seruus est. § 9. In illis sane seruis non interuenit Constitutio, qui in totum perduci ad libertatem non possunt: vtputa si [1] exportandus, vel hac lege venierit, vel testamento hanc conditionem acceperat, ne vmquam manumitteretur. §. 10. Suis autem nummis redemtus, etsi totum pretium non numerauit, ex operis tamen ipsius accesserit aliquid, vt repleri pretium possit, vel si quid suo merito adquisierit: dicendum est libertatem competere. §. 11. Quod si partem suis nummis redimeret, cum partem serui haberet, ad Constitutionem non pertinebit: non magis quam qui cum proprietatem haberet, vsumfructum redemit. §. 12. Sed quid, cum fructuarius esset, et proprietatem redemit? in ea conditione est, vt ad Constitutionem pertineret. §. 13. Sed et si duo seruum redemerint, alter propriis nummis, alter nummis [2] serui: dicendum erit, Constitutionem cessare: nisi forte is, qui propriis nummis redemit, manumittere fuerit paratus. §. 14. Sed et si partem quis redemit, pars altera ex causa lucratiua accesserit: dicendum erit, Constitutionem locum habere.

V. MARCIANVS libro secundo Institutionum:

SI quis dicat, se suis nummis emtum, potest consistere cum domino suo, cuius in fidem confugit, et queri, quod ab eo non manumittatur: Romae quidem apud Praefectum Vrbi, in Prouinciis vero apud Praesides ex sacris Constitutionibus Diuorum fratrum: sub ea tamen denuntiatione, vt is seruus, qui hoc intenderit, nec inpleuerit, in opus metalli detur: nisi forte dominus reddi eum sibi maluerit, vtique non maiorem ex ea causa poenam constituturus. §. 1. Sed et si rationibus redditis liber esse iussus fuerit: arbiter in seruum et dominum, id est, heredem, datur de rationibus excutiendis.

VI. ALPHENVS VARVS libro quarto Digestorum:

SERVVS pecuniam ob libertatem pactus erat, et eam domino dederat: dominus, prius quam eum [3] manu mitteret mortuus erat, testamentoque liberum esse iusserat, et ei peculium suum legauerat. Consulebat, quam pecuniam domino dedisset ob libertatem, an eam sibi heredes patroni reddere deberent, nec ne? Respondit, si eam pecuniam dominus, posteaquam accepisset, in suae pecuniae rationem habuisset, statim desisse eius peculii esse: sed si interea, dum eum manumitteret, acceptum seruo retulisset, videri peculii fuisse, et debere heredes eam pecuniam manumisso reddere.

VII. IDEM libro septimo Digestorum:

DVO filiifamilias peculiares seruos separatim vterque habebant: ex his alter seruulum suum peculiarem viuo patre manumisit: pater vtrique testamento peculium praelegauerat. Quaerebatur, seruus iste vtrum amborum, an eius, a quo manumissus erat, libertus esset? Respondit, si prius testamentum pater fecisset, quam filius eum liberum esse iussisset, vnius esse libertum: ideo quod eum quoque in peculio legasse videretur: sed si postea testamentum pater fecisset, non videri eam mentem eius fuisse, vt eum, qui manumissus esset, legaret: eumque seruum, quoniam praelegatus non esset, mortuo patre amborum seruum fuisse.

VIII. MARCIANVS libro decimo tertio Institutionum:

QVI poenae serui efficiuntur, indubitate manumittere non possunt: quia et ipsi serui sunt. §. 1. Sed nec rei capitalium criminum manumittere seruos suos possunt, vt et Senatus censuit. §. 2. Diuus quoque Pius Calpurnio rescripsit, libertates ab eo, qui iam lege Cornelia damnatus esset, vel cum futurum prospiceret, vt damnaretur, seruis datas non competere. §. 3. Sed ne quidem illos ad iustam libertatem peruenire Diuus Hadrianus rescripsit, qui ideo manumissi sunt, vt crimini subtraherentur.

IX. PAVLVS libro singulari Regularum:

SERVVS hac lege venditus, ne manumittatur, vel testamento prohibitus manumitti, vel a Praefecto, vel a Praeside prohibitus ob aliquod delictum manumitti, ad libertatem perduci non potest.

X.

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 Ap. Hal. *nummis* abest. 3 Ap. Hal. *eum* abest.

X. IDEM Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris sex libro secundo:

AELIANVS debitor fiscalis Euemeriam ancillam ante annos multos emerat hac lege, vt manumitteret, eamque manumiserat: procurator, cum bona debitoris non sufficientia quaereret, etiam Euemeriae status quaestionem faciebat. Placuit non esse iuri fiscali locum, quo omnia bona debitorum iure pignoris tenerentur: quia ea lege emta est, et si non manumitteretur, ex Constitutione Diui Marci ad libertatem perueniret.

XI. IDEM libro sexagesimo quarto ad Edictum:

SERVVM, qui sub conditione legatus est, interim heres manumittendo liberum non facit.

XII. IDEM libro quinquagesimo ad Edictum:

LEGE Fauia prohibetur seruus, qui plagium admisit, pro quo dominus poenam intulit, intra decem annos manumitti: in hoc tamen non testamenti facti tempus, sed mortis intuebimur.

XIII. POMPONIVS libro primo ex Plautio:

SERVVS furiosi ab adgnato curatore manumitti non potest, quia in administratione patrimonii manumisso non est. Si autem ex fideicommissi causa deberet libertatem furiosus, dubitationis tollendae causa, ab adgnato tradendum seruum, vt ab eo, cui traditus esset, [1] manumittatur, Octauenus ait.

XIV. PAVLVS libro decimo sexto ad Plautium:

APVD eum, cui par imperium est, manumittere non possumus. Sed Praetor apud Consulem manumittere potest. §. 1. Imperator cum seruum manumittit, non vindictam imponit, sed cum voluit, fit liber is, qui manumittitur, ex lege Augusti.

XV. MARCELLVS libro vigesimo tertio Digestorum:

MORTIS causa seruum manumitti posse, non est dubitandum. Quod non ita tibi intelligendum est, vt ita liber esse iubeatur, vt si conualuerit dominus, non fiat liber: sed, quemadmodum si vindicta eum liberaret absolute, scilicet quia moriturum se putet, mors eius exspectabitur, similiter et in hac specie in extremum tempus manumissoris vitae confertur libertas: durante scilicet propter mortis causae tacitam conditionem voluntate manumissoris: quemadmodum cum rem ita tradiderit, vt moriente eo fieret accipientis, quae ita demum alienatur, si donator in eadem permanserit voluntate.

XVI. MODESTINVS libro primo Regularum:

SI consentiente patre filius minor annis viginti seruum eius manumiserit, patris faciet libertum: et vacat causae probatio ob patris consensum.

XVII. IDEM libro sexto Regularum:

SERVI quos filiusfamilias in castris quaesiit, non in patrisfamiliae computabuntur: nec enim pater tales filii seruos manumittere poterit.

XVIII. GAIVS libro duodecimo ad legem Iuliam et Papiam:

EVM, qui venierit, venditor et promissor, et quem promiserit, manumittere possunt.

XIX. PAPINIANVS libro trigesimo Quaestionum:

SI quis ab alio nummos acceperit, vt seruum suum manumittat, etiam ab inuito libertas extorqueri potest, licet plerumque pecunia eius numerata sit, maxime si frater, vel pater naturalis pecuniam dedit: videbitur enim similis ei, qui suis nummis redemtus est.

XX. IDEM libro decimo Responsorum:

CAVSAM minor viginti annis, qui seruum donatum manumittendi gratia accepit, ex abundanti probat, post Diui Marci litteras ad Aufidium Victorinum: etenim, si non manumiserit, ad libertatem seruus perueniet. §. 1. Non idem in fideicommissaria libertate iuris est, cuius causam minor debet probare: nam libertas nisi ita manumisso non competit. §. 2. Puellam ea lege vendidit, vt post annum ab emtore manumitteretur: quod si non manumisisset, conuenit, vti manum iniiceret, aut decem aureos emtor daret: non seruata fide, nihilo minus liberam ex sententia Constitutionis fieri respondit: quoniam manus iniectio plerumque auxilii ferendi causa interuenit: itaque nec pecunia petetur, cum emolumentum legis voluntatem venditoris secutum sit. §. 3. Tempore alienationis conuenit, vt homo libertatis causa traditus, post quintum annum impletum manumitteretur, et vt certam mercedem interea menstruam praeberet: conditionem libertati mercedes non facere,

1 Ap. Hal. *eum* abest. 2 Hal. praefigit *seruus*.

cere, sed obsequio temporariae seruitutis modum praestitutum esse respondi: neque enim in omnibus libertatis causa traditum comparari statulibero.

XXI. IDEM libro decimo tertio Responsorum:

SERVVM dotalem vir, qui soluendo est, constante matrimonio manumittere potest: si autem soluendo non est, licet alios creditores non habeat, libertas serui impedietur, vt constante matrimonio deberi dos intelligatur.

XXII. IDEM libro secundo Definitionum:

NEPOS ex filio voluntate aui, vt filius voluntate patris potest manumittere, sed manumissus patris vel aui libertus est.

XXIII. IDEM libro decimo quinto Responsorum:

GAIVS Seius Pamphilam hac lege emit, vt intra annum manumitteretur: deinde intra annum Seius seruus pronuntiatus est. Quaero, an ex [1] lege venditionis, finito anno, Pamphilia libertatem consecuta sit? Paulus respondit, cum ea conditione ancillam emtam, domino adquisitam, cum qua conditione [2] venisse proponeretur.

XXIV. HERMOGENIANVS libro primo iuris Epitomarum:

LEGE Iunia Patronia, si dissonantes pares iudicum existant sententiae, pro libertate pronuntiari iussum. §. 1. Sed etsi testes non dispari numero tam pro libertate, quam contra libertatem dixerint, [3] pro libertate pronuntiandum esse, saepe constitutum est.

XXV. GAIVS libro primo de Manumissionibus:

IVRIS ratio efficit, vt infantibus quoque competat libertas.

XXVI. IAVOLENVS libro quarto ex Posterioribus Labeonis:

SERVVM furiosum omni genere manumissum, ad libertatem perduci putat posse Labeo.

TIT. II.

DE MANVMISSIS VINDICTA.

POMPONIVS libro primo ad Sabinum:

APVD Praetorem, eundemque tutorem posse pupillum ipso auctore manumittere constat.

II. VLPIANVS libro decimo octauo ad Sabinum:

SI minor sit annis viginti fructuarius, an consentire libertati possit? et puto, consentiendo posse ad libertatem perducere

III. IDEM libro quarto Disputationum:

SI heres seruum legatum manumittat, mox repudiet legatarius: retro competit libertas. Idemque est, et si duobus pure seruus legetur, et post alterius manumissionem alter repudiauerit: nam et hic retro libertas competit.

IV. IVLIANVS libro quadragesimo secundo Digestorum:

SI pater filio permiserit seruum manumittere, et interim decesserit intestato, deinde filius ignorans patrem suum mortuum, libertatem imposuerit: libertas seruo fauore libertatis contingit, cum non appareat mutata esse domini voluntas. Sin autem ignorante filio vetuisset pater per nuntium, et, antequam filius certior fieret, seruum manumisisset, liber non fit: nam vt filio manumittente seruus ad libertatem perueniat, durare oportet patris voluntatem: nam si mutata fuerit, non erit verum volente patre filium manumisisse. §. 1. Quoties dominus seruum manumittat, quamuis existimet alienum esse eum, nihilo minus verum est, voluntate domini seruum manumissum: et ideo liber erit. Et ex contrario, si se Stichus non putaret manumittentis esse: nihilo minus libertatem contingere. Plus enim in re est, quam in existimatione: et vtroque casu verum est, Stichum voluntate domini manumissum esse. Idemque iuris est, et si dominus et seruus in eo errore essent, vt neque ille se dominum, nec hic se seruum eius putaret. §. 2. Minor viginti annis dominus nec communem quidem seruum sine consilio recte manumittit. Paulus notat: sed si pignori obligatum sibi minor viginti annis manumitti patiatur, recte manumittitur, quia non tam manumittere is, quam non impedire manumittentem intelligitur.

V. IVLIANVS eodem libro:

AN apud se manumittere possit is, qui consilium praebeat, saepe quaesitum est? Ego quum meminissem Iauolenum praeceptorem meum, et in Africa et in Syria [4] seruos suos manumisisse, cum consilium praeberet, exemplum eius secutus, et in Praetura et Consulatu meo quosdam ex ser-

[1] Ap. Hal. *ex* abest. [2] Ap. Hal. *conditione* abest. [3] Hal. praefigit *tamen*. [4] Ap. Hal. *et in Syria* absunt.

seruis meis vindicta liberaui: et quibusdam [1] Praetoribus consulentibus me idem suasi.

VI. IDEM libro secundo ad Vrseium Ferocem:

SERVVS communis quin a minoribus viginti annis dominis possit apud consilium manumitti, quamuis vnus ex sociis causam adprobauerit, dubium non est.

VII. GAIVS libro primo rerum quotidianarum siue aureorum:

NON est omnino necesse pro tribunali manumittere: itaque plerumque in transitu serui manumitti solent, cum aut lauandi, aut gestandi, aut ludorum gratia prodierit Praetor, aut Proconsul, legatusue Caesaris.

VIII. VLPIANVS libro quinto ad Edictum:

EGO, cum in villa cum Praetore fuissem, passus sum apud eum manumitti, etsi lictoris praesentia non esset.

IX. MARCIANVS libro decimo tertio Institutionum.

IVSTA causa manumissionis est, si periculo vitae infamiaeue dominum seruus liberauerit. §. 1. Sciendum est, qualiscumque causa probata sit, et recepta, libertatem tribuere oportere: nam Diuus Pius rescripsit, causas probatas reuocari non oportere, dum ne alienum seruum possit quis manumittere: nam causae probationis contradicendum, non etiam causa iam probata retractanda est.

X. IDEM libro tertio Regularum:

SVRDI vel muti patris filius iussu eius manumittere potest. Furiosi vero filius non potest manumittere.

XI. VLPIANVS libro sexto de Officio Proconsulis:

SI minor annis viginti manumittit, huiusmodi solent causae manumissionis recipi, si filius, filiaue, frater, sororue naturalis sit:

XII. IDEM libro secundo ad legem Aeliam Sentiam:

VEL si sanguine eum contingit: habetur enim ratio cognationis.

XIII. IDEM libro de officio Proconsulis:

SI collectaneus, si educator, si paedagogus ipsius, si nutrix, vel filius filiaue cuius eorum, vel alumnus, vel capsarius, id est, qui portat libros: vel si in hoc manumittatur, vt procurator sit, dummodo non minor annis decem et octo sit: praeterea et illud exigitur, vt non vtique] vnum seruum habeat, qui manumittit. Item si matrimonii causa virgo vel mulier manumittatur, exacto prius iureiurando, vt intra sex menses vxorem eam duci oporteat: ita enim Senatus censuit.

XIV. MARCIANVS libro quarto Regularum:

ALVMNOS magis mulieribus conueniens est manumittere: sed et in viris receptum est, satisque est, permitti eum manumitti, in quo nutriendo propensiorem animum fecerint. §. 1. Sunt qui putant etiam feminas posse matrimonii causa manumittere: sed ita, si forte conseruus suus in hoc ei legatus est. Et si spado velit matrimonii causa manumittere, potest. Non idem est in castrato.

XV. PAVLVS libro primo ad legem Aeliam Sentiam:

ETIAM conditionis implendae causa minori viginti annis manumittere permittendum est: veluti si quis ita heres institutus sit, (si) seruum ad libertatem perduxerit. §. 1. Ex praeterito tempore plures causae esse possunt: veluti quod dominum in proelio adiuuauerit, contra latrones tuitus sit, quod aegrum sanauerit, quod insidias detexerit: et longum est, si exequi voluerimus, quia multa merita incidere possunt, quibus honestum sit libertatem cum decreto praestare: quas aestimare debebit is, apud quem de ea re agatur. §. 2. Plures vindicta pariter manumitti possunt, et sufficit praesentia seruorum, vt vel plures manumitti possint. §. 3. Absens quoque causam probare per procuratorem poterit. §. 4. Si duo matrimonii causa manumittent, recipi causa non debet. §. 5. Hi [2], qui in Italia vel alia Prouincia domicilium habent, apud alterius Prouinciae Praesidem consilio adhibito manumittere possunt.

XVI. VLPIANVS libro secundo ad legem Aeliam Sentiam:

ILLVD in causis probandis meminisse iudices oportet, vt non ex luxuria, sed ex affectu descendentes causas probent: neque enim deliciis, sed iustis affectionibus dedisse iustam libertatem legem Aeliam Sentiam credendum. §. 1. Si quis minori viginti annis hac lege seruum dederit aut [3] pretio accepto, vel donationis causa, vt eum liberum faciat: potest ille causam manumissionis illius iustius probare, hoc ipsum allegans, legem datam, et perducere ad libertatem: ergo

1 Hal. inserit *aliis*. 2 Ap. Hal. *Hi* abest. 3 *vt* loco *aut*.

ergo hic debet ostendere, hoc inter ipsos actum, vt proinde vel ex lege donationis, vel ex affectione eius, qui dedit, res aestimetur.

XVII. PAVLVS libro quinquagesimo ad Edictum:

APVD Proconsulem, postquam vrbem egressus est, vindicta manumittere possumus. §. 1. Sed et apud legatum eius manumittere possumus. [1]

XVIII. IDEM libro decimo sexto ad Plautium:

APVD filiumfamilias Magistratum manumitti potest, etiam si ipse filiusfamilias manumittere non potest. §. 1. Apud collegam suum Praetor manumittere non potest. §. 2. Filius quoque voluntate patris apud patrem manumittere poterit.

XIX. CELSVS libro vigesimo nono Digestorum:

SI minor annis apud consilium matrimonii causa praegnantem manumiserit, eaque interim pepererit: in pendenti erit, seruus an liber sit, quem ea peperit.

XX. VLPIANVS libro secundo de Officio Consulis:

SI rogatus sit minor vigintiquinque annis manumittere per fideicommissum, incunctanter debet ei permitti: nisi si proprium seruum rogatus fuit manumittere: hic enim conferenda erit [2] quantitas emolumenti, quae ad eum peruenit ex iudicio eius, qui rogauit, cum pretio eorum, quos rogatus est manumittere. §. 1. Sed et si hac lege ei seruus fuerit donatus, vt manumittatur: permittendum erit manumittere, ne Constitutio Diui Marci superueniens cunctationem Consulis dirimat. §. 2. Matrimonii causa manumittere si quis velit, et is sit, qui non indigne huiusmodi conditionis vxorem sortiturus sit: erit ei concedendum. §. 3. Mulier quoque volenti suum filium naturalem, vel quem ex suprascriptis manumittere, permittendum esse Marcellus scribit. §. 4. Consul apud se potest manumittere, etiam si euenerit, vt minor annis viginti sit.

XXI. MODESTINVS libro primo Pandectarum:

APVD Praefectum Aegypti possum seruum manumittere ex Constitutione Diui Augusti.

XXII. PAVLVS libro duodecimo Quaestionum:

PATER ex prouincia ad filium sciens Romae agentem epistolam fecit: quae permisit ei, quem vellet ex seruis, quos in ministerio secum hic habebat, vindicta liberare: postquam filius Stichum manumisit apud Praetorem, quaero, an fecerit liberum? Respondi, quare non hoc concessum credamus patri, vt permittere possit filio, ex his, quos in ministerio haberet, manumittere? solam enim electionem filio concessit: ceterum ipse manumittit.

XXIII. HERMOGENIANVS libro primo Iuris Epitomarum:

MANVMISSIO per lictores hodie, domino tacente, expediri solet: et verba solemnia, licet non dicantur, vt dicta accipiuntur.

XXIV. PAVLVS libro secundo ad Neratium: [3]

PVPILLVS, qui infans non est, apud consilium recte manumittit. Paulus: scilicet tutore auctore: ita tamen, vt peculium eum non sequatur.

XXV. GAIVS libro primo de Manumissionibus.

SI tutoris habendi causa pupillus manumittat, probationis esse causam Fusidius ait. Nerua filius contra sentit: quod verius est: namque perabsurdum est, in eligendo tutore firmum videri esse iudicium pupilli, cuius in omnibus rebus vt infirmum iudicium tutore auctore regitur.

TIT. III.

DE MANVMISSIONIBVS, QVAE SERVIS AD VNIVERSITATEM PERTINENTIBVS IMPONVNTVR.

VLPIANVS libro quinto ad Sabinum:

DIVVS Marcus omnibus collegiis, quibus coeundi ius est, manumittendi potestatem dedit.

II. IDEM libro decimo quarto ad Sabinum:

QVARE hi quoque legitimam hereditatem liberti vindicabunt.

III. PAPINIANVS libro decimo quarto Responsorum:

SEN-

1 Hal. addit *ex quo prouinciam ingressus est.* 2 Ap. Hal. *erit* abest. 3 *PAVLVS lib. III. ad Plautium.*

Servvs ciuitatis, iure manumiſſus, non ademtum peculium retinet, ideoque debitor ei ſoluendo liberatur.

Tit. IV.

De manvmissis testamento.

Vlpianvs libro quarto ad Sabinum:

Cvm saepius datur ſeruo libertas, placet eam fauore valere, ex qua peruenit ad libertatem.

II. Idem libro quinto ad Sabinum:

Si quis ita heredem inſtituerit, Titivs heres esto: si Titivs heres non erit, Stichvs heres esto: Stichvs liber esto. Non eſſe Stichum liberum Ariſto ait, Titio herede exiſtente: mihi videtur poſſe dici, liberum fore, quaſi non vtique alio gradu acceperit libertatem, ſed dupliciter: quo iure vtimur.

III. Pomponivs libro primo ad Sabinum:

Nec militi minori annis viginti permittitur, poſſe teſtamento ſuo ſeruum manumittere.

IV. Idem libro ſecundo ad Sabinum:

Si quis ita ſcripſerit, Stichvs liber esto, eiqve mevs decem dato: nulla dubitatio eſt, quin debeantur ei, etiam ſi eum paterfamilias viuus manumiſerit. §. 1. Sed et ſi ſic, Stichvs liber esto, sive statim, sive post tempvs, eiqve cvm liber erit, heres mevs decem dato: idem dicendum eſt. §. 2. Illud conſtabit, ſi libertate data ſic fuerit legatum, eiqve, si evm vindicta liberavero, heres mevs decem dato: licet ex nimia ſubtilitate ſeparatum eſt a teſtamento, attamen humanitatis intuitu valebit legatum, ſi viuus eum manumiſerit.

V. Idem libro tertio ad Sabinum:

In libertatibus leuiſſima ſcriptura ſpectanda eſt: vt ſi plures ſint, quae manumiſſo facilior ſit, ea leuiſſima intelligatur. Sed [1] in fideicommiſſariis libertatibus nouiſſima ſcriptura ſpectatur.

VI. Vlpianvs libro decimo octauo ad Sabinum:

Si fructuarium dominus proprietatis heredem ſcripſerit, et ſeruo ſub conditione ſit libertas data: quoniam interim ſit heredis, confuſione facta vſusfructus, ſi exſtiterit conditio, perueniet ad libertatem.

VII. Idem libro decimo nono ad Sabinum:

Neratius ſcribit, eius, cui libertas ſic data eſt, si mihi nvllvs filivs erit, cvm moriar, Stichvs liber esto, impediri libertatem poſthumo nato: ſed dum ſperatur naſci, vtrum in ſeruitute remanere dicimus, an vero ex poſtfacto, reſpondemus retro liberum fuiſſe, nullo filio nato? quod magis arbitror probandum.

VIII. Pomponivs libro quinto ad Sabinum:

Si ita ſit ſcriptum, Stichvs, si rationes diligenter tractasse videbitvr, liber esto: diligentiam deſiderandam, quae domino, non quae ſeruo erit vtilis, coniuncta fidei bonae et in reliquis quoque reddendis.

IX. Vlpianvs libro vigeſimo quarto ad Sabinum:

Si quis ita legatus ſit, vt manumittatur: ſi manumiſſus non fuerit, liber eſſe iuſſus eſt, eique legetur: et libertatem competere, et legatum deberi, ſaepe reſponſum eſt. §. 1. Quod conſtitutum eſt, vetitum in teſtamento ad libertatem perduci, non poſſe manumitti: hoc ad eos pertinere puto, qui teſtatoris fuerunt vel heredis: ſeruo enim alieno id irrogari non poterit.

X. Pavlvs libro quarto ad Sabinum:

Si peculium praelegatum eſt, et vicarius liber eſſe iuſſus ſit, liberum eum eſſe conſtat: multum enim intereſt inter genus et ſpeciem: ſpeciem enim eximi de genere placet: quod eſt in peculio legato, et vicario manumiſſo. §. 1. Si ſeruus legatus, liber eſſe iuſſus eſt, liber eſt: ſed ſi prius liber eſſe iuſſus, poſtea legatus ſit, ſi quidem euidens voluntas ſit teſtatoris, quod ademit libertatem, cum placeat hodie etiam libertatem adimi poſſe, legato eum cedere puto: quod ſi in obſcuro ſit, tunc fauorabilius reſpondetur, liberum fore.

XI. Pomponivs libro ſeptimo ad Sabinum:

Si legato ſeruo fideicommiſſa libertas relicta eſt, vel heres, vel legatarius eum cogitur manumittere. §. 1. Si Stichvs et Pamphilvs decem dederit, liberi svnto: poteſt alter quin

1 Hal. inſerit *et*.

quinque dando liber esse, quamuis alter non dederit. §. 2. Cum testamento seruus liber esse iussus est, vel vno ex pluribus heredibus institutis adeunte hereditatem, statim liber est.

XII. Vlpianvs libro quinquagesimo ad Edictum:

Si quis libertatem sub iurisiurandi conditione reliquerit, Edicto Praetoris locus non erit, vt iurisiurandi conditio remittatur: et merito: nam si quis remiserit conditionem libertatis, ipsam libertatem impedit: dum competere aliter non potest, quam si paritum fuerit conditioni. §. 1. Proinde et si legatum quis cum libertate acceperit, non aliter legatum habebit, nisi conditioni iurisiurandi paruerit. §. 2. Sed si pure libertatem acceperit, legatum sub iurisiurandi conditione: putat Iulianus libro trigesimo primo Digestorum, remitti ei conditionem iurisiurandi. §. 3. Idem puto dicendum, et si libertati quoque iniecta conditio sit, sed testator eum viuus manumiserit: nam et hic conditio legati remittetur.

XIII. Idem libro quinto Disputationum:

Si ita fuerit seruis duobus libertas data, si insulam aedificauerint, vel si statuam posuerint: diuidi haec conditio non poterit: solummodo illud habebit dubitationem, an altero faciente, satisfactum voluntati videatur: ideoque ad libertatem perueniat? quod magis est: nisi aliud expressit testator: faciendo tamen sibi conditionem impleuit, alteri non: quinimmo extinguitur ei conditio: nec enim amplius parere conditioni potest, cum semel expleta sit. §. 1. Idem quaeri potest, et si fabris duobus vel pictoribus, si membrum depinxissent, vel si [1] fabricassent nauem, quid adscriptum sit: nam voluntatis erit quaestio, num alteri alterius facti conditionem iunxerit? quae res efficit, vt quoad alter cessat, alteri quoque, qui facere paratus est, conditio deficiat: quod si ex his, quae scripsit ei dixit, ostenditur contentus esse testator, vel alterum facere, res erit expedita: nam alter faciendo, aut et sibi et socio proderit, aut sibi tantum: prout voluisse testatorem apparuerit. §. 2. Haec quaestio et in eo tractatur, si quis libertatem dederit seruis duobus, si rationes reddiderint. Iulianus enim tractat, si alter reddere sit paratus, alter non sit: an alter per alterum impediatur: et rectissime ait, si quidem separatim rationes gesserunt, sufficere ad libertatem adipiscendam ei, qui suas rationes reddit: si vero simul, non alias, videri alterum paruisse, nisi vtriusque reliqua exsoluerit. In reliquis accipere debemus, vt et ipsa volumina rationum reddantur. §. 3. Sed et si ancilla cum filiis libera esse iussa sit, etsi nullos habeat, erit libera: vel si habeat quidem, filii autem eius ad libertatem pertinere non possint: idem erit dicendum: et si ipsa libera esse non possit, filii tamen eius peruenient ad libertatem. Nam haec adiectio cvm filiis non facit conditionem, nisi mihi proponas aliam sententiam testatoris fuisse: tunc enim pro conditione erunt haec verba accipienda. Conditionem autem non facere, argumento est et Edictum Praetoris, quo ita cauetur, ventrem cvm liberis in possessionem esse ivbebo: placet enim, etsi nulli liberi sint, ventrem tamen ex Edicto in possessionem mittendum.

XIV. Idem libro octauo Disputationum:

Cvm seruus pure liber scribitur, et heres sub conditione: placet deficiente conditione habere eum libertatem.

XV. Ivlianvs libro trigesimo secundo Digestorum:

Stichvm Sempronio do lego: si Sempronivs Stichvm intra annvm non manvmiserit, idem Stichvs liber esto. Quaesitum est, quid iuris sit? Respondit, hoc modo libertate data, si Sempppronivs non manvmiserit, Stichvs liber esto, Sempronium, nisi manumiserit, nihil iuris in Stichum habiturum, sed liberum eum futurum.

XVI. Idem libro trigesimo sexto Digestorum:

Si ita scriptum fuerit, cvm Titivs annorvm triginta erit, Stichvs liber esto, eiqve heres mevs fvndvm dato, et Titius, antequam ad annum trigesimum perueniret, decesserit: Sticho libertas competet, sed legatum non debebitur: nam fauore libertatis receptum est, vt mortuo Titio tempus superesse videretur, quo impleto libertas contingeret: circa legatum defecisse conditio visa est.

XVII. Idem libro quadragesimo Digestorum:

Libertas, quae in vltimum vitae tempus confertur, veluti, Stichvs cvm morietvr, liber esto, nullius momenti existimanda est. §. 1. Haec

[1] Ap. Hal. si abest.

Haec autem scriptura, STICHVS, SI CAPITOLIVM NON ASCENDERIT, LIBER ESTO, ita accipienda est, si, cum primum potuerit, Capitolium non ascenderit: isto enim modo perueniet Stichus ad libertatem, si facultate data ascendendi Capitolium abstinuerit. §. 2. Hac scriptura testamenti, PAMPHILVS LIBER ESTO, ITA VT FILIIS MEIS RATIONEM REDDAT: an sub conditione libertas data videretur, quaesitum est? Respondi, pure quidem datam libertatem, et illam adiectionem, ITA VT RATIONES REDDAT, conditionem libertati non iniicere: tamen, quia manifesta voluntas testantis exprimeretur, cogendum eum ad rationes reddendas. §. 3. Post annos indistincte liber esse iussus, post biennium liber erit. idque et fauor libertatis exigit, et verba patiuntur: nisi si aliud sensisse patremfamilias manifestissimis rationibus is, a quo libertas relicta est, probauerit.

XVIII. IDEM libro secundo ad Vrseium Ferocem:

QVI duos heredes instituebat, post alterius mortem seruum liberum esse iusserat: is, ex cuius morte libertas pendebat, viuo testatore decesserat: Sabinus respondit, liberum futurum. §. 1. Haec conditio, CVM MORIAR, LIBER ESTO, vitae tempus complectitur, et idcirco inutilis esse videtur: sed melius est, verba benignius interpretari, vt post mortem suam videatur testator ei libertatem reliquisse. §. 2. Sed multo magis haec, AD ANNVM LIBER ESTO, vel ita accipi potest, POST ANNVM, QVAM MORIAR, LIBER ESTO: et licet hoc modo accipiatur, POST ANNVM, QVAM HOC TESTAMENTVM FACTVM ERIT, LIBER ESTO: si euenerit, vt intra annum testator decedet, inutilis non erit.

XIX. IDEM libro tertio ad Vrseium Ferocem:

QVIDAM heredem suum rogauerat, vt seruum manumitteret: deinde si heres eum non manumiserit, liberum esse iusserat, eique legauerat: heres eum manumisit: plerique existimant, hunc ex testamento libertatem consequi: secundum hoc legatum quoque ei debetur.

XX. AFRICANVS libro primo Quaestionum:

SERVOS legauit, et cauit ita, ROGO, SI TE PROMERVERVNT [1], DIGNOS EOS [2] LIBERTATE EXISTIMES. Praetoris hae partes sunt, vt cogat libertatem praestari: nisi si quid tale hi serui admiserint, vt indigni sint, quo libertatem consequantur: non etiam, vt talia officia ab his exigantur, pro quibus libertatem mereri debent. Arbitrium tamen eius erit, qui rogatus sit, quo tempore quemque velit manumittere: ita vt si viuus non manumisisset, heres eius statim libertatem praestare cogatur.

XXI. IDEM libro quarto Quaestionum:

STICHVS IMMO PAMPHILVS LIBER ESTO. Pamphilum liberum futurum respondit: quodammodo enim emendasse errorem suum testatorem: idemque iuris fore, etiam si ita scriptum fuerit, STICHVS LIBER ESTO, IMMO PAMPHILVS LIBER ESTO.

XXII. IDEM libro nono Quaestionum:

QVI filium impuberem heredem instituit, Stichum ratione argenti, quod sub cura eius esset, reddita, liberum esse iusserat: is seruus, parte argenti subtracta, cum tutore diuisit, atque ita tutor ei parem rationem adscripsit. Consultus, an Stichus liber esset, respondit, non esse liberum. Nam quod alioquin placeat, si statuliber pecuniam dare iussus tutori det, vel per tutorem stet, quo minus conditioni pareatur, peruenire eum ad libertatem: ita accipiendum, vt bona fide, et citra fraudem statuliberi et tutoris id fiat: sicut et in alienationibus rerum pupillarium seruatur. Itaque et si offerente statulibero pecuniam tutor in fraudem pupilli accipere nolit: non aliter libertatem contingere, quam si seruus fraude careat: eademque et de curatore dicenda. Item quaesitum est, [3] rationem argenti reddere iussus, in quem modum intelligendus sit conditioni paruisse: id est, an si quaedam vasa sine culpa eius perierint, atque ita reliqua vasa heredi bona fide adsignauerit, perueniat ad libertatem? Respondit, peruenturum: nam sufficere, si ex aequo et bono rationem reddat: denique quam rationem bonus paterfamilias reciperet, ea heredi reddita impletam conditionem videri.

XXIII. MARCIANVS libro primo Institutionum:

TESTAMENTO manumissus, ita demum fit liber, si testamentum valeat, et ex eo adita sit hereditas: vel si quis omissa causa testamenti ab intestato possideat hereditatem. §. 1. Testamento data libertas competit: pure quidem data, statim quam adita fuerit hereditas, vel

1 *rogo te, si promeruerint.* 2 *esse* loco *eos.* 3 Hal. praefigit *si.*

vel ab vno ex heredibus: si in diem autem libertas data est, vel sub conditione: tunc competit libertas, cum dies venerit, vel conditio exstiterit.

XXIV. Gaivs libro primo Rerum quotidianarum, siue aureorum:

Nominatim videntur liberi esse iussi, qui vel ex artificio, vel officio, vel quolibet alio modo euidenter denotati essent: veluti dispensator meus, cellarius meus, cocus meus, Pamphili serui mei filius.

XXV. Vlpianvs libro quarto Regularum:

Testamento liber esse iussus, tum fit liber, cum adita fuerit hereditas qualibet ex parte: si modo ab eo gradu, quo liber esse iussus est, adita fuerit, et pure quis manumissus sit.

XXVI. Marcianvs libro primo Regularum:

Divvs Pius et Diui fratres fauorabiliter rescripserunt, cum seruo cum libertate substituto legatum erat, si heres non esset, non adscripta libertate: perinde haberi, atque si adscripta esset et libertas.

XXVII. Pavlvs libro primo ad legem Aeliam Sentiam:

Qvi potuerint apud consilium manumittendo ad libertatem perducere, possunt etiam necessarium heredem facere, vt haec ipsa necessitas probabilem faciat manumissionem.

XXVIII. Idem libro singulari de Iure Codicillorum:

Stichvs, Si codicillis evm non vetvero libervm esse, liber esto: sic est, atque si diceret, Stichvs[1] si in capitolivm non ascendero, liber esto: nam et heres sic institui potest.

XXIX. Scaevola libro vigesimo tertio Digestorum:

Vxorem praegnantem repudiauerat, et aliam duxerat: prior enixa filium exposuit: hic sublatus ab alio educatus est, nomine patris vocitatus vsque ad vitae tempus patris, tam ab eo, quam a matre, an viuorum numero esset, ignorabatur: mortuo patre, testamentoque eius, quo filius neque exheredatus, neque heres institutus sit, recitato, filius et a matre et ab auia paterna adgnitus, hereditatem patris ab intestato quasi legitimus possidet. Quaesitum est, hi, qui testamento libertatem acceperunt, vtrum liberi, an serui sint? Respondit, filium quidem nihil praeiudicii passum fuisse, si pater eum ignorauit: et ideo cum in potestate et ignorantis patris esset, testamentum non valere: serui autem manumissi si per quinquennium in libertate morati sunt, semel datam libertatem infirmari, contrarium studium fauore libertatis est.

XXX. Vlpianvs libro decimo nono ad Edictum:

Si serui, qui apud hostes sunt, liberi esse iussi sunt, ad libertatem perueniunt: quamuis neque testamenti, neque mortis tempore, testantis, sed hostium fuerunt.

XXXI. Pavlvs libro vigesimo sexto ad Edictum:

Cvm et pluribus eodem nomine seruis vnus[2] liber iussus, non appareat, qui sit, nullus liber est.

XXXII. Vlpianvs libro sexagesimo quinto ad Edictum:

Sciendvm est, necessario herede existente, quamuis se abstineat, tamen libertates competere: si modo non in fraudem legis Aeliae Sentiae datae fuerint.

XXXIII. Pavlvs libro duodecimo Quaestionum:

Libertas ad tempus dari non potest.

XXXIV. Idem libro septuagesimo quarto ad Edictum:

Ideoqve si ita scriptum sit, Stichvs vsqve ad annos decem liber esto: temporis adiectio superuacua est.

XXXV. Idem libro quinquagesimo ad Edictum:

Servivs existimabat iis posse seruis dari testamento directam libertatem, qui vtroque tempore, et quo testamentum fit, et quo moritur, testatoris fuerunt: quae sententia vera est.

XXXVI. Idem libro septimo ad Plautium:

Servvm testamento ita manumisi, si ivraverit, se Cornelio filio meo decem operarvm datvrvm, liber esto. Quaeritur, quid iuris sit? et sciendum est, iurando seruum conditionem implere, sed non teneri operarum nomine: quia, nisi post manumissionem iuret, non obligatur.

XXXVII. Idem libro nono ad Plautium:

nomi-

[1] Ap. Hal. *Stichus* abest. [2] *vinis* loco *vnus*.

Nominatim codicillis manumissus videtur seruus, cuius nomen testamento continetur.

XXXVIII. Idem libro duodecimo ad Plautium:

Libertas testamento seruo ita dari potest, cvm per leges licebit, liber esto.

XXXIX. Idem libro decimo sexto ad Plautium:

Stichvs servvs mevs, si evm heres alienaverit, liber esto: inutiliter libertas datur, quia in id tempus confertur, quo alienus futurus sit: nec contrarium est, quod statuliber, etiam si venierit, ex testamento libertatem consequitur: COEppe [1] vtiliter libertas data, facto heredis non peremitur. Aut quid in legato eo modo dato dicemus? diuersum enim nulla ratione dicetur: nam inter libertatem et legatum, quantum ad hanc causam, nihil distat. Igitur, nec si directo dabitur libertas, si heredis mei esse desierit, liber esto: quia nullum casum vtilem habet.

XL. Pomponivs libro quinto ex Plautio:

Ivlianvs ait, cum idem homo, et per fideicommissum detur alicui, et liber esse iubeatur, heredem libertatem praestare debere: non enim cogetur, inquit, ex causa fideicommissi aestimationem sufficere, cum debitam libertatem reddiderit. §. 1. Sed et cum sub conditione seruo libertas per fideicommissum detur, et ipse praesenti die daretur, non aliter tradere eum cogetur, quam vt caueatur, existente conditione libertatis eum restitutum iri: nam in omnibus fere causis fideicommissas libertates pro directo datis habendas. Sed Ofilius aiebat, si adimendi legati causa fideicommissam libertatem testator dedisset, ea vera esse, si vero onerari heredem a testatore legatarius ostenderit, aestimationem nihilo minus legatario praestandam.

XLI. Idem libro septimo ex Plautio:

Si ita fuerit libertas relicta, Stichvs servvs mevs anno dvodecimo, postqvam ego mortvvs ero, liber esto: verisimile est, [2] principio duodecimi anni eum liberum esse: nam hoc mortuum sensisse: et in hos sermones, dvodecimo anno, et post dvodecim annos, multum interest: et ita loqui solemus, dvodecimvs annvs est, cum quantumlibet, ex duodecimo anno venisset, aut praeteriisset, et qui duodecimo anno liber esse iubetur, omnibus anni diebus liber esse iussus est. §. 1. Sed si ita sit scriptum in testamento, Stichvs servvs mevs heredi meo mille nvmmos anno, biennio, triennio, postqvam ego mortvvs ero, si solverit, satisve fecerit, liber esto: non potest is seruus, nisi triennio praeterito, liber esse, nisi praesentem eam pecuniam soluat, aut satisfaciat: compensanda etenim est heredi libertatis celeritas praematurae pecuniarum solutioni. §. 2. Labeo scribit, si sic libertas relicta sit, Stichvs intra annvm post [3] qvam mortvvs ero, liber esto, statim eum liberum esse: nam et si ita sit, si intra annvm decimvm heredi meo dederit, liber esto: statim soluendo eo liberum esse [4] sine mora futurum.

XLII. Marcellvs libro decimo sexto Digestorum:

Si quis ita scripserit, illvm illivs libertvm esse volo: et seruus libertatem petere potest, et ille, vt habeat libertum.

XLIII. Modestinvs libro singulari de Manumissionibus:

Libertates directae et testamento et codicillis testamento confirmatis recte dantur: fideicommissae, et ab intestato et codicillis non confirmatis relinqui possunt.

XLIV. Idem libro decimo Responsorum:

Maevia decedens seruis suis, nomine Sacco et Eutychiae et Hirenae, sub conditione libertatem reliquit his verbis, Saccvs servvs mevs, et Evtychia et Hirene ancillae meae, omnes svb hac conditione liberi svnto, vt monvmento meo alternis mensibvs lvcernam accendant, et solemnia mortis peragant. Quaero, cum adsiduo monumento Maeuiae Saccus, et Eutychia et Hirene non adsint, an liberi esse possunt? Modestinus respondit, neque contextum verborum totius scripturae, neque mentem testatricis eam esse, vt libertas sub conditione suspensa sit, cum liberos eos monumento adesse voluit: officio tamen iudicis eos esse compellendos, testatricis iussioni parere.

XLV. Idem libro Pandectarum:

Mae-

1 *quippe*. 2 Hal. praefigit *in*. 3 Ap. Hal. *post* abest. 4 Ap. Hal. *esse* abest.

Qvod volgo dicitur, sub pluribus conditionibus data libertate leuissimam conditionem spectandam esse, ita verum est, si separatim conditiones sint datae: quod si coniunctim datae sunt, nisi omnibus paruerit, liber non erit.

XLVI. Pomponivs libro septimo ex Variis Lectionibus:

Aristo Neratio Appiano rescripsit, testamento liber esse iussus cum annorum triginta esset, antequam ad eam aetatem perueniret, si in metallum damnatus sit, ac postea reuocetur: sine dubitatione cum libertate legatum ad eum pertinere, neque metallorum poena ius eius mutari. Nec aliud, si heres esset sub conditione institutus: futurum enim eum etiam necessarium.

XLVII. Papinianvs libro sexto Quaestionum:

Cvm ex falsis codicillis per errorem libertas, licet non debita, praestita tamen ab herede fuisset: viginti solidos a singulis hominibus inferendos esse heredi, Princeps constituit. §. 1. Sed etsi conditionis implendae gratia seruum institutus manumiserit, ac postea filius de inofficioso agendo tenuerit, vel testamentum falsum fuerit pronuntiatum: consequens erit, idem in hac specie fieri, quod in falsis codicillis constitutum est.

XLVIII. Idem libro decimo Quaestionum:

Si socius testamento libertatem ita dederit, PAMPHILVS, SI EVM SOCIVS MANVMISERIT, LIBER ESTO: Seruius respondit, socio manumittente, communem fieri libertum familiae atque manumissoris. Neque enim nouum aut incognitum est, vario iure communi mancipio libertatem obtingere.

XLIX. Idem libro sexto Responsorum:

Testamento militis ita manumissum, SAMIAM IN LIBERTATE ESSE IVSSI, directam libertatem iure militiae cepisse placuit.

L. Idem libro nono Responsorum:

Qvod Diuo Marco pro libertatibus conseruandis placuit, locum habet irrito testamento facto, si bona venitura sint: alioquin vacantibus fisco vindicatis, non habere Constitutionem locum, aperte cauetur. §. 1. Seruos autem testamento manumissos, vt bona suscipiant, iure cautionem idoneam offerre, non minus quam quam ceteros defuncti libertos aut extrarios, declarauit. Quod beneficium minoribus annis heredibus scriptis auxilium bonis praestitutum more solito desiderantibus non auferetur.

LI. Idem libro decimo quarto Responsorum:

Testamento centurio seruos suos venire prohibuit, ac petit, prout quisque meruisset, eos manumitti: libertates vtiliter datas, respondit: cum, si nemo seruorum [1] offenderit, omnes ad libertatem peruenire possunt: quibusdam per offensam exclusis, residui in libertatem perueniunt. §. 1. Cum ita testamento adscriptum esset, SERVI, QVI SINE OFFENSA FVERVNT, LIBERI SVNTO: conditionem adscriptam videri placuit: cuius interpretationem [2] talem faciendam, vt de his in libertate danda cogitasse non videatur, quos poena coercuit, aut ab honore ministrandi, vel administrandae rei negotio remouit.

LII. Pavlvs libro duodecimo Quaestionum:

Imperatores Missenio Frontoni. Testamento militis his verbis adscripta libertate: STEPHANVM SERVVM MEVM LIBERVM ESSE VOLO vel IVBEO: adita hereditate, libertas competit, et ideo ea, quae postea adiecta sunt, SIC TAMEN, VT CVM HEREDE MEO SIT, QVOADVSQVE IVVENIS SIT: QVOD SI NOLVERIT, AVT CONTEMPSERIT, IVRE SERVITVTIS TENEATVR: ad reuocandam libertatem, quae competit, non sunt efficacia. Idem et in paganorum testamentis obseruatur.

LIII. Idem libro decimo quinto Responsorum:

Lvcivs Titius seruo libertatem dedit, si rationem actus sui ex fide dedisse Gaio Seio filio suo: cum annos pubertatis egressus fuisset Gaius Seius, a curatoribus eiusdem conuentus seruus, etiam apud iudicem omnibus satisfecit: exacta cautione a curatoribus, pronuntiatum est, liberum eum esse: nunc Caius Seius filius testatoris negat, curatoribus suis recte pecuniam inlatam; quaero, an iure soluta sit quantitas? Paulus respondit, curatoribus quidem adolescentis reliquam rationem, vt conditio testamento adscripta impleatur, non iure exsolutam videri: sed si, praesente adolescente, pecunia illata est, vel in rationibus eius relata, impletam conditionem videri, ac si ipsi soluta fuisset.

LIV.

1 *eorum* loco *seruorum*. 2 Hal. inserit *placuit*.

LIV. SCAEVOLA libro quarto Responsorum:

QVI habebat seruum Cratistum, testamento ita cauit, SERVVS MEVS CRATINVS LIBER ESTO. Quaero, an seruus Cratistus ad libertatem peruenire possit, cum testator seruum Cratinum non habebat, sed nunc solum Cratistum? Respondit, nihil obesse, quod in syllaba errasset. §. I. Scripti testamento heredes, ante aditam hereditatem pacti sunt cum creditoribus, vt parte dimidia contenti essent: et ita decreto a Praetore interposito hereditatem adierunt. Quaero, an liber ates in eo testamento datae competierunt? Respondit, si testator fraudandi consilium non habuisset, competere libertates.

LV. MAECIANVS libro secundo fideicommissorum:

LIBERTATE sub conditione data, huc iam decursum est, vt si per statuliberum non stet, quo minus conditioni pareat: quamuis ne per heredem quidem stet, tamen ad libertatem perueniat. Quod credo responderi oportere, et si per fideicommissum vtique hereditariis seruis libertas data fuerit. §. I. Non absurde et de heredis seruis idem dicetur. §. 2 De his autem, quos redimendos habebit, non iuste [1] dubitamus: siquidem eo casu iniquum erit, heredem perinde compelli debere redimere eos, atque si conditio impleta esset: quod forte dominus prohiberet conditioni parere, vt et pretium perciperet, et in conditionem non rogaret.

LVI. PAVLVS libro primo Fideicommissorum:

SI quis seruo testamento dederit libertatem et directo, et per fideicommissum: in potestate serui est, vtrum velit ex directo, an ex [2] fideicommisso ad libertatem peruenire: et ita Marcus Imperator rescripsit.

LVII. GAIVS libro tertio de Manumissionibus:

SI locuples egenti heres extiterit, videamus, an ea res testamento datis libertatibus proficiat, vt creditores fraudari non videantur? Et sane sunt quidam, qui cum heres locuples existeret, tale esse crediderunt, quale si ipse testator adauctis postea facultatibus decessisset: sed mihi traditum est, hoc iure nos vti, vt ad rem non pertineat, locuples, an egens heres extiterat? sed quarum facultatium testator decesserit. Quam sententiam Iulianus adeo sequitur, vt existimet, ne eum quidem libertatem consecuturum, quem is, qui soluendo non esset, ita liberum esse iussisset, CVM AES ALIENVM SOLVTVM ERIT, STICHVS LIBER ESTO: sed non hoc est consequens Sabini et Cassii sententiae, quam et ipse sequi videtur: qui existimat, consilium quemque manumittentis spectare debere: nam qui sub ea conditione seruum, suum liberum esse iubet, adeo sine fraudis consilio liberum esse iubet, vt apertissime curare videatur, ne creditores sui fraudarentur.

LVIII. MAECIANVS libro tertio Fideicommissorum:

VERVM est, eum, qui liber esse iussus esset, alienatum a testatore, si ante aditam eius hereditatem rursus hereditarius fieret, mox adiretur hereditas, ad libertatem peruenire.

LIX. SCAEVOLA libro vigesimo tertio Digestorum:

TITIA seruis quibusdam, et ancillis nominatim directas libertates dedit, deinde ita scripsit, ET PEDISEQVAS OMNES, QVARVM NOMINA IN RATIONIBVS MEIS SCRIPTA SVNT, LIBERAS ESSE VOLO. Quaesitum est, an Eutychia, quae testamenti facti tempore inter pedisequas libertatem acceperat, mortis autem tempore inueniatur actori in contubernio tradita, ex generali capite pedisequarum libertatem consequi posset? Respondit, nihil impediri libertatem pedisequae, quod mortis demum tempore pedisequa esse desiit. §. I. Puram et directam domini sui testamento libertatem Stichus acceperat, vt ex hereditate multa per fraudem amouisse dicitur. Quaesitum est, an non [3] ante in libertatem proclamare debeat, quam ea, quae ex hereditate amouisse probari poterit, heredibus restituerit? Respondit, secundum ea quae proponerentur, enim de quo quaereretur, liberum esse. Claudius: videtur absoluisse et id de quo quaeritur, nam heredibus satis consultum est Edicto de furtis. §. 2. Lucius Titius testamento suo ita cauit, ONESIPHORE, NISI DILIGENTER RATIONEM EXCVSSERIS, LIBER NE ESTO. Quaero, an Onesiphorus ex his verbis libertatem sibi vindicare possit? Respondit, verbis quae proponerentur, libertatem adimi potius, quam dari.

LX. IDEM libro vigesimo quarto Digestorum:

TESTAMENTO ita cauit, [illegible] βούλομαι δοθῆναι νομίσματα χίλια, ἐπεὶ ἔφθασεν γεννηθῆναι, μετὰ τὸ τὴν μητέρα αὐ-

1 *non iniuste.* 2 Ap. Hal. *ex* abest. 3 Ap. Hal. *non* abest.

αὐτοῦ γενέσθαι ἐλευθέραν.[1] Quaero, an ſi Eudo non probet ſe poſt manumiſſionem matris ſuae natum, poſſit his verbis teſtamenti libertatem conſequi? Reſpondit, non oportere eiusmodi conſultationem praeiudicium parare.

LXI. POMPONIVS libro vndecimo Epiſtolarum:

SCIO quosdam [2] efficere volentes, ne ſerui ſui [3] vnquam ad libertatem perueniant, hactenus ſcribere ſolitos, STICHVS CVM MORERETVR, LIBER ESTO. Sed et Iulianus ait, libertatem, quae in vltimum vitae tempus conferatur, nullius momenti eſſe: cum teſtator impediendae magis, quam dandae libertatis gratia ita ſcripſiſſe intelligitur. Et ideo etiam ſi ita ſit ſcriptum, STICHVS SI IN CAPITOLIVM NON ASCENDERIT, LIBER ESTO: nullius momenti hoc [4] eſſe, ſi apparet in vltimae vitae tempus conferri libertatem teſtatorem voluiſſe: nec Mucianae cautioni locum eſſe. §. 1 Et ſi ita in teſtamento fuerit, STICHVS SI CAPVAM IERIT, LIBER ESTO: aliter liberum non eſſe, quam ſi Capuam ierit. §. 2. Hoc amplius Octauenus aiebat, ſi quis in teſtamento ſub qualibet conditione libertate ſeruo data ita ſcripſiſſet, ANTE CONDITIONEM NOLO EVM AB HEREDE LIBERVM FIERI, nihil valere hanc adiectionem.

TIT. V.

DE FIDEICOMMISSARIIS LIBERTATIBVS.

VLPIANVS libro decimo quarto ad Edictum:

SI QVIDAM ex his, qui fideicommiſſam libertatem debeant, praeſentes ſint, alii ex iuſta cauſa abſint, alii latitent: proinde is, cui fideicommiſſaria libertas relicta eſt, liber erit, atque ſi ſoli qui adeſſent, et qui ex iuſta cauſa abeſſent, rogati eſſent: pars ergo latitantis his proficit.

II. IDEM libro ſexageſimo ad Edictum:

SI quis inteſtatus decedens, codicillis dedit libertates, neque adita ſit ab inteſtato hereditas; fauor Conſtitutionis Diui Marci debet locum habere et hoc caſu: quae iubet libertatem competere ſeruo, et bona ei addici, ſi idonee creditoribus cauerit de ſolido, quod cuique debetur, ſoluendo.

III. IDEM libro ſexageſimo quinto ad Edictum:

IN quem etiam vtiles actiones plerumque creditoribus competunt.

IV. IDEM libro ſexageſimo ad Edictum:

ERGO quamdiu incertum ſit, vtrum exiſtat ſucceſſor, an non, ceſſabit conſtitutio: cum certum eſſe coeperit, tunc erit Conſtitutioni locus. §. 1. Si is qui in integrum reſtitui poteſt, abſtinuerit ſe hereditate, an quamdiu poteſt in integrum reſtitui, exiſtimamus Conſtitutionem ceſſare, quia non eſt certum ab inteſtato neminem ſucceſſorem exſtare? eſt tamen verius admittendam Conſtitutionem. §. 2. Quid ergo, ſi poſt addictionem libertatium conſeruandarum cauſa factam, in integrum ſit reſtitutus? vtique non erit dicendum, reuocari libertates, quae ſemel competierunt. §. 3. Illud videamus, vtrum praeſentes eſſe debent, qui libertatem acceperunt, an vero non? Et cum inuitis illis poſſunt bona propter libertatem addici, vtique etiam abſentibus [5]. §. 4. Quid ergo, ſi quidam praeſentes ſint, quidam abſentes? Videamus, an etiam abſentibus competat libertas? Et poteſt dici, exemplo aditae hereditatis competere libertatem, etiam abſentibus. §. 5. Si ex die data ſit libertas, an dies exſpectandus ſit? et puto exſpectandum: ante ergo non addicentur. Quid deinde, ſi ſub conditione data ſit libertas? Et ſi quidem aliquae pure, aliquae ſub conditione, vtique addici ſtatim poſſunt. Si omnes ſub conditione, quid conſequens erit dicere? vtrum exſpectandum, vt conditio exiſtat: an vero ſtatim addicimus, tunc demum competitura libertate, ſi exſtiterit conditio? quod magis erit probandum. Addictis itaque bonis, directae libertates purae datae, ſtatim competunt: ex die, cum dies venerit: conditionales, cum conditio extiterit. Nec erit ab re, exiſtimare etiam pendente conditione libertatium, licet omnes ſub conditione datae ſint, Conſtitutionem locum habere. Vbi enim libertatis ſpes eſt, ibi dicendum eſt, vel modica data occaſione, quod ſine damno creditorum futurum eſt, addictionem admittendam. §. 6. Si ſub conditione dandorum decem libertas data ſit, ſiue heredi dare iuſſus ſit, qui libertatem accepit, ſiue non ſit dictum cui: an dando ei, cui bona addicenda ſunt, perueniat ad libertatem, quae

[1] Id eſt, *Volo vt Eudoni dentur mille ſolidi eo quod primo ſit genitus*] *poſteaquam mater eius ad libertatem peruenit.* 2 Hal. inſerit *teſtatores.* 3 Ap. Hal *ſui* abeſt 4 Ap. Hal. *hoc* abeſt. 5 Hal. addit *quibusdam poterunt addici.*

quaeri potest? Et magis est, vt ei dare debeat, cui bona addicta sint: quasi translata conditio videatur: certe si alii, quam heredi, dare iussus sit, ipsi, cui iussus est, dabit. §. 7. Si qui fideicommissam libertatem acceperunt, non statim, vbi addicta bona sunt, liberi sunt, sed fideicommissam libertatem possunt consequi, hoc est, manumittendi sunt ab eo, cui addicta bona sunt. §. 8. Addici ita demum bona voluit, si idonee creditoribus cautum fuerit de solido, quod cuique debetur. Ergo cauendum est idonee. Quid est idonee? satisdato vtique, aut pignoribus datis. Sed si ei fides habita fuerit promittenti sine satisdatione, idonee cautum videbitur. §. 9. Creditoribus caueri quemadmodum debet? vtrum singulis, an vero omnium nomine vni ab ipsius creato? Et oportet officio iudicis constitui, conuenire creditores, vnumque creare, cui caueatur omnium nomine. §. 10. Illud videndum, ante caueri debet creditoribus, et sic addici bona: an vero sub conditione haec sunt addicenda, si fuerit cautum? Et puto, sic comprehendendum decreto, si omnia ex Constitutione Diui Marci facta sint. §. 11. De solido vtique sic accipiemus, de sorte et vsuris debitis. §. 12. Hi, qui ad libertatem peruenerunt, quorum liberti fiant, Constitutio ostendit: vt qui directam libertatem, [1] orcini erunt liberti: nisi forte is, qui addici sibi bona desiderat, ita velit addici, vt etiam hi, qui directam libertatem acceperunt, ipsius liberti fiant. §. 13. Qui autem volunt ipsius liberti fieri, vtrum manumittendi sint ab eo, an vero ipsa addictione hoc comprehendendum, hac conditione sibi addici bona, vt hi etiam, qui directam libertatem acceperunt, ipsius fiant liberti? Et puto, hoc esse probandum, vt ipsa addictione hoc comprehendatur: idque verba quoque [2] Constitutionis admittunt. §. 14. Cum autem seruus libertatem nanctus est, vtique etiam tutelam eius habebit is [3] cui bona addicta sunt. §. 15. Si alienos seruos rogauerat heredem manumittere, vtrum dicimus Constitutionem locum habere, an vero cessabit Constitutio? Magisque est, vt locus sit Constitutioni: addictis enim bonis, redimere et praestare libertatem cogitur a Praetore. §. 16. Si non heres, sed legatarius rogatus fuerit manumittere: numquid cesset Constitutio, quod legatis non debitis nec libertates possunt deberi? Magisque est, vt idem fauor sit: omnibus enim generaliter voluit libertatem praestare, quibus competeret, si hereditas adita fuisset. §. 17. Eadem Constitutio prospexit, vt si fiscus bona admiserit, aeque libertates competant. Ergo siue iacent bona fisco spernente, siue adgnouerit, Constitutio locum habet. Ceterum si alia ratione adgnoscat, apparet, cessare debere Constitutionem. Quare et si caducis legionis bona delata sint, idem erit probandum. §. 18. Item si minor viginti annis dedit libertatem, dicemus non competere, nisi si fideicommissam: haec enim competeret, si modo potuit causam probare minor viginti annis, si viuus manumitteret. §. 19. Si in fraudem creditorum libertas data sit ab eo, qui mortis tempore soluendo non est, an competat? Et si quidem fiscus bona non adgnouerit, forte competet libertas: quia solidum creditoribus offertur. Atquin, si adita hereditas fuisset, non competeret: certe si fiscus adgnouit hereditatem, facilius probabitur, cessare libertatem: nisi si quis verba Constitutionis secutus, dixerit, ipsum sibi imputare debere, qui addici sibi hac conditione bona voluit, vt libertates competant. Si quis autem exemplum aditae hereditatis fuerit secutus, directae libertatis non competent, si consilium et euentus fuerit fraudandorum creditorum: nec fideicommissae praestabuntur, si euentu fraudentur creditores. §. 20. Si bona fuerint a fisco non agnita, eaque addicta libertatis conseruandae gratia, an possit fiscus postea adgnoscere? Et magis est, ne possit. Plane, si non certioratis Praefectis aerario bona fuerunt libertatis conseruandae causa addicta, videndum est, an Constitutioni locus sit? Et si quidem talia fuerunt, vt adgnosci deberent, addictio cessat: si vero non fuerunt, addictioni locus est. §. 21. Is autem, cui bona addicta sunt, bonorum possessori adsimilari debet, et secundum hoc et iura sepulchrorum poterit habere. §. 22. Item videamus, an conueniri a creditoribus possit hereditariis actionibus: an vero non nisi ex cautione, quam interposuit? Magisque est, vt non aliter conueniatur, quam ex ea cautione, quam interposuit. §. 23. Si duobus pluribusue addicta fuerint bona, et communem rem et communes libertos habebunt, et secum familiae herciscundae iudicio experientur.

V.

1 Hal. addit *acceperunt*. 2 Ap. Hal. *quoque* abest. 3 Ap. Hal. *is* abest.

V. PAVLVS libro quinquagesimo septimo ad Edictum:

IN fideicommissariis libertatibus si absente herede Praetor pronuntiasset libertatem deberi: est et liber, et defuncti libertus, si et seruus eius fuit: aut heredis, si seruus heredis sit: immo et si sine successore heres decesserit, conseruandam esse libertatem, Senatus Hadriani temporibus censuit.

VI. IDEM libro sexagesimo ad Edictum:

DECEM legata sunt, et rogatus est legatarius Stichum emere et manumittere: Falcidia interuenit, et minoris emi seruus non potest: quidam putant, dodrantem accipere debere [1] legatarium, nec emere compellendum. Iidem putant, etiam si suum seruum rogatus sit manumittere, et dodrantem ex legato acceperit: non esse compellendum manumittere. Videamus, ne vtique in hac specie aliud dicendum sit. Sed in superiore sunt, qui putant cogendum legatarium redimere seruum, et se oneri subiecisse, dum accipit vel dodrantem: sed si paratus sit retro restituere, quod accepit, an audiendus sit, videndum? Sed cogendus heres tota decem praestare, perinde atque si adiecisset testator, vt integra praestentur.

VII. VLPIANVS libro sexagesimo tertio ad Edictum:

SI cui legata sint centum ita, vt seruum alienum redimat et manumittat, et bonis heredis venditis, partem, non totum persequatur: non alias debet consequi legatum, quam si cauerit, se manumissurum: sed hoc tunc demum, si largiatur portio, quam accepit, ad serui pretium, paratusque sit dominus tanti eum [2] vendere: alioquin exceptione doli debebit legatarius repelli.

VIII. POMPONIVS libro septimo ex Plautio:

EVM, cui mille nummi legati fuissent, si rogatus fuisset viginti seruum manumittere, non cogi fideicommissam libertatem praestare si legatum non caperet, constat.

IX. MARCELLVS libro decimo quinto Digestorum:

CVM fidei heredis commisit, ne seruus alienam seruitutem patiatur: experiri potest confestim, vt fuerit alienatus, petere libertatem. Sed vbi alienatio non est voluntaria, sed necessitas alienandi ex causa testatoris pendeat, prope est, vt nondum debeat praestari fideicommissum: quod potest videri defunctus nihil sensisse ne huiusmodi casu alienationis.

X. IDEM libro decimo sexto Digestorum:

QVIDAM in testamento scripserat, ILLVM ET ILLVM SERVOS MEOS VENIRE NOLO: si ideo eos noluit venum dari, vt si veneant, ad libertatem perueniant praestanda erit libertas: nam et illi videtur libertas relicta, de quo ita scriptum est, NOLO ALII QVAM TIBI SERVIAT. Secundum haec igitur, si [3] quoquomodo vendere temptauerit seruum, confestim peti poterit libertas: nec, quominus praestet libertatem, proderit heredi, si eum redemerit: quia semel exstitit conditio. §. 1. Is cui libertas debebatur, venit: si vult ab herede manumitti, non erit interueniendum ei, cui heres praesens erit, emtor latitauit: quoniam poterat vti Senatusconsulto, vt quasi ex testamento ad libertatem perueniat. §. 2. Is cui ex fideicommisso libertas debebatur, ab eo, qui soluendo non erat, passus est se bonae fidei emtori tradi: existimas [4] in manumissum constituendam actionem exemplo eius, qui liberi hominis emtorem simulata seruitute decepit. Ego quoque adducor, vt putem recte aduersus venditos actionem competere: et magis similem videri statulibero, qui pridie quam ex testamento ad libertatem perueniret, idem fieri passus est.

XI. MODESTINVS libro primo Differentiarum:

EX causa fideicommissi seruo libertatem dare sine tutoris auctoritate pupillus non potest.

XII. IDEM libro singulari de Manumissionibus:

IMPERATOR Antoninus, cum Firmus Titiano Tragoedos tres legasset, et adiecisset, QVOS TIBI COMMENDO, NE CVI ALII SERVIANT: publicatis bonis Titiani, rescripsit, debere eos publice manumitti. §. 1. Et legatarius non minus quam heres rogari potest seruum manumittere: et si ante manumissionem decesserit, successores eius debent manumittere. §. 2. Diuus Antoninus et Pertinax rescripserunt, hereditate fisco vindicata, quoniam tacite quis rogatus erat ei, qui capere non poterat, restituere hereditatem: et directo, et per fideicommissum datas libertates deberi.

XIII. IDEM libro nono Regularum:

SI praegnans ancilla moram non studio

1 Ap. Hal. *debere* abest. 2 Ap. Hal. *eum* abest. 3 Ap. Hal. *si* abest. 4 *existimans.*

dio manumiſſoris, ſed fortuito patiatur, ne manumitteretur, liberum quidem non pariet: ſed cogetur qui manumittere debuit, natum matri tradere, vt per eam perueniat ad libertatem.

XIV. IDEM libro decimo Reſponſorum:

LVCIVS Titius teſtamento facto Seiam vxorem ſuam, item Titiam filiam communem, aequis portionibus ſcripſit heredes: item alio capite, EROTEM SERVVM MEVM, QVI ET PSYLLVS VOCATVR, LIBERVM ESSE VOLO, SI VXORI MEAE PLACEAT: cum itaque Seia vxor Lucii Titii abſtinuerit ab eadem hereditate, et ex ſubſtitutione portio eius ad Titiam filiam peruenerit: quaero, an Eroti, qui et Pſyllus vocatur, ex his verbis ſupradictis libertas competit? Modeſtinus: Eroti, quod vxor teſtatoris hereditate ſe abſtinuit, non obeſſe reſpondi. Item quaero, an Seia vxor, quae ſe hereditate abſtinuit, petenti Eroti libertatem iuſte contradicere poſſit? Modeſtinus reſpondit, Seiae diſſenſum nullius eſſe momenti.

XV. IDEM libro tertio Pandectarum:

SI quis ex cauſa fideicommiſſi manumiſſurus eſt, nullo modo deteriorem eius ſerui conditionem facere poteſt: ideoque nec vendere eum interdum alii poteſt, vt ab eo, cui traditus eſt, manumittatur: et ſi tradiderit, redimere illum cogitur et manumittere: intereſt enim nonnumquam, a ſene potius manumitti, quam a iuuene.

XVI. LICINNIVS RVFINVS libro quinto Regularum:

LIBERTATES etiam per fideicommiſſum dari poſſunt, et quidem largius, quam directo: nam non tantum propriis, ſed et alienis ſeruis per fideicommiſſum libertas dari poteſt, tamen, vt vulgaribus verbis, et quibus euidenter voluntas teſtatoris exprimi poſſit.

XVII. Ex libro vigeſimo primo Digeſtorum Scaeuolae Claudius: [1]

CVM TIBI VISVM FVERIT MANVMITTERE: vtiliter datur fideicommiſſa [2] libertas.

XVIII. SCAEVOLA libro vigeſimo tertio Digeſtorum:

TESTAMENTO ita cauit: PAMPHILVS, SI BENE SE GESSERIT RATIONIBVS MEIS, LIBER ESTO. Quaeſitum eſt, cum manente eodem teſtamento poſt aliquot annos deceſſerit, nec vllae querelae locus de Pamphilo circa rationes patroni ſit, an ex teſtamento libertatem ſit conſecutus? Reſpondit, nihil proponi, cur non ſit conſecutus.

XIX. IDEM libro vigeſimo quarto Digeſtorum:

HEREDE inſtituto marito, per fideicommiſſum libertatem ſeruis dedit, in quibus et Sticho actori mariti. Quaeſitum eſt, cum abſente domino iſti Praeſidem Prouinciae adierint, vt libertas ſibi praeſtaretur, quaſi ex iuſta cauſa heres abeſſet, et Praeſes Prouinciae pronuntiauerit libertatem deberi: an agi cum Sticho poſſit, vt rationem actus a ſe adminiſtrati reddere compellatur? Reſpondit, non poſſe. §. 1. Vxori dotem, et alias res plures legauit, et eius fidei commiſit, vt Aquilinum ſeruum proprium mulieris apud conſilium manumitteret: id negat ſe facere debere, quod ipſius proprius eſſet: quaero, an libertas ei debeatur? Reſpondit, vxorem, ſi ex teſtamento non ſolum dotem, ſed etiam cetera legata praeſtari ſibi [3] ſcriptum vellet, compellendam ex cauſa fideicommiſſi Aquilinum manumittere, eumque, cum liber erit, petiturum ea, quae ſibi legata ſunt.

XX. POMPONIVS libro ſeptimo Epiſtolarum:

APVD Iulianum ita ſcriptum eſt: ſi heres rogatus ſeruum manumittere, ex Trebelliano Senatusconſulto hereditatem reſtituerit, cogi debebit manumittere: et ſi latitabit, vel ſi iuſta ex cauſa aberit, Praetor, cauſa cognita, ſecundum Senatusconſulta ad eas cauſas pertinentia pronuntiare debebit: ſi vero ſeruum ſuſceperit is cui hereditas reſtituta fuerit, ipſum competit manumittere: et eadem in perſonam eius obſeruari conueniet, quae circa emtores cuſtodiri ſolent. An haec vera putes? nam ego diſcendi cupiditate, quam ſolam viuendi rationem optimam in octauum et ſeptuageſimum annum aetatis duxi, memor ſum eius ſententiae, qui [4] dixiſſe fertur, κἂν τὸν ἕτερον πόδα ἐν τῇ σορῷ ἔχω, προσμαθεῖν τι βουλοίμην [5]. Belliſſime Ariſto et Octauenus putabant, hunc ſeruum, de quo quaereretur, fideicommiſſae hereditatis non eſſe: quia teſtator rogando heredem, vt eum manumitteret, non videtur de eo reſtituendo ſenſiſſe: ſi tamen per errorem ab herede da-

1 Hal. loco inſcriptionis habet: *Ex libro VI. digeſtorum Scaeuolae.* Et legem inchoat: *Claudius notat. Cum tibi.* 2 *fideicommiſſaria.* 3 Ap. Hal. *ſibi* abeſt. 4 *quam.* 5 *Etſi alterum pedem in tumulo haberem, non pigeret aliquid addiſcere.*

datus fuerit, ea dicenda sunt, quae Iulianus scribit.

XXI. PAPINIANVS libro decimo nono Quaestionum:

ROGO, NE STICHVS ALTERIVS SERVITVTEM EXPERIATVR: intelligi datam fideicommissam [1] libertatem, placuit Principi: quid enim tam contrarium est seruituti, quam libertas? Nec tamen quasi post mortem heredis data videbitur: quod eo pertinet, vt si viuus eum alienauerit, confestim libertas petatur: nec prosit ad impediendam libertatis petitionem, si redemerit eum, cuius semel conditio extitit. Idem probandum est, et si non voluntaria alienatio ab herede facta est: nec refragabitur, quod non per ipsum alienatio facta est: fuit enim quasi statuliber, et quacumque ratione conditio impleta est.

XXII. IDEM libro vigesimo secundo Quaestionum:

SI legatario fundi decem pretii nomine relicta sint in hoc, (vt) seruum suum manumittat: quamuis fundi legatum adgnouerit, si tamen pecuniae propter interuentum Falcidiae non adgnouerit, cogendus est et pecuniam accipere habita legis Falcidiae ratione, et seruo fideicommissariam libertatem praestare, cum semel fundi legatum adgnouit. §. 1. A duobus heredibus, qui tres seruos habebat, petit, vt duos ex his quos voluissent, manumittant: altero heredum latitante, alter declarat, quos velit manumittere: potest dici, fieri liberos, vt perinde libertas competat, ac si praesens solus manumittere potuisset. Quod si ex seruis vnus decesserit, siue iusta ex causa absit heres, siue fari non possit, a quo petitum est: decernente Praetore, duos, qui supersunt, fieri libertos conuenit. §. 2. Cum is, qui fideicommissam [1] libertatem praestare debet, iusta ex causa abest, aut latitat: aut quidam praesentes sunt, alii ex iusta causa absunt, nonnulli frustrandi [2] gratia fideicommissi copiam sui non faciunt: aut ei, qui libertatem debuit, heres non extitit, aut suus heres hereditate se abstinuit: Praetor pronuntiare debet, ex testamento Lucii Titii fideicommissam libertatem competere: idque Senatusconsulto demonstratum est: quo Senatusconsulto comprehensum est, ne dubium et obscurum esset, cuius libertus fieret, Praetorem pronuntiare debere, qui ex iusta causa, et qui detractandae libertatis gratia abiit.

XXIII. IDEM libro nono Responsorum:

FIDEICOMMISSARIA libertas praetextu compilatae hereditatis, aut rationis gestae non differtur. §. 1. Fideicommissariam libertatem ab herede non praestitam cogendus est heredis heres, qui restituit ex Trebelliano Senatusconsulto hereditatem, praestare, si eius personam eligat, qui manumittendus est. §. 2. Seruum peculii castrensis, quem pater fideicommissi verbis a legitimis filiis [3] heredibus liberari voluit, filium militem, vel qui militauit, si patris heres extitit, manumittere cogendum respondi: quoniam proprium manumisisse defunctus post donationem in filium collatam existimauit: portionem enim a fratre domino fratrem eundemque coheredem citra damnum voluntatis redimere non cogendum: nec ob eundem errorem cetera, quae pater in militia profecturo filio donauit, fratri, qui mansit in potestate, conferenda: cum peculium castrense filius etiam inter legitimos heredes praecipuum retineat. §. 3. Etiam fideicommissaria libertas a filio post certam aetatem eius data, si ad eam puer non peruenit, ab herede filii praestituta die reddatur: quam sententiam iure singulari receptam, ad cetera fideicommissa relicta porrigi non placuit. §. 4. Seruum a filio post quinque annos, si eo tempore mercedem diurnam filio praestitisset, manumitti voluit: biennio proximo vagatus, non praestiterat: conditione defectus videbatur: si tamen heres filius, aut tutores eius ministerium serui per biennium elegisset, eam rem ex [4] praeterito, quod per heredem stetisset, impedimento residuae conditioni non esse constitit.

XXIV. VLPIANVS libro quinto Fideicommissorum:

GENERALITER dicemus, eos posse fideicommissariam libertatem adscribere, qui fideicommissum pecuniarium possunt relinquere. §. 1. Et Principis seruo, vel municipii, et cuius alterius, fideicommissa libertas adscripta valet. §. 2. Hostium seruo si fideicommissaria libertas fuerit adscripta, potest tractari, an non sit inefficax? Et fortassis quis dixerit, indignum esse, ciuem Romanum fieri hostium seruum: sed si in casum relinquatur, in quem noster esse incipit: quid prohibet dicere, libertatem valere? §. 3. Si homini libero fuerit libertas per fideicommissum adscripta, et is in seruitutem red-

1 *fideicommissariam.* 2 *fraudandi.* 3 Ap. Hal. *filiis* abest. 4 Ap. Hal. *ex* abest.

actus proponatur: petere poteſt libertatem, ſi modo mortis tempore vel conditionis exiſtentis inueniatur ſeruus. §. 4. Seruo eius, qui nondum in rebus humanis eſt, libertas recte per fideicommiſſum relinquitur. §. 5. Si ſeruus in metallum fuerit damnatus, libertatem ſperare non poterit. Quid ergo, ſi fideicommiſſaria libertas ei relicta ſit, et poena metalli indulgentia Principis ſit liberatus? Et eſt reſcriptum ab Imperatore noſtro, hunc in dominum prioris domini non reſtitui: cuius tamen ſit, non adiicitur: certe, cum fiſci efficiatur, ſperare poteſt fideicommiſſariam libertatem. §. 6. Ex damnata in metallum concepto et nato fideicommiſſaria libertas dari poterit: quid mirum, cum etiam venumdari eum poſſe quaſi ſeruum Diuus Pius reſcripſit? §. 7. Si petitum a teſtatore fuerit, ne poſtea Stichus ſeruiret, placuit, fideicommiſſariam libertatem datam videri: nam qui hoc petit, ne poſtea ſeruiat, videtur petere, vt libertas ei praeſtetur. §. 8. Sed et ſi ita ſcripſit, NE EVM ALIENES, NE EVM VENDAS, idem erit dicendum: ſi modo hoc animo fuerit adſcriptum, quod voluerit eum teſtator ad libertatem perduci: ceterum ſi alia mente id ſcripſit, vtputa quia conſilium dabat heredi retinere talem ſeruum, vel quia coercere voluit ſeruum, et cruciare, ne meliorem dominum experiatur, vel aliqua mente, non tribuendae libertatis animo: dicendum eſt, ceſſare libertatis praeſtationem, et ita Celſus libro viceſimo tertio Digeſtorum ſcribit. Non tantum enim verba fideicommiſſi, ſed et mens teſtatoris tribuere ſolet libertatem fideicommiſſariam. Sed cum ex praeſumtione libertas praeſtita eſſe videtur, heredis eſt, contrariam voluntatem teſtatoris probare. §. 9. Si quis tutorem ideo ſcripſerit, quia liberum putauit, certiſſimum eſt, neque libertatem peti poſſe, neque tutelam libertatis praeſtationi patrocinari: et ita et Marcellus libro quinto decimo Digeſtorum, et Imperator noſter cum patre reſcripſit. §. 10. Si quis ſeruo pignerato directam libertatem dederit, licet videtur iure ſubtili inutiliter relinquiſſe: attamen, quaſi et fideicommiſſaria libertate relicta, ſeruus petere poteſt, vt ex fideicommiſſo liber fiat: fauor enim libertatis ſuadet, vt interpretemur, et ad libertatis petitionem procedere teſtamenti verba, quaſi ex fideicommiſſo fuerat ſeruus liber eſſe iuſſus: nec enim [1] ignotum eſt, quod multa contra iuris rigorem pro libertate ſint conſtituta. §. 11. Ex teſtamento, quod adgnatione poſtumae ruptum eſſe conſtitit, neque directas libertates competere, neque fideicommiſſarias deberi, ſi quas non a legitimis quoque heredibus paterfamilias reliquerit, ſatis conſtat. §. 12. Si quis alienum vel ſuum ſeruum rogatus ſit manumittere, et minus ſit [2] in eo, quod accepit [3] iudicio teſtatoris, plus ſit in pretio ſerui: an cogatur vel alienum redimere, vel ſuum manumittere, videndum eſt? et Marcellus ſcripſit, cum ceperit legatum, cogendum omnimodo ſuum manumittere, et ſane hoc iure vtimur, vt multum interſit, ſuum quisque rogatus ſit manumittere, an alienum: ſi ſuum, cogetur manumittere, etiam ſi modicum accepit: quod ſi alienum, non alias erit cogendus, quam ſi tanti poſſit redimere, quantum ex iudicio teſtatoris conſecutus ſit. §. 13. Proinde conſequenter Marcellus ait, eum quoque qui heres inſtitutus eſt, ſi quidem aliquid ad eum deducto aere alieno peruenit, cogendum eſſe ſuum manumittere: ſi vero nihil peruenit, non eſſe cogendum. §. 14. Plane ſi forte minus relictum eſt alicui, verum creauit legatum ex aliqua cauſa: aequiſſimum erit, tanti eum cogi redimere, quantum ad eum peruenit: nec cauſari debere, quod minus illi relictum ſit, cum creuerit eius legatum per teſtamenti occaſionem: nam etſi ex mora fructus, vſuraeue fideicommiſſo acceſſiſſent, dicendum eſt, libertatem praeſtandam. §. 15. Proinde etſi ſerui pretium decreuit, dicendum eſt, redimere cogendum. §. 16. Quod ſi legatum ſit imminutum, videndum, an cogatur ſeruum manumittere, qui ſperauit legatum vberius conſecuturum? et putem, ſi legatum refundere ſit paratus, non eſſe cogendum: idcirco, quia alia contemplatione adgnouit legatum, quod ex inopinato deminutum eſt: parato igitur ei a legato recedere, concedendum erit: niſi forte reſiduum legatum ad pretium ſufficit. §. 17. Quid ergo, ſi plures ſeruos rogatus ſit manumittere, et ad quorundam pretium ſufficiat id quod relictum eſt, ad omnium non ſufficiat? an cogendus ſit quosdam manumittere? Et putem, debere eum cogi, vel eos, quorum pretium patitur, manumittere. Quis ergo ſtatuet, qui potius manumitti-

1 Ap. Hal. *enim* abeſt. 2 Hal. inſerit *conſecutus*. 3 Hal. inſerit *ex*.

titur? vtrumne ipse legatarius eligat, quos manumittat, an heres est? Et fortassis quis recte dixerit, ordinem scripturae sequendum: quod si ordo non pareat, aut sortiri eos oportebit, ne aliquam ambitionis vel gratiae suspicionem Praetor subeat: aut meritis cuiusque allegatis arbitrari eos oportet. §. 18. Simili modo dicendum est, etsi redimere iussus sit, libertatemque praestare, nec pecunia, quae legata est, sufficiat ad redemtionem omnium, quibus libertas data est: nam et hic idem erit, quod supra probauimus. §. 19. Si cui legatum sit relictum, isque rogatus sit seruum proprium manumittere, et id, quod legatum est, praestare: an fideicommissaria libertas praestanda sit? Quosdam mouet, quia, si fuerit coactus ad libertatem praestandam, ex necessitate ad fideicommissi quoque praestationem erit cogendus: etsi qui putant non esse cogendum. Nam et si mihi legatum fuisset relictum, et id rogatus essem Titio restituere confestim, et praeterea fideicommissam libertatem seruo meo praestare: sine dubio diceremus, non esse me cogendum ad libertatis praestationem, quia nihil pretii nomine videor accepisse. Plane si forte post tempus fuerit rogatus restituere sibi legatum relictum, dici potest, propter medii temporis fructum cogendum eum manumittere. §. 20. Si rogatus quis alii fundum, cum morietur, alii centum praestare, si [1] tantum ex fructibus fundi perceperit, quantum est in fideicommisso: cogendum eum praestare: sic fit, vt sit in pendenti fideicommissum pecuniarium, et fideicommissae libertatis praestatio. §. 21. Quoties autem fideicommissaria libertas relinquitur efficaciter, in ea causa est, vt neque alienatione, neque vsucapione extingui possit: ad quemcumque enim peruenerit is seruus, cui fideicommissa libertas relicta est, cogi eum manumittere: et ita est saepissime constitutum. Cogetur igitur is, ad quem seruus peruenerit, fideicommissam libertatem praestare, si hoc maluit is, qui rogatus est: latius enim acceptum est, vt et si sub conditione fuit ei libertas relicta, et pendente conditione alienatus sit, attamen cum sua causa alienatur. Quod si nolit ab eo manumitti, sed potius ab eo velit ad libertatem perduci, qui erat rogatus eum [2] manumittere: audiri eum oportere, Diuus Hadrianus et Diuus Pius rescripserunt. Quinimmo et si iam [3] manumissus est, velit tamen potius eius libertus fieri, qui erat rogatus eum manumittere: audiendum eum, Diuus Pius rescripsit. Sed etsi ex persona manumissoris, vel ex [4] quacumque causa manumissus ostendere potest ius suum laedi manumissione, vel etiam laesum: succurri ei ex his Constitutionibus oportet, ne contra voluntatem defuncti durior eius conditio constituatur. Plane si ea sit defuncti voluntas, vt vel a quacumque manumitti voluerit: dicendum est, constitutiones supra scriptas cessare.

XXV. PAVLVS libro tertio Fideicommissorum:

SI heres, qui vendidit seruum, sine successore decesserit: emtor autem exstet, et velit seruus defuncti libertus esse, non emtoris: non esse eum audiendum, Valens scripsit, ne emtor et pretium et libertum perdat.

XXVI. VLPIANVS libro quinto Fideicommissorum:

CVM vero is, qui rogatus [non] est alienum seruum manumittere, mortalitatis necessitate, vel bonorum publicatione, ad alium seruum perduxit, magis opinor, Constitutionibus esse locum, ne deterior conditio fideicommissae libertatis fiat. Nam et cum quidam rogatus esset, cum moreretur, seruum manumittere, isque decessisset libertate seruo non data: perinde eum habendum, constitutum est, atque si ad libertatem ab eo perductus esset: potest enim eo testamento dare libertatem, vtique directam. Sic fit, vt quoties quis libertatem accepit fideicommissariam, si ab alio, quam qui erat rogatus, manumittatur, auxilium Constitutionum habeat, perindeque habeatur, atque si ab eo manumissus fuisset: quoniam fideicommissis libertatibus fauor exhibetur, nec intercidere solet destinata fideicommissa libertas: qui enim ea donatus est, in possessionem libertatis interim esse videtur. §. 1. Apparet igitur, subuentum fideicommissis libertatibus, vt in re mora facta esse his videatur: et ex die quidem, quo libertas peti potuit, matri traderentur manumittendi causa: ex die vero, quo petita est, ingenui nascantur. Plerumque enim per ignauiam, vel per timiditatem eorum, quibus relinquitur libertas fideicommissa, vel ignorantiam iuris sui, vel per auctoritatem et dignitatem eorum, a quibus relicta est, vel

serius

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 Ap. Hal. *eum* abest. 3 *eum* loco *iam*. 4 Ap. Hal. *ex* abest.

serius petitur, vel in totum non petitur fideicommissa libertas: quae res obesse libertati non debet. Quod igitur defendimus, ita determinandum est, vt ingenui quidem exinde nascantur, ex quo mora libertati facta est: manumitti autem partem dici debeat, ex quo peti libertas potuit, quamuis non sit petita. Certe minoribus viginti quinque annis, et in hoc tribuendum est auxilium, vt videatur in re mora esse: nam qua ratione decretum [1], et a Diuo Seuero constitutum est, in re moram esse circa pecuniaria fideicommissa, quae minoribus relicta sunt, multo magis debet etiam in libertatibus hoc idem admitti. §. 2. Cum quidam Caecilius ancillam, quam pignori obligauerat, dimisso creditore, per fideicommissum manumitti voluisset: et heredibus creditorem non liberantibus, infantes, qui postea erant editi, venissent a creditore: Imperator noster cum patre rescripsit, secundum ea, quae Diuo Pio placuerint, ne pueri ingenuitate destinata fraudarentur, pretio emtori restituto perinde eos ingenuos fore, ac si mater eorum suo tempore manumissa fuisset. §. 3. Idem Imperator noster cum patre rescripsit, si post quinquennium mortis testatoris tabulae testamenti apertae essent, vel codicilli, et partus medio tempore editus sit: ne fortuita mora seruitutem partui irrogauerit, matri partum tradendum, vt ab ea ad libertatem perducatur. §. 4. Apparet igitur ex hoc rescripto, item eo, quod a Diuo Pio rescriptum diximus, noluisse eos, moram libertati fortuitam nocere edito ex ea, cui fideicommissa libertas data est. §. 5. Non tamen si a substituto impuberis fideicommissa libertas data sit ancillae, quae viuo impubere partum ediderit: vel si post tempus, vel sub conditione libertatem acceperit et ante diem, vel conditionem partum ediderit: ad libertatem partus perducetur: quia horum alia conditio est: non enim moram fortuitam, sed ex voluntate testantis, passi sunt. §. 6. Si pro non scripto habitus sit seruus alicui legatus, cui seruo per fideicommissum libertas adscripta est: quaestionis est, num fideicommissa libertas debeat intercidere? et an, si seruus petat fideicommissam libertatem ab eo, penes quem remansisset, pro non scripto habito legato, quod erat relictum ei, qui eum rogatus fuerat manumittere: vel si ipse seruus, vt supra dictum est, fuit legatus: an libertas non debeat intercidere? Et putem, debere dici, fideicommissam libertatem saluam esse, licet ad eum nihil peruenerit, qui eum rogatus erat manumittere: cogetur igitur libertatem praestare is, ad quem peruenit legatum: quia libertas fideicommissa nullum impedimentum pati debet. §. 7. Subuentum libertatibus est Senatusconsulto, quod factum est temporibus Diui Traiani, Rubrio Gallo et Caelio Hispone Consulibus in haec verba: SI HI, A QVIBVS LIBERTATEM PRAESTARI OPORTET, EVOCATI A PRAETORE, ADESSE NOLVISSENT: SI CAVSA COGNITA PRAETOR PRONVNTIASSET, LIBERTATEM HIS DEBERI: EODEM IVRE STATVM SERVARI, AC SI DIRECTO MANVMISSI ESSENT. §. 8. Hoc Senatusconsultum ad eos pertinet, quibus ex causa fideicommissi libertas debeatur. Proinde si libertas non deberetur, obreptum tamen Praetori est de libertate, pronuntiatumque: ex hoc Senatusconsulto libertas non competit: et ita Imperator noster cum patre suo rescripsit. §. 9. Euocari autem a Praetore oportet eos, qui fideicommissam libertatem debent: ceterum, nisi fuerint euocati, cessat Rubrianum Senatusconsultum. Proinde denuntiationibus, et Edictis, litterisque euocandi sunt. §. 10. Hoc Senatusconsultum ad omnes pertinet latitantes, quos fideicommissam libertatem praestare oportet. Proinde siue heres rogatus, siue quis alius, Senatusconsulto locus est: omnes enim omnino, qui deberent fideicommissam libertatem praestare, in ea causa sunt, vt ad Senatusconsultum pertineant. §. 11. Quare si heres quidem latitet, legatarius autem vel fideicommissarius, qui rogatus sit libertatem praestare praesens sit: Senatusconsultum deficit, et nihilominus impedietur, libertas: proponamus enim legatarium nondum dominium serui nactum esse.

XXVII. PAVLVS libro tertio Fideicommissorum:

ITAQVE hoc casu Princeps adeundus est, vt et in hoc casu libertati prospiciatur.

XXVIII. VLPIANVS libro quinto Fideicommissorum:

SI eum seruum, cui erat fideicommissa libertas relicta, distraxerit is, qui erat rogatus: et emtor quidem latitet, is autem, qui rogatus erat praesens sit, an Rubriano Senatusconsulto locus sit? Et ait

1 Hal addit *est*.

ait Marcellus, Rubrianum locum habere, quia abest, quem manumittere oportet. §. 1. Haec autem verba ADESSE NOLVISSENT, non vtique exigunt, vt latitet is, qui libertatem praestare debebit: nam etsi non latitet, contemnat autem venire, Senatusconsultum locum habebit. §. 2. Idem obseruatur: etiam si plures heredes constituti, fideicommissam libertatem praestare rogati, non iusta ex causa abesse pronuntiatum fuerit. §. 3. Eorum, qui ex iusta causa abessent, et eorum, qui praesentes fideicommissae libertati moram non facient, perinde libertus erit, atque si soli rogati ad iustam libertatem perduxissent. §. 4. Si quis seruum non hereditarium rogatus manumittere latitet, factum est Senatusconsultum Aemilio Iunco et Iulio Seuero Consulibus, in haec verba: PLACERE, SI QVIS EX HIS, QVI FIDEICOMMISSAM LIBERTATEM EX QVACVMQVE CAVSA DEBERENT SERVO, QVI MORTIS TEMPORE EIVS, QVI ROGAVIT, NON FVERIT, ISQVE [1] ADESSE NEGABITVR, PRAETOR [2] COGNOSCAT: ET SI IN EA CAVSA ESSE VIDEBITVR, VT SI PRAESENS ESSET, MANVMITTERE COGI DEBERET: ID ITA ESSE PRONVNTIET. CVMQVE ITA PRONVNTIASSET, IDEM IVRIS ERIT [3], QVOD ESSET, SI ITA, VT EX FIDEICOMMISSO MANVMITTI DEBVISSET, MANVMISSVS ESSET. §. 5. Ex iusta causa abesse eos demum dicendum est, qui non habent iniustam causam absentiae: cum sufficiat, quod non in fraudem libertatis absint, quo magis videantur, ex iusta causa abesse. Ceterum non est necesse, vt Reipublicae causa absint. Proinde si alibi domicilium quis habeat, alibi petatur fideicommissaria libertas: dicendum est, non esse necesse euocari, eum, qui fideicommissam libertatem debere dicitur: quia etiam absente eo, si constiterit libertatem deberi, pronuntiari potest, iusta de causa eum abesse, nec libertum perdit: namque eos, qui apud sedes suas, et domicilium suum sunt, nemo dubitabit ex iusta causa abesse.

XXIX. PAVLVS libro tertio Fideicommissorum:

SI quis, posteaquam in ea causa esse coeperit, vt ex fideicommisso manumitti deberet, alienatus sit: is quidem, cuius interim seruus erit, manumittere cogetur: sed hic non distinguitur, iusta, an non iusta causa absit: omnimodo enim libertas ei seruatur.

XXX. VLPIANVS libro quinto Fideicommissorum:

CVM quasi absente quodam, decretum fuisset interpositum, ex iusta causa eum abesse, is autem mortuus iam [4] esset, Imperator noster rescripsit, in heredis personam transferendum decretum, eoque loco ius eius esse, quasi hunc ipsum ex eadem causa abesse pronuntiasset. §. 1. Si infans sit inter eos, qui manumittere debent, Senatus censuit, cum vnius aetas impedierit: vt liberi liberaeque sint hi, quibus libertates ex causa fideicommissi praestari oportet. §. 2. Hoc idem erit dicendum, et si solus sit heres institutus, qui fari non potest. §. 3. Si vero pupillus tutorem habet, isque nolit ad libertatem praestandam auctor esse: adeo non debet impedimento esse neque pupillo, vt libertos non habeat, neque libertati, vt Diui fratres rescripserint, ex causa fideicommissi libertatem praestari debere seruo, perinde atque si ab ipso pupillo tutore auctore manumissus esset. §. 4. Quicumque igitur casus inciderit, quo is, qui fari non potest, fideicommissae libertati subiectus est: accommodabimus mentem Senatusconsulti: quae etiam ad heredem infantem [5] rogati trahenda est. §. 5. Adeundus est autem etiam ex hac causa Praetor: praesertim cum Rescripto Diui Pii effectum est, vt si quidam ex rogatis praesentes sunt, alii latitent, alii ex causa absint: intercedente infantis persona, non omnium libertus efficiatur, sed tantum infantis, et eorum, qui ex iusta causa absunt, vel etiam praesentium. §. 6. Si plures heredes sunt instituti, et inter eos [6], qui fari non potest: sed non ipse rogatus sit seruum manumittere non oportere intercidere libertatem ob hoc, quod coheredibus suis vendere eum infans non possit. Et exstat quidem Senatusconsultum Vitrasianum, sed et Diuus Pius Cassio Dextro rescripsit, ita rem explicari, vt partes seruorum, quibus per fideicommissum libertas data est, iusto pretio aestimentur: atque ita seruus ab his, qui rogati sunt, manumittatur. Hi autem, qui eos manumiserunt, pretii nomine perinde fratribus et coheredibus suis obligati erunt, atque si ob eam rem ex iudicati causa cum his agi possit. §. 7. In furiosi persona Diuus Pius

1 Ap. Hal. *isque* abest. 2 Hal. inserit *vt*. 3 *fore* loco *erit*. 4 Ap. Hal. *iam* abest. 5 *infantem rogatum*. 6 Hal. addit *is*.

Pius rescripsit, fideicommissam libertatem non impediri sub conditione scripti heredis, quem compotem mentis non esse adfirmatur. Igitur si constiterit, ei recte datam per fideicommissum libertatem: decretum interponetur, quo id ipsum complectatur. §. 8. Ad exemplum infantis ergo et in [1] muto, et in surdo subuenietur. §. 9. Sed et si quis sine herede, vel alio successore decesserit, qui fideicommissam libertatem praestare debebat: adito Praetore libertatem praestandam esse, censuit Senatus. §. 10. Sed et si suus heres se abstinuerit, libertati fideicommissae per Senatusconsultum subuentum est: tametsi non est sine herede, qui suum heredem habet, licet abstinentem se. §. 11. Idem dicendum, et si minor viginti quinque annis adierit hereditatem eius, qui libertatem fideicommissam debebat, et in integrum sit restitutus abstinendi causa. §. 12. Quaerendum est autem, cuius libertus iste [2] sit: ex Constitutione enim seruo libertas perinde competit, atque si ex testamento libertatem consecutus esset? erit igitur libertus orcinus, non eius, qui fideicommissam libertatem debebat. §. 13. Si alter sine successore decesserit, alter ex iusta causa absit: exstat rescriptum Diuorum Marci et Veri, perinde dicentium eum ad libertatem peruenturum, ac si ab eo, qui sine successore decessit, et ab eo, qui ex iusta causa abesset, ad libertatem, vt oportuit, perductus esset. §. 14. Eleganter quaeri potest, cum heres sine successore decedit, vtrum exspectari debet, donec certum sit, heredem vel bonorum possessorem non exstaturum: an vero etiam dum incertum est, forte deliberante herede scripto, possit ad libertatem peruenire? Et melius est, exspectari oportere, quoad certum esse coeperit, successorem non exstaturum. §. 15. Imperator noster Antoninus rescripsit, eum cui fideicommissa libertas debetur, sine libertate aliquid ex testamento heredis accipere posse. §. 16. Diuus etiam Marcus rescripsit, fideicommissas libertates neque aetate, neque conditione, neque mora non praestantium, tardiusue reddentium corrumpi, aut in deteriorem statum perduci. §. 17. Quamquam ex irritis codicillis libertates non debeantur, attamen, si heres hos codicillos ratos habuit, et ex his quaedam praestitit, et seruos, praestandae fideicommissae libertatis gratia, in libertate morari voluit, ad iustam libertatem eos peruenisse, rescripto Imperatoris nostri et Diui patris eius declaratur.

XXXI. PAVLVS libro tertio Fideicommissorum:

ALIENO seruo dari potest per fideicommissum libertas: si tamen eius sit, cum quo testamenti factio est. §. 1. Cum intestato moriturus fidei filii commisisset, vt seruum manumitteret, et posthumus ei natus fuisset: Diui fratres rescripserunt, quia diuidi non potest, ab vtroque praestandum. §. 2. Qui fideicommissariam libertatem debet, etiam eo tempore, quo alienare prohibitus erit, manumittere poterit. §. 3. Si patronus contra tabulas bonorum possessionem acceperit, quia eum praeterierit libertus: non cogetur vendere seruum proprium, quem rogatus erat a liberto suo manumittere. §. 4. Si is, cuius seruus est, nolit eum vendere, vt manumitteretur: nullae Praetoris partes sunt. Idem est, et si pluris iusto vendere velit. Sin autem certo quidem pretio, quod non prima facie videtur esse iniquum, dominus seruum vendere paratus est: is vero, qui rogatus est manumittere, immodicum id esse nititur: Praetoris partes erunt interponendae, vt iusto pretio volenti domino dato, libertas ab emtore praestetur. Quod si et dominus vendere paratus sit, et seruus velit manumitti, cogendus est heres redimere et manumittere: nisi dominus velit seruum manumittere, vt actio sibi praetii in heredem detur. Idque faciendum est, etiam si heres latitet: et ita Imperator Antoninus rescripsit

XXXII. MAECIANVS libro decimo quinto Fideicommissorum:

SED si alienare quidem sit paratus, non ante tamen id velit facere, quam sibi in pretium satisfiat, non erit manumittere compellendus: ne et seruum manumittat, et interdum nihil, aut minus consequatur, si forte is qui rogatus est manumittere, soluendo non sit. §. 1. Inuito tamen seruo, neque alii neque domino eam rem persequi concedendum est: quia non tale sit hoc fideicommissum, ex quo domino quid adquiratur: alioquin ipsi datum videretur: quod potest contingere, si testator pluris eum seruum, quam quanti est, redimi ac

1. Ap. Hal. *in* abest. 2. Ap. Hal. *iste* abest.

ae manumitti voluit: nam tunc et domino erit fideicommissi persecutio, cuius interest, praeter verum pretium, id quod plus ei iussus est dare, consequi: et serui, vt ad libertatem perueniat. §. 2. Quod eueniet, et si rem alienam certa pecunia redimere, atque alii praestare heres vel legatarius intelligerentur: namque tunc et domino rei, et cui eadem praestare deberet, persecutionem esse: vtriusque enim interesse, et domini, vt praeter pretium accipiat, quo pluris eam testator redimi iussit: et eius, cui relicta est, vti eam habeat.

XXXIII. PAVLVS libro tertio Fideicommissorum:

SI filius defuncti rogatus fuerit seruum sui patris manumittere, dicendum est, posse eum etiam contra tabulas habere, et operas imponere, hoc enim potuisset: etiam si directam libertatem accepisset, quasi patroni filius. §. 1. Erit Rubriano Senatusconsulto locus, etiam si sub conditione libertas data sit, si modo per ipsum seruum non fiet, quo minus conditioni pareat. Nec refert in dando, an in faciendo, an in aliquo casu conditio consistat. Imo etiam amittit libertum heres, si conditioni impedimentum fecerit, etsi filius defuncti sit quamuis alio iure habiturus sit libertum: nonnullam enim et hic poenam patitur: nam et si in seruitutem petierit, aut capitis accusauerit: perdit bonorum possessionem contra tabulas. §. 2. Si is, cui seruus legatus est, rogatus fuerat, vt eum manumitteret, et nolit eum accipere, compellendus est aut [1] actiones suas ei praestare, (cui) seruus velit, ne intercidat libertas.

XXXIV. POMPONIVS libro tertio Fideicommissorum:

INVITVS, cui fideicommisso libertas relicta est, non est tradendus alii, vt ab eo manumittatur, et fiat alterius libertus, quam qui rogatus est manumittere §. 1. Campanus ait, si minor annis viginti rogauerit heredem, vt proprium seruum manumittat, praestandam ei libertatem: quia hic lex Aelia Sentia locum non habet. §. 2. Seruus legatus erat Calpurnio Flacco, isque rogatus erat eum manumittere: et si non manumisisset, idem seruus Titio legatus erat, et is aeque rogatus erat, vt eum manumitteret: si non manumisisset, liber esse iussus erat: Sabinus dicit, inutiliter legatum fore, et ex testamento eum continuo liberum futurum.

XXXV. MARCIANVS [2] libro decimo quinto Fideicommissorum:

GAII Cassii non est recepta sententia existimantis, et heredi et legatario remittendam interdum proprii serui manumittendi necessitatem, si vel vsus [3] tam necessarius esset, vt eo carere non expediret, veluti dispensatoris paedagogiue liberorum: vel [4] tantum delictum est, vt vltio remittenda non esset: visum est enim ipsos in sua potestate habuisse: nam potuissent discedere a causa testamenti: qua non omissa, debere voluntati defuncti obsequi.

XXXVI. IDEM libro decimo sexto Fideicommissorum:

NEQVE infantes, neque furiosi, neque ab hostibus capti, neque hi, quos religio, aut honestior causa, vel calamitas aliqua, vel maior res familiaris, aut capitis famaeue periculum, aut similis causa moretur, Rubriano Senatusconsulto continentur: ac ne pupilli quidem, qui tutores non habent: aut eos habeant, quos earum quae causa detinet. Sed nec si hi data opera sui potestatem non faciunt, puto pupillis libertos eripi: quia et iniquum est, facto tutoris, qui forsitan soluendo non sit, pupillum damno adfici: et Senatusconsulto non continetur alius quis, quam qui ex causa fideicommissi debet praestare libertatem. Quid ergo est? Dasumiano Senatusconsulto subuenitur his, quo cautum est de his, qui iusta ex causa abessent: vt nec libertas impediatur, nec libertus eripiatur his, qui fraude careant. §. 1. Si per procuratorem quis defendatur, semper iusta ex causa abesse dicitur, nec libertus ei eripitur, §. 2. Nihil facit ad interpellandam iurisdictionem eius, qui de fideicommissa libertate cognoscit, priuilegium cuiusque vel ciuitatis, vel corporis, vel officii, in quo quisque est, vel conditio personarum.

XXXVII. VLPIANVS libro sexto Fideicommissorum:

SI pure data sit fideicommissa libertas, et is seruus rationes administrasse dicatur: Diuus Marcus rescripsit, moram libertati non esse faciendam, ex continenti tamen arbitrum dandum esse, qui computationem ineat. Verba rescripti ita se habent. Aequius videtur Trophimo ex causa fideicommissi praestari libertatem

1 Ap. Hal. *aut* abest. 2 *MODESTINVS.* 3 Hal. inserit *eius.* 4 Hal. inserit *si.*

tatem, quam ſine conditione reddendarum rationum datam eſſe conſtat: neque humanum fuerit ob rei pecuniariae quaeſtionem libertati moram fieri: qua tamen repraeſentata, confeſtim arbiter a Praetore erit dandus, apud quem rationem, quam adminiſtraſſe eum apparuit, ex fide reddat. Tantum igitur rationes reddere cogetur. Sed an et reliqua reſtituere debeat, nihil dicitur: nec puto cogendum: nam de eo, quod in ſeruitute geſſit, poſt libertatem conueniri non poteſt. Corpora plane rationum, et ſi quas res vel pecunias ex his detinet, cogendus eſt per Praetorem reſtituere: item de ſingulis inſtruere.

XXXVIII. PAVLVS libro tertio Decretorum:

IN teſtamento, quod perfectum non erat, alumnae ſuae libertatem et fideicommiſſa dedit: cum omnia vt ab inteſtato egiſſent, quaeſiit Imperator, an vt [1] ex cauſa fideicommiſſi manumiſſa fuiſſet? Et interlocutus eſt, etiam ſi nihil ab inteſtato pater petiſſet, pios tamen filios debuiſſe manumittere eam, quam pater dilexiſſet: pronuntiauit igitur, recte eam manumiſſam, et ideo tertio fideicommiſſa etiam ei praeſtanda.

XXXIX. IDEM libro decimo tertio Reſponſorum:

PAVLVS reſpondit, etſi alienus inueniatur ſeruus, quem vt ſuum teſtator ab vno ex heredibus voluerit manumitti: tamen cogendum eum, qui rogatus eſt, redimere eum, et manumittere: quoniam non putauit ſimilem eſſe cauſam libertatis, et fideicommiſſi pecuniarii. §. 1. Paulus reſpondit, his verbis: *Πίστευσον δέ μοι, Ζώιλε, ὅτι τὰς χάριτάς σοι ἀποδώσει ὁ υἱός μου Μαρτιάλιος, καὶ σοὶ, καὶ τοῖς παισίν* [2] plenam voluntatem defuncti contineri circa benefaciendum coniunctis perſonis Zoilum: qui ſi ſerui ſint, [3] nihil eſt gratum [4] his praeſtari poſſe, quam libertatem: ideoque Praeſidem debere ſequi voluntatem defuncti.

XL. IDEM [5] libro decimo quinto Reſponſorum:

LVCIVS Titius Septiciae filiae ſuae naturali Concordiam ancillam ſuam donauit: idem poſtea teſtamento filiae ſuae cum aliis quibusdam ancillam ſupraſcriptam legauit, vt manumitteretur. Quaero, an Septicia filia naturalis ancillam ſupraſcriptam manumittere cogi poſſit? Paulus reſpondit, ſi viuo patre naturali donatio ancillae fuit, neque patris naturalis iudicium in ceteris legatis filia adgnouit: non poſſe eam compelli, ancillam propriam ex cauſa fideicommiſſi manumittere. §. 1. Lucius Titius Stichum ſeruum Maeuio legauit, et petit, vt neque ab eo, neque ab herede eius vmquam manumitteretur, Paulus reſpondit, teſtatorem potuiſſe poſtea hunc ſeruum ad libertatem perducere: quia non ſibi legem dixiſſet, ſed legatario.

XLI. SCAEVOLA libro quarto Reſponſorum:

THAIS ANCILLA MEA, CVM HEREDI MEO SERVIERIT ANNOS DECEM, VOLO SIT MEA LIBERTA: quaeritur, cum libertam ſuam eſſe voluerit, nec id heres facere potuerit, nec directa pure data ſit libertas, an etiam poſt decem annos in ſeruitutem remaneret? Reſpondit, nihil proponi cur non Thaidi libertas debeatur. §. 1. Lucius Titius ita cauit, MAEVI FILI CARISSIME, TE ROGO, VT SI STICHVS ET DAMAS ET PAMPHILVS TE PROMERVERINT, AERE ALIENO LIBERATO, NE ALTERIVS QVAM TVAM SERVITVTEM EXPERIANTVR. Quaero, an ſi per heredem ſteterit, quo minus aes alienum exſolueretur, ex cauſa fideicommiſſi libertatem conſequi poſſint? Reſpondit, non quidem imputandum heredi, ſi pro commoditatibus rei ſuae adminiſtrandae aes alienum tardius exſoluerit: verum ſi manifeſte ſtudium non ſoluentis ei rei paratum, vt libertatibus mora fieret, probaretur, repraeſentandas libertates. §. 2. Tutoris, quem et ipſum teſtamento liberis dederat, fidei commiſit, de manumittendis ſeruis ipſius tutoris: ſed is a tutela excuſatus fuerat. Quaero, an eisdem ſeruis libertatem praeſtare deberent tutores, qui in locum excuſati dati tutelam adminiſtrarent? Reſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, libertates et ab heredibus ſcriptis videri datas. §. 3. SEIO AVRI LIBRAS TRES, ET STICHVM NOTARIVM, QVEM PETO MANVMITTAS. Seius eodem teſtamento tutor datus, a tutela ſe excuſauit. Quaeritur, an nihilo minus fideicommiſſa libertas debeatur. Reſpondit, nihil proponi, cur non debeatur. §. 4. Sorore ſua herede inſtituta, de ſeruis ita cauit: *Βούλομαι καὶ παρακαλῶ, γλυκυτάτη μου*

1 Ap. Hal. *vt* abeſt. 2 Id eſt: *Crede mihi, Zoile, gratis tibi referet filius meus Martialis immo non tibi ſolum ſed et filiis tuis.* 3 *qui ſi ſerui ſunt.* 4 *nihil tam gratum.* 5 *Vlpianus.*

μου ἀδελφή, ἐν παρακαταθήκῃ σε ἔχειν Στίχον καὶ Δάμαν τοὺς πραγματευτάς μου, οὓς ἐγὼ οὐκ ἠλευθέρωσα, ἄχρις ἂν τὰς ψήφους ἀποκαταστήσωσιν. ἐὰν δὲ καί σοι ἀρέσωσιν, ἐμήνυσα σοι τὴν γνώμην μου.[1] Quaero ſi paratis actoribus rationes reddere, heres libertatem non praeſtet, dicendo, eos non placere ſibi, an audienda eſſet? Reſpondit, non ſpectandum, quod heredibus diſplicere: ſed id, quod viro bono poſſet placere, vt libertatem conſequantur. §. 5. Lucia Titia heredum fideicommiſit, vti Pamphilam ancillam Seiae cum filiis eius redimerent, et manumitterent: et iuridicus, quanti ſinguli eſſent redimendi aeſtimauit: medio tempore Pamphila, antequam pecunia ſolueretur, peperit. Quaero, id quod natum eſt ex Pamphila, vtrum ad heredes Seiae, an ad heredem Titiae pertineat? Reſpondit, id quod natum eſt ex Pamphila, eius quidem eſſe, cuius ea fuerat tunc, cum pareret: verum heredem, ſi moram fideicommiſſae libertati fecit, compellendum partum quoque ad libertatem perducere. §. 6. Lucius Titius ita teſtamento cauit, MEDICOS TIBI COMMENDO ILLVM ET ILLVM: IN TVO IVDICIO ERIT, VT HABEAS BONOS LIBERTOS ET MEDICOS: QVOD SI EGO LIBERTATEM EIS DEDISSEM, VERITVS SVM, QVOD SORORI MEAE CARISSIMAE FECERVNT MEDICI SERVI EIVS MANVMISSI AB EA QVI SALARIO EXPLETO RELINQVERVNT EAM. Quaero, an fideicommiſſa libertas ſupraſcriptis competere poteſt? Reſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, non neceſſitatem heredibus impoſitam, ſed arbitrium permiſſum. §. 7. Titius Sticho ſeruo ſuo libertatem dedit, ſi rationes ſic dederit. Quaero, an ratio per eum geſta ita putari debeat, vt damna, quae caſu contingerunt, ad onus reliquorum non pertineant? Reſpondi, in negotio, quod voluntate domini adminiſtraſſe proponatur, ea damna, quae caſu ita acciderunt, vt ſeruo nihil poſſit imputari, non pertinere ad reliquorum onus. §. 8. Item quaero, cum omne peculium reddere iuſſus ſit, an ita peculium computari debeat, vt id ſolum peculii eſſe videatur, quod quaque ex cauſa domino debeat ſupereſſe? Reſpondit, in ea ſpecie, de qua quaereretur, non debere deduci ex peculio, quod domino debeatur. §. 9. Item quaero, an ſi ex reliquis in peculio aliquid conuerterit, deduci hoc ex peculio eddendo debeat? Reſpondit, ſi id, quod ex cauſa quae proponeretur, in peculium verſum eſt, reliquorum nomine deſolutum eſt, fieri ſatis conditioni, ſi id, quod reliquum eſt peculii, ſoluatur. §. 10. Libertatem ita teſtamento dedit, CVPITVM SERVVM MEVM, CVM MARCIANVS FILIVS MEVS SEDECIM ANNOS IMPLEVERIT, RATIONIBVS REDDITIS LIBERVM ESSE VOLO: poſt mortem teſtatoris tutores Cupito exactionem commiſerunt, isque nummos redactos expenſauit eisdem tutoribus; deinde filius impubes deceſſit, cui mater heres extitit, et tutorem tutelae iudicio filio condemnatum habuit: Cupitus ad libertatem proclamat eo tempore, quo ſi viueret Marcianus, annos ſedecim aetatis habiturus eſſet, offerens rationes vnius anni in diem mortis teſtatoris, quod a ceterae ſubſcriptae fuerunt. Quaeſitum eſt, an eas quoque rationes, quas tutores periculo ſuo egerunt, Cupitus reddere compelli debeat? Reſpondit, eum de quo quaeritur, conditioni rationis reddendae ita videri paruiſſe, ſi omne ex eo, quod geſſit, (et) recte deſiderari poteſt, reddiderit: nam alteram conditionem humaniore interpretatione ita accipi poſſe, vt defuncto pupillo, tempus, quo ſi viueret, ſedecim annos impleret, exſpectare ſatis fuerit. §. 11. STICHVS ET DAMAS SERVI MEI, SI RATIONES REDDIDERITIS, LIBERI ESTOTE. Quaeſitum eſt, an non ſolum rationes, verum ſi qua alia conſilio et fraude eorum amota ſunt, praeſtari ab his debeant, vt ad libertatem perueniant? Reſpondit, rationum reddendarum conditione contineri omne quod quoque ſerui actum fidemque reſpiceret. §. 12 Intra certa tempora conditioni reddendarum rationum non paruerunt: poſtea parati erant. Quaeſitum eſt, an perueniant ad libertatem? Reſpondit, ſi per ipſos ſtetiſſet, quo minus intra tempora praeſcripta conditioni parerent: non idcirco liberos fore, quod poſtea rationes velint reddere. §. 13. AB HEREDIBVS MEIS PETO, FIDEIQVE EORVM COMMITTO, CVM FILIVS MEVS SEDECIM ANNOS IMPLEVERIT, STICHVM RATIONIBVS REDDITIS MANVMITTANT. Quaero, an eundem ſeruum teſtator in diem

1 Hal. ita *Volo atque obſecro, dulciſſima ſoror, vt Stichum et Damam actores meos tibi commendatos habeas: quos ego tantiſper manumiſſos eſſe nolo, donec rationes reddiderint, ſane ſi tibi quoque placuerit: ſignificam tibi mentem meam.* 2 *quo.*

diem vsque pubertatis filii sui actum agere voluerit? Respondit, manifestum esse, testatorem huius quoque actus rationem a Sticho reddi voluisse. §. 14. STICHVS SERVVS MEVS, IVBEO, VT DET, PRAESTET FILIAE ET VXORI MEAE HEREDIBVS MEIS, SINE VLLA CONTROVERSIA TOT AVREOS: ET VT IPSVM MANVMITTANT FIDEI EORVM COMMITTO. Quaesitum est, cum vxor ab hereditate abstinuerit, vtrum duobus, an filiae praestare debeat? Respondit, filiae, quae heres ex asse extitisse proponeretur, pro solido dandum. §. 15. Herede filio suo ex asse instituto, libertatem dedit in haec verba, DECEMBER DISPENSATOR MEVS, SEVERVS VILICVS ET VICTORINA VILICA SEVERI CONTVBERNALIS, IN ANNOS OCTO LIBERI SVNTO: QVOS IN MINISTERIO FILII MEI ESSE VOLO: TE AVTEM, SEVERE FILI CARISSIME, PETO, VTI DECEMBREM ET SEVERVM COMMENDATOS HABEAS: QVIBVS PRAESENTEM LIBERTATEM NON DEDI, VT IDONEA MINISTERIA HABERES, QVOS SPERO TE ET LIBERTOS IDONEOS HABITVRVM. Quaero, cum eo tempore, quo Titius testamentum faciebat, filius natus annorum fuerat nouem, et Titius post biennium et sex menses decesserit: anni octo, in quos libertas erat dilata, ex testamenti facti tempore, an vero ex mortis numerari debeant? Respondit, posse videri, testatorem eos annos octo dilatae libertatis comprehendisse, qui computandi sunt a die testamenti facti: nisi aliud voluisse testatorem probaretur. §. 16. SPENDOPHORVS, CVM FILIA MEA IN FAMILIA NVPSERIT, SI RATIONES IDONEE FILIAE MEAE ADMINISTRATAS REDDIDERIT, LIBER ESTO: filia, cum adhuc impubes esset, viuo patre decessit, et ex substitutione Seius heres exstitit. Quaero, cum Spendophorus rationes pupillae non administrauerit, et viuo patrefamilias desierit ipsius rationes administrare, et si viueret Titia, annos haberet amplius duodecim, an ex testamento liber sit? Respondit, si nullas rationes administrasset, quas reddere heredi deberet, secundum ea, quae proponerentur, liberum esse. §. 17. STICHVM RATIONIBVS REDDITIS MANVMITTI VOLO. Stichus arcarius probando domino nomina fecit, et rationes a domino scriptas exhibet, nec postea nomen vllum fecit. Quaero, an si qui minus soluendo fuerint debitores, quibus alii exactores erant applicati, nondum videatur conditioni satisfactum? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, non pertinere ad onus reddendarum rationum, quod soluendo non essent debitores.

XLI. MARCIANVS libro septimo Fideicommissorum:

ANTONINVS Augustus Pius noster, quo militum suorum per omnia rata esset voluntas suprema, cum et institutus et substitutus in continenti, priusquam adirint hereditatem, decessissent, eos, quibus ab his et libertas et hereditas a milite per fideicommissum data esset, perinde liberos et heredes esse iussit, ac si vtrumque directo accepissent: eorum autem, qui a pagano libertatem et hereditatem per fideicommissum acceperant, cum aeque in continenti et institutus et substitutus decessisset, satis habuit libertatem confirmare.

XLIII. PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

FIDEICOMMISSA libertas non debetur ei, quem postea vinxit dominus.

XLIV. POMPONIVS libro septimo ad Sabinum:

DE libertate fideicommissaria praestanda seruus cum domino recte contendit.

XLV. VLPIANVS libro quinto Disputationum:

SI debitor rogatus sit a creditore, ancillam suam pigneratam manumittere, defendendum est, fideicommissariam libertatem vtiliter relictam a debitore. Quid enim interest, certa quantitas ab eo relinquatur, an fideicommissaria libertas? siue plus sit in pretio, siue minus, cogitur libertatem praestare, si modo semel adgnouit voluntatem creditoris. Adgnouisse autem sic accipimus, si forte, cum conueniretur ab herede, vsus est exceptione, vel alias voluntatem suam ostendit: nam si conueniatur debitor ab herede creditoris: doli exceptione vti potest in id, quod intererit debitoris, ancillam suam habere. §. 1. In fideicommissaria libertate, quamuis quis modicum legatum fuerit consecutus, necesse habet seruum suum manumittere: pecuniarium enim fideicommissum si diuisum fuerit, satis [1] iniuriam facit

[1] *sane* loco *satis*.

facit libertati, quam fideicommiſſario. Satius eſt igitur eum, qui adgnouit legatum onerari, quam libertatem intercidere. §. 2. Quoties ſeruo vel ancillae fideicommiſſaria libertas relinquitur, in ea conditione eſt, vt quoad manumittatur, ſeruilis conditionis ſit: et quidem ſi nullam moram praeſtandae libertati, qui praeſtare debet, fecit, nihil de ſtatu eorum mutatur: ideoque eos interim legari poſſe, ſed cum ſua cauſa, conſtat.

XLVI. Idem libro ſexto Diſputationum:

Fideicommissa libertas ita poteſt dari, Heres si volveris, fidei tvae committo, vt Stichvm manvmittas, quamuis nihil aliud in teſtamento poteſt valere ex nutu heredis. §. 1. Plane et ſi ita, si Stichvs volverit, poteſt ei libertas adſcribi. §. 2. Sed et ſi ita adſcriptum ſit, si Seivs volverit, Stichvm libervm esse volo: mihi videtur poſſe dici, valere libertatem, quia conditio potius eſt: quemadmodum ſi mihi legatum eſſet, ſi Titius Capitolium aſcenderit. §. 3. Quod ſi ita ſcriptum ſit, si heres volverit, non valebit: ſed ita demum, ſi totum in voluntate fecit heredis, ſi ei libuerit. Ceterum ſi arbitrium illi quaſi viro bono dedit, non dubitabimus, quin libertas debeatur. Nam et eam libertatem deberi placuit, si tibi videbitvr, peto manvmittas: ita enim hoc accipiendum, ſi tibi quaſi viro bono videbitur. Nam et ita relictum, si volvntatem meam probaveris: puto deberi. Quemadmodum, si te merverit qvasi virvm bonvm, vel si te non offenderit qvasi virvm bonvm, vel si comprobaveris, vel si non reprobaveris, vel si dignvm pvtaveris. Nam et cum quidam Graecis verbis ita fideicommiſſum dediſſet, τῷ δεῖνι, ἐὰν δοκιμάσῃς, ἐλευθερίαν δοθῆναι βούλομαι: [1] a Diuo Seuero reſcriptum eſt, fideicommiſſum peti poſſe. §. 4. Quamquam autem in heredis arbitrium conferri, an debeatur, non poſſit: quando tamen debeatur, conferri poteſt. §. 5. Quidam, cum tres ſeruos legaſſet, fidei heredis ſui commiſit, vt ex his duos, quos vellet, manumitteret: fideicommiſſa libertas valebit, et quos ex his vellet, heres manumittet: quare ſi eos vindicaret legatarius, quos heres vult manumittere, exceptione doli [2] repelletur.

XLVII. Ivlianvs libro quadrageſimo ſecundo Digeſtorum:

Si pater duos filios heredes inſtituerit, et adgnatione poſthumi ruptum teſtamentum fuerit: quamuis hereditas pro duabus partibus ad eos pertineat, tamen fideicommiſſae libertates praeſtari non debent, ſicuti ne legata quidem aut fideicommiſſa praeſtare coguntur. §. 1. Si, cum alienum ſeruum heres rogatus ſit manumittere, item communem, vel eum in quo vſusfructus alienus eſt, latitet: non inique Senatusconſulto libertatibus ſuccurretur. §. 2. Si Sticho libertas per fideicommiſſum data fuerit ſub conditione, ſi rationes reddidiſſet, et is abſente herede, paratus ſit reliqua ſoluere: Praetoris officio continetur, vt virum bonum eligat, cuius arbitrio rationes computentur: et pecuniam, quae ex computatione colligitur, deponat: atque ita pronuntiet, libertatem ex cauſa fideicommiſſi deberi. Haec autem fieri conueniet, ſi heres ex iuſta cauſa aberit. Nam ſi latitauit, ſatis erit, liquere Praetori, per ſeruum non ſtare, quo minus conditioni pareat: atque ita pronuntiare de libertate oportebit. §. 3. Cum ſub conditione legato ſeruo libertas datur, non aliter fideicommiſſario tradi debet, quam vt caueatur, exiſtente conditione traditu iri eum. §. 4. Quaedam cum in extrema eſſet valetudine, praeſentibus honeſtis viris compluribus, et matre ſua, ad quam legitima hereditas eius pertinebat, ita locuta eſt, ancillas meas Maeviam et Seiam liberas esse volo: et inteſtata deceſſit. Quaero, ſi mater ex Senatusconſulto legitimam hereditatem eius non vindicaſſet, et hereditas ad proximum cognatum pertinuiſſet: an fideicommiſſa libertas deberetur? Reſpondi deberi: nam eam, quae in extremis dixiſſet, ancillas meas illam et illam liberas esse volo, videri ab omnibus, qui legitimi heredes aut bonorum poſſeſſores futuri eſſent, petiſſe, vt hoc fieri poſſit.

XLVIII. Idem libro ſexageſimo ſecundo Digeſtorum:

Cvm in teſtamento ſcriptum eſt, Stichvm Titio lego, vel heres mevs dato ita, vt evm Titivs manvmittat, dixi, petenti legatario

1 Id eſt: *Illi, ſi probaueris libertatem dari volo.* 2 Hal. inſerit *mali.*

rio Stichum exceptionem doli mali obstaturam: nisi cauerit se libertatem secundum voluntatem defuncti praestaturum.

XLIX. AFRICANVS libro nono Quaestionum:

SI is, cui seruus legatus est, rogatus manumittere, latitet: orcinum fieri libertum, respondit. Idem fore, etsi non legatarii, sed heredis fidei commissum esset. Sed et si non omnium, sed quorundam heredum fidei commissum sit, aeque dicendum orcinum fieri: in eos autem, qui latitauerint, coheredibus, a quibus redimendae partes essent, vtilem actionem eo nomine dari debere: vel etiam familiae nercifcundae iudicio recte eos acturos.

L. MARTIANVS libro septimo Institutionum:

SI seruus legatus et per fideicommissum manumissus sit, Ceruidius Scaeuola consultus putabat nouissimam scripturam valere, siue libertas sit, siue legatum: quia cum libertatem datam postea placeat adimi, et per legatum constat posse adimi. Sed si in obscuro sit, qua mente post libertatem legauit eundem seruum, in obscuro libertatem praeualere: quae sententia mihi quoque verior esse videtur.

LI. IDEM libro nono Institutionum:

NON tantum ipse [1], qui rogatus est manumittere, ad libertatem perducere potest: sed et successores eius, siue emtione, siue quo alio modo successerint. Sed etsi nemo successor exstiterit, ad fiscum ita transit, vt libertas ab eo praestetur. §. 1. Is autem, qui rogatus est manumittere, etiam eo tempore, quo alienare prohibetur, potest manumittere. §. 2. Si alienum seruum quis rogatus fuerit manumittere, cum ei pecunia certa legata esset, vt emat eum, et manumittat, et dominus nolit eum vendere: legatum retinet ex voluntate defuncti. §. 3. Cui per fideicommissum libertas debetur, liberi quodammodo loco est, et statuliberi locum obtinet: vel eo magis, quod nec in alium transferendus est, vt aut libertas eius impediatur, aut iura patronorum grauiora experiatur. §. 4. Senatusconsulto Dasumiano cautum est, vt si ex iusta causa absit, qui fideicommissam libertatem debet, et hoc pronuntiatum fuerit: perinde libertas competat, atque si, vt oportet, ex causa fideicommissi manumissus esset. §. 5. Abesse autem is intelligitur, qui a tribunali abest. §. 6. Et quia heredibus tantum cautum erat, adiectum est eodem Senatusconsulto, vt quicumque fideicommissam libertatem [2], ex quacumque causa pronuntiatum fuerit, eum eosue abesse: perinde habeatur, atque si, vt oportet, ex causa fideicommissi manumissus esset. §. 7. Sed Articuleiano Senatusconsulto cauetur, vt in prouinciis Praesides prouinciae cognoscant, licet heres non sit eius prouinciae. §. 8. Sed si non hereditarium seruum quis rogatus fuerit manumittere, sed proprium: ex Senatusconsulto Iunciano, post pronuntiationem peruenit ad libertatem. §. 9. Siue iusta ex causa abest, siue latitet, siue praesens non vult manumittere: pro absente eum haberi, Diuus Pius rescripsit. §. 10. Emtor quoque vt manumittat, eodem Senatusconsulto expressum est. §. 11. Et praesens coheres perinde manumittat, atque si traditum a coherede accepisset. Quod et in impuberis persona coheredis, qui non erat rogatus manumittere, eundem Principem rescripsisse, relatum est. §. 12. Sed si matrimonii causa quis manumittere rogatus est, non est cogendus eam vxorem ducere, sed sufficit fideicommissa libertas.

LII. VLPIANVS libro primo Responsorum:

POSTEAQVAM a creditore alienati sunt serui, quibus fideicommissa libertas adscripta est, non nisi ex iusta causa aduersus heredem subueniri eis posse.

LIII. MARCIANVS libro quarto Regularum:

SI quis rogatus ancillam manumittere, moram fecerit: si interea enixa fuerit, constitutum est, huiusmodi partum liberum nasci, et quidem ingenuum: sed sunt Constitutiones, quibus cauetur, statim ex quo libertas deberi coeperit, ingenuum nasci: et hoc magis est sine dubio sequendum, quatenus libertas non priuata, sed publica res est, vt vltro is qui eam debet, offerre debeat. §. 1. Sed si nondum debita libertate fideicommissa ancilla peperit, studio tamen heredis fuerit effectum, vt nondum libertas deberetur, vtique quod tardius adiit hereditatem, vt qui nati sint ex ancilla, serui eius fiant: placet manumittendos, sed tradi matri oportere

1 Ap. Hal. *ipse* abest. 2 Hal. inserit *debeat*.

tere, vt ab ea manumittentur, et liberti potius matris fiant: nam quos indignus est heres seruos habere, ne quidem libertos habebit.

LIV. Marcianus libro decimo sexto Fideicommissorum:

Si mater, postquam filium accepisset, vel qui in eius locum successit, praestare noluit libertatem: compellendi sunt. Amplius si mater aut nollet sibi filium tradi, aut in rerum natura esse desisset, non ab re est dicere, nihilo minus ita natis ab herede libertatem praestari.

LV. Marcianus libro quarto Regularum:

Sed etsi non data opera tardius adierit, sed dum de adeunda hereditate deliberat: idem dictum est: et si postea cognouit, se heredem institutum, quam ancilla peperit, placet hoc quoque casu subueniendum esse: hoc tamen casu ipse manumittere debebit, non matri tradere. §. 1. Sed si directo libertas data fuerit ancillae, et horum aliquid euenerit: quemadmodum natis subuenietur? nam ibi quidem petitur fideicommissa libertas, et Praetor paruulis subuenit: cum vero directo libertas datur, non petitur: sed etiam hoc casu puto nato subueniendum esse, vt aditus Praetor in rem matri decernat actionem exemplo fideicommissariae libertatis. Sic denique et Marcellus libro sexto decimo Digestorum scripsit, et ante aditam hereditatem vsucaptis, qui testamento manumissi sunt, subueniendum esse, vt eis libertas conseruetur, vtique per Praetorem: quamuis his et imputari possit, quare vsucapti sunt: in paruulis autem nulla deprehenditur culpa.

LVI. Marcellus libro singulari Responsorum:

Lucius Titius testamento ita cauit, SI QVOS CODICILLOS RELIQVERO, VALERE VOLO: SI QVIS MIHI EX PAVLA, QVAE VXOR MEA FVIT, INTRA DECEM MENSES NATVS NATAVE ERIT, EX SEMISSE HEREDES SVNTO: GAIVS SEIVS EX SEMISSE HERES ESTO: STICHVM ET PAMPHILVM SERVOS MEOS ET EROTEM ET DIPHILVM PETO, ET FIDEI HEREDVM COMMITTO, VT CVM AD PVBERTATEM LIBERI MEI PERVENERINT, MANVMITTANT: deinde nouissima parte ita cauit, QVOD SI MIHI LIBERI NATI NON ERVNT, AVT INTRA PVBERTATEM DECESSERINT, TVNC HEREDES EX PARIBVS PARTIBVS SVNTO MVCIVS ET MAEVIVS: LEGATA QVAE PRIORE TESTAMENTO, QVO FILIOS ET SEIVM, RELIQVI, PRAESTARI VOLO: HOC EST ET A SEQVENTIBVS HEREDIBVS: deinde codicillis ita cauit, LVCIVS TITIVS HEREDIBVS PRIMIS ET SVBSTITVTIS SALVTEM: PETO, VT EA, QVAE TESTAMENTO CAVI, LEGAVI, ET EA QVAE CODICILLIS CAVERO, LEGAVERO, PRAESTETIS. Quaero, cum liberi Lucio Titio nati non sint, an Sticho et Pamphilo et Eroti et Diphilo seruis confestim fideicommissa libertas praestari debeat? Marcellus respondit, conditionem, quae libertati eorum de quibus quaereretur, si filii haeredes exstitissent, adposita esset, repetitam non videri: ideoque confestim libertatem praestandam esse et a primis et a substitutis heredibus: nam, vt supra scriptum est, petiit, vt quae testamento cauisset, praestarentur: cauit autem de libertate eorum seruorum: atquin sub conditione cauit: et si alterius generis conditio esset, exspectanda esset: sed non est verisimile, vt hoc in ista conditione cogitauerit, cum fidei substitutorum committeret: et admitti ad hereditatem non possent, si impleretur conditio.

Tit. VI.

DE ADEMTIONE LIBERTATIS.

Terentius Clemens libro decimo octauo ad legem Iuliam et Papiam:

Cvm libertas lege adimatur, aut pro non data haberi debeat, aut certe perinde obseruari, ac si a testatore ademta esset.

Tit. VII.

DE STATVLIBERIS.

Pavlvs libro quinto ad Sabinum:

Statvliber est, qui statutam et destinatam in tempus vel conditionem libertatem habet. §. 1. Fiunt autem statuliberi vel conditione expressa, vel vi ipsa. Conditione expressa quid est, manifestum

1 Ap. Hal. *autem* abest.

manifestum est. Vi ipsa, cum creditoris fraudandi causa manumittuntur: nam dum incertum est, an creditor iure suo vtatur, interim statuliberi sunt: quoniam fraus cum effectu in lege Aelia Sentia accipitur.

II. VLPIANVS libro quarto ad Sabinum:

QVI statuliberi causam adprehendit, in ea conditione est, vt siue tradetur, salua spe libertatis alienetur: siue vsucapiatur, cum sua causa vsucapiatur: siue manumittatur, non perdat spem orcini liberti. Sed statuliberi causam non prius seruus nanciscitur, nisi adita vel ab vno ex institutis hereditate. Ceterum ante aditionem siue tradetur, siue vsucapietur, siue manumittetur, spes statae libertatis intercidit. §. 1. Sed si impuberis tabulis libertas seruo sit adscripta, an viuo pupillo, post aditionem videlicet hereditatis patris, statuliber sit? Cassius negat: Iulianus contra existimat: quae sententia verior habetur. §. 2 Plus scripsit Iulianus, et si legatus sit seruus ab herede patris, liber esse iussus in pupillaribus tabulis, praeualere libertatis dationem. §. 3. Si primis tabulis sub conditione seruus cum libertate ex parte dimidia heres sit institutus, an statuliberi causam obtineat, vt adeunte coherede cum sua causa vsucapiatur? cum a semetipso acceperit libertatem, non potest statuliberi causam obtinere. Plane si conditio hereditatis deficiat, quo casu secundum Iulianum vel [1] libertatem adipiscitur: dicendum est, statuliberi causam obtinere, eo quod non a semetipso, sed a coherede accepisse libertatem creditur. §. 4. Quocumque gradu pupillo seruus cum libertate substitutus sit, necessarii causam obtinet: quae sententia vtilitatis causa recepta est, et a nobis probatur. Celsus quoque putat libro quinto decimo, cum libertate substitutum statuliberi causam obtinere.

III. IDEM libro vigesimo septimo ad Sabinum:

STATVLIBEROS conditioni parere oportet, si nemo eos impediat, et sit conditio possibilis. §. 1. Sed si in heredis persona iussus sit parere conditioni, quid dici debeat? Si quidem paruit conditioni, statim liber est, etiam inuito herede, quod si non patitur heres pareri, puta offert decem, quae dare iussus erat, procul dubio liber est: quia per heredem stare videtur, quo minus conditionem impleat. Et parui refert, de peculio ei offerat, an ab alio accepta: receptum est enim, vt seruus peculiares quoque nummos dando perueniat ad libertatem, siue ipse heredi, siue alii dare iussus est. §. 2. Inde quaeritur, si forte debeatur pecunia huic seruo vel ab herede, quod in domini rationem plus erogauerat, vel ab extraneo, nec velit heres debitorem conuenire, vel statulibero soluere pecuniam: an debeat ad libertatem peruenire, quasi moram per heredem patiatur? Et aut legatum huic statulibero fuit peculium, aut non. Si legatum peculium fuit, Seruius scribit, moram eum libertatis passum ob hoc ipsum, quod ei aliquid ex ratione dominica deberetur, nec ei ab herede praestaretur: quam sententiam et Labeo probat. Idem Seruius probat, et si in eo moram faciat heres, quod nolit exigere a debitoribus: nam peruenturum ad libertatem ait: mihi quoque videtur verum, quod Seruius ait. Cum igitur veram putemus sententiam Seruii: videamus, an etsi non fuerit praelegatum peculium seruo, idem debeat dici: constat enim statuliberum de peculio posse dare, vel ipsi heredi iussum, vel alii: et si eum dare impediat, perueniet statuliber ad libertatem. Denique etiam remedii loco hoc monstratur domino statuliberi, vt eum extraneo iussum dare prohibeat, ne et nummos perdat cum statulibero: proinde defendi potest, etsi non vult exigere, vel ipse soluere, vt hic habeat, vnde conditioni pareat, libertatem competere: et ita Cassius quoque scribit. §. 3. Non solum autem, si dare iussum dare [2] prohibeat, statuliber ad libertatem peruenit: verum etiam si ascendere Capitolium iussum, ascendere vetet: item si Capuae dare iussum, Capuam ire prohibeat: nam, qui prohibet seruum proficisci, intelligendus est impedire magis velle libertatem, quam operis serui vti. §. 4. Sed et si iussum coheredi dare, non patiatur vnus ex heredibus dare, aeque liber erit: sed is, cui iussus erat dare, et liber esse, familiae herciscundae iudicio ab eo, qui impedit, consequetur, quod sua intererat, prohibitum statuliberum non esse. §. 5. Si decem iussus dare et liber esse, quinque det: (non) peruenit ad libertatem, nisi totum det: interim igitur vindicare quinque nummos dominus eorum potest: sed si residuum fuerit solutum, tunc etiam id alienatum, cuius ante

[1] Ap. Hal. *vel* abest. [2] Ap. Hal. *dare* abest.

ante dominium non erat translatum: ita pendebit praecedentis summae alienatio: sic tamen, vt non retro nummi fiant accipientis, sed tunc cum residua summa fuerit exsoluta. §. 6. Si plusquam iussus erat, dederit statuliber, puta decem iussus dare, viginti dedit: siue numerauit, siue in sacculo dedit, peruenit ad libertatem, et superfluum potest repetere. §. 7. Si quis seruum iussum decem dare, et liberum esse, vendiderit sine peculio: vtrum statim liber sit, quasi prohibitus videatur de peculio dare, hoc ipso, quod sine peculio distractus est: an vero, cum fuerit prohibitus peculium tangere? Et puto, tunc demum liberum fore, cum volens dare prohibeatur: non statim vbi venit. §. 8. Si quis seruum iussum decem dare et liberum esse, operari prohibeat: vel si, quod ex operis suis meret, abstulerit ei heres: vel si, quod ex mercedibus suis coegit, heredi dederit: an ad libertatem perueniat? Et puto, si quidem ex operis dederit, vel vndecumque dederit, ad libertatem peruenturum. Quod si prohibeatur operari, non fore liberum: quia operari domino debet. Plane si ei ablata fuerit pecunia ex operis collecta, liberum fore arbitror: quia de peculio dare prohibetur: sane si testator, vel ex operis vt det, iussit, prohibitum operari, ad libertatem peruenturum non dubito. §. 9. Sed et si argento subtracto, vel rebus aliis distractis, nummos corrasos dederit: perueniet ad libertatem: quamuis si nummos subtractos dedisset, ad libertatem non perueniret: nec enim videtur dedisse, sed magis reddidisse: sed nec si aliis subripuerit nummos, et heredi dederit, ad libertatem perueniet: quia auelli nummi ei, qui accepit, possunt. Plane si sic consumti fuerint, vt nullo casu auelli possunt, competet libertas. §. 10. Non solum autem si heres moram facit libertati, sed et si tutor vel curator, vel procurator, vel alius quiuis, in cuius persona conditioni parendum est, libertatem competere dicemus: et sane hoc iure vtimur in statulibero, vt sufficiat, per eum non stare, quo minus conditioni pareat. §. 11. Si quis heredi in diebus triginta proximis mortis testatoris dare iussus fuerit, deinde heres tardius adierit: Trebatius et Labeo, si sine dolo malo tardius adierit, dantem eum intra dies triginta aditae hereditatis, ad libertatem peruenire; quae sententia vera est. Sed quid, si data opera traxit? an ob id statim, (vt) adita est hereditas, ad libertatem perueniat? quid enim, si tunc habuit, post aditam habere desiit? sed et hic expleta videtur conditio: quoniam per eum non steterit, quo minus impleatur. §. 12. Si quis sic acceperit libertatem, CVM DECEM DARE POTERIT, LIBER ESTO: Trebatius ait, licet habuerit decem, vel idoneus fuerit ad adquirendum et conseruandum peculium, tamen non alias ad libertatem peruenturum, nisi dederit, aut per eum non steterit, quo minus det: quae sententia vera est. §. 13. Stichus, annua, bima, trima die denos aureos heredi si dederit, liber esse iussus est: si prima pensione stetit per heredem, quo minus acciperet decem, exspectandam esse trimam pensionem, placet: quia et tempus adiectum est, et adhuc supersunt duae pensiones. Sed si eadem decem sola habeat, quae obtulit ad primam pensionem: an etiam ad sequentem quoque prosit, si offerat? et an et ad tertiam, si sequens pensio non sit accepta? Et puto, sufficere haec eadem, et paenitentiae heredi locum non esse: quod et Pomponius probat. §. 14. Quid, si seruus, qui annua, bima, trima die iussus est dena dare, tota simul offerat heredi, non exspectata die? vel decem primo anno datis, secundo anno viginti obtulit? Benignius est, eum in libertatem peruenire, cum vtriusque prouidentia infertur: et serui, quatenus maturius in libertatem perueniat: et heredis, quatenus dilatione interemta illico accipiat, quod post tempus consequi poterit. §. 15 Si ita sit libertas seruo data, si quinquennio heredi [1] seruierit, deinde eum heres manumiserit, statim liber fit: quasi per eum sit effectum, quo minus ei seruiat: quamuis si non pateretur eum sibi seruire, non statim perueniret, quam si quinquennium praeterisset: ratio huius rei euidens est: manumissus enim amplius seruire non potest: at is, quem quis non patitur sibi seruire, postea pati potest intra quinquennii tempus. Atquin iam quinquennio ei seruire non potest: sed vel minus potest. §. 16. Item Iulianus libro sexto decimo Digestorum scripsit, si Arethusae libertas ita sit data, si tres seruos pepererit, et per heredem steterit, quo minus pepererit: puta quod ei medicamentum dedisset, ne conciperet: statim liberam futurum

1 Hal. inserit *meo*.

turum esse: quid enim exspectamus? Idemque et si egisset heres, vt abortum faceret: quia et vno vtero potuit tres edere. §. 17. Idem si heredi seruire iussum statuliberum heres vendidit et tradidit, credo, statim ad libertatem peruenire.

IV. Pavlvs libro quinto ad Sabinum:

Cvm heres Reipublicae causa abesset, et pecuniam statuliber haberet: vel exspectari eum debere, donec redeat is, cui dare debet, vel deponere in aedem pecuniam consignatam oportet: quo subsecuto, statim ad libertatem peruenit. §. 1. Non est statuliber, cui libertas in tam longum tempus collata est, vt eo tempore is, qui manumissus est, viuere non possit: aut si tam difficilem, immo pene inpossibilem conditionem adiecerit, vt aliunde ea libertas obtingere non possit: veluti si heredi milies dedisset: aut, cum moreretur, liberum esse iussisset, sic enim libertas inutiliter datur: et ita Iulianus scribit: quia nec animus dandae libertatis est. §. 2. Seruire Titio anno, et liber esse iussus, Titio mortuo non statim liber fiet, sed cum annus transierit: quod videtur non tantum sub conditione, sed etiam ex tempore data libertas: etenim absurdum est, maturius eum liberum fieri, cum conditionem non implet, quam futurus foret, si eam expleret. §. 3. Si duobus decem datis, liber esse iussus sit, et vnus quinque accipere noluerit: melius est dicere posse eum eadem quinque alteri offerentem ad libertatem peruenire. §. 4. Stichvs si Titio per triennivm servierit, vel si illi centvm operas dederit, liber esto: constat hoc modo libertatem vtiliter dari posse: nam et alienus seruus seruire nobis potest, sicuti liber, et multo magis operas dare: nisi testator seruitutis appellatione dominium magis, quam operam intellexit: ideoque, si prohibet heres Titio seruire, peruenit ad libertatem. §. 5. Stichvs si heredi meo anno servierit, liber esto. Quaerendum est, annus quomodo accipi debeat: an qui ex continuis diebus trecentis sexaginta quinque constet, an quibuslibet? Sed superius magis intelligendum Pomponius scribit. Sed et si quibusdam diebus aut valetudo, aut alia iusta causa, impedimento fuerit, quo minus seruiat: et hi anno imputandi sunt: seruire enim nobis intelliguntur etiam hi, quos curamus aegros, qui cupientes seruire, propter aduersam valetudinem impediuntur. §. 6. Item si decem heredi dare iussus fuerit, heres etiam per partes accipere, fauore libertatis cogendus est. §. 7. Ita liber esse iussus, si Titivs Capitolivm ascenderit: si Titius nolit ascendere, impedietur libertas. Idemque iuris est in similibus causis et conditionibus. §. 8. Item Cassius ait, ei, qui seruire iussus est anno, illud tempus, quo in fuga sit vel in controuersia, pro libertate non procedere.

V. Pomponivs libro octauo ad Sabinum:

Statvliber rationem reddere iussus, reliquum quod apparet, soluit: de eo quod obscurius est, satisdare paratus est. Neratius et Aristo recte putant liberum fore, ne multi ad libertatem peruenire non possint, incerta causa rationis, et genere negotii huiusmodi. §. 1. Statuliber, qui non rationes reddere, sed pecuniam iussus est dare: numerare debet, non fideiussorem dare.

VI. Vlpianvs libro vigesimo septimo ad Sabinum:

Si statulibera serua poenae facta sit, et post damnationem statutae libertatis conditio exstiterit: quamuis ipsi statuliberae nihil proficiat, partui tamen proficere oporteat: vt perinde liber nascatur, atque si mater damnata non esset. §. 1. Quid tamen, si qua conceperit in seruitute, deinde ab hostibus capta peperit ibi post existentem conditionem: an liberum pariat? Et interim quidem quin seruus hostium sit, nequaquam dubium est: sed verius est, postliminio eum liberum fieri: quia, si mater in ciuitate esset, liber nasceretur. §. 2. Plane si apud hostes eum concepisset, et post existentem conditionem edidisset, benignius dicetur, competere ei postliminium, et liberum eum esse. §. 3. Statuliber parendo conditioni in persona emtoris peruenit ad libertatem. Et sciendum, hoc ad statuliberos omnis sexus pertinere. Non solum autem si venerit haec conditio, ad eum transit, qui emit: verum etiam ad omnes, quicumque quoque iure dominium in statulibero nacti sunt: siue igitur legatus sit tibi ab herede statuliber, siue adiudicatus, siue vsucaptus a te, siue traditus, vel aliquo iure tuus factus: sine dubio dicemus, parere conditioni in persona tua posse. Sed et in heredem emtoris idem dicitur. §. 4. Si filiusfamilias heres sit institutus, et statuliber filio dare iussus est, et liber esse: siue filio, siue patri dando, peruenit

nit ad libertatem: quia et ad patrem hereditatis emolumentum peruenit. Sed et si post mortem filii, patri dederit, quasi heredis heredi: liber erit. Nam et si quis extraneo dare iussus sit, et liber esse, deinde hic heredi heres extiterit, non quasi in extranei persona, sed quasi in heredis, conditioni parebit. §. 5. Statuliber decem dare iussus, et liber esse, si quinque datis distractus sit, residua quinque emtori dabit. §. 6. Si seruus tuus statuliberum emerit, tibi datur quod heredibus dare iussus est: sed et si tuo seruo dederit, si modo is eum peculiari nomine emit, neque ei tu peculium ademisti: puto liberum fore: scilicet vt eo modo tibi dedisse intelligatur, perinde atque si tua voluntate cuiuis alii tuorum seruorum dedisset. §. 7. Si quis non dare decem, liber esse: sed rationibus redditis liber esse iussus sit: an ad emtorem haec conditio transeat, videamus. Et alias sciendum est, eas demum conditiones ad emtorem transire, quae sunt in dando: ceterum, quae sunt in faciendo, non transeunt: vtputa si filium eius litteras edocuerit: hae enim personis eorum cohaerent, quibus adscribantur. Rationum autem reddendarum conditio, quod ad reliqua quidem attinet, in danda pecunia consistit: quo autem ad ipsa volumina rationum tradenda percontandasque et examinandas rationes, et in dispungendas atque excutiendas, factum habet. Numquid ergo, reliqua quidem et emtori dando perueniat ad libertatem: cetera in persona heredis consistant? Puto igitur, et ad emtorem reliquorum solutionem transmitti: sic fiet, vt diuidatur conditio: et ita Pomponius libro octauo ex Sabino scripsit.

VII. PAVLVS libro quinto ad Sabinum:

VSVSFRVCTVS alienatio conditionem statuliberi secum non trahit.

VIII. POMPONIVS libro octauo ad Sabinum:

ITA liber esse iussus, SI DECEM DEDERIT, LIBER ESTO, heredi dare debet: nam qui non habet cui det, heredi dando, ad libertatem peruenit. §. 1. Si partes suas quisque heredum diuersis ementibus vendiderit, quas portiones heredibus dare statuliber debuit, easdem dabit emtoribus. Labeo autem ait, si nomina dumtaxat heredum in testamento posita sint, viriles partes eis dandas: si vero ita, SI HEREDIBVS DEDIT, hereditariis.

IX. VLPIANVS libro vigesimo ad Sabinum:

STATVLIBERVM medio tempore seruum heredis esse, nemo est, qui ignorare debeat: ea propter noxae dedi poterit: sed deditus sperare adhuc libertatem poterit: nec enim deditio spem illi adimit libertatis. §. 1. Si statuliberum non eadem conditione heres vendat, caussa eius immutabilis est, et luere se ab eo potest simili modo, vt ab herede. Si tamen suppresserit conditionem statuliberi: et ex emto quidem tenetur: grauiores autem etiam stellionatus crimen important ei, qui sciens dissimulata conditione statutae libertatis, simpliciter eum vendiderit. §. 2. Illud tractatum est, an liberatio contingat ei, qui noxae dederit statuliberum? Et Octauenus putabat liberari: et idem dicebat, et si ex stipulatu Stichum deberet, eumque statuliberum soluisset: nam et si ante solutionem ad libertatem peruenisset, extingueretur obligatio tota: ea enim in obligatione consistere, quae pecunia lui praestarique possunt: libertas autem pecunia lui non potest, nec reparari potest: quae sententia mihi videtur vera. §. 3. Statuliberi conditio ita demum immutabilis est, si adita hereditas fuerit: ceterum ante aditam hereditatem in propriam vsucapitur seruitutem, libertatisque spes infringitur: sed adita postea hereditate, spes libertatis, fauore sui, redintegrabitur.

X. PAVLVS libro quinto ad Sabinum:

SI decem dare iussum heres vendiderit et tradiderit: dixeritque adscriptum libertati, si viginti dedisset: ex emto erit actio cum venditore: aut si dupla promissa est, ob euictionem dumtaxat duplae repetitio erit: ex emto ob mendacium.

XI. POMPONIVS libro decimo quarto ad Sabinum:

SI heres pecuniam donasset statulibero, vt sibi eam daret, et liber esset: non fieri liberum Aristo ait, sed si in plenum ei donasset, fieri liberum.

XII. IVLIANVS libro septimo Digestorum:

SI quis testamento libertatem acceperit sub conditione, si rationem dederit: debet pro hereditaria parte heredibus reliqua soluere, etiam si nomina quorundam heredum sint in conditione posita.

XIII. IDEM libro quadragesimo tertio Digestorum:

SI quis ita libertatem dedisset, STI-

CHVS

CHVS, SI EVM HERES MEVS TESTAMENTO SVO NON MANVMISERIT, LIBER ESTO, secundum voluntatem defuncti hoc significari videtur: si testamento suo heres non adscripserit ei libertatem: quare si quidem heres libertatem seruo testamento suo dederit, defectus conditione videbitur: si non dederit, impleta conditione vltimo vitae tempore heredis ad libertatem perueniet. §. 1. Seruus comm[illegible] liber esse iussus ita, si decem dederit, [illegible] peculio dare potest, quocumque modo [1] adquisitum habuerit: nec refert, apud heredem id, an apud socium fuerit: et heredi, an extraneo dare iussus sit: nam per omnia causae statuliberi applicantur, qui conditionis implendae gratia alienare peculiares nummos potest. §. 2. Si duo serui rationibus redditis liberi esse iussi fuerint, et separatim rationes gesserint: non dubie separatimquoque conditioni parere poterunt. Sed si actus eorum communiter gestus, ita immixtus fuerit, vt separari non possit: necessario alter cessando alterius libertatem impediet: nec videbitur conditio in alterius persona impleta, nisi id quod computatione rationum habita reliquum fuerit, aut vterque, aut alter totum soluerit. §. 3. Qui ita liber iussus est, SI IVRAVERIT SE CAPITOLIVM ASCENSVRVM, confestim vt iurauerit, quamuis Capitolium non ascenderit, liber erit. §. 4. Seruus heredis, rem ipsius heredis dare iussus, et liber esse, ad libertatem perueniet: quia potest testator, et sine vlla dandi conditione, heredis seruum manumitti iubere. §. 5. Haec scriptura, STICHVS, CVM ERIT ANNORVM TRIGINTA, LIBER ESTO: STICHVS SI DECEM NON DEDERIT, LIBER NE ESTO, hanc vim habet: Stichus si decem dederit, et ad annos triginta peruenerit, liber esto: namque ademtio libertatis vel legati sub conditione facta, incipit contrariam conditionem legato vel libertatis, quae prius data erat, iniecisse.

XIV. ALFENVS VARVS libro Digestorum:

SERVVS, qui testamento domini, cum decem heredi dedisset, liber esse iussus erat, heredi mercedem referre pro operis suis solebat: cum ex mercede heres amplius decem recepisset, seruus liberum esse aiebat: de ea re consulebatur. Respondit, non videri liberum esse: non enim pro libertate, sed pro operis eam pecuniam dedisse, nec magis ob eam rem liberum esse, quam si fundum a domino conduxisset, et pro fructu fundi pecuniam dedisset. §. 1. Seruus cum heredi annorum septem operas dedisset, liber esse iussus erat: is seruus fugerat, et annum in fuga fecerat: cum septem anni praeterissent, respondit, non esse liberum: non enim fugitiuum operas domino dedisse: quare nisi totidem dies, quot afuisset, seruisset, non fore liberum. Sed et si ita scriptum esset, vt tum liber esset, cum septem annis seruisset: potuisse liberum esse, si tempus fugae reuersus seruisset.

XV. AFRICANVS libro nono Quaestionum:

MORTVO herede, si statuliber locupletiorem hereditatem tanta pecunia, quantam dare sit iussus, fecerit: veluti creditoribus soluendo, cibaria familiae dando: statim eum ad libertatem esse venturum existimauit. §. 1. Heres, cum statuliberum decem dare iussum venderet, conditionem pronuntiauit, et traditioni legem dixit, vt sibi potius, quam emtori, eadem decem darentur. Quaerebatur, vtri eorum statuliber pecuniam dando, libertatem consequeretur? Respondit, heredi dare debere. Sed si talem legem dixisset, vt extraneo alicui statuliber pecuniam daret: respondit, et hoc casu conuentionem valere: quia heredi videtur soluere, qui voluntate eius alii soluit.

XVI. VLPIANVS libro quarto Regularum:

STATVLIBERA quidquid peperit, hoc seruum heredis est.

XVII. NERATIVS libro tertio Membranarum:

SI decem heredi dedisset, iussus est liber esse: decem habet, et tantundem domino debet: dando haec decem, non liberabitur: nam quod statulibero ex peculio suo dare explendae conditionis causa concessum est, ita interpretari debemus, vt non etiam ex eo dare possit, [illegible]uod extra peculium est. Nec me praeterit hos nummos peculiares posse dici, quamuis, si nihil praeterea seruus habeat, peculium nullum sit: sed dubitari non oportet, quin haec mens fuerit id constituentium, vt quasi ex patrimonio suo dandi eo nomine seruo potestas esset: quia id maxime sine iniuria dominorum concedi videbatur: quod si vltra quis progredietur, non multum aberit, quin etiam eos nummos, quos domino subripuerit, dando, statuliberum conditioni satisfacturum existimet.

1 Hal. hic inserit *id*.

XVIII. PAVLVS libro singulari de libertatibus dandis:

SI triennio dena dare iussus, primo anno viginti obtulerit: non accipiente herede, non statim liber est: quia etsi accepisset heres, nondum liber esset.

XIX. VLPIANVS libro decimo quarto ad Edictum:

SI seruus liber esse iussus sit, et legatum ei datum, si filius quartum decimum annum compleuerit: et filius ante decesserit: libertas fauore competet die veniente, legati autem conditio deficit.

XX. PAVLVS libro decimo sexto ad Plautium:

SI peculium seruo legatum sit, qui iussus est alii dare decem, et sic liber esse: et heres eum prohibuerit dare, deinde manumissus peculium petat ex causa legati: an per doli exceptionem, eam summam, quam daturus esset, deducere heres possit, vt ipsi prosit, non manumisso, quod ea pecunia data non est: an vero indignus sit heres, qui contra voluntatem defuncti fecit, eam pecuniam lucrari? Et cum seruo nihil absit, et libertas ei competit: inuidiosum est heredem fraudari. §. 1. De illo quaeritur, si inuito herede det, aut nesciente: an faciat nummos accipientis? Et Iulianus vere existimat, ex hac causa concessam videri statuliberis alienationem nummorum etiam inuito herede, et ideo facere eos accipientis pecuniam. §. 2. Quod si heredi dare iussus est decem, et eam summam heres debeat seruo: si velit seruus eam pecuniam compensare, erit liber. §. 3. Is, cui seruus pecuniam dare iussus est, vt liber esset, decessit. Sabinus, si decem habuisset parata, liberum fore: quia non staret per eum, quo minus daret. Iulianus autem ait, fauore libertatis, constituto iure hunc ad libertatem peruenturum, etiam si postea habere coeperit decem. Adeo autem constituto potius iure, quam ex testamento, ad libertatem peruenit, vt si eidem et legatum sit mortuo eo, cui dare iussus est, ad libertatem quidem perueniet, non autem et legatum habiturus est: idque et Iulianus putat, vt in hoc ceteris legatariis similis sit. Diuersa causa est eius, quem heres prohibet conditioni parere: hic enim ex testamento ad libertatem peruenit. §. 4. Heredi autem iussum dare, etiam heredis heredi dare posse Diuus Hadrianus rescripsit: et, si hoc sensit testator, etiam in legatario idem [1] dicendum est. §. 5. Quaedam conditiones natura sui nec possunt eodem tempore impleri, sed necessariam habent temporis diuisionem: velut cum decem operarum iussus est dare: quia operae per singulos dies dantur: igitur et si singulos aureos det statuliber, potest dici, eum implesse conditionem. Alia causa est operarum: quia hae necessario singulae edendae sunt. Sed et si heres accipere noluerit, non statim liber erit, sed cum tempus transierit, per quod operarum quantitas consumatur. Idem dicendum est, si iussum Capuam ire, et liberum esse, heres prohibeat ire: tunc enim erit liber, cum peruenire Capuam potuisset. Inesse enim videtur tempus tam operarum praestationi, quam itineri. §. 6. Si ita quis acceperit libertatem, STICHVS, SI HERES EVM NON MANVMISERIT, LIBER ESTO: poterit ab herede manumitti: non contra voluntatem testatoris adimitur ei libertas: sed non tam continuum tempus exigendum est, vt praecipitari cogatur heres, vel ex peregrinatione celerius reuerti ad manumittendum, vel administrationem rerum necessariarum intermittere: nec rursus tam longum, vt, quamdiu viuat, protrahatur manumissio: sed modicum, quo primum possit sine magno incommodo suo heres manumittere: quod si tempus adiectum fuerit, illud spectabitur.

XXI. POMPONIVS libro septimo ex Plautio:

LABEO libro posteriorum ita refert, CALENVS DISPENSATOR MEVS, SI RATIONES DILIGENTER TRACTASSE VIDEBITVR, LIBER ESTO, SVAQVE OMNIA, ET CENTVM HABETO: diligentiam desiderare eam debemus, quae domino, non quae seruo fuerit vtilis: erit autem ei diligentiae coniuncta fides bona, non solum in rationibus ordinandis, sed etiam in reliquo reddendo. Et quod ita scriptum est VIDEBITVR, pro hoc accipi debet, videri poterit: sic et verba legis duodecim Tabularum veteres interpretati sunt, SI AQVA PLVVIA NOCET, id est si [2] nocere poterit. Et si quaereretur, cui eam diligentiam probari oporteat: heredum arbitratum viri boni more agentium sequi debebimus: veluti si is, qui [3] certam pecuniam dedisset, liber esse iussus est, non adscripto eo, cui: si dedisset, eo modo poterit liber esse, quo posset, si ita fuisset scriptum, SI HEREDI DEDISSET.

§. 1.

1 Ap. Hal. *idem* abest. 2 Ap. Hal. *si* abest. 3 Ap. Hal. *is qui* abest.

§. I. Pactum eius Clemens aiebat, si ita sit fideicommissum relictum, CVI EORVM VOLES ROGO RESTITVES, si nullum elegisset, cui restitueret: omnibus deberi Imperatorem Antoninum constituisse.

XXII. PAVLVS libro tertio ad Vitellium:

QVI pecuniam dare iussus est, nisi adiectum sit, cui det, heredibus dare debet pro partibus hereditariis: pro ea enim parte quisque accipere debet, pro qua dominus est. § 1. Si quidam ex heredibus, quibus dare debeat, nominati sint: dabit his pro hereditariis portionibus. §. 2. Si heredibus nominatis etiam extraneus iunctus sit, extraneo virilis, ceteris hereditariae dari debent. Et si non solum Titium, sed etiam alios adiecisset: hos virilem partem habituros, coheredes autem hereditarias, Iulianus scribit.

XXIII. CELSVS libro vicesimo secundo Digestorum:

SI INTRA QVINQVENNIVM STICHVS CENTVM DEDERIT, LIBER ESTO: nec Titio, vel heredi, vel emtori post quinquennium dabit. §. I. Si rationes reddidisset, liberum esse iussum, non patitur heres, rebus peculiaribus venditis, reliqua soluere: perinde liber est, quasi conditioni paruerit.

XXIV. MARCELLVS libro decimo sexto Digestorum:

STICHVS, SI HEREDI MEO DECEM PROMISERIT, VEL OPERAS DATVRVM SE IVRAVERIT, LIBER ESTO: potest expleri conditio, si promiserit: nam spopondisse aliqua significatione dici potest, etiam si non sit secuta obligatio.

XXV. MODESTINVS libro nono Differentiarum:

STATVLIBEROS venumdari posse, leges duodecim Tabularum putauerunt: duris autem conditionibus in venditione minime onerandi sunt: veluti ne intra loca seruiant, neue vnquam manumittantur.

XXVI. IDEM libro nono Regularum:

LIBERTATE seruo sub conditione rationis redditae testamento data, heres non solum scriptam rationem exigit, verum etiam quae sine scriptura ab eo administrata est. §. I. Seruus iussus reddita ratione ad libertatem peruenire, licet nullam administrauerit rationem, nihilo minus erit liber.

XXVII. IDEM libro primo Pandectarum:

SI is, cui dare iussus est, redemerit statuliberum, eumque rursus alii vendiderit: nouissimo emtori dabit: iam enim cum apud eum, cui dare iussus est, dominium quoque serui peruenit, si eum alienet, conditionem quoque ab eo ad emtorem transire, Iuliano placuit.

XXVIII. IAVOLENVS libro sexto ex Cassio:

SI hereditas eius, qui seruum intra dies triginta mortis suae, si rationes reddidisset, liberum esse iusserat, post dies triginta adita est, iure quidem stricto ita manumissus liber esse non potest, quoniam conditione deficitur: sed fauor libertatis eo rem perduxit, vt respondeatur, expletam conditionem, si per eum cui data esset, non staret, quo minus expleretur. §. I. Statuliber, antequam conditio libertatis obtigerit, si quid comparasset, peculio legato non cessurum, in libris Gaii Cassii scriptum est: nisi id legatum in tempus libertatis collatum esset: videamus, ne, cum peculium et accessionem et decessionem habeat, augmentum quoque eius peculii, si modo ab herede ei ablatum non sit, legato cessurum sit? Et magis hoc iure vtimur.

XXIX. POMPONIVS libro decimo octauo ad Quintum Mucium.

STATVLIBERI a ceteris seruis nostris nihilo paene differunt. Et ideo quod actiones, vel ex delicto venientes, vel ex negotio gesto, [1] contractu pertinet, eiusdem conditionis sunt statuliberi, cuius ceteri. Et ideo in publicis quoque iudiciis easdem poenas patiuntur, quas ceteri serui. §. I. Quintus Mucius scribit, paterfamilias in testamento scripserat, SI ANDRONICVS SERVVS MEVS HEREDI MEO DEDERIT DECEM, LIBER ESTO: deinde de his bonis coeperat controuersia esse: qui se lege heredem aiebat esse, is eam hereditatem ad se pertinere dicebat, alter, qui hereditatem possidebat, aiebat testamento se heredem esse: secundum eum sententia dicta erat, qui testamento aiebat se heredem esse: deinde Andronicus quaerebat, si ipsi viginti dedisset, quoniam secundum eum sententia dicta est, futurusne esset liber: an nihil videatur sententia, qua vicit, ad eam rem valere: quapropter si viginti heredi scripto dedisset, et res contra possessorem iudicata esset: illum in seruitute fore. *Labeo* hoc, quod Quintus Mu-

1 Hal. inserit *vel*.

Mucius scribit, ita putat verum esse, si reuera lege ab intestato heres fuit is, qui vicit: nam si iniuria iudicis victus esset scriptus verus heres ex testamento: nihilo minus eum paruisse conditioni, ei dando, et liberum fore. Sed verissimum est, quod et Aristo Celso rescripsit, posse dari pecuniam heredi ab intestato, secundum quem sententia dicta est: quoniam lex duodecim Tabularum emtionis verbo omnem alienationem complexa videretur, non interesset, quo genere quisque dominus eius fieret: et ideo hunc quoque ea lege contineri, secundum quem sententia dicta est: et liberum futurum eum, qui ei dedisset pecuniam: hunc autem, id est, possessorem hereditatis, cui data esset summa, si victus esset hereditatis petitione, cum ceteris eam quoque pecuniam victori restituere debere.

XXX. IDEM libro septimo ex variis lectionibus:

SI ita liber esse iussus sit, STICHVS, SI EVM HERES NON ALIENAVERIT, LIBER ESTO: etiam si statuliber est, alienari tamen poterit.

XXXI. GAIVS libro decimo tertio ad legem Iuliam et Papiam:

SI seruo sub conditione rationum editarum legatum sit, per eam conditionem eum iussum esse legatum accipere, vt pecuniam reliquorum reddat, non dubitatur. §. I. Et ideo cum [1] quaesitum est, STICHVS CVM RATIONES DEDERIT, CVM CONTVBERNALI SVA LIBER ESTO, an mortuo Sticho ante conditionem, contubernalis eius libera esse possit? Iulianus dixit, quaestionem esse in hac specie, quae et in legatis agitatur, ILLI CVM ILLO DO, an altero deficiente alter ad legatum admittatur: quod magis sibi placere: perinde, ac si ita scriptum esset, ILLI ET ILLI. Aliam etiam esse quaestionem, an contubernali quoque conditio iuncta sit? quod magis esse. Itaque si nulla reliqua Stichus habuerit, statim eam liberam esse: si habuerit reliqua, debere eum numerare pecuniam: nec tamen iiciturum ex suo peculio dare: quia id illis permissum sit, qui principaliter pro sua libertate pecuniam dare iubentur.

XXXII. LICINNIVS RVFINVS libro primo Regularum:

SI duobus heredibus institutis, seruus liber esse iussus sit, si decem heredibus dederit: ab altero ex heredibus venierit, et traditus fuerit: pro parte alteri ex heredibus, a quo non venierit, dando pecuniam liber erit.

XXXIII. PAPINIANVS libro secundo Quaestionum:

STATVLIBERORVM iura per heredem fieri non possunt duriora.

XXXIV. IDEM libro vigesimo Quaestionum:

SERVVS, si heredi decem dederit, liber esse iussus est: statuliberum heres eum manumisit, ac postea defunctus est: heredis heredi pecunia danda non est: quod enim placuit, heredis heredi dari oportere, tunc memineris locum habere, cum prior heres dominus accepturus pecuniam fuit: quae causa facit ambulatoriam, vt ita dixerim, conditionem: duae sunt enim causae, per quas in primi heredis persona conditio impletur: dominii ratio, item personae demonstratio: prior causa transit in omnem successorem, ad quem peruenerit statuliber per dominii translati continuationem: sequens personae dumtaxat eius, qui demonstratus est, adhaeret. §. I. Imperator Antoninus rescripsit, iussum rationes reddere, et liberum esse, si heres causabitur accipere rationes, nihilo minus liberum fore. Quod rescriptum ita accipi debet, vt si reliqua non trahat, liber sit: quod si trahat, ita demum, si obtulerit eam quantitatem, quae refundi debuit, ex fide veritatis: non enim libertati sufficit heredem in mora fuisse, si non id fiat per statuliberum, quod, remota mora, libertati aditum daret. Quid enim, si ita manumissum, DAMA, SI IN HISPANIAM PROFECTVS ANNO PROXIMO FRVCTVS COEGERIT, LIBER ESTO, Romae retineat heres, neque proficisci patiatur? numquid dicturi sumus, statim ante fructus coactos liberum fore? Nam et cum Romae stipulatio concipitur ita, CENTVM IN HISPANIA DARE SPONDES? inesse tempus stipulationi, quo possit in Hispaniam peruenire, nec ante iure agi placuit. Sed si heres, acceptis rationibus et reliquis computatis, donare se eas statulibero non habenti, quod inferat, proscribat, aut etiam litteris ad eum missis palam faciat: conditio libertatis impleta videbitur. Quid ergo, si neget, se reliqua traxisse, atque ideo, quia per heredem steterit, vt accipiat rationes, liberum factum: heres autem, neque se fecisse moram, et reliqua debere statuliberum, contendat? Apud eum, qui de libertate cognoscat, an conditio sit impleta, constabit: cuius

1 Ap. Hal. *cum* abest.

ius officio continebitur, de mora considerare, nec minus computare rationes: et si reliqna trahi compererit, non esse liberum, pronuntiare. Sed si numquam negauit reliqua debere, cum autem conueniret, heredem, et rationes offerre professus sit, refusurum quidquid in reliquis esse constiterit, et eius pecuniae reum numerare paratum idoneum obtulit, et heres in mora fuit: sententia pro libertate dicetur.

XXXV. IDEM libro nono Responsorum:

NON videbitur per statuliberum non stare, quo minus conditio libertatis existat, si de peculio, quod apud venditorem seruus habuit, pecuniam conditionis offerre non possit: ad alienum enim peculium voluntas defuncti porrigi non potuit. Idem erit, et si cum peculio seruus venierit, et venditor fide rupta peculium retinuerit: quamquam enim ex emto sit actio, tamen apud emtorem peculium seruus non habuit.

XXXVI. IDEM libro secundo Definitionum:

IN tabulis secundis filio seruum data libertate substitutum, iure statuliberi prudentes munierunt: quod vtilitas recipit: scilicet vt cum sua alienaretur, ne patris testamentum puer filius rescindat. Quae iuris auctoritas, citra dilectum ordinis, ad secundum quoque vel tertium substitutum porrecta est.

XXXVII. GAIVS libro singulari de Casibus:

SI ita scriptum sit, STICHVM TITIO DO, VT EVM MANVMITTAT: SI NON MANVMISERIT, LIBER ESTO: statim Stichum liberum esse.

XXXVIII. PAVLVS libro primo ad Neratium:

NON omne ab heredis persona interueniens inpedimentum statulibero pro expleta conditione cedit: sed id dumtaxat, quod impediendae libertatis factum est.

XXXIX. IAVOLENVS libro quarto ex posterioribus Labeonis.

STICHVM ATTIO DO, LEGO: ET SI IS EI NVMMOS CENTVM DEDERIT, LIBER ESTO: si seruus ex testamento nummos Attio dedisset, eos repetere heredem non posse, Labeo existimat, quia Attius eos a seruo suo acceperit, non ab heredis seruo. Eum autem statuliberum esse, Quintus Mucius Callus, et ipse Labeo putant: Seruius, Ofilius, non esse. Superiorem sententiam probo: ita tamen, vt is seruus heredis, non legatarii sit: vtpote cum legatum statulibertate tollatur. §. 1. STICHVS LIBER ESTO, QVANDO AES ALIENVM MEVM SOLVTVM, CREDITORIBVSVE MEIS SATISFACTVM ERIT: quamuis heres locuples extitisset, tamen non prius Stichum liberum futurum, quam creditores pecuniam, aut satis accepissent, alioue quo modo sibi cauissent, Labeo, Ofilius responderunt. §. 2. Si heres seruo pecuniam ad negotiandum dedisset, statuliberum eam ipsam numerando liberari ex testamento non posse, Labeo, Trebatius responderunt: quia reddere eam magis, quam dare videretur: ego puto, si peculiares nummi fuerunt, ex testamento eum liberum futurum. §. 3. DAMA SERVVS, CVM HEREDI MEO ANNORVM (SEPTEM) OPERAS SOLVERIT, LIBER ESTO: et is seruus intra septem annos in iudicio publico esset, septimus annus praeterisset: Seruius ait, eum non liberari debere: Labeo, etsi postea soluisset annorum septem operas, liberum futurum: quod verum est. §. 4. SI STICHVS ATTIAE MILLE NVMMOS DEDERIT, LIBER ESTO: Attia viuo testatore decessit: non posse Stichum liberum [1] esse, Labeo, Ofilius responderunt: Trebatius, si ante testamentum factum Attia decessisset, idem si postea, eum liberum futurum: Labeonis et Ofilii sententia rationem quidem habet: sed hoc iure vtimur, vt is seruus ex testamento liber sit. §. 5. Si seruus operas extraneo dare iussus esset, nullus nomine serui suas operas dando, liberare seruum potest, quod in pecunia aliter obseruatur: vtputa cum extraneus, pro eo seruo dando pecuniam, seruum liberaret.

XL. SCAEVOLA libro vigesimo quarto Digestorum:

STICHO libertas data est, AB HEREDIBVS MEIS PETO, FIDEIQVE EORVM COMMITTO, VT RATIONIBVS REDDITIS STICHVM MANVMITTANT. Quaesitum est, cum ampla pecuniae xafta post mortem testatoris sibi commissa reliquetur, et quasdam summas a colonis exactis rationibus non intulerit, hereditatemque spoliauerit, apertis clam horreis, sublatisque supellectili et veste, et apothecis exhaustis: an non prius ei fideicommissa libertas debeatur, quam ea, quae

1 *statuliberum* loco *Stichum liberum*.

mala ratione reliquatus est, quae furatus est, reposuerit? Respondit, non prius ei fideicommissam libertatem praestandam, quam et reliqua, et omnia, quae per eum abessent, restituisset. §. 1. PAMPHILVS LIBER ESTO, PECVLIO SVO HEREDIBVS VERE DATO. Quaesitum est, cum plus domino debeat, quam in peculio habeat: et omnes res, quas in peculio habebat, bona fide heredibus dederat: an libertas ex testamento competat? Respondit, nihil proponi, cur non competeret. §. 2. Pamphilo liberto, quem heredem ex parte instituerat, Stichum seruum praelegauerat, et ei libertatem his verbis dederat, ITA VT SI TIBI EX DIE MORTIS MEAE PER ANNOS CONTINVOS QVINQVE MENSTRVOS SEXAGENOS DEDERIT, TVNC EVM MANVMITTAS. Pamphilus ante quinquennium moriens, heredibus institutis filio et vxore de eodem Sticho ita cauit, STICHVS SERVVS, QVI MIHI TESTAMENTO PATRONI MEI CERTA CONDITIONE RELICTVS EST, IVBEO DET PRAESTET, FILIO ET VXORI MEAE SINE VLLA CONTROVERSIA, ET EVM TEMPORE PERACTO MANVMITTANT. Quaesitum est, (si) Stichus sexagenos nummos menstruos non praestiterit, an impleto quinquennio fideicommissa libertas ei debeatur? Respondit, nisi praestitisset, fideicommissam libertatem non deberi. §. 3. Seruus testamento ita manumissus est, STICHVS SERVVS MEVS ACTOR, SI RATIONEM OMNEM ACTVS SVI HEREDI MEO REDDIDERIT, EOQVE NOMINE SATISFECERIT, LIBER ESTO: EIQVE CVM LIBER ERIT, DARI VOLO VIGINTI, ET PECVLIVM SVVM. Quaesitum est, an si rationes, quas egit per multos annos, sine subscriptione testatoris, heredi reddere paratus sit, liber ex testamento fiat: cum propter grauem valetudinem testator non potuerit rationibus subscribere, testamento tamen subscripserit? Respondit, si ex fide ratio redderetur, reliquaque inferantur, liberum fore. §. 4. Item quaero, an ea, quae exacta sunt, per adiutores eius, neque calendario illata sunt, aut fraudulenter acta, huic adscribi possint, cum esset is praepositus? Respondit, si id [1] esset, quod culpae eius deberet imputari, spectare ad rationis reddendae necessitatem. §. 5. Item quaero, an eorum [2] quoque nomine ratio haberi debeat, quod neque a conductoribus praediorum neque a vilicis pensiones exegerit, et insuper etiam promutuum eis dederit? Respondit, supra responsum est. §. 6. Item quaero, an eo nomine teneatur, quod omnem rem suam, id est, peculium exportauerit, antequam rationes redderet? Respondit, nihil eam rem impedire conditionem, si modo ratio redderetur. §. 7. Titius testamento seruos actoris singulos diuersis personis legauit, cum adiectione, SI RATIONES HEREDI REDDIDERINT: deinde proprio capite ita scripsit, OMNES ACTORES, QVOS LEGAVI, VEL MANVMISERO, INTRA QVARTVM MENSEM MORTIS MEAE RATIONES REDDERE VOLO, ET DOMINIS, QVIBVS A ME LEGATI SINT, REDDI: infra deinde alios actores liberos esse iussit aeque cum hac adiectione, si rationes heredi reddiderint. Quaero, cum per heredem fiat, quo minus reddantur, vtrum statuliberi esse desinant, an nihilo minus quandoque possint, reddita ratione et reliquis illatis, libertatem ex testamento consequi? Respondit, legata quidem et libertates non alias competere, quam rationes redditae essent, aut per heredem staret, quo minus redderentur: verum iudicaturo aestimandum, vtrum tempus conditioni legatorum libertatiumque additum videatur, an libero tempore reddere volentibus reliqua heredibus, quatuor menses appositi sint, sollicito testatore cunctationi, et moram eorum proscribente: melius autem est, praesumtionem pro statuliberis esse. §. 8. Argentarius coactor, cum paene totam fortunam in nominibus haberet, seruis actoribus libertatem ita dedit: QVISQVIS MIHI HERES ERIT, SI DAMA SERVVS MEVS ACTVS SVI, QVI AGITVR NOMINE EIVS ET PAMPHILI CONSERVI SVI, HEREDI MEO RATIONES REDDIDERIT, PARIAQVE FECERIT A DIE MORTIS MEAE, INTRA MENSEM SEXTVM: LIBER ESTO. Quaesitum est, an haec verba PARIAQVE FECIT ad omnia nomina pertineant, exceptis perditis, vt hoc significent, si omnem pecuniam ab omnibus exegerint, et heredi soluerint, vel eo nomine satisfecerint: et si in exactione nomi-

[1] *quid* loco *id*. 2 *eo* loco *eorum*.

nominum cessauerint intra sex menses, libertas illis non competat? Respondit, manifestam esse conditionem [1] verbis testamenti suprascriptis positam: igitur ita demum liberos fore, si aut ei pareant, aut per heredem stet, quo minus pareant.

XLI. LABEO libro primo Pithanon a Paulo epitomatorum:

SI quem seruum tuum ad certum tempus statuliberum relinquere vis, nihil interest vtro modo caueas, SI SERVIERIT, an SI TRIENNIO OPERAS DEDERIT, LIBER ESTO. §. I. Paulus: si quis liber esse iussus fuerit, si decem heredi promisisset: quamquam ea promissio nullam rem habitura est, tamen promittendo liberabitur.

XLII. IDEM libro tertio Pithanon:

SI quis eundem hominem vxori suae legauerit, et cum ea nupsisset, liberum esse iusserit, et ea [2] ex lege nupserit: liber fiet is homo.

TIT. VIII.

QVI SINE MANVMISSIONE AD LIBERTATEM PERVENIVNT.

PAVLVS libro quinto ad Plautium.

SI SERVVS venditus est, vt intra certum tempus manumitteretur: etiam si sine herede decessissent et venditor, et emtor, seruo libertas competit, et hoc Diuus Marcus rescripsit. Sed etsi mutauerit venditor voluntatem, nihilominus libertas competit.

II. MODESTINVS libro sexto Regularum:

SERVO, quem pro derelicto dominus ob grauem infirmitatem habuit, ex Edicto Diui Claudii competit libertas.

III. CALLISTRATVS libro tertio de Cognitionibus:

EVM, qui ita veniit, vt intra tempus manumitteretur, cum dies praestandae libertatis venerit, viuente venditore, et perseuerante in eadem voluntate: perinde haberi, ac si ab eo, a quo debuit manumitti, manumissus esset: mortuo autem venditore, non esse heredum eius voluntatem explorandam Diuus Marcus cum filio suo rescripsit.

IV. VLPIANVS libro tertio ad Sabinum:

EI, qui hac lege emtus sit, vt a viuo emtore manumittatur, statim mortuo eo competit libertas.

V. MARCIANVS libro quinto Regularum:

QVI ob necem detectam domini praemium libertatis consequitur, fit orcinus libertus.

VI. IDEM libro singulari ad formulam hypothecariam:

SI quis obligatum seruum hac lege emerit, vt manumittat: competit libertas ex Constitutione Diui Marci, licet bona omnia quis obligauerit, quae habet, habiturusue esset. §. I. Tantundem dicendum est, et si lege hac emerit, ne prostituatur, et prostituerit.

VII. PAVLVS libro singulari de libertatibus dandis:

IMPERATOR noster cum patre suo constituit in eo, qui, cum possit abducere prostitutam ancillam, pecunia accepta manus iniectionem vendidit, vt libera esset: nihil enim interesse, ipse abducas, et prostituas, an patiaris prostitutam esse pretio accepto, cum possis eximere.

VIII. PAPINIANVS libro nono Responsorum:

MANCIPIA mater filiae donauerat, vt filia curaret ea post mortem suam esse libera: cum donationis legi non esset obtemperatum, ex sententia Constitutionis Diui Marci, libertates obtingere matre consentiente, respondi: quod si ante filiam mater vita decessit, omnimodo.

IX. PAVLVS libro quinto Quaestionum:

LATINVS Largus vendidit ancillam ita, vt manumitteretur, non addito tempore. Quaero, quando ex Constitutione incipit ei libertas competere, cessante emtore in manumittendo? Respondi, inspiciendum est, quid actum sit: vtrum, cum primum potuisset, vt manumitteret: an vt [3] in potestate esset emtoris, quando vellet manumittere? Priore casu facile tempus deprehendi poterit: posteriore, vtique moriente emtore competit libertas. Si non appareat, quid conuenerit, fauor priorem inducet opinionem, id est, vt intra duos menses, si ambo praesto sunt, tam seruus, quam emtor eius: seruo enim absente, nisi emtor intra quatuor menses imposuerit libertatem, ex Constitutionibus ad libertatem eripitur.

1 Hal. inserit *in*. 2 Ap. Hal. *ea* abest. 3 Ap. Hal. *vt* abest.

Tit. IX.

QVI ET A QVIBVS MANVMISSI LIBERI NON FIVNT ET AD LEGEM AELIAM SENTIAM.

VLPIANVS libro primo ad Sabinum:

CELSVS libro duodecimo Digeſtorum, vtilitatis gratia motus, ſurdum ita natum manumittere poſſe ait.

II. IDEM libro tertio ad Sabinum:

SERVO competere libertas non poteſt, ſi relegatus moratus ſit in vrbe.

III. GAIVS libro ſecundo de legatis ad Edictum Vrbicum:

SI optio hominis data ſit, vel indiſtincte homo legatus ſit: non poteſt heres quosdam ſeruos, vel omnes manumittendo, aut euertere, aut minuere ius electionis: nam optione, ſiue electione ſerui data, quodammodo ſinguli ſub conditione legati videntur.

IV. VLPIANVS libro tertio Diſputationum:

SERVVM pignori datum manumittere non poſſumus.

V. IVLIANVS libro ſexageſimo quarto Digeſtorum:

CVM hereditas ſoluendo non eſt, quamuis heres locuples exiſtat, libertas ex teſtamento (non) competit. §. 1. Si autem [1] is, qui ſoluendo non eſt, hoc modo libertatem dederit, SI CREDITORIBVS MEIS SOLIDVM SOLVTVM FVERIT, STICHVS LIBER ESTO: non poteſt videri fraudandorum creditorum [2] liberos eſſe iuſſiſſe. §. 2. Si Titius nihil amplius in bonis, quam Stichum et Pamphilum habeat, eosque ſtipulanti Maeuio ita promiſerit, STICHVM AVT PAMPHILVM DARE SPONDES? deinde, cum alium creditorem non haberet, Stichum manumiſerit: libertas per legem Aeliam Sentiam reſcinditur: quamuis enim ſuit in poteſtate Titii, vt Pamphilum daret, tamen quamdiu eum non dederit, quia interim mori poſſit, non ſine fraude ſtipulatoris Stichum manumiſit. Quod ſi ſolum Pamphilum dari promiſiſſet, non dubitarem, quin Stichus ad libertatem perueniret, quamuis ſimiliter Pamphilus mori poſſit: multum enim intereſt, contineatur ipſa ſtipulatione is, qui manumittitur, an extra obligationem ſit. Nam et qui ob aureos quinque Stichum et Pamphilum pignori dederit, cum vterque eorum quinum aureorum ſit, neuter manumitti poteſt: at ſi Stichum ſolum pignori dederit, Pamphilum non videtur in fraudem creditoris manumittere.

VI. SCAEVOLA libro decimo ſexto Quaeſtionum:

IVLIANVS de eo loquitur, qui in ſubſtantia nihil aliud habeat: nam ſi habeat, quare non dicetur, vnum poſſe manumitti? quia et [3] vno mortuo, ſoluendo eſt, et vno manumiſſo ſoluendo eſt: nec aduenticii caſus computandi ſunt: alioquin et qui vnum, et certum ex ſeruis ſuis promiſit, neminem manumittet.

VII. IVLIANVS libro ſecundo ad Vrſeium Ferocem:

SI quis integris facultatibus codicillos confirmauit, deinde cum conſilium creditorum fraudandorum cepiſſet, libertates codicillis dederit: obtineri non poteſt, quo minus lege libertates intercellarentur: nam conſilium teſtatoris fraudulentum non eo tempore obſeruatur, quod codicilli confirmantur, ſed quod libertas codicillis datur. §. 1. Minor annis viginti, cum ſeruum manumittere vellet, nec iuſtam cauſam ad conſilium manumittendi haberet, tibi eum, vt manumitteres, dedit: negauit eum Proculus liberum eſſe, quoniam fraus legi facta eſſet.

VIII. AFRICANVS libro tertio Quaeſtionum:

CVM is, qui ſub conditione debet, manumittat fideicommiſſi cauſa, lex Aelia Sentia locum habet. §. 1. Si miles iure militari teſtamento facto, libertates dederit in fraudem creditorum, et non ſoluendo moriatur: impediuntur libertates.

IX. MARCIANVS libro primo Inſtitutionum:

ILLE ſeruus liber non erit, qui coegerit, vt eum dominus manumittat, et ille perterritus ſcripſit, liberum eum eſſe. §. 1. Item nec ille liber fieri poteſt, qui a domino non eſt defenſus in capitali crimine, poſteaque abſolutus eſt. §. 2. Qui hac lege venierint, ne manumittantur, vel qui teſtamento prohibiti ſint manumitti, vel iuſſu Praeſidis Prouinciae, licet manumittantur, tamen ad libertatem non perueniunt.

X. GA-

1 Ap. Hal. *autem* abeſt. 2 Hal. inſerit *cauſſa*. 3 Hal. *qui enim* loco *quia et*.

X. GAIVS [1] libro primo Rerum quotidianarum siue aureorum:

IN fraudem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, soluendo non est, vel datis libertatibus desiturus est soluendo esse: saepe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines: quod frequenter accidit his, qui transmarinas negotiationes, et aliis regionibus, quam in quibus ipsi morantur, per seruos atque libertos exercent: quod saepe adtriti istis negotiationibus, longo tempore, id ignorant, et manumittendo sine fraudis consilio indulgent seruis suis libertatem.

XI. MARCIANVS libro decimo tertio Institutionum:

IN fraudem ciuitatium manumissi, ad libertatem non veniunt, vt Senatus censuit. §. 1. Sed nec in fraudem fisci datas libertates procedere, Principalibus Constitutionibus cauetur. Sed diui fratres rescripserunt, non vtique si debitor fisci manumiserit, libertates impediuntur, sed ita, si, cum non erat soluendo, in fraudem manumisit.

XII. VLPIANVS libro quinto de Adulteriis.

PROSPEXIT legislator, ne mancipia per manumissionem quaestioni subducantur: idcircoque prohibuit ea manumitti, certumque diem praestituit, intra quem manumittere non liceat. §. 1. Ipsa igitur, quae diuertit, omnes omnimodo seruos suos manumittere vel alienare prohibetur: quia ita verba faciunt, vt ne eum quidem seruum, qui extra ministerium eius mulieris fuit, vel in agro, vel in prouincia, possit manumittere vel alienare: quod quidem perquam durum est: sed ita lex scripta est. §. 2. Sed etsi post diuortium seruum mulier parauit, aut alia ratione adquisiit: aeque, quod ad verba attinet, manumittere non poterit: et ita Sextus quoque Caecilius adnotat. §. 3. Pater vero, in cuius potestate filia fuerit, ea tantum mancipia prohibetur manumittere, alienareue, quae in vsu filiae fuerunt tributa. §. 4. Matrem quoque prohibuit manumittere alienareue ea mancipia, quae in ministerium filiae concesserat. §. 5. Sed et auum et auiam prohibuit manumittere: cum horum quoque mancipia quaestione postulari posse lex voluerit. §. 6. Sextus Caecilius recte ait, angustissimum tempus legem praestitisse alienandis manumittendisue seruis. Finge, inquit, ream adulterii intra sexagesimum diem postulatam, quae cognitio tam facile expediri potuit adulterii, vt intra sexagesimum diem finiatur? et tamen licere mulieri, quamuis post latae adulterii, seruum in suspectum in adulterio, vel quaestione necessarium, quod ad verba legis attinet, manumittere. Sane in hunc casum subueniendum est, vt destinati serui, quasi conscii, vel quasi nocentes, non debeant manumitti ante finitam cognitionem. §. 7. Pater mulieris vel mater, si intra sexagesimum diem decedant, ex his seruis, quos in ministerium filiae dederint, neque manumittere neque alienare poterunt.

XIII. PAVLVS libro tertio de Adulteriis:

QVODSI intra diem sexagesimum manumiserint, erit seruus statuliber.

XIV. VLPIANVS libro quarto de Adulteriis:

SED si maritus intra sexagesimum diem decesserit, an manumittere vel alienare iam possit suprascriptas personas, videamus? Et non puto posse, quamuis accusatore mulier deficiatur marito: cum pater accusare possit. §. 1. Et simpliciter quidem lex mulierem prohibuit intra sexagesimum diem diuortii manumittere. §. 2. Siue autem diuertit, siue repudio dimissa sit: manumissio impedietur. §. 3. Sed si morte mariti solutum sit matrimonium, vel aliqua poena: eius manumissio non impedietur. §. 4. Sed et si bona gratia fuerit matrimonium, dicetur, manumissionem vel alienationem non impediri. §. 5. Sed et si constante matrimonio mulier, dum diuortium cogitat, manumittat vel alienet, et hoc [2] dilucidis probationibus fuerit approbatum: quasi in fraudem legis hoc factum sit, non debet alienatio valere vel manumissio. §. 6. Alienationem omnem omnino accipere debemus.

XV. PAVLVS libro primo ad legem Iuliam:

QVAESITVM est, an is, qui maiestatis crimine reus factus sit, manumittere possit, quoniam ante damnationem dominus est? Et Imperator Antoninus Calpurnio Critoni rescripsit, ex eo tempore, quo quis propter facinorum suorum cogitationem iam de poena sua certus esse poterat, multo prius conscientia delictorum, quam damnatione ius datae li-

1 *Paulus.* 2 Ap. Hal. *hoc* abest.

libertatis eum amisisse. §. 1. Iulianus ait, si posteaquam filio permisit pater manumittere, filius ignorans patrem decessisse, manumisit vindicta: non fieri eum liberum, sed etsi viuit pater, et voluntas mutata erit: non videri volente patre filium manumisisse.

XVI. Idem libro tertio ad legem Aeliam Sentiam:

Si cum fideicommissa libertas debeatur, minor viginti annis seruum vendat, vt manumittatur, vel quia hac lege emerat: non impedietur alienatio. §. 1. Si partem, quam in communi seruo habet minor viginti annis, manumittendi causa tradat: nihil aget. Sed si, cum ipse causam probare posset, tradiderit: nulla fraus intelligetur. §. 2. Ne quis creditorum fraudandorum causa seruum [1] manumittat, hac lege cauetur. Creditores autem appellantur, quibus quacumque ex causa actio cum fraudatore competat. §. 3. Aristo respondit, a debitore fisci, qui soluendo non erat, manumissum, ita reuocari in seruitutem debere, si non diu in libertate fuisset, id est, non minus decennio: plane ea, quae in fraudem fisci in finus eius collata sunt, reuocanda. §. 4. Si sub conditione alicui pecunia debeatur: quasi statuliber erit, a debitore manumissus: vt pendeat libertas ex conditione. §. 5. Si voluntate patris filius manumiserit, siue pater siue filius sciat soluendo patrem non esse: libertas impedietur.

XVII. Idem libro singulari de Libertatibus:

Si priuatus coactus a populo manumiserit, quamuis voluntatem accommodauerit, tamen non erit liber: nam et Diuus Marcus prohibuit, ex adclamatione populi manumittere. §. 1. Item non fit liber, si mentitus dominus, ne a Magistratibus castigaretur, dixit esse liberum, si non fuit voluntatis manumittendi. §. 2. In his, quos intra certa tempora non licet manumittere, si testamento acceperint libertatem, non testamenti facti, sed competentis libertatis tempus inspiciendum est.

XVIII. Idem libro decimo sexto ad Plautium:

Si mortis tempore soluendo sit hereditas, si tamen (cum) aditur, desierit esse soluendo: libertas a testatore in fraudem creditorum relicta, non competet: nam sicut aucta hereditas prodest libertatibus, ita nocet deminuta. §. 1. Si is, cui libertas relicta est, iussus sit heredi dare tantum, quanti est, et liber esse: videamus an adhuc fraus sit creditorum, quia heres mortis causa accepturus est: an vero, si alius pro eo, vel ipse non de peculio det, nulla sit fraus? Sed si heres locuples non proficit ad libertatem, nec, qui dat pecuniam, prodesse potest.

XIX. Modestinus libro primo Regularum:

Nulla [2] competit libertas data ab eo, qui postea seruus ipse pronuntiatus est.

XX. Idem libro singulari de Enucleatis casibus:

Si seruo alieno libertas, non consentiente domino data est, valere ex auctoritate iuris non potest: quamuis postea manumissor domino heres exstitit: nam licet eius, iure cognationis, qui manumisit, heres exstitit: non ideo aditione hereditatis libertatis datio confirmatur.

XXI. Idem libro primo Pandectarum:

Matrimonii causa manumitti ancilla a nullo alio potest, quam qui eam vxorem ducturus est. Quod si alter manumiserit matrimonii causa, alter eam vxorem ducat: non erit libera: adeo vt nec si intra sex quidem menses eam repudiatam postea manumissor vxorem duxerit, liberam eam fieri Iulianus respondit: quasi de his nuptiis Senatus senserit, quae post manumissionem, nullis aliis interpositis, secutae fuerunt.

XXII. Pomponius libro vigesimo quinto ad Quintum Mucium:

Curator furiosi seruum eius manumittere non potest.

XXIII. Idem libro quarto ex variis lectionibus:

Semper in fraudem creditorum libertas datur, ab eo, qui sciret de soluendo non esse: quamuis bene dedisset merenti hoc.

XXIV. Terentius Clemens libro nono ad legem Iuliam et Papiam:

Si quis habens creditores, plures manumiserit, non omnium libertas impedietur: sed qui primi sunt, liberi erunt, douec creditoribus suum soluatur: quam rationem Iulianus solet dicere velut duobus manumissis, si vnius libertate fraudentur, non vtriusque, sed alterutrius impediri libertatem: et plerumque postea scripti: nisi si [3] quando maioris pretii sit is, qui ante nominatus sit, nec sufficiat,

1. Ap. Hal. *seruum* abest. 2. Ap. Hal. *Nulla* abest. 3. Ap. Hal. *si* abest.

ficiat, posteriorem retrahi in seruitutem, prior sufficiat: nam hoc casu sequenti loco scriptum solum ad libertatem peruenturum.

XXV. PAPINIANVS [1] libro quinto Responsorum:

IN fraudem creditorum testamento datae libertates, prioribus creditoribus dimissis, propter nouos creditores irritae sunt.

XXVI. SCAEVOLA libro quarto Responsorum:

PIGNORI obligatum seruum debitoris heres manumisit: quaesitum est, an liber esset? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, si pecunia etiam nunc deberetur, non esse manumissione liberum factum. Paulus [2]: soluta ergo pecunia, ex illa voluntate liber fit.

XXVII. HERMOGENIANVS libro primo Iuris Epitomarum.

IN fraudem creditorum manumittitur, liberque esse prohibetur, siue dies soluendae pecuniae iam cessit, siue in diem vel sub conditione sit debitum. Diuersa causa est legati sub conditione relicti: nam antequam conditio exstiterit, inter creditores legatarius iste non habetur. Ex omni autem causa creditoribus in hac parte lex Aelia Sentia prospexit: inter quos fideicommissarium etiam esse placuit. §. I. Pignori datus seruus, antequam debiti nomine fiat satis, sine consensu creditorum manumitti non potest: sed pupilli creditoris citra tutoris auctoritatem consensus nihil libertati prodest, sicuti non prodest, si fructuarius pupillus manumissioni similiter consentiat.

XXVIII. PAVLVS libro tertio Sententiarum:

HERES seruum proprium, quem testator legauerat, manumittendo nihil agit: quia scientiae vel ignorantiae eius nullam placuit admitti rationem.

XXIX. GAIVS libro primo de Manumissionibus:

GENERALITER pignori datus seruus, sine dubio pleno iure debitoris est, et iustam libertatem ab eo consequi potest, si lex Aelia Sentia non impediat libertatem, id est, si soluendo sit, nec ob id creditores videantur fraudari. §. I. Sub conditione seruus legatus, pendente conditione pleno iure heredis est: sed nullam libertatem ab eo consequi potest ne legatario iniuria fieret.

XXX. VLPIANVS libro quarto ad legem Aeliam Sentiam:

SI quis hac lege seruum emerit, vt manumittat, et non manumittente eo, seruus ad libertatem peruenerit ex Constitutione Diui Marci: an possit vt ingratum accusare, videamus? Et dici potest, cum non sit manumissor, hoc ius eum non habere. §. I. Si filius meus ex voluntate mea manumiserit, an vt ingratum eum [3] accusandi ius habeam, dubitari poterit idcirco, quia non manumisi. Sed pro eo habendus sum, ac si manumisissem. §. 2. Sed si castrensem seruum filius meus manumittat, dubio procul hoc ius non habebo, quia non ipse manumisi: ipse plane filius accusare poterit. §. 3. Tamdiu autem [4] accusare quis poterit, quamdiu perseuerat patronus. §. 4. Quoties autem patroni libertum volunt accusare, vtrum omnium consensus necessarius sit, an vero et vnus possit, videamus? Et est verius, si saltem in vnum hoc commiserit, eum vt ingratum accusari, sed omnium consensum necessarium, si sint eiusdem gradus. §. 5. Si pater liberum vni ex filiis adsignauerit, solum eum accusare posse, Iulianus scripsit: solum enim patronum esse.

XXXI. TERENTIVS CLEMENS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

QVAESITVM est, si libertam patronus iureiurando adegisset, ne ea liberos impuberes habens nuberet: quid iuris esset? Iulianus dicit, non videri contra legem Aeliam Sentiam fecisse eum, qui non perpetuam viduitatem libertae iniunxisset.

XXXII. IDEM libro octauo ad legem Iuliam et Papiam:

SI non voluntate patroni is, qui in eius potestate sit iusiurandum adegerit, vel stipulatus fuerit, ne nubat: nisi id patronus remittat, aut liberauit libertum, incidet in legem; videbitur enim idipsum dolo malo facere. §. I. Non prohibentur lege Aelia Sentia patroni a libertis mercedes capere: sed obligare eos: itaque si sponte sua libertus mercedem patrono praestiterit, nullum huius legis praemium consequetur. §. 2. Is, qui operas, aut in singulas eas certam summam promisit, ad hanc legem non pertinet: quoniam operas praestando potest liberari. Idem Octauenus probat, et adiicit, obligare sibi libertum, vt mercedem operarum capiat, is intelligitur qui

1. *POMPONIVS.* 2. *CLAVDIVS,* 3. Ap. H. *eum* abest. 4. Ap. Hal. *autem* abest.

qui hoc solum agit, vt vtique mercedem capiat, etiam si sub titulo operarum eam stipulatus fuerit.

TIT. X.

DE IVRE AVREORVM ANVLORVM.

PAPINIANVS libro primo Responsorum:

INTER ceteros alimenta liberto relicta non idcirco non debentur, qui ius aureorum anulorum ab Imperatore libertus acceperit. §. 1. Diuersum in eo probatur, qui iudicatus ingenuus, conlusione per alium patronum detecta conditioni suae redditus, alimenta sibi, quae tertius patronus reliquerat, praeberi desiderat: hunc enim etiam beneficium anulorum amittere placuit.

II. IDEM libro decimo quinto Responsorum:

INTRA quinque annos pro ingenuitate sententia dicta rescissa fuerat: victum anulorum aureorum beneficium, quod ante sententiam pro ingenuitate dictam acceperit, ac deposuit, non retinuisse respondi.

III. MARCIANVS libro primo Institutionum:

DIVVS Commodus et ius anulorum datum ademit illis, qui inuitis aut ignorantibus patronis acceperant.

IV. VLPIANVS libro tertio, ad legem Iuliam et Papiam:

ETIAM feminae ius anulorum aureorum impetrare [possunt :[1] et iura ingenuitatis impetrare], et natalibus restitui poterunt.

V. PAVLVS[2] libro nono ad legem Iuliam et Papiam:

IS[3], qui ius anulorum impetrauit, vt ingenuus habetur: quamuis ab hereditate eius patronus non excludatur.

VI. VLPIANVS[4] libro prim l legem Iuliam et Papiam:

LIBERTINVS, si ius anulorum impetrauerit, quamuis iura ingenuitatis saluo iure patroni nactus sit, tamen ingenuus intelligitur: et hoc Diuus Hadrianus rescripsit.

TIT. XI.

DE NATALIBVS RESTITVENDIS.

VLPIANVS libro secundo Responsorum:

A PRINCIPE natalibus suis restitutum eum, qui se ingenuum natum Principi adfirmauit, si ex ancilla natus est, nihil videri impetrasse.

II. MARCIANVS libro primo Institutionum:

INTERDVM et serui nati ex postfacto iuris interuentu ingenui fiunt: vt ecce si libertinus a Principe natalibus suis restitutus fuerit. Illis enim vtique natalibus restituitur, in quibus initio omnes homines fuerunt, non in quibus ipse nascitur, cum seruus natus esset. Hic enim, quantum ad totum ius pertinet, perinde habetur, atque si ingenuus natus esset: nec patronus eius potest ad successionem venire. Ideoque Imperatores non facile solent quemquam natalibus restituere, nisi consentiente patrono.

III. SCAEVOLA libro sexto Responsorum respondit:

QVAERIS, an ingenuitatis iure vtatur is, quem sanctissimus, et nobilissimus Imperator natalibus suis restituit? Sed ea res nec dubitationem habet, nec vnquam habuit, quin exploratum sit, ad omnem ingenuitatis statum restitui eum, qui isto beneficio principis vtatur.

IV. PAVLVS libro quarto Sententiarum:

NEC filio patroni inuito libertus natalibus suis restitui potest: quid enim interest, ipsi patrono, an filiis eius fiat iniuria?

V. MODESTINVS libro septimo Regularum:

PATRONO consentiente debet libertus ab Imperatore natalibus restitui: ius enim patroni hoc impetrato amittitur. §. 1. Libertinus, qui natalibus restitutus est, perinde habetur, atque si ingenuus factus, medio tempore maculam seruitutis non sustinuisset.

TIT.

1. Hal. praefigit *sed*. 2. *VLPIANVS*. 3 Ap. Hal. *Is* abest. 4. *IDEM*.

TIT. XII.

DE LIBERALI CAVSA.

VLPIANVS libro quinquagesimo quarto ad Edictum:

SI QVANDO is, qui in possessione seruitutis constitutus est, litigare de conditione sua non patitur, quod forte sibi suoque generi vellet aliquam iniuriam inferri, in hoc casu aequum est, quibusdam personis dari licentiam pro eo litigare: vtputa parenti, qui dicat filium in sua potestate esse: nam etiam si nolit filius, pro eo litigabit: sed etsi in potestate non sit, parenti dabitur hoc ius: quia semper parentis interest, filium seruitutem non subire. §. 1. Versa etiam vice dicemus, liberis parentium etiam inuitorum eandem facultatem dari: neque enim modica filii ignominia est, si parentem seruum habeat. §. 2. Idcirco visum est, cognatis etiam hoc dari debere.

II. GAIVS ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de liberali causa:

QVONIAM seruitus eorum ad dolorem nostrum iniuriamque nostram porrigitur.

III. VLPIANVS libro quinquagesimo quarto ad Edictum:

AMPLIVS puto, naturalibus quoque hoc idem praestandum, vt parens filium in seruitute quaesitum et manumissum possit in libertatem vindicare. §. 1. Militi etiam pro necessariis sibi personis de libertate litigare permittitur. §. 2. Cum vero talis nemo alius est, qui pro eo litiget, tunc necessarium est, dari facultatem etiam matri, vel filiabus, vel sororibus eius, ceterisque mulieribus, quae de cognatione sunt, vel etiam vxori, adire Praetorem, et hoc indicare, vt causa cognita, et inuito ei succurratur. §. 3. Sed et si libertum meum, vel libertam dicam, idem erit dicendum.

IV. GAIVS ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de liberali causa:

SED tunc patrono conceditur pro liberate liberti litigare, si eo ignorante libertus venire se passus est.

V. VLPIANVS (libro) quinquagesimo quarto ad Edictum:

INTEREST enim nostra, libertos libertasque habere. §. 1. Quod si plures ex memoratis personis existant, qui velint pro his litigare: Praetoris partes interponendae sunt, vt eligat, quem potissimum in hoc esse existimat: quod et in pluribus patronis obseruari debet.

VI. GAIVS ad Edictum Praetoris Vrbani:

BENIGNIVS autem hoc persequendum est, vt, si furiosus et infans est, qui in seruitutem trahitur, [1] non solum in necessariis personis, sed etiam extraneis hoc permittatur.

VII. VLPIANVS libro quinquagesimo quarto ad Edictum:

LIBERIS etiam hominibus, maxime si maiores viginti annis venum se dari passi sunt, vel in seruitutem quaqua ratione deduci, nihil obest, quo minus possint in libertatem proclamare: nisi forte se venumdari passi sunt, vt participauerint pretium. §. 1. Si quis minor viginti annis ad partiendum pretium, venum se dari passus est: nihil ei hoc post viginti annos nocebit. Sed si ante quidem se venum dedit, post vicesimum autem annum pretium partitus est: poterit ei libertas denegari. §. 2. Si quis sciens liberum emerit, non denegatur vendito in libertatem proclamatio aduersus eum, qui eum comparauit, cuiusque [2] sit aetatis, qui emtus est: idcirco, quia non est venia dignus, qui emit, etiam si scientem prudentemque se liberum emerit. Sed enim si postea alius eum emerit ab hoc, qui sciuit, ignorans: denegauda est ei libertas. §. 3. Si duo simul emerint partes, alter sciens, alter ignorans: videndum erit, numquid is, qui scit, non debeat nocere ignoranti? quod quidem magis est. Sed enim illa erit quaestio: partem solam [3] habebit is, qui ignorauit, an totum? et quid dicemus de alia parte, an ad eum, qui scit, pertineat? Sed ille indignus est quid habere, quia sciens emerit [4]: rursum, qui ignorauit, non potest maiorem partem dominii habere, quam emit: euenit igitur, vt ei prosit, qui eum comparauit sciens, quod alius ignorauit. §. 4. Sunt et aliae causae, ex quibus in libertatem proclamatio denegatur: veluti si quis ex eo testamento liber esse dicatur, quod testamentum aperiri Praetor vetat, quia testator a familia necatus esse dicatur: cum enim in eo sit iste, vt supplicio forte sit adficiendus, non debet liberale iudicium ei concedi. Sed etsi data fuerit, quia dubitatur, vtrum nocens sit, an innocens: differtur liberale iudicium, donec constet-

1 Hal. praefigit *vt*. 2 *cuiuscunque*. 3 Hal. inserit *suam*. 4 *qui sciens emit*.

ſtet de morte eius, qui necatus eſt: apparebit enim, vtrum ſupplicio adficiendus ſit, an non. §. 5. Si quis ex ſeruitute in libertatem proclamat, petitoris partes ſuſtinet: ſi vero ex libertate in ſeruitutem petatur, is partes actoris ſuſtinet, qui ſeruum ſuum dicit. Igitur cum de hoc incertum eſt, vt [1] poſſit iudicium ordinem accipere, hoc ante apud eum, qui de libertate cogniturus eſt, diſceptatur, vtrum ex libertate in ſeruitutem, aut contra, agatur? Et ſi forte apparuerit, eum, qui de libertate ſua litigat, in libertate ſine dolo malo fuiſſe: is, qui ſe dominum dicit, actoris partes ſuſtinebit, et neceſſe habebit ſeruum ſuum probare. Quod ſi pronuntiatum fuerit, eo tempore, quo lis praeparabatur, in libertate eum non fuiſſe, aut dolo malo fuiſſe: ipſe, qui de ſua libertate litigat, debet ſe liberum probare.

VIII. Idem libro quinquageſimo quinto ad Edictum:

Cognitio de liberali cauſa vſufructuario datur, etiam ſi dominus quoque velit, hoc eſt, qui ſe dominum dicit, mouere ſtatus controuerſiam. §. 1. Si plures ſibi dominium ſerui vindicant, dicentes eſſe [2] communem: ad eundem iudicem mittendi erunt: et ita Senatus cenſuit: ceterum ſi vnusquisque ſuum eſſe in ſolidum, non in partem dicat: ceſſat Senatusconſultum: neque enim timor eſt, ne varie iudicetur: cum vnusquisque [3] ſolidum dominium ſibi vindicet. §. 2. Sed et ſi alter vſumfructum totum, alter proprietatem ſerui vindicet, item ſi alter dominium, alter pigneratum ſibi dicat: idem iudex erit: et parui refert, ab eodem, an ab alio ei pignori datus ſit.

IX. Gaivs ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de liberali cauſa.

Si pariter aduerſus eum, qui de libertate litigat, conſiſtant fructuarius et proprietarius: fieri poteſt, vt alteruter abſit: quo caſu, an praeſenti ſoli permiſſurus ſit Praetor aduerſus eum agere, dubitari poteſt: quia non debet alterius colluſione aut inertia alteri ius corrumpi: ſed rectius dicitur, etiam alterutri eorum permittendum agere, vt alterius ius incorruptum maneat. Quod ſi adhuc nondum finito iudicio ſuperuenerit, ad eundem iudicem mittetur: niſi ſi [4] iuſtam cauſam adferat, quare ad eum mitti non debeat: forte ſi eum iudicem inimicum ſibi eſſe adfirmet. §. 1. Idem dicemus, et ſi duo pluresue domini eſſe dicantur, et quidam praeſto ſint, quidam aberint. §. 2. Vnde in vtroque caſu diſpiciamus, an ſi is [5], qui prior egerit victus ſit, proſit ei, quod poſterior vicerit, vel contra: id eſt, vt cum omnino alteruter vicerit, proſit etiam alteri: ſicut prodeſt heredi liberti, quod in fraudem patroni ſerui manumiſſi ſint? Si cui placeat prodeſſe, conſequens eſt, vt cum idem petat, exceptioni rei iudicatae obiiciatur replicatio: ſi cui vero placeat non prodeſſe, is habebit ſequentem dubitationem: vtrum id, in quo quis victus eſt, nullius erit: an eius eſſe debeat, cum quo actum ſit: an potius eius, qui vicerit, ſcilicet vt vtilis actio detur ei, qui vicerit: minime autem Praetor pati debeat, vt pro parte quis ſeruus ſit.

X. Vlpianvs libro quinquageſimo quinto ad Edictum:

Qvod autem diximus, in libertate fvisse, ſic eſt accipiendum, non vt ſe liberum doceat is, qui liberale iudicium patitur, ſed in poſſeſſione libertatis ſine dolo malo fuiſſe. Quid ſit autem ſine dolo malo fuiſſe [6], videamus? nam Iulianus ait, omnes, qui ſe liberos putant, ſine dolo malo in libertate fuiſſe: ſi modo ſe pro liberis gerant, quamuis ſerui ſint. Varrus autem ſcribit, eum, qui ſe liberum ſciat, dum in fuga ſit, non videri ſine dolo malo in libertate eſſe: ſed ſimul atque deſierit quaſi fugitiuus ſe celare, et pro libero agere, tunc incipere ſine dolo malo in libertate eſſe: etenim ait, eum, qui ſcit ſe liberum, deinde pro fugitiuo agit, hoc ipſo quod in fuga ſit, pro ſeruo agere.

XI. Gaivs ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de liberali cauſa.

Licet ſugae tempore pro libero ſe geſſerit: dicemus enim [7] eum in eadem cauſa eſſe.

XII. Vlpianvs libro quinquageſimo quinto ad Edictum:

Igitvr ſciendum eſt, et liberum poſſe dolo malo in libertate eſſe, et ſeruum poſſe ſine dolo malo in libertate eſſe. §. 1. Infans ſubreptus bona fide in ſeruitute fuit, cum liber eſſet: deinde cum de ſtatu ignarus eſſet, receſſit, et clam in libertate morari coepit: hic non ſine dolo

1. *vbi* loco *vt*. 2. Ap. Hal. *eſſe* abeſt. 3. Hal. inferit *in*. 4. Ap. Hal. *ſi* abeſt. 5. Ap. Hal. *is* abeſt. 6. Ap. Hal. *fuiſſe* abeſt. 7. *tamen* loco *enim*.

dolo malo in libertate moratur. §. 2. Poteſt et ſeruus ſine dolo malo in libertate morari: vtputa teſtamento accepit libertatem, quod nullius momenti eſſe ignorat: vel vindicta ei impoſita eſt ab eo, quem dominum eſſe putauit, cum non eſſet: vel educatus eſt quaſi liber, cum ſeruus eſſet. §. 3. Et generaliter dicendum eſt, quoties quis iuſtis rationibus ductus, vel non iuſtis, ſine calliditate tamen, putauit ſe liberum, et in libertate moratus eſt, dicendum eſt hunc in ea cauſa eſſe, vt ſine dolo malo in libertate fuerit: atque ideo poſſeſſoris commodo fruatur. §. 4. Probatio autem ad id tempus referetur, cum ſine dolo malo in libertate fuerit, quo primum in ius aditum eſt. §. 5. Si operae alicui debeantur, is quoque liberali iudicio experiri poteſt. §. 6. Si quod damnum mihi dederit, qui ad libertatem proclamat, illo tempore, quo bona fide mihi ſeruiebat, veluti ſi ego bona fide dominus noxali iudicio conuentus et condemnatus, litis aeſtimationem pro eo obtuli: in id mihi condemnabitur.

XIII. Gaivs ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de liberali cauſa:

Illvd certum eſt, damnum hoc ſolum in hac in factum actione deduci, quod dolo non etiam quod culpa factum ſit. Ideoque licet abſolutus hoc iudicio fuerit, adhuc tamen poſtea cum eo poterit lege Aquilia agi, cum ea lege etiam culpa teneatur. §. 1. Item certum eſt, tam res noſtras, quam res alienas, quae tamen periculo noſtro ſunt, in hanc actionem deduci: veluti commodatas, et locatas. Certe depoſitae apud nos res, quia noſtro periculo non ſunt, ad hanc actionem non pertinent.

XIV. Vlpianvs libro quinquageſimo quinto ad Edictum:

Rectissime Praetor calliditati eorum, qui, cum ſe liberos ſcirent, dolo malo paſſi ſunt ſe pro ſeruis venumdari, occurrit: dedit enim in eos actionem. §. 1. Quae actio toties locum habet, quoties non eſt in ea cauſa is, qui ſe venire paſſus eſt, vt ei ad libertatem proclamatio denegetur. §. 2. Dolo autem non eum feciſſe accipimus, qui non vltro inſtruxit emtorem, ſed qui decepit.

XV. Pavlvs libro quinquageſimo primo ad Edictum:

Id eſt, ſiue virilis ſexus, ſiue feminini ſit, dummodo eius aetatis ſit, vt dolum capiat.

XVI. Vlpianvs libro quinquageſimo quinto ad Edictum:

Immo eum, qui finxit ſe ſeruum, et ſic veniit decipiendi emtoris cauſa. §. 1. Si tamen vi metuque compulſus fuit hic, qui diſtractus eſt, dicemus eum dolo carere. §. 2. Tunc habet emtor hanc actionem, cum liberum eſſe neſciret: nam ſi ſcit liberum, et ſic emit, ipſe ſe circumuenit. §. 3. Quare ſi filiusfamilias emit, ſi quidem ipſe ſcit, pater ignorauit, non adquiſiit patri actionem: hoc ſi peculiari nomine egerit Ceterum ſi patre mandante, hic quaeritur, an filii ſcientia noceat? Et puto adhuc nocere, quemadmodum procuratoris nocet. §. 4. Plane ſi filius ignorauit, pater ſcit, adhuc dico repellendum patrem, etam ſi peculiari nomine filius emit, ſi modo pater praeſens fuit, potuitque filium emere prohibere.

XVII. Pavlvs libro quinquageſimo primo ad Edictum:

In ſeruo, et in eo, qui mandato noſtro emit, tale eſt, vt ſi certum hominem mandauero emi, ſciens liberum eſſe, licet is, cui mandatum eſt, ignoret, idem ſit, et non competet ei actio. Contra autem, ſi ego ignoraui, procurator ſcit: non eſt mihi deneganda.

XVIII. Vlpianvs libro quinquageſimo quinto ad Edictum:

In tantum ergo tenetur, quantum dedit, vel in quantum obligatus eſt: ſcilicet in duplum. §. 1. Sed vtrum pretium tantum, an etiam id quod pretio acceſſit, duplicetur, videamus? Et putem omne omnino, quod propter emtionem vel dedit.

XIX. Pavlvs libro quinquageſimo primo ad Edictum:

Vel permutauit, vel compenſauit eo nomine, nam et is dediſſe intelligendus eſt.

XX. Vlpianvs libro quinquageſimo quinto ad Edictum:

Vel obligatus eſt, duplari debere. §. 1. Proinde ſi quid cuidam ob hanc actionem licito iure dedit, dicendum eſt, in hoc edictum cadere, duplariue. §. 2. Obligatum, vel ipſi venditori accipere debemus, vel alii obligatum. Nam quod dedit, ſiue ipſi venditori, ſiue alii ex [1] iuſſu eius: ſiue ipſe, ſiue alius [2] dederit

1. Ap. Hal. *ex* abeſt. 2. Hal. inſerit *pro eo*.

rit, aeque continebitur. §. 3. Obligatum accipere debemus, si exceptione se tueri non potest: ceterum si potest, dicendum non esse obligatum. §. 4. Interdum euenit, vt is, qui comparauit, habeat in quadruplum actionem: nam in ipsum quidem, qui sciens pro seruo venit, hinc habet in duplum actionem: et praeterea in venditorem, vel eum, qui duplam promisit, in duplum actio est:

XXI. Modestinvs libro primo de Poenis:

Vtiqve eius duplum, quod propter emtionem vel dedit, vel obligatus est. Secundum quae id, quod alter eorum soluerit, nihil ad exonerandum alterum pertinebit: quia placuit hanc actionem poenalem esse. Et ideo post annum non datur. Nec cum successoribus, cum sit poenalis, agetur. Cum actionem quae ex hoc Edicto oritur, manumissione non extingui rectissime dicetur: quia verum est, auctorem conueniri non posse, post quem ad eum, qui ad libertatem proclamauit, perueniebatur.

XXII. Vlpianvs libro quinquagesimo ad Edictum:

Non solus autem quinto emtor, sed et successores eius hac in factum actione agere poterunt. §. 1. Emere sic accipiemus, etiam si per alium quis emerit, vtputa procuratorem. §. 2. Sed etsi plures emerint, omnes habebunt hanc actionem, sic tamen, vt si quidem pro partibus emerint, pro parte pretii habeant actionem: enimuero si vnusquisque in solidum, quisque in solidum habeat actionem, nec alterius scientia alteri nocebit, vel ignorantia proderit. §. 3. Si eum liberum esse emtor nesciit, postea autem scire coepit, hoc ei non nocebit, quia tunc ignorauit. Sed si tunc sciuit, postea dubitare coepit, nihilum proderit. §. 4. Heredi et ceteris successoribus scientia sua nihil nocet, ignorantia nihil prodest. §. 5. Sed si per procuratorem scientem quis emerit, ei nocet: sicuti tutoris quoque noceret Labeo putat. §. 6. Haec actio post annum non datur, cum sit honoraria: est autem et poenalis.

XXIII. Pavlvs libro quinquagesimo ad Edictum:

Si vsumfructum tibi vendidero liberi hominis, et cessero: seruum effici eum dicebat Quintus Mucius, sed dominium ita demum fieri meum, si bona fide vendidissem: alioquin sine domino fore. §. 1. In summa sciendum est, quae de venditis seruis, quibus denegatur ad libertatem proclamatio, dicta sunt, etiam ad donatos, et in dotem datus referri posse: item ad eos, qui pignori se dari passi sunt. §. 2. Si mater et filius de libertate litigant, aut coniungenda sunt vtrorumque iudicia, aut differenda est causa filii, donec de matre constet: sicut Diuus quoque Hadrianus decreuit: nam cum apud alium iudicem mater litigabat apud alium autem filius: Augustus dixit ante de matre constare oportere, sic dein de filio cognosci.

XXIV. Idem libro quinquagesimo primo ad Edictum:

Ordinata liberali causa, liberi loco habetur is, qui de statu suo litigat: ita vt aduersus eum quoque, qui se dominum esse dicit, actiones ei non denegentur, quascumque intendere velit: quid enim si quae tales sint, vt tempore aut morte intereant? quare non conceditur ei litem contestando in tutum eas redigere? §. 1. Quin etiam Seruius ait, in actionibus annuis ex eo tempore annum cedere ex quo lis ordinata sit. §. 2. Sed si cum aliis experiri velit, non est quaerendum, an lis ordinata sit: ne inueniatur ratio, quemadmodum subiecto aliquo qui libertati controuersiam moueat, interim actiones excludantur: aeque enim, ex euentu iudicii liberalis, aut vtilis aut inanis actio eius efficietur. §. 3. Sed si quas actiones inferat dominus, quaeritur, an compellendus sit suscipere iudicium? Et plerique existimant, si in personam agat, suscipere ipsum ad litis contestationem, sed sustinendum iudicium, donec de libertate iudicetur: nec videri praeiudicium libertati fieri, aut voluntate domini in libertate eum morari: nam ordinato liberali iudicio, interim pro libero habetur: et sicut ipse agere, ita cum ipso quoque agi potest: ceterum ex euentu, aut vtile iudicium erit, aut nullum, si contra libertatem pronuntiatum fuerit. §. 4. Si is, qui in libertatem proclamat, furti aut damni iniuria ab aliquo arguatur, Mela ait, interim eum cauere debere iudicio se sisti: ne melioris conditionis sit, qui dubiae libertatis est, quam qui certae? sed sustinendum iudicium, ne praeiudicium libertati fiat. Aeque si cum possessore hominis furti agi coeperit, deinde is, cuius nomine agebatur, in libertatem proclamauerit, sustinendum iudicium, vt si liber iudicatus sit, in ipsum transferatur iudicium: et si damnatio facta sit, iudicati actionem potius in eum dandam.

XXV. Gaivs ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de liberali causa:

Si cui de libertate sua litiganti optio legata sit, quaecumque hereditate ei relicta dicuntur, eadem et de optione tractari possunt. §. 1. Interdum ex integro datur ad libertatem proclamatio, veluti eius, qui adfirmat ideo se primo iudicio victum, quod statuta libertas nondum ei obtigerat, quam nunc dicit sibi obtigisse. §. 2. Licet vulgo dicatur, post ordinatum liberale iudicium hominem, cuius de statu controuersia est, liberi loco esse: tamen si seruus sit, certum est nihilo minus eum, quod ei tradatur, vel stipuletur, perinde domino adquirere, atque si non de libertate eius quaerebatur: tantum de possessione videbimus, cum ipsum post litem ordinatam desinat dominus possidere. Sed magis est vt adquirat, licet ab eo non possideatur: et cum placuit per fugitiuum quoque nos possessionem adquirere posse, quid mirum, etiam per hunc, de quo quaeramus, adquiri?

XXVI. Idem libro vigesimo ad Edictum prouinciale:

Qvi ex libertate in seruitutem petit, si iudicii de euictione seruandi causa, contra libertatem agit: iniuriarum actione non conuenitur.

XXVII. Vlpianvs libro secundo de Officio Consulis:

Divi fratres Proculo et Munatio rescripserunt: cum Romulus, de cuius statu quaeritur, pupillaris aetatis sit; an exigente Varia Hedone matre, et consentiente Vario Hermete tutore, ad tempus pubertatis causa differenda sit, vestrae grauitatis est, ex fide personarum, quod vtile est pupillo, constituere. §. 1. Si ea persona desit cognitioni, quae alicui status controuersiam faciebat: in eadem causa est, qui de libertate sua litigat, qua fuit, priusquam de libertate controuersiam patiatur. Sane hoc lucratur, quod is, qui eam status controuersiam faciebat, amittit suam causam. Nec ea res ingenuum facit eum, qui non fuit: nec enim penuria aduersarii ingenuitatem solet tribuere. [1] Recte atque ordine iudices puto facturos, si hanc formam fuerint consecuti: vt vbi deest is, qui in seruitutem petit, electionem aduersario deferant, vtrum malit cognitionem circumduci, an audita causa sententiam proferri: et si cognouerint, pronuntiare debebunt, seruum illius non videri: neque haec res captionem vllam habet: cum non ingenuus pronuntietur, sed seruus non videri. Quod si ex seruitute in ingenuitatem [2] se allegat, melius fecerint, si cognitionem circumduxerint, ne sine aduersario pronuntient, ingenuum videri: nisi magna causa suadeat, et euidentes probationes suggerant, secundum libertatem pronuntiandum: vt etiam rescripto Hadriani continetur. §. 2 Quod si is, qui pro sua libertate litigat, desit, contradictor vero praesens sit: melius erit inaugeri causam eius, sententiamque proferri: si enim liquebit, contra libertatem dabit: euenire autem potest, vt etiam absens vincat: nam potest sententia etiam secundum libertatem ferri.

XXVIII. Pomponivs libro duodecimo ad Quintum Mucium:

Non videtur domini voluntate seruus in libertate esse, quem dominus ignorasset suum esse: et est hoc verum: is enim demum voluntate domini in libertate est, qui possessionem libertatis ex voluntate domini consequitur.

XXIX. Arrivs Menander libro primo de Re militari. [3]

Qvi de libertate sua litigans necdum sententia data militiae se dedit, in pari causa [4] ceteris seruis habendus est: nec exonerat eum, quod pro libero habeatur in quibusdam: et licet liber apparuerit, exauctoratus, id est, militia remotus, castris reiicietur: vtique qui ex seruitute in libertatem petitus sit, vel qui non sine dolo malo in libertate moratus est. Qui vero per calumniam petitus in seruitutem est, in militia retinebitur. §. 1. Qui ingenuus pronuntiatus est, si se militiae dedit, intra quinquennium retractata sententia, nouo domino reddendus est.

XXX. Ivlianvs libro quinto ex Minicio:

Dvobvs petentibus hominem in seruitutem pro parte dimidia separatim, si vno iudicio liber, altero seruus iudicatus est, commodissimum est eo vsque cogi iudices, donec consentiant: si id non continget, Sabinum refertur existimasse, duci seruum debere ab eo qui vicisset: cuius sententiae Cassius quoque est, et ego sum. Et sane ridiculum est, arbitrari eum pro parte dimidia duci, pro parte libertatem eius tueri; commodius autem est, fauore libertatis liberum quidem eum esse, compelli autem pretii sui par-

1 Hal. praefigit *Sed.* 2 Hal. inserit *quis.* 3 *FVRIVS ANTHINVS lib. I. ad Edictum.* 4 Hal. inserit *cum.*

partem viri boni arbitratu victori suo praestare.

XXXI. VLPIANVS libro primo Responsorum:

FILIVM ob hoc, quod patri heres extitit, prohiberi a patre suum seruum manumissum in seruitutem petere.

XXXII. PAVLVS libro sexto Regularum:

DE bonis eorum, qui ex seruitute aut libertate in ingenuitatem vindicati sunt, Senatusconsultum factum est, quo cauetur, de his quidem qui ex seruitute defensi essent, vt id dumtaxat ferrent, quod in domo cuiusque intulissent: in eorum autem bonis, qui post manumissionem repetere originem suam voluissent, hoc amplius, vt, quod post manumissionem quoque adquisissent non ex re manumissoris secum ferant, cetera bona relinquerent illi, ex cuius familia exissent.

XXXIII. IDEM libro singulari de liberali causa:

QVI sciens liberum emit, quamuis et ille se pateretur venire, tamen non potest contradicere ei, qui ad libertatem proclamat: sed si alii eum ignoranti vendiderit, denegabitur ei proclamatio.

XXXIV. VLPIANVS libro singulari Pandectarum:

IMPERATOR Antoninus constituit, non alias ad libertatem proclamationem cuiquam permittendam, nisi prius administrationum, rationes reddiderit quas, cum in seruitute esset, gessisset.

XXXV. PAPINIANVS libro nono Responsorum:

SERVOS ad templi custodiam, quod aedificari Titia voluit, destinatos, neque manumissos, heredis esse constitit.

XXXVI. IDEM libro duodecimo Responsorum:

DOMINVS, qui obtinuit, si velit seruum suum abducere, litis aestimationem pro eo accipere non cogetur.

XXXVII. CALLISTRATVS libro secundo Quaestionum:

CONVENTIO priuata neque seruum quemquam, neque libertum alicuius facere potest.

XXXVIII. PAVLVS libro decimo quinto Responsorum:

PAVLVS respondit, si, vt proponitur, post perfectam sine vlla conditione emtionem, postea emtor ex voluntate sua litteras emisit, quibus profiteretur, se post certum tempus manumissurum eum quem emerat: non videri eas literas ad Constitutionem Diui Marci pertinere. §. 1. Idem respondit, Constitutionem quidem Diui Marci ad libertatem eorum mancipiorum pertinere, quae hac lege venierint, vt post tempus manumitterentur: sed eundem fauorem, libertatis consequendae causa etiam eam mereri, pro qua dominus pretium accepit, vt ancillam suam manumitteret: cum idem etiam libertam habiturus sit. §. 2. Quaesitum est, an emtor seruo recte libertatem dederit nondum pretio soluto? Paulus respondit, seruum, quem venditor emtori tradidit, si ei pro pretio satisfactum est, et nondum pretio soluto, in bonis emtoris esse coepisse. §. 3. Gaius Seius Stichum seruum Lucio Titio vendidit ita, vt Titius Stichum post triennium manumitteret, si continuo triennio seruisset: sed nondum exacto tempore triennii, Stichus fugit, et post aliquantulum temporis defuncto Titio reuertit. Quaero, an obstet Sticho ad adsequendam ex venditione libertatem, quod ante triennium discesserit? Paulus respondit, secundum ea, quae proponuntur expleto tempore, post quod Stichus manumitti debuit, libertatem ei competisse.

XXXIX. IDEM libro quinto Sententiarum:

CVI necessitas probandi de ingenuitate sua non incumbit, vltro si ipse probare desideret, audiendus est. §. 1. Qui de ingenuitate cognoscunt, de calumnia eius, qui temere controuersiam mouit, ad modum exilii possunt ferre sententiam. §. 2. Tutores vel curatores pupillorum, quorum tutelam et res administrauerunt, postea status quaestionem facere non possunt. §. 3. Maritus vxori eidemque libertae status quaestionem inferre non prohibetur.

XL. HERMOGENIANVS libro quinto Iuris Epitomarum:

CVM pacto partitionis pretii maior viginti annis venalem se praebuit, nec post manumissionem ad libertatem proclamare potest.

XLI. PAVLVS libro singulari de Articulis liberalis causae.

SI in obscuro sit, in quo fuerit status is qui pro libertate sua litigat, prior audiendus est probare volens se ipsum in libertatis esse possessionem. §. 1. Iudex autem, qui de libertate cognoscit, etiam de rebus amotis, damnoue magno facto

to-

cognoscere debet: fieri enim potest, vt fiducia libertatis et subripere quaedam, et corrumpere, atque consumere ex bonis [1], quibus seruiebat, ausus sit.

XLII. Labeo libro quarto Posteriorum: [2]

Si seruus, quem emeras, ad libertatem proclamauit, et ab iudice perperam pro eo iudicatum est, et dominus eius serui, post rem contra te iudicatam te heredem fecit, aut aliquo nomine is tuus esse coepisset, petere eum tuum esse poteris, nec tibi obstabit te rei iudicatae praescriptio Iauolenus: haec vera sunt.

XLIII. Pomponius libro tertio Senatusconsultorum:

De his, qui bona eorum, quibus seruiebant, intercepissent, deinde ad libertatem proclamabant, Hadrianus Imperator rescripsit: cuius rescripti verba haec sunt. Sicut non est aequum fiducia libertatis, quae ex fideicommissi causa praestanda est, intercipere hereditariam pecuniam: ita nec libertati praestandae moram quaeri oportet. Quamprimum ergo arbitrum dare debeat, apud quem constaret, quid seruari potest heredi, antequam ad seruum manumittendum compelleretur.

XLIV. Venulejus libro septimo Actionum:

Licet dubitatum antea fuit, vtrum seruus dumtaxat, an libertus iurando patrono obligaretur in his quae libertatis causa imponuntur: tamen verius est, non aliter quam liberum obligari. Ideo autem solet iusiurandum a seruis exigere, vt, hi religione adstricti, posteaquam suae potestatis esse coepissent, iurandi necessitatem haberent: dummodo in continenti, cum manumissus est, aut iuret, aut promitteret. §. 1. Licet autem circa donum, munus, operas, etiam vxorem personas inserere. §. 2. In eum, qui impubes iurauerit, scilicet, [3] qui et iurare potuerit, danda est vtilis actio operarum nomine, cum pubes tamen factus erit: potest tamen et impubes operas dare: veluti si nomenculator sit, vel histrio.

Tit. XIII.

QVIBVS AD LIBERTATEM PROCLAMARE NON LICET.

Vlpianvs libro secundo de Officio Proconsulis.

Maiores viginti annis ita demum ad libertatem proclamare non possunt, si pretium ad ipsum, qui veniit, peruenerit. Ex ceteris autem causis, quamuis maior viginti annis se venumdari passus sit, ad libertatem ei proclamare licet. §. 1. Minori autem viginti annis ne quidem ex causa supra scripta debet denegari libertatis proclamatio: nisi maior annis viginti factus, durauit in seruitute: tunc enim si pretium partitus sit, dicendum erit, denegari ei debere libertatis proclamationem.

II. Marcellvs libro vigesimo quarto Digestorum:

Servvm quis per vim a Titio accepit, et testamento liberum esse iussit: quamquam soluendo decesserit, non erit ille liber: alioquin fraudabitur Titius, qui, non procedente quidem libertate, cum herede eius agere potest: at si ad libertatem seruus peruenerit, nullam actionem habiturus est, quia nihil videbitur heres ex defuncti dolo consecutus.

III. Pomponivs libro vndecimo Epistolarum et variarum lectionum:

Eis, qui se passi sint venire, ad libertatem proclamandi licentiam denegari. Quaero, an et ad eos, qui ex mulieribus, quae se passae sint venire, nascuntur, ita Senatusconsulta pertinent? Dubitari non potest, quin ei quoque, quae maior annis viginti venire se passa est, ad libertatem proclamandi licentia fuerit denegAnda. His quoque danda non est, qui ex ea nati tempore seruitutis eius erunt.

IV. Pavlvs libro duodecimo Quaestionum:

Licinnivs Rufinus Iulio Paulo. Is, cui fideicommissa libertas debebatur, post vicesimum annum venire se passus est. Quaero, [4] denegandum sit ei ad libertatem proclamare? Mouet me exemplum cuiusuis liberi hominis: nam etsi consecutus esset libertatem, se vendidisset, denegaretur ei ad libertatem proclamare: nec debet meliori loco intelligi, quod [5] in seruitute constitutus, passus est se venum dari, quam si esset libertatem consecutus: sed e contrario mouet me, quod in hoc, de quo quaeritur, venditio constitit, et est qui veneat. in libero autem homine neque venditio constitit, et nihil est, quoniam veneat: Peto itaque plenissime [6] instruas. Respondit, venditio quidem tam serui, quam liberi contrahi potest, et stipulatio de euictione contrahitur: non enim de eo loquimur, qui sciens liberum emit: nam aduersus hunc nec ad libertatem proclamatio denegatur. Sed is, qui adhuc

1 Hal. addit *eorum*. 2 *IABOLENVS* lib. VI. ἐπιγελῶν. 3 Ap. Hal. *scilicet* abest. 4 Hal. praefigit *an*. 5 *qui*. 6 *me vt plenissime*.

huc seruus est, etiam inuitus venire potest: quamuis et ipse in eo malus sit, quod de conditione sua dissimulat: cum in sua potestate habeat, vt statim ad libertatem perueniat. Quod quidem non potest ei imputari, cui nondum libertas debetur: pone statuliberum passum se venum dari: nemo dicturus est, superueniente conditione, quae non fuit in eius potestate, libertatis petitionem ei denegandam. Idem puto etiam si in ipsius potestate fuit conditio. Sed in proposito magis probandum est, vt denegetur ei libertatis petitio, qui potuit petere libertatem, et maluit se venumdari: quia indignus est auxilio Praetoris fideicommissarii.

V. IDEM libro singulari ad Senatusconsultum Claudianum:

SI duo liberum hominem maiorem annis viginti emerimus, vnus sciens eius conditionem, alter ignorans: an non propter eum, qui scit, ad libertatem ei proclamare permittitur, sed propter eum, qui ignorat, seruus efficietur? Sed non etiam eius, qui scit, sed tantum alterius.

TIT. XIV.

SI INGENVVS ESSE DICETVR.

MARCELLVS libro septimo Digestorum.

SI libertus alterius alio agente ingenuus pronuntiatus esse dicetur, sine vlla exceptione temporis, patronus eius cognitionem solet exercere.

II. SATVRNINVS [1] libro primo de Officio proconsulis:

QVI se venire passus esset maiorem, scilicet vt pretium ad ipsum perueniret, prohibendum de libertate contendere Diuus Hadrianus constituit: sed interdum ita contendendum permisit, si pretium suum reddidisset. §. I. Qui se ex libertinitate ingenuitati adserant, non vltra quinquennium, quam manumissi fuissent, audientur. §. 2. Qui post quinquennium reperisse instrumenta ingenuitatis suae [2] adseuerant, de ea re ipsos Principes adire oportere cognituros.

III. POMPONIVS libro quinto Senatusconsultorum:

HOC sermone, ADGNITIS NATALIBVS, de nullis aliis intelligendum est Senatum sensisse, quam ingenuis. §. I. Verbo autem RELINQVERENT, etiam hoc intelligendum est, vt quaecumque ex re eius, a quo manumissi erant, adquisita habeant, restituant. Sed id quemadmodum accipiendum sit, videndum est: vtrumne quae ignorantibus dominis abstulissent, item quod ex his adquisitum, reddere debeant: an vero etiam concessa et donata a manumissoribus amplexi sint? quod magis est.

IV. PAPINIANVS libro vigesimo secundo Quaestionum:

3 ORATIO, quae prohibet apud Consules, aut Praesides Prouinciarum post quinquennium a die manumissionis in ingenuitate proclamare, nullam causam aut personam excipit.

V. IDEM libro decimo Responsorum:

PATRONVM post quinquennium sententiae pro ingenuitate dictae, quo ignorante res iudicata est, non esse praescriptione temporis summouendum, respondi.

VI. VLPIANVS libro trigesimo octauo ad Edictum:

QVOTIES de hoc contenditur, an quis libertus sit: siue operae petantur, siue obsequium desideretur, siue etiam famosa actio intendatur, siue in ius vocetur, qui se patronum dicit, siue nulla causa interueniat, redditur praeiudicium. Sed et quoties quis libertinum quidem se confitetur, libertum autem Gaii Seii se negat, idem praeiudicium datur. Redditur autem alterutro desiderante. Sed actoris partibus semper, qui se patronum dicit, fungitur, probareque libertum suum necesse habet: aut, si non probet, vincitur.

TIT. XV.

NE DE STATV DEFVNCTORVM POST QVINQVENNIVM QVAERATVR.

MARCIANVS libro singulari de delatoribus.

DE STATV defunctorum post quinquennium quaerere non licet, neque priuatim, neque fisci nomine. §. I. Sed nec eius status retractandus est, qui intra quinquennium decessit, si per huius quaestionem praeiudicium futurum est ante quinquennium mortuo. §. 2. Immo

1 *MASVRIVS SABINVS.* 2 Ap. Hal. *suae* abest. 3 Hal. praefigit *Haec*.

Immo nec de viui ſtatu quaerendum eſt, ſi quaeſtio huius praeiudicium facit ei, qui ante quinquennium deceſſit: et ita Diuus Hadrianus conſtituit. §. 3. Sed interdum et intra quinquennium non licet de ſtatu defuncti dicere? Nam oratione Diui Marci cauetur, vt ſi quis ingenuus pronuntiatus fuerit, liceat ingenuitatis ſententiam retractare: ſed viuo eo, qui ingenuus pronuntiatus eſt, non etiam [1] poſt mortem: in tantum, vt etiam ſi coepta quaeſtio fuit retractationis, morte eius extinguatur, vt eadem oratione cauetur. §. 4. Si quidem in deteriorem conditionem quis ſtatum retractaret, ſecundum ea, quae dixi, praeſcribendum eſt. Quid ergo, ſi in meliorem veluti pro ſeruo libertus dicatur, quare non admittatur? quid enim, ſi ſeruus quis dicatur: quaſi ex ancilla natus, quae ante quinquennium mortua eſt? quare non liceat probare liberam fuiſſe? hoc enim et pro mortua eſt. Et Marcellus libro quinto de officio Conſulis ſcripſit, poſſe: ego quoque in auditorio publico idem ſecutus ſum.

II. PAPINIANVS libro decimo quarto Reſponſorum:

NON eſſe liberiatis quaeſtionem filiis inferendam propter matris vel patris memoriam poſt quinquennium a morte non retractatam, conuenit. §. 1. Nec in ea re, quae publicam tutelam meruit, pupillis agentibus reſtitutionis auxilium tribuendum eſt, quod quinque annorum tempus, cum tutores non haberent, exceſſerit. §. 2. Praeſcriptio quinque annorum, quae ſtatum defunctorum tuetur, ſpecie litis ante mortem illatae non ſit irrita, ſi veterem cauſam, deſiſtente qui mouit, longo ſilentio finitam probetur.

III. HERMOGENIANVS libro ſexto Iuris Epitomarum:

ANTE quinquennium defuncto ſtatus honeſtior, quam mortis tempore fuiſſe exiſtimabatur, vindicari non prohibetur. Idcirco etſi quis in ſeruitute moriatur, poſt quinquennium liber deceſſiſſe probari poteſt.

IV. CALLISTRATVS libro primo de Iure Fiſci:

PRIMVS omnium Diuus Nerua Edicto vetuit, poſt quinquennium mortis cuiusque de ſtatu quaeri. §. 1. Sed et Diuus Claudius Claudiano reſcripſit, ſi per quaeſtionem nummariam praeiudicium ſtatui videbitur fieri, ceſſare quaeſtionem.

TIT. XVI.

DE COLLVSIONE DETEGENDA.

GAIVS libro ſecundo ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de liberali cauſa:

NE QVORVNDAM dominorum erga ſeruos nimia indulgentia inquinaret ampliſſimum ordinem, eo quod paterentur ſeruos ſuos in ingenuitatem proclamare, liberosque iudicari: Senatusconſultum factum eſt Domitiani temporibus, quo cautum eſt, vt ſi quis probaſſet per colluſionem quicquam factum, ſi iſte homo ſeruus ſit, fieret eius ſeruus, qui detexiſſet colluſionem.

II. VLPIANVS libro ſecundo de officio Conſulis:

COLLVSIONEM detegere ingenuitatis poſt ſententiam intra quinquennium poſſe, Diuus Marcus conſtituit. §. 1. Quinquennium autem continuum vtique accipiemus. §. 2. Sicubi plane aetas eius, cuius retractatur conluſio, differendam retractationem in tempus pubertatis vel alterius rei ſuadet: quinquennium non currere dicendum eſt. §. 3. Quinquennium autem non ad perficiendam retractationem, ſed ad inchoandam puto praefinitum: aliter atque circa eum, qui ex libertinitate ſe in ingenuitatem petit. §. 4. Oratione Diui Marci cauetur, vt etiam extraneis, qui pro altero poſtulandi ius haberent, liceret detegere colluſionem.

III. CALLISTRATVS libro quarto de Cognitionibus:

CVM non iuſto contradictore quis ingenuus pronuntiatus eſt, perinde ineſficax eſt decretum, atque ſi nulla iudicata res interueniſſet: idque principalibus Conſtitutionibus cauetur.

IV. VLPIANVS libro primo ad legem Iuliam et Papiam:

SI libertinus per colluſionem fuerit pronuntiatus ingenuus, conluſione detecta, in quibusdam cauſis quaſi libertinus incipit eſſe. Medio tamen tempore, antequam colluſio detegatur, et poſt ſententiam de ingenuitate latam, vtique quaſi ingenuus accipitur.

V. HER-

1. Ap. Hal. *etiam* abeſt.

V. Hermogenianus libro quinto Iuris Epitomarum:

Sententiam pro ingenuitate dictam, et collusionis praetextu semel retractare permittitur. §. 1. Si plures ad collusionem detegendam pariter accedant, causa cognita, quis debeat admitti, comparatis omnium moribus, et aetatibus, et cuius magis interest, statui oportet.

LIBER QVADRAGESIMVS PRIMVS.

Tit. I.

DE ADQVIRENDO RERVM DOMINIO.

Caivs libro secundo Rerum quotidianarum siue aureorum [1].

Qvarvndam rerum dominium nanciscimur iure gentium, quod ratione naturali inter omnes homines peraeque seruatur: quarundam iure ciuili, id est, iure proprio ciuitatis nostrae. Et quia antiquius ius gentium cum ipso genere humano proditum est, opus est, vt de hoc prius referendum sit. §. 1. Omnia igitur animalia, quae terra, mari, caelo capiuntur, id est, ferae bestiae, et volucres, pisces, capientium fiunt.

II. Florentinvs libro secundo Institutionum:

Vel quae ex his apud nos sunt edita.

III. Gaivs libro secundo Rerum quotidianarum siue aureorum [2]:

Qvod enim nullius est, id ratione naturali occupanti conceditur. §. 1. Nec interest, quod ad feras bestias et volucres, vtrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno. Plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aucupandiue gratia, potest a domino, si is prouiderit, iure prohiberi, ne ingrederetur. §. 2. Quidquid autem eorum ceperimus, eo vsque nostrum esse intelligitur, donec nostra custodia coercetur: cum vero euaserit custodiam nostram, et in naturalem libertatem se receperit: nostrum esse definit, et rursus occupantis fit.

IV. Florentinvs libro sexto Institutionum:

Nisi, si mansuefacta emitti ac reuerti solita sunt.

V. Gaivs libro secundo Rerum quotidianarum siue aureorum [3].

Natvralem autem libertatem recipere intelligitur, cum vel oculos nostros effugerit, vel ita sit in conspectu nostro, vt difficilis sit eius persecutio. §. 1. Illud quaesitum est, an fera bestia, quae ita vulnerata sit, vt capi possit, statim nostra esse intelligatur. Trebatio placuit, statim nostram esse, et eo vsque nostram videri, donec eam persequamur: quod si desierimus eam persequi, desinere nostram esse, et rursus fieri occupantis: itaque si per hoc tempus, quo eam persequimur, alius eam ceperit eo animo, vt ipse [4] lucrifaceret: furtum videri nobis eum commisisse. Plerique non aliter putauerunt eam nostram esse, quam si eam ceperimus: quia multa accidere possunt, vt eam non capiamus: quod verius est. §. 2. Apium quoque natura fera est. Itaque quae in arbore nostra consederint, antequam a nobis alueo concludantur, non magis nostrae esse intelliguntur, quam volucres, quae in nostra arbore nidum fecerint. Ideo si alius eas incluserit, earum dominus erit. §. 3. Fauos quoque si quos hae fecerint, sine furto quilibet possidere potest. Sed, vt supra quoque diximus, qui in alienum fundum ingreditur, potest a domino, si is prouiderit, iure prohiberi ne ingrederetur. §. 4. Examen, quod ex alueo nostro euolauerit, eousque nostrum esse intelligitur, donec in conspectu nostro est, nec difficilis eius persecutio est: alioquin occupantis fit. §. 5. Pauonum et columbarum fera natura est. Nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine auolare et reuolare solent. Nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. Ceruos quoque ita quidam mansuetos habent, vt in siluas eant, et redeant: quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat. In his autem animalibus, quae consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, vt eousque nostra esse intelligantur, donec reuertendi animum habeant: quod (si) desierint reuertendi animum habere, desinant nostra esse, et fiant occupantium. Intelliguntur autem desisse reuertendi animum habere tunc, cum reuertendi

1 *CAIVS libro secundo Institutionum.* 2 *CAIVS libro secundo Institutionum.*
3 *CAIVS libro secundo Institutionum.* 4 Hal. inserit *eam*.

uertendi consuetudinem deseruerint. §. 6. Gallinarum et anserum non est fera natura: palam est enim alias esse feras gallinas, et alios feros anseres. Itaque si quolibet modo anseres mei, et gallinae meae, turbati turbataeue adeo longius euolauerint, vt ignoremus vbi sint: tamen nihilo minus in nostro dominio tenentur. Qua de causa furti nobis tenebitur, qui quid eorum lucrandi animo adpraehenderit. §. 7. Item quae ex hostibus capiuntur, iure gentium statim capientium fiunt.

VI. Florentinvs libro sexto Institutionum:

Item quae ex animalibus dominio nostro eodem iure subiectis nata sunt.

VII. Gaivs libro secundo Rerum quotidianarum siue aureorum: [1]

Adeo quidem, vt et liberi homines in seruitutem deducantur: qui tamen, si euaserint hostium potestatem, recipiunt pristinam libertatem. §. 1. Praeterea quod per alluuionem agro nostro flumen adiicit, iure gentium nobis adquiritur. Per alluuionem autem id videtur adiici, quod ita paulatim adiicitur, vt intelligere non possimus, quantum quoquo momento temporis adiiciatur. §. 2. Quod si vis fluminis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit, et meo praedio attulerit: palam est, eam tuam permanere. Plane si longiore tempore fundo meo haeserit, arboresque, quas secum traxerit, in meum fundum radices egerint, ex eo tempore videtur meo fundo adquisita esse. §. 3. Insula, quae in mari nascitur, quod raro accidit, occupantis fit, nullius enim esse creditur. In flumine nata, quod frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis tenet, communis est eorum, qui ab vtraque parte fluminis prope ripam praedia possident, pro modo latitudinis cuiusque praedii, quae latitudo prope ripam sit: quod si alteri parti proximior sit, eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam praedia possident. §. 4. Quod si vno latere perruperit flumen, et alia parte nouo riuo fluere coeperit, deinde infra nouus iste riuus in veterem se conuerterit: ager, qui a duobus riuis comprehensus, in formam insulae redactus est, eius est scilicet, cuius et fuit. §. 5. Quod si toto naturali alueo relicto flumen alias fluere coeperit, prior quidem alueus eorum est, qui prope ripam praedia possident, pro modo scilicet latitudinis cuiusque praedii, quae latitudo [2] prope ripam sit: nouus autem alueus eius iuris esse incipit, cuius et ipsum flumen, id est, publicus iuris gentium. Quod si post aliquot temporis ad priorem alueum reuersum fuerit et flumen: rursus nouus alueus eorum esse incipit, qui prope ripam eius praedia possident. Cuius tamen totum agrum nouus alueus occupauerit, licet ad priorem alueum reuersum fuerit flumen, non tamen is cuius is ager fuerat, stricta ratione quicquam in eo alueo habere potest: quia et ille ager, qui fuerat, desiit esse, amissa propria forma: et quia vicinum praedium nullum habet, non potest ratione vicinitatis vllam partem in eo alueo habere: sed vix est, vt id obtineat. §. 6. Aliud sane est, si cuius ager totus inundatus fuerit: namque inundatio speciem fundi non mutat: et ob id cum recesserit aqua, palam est, eiusdem esse, cuius et fuit. §. 7. Cum quis ex aliena materia speciem aliquam suo nomine fecerit, Nerua et Proculus putant, hunc dominum esse qui fecerit: quia quod factum est, antea nullius fuerat. Sabinus et Cassius magis naturalem rationem efficere putant, vt qui materiae dominus fuerit, idem eius quoque, quod ex eadem materia factum sit, dominus esset: quia sine materia nulla species effici possit: veluti si ex auro, vel argento, vel aere [3] vas aliquod fecero: vel ex tabulis tuis nauem, aut armarium, aut subsellia fecero [4]: vel ex lana tua vestimentum: vel ex vino et melle tuo mulsum: vel ex medicamentis tuis emplastrum, aut collyrium: vel ex vuis, aut oliuis, aut [5] spicis tuis vinum, vel oleum, vel frumentum. Est tamen etiam media sententia recte existimantium, si species ad materiam reuerti possit, verius esse, quod et Sabinus et Cassius senserunt: si non possit reuerti, verius esse, quod Neruae et Proculo placuit: vt ecce vas conflatum, ad rudem massam auri vel argenti vel aeris reuerti potest: vinum vero, vel oleum, vel frumentum, ad vuas, et oliuas, et spicas reuerti non potest: ac ne mulsum quidem ad mel et vinum: vel emplastrum, aut collyria, ad medicamenta reuerti possunt. Videntur tamen mihi recte quidam dixisse, non debere dubitari, quin alienis spicis excussum frumentum eius sit, cuius et spicae fuerunt: cum enim grana, quae spicis conti-

1 *CAIVS lib. II. Institutionum.* 2 Ap. Hal. *latitudo* abest. 3 Hal. inserit *tuo*. 4 Ap. Hal. *fecero* abest. 5 Hal. inserit *ex*.

continentur, perfectam habeant suam speciem, qui excussit spicas, non nouam speciem facit, sed eam quae est, detegit. §. 8. Voluntas duorum dominorum miscentium materias, commune totum corpus efficit: siue eiusdem generis sint materiae, veluti vina miscuerunt, vel argentum conflauerunt, siue diuersae: veluti si alius vinum contulerit, alius mel, vel alius aurum, alius argentum: quamuis et mulsi et electri, noui corporis sit species. §. 9. Sed etsi sine voluntate dominorum casu confusae sint duorum materiae, vel eiusdem generis, vel diuersae: idem iuris est. §. 10 Cum in suo loco aliquis aliena materia aedificauerit, ipse dominus intelligitur aedificii: quia omne quod inaedificatur, solo cedit. Nec tamen ideo is, qui materiae dominus fuit, desiit eius dominus esse: sed tantisper neque vindicare eam potest, neque ad exhibendum de ea agere, propter legem duodecim Tabularum, qua cauetur, ne quis tignum alienum aedibus suis iunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo praestet. Appellatione autem tigni omnes materiae significantur, ex quibus aedificia fiunt Ergo si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus nunc eam vindicare, et ad exhibendum agere. §. 11. Illud recte quaeritur, an si id aedificium vendiderit is, qui aedificauerit, et ab emtore longo tempore captum postea dirutum sit, adhuc dominus materiae vindicationem eius habeat? causa dubitationis est, an eo ipso, quo vniuersitas aedificii longo tempore capta est, singulae quoque res, ex quibus constabat, captae essent: quod non placuit. §. 12. Ex diuerso si quis in alieno solo sua materia aedificauerit, illius fit aedificium, cuius et solum est: et si scit alienum solum esse, sua voluntate amisisse proprietatem materiae intelligitur: itaque neque diruto quidem aedificio vindicatio eius materiae competit. Certe si dominus soli petat aedificium, nec soluat pretium materiae, et mercedes fabrorum, poterit per exceptionem doli mali repelli: vtique si nescit, qui aedificauit, alienum esse solum, et tamquam in suo bona fide aedificauit: nam si scit, culpa ei obiici potest, quod temere aedificauit in eo solo, quod intelligeret alienum. §. 13. Si alienam plantam in meo solo posuero, mea erit: ex diuerso, si meam plantam in alieno solo posuero, illius erit: si modo vtroque casu radices egerit: antequam enim radices ageret, illius permanet, cuius et fuit. His conueniens est, quod si vicini arborem ita terra presserim, vt in meum fundum radices egerit, meam effici arborem: rationem enim non permittere, vt alterius arbor intelligatur, quam cuius fundo radices egisset. Et ideo prope confinium arbor posita, si etiam in vicinum fundum radices egerit, communis est.

VIII. MARCIANVS libro tertio Institutionum:

PRO regione cuiusque praedii. §. 1. Sed et si in confinio lapis nascatur, et sunt pro indiuiso communia praedia: tunc erit lapis pro indiuiso communis, si terra exemtus sit.

IX. GAIVS libro secundo Rerum quotidianarum siue aureorum:

QVA ratione autem plantae, quae terra coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quae sata sunt, solo cedere intelliguntur. Ceterum sicut is, qui in alieno solo aedificauit, si ab eo dominus soli petat aedificium, defendi potest per exceptionem doli mali: ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse poterit, qui in alienum fundum sua impensa conseuit. §. 1. Litterae quoque, licet aureae sint, perinde chartis membranisque cedunt, ac solo cedere solent ea, quae aedificantur, aut seruntur. Ideoque si in chartis membranisue tuis carmen, vel historiam, vel orationem scripsero: huius corporis non ego, sed tu dominus esse intelligeris. Sed si a me petas tuos libros, tuasue membranas, nec impensas scripturae soluere velis: potero me defendere per exceptionem doli mali, vtique si bona fide eorum possessionem nactus sim. §. 2. Sed non, vti litterae chartis membranisue cedunt, ita solent picturae tabulis cedere: sed ex diuerso placuit, tabulas picturae cedere. Vtique tamen conueniens est, domino tabularum aduersus eum, qui pinxerit, si is tabulas possidebat, vtilem actionem dari: qua ita efficaciter experiri poterit, si picturae impensam exsoluat: alioquin nocebit ei doli mali exceptio: vtique si bona fide possessor fuerit, cui soluerit. Aduersus dominum vero tabularum ei qui pinxerit, rectam vindicationem competere dicimus: vt tamen pretium tabularum inferat: alioquin nocebit ei doli mali exceptio. §. 3. Hae quoque res, quae traditione nostrae fiunt, iure gentium nobis adquiruntur

quiruntur: nihil enim tam conueniens est naturali aequitati, quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. §. 4. Nihil autem interest, vtrum ipse dominus per se tradat alicui rem, an voluntate eius aliquis. Qua ratione si cui libera negotiorum administratio ab eo, qui peregre proficiscitur, permissa fuerit, et is ex negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit eam accipientis. §. 5. Interdum etiam sine traditione nuda voluntas domini sufficit ad rem transferendam: veluti si rem, quam commodaui, aut locaui tibi, aut apud te deposui, vendidero tibi: licet enim ex ea causa tibi eam non tradiderim, eo tamen, quod patior eam ex causa emtionis apud te esse, tuam efficio. §. 6. Item si quis merces in horreo repositas vendiderit, simulatque claues horrei tradiderit emtori, transfert proprietatem mercium ad emtorem. §. 7. Hoc amplius, interdum et in incertam personam collocata voluntas domini, transfert rei proprietatem, vt ecce, qui missilia iactat in vulgus: ignorat enim, quid eorum quisque excepturus sit, et tamen, quia vult, quod quisque exceperit, eius esse, statim eum dominum efficit. §. 8. Alia causa est earum rerum, quae in tempestate maris [1], leuandae nauis causa eiiciuntur, hae enim dominorum permanent, quia non eo animo eiiciuntur, quod quis [2] eas habere non vult, sed quod magis cum ipsa naue periculum maris effugiat: qua de causa si quis eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso mari nanctus, lucrandi animo abstulerit, furtum committit.

X. Idem libro secundo Institutionum:

Adqvirvntvr nobis [3] non solum per nosmetipsos, sed etiam per eos, quos in potestate habemus: item per seruos, in quibus vsumfructum habemus: item per homines liberos et seruos alienos, quos bona fide possidemus: de quibus singulis diligentius dispiciamus. §. 1. Igitur quod serui nostri ex traditione nanciscuntur, siue quid stipulentur, vel ex qualibet alia causa adquirunt, id nobis adquiritur: ipse enim [4] qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest. Ideoque si heres institutus sit, nisi nostro iussu, hereditatem adire non potest, et si iubentibus nobis adierit, hereditas nobis adquiritur, perinde atque si nos ipsi heredes instituti essemus. Et [5] his conuenienter scilicet legatum nobis per eundem adquiritur. §. 2. Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, adquiritur nobis, sed etiam possessio: cuiusque enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere videmur. Vnde etiam per eorum longam possessionem dominium nobis adquiritur. §. 3. De his autem seruis, in quibus tantum vsumfructum habemus, ita placuit, vt quidquid ex re nostra, vel ex operis suis adquirant, id nobis adquiratur: si quid vero extra eas causas persecuti sint, id ad dominum proprietatis pertinet. Itaque si is seruus heres institutus sit, legatumue quid, aut ei donatum fuerit, non mihi, sed domino proprietatis adquiritur. §. 4. Idem placet de eo qui nobis bona fide possidetur, siue liber sit, siue alienus seruus: quod enim placuit de vsufructuario, idem probatur etiam de bonae fidei possessore. Itaque quod extra duas causas adquiritur, [6] id vel ad ipsum pertinet, si liber est: vel ad dominum eius, si seruus est. §. 5. Sed bonae fidei possessor, cum vsuceperit seruum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest: vsufructuarius vero vsucapere seruum non potest: primum, quia non possidet, sed habet ius vtendi fruendi: deinde, quoniam scit seruum alienum esse.

XI. Martianvs [7] libro tertio Institutionum:

Pvpillvs, quantum ad adquirendum, non indiget tutoris auctoritate: alienare vero nullam rem potest, nisi praesente tutore auctore, et ne quidem possessionem, quae est naturalis, vt Sabinianis visum est: quae sententia vera est.

XII. Callistratvs libro secundo Institutionum:

Lacvs et stagna, licet interdum crescant, interdum exarescant, suos tamen terminos retinent: ideoque in his ius alluuionis non adgnoscitur. §. 1. Si aere meo, et argento tuo conflato, aliqua species facta sit, non erit ea nostra [8] communis: quia cum diuersae materiae aes atque argentum sit, ab artificibus separari, et in pristinam materiam reduci solet.

XIII. Neratius libro sexto Regularum:

Si

1 Ap. Hal. *maris* abest. 2 Ap. Hal. *quis* abest. 3 Hal. inserit *res*. 4 Hal. inserit *seruus*. 5 Hal. inserit *ex*. 6 Ap. Hal. *id* abest. 7 *MARCELLVS*. 8 *materia* loco *nostra*.

Si procurator rem mihi emerit ex mandato meo, eique sit tradita meo nomine: dominium mihi, id est, proprietas adquiritur, etiam ignoranti. §. 1. Et tutor pupilli, pupillae, similiter vt procurator, emendo nomine pupilli, pupillae, proprietatem illis adquirit etiam ignorantibus.

XIV. Idem libro quinto Membranarum:

Qvod in litore quis aedificauerit, eius erit: nam litora publica non ita sunt, vt ea quae in patrimonio sunt populi, sed vt ea quae primum a natura prodita sunt, et in nullius adhuc dominium peruenerunt: nec dissimilis conditio eorum est, atque piscium et ferarum: quae simul atque adprehensae sunt, sine dubio eius, in cuius potestatem peruenerunt, dominii fiunt. §. 1. Illud videndum est, sublato aedificio, quod in litore positum erat, cuius conditionis is locus sit: hoc est, vtrum maneat eius, cuius fuit aedificium, an rursus in pristinam causam recidit, perindeque publicus sit, ac si numquam in eo aedificatum fuisset, quod propius est, vt existimari debeat: si modo recipit pristinam litoris speciem.

XV. Idem libro quinto Reguiarum:

Qvi autem in ripa fluminis aedificat, non suum facit.

XVI. Florentinvs libro sexto Institutionum:

In agris limitatis ius alluuionis locum non habere constat: idque et Diuus Pius constituit. Et Trebatius ait, agrum, qui hostibus deuictis ea conditione concessus sit, vt in ciuitatem veniret, habere alluuionem, neque esse limitatum: agrum autem manucaptum, limitatum fuisse, vt sciretur, quid cuique datum esset, quid venisset, quid in publico relictum esset.

XVII. Vlpianvs libro primo ad Sabinum:

Si duo domini seruo communi rem tradiderint, adquirit alteri ab altero.

XVIII. Idem libro quarto ad Sabinum:

Per hereditarium seruum, quod est eiusdem hereditatis, heredi adquiri non potest: et maxime ipsa hereditas.

XIX. Pomponivs libro tertio ad Sabinum:

Liber homo, qui bona fide mihi seruit, id quod ex operis suis, aut ex re mea pararet, ad me pertinere sine dubio, Aristo ait: quod vero quis ei donauerit, aut ex negotio gesto adquisierit, ad ipsum pertinere. Sed hereditatem legatumue non adquiri mihi per eum: quia neque ex re mea, neque ex operis suis id fit: nec vlla eius opera esset in legato: in hereditate aliquatenus, quia per ipsum adiretur: quod et Varium Lucullum aliquando dubitasse: sed verius esse, non adquiri, etiamsi testator ad me voluisset pertinere. Sed licet ei minime adquirit, attamen, si voluntas euidens testatoris appareat, restituendam esse ei hereditatem. Sed Trebatius, si liber homo bona fide seruiens, iussu eius, cui seruiet, hereditatem adisset, heredem ipsum fieri: nec interesse, quid senserit, sed quid fecerit. Labeo contra, si ex necessitate id fecisset: quod si ita, vt et ipse vellet, ipsum fieri heredem.

XX Vlpianvs libro vigesimo nono ad Sabinum:

Traditio nihil amplius transferre debet vel potest ad eum, qui accipit, quam est apud eum, qui tradit. Si igitur quis dominium in fundo habuit, id tradendo transfert: si non habuit, ad eum qui accipit, nihil transfert. §. 1. Quoties autem dominium transfertur, ad eum qui accipit, tale transfertur, quale fuit apud eum qui tradit: si seruus fuit fundus, cum seruitutibus transit: si liber, vti fuit: et si forte seruitutes debebantur fundo, qui traditus est, cum iure seruitutium debitarum transfertur. Si quis igitur fundum dixerit liberum, cum traderet eum qui seruus sit, nihil iuris seruitutis fundi detrahit: verumtamen obligatque se, debebitque praestare, quod dixit. §. 2. Si ego et Titius rem emerimus, eaque Titio et quasi meo procuratori tradita sit, puto mihi quoque quaesitum dominium: quia placet, per liberam personam omnium rerum possessionem quaeri posse, et per hanc dominium.

XXI. Pomponivs libro vndecimo ad Sabinum:

Si seruus meus tibi bona fide seruiret, et rem emisset, traditaque ei esset: Proculus, nec meam fieri, quia seruum non possideam: nec tuam, si non ex re tua sit parata. Sed si liber bona fide tibi seruiens emerit, ipsius fieri. §. 1. Si rem meam possideas, et eam velim tuam esse: fiet tua, quamuis possessio apud me non fuerit.

XXII. Vlpianvs libro quadragesimo ad Sabinum:

Nemo seruum vi possidens, aut clam, aut precario, per hunc stipulantem, vel rem [1] accipientem potest adquirere.

XXIII. Idem libro quadragesimo tertio ad Sabinum;

Qui bona fide alicui seruiat, siue seruus alienus est, siue homo liber est, quidquid ex re eius, cui seruit, adquirit, ei adquirit, cui bona fide seruit. Sed et si quid ex operis suis adquisierit, simili modo ei adquirit: nam et operae quodammodo ex re eius, cui seruit, habentur: quia iure operas ei exhibere debet, cui bona fide seruit. §. 1. Tamdiu autem adquirit, quamdiu bona fide seruit: ceterum si coeperit scire, esse eum alienum, vel liberum: videamus, an ei adquirit? Quaestio in eo est, vtrum initium spectamus, an singula momenta? et magis est, vt singula momenta spectemus. §. 2. Generaliter dicendum est, quod ex re sua, hoc est eius, cui bona fide quis seruit, ei adquirere non potest, sibi eum adquisiturum: quod autem non ex re eius sibi adquirere non potest, ei adquisiturum, cui bona fide seruit. §. 3. Si quis duobus bona fide seruiat: vtrique adquiret, sed singulis ex re sua. Quod autem ex re alterius est, vtrum pro parte ei cui bona fide seruit, pro parte domino, si seruus sit, aut si liber sit, ei cui bona fide seruit, an vero ei debeat adquirere totum, ex cuius re est, videamus: quam speciem Scaeuola quoque tractat libro secundo Quaestionum: ait enim, si alienus seruus duobus bona fide seruiat, et ex vnius eorum re adquirat, rationem facere, vt ei dumtaxat in solidum adquirat, sed si adiiciat eius nomen, ex cuius re stipulatur: nec dubitandum esse ait, quin ei soli adquiratur: quia et si ex re ipsius stipularetur, alteri ex dominis nominatim stipulando, solidum ei adquiret. Et in inferioribus probat, vt quamuis non nominatim, nec iussu meo, ex re tamen mea stipulatus sit, cum pluribus bona fide seruiret, mihi soli adquirat: nam et illud receptum est, vt quoties communis seruus, omnibus adquirere non potest, ei soli eum adquirere, cui potest: et hoc Iulianum quoque scribere, saepe retuli: eoque iure vtimur.

XXIV. Pavlvs libro decimo quarto ad Sabinum:

In omnibus, quae ad eandem speciem reuerti [non] possunt, dicendum est, si materia manente species dumtaxat forte mutata sit, veluti si meo aere statuam, aut argento scyphum fecisses, me eorum dominum manere.

XXV. Callistratvs libro secundo Institutionum;

Nisi voluntate domini alterius nomine id factum sit, propter consensum enim domini tota res eius fit, cuius nomine facta est.

XXVI. Pavlvs libro decimo quarto ad Sabinum;

Sed si meis tabulis nauem fecisses, tuam nauem esse: quia cupressus non maneret, sicuti nec lana vestimento facto: sed cupresseum aut laneum corpus fieret. §. 1. Proculus indicat, hoc iure nos vti, quod Seruio et Labeoni placuisset: in quibus propria qualitas exspectaretur, si quid additum erit, toto cedit: vt statuae pes, aut manus, scypho fundus, aut ansa, lecto fulcrum, naui tabula, aedificio cementum: tota enim eius sunt, cuius ante fuerant. §. 2. Arbor radicitus eruta, et in alio posita, priusquam coaluerit, prioris domini est: vbi coaluit, agro cedit: et si rursus eruta sit, non ad priorem dominum reuertitur: nam credibile est, alio terrae alimento aliam factam. §. 3. Si meam lanam feceris purpuram, nihilo minus meam esse Labeo ait: quia nihil interest inter purpuram, et eam lanam, quae in lutum aut caenum cecidisset, atque ita pristinum colorem perdidisset.

XXVII. Pomponivs libro trigesimo ad Sabinum;

Quidquid in facto argento alieni argenti addideris, non esse tuum totum argentum, fatendum est: at contra si tuum scyphum alieno plumbo plumbaueris, alienoue argento ferruminaueris, non dubitatur scyphum tuum esse, et a te recte vindicari. §. 1. Vbi simul plura contribuuntur, ex quibus vnum medicamentum fit, aut coctis odoribus vnguenta facimus, nihil hic suum vere dicere potest prior dominus; quare potissimum existimari, cuius nomine factum sit, eius esse. §. 2. Cum partes duorum dominorum ferrumine cohaereant, hae cum quaereretur vtri cedant, Cassius ait, pro portione rei aestimandum, vel pro pretio cuiusque partis. Sed si neutra alteri accessioni est, videamus, ne aut vtriusque esse dicenda sit, sicuti massa confusa, aut eius cuius nomine ferruminata est. Sed Proculus et Pegasus

1 Hal. inserit *aliquam*.

Pegasus existimant, suam cuiusque rem manere.

XXVIII. Idem libro trigesimo tertio ad Sabinum:

Si supra tuum parietem vicinus aedificauerit, proprium eius id quod aedificauerit fieri, Labeo et Sabinus aiunt. Sed Proculus, tuum proprium, quemadmodum tuum fieret, quod in solo tuo alius aedificasset: quod verius est.

XXIX. Pavlvs libro decimo sexto ad Sabinum:

Inter eos, qui secundum vnam ripam praedia habent, insula in flumine nata, non pro indiuiso communis fit, sed regionibus quoque diuisis: quantum enim ante [1] cuiusque eorum [2] ripam est, tantum, veluti linea in directum per insulam transducta, quisque eorum in ea habebit certis regionibus.

XXX. Pomponivs libro trigesimo quarto ad Sabinum:

Ergo si insula nata adcreuerit fundo meo, et inferiorem partem fundi vendidero, ad cuius frontem insula non respicit, nihil ex ea insula pertinebit ad emtorem: eadem ex causa, qua nec ab initio quidem eius fieret, si iam tunc, cum insula nasceretur, eiusdem partis dominus fuisset. §. 1. Celsus filius, si in ripa fluminis, quae secundum agrum meum sit, arbor nata sit, meam esse ait: quia solum ipsum meum priuatum est, vsus autem eius publicus intelligitur: et ideo, cum exsiccatus esset alueus, proximorum fit: quia iam populus eo non vtitur. §. 2. Tribus modis insula in flumine fit: vno, cum agrum, qui aluei non fuit, amnis circumfluit: altero, cum locum qui aluei esset, siccum relinquit, et circumfluere coepit: tertio, cum paulatim colluendo locum eminentem supra alueum fecit, et eum alluendo auxit. Duobus posterioribus modis priuata insula fit eius, cuius ager propior fuerit, cum primum exstitit: nam et natura fluminis haec est, vt cursu suo mutato, aluei causam mutet: nec quicquam interfit, vtrum de aluei dumtaxat solo mutato, an de eo quod superfusum solo et terrae sit, quaeratur? vtrumque enim eiusdem generis est. Primo autem illo modo causa proprietatis non mutatur. §. 3. Alluuio agrum restituit eum, quem impetus fluminis totum abstulit. Itaque si ager, qui inter viam publicam et flumen fuit, inundatione fluminis occupatus esset, siue paulatim occupatus est, siue non paulatim, sed eodem impetu recessu fluminis restitutus, ad pristinum dominum pertinet: flumina enim censitorum vice funguntur, vt ex priuato in publicum addicant, et ex publico in priuatum. Itaque sicuti hic fundus, cum alueus fluminis factus esset, fuisset publicus: ita nunc priuatus eius esse debet, cuius antea fuit. §. 4. Si pilas in mare iactauerim, et supra eas inaedificauerim, continuo aedificium meum fit. Item si insulam in mari aedificauerim, continuo mea fit: quoniam id quod nullius sit, occupantis fit.

XXXI. Pavlvs libro trigesimo primo ad Edictum:

Nvmqvam nuda traditio transfert dominium: sed ita, si venditio, aut aliqua iusta causa praecesserit, propter quam traditio sequeretur. §. 1. Thesaurus est vetus quaedam depositio pecuniae, cuius non exstat memoria, vt iam dominium non habeat: sic enim fit eius, qui inuenerit, quod non alterius sit. Alioquin si quis aliquid vel lucri causa, vel metus, vel custodiae, condiderit sub terra, non est thesaurus: cuius etiam furtum fit.

XXXII. Gaivs libro vndecimo ad Edictum prouinciale:

Etiam inuitis nobis per seruos adquiritur paene ex omnibus causis.

XXXIII. Vlpianvs libro quarto Disputationum:

In eo quod seruo castrensi ante aditam hereditatem filiifamilias militis legatur, vel eo, quod stipulatur seruus, tractatur apud Marcellum libro vicesimo, ex cuius persona vel stipulatio vires habeat, vel legatum: et puto verius, quod et Scaeuolae videtur, et ipse Marcellus tractat, si quidem adeatur hereditas, omnia vt in hereditario seruo: si adita non sit, vt in proprio patris esse spectanda. Et si vsusfructus fuerit huic seruo relictus, modo patri videri delatum, modo heredi: nec a persona in personam creditur transisse. §. 1. Eadem distinctione quis vtetur, etiam si res fuerit subtracta: aut cessare, aut non, furti actionem dicet, si ex testamento adierit: quoniam hereditati furtum non fit: aut si non adierit, patri dabitur furti actio: nam et condictio. §. 2. Quoties seruus

1 Ap. Hal. *ante* abest. 2 Hal. inserit *iuxta*.

feruus hereditarius ftipulatur, vel per traditionem accipit, ex perfona defuncti vires confumit, vt Iuliano placet: cuius et valuit fententia, teftantis perfonam fpectandam effe, opinantis.

XXXIV. IDEM libro quarto de Cenfibus:

HEREDITAS enim non heredis perfonam, fed defuncti fuftinet, vt multis argumentis iuris ciuilis comprobatum eft.

XXXV. IDEM libro feptimo Difputationum:

SI procurator meus vel tutor pupilli, rem fuam, quafi meam, vel pupilli, alii tradiderint, non receffit ab eis dominium, et nulla eft alienatio: quia nemo errans rem fuam emittit.

XXXVI. IVLIANVS libro decimo tertio Digeftorum:

CVM in corpus quidem, quod traditur, confentiamus, in caufis vero diffentiamus: non animaduerto, cur inefficax fit traditio: veluti fi ego credam, me ex teftamento tibi obligatum effe, vt fundum tradam, tu exiftimes ex ftipulatu tibi eum deberi. Nam et fi pecuniam numeratam tibi tradam donandi gratia, tu eam quafi creditam accipias: conftat proprietatem ad te tranfire, nec impedimento effe, quod circa caufam dandi atque accipiendi diffenferimus.

XXXVII. IDEM libro quadragefimo quarto Digeftorum:

PER feruum, qui pignori datus eft, creditori nec poffeffio adquiritur: quia nec ftipulatione, nec mandatione, nec vllo alio modo per eum feruum quicquam ei adquiritur, quamuis poffeffio penes eum fit. §. 1. Si vnus ex dominis feruo communi pecuniam donauit, in poteftate domini eft, quemadmodum feruo communi pecuniam donet: nam fi hoc folum egerit, vt ea feparetur a fuis rationibus, et in peculio ferui fit: manebit eiusdem domini proprietas: fi vero eo modo pecuniam feruo communi donauerit, quomodo alienis feruis donare folemus: fiet fociorum communis pro portione, quam in feruo habebunt. §. 2. Sed, vt fequens quaeftio locum habeat, conftituamus focium ita feruo communi pecuniam donaffe, vt proprietatem fuam manere vellet: fi ex hac pecunia feruus fundum comparauerit, erit is fundus communis fociorum pro portione dominii. Nam et fi furtiuis nummis feruus communis fundum comparauerit, fociorum erit pro portione dominii. Neque enim vt fructuarius feruus ex re fructuarii non adquirit proprietario, ita et communis feruus ex re alterius domini non adquirit alteri domino. Sed quemadmodum in his: quae aliunde adquiruntur, diuerfa conditio eft fructuarii, et ferui communis: veluti cum alter fructuario non adquirat, alter dominis adquirat: ita quod ex re quidem fructuarii adquifitum fuerit, ad eum folum pertinebit: quod ex re alterius domini feruus communis adquifierit, ad vtrumque dominum pertinebit. §. 3. Sicut feruus communis ftipulando nominatim alteri ex dominis, ita per traditionem accipiendo, foli ei adquirit. §. 4. Quod vnius feruus, per traditionem accipiendo, fe accipere dixerit domino et Titio, partem domino adquiret, in parte nihil agit. §. 5. Fructuarius feruus, fi dixerit, fe domino proprietatis per traditionem accipere ex re fructuarii, [1] totum domino adquiret: nam et fi ftipulando ex re fructuarii, domino proprietatis adquireret. §. 6. Si cum mihi donare velles, iufferim te feruo communi meo et Titii rem tradere, isque hac mente acciperet, vt rem Titii faceret: nihil agetur. Nam et fi procuratori meo rem tradideris, vt meam faceres, is hac mente acceperit, vt fuam faceret: nihil agetur. Quod fi feruus communis hac mente acceperit, vt duorum dominorum faceret, in parte alterius domini nihil agetur.

XXXVIII. ALFENVS VARVS libro quarto Digeftorum a Paulo epitomatorum:

ATTIVS fundum habebat fecundum viam publicam, vltra viam [2] flumen erat, et ager Lucii Titii: fluit flumen paulatim, primum omnium agrum, qui inter viam et flumen effet, ambedit, et viam fuftulit: poftea rurfus minutatim receffit, et alluuione in antiquum locum rediit. Refpondit, cum flumen agrum et viam publicam fuftuliffet, eum agrum eius factum effe, qui trans flumen fundum habuiffet: poftea cum paulatim retro rediffet, ademiffe ei, cuius factus effet, et addidiffe ei, cuius trans viam effet, quoniam eius fundus proximus flumini effet: id autem quod publicum fuiffet, nemini acceffiffe: nec tamen impedimento viam effe ait, quo minus ager, qui trans viam alluuioni relictus eft, Attii fieret: nam ipfa quoque via fundi effet.

XXXIX.

1 Hal. praefigit *id.* 2 *inter viam et flumen.*

XXXIX. IVLIANVS [1] libro tertio ex Minicio:

ETIAM furtiuus seruus bonae fidei emtori adquirit, quod ex re eius stipulatur, aut per traditionem accipit.

XL. AFRICANVS libro septimo Quaestionum:

QVAESITVM est, si is, cui liber homo bona fide seruiret, decesserit: eique is heres exstiterit, qui liberum eum esse sciat, an aliquid per eum adquirat? Non esse ait, vt hic bona fide possessor videatur, quando sciens liberum possidere coeperit: quia, et si fundum suum quis legauerit, heres, qui eum legatum esse sciat, procul dubio fructus ex eo suos non faciet: et multo magis si testator eum alienum bona fide emtum possedit: et circa seruorum igitur operam ac ministerium eandem rationem sequendam: vt siue proprii, siue alieni, vel legati, vel manumissi testamento fuerint, nihil per eos heredibus, qui modo eorum id non ignorarent, adquiratur: etenim simul haec fere cedere, vt quo casu fructus praediorum consumtos suos faciat bona fide possessor, eodem per seruum ex opera et ex re ipsius ei adquiratur.

XLI. VLPIANVS libro nono ad Edictum.

STATVAS in ciuitate positas, ciuium non esse: idque Trebatius et Pegasus [2]: dare tamen operam Praetorem oportere, vt quod ea mente in publico positum est, ne liceret priuato auferre, nec ei qui posuerit: tuendi ergo ciues erunt et aduersus [petentem exceptione, et actione aduersus] possidentem iuuandi.

XLII. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum:

SVBSTITVTIO quae nondum competit, extra bona nostra est.

XLIII. CAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale:

SERVVS qui bona fide possidetur, id quod ex re alterius est, possessori non adquirit. §. 1. Incorporales res traditionem et vsucapionem non recipere, manifestum est. §. 2. Cum seruus, in quo alterius vsusfructus est, hominem emit, et ei traditus sit: antequam pretium soluat, in pendenti est, cui proprietatem adquisierit, et cum ex peculio, quod ad fructuarium pertinet, soluerit, intelligitur fructuarii homo fuisse: cum vero ex eo [3] peculio, quod proprietarium sequitur, soluerit, proprietarii ex postfacto fuisse videtur.

XLIV. VLPIANVS libro decimo nono ad Edictum:

POMPONIVS tractat, cum pastori meo lupi porcos eriperent, hos vicinae villae colonus cum robustis canibus et fortibus, quos pecoris sui gratia pascebat, consecutus, lupis eripuit, aut canes extorserunt: et cum pastor meus peteret porcos, quaerebatur, vtrum eius facti sint porci, qui eripuit, an nostri maneant? nam genere quodam venandi id erant nacti: cogitabat tamen, quemadmodum terra marique capta, cum in suam naturalem laxitatem peruenerant, desinerent eorum esse qui ceperunt: ita ex bonis quoque nostris capta a bestiis marinis et terrestribus, desinant nostra esse, cum effugerunt bestiae nostram persecutionem: quis denique manere nostrum dicit, quod auis transuolans, ex area, aut ex agro nostro transtulit? aut quod nobis eripuit? si igitur desinit, si fuerit ore bestiae liberatum, occupantis erit; quemadmodum piscis, vel aper, vel auis, qui potestatem nostram euasit, si ab alio capiatur, ipsius fit. Sed putat potius, nostrum manere tamdiu, quamdiu recuperari possit: licet in auibus, et piscibus et feris verum sit, quod scribit. Idem ait, et si naufragio quid amissum sit, non statim nostrum esse desinere; denique quadruplo teneri eum, qui rapuit. Et sane melius est dicere, et quod a lupo eripitur, nostrum manere, quamdiu recipi possit id, quod ereptum est. Si igitur manet, ego arbitror, etiam furti competere actionem; licet enim non animo furandi fuerit colonus persecutus, quamuis et hoc animo potuerit esse, sed etsi non hoc animo persecutus sit, tamen cum reposcenti non reddit, supprimere et intercipere videtur: quare et furti, et ad exhibendum teneri eum arbitror: et vindicari, exhibito, ab eo porcos posse.

XLV. GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale:

COMMVNIS seruus si ex re alterius dominorum adquisierit, nihilo minus commune id erit: sed is ex cuius re adquisitum fuerit, communi diuidundo iudicio eam summam praecipere potest. Nam fidei bonae conuenit, vt vnusquisque praecipuum habeat, quod ex re eius seruus adquisierit: sed si aliunde ser-

uus

1 *IDEM.* 2 Hal, addit *aiunt.* 3 Ap. Hal. *eo* abest.

uus communis adquisierit, omnibus sociis pro parte dominii hoc adquiritur.

XLVI. Vlpianvs libro sexagesimo quinto ad Edictum:

Non est nouum, vt qui dominium non habeat, alii dominium praebeat. Nam et creditor, pignus vendendo, caussam dominii praestat, quam ipse non habuit.

XLVII. Pavlvs libro quinquagesimo ad Edictum:

Frvctvario hereditas adquiri non potest [1] quod in operis serui hereditas non est.

XLVIII. Idem libro septimo ad Plautium:

Bonae fidei emtor non dubie percipiendo fructus etiam ex aliena re, suos interim facit, non tantum eos, qui diligentia et opera eius peruenerunt, sed omnes: quia quod ad fructus attinet, loco domini paene est. Denique etiam priusquam percipiat, statim vbi a solo separati sunt, bonae fidei emtoris fiunt. Nec interest, ea res, quam bona fide emi, longo tempore capi possit, nec ne: veluti si pupilli sit, aut vi possessa, aut Praesidi contra legem repetundarum donata, ab eoque abalienata sit bonae fidei emtori. §. 1. In contrarium quaeritur, si eo tempore, quo mihi res traditur, putem vendentis esse, deinde cognouero alienam esse: quia perseuerat per longum tempus capio, an fructus meos faciam? Pomponius, verendum, ne non sit bonae fidei possessor, quamuis capiat: hoc enim ad ius, id est capionem, illud ad factum pertinere, vt si quis bona aut mala fide possideat. Nec contrarium est, quod longum tempus currit: nam e contrario is, qui non potest capere propter rei vitium, fructus suos facit. §. 2. Et ouium fetus in fructu sunt, et ideo ad bonae fidei emtorem pertinent, etiam si praegnantes venierint, vel subreptae sint. Et sane, quin lac suum faciat, quamuis plenis vberibus venierint, dubitari non potest. Idemque in lana iuris est.

XLIX. Idem libro nono ad Plautium:

Qvod fructuarius ex re sua donat, ex re eius est: sed si eo animo id fecerit, vt ad proprietatis dominum pertineat, dicendum est, illi adquiri: si autem extraneus ei donet, indistincte soli proprietario adquiritur. Eadem dicemus in homine libero, qui bona fide mihi seruit: vt si ei aliquid donauerim, meum sit. Et ideo Pomponius scribit, quamuis donauerim ei operas suas: tamen quidquid ex operis suis adquiret, mihi adquiri.

L. Pomponivs libro sexto ex Plautio:

Qvamvis quod in litore publico vel in mari exstruxerimus, nostrum fiat: tamen decretum Praetoris adhibendum est, vt id facere liceat: immo etiam manu prohibendus est, si cum incommodo ceterorum id faciet: nam, ciuilem eum actionem de faciendo nullam habere, non dubito.

LI. Celsvs libro secundo Digestorum:

Transfvgam iure belli recipimus. §. 1. Et quae res hostiles apud nos sunt, non publicae, sed occupantium fiunt.

LII. Modestinvs libro septimo Regularum:

Rem in bonis nostris habere intelligimur, quoties possidentes exceptionem, aut amittentes, ad recuperandam eam, actionem habemus.

LIII. Idem libro decimo quarto ad Quintum Mucium:

Ea quae ciuiliter adquiruntur, per eos, qui in potestate nostra sunt, adquirimus: veluti stipulationem: quod naturaliter adquiritur, sicuti est possessio, per quemlibet volentibus nobis possidere adquirimus.

LIV. Idem libro trigesimo primo ad Quintum Mucium:

Homo liber hereditatem nobis adquirere non potest: qui bona fide nobis seruit, adquiret: si tamen sponte sua sciens conditionem suam adierit: nam si iussu nostro adierit, neque sibi neque nobis adquiret, si non habuerit animum sibi adquirendi: quod si eam mentem habuit, sibi adquirit. §. 1. Item promittendo nobis liber homo qui bona fide nobis seruit, vt emendo, vel vendendo, vel locando, vel conducendo, obligari ipso iure poterit. §. 2. Sed damnum dando, damni iniuriae tenebitur: vt tamen culpam in damno dando exigere debeamus grauiorem, nec tamen leuem, quam ab extraneo. §. 3. At si iussu nostro quid in re nostra gerant, vel absentibus nobis quasi procuratores aliquid agant: danda erit in eos actio, non solum si eos emerimus, sed etiam si donati fuerint nobis, aut ex dotis

[1] Hal. praefigit eo.

tis nomine [1] aut ex legati [2] pertinere ad nos coeperunt, aut ex hereditate, idem praestabunt: nec solum si nostros putauerimus, sed et si communes aut fructuarios: vt tamen, quod adquisituri non essent, si reuera communes aut vsuarii [3] essent, id hodieque non adquirant. §. 4. Quidquid tamen liber homo, vel alienus, quiue bona fide nobis seruit, non adquirit nobis, id vel sibi liber, vel alienus seruus domino suo adquiret: excepto eo, quod vix [4] est, vt liber homo possidendo vsucapere [5] possit, quia nec possidere intelligitur, qui ipse possideretur: sed nec per seruum alienum, quem nos bona fide possidemus, dominus peculiari nomine ignorans vsucapere poterit: sicuti ne per fugitiuum quidem, quem non possidet.

LV. Proculus libro secundo Epistolarum:

In laqueum quem venandi causa posueras, aper incidit: cum eo haereret, exemtum eum abstuli: num tibi videor tuum aprum abstulisse? et si tuum putas fuisse, si solutum eum in siluam dimisissem: eo casu tuus esse desisset, an maneret? et quam actionem mecum haberes, si desisset tuus esse: num in factum dari oporteret quaero. Respondit, laqueum, videamus, ne intersit in publico an in priuato posuerim: et si in priuato posui, vtrum in meo, an in alieno: et si in alieno, vtrum permissu eius, cuius fundus erat, an non permissu eius posuerim? praeterea, vtrum in eo ita haeserit aper, vt expedire se non posset ipse, an diutius luctando expediturus se fuerit. Summam tamen hanc puto esse, vt si in meam potestatem peruenit, meus factus sit: sin autem aprum meum ferum in suam naturalem laxitatem dimisisses, eo facto meus esse desisset, et actionem mihi in factum dari oportere: veluti responsum est, cum quidam poculum alterius ex naue eiecisset.

LVI. Idem libro octauo Epistolarum:

Insula est enata in flumine contra frontem agri mei, ita vt nihil excederet longitudo regionem praedii mei: postea aucta est paulatim, et processit contra frontes et superioris vicini, et inferioris. Quaero, quod adcreuit, vtrum meum sit, quoniam meo adiunctum est: an eius iuris sit, cuius esset, si initio ea nata eius longitudinis fuisset? Proculus respondit, flumen istud, in quo insulam contra frontem agri tui eam [6] natam esse scripsisti, ita vt non excederet longitudinem agri tui, si alluuionis ius habet, et insula initio propior fundo tuo fuit, quam eius, qui trans flumen habebat: tota tua facta est: [7] et quod postea ei insulae alluuione accessit, id tuum est, etiamsi ita accessit, vt procederet insula contra frontes vicinorum superioris atque inferioris: vel etiam vt propior esset fundo eius, qui trans flumen habet. §. 1. Item quaero, si cum propior ripae meae, enata est insula, et postea totum flumen fluere inter me, et insulam coepit, relicto suo alueo, quo maior amnis fluerat: numquid dubites, quin etiam insula mea maneat, et nihilo minus eius soli, quod flumen reliquit, pars fiat mea? rogo, quid sentias, scribas mihi. Proculus respondit, si, cum propior fundo tuo initio fuisset insula, flumen, relicto alueo maiore, qui inter eam insulam fuerat et eum fundum vicini, qui trans flumen erat, fluere coepit inter eam insulam et fundum tuum: nihilo minus insula tua manet: sed alueus, qui fuit inter eam insulam et fundum vicini, medius diuidi debet: ita vt pars propior insulae tuae [8], tua: pars autem propior agro vicini, eius esse intelligatur: intelligo, vt et cum ex altera parte insulae alueus fluminis exaruerit, desisse insulam esse: sed quo facilius res intelligeretur, agrum, qui insula fuerat, insulam appellant.

LVII. Paulus libro sexto ad Plautium:

Per seruum donatum a marito, nec ex re quidem eius cui donatus est, adquiri quicquam posse, Iulianus scribit: hoc enim in eorum persona concessum est, qui bona fide seruiunt.

LVIII. Iavolenus libro vndecimo ex Cassio:

Qvaecvmqve res ex mare extracta est, non ante eius incipit esse, qui extraxit, quam dominus eam pro derelicto habere coepit.

LIX. Callistratus libro secundo Quaestionum:

Res ex [9] mandatu meo emta, non prius mea fiet, quam si mihi tradiderit, qui emit.

LX.

1 Ap. Hal. *nomine* abest. 2. Hal. inserit *caussa*. 3 *fructuarii* loco *vsuarii*. 4 *quod ius est*. 5 Hal. inserit *non*. 6 Ap. Hal. *eam* abest. 7 Hal. praefigit *sed*. 8 Ap. Hal. *tuae* abest. 9 Ap. Hal. *ex* abest.

LX. SCAEVOLA libro primo Responsorum :

TITIVS horreum frumentarium nouum, ex tabulis ligneis factum, mobile in Seii praedio posuit: quaeritur, vter horrei dominus sit? Respondit, secundum [1] quae proponerentur, non esse factum Seii.

LXI. HERMOGENIANVS libro sexto Iuris Epitomarum:

HEREDITAS in multis partibus iuris pro domino habetur, adeoque hereditati quoque vt domino per seruum hereditarium adquiritur. In his sane in quibus factum personae operaeue substantia desideratur, nihil hereditati quaeri per seruum potest: ac propterea, quamuis seruus hereditarius heres institui possit, tamen, quia adire iubentis domini persona desideratur, heres exspectandus est. §. 1. Vsusfructus, qui sine persona constitui non potest, hereditati per seruum non adquiritur.

LXII. PAVLVS libro secundo Manualium:

QVAEDAM [2] quae non possunt sola alienari, per vniuersitatem transeunt, vt fundus dotalis, ad heredem: et res, cuius aliquis commercium non habet: nam etsi legari ei non possit, tamen heres institutus dominus eius efficitur.

LXIII. TRYPHONINVS libro septimo Disputationum:

SI is, qui in aliena potestate est, thesaurum inuenerit: in persona eius cui adquirit, hoc erit dicendum, vt si in alieno agro inuenerit, partem ei adquirat: si vero in parentis dominiue loco inuenerit, illius totus sit: si autem in alieno, pars [3]. §. 1. Si communis seruus in alieno inuenerit, vtrum pro dominii partibus, an semper aequis adquiret? et simile est, atque in hereditate, vel legato, vel quod ab aliis donatum seruo traditur: quia et thesaurus donum fortunae creditur: scilicet vt pars quae inuentori cedit, ad socios, pro qua parte serui quisque dominus est, pertineat. §. 2. Si communis seruus in domini vnius fundo proprio inuenit, de parte, quae soli domino semper cedit, non est dubium, quin solius domini praedii sit: verum, an aliquid ex parte ferat alter socius, videndum est: et numquid simile sit, atque cum stipulatur seruus iussu vnius domini, aut per traditionem aliquid accipit vel nominatim alteri? quod magis dici poterit. §. 3. Quod si seruus, in quo vsusfructus alienus est, inuenerit in eius locum, qui seruum proprium habet: an totum illius sit? et si in alieno, an partem eidem adquirat, an vero fructuario? Inspectio in illo est, num ex operis serui adquiratur. Finge, terram fodientem inuenisse: vt hoc dicatur fructuarii esse: quod vero subito in abdito loco positum, nihil agens, sed aliter ambulans inuenit: proprietatis domini sit. Ego nec illius ad fructuarium pertinere partem arbitror: nemo enim seruorum opera thesaurum quaerit: nec ea propter tunc terram fodiebat, sed alii rei operam insumebat, et fortuna aliud dedit. Itaque si in ipsius fructuarii agro inuenerit, puto [4] partem solam, vt agri dominum, habiturum: alteram ad eum, cuius in seruo proprietas est, pertinere. §. 4. Quod si creditor inuenerit, in alieno videbitur inuenisse: partem itaque sibi, partem debitori praestabit: nec recepta pecunia restituet, quod iure inuentoris, non creditoris, ex thesauro apud eum permansit. Quae cum ita sint, et cum ex Principis auctoritate creditor vt proprium agrum tenere coepit iure dominii: intra constitutum luendi tempus pignoris caussa vertitur, post transactum autem tempus thesaurum in eo inuentum ante solutam pecuniam totum tenebit: oblato vero intra constitutum tempus debito, quoniam vniuersa praestantur, atque in simplici petitore reuocantur, restitui debebit, sed pro parte sola: quia dimidium inuentori semper placet relinqui.

LXIV. QVINTVS MVCIVS SCAEVOLA libro singulari Ὅρων.

QVAE quisque aliena in censum deducit, nihilo magis eius fiunt.

LXV. LABEO libro sexto Pithanon a Paulo epitomatorum:

SI epistolam tibi misero, non erit ea tua, antequam tibi reddita fuerit. Paulus: immo contra: nam si miseris ad me tabellarium tuum, et ego rescribendi caussa litteras tibi misero: simul atque tabellario tuo tradidero, tuae fient. Idem accidet in his litteris, quas tuae dumtaxat rei gratia misero: veluti, si petieris a me, vti te alicui commendarem, et eas commendaticias tibi misero litteras. §. 1. Si qua insula in flumine propria tua est, nihil in ea publici est. Paulus: immo in eo genere insularum,

1. Hal. inserit *ea*. 2. Hal. inserit *sunt*. 3 Ap. Hal. *si autem in alieno, pars* absunt. 4 Ap. Hal. *puto* abest.

larum, ripae flumini, et litora mari proxima publica sunt, non secus atque in continenti agro idem iuris est. §. 2. Si qua insula in flumine publico proxima tuo fundo nata est, ea tua est. Paulus: videamus, ne hoc falsum sit de ea insula, quae non ipsi alueo fluminis cohaeret, sed virgultis, aut alia qualibet leui materia ita sustinetur in flumine, vt solum eius non tangat, atque ipsa mouetur: haec enim propemodum publica, atque ipsius fluminis est insula. §. 3. Paulus: si insula in flumine nata tua fuerit, deinde inter eam insulam et contrariam ripam alia insula nata fuerit: mensura eo nomine erit instruenda a tua insula, non ab agro tuo, propter quem ea insula tua facta fuerit: nam quid interest, qualis ager sit, cuius propter propinquitatem posterior insula, cuius sit, quaeratur? §. 4. Labeo libro eodem: si id quod in publico innatum aut aedificatum est, publicum est, insula quoque, quae in flumine publico nata est, publica esse debet.

LXVI. Venvleivs libro sexto Interdictorum.

Cvm praegnans mulier legata, aut vsucapta, alioue quo modo alienata pariat, eius fient partus, cuius est ea, cui emeretur: non cuius tunc fuisset, cum conciperet.

Tit. II.

DE ADQVIRENDA, VEL AMITTENDA POSSESSIONE.

Pavlvs libro quinquagesimo quarto ad Edictum.

Possessio appellata est, vt et Labeo ait, a sedibus, quasi positio: quia naturaliter tenetur ab eo, qui ei insistit: quam Graeci κατοχὴν [1] dicunt. §. 1. Dominiumque rerum ex naturali possessione coepisse Nerua filius ait: eiusque rei vestigium remanere de his, quae terra, mari, caeloque capiuntur: nam haec protinus eorum fiunt, qui primi possessionem eorum adpraehenderint. Item bello capta, et insula in mari enata, et gemmae, lapilli, margaritae in litoribus inuentae, eius fiunt, qui primus eorum possessionem nanctus est. §. 2. Apiscimur autem possessionem per nosmetipsos. §. 3. Furiosus et pupillus sine tutoris auctoritate non potest incipere possidere: quia affectionem tenendi non habent, licet maxime corpore suo rem contingant: sicuti si quis dormienti aliquid in manu ponat. Sed pupillus tutore auctore incipiet possidere. Ofilius quidem et Nerua filius, etiam sine tutoris auctoritate possidere incipere posse pupillum aiunt: eam enim rem facti, non iuris esse: quae sententia recipi potest, si eius aetatis sint, vt intellectum capiant. §. 4. Si vir vxori cedat possessione, donationis causa, plerique putant possidere eam: quoniam res facti infirmari iure ciuili non potest: et quid attinet dicere, non possidere mulierem, cum maritus, vbi noluit possidere, protinus amiserit possessionem? §. 5. Item adquirimus possessionem per seruum, aut filium, qui in potestate est, et quidem earum rerum, quas peculiariter tenent, etiam ignorantes, sicut Sabino, et Cassio, et Iuliano placuit, quia nostra voluntate intelligantur possidere, qui eis peculium habere permiserimus. Igitur ex causa peculiari et infans et furiosus adquirunt possessionem, et vsucapiunt: et heres, si hereditarius seruus emat. §. 6. Sed et per eum, quem bona fide possidemus, quamuis alienus sit vel liber, possessionem adquiremus. Quod si mala fide eum possideamus, non puto adquiri nobis possessionem per eum. Sed nec vero domino, aut sibi adquiret, qui ab alio possidetur. §. 7. Per communem, sicut per proprium, adquirimus etiam singuli in solidum, si hoc agat seruus, vt vni adquirat: sicut in dominio adquirendo. §. 8. Per eum, in quo vsumfructum habemus, possidere possumus, sicut ex operis suis adquirere nobis solet: nec ad rem pertinet, quod ipsum non possidemus: nam nec filium. §. 9. Ceterum ille, per quem volumus possidere, talis esse debet, vt habeat intellectum possidendi. §. 10. Et ideo si furiosum seruum miseris, vt possideas nequaquam videris adprehendisse possessionem. §. 11. Quod si impuberem miseris ad possidendum, incipies possidere: sicut pupillus, maxime tutore auctore, adquirit possessionem. §. 12. Nam per ancillam, quin possis nancisci possessionem, non dubitatur. §. 13. Pupillus per seruum [2] siue puberem, siue inpuberem adquirit possessionem, si tutore auctore iusserit eum ire in possessionem. §. 14 Per seruum, qui in fuga sit, nihil posse nos possidere Nerua filius ait: licet respondeatur quame-

1 Hal. vertit κατοχὴν *detentionem, possessionem*. 2 Hal. inserit *suum*.

quamdiu ab alio non possideatur, a nobis eum possideri: ideoque interim etiam vsucapi. Sed vtilitatis caussa receptum est, vt impleatur vsucapio, quamdiu nemo nactus sit eius possessionem. Possessionem autem per eum adquiri, sicut per eos quos in prouincia habemus, Cassii et Iuliani sententia est. §. 15. Per seruum corporaliter pignori datum, non adquirere nos possessionem Iulianus ait: ad vnam enim tantum caussam videri eum a debitore possideri: ad vsucapionem: nec creditori: quia nec stipulatione, nec vllo alio modo per eum adquirat, quamuis eum possideat. §. 16. Veteres putauerunt, non posse nos per seruum hereditarium adquirere, quod sit eiusdem hereditatis. Itaque agitatur, num haec regula longius producenda sit: vt si plures serui legati sint, per vnum an possint ceteri possideri? Idem tractatus est, si pariter emti vel donati sunt? Sed verius est, ex his caussis posse me per vnum reliquorum adquirere possessionem. §. 17. Si ex parte heredi instituto seruus legatus sit, propter partem, quam ex caussa legati habet, adquiret fundi hereditarii possessionem. §. 18. Idem dicendum est, si seruum communem iussero adire hereditatem: quia propter partem meam adquiro. §. 19. Haec quae de seruis diximus, ita se habent, si et ipsi velint nobis adquirere possessionem. Nam si iubeas seruum tuum possidere, et is eo animo intret in possessionem, vt nolit tibi, sed potius Titio adquirere: non est tibi adquisita possessio. §. 20. Per procuratorem, tutorem, curatoremue possessio nobis adquiritur. Cum autem suo nomine nacti fuerint possessionem, non cum ea mente, vt operam dumtaxat suam accommodarent: nobis non possunt adquirere. Alioquin, si dicamus, per eos non adquiri nobis possessionem, qui nostro nomine accipiunt: futurum, vt neque is possideat, cui res tradita sit, quia non habeat animum possidentis: neque is qui tradiderit, quoniam cesserit possessionem. §. 21. Si iusserim venditorem procuratori rem tradere, cum ea in praesentia sit: videri mihi traditam Priscus ait: idemque esse, si nummos debitorem iusserim alii dare: non est enim corpore et actu necesse adprehendere possessionem, sed etiam oculis et affectu: et argumento esse eas res, quae propter magnitudinem ponderis moueri non possunt, vt columnas: nam pro traditis eas [1] haberi, si in re praesenti consenserint: et vina tradita videri, cum claues cellae vinariae emtori traditae fuerint. §. 22. Municipes per se nihil possidere possunt, quia vni consentire non possunt. Forum autem et basilicam, hisque similia non possident: sed promiscue his vtuntur. Sed Nerua filius ait, per seruum, quae peculiariter adquisierint, et possidere et vsucapere posset: sed quidam contra putant: quoniam ipsos seruos non possideant.

II. VLPIANVS libro septuagesimo ad Edictum:

SED hoc iure vtimur, vt et possidere, et vsucapere municipes possint: idque eis et per seruum, et per liberam personam acquiratur.

III. PAVLVS libro quinquagesimo quarto ad Edictum:

POSSIDERI autem possunt, quae sunt corporalia. §. 1. Et apiscimur possessionem corpore, et animo: neque per se animo, aut per se corpore. Quod autem diximus, et corpore, et animo adquirere nos debere possessionem, non vtique ita accipiendum est, vt qui fundum possidere velit, omnes glebas circumambulet; sed sufficit quamlibet partem eius fundi introire, dum mente et cogitatione hac sit, vti totum fundum vsque ad terminum velit possidere. §. 2. Incertam partem rei possidere nemo potest: veluti si hac mente sis, vt quidquid Titius possidet, tu quoque velis possidere. §. 3. Neratius et Proculus, et solo animo non posse nos adquirere possessionem, si non antecedat naturalis possessio. Ideoque si thesaurum in fundo meo positum sciam, continuo me possidere, simul atque possidendi affectum habuero: quia, quod desit naturali possessioni, id animus implet. Ceterum quod Brutus et Manilius putant, eum, qui fundum longa possessione cepit, etiam thesaurum cepisse, quamuis nesciat in fundo esse, non est verum: is enim, qui nescit, non possidet thesaurum, quamuis fundum possideat: sed et si sciat, non capiet longa possessione: quia scit alienum esse. Quidam putant, Sabini sententiam veriorem esse: nec alias eum, qui scit, possidere, nisi si loco motus sit: quia non sit sub custodia nostra: quibus consentio. §. 4. Ex plurimis caussis possidere eandem rem possumus, vt quidam putant: et eum qui

1 Ap. Hal. *eas* abest. 2 Hal. praefigit. *At enim.*

qui vſuceperit, et pro emtore, et pro ſuo poſſidere: ſic enim et ſi ei qui pro emtore poſſidebat, heres ſim, eandem rem, et pro emtore, et pro herede poſſideo: nec enim, ſicut dominium non poteſt niſi ex vna cauſa contingere, ita et poſſidere ex vna dumtaxat cauſa poſſumus. §. 5. Ex contrario plures eandem rem in ſolidum poſſidere non poſſunt. Contra naturam quippe eſt, vt cum ego aliquid teneam, tu quoque id tenere videaris. Sabinus tamen ſcribit, eum, qui precario dederit, et ipſum poſſidere, et eum, qui precario acceperit, idem Trebatius probabat exiſtimans, poſſe alium iuſte, alium iniuſte poſſidere: duos iniuſte, vel duos iuſte non poſſe: quem Labeo reprehendit: quoniam in ſumma poſſeſſionis non multum intereſt, iuſte quis, an iniuſte poſſideat: quod eſt verius: non magis enim eadem poſſeſſio apud duos eſſe poteſt, quam vt tu ſtare videaris in eo loco, in quo ego ſto: vel in quo ego ſedeo, tu ſedere videaris. §. 6. In amittenda quoque poſſeſſione affectio eius, qui poſſidet, intuenda eſt. Itaque ſi in fundo ſis, et tamen nolis eum poſſidere: protinus amittes poſſeſſionem. Igitur amitti et animo ſolo poteſt, quamuis adquiri non poteſt. §. 7. Sed et ſi animo ſolo poſſideas, licet alius in fundo ſit, adhuc tamen poſſides. §. 8. Si quis nuntiet, domum a latronibus occupatam, et dominus timore conterritus, noluerit accedere: amiſiſſe eum poſſeſſionem placet. Quod ſi ſeruus vel colonus, per quos corpore poſſidebam, deceſſerint, diſceſſerintue, animo retinebo poſſeſſionem. §. 9. Et ſi alii tradiderim, amitto poſſeſſionem. Nam conſtat poſſidere nos, donec aut noſtra voluntate diſceſſerimus, aut vi deiecti fuerimus. §. 10. Si ſeruus, quem poſſidebam, pro libero ſe gerat, vt fecit Spartacus, et iudicium liberale pati paratus ſit: non videbitur a domino poſſideri, cui ſe aduerſarium praeparat: ſed hoc ita verum eſt, ſi diu in libertate moratur: alioquin ſi ex poſſeſſione ſeruitutis in libertatem reclamauerit, et liberale iudicium implorauerit, nihilo minus in poſſeſſione mea eſt, et animo eum poſſideo, donec liber fuerit pronuntiatus. §. 11. Saltus hibernos aeſtiuosque animo poſſidemus, quamuis certis temporibus eos relinquamus. § 12. Ceterum animo noſtro, corpore etiam alieno poſſidemus, ſicut diximus per colonum et ſeruum. Nec mouere nos debet, quod quaſdam etiam ignorantes poſſidemus, id eſt, quas ſerui peculiariter parauerunt: nam videmur eos eorundem et animo et corpore poſſidere. §. 13. Nerua filius, res mobiles, excepto homine, quatenus ſub cuſtodia noſtra ſint, hactenus poſſideri: id eſt, quatenus ſi velimus, naturalem poſſeſſionem nanciſci poſſimus. Nam pecus ſimul atque aberrauerit, aut vas ita exciderit, vt non inueniatur, protinus deſinere a nobis poſſideri, licet a nullo poſſideatur: diſſimiliter atque ſi ſub cuſtodia mea ſit, nec inueniatur: quia praeſentia eius ſit, et tantum ceſſat interim diligens inquiſitio. §. 14. Item feras beſtias, quas viuariis incluſerimus, et piſces, quos in piſcinas coniecerimus, a nobis poſſideri. Sed eos piſces, qui in ſtagno ſint, aut feras, quae in ſiluis circumſeptis vagantur, a nobis non poſſideri: quoniam relictae ſint in libertate naturali: alioquin, etiam ſi quis ſiluam emerit, videri eum omnes feras poſſidere: quod falſum eſt. §. 15. Aues autem poſſidemus, quas incluſas habemus, aut ſi quae manſuetae factae, cuſtodiae noſtrae ſubiectae ſunt. §. 16. Quidam recte putant, columbas quoque, quae ab aedificiis noſtris volant [1], item apes, quae ex alueis noſtris euolant, et ſecundum conſuetudinem redeunt, a nobis poſſideri. §. 17. Labeo et Nerua filius reſponderunt, deſinere me poſſidere eum locum, quem flumen aut mare occupauerit. §. 18. Si rem apud te depoſitam, furti faciendi cauſa contrectaueris, deſino poſſidere: ſed ſi eam loco non moueris, et infitiandi animum habeas, plerique veterum et Sabinus et Caſſius recte reſponderunt, poſſeſſorem me manere: quia furtum ſine contrectatione fieri non poteſt nec animo furtum admittatur. §. 19. Illud quoque a veteribus praeceptum eſt, neminem ſibi ipſum cauſam poſſeſſionis mutare poſſe. §. 20. Sed ſi is qui apud me depoſuit, vel commodauit, eam rem vendiderit mihi, vel donauerit: non videbor cauſam poſſeſſionis mihi mutare, qui ne poſſidebam quidem. §. 21. Genera poſſeſſionum tot ſunt, quot et cauſae adquirendi eius, quod noſtrum non ſit: velut pro emtore, pro donato, pro legato, pro dote, pro herede, pro noxae dedito, pro ſuo: ſicut in his, quae terra, marique, vel ex hoſtibus capimus, vel quae ipſi, vt in rerum natura eſſent, fecimus. Et in ſumma magis vnum genus eſt poſſidendi, ſpecies infinitae. §. 22. Vel

1 Ap. Hal. *volant* abeſt.

Vel etiam poteſt diuidi poſſeſſionis genus in duas ſpecies, vt poſſideatur aut bona fide, aut non bona fide. §. 23. Quod autem Quintus Mucius inter genera poſſeſſionum poſuit, ſi quando iuſſu Magiſtratus rei ſeruandae cauſa, vel quia damni infecti non caueatur mitti [1], poſſidemus, ineptiſſimum eſt: nam qui creditorem rei ſeruandae cauſa, vel quia damni infecti non caueatur, mittit in poſſeſſionem, vel ventris nomine: non poſſeſſionem, ſed cuſtodiam rerum et obſeruationem concedit: et ideo cum damni infecti non cauente vicino, in poſſeſſionem miſſi ſumus, ſi id longo tempore fiat, etiam poſſidere nobis, et per longam poſſeſſionem capere Praetor cauſa cognita permittit.

IV. Vlpianvs libro ſexageſimo ſeptimo ad Edictum:

Qvidqvid filius peculiari nomine adprehenderit, id ſtatim pater eius poſſidet, quamuis ignoret in ſua poteſtate filium. Amplius, etiam ſi filius ab alio tamquam ſeruus poſſideatur, idem erit probandum.

V. Pavlvs libro ſexageſimo tertio ad Edictum:

Si ex ſtipulatione tibi Stichum debeam, et non tradam eum, tu autem nanctus fueris poſſeſſionem: praedo es. Aeque ſi vendidero, nec tradidero rem, ſi non voluntate mea nanctus ſis poſſeſſionem: non pro emtore poſſides, ſed praedo es.

VI. Vlpianvs libro ſeptuageſimo ad Edictum:

Clam poſſidere eum dicimus, qui furtiue ingreſſus eſt poſſeſſionem, ignorante eo, quem ſibi controuerſiam facturum ſuſpicabatur, et ne faceret, timebat. Is autem, qui cum poſſideret non clam, ſe celauit, in ea cauſa eſt, vt non videatur clam poſſidere: non enim ratio obtinendae poſſeſſionis, ſed origo nanciſcendae exquirenda eſt: nec quemquam clam poſſidere incipere, qui ſciente aut volente eo, ad quem ea res pertinet, aut aliqua ratione bonae fidei poſſeſſionem nanciſcitur. Itaque, inquit Pomponius clam nanciſcitur poſſeſſionem, qui futuram controuerſiam metuens, ignorante eo, quem metuit, furtiue in [2] poſſeſſionem ingreditur. §. 1. Qui ad nundinas profectus, neminem reliquerit, et dum ille a nundinis redit, aliquis occupauerit poſſeſſionem, videri eum clam poſſidere, Labeo ſcribit. Retinet ergo poſſeſſionem is qui ad nundinas abiit. Verum ſi reuertentem dominum non admiſerit, vi magis intelligi poſſidere, non clam.

VII. Pavlvs libro quinquageſimo quarto ad Edictum:

Et ſi nolit in fundum reuerti, quod vim maiorem vereatur, amiſiſſe poſſeſſionem videbitur: et ita Neratius quoque ſcribit.

VIII. Idem libro ſexageſimo quinto ad Edictum:

Qvemadmodvm nulla poſſeſſio adquiri, niſi animo et corpore poteſt: ita nulla amittitur, niſi in qua vtrumque in contrarium actum eſt.

IX. Gaivs libro vigeſimo quinto ad Edictum prouinciale:

Generaliter quisquis omnino noſtro nomine [3] ſit in poſſeſſionem, veluti procurator, hoſpes, amicus, nos poſſidere videmur.

X. Vlpianvs libro ſexageſimo nono ad Edictum:

Si quis ante conduxit, poſtea precario rogauit, videbitur diſceſſiſſe a conductione: quod ſi ante rogauit, poſtea conduxit, conduxiſſe videbitur: potius enim hoc procedere videtur, quod nouiſſime factum eſt: et hoc Pomponius ait. §. 1. Idem Pomponius belliſſime temtat dicere, numquid qui conduxerit quidem praedium, precario autem rogauit, non vt poſſideret, ſed vt in poſſeſſione eſſet? eſt autem longe diuerſum: aliud eſt enim poſſidere, longe aliud in poſſeſſionem eſſe: denique rei ſeruandae cauſa, legatorum, damni infecti, non poſſident, ſed ſunt in poſſeſſione cuſtodiae cauſa: quod ſi factum eſt, vtrumque procedit. §. 2. Si quis et conduxerit, et rogauerit precario, vti poſſideret: ſi quidem nummo vno conduxit, nulla dubitatio eſt, quin ei precarium ſolum teneat: quia conductio nulla eſt, quae eſt in vno nummo: ſin vero pretio, tunc diſtinguendum, quid prius factum eſt.

XI. Pavlvs libro ſexageſimo quinto ad Edictum:

Ivste poſſidet, qui auctore Praetore poſſidet.

XII. Vlpianvs libro ſeptuageſimo quinto ad Edictum:

Natvraliter videtur poſſidere is qui vſumfructum habet. §. 1. Nihil commune habet proprietas cum poſſeſſione:

1 Ap. Hal. *mitti* abeſt. 2 Ap. Hal. *in* abeſt. 3 Hal. inſerit *nobis volentibus*.

sione: et ideo non denegatur ei interdictum vti possidetis, qui coepit rem vindicare: non enim videtur possessioni renuntiasse, qui rem vindicauit.

XIII. Idem libro septuagesimo secundo ad Edictum:

Pomponivs refert, cum lapides in Tiberim demersi essent naufragio, et post tempus extracti: an dominium in integro fuit per id tempus, quo erant mersi? Ego dominium me retinere puto, possessionem non puto. Nec est simile fugitiuo: namque fugitiuus idcirco a nobis possideri videtur, ne ipse nos priuet possessione: at in lapidibus diuersum est. §. 1. Cum quis vtitur adminiculo ex persona auctoris: vti debet cum sua causa, suisque vitiis: denique addimus in accessione de vi, et clam, et precario venditoris. §. 2. Praeterea quaeritur, si quis hominem venditori redhibuerit: an accessione vti possit ex persona eius? et sunt, qui putent, non posse: quia venditionis est resolutio, redhibitio: alii, emtorem venditoris accessione vsurum, et venditorem emtoris: quod magis probandum puto. § 3. Si liber homo vel alienus seruus, cum bona fide seruirent, comparauerint, et alii adquisierint possessionem: neque liberum, neque serui dominum, debere vti accessione. §. 4. Quaesitum est, si heres prius non possederat, an testatoris possessio ei accedat? Et quidem in emtoribus possessio interrumpitur, sed non idem in heredibus plerique probant: quoniam plenius est ius successionis, quam emtionis: sed subtilius est, quod in emtorem, et in heredem id quoque probari. §. 5. Non autem ea tantum possessio testatoris heredi procedit, quae morti fuit iniuncta: verum ea quoque, quae vnquam testatoris fuerit. §. 6. In dote quoque, si data res fuerit, vel ex dote recepta: accessio dabitur, vel marito, vel vxori. §. 7. Si is, qui precario concessit, accessione velit vti ex persona eius cui concessit: an possit, quaeritur? Ego puto, eum qui precario concessit, quamdiu manet precarium, accessione vti non posse: si tamen receperit possessionem rupto precario, dicendum esse, accedere possessionem eius temporis, quo precario possidebatur. §. 8. Ex facto quaeritur, si quis manumissus, ex causa peculiari habeat rem, non concesso sibi peculio: deinde dominus velit, retracta possessione, accessione vti, an possit, et placuit, non esse dandam hanc accessionem, quae clam habita est praedone possidente. §. 9. Si iussu iudicis res mihi restituta sit, accessionem esse mihi dandam placuit. §. 10. Sed et legatario dandam accessionem eius temporis, quo fuit apud testatorem, sciendum est. An heredis possessio ei accedat, videamus? Et puto, siue pure, siue sub conditione, fuerit relictum, dicendum esse id temporis, quo heres possedit ante existentem conditionem vel restitutionem rei, legatario proficere. Testatoris autem semper proderit legatario, si legatum vere fuit, vel fideicommissum. §. 11. Sed et is, cui res donata est, accessione vtetur ex persona eius, qui donauit. §. 12. Accessiones in eorum persona locum habent, qui habent propriam possessionem: ceterum accessio nemini proficit, nisi ei qui ipse possedit. §. 13. Praeterea ne vitiosae quidem possessioni vlla potest accedere: sed ne vitiosa ei quae vitiosa non est.

XIV. Pavlvs libro sexagesimo octauo ad Edictum:

Si seruus vel filiusfamilias vendiderit, dabitur accessio eius, quod penes me fuit: scilicet si volente me, aut de peculio, cuius liberam peculii administrationem habuerunt, vendiderunt. §. 1. Tutore quoque vel curatore vendente, dabitur accessio eius temporis, quo pupillus vel furiosus possedit.

XV. Gaivs libro vigesimo sexto ad Edictum Prouinciale:

Rem quae nobis subrepta est, perinde intelligimur desinere possidere, atque eam, quae vi nobis erepta est. Sed si is, qui in potestate nostra est, subripuerit, quamdiu apud ipsum sit res, tamdiu non amittimus possessionem: quia per huiusmodi personas adquiritur nobis possessio: et haec ratio est, quare videamur fugitiuum possidere: quod is, quemadmodum aliarum rerum possessionem interuertere non potest, ita ne suam quidem potest.

XVI. Vlpianvs libro septuagesimo tertio ad Edictum:

Qvod vxor viro, aut vir vxori donauit, pro possessore possidetur.

XVII. Idem libro septuagesimo sexto ad Edictum:

Si quis vi de possessione deiectus sit, perinde haberi debet, ac si possideret: cum interdicto de vi recuperandae possessionis facultatem habeat. §. 1. Differentia inter dominium et possessionem haec est, quod dominium nihilo minus eius manet, qui dominus esse non vult: pos-

possessio autem recedit, vt quisque constituit nolle possidere. Si quis igitur ea mente possessionem tradidit, vt postea ei restituatur, desinit possidere.

XVIII. CELSVS libro vigesimo tertio Digestorum:

QVOD meo nomine possideo, possum alieno nomine possidere: nec enim muto mihi causam possessionis, sed desino possidere, et alium possessorem ministerio meo facio: nec idem est, possidere, et alieno nomine possidere. Nam possidet, cuius nomine possidetur. Procurator alienae possessioni praestat ministerium. §. 1. Si furioso, quem suae mentis esse [1] existimas, eo quod forte in conspectu inumbratae quietis fuit constitutus, rem tradideris: licet ille non erit adeptus possessionem, tu possidere desinis: sufficit quippe dimittere possessionem, etiam si non transferas. Illud enim ridiculum est, dicere, quod non aliter vult quis dimittere, quam si transferat: immo vult dimittere, quia existimat se transferre. §. 2. Si venditorem, quod emerim, deponere in mea domo iusserim: possidere me certum est, quamquam id nemo dum attingerit: aut si vicinum mihi fundum mercato venditor in mea turre demonstret, vacuamque se possessionem tradere dicat: non minus possidere coepi, quam si pedem finibus intulissem. §. 3. Si dum in alia parte fundi sum, alius quis clam animo possessoris intrauerit: non desisse ilico possidere existimandus sum, facile expulsurus finibus simul sciero. §. 4. Rursus si cum magna vi ingressus est exercitus, eam tantummodo partem, quam intrauerit, obtinet.

XIX. MARCELLVS libro decimo septimo Digestorum:

QVI bona fide alienum fundum emit, eundem a domino conduxit, quaero, vtrum desinat possidere, an non? Respondi, in promtu est, vt possidere desierit. §. 1. Quod scriptum est apud veteres, neminem sibi causam possessionis posse mutare, credibile est, de eo cogitatum, qui et corpore et animo possessioni incumbens, hoc solum statuit, vt alia ex causa id possideret: non si quis dimissa possessione prima, eiusdem rei denuo ex alia causa possessionem nancisci velit.

XX. IDEM libro decimo nono Digestorum:

SI quis rem, quam vtendam dederat, vendiderit, emtorique tradi iusserit, nec ille tradiderit: alias videbitur possessione dominum interuertisse, alias contra. Nam nec tunc quidem semper dominus amittit possessionem, cum reposcenti ei commodatum non redditur: quid enim, si alia quaepiam fuit iusta et rationabilis causa non reddendi: non vtique vt possessionem eius interuerteret?

XXI. IAVOLENVS libro septimo ex Cassio:

INTERDVM eius [2] possessionem, cuius ipsi non habemus, alii tradere possumus: veluti cum is, qui pro herede rem possidebat, antequam dominus fieret, precario ab herede eam rogauit. §. 1. Quod ex naufragio expulsum est, vsucapi non potest: quoniam non est in derelicto, sed in deperdito. §. 2. Idem iuris esse existimo in his rebus quae iactae sunt: quoniam non potest videri id pro derelicto habitum, quod salutis causa interim dimissum est. §. 3. Qui alienam rem precario rogauit, si eandem a domino conduxit: possessio ad dominum reuertitur.

XXII. IDEM libro decimo tertio ex Cassio:

NON videtur possessionem adeptus is, qui ita nactus est, vt eam retinere non possit.

XXIII. IDEM libro primo Epistolarum:

CVM heredes instituti sumus, adita hereditate, omnia quidem iura ad nos transeunt: possessio tamen nisi naturaliter comprehensa ad nos non pertinet. §. 1. In his, qui in hostium potestatem peruenerunt, in retinendo iura rerum suarum singulare ius est: corporaliter tamen possessionem amittunt: neque enim possunt videri aliquid possidere, cum ipsi ab alio possideantur: sequitur ergo, vt reuersis his noua possessione opus sit, etiam si nemo medio tempore res eorum possederit. §. 2. Item quaero, si vinxero liberum hominem, ita vt eum possideam: an omnia quae is possidebat, ego possideam per illum? Respondit, si vinxeris hominem liberum, eum te possidere non puto: quod cum ita se habeat, multo minus per illum res eius a te possidebuntur: neque enim rerum natura recipit, vt per eum aliquid possidere possimus, quem ciuiliter in mea potestate non habeo.

XXIV. IDEM libro decimo quarto Epistolarum:

QVOD

1 Ap. Hal. *esse* abest. 2 Hal. inserit *rei*.

Qvod seruus tuus, ignorante te, vi possidet, id tu non possides: quoniam is qui in tua potestate est, ignoranti tibi non corporalem possessionem, sed iustam potest adquirere: sicut id quod ex peculio ad eum peruenerit, possidet: nam tum per seruum dominus quoque possidere dicitur: summa scilicet cum ratione: quia quod ex iusta causa corporaliter a seruo tenetur, id in peculio serui est: et peculium, quod seruus ciuiliter quidem possidere non posset, sed naturaliter tenet, dominus creditur possidere. Quod vero ex maleficiis adprehenditur, id ad domini possessionem ideo non pertinet, quia nec peculii causam adprehendit.

XXV. Pomponivs libro vigesimo tertio ad Quintum Mucium:

Si id quod possidemus, ita perdiderimus, vt ignoremus, vbi sit: desinimus possidere. §. 1. Et per colonos, et inquilinos, aut seruos nostros possidemus. Et si moriantur, aut furere incipiant, aut alii locent, intelligimur nos [1] retinere possessionem. Nec inter colonum, et seruum nostrum, per quem possessionem retinemus, quicquam interest. § 2. Quod autem solo animo possidemus, quaeritur, vtrumne vsque eo possidemus donec alius corpore ingressus sit, vt potior sit illius corporalis possessio? an vero, quod quasi magis probatur, vsque eo possideamus, donec reuertentes non aliquis repellat; aut nos ita animo desinamus possidere, quod suspicemur repelli nos posse ab eo, qui ingressus sit in possessionem? et videtur vtilius esse.

XXVI. Idem libro vigesimo sexto ad Quintum Mucium:

Locvs certus ex fundo et possideri et per longam possessionem capi potest: [2] et certa pars pro indiuiso, quae introducitur vel ex emtione, vel ex donatione vel qualibet alia ex causa. Incerta autem pars nec tradi, nec capi potest: veluti si ita tibi tradam, qvidqvid mei ivris in eo fvndo est: nam qui ignorat, nec tradere, nec accipere id quod incertum est, potest.

XXVII. Procvlvs libro quinto Epistolarum:

Si is qui animo possessionem saltus retineret, furere coepisset, non potest, dum fureret, eius saltus possessionem amittere: quia furiosus non potest desinere animo possidere.

XXVIII. Tertvllianvs libro primo Quaestionum:

Si aliquam rem possideam, et eandem [3] postea conducam: an amittam possessionem? Multum refert, in his quid agatur: primum enim refert, vtrum sciam me possidere, an ignorem: et vtrum quasi non meam rem conducam, an quasi meam: et sciens meam esse, vtrum quasi proprietatis respectu, an possessionis tantum. Nam et si rem meam tu possideas, et ego emam a te possessionem eius rei, vel stipuler: vtilis erit et emtio et stipulatio: et sequitur, vt et precarium, et conductio, (si) specialiter possessionis solius conducendae, vel praecario rogandae animus interueniat.

XXIX. Vlpianvs libro trigesimo ad Sabinum:

Possessionem pupillum sine tutoris auctoritate amittere posse constat: non vt animo, sed vt corpore desinat possidere: quod est enim facti, potest amittere. Alia causa est, si forte animo possessionem velit amittere: hoc enim non potest.

XXX. Pavlvs libro decimo quinto ad Sabinum:

Qvi vniuersas aedes possidet, singulas res, quae in aedificio sunt, non videtur possedisse. Idem dici debet et de naue, et de armario. §. 1. Possessionem amittimus multis modis, veluti si mortuum in eum locum intulimus, quem possidebamus: namque locum religiosum aut sacrum non possumus possidere, etsi contemnamus religionem, et pro priuato eum teneamus: sicut hominem liberum. §. 2. Item cum Praetor idcirco in possessionem rei iussit, quod damni infecti non promittebatur: possessionem inuitum dominum amittere Labeo ait. §. 3. Item, quod mari aut flumine occupatum sit, possidere nos desinimus: aut si is, qui possidet, in alterius potestatem peruenit. §. 4. Item quod mobile est, multis modis desinimus possidere: si aut nolimus, aut seruum puta manumittamus: item si quod possidebam, in aliam speciem translatum est: veluti vestimentum ex lana factum. §. 5. Quod per colonum possideo, heres meus, nisi ipse nactus possessionem, non poterit possidere: retinere enim animo possessionem possumus, apisci non possumus. Sed quod pro emtore possideo, per colonum etiam vsucapiet etiam heres meus. §. 6. Si ego tibi commodauero, tu Titio, qui putet tuum esse: nihilo minus ego id possidebo. Et idem erit,

1 *per eos* loco *nos*. 2 Hal. praefigit *sed*. 3 Hal. inserit *rem*.

erit, si colonus meus fundum locauerit, aut is apud quem deposueram, apud alium rursus deposuerit. Et id quamlibet per plurium personam factum obseruandum ita erit.

XXXI. POMPONIVS libro trigesimo secundo ad Sabinum:

SI colonus non deferendae possessionis causa exisset de fundo, et eo rediisset: eundem locatorem possidere placet.

XXXII. PAVLVS libro decimo quinto ad Sabinum:

QVAMVIS pupillus sine tutoris auctoritate non obligetur, possessionem tamen per eum retinemus. §. 1. Si conductor rem vendidit, et eam ab emtore conduxit, et vtrique mercedes praestitit: prior locator possessionem per conductorem rectissime retinet. §. 2. Infans possidere recte potest, si tutore auctore coepit: nam iudicium infantis suppletur auctoritate tutoris: vtilitatis enim causa hoc receptum est: nam alioquin nullus sensus sit infantis accipiendi possessionem. Pupillus tamen etiam sine tutoris auctoritate possessionem nancisci potest. Item infans peculiari nomine per seruum possidere potest.

XXXIII. POMPONIVS libro trigesimo secundo ad Sabinum:

FVNDI venditor etiam si mandauerit alicui, vt emtorem in vacuam possessionem induceret: priusquam id fieret, non recte emtor per se in possessionem veniet. Item si amicus venditoris, mortuo eo, priusquam id sciret, aut non prohibentibus heredibus, id fecerit: recte possessio tradita erit. Sed si id fecerit, cum sciret dominum mortuum, aut cum sciret heredes id facere nolle: contra erit.

XXXIV. VLPIANVS libro septimo Disputationum:

SI me in vacuam possessionem fundi Corneliani miseris, ego putarem me in fundum Sempronianum missum, et in Cornelianum iero, non adquiram possessionem, nisi forte in nomine tantum errauerimus, in corpore consenserimus. Quoniam autem in corpore consenserimus, an a te tamen recedet possessio, quia animo deponere et mutare nos possessionem posse et Celsus et Marcellus scribunt, dubitari potest: et si animo adquiri possessio potest, numquid etiam adquisita est? Sed non puto errantem adquirere: ergo nec amittet possessionem, qui quodammodo sub conditione recessit de possessione. §. 1. Sed si non mihi, sed procuratori meo possessionem tradas, videndum est, si ego errem, procurator meus non erret, an mihi possessio adquiratur? Et cum placeat, ignoranti adquiri, poterit et erranti. Sed si procurator meus erret, ego non errem: magis est, vt adquiram possessionem. §. 2. Seruus quoque meus ignoranti mihi adquiret possessionem. Nam et seruus alienus, Vitellius scribit, siue a me, siue a nemine possideatur, potest mihi adquirere possessionem, si nomine meo eam adipiscatur: quod et ipsum admittendum est.

XXXV. IDEM libro quinto de omnibus Tribunalibus:

EXITVS controuersiae possessionis hic est tantum, vt prius pronuntiet iudex, vter possideat: ita enim fiet, vt is qui victus est de possessione, petitoris partibus fungatur, et tunc de domino quaeratur.

XXXVI. IVLIANVS libro decimo tertio Digestorum:

QVI pignoris causa fundum creditori tradit, intelligitur possidere. Sed etsi eundem precario rogauerit, aeque per diutinam possessionem capiet: nam cum possessio creditoris non impediat capionem, longe minus precarii rogatio impedimento esse (non) debet: cum plus iuris in possessione habeat, qui precario rogauerit, quam qui omnino non possidet.

XXXVII. MARCIANVS libro singulari ad formulam hypothecariam:

RES pignoris nomine data, et possessione tradita, deinde a creditore conducta: conuenit, vt is qui hypothecam dedisset, pro colono in agro, aedibus autem [1] pro inquilino sit: per eos creditor possidere videtur.

XXXVIII. IVLIANVS libro quadragesimo quarto Digestorum:

QVI absenti seruo scribit, vt in libertate moretur, non eam mentem habet, vt statim velit serui possessionem dimittere: sed magis destinationem suam in id tempus conferre, quo seruus certior factus fuerit. §. 1. Si quis possessionem fundi ita tradiderit, vt ita demum cedere ea dicat, si ipsius fundus esset: non videtur possessio tradita, si fundus alienus sit. Hoc amplius existimandum est, possessiones sub conditione tradi posse, sicut res sub conditione traduntur, neque aliter accipientis fiunt, quam

1 Ap. Hal. *autem* abest.

quam conditio exstiterit. §. 2. Si is, qui Titio seruum vendiderat, heredi eius eum tradiderit, poterit heres rerum hereditariarum possessionem per eum adprehendere: quia non seruus iure hereditario, sed actio exemto ad eum peruenit: nam et si ex stipulatu, vel ex testamento seruus testatori debitus fuisset, et heres eum accepisset: non prohiberetur rerum hereditariarum possessionem per eundem adquirere.

XXXIX. Idem libro secundo ex Minicio:

Interesse puto, qua mente apud sequestrum deponitur res: nam si omittendae possessionis causa, et hoc aperte fuerit approbatum: ad vsucapionem possessio eius partibus non procederet: at si custodiae causa deponatur, ad vsucapionem eam possessionem victori procedere constat.

XL. Africanus libro septimo Quaestionum:

Si de eo fundo, quem, cum possiderem, pignori tibi dedi, seruus tuus te deiiciat: adhuc te possidere, ait: quoniam nihilo minus per ipsum seruum possessionem retineas. §. 1. Si forte colonus, per quem dominus possideret, decessisset, propter vtilitatem receptum est, vt per colonum possessio et retineretur et contineretur: quo mortuo, non statim dicendum, eam interpellari: sed tunc demum, cum dominus possessionem adipisci neglexerit. Aliud existimandum ait, si colonus sponte possessione discesserit: sed haec ita esse vera, si nemo extraneus eam rem interim possiderit, sed semper in hereditate coloni manserit. §. 2. Seruum tuum a Titio bona fide emi, et traditum possedi: deinde cum comperissem tuum esse, ne eum peteres, celare coepi: non ideo magis hoc tempore clam possidere videri me, ait. Nam retro quoque, si sciens tuum seruum non a domino emerim, et tum clam eum possidere coepissem, postea certiorem te fecerim, non ideo desinere me clam possidere. §. 3. Si seruum meum bonae fidei emtori clam abduxerim, respondit, non videri me clam possidere: quia neque precarii rogatione, neque conductione suae rei dominum teneri: et non posse causam clandestinae possessionis ab his duabus causis separari.

XLI. Pavlvs libro primo Institutionum:

Qvi iure familiaritatis amici fundum ingreditur, non videtur possidere: quia non eo animo ingressus est, vt possideat, licet corpore in fundo sit.

XLII. Vlpianvs libro quarto Regularum:

Commvnis seruus, etiam si ab vno ex dominis omnium nomine possideatur, ab omnibus possideri intelligitur. §. 1. Procurator, si quidem mandante domino rem emerit, protinus illi adquirit possessionem: quod si sua sponte emerit, non: nisi ratam habuerit dominus emtionem.

XLIII. Marcianvs [1] libro tertio Regularum:

Si quis fundum emerit, cuius particulam sciebat esse alienam: Iulianus ait, si pro diuiso sciat alienam esse, posse eum reliquas partes longa possessione capere: sed si pro indiuiso, licet ignoret, quis sit locus: aeque eum capere posse: quod sine vllius damno pars, quae putatur esse vendentis, per longam possessionem ad emtorem transit. §. 1. Sed et Pomponius scripsit libro quinto variarum lectionum, si sciat, vel putet alienum esse vsumfructum, bona fide diutina possessione capere posse. §. 2. Idem, inquit, et si emero rem, quam sciam pignori obligatam.

XLIV. Papinianvs libro vicesimo [tertio] Quaestionum:

Peregre profecturus, pecuniam in terra custodiae causa condiderat: cum reuersus locum thesauri immemoria non repeteret, an desisset pecuniam possidere: vel si postea recognouisset locum, an confestim possidere inciperet, quaesitum est? Dixi, quoniam custodiae causa pecunia condita proponeretur, ius possessionis ei, qui condidisset, non videri peremtum: nec infirmitatem memoriae damnum adferre possessionis, quam alius non inuasit: alioquin responsuros, per momenta seruorum quos non viderimus, interire possessionem. Et nihil interest, pecuniam in meo, an in alieno condidissem: cum si alius in meo condidisset, non alias possiderem, quam si ipsius rei possessionem supra terram adeptus fuissem. Itaque nec alienus locus meam propriam aufert possessionem: cum supra terram, an infra terram possideam, nihil intersit. §. 1. Quaesitum est, cur ex peculii causa per seruum ignorantibus possessio quaereretur? Dixi, vtilitatis causa iure singulari receptum, ne cogerentur domini

1 *MARCELLVS.*

mini per momenta species et caufas peculiorum inquirere: nec tamen eo pertinere speciem iftam, vt animo videatur adquiri poffeffio: nam fi non ex caufa peculiari quaeratur aliquid, fcientiam quidem domini effe neceffariam, fed corpore ferui quaeri poffeffionem. §. 2. Quibus explicitis, cum de amittenda poffeffione quaeratur, multum intereffe dicam, per nosmetipfos, an per alios poffideremus. Nam eius quidem, quod corpore noftro teneremus, poffeffionem amitti vel animo, vel etiam corpore: fi modo eo animo inde digreffi fuiffemus, ne poffideremus: eius vero, quod ferui, vel etiam coloni corpore poffidetur, non aliter amitti poffeffionem, quam eam alius ingreffus fuiffet, eamque amitti nobis quoque ignorantibus. Illa quoque poffeffionis amittendae feparatio eft, nam faltus hibernos et aeftiuos, quorum poffeffio retinetur animo.

XLV. IDEM libro fecundo Definitionum:

LICET neque feruum neque colonum ibi habeamus.

XLVI. IDEM libro vigefimo tertio Quaeftionum:

QVAMVIS faltus propofito poffidendi fuerit alius ingreffus, tamdiu priorem poffidere dictum eft, quamdiu poffeffionem ab alio occupatam ignoraret. Vt enim eodem modo vinculum obligationum foluitur, quo quaeri adfolet: ita non debet ignoranti tolli poffeffio, quae folo animo tenetur.

XLVII. IDEM libro vigefimo fexto Quaeftionum:

SI rem mobilem apud te depofitam, aut ex commodato tibi poffidere, neque reddere conftitueris: confeftim amififfe me poffeffionem vel ignorantem, refponfum eft: cuius rei forfitan illa ratio eft, quod rerum mobilium neglecta atque omiffa cuftodia, quamuis eas nemo alius inuaferit, veteris poffeffionis damnum adferre confueuit: idque Nerua filius libris de vfucapionibus rettulit. Idem fcribit, aliam caufam effe hominis commodati omiffa cuftodia: nam poffeffionem tamdiu veterem fieri, quamdiu nemo alius eum [1] poffidere coeperit: videlicet ideo, quia poteft homo, propofito redeundi, domino poffeffionem fui conferuare, cuius corpore ceteras quoque res poffumus poffidere. Igitur earum quidem rerum, quae ratione vel anima carent, confeftim amittitur poffeffio: homines autem retinentur, fi reuertendi animum haberent.

XLVIII. IDEM libro decimo Refponforum:

PRAEDIA cum feruis donauit, eorumque fe tradidiffe poffeffionem, litteris declarauit: fi vel vnus ex feruis, qui fimul cum praediis donatus eft, ad eum, qui donum accepit, peruenit, mox in praedia remiffus eft: per feruum praediorum poffeffionem quaefitam ceterorumque feruorum, conftabit.

XLIX. IDEM libro fecundo Definitionum:

POSSESSIO quoque per feruum, cuius vfusfructus meus eft, ex re mea, vel ex operis ferui adquiritur mihi: cum et naturaliter a fructuario teneatur, et plurimum ex iure poffeffio mutuetur. §. 1. Qui in aliena poteftate funt, rem peculiarem tenere poffunt, habere poffidere non poffunt: quia poffeffio non tantum corporis, fed et iuris eft. §. 2. Etfi poffeffio per procuratorem ignoranti quaeritur, vfucapio vero fcienti competit, tamen euictionis actio domino contra venditorem inuito procuratore non datur: fed per actionem mandati ea cedere cogitur.

L. HERMOGENIANVS [2] libro quinto Iuris Epitomarum:

PER eum, quem iufto ductus errore, filium meum, et in mea poteftate effe exiftimo, neque poffeffio, neque dominium, nec quicquam aliud ex re mea mihi quaeritur. §. 1. Per feruum in fuga agentem, fi neque ab alio poffideatur, neque fe liberum effe credat, poffeffio nobis adquiritur.

LI. IAVOLENVS libro quinto ex Pofterioribus Labeonis:

QVARVNDAM rerum animo poffeffionem adipifci nos ait Labeo: veluti fi aceruum lignorum emero, et eum venditor tollere me iufferit: fimul atque cuftodiam pofuiffem, traditus mihi videtur. Idem iuris effe vino vendito, cum vniuerfae amphorae vini fimul effent. Sed videamus, inquit, ne haec ipfa corporis traditio fit: quia nihil intereft, vtrum mihi, an et cuilibet iufferim, [3] cuftodia tradatur? In eo puto hanc quaeftionem confiftere, an etiam fi corpore aceruus, aut amphorae adpraehenfae non funt, nihilo minus traditae videantur: nihil video intereffe, vtrum ipfe aceruum, an mandato meo aliquis cu-

1 Ap. Hal. *eum* abeft. 2 *TERENTIVS CLEMENS.* 3 Hal. praefigit *vt*.

custodiat: vtrubique animi quodam genere possessio erit aestimanda.

LII. Venvleivs libro primo Interdictorum:

Permisceri causas possessionis, et vsusfructus non oportet: quemadmodum nec possessio, et proprietas misceri debent: namque impediri possessionem, si alius fruatur: neque alterius fructum computari, si alter possideat. §. 1. Eum, qui aedificare prohibeatur, possidere quoque prohiberi manifestum est. §. 2. Species inducendi in possessionem alicuius rei est, prohibere ingredienti vim fieri: statim enim cedere aduersarium, et vacuam relinquere possessionem iubet: quod multo plus est, quam restituere.

LIII. Idem libro quinto Interdictorum:

Adversvs extraneos vitiosa possessio prodesse solet.

Tit. III.

DE VSVRPATIONIBVS ET VSVCAPIONIBVS.

Gaivs libro vigesimo primo ad Edictum prouinciale:

Bono publico vsucapio introducta est, ne scilicet quarundam rerum diu, et fere semper incerta dominia essent, cum sufficeret dominis ad inquirendas res suas statuti temporis spatium.

II. Pavlvs libro quinquagesimo quarto ad Edictum:

Vsvrpatio est vsucapionis interruptio. Oratores autem vsucapionem frequentem vsum vocant.

III. Modestinvs libro quinto Pandectarum:

Vsvcapio est adiectio dominii per continuationem possessionis temporis lege definiti.

IV. Pavlvs libro quinquagesimo quarto ad Edictum:

Seqvitvr de vsucapione dicere. Et hoc ordine eundum est, vt videamus, quis potest vsucapere, et quas res, et quanto tempore. §. 1. Vsucapere potest scilicet paterfamilias. Filiusfamilias, et maxime miles, in castris adquisitum vsucapiet. §. 2. Pupillus, si tutore auctore coeperit possidere, vsucapit: si non tutore auctore possideat, et animum possidendi habeat: dicemus, posse eum vsucapere. §. 3. Furiosus, quod ante furorem possidere coepit, vsucapit. Sed haec persona ita demum vsucapere potest, si ex ea causa possideat, ex qua vsucapio sequitur. §. 4. Seruus pro herede possidere non potest. §. 5. Fructus et partus ancillarum, et fetus pecorum, si defuncti non fuerunt, vsucapi possunt. §. 6. Quod autem dicit lex Atinia, vt res furtiua non vsucapiatur, nisi in potestatem eius, cui subrepta est, reuertatur, sic acceptum est; vt in domini potestatem debeat reuerti: non in eius vtique, cui subreptum est. Igitur [1] creditori subrepta, et ei, cui commodata est, in potestatem domini redire debet. §. 7. Labeo quoque ait, si res peculiaris serui mei subrepta sit me ignorante, deinde eam nactus sit: videri in potestatem meam redisse. Commodius dicitur, etiam si sciero, redisse eam [2] in meam potestatem. Nec enim sufficit, si eam rem, quam perdidit, ignorante me seruus adpraehendat, si modo in peculio eam esse volui: nam si nolui, tunc exigendum est, vt ego facultatem eius nactus sim. §. 8. Ideoque et si seruus meus rem mihi subripuerit, deinde eandem loco suo reponat, poterit vsucapi, quasi in potestatem meam [3] redierit: vtique si nescii: nam si sciui, exigimus, vt redisse sciam in meam potestatem. §. 9. Item si eam rem, quam seruus [4] subripuerit, peculiari nomine teneat, non videri in potestatem meam reuersam, Pomponius ait, nisi ita habere coeperimus, quemadmodum habuimus, antequam subriperetur: aut, cum rescissemus, in peculio eum habere concessimus. §. 10. Item Labeo, si rem, quam apud te deposueram, lucri faciendi causa vendideris, deinde ex paenitentia redemeris, et eodem statu habeas, siue ignorante me, siue sciente, ea gesta sint, videri in potestatem meam redisse, secundum Proculi sententiam, quae et vera est. §. 11. Si pupilli res subrepta sit, sufficere dicendum est, si tutor eius sciat, redisse eam in domum pupilli: et si furioso, sufficere curatores scire. §. 12. Tunc in potestate domini redisse dicendum est, cum possessionem eius nactus sit iuste, vt auelli non possit: sed et tamquam suae rei: nam si ignorans rem mihi subreptam, emam, non videri in potestatem meam reuersam. §. 13. Sed etsi vindicauero rem mihi subreptam, et litis aestimationem accepero, licet cor-

1 Hal. inserit *si*. 2 Ap. Hal. *eam* abest. 3. Hal. *ea* loco *meam*. 4 Hal. inserit *mihi*.

corporaliter eius non sim nactus possessionem, vsucapietur. §. 14. Idem dicendum est, etiamsi voluntate mea alii tradita sit. §. 15. Heres, qui in ius defuncti succedit, licet apud eum, ignorantem ancillam furtiuam esse, conceperit ea [1], et pepererit, non tamen vsucapiet. §. 16. De illo quaeritur, si seruus meus ancillam, quam subripuit, pro libertate sua mihi dederit: an partum apud me conceptum vsucapere possim? Sabinus et Cassius non putant: quia possessio, quam seruus vitiose nactus sit, domino noceret: et hoc verum est. §. 17. Sed et si, vt seruum meum manumitterem, alius mihi furtiuam ancillam dederit, eaque apud me conceperit, et pepererit: vsu me non capturum. Idemque fore etiam [2] si quis eam ancillam mecum permutasset, aut in solutum dedisset: item si donasset. §. 18. Si antequam pariat, alienam esse rescierit emtor: diximus non posse eum vsucapere: quod si nescierit, posse: quod, si, cum iam vsucaperet, cognouerit alienam esse, initium vsucapionis intueri debemus, sicut in emtis rebus placuit. §. 19. Lana ouium furtiuarum, si quidem apud furem detonsa est, vsucapi non potest: si vero apud bonae fidei emtorem, contra: quoniam in fructu est, nec vsucapi debet, sed statim emtoris fit. Idem in agnis dicendum, si consumti sint. quod verum est. §. 20. Si ex lana furtiua vestimentum feceris, verius est, vt substantiam spectemus: et ideo vestis furtiua erit. §. 21. Si rem pignori datam debitor subripuerit et vendiderit, vsucapi eam posse, Cassius scribit: quia in potestate domini videtur peruenisse, qui pignori dederit: quamuis cum eo furti agi potest: quod puto rectius dici. §. 22. Si tu me vi expuleris de fundi possessione, nec adprehenderis possessionem, sed Titius in vacuam possessionem intrauerit: potest longo tempore capi res: quamuis enim interdictum vnde vi locum habeat, quia verum est, vi me deiectum: non tamen verum est, et vi possessum. §. 23. Ceterum etiam si mala fide fundum me possidentem deieceris et vendideris, non poterit capi: quoniam verum est vi possessum esse, licet non a domino. §. 24. Idem dicendum in eo, qui eum expulit, qui pro herede possidebat, quamuis sciat esse hereditarium. §. 25. (Si fundum alienum bona fide possidentem, quis sciens esse alienum expulerit, vsucapere non potest), quoniam vi possidet. §. 26. Si dominus fundi possessorem vi deiecerit, Cassius ait, non videri in potestatem eius redisse, quando interdicto vnde vi restitutus sit possessionem. §. 27. Si viam habeam per tuum fundum, et tu me ab ea vi expuleris: per longum tempus non vtendo amittam viam: quia nec possideri intelligitur ius incorporale, nec de via quis, id est, mero iure detruditur. §. 28. Item si occupaueris vacuam possessionem, deinde venientem dominum prohibueris: non videberis vi possedisse. §. 29. Libertatem seruitutium vsucapi posse, verius est, quia eam vsucapionem sustulit lex Scribonia, quae seruitutem constituebat: non etiam eam, quae libertatem praestat sublata seruitute. Itaque, si, cum tibi seruitutem deberem, ne mihi, puta, liceret altius aedificare, et per statutum tempus altius aedificatum habuero: sublata erit seruitus.

XI. GAIVS libro vigesimo primo ad Edictum prouinciale:

NATVRALITER interrumpitur possessio, cum quis de possessione vi deiicitur, vel alicui res eripitur: quo casu non aduersus eum tantum, qui [3] eripit, interrumpitur possessio: sed aduersus omnes. Nec eo casu quicquam interest, is, qui vsurpauerit, dominus sit, nec ne. Ac ne illud quidem interest, pro suo quisque possideat, an ex lucratiua causa.

VI. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum:

IN vsucapionibus non a momento ad momentum, sed totum postremum diem computamus.

VII. IDEM libro vigesimo septimo ad Sabinum:

IDEOQVE qui hora sexta diei Kalendarum Ianuariarum possidere coepit, hora sexta noctis pridie Kalendas Ianuarias implet vsucapionem.

VIII. PAVLVS libro duodecimo ad Edictum:

LABEO, NERATIVS responderunt, ea quae serui peculiariter nacti sunt, vsucapi posse: quia haec etiam ignorantes domini vsucapiunt. Idem Iulianus scribit. §. 1 Sed eum, qui suo nomine nihil vsucapere potest, ne per seruum quidem posse, Pedius scribit,

IX.

1. Ap. Hal. *ea* abest. 2 Ap. Hal. *etiam* abest. 3 Hal. inferit *vi*.

IX. Gaivs libro quarto ad Edictum prouinciale:

Vsvcapionem recipiunt maxime res corporales, exceptis rebus ſacris, ſanctis, publicis populi Romani, et ciuitatium, item liberis hominibus.

X. Vlpianvs libro decimo ſexto ad Edictum:

Si aliena res bona fide emta ſit, quaeritur, vt vſucapio currat, vtrum emtionis initium, vt bonam fidem habeat, exigimus, an traditionis? Et obtinuit Sabini et Caſſii ſententia, traditionis initium ſpectantium. §. 1. Hoc iure vtimur, vt ſeruitutes per ſe nusquam longo tempore capi poſſint, cum aedificiis poſſint. §. 2. Scaeuola libro vndecimo Quaeſtionum ſcribit, Marcellum exiſtimaſſe, ſi bos apud furem concepit, vel apud furis heredem, pariatque apud furis heredem, vſucapi ab herede diſtractum iuuencum non poſſe: ſic, inquit, quemadmodum nec ancillae partus. Scaeuola autem ſcribit, ſe putare, vſucapere poſſe et partum: nec enim eſſe partum rei furtiuae partem. Ceterum ſi eſſet pars, nec ſi apud bonae fidei emtorem peperiſſet, vſucapi poterat.

XI. Pavlvs libro decimo nono ad Edictum:

Neqve ſeruus, neque per ſeruum dominus, qui apud hoſtes eſt, poſſidet.

XII. Idem libro vigeſimo primo ad Edictum:

Si ab eo emas, quem Praetor vetuit alienare, idque tu ſcias: vſucapere non potes.

XIII. Idem libro quinto ad Plautium:

Pignori rem acceptam vſu non capimus: quia pro alieno poſſidemus. §. 1. Eum, qui a furioſo bona fide emit, vſucapere poſſe reſponſum eſt. §. 2. Si mandauero tibi, vt fundum emas, ex ea cauſa traditum tibi diutina poſſeſſione capis: quamuis poſſis videri non pro tuo poſſidere, cum nihil interſit, quod mandati iudicio tenearis.

XIV. Idem libro decimo tertio ad Plautium:

Id tempus venditoris prodeſt emtori, quo, antequam venderet, poſſedit: nam ſi poſtea nactus eſt poſſeſſionem venditor, haec poſſeſſio emtori non proficiet. §. 1. In re legata, in acceſſione temporis, qua teſtator poſſedit, legatarius quodammodo quaſi heres eſt.

XV. Idem libro quinto decimo ad Plautium.

Si is, qui pro emtore poſſidebat, ante vſucapionem ab hoſtibus captus ſit: videndum eſt, an heredi eius procedat vſucapio? nam interrumpitur vſucapio: et ſi ipſi reuerſo non prodeſt, quemadmodum heredi eius proderit? Sed verum eſt, eum in ſua vita deſiſſe poſſidere: ideoque nec poſtliminium ei prodeſt, vt videatur vſucepiſſe. Quod ſi ſeruus eius, qui in hoſtium poteſtate eſt, emerit: in pendenti eſſe vſucapionem, Iulianus ait: nam ſi dominus reuerſus fuerit, intelligi vſucaptum: ſi ibi deceſſerit, dubitari an per legem Corneliam ad ſucceſſores eius pertineat? Marcellus, poſſe plenius fictionem legis accipi: quemadmodum enim poſtliminio reuerſus plus iuris habere poteſt in his, quae ſerui egerunt, quam his, quae per ſe, vel per ſeruum poſſidebat, cum ad hoſtes peruenit? Nam hereditatem in quibusdam vice perſonae fungi receptum eſt: ideoque in ſucceſſoribus locum non habere vſucapionem. §. 1. Si ſeruus, quem poſſidebam, fugerit: ſi pro libero ſe gerat, videbitur a domino poſſideri: ſed hoc tunc intelligendum eſt, cum, ſi [1] adprehenſus fuerit, non ſit paratus pro ſua libertate litigare: nam ſi paratus ſit litigare, non videbitur a domino poſſideri, cui ſe aduerſarium praeparauit. §. 2. Si quis bona fide poſſidens, ante vſucapionem amiſſa poſſeſſione, cognouerit eſſe rem alienam, et iterum nanciſcatur poſſeſſionem, non capiet vſu: quia initium ſecundae poſſeſſionis vitioſum eſt. §. 3. Si ex teſtamento vel ex ſtipulatu res debita nobis tradatur, eius temporis exiſtimationem noſtram intuendam, quo traditur: quia conceſſum eſt ſtipulari rem, etiam quae promiſſoris non ſit.

XVI. Iavolenvs libro quarto ex Plautio:

Servi nomine, qui pignori datus eſt, ad exhibendum cum creditore, non cum debitore, agendum eſt: quia qui pignori dedit, ad vſucapionem tantum poſſidet: quod ad reliquas omnes cauſas pertinet, qui accepit, poſſidet: adeo vt addici poſſit et [2] poſſeſſio eius, qui pignori dedit.

XVII. Marcellvs libro decimo ſeptimo Digeſtorum:

Si per errorem de alienis fundis, quaſi de communibus, iudicio communi diuidundo

1. Hal. inſerit *is*. 2. Hal. *ei* loco *et*.

diuidundo accepto, ex adiudicatione possidere coeperim, longo tempore capere possum.

XVIII. Modestinvs libro quinto Regularum:

Qvamvis aduersus fiscum vsucapio non procedat, [1] tamen ex bonis vacantibus, nondum tamen nuntiatis, emtor praedii ex hisdem bonis exstiterit, recte diutina possessione capiet: idque constitutum est.

XIX. Iavolenvs libro primo Epistolarum:

Si hominem emisti, vt, si aliqua conditio exstitisset, inemtus fieret, et is tibi traditus est, et postea conditio emtionem resoluit: tempus, quo apud emtorem fuit, accedere venditori debere existimo: quoniam eo genere retroacta venditio esset redhibitioni similis, in qua non dubito tempus eius, qui redhibuerit, [2] venditori accessurum, quoniam ea venditio proprie dici non potest.

XX. Idem libro quarto Epistolarum:

Possessio testatoris ita heredi procedit, si medio tempore a nullo possessa est

XXI. Idem libro sexto Epistolarum:

Ei, a quo fundum pro herede diutius possidendo capturus eram, locaui eum: an vilius momenti eam locationem existimes, quaero: quod si nullius momenti existimas, an durare nihilo minus vsucapionem eius fundi putes? Item quaero, si eidem vendidero eum fundum: quid de his causis, de quibus supra quaesii, existimes? Respondit, si is, qui pro herede fundum possidebat, domino eum locauit, nullius momenti locatio est: quia dominus suam rem conduxisset: sequitur ergo, vt ne possessionem quidem locator retinuerit: ideoque longi temporis praescriptio non durabit: in venditione idem iuris est, quod in locatione, vt emtio suae rei consistere non possit.

XXII. Idem libro septimo Epistolarum:

Heres et hereditas, tametsi duas appellationes recipiunt, vnius personae tamen vice funguntur.

XXIII. Idem libro nono Epistolarum:

Evm, qui aedes mercatus est, non puto aliud, quam ipsas aedes, possidere: nam si singulas res possidere intelligitur, ipsas aedes non possidebit: separatis enim corporibus, ex quibus aedes constant, vniuersitas aedium intelligi non poterit: accidit eo, quod si quis singulas res possidere dixerit, necesse erit, dicat [3] possessione superficiei temporibus de mobilibus statutis locum esse, solum se capturum esse [4] ampliori: quod absurdum, et minime iuri ciuili conueniens est, et vna res diuersis temporibus capiatur: vtputa cum aedes ex duabus rebus constant, ex solo, et superficie, et vniuersitas earum possessionem temporis immobilium rerum omnium mutet. §. 1. Si autem columna euicta fuerit, puto, te ex emto cum venditore recte acturum, et eo genere rem saluam habiturum. §. 2. Si autem demolita domus est, ex integro res mobiles possidendae sunt, vt tempore, quod in vsucapione rerum mobilium constitutum est, vsucapiantur: et non potest recte vti eo tempore, quo in aedificio fuerunt: nam quemadmodum eas solas et separatas ab aedificio non possedisti, sic nec penes te singulae, aut separatae fuerunt et cohaerentibus his in aedificio, [5] depositis aedibus, quae hoc quoque ipsum continent: neque enim recipi potest, vt eadem res et vt res soli et tamquam mobilis [6] sit possessa.

XXIV. Pomponivs libro vigesimo quarto ad Quintum Mucium.

Vbi lex inhibet vsucapionem, bona fides possidenti nihil prodest. §. 1. Interdum, etiam si non fuerit inchoata vsucapio a defuncto, procedit heredi eius: veluti si vitium, quod obstabat, non ex persona, sed ex re, purgatum fuerit. Ex re [7], vt puta, si fisci res esse desierit, aut furtiua, aut vi possessa.

XXV. Lvcinnivs Rvfinvs libro primo Regularum:

Sine possessione vsucapio contingere non potest.

XXVI. Vlpianvs libro vigesimo nono ad Sabinum:

Nvmqvam superficies sine solo capi longo tempore potest.

XXVII. Idem libro trigesimo primo ad Sabinum:

Celsvs libro trigesimo quarto errare eos ait, qui existimarent, cuius rei quisque bona fide adeptus sit possessionem, pro suo vsucapere eum posse: nihil referre, emerit, nec ne, donatum sit, nec ne,

1 Hal. praefigit *si*. 2 Hal. praefigit *suo*. 3 Hal. inserit *in*. 4 Ap. Hal. *esse* abest. 5 Hal. praefigit *nec*. 6 Hal. inserit *res*. 7 Ap. Hal. *ex re* abluit.

ne, si modo emtum, vel donatum sibi existimauerit: quia neque pro legato, neque pro donato, neque pro dote vsucapio valeat, si nulla donatio, nulla dos, nullum legatum sit. Idem et in litis aestimatione placet, vt nisi vere quis litis aestimationem subierit, vsucapere non possit.

XXVIII. Pomponivs libro decimo septimo ad Sabinum:

Si seruo furiosi vel infantis res tradita sit, vsu per eum eas personas capere posse constat.

XXIX. Idem libro vigesimo septimo ad Sabinum:

Cvm solus heres essem, existimarem autem, te quoque pro parte heredem esse, res hereditarias pro parte tibi tradidi: propius est, vt vsu eas capere non possis: quia nec pro herede vsucapi potest, quod ab herede [1] possessum est, neque aliam vllam habes causam possidendi: ita tamen hoc verum est, si non ex transactione id factum fuerit. Idem dicimus, si tu quoque existimes, te heredem esse: nam hic quoque possessio veri heredis obstabit tibi.

XXX. Idem libro trigesimo ad Sabinum:

Rervm mixtura facta an vsucapionem cuiusque praecedentem interrumpit, quaeritur. Tria autem genera sunt corporum: vnum, quod continetur vno spiritu, et Graece ἡνωμένον [2] vocatur: vt homo, tignum, lapis, et similia: alterum, quod ex contingentibus, hoc est, pluribus inter se cohaerentibus constat, quod συνημμένον [3] vocatur: vt aedificium, nauis, armarium: tertium, quod ex distantibus constat: vt corpora plura non soluta, sed vni nomini subiecta, veluti populus, legio, grex. Primum genus vsucapione quaestionem non habet: secundum et tertium habet. §. 1. Labeo libris epistolarum ait, si is, cui ad tegulorum vel columnarum vsucapionem decem dies superessent, in aedificium eas coniecisset, nihilo minus eum vsucapturum, si aedificium possedisset. Quid ergo in his, quae non quidem implicantur rebus soli, sed mobilia permanent, vt in anulo gemma? In quo verum est, et aurum et gemmam possideri, et vsucapi, cum vtrumque maneat integrum. §. 2. De tertio genere corporum videndum est: non autem grex vniuersus sic capiatur vsu, quomodo singulae res: nec sic, quomodo cohaerentes: quid ergo est? Etsi ea natura eius est, vt adiectionibus corporum maneat: non item tamen vniuersi gregis vlla est vsucapio: sed singulorum animalium sicuti possessio, ita et vsucapio: nec si quid emtum immixtum fuerit gregi, augendi eius gratia, idcirco possessionis causa mutabitur: vt si reliquus grex dominii mei sit, haec quoque ouis: sed singulae suam causam habebunt, ita vt si quae furtiuae erunt, sint quidem ex grege, non tamen vsucapiantur.

XXXI. Pavlvs libro trigesimo secundo ad Sabinum:

Nvmqvam in vsucapionibus iuris error possessori prodest: et ideo Proculus ait, si per errorem initio venditionis tutor pupillo auctor factus sit: vel post longum tempus venditionis peractum, vsucapi non posse: quia iuris error est. §. 1. In vsucapionibus mobilium continuum tempus numeratur. §. 2. Seruus, licet in libertate moretur, nihil possidet, nec per eum alius: atquin si nomine alicuius, dum in libertate moratur, nactus fuerit possessionem, adquiret ei, cuius nomine nactus fuerit. §. 3. Si seruus meus vel filius peculiari, vel etiam meo nomine quid tenet, vt ego per eum ignorans possideam, vel etiam vsucapiam: si is furere coeperit, donec in eadem causa res fuerit, intelligendum est, et possessionem apud me remanere, et vsucapionem procedere: sicuti per dormientes quoque eos idem nobis contingeret. Idemque in colono et inquilino, per quos possidemus, dicendum est. §. 4. Si vi, aut clam, aut precario possessionem nactus quis, postea furere coeperit: et possessio et causa eadem durat de hoc, quod precario furiosus habet: quemadmodum interdicto quoque vti possidetis furiosi nomine recte experimur eius possessionis nomine, quam ante furorem per se, vel post furorem per alium nactus est. §. 5. Vacuum tempus, quod ante aditam hereditatem, vel post aditam intercessit, ad vsucapionem heredi procedit. §. 6. Si defunctus emit, heres autem putat eum ex donationis causa possedisse: vsu eum capturum, Iulianus ait.

XXXII. Pomponivs libro trigesimo secundo ad Sabinum:

Si fur rem furtiuam a domino emerit, et pro tradita habuerit: debet eam pro furtiua possidere, et incipiet pro suo possidere. §. 1. Si quis id, quod possidet,

1 Hal. inserit *vero*. 2 Id est: *vnitum*. 3 Id est: *connexum*.

ſidet, non putat ſibi per leges licere vſucapere: dicendum eſt, etiam ſi erret, non procedere tamen eius vſucapionem: vel quia non bona fide videatur poſſidere, vel quia in iure erranti non procedat vſucapio. §. 2. Incertam partem poſſidere nemo poteſt. Ideo ſi plures ſint in fundo, qui ignorent, quotam quisque partem poſſideat: neminem eorum mera ſubtilitate poſſidere Labeo ſcribit.

XXXIII. Ivlianvs libro quadrageſimo quarto Digeſtorum:

Non ſolum bonae fidei emtores, ſed et omnes, qui poſſident ex ea cauſa, quam vſucapio ſequi ſolet, partum ancillae furtiuae vſu ſuum faciunt: idque ratione iuris introductum arbitror: nam ex qua cauſa quis ancillam vſucaperet, niſi lex duodecim Tabularum, vel Atinia obſtaret, ex ea cauſa neceſſe eſt partum vſucapi, ſi apud eum conceptus, et editus eo tempore fuerit, quo furtiuam eſſe matrem eius ignorabat. §. 1. Quod vulgo reſpondetur, ipſum ſibi cauſam poſſeſſionis mutare non poſſe: toties verum eſt, quoties quis ſciret, ſe bona fide non poſſidere, et lucri faciendi cauſa inciperet poſſidere: idque per haec probari poſſe: ſi quis emerit fundum ſciens ab eo, cuius non erat, poſſidebit pro poſſeſſore: ſed ſi eundem a domino emerit, incipiet pro emtore poſſidere: nec videbitur ſibi ipſe cauſam poſſeſſionis mutaſſe. Idemque iuris erit, etiam ſi a non domino emerit, cum exiſtimaret eum dominum eſſe. Idem hic, ſi a domino heres inſtitutus fuerit, vel bonorum eius poſſeſſionem acceperit, incipiet fundum pro herede poſſidere. Hoc amplius ſi iuſtam cauſam habuerit exiſtimandi, ſe heredem vel bonorum poſſeſſorem domino exſtitiſſe, fundum pro herede poſſidebit, nec cauſam poſſeſſionis ſibi mutare videbitur. Cum haec igitur recipiantur in eius perſonam, qui poſſeſſionem habet: quanto magis in colono recipienda ſunt, qui nec viuo, nec mortuo domino vllam poſſeſſionem habet? et certe ſi colonus mortuo domino emerit fundum ab eo, qui exiſtimabat ſe heredem eius, vel bonorum poſſeſſorem eſſe: incipiet pro emtore poſſidere. §. 2. Si dominus fundi homines armatos venientes exiſtimauerit, atque ita profugerit, quamuis nemo eorum fundum ingreſſus fuerit, vi deiectus videtur: ſed nihilo minus id praedium, etiam antequam in poteſtate domini redeat, a bonae fidei poſſeſſore vſucapitur: quia lex Plautia et Iulia ea demum vetuit longa poſſeſſione capi, quae vi poſſeſſa fuiſſent: non etiam ex quibus vi quis deiectus fuiſſet. §. 3. Si mihi Titius, a quo fundum petere volebam, poſſeſſione ceſſerit: vſucapionis cauſam iuſtam habebo. Sed et is, a quo ex ſtipulatu fundum petere volebam, cedendo mihi poſſeſſione, ſi ſoluendi cauſa id fecerit: eo ipſo efficiet, vt fundum longo tempore capiam. §. 4. Qui pignori rem dat, vſucapit, quamdiu res apud creditorem eſt: ſi creditor eius poſſeſſionem alii tradiderit, interpellabitur vſucapio: et quantum ad vſucapionem attinet, ſimilis eſt ei, qui quid depoſuit, vel commodauit: quos palam eſt deſinere vſucapere, ſi commodata vel depoſita res, alii tradita fuerit ab eo, qui commodatum vel depoſitum accepit. Plane ſi creditor nuda conuentione hypothecam contraxerit, vſucapere debitor perſeuerabit. §. 5. Si rem tuam, cum bona fide poſſiderem, pignori tibi dem ignoranti tuam eſſe, deſino vſucapere: quia non intelligitur quis ſuae rei pignus contrahere. At ſi nuda conuentione pignus contractum fuerit, nihilo minus vſucapiam: quia hoc quoque modo nullum pignus contractum videtur. §. 6. Si rem pignori datam creditoris ſeruus ſubripuerit, cum eam creditor poſſideret: non interpellabitur vſucapio debitoris: quia ſeruus dominum ſuum poſſeſſione non ſubuertit. Sed et ſi debitoris ſeruus ſubripuerit, quamuis creditor poſſidere deſinat, tamen debitori vſucapio durat: non ſecus, ac ſi eam creditor debitori tradidiſſet: nam quantum ad vſucapiones attinet, ſerui ſubtrahendo res, non faciunt deteriorem dominorum conditionem. Facilius obtinebitur, ſi precario poſſidente debitore, ſeruus eius ſubripuerit: nam conductio idem praeſtat, quod ſi [1] apud creditorem res eſſet: poſſidet enim hoc caſu creditor. Sed et ſi vtrumque interceſſerit, et precarii rogatio et conductio: intelligitur creditor poſſidere: et precarii rogatio non in hoc interponitur, vt debitor poſſeſſionem habeat, ſed vt ei tenere rem liceat.

XXXIV. Alfenvs Varvs libro primo Digeſtorum a Paulo epitomatorum:

Si ſeruus inſciente domino rem peculiarem vendidiſſet, emtorem vſucapere poſſe.

XXXV.

1 *quaſi* loco *quod ſi.*

XXXV. Ivlianvs libro tertio ad Vrseium Ferocem:

Si homo cuius vſusfructus legatus erat, ab herede numquam poſſeſſus, ſubreptus fuiſſet: quaeſitum eſt: quia heres furti actionem non haberet, an vſucapi poſſit? Sabinus reſpondit, nullam eius rei vſucapionem eſſe, cuius nomine furti agi poſſet: agere autem furti eum, qui frui deberet, poſſe. Quod ſi accipiendum eſt, vt fructuarius poterit vti frui: aliter enim homo in cauſa non perduceretur: ſed ſi vtenti iam et fruenti abductus homo fuerit, non ſolum ipſe, ſed etiam heres furti agere poterit.

XXXVI. Gaivs libro ſecundo Rerum quotidianarum, ſiue aureorum:

Potest pluribus modis accidere, vt quis rem alienam aliquo errore deceptus tamquam ſuam vendat forte aut donet: et ob id a bonae fidei poſſeſſore res vſucapi poſſit: veluti ſi heres rem defuncto commodatam aut locatam, vel apud eum depoſitam, exiſtimans hereditariam eſſe alienauerit. §. 1. Item ſi quis aliqua exiſtimatione deceptus, crediderit ad ſe hereditatem pertinere, quae ad eum non pertineat, et rem hereditariam alienauerit: aut ſi is, ad quem vſusfructus ancillae pertinet, partum eius [1] exiſtimans ſuum eſſe, quia et fetus pecudum ad fructuarium pertinet, alienauerit.

XXXVII. Idem libro ſecundo Inſtitutionum:

Fvrtvm non committitur: furtum enim ſine affectu furandi non committitur. §. 1. Fundi quoque alieni poteſt aliquis ſine vi nanciſci poſſeſſionem: quae vel ex negligentia domini vacet, vel quia dominus ſine ſucceſſore deceſſerit, vel longo tempore afuerit.

XXXVIII. Idem libro ſecundo Rerum quotidianarum ſiue aureorum:

Qvam [2] rem ipſe quidem non poteſt vſucapere: quia intelligit alienum ſe poſſidere: et ob id mala fide poſſidet: ſed ſi alii bona fide accipienti tradiderit, poterit is vſucapere: quia neque vi poſſeſſum, neque furtiuum poſſidet: abolita eſt enim quorundam veterum ſententia exiſtimantium, etiam fundi locive furtum fieri.

XXXIX. Marcianvs libro tertio Inſtitutionum:

Si ſolum vſucapi non poterit, nec ſuperficies vſucapietur.

XL. Nerativs libro quinto Regularum:

Coeptam vſucapionem a defuncto, poſſe et ante aditam hereditatem impleri, conſtitutum eſt.

XLI. Idem libro ſeptimo Membranarum:

Si rem ſubreptam mihi procurator meus adprehendit, quamuis per procuratorem poſſeſſionem adipiſci nos, iam fere conueniat: nihilo magis eam in poteſtatem meam rediſſe, vſuque capi poſſe exiſtimandum eſt, quia contra ſtatui captioſum erit.

XLII. Papinianvs libro tertio Quaeſtionum:

Cvm vir praedium dotale vendidit ſcienti, vel ignoranti rem dotis eſſe: venditio non valet: quam defuncta poſtea muliere in matrimonio, confirmari conuenit, ſi tota dos lucro mariti ceſſit. Idem iuris eſt, cum is, qui rem furtiuam vendidit, poſtea domino heres exſtitit.

XLIII. Idem libro vigeſimo ſecundo Quaeſtionum:

Heres eius, qui bona fide rem emit, vſu non capiet ſciens alienum, ſi modo ipſi poſſeſſio tradita ſit: continuatione vero non impedietur heredis ſcientia. §. 1. Patrem vſu non capturum, quod filius emit, propter ſuam vel filii ſcientiam, certum eſt.

XLIV. Idem libro vigeſimo tertio Quaeſtionum:

Ivsto errore ductus Titium filium meum, et in mea poteſtate eſſe exiſtimaui, cum adrogatio non iure interueniſſet: eum ex re mea quaerere mihi non exiſtimo: non enim conſtitutum eſt in hoc [3], quod in homine libero, qui bona fide ſeruit, placuit: ibi propter adſiduam et quotidianam comparationem ſeruorum ita conſtitui, publice intererfuit: nam frequenter ignorantia liberos emimus: non autem tam facilis, frequens, adoptio vel adrogatio filiorum eſt. §. 1. Conſtat, ſi rem alienam ſcienti mihi vendas, tradas autem eo tempore, quo dominus ratum habet, traditionis tempus inſpiciendum, remque meam fieri. §. 2. Etſi poſſeſſionis, non contractus initium, quo ad vſucapionem pertinet, inſpici placet: nonnumquam tamen euenit, vt non initium praeſentis poſſeſſionis, ſed cauſam antiquiorem traditionis, quae bonam fidem habuit: inſpiciamus: veluti circa partum eius mulieris, quam bona fide coepit poſſidere: non enim ideo minus capietur vſu

1 Ap. Hal. *eius* abeſt. 2 *Quare.* 3 Hal. addit *id.*

vsu puer, quod alienam matrem, priusquam eniteretur, esse cognouit. Idem in seruo postliminio reuerso dictum est. §. 3. Nondum aditae hereditati tempus vsucapioni datum est, siue seruus hereditarius aliquid comparat, siue defunctus vsucapere coeperat: sed haec iure singulari recepta sunt. §. 4. Filiusfamilias emtor alienae rei, cum patremfamilias se factum ignoret, coepit rem sibi traditam possidere: cur non capiat vsu, cum bona fides initio possessionis adsit, quamuis eum se per errorem esse arbitretur, qui rem ex causa peculiari quaesitam nec possidere possit? Idem dicendum erit, et si ex patris hereditate ad se peruenisse rem emtam non leui praesumtione credat. §. 5. Non mutat vsucapio superueniens pro emtore, vel pro herede, quo minus pignoris persecutio salua sit: vt enim vsusfructus vsucapi non potest, ita persecutio pignoris, quae nulla societate dominii coniungitur, sed sola conuentione constituitur, vsucapione rei non peremitur. §. 6. Eum, qui posteaquam vsucapere coepit, in furorem incidit, vtilitate suadente relictum est, ne languor animi damnum etiam in bonis adferat, ex omni causa implere vsucapionem. §. 7. Si cum apud hostes dominus, aut pater agat, seruus aut filius emat: an et tenere incipiat? Si quidem ex causa peculii possedit, vsucapionem inchoari: nec impedimento domini captiuitatem esse, cuius scientia non esset in ciuitate necessaria: si vero non ex causa peculii comparetur, vsu non capi, nec iure postliminii quaesitum intelligi: cum prius esset, vt quod vsucaptum diceretur, possessum foret: sin autem pater ibi decesserit, quia tempora captiuitatis ex die, quo capitur, morti iungerentur, potest filium dici et possedisse sibi, et vsucepisse intelligi.

XLV. Idem libro decimo Responsorum:

Praescriptio longae possessionis ad obtinenda loca iuris gentium publica concedi non solet: quod ita procedit, si quis aedificio funditus diruto, quod in litore posuerat, aut derelinquerat aedificium, alterius postea eodem loco extructo occupantis [1] datam exceptionem opponat: vel si quis, quod in fluminis publici deuerticulo solus pluribus annis piscatus sit, alterum eodem iure prohibeat. §. 1. Post mortem domini seruus hereditarius peculii nomine rem coepit tenere: vsucapionis primordium erit tempus hereditatis aditae: quemadmodum etenim vsucapietur, quod ante defunctus non possederat?

XLVI. Hermogenianus libro quinto Iuris Epitomarum:

Pro soluto vsucapit, qui rem debiti causa recipit: et non tantum quod debetur, sed et quodlibet pro debito solutum, hoc titulo vsucapi potest.

XLVII. Paulus libro tertio ad Neratium:

Si emtam rem mihi procurator ignorante me, meo nomine adprehenderit, quamuis possideam, eam non vsucapiam: quia vt ignorantes vsuceperimus, in peculiaribus tantum rebus receptum est.

XLVIII. Idem libro secundo Manualium:

Si existimans debere tibi tradam, ita demum vsucapio sequitur, si et tu putes debitum esse. Aliud si putem me ex causa venditi teneri, et ideo tradam: hic enim nisi actio praecedat, pro emtore vsucapio locum non habet. Diuersitatis causa in illo est, quod in ceteris causis solutionis tempus inspicitur: neque interest, cum stipulor, sciam alienum esse, nec ne: sufficit enim me putare meum esse, cum soluis: in emtione autem et contractus tempus inspicitur, et quod soluitur: nec potest pro emtore vsucapere, qui non emit, nec pro soluto, sicut in ceteris contractibus.

XLIX. Labeo libro quinto Pithanon a Paulo epitomatorum:

Si quid est subreptum, id vsucapi non potest, antequam in domini potestatem peruenerit. Paulus: immo forsitan, et contra. Nam si id, quod mihi pignori dederis, subripueris: erit ea res furtiua facta: sed simul atque in meam potestatem venerit, vsucapi poterit.

Tit. IV.

Pro emtore.

Gaivs libro sexto ad Edictum prouinciale:

Possessor, qui litis aestimationem obtulit, pro emtore incipit possidere.

II. Paulus libro quinquagesimo quarto ad Edictum:

Pro

1 *dereliquerat: aedificio] alterius postea eodem] loco exstructo, occupanti datam.*
2 Hal. inserit *me*

Pro emtore possidet, qui reuera emit: nec sufficit, tantum in ea opinione esse eum, vt putet se pro emtore possidere: sed debet etiam subesse causa emtionis. Si tamen existimans me debere, tibi ignoranti tradam, vsucapies. Quare ergo, et si putem me vendidisse, et tradam, non capies vsu? scilicet quia in ceteris contractibus sufficit traditionis tempus: sic denique, si sciens stipuler rem alienam, vsucapiam, si, cum traditur mihi, existimem illius esse: at in emtione et illud tempus inspicitur, quo contrahitur: igitur et bona fide emisse debet, et possessionem bona fide adeptus esse. §. 1. Separata est causa possessionis et vsucapionis: nam vere dicitur quis emisse, sed mala fide: quemadmodum qui sciens alienam rem emit, pro emtore possidet, licet vsu non capiat. §. 2. Si sub conditione emtio facta sit, pendente conditione emtor vsu non capit. Idemque est, et si putet conditionem extitisse, quae nondum exstitit: similis est enim ei, qui putat se emisse. Contra si exstitit, et ignoret: potest dici secundum Sabinum, qui potius substantiam intuetur, quam opinionem, vsucapere eum. Est tamen nonnulla diuersitas: quod ibi, cum rem putat alienam, quae sit venditoris, affectionem emtoris habeat: at cum nondum putat conditionem exstitisse, quasi nondum putat sibi emisse: quod apertius quaeri potest, si cum defunctus emisset, heredi eius tradatur, qui nesciat defunctum emisse, sed ex alia causa sibi tradi: an vsucapio cesset? §. 3. Sabinus, si sic [1] emta sit, vt nisi pecunia intra diem certum soluta esset, inemta res [2] fieret, non vsucapturum, nisi persoluta pecunia; sed videamus, vtrum conditio sit hoc, an conuentio? si conuentio est, magis resoluetur, quam implebitur. §. 4. Si in diem addictio facta sit, id est, nisi si quis meliorem conditionem attulerit, perfectam esse emtionem, et fructus emtoris effici, et vsucapionem procedere Iulianus putabat: alii, et hanc sub conditione esse contractam: ille non contrahi, sed resolui dicebat: quae sententia vera est. §. 5. Sed et illa emtio pura est, vbi conuenit, vt, si displicuerit intra diem certum, inemta sit. §. 6. Cum Stichum emissem, Dama per ignorantiam mihi pro eo traditus est. Priscus ait, vsu me eum non capturum: quia id, quod emtum non sit, pro emtore vsucapi non potest. Sed si fundus emtus sit, et ampliores fines possessi sint, totum longo tempore capi: quoniam vniuersitas eius possideatur, non singulae [3] partes. §. 7. Eius bona emisti, apud quem mancipia deposita erant? Trebatius ait, vsu te [4] non capturum: quia emta non sint. §. 8. Tutor ex pupilli auctione rem, quam eius putabat esse, emit: Seruius ait, posse eum vsucapere: in cuius opinione decursum est, eo quod deterior causa pupilli non sit, si propius habeat emtorem: et si minoris emerit, tutelae iudicio tenebitur, ac si alii minoris addixisset: idque et a Diuo Traiano constitutum dicitur. §. 9. Procuratorem quoque, qui ex auctione, quam mandatu domini facit, emerit, plerique putant, vtilitatis causa pro emtore vsucapturum. Item potest dici, et si negotia domini gerens ignorantis emerit, propter eandem vtilitatem. §. 10. Si seruus tuus peculiari nomine emat rem, quam scit alienam; licet tu ignores alienam esse, tamen vsu non capies. §. 11. Celsus scribit, si seruus meus peculiari nomine apiscatur possessionem, id etiam ignorantem me vsucapere: quod si non peculiari nomine, non nisi scientem me: et si vitiose coeperit possidere, meam vitiosam esse possessionem. §. 12. Pomponius quoque in his, quae nomine domini possideantur, domini potius, quam serui voluntatem spectandam ait: quod si peculiari, tunc mentem serui quaerendam: et si seruus mala fide possideat, eamque dominus nanctus sit, vt suo nomine possideat, ademto puta peculio: dicendum est, vt eadem causa sit possessionis: et ideo vsucapio ei non magis procedat. §. 13. Si seruus bona fide emerit peculiari nomine, ego, vbi primum cognoui, sciam alienam: processuram vsucapionem Celsus ait: initium enim possessionis sine vitio fuisse: sed si eo ipso tempore, quo emit, quamquam id bona fide faciat, ego alienam rem esse sciam, vsu me non capturum. §. 14. Etsi, quod non bona fide [5] seruus meus emerit, in pactionem libertatis mihi dederit: non ideo me magis vsucapturum: durare enim primam causam possessionis, idem Celsus ait. §. 15. Si a pupillo emero sine tutoris auctoritate, quem puberem esse putem: dicimus vsucapionem sequi: vt hic plus sit in re, quam in existimatione: quod si scias pupillum esse, putes tamen pu-

1 Hal. inserit *res*. 2 Ap. Hal. *res* abest. 3 Hal. inserit *eius*. 4 Ap. Hal. *te* abest. 5 Ap. Hal. *fide* abest.

pupillis licere res suas sine tutoris auctoritate administrare, non capies vsu: quia iuris error nulli prodest. §. 16. Si a furioso, quem putem sanae mentis, emero: constitit vsucapere vtilitatis causa me posse, quamuis nulla esset emtio, et ideo neque de euictione actio nascitur mihi, nec Publiciana competit, nec accessio possessionis. §. 17. Si eam rem, quam pro emtore vsucapiebas, scienti mihi alienam esse vendideris: non capiam vsu. §. 18. Etiam heredi vlteriori defuncti possessio proderit, quamuis medius heres possessionem eius nanctus non sit. §. 19. Si defunctus bona fide emerit, vsucapietur res, quamuis heres scit alienam esse. Hoc et in bonorum possessione, et in fideicommissariis, quibus ex Trebelliano restituitur hereditas, ceterisque Praetoriis successoribus obseruatum est. §. 20. Emtori tempus venditoris ad vsucapionem procedit. §. 21. Si rem alienam emero, et cum vsucaperem, eandem rem dominus a me petierit: non interpellari vsucapionem meam litis contestatione. Sed si litis aestimationem sufferre maluerim, ait Iulianus, causam possessionis mutari ei, qui litis aestimationem sustulerit. Idemque posse, si dominus ei, qui rem emisset a non domino, donasset. Eaque sententia vera est.

III. VLPIANVS libro septuagesimo quinto ad Edictum:

LITIS aestimatio similis est emtion

IV. IAVOLENVS libro secundo ex Plautio:

EMTOR fundi partem eius alienam non esse ignorauerat: responsum est, nihil eum ex eo fundo longa possessione capturum: quod ita verum esse existimo, si quae pars aliena esset in eo fundo, emtor ignorauerat. Quod si certum locum esse sciret, reliquas partes longa possessione capi posse, non dubito. §. 1. Idem iuris est, si is, qui totum fundum emebat, pro indiuiso partem aliquam alienam esse scit: eam enim dumtaxat non capiet: caeterarum partium non impedietur longa possessione capio.

V. MODESTINVS libro decimo Pandectarum:

SI rem, quam tibi pigneraui, subripuero, eamque distraxero: de vsucapione dubitatum est: et verius est, vtiliter cedere tempora vsucapionis.

VI. POMPONIVS libro trigesimo secundo ad Sabinum:

QVI, cum pro herede vel pro emtore vsucaperet, precario rogauit, vsucapere non potest: quid porro inter eas res interest, cum vtrubique desinat ex prima causa possidere, qui precario vult habere? §. 1. Si ex decem seruis, quos emerim, aliquos putem alienos, et qui sint, sciam: reliquos vsucapiam: quod si ignorem, qui sint alieni, neminem vsucapere possum. §. 2. Post mortem eius, qui hominem emerit, expleto tempore, quod defuisset ad vsucapionem, quamuis eum hominem heres possidere non coepisset, fiet tamen eius: sed ita hoc, si nemo eum [1] possedisset.

VII. IVLIANVS libro quadragesimo quarto Digestorum:

QVI fundum pro emtore possidebat, antequam diutinam possessionem impleret, decessit: serui, qui in possessionem relicti fuerant, discesserunt relinquendae eius gratia. Quaesitum est, an nihilo minus heredi tempus longae possessionis procedere potest? Respondit, etiam discedentibus seruis hoc tempus heredi procedere. §. 1. Si fundum Cornelianum pro emtore longa possessione capiam, et partem ex vicini fundo ei adiiciam: vtrum eam quoque partem reliquo tempore pro emtore capiam, an integro statuto tempore? Respondi, partes, quae emtioni fundi adiiciuntur, propriam ac separatam conditionem habent: et ideo possesionem quoque earum separatim nancisci oportere, et longam possessionem earum integro statuto tempore impleri. §. 2. Seruus meus Titio mandauit, vt fundum ei emeret: eique manumisso Titius [2] possessionem tradidit. Quaesitum est, an longa possessione caperet? Respondit, si seruus meus mandauerit Titio, vt fundum [3] emeret, et manumisso ei Titius fundum tradiderit, cum putaret et peculium ei concessum esse, vel etiam cum ignoraret peculium concessum non esse: nihilo minus seruum diutina possessione capere: quia aut scit seruus peculium sibi concessum non esse, aut scire debet: et per hoc similis est ei, qui se creditorem esse simulat: quod si scierit Titius peculium manumisso concessum non esse, donare potius, quam indebitum fundum soluere intelligendus est. §. 3. Si tutor rem pupilli [4] subripuerit, et vendiderit: vsucapio

1 Ap. Hal. *eum* abest. 2 Hal. inserit *fundi*. 3 Hal. inserit *ei*. 4 Hal. inserit *sui*.

capio non contingit, prius quam res in potestatem pupilli redeat: nam tutor in re pupilli tunc domini loco habetur, cum tutelam administrat, non cum pupillum spoliat. §. 4. Qui bona fide alienum fundum emit, et possessionem eius amisit, deinde eo tempore adpraehendisset, quo scit rem alienam esse: non capiet longo tempore: quia initium secundae possessionis vitio non carebit. Nec similis est ei, qui emtionis quidem tempore putat fundum vendentis esse, sed, cum traditur, scit alienum esse. Cum enim semel amissa fuerit possessio, initium rursus recuperatae possessionis spectari oportet. Quare si eo tempore redhibeatur homo, quo emtor scit alienum esse, vsucapio non contingit: quamuis, antequam venderet, in ea causa fuerit, vt vsucaperet. Idem iuris est in eo, qui de fundo deiectus, possessionem per Interdictum recuperauit, sciens iam alienum esse. §. 5. Qui sciens emit ab eo, quem Praetor vt suspectum heredem deminuere vetuit, vsu non capiet. §. 6. Procurator tuus si fundum, quem centum aureis vendere poterat, addixerit triginta aureis in hoc solum, vt te damno adficeret, ignorante emtore, dubitari non oportet, quin emtor longo tempore capiat. Nam et cum sciens quis alienum fundum vendidit ignoranti, non interpellatur longa possessio. Quod si emtor cum procuratore collusit, et eum praemio corrupit, quo vilius mercaretur: non intelligetur bonae fidei emtor, nec longo tempore capiet: et si aduersus petentem dominum vti coeperit exceptione rei voluntate eius venditae, replicationem doli vtilem futuram esse. §. 7. Furtiua res non intelligitur redisse in domini potestatem, quamuis possideret eam: si modo ignorauerit subreptam sibi esse: si igitur seruum, qui tibi subreptus erat, ignoranti tibi tuum esse pignori dedero, et soluta pecunia, eum Titio vendidero: Titius vsucapere non poterit. §. 8. Liber homo, qui bona fide nobis seruit, hisdem modis ex re nostra adquirit nobis, quibus per seruum nostrum adquirere solemus: quare sicut traditione, ita vsucapione rem nostram facimus, interueniente libera persona: et si peculii nomine, quod nos sequi debet, emtio contracta fuerit, etiam ignorantes vsucapiemus.

VIII. IDEM libro secundo ex Minicio:

SI quis cum sciret venditorem pecuniam statim consumturum, seruos ab eo emisset: plerique responderunt, eum nihilo minus bona fide emtorem esse: idque verius est: quomodo enim mala fide emisse videtur, qui a domino emit? nisi forte et is, qui a luxurioso, et protinus scorto daturo pecuniam, seruos emit, non vsucapiet.

IX. IDEM libro tertio ad Vrseium Ferocem:

QVI ob pactionem libertatis ancillam furtiuam a seruo accepit, potest partum eius, quasi emtor vsucapere.

X. IDEM libro secundo ad Minicium:

SERVVS domino ancillam, quam subripuerat, pro capite suo dedit: ea concepit. Quaesitum est, an dominus eum partem vsucapere possit? Respondit, hic dominus quasi emtor partum vsucapere potest: namque res ei abest pro hac muliere, et genere quodammodo venditio inter seruum et dominum contracta est.

XI. AFRICANVS libro septimo Quaestionum:

QVOD vulgo traditum est, eum, qui existimat se quid emisse, nec emerit, non posse pro emtore vsucapere: hactenus verum esse ait, si nullam iustam causam eius erroris emtor habeat: nam si forte seruus vel procurator, cui emendam rem mandasset, persuaserit ei se emisse, atque ita tradiderit: magis esse, vt vsucapio sequatur.

XII. PAPINIANVS [1] libro decimo Responsorum:

MISSO legatario in possessione, res pro emtore vsucapiuntur, salua praetorii pignoris causa.

XIII. SCAEVOLA libro quinto Responsorum;

ALIENAM aream bona fide emit, et ante impletam diutinam possessionem aedificare coepit: ei denuntiante domino solo intra tempora diutinae possessionis perseuerauit. Quaero, vtrum interpellata sit, an coepta durauerit? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, non esse interpellatum.

XIV. IDEM libro vigesimo quinto Digestorum:

INTESTATAE sororis hereditas obuenit duobus fratribus, quorum alter absens

1 *PAULUS*.

ſens erat, alter praeſens: praeſens etiam abſentis cauſam agebat: ex qua hereditate ſuo et fratris ſui nomine fundum in ſolidum vendidit Lucio Titio bona fide ementi. Quaeſitum eſt, cum ſcierit partem fundi abſentis eſſe, an totum fundum longa poſſeſſione ceperit? Reſpondit, ſi crediidiſſet mandatu fratris veniſſe, per longum tempus cepiſſe.

TIT. V.

PRO HEREDE, VEL PRO POSSESSORE.

POMPONIVS libro trigeſimo ſecundo ad Sabinum:

PRO HEREDE ex viui bonis nihil vſucapi poteſt, etiamſi poſſeſſor mortui rem fuiſſe exiſtimauerit.

II. IVLIANVS libro quadrageſimo quarto Digeſtorum:

QVI legatorum ſeruandorum cauſa in poſſeſſionem mittitur, non interpellat poſſeſſionem eius, qui pro herede vſucapit: cuſtodiae enim cauſa rem tenet: quid ergo eſt? etiam impleta vſucapione ius pignoris retinebit, vt non prius diſcedat, quam ſi ſolutum ei legatum fuerit, aut eo nomine ſatisdatum. §. 1. Quod vulgo reſpondetur, cauſam poſſeſſionis neminem ſibi mutare poſſe, ſic accipiendum eſt: vt poſſeſſio non ſolum ciuilis, ſed etiam naturalis intelligatur. Et propterea reſponſum eſt, neque colonum, neque eum, apud quem res depoſita, aut cui commodata eſt, lucri faciendi cauſa pro herede vſucapere poſſe. §. 2. Filium quoque donatam rem a patre, pro herede negauit vſucapere Seruius: ſcilicet qui exiſtimabat, naturalem poſſeſſionem penes eum fuiſſe viuo patre. Cui conſequens eſt, vt filius a patre heres inſtitutus, res hereditarias a patre ſibi donatas, pro parte coheredum vſucapere non poſſit.

III. POMPONIVS libro vigeſimo tertio ad Quintum Mucium:

PLERIQVE putauerunt, ſi heres ſim, et putem rem aliquam ex hereditate eſſe, quae non ſit: poſſe me vſucapere.

IV. PAVLVS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

CONSTAT eum, qui teſtamenti factionem habet, pro herede vſucapere poſſe.

TIT. VI.

PRO DONATO.

PAVLVS libro quinquageſimo quarto ad Edictum:

PRO DONATO is vſucapit, cui donationis cauſa res tradita eſt: nec ſufficit opinari, ſed et donatum eſſe oportet. §. 1. Si pater filio, quem in poteſtate habet, donet, deinde decedat: filius pro donato non capiet vſu: quoniam nulla donatio fuit. §. 2. Si inter virum et vxorem donatio facta ſit, ceſſat vſucapio. Item ſi vir vxori rem donauerit, et diuortium interceſſerit, ceſſare vſucapionem, Caſſius reſpondit: quoniam non poſſit cauſam poſſeſſionis ſibi ipſa mutare: alias ait, poſt diuortium ita vſucapturam, ſi eam maritus conceſſerit, quaſi nunc donaſſe intelligatur. Poſſidere autem vxorem rem a viro donatam, Iulianus putat.

II. MARCELLVS libro vigeſimo ſecundo Digeſtorum:

SI is, qui alienam rem donauerit, reuocare conſtituerit donationem, etiam ſi iudicium ediderit, remque coeperit vindicare, curret vſucapio.

III. POMPONIVS libro viceſimo quarto ad Quintum Mucium:

SI vir vxori, vel vxor viro donauerit, ſi aliena res donata fuerit: verum eſt, quod Trebatius putabat, ſi pauperior is, qui donaſſet, non fieret, vſucapionem poſſidenti procedere.

IV. IDEM libro trigeſimo ſecundo ad Sabinum:

SI pater filiae donauerit, quae in poteſtate eius erat, et eam exheredauerit: ſi id heres eius ratum habeat, exinde ea vſcapiet donationem [1], qua ex die ratam heres donationem habuerit.

V. SCAEVOLA libro quinto Reſponſorum:

QVI pro donato coeperat vſucapere, manumittendo nihil egit, quia nec dominium nanctus fuerit: quaeſitum eſt, an vſucapere deſierit? Reſpondi, eum, de quo quaeritur, omiſiſſe videri poſſeſſionem, et ideo vſucapionem interruptam.

VI. HERMOGENIANVS libro ſecundo Iuris Epitomarum:

DONATIONIS cauſa facta venditione, non pro emtore, ſed pro donato res tradita vſucapitur.

TIT.

1 *vſucapiet rem donatam.*

Tit. VII.

PRO DERELICTO.

Vlpianvs libro duodecimo ad Edictum:

Si res pro derelicto habita fit, ftatim noftra effe definit, et occupantis ftatim [1] fit: quia hisdem modis res definunt effe noftrae, quibus adquiruntur.

II. Pavlvs libro quinquagefimo quarto ad Edictum:

Pro derelicto rem a domino habitam fi fciamus, poffumus adquirere. §. 1. Sed Proculus, non definere eam rem domini effe, nifi ab alio poffeffa fuerit: Iulianus, definere quidem omittentis effe, non fieri autem alterius, nifi poffeffa fuerit: et recte.

III. Modestinvs libro fexto Differentiarum:

An pars pro derelicto haberi poffit, quaeri folet. Et quidem fi in re communi focius partem fuam reliquerit, eius effe definit: vt hoc fit in parte, quod in toto. Atquin totius rei dominus efficere non poteft, vt partem retineat, partem pro derelicto habeat.

IV. Pavlvs libro decimo quinto ad Sabinum:

Id, quod pro derelicto habitum eft, et haberi putamus, vfucapere poffumus, etiam fi ignoramus, a quo derelictum fit.

V. Pomponivs libro trigefimo fecundo ad Sabinum:

Si id, quod pro derelicto habitum poffidebas, ego fciens in ea caufa effe, abs te emerim, me vfucapturum conftat: nec obftare, quod in bonis tuis non fuerit. Nam et fi tibi rem ab vxore donatam fciens emero, quia quafi volente et concedente domino [2] id faceres, idem iuris eft. §. 1. Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit: ficuti cum quis aes fparferit, aut aues amiferit: quamuis incertae perfonae voluerit eas effe, tamen eius fierent, cui cafus tulerit: eaque cum quis [3] pro derelicto habeat, fimul intelligitur voluiffe alicuius fieri.

VI. Ivlianvs libro tertio ad Vrfeium Ferocem:

Nemo poteft pro derelicto vfucapere, qui falfo exiftimauerit rem pro derelicto habitam effe. [4]

VII. Idem libro fecundo ex Minicio:

Si quis merces ex naue iactatas [5] inueniffet, num ideo vfucapere non poffit, quia non viderentur derelictae, quaeritur. Sed verius eft, eum pro derelicto vfucapere non poffe.

VIII. Pavlvs libro decimo octauo Refponforum:

Sempronivs Thetidi ftatus quaeftionem facere temtabat, quafi de ferua fua nata fit: qui iam teftato conuentus a Procula nutrice Thetidis in foluendis alimentis, refpondit, non fe habere, vnde alimenta eiusdem exfoluat, fed debere eam patri fuo reftituere Lucio Titio: idque ea illa in teftationem redegiffet, vt poftea nullam quaeftionem pateretur ab eodem Sempronio: Lucius Titius Seiae Proculae folutis alimentis, puellam vindicta manumifit. Quaero, an poffit refcindi libertas Thetidis? Paulus refpondit, quoniam dominus ancillae, ex qua Thetis nata eft, Thetidem pro derelicto habuiffe videtur, potuiffe eam a Lucio Titio ad libertatem [5] perduci.

Tit. VIII.

PRO LEGATO.

Vlpianvs libro fexto Difputationum:

Legatorvm nomine is videtur poffidere, cui legatum eft: pro legato enim poffeffio et vfucapio nulli alii, quam [6] cui legatum eft, competit.

II. Pavlvs libro quinquagefimo quarto ad Edictum:

Si poffideam aliquam rem, quam putabam mihi legatam, cum non effet, pro legato non vfucapiam.

III. Papinianvs libro vigefimo tertio Quaeftionum:

Non magis, quam fi quis emtum exiftimet, quod non emerit.

IV. Pavlvs [7] libro quinquagefimo quarto ad Edictum:

Pro legato poteft vfucapi, fi res aliena legata fit: aut teftatoris quidem fit, fed ademta codicillis ignoratur: in horum enim perfona fubeft iufta caufa, quae fufficit ad vfucapionem. Idem poteft dici, et fi in nomine erit dubitatio: veluti fi Titio legatum fit, cum fint duo Titii, vt alter eorum de fe cogitatum exiftimauerit.

V. Iavolenvs libro feptimo ex Caffio:

Ea

1 Ap. Hal. *ftatim* abeft. 2 *domina.* 3 Ap. Hal. *quis* abeft. 4 Hal. omittit *effe.* 5 Hal. inferit *tunc.* 6 Hal. inferit *ei.* 7 *IDEM.*

EA res, quae legati nomine tradita est, quamuis dominus eius viuat, legatorum tamen nomine vſucapietur.

VI. POMPONIVS [1] libro trigeſimo ſecundo ad Sabinum:

SI is, cui tradita eſt, mortui [2] eſſe exiſtimauerit.

VII. IAVOLENVS libro ſeptimo ex Caſſio:

NEMO poteſt legatorum nomine vſucapere, niſi is, cum quo teſtamenti factio eſt: quia ea poſſeſſio ex iure teſtamenti proficiſcitur.

VIII. PAPINIANVS [3] libro vigeſimo tertio Quaeſtionum:

SI non traditam poſſeſſionem ingrediatur ſine vitio legatarius, legatae rei vſucapio competit.

IX. HERMOGENIANVS libro quinto Iuris Epitomarum:

PRO legato vſucapit, cui recte legatum relictum eſt: ſed et ſi non iure legatum relinquatur, vel legatum ademtum eſt, pro legato vſucapi poſt magnas varietates obtinuit.

TIT. IX.

PRO DOTE.

VLPIANVS libro trigeſimo primo ad Sabinum:

TITVLVS eſt vſucapionis, et quidem iuſtiſſimus, qui appellatur pro dote: vt qui in dotem rem accipiat, vſucapere poſſit ſpatio ſollemni, quo ſolent, qui pro emtore vſucapiunt. §. 1. Et nihil refert, ſingulae res, an pariter vniuerſae in dotem [4] darentur. §. 2. Et primum de tempore videamus, quando pro dote quis vſucapere poſſit: vtrum poſt tempora nuptiarum, an vero et ante nuptias. Eſt quaeſtio vulgata, an ſponſus poſſit, hoc eſt, qui nondum maritus eſt, rem pro dote vſucapere? Et Iulianus inquit, ſi ſponſa ſponſo ea mente tradiderit res, vt non ante eius fieri vellet, quam nuptiae ſecutae ſint, vſus quoque capio ceſſabit: ſi tamen non euidenter id actum fuerit, credendum eſſe id agi Iulianus ait, vt ſtatim res eius fiant: et ſi alienae ſint, vſucapi poſſint: quae ſententia mihi probabilis videtur. Ante nuptias autem non pro dote vſucapit, ſed pro ſuo. §. 3. Conſtante autem matrimonio, pro dote vſucapio inter eos locum habet, inter quos eſt matrimonium. Ceterum ſi ceſſet matrimonium, Caſſius ait ceſſare vſucapionem: quia ei [5] dos nulla ſit. §. 4. Idem ſcribit, et ſi putauit maritus eſſe ſibi matrimonium, cum non eſſet, vſucapere eum non poſſe, quia nulla dos ſit: quae ſententia habet rationem.

II. PAVLVS libro quinquageſimo quarto ad Edictum:

SI aeſtimata res ante nuptias tradita ſit, nec pro emtore, nec pro ſuo ante nuptias vſucapietur.

III. SCAEVOLA libro vigeſimo quinto Digeſtorum:

DVAE filiae inteſtato patri heredes exſtiterunt, et mancipia communia ſingulae in dotem dederunt, et poſt aliquot annos morte patris familiae herciſcundae iudicium inter eas dictatum eſt. Quaeſitum eſt, cum mariti bona fide mancipia in dotem accepta vt dotalia, multis annis poſſederunt: an vſucepiſſe videantur, ſi qui accipiebant, dantis credidiſſent eſſe? Reſpondit, nihil proponi, cur non vſucepiſſent.

TIT. X.

PRO SVO.

VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum:

PRO SVO poſſeſſio talis eſt, [6] cum dominium nobis adquiri putamus, et ex ea cauſa poſſidemus, ex qua adquiritur, et praeterea pro ſuo: vtputa ex cauſa emtionis, et pro emtore et pro ſuo poſſideo: item donata, vel legata, vel pro donato, vel pro legato, etiam pro ſuo poſſideo. §. 1. Sed ſi res mihi ex cauſa iuſta, puta emtionis, tradita ſit, et vſucapiam: incipio quidem et ante vſucapionem pro meo poſſidere. Sed an deſinam ex cauſa emtionis poſt vſucapionem, dubitatur? et Mauricianus dicitur exiſtimaſſe non deſinere.

II. PAVLVS [7] libro quinquageſimo quarto ad Edictum:

EST ſpecies poſſeſſionis, quae vocatur pro ſuo: hoc enim modo poſſidemus omnia, quae mari, terra, caelo capimus, aut quae alluuione fluminum noſtra fiunt. Item quae ex rebus alieno nomine poſſeſſis nata poſſidemus, veluti partum hereditariae, aut emtae ancillae, pro noſtro poſſidemus. Similiter fructus rei emtae, aut donatae, aut quae in hereditate inuenta eſt.

III.

1 *PAVLVS.* 2 Hal. inferit *rem.* 3 *POMPONIVS.* 4 *doti* loco *in dotem.* 5 Ap. Hal. *ei* abeſt. 6 Hal. praefigit *vt.* 7 *IDEM.*

III. POMPONIVS libro vigesimo secundo ad Sabinum:

HOMINEM, quem ex stipulatione te mihi debere falso existimabas, tradidisti mihi: si scissem mihi nihil debere, vsu eum non capiam: quia si nescio, verius est, vt vsucapiam: quia ipsa traditio ex causa, quam veram esse existimo, sufficit ad efficiendum, vt id, quod mihi traditum est, pro meo possideam: et ita Neratius scripsit, idque verum puto.

IV. IDEM libro trigesimo secundo ad Sabinum:

SI ancillam furtiuam emisti fide bona, ex ea natum et apud te conceptum est: ita possedisti, vt intra constitutum vsucapioni tempus cognosceres matrem eius furtiuam esse: Trebatius omni modo, quod ita possessum esset, vsucaptum esse. Ego sic puto distinguendum, vt, si nescieris intra statutum tempus, cuius id mancipium esset: aut si scieris, neque potueris certiorem dominum facere: aut si potueris quoque, et feceris certiorem: vsucaperes: sin vero, cum scires, et posses, non feceris certiorem, contra esse: tum enim clam possedisse videberis: neque idem et pro suo, et clam possidere potest. §. 1. Si pater cum filiis bona, quae habebat, partitus sit, et ex ea causa post mortem patris ea teneant, quod inter eos conueniret, vt ea diuisio rata esset: vsucapio his procedat pro suo in his rebus, quae alienae in bonis patris inueniuntur. §. 2. Quod legatum non sit, ab herede tamen perperam traditum sit, placet, a legatario vsucapi, quia pro suo possidet.

V. NERATIVS libro quinto Membranarum:

VSVCAPIO rerum etiam ex aliis causis concessa, interim propter ea, quae nostra existimantes possideremus, constituta est, vt aliquis litium finis esset. §. 1. Sed id, quod quis cum suum esse existimaret, possederit, vsucapiet, etiam si falsa fuerit eius existimatio: quod tamen ita interpretandum est, vt probabilis error possidentis vsucapioni non obstet: veluti si ob id aliquid possideam, quod seruum meum, aut eius, cuius in locum hereditario iure successi, emisse id falso existimem, quia in alieni facti ignorantia tolerabilis error est.

LIBER QVADRAGESIMVS SECVNDVS.

TIT. I.

DE RE IVDICATA, ET DE EFFECTV SENTENTIARVM, ET DE INTERLOCVTIONIBVS.

MODESTINVS libro septimo Pandectarum:

RES IVDICATA dicitur, quae finem controuersiarum pronuntiatione iudicis accipit: quod vel condemnatione vel absolutione contingit.

II. VLPIANVS libro sexto ad Edictum:

QVI pro tribunali cognoscit, non semper tempus iudicati seruat, sed nonnumquam artat, nonnumquam prorogat, pro causae qualitate, et quantitate, vel personarum obsequio, vel contumacia: sed perraro intra statutum tempus sententiae exsequentur: veluti si alimenta constituantur, vel minori vigintiquinque annis subuenitur.

III. PAVLVS libro decimo septimo ad Edictum:

QVI damnare potest, is absoluendi quoque potestatem habet.

IV. VLPIANVS libro quinquagesimo octauo ad Edictum:

SI se non obtulit procurator, iudicati actio in eum denegabitur, et in dominum dabitur: si se obtulit, in ipsum dabitur. Obtulisse autem se liti videtur non is, qui in rem suam procurator datus sit: nam hic alia ratione recusare iudicati actionem non potest, quia hic [1] non in alienam, sed in suam rem procurator factus est. §. 1. Tutor quoque vel curator in ea conditione sunt, vt non videantur videri se liti obtulisse: idcircoque debet denegari in eos iudicati actio. §. 2. Actor [2] municipum potest rem iudicatam recusare: in municipes enim iudicati actio dabitur. §. 3. Ait Praetor, CONDEMNATVS VT PECVNIAM SOLVAT: a iudicato ergo hoc exigitur, vt pecuniam soluat. Quid ergo, si soluere quidem paratus non sit: satisfacere autem paratus sit, quid dicimus? Et ait Labeo, debuisse hoc quoque adiici, NEQVE EO NOMINE SATISFACIAT: fieri enim posse, vt idoneum

1 Ap. Hal. *hic* abest. 2 Hal. inserit *etiam*.

neum expromissorem habeat: sed ratio pecuniae exigendae haec fuit, quod noluerit Praetor obligationes ex obligationibus fieri: idcirco ait, vt pecunia soluatur. Ex magna tamen et idonea caussa accedendum erit ad Labeonis sententiam. §. 4 Si ex conuentione litigantium cautum sit post rem iudicatam ei, cui quis condemnatus est: eueniet, vt hic et retendatur, si modo nouatio intercessit: ceterum si non nouandi caussa id factum est, manebit ordo exsecutionis. Sed, et si pignora accepta sint, vel fideiussores in rem iudicatam: consequens erit dicere, non cessare exsecutionem: quippe cum accesserit aliquid rei iudicatae, non sit a re iudicata recessum. Idem obseruandum est in eo, cuius procurator condemnatus est. §. 5. Si quis condemnatus sit, vt intra certos dies soluat, vnde ei tempus iudicati actionis computamus? vtrum ex quo sententia prolata est, an vero ex eo, [1] ex quo dies statutus praeteriit? Sed si quidem minorem diem statuerit iudex tempore legitimo, repleatur ex lege, quod sententiae iudicis deest. Sin autem ampliorem numerum dierum sua definitione iudex amplexus est, computabitur reo et legitimum tempus, et quod supra id [2] iudex praestitit. §. 6. Condemnatum accipere debemus eum, qui rite condemnatus est, vt sententia valeat: ceterum si aliqua ratione sententia nullius momenti sit, dicendum est, condemnationis verbum non tenere. §. 7. Soluisse accipere debemus, non tantum eum qui soluit, verum omnem omnino, qui ea obligatione liberatus est, quae ex caussa iudicati descendit. §. 8. Celsus scribit, si noxali condemnatus cum seruum, in quo vsusfructus alienus est, noxae dedisti, posse tecum adhuc agi iudicati: sed si vsusfructus interierit, liberari ait.

V. IDEM libro quinquagesimo nono ad Edictum:

AIT Praetor, CVIVS DE EA RE IVRISDICTIO EST: melius scripsisset, CVIVS DE EA RE NOTIO EST: etenim notionis nomen etiam ad eos pertineret, qui iurisdictionem non habent, sed habent de quauis alia caussa notionem. §. 1. Si index aliquem sic condemnet, vt quod habet ex testamento vel codicillis Maeuii, restitueret Titio: sic accipiendum est, quasi quantitatem nominauit, quae testamento vel codicillis relicta est. Sed et si fideicommissum sine scriptura pronuntiatum, idem erit probandum.

VI. IDEM libro sexagesimo sexto ad Edictum:

MILES, qui sub armata militia stipendia meruit, condemnatus, eatenus, qua facere potest, cogitur soluere. §. 1. Decem, aut noxae dedere condemnatus, iudicati in decem tenetur: facultatem enim noxae dedendae ex lege accipit. At is qui stipulatus est decem, aut noxae dedere, non potest decem petere, quia in stipulatione singula per se veniunt, eaque singula separatim stipulari possumus: at iudicium solius noxae deditionis nullum est, sed pecuniariam condemnationem sequitur, et ideo iudicati decem agitur: his enim solis condemnatur: noxae deditio in solutione est, quae e lege tribuitur. §. 2. Qui iudicati bona auctoritate sua distraxit, furti actione et vi bonorum raptorum ei tenetur. §. 3. Iudicati actio perpetua est, et rei persecutionem continet. Item heredi, et in heredem competit.

VII. GAIVS ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de re iudicata:

INTRA dies constitutos, quamuis iudicati agi non possit, multis tamen modis iudicatum liberari posse, hodie non dubitatur: quia constitutorum dierum spatium pro iudicato, non contra iudicatum per legem constitutum est.

VIII. PAVLVS libro quinto ad Plautium:

SI homo ex stipulatu petitus, post litem contestatam decesserit, absolutionem non faciendam, et fructuum rationem habendam placet.

IX. POMPONIVS libro quinto ex Plautio:

FVRIOSO sententia a iudice, vel ab arbitro dici non potest.

X. MARCELLVS libro secundo Digestorum:

QVI cum se pro patrefamilias fingeret, mutuam pecuniam accepit, et exheres a patre [3], vel emancipatus sit, quantum facere non possit, debet condemnari.

XI. CELSVS libro quinto Digestorum:

SI Kalendis fieri aliquid stipulatus sum, nempe quandocumque post Kalendas accepto iudicio, tanti tamen [4] aestimanda lis est, quanti interfuit mea, Ka-

1 Ap. Hal. *ex eo* abest. 2 Ap. Hal. *id* abest. 3 Hal. addit *scriptus*. 4 Ap. Hal. *tamen* abest.

lendis id fieri: ex eo enim tempore quidquid aestimatur, quod nouissime solui poterit.

XII. MARCELLVS libro quarto Digestorum:

IN depositi vel commodati iudicio, quamquam dolo aduersarii res absit, condemnato succurri solet, vt ei actionibus suis dominus cedat.

XIII. CELSVS libro sexto Digestorum:

SI quis ab alio decem, ab alio satisdari stipulatus est: aestimandum erit, quantum stipulatoris intersit satisdari: idque aut tantundem erit, aut minus, aut interdum etiam nihil: neque enim vani timoris vlla aestimatio est: verum forte soluta, nullum iam pretium aestimationis est: aut quantum ex forte fuerit solutum, tantundem ex aestimatione decedet. §. 1. Si quis promiserit prohibere se, vt aliquid damnum stipulator patiatur, et faciat: neque ex ea re damnum stipulator patietur et faciat: ita habeatur facit, quod promisit: si minus, quia non facit, quod promisit: in pecuniam numeratam condemnatur, sicut euenit in omnibus faciendi obligationibus.

XIV. IDEM libro vigesimo quinto Digestorum:

QVOD iussit vetuitue Praetor, contrario imperio tollere et repetere licet: de sententiis contra.

XV. VLPIANVS libro tertio de officio Consulis:

A DIVO Pio rescriptum est, Magistratus populi Romani, vt iudicium a se datorum vel arbitrorum sententiam exsequantur hi, qui eos dederunt. §. 1. Sententiam Romae dictam, etiam in prouinciis posse Praesides, si hoc iussi fuerint, ad finem persequi, Imperator noster cum patre rescripsit. §. 2. In venditione itaque pignorum captorum facienda, primo quidem res mobiles animales pignori capi iubent, mox distrahi: quarum pretium si suffecerit, bene est: si non suffecerit, etiam soli pignora capi iubent, et distrahi: quod si nulla mouentia sint, a pignoribus soli initium faciunt. Sic denique interloqui solent, si mouentia non sint, vt soli quoque capiantur: nam a pignoribus soli initium faciendum non est: quod si nec, quae soli sunt, sufficiant, vel nulla sint soli pignora, tunc peruenietur etiam ad iura: exsequuntur itaque rem iudicatam Praesides isto modo. §. 3. Si pignora, quae capta sunt, emtorem non inueniant: rescriptum est ab Imperatore nostro, et Diuo patre eius, vt addicantur ipsi, cui quis condemnatus est. Addicantur autem vtique ea quantitate, quae debetur: nam si creditor maluerit pignora in creditum possidere, iisque esse contentus, rescriptum est, non posse eum, quod amplius sibi debetur, petere: quia velut pacto transegisse de credito videtur, qui contentus fuit pignora possidere: nec posse eum in quantitatem certam pignora tenere, et superfluum petere. §. 4. Si rerum, quae pignoris iure captae sunt, controuersia fiat, constitutum est ab Imperatore nostro, ipsos, qui rem iudicatam exsequuntur, cognoscere debere de proprietate: et si cognouerint eius fuisse, qui condemnatus est, rem iudicatam exsequentur. Sed sciendum est, summatim eos cognoscere debere: nec sententiam eorum posse debitori praeiudicare, si forte hi dimittendam eam rem putauerint, quasi eius sit, qui controuersiam mouit, non eius, cuius nomine capta est: nec eum, cui restituta est, statim habere per sententiam debere, si forte iure ordinario coeperit ab eo res peti: sic euenit, vt omnibus integris tantum capionibus res iudicata proficiat. Sed illud debet dici, vbi controuersia est de pignore, id dimitti debere, et capi aliud, si quod est sine controuersia. §. 5. Quod si res sit pignerata, quae pignori capta est, videndum est, an sic distrahi possit, vt dimisso creditore, superfluum in causam iudicati conuertatur? et quamquam non cogatur creditor rem, quam pignori accepit, distrahere, tamen in iudicati exsecutionem seruatur, vt si emtorem inuenerit res, quae capta est, qui dimisso priore creditore superfluum soluere sit paratus, admittenda sit huius quoque rei distractio: nec videtur deterior conditio creditoris fieri suum consecuturi, nec prius ius pignoris dimissuri, quam si ei fuerit satisdatum. §. 6. Si post addictum pignus aliqua controuersia emtori moueatur, an sit cognitio eiusdem iudicis, qui sententiam exsecutus fuerit, videndum est: et cum semel emtio perfecta sit, eiusque, qui comparauit, periculum vertatur, non puto locum esse cognitioni: certe, posteaquam inductus est emtor in possessionem, nonne cessabunt partes eorundem iudicum? Idemque et si ipsi, cui quis iudicatus est, res fuerit addicta. §. 7. Sed si emtor, cui pignora sunt addicta, exsequente iudice, pretium non soluat: vtrum aduersus emtorem porrigere manus debeant iisdem iudices

neum expromissorem habeat: sed ratio pecuniae exigendae haec fuit, quod noluerit Praetor obligationes ex obligationibus fieri: idcirco ait, vt pecunia soluatur. Ex magna tamen et idonea caussa accedendum erit ad Labeonis sententiam. § 4 Si ex conuentione litigantium cautum sit post rem iudicatam ei, cui quis condemnatus est: eueniet, vt hic et retendatur, si modo nouatio intercessit: ceterum si non nouandi caussa id factum est, manebit ordo exsecutionis. Sed, et si pignora accepta sint, vel fideiussores in rem iudicatam: consequens erit dicere, non cessare exsecutionem: quippe cum accesserit aliquid rei iudicatae, non sit a re iudicata recessum. Idem obseruandum est in eo, cuius procurator condemnatus est. §. 3. Si quis condemnatus sit, vt intra certos dies soluat, vnde ei tempus iudicati actionis computamus? vtrum ex quo sententia prolata est, an vero ex eo, [1] ex quo dies statutus praeteriit? Sed si quidem minorem diem statuerit iudex tempore legitimo, repleatur ex lege, quod sententiae iudicis deest. Sin autem ampliorem numerum dierum sua definitione iudex amplexus est, computabitur reo et legitimum tempus, et quod supra id [2] iudex praestitit. §. 6. Condemnatum accipere debemus eum, qui rite condemnatus est, vt sententia valeat: ceterum si aliqua ratione sententia nullius momenti sit, dicendum est, condemnationis verbum non tenere. §. 7. Soluisse accipere debemus, non tantum eum qui soluit, verum omnem omnino, qui ea obligatione liberatus est, quae ex caussa iudicati descendit. §. 8. Celsus scribit, si noxali condemnatus cum seruum, in quo vsusfructus alienus est, noxae dedisti, posse tecum adhuc agi iudicati: sed si vsusfructus interierit, liberari ait.

V. Idem libro quinquagesimo nono ad Edictum:

Ait Praetor, CVIVS DE EA RE IVRISDICTIO EST: melius scripsisset, CVIVS DE EA RE NOTIO EST: etenim notionis nomen etiam ad eos pertineret, qui iurisdictionem non habent, sed habent de quauis alia caussa notionem. §. 1. Si iudex aliquem sic condemnet, vt quod habet ex testamento vel codicillis Maeuii, restitueret Titio: sic accipiendum est, quasi quantitatem nominauit, quae testamento vel codicillis relicta est. Sed et si fideicommissum sine scriptura pronuntiatum, idem erit probandum.

VI. Idem libro sexagesimo sexto ad Edictum:

Miles, qui sub armata militia stipendia meruit, condemnatus, eatenus, qua facere potest, cogitur soluere. §. 1. Decem, aut noxae dedere condemnatus, iudicati in decem tenetur: facultatem enim noxae dedendae ex lege accipit. At is qui stipulatus est decem, aut noxae dedere, non potest decem petere, quia in stipulatione singula per se veniunt, eaque singula separatim stipulari possumus: at iudicium solius noxae deditionis nullum est, sed pecuniariam condemnationem sequitur, et ideo iudicati decem agitur: his enim solis condemnatur: noxae deditio in solutione est, quae e lege tribuitur. §. 2. Qui iudicati bona auctoritate sua distraxit, furti actione et vi bonorum raptorum ei tenetur. §. 3. Iudicati actio perpetua est, et rei persecutionem continet. Item heredi, et in heredem competit.

VII. Gaivs ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de re iudicata:

Intra dies constitutos, quamuis iudicati agi non possit, multis tamen modis iudicatum liberari posse, hodie non dubitatur: quia constitutorum dierum spatium pro iudicato, non contra iudicatum per legem constitutum est.

VIII. Pavlvs libro quinto ad Plautium:

Si homo ex stipulatu petitus, post litem contestatam decesserit, absolutionem non faciendam, et fructuum rationem habendam placet.

IX. Pomponivs libro quinto ex Plautio:

Fvrioso sententia a iudice, vel ab arbitro dici non potest.

X. Marcellvs libro secundo Digestorum:

Qvi cum se pro patrefamilias fingeret, mutuam pecuniam accepit, et exheres a patre [3], vel emancipatus sit, quamuis facere non possit, debet condemnari.

XI. Celsvs libro quinto Digestorum:

Si Kalendis fieri aliquid stipulatus sum, nempe quandocumque post Kalendas accepto iudicio, tanti tamen [4] aestimanda lis est, quanti interfuit mea, Kalen-

1 Ap. Hal. *ex eo* abest. 2 Ap. Hal. *id* abest. 3 Hal. addit *scriptus*. 4 Ap. Hal. *tamen* abest.

lendis id fieri: ex eo enim tempore quidquid aestimatur, quod nouissime solui poterit.

XII. Marcellvs libro quarto Digestorum:

In depositi vel commodati iudicio, quamquam dolo aduersarii res absit, condemnato succurri solet, vt ei actionibus suis dominus cedat.

XIII. Celsvs libro sexto Digestorum:

Si quis ab alio decem, ab alio satisdari stipulatus est: aestimandum erit, quantum stipulatoris intersit satisdari: idque aut tantundem erit, aut minus, aut interdum etiam nihil: neque enim vani timoris vlla aestimatio est: verum forte soluta, nullum iam pretium aestimationis est: aut quantum ex sorte fuerit solutum, tantundem ex aestimatione decedet. §. 1. Si quis promiserit prohibere se, vt aliquid damnum stipulator patiatur, et faciat: neque ex ea re damnum stipulator patietur et faciat: ita habeatur facit, quod promisit: si minus, quia non facit, quod promisit: in pecuniam numeratam condemnatur, sicut euenit in omnibus faciendi obligationibus.

XIV. Idem libro vigesimo quinto Digestorum:

Qvod iussit vetuitue Praetor, contrario imperio tollere et repetere licet: de sententiis contra.

XV. Vlpianvs libro tertio de officio Consulis:

A divo Pio rescriptum est, Magistratus populi Romani, vt iudicium a se datorum vel arbitrorum sententiam exsequantur hi, qui eos dederunt. §. 1. Sententiam Romae dictam, etiam in prouinciis posse Praesides, si hoc iussi fuerint, ad finem persequi, Imperator noster cum patre rescripsit. §. 2. In venditione itaque pignorum captorum facienda, primo quidem res mobiles animales pignori capi iubent, mox distrahi: quarum pretium si suffecerit, bene est: si non suffecerit, etiam soli pignora capi iubent, et distrahi: quod si nulla mouentia sint, a pignoribus soli initium faciunt. Sic denique interloqui solent, si mouentia non sint, vt soli quoque capiantur: nam a pignoribus soli initium faciendum non est: quod si nec, quae soli sunt, sufficiant, vel nulla sint soli pignora, tunc peruenietur etiam ad iura: exsequuntur itaque rem iudicatam Praesides isto modo. §. 3. Si pignora, quae capta sunt, emtorem non inueniant: rescriptum est ab Imperatore nostro, et Diuo patre eius, vt addicantur ipsi, cui quis condemnatus est. Addicantur autem vtique ea quantitate, quae debetur: nam si creditor maluerit pignora in creditum possidere, iisque esse contentus, rescriptum est, non posse eum, quod amplius sibi debetur, petere: quia velut pacto transegisse de credito videtur, qui contentus fuit pignora possidere: nec posse eum in quantitatem certam pignora tenere, et superfluum petere. §. 4. Si rerum, quae pignoris iure captae sunt, controuersia fiat, constitutum est ab Imperatore nostro, ipsos, qui rem iudicatam exsequuntur, cognoscere debere de proprietate: et si cognouerint eius fuisse, qui condemnatus est, rem iudicatam exsequentur. Sed sciendum est, summatim eos cognoscere debere: nec sententiam eorum posse debitori praeiudicare, si forte hi dimittendam eam rem putauerint, quasi eius sit, qui controuersiam mouit, non eius, cuius nomine capta est: nec eum, cui restituta est, statim habere per sententiam debere, si forte iure ordinario coeperit ab eo res peti: sic euenit, vt omnibus integris tantum capionis res iudicata proficiat. Sed illud debet dici, vbi controuersia est de pignore, id dimitti debere, et capi aliud, si quod est sine controuersia. §. 5. Quod si res sit pignerata, quae pignori capta est, videndum est, an sic distrahi possit, vt dimisso creditore, superfluum in caussam iudicati conuertatur? et quamquam non cogatur creditor rem, quam pignori accepit, distrahere, tamen in iudicati exsecutionem seruatur, vt si emtorem inuenerit res, quae capta est, qui dimisso priore creditore superfluum soluere sit paratus, admittenda sit huius quoque rei distractio: nec videtur deterior conditio creditoris fieri suum consecuturi, nec prius ius pignoris dimissuri, quam si ei fuerit satisdatum. §. 6. Si post addictum pignus aliqua controuersia emtori moueatur, an sit cognitio eiusdem iudicis, qui sententiam exsecutus fuerit, videndum est: et cum semel emtio perfecta sit, eiusque, qui comparauit, periculum vertatur, non puto locum esse cognitioni: certe, posteaquam inductus est emtor in possessionem, nonne cessabunt partes eorundem iudicum? Idemque et si ipsi, cui quis iudicatus est, res fuerit addicta. §. 7. Sed si emtor, cui pignora sunt addicta, exsequente iudice, pretium non soluat: vtrum aduersus emtorem porrigere manus debeant iisdem iudices

dices, qui ſententiam exſequuntur, videndum eſt? Et non puto eos vltra procedere. Ceterum longe res abiit: quid enim dicemus? condemnabunt emtorem, et ſic exſequentur aduerſus eum ſententiam? an ſtatim pro iudicato habebunt? et quid ſi neget ſe emiſſe, aut exſoluiſſe contendat? Melius igitur erit, ſi non ſe interponant: maxime cum nec habeat actionem aduerſus eum is, cui iudicatum fieri deſideratur, nec iniuria adficietur. Oportet enim res captas pignori, et diſtractas, praeſenti pecunia diſtrahi, non ſic, vt poſt tempus pecunia ſoluatur. Certe ſi ſe interponant, hactenus debebunt interuenire, vt ipſam rem addictam capiant, et diſtrahant, quaſi non [1] vinculo pignoris liberatam. §. 8. Sic quoque iudices exſequentur iudicatum, vt nomina iure pignoris capiant, ſi nihil aliud ſit, quod capi poſſit: poſſe enim nomen iure pignoris capi, Imperator noſter reſcripſit. §. 9. Sed vtrum confeſſum nomen tantum capi poſſit, an etiam ſi neget quis ſe debere [2], videamus: et magis eſt, vt id dumtaxat [3] capiatur, quod confitetur: ceterum ſi negetur, aequiſſimum erit, diſcedi a nomine: niſi forte quis exemplum ſecutus corporalium pignorum, vltra proceſſerit, dixeritque ipſos debere iudices de nomine cognoſcere, vt cognoſcunt de proprietate: ſed contra reſcriptum eſt. §. 10. Item quid dicemus? vtrum ipſi iudices conuenient nomen, exigentque id quod debetur, et in cauſa iudicati conuertent: an vero vendent nomen, vt pignora corporalia ſolent? Et neceſſe eſt, vt quod eis facilius videatur ad rem exſequendam, hoc faciant. §. 11. Sed et ſi pecunia penes argentarios ſit, aeque capi ſolet. Hoc amplius et ſi penes alium quem, deſtinata tamen ei, qui condemnatus eſt: ſolet pignoris iure capi, et conuerti in cauſam iudicati. §. 12. Praeterea pecuniam quoque depoſitam nomine condemnati, vel in arcam recluſam ſolent capere, vt iudicato ſatisfiat. Hoc amplius, et ſi pupillaris pecunia in arcam repoſita ſit ad praediorum comparationem: et citra permiſſum Praetoris ab eo, qui exſequitur iudicatum, ſolet capi, et in cauſam iudicati conuerti.

XVI. IDEM libro ſexageſimo tertio ad Edictum:

SVNT qui in id, quod facere poſſunt, conueniuntur, id eſt, non deducto aere alieno. Et quidem ſunt hi fere, qui pro ſocio conueniuntur: ſocium autem omnium bonorum accipiendum eſt. Item parens.

XVII. IDEM libro decimo ad Edictum:

PATRONVS, patrona, liberique eorum, et parentes. Item maritus de dote in id quod facere poteſt, conuenitur.

XVIII. IDEM libro ſexageſimo ſexto ad Edictum:

ITEM miles, qui ſub armata militia ſtipendia meruit, condemnatus, eatenus quatenus [4] facere poteſt, cogitur ſoluere.

XIX. PAVLVS libro ſexto ad Plautium:

INTER eos, quibus ex eadem cauſa debetur, occupantis melior conditio eſt: nec deducitur, quod eiusdem conditionis hominibus debetur, ſicuti fit in de peculio actione: nam et hic occupantis melior eſt cauſa. Sed et ſi cum patre patronoue agetur, non eſt deducendum aes alienum: maxime quod eiusdem conditionis perſonis debebitur, vt liberis, libertis. §. 1. Is quoque, qui ex cauſa donationis conuenitur, in quantum facere poteſt, condemnatur: et quidem is ſolus deducto aere alieno. Et inter eos, quibus ex ſimili cauſa pecunia debetur, occupantis potior erit cauſa. Imo nec totum, quod habet, extorquendum ei puto: ſed et ipſi ratio habenda eſt, ne egeat.

XX. MODESTINVS libro ſecundo Differentiarum:

NON tantum dotis nomine maritus, in quantum facere poſſit, condemnatur, ſed ex aliis quoque contractibus ab vxore iudicio conuentus, in quantum facere poteſt, condemnandus eſt ex Diui Pii Conſtitutione. Quod et in perſona mulieris aequa lance ſeruari aequitatis ſuggerit ratio.

XXI. PAVLVS libro ſexto ad Plautium:

SICVT autem cum marito agitur, ita et cum ſocero, vt non vltra facultates damnetur. An ſi cum ſocero ex promiſſione dotis agatur, in id quod facere poteſt, damnandus ſit? quod et id aequum eſſe videtur: ſed alio iure vtimur, vt et Neratius ſcribit.

XXII. POMPONIVS libro vigeſimo primo ad Quintum Mucium:

SED hoc ita accipiendum eſt, ſi a ſocero dos ex promiſſione petatur ſoluto ma-

1. *nondum*. 2. Hal. addit *ei*. 3. Hal. inſerit *pignori*. 4. *qua* loco *quatenus*.

matrimonio: verum si manente matrimonio dos ab eo petatur, succurrendum vtique est, vt ne maioris summae condemnetur, quam quantum facere potest. §. 1. Quod autem de sociis dictum est, vt et hi, in quantum facere possint, condemnentur: causa cognita se facturum Praetor edicit. Causae cognitio autem in hoc erit, vt neganti se socium esse, aut ex doli clausula obligato non succurratur.

XXIII. PAVLVS libro sexto ad Plautium:

SI cum procuratore mariti de dote actum fuerit, si quidem viuo marito condemnatio fiet, in quantum facere potest, fiet damnatio [1]: nam et defensor mariti in id quod ille facere potest, damnatur: mortuo vero marito, in solidum.

XXIV. POMPONIVS libro quarto ex Plautio:

ET SI fideiussor acceptus sit rei, vel actionis, non proderit ei, si persona, pro qua fideiussit, in quantum facere potest, condemnanda est. §. 1. Si maritus soluendo non fuerit, licet ipsi marito prosit, quod facere non possit, id enim personae mariti praestatur, heredi eius hoc non prodest.

XXV. PAVLVS libro sexagesimo ad Edictum:

SCIENDVM est, heredes earum personarum, non in id, quod facere possunt: sed in integrum teneri.

XXVI. VLPIANVS libro septuagesimo septimo ad Edictum:

SI conuenerit inter litigatores, quid pronuntietur: non ab re erit, iudicem huiusmodi sententiam proferre.

XXVII. MODESTINVS libro primo Responsorum:

PRAESES prouinciae vsuras vsurarum condemnauit contra leges, et sacras Constitutiones, ideoque Lucius Titius contra prolatam sententiam iniustam praesidis appellauit. Quaero, cum non secundum legem hic Titius prouocasset, an exigi possit pecunia secundum condemnationem? Modestinus respondit, si sententiae certa quantitas continetur, nihil proponi, cur iudicati agi non possit.

XXVIII. IDEM libro duodecimo Responsorum:

DVO iudices dati diuersas sententias dederunt. Modestinus respondit, vtramque sententiam in pendenti esse, donec competens iudex vnam earum confirmauerit.

XXIX. IDEM libro septimo Pandectarum:

TEMPVS, quod datur iudicati, etiam heredibus eius, ceterisque, qui in locum eius succedunt, tribuitur, videlicet, quod ex tempore deest: quia causae magis quam personae, beneficium praestituitur.

XXX. POMPONIVS libro septimo Variarum lectionum:

CVM ex causa donationis promissa pecunia est, si dubium sit, an ea res eo vsque donatoris facultates exhaurire possit, vt vix quicquam ei in bonis relictum sit: actio in id quod facere possit, danda est: ita vt et ipsi donatori aliquid sufficiens relinquatur: quod maxime inter liberos et parentes obseruandum est.

XXXI. CALLISTRATVS libro secundo cognitionum:

DEBITORIBVS non tantum petentibus dies ad soluendum dandi sunt, sed et prorogandi, si res exigat, si qui tamen per contumaciam magis, quam quia non possint explicare pecuniam, differant solutionem: pignoribus captis compellendi sunt ad satisfaciendum ex forma, quam Cassio Proconsuli Diuus Pius in haec verba rescripsit: his qui fatebuntur debere, aut ex re iudicata necesse habebunt reddere, tempus ad soluendum detur, quod sufficere pro facultate cuiusque videbitur: eorum, qui intra diem vel ab initio datum, vel ex ea causa postea prorogatum sibi, non reddiderint, pignora capi: eaque, si intra duos menses non soluerint, vendantur: si quid ex pretiis supersit, reddatur ei, cuius pignora vendita erant.

XXXII. IDEM libro tertio Cognitionum:

CVM prolatis Constitutionibus contra eas pronuntiat iudex, eo quod non existimat causam, de qua iudicat, per eas iuuari: non videtur contra Constitutiones sententiam dedisse: ideoque ab eiusmodi sententia appellandum est: alioquin rei iudicatae stabitur.

XXXIII. IDEM libro quinto Cognitionum:

DIVVS Hadrianus aditus per libellum a Iulio Tarentino, et iudicante eo falsis testimoniis, conspiratione aduersariorum testi-

1 *facere potest, condemnatur,*

teſtibus pecunia corruptis, religionem iudicis circumuentam eſſe, in integrum cauſam reſtituendam in haec verba reſcripſit. Exemplum libelli dati mihi a Iulio Tarentino mitti tibi iuſſi: tu, ſi tibi probauerit, conſpiratione aduerſariorum, et teſtibus pecunia corruptis oppreſſum ſe: et rem ſeuere vindica, et ſi qua a iudice tam malo exemplo circumſcripto iudicata ſunt, in integrum reſtitue.

XXXIV. LICINNIVS RVFINVS libro decimo tertio Regularum:

SI victum vel ſtratum inferri quis iudicato non patiatur, vtilis in eum poenalis actio danda eſt: vel, vt quidam putant, iniuriarum cum eo agi poterit.

XXXV. PAPIRIVS IVSTVS Conſtitutionum libro ſecundo [1]:

IMPERATORES Antoninus et Verus reſcripſerunt, quamquam ſub obtentu nouorum inſtrumentorum reſtitui negotia minime oporteat: tamen in negotio publico, ex cauſa permittere ſe huiusmodi inſtrumentis vti.

XXXVI. PAVLVS libro decimo ſeptimo ad Edictum:

POMPONIVS libro trigeſimo ſeptimo ad Edictum ſcribit, ſi vni ex pluribus iudicibus de liberali cauſa cognoſcenti de re non liqueat, ceteri autem conſentiant, ſi is iurauerit, ſibi non liquere, eo quieſcente, ceteros, qui conſentiant, ſententiam proferre: quia etſi diſſentiret, plurium ſententia obtineret.

XXXVII. MARCELLVS libro tertio Digeſtorum:

TVNC autem vniuerſi iudices intelliguntur iudicare, cum omnes adſunt.

XXXVIII. PAVLVS libro decimo ſeptimo ad Edictum:

INTER pares numero iudices ſi diſſonae ſententiae proferantur, in de liberalibus quidem cauſis, ſecundum quod a Diuo Pio conſtitutum eſt, pro libertate ſtatutum obtinet: in aliis autem cauſis pro reo: quod et in iudiciis publicis obtinere oportet. §. 1. Si diuerſis ſummis condemnent iudices, minimam ſpectandam eſſe Iulianus ſcribit.

XXXIX. CELSVS libro tertio Digeſtorum:

DVO ex tribus iudicibus vno abſente iudicare non poſſunt: quippe omnes iudicare iuſſi ſunt. Sed ſi adſit, et contra ſentiat, ſtatur duorum ſententiae: quid enim minus verum eſt, omnes iudicaſſe?

XL. PAPINIANVS libro decimo Reſponſorum:

COMMODIS praemiorum, quae propter coronas ſacras praeſtantur, condemnato placuit interdici, et eam pecuniam iure pignoris in cauſam iudicati capi.

XLI. PAVLVS libro decimo quarto Quaeſtionum:

NESENNIVS APOLLINARIS: ſi te donaturum mihi delegauero creditori meo, an in ſolidum conueniendus ſis? et ſi in ſolidum conueniendus, an diuerſum putes, ſi non creditori meo, ſed ei cui dare volebam, te delegauero? et quid de eo, qui pro muliere, cui donare volebat, marito eius dotem promiſerit? Reſpondit, nulla creditor exceptione ſummoueretur: licet is, qui ei delegatus eſt, poterit vti aduerſus eum, cuius nomine promiſit: cui ſimilis eſt maritus: maxime ſi conſtante matrimonio petat: et ſicut heres donatoris in ſolidum condemnatur, et ipſe fideiuſſor, quem in donando adhibuit: ita et ei, cui non donauit, in ſolidum condemnatur. §. 1. Fundum quis donauit: ſi non reſtituat, vt quiuis poſſeſſor, damnandus eſt: ſi autem fundum reſtituit, fructuum nomine, ſi non eos conſumſit, in ſolidum condemnandus eſt: potuit enim non periclitari, ſi ſtatim reſtituiſſet: ſi dolo deſiit poſſidere, in litem iurabitur, et tanti ſequitur condemnatio. §. 2. In ſolidum condemnatus donator, actione iudicati, niſi in quantum facere poteſt, non tenetur beneficio Conſtitutionis.

XLII. IDEM libro tertio Reſponſorum:

PAVLVS reſpondit, reſcindere quidem ſententiam ſuam praecedentem Praetorem non poſſe: reliqua autem quae ad conſequentiam quidem iam ſtatutorum pertinent, priori tamen ſententiae deſunt, circa condemnandum reum vel abſoluendum debere ſupplere, ſcilicet eodem die.

XLIII. IDEM libro decimo ſexto Reſponſorum:

PAVLVS reſpondit, eos, qui vna ſententia in vnam quantitatem condemnati ſunt, pro portione virili ex cauſa iudicati conueniri, et ſi ex ſententia aduerſus tres dicta Titius portionem ſibi con-

1 *PAPIRIVS IVSTVS libro decimo quarto conſtitutionum.*

competentem exſoluit, ex perſona ceterorum ex eadem ſententia conueniri eum non poſſe.

XLIV. Scaevola libro quinto Reſponſorum:

Ex contractu paterno actum eſt cum pupilla tutore auctore, et condemnata eſt: poſtea tutores abſtinuerunt eam bonis paternis, et ita bona defuncti ad ſubſtitutum, vel ad coheredes peruenerunt. Quaeritur, an hi ex cauſa iudicati teneantur? Reſcripſit, dandam in eos actionem, niſi culpa tutorum pupilla condemnata eſt.

XLV. Pavlvs libro primo Sententiarum:

Acta apud ſe habita, ſi partes conſentiant, et iudex hoc permiſerit, poteſt iubere ea die circumduci: niſi vel negotium, vel lis terminata eſt. §. 1. De ampliand a vel minuenda poena damnatorum poſt ſententiam dictam, ſine Principali auctoritate nihil eſt ſtatuendum. §. 2. Contra indefenſos minores tutorem vel curatorem non habentes, nulla ſententia proferenda eſt.

XLVI. Hermogenianvs libro ſecundo Iuris Epitomarum:

Actorvm verba emendare, tenore ſententiae perſeuerante, non eſt prohibitum.

XLVII. Pavlvs libro quinto Sententiarum:

De vnoquoque negotio praeſentibus omnibus, quos cauſa contingit, iudicari oportet: aliter enim iudicatum tantum inter praeſentes tenet. §. 1. Qui apud fiſcum cauſam defendere ſaepius conuenti neglexerint, rebus iudicatis ſubiiciendi ſunt: quod eo apparet, ſi ſaepe conuenti praeſentiam ſuam facere noluerint.

XLVIII. Tryphoninvs libro ſecundo Diſputationum:

Decreta a Praetoribus latine interponi debent.

XLIX. Pavlvs libro ſecundo Manualium:

Et exheredatum, vel eum, qui ſe paterna hereditate abſtinuit, nec ex ipſius contractu, niſi id, quod facere poteſt, condemnandum. Quemadmodum autem facere poſſe credatur, videndum eſt, vtrum deducto omni aere alieno, vt is, qui ex donatione conuenitur: an vt maritus et patronus, nullo deducto aere alieno. Et indubitati iuris eſt, ad ſimilitudinem viri et patroni eum detrahendum: pinguius enim donatori ſuccurrere debemus, quam ei, qui verum debitum perſoluere compellitur.

L. Tryphoninvs libro duodecimo Diſputationum:

Ne liberalitate ſua inops fieri periclitetur.

LI. Pavlvs libro ſecundo Manualium:

Si quis dolo fecerit, vt bona eius venirent, in ſolidum tenetur. §. 1. Si quis creditorem miſſum in poſſeſſionem, rei ſeruandae cauſa, non admiſerit, ſi venditor praeſtiterit creditori, quanti eius interfuerit: quaeſitum eſt, an debitor liberetur? Et puto, improbum eſſe eum, qui velit iterum conſequi, quod accepit.

LII. Tryphoninvs libro duodecimo Diſputationum:

Si rerum amotarum cum viro agatur, quamquam videatur ea quoque actio praecedentis ſocietatis vitae cauſam habuiſſe, in ſolidum condemnari debet: quoniam ex male contractu et delicto oritur.

LIII. Hermogenianvs libro primo Iuris Epitomarum:

Contvmacia eorum, qui ius dicenti non obtemperant, litis damno coercetur. §. 1. Contumax eſt, qui tribus Edictis propoſitis, vel vno pro tribus, quod vulgo peremtorium appellatur, litteris euocatus praeſentiam ſui facere contemnet. §. 2. Poenam contumacis non patitur, quem aduerſa valetudo, vel maioris cauſae occupatio defendit. §. 3. Contumaces non videntur, niſi qui, cum obedire deberent, non obſequuntur; id eſt qui ad iurisdictionem eius, cui negant obſequi, pertinent.

LIV. Pavlvs libro primo Sententiarum:

Contra pupillum indefenſum, eumque, qui Reipublicae cauſa abeſt, vel minorem viginti quinque annis propoſitum peremtorium nihil momenti habet. §. 1. Is qui ad maius auditorium vocatus eſt, ſi litem inchoatam deſeruit, contumax non videtur.

LV. Vlpianvs libro quinquageſimo primo ad Sabinum:

Ivdex, poſteaquam ſemel ſententiam dixit, poſtea [1] iudex eſſe deſinit: et hoc iure vtimur, vt iudex, qui ſemel vel pluris vel minoris condemnauit, amplius

1 Ap. Hal. *poſtea* abeſt.

plius corrigere sententiam suam non possit: semel enim male seu bene officio functus est.

LVI. IDEM libro vigesimo septimo ad Edictum:

POST rem iudicatam vel iureiurando decisam, vel confessionem in iure factam, nihil quaeritur post orationem Diui Marci: quia in iure confessi pro iudicatis habentur.

LVII. IDEM libro secundo Disputationum:

QVIDAM consulebat, an valeret sententia a minore viginti quinque annis iudice data? Et aequissimum est, tueri sententiam ab eo dictam, nisi minor decem et octo annis sit. Certe si magistratum minor gerit, dicendum est, iurisdictionem eius non improbari. Et si forte ex consensu iudex minor datus sit, scientibus his, qui in eum consentiebant: rectissime dicitur, valere sententiam, proinde si minor Praetor, [1] si Consul ius dixerit, sententiamue protulerit, valebit: Princeps enim, qui ei magistratum dedit, omnia gerere decreuit.

LVIII. IDEM libro septimo Disputationum:

[SI, cum nulla sententia praecessisset, capta sunt et distracta pignora, possunt reuocari.]

LIX. IDEM libro quarto de omnibus Tribunalibus:

IN sententiis sufficiet, si expresserit iudex summam in sententia [2], soluique iusserit, vel praestari, vel quo alio verbo hoc significauerit. §. 1. Amplius est rescriptum, etsi in sententia non sit summa adiecta, si tamen is qui petit, summam expresserit, et iudex ait: SOLVE, QVOD PETITVM EST, vel QVANTVM PETITVM EST: valere sententiam. §. 2. Qui sortis quidem condemnationem faciunt, de vsuris autem ita pronuntiant, VSVRAE SI QVAE COMPETVNT, vel QVAE COMPETVNT, VT [3] PRAESTENTVR: non recte pronuntiant: debent enim de vsuris quoque cognoscere, et certam facere condemnationem. §. 3. Si quis ex Edicto peremtorio post mortem sit condemnatus, non valet sententia: quia morte rei peremtorium soluitur: ideoque, vt in re integra, de causa notio praestabitur, et quod optimum patuerit, statuetur.

LX. IVLIANVS [4] libro quinto Digestorum:

QVAESITVM est, cum alter ex litigatoribus febricitans discessisset, et iudex absente eo pronuntiasset: an iure videretur pronuntiasse? Respondit, morbus sonticus, etiam inuitis litigatoribus ac iudice, diem differt. Sonticus autem existimandus est, qui cuiusque rei agendae impedimento est: litiganti porro quid magis impedimento est, quam motus corporis contra naturam, quem febrem appellant? igitur si rei iudicandae tempore alter ex litigatoribus febrem habuit, res non videtur iudicata. Potest tamen dici, esse aliquam et febrium differentiam: nam si quis sanus alias ac robustus, tempore iudicandi leuissima febre correptus fuerit: aut si quis tam veterem quartanam habeat, vt in ea omnibus negotiis superesse soleat: poterit dici, morbum sonticum non habere.

LXI. IDEM libro quadragesimo quinto Digestorum:

IN iudicati actione non prius ratio haberi debet eius, cui prior reus condemnatus fuerit.

LXII. ALFENVS VARVS libro sexto Digestorum a Paulo epitomatorum:

CVM quaerebatur, iudex, si perperam iudicasset, an posset eodem die iterum iudicare? Respondit, non posse.

LXIII. MACER libro secundo de Appellationibus:

SAEPE constitutum est, res inter alios iudicatas aliis non praeiudicare. Quod tamen quandam distinctionem habet: nam sententia inter alios dicta aliis quibusdam etiam scientibus obest: quibusdam vero, etiam si contra ipsos iudicatum sit, nihil nocet. Nam scientibus nihil praeiudicat, veluti si ex duobus heredibus debitoris alter condemnatur: nam alteri integra defensio est, etiam si cum herede suo agi scierit. Item si ex duobus petitoribus alter victus adquieuerit, alterius petitioni non praeiudicatur: idque ita rescriptum est. Scientibus sententia, quae inter alios data est, obest, cum quis de ea re, cuius actio vel defensio primum sibi competit, sequenti agere patiatur: veluti si creditor experiri passus sit debitorem de proprietate pignoris, aut maritus socerum, vel vxorem de proprietate rei in dote acceptae, aut possessor venditorem de proprietate rei emtae: et haec ita ex multis Constitutio-

1 *vel si.* 2 Ap. Hal. *in sententia* absunt. 3 Ap. Hal. *vel quae competunt, vt* absunt. 4 *MARCELLVS.*

tutionibus intelligenda sunt. Cur autem his quidem scientia nocet, superioribus vero non nocet, illa ratio est: quod qui scit coheredem suum agere, prohibere eum, quo minus vti velit, propria actione vel defensione vtatur [1], non potest: is vero, qui priorem dominum defendere causam patitur, ideo propter scientiam praescriptione rei, quamuis inter alios iudicatae, summouetur, quia ex voluntate eius de iure, quod ex persona agentis habuit, iudicatum est. Nam et si libertus meus, me interueniente, seruus vel libertus alterius iudicetur, mihi praeiudicatur. Diuersa causa est, si fundum a te Titius petierit, quem ego quoque, sed non ex persona Titii, ad me pertinere dico: nam quamuis contra Titium, me sciente, iudicatum sit, nullum tamen praeiudicium patior: quia neque ex eo iure, quo Titius victus est, vindico: neque potui Titio intercedere, quo minus iure suo vtatur: sicuti et de coherede supra diximus.

LXIV. Scaevola libro vigesimo quinto Digestorum:

Negotiorum gestorum condemnatus appellauit, et diu negotium tractum est: quaesitum est, appellatione eius iniusta pronuntiata, an, quo tardius iudicatum sit, vsurae pecuniae in condemnatum deductae medii temporis debeantur? Respondit, secundum ea quae proponerentur, dandam vtilem actionem.

Tit. II.

DE CONFESSIS.

Pavlvs libro quinquagesimo sexto ad Edictum:

Confessvs pro iudicato est, qui quodammodo sua sententia damnatur.

II. Vlpianvs libro quinquagesimo octauo ad Edictum:

Non fatetur, qui errat, nisi ius ignorauit.

III. Pavlvs libro nono ad Plautium:

Ivlianvs ait, confessum certum se debere legatum, omnimodo damnandum, etiam si in rerum natura non fuisset, etsi iam a natura recessit: ita tamen, vt in aestimationem eius damnetur: quia confessus pro iudicato habetur.

IV. Idem libro decimo quinto ad Plautium:

Si is, cum quo lege Aquilia agitur, confessus est, seruum occidisse: licet non occiderit, si tamen occisus sit homo, ex confesso tenetur.

V. Vlpianvs libro vigesimo septimo ad Edictum:

Qui Stichum debere se confessus est, siue mortuus iam Stichus erat, siue post litis contestationem decesserit, condemnandus est.

VI. Idem libro quinto de omnibus Tribunalibus:

Certvm confessus pro iudicato erit: incertum, non erit. §. 1. Si quis incertum confiteatur, vel corpus sit confessus, Stichum vel fundum dare se oportere: vrgueri debet, vt certum confiteatur. Item eum, qui rem confessus est, vt certam quantitatem fateatur. §. 2. Sed etsi fundum vindicem meum esse, tuque confessus sis: perinde habearis, atque si dominii mei fundum esse pronuntiatum esset. Et si alia quacumque actione ciuili, vel honoraria, vel interdicto exhibitorio, vel restitutorio, vel prohibitorio, dum quis conuenitur, confiteatur: dici potest, in his omnibus subsequi Praetorem voluntatem orationis Diui Marci debere: et omne omnino, quod quis confessus est, pro iudicato haberi. Dabitur igitur ex his actionibus, ex quibus dies datur ad restituendam rem, confesso tempus ad restitutionem: et, si non restituatur, lis aestimabitur. §. 3. Si quis absente aduersario, confessus sit, videndum numquid non debeat pro iudicato haberi: quia nec qui iurat de operis, obligatur, nec soleat quis absenti condemnari. Certe procuratorem, tutorem, curatoremue praesentem esse sufficit. §. 4. Sed an et ipsos procuratores, vel tutores, vel curatores fateri sufficiat, videamus? Et non puto sufficere. §. 5. In pupillo tutoris auctoritatem exigimus. Minorem a confessione sua restituemus. §. 6. Confessi vtique post confessionem tempora quasi ex causa iudicati habebunt.

VII. Africanvs libro quinto Quaestionum:

Cvm fideicommissum peteretur, heres confessus est debere: arbiter ad restituendum datus comperit nihil deberi: quaesitum est, an possit absoluere? Respondi, posse interesse, qua ex causa nihil debeatur.

1 Ap. Hal. *vel defensione vtatur* absunt.

debeatur. Nam si ob id, quod nullum fideicommissum fuerit, non debere eum absoluere. Si vero quia testator forte soluendo non erat, aut quod heres omne solutum esse apud Praetorem dixerat, et cum controuersia et computatio difficilior esset, arbiter datus fuerit: saluo officio eum absoluturum: has enim partes eius esse, vt, si in computatione nihil inueniatur, possit absoluere: sed et ex superiore casu ad Praetorem remittere debeat, vt absoluatur.

VIII. Pavlvs libro quarto ad Sabinum:

Non omnimodo confessus condemnari debet rei nomine, quae an in rerum natura esset, incertum sit.

Tit. III.

DE CESSIONE BONORVM.

Vlpianvs libro decimo septimo ad Edictum:

Creditori, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit, priuilegium exigendi datur.

II. Idem libro vigesimo primo ad Edictum:

In personalibus actionibus, qui postea quidem contraxerunt, verum vt pecunia eorum ad priores creditores perueniat, in locum eorum succedunt.

III. Idem libro quinquagesimo octauo ad Edictum:

Is qui bonis cessit, ante rerum venditionem vtique bonis suis non caret: quare, si paratus fuerit se defendere, bona eius non veneunt.

IV. Idem libro quinquagesimo nono ad Edictum:

Is qui bonis cessit, si quid postea adquisierit, in quantum facere potest, conuenitur. §. I. Sabinus et Cassius putabant, eum, qui bonis cessit, ne quidem ab aliis, quibus debet, posse inquietari.

V. Pavlvs libro quinquagesimo sexto ad Edictum:

Qvem paenitet bonis cessisse, potest, defendendo se, consequi, ne bona eius veneant.

VI. Vlpianvs libro sexagesimo quarto ad Edictum:

Qvi bonis suis cessit, si modicum aliquid post bona sua vendita adquisiuit: iterum bona eius non veniunt. Vnde ergo modum hunc aestimabimus? vtrum ex quantitate eius quod adquisitum est, an vero ex qualitate? Et putem, ex quantitate id aestimandum esse eius, quod quaesiit: dummodo illud sciamus, si quid misericordiae causa ei fuerit relictum, puta menstruum, vel annuum, alimentorum nomine, non oportere propter hoc bona eius iterato veunundari: nec enim fraudandus est alimentis quotidianis. Idem, et si vsusfructus ei sit concessus vel legatus, ex quo tantum percipitur, quantum ei alimentorum nomine satis est.

VII. Modestinvs libro secundo Pandectarum:

Si debitoris bona venierint, postulantibus creditoribus permittitur rursum eiusdem debitoris bona distrahi, donec suum consequantur: si tales tamen facultates adquisitae sunt debitori, quibus Praetor moueri possit.

VIII. Vlpianvs libro vigesimo sexto:

Qvi cedit bonis, antequam debitum adgnoscat, condemnetur, vel in ius confiteatur, audiri non debet.

IX. Marcianvs libro decimo quinto Institutionum:

Bonis cedi non tantum in iure, sed etiam extra ius potest. Et sufficit, et per nuntium vel per epistolam id declarari.

Tit. IV.

QVIBVS EX CAVSIS IN POSSESSIONEM EATVR.

Vlpianvs libro duodecimo ad Edictum:

Tres fere causae sunt, ex quibus in possessionem mitti solet, rei seruandae causa, item legatorum seruandorum gratia, et ventris nomine: damni enim infecti nomine, si non caueatur, non in vniuersorum nomine fit missio: sed rei tantum, de qua damnum tuetur.

II. Idem libro quinto ad Edictum:

Praetor ait, IN BONA EIVS, QVI IVDICIO SISTENDI CAVSA FIDEIVSSOREM DEDIT, SI NEQVE POTESTATEM SVI FACIET, NEQVE DEFENDERETVR, IRI IVBEBO. §. I. Potestatem autem sui non facit, qui

qui id agit, ne aduerſarius eius copiam ſui habeat. Ergo latitantis bona iubet poſſideri. §. 2. Quid, ſi non latitet, ſed abſens non defendatur? nonne videtur poteſtatem ſui non facere? §. 3. Defendi autem videtur, qui per abſentiam ſuam in nullo deteriorem cauſam aduerſarii faciat. §. 4 Haec verba, DEFENDERETVR, παρατατικῶς ſcripta ſunt: vt neque ſufficiat vmquam defendiſſe, ſi non duret defenſio: neque obſit, ſi nunc offeratur.

III. IDEM libro quinquageſimo nono ad Edictum:

APVD Iulianum quaeritur, ſi communem rem cum Titio pater pupilli habuerit, et communi diuidundo iudicio pupillus non defendatur, nihilque erit, cuius nomine propter perſonam patris condemnatio fieri debeat: vtrum venire bona patris oporteat, an vero rei ſeruandae cauſa poſſideantur? Et ait Iulianus [1], ſi quidem pater aliquos fructus percepit, aut fecerit rem deteriorem, bona eius venire poſſunt: ſi vero nihil ſit, propter quod patris bona veneant, pupilli poſſideri. Marcellus autem notat: perquam iniquum eſſet, eum qui nihil cum pupillo contraxit, expectare eius pubertatem: quae ſententia habet rationem: ideoque cum contractus ex perſona patris deſcendat, dicendum erit, non eſſe exſpectandam pupilli pubertatem. §. 1. Contractum cum pupillo poteſt dici, et ſi cum ſeruo eius contractum ſit: competit enim aduerſus eum de peculio actio. Vnde probandum eſt, ex omnibus cauſis, ex quibus aduerſus pupillum actio datur, hoc idem ſeruandum. Et facilius erit hoc probandum in ſeruo, qui in rem domini vertit, aut iuſſu [2], aut ſi inſtitoria cum eo agi poſſit. §. 2. Ego puto, et ſi cum tutore eius contractum eſt, ex qua cauſa actio in pupillum datur, magis eſt, vt Edicto locus ſit, quaſi cum eo contractum ſit. §. 3. Si pupillus heres extiterit alicui, exque ea cauſa legata debeat: videndum eſt, an huic Edicto locus ſit? magisque eſt, vt Marcellus ſcribit, etiam pupilli poſſe bona poſſideri: eſſeque in arbitrio hereditariorum creditorum, quid potius eligant: etenim videtur impubes contrahere, cum adiit hereditatem.

IV. PAVLVS libro quinquageſimo octauo ad Edictum:

SED et is qui miſcuit ſe, contrahere videtur.

V. VLPIANVS libro quinquageſimo nono ad Edictum:

HAEC autem locum habent, quoties pupillus non defendatur a quocumque, ſiue a tutore, vel curatore: ſiue habeat tutorem pupillus, ſiue non habeat: ceterum ſi exiſtat aliquis qui defendere ſit paratus, ceſſabit rei ſeruandae cauſa poſſeſſio. §. 1. Non defendi pupillum conſtare debet, liquereque Praetori, vt ſic permittat bonorum poſſeſſionem. Hoc autem conſtare debet ſic: euocandi ſunt ad Praetorem tutores pupilli, vt defendant: ſi autem non habet tutores, requirendi cognati vel adfines, et ſi qui alii forte ſunt, quos veriſimile eſt defenſionem pupilli pupillae, non omiſſuros, vel propter neceſſitudinem, vel propter caritatem, vel qua alia ratione: liberti etiam, ſi qui ſunt idonei, euocandi, exquirendaque defenſio. Si aut negent ſe defendere, aut non negent, ſed taceant, tunc Praetor poſſeſſionem dabit: tamdiu ſcilicet, quoad non defendatur: ſi defendi coeperit pupillus vel pupilla, deſinet poſſideri: idem eſt et in furioſo. §. 2. Ait Praetor, SI IS PVPILLVS IN SVAM TVTELAM VENERIT, EAVE PVPILLA VIRIPOTENS FVERIT, ET RECTE DEFENDETVR: EOS, QVI BONA POSSIDENT, DE POSSESSIONE DECEDERE IVBEBO. §. 3. Recte defendi quid ſit, videamus: vtrum tantum copiam ſui facere, et ad iuſcipiendum iudicium paratum eſſe, an vero et ſatisdare omnimodo? Et quidem non ſolum ipſis ſe defendere volentibus hoc Edictum ſcriptum eſt, ſed in rem: et recte defendetur, hoc eſt, vel a ſe, vel ab alio quocumque: ſed ſi alius defendat, erit neceſſaria ſatisdatio: ſi ipſe, non puto neceſſariam ſatisdationem: ergo oblata defenſione deiici poterit interdicto reddito.

VI. PAVLVS libro quinquageſimo ſeptimo ad Edictum:

IN poſſeſſionem mitti ſolet creditor, etſi ſub conditione ei pecunia promiſſa ſit. §. 1. Cum dicitur, ET EIVS CVIVS BONA POSSESSA SVNT A CREDITORIBVS, VENEANT, PRAETERQVAM PVPILLI ET EIVS, QVI REIPVBLICAE CAVSA SINE DOLO MALO AFVIT: intelligimus, eius qui dolo malo afuerit, poſſe venire. §. 2. [3] Si ab hoſtibus quis captus ſit, creditores eius in poſſeſſionem mittendi ſunt: vt tamen non ſtatim bonorum venditio

1 Ap. Hal. *Iulianus* abeſt. 2 Hal. ſupplet *contraxit*. 3 Hal. praefigit *Sed et*.

tio permittatur, sed interim bonis curator detur.

VII. VLPIANVS libro quinquagesimo nono ad Edictum:

FVLCINIVS existimat, creditores rei seruandae causa missos in possessionem, ex his rebus ali non debere. §. I. Praetor ait, QVI FRAVDATIONIS CAVSA LATITAVIT, SI BONI VIRI ARBITRATV NON DEFENDETVR, EIVS BONA POSSIDERI VENDIQVE IVBEBO. §. 2. Cum hoc Edictum locum habeat, non sufficit latitare, sed et necesse est fraudationis causa id fieri: neque quod [1] fraudationis causa sine latitatione fit, satis est ad possessionem et venditionem: sed oportet fraudationis causa latitare: et est frequentissima haec causa possessionis: nam in vsu latitantium bona possidentur. §. 3. Si quis possederit bona alicuius quasi latitantis, qui non latitabat, et vendiderit: consequens erit dicere, venditionem bonorum secutam nullius momenti esse. §. 4. Quid sit autem latitare, videamus. Latitare est, non, vt Cicero definit, turpis occultatio sui: potest enim quis latitare non turpi de causa, veluti qui tyranni crudelitatem timet, aut vim hostium, aut domesticas seditiones. §. 5. Sed is, qui fraudationis causa latitet, non tamen propter creditores, etsi haec latitatio creditores fraudet, in ea tamen erit causa, ne hinc possidere bona eius possint: quia non hoc animo latitet, vt fraudentur creditores: animus enim latitantis quaeritur, quo animo latitet: vt fraudet creditores, an alia ex causa. §. 6. Quid ergo, si duas causas latitandi habuit, vel plures, inter quas etiam fraudandi creditores? an venditio recte procedat? et puto probandum, si plures causae sint latitationis, inter quas est et fraudationis causa, nocere debere, posseque hinc bona vendi. §. 7. Quid, si aduersus quosdam occultare se consilium non est, aduersus quosdam est? quid dicemus? et rectissime Pomponius scribit, non aduersus omnes latitationem exigendam, sed aduersus eum, quem quis decipere et fraudare latitatione destinat. Vtrum ergo omnes bona eius vendere possunt, quia latitat: hoc est, etiam hi aduersus quos non latitat, quia verum est eum [2], latitare: an vero is solus, aduersus quem latitat? Et quidem verum est, eum latitare, et fraudationis causa latitare, etsi non aduersus me latitet. Sed illud tractandum Pomponius putat, an aduersus me, eumque solum posse hinc venditionem impetrare, aduersus quem latitetur? §. 8. Latitare autem est, cum tractu aliquo latere: quemadmodum factitare, frequenter facere. §. 9. Adeo autem latitatio animum et affectum latitantis se desiderat, vt recte dictum sit, furiosum hinc venditionem pati non posse: quia non se occultat, qui suus non est. §. 10. Plane si non defendatur furiosus, curatorem ei dandum: aut bona eius vt possideantur, nominatim permittendum est. Labeo autem scribit, si non inueniatur curator vel defensor furiosi, sed et si curator datus, eum non defendat: tunc remouendum eum, et oportere Praetorem dare curatorem aliquem ex creditoribus, vt non amplius, quam necesse est, ex bonis furiosi veneat: eaque seruanda Labeo ait, quae solent seruari, cum venter in possessionem mittitur. §. 11. Plane interdum bona eius, causa cognita, vendenda erunt, si vrgueat aes alienum, et dilatio damnum sit allatura creditoribus. Ita autem vendenda, vt quod supersit, furioso detur: quia hominis eius status et habitus a pupilli conditione non multum abhorret: quod quidem non est sine ratione. §. 12. Idemque et in prodigo dicendum est, ceterisque qui curatorum ope iuuantur: nec enim quisquam proprie latitare eos dixerit. §. 13. Illud sciendum est, posse quem in eadem ciuitate esse, et latitare: et in alia ciuitate, et non latitare. Etenim qui in alia ciuitate sit, copiamque sui faciat in publico, ibique pareat, an latitet videamus? et hodie hoc iure vtimur, vt siue quis eodem loci agat, siue alio, siue peregre agat [3], si tamen occursum creditoris euitet, latitare videatur. Denique eum quoque qui in foro eodem agat, si circa columnas aut stationes se occultet, videri latitare veteres responderunt: et posse quem aduersus alterum latitare, aduersus alterum non: constat autem vt ipse eius possit bona vendere, aduersus quem latitat. §. 14. Si in diem vel sub conditionem debitor latitet: antequam dies vel conditio veniat, non possunt bona eius venire: quid enim interest, debitor quis non sit, an nondum conueniri possit? nam etsi non sit debitor

1 Ap. Hal. *quod* abest. 2 Ap. Hal. *eum* abest. 3 Ap. Hal. *agat* abest.

debitor, idem dicemus. Idem erit dicendum, et si quis habeat quidem actionem, sed talem, quae per exceptionem repellitur. §. 15. Si quis actione de peculio, filii vel serui nomine, conueniri possit: si [1] latitet, eo iure vtimur, vt possint bona eius possideri et venire, tametsi nihil fuerit in peculio: quia esse potest: et rei iudicatae tempus spectamus, vtrum sit, an non sit: et quod teneat actio, etiam si nihil in peculio fuerit. §. 16. Item videamus, si quis aduersus in rem actionem latitet, an bona eius possideri venumque dari possint? Exstat Neratii sententia existimantis bona esse vendenda: et hoc rescripto Hadriani continetur: quo iure vtimur. §. 17. Celsus autem Sexto respondit, si fundum, quem petere volo, Titius possideat, neque absens defendatur: commodius se existimare, in fundum possessione mittendum, quam bona eius possideri: hoc adnotandum est, Celsum consultum non de latitante: sed de absente. §. 18. Idem Celsus existimat, si is, a quo hereditatem petere velim, latitat: commodissime fieri posse, vt in possessionem mittar rerum, quas pro herede, vel pro possessore possidet: sed si dolo fecit, quo minus possideret, bona eius possidenda et vendenda sunt. §. 19. Diuus quoque Pius in persona eius, qui hereditatem, possidens copiam sui non faciebat, rescripsit, in possessionem rerum hereditariarum aduersarium inducendum: in quo rescripto et fructum percipere iussit eum, qui per nimiam contumaciam possessoris hereditatis, vt lucro eius cedat, in possessionem inductus est rerum hereditariarum.

VIII. Idem libro sexagesimo ad Edictum:

Si diu incertum sit, heres exstaturus, nec ne sit: causa cognita permitti oportebit, bona rei seruandae causa possideri: et si ita res vrgueat vel conditio, bonum etiam hoc erit concedendum, vt curator constituatur:

IX. Pavlvs libro quinquagesimo septimo ad Edictum:

Vnvs ex creditoribus. §. 1. Si alter ex heredibus intra tempora sibi praestituta deliberet adire hereditatem, alter vero neget se aditurum: videndum est, quid creditoribus agendum sit? Et placet, interim eos in possessionem mittendos custodiae causa, donec appareat, is qui deliberat, vtrum adgnoscat partem suam, an non adgnoscat.

X. Vlpianvs libro octagesimo primo ad Edictum:

Si pupillus praesens sit, tutorem autem non habeat, pro absente habendus est.

XI. Pavlvs libro octauo ad Plautium:

Si filiofamilias legatum vel fideicommissum sub conditione relictum sit, dicendum est, tam ipsum quam patrem in possessionem mittendos esse, quia ambo spem commodi habent.

XII. Pomponivs libro vigesimo tertio ad Quintum Mucium:

Cvm legatorum vel fideicommissi seruandi causa, vel quia damni infecti nobis non caueatur, bona possidere Praetor permittit, vel ventris nomine in possessionem nos mittit, non possidemus: sed magis custodiam rerum, et obseruationem nobis concedit.

XIII. Papinianvs libro decimo quarto Responsorum:

Ad cognitionem Imperatorum a Praeside prouinciae remissus, et si in ceteris litibus Romae defendere se non cogitur: tamen in prouincia defendendus est. Nam et exilio temporario puniti, si defensor non existat, bona veneunt.

XIV. Pavlvs libro secundo Quaestionum:

Si quis creditorem prohibuerit bona debitoris ingredi, datur in eum actio quanti ea res sit. §. 1. Sed et si quis legatorum seruandorum causa missus in possessionem admissus non est, si legati conditio pendeat, licet possit deficere, aestimetur tamen id, quod legatum est: quia interest eius cautum habere §. 2. Creditor autem conditionalis in possessionem non mittitur: quia is mittitur, qui potest bona ex Edicto vendere.

XV. Vlpianvs libro sexto Fideicommissorum:

Is qui rem permutatam accepit, emptori similis est. Item is, qui rem in solutum accepit, vel qui lite aestimata retinuit, vel ex causa stipulationis, non ob liberalitatem, est consecutus.

Tit. V.

DE REBVS AVCTORITATE IVDICIS POSSIDENDIS SEV VENDVNDIS.

Gaivs libro vigesimo tertio ad Edictum prouinciale:

Va-

1 Ap. Hal. *si* abest.

Venire bona ibi oportet, vbi quisque defendi debet: id eſt,

II. Pavlvs libro quinquageſimo quarto ad Edictum:

Vbi domicilium habet:

III. Gaivs libro vigeſimo tertio ad Edictum prouinciale:

Avt vbi quisque contraxerit. Contractum autem non vtique eo loco intelligitur, quo negotium geſtum ſit: ſed quo ſoluenda eſt pecunia.

IV. Pavlvs libro quinquageſimo ſeptimo ad Edictum:

Si ſeruus ſub conditione heres inſtitutus ſit, aut dubium ſit, an is heres liberque futurus ſit: non eſt iniquum, poſtulantibus creditoribus ita decerni, vt, ſi ante certum tempus is heres non exſtiterit, proinde omnia obſeruentur, ac ſi is heres ita inſtitutus non eſſet: quod plerumque accidere, ſi ſub conditione dandae alicui pecuniae heres inſtitutus ſit, nec dies adpoſitus ſit. Sed hoc, quantum ad bona, ita obſeruandum. Ceterum libertas ei quandoque competet, et a Praetore conſeruanda eſt, etiam ſi certum ſit, neque heredem, neque bonorum poſſeſſorem futurum. §. 1. Si quis tamen heredem ſe ſpondendo, vel actiones patiendo, defunctum defendat, bona defuncti venire non poterunt.

V. Vlpianvs libro ſexageſimo ad Edictum:

Si minor vigintiquinque annis, qui habet curatores, a curatoribus non defendatur, nec alium defenſorem inueniat: bonorum venditionem patitur, etſi non latitet: licet non [1] fraudationis cauſa latitare videtur, qui ſui non eſt idoneus defenſor.

VI. Pavlvs libro quinquageſimo octauo ad Edictum:

Si non expedierit pupillo hereditatem parentis retinere, Praetor bona defuncti venire permittit, vt quod ſuperauerit, pupillo reſtituatur. §. 1. Si pupillus antequam abſtineret, aliquid geſſerit, ſeruandum eſt: vtique ſi bona fide geſſit. §. 2. Quid ergo, ſi quibusdam creditoribus ſoluit, deinde bona venierint? Si quaeratur, an repetitio ſit, ex cauſa id ſtatuendum Iulianus ait: ne alterius aut negligentia, aut cupiditas, huic qui diligens fuit, noceat. Quod ſi vtroque inſtante tibi gratificatus tutor ſoluit, aequum eſſe, aut prius eandem portionem mihi quaeri, aut communicandum quod accepiſti; et hoc Iulianus ait. Apparet autem loqui eum, ſi ex bonis paternis ſolutum ſit. Quid ergo, ſi aliunde pupillus ſoluerit? reddi ei debebit, nec ne? et vtrum a creditore, an ex hereditate? Scaeuola noſter ait, ſi aliquid ſit in bonis, deducendum ex hereditate ſolidum, exemplo eius, qui geſſit negotia. Sed ſi nihil ſit in bonis, non eſſe iniquum aduerſus creditorem dandam repetitionem, quaſi indebiti ſoluti.

VII. Gaivs libro vigeſimo tertio ad Edictum prouinciale:

Hereditarivm aes alienum intelligitur etiam id, de quo cum defuncto agi non potuit: veluti, quod is cum moreretur, daturum ſe promiſiſſet. Item quod is qui pro defuncto fideiuſſit, poſt mortem eius ſoluit.

VIII. Vlpianvs libro ſexageſimo primo ad Edictum:

In venditionem bonorum etiam vſusfructus veniat, quia appellatione domini fructuarius quoque continetur. §. 1. Si quis fructus ex praedio debitoris capi poterit, hunc creditor, qui in poſſeſſionem praedii miſſus eſt, vendere vel locare debet. Sed hoc ita demum, ſi ante neque venierit, neque locatus erit: nam ſi iam a debitore vel locatus erat, vel venierat, ſeruabit Praetor venditionem et locationem a debitore factam, etſi minoris diſtractum eſt, vel locatum: niſi ſi in fraudem creditorum hoc fiat: tunc enim Praetor arbitrium dat creditoribus, vt ex integro locationem vel venditionem faciant. §. 2. De ceterarum quoque rerum fructibus idem erit dicendum, vt ſi qui locari poſſint, locentur: puta mercedes ſeruorum vel iumentorum, ceterorumque quae poſſunt locari. §. 3. De tempore locationis nihil Praetor locutus eſt: et ideo liberum arbitrium creditoribus datum videtur, quanto tempore locent: quemadmodum illud eſt in arbitrio eorum, vendant, vel locent, ſcilicet ſine dolo malo: ex culpa autem rei non fiunt. §. 4. Si vnus ſit qui poſſideat bona, expeditum erit de locatione. Quod ſi non vnus, ſed plures ſint, quis eorum debeat locare vel vendere, quaeritur? Et ſi quidem conuenit inter eos, expeditiſſimum eſt: nam et omnes poſſunt locare, et vni hoc negotium dare: ſi vero non conuenit, tunc dicendum eſt, Praetorem cauſa cognita eligere debere, qui locet vel vendat.

IX.

[1] *latitet nec fraudationis.*

IX. IDEM libro sexagesimo secundo ad Edictum:

PRAETOR ait, SI QVIS CVM IN POSSESSIONE BONORVM ESSET, QVOD EO NOMINE FRVCTVS CEPERIT, EI AD QVEM EA RES PERTINET, NON RESTITVAT: SIVE QVOD IMPENSAE SINE DOLO MALO FECERIT, EI NON PRAESTABITVR: SIVE DOLO MALO EIVS DETERIOR CAVSA POSSESSIONIS FACTA ESSE DICETVR: DE EA RE IVDICIVM IN FACTVM DABO. §. 1. Quod de fructibus ait, etiam de ceteris, quaecumque ex re debitoris peruenerunt intelligendum est: et sane debuit hoc ita esse: quid enim, si ex compromisso, vel alio casu poenam consecutus est? nam eam poenam, quam consecutus est, praestare debet. §. 2. Quod ait Praetor, SIVE QVOD IMPENSAE NOMINE [1] SINE DOLO MALO FECIT, EI NON PRAESTABITVR: hoc eo spectat, vt si quid ipse erogauit creditor, si modo sine dolo malo [2] erogauit, hoc ei praestetur: sufficit igitur sine dolo erogasse, etiam si nihil profuit erogatio eius rei debitori. §. 3. His verbis, AD QVEM EA RES PERTINET, etiam curator bonis distrahendis datus continebitur, et ipse debitor, si contigerit ne bona eius veneant. Et ipsi itaque creditori aduersus hos dabitur actio, quos enumerauimus, siue quid in fructibus percipiendis erogauit, siue in familia alenda curandaue, [3] praediis fulciendis vel reficiendis, vel damno infecto promittendo, vel seruo noxali iudicio defenso: si modo non magis eum expedit dedere, quam retinere: quod si dedere expedit, consequens erit repetere eum non debere. §. 4. Generaliter etiam dicendum est, quidquid impendit in rem, si modo sine dolo malo impendit, repetere eum posse: nam negotiorum gestorum agere non magis potest, quam si socius commune aedificium fulsit: quia hic quoque creditor commune non alienum negotium gessisse videtur. §. 5. Est praeterea quaesitum, si deteriora praedia facta fuerint sine dolo malo creditoris, vel iura eorum amissa, vel aedificia diruta, vel exusta: item familiae pecorumque acta cura non sit, aut possessio alii tradita, sine dolo tamen malo: an teneatur? Et apparet eum non teneri: quia dolo malo caret: eritque melior eius conditio, quam in pignore creditoris, qui non tantum dolum malum, verum culpam quoque debet. Eadem causa est curatoris bonorum: nam et is tenetur, vt creditores [4]. §. 6. In eum quoque, qui neque locauit fructum praedii, neque vendidit, in factum actionem dat Praetor: et in hoc condemnabitur, quanto minus propter hoc perceptum est, quia neque vendidit, neque locauit. Ceterum si tantum perceptum est, quantum perciperetur, si locatus vel distractus fructus esset: nihil ei imputabitur. Praestat autem per id tantum temporis, quo in possessionem fuit, vel ipse, vel iussu eius alius, quoad inde de possessione discessum est: nam neque hoc imputatur creditori, cur in possessionem non venerit: neque illud, cur de possessione decesserit: cum voluntarium et suum potius negotium creditor gerat. Aestimatio autem fit, quantum interest eius qui experitur. §. 7. Hae actiones neque temporariae sunt: et tam heredibus, quam in heredes dabuntur, ceterosque successores. §. 8. Si possessionis causa deterior facta esse dicetur dolo eius, qui in possessionem missus sit, actio in eum ex dolo datur, quae neque post annum, neque in heredes ceterosque successores datur: cum ex delicto oriatur, poenaeque nomine concipiatur:

X. PAVLVS libro quinquagesimo nono ad Edictum:

NISI quatenus ad eum peruenit.

XI. VLPIANVS libro sexagesimo secundo ad Edictum:

HEREDI autem dabitur: quia et rei continet persecutionem.

XII. PAVLVS libro quinquagesimo nono ad Edictum:

CVM vnus ex creditoribus postulat in bona debitoris se mitti: quaeritur, vtrum solus is qui petit, possidere potest? an cum vnus petit, et praetor permisit, omnibus creditoribus aditus sit? et commodius dicitur, cum Praetor permiserit, non tam personae solius petentis, quam creditoribus, et in rem permissum videri: quod et Labeo putat. Nec videbitur libera persona adquirere alii: quia nec sibi quicquam adquirit, cui Praetor permittit: sed aliquid ex ordine facit: et ideo ceteris quoque prodest. Plane si is postulauerit, qui creditor non est: minime dicendum est, vel eum qui creditor est, possidere posse:

1 Ap. Hal. *nomine* abest. 2 Ap. Hal. *malo* abest. 3. Hal. praefigit *siue*. 4 *iste tenetur, vt creditor*.

se: quia nihil egit talis postulatio. Aliter atque si creditor, cui permissum est possidere, postea recepit debitum suum: ceteri enim poterunt peragere bonorum venditionem. §. 1. Is qui possidere iubetur, eo loco iussus videtur, cuius cura ad iubentem pertinet. §. 2. Si propter naturam rei, veluti si praedium inundatum sit, aut propter latronum potentiam, non potest possideri: recte dicitur, non esse quod possideatur.

XIII. GAIVS libro vigesimo tertio ad Edictum prouinciale:

QVAMVIS possessa non sint bona, quia forte nihil fuerit quod possideatur, aut sine controuersia non possideatur: creditor, qui in possessionem missus est, perinde habetur, ac si etiam possessa bona fuissent.

XIV. PAVLVS libro quinquagesimo nono ad Edictum:

CREDITORE in possessionem rerum debitoris misso, curator constitui debet, si quaedam actiones periturae sunt. §. 1. Datur in creditorem actio, qui in possessionem missus est, de eo quod ex bonis debitoris ad eum peruenit: si nondum sit aliquid consecutus, actiones suas praestabit: datur autem in factum actio aduersus eum: et omne quod in actionem negotiorum gestorum veniret, si posset agi, restituendum a creditore.

XV. VLPIANVS libro sexagesimo secundo ad Edictum:

CVM plures creditores in possessionem rerum debitoris mittantur, nec corrumpantur rationes, vni hoc negotium a creditoribus esse dandum, quem maior pars creditorum elegerit. Ego puto creditoribus instrumentorum etiam ἀναγραφὴν [1] facere, non vt describant ipsa corpora instrumentorum, sed quot sint, de qua re sint, subnotent sibi, et quasi inuentarium faciant: quod etiam vniuersorum facere eis erit permittendum. Praeterea nonnumquam Praetor causa cognita, etiam describere aliquid ex instrumentis creditoribus debebit permittere, si qua idonea causa interueniat. Vtrum semel, an etiam saepius recognitio, dispunctio concedenda sit creditoribus, videamus. Et ait Labeo, amplius quam semel non esse concedendam: si quis tamen, inquit, iurauerit non calumniae causa se postulare, neque habere quae dispunxerit, iterum ei faciendam potestatem ait, nec amplius quam bis.

XVI. GAIVS libro vigesimo quarto ad Edictum prouinciale:

CVM [2] bona veneunt debitoris, in comparationem extranei, et eius qui creditor cognatusue sit, potior habetur creditor cognatusue: magis tamen creditor, quam cognatus: et inter creditores potior is, cui maior pecunia debebitur.

XVII. VLPIANVS libro sexagesimo tertio ad Edictum:

QVAESTVM est, vtrum ita demum priuilegium habet funeraria, si is, cuius bona veneunt, funeratus sit: an etiam si proponas alium esse funeratum? et hoc iure vtimur, vt quicumque sit funeratus, id est, siue is cuius de bonis agitur, siue quid is debuit, quod reddere eum, si viueret, funeraria actione cogi oporteret, priuilegio locus sit. Pariique referre dicamus, qua actione hic sumtus repetatur, funeraria, an familiae herciscundae, an qua alia? dummodo sumtus funeris causa factus sit. Quacumque igitur actione ob funeris sumtum vtatur: etiam funerariam ei competere. Quare si in stipulatum funeris impensa deducta est, dicendum est, locum esse priuilegio, si modo quis non abiiciendi priuilegii causa stipulatus est. §. 1. Si sponsa dedit dotem, et nuptiis renuntiatum est: tametsi ipsa dotem condicit, tamen aequum est hanc ad priuilegium admitti, licet nullum matrimonium contractum est. Idem puto dicendum, etiam si minor duodecim annis in domum quasi vxor deducta sit, licet nondum vxor sit.

XVIII. PAVLVS libro sexagesimo ad Edictum:

INTEREST enim Reipublicae, et hanc solidum consequi, vt aetate permittente nubere possit.

XIX. VLPIANVS libro sexagesimo tertio ad Edictum:

DABIMVSQVE ex his causis ipsi mulieri priuilegium. §. 1. Si quis, cum tutor non esset, pro tutore negotia gessit, priuilegio locum esse manifestum est: nec interest, ipse debeat, qui gessit, siue heres eius, ceterique successores: ipse autem pupillus habet priuilegium, sed eius successores non habent. Sed aequissimum erit, ceteros quoque, quibus curatores quasi debilibus vel prodigis dantur,

XX. PAVLVS libro sexagesimo ad Edictum:

VEL

1 Id est: *descriptionem*. 2 In Holoandri lectione hic incipit Titulus: *DE PRIVILEGIIS CREDITORVM.*

Vel surdo, muto,

XXI. Gaivs libro vigesimo quarto ad Edictum Prouinciale:

Vel fatuo,

XXII. Vlpianvs libro sexagesimo tertio ad Edictum:

Idem priuilegium competere. §. 1. Sed si bonis curator datus sit, vel absentis, vel ab hostibus capti, vel dum deliberant scripti heredes de adeunda hereditate, non oportebit priuilegium dari: non enim in eadem causa est.

XXIII. Pavlvs libro sexagesimo ad Edictum:

Si negotium impuberis aliquis ex officio amicitiae gesserit, debet bonis eius venditis priuilegium pupillo conseruari: et ita accepi.

XXIV. Vlpianvs libro sexagesimo tertio ad Edictum:

Si ventri curator datus sit, nec partus editus, priuilegium cessabit. §. 1. Diuus Marcus ita edixit: creditor, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit, in pecunia, quae credita erit, priuilegium exigendi habebit: quod ad eum quoque pertinet, qui redemtori domino mandante, pecuniam subministrauit. §. 2. In bonis mensularii vendundis, post priuilegia potiorem eorum causam esse placuit, qui pecunias apud mensam, fidem publicam secuti, deposuerunt. Sed enim qui depositis nummis vsuras a mensulariis acceperunt, a ceteris creditoribus non separantur: et merito: aliud est enim credere, aliud deponere. Si tamen nummi exstent, vindicari eos posse puto a depositariis: et futurum eum qui vindicat, ante priuilegia. §. 3. Eorum ratio prior est creditorum, quorum pecunia ad creditores priuilegiarios peruenit. Peruenisse autem quemadmodum accipimus? vtrum si statim profecta est ab inferioribus ad priuilegiarios? an vero, et si per debitoris personam? hoc est, si ante ei numerata sit, et sic debitoris facta, creditori priuilegiario numerata est? Quod quidem potest benigne dici, si modo non post aliquod interuallum id factum sit.

XXV. Idem libro sexagesimo quarto ad Edictum:

Ait Praetor, QVOD POSTEA CONTRACTVM ERIT, QVAM IS, CVIVS BONA VENIERINT, CONSILIVM RECEPERIT FRAVDARE, SCIENTE EO QVI CONTRAXERIT: NE ACTIO EO NOMINE DETVR.

XXVI. Pavlvs libro decimo sexto breuis Edicti:

Qvi in nauem exstruendam, vel instruendam credidit, vel etiam emendam: priuilegium habet.

XXVII. Vlpianvs libro primo de officio Consulis:

Si magistratus fideicommissi seruandi causa in possessionem miserint, dare arbitrum possunt ad ea distrahenda, quae mora deteriora futura sunt: ita vt pretium ex his redactum apud fideicommissarium in causa depositi sit, donec de fideicommisso, quod ei debetur, constet.

XXVIII. Iavolenvs libro primo Epistolarum:

Paterfamilias, impuberi filio, si ante pubertatem decessisset, substituit heredem: is filius paterna hereditate se abstinuit, ideoque bona patris venierunt: postea filio hereditas obuenit, qua adita decessit. Quaero, cum Praetor in ipsum pupillum, quamuis postea hereditas obuenisset, creditoribus tamen patris actionem non daret: an in substitutum creditoribus patris danda sit actio, cum ex bonis paternis, quae scilicet ad creditores missos ad bona pertinent, nihil adquirat: et cum creditores nihil iuris in bonis pupilli habuerint, eorumque nihil interfuerit, adiretur nec ne pupilli hereditas, cum ea bona admissa a substituto hereditate ad creditores non pertinebant? Me illud maxime mouet, quod praeceptoribus tuis placet, vnum esse testamentum. Respondit, quod Praetor filio, qui a paterna hereditate se abstinet, praestat, ne bonis patris eius venditis in eum actio detur, tametsi postea ei hereditas obuenit, creditoribus non reddat: idem in substituto filio herede seruandum non est: quoniam filii pudori parcitur, vt potius patris quam eius bona veneant. Itaque in id, quod postea ei obuenit, actio creditoribus denegatur: quia id ex aduenticio adquisitum est, non per patrem ad eum peruenit. At cum substitutus filio hereditatem adiit, postquam pupillus se paternae miscuerit hereditati, tunc hereditas et patris et filii vna est, et in omni aere alieno, quod aut patris aut filii fuerit, etiam inuitus heres obligatur: et quemadmodum liberum ei non est post obligationem, vt non omnimodo, si non defenditur, ipsius bona veneant: ita ne separare quidem aes alienum

alienum patris et filii poterit: quo casu efficietur, vt creditoribus in eum actio dari debeat. Quod si substitutus heres hereditatem non adierit, creditoribus patris in id, quod pupillus reliquit, actio dari non debet: quoniam neque pupilli bona venire debent propter aes alienum patris, neque in bonis patris est, quod pupillus adquisiit.

XXIX. PAVLVS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

FVFIDIVS refert, statuas in publico positas, bonis distractis eius cuius in honorem positae sunt, non esse emtoris bonorum eius: sed aut publicas, si ornandi municipii causa positae sint: aut eius, cuius in honorem positae sint: et nullo modo eas detrahi posse.

XXX. PAPIRIVS IVSTVS libro primo de Constitutionibus [1].

IMPERATORES Antoninus et Verus Augusti rescripserunt, eos, qui bona sua negant iure venisse, praeiudicio experiri debere, et frustra Principem [2] desiderare rescindi venditionem.

XXXI VLPIANVS libro secundo de omnibus Tribunalibus:

SI creditores heredem suspectum putent, satisdationem exigere possunt pro suo debito reddendo: cuius rei gratia cognoscere Praetorem oportet: nec statim eum satisdationis necessitati subiicere debet: nisi causa cognita constiterit, prospici debere his, qui suspectum eum postulauerunt. §. 1. Sed suspectus heres non iisdem modis, quibus suspectus tutor aestimatur: siquidem tutorem non facultates, sed fraudulenta in rebus pupillaribus, sed callida conuersatio suspectum commendet, heredem vero solae facultates. §. 2. Plane in recenti aditae hereditatis audiendi erunt, qui suspectum postulant: ceterum si probentur passi eum in hereditate morari, nec quicquam possint obiicere criminis, quasi dolose versato eo, non debebit post multum temporis ad hanc necessitatem compelli. §. 3. Quod si quasi suspectus satisdare iussus, decreto Praetoris non obtemperauerit, tunc bona hereditatis possidere, venumque dari ex Edicto suo permittere iubebit. § 4 Plane si doceatur nihil ex bonis alienasse, nec sit quod ei iuste praeter paupertatem obiiciatur: contentus esse Praetor debet, vt iubeat eum nihil minuere. §. 5. Quod si nec inopia laborantem eum creditores ostendere poterint, iniuriarum actione ei tenebuntur.

XXXII. PAVLVS libro singulari Regularum:

PRIVILEGIA non ex tempore aestimantur, sed ex causa: et si eiusdem tituli fuerunt, concurrunt, licet diuersitates temporis in his fuerint.

XXXIII. VLPIANVS libro tertio Regularum:

SI pupillus ex contractu suo non defendatur, ideoque bona eius creditores possidere coeperint: deminutio ex his bonis fieri debet, vescendi pupilli causa. §. 1. Defendere debitorem, sicut antequam bona eius possiderentur, licet: ita [3] post bonorum quoque possessionem eius, siue ipse sui, siue alius defensionem eius suscipiat, debet satisdare: vt satisdatione interposita iudicium accipiatur, et a possessione discedatur.

XXXIV. MARTIANVS libro quinto Regularum:

QVOD quis nauis fabricandae, vel emendae, vel armandae [4], vel instruendae causa, vel quoquo modo crediderit, vel ob nauem venditam petat, habet priuilegium post fiscum.

XXXV. IDEM libro singulari ad formulam hypothecariam:

EVM, qui in possessionem missus sit eius, qui Reipublicae causa afuit, si apparuerit eum dolo malo Reipublicae causa abesse, iure in possessione esse placet, donec solidum soluatur. Eum autem, qui rerum eius, qui sine dolo malo Reipublicae causa afuit, in possessionem missus sit, pignus non contrahere, et ideo discedere oportere de possessione.

XXXVI. VLPIANVS libro quadragesimo quinto ad Sabinum:

EVM, qui circa columnas se occultet, vt creditorem euitet, latitare placet. Nam et eum, qui recedit, hoc est, vt subterfugit, [5] ne secum aliqua actio moueatur, latitare placet. Tam et qui [6] vrbe profugit, vtique fraudandi causa: nec enim [7] interest, quod attinet ad latitandum, vtrum quis profugerit, an vero Romae agens copiam sui non facit.

XXXVII. PAPINIANVS libro decimo Responsorum:

ANTIOCHENSIVM Caelae Syriae ciuitati, quod lege sua priuilegium in bonis

1 *PAPIRIVS IVSTVS lib. XI.* 2 *a principe.* 3 Hal. inserit *quoque* 4 Ap. Hal. *vel emendae vel armandae* absunt. 5 Hal. praefigit *vt.* 6 Hal. inserit *ab.* 7 Ap. Hal. *enim* abest.

nis defuncti debitoris accepit, ius persequendi pignoris durare constitit.

XXXVIII. Pavlvs libro primo Sententiarum:

Bonis venditis excipiuntur concubina, et liberi naturales. §. 1. Respublica creditrix omnibus chirographariis creditoribus praefertur.

XXXIX. Idem libro quinto Sententiarum:

Pvpillvs si non defendatur, in possessione creditoribus constitutis, minoribus ex his vsque ad pubertatem alimenta praestanda sunt. §. 1. Eius, qui ab hostibus captus est, bona venire non possunt, quamdiu reuertatur.

Tit. VI.

DE SEPARATIONIBVS.

Vlpianvs libro sexagesimo quarto ad Edictum:

Sciendvm est, separationem solere impetrari decreto Praetoris. §. 1. Solet autem separatio permitti creditoribus ex his caufis: vtputa debitorem quis Seium habuit, hic decessit, heres ei extitit Titius: hic non est soluendo, patitur bonorum venditionem: creditores Seii dicunt bona Seii sufficere sibi, creditores Titii contentos esse debere bonis Titii, et sic quasi duorum fieri bonorum venditionem: fieri enim potest, vt Seius quidem soluendo fuerit, potueritque satis creditoribus suis, vel ita semel, etsi non in assem, in aliquid tamen satisfacere, admissis autem commixtisque creditoribus Titii, minus sint consecuturi, quia ille non est soluendo, aut minus consequantur, quia plures sunt: hic est igitur aequissimum, creditores Seii desiderantes separationem audiri, impetrareque a Praetore, vt separatim quantum cuiusque creditoribus praestetur. §. 2. Ex contrario autem creditores Titii non impetrabunt separationem: nam licet alicui adiiciendo sibi creditorem, creditoris sui facere deteriorem conditionem. Atqui igitur adiit hereditatem debitoris mei, non faciet meam deteriorem conditionem adeundo: qua licet mihi separationem impetrare: suos vero creditores onerauit, dum adiit hereditatem quae soluendo non est: nec poterunt creditores eius separationem impetrare. §. 3. Sciendum est autem, etiam si obligata res esse proponatur ab herede iure pignoris vel hypothecae, attamen si hereditaria fuit, iure separationis hypothecario creditori potiorem esse eum, qui separationem impetrauit: et ita Seuerus et Antoninus rescripserunt. §. 4. Sed etiam aduersus fiscum et municipes impetraretur separatio. §. 5. Quaesitum est, an interdum etiam heredis creditores possunt separationem impetrare, si forte ille in fraudem ipsorum adierit hereditatem? Sed nullum remedium est proditum: sibi enim imputent, qui cum tali contraxerunt: nisi si extra ordinem putamus Praetorem aduersus calliditatem eius subuenire, qui talem fraudem commentus est; quod non facile admissum est. §. 6. Sed si quis suspectam hereditatem dicens, compulsus fuerit adire et restituere hereditatem [1], deinde non sit cui restituat, ex quibus causis solet hoc euenire: et ipsi quidem desideranti succurri sibi aduersus creditores hereditarios, subueniemus: hoc et Diuus Pius rescripsit, vt perinde testatoris bona venirent, atque si adita hereditas non fuisset. Creditoribus quoque huiusmodi heredis desiderantibus, hoc idem praestandum puto, licet ipse desiderauit: vt quasi separatio quaedam praestetur. §. 7. Item videamus, si quis heres parenti extiterit, cum esset impubes, deinde intra pubertatem decesserit, et substituti bona veneant, qui impuberis hereditatem adiit: an patris creditores possint separationem impetrare? Et puto posse: hoc amplius puto, etiam impuberis creditores posse separationem aduersus creditores heredis eius impetrare. §. 8. Secundum haec videamus, si Primus Secundum heredem scripserit, Secundus Tertium, et Tertii bona veneant: qui creditores possint separationem impetrare? Et putem, si quidem Primi creditores petant, vtique audiendos, et aduersus Secundi, et aduersus Tertii creditores: si vero Secundi creditores petant, aduersus Tertii vtique eos impetrare posse, aduersus Primi autem non posse. In summa, Primi quidem creditores aduersus omnes impetrare possunt separationem, secundi creditores aduersus Primi non possunt, aduersus Tertii possunt. §. 9. Si filiifamilias bona veneant, qui castrense peculium habet: an separatio fiat inter castrenses creditores ceterosque videamus? Simul ergo admittentur, dummodo si qui cum eo contraxerunt, ante quam militaret, fortasse debeant separari: quod puto probandum: ergo qui ante contraxerunt, si bona castrensia distrahantur, non possunt venire cum

1 Ap. Hal. *hereditatem* abest.

cum castrensibus creditoribus. Item si quid in rem patris versum est, forte poterit et creditori contradici, ne castrense peculium inquietet, cum possit potius cum patre experiri. § 10. Illud sciendum est, eos demum creditores posse impetrare separationem, qui non nouanti animo ab herede stipulati sunt: ceterum si eum hoc animo secuti sunt, amiserunt separationis commodum: quippe cum secuti sunt nomen heredis, nec possunt iam se ab eo separare, qui quodammodo eum elegerunt. Sed etsi vsuras ab eo, ea mente, quasi eum eligendo, exegerunt: idem erit probandum. §. 11. Item quaeritur, si satis acceperunt ab eo, an impetrent separationem? Et non puto: hi enim secuti sunt eum: forte quem mouebit. Quid ergo, si satis non idoneum acceperunt? Et sibi imputent, cur minus idoneos fideiussores accipiebant. §. 12. Praeterea sciendum est, posteaquam bona hereditaria bonis heredis mixta sunt, non posse impetrari separationem: confusis enim bonis et vnitis, separatio impetrari non poterit. Quid ergo, si praedia extent, vel mancipia, vel pecora, vel aliud quod separari potest? Hic vtique poterit impetrari separatio: nec ferendus est qui caussatur bona contributa, cum praedia contribui non possint: nisi ita coniunctae possessiones et permixtae propriis, vt impossibilem separationem effecerint: quod quidem perraro contingere potest. §. 13. Quod dicitur, post multum temporis separationem impetrari non posse, ita erit accipiendum, vt vltra quinquennium post aditionem numerandum separatio non postuletur. §. 14. De his autem omnibus an admittenda separatio sit, nec ne, Praetoris erit vel Praesidis notio, nullius alterius: hoc est eius, qui separationem indulturus est. §. 15. Si quis pignus ab herede acceperit, non est ei concedenda separatio, quasi eum secutus sit: neque enim ferendus est, qui qualiter qualiter, eligentis tamen mente, heredis personam secutus est. §. 16. Quaesitum est, si forte sint plures creditores, quidam secuti heredem, quidam non secuti: et hi qui heredem secuti non sunt, impetrauerint separationem: an eos secum admittant, qui secuti sunt? Et putem, nihil eis prodesse: hos enim cum creditoribus heredis numerandos. §. 17. Item sciendum est vulgo placere, creditores quidem heredis, si quid superfuerit ex bonis testatoris, posse habere in suum debitum: creditores vero testatoris ex bonis heredis nihil. Cuius rei ratio illa est, quod qui impetrauit separationem, sibi debet imputare suam facilitatem, si cum essent bona idonea heredis, illi maluerint bona potius defuncti sibi separari: heredis autem creditoribus hoc imputari non possit. At si creditores defuncti desiderent, vt etiam in bonis heredis substituantur, non sunt audiendi: separatio enim, quam ipsi petierunt, eos ab istis bonis separauit. Si tamen temere separationem petierunt creditores defuncti, impetrare veniam possunt, iustissima scilicet ignorantiae caussa allegata. §. 18. Ita sciendum est, necessarium heredem seruum cum libertate institutum impetrare posse separationem: scilicet vt si non attigerit bona patroni, in ea caussa sit, vt ei, quidquid postea adquisierit, separetur, sed et si quid ei a testatore debetur.

II. Papinianvs libro vigesimo quinto Quaestionum:

Ab herede vendita hereditate, separatio frustra desiderabitur: vtique si nulla fraudis incurrat suspicio. Nam quae bona fide medio tempore per heredem gesta sunt, rata conseruari solent.

III. Idem libro vigesimo septimo Quaestionum:

Debitor fideiussori heres extitit, eiusque bona venierunt: quamuis obligatio fideiussionis extincta sit, nihilo minus separatio impetrabitur, petente eo, cui fideiussor fuerat obligatus: siue solus sit hereditarius creditor, siue plures: neque enim ratio iuris, quae caussam fideiussionis, propter principalem obligationem, quae maior fuit, exclusit, damno debet adficere creditorem, qui sibi diligenter prospexerat. §. 1. Quid ergo, si bonis fideiussoris separatis solidum ex hereditate stipulator consequi non possit? vtrum portio cum ceteris heredis creditoribus ei quaerenda erit? an contentus esse debebit bonis quae separari maluit? sed cum stipulator iste, non adita fideiussoris a reo hereditate, bonis fideiussoris venditis, in residuum promisceri [1] debitoris creditoribus potuerit: ratio non patitur eum in proposito summoueri. §. 2. Sed in quolibet alio creditore, qui separationem impetrauit, probari commodius est, vt si solidum ex hereditate seruari non possit, ita demum aliquid ex bonis heredis ferat,

1 *permisceri.*

rat, si proprii creditores heredis fuerint dimissi: quod sine dubio admittendum est circa creditores heredis, dimissis hereditariis.

IV. Idem libro duodecimo Responsorum:

Creditoribvs, qui ex die vel sub conditione debentur, et propter hoc nondum pecuniam petere possunt, aeque separatio dabitur, quoniam et ipsis cautione communi consuletur. §. 1. Legatarios autem in ea tantum parte, quae de bonis seruari potuit, habere pignoris causam conuenit.

V. Pavlvs libro decimo tertio Quaestionum:

Si creditores hereditarii separationem bonorum impetrauerunt, et inueniatur non idonea hereditas, heres autem idoneus: non poterunt reuerti ad heredem, sed eo quod semel postulauerunt, stare debent. Sed si post impetratam separationem aliquid heres adquisierit, si quidem ex hereditate, admitti debebunt ad id, quod adquisitum est illis, qui separationem impetrauerunt. Sed si illis satisfactum fuerit, quod superest, tribuetur propriis heredis creditoribus. At si ex alia causa heres adquisierit, non admittentur hereditarii creditores. Quod si proprii ad solidum peruenerunt, id quod supererit, tribuendum hereditariis quidam putant, mihi autem id non videtur: cum enim separationem petierunt, recesserunt a persona heredis, et bona secuti sunt, et quasi defuncti bona vendiderunt, quae augmenta non possunt recipere. Idemque existimo dicendum, etiam si circa separationem bonorum decepti, minus consecuti sunt quam proprii heredis creditores. Proprii autem heredis creditores habent propria eius bona, et personam, quae potest, donec viuit adquirere.

VI. Ivlianvs libro quadragesimo sexto Digestorum:

Qvoties heredis bona soluendo non sunt, non solum creditores testatoris, sed etiam eos quibus legatum fuerit, impetrare bonorum separationem aequum est: ita vt cum in [1] creditoribus solidum adquisitum fuerit, legatariis vel solidum, vel portio quaeratur. §. 1. Si liberta heres instituta bonorum possessionem secundum tabulas petisset eius, qui soluendo non erat: quaesitum est, an bona eius separari ab hereditariis debent? Respondit, non est iniquum succurri patrono, ne oneraretur aere alieno, quod liberta retinendo bonorum possessionem secundum tabulas contraxerit.

VII. Marcianvs libro secundo Regularum:

Qvi iudicium dictauerunt heredi, separationem quasi hereditarii possunt impetrare: quia ex necessitate hoc fecerunt.

Tit. VII.

DE CVRATORE BONIS DANDO.

Pavlvs libro quinquagesimo septimo ad Edictum:

Si qvis sub conditione heres institutus est, cogendus est conditioni parere, si potest: aut si responderit se non aditurum, etiam si conditio extiterit, vendenda erunt bona defuncti. §. 1 Quod si nihil facere potest, curator bonis constituendus erit, aut bona vendenda. §. 2. Sed si graue aes alienum sit, quod ex poena crescat, per curatorem soluendum aes alienum: sicuti cum venter in possessione sit, aut pupillus heres tutorem non habeat, decerni solet.

II. Vlpianvs libro sexagesimo quinto ad Edictum:

De curatore constituendo hoc iure vtimur vt Praetor adeatur, isque curatorem curatoresque constituat ex consensu maioris partis creditorum: vel Praeses prouinciae, si bona distrahenda in prouincia sunt. §. 1. Quaeque per eum eosue, qui ita creatus creatiue essent, acta, facta, gestaque sunt, rata habebuntur: eisque actiones, et in eos, vtiles competunt. Et si quem curatores mitterent ad agendum, vel defendendum vti ius esset, nec ab eo satis, neque de rato, neque iudicatum solui, nomine eius, cuius bona veneant, exigetur, sed nomine ipsius curatoris, qui eum misit. §. 2. Si plures autem constituantur curatores, Celsus ait, in solidum eos et agere et conueniri, non pro portionibus. Quod si per regiones fuerint constituti curatores, vnus forte rei Italicae, alius in prouincia, puto regiones eos suas conseruare debere. §. 3. Quaeritur, an inuitus curator fieri potest? Et Cassius scribit, neminem inuitum cogendum fieri bonorum curatorem: quod verius est: voluntarius itaque quaerendus est: nisi et magna necessitate, et Imperatoris arbitrio hoc procedat, vt et inuitus crearetur. §. 4. Nec omnimodo creditorem esse opor-

1 Ap. Hal. *in* abest.

oportet eum, qui curator constituitur: sed possunt et non creditores. §. 5. Si tres curatores fuerint, et vnus ex his nihil attigerit, an in eum, qui nihil tetigit, actio danda est? Et Cassius existimat, modum actori non debere constitui, posseque eum cum quo vult experiri: puto Cassii sententiam veriorem: spectandum enim quid redactum est, non quid ad curatorem vnum peruenerit: et ita vtimur, nisi inuitus factus est: nam si ita est, dicendum, non eum conueniendum.

III. CELSVS libro vigesimo quarto Digestorum:

SI plures eiusdem bonorum curatores facti sunt, in quem eorum vult actor, in solidum ei datur actio, tamquam quiuis [1] eorum in solidum aget.

IV. PAPIRIVS IVSTVS libro primo de Constitutionibus. [2]

IMPERATORES Antoninus et Verus Augusti rescripserunt, bonis per curatorem ex Senatusconsulto distractis, nullam actionem ex ante gesto fraudatori competere.

V. IVLIANVS libro quadragesimo septimo Digestorum:

SI debitor foro cesserit, et creditores priuato consilio coierint, et elegerint vnum, per quem bona distrahantur, et portio ipsis, quae ex [3] redacto fieret, solueretur, mox exstiterit alius, qui se creditorem dicat: nullam quidem actionem aduersus curatorem habebit, sed bona debitoris vna cum curatore vendere poterit, ita vt quae a curatore et a creditore ex bonis contrahantur, omnibus pro portione praestarentur.

TIT. VIII.

QVAE IN FRAVDEM CREDITORVM FACTA SVNT, VT RESTITVANTVR.

VLPIANVS libro sexagesimo sexto ad Edictum:

AIT Praetor, QVAE FRAVDATIONIS CAVSA GESTA ERVNT, CVM EO QVI FRAVDEM NON IGNORAVERIT, DE HIS CVRATORI BONORVM, VEL EI CVI DE EA RE ACTIONEM DARE OTORTEBIT, INTRA ANNVM, QVO EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, ACTIONEM DABO: IDQVE ETIAM ADVERSVS IPSVM, QVI FRAVDEM FECIT, SERVABO. §. 1. Necessario Praetor hoc Edictum proposuit: quo Edicto consuluit creditoribus, reuocando ea, quaecumque in fraudem eorum alienata sunt. §. 2. Ait ergo Praetor, QVAE FRAVDATIONIS CAVSA GESTA ERVNT: haec verba generalia sunt, et continent in se omnem in fraudem factam vel alienationem, vel quemcumque contractum. Quodcumque igitur fraudis causa factum est, videtur his verbis reuocari, qualecumque fuerit: nam late ista verba patent. Siue ergo rem alienauit, siue acceptilatione vel pacto aliquem liberauit.

II. IDEM libro septuagesimo tertio ad Edictum:

IDEM erit probandum. Et si pignora liberet, vel quem alium in fraudem creditorum praeponat.

III. IDEM libro sexagesimo sexto ad Edictum:

VEL ei praebuit exceptionem, siue se obligauit fraudandorum creditorum caussa, siue numerauit pecuniam, vel quodcunque aliud fecit in fraudem creditorum: palam est Edictum locum habere §. 1. Gesta fraudationis causa accipere debemus, non solum ea, quae contrahens gesserit aliquis, verum etiam si forte data opera ad iudicium non adfuit, vel litem mori patiatur, vel a debitore non petit, vt tempore liberetur, aut vsumfructum, vel seruitutem amittit. §. 2. Et qui aliquid fecit, vt desinat habere quod habet, ad hoc Edictum pertinet.

IV. PAVLVS libro sexagesimo octauo ad Edictum:

IN fraudem facere videri etiam eum, qui non facit quod debet facere, intelligendum est: id est, si non vtatur seruitutibus.

V. GAIVS libro vigesimo sexto ad Edictum prouinciale:

SED etsi rem suam pro derelicto habuerit, vt quis eam suam faciat.

VI. VLPIANVS libro sexagesimo sexto ad Edictum:

QVOD autem, cum possit aliquid [4] quaerere, non id agit, vt adquirat, ad hoc [5] Edictum non pertinet: pertinet enim Edictum ad deminuentes patrimonium suum, non ad eos qui id agunt, ne locupletentur. §. 1. Vnde si quis ideo conditioni non paret, ne com-

1 *qui ius* loco *quiuis*. 2 *PAPIRIVS IVSTVS lib. IX. constitutionum.* 3 *in* loco *ex*. 4 *quis* loco *aliquid*. 5 Ap. Hal. *hoc* abest.

committatur ſtipulatio, in ea conditione eſt, ne faciat huic Edicto locum. §. 2. Proinde, et qui repudiauit hereditatem, vel legitimam, vel teſtamentariam, non eſt in ea cauſa, vt huic Edicto locum faciat: noluit enim adquirere, non ſuum proprium patrimonium deminuit. §. 3. Simili modo dicendum eſt, et ſi filium ſuum emancipauit, vt ſuo arbitrio adeat hereditatem, ceſſare hoc Edictum. §. 4. Sed et illud probandum, ſi legatum repudiauit, ceſſare [1] Edictum: quod Iulianus quoque ſcribit. §. 5. Si ſeruum ſuum heredem inſtitutum alienauit, vt iuſſu emtoris adeat: ſi quidem in venditione nulla fraus eſt, ſed in hereditate ſit, ceſſat Edictum; quia licuit ei etiam repudiare hereditatem: at ſi in ipſa ſerui alienatione fraus eſt, reuocabitur: quemadmodum ſi eum in fraudem manumiſiſſet. §. 6. Apud Labeonem ſcriptum eſt, eum, qui ſuum recipiat, nullam videri fraudem facere, hoc eſt, eum, qui quod ſibi debetur, receperat: eum enim, quem Praeſes inuitum ſoluere cogat, impune non ſoluere, iniquum eſſe: totum enim hoc Edictum ad contractus pertinere, in quibus ſe Praetor non interponit: vtputa pignora, venditionesque. §. 7. Sciendum, Iulianum ſcribere, eoque iure nos vti, vt qui debitam pecuniam recepit, antequam bona debitoris poſſideantur, quamuis ſciens prudensque ſoluendo non eſſe recipiat, non timere hoc Edictum: ſibi enim vigilauit. Qui vero poſt bona poſſeſſa debitum ſuum recepit, hunc in portionem vocandum, exaequandumque ceteris creditoribus: neque enim debuit praeripere ceteris poſt bona poſſeſſa, cum iam par conditio omnium creditorum facta eſſet. §. 8. Hoc Edictum eum coercet, qui ſciens eum in fraudem creditorum hoc facere, ſuſcepit, quod in fraudem creditorum fiebat: quare ſi quid in fraudem creditorum factum ſit, ſi tamen is, qui cepit, ignorauit, ceſſare videntur verba Edicti. §. 9. Praeterea illud ſciendum eſt, eum, qui conſentientibus creditoribus aliquid a fraudatore vel emit, vel ſtipulatus eſt, vel quid aliud contraxit, non videri in fraudem creditorum feciſſe: nemo enim videtur fraudare eos, qui ſciunt, et [2] conſentiunt. §. 10. Si quid cum pupillo geſtum ſit in fraudem creditorum, Labeo ait, omnimodo reuocandum, ſi fraudati ſint creditores: quia pupilli ignorantia, quae per aetatem contingit, non debet eſſe captioſa creditoribus, et ipſi lucroſa: eoque iure vtimur. §. 11. Simili modo dicimus, et ſi cui donatum eſt, non eſſe quaerendum, an ſciente eo, cui donatum geſtum ſit: ſed hoc tantum, an fraudentur creditores? nec videtur iniuria adficiis, qui ignorauit: cum lucrum extorqueatur, non damnum infligatur. In hos tamen, qui ignorantes ab eo, qui ſoluendo non ſit, liberalitatem acceperunt, hactenus actio erit danda, quatenus locupletiores facti ſunt: vltra non. §. 12. Simili modo quaeritur, ſi ſeruus ab eo, qui ſoluendo non ſit, ignorante domino, ipſe ſciens rem acceperit: an dominus teneretur? Et ait Labeo, hactenus eum teneri, vt reſtituat, quod ad ſe peruenit: aut dumtaxat de peculio damnetur, vel ſi quid in rem eius verſum eſt. Eadem in filiofamilias probanda ſunt. Sed ſi dominus ſcit, ſuo nomine conuenietur. §. 13. Item ſi neceſſarius heres legata praeſtiterit, deinde eius bona venierint: Proculus ait, etiam ſi ignorauerint legatarii, tamen vtilem actionem dandam; quod nequaquam dubium eſt. §. 14. Huius actionis annum computamus vtilem, quo experiundi poteſtas fuit, ex die factae venditionis.

VII. Pavlvs libro ſexageſimo ſecundo ad Edictum:

Si debitor in fraudem creditorum minore pretio fundum ſcienti emtori vendiderit, deinde hi, quibus de reuocando eo actio datur, eum petant: quaeſitum eſt, an pretium reſtituere debent? Proculus exiſtimat, omnimodo reſtituendum eſſe fundum, etiam ſi pretium non ſoluatur: et reſcriptum eſt ſecundum Proculi ſententiam.

VIII. Venvleivs Satvrninvs libro ſexto Interdictorum:

Ex his colligi poteſt, ne quidem portionem emtori reddendam ex pretio: poſſe tamen dici, eam rem apud arbitrum ex cauſa animaduertendam: vt ſi nummi ſoluti in bonis exſtent, iubeat eos reddi: quia ea ratione nemo fraudetur.

IX. Pavlvs libro ſexageſimo ſecundo ad Edictum:

Is [3], qui a debitore, cuius bona poſſeſſa ſunt, ſciens rem emit, iterum alii bona fide ementi vendidit: quaeſitum eſt, an ſecundus emtor conueniri poteſt? Sed verior eſt Sabini ſententia, bona fide emtorem non teneri: quia dolus ei dumtaxat nocere debeat, qui eum admiſit: quemadmodum diximus non teneri eum, ſi ab ipſo debitore ignorans emerit: is autem, qui dolo malo emit, bona fide

1 Hal. inferit *hoc.* 2 Hal. inſerit *ad hoc.* 3 Ap. Hal. *Is* abeſt.

fide autem ementi vendidit, in solidum pretium rei, quod accepit, tenebitur.

X. VLPIANVS libro septuagesimo tertio ad Edictum:

AIT Praetor, QVAE LVCIVS TITIVS FRAVDANDI CAVSA, SCIENTE, TE, IN BONIS, QVIBVS DE EA RE AGITVR, FECIT: EA ILLIS, SI EO NOMINE, QVO DE AGITVR, ACTIO EI EX EDICTO MEO COMPETERE, ESSEVE OPORTET, EI SI NON PLVSQVAM ANNVS EST, CVM DE EA RE, QVA DE AGITVR, EXPERIVNDI POTESTAS EST: RESTITVAS, INTERDVM CAVSA COGNITA, ET SI SCIENTIA NON SIT, IN FATVM ACTIONEM PERMITTAM. § 1. Ita demum reuocatur, quod fraudandorum creditorum causa factum est, si euentum fraus habuit, scilicet si hi creditores, quorum fraudandorum causa fecit, bona ipsius vendiderunt. Ceterum si illos dimisit, quorum fraudandorum causa fecit, et alios sortitus est: si quidem simpliciter dimissis prioribus, quos fraudare voluit, alios postea sortitus est, cessat reuocatio: si autem horum pecunia, quos fraudare noluit, priores dimisit, quos fraudare voluit: Marcellus dicit, reuocationi locum fore: secundum hanc distinctionem, et ab Imperatore Seuero et Antonino rescriptum est: eoque iure vtimur. §. 2. Quod ait Praetor, SCIENTE, sic accipimus, te conscio et fraudem participante: non enim, si simpliciter scio, illum creditores habere, hoc sufficit ad contendendum, teneri eum in factum actione: sed si particeps fraudis est. §. 3. Si quis particeps quidem fraudis non fuit, verumtamen vendente debitore, testato conuentus est a creditoribus, ne emeret: an in factum actione teneatur, si comparauerit? Et magis est, vt teneri debeat: non enim caret fraude, qui conuentus testato perseuerat. §. 4. Alias autem qui scit aliquem creditores habere, si cum eo contrahat simpliciter sine fraudis conscientia: non videtur hac actione teneri. §. 5. Ait Praetor, sciente, id est, eo, qui conuenietur hac actione. Quid ergo, si forte tutor pupilli scit, ipse pupillus ignorauit? videamus, an actioni locus sit, vt scientia tutoris noceat: idem et in curatore furiosi et adolescentis? Et putem hactenus istis nocere conscientiam tutorum siue curatorum, quatenus quid ad eos peruenit. §. 6. Praeterea sciendum est, posse quaeri, quod dicitur, in fraudem creditorum alienatum reuocari posse: si idem sint creditores: etsi vnus creditor sit ex illis, qui fraudati sunt, siue solus tunc fuit, siue, cum ceteris satisfactum est, hic solus remansit, probandum esse, adhuc actioni fore locum. §. 7. Illud certe sufficit, etsi vnum scit creditorem fraudari, ceteros ignorauit: fore locum actioni. §. 8. Quid ergo, si ei, quem quis [1] scit [2], satisfactum est: numquid deficiat actio, quia, qui supersunt, non sunt fraudati? Et hoc puto probandum Non tamen, si dicat aliquis, OFFERO, QVOD DEBETVR EI, QVEM SCIO CREDITOREM, audiendus erit, vt actionem eludat. §. 9. Si fraudator heredem habuit, et heredis bona venierint: non est in bonis, quibus de agitur, factum: et ideo cessat haec actio. §. 10. Si quid in fraudem creditorum fecerit filius, qui se poterat abstinere, et in integrum sit restitutus, quod semiscuerat: vel si quis fecit voluntarius etiam, vel per aetatem, vel quam [3] aliam causam iustam in integrum meruit restitutionem: dicendum erit vtilem actionem competere. Idem et in seruo necessario. Sane cum illa distinctione hoc admittendum esse Labeo scribit, vt, si quidem protinus bona vendiderunt creditores: vel absentibus, vel paciscentibus creditoribus se necessarius miscuit: vtriusque fraus reuocetur, id est, testatoris, et ipsius: si vero passi sunt necessarium creditores, et quasi in creditum habuerunt nomen eius, vel dulcitudine vsurarum, vel qua alia ratione secuti sunt: dicendum est, nihil reuocari ex his, quae testator alienauit. §. 11. Si impubes patri heres extiterit, eiusque mortui bona veneant: separatione impetrata, vtriusque fraus erit reuocanda, pupilli, vel etiam tutoris, item curatoris. §. 12. Si cum in diem mihi deberetur, fraudator praesens soluerit, dicendum erit, quod in eo quod sensi commodum in repraesentatione, in factum actioni locum fore: nam Praetor fraudem intelligit etiam in tempore fieri. §. 13. Si, cui solutum quidem non fuerit, sed in vetus creditum pignus acceperit: hac actione tenebitur, vt est saepissime constitutum. §. 14. Si, cum mulier fraudandorum creditorum consilium iniisset, marito suo eidemque debitori in fraudem creditorum acceptum debitum fecerit, dotis constituendae causa: locum habet haec actio: et per

1 Ap. Hal. *quis* abest. 2 Hal. addit *fraudari*. 3 Ap. Hal. *quam* abest.

per hanc omnis pecunia, quam maritus debuerat, exigitur: nec mulier de dote habet actionem: neque enim dos in fraudem creditorum constituenda est: et hoc certo certius est, et saepissime constitutum. Exitus autem actionis erit, vt stipulatio, quae accepta facta fuerat, ex integro interponatur. §. 15 Per hanc actionem et vsusfructus, et huiusmodi stipulatio, IN ANNOS SINGVLOS DENA DARE SPONDES? exigi potest. §. 16. Si debitorem meum, et complurium creditorum consecutus essem fugientem, secum ferentem pecuniam, et abstulissem ei id, quod mihi debeatur: placet Iuliani sententia dicentis, multum interesse, antequam in possessionem bonorum eius creditores mittantur, hoc factum sit, an postea: si ante, cessare in factum actionem, si postea, huic locum fore. §. 17. Si ex Constitutione Diui Marci bona sint addicta alicui, libertatium conseruandarum causa: dicendum erit, actionem cessare: ita enim succedunt, vt rata sint, quae paterfamilias gesserat. §. 18. Annus huius in factum actionis computabitur ex die venditionis bonorum. §. 19. Per hanc actionem res restitui debet cum sua scilicet causa. §. 20. Et fructus, non tantum, qui percepti sunt, verum etiam hi, qui percipi potuerunt a fraudatore, veniunt: sed cum aliquo modo, scilicet vt sumtus facti deducantur: nam arbitrio iudicis non prius cogendus est rem restituere, quam si impensas necessarias consequatur: idemque erit probandum, et si quis alius sumtus ex voluntate fideiussorum creditorumque fecerit. §. 21. Partum quoque in hanc actionem venire, puto verius esse. §. 22. Praeterea generaliter sciendum est, ex hac actione restitutionem fieri oportere in pristinum statum: siue res fuerunt, siue obligationes: vt perinde omnia reuocentur, ac si liberatio facta non esset: propter quod etiam medii temporis commodum, quod quis consequeretur liberatione non facta, praestandum erit: dum vsurae non praestentur, si in stipulatum deductae non fuerunt: aut si talis contractus fuit, in quo vsurae deberi potuerunt etiam non deductae. §. 23. Si conditionalis fuit obligatio, cum sua conditione: si in diem, cum sua die restauranda est. Si tamen ea erat, cuius dies finitur: potest dici restitutionem intra id tempus [1] posse postulari, quod tempus supererat obligationi: non vtique intra annum. §. 24. Haec actio post annum de eo, quod ad eum peruenit, aduersus quem actio mouetur, competit: iniquum enim Praetor putauit, in lucro morari eum, qui lucrum sensit ex fraude: idcirco lucrum ei extorquendum putauit. Siue igitur ipse fraudator sit, ad quem peruenit, siue alius quiuis: competit actio in id, quod ad eum peruenit, doloue malo eius factum est, quo minus perueniret. §. 25. Haec actio heredi, ceterisque successoribus competit: sed et in heredes, similesque personas datur.

XI. VENVLEIVS SATVRNINVS libro sexto Interdictorum:

CASSIVS actionem introduxit in id, quod ad heredem peruenit.

XII. MARCELLVS libro decimo octauo Digestorum:

SI pater filiofamilias liberam peculii administrationem dederit, non videtur ei et hoc concessisse, vt in fraudem creditorum alienaret: talem enim alienationem non habet. At si hoc quoque concessit filio pater, vt vel in fraudem creditorum facere possit: videbitur ipse fecisse, et sufficient competentes aduersus eum actiones: etenim filii creditores etiam patris sunt creditores: cum eius generis videlicet habebunt actionem, vt his de peculio praestari necesse sit.

XIII. PAVLVS libro sexagesimo octauo ad Edictum:

ILLVD constat, eum, qui pignus tenet, hac actione non teneri: suo enim iure, et vt pignus, non rei seruandae causa, possidet.

XIV. VLPIANVS libro sexto Disputationum:

HAC in factum actione non solum dominia reuocantur, verum etiam actiones restaurantur. Ea propter competit haec actio et aduersus eos, qui res non [2] possident, vt restituant: et aduersus eos, quibus actio competit, vt actione cedant. Proinde si interposuerit quis personam Titii, vt ei fraudator res tradat: actione mandati cedere debet. Ergo et si fraudator pro filia sua dotem dedisset scienti fraudari creditores: filia tenetur, vt cedat actione de dote aduersus maritum.

XV. IVLIANVS libro quadragesimo nono Digestorum:

SI quis, cum haberet Titium creditorem, et sciret se soluendo non esse, libertates dederit testamento: deinde dimisso Titio, postea Sempronium creditorem habere coeperit, et eodem testamen-

1 Ap. Hal. *tempus* abest. 2 Ap. Hal. *non* abest.

mento manente decesserit: libertates datae ratae esse debent, etsi hereditas soluendo non sit: quia libertates vt rescindantur, vtrumque in eorumdem personam exigimus, et consilium, et euentum: et si quidem creditor, cuius fraudandi consilium initum erat, non fraudatur, aduersus eum, qui fraudatur, consilium initum non est: libertates itaque ratae sunt:

XVI. PAVLVS libro quinto Responsorum Papiniani [1].

NISI priores pecunia posteriorum dimissi probentur.

XVII. IVLIANVS libro quadragesimo nono Digestorum:

OMNES debitores qui in fraudem creditorum liberantur, per hanc actionem reuocantur in pristinam obligationem. §. 1. Lucius Titius, cum haberet creditores, libertis suis, hisdemque filiis naturalibus vniuersas res suas tradidit. Respondit, quamuis non proponatur consilium fraudandi habuisse, tamen qui creditores habere se scit, et vniuersa bona sua alienauit, intelligendus est fraudandorum creditorum consilium habuisse: ideoque etsi filii eius ignorauerunt hanc mentem patris sui fuisse, hac actione tenentur. §. 2. Si vir vxori, cum creditores suos fraudare vellet, soluto matrimonio praesentem dotem reddidisset, quam statuto tempore reddere debuit, hac actione mulier tantum praestabit, quanti creditorum intererat, dotem suo tempore reddi: nam Praetor fraudem etiam in tempore fieri intelligit.

XVIII. PAPINIANVS libro vigesimo sexto Quaestionum:

ET si pignus vir vxori, vel vxor viro remiserit: verior sententia est nullam fieri donationem existimantium. Quod sine dubio, si in fraudem creditorum fiat, actione vtili reuocabitur. Idemque est, et si quiuis debitorum [2] in fraudem creditorum pignus omiserit.

XIX. IDEM libro vndecimo Responsorum:

PATREM, qui non exspectata morte sua, fideicommissum hereditatis maternae filio soluto potestate restituit, omissa ratione Falcidiae, plenam fidem ac debitam pietatem secutus exhibitionis, respondi, non creditores fraudasse.

XX. CALLISTRATVS libro secundo Quaestionum:

DEBITOREM, qui ex Senatusconsulto Trebelliano totam hereditatem restituit, placet non videri in fraudem creditorum alienasse portionem, quam retinere potuisset, sed magis fideliter facere.

XXI. SCAEVOLA libro primo Responsorum:

DEBITOR in fraudem creditoris cum vicino de finibus pignori dati fundi pactus est. Quaesitum, an is, qui a creditore emit, de finibus agere possit? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, non idcirco minus agere posse, quod debitor ignorante creditore pactus esset.

XXII. IDEM libro quinto Responsorum:

CVM in vetus creditum vnus creditor pignora accepisset, quaero, an in fraudem ceterorum creditorum factum nullius momenti esset? Respondit, creditorem non idcirco prohibendum a persecutione pignorum, quod in vetus creditum vt obligaretur, pactus esset: nisi id in fraudem ceterorum creditorum factum sit, et ea via iuris occurratur, qua creditorum fraudes rescindi solent.

XXIII. IDEM libro trigesimo secundo Digestorum:

PRIMO gradu scripti heredes, cum animaduerterent, bona defuncti vix ad quartam partem aeris alieni sufficere, famae defuncti conseruandae gratia, ex consensu creditorum, auctoritate Praesidis prouinciae, secundum constitutionem ea conditione adierunt hereditatem, vt creditoribus dumtaxat partem praestarent. Quaesitum est, an manumissi testamento et libertates et alimenta consequi possint? Respondit, libertates quidem, si in fraudem creditorum datae non essent, competere: legata vero, si soluendo hereditas non esset, non deberi.

XXIV. IDEM libro singulari Quaestionum publice tractatarum:

PVPILLVS patri heres exstitit, et vni creditorum soluit: mox abstinuit hereditate paterna: bona patris veneunt: an id, quod accepit creditor, reuocandum sit, ne melioris conditionis sit, quam ceteri creditores? an distinguimus, per gratificationem acceperit, an non? vt si per gratificationem tutorum, reuocetur ad eandem portionem, quam ceteri creditores fuerint laturi: sin vero iuste exegerit, ceteri creditores neglexerunt

1 Hal. huic inscriptioni, quam habet integram, addit: *notat*. 2 *Idemque* et si *quis debitor*.

rint exactionem, interea res deterior facta sit, vel mortalitate, vel subductis rebus mobilibus, vel rebus soli ad irritum perductis: id, quod acceperit creditor, reuocari nullo pacto potest: quoniam alii creditores suae negligentiae expensum ferre debeant. Quid ergo, si, cum in eo essent, vt bona debitoris mei venirent, soluerit mihi pecuniam: an actione reuocari ea possit a me? an distinguendum est, is obtulerit mihi, an ego illi extorserim inuito? et si extorserim inuito, reuocetur: si non extorserim, non reuocetur? Sed vigilaui, meliorem meam conditionem feci, ius ciuile vigilantibus scriptum est: ideo quoque non reuocatur id, quod percepi.

XXV. VENVLEIVS libro sexto Interdictorum:

Si fraudator fideiussori suo scienti acceptum tulerit, si et reus non ignorauerit, vterque tenebitur: si minus, is, qui scierit. Si tamen ille, cui acceptum factum est, soluendo non sit: videndum est, an in reum, etiam si ignorauerit, actio danda sit: quia ex donatione capit. Contra si reo sciente acceptum latum [1] sit, fideiussor quoque, si et ipse scierit, tenebitur: si vero ignorauerit, numquid non aeque actio in eum dari debeat, quoniam magis detrimentum non patitur, quam lucrum faciat? In duobus autem reis par vtriusque causa est. §. 1. Si a socero fraudatore sciens gener accepit dotem, tenebitur hac actione: et si restituerit eam, desinit dotem habere: nec quicquam emancipatae, diuortio facto, restituturum Labeo ait: quia haec actio rei restituendae gratia, non poenae nomine daretur: ideoque absolui solet reus, si restituerit. Sed si prius quam creditores cum eo experirentur, reddiderit filiae dotem, iudicio dotis nomine conuentus, nihilo minus eum hac actione teneri, Labeo ait: nec vllum regressum habiturum ad mulierem. Sin vero sine iudice, videndum, an vlla repetitio competat ei? Quod si is ignorauerit, filia autem scierit: tenebitur filia. Si vero vterque scierit, vterque tenebitur. At si neuter scierit, quidam existimant, nihilo minus in filiam dandam actionem: quia intelligitur quasi ex donatione aliquid ad eam peruenisse: aut certe cauere eam debere, quod consecuta fuerit, se restituturam. In maritum autem, qui ignorauerit, non dandam actionem: non magis quam in creditorem, qui a fraudatore, quod ei deberetur, acceperit: cum is indotatam vxorem ducturus non fuerit. §. 2. Item si extraneus filiaefamiliae nomine fraudandi causa dotem dederit, tenebitur maritus, si scierit: aeque mulier, nec minus et pater, si non ignorauerit: ita vt caueat, si ad se dos peruenerit, restitui eam. §. 3. Si procurator, ignorante domino, cum sciret debitorem eius fraudandi cepisse consilium, iussit seruo ab eo accipere: hac actione ipse tenebitur, non dominus. §. 4. Non solum autem ipsam rem alienatam restitui oportet, sed et fructus, qui alienationis tempore terrae cohaerent: quia in bonis fraudatoris fuerunt. Item eos, qui post inchoatum iudicium recepti sint. Medio autem tempore perceptos in restitutionem non venire. Item partum ancillae per fraudem alienatae, medio tempore editum, in restitutionem non venire: quia in bonis non fuerit. §. 5. Proculus ait, si mulier post alienationem conceperit, et antequam ageretur, pepererit, nullam esse dubitationem, quin partus restitui non debeat: si vero, cum alienaretur, praegnans fuerit, posse dici, partum quoque restitui oportere. §. 6. Fructus autem fundo cohaesisse, non satis intelligere se, Labeo ait, vtrum dumtaxat, qui maturi, an etiam, qui inmaturi fuerint, Praetor significet. Ceterum etiam si de his senserit, qui maturi fuerint, nihilo magis possessionem restitui oportere. Nam cum fundus alienaretur, quod ad eum fructusque eius attineret, vnam quandam rem fuisse, id est, fundum, cuius omnis generis alienationem fructus sequi: nec eum, qui [2] hiberno habuerit fundum centum, si sub tempus messis, vindemiaeue, fructus eius vendere possit decem: idcirco duas res, id est, fundum centum, et fructus decem, eum habere intelligendum: sed vnam [3], id est, fundum centum: sicut is quoque vnam rem haberet, qui separatim solum aedium vendere possit. §. 7. Haec actio etiam in ipsum fraudatorem datur: licet Mela non putabat, in fraudatorem eam dandam, quia nulla actio in eum ex ante gesto post bonorum venditionem daretur: et iniquum esset, actionem dari in eum, cui bona ablata essent. Si vere quaedam disperdidisset, si nulla restitutione recuperari possent, nihilominus actio in eum dabitur: et Praetor non tantum emolumentum actionis intueri in eo, qui exutus est bonis, quam poenam.

LIBER

1 *factum*. 2 Hal. inserit *tempore*. 3 Hal. addit *rem habere*.

LIBER QVADRAGESIMVS TERTIVS.

TIT. I.

DE INTERDICTIS SIVE EXTRAORDINARIIS ACTIONIBVS QVAE PRO HIS COMPETVNT.

VLPIANVS libro sexagesimo septimo ad Edictum.

VIDEAMVS, de quibus rebus interdicta competunt. Et sciendum est, interdicta aut de diuinis rebus, aut de humanis competere. Diuinis, vt de locis sacris, vel de locis religiosis. De rebus hominum interdicta redduntur, aut de his, quae sunt alicuius, aut de his, quae nullius sunt. Quae sunt nullius, haec sunt, liberae personae, de quibus exhibendis, ducendis, interdicta competunt. Quae sunt alicuius, haec sunt aut publica, aut singulorum. Publica [1], de locis publicis, de viis, deque fluminibus publicis. Quae autem singulorum sunt, aut ad vniuersitatem pertinent, vt interdictum quorum bonorum: aut ad singulares res, vt est interdictum vti possidetis, de itinere actuque. §. 1. Interdictorum autem tres species sunt, exhibitoria, prohibitoria, restitutoria: sunt tamen quaedam interdicta et mixta, quae et prohibitoria sunt et exhibitoria. §. 2. Interdictorum quaedam in praesens, quaedam in praeteritum referuntur: in praesens, vt vti possidetis: in praeteritum, vt de itinere, actuque, de aqua aestiua. §. 3. Interdicta omnia, licet in rem videantur concepta, vi tamen ipsa personalia sunt. §. 4. Interdictorum quaedam annalia sunt, quaedam perpetua.

II. PAVLVS libro sexagesimo tertio ad Edictum:

INTERDICTORVM quaedam duplicia sunt, quaedam simplicia. Duplicia dicuntur, vt VTI POSSIDETIS. Simplicia sunt ea, veluti exhibitoria, et restitutoria, item prohibitoria DE ARBORIBVS CAEDENDIS, ET DE ITINERE ACTVQVE. §. 1. Interdicta autem competunt, vel hominum causa, vel diuini iuris, aut de religione: sicut est, NE QVID IN LOCO SACRO FIAT, vel QVOD FACTVM EST, RESTITVATVR: ET DE MORTVO INFERENDO, vel SEPVLCRO AEDIFICANDO. Hominum causa competunt, vel ad publicam vtilitatem pertinentia, vel sui iuris tuendi causa, vel officii tuendi causa, vel rei familiaris. Publicae vtilitatis causa competit interdictum, VT VIA PVBLICA VTI LICEAT, ET FLVMINE PVBLICO, ET NE QVID FIAT IN VIA PVBLICA. Iuris sui tuendi causa, DE LIBERIS EXHIBENDIS, item DE LIBERTO EXHIBENDO. Officii causa, DE HOMINE LIBERO EXHIBENDO. Reliqua interdicta rei familiaris causa dantur. §. 2. Quaedam interdicta rei persecutionem continent, veluti DE ITINERE ACTVQVE PRIVATO: nam proprietatis causam continet hoc Interdictum. Sed et illa interdicta quae de locis sacris et de religiosis proponuntur, veluti proprietatis causam continent. Item illa de liberis exhibendis [2], quae [3] iuris tuendi causa diximus competere: vt non sit mirum, si, quae interdicta ad rem familiarem pertinent, proprietatis, non possessionis causam habeant. §. 3. Haec autem interdicta, quae ad rem familiarem spectant, aut adipiscendae sunt possessionis, aut recuperandae aut retinendae. Adipiscendae possessionis sunt interdicta, quae competunt his, qui ante non sunt nacti possessionem: sunt autem interdicta adipiscendae possessionis, QVORVM BONORVM. Saluianum quoque interdictum, quod est de pignoribus, ex hoc genere est: et QVO ITINERE VENDITOR VSVS EST, QVO MINVS EMTOR VTATVR, VIM FIERI VETO. Recuperandae possessionis causa proponuntur sub rubrica, VNDE VI: aliqua enim [4] sub hoc titulo interdicta sunt. Retinendae possessionis sunt interdicta, VTI POSSIDETIS. Sunt interdicta, vt diximus, duplicia, tam recuperandae, quam adipiscendae possessionis.

III. VLPIANVS libro sexagesimo nono ad Edictum:

IN interdictis exinde ratio habetur fructuum, ex quo edita sunt, non retro.

IV. PAVLVS libro sexagesimo septimo ad Edictum:

EX quibus causis annua interdicta sunt, ex his de eo, quod ad eum, cum quo agitur, peruenit, post annum iudicium dandum, Sabinus respondit.

V. IDEM

1 Hal. addit *sunt*. 2 Ap. Hal. *de liberis exhibendis* absunt. 3 Hal. inserunt *sui*. 4 Hal. *tamen* loco *enim*.

V. Idem libro decimo tertio ad Sabinum:

Interdicta noxalia ea sunt, quae ob delictum eorum, quos in potestate habemus, dantur: veluti cum vi deiecerunt, aut vi, aut clam opus fecerunt. Sed officio iudicis continetur, vt dominum sua impensa opus restituentem absoluat: patientiam tollendo operi praestantem noxae dedere iubeat et absoluat: si non dedat quantum impensae in tollendo opere erogatum sit, tanti condemnet, si neque patientiam praestet, neque ipse tollat, cum possit, in tantum condemnet, in quantum iudex aestimauerit, atque si ipse fecisset.

Tit. II.

QVORVM BONORVM.

Vlpianvs libro sexagesimo septimo ad Edictum:

Ait Praetor, QVORVM BONORVM EX EDICTO MEO ILLI POSSESSIO DATA EST: QVOD DE HIS BONIS PRO HEREDE AVT PRO POSSESSORE POSSIDES, POSSIDERESVE, SI NIHIL VSVCAPTVM ESSET: QVOD QVIDEM DOLO MALO FECISTI, VTI [1] DESINERES POSSIDERE: ID ILLI RESTITVAS. §. 1. Hoc interdictum restitutorium est, et ad vniuersitatem bonorum, non ad singulas res pertinet: et appellatur, quorum bonorum, et est adipiscendae possessionis vniuersorum bonorum.

II. Pavlvs libro vigesimo ad Edictum:

Interdicto quorum bonorum debitores hereditarii non tenentur: sed tantum corporum possessores.

Tit. III.

QVOD LEGATORVM.

Vlpianvs libro sexagesimo septimo ad Edictum:

Hoc interdictvm vulgo quod legatorum appellatur. §. 1. Est autem et ipsum adipiscendae possessionis. §. 2. Et continet hanc causam, vt, quod quis legatorum nomine non ex voluntate heredis occupauit, id restituat heredi. Etenim aequissimum Praetori visum est, vnumquemque non sibi ipsum ius dicere occupatis legatis, sed ab herede petere. Redigit igitur ad heredes per hoc interdictum ea, quae legatorum nomine possidentur, vt perinde legatarii possint eum conuenire. §. 3. Hoc interdictum et heredem heredis bonorumque possessoris habere, propter vtilitatem huius dicendum est: nec non ceteros quoque successores. §. 4. Quia autem nonnumquam incertum est, vtrum quis pro legato, an pro herede, vel pro possessore possideat, bellissime Arrianus scribit, hereditatis petitionem [2] instituendam, et hoc interdictum reddendum, vt siue quis pro herede, vel pro possessore, siue pro legato possideat, hoc interdicto teneatur: quemadmodum solemus facere, quoties incertum est, quae potius actio teneat: nam duas dictamus, protestati ex altera nos velle consequi, quod nos contingit. §. 5. Si quis ex mortis causa donatione possideat, vtique cessabit interdictum: quia portio legis Falcidiae apud heredem ipso iure remanet, etsi corporaliter res in solidum translatae sunt. §. 6. Qui vero ex causa praeceptionis [3], vtique tenetur hoc interdicto: sed pro ea scilicet parte, quam iure legati habet, non etiam pro ea, quam quasi heres habet. Idemque erit dicendum, et si alio genere legati vni ex heredibus legatum sit: nam et hic dicendum est, pro ea parte, qua heres est, cessare interdictum. §. 7. Quod ait Praetor, AVT DOLO DESIIT POSSIDERE, sic accipere debemus, desiit facultatem habere restituendi. §. 8. Vnde est quaesitum, si vsusfructus vel vsus fuerit alicui relictus, eumque occupauerit: an hoc interdicto restituere sit compellendus? mouet, quod neque vsusfructus neque vsus possidetur: sed magis tenetur: potest tamen defendi competere interdictum. Idem dicendum est et in seruitute relicta. §. 9. Quaesitum est, si quis legatorum seruandorum causa missus sit in possessionem, an hoc interdicto teneatur ad restitutionem? mouet illud primum, quod non possidet is, qui missus est in possessionem legatorum causa, sed potius custodit: deinde, quod Praetorem habet huius rei auctorem. Tutius tamen erit dicendum, hoc interdictum competere: maxime si satisdatum sit iam legatorum nomine, nec recedat: tunc enim etiam possidere videtur. §. 10. Legatorum nomine non

1 Hal. inserit *haec*. 2 Hal. inserit *in eum*. 3 Hal. addit *possidet*.

non tantum ipsum possidere dicemus, cui legatum est: verum heredem quoque eius, ceterosque successores. §. 11. Quod ait Praetor, VOLVNTATE EIVS, AD QVEM EA RES PERTINET, ita erit interpretandum, vt, si post aditam hereditatem, vel bonorum possessionem adgnitam, voluntas accommodata est legatario, vt possideret, interdictum cesset: quod si ante aditam hereditatem, bonorumue possessionem adgnitam hoc factum est, rectius dicetur, eam voluntatem non nocere debere. §. 12. Si duae res legatae sint, altera ex voluntate occupata, altera non ex voluntate: eueniet, vt altera reuocari possit, altera non [1]. Idemque erit probandum et in vna re, cuius pars ex voluntate, altera pars non ex voluntate occupata est: nam pars sola per interdictum auferetur. §. 13. Illud tenendum, siue a te, siue ab eo, in cuius locum successisti, possideri aliquid coeptum est: interdicto hoc locum fore. In locum successisse accipimus, siue per vniuersitatem, siue in rem his sit successum. §. 14. Prodest autem possedisse, quoties voluntate eius, ad quem ea res pertinet, possideri coeptum est. Sed et si postea voluntas accessit eius, ad quem ea res pertinebat: tamen prodesse possessori debere. Vnde si quis coepit quidem ex voluntate eius, ad quem ea res pertinet, possidere, postea vero voluntas non perseuerat, nihil noceat: quia semel possideri coepit ex [2] voluntate. §. 15. Si alter ex heredibus, iisue, ad quos ea res pertinet, voluerit rem a legatario possideri, alter non: ei, qui noluit, interdictum competet: ei, qui voluit, non competere palam est. §. 16. Quod ait Praetor, NISI SATISDATVM SIT, accipere debemus, si perseueret satisdatum, scilicet, vt si non perseueret cautum, mittatur in possessionem legatorum seruandorum causa. §. 17. Satisdatum sic arbitror, si sic satisdatum sit, vt legatario vel ipso iure adquisita sit idonea cautio, vel per mandati actionem adquiri possit: et tunc interdicto locum fore. §. 18. Si quarundam rerum nomine satisdatum sit, quarundam non sit satisdatum: earum rerum nomine sine impedimento agi poterit, de quibus satisdatum est, ceterarum non poterit

11. PAVLVS libro sexagesimo tertio ad Edictum:

DIVERSVM est, si postea pars legato adcreuerit: nam hoc nomine teneantur fideiussores in totum. §. 1. Quod ait Praetor, SI PER BONORVM POSSESSOREM NON STAT, VT SATISDETVR, sic accipimus, si paratus sit satisdare: non ergo offerre debet satisdationem, sed petenti satis moram non facere. §. 2. Ex hoc interdicto, qui non restituit, in id, quod interest, debet condemnari. §. 3. Si legatarius reprómissione retentus fuit, dandum est interdictum. Idem dicendum est, si legatarius pignoribus noluit [3] sibi caueri. §. 4. Si per legatarium factum sit, quo minus satisdetur: licet cautum non sit, tenetur interdicto. Sed si forte factum sit per legatarium, quo minus satisdetur, eo autem tempore, quo editur interdictum, satis accipere paratus sit: non competit interdictum, nisi satisdatum sit. Item si per bonorum possessorem stetit, quo minus satisdaret, sed modo paratus est cauere: tenet interdictum. Illud enim tempus inspicitur, quo interdictum editur.

TIT. IV.

NE VIS FIAT EI QVI IN POSSESSIONEM MISSVS ERIT.

VLPIANVS libro septuagesimo secundo ad Edictum:

AIT Praetor, SI QVIS DOLO MALO FECERIT, QVO MINVS QVIS PERMISSV MEO, EIVSVE, CVIVS EA IVRISDICTIO FVIT [4], IN POSSESSIONEM BONORVM SIT, IN EVM IN FACTVM IVDICIVM, QVANTI EA RES FVIT, OB QVAM IN POSSESSIONEM MISSVS ERIT, DABO. §. 1. Hoc Edictum summa prouidentia Praetor proposuit: frustra enim in possessionem mitteret rei seruandae causa, nisi missos tueretur, et prohibentes venire in possessionem coerceret. §. 2. Est autem generale hoc Edictum: pertinet enim ad omnes, qui in possessionem a Praetore missi sunt: conuenit enim Praetori, omnes, quos ipse in possessionem misit, tueri. Sed siue rei seruandae causa, siue legatorum, aut ventris nomine in possessionem missi fuerint, habent ex hoc Edicto in factum actionem, siue doli, siue aliter prohibuerint. §. 3. Haec actio non tantum eum tenet, qui prohibuit quem venire in possessionem: sed etiam eum, qui possessione pulsus est,

1 Hal. addit *possit*. 2 Hal. *eius* loco *ex*. 3 *voluit*. 4 *cuius de ea re iuris dictio fuerit*.

est, cum venisset in possessionem. Nec exigitur, vt vi [1] fecerit, qui prohibuit. §. 4. Si quis ideo possessione arcuerit, quia rem suam putabat, vel sibi nexam, vel certe non esse debitoris: consequens est, vt hoc Edicto non teneatur. §. 5. Haec verba, QVANTI EA RES ERIT, OB QVAM IN POSSESSIONEM MISSVS ERIT, continent vtilitatem creditoris, vt, quantum eius interest possessionem habere, tantum ei, qui prohibuit, condemnetur. Proinde si ob falsum creditum, vel ob falsam petitionem missus est in possessionem, vel si exceptione summoueri potuit: nihil ei debet prodesse hoc Edictum: quia propter nullam causam in possessionem missus est. §. 6. Hoc Edicto neque pupillum neque furiosum teneri constat: quia affectu carent. Sed pupillum eum debemus accipere, qui doli capax non est: ceterum si iam doli capax sit, contra erit dicendum. Ergo et si tutor dolo fecerit, in pupillum dabimus actionem: si modo soluendo sit tutor. Sed et ipsum tutorem posse conueniri, Iulianus scribit. §. 7. Si domini vel patris voluntate prohibitus quis sit a possessione, in ipsos dabitur actio, quasi [2] per alios hoc fecerint. §. 8. Hanc actionem, excepta legatorum missione, intra annum competere, et non postea, sciendum est: cum sit poenalis. Nec in heredes, similesque personas dabitur, nisi in id, quod ad eas peruenit. Sed heredi, similibusque personis dabitur. Nam cum prohibitus quis est, legatorum, vel fideicommissorum causa, possessionem adipisci, tunc actio et perpetua est, et in heredem dabitur: quia est in potestate successorum, euitare interdictum satisdatione oblata.

II. PAVLVS libro quinquagesimo nono ad Edictum:

SVO quis, an alieno nomine prohibitus sit, nihil interest: haec enim verba: QVANTI EA RES EST, referenda sunt ad personam domini. §. 1. Item tam is tenetur, qui suo nomine, quam qui alieno nomine prohibuit.

III. VLPIANVS libro sexagesimo octauo ad Edictum:

SI quis missus fuerit in possessionem, fideicommissi seruandi causa, et non admittatur: potestate eius inducendus est in possessionem, qui eum misit: aut [3] si quis volet vti interdicto, consequens erit dicere interdictum locum habere. Sed melius erit dicere, extra ordinem ipsos iure suae potestatis exsequi oportere decretum suum: nonnumquam etiam per manum militarem. §. 1. Constitutum est ab Antonino, vt etiam in bona heredis quis admittatur certis modis. Si quis igitur in his bonis non admittatur, dicendum est, actionem hanc vtilem competere: ceterum poterit vti et extraordinaria exsecutione. §. 2. [4] Praetor ventrem in possessionem mittit: et hoc interdictum prohibitorium et restitutorium est. Sed si mulier velit in factum actione vti, ad exemplum creditorum magis quam interdicto posse eam experiri, sciendum est. §. 3. Si mulier dicatur calumniae causa in possessionem venisse, quod non sit praegnans, vel non ex eo praegnans, vel si de statu mulieris aliquid dicatur: ex [5] epistola Diui Hadriani, ad exemplum praesumtionis Carboniani Edicti, ventri Praetor pollicetur possessionem.

IV. IDEM libro sexagesimo nono ad Edictum:

PER interdictum etiam ei subuenit Praetor, qui damni infecti ab eo in possessionem missus est, ne ei vis fiat. §. 1. Poena autem eius, qui non promittit, vel satis non dat, haec est, vt in possessionem mittatur aduersarius. Siue ergo promittat, siue per eum non fiat, quo minus promittat, non tenebit interdictum, repulso per exceptionem eo, qui experitur. §. 2. Praetor in eum, qui neque cauit, neque possidere passus est eum, qui missus est, iudicium pollicetur in tantum, quantum praestare eum oporteret, si de ea re cautum fuerat. §. 3. Sed et ex alia causa hoc iudicium proposuit, si eo tempore, quo in possessionem mitti desiderabat, Praetoris adeundi potestas non fuerit: scilicet vt si, cum potestas Praetoris adeundi non esset, damnum interim datum est, haberet iudicium, qui damnum passus est. §. 4. Item subiectum, si ex alia causa [6] in possessionem missus prohibitus esse dicetur: habere in factum actionem.

TIT. V.

DE TABVLIS EXHIBENDIS.

VLPIANVS libro sexagesimo octauo ad Edictum:

PRAETOR ait, QVAS TABVLAS LVCIVS TITIVS AD CAVSAM TESTAMENTI

1 *vim*. 2 Hal. inserit *qui*. 3 *at* loco *aut*. 4 Hal. praefigit *Cum*. 5 Ap. Hal. *ex* abest. 6 Hal. inserit *qui*.

STAMENTI SVI PERTINENTES RELIQVISSE DICETVR, SI HAE PENES TE SVNT, AVT DOLO MALO TVO FACTVM EST, VT DESINERENT ESSE: ITA EAS ILLI EXHIBEAS. ITEM SI LIBELLVS ALIVDVE QVID RELICTVM ESSE DICETVR, DECRETO COMPREHENDAM. §. 1. Si quis forte confiteatur penes se esse testamentum, iubendus est exhibere: et tempus ei dandum est, vt exhibeat, si non potest in praesentiarum exhibere. Sed si neget se exhibere posse, vel oportere: interdictum hoc competit. §. 2. Hoc interdictum pertinet non tantum ad testamenti tabulas: verum ad omnia, quae ad causam testamenti pertinent: vtputa, et ad codicillos pertinet [1]. §. 3. Siue autem valet testamentum, siue non, vel quod ab initio inutiliter factum est, siue ruptum sit [2], vel in quo alio vitio: sed etiam si falsum esse dicatur, vel ab eo factum, qui testamenti factionem non habuerit: dicendum est interdictum valere. §. 4. Siue supremae tabulae sint, siue non sint, sed priores: dicendum interdictum hoc locum habere. §. 5. Itaque dicendum est, ad omnem omnino scripturam testamenti, siue perfectam, siue imperfectam, interdictum hoc pertinere. §. 6. Proinde et si plures tabulae sint testamenti, quia saepius fecerat, dicendum est interdicto locum fore: est enim quod ad causam testamenti pertineat, quidquid quoquo tempore factum exhiberi debeat. §. 7. Sed etsi de statu disceptetur, si testator 3 filiusfamilias, vel seruus hoc fecisse dicatur: et hoc exhibebitur. §. 8 Item si filiusfamilias fecerit testamentum, qui de castrensi peculio testabatur: habet locum interdictum. §. 9. Idem est, et si is, qui testamentum fecit, apud hostes decessit. §. 10. Hoc interdictum ad viui tabulas non pertinet, quia verba Praetoris RELIQVERIT fecerunt mentionem. §. 11. Sed et si deletum sine dolo sit testamentum,

II. PAVLVS libro sexagesimo quarto ad Edictum:

VEL totum, vel pars eius,

III. VLPIANVS libro sexagesimo octauo ad Edictum:

LOCVM habet hoc interdictum. §. 1. Si tabulae in pluribus codicibus scriptae sint, omnes interdicto isto continentur: quia vnum testamentum est. §. 2. Si tabulae testamenti apud aliquem depositae sunt a Titio, hoc interdicto agendum est, et cum eo, qui detinet, et cum eo, qui deposuit. §. 3. Proinde et si custodiam tabularum aedituus vel tabularius susceperit, dicendum est teneri eum interdicto. §. 4. Si penes seruum tabulae fuerint, dominus interdicto tenebitur. §. 5. Si ipse testator, dum viuit, tabulas suas esse dicat, et exhiberi desideret, interdictum hoc locum [4] non habebit, sed ad exhibendum erit agendum, vt exhibitas vindicet. Quod in omnibus, qui corpora sua esse dicunt instrumentorum, probandum est. §. 6. Si quis dolo malo fecerit, quo minus penes eum tabulae essent: nihilo minus hoc interdicto tenebitur. Nec praeiudicatur aliquid legi Corneliae testamentariae, quasi dolo malo testamentum suppresserit: nemo enim ideo impune retinet tabulas, quod maius facinus admisit: cum exhibitis tabulis admissum eius magis manifestetur: et posse aliquem dolo malo facere, vt in eam legem non incidat: vtputa si neque amouerit, neque celauerit tabulas, sed idcirco alii tradiderit, ne eas interdicenti exhiberet: hoc est, si non supprimendi animo vel consilio fecit, sed ne huic exhiberet. §. 7. Hoc interdictum exhibitorium est. §. 8. Quid sit exhibere, videamus? Exhibere, hoc est, materiae ipsius adprehendendae copiam facere. §. 9. Exhibere autem apud Praetorem oportet, vt ex auctoritate eius signatores admoniti venirent ad recognoscenda signa: et si forte non obtemperent testes, Labeo scribit coerceri eos a Praetore debere. §. 10. Solent autem exhiberi tabulas desiderare omnes omnino, qui quid in testamento adscriptum habent. §. 11. Condemnatio autem huius iudicii, quanti interfuit, aestimari debet. §. 12. Quare si heres scriptus hoc interdicto experiatur, ad hereditatem referenda est aestimatio. §. 13. Et si legatum sit, tantum venit in aestimationem, quantum sit in legato. §. 14. Et si sub conditione legatum sit, quasi conditione existente, sic aestimandnm est: nec compelli debebit ad cauendum [5], vt se restituturum caueat quidquid consecutus est, si conditio defecerit

1 Ap. Hal. *pertinet* abest. 2 Ap. Hal. *sit* abest. 3 Hal. inserit *forte*. 4 Ap. Hal. *locum* abest. 5 Ap. Hal. *ad cauendum* absunt.

defecerit: quia poena contumaciae praestetur ab eo, qui non exhibet. §. 15. Inde quaeritur: si hinc consecutus aestimationem legatarius, postea legatum petat: an sit audiendus? Et putem, si heres idem praestitit, exceptione doli repellendum: si alius, repelli non oportere. Et ideo, et si heres sit, qui interdicto vsus est aestimationem consecutus, eadem est distinctio. §. 16. Interdictum hoc et post annum competere constat. §. 17. Sed et heredi, ceterisque successoribus competit.

IV. Pavlvs libro sexagesimo nono ad Edictum:

Si sint tabulae apud pupillum, et dolo tutoris desierint esse: in ipsum tutorem competit interdictum: aequum enim est, ipsum ex delicto suo teneri, non pupillum.

V. Iavolenvs libro decimo tertio ex Cassio:

De tabulis proferendis interdictum competere non oportet, si hereditatis controuersia ex his pendet, aut si ad publicam quaestionem pertinet: itaque in aede sacra interim deponendae sunt, aut apud virum idoneum.

Tit. VI.

NE QVID IN LOCO SACRO FIAT.

Vlpianvs libro sexagesimo octauo ad Edictum:

Ait Praetor: IN LOCO SACRO FACERE, INVE EVM IMMITTERE QVID VETO. §. 1. Hoc interdictum de sacro loco, non de sacrario competit. §. 2. Quod ait Praetor, ne quid in loco sacro fiat, non ad hoc pertinet, quod ornamenti causa fit, sed quod deformitatis, vel incommodi. §. 3. Sed et cura aedium, locorumque sacrorum mandata est his, qui aedes sacras curant.

II. Hermogenianvs libro tertio Iuris Epitomarum:

In muris, itemque portis, et aliis sanctis locis aliquid facere, ex quo damnum aut incommodum irrogetur, non permittitur.

III. Pavlvs libro quinto Sententiarum:

Neqve murii neque portae habitari sine permissu Principis, propter fortuita incendia possunt.

Tit. VII.

DE LOCIS ET ITINERIBVS PVBLICIS.

Pomponivs libro trigesimo ad Sabinum:

Cvilibet in publicum petere permittendum est id, quod ad vsum omnium pertineat: veluti vias publicas, itinera publica: et ideo quolibet postulante de his interdicitur.

II. Vlpianvs libro quadragesimo octauo Digestorum:

Nemini licet in via publica monumentum exstruere.

III. Vlpianvs libro trigesimo tertio ad Sabinum:

Viae vicinales, quae ex agris priuatorum collatis factae sunt, quarum memoria non exstat, publicarum viarum numero sunt. §. 1. Sed inter eas, et ceteras vias militares hoc interest, quod viae militares exitum ad mare, aut in vrbes, aut in flumina publica, aut ad aliam viam militarem habent: harum autem vicinalium viarum dissimilis conditio est: nam pars earum in militares vias exitum habent, pars sine vllo exitu intermoriuntur.

Tit. VIII.

NE QVID IN LOCO PVBLICO, VEL ITINERE FIAT.

Pavlvs libro sexagesimo quarto ad Edictum:

In loco publico Praetor prohibet aedificare, et interdictum proponit.

II. Vlpianvs libro sexagesimo octauo ad Edictum:

Praetor ait, NE QVID IN LOCO PVBLICO FACIAS, INVE EVM LOCVM IMMITTAS, QVO EX RE QVID ILLI DAMNI DETVR: PRAETERQVAM QVOD LEGE, SENATVSCONSVLTO, EDICTO, DECRETOVE PRINCIPVM TIBI CONCESSVM EST: DE EO, QVOD FACTVM ERIT, INTERDICTVM NON DABO. §. 1. Hoc interdictum prohibitorium est. §. 2. Et tam publicis vtilitatibus quam priuatorum

rum per hoc profpicitur. Loca enim publica vtique priuatorum vfibus deferuiunt, iure fcilicet ciuitatis, non quafi propria cuiusque: et tantum iuris habemus ad obtinendum, quantum quilibet ex populo ad prohibendum habet: propter quod fi quod [1] forte opus in publico fiet, quod ad priuati damnum redundet: prohibitorio interdicto poteft conueniri, propter quam rem hoc interdictum propofitum eft. §. 3. Publici loci appellatio quemadmodum accipiatur, Labeo definit: vt et ad areas, et ad infulas, et ad agros, et ad vias publicas, itineraque publica pertineat. §. 4. Hoc interdictum ad ea loca, quae funt in fifci patrimonio, non puto pertinere: in his enim neque facere quicquam, neque prohibere priuatus poteft: res enim fifcales quafi propriae et priuatae Principis funt: igitur fi quis in his aliquid faciat, nequaquam hoc interdictum locum habebit: fed fi forte de his fit controuerfia, Praefecti eorum iudices funt. §. 5. Ad ea igitur loca hoc interdictum pertinet, quae publico vfui deftinata funt: vt fi quid illic fiat, quod priuato noceret, Praetor intercederet interdicto fuo. §. 6. Cum quidam velum in maeniano immiffum haberet, qui vicini luminibus officiebat: vtile interdictum competit, NE QVID IN PVBLICO IMMITTAS, QVA EX RE LVMINIBVS GAII SEII OFFICIAS. §. 7. Si quis [2], quod in publico loco pofitum habuit, reficere voluit, hoc interdicto locum effe, Arifto ait, ad prohibendum eum reficere. §. 8. Aduerfus eum, qui molem in mare proiecit, interdictum vtile competit ei, cui forte haec res nocitura fit: fi autem nemo damnum fentit, tuendus eft is, qui in litore aedificat, vel molem in mare iacit. §. 9. Si quis in mari pifcari, aut nauigare prohibeatur, non habebit interdictum: quemadmodum nec is, qui in campo publico ludere, vel in publico balineo lauare, aut in theatro fpectare arceatur: fed in omnibus his cafibus iniuriarum actione vtendum eft. §. 10. Merito ait Praetor, QVA EX RE QVID ILLI DAMNI DETVR: nam quotiesque aliquid in publico fieri permittitur, ita oportet permitti, vt fine iniuria cuiusquam fiat: et ita folet Princeps, quoties aliud noui operis inftituendum petitur, permittere. §. 11. Damnum autem pati videtur, qui commodum amittit, quod ex publico confequebatur, qualequale fit. §. 12. Proinde fi cui profpectus, fi cui aditus fit deterior, aut anguftior, interdicto opus eft. §. 13. Si quid in loco publico aedificauero, vt ea, quae ex meo ad te nullo iure defluebant, definant fluere: interdicto me non teneri, Labeo putat. §. 14. Plane fi aedificium hoc effecerit, vt minus luminis infula tua habeat: interdictum hoc competit. §. 15. Idem ait, fi in publico aedificem, deinde hoc aedificium ei obftet, quod tu in publico aedificaueras: ceffare hoc interdictum, cum tu quoque illicite aedificaueris: nifi forte tu iure tibi conceffo aedificaueras. §. 16. Si quis a Principe fimpliciter impetrauerit, vt in publico loco aedificet: non eft credendus fic aedificare, vt cum incommodo alicuius id fiat: neque fic conceditur, nifi forte quis hoc impetrauerit. §. 17. Si quis nemine prohibente in publico aedificauerit, non effe eum cogendum tollere, ne ruinis vrbs deformetur: et quia prohibitorium eft interdictum, non reftitutorium: fi tamen obftet id aedificium publico vfui, vtique is, qui operibus publicis procurat, debebit id deponere: aut fi non obftet, folarium ei imponere: vectigal enim hoc fic appellatur, folarium, ex eo quod pro folo pendatur. §. 18. Si tamen adhuc nullum opus factum fuerit, officio iudicis continetur, vti caueatur non fieri, et ea omnia etiam in perfona heredum ceterorumque fucceflorum erunt cauenda. §. 19. Locorum facrorum diuerfa caufa eft: in loco enim facro non folum facere vetamur, fed et factum reftituere iubemur: hoc propter religionem. §. 20. Ait Praetor, IN VIA PVBLICA ITINEREVE PVBLICO FACERE, IMMITTERE QVID, QVO EA VIA IDVE ITER DETERIVS SIT, FIAT, VETO. §. 21. Viam publicam eam dicimus, cuius etiam folum publicum eft: non enim, ficuti in priuata via, ita et in publica accipimus: viae priuatae folum alienum eft, ius tantum eundi et agendi nobis competit: viae autem publicae folum publicum eft, relictum ad directum certis finibus latitudinis ab eo, qui ius publicandi habuit, vt ea publice iretur, commearetur. §. 22. Viarum quaedam publicae funt, quaedam priuatae, quaedam

1 Ap. Hal. *quod* abeft. 2 Hal. inferit *id*.

quaedam vicinales. Publicas vias dicimus, quas Graeci βασιλικὰς, nostri praetorias, alii consulares vias appellant. Priuatae sunt, quas agrarias quidam dicunt. Vicinales sunt viae, quae in vicis sunt, vel quae in vicos ducunt: has quoque publicas esse quidam dicunt: quod ita verum est, si non ex collatione priuatorum hoc iter constitutum est: aliter atque si ex collatione priuatorum reficiatur: nam si ex collatione priuatorum reficiatur, non vtique priuata est: refectio enim idcirco de communi fit, quia vsum, vtilitatemque communem habet. §. 23. Priuatae viae dupliciter accipi possunt: vel hae, quae sunt in agris, quibus imposita est seruitus, vt ad agrum alterius ducant: vel hae, quae ad agros ducunt, per quas omnibus permeare liceat, in quas exitur de via consulari: et sic post illam excipit via, vel iter, vel actus ad villam ducens: has ergo, quae post consularem excipiunt in villas, vel in alias colonias ducentes, putem etiam ipsas [1] publicas esse, §. 25. Hoc interdictum tantum ad vias rusticas pertinet, ad vrbicas vero non: harum enim cura pertinet ad magistratus, §. 25. Si viae publicae exemtus commeatus sit, vel via coartata: interueniunt magistratus. §. 26. Si quis cloacam in viam publicam immitteret, exque ea re minus habilis via per cloacam fiat, teneri eum Labeo scribit: immisisse enim eum videri. §. 27. Proinde et si fossam quis in fundo suo fecerit, vt ibi aqua collecta in viam decurrat, hoc interdicto tenebitur: immissum enim habere etiam hunc videri. §. 28. Idem Labeo scribit, si quis in suo ita aedificauerit, vt aqua in via collecta restagnet, non teneri eum interdicto: quia non immittat aquam, sed non recipit. Nerua autem melius scribit, vtrumque teneri. Plane si fundus viam publicam contingat et ex eo aqua deriuata deteriorem viam faciat, quae tamen aqua ex vicini fundo in tuum veniat: si quidem necesse habeas eam aquam recipere, interdictum locum habebit aduersus vicinum tuum: si autem necesse non sit, non teneri vicinum tuum, te tamen teneri: eum enim videri factum habere, qui vsum eius aquae habeat. Idem Nerua scribit, si tecum interdicto agatur, nihil vltra te facere cogendum, quam vt arbitratu eius, qui tecum experitur, cum vicino experiaris: ceterum aliter obseruantibus futurum, vt tenearis, etiam si iam [2] bona fide cum vicino egeris, neque per te stet, quo minus arbitratu actoris cum vicino experiaris. §. 29. Idem ait, si odore solo locus pestilentiosus fiat, non esse ab re, de ea interdicto vti. §. 30. Hoc interdictum etiam ad ea, quae pascuntur in via publica, itinereue publico, et deteriorem faciant viam, locum habet. §. 31. Deinde ait Praetor, QVO EA VIA, IDQVE ITER DETERIVS SIT, FIAT: hoc, siue statim deterior via fit, siue postea: ad hoc enim pertinent haec verba, SIT, FIAT: etenim quaedam sunt talia, vt statim facto suo noceant: quaedam talia, vt in praesentiarum quidem nihil noceant, in futurum autem nocere debeant. §. 32. Deteriorem autem viam fieri, sic accipiendum est, si vsus eius ad commeandum corrumpatur: hoc est, ad eundum vel agendum: vt cum plane fuerit, cliuosa fiat, vel ex molli aspera, aut angustior ex latiore, aut palustris ex sicca. §. 33. Scio tractatum, an permittendum sit specus et pontem per viam publicam facere? et plerique probant, interdicto eum teneri: non enim oportere eum deteriorem viam facere. §. 34. Hoc interdictum perpetuum et populare est: condemnatioque ex eo facienda est, quanti actoris intersit. §. 35. Praetor ait, QVOD IN VIA PVBLICA ITINEREVE PVBLICO FACTVM, IMMISSVM HABES, QVO EA VIA, IDVE ITER DETERIVS SIT, FIAT, RESTITVAS. §. 36. Hoc interdictum ex eadem causa proficiscitur, ex qua et superius: et tantum interest, quod hoc restitutorium, illud prohibitorium est. §. 37. Hoc interdicto non is tenetur, qui in via publica aliquid fecit, sed is, qui factum habet: proinde si alius fecit, alius factum habet, is tenetur, qui factum habet: et est hoc vtilius: quia is potest restituere, qui factum immissum habet §. 38 Habere eum dicimus, qui vtitur, et iure possessionis fruitur: siue ipse opus fecit, siue ex causa emtionis vel conductionis, vel legato, vel hereditate, vel quo alio modo adquisiuit. §. 9. Vnde Ofilius putat eum, qui pro derelicto reliquit id opus, quod fecit, si viam publicam corrupit, et reliquit, non teneri hoc interdicto: non enim habet, quod fecit. Sed an in eum actio debeat dari, videbimus? et puto vtile interdictum competere: vt quod in via publica aedificauit, restituat. §. 40. Si ex fundo tuo arbor in via publica sic ceciderit, vt itineri sit impedimento, eamque pro dere-

1 Ap. Hal. *ipsas* abest. 2 Ap. Hal. *iam* abest.

relicto habeas, non teneri [1] Labeo scribit: si tamen, inquit, actor sua impensa arborem tollere paratus fuerit, recte tecum acturum interdicto de via publica reficienda. Sed si pro derelicto non habeas, recte tecum agi hoc interdicto. §. 41. Idem Labeo scribit, si vicinus meus viam opere corruperit, quamuis opus, quod fecit, tam mihi, quam ipsi vtile sit, tamen si is vicinus fundi sui causa id fecerit, me tamen [2] non posse hoc interdicto conueniri: si autem communiter hoc opus fieri curauerimus, vtrumque nostrum teneri. §. 42. Hoc interdictum locum habet etiam aduersus eum, qui dolo malo fecit, quo minus possideret, vel haberet: etenim parem esse conditionem oportet [3] eius qui quid possideat, vel habeat, atque eius cuius dolo malo factum sit, quo minus possideret, vel haberet: et mihi videtur vera Labeonis sententia. §. 43. Restituas [4] inquit: restituere videtur, qui in pristinum statum reducit: quod fit, siue quis tollit id, quod factum est, vel reponat, quod sublatum est: et interdum suo sumtu: nam si ipse, quo, qui interdixit, fecerit, vel iussu eius alius, aut ratum habitum sit quod fecit, ipse suis sumtibus debet restituere: si vero nihil horum interuenit, sed habet factum, tunc dicemus, patientiam solam eum praestare debere. §. 44. Interdictum hoc non esse temporarium, sciendum est: pertinet enim ad publicam vtilitatem: condemnatioque ex eo facienda est, quanti actoris intersit tolli quod factum est. §. 45. Praetor ait, QVO MINVS ILLI VIA PVBLICA ITINEREVE PVBLICO IRE AGERE LICEAT, VIM FIERI VETO.

III. Celsvs libro trigesimo nono Digestorum:

Litora, in quae populus Romanus imperium habet, populi Romani esse arbitror. §. 1. Maris communem vsum omnibus hominibus, vt aeris: iactasque in id pilas, eius esse, qui iecerit: sed id concedendum non esse, si deterior literis marisue vsus eo modo futurus sit.

IV. Scaevola libro quinto Responsorum respondit:

In litore iure gentium aedificare licere, nisi vsus publicus impediret.

V. Pavlvs libro decimo sexto ad Sabinum:

Si per publicum locum riuus aquaeductus priuato nocebit, erit actio priuato ex lege duodecim tabularum, vt noxa domino caueatur.

VI. Ivlianvs libro quadragesimo Digestorum:

Ei, qui hoc [5] interdicto experitur, ne quid in loco publico fiat, quo damnum priuato detur: quamuis de loco publico interdicat, nihilo minus procuratoris dandi facultas est.

VII. Idem libro quadragesimo octauo Digestorum:

Sicvt is, qui nullo prohibente in loco publico aedificauerat, cogendus non est demolire, ne ruinis vrbs deformetur: ita qui aduersus Edictum Praetoris aedificauerit, tollere aedificium debet, alioquin inane et lusorium Praetoris imperium erit.

Tit. IX.

DE LOCO PVBLICO FRVENDO.

Vlpianvs libro sexagesimo octauo ad Edictum:

Praetor ait, QVO MINVS LOCO PVBLICO, QVEM IS, CVI LOCANDI IVS FVERIT, FRVENDVM ALICVI LOCAVIT: EI, QVI CONDVXIT, SOCIOVE EIVS, E LEGE LOCATIONIS FRVI LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Interdictum hoc publicae vtilitatis causa proponi palam est, tuetur enim vectigalia publica, dum prohibetur quis vim facere ei, qui id [6] fruendum conduxit. §. 2. Sed si simul veniant ad interdictum mouendum ipse, qui conduxerit, et socius eius: magis est, vt ipse conductor praeferatur. §. 3. Ait Praetor, QVO MINVS E LEGE LOCATIONIS FRVI LICEAT: merito ait E LEGE LOCATIONIS: vltra legem enim, vel contra legem, non debet audiri, qui frui desiderat.

II. Pavlvs libro quinto Sententiarum:

Concedi solet, vt imagines et statuae, quae ornamenta Reipublicae sunt futurae, in publicum ponantur.

Tit.

1 Hal. inserit *te*. 2 Ap. Hal. *tamen* abest. 3 Ap. Hal. *oportet* abest. 4 Hal. praefigit *Praetor*. 5 Ap. Hal. *hoc* abest. 6 *ad* loco *id*.

TIT. X.

DE VIA PVBLICA, ET SI QVID IN EA FACTVM ESSE DICATVR [1]

Ἐκ τοῦ ἀστυνομικοῦ μονοβίβλου τοῦ ΠΑΠΙΝΙΑΝΟΥ.

Οἱ ἀστυνομικοὶ ἐπιμελείσθωσαν [2] τῶν [3] κατὰ τὴν πόλιν ὁδῶν, ὅπως ἂν ὁμαλισθῶσιν, καὶ τὰ ῥεύματα μὴ βλάπτῃ [4] τὰς οἰκίας καὶ γέφυραι [5] ὦσιν, οὗ ἂν δέῃ. §. 1. Ἐπιμελείσθωσαν [6] δὲ ὅπως οἱ ἴδιοι τοῖχοι, ἢ τῶν ἄλλων, ἢ τῶν περὶ τὰς οἰκίας, ἃ εἰς τὴν ὁδὸν φέροι, μὴ σφαλερὰ ᾖ, ἵνα ὡς δεῖ καθαίρωσιν οἱ δεσπόται τῶν οἰκιῶν, καὶ ἐπισκευάζωσιν. Ἐὰν δὲ μὴ καθαίρωσιν, μηδὲ ἐπισκευάζωσιν ζημιούτωσαν αὐτούς, ἕως ἂν ἀσφαλῆ ποιήσωσιν. §. 2. Ἐπιμελείσθωσαν δὲ, ὅπως μηδεὶς ὀρύσσῃ τὰς ὁδούς, μηδὲ χωννύῃ, μηδὲ κτίσῃ εἰς τὰς ὁδοὺς μηδέν. Εἰ δὲ μή, ὁ μὲν δοῦλος ὑπὸ τοῦ ἐντυχόντος μαστιγούσθω, ὁ δὲ ἐλεύθερος ἐνδεικνύσθω τοῖς ἀστυνόμοις· οἱ δὲ ἀστυνόμοι ζημιούτωσαν κατὰ τὸν νόμον, καὶ τὸ γεγονὸς καταλυέτωσαν. §. 3. Ἐπισκευάζειν δὲ τὰς ὁδοὺς τὰς δημοσίας κατὰ τὴν αὐτοῦ οἰκίαν ἕκαστον, καὶ τὰς ὑδρορρόας ἐκκαθαίρειν τὰς ἐκ τοῦ ὑπαιθρίου καὶ ἐπισκευάζειν οὕτως, ὡς ἂν μὴ κωλύῃ ἅμαξαν [7] ἐπιέναι, ὅσοι δὲ μισθωσάμενοι οἰκοῦσιν, ἐὰν μὴ ἐπισκευάζῃ ὁ δεσπότης αὐτοὶ ἐπισκευάσαντες ὑπολογιζέσθωσαν τὸ ἀνάλωμα κατὰ τὸν μισθόν. §. 4. Ἐπιμελείσθωσαν [8] δὲ, καὶ ὅπως πρὸ τῶν ἐργαστηρίων μηδὲν προκείμενον ᾖ, πλὴν ἐὰν κναφεὺς ἱμάτια ψύχῃ, ἢ τέκτων τροχοὺς ἔξω τιθῇ. τιθέσθωσαν δὲ καὶ οὗτοι, ὥστε μὴ κωλύειν ἅμαξαν βαδίζειν. §. 5. Μὴ ἐάτωσαν δὲ μηδὲ μάχεσθαι ἐν ταῖς ὁδοῖς, μηδὲ κόπρον ἐκβάλλειν, μηδὲ νεκρά, μηδὲ δέρματα ῥίπτειν.

Ex libro singulari PAPINIANI de officio Aedilium.

AEDILES studeant, vt quae secundum ciuitates sunt viae, adaequentur, et effluxiones non noceant domibus, et pontes fiant vbicunque oportet. §. 1. Studeant etiam, ne eorum aut aliorum parietes, etiam domorum, qui ad viam ducunt sint caduci: sed vt oportet, emundent domini domorum, et construant. Si autem non emundauerint, neque construxerint, multent eos, quousque firmos effecerint. §. 2. Curent autem, vt nullus effodiat vias, neque subruat, neque construat in viis aliquid. Si autem seruus quidem fuerit, ab obuiante fustigetur; si liber, demonstretur Aedilibus Aediles autem multent secundum legem, et quod factum est, dissoluant. §. 3. Construat autem vias publicas vnusquisque secundum propriam domum, et aquaeductus purget, qui sub dio sunt, id est, coelo libero, et construat ita, vt non prohibeatur vehiculum transire. Quicumque autem mercede habitant, si non construat dominus, ipsi construentes computent dispendium in mercedem. §. 4. Studeant autem, vt ante officinas nihil proiectum sit, vel propositum, praeterquam si fullo vestimenta siccet, aut faber currus exterius ponat. Ponant autem et hi, vt non prohibeant vehiculum ire. §. 5. Non permittant autem rixari in viis, neque stercora proiicere, neque morticina, neque pelles iacere.

TIT.

1 Hal hunc titulum et sequentem in vnum contraxit, et rubricam hoc modo ampliauit: *De via publica et si quid in ea factum dicatur, et de ea ex edicto aedilium a singulis reficienda.* 2 ἐπιμελείτωσαν. 3 Ap. Hal. τῶν abest. 4 βλάπτῃ. 5 γέφυρα. 6 ἐπιμελείτωσαν. 7 Ap. Hal. ἄμαξαν abest. 8 ἐπιμελείτωσαν. 9 Hal. ita vertit: *Ex libro singulari Papiniani de officio aedilium. Aediles curam gerant per vrbem publicorum itinerum, vt complanentur: neue flumina damnum dent aedibus: et vt ponticuli sint, quocunque loco opus fuerit. Curae item habeant, vt, si priuati parietes, cum alii, tum domestici, qui in publicam viam feruntur, ruinam minentur: aedium domini eos, vt oportet, demoliantur ac reparent. Quod si vel non demoliantur, vel non reparent: multam in eos dicant, quousque vitium emendauerint. Procurent etiam, ne quis publica itinera perfodiat, aut aggeribus congestis obruat, neue quid in publico itinere exaedificet, sin minus factum erit: seruus quidem flagellis a quocunque, qui eum deprachenderit, caedatur: liber vero aedilibus indicetur, aediles autem lege in eum animaduertant, et quod factum est opus, destruant: praeterea vt ante suas quisque aede publicas vias reparet, repurgetque aquagia, quae sub dio sunt scilicet curent ita quidem, vt ne quid impedimento sit, quo minus eatur agatur. Quodsi qui in conductis aedibus habitant, quod aedium dominus eas non reparet, ipsi reparauerint*

TIT. XI.

DE VIA PVBLICA ET ITINERE PVBLICO REFICIENDO.

VLPIANVS libro sexagesimo octauo ad Edictum:

PRAETOR ait, QVO MINVS ILLI VIAM PVBLICAM, ITERVE PVBLICVM APERIRE, REFICERE LICEAT, DVM NE EA VIA, IDVE ITER DETERIVS FIAT: VIM FIERI VETO. §. I. Viam aperire est, ad veterem altitudinem latitudinemque restituere. Sed et purgare refectionis portio est. Purgari autem proprie dicitur ad liberamentum proprium redigere, sublato eo quod super eam esset. Reficit enim, et qui aperit et qui purgat, et omnes omnino, qui in pristinum statum reducunt. §. 2. Si quis in specie [1] refectionis deteriorem viam facit, impune vim patietur: propter quod neque latiorem, neque longiorem, neque altiorem, neque humiliorem viam, sub nomine refectionis, is, qui interdicit, potest facere, vel in viam terrenam glaream iniicere, aut sternere viam lapide, quae terrena sit, vel contra, lapide stratam, terrenam facere. §. 3. Interdictum hoc perpetuo dabitur, et in omnes: et habet condemnationem in id, quod actoris intererit.

II. IAVOLENVS libro decimo ex Cassio:

VIAM publicam populus non vtendo amittere non potest.

III. PAVLVS libro primo Sententiarum:

SI in agrum vicini viam publicam quis reiecerit, tantum in eum viae receptae actio dabitur, quanti eius interest, cuius fundo iniuria irrogata est. §. I. Qui viam publicam exarauerit, ad munitionem eius solus compellitur.

TIT. XII.

DE FLVMINIBVS, NE QVID IN FLVMINE PVBLICO [2], RIPAVE EIVS FIAT, QVO PEIVS NAVIGETVR.

VLPIANVS libro sexagesimo octauo ad Edictum:

AIT Praetor, NE QVID IN FLVMINE PVBLICO RIPAVE EIVS FACIAS, NE QVID IN FLVMINE PVBLICO NEVE IN RIPA EIVS IMMITTAS, QVO STATIO ITERVE NAVIGIO DETERIOR SIT, FIAT. §. I. Flumen a riuo magnitudine discernendum est, aut existimatione circumcolentium. §. 2. Item fluminum quaedam sunt perennia, quaedam torrentia: perenne est, quod semper fluat ἀέννaος: [3] torrens, ὁ χειμάῤῥους. [4] Si tamen aliqua aestate exaruerit, quod alioquin perrenne fluebat: non ideo minus perenne est. §. 3. Fluminum quaedam publica sunt, quaedam non. Publicum flumen esse Cassius definit, quod perenne sit. Haec sententia Cassii, quam et Celsus probat, videtur esse probabilis. §. 4. Hoc interdictum ad flumina publica pertinet: si autem flumen priuatum sit, cessabit interdictum: nihil enim differt a ceteris locis priuatis flumen priuatum. §. 4. Ripa autem ita recte definietur, id, quod flumen continet, naturalem rigorem cursus sui tenens. Ceterum si quando vel imbribus, vel mari, vel qua alia ratione ad tempus excreuit: ripas non mutat. Nemo denique dixit, Nilum, qui incremento suo Aegyptum operit, ripas suas mutare, vel ampliare. Nam cum ad perpetuam sui mensuram redierit, ripae aluei eius muniendae sunt. Si tamen naturaliter creuerit, vt perpetuum incrementum nanctus sit, vel alio flumine admixto, vel qua alia ratione: dubio procul dicendum est, ripas quoque eum mutasse: quemadmodum si alueo mutato, alia coepit currere. §. 6. Si insula in publico flumine fuerit nata, inque ea aliquid fiat, non videtur in publico fieri. Illa enim insula aut occupantis est, si limitati agri fuerunt: aut eius cuius ripam contingit: aut si in medio alueo nata est, eorum est, qui prope vtrasque ripas [5] possident. §. 7. Simili modo et si flumen alueum suum reliquit, et alia flue-

rint: eum sumtum in pensionem reputabunt. Procurent insuper, ne quid ante officinas propositum sit: praeterquam si fullo vestimenta ab excoctione ad auram recreet, vel faber rotas exponat: vt tamen ita collocent, ne impedimento sint ducendo vehiculo. Sed neque rixari in itineribus, neque stercora proiicere morticina, aut pelles iacta: e permittant.

1 *sub specie.* 2 Ap. Hal. *publico* abest. 3 Hal. hanc vocem vertit *perennis.* 4 Id est *hyeme fluens.* 5 Hal. inserit *praedia.*

fluere coeperit, quidquid in veteri alueo factum est, ad hoc interdictum non pertinet: non enim in flumine publico factum erit, quod est vtriusque vicini: aut, si limitatus est ager, occupantis alueus fiet: certe desinit esse publicus. Ille etiam alueus, quem sibi flumen fecit, etsi priuatus ante fuit, incipit tamen esse publicus: quia impossibile est, vt alueus fluminis publici non sit publicus. §. 8. Si fossa manu facta sit, per quam fluit publicum flumen, nihilo minus publica fit: et ideo, si quid ibi fiat, in flumine publico factum videtur. §. 9. Aliter, atque si flumen aliquam terram inundauerit, non alueum sibi fecerit: tunc enim non fit publicum, quod aqua opertum est. §. 10. Item si amnis aliquid circumeat, sciendum est, eius manere, cuius fuit: si quid igitur illic factum est, non est factum in publico flumine: nec pertinet ad hoc interdictum, si quid in priuato factum sit: ne quidem si in priuato flumine fiat: nam quod fit in priuato flumine, perinde est, atque si in alio priuato loco fiat. §. 11. In flumine publico factum accipere debemus, quidquid in aqua fiat: nam si quid extra factum sit, non est in flumine factum: et quod in ripa fiat, non videtur in flumine factum. §. 12. Non autem omne, quod in flumine publico ripaue fit, coercet Praetor: sed si quid fiat, quo deterior statio et nauigatio fiat. Ergo hoc interdictum ad ea tantum flumina publica [1] pertinet, quae sunt nauigabilia: ad cetera non pertinet. Sed Labeo scribit, non esse iniquum, etiam, si quid in eo flumine, quod nauigabile non sit, fiat, vt exarescat, vel aquae cursus impediatur, vtile interdictum competere, ne vis ei fiat, quo minus id opus, quod in alueo fluminis ripaue ita factum sit, vt iter, cursus fluminis, deterior sit, fiat, tollere, demoliri, purgare, restituere viri boni arbitratu possit. §. 13. Stationem dicimus a statuendo: is igitur locus demonstratur, vbicumque naues tuto stare possunt. §. 14. Ait Praetor, ITERQVE NAVIGII DETERIVS FIAT: hoc pro nauigatione positum est: immo nauigium solemus dicere etiam ipsam nauem. Iter ergo nauigio potest et sic accipi, iter naui deterius fiat. Nauigii appellatione etiam rates continentur: quia plerumque et ratium vsus necessarius est. Si pedestre iter impediatur, non ideo minus iter nauigio deterius fit. §. 15. Deterior statio, itemque iter nauigio [2] fieri videtur, si vsus eius corrumpatur, vel difficilior fiat, aut minor vel rarior, aut si in totum auferatur. Proinde, siue deriuetur aqua, vt exiguior facta, minus sit nauigabilis: vel si dilatetur, aut diffusa, breuem aquam faciat: vel contra sic coangustetur, et rapidius flumen faciat: vel si quid aliud fiat, quod nauigationem incommodet, difficiliorem faciat, vel prorsus impediat: interdicto locus erit. §. 16. Labeo scribit, non esse [3] dandam exceptionem ei, qui interdicto conuenitur, AVT NISI RIPAE TVENDAE CAVSA FACTVM SIT: sed ita excipiendum ait, EXTRA QVAM SI QVID ITA FACTVM SIT, VTI DE LEGE FIERI LICVIT. §. 17. Si in mari aliquid fiat, Labeo ait, competere tale interdictum, NE QVID IN MARI, INVE LITORE, QVO PORTVS, STATIO, ITERVE NAVIGIO DETERIVS FIAT. §. 18. Sed et si in flumine publico, non tamen nauigabili, fiat, idem putat. §. 19. Deinde ait Praetor, QVOD IN FLVMINE PVBLICO RIPAVE EIVS FIAT, SIVE QVID IN ID FLVMEN RIPAMVE EIVS [4] IMMISSVM HABES, QVO STATIO ITERVE NAVIGIO DETERIOR SIT, FIAT RESTITVAS. §. 20. Superius interdictum prohibitorium est, hoc restitutorium, ad eandem causam pertinens. §. 21. Iubetur autem is, qui factum vel immissum habet, restituere quod habet: si modo id, quod habet, stationem vel nauigium deterius faciat. §. 22. Haec verba, FACTVM HABES [5] VEL IMMISSVM HABES, ostendunt, non eum teneri, qui fecit vel immisit: sed qui factum, immissum habet. Denique Labeo scribit, si auctor tuus aquam deriuauerit, et hoc interdicto, si ea tu [6] vtaris.

II. POMPONIVS libro trigesimo quarto ad Sabinum:

QVO minus ex publico flumine ducatur aqua, nihil impedit, nisi Imperator, aut Senatus vetet: si modo ea aqua in vsu publico non erit: sed si aut nauigabile est, aut ex eo aliud nauigabile fit: non permittitur id facere.

III. PAVLVS libro decimo sexto ad Sabinum:

FLVMINA publica, quae fluunt, ripaeque eorum publicae sunt. §. 1. Ripa ea putatur esse, quae plenissimum flumen con-

1 Ap. Hal. *publica* abest. 2 Hal. inserit *deterius*. 3 Hal. inserit *dicendum*. 4 Hal. inserit *factum vel*. 5 Ap. Hal. *habes* abest. 6 Hal. inserit *sine*.

continet. §. 2. Secundum ripas fluminum loca non omnia publica ſunt, cum ripae cedant, ex quo primum a plano vergere incipit vsque ad aquam.

IV. Scaevola libro quinto Reſponſorum:

Qvaesitvm eſt, an is, qui in vtraque ripa fluminis publici domus habeat, pontem priuati iuris [1] facere poteſt? Reſpondit, non poſſe.

Tit. XIII.

NE QVID IN FLVMINE PVBLICO [2] FIAT, QVO ALITER AQVA FLVAT, ATQVE VTI PRIORE AESTATE FLVXIT.

Vlpianvs libro ſexageſimo octauo ad Edictum:

Ait Praetor, in flvmine pvblico inve ripa eivs facere, avt in id flvmen ripamve eivs immittere, qvo aliter aqva flvat, qvam priore aestate flvxit, veto. §. 1. Hoc interdicto proſpexit Praetor, ne deriuationibus minus conceſſis, flumina excreſcant, vel mutatus alueus vicinis iniuriam aliquam adferat. §. 2. Pertinet autem ad flumina publica, ſiue nauigabilia ſunt, ſiue non ſunt. §. 3. Ait Praetor, qvo aliter aqva flvat, qvam priore aestate flvxit: non omnis ergo, qui immiſit vel qui fecit, tenetur: ſed qui faciendo vel immittendo efficit aliter, quam priore aeſtate fluxit, aquam fluere. Quod autem ait, aliter flvat, non ad quantitatem aquae fluentis pertinet, ſed ad modum, et ad rigorem curſus aquae referendum eſt. Et generaliter dicendum eſt, ita demum interdicto quem teneri, ſi mutetur aquae curſus per hoc, quod factum eſt, dum vel depreſſior vel artior fiat aqua, ac per hoc rapidior ſit cum incommodo accolentium. Et ſi quod aliud vitii accolae ex facto eius, qui conuenitur, ſentient, interdicto locus erit. §. 4. Si quis ex riuo tecto per apertum ducere velit, vel contra, qui ante aperto duxit, nunc operto velit: interdicto teneri placuit, ſi modo hoc factum eius incommodum circa colentibus adferat. §. 5. Simili modo, et ſi incile ducat, aut alio loco fiat, aut ſi alueum fluminis mutet: hoc interdicto tenebitur. §. 6. Sunt qui putent, excipiendum hoc interdicto, qvod eivs ripae mvniendae cavsa non fiet: ſcilicet vt, ſi quid fiat, quo aliter aqua fluat, ſi tamen muniendae ripae cauſa fiat, interdicto locus non ſit: ſed nec hoc quibusdam placet, neque enim ripae cum incommodo accolentium muniendae ſunt: hoc tamen iure vtimur, vt Praetor ex cauſa aeſtimet, an hanc exceptionem dare debeat: plerumque enim vtilitas ſuadet exceptionem iſtam dari. §. 7. Sed etſi alia vtilitas vertatur eius, qui quid in flumine publico fecit: pone enim grande damnum flumen ei dare ſolitum, praedia eius depopulari: ſi forte aggeres, vel quam aliam munitionem adhibuit, vt agrum ſuum tueretur, eaque res curſum fluminis ad aliquid immutauit, cur ei non conſulatur? Pleroſque ſcio prorſus flumina auertiſſe, alueoſque mutaſſe, dum praediis ſuis conſulunt: oportet enim in huiusmodi rebus vtilitatem et tutelam facientis ſpectari, ſiue iniuria vtique accolarum. §. 8. Is autem hoc interdicto tenetur, qui aliter fecit fluere, quam priore aeſtate fluxit: et idcirco aiunt Praetorem priorem aeſtatem comprehendiſſe, quia ſemper certior eſt naturalis curſus fluminum aeſtate potius [4] quam hieme. Nec ad inſtantem aeſtatem, ſed ad priorem interdictum hoc refertur: quia illius aeſtatis fluxus indubitatior eſt. Aeſtas ad aequinoctium autumnale refertur. Et ſi forte aeſtate interdicetur, proxima ſuperior aeſtas erit intuenda: ſi vero hieme, tunc non proxima hieme aeſtas, ſed ſuperior erit inſpicienda. §. 9. Hoc interdictum cuiuis ex populo competit, ſed non aduerſus omnes, verum aduerſus eum, qui deneget, vt aliter aqua flueret, cum ius non haberet. §. 10. Hoc interdictum et in heredes competit. §. 11. Deinde ait Praetor, qvod in flvmine pvblico ripave eivs factvm, sive qvid in flvmen ripamve eivs immissvm habes, si ob id aliter aqva flvit, atqve vti [5] priore aestate flvxit: restitvas. §. 12. Hoc interdictum reſtitutorium proponitur: ſuperius enim prohibitorium eſt, et pertinet ad ea, quae nondum facta ſunt. Si quid igitur iam factum eſt, per hoc interdictum reſtituetur: ſi quid ne fiat, proſpicitur, ſuperiore interdicto erit vtendum: et ſi quid, poſt interdictum redditum fuerit factum, coercebitur. §. 13. In

1 Hal. inſerit *ſemper* 2 Hal. infert *inue ripa eius.* 3 Ap. Hal. *vti* abeſt, 4 Ap. Hal. *potius* abeſt, 5 Ap. Hal. *vti* abeſt.

In hoc interdicto restitutorio non est iniquum, vt Labeo ait, venire etiam, quod dolo factum est, quo minus haberes.

Tit. XIV.

VT IN FLVMINE PVBLICO NAVIGARE LICEAT.

VLPIANVS libro sexagesimo octauo ad Edictum:

PRAETOR ait, QVO MINVS ILLI IN FLVMINE PVBLICO NAVEM, RATEM AGERE, QVOVE MINVS PER RIPAM ONERARE, EXONERARE LICEAT, VIM FIERI VETO. ITEM VT PER LACVM, FOSSAM, STAGNVM PVBLICVM NAVIGARE LICEAT, INTERDICAM. §. 1. Hoc interdicto prospicitur, ne quis flumine publico nauigare prohibeatur: sicuti enim ei, qui via publica vti prohibeatur, interdictum supra propositum est: ita hoc quoque proponendum Praetor putauit. §. 2. Si priuata sunt suprascripta, interdictum cessat. §. 3. Lacus est, quod perpetuam habet aquam. §. 4. Stagnum est, quod temporalem contineat aquam ibidem stagnantem, quae quidem aqua plerumque hieme cogitur. §. 5. Fossa est receptaculum aquae, manu facta. §. 6. Possunt autem etiam haec esse publica. §. 7. Publicano plane, qui lacum vel stagnum conduxit, si piscari prohibeatur, vtile interdictum competere, Sabinus consentit: et ita Labeo. Ergo et si a municipibus conductum habeat, aequissimum erit, ob vectigalis fauorem interdicto eum tueri. §. 8. Si quis velit interdictum tale mouere, vt locus deprimatur pecoris appellandi gratia, non debet audiri: et ita Mela scribit. Idem ait, tale interdictum competere, ne cui vis fiat, quo minus pecus ad flumen publicum, ripamue fluminis publici appelletur.

Tit. XV.

DE RIPA MVNIENDA.

VLPIANVS libro sexagesimo octauo ad Edictum:

PRAETOR ait, QVO MINVS ILLI IN FLVMINE PVBLICO RIPAVE EIVS OPVS FACERE, RIPAE AGRIVE, QVI CIRCA RIPAM EST, TVENDI CAVSA, LICEAT, DVM NE OB ID NAVIGATIO DETERIOR FIAT, SI TIBI DAMNI INFECTI IN ANNOS DECEM, VIRI BONI ARBITRATV, VEL CAVTVM VEL SATISDATVM EST, AVT PER ILLVM NON STAT, QVO MINVS VIRI BONI ARBITRATV CAVEATVR VEL SATISDETVR: VIM FIERI VETO. §. 1. Ripas fluminum publicorum reficere, munire, vtilissimum est. Sicuti igitur de via publica reficienda interdictum propositum est, ita etiam de ripa fluminis munienda proponendum fuit. §. 2. Merito adiicit, DVM NE OB ID NAVIGATIO DETERIOR FIAT: illa enim sola refectio toleranda est, quae nauigio non est impedimento. §. 3. Is autem, qui ripam vult munire, de damno futuro debet vel cauere vel satisdare secundum qualitatem personae. Et hoc interdicto expressum est, vt damni infecti in annos decem viri boni arbitratu vel caueatur, vel satisdetur. §. 4. Dabitur autem satis vicinis: sed et his, qui trans flumen possidebunt. §. 5. Etenim curandum fuit, vt eis ante opus factum caueretur. Nam post opus factum, persequendi hoc interdicto nulla facultas superest, etiam si quid damni postea datum fuerit: sed lege Aquilia experiendum est. §. 6. Illud notandum est, quod ripae lacus, fossae, stagni muniendi nihil Praetor hic [1] cauit: sed idem erit obseruandum, quod in ripa fluminis munienda.

Tit. XVI.

DE VI, ET DE VI ARMATA.

VLPIANVS libro sexagesimo nono ad Edictum:

PRAETOR ait, VNDE TV ILLVM VI DEIECISTI, AVT FAMILIA TVA DEIECIT: DE EO, QVAEQVE ILLE TVNC IBI HABVIT, TANTVMMODO INTRA ANNVM, POST ANNVM DE EO, QVOD AD EVM, QVI VI DEIECIT, PERVENERIT, IVDICIVM DABO. §. 1. Hoc interdictum proponitur ei, qui vi deiectus est: etenim fuit aequissimum, vi deiecto subuenire, propter quod ad recuperandam possessionem interdictum hoc proponitur. §. 2. Ne quid autem per vim admittatur, etiam legibus Iuliis prospicitur publi-

1 Ap. Hal. *hic* abest.

licorum et priuatorum, necnon et Constitutionibus Principum. §. 3. Hoc interdictum non ad omnem vim pertinet, verum ad eos, qui de possessione deiiciuntur. Ad solam autem atrocem vim pertinet hoc interdictum, et ad eos tantum, qui de solo deiiciuntur: vtputa de fundo, siue aedificio, ad alium autem non pertinet. Et si quis de area deiectus sit, sine dubio interdicto locus est. §. 4. Et generaliter ad omnes hoc pertinet interdictum, qui de re solo cohaerenti deiiciuntur: qualisqualis enim fuerit locus, vnde quis vi deiectus est, interdicto locus erit. §. 5. Proinde et si superficiaria insula fuerit, qua quis deiectus est, apparet interdicto fore locum. §. 6. Illud vtique in dubium non venit, interdictum hoc ad res mobiles non pertinere. Nam ex causa furti, vel vi bonorum raptorum actio competit: potest et ad exhibendum agi. Plane si quae res sint in fundo, vel in aedibus, vnde quis deiectus est: etiam earum nomine interdictum competere, non est ambigendum. §. 7. Si quis de naue vi deiectus est, hoc interdicto locus non est: argumento eius, qui de vehiculo detractus est, quem nemo dixit interdicto hoc vti posse. §. 8. Plane si quis de ligneis aedibus deiectus fuerit, nemo ambigit, interdicto locum fore: quia qualequale sit, quod solo cohaereat, inde, qui vi deiectus est, habet interdictum. §. 9. Deiicitur is, qui possidet, siue ciuiliter siue naturaliter possideat: nam et naturalis possessio ad hoc interdictum pertinet. §. 10. Denique et si maritus vxori donauit, eaque deiecta sit: poterit interdicto vti: non tamen, si colonus. §. 11. Ait Praetor, DEIECISTI, AVT FAMILIA [1] DEIECIT: merito familiae mentio habita: nam cum DEIECISTI verbum refertur ad personam eius, qui deiecit, nec pertineat ad eum, cuius familia deiecit, nec enim ego videor deiecisse, si familia mea deiecerit, consequens fuit addere, AVT FAMILIA TVA DEIECIT. §. 12. Deiecisse autem etiam is videtur, qui mandauit vel iussit, vt aliquis deiiceretur: parui enim referre visum est, suis manibus quis deiiciat, an vero per alium. Quare et si familia mea ex voluntate mea deiecerit, ego videor deiecisse. §. 13. Quoties verus procurator deiecerit, cum vtrolibet eorum, id est, siue domino siue procuratore, agi posse, Sabinus ait, et alterius nomine alteri eximi: sic tamen, si ab altero eorum litis aestimatio fuerit praestita, non enim excusatus est, qui iussu alicuius deiecit: non magis, quam si iussu alicuius occidit. Cum autem falsus est procurator cum ipso tantum procuratore interdici debere, Sabini sententia vera est. §. 14. Sed et si, quod alius deiecit, ratum habuero: sunt, qui putent secundum Sabinum et Cassium, qui ratihabitionem mandato comparant, me videri deiecisse, interdictoque isto teneri: et hoc verum est: rectius enim dicitur, in maleficio ratihabitionem mandato comparari. §. 15. Quod igitur additur, AVT FAMILIA TVA DEIECIT, merito scriptum est in eum casum, in quem familia mea vi deiecit. Ceterum si iussit, ipse deiecit, nec grauari debet dominus, qui non iussit, si [2] seruorum suorum factum praestaret, et si non iussu eius deiecerunt: nam non grauabitur hoc nomine: quippe cum aut peruenit ad eum aliquid, et restitueret, aut non peruenit, et ipsos seruos maleficii causa noxae dedendo, indemnis erit: quod enim noxae dedere compellitur, in damno [3] debet reputare, cum seruus hoc possit domini deteriorem conditionem facere. §. 16. Familiae autem appellatio seruos continet. §. 17. Sed quaeritur, quem numerum seruorum contineat: vtrum plurium, an vero et duum vel trium? Sed verius est, in hoc interdicto, etiam si vnus seruus vi deiecerit, familiam videri deiecisse. §. 18. Familiae appellatione et eos, quos loco seruorum habemus, contineri oportere dicendum est. §. 19. Si quis tamen neget, se seruum vel familiam defendere: cogendus est pati hoc interdictum, ad hoc scilicet, vt quod ad eum peruenit, restituat. §. 20. Si filiusfamilias vel mercenarius vi deiecerit, vtile interdictum competit. §. 21. Si aduersus eum, qui in libertatem ex seruitute, vel contra petitur, post inchoatum liberale iudicium vtar interdicto, et liber iudicatus fuerit, et apparuerit ignorante eo, a seruis eius vi me deiectum, in possessionem restituar. §. 22. Quod seruus, vel procurator, vel colonus tenent, dominus videtur possidere: et ideo his deiectis ipse deiici de possessione videtur, etiam si ignoret eos deiectos, per quos possidebat. Et si quis igitur alius, per quem possidebam, deiectus fuerit: mihi competere interdictum nemini dubium est. §. 23. Interdictum autem hoc nulli com-

1 Hal. inserit *tua*. 2 Ap. Hal. *si* abest. 3 Hal. inserit *non*.

petit, nisi ei, qui tunc, cum deiiceretur, possidebat: nec alius deiici visus est, quam qui possidet. §. 24. Siue autem corpore siue animo possidens quis deiectus est, palam est, eum vi deiectum videri. Idcircoque si quis de agro suo, vel de domo processisset nemine suorum relicto, mox reuertens, prohibitus sit ingredi vel ipsum praedium, vel si quis eum in medio itinere detinuerit, et ipse possederit, vi deiectus videatur: ademisti enim ei possessionem, quam animo retinebat, etsi non corpore. §. 25. Quod vulgo dicitur, aestiuorum hibernorumque saltuum nos possessiones animo retinere: id exempli causa didici Proculum dicere: nam ex omnibus praediis, ex quibus non hac mente recedemus, vt omisisse possessionem vellemus, idem est. §. 26. Eum, qui neque animo neque corpore possidebat, ingredi autem et incipere possidere prohibeatur, non videri deiectum, verius est: deiicitur enim, qui amittit possessionem, non qui non accipitur. §. 27. Vim vi repellere licere, Cassius scribit: idque ius natura comparatur. Apparet autem, inquit, ex eo, arma armis repellere licere. §. 28. Vi possidere eum definiendum est, qui expulso vetere possessore, adquisitam per vim possessionem obtinet: aut qui in hoc ipsum aptatus et praeparatus venit, vt contra bonos mores, auxilio, ne prohiberi possit ingrediens in possessionem, facit. Sed qui per vim possessionem suam retinuerit, Labeo ait, non vi possidere. §. 29. Idem Labeo ait, eum, qui metu turbae perterritus fugerit, [1] videri deiectum. Sed Pomponius ait, vim sine corporali vi locum non habere. Ego, etiam eum, qui fugatus est superuenientibus quibusdam, si illi vi occupauerunt possessionem, videri vi deiectum. §. 30. Qui a me vi possidebat, si ab alio [2] deiiciatur, habet interdictum. §. 31. Qui vi deiectus est, quidquid damni senserit ob hoc, quod deiectus est, recuperare debet: pristina enim causa restitui debet, quam habiturus erat, si non fuisset deiectus. §. 32. Si fundus, a quo vi expulsus sim, mihi restitutus esset, ceterae vero res, quae vi ablatae sunt, non restituantur: hic dicendum est, interdictum nihilo minus tenere: quia verum est, [3] vi esse deiectum. Plane, si quis velit de possessione quidem rei soli per hoc interdictum experiri, de rebus vero mobilibus ad exhibendum actione, potest hoc suo arbitrio habere: et ita Iulianus scribit. Idem scribit, et si quis vi bonorum raptorum de huiusmodi rebus velit experiri. §. 33. Quod autem ait Praetor, QVAEQVE IBI HABVIT, sic accipimus, vt omnes res contineantur, non solum quae propriae ipsius fuerunt, verum etiam si quae apud eum depositae, vel ei commodatae, vel pignoratae, quarumque vsum, vel vsumfructum, vel custodiam habuit, vel si quae ei collocatae sunt: cum enim dicat Praetor, HABVIT, omnia haec habendi verbo continentur. §. 34. Rectissime autem Praetor addidit, TVNC IBI HABVIT: TVNC, sic accipimus, cum deiiceretur. Et ideo, et si quid postea desiit illic esse, dicendum erit, in interdictum venire. Sic fit vt etiam, si homines, vel pecora demortua sint post deiectionem, interdicto locus sit. Denique scribit Iulianus, eum qui vi deiecit ex eo praedio, in quo homines fuerant, propius esse, vt etiam sine culpa eius mortuis hominibus aestimationem eorum per interdictum restituere debeat: sicuti fur hominis etiam mortuo eo tenetur. §. 35. Huic consequens esse ait, vt villae quoque, et aedium incendio consumtarum pretium restituere cogatur: vbi enim quis, inquit, deiecit, per eum stetisse videtur, quo minus restitueret. §. 36. Idcirco constare ait, eum qui vi deiecit, quique vi sine dolo malo desierit possidere, interdicto teneri. §. 37. IBI autem, ait Praetor, vt ne quis, et quae illic non habuit, complectatur. §. 38. Sane, quod ait Praetor, IBI, quomodo accipimus? vtrum in eo loco, vnde quis vi deiectus est: an vero in omni possessione? Et melius dicetur, non ad angulum [4] referendum, vel locum, in quo fuerit, verum etiam ad omnem partem possessionis, qua quis caruit, cum deiicitur. §. 39. Annus in hoc interdicto vtilis est. §. 40. Ex die, quo quis deiectus est, fructuum ratio habetur: quamuis in ceteris interdictis, ex quo edita sunt, non retro computantur. Idem est et in rebus mobilibus, quae ibi erant: nam et eorum fructus computandi sunt, ex quo quis vi deiectus est. §. 41. Non solum autem fructuum ratio in hoc interdicto habetur, verum ceterarum etiam vtilitatium habenda est: nam et Viuianus refert, in hoc

1 Hal. praefigit *vi*. 2 Hal. inserit *vi*. 3 Hal. praefigit *me*. 4 Hal. inserit *vnum*.

hoc interdicto omnia, quaecumque habiturus vel adsecuturus erat is qui deiectus est, si vi deiectus non esset, restitui, aut eorum litem a iudice aestimari debere: eumque tantum consecuturum, quanti sua interesset, se vi deiectum non esse. §. 42. Ex interdicto VNDE VI etiam is, qui non possidet, restituere cogetur. §. 43. Interdictum hoc, quia atrocitatem facinoris in se habet, quaesitum est, an liberto in patronum, vel liberis aduersus parentes competit? Et verius est, nec liberto in patronum, nec in parentes liberis dandum esse: meliusque erit, in factum actionem his competere: aliter, atque si vi armata vsus sit aduersus libertum patronus, vel aduersus liberos parens: nam hic interdictum competit. §. 44. Hoc interdictum et heredi et ceteris successoribus competit. §. 45. Non alii autem, quam ei qui possidet, interdictum vnde vi competere, argumentum praebet, quod apud Viuianum relatum est, si quis me vi deiecerit, meos non deiecerit, non posse me hoc interdicto experiri: quia per eos retineo possessionem, qui [1] deiecti non sunt. §. 46. Idem Viuianus refert, seruos quosdam vi depulit, alios retinuit et vinxit, aut etiam eis imperauit: vi te deiectum intelligi: desisse enim possidere, cum serui ab alio possideantur. Et quod in parte seruorum dictum est, idem in omnibus dici ait [2], si forte nemo depulsus esset, sed possideri ab eo coepissent, qui ingressus in possessionem esset. §. 47. Quid dicturi essemus, tractat, si aliquo possidente ego quoque ingressus sum in possessionem, et non deiiciam possessorem, sed vinctum opus facere cogam: quatenus res, inquit, esset? Ego verius puto, eum quoque deiectum videri, qui illic victus est. §. 48. Ex causa huius interdicti, in heredem, et bonorum possessorem, ceterosque successores, in factum actio competit in id quod ad eos peruenit.

II. PAVLVS libro sexagesimo quinto ad Edictum:

DOLOVE malo eorum factum est, quo minus perueniret.

III. VLPIANVS libro sexagesimo nono ad Edictum:

QVOD est, et si quis armis deiectus est: quia ex facinoribus defunctorum, de eo quod ad heredem peruenit, actio datur: sufficit enim, non in lucro versari eum heredem, non etiam damnum subire. §. 1. Haec actio quae aduersus heredem ceterosque successores pertinet, perpetuo competit: quia in ea rei persecutio continetur. §. 2. Armis deiectum quomodo accipimus? Arma sunt omnia tela: hoc est, et fustes, et lapides, non solum gladii, hastae, frameae, id est, rhomphaeae. §. 3. Plane et si vnus vel alter fustem, vel gladium tenuit, armis deiectus possessor videtur. §. 4. Plus dicitur, etsi inermes venerant, si in ipsa concertatione, qui inermes venerant, eo processerunt, vt fustes aut lapides sumerent, vis erit armata. §. 5. Qui armati venerunt, etsi armis non sunt vsi ad deiiciendum, sed deiecerunt: armata vis facta esse videtur: sufficit enim terror armorum, vt videantur armis deiecisse. §. 6. Si quis autem visis armatis, qui alibi tendebant, metu hoc deterritus profugerit, non videtur deiectus: quia non hoc animo fuerunt, qui armati erant, sed alio tendebant. §. 7. Proinde et si, cum armatos audisset venire, metu decesserit de possessione: siue verum siue falsum audisset, dicendum est, non esse eum armis deiectum, nisi possessio ab his fuerit occupata. §. 8. Si autem, cum dominus veniret in possessionem, armati eum prohibuerunt, qui inuaserant possessionem: videri eum armis deiectum. §. 9. Eum igitur, qui cum armis venit, possumus armis repellere, sed hoc confestim, non ex interuallo: dummodo sciamus, non solum resistere permissum, ne deiiciatur: sed etsi deiectus quis fuerit, eundem deiicere non ex interuallo, sed ex continenti [3]. §. 10. Cum procurator armatus venit, et ipse dominus armis deiecisse videtur, siue mandauit, siue, vt Iulianus ait, ratum habuit. §. 11. Hoc et in familia dicendum est: nam cum familia sine me armata venit, ego non videor venisse, sed familia: nisi [4] iussi, vel ratum habui. §. 12. Hoc interdictum etiam aduersus eum proponitur, qui dolo malo fecit, quo quis armis deiiceretur, et post annum redde-tur in id quod peruenit ad eum, qui prohibuit. §. 13. Vnde vi interdictum necessarium fuisse fructuario apparet, si prohibeatur vti frui vsufructu fundi. §. 14. Vti frui autem prohibuisse is videtur, qui vi deiecit vtentem et fruentem: aut non admisit, cum ex fundo exisset non vsusfructus deserendi causa. Ceterum si quis ab initio volentem incipere

pere

1 Hal. inserit *vi. vel.* 2 *placuit* loco *ait.* 3 Hal. addit *posse.* 4 Hal. inserit

pere vti frui, prohibuit, hoc interdictum locum non habet: quid ergo est? debet fructuarius vsumfructum vindicare. §. 15. Pertinet autem hoc interdictum ad eum qui fundo vti frui prohibitus est: [1] pertinebit etiam ad eum, qui aedificiis vti frui prohibetur. Consequenter autem dicemus ad res mobiles hoc interdictum non pertinere, si quis vti frui prohibitus est re mobili, nisi si rei soli accedebant res mobiles. Si igitur ibi fuerunt, dicendum est, etiam ad eas referri hoc interdictum debere. §. 16. Item si non vsusfructus, sed vsus sit relictus, competit hoc interdictum: ex quacumque enim causa constitutus est vsusfructus, vel vsus, hoc interdictum locum habebit. §. 17. Qui vsusfructus nomine qualiterqualiter fuit quasi in possessione, vtetur hoc interdicto. Sed si quis, posteaquam prohibitus est, capite minutus fit vel mortuus: recte dicitur, heredibus et successoribus competere hoc interdictum, non vt in futurum constituatur vsusfructus, sed vt praeterita causa, et damnum praeteritum sarciatur. §. 18. Heres quoque simili modo debebit in factum actionem suscipere in id quod ad se peruenit.

IV. Idem libro decimo ad Edictum:

Si vi me deiecerit quis nomine municipum, in municipes mihi interdictum reddendum, Pomponius scribit, si quid ad eos peruenit.

V. Idem libro vndecimo ad Edictum:

Si rerum tibi possessionem tradidero, dicit Pomponius, vnde vi interdictum cessare: quoniam non est vi deiectus, qui compulsus est in possessionem inducere.

VI. Pavlvs libro decimo septimo ad Edictum:

In interdicto vnde vi tanti condemnatio facienda est, quanti intersit possidere: et hoc iure nos vti, Pomponius scribit, id est, tanti rem videri, quanti actoris intersit: quod alias minus esse, alias plus, nam saepe actoris pluris interesse, hominem retinere, quam quanti is est: veluti cum quaestionis habendae, aut rei probandae gratia, aut hereditatis adeundae, intersit eius eum possideri.

VII. Idem libro vigesimo quarto ad Edictum:

Cvm a te vi deiectus sim, si Titius [2] eandem rem possidere coeperit, non possum cum alio, quam tecum, interdicto experiri.

VIII. Idem libro quinquagesimo quarto ad Edictum:

Fvlcinivs dicebat, vi possideri, quoties vel non dominus, cum tamen possideret, vi deiectus est.

IX. Idem libro sexagesimo quinto ad Edictum:

Si plures heredes sunt, vnusquisque non in [3] amplius quam ad eum peruenerit, tenetur. Qua de causa interdum in solidum tenebitur is, ad quem totum peruenerit, quamuis ex parte heres sit. §. 1. Deiectum ab vsufructu, in eandem causam Praetor restitui iubet: id est, in qua futurus esset, si deiectus non esset: itaque si tempore vsusfructus finitus fuerit, postquam deiectus est a domino: nihilo minus cogendus erit restituere, id est, vsumfructum iterum constituere.

X. Gaivs libro secundo ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo de liberali causa:

Si de fundo proprietarium et fructuarium praedo expulerit, atque ob id fructuarius constituto tempore non vsus, perdiderit ius suum: nemo dubitat, quin dominus, siue experiatur cum fructuario aduersus praedonem, siue non experiatur, retinere debeat reuersum ad se vsumfructum: et quod fructuarius perdidit, id ad damnum eius pertineat, cuius facto periit.

XI. Pomponivs libro sexto ex Plautio:

Vim facit, qui non finit possidentem eo, quod possidebit, vti arbitrio suo: siue inferendo, siue fodiendo, siue arando, siue quid aedificando: siue quid omnino faciendo, per quod liberam possessionem aduersarii non relinquit.

XII. Marcellvs libro decimo nono Digestorum:

Colonvs eum, cui locator fundum vendiderat, cum is in possessionem missus [4] esset, non admisit: deinde colonus vi ab alio deiectus est: quaerebatur, quis haberet interdictum vnde vi? Dixi, nihil interesse, colonus dominum ingredi volentem prohibuisset, an emtorem, cui iussisset dominus tradi possessionem, non admisit. Igitur interdictum vnde vi colono competiturum, ipsumque simili interdicto

1 Hal. praefigit *sed.* 2 Hal. inserit *vi.* 3 Ap. Hal. *in* abest. 4 Ap. Hal. *missus* abest.

interdicto locari obstrictum fore, quem deiecisse tunc videretur, cum emtori possessionem non tradidit, nisi forte propter iustam et probabilem causam id fecisset.

XIII. Vlpianvs libro octauo ad Sabinum:

Neqve vnde vi, neque aliud interdictum, famosum est.

XIV. Pomponivs libro vigesimo nono ad Sabinum:

Sed si vi armata deiectus es, sicut ipsum fundum recipis, etiam si vi, aut clam, aut precario eum possideres: ita res quoque mobiles omnimodo recipies.

XV. Pavlvs libro decimo tertio ad Sabinum:

Si vi me deieceris, vel vi aut clam feceris: quamuis sine dolo et culpa amiseris possessionem, tamen damnandus es, quanti mea intersit: quia in eo ipso culpa tua praecessit, quod omnino vi deiecisti, aut vi, aut clam fecisti.

XVI. Vlpianvs libro vigesimo nono ad Edictum:

In interdicto vnde vi dicendum est, vt eius causa quod ad patrem peruenit, ipse teneatur.

XVII. Ivlianvs libro quadragesimo octauo Digestorum:

Qvi possessionem vi ereptam, vt in ipso congressu reciperat, in pristinam causam reuerti potius quam vi possidere intelligendus est: ideoque si te vi deiecero, ilico tu me, deinde ego te: vnde vi interdictum tibi vtile erit.

XVIII. Papinianvs libro vigesimo sexto Quaestionum:

Cvm fundum, qui locauerat, vendidisset, iussit emtorem in vacuam possessionem ire: quem colonus intrare prohibuit: postea emtor vi colonum expulit: interdictis vnde vi quaesitum est. Placebat, colonum interdicto venditori teneri: quia nihil interesset, ipsum an alium ex voluntate eius missum intrare prohibuerit: neque enim ante omissam possessionem videri, quam si tradita fuisset emtori: quia nemo eo animo esset, vt possessionem omitteret, propter emtorem, quam emtor adeptus non fuisset: emtorem quoque, qui postea vim adhibuit, et ipsum interdicto colono teneri: non enim ab ipso, sed a venditore, per vim fundum esse possessum, cui possessio esset ablata. Quaesitum est, an emtori succurri debeat, si voluntate venditoris colonum postea vi expulisset? Dixi, non esse iuuandum, qui mandatum illicitum susceperit. §. 1. Eum, qui fundum vindicauit ab eo, cum quo interdicto vnde vi potuit experiri, pendente iudicio nihilo minus interdicto recte agere, placuit.

XIX. Tryphoninvs libro decimo quinto Disputationum:

Merito Iulianus respondit, si me de fundo vi deieceris, in quo res mouentes fuerunt, cum mihi interdicto vnde vi restituere debeas non solum possessionem soli, sed et ea, quae ibi fuerunt: quamquam ego moram fecero, quo minus interdicto te conuenirem: subtractis tamen mortalitate seruis, aut pecoribus, aliisue rebus casu intercidentibus, tuum tamen [1] onus nihilominus in eis restituendis esse: quia ex ipso tempore delicti plus quam frustrator debitor constitutus est.

XX. Labeo libro tertio Pithanon a Paulo epitomatorum:

Si colonus tuus vi deiectus est, ages vnde vi interdicto. Idem, si inquilinus tuus vi deiectus fuerit. Paulus: idem dici potest de coloni colono, item inquilini inquilino.

Tit. XVII.

VTI POSSIDETIS.

Vlpianvs libro sexagesimo nono ad Edictum:

Ait Praetor, VTI EAS AEDES, QVIBVS DE AGITVR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRAECARIO ALTER AB ALTERO POSSIDETIS: QVO MINVS ITA POSSIDEATIS, VIM FIERI VETO. DE CLOACIS HOC INTERDICTVM NON DABO: NEQVE PLVRIS QVAM QVANTI [2] RES ERIT, INTRA ANNVM, QVO PRIMVM EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT, AGERE PERMITTAM. §. 1. Hoc interdictum de soli possessore scriptum est, quem potiorem Praetor in soli possessione habebat, et est prohibitorium ad retinendam possessionem. §. 2. Huius autem interdicti proponendi causa haec fuit, quod separata esse debet possessio a proprietate: fieri etenim potest, vt alter possessor sit, dominus

1 Ap. Hal. *tamen* abest. 2 Hal. inserit *ea*.

dominus non sit: alter dominus quidem sit, possessor vero non sit: fieri potest, vt et possessor idem et dominus sit. §. 3. Inter litigatores ergo, quoties est proprietatis controuersia, aut conuenit inter litigatores, vter possessor sit, vter petitor, aut non conuenit. Si conuenit, absolutum est: ille possessoris commodo, quem conuenit possidere, ille petitoris onere fungetur. Sed si inter ipsos contendatur, vter possideat, quia alteruter se magis possidere adfirmat: tunc, si res soli sit, in cuius possessione contenditur, ad hoc interdictum remittentur. §. 4. Est igitur hoc interdictum, quod vulgo VTI POSSIDETIS appellatur, retinendae possessionis: nam huius rei causa redditur, ne vis fiat ei qui possidet. Et consequenter proponitur post interdictum VNDE VI: illud enim restituit vi amissam possessionem: hoc interdictum tuetur, ne amittatur possessio: denique Praetor possidenti vim fieri vetat: et illud quidem interdictum oppugnat possessorem: hoc tuetur. Et, vt Pedius ait, omnis de possessione controuersia aut eo pertinet, vt quod non possidemus, nobis restituatur: aut ad hoc, vt retinere nobis liceat quod possidemus. Restitutae possessionis ordo aut interdicto expeditur, aut per actionem. Retinendae itaque possessionis duplex via est, aut exceptio, aut interdictum: exceptio datur ex multis causis ei qui possidet. §. 5. Perpetuo autem hoc interdicto insunt haec, QVOD NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO, AB ILLO POSSIDES. §. 6. Interdictum autem possessorem praedii tuetur, quod est VTI POSSIDETIS: actio enim numquam vltro possessori datur: quippe sufficit ei quod possideat. §. 7. Hoc interdictum locum habet, siue quis totum fundum possidere se dicat, siue pro certa parte, siue pro indiuiso possideat. §. 8. Hoc interdictum in omnibus etiam possessionibus quae sunt soli, sine dubio locum habebit, dummodo possideri possit. §. 9. Quod ait Praetor in interdicto, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO, ALTER AB ALTERO POSSIDETIS, hoc eo pertinet, vt, si quis possidet vi, aut clam, aut precario, si quidem ab alio, prosit ei possessio: si vero ab aduersario suo, non debeat eum propter hoc, quod ab eo possidet, vincere: has enim possessiones non debere proficere, palam est.

II. PAVLVS libro sexagesimo quinto ad Edictum:

IVSTA enim an iniusta aduersus ceteros possessio sit, in hoc interdicto nihil refert: qualiscumque enim possessor, hoc ipso, quod possessor est, plus iuris habet, quam ille, qui non possidet.

III. VLPIANVS libro sexagesimo nono ad Edictum:

SI duo possideant in solidum, videamus, quid sit dicendum: quod qualiter procedat, tractemus. Si quis proponeret possessionem iustam, et iniustam: ego possideo ex iusta causa, tu vi, aut clam: si a me possides, superior sum interdicto: si vero non a me, neuter nostrum vincetur, nam et tu possides et ego. §. 1. Hoc interdictum duplex est: et hi, quibus competit, et actores et rei sunt. §. 2. Hoc interdictum sufficit ei, qui aedificare in suo prohibetur: etenim videris mihi possessionis controuersiam facere, qui prohibes me vti mea possessione. §. 3. Cum inquilinus dominum aedes reficere volentem prohiberet, aeque competere interdictum vti possidetis, placuit: testarique dominum, non prohibere inquilinum, ne habitaret, sed ne possideret. §. 4. Item videamus, si auctor vicini tui ex fundo tuo vites in suas arbores transduxit, quid iuris sit? et ait Pomponius, posse te ei denuntiare, et vites praecidere: idque et Labeo scribit: aut vti eum debere interdicto vti possidetis de eo loco, quo radices continentur vitium: nam si tibi vim fecerit, quo minus eas vites vel praecidas, vel transducas, vim tibi facere videtur, quo minus possideas: etenim qui colere fundum prohibetur, possidere prohibetur, inquit Pomponius. §. 5. Item videamus, si proiectio supra vicini solum, non iure haberi dicatur, an interdictum vti possidetis sit vtile alteri aduersus alterum? Et est apud Cassium relatum, vtrique esse inutile, quia alter solum possidet, alter cum aedibus superficiem. §. 6. Labeo quoque scribit, [1] ex aedibus meis in aedes tuas proiectum habeo: interdicis mecum, si eum locum possideamus, qui proiecto tegetur: an, quo facilius possim retinere possessionem eius proiectionis, interdico tecum, sicuti nunc possidetis eas aedes, ex quibus proiectus est. §. 7. Sed si supra aedes, quas possideo, cenaculum sit, in quo alius quasi dominus moretur, interdicto vti possidetis me vti posse, Labeo ait, non eum

1 Hal. praefigit *si*.

eum, qui in cenaculo moraretur: semper enim superficiem solo cedere. Plane si cenaculum ex publico aditum habeat, ait Labeo, videri non ab eo aedes possideri qui κρύπτας possideret: sed ab eo, cuius aedes supra κρύπτας essent: verum est hoc in eo, qui aditum ex publico habuit. Ceterum superficiarii proprio interdicto et actionibus a praetore vtentur: dominus autem soli, tam aduersus alium, quam aduersus superficiarium potior erit interdicto vti possidetis: sed Praetor superficiarium tuebitur secundum legem locationis: et ita Pomponius quoque probat. §. 8. Creditores missos in possessionem rei seruandae causa, interdicto vti possidetis vti non posse: et merito: quia non possident. Idemque et in ceteris omnibus, qui custodiae causa missi sunt in possessionem, dicendum est. §. 9. Si vicinus meus in parte mea tectoria habeat, et in parte sua: vti possidetis [1] mihi efficax est, vt ea tollere compellatur. §. 10. Non videor vi possidere, qui ab eo, quem scirem vi in possessionem esse, fundum accipiam. §. 11. In hoc interdicto, condemnationis summa refertur ad rei ipsius aestimationem. QVANTI RES EST, sic accipimus, quanti vniuscuiusque interest, possessionem retinere. Seruii autem sententia est, existimantis, tanti possessionem aestimandam, quanti ipsa res est: sed hoc nequaquam opinandum est: longe enim aliud est rei pretium, aliud possessionis.

IV. IDEM libro septuagesimo ad Edictum:

IN summa puto dicendum, et inter fructuarios hoc interdictum reddendum, etsi alter vsumfructum, alter possessionem sibi defendat. Idem erit probandum, et si vsusfructus quis sibi defendat possessionem: et ita Pomponius scribit. Proinde etsi alter vsum, alter fructum sibi tueatur, et his interdictum erit dandum.

TIT. XVIII.

DE SVPERFICIEBVS.

VLPIANVS libro septuagesimo ad Edictum:

AIT Praetor, VTI EX LEGE LOCATIONIS SIVE CONDVCTIONIS, SVPERFICIE, QVA DE AGITVR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO, ALTER AB ALTERO FRVEMINI, QVO MINVS [2] FRVAMINI, VIM FIERI VETO: SI QVA ALIA ACTIO DE SVPERFICIE POSTVLABITVR, CAVSA COGNITA DABO. §. 1. Qui superficiem in alieno solo habet, ciuili actione subnixus est, nam si conduxit superficiem, ex conducto: si emit, ex emto agere cum domino soli potest. Etenim si ipse eum prohibeat, quod interest, agendo consequetur. Sin autem ab alio prohibeatur, praestare ei actiones suas debet dominus, et cedere. Sed longe vtile visum est, quia et incertum erat, an locati existeret, et quia melius est possidere potius, quam in personam experiri, hoc interdictum proponere, et quasi in rem actionem polliceri. §. 2. Proponitur autem interdictum duplex, exemplo interdicti vti possidetis. Tuetur itaque Praetor eum, qui superficiem petit, veluti vti possidetis interdicto: neque exigit ab eo, quam causam possidendi habeat: vnum tantum requirit, num forte vi, clam, precario aduersario possideat. Omnia quoque, quae in vti possidetis interdicto seruantur, hic quoque seruabuntur. §. 3. Quod ait Praetor, SI [3] ACTIO DE SVPERFICIE POSTVLABITVR, CAVSA COGNITA DABO, sic intelligendum est, vt, si ad tempus quis superficiem conduxerit, negetur ei in rem actio. Et sane causa cognita ei, qui non ad modicum tempus conduxit superficiem, in rem actio competet. §. 4. Is autem, in cuius solo superficies est, vtique non indiget vtili actione, sed habet in rem, qualem habet de solo. Plane si aduersus superficiarium velit vindicare, dicendum est, exceptione vtendum in factum data: nam cui damus actionem, eidem et exceptionem competere multo magis quis dixerit. §. 5. Si soli possessori superficies euincatur, aequissimum erit, subuenire ei vel ex stipulatu de euictione, vel certe ex emto actione. §. 6. Quia autem etiam in rem actio de superficie dabitur, petitori quoque in superficiem dari, et quasi vsumfructum, siue vsum quendam eius esse, et constitui posse per vtiles actiones, credendum est. §. 7. Sed et tradi posse intelligendum est, vt et legari et donari possit. §. 8. Et si duobus sit communis, etiam vtile communi diuidundo iudicium dabimus. §. 9. Serui-

tutes

1 Hal. inserit *interdictum*. 2 Hal. inserit *ita*. 3 Hal. inserit *alia*.

tutes quoque Praetorio iure constituentur: et ipsae ad exemplum earum, quae ipso iure constitutae sunt, vtilibus actionibus petentur: sed et interdictum de his vtile competet.

II. Gaivs libro vigesimo quinto ad Edictum prouinciale:

Svperficiarias aedes appellamus, quae in conducto solo positae sint, quarum proprietas et ciuili, et naturali, iure eius est, cuius et solum.

Tit. XIX.

DE ITINERE ACTVQVE PRIVATO.

Vlpianvs libro septuagesimo ad Edictum:

Praetor ait, QVO ITINERE ACTVQVE PRIVATO, QVO DE AGITVR, VEL VIA, HOC ANNO NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO AB ILLO VSVS ES: QVO MINVS ITA VTARIS, VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc interdictum prohibitorium est, pertinens ad tuendas rusticas tantummodo seruitutes. §. 2. Hoc interdicto Praetor non inquirit, vtrum habuit iure seruitutem impositam, an non: sed hoc tantum, an itinere actuque hoc anno vsus sit, non vi, non clam, non precario: et tuetur eum, licet eo tempore, quo interdictum redditur, vsus non sit. Siue igitur habuit ius viae, siue non habuit, in ea conditione est, vt ad tuitionem Praetoris pertineat: si modo anno vsus est, vel modico tempore, id est, non minus quam triginta diebus. Neque ad praesens tempus refertur vsus, quia plerumque itineribus vel via non semper vtimur, nisi cum vsus exegerit: ita annui temporis spatio conclusit vsum. §. 3. Annum ex die interdicti retrorsum computare debemus. §. 4. Si quis hoc interdicto vtatur, sufficit alterutrum probare, vel iter, vel actum in vsu habuisse. §. 5. Iulianus ait, quoad vsque ingressus est, eo vsque ei interdictum competere: quod verum est. §. 6. Viuianus recte ait, eum qui propter incommoditatem riui, aut propterea quia via publica interrupta erat, per proximi vicini agrum iter fecerit: quamuis id frequenter fecit, non videri omnino vsum: itaque inutile esse interdictum, non quasi precario vsum, sed quasi nec vsum: ergo secundum (hoc) nec vtro vsus videtur: multo enim minus illo vsus est, per quem non iit propter incommoditatem riui, aut propterea, quia via [1] praerupta erat. Idem erit dicendum, et si non erat via publica, sed iter priuatum: nam et hic eadem quaestio est. §. 7. Is cuius colonus, aut hospes, aut quis alius iter ad fundum fecit, vsus videtur itinere, vel actu, vel via, et idcirco interdictum habebit: et haec ita Pedius scribit, et adiicit, etiam si ignorauit, cuius fundus esset, per quem iret, retinere eum seruitutem. §. 8. Si quis autem, cum putaret fundum ad se pertinere, suo nomine iter fecerit amicus meus: vtique sibi, non mihi interdictum adquisisse intelligitur. §. 9. Si quis propter inundationem vsus non sit itinere actuque hoc anno, cum superiore vsus sit; potest repetita die hoc interdicto vti per in integrum restitutionem ex illa parte, SI QVA MIHI IVSTA CAVSA ESSE VIDEBITVR. Sed etsi per vim hoc ei contigerit, in integrum eum restitui oportere, Marcellus probat. Praeterea et aliis casibus interdictum repetita die competit, ex quibus in integrum quis restitutionem impetrare solet. §. 10. Praeterea sciendum est, si, dilatione data aduersario, futurum est, vt causa interdicti mei deterior fiat, aequissimum esse, repetita die reddi interdictum. §. 11. Si tibi fundum precario concessero, cui via debebatur: deinde tu a domino fundi precario rogaueris, vt ea via ad eum fundum vtaris; an noceat tibi exceptio, si aduersus eum velis interdicere, a quo precario viam rogasti? Et magis est, vt noceat. Idque colligi potest ex eo, quod Iulianus scribit in specie huiusmodi. Quaerit enim, si ego tibi fundum precario dedero, cui via debebatur, et tu rogaueris precario, vt ea via vtaris, nihilo minus vtile interdictum mihi esse: quia sicuti me precarium rei meae non tenet, ita [2] nec per te precario possidere intelligor: quoties enim colonus meus, aut is, cui precario fundum dedi, via vtitur: ego ire intelligor: propter quod et recte dico, me itinere vsum: quae ratio, inquit, efficit, vt et si ego [3] viam precario rogauero, et tibi fundum precario dedero: quamuis hac mente ieris, quasi fundo meo deberetur, inutile esse interdictum: et precario eo itinere vsus esse videar non

1. Hal. inserit *publica*. 2. Hal. inserit *etiam*. 3. Ap. Hal. *ego* abest.

non immerito: non enim opinio tua, ſed mea quaerenda eſt, tu tamen, credo, poteris interdicto vti, etſi de hoc nihil ſcribat Iulianus. §. 12. Si quis ſupradicto tempore anni, non vi, non clam, non precario itinere vſus ſit, verum poſtea non ſit vſus, ſed clam, precarioue: videndum eſt, an ei noceat: et magis eſt, vt nihil ei noceat, quod attinet ad interdictum.

II. PAVLVS libro ſexageſimo ſexto ad Edictum:

NEC enim corrumpi, aut mutari, quod recte transactum eſt, ſuperueniente delicto poteſt.

III. VLPIANVS libro ſeptuageſimo ad Edictum:

INDE etiam illud Labeo ſcribit, ſi, cum a me recte via vtebaris, fundum vendidero, per quem vtebaris, deinde emtor te prohibuit: licet clam videaris ab eo vti, nam qui prohibitus vtitur, clam vtitur, tamen interdictum tibi competere intra annum: quia hoc anno non vi, non clam, non precario vſus es. §. 1. Item ſciendum eſt, non tantum eum clam via vti, qui ipſe prohibitus vtitur: verum eum quoque, per quem quis id ius retinebat, ſi eo prohibito, per quem retinebat, vtatur. Plane ſi ignoraui prohibitum, et [1] perſeuero vti, nihil mihi nocere dicendum eſt. §. 2. Si quis ab auctore vi, aut clam, aut precario vſus eſt: recte a me via vti prohibetur, et interdictum ei inutile eſt: quia a me videtur vi, vel clam, vel precario poſſidere, qui ab auctore meo vitioſe poſſidet. Nam et Pedius ſcribit, ſi vi, aut clam, aut precario ab eo ſit vſus, in cuius locum hereditate, vel emtione, alioue quo iure ſucceſſi, idem eſſe dicendum: cum enim ſucceſſerit quis in locum eorum, aequum non eſt, nos noceri hoc, quod aduerſus eum non nocuit, in cuius locum ſucceſſimus. §. 3. In hoc interdicto examinatur, quanti eius intereſſe, via non prohiberi, ſiue itinere. §. 4. Vti videmur ſeruitutibus etiam per ſeruos, vel colonos, vel amicos, vel etiam hoſpites: et fere per eos omnes, qui nobis retinent ſeruitutes: ſed enim per fructuarium quidem ſeruitus retinetur: per fructuarium autem interdictum hoc domino non competere, Iulianus ait. §. 5. Idem Iulianus ſcribit, ſi meus vſusfructus in fundo tuo, proprietas vero tua fuerit, et vterque noſtrum per vicini fundum ierit, vtile interdictum de itinere nos habere, et ſiue forte ab extraneo fructuarius prohibeatur, ſiue etiam a domino: ſed et ſi dominus a fructuario, competet: nam et ſi quilibet prohibeat ire, interdictum aduerſus eum competit. §. 6. Hoc interdictum et ei competit, qui donationis cauſa fundi vacuam poſſeſſionem adeptus eſt. §. 7. Si quis ex [2] mandatu meo fundum emerit, aequiſſimum eſt, mihi hoc interdictum dari, vt ille vſus eſt, qui mandatu meo emit. §. 8. Sed et, ſi quis vſumfructum emit, vel vſum, vel cui legatus eſt, et traditus: vti hoc interdicto poterit. §. 9. Hoc amplius et is, cui dotis cauſa fundus traditus eſt, experiri hoc interdicto poterit. §. 10. Et generaliter ex omnibus cauſis, quae inſtar habent venditionis, vel ex alterius contractus, dicendum eſt, hoc interdicto locum fore: §. 11. Ait Praetor, QVI ITINERE ACTVQVE HOC ANNO, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ALIO VSVS ES, QVO MINVS ID [3] ITER ACTVMQVE, VT TIBI IVS ESSET, REFICIAS, VIM FIERI VETO: QVI HOC INTERDICTO VTI VOLET, IS ADVERSARIO DAMNI INFECTI, QVOD PER EIVS VITIVM DATVM SIT, CAVEAT. §. 12. Vtilitas ſuaſit, hoc quoque interdictum proponere: namque conſequens erat, eum, qui itinere vtitur, interdictum proponere, vt refici iter poſſit: quemadmodum enim alias vti poteſt itinere vel [4] actu commode, quam ſi refecerit? corrupto enim itinere, minus commode frui aut agi poteſt. §. 13. Hoc autem a ſuperiore diſtat, quod illo quidem interdicto omnes vti poſſunt, qui hoc anno vſi ſunt, hoc autem interdicto eum demum vti poſſe, qui hoc anno vſus eſt, et ius ſibi eſſe reficiendi, oporteat. Ius autem eſſe videtur ei, cui ſeruitus debetur. Itaque qui hoc interdicto vtitur, duas res debet docere: et hoc anno ſe vſum, et ei ſeruitutem competere. Ceterum, ſi deſiit alterutrum, deficit interdictum: nec immerito: qui enim vult ire agere tantiſper, quoad de ſeruitute conſtet, non de iure ſuo docere: quid enim perdit, qui eum patitur hoc facere, qui hoc anno fecit? Enimuero qui vult reficere, aliquid noui facit: neque debet ei in alieno permitti id moliri, niſi vere habet ſeruitutem. §. 14. Fieri autem poteſt, vt qui ius eundi habeat et agendi, reficiendi ius non habeat: quia in ſeruitute conſtituenda cautum ſit, ne ei

1 Hal. inferit *ſi*. 2 Ap. Hal. *ex* abeſt. 3 Ap. Hal. *id* abeſt. 4 Hal. inferit *etiam*.

ei reficiendi ius fit: aut fic, vt, fi velit reficere, vsque ad certum modum reficiendi ius fit: merito ergo ad refictionem fe Praetor retulit. VT TIBI, inquit, IVS EST, REFICIAS: VTI IVS EST, hoc eft, [1] ficuti per feruitutem impofitam licet. §. 15. Reficere fic accipimus, ad priftinam formam iter et actum reducere: hoc eft, ne quis dilatet, aut producat, aut deprimat, aut exaggeret: et aliud eft enim reficere, longe aliud facere. §. 16. Apud Labeonem quaeritur, fi pontem quis nouum velit facere viae muniendae caufa: an ei permittatur? et ait permittendum, quafi pars fit refictionis huiusmodi munitio. Et ego puto veram Labeonis fententiam, fi modo fine hoc commeari non poffit.

IV. VENVLEIVS libro primo Interdictorum:

VETERES nominatim adiiciebant, vt ea quoque, quae ad refictionem vtilia effent, adportanti vis non fieret: quod fuperuacuum eft: quoniam qui adportari non patitur ea, fine quibus refici iter non poffit, vim facere videtur, quo minus reficiatur. §. 1. Si quis autem, cum poffet compendiaria adportare quae refictioni neceffaria funt, longiori itinere velit adportare, vt deteriorem caufam eundi faciat: impune ei vis fiet, quia ipfe fibi impedimento fit, quo minus reficiat.

V. VLPIANVS libro vigefimo ad Edictum:

APPARET ergo, eum qui non patitur haec congeri, vim facere, quo minus quis perficiat. §. 1. Plane fi quis, cum poffet alia parte agri fine incommodo domini fundi impenfam adportare, id egit, vt alia parte adportet: impune ei vim fieri, recte placuit. §. 2. Hoc interdictum non folum ipfi, verum fucceforibus quoque effe dandum, non eft ambigendum. Emtori quoque dabitur, et in emtorem. §. 3. Si quis feruitutem iure impofitam non habeat, habeat autem velut longae poffeffionis praerogatiuam ex eo, quod diu vfus eft feruitute, interdicto hoc vti poteft. §. 4. Qui hoc interdicto vfurus eft, de vitio operis cauere aduerfario debet.

VI. PAVLVS libro fexagefimo fexto ad Edictum:

SICVT non nocet ei qui fine vitio vfus eft, quod eodem anno vitiofe vfus eft: ita emtori heredique non nocebit, quod ipfi vitiofe vfi funt: fi teftator venditorue recte vfi funt.

VII. CELSVS libro vigefimo quinto Digeftorum:

SI per fundum tuum nec vi, nec clam nec precario commeauit aliquis: non tamen tamquam id fuo iure faceret, fed, fi prohiberetur, non facturus: inutile eft ei [2] interdictum de itinere actuque: nam vt hoc interdictum competat, ius fundi poffediffe oportet.

TIT. XX.

DE AQVA QVOTIDIANA ET AESTIVA.

VLPIANVS libro feptuagefimo ad Edictum:

AIT Praetor, VTI HOC ANNO AQVAM, QVA DE AGITVR, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ILLO DVXISTI: QVO MINVS ITA DVCAS, VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc interdictum prohibitorium, et interdum reftitutorium eft, et pertinet ad aquam quotidianam. §. 2. Quotidiana autem aqua non illa eft, quae quotidie ducitur, fed ea, qua quis quotidie poffit vti, fi vellet: quamquam quotidianam interdum hieme ducere non expediat, etfi poffit duci. §. 3. Duo autem funt genera aquarum: eft quotidiana, eft et aeftiua. Quotidiana ab aeftiua vfu differt, non iure. Quotidiana ea [3] eft, quae duci adfidue folet, vel aeftiuo tempore vel hiberno, etiam fi aliquando ducta non eft: ea quoque dicitur quotidiana, cuius feruitus intermiffione temporis diuifa eft. Aeftiua autem ea eft, qua aeftate fola vti expedit: ficuti dicimus veftimenta aeftiua, faltus aeftiuos, caftra aeftiua, quibus interdum etiam hieme, plerumque autem aeftate vtamur. Ego puto probandum, ex propofito vtentis, et ex natura locorum, aquam aeftiuam a quotidiana difcerni. Nam fi fit ea aqua, quae perpetuo duci poffit, ego tamen aeftate fola ea vtar: dicendum eft, hanc aquam effe aeftiuam. Rurfum fi ea fit aqua, quae non nifi aeftate duci poffit, aeftiua dicetur: et fi ea fint loca, quae natura non admittant aquam nifi aeftate, dicendum erit, recte aeftiuam dici. §. 3. Quod autem fcriptum eft in interdicto, VTI HOC ANNO AQVAM DVXISTI, hoc eft: non quotidie, fed hoc anno, vel vna die, vel nocte. Ergo quo-

1 Hal. infcrit *reficias*. 2 Hal. inferit *hoc*. 3 Ap. Hal. *ea* abeft.

quotidiana quidem aqua alia [1] eſt, quae quotidie duci poſſit, vel hieme vel aeſtate, etſi aliquo momento temporis ducta ſit. Aeſtiua ea, quae quotidie quidem duci poſſit, vel ſola aeſtate: ducatur autem aeſtate tantum, non et hieme: non quia non poſſit et hieme, ſed quia non ſolet. §. 5. Loquitur autem Praetor in hoc interdicto de ea aqua ſola, quae perennis eſt: nulla enim alia aqua duci poteſt, niſi quae perennis eſt. §. 6. Quamquam autem ad perennes aquas dixerimus hoc interdictum pertinere, ad eas tamen perennes pertinet, quae duci poſſunt. Ceterum ſunt quaedam [2], quae etſi perennes ſunt, duci tamen non poſſunt: vtputa puteales, et quae ita ſunt ſummerſae, vt defluere extra terram [3], et vſui eſſe non poſſint: ſed huiusmodi aquis, quae duci non poſſint, hauſtus ſeruitus imponi poteſt. §. 7. Haec interdicta de aqua, item de fonte, ad eam aquam pertinere videntur, quae a capite ducitur, non aliunde: harum enim aquarum etiam ſeruitus iure ciuili conſtitui poteſt. §. 8. Caput aquae illud eſt, vnde aqua naſcitur: ſi ex fonte naſcatur, ipſe fons: ſi ex flumine vel lacu, prima incilia, vel principia foſſarum, quibus quae ex flumine, vel ex lacu in primum riuum communem pelli ſolent. Plane ſi aqua, ſudoribus manando, in aliquem primum locum effluere, atque ibi apparere incipit: eius hoc caput dicemus, vbi primum emergit. §. 9. Et qualiter ſit conſtitutum ius aquae, dicendum eſt, hoc interdictum locum habere. §. 10. Sed etſi iure aqua non debetur alicui, ſi tamen iure ducere ſe putauit: cum non in iure, ſed in facto errauit, dicendum eſt, eoque iure vtimur, vt interdicto hoc vti poſſit: ſufficit enim, ſi iure ſe ducere putauit, nec vi nec clam nec precario duxit. §. 11. Illud quaeritur, vtrum ea tantum aqua his interdictis continuatur, quae ad agrum irrigandum pertinet, an vero omnis, etiam ea quae ad vſum quoque et commodum noſtrum? Et hoc iure vtimur, vt haec quoque contineatur. Propter quod, etiam ſi in vrbana praedia quis aquam ducere velit, hoc interdictum locum habere poteſt. §. 12. Praeterea Labeo ſcribit, etſi quidam ductus aquarum non ſit fundi, quia a quocumque duci poſſint, tamen ad hoc interdictum pertinere. §. 13. Idem Labeo ſcribit, etiam ſi Praetor hoc interdicto de aquis frigidis ſentiat: tamen de calidis aquis interdicta non eſſe deneganda. Namque harum quoque aquarum vſum eſſe neceſſarium: nonnumquam enim refrigeratae vſum irrigandis agris praeſtant: his accedit, quod in quibusdam locis, et cum calidae ſunt, irrigandis tamen agris neceſſariae ſunt, vt Hierapoli: conſtat enim apud Hierapolitanos in Aſia agrum aqua calida rigari. Et quamuis ea ſit aqua, quae ad rigandos non ſit neceſſaria, tamen nemo ambiget, his interdictis locum fore. §. 14. Siue autem intra vrbem ſit aqua, ſiue extra vrbem: hoc interdicto locus erit. §. 15. Illud tamen hic intelligendum eſt, eodem modo Praetorem duci aquam iuſſiſſe, quo ducta eſt hoc anno. Proinde neque amplioris modi, neque alia permiſiſſe poteſt videri. Quare ſi alia aqua ſit, quam quis velit ducere, quam hoc anno duxit, vel eadem, per aliam tamen regionem velit ducere: impune ei vis fiet. §. 16. Illud Labeo dicit, omnes partes illius fundi, in quem loci aqua ducitur, eiusdem numero eſſe. Ergo et, ſi forte actor confinem agrum emerit, et ex agro, in quem hoc anno aquam duxerit, poſtea fundi emti nomine velit aquam ducere: ita demum eum recte hoc interdicto, vt de itinere actuque, vti putant, vt ſemel in ſuum ingreſſus, inde egredi, qua velit, poſſit: niſi ei nocitum ſit, ex quo aquam ducit. §. 17. Item quaeritur, ſi quis aquae, quam hoc anno ducebat, aliam aquam admiſcuerit, an impune prohibeatur? Et extat Ofilii ſententia exiſtimantis, recte eum prohiberi, ſed eo loci, in quo primum aquam aliam in riuum admittit: et Ofilius [4] in tota aqua recte eum prohiberi ait [5]: ego Ofilio adſentio, non poſſe diuidi: quia non poteſt ita in parte vis fieri, vt non in tota aqua fiat. §. 18. Trebatius: cum amplior numerus pecoris ad aquam appelletur, quam debet appelli, poſſe vniuerſum pecus impune prohiberi: quia iunctum pecus ei pecori, cui adpulſus debeatur, totum corrumpat pecoris adpulſum. Marcellus autem ait, ſi quis ius habens pecoris ad aquam [6] appellendi, plura pecora adpulſerit, non in omnibus pecoribus eum prohibendum: quod eſt verum: quia pecora ſeparari poſſunt. §. 19. Ariſto putat, eum demum interdictum hoc habere, qui ſe putat ſuo iure vti: non eum, qui

1 Ap. Hal. *alia* abeſt, 2 Hal. addit *aquae*. 3 Ap. Hal. *terram* abeſt. 4 Ap. Hal. *Ofilius* abeſt. 5 Ap. Hal. *ait* abeſt. 6 Ap. Hal. *ad aquam* abſunt.

in quae deducitur, proprie appellari: ita vt, siue eius natura erit, vt nisi aestate duci non possit, etiam si hieme quoque desideraretur: siue omni tempore anni duci eam ipsius natura permitteret, si vtilitas personis, in quam ducitur, aestate dumtaxat vsum eius exigeret, aestiua recte diceretur.

VII. PAVLVS libro quinto Sententiarum:

SI de via, itinere, actu, aquaeductu agatur, huiusmodi cautio praestanda est, quamdiu quis de iure suo doceat, non se impediturum agentem, et aquam ducentem, et iter facientem. Quod si neget ius esse aduersario agendi, aquae ducendae: cauere sine praeiudicio amittendae seruitutis debebit, donec quaestio finietur, non se vsurum.

VIII. SCAEVOLA libro singulari ὅρων:

CVI per fundum iter aquae debetur, quacumque vult, in eo riuum licet faciat, dum ne aquaeductum interuerteret.

TIT. XXI.

DE RIVIS.

VLPIANVS libro septuagesimo ad Edictum:

PRAETOR ait, RIVOS, SPECVS, SEPTA REFICERE, PVRGARE, AQVAE DVCENDAE CAVSA, QVO MINVS LICEAT ILLI: DVM NE ALITER AQVAM DVCAT, QVAM VTI PRIORE, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO A TE DVXIT: VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc interdictum vtilissimum est: nam nisi permittatur alicui reficere, alia ratione vsu incommodabitur. §. 2. Ait ergo Praetor RIVVM, SPECVS [1]. Riuus est locus per longitudinem depressus, quo aqua decurrat, cui nomen est ἀπὸ τοῦ ῥεῖν. §. 3. Specus autem est locus, ex quo despicitur. Inde spectacula sunt dicta. §. 4. Septa sunt, quae ad incile opponuntur, aquae deriuandae compellendaeue ex flumine causa, siue ea lignea sunt, siue lapidea, siue qualibet alia materia sint [2] ad continendam transmittendamque aquam excogitata. §. 5. Incile est autem locus depressus ad latus fluminis, ex eo dictus, quod incidatur: inciditur enim vel lapis, vel terra, vnde primum aqua ex flumine agi possit. Sed et fossae et puti ei hoc interdicto continentur. §. 6. Deinde ait Praetor REFICERE, PVRGARE. Reficere est, quod corruptum est, in pristinum statum restaurare. Verbo reficiendi, tegere, substruere, sarcire, aedificare, item aduehere adportareque ea, quae ad eandem rem opus essent, continentur. §. 7. Purgandi verbum plerique quidem putant ad eum riuum pertinere, qui integer est: et palam est, et ad eum pertinere, qui refictione indiget: plerumque enim vt refictione et purgatione indigent. §. 8. AQVAE, inquit, DVCENDAE CAVSA: merito hoc additur, vt ei demum permittatur et reficere et purgare riuum, qui aquae ducendae causa id fecit. §. 9. Hoc interdictum competit etiam ei, qui ius aquae ducendae non habet, si modo aut priore aestate, aut eodem anno aquam duxerit: cum sufficiat, non vi, non clam, non precario duxisse. §. 10. Si quis terrenum riuum signinum, id est lapideum [3] facere velit videri eum non recte hoc interdicto vti: non enim reficit, qui hoc facit: et ita Ofilio videtur. §. 11. Proinde etsi per alium locum velit ducere, impune prohibetur. Sed etsi eundem riuum deprimat, vel adtollat, aut dilatet, vel extendat, vel operiat apertum, vel contra. Ego ceteros quidem impune prohiberi puto: at enim eum [4] qui operiat apertum. vel contra: eum non puto prohibendum, nisi si quam maiorem vtilitatem suam aduersarius ostendat.

II. PAVLVS libro sexagesimo sexto ad Edictum:

LABEO non posse, ait, ex aperto riuo terrenum fieri: quia commodum domino soli auferetur appellendi pecus, vel hauriendi aquam: quod sibi non placere, Pomponius ait: quia id domino magis ex occasione, quam ex iure contingere: nisi si ab initio in imponenda seruitute id actum esset.

III. VLPIANVS libro septuagesimo ad Edictum:

SERVIVS autem scribit, aliter duci aquam, quae ante per specus ducta est, si nunc per apertum ducatur, nam si operis aliquid faciat quis, quo magis aquam conseruet, vel contineat: non impune prohiberi: ego et in specu contra, si non maior vtilitas verletur aduersarii. §. 1. Seruius et Labeo scribunt, si riuum, qui ab initio terrenus fuit, qui aquam non continebat, cementi-

1 Hal. addit *septa*. 2 Ap. Hal. *sint* abest. 3 Ap. Hal. *id est lapideum* plane absunt. 4 Ap. Hal. *enim eum* absunt.

posita seruitute, vel quia putant impositam: aequissimum visum est, ei quoque qui ex castello ducit, interdictum dari: id est, ex eo receptaculo, quod aquam publicam suscipit, castellum accipe. §.40. Si ex castello permissum est, dandum erit interdictum. §. 41. Permittitur autem aquam ex castello, vel ex riuo, vel ex quo alio loco publico ducere. §.42. Idque a Principe conceditur: alii nulli competit ius aquae dandae. §. 43. Et datur interdum praediis, interdum personis. Quod praediis datur, extincta persona non extinguitur: quod datur personis, cum personis amittitur: ideoque neque ad alium dominum praediorum, neque ad heredem, vel qualemcunque successorem transit. §. 44. Plane ei, ad quem dominium transit, impetrabile est: nam si docuerit praediis suis aquam debitam et si nomine eius fluxisse, a quo dominium ad se transiit: indubitate impetrat ius aquae ducendae: nec est hoc beneficium, sed iniuria, si quis forte non impetrauerit. §.45. Meminisse autem debeamus, in hoc interdicto totam quaestionem finiri adsignationis: non enim praeparat hoc interdictum causam, vt superiora interdicta, nec ad possessionem temporariam pertinet: sed aut habet ius adsignatum sibi, aut non habet, et interdictum totum finitur.

II. POMPONIVS [1] libro trigesimo secundo ad Sabinum:

SI diurnarum aut nocturnarum horarum aquaeductum habeam, non possum alia hora ducere, quam qua ius habeam ducendi.

III. IDEM [2] libro trigesimo quarto ad Sabinum:

HOC iure vtimur, vt etiam non ad irrigandum, sed pecoris causa vel amoenitatis, aqua duci possit. §. I. Ex flumine aquam ducere plures possunt: ita tamen vt vicinis non noceant, vel si angustus amnis sit, etiam ei qui in alia ripa sit. §. 2 Si aquam ex flumine publico duxeris, et flumen recesserit: non potes subsequi flumen: quia ei loco seruitus imposita non sit, quamuis is locus meus sit. Sed si alluuione paulatim accesserit fundo tuo, subsequi potes: quia locus totus fluminis seruiat ductioni. Sed si circumfluere coeperit mutato alueo, non potes: quia medius locus non seruiat, interruptaque sit seruitus. §. 3. Aqua quae in riuo nascitur, tacite lucrifit ab eo qui ducit. §. 4. Ductus aquae, cuius origo memoriam excessit, iure constituti loco habetur. §. 5. Is qui aquae quotidianae ius habet, vel fistulam in riuo ponere, vel aliud quodlibet facere potest, dummodo ne fundum domino, aut aquagium riualibus deterius faciat. §. 6. Si aqua ducatur, supra eam alia aqua per pontem, qui supra riuum factus sit, iure ducitur: dum inferiori riuo non noceatur.

IV. IVLIANVS libro quadragesimo primo Digestorum:

LVCIO Titio ex fonte meo vt aquam duceret, cessi. Quaesitum est, an et Maeuio cedere possim, vt per eundem aquaeductum aquam ducat? et si putaueris posse cedi per eundem aquaeductum duobus: quemadmodum vti debeant? Respondit, sicut iter, actus, via pluribus cedi vel simul vel separatim potest, ita aquae ducendae ius recte cedetur: sed si inter eos, quibus aqua cessa est, non conuenit, quemadmodum vtantur, non erit iniquum, vtile iudicium reddi: sicut inter eos, ad quos vsusfructus pertinet, vtile communi diuidundo iudicium reddi, plerisque placuit.

V. IDEM libro quarto ex Minicio:

CVM constet, non solum temporibus, sed etiam mensuris posse aquam diuidi, potest eodem tempore alius quotidianam, alius aestiuam aquam ducere: ita vt aestate diuidatur inter eos aqua, hieme solus ducat is, qui quotidianae ius habeat. § I. Inter duos, qui eodem riuo aquam certis horis separatim ducebant, conuenit, vt permutatis inter se temporibus aqua vterentur: quaero, cum amplius tempore seruitutibus praefinito ita duxissent, vt neuter eorum suo tempore vsus esset, num ius vtendi amisissent? negauit, amisisse.

VI. NERATIVS [3] libro tertio Membranarum:

DE interdicto de aqua aestiua, item quotidiana quaerentes, primum constituendum existimabamus, quae esset aqua aestiua, de qua proprium interdictum ad prioris aestatis tempus relatum reddi solet: hoc est, aestiua aqua vtrumne ex iure aestiuo dumtaxat tempore vtendi diceretur, an ex mente propositoque ducentis, quae aestate eam ducendi consilium haberet: an ex natura ipsius aquae, quod aestate tantum duci potest: an ex vtilitate locorum in quae duceretur? Placebat igitur, aquam ob has duas res, naturam suam, vtilitatemque locorum in

1 *IVLIANVS.* 2 *VLPIANVS.* 3 *MARTIANVS.*

in quae deducitur, proprie appellari: ita vt, siue eius natura erit, vt nisi aestate duci non possit, etiam si hieme quoque desideraretur: siue omni tempore anni duci eam ipsius natura permitteret, si vtilitas personis, in quam ducitur, aestate dumtaxat vsum eius exigeret, aestiua recte diceretur.

VII. PAVLVS libro quinto Sententiarum:

SI de via, itinere, actu, aquaeductu agatur, huiusmodi cautio praestanda est, quamdiu quis de iure suo doceat, non se impediturum agentem, et aquam ducentem, et iter facientem. Quod si neget ius esse aduersario agendi, aquae ducendae: cauere sine praeiudicio amittendae seruitutis debebit, donec quaestio finietur, non se vsurum.

VIII. SCAEVOLA libro singulari ὅρων:

CVI per fundum iter aquae debetur, quacumque vult, in eo riuum licet faciat, dum ne aquaeductum interuerteret.

TIT. XXI.

DE RIVIS.

VLPIANVS libro septuagesimo ad Edictum:

PRAETOR ait, RIVOS, SPECVS, SEPTA REFICERE, PVRGARE, AQVAE DVCENDAE CAVSA, QVO MINVS LICEAT ILLI: DVM NE ALITER AQVAM DVCAT, QVAM VTI PRIORE, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO A TE DVXIT: VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc interdictum vtilissimum est: nam nisi permittatur alicui reficere, alia ratione vsu incommodabitur. §. 2. Ait ergo Praetor RIVVM, SPECVS [1]. Riuus est locus per longitudinem depressus, quo aqua decurrat, cui nomen est ἀπὸ τοῦ ῥεῖν. §. 3. Specus autem est locus, ex quo despicitur. Inde spectacula sunt dicta. §. 4. Septa sunt, quae ad incile opponuntur, aquae deriuandae compellendaeue ex flumine causa, siue ea lignea sunt, siue lapidea, siue qualibet alia materia sint [2] ad continendam transmittendamque aquam excogitata. §. 5. Incile est autem locus depressus ad latus fluminis, ex eo dictus, quod incidatur: inciditur enim vel lapis, vel terra, vnde primum aqua ex flumine agi possit. Sed et fossae et puti ei hoc interdicto continentur. §. 6. Deinde ait Praetor REFICERE, PVRGARE. Reficere est, quod corruptum est, in pristinum statum restaurare. Verbo reficiendi, tegere, substruere, sarcire, aedificare, item aduehere adportareque ea, quae ad eandem rem opus essent, continentur. §. 7. Purgandi verbum plerique quidem putant ad eum riuum pertinere, qui integer est: et palam est, et ad eum pertinere, qui refictione indiget: plerumque enim vt refictione et purgatione indigent. §. 8. AQVAE, inquit, DVCENDAE CAVSA: merito hoc additur, vt ei demum permittatur et reficere et purgare riuum, qui aquae ducendae causa id fecit. §. 9. Hoc interdictum competit etiam ei, qui ius aquae ducendae non habet, si modo aut priore aestate, aut eodem anno aquam duxerit: cum sufficiat, non vi, non clam, non precario duxisse. §. 10. Si quis terrenum riuum signinum, id est lapideum [3] facere velit videri eum non recte hoc interdicto vti: non enim reficit, qui hoc facit: et ita Ofilio videtur. §. 11. Proinde etsi per alium locum velit ducere, impune prohibetur. Sed etsi eundem riuum deprimat, vel adtollat, aut dilatet, vel extendat, vel operiat apertum, vel contra. Ego ceteros quidem impune prohiberi puto: at enim eum [4] qui operiat apertum. vel contra: eum non puto prohibendum, nisi si quam maiorem vtilitatem suam aduersarius ostendat.

II. PAVLVS libro sexagesimo sexto ad Edictum:

LABEO non posse, ait, ex aperto riuo terrenum fieri: quia commodum domino soli auferetur appellendi pecus, vel hauriendi aquam: quod sibi non placere, Pomponius ait: quia id domino magis ex occasione, quam ex iure contingere: nisi si ab initio in imponenda seruitute id actum esset.

III. VLPIANVS libro septuagesimo ad Edictum:

SERVIVS autem scribit, aliter duci aquam, quae ante per specus ducta est, si nunc per apertum ducatur, nam si operis aliquid faciat quis, quo magis aquam conseruet, vel contineat: non impune prohiberi: ego et in specu contra, si non maior vtilitas vertetur aduersarii. §. 1. Seruius et Labeo scribunt, si riuum, qui ab initio terrenus fuit, qui aquam non continebat, cementi-

1 Hal. addit *septa*. 2 Ap. Hal. *sint* abest. 3 Ap. Hal. *id est lapideum* plane absunt. 4 Ap. Hal. *enim eum* absunt.

ticium velit facere: audiendum esse. Sed et si eum riuum, qui structilis fuit, postea terrenum faciat, aut partem riui: aeque non esse prohibendum. Mihi videtur vrguens et necessaria refectio esse admittenda. §. 2. Si quis nouum canalem vel fistulas in riuo velit collocare, cum id numquam habuerit: vtile ei hoc interdictum futurum Labeo ait: nos et hic opinamur, vtilitatem eius, qui ducit sine incommoditate eius, cuius ager est, spectandam. §. 3. Si aqua in vnum lacum conducatur, et inde per plures ductus ducatur: hoc interdictum vtile erit volenti reficere ipsum lacum. §. 4. Hoc interdictum ad omnes riuos pertinet, siue in publico, siue in priuato sint constituti. §. 5. Sed etsi calidae aquae riuus sit, de hoc reficiendo competit interdictum. §. 6. Aristo et de cuniculo restituendo, per quem vapor trahitur in balneariis vaporibus, [1] putat vtilem actionem competere: et erit dicendum, vtile interdictum ex hac causa competere. §. 7. Iisdem autem personis, et in easdem interdictum hoc datur, quibus et in quas et de aqua interdicta redduntur, quae supra sunt enumerata. §. 8. Si quis riuum reficienti opus nouum nuntiat, belle dictum est, posse contemni operis noui nuntiationem: cum enim Praetor ei vim fieri vetet, absurdum est, per operis noui nuntiationem eum impediri. Plane per in rem actionem dicendum est, posse aduersus eum vindicari, ius ei non esse, dubium non est. §. 9. De damno quoque infecto cauere eum debere, minime dubitari oportet. §. 10. Si quis eum exportare, vehere, quae refectioni necessaria sunt, prohibeat, hoc interdictum ei competere Ofilius putat: quod est verum.

IV. VENVLEIVS libro primo Interdictorum:

DE riuis reficiendis ita interdicetur, vt non quaeratur, an aquam ducere actori liceret? non enim tam necessariam refectionem itinerum, quam riuorum esse: quando, non refectis riuis, omnis vsus aquae auferretur, et homines siti necarentur: et sane aqua peruenire, nisi refecto riuo, non potest: at non refecto itinere, difficultas tantum eundi agendique fieret, quae temporibus aestiuis leuior esset.

TIT. XXII.

DE FONTE.

I. VLPIANVS libro septuagesimo ad Edictum:

PRAETOR ait, VTI DE EO FONTE QVO DE AGITVR, HOC ANNO AQVAM NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO AB ILLO VSVS ES: QVO MINVS ITA VTARIS, VIM FIERI VETO. DE LACV, PVTEO, PISCINA ITEM INTERDICAM. §. 1. Hoc interdictum proponitur ei qui fontana aqua vti prohibetur: seruitutes enim non tantum aquae ducendae esse solent, verum etiam hauriendae: et sicut discretae sunt seruitutes ductus aquae, et haustus aquae, ita interdicta separatim redduntur. §. 2. Hoc autem interdictum locum habet, si quis vti prohibeatur aqua: hoc est, siue haurire prohibeatur, siue etiam pecus ad aquam appellere. §. 3. Et eadem sunt hic dicenda, quae ad personam attinent, quaecunque in superioribus interdictis diximus. §. 4. Hoc interdictum de cisterna non competit: nam cisterna non habet perpetuam causam, nec viuam aquam. Ex quo apparet, in his omnibus exigendum, vt viua aqua sit. Cisternae autem imbribus concipiuntur. Denique constat interdictum cessare, si lacus, piscina, puteus viuam aquam non habeat. §. 5. Plane si quis ire ad haustum prohibeatur, aeque interdictum sufficiet. §. 6. Deinde ait Praetor, QVO MINVS FONTEM QVO DE AGITVR, PVRGES, REFICIAS, VT AQVAM COERCERE, VTIQVE EA POSSIS: DVM NE ALITER VTARIS, ATQVE VTI HOC ANNO, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ILLO VSVS ES, VIM FIERI VETO. §. 7. Hoc interdictum eandem habet vtilitatem quam habet interdictum de riuis reficiendis: nisi enim purgare et reficere fontem licuerit, nullus vsus eius erit. §. 8. Purgandus autem, et reficiendus est ad aquam coercendam, vt vti quis aqua possit, dummodo non aliter vtatur, quam si vti hoc anno vsus est. §. 9. Coercere aquam, est continere sic ne diffluat, ne dilabatur; dummodo non permittatur cui nouas quaerere, vel aperire: hic enim innouat aliquid praeter id, quam praecedenti anno vsus est. §. 10. Sed et de lacu, puteo, piscina, reficiendis purgandis interdictum competit. §. 11.

1 Ap. Hal. *vaporibus* abest.

§. 11. Et omnibus perſonis dabitur, quibus permittitur interdictum de aqua aeſtiua.

Tit. XXIII.

DE CLOACIS.

Vlpianvs libro ſeptuageſimo primo ad Edictum:

Praetor ait, QVO MINVS ILLI CLOACAM, QVAE EX AEDIBVS EIVS IN TVAS PERTINET, QVA DE AGITVR, PVRGARE, REFICERE LICEAT: VIM FIERI VETO. DAMNI INFECTI, QVOD OPERIS VITIO FACTVM SIT, CAVERI IVBEBO. §. 1. Sub hoc titulo duo interdicta Praetor ſubiecit, vnum prohibitorium, alterum reſtitutorium: et primum prohibitorium. §. 2. Curauit autem Praetor per haec interdicta, vt cloacae, et purgentur, et reficiantur, quorum vtrumque et ad ſalubritatem ciuitatium, et ad tutelam pertinet: nam et caelum peſtilens, et ruinas minantur immunditiae cloacarum: item ſi non reficiantur. §. 3. Hoc autem interdictum propoſitum eſt de cloacis priuatis: publicae enim cloacae publicam curam merentur. §. 4. Cloaca autem eſt locus cauus, per quem colluuies quaedam fluat. §. 5. Hoc interdictum, quod primum proponitur, prohibitorium eſt: quo prohibetur vicinus vim facere, quo minus cloaca purgetur et reficiatur. §. 6. Cloacae appellatione et tubus et fiſtula continetur. §. 7. Quia autem cloacarum refictio [1] et purgatio ad publicam vtilitatem ſpectare videtur, idcirco placuit non eſſe in interdicto addendum, QVOD NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO, AB ILLO VSVS: vt etiam ſi quis talem vſum habuerit, tamen non prohibeatur volens cloacam reficere vel purgare. §. 8. Deinde ait Praetor, QVAE EX AEDIBVS EIVS IN TVAS PERTINET. Aedes hic accipere debes pro omni aedificio, hoc eſt, ex aedificio eius in tuum aedificium. Hoc amplius Labeo putabat, hoc interdicto locum eſſe, et ſi area ab vtralibet parte aedium ſit: et ſi forte, inquit, cloaca ducta ſit ex vrbano aedificio in proximum agrum. §. 9. Idem Labeo, etiam eum qui priuatam cloacam in publicam immittere velit, tuendum, ne ei vis fiat. Sed et ſi quis velit talem cloacam facere, vt [2] exitum habeat in publicam cloacam: non eſſe eum impediendum, Pomponius ſcribit. §. 10. Quod ait Praetor PERTINET, hoc ſignificat, quod ex aedibus eius in tuas pertinet, hoc eſt, dirigitur, extenditur, peruenit. §. 11. Et tam ad proximum vicinum hoc interdictum pertinet, quam aduerſus vlteriores, per quorum aedes cloaca currit. §. 12. Vnde Fauius Mela ſcribit, competere hoc interdictum, vt in vicini aedes veniat, et reſcindat pauimenta purgandae cloacae gratia: verendum tamen eſſe, Pomponius ſcribit, ne eo caſu damni infecti ſtipulatio committatur: ſed haec ſtipulatio non committitur, ſi paratus ſit reſtaurare id quod ex neceſſitate reficiendae cloacae cauſa reſcinderat. §. 13. Si quis purganti mihi cloacam vel reficienti, opus nouum nuntiauerit: rectiſſime dicetur, contemta nuntiatione me poſſe reficere id quod inſtitueram. §. 14. Sed et damni infecti cautionem pollicetur, ſi quid operis vitio factum eſt: nam ſicuti reficere cloacas et purgare permittendum fuit, ita dicendum, ne damnum aedibus alienis detur. §. 15. Deinde ait Praetor, QVOD IN CLOACA PVBLICA FACTVM, SIVE EA IMMISSVM HABES, QVO VSVS EIVS DETERIOR SIT, FIAT: RESTITVAS. ITEM NE QVID FIAT, IMMITTATVRVE, INTERDICAM. §. 16. Hoc interdictum ad publicas cloacas pertinet, ne quid ad cloacam immittas, neue facias: quo vſus deterior ſit: neue fiat.

II. Venvleivs libro primo Interdictorum:

Qvamqvam de reficienda cloaca, non etiam de noua facienda, hoc interdicto comprehendatur, tamen aeque interdicendum, Labeo ait, ne facienti cloacam vis fiat: quia eadem vtilitas ſit. Praetorem enim ſic interdixiſſe, ne vis fieret, quo minus cloacam in publico facere liceret: idque Ofilio et Trebatio placuiſſe: ipſe dicendum ait, vt ne factam cloacam purgare et reſtituere permittendum ſit per interdictum: nouam vero facere is demum concedere debeat, cui viarum publicarum cura ſit.

Tit.

1 *refectio*. 2 *quae* loco *vt*. 3 Ap. Hal. *ne* abeſt.

TIT. XXIV.

QVOD VI AVT CLAM.

VLPIANVS libro septuagesimo primo ad Edictum:

PRAETOR ait, QVOD VI AVT CLAM FACTVM EST, QVA DE RE AGITVR, ID, CVM EXPERIENDI POTESTAS EST, RESTITVAS. §. 1. Hoc interdictum restitutorium est: et per hoc occursum est calliditati eorum, qui vi aut clam quaedam moliuntur: iubentur enim ea restituere. §. 2. Et parui refert, vtrum ius habuerit faciendi, an non: siue enim ius habuit, siue non, tamen tenetur interdicto, propter quod vi aut clam fecit: tueri enim ius suum debuit, non iniuriam comminisci. §. 3. Denique est quaesitum, an hoc interdicto vtenti exceptionem possit [1] obiicere, QVOD NON IVRE MEO RECEPERIM? Et magis est, ne possit: nam aduersus vim, vel quod clam factum est, nulla iusta exceptione se tueri potest. §. 4. Hoc interdictum ad ea sola opera pertinet, quacumque in solo vi aut clam fiunt. §. 5. Quid si vi factum [3], vel clam factum, videamus. Vi factum videri Quintus Mucius scripsit, si quis contra, quam prohiberetur, fecerit: et mihi videtur plena esse Quinti Mucii definitio. §. 6. Sed et, si quis iactu vel minimi lapilli prohibitus facere, perseuerauit facere, hunc quoque vi fecisse videri, Pedius et Pomponius scribunt: eoque iure vtimur. §. 7. Sed et si contra testationem, denuntiationemque fecerit: idem esse Cascellius et Trebatius putant: quod verum est. §. 8. Sed et Aristo ait, eum quoque vi facere, qui, cum sciret se prohibere, per vim molitus est, ne prohiberi possit. §. 9. Item Labeo dicit, si quem facientem prohibuero, isque destituerit in praesentiarum, rursusque postea facere coeperit, vi eum videri fecisse, nisi permissu meo facere coeperit, vel qua alia iusta caula accedente. §. 10. Si quis tamen [4] imbecillitate impeditur, vel etiam ne offenderet vel te, vel eum qui te magnifaciebat, ideo non venerit ad prohibendum: non videbitur aduersarius vi fecisse: et ita Labeo scribit. §. 11. Idem ait, et si te volentem ad prohibendum venire deterruerit aliquis, armis forte, sine vllo dolo malo meo, ac propter hoc non veneris: non videri me vim fecisse.

II. VENVLEIVS libro secundo Interdictorum:

NEC in aliena potestate, conditionem meam nihil delinquentis deteriorem facere.

III. VLPIANVS libro septuagesimo primo ad Edictum:

PROHIBERE autem non vtique per semetipsum necesse est: sed et, si quis per seruum suum vel procuratorem prohibuerit, recte videtur prohibuisse: idem etiam si mercenarius meus prohibuerit. Nec quem moueat, quod per liberam personam actio adquiri non solet: nam prohibitio haec demonstrat, vi te facere. Quid mirum, cum, etsi clam tu me feceris, habeam actionem? ergo facto magis tuo delinquentis, quam alieno, adquiritur mihi actio. §. 1. Illud sciendum est, non omnibus momentis vim esse faciendam: sed semel inter initia facta perseuerat. §. 2. Sed si permiserit, aduersus eum qui vtatur interdicto, exceptio erit necessaria. §. 3. Non tantum autem si ego permisero: sed et si procurator meus, vel tutor, qui tutelam administrat, vel curator pupilli, furiosi, siue adolescentis: dicendum erit, exceptioni locum fore. §. 4. Plane si Praeses, vel curator Reipublicae permiserit in publico facere: Nerua scribit, exceptionem locum non habere: quia etsi ei locorum, inquit, publicorum procuratio data est: concessio tamen data non est. Hoc ita verum est, si non lex municipalis Curatori Reipublicae amplius concedat. Sed etsi a Principe, vel ab eo cui Princeps hoc ius concedendi dederit: idem erit probandum. §. 5. Si quis paratus sit se iudicio defendere aduersus eos, qui interdicendum putant: ne opus fiat, an videatur desinere vi facere? et magis est, vt desinat: si modo satis offerat, et defendere paratus est, si quis agat: et ita Sabinus scribit. §. 6. Sed et si quis damni infecti paratus sit cauere, cum propter hoc tantum esset prohibitus, vel quia non defendebat, vel damni infecti non repromittebat: consequens est dicere, desinere eum vi facere. §. 7. Clam facere videri, Cassius scribit, eum qui celauit aduersarium, neque ei denuntiauit: si modo timuit eius controuersiam, aut debuit timere. §. 8. Item Aristo

1 Hal. inserit *quis*. 2 *si eam* loco *tamen*. 3 Ap. Hal. *factum* abest. 4 *tantum* loco *tamen*.

Aristo putat, eum quoque clam facere, qui celandi animo habet eum, quem prohibiturum se intelligeret, et id existimat, aut existimare debet, se prohibitum iri.

IV. VENVLEIVS libro secundo Interdictorum:

SERVIVS, etiam eum clam facere, qui existimare debeat sibi controuersiam futuram: quia non opinionem cuius [1], et resupinam existimationem esse [2] oportet: ne melioris conditionis sint stulti, quam periti.

V. VLPIANVS libro septuagesimo ad Edictum:

AVT qui aliter fecit, quam denuntiauit: vel qui decepto facit eo, ad quem pertinuit non facere: vel consulto tum denuntiat aduersario, cum eum scit non posse prohibere: vel tam sero pronuntiat, vt obire prohibiturus, prius quam fiat, non possit: et haec ita Labeonem probare, Aristo ait. §. 1. Si quis se denuntiauerit opus facturum, non semper non videtur clam fecisse, si post denuntiationem fecerit. Debebit enim, et ita Labeo, et diem et horam denuntiatione complecti, et vbi, et quod opus futurum sit: neque persusorie aut obscure dicere, aut denuntiare: neque tam artare aduersarium, vt intra diem occurrere ad prohibendum non possit. §. 2. Et si forte non sit, cui denuntietur, neque dolo malo factum sit, ne sit: amicis denique, aut procuratori, aut ad domum denuntiandum est. §. 3. Sed et Seruius recte ait, sufficere feminae viro notum facere, opus se facturum, vel denique sciente eo facere: quamquam etiam illud sufficiat, celandi animum non habere. §. 4 Item ait, si quis in publico municipii velit facere: sufficere ei, si curatori Reipublicae denuntiet. §. 5. Si quis, dum putat locum tuum esse, qui est meus, celandi tui, non mei causa fecerit: mihi interdictum competere. §. 6. Idem dicit, et si serui mei vel procuratoris celandi causa factum sit, mihi interdictum competere. §. 7. Si quis, cum non denuntiasset opus se facturum, eique denuntiatum esset, ne faceret, fecerit: vtilius puto probandum, vi eum fecisse. §. 8. Haec verba, QVOD VI AVT CLAM FACTVM EST, ait Mucius ita esse, quod tu, aut tuorum quis aut tuo iussu factum est. §. 9. Labeo autem ait, plures personas contineri his verbis: nam ecce primum heredes eorum, quos enumerat Mucius, contineri putat. §. 10. Idem ait, et aduersus procuratorem, tutorem curatorem municipumue syndicum alieno nomine interdici posse. §. 11. Si quid seruus meus fecit, non ob id mecum actio est: sed (si) id meo nomine, aut suo fecit: nam si tuum seruum mercenarium habuero: quidquid ab eo factum fuerit meo nomine, ob id non tecum, sed mecum, cuius iussu aut nomine id opus a seruo tuo factum fuerit, agendum erit hoc interdicto. §. 12. Similiter quod iussu cuius factum erit, ob id non cum eo, sed cuius nomine iusserit, haec actio est. Nam si procurator, tutor, curator, duumuir municipii, quod eius nomine ageret, cuius negotium procuraret, fieri iusserit: ob id agendum erit cum eo, cuius nomine factum quid erit: non cum eo, qui ita iusserit. Et si tibi mandauero, vt opus fieri iuberes, et in ea re mihi parueris: mecum, inquit, non tecum erit actio. §. 13. Et cum interdictum sic sit scriptum, QVOD VI AVT CLAM FACTVM EST, non ita, QVOD VI AVT CLAM FECISTI: latius porrigi [3], quam ad has personas, quas supra numerauimus, Labeo putat. §. 14. Et hoc iure vtimur, vt siue ego fecissem, siue fieri iussi, interdicto quod vi aut clam tenear.

VI. PAVLVS libro sexagesimo septimo ad Edictum:

SI ego tibi mandauero opus nouum facere, tu alii: non potest videri meo iussu factum: teneberis ergo tu et ille: an et ego tenear, videamus? et magis est, et me, qui initium ei praestiterim, teneri: sed vno ex his satisfaciente, ceteri liberantur.

VII. VLPIANVS libro septuagesimo primo ad Edictum:

SI alius fecerit me inuito: tenebor ad hoc, vt patientiam praestem. §. 1. Neratius quoque scribit, eum, cuius seruus vi aut clam fecit, aut sua impensa ex [4] interdicto opus restituere debere, aut patientiam restituendi praestare, et [5] seruum noxae dedere: plane si mortuo alienatoue seruo interdiceretur, patientiam dumtaxat praestare debere ait: ita vt et emtor eo interdicto possit conueniri, vt impensam praestet, aut noxam det: dominoque operis [6] sua impen-

1 Hal. inserit *permissum sit*. 2 Hal *sequi* loco *esse*. 3 Hal. addit *id*. 4 Hal. infinit *hoc*. 5 Hal. inserit *ei*. 6 Ap. Hal. *operis* abest.

impensa restituente, aut damnato, quia non restitueret, emtorem liberari. Eadem, et si contra dominus serui, vel opus restituisset, vel litis aestimatione damnatus esset, quod si tantum noxae dedisset, aduersus dominum operis vtiliter interdici. §. 2. Ait Iulianus, qui ante remissionem nuntiationis, contra quam prohibitus fuerit, opus fecerit, duobus interdictis tenebitur: vno, quod ex operis noui nuntiatione competit: altero, quod vi aut clam. Remissione autem facta intelligendus non erit vi aut clam facere, quamuis prohibeatur: licere enim debet aedificare ei, qui satisdederit, cum possessor hoc ipso constituatur: clamque facere, nec ante remissionem nec postea existimandus est: cum is qui opus nouum nuntiat, non possit videri celatus, et praeoccupatus, antequam controuersiam faceret. § 3 Bellissime apud Iulianum quaeritur, an haec exceptio noceat in hoc interdicto, QVOD NON TV VI AVT CLAM FECERIS? vtputa vtor aduersus te interdicto quod vi aut clam [1]: non possis obiicere mihi eandem exceptionem, QVOD NON TV VI AVT CLAM FECISTI? Et ait Iulianus, aequissimum esse, hanc exceptionem dare: nam si tu, inquit, aedificaueris vi aut clam: ego idem demolitus fuero vi aut clam, et vtaris aduersus me interdicto: hanc exceptionem profuturam: quod non aliter procedere debet, nisi ex magna et satis necessaria causa: alioquin haec omnia officio iudicis celebrari oportet. §. 4. Est et alia exceptio, de qua Celsus dubitat, an sit obiicienda: vtputa si incendii arcendi causa vicini aedes intercidi, et quod vi aut clam mecum agatur, aut damni iniuria. Gallus enim dubitat, an effici oporteret, QVOD INCENDII DEFENDENDI CAVSA FACTVM NON [2] SIT? Seruius autem ait, si id magistratus fecisset dandam esse: priuato non esse idem concedendum: si tamen quid vi aut clam factum sit, neque ignis vsque eo peruenisset, simpli litem aestimandam: si peruenisset, absolui eum oportere. Idem ait esse, si damni iniuria actum foret: quoniam nullam iniuriam aut damnum dare videtur, aeque perituris aedibus. Quod si nullo incendio id feceris, deinde postea incendium ortum fuerit: non idem erit dicendum: quia non ex postfacto, sed ex praesenti statu damnum factum sit, necne, aestim ari oportere, Labeo ait. §. 5. Notauimus supra, quod, quamuis verba interdicti late pateant, tamen ad ea sola opera pertinere interdictum placere, quaecumque fiant in solo: eum enim, qui fructum tangit, non teneri interdicto quod vi aut clam: nullum enim opus in solo facit. At qui arbores succidit, vtique tenebitur: [3] et qui harundinem, et qui salictum: terrae enim, et quodammodo solo ipsi corrumpendo manus infert. Idem et in vineis succisis. Ceterum, qui fructum aufert, furti debet conueniri. Itaque si quid operis in solo fiat, interdictum locum habet. In solo fieri accipimus, et si quid circa arbores fiat, non si quid circa fructum arborum. §. 6. Si quis aceruum stercoris circa agrum pinguem disiecerit, cum eo, quod vi aut clam factum est, agi potest: et hoc verum est, quia solo vitium adhibitum sit. §. 7. Plane si quid agri colendi causa factum sit, interdictum quod vi aut clam locum non habet, si melior causa facta sit agri, quamuis prohibitus quis vi vel clam fecerit. §. 8. Praeterea si fossam feceris in silua publica, et bos meus in eam inciderit, agere possum hoc interdicto: quia in publico factum est. §. 9 Si quis aedificium demolitus fuerit, quamuis non vsque ad solum: quin interdicto teneatur, dubitari desiit. §. 10. Proinde et si tegulas de aedificio sustulerit, magis est, vt interdicto teneatur.

VIII. VENVLEIVS libro secundo Interdictorum:

NAM origo huius rei a solo proficiscitur. Ceterum per se tegulae non possidentur, sed cum vniuersitate aedificii: nec ad rem pertinet, adfixae sunt, an tantum positae.

IX. VLPIANVS libro septuagesimo primo ad Edictum:

NAM et si ramos quis de arboribus abstulerit, adhuc interdictum hoc admittimus. Haec ita si de aedificio tegulas sustulerit: ceterum si non de aedificio, sed seorsum positas, cessat hoc interdictum. §. 1. Si tamen serra, vel clauis, vel cancellus, vel specularium sit ablatum, quod vi aut clam agi non poterit. §. 2. Sed si quis aliquid aedibus adfixum euellerit, statuam forte, vel quid aliud, quod vi aut clam interdicto tenebitur. §. 3. Si quis clam aut vi agrum inarauerit vel fossam fecerit, hoc interdicto tenebitur: et si aceruum succende-

1 Hal. addit *fecisti*. 2 Ap. Hal. *non* abest. 3 Hal. praefigit *sed*.

derit, vel disperserit sic, vt non ad vsum agri conuertat, interdicto locus erit.

X. Venvleivs libro secundo Interdictorum:

Qvia aceruus solo non cohaeret, sed terra sustinetur: aedificia autem solo cohaerent.

XI. Vlpianvs libro septuagesimo primo ad Edictum:

Is, qui in puteum vicini aliquid effuderit, vt hoc facto aquam corrumperet, ait Labeo, interdicto quod vi aut clam eum teneri: portio enim agri videtur aqua viua: quemadmodum si quid operis in aqua fecisset. §. 1. Quaesitum est, si statuam in municipio ex loco publico quis sustulerit vel vi, vel clam: an hoc interdicto teneatur? Et extat Cassii sententia, eum, cuius statua in loco publico in municipio posita sit, quod vi aut clam agere posse: quia interfuerit eius, eam non tolli: municipes autem etiam furti acturos: quia res eorum sit quasi publicata: si tamen deciderit, ipsi eam detrahunt: et haec sententia vera est. §. 2. Si quis de monumento statuam sustulerit, an ei ad quem ius sepulchri pertineret, agere permittitur? Et placet, et in his interdicto locum esse. Et sane dicendum est, si qua sepulchri ornandi causa adposita sint, sepulchri esse videri. Idem est, et si ostium auellet vel effringat. §. 3. Si quis in vineas meas venerit, et inde ridicas [1] abstulerit: hoc interdictio tenebitur. §. 4. Quod ait Praetor, qvod vi avt clam factvm est, ad quod tempus referatur, videamus: vtrum ad praeteritum, an ad praesens, quae species apud Iulianum exposita est: ait enim, in hoc interdicto praesentis temporis significationem accipi debere: si tamen, inquit, ex opere damnum datum fuerit, aut dominus, aut is, cuius fundo nocitum erit, sua impensa id sustulerit: vtilius probari, quod Iulianus temtat [2], vt et damnum sarciatur, et impendia restituantur. §. 5. Interdictum complectitur id quodcumque aut vi aut clam factum est. Sed interdum euenit, vt quid et vi et clam fiat partim, et partim in eodem opere: vtputa, cum prohiberem, fundamenta posuisti, postea cum conuenissem, ne reliquum opus fieret, absente et ignorante me, reliquum opus perfecisti: vel contra, fundamenta clam fecisti, deinde cetera prohibente me aedificasti, hoc iure vtimur, vt, etsi vi et clam factum sit, interdictum hoc sufficiat. §. 6. Si tutoris iussu aut curatoris factum sit, cum placeat, quod Cassius probat, ex dolo tutoris vel curatoris pupillum vel furiosum non teneri: eueniet, vt in ipsum tutorem curatoremque aut vtilis actio competat, aut etiam vtile interdictum. Certe ad patientiam tollendi operis vtique tenebuntur pupillus et furiosus, et ad noxam. §. 7. An ignoscitur seruo, qui obtemperauit tutori, aut curatori? nam ad quaedam, quae non habent atrocitatem facinoris vel sceleris, ignoscitur seruis, si vel dominis, vel his qui vice dominorum sunt, obtemperauerint: quod et in hoc casu admittendum est. §. 8. Si, posteaquam vi aut clam factum est, venierit fundus: an venditor nihilo minus hoc interdicto experiri possit? videamus. Et exstat sententia existimantium nihilo minus competere ei interdictum, nec finiri venditione: sed nec ex emto actione quicquam ei praestandum emtori ex eo opere, quod ante venditionem factum est: satis enim esse, quod vtique propter hoc opus viliori praedium distraxerit. Certe, etsi non viliori [3] vendidit, idem erit probandum. §. 9. Plane si post venditionem fundi opus factum est, etsi ipse experiatur venditor, quia nondum traditio facta est: tamen ex emto actione emtori tenebitur: omne enim et commodum et incommodum ad emtorem pertinere debet. §. 10 Si fundus in diem addictus sit, cui competat interdictum? et ait Iulianus, interdictum quod vi aut clam ei competere, cuius interfuit, opus non fieri: fundo enim in diem addicto, et commodum et incommodum omne ad emtorem, inquit, pertinet, antequam venditio transferatur: et ideo si quid tunc vi aut clam factum est, quamuis melior conditio allata fuerit, ipse vtile interdictum habebit: sed eam actionem, sicut fructus medio tempore perceptos, venditi iudicio praestare cogendum ait. §. 11. Aristo autem scribit, non possessori esse denuntiandum: nam si quis, inquit, fundum mihi vendiderit, et nec dum tradiderit: et vicinus, cum opus facere vellet, et sciret me emisse, et in fundo morari, mihi denuntiauerit: esse eum tutum futurum, quod ad suspicionem clam facti operis pertinere: quod sane verum est. §. 12. Ego, si post

1 *radices.* 2 Ap, Hal. *quod Iulianus temtat* absunt. 3 Hal. inserit *praedium.*

post in diem addictionem factam fundus precario traditus sit, putem emtorem interdictum quod vi aut clam habere. Si vero aut nondum traditio facta est, aut etiam facta est precarii rogatio: non puto dubitandum, quin venditor interdictum habeat: ei enim competere debet, etsi res ipsius periculo non sit: nec multum facit, quod res emtoris periculo est: nam et statim post venditionem contractam periculum ad emtorem spectat, et tamen, antequam vlla traditio fiat, nemo dixit interdictum ei competere. Si tamen precario sit in possessionem, videamusne, quia interest ipsius, qualiter qualiter possidet, iam interdicto vti possit? Ergo, et si conduxit, multo magis: nam et colonum posse interdicto experiri, in dubium non venit. Plane si postea quam melior conditio allata est, aliquid operis vi aut clam factum sit: nec Iulianus dubitaret, interdictum venditori competere: nam inter Cassium et Iulianum de illo, quod medio tempore accidit, quaestio est: non de eo opere, quod postea contigit. §. 13. Si ita praedium venierit, vt, si displicuisset, inemtum esset: facilius admittimus, interdictum emtorem habere, si modo est in possessione. Et si rescissio emtionis in alterius arbitrium conferatur, idem erit probandum. Idemque et si ita venisset, vt, si aliquid euenisset, inemtum esset praedium. Et si forte commissoria venierit, idem dicendum est. §. 14. Idem Iulianus scribit, interdictum hoc non solum domino praedii, sed et his quorum interest opus factum non esse, competere.

XII. VENVLEIVS libro secundo Interdictorum:

QVAMQVAM autem colonus et fructuarius, fructuum nomine, in hoc interdictum admittantur: tamen et domino id competet, si quid praeterea eius interfit.

XIII. VLPIANVS libro septuagesimo primo ad Edictum:

DENIQVE si arbores in fundo, cuius vsusfructus ad Titium pertinet, ab extraneo, vel a proprietario succisae fuerint, Titius et lege Aquilia, et interdicto quod vi aut clam, cum vtroque eorum recte experietur. §. 1. Labeo scribit, si filio [1] prohibente opus factum sit: et te habere interdictum, ac si te prohibente opus factum est, et filium tuum nihilo minus. §. 2. Idem ait, aduersus filiumfamilias in re peculiari neminem clam videri fecisse: namque si scit eum filiumfamilias esse, non videtur eius celandi gratia fecisse, quem certus est nullam secum actionem habere. §. 3. Si ex sociis communis fundi vnus arbores succiderit, socius cum eo hoc interdicto experiri potest: cum ei competat, cuius interest. §. 4. Vnde apud Seruium amplius relatum est, si mihi concesseris, vt ex fundo tuo arbores caedam, deinde eas alius vi aut clam caeciderit, mihi hoc interdictum competere: quia ego sim, cuius interest: quod facilius erit admittendum, si a te emi, vel ex aliquo contractu hoc consecutus sim, vt mihi caedere liceat. §. 5. Quaesitum est, si, cum praedium interim nullius esset, aliquid vi aut clam factum sit, an postea, dominio ad aliquem deuoluto, interdicto locus sit: vtputa hereditas iacebat, postea adiit hereditatem Titius: an ei interdictum competat? Et est apud Viuianum saepissime relatum, heredi competere hoc interdictum eius, quod ante aditam hereditatem factum sit. Nec referre, Labeo ait, quod non scierit, qui heredes futuri [2] essent: hoc enim posse quem caussari etiam post aditam hereditatem. Ne illud quidem obstare, Labeo ait, quod eo [3] tempore nemo dominus fuerit: nam et sepulchri nemo dominus fuit, et tamen si quid in eo fiat, experiri possum quod vi aut clam. Accedit his, quod hereditas dominae locum obtinet, et recte dicetur, heredi quoque competere, et ceteris successoribus, siue antequam successerit, siue postea aliquid sit vi aut clam admissum. §. 6. Si colonus meus opus fecerit, si quidem me volente, vel ratum habente: perinde est, atque si procurator meus fecisset: in quo placet, siue ex voluntate mea fecerit, teneri me, siue ratum habuero, quod procurator fecit. §. 7 Iulianus ait, si colonus arborem, de qua controuersia erat, succiderat, vel quid aliud opus fecerit: si quidem iussu domini id factum sit, ambo tenebuntur, non vt patientiam praestent, sed vt impensam quoque ad restituendum praebeant: si autem dominus non iusserit, colonus quidem tenebitur, vt patientiam et impensam praestet: dominus vero nihil amplius quam patientiam praestare cogendus erit.

XIV. IVLIANVS libro sexagesimo octauo Digestorum:

NAM et si seruus meus, ignorante me, opus fecerit, eumque vendidero vel manumisero: mecum in hoc solum agi

1 Hal. inserit *tuo*. 2 Ap. Hal. *futuri* abest. 3 Hal. inserit *in*.

agi poterit, vt patiar opus tolli: eum emtore autem serui, vt aut noxae dedat, aut impensam, quae in restitutione facta fuerit, praestet: sed et cum ipso manu misso recte agi poterit.

XV. Vlpianvs libro septuagesimo ad Edictum:

Semper aduersus possessorem operis hoc interdictum competit: idcircoque si quilibet, inscio, vel etiam inuito me, opus in fundo meo fecerit, interdicto locus erit. §. 1. Is cui fundum pastinandum locaueras, lapides sustulit, et in vicini proiecit praedium: ait Labeo, te [1] vi aut clam non teneri, nisi iussu tuo id factum sit: ego puto conductorem teneri: locatorem autem non alias, nisi aut patientiam praestare possit, aut aliquam actionem habeat, quam praestet, ceterum teneri non oportere. §. 2. Si in sepulchro alieno terra congesta fuerit iussu meo, agendum esse quod vi aut clam mecum, Labeo scribit: et si communi consilio plurium id factum sit, licere. vel cum vno vel cum singulis experiri: opus enim quod a pluribus pro indiuiso factum est, singulos in solidum obligare: si tamen proprio quis eorum consilio hoc fecerit, cum omnibus esse agendum, scilicet in solidum. Itaque alter conuentus alterum non liberabit: quinimmo perceptio ab altero: superiore etenim casu alterius conuentio alterum liberat. Praeterea sepulchri quoque violati agi potest. §. 3. Hoc interdictum in heredem ceterosque successores datur in id quod ad eos peruenit: et post annum non competit. §. 4. Annus autem cedere incipit, ex quo id opus factum [2] perfectum est, aut fieri desiit, licet perfectum non sit: alioquin, si a principio operis coepti annum quis numeret, necesse est, cum his qui opus tardissime facerent, saepius agi. §. 5. Sed si is sit locus, in quo opus factum est, qui facile non adiretur, vtputa in sepulchro vi aut clam factum est, vel in abdito alio loco, sed etsi sub terra fieret opus, vel sub aqua, vel cloaca aliquid factum sit: etiam post annum causa cognita competit interdictum de eo quod factum est, nam causa cognita annuam exceptionem remittendam, hoc est, magna et iusta causa ignorantiae interueniente. §. 6. Si quis Reipublicae causa afuisset, deinde reuersus interdicto quod vi aut clam vti vellet, verius est, non excludi anno eum, sed reuersum, annum habere: nam et si minor viginti quinque annis Reipublicae causa abesse coepisset, deinde maior effectus sit, dum abest Reipublicae causa: futurum, vt, ex quo redit, annus ei computetur non ex quo impleuit vicesimum quintum annum: et ita Diuus Pius, et deinceps omnes Principes rescripserunt. §. 7. Hoc interdicto tanti lis aestimatur, quanti actoris interest id opus factum [3] esse. Officio autem iudicis ita oportere fieri restitutionem, [3] iudicandum est, vt in omni causa eadem conditio sit actoris, quae futura esset, si id opus, de quo actum est, neque vi neque clam factum esset. §. 8. Ergo nonnumquam etiam dominii ratio habenda est: vtputa si propter hoc opus, quod factum est, seruitutes amittantur, aut vsusfructus intereat: quod non tantum tunc eueniet, cum quis opus aedificauerit, verum etiam si diruisse opus proponatur, et deteriorem conditionem fecisse, vel seruitutium, vel vsusfructus, vel ipsius proprietatis. §. 9. Sed quod interfuit, aut per iusiurandum, quod in litem actor iurauerit, aut, si iurare non possit, iudicis officio aestimandum est. §. 10. Eum autem, qui dolo malo fecerit, quo minus possit restituere, perinde habendum, ac si posset. §. 11. Culpam quoque in hoc interdicto venire, erit probandum: quae tamen arbitrio iudicis aestimanda erit. §. 12. Quia autem hoc interdictum, id quod interest, continet: si quis alia actione fuerit consecutus id quod interfuit, opus non esse factum, consequens erit dicere, ex interdicto nihil eum consequi oportere.

XVI. Pavlvs libro sexagesimo septimo ad Edictum:

Competit hoc interdictum etiam his, qui non possident: si modo eorum interest. §. 1. Si quis vi aut clam arbores non frugiferas caeciderit, veluti cupressos: domino dumtaxat competit interdictum. Sed si amoenitas quaedam ex huiusmodi arboribus praestetur: potest dici, et fructuarii interesse propter voluptatem et gestationem, et esse huic interdicto locum. §. 2. In summa, qui vi aut clam fecit, si possidet, patientiam et impensam tollendi operis: qui fecit, nec possidet, impensam: qui possidet, nec fecit, patientiam tantum debet.

XVII. Idem libro sexagesimo nono ad Edictum:

IX-

1 Hal. inserit *quod*. 2 Ap. Hal. *factum* abest. 3 Hal. inserit *non*.

INTERDICTVM quod vi aut clam, per quemuis domino adquiritur, licet per inquilinum.

XVIII. CELSVS libro vigesimo quinto Digestorum:

SI inmaturam siluam caeduam caecidit quis, interdicto quod vi aut clam tenetur: si maturam similiter caeduam, neque damno dominus adfectus est: nihil praestabit. §. 1. Non absurde responsum est, si Magistratum rogasses, vt aduersarium tuum adesse ad iudicium iuberet, ne opus nouum tibi nuntiaret: clam videris opus fecisse, quod interim feceris.

XIX. VLPIANVS libro quinquagesimo septimo ad Edictum.

INTERDICTVM quod vi aut clam competere, filiofamilias colono arboribus succensis, Sabinus ait.

XX. PAVLVS libro decimo tertio ad Sabinum:

VI facit tam is, qui prohibitus fecit, quam is, qui, quo minus prohibeatur, consecutus est: periculo puta aduersario denuntiante, aut ianua puta [1] praeclusa. §. 1. Prohibitus autem intelligitur quolibet prohibentis actu: id est, vel dicentis se prohibere, vel manum opponentis, lapillumue iactantis prohibendi gratia. §. 2. Tamdiu autem vi facit prohibitus, quamdiu res in eodem statu permanebit: nam si postea conuenerit cum aduersario, definit vi facere. §. 3 Item si prohibiti heres, vel is qui ab eo emerit, ignorans causam praecedentem, fecerit: dicendum esse, Pomponius ait, non incidere eum in interdictum. §. 4. Quod in naue fit, vel in alia qualibet re vel amplissima, mobili tamen, non continetur hoc interdicto. §. 5. Siue in priuato, siue in publico opus fiat, siue in loco sacro, siue in [2] religioso: interdictum competit.

XXI. POMPONIVS libro vigesimo nono ad Sabinum:

SI opus, quod quis iussus est a iudice, qui ex hoc interdicto sumtus esset, restituere, alius quis vi aut clam sustulisset: nihilo minus idem ille omnimodo iubetur opus restituere. §. 1. Si iussero seruum meum opus facere, cum, quantum ad me pertinet, in clandestini suspicionem non veniret, seruus autem meus putauerit, si rescisset aduersarius, prohibiturum eum: an tenear? et non puto: cum mea persona sit intuenda. §. 2. In opere nouo tam soli quam caeli mensura facienda est. §. [3]. Si quis propter opus factum ius aliquod praedii amisit, id restitui ex hoc interdicto debet.

XXII. VENVLEIVS libro secundo Interdictorum:

SI vitem meam ex fundo meo in fundum tuum deprehenderis, eaque in fundo tuo coaluerit, vtile est interdictum quod vi aut clam intra annum, sed si annus praeterierit, nullam remanere actionem: radices: [3], quae in fundo meo sint, tuas fieri: quia his accessiones sint. §. 1. Si quis vi aut clam arauerit, puto eum teneri hoc interdicto, perinde atque si fossam fecisset: non enim ex qualitate operis huic interdicto locus est, sed ex opere facto, quod cohaeret solo. §. 2. Si ad ianuam meam tabulas fixeris, et ego eas prius, quam tibi denuntiarem, refixero, deinde inficem interdicto quod vi aut clam exegerimus: nisi remittas mihi, vt absoluar, condemnandum te, quasi rem non restituas, quanti mea intersit: aut exceptionem mihi profuturam, SI NON VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO FECERIS. §. 3. Si stercus per fundum meum tuleris, cum id te facere vetuissem: quamquam nihil damni feceris mihi, nec fundi mei [4] mutaueris, tamen teneri te quod vi aut clam, Trebatius ait: Labeo contra, ne etiam is, qui dumtaxat iter per fundum meum fecerit, aut auem egerit, venatusue fuerit sine vllo opere, hoc interdicto teneatur. §. 4. Si quis proiectum aut stillicidium in sepulchrum immiserit: etiam si ipsum monumentum non tangeret, recte cum eo agi, quod in sepulchro vi aut clam factum sit: quia sepulchri sit non solum is locus, qui recipiat humationem, sed omne etiam supra id caelum: eoque nomine etiam sepulchri violati agi posse. §. 5. Si is, qui denuntiauerit se opus facturum, confestim opus fecerit, clam fecisse non intelligitur: nam si post tempus, videbitur clam fecisse.

TIT. XXV.

DE REMISSIONIBVS.

VLPIANVS libro septuagesimo primo ad Edictum:

AIT Praetor, QVOD IVS SIT ILLI PROHIBERE, NE SE INVITO FI-AT,

1. Ap. Hal. *puta* abest. 2. Ap. Hal. *in* abest. 3. Hal. addit *quoque*. 4. Hal. habet *fundi mei faciem*.

AT, IN EO NVNTIATIO TENEAT: CETERVM NVNTIATIONEM MISSAM FACIO. §. 1. Sub hoc titulo remissiones proponuntur. §. 2 Et verba Praetoris ostendunt, remissionem ibi demum factam, vbi nuntiatio non tenet: et nuntiationem ibi demum voluisse Praetorem tenere, vbi ius est nuntianti prohibere, ne se inuito fiat. Ceterum siue satisdatio interueniat, siue non: remissio facta hoc tantum remittit, in quo non tenuit nuntiatio. Plane si satisdatum est, exinde remissio facta est: non est necessaria remissio. §. 3. Ius habet opus nouum nuntiandi, qui aut dominium aut seruitutem habet. §. 4 Item Iuliano placet, fructuario vindicandarum seruitutium ius esse: secundum quod opus nouum nuntiare poterit vicino, et remissio vtilis erit: ipsi autem domino praedii si nuntiauerit, remissio inutilis erit: neque sicut aduersus vicinum, ita aduersus dominum agere potest, ius ei non esse inuito se altius aedificare: sed si hoc facto vsusfructus deterior fiat, petere vsumfructum debebit. Idem Iulianus dicit de ceteris, quibus aliqua seruitus a vicino debetur. §. 5. Ei quoque, qui pignori fundum acceperit, scribit Iulianus, non esse iniquum detentionem seruitutis dari.

Tit. XXVI.

De precario.

Vlpianvs libro primo Institutionum:

Precarivm est, quod precibus petenti vtendum conceditur tamdiu, quamdiu is, qui concessit, patitur. §. 1. Quod genus liberalitatis ex iure gentium descendit. §. 2. Et distat a donatione, eo quod qui donat, sic dat, ne recipiat: at qui precario concedit, sic dat, quasi tunc recepturus, cum sibi libuerit precarium soluere. §. 3. Et est simile commodato: nam et qui commodat rem, sic commodat, vt non faciat rem accipientis, sed vt ei vti re commodata permittat.

II. Idem libro septuagesimo primo ad Edictum:

Ait Praetor, QVOD PRECARIO AB ILLO HABES, AVT DOLO MALO FECISTI VT DESINERES HABERE, QVA DE RE AGITVR, ID ILLI RESTITVAS. §. 1. Hoc interdictum restitutorium est. §. 2. Et naturalem habet in se aequitatem: namque precarium reuocare volenti competit. Est enim natura aequum, tamdiu te liberalitate mea vti, quamdiu ego velim: et vt possim reuocare, cum mutauero voluntatem. Itaque cum quid precario rogatum est, non solum hoc interdicto vti possumus: sed etiam praescriptis verbis actione quae ex bona fide oritur. §. 3. Habere precario videtur, qui possessionem vel corporis vel iuris adeptus est, ex hac solummodo causa, quod preces adhibuit, et impetrauit, vt sibi possidere aut vti liceat.

III. Gaivs libro vigesimo quinto ad Edictum prouinciale:

Velvti si me precario rogaueris, vt per fundum meum ire, vel agere tibi liceat: vel vt in tectum vel in aream aedium mearum stillicidium, vel tignum in parietem immissum habeas.

IV. Vlpianvs libro septuagesimo primo ad Edictum:

In rebus etiam mobilibus precari rogatio constitit. §. 1. Meminisse autem nos oportet, eum, qui precario habet, etiam possidere. §. 2. Tenetur hoc interdicto non vtique ille, qui precario rogauit, sed qui precario habet: etenim fieri potest, et quis non rogauit, sed habeat precario: vtputa seruus meus rogauit, mihi adquisiuit precarium, vel quis alius qui iuri meo subiectus est. §. 3. Item si rem meam precario rogauero, rogaui quidem precario, sed non habeo precario: idcirco quia receptum est, rei suae precarium non esse. §. 4. Item qui precario ad tempus rogauit, finito tempore, etiamsi ad hoc temporis non rogauit, tamen precario possidere videtur: intelligitur enim dominus, cum patitur eum, qui precario rogauerit, possidere, rursus precario concedere.

V. Pomponivs libro vigesimo nono ad Sabinum:

Sed si manente adhuc precario, tu in vlterius tempus rogasti, prorogatur precarium: nam nec mutatur causa possessionis, et non constituitur eo modo precarium: sed in longius tempus profertur. Si vero praeterita die rogas, propius est, vt soluta iam causa precarii non redintegretur, sed noua constituatur.

VI. Vlpianvs libro septuagesimo primo ad Edictum:

Cer-

1 Hal. inserit *is*.

Certe si interim dominus furere coeperit, vel decesserit, fieri non posse, Marcellus ait, vt precarium redintegretur: et hoc verum est. §. 1. Si procurator meus, me mandante, vel ratum habente, precario rogauerit, ego precario habere proprie dicor. §. 2. Is, qui rogauit, vt precario in fundo moretur, non possidet: sed possessio apud eum, qui concessit, remanet: nam et fructuarius, inquit, et colonus et inquilinus sunt in praedio: et tamen non possident. §. 3. Iulianus ait, eum, qui alterum deiecit, et ab eodem precario rogauit, desinere vi possidere, et incipere precario: neque existimare, sibi ipsam caussam possessionis mutare, cum voluntate eius, quem deiecit, coeperit precario possidere: nam si ab eodem emisset, incipere etiam pro emtore posse dominium capere. §. 4. Quaesitum est, si quis rem suam pignori mihi dederit, et precario rogauerit: an hoc interdictum locum habeat: quaestio in eo est, vt precarium consistere rei suae possit? Mihi videtur verius, precarium consistere in pignore: cum possessionis rogetur, non proprietatis: et est haec sententia etiam vtilissima: quotidie enim precario rogantur creditores ab his, qui pignori dederunt: et debet consistere precarium.

VII. Venvleivs libro tertio Interdictorum:

Sed et si eam rem, cuius possessionem per interdictum vti possidetis retinere possim, quamuis futurum esset, vt tenear de proprietate, precario tibi concesserim: teneberis hoc interdicto.

VIII. Vlpianvs libro septuagesimo primo ad Edictum:

Qvaesitvm est, si Titius me rogauerit, vt re Sempronii vtatur, deinde ego Sempronium rogauero vt concederet, et ille, dum mihi vult praestitum, concesserit. Titius a me habet precario, et ego cum eo agam interdicto de precario. Sempronius autem non aget cum eo: quia haec verba, ab illo precario habes, ostendunt, ei demum competere interdictum, a quo quis precario rogauit, non cuius res est. An tamen Sempronius mecum, quasi a me rogatus, interdictum habeat? Et magis est, ne habeat: quia non habeo precario, cum non mihi, sed alii impetraui: mandati tamen actionem potest aduersus me habere: quia me mandante dedit tibi: aut si quis dixerit, non mandatu meo, sed magis mihi credentem hoc fecisse, dicendum est, in factum dandam actionem et aduersus me. §. 1. Quod a Titio precario quis rogauit, id etiam ab herede eius precario habere videtur: et ita et Sabinus et Celsus scribunt, eoque iure vtimur. Ergo et a ceteris successoribus habere quis precario videtur. Idem et Labeo probat, et adiicit, etiam si ignoret quis heredem, tamen videri eum ab herede precario habere. §. 2. Illud tamen videamus, quale sit, si a me precario rogaueris, et ego eam rem alienauero: an precarium duret, re ad alium translata? Et magis est, vt, si ille non reuocet, posse interdicere, quasi ab illo precario habeas, non quasi a me: et si passus est aliquo tempore a se precario habere, recte interdicet, quasi a se precario habeas. §. 3. Eum quoque precario teneri voluit Praetor, qui dolo fecit, vt habere desineret. Illud adnotatur, quod culpam non praestat is [1] qui precario rogauit, sed solum dolum praestat [2]: quamquam is, qui commodatum suscepit, non tantum dolum, sed etiam culpam praestat: nec immerito dolum solum praestat is, qui precario rogauit: cum totum hoc ex liberalitate descendat eius, qui precario concessit, et satis sit, si dolus tantum praestetur. Culpam tamen dolo proximam contineri quis merito dixerit. §. 4. Ex hoc interdicto restitui debet in pristinam causam: quod si non fuerit factum, condemnatio in tantum fiet, quanti interfuit actoris, ei rem restitui, ex eo tempore, ex quo interdictum editum est. Ergo et fructus ex die interdicti editi praestabuntur. §. 5. Si seruitute vsus non fuit is, qui precario rogauit, ac per hoc amissa sit: videamus, an interdicto teneatur? Ego arbitror, non alias quam si dolo fecerit. §. 6. Et generaliter erit dicendum, in restitutionem venire dolum et culpam latam dumtaxat, cetera non venire. Plane post interdictum editum oportebit et dolum, et culpam, et omnem caussam venire: nam vbi moram quis fecit precario, omnem causam debebit constituere. §. 7. Interdictum hoc et post annum competere Labeo scribit, eoque iure vtimur: cum enim nonnumquam in longum tempus precarium concedatur, absurdum est dicere, interdictum locum non habere post annum. §. 8. Hoc in-ter

1 Ap. Hal. *is* abest. 2 Ap. Hal. *praestat* abest.

terdicto heres eius, qui precario rogauit, tenetur, quemadmodum ipse: vt, siue habet, siue dolo fecit, quo minus haberet vel ad se perueniret, teneatur: ex dolo autem defuncti hactenus, quatenus ad eum peruenit.

IX. GAIVS libro vigesimo sexto ad Edictum prouinciale:

PRECARIO possessio constitui potest, vel inter praesentes, vel inter absentes: veluti per epistolam, vel per nuntium.

X. POMPONIVS libro quinto ex Plautio:

QVAMVIS ancillam quis precario rogauerit, id actum videtur, vt etiam quod ex ancilla natum esset, in eadem causa haberetur.

XI. GAIVS libro septimo Digestorum:

SI debitor rem pigneratam precario rogauerit, soluta pecunia, precarium soluitur: quippe id actum est, vt vsque eo precarium teneret.

XII. IDEM [1] libro vigesimo quinto Digestorum:

CVM precario aliquid datur, si conuenit, vt in Kalendas Iulias precario possideat: numquid exceptione adiuuandus est, ne ante ei possessio auferatur? Sed nulla vis est huius conuentionis, vt rem alienam domino inuito possidere liceat. §. 1. Precario rogatio et ad heredem eius, qui [2] concessit, transit: ad heredem autem eius, qui precario rogauit, non transit: quippe ipsi duntaxat, non etiam heredi concessa possessio est.

XIII. POMPONIVS libro trigesimo tertio ad Quintum Mucium.

SI seruus tuus tuo mandato precario rogauerit, vel ratum habueris, quod ille rogauit tuo nomine: teneberis, quasi precario habeas. Sed si te ignorante, suo nomine vel seruus vel filius rogauerit, non videris tu precario habere: sed illi erit actio de peculio, vel de in rem verso.

XIV. PAVLVS libro decimo tertio ad Sabinum:

INTERDICTVM de precariis merito introductum est, quia nulla eo nomine iuris ciuilis actio esset: magis enim ad donationes et beneficii causam, quam ad negotii contracti, spectat precarii conditio.

XV. POMPONIVS libro vigesimo nono ad Sabinum:

ET habet summam aequitatem, vt eatenus quisque nostro vtatur, quatenus ei tribuere velimus. §. 1. Hospites, et qui gratuitam habitationem accipiunt, non intelliguntur precario habitare. §. 2. Precario habere etiam ea, quae in iure consistunt, possumus, vt immissa vel protecta. §. 3. Cum quis de re sibi restituenda cautum habet, precarium interdictum ei non competit. §. 4. Eum, qui precario rogauerit, vt sibi possidere liceat, nancisci possessionem non est dubium. An is quoque possideat, qui rogatus sit, dubitatum est? placet autem, penes vtrumque esse eum hominem, qui precario datus esset: penes eum, qui rogasset, quia possideat corpore: penes dominum, quia non discesserit animo possessione. §. 5. Quo quis loco precario aut possideat, aut coeperit possidere, nihil refert, quod ad hoc interdictum pertinet.

XVI. IDEM libro trigesimo secundo ad Sabinum:

SI adoptauero eum, qui precario rogauerit, ego quoque precario possidebo.

XVII. IDEM libro vigesimo tertio ad Sabinum:

QVI precario fundum possidet, is interdicto vti possidetis aduersus omnes, praeter eum quem rogauit, vti potest.

XVIII. IVLIANVS libro decimo tertio Digestorum:

VNVSQVISQVE potest rem suam, quamuis non possideat, precario dare ei, qui possideat.

XIX. IDEM libro quadragesimo nono Digestorum:

DVO in solidum precario habere non magis possunt, quam duo in solidum vi possidere, aut clam: nam neque iustae, neque iniustae possessiones duae concurrere possunt. §. 1. Qui seruum meum precario rogat, videtur a me precario habere, si hoc ratum habuero: et ideo precario interdicto mihi tenebitur. §. 2. Cum quid precario rogatum est, non solum interdicto vti possumus, sed et incerti condictione id est [3] praescriptis verbis.

XX.

1 IVLIANVS. 2 Hal. inserit *precario*. 3 Ap. Hal. *id est* absunt.

XX. Vlpianvs libro secundo Responsorum:

Ea, quae distracta sunt, vt precario penes emtorem essent, quoad pretium vniuersum persolueretur, si per emtorem stetit, quo minus persolueretur, venditorem posse consequi.

XXI. Venvleivs libro quarto Actionum:

Cvm precario quis rogat, vt ipsi in eo fundo morari liceat, superuacuum est adiici, IPSI, SVISQVE: nam per ipsum suis quoque permissum vti videtur.

XXII. Idem libro tertio Interdictorum:

Si is, qui pro possessore possideret, precario dominum rogauerit, vt sibi retinere rem liceret: vel is, qui alienam rem emisset, dominum rogauerit: apparet eos precario possidere: nec existimandos mutare sibi causam possessionis, quibus a domino concedatur precario possidere: nam et si id, quod possideas, alium precario rogaueris, videri te desinere ex prima causa possidere, et incipere ex precario habere: et contra si possessorem precario rogauerit [1], qui rem auocare ei posset, teneri eum precario, quoniam aliquid ad eum per hanc precarii rogationem peruenit, id est, possessio, quae aliena sit. §. 1. Si pupillus sine tutoris auctoritate precario rogauerit, Labeo ait habere eum precariam possessionem, et hoc interdicto teneri: nam quo magis naturaliter possideretur, nullum locum esse tutoris auctoritate, recteque dici QVOD PRECARIO HABES: quia quod possideat, ex ea causa possideat, ex qua rogauerit: nihilque noui per Praetorem constituendum: quoniam, siue habeat rem, officio iudicis teneretur: siue non habeat, non teneatur.

Tit. XXVII.

DE ARBORIBVS CAEDENDIS.

Vlpianvs libro septuagesimo primo ad Edictum:

Ait Praetor, QVAE ARBOR EX AEDIBVS TVIS IN AEDES ILLIVS IMPENDET, SI PER TE STAT QVO MINVS EAM ADIMAS: TVNC, QVO MINVS ILLI EAM ARBOREM ADIMERE SIBIQVE HABERE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc interdictum prohibitorium est. §. 2. Si arbor aedibus alienis impendeat, vtrum totam arborem iubeat Praetor adimi, an vero id solum, quod superexcurrit, quaeritur? Et Rutilius ait, a stirpe excindendam, idque plerisque videtur verius: et nisi adimet dominus arborem, Labeo ait permitti ei, cui arbor officeret, vt, si vellet, succideret eam, lignaque tolleret. §. 3. Arboris appellatione etiam vites continentur. §. 4. Non solum autem domino aedium, sed etiam ei, qui vsumfructum habet, competit hoc interdictum: quia et ipsius interest, arborem istam non impendere. §. 5. Praeterea probandum est, si arbor communibus aedibus impendeat, singulos dominos habere hoc interdictum, et quidem in solidum: quia et seruitutium vindicationem singuli habeant. §. 6. Ait Praetor, SI PER TE STAT, QVO MINVS EAM ADIMAS: QVO MINVS ILLI EAM ARBOREM ADIMERE LICEAT, VIM FIERI VETO. Prius itaque tibi datur adimendi facultas: si tu non facias, tunc vicino prohibet vim fieri adimere volenti. §. 7. Deinde ait Praetor, QVAE ARBOR EX AGRO TVO IN AGRVM ILLIVS IMPENDET, SI PER TE STAT, QVO MINVS PEDES QVINDECIM A TERRA EAM ALTIVS COERCEAS TVNC, QVO MINVS ILLI ITA COERCERE, LIGNAQVE SIBI HABERE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 8. Quod ait Praetor, et lex duodecim Tabularum efficere voluit, vt quindecim pedes altius rami arboris circumcidantur: et hoc idcirco effectum est, ne vmbra arboris vicino praedio noceret. §. 9. Differentia duorum capitum interdicti haec est, si quidem arbor aedibus impendeat, succidi eam praecipitur: si vero agro impendeat, tantum vsque ad quindecim pedes a terra coerceri.

II. Pomponivs libro trigesimo quarto ad Sabinum:

Si arbor ex vicini fundo vento inclinata in tuum fundum sit, ex lege duodecim Tabularum de adimenda ea recte agere potest, ius ei non esse ita arborem habere.

Tit. XXVIII.

DE GLANDE LEGENDA.

Vlpianvs libro septuagesimo primo ad Edictum:

Ait Praetor, GLANDEM, QVAE EX ILLIVS AGRO IN TVVM CADAT, QVO MINVS ILLI TERTIO QVOQVE DIE LEGERE, AVFERRE LICEAT: VIM FIERI VETO. §. 1. Glandis nomine omnes fructus continentur.

Ait

1 Hal. addit *is*.

TIT. XXIX.

DE HOMINE LIBERO EXHIBENDO.

AIT Praetor, QVEM LIBERVM [1] DOLO MALO RETINES, EXHIBEAS. §. 1. Hoc interdictum proponitur tuendae libertatis caussa: videlicet, ne homines liberi retineantur a quoquam.

II. VENVLEIVS libro quarto Interdictorum:

NIHIL [2] enim multum a specie seruientium differunt, quibus facultas non datur recedendi.

III. VLPIANVS libro septuagesimo primo ad Edictum:

QVOD et lex Fauia prospexit, neque hoc interdictum aufert legis Fauiae exsecutionem: nam et hoc interdicto agi poterit, et nihilo minus accusatio legis Fauiae institui: et versa vice, qui egit Fauia, poterit nihilo minus etiam hoc interdictum habere, praesertim cum alius interdictum, alius Fauiae actionem habere possit. §. 1. Haec verba, QVEM LIBERVM, ad omnem [3] liberum pertinent: siue pubes sit, siue impubes: siue masculus, siue femina, siue plures [4]: sui iuris sit, siue alieni: hoc enim tantum spectamus, an liber sit. §. 2. Is tamen, qui in potestate habet, hoc interdicto non tenebitur, quia dolo malo non videtur habere, qui suo iure vtitur. §. 3. Si quis eum, quem ab hostibus redemit, retineat: in ea caussa est, vt interdicto non teneatur: non enim dolo malo facit. Plane si offertur pretium, interdictum locum habet. Sed et si eum remisit pretio non accepto, dicendum est, interdicto locum fore, si, posteaquam semel remisit, velit retinere. §. 4. Si eum quis retineat filium, quem non habet in potestate: plerumque sine dolo malo facere videbitur: pietas enim genuina efficit sine dolo malo retineri: nisi si euidens dolus malus intercedat. Proinde et si libertum suum vel alumnum, vel noxae deditum adhuc impuberem: idem erit dicendum. Et generaliter, qui iustam caussam habet hominis liberi apud se retinendi, non videtur dolo malo facere. §. 5. Si quis volentem retineat, non videtur dolo malo manere. Sed quid si volentem [5] quidem retineat, non tamen sine calliditate circumuentum, vel seductum, vel sollicitatum, neque bona vel probabili ratione hoc facit? Recte dicetur dolo malo retinere. §. 6. Is qui nescit apud se esse hominem liberum, dolo malo caret: sed vbi certioratus retinet, dolo malo non caret. §. 7. Plane, si dubitat, vtrum liber, an seruus sit, vel facit status controuersiam: recedendum erit ab hoc interdicto, et agenda caussa libertatis: etenim recte placuit, tunc demum hoc interdictum locum habere, quoties quis pro certo liber est. Ceterum si quaeratur de statu, non oportet praeiudicium fieri alienae cognitioni. §. 8. Ait Praetor EXHIBEAS. [6] Exhibere est, in publicum producere, et videndi tangendique hominis facultatem praebere: proprie autem exhibere est, extra secretum habere. §. 9. Hoc interdictum omnibus competit: nemo enim prohibendus est libertati fauere. §. 10. Plane ex caussa suspectae personae remouendae sunt, si forte talis persona sit, quam verisimile est colludere, vel calumniari. §. 11. Sed et si mulier, vel pupillus hoc interdictum desideret, pro cognato, vel parente, vel adfine suo solliciti, dandum esse eis interdictum, dicendum est: nam et publico iudicio reos facere possunt, dum suas suorumque iniurias exsequuntur. §. 12. Si tamen plures sunt, qui experiri volent, eligendus est a Praetore, ad quem maxime res pertinet, vel is, qui idoneor est: et est optimum, ex coniunctione, ex fide, ex dignitate actorem hoc interdicto eligendum. §. 13. Si tamen, posteaquam hoc interdicto actum est, alius hoc interdicto agere desideret: palam erit, postea alii non facile dandum, nisi si de perfidia prioris potuerit aliquid dici. Itaque caussa cognita amplius quam semel interdictum hoc erit mouendum. Nam nec in publicis iudiciis permittitur amplius agi, quam semel actum est, quam si praeuaricationis fuerit damnatus prior accusator. Si tamen reus condemnatus malit litis aestimationem sufferre, quam hominem exhibere, non est iniquum, saepius in eum interdicto experiri, vel eidem sine exceptione, vel alii. §. 14. Hoc interdictum et in absentem esse rogandum Labeo scribit, sed si non defendatur, in bona eius eundum ait. §. 15. Hoc interdictum perpetuum est.

IV. VENVLEIVS libro quarto Interdictorum:

SI quis liberum hominem ignorantem suum statum retineat, tamen, si dolo malo retinet, cogitur exhibere. §. 1. Trebatius quoque ait, non teneri eum, qui li-

1 Hal. inserit *hominem*. 2 *Neque* loco *Nihil*. 3 Hal. inserit *hominem*. 4 Hal. hic inserit *siue vnus*. 5 Ap. Hal. *volentem* abest. 6 Hal. praefigit *at*. 7 Ap. Hal. *tamen* abest.

liberum hominem pro seruo bona fide emerit et retineat. §. 2 Nullo tempore dolo malo retineri homo liber debet: adeo vt quidam putauerint, nec modicum tempus ad eum exhibendum dandum, quoniam praeteriti facti poena praestanda est. §. 4. Creditori non competit interdictum, vt debitor exhiberetur: nec enim debitorem latitantem exhibere quisquam cogitur, sed in bona eius ex Edicto Praetoris itur.

Tit. XXX.

DE LIBERIS EXHIBENDIS, ITEM DVCENDIS.

I. Vlpianvs libro septuagesimo primo ad Edictum.

Ait Praetor, qvi qvaeve in potestate Lvcii Titii est, si is eave apvd te est, dolove malo tvo factvm est, qvo minvs apvd te esset, ita evm eamve exhibeas. §. 1. Hoc interdictum proponitur aduersus eum, quem quis exhibere desiderat eum, quem in potestate sua esse dicit. Et ex verbis apparet, ei, cuius in potestate est, hoc interdictum competere. §. 2. In hoc interdicto Praetor non admittit causam, cur apud eum sit is, qui exhiberi debet, quemadmodum in superiore interdicto: sed omnimodo restituendum putauit, si in potestate est. §. 3. Si vero mater sit, quae retinet, apud quam interdictum magis, quam apud patrem, morari filium debere, ex iustissima scilicet causa, et Diuus Pius decreuit, et a Marco et a Seuero rescriptum est: aeque subueniendum ei erit per exceptionem. §. 4. Pari modo si iudicatum fuerit, non esse eum in potestate, etsi per iniuriam iudicatum sit: agenti hoc interdicto obiicienda erit exceptio rei iudicatae: ne de hoc quaeratur, an sit in potestate, sed an sit iudicatum. §. 5. Si quis filiam suam, quae mihi nupta sit, velit abducere, vel exhiberi sibi desideret: an aduersus interdictum exceptio danda sit, si forte pater concordans matrimonium, forte et liberis subnixum, velit dissoluere? Et certo iure vtimur, ne bene concordantia matrimonia iure patriae potestatis turbentur: quod tamen sic erit adhibendum, vt patri persuadeatur, ne acerbe patriam potestatem exerceat

II. Hermogenianvs libro sexto Iuris Epitomarum:

Immo magis de vxore exhibenda ac ducenda pater etiam, qui filiam in potestate habet, a marito recte conuenitur.

III. Vlpianvs libro septuagesimo primo ad Edictum:

Deinde ait Praetor, si Lvcivs Titivs in potestate Lvcii Titii est: qvo minvs evm Lvcio Titio dvcere liceat, vim fieri veto. §. 1. Superiora interdicta exhibitoria sunt, hoc est, pertinent ad exhibitionem liberorum, ceterorumque, de quibus supra diximus: hoc autem interdictum pertinet ad ductionem, vt ducere quis possit eos, in quos habet ius ductionis. Itaque prius interdictum, quod est de liberis exhibendis, praeparatorium est huius interdicti: quo magis enim quis duci possit, exhibendus fuit. §. 2. Ex hisdem causis hoc interdictum tribuendum est, ex quibus causis de exhibendis liberis competere diximus: itaque quaecumque ibi diximus, eadem hic quoque dicta accipienda sunt. §. 3. Hoc autem interdictum competit non aduersus ipsum filium, quem quis ducere vult: sed vtique esse debet is, qui eum interdicto defendat. Ceterum cessat interdictum, et succedere poterit notio Praetoris: vt apud eum disceptetur, vtrum quis in potestate sit, an non sit [1]. §. 4. Iulianus ait, quoties id interdictum moueatur de filio ducendo, vel cognitio: et is, de quo agitur, impubes est: alias differri oportere rem in tempus pubertatis, alias repraesentari. Idque ex persona eorum, inter quos controuersia erit, et ex genere causae constituendum est. Nam si is, qui se patrem dicit, auctoritatis, prudentiae, fidei exploratae esset: vsque in diem litis impuberem apud se habebit: is vero, qui controuersiam facit, humilis, calumniator, notae nequitiae: repraesentanda cognitio est. Item si is, qui impuberem negat in aliena potestate esse, vir omnibus modis probatus, tutor vel testamento, vel a Praetore datus: pupillum, quem in diem litis apud se habuit, tuetur. [2] is vero, qui patrem se dicit, suspectus est quasi calumniator: differri litem non oportebit. Si vero vtraque persona suspecta est, aut tanquam infirma, aut tanquam turbis: non erit alienum, inquit

1 Ap. Hal. *sit* abest. 2 *quem apud se habuit in diem litis tuebitur.* si loco *is.*

quit disponi, apud quem interim puer educeretur, et controuersiam in tempus pubertatis differri: ne, per collusionem vel imperitiam alterutrius contendentium, aut alienae potestati paterfamilias addicatur, aut filius alienus patrisfamiliae loco constituatur. §. 5. Etiam si maxime autem probet filium pater in sua potestate esse: tamen, causa cognita, mater in retinendo eo potior erit: idque decretis Diui Pii quibusdam continetur: obtinuit enim mater ob nequitiam patris, vt sine deminutione patriae potestatis apud eam filius moretur. §. 6. In hoc interdicto, donec res iudicetur, feminam, praetextatum, eumque, qui proxime praetextati aetatem accedet, interim apud matremfamilias deponi Praetor iubet. Proxime aetatem praetextati accedere eum dicimus, qui puberem aetatem nunc ingressus est. Cum audis matremfamilias, accipe notae auctoritatis feminam.

IV. Africanus libro quarto Quaestionum:

Si eum, qui se patremfamilias dicat, ego in mea potestate esse, et iussu meo adisse hereditatem dicam, tam deheredi tate agi oportere, quam ad interdictum de filio ducendo iri debere ait.

V. Venuleius libro quarto Interdictorum:

Si filius sua sponte apud aliquem est, inutile hoc interdictum erit: quia filius magis apud se, quam apud eum est, in quem interdicetur, cum liberam facultatem abeundi vel remanendi haberet: nisi si [1] inter duos, qui se patres dicerent, controuersia esset, et alter ab altero exhiberi eum desideraret.

Tit. XXXI.

DE VTRVBI.

Vlpianus libro septuagesimo secundo ad Edictum:

Praetor ait, VTRVBI HIC HOMO, QVO DE AGITVR, MAIORE PARTE HVIVSCE ANNI FVIT: QVO MINVS IS EVM DVCAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc interdictum de possessione rerum mobilium locum habet, sed obtinuit vim eius exaequatam fuisse vti possidetis interdicto, quod de rerum soli competit: vt is et in hoc interdicto vincat, qui nec vi, nec clam, nec precario, dum super hoc ab aduersario inquietatur, possessionem habet.

Tit. XXXII.

DE MIGRANDO.

Vlpianus libro septuagesimo tertio ad Edictum:

Praetor ait, SI IS HOMO, QVO DE AGITVR, NON EST EX HIS REBVS, DE QVIBVS INTER TE ET ACTOREM CONVENIT, VT QVAE IN EAM HABITATIONEM, QVA DE AGITVR, INTRODVCTA, IMPORTATA, IBI NATA FACTAVE ESSENT, EA PIGNORI TIBI PRO MERCEDE EIVS HABITATIONIS ESSENT: SIVE EX HIS REBVS ESSET, EA MERCES TIBI SOLVTA, EOVE NOMINE SATISFACTVM EST, AVT PER TE STAT, QVO MINVS SOLVATVR: ITA QVO MINVS EI, QVI EVM PIGNORIS NOMINE INDVXIT, INDE ABDVCERE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc interdictum proponitur inquilino, qui soluta pensione vult migrare. Nam colono non competit. §. 2. Cui rei etiam extra ordinem subueniri potest: ergo infrequens est hoc interdictum. §. 3. Si tamen gratuitam quis habitationem habeat, hoc interdictum vtile ei competet. §. 4. Si pensio nondum debeatur, ait Labeo interdictum hoc cessare: nisi paratus sit eam pensionem soluere. Proinde si semenstrem soluit, sexmenstris debeatur, inutiliter interdicet, nisi soluerit et sequentis sexmenstris. Ita tamen, si conuentio specialis facta est in conductione domus, vt non liceat ante finitum annum, vel certum tempus migrare. Idem est, et si quis in plures annos conduxerit, et nondum praeterierit tempus: nam cum in vniuersam conductionem pignora sunt obligata, consequens erit dicere, interdicto locum non fore, nisi liberata fuerint. §. 5. Illud notandum est, Praetorem hic non exegisse, vt in bonis fuerit conductoris, nec vt esset pignori res illata, sed si [2] pignoris nomine inducta sit. Proinde etsi aliena sint, et sint talia, quae pignoris nomine teneri non potuerint, pignoris tamen nomine introducta sint: interdicto hoc locus erit: quod si nec pignoris no-

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 *sed vt* loco *sed si*.

nomine inducta sint: nec retineri potuerint a locatore. §. 6. Hoc interdictum perpetuum est, et in successores et successoribus dabitur.

II. GAIVS libro vigesimo sexto ad Edictum prouinciale:

Hoc interdictum inquilino etiam de his rebus quae non ipsius sint, sed forte commodatae ei vel locatae, vel apud eum depositae sunt, vtile esse non dubitatur.

TIT. XXXIII.

DE SALVIANO INTERDICTO.

IVLIANVS libro quadragesimo nono Digestorum:

Si colonus ancillam in fundo pignoris nomine duxerit, et eam vendiderit: quod apud emtorem ex ea natum est, eius adpraehendendi gratia vtile interdictum reddi oportet. §. 1. Si colonus res in fundum duorum pignoris nomine intulerit, ita vt vtrique in solidum obligatae essent: singuli aduersus extraneum Saluiano interdicto recte experientur: inter ipsos vero si reddatur hoc interdictum, possidentis conditio melior erit. At si id actum fuerit vt pro partibus obligaretur: vtilis actio et aduersus extraneos, et inter ipsos dari debebit, per quam dimidias partes possessionis singuli adprehendent. §. 2. Idem seruari conueniet, et si colonus rem, quam cum alio communem habebat, pignoris nomine induxerit: scilicet vt pro parte dimidia, pignoris persecutio detur.

II. VLPIANVS libro septuagesimo ad Edictum:

IN Saluiano interdicto, si in fundum communem duorum pignera, sint ab aliquo inuecta, possessor vincet, et erit eis descendendum ad Seruianum iudicium[1].

LIBER QVADRAGESIMVS QVARTVS.

TIT. I.

DE EXCEPTIONIBVS, PRAESCRIPTIONIBVS, ET PRAEIVDICIIS.

VLPIANVS libro quarto ad Edictum:

AGERE etiam is videtur, qui exceptione vtitur: nam reus in exceptione actor est.

II. IDEM libro septuagesimo quarto ad Edictum:

EXCEPTIO dicta est quasi quaedam exclusio, quae inter opponi actioni cuiusque rei solet, ad cludendum id, quod in intentionem condemnationemue deductum est. §. 1. Replicationes nihil aliud sunt, quam exceptiones, et a parte actoris veniunt, quae quidem ideo necessariae sunt, vt exceptiones excludant: semper enim replicatio idcirco obiicitur, vt exceptionem oppugnet. §. 2. Illud tenendum est, omnem exceptionem, vel replicationem exclusoriam esse: exceptio actorem excludit, replicatio reum. §. 3. Sed et contra replicationem [2] solet dari triplicatio, et contra triplicationem rursus, et [3] deinceps multiplicantur nomina, dum aut reus aut actor obiicit. §. 4. Sane solemus dicere, quasdam exceptiones esse dilatorias, quasdam peremtorias: vtputa dilatoria est exceptio, quae differt actionem: veluti procuratoria exceptio dilatoria est: nam qui dicit, non licere procuratorio nomine agi, non prorsus litem infitiatur, sed personam euitat.

III. GAIVS libro primo ad Edictum prouinciale:

EXCEPTIONES, aut perpetuae et peremtoriae sunt, aut temporales et dilatoriae. Perpetuae atque peremtoriae sunt, quae semper locum habent, nec euitari possunt: qualis est doli mali, et rei iudicatae, et si quid contra leges Senatusue consultum factum esse dicetur: item pacti conuenti perpetui, id est, ne omnino pecunia petatur. Temporales atque dilatoriae sunt, quae non semper locum habent, sed euitari possunt: qualis est pacti conuenti temporalis, id est, ne forte intra quinquennium ageretur. Procuratoriae quoque exceptiones dilatoriae sunt, quae euitari possunt.

IV. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum:

IN

1 *interdictum.* 2 Hal. inserit *duplicatio et contra duplicationem.* 3 Hal. inserit *ita.*

In pupillo, cui soluta est debita pecunia sine tutoris auctoritate, si quaeratur, an doli exceptione summoueri debeat: illud tempus inspicitur, an pecuniam, vel ex ea aliquid habeat, quo petit.

V. Idem [1] libro decimo octauo ad Edictum.

Is, qui dicit se iurasse, potest et aliis exceptionibus vti cum exceptione iurisiurandi, vel aliis solis: pluribus enim defensionibus vti permittitur.

VI. Idem libro septuagesimo primo ad Edictum:

Si rem legatam petat legatarius, vt de dolo testatoris excipitur: nam sicut heres, qui in vniuersum ius succedit, summouetur exceptione: ita et legatarius debet summoueri, quasi vnius rei successor.

VII. Idem libro tertio ad Plautium:

Exceptiones quae personae cuiusque cohaerent, non transeunt ad alios, veluti ea quam socius habet exceptionem, quod facere possit, vel parens, patronusue, non competit fideiussori: sic mariti fideiussor post solutum matrimonium datus, in solidum dotis nomine condemnatur. §. 1. Rei autem cohaerentes exceptiones etiam fideiussoribus competunt: vt rei iudicatae, doli mali, iurisiurandi, quod metus causa factum est. Igitur et si reus pactus sit in rem, omnimodo competit exceptio fideiussori. Intercessionis quoque exceptio, item quod libertatis onerandae causa petitur, etiam fideiussori competit. Idem dicitur, et si pro filiofamilias contra Senatusconsultum quis fideiusserit, aut pro minore viginti quinque annis circumscripto. Quod si deceptus sit in re 2, tunc nec ipse ante habet auxilium, quam restitutus fuerit, nec fideiussori danda est exceptio.

VIII. Idem libro decimo quarto ad Plautium:

Nemo prohibetur pluribus exceptionibus vti, quamuis diuersae sunt.

IX. Marcellus libro tertio Digestorum:

Non vtique existimatur confiteri de intentione aduersarius, quocum agitur quia exceptione vtitur.

X. Modestinus libro duodecimo Responsorum:

Modestinus respondit, res inter alios iudicata aliis non obest: nec si is, contra quem iudicatum est, heres extiterit ei, contra quem nihil pronuntiatum est, hereditariam ei litem inferenti praescribi ex ea sententia posse, quam proprio nomine disceptans, antequam heres exstiterit, excepit.

XI. Idem [3] libro decimo tertio Responsorum:

Qui adgnitis instrumentis, quasi vera essent, soluit post sententiam iudicis: quaero, si postea cognita rei veritate, et repertis falsis instrumentis, accusare velit et probare falsa esse instrumenta, ex quibus conueniebatur, cum instrumentis subscripserat ex praecepto, siue interlocutione iudicis, an praescriptio ei opponi possit? cum et Principalibus Constitutionibus manifeste cauetur, etsi res iudicata esset ex falsis instrumentis, si postea falsa inueniantur, nec rei iudicatae praescriptionem opponi. Modestinus respondit, ob hoc, quod per errorem solutio facta est, vel cautio de soluendo interposita proponitur ex his instrumentis, quae nunc falsa dicuntur, praescriptioni locum non esse.

XII. Vlpianus libro trigesimo octauo ad Edictum:

Generaliter in praeiudiciis is actoris partes sustinet, qui habet intentionem secundum id, quod intendit.

XIII. Iulianus libro quinquagesimo Digestorum:

Si post litem de hereditate contestatam res singulae petantur: placet non obstare exceptionem, QVOD PRAEIVDICIVM HEREDITATI NON FIAT: futuri enim iudicii, non facti nomine huiusmodi exceptiones comparatae sunt.

XIV. Alfenus Varus [5] libro secundo Digestorum:

Filiusfamilias peculiarem seruum vendidit, pretium stipulatus est: is homo redhibitus et postea mortuus est, et pater eius pecuniam ab emtore petebat, quam filius stipulatus erat: placuit aequum esse, in factum exceptionem eum obiicere, QVOD PECVNIA OB HOMINEM ILLVM EXPROMISSA EST, QVI REDHIBITVS EST.

XV. Iulianus [6] libro quarto ad Vrseium Ferocem:

Aduersus exceptionem iurisiurandi replicatio doli mali non debet dari: cum Praetor id agere debet, ne de iureiurando cuiusquam quaeratur.

XVI. Africanus libro nono Quaestionum:

FVN-

1 *IVLIANVS.* 2 Ap. Hal. *in re* absunt. 3 *IVLIANVS.* 4 *ALFENVS.* 5 *PAPINIANVS.* 6 *VLPIANVS.*

FVNDVM Titianum possides, de cuius proprietate inter me et te controuersia est: et dico praeterea viam ad eum per fundum Sempronianum, quem tuum esse constat, deberi: si viam petam, exceptionem, QVOD PRAEIVDICIVM PRAEDIO NON FIAT, vtilem tibi fore putauit: videlicet quod non aliter viam mihi deberi probaturus sim, quam prius probauerim fundum Titianum meum esse.

XVII. PAVLVS libro septuagesimo ad Edictum:

SED si ante viam, deinde fundum Titianum petat, quia et diuersa corpora sunt, et causae restitutionum dispares, non nocebit exceptio.

XVIII. AFRICANVS libro nono Quaestionum:

FVNDI, quem tu proprium tuum esse dicis, partem a te peto: et volo simul iudicio quoque communi diuidundo agere sub eodem iudice. Item si eius fundi, quem tu possideas, et ego proprium meum esse dicam, fructus condicere tibi velim: quaesitum est, an exceptio, QVOD PRAEIVDICIVM FVNDO PARTIVE EIVS NON FIAT, obstet: an deneganda sit? et vtrubique, putat interuenire Praetorem debere, nec permittere petitori, priusquam de proprietate constet, huiusmodi iudiciis experiri.

XIX. MARCIANVS libro decimo tertio Institutionum:

OMNES exceptiones, quae reo competunt, fideiussori quoque, etiam inuito reo, competunt.

XX. PAVLVS libro singulari de Conceptione formularum:

EXCEPTIONES opponuntur, aut quia factum sit, quod fieri oportet, aut quia factum sit, quod fieri non oportuit, aut quia factum non sit, quod fieri debuerat. Quia factum est, quod fieri oportuit, datur exceptio rei venditae et traditae, et rei iudicatae. Quia factum est, quod fieri non oportuit, datur exceptio doli mali. Quia non factum est, quod fieri debuit, vt bonorum possessionis non datae, maioris pecuniae praeiudicium fieri videtur, cum ea quaestio in iudicium deducitur, quae vel tota, vel ex aliqua parte communis est quaestioni de re maiori.

XXI. NERATIVS[1] libro quarto Membranarum:

REI maioris pecuniae praeiudicium videtur, cum ea quaestio in iudicium deducitur, quae vel tota, vel ex aliqua parte communis est quaestioni de re maiori.

XXII. PAVLVS libro singulari de Variis Lectionibus:

EXCEPTIO est conditio, quae modo eximit reum damnatione, modo minuit damnationem. § 1. Replicatio est contraria exceptio, quasi exceptionis exceptio.

XXIII. LABEO libro sexto Pithanon a Paulo epitomatorum:

PAVLVS: si quis statuam in municipio ea mente posuit, vt ea municipii esset, et eam petere vult: excludi eum oportet praescriptione in factum data.

XXIV. HERMOGENIANVS libro sexto Iuris Epitomarum:

FILIVSFAMILIAS exceptionem iurisiurandi patri quaerit, si eum dare non oportere iurauerit.

TIT. II.

DE EXCEPTIONE REI IVDICATAE.

I. VLPIANVS libro secundo ad Edictum:

CVM res inter alios iudicatae nullum aliis praeiudicium faciant, ex eo testamento, vbi libertas data est, vel legato agi potest: licet ruptum, vel irritum, aut non iustum dicatur testamentum, nec si superatus fuerit legatarius, praeiudicium libertati fit.

II. IDEM libro decimo tertio ad Edictum:

QVI cum herede eius egit, qui filium praeterierat, et exceptione summotus est, AC SI NON IN EA CAVSA SINT TABVLAE TESTAMENTI VT CONTRA EAS BONORVM POSSESSIO DARI POSSIT: omittente emancipato filio bonorum possessionem, non inique restituetur, vt agat cum herede: et ita Iulianus libro quarto Digestorum scripsit.

III. IDEM libro decimo quinto ad Edictum:

IVLIANVS libro tertio digestorum respondit, exceptionem rei iudicatae obstare, quoties eadem quaestio inter easdem personas reuocatur: et ideo etsi singulis rebus petitis hereditatem petat, vel contra: exceptione summouebitur.

IV. IDEM libro septuagesimo secundo ad Edictum:

REI iudicatae exceptio tacite continere videtur omnes personas, quae rem in iudicium deducere solent.

V. IDEM libro septuagesimo quarto ad Edictum:

DE

[1] *Hermogenianus.*

De eadem re agere videtur, et qui non eadem actione agat, qua ab initio agebat: sed etiam si alia experiatur, de eadem tamen re. Vtputa si quis mandati acturus, cum ei aduersarius [1] iudicio sistendi causa promisisset, propter eandem rem agat negotiorum gestorum, vel condicat: de eadem re agit. Recteque ita definietur, eum demum de re non agere, qui prorsus rem ipsam non persequitur: ceterum cum quis actionem mutat et [2] experitur, dummodo de eadem re experiatur, etsi diuerso genere actionis, quam instituit, videtur de ea re agere.

VI. Pavlvs libro septuagesimo ad Edictum:

Singvlis controuersiis singulas actiones, vnumque iudicati finem sufficere, probabili ratione placuit: ne aliter modus litium multiplicatus summam atque inexplicabilem faciat difficultatem: maxime si diuersa pronuntiarentur: parere ergo exceptionem rei iudicatae, frequens est.

VII. Vlpianvs libro septuagesimo quinto ad Edictum:

Si quis, cum totum petisset, partem petat: exceptio rei iudicatae nocet: nam pars in toto est: eadem enim res accipitur, etsi pars petatur eius, quod totum petitum est. Nec interest, vtrum in corpore hoc quaeratur, an in quantitate, vel in iure. Proinde si quis fundum petierit, deinde partem petat, vel pro diuiso, vel pro indiuiso: dicendum erit, exceptionem obstare. Proinde et si proponas mihi certum locum me petere ex eo fundo, quem petii, obstabit exceptio. Idem erit probandum, et si duo corpora fuerint petita, mox alterutrum corpus petatur: nam nocebit exceptio. Item si quis fundum petierit, mox arbores excisas ex eo fundo petat: aut insulam petierit, deinde aream vel tigna, vel lapides petat. Item si nauem petiero, postea singulas tabulas vindicem. §. 1. Si ancillam praegnantem petiero, et post litem contestatam conceperit et pepererit, mox partum eius petam: vtrum idem petere videor, an aliud, magnae quaestionis est? Et quidem ita definiri potest, toties eandem rem agi, quoties apud iudicem posteriorem id quaeritur, quod apud priorem quaesitum est. In his igitur fere omnibus exceptio nocet. §. 2. Sed in cementis et tignis diuersum est: nam is, qui insulam petit, si cementa, vel tigna, vel quid aliud suum petat, in ea conditione est, vt videatur aliud petere: etenim cuius insula est, non vtique et cementa sunt: denique ea, quae iuncta sunt aedibus alienis, separata dominus vindicare potest. §. 3. De fructibus eadem quaestio est, et de partu: haec enim nondum erant in rebus humanis, sed ex ea re sunt, quae petita est: magisque est, vt ista exceptio [3] non noceat. Plane si in restitutionem vel fructus, vel etiam partus venerunt, aestimatique sunt: consequens erit dicere exceptionem obiiciendam. §. 4. Et generaliter, vt Iulianus definit, exceptio rei iudicatae obstat, quoties inter easdem personas eadem quaestio reuocatur, vel alio genere iudicii. Et ideo, si hereditate petita singulas res petat, vel singulis rebus petitis hereditatem petat: exceptione summouebitur. §. 5. Idem erit probandum, et si quis debitum petierit a debitore hereditario, deinde hereditatem petat: vel contra, si ante hereditatem petierit, et postea debitum petat: nam et hic obstabit exceptio: nam cum hereditatem peto, et corpora, et actiones omnes, quae in hereditate sunt, videntur in petitionem deduci.

VIII. Ivlianvs libro quinquagesimo primo Digestorum:

Item parte fundi petita, [4] familiae herciscundae, vel communi diuidundo agit: aeque exceptione submouebitur.

IX. Vlpianvs libro septuagesimo quinto ad Edictum:

Si a te hereditatem petam, cum nihil possideres, deinde, vbi coeperis aliquid possidere, [5] hereditatem petam: an noceat exceptio ista? Et putem, siue fuit iudicatum, hereditatem meam esse, siue aduersarius, quia nihil possidebat, absolutus est, non nocere exceptionem. §. 1. Si quis fundum, quem putabat se possidere, defenderit, mox emerit: re secundum petitorem iudicata, an restituere cogatur? Et ait Neratius, si actori iterum petenti, obiiciatur exceptio rei iudicatae, replicare eum oportere de re secundum se iudicata. §. 2. Iulianus scribit, exceptionem rei iudicatae a persona auctoris ad emtorem transire solere: retro autem ab emtore ad auctorem reuerti non debere. Quare si hereditariam rem vendideris, ego ean-

1 Hal. inserit *in*. 2 *actione mutata experitur*. 3 Hal. inserit *petitori*. 4 Hal. praefigit *qui*. 5 Hal. praefigit *iterum*.

eandem ab emtore petiero, et vicero: petenti tibi non opponam exceptionem, AT SI EA RES IVDICATA NON SIT INTER ME ET EVM, CVI VENDIDISTI.

X. Ivlianvs libro quinquagesimo primo Digestorum:

Item si victus fuero, tu aduersus me exceptionem non habebis.

XI. Vlpianvs libro septuagesimo primo ad Edictum:

Si mater filii impuberis defuncti ex Senatusconsulto bona vindicauerit idcirco, quia putabat rupto patris eius testamento neminem esse substitutum, victaque fuerit, quia testamentum patris ruptum non erat, postea autem apertis pupillaribus tabulis apparuerit non esse ei substitutum: si peteret rursus hereditatem, obstaturum exceptionem rei iudicatae Neratius ait. Ego exceptionem obesse ei rei iudicatae non dubito: sed ex causa succurrendum erit ei, quae vnam tantum causam egit rupti testamenti. §. 1. Denique et Celsus scribit: si hominem petiero, quem ob eam rem meum esse existimaui, quod mihi traditus ab alio est, cum is ex hereditaria causa meus esset, rursus petenti mihi obstaturam exceptionem. §. 2. Si quis autem petat fundum suum esse, eo quod Titius eum sibi tradiderit: si postea alia ex causa petat, causa adiecta non debet summoueri exceptione. §. 3. Item Iulianus scribit: cum ego et tu heredes Titio exstitissemus, si tu partem fundi, quem totum hereditarium dicebas, a Sempronio petieris, et victus fueris, mox eandem partem a Sempronio emero: agenti tibi mecum familiae herciscundae, exceptio obstabit: quia res iudicata sit inter te et venditorem meum: nam et si ante eandem partem petissem, et agerem familiae herciscundae: obstaret exceptio, QVOD RES IVDICATA SIT INTER ME ET TE. §. 4. Eandem causam facit etiam origo petitionis. Ceterum si forte petiero fundum vel hominem, mox alia causa noua post petitionem mihi accesserit, quae mihi dominium tribuat: non me repellet ista exceptio, nisi forte intermissum dominium in medio tempore redit quodam postliminio. Quid enim, si homo, quem petieram, ab hostibus fuerit captus, mox postliminio receptus? hic exceptione summouebor: quia eadem res esse intelligitur. At si ex alia causa dominium fuerim nactus, non nocebit exceptio. Et ideo, si forte sub conditione res legata mihi fuerit, deinde medio tempore adquisito dominio petam, mox existente conditione legati rursus petam: putem exceptionem non obstare: alia enim causa fuit prioris dominii, haec noua nunc accessit. §. 5. Itaque adquisitum quidem postea dominium aliam causam facit, mutata autem opinio petitoris non facit. Vtputa opinabatur ex causa hereditaria, se [1] dominium habere: mutauit opinionem, et coepit putare ex causa donationis: haec res non parit petitionem nouam: nam qualecumque et vndecumque dominium adquisitum habuit, vindicatione prima in iudicium deduxit. §. 6. Si quis iter petierit, deinde actum petat: puto fortius defendendum, aliud videri tunc petitum, aliud nunc: atque ideo exceptionem rei iudicatae cessare. §. 7. Hoc iure vtimur, vt ex parte actoris in exceptione rei iudicatae hae personae continerentur, quae rem in iudicium deducunt: inter hos erunt procurator, cui mandatum est, tutor, curator furiosi, vel pupilli, actor municipum: ex persona autem rei, etiam defensor numerabitur: quia aduersus defensorem, qui agit [2], litem in iudicium deducit. §. 8. Si quis hominem a filiofamilias petierit, deinde eundem a patre petat: locum habet haec exceptio. §. 9. Si egero cum vicino aquae pluuiae arcendae, deinde alteruter nostrum praedium vendiderit, et emtor agat, vel cum eo agatur, haec exceptio nocet: sed de eo opere, quod iam erat factum, cum iudicium acciperetur. §. 10. Item si rem, quam a te petierat, Titius pignori Seio dederit, deinde Seius pigneraticia aduersus te vtatur: distinguendum erit, quando pignori dedit Titius: et si quidem antequam peteret, non oportet ei nocere exceptionem: nam et ille petere debuit, et ego saluam habere debeo pigneraticiam actionem: sed si, posteaquam petit, pignori dedit, magis est, vt noceat exceptio rei iudicatae.

XII. Pavlvs libro septuagesimo ad Edictum:

Cvm quaeritur, haec exceptio noceat, necne? inspiciendum est, an idem corpus sit.

XIII. Vlpianvs libro septuagesimo quinto ad Edictum:

Qvantitas eadem, idem ius.

XIV. Pavlvs libro septuagesimo ad Edictum:

Et

1 Ap. Hal. *se* abest. 2 *defensorem agit qui litem*.

Et an eadem cauſa petendi, et eadem conditio perſonarum: quae niſi omnia concurrunt, alia res eſt. Idem corpus in hac exceptione, non vtique omni priſtina qualitate vel quantitate ſeruata, nulla adiectione deminutioneue facta, ſed pinguius pro communi vtilitate accipitur. §. 1. Qui cum partem vſusfructus haberet, totum petit, ſi poſtea partem adcreſcentem petat, non ſummouetur exceptione: quia vſusfructus non portioni, ſed homini adcreſcit. §. 2. Actiones in perſonam ab actionibus in rem hoc differunt: quod cum eadem res ab eodem mihi debeatur, ſingulas obligationes ſingulae cauſae ſequuntur, nec vlla earum alterius petitione vitiatur: at cum in rem ago, non expreſſa cauſa, ex qua rem meam eſſe dico, omnes cauſae vna petitione adpraehenduntur: neque enim amplius, quam ſemel res mea eſſe poteſt: ſaepius autem deberi poteſt. §. 3. Si quis interdicto egerit de poſſeſſione, poſtea in rem agens non repellitur per exceptionem: quoniam in interdicto poſſeſſio, in actione proprietas vertitur.

XV Gaivs libro trigeſimo ad Edictum prouinciale:

Si inter me et te controuerſia de hereditate ſit, et quasdam res ex eadem tu poſſides, quasdam ego: nihil vetat, et me a te, et inuicem te a me hereditatem petere: quod ſi poſt rem iudicatam a me petere coeperis, intereſt, vtrum meam eſſe hereditatem pronuntiatum ſit, an contra: ſi meam eſſe, nocebit tibi rei iudicatae exceptio: quia eo ipſo, quo meam eſſe pronuntiatum eſt, ex diuerſo pronuntiatum videtur tuam non eſſe, ſi vero meam non eſſe, nihil de tuo iure iudicatum intelligitur, quia poteſt nec mea hereditas eſſe, nec tua.

XVI. Ivlianvs libro quinquageſimo primo Digeſtorum:

Evidenter enim iniquiſſimum eſt, proficere rei iudicatae exceptionem ei, contra quem iudicatum eſt.

XVII. Gaivs libro trigeſimo primo ad Edictum prouinciale:

Si rem meam a te petiero, tu autem ideo fueris abſolutus, quod probaueris ſine dolo malo te deſiſſe poſſidere: deinde poſtea coeperis poſſidere, et ego a te petam: non nocebit mihi exceptio rei iudicatae.

XVIII. Vlpianvs libro octogeſimo ad Edictum:

Si quis ad exhibendum egerit, deinde abſolutus fuerit aduerſarius, quia non poſſidebat, et dominus iterum agat, nacto eo poſſeſſionem, rei iudicatae exceptio locum non habebit: quia alia res eſt.

XIX. Marcellvs libro decimo nono Digeſtorum:

Dvobvs diuerſis temporibus eandem rem pignori dedit: egit poſterior cum priore pigneraticia, et obtinuit: mox ille agere ſimili actione inſtituit. Quaeſitum eſt, an exceptio rei iudicatae obſtaret? [1] Si oppoſuerat exceptionem rei ſibi ante pigneratae, et nihil aliud nouum et validum adiecerit, ſine dubio obſtabit: eandem enim quaeſtionem reuocat in iudicium.

XX. Pomponivs libro decimo ſexto ad Edictum:

Si ex teſtamento actum ſit cum herede ab eo, qui, cum totum argentum ei legatum erat, menſas dumtaxat ſibi legatas putaret, earumque dumtaxat aeſtimationem in iudicio feciſſet: poſtea eundem petiturum de argento quoque legato, Trebatius ait: nec obſtaturam ei exceptionem, quod non ſit petitum, quod nec actor petere putaſſet, nec iudex in iudicio ſenſiſſet.

XXI. Idem [2] libro trigeſimo primo ad Sabinum:

Si, cum argentum mihi teſtamento legatum eſſet, egerim cum herede, et poſtea codicillis prolatis veſtem quoque mihi legatum eſſe appareat, non eſt deducta in ſuperius iudicium veſtis cauſa: quia neque litigatores, neque iudex de alio, quam de argento actum intelligant. §. 1. Si petiero gregem, et vel aucto, vel minuto numero gregis, iterum eundem gregem petam, obſtabit mihi exceptio. Sed etſi ſpeciale corpus ex grege petam, ſi adfuit in eo grege, puto obſtaturam exceptionem. §. 2. Si Stichum et Pamphilum tuos eſſe petieris, et abſoluto aduerſario Stichum tuum eſſe petas ab eodem, exceptionem obſtare tibi, conſtat. §. 3. Si fundum meum eſſe petiero, deinde poſtea vſumfructum eiusdem fundi petam, qui ex illa cauſa, ex qua fundus meus erat, meus ſit: exceptio mihi obſtabit: quia qui fundum habet, vſumfructum ſuum vindicare non poteſt. Sed ſi vſumfructum, cum meus eſſet, vindicaui, deinde proprietatem nactus, iterum de vſufructu experiar, poteſt dici alia res eſſe: quoniam, poſtquam

1 *obſtaret reſpondit.* 2 *IVLIANVS.*

quam nanctus sum proprietatem fundi, desinit meus esse prior vsusfructus, et iure proprietatis, quasi ex noua causa rursus meus esse coepit. §. 4. Si pro seruo meo fideiusseris, et mecum de peculio actum sit: si postea tecum eo nomine agatur, excipiendum est de re iudicata.

XXII. Pavlvs libro trigesimo primo ad Edictum:

Si cum vno herede depositi actum sit, tamen et cum ceteris heredibus recte agetur, nec exceptio rei iudicatae eis proderit: nam etsi eadem quaestio in omnibus iudiciis vertitur, tamen personarum mutatio, cum quibus singulis suo nomine agitur, aliam atque aliam rem facit. Et si actum sit cum herede de dolo defuncti, deinde de dolo heredis ageretur, exceptio rei iudicatae non nocebit: quia de alia re agitur.

XXIII. Vlpianvs libro tertio Disputationum:

Si in iudicio actum sit, vsuraeque solae petitae sint, non est verendum, ne noceat rei iudicatae exceptio circa sortis petitionem: quia enim non competit, nec opposita nocet. Eadem erunt, et si quis ex bonae fidei iudicio velit vsuras tantum persequi: nam nihilo minus futuri temporis cedunt vsurae: quamdiu enim manet contractus bonae fidei, current vsurae.

XXIV. Ivlianvs libro nono Digestorum:

Si quis rem a non domino emerit, mox petente domino absolutus sit, deinde possessionem amiserit, et a domino petierit: aduersus exceptionem, si non eivs sit res, replicatione hac adiuuabitur, at si res ivdicata non sit.

XXV. Idem libro quinquagesimo primo Digestorum:

Si is, qui heres non erat, hereditatem petierit, et postea heres factus eandem hereditatem petet, exceptione rei iudicatae non summouebitur. §. 1. Est in potestate emtoris, intra sex menses redhibitoria agere mallet, an ea, quae datur, qvanti minoris homo, cvm veniret, fverit. Nam posterior actio etiam redhibitionem continet, si tale vitium in homine est, vt eum ob id actor emturus non fuerit: quare vere dicetur, eum, qui alterutra earum egerit, si altera postea agat, rei iudicatae exceptione summoueri. §. 2. Si te negotiis meis obtuleris, et fundum nomine meo petieris, deinde ego hanc petitionem tuam ratam non habuero, sed mandauero tibi, vt ex integro eundem fundum peteres, exceptio rei iudicatae non obstabit: alia enim res facta est, interueniente mandatu. Idem est, si non in rem, sed in personam actum fuerit.

XXVI. Africanvs libro nono Quaestionum:

Egi tecum, ius mihi esse aedes meas vsque ad decem pedes altius tollere: post ago, ius mihi esse vsque ad viginti pedes altius tollere: exceptio rei iudicatae proculdubio obstabit. Sed et si rursus ita agam, ius mihi esse altius ad alios decem pedes tollere, obstabit exceptio: cum aliter superior pars iure haberi non possit, quam si inferior quoque iure habeatur. §. 1. Item si fundo petito, postea insula, quae e regione eius in flumine nata erit, petatur, exceptio obstatura est.

XXVII. Neratius libro septimo Membranarum:

Cvm de hoc, an eadem res est, quaeritur, haec spectanda sunt: personae: id ipsum de quo agitur: causa proxima actionis: nec iam interest, qua ratione quis eam causam actionis competere sibi existimasset: perinde, ac si quis [1], posteaquam contra eum iudicatum esset, noua instrumenta causae suae reperisset.

XXVIII. Papinianvs libro vigesimo septimo Quaestionum:

Exceptio rei iudicatae nocebit ei qui in dominium successit eius, qui [2] iudicio expertus est.

XXIX. Idem libro vndecimo Responsorum:

Ivdicatae quidem rei praescriptio coheredi, qui non litigauit, obstare non potest, nec in seruitutem videtur peti post rem pro libertate iudicatam, nondum ex causa fideicommissi manumissus: sed Praetoris oportet in ea re sententiam seruari, quam pro parte victi praestare non potest, Nam et cum alterum ex coheredibus inofficiosi querella tenuit, aut etiam duobus separatim agentibus, alter obtinuit, libertates competere placuit. Ita tamen, vt officio iudicis indemnitati victoris, futurique manumissoris consulatur. §. 1. Si debitor de dominio rei, quam pignori dedit, non admonito creditore causam egerit, et contrariam sententiam acceperit, credi-

tor

1 Ap. Hal. *quis* abest. 2 Hal. inserit *in*.

in locum victi successisse non videbitur: cum pignoris conuentio sententiam praecesserit.

XXX. Pavlvs libro decimo quarto Quaestionum:

Ex sextante heres institutus, qui intestato legitimus heres esse potest, cum de iure testamenti faceret quaestionem, ab vno ex institutis dimidiam partem hereditatis petit, nec obtinuit. Videtur in illa petitione etiam partem sextantis vindicasse: et ideo si coeperit, ab eodem ex testamento eandem portionem petere, obstabit ei exceptio rei iudicatae. §. 1. Latinus Largus: Cum de hereditate inter Maeuium, ad quem pertinebat, et Titium, qui controuersiam mouerat, transigeretur, traditio rerum hereditariarum Maeuio heredi a Titio facta est: in qua traditione etiam fundum ei suum proprium, quem ante multos annos auo eiusdem Maeuii heredis obligauerat, quemque alii postea in obligationem deduxerat, ex causa pacti tradidit: his gestis posterior Titii creditor ius suum persecutus est, et obtinuit: post hoc iudicium Maeuius heres reperit in rebus auitis chirographum eiusdem Titii ante multos annos conscriptum, per quod apparuit, eum fundum, qui in causam transactionis venerat, etiam auo suo ab eodem Titio fuisse obligatum: cum ergo constet, prius auo Maeuii heredis in obligationem eundem fundum datum, de quo Maeuius superatus est, quaero, an ius aui sui, quod tunc, cum de eodem fundo ageretur, ignorabat, nulla exceptione opposita, exsequi possit? Respondi, si de proprietate fundi litigatur, et secundum actorem pronuntiatum fuisse diceremus, petenti ei, qui in priore iudicio victus est, obstaturam rei iudicatae exceptionem: quoniam de eius quoque iure quaesitum videtur, cum actor petitionem implet: quod si possessor absolutus, amissa possessione eundem ab eodem, qui prius non obtinuit, peteret, non obesset ei exceptio: nihil enim in suo iudicio de iure eius statutum videretur. Cum autem pigneraticia actum est aduersus priorem creditorem, potest fieri, vt de iure possessoris non sit quaesitum: quia non, vt in proprietatis quaestione, quod meum est, alterius non est, ita in obligatione vtique consequens est, vt non sit alii obligatum, quod hic probabit sibi [1] teneri: et probabilius dicitur, non obstare exceptionem: quoniam de iure possessoris quaesitum non est, sed de sola obligatione. In proposita autem quaestione magis me illud mouet, numquid pignoris ius extinctum sit dominio adquisito: neque enim potest pignus perseuerare domino constituto creditore: actio tamen pigneraticia competit: verum est enim, et pignori datam, et satisfactum non esse: quare puto non obstare rei iudicatae exceptionem.

XXXI. Idem libro tertio Responsorum:

Pavlvs respondit, ei, qui in rem egisset, nec tenuisset, postea condicenti, non obstare exceptionem rei iudicatae.

Tit. III.

DE DIVERSIS TEMPORALIBVS PRAESCRIPTIONIBVS, ET DE [2] ACCESSIONIBVS POSSESSIONVM.

Vlpianvs libro septuagesimo quarto ad Edictum:

Qvia tractatus de vtilibus diebus frequens est, videamus, quid sit, experiundi potestatem habere. Et quidem in primis exigendum est, vt sit facultas agendi: neque sufficit reo experiundi secum facere potestatem, vel habere eum, qui se idonee defendat, nisi actor quoque nulla idonea causa impediatur experiri. Proinde siue apud hostes sit, siue reipublicae causa absit, siue in vinculis sit, aut si [3] tempestate in loco aliquo, vel in [4] regione detineatur, vt neque experiri, neque mandare possit, experiundi potestatem non habet. Plane is, qui valetudine impeditur, vt mandare possit, in ea causa est, vt experiundi habeat potestatem. Illud vtique neminem fugit, experiundi potestatem non habere eum, qui Praetoris copiam non habuit: proinde hi dies cedunt, quibus ius Praetor reddit.

II. Marcellvs libro sexto Digestorum:

In tempore constituto iudicatis, an intercalaris dies proficere iudicato, necne debeat, quaeritur: item de tempore, quo lis perit? Sic sine dubio existimandum est, vt auctum litis tempus intercalari die existimetur: veluti si de vsucapione sit quaestio, quae tempore constituto expleri solet: aut de actionibus, quae certo tempore finiuntur, vt aediliciae ple-

1 Ap. Hal. *sibi* abest. 2 Ap. Hal. *de* abest. 3 Ap. Hal. *si* abest. 4 Ap. Hal. *in* abest.

pleraeque actiones: et si quis fundum ea lege vendiderit, vt nisi in diebus triginta pretium esset solutum, inemtus esset fundus, dies intercalaris proficiet tempori: mihi contra videtur.

III. MODESTINVS libro sexto Differentiarum:

LONGAE possessionis praescriptionem tam in praediis, quam in mancipiis locum habere manifestum est.

IV. IAVOLENVS libro septimo Epistolarum:

SI seruus hereditarius, aut eius, qui in hostium potestate sit, satis acceperit, continuo dies satisdationis cedere incipiet: intueri enim debemus, an experiundi potestas fuerit aduersus eum, qui obligatus est, non an is agere poterit, qui rem in obligationem deduxerit: alioquin erit iniquissimum, ex conditione actorum obligationes reorum extendi, per quos nihil factum erit, quo minus cum his agi possit.

V. VLPIANVS libro tertio Disputationum:

AN vitium auctoris, vel donatoris, eiusue, qui mihi rem legauit, mihi noceat, si forte auctor meus iustum initium possidendi non habuit, videndum est? Et puto neque nocere, neque prodesse: nam denique et vsucapere possum quod auctor meus vsucapere non potuit. § 1. Ex facto propositum est, quendam cum rem pignori dedisset, eandem distraxisse, heredemque eius redemisse: quaeritur, an heres aduersus pignoris persecutionem exceptione longae possessionis vti possit? Dicebam, hunc heredem, qui pignus ab extraneo redemit, posse exceptione vti: quia in extranei locum successit, non in eius, qui pignori dederat: quemadmodum si ante redemisset, sic deinde heres exstitisset.

VI. AFRICANVS libro nono Quaestionum:

SI duobus eandem rem separatim vendiderim, ea possessio, quae vtramque venditionem praecesserit, soli priori emtori, cui et tradita sit, proficit. Denique et si quam rem tibi vendiderim, rursus a te emam, et Titio vendam: et meam omnem et tuam possessionem Titio accessurum, videlicet quod et tu mihi, et ego ei possessionem praestare debemus. §. 1. Vendidi tibi seruum, et conuenit, vt nisi certa die pecunia soluta esset, inemtus esset: quod cum euenerit, quaesitum est, quid de accessione tui temporis putares? Respondit, id [1] quod seruetur cum redhibitio fit facta: hunc enim perinde haberi, ac si retrorsus homo mihi venisset: vt scilicet, si venditor possessionem postea nactus sit, et hoc ipsum tempus, et quod venditionem praecesserit, et amplius accessio haec ei detur cum eo, quod apud eum fuit, a quo homo redhibitus fit.

VII. MARCIANVS libro tertio Institutionum:

SI quisquam in fluminis publici deuerticulo solus pluribus annis piscatus sit, alterum eodem iure vti prohibet.

VIII. VLPIANVS libro primo Regularum:

IN accessione temporis, et id tempus, quo in fuga sit seruus, domino eius procedere verum est.

IX. MARCIANVS libro quinto Regularum:

RESCRIPTIS quibusdam Diui Magni Antonini cauetur, vt in rebus mobilibus locus sit praescriptioni diutinae possessionis.

X. PAPINIANVS libro decimo tertio Responsorum:

INTRA quatuor annos vacantium bonorum delator facta denuntiatione destitit: post quatuor annos secundo delatori venienti prior nuntiatio, quo minus praescriptione temporis summoueatur, non proderit: nisi prioris praeuaricatio detegetur: quo declarato [2] praescriptio, sed et negotii quaestio peremetur. §. 1. Quadriennii tempus, quod bonis vacantibus nuntiandis praescriptum est, non ex opinione hominum, sed de substantia vacantium bonorum dinumeratur. Quatuor autem anni post irritum testamentum factum, et intestati possessionem ab omnibus repudiatam, qui gradatim petere potuerunt, vel temporis finem, quod singulis praestitutum est, computabuntur.

XI. IDEM [3] libro secundo Definitionum:

CVM heres in ius omne defuncti succedit, ignoratione sua defuncti vitia non excludit: veluti cum sciens alienum illum, illo, vel precario possedit: quamuis enim precarium heredem ignorantem non teneat, nec interdicto recte conuenitur: tamen vsucapere non poterit, quod defunctus non potuit. Idem iuris est, cum de longa possessione quaeritur: neque enim recte defendetur, cum exordium ei bonae fidei ratio non tueatur.

XII.

1 Hal. inserit *seruari*. 2 Hal. inserit *non solum*. 3 Hal. *Iulianus*.

XII. PAVLVS libro decimo ſexto Reſponſorum:

CREDITOR, qui praeſcriptione longae poſſeſſionis a poſſeſſore pignoris ſummoueri poſſit, pignus diſtraxit. Quaero, an poſſeſſori ſalua ſit exceptio aduerſus emtorem? Paulus reſpondit, etiam aduerſus emtorem eandem exceptionem competere.

XIII. HERMOGENIANVS libro ſexto Iuris Epitomarum:

IN omnibus fiſci quaeſtionibus, exceptis cauſis, in quibus minora tempora ſeruari ſpecialiter conſtitutum eſt, viginti annorum praeſcriptio cuſtoditur. §. 1. Reipublicae rationes ſubſcriptae et expunctae aduerſus eum quidem, qui adminiſtrauit, vltra viginti: aduerſus heredem vero, vltra decem annos retractari non poſſunt.

XIV. SCAEVOLA libro ſingulari Quaeſtionum publice tractatarum:

DE acceſſionibus poſſeſſionum nihil in perpetuum, neque generaliter definire poſſumus: conſiſtunt enim in ſola aequitate. §. 1. Plane tribuuntur his, qui in locum aliorum ſuccedunt, ſiue ex contractu, ſiue voluntate: heredibus enim, et his, qui ſucceſſorum loco habentur, datur acceſſio teſtatoris. §. 2. Itaque ſi mihi vendideris ſeruum, vtar acceſſione tua. §. 3. Et ſi mihi pignori dederis, et ego eandem rem alii pigneraui, meus creditor vtetur acceſſione tui temporis, tam aduerſus extraneum, quam aduerſus teipſum, quamdiu pecuniam mihi non exſolueris: nam qui me potior eſt, cum ego te ſuperaturus ſim, multo magis aduerſus te obtinere debet: ſed ſi pecuniam mihi ſolueris, hoc caſu acceſſione tua non vtetur. §. 4. Item ſi abſente te is, qui negotia tua videbatur adminiſtrare, ſeruum mihi vendiderit, tuque reuerſus ratum habueris, omnimodo acceſſione vtar. §. 5. Item ſi mihi pignori dederis, et conuenerit, niſi pecuniam ſoluiſſes, licere ex pacto pignus vendere, idque vendiderim, emtori acceſſio tui temporis dari debebit, licet inuito te pignora diſtracta ſint: iam enim illo in tempore quo contrahebas, videri conceſſiſſe venditioni, ſi pecuniam non intuliſſes.

XV. VENVLEIVS libro quinto Interdictorum:

IN vſucapione ita ſeruatur, vt etiam ſi minimo momento nouiſſimi diei poſſeſſa ſit res, nihilo minus repleatur vſucapio, nec totus dies exigitur ad explendum conſtitutum tempus. §. 1. Acceſſio poſſeſſionis fit non ſolum temporis, quod apud eum fuit, vnde is emit: ſed et qui ei vendidit, vnde tu emiſti. Sed ſi medius aliquis ex auctoribus non poſſederit, praecedentium auctorum poſſeſſio non proderit, quia coniuncta non eſt: ſicut nec ei qui non poſſidet, auctoris poſſeſſio accedere poteſt. §. 2. Item adiiciendum eſt, vnde emiſti, aut vnde is emit, cui tu emendum mandaueras, et quod apud eum qui vendendam mandauit: quod ſi is quoque cui mandatum erat, alii vendendum mandauerit, non aliter huius qui poſtea mandauerat, dandam acceſſionem Labeo ait, quam ſi idipſum dominus ei permiſerit. §. 3. Sed etſi a filio vel ſeruo rem emero, acceſſio temporis, et quo apud patrem aut dominum fuit, ita danda eſt mihi, ſi aut voluntate patris dominiue, aut cum adminiſtrationem peculii haberet, vendidit. §. 4. Item danda eſt acceſſio cum eo quod apud pupillum fuit, a cuius tutore, cum is tutelam eius adminiſtraret, emiſti. Idemque in eo qui a curatore pupilli furioſiue emerit, ſeruandum eſt: et ſi ventris nomine, aut eius quae rei ſeruandae cauſa in poſſeſſione eſſet, dotis ſuae [1] nomine deminutio facta ſit: nam id quoque temporis accedit. §. 5. Hae autem acceſſiones non tam late accipiendae ſunt, quam verba earum patent: vt, etiam ſi poſt venditionem traditionemque rei traditae apud venditorem res fuerit, proficiat id tempus emtori: ſed illud ſolum quod ante fuit, licet venditionis tempore eam rem venditor non habuerat. §. 6. Ei cui heres rem hereditariam vendidit, et heredis tempus, et defuncti debet accedere.

XVI. PAVLVS libro tertio ad Sabinum:

ACCESSIO ſine noſtro tempore nobis prodeſſe non poteſt.

TIT. IV.

DE DOLI MALI ET METVS EXCEPTIONE.

PAVLVS libro ſeptuageſimo primo ad Edictum:

QVO lucidius intelligi poſſit haec exceptio, prius de cauſa videamus, quare propoſita ſit: deinde quemadmodum

1 *dotisue* loco *dotis ſuae*.

dum dolo fiat: per quae intelligimus, quando obstet exceptio, deinde aduersus quas personas locum habeat: nouissime inspiciemus intra quae tempora competit exceptio. §. 1. Ideo autem hanc exceptionem Praetor proposuit, ne cui dolus suus per occasionem iuris ciuilis contra naturalem aequitatem prosit. §. 2. Sed an dolo quid factum sit, ex facto intelligitur. §. 3. Et quidem dolo fit, tam in contractibus, quam in testamentis, quam in legibus.

II. Vlpianvs libro septuagesimo sexto ad Edictum:

Palam est autem, hanc exceptionem ex eadem causa propositam, ex qua causa proposita est de dolo malo actio. §. 1. Sequitur vt videamus in quibus causis locum habeat exceptio, et quibus personis obiiciatur. Et quidem illud adnotandum est, quod specialiter exprimendum est, de cuius dolo quis queratur, non in rem, si in ea re [1] dolo malo factvm est, sed sic, si in ea re nihil dolo malo actoris factvm est. Docere igitur debet is, qui obiicit exceptionem, dolo malo actoris factum: nec sufficiet ei, ostendere in re esse dolum: aut si alterius dicat dolo factum, eorum personas specialiter debebit enumerare: dummodo hae sint, quarum dolus noceat. §. 2. Plane ex persona eius qui exceptionem obiicit, in rem opponitur exceptio: neque enim quaeritur, aduersus quem commissus sit dolus, sed an in ea re dolo malo factum sit a parte actoris. §. 3. Circa primam speciem, quibus ex causis exceptio haec locum habeat, haec sunt quae tractari possunt. Si quis sine causa ab aliquo fuerit stipulatus, deinde ex ea stipulatione experiatur: exceptio vtique doli mali ei nocebit: licet enim eo tempore, quo stipulabatur, nihil dolo malo admiserit: tamen dicendum est, eum, cum litem contestatur, dolo facere, qui perseueret ex ea stipulatione petere. Et si cum interponeretur, iustam causam habuit, tamen nunc nullam idoneam causam habere videtur. Proinde et si crediturus pecuniam stipulatus est, nec credidit: et si certa fuit causa stipulationis, quae tamen aut non est secuta, aut finita est, dicendum erit nocere exceptionem. §. 4. Item quaeritur, si quis pure stipulatus sit certam quantitatem, quia hoc actum sit, sed post stipulationem interpositam pactus sit ne interim pecunia vsque ad certum diem petatur: an noceat exceptio doli? Et quidem et de pacto conuento excipi posse, nequaquam ambigendum est: sed etsi hac quis exceptione vti velit, nihilo minus poterit: dolo enim facere eum, qui contra pactum petat, negari non potest. §. 5. Et generaliter sciendum est, ex omnibus in factum exceptionibus, doli oriri exceptionem: quia dolo facit quicumque id quod quaqua exceptione elidi potest, petit: nam etsi inter initia nihil dolo malo facit, attamen nunc petendo facit dolose: nisi si talis sit ignorantia in eo, vt dolo careat. §. 6. Non male dictum est, si creditor vsuras in futurum acceperit, deinde pecuniam nihilo minus petat, antequam id tempus praeterert, cuius temporis vsuras accepit, an doli exceptione repellatur? et potest dici, dolo eum facere: accipiendo enim vsuras distulisse videtur petitionem in id tempus quod est post diem vsurarum praestitarum, et tacite conuenisse, interim se non petiturum. §. 7. Item quaeritur, si statuliberum mercatus quis fuerit iussum decem dare, cum hoc ignoraret et duplam stipulatus fuerit, dein de decem acceperit? Euicto [2] eo in libertatem, agere ex duplae stipulatione potest: sed nisi decem, quae implendae conditionis causa acceperit, deduxerit, exceptione summouendus erit: et haec ita Iulianus quoque scripsit. Si tamen ex re emtoris, vel ex peculio quod ad emtorem pertinebat, pecuniam dederit statuliber, potest dici exceptionem non nocere: quia dolo non faceret.

III. Pavlvs libro septuagesimo primo ad Edictum:

Item si ob id, quod, antequam dominium ad me transferatur, venditori dederit decem, et agam ex emto, vt decem recipiam: ita puto competere mihi actionem, si paratus sim ex duplae stipulatione eum liberare.

IV. Vlpianvs libro septuagesimo sexto ad Edictum:

Apvd Celsum quaeritur, si cum Titio mandassent creditores hereditarii, vt adiret hereditatem, vnus non mandasset decipiendi eius causa, mandaturus alioquin, si non foret hic aditurus, deinde agat: an exceptione repellatur? Et ait Celsus, doli eum exceptione repellendum. §. 1. Iulianus scripsit, si quis cum aeger esset, centum aureos vxoris suae consobrino spopondisset, volens scilicet eam

1 Hal. inserit *nihil.* Hal: inserit *enim.*

eam pecuniam ad mulierem peruenire, deinde conualuerit: an exceptione vti possit, si conueniatur? Et refert, Labeoni placuisse, doli mali vti eum posse. §. 2. Si in arbitrum compromiserimus, deinde cum non stetissem, ob aduersam valetudinem, poena commissa est: an vti possim doli exceptione? Et ait Pomponius, prodesse mihi doli exceptionem. §. 3. Item quaeritur, si cum eo, a quo tibi sexaginta deberentur, compromiseris, deinde per imprudentiam poenam centum stipulatus fueris? Labeo putat conuenire officio arbitri, iubere tantum tibi dari, quantum re vera debeatur: et si non fiat, non vetare ne quid amplius petatur: sed etiamsi id omissum fuerit, peti posse quod debetur, Labeo dicit: et si forte poena petatur, doli mali exceptionem profuturam. §. 4. Si quis pupillo soluerit sine tutoris auctoritate id quod debuit, exque ea solutione locupletior factus sit pupillus, rectissime dicitur, exceptionem petentibus nocere: nam et si mutuam acceperit pecuniam, vel ex quo alio contractu locupletior factus sit: dandam esse exceptionem. Idemque et in ceteris erit dicendum, quibus non recte soluitur: nam si facti sint locupletiores, exceptio locum habebit. §. 5. Item Labeo scribit, si quis fugitiuum esse sciens emerit seruum, etsi stipulatus fuerit fugitiuum non esse, deinde agat ex stipulatu: non esse eum exceptione repellendum, quoniam hoc conuenit, quamuis ex emto actionem non haberet: sed si non conuenisset, exceptione repelletur. §. 6. Quod si is cui pecunia debeatur, cum debitore decidit, et nomen eius vendidit Seio, cui debitor mandauerat vt nomen emeret, deque ea re emtor stipulatus est: deinde creditor eam pecuniam retinet, quam per iudicem abstulit: an emtor ex stipulatu possit experiri? Et Ofilius putat, si venditor nominis paratus non sit reddere quantum ab emtore acceperit, non nocituram exceptionem doli mali? Et puto sententiam Ofilii veram. § 7. Labeo ait, si de homine petito secundum actorem fuerit iudicatum, et iussu iudicis satisdatum sit, hominem intra certum diem tradi: et si traditus non fuisset, poenamque stipulatus sit: petitorem, qui et hominem vindicat, et poenam petit, exceptione esse repellendum: iniquum enim esse, et hominem possidere, et poenam exigere. §. 8 Item quaeritur, si vniones tibi pignori dedero, et conuenerit, vt soluta pecunia redderentur, et hi vniones culpa tua perierint, et pecuniam petas? Exstat Neruae et Atilicini sententia, dicentium ita esse excipiendum, SI INTER ME ET TE NON CONVENIT, VT SOLVTA PECVNIA VNIONES MIHI REDDANTVR: sed est verius, exceptionem doli mali nocere debere. §. 9. Si minor mihi infantem donauerit, deinde eum vindicet: exceptione doli mali repellendus est, nisi alimenta reddat, et si quis alius sumtus probabilis in eum factus sit. §. 10. Praeterea sciendum est, si quis quid ex testamento contra voluntatem petat, exceptione eum doli mali [1] repelli solere, et ideo heres qui non habet voluntatem, per exceptionem doli repellitur. §. 11. Si quis ex vncia heres sit scriptus, ex qua ducenta consequi potuit, deinde propter hoc legatum, in quo centum erant, praetulit, ne molestiis hereditariis implicaretur, an si legatum petat, exceptione doli mali summoueatur? Et ait Iulianus non esse eum summouendum: quod si a substituto pretium accepit, vel quod pretii loco haberi posset, ne adeat hereditatem: petens legatum, dolo, inquit, facere intelligitur, ac per hoc doli exceptione repelletur. §. 12. Quaesitum est, si cum fundi vsumfructum haberem, eum fundum volente me vendideris, an vindicanti mihi vsumfructum exceptio sit obiicienda? Et hoc iure vtimur, vt exceptio doli noceat. §. 13. Marcellus ait, aduersus doli exceptionem non dari replicationem doli. Labeo quoque in eadem opinione est: ait enim iniquum esse, communem malitiam petitori quidem praemio esse, ei vero cum quo ageretur, poenae esse: cum longe aequum sit, ex eo quod perfide gestum est, actorem nihil consequi. §. 14. Contra Senatusconsulti quoque Macedoniani exceptionem de dolo dandam replicationem, ambigendum non esse, eamque nocere debere, etiam Constitutionibus, et sententiis auctorum cauetur. §. 15. Labeo, etsi ex stipulatu actio competat propter doli clausulam, tamen nocere doli exceptionem ait. SI ADVERSVS EA, inquit, FACTVM ERIT: posse enim petitorem, antequam stipulatio committatur, nihil dolo malo fecisse, et tunc facere, cum petat: propter quod exceptionem esse necessariam. §. 16. Aduersus parentes patronosque, neque doli [2] exceptio, neque alia quidem quae patroni parentisue opinionem apud bonos

1 Ap. Hal. *mali* abest. 2 Hal. inserit *mali*.

nos mores fuggilet, competere poteſt: in factum tamen erit excipiendum: vt ſi forte pecunia non numerata dicatur, obiiciatur exceptio pecuniae non numeratae. Nihil autem intereſt, vtrum patronus ex ſuo contractu. an vero ex [1] alieno conueniatur: ſemper enim reuerentia ei exhibenda eſt tam viuo, quam defuncto. Si autem cum herede liberti patronus agat, puto excipere debere de dolo patroni heredem liberti: libertum autem de dolo patroni, etſi ab herede eius conueniatur, minime exceptionem obiecturum: namque conuenit tam viuo, quod mortuo patrono a liberto honorem exhiberi. In ſtipulatione plane doli clauſula non erit detrahenda: quia ex doli clauſula non de dolo actio intenditur, ſed ex ſtipulatu. §. 17. In hac exceptione, et de dolo ſerui, vel alterius perſonae iuri noſtro ſubiectae excipere poſſumus: et de eorum dolo, quibus adquiritur. Sed de ſeruorum et filiorum dolo, ſiquidem ex peculiari eorum negotio actio intendatur, in infinitum exceptio obiicienda eſt. Si autem non ex peculiari cauſa, tum de eo dumtaxat excipi oportet, qui admiſſus ſit in ipſo negotio, quod geritur: non etiam ſi poſtea aliquis dolus interueniſſet: neque enim eſſe aequum, ſerui dolum amplius domino nocere, quam in quo opera eius eſſet vſus. §. 18. Quaeſitum eſt, an de procuratoris dolo, qui ad agendum tantum datus eſt, excicipi poſſit? Et puto recte defendi, ſi quidem in rem ſuam procurator datus ſit: etiam de praeterito eius dolo, hoc eſt, ſi ante acceptum iudicium dolo quid fecerit, eſſe excipiendum: ſi vero non in rem ſuam, dolum praeſentem in exceptione conferendum. Si autem is procurator ſit, cui omnium rerum adminiſtratio conceſſa eſt: tunc de omni dolo eius excipi poſſe Neratius ſcribit. §. 19. Mandaui Titio, vt a te ſtipularetur: deinde Titius Seio, et ſtipulatus a te Seius eſt, et iudicium edidit: ait Labeo, excipiendum eſſe tam de meo, quam et Seii dolo. §. 20. Item quaeritur, ſi debitor meus te circumueniebat, teque mihi reum dederit, egoque abs te ſtipulatus fuero, deinde petam: an doli mali exceptio obſtet? Et magis eſt, vt non tibi permittatur de dolo debitoris mei aduerſus me excipere, cum non ego te circumuenerim: aduerſus ipſum autem debitorem meum poteris experiri. §. 21. Sed et ſi mulier poſt admiſſum dolum debitorem ſuum marito in dotem delegauerit: idem probandum erit, de dolo mulieris non eſſe permittendum excipere, ne indotata fiat. §. 22. Apud Iulianum quaeſitum eſt, ſi heres ſoceri, a quo dos peteretur, exciperet de dolo mariti, et mulieris, cui pecunia quaereretur: an obſtatura eſſet exceptio ex perſona mulieris? Et ait Iulianus, ſi maritus ex promiſſione dotis ab herede ſoceri petat, et heres excipiat de dolo filiae, cui ea pecunia adquireretur, exceptionem obſtare: dos enim quam maritus ab herede ſoceri petit, intelligitur, inquit, filiae adquiri, cui per hoc dotem ſit habitura. Illud non explicat Iulianus, an et de dolo mariti excipi poſſit: puto autem eum hoc ſentire, vt etiam de dolo mariti noceat exceptio, licet videatur nulla dos filiae, vt ait, quaeri. §. 23. Illa etiam quaeſtio ventilata eſt apud pleroſque, an de dolo tutoris exceptio pupillo experienti nocere debeat? Et ego puto vtilius, etſi per eas perſonas pupillis fauetur: tamen dicendum eſſe, ſiue quis emerit a tutore rem pupilli, ſiue contractum ſit cum eo in rem pupilli, ſiue [2] dolo quid tutor fecerit, et ex eo pupillus locupletior factus eſt, pupillo nocere debere. Nec illud eſſe diſtinguendum, cautum ſit ei, an non: ſoluendo ſit an non tutor: dummodo rem adminiſtret: vnde enim diuinat is, qui cum tutore contrahit? plane ſi mihi proponas colluſiſſe aliquem cum tutore, factum ſuum ei nocebit. §. 24. Si quis non tutor, ſed pro tutore negotia gerat: an dolus ipſius noceat pupillo, videamus? Et putem non nocere: nam ſi is qui pro tutore negotia gerebat, rem vendiderit, et vſucapta ſit, exceptionem non nocere pupillo rem ſuam perſequenti, etiam ſi ei cautum ſit: quia huic rerum pupilli adminiſtratio conceſſa non fuit. Secundum haec magis opinor de dolo tutoris exceptionem pupillo eſſe obiiciendam. §. 25. Quae in tutore diximus, eadem in curatore quoque furioſi dicenda erunt: ſed et in prodigi, vel minoris vigintiquinque annis. § 26. De dolo autem ipſius minoris vigintiquinque annis exceptio vtique locum habebit. Nam et de pupilli dolo interdum eſſe excipiendum, nequaquam ambigendum eſt, ex ea [3] aetate quae dolo non careat. Denique Iulianus quoque ſaepiſſime ſcripſit, doli pupillos, qui prope pubertatem ſunt, capaces eſſe. Quid enim ſi debitor, ex delegatu pu-

1 Apud Hal. *ex* abeſt. 2 *ſi* loco *ſiue*. 3 Hal. inſerit *ſcilicet*.

pupilli pecuniam creditori eius soluit? fingendus est, inquit, pubes esse, ne propter malitiae ignorantiam bis eandem pecuniam consequatur. Idem seruandum in furioso ait, si, cum existimaretur compos mentis esse, iusserit debitorem creditori soluere: vel si, quod exigit, domi habeat. §. 27. De auctoris dolo exceptio emtori non obiicitur. Si autem accessione auctoris vtitur, aequissimum visum est ei, qui ex persona auctoris vtitur accessione, pati dolum auctoris, et peraeque traditur, rei quidem cohaerentem exceptionem etiam emtori nocere: eam autem quae ex delicto personae oriatur, nocere non oportere. §. 28. Si cum legitima hereditas Caii Seii ad te perueniret, et ego essem heres institutus, persuaseris mihi per dolum malum ne adeam hereditatem: et posteaquam ego repudiaui hereditatem, tu eam Sempronio cesseris pretio accepto: isque a me petat hereditatem: exceptionem doli mali eius qui ei cessit, non potest pati. §. 29. Si quis autem ex causa legati vindicet, aut is, cui ex causa donationis res praestita est, vindicet, an de dolo exceptionem patiatur ex causa eius in cuius locum successerit? et magis putat Pomponius summouendum: et ego puto exceptione eos esse repellendos: cum lucratiuam causam sint nancti. Aliud autem [1] est enim emere, aliud ex his causis succedere. §. 30. Idem tractat Pomponius, et in eum qui pignori accepit, si Seruiana vel hypothecaria actione experiatur: nam et hunc putat Pomponius summouendum: quia res ad eum, qui dolo fecit, reuersura est. §. 31. Auctoris autem dolus, sicut diximus, emtori non obiicitur. Sed hoc in emtore solo seruabimus: item in eo, qui permutauerit, vel in solutum accepit: item in similibus qui vicem emtorem continent. Ceterum si noxae deditus quis sit, Pomponius putat passurum exceptionem, quam ille pateretur qui noxae dedit. Proinde ex quacumque alia causa, quae prope lucratiuam habet adquisitionem, quaesisse quis videatur, patietur exceptionem doli ex persona eius in cuius locum successit. Sufficit enim, si is qui pretium dedit, vel vice pretii, cum sit bona fide emtor, vt non patiatur doli exceptionem ex persona auctoris: vtique si ipse dolo caret. Ceterum si ipse dolo non careat, peruenietur ad doli exceptionem, et patietur de dolo suo exceptionem. §. 32. Si a Titio fundum emeris, qui Sempronii erat, isque tibi traditus fuerit pretio soluto, deinde Titius Sempronio heres extiterit, et eundem fundum Maeuio vendiderit et tradiderit: Iulianus ait, aequius esse Praetorem te tueri: quia, et si ipse Titius fundum a te peteret, exceptione in factum comparata, vel doli mali summoueretur: et si ipse eum possideret, et Publiciana peteres, aduersus excipientem, SI NON SVVS ESSET, replicatione vtereris: ac per hoc intelligeret eum fundum rursum vendidisse, quem in bonis non haberet. §. 33. Metus causa exceptionem Cassius non proposuerat, contentus doli exceptione, quae est generalis. Sed vtilius visum est, etiam de metu opponere exceptionem: etenim distat aliquid doli exceptione: quod exceptio doli personam complectitur eius qui dolo fecit: enimuero metus causa exceptio in rem scripta est, SI IN EA RE NIHIL METVS CAVSA FACTVM EST: vt non inspiciamus, an is qui agit, metus causa fecit aliquid, sed an omnino metus causa factum est in hac re a quocumque, non tantum ab eo qui agit. Et quamuis de dolo auctoris exceptio non obiiciatur, verumtamen hoc iure vtimur, vt de metu non tantum ab auctore, verum a quocumque adhibito exceptio obiici possit. §. 34. Illud sciendum est, hanc exceptionem de metu eum obiicere debere, qui metum non a parente passus est, in cuius fuit potestate: ceterum parenti licere deteriorem conditionem liberorum in rebus peculiariis facere: sed si se abstinuerit hereditate paterna, succurrendum ei erit, vt alioquin succurritur.

V. PAVLVS libro septuagesimo primo ad Edictum:

PVRE mihi debes decem, ea tibi sub conditione legaui: interim heres si petat, doli exceptione non est summouendus: cum possit etiam deficere conditio: itaque legatorum stipulationem interponere debebit: sed si non caueat heres, doli exceptione summouebitur: expedit enim legatario retinere summam, quam mitti in possessionem rerum hereditariarum. §. 1. Si cui legata sit via, et is lege Falcidia locum habente totam eam vindicet non oblata aestimatione quartae partis, summoueri eum doli exceptione Marcellus ait, quoniam suo commodo heres consulit. §. 2. Si donaui alicui rem, nec tradidero, et ille cui donaui non tradita possessione in eo loco aedificauerit, me sciente, et cum aedificauerit, nanctus sim ego possessionem, et pe-

1 Ap. Hal. *autem* abest.

petat a me rem donatam, et ego excipiam, quod ſupra legitimum modum facta eſt:[1] an de dolo replicandum eſt? dolo enim feci qui paſſus ſum eum aedificare, et non reddo impenſas. §. 3. Actoris, qui exigendis pecuniis praepoſitus eſt, etiam poſterior dolus domino nocet. §. 4. Si ſeruus venit ab eo cui hoc dominus permiſit, et redhibitus ſit domino, agenti venditori de pretio exceptio opponitur redhibitionis: licet etiam is qui vendidit, domino pretium ſoluerit. Etiam mercis non traditae exceptione ſummouetur, et qui pecuniam domino iam ſoluit: et ideo is qui vendidit, agit aduerſus dominum. Eandem cauſam eſſe Pedius ait eius qui negotium noſtrum gerens vendidit. §. 5. Si eum, qui volebat mihi donare ſupra legitimum modum delegauero creditori meo: non poterit aduerſus petentem vti exceptione: quoniam creditor ſuum petit. In eadem cauſa eſt maritus: nec hic enim debet exceptione ſummoueri, qui ſuo nomine agit. Numquid ergo, nec de dolo mulieris excipiendum ſit aduerſus maritum qui dotem petit, non ducturus vxorem, niſi dotem accepiſſet, niſi iam diuertit? Itaque condictione tenetur debitor qui delegauit, vel mulier, vt vel liberet debitorem, vel ſi ſoluit, vt pecunia ei reddatur. §. 6. Non ſicut de dolo actio certo tempore finitur, ita etiam exceptio eodem tempore danda eſt: nam haec perpetuo competit: cum actor quidem in ſua poteſtate habeat, quando vtatur ſuo iure: is autem cum quo agitur, non habeat poteſtatem, quando conueniatur.

VI. GAIVS libro trigeſimo ad Edictum prouinciale:

SI opera creditoris acciderit, vt debitor pecuniam, quam ſoluturus erat, perderet: exceptione doli mali creditor remouebitur. Idem eſt et ſi creditori eius numeratam pecuniam ratam creditor non habeat.

VII. VLPIANVS libro ſeptuageſimo ſexto ad Edictum:

IVLIANVS ait, ſi pecuniam quam me tibi debere exiſtimabam, iuſſu tuo ſpoponderim, cui donare volebas, exceptione doli mali potero me tueri: et praeterea condictio mihi aduerſus ſtipulatorem competit, vt me liberet. §. 1. Item Iulianus ait, ſi ei, quem creditorem tuum[2] putabas, iuſſu tuo pecuniam, quam me tibi debere exiſtimabam, promiſero, petentem doli mali exceptione ſummoueri debere: et amplius agendo cum ſtipulatore conſequar, vt mihi acceptam faciat ſtipulationem: et habet haec ſententia Iuliani humanitatem, vt etiam aduerſus hunc vtar exceptione et condictione, cui ſum obligatus.

VIII. PAVLVS libro ſexto ad Plautium:

DOLO facit, qui petit quod redditurus eſt. §. 1. Sic ſi heres damnatus ſit non petere a debitore, poteſt vti exceptione doli mali debitor, et agere ex teſtamento.

IX. IDEM libro trigeſimo ſecundo ad Edictum:

SI procurator rei, pecunia accepta damnari ſe paſſus ſit, et cum domino iudicati agatur: tuebitur, ſed doli mali exceptione: nec hoc quod acceperit procurator, auferri ab eo poteſt: nam turpiter accepta pecunia iuſtius penes eum eſt, qui deceptus ſit, quam qui decepit.

X. MARCIANVS libro tertio Regularum:

CVM vir aut vxor in area ſibi donata aliquid aedificaſſet, plerisque placet doli mali exceptione poſita rem ſeruari poſſe.

XI. NERATIVS libro quarto Membranarum:

PROCVRATOR agit: de dolo eius excipi non debet: quia aliena lis eſt, isque rei extraneus: neque alienus dolus nocere alteri debet. Si poſt litem conteſtatam doloquid fecerit, an exceptio eo nomine in iudicium obiicienda ſit, dubitari poteſt? quia litis conteſtatione res procuratoris ſit, eamque ſuo iam quodammodo nomine exequitur: et placet et procuratoris dolo excipiendum eſſe. Idem de tutore qui pupilli nomine aget, dicendum eſt. §. 1. In vniuerſum autem haec in ea re regula ſequenda eſt, vt dolus omnimodo puniatur, etſi non alicui, ſed ipſi qui eum admiſit, damnoſus futurus erit.

XII. PAPINIANVS libro tertio Quaeſtionum:

QVI aequitate defenſionis infringere actionem poteſt, doli exceptione tutus eſt.

XIII. PAVLVS libro decimo quarto Quaeſtionum:

LIBERIS exheredatis, qui nihil ex patris iudicio meruerunt, rupto teſtamento ius ſuum conſeruandum eſt: nec opponetur doli mali exceptio: quod non ſolum in perſona eorum, ſed in heredibus, in perſona liberorum quoque eorum obtinendum eſt.

XIV.

1 p. Hal. *an* abeſt. 2 Ap. Hal. *tuum* abeſt.

XIV. IDEM libro tertio Responsorum:

PAVLVS respondit, eum, qui in alieno solo aedificium extruxerit, non alias sumtus consequi posse, quam possideat, et ab eo dominus soli rem vindicet: scilicet opposita doli mali exceptione.

XV. SCAEVOLA libro quinto Responsorum:

FIDEIVSSOR euictionis nomine condemnatus, id praedium quod euictus est, et omnia praestare paratus est, quae iure emti continentur: quaero an agentem emtorem exceptione ex causa iudicati doli mali summouere potest? Respondit, exceptionem quidem opponi posse, iudicem autem aestimaturum, vt pro damnis emtori satisfiat.

XVI. HERMOGENIANVS libro sexto Iuris Epitomarum:

SI debitor a furioso delegatus creditori eius soluat, quem compotem mentis esse existimabat, et ita cum eo agatur: exceptione doli in id, quod in rem furiosi processit, defenditur.

XVII. SCAEVOLA libro vicesimo [septimo] Digestorum:

PATER pro filia dotem promiserat, et pactus erat, vt ipse aleret filiam suam, eiusque omnes [1]: idem homo rusticanus genero scripsit quasi vsuras praeteritas ex dotis promissione. Quaesitum est, cum ipse filiam suam exhibuerit, et maritus nullam impensam fecerit: an ex chirographo ex stipulatu agenti genero exceptio obstare debeat? Respondit, si, vt proponatur, pater cum exhiberet, per errorem promisisset: locum fore doli mali exceptioni. §. 1. Auus nepotibus ex filia legauit singulis centena, et adiecit haec verba: IGNOSCITE, NAM POTVERAM VOBIS AMPLIVS RELINQVERE, NISI ME FRONTO PATER VESTER MALE ACCEPISSET, CVI DEDERAM MVTVA QVINDECIM, QVAE AB EO RECIPERE NON POTVI: POSTREMO HOSTES, QVI MIHI FERE OMNEM SVBSTANTIAM ABSTVLERVNT. Quaesitum est, an, si aui heres ab his nepotibus patris sui heredibus petat quindecim, contra voluntatem defuncti facere videatur, et doli mali exceptione summoueatur? Respondit, exceptionem obstaturam. §. 2. Ex quadrante heres scriptus, a coherede ex dodrante instituto emit portionem certa quantitate, ex qua aliquam summam in nominibus ex calendario vti daret, stipulanti spopondit: defuncto venditore hereditatis, falsum testamentum Septicius accusare coepit, et hereditatem ab emtore petit, et ne quid ex ea minueret, impetrauit. Quaesitum est, cognitione falsi pendente an heredes ex stipulatu petentes, doli exceptione summouentur? Respondit, heredes venditoris, si ante euentum cognitionis pergant petere, exceptione doli mali posse summoueri. §. 3. Marito et filio communi ex parte dimidia scriptis heredibus, filiam suam ex priore matrimonio ita heredem instituit: MAEVIA FILIA MEA [2] EX SEX VNCIIS HERES MIHI ESTO, SI CVM COHEREDIBVS TVIS PAREM RATIONEM FECERIS, PRO MEA PORTIONE IN DIEM MORTIS MEAE EIVS ACTVS QVI PENDET EX TVTELA TVA, QVAM TITIVS PATER MEVS, AVVS TVVS ADMINISTRAVIT. Quaesitum est, an, quia sub conditione instituta filia esset, si omitteret hereditatem, vti saluam tutelae actionem haberet, legata sibi a matre data consequi possit? Respondit, secundum ea quae proponerentur, eam de qua quaereretur, contra voluntatem petere, et ideo exceptionem doli obstaturam.

TIT. V.

QVARVM RERVM ACTIO NON DATVR.

VLPIANVS libro septuagesimo sexto ad Edictum:

IVSIVRANDVM vicem rei iudicatae obtinet, non immerito: cum ipse quis iudicem aduersarium suum de causa sua fecerit, deferendo ei iusiurandum. §. 1. Si pupillus sine tutoris auctoritate detulerit iusiurandum, dicemus non obstare exceptionem istam, nisi tutore auctore in iudicio delatio facta sit. §. 2. Si petitor fundi iusiurandum detulerit aduersario, vt [3], si auctor eius iurasset suum fundum se tradidisse, ab ea controuersia discessurum se: exceptio possessori fundi dabitur. §. 3. Si fideiussor iurauit, si quidem de sua persona tantum iurauit, quasi se non esse obligatum, nihil reo proderit: si vero in rem iurauit, dabitur exceptio reo quoque. §. 4. Si manumisero eum seruum qui negotia mea gesserat in seruitute, deinde stipulatus ab eo fuero, quod negotia mea gesserit, quidquid ob eam rem, si tunc liber

1 *homines* loco *omnes*. 2 Ap. Hal. *mea* abest. 3 Ap. Hal. *vt* abest.

liber fuisset, eum mihi dare oporteret, id dari: deinde ex stipulatu agam: non summoueri me exceptione: neque enim oneratum se hoc nomine potest queri libertus, si lucrum abruptum ex re patroni non faciat. §. 5. Quae onerandae libertatis causa stipulatus sum, a liberto exigere non possum. Onerandae autem libertatis causa facta, bellissime ita definiuntur, quae ita imponuntur, vt si patronum libertus offenderit, petantur ab eo, semperque sit metu exactionis ei subiectus, propter quem metum quoduis sustineat patrono praecipiente. §. 6. In summa si in continenti impositum quid sit liberto, quod ἐπικρεμάμενον [1], oneret eius libertatem, dicendum est exceptioni locum facere. Sed si post interuallum, habet quidem dubitationem, quia nemo eum cogebat hoc promittere: sed idem erit probandum et hic tamen causa cognita, si liquido apparet, libertum metu solo, vel nimia patrono reuerentia ita se subiecisse, vt vel poenali quadam stipulatione se subiiceret [2]. §. 7. Si libertatis causa societatem libertus cum patrono coierit, et patronus cum liberto pro socio agat: an haec exceptio sit necessaria? Et puto ipso iure tutum esse libertum aduersus exactionem patroni. §. 8. Exceptionem onerandae libertatis causa, sicut et ceteras, fideiussori non esse denegandas, sciendum est: nec ei quidem qui rogatu liberti reus factus est: sed et ipsi liberto, siue procurator ad defendendum a reo datus fuerit, siue heres ei exstiterit: cum enim propositum sit Praetori, in huiusmodi obligationibus reo succurrere, non seruaturum propositum suum nisi fideiussorem quoque, et eum qui rogatu liberti reus factus fuerit, aduersus patronum defenderit: etenim parui refert, protinus libertus patrono cogatur dare, an per interpositam fideiussoris vel rei personam. §. 9. Siue autem ipsi patrono sit promissum, siue alii voluntate patroni: onerandae libertatis causa videtur factum: et ideo haec exceptio locum habebit. §. 10. Quod si patronus libertum suum delegauerit creditori, an aduersus creditorem cui delegatus, promisit libertatis causa onerandae, exceptione ista vti possit, videamus? Et Cassius existimasse Vrseium refert, creditorem quidem minime esse submouendum exceptione, quia suum recepit: verum tamen libertum patrono posse condicere, si non transigendae controuersiae gratia id fecit. §. 11. Item si libertus debitorem suum patrono delegauerit, nulla exceptione summouendus est patronus: sed libertus a patrono per condictionem hoc repetet. §. 12. Haec exceptio non tantum ipsi liberto, verum successoribus quoque liberti danda est: et versa vice heredem patroni summouendum, si haec persequatur, sciendum est.

II. PAVLVS libro septuagesimo primo ad Edictum:

SI filiofamilias delatum sit iusiurandum, et iurauerit patrem suum dare non oportere: danda est patri exceptio. §. 1. Si in alea rem vendam, vt ludam, et euicta re conueniar: exceptione summouebitur emtor. §. 2. Si seruus promittat domino pecuniam, vt manumittatur, cum alias non esset manumissurus dominus, eamque liber factus spondeat: dicitur non obstare exceptionem patrono, si eam petat: non enim onerandae libertatis causa haec pecunia promissa est: alioquin iniquum est, dominum et seruo carere, et pretio eius. Toties ergo onerandae libertatis causa pecunia videtur promitti, quoties sua sponte dominus manumisit: et propterea velit libertum pecuniam promittere, vt non exigat eam, sed vt libertus eum timeat, et obtemperet ei.

TIT. VI.

DE LITIGIOSIS.

VLPIANVS libro septuagesimo sexto ad Edictum:

LITIGIOSAM rem non facit denuntiatio quae impediendae venditionis causa fit. §. 1. Si inter Primum et Secundum sit lis contestata, et ego a Tertio emero, qui nullam controuersiam patiebatur: videamus, an exceptioni locus sit? Et putem subueniendum mihi: quia is, qui mihi vendidit, nullam litem habuit: et quod fieri potest, vt duo in necem eius litem inter se iungant, qui cum ipso litigare non poterant. Si tamen cum procuratore, tutore, curatoreue alicuius iudicium acceptum sit: consequens erit dicere, quasi cum ipso litigetur, ita eum ad exceptionem pertinere.

II. IDEM libro sexto Fideicommissorum:

SI

1 Id est *imminens*. 2 Ap. Hal. *vt vel poenali quadam stipulatione se subiiceret* absunt.

Si seruus, cum emerit, scit, ignorauit autem dominus, vel contra, videndum est, cuius potius spectanda sit scientia. Et magis est, vt scientia inspicienda sit eius qui comparauit, non eius cui adquiretur: et ideo poena litigiosi competit: sic tamen, si non mandatu domini emit: nam si mandatu, etiam si scit seruus, dominus autem ignorauit, scientia non nocet: et ita Iulianus in re litigosa scribit.

III. Gaivs [1] libro duodecimo ad legem duodecim tabularum:

Rem de qua controuersia est, prohibemur in sacrum dedicare: alioquin dupli poenam patimur: nec immerito: ne liceat eo modo duriorem aduersarii conditionem facere. Sed duplum vtrum fisco an aduersario praestandum sit, nihil exprimitur. Fortassis autem magis aduersario: vt id veluti solacium habeat pro eo, quod potentiori aduersario traditus est.

Tit. VII.

DE OBLIGATIONIBVS ET ACTIONIBVS.

Gaivs libro secundo Aureorum:

Obligationes aut ex contractu nascuntur, aut ex maleficio, aut proprio quodam iure ex variis causarum figuris. §. 1. Obligationes ex contractu, aut re contrahuntur, aut verbis, aut consensu. §. 2. Re contrahitur obligatio mutui datione. Mutui autem datio consistit in his rebus, quae pondere, numero, mensurave constant, veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata: quas res in hoc damus, vt fiant accipientis, postea alias recepturi eiusdem generis et qualitatis. §. 3. Is quoque cui rem aliquam commodamus, re nobis obligatur: sed is de ea ipsa re, quam acceperit, restituenda tenetur. §. 4. Et ille quidem qui mutuum accepit, si quolibet casu, quod accepit, amiserit: nihilo minus obligatus permanet. Is vero qui vtendum accepit, si maiore casu, cui humana infirmitas resistere non potest, veluti incendio, ruina, naufragio, rem quam accepit, amiserit, securus est: alias tamen exactissimam diligentiam custodiendae rei praestare compellitur: nec sufficit ei eandem diligentiam adhibere, quam [2] suis rebus adhibet, si alius diligentior custodire poterit. Sed et in maioribus casibus si culpa eius interueniat, tenetur: veluti si quasi amicos ad cenam inuitaturus, argentum quod in eam rem vtendum acceperit, peregre proficiscens secum portare voluerit, et id aut naufragio, aut praedonum hostiumve incursu amiserit. §. 5. Is quoque apud quem rem aliquam deponimus, re nobis tenetur: qui et ipse de ea re quam acceperit, restituenda tenetur: sed is, etiam si negligenter rem custoditam amiserit securus est, quia enim non sua gratia accipit, sed eius a quo accipit, in eo solo tenetur, si quid dolo perierit: negligentiae vero nomine ideo non tenetur, quia qui negligenti amico rem custodiendam committit, de se queri debet: magnam tamen negligentiam placuit in doli crimine cadere. § 6. Creditor quoque qui pignus accepit, re tenetur: qui et ipse de ea ipsa re, quam accepit, restituenda tenetur. §. 7. Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsu, cum quid dari, fierive nobis stipulemur. §. 8. Sed aut proprio nomine quisque obligatur, aut alieno: qui autem alieno nomine obligatur, fideiussor vocatur: et plerumque ab eo quem proprio nomine obligamus, alios accipimus, qui eadem obligatione teneantur, dum curamus, vt, quod in obligationem deduximus, tutius nobis debeatur. § 9. Si id quod dari stipulemur, tale sit, vt dari non possit, palam est, naturali ratione inutilem esse stipulationem: veluti si de homine libero, vel iam mortuo, vel aedibus deustis facta sit stipulatio inter eos, qui ignorauerint eum hominem liberum esse, vel mortuum esse, vel aedes deustas esse. Idem iuris est, si quis locum sacrum aut religiosum dari sibi stipulatus fuerit. §. 10. Nec minus inutilis est stipulatio, si quis rem suam, ignorans suam esse, stipulatus fuerit. §. 11. Item sub [3] impossibili conditione factam stipulationem constat inutilem esse. §. 12. Furiosum, siue stipulatur, siue promittat, nihil agere, natura manifestum est. §. 13. Huic proximus est, qui eius aetatis est, vt nondum intelligat quid agatur: sed quod apud hunc, benignius acceptum est: nam qui loqui potest, creditur et stipulari et promittere recte posse. §. 14. Mutum nihil pertinere ad obligationem verborum, natura manifestum est. §. 15. Sed et de surdo idem dicitur:

1 *PAVLVS.* 2 Hal. inserit *in.* 3 Ap. Hal. *sub* abest.

citur: quia, etiam si loqui possit, siue promittit, verba stipulantis exaudire debet: siue stipuletur, debet exaudire verba promittentis: vnde apparet, non de eo nos loqui qui tardius exaudit, sed qui omnino non exaudit.

II. IDEM [1] libro tertio Institutionum:

CONSENSV fiunt obligationes in emtionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus, mandatis. §. 1. Ideo autem istis modis consensu dicimus obligationem contrahi, quia neque verborum, neque scripturae vlla proprietas desideratur, sed sufficit, eos qui negotia gerunt, consentire. §. 2. Vnde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur: veluti per epistolam, vel per nuntium. §. 3. Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo quod alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet.

III. PAVLVS libro secundo Institutionum:

OBLIGATIONVM substantia non in eo consistit, vt aliquod corpus nostrum, aut seruitutem nostram faciat: sed vt alium nobis obstringat ad dandum aliquid, vel faciendum, vel praestandum. §. 1. Non satis autem est, dantis esse nummos, et fieri accipientis, vt obligatio nascatur: sed etiam hoc animo dari, et accipi, vt obligatio constituatur. Itaque si quis pecuniam suam donandi causa dederit mihi, quamquam et donantis fuerit, et mea fiat, tamen non obligabor ei, quia non hoc inter nos actum est. §. 2. Verborum quoque obligatio constat, si inter contrahentes id agatur: nec enim, si per locum puta, vel demonstrandi intellectus causa, ego tibi dixero, SPONDES? et tu responderis, SPONDEO: nascetur obligatio.

IV. GAIVS libro tertio Rerum quotidianarum, siue aureorum:

Ex maleficio nascuntur obligationes, veluti ex furto, ex damno, ex rapina, ex iniuria: quae omnia vnius generis sunt: nam hac re tantum consistunt, id est, ipso maleficio, cum alioquin ex contractu obligationes non tantum re consistant, sed etiam verbis et consensu.

V. IDEM libro tertio Aureorum: [2]

SI quis absentis negotia gesserit, si quidem ex mandatu, palam est, ex contractu nasci inter eos actiones mandati, quibus inuicem experiri possunt [3] de eo quod alterum alteri ex bona fide praestare oportet: si vero sine mandatu, placuit quidem sane eos inuicem obligari: eoque nomine proditae sunt actiones, quas appellamus negotiorum gestorum: quibus aeque inuicem experiri possunt de eo quod ex bona fide alterum alteri praestare oportet: sed neque ex contractu, neque ex maleficio actiones nascuntur: neque enim is qui gessit, cum absente creditur ante contraxisse, neque vllum maleficium est, sine mandatu suscipere negotiorum administrationem: longe magis is, cuius negotia gesta sunt, ignorans aut contraxisse aut deliquisse intelligi [4] potest: sed vtilitatis causa receptum est, inuicem eos obligari. Ideo autem id ita receptum est, quia plerumque homines eo animo peregre proficiscuntur, quasi statim redituri, nec ob id vlli curam negotiorum suorum mandant, deinde, nouis causis interuenientibus, ex necessitate diutius absunt, quorum negotia desperire iniquum erat: quae sane desperirent, si vel is qui obtulisset se negotiis gerundis, nullam habiturus esset actionem de eo quod vtiliter de suo impendisset: vel is, cuius gesta essent, aduersus eum qui inuasisset negotia eius, nullo iure agere posset. §. 1. Tutelae quoque iudicio qui tenentur, non proprie ex contractu obligati intelliguntur: nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur: sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Et hoc autem casu mutuae sunt actiones: non tantum enim pupillus cum tutore, sed et contra tutor cum pupillo habet actionem, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditori eius obligauerit. §. 2. Heres quoque qui legatum debet, neque ex contractu, neque ex maleficio obligatus esse intelligitur: nam neque cum defuncto neque cum herede contraxisse quicquam legatarius intelligitur: maleficium autem nullum in ea re esse, plus quam manifestum est. §. 3. Is quoque qui non debitum accipit per errorem soluentis, obligatur quidem quasi ex mutui datione, et eadem actione tenetur, qua debitores creditoribus: sed non potest intelligi is, qui ex ea causa tenetur, ex contractu obligatus esse: qui enim soluit per errorem, magis distrahendae obligationis animo, quam contrahendae, dare videtur. §. 4. Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio

1 *VLPIANVS.* 2 Hal. omissa inscriptione, legem antecedentem huic iungit. 3 Hal. inserit *hac.* 4 Hal. inserit *non.*

leficio obligatus videtur: ſed quia neque ex contractu obligatus eſt, vtique peccaſſe aliquid intelligitur, licet per imprudentiam, ideo videtur quaſi ex maleficio teneri. §. 5. Is quoque, ex cuius cenaculo, vel proprio ipſius, vel conducto, vel in quo gratis habitabat, deiectum effuſumue aliquid eſt, ita vt alicui noceret, quaſi ex maleficio teneri videtur: ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur, aut ſerui, aut liberi. Cui ſimilis eſt is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri ſolet, id poſitum aut ſuſpenſum habet, quod poteſt, ſi ceciderit, alicui nocere. Ideo ſi filiusfamilias ſeorſum a patre habitauerit, et quid ex cenaculo eius deiectum effuſumue ſit, ſiue quid poſitnm ſuſpenſumue habuerit, cuius caſus periculoſus eſt, Iuliano placuit, in patrem, neque de peculio, neque noxalem dandam eſſe actionem: ſed cum ipſo filio agendum. §. 6. Item exercitor nauis aut cauponae aut ſtabuli, de damno aut furto, quod in naue, aut caupona, aut ſtabulo factum ſit, quaſi ex maleficio teneri videtur: ſi modo ipſius nullum eſt maleficium, ſed alicuius eorum, quorum opera nauem, aut cauponam, aut ſtabulum exerce et: cum enim neque ex contractu ſit aduerſus eum conſtituta haec actio, et aliquatenus culpae reus eſt, quod opera malorum hominum vteretur: ideo quaſi ex maleficio teneri videtur.

VI. Pavlvs libro quarto ad Sabinum:

In omnibus temporalibus actionibus, niſi nouiſſimus totus dies compleatur, non finit obligationem.

VII. Pomponivs libro decimo quinto ad Sabinum:

Actiones aduerſus patrem filio praeſtari non poſſunt, dum in poteſtate eius eſt filius.

VIII. Idem libro decimo ſexto ad Sabinum:

Svb hac conditione, ſi volam, nulla fit obligatio: pro non dicto enim eſt, quod dare, niſi [2] velis, cogi non poſſis: nam nec heres promiſſoris eius, qui numquam dare voluerit, tenetur: quia haec conditio in ipſum promiſſorem numquam exſiſtit.

XI. Pavlvs libro nono ad Sabinum:

Filiusfamilias ſuo nomine nullam actionem habet, niſi iniuriarum, et quod vi aut clam. et depoſiti, et commodati, vt Iulianus putat. [1]

X. Idem libro quadrageſimo ſeptimo ad Sabinum:

Natvrales obligationes non eo ſolo aeſtimantur, ſi actio aliqua eorum nomine competit: verum etiam eo, ſi ſoluta pecunia repeti non poſſit.

XI. Idem libro duodecimo ad Sabinum:

Qvaecvmqve gerimus, cum ex noſtro contractu originem trahunt, niſi ex noſtra perſona obligationis initium ſumant, inanem actum noſtrum efficiunt: et ideo neque ſtipulari, neque emere, vendere, contrahere, vt alter ſuo nomine recte agat, poſſumus.

XII. Pomponivs libro vigeſimo nono ad Sabinum:

Ex depoſiti, et commodati, et mandati, et tutelae, et negotiorum geſtorum, ob dolum malum defuncti heres in ſolidum tenetur.

XIII. Vlpianvs libro primo Diſputationum:

In factum actiones etiam filiifamiliarum poſſunt exercere.

XIV. Idem libro ſeptimo Diſputationum:

Servi ex delictis quidem obligantur: et ſi manumittantur, obligati remanent: ex contractibus autem ciuiliter quidem non obligantur: ſed naturaliter et obligantur et obligant. Denique ſi ſeruo, qui mihi mutuam pecuniam dederat, manumiſſo ſoluam liberor.

XV. Ivlianvs libro quarto Digeſtorum:

Qvi cum herede egit, exceptione ſummotus eſt, AC SI NON IN EA CAVSA TABVLAE TESTAMENTI SINT, VT CONTRA EAS EMANCIPATO BONORVM POSSESSIO DARI POSSIT: emancipato omittente bonorum poſſeſſionem, non inique poſtulabit creditor reſtitui ſibi actionem aduerſus ſcriptum heredem: nam quamdiu bonorum poſſeſſio contra tabulas filio dari poteſt, heres quodam modo debitor non eſt.

XVI. Idem libro decimo tertio Digeſtorum:

Qvi a ſeruo hereditario mutuam pecuniam accepit, et fundum vel hominem pignoris cauſa ei tradiderat, et precario rogauit: precario poſſidet: nam ſeruus hereditarius ſicuti per traditionem accipiendo, proprietatem hereditati adquirit, ita precario dando efficit ne res vſucapi poſſit. Nam et ſi commodauerit, vel

1 *IVLIANVS.* 2 Hal. inſerit *ſi.*

vel deposuerit rem peculiarem: commodati et depositi actionem hereditati adquiret. Haec ita, si peculiare negotium contractum est: nam ex hac causa etiam possessio adquisita intelligi debet.

XVII. IDEM libro trigesimo tertio Digestorum:

OMNES debitores qui speciem ex causa lucratiua debent, liberantur, cum ea species ex causa lucratiua ad creditores peruenisset.

XVIII. IDEM libro quinquagesimo quarto Digestorum:

SI is, qui Stichum dari stipulatus fuerat, heres exstiterit ei, cui ex testamento idem Stichus debebatur: si ex testamento Stichum petierit, non consumet stipulationem: et contra, si ex stipulatu Stichum petierit, actionem ex testamento saluam habebit: quia initio ita constiterint, hae duae obligationes, vt altera in iudicium deducta, altera nihilo minus integra remaneret.

XIX. IDEM libro septuagesimo tertio Digestorum:

Ex promissione dotis non videtur lucratiua causa esse: sed quodammodo creditor aut emtor intelligitur, qui dotem petit: porro cum creditor vel emtor ex lucratiua causa rem habere coeperit, nihilo minus integras actiones retinent: sicut ex contrario, qui non ex causa lucratiua rem habere coepit, eandem non prohibetur ex lucratiua causa petere.

XX. ALPHENVS [1] libro secundo Digestorum:

SERVVS non in omnibus rebus sine poena domino dicto audiens esse solet: sicuti si dominus hominem occidere, aut furtum alicui facere seruum iussisset. Quare quamuis domini iussu seruus piraticam fecisset, iudicium in eum post libertatem reddi oportet. Et quodcumque vi fecisset, quae vis a maleficio non abesset: ita oportet poenas eum pendere. Sed si aliqua rixa ex litibus et contentione nata esset, aut aliqua vis iuris retinendi causa facta esset, et ab his rebus facinus abesset: tum non conuenit Praetorem, quod seruus iussu domini fecisset, de ea re in liberum iudicium dare.

XXI. IVLIANVS libro tertio ex Minicio:

CONTRAXISSE vnusquisque in eo loco intelligitur, in quo, vt solueret, se obligauit.

XXII. AFRICANVS libro tertio Quaestionum:

CVM quis in diem mercem stipulatus, fideiussorem accepit: eius temporis aestimatio spectanda est, quo satis acceperit.

XXIII. IDEM libro septimo Quaestionum:

TRAIECTITIAE pecuniae nomine, si ad diem soluta non esset, poena, vti adsolet, ob operas eius qui eam pecuniam peteret, in stipulationem erat deducta: is qui eam pecuniam petebat, parte exacta petere desierat: deinde interposito tempore interpellare instituerat. Consultus respondit, eius quoque temporis, quo interpellatus non esset, poenam peti posse amplius etiam si omnino interpellatus non esset: aliter non committi stipulationem, quam si per debitorem non stetisset, quo minus solueret: alioquin dicendum est, si is [2], qui interpellare coepisset, valetudine impeditus interpellare desisset, poenam non committi. De illo sane potest dubitari, si interpellatus ipse moram fecerit: an, quamuis pecuniam postea offerat, nihilo minus poena committatur? et hoc rectius dicitur. Nam et si arbiter ex compromisso pecuniam certo die dare iusserit, neque per eum qui dare iussus sit, steterit: non committi poenam respondit: adeo vt et illud Seruius rectissime existimauerit, si quando dies qua pecunia daretur, sententia arbitri comprehensa non esset, modicum spatium datum videri. Hoc idem dicendum, et cum quid ea lege venierit, vt nisi ad diem pretium solutum fuerit, inemta res fiat.

XXIV. POMPONIVS libro singulari Regularum:

SI a furioso, cum eum compotem mentis esse putarem, pecuniam quasi mutuam acceperim, eaque in rem meam versa fuerit: condictio furioso adquiritur. Nam ex quibus causis ignorantibus nobis actiones adquiruntur, ex hisdem etiam furiosi nomine incipit agi posse: veluti cum seruus eius stipulatur, [3] cum furtum ei fit, aut damnum ei dando, in legem Aquiliam committitur: aut si forte, cum creditor fuerat, fraudandi eius causa debitor alicui rem tradiderit. Idemque erit, si legetur ei, vel [4] fideicommissum ei relinquatur. §. 1. Item si is, qui seruo alieno crediderat, furere coeperit, deinde seruus in rem domini id, quod mutuum acceperat, verterit: furioso condictio adquiritur. §. 2. Item si alienam pecuniam credendi

1 *VLPIANVS.* 2 Ap. Hal. *is* abest. 3 Hal. praefigit *aut.* 4 Hal. inserit *si.*

dendi cauſa quis dederit, deinde compos mentis eſſe deſierit: poſtea conſumta ea, furioſo condictio adquiritur. §. 3. Et qui negotia furioſi geſſerit, negotiorum geſtorum ei obligatur.

XXV. Vlpianvs libro ſingulari Regularum:

Actionvm genera ſunt duo: in rem, quae dicitur vindicatio: et in perſonam, quae condictio appellatur. In rem actio eſt, per quam rem noſtram, quae ab alio poſſidetur, petimus: et ſemper aduerſus eum eſt, qui rem poſſidet. In perſonam actio eſt, qua cum eo agimus qui obligatus eſt nobis ad faciendum aliquid, vel dandum: et ſemper aduerſus eundem locum habet. § 1. Actionum autem quaedam ex contractu, quaedam ex facto [1], quaedam in factum ſunt. Ex contractu actio eſt, quoties quis ſui lucri cauſa cum aliquo contrahit: veluti emendo, vendendo, locando, conducendo, et ceteris ſimilibus. Ex facto actio eſt, quoties ex eo teneri quis incipit, quod ipſe admiſit: veluti furtum vel iniuriam commiſit, vel damnum dedit. In factum actio dicitur, qualis eſt, exempli gratia, actio quae datur patrono aduerſus libertum, a quo contra Edictum Praetoris in ius vocatus eſt. §. 2. Omnes autem actiones aut ciuiles dicuntur, aut honorariae.

XXVI. Idem libro quinto de Cenſibus:

Omnes poenales actiones poſt litem inchoatam, et ad heredes transeunt.

XXVII. Papinianvs libro vigeſimo ſeptimo Quaeſtionum:

Obligationes quae non propriis viribus conſiſtunt, neque officio iudicis, neque Praetoris imperio, neque legis poteſtate confirmantur.

XXVIII. Idem libro primo Definitionum:

Actio in perſonam infertur, petitio, in rem: perſecutio, in rem, vel in perſonam, rei perſequendae gratia.

XXIX. Pavlvs libro quarto Reſponſorum:

Lvcio Titio cum ex cauſa iudicati pecunia deberetur, et eidem debitori aliam pecuniam crederet: in cautione pecuniae creditae non adiecit ſibi [2] praeter eam pecuniam debitam ſibi ex cauſa iudicati. Quaero, an integrae ſint vtraeque Lucio Titio petitiones? Paulus reſpondit, nihil proponi, cur non ſint integrae.

XXX. Scaevola libro primo Reſponſorum:

Servvs effectus non idcirco, quod poſtea indulgentia principali libertatem conſecutus eſt, rediſſe dicitur in obligationem creditorum.

XXXI. Maecianvs libro ſecundo Fideicommiſſorum:

Non ſolum ſtipulationes impoſſibili conditione adplicatae, nullius momenti ſunt: ſed etiam ceteri quoque contractus, veluti emtiones, locationes, impoſſibili conditione interpoſita, aeque nullius momenti ſunt: quia in ea re, quae ex duorum pluriumue conſenſu agitur, omnium voluntas ſpectetur: quorum procul dubio in huiusmodi actu talis cogitatio eſt, vt nihil agi exiſtiment adpoſita ea conditione quam ſciant eſſe impoſſibilem.

XXXII. Hermogenianvs libro ſecundo Iuris Epitomarum:

Cvm ex vno delicto plures naſcuntur actiones, ſicut euenit cum arbores furtim caeſae dicuntur, omnibus experiri permitti, poſt magnas varietates obtinuit.

XXXIII. Pavlvs libro tertio Decretorum:

Constitvtionibvs quibus oſtenditur heredes poena non teneri, placuit, ſi viuus conuentus fuerat, etiam poenae perſecutionem transmiſſam videri: quaſi lite conteſtata cum mortuo.

XXXIV. Idem libro ſingulari (de) concurrentibus actionibus:

Qvi ſeruum alienum iniurioſe verberat, ex vno facto incidit, et Aquiliam, et actionem iniuriarum: iniuria enim ex affectu fit, damnum ex culpa: et ideo poſſunt vtrae competere: ſed quidam [3] altera electa alteram conſumi: alii, per legis Aquiliae actionem iniuriarum conſumi, quoniam deſiit bonum et aequum eſſe, condemnari eum qui aeſtimationem praeſtitit: ſed ſi ante iniuriarum actum eſſet, teneri eum ex lege Aquilia: ſed et haec ſententia per Praetorem inhibenda eſt: niſi in id quod amplius ex lege Aquilia competit, agatur: rationabilius itaque eſt eam admitti ſententiam, vt liceat ei, quam voluerit, actionem prius exercere: quod autem amplius in altera eſt, etiam hoc exſequi.

1 *ex pacto* loco *ex facto*. 2 Ap. Hal. *ſibi* abeſt. 3 Hal. addit *aiunt*.

qui. §. I. Si is cui rem commodauero, eam subripuerit, tenebitur quidem et commodati actione et condictione: sed altera actio alteram peremit aut ipso iure, aut per exceptionem: quod est totius. §. 2. Hinc de colono responsum est, si aliquid ex fundo subtraxerit, teneri eum condictione, et furti: quin etiam ex locato: et poena quidem furti non confunditur, ille autem inter se miscentur. Et hoc in legis Aquiliae actione dicitur, si tibi commodauero vestimenta, et tu ea ruperis: vtraeque enim actiones rei persecutionem continent: et quidem post legis Aquiliae actionem, vtique commodati finietur: post commodati, an Aquiliae remaneat in eo quod in repetitione triginta dierum amplius est, dubitatur: sed verius est, remanere [1]: quia simplo accedit, et simplo subducto locum non habet.

XXXV. IDEM libro primo ad Edictum Praetoris:

IN honorariis actionibus sic esse definiendum Cassius ait, vt quae rei persecutionem habeant: hae etiam post annum darentur, ceterae intra annum. Honorariae autem, quae post annum non dantur, nec in heredem dandae sunt: vt tamen lucrum ei extorqueatur, sicut fit in actionem doli mali, et interdicto vnde vi, et similibus. Illae autem rei persecutionem continent, quibus persequimur, quod ex patrimonio nobis abest: vt cum agimus cum bonorum possessore debitoris nostri: item Publiciana, quae ad exemplum vindicationis datur. Sed cum rescissa vsucapione redditur, anno finitur: quia contra ius ciuile datur. §. I. In Duumuiros et Rempublicam etiam post annum actio datur ex contractu magistratuum municipalium.

XXXVI. VLPIANVS libro secundo ad Edictum:

CESSAT ignominia in conductionibus, quamuis ex famosis causis pendeant.

XXXVII. IDEM libro quarto ad Edictum Praetoris:

ACTIONIS verbo continetur in rem, in personam, directa, vtilis, praeiudicium, sicut ait Pomponius: stipulationes etiam quae Praetoriae sunt, quia actionum instar obtinent: vt damni infecti, legatorum, et si quae similes sunt. Interdicta quoque actionis verbo continentur. §. I. Mixtae sunt actiones, in quibus vterque actor est: vtputa finium regundorum, familiae erciscundae, communi diuidundo, interdictum vti possidetis, vtrubi.

XXXVIII. PAVLVS [2] libro tertio ad Edictum:

NON figura litterarum, sed oratione quam exprimunt litterae, obligamur: quatenus placuit non minus valere, quod scriptura, quam quod vocibus lingua figuratis significaretur.

XXXIX. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale:

FILIVSFAMILIAS ex omnibus causis tamquam paterfamilias obligatur, et ob id agi cum eo tamquam cum patrefamilias potest.

LX. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum:

HEREDITARIARVM actionum loco habentur et legata, quamuis ab herede coeperint.

XLI. IDEM libro vigesimo secundo ad Edictum:

QVOTIES lex obligationem introducit, nisi si nominatim cauerit, vt sola ea actione vtamur, etiam veteres eo nomine actiones competere. §. I. Si eodem facto duae competant actiones, postea iudicis potius partes esse, vt quo plus sit in reliqua actione, id actor ferat: si tantundem, aut minus: id consequatur.

XLII. VLPIANVS libro vigesimo primo ad Edictum:

IS, cui sub conditione legatum est, pendente conditione non est creditor: sed tunc cum exstiterit conditio: quamuis eum, qui stipulatus est sub conditione, placet etiam pendente conditione creditorem esse. §. I. Creditores eos accipere debemus, qui aliquam actionem vel ciuilem habent, sic tamen ne exceptione submoueantur, vel honorariam actionem [3], vel in factum.

XLIII. PAVLVS libro septuagesimo secundo ad Edictum:

OBLIGARI potest paterfamilias, suae potestatis pubes, compos mentis. Pupillus sine tutoris auctoritate non obligatur iure ciuili. Seruus autem ex contractibus non obligatur.

XLIV. IDEM libro septuagesimo quarto ad Edictum Praetoris:

OBLIGATIONVM fere quatuor causae sunt: aut enim dies in his est, aut conditio, aut modus, aut accessio. §. I. Circa diem duplex inspectio est: nam vel ex

1 *non remanere.* 2 *Idem.* 3 Ap. Hal. *actionem* abest.

ex die incipit obligatio, aut confertur in diem. Ex die, veluti KALENDIS MARTIIS DARE SPONDES? cuius natura haec eſt, vt ante diem non exigatur. Ad diem autem, VSQVE AD KALENDAS DARE SPONDES? Placet etiam ad tempus obligationem conſtitui non poſſe: non magis quam legatum. Nam quod alicui deberi coepit, certis modis deſinit debere: plane poſt tempus ſtipulator vel pacti conuenti, vel doli mali exceptione ſummoueri poterit. Sic et in tradendo, ſi quis dixerit ſe ſolum ſine ſuperficie tradere, nihil proficit, quo minus et ſuperficies transeat, quae natura ſolo cohaeret. §. 2. Conditio vero efficax eſt, quae in conſtituenda obligatione inſeritur, non quae poſt perfectam eam ponitur: veluti, CENTVM DARE SPONDES, NISI NAVIS EX ASIA VENERIT? ſed hoc caſu exiſtente conditione locus erit exceptioni pacti conuenti, vel doli mali. §. 3. Modus obligationis eſt, cum ſtipulamur decem aut hominem: nam alterius ſolutio totam obligationem interemit: nec alter peti poteſt, vtique quamdiu vtrumque eſt. §. 4. Acceſſio vero in obligatione aut perſonae aut rei fit: perſonae, cum mihi aut Titio ſtipulor: rei, cum mihi decem, aut Titio hominem ſtipulor: vbi quaeritur, an ipſo iure fiat liberatio homine ſoluto Titio. §. 5. Si ita [1] ſtipulatus ſim, SI FVNDVM NON DEDERIS, CENTVM DARE SPONDES? ſola centum in ſtipulatione ſunt, in exſolutione fundus. §. 6. Sed ſi nauem fieri ſtipulatus ſum, et ſi non feceris, centum: videndum, vtrum duae ſtipulationes ſint, pura, et conditionalis, et exiſtens ſequentis conditio non tollat priorem: an vero transferat in ſe, et quaſi nouatio prioris fiat? quod magis verum eſt.

XLV. IDEM libro quinto ad Plautium:

IS qui ex ſtipulatu Stichum debeat, ſi eum ante moram manumiſerit, et is, priusquam ſuper eo promiſſor conueniretur, deceſſerit, non tenetur: non enim per eum ſtetiſſe videtur, quo minus eum praeſtaret.

XLVI. IDEM libro ſeptimo [ad Plautium]:

FVRIOSVS et pupillus, vbi ex re actio venit, obligantur, etiam ſine curatore, vel tutoris auctoritate: veluti ſi communem fundum habeo cum his, et aliquid in eum impendero, vel damnum in eo pupillus dederit: nam iudicio communi diuidundo obligabuntur.

XLVII. ITEM ex libro decimo quarto [ad Plautium]:

ARRIANVS ait multum intereſſe, quaeras, vtrum aliquis obligetur, an aliquis liberetur? Vbi de obligando quaeritur, propenſiores eſſe debere nos, ſi habeamus occaſionem, ad negandum. Vbi de liberando, ex diuerſo, vt facilior ſis ad liberationem.

XLVIII. IDEM libro decimo ſexto [ad Plautium]:

IN quibuscumque negotiis ſermone opus non eſt, ſufficiente conſenſu, iis etiam ſurdus interuenire poteſt: quia poteſt intelligere et conſentire, veluti in locationibus, conductionibus, emtionibus et ceteris.

XLIX. IDEM libro decimo octauo ad Plautium.

EX contractibus venientes actiones in heredes dantur, licet delictum quoque verſetur: veluti cum tutor in tutela gerenda dolo fecerit, aut is apud quem depoſitum eſt. Quo caſu etiam cum filiusfamilias aut ſeruus quid tale commiſit, de peculio actio datur, non noxalis.

L. POMPONIVS libro ſeptimo ex Plautio:

QVOD quis aliquo anno dare promittit, aut dare damnatur, ei poteſtas eſt, quolibet eius anni die dandi.

LI. CELSVS libro tertio Digeſtorum:

NIHIL aliud eſt actio, quam ius, quod ſibi debeatur iudicio perſequendi.

LII. MODESTINVS libro ſecundo Regularum:

OBLIGAMVR aut re, aut verbis, aut ſimul vtroque, aut conſenſu, aut lege, aut iure honorario, aut neceſſitate, aut ex peccato. §. 1. Re obligamur, cum res ipſa intercedit. §. 2. Verbis, cum praecedit interrogatio, et ſequitur congruens reſponſio. §. 3. Re et verbis pariter obligamur, cum et res interrogationi intercedit. §. 4. Conſentientes in aliquam rem ex [2] conſenſu obligari neceſſario ex voluntate noſtra videmur. §. 5. Lege obligamur, cum obtemperantes legibus aliquid ſecundum praeceptum legis, aut contra facimus. §. 6. Iure honorario obligamur ex his, quae Edicto perpetuo, vel Magiſtratu fieri praecipiuntur, vel fieri prohibentur. §. 7. Neceſſitate obligantur, quibus

1 Hal. inſerit *a te*. 2 Ap. Hal. *ex* abeſt.

quibus non licet aliud facere, quam quod praeceptum est: quod euenit in necessario herede. §. 8. Ex peccato obligamur, cum in facto quaestionis summa constitit. §. 9. Etiam nudus consensus sufficit obligationi, quamuis verbis hoc exprimi possit. §. 10. Sed et nutu solo pleraque consistunt.

LIII. IDEM libro tertio Regularum:

PLVRA delicta in vna re plures admittunt actiones: sed non posse omnibus vti, probatum est: nam si ex vna obligatione plures actiones nascantur, vna tantummodo, non omnibus, vtendum est. §. 1. Cum generaliter adiicimus, SIVE AD QVEM EA RES PERTINEBIT: et adrogati et eorum qui iure nobis succedunt, personas comprehendimus.

LIV. IDEM libro quinto Regularum:

CONTRACTVS imaginarii etiam in emtionibus iuris vinculum non obtinent, cum fides facti simulatur, non intercedente veritate.

LV. IAVOLENVS [1] libro duodecimo Epistolarum:

IN omnibus rebus, quae dominium transferunt, concurrat, oportet, affectus ex vtraque parte contrahentium: nam siue ea venditio, siue donatio, siue conductio, siue quaelibet alia causa contrahendi fuit, nisi animus vtriusque consentit, perduci ad effectum in [2] quod inchoatur, non potest.

LVI. POMPONIVS libro vigesimo ad Quintum Mucium:

QVAECVMQVE actiones serui mei nomine mihi coeperunt competere, vel ex duodecim Tabulis, vel ex lege Aquilia, vel iniuriarum, vel furti: eaedem durant, etiam si seruus postea, vel manumissus, vel mortuus fuerit. Sed et condictio ex furtiua causa competit: nisi si nactus possessionem serui aut alienauero, aut manumisero eum.

LVII. IDEM libro trigesimo sexto ad Quintum Mucium.

IN omnibus negotiis contrahendis, siue bona fide sint, siue non sint, si error aliquis interuenit, vt aliud sentiat, puta, qui emit, aut qui conducit, aliud qui cum his contrahit: nihil valet quod acti sit. Et idem in societate quoque coeunda respondendum est, vt si dissentiant, aliud alio existimante, nihil valet ea societas, quae in consensu consistit.

LVIII. CALLISTRATVS libro primo Edicti monitorii:

SCIENDVM est ex omnibus causis lites contestatas et in heredem similesque personas transire.

LIX. LICINNIVS RVFINVS [3] libro octauo Regularum:

PVPILLVS mutuam pecuniam accipiendo, ne quidem iure naturali obligatur.

LX. VLPIANVS libro decimo septimo ad Edictum:

NVMQVAM actiones poenales de eadem pecunia concurrentes alia aliam consumit.

LXI. SCAEVOLA libro vigesimo octauo Digestorum:

PROCVRATOR Seii admisit subscriptionem ad argentarium vascularium in verba infra scripta: Λούκιος Καλάνδιος ἐπέγνων καθὼς προγέγραπται, ἐστιν λοιπὰ παρ' ἡμῖν ὀφειλόμενα τῷ δεῖνι τοσα [4] [5]. Quaero an Gaium Seium obligare potuit? Respondit, Seium, si alioquin obligatus non esset, non propter quod ea scriptura, quae proponeretur, interposita sit, obligatum esse. §. 1. Seia cum salarium constituere vellet, ita epistolam emisit: LVCIO TITIO SALVTEM. SI IN EODEM ANIMO, ET EADEM AFFECTIONE CIRCA ME ES, QVI SEMPER FVISTI: EX CONTINENTI ACCEPTIS LITTERIS MEIS, DISTRACTA RE TVA, VENI: HOC TIBI QVAMDIV VIVAM PRAESTABO ANNVOS DECEM: SCIO ENIM QVIA VALDE ME BENE AMES. Quaero, cum et rem suam distraxerit Lucius Titius, et ad eam profectus sit, et ex eo cum ea sit: an ei ex his epistolis salarium annuum debeatur? Respondit, ex personis causisque, eum, cuius notio sit, aestimaturum, an actio danda sit.

1 *LABEO.* 2 Ap. Hal. *in* abest. 3 *VENVLEIVS.* 4 Ap. Hal. *τῷ δεῖνι τόσα* absunt. 5 Id est: *Lucius Kalandius recognoui, quemadmodum supra scriptum est, reliqua a nobis debentur tot illi.*

DIGESTORVM SEV PANDECTARVM

PARS SEPTIMA.

LIBER QVADRAGESIMVS QVINTVS.

TIT. I.

DE VERBORVM OBLIGATIONIBVS.

I. VLPIANVS libro quadragesimo octauo ad Sabinum:

STIPVLATIO non potest confici, nisi vtroque loquente, et ideo neque mutus, neque surdus, neque infans stipulationem contrahere possunt: nec absens quidem: quoniam exaudire inuicem debent. Si quis igitur ex his vult stipulari, per seruum praesentem stipuletur, et adquiret ei ex stipulatu actionem. Item si quis obligari velit, iubeat, et erit quod iussu obligatus. §. 1. Qui praesens interrogauit, si, antequam sibi [1] responderetur, discessit, inutilem efficit stipulationem. Sin vero praesens interrogauerit, mox discessit, et reuerso responsum est, obligat: interuallum enim medium non vitiauit obligationem. §. 2. Si quis ita interroget, DABIS? responderit, QVIDNI? et is vtique in ea causa est, vt obligetur. Contra si sine verbis adnuisset. Non tantum autem ciuiliter, sed nec naturaliter obligatur, qui ita adnuit: et ideo recte dictum est, non obligari pro eo nec fideiussorem quidem. §. 3. Si quis simpliciter interrogatus [2] responderit, SI ILLVD FACTVM ERIT DABO: non obligari eum constat. Aut si ita interrogatus, INTRA KALENDAS QVINTAS? responderit, DABO IDIBVS: aeque non obligatur. Non enim sic respondit, vt interrogatus est. Et versa vice si interrogatus fuerit [3] sub conditione, responderit pure: dicendum erit eum, non obligari. Cum adiicit aliquid, vel detrahit obligationi, semper probandum est, vitiatam esse obligationem: nisi stipulatori diuersitas responsionis ilico placuerit: tunc enim alia stipulatio contracta esse videtur. §. 4. Si stipulanti mihi decem, tu viginti respondeas: non esse contractam obligationem, nisi in decem, constat. Ex contrario quoque, si me viginti interrogante, tu decem respondeas, obligatio nisi in decem non erit contracta: licet enim oportet congruere summam, attamen manifestissimum est viginti et decem inesse. §. 5. Sed si mihi Pamphilum stipulanti, tu Pamphilum et Stichum spoponderis, Stichi adiectionem pro superuacuo habendam puto: nam si tot sunt stipulationes, quot [4] corpora: duae sunt quodammodo stipulationes, vna vtilis, alia inutilis: neque vitiatur vtilis per hanc inutilem. §. 6. Eadem an alia lingua respondeatur, nihil interest. Proinde si quis Latine interrogauerit, respondeatur ei Graece: dummodo congruenter respondeatur, obligatio constituta est. Idem per contrarium. Sed vtrum hoc vsque ad Graecum sermonem tantum protrahimus: an vero et ad alium, Poenum forte, vel Assyrium, vel cuius alterius linguae, dubitari potest? Et [5] scriptura Sabini, sed et verum patitur, vt omnis sermo contineat verborum obligationem: ita tamen vt vterque alterius linguam intelligat, siue per se, siue per verum interpretem.

II. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum: [6]

STIPVLATIONVM quaedam in dando, quaedam in faciendo consistunt. §. 1. Et harum omnium quaedam partium praestationem recipiunt, veluti cum decem dari stipulamur: quaedam non recipiunt, vt in his quae natura diuisionem non admittunt: veluti cum viam, iter, actum stipulamur: quaedam partis quidem donationem natura recipiunt, sed nisi tota dantur, stipulationi satis non fit: veluti cum hominem generaliter stipulor, aut lancem, aut quodlibet vas. Nam si Stichi pars soluta sit, nondum in vlla parte stipulationis liberatio nata est, sed aut statim repeti potest, aut in pendenti est, donec alius detur. Eiusdem conditionis

1 Ap. Hal. *sibi* abest. 2 Hal. inserit *sub conditione*. 3 Ap. Hal. *fuerit* abest. 4 Hal. inserit *sunt*. 5 Hal. inserit *exstat*. 6 *PAVLVS lib. XXVII. ad edictum*.

tionis eſt haec ſtipulatio, STICHVM AVT PAMPHILVM DARI? §. 2. Ex his igitur ſtipulationibus ne heredes quidem pro parte ſoluendo liberari poſſunt, quamdiu non eandem rem omnes dederint: non enim ex perſona heredum conditio obligationis immutatur. Et ideo ſi diuiſionem res promiſſa non recipit, veluti via: heredes promiſſoris ſinguli in ſolidum tenentur. Sed quo caſu vnus ex heredibus ſolidum praeſtiterit, repetitionem habebit a coherede, familiae herciſcundae iudicio. Ex quo quidem accidere Pomponius ait, vt et ſtipulatoris viae, vel itineris heredes, ſinguli in ſolidum habeant actionem: ſed quidam hoc caſu extingui ſtipulationem putant, quia per ſingulos adquiri ſeruitus non poteſt: ſed non facit inutilem ſtipulationem difficultas praeſtationis. §. 3. Si tamen hominem ſtipulatus, cum vno ex heredibus promiſſoris egero: pars dumtaxat ceterorum obligationi ſupererit, vt et ſolui poteſt. Idemque eſt, ſi vni ex heredibus accepto latum ſit. §. 4. Idemque eſt in ipſo promiſſore, et fideiuſſoribus eius, quod diximus in heredibus. §. 5. Item ſi in facto ſit ſtipulatio, veluti ſi ita ſtipulatus fuero, PER TE NON FIERI NEQVE PER HEREDEM TVVM, QVO MINVS MIHI IRE AGERE LICEAT? et vnus ex pluribus heredibus prohibuerit: tenentur quidem et coheredes eius, ſed familiae herciſcundae iudicio ab eo repetent quod praeſtiterint: hoc et Iulianus et Pomponius probant. §. 6. Contra autem ſi ſtipulator deceſſerit, qui ſtipulatus erat, ſibi heredique ſuo [1] agere licere, et vnus ex heredibus eius prohibeatur, intereſſe dicemus, vtrum in ſolidum committatur ſtipulatio, an pro parte eius qui prohibitus eſt: nam ſi poena ſtipulationi adiecta ſit, in ſolidum committetur: ſed qui non ſunt prohibiti, doli mali [2] exceptione ſummouebuntur: ſiue poena nulla poſita ſit, tunc pro parte eius tantum qui prohibitus eſt, committetur ſtipulatio.

III. VLPIANVS libro quadrageſimo nono ad Sabinum:

IDEM iuris eſt et in illa ſtipulatione, MIHI HEREDIQVE MEO HABERE LICERE. §. 1. Sed haec differentia illam habet rationem, quod, vbi vnus ex heredibus prohibetur, non poteſt coheres ex ſtipulatu agere, cuius nihil intereſt, niſi poena ſubiecta ſit: nam poena ſubiecta efficit, vt omnibus committatur: quia hic non quaerimus cuius interſit: enimuero vbi vnus ex heredibus prohibet, omnes tenentur heredes: intereſt enim prohibiti, a nemine prohiberi.

IV. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum:

EADEM dicemus, et ſi dolum abeſſe a te, heredeque tuo ſtipulatus ſim, et aut promiſſor, aut ſtipulator pluribus heredibus relictis deceſſerit. §. 1. Cato libro quinto decimo ſcribit, poena certae pecuniae promiſſa, ſi quid aliter factum ſit, mortuo promiſſore, ſi ex pluribus heredibus vnus, contra quam cautum ſit, fecerit, aut ab omnibus heredibus poenam committi pro portione hereditaria, aut ab vno pro portione ſua. Ab omnibus, ſi id factum de quo cautum eſt, indiuiduum ſit, veluti, ITER FIERI: quia, quod in partes diuidi non poteſt, ab omnibus quodammodo factum videretur. At ſi de eo cautum ſit, quod diuiſionem recipiat, veluti AMPLIVS NON AGI: tum eum heredem, qui aduerſus ea fecit, pro portione ſua ſolum poenam committere. Differentiae hanc eſſe rationem: quod in priore caſu omnes commiſiſſe videntur, quod niſi in ſolidum peccari non poterit, illam ſtipulationem PER TE NON FIERI, QVO MINVS MIHI IRE AGERE LICEAT. Sed videamus, ne non idem hic ſit: ſed magis idem quod in illa ſtipulatione, TITIVM HEREDEMQVE EIVS RATVM HABITVRVM? nam hac ſtipulatione et ſolus tenebitur qui non habuerit ratum, et ſolus aget a quo fuerit petitum: idque et Marcello videtur: quamuis ipſe dominus pro parte ratum habere non poteſt. §. 2. Si is qui duplam ſtipulatus eſt, deceſſerit pluribus heredibus relictis, vnusquisque ob euictionem ſuae partis pro portione ſua habebit actionem. Idemque eſt in ſtipulatione quoque fructuaria, et damni infecti, et ex operis noui nuntiatione: reſtitui tamen opus ex operis noui nuntiatione pro parte non poteſt. Haec vtilitatis cauſa ex parte ſtipulatorum recepta ſunt. Ipſi autem promiſſori pro parte neque reſtitutio, neque defenſio contingere poteſt.

V. POMPONIVS libro vigeſimo ſexto ad Sabinum:

STIPVLATIONVM aliae iudiciales ſunt, aliae praetoriae, aliae conuentionales, aliae communes praetoriae et iudiciales. Iudiciales ſunt dumtaxat, quae a mero iudicis officio proficiſcuntur, veluti

1 Hal. inſerit *tre.* 2 Ap. Hal. *mali* abeſt.

uti de dolo cautio. Praetoriae, quae a mero Praetoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti. Praetorias autem stipulationes sic audiri oportet, vt in his contineantur etiam aediliciae: nam et hae ab iurisdictione veniunt. Conuentionales sunt, quae ex conuentione reorum fiunt, quarum totidem genera sunt, quod, paene dixerim, rerum contrahendarum: nam et ob ipsam verborum obligationem fiunt, et pendent ex negotio contracto. Communes sunt stipulationes, veluti rem saluam fore pupilli: nam et Praetor iubet rem saluam fore pupillo caueri, et interdum iudex, si aliter expediri haec res non potest. Item duplae stipulatio venit ab iudice, aut ab [1] Aedilis Edicto. §. 1. Stipulatio autem est verborum conceptio, quibus is qui interrogatur, daturum facturumue se quod interrogatus est, responderit. §. 2. Satis acceptio est stipulatio, quae ita obligat promissorem, vt adpromissores quoque ab eo accipiantur, id est, qui idem promittunt. §. 3. Satis autem accipere dictum est eodem modo, quo satisfacere: nam quia id, quo quis contentus erat, ei praestabatur, satisfieri dictum est: et similiter quia tales, quibus contentus quis futurus esset, ita dabantur, vt verbis obligarentur, satis accipi dictum est. Si fortem promiseris, et si ea soluta non esset, poenam: etiam si vnus ex heredibus tuis portionem suam ex sorte soluerit, nihilo minus poenam committet, donec portio coheredis soluatur. §. 4. Idemque est de poena ex compromisso, si vnus paruerit, alter non paruerit sententiae iudicis. Sed a coherede ei satisfieri debet: nec enim aliud in his stipulationibus sine iniuria stipulatoris constitui potest.

VI. VLPIANVS [2] libro primo ad Sabinum:

Is cui bonis interdictum est, stipulando sibi adquirit: tradere vero non potest, vel promittendo obligari: et ideo nec fideiussor pro eo interuenire poterit, sicut nec pro furioso.

VII. IDEM libro sexto ad Sabinum:

IMPOSSIBILIS conditio, cum in faciendum concipitur, stipulationibus obstat: aliter atque si talis conditio inferatur stipulationi, SI IN CAELVM NON ASCENDERIT: nam vtilis et praesens est, et pecuniam creditam continet.

VIII. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

IN illa stipulatione, SI KALENDIS STICHVM NON DEDERIS, DECEM DARE SPONDES? Mortuo homine quaeritur, an statim ante Kalendas agi possit? Sabinus, Proculus, exspectandum diem actori [3] putant: quod est verius: tota enim obligatio sub conditione, et in diem collata est: et licet ad conditionem committi videatur, dies tamen superest. Sed cum eo qui ita promisit, si intra Kalendas digito caelum non tetigerit, agi protinus potest: haec et Marcellus probat.

IX. POMPONIVS libro secundo ad Sabinum:

SI Titius et Seius separatim ita stipulati essent, FVNDVM ILLVM SI ILLI NON DEDERIS, MIHI DARE SPONDES? finem dandi alteri fore, quoad iudicium acciperetur: et ideo occupantis fore actionem.

X. IDEM libro tertio ad Sabinum:

HOC iure vtimur, vt ex hac stipulatione, SI LVCIVS TITIVS ANTE KALENDAS MAIAS IN ITALIAM NON VENERIT, DECEM DARE SPONDES? non ante peti quicquam possit, quam exploratum sit, ante eam diem in Italiam venire Titium non posse, neque venisse: siue [4] viuo, siue mortuo id acciderit.

XI. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

FILIVS dum in ciuitate est, si stipuletur, patri reuerso ab hostibus videtur adquisisse.

XII. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

SI ita stipulatus fuero, DECEM AVT QVINQVE DARI SPONDES? quinque debentur: et si ita, KALENDIS IANVARIIS, VEL FEBRVARIIS DARI SPONDES? perinde est, quasi Kalendis Februariis [5] stipulatus sim.

XIII. VLPIANVS libro decimo nono ad Sabinum:

QVI ante Kalendas proximas stipuletur, similis est ei, qui Kalendis stipulatur.

XIV. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

SI ita stipulatus essem abs te, DOMVM AEDIFICARI? vel heredem meum damnauero insulam aedificare; Celso placet, non ante agi posse ex ea causa, quam tempus praeteriisset, quo insula aedificari posset: nec fideiussores dati ante diem tenebuntur.

XV.

1 Ap. Hal. *ab* deest. 2 *IVLIANVS.* 3 *actionis* loco *actori*. 4 Hal. inserit *eo*. 5 Hal. inserit *dari*.

XV. IDEM libro vigesimo septimo ad Sabinum:

ET ideo haesitatur, si aliqua pars insulae facta sit, deinde incendio consumta sit, an integrum tempus computandum sit rursus ad aedificandam insulam, an vero reliquum dumtaxat exspectandum quod deerat? Et verius est, vt integrum ei detur.

XVI. IDEM libro sexto ad Sabinum:

SI Stichum aut Pamphilum mihi debeas, et alter ex eis meus factus sit ex aliqua causa: reliquum debetur mihi a te. §. I Stipulatio huiusmodi, IN ANNOS SINGVLOS, vna est, et incerta, et perpetua, non [1] quemadmodum simile legatum morte legatarii finiretur.

XVII. VLPIANVS libro vigesimo octauo ad Sabinum:

STIPVLATIO non valet, in rei promittendi arbitrium collata conditione.

XVIII. POMPONIVS libro decimo ad Sabinum:

QVI bis idem promittit, id eo iure amplius quam semel non tenetur.

XIX. IDEM libro decimo quinto ad Sabinum:

SI stipulatio facta fuerit, SI CVLPA TVA DIVORTIVM FACTVM FVERIT, DARI? nulla stipulatio est: quia contenti esse debemus poenis legum comprehensis: nisi et stipulatio tantundem habeat poenae, quanta lege sit comprehensa.

XX. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Sabinum:

HVIVSMODI stipulationes non sunt inutiles, QVOD TIBI TITIVS DEBET CVM DEBITOR ESSE DESIERIT, DARE SPONDES? nam valet stipulatio, quasi sub quauis alia conditione concepta.

XXI. POMPONIVS libro decimo quinto ad Sabinum:

SI diuortio facto ea, quae nihil in dote habeat, dotis nomine centum dari stipuletur: vel quae centum duntaxat habeat, ducenta dotis nomine dari stipuletur: Proculus ait, si ducenta stipuletur quae centum habeat, sine dubio centum quidem in obligationem venire, alia autem centum actione de dote deberi: dicendum itaque est, etiam si nihil sit in dote, centum tamen venire in stipulatione: sicuti cum filiae, vel matri, vel sorori, vel alii cuilibet dotis nomine legaretur, vtile legatum esset.

XXII. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

SI id quod aurum putabam, cum aes esset, stipulatus de te fuero, teneberis mihi huius aeris nomine: quoniam in corpore consenserimus: sed ex doli mali clausula tecum agam, si sciens me fefelleris.

XXIII. POMPONIVS libro nono ad Sabinum:

SI ex legati causa, aut ex stipulatu hominem certum mihi debeas, non aliter post mortem eius tenearis mihi, quam si per te steterit, quo minus viuo eo eum mihi dares: quod ita fit, si aut interpellatus non dedisti, aut occidisti eum.

XXIV. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

SED si ex stipulatu Stichum debeat pupillus, non videbitur per eum mora fieri, vt mortuo eo teneatur: nisi si tutore auctore, aut solus tutor interpelletur.

XXV. POMPONIVS libro vigesimo ad Sabinum:

SI dari stipuler id, quod mihi iam ex stipulatu debeatur, cuius stipulationis nomine exceptione tutus sit promissor: obligabitur ex posteriore stipulatione: quia superior quasi nulla sit exceptione obstante.

XXVI. VLPIANVS libro quadragesimo secundo ad Sabinum:

GENERALITER nouimus, turpes stipulationes nullius esse momenti.

XXVII. POMPONIVS libro vigesimo secundo ad Sabinum:

VELVTI si quis homicidium, vel sacrilegium se facturum promittat. Sed et officio quoque Praetoris continetur, ex huiusmodi obligationibus actionem denegari. §. I. Si stipulatus hoc modo fuero, SI INTRA BIENNIVM CAPITOLIVM NON ASCENDERIS, DARI? non nisi praeterito biennio recte petam.

XXVIII. PAVLVS [2] libro decimo ad Sabinum:

SI rem tradi stipulamur, non intelligimur [3] proprietatem eius dari stipulatori, sed tantum tradi.

XXIX. VLPIANVS libro quadragesimo sexto ad Sabinum:

SCIRE debemus in stipulationes, quot summae sunt: totque esse stipulatio-

1 Hal. inserit *autem*. 2 *POMPONIVS*. 3 *intelligimus*.

tiones, quot species sunt. [1] Secundum quod euenit, vt mixta vna summa, vel specie, quae non fuit in praecedenti stipulatione, non fiat nouatio: sed efficit duas esse stipulationes. Quamuis autem placuerit tot esse stipulationes, quot summae: totque esse stipulationes, quot res: tamen si pecuniam quis, quae in conspectu [2] est, stipulatus sit, vel aceruum pecuniae, non tot sint stipulationes, quot nummorum corpora, sed vna stipulatio: nam per singulos denarios singulas esse stipulationes, absurdum est. Stipulationem quoque, legatorum constat vnam esse, quamuis plura corpora sint, vel plura legata. Sed et familiae, vel omnium seruorum stipulatio vna est. Itemque quadrigae aut lecticariorum stipulatio vna est. At si quis illud et illud stipulatus sit, tot stipulationes sunt, quot corpora. §. 1. Si a fure hominem sim stipulatus, quaesitum est, an stipulatio valeat? Mouet quaestionem, quod stipulatus hominem plerumque [3] meum videor: non valet autem huiusmodi stipulatio, vbi quis rem suam stipulatus est: et constat, si quidem ita stipulatus sim, QVOD EX CAVSA CONDICTIONIS DARE FACERE OPORTET? stipulationem valere: si vero hominem dari stipulatus fuero, nullius momenti esse stipulationem: quod si postea sine mora decessisse proponatur seruus, non teneri furem condictione, Marcellus ait: quamdiu enim viuit, condici poterit, at si decessisse proponatur, in ea conditione est, vt euanescat condictio propter stipulationem.

XXX. IDEM libro quadragesimo septimo ad Sabinum:

SCIENDVM est generaliter, quod si quis se scripserit fideiussisse, videri omnia solemniter acta.

XXXI. POMPONIVS libro vigesimo quarto ad Sabinum:

SI rem meam sub conditione stipuler: vtilis est stipulatio, si conditionis existentis tempore mea non sit.

XXXII. VLPIANVS libro quadragesimo septimo ad Sabinum:

SI in nomine serui, quem stipularemur dari, erratum fuisset, cum de corpore constitisset: placet stipulationem valere.

XXXIII. POMPONIVS libro vigesimo quinto ad Sabinum:

SI Stichus certo die dari promissus, ante diem moriatur: non tenetur promissor.

XXXIV. VLPIANVS libro quadragesimo septimo ad Sabinum:

MVLTVM interest, vtrum ego stipuler rem cuius commercium habere non possum, an quis promittat. Si stipuler rem cuius commercium non habeo, inutilem esse stipulationem placet: si quis promittat, cuius non commercium habet: ipsi nocere, non mihi.

XXXV. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum:

SI stipulor, vt id fiat, quod natura fieri non concedit: non magis obligatio consistit, quam cum stipulor, vt detur, quod dari non potest: nisi per quem stetit, quo minus facere id possit. §. 1. Item quod leges fieri prohibent, si perpetuam causam seruaturum est, cessat obligatio: veluti si sororem nupturam sibi aliquis stipuletur. Quamquam etiam si non sit perpetua causa, vt recidit in sorore adoptiua, idem dicendum sit: quia statim contra mores fit. §. 2. Si in locando, conducendo, vendendo, emendo, ad interrogationem quis non responderit: si tamen consentitur in id, quod responsum est, valet quod actum est: quia hi contractus non tam verbis, quam consensu confirmantur.

XXXVI. VLPIANVS libro quadragesimo octauo ad Sabinum:

SI quis, cum aliter eum conuenisset obligari, aliter per machinationem obligatus est: erit quidem subtilitati iuris obstrictus, sed doli exceptione vti potest: quia enim per dolum obligatus est, competit ei exceptio. Idem est, et si nullus dolus intercessit stipulantis, sed ipsa res in se dolum habet: cum enim quis petat ex ea stipulatione, hoc ipse dolo facit, quod petit.

XXXVII. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum:

SI certos nummos, puta qui in arca sint, stipulatus sim, et hi sine culpa promissoris perierint: nihil nobis debetur.

XXXVIII. VLPIANVS libro quadragesimo nono ad Sabinum:

STIPVLATIO ista, HABERE LICERE SPONDES? hoc continet, vt liceat habere, nec per quemquam omnino fieri, quo minus nobis habere liceat: quae res facit, vt videatur reus promisisse, per omnes futurum, vt tibi habere liceat: videtur igitur alienum factum promisisse: nemo autem alienum factum promittendo obligatur: et ita vtimur: sed se obligat, ne ipso faciat, quo minus ha-

1 Ap. Hal. *sunt* abest. 2 Hal. inserit *eius*. 3 Ap. Hal. *plerumque* abest.

habere liceat: obligatur etiam, ne heres ſuus faciat [1], vel quis ceterorum ſucceſſorum efficiat, ne habere liceat. §. 1. Sed ſi quis promittat per alium non fieri, praeter heredem ſuum, dicendum eſt inutiliter eum promittere factum alienum. §. 2. At ſi quis velit factum alienum promittere: poenam, vel quanti ea res ſit, poteſt promittere. Sed quatenus habere licere videbitur? Si nemo controuerſiam faciat: hoc eſt, neque ipſe reus, neque heredes eius, heredumue ſucceſſores. §. 3. Si quis forte non de proprietate, ſed de poſſeſſione nuda controuerſiam fecerit, vel de vſufructu, vel de vſu, vel de quo alio iure eius, quod diſtractum eſt, palam eſt committi ſtipulationem: habere enim non licet ei, cui aliquid minuitur ex iure, quod habuit. §. 4. Quaeſitum eſt, vtrum propriam demum rem, an et alienam promittere poſſit habere licere? Et magis eſt, vt et alienam promitti poſſint: quae res ita effectum habebit, ſi propria eſſe promiſſoris coeperit: quare ſi perſeuerauerit aliena, dicendum erit ſtipulationem non committi, niſi poena adiecta ſit: cum neque per eum, neque per ſucceſſorem eius quicquam factum ſit. §. 5. Sicut autem ex parte rei ſucceſſores eius cum ipſo tenentur: ita etiam ex parte actoris committitur ſtipulatio ipſi ſtipulatori, ceteriſque, quicumque ei ſuccedunt: ſcilicet ſi rem ipſi habere non licuerit: ceterum ſi alii habere non licuit, certo certius eſt, non committi ſtipulationem. Et nihil intererit, vtrum ita ſtipuler, HABERE LICERE, an, MIHI HABERE LICERE. §. 6. Hi, qui ſunt in aliena poteſtate, his, in quorum ſunt poteſtate, habere licere ſtipulari poſſunt ea ratione, qua cetera quoque his poſſunt ſtipulari. Sed ſi ſeruus fuerit ſtipulatus ſibi habere [2], quaeſitum eſt, an recte ſtipulatus videatur? Et ait Iulianus libro quinquageſimo ſecundo Digeſtorum, ſi ſeruus ſtipuletur ſibi habere licere: aut per ſe non fieri, quo minus habere ſtipulatori liceat, promittat: ſtipulatio, inquit, non committitur: quamuis auferri res ei, et ipſe auferre eandem poſſit: non enim factum, ſed ius in hac ſtipulatione vertitur. Cum vero ſtipulatur, per promiſſorem non fieri, quo minus ſibi ire agere liceat: non ius ſtipulationis, inquit, ſed factum verſatur. Sed videtur mihi, licet iuris verba contineat haec ſtipulatio, HABERE LICERE, tamen ſic eſſe accipiendam, vt in ſeruo et in filiofamilias videatur actum eſſe de poſſeſſione retinenda, aut non auferenda, et vires habeat ſtipulatio. §. 7. Haec quoque ſtipulatio: POSSIDERE MIHI LICERE SPONDES? vtilis eſt: quam ſtipulationem ſeruus an poſſit vtiliter in ſuam perſonam concipere, videamus. Sed quamuis ciuili iure ſeruus non poſſideat, tamen ad poſſeſſionem naturalem hoc referendum eſt: et ideo dubitari non oportet, quin et ſeruus recte ita ſtipuletur. §. 8. Plane ſi tenere ſibi licere ſtipulatus ſit ſeruus, vtilem eſſe ſtipulationem conuenit: licet enim poſſidere ciuiliter non poſſint, tenere tamen eos nemo dubitat. §. 9. Habere dupliciter accipitur: nam et eum habere dicimus, qui rei dominus eſt: et eum, qui dominus quidem non eſt, tenet: denique habere rem apud nos depoſitum ſolemus dicere. §. 10. Si quis ita ſtipulatus fuerit, vti frui ſibi licere, ad heredem iſta ſtipulatio non pertinet. §. 11. Sed etſi non addiderit SIBI, non puto ſtipulationem de vſufructu ad heredem tranſire, eoque iure vtimur. §. 12. Sed ſi quis vti frui licere ſibi heredique ſuo ſtipulatus ſit, videamus, an heres ex ſtipulatu agere poſſit? Et putem poſſe, licet diuerſi ſint fructus: nam et ſi ire agere ſtipuletur, ſibi heredique ſuo licere: idem probauerimus. §. 13. Si quis dolum malum promiſſoris, heredisque eius abeſſe velit, ſufficere, ABESSE, AFVTVRVMQVE ESSE, ſtipulari: ſi vero de plurium dolo cauere velit, neceſſarium eſſe adiici, CVI REI DOLVS MALVS NON ABEST, NON AFVERIT: QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM DARI SPONDES. §. 14. Suae perſonae adiungere quis heredis perſonam poteſt. §. 15. Sed et adoptiui patris perſona coniungi poterit. §. 16. Inter incertam certamque diem diſcrimen eſſe, ex eo quoque apparet, quod certa die promiſſum vel ſtatim dari poteſt: totum enim medium tempus ad ſoluendum liberum promiſſori relinquitur: et qui promiſit, SI ALIQVID FACTVM SIT, VEL CVM ALIQVID FACTVM SIT: niſi cum id factum fuerit, dederit: non videbitur feciſſe, quod promiſit. §. 17. Alteri ſtipulari nemo poteſt, praeterquam ſi ſeruus domino, [3] filius patri ſtipuletur: inuentae ſunt enim huiuſmodi obligationes ad hoc, vt vnusquiſque ſibi adquirat, quod ſua intereſt: ceterum, vt alii detur, nihil intereſt mea. Plane ſi velim hoc facere, poenam ſtipulari conueniet: vt ſi ita factum non ſit, vt

1 Ap. Hal. *faciat* abeſt. 2 Hal. addit *licere*. 3 Hal. praefigit *aut*.

vt comprehensum est, committetur stipulatio etiam ei, cuius nihil interest: poenam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit: sed quae sit quantitas, quaeque conditio stipulationis. §. 18. In stipulationibus cum quaeritur, quid actum sit, verba contra stipulatorem interpretanda sunt. §. 19. Eum, qui [1] dicat, MIHI DECEM ET TITIO DECEM, eadem decem, non alia decem, dicere credendum est. §. 20. Si stipuler alii, cum mea interesset, videamus, an stipulatio committerur? Et ait Marcellus stipulationem valere in specie huiusmodi. Is qui pupilli tutelam administrare coeperat, cessit administratione contutori suo, et stipulatus est rem pupilli saluam fore: ait Marcellus posse defendi, stipulationem valere: interest enim stipulatoris, fieri quod stipulatus est: cum obligatus futurus esset pupillo, si aliter res cesserit. §. 21. Si quis insulam faciendam promiserit, aut conduxerit, deinde ab aliquo insulam stipulatori fieri stipulatus sit: aut si quis, cum promisisset Titio fundum Maeuium daturum, aut, si is non dedisset, poenam se daturum, stipulatus a Maeuio fuerit, fundum Titio datu iri: item si quis id locauerit faciendum, quod ipse conduxerit: constat habere eum vtilem ex locato actionem. §. 22. Si quis ergo stipulatus fuerit, cum sua interesset ei dari, in ea erit causa, vt valeat stipulatio. §. 23. Vnde etsi procuratori meo dari stipulatus sum, stipulatio vires habebit: et si creditori meo, quia interest mea, ne vel poena committatur, vel praedia distrahantur, quae pignori data erant. §. 24. Si quis ita stipulatus fuerit, ILLVM SISTAS? nulla causa est, cur non obligatio constat. §. 25. Aedem sacram, vel locum religiosum aedificari, stipulari possumus: alioquin nec ex locato agere possumus.

XXXIX. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum:

DOMINVS seruo stipulando sibi adquirit: sed et pater filio, secundum quod leges permittunt.

XL. POMPONIVS libro vigesimo septimo ad Sabinum:

SI filius meus seruo meo stipuletur, adquiritur mihi.

XLI. VLPIANVS libro quinquagesimo ad Sabinum:

EVM, qui Kalendis Ianuariis stipulatur, si adiiciat primis, vel proximis: nullam habere dubitationem, palam est. Sed et si dicat secundis, vel tertiis, vel quibus aliis: aeque dirimit quaestionem. Si autem non addat, quibus Ianuariis: facti quaestionem inducere, quid forte senserit: hoc est, quid inter eos acti sit, vtique enim hoc sequimur, quod actum est, easque adsumemus: si autem non appareat, dicendum est, quod Sabinus, primas Kalendas Ianuarias spectandas. Plane si ipsa die Kalendarum quis stipulationem interponat, quid sequemur? Et puto actum videri de sequentibus Kalendis. §. 1. Quoties autem in obligationibus dies non ponitur, praesenti die pecunia debetur: nisi si locus adiectus spatium temporis inducat, quo illo possit perueniri. Verum dies adiectus efficit, ne praesenti die pecunia debeatur. Ex quo apparet, diei adiectionem pro reo esse, non pro stipulatore. §. 2. Idem in Idibus etiam et Nonis probandum est, et generaliter in omnibus diebus.

XLII. POMPONIVS [2] libro vigesimo septimo ad Sabinum:

QVI hoc anno, aut hoc mense dari stipulatus sit, nisi omnibus partibus praeteritis anni, vel mensis, non recte petet.

XLIII. VLPIANVS [3] libro quinquagesimo ad Sabinum:

SI quis arbitratu, puta, Lucii Titii restitui sibi stipulatus est, deinde ipse stipulator moram fecerit, quo minus arbitretur Titius: promissor, quasi moram fecerit, non tenetur. Quid ergo, si ipse, qui arbitrari debuit, moram fecerit? magis probandum est, a persona non esse recedendum eius, cuius arbitrium insertum est.

XLIV. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum:

ET ideo si omnino non arbitretur, nihil valet stipulatio: adeo vt, et si poena adiecta sit, ne ipsa quidem committatur.

XLV. VLPIANVS libro quinquagesimo ad Sabinum:

QVODCVMQVE stipulatur is, qui in alterius potestate est, pro eo habetur, ac si ipse esset stipulatus. §. 1. Sicuti, cum morietur quis, stipulari potest, ita etiam hi, qui subiecti sunt alienae potestati, cum morientur, stipulari possunt. §. 2. Si ita quis stipulatus sit, POST MORTEM MEAM FILIAE MEAE DARI?

1 Hal. inserit *ita*. 2 *PAPINIANVS*. 3 *IVLIANVS*.

RI? vel ita POST MORTEM FILIAE MEAE MIHI DARI? vtiliter erit ſtipulatus: ſed primo caſu filiae vtilis actio competit, licet heres ei non exiſtat. §. 3. Non ſolum ita ſtipulari poſſumus, CVM MORIERIS: ſed etiam SI MORIERIS: nam ſicuti inter haec, nihil intereſt, CVM VENERIS, aut SI VENERIS: ita nec ibi intereſt, SI MORIERIS, et CVM MORIERIS. §. 4. Filius patri dari ſtipulari, etſi hoc non adiiciat.

XLVI. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum:

CENTESIMIS Kalendis dari vtiliter ſtipulamur: quia praeſens obligatio eſt, in diem autem dilata ſolutio. §. 1. Id autem, quod in facto eſt, in mortis tempus conferri non poteſt: veluti, cum MORIERIS, ALEXANDRIAM VENIRE SPONDES? §. 2. Si ita ſtipulatus fuero, CVM VOLVERIS, quidam inutilem eſſe ſtipulationem aiunt: alii ita inutilem, ſi antequam conſtituas, morieris, quod verum eſt. §. 3 Illam autem ſtipulationem, SI VOLVERIS DARI? inutilem eſſe conſtat.

XLVII. VLPIANVS libro quinquageſimo ad Sabinum:

QVI ſic ſtipulatur, QVOD TE MIHI ILLIS KALENDIS DARE OPORTET, ID DARE SPONDES? videtur non hodie ſtipulari, ſed ſua die, hoc eſt Kalendis.

ΤΟ Β ΤΟΥ DE VERBORVM OBLIGATIONIBVS.

XLVIII. VLPIANVS libro vigeſimo ſexto ad Edictum:

SI DECEM, cum petiero, dari fuero ſtipulatus, admonitionem magis quandam, quo celerius reddantur, et quaſi ſine mora, quam conditionem habet ſtipulatio: et ideo licet deceſſero prius, quam petiero, non videtur defeciſſe conditio.

XLIX. PAVLVS libro trigeſimo ſeptimo ad Edictum:

CVM filiusfamilias Stichum dari ſpoponderit, et cum per eum ſtaret, quo minus daret, deceſſit Stichus: datur in patrem de peculio actio, quatenus maneret filius ex ſtipulatu obligatus. At ſi pater in mora fuit, non tenebitur filius, ſed vtilis actio in patrem danda eſt. Quae omnia et in fideiuſſoris perſona dicuntur. §. 1. Si ſtipulatus ſim, per te non fieri, quo minus mihi ire agere liceat, et fideiuſſorem accepero: ſi per fideiuſſorem ſteterit, neuter tenetur: ſi per promiſſorem, vterque. In hac ſtipulatione NEQVE PER TE, NEQVE PER HEREDEM TVVM FIERI? per heredem videtur fieri, quamuis abſit, et ignoret: et ideo non facit, quod fieri ex ſtipulatu oportet. Non videtur autem per pupillum ſtetiſſe ex huiusmodi ſtipulatione, ſi pupillus heres erit. §. 3. Si promiſſor hominis ante diem, in quem promiſerat, interpellatus ſit, et ſeruus deceſſerit: non videtur per eum ſtetiſſe.

L. VLPIANVS libro quinquageſimo ad Edictum:

IN illa ſtipulatione, PER TE NON FIERI? non hoc ſignificatur, nihil te facturum, quo minus facere poſſis: ſed curaturum, vt facere poſſis. §. 1. Item ſtipulatione emtae hereditatis, QVANTA PECVNIA AD TE PERVENERIT, DOLOVE MALO TVO FACTVM EST, ERITVE, QVO MINVS PERVENIAT, nemo dubitabit, quin teneatur, qui id egit, ne quid ad ſe perueniret.

LI. IDEM libro quinquageſimo primo ad Edictum:

IS, qui alienum ſeruum promiſit, perducto eo ad libertatem, ex ſtipulatu actione non tenetur: ſufficit enim, ſi dolo culpaue careat.

LII. IDEM libro ſeptimo Diſputationum:

IN conuentionalibus ſtipulationibus contractui formam contrahentes dant: enimuero Praetoriae ſtipulationes legem accipiunt de mente Praetoris, qui eas propoſuit. Denique[1] Praetoriis ſtipulationibus nihil immutare licet, neque addere, neque detrahere. §. 1. Si quis vacuam poſſeſſionem tradi promiſerit, non nudum factum haec ſtipulatio continebit, ſed cauſam bonorum.

LIII. IVLIANVS libro decimo ſexto Digeſtorum:

STIPVLATIONES commodiſſimum eſt ita componere, vt quaecumque ſpecialiter comprehendi poſſint, contineantur: doli autem clauſula ad ea pertineat, quae in praeſentia occurrere non poſſint, et ad incertos caſus pertinent[2].

LIV. IDEM libro vigeſimo ſecundo Digeſtorum:

IN ſtipulationibus alias ſpecies, alias genera deducuntur. Cum ſpecies ſtipula-

1 Hal. inſerit *in*. 2 Hal. *pertinent* abeſt.

lamur, necesse est inter dominos, et inter heredes ita diuidi stipulationem, vt partes corporum cuique debebuntur. Quoties autem genera stipulamur, numero fit inter eos diuisio: veluti cum Stichum et Pamphilum quis stipulatus, duos heredes aequis partibus reliquit: necesse est vtrique partem dimidiam Stichi et Pamphili deberi: si idem duos homines stipulatus fuisset: singuli homines [1] heredibus eius deberentur. §. 1. Operarum stipulatio similis est his stipulationibus, in quibus genera comprehenduntur: et ideo diuisio eius stipulationis, non in partes operarum, sed in numerum cedit. Quod si vnam operam seruus communis stipulatus fuerit, necesse est vtrique dominorum partem operae tantam, quantam in seruo habuerit, petere: solutio autem eius obligationis expeditissima est, si aestimationem operae malit libertus offerre: aut si consentiant patroni, vt his communiter operae edantur.

LV. IDEM libro trigesimo sexto Digestorum:

CVM quis sibi aut Titio dari stipulatus est, soli Titio, non etiam successoribus eius recte soluitur.

LVI. IDEM libro quinquagesimo secundo Digestorum:

EVM, qui ita stipulatur, MIHI ET TITIO DECEM DARE SPONDES? vero similius est semper vna decem communiter sibi et Titio stipulari: sicuti qui legat Titio et Sempronio, non aliud intelligitur, quam vna decem communiter duobus legare. §. 1. TE ET TITIVM HEREDEM TVVM DECEM DATVRVM SPONDES? Titii persona superuacua comprehensa est: siue enim solus heres exstiterit, in solidum tenebitur: siue pro parte, eodem modo, quo ceteri coheredes eius, obligabitur: et quamuis conuenisse videatur, ne ab alio herede quam a Titio peteretur, tamen inutile pactum conuentum coheredibus eius erit. §. 2. Qui sibi aut filio suo dari stipulatur, manifeste personam filii in hoc complectitur, vt ei recte soluatur: neque interest, sibi, aut extraneo cuilibet, an sibi aut filio suo quis stipuletur: quare vel manente [2] in potestate, vel emancipato filio, recte soluitur: neque ad rem pertinet, quod qui filio suo dari stipulatur, sibi adquirit: quia coniuncta sua persona stipulator efficit, vt non adquirendae obligationis gratia, sed solutionis causa personam filii adprehendisse intelligatur, §. 3. Quod si soli filio suo, qui in potestate sua sit, dari quis stipulatus sit, non recte filio soluetur: quia filii persona obligationi magis quam solutioni applicatur. §. 4. Qui ita stipulatur, DECEM, QVOAD VIVAM, DARI SPONDES? confestim decem recte dari petit: sed heres eius exceptione pacti conuenti summouendus est: nam stipulatorem id egisse, ne heres eius peteret, palam est: quemadmodum is qui vsque in Kalendas dari stipulatur, potest quidem etiam post Kalendas petere: sed exceptione pacti summouetur. Nam et heres eius, cui seruitus praedii ita concessa est, vt quoad viueret, ius eundi haberet: pacti conuenti exceptione submouebitur. §. 5. Qui ita stipulatur, ANTE KALENDAS PROXIMAS DARI SPONDES? nihil differt ab eo, qui Kalendis dari [3] stipulatur. § 6. Qui proprietatem sine vsufructu habet, recte vsumfructum dari sibi stipulatur: id enim in obligationem deducit, quod non habet sed habere potest. §. 7. Si a te stipulatus fuero fundum Sempronianum, deinde eundem fundum detracto vsufructu ab alio stipulor: prior stipulatio non nouabitur: quia nec soluendo fundum detracto vsufructu liberaberis, sed adhuc a te recte fundi vsumfructum peterem. Quid ergo est? cum mihi fundum dederis, is quoque liberabitur, a quo detracto vsufructu, fundum stipulatus fueram. §. 8. Si hominem, quem a Titio pure stipulatus fueram, Seius mihi sub conditione promiserit, et is pendente conditione post moram Titii decesserit: confestim cum Titio agere potero: nec Seius existente conditione obligetur: at si Titio acceptum fecissem, Seius existente conditione obligari potest. Idcirco haec tam varie, quod homine mortuo desinit esse res, in quam Seius obligaretur: acceptilatione interposita, superest homo, quem Seius promiserat.

LVII. IDEM libro quinquagesimo tertio Digestorum:

SI quis, si Titius Consul factus erit, decem dari spoponderit: quamuis pendente conditione promissor moriatur, relinquet heredem obligatum.

LVIII. IDEM [4] libro quinquagesimo quarto Digestorum:

QVI vsumfructum fundi stipulatur, deinde fundum, similis est ei, qui partem fundi stipulatur, deinde totum: quia fundus dari non intelligitur, si vsus-

1 Hal. inserit *singulis*. 2 Hal. addit *eo*. 3 Hal inserit *sibi*. 4 *PAVLVS*.

fructus detrahatur. Et e contrario qui fundum stipulatus est, deinde vsumfructum: similis est ei qui totum stipulatur, deinde partem. Sed qui actum stipulatur, deinde iter, posteriore stipulatione nihil agit: ficuti qui decem, deinde quinque stipulatur, nihil agit. Item si quis fructum, deinde vsum stipulatus fuerit, nihil agit, nisi in omnibus nouandi animo hoc facere specialiter expresserit: tunc enim priore obligatione exspirante, ex secunda introducitur petitio: et tam iter, quam vsus, nec non quinque exigi possunt.

LIX. IDEM libro octogesimo octauo Digestorum:

QVOTIES in diem, vel sub conditione oleum quis stipulatur, eius aestimationem eo tempore spectari oportet, quo dies obligationis venit: tunc enim ab eo peti potest: alioquin alias [1] rei captio erit.

LX. VLPIANVS libro vigesimo ad Edictum:

IDEM erit, et si Capuae certum olei pondera dari quis stipulatus sit: nam eius temporis fit aestimatio, cum peti potest: peti autem potest, quo primum in locum perueniri potuit.

LXI. IVLIANVS libro secundo ad Vrseium Ferocem:

STIPVLATIO hoc modo concepta, SI HEREDEM ME NON FECERIS, TANTVM DARE SPONDES? inutilis est: quia contra bonos mores est haec stipulatio [2].

LXII. IDEM libro secundo ex Minicio:

SERVVS vetante domino si pecuniam ab alio stipulatus sit, nihilo minus obligat domino promissorem.

LXIII. AFRICANVS libro sexto Quaestionum:

SI ita quis stipuletur, SIVE NAVIS EX ASIA VENERIT, SIVE TITIVS CONSVL FACTVS FVERIT: vtra prius conditio exstitisset, stipulatio committetur, et amplius committi non potest: sed enim cum ex duabus disiunctiuis conditionibus altera defecerit, necesse est, vt ea quae exstiterit, stipulationem committat.

LXIV. IDEM libro septimo Quaestionum:

HVIVSMODI stipulatio interposita est, SI TITIVS CONSVL FACTVS FVERIT, TVM EX HAC DIE IN ANNOS SINGVLOS DENA DARI SPONDES? post triennium conditio exstitit: an huius temporis nomine agi possit, non immerito dubitabitur? Respondit, eam stipulationem vtilem esse, ita vt in ea eorum quoque annorum, qui ante impletam conditionem intercesserint, praestatio in id tempus collata intelligatur: vt sententia eius sit talis: tunc, cum Titius Consul factus fuerit, in annos singulos, etiam praeteriti temporis habita ratione, dena praestentur.

LXV. FLORENTINVS [4] libro octauo Institutionum:

QVAE extrinsecus, et nihil ad praesentem actum pertinentia, adieceris stipulationi, pro superuacuis habebuntur, nec vitiabunt obligationem: veluti si dicas ARMA VIRVMQVE CANO, SPONDEO: nihilo minus valet. §. I. Sed et si in rei quae promittitur, aut personae appellatione varietur, non obesse placet: nam stipulanti denarios, eiusdem quantitatis aureos spondendo, obligaberis: et seruo stipulanti Lucio domino suo, si Titio, qui idem sit, daturum te spondeas, obligaberis.

LXVI. PAVLVS libro tertio ad legem Aeliam Sentiam:

SI minor viginti annis a debitore suo stipuletur seruum manumissurum: non est exsecutio stipulationis danda. Sed si ipsorum viginti annorum erit, non impedietur manumissio, quia de minore lex loquitur.

LXVII. VLPIANVS [5] libro secundo ad Edictum:

ILLA stipulatio, DECEM MILIA SALVA FORE PROMITTIS? valet. §. I. Eum, qui decem dari sibi curari stipulatus sit, non posse decem petere, quoniam possit promissor reum locupletem dando liberari, Labeo ait: idque et Celsus libro sexto Digestorum refert.

LXVIII. PAVLVS libro secundo ad Edictum:

SI poenam stipulatus fuero, si mihi pecuniam non credidisses, certa est et vtilis stipulatio. Quod si ita stipulatus fuero, PECVNIAM TE MIHI CREDITVRVM SPONDES? incerta est stipulatio, quia id venit in stipulationem, quod mea interest.

LXIX. VLPIANVS [6] libro septimo ad Edictum:

SI homo mortuus sisti non potest, nec poena rei impossibilis committetur: quemad-

1 Ap. Hal. *alias* abest. 2 Ap Hal. *haec stipulatio* absunt. 3 Hal. praefigit *huiusmodi*. 4 *IVLIANVS*. 5 *IVLIANVS*. 6 *PAPINIANVS*.

admodum si quis Stichum mortuum dare stipulatus, si datus non esset, poenam stipuletur.

LXX. IDEM libro vndecimo ad Edictum:

MVLIER, quae dotem dederat populari meo Glabrioni Isidoro, fecerat eum promittere dotem, si in matrimonio decessisset, infanti: et decesserat constante matrimonio: placebat ex stipulatu actionem non esse: quoniam qui fari non poterat, stipulari non poterat.

LXXI. IDEM libro decimo tertio ad Edictum:

CVM quid vt fiat, stipulemur poenam, sic recte concipiemus, SI ITA FACTVM NON ERIT. Cum quid ne fiat, sic: SI ADVERSVS ID FACTVM SIT.

LXXII. IDEM libro vigesimo ad Edictum:

STIPVLATIONES non diuiduntur earum rerum, quae diuisionem non recipiunt: veluti viae, itineris, actus, aquaeductus, caeterarumque seruitutium. Idem puto, et si quis faciendum aliquid stipulatus sit: vtputa fundum tradi, vel fossam fodiri, vel insulam fabricari, vel operas, vel quid his simile: horum enim diuisio corrumpit stipulationem. Celsus tamen libro trigesimo octauo Digestorum refert, Tuberonem existimasse, vbi quid fieri stipulemur, si non fuerit factum, pecuniam dari oportere: ideoque etiam in hoc genere diuidi stipulationem: secundum quem [1] Celsus ait posse dici, iusta aestimatione facti dandam esse petitionem. §. 1. Si quis ita stipulatus sit, SI ANTE KALENDAS MARTIAS PRIMAS OPVS PERFECTVM NON ERIT, TVM QVANTI ID OPVS ERIT, TANTAM PECVNIAM DARI? diem promissionis cedere, non ex quo locatum est opus, sed post Kalendas Martias: quia nec conueniri ante Kalendas Martias reus promittendi poterat. §. 2. Plane si INSVLAM FVLCIRI quis stipulatus sit, non est exspectandum, vt insula ruat, sic deinde agi possit: nec INSVLAM FIERI, vt tantum temporis praetereat, quanto insula fabricari possit: sed vbi iam coepit mora faciendae insulae fieri, tunc agetur: diesque obligationi cedit.

LXXIII. PAVLVS libro vigesimo quarto ad Edictum:

INTERDVM pura stipulatio ex re ipsa dilationem capit: veluti si id, quod in vtero sit, aut fructus futuros, aut domum aedificari stipulatus sit: tunc enim incipit actio, cum ea per rerum naturam praestari potest. Sic qui Carthagini dari stipulatur, cum Romae sit, tacite tempus complecti videtur, quo perueniri Carthaginem potest. Item si operas a liberto quis stipulatus sit, non ante dies earum cedit, quam indictae fuerint, nec sint praestitae. §. 1. Si seruus hereditarius stipulatus sit, nullam vim habitura sit stipulatio, nisi adita hereditas sit: quasi conditionem habeat. Idem est et in seruo eius, qui apud hostes est. §. 2. [2] Stichi promissor, post moram offerendo purgat moram: certe enim doli mali exceptio nocebit ei, qui pecuniam oblatam accipere noluit.

LXXIV. GAIVS [3] libro octauo ad Edictum prouinciale:

STIPVLATIONVM quaedam certae sunt, quaedam incertae. Certum est, quod ex ipsa pronuntiatione apparet, quid, quale, quantumque sit: vt ecce, aurei decem, fundus Tusculanus, homo Stichus, tritici Africi optimi modii centum, vini Campani optimi amphorae centum.

LXXV. VLPIANVS libro vigesimo secundo ad Edictum:

VBI autem non apparet, quid, quale, quantumque est in stipulatione: incertam esse stipulationem dicendum est. §. 1. Ergo si qui fundum sine propria appellatione, vel hominem generaliter sine proprio nomine, aut vinum, frumentumue sine qualitate dari sibi stipulatur: incertum deducit in obligationem. §. 2. Vsque adeo, vt, si quis ita stipulatus sit, TRITICI AFRICI BONI MODIOS CENTVM: VINI CAMPANI BONI AMPHORAS CENTVM? incertum videatur stipulari: quia bono melius inueniri potest: quo fit, vt boni appellatio non sit certae rei significatiua: cum id, quod bono melius sit, ipsum quoque bonum sit. At cum optimum quisque stipulatur, id stipulari intelligitur, cuius bonitas principalem gradum bonitatis habet: quae res efficit, vt ea appellatio certi significatiua sit. §. 3. Fundi certi si quis vsumfructum stipulatus fuerit, incertum intelligitur in obligationem deduxisse: hoc enim magis iure vtimur. §. 4. Illud dubitationem recipit, si quis id, quod ex Arethusa ancilla natum erit, aut fructus, qui in fundo Tusculano nati

1 *secundum quae.* 2 Hal. praefigit *si.* 3 *PAVLVS.*

ti erunt, dari ſibi ſtipulatus ſit, an certum ſtipulatus videatur? Sed ipſa natura manifeſtiſſimum eſt, incerti eſſe hanc ſtipulationem. §. 5. Sed qui vinum, aut oleum, vel triticum, quod in horreo eſt, ſtipulatur, certum ſtipulari intelligitur. §. 6. Qui vero a Titio ita ſtipulatur, QVOD MIHI [1] SEIVS DEBET, DARE SPONDES? et qui ita ſtipulatur, QVOD EX TESTAMENTO MIHI DEBES, DARE SPONDES? incertum in obligationem deducit, licet Seius certum debeat, vel ex teſtamento certum debeatur: quamuis iſtae ſpecies vix ſeparari poſſint ab ea, quam propoſuimus de vino, vel oleo, vel tritico, quod in horreo repoſitum eſt: et adhuc occurrit, quod fideiuſſores certum videntur promittere, ſi modo et is, pro quo obligentur, certum debeat: cum alioquin ita interrogentur, ID FIDE TVA ESSE IVBES? §. 7. Qui id, quod in faciendo aut non faciendo, ſtipulatur, incertum ſtipulari videtur: in faciendo, veluti foſſam fodiri, domum aedificari, vacuam poſſeſſionem tradi: in non faciendo, veluti per te non fieri, quo minus mihi per fundum tuum ire agere liceat: per te non fieri, quo minus mihi hominem Erotem habere liceat. §. 8. Qui illud aut illud ſtipulatur, veluti decem, vel hominem Stichum, vtrum certum, an incertum deducat in obligationem, non immerito quaeritur: nam et res certae deſignantur, et vtra earum potius praeſtanda ſit, in incerto eſt. Sed vtcumque is, qui [2] ſibi electionem conſtituit adiectis his verbis, VTRVM EGO VELIM, poteſt videri certum ſtipulatus: cum ei liceat vel hominem tantum, vel decem tantum intendere ſibi dari oportere: qui vero ſibi electionem non conſtituit, incertum ſtipulatur. §. 9. Qui ſortem ſtipulatur, et vſuras quascumque, certum et incertum ſtipulatus videtur: et tot ſtipulationes ſunt, quot res ſunt [3]. §. 10. Haec ſtipulatio, FVNDVM TVSCVLANVM DARI? oſtendit ſe certi eſſe; continetque, vt dominium omnimodo efficiatur ſtipulatoris quoque modo.

LXXVI. Pavlvs libro decimo octauo ad Edictum:

Si ſtipulatus fuerim illud, aut illud, quod ego voluero: haec electio perſonalis eſt: et ideo ſeruo vel filio talis electio [4] cohaeret: in heredes tamen transit obligatio, et ante electionem mortuo ſtipulatore. §. 1. Cum ſtipulamur, quidquid te dare facere oportet, id, quod praeſenti die dumtaxat debetur in ſtipulationem deducitur: non, vt in iudiciis, etiam futurum: et ideo in ſtipulatione adiicitur verbum OPORTEBIT, vel ita, PRAESENS IN DIEMVE: hoc ideo fit, quia qui [5] ſtipulatur quidquid te dare oportet, demonſtrat eam pecuniam, quae iam debetur: quod ſi totam demonſtrare vult, dicit OPORTEBITVE: [6] ita, PRAESENS IN DIEMVE.

LXXVII. Idem libro quinquageſimo octauo ad Edictum:

Ad diem ſub poena pecunia promiſſa, et ante diem mortuo promiſſore, committetur poena, licet non ſit hereditas eius adita.

LXXVIII. Idem libro ſexageſimo ſecundo ad Edictum:

Si filiusfamilias ſub conditione ſtipulatus emancipatus fuerit, deinde extiterit conditio, patri actio competit: quia in ſtipulationibus id tempus ſpectatur, quo contrahimus. §. 1. Cum fundum ſtipulatus ſum, non veniunt fructus, qui ſtipulationis tempore fuerint.

LXXIX. Vlpianvs libro ſeptuageſimo ad Edictum.

Si procuratori praeſentis fuerit cautum, ex ſtipulatu actionem vtilem domino competere nemo ambigit.

LXXX. Idem libro ſeptuageſimo quarto ad Edictum:

Qvoties in ſtipulationibus ambigua oratio eſt, commodiſſimum eſt id accipi, quo res, qua de agitur, in tuto ſit.

LXXXI. Idem libro ſeptuageſimo ſeptimo ad Edictum:

Qvoties quis alium ſiſti promittit, nec adiicit poenam, puta, vel ſeruum ſuum, vel hominem liberum, quaeritur, an committatur ſtipulatio? Et Celſus ait, etſi non eſt huic ſtipulationi additum, niſi ſteterit, poenam dari: in id, quanti intereſt ſiſti, contineri: et verum eſt quod Celſus ait: nam qui alium ſiſti promittit, hoc promittit, id ſe acturum, vt ſtet. §. 1. Si procurator ſiſti aliquem ſine poena ſtipulatus ſit, poteſt defendi, non ſuam, ſed eius, cuius negotium geſſit, vtilitatem in ea re deduxiſſe: idque fortius dicendum, ſi QVANTI EA RES SIT, ſtipulatio proponatur procuratoris.

LXXXII.

1 Ap. Hal. *mihi* abeſt. 2 Ap. Hal. *qui* abeſt. 3 Ap. Hal. *ſunt* abeſt. 4 Hal. inſerit *non*. 5 Hal. inſerit *ſic*. 6 Hal. praefigit *vel*.

LXXXII. Idem libro septuagesimo octauo ad Edictum:

Nemo rem suam vtiliter stipulatur, sed pretium rei suae non inutiliter: sane rem meam mihi restitui recte stipulari videor. §. 1. Si post moram promissoris homo decesserit, tenetur nihilo minus, proinde ac si homo viueret: et hic moram videtur fecisse, qui litigare maluit, quam restituere.

XXXIII. Pavlvs libro septuagesimo secundo ad Edictum:

Inter stipulantem et promittentem negotium contrahitur: itaque alius pro alio, promittens daturum facturumue eum, non obligatur: nam de se quemque promittere oportet: et qui spondet dolum malum abesse, afuturumque esse, non simplex abnutiuum spondet: sed curaturum se, vt dolus malus absit. Idemque in illis stipulationibus, habere licere: item, neqve per te, neqve per heredem tvvm fieri, qvo minvs fiat. §. 1. Si Stichum stipulatus de alio sentiam, tu de alio, nihil actum erit: quod et in iudiciis Aristo existimauit: sed hic magis est, vt is petitus videatur, de quo actor sensit: nam stipulatio ex vtriusque consensu valet: iudicium autem etiam in inuitum redditur, et ideo actori potius credendum est, alioquin semper negabit reus se consensisse. § 2. Si stipulante me Stichum aut Pamphilum, tu vnum daturum te spoponderis, constat non teneri te, nec ad interrogatum esse responsum. § 3. Diuersa causa est summarum: veluti, decem avt viginti dari spondes? hic enim, etsi decem spoponderis, recte responsum est: quia semper in summis id, quod minus est, sponderi videtur. §. 4. Item si ego plures res stipuler, Stichum puta, et Pamphilum: licet vnum spoponderis, teneris: videris enim ad vnam ex duabus stipulationibus respondisse. §. 5. Sacram, vel religiosam rem, vel vsibus publicis in perpetuum relictam, vt forum, aut basilicam, aut hominem liberum, inutiliter stipulor: quamuis sacra profana fieri, et vsibus publicis relicta in priuatos vsus reuerti, et ex libero seruus fieri potest. Nam et cum quis rem profanam, aut Stichum dari promisit, liberatur, si sine facto eius res sacra esse coeperit, aut Stichus ad libertatem peruenerit. Nec reuocantur in obligationem, si rursus lege aliqua et res sacra profana esse coeperit, et Stichus ex libero seruus effectus sit: quoniam vna atque eadem causa et liberandi et obligandi esset, quod aut dari non possit, aut dari possit. Nam et si nauem quam spopondit, dominus dissoluit, et iisdem tabulis compegerit, quia eadem nauis esset, inciperet obligari. Pro quo et illud dici posse Pedius scribit, si stipulatus fuero ex fundo centum amphoras vini, exspectare debeo, donec nascatur: et si natum, sine culpa promissoris consumtum sit, rursum exspectare debeam, donec iterum nascatur, et dari possit: et per has vices aut cessaturam, aut valituram stipulalationem. Sed haec dissimilia sunt: adeo enim cum liber homo promissus est, seruitutis tempus spectandum non esse, vt ne haec quidem stipulatio de homine libero probanda sit, illvm, cvm servvs esse coeperit, dare spondes? item, evm locvm, cvm ex sacro religiosove profanvs esse coeperit, dari? quia nec praesentis temporis obligationem recipere potest: et ea dumtaxat, quae natura sui possibilia sunt, deducuntur in obligationem: vini autem non species, sed genus stipulari videmur, et tacite in ea tempus continetur: homo liber certa specie continetur: et casum aduersamque fortunam spectari hominis liberi, neque ciuile, neque naturale est: nam de his rebus negotium recte geremus, quae subiici vsibus, dominioque nostro statim possunt: et nauis si hac mente resoluta est, vt in alium vsum tabulae destinarentur, licet mutato consilio perficiatur, tamen et peremta prior nauis, et haec alia dicenda est: sed si reficiendae nauis causa omnes tabulae refixae sint, nondum intercidisse nauis videtur: et compositis rursus eadem esse incipit: sicuti de aedibus deposita tigna ea mente, vt reponantur, aedium sunt, sed si vsque ad aream deposita sit, licet eadem materia restituatur, alia erit. Hic tractatus etiam ad Praetorias stipulationes pertinet: quibus de re restituenda cauetur, et an eadem res sit, quaeritur. §. 6. Si rem, quam ex causa lucratiua stipulatus sum, nactus fuero et causa lucratiua euanescit stipulatio: sed si heres exstitero, dominio [1] extinguitur stipulatio. Si vero a me herede defunctus eam legauit, potest agi ex stipulatu. Idemque esse, et si sub conditione legata sit, quia et si ipse debitor rem sub conditione legatam dedisset, non liberaretur: sed si conditione deficiente remanserit, petitio infirmabitur.

1 *exstitero domino, extinguitur.*

mabitur. §. 7. Stichum, qui decessit, si stipuler: si quidem condici etiam mortuus potuit, vt furi, vtiliter me stipulatum Sabinus ait: si vero ex aliis caussis, inutiliter: quia, etsi deberetur, morte promissor liberetur. Idem ergo diceret, et si mora facta defunctum stipularer. §. 8. Si quis ancillam sistere se in aliquo loco promiserit, quae praegnans erat, etsi sine partu eam sistat, in eadem caussa eam sistere intelligitur.

LXXXIV. IDEM libro septuagesimo quarto ad Edictum:

SI insulam fieri stipulatus sim, et transierit tempus, quo potueris facere: quamdiu litem contestatus non sim, posse te facientem liberari placet: quod si iam litem contestatus sim, nihil tibi prodesse, si aedifices.

LXXXV. IDEM libro septuagesimo quinto ad Edictum:

IN exsecutione obligationis sciendum est quatuor caussas esse: nam interdum est aliquid, quod a singulis heredibus diuisum consequi possumus: aliud, quod totum peti necesse est, nec diuisum praestari potest: aliud, quod pro parte petitur, sed solui, nisi totum, non potest: aliud, quod solidum petendum est, licet in solutionem admittat secutionem. §. 1. Prima species pertinet ad promissorem pecuniae certae; nam et petitio et solutio ad portiones hereditarias spectat. §. 2. Secunda ad opus, quod testator fieri iusserit: nam singuli heredes in solidum tenentur: quia operis effectus in partes scindi non potest. §. 3. Quod si stipulatus fuero, PER TE HEREDEMVE TVVM NON FIERI, QVO MINVS EAM AGAM: SI ADVERSVS EA FACTVM SIT, TANTVM DARI? et vnus ex pluribus heredibus promissoris me prohibeat: verior est sententia existimantium, vnius facto omnes teneri: quoniam, licet ab vno prohibeor, non tamen in partem prohibeor, sed ceteri familiae hercifcundae iudicio farcient damnum. §. 4. Pro parte autem [1] peti, solui autem nisi totum non potest: veluti cum stipulatus sum hominem incertum: nam petitio eius scinditur, solui vero nisi solidus non potest: alioquin in diuersis hominibus recte partes soluentur: quod non potuit defunctus facere, ne, quod stipulatus sum, consequar. Idem iuris est, et si quis decem milia [2] aut hominem promiserit. §. 5. In solidum vero agi oportet, et partis solutio adfert liberationem, cum ex caussa euictionis intendimus: nam auctoris heredes in solidum denuntiandi sunt, omnesque debent subsistere, et quolibet defugiente omnes tenebuntur: sed vnicuique pro parte hereditaria praestatio iniungitur. §. 6. Item si ita stipulatio facta sit, SI FVNDVS TITIANVS DATVS NON ERIT, CENTVM DARI? nisi totus detur, poena committitur centum: nec prodest partes fundi tradere, cessante vno, quemadmodum non prodest ad pignus liberandum partem creditori soluere. §. 7. Quicumque sub conditione obligatus curauerit, ne conditio exsisteret, nihilo minus obligetur.

LXXXVI. VLPIANVS libro septuagesimo nono ad Edictum:

QVOD dicitur, tot stipulationes esse, quot res: ibi locum habet, vbi res exprimuntur stipulationi: ceterum si non fuerint expressae, vna est stipulatio.

LXXXVII. PAVLVS libro septuagesimo quinto ad Edictum:

NEMO rem suam futuram in eum casum, qua sua fit, vtiliter stipulantur.

LXXXVIII. IDEM libro sexto ad Plautium:

MORA rei fideiussori quoque nocet. Sed si fideiussor seruum obtulit, et reus moram fecit: mortuo Sticho fideiussori succurrendum est. Sed si fideiussor hominem occiderit, reus liberatur, fideiussor autem ex stipulatione conueniri potest.

LXXXIX. IDEM libro nono ad Plautium:

SI a Colono, cui fundum in quinquennium locaueram, post tres annos ita stipulatus fuero, QVIDQVID TE DARE FACERE OPORTET? non amplius in stipulationem deducitur, quam quod iam dari oportet: in stipulationem enim deducitur quod iam dari oportet [3]: si autem adiiciatur, OPORTEBITVE: etiam futura obligatio deducitur.

XC. POMPONIVS libro tertio ex Plautio:

CVM stipulati sumus pro vsuris legitimis poenam in singulos menses, si sors

1 Ap. Hal. *autem* abest. 2 Ap. Hal. *milia* abest. 3 Ap. Hal. *in stipulationem enim deducitur quod iam dari oportet* absunt.

sors soluta non sit: etiamsi sortis obligatio in iudicium sit deducta, adhuc tamen poena crescit: quia verum est, solutam pecuniam non esse.

XCI. PAVLVS libro decimo septimo ad Plautium:

SI seruum stipulatus fuero, et nulla mora intercedente seruus decesserit: si quidem occidat eum promissor, expeditum est: sin autem negligat infirmum, an teneri debeat promissor? considerantibus, vtrum, quemadmodum in vindicatione hominis, si neglectus a possessore fuerit, culpae huius nomine tenetur possessor, ita et cum dari promisit: an culpa, quod ad stipulationem attinet, in faciendo accipienda sit, non in non faciendo? quod magis probandum est: quia qui dari promisit, ad dandum, non faciendum, tenetur. §. 1. Sed si sit quidem res in rebus humanis, sed dari non possit, vt fundus religiosus, puta, vel sacer factus, vel seruus manumissus, vel etiam ab hostibus si capiatur, culpa in hunc modum diiudicatur: vt, si quidem ipsius promissoris res, vel tempore stipulationis, vel postea fuerit, et quid eorum acciderit, nihilo minus teneatur. Idemque fiat, et si per alium, posteaquam ab hoc alienatus sit, id contigerit. Sin autem alienus fuit, et ab alio tale quid accidit, non tenetur: quia nihil fecit: nisi si [1] posteaquam moratus est solutionem, aliquid huiusmodi acciderit: quam distinctionem et Iulianus sequitur. Item si homo qui fuit promissoris, ex praecedenti causa ablatus ei fuerit, quod statuliber fuit, perinde habendus sit, ac si alienum promisisset: qua sine facto ipsius desiit eius esse. §. 2. De illo quaeritur, an et is, qui nesciens se debere occiderit, teneatur, quod Iulianus putat in eo, qui, cum nesciret a se petitum codicillis, vt restitueret, manumisit. §. 3. Sequitur videre de eo, quod veteres constituerunt, quoties culpa interuenit debitoris, perpetuari obligationem, quemadmodum intelligendum sit. Et quidem si effecerit promissor, quo minus soluere possit: expeditum intellectum habet constitutio: si vero moratus sit tantum, haesitatur, an, si postea in mora non fuerit, extinguatur superior mora? Et Celsus adolescens scribit, eum, qui moram fecit in soluendo Sticho, quem promiserat, posse emendare eam moram postea offerendo: esse enim hanc quaestionem de bono et aequo: in quo genere plerumque sub auctoritate iuris scientiae perniciose, inquit, erratur. Et sane probabilis haec sententia est, quam quidem et Iulianus sequitur: nam dum quaeritur de damno, et par vtriusque causa sit, quare non potentior sit, qui teneat, quam qui persequitur? §. 4. Nunc videamus, in quibus personis haec constitutio locum habeat? quae inspectio duplex est: vt primo quaeramus, quae personae efficiant perpetuam obligationem: deinde quibus eam producant. Vtique autem principalis debitor perpetuat obligationem. Accessiones an perpetuent, dubium est. Pomponio perpetuari placet: quare enim facto suo fideiussor suam obligationem tollat? cuius sententia vera est: itaque perpetuatur obligatio tam ipsorum, quam successorum eorum: accessionibus quoque suis, id est, fideiussoribus, perpetuant obligationem: quia in totam causam spoponderunt. §. 5. An filiusfamilias, qui iussu patris promisit, occidendo seruum, producat patris obligationem, videndum est. Pomponius producere putat, scilicet, quasi accessionem intelligens eum, qui iubeat. §. 6. Effectus huius constitutionis ille est, vt adhuc homo peti possit. Sed et acceptum ei posse ferre [2] creditur, et fideiussorem accipi eius obligationis nomine. Nouari autem an possit haec obligatio, dubitationis est, quia neque hominem, qui non est, neque pecuniam quae non debetur, stipulari possumus. Ego puto nouationem fieri posse, si hoc actum inter partes sit: quod et Iuliano placet.

XCII. IDEM libro decimo octauo ad Plautium:

SI ita stipuler, PER TE NON FIERI, QVO MINVS MIHI HEREDIQVE MEO VINDEMIAM TOLLERE LICEAT? etiam heredi datur actio.

XCIII. IDEM libro tertio ad Vitellium:

SI sic stipulatus fuero, PER TE NON FIERI, QVO MINVS HOMINEM EX HIS, QVOS HABES, SVMAM? electio mea erit.

XCIV. MARCELLVS [3] libro tertio Digestorum:

TRITICVM dare oportere stipulatus est aliquis: facti quaestio est, non iuris. Igitur si de aliquo tritico cogitauerit, id est, certi generis, certae quantitatis,

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 *ferri*. 3 *item*.

tatis, id habebitur pro expresso: alioquin, si, cum destinare genus et modum vellet, non fecit: nihil stipulatus videtur: igitur ne vnum quidem modium.

XCV. IDEM libro quinto Digestorum:

QVI insulam fieri stipulatur, ita demum adquirit obligationem, si apparet quo in loco fieri insulam voluerit, si [1] et ibi insulam fieri interest eius.

XCVI. IDEM libro duodecimo Digestorum:

QVI seruum mihi ex stipulatu debebat, si in facinore eum deprehenderit, impune eum occidit: nec vtilis actio erit in eum constituenda.

XCVII. CELSVS libro vigesimo sexto Digestorum:

SI ita stipulatus fuero, TE SISTI? NISI STETERIS, HIPPOCENTAVRVM DARI? proinde erit, atque te sisti solummodo stipulatus essem. §. 1. Possum vtiliter a te ita stipulari, TITII NOMINE TE SOLVTVRVM? neque enim hoc simile est illi, TITIVM DATVRVM? sed ex ea stipulatione, dum interest mea, agere possum: et ideo si locuples sit Titius, nihil ex hac stipulatione consequi possim: quid enim mea interest id a te fieri, quod, si non feceris, aeque saluam pecuniam habiturus sum. §. 2. SI TIBI NVPSERO, DECEM DARI SPONDES? causa cognita denegandam actionem puto: nec raro probabilis causa eiusmodi stipulationis est. Item si vir a muliere eo modo non in dotem stipulatus est.

XCVIII. MARCELLVS libro vigesimo Digestorum:

EXISTIMO posse id, quod meum est, sub conditione stipulari, item viam stipulari [2] ad fundum posse, quamquam interim fundus non sit meus: aut si hoc verum non est, et alienum fundum sub conditione stipulatus fuero, isque ex lucratiua causa meus esse coeperit, confestim peremeretur stipulatio: et si fundi dominus sub conditione viam stipulatus fuerit, statim fundo alienato euanescit stipulatio, et maxime secundum illorum opinionem, qui etiam ea, quae recte constituerunt, resolui putant, cum in eum casum reciderunt, a quo non potuissent consistere. §. 1. Ex hac stipulatione, INSVLAM FVLCIRI SPONDES? quando nascatur actio, quaeritur: et vtique non est exspectandum, vt ruat: nec enim nihil stipulatoris interest, fultam potius esse, quam non esse: nec tamen recte agetur, si nondum praeterierit temporis tantum, quo fulcire potuerit redemtor.

XCIX. CELSVS libro trigesimo octauo Digestorum:

QVIDQVID adstringendae obligationis [3] est, id nisi palam verbis exprimitur, omissum intelligendum est: ac fere secundum promissorem interpretamur: quia stipulatori liberum fuit verba late concipere. Nec rursum promissor ferendus est, si eius intererit, de certis potius vasis forte, aut hominibus actum [4]. §. 1. Si stipulatus hoc modo fuero, SI INTRA BIENNIVM CAPITOLIVM NON ASCENDERIS, DARI? non nisi praeterito biennio recte petam: nam etsi ambigua verba sunt, si tamen exaudiuntur, si inmutabiliter verum fuit, te Capitolium non ascendisse.

C. MODESTINVS libro octauo Regularum:

CONDITIO in praeteritum, non tantum praesens tempus relata, statim aut peremit obligationem, aut omnino non differt.

CI. IDEM libro quarto de Praescriptionibus:

PVBERES sine curatoribus suis possunt ex stipulatu obligari.

CII. IDEM libro quinto Responsorum:

VENDITORES emtori cauerant pro euictione, quanti eius interesset: sed et [5] specialiter [6] adguituros, si in lite mota sumtus fecisset, emtori stipulanti promiserant: post mortem emtoris, vnus ex venditoribus ad iudicium vocauit, pretium sibi deberi dicens, heredes eius, qui sumtus in defensione causae factos, cum probarent pretium solutum fuisse, ex stipulatione petebant. Modestinus respondit, si in [7] eas impensas venditores promiserunt, quae ob litem de proprietate institutam factae essent: minime ex stipulatu peti posse, quod erogatum est, dum alter ex venditoribus pretium, quod iam fuerat exsolutum, petit.

CIII. IDEM libro quinto Pandectarum:

LIBER homo in stipulatum deduci non potest: quia nec dari oportere intendi, nec aestimatio eius praestari potest, non magis quam si quis dari stipulatus fuerit mortuum hominem, aut fundum hostium.

CIV.

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 Ap. Hal. *stipulari* abest. 3 Hal. inserit *causa*. 4 Hal. addit *esse*. 5. Ap. Hal. *sed et* absunt. 6 Hal. inserit *se*. 7 Ap. Hal. *in* abest.

CIV. IAVOLENVS libro vndecimo ex Caffio:

CVM feruus pecuniam pro libertate pactus eft, et ob eam rem reum dedit: quamuis feruus ab alio manumiffus eft, reus tamen recte obligabitur: quia non quaeritur, a quo manumittatur, fed vt manumittatur.

CV. IDEM libro fecundo Epiftolarum:

STIPVLATVS fum, Damam aut Herotem, feruum dari: cum Damam dares, ego, quo minus acciperem, in mora fui: mortuus eft Dama: an putes me ex ftipulatu actionem habere? Refpondit, fecundum Mafurii Sabini opinionem puto te ex ftipulatu agere non poffe: nam is recte exiftimabat, fi per debitorem mora non effet, quo minus id, quod debebat, folueret, continuo eum debito liberari.

CVI. IDEM libro fexto Epiftolarum.

QVI ex pluribus fundis, quibus idem nomen impofitum fuerat, vnum fundum fine vlla nota demonftrationis ftipuletur, incertum ftipulatur: id eft, eum fundum ftipulatur, quem promiffor dare voluerit: tamdiu autem voluntas promifforis in pendenti eft, quamdiu id quod promiffum eft, foluatur.

CVII. IDEM libro octauo Epiftolarum:

VTRVM turpem talem ftipulationem putes, an non, quaero: pater naturalis filium, quem Titius habebat in adoptionem, heredem inftituit, fi patria poteftate liberatus effet: pater eum adoptiuum non alias emancipari voluit, quam fi etiam dediffet, a quo ftipularetur, certam fummam, fi eum manumififfet: poft emancipationem adit heres filius: petit nunc pecuniam pater ex ftipulatione fupra relata. Refpondit, non puto 1 turpem effe caufam ftipulationis, vtpote cum aliter filium emancipaturus non fuerit: nec poteft videri iniufta caufa ftipulationis, fi aliquid adoptiuus pater habere voluerit, propter quod a filio poft emancipationem magis curaretur.

CVIII. IDEM libro decimo Epiftolarum:

A TITIO ita ftipulatus fum, SI QVA MIHI NVPSERIT, DECEM DOTIS EIVS NOMINE DARE SPONDES? querebatur, an conftat talis ftipulatio? Refpondit, fi ftipulanti mihi dos ita promiffa eft, QVAMCVMQVE VXOREM DVXERO, DOTIS EIVS NOMINE DECEM DARE SPONDES? nihil in 2 caufa eft, quare ea pecunia conditione expleta non debeatur: nam cum conditio etiam ex incertae perfonae facto parere obligationem poffit, veluti SI QVIS IN CAPITOLIVM ASCENDERIT, DECEM DARE SPONDES? SI QVIS A ME DECEM PETIERIT, TOT DARE SPONDES? cur non idem, et in dote promiffa, refpondeatur, ratio reddi non poteft. §. 1. Nulla promiffio poteft confiftere, quae ex voluntate promittentis ftatum capit.

CIX. POMPONIVS libro tertio ad Quintum Mucium:

SI ita ftipulatus fuero, DECEM AVT QVINDECIM DABIS? decem debentur. Item fi ita, POST ANNVM AVT BIENNIVM DABIS? poft biennium debentur. Quia in ftipulationibus id feruatur, vt, quod minus effet 3, quodque longius, effe videretur in obligationem deductum.

CX. IDEM libro quarto ad Quintum Mucium:

SI mihi et Titio, in cuius poteftate non fim, ftipuler decem: non tota decem, fed fola quinque mihi debentur: pars enim aliena deducitur, vt quod extraneo inutiliter ftipulatus fum, non augeat meam partem. §. 1. Si ftipulatus fuero de te VESTEM TVAM, QVAECVMQVE MVLIEBRIS EST, DARE SPONDES? magis ad mentem ftipulantis, quam ad mentem promittentis, id referri debeat 4: vt, quid in re 5 fit, aeftimari debeat, non quid fenferit promiffor: itaque fi folitus fuerat promiffor, muliebri quadam vefte vti, nihilo minus debetur.

CXI. IDEM libro quinto ad Quintum Mucium:

SI ftipulatus fuero, per te non fieri, quo minus mihi illa domo vti liceat, an etiam fi me non prohibeas, vxorem autem meam prohiberes, vel contra vxore mea ftipulata me prohibeas, an committatur ftipulatio? Et latius eft haec verba fic accipi. Nam et fi ftipulatus fuero, per te non fieri, quo minus mihi via, itinere, actu vti liceat, et fi non me, fed alium nomine meo ingredientem, prohibeas, fciendum erit committi ftipulationem.

CXII. IDEM libro decimo quinto ad Quintum Mucium:

SI

1. Ap. Hal. *puto* abeft. 2. Hal. inferit *ea*. 3. Ap. Hal. *effet* abeft. 4. *debet*, 5 Hal. inferit *ea*.

SI quis ftipulatus fit, Stichum, aut Pamphilum, vtrum ipfe vellet: quem elegerit, petet, et is erit folus in obligatione. An autem mutare voluntatem poffit, et ad alterius petitionem transire, quaerentibus refpiciendus erit fermo ftipulationis, vtrumne talis fit, QVEM VOLVERO, an QVEM VOLAM: nam fi talis fuerit, QVEM VOLVERO: cum femel elegerit, mutare voluntatem non poterit: fi vero tractum habeat fermo illius, et fit talis, QVEM VOLAM: donec iudicium dictet, mutandi poteftatem habebit. §. I. Si quis ita ftipulatus fuerit, PRO CENTVM AVREIS SATISDABIS? et reum dederit in iftam fummam: Proculus ait, femper in fatisdationis ftipulatione venire, quod intereffet ftipulantis: vt alias tota fors ineffet, veluti fi idoneus promiffor non fit: alias minus, fi in aliquid idoneus effet debitor: alias nihil, fi tam locuples effet, vt noftra non interfit, fatis ab eo accipere, nifi quod plerumque idonei non tam patrimonio, quam fide quoque aeftimarentur.

CXIII. PROCVLVS libro fecundo Epiftolarum:

CVM ftipulatus fim mihi, Procule, fi opus arbitratu meo ante Kalendas Iunias effectum non fit, poenam, et protuli diem: putasne vere me poffe dicere, arbitratu meo opus effectum non effe ante Kalendas Iunias, cum ipfe arbitrio meo aliam [1] operi laxiorem dederim? Proculus refpondit, non fine caufa diftinguendum eft, intereffe, vtrum per promiffiorem mora non fuiffet, quo minus opus ante Kalendas Iunias ita, vti ftipulatione comprehenfum erat, perficeretur: an [2], cum iam opus effici non poffet ante Kalendas Iunias, ftipulator diem in Kalendis Auguftis protuliffet? nam fi tum diem ftipulator protulit, cum iam opus ante Kalendas Iunias effici non poterat, puto poenam effe commiffam: nec ad rem pertinere, quod aliquod tempus ante Kalendas Iunias fuit, quo ftipulator non defiderauit id ante Kalendas Iunias effici, id eft, quod non eft arbitratus vt fieret, quod fieri non poterat: aut fi hoc falfum eft, etiam fi ftipulatus pridie Kalendas Iunias mortuus effet, poena commiffa non effet: quoniam mortuus arbitrari non potuiffet, et aliquod tempus poft mortem eius operi perficiendo fuperfuiffet: et propemodum, etiam fi ante Kalendas Iunias futurum effe coepit, opus ante eam diem effici non poffe, poena commiffa eft. §. I. Cum venderet aliquis, promifit emtori fideiuffores praeftari, et rem venditam liberari: quae vt liberetur, nunc defiderat emtor: in mora eft is, qui ea ftipulatione id futurum promifit. Quaero quid iuris fit? Proculus refpondit, tanti litem aeftimari oportet, quanti actoris intereft.

CXIV. VLPIANVS libro decimo feptimo ad Sabinum:

SI fundum certo die praeftari ftipuler, et per promiforem fteterit, quo minus ea die praeftetur: confecuturum me quanti mea interfit, moram facti non effe.

CXV. PAPINIANVS libro fecundo Quaeftionum:

ITA ftipulatus fum, TE SISTI IN CERTO LOCO: SI NON STETERIS, QVINQVAGINTA AVREOS DARI SPONDES? fi dies in ftipulatione per errorem omiffus fuerit, cum id ageretur, vt certo die fifteres, imperfecta erit ftipulatio: non fecus ac fi, quod pondere, numero, menfura continetur, fine adiectione ponderis, numeri, menfurae ftipulatus effem: vel infulam aedificari, non demonftrato loco: vel fundum dari, non adiecto nomine. Quod fi ab initio id agebatur, vt quocumque die fifteres, et fi non ftetiffes, pecuniam dares: quafi quaelibet ftipulatio fub conditione concepta, vires habebit, nec ante committetur, quam fuerit declaratum, reum promittendi fifti non poffe. §. I. Sed et fi ita ftipulatus fuero, SI IN CAPITOLIVM NON ASCENDERIS, vel ALEXANDRIAM NON IERIS, CENTVM DARI SPONDES? non ftatim committetur ftipulatio, quamuis Capitolium afcendere, vel Alexandriam peruenire potueris, fed cum certum effe coeperit, te Capitolium afcendere, vel Alexandriam ire non poffe. §. 2. Item fi quis ita ftipuletur, SI PAMPHILVM NON DEDERIS, CENTVM DARI SPONDES? Pegafus refpondit, non ante committi ftipulationem, quam defiffet poffe Pamphilus dari. Sabinus autem exiftimabat, ex fententia contrahentium, poftquam homo potuit dari, confeftim agendum: et tamdiu ex ftipulatione non poffe agi, quamdiu per promifforem non ftetit, quo minus hominem

1. Hal. inferit *diem*. 2 Hal. addit *tunc*.

nem [1] daret: idque defendebat exemplo penus legatae. Mucius etenim heredem, si dare potuisset penum, nec dedisset, confestim in pecuniam legatam teneri scripsit: idque vtilitatis causa receptum est ob defuncti voluntatem, et ipsius rei natura. Itaque potest Sabini sententia recipi, si stipulatio non a conditione coepit: velut, SI PAMPHILVM NON DEDERIS, TANTVM DARE SPONDES? sed ita concepta sit stipulatio [2], PAMPHILVM DARI SPONDES? SI NON DEDERIS, TANTVM DARI SPONDES? quod sine dubio verum erit, cum id actum probatur, vt, si homo datus non fuerit, et homo et pecunia debeatur. Sed et si ita cautum sit, vt sola pecunia non soluto homine debeatur, idem defendendum erit: quoniam fuisse voluntas probatur: vt homo soluatur, aut pecunia petatur.

CXVI. IDEM libro quarto Quaestionum:

DECEM stipulatus a Titio, postea quanto minus ab eo consequi posses, si a Maeuio stipularis: sine dubio Maeuius vniuersi periculum potest subire: sed et si decem petieris a Titio, Maeuius non erit solutus, nisi iudicatum Titius fecerit. Paulus notat: non enim sunt duo rei Maeuius et Titius eiusdem obligationis, sed Maeuius sub conditione debet, si a Titio exigi non poterit: igitur nec Titio conuento Maeuius liberatur, qui an debiturus sit, incertum est: et soluente Titio non liberatur Maeuius, qui nec tenebatur, cum conditio stipulationis deficit: nec Maeuius pendente stipulationis conditione recte potest conueniri: a Maeuio enim ante Titium excussum non recte peretur.

CXVII. IDEM libro duodecimo Quaestionum:

SI centum homines, quos ego heresue meus elegisset, stipulatus, antequam eligerem, duos heredes relinquero: numero diuiditur stipulatio: diuersum erit, si iam electis hominibus successerint.

CXVIII. IDEM libro vicesimo [septimo] Quaestionum:

LIBER homo, qui bona fide seruit mihi: quod stipulanti mihi promittit, prope est, vt omnimodo sit vtile, quamuis ex re mea promittat: nam quid aliud dici potest, quo minus liber homo teneatur? nec tamen ideo, si stipulanti eidem ex eadem causa spondeam, tenebor: quemadmodum etenim habebit eius actionem aduersus me, quod ab alio stipulatus quaereret mihi? hoc itaque latere fructuario seruo, vel alieno, qui bona fide seruit, comparabitur: seruus autem fructuario si promittat ex re ipsius, vel alienus, qui bona fide seruit, emtori: nulla de peculio dabitur in dominum actio: nam in his causis domini esse intelliguntur. §. I. DECEM HODIE DARI SPONDES? Dixi, posse, vel eo die pecuniam peti: nec videri praematurius agi, non finito stipulationis die: quod in aliis temporibus iuris est: nam peti non debet, quod intra tempus comprehensum solui potest: in proposito enim diem non differendae actionis [3] insertum videri, sed quo praesens ostendatur esse responsum. §. 2. DECEM MIHI, AVT TITIO, VTRVM EGO VELIM, DARE SPONDES? Ex eo, quod mihi dandum est, certi stipulatio est: ex eo, quod illi soluendum, incerti: finge mea interesse, Titio potius quam mihi solui: quoniam poenam promiseram, si Titio solutum non fuisset.

CXIX. IDEM libro trigesimo sexto Quaestionum:

DOLI clausula, quae stipulationibus subiicitur, non pertinet ad eas partes stipulationis, de quibus nominatim cauetur.

CXX. IDEM libro trigesimo septimo Quaestionum:

SI ita stipulatus fuero, HANC SVMMAM CENTVM AVREORVM DARI SPONDES? etsi maxime ita exaudiatur ille sermo, SI MODO CENTVM AVREORVM EST, non facit conditionem haec adiectio: quoniam si centum non sint, stipulatio nulla est: nec placuit instar habere conditionis sermonem, qui non ad futurum, sed ad praesens tempus refertur, etsi contrahentes rei veritatem ignorant.

CXXI. IDEM libro vndecimo Responsorum:

EX ea parte cautionis, DOLVMQVE MALVM HVIC REI PROMISSIONIQVE ABESSE, AFVTVRVMQVE ESSE, STIPVLATVS EST ILLE, SPOPONDIT ILLE: incerti agetur, stipulationis vtiliter interponendae gratia. §. I. Mulier ab eo, in cuius matrimonium conueniebat, stipulata fuerat ducenta,

1 *eum* loco *hominem*. 2 Ap. Hal. *stipulatio* abest. 3 Hal. inserit *gratia*.

centa, si concubinae tempore matrimonii consuetudinem repetisset: nihil caussae esse respondi [1], cur ex stipulatu, quae ex bonis moribus concepta fuerat, mulier impleta conditione, pecuniam adsequi non possit. §. 2. In insulam deportato reo promittendi, stipulatio ita concepta, CVM MORIERIS, DARI? non nisi moriente eo committitur. §. 3. Ex facto rei promittendi doli stipulatio heredem eius tenet, sicut ex ceteris aliis contractibus: veluti mandati, depositi.

CXXII. Scaevola libro vigesimo octauo Digestorum:

Qui Romae mutuam pecuniam acceperat soluendam in longinqua prouincia per menses tres, eamque ibi dari stipulanti spopondisset, post paucos dies Romae testato creditori dixit, paratum se esse Romae eam numerare, detracta ea summa, quam creditori suo vsurarum nomine dederat. Quaesitum est, cum in integrum summam, qua stipulatione obligatus est, obtulerit, an eo loco, in quo soluenda promissa est, sua die integra peti posset? Respondit posse stipulatorem sua die ibi, vbi soluendam stipulatus est, petere. §. 1. Callimachus mutuam pecuniam nauticam accepit a Sticho seruo Seii in prouincia Suria, ciuitate Beruto vsque Brentesium, idque creditum esse in omnes nauigii dies ducentos sub pignoribus et [2] hypothecis, mercibus a Beruto comparatis, et Brentesium perferendis, et quas Brentesio emturus esset, et per nauem Beruto inuecturus: conuenitque inter eos, vti, cum Callimachus Brentesium peruenisset, inde intra idus Septembres, quae tunc proximae futurae essent, aliis mercibus emtis, et in nauem missis, ipse in Suriam per nauigium proficiscatur: aut si intra diem supraſcriptam non reparasset merces, nec enauigasset de ea ciuitate, redderet vniuersam continuo pecuniam, quasi perfecto nauigio, et praestaret sumtus omnes prosequentibus eam pecuniam, vt in vrbem Romam eam deportarent: eaque sic recte dari fieri fide roganti Sticho seruo Lucii Titii promisit Callimachus: et cum ante idus supraſcriptas secundum conuentionem mercibus in nauem impositis, cum Herote conseruo Stichi, quasi in Prouinciam Suriam perventurus enauigauit: quaesitum est, naue submersa, cum secundum cautionem Callimachus merces debito perferendas in nauem misisset eo tempore, quo iam pecuniam Brentesio reddere Romae perferendam deberet: an nihil prosit Herotis consensus, qui cum eo missus erat, cuique nihil amplius de pecunia supraſcripta post diem conuentionis permissum vel mandatum erat, quam vt eam receptam Romam perferret: et nihilo minus actione ex stipulatu Callimachus de pecunia domino Stichi teneatur? Respondit, secundum ea quae proponerentur, teneri. Item quaero, si Callimacho post diem supraſcriptam nauigante, Heros supraſcriptus seruus consenserit, an actionem domino suo semel adquisitam adimere potuerit? Respondit, non potuisse, sed fore exceptioni locum, si seruo arbitrium datum esset eam pecuniam quocumque tempore in quemuis locum reddi. §. 2. Flauius Hermes hominem Stichum manumissionis caussa donauit, et ita de eo stipulatus est: SI HOMINEM STICHVM, DE QVO AGITVR, QVEM HAC DIE TIBI DONATIONIS CAVSA MANVMISSIONISQVE DEDI, A TE HEREDEQVE TVO MANVMISSVS VINDICTAQVE LIBERATVS NON ERIT, QVOD DOLO MALO MEO NON FIAT: POENAE NOMINE QVINQVAGINTA DARI STIPVLATVS EST FLAVIVS HERMES, SPOPONDIT CLAVDIVS. Quaero, an Flauius Hermes Claudium de libertate Stichi conuenire potest? Respondit, nihil proponi, cur non potest. Item quaero, an si Flauii Hermetis heres a Claudii herede poenam supraſcriptam petere voluerit, Claudii heres libertatem Sticho praestare possit, vt poena liberetur? Respondit posse. Item quaero, [3] si Flauii Hermetis heres cum Claudii herede ex caussa supraſcripta nolit agere, an nihilo minus Sticho libertas, ex conuentione, quae fuit inter Hermetem et Claudium, vt stipulatione supraſcripta ostenditur, ab herede Claudii praestari debeat? Respondit debere. §. 3. Coheredes, cum praedia hereditaria diuiserant, vnum praedium commune reliquerunt sub hoc pacto, vt si quis eorum partem suam alienare voluisset, eam vel coheredi suo, vel eius successori venderet centum vigintiquinque: quod si quis aliter fecisset, poenam centum inuicem stipulati sunt. Quaero, cum coheres mulier coheredis liberorum tutores saepius testato conuenerit, et desiderauerit, vt secundum conuentionem aut ement, aut vendent, hi-

1 Ap. Hal. *respondi* abest. 2 Hal. inserit *ex*. 3 Hal. praemittit *an*.

hique nihil tale fecerint: an, si mulier extero vendiderit, poena ab ea centum exigi possit? Respondit, secundum ea quae proponerentur, obstaturam doli mali exceptionem. §. 4. Agerius filiusfamilias seruo Publii Maeuii stipulanti spopondit, se daturum quidquid patrem suum Publio Maeuio debere constitisset. Quaesitum est, patre defuncto antequam constitisset, quid quantumque deberet, an, si aduersus heredem eius actum fuisset, aliumue successorem, et de debito constitisset, Agerius teneatur? Respondit, si conditio non exstitisset, stipulationem non [1] commissam. §. 5. Seia heres vnius tutoris cum herede pupillae transactione pacto solo facta maiorem partem soluit, residuam cauit: sed illico negauit heres se transactionem seruare: et apud iudicem tutelae egit, et victus prouocauit ad competentem iudicem, et ab eo quoque ad Principem idem prouocauit, et iniusta haec quoque prouocatio eius pronuntiata est: quaesitum est, cum per heredem pupillae mora intercesserit, quo minus pecunia in stipulationem deducta ab herede tutoris solueretur, nec vmquam petierit, an ei hodie debeantur vsurae ab herede tutoris? Respondit, si Seia non cessasset ex stipulatione pecuniam offerre, iure vsuras non deberi. §. 6. Duo fratres hereditatem inter se diuiserunt, et cauerunt sibi, nihil se contra eam diuisionem facturos: et, si contra quis fecisset, poenam alter alteri promisit: post mortem alterius, qui superuixit petit ab heredibus eius hereditatem, quasi ex causa fideicommissi sibi a patre relicti debitam: et aduersus eum pronuntiatum est, quasi de hoc quoque transactum fuisset: quaesitum est, an poena commissa esset? Respondit, poenam secundum ea, quae proponuntur, commissam.

DE VERBORVM OBLIGATIONIBVS.

CXXIII. Papinianvs libro primo Definitionum:

Si flagitii faciendi vel facti causa concepta sit stipulatio, ab initio non valet.

CXXIV. Idem libro secundo Definitionum:

Insvlam intra biennivm illo loco aedificari spondes? ante finem biennii stipulatio non committitur, quamuis reus promittendi non aedificauerit, et tantum residui temporis sit, quo aedificium extrui non possit: neque enim stipulationis status, cuius dies certus in exordio fuit, ex postfacto mutatur. Idque et in stipulatione iudicio sistendi causa facta placuit: scilicet vt ante diem stipulatio non committatur, si certum esse coeperit, parere stipulationi residuo tempore non posse.

CXXV. Pavlvs libro secundo Quaestionum:

Cvm stipulamur, quidquid te dare facere oportet, nihil aliud in stipulationem deducitur, quam quod praesenti die debetur: hoc enim solum haec stipulatio demonstrat.

CXXVI. Idem libro tertio Quaestionum:

Si ita stipulatus fuero, si Titivs Consvl factvs fverit, tvnc ex hac die in annos singvlos dena dare spondes? post triennium conditione existente, triginta peti potuerunt. §. 1. Titius a Maeuio fundum detracto vsufructu stipulatus est, et ab eodem eiusdem fundi vsumfructum: duae sunt stipulationes, et minus est in eo vsufructu, quem per se quis promisit, quam in eo, qui proprietatem comitatur: denique si ille vsumfructum dederit, eumque stipulator non vtendo amiserit, tradendo postea fundum detracto vsufructu liberabitur. Non idem contingit ei, qui fundum pleno iure promisit, et vsumfructum dedit, deinde amisso eo proprietatem sine vsufructu tradidit: ille [2] liberatus est dando vsumfructum, hic nulla parte obligationis exoneratur, nisi pleno iure fundum effecerit stipulatoris. §. 2. Chrusogonus Flauii Candidi seruus actor scripsit coram subscribente et adsignante domino meo [3] accepisse eum a Iulio Zosa rem agente Iulii Quintilliani absentis mutua denaria mille: quae dari Quintilliano, herediue eius, ad quem ea res pertinebit, Kalendis Nouembribus, quae proximae sunt futurae, stipulatus est Zosas libertus, et rem agens Quintilliani, spopondit [4] Candidus dominus meus: sub [5] die suprascripta si satis eo nomine factum non erit, tunc, quo post soluetur, vsurarum nomine denarios octo praestari, stipulatus est Iulius Zosas, spopondit Flauius Candidus dominus meus: subscripsit et dominus [6]. Respondi, per li-

1 Hal. inserit *esse*. 2 Hal. inserit *enim*. 3 Ap. Hal. *meo* abest. 4 Hal. inserit *Flauius*. 5 *et* loco *sub*. 6 *subscripsitque* reliquis omissis.

liberam personam, quae neque iure nostro subiecta est, neque bona fide nobis seruit, obligationem nullam adquirere [1] possumus. Plane si liber homo nostro nomine pecuniam daret, vel suam, vel nostram, vt nobis solueretur, obligatio nobis pecuniae creditae adquireretur: sed quod libertus patrono dari stipulatus est, inutile est: vt nec ad solutionem proficiat adiectio absentis, cui principaliter obligatio quaerebatur. Superest quaeramus, an ex numeratione ipse, qui contraxit, pecuniam creditam petere possit? nam quoties pecuniam mutuam dantes, eandem stipulamur, non duae obligationes nascuntur, sed vna verborum. Plane si praecedat numeratio, sequatur stipulatio, non est dicendum, recessum a naturali obligatione. Sequens stipulatio, in qua sine adiectione nominis vsuras stipulatus est, non eodem vitio laborat: neque enim maligne accipiendum est, eidem stipulatum vsuras, cui et sortem, videri: ideoque in liberti persona valet stipulatio vsurarum, et cogitur eam patrono cedere: plerumque enim in stipulationibus verba, ex quibus obligatio oritur, inspicienda sunt: raro inesse tempus, vel conditionem, ex eo, quod agi apparebit, intelligendum est: numquam personam, nisi expressa sit. §. 3. Si ita stipulatus fuero, te sisti, et nisi steteris, aliquid dari, quod promittenti impossibile est, detracta secunda stipulatione, prior manet vtilis: et perinde erit, ac si te sisti stipulatus essem.

CXXVII. SCAEVOLA libro quinto Quaestionum:

SI pupillus sine tutoris auctoritate Stichum promittat, et fideiussorem dedit, seruus autem post moram a pupillo factam decedat: nec fideiussor erit propter pupilli moram obligatus: nulla enim intelligitur mora ibi fieri, vbi nulla petitio est: esse autem fideiussorem obligatum ad hoc, vt viuo homine conueniatur, vel ex mora sua postea.

CXXVIII. PAVLVS libro decimo Quaestionum:

SI duo rei stipulandi ita extitissent, vt alter vtiliter, alter inutiliter stipularetur: ei qui non habet promissorem obligatum, non recte soluitur: quia non alterius nomine ei soluitur, sed suae obligationis, quae nulla est. Eadem ratione qui Stichum aut Pamphilum stipulatur, si in vnum constiterit obligatio, quia alter stipulatoris erat, etiam si desierit eius esse, non recte soluitur: quia vtraque res ad obligationem ponitur, non ad solutionem.

CXXIX. SCAEVOLA libro duodecimo Quaestionum:

SI quis ita stipulatus fuerit, DECEM AVREOS DAS, SI NAVIS VENIT, ET TITIVS CONSVL FACTVS EST? non alias dabitur, quam si vtrumque factum sit. Idem in contrarium, DARE SPONDES, SI NEC NAVIS VENIT, NEC TITIVS CONSVL FACTVS SIT? exigendum erit, vt neutrum factum sit. Huic similis scriptura est, SI NEQVE NAVIS VENIT, NEQVE TITIVS CONSVL FACTVS EST? At si sic, DABIS, SI NAVIS VENIT, AVT TITIVS CONSVL FACTVS SIT? sufficit vnum factum. Et contra, DABIS, SI NAVIS NON VENIT, AVT TITIVS CONSVL FACTVS NON EST? sufficit vnum non factum [2].

CXXX. PAVLVS libro decimo quinto Quaestionum:

QVOD dicitur, patrem filio vtiliter stipulari, quasi sibi ille stipularetur, hoc in his verum est, quae iuris sunt, quaeque adquiri patri possunt: alioquin si factum conferatur in personam filii, inutilis erit stipulatio: veluti vt tenere ei, vel ire agere liceat. Contra autem filius etiam, vt ire patri liceat, stipulando, adquiret ei: immo et quod in suam personam conferre non potest, hoc patri adquirat.

CXXXI. SCAEVOLA libro decimo tertio Quaestionum:

IVLIANVS scripsit, si neque [3] per te neque per heredem tuum Titium fieret, quo minus mihi ire liceat, stipuler, non solum Titium teneri, si prohibeat, sed etiam coheredes eius. §. 1. Qui fundum sibi aut Titio dari stipulatur, quamuis fundus Titio traditus sit, nihilo minus petere fundum potest, vt sibi de euictione promittetur: nam interest eius, quia mandati actione fundum recepturus sit a Titio: sed si donationis causa Titium interposuit, dicetur, traditione protinus reum liberari.

CXXXII. PAVLVS libro decimo quinto Quaestionum:

QVIDAM cum filium alienum susciperet, tradenti promiserat certam pecuniae quantitatem, si eum aliter quam vt filium obseruasset. Quaero, si postmodum [4] domo eum propulerit, vel moriens nihil ei testamento relinquerit, an stipulatio

1 Hal. inserit *nobis*. 2 Hal. addit *esse*. 3 *ne* loco *neque*. 4 Hal. inserit *de*.

tio committetur: et [1] quid interſit, vtrum filius, an alumnus, vel cognatus agentis fuerit? Praeterea quaero, ſi filium ſuum quis legitime in adoptionem dederit, et ita vt ſupra ſcriptum eſt, ſtipulatio interceſſerit, eumque pater adoptiuus exheredauerit vel emancipauerit: an ſtipulatio committatur? Reſpondi, ſtipulatio vtilis eſt in vtroque caſu: igitur ſi contra conuentionem factum ſit, committetur ſtipulatio. Sed videamus primum, in eo qui legitime adoptauit, an poſſit committi, ſi eum exheredauerit vel emancipauerit? hæc enim pater circa filium ſolet facere: igitur non aliter eum, quam vt filium obſeruauit. Ergo exheredatus de inofficioſo agat. Quid ergo dicemus, ſi et meruit exheredari? Emancipatus plane et hoc remedio carebit. Quare ſic debuit interponi ſtipulatio, vt, ſi eum emancipaſſet vel exheredaſſet, certum quid promitteret. Quo tamen caſu commiſſa ſtipulatione, poteſt quaeri, an exheredato permittendum eſſet dicere de inofficioſo maxime ſi patri naturali heres extitiſſet, an victo deneganda eſt ex ſtipulatu actio? Sed ſi ei qui ſtipulatus eſt, non debuit denegari; victo filio, nec ipſi deneganda erit debitae pecuniae exſecutio. In eo autem qui non adoptauit, quem intellectum habeat haec conceptio, SI EVM ALITER QVAM VT FILIVM OBSERVASSET, non proſpicio: an et hic exigimus exheredationem vel emancipationem, res in extraneo ineptas? Sed ſi is qui legitime adoptauit, nihil facit contra verba ſtipulationis, cum vtitur patrio iure: in eo qui haec non fecit, dicit ſuperuacuo: dici tamen poterit commiſſam eſſe ſtipulationem. §. 1. Filiusfamilias ita ſtipulatus eſt, QVANTAM PECVNIAM TITIO CREDIDERO, FIDE TVA ESSE IVBES? et emancipatus credidit: patri non debebit fideiuſſor, quia nec reus ei tenetur.

CXXXIII. SCAEVOLA libro decimo tertio Quaeſtionum:

SI ſic ſtipulatus ſim, NEQVE PER TE, NEQVE PER HEREDEM TVVM VIM FIERI SPONDES? et egi quod mihi vim feceris: recte remanere factum heredis in ſtipulatione: nam et ex ipſius poſteriore vi poteſt committi ſtipulatio: non enim ad vnam vim [2] pertinet. Nam ſicut et ipſius et heredis caput, ita ipſius vis vel ſaepius facta complectitur, vt condemnetur, quanti intereſt: aut [3] ſi ſic volumus factam eſſe ſtipulationem, NEQVE PER TE, NEQVE PER HEREDEM TVVM FIERI? vt ad vnam vim primam teneat; ſi vim fecerit, amplius ex heredis committi non poterit: ergo ſi actum [4] ſit quaſi ex ipſius vi, tota conſumta ſit: quod non eſt verum.

CXXXIV. PAVLVS libro decimo quinto Reſponſorum:

TITIA quae ex alio filium habebat, in matrimonium coit Gaio Seio habenti filiam: et tempore matrimonii conſenſerunt, vt filia Gaii Seii filio Titiae deſponderetur: et interpoſitum eſt inſtrumentum, et adiecta poena, ſi quis eorum nuptiis impedimento fuiſſet: poſtea Gaius Seius conſtante matrimonio diem ſuum obiit, et filia eius noluit nubere. Quaero, an Gaii Seii heredes teneantur ex ſtipulatione? Reſpondit, ex ſtipulatione quae proponeretur, cum non ſecundum bonos mores interpoſita ſit, agenti exceptionem doli mali obſtaturam: quia inhoneſtum viſum eſt, vinculo poenae matrimonia obſtringi, ſiue futura, ſiue iam contracta. §. 1. Idem reſpondit, plerumque ea quae praefationibus conueniſſe concipiuntur, etiam in ſtipulationibus repetita creduntur: ſic tamen, vt non ex ea repetitione inutilis efficietur ſtipulatio. §. 2. Idem reſpondit, cum Septicius litteris ſuis praeſtaturum ſe cauerit pecuniam et vſuras eius ſemiſſes, quae apud Sempronium depoſitae ſint: ſi inter praeſentes actum eſt, intelligendum etiam a parte Lucii Titii praeceſſiſſe verba ſtipulationis. §. 3. Idem reſpondit, quoties pluribus ſpecialiter pactis ſtipulatio vna omnibus ſubiicitur, quamuis vna interrogatio, et reſponſum vnum ſubiiciatur, tamen proinde haberi, ac ſi ſingulae ſpecies in ſtipulationem deductae fuiſſent.

CXXXV. SCAEVOLA libro quinto Reſponſorum:

SI ita quis promiſerit, DECEM TIBI DABO, QVA DIE PETIERIS, ET EORVM VSVRAS IN DIES TRIGINTA: quaero, vſurae, vtrum ex die ſtipulationis, an ex die qua petita ſors fuerit, debeantur? Reſpondit, ſecundum ea quae proponerentur, ex die ſtipulationis deberi: niſi aliud actum manifeſte probaretur. §. 1. Item quaeſitum eſt, quando pecuniam reddere debebo, cum primum petierit? Reſpondit, verba quae proponerentur, ex die quo ſtipulatio facta eſſet,

1 Hal. inſerit *an*. 2 Hal. inſerit *tantum*. 3 *at* loco *aut*. 4 Hal. *ergo ſi actum ſit* abſunt. 5 Ap. Hal. *Si* abeſt.

effet, initium capere. §. 2. Seia cauit Lucio Titio, quod mandante eo hortos emiſſet, cum pretium omne cum vſuris ab eo recipiſſet, ſe in eum proprietatem hortorum translaturam: deinde in continenti inter vtrumque conuenit, vt intra Kalendas Apriles primas vniuerſam ſummam mandator numeraret, et hortos acciperet. Quaeritur, cum ante Kalendas Apriles non omne pretium cum vſuris a Lucio Titio Seiae ſolutum ſit, interpoſito tamen modico tempore reliquum pretium cum vſuris Seiae Titius ſoluere paratus fuerit, neque Seia accipere voluit, et vsque in hodiernum per Titium non ſtet, quo minus reliquum ſolueret, an nihilo minus Lucius Titius Seiae vniuerſam pecuniam ſoluere paratus ſit, ex ſtipulatu agere poſſit? Reſpondit poſſe, ſi non multo poſt obtuliſſet, nec mulieris quicquam propter eam moram intereſſet: quod omne ad iudicis cognitionem remittendum eſt. §. 3. Ea lege donatum ſibi eſſe a Seia ſeruum et traditum, vt ne ad fratrem eius, aut filium, aut vxorem, aut ſocrum perueniret, ſcripſit: et haec ita ſtipulante Seia, ſpopondit Titius, qui poſt biennium heredes relinquit Seiam et fratrem, cui ne ſeruiret, expreſſum erat. Quaeritur an Seia cum fratre et coherede ex ſtipulatu agere poſſit? Reſpondit, poſſe in id quod eius intereſt. §. 4. Filia quae de inofficioſo agere inſtituit et transegit, poſtea cum heredibus ſtipulatione interpoſita, et ſubiecta doli clauſula, apud praefectum de falſo teſtamento egit, nec probauit. Quaero, an ex doli clauſula poſſit conueniri? Reſpondi, nihil ad eam ſtipulationem id, quod poſtea actum proponeretur, pertinere.

CXXXVI. PAVLVS libro quinto Sententiarum:

SI ſub vna ſignificatione diuerſis nominibus ea res, quae in ſtipulatum deducitur, appellatur: non infirmat obligationem, ſi alter altero verbo vtatur. §. 1. Si qui viam ad fundum ſuum dari ſtipulatus fuerit, poſtea fundum partemue eius ante conſtitutam ſeruitutem alienauerit: euaneſcit ſtipulatio.

CXXXVII. VENVLEIVS libro primo Stipulationum:

CONTINVVS actus ſtipulantis et promittentis eſſe debet, vt tamen aliquod momentum naturae interuenire poſſit: et comminus reſponderi ſtipulanti oporteret: ceterum ſi poſt interrogationem aliud acceperit, nihil proderit, quamuis eadem die ſpopondiſſet. §. 1. Si hominem ſtipulatus ſim, et ego de alio ſenſero, tu de alio, nihil acti erit: nam ſtipulatio ex vtriusque conſenſu perficitur. §. 2. Cum ita ſtipulatus ſum, EPHESI DARI? ineſt tempus: quod autem accipi debeat, quaeritur? et magis eſt, vt totam eam rem ad iudicem, id eſt, ad virum bonum remittemus, qui aeſtimet quanto tempore diligens paterfamilias conficere poſſit quod facturum ſe promiſerit: vt, qui Epheſi daturum ſe ſpoponderit, neque duplomate, diebus ac noctibus, et omni tempeſtate contemta iter continuari cogatur: neque tam delicate progredi debeat, vt reprehenſione dignus appareat: ſed habita ratione temporis, aetatis, ſexus, valetudinis: cum id agat, vt mature perueniat, id eſt, eodem tempore quo plerique eiusdem conditionis homines ſolent peruenire, eoque [1] transacto, quamuis Romae remanſerit, nec poſſit Epheſi pecuniam dare, nihilo minus ei recte condicetur, vel quia per ipſum ſteterit, quo minus Epheſi daret, vel quoniam per alium Epheſi poſſit dari, vel quia vbique poteſt ſoluere: nam et quod in diem debetur, ante ſolui poteſt, licet peti non poteſt: quod ſi duplomate vſus, aut felici nauigatione, maturius quam quisque peruenerit Epheſum, conteſtim obligatus eſt: quia in eo quod tempore atque facto finitum eſt, nullus eſt coniecturae locus. §. 3. Item qui inſulam fieri ſpoſpondit, non vtique conquiſitis vndique fabris, et plurimis operis adhibitis, feſtinare debet: nec rurſus vtroque aut altero contentus eſſe, ſed modus adhibendus eſt ſecundum rationem diligentis aedificatoris, et temporum locorumque: item ſi non inchoetur opus, id tantum aeſtimetur, quod in illo interuallo effici potuit: transactoque tempore quo inſulam conſummare oportuerit, ſi poſtea aedificetur, liberetur reus: ſicut liberatur qui ſe daturum ſpopondit, ſi quandoque tradit. §. 4. Illud inſpiciendum eſt, an qui centum dari promiſit, conteſtim teneatur, an vero ceſſet obligatio, donec pecuniam conferre poſſit? quid ergo, ſi neque domi habet, neque inueniat creditorem? Sed haec recedunt ab impedimento naturali, et reſpiciunt ad facultatem dandi. Eſt autem facultas, perſonae commodum incommodumque, non rerum quae promittuntur: et alioquin, ſi quis Stichum dari

1 Ap. Hal. *que* abeſt.

dari ſpoponderit, quaeremus vbi ſit Stichus: aut ſi non multum referre videatur, Epheſi daturum ſe, an quod Epheſi ſit, cum ipſe Romae ſit, dare ſpondeat: nam hoc quoque ad facultatem dandi pertinet: quia in pecunia et in [1] Sticho illud commune eſt, quod promiſſor in praeſentia dare non poteſt. Et generaliter cauſa difficultatis ad incommodum promiſſoris, non ad impedimentum ſtipulatoris pertinet: ne incipiat dici, eum quoque dare non poſſe, qui alienum ſeruum, quem dominus non vendat, dare promiſerit. §. 5. Si ab eo ſtipulatus ſim, qui efficere non poſſit, cum alio poſſibile ſit: iure factam obligationem, Sabinus ſcribit. §. 6. Cum quis ſub hac conditione ſtipulatus ſit, ſi rem ſacram, aut religioſam Titius vendiderit, vel forum, aut baſilicam, et huiusmodi res quae publicis vſibus in perpetuum relictae ſint, vbi omnino conditio iure impleri non poteſt, vel id facere, ei non liceat: nullius momenti fore ſtipulationem, proinde ac ſi ea conditio quae natura impoſſibilis eſt, inſerta eſſet: nec ad rem pertinet, quod ius mutari poteſt, et id quod nunc impoſſibile eſt, poſtea [2] poſſibile fieri: non enim ſecundum futuri temporis ius, ſed ſecundum praeſentis, aeſtimari debet ſtipulatio. §. 7. Si, vt aliquid fiat, ſtipulemur: et vtatius et elegantius eſſe Labeo ait, ſic ſubiici poenam, SI ITA FACTVM NON ERIT: at cum quid ne fiat, ſtipulemur, tunc hoc modo, SI ADVERSVS EA FACTVM ERIT: et cum alia fieri, alia non fieri coniuncte ſtipulemur, ſic comprehendendum, SI [3] NON FECERIS: SI QVID ADVERSVS EA FECERIS. §. 8. Praeterea ſciendum eſt, quod dari ſtipulemur, non poſſe nos vni ex heredibus adquiri, ſed neceſſe eſſe omnibus adquiri: at cum quid fieri ſtipulemur, etiam vnius perſonam recte comprehendi.

CXXXVIII. IDEM libro quarto Stipulationum:

EVM qui certarum nundinarum diebus dari ſtipuletur, primo die petere poſſe, Sabinus ait. Proculus autem et ceteri diuerſae ſcholae auctores, quamdiu vel exiguum tempus ex nundinarum ſpatio ſupereſſet, peti poſſe exiſtimant: ſed ego cum Proculo ſentio. §. 1. Cum pure ſtipulatus ſum, illud aut illud dari, licebit tibi, quoties voles, mutare voluntatem in eo quod praeſtaturus ſis: quia diuerſa cauſa eſt voluntatis expreſſae, et eius quae ineſt.

CXXXIX. IDEM libro ſexto Stipulationum:

CVM ex cauſa duplae ſtipulationis aliquid intendimus, venditoris heredes in ſolidum omnes conueniendi ſunt, omnesque debent ſubſiſtere: et quolibet eorum defugiente, ceteris ſubſiſtere nihil prodeſt: quia in ſolidum defendenda eſt venditio, cuius indiuiſa natura eſt: ſed cum vno defugiente omnes defugiſſe videantur, ideoque omnes teneantur, vnicuique pro parte hereditaria praeſtatio incumbit.

CXL. PAVLVS libro tertio ad Neratium:

PLVRIBVS rebus praepoſitis, ita ſtipulatio facta eſt, EA OMNIA, QVAE SVPRASCRIPTA SVNT, DARI? propius eſt, vt tot ſtipulationes, quot res ſint. §. 1. De hac ſtipulatione, ANNVA, BIMA, TRIMA DIE ID ARGENTVM QVAQVE DIE DARI? apud veteres varium fuit. Paulus: ſed [4] verius, et hic tres eſſe trium ſummarum ſtipulationes. §. 2. Etſi placeat extingui obligationem, ſi in eum caſum inciderit, a quo incipere non poteſt: non tamen hoc in omnibus verum eſt: ecce ſtipulari viam, iter, actum ad fundum communem, ſocius non poteſt: et tamen ſi is, qui ſtipulatus fuerat, quos heredes relinquerit, non extinguitur ſtipulatio: et per partem dominorum ſeruitus adquiri non poteſt: adquiſita tamen conſeruatur, et per partem domini: hoc euenit, ſi pars praedii ſeruientis, vel cui ſeruitur, alterius domini eſſe coeperit.

CXLI. GAIVS libro ſecundo de Verborum obligationibus:

SI ſeruus aut filiusfamilias ita ſtipulatus ſit, ILLAM REM AVT ILLAM, VTRVM EGO VELIM? non pater, dominusue, ſed filius ſeruusue deſtinare de alterutra debet. §. 1. Extranei quoque perſona ſi comprehenſa fuerit, veluti hoc modo, VTRAM EARVM TITIVS ELEGERIT: non aliter ſtipulator alterutrius petendae facultatem habet, quam ſi Titius elegerit. §. 2. Pupillus licet, ex quo fari coeperit, recte ſtipulari poteſt, tamen ſi in parentis poteſtate eſt, ne auctore quidem patre obligatur: pubes vero qui in poteſtate eſt, proinde, ac ſi paterfamilias, obligari ſolet. Quod autem in pupillo dicimus, idem et in filiafamilias impubere dicendum eſt. §. 3. Si ita fuero ſtipulatus, MIHI AVT TITIO?

[1] Ap. Hal. *in* abeſt. [2] Hal. inſerit *ſit*. [3] Hal. inſerit *ita*. [4] Ap. Hal. *ſed* abeſt.

TIO? et tu mihi daturum te ſpondeas: ſecundum omnium opinionem ad interrogatum te reſpondere: quia conſtat mihi ſoli adquiri obligationem. Titio autem dumtaxat recte ſoluitur. § 4. Si inter eos qui Romae ſunt, talis fiat ſtipulatio, HODIE CARTHAGINE DARE SPONDES? Quidam putant, non ſemper videri impoſſibilem cauſam ſtipulationi contineri: quia poſſit contingere, vt tam ſtipulator, quam promiſſor, ante aliquod tempus ſuo quisque diſpenſatori notum fecerit, in eum diem futuram ſtipulationem: ac demandaſſet promiſſor quidem ſuo diſpenſatori, vt daret: ſtipulator autem ſuo, vt acciperet: quod ſi ita factum fuerit, poterit valere ſtipulatio. §. 5. Cum mihi aut Titio ſtipulor, dicitur, aliam quidem rem in perſonam meam, aliam in Titii deſignari non poſſe: veluti mihi decem, aut Titio hominem, ſi vero Titio ea res ſoluta ſit, quae in eius perſona deſignata fuerit: licet ipſo iure non liberetur promiſſor, per exceptionem tamen defendi poſſit. § 6. Tempora vero diuerſa deſignari poſſe, veluti, MIHI KALENDIS IANVARIIS, AVT TITIO KALENDIS FEBRVARIIS? Immo etiam citeriorem diem in Titii perſonam conferri poſſe: veluti, MIHI KALENDIS FEBRVARIIS, TITIO KALENDIS IANVARIIS? Quo caſu talem eſſe ſtipulationem intelligemus, SI TITIO KALENDIS IANVARIIS NON DEDERIS, MIHI KALENDIS FEBRVARIIS DARE SPONDES. §. 7. Sed rurſus mihi quidem pure, aut Titio ſub conditione, ſtipulari poſſum. Contra vero, ſi mihi ſub conditione, aut Titio pure: inutilis erit tota ſtipulatio, niſi in meam perſonam conditio exſtiterit: ſcilicet quia niſi, quod ad me, vim acceperit obligatio, adiectio nihil poteſt valere. Hoc tamen ita demum tractari poteſt, ſi euidenter apparet pure Titii perſona adiecta: alioquin cum ita ſtipulor, SI NAVIS EX AFRICA VENERIT, MIHI AVT TITIO DARI [1] SPONDES? Titii quoque perſona ſub eadem conditione adiici videtur. §. 8. Ex hoc apparet, ſi diuerſa conditio in meam perſonam, diuerſa in Titii poſita ſit, nec in meam perſonam exſtiterit conditio, totam ſtipulationem nullius momenti futuram: exſtante vero mea conditione, ſi quidem Titii quoque conditio extiterit, poterit vel Titio ſolui: ſi vero in illius perſona defecerit, quaſi non adiectus habebitur. §. 9. Ex his omnibus apparet, licet alterius perſona non recte adiiciatur, non ideo minus in noſtra perſona vtiliter procedere ſtipulationem.

TIT. II.

DE DVOBVS REIS CONSTITVENDIS.

MODESTINVS libro ſecundo Regularum:

QVI ſtipulatur, reus ſtipulandi dicitur: qui promittit, reus promittendi habetur.

II. IAVOLENVS libro tertio ex Plautio:

CVM duo eandem pecuniam aut promiſerint, aut ſtipulati ſunt: ipſo iure et ſinguli in ſolidum debentur, et ſinguli debent: ideoque petitione, acceptilatione vnius, tota ſoluitur obligatio.

III. VLPIANVS libro quadrageſimo ad Sabinum:

IN duobus reis promittendi fruſtra timetur nouatio: nam licet ante prior reſponderit, poſterior etſi ex interuallo accipiatur, conſequens eſt dicere, priſtinam obligationem durare, et ſequentem accedere: et parui refert, ſimul ſpondeant, an ſeparatim promittant: cum hoc actum inter eos ſit, vt duo rei conſtituantur, neque vlla nouatio fiet. §. 1. Vbi duo rei facti ſunt, poteſt vel ab vno eorum ſolidum peti: hoc eſt enim duorum reorum, vt vnusquisque eorum in ſolidum ſit obligatus, poſſitque ab alterutro [2] peti: et partes autem a ſingulis peti poſſe, nequaquam dubium eſt: quemadmodum et a reo et fideiuſſore petere poſſumus: vtique enim, cum vna ſit obligatio, vna et ſumma eſt: vt, ſiue vnus ſoluat, omnes liberantur: ſiue ſoluatur ab altero, liberatio contingat.

IV. POMPONIVS libro vigeſimo quarto ad Sabinum:

DVO rei promittendi, ſiue ita interrogati, SPONDETIS? reſpondeant SPONDEO, aut SPONDEMVS: ſiue ita interrogati, SPONDES? reſpondiſſent, SPONDEMVS: recte obligantur.

V. IVLIANVS libro vigeſimo ſecundo Digeſtorum:

NEMO eſt, qui neſciat alienas operas promitti poſſe, et fideiuſſorem adhiberi in ea obligatione: et ideo nihil prohibet duos reos ſtipulandi conſtitui, vel promittendi: ſicuti ſi ab eodem fabro duo rei ſti-

1 Ap. Hal. *dari* abeſt. 2 Hal. inſerit *ſolidum*.

ſtipulentur: et ex contrario duo fabri eiusdem peritiae easdem operas promittere intelliguntur, et duo rei promittendi fieri.

VI. Idem libro quinquageſimo ſecundo Digeſtorum:

Dvos reos promittendi facturus, ſi vtrumque interrogauero, ſed alter dumtaxat reſponderit: verius puto, eum qui reſponderit, obligari: neque enim ſub conditione interrogatio in vtriusque perſona fit, vt ita demum obligetur, ſi alter quoque reſponderit. §. 1. Duobus autem reis conſtitutis, quin liberum ſit ſtipulatori, vel ab vtroque vel ab altero dumtaxat fideiuſſorem accipere, non dubito. §. 2. Sed ſi a duobus reis ſtipulandi interrogatus reſpondiſſet vni ſe ſpondere: ei ſoli tenetur. §. 3. Duo rei ſine dubio ita conſtitui poſſunt, vt et temporis ratio habeatur, intra quod vterque reſpondeat. Modicum tamen interuallum temporis, item modicus actus, qui modo contrarius obligationi non ſit, nihil impedit, quo minus duo rei ſunt. Fideiuſſor quoque interrogatus, inter duorum reorum reſponſa ſi reſponderit, poteſt videri non impedire obligationem reorum: quia nec longum ſpatium interponitur, nec is actus qui contrarius ſit obligationi.

VII. Florentinvs libro octauo Inſtitutionum:

Ex duobus reis promittendi alius in diem vel ſub conditione obligari poteſt: nec enim impedimento erit dies, aut conditio, quo minus ab eo, qui pure obligatus eſt, petatur.

VIII. Vlpianvs libro primo Reſponſorum:

His verbis, eaqve praestari stipvlanti tibi spopondimvs, intereſſe, quid inter contrahentes actum ſit: nam ſi duo rei facti ſint, eum qui abſens fuit, non teneri: praeſentem autem in ſolidum eſſe obligatum: aut ſi minus, in partem fore obſtrictum.

IX. Papinianvs libro vigeſimo ſeptimo Quaeſtionum:

Eandem rem apud duos pariter depoſui, vtriusque fidem in ſolidum ſecutus: vel eandem rem duobus ſimiliter commodaui: fiunt duo rei promittendi: quia non tantum verbis ſtipulationis, ſed et ceteris contractibus, veluti emtione venditione, locatione, conductione, depoſito, commodato, teſtamento: vtputa ſi pluribus heredibus inſtitutis teſtator dixit, Titivs et Maevivs Sempronio decem dato. §. 1. Sed ſi quis in deponendo penes duos, paciſcatur, vt ab altero culpa quoque praeſtaretur: verius eſt, non eſſe duos reos, a quibus inpar ſuſcepta eſt obligatio. Non idem probandum eſt, cum duo quoque culpam promiſiſſent, ſi alteri poſtea pacto culpa remiſſa ſit: quia poſterior conuentio, quae in alterius perſona interceſſit, ſtatum et naturam obligationis, quae duos initio reos fecit, mutare non poteſt: quare ſi ſocii ſint, et communis culpa interceſſit, etiam alteri pactum cum altero factum proderit. §. 2. Cum duos reos promittendi facerem, ex diuerſis locis Capuae pecuniam dari ſtipulatus ſim: ex perſona cuiusque ratio proprii temporis habebitur: nam etſi maxime parem cauſam ſuſcipiunt, nihilo minus in cuiusque perſona, propria ſingulorum conſiſtit obligatio.

X. Idem libro trigeſimo ſeptimo Quaeſtionum:

Si duo rei promittendi ſocii non ſint, non proderit alteri, quod ſtipulator alteri reo pecuniam debet.

XI. Idem libro vndecimo Reſponſorum:

Reos promittendi vice mutua fideiuſſores non inutiliter accipi conuenit: reus itaque ſtipulandi actionem ſuam diuidere ſi velit, neque enim diuidere cogendus eſt, poterit eundem vt principalem reum, item qui fideiuſſor pro altero exſtitit, in partes conuenire: non ſecus ac ſi duos promittendi reos diuiſis actionibus conueniret. §. 1. Cum tabulis eſſet comprehenſum, illum et illum centum aureos ſtipulatos, neque adiectum, ita vt duo rei ſtipulandi eſſent: virilem partem ſinguli ſtipulati videbantur. §. 2. Et e contrario, cum ita cautum inueniretur, tot avreos recte dari stipvlatvs est Ivlivs Carpvs; spopondimvs ego Antoninvs Achilleivs et Cornelivs Divvs; partes viriles deberi: quia non fuerat adiectum, ſingulos in ſolidum ſpopondiſſe, ita vt duo rei promittendi fierent.

XII. Venvleivs libro ſecundo Stipulationum:

Si ex duobus qui promiſſuri ſint, hodie alter, alter poſtera die reſponderit: prolutus non eſſe duos reos: ac ne obligatum quidem intelligi eum qui poſtera die reſponderat: cum actor ad alia negotia diſceſſerit, vel promiſſor, licet peractis illis rebus reſponderit. §. 1. Si a Titio et pupillo ſine tutoris auctoritate ſtipulatus fuero eadem decem, vel a ſeruo: et quaſi duos reos promittendi conſtitui, obligatumque Titium ſolum Iulianus ſcribit, quamquam, ſi ſeruus ſpoponderit,

derit, in actione de peculio eadem obseruari debent, ac si liber fuisset.

XIII. IDEM libro tertio Stipulationum:

SI reus promittendi altero reo heres extiterit, duas obligationes eum sustinere dicendum est: nam vbi quidem altera differentia obligationum esse possit, vt in fideiussore et reo principali, constitit alteram ab altera perimi: cum vero eiusdem duae potestatis sint, non potest reperiri, qua altera potius quam alteram consummari: ideoque etsi reus stipulandi heres exstiterit, duas species obligationis eum sustinere.

XIV. PAVLVS libro secundo Manualium:

Et stipulationum Praetoriarum duo rei fieri possunt.

XV. GAIVS libro secundo de Verborum obligationibus:

SI id quod ego et Titius stipulamur, in singulis personis proprium intelligatur: non poterimus duo rei stipulandi constitui: veluti cum vsumfructum, aut dotis nomine dari stipulemur: idque et Iulianus scribit. Idem ait, et si Titius et Seius decem, aut Stichum qui Titii sit, stipulati fuerint: non videri eos duos reos stipulandi, cum Titio decem tantum, Seio Stichus aut decem debeantur: quae sententia eo pertinet, vt, quamuis vel huic, vel illi decem soluerit, vel Seio Stichum, nihilo minus alteri obligatus manet: sed dicendum est, vt, si decem altero soluerit, ab altero liberetur.

XVI. IDEM libro tertio de Verborum obligationibus:

Ex duobus reis stipulandi si semel vnus egerit, alteri promissor offerendo pecuniam, nihil agit.

XVII. PAVLVS libro octauo ad Plautium:

SIVE a certis personis heredum nominatim legatum esset, siue ab omnibus excepto aliquo: Atilicinus, Sabinus, Cassius, pro hereditariis partibus totum eos legatum debituros aiunt, quia hereditas eos obligat: idem est, cum omnes heredes nominantur.

XVIII. POMPONIVS libro quinto ex Plautio:

Ex duobus reis eiusdem Stichi promittendi factis, alterius factum alteri quoque nocet.

XIX. IDEM libro trigesimo septimo ad Quintum Mucium:

CVM duo eandem pecuniam debent, si vnus capitis deminutione exemtus est obligatione, alter non liberatur: multum enim interest, vtrum res ipsa soluatur, an persona liberetur: cum persona liberatur, manente obligatione, alter durat obligatus: et ideo si aqua et igni interdictum est, alicuius fideiussor postea ab eo datus tenetur.

TIT. III.

DE STIPVLATIONE SERVORVM.

IVLIANVS libro quinquagesimo Digestorum.

CVM seruus stipuletur, nihil interest, sibi, an domino, an vero sine alterutra eorum adiectione, dari stipuletur. §. 1. Si seruus tuus, qui mihi bona fide seruiebat, peculium habuerit quod ad te pertineat, et ego ex eo pecuniam Titio credidero: nummi tui manebunt: stipulando autem mihi seruus eandem pecuniam, nihil aget: vindicando ergo eam pecuniam tu consequi poteris. §. 2. Si seruus communis, meus et tuus, ex peculio quod ad te solum pertinebat, mutuam pecuniam dederit: obligationem tibi adquiret: et si eandem mihi nominatim stipulatus fuerit, debitorem a te non liberabit: sed vterque nostrum habebit actionem, ego ex stipulatu, tu quod pecunia tua numerata sit: debitor tamen me doli mali exceptione summouere poterit. §. 3. Quod seruus meus meo seruo dari stipulatur, id perinde haberi debet, ac si mihi stipuletur: item quod tuo seruo stipulatur, perinde ac si tibi stipulatus esset: vt altera stipulatio obligationem pariat, altera nullius momenti sit. §. 4. Communis seruus duorum seruorum personam sustinet: idcirco si proprius meus seruus communi meo et tuo seruo stipulatus fuerit, idem iuris erit in hac vna conceptione verborum, quod futurum esset, si separatim duae stipulationes conceptae fuissent, altera in personam mei serui, altera in personam tui serui: neque existimare debemus, partem dimidiam tantum mihi adquiri, [1] partem nullius esse momenti: quia persona serui communis eius conditionis est, vt in eo quod alter ex dominis potest adquirere, alter non potest, perinde habeatur, ac si eius solius esset, cui adquirendi facultatem habeat. §. 5. Si fructuarius seruus stipulatus esset fructuario, aut proprietario: si quidem ex re fructuarii stipulatus esset, inutilis est stipulatio: quia vtrique ex re fructuarii actionem adquirere potuis-

[1] Hal. praefigit *alteram*.

tuisset: sed si aliud stipulatus fuisset, proprietarium petere posse: et si promissor fructuario soluisset, liberatur. § 6. Cum seruus communis Titii et Maeuii stipulatur in hunc modum, DECEM KALENDIS TITIO DARE SPONDES? SI DECEM KALENDIS TITIO NON DEDERIS, TVNC MAEVIO VIGINTI DARE SPONDES? duae stipulationes esse videntur: sed si Kalendis decem data non fuerint, vterque dominus ex stipulatu agere poterit: sed in secunda obligatione Maeuio promissa Titius exceptione doli summouebitur.

II. VLPIANVS libro quarto ad Sabinum:

SERVVS communis ipse sibi stipulari non potest: quamuis constaret eum se stipulari domino posse: non enim se domino adquirit, sed de se obligationem.

III. IDEM libro quinto ad Sabinum:

SI seruus Reipublicae, vel Municipii, vel Coloniae stipuletur: puto valere stipulationem.

IV. IDEM libro vigesimo primo ad Sabinum:

SI seruus communis sibi et vni ex dominis stipuletur: perinde est, ac si omnibus dominis et vni ex his stipuletur: veluti Titio et Maeuio, et Titio: et probabile est, vt Titio dodrans, Maeuio quadrans debeatur.

V. IDEM libro quadragesimo octauo ad Sabinum:

SERVVS communis sic omnium est, non quasi singulorum [1] totus: sed pro partibus vtique indiuisis, vt intellectu magis partes habeant, quam corpore. Et ideo si quid stipulatur, vel quaqua alia ratione adquirit: omnibus adquirit pro parte qua dominium in eo habent. Licet autem ei, et nominatim alicui ex dominis stipulari, vel traditam rem accipere, vt ei soli adquirat. Sed si non nominatim domino stipuletur, sed iussu vnius dominorum: hoc iure vtimur, vt soli ei adquirat, cuius iussu stipulatus est.

VI. POMPONIVS libro vigesimo sexto ad Sabinum:

OFILIVS recte dicebat, et per traditionem accipiendo, vel deponendo, commodandoque, posse soli ei adquiri, qui iussit: quae sententia et Cassii et Sabini dicitur.

VII. VLPIANVS libro quadragesimo octauo ad Sabinum:

PROINDE et si quatuor forte dominos habuerit, et duorum iussu stipulatus sit: his solis adquiret, qui iusserunt: magisque est, vt non aequaliter, sed pro portione dominica totum eis adquiratur. Idem puto, et si nominatim eis stipulatus esse proponatur: nam etsi omnium iussu stipulatus sit, vel omnibus nominatim: non dubitaremus, omnibus pro dominicis eum portionibus, non pro virilibus adquirere. §. 1. Si seruus communis ab vno ex sociis stipulatus sit: si quidem nominatim alteri socio, ei soli debetur: sin autem sine vlla adiectione pure stipulatus sit, reliquas partes is seruus ceteris [2] sociis, praeter eam partem ex qua promissor dominus esset, adquiret: sed si iussu vnius socii stipulatus est, idem iuris est, quod esset, si eidem illi socio nominatim dari stipulatus esset. Interdum etiam si neque iussu neque nominatim alteri ex dominis stipularetur, ei tamen soli adquirere eum, Iuliano placuit: vtputa si quid forte stipuletur, quod vtrique adquiri non potest: veluti seruitutem ad fundum Cornelianum stipulatus est, qui fundus Sempronii erat, alterius ex dominis, ei soli adquirit.

VIII. GAIVS libro singulari de Casibus:

ITEM si alter ex dominis vxorem ducturus sit, et huic seruo dos promittatur.

IX. VLPIANVS libro quadragesimo octauo ad Sabinum:

ITEM si seruus duorum, Titii et Maeuii, hominem qui Titii erat, stipulatus fuerit: ei soli adquirit, cuius non fuit. Sed si stipulatus sit, Stichum sibi ET MAEVIO ET TITIO DARI SPONDES? totum eum Maeuio adquirit: quod enim alteri ex dominis adquirere non potest, id ad eum, qui ad obligationem admittitur, pertinet. §. 1. Si cum duos dominos seruus haberet, stipulatus fuerit illi aut illi dominis suis: quaesitum est, an [3] consistat stipulatio? Cassius inutilem esse stipulationem scripsit: et Iulianus Cassii sententiam probat, eoque iure vtimur.

X. IVLIANVS libro quinquagesimo secundo Digestorum:

SED si ita stipuletur, TITIO DECEM, AVT MAEVIO FVNDVM DARE SPONDES? quia incertum est, vtri eorum

1 Hal. inserit *est*, 2 Hal. inserit *omnibus*, 3 Hal. inserit *sit*.

eorum adquisierit actionem, idcirco inutilis stipulatio existimanda est.

XI. VLPIANVS libro quadragesimo octauo ad Sabinum:

SED si sibi, aut Primo, aut secundo dominis suis stipulatus sit: et hic tantundem erit probandum, quod Iulianus, inutilem esse stipulationem. Sed vtrum adiectio inutilis est, aut tota stipulatio vtilis non est? Puto adiectionem solam esse inutilem: eo enim qoud ait MIHI, omni adquisiit ex stipulatu actionem. An ergo in ceterorum persona solutio locum habeat exemplo extraneae personae? Et puto, vel solui eis posse: quemadmodum cum ego mihi aut Titio stipuler. Cum ergo cum Primo aut Secundo dominis stipulatio non constitit, nec aut solutio est, illa ratio est: quia non inuenimus, in cuius persona stipulatio constitit, in cuius solutio.

XII. PAVLVS libro decimo Quaestionum:

NAM cum vterque obligationis capax sit, non inuenimus quis adiectus sit, quia non est qui petere possit.

XIII. VLPIANVS libro quadragesimo octauo ad Sabinum:

CVM enim stipulatur domino aut extraneo seruus, vtrumque consistat, et in domini persona stipulatio, et in extranei solutio: at hic τὸ ἰσάζον [1] corrumpit stipulationem et solutionem.

XIV. IVLIANVS libro tertio ad Vrseium Ferocem:

SERVVS meus, cum apud furem esset, furi dari stipulatus est: negat furi deberi Sabinus: quia eo tempore, quo stipulatus est, ei non seruiret: sed nec ego ex ea stipulatione agere potero. Sed si detracta furis persona stipulatus est, mihi quidem adquiritur actio: sed furi nec mandati nec alia actio aduersus me dari debet.

XV. FLORENTINVS libro octauo Institutionum:

SIVE mihi, siue sibi, siue conseruo suo, siue inpersonaliter dari seruus meus stipuletur, mihi adquiret.

XVI. PAVLVS libro quarto Regularum:

SERVVS hereditarius futuro heredi nominatim dari stipulatus, nihil agit: quia stipulationis tempore heres dominus eius non fuit.

XVII. POMPONIVS libro nono ad Sabinum:

SI communis seruus, meus et tuus, viam, vel iter, vel actum stipuletur sine adiectione nominis nostri, cum ego solus fundum vicinum habeam, soli mihi eam adquirit: quod et si tu fundum habeas, mihi quoque in solidum seruitus adquiritur.

XVIII. PAPINIANVS libro vigesimo septimo Quaestionum:

SI seruus communis Maeuii et castrensis peculii, defuncto filiofamilias milite, antequam adeat institutus hereditatem, stipuletur: socio, qui solus interim dominus inuenitur, tota stipulatio quaeretur: quoniam partem non facit hereditas eius quae nondum est: non enim si quis heredem existere filiofamilias dixerit, statim et hereditatem eius iam esse consequens erit: cum beneficium Principalium Constitutionum in eo locum habet, vt filiusfamilias de peculio testari possit: quod priuilegium cessat, prius quam testamentum aditione fuerit confirmatum. §. 1. Si seruus Titii et Maeuii, partem quae Maeuii est, sibi dari stipuletur, nulla stipulatio est: cum, si Titio dari stipulatus fuisset, Titio adquireretur. Quod si simpliciter concepta est stipulatio, veluti, PARTEM EAM QVAE MAEVII EST, DARE SPONDES? non adiecto MIHI: prope est, vt, quia sine vitio concepta est stipulatio, sequatur eius personam, cuius potest. §. 2. Seruus, capto domino ab hostibus, domino dari stipulatus est: quamuis quae simpliciter stipulatur, vel ab alio accepit, etiam ad heredem captiui pertinent: aliudque sit iuris in persona filii, quia nec tunc fuit in potestate, cum stipularetur, nec postea deprehenditur, vt seruus, in hereditatem: tamen in proposito potest quaeri, num ex hac stipulatione nihil adquisitum heredi videtur, quomodo si seruus hereditarius defuncto, aut etiam heredi futuro stipulatus fuisset? Sed in hac specie seruus filio exaequabitur: nam et si filius captiui patri suo stipulatus fuerit dari, res in pendenti erit: et si pater apud hostes decesserit, nullius momenti videbitur fuisse stipulatio: quoniam alii, non sibi stipulatus est. §. 3. Cum seruus fructuarius operas suas locasset, et eo nomine pecuniam in annos singulos dari stipulatus esset: finito fructu, domino residui temporis adquiri stipulationem, Iulianus scriptum relinquit: quae sententia mihi videtur firmissima

1 Id est *aequiualens*.

ratione subnixa: nam si in annos forte quinque locatio facta sit, quoniam incertum est, fructus in quem diem duraturus sit, singulorum annorum initio cuiusque anni pecunia fructuario quaereretur: secundum quae non transit ad alterum stipulatio, sed vnicuique tantum adquiritur, quantum ratio iuris permittit: nam et cum idem seruus ita stipuletur, QVANTAM PECVNIAM TIBI INTRA ILLVM DIEM DEDERO, TANTAM DARI SPONDES? in pendenti est, quis ex stipulatu sit habiturus actionem: si enim ex re fructuarii vel operis suis pecuniam dedero, fructuario: si vero aliunde, domino stipulatio quaeretur.

XIX. SCAEVOLA libro decimo tertio Quaestionum:

SI alienus seruus duobus bonae fidei seruiens, ex vnius eorum re adquirat, ratio facit, vt ei, ex cuius re adquisiit, id totum ei [1] adquirat: siue ei soli, siue quasi duobus seruiat: nam et in veris dominis, quoties vtrique adquiritur, toties partes adquiri: ceterum si alii non adquiratur, alium solidum habiturum. Igitur eadem ratio erit et in proposito, vt hic seruus alienus qui mihi et tibi bona fide seruit, mihi solidum ex re mea adquirat: quia tibi non potest adquiri, quia non sit ex re tua.

XX PAVLVS libro decimo quinto Quaestionum:

LIBER homo bona fide mihi seruit: stipulatur ex re mea, vel ex [2] operis suis Stichum, qui ipsius est: magis est, vt mihi adquirat: quia et si seruus esset meus, adquireret mihi: nec enim illud dici debet, quasi ille quoque in peculio eius esset: sed si ex re mea Stichum, qui meus est, stipulatur, sibi adquiret. §. I. Apud Labeonem ita scriptum est, filium et filiam in sua potestate pater intestatus relinquit: filia eo animo fuit semper, vt existimaret nihil ad se ex hereditate patris pertinere: deinde frater eius filiam procreauit, et eam infantem relinquit: tutores seruo auito eius imperauerunt, vt ab eo, cui res aui hereditatis vendiderunt, stipularetur, quanta pecunia ad eum peruenisset: ex ea stipulatione quid pupillae adquisitum sit, peto rescribas. Paulus: est quidem verum, bona fide possessum seruum ex re eius, cui seruit, stipulantem, possessori adquirere: sed si res quae ex hereditate aui communes fuerunt, in venditionem hereditatis venerunt, non videtur ex re pupillae totum pretium stipulari: ideoque vtrisque adquirit.

XXI. VENVLEIVS libro primo Stipulationum:

SI seruus communis ita stipuletur, KALENDIS IANVARIIS DECEM TITIO AVT MAEVIO DOMINIS, VTER EORVM TVNC VIVET, DARE SPONDES? inutilem esse stipulationem Iulianus scribit: quia non possit in pendenti esse stipulatio: nec apparere vtri eorum sit adquisitum.

XXII. NERATIVS libro secundo Responsorum:

SERVVM fructuarium ex re domini inutiliter fructuario stipulari, domino ex re fructuarii vtiliter stipulari.

XXIII. PAVLVS libro nono ad Plautium:

EADEM de eo dicenda sunt, cui vsus legatus est.

XXIV. NERATIVS libro secundo Responsorum:

ET si duorum vsusfructus sit, quod ex operis suis alteri eorum stipulatus sit, pro ea dumtaxat parte, ex qua vsusfructus eius sit, adquiri.

XXV. VENVLEIVS libro duodecimo Stipulationum:

SI seruus hereditarius stipulatus fuerit, et fideiussores acceperit, posteaque adita fuerit hereditas: dubitatur vtrum ex die interpositae stipulationis tempus cedat, an ex adita hereditate? item si seruus eius qui apud hostes sit, fideiussores acceperit? Et Cassius existimat, tempus ex eo computandum, ex quo agi cum eis potuerit: id est, ex quo adeatur hereditas, aut postliminio dominus reuertatur.

XXVI. PAVLVS libro primo Manualium:

VSVSFRVCTVS sine persona esse non potest: et ideo seruus hereditarius inutiliter vsumfructum stipulatur: legari autem ei posse vsumfructum dicitur, quia dies eius non cedit statim: stipulatio autem pura suspendi non potest. Quid ergo, si sub conditione stipuletur? nec hoc casu valeat stipulatio: quia ex praesenti vires accipit stipulatio, quamuis petitio ex ea suspensa sit.

XXVII. IDEM libro secundo Manualium:

SERVVS communis, siue emat, siue stipuletur, quamuis pecunia ex peculio detur, quod alterum ex dominis sequitur, vtrique tamen adquirit: diuersa causa est fructuarii serui.

XXVII.

1 Ap. Hal. *ei* abest. 2 Ap. Hal. *ex* abest.

XXVIII. GAIVS libro tertio de Verborum obligationibus:

SI ex re domini domino aut fructuario seruus stipulatus fuerit, domino quidem adquiri obligationem Iulianus scripsit: solui autem fructuario posse, quasi quolibet adiecto. §. 1. Si seruus communis ex re vnius stipulatus erit, magis placuit vtrique adquiri: sed eum, cuius ex re facta est stipulatio, cum socio communi diuidundo, aut societatis iudicium de parte recuperanda recte acturum: idemque esse dicendum, et si ex operis suis alteri ex dominis seruus adquirit. §. 2. Si ipsi domini singuli eadem decem seruo communi dari fuerint stipulati, et semel responsum secutum fuerit, duo rei stipulandi erunt: cum placeat dominum seruo dari stipulari posse. §. 3. Sicuti vni nominatim stipulando, ei soli adquirit: ita placet, et si rem emat nomine vnius ex dominis, ei soli seruum adquirere. Item si credat pecuniam, vt vni ex dominis solueretur, vel quodlibet aliud negotium gerat: posse eum nominatim exprimere, vt vni ex dominis restituatur aut soluatur. §. 4. Illud quaesitum est, an heredi futuro seruus hereditarius stipulari possit? Proculus negauit: quia is eo tempore extraneus est. Cassius respondit posse: quia, qui postea heres exstiterit, videretur ex mortis tempore defuncto successisse: quae ratio illo argumento commendatur, quod heredis familia ex mortis tempore funesta facta intelligitur, licet post aliquod tempus heres exstiterit: manifestum igitur est serui stipulationem ei adquiri.

XXIX. PAVLVS libro septuagesimo secundo ad Edictum:

SI communis seruus sic stipulatus sit, DECEM ILLI DOMINO, EADEM DECEM ALTERI DARE SPONDES? dicemus duos reos esse stipulandi.

XXX. IDEM libro primo ad Plautium:

SERVVS alienus alii nominatim stipulando non adquirit domino.

XXXI. IDEM libro octauo ad Plautium:

SI iussu fructuarii aut bonae fidei possessoris seruus stipuletur: ex quibus causis non solet iis adquiri, domino adquirit. Non idem dicetur, si nomen ipsorum in stipulatione positum sit.

XXXII IDEM libro nono ad Plautium:

SI cum duorum vsusfructus esset in seruo, et is seruus vni nominatim stipulatus sit ex ea re quae ad vtrosque pertinet: Sabinus ait, quoniam soli obligatus esset, videndum esse, quemadmodum alter vsuarius partem suam recipere possit, quoniam inter eos nulla communio iuris esset: sed verius est, vtile communi diuidundo iudicio inter eos agi posse.

XXXIII. IDEM libro decimo quarto ad Plautium:

SI liber homo vel alienus qui bona fide seruit, ex re alterius iussu possessoris stipuletur: Iulianus ait liberum quidem sibi adquirere, seruum vero domino: quia iussum domino cohaereat. §. 1. Si duo rei stipulandi vsumfructum in seruo habeant, vel quibus bona fide seruiebat, et iussu vnius a debitore stipuletur: ei soli adquirit.

XXXIV. IAVOLENVS libro secundo ad Plautium:

SI seruus testamento manumissus, cum se liberum esse ignoraret, et in causa haereditaria maneret, pecuniam heredi stipulatus est: nihil debebitur heredibus, si modo scierint eum testamento manumissum: quia non potest videri iustam seruitutem seruisse iis qui illum liberum esse non ignorabant. Distat ista causa eius, qui liber emtus bona fide seruit: quia in eo et ipsius et emtoris existimatio consentit: ceterum is qui scit hominem liberum esse, quamuis ille conditionem suam ignoret, ne possidere quidem eum potest videri.

XXXV. MODESTINVS libro septimo Regularum:

SERVVS hereditarius et heredi futuro, et hereditati recte stipulatur.

XXXVI. IAVOLENVS libro decimo quarto Epistolarum:

QVOD seruus stipulatus est, quem dominus pro derelicto habebat, nullius est momenti: quia qui pro derelicto rem habet, omnimodo a se reiecit, nec potest eius operibus vti, quem eo iure ad se pertinere noluit: quod si ab alio adprehensus est, stipulatione ei adquirere poterit: nam et haec genere quodam donatio est. Inter hereditarium enim seruum, et eum qui pro derelicto habetur, plurimum interest: quoniam alter hereditatis iure retinetur, nec potest relictus videri, qui vniuerso hereditatis iure continetur: alter voluntate domini derelictus, non potest videri ad vsum eius pertinere, a quo relictus est.

XXXVII.

XXXVII. POMPONIVS libro tertio ad Quintum Mucium:

SI communis seruus ita stipularetur, LVCIO TITIO, ET GAIO SEIO DARI SPONDES? qui sunt domini illius: pro virilibus partibus eis ex stipulatione debetur: si vero ita, DOMINIS MEIS DARE SPONDES? pro parte, qua domini essent: si vero ita, LVCIO TITIO, ET GAIO SEIO, DOMINIS MEIS, DARE SPONDES? dubitaretur, vtrumne viriles partes, an pro dominica portione eis deberetur? Et interesset, quid cuius demonstrandi gratia esset adiectum, et quae pars eius stipulationis principalem causam haberet: sed cum ad nomina prius decursum est, rationabilius esse videtur pro virili parte stipulationem eius adquiri, quod dominorum vocabula pro demonstratione habeantur.

XXXVIII. IDEM libro quinto ad Quintum Mucium:

SI seruus meus a liberto meo operas sibi dari stipuletur, inutilem stipulationem esse Celsus scribit: aliter atque si, non adiecto hoc verbo SIBI stipulatus fuerit.

XXXIX. IDEM libro vigesimo secundo ad Quintum Mucium:

CVM seruus, in quo vsumfructum habemus, proprietatis domino ex re fructuarii vel ex [1] operis eius nominatim stipuletur, adquiritur domino proprietatis: sed qua actione fructuarius recuperare possit a domino proprietatis, requirendum est. Item si seruus bona fide nobis seruiat, et id quod nobis adquirere poterit, nominatim domino suo stipulatus fuerit, ei adquiret: sed qua actione id recuperare possumus, quaeremus. Et non sine ratione est, quod Gaius noster dixit, condici id in vtroque casu posse domino.

XL. IDEM libro trigesimo tertio ad Quintum Mucium:

QVIDQVID contraxit seruus, dum nobis seruit, etiam si stipulationem contulit in alienationem, vel manumissionem suam, tamen nobis id adquisitum erit: quia potestas eius tunc, cum id contraheretur, nostra fuit. Idque est, si filiusfamilias contrahat: namque etiam quod in emancipationis suae tempus contulerit, nobis debebitur: si tamen dolo malo id fecerit.

LIBER QVADRAGESIMVS SEXTVS.

TIT. I.

DE FIDEIVSSORIBVS ET MANDATORIBVS.

VLPIANVS libro trigesimo nono ad Sabinum:

OMNI obligationi fideiussor accedere potest.

II. POMPONIVS libro vigesimo secundo ad Sabinum:

ET commodati et depositi fideiussor accipi potest: et tenetur, etiam si apud seruum vel pupillum depositum commodatumue fuerit: sed ita demum, si aut dolo malo aut culpa hi fecerunt, pro quibus fideiussum est.

III. VLPIANVS libro quadragesimo tertio ad Sabinum:

QVI satisdare promisit, ita demum implesse stipulationem satisdationis videtur, si eum dederit accessionis loco, qui obligari potest et conueniri. Ceterum, si dederit seruum, aut filiumfamilias [2], ex quibus causis de peculio actio non datur: vel mulierem, quae auxilio Senatusconsulti vtitur: dicendum est, non esse impletam satisdationis stipulationem. Plane si non idoneum fideiussorem dederit, magis est, vt satisfactum sit: quia qui admisit eum fideiubentem, idoneum esse comprobauit.

IV. IDEM libro quadragesimo quinto ad Sabinum:

POTEST accipi fideiussor eius actionis, quam habiturus sum aduersus eum pro quo fideiussi, vel mandati, vel negotiorum gestorum. §. I. Fideiussor et ipse obligatur, et heredem obligatum reliquit, cum rei locum obtineat.

V. IDEM libro quadragesimo sexto ad Sabinum:

GENERALITER Iulianus ait, eum qui heres exstitit ei, pro quo interuenerat, liberari ex causa accessionis, et solummodo quasi heredem rei teneri. Denique scripsit, si fideiussor heres exstiterit ei pro quo fideiussit: quasi reum esse obligatum, ex causa fideiussionis liberari.

1 Ap. Hal, *ex* abest. 2 Ap. Hal. *familias* abest.

liberari. Reum vero reo ſuccedentem ex duabus cauſis eſſe obligatum. Nec enim poteſt reperiri, quae obligatio quam peremat: at in fideiuſſore et reo reperitur, quia rei obligatio plenior eſt. Nam vbi aliqua differentia eſt obligationum, poteſt conſtitui, alteram per alteram peremi: cum vero duae eiusdem ſint poteſtatis, non poteſt reperiri, cur altera potius quam altera conſumeretur. Refert autem haec ad ſpeciem, in qua vult oſtendere non eſſe nouum, vt duae obligationes in vnius perſona concurrant: eſt autem ſpecies talis: ſi reus promittendi reo promittendi heres exſtiterit, duas obligationes ſuſtinet. Item ſi reus ſtipulandi exſtiterit heres rei ſtipulandi, duas ſpecies obligationis ſuſtinebit: plane ſi ex altera earum egerit, vtramque conſumet: videlicet quia natura obligationum duarum quas haberet, ea eſſet, vt, cum altera earum in iudicium deduceretur, altera conſumeretur.

VI. Idem libro quadrageſimo ſeptimo ad Sabinum:

Stipvlatvs ſum a reo, nec accepi fideiuſſorem [1]: poſtea volo adiicere fideiuſſorem: ſi adiecero, fideiuſſor obligatur. §. 1. Et parui refert, vtrum pure fideiuſſorem obligem, an ex die, an ſub conditione. §. 2. Adhiberi autem fideiuſſor tam futurae, quam praecedenti obligationi poteſt, dummodo ſit aliqua vel naturalis futura obligatio.

VII. Ivlianvs libro quinquageſimo tertio Digeſtorum:

Qvod enim ſolutum repeti non poteſt, conueniens eſt, huius naturalis obligationis fideiuſſorem accipi poſſe.

VIII. Vlpianvs libro quadrageſimo ſeptimo ad Sabinum:

Graece [2] fideiuſſor et ita accipitur, *τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω*, [3] *λέγω*, *θέλω* [4], ſiue *βούλομαι* [5], ſed et ſi [6] *φημὶ* [7] dixerit, pro eo erit, atque ſi dixerit *λέγω* [8]. §. 1. Praeterea ſciendum eſt, fideiuſſorem adhiberi omni obligationi poſſe, ſiue re, ſiue verbis, ſiue conſenſu. §. 2. Pro eo etiam qui iure honorario obligatus eſt, poſſe fideiuſſorem accipi ſciendum eſt. §. 3. Et poſt litem conteſtatam fideiuſſor accipi poteſt: quia et ciuilis et naturalis ſubeſt obligatio: et hoc et Iulianus admittit, eoque iure vtimur. An ergo condemnato reo exceptione vti poſſit, quaeritur? Nam ipſo iure non liberatur. Et ſi quidem iudicati actionis acceptus non eſt, ſed tantum litis exercitationis, rectiſſime dicetur, vti eum exceptione poſſe: ſi vero acceptus fuerit etiam totius cauſae, ceſſabit exceptio. §. 4. A tutore, qui teſtamento datus eſt, ſi fuerit fideiuſſor datus, tenetur. §. 5. Sed et ſi ex delicto oriatur actio, magis putamus teneri fideiuſſorem. §. 6. Et generaliter omnium obligationum fideiuſſorem accipi poſſe, nemini dubium eſt. §. 7. Illud commune eſt in vniuerſis, qui pro aliis obligantur: quod ſi fuerint in duriorem cauſam adhibiti, placuit eos omnino non obligari: in leuiorem plane cauſam accipi poſſunt: propter quod in minorem ſummam recte fideiuſſor accipietur. Item accepto reo pure, ipſe [9] ex die, vel ſub conditione accipi poteſt: enimuero ſi reus ſub conditione ſit acceptus, fideiuſſor pure: non obligabitur. §. 8. Si quis Stichum ſtipulatus fuerit [10]: fideiuſſorem ita acceperit, Stichvm avt decem fide tva ivbes? non obligari fideiuſſorem Iulianus ait, quia durior eius ſit conditio: vtpote [11] cum futurum ſit, vt mortuo Sticho teneatur. Marcellus autem notat, non ideo tantum non obligari, quia in duriorem conditionem acceptus eſt: ſed quia et in aliam potius obligationem acceptus eſt: denique pro eo qui decem promiſerit, non poterit fideiuſſor ita accipi, vt decem aut Stichum promittat: quamuis eo caſu non ſit eius durior conditio. §. 9. Idem Iulianus ait, ſi is, qui hominem aut decem dari ſtipulatus fuerat, fideiuſſorem ita acceperit, hominem avt decem, vtrvm ego velim? non obligabit eum: quia durior eius conditio facta eſt. §. 10. Contra autem, ſi is, qui hominem aut decem, vtrum ipſe ſtipulator volet, ſtipulatus eſt: recte fideiuſſorem ita accipiet, decem avt hominem, vtrvm

TV

1 Hal. addit *ab eo.* 2 Hal. inſerit *etiam.* 3 Hal. habet *ἐγὼ*, loco *λέγω*, et ideo etiam vertit: *mea fide iubeo ego.* 4 Hal. pergit: *ſed et ſi dixerit θέλω*, quod vertit: *volo, cupio.* 5 *Id eſt: cum deſtinatione quadam animi volo.* 6 Ap. Hal. *ſi* abeſt. 7 Id eſt: *affirmo.* 8 Id eſt: *dico.* 9 Hal. inſerit *fideiuſſor.* 10 Ap. Hal. *fuerit* abeſt. 11 *vtputa.*

TV VOLES? fit enim, inquit, hoc modo fideiussoris conditio melior. §. 11. Sed etsi reum sic interrogauero, STICHVM, ET PAMPHILVM? fideiussorem STICHVM AVT PAMPHILVM? recte interrogem: quia leuior fideiussoris conditio est. §. 12. Pro fideiussore fideiussorem accipi, nequaquam dubium est.

IX. POMPONIVS libro vigesimo sexto ad Sabinum:

FIDEIVSSORES et in partem pecuniae, et in partem rei recte accipi possunt.

X. VLPIANVS libro septimo Disputationum:

SI dubitet creditor, an fideiussores soluendo sint, et vnus ab eo electus, paratus sit offerre cautionem, vt suo periculo confideiussores conueniantur in parte: dico audiendum eum esse: ita tamen, et si satisdationes offerat, et omnes confideiussores, qui idonei esse dicuntur, praesto sint: nec enim semper facilis est nominis emtio, cum numeratio totius debiti non sit in expedito. §. 1. Ita demum inter fideiussores diuiditur actio, si non infitientur: nam infitiantibus auxilium diuisionis non est indulgendum. §. 2. Filiusfamilias pro patre poterit fideiubere, nec erit sine effectu haec fideiussio: primo quidem quod sui iuris effectus poterit teneri in id, quod facere potest: dein, quod et dum in potestate manet, condemnari potest. Sed an pater ex hac causa QVOD IVSSV teneatur, videamus? Et puto ad omnes contractus QVOD IVSSV etiam referri: sed si ignorante patre pro eo fideiusserit, cessat ista actio: tamen quasi in rem patris versum sit, potest agi cum patre. Plane si is emancipatus soluerit, vtilis ei actio debebit competere: in potestate etiam manenti eadem actio competit, si de peculio castrensi pro patre soluerit.

XI. IVLIANVS libro duodecimo Digestorum:

QVI contra Senatusconsultum filiofamilias crederit, mortuo eo, fideiussorem a patre accipere non potest: quia neque ciuilem neque honorariam aduersus patrem actionem habet: nec est vlla hereditas, cuius nomine fideiussores obligari possent.

XII. IDEM libro quadragesimo tertio Digestorum:

PLANE eius actionis nomine, quae de peculio aduersus eum competit, fideiussor recte accipitur.

XIII. IDEM libro decimo quarto Digestorum:

SI mandatu meo, Titio decem credideris, et mecum mandati egeris: non liberabitur Titius, sed ego tibi non aliter condemnari debebo, quam si actiones, quas aduersus Titium habes, mihi praestiteris. Item si cum Titio egeris, ego non liberabor: sed in id dumtaxat tibi obligatus ero, quod a Titio seruare non potueris.

XIV. IDEM libro quadragesimo septimo Digestorum:

CVM reus promittendi fideiussori suo heres exstitit, obligatio fideiussoria peremitur: quid ergo est? tamquam a reo debitum petatur, etsi exceptione fideiussori competente vsus fuerit, in factum replicatio dari debebit, aut doli mali proderit.

XV. IDEM libro quinquagesimo primo Digestorum:

SI stipulatus esses a me sine causa, et fideiussorem dedissem, et nollem eum exceptione vti, sed potius soluere, vt mecum mandati iudicio ageret: fideiussori, etiam inuito me, exceptio dari debet: interest enim eius, pecuniam retinere potius, quam solutam stipulatori a reo repetere. §. 1. Si ex duobus, qui apud te fideiusserant in viginti, alter, ne ab eo peteres, quinque tibi dederit vel promiserit: nec alter liberabitur: et, si ab altero quindecim petere institueris, nulla exceptione summoueris: reliqua autem quinque si a priore fideiussore petere institueris, doli mali exceptione submoueris.

XVI. IDEM libro quinquagesimo tertio Digestorum:

FIDEIVSSOR obligari non potest ei, apud quem reus promittendi obligatus non est. Quare si seruus communis Titii et Sempronii nominatim Titio dari stipulatus fuerit, et fideiussorem ita interrogauerit, TITIO AVT SEMPRONIO ID DARE SPONDES? Titius quidem petere a fideiussore poterit: Sempronii vero persona in hoc solum interposita videbitur, vt solui et ante litem contestatam, et ignorante vel inuito Titio, possit. §. 1. Qui certo loco dari promisit, aliquatenus duriori conditioni obligatur, quam si pure interrogatus fuisset: nullo enim loco alio, quam in quem promisit, soluere inuito stipulatore potest. Quare si reum pure interrogauero, et fideiussorem cum adiectione loci accepero, non obligabitur fideiussor. §. 2. Sed et si reus Romae constitu-

tus, Capuae dari promiserit, fideiussor Ephesi: perinde non obligabitur fideiussor, ac si reus sub conditione promisisset. fideiussor autem in diem certam vel pure promisisset [1]. §. 3. Fideiussor accipi potest, quoties est aliqua obligatio ciuilis vel naturalis, cui applicetur. §. 4. Naturales [2] obligationes non eo solo aestimantur, si actio aliqua eorum nomine competit: verumetiam cum soluta pecunia repeti non potest. Nam licet minus proprie debere dicantur naturales debitores, per abusionem [3] intelligi possunt debitores: et qui ab his pecuniam recipiunt, debitum sibi recepisse. §. 5. Stipulatione in diem concepta, fideiussor si sub conditione acceptus fuerit, ius eius in pendenti erit: vt, si ante diem conditio impleta fuerit, non obligetur: si concurret dies et conditio, vel etiam diem conditio secuta fuerit, obligetur. §. 6. Cum fideiussor hoc modo acceptus esset, SI REVS QVADRAGINTA, quae ei credidit, NON SOLVERIT, FIDE TVA ESSE IVBES? veresimile est id actum, vt cum appellatus reus non soluisset: fideiussor teneretur: sed et si reus, antequam appellaretur, decessisset, fideiussor obligatus erit: quia hoc quoque casu verum esse, reum non soluisse.

XVII IDEM libro octogesimo nono Digestorum:

FIDEIVSSORIBVS succurri solet, vt stipulator compellatur ei, qui solidum soluere paratus est, vendere ceterorum nomina.

XVIII. IDEM libro nonagesimo Digestorum:

QVI debitorem suum delegat, pecuniam dare intelligitur, quanta ei debetur: et ideo si fideiussor debitorem suum delegauerit, quamuis eum qui soluendo non erat, confestim mandati agere potest.

XIX. IDEM libro quarto ex Minicio:

SERVVS inscio domino pro quodam fideiusserat, et eo nomine pecuniam soluerat. Quaerebatur, dominus possetne ab eo, cui soluta esset, repetere? Respondit, interest quo nomine fideiusserit: nam si ex causa peculiari fideiussit, tunc id quod ex peculio soluerit: repetere dominus non poterit: quod ex dominica causa soluerit, vindicabitur: si vero extra causam peculii fideiusserit, quod ex pecunia dominica soluerit, aeque vindicabitur: quod ex peculio, condici poterit.

XX. IAVOLENVS libro decimo tertio Epistolarum:

SED et si serui dominus pecuniam soluerit, repetere eam non ab eo pro quo fideiussit, sed ab eo cui numerauit, poterit: cum seruus fideiussionis nomine obligari non possit. Sequitur ergo, vt ab eo, pro quo fideiusserat, repeti non posset: cum ipse aere alieno obligatus sit, nec solutione liberari eius pecuniae nomine potuerit, cuius obligatio ad seruum non pertinuit.

XXI AFRICANVS libro septimo Quaestionum:

HERES a debitore hereditario fideiussorem accepit, deinde hereditatem ex Trebelliano restituit: fideiussoris obligationem in suo statu manere ait. Idemque in hac causa seruandum, quod seruaretur, cum heres, contra quem emancipatus filius bonorum possessionem accepit, fideiussorem accepit. Ideoque in vtraque specie transeunt actiones. §. 1. Non est nouum, vt fideiussor duabus obligationibus eiusdem pecuniae nomine teneatur: nam si in diem acceptus, mox pure accipiatur, ex vtraque obligatur: et si fideiussor confideiussori heres exstiterit, idem erit. §. 2. Seruo tuo pecuniam credidi, eum tu manumisisti, deinde eundem fideiussorem accepi: si quidem in eam obligationem fideiubeat, quae aduersus te intra annum sit, obligari eum ait: sin vero in naturalem suam, potius vt nihil agatur: non enim intelligi posse, vt quis pro se fideiubendo obligetur. Quod si hic seruus manumissus fideiussori suo heres exsistat, durare causam fideiussionis putauit: et tamen nihilo minus naturalem obligationem mansuram: vt, si obligatio ciuilis pereat, solutum repetere non possit: nec his contrarium esse, quod cum reus fideiussori heres exsistat, fideiussoria obligatio tollatur: quia tunc duplex obligatio ciuilis cum eodem esse non potest. Retro quoque si fideiussor seruo manumisso heres exstiterit, eadem aduersus eum obligatio manet: quamuis et naturaliter teneatur, nec pro se quis fideiubere possit. §. 3. Quod si stipulator reum heredem instituerit: omnimodo fideiussoris obligationem peremit, siue ciuilis, siue tantum naturalis in reum fuisset: quoniam quidem nemo potest apud eundem pro ipso obligatus esse. Quod si idem stipulator fideiussorem heredem scripserit, proculdubio solam fideiussoris obligationem peremit. Argumentum

1 Ap. Hal. *promisisset* abest. 2 Hal. inserit *autem*. 3 Hal. inserit *tamen*.

tum rei, quod si possessio rerum debitoris data sit creditori: aeque dicendum est fideiussorem manere obligatum. §. 4. Cum et tu et Titius eiusdem pecuniae rei essetis, eum qui pro te fideiussit, posse et pro Titio fideiubere, respondit: quamuis eandem pecuniam eidem debiturus sit: nec tamen inanem eam creditori futuram, nonnullis enim casibus emolumentum habituram: veluti si ei, pro quo ante fideiussisset, heres existat: tunc enim confusa prima obligatione, posteriorem duraturam. §. 5. Cum fideiussor reo stipulandi heres exstiterit, quaeritur an, quasi ipse a se exegerit, habeat aduersus reum mandati actionem? Respondit, cum reus obligatus maneat, non posse intelligi ipsum a se fideiussorem pecuniam exegisse: itaque ex stipulatu potius quam mandati agere debebit.

XXII. FLORENTINVS libro octauo Institutionum:

MORTVO reo promittendi, et ante aditam hereditatem fideiussor accipi potest: quia hereditas personae vice fungitur, sicuti municipium, et decuria [1], et societas.

XXIII. MARCIANVS libro quarto Regularum:

SI MIHI AVT TITIO DECEM? stipulatus fuerim, Titius fideiussorem accipere non potest: quia solutionis tantum causa adiectus est.

XXIV. MARCELLVS libro singulari Responsorum:

LVCIVS Titius, cum pro Seio fratre suo apud Septicium interuenire vellet, epistolam ita emisit: SI PETIERIT A TE FRATER MEVS, PETO DES EI NVMMOS FIDE ET PERICVLO MEO. Post quam epistolam Septicius Seio pecuniam numerauit: deinde Titius inter reliquos et Seium fratrem pro tertia parte reliquit heredem. Quaero an, quia aduersus Seium debitorem Septicii confusa sit actio pro tertia parte qua Titio fratri suo heres exstitit, cum coheredibus eius agere in solidum possit? Marcellus respondit, cum coherede Seii non pro maiore, quam hereditaria parte, mandati agi posse.

XXV. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum:

MARCELLVS scribit, si quis pro pupillo sine tutoris auctoritate obligato, prodigoue, vel furioso fideiusserit: magis esse, vt ei non subueniatur: quoniam his mandati actio non competit.

XXVI. GAIVS libro octauo ad Edictum prouinciale:

INTER fideiussores non ipso iure diuiditur obligatio ex epistola diui Hadriani: et ideo si quis eorum ante exactam a se partem siue herede decesserit, vel ad inopiam peruenerit, pars eius ad ceterorum onus respicit.

XXVII. VLPIANVS libro vigesimo secundo ad Edictum:

SI plures sint fideiussores, vnus pure, alius in diem, vel sub conditionem acceptus: succurri oportet ei, qui pure acceptus est, dum existere conditio potest: scilicet vt interim in virilem conueniatur: sed si, cum conditio exstitit, non est soluendo, qui sub conditione acceptus est: restituendam actionem in pure acceptum, Pomponius scribit. §. 1. Praeterea si fideiussor exstiterit fideiussori, siue plures: aeque hic quoque pertinebit ad eandem causam: in quorum persona aeque locum habebunt ea quae sunt a Diuo Hadriano constituta. §. 2. Praeterea si quaeratur an soluendo sit principalis fideiussor: etiam vires sequentis fideiussoris ei adgregandae sunt. §. 3. Sicut ipsi fideiussori, ita heredibus quoque eorum succurrendum, Pomponius scribit. §. 4. Si fideiussor fuerit principalis, et fideiussor fideiussoris: non poterit desiderare fideiussor, vt inter se et eum fideiussorem pro quo fideiussit, diuidatur obligatio: ille enim loco rei est: nec potest reus desiderare, vt inter se et fideiussorem diuidatur obligatio. Proinde si ex duobus fideiussoribus alter fideiussorem dederit, aduersus eum quidem non diuiditur obligatio, pro quo interuenit: aduersus confideiussorem magis est vt diuidatur.

XXVIII. PAVLVS [2] libro vigesimo quinto ad Edictum:

SI contendat fideiussor ceteros soluendo esse: etiam exceptionem ei dandam, SI NON ET ILLI SOLVENDO SINT.

XXIX. IDEM libro decimo octauo ad Edictum:

SI sub impossibili conditione stipulatus sim, fideiussor adhiberi non potest.

XXX. GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale:

FIDEIVBERE pro alio potest quisque, etiam si promissor ignoret.

XXXI. VLPIANVS libro vigesimo tertio ad Edictum:

SI

1 *et curia.* 2 *CAIVS.*

SI fideiussor, vel quis alius, pro reo ante diem creditori soluerit: exspectare debebit diem quo eum soluere oportuit.

XXXII. IDEM libro septuagesimo sexto ad Edictum:

Ex persona rei, et quidem inuito reo exceptio et cetera rei commoda fideiussori ceterisque accessionibus competere potest.

XXXIII. IDEM libro septuagesimo septimo ad Edictum:

SI eum hominem, quem a Titio petieram, pro quo satis de lite acceperam, Titius liberum heredemque reliquerit: si quidem re vera ipsius fuit, dicendum est iudicium in eum transferri: et si non patiatur id fieri, committi stipulationem: si autem meus petitoris fuit, neque iussu meo hereditatem adierit, fideiussores tenebuntur ob rem non defensam: si autem adierit me iubente, stipulatio euanescit. Plane si meus fuerit, et idcirco differam aditionem, vt cum vicero, tunc eum iubeam adire, et interim ob rem non defensam agere velim: non committitur stipulatio: quia vir bonus non arbitraretur.

XXXIV. PAVLVS libro septuagesimo secundo ad Edictum:

HI qui accessionis loco promittunt, in leuiorem causam accipi possunt, in deteriorem non possunt. Ideo si a reo mihi stipulatus sim, a fideiussore mihi aut Titio, meliorem causam esse fideiussoris Iulianus putat: quia potest vel Titio soluere. Quod si a reo mihi aut Titio stipulatus, a fideiussore mihi tantum interrogem: in deteriorem causam acceptum fideiussorem Iulianus ait. Quid ergo, si a reo Stichum aut Pamphilum, a fideiussuffore Stichum interrogem? vtrum in deteriorem causam acceptus est sublata electione, an in meliorem? quod et verum est: quia mortuo eo liberari potest.

XXXV. IDEM libro secundo ad Plautium:

CVM fideiubeat aliquis pro seruo, in solidum tenetur, etiam si nihil in peculio sit: plane si pro domino fideiubeat, cum quo de peculio est, dumtaxat de peculio tenebitur, quod tunc erit, cum res iudicatur.

XXXVI. IDEM libro decimo quarto ad Plautium:

CVM is, qui et reum et fideiussores habens, ab vno ex fideiussoribus accepta pecunia praestat actiones: poterit quidem dici nullas iam esse, cum suum perceperit, et perceptione omnes liberati sunt: sed non ita est: non enim in solutum accepit, sed quodammodo nomen debitoris vendidit, et ideo habet actiones, quia tenetur ad id ipsum, vt praestet actiones.

XXXVII. IDEM libro decimo septimo ad Plautium:

SI quis, postquam tempore transacto liberatus est, fideiussorem dederit, fideiussor non tenetur: quoniam erroris fideiussio nulla est.

XXXVIII. MARCELLVS libro vigesimo Digestorum:

SI Stichum aut Pamphilum stipulatus essem, vtrum promissor voluisset: non possum fideiussorem ita accipere Stichum aut Pamphilum, vtrum fideiussor vellet: quia futurum esset in eius potestate, alium velle, quam reus voluisset. §. I. A Titio, qui mihi ex testamento sub conditione decem debuit, fideiussorem accepi, et ei heres extitit: deinde conditio legati exstitit. Quaero, an fideiussor mihi teneatur? Respondit, si ei, a quo tibi erat sub conditione legatum, cum ab eo fideiussorem accepisses, heres exstiteris, non poteris habere fideiussorem obligatum: quia nec reus est, pro quo debeat: sed nec res vlla quae possit deberi.

XXXIX. MODESTINVS libro secundo Regularum:

VT fideiussor aduersus confideiussorem suum agat, danda actio non est: ideoque si ex duobus fideiussoribus eiusdem quantitatis, cum alter electus a creditore totum exsoluet, nec ei cessae sint actiones, alter nec a creditore, nec a confideiussore conuenietur.

XL. IDEM libro tertio Regularum:

CVM duo rei constituti sunt, siue ab vtroque, siue ab alterutro fideiussor datus fuerit, in solidum recte accipietur.

XLI. IDEM libro decimo tertio Responsorum respondit:

SI fideiussores in id accepti sunt, quod a curatore seruari non possit: et post impletam legitimam aetatem, tam ab ipso curatore, quam ab heredibus eius solidum seruari potuit: et cessante eo, qui pupillus fuit, soluendo esse desierit: non temere vtilem in fideiussores actionem competere. §. I. Idem respondit, si in solidum condemnatus est vnus ex mandatoribus, cum iudicati conueniri coeperit, posse eum desiderare, vt aduersus eos qui idem mandauerunt, actiones sibi mandentur.

XLII

XLII. IAVOLENVS libro decimo Epiſtolarum:

SI ita fideiuſſorem accepero, QVOD EGO DECEM CREDIDI, DE EA PECVNIA MILLE MODIOS TRITICI FIDE TVA ESSE IVBES? non obligatur fideiuſſor: quia in aliam rem, quam quae credita eſt, fideiuſſor obligari non poteſt: quia non vt aeſtimatio rerum, quae mercis numero habentur, in pecunia numerata fieri poteſt, ita pecunia quoque merce aeſtimanda eſt.

XLIII. POMPONIVS libro ſeptimo ex Variis Lectionibus:

SI a Titio ſtipulatus fideiuſſorem te acceperim, deinde eandem pecuniam ab alio ſtipulatus alium fideiuſſorem accipiam: confideiuſſores non erunt: quia diuerſarum ſtipulationum fideiuſſores ſunt.

XLIV. IAVOLENVS libro vndecimo Epiſtolarum:

STIPVLATVS es, opus arbitratu tuo ante certam diem fieri: quod ſi effectum non eſſet, quanti, vt efficiatur opus, locaſſes, tanti fideiuſſores cepiſti: et quia opus effectum non erat, alii locaſti: et cum poſterior conductor ſatis non daret, ipſe opus feciſti. Quaero, an fideiuſſor teneatur? Reſpondit, ſecundum ea verba ſtipulationis, quae a te propoſita ſunt, fideiuſſores non tenentur: non enim id feciſti, quod in ſtipulatione conuenerat, id eſt, opus alii non locaſti, tametſi poſtea locaſti: ea enim locatio, quam ſecutus es, perinde eſt, ac ſi interpoſita non eſſet, etſi ſtatim tu opus facere coepiſſes.

XLV. SCAEVOLA libro ſexto Digeſtorum:

FIDEIVSSOR pro venditore fundorum duorum [1], altero euicto conuentus ab emtore, condemnatus eſt certam quantitatem: quaeſitum eſt, an cum herede venditoris ante diem quo iudicatum facere compelleretur, agere poſſit? Reſpondit, agere quidem poſſe: ſed ex iuſta cauſa ad officium iudicis pertinere, quo fideiuſſor aut defendatur, aut liberaretur.

XLVI. IAVOLENVS libro decimo ex Poſterioribus Labeonis:

CVM lex venditionibus occurrere voluerit, fideiuſſor quoque liberatur: eo magis, quod per eiusmodi actionem ad reum peruenitur.

XLVII. PAPINIANVS libro nono Quaeſtionum:

SI debitori deportatio irrogata eſt, non poſſe pro eo fideiuſſorem accipi ſcribit Iulianus, quaſi tota obligatio contra eum extincta ſit. §. 1. Si filius [2] in cauſa peculiari ita fideiuſſorem acceperit, QVANTAM PECVNIAM CREDIDERO, FIDE TVA ESSE IVBES? et emancipatus credat: patri quidem, ſi non eſt reus obligatus, non tenebitur: filio vero, humanitatis intuitu, obnoxius eſſe debet.

XLVIII. IDEM libro decimo Quaeſtionum:

SI Titius et Seia pro Maeuio fideiuſſeriut, ſubducta muliere dabimus in ſolidum aduerſus Titium actionem: cum ſcire potuerit, aut ignorare non debuerit, mulierem fruſtra intercedere. §. 1. Huic ſimilis et illa quaeſtio videri poteſt, ob aetatem ſi reſtituatur in integrum vnus fideiuſſor, an alter onus obligationis [3] integrum excipere debeat? ſed ita demum [4] alteri totum irrogandum eſt, ſi poſtea minor interceſſit, propter incertum aetatis ac reſtitutionis. Quod ſi dolo creditoris inductus ſit minor, vt fideiubeat, non magis creditori ſuccurrendum erit aduerſus confideiuſſorem, quam ſi facta nouatione circumuento minore deſideraret in veterem debitorem vtilem actionem ſibi dare.

XLIX. IDEM libro vigeſimo ſeptimo Quaeſtionum:

SI teſtamento liberatum debitorem heres omittat, fideiuſſorem autem eius conueniat; proderit exceptio doli fideiuſſori propter improbitatem heredis: quae prodeſſe reo debuerat, ſi conueniretur. §. 1. Ex duobus fideiuſſoris heredibus ſi per errorem alter ſolidum exſoluat, quidam putant habere eum condictionem, et ideo manere obligatum coheredem: ceſſante quoque condictione, durare obligationem coheredis probant: propterea quod creditor, qui, dum ſe putat obligatum, partem ei, qui totum dedit, exſoluerit, nullam habebit condictionem. Quod ſi duo fideiuſſores accepti fuerint, verbi gratia, in viginti, et alter ex duobus heredibus alterius fideiuſſoris totum creditori exſoluerit: habebit quidem decem, quae ipſo iure non debuit, condictionem: an autem et alia quinque milia [5] repetere poſſit, ſi fideiuſſor alter ſoluendo eſt, videndum eſt: ab initio enim heres fideiuſſoris ſiue heredes, vt ipſe fideiuſſor, audiendi ſunt: vt ſcilicet pro parte ſinguli, fideiuſſores qui ſunt, conueniantur. Seuerior et vtilior

1 *tuorum*. 2 Hal. addit *familias*. 3 Hal. inſerit *in*. 4 Hal. inſerit *onus*. 5 Ap. Hal. *milia* abeſt.

lior est in vtroque casu illa sententia, solutionem non indebitae quantitatis non debere reuocari: quod etiam epistola Diui Pii significatur in persona fideiussoris qui totum exsoluerat. §. 2. Quaesitum est, an fideiussor, qui Capuae pecuniam se daturum Romae promisit, si reus promittendi Capuae esset, statim conueniri possit? Dixi, non magis fideiussorem confestim teneri, quam si ipse Capuae spopondisset, cum reus adhuc Capuam peruenire non potuisset: nec ad rem pertinere, quod hoc latere nemo dubitet, nondum fideiussorem teneri, quia nec ipse reus promittendi teneretur: nam e contrario quoque, si quis responderit, quoniam debitor Capuae sit, fideiussorem confestim teneri, non habita ratione taciti proprii temporis, euenturum, vt eo casu fideiussor conueniatur, quo debitor ipse, si Romae fuisset, non conueniretur: itaque nobis placet, fideiussoriam obligationem conditionem taciti temporis ex vtriusque persona recuperare, tam rei promittendi, quam ipsius fideiussoris: quoniam aliud respondentibus, contra iuris formam in duriorem conditionem acceptus intelligitur.

L. IDEM libro trigesimo septimo Quaestionum:

DEBITORI creditor pro parte heres extitit, accepto coherede fideiussore, quod ad ipsius quidem portionem attinet, obligatio ratione confusionis intercidit, aut, quod est verius, solutionis potestate: sed pro parte coheredis obligatio salua est, non fideiussoria, sed hereditaria, quoniam maior tollit minorem.

LI. IDEM libro tertio Responsorum:

INTER eos fideiussores actio diuidenda est, qui solidum et partes viriles fide sua esse iusserunt. Diuersum erit verbis ita conceptis, SOLIDVM AVT PARTEM VIRILEM FIDE TVA ESSE IVBES? tunc enim ab initio non nisi viriles partes singulos debere conueniet. §. 1. Fideiussor, qui partem pecuniae suo nomine vel rei promittendi soluit, quo minus residui diuisione facta portionis iudicium accipiat, recusare non debet: eam enim quantitatem inter eos qui soluendo sunt, diuidi conuenit, quam litis tempore singuli debent: sed humanius est, si et alter soluendo sit, litis contestationis tempore, per exceptionem ei, qui soluit, succurri. §. 2. Duo rei promittendi separatim fideiussores dederunt: inuitus creditor inter omnes fideiussores actiones diuidere non cogitur, sed inter eos dumtaxat, qui pro singulis interuenerunt: plane si velit actionem suam inter omnes diuidere, non erit prohibendus: non magis quam si duos reos pro partibus conueniret. §. 3. Creditor pignus distrahere non cogitur, si fideiussorem simpliciter acceptum, omisso pignore velit conuenire. §. 4. Cum inter fideiussores actione diuisa quidam post litem contestatam soluendo esse desierunt, ea res ad onus eius, qui soluendo est, non pertinet: nec auxilio defendetur aetatis actor: non enim deceptus videtur, iure communi vsus. §. 5. Bonis damnati fideiussoris fisco vindicatis, inter fideiussores actio postea si diuidi coeperit: vt heredis, ita fisci rationem haberi oportet.

LII. IDEM libro vndecimo Responsorum:

AMISI ruina pignoris damnum tam fideiussoris quam rei promittendi periculum spectat: nec ad rem pertinebit, fideiussor ita sit acceptus, QVANTO MINVS EX PRETIO PIGNORIS DISTRACTI SERVARI POTVERIT: istis enim verbis etiam totum contineri conuenit. §. 1. Inter fideiussores actione diuisa, condemnatus si desierit esse soluendo: fraus vel segnitia tutoribus, qui iudicatum persequi potuerunt, damnum dabit: quod si diuisam actionem inter eos, qui non erant soluendo, constabit: pupilli nomine restitutionis auxilium implorabitur. §. 2. Fideiussores a colonis datos etiam ob pecuniam dotis praediorum teneri conuenit: cum eis quoque species locationis vinculum ad se trahat. Nec mutat, confestim, an interiecto tempore fidem suam adstrinxerunt. §. 3. Plures eiusdem pecuniae credendae mandatores, si vnus iudicio eligatur, absolutione quoque secuta non liberantur: sed omnes liberantur pecunia soluta.

LIII. IDEM libro decimo quinto Responsorum:

CAPITIS postulati fideiussores, ex contractu citra vllam praescriptionem a creditore, qui reum postulabit, recte conueniuntur.

LIV. PAVLVS libro tertio Quaestionum:

SI in pignore contrahendo deceptus sit creditor qui fideiussorem pro mutuo accepit, agit contraria pigneraticia actione:

ne: in quam actionem veniet quod interest creditoris: sed ea actio fideiussorem onerare non poterit: non enim pro pignore, sed pro pecunia mutua fidem suam obliget.

LV. Idem libro vndecimo Quaestionum:

Si ita stipulatus a Seio fuero, QVANTAM PECVNIAM TITIO QVANDOQVE CREDIDERO, DARE SPONDES? et fideiussores accepero, deinde Titio saepius credidero: nempe [1] Seius in omnes summas obligatus est, et per hoc fideiussores quoque: et id quod ex bonis eius seruari potest, omnibus aequo iure proficere debet.

LVI. Idem libro decimo quinto Quaestionum:

Si quis pro eo, qui libertus non esset, et operas praestaturum se iurasset, fideiussor erit: non tenebitur. §. 1. Item si filius a patre, vel seruus a domino stipuletur, nec fideiussor acceptus tenetur: quia non potest pro eodem, et eidem esse obligatus. Ex diuerso ergo patre a filio, vel domino a seruo stipulato, fideiussor acceptus tenetur. §. 2. Si nummos alienos, quasi tuos, mutuos dederis sine stipulatione: nec fideiussorem teneri Pomponius ait. Quid ergo, si consumtis nummis nascatur condictio? Puto fideiussorem obligatum fore: in omnem enim causam acceptus videtur, quae ex ea numeratione nasci potest. §. 3. Pro furti actione fideiussor accipi potest. Item pro eo, qui in Legem Aquiliam commisit. Diuersa causa est popularium actionum.

LVII. Scaevola libro decimo octauo Quaestionum:

Fideivssor, antequam reus debeat, conueniri non potest.

LVIII. Pavlvs libro vigesimo secundo Quaestionum:

Si a colono stipulatus, fideiussorem accepi: vna stipulatio est plurium pensionum: et ideo in vniuersis pensionibus fideiussor tenetur. §. 1. Cum facto suo reus principalis obligationem perpetuat, etiam fideiussoris durat obligatio: veluti si moram fecit in Sticho soluendo, et is decessit.

LIX. Idem libro quarto Responsorum:

Pavlvs respondit, fideiussorem, in quem pignora a confideiussoribus data translata sunt, non emtoris loco substitutum videri, sed eius qui pignora accepit: et ideo rationem fructuum et vsurarum haberi oportere.

LX. Scaevola libro primo Responsorum:

Vbicvmqve reus ita liberatur a creditore, vt natura debitum maneat, teneri fideiussorem respondit: cum vero genere nouationis transeat obligatio, fideiussorem, aut iure, aut exceptione liberandum.

LXI. Pavlvs libro decimo quinto Responsorum:

Si, vt proponitur, cum pecunia mutua daretur, ita conuenit, vt in Italia solueretur: intelligendum, mandatorem quoque simili modo contraxisse.

LXII. Scaevola libro quinto Responsorum:

Si fideiussor creditori denuntiauerit, vt debitorem ad soluendam pecuniam compelleret, vel pignus distraheret, isque cessauerit: an possit eum fideiussor doli mali exceptione summouere? Respondit, non posse.

LXIII. Idem libro sexto Responsorum:

Inter creditricem et debitorem pactum intercesserat, vt, si centum quae mutua dederit, vbi primum petita fuissent, non soluerentur, ornamenta pignori data, intra certum tempus liceret ei vendere: et si quo minoris venissent, quodque sortis vel vsurarum nomine deberetur, id creditrici redderetur: et fideiussor acceptus est. Quaesitum est, an fideiussor in vniuersam summam obligari potuerit? Respondit, secundum ea quae proponerentur, teneri fideiussorem in id quod minus ex pignoribus venditis redactum esset.

LXIV. Hermogenianvs libro secundo Iuris Epitomarum:

Fideivssor qui minori viginti quinque annis pecuniam obtulit, et in publico loco metu in integrum restitutionis consignatam deposuit, confestim experiri mandati poterit.

LXV. Idem libro sexto Iuris Epitomarum:

Sicvt reus principalis non alias, quam si de sua persona promittat, obligatur: ita fideiussores non alias tenentur, quam si se quid daturos vel facturos promittant: nam reum principalem daturum vel facturum aliquid frustra promittunt: quia factum alienum inutiliter promittitur.

LXVI.

1 Hal. inserit *is*.

LXVI. PAVLVS libro primo ad Neratium:

SI seruus alienus pro Titio fideiussit et soluit: liberatur Titius, si dominus mandati contra eum agere instituit: nam qui mandati agit, ratam habere solutionem videtur.

LXVII. IDEM libro tertio ad Neratium:

EXCEPTIONE quae tibi prodesse debebat, vsus, iniuria iudicis damnatus es: nihil tibi praestabitur iure mandati: quia iniuriam quae tibi facta est, penes te manere, quam ad alium transferri, aequius est: scilicet si culpa tua iniustae damnationis causam praebuisti.

LXVIII. IDEM libro tertio Decretorum:

FIDEIVSSORES Magistratuum in poenam vel multam, quam non spopondissent, non debere conueniri decreuit. §. 1. Pro Aurelio Romulo conductore vectigalis centum annua Petronius Thallus et alii fideiusserant: bona Romuli fiscus vt obligata sibi occupauerat, et conueniebat fideiussores tam in sortem quam in vsuras, qui deprecabantur: lecta subscriptione fideiussionis, quoniam in sola centum annua se obligauerant, non in omnem conductionem, decreuit fideiussores in vsuras non teneri: sed, quidquid ex bonis fuisset redactum, prius in vsuras cedere, reliquum in sortem: et ita in id, quod defuisset, fideiussores conueniendos, exemplo pignorum a creditore distractorum. §. 2. Non possunt conueniri fideiussores, liberato reo transactione.

LXIX. TRYPHONINVS libro nono Disputationum:

TVTOR datus eius filio, cui ex fideiussoria causa obligatus erat, a semetipso exigere debet: et quamuis tempore liberatus erit, tamen tutelae iudicio eo nomine tenebitur: item heres eius: quia cum eo ob tutelam, non ex fideiussione agitur. Et quamuis non quasi fideiussor, sed quasi tutor soluerit, etiam si tempore liberatus est, mandati actionem eum habere aduersus reum promittendi, dixi: haeret enim in vtraque causa adhuc illius debiti persecutio: nam eius solutione liberauit reum promittendi [1] obligatione, in quam pro eo fideiusserat: et non titulus actionis, sed debiti causa respicienda est: licet enim is tutor, qui fideiussor apud pupillum pro eo est obligatus, soluit se auctore pupillo, quia reo promittendi liberato, et ipse tutor idemque fideiussor liberabitur, quod sua auctoritate efficere non potest: tamen et si non pro se soluendi animo, sed pro Titio fecit, vt maxime eum liberet, habebit cum eo mandati actionem.

LXX. GAIVS libro primo de Verborum obligationibus:

SI a reo sub conditionem fuero stipulatus, potero fideiussorem et in hanc, et in aliam conditionem obligare, si modo eas coniungam: nisi enim vtraque exstiterit, non tenebitur, cum reus ex vna conditione teneatur: quod si eas disiungam, durior fit conditio fideiussoris, nec ob id obligatur: quippe siue communis vtriusque conditio extiterit, siue alterutra, videatur adprehendi: cum reus non aliter teneatur, quam si communis exstiterit: aut igitur nullo modo tenebitur fideiussor: aut, quod magis est, tenebitur si prius extiterit communis. §. 1. Sub diuersis quoque conditionibus si fuerint interrogati, interest vtra eorum prior extiterit. Si reo iniuncta, tenebitur etiam fideiussor, cum conditio eius extiterit, tamquam si statim ab initio reus pure, fideiussor sub conditione acceptus esset. Ex diuerso autem, si fideiussoris conditio prior extiterit, non tenetur: perinde ac si statim ab initio pure acceptus esset, reo sub conditione obligato. §. 2. Si reo in fundum obligato, fideiussor in vsumfructum accipiatur: quaesitum est, vtrum obligetur fideiussor quasi in minus: an non obligetur, quasi in aliud? nobis in eo videtur dubitatio esse, vsusfructus pars rei sit, an proprium quiddam: sed cum vsusfructus fundi ius est, inciuile est, fideiussorem ex sua promissione non teneri. §. 3. Adeo a seruo potest fideiussor accipi, vt ipse quoque dominus in id, quod sibi debetur, fideiussorem ab eo recte accipiat: quem fideiussorem etiam ab eo ipso seruo interrogari, nihil impedit. §. 4. Si a furioso stipulatus fueris, non posse te fideiussorem accipere certum est: quia non solum ipsa stipulatio nulla intercessisset, sed ne negotium quidem vllum gestum intelligitur. Quod si pro furioso iure obligato fideiussorem accepero, tenetur fideiussor. §. 5. Id quod vulgo dictum est, maleficiorum fideiussorem accipi non posse, non sic intelligi debet, vt in poenam furti is, cui furtum factum est, fideiussorem accipere non possit: nam poenas ob maleficia solui, magna ratio suadet: sed ita potius, vt qui cum alio, cum duo

1 Hal. inserit *ab*.

duo furtum admisit, in partem, quam ex furto sibi restitui desiderat, fideiussorem obligare non possit: et qui alieno hortatu ad furtum faciendum prouectus est, ne in furti poena ab eo qui hortatus est, fideiussorem accipere possit, in quibus casibus illa ratio impedit fideiussorem obligari: quia scilicet in nullam rationem adhibetur fideiussor, cum flagitiosae rei societas coita nullam vim habet.

LXXI. PAVLVS libro quarto Quaestionum:

GRANIVS Antoninus pro Iulio Pollione et Iulio Rufo pecuniam mutuam accipientibus, ita vt duo rei eiusdem debiti fuerint, apud Aurelium Palmam mandator exstitit: Iulii bona ad fiscum venerunt: similiter et creditori fiscus successerat: mandator allegabat se liberatum iure confusionis, quia fiscus tam creditori quam debitori successerat. Et quidem, si vnus debitor fuisset, non dubitabam, sicut fideiussorem, ita et mandatorem liberatum esse: quamuis enim, iudicio conuento principali debitore, mandator non liberetur, tamen vbi successit creditor debitori, veluti solutionis iure sublata obligatione, etiam mandator liberatur: vel quia non potest pro eodem apud eundem quis mandator esse. Sed cum duo rei promittendi sint, et alteri heres extitit creditor, iusta dubitatio est, vtrum alter quoque liberatus est, ac si soluta fuisset pecunia: an persona tantum exemta, confusa obligatione? Et puto, aditione hereditatis, confusione obligationis eximi personam: sed et accessiones ex eius persona liberari propter illam rationem, quia non possunt pro eodem apud eundem obligati esse: vt, quemadmodum incipere alias non possunt, ita nec remaneant. Igitur alterum reum eiusdem pecuniae non liberari: et per hoc nec fideiussorem vel mandatorem eius: plane quia is mandati iudicio eligere potest vel creditorem, competituram ei exceptionem doli mali, si coeperit conueniri: cum altero autem reo vel in solidum, si non fuerit societas, vel in partem, si socii fuerunt, posse creditorem agere. Quod si creditor fideiussori heres fuerit, vel fideiussor creditori. puto conuenire, confusione obligationis non liberari reum. §. 1. Si ponamus vnum ex reis promittendi pactum esse, ne a se peteretur, deinde mandatorem soluisse: mandati iudicio conuenire potuit etiam eum, cum quo pactum est: non enim pactum creditoris tollit alienam actionem. §. 2. Placet mandatorem teneri, etiam si faeneraturo creditori mandet pecuniam credere.

LXXII. GAIVS libro tertio de Verborum obligationibus:

SI fideiussori sub conditione obligato, si nauis ex Asia venerit, quem sub hoc modo accepi, vt vsque ad tempus vitae suae dumtaxat obligaretur, pendente conditione acceptum latum fuerit, et is fideiussor adhuc pendente conditione mortuus fuerit, confestim a reo petere possum: quia existens conditio neque obligationem in personam iam mortui efficere, neque acceptilationem confirmare possit.

LXXIII. PAVLVS libro septuagesimo sexto ad Edictum:

CVM Procurator in rem agebat, cautionem dederat, ratam rem dominum habiturum: postea victo eo, dominus reuersus, iterum de eadem re agitabat: et cum reus haberet possessionem, et noluit eam restituere, et ideo magno condemnatus est: in amplius fideiussores non tenentur: hoc enim non debet imputari fideiussoribus, quod ille propter suam poenam praestitit.

TIT. II.

DE NOVATIONIBVS, ET DELEGATIONIBVS.

VLPIANVS libro quadragesimo sexto ad Sabinum:

NOVATIO est prioris debiti in aliam obligationem vel ciuilem vel naturalem transfusio atque translatio: hoc est, cum ex praecedenti causa ita noua constituatur, vt prior perematur. Nouatio enim a nouo nomen accepit, et a noua obligatione. §. 1. Illud non interest, qualis processit obligatio, vtrum naturalis, an ciuilis, an honoraria: et vtrum verbis, an re, an consensu: qualiscumque igitur obligatio sit, quae praecessit, nouari verbis potest: dummodo sequens obligatio aut ciuiliter teneat, aut naturaliter: vtpûta si pupillus sine tutoris auctoritate promiserit.

II. IDEM libro quadragesimo octauo ad Sabinum:

OMNES res transire in nouationem possunt: quodcumque enim siue verbis contractum est, siue non verbis, nouari potest, et transire in verborum obligationem ex quacumque obligatione: dummodo sciamus nouationem ita demum fieri, si hoc agatur, vt nouetur obligatio:

ce-

LXVI. PAVLVS libro primo ad Neratium:

SI seruus alienus pro Titio fideiussit et soluit: liberatur Titius, si dominus mandati contra eum agere instituit: nam qui mandati agit, ratam habere solutionem videtur.

LXVII. IDEM libro tertio ad Neratium:

EXCEPTIONE quae tibi prodesse debebat, vsus, iniuria iudicis damnatus es: nihil tibi praestabitur iure mandati: quia iniuriam quae tibi facta est, penes te manere, quam ad alium transferri, aequius est: scilicet si culpa tua iniustae damnationis causam praebuisti.

LXVIII. IDEM libro tertio Decretorum:

FIDEIVSSORES Magistratuum in poenam vel multam, quam non spopondissent, non debere conueniri decreuit. §. 1. Pro Aurelio Romulo conductore vectigalis centum annua Petronius Thallus et alii fideiusserant: bona Romuli fiscus vt obligata sibi occupauerat, et conueniebat fideiussores tam in sortem quam in vsuras, qui deprecabantur: lecta subscriptione fideiussionis, quoniam in sola centum annua se obligauerant, non in omnem conductionem, decreuit fideiussores in vsuras non teneri: sed, quidquid ex bonis fuisset redactum, prius in vsuras cedere, reliquum in sortem: et ita in id, quod defuisset, fideiussores conueniendos, exemplo pignorum a creditore distractorum. §. 2. Non possunt conueniri fideiussores, liberato reo transactione.

LXIX. TRYPHONINVS libro nono Disputationum:

TVTOR datus eius filio, cui ex fideiussoria causa obligatus erat, a semetipso exigere debet: et quamuis tempore liberatus erit, tamen tutelae iudicio eo nomine tenebitur: item heres eius: quia cum eo ob tutelam, non ex fideiussione agitur. Et quamuis non quasi fideiussor, sed quasi tutor soluerit, etiam si tempore liberatus est, mandati actionem eum habere aduersus reum promittendi, dixi: haeret enim in vtraque causa adhuc illius debiti persecutio: nam eius solutione liberauit reum promittendi [1] obligatione, in quam pro eo fideiusserat: et non titulus actionis, sed debiti causa respicienda est: licet enim is tutor, qui fideiussor apud pupillum pro eo est obligatus, soluit se auctore pupillo, quia reo promittendi liberato, et ipse tutor idemque fideiussor liberabitur, quod sua auctoritate efficere non potest: tamen et si non pro se soluendi animo, sed pro Titio fecit, vt maxime eum liberet, habebit cum eo mandati actionem.

LXX. GAIVS libro primo de Verborum obligationibus:

SI a reo sub conditionem fuero stipulatus, potero fideiussorem et in hanc, et in aliam conditionem obligare, si modo eas coniungam: nisi enim vtraque exstiterit, non tenebitur, cum reus ex vna conditione teneatur: quod si eas disiungam, durior fit conditio fideiussoris, nec ob id obligatur: quippe siue communis vtriusque conditio extiterit, siue alterutra, videatur adprehendi: cum reus non aliter teneatur, quam si communis exstiterit: aut igitur nullo modo tenebitur fideiussor: aut, quod magis est, tenebitur si prius extiterit communis. §. 1. Sub diuersis quoque conditionibus si fuerint interrogati, interest vtra eorum prior extiterit. Si reo iniuncta, tenebitur etiam fideiussor, cum conditio eius extiterit, tamquam si statim ab initio reus pure, fideiussor sub conditione acceptus esset. Ex diuerso autem, si fideiussoris conditio prior extiterit, non tenetur: perinde ac si statim ab initio pure acceptus esset, reo sub conditione obligato. §. 2. Si reo in fundum obligato, fideiussor in vsumfructum accipiatur: quaesitum est, vtrum obligetur fideiussor quasi in minus: an non obligetur, quasi in aliud? nobis in eo videtur dubitatio esse, vsusfructus pars rei sit, an proprium quiddam: sed cum vsusfructus fundi ius est, inciuile est, fideiussorem ex sua promissione non teneri. §. 3. Adeo a seruo potest fideiussor accipi, vt ipse quoque dominus in id, quod sibi debetur, fideiussorem ab eo recte accipiat: quem fideiussorem etiam ab eo ipso seruo interrogari, nihil impedit. §. 4. Si a furioso stipulatus fueris, non posse te fideiussorem accipere certum est: quia non solum ipsa stipulatio nulla intercessisset, sed ne negotium quidem vllum gestum intelligitur. Quod si pro furioso iure obligato fideiussorem accepero, tenetur fideiussor. §. 5. Id quod vulgo dictum est, maleficiorum fideiussorem accipi non posse, non sic intelligi debet, vt in poenam furti is, cui furtum factum est, fideiussorem accipere non possit: nam poenas ob maleficia solui, magna ratio suadet: sed ita potius, vt qui cum alio, cum duo

1 Hal. inserit *ab*.

duo furtum admisit, in partem, quam ex furto sibi restitui desiderat, fideiussorem obligare non possit: et qui alieno hortatu ad furtum faciendum prouectus est, ne in furti poena ab eo qui hortatus est, fideiussorem accipere possit, in quibus casibus illa ratio impedit fideiussorem obligari: quia scilicet in nullam rationem adhibetur fideiussor, cum flagitiosae rei societas coita nullam vim habet.

LXXI. Pavlvs libro quarto Quaestionum:

Granivs Antoninus pro Iulio Pollione et Iulio Rufo pecuniam mutuam accipientibus, ita vt duo rei eiusdem debiti fuerint, apud Aurelium Palmam mandator exstitit: Iulii bona ad fiscum venerunt: similiter et creditori fiscus successerat: mandator allegabat se liberatum iure confusionis, quia fiscus tam creditori quam debitori successerat. Et quidem, si vnus debitor fuisset, non dubitabam, sicut fideiussorem, ita et mandatorem liberatum esse: quamuis enim, iudicio conuento principali debitore, mandator non liberetur, tamen vbi successit creditor debitori, veluti solutionis iure sublata obligatione, etiam mandator liberatur: vel quia non potest pro eodem apud eundem quis mandator esse. Sed cum duo rei promittendi sint, et alteri heres extitit creditor, iusta dubitatio est, vtrum alter quoque liberatus est, ac si soluta fuisset pecunia: an persona tantum exemta, confusa obligatione? Et puto, aditione hereditatis, confusione obligationis eximi personam: sed et accessiones ex eius persona liberari propter illam rationem, quia non possunt pro eodem apud eundem obligati esse: vt, quemadmodum incipere alias non possunt, ita nec remaneant. Igitur alterum reum eiusdem pecuniae non liberari: et per hoc nec fideiussorem vel mandatorem eius: plane quia is mandati iudicio eligere potest vel creditorem, competituram ei exceptionem doli mali, si coeperit conueniri: cum altero autem reo vel in solidum, si non fuerit societas, vel in partem, si socii fuerunt, posse creditorem agere. Quod si creditor fideiussori heres fuerit, vel fideiussor creditori: puto conuenire, confusione obligationis non liberari reum. §. 1. Si ponamus vnum ex reis promittendi pactum esse, ne a se peteretur, deinde mandatorem soluisse: mandati iudicio conuenire potuit etiam eum, cum quo pactum est: non enim pactum creditoris tollit alienam actionem. §. 2. Placet mandatorem teneri, etiam si faeneraturo creditori mandet pecuniam credere.

LXXII. Gaivs libro tertio de Verborum obligationibus:

Si fideiussori sub conditione obligato, si nauis ex Asia venerit, quem sub hoc modo accepi, vt vsque ad tempus vitae suae dumtaxat obligaretur, pendente conditione acceptum latum fuerit, et is fideiussor adhuc pendente conditione mortuus fuerit, confestim a reo petere possum: quia existens conditio neque obligationem in personam iam mortui efficere, neque acceptilationem confirmare possit.

LXXIII. Pavlvs libro septuagesimo sexto ad Edictum:

Cvm Procurator in rem agebat, cautionem dederat, ratam rem dominum habiturum: postea victo eo, dominus reuersus, iterum de eadem re agitabat: et cum reus haberet possessionem, et noluit eam restituere, et ideo magno condemnatus est: in amplius fideiussores non tenentur: hoc enim non debet imputari fideiussoribus, quod ille propter suam poenam praestitit.

Tit. II.

DE NOVATIONIBVS, ET DELEGATIONIBVS.

Vlpianvs libro quadragesimo sexto ad Sabinum:

Novatio est prioris debiti in aliam obligationem vel ciuilem vel naturalem transfusio atque translatio: hoc est, cum ex praecedenti causa ita noua constituatur, vt prior perematur. Nouatio enim a nouo nomen accepit, et a noua obligatione. §. 1. Illud non interest, qualis processit obligatio, vtrum naturalis, an ciuilis, an honoraria: et vtrum verbis, an re, an consensu: qualiscumque igitur obligatio sit, quae praecessit, nouari verbis potest: dummodo sequens obligatio aut ciuiliter teneat, aut naturaliter: vtpûta si pupillus sine tutoris auctoritate promiserit.

II. Idem libro quadragesimo octauo ad Sabinum:

Omnes res transire in nouationem possunt: quodcumque enim siue verbis contractum est, siue non verbis, nouari potest, et transire in verborum obligationem ex quacumque obligatione: dummodo sciamus nouationem ita demum fieri, si hoc agatur, vt nouetur obligatio: ce-

ceterum, si non hoc agatur, duae erunt obligationes.

III. POMPONIVS libro primo ad Sabinum:

CVI bonis interdictum est, nouare obligationem suam non potest, nisi meliorem suam conditionem fecerit.

IV. VLPIANVS libro quinto ad Sabinum:

SI vsusfructus debitorem meum delegauero tibi, non nouetur obligatio mea, quamuis exceptione doli, vel in factum tutus debeat esse aduersus me is, qui delegatus fuerit: et non solum donec manet eius vsusfructus, cui delegaui: sed etiam post interitum eius videbimus: quia etiam hoc incommodum sentit, si post mortem meam maneat ei vsusfructus: et haec eadem dicenda sunt in qualibet obligatione personae cohaerenti.

V. IDEM libro trigesimo quarto ad Sabinum:

IN diem obligatio nouari potest, et prius quam dies aduenerit. Et generaliter constat, et stipulatione in diem facta nouationem contingere: sed non statim ex ea stipulatione agi posse, antequam dies venerit.

VI. IDEM libro quadragesimo sexto ad Sabinum:

SI ita fuero stipulatus, QVANTO MINVS A TITIO DEBITORE EXEGISSEM, TANTVM FIDEIVBES? non fit nouatio: quia non hoc agitur, vt nouetur. §. 1. Cum pecuniam mutuam dedit quis sine stipulatione, et ex continenti fecit stipulationem: vnus contractus est. Idem erit dicendum, et si ante stipulatio facta est [1], mox pecunia numerata sit.

VII. POMPONIVS libro vigesimo quarto ad Sabinum:

CVM enim pecunia mutua data stipulamur, non puto obligationem numeratione nasci, et deinde eam stipulatione nouari: quia id agitur, vt sola stipulatio teneat: et magis implendae stipulationis gratia numeratio intelligenda est fieri.

VIII. VLPIANVS libro quadragesimo sexto ad Sabinum:

SI Stichum dari stipulatus fuerim, et cum in moram promissor esset, quo minus daret, rursus eundem stipulatus fuero: desinit periculum ad promissorem pertinere, quasi mora purgata. §. 1. Legata vel fideicommissa si in stipulationem fuerint deducta et hoc actum, vt nouetur, fiet nouatio: si quidem pure vel in diem fuerint relicta, statim: si vero sub conditione, non statim, sed vbi conditio extiterit. Nam et alias qui in diem stipulatur, statim nouat, si hoc actum est: cum certum sit diem quandoque venturum: at qui sub conditione stipulatur, non statim nouat, nisi conditio extiterit. §. 2. Si quis ita stipulatus a Seio sit, QVOD A TITIO STIPVLATVS FVERO, DARE SPONDES? an, si postea a Titio stipulatus sim, fiat nouatio, solusque teneatur Seius? et ait Celsus nouationem fieri: si modo id actum sit, vt nouetur: id est, vt Seius debeat quod Titius promisit: nam eodem tempore, et impleri prioris stipulationis conditionem et nouari ait: eoque iure vtimur. §. 3. Idem Celsus ait, IVDICATVM SOLVI stipulatione actionem iudicati non nouari: merito: quia hoc solum agitur ea stipulatione, vt fideiussoribus cautum sit, non vt ab obligatione iudicati discedatur. §. 4. Si decem, quae mihi Titius debet [2], aut decem, quae Seius debet, a Tertio stipulatus fuero: putat Marcellus neutrum liberari: sed Tertium eligere posse, pro quo decem soluere velit. §. 5. Si ab alio promissam sibi dotem, maritus ab vxore, dotis nomine, stipulatus sit, non duplari dotem, sed fieri nouationem placet, si hoc actum est: quid enim interest, ipsa, an alius quilibet promittat? quod enim ego debeo, si alius promittat, liberare me potest, si nouationis causa hoc fiat: si autem non nouandi animo hoc interuenit, vterque quidem tenetur, sed altero soluente alter liberetur: non tamen si quis stipuletur, quod mihi debetur, aufert mihi actionem, nisi ex voluntate mea stipuletur: liberat autem me is qui quod debeo promittit, etiam si nolim.

IX. IDEM libro quadragesimo septimo ad Sabinum:

SI pupillus sine tutoris auctoritate rem saluam fore stipulatus, pubes factus, ratam stipulationem habuerit nouandi causa: tollitur tutelae actio: si non habuerit ratum, licet tutelae egisset, habet tamen adhuc ex stipulatu actionem: sed iudex tutelae non aliter condemnare debet, quam si ex stipulatione liberatio fieret. §. 1. Qui sub conditione stipulatur, quae omnimodo extatura est, pure videtur stipulari. §. 2. Qui

1 Ap. Hal. *est* abest. 2 Ap. Hal. *debet* abest.

Qui actum stipulatur, deinde iter, nihil agit. Item vsumfructum stipulatus, si vsum stipuletur, nihil agit. Sed qui iter stipulatus, actum postea stipuletur, aliud magis stipulatur: aliud est enim iter, aliud actus.

X. Pavlvs libro vndecimo ad Sabinum:

Cvi recte soluitur, is etiam nouare potest, excepto eo, si mihi aut Titio stipulatus sim: nam Titius nouare non potest, licet recte ei soluitur.

XI. Vlpianvs libro vigesimo septimo ad Edictum:

Delegare est vice sua alium reum dare creditori, vel cui iusserit. §. 1. Fit autem delegatio vel per stipulationem, vel per litis contestationem.

XII. Pavlvs libro trigesimo primo ad Edictum:

Si quis delegauerit debitorem, qui doli mali exceptione tueri se posse sciebat, similis videbitur ei qui donat: quoniam remittere exceptionem videtur. Sed si per ignorantiam promiserit creditori, nulla quidem exceptione aduersus creditorem vti poterit, quia ille suum recepit: sed is qui delegauit, tenetur condictione vel incerti, si non pecunia soluta esset, vel certi, si soluta esset: et ideo cum ipse praestiterit pecuniam, aget mandati iudicio.

XIII. Vlpianvs libro trigesimo octauo ad Edictum:

Si non debitorem quasi debitorem delegauero creditori meo, exceptio locum non habebit: sed condictio aduersus eum qui delegauit, competit.

XIV. Idem libro septimo Disputationum:

Qvoties quod pure debetur, nouandi causa sub conditione promittitur, non statim fit nouatio: sed tunc demum, cum conditio extiterit. Et ideo si forte Stichus fuerit in obligatione, et pendente conditione decesserit, nec nouatio continget: quia non subest res eo tempore, quo conditio impletur. Vnde Marcellus, etsi post moram Stichum in conditionalem obligationem deductus fit, purgari moram, nec in sequentem deduci obligationem, putat. §. 1. Sed si, quod sub conditione debetur, pure quis nouandi causa stipuletur: nec nunc quidem statim nouat, licet pura stipulatio aliquid egisse videatur: sed tunc nouabit, cum exstiterit conditio: etenim existens conditio primam stipulationem committit, commissamque in secunda transfert. Et ideo si forte persona promissoris pendente conditione fuerit deportata, Marcellus scribit, ne quidem existente conditione vllam contingere nouationem: quoniam nunc, cum extitit conditio, non est persona quae obligetur.

XV. Ivlianvs libro decimo tertio Digestorum:

Si creditor poenam stipulatus fuerat, si ad diem pecunia soluta non esset: nouatione facta non committitur stipulatio.

XVI. Florentinvs libro octauo Institutionum:

Servvs nec peculiarem quidem obligationem citra voluntatem domini nouare potest: sed adiicit potius obligationem, quam pristinam nouat.

XVII. Vlpianvs libro octauo ad Edictum:

Delegare scriptura, vel nutu, vbi fari non potest, debitorem suum quis potest.

XVIII. Pavlvs [1] libro quinquagesimo septimo ad Edictum:

Novatione legitime facta, liberantur hypothecae et pignus, vsurae non currunt.

XIX. Idem libro sexagesimo nono ad Edictum:

Doli exceptio quae poterat deleganti opponi, cessat in persona creditoris, cui quis delegatus est. Idemque est, et in ceteris similibus exceptionibus, immo et in ea quae ex Senatusconsulto filiofamilias datur: nam aduersus creditorem, cui delegatus est ab eo qui mutuam pecuniam contra Senatusconsultum dederat, non vtetur exceptione: quia nihil in ea promissione contra Senatusconsultum fit: tanto magis, quod hic nec solutum repetere potest. Diuersum est in muliere quae contra Senatusconsultum promisit: nam et in secunda promissione intercessio est. Idemque est in minore qui circumscriptus delegatur: quia, si etiam nunc minor est, rursum circumuenitur: diuersum, si iam excessit aetatem vigintiquinque annorum: quamuis adhuc possit restitui aduersus priorem creditorem. Ideo autem denegantur exceptiones aduersus secundum creditorem, quia in priuatis contractibus et pactionibus non facile scire petitor potest, quid inter eum, qui delegatus est, et debitorem actum est: aut etiam si sciat, dissimulare debet, ne curiosus videatur: et ideo merito denegan-

1 *IVLIANVS.*

gandum est aduersus eum exceptionem ex persona debitoris.

XX. IDEM libro septuagesimo secundo ad Edictum:

NOVARE possumus aut ipsi, si sui iuris sumus: aut per alios, qui voluntate nostra stipulantur. §. 1. Pupillus sine tutoris auctoritate non potest nouare: tutor potest, si hoc pupillo expediat: item procurator omnium bonorum.

XXI. POMPONIVS [1] libro primo ex Plautio:

SI debitorem meum iussero tibi soluere, non statim tu etiam stipulando id nouare possis: quamuis debitor soluendo tibi liberaretur.

XXII. PAVLVS libro decimo quarto ad Plautium:

SI quis absente me a debitore meo stipulatus est nouandi animo, ego postea ratum habuero: nouo obligationem.

XXIII. POMPONIVS libro tertio ex Plautio:

FILIVS patris actionem ignorante eo nouare non potest.

XXIV. IDEM libro quinto ex Plautio:

NOVATIO non potest contingere [2] ea stipulatione quae non committitur. Nec huic contrarium est, quod, si stipulatus a Titio fuero nouandi animo sub conditione quod mihi Sempronius debet, et pendente conditione Titius decesserit, quamuis ante aditam hereditatem conditio exstiterit, nouatio fieret: hic enim morte promissoris non extinguitur stipulatio, sed transit ad heredem cuius personam interim hereditas sustinet.

XXV. CELSVS libro primo Digestorum:

NON ideo nouare veterem obligationem quisquam recte potest, quod interdum recte ei soluitur: nam et his, qui in nostra potestate sunt, quod ab his creditum est, recte interdum soluitur: cum nemo eorum per se nouare priorem obligationem iure possit.

XXVI. IDEM libro tertio Digestorum:

SI is, cui decem Titius, quindecim Seius debebat, ab Attio stipulatus est, quod ille aut quod ille debeat, dari sibi: nouatum vtrumque non est: sed in potestate Attii est, pro quo velit soluere, et eum liberare: fingamus autem ita actum, vt alterutrum daret: nam alioquin vtrumque stipulatus videtur, et vtrumque nouatum, si nouandi animo hoc fiat.

XXVII. PAPINIANVS [3] libro tertio Responsorum:

EMTOR cum delegante venditore pecuniam ita promittit, QVIDQVID EX VENDITO DARE FACERE OPORTET, nouatione secuta, vsuras neutri post insecuti temporis debet.

XXVIII. IDEM libro secundo Definitionum:

FVNDVM Cornelianum stipulatus, quanti fundus est, postea stipulor: si non nouandi animo secunda stipulatio facta est, cessat nouatio: secunda vero stipulatio tenet, ex qua non fundus, sed pecunia debetur. Itaque si reus promittendi fundum soluat, secunda stipulatio iure non tollitur: nec si litem actor ex prima contestetur: denique meliore vel deteriore facto sine culpa debitoris postea fundo, praesens aestimatio fundo petito recte consideretur: in altera vero ea aestimatio venit, quae secundae stipulationis tempore fuit.

XXIX. PAVLVS libro vigesimo quarto Quaestionum:

ALIAM causam esse nouationis voluntariae, aliam iudicii accepti, multa exempla ostendunt. Perit priuilegium dotis et tutelae, si post diuortium dos in stipulationem deducatur, vel post pubertatem tutelae actio nouetur, si id specialiter actum est, quod nemo dixit lite contestata: neque enim deteriorem causam nostram facimus actionem exercentes, sed meliorem: vt solet dici in his actionibus, quae tempore vel morte finiri possunt.

XXX. IDEM libro quinto Responsorum:

PAVLVS respondit, si creditor a Sempronio nouandi animo stipulatus esset, ita vt a primo obligatione in vniuersum discederetur: rursum easdem res a posteriore debitore sine consensu prioris obligari non posse.

XXXI. VENVLEIVS libro tertio Stipulationum:

SI rem aliquam dari stipulatus sum, deinde eandem sub conditione nouandi animo ab eodem stipuler: manere oportet rem in rebus humanis, vt nouationi locus sit: nisi si per promissorem steterit, quo minus daret: ideoque si hominem mihi dare te oporteat, et in mora fueris, quo minus dares, etiam defuncto eo teneris: et si prius quam decederet, cum iam mora facta sit, eundem a te sub

[1] *CAIVS.* [2] Hal. inserit *ex.* [3] *PAVLVS.*

ſub conditione ſtipulatus fuero, et ſeruus poſtea deceſſerit, deinde conditio extiterit, cum iam ex ſtipulatu obligatus es mihi, nouatio quoque fiet. §. 1. Si duo rei ſtipulandi ſint, an alter ius nouandi habeat, quaeritur: et quid iuris vnusquisque ſibi adquiſierit? fere autem conuenit, et vni recte ſolui, et vnum iudicium petentem totam rem in litem deducere: item vnius acceptilatione peremi vtrisque [1] obligationem: ex quibus colligitur, vnumquemque perinde ſibi adquiſiſſe, ac ſi ſolus ſtipulatus eſſet: excepto eo, quod etiam facto eius, cum quo commune ius ſtipulantis eſt, amittere debitorem poteſt. Secundum quae ſi vnus ab aliquo ſtipuletur, nouatione quoque liberare eum ab altero poterit, cum id ſpecialiter agit: eo magis, cum eam ſtipulationem ſimilem eſſe ſolutioni exiſtimemus: alioquin quid dicemus, ſi vnus delegauerit creditori ſuo communem debitorem, isque ab eo ſtipulatus fuerit? aut mulier fundum iuſſerit doti promittere viro, vel nuptura ipſi, doti eum promiſerit? nam debitor ab vtroque liberabitur.

XXXII. PAVLVS [2] libro primo ad Neratium:

TE hominem, et Seium decem mihi dare oportet: ſtipulor ab altero nouandi cauſa ita: QVOD TE AVT SEIVM DARE OPORTET,. vtrumque nouatur. Paulus, merito: quia vtrumque in poſteriorem deducitur ſtipulationem.

XXXIII. TRYPHONINVS libro ſeptimo Diſputationum:

SI Titius donare mihi volens, delegatus a me creditori meo ſtipulanti ſpopondit: non habebit aduerſus eum illam exceptionem, vt, quatenus facere poteſt, condemnetur: nam aduerſus me tali defenſione merito vtebatur, quia donatum ab eo petebam, creditor autem debitum perſequitur.

XXXIV. GAIVS libro tertio de Verborum obligationibus:

DVBITARI non debet, quin filius, ſeruusue, cui adminiſtratio peculii permiſſa eſt, nouandi quoque peculiaria debita ius habeat: vtique ſi ipſi ſtipulentur, maxime ſi etiam meliorem ſuam conditionem eo modo faciunt. Nam ſi alium iubeant ſtipulari, intereſt, vtrum donandi animo alium iubeant ſtipulari, an vt ipſi filio, ſeruoue negotium gerat: quo nomine etiam mandati actio peculio adquiritur. §. 1. Adgnatum furioſi, aut prodigi curatorem, nouandi ius habere, minime dubitandum eſt, ſi hoc furioſo vel prodigo expediat. §. 2. In ſumma admonendi ſumus nihil vetare, vna ſtipulatione plures obligationes nouari: veluti ſi ita ſtipulemur, QVOD TITIVM ET SEIVM MIHI DARE OPORTET, ID DARI SPONDES? licet enim ex diuerſis cauſis ſinguli fuerant obligati, vtrique tamen nouationis iure liberantur: cum vtriusque obligatio in vnius [4] perſonam, a quo nunc ſtipulemur, confluat.

TIT. III.

DE SOLVTIONIBVS ET LIBERATIONIBVS.

VLPIANVS libro quadrageſimo tertio ad Sabinum:

QVOTIES quis debitos ex pluribus cauſis vnum debitum ſoluit, eſt in arbitrio ſoluentis dicere, quod potius debitum voluerit ſolutum: et quod dixerit, id erit ſolutum. Poſſumus enim certam legem dicere ei, quod ſoluimus: quoties vero non dicimus id, quod ſolutum ſit, in arbitrio eſt accipientis, cui potius debito acceptum ferat: dummodo in id conſtituat ſolutum, in quod ipſe ſi deberet, eſſet ſoluturus, quoque debito ſe exoneraturus eſſet, ſi deberet [5], id eſt in id debitum, quod non eſt in controuerſia, aut in illud, quod pro alio quis fideiuſſerat, aut cuius dies nondum venerat: aequiſſimum enim viſum eſt, creditorem ita agere rem debitoris, vt ſuam ageret. Permittitur ergo creditor conſtituere, in quod velit ſolutum: dummodo ſic conſtituamus, vt in re ſua conſtitueret: ſed conſtituere in re praeſenti, hoc eſt ſtatim atque ſolutum eſt.

II. FLORENTINVS libro octauo Inſtitutionum:

DVM in re agenda hoc fiat, vt vel creditori liberum ſit non accipere, vel debitori non dare, ſi alio nomine exſolutum quis eorum velit.

III. VLPIANVS libro quadrageſimo tertio ad Sabinum:

CETERVM poſtea non permittitur. Haec res efficiet, vt in duriorem cauſam ſemper videatur ſibi debere accepto ferre

1 *vtriusque.* 2 *PAPINIANVS.* 3 *PAVLVS.* 4 *huius.* 5. Ap. Hal. *quoque d. ſ. e. ſ. deberet* abſunt.

ferre: ita enim et in suo constitueret nomine. §. 1. Quod si forte a neutro dictum sit, in his quidem nominibus, quae diem vel conditionem habuerunt, id videtur solutum, cuius dies venit.

IV. POMPONIVS libro decimo tertio ad Quintum Mucium:

ET magis, quod meo nomine, quam quod pro alio fideiussorio nomine debeo: et potius quod cum poena, quam quod sine poena debetur: et potius quod satisdato, quam quod sine satisdatione debeo.

V. VLPIANVS libro quadragesimo tertio ad Sabinum:

IN his vero, quae praesenti die debentur, constat, quoties indistincte quid soluitur, in grauiorem causam videri solutum: si autem nulla praegrauet, id est, si omnia nomina similia fuerint, in antiquiorem: grauior videtur, quae et sub satisdatione videtur, quam ea, quae pura est. §. 1. Si duos quis dederit fideiussores, potest ita soluere, vt vnum liberet. §. 2. Imperator Antoninus cum Diuo patre suo rescripsit, cum distractis pignoribus creditor pecuniam redigit, si sint vsurae debitae, et / aliae indebitae: quod soluitur in vsuras, ad vtramque causam vsurarum, tam debitarum, quam indebitarum pertinere: puta quaedam earum ex stipulatione, quaedam ex pacto natura iter debebantur. Si vero summa vsurarum debitarum, et non debitarum, non eadem sit, aequaliter ad vtramque causam proficit, quod solutum est, non pro rata: vt verba rescripti ostendunt. Sed si forte vsurae non sint debitae, et quis simpliciter soluerit, quas omnino non erat stipulatus; Imperator Antoninus cum Diuo patre suo rescripsit, vt in sortem cedant. Eidem autem rescripto ita subiicitur: quod generaliter constitutum est, prius in vsuras nummum solutum accepto ferendum, ad eas vsuras videtur pertinere, quas debitor exsoluere cogitur: et, sicut ex pacti conuentione datae repeti non possunt, ita proprio titulo non numeratae, pro solutis ex arbitrio percipientis non habebuntur. §. 3. Apud Marcellum libro vicesimo Digestorum quaeritur, si quis ita cauerit debitori, in sortem et vsuras se accipere: vtrum pro rata et sorti et vsuris decedat: an vero prius in vsuras, et si quid superest, in sorte? Sed ego non dubito, quin haec cautio in sorte et in vsuras, prius vsuras admittat: tunc deinde, si quid superfuerit, in sortem cedat.

VI. PAVLVS libro quarto ad Plautium:

NEC enim ordo scripturae spectatur, sed potius ex iure sumitur id, quod agi videtur.

VII. VLPIANVS libro quadragesimo tertio ad Sabinum:

SI quid ex famosa causa, et non famosa debeatur: id solutum videtur, quod ex famosa causa debetur. Proinde si quid ex causa iudicati, et non iudicati, debetur, id putem solutum, quod ex causa iudicati debetur: et ita Pomponius probat. Ergo si ex causa, quae infitiatione crescit, vel poenali debetur: dicendum est, id solutum videri, quod poenae habet liberationem.

VIII. PAVLVS libro decimo ad Sabinum:

ILLVD non ineleganter scriptum esse Pomponius ait, si par et dierum, et contractuum causa sit, ex omnibus summis pro portione videri solutum.

IX. VLPIANVS libro vigesimo quarto ad Sabinum:

STIPVLATVS sum, mihi aut Sticho seruo Sempronii solui. Sempronio solui non potest, quamuis dominus serui sit. §. 1. Qui decem debet, partem soluendo in parte obligationis liberatur, et reliqua quinque sola in obligatione remanent. Item qui Stichum debet, parte Stichi data in reliquam partem tenetur. Qui autem hominem debet, partem Stichi dando, nihilo minus hominem debere non desinit: denique homo adhuc ab eo peti potest: sed si debitor reliquam partem Stichi soluerit, vel per actorem steterit quo minus accipiat, liberatur.

X. PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

QVOD stipulatus ita sum, MIHI AVT TITIO? Titius nec petere, nec nouare, nec acceptum facere potest. tantumque ei solui potest.

XI. POMPONIVS libro octauo ad Sabinum:

SI stipulatus fuero MIHI AVT PVPILLO DARE? promissor sine tutoris auctoritate soluendo pupillo, liberabitur a me.

XII. VLPIANVS libro trigesimo ad Sabinum:

VERO

/ al. praefigit *Si*.

Vero procuratori recte soluitur. Verum autem accipere debemus eum, qui mandatum est vel specialiter, vel cui omnium negotiorum administratio mandata est. §. 1. Interdum tamen et non procuratori recte soluitur: vtputa cuius stipulationi nomen insertum est, si quis stipuletur SIBI AVT TITIO. §. 2. Sed et si quis mandauerit, vt Titio soluam, deinde vetuerit eum accipere, si ignorans prohibitum eum accipere, soluam, liberabor: sed si sciero, non liberabor. §. 3. Alia causa est, si mihi proponas stipulatum aliquem sibi aut Titio: hic enim etsi prohibeat me Titio soluere, soluendo tamen liberabor: quia certam conditionem habuit stipulatio, quam immutare non potuit stipulator. §. 4. Sed etsi non vero procuratori soluam, ratum autem habeat dominus, quod solutum est, liberatio contingit: rati enim habitio mandato comparatur.

XIII. IVLIANVS libro quinquagesimo quarto Digestorum:

RATVM autem habere dominus debet, cum primum certior factus est: sed hoc ἐν πλάτει [1], et cum quodam spatio temporis accipi debet: sicut in legato, cum de repellendo quaereretur, spatium quoddam temporis adsumitur, nec minimum, nec maximum: et quod magis intellectu percipi, quam ex locutione exprimi posset.

XIV. VLPIANVS libro trigesimo ad Sabinum:

QVOD si forte quis ita soluat, vt nisi ratum habeatur, condicat: si dominus solutionem ratam non habuerit, condictio ei, qui soluit, competit. §. 1. Sunt quidam tutores, qui honorarii appellantur: sunt qui rei notitiae gratia dantur, sunt qui ad hoc dantur, vt gerant: et hoc vel pater adiicit, vt vnus, puta, gerat: vel voluntate tutorum vni committitur gestus, vel Praetor ita decernit. Dico igitur, cuicumque ex tutoribus fuerat solutum, etsi honorariis, nam et ad hos [2] periculum pertinet, recte solui: nisi interdicta eis fuerit a Praetore administratio; nam si interdicta est, non recte soluitur. Idem dico, et si quis sciens suspectis postulatis soluat: nam iis interim videtur interdicta administratio. §. 2. Quod si remoto soluit, ei soluit qui tutor esse desierat: et ideo non liberabitur. §. 3. Quid ergo, si ei soluit, in cuius locum curator erat constituendus, vtputa relegato in perpetuum, vel ad tempus? Dico, si ante soluit, quam substitueretur curator, oportere liberari. §. 4. Sed etsi afuturo [3] Reipublicae causa soluit, recte soluit: quinimo et si absenti, si modo non est alius in locum eius substitutus. §. 5. Siue autem legitimi sunt, siue testamentarii, siue ex inquisitione dati: recte vel vni soluitur. §. 6. Ei qui notitiae gratia datus est, an recte soluatur, videndum est: quia ad instruendos contutores datur. Sed cum tutor sit, nisi prohibitum fuerit ei solui, puto liberationem contingere. §. 7. Curatori quoque furiosi recte soluitur: item curatori sibi non sufficientis, vel per aetatem, vel per aliam iustam causam: sed et pupilli curatori recte solui constat. §. 8. Pupillum sine tutoris auctoritate nec soluere posse palam est: sed si dederit nummos, non fient accipientis, vindicarique poterunt: plane si fuerint consumti liberabitur.

XV. PAVLVS libro sexto ad Sabinum:

PVPILLO solui sine tutoris auctoritate non potest. Sed nec delegare potest: quia nec alienare vllam rem potest: si tamen soluerit ei debitor, et nummi salui sint, petentem pupillum doli mali exceptione debitor summouebit.

XVI. POMPONIVS libro decimo quinto ad Sabinum:

SVB conditione debitori si acceptum feratur, postea conditione existente intelligitur, iam olim liberatus. Et hoc etiamsi solutio re fiat, accidere Aristo dicebat: scripsit enim, si quis, qui [4] sub conditione pecuniam promisit, dedit eam ea conditione, vt, si conditio exstitisset, in solutum cederet: existente conditione liberari eum, nec obstare, quod ante eius pecunia facta est.

XVII. IDEM libro decimo nono ad Sabinum:

CASSIVS ait, si cui pecuniam dedi, vt eam creditori meo solueret, si suo nomine dederit, neutrum liberari: me, quia non meo nomine data sit: illum, quia alienam dederit: ceterum mandati eum teneri: sed si creditor eos nummos sine dolo malo consumsisset, is, qui suo nomine eos soluisset, liberatur: ne, si aliter obseruaretur, creditor in lucro versaretur.

XVIII. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum:

SI

1 Id est: *cum laxamento et amplitudine*. 2 *ad eos*. 3 *sed et qui absfuturo*. 4 Ap. Hal. *qui* abest.

Si quis seruo pecuniis exigendis praeposito soluisset post manumissionem, si quidem ex contractu domini, sufficiet, quod ignorauerit manumissum. Quod si ex causa peculiari, quamuis scierit manumissum: si tamen ignorauerit ademtum ei peculium, liberatus erit. Vtroque autem casu manumissus, si interuertendi causa id fecerit, furtum domino facit. Nam et si debitori meo mandauero, vt Titio pecuniam solueret, deinde Titium vetuero accipere, idque ignorans debitor Titio simulanti se procuratorem soluerit: et debitor liberabitur, et Titius furti actione tenebitur.

XIX. Pomponivs libro vigesimo primo ad Sabinum:

Fvgitivvs meus, cum pro libero se gereret, nummos mihi subreptos credidit tibi: obligari te mihi Labeo ait, et si eum liberum existimans solueris ei, liberari te a me: sed si alii soluisses iussu eius, vel is ratum habuisset, non liberari: quia priore casu mei nummi facti essent, et quasi mihi solutum intelligeretur. Et ideo seruus meus, quod [1] peculiari nomine crediderit, exigendo liberabit debitorem: delegando autem, vel nouando, non idem consequetur.

XX. Idem libro vigesimo secundo ad Sabinum:

Si rem meam, quae pignoris nomine alii esset obligata, debitam tibi soluero, non liberabor: quia auocari tibi res possit ab eo, qui pignori accepisset.

XXI. Pavlvs libro decimo ad Sabinum:

Si decem stipulatus a Titio, deinde stipuleris a Seio, quanto minus ab illo consecutus sis: etsi decem petieris a Titio, non tamen absoluitur Seius: quid enim, si condemnatus Titius nihil facere potest? sed et si cum Seio prius egeris, Titius in nullam partem liberatur: incertum quippe est, an omnino Seius debiturus sit: denique si totum Titius soluerit, nec debitor fuisse videbitur Seius: quia conditio eius deficit.

XXII. Vlpianvs libro quadragesimo quinto ad Sabinum:

Filiusfamilias patre inuito debitorem eius liberare non potest: adquirere enim obligationem potest, deminuere non potest.

XXIII. Pomponivs [2] libro vigesimo quarto ad Sabinum:

Solvtione, vel iudicium pro nobis accipiendo, et inuiti et ignorantes liberari possumus.

XXIV. Vlpianvs libro quadragesimo septimo ad Sabinum:

Vbi fideiussor pro duobus dena fideiussit, obligatus est in viginti, siue dena soluerit, vtrumque reum liberabit. Sed si quinque soluerit, videamus, quem ex reis releuet in quinque: [3] erit ille releuatus, de quo actum est: aut [4] si non appareat, antiquius debitum erit inspiciendum. Idem, et si quindecim sint soluta, si quidem appareat quid actum sit, in decem, et aliunde quinque erunt releuata: si vero non apparet, ex antiquiore contractu decem, ex alio quinque erunt releuata.

XXV. Pomponivs libro trigesimo primo ad Sabinum:

Ex parte heres institutus, si decem, quae defunctus promiserat, tota soluit, pro parte quidem, qua heres est, liberabitur: pro parte autem reliqua ea condicet: sed si, antequam condicat, ei adcreuerit reliqua pars hereditatis, etiam pro ea parte erit obligatus: et ideo condicenti indebitum doli mali exceptionem obstare existimo.

XXVI. Idem libro trigesimo quinto ad Sabinum:

Si creditor fundum pigneraticium vendiderit, et quantum ei debebatur, receperit: debitor liberabitur. Sed etsi acceptum emtori pretium tulisset creditor, vel ab eo stipulatus esset, debitor nihilo minus liberatur: sed si seruus pigneratus a creditore venierit, quamdiu redhiberi possit, non liberabitur debitor, sicut in quolibet pignore vendito, quamdiu res inemta fieri possit.

XXVII. Vlpianvs libro vigesimo octauo ad Edictum:

Etiam circa stipulationem, et ex testamento actionem, si res tradita fuerit, quae debebatur, quamdiu aliquid iuri rei deest, adhuc tamen ipsa res petenda est: vtputa possum fundum petere, licet mihi traditus sit, si ius quodam cautionis superesit.

XXVIII. Pavlvs libro trigesimo octauo ad Edictum:

Debitores soluendo ei, qui pro tutore negotia gerit, liberantur, si pecunia in rem pupilli peruenit.

XXIX.

1 qui loco *quod*. 2 *VLPIANVS*. 3 Hal. praefigit *et*. 4 *et* loco *aut*.

XXIX. Vlpianvs libro trigesimo octauo ad Edictum:

Cvm Stichus et Pamphilus communi seruo promissi sunt, non alteri Stichus, alteri Pamphilus solui non potest, sed dimidiae singulorum partes debentur. Idemque est, si quis aut duos Stichos, aut duos Pamphilos, dari promisit: aut communi duorum seruo homines decem dare promisit: nam ambigua vox et decem homines, quemadmodum decem denarii, atque vtriusque rei dimidium duobus modis intelligi potest. Sed in nummis et oleo, ac frumento et similibus, quae communi specie continentur, apparet hoc actum, vt numero diuidatur obligatio: quatenus et commodius promissori [1] stipulatoribusque est.

XXX. Idem libro quinquagesimo primo ad Edictum:

Si debitor offerret pecuniam quae peteretur, creditor nollet accipere: Praetor ei denegat actiones.

XXXI. Idem libro septimo Disputationum:

Inter artifices longa differentia est et ingenii, et naturae, et doctrinae, et institutionis. Ideo si nauem a se fabricandam quis promiserit, vel insulam aedificandam, fossamue faciendam, et hoc specialiter actum est, vt suis operis id perficiat: fideiussor ipse aedificans vel fossam fodiens, non consentiente stipulatore, non liberabit reum. Quare etiam si illis stipulationibus fideiussor accesserit, PER TE NON FIERI, QVO MINVS MIHI IRE AGERE LICEAT? prohibens ire fideiussor, stipulationem non committit: et si patientiam praestet, non efficiet, quo minus committatur stipulatio.

XXXII. Ivlianvs libro decimo tertio Digestorum:

Si seruus peculiari nomine crediderit, eique debitor, cum ignoraret dominum mortuum esse, ante aditam hereditatem soluerit: liberabitur. Idem iuris erit et si manumisso seruo debitor pecuniam soluerit, cum ignoraret ei peculium concessum non esse. Neque intererit, viuo, an mortuo domino pecunia numerata sit: nam hoc quoque casu debitor liberatur: sicut is, qui iussus est a creditore pecuniam Titio soluere, quamuis creditor mortuus fuerit, nihilo minus recte Titio soluit: si modo ignorauerit creditorem mortuum esse.

XXXIII. Idem libro quinquagesimo secundo Digestorum:

Qvi sibi aut Titio fundum dari stipulatus est, quamuis fundus Titio datus fuerit, tamen si postea euictus est, habet actionem: quemadmodum si hominem stipulatus esset, et promissor statuliberum Titio dedisset, isque ad libertatem peruenisset. §. 1. Qui Stichum aut Pamphilum dari promisit, si Stichum vulnerauerat, non magis eum dando liberatur, quam si solum Stichum promisisset, et a se vulneratum daret. Item qui hominem dari promisit, et vulneratum a se offert, non liberatur. Iudicio quoque accepto, si hominem is cum quo agetur, vulneratum a se offert, condemnari debebit. Sed et ab alio vulneratum si det, condemnandus erit: cum possit alium dare.

XXXIV. Idem libro quinquagesimo quarto Digestorum:

Qvi hominem aut decem tibi aut Titio dari promisit, si Titio partem hominis tradiderit, mox tibi decem numerauerit: non Titio, sed tibi partem hominis condicet, quasi indebitum tua voluntate Titio soluerat. Idemque iuris erit, etiam si mortuo Titio decem soluerit, vt tibi potius, quam heredi Titii, partem hominis condicat. §. 1. Si duo rei stipulandi hominem dari stipulati fuerint, et promissor vtrique partes diuersorum hominum dederit: dubium non est, quin non liberetur. Sed si eiusdem hominis partes vtrique dederit, liberatio contingit: quia obligatio communis efficiet, vt quod duobus solutum est, vni solutum esse videatur. Nam ex contrario cum duo fideiussores hominem dari spoponderint, diuersorum quidem hominum partes dantes non liberantur: at si eiusdem hominis partes dederint, liberantur. §. 2. Stipulatus sum, decem mihi aut hominem Titio dari: si homo Titio datus fuisset, promissor a me liberatur: et antequam homo daretur, ego decem petere possum. §. 3. Si Titium omnibus negotiis meis praeposuero, deinde vetuero eum ignorantibus debitoribus administrare negotia mea: debitores ei soluendo liberabuntur: nam is qui omnibus negotiis suis aliquem proponit, intelligitur etiam debitoribus mandare, vt procuratori soluant.

1 *promissoribus*.

uant. §. 4. Si nullo mandato intercedente debitor falso existimauerit voluntate mea pecuniam se numerare, non liberabitur: et ideo procuratori, qui se vltro alienis negotiis offert, soluendo nemo liberabitur. §. 5. Et cum fugitiuus qui pro libero se gerebat, rem vendidisset, responsum est, emtores fugitiuo soluentes a domino liberatos non esse. § 6. Si gener socero ignorante filia dotem soluisset, non est liberatus: sed condicere socero potest, nisi ratum filia habuisset: et propemodum similis est gener ei, qui absentis procuratori solueret: quia in causam dotis particeps, et quasi socia obligationis patri filia esset. §. 7. Si debitorem meum iussero pecuniam Titio dare, donaturus ei, quamuis Titius ea mente acceperit, vt meos nummos faceret: nihilo minus debitor liberabitur. Sed si postea Titius eandem pecuniam mihi dedisset, nummi mei fient. §. 8. Quidam filiumfamilias, a quo fideiussorem acceperat, heredem instituerat. Quaesitum est, si iussu patris adiisset hereditatem, an pater cum fideiussore agere posset? Dixi, quoties reus satisdanti reo satis accipiendi heres existeret, fideiussores ideo liberari, quia pro eodem apud eundem debere non possent. §. 9. Si praedo id, quod a debitoribus hereditariis exegerat, petenti hereditatem restituerit: debitores liberabuntur. §. 10. Si decem aut hominem dari stipulatus fuero, et duos fideiussores accepero, Titium et Maeuium, et Titius quinque soluerit: non liberabitur prius quam Maeuius quoque quinque soluat: quod si Maeuius partem hominis soluerit, vterque obligatus remanebit. §. 11. Qui perpetua exceptione se tueri potest, solutum repetit: et ideo non liberatur. Quare si ex duobus reis promittendi alter pepigerit, ne ab eo peteretur: quamuis soluerit, nihilo minus alter obligatus manebit.

XXXV. ALFENVS VARVS [1] libro secundo Digestorum a Paulo epitomarum:

QVOD seruus ex peculio suo credidisset, aut deposuisset: id ei, siue venisset, siue manumissus esset, recte solui potest: nisi aliqua causa interciderit, ex qua intelligi possit, inuito eo, cuius tum is seruus fuisset, ei solui. Sed et si quis dominicam pecuniam ab eo faeneratus esset, si permissu domini seruus negotium dominicum gessisset, idem iuris est: videtur enim voluntate domini, qui cum seruo negotium contraherent et ab eo accipere, et ei soluere.

XXXVI. IVLIANVS libro primo ad Vrseium Ferocem:

SI pater meus praegnante vxore relicta decesserit, et ex causa hereditaria totum hoc, quod patri meo debitum fuisset, petissem: nihil me consumsisse quidam existimant: si nemo natus sit, recte me egisse: quia in rerum natura verum fuisset, me solum heredem fuisse. Iulianus notat: verius est, me eam partem perdidisse, pro qua heres fuissem, antequam certum fuisset neminem nasci: aut quartam partem, quia tres nasci potuerunt: aut sextam, quia quinque: nam et Aristoteles scripsit quinque nasci posse: quia vuluae mulierum totidem receptacula habere possunt: et esse mulierem Romae Alexandrinam ab Aegypto, quae quinque simul peperit, et tum habebat incolumes: et hoc et in Aegypto adfirmatum est mihi.

XXXVII. IDEM libro secundo ad Vrseium Ferocem:

QVOTIES vnus ex fideiussoribus suam partem soluisset, tamquam negotium rei gessisset, perinde habendum est, ac si reus ipse vnius fideiussoris partem soluisset: sed tamen vt non ex sorte decedat: sed is fideiussor solus liberatur, cuius nomine solutio facta fuerit.

XXXVIII. AFRICANVS libro septimo Quaestionum:

CVM quis sibi aut Titio dari stipulatus sit, magis esse ait, vt ita demum recte Titio solui dicendum sit, si in eodem statu maneat, quo fuit, cum stipulatio interponeretur: ceterum siue in adoptionem, siue in exilium ierit, vel aqua et igni ei interdictum, vel seruus factus sit, non recte ei solui dicendum: tacite enim inesse haec conuentio stipulationi videtur, si in eadem causa maneat. §. 1. Si debitorem meum iusserim Titio soluere, deinde Titium vetuerim accipere, et debitor ignorans soluerit: ita eum liberari existimauit, si non ea mente Titius nummos acceperit, vt eos lucretur: alioquin, quoniam furtum eorum sit facturus, mansuros eos debitoris: et ideo liberationem quidem ipso iure non posse contingere debitori, exceptione tamen ei subcurri aequum esse, si paratus sit condictionem furtiuam, quam aduersus Titium habet, mihi praestare: sicuti seruatur, cum pari-

1 *VLPIANVS.*

maritus vxori donaturus, debitorem suum iubeat soluere: nam ibi quoque, quia nummi mulieris non fiunt, debitorem non liberari: sed exceptione eum aduersus maritum tuendum esse, SI CONDICTIONEM, QVAM ADVERSVS MVLIEREM HABET, PRAESTET: furti tamen actionem in proposito mihi post diuortium competituram, quando mea intersit interceptos nummos non esse. §. 2. De peculio cum domino actum est, is damnatus soluit: et fideiussores pro seruo acceptos liberari respondit: eandem enim pecuniam in plures causas solui posse, argumentum esse, quod, cum iudicatum solui satisdatum est, et damnatus reus soluat, non solum actione iudicati, sed etiam ex stipulatu, et ipse et fideiussores liberentur. Et magis simile esse, quod cum possessor hereditatis existimans se heredem esse soluerit, heres non liberetur: tunc enim propterea id euenire, quod ille suo nomine indebitam pecuniam dando, repetitionem eius haberet. §. 3. Qui hominem promisit, si statuliberum soluat: magis puto, non esse exspectandam conditionem: sed et creditorem agere posse, et illi condictionem competere: quod si interim conditio defecerit, liberatur, perinde atque si quis pendente conditione soluit per errorem, et ante quam condiceret, conditio exstiterit. Illud nullo modo dici conueniet, si mortuo Sticho conditio deficiat, liberari debitorem: quamuis, si viuente eo defecerit, liberaretur: quando isto casu nullo tempore perfecte hominem meum feceris: alioquin prope erit, vt, etiam si eum seruum, in quo vsusfructus alienus est, mihi solueris, isque vsufructu manente [1] decesserit, ea solutione liberatus videaris: quod nullo modo probandum est: sicuti si communem soluisses, isque decessisset. §. 4. Si quis pro eo reuerso fideiusserit, qui, cum Reipublicae causa abesset, actione qua liberatus sit, deinde annus praeterierit: an fideiussor liberetur? quod Iuliano non placebat: et quidem si cum fideiussore experiundi potestas non fuit: sed hoc casu in ipsum fideiussorem ex Edicto actionem restitui debere, quemadmodum in eum fideiussorem, qui hominem promissum occidit. §. 5. Qui pro te apud Titium fideiusserat, dignus in suam obligationem dedit: post idem heredem te instituit: quamuis ex fideiussoria causa non tenearis, nihilo minus tamen pignus obligatum manebit: at si idem alium fideiussorem dederit, atque ita heredem te instituerit, rectius existimari ait, sublata obligatione eius, pro quo fideiussum sit, eum quoque, qui fideiusserit, liberari.

XXXIX. IDEM libro octauo Quaestionum:

SI soluturus pecuniam tibi, iussu tuo signatam eam apud nummularium, quoad probaretur, deposuerim: tui periculi [2] eam fore, Mela libro decimo scribit: quod verum est: cum eo tamen, vt illud maxime spectetur, an per te steterit, quo minus in continenti probaretur: nam tunc perinde habendum erit, ac si parato me soluere, tu ex aliqua causa accipere nolles: in qua specie non vtique semper tuum periculum erit: quid enim si inopportuno tempore vel loco obtulerim? His consequens esse puto, vt, etiamsi et emtor nummos, et venditor mercem, quod inuicem parum fidei haberent, deposuerint, et nummi emtoris periculo sint: vtique si ipse eum, apud quem deponerentur, elegerit: et nihilo minus merx quoque, quia emtio perfecta sit.

XL. MARCIANVS [3] libro tertio Institutionum:

SI pro me quis soluerit creditori meo, licet ignorante me: adquiritur mihi actio pigneraticia. Item si quis soluerit legata, debent discedere legatarii de possessione: alioquin nascitur heredi interdictum, vt eos deiicere possit.

XLI. PAPINIANVS [4] libro primo de Adulteriis:

Reo criminis postulato, interim nihil prohibet recte pecuniam a debitoribus solui: alioquin plerique innocentiam necessario sumtu egebunt.

XLII. PAVLVS libro tertio de Adulteriis:

SED nec illud prohibitum videtur, ne a reo creditori soluatur.

XLIII. VLPIANVS libro secundo Regularum:

IN omnibus speciebus liberationum etiam accessiones liberantur: puta adpromissores, hypothecae, pignora: praeterquam quod inter creditorem et adpro-

1 Ap. Hal. *vsufructu manente* absunt. 2 Hal. inserit *causa*. 3 *MARCELLVS*. 4 *MARTIANVS*.

promiſſores confuſione facta reus non liberatur.

XLIV. MARCIANVS libro ſecundo Regularum:

IN numerationibus aliquando euenit, vt vna numeratione duae obligationes tollantur vno momento. Veluti ſi quis pignus pro debito vendiderit creditori: euenit enim, vt et ex vendito tollatur obligatio, et debiti. Item ſi pupillo, qui ſine tutoris auctoritate mutuam pecuniam accepit, legatum a creditore fuerit ſub ea conditione, ſi eam pecuniam numerauerit, in duas cauſas videri eum numeraſſe: et in debitum ſuum, vt in Falcidiam heredi imputetur: et conditionis gratia, vt legatum conſequatur. Item ſi vſusfructus pecuniae numeratae legatus fuerit, euenit, vt vna numeratione et liberetur heres ex teſtamento, et obliget ſibi legatarium. Tantundem eſt, et ſi damnatus fuerit alicui vendere, vel locare: nam vendendo, vel locando, et liberatur ex teſtamento heres, et obligat ſibi legatarium.

XLV. VLPIANVS libro primo Reſponſorum Callippo reſpondit:

QVAMVIS ſtipulanti vxori vir ſpoponderit, diremto matrimonio praedia, quae doti erant obligata, in ſolutum dare: tamen ſatis eſſe, offerri dotis quantitatem. §. 1. Idem Frontoni reſpondit, perſeueranti tutori in tutelae adminiſtratione, licet capitis reo, potuiſſe id quod pupillo bona fide debetur, exſolui.

XLVI. MARCIANVS libro tertio Regularum:

SI quis aliam rem pro alia volenti ſoluerit, et euicta fuerit res [1]: manet priſtina obligatio: et ſi pro parte fuerit euicta, tamen pro ſolido obligatio durat: nam non accepiſſet re integra creditor: niſi pro ſolido eius fieret. §. 1. Sed et ſi duos fundos, verbi gratia, pro debito dederit, euicto altero fundo remanet integra obligatio: tunc ergo res pro re ſoluta liberationem praeſtat, cum pro ſolido facta eſt ſuſcipientis. §. 2. Sed et ſi quis per dolum pluris aeſtimatum fundum in ſolutum dederit, non liberatur: niſi id quod deeſt, repleatur.

XLVII. IDEM libro quarto Regularum:

IN pupillo, cui ſine tutoris auctoritate ſolutum eſt, ſi quaeratur, quo tempore ſit locupletior: tempus, quo agitur, inſpicitur: et vt exceptio doli mali poſita ei noceat, tempus, quo agitur, ſpectatur. §. 1. Plane, vt Scaeuola aiebat, etiamſi perierit res ante litem conteſtatam, interdum quaſi locupletior factus intelligitur: id eſt, ſi neceſſariam ſibi rem emit, quam neceſſario de ſuo erat emturus: nam hoc ipſo quo non eſt pauperior factus, locupletior eſt. Sic et in filiosfamilias putabat Macedonianum ceſſare, ſi in neceſſarias cauſas filius mutuam pecuniam acceperit, et eam perdiderit.

XLVIII. MARCELLVS libro ſingulari Reſponſorum:

TITIA, cum propter dotem bona mariti poſſideret, omnia pro domina egit, reditus exegit, et mouentia diſtraxit: quaero, an ea, quae ex re mariti percepit, in dotem ei reputari debeant? Marcellus reſpondit, reputationem eius, quod proponeretur, non iniquam videri: pro ſoluto enim magis habendum eſt, quod ex ea [2] cauſa mulier percepit: ſed ſi forte vſurarum quoque rationem arbiter dotis recuperandae habere debuerit, ita eſt computandum, vt, prout quidque ad mulierem peruenit, non ex vniuerſa ſumma decedat: ſed prius in eam quantitatem, quam vſurarum nomine mulierem conſequi oportebat: quod non eſt iniquum.

XLIX. MARCIANVS libro ſingulari ad Hypothecariam formulam:

SOLVTAM pecuniam intelligimus vtique naturaliter, ſi numerata ſit creditori. Sed et ſi iuſſu eius alii ſoluitur, vel creditori eius, vel futuro debitori, vel etiam ei, cui donaturus erat: abſolui debet. Ratam quoque ſolutionem ſi creditor habuerit, idem erit. Tutori quoque ſi ſoluta ſit pecunia, vel curatori, vel procuratori, vel cuilibet ſucceſſori, vel ſeruo actori: proficiet ei ſolutio. Quod ſi acceptum latum ſit, quod ſtipulationis nomine hypotheca erat obligata, vel ſine ſtipulatione accepta ſit [4]: ſolutionis quidem verbum non proficiet, ſed ſatisdationis ſufficit.

L. PAVLVS libro decimo ad Sabinum:

SI cum aurum tibi promiſiſſem, ignoranti, quaſi aurum, aes ſoluerim: non liberabor: ſed nec repetam hoc quaſi indebitum ſolutum, quod ſciens feci: petentem tamen te aurum, exceptione ſummouebo, ſi non reddas aes, quod accepiſti.

1 Ap. Hal. *res* abeſt. 2 Ap. Hal. *ea* abeſt. 3. Ap. Hal. *vt* abeſt. 4 Ap. Hal. *ſit* abeſt.

LI. IDEM libro nono ad Edictum:

DISPENSATORI, qui ignorante debitore remotus est ab actu, recte soluitur: ex voluntate enim domini ei soluitur, quam si nescit mutatam, qui soluit, liberatur.

LII. VLPIANVS libro decimo quarto ad Edictum:

SATISFACTIO pro solutione est.

LIII. GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale:

SOLVERE pro ignorante et inuito cuique licet, cum sit iure ciuili constitutum, licere etiam ignorantis inuitique meliorem conditionem facere.

LIV. PAVLVS libro quinquagesimo sexto ad Edictum:

SOLVTIONIS verbum pertinet ad omnem liberationem quoquo modo factam: magisque ad substantiam obligationis refertur, quam ad nummorum solutionem.

LV. VLPIANVS libro sexagesimo primo ad Edictum:

QVI sic soluit, vt reciperet, non liberatur: quemadmodum non alienantur nummi, qui sic dantur, vt recipiantur.

LVI. PAVLVS libro sexagesimo secundo ad Edictum:

QVI mandat solui, ipse videtur soluere.

LVII. VLPIANVS libro septuagesimo septimo ad Edictum:

SI quis stipulatus fuerit decem in melle: solui quidem mel potest, antequam ex stipulatu agatur: sed si semel actum sit, et petita decem fuerint, amplius mel solui non potest. §. I. Item si mihi aut Titio stipulatus fuero dari, deinde petam, amplius Titio solui non potest: quamuis ante litem contestatam posset.

LVIII. IDEM libro octogesimo ad Edictum:

SI quis offerenti se negotiis alienis bona fide soluerit, quando liberetur? Et ait Iulianus, cum dominus ratum habuerit, tunc liberari. Idem ait, antequam dominus haberet ratum, an condici ex ea causa possit? Et ait interesse, qua mente solutio facta esset: vtrum, vt statim debitor liberetur, an vero cum dominus ratum habuisset. Priore casu confestim posse condici procuratori, et tunc demum extingui condictionem, cum dominus ratum habuisset: posteriore tunc demum nasci condictionem, cum dominus ratum non habuisset. §. I. Si creditor, cuius ignorantis procuratori solutum est, adrogandum se dederit: siue ratum habuit pater, rata solutio est: siue non habuit, repetere debitor potest. §. 2. Et si duo rei stipulandi sunt, quorum alterius absentis procuratori datum antequam is ratum haberet, interim alteri solutum est: in pendenti est posterior solutio, ac prior: quippe incertum est, debitum an indebitum exegerit.

LIX. PAVLVS libro secundo ad Plautium:

SI ita stipulatus sim, MIHI AVT TITIO DARE SPONDES? et debitor constituerit se mihi soluturum: quamuis mihi competat de constituta actio, potest adhuc adiecto soluere. Et si a filiofamilias mihi aut Titio stipulatus sim, patrem posse Titio soluere quod in peculio est: scilicet si suo, non filii nomine soluere velit. Dum enim adiecto soluitur, mihi solui videtur. Et ideo si indebitum adiecto solutum sit, stipulatori posse condici Iulianus putat: vt nihil intersit, iubeam te Titio soluere, an ab initio stipulatio ita concepta sit.

LX. IDEM libro quarto ad Plautium:

IS, qui alienum hominem in solutum dedit, vsucapto homine liberatur.

LXI. IDEM libro quinto ad Plautium:

IN perpetuum quoties id, quod tibi debeam, ad te peruenit, et tibi nihil absit, nec quod solutum est, repeti possit, competit liberatio.

LXII. IDEM libro octauo ad Plautium:

DISPENSATOREM meum testamento liberum esse iussi, et peculium ei legaui: is post mortem meam a debitoribus pecunias exegit: an heres meus retinere ex peculio eius, quod exegit, possit, quaeritur? Et si quidem post aditam hereditatem exegerit pecuniam, dubitari non debet, quin de peculio eo nomine retineri nihil debeat, qua liber factus incipit debere, si liberantur solutione debitores. Cum vero ante aditam hereditatem pecuniam accepit dispensator, si quidem liberantur debitores ipsa solutione: non est dubium, quin de peculio id retinendum sit: quia incipit debere hic heredi quasi negotiorum gestorum, vel mandati actione. Si vero non liberantur, illa quaestio est, cum negotium meum gerens, a debitoribus meis acceperis, deinde ego ratum non habuero, et mox agere velim negotiorum gestorum actione: an vtiliter agam, si caueam te indemnem futurum? Quod quidem ego non puto: nam sublata est negotiorum gestorum actio, eo quod ratum non ha-

habui, et [1] per hoc debitor mihi constituitur.

LXIII. IDEM libro nono ad Plautium:

SI debitor sit serui fructuarius, potest is seruus per acceptilationem liberare eum: videbitur enim ex re eius adquirere: idem in pacto dicemus.

LXIV. IDEM libro decimo quarto ad Plautium:

CVM iussu meo id, quod mihi debes [2] soluis creditori meo: et tu a me, et ego a creditore meo liberor.

LXV. POMPONIVS libro primo ex Plautio:

SI filia furiosi a viro diuorterit, dictum [3] est, vel adgnato curatore voluntate filiae, vel filiae consentiente adgnato solui dotem.

LXVI. IDEM libro sexto ex Plautio:

SI pupilli debitor, iubente eo sine tutoris auctoritate, pecuniam creditori eius numerauit, pupillum quidem a creditore liberat, sed ipse manet obligatus, sed exceptione se tueri potest. Si autem debitor pupilli non fuerat, nec pupillo condicere potest, qui sine tutoris auctoritate non obligatur: nec creditori, cum quo alterius iussu contraxit: sed pupillus, in quantum locupletior factus est, vtpote debito liberatus, vtili actione tenebitur.

LXVII. MARCELLVS libro decimo tertio Digestorum:

SI quis duos homines promiserit, et Stichum soluerit: poterit, eiusdem Stichi dominium postea consecutus, dando liberari. In nummis minor, vel prope nulla dubitatio est: nam et apud Alfenum Seruius eum, qui minus a debitore suo accipere, et liberare eum vellet, respondit, posse saepius aliquos nummos accipiendo ab eo, eique retro dando, ac rursus accipiendo, id efficere: veluti si centum debitorem decem acceptis liberare creditor velit, vt, cum decem acceperit, eadem ei retro reddat, mox ab eo accipiat, ac nouissime retineat: etsi in dubitationem a quibusdam hoc male deducatur: quod non possit videri is, qui ita accepit, vt ei, a quo accepit, retro reddat, soluisse potius, quam decessisse.

LXVIII. IDEM libro decimo sexto Digestorum:

SERVVS decem dare iussus pupillo, et liber esse, si heres sit pupillus, siue tantum conditio in eum collata sit: an absente quoque tutore, pupillo dando, libertatem consequatur? moueris computatione conditionis, quae consistit in facto, veluti SI PVPILLO SERVIERIT, quae potest impleri citra interuentum quoque tutoris: et quid, inquis, si curatorem habeat, et si [4] furioso dare iussus sit? an curatori dando liberetur? et singe alicui fundum legatum, si dedisset pupillo, furiosoue. Et sciendum est, in omnibus istis casibus tutori quidem, vel curatori vtiliter dependi: ipsis autem, id est, furioso vel pupillo, non recte persolui, ne datio ex illorum imbecillitate pereat: nec enim hoc egit testator, vt, quoque modo esset datum, expleta videretur conditio.

LXIX. CELSVS libro vigesimo quarto Digestorum:

SI hominem, in quo vsusfructus alienus est, vel qui erat pignori Titio obligatus, noxae dedisti: poterit is, cui condemnatus es, tecum agere iudicati: nec exspectabimus, vt creditor euincat: sed si vsusfructus interierit, vel dissoluta fuerit pignoris obligatio: existimo processuram liberationem.

LXX. IDEM libro vigesimo sexto Digestorum:

QVOD certa die promissum est, vel statim dari potest: totum enim medium tempus ad soluendum promissori liberum relinqui intelligitur.

LXXI. IDEM libro vigesimo septimo Digestorum:

CVM decem mihi aut Titio dari stipulatus, quinque accipiam: reliquum promissor recte Titio dabit. §. 1. Si fideiussor procuratori creditoris soluit, et creditor post tempus, quo liberari fideiussor poterit, ratum habuit: tamen quia fideiussor, cum adhuc ex causa fideiussionis teneretur, soluit, nec repetere potest, nec minus agere aduersus reum mandati potest, quam si tum praesenti dedisset. §. 2. Item si ignorans creditor procuratori suo solutum, seruo debitoris, filioue acceptum fecerit, postea autem resciuerit, et ratum habuerit: confirmetur solutio: et quod acceptum latum sit, nullius momenti est: et contra si ratum non habuerit, quod acceptum fecerit, confirmatur. Sed si ignorans solutum, litem contestatus est, si pendente iudicio ratum habuerit, absolui oportet illum, cum quo actum est: si ratum non habuit, condemnari.

LXXII.

1 *vt loco et.* 2 *quod mihi debet solui soluis.* 3 *dicendum* [illegible]

LXXII. Marcellvs libro vigeſimo Digeſtorum:

Qvi decem debet, ſi ea obtulerit creditori, et ille ſine iuſta cauſa ea accipere recuſauit, deinde debitor ea ſine ſua culpa perdiderit, doli mali exceptione poteſt ſe tueri, quamquam aliquando interpellatus non ſoluerit: etenim non eſt aequum teneri pecunia amiſſa: quia non teneretur, ſi creditor accipere voluiſſet. Quare pro ſoluto id, in quo creditor accipiendo moram fecit, oportet eſſe. Et ſane ſi ſeruus erat in dote, eumque obtulit maritus, et is ſeruus deceſſit: aut nummos obtulit, eosque non accipiente muliere perdiderit: ipſo iure deſinet teneri. §. 1. [1] Cum Stichum mihi deberes, et in ſoluendo moram feciſſes, ſub conditione eum promiſiſti: pendente ea Stichus deceſſit: videamus, an, quia nouari prior obligatio non poteſt, petitio ſerui competat ea, quae competeret, ſi non interceſſiſſet ſtipulatio? Sed in promtum contradictio eſt, debitorem, cum ſtipulanti creditori ſub conditione promiſit, non videri in ſolutione hominis ceſſaſſe: nam verum eſt, eum, qui interpellatus dare noluit, offerrentem poſtea periculo liberari. §. 2. Sed quid, ſi ignorante debitore ab alio creditor eum ſtipulatus eſt? Hic quoque exiſtimandus eſt periculo debitor liberatus, [2] quemadmodum ſi quolibet nomine eius ſeruum offerente, ſtipulator accipere noluiſſet. §. 3. Idem reſponſum eſt, ſi quis, cum ſubreptus ſibi ſeruus eſſet, ſub conditione ſtipulatus fuerit, quidquid furem dare facere oportet: nam et fur conditione liberatur, ſi dominus oblatum ſibi accipere noluit: ſi tamen, cum in prouincia forte ſeruus eſſet, interceſſerit ſtipulatio: et finge, prius quam facultatem eius nanciſceretur fur, vel promiſſor, deceſſiſſe ſeruum: non poterit rationi, quam ſupra reddidimus, locus eſſe: non enim obtuliſſe eum propter abſentiam intelligi poteſt. §. 4. Stichum aut Pamphilum ſtipulatus ſum, cum eſſet meus Pamphilus: nec ſi meus eſſe deſierit, liberabitur promiſſor Pamphilum dando: neutrum enim videtur in Pamphilo homine conſtitiſſe, nec obligatio, nec ſol[illegible] Sed ei, qui hominem dari ſtipula[illegible] vnum etiam ex his, qui tunc [illegible] ſeruierant, dando promiſſor li[illegible] quidem ipſa et hic ex his dari [illegible] eſt, qui eius non erat: fingamus ita ſtipulatum, HOMINEM EX HIS QVOS SEMPRONIVS RELIQVIT, DARE SPONDES? cum tres Sempronius reliquiſſet, eorumque aliquem ſtipulatoris fuiſſe: num mortuis duobus, qui alterius erant, ſupererit vlla [3] obligatio, videamus? et magis eſt, deficere ſtipulationem: niſi ante mortem duorum deſierit eſſe reliquus ſeruus ſtipulatoris. §. 5. Qui hominem debebat, Stichum, cui libertas ex cauſa fideicommiſſi praeſtanda eſt, ſoluit, non videtur liberatus: nam vel minus hic ſeruum dedit, quam ille, qui ſeruum nondum noxa ſolutum. Num ergo et ſi viſpellionem, aut alias turpem dederit hominem, idem ſit? Et ſane datum negare non poſſumus. Sed differt haec ſpecies a prioribus: habet enim ſeruum, qui ei auferri non poſſit. §. 6. Promiſſor ſerui eum debet hominem ſoluere, quem, ſi velit ſtipulator, poſſit ad libertatem perducere.

LXXIII. Idem libro trigeſimo primo Digeſtorum:

Ob triginta nummos [4] pecuniae creditae, fideiuſſorem in viginti dedi, et pignus in decem: ex venditione autem pignoris creditor decem conſecutus eſt: vtrum ex vniuerſitate id decedit, vt quidam putant, ſi in ſoluendis decem nihil debitor dixiſſet, an, ſicut ego puto, in totis decem fideiuſſori contingit liberatio? quia hoc dicendo potuit hoc efficere debitor, vt vbi non dixit, id potius ſoluturum exiſtimetur, quod ſatisdato debeatur? Magis tamen exiſtimo licuiſſe creditori in id, quod ſolus debebat reus, accepto referre.

LXXIV. Modestinvs libro tertio Regularum:

Id, quod poenae nomine a debitore exactum eſt, lucro debet cedere creditoris.

LXXV. Idem libro octauo Regularum:

Sicvt acceptilatio in eum diem praecedentes peremit actiones, ita et confuſio, nam ſi debitor heres creditori extiterit, confuſio hereditatis peremit petitionis actionem.

LXXVI. Idem libro ſexto Reſponſorum:

Modestinvs reſpondit, ſi poſt ſolutum ſine vllo pacto omne, quod ex cauſa tutelae debeatur, actiones poſt aliquod interuallum ceſſae ſint: nihil ea ceſſione actum, cum nulla actio ſuperfuerit: quod ſi ante ſolutionem hoc factum eſt, vel cum conuenſſet, vt mandarentur actiones, tunc ſolutio facta eſſet, mandatum ſubſecutum eſt: ſaluas eſſe mandatas

1 Hal. praefigit *Si*. 2 Hal. adit *eſſe*. 3 *illa*. 4 *aureos* loco *nummos*.

tas actiones, cum nouissimo quoque casu pretium magis mandatarum actionum solutum, quam actio, quae fuit, peremta videatur.

LXXVII. IDEM libro septimo Pandectarum:

IN liberto antiquior contractus operarum esse non potest, sine quo libertas ei data non esset.

LXXVIII. IAVOLENVS libro vndecimo ex Cassio:

SI alieni nummi inscio vel inuito domino soluti sunt, manent eius, cuius fuerunt: si mixti essent, ita vt discerni non possent, eius fieri, qui accepit, in libris Gaii scriptum est: ita vt actio domino cum eo, qui dedisset, furti competeret.

LXXIX. IDEM libro decimo Epistolarum:

PECVNIAM, quam mihi debes, aut aliam rem, si in conspectu meo ponere te iubeam: efficitur, vt et tu statim liberis, et mea esse incipiat: nam tum quod a nullo corporaliter eius rei possessio detineretur, acquisita mihi, et quodammodo manu longa tradita existimanda est.

LXXX. POMPONIVS libro quarto ad Quintum Mucium:

PROVT quidque contractum est, ita et solui debet: vt, cum re contraxerimus, re solui debet: veluti cum mutuum dedimus, vt retro pecuniae tantundem solui debeat. Et cum verbis aliquid contraximus, vel re vel verbis obligatio solui debeat: verbis, veluti cum acceptum promissori fit: re, veluti cum soluit, quod promisit. Aeque cum emtio vel venditio, vel locatio contracta est, quoniam consensu nudo contrahi potest, etiam dissensu contrario dissolui potest.

LXXXI. IDEM libro sexto ad Quintum Mucium:

SI stipulatus sim mihi aut Titio dari, si Titius decesserit, heredi eius soluere non poteris. §. 1. Si lancem deposuerit apud me Titius, et pluribus heredibus relictis decesserit: si pars heredum me interpellet, optimum quidem esse, si Praetor aditus iussisset me parti heredum eam lancem tradere: quo casu depositi me reliquis coheredibus non teneri: sed etsi sine Praetore sine dolo malo hoc fecero, liberabor: aut, quod verius est, non incidam in obligationem: optimum autem est, id per Magistratum facere.

LXXXII. PROCVLVS libro quinto Epistolarum:

SI, cum Cornelius fundum suum, nomine Seiae, viro eius doti dedisset, nec de eo reddendo quicquam cauisset, fecit, vt inter se vir et Seia paciscerentur, vt diuortio facto is fundus Cornelio redderetur: non puto diuortio facto virum vetante Seia eum fundum Cornelio tuto [1] redditurum esse: sicuti si, cum pactum conuentum nullum intercessisset, diuortio facto mulier iussit eum fundum Cornelio reddi, deinde, antequam redderetur, vetuisset, non tuto redderetur: sed si, antequam Seia vetaret, Cornelio eum fundum reddidisset, nec causam habuisset existimandi [3] id inuita Seia facturum esse, nec melius nec aequius esse existimarem eum fundum Seiae reddi.

LXXXIII. POMPONIVS libro decimo quarto ex Variis lectionibus

SI tuo seruo credidero, eumque redemero, et is manumissus mihi soluerit: non repetet.

LXXXIV. PROCVLVS libro septimo Epistolarum:

EGISTI de peculio serui nomine cum domino, non esse liberatos fideiussores eius respondit: at si idem seruus ex peculio suo, permissa administratione peculii, nummos soluisset: liberatos esse fideiussores eius recte legisti.

LXXXV. CALLISTRATVS libro primo Edicti monitorii:

SOLIDVM non soluitur, non minus quantitate, quam die.

LXXXVI. PAVLVS libro octauo ad Edictum:

HOC iure vtimur, vt litis procuratori non recte soluatur: nam et absurdum est, cui iudicati actio non datur, ei ante rem iudicatam solui posse: si tamen ad hoc datus sit, vt et solui [3] possit, soluendo eo [4] liberabitur.

LXXXVII. CELSVS libro vigesimo Digestorum:

QVODLIBET debitum solutum a procuratore meo, non repeto: quoniam, cum quis procuratorem omnium rerum suarum constituit, id quoque mandare videtur, vt creditoribus suis pecuniam soluat [5]: neque postea expectandum est, vt ratum habeat.

LXXXVIII. SCAEVOLA libro quinto Digestorum:

FILIAE intestato patri heredis negotia mater gessit, et res vendendas per argentarios dedit, idque ipsum codice conscriptum est: argentarii vniuersum redactum venditionis soluerunt: et post so-

1 Ap. Hal. *tuto* abest. 2 Hal. inserit *fe* *pecunia soluatur*. 3 *vt solui ei possit*. 4 *soluendo ei*. 5

solutionem nouem fere annis, quidquid agendum erat, nomine pupillae mater egit, eamque marito nuptum collocauit, et res ei tradidit. Quaesitum est, an puella cum argentariis aliquam actionem habet: quando non ipsa stipulata sit pretium rerum, quae in venditione datae sunt, sed mater? Respondit, si de eo quaereretur, an iure ea solutione argentarii liberati essent: responderi iure liberatos. Claudius: subest enim illa ex iurisdictione pendens quaestio, an pretia rerum, quae sciebant esse pupillae, bona fide soluisse videantur matri, quae ius administrationis non habebat? ideoque, si hoc sciebant, non liberantur, scilicet si mater soluendo non sit.

LXXXIX. Idem libro vigesimo nono Digestorum:

Ex pluribus caussis et chirographis creditor ita cauit: Titivs Maevivs dico me accepisse, et habere, et accepto tvlisse a Gaio Titio reliqvvm omne, ratione posita eivs pecvniae, qvam mihi Stichvs Gaii Titii servvs caverat. Quaesitum est, an ex ceteris chirographis, quae non Stichus cauit, sed ipse debitor, integra manet actio ex reliquis chirographis per ipsum debitorem cautis [1]? Respondit, eam solam obligationem dissolutam, ex qua solutum proponeretur. §. 1. Lucius Titius ex duobus chirographis, quibus quadringenta ei a Seio debebantur, altero centum, altero trecentum, scripsit Seio, vt vnius chirographi centum per Maeuium et Septicium sibi mitterentur. Quaero, an Seius, si Maeuio et Septicio ex trecentum quoque soluisse se dicat, liberatus sit? Respondit, si nec mandauit, vt ex trecentum solueretur, nec solutum ratum habuit, non esse liberatum. §. 2. Lucius Titius duabus stipulationibus, vna quindecim sub vsuris maioribus, altera viginti sub vsuris leuioribus, Seium eadem die obligauit, ita vt viginti prius soluerentur, id est, idibus Semtembribus: debitor post diem vtriusque stipulationis cedentem, soluit viginti sex: neque dictum est ab altero, pro qua stipulatione solueretur. Quaero, an, quod solutum est, eam stipulationem exonerauerit, cuius dies ante cessit, id est, vt viginti sortis soluta videantur, et in vsuras eorum sex data? Respondit, magis id accipi, ex vsu esse.

XC. Idem libro vigesimo sexto Digestorum:

Filivs, qui administrabat vt heres paterna bona, pecuniam ex his Sempronio mutuam dedit, et eandem particulatim recepit: deinde se abstinuit, quia minor annis erat, ab ea hereditate. Quaesitum est, curator bonorum patris constitutus an aduersus Sempronium vtilem actionem habet? Respondit, nihil proponi, cur non is, qui soluisset id, quod mutuum ita acceperat, liberatus esset.

XCI. Labeo libro sexto Pithanon a Paulo epitomatorum:

Si debitor tuus non vult a te liberari, et praesens est: non potest inuitus a te solui. Paulus: immo debitorem tuum etiam praesentem, etiam inuitum, liberare ita poteris, supponendo [2], a quo debitum nouandi causa [3] stipuleris: quod etiam si acceptum non feceris, tamen statim, quod ad te attinet, res peribit: nam et petentem te doli mali praescriptio excludet.

XCII. Pomponivs libro nono Epistolarum:

Si mihi alienum Seruum dari promiseris, aut testamento dare iussus fueris, isque seruus, antequam per te staret, quo minus dares, a domino manumissus sit: haec manumissio morti similis sit: si autem decessisset, non tenearis. §. 1. Sed et si quis seruum, quem dari promisit, heres a domino scriptus statuliberum dederit, liberatur.

XCIII. Scaevola libro singulari Quaestionum publice tractatarum:

Si duo rei sint stipulandi, et alter alterum heredem scripsit, videndum, an confundatur obligatio? Placet non confundi. Quo bonum est hoc dicere? Quod si intendat dari sibi oportere, vel ideo dari oportet ipsi, quod heres exstitit: vel ideo, quod proprie nomine ei deberetur: atquin magna est huius rei differentia: nam si alter ex reis pacti conuenti temporali exceptione summoueri poterit, interrerit, is qui heres exstitit, vtrumne suo nomine, an hereditario experiatur: vt ita possis animaduertere, exceptioni locus sit, nec ne. §. 1. Item si duo rei sint promittendi, et alter alterum heredem scripsit: confunditur obligatio. §. 2. Sed et si reus heredem fideiussorem scripserit, non confunditur obligatio: et quasi generale quid retinendum est, vt, vbi ei obligationi, quae sequelae locum obtinet, principalis accedit, confusa sit obligatio: quoties duae sint principales, altera alteri potius ad-

iici-

1 Ap. Hal. *ex reliquis c. p. i. d. cautis* absunt. 2 Hal. inserit *alium*. 3 Hal. inserit *iam*.

iicitur actionem, quam confusionem parere. §. 3. Quid ergo si fideiussor reum heredem scripserit? confundetur obligatio secundum Sabini sententiam, licet Proculus dissentiat.

XCIV. Papinianvs libro octauo Quaestionum:

Si is cui nummos debitor soluit alienos, nummis integris pergat petere quod sibi debeatur, nec offerat quod accepit: exceptione doli summouebitur. §. 1. Sin autem communes nummos credam, aut soluam, confestim pro parte mea nascetur et actio, et liberatio: siue in singulis nummis communionem pro indiuiso quis esse intelligat, siue in pecunia non corpora cogitet, sed quantitatem. §. 2. Sed et si fideiussor alienos nummos in causam fideiussionis dedit, consumtis his, mandati agere potest: et ideo si eam pecuniam soluat, quam subripuerat, mandati aget, postquam furti, vel ex causa condictionis praestiterit. §. 3. Fauius Ianuarius Papiniano salutem. Cum Titius Gaio Seio deberet ex causa fideicommissi certam quantitatem, et tantundem eidem ex alia causa, quae peti quidem non poterat, ex solutione autem petitionem non praestat: Titii seruus actor absente domino soluit eam summam quae efficeret ad quantitatem vnius debiti: cautumque est ei solutum ex vniuerso credito. Quaero, id, quod solutum est, in quam causam acceptum videtur? Respondi, si quidem Titio Seius ita cauisset, vt sibi solutum ex vniuerso credito significaret, crediti appellatio solam fideicommissi pecuniam demonstrare videtur: non eam quae petitionem quidem non habet, solutione autem facta repeti pecunia non potest: cum vero seruus Titii actor absente domino pecuniam soluerit, ne dominium quidem nummorum in eam speciem obligationis, quae habuit auxilium exceptionis, translatum foret, si ex ea causa solutio facta proponeretur, quia non est vero simile dominum ad eam speciem soluendis pecuniis seruum praeposuisse, quae solui non debuerunt: non magis quam vt nummos peculiares ex causa fideiussionis quam seruus non ex vtilitate peculii suscepit, solueret.

XCV. Idem libro vigesimo octauo Quaestionum:

Stichvm avt Pamphilvm, vtrvm ego velim dare spondes? altero mortuo, qui viuit solus petetur, nisi si [1] mora facta sit in eo mortuo quem petitor elegit: tunc enim perinde solus ille qui decessit, praebetur, ac si solus in obligationem deductus fuisset. §. 1. Quod si promissoris fuerit electio, defuncto altero, qui superest, aeque peti poterit. Enimuero si facto debitoris alter sit mortuus, cum debitoris esset electio: quamuis interim non alius peti possit, quam qui solui etiam potest, neque defuncti offerri aestimatio potest, si forte longe fuit vilior, quoniam id pro petitore in poenam promissoris constitutum est: tamen, si et alter seruus postea sine culpa debitoris moriatur, nullo modo ex stipulatu agi poterit: cum illo in tempore quo moriebatur, non commiserit stipulationem. Sane quoniam impunita non debent esse admissa, doli actio non immerito desiderabitur: aliter quam in persona fideiussoris, qui promissum hominem interfecit: quia tenetur ex stipulatu actione fideiussor, quemadmodum tenebatur, si debitor sine herede decessisset. §. 2. Aditio hereditatis nonnumquam iure confundit obligationem: veluti si creditor debitoris, vel contra debitor creditoris adierit hereditatem: aliquando pro solutione cedit, si forte creditor, qui pupillo sine tutoris auctoritate nummos crediderat, heres ei extitit, non enim quanto locupletior pupillus factus est, consequeretur, sed in solidum creditum suum ex hereditate retinet: aliquando euenit, vt inanis obligatio aditione hereditatis confirmetur: nam si heres qui restituerit ex Trebelliano hereditatem, fideicommissario heres extiterit: vel mulier, quae pro Titio intercesserat, eidem heres extiterit: incipit obligatio ciuilis propter hereditatem eius, qui iure tenebatur, auxilium exceptionis amittere: etenim inconditum est, subuenire sexui mulieris quae suo nomine periclitetur. §. 3. Quod vulgo iactatur, fideiussorem qui debitori heres extitit, ex causa fideiussionis liberari: toties verum est, quoties rei plenior promittendi obligatio inuenitur. Nam si reus dumtaxat fuit obligatus, fideiussor liberabitur: e contrario non potest dici, non tolli fideiussoris obligationem si debitor propriam et personalem habuit defensionem: nam si minori vigintiquinque annis bonae fidei pecuniam credidit, isque nummos acceptos perdidit, et intra tempora in integrum restitutionis de-

1 Ap. Hal. *si* abest.

decessit herede fideiussore: difficile est dicere, causam iuris honorarii, quae potuit auxilio minori esse, retinere fideiussoris obligationem, quae principalis fuit et cui fideiussoris accessit sine contemplatione iuris Praetorii. Auxilium igitur restitutionis fideiussori, qui adolescenti heres extitit, intra constitutum tempus saluum erit. §. 4. Naturalis obligatio, vt pecuniae numeratione, ita iusto pacto vel iureiurando ipso iure tollitur: quod vinculum aequitatis, quo solo sustinebatur, conuentionis aequitate dissoluitur, ideoque fideiussor, quem pupillus dedit, ex istis causis liberari dicitur. §. 5. Quaesitum est, an ita stipulari quis possit, MIHI AVT FILIO MEO DECEM DARI? vel ita, MIHI AVT PATRI? Sed non incommode potest adhiberi distinctio, vt filio quidem stipulante, patris tunc adiiciatur persona, cum stipulatio ei adquiri non possit: e contrario autem nihil prohibeat, patre stipulante, filii personam adiici, cum toties quod pater filio stipulatus intelligitur, cum ipse sibi stipulatus non est, et in proposito manifestum est, non obligationis, sed solutionis gratia filii personam adiectam. §. 6. Vsumfructum mihi aut Titio dari stipulatus sum: Titio capite deminuto, facultas soluendi Titio non inintercidit: quia et sic stipulari possumus MIHI AVT TITIO, CUM CAPITE MINVTVS ERIT, DARI? §. 7. Nam si furiosi vel pupilli persona adiecta sit, ita tutori, vel curatori pecunia recte dabitur, si conditionis quoque implendae causa recte pecunia tutori, vel curatori datur: quod quidem Labeo et Pegasus putauerunt vtilitatis causa recipiendum. Idque ita recipi potest, si pecunia in rem vel pupilli vel furiosi versa est. Quomodo, si domino iussus dare, seruo dedisset, vt domino daret: ceterum, qui seruo dare iussus est, domino dando non aliter implesse conditionem intelligendus est, quam si ex voluntate serui dedit. Idem respondendum est in solutione, si stipulatio Sempronio sibi aut Sticho Maeuii seruo decem dari, debitor Maeuio domino pecuniam soluerit. §. 8. Si creditor debitoris hereditatem ad se non pertinentem possedit, et tantum ad eum peruenit, quantum, si quilibet alius bonorum possessor ei solueret, liberaret heredem: non potest dici, fideiussores liberari: neque enim ipsum sibi soluisse pecuniam credendum est, a quo hereditas euincitur §. 9 Dolo fecisti, quo minus possideres quod de hereditate ad alienum pertinente adprehenderas? Si possessor corpus aut litis aestimationem praestitit, ea res tibi proderit, quia nihil petitoris interest: ceterum si tu ante conuentus, ex praeterito dolo praestiteris, nihil ea res possessori proderit. §. 10. Si mandatu meo Titio pecuniam credidisses, eiusmodi contractus similis est tutori, et debitori pupilli: et ideo mandatore conuento et damnato, quamquam pecunia soluta sit, non liberari debitorem ratio suadet: sed et praestare debet creditor actiones mandatori aduersus debitorem, vt ei satisfiat. Et huc pertinet tutoris et pupilli debitoris nos fecisse comparationem: nam cum tutor pupillo tenetur ob id quod debitorem eius non conuenit, neque iudicio cum altero accepto, liberatur alter, nec si damnatus tutor soluerit, ea res proderit debitori: quin etiam dici solet, tutelae contraria actione agendum, vt ei pupillus aduersus debitores actionibus cedat. §. 11. Si creditor a debitore culpa sua causa ceciderit, prope est, vt actione mandati nihil a mandatore consequi debeat: cum ipsius vitio acciderit, ne mandatori possit actionibus cedere. §. 12 Si inter emtorem et venditorem conuenerit, prius quam aliquid ex alterutra parte solueretur, vt ab emtione discedatur: fideiussor eo nomine acceptus soluto contractu liberabitur.

XCVI. IDEM libro vndecimo Responsorum:

PVPILLI debitor tutore delegante pecuniam creditori tutoris soluit: liberatio contigit, si non malo consilio cum tutore habito hoc factum esse probetur: sed et interdicto fraudatorio tutoris creditor pupillo tenetur, si eum consilium fraudis participasse constabit. §. 1. Cum pupilla magistratui, qui per fraudem pupillo tutorem dedit, heres extitisset, tutores eius cum adolescente transegerunt: eam transactionem pupilla ratam habere noluit: nihilo minus erit tutorum pecunia liberata: nec tutores contra adolescentem actionem, nec vtilem habebunt, qui suum recuperauit: plane si adolescens pecuniam restituere tutori pupillae maluerit, rescisso quod gestum est, actionem vtilem in pupillam heredem magistratus accipiet. §. 2. Soror cui legatum ab herede fratre debebatur, post motam legati quaestionem transegit, vt nomine debitoris contenta legatum non peteret: placuit, quamuis nulla delegatio facta, neque liberatio secuta esset, tamen nominis periculum ad eam pertinere. Itaque si legatum contra placitum peteret, exceptionem pacti non inutiliter opponi. §. 3. Cum

Cum eodem tempore pignora duobus contractibus obligantur, pretium eorum pro modo pecuniae cuiusque contractus creditor accepto facere debet: nec in arbitrio eius electio erit, cum debitor pretium pignoris consortioni subiecerit: quod si temporis discretis superfluum pignorum obligari placuit: prius debitum pretio pignorum iure soluetur, secundum superfluo compensabitur. §. 4. Cum institutus deliberaret, substituto pecunia per errorem soluta est, ad eum hereditate postea deuoluta, causa condictionis euanescit: quae ratio facit vt obligatio debiti soluatur.

XCVII. IDEM libro secundo Definitionum:

CVM ex pluribus causis debitor pecuniam soluit, vtriusque demonstratione cessante, potior habebitur causa eius pecuniae quae sub infamia debetur: mox eius quae poenam continet: tertio, quae sub hypotheca vel pignore contracta est: post hunc ordinem potior habebitur propria, quam aliena causa, veluti fideiussoris: quod veteres ideo definierunt, quod verisimile videretur diligentem debitorem admonitu ita negotium suum gesturum fuisse: si nihil eorum interueniat, vetustior contractus ante soluetur. Si maior pecunia numerata sit, quam ratio singulorum exposcit: nihilo minus primo contractu soluto, qui potior erit, superfluum ordini secundo, vel in totum, vel pro parte minuendo, videbitur datum.

XCVIII. PAVLVS libro decimo quinto Quaestionum:

QVI res suas obligauit, postea aliquam possessionem ex his pro filia sua dotem promittendo obligauit, et soluit: si ea res a creditore euicta est, dicendum est, maritum ex dotis promissione agere posse, ac si statuliberum, remue sub conditione legatam, dotis nomine pro filia pater soluisset: harum enim rerum solutio non potest nisi ex euentu liberare: scilicet, quo casu certum erit remanere eas. §. 1. Diuersum respondetur in ea pecunia, siue re, quam patronus post mortem liberti per Fauianam aufert: haec enim actio, cum sit noua, partam liberationem non potest reuocare. §. 2. Huic adplicatur minor vigintiquinque annis, qui a creditore circumscriptus, in rem ex causa debiti solutam restituitur. §. 3. Rem autem castrensis peculii soluentem patrem, perinde accipere debemus, ac si alienam dedisset: quamuis possit residere apud eum, cui soluta est, prius mortuo intestato filio: sed tunc adquisita creditur, cum filius decesserit: et vtique cuius fuerit, euentus declaret: fitque et hoc ex his, quae post factis, in praeteritum quid fuerit, declarent. §. 4. Mihi dare decem pure, aut Titio Kalendis, vel sub conditione, aut mihi Kalendis Ianuariis, Titio Februariis, vtiliter stipulor. Quod si mihi [1] Kalendis Februariis, Titio Kalendis Ianuariis: potest dubitari. Sed rectius dicitur, vtiliter stipulatum: nam cum in diem sit ea quoque obligatio, etiam mihi solui potest ante [2] Februarias: igitur et illi solui poterit. §. 5. Qui stipulatus sibi aut Titio, si hoc dicit, si Titio non solueris, dari sibi: videtur conditionaliter stipulari. Et ideo etiam sic facta stipulatione, MIHI DECEM, AVT QVINQVE TITIO DARI? quinque Titio solutis, liberabitur reus a stipulatore. Quod ita potest admitti, si hoc ipsum expressim agebatur, vt quasi poena adiecta sit in persona stipulantis, si Titio solutum non esset. At vbi simpliciter sibi aut Titio stipulatur, solutionis tantum causa adhibetur Titius: et ideo quinque ei solutis, remanebunt reliqua quinque in obligatione. Contra si mihi quinque, illi decem stipulatus sim: quinque Titio solutis, non facit conceptio stipulationis, vt a me liberetur: porro si decem soluerit, non quinque repetet, sed mihi per mandati actionem decem debebuntur. §. 6. Mihi Romae, aut Ephesi Titio, dari stipulor, an soluendo Titio Ephesi a me liberetur, videamus? nam si diuersa facta sunt, vt Iulianus putat, diuersa res est: sed cum praeualet causa dandi, liberatur: liberaretur enim, et si mihi Stichum, illi Pamphilum dari stipulatus essem, et Titio Pamphilum soluisset. At vbi merum factum stipulor, puta insulam in meo solo aedificari, aut in *Titii* loco, numquid, si in Titii loco aedificet, non contingat liberatio? nemo enim dixit facto pro facto soluto liberationem contingere: sed verius est liberationem contingere, quia non factum pro facto soluere videtur, sed electio promissoris completur. §. 7. Si seruus fructuarius ex re fructuarii domino proprietatis, aut fructuario stipuletur, inutilis est stipulatio: at ex re proprietarii, si ipsi domino aut fructuario stipuletur, recte stipulatur:

1 Hal. inserit *solui*. 2 Hal. inserit *calendas*.

tur: tantum enim solutionis capax est fructuarius hoc casu, non etiam obligationis quoque. §. 8. Aream promisi alienam: in ea dominus insulam aedificauit: an stipulatio extincta sit, quaesitum est? Respondi, si alienum hominem promisi, et is a domino manumissus est, liberor. Nec admissum est quod Celsus ait, si idem rursus lege aliqua seruus effectus sit, peti eum posse: in perpetuum enim sublata obligatio restitui non potest: et si seruus effectus sit, alius videtur esse. Nec simili argumento vsus est, vt [1], si nauem quam tu promisisti, dominus dissoluerit, deinde iisdem tabulis compegerit, teneri te: hic enim eadem nauis est, quam te daturum spopondisti: vt videatur magis obligatio cessare, quam extincta esse. Homini autem manumisso simile fiet, si ea mente dissolutam esse nauem posueris, vt in alios vsus conuerterentur tabulae, deinde mutato consilio easdem compositas: alia enim videbitur esse posterior nauis, sicut ille alius homo est. Non est his similis area, in qua aedificium positum est: non enim desiit in rerum natura esse: imo et peti potest area, et aestimatio eius solui debebit: pars enim insulae area est, et quidem maxima, cui etiam superficies cedit. Diuersum dicemus, si seruus promissus, ab hostibus captus sit: hic interim peti non potest, quasi ante diem: sed si redierit postliminio, recte tunc petetur: cessauit enim hic obligatio: area autem exstet, sicut cetera, ex quibus aedificium constitit. Denique lex duodecim tabularum tignum aedibus iunctum vindicari posse scit: sed interim id solui prohibuit, pretiumque eius dari voluit.

XCIX. PAVLVS libro quarto Responsorum [2]:

DEBITOREM non esse cogendum in aliam formam nummos accipere, si ex ea re damnum aliquid passurus sit.

C. IDEM libro decimo Responsorum:

QVAERO, an curatoribus vel tutoribus in prouincia datis, Romae pecunia solui possit, quae in prouincia ita ab his venerata esset, vt Romae solueretur, cum iidem curatores vel tutores rerum Italicarum administrationem non sustinent: an, si soluerit, debitor liberetur? Paulus respondit, his tutoribus vel curatoribus recte pupillo pecuniam debitam solui, qui negotia eius administrant: eos autem, qui prouincialium rerum curatores vel tutores sunt, italica negotia administrare non solere: nisi specialiter tutores Prouincialium rerum, vt sibi Romae redderetur, promitti curauerunt.

CI. IDEM libro decimo quinto Responsorum:

PAVLVS respondit, non ideo eos qui viri em portionem ex causa fideicommissi inferre debuerant, liberatos videri, quoniam quidam ex collegis per errorem plus debito intulerunt. §. 1. Paulus respondit, aliam causam esse debitoris soluentis, aliam creditoris pignus distrahentis. Nam cum debitor soluit pecuniam, in potestate eius esse, commemorare, in quam causam solueret: cum autem creditor pignus distraheret, licere ei pretium in acceptum referre etiam in eam quantitatem, quae natura tantum debebatur: et ideo deducto eo debitum peti posse.

CII. SCAEVOLA libro quinto Responsorum:

CREDITOR oblatam a debitore pecuniam, vt alia die accepturus, distulit: mox pecunia, qua illa Respublica vtebatur, quasi aerosa iussu praesidis sublata est: item pupillaris pecunia, vt possit idoneis nominibus credi, seruata, ita interemta est. Quaesitum est, cuius detrimentum esset? Respondi, secundum ea quae proponerentur, nec creditoris nec tutoris detrimentum esse. §. 1. Cum de sorte debita constaret, de vsura litigatum esset: nouissime ex appellatione pronuntiatum est, solutas quidem vsuras non repeti, in futurum vero non deberi. Quaero, pecunia data vtrum vsuris cedere deberet quod petitor defenderet: an vero sorti proficeret? Respondi, si qui dabat, in sortem se dare dixisset, vsuris non debere proficere. §. 2. Valerius Lucii Titii seruus scripsit, ACCEPI A MARIO MARINO EX SVMMA MAIORE TOT AVREOS. Quaero, an haec summa in proximum annum ei accepto ferri debeat, cum superioris anni sit reliquator? Respondi, videri in primam quamque summam liberationem proficere. §. 3. Titius mutuam pecuniam accepit, et quincunces vsuras spopondit, easque paucis annis soluit, postea nullo pacto interueniente, per errorem et ignorantiam semisses vsuras soluit. Quaero, an patefacto errore, id quod amplius vsurarum nomine solu-

1 Ap. Hal. *vt* abest. 2 *PAVLVS lib. V. responsorum.*

lutum esset, quam in stipulatum deductum, sortem minueret? Respondit, si errore plus in vsuris soluisset, quam deberet: habendam rationem in sortem eius quod amplius solutum est.

CIII. Maecianvs libro secundo Fideicommissorum:

Cvm ex pluribus caussis debitor pecuniam soluit, Iulianus elegantissime putat ex ea caussa eum soluisse videri debere, ex qua tunc cum soluebat, compelli poterit ad solutionem.

CIV. Idem libro octauo Fideicommissorum:

Ante restitutam hereditatem solutiones et liberationes factae ab herede, ratae habebuntur.

CV. Pavlvs libro singulari ad Legem Falcidiam:

Qvod dicimus in eo herede, qui fideiussori testatoris id, quod ante aditam hereditatem ab eo solutum est, debere statim soluere, cum aliquo scilicet temperamento temporis intelligendum est: nec enim cum sacco adire debet.

CVI. Gaivs libro secundo de Verborum obligationibus:

Alivd est, iure stipulationis Titio solui posse, aliud, postea permissu meo id contingere. Nam cui iure stipulationis recte soluitur, ei etiam prohibente me recte solui potest: cui vero alias permisero solui, ei non recte soluitur, si, priusquam solueretur, denuntiauerim promissori, ne ei solueretur.

CVII. Pomponivs libro secundo Enchiridii:

Verborvm obligatio, aut naturaliter resoluitur, aut ciuiliter. Naturaliter, veluti solutione, aut cum res in stipulationem deducta, sine culpa promissoris in rebus humanis esse desiit. Ciuiliter, veluti acceptilatione, vel cum in eandem personam ius stipulantis promittentisque deuenit.

CVIII. Pavlvs libro secundo Manualium:

Ei qui mandatu meo post mortem meam stipulatus est, recte soluitur: quia talis est lex obligationis: ideoque etiam inuito me recte ei soluitur. Ei autem, cui iussi debitorem meum post mortem meam soluere, non recte soluitur: quia mandatum morte dissoluitur.

Tit. IV.

de acceptilatione.

Modestinvs libro secundo Regularum:

Acceptilatio est liberatio per mutuam interrogationem, qua vtriusque contingit ab eodem nexu absolutio.

II. Vlpianvs libro vigesimo quarto ad Sabinum:

Pvpillvm per acceptilationem etiam sine tutoris auctoritate liberari posse placet.

III. Pavlvs libro quarto ad Sabinum:

Per procuratorem nec liberari, nec liberare quisquam acceptilatione sine mandato potest.

IV. Pomponivs [1] libro nono ad Sabinum:

Acceptilatio sub conditione fieri non potest.

V. Vlpianvs libro trigesimo quarto ad Sabinum:

In diem acceptilatio facta nullius est momenti: nam solutionis exemplo acceptilatio solet liberare.

VI. Idem libro quadragesimo septimo ad Sabinum:

Plvribvs stipulationibus factis, si promissor ita accepto rogasset, qvod ego tibi promisi, habesne acceptvm? si quidem apparet quid actum est, id solum per acceptilationem sublatum est: si non apparet, omnes stipulationes solutae sunt: dummodo illud sciamus, si ego aliud accepto tuli, aliud tu rogasti, nihil valere acceptilationem.

VII. Idem libro quinquagesimo ad Sabinum:

Sane et sic acceptilatio fieri potest, accepta facis decem? ille respondit, facio.

VIII. Idem libro quadragesimo octauo ad Sabinum:

An inutilis acceptilatio vtile habeat pactum, quaeritur? Et nisi in hoc quoque contra sensum est, habet pactum. Dicet aliquis, potest ergo non esse consensus: [2] cur non possit? Fingamus eum qui accepto ferebat, scientem, prudentemque, nullius esse momenti acceptilationem, sic accepto tulisse: quis dubitat non esse pactum, cum consensum paciscendi non habuerit. §. 1. Seruus communis sicut vni ex dominis stipulari potest, ita etiam acceptum rogare vni ex

1 *Vlpianus.* 2 Hal. praefigit *Respondeo.*

ex dominis, potest, eumque in solidum liberat: et ita Octauenus putat. §. 2. Accepto liberare seruus communis alterum ex dominis etiam ab altero domino potest: id enim et Labeoni placuit: denique libro Pithanon scripsit, si a Primo domino, Secundo socio domino suo stipulatus fuerit, posse Secundum accepto rogare, et per acceptilationem Primum liberare, quem ipse obligauerat: sic fieri, vt per vnum atque eundem seruum et constituatur, et tollatur obligatio. §. 3. Acceptum fieri non potest, nisi quod verbis colligatum est. Acceptilatio enim verborum obligationem tollit, quia et ipsa verbis fit: neque enim potest verbis tolli, quod non verbis contractum est. §. 4. Filiusfamilias promittendo, patrem ciuiliter non obligat, sed se obligat: propter quod accepto rogare filiusfamilias potest, vt se liberet, quia ipse obligatus est: pater autem acceptum rogando, nihil agit, cum non sit ipse obligatus, sed filius. Idem erit et in seruo dicendum: nam et seruus accepto liberari potest: et tolluntur etiam honorariae obligationes, si quae sunt aduersus dominum: quia hoc iure vtimur, vt iuris gentium sit acceptilatio. Et ideo puto, et Graece posse acceptum fieri, dummodo sic fiat, vt latinis verbis solet: ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα: ἔχω λαβών [1]

IX. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum:

PARS stipulationis accepto fieri potest, non tantum si sic dicat, EX NVMMIS DECEM, QVOS TIBI PROMISI, QVINQVE HABESNE ACCEPTOS? sed et si sic, QVOD EGO TIBI PROMISI, ID PRO PARTE DIMIDIA HABESNE ACCEPTVM?

X. POMPONIVS libro vigesimo sexto ad Sabinum:

SED et si non numerata pecunia, sed certum corpus, veluti homo, in stipulationem deductus est: potest ex parte acceptilatio fieri. Quomodo et vni ex heredibus acceptum fieri potest.

XI. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum:

SPECIES adquirendi est, liberare dominum [2] obligatione: et ideo fructuarius quoque seruus liberare, acceptum rogando, fructuarium potest: quia ex re eius videtur ei adquirere. Sed etsi vsum tantum habemus, idem fiet. Idemque dicemus, et in eo qui bona fide nobis seruit: et in ceteris qui nostro iure subiecti sunt. §. 1. Sed et si seruo, quod ipse mihi promisit, acceptum fecero, inutiles mihi erunt aduersus dominum honorariae actiones, quae de peculio, vel in rem verso dantur. §. 2. Si seruus hereditarius ante aditam hereditatem acceptum roget, quod defunctus promisit: verius puto contingere liberationem, vt per hoc hereditas ipsa liberetur. §. 3. Sed etsi dominus apud hostes sit, dicendum est iure postliminii confirmari acceptilationem: nam et stipulari ei qui apud hostes est seruus potest.

XII. POMPONIVS libro vigesimo sexto ad Sabinum:

QVOD in diem, vel sub conditione debetur, acceptilatione tolli potest: sed ita id factum apparebit, si conditio stipulationis extiterit, vel dies venerit.

XIII. VLPIANVS libro quinquagesimo ad Sabinum:

ET per iusiurandum liberti interpositam operarum obligationem, per acceptilationem tolli verius est. §. 1. Si id, quod in stipulationem deductum est, diuisionem non recipiat: acceptilatio in partem nullius erit momenti: vtputa si seruitus fuit praedii rustici, vel vrbani. Plane si vsusfructus sit in stipulatum deductus, puta fundi Titiani, poterit pro parte acceptilatio fieri: et erit residuae partis fundi vsusfructus. Si tamen viam quis stipulatus, accepto iter vel actum fecerit, acceptilatio nullius erit momenti: hoc idem est probandum, si actus accepto fuerit latus: si autem iter et actus accepto fuerit latus consequens erit dicere: liberatum eum qui viam promisit. §. 2. Illud certum est, eum qui fundum stipulatus, vsumfructum, vel viam accepto facit, in ea esse causa, vt acceptilatio non valeat: qui enim accepto facit, vel totum, vel partem eius quod stipulatus est, debet accepto facere: hae autem partes non sunt: non magis quam si quis domum stipulatus, accepto ferat cementa, vel fenestras, vel parietem, vel diaetam. §. 3. Si quis vsumfructum stipulatus, vsum accepto tulerit: si quidem sic tulerit acceptum, quasi vsu debito, liberatio non continget. Si vero quasi ex vsufructu, cum possit vsus sine fructu constitui, dicendum est acceptilationem valere. §. 4. Si is qui hominem stipulatus est, Stichum accepto tulerit, Iulianus libro quinquagesimo quarto Digestorum

1 *tot denarios habesne acceptos? habeo.*

2 Hal. inserit *ab.*

rum ſcripſit, acceptilationem aliquid egiſſe, tolliſſeque totam obligationem: quod enim inuito ſtipulatori promiſſor ſoluere poteſt, id et acceptum latum liberationem pariet. §. 5. Eum, qui fundum ſtipulatus eſt, non poſſe de dolo malo clauſulam acceptum ferre, conſtat: non enim in partem debiti id conſtitit: et aliud eſt quod debetur, aliud quod accepto fertur. §. 6. Si Stichum aut decem ſub conditione ſtipulatus, Stichum aut decem acceptum fecerit, et pendente conditione Stichus deceſſerit: decem in obligationem manebunt, perinde ac ſi acceptilatio interpoſita non fuiſſet. §. 7. Si fideiuſſori accepto fuerit latum, cum reus re, non verbis fuiſſet obligatus: an reus quoque liberetur? Et hoc iure vtimur, vt, licet reus non ſit verbis obligatus, tamen acceptilatione per fideiuſſorem liberetur. §. 8. Si legatorum ſub conditione relictorum fideiuſſori dato accepto latum ſit, legata debebuntur, poſtea conditione eorum exiſtente. §. 9. Qui ita ſtipulatur a fideiuſſore, QVOD TITIO CREDIDERO, FIDE TVA ESSE IVBES? deinde, antequam crederet, acceptum fecit fideiuſſori, reus non liberabitur: ſed quandoque ei creditum fuerit, tenetur. nam etſi fideiuſſorem non ante liberatum eſſe credimus, quam cum fuerit creditum reo: non tamen reus antiquiore acceptilatione, quam obligatio eius eſt, liberari potuit. §. 10. Tutor, curator furioſi, acceptum ferre non potuit: nec procurator quidem poteſt facere acceptum: ſed hi omnes debent nouare: poſſunt enim et ſic accepto facere. Ne his quidem accepto fieri poteſt, ſed nouatione facta poterunt liberari, per acceptilationem. Nam et in abſentium perſona hoc remedio vti ſolemus: [1] ſtipulamur ab aliquo id nouandi cauſa, quod nobis abſens debet: et ita accepto liberamus [2], a quo ſtipulati ſumus: ita fiet [3] vt abſens nouatione, praeſens acceptilatione liberetur. §. 11. Heres quoque et liberare et liberari accepto poteſt, et honorarii ſucceſſores. §. 12. Ex pluribus reis ſtipulandi ſi vnus acceptum fecerit, liberatio contingit in ſolidum.

XIV. PAVLVS libro duodecimo ad Sabinum:

NISI conſentiat acceptilatio cum obligatione, et niſi verum eſt quod in acceptilatione demonſtratur, imperfecta eſt liberatio: quia verbis verba ea demum reſolui poſſunt, quae inter ſe congruunt.

XV. POMPONIVS libro vigeſimo ſeptimo ad Sabinum:

SI is qui Stichum promiſit, ita interroget, QVOD STICHVM PROMISI, STICHVM ET PAMPHILVM HABESNE ACCEPTOS? puto recte accepto latum, et pro ſuperuacuo Pamphili mentionem factam: quemadmodum ſi is, qui decem promiſit, ita interroget, QVOD TIBI DECEM PROMISI, VIGINTI HABESNE ACCEPTA? etiam decem nomine erit liberatus.

XVI. VLPIANVS libro ſeptimo Diſputationum:

SI ex pluribus obligatis vni accepto feratur, non ipſe ſolus liberatur, ſed et hi qui ſecum obligantur: nam cum ex duobus pluribusque eiusdem obligationis participibus vni accepto fertur, ceteri quoque liberantur: non quoniam ipſis accepto latum eſt, ſed quoniam velut ſoluiſſe videtur is, qui acceptilatione ſolutus eſt. §. 1. Si iudicati fideiuſſor ſit datus, acceptus, eique accepto latum ſit: liberabitur et iudicatus.

XVII. IVLIANVS libro quinquageſimo quarto Digeſtorum:

QVI hominem aut decem ſtipulatus eſt, ſi quinque accepto fecerit, partem ſtipulationis peremit, et petere quinque, aut partem hominis poteſt.

XVIII. FLORENTINVS libro octauo Inſtitutionum:

ET vno et pluribus contractibus, vel certis, vel incertis, vel quibusdam exceptis ceteris, et omnibus ex cauſis vna acceptilatio et liberatio fieri poteſt. §. 1. Eius rei ſtipulatio quam acceptio ſequatur, a Gallo Aquilio talis expoſita eſt: quidquid te mihi ex quacumque cauſa dare facere oportet, oportebit, praeſens, in diemue: quarumque rerum mihi tecum actio, quaeque aduerſus te petitio, vel aduerſus te perſecutio eſt, eritue: quodue tu meum habes, tenes, poſſides: quanti quaeque earum rerum res erit: tantam pecuniam dari ſtipulatus eſt Aulus Agerius, ſpopondit Numerius Negidius: quod Numerius Negidius Aulo Agerio promiſit [4], ſpopondit: id haberetne a ſe acceptum, Numerius Negidius Aulum Agerium rogauit: Aulus Agerius Numeri Negidio acceptum fecit.

XIX. VLPIANVS libro ſecundo Regularum:

SI

1 Hal. praefigit *cum*. 2 Hal. *eum*. 3 *ſitque* loco *ita fiet*. 4 Ap. Hal. *promiſit* abeſt.

Si accepto latum fuerit ei qui non verbis, sed re obligatus est: non liberatur quidem, sed exceptione doli mali, vel pacti conuenti se tueri potest. §. I. Inter acceptilationem et apocham hoc interest, quod acceptilatione omni modo liberatio contingit, licet pecunia soluta non sit: apocha non alias, quam si pecunia soluta sit.

XX. Idem libro septuagesimo septimo ad Edictum:

Si accepto fuerit lata ob rem iudicatam clausula, Marcellus ait ceteras partes stipulationis euanisse: propter hoc enim tantum interponuntur, vt res iudicari possit.

XXI. Venvleivs libro vndecimo Stipulationum:

Si sub conditione legatum mihi datum nouandi causa stipulatus sum, et ante existentem conditionem acceptum fecero: Nerua filius ait, etiam si conditio extiterit, neque ex testamento competituram actionem, quia nouatio facta sit: neque ex stipulatu, quae acceptilatione soluta sit.

XXII. Gaivs [1] libro tertio de Verborum obligationibus:

Servvs nec iussu domini acceptum facere potest.

XXIII. Labeo libro quinto Pithanon a Paulo epitomatorum:

Si ego tibi acceptum feci, nihilo magis ego a te liberatus sum. Paulus; immo cum locatio, conductio, emtio, venditio conuentione facta est, et nondum res intercessit: vtrinque per acceptilationem, tametsi ab alterutra parte dumtaxat intercessit, liberantur obligatione.

Tit. V.

DE STIPVLATIONIBVS PRAETORIIS.

Vlpianvs libro septuagesimo ad Edictum:

Praetoriarvm stipulationum tres videntur esse species: iudiciales, cautionales, communes. § I. Iudiciales eas dicimus, quae propter iudicium interponuntur, vt ratum fiat: vt iudicatum solui, et ex operis noui nuntiatione. §. 2. Cautionales sunt autem, quae instar actionis habent, et vt sit noua actio, intercedunt: vt de legatis stipulationes, et de tutela, et ratam rem haberi, et damni infecti. §. 3. Communes sunt stipulationes, quae fiunt iudicio sistendi causa. §. 4. Et sciendum est, omnes stipulationes natura sui cautionales esse: hoc enim agitur in stipulationibus, vt quis cautior sit, et securior interposita stipulatione. §. 5. Stipulationum istarum praetoriarum quaedam sunt, quae satisdationem exigunt, quaedam nudam repromissionem: sed perpaucae sunt, quae nudam repromissionem habent: quibus enumeratis, apparebit, ceteras non esse repromissiones, sed satisdationes. §. 6 Stipulatio itaque [2] ex operis noui nuntiatione, alias satisdationem, alias repromissionem habet. Ex qua operis noui nuntiatione satisdari oporteat? quemadmodum satisdetur [3]? namque de eo opere quod in priuato factum erit, satisdatio est [4]: de eo quod in publico, repromitti oportet: sed hi quidem qui suo nomine cauent, repromittunt: qui alieno, satisdant. §. 7. Item ex causa damni infecti interdum repromittitur, interdum satisdatur: nam, si quid in flumine publico fiat, satisdatur: de aedibus autem repromittitur. §. 8. Stipulatio duplae, repromissio est, nisi si conuenerit, vt satisdetur. §. 9. Quod si sit aliqua controuersia, vtputa si dicatur per calumniam desiderari vt stipulatio interponatur: ipse Praetor debet super ea re summatim cognoscere, et cautum iubere aut denegare. §. 10. Sed et si quid vel addi, vel detrahi, vel immutari in stipulatione oporteat, Praetoriae erit iurisdictionis.

II. Pavlvs libro septuagesimo tertio ad Edictum:

Praetoriae stipulationes, aut rei restitutionem continent, aut incertam quantitatem. §. 1. [5] Sicuti stipulatio ex operis noui nuntiatione, qua cauetur, vt opus restituatur: ideoque siue actor, siue reus decesserit pluribus heredibus relictis, vno vincente, vel victo, totum opus restitui debebit: quamdiu enim aliquid superest, tamdiu non potest videri opus restitutum. §. 2. Incertam quantitatem continet stipulatio iudicatum solui, et rem ratam dominum habiturum, et damni infecti, et his similes: in quibus respondetur, scindi eas in personas heredum: quamuis possit dici, ex persona he-

[1] *PAVLVS.* 2 *ista* loco *itaque.* 3 *videamus ergo, ex qua operis noui nuntiatione satisdari oporteat, et quemadmodum satisdetur.* 4 *satisdari* loco *satisdatio est.* 5 Hal. praefigit *Restitutionem rei, sicuti.*

heredum promissoris non posse descendentem a defuncto stipulationem diuersam conditionem cuiusque facere: at in contrarium summa ratione fit, vt vno ex heredibus stipulatoris vincente, in partem eius committatur stipulatio: hoc enim facere verba stipulationis, quanti ea res est. Sed si vnus ex heredibus promissoris totam rem possideat, in solidum eum damnandum Iulianus scribit. In quantum autem ipse ea stipulatione, vel fideiussores, an omnino teneantur, dubitari potest: et videndum ait, ne non committatur. Sed si lite contestata possessor decesserit, vnum ex heredibus non maiore ex parte damnandum, licet totum fundum possideat, quam ex qua [1] heres est.

III. Vlpianvs libro septuagesimo nono ad Edictum:

Generaliter in omnibus Praetoriis stipulationibus et procuratoribus satisdatur.

IV. Pavlvs libro septuagesimo quinto ad Edictum:

Praetoriae stipulationes saepius interponuntur, cum sine culpa stipulatoris cautum esse desiit.

V. Idem libro quadragesimo octauo ad Edictum:

In omnibus Praetoriis stipulationibus hoc seruandum est, vt, si procurator meus stipuletur, mihi causa cognita ex ea stipulatione actio competat. Idem est, et cum institor in ea causa esse coepit, vt interposita persona eius dominus mercis rem amissurus sit, veluti bonis eius venditis: succurrere enim domino Praetor debet.

VI. Idem libro decimo quarto ad Plautium:

In omnibus Praetoriis stipulationibus, in quibus primo fieri aliquid, deinde si factum non sit, poenam inferimus: poenae nomine stipulatio committitur.

VII. Vlpianvs [2] libro decimo quarto ad Edictum:

Praetoriae satisdationes personas desiderant pro se interuenientium: et neque pignoribus quis, neque pecuniae, vel auri, vel argenti depositione, in vicem satisdationis fungitur.

VIII. Papinianvs [3] libro quinto Quaestionum:

Pavlvs notat: qui sub conditionem institutus est, adgnita bonorum possessione cogitur substituto in diem cauere longiorem. Praetor enim beneficium suum nemini vult esse captiosum: et potest videri calumniose satis petere, quem alius antecepit. §. 1. Cum sub contrariis conditionibus Titio et Maeuio legatum sit, vtrique cauetur: quia vterque ex voluntate defuncti sperat legatum.

IX. Venvleivs libro primo Stipulationum:

In Praetoriis stipulationibus si ambiguus sermo acciderit, Praetoris erit interpretatio: eius enim mens aestimanda est.

X. Vlpianvs libro primo Responsorum Valeriano respondit. [4]

Si Praeses, qui ante in triennium caueri iusserat, postea in longum tempus caueri praecepit: quia a prima stipulatione prorsus discedi voluerat, exceptionem primae stipulationi obligatis peperisse videtur.

XI. Venvleivs libro octauo Actionum:

In eiusmodi stipulationibus, quae, quanti [5] res est, promissionem habent, commodius est certam summam comprehendere: quoniam plerumque difficilis probatio est, quanti cuiusque intersit, et ad exiguam summam deducitur.

Tit. VI.

REM PVPILLI VEL ADOLESCENTIS SALVAM FORE.

Pavlvs libro vigesimo quarto ad Edictum:

Cvm pupillo rem saluam fore satisdatum sit, agi ex ea tunc potest, cum et tutelae potest.

II. Vlpianvs libro septuagesimo nono ad Edictum:

Si pupillus absens sit, vel fari non possit: seruus eius stipulabitur: si seruum non habeat, emendus ei seruus est: sed si non sit, vnde ematur, aut non sit expedita emtio: profecto dicemus seruum publicum apud Praetorem stipulari debere.

III. Idem libro trigesimo quinto ad Edictum:

Avt dare aliquem Praetor debet, cui caueatur.

IV.

1 Hal. inserit *parte*. 2 *PAPINIANVS*. 3 Hal. omissa plane inscriptione hanc legem superiori annectit. 4 Hal. habet nudum ICti nomen, verba tamen: *Valeriano respondit*, facit ipsius legis initium. 5 Hal. inserit *ea*.

IV. Idem libro septuagesimo nono ad Edictum:

Non quasi ipso iure pupillo adquirat, neque enim adquirit, sed vtilis actio ex stipulatu pupillo detur. §. 1. Cauetur autem pupillo hac stipulatione per satisdationem. §. 2. Illud sciendum est, hac stipulatione teneri tam eum qui tutor est, quam eum qui pro tutore negotia gessit, vel gerat, et fideiussores eorum. §. 3. Sed enim qui non gessit, omnino non tenebitur: nam nec actio tutelae eum, qui non gessit, tenet: sed vtili actione conueniendus est, quia suo periculo cessauit: et tamen ex stipulatu actione, neque ipse, neque fideiussores eius tenebuntur. Compellendus igitur erit administrationem propterea, vt stipulatione quoque ista possit teneri. §. 4. Hanc stipulationem placet finita demum tutela committi: et fideiussoribus diem exinde incipere cedere. In curatore aliud est. Sed et in eo, qui pro tutore negotia gessit, aliud dicendum est. Itaque istae stipulationes, si quidem quis tutor fuit, finita demum tutela committentur: si vero pro tutore negotia gessit, conueniens est dicere, statim atque [1] quaeque res salua non esse coepisset, committi stipulationem. §. 5. Si tutor ab hostibus captus sit, an committatur stipulatio, videamus: mouet, quia finita tutela est, licet recuperari speretur: et puto posse agi. §. 6. Generaliter sciendum est, ex quibus causis diximus tutelae agi non posse, ex iisdem causis ne ex stipulatu rem saluam fore agi posse, dicendum est. §. 7. Si quis curator datus non gesserit curam, consequens erit dicere stipulationem non committi: sed eadem hic erunt dicenda quae in tutore diximus: illo secus, quo haec stipulatio statim, atque quid saluum esse definit, committitur, et fideiussoribus dies cedit: sed in se reuoluitur. §. 8. Pertinet autem haec stipulatio ad omnes curatores, siue puberibus siue impuberibus datos [2], propter aetatis infirmitatem, siue prodigis vel furiosis, vel quibusdam aliis, vt fieri adsolet, dati sint.

V. Pavlvs libro septuagesimo sexto ad Edictum:

Si filius, qui in potestate furiosi erit, rem saluam fore stipuletur, adquirit patri obligationes.

VI. Gaivs libro vigesimo septimo ad Edictum prouinciale:

Servvm pupilli stipulari ita necesse est, si pupillus abest, aut fari non potest: nam si praesens sit, et fari potest: etiam si eius aetatis erit, vt non intelligat quid agat: tamen propter vtilitatem receptum est, recte eum stipulari, agere.

VII. Modestinvs libro sexto Regularum:

Dativvs vel testamentarius tutor siue curator non petat satis a collega suo: sed offerre ei poterit, vtrum satis accipere velit, an dare.

VIII. Vlpianvs libro secundo ad Edictum:

Etsi ad species curator datus sit, rem saluam fore stipulatio interponetur.

IX. Pomponivs libro decimo quinto ad Sabinum:

Cvm pupillus a tutore stipulatur rem saluam fore, non solum quae in patrimonio habet, sed etiam quae in nominibus sunt, ea stipulatione videntur contineri: quod enim in tutelae iudicium venit, hoc et ea stipulatione continetur.

X. Africanvs libro tertio Quaestionum:

Si, posteaquam pupillus ad pubertatem peruenerit, tutor in restituenda tutela aliquamdiu moram fecerit: certum est, et fructuum nomine, et vsurarum medii temporis, tam fideiussores eius, quam ipsum teneri.

XI. Neratius libro quarto Membranarum:

Cvm rem saluam fore pupillo cauetur, committitur stipulatio, si, quod ex tutela dari fieri oportet, non praestetur: nam etsi salua ei res sit, ob id non est, quia quod, ex tutela dari fieri oportet, non soluitur.

XII. Papinianvs libro duodecimo Quaestionum:

Si plures fideiussores a tutore pupillo dati sunt, non esse eum distringendum, sed in vnum dandam actionem: ita vt ei qui conueniretur, actiones praestarentur: nec quisquam putauerit ab iure discessum, postquam pro ea parte placuit tutores condemnari, quam administrauerunt: et ita demum in solidum, si res a ceteris non seruetur, et idonea culpa detegatur, quod suspectum facere supersederit: nam aequitas arbitri atque officium viri boni videtur eam formam iuris desiderasse. Ceterum fideiussores ciuiliter in solidum obligati, ceteris quidem agentibus, vt diuidatur actio,

1 *vt* loco *atque*. 2 Ap. Hal. *datos* abest.

actio, impetrare possunt: pupillo vero agente, qui non ipse contraxit, sed in tutorem incidit, et ignorat omnia, beneficium diuidendae actionis iniuriam habere visum est: ne ex vna tutelae causa plures ac variae quaestiones apud diuersos iudices constituerentur.

TIT. VII.

IVDICATVM SOLVI.

PAVLVS libro vigesimo quarto ad Edictum:

IN stipulatione iudicatum solui, post rem iudicatam statim dies cedit: sed exactio in tempus reo principali indultum differtur.

II. IDEM libro septuagesimo primo ad Edictum:

CVM lite mortua nulla res sit: ideo constat fideiussores ex stipulatu iudicatum solui non teneri.

III. VLPIANVS libro septuagesimo septimo ad Edictum:

SI quis apud aliquem iudicem iturus, stipulatus est iudicatum solui, et agit apud alterum, non committitur stipulatio: quia non huius iudicis sententiae fideiussores se subdiderunt. §. 1. Stipulationem iudicatum solui, et procurator, et tutor, et curator stipulari possunt. §. 2. Procuratorem eum accipere debemus, cui mandatum est, siue huius rei tantum mandatum susceperit, siue etiam vniuersorum bonorum. Sed et si ratum fuerit habitum, procurator videtur. §. 3. Sed et si forte ex liberis vel [1] parentibus aliquis interueniat, vel vir vxoris nomine, a quibus mandatum non exigitur, an committatur stipulatio, quaeritur? Magisque erit, ne committi debeat: nisi fuerit ei mandatum, vel ratum habitum: quod enim eis agere permittitur Edicto Praetoris, non facit eos procuratores. Itaque si talis persona interueniat, ex integro erit cauendum. §. 4. Sed et quod de tutore diximus, ita accipiendum est, vt [2], si is fuerit, qui tutelam administrabat, cum tutor non esset: tutoris appellatione eum non contineri. §. 5. Sed etsi quidem tutor sit, non tamen quasi tutor negotia administret, vel dum ignorat, vel alia ex causa: dicendum erit non committi stipulationem: nam Edicto Praetoris illi tutori agendi facultas datur, cui a parente, maioreue parte tutorum eorumue, cuius ea iurisdictio fuit, tutela permissa erit. §. 6. Sed et curatorem accipiemus furiosi, furiosae: item pupilli, pupillae: ceterorum quoque curatores [3], puta adolescentis, vel si alterius, cuius curator sit, committi puto stipulationem. §. 7. Si tutor esse proponatur regionis alicuius, vel prouinciae, vel rerum Italicarum consequens erit dicere, stipulationem ita demum committi, si ex ea causa egerint, quae ad administrationem eorum pertinebat. §. 8. Si reus, postquam iudicatum solui promisit, demens factus sit, an stipulatio committatur ob rem non defensam, quaeritur? magisque est vt committatur, si nemo eum defendat. §. 9. Ob rem non defensam stipulatio non committitur, quamdiu potest existere qui defendat. §. 10. Si plures fuerint fideiussores, posteaquam cum vno lis contestata est, ex clausula ob rem non defensam, ipse reus potest suscipere defensionem.

IV. IVLIANVS libro quinquagesimo quinto Digestorum:

Is autem, cum quo actum fuit, absolui debet.

V. VLPIANVS libro septuagesimo septimo ad Edictum:

IAM tamen fideiussore, qui iudicium acceperat, damnato, frustra defensionem reus suscipit: ceterum etsi solutum fuerit, posteaquam iudicatum est, repetitionem constituerimus eius quod solutum est. §. 1. Vnus ex fideiussoribus vel heredibus pluribus, alio cessante, suscipere defensionem potest. §. 2. In hac stipulatione, quia plures causae sunt vna quantitate conclusae, si committeretur statim stipulatio ex vno casu, amplius ex alio committi non potest. §. 3. Nunc videamus qualis defensio exigatur, ne committatur stipulatio, et quarum personarum. Et si quidem ex personis enumeratis in defensionem quis succedat, palam est recte rem defendi, nec committi stipulationem: si vero extrinsecus persona defensoris interueniat, aeque stipulatio non committetur: si modo ille paratus sit rem boni viri arbitratu defendere, hoc est, satisdare: sic enim videtur defendere, si satisdet: ceterum si simpliciter paratus sit interuenire, nec admittatur, committetur ista stipulatio ob rem non defensam: quod si quis eum, vel cum satisdatione, vel sine satisdatione admiserit, consequens erit dicere, stipulationis istius nullam par-

1 Hal. inserit *ex*. 2 Ap Hal, *vt* abest. 3 Ap. Hal, *curatores* abest.

partem committi: quia sibi imputari debet, quia talem defensorem admisit. §. 4. Si ex fideiussoribus, qui indicatum solui cauerant, exiftat defensor: placuit, ob rem iudicatam stipulationem non committi: ceteraque eadem esse, atque si extraneus defensor existat. §. 5. In hac stipulatione hoc tractatur, an hi [1] qui fideiusserint, si defensionem omiserint, mandati iudicio teneantur? Et est verius, non teneri: hi enim in quantitatem interuenerunt: et hoc illis fuit mandatum, non in defensione. §. 6. Quid tamen, si et hoc sibi adsumserint, vt defendant, an mandati possint agere? Et si quidem victi sunt, vtique quod ob rem iudicatam praestiterunt, consequentur: sumtus tamen litis minime petent: si autem obtinuerunt, poterunt sumtus litis consequi, quasi iuxta mandatum, etsi non mandatum fecerint. §. 7. Si tamen plures fideiussores defendere fuerint parati, videamus, vtrum vnum defensorem debent dare, an vero sufficiat, vt vnusquisque eorum pro parte sua defendat, vel defensorem substituat. Et magis est, vt, nisi vnum dent procuratorem, desiderante scilicet hoc actore, committatur stipulatio ob rem non defensam. Nam et plures heredes rei necesse habebunt vnum dare procuratorem, ne defensio per plures scissa, incommodo aliquo adficiat actorem. Aliud est in heredibus actoris, quibus necessitas non imponitur, vt per vnum litigent. § 8. Illud sciendum est, ibi rem esse defendendam, vt recte defendatur, vbi debet agi.

VI. IDEM libro septuagesimo octauo ad Edictum:

IVDICATVM solui stipulatio tres clausulas in vnum collatas habet: de re iudicata, de re defendenda, de dolo malo.

VII. GAIVS libro vigesimo septimo ad Edictum prouinciale:

SI ante acceptum iudicium prohibitus fuerit procurator a domino, et actor ignorans prohibitum eum [2] esse, egerit: an stipulatio committatur? et nihil aliud dici potest, quam committi. Quod si quis sciens prohibitum esse, egerit [3]: Iulianus non putat stipulationem committi: nam vt committatur, non sufficere ait, cum ea persona acceptum esse iudicium, quae stipulationi comprehensa est: sed oportere etiam causam personae eandem esse, quae stipulationis interponendae tempore fuit. Et ideo si is qui procurator datus est, heres extiterit domino, atque ita acceperit iudicium, siue etiam prohibitus acceperit, non committitur stipulatio. Nam et alias responsum esse, si quis absentem defendens satisdederit, deinde vel procurator ab eo datus, vel postquam heres ei extitit, iudicium acceperit, fideiussores non teneri.

VIII. PAVLVS libro septuagesimo quarto ad Edictum:

SI petitor post satisdationem ante iudicium acceptum heres possessori extiterit: extinguitur stipulatio.

IX VLPIANVS libro decimo quarto ad Edictum:

IVDICATVM solui stipulatio expeditam habet quantitatem: in tantum enim committitur, in quantum iudex pronuntiauerit.

X. MODESTINVS libro quarto Pandectarum:

SI ad defendendum procurator datus fuerit, satisdare iubetur iudicatum solui stipulatione, quae non ab ipso procuratore, sed a domino litis interponitur. Quod si procurator aliquem defendat, ipse cogitur satisdare iudicatum solui stipulatione.

XI. PAVLVS libro septuagesimo quarto ad Edictum:

SI seruus qui in rem actione petebatur, lite contestata decesserit, deinde possessor litem deseruerit: quidam fideiussores eius pro lite datos non teneri putant: quia mortuo homine, nulla iam res sit: quod falsum est: quoniam expedit, de euictione actionis conseruandae causa, item fructuum nomine, rem iudicari.

XII. POMPONIVS libro vigesimo sexto ad Sabinum:

SI reus post iudicatum solui ab eo datum, in magistratu sit, nec inuitus in ius vocari possit: tamen, nisi res boni viri arbitratu defendatur, fideiussores tenentur.

XIII. VLPIANVS libro septimo Disputationum:

CVM quaerebatur, si interposita iudicatum solui stipulatione, cum quis rem non defenderet, postea ex heremodicio sententiam esset passus, an ob rem iudicatam clausula committatur: dicebam vnam clausulam in stipulatione iudicatum

1 Ap. Hal. *hi* abest. 2 Ap. Hal. *eum* abest. 3 Haec verba: *an stipulatio c. e. n. ad. p. q. c. Q. s. q. s. p. e. egerit,* desunt ap. Hal.

tum solui, et ob rem non defensam, et ob rem iudicatam, in se habere: cum igitur iudicatum solui stipulatio vna cludatur clausula, siue res iudicetur, siue res non defendatur, merito quaeritur, si altera causa [1] committatur, an ex altera rursum committi possit? ecce enim si quis stipuletur, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, aut SI TITIVS CONSVL FVERIT, constat, siue nauis prior venerit, siue Titius Consul ante factus sit, committi stipulationem: sed vbi commissa est ex priore causa, ex altera, licet existat conditio, amplius non committitur: altera causa enim, non vtraque inhaeret stipulationi. Proinde videndum, stipulatio ob rem non defensam, vtrum commissa est re non defensa: an non prius creditur commissa, nisi ex stipulatione lis fuerit contestata? quod magis est: et ideo nec fideiussoribus videtur statim dies cedere, vbi res coeperat non defendi: proinde, si forte lis finita fuerit ad quam defensio erat necessaria, vel solutione, vel transactione, vel acceptilatione, vel quo alio modo: consequenter placuit euanescere ob rem non defensam clausulam. §. 1. Si fuero a fideiussore procuratoris stipulatus iudicatum solui, quasi in rem acturus, et postea in personam egero: vel alia actione acturus, aliam autem dictauero actionem,[2] non committitur stipulatio: quia de alia actum videtur, de alia stipulatio interposita.

XIV. IVLIANVS [3] libro quinquagesimo quinto Digestorum:

Si ex duobus fideiussoribus qui iudicatum solui spoponderant, alter ob rem non defensam partem suam soluerit: nihilo minus res defendi poterit: nec tamen is qui soluerit, repetet: stipulatio enim pro parte eius peremta est, perinde ac si acceptum ei factum fuisset. §. 1. Quoties ex stipulatione iudicatum solui, ob rem non defensam agitur cum fideiussoribus, non est iniquum caueri, dominum priore iudicio absolui: quia omissa cautione fideiussores mandati iudicio non consequentur, aut certe cogantur dominum priore iudicio defendere

XV. AFRICANVS libro sexto Quaestionum:

Haec stipulatio, QVAMDIV RES NON DEFENDATVR, simul atque defendi coeperit, aut defendi debere desierit, resoluitur.

XVI. NERATIVS libro tertio Membranarum:

Ex iudicatum solui stipulatione, ob rem non defensam, cum vno ex fideiussoribus agere volo: is [4] quod pro parte eius sit, soluere mihi paratus est: non debet mihi in eum dari iudicium: neque enim aequum est aut iudicio destringi, aut ad infitiationem compelli eum, qui sine iudice dare paratus est, quo non amplius aduersarius eius per iudicem ab eo consecuturus est.

XVII. VENVLEIVS libro sexto Stipulationum:

Ex clausula re iudicata, dolo malo, ob rem non defensam, in solidum committitur stipulatio: non enim videbitur defensa res boni viri arbitratu, quae non in solidum defensa sit.

XVIII. IDEM libro septimo Disputationum:

Vir bonus non arbitratur indefensam esse rem, de qua Praetor iudicium accipere non cogat.

XIX. IDEM libro nono Stipulationum:

Novissima clausula iudicatum solui stipulationis, DOLVM MALVM ABESSE AFVTVRVMQVE ESSE, et in futurum tempus permanens factum demonstrat: itaque etsi forte decesserit is, qui dolo fecerit, tenebitur heres eius: verbum enim AFVTVRVMQVE ESSE, plenissimum est, et ad omne tempus refertur, vt, si aliquo tempore non afuerit dolus, quoniam verum sit non afuisse, committatur haec clausula. §. 1. Si autem adiectum sit, SI HVIVS REI DOLVS MALVS NON ABERIT, QVANTI EA RES EST, DARI SPONDES? et ob extranei dolum promissor [5] poena tenebitur. §. 2. Doli autem mali clausula, sicut reliquae stipulationes in quibus tempus nominatim adiectum non est, ad principium stipulationis refertur.

XX. SCAEVOLA libro vigesimo Digestorum:

Cvm apud Sempronium iudicem datum reus defenderetur, stipulatione cautum est, vt quod Sempronius iudex iudicasset, praestaretur: a cuius sententia petitor appellauit: et cum apud competentem appellationi iudicem res ageretur, defensore condemnato, quaesitum est, an stipulatio commissa esset? Respondit, secundum ea quae proponerentur, non esse iure commissam. Claudius:

1 *clausula*. 2 Ap. Hal. *actionem* abest. 3 *VLPIANVS*. 4 Ap. Hal. *is* abest. 5 Hal. inserit *de*.

dius: ideo stipulatione adiicitur. QVIVE IN EIVS LOCVM SVBSTITVTVS ERIT.

XXI. IDEM libro singulari Quaestionum publice tractatarum:

SI vnus ex fideiussoribus ob rem non defensam conuentus sit, deinde postea [1] res defendatur: alter fideiussorem ob rem iudicatam conuenire potest. Et si reus promittendi duobus heredibus relictis decesserit, alter rem non defendat, alter defendat: is qui non defendat, ob rem non defensam conueniri potest: ille qui defendat, ob rem iudicatam: quoniam in vnius eiusdemque persona non posse committi has duas clausulas creditur: et nos dicimus, semper praeualere rei iudicatae clausulam, eamque solam committi.

TIT. VIII.

RATAM REM HABERI, ET DE RATIHABITIONE.

PAPINIANVS libro vigesimo octauo Quaestionum:

CVM quis de rato stipularetur, quamuis non idem, sed alius, a domino conueniretur, qui conueniri non posset, si ratum [2] habuisset, committi stipulationem placuit: veluti, si cum [3] fideiussor, aut alter ex reis promittendi qui socius est, conuenitur.

II. IDEM libro vndecimo Responsorum:

IN stipulatione de rato habendo non est cogitandum rei promittendi vel stipulandi compendium, sed quid interfuerit eius qui stipulatus est ratum haberi quod gestum est.

III. IDEM libro duodecimo Responsorum:

CVM minor vigintiquinque annis creditor pecuniam recuperare vellet, interpositus procurator debitori de rato habendo cauit: restitutione in integrum data, neque indebiti condictionem, neque stipulationem committi constabat: idemque eueniret, si falsi procuratoris actum minor annis ratum habuerit: et ideo ita cauendum erit, praecedente mandato, SI ILLE IN INTEGRVM RESTITVTVS FVERIT, HERESVE EIVS, AVT IS AD QVEM EA RES, QVA DE [4] AGITVR, PERTINEBIT, QVANTI EA RES ERIT, TANTAM PECVNIAM DARI: mandato vero non interueniente, vulgaribus verbis de rato habendo: haec quoque prudentius inter consentientes adstruentur: alioquin si non conueniat, nec creditor minor consentiat, actionem dari oportebit. §. 1. Falsus procurator de rato habendo cauit, atque ita dominus a sententia iudicis, procuratore victo, prouocauit: stipulationis defecisse conditionem apparuit, cum ad auxilium commune superatus confugisset: quod si dominus, qui ratum non habuit, pecuniam exegerit: stipulatio de rato committetur in eam pecuniam, quam dominus accepit, quamuis nihil procurator acceperit.

IV. SCAEVOLA libro decimo tertio Quaestionum:

PROCVRATOR quinquaginta petit, si dominus centum petat, tenebuntur fideiussores, qui de ratihabitione cauerunt, in quinquaginta, et quanti interfuit differri quinquaginta actionem.

V. IDEM libro quinto Responsorum respondit.

NON tantum verbis ratum haberi posse, sed etiam actu: denique si eam litem, quam procurator inchoasset, dominus comprobans persequeretur: non esse commissam stipulationem.

VI. HERMOGENIANVS [5] libro primo Iuris Epitomarum:

TVTORE suspecto postulato, defensor, si velit respondere, cautionem, ratam rem dominum habiturum, cauere compellendus est.

VII. PAVLVS libro tertio Sententiarum:

SI is, cui ignoranti petita est bonorum possessio, decesserit: heres eius intra tempora petitionis ratam eam habere non potest.

VIII. VENVLEIVS libro decimo quinto Stipulationum:

PROCVRATOR ad exhibendum egit, et aduersarius absolutus est, quia non possidebat, at [6] cum possessionem eiusdem rei nactus esset, agit cum eo dominus ad exhibendum. Sabinus ait, fideiussores non teneri, quoniam haec alia res sit: nam etsi dominus egisset, mox absoluto aduersario, quia non possideret, ex integro ageret, non obstaturam rei iudicatae exceptionem. §. 1. Si procurator a debitore pecuniam exegerit, et satisdederit, dominum ratam

1 Hal. inserit *ea*. 2 Hal. inserit *dominus*. 3 Ap. Hal. *cum* abest. 4 Hal. inserit *re*. 5 *VENVLEIVS*. 6 Ap. Hal. *at* abest.

tam rem habere, mox dominus de eadem pecunia egit, et litem amiſerit: committi ſtipulationem: et ſi procurator eandem pecuniam domino ſine iudice ſoluerit, condicturum: ſed cum debitor ex ſtipulatu agere coeperit, poteſt dici dominum, ſi defenſionem procuratoris ſuſcipiat, non inutiliter doli mali exceptione aduerſus debitorem vti: quia naturale debitum manet. §. 2. Si quis a procuratore ſtatus controuerſiam patiatur, ſatis accipere debet a procuratore, ne impune ſaepius pro ſuo ſtatu conueniretur: et ſi dominus, venientesque ab eo perſonae, ratum non habuerunt, quod procurator eum in ſeruitutem petierit, vel aduerſus procuratorem ex ſeruitute in libertatem petitus fuerit: quanti ea res eſt, ei praeſtetur, ſcilicet cum de libertate eius conſtituerit: id eſt, quanti interfuerit eius, de ſtatu ſuo rurſus non periclitari, et propter impendia quae in litem fecerit. Sed Labeo certam ſummam comprehendendam exiſtimabat, quia aeſtimatio libertatis ad infinitum extenderetur: ex quo autem dominus ratam non habuerit, committi videtur ſtipulatio: ſed non ante ex ea agi poterit, quam de libertate iudicatum fuerit: quia, ſi ſeruus ſit iudicatus, inutilis fit ſtipulatio, cum et ſi qua ſit actio, eam domino adquiſiſſe, intelligitur.

IX. Vlpianvs libro nono ad Edictum:

Actor a tutore datus omnimodo cauet, [1] actor ciuitatis nec ipſe cauet, nec magiſter vniuerſitatis, nec curator bonis conſenſu creditorem datus.

X. Idem libro octogeſimo ad Edictum:

Interdvm ex conuentione ſtipulatio ratam rem interponi ſolet: vtputa, ſi quid procurator aut vendat, aut locet, aut ſi ei ſoluatur.

XI. Hermogenianvs libro ſexto Iuris Epitomarum:

Vel paciſcitur, vel quodlibet aliud nomine abſentis gerit.

XII. Vlpianvs libro octogeſimo ad Edictum.

Qvo enim tutiore loco ſit qui contrahit, de rato ſolet ſtipulari. §. 1. Rem haberi ratam, hoc eſt, comprobare adgnoſcereque quod actum eſt a falſo procuratore. §. 2. Iulianus ait intereſſe, quando dominus ratam habere deberet ſolutionem in procuratorem factam: an tunc demum, cum primum certior factus eſſet? Hoc autem ἐν πλάτει [2], accipiendum, et cum ſpatio quodam temporis nec minimo, nec maximo, et quod magis intellectu percipi, quam elocutione exprimi poſſit. Quid ergo, ſi quod primo ratum non habuit, poſtea habebit ratum? Nihilo mágis proficere ad impediendam actionem ſuam: et ob id, quod primo non habuit ratum, actionem ſaluam habere ait: ideoque ſi quod procuratori fuerat ſolutum, exegerit: agi perinde ex ea ſtipulatione poterit, ac ſi ratum habere ſe poſtea non dixiſſet. Sed ego puto exceptionem doli mali locum [3] habituram. §. 3. Siue quis petat, ſiue compenſatione vtatur, committitur ſtatim ratam rem dominum habiturum ſtipulatio: nam qualiter quis eundem actum retractet, qui a procuratore actus eſt, committi ſtipulationem oportet.

XIII. Pavlvs libro octogeſimo ſexto ad Edictum:

Si commiſſa eſt ſtipulatio, ratam rem dominum habiturum, in tantum competit, in quantum mea interfuit: id eſt, quantum mihi abeſt, quantumque lucrari potui. §. 1. Si ſine iudice procuratori legatum ſoluatur, cauere debere, Pomponius ait.

XIV. Idem libro tertio ad Plautium:

Si quis vni ex reis promiſerit, rem ratam dominum habiturum, aut amplius eam non peti: dicendum eſt ſtipulationem committi, ſi ab eo petatur, qui eiusdem obligationis ſocius eſt.

XV. Idem libro decimo quarto ad Plautium:

Amplivs non peti verbum Labeo ita accipiebat, ſi iudicio petitum [4] eſſet. Si autem in ius eum vocauerit, et ſatis iudicio ſiſtendi cauſa acceperit, iudicium tamen coeptum non fuerit: ego puto non committi ſtipulationem amplivs non peti: hic enim [5] non petit, ſed petere vult. Si vero ſoluta eſſet pecunia, licet ſine iudicio, committitur ſtipulatio: nam et ſi quis aduerſus petentem compenſatione deductioneue vſus ſit, recte dictum et petiſſe eum videri, et ſtipulationem committi amplius non peti: nam et heres qui damnatus non petere, ſi horum quicquam feciſſet, ex teſtamento tenetur.

XVI. Pomponivs libro tertio ex Plautio:

Si

1 Hal. praefigit *ſed.* 2 Id eſt *cum laxamento et amplitudine.* 3 *Eum* loco *locum.* 4 Hal. inſerit *non.* 5 Hal. inſerit *amplius.*

Si indebitum procuratori solutum sit, agi statim ex hac stipulatione aduersus procuratorem potest, vt ratum habeat dominus: vt possit dignosci, vtrumne domino condici debeat id quod indebitum solutum sit, si is ratum habeat: an vero procuratori condicendum sit, si dominus ratum non habeat. §. 1. Si procurator fundum petisset et cauisset, vti adsolet, ratam rem dominum habiturum, deinde dominus postea eundem fundum vendidisset, eumque emtor peteret: stipulationem ratam rem haberi committi, Iulianus scribit.

XVII. Marcellus libro vigesimo primo Digestorum:

Cum debitore decem creditoris nomine Titius egit: partem petitionis ratam habuit dominus: dicendum est obligationis partem consumtam: quemadmodum, si decem stipulatus esset, aut exegisset, creditorque non totum, sed partem gestae rei comprobasset. Idcirco si ex stipulatu DECEM AVT STICHVM, VTRVM EGO VOLVERO, absente me Titius domino quinque petisset, insecuta ratihabitione, recte actum videri.

XVIII. Pomponius libro vigesimo sexto ad Sabinum:

Si procurator ratam rem dominum heredemue eius habiturum cauerit, et vnus ex heredibus domini ratum habeat, alter non habeat: sine dubio committetur stipulatio pro ea parte, pro qua ratum non habebitur: quia in id committitur, quod stipulatoris interfit. Nam etsi ipse dominus pro parte ratum habuerit, pro parte non habuerit, non vltra quam in partem committetur stipulatio: quia in id committitur, quod interfit agentis: et ideo saepius ex ea stipulatione agi potest, prout interfit agentis, quod litigat, quod consumit, quod aduocat, quod damnatus soluit: sicut in stipulatione damni infecti accidere potest, vt is qui stipulatus sit, subinde agat: cauet enim, si quid ibi ruet, scindetur, fodetur, aedificabitur. Finge ergo, subinde damnum dari? Non erit dubium, quin agere possit: nam si toto damno computato, tunc agendum est, propemodum non ante aget, quam dies stipulationis praeterierit, intra quem si damnum datum sit, stipulationi cautum erit: quod verum non est.

XIX. Pavlvs libro decimo tertio ad Sabinum:

In stipulatione, qua procurator cauet, ratam rem dominum habiturum, id continetur, quod interfit stipulatoris. Idemque iuris est in clausulis omnibus de dolo malo.

XX. Vlpianvs libro primo Disputationum:

Non solum in actionibus, quas procurator intendit, verum in stipulationibus quoque quas interponi desiderat, si vice repraesentat actionem, cauere eum de rato oportet. Quare si duplae stipulationem procurator interponat, de rato cauere debet. Sed et si damni infecti stipulatio a procuratore interponatur: de rato debet procurator cauere.

XXI. Idem libro primo Opinionum:

Ne satisdatio ratam rem dominum habiturum exigatur in his, quae nomine eius ageret, qui eum se fecisse procuratorem libello Principi dato professus est, prodest. Quod si iudicatum solui satis, ab eo procuratore postuletur, necesse est, vt iuri manifesto pareatur.

XXII. Ivlianvs libro quinquagesimo sexto Digestorum:

Si sine iudice non debitam pecuniam exegerit procurator, et dominus ratam solutionem non habuerit, sed eandem pecuniam petere instituerit: fideiussores tenentur, et condictio, qua procurator teneretur si stipulatio interposita non fuisset, peremitur: quoties enim procuratori pecunia soluitur, et dominus eam solutionem ratam non habet: existimo id agi, vt condictio perematur, et sola actio ei, qui indebitum soluit, aduersus procuratorem ex stipulatu competat. Hoc amplius praestant fideiussores impensas, quae in iudicium factae fuissent. Quod si dominus ratam habuisset, fideiussores quidem liberantur, sed ab ipso domino eadem pecunia per condictionem peti potest. §. 1 Quod si procurator debitam domino pecuniam sine iudice exegisset, idem iuris est: hoc secus, quod si dominus ratam rem habuisset, nulla eius pecuniae repetitio futura est. §. 2. Quod si procurator per iudicem non debitam pecuniam exegisset, dici potest, siue ratum dominus habuisset, siue non habuisset, fideiussores non teneri: vel quia nulla res extet, quam dominus ratam habere possit: vel quia nihil stipulatoris interest, ratum haberi: adficietur ergo iniuria is, qui procuratori soluit: magis tamen est, vt, si dominus ratum non habuerit, fideiussores teneantur. §. 3. Quod

Quod si debitam pecuniam procurator per iudicem, cui nihil mandatum fuerit, petierit: magis est, vt in solidum fideiussores teneantur, si dominus ratum non habuerit. §. 4. Cum autem procurator recte petit, dominus perperam, non debet procurator praestare, ne iniuria iudicis dominus aliquid consequatur: numquam enim propter iniuriam iudicis fideiussores obligantur: verius tamen est, hoc casu fideiussores non nisi in impensas litis teneri. §. 5. Marcellus: si dominus ratam rem non habuerit, sed lite mota rem amiserit, nihil praeter impendia in stipulatione ratam rem [1] deducitur. §. 6. Iulianus [2]: si procuratori eius qui mortuus erat, sine iudice soluta fuerint legata, stipulatio committetur, nisi heres ratum habuerit: vtique si debita fuerint, tunc enim non dubie interest stipulatoris, ratam solutionem ab herede haberi, ne bis eadem praestet. §. 7. Si in stipulationem ratam rem haberi hactenus comprehensum fuerit, LVCIVM TITIVM RATVM HABITVRVM? cum id aperte ageretur, vt heredis, ceterorumque personae, ad quos ea res pertineret, omitterentur, difficile est existimari, doli clausulam committi. Sane cum per imprudentiam hae personae omittantur, actio ex doli clausula competit. §. 8. Si procurator iudicium de hereditate ediderit, deinde dominus fundum ex ea hereditate petierit, stipulatio ratam rem haberi committetur: quia, si verus procurator fuisset, exceptio rei iudicatae dominum summoueret. Plerumque autem stipulatio ratam rem haberi his casibus committetur, quibus si verus procurator egisset, domino aut ipso iure aut propter exceptionem actio inutilis esset. §. 9. Qui patris nomine, iniuriarum agit ob eam rem, quod filius eius verberatus pulsatusue sit, in stipulatione cogendus est filii quoque personam comprehendere: praesertim cum fieri possit, vt pater ante decedat, quam sciret procuratorem suum egisse, et ita iniuriarum actio redeat ad filium. §. 10. Sed et si nepoti iniuria facta fuerit, et procurator aui propter hanc causam iniuriarum aget: non solum filii, sed etiam nepotis persona comprehendenda erit in stipulatione: quid enim prohibet, et patrem, et filium, antequam scirent procuratorem egisse, decedere? quo casu iniquum est fideiussores non teneri, nepote iniuriarum agente.

XXIII. IDEM libro quinto ex Minicio:

PROCVRATOR cum peteret pecuniam, satisdedit amplius non peti: post iudicium acceptum extitit qui et ipse procuratorio nomine eandem pecuniam peteret: quaesitum est, cum is qui postea peteret, procurator non esset, et propter hoc exceptionibus procuratoriis excludi posset, num fideiussores prioris procuratoris tenerentur. Iulianus respondit, verius est non obligari fideiussores: nam in stipulatione cauetur, non petiturum eum, cuius de ea re actio, petitio, persecutio sit, et ratum habituros omnes, ad quos ea res pertinebit: hic autem qui procurator non est, nec actionem, nec petitionem habere intelligendus est.

XXIV. AFRICANVS libro quinto Quaestionum:

BONORVM possessionem ab alio adgnitam, ratam haberi oportere eo tempore, quo adhuc in ea causa sit, vt peti possit. Itaque post centesimum diem rata haberi non potest. §. 1. An autem et si mortuus fuisset qui petisset, vel furere coeperit, ratum haberi possit, videamus: nam si in vniuersum perinde haberi debet, ac si tunc, cum ratum habeat, per eum bonorum possessionem petat, frustra his casibus ratum habetur: sed illud consequens futurum, etiam si paeniteat illum petisse, ratum haberi non posse: quod vtique sit absurdum. Rectius itaque dicitur, neutram eorum causam impedire ratihabitionem.

XXV. IDEM libro sexto Quaestionum:

PATER dotem a se datam absente filia petit, et ratam rem habiturum eam cauit: ea prius quam ratum haberet, mortua est. Negauit committi stipulationem: quia, et si verum sit ratum eam non habuisse, nihil tamen mariti interfit, dotem restitui, cum patri, etiam mortua filia, salua esse dos debeat. §. 1. Procurator cum ab eo aes alienum exegerat, qui tempore liberaretur, ratam rem dominum habiturum cauit: deinde post tempus liberato iam debitore, dominus ratam rem habet. Posse debitorem agere cum procuratore existimauit, cum iam debitor liberatus sit:

1 Hal. inserit *haberi*. 2 Ap. Hal. *Iulianus* abest.

ſit: argumentum rei [1], quod ſi nulla ſtipulatio interpoſita ſit, condictio locum aduerſus procuratorem habitura ſit: in locum autem condictionis interponi ſtipulationem.

LIBER QVADRAGESIMVS SEPTIMVS.

TIT. I.

DE PRIVATIS DELICTIS.

VLPIANVS libro quadrageſimo primo ad Sabinum:

CIVILIS conſtitutio eſt, poenalibus actionibus heredes non teneri, nec ceteros quidem ſucceſſores. Idcirco nec furti conueniri poſſunt. Sed quamuis furti actione non teneantur, attamen ad exhibendum actione teneri eos oportet, ſi poſſideant, aut dolo fecerint quo minus poſſideant. Sed enim et vindicatione tenebuntur, re exhibita. Item condictio aduerſus eos competit. §. 1. Heredem autem furti agere poſſe, aeque conſtat: exſecutio enim quorundam delictorum heredibus data eſt. Ita et legis Aquiliae actionem heres habet. Sed iniuriarum actio heredi non competit. §. 2. Non tantum in furti, verum in ceteris quoque actionibus, quae ex delictis oriuntur, ſiue ciuiles ſunt, ſiue honorariae, id [2] placet, vt noxa caput ſequatur.

II. IDEM libro quadrageſimo tertio ad Sabinum:

NVNQVAM plura delicta concurrentia faciunt, vt vllius impunitas detur: neque enim delictum ob aliud delictum minuit poenam. §. 1. Qui igitur hominem ſubripuit, et occidit: quia ſubripuit, furti [3], quia occidit, Aquilia tenetur: neque altera harum actionum alteram conſumit. §. 2 Idem dicendum, ſi rapuit et occidit: nam et vi bonorum raptorum, et Aquilia tenebitur. §. 3. Quaeſitum eſt, ſi condictus fuerit ex cauſa furtiua, an nihilo minus [4] lege Aquilia agi poſſit. Et ſcripſit Pomponius, agi poſſe: quia alterius aeſtimationis eſt legis Aquiliae actio, alterius condictio ex cauſa furtiua: namque Aquilia eam aeſtimationem complectitur, quanti eo anno plurimi fuit: condictio autem ex cauſa furtiua non egreditur retrorſum iudicii accipiendi tempus. Sed ſi ſeruus ſit, qui haec admiſit, quacumque actione noxae fuerit deditus, perempta eſt altera actio. §. 4. Item ſi quis ſubreptum flagello ceciderit, duabus actionibus tenetur: furti, et iniuriarum: et ſi forte hunc eundem occiderit, tribus actionibus tenebitur. §. 5. Item ſi quis ancillam alienam ſubripuit, et flagitauerit, vtraque actione tenebitur: nam et ſerui corrupti agi poterit, et furti. §. 6. Item ſi quis ſeruum vulnerauit, quem ſubripuerat, aeque duae actiones locum habebunt, Aquiliae, et furti.

III. IDEM libro ſecundo de officio Proconſulis:

SI quis actionem, quae ex maleficiis oritur, velit exſequi: ſi quidem pecuniariter agere velit, ad ius ordinarium remittendus erit, nec cogendus erit in crimen ſubſcribere: enim vero ſi extra ordinem eius rei poenam exerceri velit, tunc ſubſcribere eum in crimen oportebit.

TIT. II.

DE FVRTIS.

PAVLVS libro trigeſimo nono ad Edictum:

FVRTVM a furuo, id eſt, nigro, dictum Labeo ait, quod clam et obſcuro fiat, et plerumque nocte: vel a fraude, vt Sabinus ait: vel a ferendo, et auferendo: vel a Graeco ſermone, qui φῶρας appellant fures: immo et Graeci ἀπὸ τοῦ φέρειν [5] φῶρας dixerunt. §. 1. Inde [6] ſola cogitatio furti faciendi non facit furem. §. 2. Sic is, qui depoſitum abnegat, non ſtatim etiam furti tenetur: ſed ita, ſi intercipiendi cauſa occultauerit. §. 3 Furtum eſt contrectatio rei [7] fraudulosa, lucri faciendi gratia, vel ipſius rei, vel etiam vſus eius,

1 Hal. addit *eſſe*. 2 Ap. Hal. *id* abeſt. 3 Hal. addit *tenetur*. 4 Hal. inſerit *ex*. 5 Hal. hic *Graeci a ferendo* φῶρας. 6 Ap. Hal. *Inde* abeſt. 7 Ap. Hal. *rei* abeſt.

eius, possessionisue: quod lege naturali prohibitum est admittere.

II. GAIVS libro decimo tertio ad Edictum:

FVRTORVM genera duo sunt: manifestum, et nec manifestum.

III. VLPIANVS libro quadragesimo nono ad Sabinum:

FVR est manifestus, quem Graeci ἐπ, αὐτοφόρῳ [1] appellant, hoc est, eum, [2] qui deprehenditur cnm furto. §. 1. Et parui refert, a quo deprehendatur, vtrum ab eo, cuius res fuit, an ab alio. §. 2. Sed vtrum ita demum fur sit manifestus, si in faciendo [3] deprehendatur: an vero et si alicui fuerit deprehensus? Et magis est, vt et Iulianus scripsit, etsi non ibi deprehendatur, vbi furtum fecit: attamen esse furem manifestum, si cum re furtiua fuerit adprehensus, prius quam eo loci rem pertulerit, quo destinauerat.

IV. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

QVO destinauerit quis auferre, sic accipiendum est: quo destinauerit eo die manere cum eo furto.

V. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum:

SIVE igitur in publico, siue in priuato deprehendatur, antequam ad locum destinatum rem perferret: in ea causa est, vt fur manifestus sit, si cum re furtiua deprehendatur: et ita Cassius scripsit. §. 1. Sed si pertulit quo destinauit, tametsi deprehendatur cum re furtiua, non est manifestus fur.

VI. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

QVAMVIS enim saepe furtum contrectando fiat, tamen initio, id est, faciendi furti tempore, constituere visum est, manifestus, nec ne fur esset.

VII. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum:

SI quis in seruitute furtum fecerit, et manumissus deprehendatur, an fur manifestus sit, videamus: et ait Pomponius libro nono decimo ex Sabino, non posse eum manifesti conueniri: quia origo furti in seruitute facti non fuit manifesti. §. 1. Ibidem Pomponius eleganter scripsit, deprehensione fieri manifestum furem: ceterum si, cum tibi furtum facerem de domo tua, abscondisti te, ne te occidam, etiam si vidisti furtum fieri, attamen non est manifestum. §. 2. Sed Celsus deprehensioni hoc etiam adiicit, si, cum vidisses eum subripientem, et ad comprehendendum eum accurrisses, abiecto furto effugit: furem manifestum esse. §. 3. Paruique referre putat, dominus an vicinus, an quilibet transiens adprehendat.

VIII. GAIVS libro decimo tertio ad Edictum prouinciale:

NEC manifestum furtum quid sit, apparet: nam quod manifestum non est, hoc scilicet nec manifestum est.

IX. POMPONIVS libro sexto ad Sabinum:

EI qui furti actionem habet, adsidua contrectatione furis non magis furti actio nasci potest: ne in id quidem in quod creuisset postea res subrepta. §. 1. Sed si eam a fure vindicassem, condictio mihi manebit: sed potest dici, officio iudicis, qui de proprietate cognoscit, contineri, vt non aliter iubeat [4] restitui, quam si condictionem petitor remitteret: quod si ex condictione ante damnatus reus, litis aestimationem sustulerit, vt aut omnimodo absoluat reum, aut, quod magis placet, si paratus esset petitor aestimationem restituere, nec restituetur ei homo: quanti in litem iurasset, damnaretur ei possessor.

X. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Sabinum:

CVIVS interfuit non subripi, is actionem furti habet.

XI. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

TVM is [5] cuius interest, [6] furti habet actionem, si honesta causa interest.

XII. VLPIANVS libro vigesimo nono ad Sabinum:

ITAQVE fullo, qui curanda, polienda, vestimenta accepit, semper agit: praestare enim [7] custodiam debet: si autem soluendo non est, ad dominum actio redit: nam qui non habet quod perdat, eius periculo nihil est. §. 1. Sed furti actio malae fidei possessori non datur, quamuis interest eius, rem non subripi, quippe cum res periculo eius sit: sed nemo de improbitate sua consequitur actionem: et ideo soli bonae fidei possessori, non etiam malae fidei, furti actio datur. §. 2. Sed et si res pignori data sit, creditori quoque damus furti actio-

1 Hal. vertit: *in ipso furto admisso scilicet deprehensum*. 2 Ap. Hal. *eum* abest. 3 Hal. inferit *furto*. 4 Hal. inferit *ei*. 5 *Quin immo*, loco *Tum is*. 6 Hal. praefigit *ita*. 7 Hal. inferit *semper*.

actionem, quamuis in bonis eius res non sit. Quinimmo non solum aduersus extraneum dabimus [1], verum et contra ipsum quoque dominum, furti actionem [2]: et ita Iulianus scripsit. Necnon et ipsi domino dari placet: et sic fit, vt non teneatur furti, et agat. Ideo autem datur vtrique, quia vtriusque interest. Sed vtrum semper creditoris interest, an ita demum, si debitor soluendo non est? et putat Pomponius, semper eius interesse pignus habere: quod et Papinianus libro duodecimo Quaestionum probat: et verius est, vbique videri creditoris interesse: et ita et Iulianus saepissime scripsit.

XIII. Pavlvs libro quinto ad Sabinum:

Is cui ex stipulatu res debetur, furti actionem non habet, si ea subrepta sit, cum per debitorem stetisset, quo minus eam daret.

XIV. Vlpianvs libro vigesimo nono ad Sabinum:

Evm qui emit, si non tradita est ei res, furti actionem non habere, sed adhuc venditoris esse hanc actionem, Celsus scripsit. Mandare eum plane oportebit emtori furti actionem, et condictionem, et vindicationem: et si quid ex his actionibus fuerit consecutus, id praestare eum emtori oportebit: quae sententia vera est: et ita et Iulianus. Et sane periculum rei ad emtorem pertinet: dummodo custodiam venditor ante traditionem praestet. §. 1. Adeo autem emtor ante traditionem furti non habet actionem, vt sit quaesitum, an ipse subripiendo rem emtor furti teneatur? Et Iulianus libro vicesimo tertio Digestorum scribit, si emtorus rem, cui custodiam venditorem praestare oportebat, soluto pretio subripuerit, furti actione non tenetur: plane si, antequam pecuniam solueret, rem subtraxerit: furti actione teneri, perinde ac si pignus subtraxisset. § 2. Praeterea habent furti actionem coloni, quamuis domini non sint: quia interest eorum. §. 3. Is autem apud quem res deposita est, videamus an habet furti actionem? Et cum dolum duntaxat praestet, merito placet non habere eum furti actionem: quid enim eius interest, si dolo careat.: quod si dolo fecit, iam quidem periculum ipsius est: sed non debet ex dolo suo furti quaerere actionem. §. 4. Iulianus quoque libro vicesimo secundo Digestorum scribit, quia in omnium furum persona constitutum est, ne eius rei nomine furti agere possint, cuius ipsi fures sunt, non habebit furti actionem is, apud quem res deposita est: quamuis periculo eius esse res coeperit, qui eam contrectauit. §. 5. Papinianus tractat, si duos seruos ob decem aureos pignori acceperim, et alter subripiatur, cum alter quoque qui sit retentus, non minoris decem valeret: vtrum, vsque ad quinque tantum habeam furti actionem, quia in alio habeo saluos quinque: an vero, quia mori potest, dici debeat in decem fore actionem, etiamsi magni pretii sit is qui retinetur? Et ita putat: non enim respicere debemus pignus quod subreptum non est, sed id, quod subtractum est. §. 6. Idem scribit, si, cum mihi decem deberentur, seruus pignori datus subtractus sit, si actione furti consecutus fuero decem, non competere mihi furti actionem, si iterum subripiatur: quia desiit mea interesse, cum semel sim consecutus: hoc ita, si sine culpa mea subripiatur, nam si culpa mea, quia interest, eo quod teneor pigneraticia actione, agere potero: quod si culpa abest, sine dubio domino competere actio videtur, quae creditori non competit: quam sententiam Pomponius quoque libro decimo ad Sabinum probat. §. 7. Idem dicunt, et si duo serui subrepti sint simul, competere vtriusque nomine furti actionem creditori: sed non in totum, sed pro qua parte in singulos diuiso eo, quod ei debetur, eius interest: separatim autem duobus subreptis, si vnius nomine solidum consecutus sit, alterius [3] nihil consequetur. §. 8. Item Pomponius libro decimo ex Sabino scripsit, si is cui commodaui, dolo fecerit circa rem commodatam: agere eum furti non posse. §. 9. Idem Pomponius probat et in eo, qui rem mandato alicuius accepit perferendam. §. 10. An pater, cuius filio commodata res est, furti actionem habeat, quaeritur? Et Iulianus ait, patrem hoc nomine agere non posse, quia custodiam praestare non debeat. Sicut, inquit, is qui pro eo, cui commodata res est, fideiussit, non habet furti actionem. Neque enim, inquit, is [4] cuiuscumque intererit

1 Ap. Hal. *dabimus* abest. 2 Hal. addit *damus.* 3 Hal. inserit *nomine.* 4 Ap. Hal. *is* abest.

rit rem non perire, habet furti actionem: ſed qui ob eam rem tenetur, quod ea res culpa eius perierit: quam ſententiam Celſus quoque libro duodecimo Digeſtorum probat. §. 11. Is, qui precario ſeruo rogauerat, ſubrepto eo poteſt quaeri, an habeat furti actionem? Et cum non eſt contra eum ciuilis actio, quia ſimile donato precarium eſt, ideoque et interdictum neceſſarium viſum eſt, non habebit furti actionem. Plane poſt interdictum redditum puto eum etiam culpam praeſtare: et ideo et furti agere poſſe. §. 12. Quod ſi conduxerit quis, habebit furti actionem, ſi modo culpa eius ſubrepta ſit res. §. 13. Si filiusfamilias ſubreptus ſit, patrem habere furti actionem, palam eſt. §. 14. Si res commodata eſt, et is cui commodata eſt, deceſſerit: quamuis hereditati furtum fieri non poſſit, et ideo nec heres eius, cui commodata eſt, poſſit agere, tamen commodator poterit furti agere. Idemque et in re pignerata vel in re locata: licet enim hereditati, furti actio non adquiratur, tamen alii, cuius intereſt, adquiritur. §. 15. Non ſolum autem in re commodata competit ei, cui commodata eſt, furti actio: ſed etiam in ea quae ex ea adgnata eſt: quia et huius cuſtodia ad eum pertinet. Nam et ſi ſeruum tibi commodauero, et veſtis eius nomine furti ages: quamuis veſtem, quam veſtitus eſt, tibi non commodauerim. Item ſi iumenta tibi commodauero, quorum ſequela erat eculeus, puto competere furti actionem etiam eius nomine, quamuis ipſe non ſit commodatus. §. 16. Qualis ergo furti actio detur ei cui res commodata eſt, quaeſitum eſt? Et puto omnibus, quorum periculo res alienae ſunt, veluti commodati, item locati, pignorisue accepti, ſi hae ſubreptae ſint, omnibus furti actiones competere: condictio autem ei demum competit, qui dominium habet. §. 17 Si epiſtola, quam ego tibi miſi, intercepta ſit: quis furti actionem habeat? Et primum quaerendum eſt, cuius ſit epiſtola: vtrum eius qui miſit, an eius ad quem miſſa eſt? Et ſi quidem dedi ſeruo eius, ſtatim ipſi quaeſita eſt, cui miſi: ſi vero procuratori, aeque, quia per liberam perſonam poſſeſſio quaeri poteſt, ipſius facta eſt: maxime ſi eius interfuit eam habere: quod ſi ita miſi epiſtolam, vt mihi remittatur: dominium meum manet: quia eius nolui amittere, vel transferre dominium. Quis ergo furti aget? is cuius interfuit eam non ſubripi: id eſt, ad cuius vtilitatem pertinebant ea quae ſcripta ſunt. Et ideo quaeri poteſt, an etiam is, cui data eſt perferenda, furti agere poſſit? Et ſi cuſtodia eius ad eum pertineat, poteſt. Sed et ſi interfuit eius epiſtolam reddere, furti habebit actionem: finge eam epiſtolam fuiſſe, quae continebat vt ei quid redderetur, fieretue: poteſt habere furti actionem: vel ſi cuſtodiam eius rei recepit, vel mercedem perferendae accipit: et erit in hunc caſum ſimilis cauſa eius, et cauponis, aut magiſtri nauis: nam his damus furti actionem, ſi ſint ſoluendo: quoniam periculum reum ad eos pertinet.

XV. PAVLVS libro quinto ad Sabinum:

CREDITORIS cuius pignus ſubreptum eſt, non credito tenus intereſt, ſed omnimodo in ſolidum furti agere poteſt: ſed et pigneraticia actione id quod debitum excedit, debitori praeſtabit. §. 1. Dominus qui rem ſubripuit, in qua vſusfructus alienus eſt, furti vſufructuario tenetur. §. 2. Sed eum qui tibi commodauerit, ſi eam rem ſubripiat, non teneri furti, placuiſſe, Pomponius ſcripſit: quoniam nihil tua intereſſet: vtpote cum nec commodati tenearis: ergo ſi ob aliquas impenſas quas in rem commodatam feciſti, retentionem eius habueris, etiam cum ipſo domino, ſi eam ſubripiat, habebis furti actionem: quia eo caſu quaſi pignoris loco ea res fuit.

XVI. IDEM libro ſeptimo ad Sabinum:

NE cum filiofamilias pater furti agere poſſit, non iuris conſtitutio, ſed natura rei impedimento eſt: quod non magis cum his quos in poteſtate habemus, quam nobiſcum ipſi agere poſſumus.

XVII. VLPIANVS libro trigeſimo nono ad Sabinum:

SERVI et filii noſtri furtum quidem nobis faciunt, ipſi autem furti [1] non tenentur: neque enim qui poteſt in furem ſtatuere, neceſſe habet aduerſus furem litigare: idcirco nec actio ei a veteribus prodita eſt. §. 1. Vnde eſt quaeſitum, ſi fuerit alienatus, vel manu-

1 Hal. inſerit *nobis*.

manumiſſus, an furti actione teneatur? Et placet non teneri: neque enim actio, quae non fuit ab initio nata, oriri poteſt aduerſus hunc furem. Plane ſi manumiſſus contrectauit, dicendum erit, teneri eum furti iudicio: quia hodie furtum fecit. §. 2. Cum autem ſeruus, quem emi, traditusque mihi eſt, a me redhibeatur, non eſt in ea cauſa, vt perinde habeatur, atque ſi meus numquam fuiſſet: ſed et fuit, et deſiit: idcirco dicit Sabinus eum, ſi furtum fecit, in ea eſſe cauſa, vt furti eius nomine is, qui redhibuit, agere non poſſit: ſed etſi non poſſit, attamen ratio haberi debet eius quod fecit, cum redhiberi coeperit: idque actione redhibitoria continetur. §. 3. Illud quaeſitum eſt, ſi, cum in fuga eſſet ſeruus, furtum domino feciſſet: an aeque poſſet habere actionem aduerſus eum, qui in poteſtatem domini non regreſſum bona fide poſſidere coeperit? Mouet quaeſtionem, quod, quamuis poſſidere ſeruum eo tempore, quo in fuga eſt, videor, attamen furti actione non teneor: quaſi non ſit in mea poteſtate: quod enim videor poſſidere, ad vſucapionem tantum mihi proficere Iulianus ſcribit. Dicit igitur Pomponius libro ſeptimo decimo ex Sabino, competere furti actionem huic domino, cuius ſeruus in fuga fuit.

XVIII. Pavlvs libro nono ad Sabinum:

Qvod dicitur noxam caput ſequi, tunc verum eſt, vt quae initio aduerſus aliquem nata eſt, caput nocentis ſequatur: ideoque ſi ſeruus tuus furtum mihi fecerit, et dominus eius effectus eum vendidero: non poſſe me agere cum debitore, Caſſiani putant.

XIX. Vlpianvs libro quadrageſimo ad Sabinum:

In actione furti ſufficit rem demonſtrari, vt poſſit intelligi. §. 1. De pondere autem vaſorum non eſt neceſſe loqui. Sufficiet igitur ita dici, lancem, vel diſcum, vel pateram. Sed adſcribenda [1] etiam materia eſt, vtrum argentea, an aurea, an alia quae ſit. §. 2. Quod ſi quis argentum infectum petat, et maſſam argenteam dicere, et pondus debebit ponere. §. 3. Signati argenti numerum debebit complecti, veluti aureos tot, pluriſue furto ei abeſſe. §. 4. De veſte quaeritur, an color eius dicendus ſit? Et verum eſt, colorem eius dici oportere; vt, quemadmodum in vaſis dicitur patera aurea, ita et in veſte color dicatur. Plane ſi quis iuret, pro certo ſe colorem dicere non poſſe, remitti ei huius rei neceſſitas debet. §. 5. Qui rem pignori dat, eamque ſubripit, furti actione tenetur. §. 6. Furtum autem rei pigneratae dominus non tantum tunc facere videtur, cum poſſidenti, ſiue tenenti creditori aufert: verum et ſi eo tempore abſtulerit, quo non poſſidebat: vtputa ſi rem pigneratam vendidit: nam et hic furtum eum facere conſtat: et ita et Iulianus ſcripſit.

XX. Pavlvs libro nono ad Sabinum:

Cvm aes pignori datur, etiam ſi aurum eſſe dicitur, turpiter fit, furtum non fit: ſed ſi datum eſt aurum, deinde cum dixiſſet ſe ponderare, aut obſignare velle, aes ſubiecit, furtum fecit: rem enim pignori datam interuertit. §. 1. Si bona fide rem meam emeris, eamque ego ſubripuero: vel etiam tuus vſusfructus ſit, et eam contrectauero: tenebor tibi furti actione, et ſi dominus rei ſum: ſed his caſibus vſucapio quaſi furtiuae rei non impedietur; quoniam et ſi alius ſubripiat, et in mea poteſtate reuerſa res fuerit: vſucapietur.

XXI. Vlpianvs libro quadrageſimo ad Sabinum:

Vvlgaris eſt quaeſtio, an is, qui ex aceruo frumenti modium ſuſtulit, totius rei furtum faciat, an vero eius tantum, quod abſtulit? Ofilius totius acerui furem eſſe putat: nam et qui aurem alicuius tetigit, inquit Trebatius, totum eum videri tetigiſſe: proinde [2] et qui dolium aperuit, et inde paruum vini abſtulit, non tantum eius quod abſtulit, verum totius videtur fur eſſe. Sed verum eſt, in tantum eos furti actione teneri, quantum abſtulerunt. Nam et ſi quis armarium, quod tollere non poterat, aperuerit, et omnes res quae in eo erant, contrectauerit, atque ita diſceſſerit, deinde reuerſus vnam ex his abſtulerit, et antequam ſe reciperet quo deſtinauerat, deprehenſus fuerit, eiusdem rei et manifeſtus, et nec manifeſtus fur erit. Sed et qui ſegetem luce ſecat, et contrectat: eius, quod ſecat, manifeſtus, et nec manifeſtus fur eſt. §. 1. Si is, qui viginti nummorum ſaccum depo-

1 *deſcribenda.* 2 *proinde inquit qui.*

posuisset, alium saccum, in quo scit triginta esse, errante eo, qui dabat, acceperit, putauit autem illic sua viginti esse: teneri furti decem nomine placet. §. 2. Si quis aes subripuit, dum aurum se subripere putat, vel contra: ex libro octauo Pomponii ad Sabinum, aut minus esse, cum plus esset: eius, quod subripuit, furtum committit: idem Vlpianus. §. 3. Sed et si quis subripuit furto duos sacculos, vnum decem, alterum viginti, quorum alterum suum putauit, alterum scit alienum: profecto dicemus tantum vnius, quem putauit alienum, furtum eum facere: quemadmodum si duo pocula abstulerit, quorum alterum suum putauit, alterum scit alienum: nam et hic vnius fit furtum. §. 4. Sed si ansam in poculo suam putauit, vel vere fuit: totius poculi eum furtum facere, Pomponius scripsit. §. 5. Sed si de naui onerata furto quis sextarium frumenti tulerit, vtrum totius oneris, an vero sextarii tantum furtum fecerit? facilius hoc quaeritur in horreo pleno: et durum est dicere, totius furtum fieri. Et quid, si cisterna vini sit? quid dicet? aut aquae cisterna? quid deinde, si [1] naue vinaria, vt sunt multae, in quas vinum effunditur? quid dicemus de eo, qui vinum hausit? an totius oneris fur sit? Et magis est, vt et hic non totius dicamus. §. 6. Certe si proponas, in apotheca amphoras esse vini, easque subtractas: singularum furtum fit, non totius apothecae: quemadmodum, si ex pluribus rebus mouentibus in horreo reclusis vnam tulerit. §. 7. Qui furti faciendi causa conclaue intrauit, nondum fur est, quamuis furandi causa intrauit. Quid ergo? qua actione tenebitur? vtique iniuriarum, aut de vi accusabitur, si per vim introibit. §. 8. Item si [2] maioris ponderis quid aperuit, aut refregit, quod tollere non posset, non est omnium rerum cum eo furti actio, sed earum tantum, quas tulit, quia totum tollere non potuit: proinde si inuolucrum, quod tollere non potuit, soluit, vt contrectet, deinde contrectauit quasdam res: quamuis singulas res, quae in eo fuerunt, tollere potuerit, si tamen totum inuolucrum tollere non potuerit, singularum rerum, quas tulerit, fur est, ceterarum non est: quod si totum vas tollere potuit, dicimus eum totius esse furem, licet soluerit, vt singulas, vel quasdam tolleret: et ita et Sabinus ait. §. 9. Si duo pluresue vnum tignum furati sunt, quod singuli tollere non potuerint: dicendum est, omnes eos furti in solidum teneri, quamuis id [3] contrectare, nec tollere solus posset: et ita vtimur: neque enim potest dicere, pro parte furtum fecisse singulos, sed totius rei vniuersos: sic fiet, singulos furti teneri. §. 10. Quamuis autem earum quoque rerum, quas quis non abstulit, furti teneatur: attamen condici ei non potest, idcirco quia condici ea res, quae ablata est, potest: et ita et Pomponius scribit.

XXII. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

SI quid fur fregerit, aut ruperit, quod non etiam furandi causa contrectauerit, eius nomine cum eo furti agere non potest. Si eo consilio arca refracta sit, vt vniones, puta, tollerentur, hique furti faciendi causa contrectati sint: eorum tantummodo furtum factum videri: quod est verum: nam ceterae res quae seponuntur, vt ad vniones perueniatur, non furti faciendi causa contrectantur. §. 2. Qui lancem rasit, totius fur est: et furti tenetur ad id quod domini interest.

XXIII. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum:

IMPVBEREM furtum facere posse, si iam doli capax sit, Iulianus libro vicesimo secundo Digestorum scripsit. Item posse cum impubere damni iniuria agi, quia id furtum ab impubere fit: sed modum esse adhibendum ait: nam in infantes id non cadere: nos putamus, cum impubere culpae capace, Aquilia agi posse. Item verum est, quod Labeo ait, nec ope impuberis furto facto teneri eum.

XXIV. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

NEC minus etiam condici ei posse, Iulianus scripsit [4].

XXV. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum:

VERVM est quod plerique probant, fundi [5] furti agi non posse. §. 1. Vnde quae-

1 Hal. inserit *de*. 2 Hal. inserit *quis*. 3 Hal. inserit *vnus nec*. 4 Hal. addit *cum doli capax fit*. 5 Hal. inserit *nomine*.

quaeritur, si quis de fundo vi deiectus sit, an condici ei possit, qui deiecit? Labeo negat, sed Celsus putat posse condici possessionem, quemadmodum potest, re mobili subrepta. §. 2. Eorum quae de fundo tolluntur, vtputa arborum, vel lapidum, vel harenae, vel fructuum, quos quis fraudandi animo decerpsit, furti agi posse, nulla dubitatio est,

XXVI. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

SI apes ferae in arbore fundi tui apes fecerint, si quis eas vel fauum abstulerit, eum non teneri tibi furti: quia non fuerint tuae: easque constat captarum terra, mari, caelo, numero esse. §. 1. Item constat, colonum qui nummis colat, cum eo qui fructus stantes subripuerit, acturum furti: quia, vt primum decerptus esset, eius esse coepisset.

XXVII. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum:

QVI tabulas vel cautiones amouet, furti tenetur non tantum pretii ipsarum tabularum, verum eius quod interfuit: quod ad aestimationem refertur eius summae quae in his tabulis continetur: scilicet si tanti interfuit: vtputa si chirographa aureorum decem tabulae fuerint, dicimus hoc duplicari. Quod si iam erant inanes, quia solutum proponebatur: numquid ipsarum tantum tabularum pretii videatur esse aestimatio facienda? quid enim interfuit huius? Sed potest dici, quia nonnumquam debitores tabulas sibi restitui petant, quia nonnumquam calumniantur debitores, quasi indebito soluto ab his: interesse creditoris tabulas habere, ne forte controuersiam super ea re patiatur. Et generaliter dicendum est, in id quod interest, duplari. §. 1. Inde potest quaeri, si quis cum alias probationes, menseque scripturam haberet, chirographi furtum passus sit, an [1] aestimari duplo chirographi quantitas debeat: et numquid non, quasi nihil interiit: quantum enim interest, cum possit debitum aliunde probare? quemadmodum si in binis tabulis instrumentum scriptum sit: nam nihil videtur deperdere, si [2] futurum est, vt alio chirographo saluo securior sit creditor. §. 2. Apocha quoque si fuerit subrepta, aeque dicendum est, furti actionem in id quod interest, locum habere: sed nihil mihi videtur interesse, si sint et aliae probationes solutae pecuniae. §. 3. Sed si quis non amouit huiusmodi instrumenta, sed interleuit, non tantum furti actio locum habet, verum etiam legis Aquiliae: nam rupisse videtur, qui corrupit.

XXVIII. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

SED si subripuit prius quam deleat, tanto tenetur, quanti domini interfuit non subripi: delendo enim nihil ad poenam adiicit.

XXIX. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum:

HOC amplius et ad exhibendum agi potest, et interdicto quorum bonorum agi poterit.

XXX. IDEM libro nono ad Sabinum:

SI hereditariae tabulae deletae sint.

XXXI. IDEM libro quadragesimo primo ad Sabinum:

SED et si imaginem quis vel librum deleuerit, et hic tenetur damno iniuriae, quasi corruperit. §. 1. Si quis tabulas instrumentorum reipublicae municipii alicuius, aut subripuerit, aut interleuerit, Labeo ait furti eum teneri. Idemque scribit et de ceteris rebus publicis, deque societatibus.

XXXII. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

QVIDAM tabularum dumtaxat aestimationem faciendam in furti actione existimant: qua si iudici, apud quem furti agatur, possit probari quantum debitum fuerit, possit etiam apud eum iudicem eadem probare, apud quem pecuniam petat: si vero in furti iudicio probare non potest, ne illud quidem posse ostendi, quanti eius intersit: sed potest post furtum factum tabulas nactus esse actor, vt ex eo probet, quanti sua interfuerit, si tabulas nactus non esset. §. 1. De lege Aquilia maior quaestio est, quemadmodum possit probari, quanti eius intersit? nam si potest alias probare, non patitur damnum. Quid ergo, si forte pecuniam sub conditione credidit, et interim [3] testimonia, quorum probationem habeat, qui possunt

1 Ap. Hal. *an* abest. 2 *sed* loco *si*. 3 Hal. inserit *sunt*.

sunt mori pendente conditione? aut puta me petisse creditum, et quia testes et signatores qui rem communissent, praesentes non haberem, victum rem amisisse [1]: nunc vero, cum furti agam, eorum memoria, et praesentia ad fidem creditae pecuniae vti possum.

XXXIII. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum:

TVTOR administrationem quidem rerum pupillarium habet, intercipiendi autem potestas ei non datur: et ideo si quid furandi animo amouerit, furtum facit, nec vsucapi res potest: sed et furti actione tenetur, quamuis et tutelae agi cum eo possit. Quod in tutore scriptum est, idem erit et in curatore adolescentis, ceterisque curatoribus.

XXXIV. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

Is qui opem furtum facienti fert, numquam manifestus est: itaque accidit, vt is quidem qui opem tulit, furti nec manifesti: is autem qui deprehensus est, ob eandem rem manifesti teneatur.

XXXV. POMPONIVS libro decimo nono ad Sabinum:

SI quis perferendum acceperit, et scierit furtiuum esse: constat, si deprehendatur, ipsum dumtaxat furem manifestum esse: si nescierit, neutrum: hunc, quia fur non sit: furem, quia deprehensus non sit. §. I. Si vnus seruus tuus hausisset et abstulisset, alter hauriendo deprehensus esset, prioris nomine nec manifesti, alterius manifesti teneberis.

XXXVI. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum:

QVI seruo persuasit vt fugeret, fur non est: nec enim qui alicui malum consilium dedit, furtum facit: non magis quam si ei persuasit, vt se praecipitet aut manus sibi inferret: haec enim furti non admittunt actionem. Sed si alius ei fugam persuaserit, vt ab alio subripiatur, furti tenebitur is, qui persuasit, quasi ope, consilio eius furtum factum sit. Plus Pomponius scripsit, eum qui [2] persuasit, quamuis interim furti non teneretur, tunc tamen incipere teneri, cum quis fugitiui fur esse coeperit: quasi videatur ope, consilio eius furtum factum. §. I. Item placuit, eum, qui filio, vel seruo, vel vxori opem fert, furtum facientibus, furti teneri, quamuis ipsi furti actione non conueniantur. §. 2. Idem Pomponius ait, si cum rebus aufugerit fugitiuus, posse furti actione sollicitatorem conueniri rerum nomine: quia opem, consilium contrectatori tulit: quod et Sabinus significat. §. 3. Si duo serui inuicem sibi persuaserunt, et ambo simul aufugerunt: alter alterius fur non est. Quid ergo, si inuicem se celauerunt? fieri enim potest, vt inuicem fures sint: et potest dici alterum alterius furem esse: quemadmodum, si alii singulos subripuissent, tenerentur, quasi alter alterius nomine opem tulissent: quemadmodum rerum quoque nomine teneri eos furti, Sabinus scripsit.

XXXVII. POMPONIVS libro decimo nono ad Sabinum:

SI pauonem meum mansuetum, cum de domo mea effugisset, persecutus sis, quoad is perit: agere tecum furti ita potero, si aliquis eum habere coeperit.

PAVLVS 3. SI filiusfamilias [4] subreptus sit, patrem habere furti actionem palam est.

XXXVIII. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

MATER filii subrepti furti actionem non habet. §. I. Liberarum personarum nomine licet furti actio sit, condictio tamen nusquam est.

XXXIX. VLPIANVS [5] libro quadragesimo primo ad Sabinum:

VERVM est, si meretricem alienam ancillam rapuit quis, vel celauit, furtum non esse: nec enim factum quaeritur, sed causa faciendi: causa autem faciendi libido fuit, non furtum. Et ideo etiam eum, qui fores meretricis effregit libidinis causa, et fures non ab eo inducti, sed alias ingressi meretricis res egesserunt, furti non teneri. An tamen vel Fabia teneatur qui subpressit scortum libidinis causa? Et non puto teneri: et ita etiam ex facto cum incidisset, dixi: hic enim turpius facit, quam qui subripit: sed secum facti ignominiam compensat: certe fur non est.

XL. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

QVI iumenta sibi commodata longius duxerit, alienaue re inuito domino vsus sit, furtum facit.

XLI.

1 *victum remansisse.* 2 *cum quis* loco *eum qui.* 3 Hal. post legem sequentem sub Vlpiani nomine hanc legem collocat. 4 Ap. Hal. *familias* abest. 5 *IDEM.*

XLI. VLPIANVS libro quadrageſimo ad Sabinum:

Si cum quis in hoſtium poteſtate eſſet, furtum ei factum ſit, et poſtliminio redierit: poterit quis dicere eum furti habere actionem. §. 1. Adrogatorem poſſe furti agere, ſcilicet eius furti nomine, quod factum eſt ei, quem adrogauit, antequam eum adrogaret, certum eſt: ceterum ſi poſtea, nulla erit dubitatio. §. 2. Quamdiu viuit is, qui furtum fecit, non perit furti actio: aut enim ſui iuris eſt is, qui furtum fecit, et cum ipſo actio eſt: aut alieni iuris eſſe coepit, et actio furti cum eo eſt, cuius poteſtati ſubiectus eſt: et hoc eſt, quod dicitur, noxa caput ſequitur. §. 3. Si quis poſt noxam admiſſam hoſtium ſeruus fuerit factus, videndum eſt, an extinguatur actio? Et Pomponius ſcripſit, extingui actionem: et ſi fuerit reuerſus poſtliminio, vel quo alio iure, renaſci eam actionem debere: et ita vtimur.

XLII. PAVLVS libro nono ad Sabinum:

Si ſeruus nauem exerceat non voluntate domini, de eo, quod ibi perit vulgaris formula in dominum danda eſt: vt quod alter admiſit, dumtaxat de peculio: quod ipſe exercitor, adiiciatur, vt noxae dederet. Igitur ſi manumiſſus ſit, perſecutio quidem in peculio manebit aduerſus dominum intra annum: noxalis ipſum ſequetur. §. 1. Interdum et manumiſſus, et qui eum manumiſit, ob furtum tenetur, ſi ideo manumiſit [1], ne furti cum eo agi poſſit: ſed ſi cum domino actum fuerit, ipſo iure manumiſſum liberari Sabinus reſpondit, quaſi deciſum ſit.

XLIII. VLPIANVS libro quadrageſimo ad Sabinum:

Falſus creditor, hoc eſt is, qui ſe ſimulat creditorem, ſi quid acceperit, furtum facit, nec nummi eius fient. §. 1. Falſus procurator furtum quidem facere videtur. Sed Neratius videndum eſſe ait, an haec ſententia cum diſtinctione vera ſit, vt, ſi hac mente ei dederit nummos debitor, vt eos creditori perferret, procurator autem eos intercipiat, vera ſit: nam et manent nummi debitoris, cum procurator eos non eius nomine accepit, cuius eos debitor fieri vult: et inuito domino eos contrectando ſine dubio furtum facit: quod ſi ita det debitor, vt nummi procuratoris fiant, nullo modo eum furtum facere ait, voluntate domini eos accipiendo. §. 2. Si is, qui indebitum accipiebat, delegauerit ſoluendum, non erit furti actio, ſi cum eo abſente ſolutum ſit: ceterum ſi praeſente, alia cauſa eſt, et furtum fecit. §. 3. Si quis nihil in perſona ſua mentitus eſt, ſed verbis fraudem adhibuit: fallax eſt magis, quam furtum facit: vtputa, ſi dixit ſe locupletem, ſi in mercem ſe collocaturum quod accepit, ſi fideiuſſores idoneos daturum, vel pecuniam confeſtim ſe ſoluturum: nam ex his omnibus magis decepit, quam furtum fecit: et ideo furti non tenetur: ſed quia dolo fecit, niſi ſit alia aduerſus eum actio, de dolo dabitur. §. 4. Qui alienum quid iacens, lucri faciendi cauſa ſuſtulit, furti obſtringitur, ſiue ſcit cuius ſit, ſiue ignorauit: nihil enim ad furtum minuendum facit, quod cuius ſit, ignoret. §. 5. Quod ſi dominus id dereliquit, furtum non fit eius, etiam ſi ego furandi animum habuero: nec enim furtum fit, niſi ſit, cui fiat: in propoſito autem nulli fit: quippe cum placeat Sabini et Caſſii ſententia exiſtimantium ſtatim noſtram eſſe deſinere rem, quam derelinquimus. §. 6. Sed ſi non fuit derelictum, putauit tamen derelictum, furti non tenetur. §. 7. Sed ſi neque fuit, neque putauit, iacens tamen tulit, non vt lucretur, ſed redditurus ei, cuius fuit, non tenetur furti. §. 8. Proinde videamus, ſi neſcit cuius eſſet, ſic tamen tulit, quaſi redditurus ei, qui deſideraſſet, vel qui oſtendiſſet rem ſuam, an furti obligetur? Et non puto obligari eum. Solent plerique etiam hoc facere [2], vt libellum proponant continentem inueniſſe, et redditurum ei, qui deſiderauerit: hi ergo oſtendunt non furandi animo ſe feciſſe. §. 9. Quid ergo, ſi εὕρετρα [3], quae dicunt, petat? Nec hic videtur furtum facere, etſi non probe petat aliquid. §. 10. Si quis ſponte rem iecit vel iactauit, non quaſi pro derelicto habiturus, tuque hanc rem tuleris: an furti tenearis, Celſus libro duodecimo Digeſtorum quaerit; et ait, ſi quidem putaſti pro derelicto habitam, non teneris: quod ſi non putaſti, hic dubitari poſſe ait: et tamen magis defendit, non teneri, quia, inquit, res non interuertitur ei, qui eam ſponte reiecit.

§. 11.

1 *manumiſſus ſit.* 2 *obligari eum debere. Plerique etiam hoc faciunt.* 3 Id eſt *inuentionis praemia.*

§. 11. Si iactum ex naue factum alius tulerit, an furti teneatur? Quaestio in eo est, an pro derelicto habitum sit. Et si quidem derelinquentis animo iactauit quod plerumque credendum est, cum sciat periturum, qui inuenit, suum fecit, nec furti tenetur. Si vero non hoc animo, sed hoc, vt, si saluum fuerit, haberet: ei, qui inuenit, auferendum est: et si scit hoc, qui inuenit, et animo furandi tenet, furti tenetur. Enimuero si hoc animo, vt saluum faceret domino, furti non tenetur: quod si putans simpliciter iactatum, furti similiter non tenetur. §. 12. Etiamsi partis dimidiae nanciscar dominium in seruo, qui mihi antea furtum fecerat: magis est, vt extinguatur actio etiam parte redemta: quia, etsi ab initio quis partem in seruo habebat, furti agere non poterat. Plane si vsusfructus meus in eo seruo esse coeperit, dicendum est furti actionem non extingui, qua fructuarius dominus non est.

XLIV. POMPONIVS libro decimo nono ad Sabinum:

SI iussu debitoris ab alio falsus procurator creditoris accepit: debitori iste tenetur furti, et nummi debitoris erunt. §. 1 Si rem meam quasi tuam tibi tradidero scienti meam esse: magis est furtum te facere, si lucrandi animo id feceris. §. 2. Si seruus hereditarius nondum adita hereditate, furtum heredi fecerit, qui testamento domini manumissus est, furti actio aduersus eum competit: quia nullo tempore heres dominus eius factus est.

XLV. VLPIANVS libro quadragesimo primo ad Sabinum:

SI socius communis rei furtum fecerit, potest enim communis rei furtum facere, indubitate dicendum est, furti actionem competere.

XLVI. IDEM libro quadragesimo secundo ad Sabinum:

INTER omnes constat, etiam si extincta sit res furtiua: attamen furti remanere actionem aduersus furem. Proinde mortuo quoque homine, quem quis furto abstulit, viget furti actio. Sed nec manumissio furti actionem extinguit: nec enim dissimilis est morti manumissio, quod ad subtrahendum domino seruum. Apparet itaque, qualiter qualiter[1] domino sit seruus subtractus, attamen superesse aduersus furem furti actionem: eoque iure vtimur: competit enim actio, non ideo quia nunc abest, sed quia vmquam beneficio furis afuerit. Hoc idem in condictione quoque placet: nam condici furi potest, etiam si res sit aliqua ratione extincta. Hoc idem dicendum, si res in potestate hostium peruenerit: nam constat posse de ea furti agi. Sed et si pro derelicto sit postea a domino habita, furti nihilo minus agi poterit. §. 1. Si seruus fructuarius subreptus est, vterque, et qui fruebatur, et dominus, actionem furti habet. Diuidetur igitur actio inter dominum et fructuarium: fructuarius aget de fructibus, vel quanti interfuit eius, furtum factum non esse, eius dupli: proprietarius vero aget, quod interfuit eius, proprietatem non esse subtractum. §. 2. Quod dicimus dupli, sic accipere debemus, etiam quadrupli competere actionem [2], si manifestum furtum sit. §. 3. Haec actio, etsi sit qui in eo seruo habeat vsum tantum, poterit ei competere. §. 4. Et si quis proposuerit hunc seruum etiam pigneratum esse, eueniet, vt etiam is, qui pignori accepit, habeat furti actionem. Hoc amplius, etiam debitor, si modo plus valeat, quam pro pignore debetur, habet furti actionem. §. 5. Vsque adeo autem diuersae sunt actiones, quae eius competunt, vt, si quis eorum pro fure damnum deciderit, dici oporteat, solummodo actionem sibi competentem amisisse eum, ceteris vero superesse. Nam et si proponas communem seruum subreptum et alium ex dominis pro fure damnum decidisse: is, qui non decidit, habebit furti actionem. §. 6. Proprietarius quoque agere aduersus fructuarium potest iudicio furti, si quid celandae proprietatis, vel subprimendae causa fecit. §. 7. Recte dictum est, qui putabit se domini voluntate rem attingere, non esse furem. Quid enim dolo facit, qui putat dominum consensurum fuisse? siue falso id, siue vere putet? is ergo solus fur est, qui [3] adtrectauit, quod inuito domino se facere sciuit. §. 8. Per contrarium quaeritur, si ego me inuito domino facere putarem, cum dominus vellet, an furti actio sit? et ait Pomponius, furtum me facere; verum tamen est, vt, cum ego velim eum vti, licet igno-

1 *seruum attinet itaque qualiter qualiter.* 2 Ap. Hal. *competere actionem* absunt. 3 Hal. inserit *id.*

ignoret, ne furti ſit obligatus. §. 9. Si furtiua res ad dominum rediit, et iterum contrectata eſt, competit alia furti actio.

XLVII. Pavlvs libro nouo ad Sabinum:

Si dominium rei ſubreptae quacumque ratione mutatum ſit, domino furti actio competit: veluti heredi, et bonorum poſſeſſori, et patri adoptiuo, et legatario.

XLVIII. Vlpianvs libro quadrageſimo ſecundo ad Sabinum:

Qvi vas argenteum perdiderat, eoque nomine furti egerit, de pondere vaſis controuerſia cum eſſet, et actor maius fuiſſe diceret, fur vas protulit: id is, cuius erat, abſtulit ei, qui ſubripuerat, dupli nihilo minus condemnatus eſt: rectiſſime iudicatum eſt, nam in actionem poenalem non venit ipſa res, quae ſubrepta eſt, ſiue manifeſti furti, ſiue nec manifeſti agatur. §. 1. Qui furem nouit, ſiue indicet eum, ſiue non indicet, fur non eſt: cum multum interſit, furem quis celet, an non indicet: qui nouit, furti non tenetur: qui celat, hoc ipſo tenetur. §. 2. Qui ex voluntate domini ſeruum recepit, quin neque fur neque plagiarius ſit, plus quam manifeſtum eſt: quis enim voluntatem domini habens, fur dici poteſt. §. 3. Quod ſi dominus vetuit, et ille ſuſcepit, ſi quidem non celandi animo, non eſt fur: ſi celauit, tunc fur eſſe incipit. Qui igitur ſuſcepit, nec celauit, etſi inuito domino, fur non eſt. Vetare autem dominum accipimus etiam eum, qui ignorat, hoc eſt, eum, qui non conſenſit. §. 4. Si ego tibi poliendum veſtimentum locauero, tu vero inſcio aut inuito me commodaueris Titio, et Titio furtum factum ſit: et tibi competit furti actio, quia cuſtodia rei ad te pertinet; et mihi aduerſus te, quia non debueras rem commodare, et id [1] faciendo furtum admiſeris: ita erit caſus, quo fur furti agere poſſit. §. 3. Ancilla ſi ſubripiatur praegnans, vel apud furem concepit: partus furtiuus eſt, ſiue apud furem edatur, ſiue apud bonae fidei poſſeſſorem: ſed in hoc poſteriore caſu furti actio ceſſat: ſed ſi concepit apud bonae fidei poſſeſſorem, ibique pepererit, eueniet, vt partus furtiuus non ſit, verum etiam vſucapi poſſit. Idem et in pecudibus ſeruandum eſt, et in fetu eorum [2], quod in partu. §. 6. Et furtiuis equis nati ſtatim ad bonae fidei emtorem pertinebunt: merito, quia in fructu numerantur: at partus ancillae non numerantur in fructu. §. 7. Cum fur rem furtiuam vendidiſſet, eique nummos pretii dominus rei per vim extorſit: furtum eum [4] nummorum [5] feciſſe recte reſponſum eſt: idem etiam vi bonorum raptorum actione tenebitur: quod enim ex re furtiua redigitur, furtiuum non eſſe, nemini dubium eſt: nummus ergo hic qui redactus eſt ex pretio rei furtiuae, non eſt furtiuus.

XLIX. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale:

Interdvm accidit, vt non habeat furti actionem is, cuius intereſt rem ſaluam eſſe. Vt ecce, creditor ob rem debitoris ſubreptam furti agere non poteſt, etſi aliunde creditum ſeruare non poſſit: loquimur autem ſcilicet de ea re, quae pignoris iure obligata non ſit. §. 1. Item rei dotalis nomine, quae periculo mulieris eſt, non mulier furti actionem habet, ſed maritus.

L. Vlpianvs libro trigeſimo ſeptimo ad Edictum:

In furti actione non quod intereſt, quadruplabitur, vel duplabitur: ſed rei verum pretium. Sed et ſi res [6] rebus humanis eſſe deſierit, cum iudicatur, nihilo minus condemnatio facienda eſt. Idemque etſi nunc deterior ſit, aeſtimatione relata in id tempus, quo furtum factum eſt. Quod ſi pretioſior facta ſit, eius duplum, quanti tunc cum pretioſior facta ſit, fuerit, aeſtimabitur: quia et tunc furtum eius factum eſſe, verius eſt. §. 1. Ope conſilio furtum factum Celſus ait, non ſolum ſi idcirco fuerit factum, vt ſocii furarentur, ſed, etſi non vt ſocii furarentur, inimicitiarum tamen cauſa fecerit. §. 2. Recte Pedius ait, ſicut nemo furtum facit ſine dolo malo, ita nec conſilium, vel opem ferre ſine dolo malo poſſe. §. 3. Conſilium autem dare videtur, qui perſuadet et impellit, atque inſtruit conſilio

1 *quod* loco *et id.* 2 *earum.* 3 *eorum.* 4 *eorum* loco *eum.* 5 Hal. inſerit *non.* 6 Ap. Hal. *res* abeſt.

lio ad furtum faciendum. Opem fert, qui ministerium, atque adiutorium ad subripiendas res praebet. §. 4. Cum eo, qui pannum rubrum ostendit, fugauitque pecus, vt in fures incideret, si quidem dolo malo fecit, furti actio est: sed etsi non furti faciendi causa hoc fecit, non debet impunitus esse lusus tam perniciosus: idcirco Labeo scribit, in factum dandam actionem.

LI. Gaivs libro decimo tertio ad Edictum prouinciale:

Nam et praecipitata sint pecora: vtilis actio damni iniuriae, quasi ex lege Aquilia dabitur.

LII. Vlpianvs libro trigesimo septimo ad Edictum:

Si quis vxori res mariti subtrahenti opem consiliumue accommodauerit: furti tenebitur. §. 1. Sed et si furtum cum ea fecit, tenebitur furti, cum ipsa non teneatur. §. 2. Ipsa quoque si opem furti tulit, furti non tenebitur: sed rerum amotarum. §. 3. Serui vero sui nomine furti eam teneri, nequaquam ambigendum est. §. 4. Idem dicendum est, et in filiofamilias milite: nam ipse patri furti non tenebitur: serui autem sui nomine castrensis tenebitur, si patri seruus furtum fecerit. §. 5. Sed si filius meus, qui habet castrense peculium, furtum mihi fecerit: an possim actione vtili aduersus eum agere, videndum est, cum habeat, vnde satisfaciat? et potest defendi agendum. §. 6. An autem pater filio teneatur, si rem eius castrensis peculii subtraxerit, videamus? Et putem teneri: non tantum igitur furtum faciet filio, sed etiam furti tenebitur. §. 7. Eum creditorem, qui post solutam pecuniam pignus non reddat, teneri furti, Mela ait, si celandi animo retineat: quod verum esse arbitror. §. 8. Si sulpuariae sunt in agro, et inde aliquis terram egessisset, abstulissetque: dominus furti aget: deinde colonus conducti actione [1] consequetur, vt id ipsum sibi praestaretur. §. 9. Si seruus tuus, vel filius polienda vestimenta susceperit, an furti actionem habeas, quaeritur: et si quidem peculium serui soluendo sit, potes habere furti actionem; si non fuerit soluendo, dicendum est, non competere furti actionem. §. 10. Sed et si rem furtiuam imprudens quis emerit, et ei subrepta sit, habebit furti actionem. §. 11. Apud Labeonem relatum est, si siliginario quis dixerit, vt quisquis nomine eius siliginem petisset, ei daret, et quidam ex transeuntibus, cum audisset, petiit eius nomine, et accepit: furti actionem aduersus eum, qui suppetet, silignario competere, non mihi: non enim mihi negotium, sed sibi silignarius gessit. §. 12. Si fugitiuum meum quis quasi suum a Duumuiro, vel ab aliis qui potestatem habent, de carcere vel custodia dimitteret, an is furti teneatur? Et placet, si fideiussores dedit, in eos domino actionem dandam, vt hi actiones suas mihi mandent. Quod si non acceperint fideiussorem, sed tamquam suum accipienti ei tradiderint, dominum furti actionem aduersus plagiarium habiturum. §. 13. Si quis de manu alicuius nummos aureos, vel argenteos, vel aliam rem excusserit: ita furti tenetur, si ideo fecit, vt alius tolleret, isque sustulerit. §. 14. Si quis massam meam argenteam subripuerit, et pocula fecerit: possum vel poculorum vel massae furti agere, vel condictione. Idem est in vuis, et in musto, et in vinaceis: nam et vuarum, et musti, et vinaceorum nomine furti agere potest: sed et condici. §. 15. Seruus qui se liberum adfirmauit, vt sibi pecunia crederetur, furtum non facit: namque hic nihil amplius quam idoneum se debitorem adfirmat. Idem est et in eo qui se patremfamilias finxit, cum esset filiusfamilias, vt sibi promtius pecunia crederetur. §. 16. Iulianus libro vicesimo secundo Digestorum scripsit, si pecuniam quis a me acceperit, vt creditori meo soluat, deinde cum tantam pecuniam eidem creditori deberet, suo nomine soluerit: furtum eum facere. §. 17. Si Titius alienam rem vendidit, et ab emtore accepit nummos, non videtur nummorum furtum fecisse. §. 18. Si ex duobus sociis omnium bonorum vnus rem pignori acceperit, eaque subrepta sit: Mela scripsit, eum solum furti habere actionem, qui pignori accepit, socium non habere. §. 19. Neque verbo, neque scriptura quis furtum facit: hoc enim iure vtimur, vt furtum sine contrectatione non fiat: quare et opem ferre, vel consilium dare tunc nocet, cum secuta contrectatio est. §. 20. Si quis asinum meum coegisset, et [2] in equas

1 Ap. Hal. *actione* abest. 2 Ap. Hal. *coegisset, et* absunt.

equas suas τῆς γονῆς dumtaxat χάριν [1] [2] admisisset: furti non tenetur, nisi furandi quoque animum habuit: quod et Herennio Modestino studioso meo de Dalmatia consulenti rescripsi, circa equos, quibus eiusdem rei gratia subiecisse quis equas suas proponebatur, furti ita demum teneri, si furandi animo id fecisset: si minus, in factum agendum. §. 21. Cum Titio honesto viro pecuniam credere vellem, subiecisti mihi alium Titium egenum, quasi ille esset locuples, et nummos acceptos cum eo diuisisti: furti tenearis, quasi ope tua consilioque furtum factum sit: sed et Titius furti tenebitur. §. 22. [3] Maiora quis pondera tibi commodauit, cum emeres ad pondus: furti eum venditori teneri Mela scribit: te quoque, si scisti: non ex voluntate venditoris accipis, cum erret in pondere. §. 23. Si quis seruo meo persuaserit, vt nomen suum ex instrumento, puta, emtionis tolleret: et Mela scripsit, et ego puto, furti agendum. §. 24. Sed si seruo persuasum sit, vt tabulas meas describeret: puto, si quidem seruo persuasum sit, serui corrupti agendum: si ipse fecit, de dolo actionem dandam. §. 25. Si linea margaritarum subrepta sit, dicendus est numerus. Sed et si de vino furti agatur, necesse est dici quot amphorae subreptae sint, numerus erit dicendus. §. 26. Si seruus meus, qui habebat peculii administrationem liberam, pactus sit cum eo non donationis causa, qui rem eius peculiarem subripuerat: recte transactum videtur: quamuis enim domino quaeratur furti actio, attamen in peculio serui est. Sed et si tota poena furti dupli seruo soluta sit, non dubie fur liberabitur. Cui consequens est, vt, si forte a fure acceperit seruus, quod ei rei satis esse videatur, similiter recte transactum videatur. §. 27. Si quis iurauerit se furtum non fecisse, deinde rem furtiuam contrectet, furti quidem actio peremitur, rei tamen persecutio domino seruatur. §. 28. Si seruus subreptus heres institutus fuerit, furti iudicio actor consequetur etiam pretium hereditatis: si modo seruus, antequam iussu domini adeat, mortuus fuerit: condicendo quoque mortuum, idem consequetur. §. 29. Si statuliber subreptus sit, vel res sub conditione legata: deinde antequam adeatur [4], extiterit conditio: furti iam agi non potest, quia desiit interesse heredis. Pendente autem conditione, tanti aestimandus est, quanti emtorem pot-est inuenire. §. 30. Idem libro trigesimo octauo: Si quis ex domo, in qua nemo erat, rapuerit: actione de bonis raptis in quadruplum conuenietur, furti non manifesti, videlicet si nemo eum deprehenderit tollentem.

LIII. Pavlvs libro trigesimo nono ad Edictum:

Qvi iniuriae causa ianuam effregit, quamuis inde per alios res amotae sint, non tenetur furti: nam maleficia voluntas et propositum delinquentis distinguit. §. 1. Si seruus commodatoris rem subripuerit, et soluendo sit is, cui subreptum est: Sabinus ait, posse et commodati agi cum eo, et contra dominum furti serui nomine. Sed si pecuniam, quam dominus exegit, reddat, euanescere furti actionem. Idem, et si remittat commodati actionem. §. 2. Quod si seruus tuus rem tibi commodatam subripuerit, furti tecum actio non est, quia tuo periculo res sit, sed tantum commodati. §. 3. Qui alienis negotiis gerendis se obtulit, actionem furti non habet, licet culpa eius res perierit: sed actione negotiorum gestorum ita damnandus est, si dominus actione ei cedat. Eadem sunt in eo, qui pro tutore negotia gerit: vel in eo tutore, qui diligentiam praestare debeat: veluti qui ex pluribus tutoribus testamento datis, oblata satisdatione solus administrationem suscepit. §. 4. Si ex donatione alterius rem meam teneas, et eam subripiam: ita demum furti te agere mecum posse, Iulianus ait, si intersit tua retinere possessionem: veluti si hominem donatum noxali iudicio defendisti, vel aegrum curaueris, vt aduersus vindicantem iustam retentionem habiturus sis.

LIV. Gaivs libro decimo tertio ad Edictum prouinciale:

Si pignore creditor vtatur, furti tenetur. §. 1. Eum, qui quid vtendum accepit, ipse alii commodauerit, furti obligari responsum est. Ex quo satis apparet, furtum fieri, etsi quis vsum alienae rei in suum lucrum conuertat: nec mouere quem debet, quasi nihil lucri sui gratia facit. Species enim lucri est, ex alieno largiri, et beneficii debitorem

1 Id est: *geniturae suscipiendique foetus gratia*. 2 Hal. addit *captum*. 3 Hal. praefigit *Si*. 4 Hal. addit *haereditas*.

torem sibi aquirere. Vnde et is furti tenetur, qui ideo rem amouet, vt eam alii donet. §. 2. Furem interdiu deprehensum non aliter occidere lex duodecim tabularum permisit, quam si telo se defendat. Teli autem appellatione et ferrum, et fustis, et lapis, et denique omne, quod nocendi causa habetur, significatur. §. 3. Cum furti actio ad poenae persecutionem pertineat, condictio vero, et vindicatio ad rei recuperationem: apparet, recepta re, nihilo minus saluam esse furti actionem: vindicationem vero, et condictionem tolli: sicut ex diuerso, post solutam dupli aut quadrupli poenam, salua est vindicatio et condictio. §. 4. Qui ferramenta sciens commodauerit ad effringendum ostium, vel armarium, vel scalam sciens [1] commodauerit ad ascendendum, licet nullum eius consilium principaliter ad furtum faciendum interuenerit, tamen furti actione tenetur. §. 5. Si tutor qui negotia gerit, aut curator, transegerit cum fure, euanescit furti actio.

LV. Vlpianus [2] libro tertio Disputationum:

Cvm creditor rem sibi pigneratam aufert, non videtur contrectare: sed pignori suo incumbere.

LVI. Ivlianvs libro vigesimo secundo Digestorum:

Interdvm fur etiam manente poenae obligatione, in quibusdam casibus rursus obligatur, vt cum eo saepius eiusdem rei nomine furti agi possit. Primus casus occurrit, si possessionis causa mutata esset: veluti si res in domini potestatem redisset, eandemque idem subriperet, vel eidem domino, vel ei, cui is commodasset, aut vendidisset. Sed, et si persona domini mutata esset, altera poena obligatur. §. 1. Qui furem deducit ad praefectum vigilibus, vel ad praesidem, existimandus est elegisse viam, qua rem persequeretur: et si negotium ibi terminatum, et damnato fure recepta est pecunia sublata, in simplum videtur furti quaestio sublata: maxime si non solum rem furtiuam fur restituere iussus fuerit, sed amplius aliquid in eum iudex constituerit. Sed etsi nihil amplius, quam furtiuam rem, restituere iussus fuerit, nec amplius aliquid in eum iudex constituerit: ipso quod in periculum maioris poenae deductus est fur, intelligendum est [3], quaestionem furti sublatam esse. §. 2. Si res peculiaris subrepta in potestatem serui redierit, soluitur furti vitium, et incipit hoc casu in peculio esse, et [4] a domino possideri. §. 3. Cum autem seruus rem suam peculiarem furandi consilio amouet, quamdiu eam retinet, conditio eius non mutatur: nihil enim domino abest: sed si alii tradiderit, furtum facit. §. 4. Qui tutelam gerit, transigere cum fure potest: et si in potestatem suam redegerit rem furtiuam, desinit furtiua esse: quia tutor domini loco habetur. Sed et circa curatorem furiosi eadem dicenda sunt: qui adeo personam domini sustinet, vt etiam tradendo rem furiosi alienare existimetur. Condicere autem rem furtiuam tutor et curator furiosi eorum nomine possunt. §. 5. Si duo serui tui vestem et argentum subripuerint, et alterius nomine tecum de veste actum fuerit, alterius de argento agetur: nulla exceptio dari debebit ob eam rem, quod iam de veste actum fuerit.

LVII. Alphenvs libro quarto Digestorum a Paulo epitomatorum:

Si cretae fodiundae causa specum quis fecisset, et cretam abstulisset, fur est: non quia fodisset, sed quia abstulisset.

LVIII. Ivlianvs libro quarto ad Vrseium Ferocem:

Si filiusfamilias furtum factum esset, recte is paterfamilias factus eo nomine aget. Sed et si res ei locata subrepta fuerit, paterfamilias factus, itidem agere poterit.

LIX. Idem libro tertio ex Minicio:

Si is, qui rem commodasset, eam rem clam abstulisset, furti cum eo agi non potest: quia suum recepisset, et ille commodati liberatus esset: hoc tamen ita accipiendum est, si nullas retinendo causas, is, cui commodata res erat, habuit: nam si impensas necessarias in rem commodatam fecerat, interfuit eius potius per retentionem eas seruare, quam vltro commodati agere: ideoque furti actionem habebit.

LX.

1 Hal. inserit *cuius rei gratia id fieret.* 2 *PAVLVS.* 3 Ap. Hal. *intelligendum est* absunt. 4 Hal. inserit *ita.*

LX. Africanvs libro septimo Quaestionum:

Ancilla fugitiua quemadmodum sui furtum facere intelligitur, ita partum quoque contrectando, furtiuum facit.

LXI. Idem libro octauo Quaestionum:

Si seruus communis vni ex dominis furtum fecerit, communi diuidundo agi debere placet: et arbitrio iudicis contineri, vt aut damnum praestet, aut parte cedat. Cui consequens videtur esse, vt etiam si alienauerit suam partem, similiter et cum emtore agi possit: vt quodammodo noxalis actio caput sequatur. Quod tamen non eo vsque producendum ait, vt, etiam si liber sit factus, cum ipso agi posse dicamus: sicuti non ageretur, etiam si proprius fuisset. Ex his igitur apparere, et mortuo seruo nihil esse, quod actor eo nomine consequi possit: nisi forte quid ex re furtiua ad socium peruenerit. §. 1. His etiam illud consequens esse ait, vt et si is seruus, quem mihi pignori dederis, furtum mihi fecerit: agendo, contraria pigneraticia consequar, vti similiter aut damnum decidas, aut pro noxae deditione hominem relinquas. §. 2. Idem dicendum de eo, quem conuenisset in causa redhibitionis esse; vti, quemadmodum accessiones et fructus emtor restituere cogitur, ita et e contrario venditor quoque, vel damnum decidere, vel pro noxae deditione hominem relinquere cogatur: nisi quod in his amplius sit. §. 3. Quod si sciens quis ignoranti furem pignori dederit, omnimodo damnum praestare cogendus est: id enim bonae fidei conuenire. §. 4. Sed in actione emti praecipue spectandum esse, qualem seruum venditor repromiserit. §. 5 Quod vero ad mandati actionem attinet, dubitare se ait, num aeque dicendum sit, omnimodo damnum praestari debere? Et quidem hoc amplius, quam in superioribus causis seruandum, vt etiam si ignorauerit is, qui certum hominem emi mandauerit, furem esse, nihilo minus tamen damnum decidere cogetur. iustissime enim procuratorem allegare, non fuisse se id damnum passurum, si id mandatum non suscepisset. Idque euidentius in causa depositi apparere: nam licet alioquin aequum videatur, non oportere cuiquam plus damni per seruum euenire, quam quanti ipse seruus sit: multo tamen aequius esse, nemini officium suum, quod eius, cum quo contraxerit, non etiam sui commodi causa susceperit, damnosum esse. Et sicut in superioribus contractibus, venditione, locatione, pignore, dolum eius, qui sciens reticuerit, puniendum esse dictum sit: ita in his culpam eorum, quorum causa contrahatur, ipsis potius damnosam esse debere. Nam certe mandantis culpam esse, qui talem seruum emi sibi mandauerit: et similiter eius, qui deponat, quod non fuerit diligentior circa monendum, qualem seruum deponeret. §. 6. Circa commodatum autem merito aliud existimandum: videlicet quod tunc eius solius commodum, qui vtendum rogauerit, versetur: itaque eum, qui commodauerit, sicut in locatione, si dolo quid fecerit, non vltra pretium serui quid amissurum; quin etiam paulo remissius circa interpretationem doli mali debere nos versari: quoniam, vt dictum sit, nulla vtilitas commodantis interueniat. §. 7. Haec ita puto vera esse, si nulla culpa ipsius, qui mandatum vel depositum susceperit, intercedat: ceterum si ipse vltro ei custodiam, argenti forte vel nummorum, commiserit, cum alioquin nihil vmquam dominus tale quid fecisset: aliter existimandum est. §. 8. Locaui tibi fundum, et, vt adsolet, conuenit, vti fructus ob mercedem pignori mihi essent: si eos clam deportaueris, furti tecum agere posse aiebat: sed et si tu alii fructus pendentes vendideris, et emtor eos deportauerit, consequens erit, vt in furtiuam causam eos incidere dicamus: etenim fructus, quamdiu solo cohaereant, fundi esse: et ideo colonum, quia voluntate domini eos percipere videatur, suos fructus facere: quod certe in proposito non aeque dicitur: qua enim ratione coloni fieri possint, cum emtor eos suo nomine cogat? §. 9. Statuliberum, qui, si decem dederit, liber esse iussus erat, heres noxali iudicio defenderat: pendente iudicio seruus, datis decem heredi, ad libertatem peruenit. Quaeritur, an non aliter absolutio fieri debeat, quam si decem, quae accepisset heres, actori dedisset? Referre existimauit, vnde ea pecunia data esset: vt si quidem aliunde, quam ex peculio, haec saltem praestet: quoniam quidem si nondum ad libertatem seruus per-

peruenisset, noxae deditus, ei, cui deditus esset, daturus fuerit: si vero ex peculio, quia nummos heredis dederit, quos vtique is passurus eum non fuerit ei dare, contra statuendum.

LXII. MARCIANVS libro quarto Regularum:

FVRTVM non committit, qui fugitiuo iter monstrauit.

LXIII. MACER [1] libro secundo Publicorum Iudiciorum:

NON poterit praeses prouinciae efficere, vt furti damnatum non sequatur infamia.

LXIV. NERATIVS [2] libro primo Membranarum:

A TITIO herede homo Seio legatus, ante aditam hereditatem Titio furtum fecit: si adita hereditate Seius legatum ad se pertinere voluerit, furti eius serui nomine aget cum eo Titius: quia neque tunc, cum faceret furtum, eius fuit: et vt maxime quis existimet, si seruus esse coeperit eius, cui furtum fecerat, tolli furti actionem, vt nec, si alienatus sit, agi possit eo nomine: ne post aditam quidem hereditatem Titii factus est: quia ea, quae legantur, recta via ab eo, qui legauit, ad eum, cui legata sunt, transeunt.

LXV. VLPIANVS libro primo ad Edictum Aedilium Curulium:

QVI ea mente alienum quid contrectauit, vt lucrifaceret, tametsi mutato consilio id domino postea reddidit, fur est: nemo enim tali peccato paenitentia sua nocens esse desiit.

LXVI. PAVLVS libro septimo ad Plautium:

SI is, qui rem pignori dedit, vendiderit eam, quamuis dominus sit, furtum facit, siue eam tradiderat creditori, siue speciali pactione tantum obligauerat: idque et Iulianus putat. §. 1. Si is, cui res subrepta sit, dum apud furem sit, legauerat eam mihi; an, si postea fur eam contrectet, furti actionem habeam? Et secundum Octaueni sententiam mihi soli competit furti actio, cum heres suo nomine non habeat: quia quacumque ratione dominium mutatum sit, domino competere furti actionem constat. §. 2. Eum, qui mulionem dolo malo in ius vocasset, si interea mulae periissent, furti teneri veteres responderunt. §. 3. Iulianus respondit, eum, qui pecuniis exigendis praepositus est, si manumissus exigit, furti teneri. Quod ei consequens est dicere et in tutore, cui post pubertatem solutum est. §. 4. Si tu Titium mihi commendaueris, quasi idoneum, cui crederem, et ego in Titium inquisii, deinde tu alium adducas quasi Titium: furtum facies: quia Titium esse hunc credo: scilicet si et ille, qui adducitur, scit: quod si nesciat, non facies furtum: nec hic, qui adduxit, opem tulisse potest videri, cum furtum factum non sit: sed dabitur actio in factum in eum, qui adduxit. §. 5. Si stipulatus de te sim, per te non fieri, quo minus homo Eros intra Kalendas illas mihi detur: quamuis mea interesset eum non subripi, cum subrepto eo ex stipulatu non teneris: si tamen per te factum non sit, quo minus mihi daretur, non tamen furti actionem me habere.

LXVII. CELSVS libro duodecimo Digestorum:

INFITIANDO depositum, nemo facit furtum: nec enim furtum est ipsa infitiatio, licet prope furtum est. Sed si possessionem eius adipiscatur intervertendi causa, facit furtum. Nec refert, in digito habeat anulum, an dactyliotheca, quem cum deposito teneret, habere pro suo destinauerit. §. 1. Si tibi subreptum est, quod nisi die certa dedisses, poenam promisisti, ideoque sufferre eam necesse fuit: furti actione hoc quoque coaestimabitur. §. 2. Infans apud furem adoleuit: tam adolescentis furtum fecit ille, quam infantis: et vnum tamen furtum est: ideoque dupli tenetur [3], quanti vnquam apud eum plurimi fuit. Nam quod semel dumtaxat furti agi cum eo potest, quid refert propositae quaestioni? Quippe sit subreptus furi foret, ac rursus a fure altero eum recuperasset: etiam si duo furta fecisset, non amplius quam semel cum eo furti agi posse. Nec dubitauerim, quin adolescentis potius, quam infantis aestimationem fieri oporteret. Et quid tam ridiculum est, quam meliorem furis conditionem esse propter continuationem furti existimare? §. 3 Cum seruus inemtus factus sit, non posse emtorem furti agere cum venditore ob id, quod is seruus post emtionem, antequam redderetur, subripuisset. §. 4. Quod furi ipsi furtum fecerit furtiuus seruus,

eo

1 *MARCELLVS.* 2 *MARCELLVS.* 3 Hal. addit *tanti.*

eo nomine actionem cum domino furem habiturum placet: ne facinora talium seruorum non solum ipsis impunitatem, sed dominis quoque eorum quaestui erunt: plerumque enim eius generis seruorum furtis peculia eorundem augentur. §. 5. Si colonus post lustrum conductionis anno amplius fructus inuito domino perceperit, videndum ne messis et vindemiae furti cum eo agi possit? Et mihi dubium non videtur, quin fur, etsi consumserit rem subreptam, repeti ea [1] ab eo possit.

LXVIII. Marcellvs libro octauo Digestorum:

Hereditariae rei furtum fieri Iulianus negabat, nisi forte pignori dederat defunctus, aut commodauerat.

LXIX. Scaevola libro quarto Quaestionum:

Avt in qua vsusfructus alienus est.

LXX. Marcellvs libro octauo Digestorum:

His enim casibus putabat hereditariarum rerum fieri furtum, et vsucapionem impediri: idcircoque heredi quoque actionem furti competere posse.

LXXI. Iavolenvs [2] libro decimo quinto ex cassio:

Si is, cui commodata res erat, furtum ipsius admisit: agi cum eo et furti et commodati potest: et si furti actum est, commodati actio exstinguitur: si commodati, actioni furti exceptio obiicitur. §. 1. Eius rei, quae pro herede possidetur, furti actio ad possessorem non pertinet, quamuis vsucapere quis possit: quia furti agere potest is, cuius interest rem non subripi: interesse autem eius videtur, qui damnum passurus est: non eius, qui lucrum facturus esset.

LXXII. Modestinvs libro septimo Responsorum:

Sempronia libellos composuit, quasi datura centurioni, vt ad officium transmitterentur, sed non dedit: Lucius pro tribunali eos recitauit, quasi officio traditos. Quaero, non sunt inuenti in officio, neque centurioni traditi; quo crimine subiiciatur, qui ausus est libellos de domo subtractos pro tribunali legere, qui non sint dati? Modestinus respondit, si clam subtraxit, furtum commissum.

LXXIII. Iavolenvs [3] libro decimo quinto ex cassio:

Si is, qui pignori rem accepit, cum de vendendo pignori nihil conuenisset, vendidit: aut antequam dies venditionis veniret, pecunia non soluta, id fecit: furti se obligat.

LXXIV. Idem libro quarto Epistolarum:

Fvrtivam ancillam bona fide duorum aureorum emtam cum possiderem, subripuit mihi Attius, cum quo et ego, et dominus, furti agimus. Quaero, quanta aestimatio pro vtroque fieri debet? Respondit, emtori duplo, quanti eius interest, aestimari debet: domino autem duplo, quanti ea mulier fuerit: nec nos mouere debet, quod duobus poena furti praestabitur: quippe, cum eiusdem rei nomine praestetur, emtori, eius possessionis, domino, ipsius proprietatis causa praestanda est.

LXXV. Pomponivs libro vigesimo primo ad Quintum Mucium:

Si is, qui simulabat se procuratorem esse, effecisset, vt vel sibi, vel cui me delegauit, promitterem: furti cum eo agere non possum: quoniam nullum corpus interuenisset, quod furandi animo contrectaretur.

LXXVI. Idem libro trigesimo octauo ad Quintum Mucium:

Qvi re sibi commodata, vel apud se deposita, vsus est aliter, atque acceperit, si existimauit se non inuito domino id facere, furti non tenetur: sed nec depositi vllo modo tenebitur. Commodati an teneatur, in culpa aestimatio erit, id est, an non debuerit existimare, id dominum permissurum. §. 1. Si quis alteri furtum fecerit, et id, quod subripuit, alius ab eo subripuit: cum posteriore fure dominus eius rei furti agere potest, fur prior non potest: ideo quod domini interfuit, non prioris furis, vt id, quod subreptum est, saluum esset. Haec Quintus Mucius refert, et vera sunt: nam licet interfit furis rem saluam esse, quia condictione tenetur, tamen cum eo is, cuius interest, furti habet actionem, si honesta ex causa interest: nec vtimur Seruii sententia, qui putabat, si rei subreptae dominus nemo exstaret, nec exstaturus esset, furem habere furti actionem: non magis enim tuus

1 Ap. Hal. *ea* abest. 2 *SABINVS.* 3 *SABINVS.*

tunc eius esse intelligitur, qui lucrum facturus sit: dominus igitur habebit cum vtroque furti actionem, ita vt, si cum altero furti actionem inchoat, aduersus alterum nihilo minus duret: sed et condictionem, quia ex diuersis factis tenentur.

LXXVII. Idem libro decimo tertio ex Variis lectionibus:

Qui saccum habentem pecuniam subripit, furti etiam sacci nomine tenetur, quamuis non sit ei animus sacci subripiendi.

LXXVIII. Papinianus libro octauo Quaestionum:

Rem inspiciendam quis dedit: si periculum spectet eum qui accepit, ipse furti agere potest.

LXXIX. Idem libro nono Quaestionum:

Si debitor pignus subripuit, quod actione furti soluit, nullo modo recipit.

LXXX. Idem libro duodecimo Quaestionum:

Si vendidero, neque tradidero seruum, et is sine culpa mea subripiatur: magis est, vt mihi furti competat actio: et mea videtur interesse, quia dominium apud me fuit, vel quoniam ad praestandas actiones teneor. §. 1 Cum autem iure dominii defertur furti actio, quamuis non alias, nisi nostra interfit, competat: tamen ad aestimationem corporis, si nihil amplius interfit, vtilitas mea referenda est. Idque et in statuliberis, et in legato sub conditione relicto probatur. Alioquin diuersum probantibus statui facile quantitas non potest. Quia itaque [1] tunc sola vtilitas aestimationem facit, cum cessante dominio furti actio nascitur, in istis causis ad aestimationem corporis furti actio referri non potest. §. 2. Si ad exhibendum egissem, optaturus seruum mihi legatum, et vnus ex familia seruus subreptus: heres furti habebit actionem: eius interest: nihil enim refert, cur praestari custodia debeat. §. 3. Cum raptor omnimodo furtum facit, manifestus fur existimandus est. §. 4. Is autem, cuius dolo fuerit raptum, furti quidem non tenebitur, sed vi bonorum raptorum. §. 5. Si Titius, cuius nomine pecuniam perperam falsus procurator accepit, ratum habeat: ipse quidem Titius negotiorum gestorum aget: et ei vero qui pecuniam indebitam dedit, aduersus Titium erit indebiti condictio, aduersus falsum procuratorem furtiua durabit: electo Titio, non inique per doli exceptionem, vti praestetur ei furtiua condictio, desiderabitur. Quod si pecunia fuit debita, ratum habente Titio, furti actio euanescit: quia debitor liberatur. §. 6. Falsus autem procurator ita demum furtum pecuniae faciet, si nomine quoque veri procuratoris, quem creditor habuit, adsumto, debitorem alienum circumuenerit. Quod aeque probatur et in eo, qui sibi deberi pecuniam, vt heredi Sempronii creditoris, adseuerauit, cum esset alius. §. 7. Qui rem Titii agebat, eius nomine falso procuratori creditoris soluit, et Titius ratum habuit: non nascitur ei furti actio, quae statim, cum pecunia soluta est, ei, qui dedit, nata est, cum Titii nummorum domini in non fuerit, neque possessio: sed condictionem indebiti quidem Titius habebit: furtiuam autem, qui pecuniam dedit: quae, si negotiorum gestorum actione Titius conueniri coeperit, arbitrio iudicis ei praestabitur.

LXXXI. Idem libro primo Responsorum:

Ob pecuniam ciuitati subtractam, actione furti, non crimine peculatus tenetur.

LXXXII. Paulus libro secundo Sententiarum:

Fullo et sarcinator, qui poliendam vel sarcienda vestimenta accepit, si forte his vtatur, ex contrectatione eorum furtum fecisse videtur: quia non in eam causam ab eo videntur accepta. §. 1. Frugibus ex fundo subreptis tam colonus quam dominus furti agere possit: quia vtriusque interest, rem persequi. §. 2. Qui ancillam non meretricem libidinis causa subripuit, furti actione tenebitur: et si subpressit, poena legis Fauiae coercetur. §. 3. Qui tabulas, cautionesue subripuit, in adscriptam summam furti actione tenebitur: nec refert, cancellatae nec ne sint: quia ex his debitum magis solutum esse comprobari potest.

LXXXIII. Neratius libro primo Responsorum:

Si

[1] Ap. Hal. *itaque* abest.

Si quis ex bonis eius, quem putabat mortuum, qui viuus erat, pro herede res adprehenderit, eum furtum non facere. §. 1. Ei, cum quo suo nomine furti actum est, si serui nomine de alia re aduersus eum agatur: non dandam exceptionem furti vna facti [1].

LXXXIV. Pavlvs libro secundo ad Neratium:

Qvamvis res furtiua, nisi ad dominum redierit, vsucapi non possit, tamen si eo nomine lis aestimata fuerit, vel furi dominus eam vendiderit: non interpellari iam vsucapionis ius dicendum est.

LXXXV. Idem libro secundo Manualium:

Is, cuius interest non subripi, furti actionem habet, si et rem tenuit domini voluntate, id est, veluti is cui res locata est. Is autem qui sua voluntate, vel etiam pro tutore negotia gerit, item tutor vel curator, ob rem sua culpa [2] subreptam, non habet furti actionem. Item is, cui ex stipulato, vel ex testamento seruus debetur, quamuis interfit eius, non habet furti actionem: sed nec is, qui fideiussit pro colono.

LXXXVI. Tryphoninvs libro nono Disputationum:

Si ad dominum ignorantem perueniret res furtiua, vel vi possessa: non videatur in potestatem domini reuersa: ideo nec si post talem domini possessionem bona fide ementi venierit, vsucapio sequitur.

LXXXVII. Pavlvs libro primo Decretorum:

Creditori actio furti in summam pignoris, non debiti competit: sed vbi debitor ipse subtraxisset pignus, contra probatur: vt in summam pecuniae debitae, et vsurarum eius, furti conueniretur.

LXXXVIII. Idem libro singulari de concurrentibus actionibus:

Si quis egerit vi bonorum raptorum, etiam furti agere non potest. Quod si furti elegerit in duplum agere, potest et vi bonorum raptorum agere sic, vt non excederet quadruplum.

LXXXIX. Idem libro singulari de poenis Paganorum:

Si libertus patrono, vel cliens, vel mercenarius ei qui eum conduxit, furtum fecerit: furti actio non nascitur.

XC. Iavolenvs libro nono ex Posterioribus Labeonis:

Fvllo actione locati de domino liberatus est: negat eum furti recte acturum Labeo. Item si furti egisset, prius quam ex locato cum eo ageretur, et antequam de furto iudicaretur, locati actione liberatus esset: et fur ab eo absolui debet: quod si nihil eorum ante accidisset, furem ei condemnari oportere. Haec idcirco, quoniam furti eatenus habet actionem, quatenus eius interest. §. 1. Nemo opem, aut consilium alii praestare potest, qui ipse furti faciendi consilium capere non potest.

XCI. Labeo libro secundo Pithanon a Paulo epitomatorum:

Si quis, cum sciret quid sibi subripi, non prohibuit: non potest furti agere. Paulus: immo contra: nam si qui scit sibi rapi, et quia non potest prohibere, quieuit, furti agere potest. At si potuit prohibere, nec prohibuit: nihilo minus furti aget. Et hoc modo patronus quoque liberto, et is cuius magna verecundia, ei quem in praesentia pudor ad resistendum impedit, furtum facere solet.

XCII. Vlpianvs libro trigesimo octauo ad Edictum:

Meminisse oportebit, nunc furti plerumque criminaliter agi, et eum qui agit, in crimen subscribere: non quasi publicum sit iudicium, sed quia visum est temeritatem agentium etiam extraordinaria animaduersione coercendam. Non ideo tamen minus, si qui velit, poterit ciuiliter agere.

Tit. III.

DE TIGNO IVNCTO.

Vlpianvs libro trigesimo septimo ad Edictum:

Lex duodecim Tabularum neque soluere permittit tignum furtiuum aedibus vel vineis iunctum, neque vindicare: quod prouidenter lex effecit, ne vel aedificia sub hoc praetextu diruantur, vel vinearum cultura turbetur: sed in eum, qui conuictus est iunxisse, in duplum dat actionem. §. 1. Tigni autem appellatione continetur omnis materia, ex qua aedificium constet, vineaeque necessaria. Vnde quidam aiunt, tegulam quoque, et lapidem, et testam, ceteraque, si qua aedificiis sunt vtilia:

1 Hal. addit *placet*. 2 Ap. Hal. *sua culpa* absunt.

tunc eius esse intelligitur, qui lucrum facturus sit: dominus igitur habebit cum vtroque furti actionem, ita vt, si cum altero furti actionem inchoat, aduersus alterum nihilo minus duret: sed et condictionem, quia ex diuersis factis tenentur.

LXXVII. Idem libro decimo tertio ex Variis lectionibus:

Qvi saccum habentem pecuniam subripit, furti etiam sacci nomine tenetur, quamuis non sit ei animus sacci subripiendi.

LXXVIII. Papinianvs libro octauo Quaestionum:

Rem inspiciendam quis dedit: si periculum spectet eum qui accepit, ipse furti agere potest.

LXXIX. Idem libro nono Quaestionum:

Si debitor pignus subripuit, quod actione furti soluit, nullo modo recipit.

LXXX. Idem libro duodecimo Quaestionum:

Si vendidero, neque tradidero seruum, et is sine culpa mea subripiatur: magis est, vt mihi furti competat actio: et mea videtur interesse, quia dominium apud me fuit, vel quoniam ad praestandas actiones teneor. §. 1 Cum autem iure dominii defertur furti actio, quamuis non alias, nisi nostra intersit, competat: tamen ad aestimationem corporis, si nihil amplius intersit, vtilitas mea referenda est. Idque et in statuliberis, et in legato sub conditione relicto probatur. Alioquin diuersum probantibus statui facile quantitas non potest. Quia itaque [1] tunc sola vtilitas aestimationem facit, cum cessante dominio furti actio nascitur, in istis causis ad aestimationem corporis furti actio referri non potest. §. 2. Si ad exhibendum egissem, optaturus seruum mihi legatum, et vnus ex familia seruus subreptus: heres furti habebit actionem: eius interest: nihil enim refert, cur praestari custodia debeat. §. 3. Cum raptor omnimodo furtum facit, manifestus fur existimandus est. §. 4. Is autem, cuius dolo fuerit raptum, furti quidem non tenebitur, sed vi bonorum raptorum. §. 5. Si Titius, cuius nomine pecuniam perperam falsus procurator accepit, ratum habeat: ipse quidem Titius negotiorum gestorum aget: et ei vero qui pecuniam indebitam dedit, aduersus Titium erit indebiti condictio, aduersus falsum procuratorem furtiua durabit: electo Titio, non inique per doli exceptionem, vti praestetur ei furtiua condictio, desiderabitur. Quod si pecunia fuit debita, ratum habente Titio, furti actio euanescit: quia debitor liberatur. §. 6. Falsus autem procurator ita demum furtum pecuniae faciet, si nomine quoque veri procuratoris, quem creditor habuit, adsumto, debitorem alienum circumuenerit. Quod aeque probatur et in eo, qui sibi deberi pecuniam, vt heredi Sempronii creditoris, adseuerauit, cum esset alius. §. 7. Qui rem Titii agebat, eius nomine falso procuratori creditoris soluit, et Titius ratum habuit: non nascitur ei furti actio, quae statim, cum pecunia soluta est, ei, qui dedit, nata est, cum Titii nummorum domini in non fuerit, neque possessio: sed condictionem indebiti quidem Titius habebit: furtiuam autem, qui pecuniam dedit: quae, si negotiorum gestorum actione Titius conueniri coeperit, arbitrio iudicis ei praestabitur.

LXXXI. Idem libro primo Responsorum:

Ob pecuniam ciuitati subtractam, actione furti, non crimine peculatus tenetur.

LXXXII. Pavlvs libro secundo Sententiarum:

Fvllo et sarcinator, qui polienda vel sarcienda vestimenta accepit, si forte his vtatur, ex contrectatione eorum furtum fecisse videtur: quia non in eam causam ab eo videntur accepta. §. 1. Frugibus ex fundo subreptis tam colonus quam dominus furti agere possit: quia vtriusque interest, rem persequi. §. 2. Qui ancillam non meretricem libidinis causa subripuit, furti actione tenebitur: et si subpressit, poena legis Fauiae coercetur. §. 3. Qui tabulas, cautionesue subripuit, in adscriptam summam furti actione tenebitur: nec refert, cancellatae nec ne sint: quia ex his debitum magis solutum esse comprobari potest.

LXXXIII. Nerativs libro primo Responsorum:

Si

1 Ap. Hal. *itaque* abest.

Si quis ex bonis eius, quem putabat mortuum, qui viuus erat, pro herede res adprehenderit, eum furtum non facere. §. 1. Ei, cum quo suo nomine furti actum est, si serui nomine de alia re aduersus eum agatur: non dandam exceptionem furti vna facti [1].

LXXXIV. Pavlvs libro secundo ad Neratium:

Qvamvis res furtiua, nisi ad dominum redierit, vsucapi non possit, tamen si eo nomine lis aestimata fuerit, vel furi dominus eam vendiderit: non interpellari iam vsucapionis ius dicendum est.

LXXXV. Idem libro secundo Manualium:

Is, cuius interest non subripi, furti actionem habet, si et rem tenuit domini voluntate, id est, veluti is cui res locata est. Is autem qui sua voluntate, vel etiam pro tutore negotia gerit, item tutor vel curator, ob rem sua culpa [2] subreptam, non habet furti actionem. Item is, cui ex stipulato, vel ex testamento seruus debetur, quamuis interlit eius, non habet furti actionem: sed nec is, qui fideiussit pro colono.

LXXXVI. Tryphoninvs libro nono Disputationum:

Si ad dominum ignorantem perueniret res furtiua, vel vi possessa: non videatur in potestatem domini reuersa: ideo nec si post talem domini possessionem bona fide ementi venierit, vsucapio sequitur.

LXXXVII. Pavlvs libro primo Decretorum:

Creditori actio furti in summam pignoris, non debiti competit: sed vbi debitor ipse subtraxisset pignus, contra probatur: vt in summam pecuniae debitae, et vsurarum eius, furti conueniretur.

LXXXVIII. Idem libro singulari de concurrentibus actionibus:

Si quis egerit vi bonorum raptorum, etiam furti agere non potest. Quod si furti elegerit in duplum agere, potest et vi bonorum raptorum agere sic, vt non excederet quadruplum.

LXXXIX. Idem libro singulari de poenis Paganorum:

Si libertus patrono, vel cliens, vel mercenarius ei qui eum conduxit, furtum fecerit: furti actio non nascitur.

XC. Iavolenvs libro nono ex Posterioribus Labeonis:

Fvllo actione locati de domino liberatus est: negat eum furti recte acturum Labeo. Item si furti egisset, prius quam ex locato cum eo ageretur, et antequam de furto iudicaretur, locati actione liberatus esset: et fur ab eo absolui debet: quod si nihil eorum ante accidisset, furem ei condemnari oportere. Haec idcirco, quoniam furti eatenus habet actionem, quatenus eius interest. §. 1. Nemo opem, aut consilium alii praestare potest, qui ipse furti faciendi consilium capere non potest.

XCI. Labeo libro secundo Pithanon a Paulo epitomatorum:

Si quis, cum sciret quid sibi subripi, non prohibuit: non potest furti agere. Paulus: immo contra: nam si qui scit sibi rapi, et quia non potest prohibere, quieuit, furti agere potest. At si potuit prohibere, nec prohibuit: nihilo minus furti aget. Et hoc modo patronus quoque liberto, et is cuius magna verecundia, ei quem in praesentia pudor ad resistendum impedit, furtum facere solet.

XCII. Vlpianvs libro trigesimo octauo ad Edictum:

Meminisse oportebit, nunc furti plerumque criminaliter agi, et eum qui agit, in crimen subscribere: non quasi publicum sit iudicium, sed quia visum est temeritatem agentium etiam extraordinaria animaduersione coercendam. Non ideo tamen minus, si qui velit, poterit ciuiliter agere.

Tit. III.

DE TIGNO IVNCTO.

Vlpianvs libro trigesimo septimo ad Edictum:

Lex duodecim Tabularum neque soluere permittit tignum furtiuum aedibus vel vineis iunctum, neque vindicare: quod prouidenter lex effecit, ne vel aedificia sub hoc praetextu diruantur, vel vinearum cultura turbetur: sed in eum, qui conuictus est iunxisse, in duplum dat actionem. §. 1. Tigni autem appellatione continetur omnis materia, ex qua aedificium constet, vineaeque necessaria. Vnde quidam aiunt, tegulam quoque, et lapidem, et testam, ceteraque, si qua aedificiis sunt vtilia:

1 Hal. addit *placet*. 2 Ap. Hal. *sua culpa* absunt.

tunc eius esse intelligitur, qui lucrum facturus sit: dominus igitur habebit cum vtroque furti actionem, ita vt, si cum altero furti actionem inchoat, aduersus alterum nihilo minus duret: sed et condictionem, quia ex diuersis factis tenentur.

LXXVII. Idem libro decimo tertio ex Variis lectionibus:

Qui saccum habentem pecuniam subripit, furti etiam sacci nomine tenetur, quamuis non sit ei animus sacci subripiendi.

LXXVIII. Papinianus libro octauo Quaestionum:

Rem inspiciendam quis dedit: si periculum spectet eum qui accepit, ipse furti agere potest.

LXXIX. Idem libro nono Quaestionum:

Si debitor pignus subripuit, quod actione furti soluit, nullo modo recipit.

LXXX. Idem libro duodecimo Quaestionum:

Si vendidero, neque tradidero seruum, et is sine culpa mea subripiatur: magis est, vt mihi furti competat actio: et mea videtur interesse, quia dominium apud me fuit, vel quoniam ad praestandas actiones teneor. §. 1 Cum autem iure dominii defertur furti actio, quamuis non alias, nisi nostra interfit, competat: tamen ad aestimationem corporis, si nihil amplius intersit, vtilitas mea referenda est. Idque et in statuliberis, et in legato sub conditione relicto probatur. Alioquin diuersum probantibus statui facile quantitas non potest. Quia itaque [1] tunc sola vtilitas aestimationem facit, cum cessante dominio furti actio nascitur, in istis causis ad aestimationem corporis furti actio referri non potest. §. 2. Si ad exhibendum egissem, optaturus seruum mihi legatum, et vnus ex familia seruus subreptus: heres furti habebit actionem: eius interest: nihil enim refert, cur praestari custodia debeat. §. 3. Cum raptor omnimodo furtum facit, manifestus fur existimandus est. §. 4. Is autem, cuius dolo fuerit raptum, furti quidem non tenebitur, sed vi bonorum raptorum. §. 5. Si Titius, cuius nomine pecuniam perperam falsus procurator accepit, ratum habeat: ipse quidem Titius negotiorum gestorum aget: et ei vero qui pecuniam indebitam dedit, aduersus Titium erit indebiti condictio, aduersus falsum procuratorem furtiua durabit: electo Titio, non inique per doli exceptionem, vti praestetur ei furtiua condictio, desiderabitur. Quod si pecunia fuit debita, ratum habente Titio, furti actio euanescit: quia debitor liberatur. §. 6. Falsus autem procurator ita demum furtum pecuniae faciet, si nomine quoque veri procuratoris, quem creditor habuit, adsumto, debitorem alienum circumuenerit. Quod aeque probatur et in eo, qui tibi deberi pecuniam, vt heredi Sempronii creditoris, adseuerauit, cum esset alius. §. 7. Qui rem Titii agebat, eius nomine falso procuratori creditoris soluit, et Titius ratum habuit: non nascitur ei furti actio, quae statim, cum pecunia soluta est, ei, qui dedit, nata est, cum Titii nummorum domini in non fuerit, neque possessio: sed condictionem indebiti quidem Titius habebit: furtiuam autem, qui pecuniam dedit: quae, si negotiorum gestorum actione Titius conueniri coeperit, arbitrio iudicis ei praestabitur.

LXXXI. Idem libro primo Responsorum:

Ob pecuniam ciuitati subtractam, actione furti, non crimine peculatus tenetur.

LXXXII. Pavlvs libro secundo Sententiarum:

Fullo et sarcinator, qui polienda vel sarcienda vestimenta accepit, si forte his vtatur, ex contrectatione eorum furtum fecisse videtur: quia non in eam causam ab eo videntur accepta. §. 1. Frugibus ex fundo subreptis tam colonus quam dominus furti agere possit: quia vtriusque interest, rem persequi. §. 2. Qui ancillam non meretricem libidinis causa subripuit, furti actione tenebitur: et si subpressit, poena legis Fauiae coercetur. §. 3. Qui tabulas, cautionesue subripuit, in adscriptam summam furti actione tenebitur: nec refert, cancellatae nec ne sint: quia ex his debitum magis solutum esse comprobari potest.

LXXXIII. Neratius libro primo Responsorum:

Si

[1] Ap. Hal. *itaque* abest.

Si quis ex bonis eius, quem putabat mortuum, qui viuus erat, pro herede res adprehenderit, eum furtum non facere. §. 1. Ei, cum quo suo nomine furti actum est, si serui nomine de alia re aduersus eum agatur: non dandam exceptionem furti vna facti [1].

LXXXIV. Pavlvs libro secundo ad Neratium:

Qvamvis res furtiua, nisi ad dominum redierit, vsucapi non possit, tamen si eo nomine lis aestimata fuerit, vel furi dominus eam vendiderit: non interpellari iam vsucapionis ius dicendum est.

LXXXV. Idem libro secundo Manualium:

Is, cuius interest non subripi, furti actionem habet, si et rem tenuit domini voluntate, id est, veluti is cui res locata est. Is autem qui sua voluntate, vel etiam pro tutore negotia gerit, item tutor vel curator, ob rem sua culpa [2] subreptam, non habet furti actionem. Item is, cui ex stipulato, vel ex testamento seruus debetur, quamuis interfit eius, non habet furti actionem: sed nec is, qui fideiussit pro colono.

LXXXVI. Tryphoninvs libro nono Disputationum:

Si ad dominum ignorantem perueniret res furtiua, vel vi possessa: non videatur in potestatem domini reuersa: ideo nec si post talem domini possessionem bona fide ementi venierit, vsucapio sequitur.

LXXXVII. Pavlvs libro primo Decretorum:

Creditori actio furti in summam pignoris, non debiti competit: sed vbi debitor ipse subtraxisset pignus, contra probatur: vt in summam pecuniae debitae, et vsurarum eius, furti conueniretur.

LXXXVIII. Idem libro singulari de concurrentibus actionibus:

Si quis egerit vi bonorum raptorum, etiam furti agere non potest. Quod si furti elegerit in duplum agere, potest et vi bonorum raptorum agere sic, vt non excederet quadruplum.

LXXXIX. Idem libro singulari de poenis Paganorum:

Si libertus patrono, vel cliens, vel mercenarius ei qui eum conduxit, furtum fecerit: furti actio non nascitur.

XC. Iavolenvs libro nono ex Posterioribus Labeonis:

Fvllo actione locati de domino liberatus est: negat eum furti recte acturum Labeo. Item si furti egisset, prius quam ex locato cum eo ageretur, et antequam de furto iudicaretur, locati actione liberatus esset: et fur ab eo absolui debet: quod si nihil eorum ante accidisset, furem ei condemnari oportere. Haec idcirco, quoniam furti eatenus habet actionem, quatenus eius interest. §. 1. Nemo opem, aut consilium alii praestare potest, qui ipse furti faciendi consilium capere non potest.

XCI. Labeo libro secundo Pithanon a Paulo epitomatorum:

Si quis, cum sciret quid sibi subripi, non prohibuit: non potest furti agere. Paulus: immo contra: nam si qui scit sibi rapi, et quia non potest prohibere, quieuit, furti agere potest. At si potuit prohibere, nec prohibuit: nihilo minus furti aget. Et hoc modo patronus quoque liberto, et is cuius magna verecundia, ei quem in praesentia pudor ad resistendum impedit, furtum facere solet.

XCII. Vlpianvs libro trigesimo octauo ad Edictum:

Meminisse oportebit, nunc furti plerumque criminaliter agi, et eum qui agit, in crimen subscribere: non quasi publicum sit iudicium, sed quia visum est temeritatem agentium etiam extraordinaria animaduersione coercendam. Non ideo tamen minus, si qui velit, poterit ciuiliter agere.

Tit. III.

DE TIGNO IVNCTO.

Vlpianvs libro trigesimo septimo ad Edictum:

Lex duodecim Tabularum neque soluere permittit tignum furtiuum aedibus vel vineis iunctum; neque vindicare: quod prouidenter lex effecit, ne vel aedificia sub hoc praetextu diruantur, vel vinearum cultura turbetur: sed in eum, qui conuictus est iunxisse, in duplum dat actionem. §. 1. Tigni autem appellatione continetur omnis materia, ex qua aedificium constet, vineaeque necessaria. Vnde quidam aiunt, tegulam quoque, et lapidem, et testam, ceteraque, si qua aedificiis sunt vtilia:

1 Hal. addit *placet*. 2 Ap. Hal. *sua culpa* absunt.

vtilia: tigna enim a tegendo dicta sunt: hoc amplius, et calcem, et harenam tignorum appellatione contineri. Sed et in vineis tigni appellatione omnia vineis necessaria continentur, vtputa perticae, pedamenta. §. 2. Sed et ad exhibendum danda est actio: nec enim parci oportet ei, qui sciens alienam rem aedificio inclusit, vinxitue: non enim sic eum conuenimus, quasi possidentem, sed ita, quasi dolo malo fecerit, quo minus possideat.

II. IDEM libro quadragesimo secundo ad Sabinum:

SED si proponas tigni furtiui nomine aedibus iuncti actum: deliberari poterit, an extrinsecus sit rei vindicatio? Et esse non dubito.

TIT. IV.

SI IS, QVI TESTAMENTO LIBER ESSE IVSSVS ERIT, POST MORTEM DOMINI ANTE ADITAM HEREDITATEM SVBRIPVISSE, AVT CORRVPISSE[1] QVID DICETVR.

VLPIANVS libro trigesimo octauo ad Edictum:

SI dolo malo eius, qui liber esse iussus erit, post mortem domini, ante aditam hereditatem, in bonis, quae eius fuerunt, qui eum liberum esse iusserit, factum esse dicetur, quo minus ex his bonis ad heredem aliquid perueniret: in eum intra annum vtilem dupli iudicium datur. §. 1. Haec autem actio, vt Labeo scripsit, naturalem potius in se, quam ciuilem habet aequitatem: siquidem ciuilis deficit actio: sed natura aequum est, non esse impunitum eum, qui hac spe audacior factus est: quia neque vt seruum se coerceri posse intelligit spe imminentis libertatis; neque vt liberum damnari, quia hereditati furtum fecit, hoc est, dominae: dominus autem dominaue non possunt habere furti actionem cum seruo suo, quamuis postea ad libertatem peruenerit, vel alienatus sit: nisi si postea quoque contrectauerit. E re itaque esse Praetor putauit, calliditatem et proteruitatem horum, qui hereditates depopulantur, dupli actione coercere. §. 2. Non alias tenebitur iste libertus, quam si dolo quid dissipasse proponatur. Culpa autem negligentiaque serui post libertatem excusata est: sed culpa dolo proxima dolum repraesentat. Proinde si quid dammi dedit sine dolo, cessabit ista actio: quamuis alias Aquilia tenetur ob hoc, quod damnum qualiter qualiter dederit. Habet itaque certum finem ista actio, vt et dolo fecerit iste, et post mortem domini, et ante aditam hereditatem. Ceterum si sine dolo[2], aut dolo quidem, verum viuo domino, non tenebitur hac actione. Quinimmo etsi post mortem, post aditam tamen hereditatem, cessabit actio: nam vbi adita hereditas est, iam quasi liber conueniri potest. §. 3. Quid tamen si sub conditione accepit libertatem? ecce nondum liber erit, sed vt seruus potest coerceri: idcirco dicendum est, cessare hanc actionem. §. 4. Sed vbi libertas competit, continuo dicendum est, posse et debere hanc actionem dari aduersus eum, qui peruenit ad libertatem. §. 5. Si seruus pure legatus, ante aditam hereditatem quid admiserit in hereditate, dicendum est, quia dominium in eo mutatur, huic actioni locum esse. §. 6. Et generaliter dicimus, quo casu in seruo dominium vel mutatur, vel amittitur, vel libertas competit post interuallum modicum aditae hereditatis: eo casu hanc actionem indulgendam. §. 7. Sed si fideicommissaria libertas seruo data sit, quidquid in hereditate maleficii admisit, numquid non prius cogatur heres manumittere, quam si satisfecerit? Est autem saepissime, et a Diuo Marco, et ab Imperatore nostro cum patre rescriptum, non impediri fideicommissariam libertatem, quae pure data est. Diuus sane Marcus rescripsit, arbitrum ex continenti dandum, apud quem ratio ponatur: sed hoc rescriptum ad rationem ponendam pertinet actus quem seruus administrauit: arbitror igitur, et hic posse hanc actionem competere. §. 8. Ante aditam hereditatem, sic accipere debemus, antequam vel ab vno adeatur hereditas: nam vbi vel vnus adit, competit libertas. §. 9. Si pupillus heres institutus sit, et a substituto eius libertas data, medioque tempore quaedam admittantur, si quidem viuo pupillo quid fuerit factum, locum

1 *aut corrupisse* ap. Hal. absunt. 2 Hal. addit *malo*.

locum non esse huic actioni: sin vero post mortem, antequam, quis pupillo succederet, actionem istam locum habere. §. 10. Haec actio locum habet non tantum in rebus, quae in bonis fuerunt testatoris: sed et si heredis interfuit, dolum malum admissum non esse, quo minus ad se perueniret. Et ideo Scaeuola plenius tractat, etsi eam rem subripuisset seruus, quam defunctus pignori acceperat, hanc actionem honorariam locum habere: plenius enim causam bonorum hic accipimus pro vtilitate. Nam si in locum deficientis furti actionis propter seruitutem, hanc actionem substituit Praetor, verisimile est, in omnibus causis eum, in quibus furti agi potuit, substituisse. Et in summa probatur, hanc actionem et in rebus pigneratis, et in rebus alienis bona fide possessis locum habere. Idem et de re commodata testatori. §. 11. Item si fructus post mortem testatoris perceptos hic seruus, qui libertatem prospicit, contrectauerit: locus erit huic actioni. Sed et si partus, vel fetus post mortem adgnatos, tantundem erit dicendum. §. 12. Praeterea si impubes post mortem patris quaesierit rei dominium, eaque antequam impuberis hereditas adeatur, subripiatur: locum habere istam actionem, dicendum est. §. 13. Sed et in omnibus, quae interfuit heredis non esse auersa, locum habet haec actio. § 14. Non tantum autem ad sola furta ista actio pertinet, sed etiam ad omnia damna, quaecumque hereditati seruus dedit. §. 15. Scaeuola ait, possessionis furtum fieri: denique si nullus sit possessor, furtum negat fieri. Idcirco autem hereditati furtum non fieri, quia possessionem hereditas non habet, quae facti est et animi: sed nec heredis est possessio, antequam possideat: quia hereditas in eum id tantum transfundit, quod est hereditatis: non autem fuit possessio hereditatis. §. 16. Illud verum est, si potest alias heres ad suum peruenire, non esse honorariam hanc [1] actionem tribuendam: cum in id, quod interfit, condemnatio fiat. §. 17. Praeter hanc actionem, esse et vindicationem rei, constat, cum haec actio ad similitudinem furti competat. §. 18. Item heredi ceterisque successoribus competere istam actionem dicendum est. § 19. Si plures serui libertatem acceperunt, et dolo malo quid admiserint: singuli conuenientur in solidum, hoc est, in duplum. Et cum ex delicto conueniantur, exemplo furti, nullius eorum liberetur, etsi vnus conuentus praestiterit.

II. GAIVS [2] libro decimo tertio ad Edictum prouinciale:

SI paulo ante quam statuta libertas obtigerit, amouerit aliquid seruus aut corruperit, ignorantia domini non introducit hanc actionem: ideoque licet maxime ignorauerit heres a statulibero, aut quilibet alius dominus a seruo suo amotum aliquid corruptumue esse: non impetrat post libertatem eius vllam actionem, quamuis in pluribus a iis causis iusta ignorantia excusationem mereatur.

III. VLPIANVS libro decimo tertio ad Edictum:

LABEO putauit, sub conditione manumissum res amouentem, si cito conditio extitit, hac actione conueniendum.

TIT. V.

FVRTI ADVERSVS NAVTAS, CAVPONES, STABVLARIOS.

VLPIANVS libro trigesimo octauo ad Edictum:

IN eos, qui naues, cauponas, stabula exercebunt, si quid a quoquo eorum, quosue ibi habebunt, furtum factum esse dicetur, iudicium datur, siue furtum ope, consilio exercitoris factum sit, siue eorum cuius, qui in ea naui nauigandi causa esset. §. 1. Nauigandi autem causa accipere debemus eos, qui adhibentur, vt nauis nauiget, hoc est, nautas. §. 2. Et est in duplum actio. §. 3. Cum enim in caupona, vel in [3] naui, res perit, ex Edicto Praetoris obligatur exercitor nauis, vel caupo: ita vt in potestate sit eius, cui res subrepta sit, vtrum mallet cum exercitore honorario iure, an cum fure iure ciuili experiri. §. 4. Quod si receperit saluum fore caupo vel nauta: furti actionem non dominus rei subreptae, sed ipse habet, qui recipiendo periculum custodiae subit. §. 5. Serui vero sui nomine exercitor noxae dedendo se liberat: cur ergo non exercitor condemnetur, qui seruum tam malum in naue admisit? et cur liberi quidem hominis nomine tenetur in solidum, serui vero non tenetur? nisi forte idcirco, quod liberum quidem hominem adhibens statuere debuit de eo, qualis esset: in ser-

1 Ap. Hal. *hanc* abest. 2 *PAVLVS.* 3 Ap. Hal. *in* abest.

ſeruo vero ſuo ignoſcendum ſit ei, quaſi in domeſtico malo, ſi noxae dedere paratus ſit: ſi autem alienum adhibuit ſeruum, quaſi in libero tenebitur. §. 6. Caupo praeſtat factum eorum, qui in ea caupona eius cauponae exercendae cauſa ibi ſunt: item eorum, qui habitandi cauſa ibi ſunt: viatorum autem factum non praeſtat: namque viatorem ſibi eligere caupo vel ſtabularius non videtur, nec repellere poteſt iter agentes: inhabitatores vero perpetuos ipſe quodammodo eligit, qui non reiecit, quorum factum oportet eum praeſtare. In naui quoque vectorum factum non praeſtatur.

TIT. VI.

SI FAMILIA FVRTVM FECISSE DICETVR.

VLPIANVS libro trigeſimo octauo ad Edictum:

VTILISSIMVM id Edictum Praetor propoſuit, quo dominis proſpiceret aduerſus maleficia ſeruorum: videlicet ne, cum plures furtum admittunt, euertant domini patrimonium, ſi omnes dedere, aut pro ſingulis aeſtimationem litis offerre cogatur. Datur igitur arbitrium hoc Edicto, vt, ſi quidem velit dicere noxios ſeruos, poſſit omnes dedere, qui participauerunt furtum; enimuero ſi maluerit aeſtimationem offerre, tantum offerat, quantum ſi vnus liber furtum feciſſet, et retineat familiam ſuam. §. 1. Haec autem facultas domino tribuitur toties, quoties ignorante eo furtum factum eſt. Ceterum ſi ſciente [1], facultas ei non erit data: nam et ſuo nomine et ſingulorum nomine conueniri poteſt noxali iudicio; nec vna aeſtimatione, quam homo liber ſufferret, defungi poterit. Is autem accipitur ſcire, qui ſcit et potuit prohibere: ſcientiam enim [2] ſpectare debemus, quae habet et voluntatem: ceterum ſi ſcit, prohibuit tamen, dicendum eſt, vſurum Edicti beneficio. §. 2. Si plures ſerui damnum culpa dederint, aequiſſimum eſt eandem facultatem domino dari. §. 3. Cum plures ſerui eiuſdem rei furtum faciunt, et vnius nomine cum domino lis conteſtata ſit, tamdiu aliorum nomine actio ſuſtineri debebit, quamdiu priore iudicio poteſt actor conſequi, quantum conſequetur, ſi liber id furtum feciſſet.

II. IVLIANVS libro vigeſimo tertio Digeſtorum:

ID eſt, et poenae nomine duplum, et condictionis ſimplum.

III. VLPIANVS libro trigeſimo octauo ad Edictum:

QVOTIES tantum praeſtat dominus, quantum praeſtaretur, ſi vnus liber feciſſet, ceſſat ceterorum nomine actio, non tantum aduerſus ipſum, verumetiam aduerſus emtorem dumtaxat, ſi forte quis eorum, qui ſimul fecerant, venierint. Idemque et ſi fuerit manumiſſus. Quod ſi prius fuerit ablatum a manumiſſo, tunc dabitur aduerſus dominum familiae nomine: nec enim poteſt dici, quod a manumiſſo praeſtitum eſt, quaſi a familia eſſe praeſtitum. Plane ſi emtor praeſtiterit, puto denegandam in venditorem actionem: quodammodo enim hoc a venditore praeſtitum eſt, ad quem nonnumquam regreſſus eſt ex hac cauſa, maxime ſi furti, noxaque ſolutum eſſe promiſit. §. 1. Sed an, ſi legati ſerui nomine, vel eius, qui donatus eſt, actum ſit cum legatario, vel eo, cui donatus eſt, agi poſſit etiam cum domino ceterorum, quaeritur? quod admittendum puto. §. 2. Huius Edicti leuamentum non tantum ei, qui ſeruos poſſidens condemnatus praeſtitit tantum, quantum, ſi vnus liber feciſſet, datur: verum ei quoque qui idcirco condemnatus eſt, quia dolo fecerat, quo minus poſſideret.

IV. IVLIANVS libro vigeſimo ſecundo Digeſtorum:

ETIAM heredibus eius, cui plures eiuſdem familiae furtum fecerint, eadem actio competere debet, quae teſtatori competebat: id eſt, vt omnes non amplius conſequantur, quam conſequerentur, ſi id furtum liber feciſſet.

V. MARCELLVS libro octauo Digeſtorum:

FAMILIA communis ſciente altero furtum fecit: omnium nomine cum eo, qui ſcit, furti agi poterit: cum altero, ad eum modum, qui Edicto comprehenſus eſt: quod [3] ille praeſtiterit non totius familiae nomine, ab hoc ſocio partem conſequeretur. Et ſi ſeruus communis alterius iuſſu damnum dederit, etiam quod praeſtiterit alter, ſi modo cum

1 Hal. addit *eo*. 2 Hal. *vero* loco *enim*. 3 Hal. inſerit *ſi*.

cum eo quoque ex lege Aquilia, vel ex duodecim tabulis agi poteſt, repetat a ſocio: ſicuti cum communi rei nocitum eſt. Si ergo dumtaxat duos habuerim ſeruos communes, cum eo, quo non ignorante factum eſt, agetur vtriusque ſerui nomine: ſed non amplius conſequetur a ſocio, quam ſi vnius nomine praeſtitiſſet: quod ſi cum eo, quo ignorante factum eſt, agere volet, duplum tantum conſequetur. Et videamus, an jam in ſocium, alterius ſerui nomine, non ſit dandum iudicium, quemadmodum ſi omnium nomine ſocius decidiſſet, niſi forte hoc caſu ſeuerius a Praetore conſtituendum eſt, nec ſeruorum conſcio parcendum eſt.

VI. Scaevola libro quarto Quaeſtionum:

Labeo putat, ſi coheres meus, quod furtum familia cuius feciſſet, duplum abſtuliſſet, me non impediri, quo minus dupli agam: eoque modo fraudem Edicto fieri: eſſeque iniquum, plus heredes noſtros ferre, quam ferremus ipſi: item ſi defunctus minus duplo abſtulit, adhuc ſingulos heredes recte experiri Scaeuola reſpondit: verius puto, partes eius heredes perſecuturos: ſed et cum eo, quod defunctus abſtulit, vterque heres non plus duplo ferat.

Tit. VII.

ARBORVM FVRTIM CAESARVM.

Pavlvs libro nono ad Sabinum;

Si furtim arbores caeſae ſint, et ex lege Aquilia et ex duodecim tabularum, dandam actionem Labeo ait. Sed Trebatius ita vtramque dandam, vt iudex in poſteriore deducat id, quod ex prima conſecutus ſit, et reliquo condemnet.

II. Gaivs libro primo ad legem duodecim tabularum:

Sciendvm eſt autem, eos, qui arbores, et maxime vites ceciderint, etiam [1] tamquam latrones puniri.

III. Vlpianvs libro quadrageſimo ſecundo ad Sabinum:

Vitem arboris appellatione contineri, plerique veterum exiſtimauerunt. §. 1. Ederae quoque, et harundines, arbores non male dicentur. §. 2. Idem de ſalicteto dicendum eſt. §. 3. Sed ſi quis ſaligneas virgas inſtituendi ſalicti cauſa defixerit, haeque, antequam radices coegerint, ſuccidantur, aut euellantur: recte Pomponius ſcripſit, non poſſe agi de arboribus ſuccîſis, cum nulla arbor proprie dicatur, quae radicem non conceperit. §. 4. Quod ſi quis ex ſeminario, id eſt, [2] ſtirpibus arborem transtulerit: eam, quamuis nondum comprehenderit terram, arborem tamen videri, Pomponius libro nono decimo ad Sabinum probat. §. 5. Ideo ea quoque arbor eſſe videtur, cuius radices deſinent viuere, quamuis adhuc terra contineatur: quam ſententiam Labeo quoque probat. §. 6. Labeo etiam eam arborem recte dici putat, quae ſubuerſa a radicibus, etiam nunc reponi poteſt: aut quae [3] ita translata eſt, vt poni poſſit. §. 7. Stirpes oleae arbores eſſe magis eſt, ſiue iam egerunt radices, ſiue nondum. §. 8. Omnium igitur harum arborum, quas enumerauimus, nomine agi poterit.

IV. Gaivs libro primo ad legem duodecim tabularum;

Certe non dubitatur, ſi adhuc adeo tenerum ſit, vt herbae loco ſit, non debere arboris numero haberi.

V. Pavlvs libro nono ad Sabinum.

Caedere eſt, non ſolum ſuccidere, ſed etiam ferire caedendi cauſa. Cingere eſt deglabrare: ſubſecare eſt ſubſecuiſſe: non enim poterat caeciediſſe intelligi, qui ferra ſecuiſſet. §. 1. Eius actionis eadem cauſa eſt, quae eſt legis Aquiliae. §. 2. Is, cuius vſusfructus eſt in fundo, hanc actionem non habet. §. 3. Qui autem fundum vectigalem habet, hanc actionem habet: ſicut aquae pluuiae arcendae actionem, et finium regundorum.

VI. Pomponivs libro vigeſimo ad Sabinum;

Si plures eandem arborem furtim caeciderint, cum ſingulis in ſolidum agetur. §. 1. At ſi eadem arbor plurium fuerit, vniuerſis dumtaxat vna et ſemel poena praeſtabitur. §. 2. Si arbor in vicini fundum radices porrexit, recidere eas vicino non licebit: agere autem licebit, non eſſe eius, ſicuti tignum, aut protectum, immiſſum habere. Si radicibus vicini arbor aletur, tamen eius eſt, in cuius fundo origo eius fuerit.

VII.

1 Ap. Hal. *etiam* abeſt. 2 Ap. Hal. *id eſt* abſunt. 3 Ap. Hal. *quae* abeſt.

VII. Vlpianvs libro trigesimo octauo ad Edictum:

Fvrtim caesae arbores videntur, quae ignorante domino, celandique eius causa caeduntur. §. 1. Nec esse hanc furti actionem scribit Pedius: cum et sine furto fieri possit, vt quis arbores furtim caedat. §. 2. Si quis radicitus arborem euellerit, vel exstirpauerit, hac actione non tenetur: neque enim vel caedit, vel succidit, vel subsecuit. Aquilia tamen tenetur, quasi ruperit. §. 3 Etiam si non tota arbor caesa sit, recte tamen agetur, quasi caesa. §. 4. Siue autem quis suis manibus, siue dum imperat seruo arbores cingi, subsecari, caedi, hac actione tenetur. Item et si libero imperet. §. 5. Quod si seruo suo non praeceperit dominus, sed ipse sua voluntate id admiserit, Sabinus ait competere noxale, vt in ceteris maleficiis: quae sententia vera est. §. 6. Haec actio, etiam si poenalis sit, perpetua est: sed aduersus heredem non datur heredi, ceterisque successoribus dabitur. §. 7. Condemnatio autem eius duplum continet.

VIII. Pavlvs libro trigesimo nono ad Edictum:

Facienda aestimatione, quanti domini intersit non laedi: ipsarumque arborum pretium deduci oportet, et eius, quod superest, fieri aestimationem. §. 1. [1] Furtim arborem caedit, qui clam caedit. §. 2. Igitur si ceciderit, et lucri faciendi causa contrectauerit, etiam furti tenebitur lignorum causa, et condictione, et ad exhibendum. §. 3. Qui per vim sciente domino caedit, non incidit in hanc actionem.

IX. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale:

Si colonus sit, qui caeciderit arbores, etiam ex locato cum eo agi potest, plane vna actione contentus esse debet actor.

X. Ivlianvs libro tertio ex Minicio:

Si gemina arbor esset, et supra terram iunctura eius emineret, vna arbor videtur esse: sed si id, qua iungeretur, non exstaret, totidem arbores sunt, quot species earum supra terram essent.

XI. Pavlvs libro vigesimo secundo ad Edictum:

Sed si de arboribus caesis ex lege Aquilia actum sit, interdicto, quod vi aut clam, reddito absoluetur, si satis prima condemnatione grauauerit reum manente nihilo minus actione ex lege duodecim tabularum.

XII. Iavolenvs libro decimo quinto ex Cassio:

Qvi agrum vendidit, nihilo minus furtim arborum caesarum agere potest.

Tit. VIII.

VI BONORVM RAPTORVM, ET DE TVRBA.

Pavlvs libro vicesimo secundo ad Edictum:

Qvi rem rapuit, et furti nec manifesti tenetur in duplum, et vinorum raptorum in quadruplum: sed si ante actum sit vi bonorum raptorum, deneganda est furti: si ante furti actum est, non est illa deneganda: vt tamen id, quod amplius in ea est, consequatur.

II. Vlpianvs libro quinquagesimo sexto ad Edictum:

Praetor ait, si cvi dolo malo, hominibvs coactis damni qvid factvm esse dicetvr, sive cvivs bona rapta esse dicentvr, in evm, qvi id fecisse dicetvr [2], ivdicivm dabo. Item si servvs fecisse dicetvr, in dominvm ivdicivm noxale dabo. §. 1. Hoc Edicto contra ea, quae vi committuntur, consuluit Praetor: nam si quis se vim passum docere possit, publico iudicio de vi potest experiri, neque debet publico iudicio priuata actione praeiudicari, quidam putant. Sed vtilius visum est, quamuis praeiudicium legi Iuliae de vi priuata fiat, nihilo minus tamen non esse denegandam actionem eligentibus priuatam persecutionem. §. 2. Dolo autem malo facere potest, quod Edictum ait, non tantum is, qui rapit, sed et qui praecedente consilio, ad hoc ipsum homines colligit armatos, vt damnum det, bonaue rapiat. §. 3. Siue igitur ipse quis cogat homines, siue ab alio coactis vtitur ad rapiendum, dolo malo facere videtur. §. 4. Homines coactos ac-

1 Hal. hic nouam legem facit, sub inscriptione: *Vlpianus.* 2 *Sive cuius rapta bona: ei intra annum, quo primum de ea re experiundi potestas fuerit, in quadruplum, post annum in simplum iudicium dabo.*

accipere debemus ad hoc coactos, vt damnum daretur. §. 5. Neque additur, quales homines: qualescumque [1], siue liberos, siue seruos. §. 6. Sed et si vnus homo coactus sit, adhuc dicemus homines coactos. §. 7. Item si proponas solum damnum dedisse, non puto deficere verba: haec enim, quod ait, HOMINIBVS COACTIS, vt siue solus vim fecerit, siue etiam hominibus coactis, sic accipere debemus, etiam hominibus coactis, vel armatis, vel inermibus, hoc Edicto teneatur. §. 8. Doli mali mentio hic, et vim in se habet: nam qui vim facit, dolo malo fecit: non tamen qui dolo malo fecit, vtique et vi facit: ita dolus habet in se, et vim: et sine vi, si quid callide admissum est, aeque continebitur. §. 9. DAMNI, Praetor inquit. Omnia ergo damna continet et clandestina. Sed non puto clandestina, sed ea quae violentia permixta sunt: etiam quis recte definiet, si quid solus admiserit quis, non vi, non contineri hoc Edicto: et si quid hominibus coactis, etiam si sine vi, dummodo dolo sit admissum, ad hoc Edictum spectare. §. 10. Ceterum neque furti actio, neque legis Aquiliae, contributae sunt in hoc Edicto: licet interdum communes sint cum hoc Edicto: nam Iulianus scribit, eum qui vi rapit, furem esse improbiorem: et si quid damni coactis hominibus dederit, vtique etiam Aquilia poterit teneri. §. 11. VEL CVIVS BONA RAPTA ESSE DICVNTVR. Quod ait Praetor BONA RAPTA, sic accipiemus, etiamsi vna res ex bonis rapta sit. §. 12. Si quis non homines ipse coegerit, sed inter coactos ipse fuerit, et quid aut rapuerit, aut damni dederit: hac actione tenetur. Sed vtrum hoc solum contineat Edictum, quod dolo malo hominibus a reo coactis damnum datum sit, vel raptum: an vero quod dolo malo rei raptum, vel damnum datum sit, licet ab alio homines sint coacti, quaeritur? Et melius esse dicitur [2], etiam hoc contineri, vt omnia haec contineantur, et quod ex coactis ab alio damnum datum sit: vt et is qui coegit, et ii qui coactus est, contineri videatur. §. 13. In hac actione intra annum vtilem verum pretium rei quadruplatur, non etiam quod interest. §. 14. Haec actio etiam familiae nomine competit: non imposita necessitate ostendendi qui sunt ex familia homines qui rapuerunt, vel etiam damnum dederunt. Familiae autem appellatio seruos continet, hoc est, eos qui in ministerio sunt, etiam si liberi esse proponantur, vel alieni bona fide nobis seruientes. §. 15. Hac actione non puto posse actorem singulorum seruorum nomine agere aduersus dominum eorum: quia sufficit dominum semel quadruplum offerre. §. 16. Ex hac actione noxae deditio non totius familiae, sed eorum tantum, vel eius qui dolo fecisse comperietur, fieri debet. §. 17. Haec actio vulgo tibi BONORVM RAPTORVM dicitur. §. 18. Hac actione is demum tenetur, qui dolum malum adhibuit. Si quis igitur suam rem rapuit, vi quidem bonorum raptorum non tenebitur, sed aliter multabitur. Sed et si quis fugitiuum suum quem bona fide aliquis possidebat, rapuit, aeque hac actione non tenebitur: qua rem suam aufert. Quid ergo si sibi obligatam? Debebit teneri. §. 19. Vi bonorum raptorum actio in impuberem, qui doli mali capax non est, non dabitur: nisi seruus ipsius, vel familia eius admisisse proponantur: et serui, et familiae nomine, noxali vi bonorum raptorum actione tenetur. §. 20. Si publicanus pecus meum abduxerit, dum putat contra legem vectigalis aliquid a me factum, quamuis errauerit, agi tamen cum eo vi bonorum raptorum non posse, Labeo ait: sane dolo caret: si tamen ideo inclusit, ne pascatur, et vt fame periret: etiam vtili lege Aquilia. §. 21. Si per vim abductum pecus incluserit quis, vtique vi bonorum raptorum conueniri poterit. §. 22. In hac actione non vtique spectamus rem in bonis actoris esse, siue in bonis sit, siue non sit: si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. Quare siue commodata res sit[3], siue locata, siue etiam pignerata proponatur, siue deposita apud me, sic [4] vt intersit mea eam non auferri, siue bona fide a me possideatur, siue vsumfructum in ea habeam, vel quod aliud ius, vt intersit mea non rapi, dicendum est competere mihi hanc actionem, vt non dominium accipiamus, sed illud solum ex bonis meis, hoc est, ex substantia mea res ablata esse proponatur. §. 23. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti mihi actio competit in re clam facta, ex hisdem causis habere me hanc

1 Hal. inferit *igitur*. 2 *coacti*? *quare melius dicetur*. 3 Ap. Hal. *sit* abest. 4 Ap. Hal. *sic* abest.

hanc actionem. Dicet aliquis, atquin ob rem depositam furti actionem non habemus. Sed ideo addidi, si intersit nostra non esse raptam: nam et furti actionem habeo. §. 24. Si in re deposita culpam quoque repromisi, vel pretium depositionis non quasi mercedem accepi, vtilius dicendum est, etsi cesset actio furti ob rem depositam, esse tamen vi bonorum raptorum actionem, quia non minima differentia est inter eum qui clam facit, et eum qui rapit: cum ille celet suum delictum, hic publicet, et crimen etiam publicum admittat. Si quis igitur interesse sua vel modice docebit, debet habere vi bonorum raptorum actionem. §. 25. Si fugitiuus meus quasdam res, instruendi sui causa, emerit, eaeque raptae sint, quia in bonis meis hae sunt res, possum de his vi bonorum raptorum actione agere. §. 26. Rerum raptarum nomine, etiam furti, vel damni iniuriae, vel condictione agi potest, vel certe singulae res vindicari possunt. §. 27. Haec actio heredi ceterisque successoribus dabitur. Aduersus heredes autem vel ceteros successores non dabitur: quia poenalis actio in eos non datur. An tamen in id quod locupletiores facti sunt, dari debeat, videamus? Et ego puto ideo Praetorem non esse pollicitum in heredes in id quod ad eos peruenit, quia putauit sufficere condictionem.

III. Pavlvs libro quinquagesimo quarto ad Edictum:

Si seruus rapuerit, et cum libero agatur, etiam si cum domino experiundi potestas fuit, non recte cum manumisso post annum agetur: quia cum quocumque experiundi potestas fuerit, excluditur actor: et si cum domino intra annum actum sit, deinde cum manumisso agatur, rei iudicatae exceptionem nocere Labeo ait.

IV. Vlpianvs libro quinquagesimo sexto ad Edictum:

Praetor ait, cvivs dolo malo in tvrba damnvm qvid factvm esse dicetvr: in evm in anno, qvo primvm de ea re experivndi potestas fverit, in dvplvm, post annvm, in simplvm ivdicivm dabo. §. 1. Hoc Edictum de eo damno proponitur, quod quis in turba dedit. §. 2. Turbam autem appellatam Labeo ait ex genere tumultus: idque verbum ex Graeco tractum, ἀπὸ τοῦ θορυβεῖν [1]. §. 3. Turbam autem ex quo numero admittimus? Si duo rixam commiserint, vtique non accipiemus in turba id factum: quia duo turba non proprie dicentur. Enimuero si plures fuerunt, decem [2], aut quindecim homines, turba dicetur. Quid ergo si tres, aut quatuor? turba vtique non erit. Et rectissime Labeo inter turbam et rixam multum interesse ait: namque turbam, multitudinis hominum esse turbationem et coetum: rixam, etiam duorum. §. 4. Hoc autem Edicto tenetur non solus qui damnum in turba dedit, sed et is qui dolo malo fecerit, vt in turba damni quid daretur; siue illo venerit, siue non fuerit praesens: dolus enim malus etiam absentis esse potest. §. 5. Hoc Edicto dicendum est etiam eum teneri, qui venit, et in turba fuit auctor damni dandi: si tamen et ipse inter turbam fuit, cum damnum daretur, et dolo malo fuit: nam et huius dolo malo in turba damni quid factum esse, negari non potest. §. 6. Si quis aduentu suo turbam concitauit, vel contraxit, vel clamore, vel facto aliquo, vel dum criminatur aliquem, vel dum [3] misericordiam prouocat: si dolo malo eius damnum datum sit, etiam si non habuit consilium turbae cogendae, tenetur. Verum est enim dolo malo eius in turba damni quid datum: neque enim exigit Praetor, vt ab ipso sit turba conuocata, sed hoc, vt dolo alicuius in turba damnum datum sit. Eritque haec differentia inter hoc Edictum et superius, quod ibi de eo damno Praetor loquitur, quod dolo malo hominibus coactis datum est, vel raptum etiam non coactis hominibus. At hic de eo damno quod dolo malo in turba datum est, etiam si non ipse turbam coegit, sed ad clamorem eius, vel dicta vel misericordiam turba contracta est, vel si alius contraxit, vel ipse ex turba fuit. §. 7. Idcirco illud quidem Edictum, propter atrocitatem facti, quadrupli poenam comminatur, at hoc, dupli. §. 8. Sed et hoc, et illud, intra annum tribuit experiundi facultatem; post annum in simplum competit. §. 9. Loquitur autem hoc Edictum de damno dato, et de amisso; de rapto non: sed superiori Edicto, vi bonorum raptorum agi poterit.

1 Id est *a tumultuando*. 2 Hal. addit *puta*. 3 Ap. Hal. *dum* abest.

rit. §. 10. Amissa autem dicuntur ea, quae corrupta alicui relinquuntur, scissa forte, vel fracta. §. 11. Haec autem actio in factum est, et datur in duplum quanti ea res erit: quod ad pretium verum rei refertur, et praesentis temporis fit aestimatio, et semper in duplum intra annum est. §. 12. Docereque actor in turba damnum esse datum debet: ceterum si alibi datum sit quam in turba, cessabit haec actio. §. 13. Si, cum seruum meum Titius pulsaret, turba fuerit collecta, isque seruus in ea turba aliquid perdiderit: cum eo qui pulsabat, agere possum, quippe cum in turba dolo malo damnum datum sit, sic tamen, si, vt damnum daret, ideo coeperat caedere: ceterum si alia causa verberandi fuit, cessat actio. §. 14. Sed et si quis ipse turbam conuocasset, vt turba coram seruum verberaret, iniuriae faciendae causa, non damni dandi consilio, locum habet Edictum: verum est enim, eum qui per iniuriam verberat, dolo facere: eum qui causam praebuit damni dandi, damnum dedisse. §. 15. In seruum autem, et in familiam, Praetor dat actionem. §. 16. Quae de heredibus ceterisque successoribus in vi bonorum raptorum actione diximus, et hic erunt repetita.

VI. GAIVS libro vigesimo primo ad Edictum prouinciale:

NON prodest ei qui vi rapuit, ad euitandam poenam, si ante iudicium restituat rem quam rapuit.

VI. VENVLEIVS libro decimo septimo Stipulationum:

QVOD vi possessum raptumue sit, antequam in potestate domini heredisue eius peruenit, vsucapi lex vetat.

TIT. IX.

DE INCENDIO, RVINA, NAVFRAGIO, RATE, NAVE EXPVGNATA.

VLPIANVS libro quinquagesimo sexto ad Edictum:

PRAETOR ait, IN EVM QVI EX INCENDIO, RVINA, NAVFRAGIO, RATE, NAVE EXPVGNATA, QVID RAPVISSE, RECEPISSE DOLO MALO, DAMNIVE QVID IN HIS REBVS DEDISSE DICETVR: IN QVADRVPLVM IN ANNO, QVO PRIMVM DE EA RE EXPERIVNDI POTESTAS FVERIT; POST ANNVM, IN SIMPLVM IVDICIVM DABO: ITEM IN SERVVM, ET IN FAMILIAM, IVDICIVM DABO. §. 1. Huius Edicti vtilitas euidens, et iustissima seueritas est: si quidem publice interest, nihil rapi ex huiusmodi casibus. Et quamquam sint de his facinoribus etiam criminum executiones, attamen recte Praetor fecit, qui forenses quoque actiones criminibus istis praeposuit. §. 2. Ex INCENDIO quemadmodum accipimus? vtrum ex ipso igne, an vero ex eo loco, vbi incendium sit? et melius sic accipietur, propter incendium, hoc est, propter tumultum incendii, vel trepidationem incendii rapit: quemadmodum solemus dicere in bello amissum, quod propter causam belli amittitur. Proinde si ex adiacentibus praediis, vbi incendium fiebat, raptum quid sit, dicendum sit Edicto locum esse: quia verum est ex incendio rapi. §. 3. Item ruinae appellatio refertur ad id tempus quo ruina fit: non tantum si ex his quae ruerunt, tulerit quis: sed etiam si ex adiacentibus. §. 4. Si suspicio fuit incendii vel ruinae, incendium vel ruina non fuit: videamus an hoc Edictum locum habeat? et magis est, ne habeat: quia neque ex incendio, neque ex ruina quid raptum est. §. 5. Item ait Praetor, SI QVID EX [1] NAVFRAGIO: hic illud quaeritur, vtrum si quis eo tempore tulerit, quo naufragium fit? an vero et si alio tempore, hoc est, post naufragiumque? [2] nam res ex naufragio etiam hae dicuntur, quae in litore post naufragium iacent? Et magis est, vt de [3] eo tempore.

II. GAIVS libro vigesimo primo ad Edictum prouinciale;

ET loco.

III. VLPIANVS libro quinquagesimo sexto ad Edictum:

QVO naufragium fit, vel factum est, si quis rapuerit: incidisse in hoc Edictum videatur. Qui autem rem in litore iacentem, postea quam naufragium factum est, abstulit, in ea conditione est, vt magis fur sit, quam hoc Edicto teneatur: quemadmodum is, qui, quod de vehiculo excidit, tulit: nec rapere videtur, qui in litore iacentem tollit. §. 1. Deinde ait Praetor, RATE, NAVI EXPVGNATA. Expugnare videtur, qui in ipso quasi proelio et pugna aduersus nauem et ratem, aliquid rapit: siue expugnet, siue praedonibus expugnantibus rapiat. §. 2. Labeo scribit, aequum fuisse, vt, siue de domo, siue in [4] villa expu-

1 Ap. Hal. *si quid ex* absunt. 2 naufragium? namque. 3 Ap. Hal. *de* abest. 4 Ap. Hal. *in* abest.

pugnatis aliquid rapiatur, huic Edicto locus fit: nec enim minus in mari, quam in villa, per latrunculos inquietamur, vel infeftari poffumus. §. 3. Non tantum autem qui rapuit, verum is quoque qui recepit, ex caufis fupra fcriptis tenetur: quia receptores non minus delinquunt, quam adgreffores. Sed enim additum eft, DOLO MALO: quia non omnis qui recipit, ftatim etiam delinquit, fed qui dolo malo recipit: quid enim fi ignarus recipit? aut quid, fi ad hoc recipit, vt cuftodiret, faluaque faceret ei qui amiferat? vtique non debet teneri. §. 4 Non folum autem qui rapuit, fed et qui abftulit, vel amouit, vel damnum dedit, vel recepit, hac actione tenetur. §. 5. Aliud effe autem rapi, aliud amoueri, palam eft: fi quidem amoueri aliquid etiam fine vi poffit, rapi autem fine vi non poteft. §. 6. Qui eiecta naue quid rapuit, hoc Edicto tenetur. Eiecta, hoc eft, quod Graeci aiunt ἐξεβρασθη.[1] §. 7. Quod ait Praetor de damno dato, ita demum locum habet, fi dolo malo damnum datum fit: nam fi dolus malus abfit, ceffat Edictum. Quemadmodum ergo procedit quod Labeo fcribit, fi defendendi mei caufa vicini aedificium orto incendio diffipauerim, et meo nomine, et familiae, iudicium in me dandum? cum enim defendendarum mearum aedium caufa fecerim, vtique dolo careo: puto igitur non effe verum quod Labeo fcribit. An tamen lege Aquilia agi cum hoc poffit? et non puto agendum: nec enim iniuria hoc fecit, qui fe tueri voluit, cum alias non poffet: et ita Celfus fcribit. §. 8. Senatusconfultum Claudianis temporibus factum eft, vt, fi quis ex naufragio clauos, vel vnum ex his abftulerit, omnium rerum nomine teneatur. Item alio Senatusconfulto cauetur, eos quorum fraude aut confilio naufragi fuppreffi per vim fuiffent, ne naui vel iis periclitantibus opitulentur, legis Corneliae, quae de ficariis lata eft, poenis adficiendos. Eos autem, qui quid ex miferrima naufragiorum fortuna rapuiffent, lucratiue fuiffent dolo malo: in quantum Edicto Praetoris actio daretur, tantum et fifco dare debere.

IV. PAVLVS libro quinquagefimo quarto ad Edictum:

PEDIVS, poffe etiam dici ex naufragio rapere, qui, dum naufragium fiat, in illa trepidatione rapiat. §. 1. Diuus Antoninus de his, qui praedam ex naufragio diripuiffent, ita refcripfit. Quod de naufragiis nauis et ratis fcripfifti mihi, eo pertinet, vt explores qua poena adficiendos eos putem, qui diripuiffe aliqua ex illo probantur: et facile, vt opinor, conftitui poteft. Nam plurimum intereft, peritura collegerint, an, quae feruari poffint, flagitiofe inuaferint: ideoque fi grauior praeda vi adpetita videbitur, liberos quidem fuftibus caefos in triennium relegabis: aut fi fordidiores erunt: in opus publicum eiusdem temporis dabis: feruos flagellis caefos, in metallum damnabis: fi non magnae pecuniae res fuerint, liberos fuftibus, feruos flagellis caefos dimittere poteris. Et omnino, vt in ceteris, ita huiusmodi caufis, ex perfonarum conditione, et rerum qualitate, et diligenter funt aeftimandae, ne quid aut durius aut remiffius conftituatur, quam caufa poftulabit. §. 2. Hae actiones heredibus dantur:[2] in heredes eatenus funt, quatenus ad eos peruenit.

V. GAIVS libro vigefimo primo ad Edictum prouinciale:

SI quis ex naufragio, vel ex incendio, ruinaue feruatam rem, et alio loco pofitam, fubtraxerit aut rapuerit: furti fcilicet, aut alias vi bonorum raptorum iudicio tenetur: maxime fi non intelligebat, ex naufragio vel incendio ruinaue eam effe. Iacentem quoque rem ex naufragio, quae fluctibus expulfa fit, fi quis abftulerit, plerique idem putant: quod ita verum eft, fi aliquod tempus poft naufragium interceflerit: alioquin fi in ipfo naufragii tempore id acciderit, nihil intereft, vtrum ex ipfo mari quisque rapiat, an ex naufragiis, an ex litore. De e, quoque quod ex rate, naue expugnata raptum fit, eandem interpretationem adhibere debemus.

VI. CALLISTRATVS libro primo Edicti monitorii:

EXPVGNATVR nauis, cum fpoliatur, aut mergitur, aut diffoluitur, aut pertunditur, aut funes eius praeciduntur, aut vela confcinduntur, aut ancorae inuolantur de mare.

VII. IDEM libro fecundo Quaeftionum:

NE quid ex naufragiis deripiatur, vel quis extraneus interueniat colligendis eis, multifariam profpectum eft. Nam et

1 Hal. ἐξοκειλαμένην; quod vertit *in vndum eiecta illifaque.* 2 Hal. praefigit *at.*

et Diuus Hadrianus Edicto praecepit, vt hi qui iuxta litora maris possident, scirent, si quando nauis vel inficta, vel fracta inter fines agri cuiusque fuerit, ne [1] naufragia deripiant, in ipsos indicia Praesides his, qui res suas direptas queruntur, reddituros: vt quidquid probauerint ademptum sibi naufragio, id a possessoribus recipiant. De his autem quos diripuisse, probatum sit, Praesidem, vt de latronibus, grauem sententiam dicere. Vt facilior sit probatio huiusmodi admissi, permisit his, et quidquid passos se huiusmodi queruntur, adire Praefectos, et ad eum testari, reosque petere, vt pro modo culpae vel vincti, vel sub fideiussoribus ad Praesidem remittantur. A domino quoque possessionis, in qua id admissum dicatur, satis accipi, ne cognitione desit, praecipitur. Sed nec interuenire naufragiis colligendis, aut militem, aut priuatum, aut libertum seruumue Principis, placere sibi ait Senatus.

VIII. Neratius libro secundo Responsorum:

Ratis vi fluminis in agrum meum delatae, non aliter potestatem tibi faciendam quam si de praeterito quoque damno mihi cauisses.

IX. Gaius libro quarto ad legem duodecim tabularum:

Qui aedes aceruumue frumenti iuxta domum positum combusserit, vinctus, verberatus, igni necari iubetur: si modo sciens prudensque id commiserit: si vero casu, id est, negligentia, aut noxiam sarcire iubetur, aut si minus idoneus sit, leuius castigatur. Appellatione autem aedium omnes species aedificii continentur.

X. Vlpianus libro primo Opinionum:

Ne piscatores nocte, lumine ostenso, fallant nauigantes, quasi in portum aliquem delaturi, eoque modo in periculum naues, et qui in eis sunt, deducant, sibique execrandam praedam parent: Praesidis prouinciae religiosa constantia efficiat.

XI. Marcianus libro decimo quarto Institutionum:

Si fortuito incendium factum sit, venia indiget: nisi tam lata culpa fuit, vt luxuria aut dolo sit proxima.

XII. Vlpianus libro octauo de Officio Proconsulis:

Licere vnicuique naufragium suum impune colligere constat: idque Imperator Antoninus cum Diuo patre suo rescripsit. §. 1. Qui data opera in ciuitate incendium fecerint, si humiliore loco sint, bestiis obiici solent: si in aliquo gradu id fecerint, capite puniuntur, aut certe in insulam deportantur.

Tit. X.

DE INIVRIIS ET FAMOSIS LIBELLIS.

Vlpianus libro quinquagesimo sexto ad Edictum:

Iniuria ex eo dicta est, quod non iure fiat: omne enim quod non iure fit, iniuria fieri dicitur: hoc generaliter. Specialiter autem iniuria dicitur contumelia. Interdum iniuriae appellatione damnum culpa datum significatur: vt in lege Aquilia dicere solemus. Interdum iniquitatem iniuriam dicemus: nam cum quis inique vel iniuste sententiam dixit, iniuriam ex eo dictam, quod iure et iustitia caret, quasi non iuriam: contumeliam autem, a contemnendo. §. 1. Iniuriam autem fieri Labeo ait aut re, aut verbis: re, quoties manus inferuntur: verbis autem, quoties non manus inferuntur, conuicium fit. §. 2. Omnemque iniuriam aut in corpus inferri, aut ad dignitatem, aut ad infamiam pertinere. In corpus fit, cum quis pulsatur: ad dignitatem, cum comes matronae abducitur: ad infamiam, cum pudicitia adtemptatur. §. 3. Item aut per semetipsum alicui fit iniuria, aut per alias personas: per semet, cum directo ipsi cui [2] patrifamilias, vel matrifamilias fit iniuria: per alias, cum per consequentias fit, cum fit liberis meis, vel seruis meis, vel vxori, nuruiue: spectat enim ad nos iniuria, quae in [3] his fit, qui vel potestati nostrae, vel affectui subiecti sint. §. 4. Et si forte cadaueri defuncti fit iniuria, cui heredes bonorumue possessores extitimus, iniuriarum nostro nomine habemus actionem: spectat enim ad existimationem nostram, si qua ei fiat iniuria. Idemque et si fama eius cui heredes extitimus, lacessatur. §. 5. Vsque adeo autem iniuria quae fit liberis nostris, no-

1 Ap. Hal. *fuerit, ne*, absunt. 2 Ap. Hal. *cui* abest. 3 Ap. Hal. *in* abest.

nostrum pudorem pertingit, vt etiam si volentem filium quis vendiderit, patri suo quidem nomine competit iniuriarum actio, filii vero nomine non competit, quia nulla iniuria est, quae in volentem fiat. §. 6. Quoties autem funeri testatoris, vel cadaueri fit iniuria: si quidem post aditam hereditatem fiat, dicendum est heredi quodammodo factam: semper enim heredis interest defuncti existimationem purgare: quoties autem ante aditam hereditatem, magis hereditati: et sic heredi per hereditatem adquiri. Denique Iulianus scribit, si corpus testatoris ante aditam hereditatem detentum est: adquiri hereditati actiones dubium non esse. Idemque putat, et si ante aditam hereditatem seruo hereditario iniuria facta fuerit: nam per hereditatem actio heredi adquiretur. §. 7. Labeo scribit, si quis seruum hereditarium testamento manumissum, ante aditam hereditatem verberauerit: iniuriarum heredem agere posse: at si post aditam hereditatem verberatus sit, siue scit se liberum, siue ignorat, ipsum agere posse. §. 8. Siue autem sciat quis filium meum esse, vel vxorem meam, siue ignorauerit, habere me meo nomine actionem Neratius scripsit. §. 9. Idem ait Neratius [1], ex vna iniuria interdum tribus oriri iniuriarum actionem, neque vllius actionem per alium consumi: vtputa vxori meae filiaefamilias iniuria facta est: et mihi, et patri eius, et ipsi iniuriarum actio incipiet competere.

II. PAVLVS libro quinquagesimo ad Edictum:

QVOD si viro iniuria facta sit, vxor non agit: quia defendi vxores a viris, non viros ab vxore aequum est.

III. VLPIANVS libro quinquagesimo sexto ad Edictum:

ILLVD relatum peraeque est, eos qui iniuriam pati possunt, et facere posse. §. 1. Sane sunt quidam qui facere non possunt, vtputa furiosus, et impubes qui doli capax non est: namque hi pati iniuriam solent, non facere: cum enim iniuria ex affectu facientis consistat, consequens erit dicere, hos, siue pulsent, siue conuicium dicent, iniuriam fecisse non videri. §. 2. Itaque pati quis iniuriam, etiam si non sentiat, potest: facere nemo, nisi qui scit se iniuriam facere, etiam si nesciat cui faciat. §. 3. Quare si quis per iocum percutiat, aut dum certat: iniuriarum non tenetur. §. 4. Si quis hominem liberum ceciderit, dum putat seruum suum: in ea causa est, ne iniuriarum teneatur.

IV. PAVLVS libro quinquagesimo ad Edictum:

SI cum seruo meo pugnum ducere vellem, in proximo te stantem inuitus percusserim: iniuriarum non teneor.

V. VLPIANVS libro quinquagesimo sexto ad Edictum:

LEX Cornelia de iniuriis competit ei qui iniuriarum agere volet ob eam rem, quod se pulsatum, verberatumue, domumue suam vi introitam esse dicat. Qua lege cauetur, vt non iudicet qui ei, qui agit, gener, socer, vitricus, priuignus, sobrinusue est, propiusue eorum quemquam ea cognatione adfinitateue attinget, quiue eorum [2] eius, parentisue cuius eorum patronus erit. Lex itaque Cornelia ex tribus causis dedit actionem: quod quis pulsatus, verberatusue, domusue eius vi introita sit. Apparet igitur omnem iniuriam quae manu fiat, lege Cornelia contineri. §. 1. Inter pulsationem et verberationem hoc interest, vt Ofilius scribit: verberare est, cum dolore caedere: pulsare, sine dolore. §. 2. Domum accipere debemus, non proprietatem domus, sed domicilium. Quare siue in propria domo quis habitauerit, siue in conducto, vel gratis, siue hospitio receptus, haec lex locum habebit. §. 3. Quid si quis in villa habitet, vel in hortis? Idem erit probandum. §. 4. Et si dominus fundum locauerit, inque eum impetus factus sit, colonus aget, non dominus. §. 5. Si tamen in fundum alienum qui domino colebatur, introitum sit: Labeo negat esse actionem domino fundi ex lege Cornelia: quia non possit vbique domicilium habere, hoc est, per omnes villas suas. Ego puto ad omnem habitationem, in qua paterfamilias habitat, pertinere hanc legem: licet ibi quis domicilium non habeat: ponamus enim studiorum causa Romae agere: Romae vtique domicilium non habet: et tamen dicendum est, si vi domus eius introita fuerit, Corneliam locum habere. Tantum igitur ad meritoria, vel stabula non pertinebit. Ceterum ad hos pertinebit, qui inhabitant non momenti causa,

1 Hal. Ap. *Neratius* abest. 2 Ap. Hal. *eorum* abest.

causa, licet ibi domicilium non habeant §. 6. Illud quaeritur, an pater filiofamilias iniuriam passo, ex lege Cornelia iniuriam agere possit? Et placuit non posse: deque ea re inter omnes constat: sed patri quidem Praetoria iniuriarum actio competit, filio vero legis Corneliae. §. 7. In lege Cornelia filiusfamilias agere potest ex omni causa, nec cauere debet ratam rem patrem habiturum: nam nec alias agentem filium iniuriarum ad cautionem de rato compellendum, Iulianus scribit. §. 8. Hac lege permittitur actori iusiurandum deferre, vt reus iuret iniuriam se non fecisse: sed Sabinus in adsessorio, etiam Praetores exemplum legis secuturos ait: et ita res se habet. §. 9. Si quis librum ad infamiam alicuius pertinentem scripserit, composuerit, ediderit, doloue malo fecerit, quo quid eorum fieret: etiam si alterius nomine ediderit, vel sine nomine, vti de ea re agere liceret: et si condemnatus sit, qui id fecit, intestabilis ex lege esse iubetur. §. 10. Eadem poena ex Senatusconsulto tenetur etiam [1] is qui ἐπιγράμματα [2], aliudue quid sine scriptura in notam aliquorum produxerit: item qui emendum vendendumue curauerit. §. 11. Et ei qui indicasset, siue liber, siue seruus sit, pro modo substantiae accusatae personae, aestimatione iudicis, pretium constituitur: seruo forsitan et libertate praestanda: quid enim, si publica vtilitas ex hoc emergit?

VI. PAVLVS libro quinquagesimo quinto ad Edictum:

QVOD Senatusconsultum necessarium est, cum nomen adiectum non est eius, in quem factum est: tunc ei quia difficilis probatio est, voluit Senatus publica quaestione rem vindicari. Ceterum si nomen adiectum sit, et iure communi iniuriarum agi poterit. Nec enim prohibendus est priuato agere iudicio, quod publico iudicio praeiudicatur: quia ad priuatam causam pertinet. Plane si actum sit publico iudicio, denegandum est priuatum: similiter ex diuerso.

VII. VLPIANVS libro quinquagesimo septimo ad Edictum:

PRAETOR edixit, QVI AGIT INIVRIARVM, CERTVM DICAT QVID INIVRIAE FACTVM SIT: quia qui famosam actionem intendit, non debet vagari cum discrimine alienae existimationis, sed designare, et certum specialiter dicere, quod se iniuriam passum contendit. §. 1. Si dicatur homo iniuria occisus, numquid non debeat permittere Praetor priuato iudicio legi Corneliae praeiudicari? idemque, et si ita quis agere velit, quod tu venenum dedisti hominis occidendi causa? Rectius igitur fecerit, si huiusmodi actionem non dederit. Atquin solemus dicere, ex quibus causis publica sunt iudicia, ex his causis non esse nos prohibendos, quo minus et priuato agamus. Est hoc verum: sed vbi non principaliter de ea re agitur, quae habet publicam exsecutionem. Quid ergo de lege Aquilia dicimus? nam et ea actio principaliter hoc continet, hominem occisum non principaliter: nam ibi principaliter de damno agitur, quod domino datum est: at in actione iniuriarum de ipsa caede, vel veneno, vt vindicetur, non vt damnum sarciatur. Quid ergo, si quis idcirco velit iniuriarum agere, quod gladio caput eius percussum est? Labeo ait non esse prohibendum: neque enim vtique hoc, inquit, intenditur, quod publicam habet animaduersionem, quod verum non est: cui enim dubium est, etiam hunc dici posse Cornelia conueniri? §. 2. Praeterea illo spectat, dici certum de iniuria, quam passus quis sit: vt ex qualitate iniuriae sciamus, an in patronum liberto reddendum sit iniuriarum iudicium. Etenim meminisse oportebit, liberto aduersus patronum non quidem semper, verum interdum iniuriarum dari iudicium, [3] si atrox sit iniuria, quam passus sit, si sua [4], puta, si seruilis: ceterum leuem coercitionem vtique patrono aduersus libertum dabimus: nec patietur eum praetor querentem, quasi iniuriam passus sit, nisi atrocitas eum mouerit: nec enim ferre Praetor debet heri seruum, hodie liberum conquerentem, quod dominus ei conuicium dixerit, vel quod leuiter pulsauerit, vel emendauerit. Sed si flagris, si verberibus, si vulnerauit non mediocria, aequissimum erit, Praetorem ei subuenire. §. 3. Sed et si quis ex liberis, qui non sunt in potestate, cum parente velit experiri, non temere iniuriarum actio danda est, nisi atrocitas suaserit: certe his, qui sunt

1 Ap. Hal. *etiam* abest. 2 Id est *inscriptiones*. 3 Hal. praefigit *scilicet*. 4 Ap. Hal. *si sua* abest.

ſunt in poteſtate, prorſus nec competit, etiam ſi atrox fuerit. §. 4. Quod autem Praetor ait, QVID INIVRIAE FACTVM SIT [1] CERTVM DICAT, quemadmodum accipiendum ſit? certum eum dicere Labeo ait, qui dicat nomen iniuriae, neque ſub alternatione, puta illud aut illud, ſed illam iniuriam ſe paſſum. §. 5. Si mihi plures iniurias feceris, puta turba et coetu facto domum alicuius introeas, et hoc facto efficiatur, et ſimul et conuicium patiar, et verberer: an poſſim ſeparatim tecum experiri de ſingulis iniuriis, quaeritur? et Marcellus ſecundum Neratii ſententiam hoc probat, cogendum iniurias, quas ſimul paſſus eſt, coniungere. §. 6. Poſſe hodie de omni iniuria, ſed et de atroci ciuiliter agi, Imperator noſter reſcripſit. §. 7. Atrocem iniuriam quaſi contumelioſiorem, et maiorem accipimus. §. 8. Atrocem autem iniuriam, aut perſona, aut tempore, aut re ipſa fieri, Labeo ait. Perſona atrocior iniuria fit, vt cum magiſtratui, cum parenti, patrono fiat. Tempore, ſi [2] ludis, et in conſpectu: nam Praetoris in conſpectu, an in ſolitudine iniuria facta ſit, multum intereſſe ait: quia atrocior eſt, quae in conſpectu fiat. Re atrocem iniuriam haberi, Labeo ait, vtputa ſi vulnus illatum, vel os alicui percuſſum.

VIII. PAVLVS libro quinquageſimo quinto ad Edictum:

VVLNERIS magnitudo atrocitatem facit, et nonnunquam locus vulneris, veluti oculo percuſſo.

IX. VLPIANVS libro quinquageſimo ſeptimo ad Edictum:

SED eſt quaeſtionis, quod dicimus re iniuriam atrocem fieri, vtrum ſi corpori inferatur, atrox ſit? an et ſi non corpori, vt puta veſtimentis ſciſſis, comite abducto, vel conuicio dicto? Et ait Pomponius, etiam ſine pulſatione poſſe dici atrocem iniuriam, perſona atrocitatem faciente. §. 1. Sed et ſi in theatro, vel in foro caedit, et vulnerat, quamquam non atrociter, atrocem iniuriam facit. §. 2. Parui autem refert, vtrum patrifamilias, an filiofamilias [3] iniuria facta ſit: nam et haec atrox aeſtimabitur. §. 3. Si atrocem iniuriam ſeruus fecerit, ſi quidem dominus praeſens ſit, poteſt agi de eo: quod ſi afuerit, Praeſidi offerendus eſt, qui eum flagris rumpat. §. 4. Si quis tam feminam, quam maſculum, ſiue ingenuos, ſiue libertinos, impudicos facere adtemptauit: iniuriarum tenebitur. Sed et ſi ſerui pudicitia adtemptata ſit, iniuriarum [4] locum habet.

X. PAVLVS libro quinquageſimo quinto ad Edictum:

ADTEMPTARI pudicitia dicitur, cum id agitur, vt ex pudico inpudicus fiat.

XI. VLPIANVS libro quinquageſimo ſeptimo ad Edictum:

NON ſolum is iniuriarum tenetur, qui fecit iniuriam, hoc eſt, qui percuſſit: verum ille quoque continetur, qui dolo fecit, vel qui curauit, vt cui mala pugno percuteretur. §. 1. Iniuriarum actio ex bono et aequo eſt, et diſſimulatione aboletur: ſi quis enim iniuriam dereliquerit, hoc eſt, ſtatim paſſus ad animum ſuum non reuocauerit: poſtea ex paenitentia remiſſam iniuriam non poterit recolere. Secundum haec ergo aequitas actionis omnem metum eius abolere videtur, vbicumque contra aequum quis venit. Proinde et ſi pactum de iniuria interceſſit, et ſi tranſactum, et ſi [5] iuſiurandum exactum erit: actio iniuriarum non tenebit. §. 2. Agere quis iniuriarum, et per ſe et per alium poteſt, vtputa [6] procuratorem, tutorem, ceteroſque, qui pro aliis ſolent interuenire. §. 3. Si mandatu meo facta ſit alicui iniuria, plerique aiunt, tam me, qui mandaui, quam eum qui ſuſcepit, iniuriarum teneri. §. 4. Proculus recte ait, ſi in hoc te conduxerim, vt iniuriam facias: cum vtroque noſtrum iniuriarum agi poſſe, quia mea opera facta ſit iniuria. §. 5. Idemque ait, et ſi filio meo mandauero, vt tibi iniuriam faciat. §. 6. Atilicinus autem ait, et ſi perſuaſerim alicui alias nolenti, vt mihi ad iniuriam faciendam obediret: poſſe iniuriarum mecum agi. §. 7. Quamquam aduerſus patronum liberto iniuriarum actio non detur, verum marito libertae nomine cum patrono actio competit: maritus enim vxore ſua iniuriam paſſa, ſuo nomine iniuriarum agere videtur: quod et Marcellus admittit. Ego autem apud eum notaui, non de omni iniuria hoc eſſe dicendum, me

1 Ap. Hal. *quid iniuriae factum ſit* abſunt. 2 Hal. inſerit *in*. 3 Hal. inſerit *talis*. 4 Hal. inſerit *actio*. 5 *aut*, loco *et ſi*. 6 Hal. inſerit *per*.

me putare: leuis enim coercitio etiam in nuptam, vel conuicii non impudici dictio cur patrono denegetur? Si autem conliberto nupta esset, diceremus omnino iniuriarum marito aduersus patronum cessare actionem: et ita multi sentiunt. Ex quibus apparet, libertos nostros non tantum eas iniurias aduersus nos iniuriarum actione exequi non posse, quaecumque fiunt ipsis: sed ne eas quidem, quae eis fiunt, quos eorum interest iniuriam non pati. §. 8. Plane si forte filius liberti vel vxor velint iniuriarum experiri, quia patri maritoue non datur, denegandum non erit: quia suo nomine experiuntur. §. 9. Ei qui seruus dicitur, seque adserit in libertatem, iniuriarum actionem aduersus dicentem se dominum competere, nulla dubitatio est: et hoc verum est, siue ex libertate in seruitutem petatur, siue ex seruitute in libertatem proclamet: nam hoc iure indistincte vtimur.

XII. Gaivs libro vigesimo secundo ad Edictum prouinciale:

Si quis de libertate aliquem in seruitutem petat, quem sciat liberum esse, neque id propter euictionem, vt eam sibi conseruet, faciat: iniuriarum actione tenetur.

XIII. Vlpianvs libro quinquagesimo septimo ad Edictum:

Iniuriarum actio neque heredi neque in heredem datur. Idem est, et si in seruum meum iniuria facta sit: nam nec hic heredi meo iniuriarum actio datur. Semel autem lite contestata, hanc actionem etiam ad successores pertinere. §. 1. Is qui iure publico vtitur, non videtur iniuriae faciendae causa hoc facere: iuris enim executio non habet iniuriam. §. 2. Si quis, quod decreto Praetoris non obtemperauit, ductus sit: non est in ea causa, vt agat iniuriarum, propter Praetoris praeceptum. §. 3. Si quis per iniuriam ad tribunal alicuius me interpellauerit vexandi mei causa, potero iniuriarum experiri. §. 4. Si quis de honoribus decernendis alicuius passus non sit decerni, vtputa imaginem alicui, vel quid aliud tale: an iniuriarum teneatur? et ait Labeo, non teneri, quamuis hoc contumeliae causa faciet [1]: etenim multum interest, inquit, contumeliae causa quid fiat, an vero fieri quid in honorem alicuius quis non patiatur. §. 5. Idem Labeo scribit, si cum alium contingeret legatio, alii hoc onus duumuir indixerit, non posse agi iniuriarum ob laborem iniunctum: aliud enim esse, laborem iniungere, aliud iniuriam facere: idem ergo erit probandum et in ceteris muneribus atque honoribus, quae per iniuriam iniunguntur. Ergo si quis per iniuriam sententiam dixerit, idem erit probandum. §. 6. Quae iure potestatis a magistratu fiunt, ad iniuriarum actionem non pertinent. §. 7. Si quis me prohibeat in mari piscari, vel euerriculum, quod Graece σαγήνη dicitur, ducere: an iniuriarum iudicio possim eum conuenire? Sunt qui putent iniuriarum me posse agere: et ita Pomponius: et plerique, esse huic similem eum, qui in publicum lauare, vel in cauea publica sedere, vel in quo alio loco agere, sedere, conuersari non patiatur: aut [2] si quis re mea vti me non permittat: nam et hic iniuriarum conueniri potest. Conductori autem veteres interdictum dederunt, si forte publice hoc conduxit, nam vis ei prohibenda est, quo minus conductione sua fruatur. Si quem tamen ante aedes meas, vel ante Praetorium meum piscari prohibeam: quid dicendum est? me iniuriarum iudicio teneri, an non? Et quidem mare commune omnium est, et litora, sicuti aer: et est saepissime rescriptum, non posse quem piscari prohiberi: sed nec aucupari, nisi quod ingredi quis agrum alienum prohiberi potest. Vsurpatum tamen et hoc est, tametsi nullo iure, vt quis prohiberi possit ante aedes meas, vel praetorium meum piscari: quare si quis prohibeatur, adhuc [3] iniuriarum agi potest. In lacu tamen, qui mei dominii est, vtique piscari aliquem prohibere possum.

XIV. Pavlvs libro decimo tertio ad Plautium:

Sane si maris proprium ius ad aliquem pertineat, vti possidetis interdictum ei competit, si prohibeatur ius suum exercere: quoniam ad priuatam iam causam pertinet, non ad publicam, haec res: vtpote cum de iure fruendo agatur, quo ex priuata causa contingat, non ex publica: ad priuatas enim causas accommodata interdicta sunt, non ad publicas.

XV. Vlpianvs libro septuagesimo septimo ad Edictum:

Idem

1 *fiat.* 2 *vt*, loco *aut.* 3 Hal. inserit *etiam.*

Idem apud Labeonem quaeritur, si quis mentem alicuius medicamento, aliove quo alienauerit, an iniuriarum actio locum haberet? et ait, iniuriarum aduersus eum agi posse. §. 1. Si quis pulsatus quidem non est, verum manus aduersus eum leuatae, et saepe territus quasi vapulaturus, non tamen percussit: vtili iniuriarum actione tenetur. §. 2. Ait Praetor, QVI ADVERSVS BONOS MORES CONVICIVM CVI FECISSE, CVIVSVE OPERA FACTVM ESSE DICETVR QVO ADVERSVS BONOS MORES CONVICIVM FIERET: IN EVM IVDICIVM DABO. §. 3. Conuicium [1] iniuriam esse, Labeo ait. §. 4. Conuicium autem dicitur, vel a concitatione, vel a conuentu, hoc est a collatione vocum: cum enim in vnum complures voces conferuntur, conuicium appellatur, quasi conuocium. §. 5. Sed quod adiicitur a Praetore, ADVERSVS BONOS MORES, ostendit, non omnem in vnum collatam vociferationem Praetorem notare: sed eam quae bonis moribus improbatur, quaeque ad infamiam vel [2] inuidiam alicuius spectaret. §. 6. Idem ait, ADVERSVS BONOS MORES sic accipiendum, non eius qui fecit, sed generaliter accipiendum aduersus bonos mores huius ciuitatis. §. 7. Conuicium non tantum praesenti, verum absenti quoque fieri posse, Labeo scribit. Proinde si quis ad domum tuam venerit te absente, conuicium factum esse dicitur. Idem, etsi ad stationem vel tabernam ventum sit, probari oportere. §. 8 Fecisse conuicium non tantum is videtur, qui vociferatus est: verum is quoque qui concitauit ad vociferationem alios, vel qui summisit vt vociferentur. §. 9. Cvi non sine causa adiectum est: nam si incertae personae conuicium fiat, nulla executio est. §. 10. Si curauerit quis conuicium alicui fieri, non tamen factum sit: non tenebitur. §. 11. Ex his apparet, non omne maledictum conuicium esse: sed id solum, quod cum vociferatione dictum est. §. 12. Siue vnus, siue plures dixerint, quod in coetu dictum est, conuicium est [3]: quod autem non in coetu, nec vociferatione dicitur, conuicium non proprie dicitur, sed infamandi causa dictum. §. 13. Si quis astrologus, vel qui aliquam illicitam diuinationem pollicetur, consultus aliquem furem dixisset, qui non erat: iniuriarum cum eo agi non potest, sed Constitutiones eos tenent. §. 14. Iniuriarum, quae ex conuicio nascitur, in heredes non est reddenda: sed nec heredi. §. 15. Si quis virgines appellasset, si tamen ancillari veste vestitas, minus peccare videtur: multo minus si meretricia veste feminae, non matrumfamiliarum vestitae fuissent. Si igitur non matronali habitu femina fuerit, et quis eam appellauit, vel ei comitem abduxit: iniuriarum [4] tenetur. §. 16. Comitem accipere debemus eum qui comitetur et sequatur: et, vt ait Labeo, siue liberum, siue seruum, siue masculum, siue feminam. Et ita comitem Labeo definit, qui frequentandi cuiusque causa, vt sequeretur destinatus, in publico priuatoue abductus fuerit. Inter comites vtique et paedagogi erunt. §. 17. Abduxisse videtur, vt Labeo ait, non qui abducere comitem coepit, sed qui perfecit vt comes cum eo non esset. §. 18. Abduxisse autem non tantum is videtur, qui per vim abduxit: verum is quoque, qui persuasit comiti, vt eam desereret. §. 19. Tenetur hoc Edicto non tantum qui comitem abduxit, verumetiam si quis eorum, quem appellauisset, adsectatusue est. §. 20 Appellare est blanda oratione alterius pudicitiam adtemtare: hoc enim non est conuicium facere, sed aduersus bonos mores adtemtare. §. 21. Qui turpibus verbis vtitur, non temtat pudicitiam: sed iniuriarum tenetur. §. 22. Aliud est appellare, aliud adsectari: appellat enim, qui sermone pudicitiam adtemtat: adsectatur, qui tacitus frequenter sequitur: adsiduo enim frequentia quasi praebet nonnullam infamiam. §. 23. Meminisse autem oportebit, non omnem qui adsectatus est, nec omnem qui appellauit, hoc Edicto conueniri posse: neque enim si quis colludendi, si quis officii honeste faciendi gratia id facit, statim in Edictum incidit: sed qui contra bonos mores hoc facit. §. 24. Sponsum quoque ad iniuriarum actionem admittendum puto: etenim spectat ad contumeliam eius iniuria quaecumque sponsae eius fiat. §. 25. Ait Praetor, NE QVID INFAMANDI CAVSA FIAT: SI QVIS ADVERSVS EA FECERIT, PROVT QVAEQVE RES ERIT, ANIM-

1 Hal. inserit *autem*. 2 Hal. inserit *ad*. 3 Ap. Hal. *est* abest. 4 Hal. inserit *non*.

ANIMADVERTAM. §. 26. Hoc Edictum superuacuum esse Labeo ait, quippe cum ex generali iniuriarum agere possimus: sed videtur et ipsi Labeoni, et ita se habet, Praetorem eandem causam secutum, voluisse etiam specialiter de ea re loqui: ea enim quae notabiliter fiunt, nisi specialiter notentur, videntur quasi neglecta. §. 27. Generaliter vetuit Praetor quid ad infamiam alicuius fieri. Proinde quodcumque quis fecerit, vel dixerit, vt alium infamet, erit actio iniuriarum. Haec autem fere sunt, quae ad infamiam alicuius fiunt: vtputa ad inuidiam alicuius veste lugubri vtitur, aut squalida: aut si barbam demittat, vel capillos submittat, aut si carmen conscribat, vel proponat, vel cantet aliquod, quod pudorem alicuius laedat. § 28. Quod ait Praetor, SI QVIS ADVERSVS EA FECERIT, PROVT QVAQVA RE ERIT, ANIMADVERTAM, sic intelligendum est, vt plenior esset Praetoris animaduersio: id est, et quodcumque eum mouerit, vel in persona eius qui agit iniuriarum actionem, vel eius aduersus quem agitur, vel etiam in re ipsa, in [1] qualitate iniuriae, audiat eum qui agit. §. 29. Si quis libello dato vel Principi vel alicui famam alienam insectatus fuerit, iniuriarum erit agendum, Papinianus ait. §. 30. Idem ait, eum qui euentum sententiae, velut daturus pecuniam, vendidit, fustibus a Praeside ob hoc castigatum, iniuriarum damnatum videri: vtique autem apparet hunc iniuriam ei fecisse, cuius sententiam venditauit. §. 31. Si quis bona alicuius, vel rem vnam per iniuriam occupauerit: iniuriarum actione tenetur. §. 32. Item si quis pignus proscripserit, venditurus, tamquam a me acceperit, infamandi mei causa, Seruius ait iniuriarum agi posse. §. 33. Si quis non debitorem quasi debitorem appellauerit iniuriae faciendi causa, iniuriarum tenetur. §. 34. Praetor ait, QVI SERVVM ALIENVM ADVERSVS BONOS MORES VERBERAVISSE, DEVE EO, INIVSSV DOMINI, QVAESTIONEM HABVISSE DICETVR, IN EVM IVDICIVM DABO: ITEM SI QVID ALIVD FACTVM ESSE DICETVR, CAVSA COGNITA IVDICIVM DABO. §. 35. Si quis sic fecit iniuriam seruo, vt domino faceret, video dominum iniuriarum agere posse suo nomine: si vero non ad sugillationem domini id fecit, ipsi seruo facta iniuria, inulta a Praetore relinqui non debuit: maxime si verberibus, vel quaestione fieret: hanc enim et seruum sentire palam est. §. 36. Si communem quis seruum verberauerit, vtique hac actione non tenebitur, cum iure domini id fecerit. §. 37. Nec si fructuarius id fecerit, dominus cum eo agit, vel si proprietarius fecerit, fructuarius eum conueniet. §. 38. Adiicitur, ADVERSVS BONOS MORES: vt non omnis omnino qui verberauit, sed qui aduersus bonos mores verberauit, teneatur: ceterum si quis corrigendi animo [2], aut si quis [3] emendandi, non tenetur. § 39. Vnde quaerit Labeo, si magistratus municipalis seruum meum loris ruperit: an possim cum eo experiri, quasi aduersus bonos mores verberauerit? Et ait, iudicem debere inquirere, quid facientem seruum meum verberauerit: nam si honorem, ornamentaque petulanter adtemtantem ceciderit, absoluendum eum. §. 40. VERBERASSE dicitur abusiue, et qui pugnis caeciderit. §. 41. QVAESTIONEM intelligere debemus tormenta, et corporis dolorem ad eruendam veritatem. Nuda ergo interrogatio, vel leuis territio, non pertinet ad hoc Edictum. Quaestionis verbo etiam ea, quam malam mansionem [4] dicunt, continebitur. Cum igitur per vim, et tormenta, habita quaestio est, tunc quaestio intelligitur. §. 42. Sed et si iussu domini quis quaestionem habeat, modum tamen excesserit: teneri eum debere, Labeo ait. §. 43. Praetor ait, SI QVID ALIVD FACTVM ESSE DICETVR: CAVSA COGNITA IVDICIVM DABO: proinde si quidem verberatus sit seruus, vel tormentis de eo quaestio habita est: sine causae cognitione iudicium in eum competit, si vero aliam iniuriam passus sit, non aliter competit, quam si causa cognita. §. 44. Itaque Praetor non ex omni causa iniuriarum iudicium serui nomine promittet: nam si leuiter percussus sit, vel maledictum ei leuiter, non dabit actionem: at si infamatus sit vel facto aliquo, vel carmine scripto, puto causae cognitionem Praetoris porrigendam et ad

1 *id est*, loco *in*. 2 Hal. addit *verberauerit*. 3 Ap. Hal. *si quis* abest. 4 Hal. inserit *Graeci*.

ad ferui qualitatem: etenim multum intereſt, qualis ſeruus ſit, bonae frugi, ordinarius, diſpenſator: an vero vulgaris vel mediaſtinus, an qualisqualis: et quid, ſi compeditus, vel male notus, vel notae extremae? habebit igitur Praetor rationem tam iniuriae quae admiſſa dicitur, quam perſonae ferui, in quem admiſſa dicitur: et ſic aut permittet, aut denegabit actionem. §. 45. Interdum iniuria ſeruo facta ad dominum redundat, interdum non: nam ſi pro libero ſe gerentem, aut cum eum [1] alterius potius quam meum exiſtimat quis [2], non caeſurus eum, ſi meum ſciſſet: non poſſe eum, quaſi mihi [3] iniuriam fecerit, ſic conueniri, Mela ſcribit. §. 46. Si quis ſeruo verberato iniuriarum egerit, deinde poſtea damni iniuriae agat: Labeo ſcribit, eandem rem non eſſe: quia altera actio ad damnum pertineret culpa datum, altera ad contumeliam. §. 47. Si vſumfructum in ſeruo habeam, tu proprietatem, isque verberatus ſit, vel quaeſtio de eo habita: iniuriarum actio magis proprietario quam mihi competit. Idemque probatur, et ſi ſeruum meum, quem bona fide poſſidebam, caecideris: domino enim magis competit iniuriarum actio. §. 48. Item ſi liberum hominem, qui mihi bona fide ſeruiebat, quis caeciderit: diſtinguendum eſt, vt, ſi in contumeliam pulſatus ſit, competat mihi iniuriarum actio. Idem ergo et ſi in ſeruo alieno bona fide mihi ſeruienti: vt toties admittamus iniuriarum actionem, quoties in meam contumeliam iniuria ei facta ſit: nam ipſius quidem ſerui nomine, domino dabimus iniuriarum actionem. Si autem me tangat et pulſet: iniuriarum mihi quoque [4] eſt. Ergo et in fructuario idem diſtingui poteſt. §. 49. Si ſeruum complurium caecidero, competere iniuriarum actionem omnibus, plus quam manifeſtum eſt.

XVI. Pavlvs libro quadrageſimo quarto ad Edictum:

Sed non eſſe aequum, pro maiore parte, quam pro qua dominus eſt, damnationem fieri, Pedius ait: et ideo officio iudicis portiones aeſtimandae erunt.

XVII. Vlpianvs libro quinquageſimo ſeptimo ad Edictum:

Sed ſi vnius permiſſu id fecero, ſi quidem ſolius eius eſſe putaui, nulli competit iniuriarum actio: plane ſi ſcii plurium, ei quidem qui permiſit, non competit iniuriarum actio, ceteris competit. §. 1. Si iuſſu tutoris aut procuratoris vel curatoris, quaeſtio habita ſit, conſequens erit dicere, ceſſare iniuriarum actionem. §. 2. Seruus meus, opera vel querela tua, flagellis caeſus eſt a Magiſtratu noſtro [5] Mela putat dandam mihi iniuriarum aduerſus te, in quantum ob eam rem aequum iudici videbitur: et ſi ſeruus deceſſerit, dominum eius agere poſſe, Labeo ait, quia de damno, quod per iniuriam factum eſt, agatur: et ita Trebatio placuit. §. 3. Quaedam iniuriae a liberis hominibus factae leuis nonnullius momenti videntur: enimuero a ſeruis, graues ſunt: creſcit enim contumelia ex perſona eius, qui contumeliam fecit. §. 4. Cum ſeruus iniuriam facit, maleficium eum admittere, palam eſt. Merito igitur, ſicuti ex ceteris delictis, ita et ex hoc iniuriarum, noxalis actio datur. Sed in arbitrio domini eſt, an velit eum verberandum exhibere, vt ita ſatisfiat ei, qui iniuriam paſſus eſt: neque erit neceſſe domino vtique eum verberandum praeſtare: ſed dabitur ei facultas praeſtare ei ſeruum verberandum, aut ſi de eo verberibus ſatis non fiat, noxae dedendum, vel litis aeſtimationem ſufferendam. §. 5. Ait Praetor, arbitratv ivdicis: vtique quaſi viri boni, vt ille [6] modum verberum imponat. §. 6. Si [7] ante iudicem dominus verberandum ſeruum exhibuerit, vt ſatis verberibus ei fieret, et erit factum arbitratu alicuius, poſtea actor agere iniuriarum perſeuerat: non eſt audiendus: qui enim accepit ſatisfactionem, iniuriam ſuam remiſit. Nam et ſi nuda voluntate iniuriam remiſit, indubitate dicendum eſt, extingui iniuriarum actionem, non minus, quam ſi tempore abolita fuerit iniuria. §. 7. Si iuſſu domini ſeruus iniuriam fecerit, vtique dominus conueniri poterit etiam ſuo nomine. Sed ſi proponatur ſeruus manumiſſus, placet Labeoni dandam in eum actionem; quia et noxa caput ſequitur.

1 Ap. Hal. *eum* abeſt. 2 Hal. addit *ceciderit.* 3 Ap. Hal. *mihi* abeſt. 4 Hal. inſerit *actio.* 5 Hal. inſerit *actionem.* 6 *vtilem modum.* 7 Hal. inſerit *eum.*

tur, nec in omnia ferus domino parere debet: ceterum, et si occiderit iussu domini, Cornelia eum eximemus. §. 8. Plane si defendendi domini gratia aliquid fecerit, rationem ei constare apparet: inque eam rem aduersus agentem exceptio obiicienda erit. §. 9. Si seruus, in quo vsusfructus meus est, iniuriam mihi fecerit: aduersus dominum noxali iudicio experiri potero: neque debeo deterioris conditionis ob hoc esse, quod vsumfructum in eo habeo, quam si non haberem. Aliter atque si seruus communis esset: tunc enim non daremus socio actionem, ea propter, quia et ipse iniuriarum actione tenetur. §. 10. Ait Praetor, SI EI, QVI IN ALTERIVS POTESTATE ERIT, INIVRIA FACTA ESSE DICETVR: ET NEQVE IS, CVIVS IN POTESTATE EST, PRAESENS ERIT, NEQVE PROCVRATOR QVISQVAM EXISTAT, QVI EO NOMINE AGAT: CAVSA COGNITA IPSI, QVI INIVRIAM ACCEPISSE DICETVR, IVDICIVM DABO. §. 11. Filiofamilias iniuriam passo, si praesens sit pater, agere tamen non possit propter furorem, vel quem alium casum dementiae, puto competere iniuriarum actionem: nam et hic pater eius absentis loco est. §. 12. Plane si praesens agere nolit, vel quia differt, vel quia remittit atque donat iniuriam: magis est, vt filio actio non detur: nam et cum abest, idcirco datur filio actio, quia verisimile est patrem, si praesens fuisset, acturum fuisse. §. 13. Interdum tamen putamus, etsi pater remittat, iniuriarum actionem filio dandam: vtputa si patris persona vilis abiectaque sit, filii honesta: neque enim debet pater vilissimus filii sui contumeliam ad suam vtilitatem metiri: ponamus esse eum patrem, cui iure meritoque curator a Praetore constitueretur. §. 14. Sed si pater, lite contestata, coeperit abesse, vel etiam negligere executionem pater vilis: dicendum est, causa cognita translationem filio competere. Idem et si emancipatus filius esse proponatur. §. 15. Procuratorem patris praetulit Praetor ipsis personis, quae iniuriam passae sunt. Si tamen procurator, aut negligat, aut colludat, aut non sufficiat aduersus personas, quae iniuriam fecerunt: ipsi potius, qui passus est iniuriam, actio iniuriarum competit. §. 16. Procuratorem autem accipere debemus, non vtique eum, cui specialiter mandata est procuratio actionis iniuriarum: verum sufficit eum esse, cui omnium rerum administratio mandata est. §. 17. Quod autem ait Praetor, causa cognita ipsi, qui iniuriam accepisse dicetur, iudicium permitti [1], ita accipiendum est, vt in cognitione causae hoc versetur, quam longe pater absit, et quando superuenturus, et numquid is, qui iniuriarum vult actionem mouere, segnitior, vel inutilis admodum, qui non sufficiat ad rei cuius administrationem, ac per hoc nec ad actionem. §. 18. Quod deinde ait, QVI INIVRIAM ACCEPIT, interdum ita accipiendum est, vt patri eius competet actio: vtputa nepoti facta iniuria est, pater praesens est, auus abest: scribit Iulianus, patri potius dandam iniuriarum actionem, quam ipsi nepoti: ad cuius, inquit, officium pertinet, etiam viuente auo, filium suum in omnibus tueri. §. 19. Idem Iulianus scribit, filium non tantum ipsum agere debere, verum procuratorem dare posse: alioquin, inquit, nisi ei permiserimus procuratorem dare, futurum est, vt, si valetudine impediatur, neque sit, qui iniuriarum actionem exequatur, impediatur actio. §. 20. Idem ait, et si nepoti facta sit iniuria, et nemo sit qui aui nomine agat, permittendum esse patri experiri, et is procuratorem dabit: omnibus enim, qui suo nomine actionem habent, procuratoris dandi esse potestatem: intelligi autem filium, inquit, familias suo nomine agere, cum patre cessante Praetor ei agere permittat. §. 21. Si filiusfamilias iniuriarum egerit, patri actio non competit. §. 22. Idem ait, filiofamilias iniuriarum nomine actionem dari, quoties nemo est qui patris nomine experiatur, et hoc casu quasi patremfamiliae constitui: quare, siue emancipatus sit, siue ex parte heres scriptus fuerit, vel etiam exheredatus, siue paterna hereditate abstinuerit, executionem litis ei dandam: esse enim perabsurdum, quem Praetor manente patria potestate ad actionem admittendum probauerit, ei patrifamilias vltionem iniuriarum suarum eripi, et transferri ad patrem, qui eum, quantum in ipso est, omiserit: aut, quod est indignius, ad heredes patris, ad quos non pertinere iniuriam filiofamilias factam procul dubio est. XVIII.

1 Ap. Hal. *ipsi q. i. a. d. i. permitti* absunt.

XVIII. PAVLVS libro quinquagesimo quinto ad Edictum:

EVM qui nocentem infamauit, non esse bonum aequum, ob eam rem condemnari: peccata enim nocentium nota esse, et oportere et expedire. §. 1. Si seruus seruo fecerit iniuriam, perinde agendum, quasi si domino fecisset. §. 2. Si nupta filiafamiliae iniuriam acceperit, et vir et pater iniuriarum agant: Pomponius recte putat, tanti patri condemnandum esse reum, quanti condemnetur, si ea vidua esset: viro tanti, quanti condemnaretur si ea in nullius potestate esset: quod sua cuiusque iniuria propriam aestimationem haberet, et ideo si nupta in nullius potestate sit, non ideo minus eam iniuriarum agere posse, quod et vir in [1] suo nomine agat. §. 3. Si iniuria mihi fiat ab eo, cui sim ignotus: aut si quis putet me Lucium Titium esse, quum sim Gaius Seius: praeualet quod principale est, iniuriam eum mihi facere velle: nam certus ego sum, licet ille putet me alium esse, quam sum, et ideo iniuriarum habeo. §. 4. At cum aliquis filiumfamilias, patremfamilias putat, non potest videri iniuriam patri facere, non magis quam viro, si mulierem viduam esse credat: quia neque in personam eorum confertur iniuria, nec transferri per personae putationem ex persona filiorum ad eos potest: cum affectus iniuriam facientis in hunc, tamquam in patremfamilias consistat. §. 5. Quod si scisset filiumfamilias esse, tamen si nescisset cuius filius esset: dicerem, inquit, patrem suo nomine iniuriarum agere posse: nec minus virum, si ille nuptam esse sciret: nam qui haec non ignorat, cuicumque patri, cuicumque marito, per filium, per vxorem, vult facere iniuriam.

XIX. GAIVS libro vigesimo secundo ad Edictum prouinciale:

SI creditor meus, cui paratus sum soluere, in iniuriam meam fideiussores meos interpellauerit; iniuriarum tenetur.

XX. MODESTINVS libro duodecimo Responsorum:

SI iniuriae faciendae gratia Seia domum absentis debitoris signasset sine auctoritate eius, qui concedendi ius, potestatemue habuit, iniuriarum actionem intendi posse respondit.

XXI. IAVOLENVS libro nono Epistolarum:

INIVRIARVM aestimatio non ad id tempus quo iudicatur, sed ad id quo facta est, referri debet.

XXII. VLPIANVS libro primo ad Edictum Praetoris:

SI liber pro fugitiuo adprehensus erit, iniuriarum cum eo agit.

XXIII. PAVLVS libro quarto ad Edictum:

QVI in [2] domum alienam inuito domino introiret [3], quamuis in ius vocati, actionem iniuriarum in eum competere, Ofilius ait.

XXIV. VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum Praetoris:

SI quis proprium seruum distrahere prohibetur a quolibet, iniuriarum experiri potest.

XXV. IDEM libro decimo octauo ad Edictum:

SI stuprum serua passa sit, iniuriarum actio dabitur: aut si celauit mancipium, vel quid aliud furandi animo fecit, etiam furti: vel si virginem inmaturam stuprauerit, etiam legis Aquiliae actionem competere quidam [4] putant.

XXVI. PAVLVS libro decimo nono ad Edictum:

SI quis seruum meum vel filium [5] ludibrio habeat, licet consentientem, tamen ego iniuriam [6] videor accipere: veluti si in popinam duxerit illum, si aleam luserit. Sed hoc vtcumque tunc locum habere potest, quoties ille qui suadet, animum iniuriae faciendae habet. Atquin potest malum consilium dare, et [7] qui dominum ignoret: et ideo incipit serui corrupti actio necessaria esse.

XXVII. IDEM libro vigesimo septimo ad Edictum:

SI statua patris tui in monumento posita, saxis caesa est, sepulchri violati agi non posse, iniuriarum posse, Labeo scribit.

XXVIII. VLPIANVS libro trigesimo quarto ad Sabinum:

INIVRIARVM actio in bonis nostris non computatur, antequam litem contestemur.

XXIX. PAVLVS libro decimo ad Sabinum:

SI seruum, cuius nomine iniuriarum actio tibi competit, manumiseris, aut alienaueris: superest tibi iniuriarum actio.

XXX.

1 Ap. Hal. *in* abest. 2 *si quis domum.* 3 *introiit.* 4 Ap. Hal. *quidam* abest. 5 Hal inserit *meum.* 6 Hal. inserit *iam.* 7 *vel* loco *et.*

XXX. VLPIANVS [1] libro quadragesimo secundo ad Sabinum:

SERVO autem manumisso non competere actionem ob iniuriam, quam in seruitute passus est, quis dubitet? §. 1. Si filio iniuria facta sit, cum vtrique, filio, quam patri, adquisita actio sit, non eadem vtique facienda aestimatio est.

XXXI. PAVLVS libro decimo ad Sabinum:

CVM possit propter filii dignitatem maior ipsi, quam patri, iniuria facta esse.

XXXII. VLPIANVS libro quadragesimo secundo ad Sabinum:

NEC Magistratibus licet aliquid iniuriose facere. Si quid igitur per iniuriam fecerit Magistratus, vel quasi priuatus, vel fiducia Magistratus: iniuriarum potest conueniri: sed vtrum posito Magistratu, an vero et quamdiu est in Magistratu? sed verius est, si is Magistratus est, qui sine fraude in ius vocari non potest, exspectandum esse, quoad Magistratu abeat: quod et si ex minoribus Magistratibus erit, id est, qui sine imperio aut [2] potestate sunt Magistratus: et in ipso Magistratu posse eos conueniri.

XXXIII. PAVLVS libro decimo ad Sabinum:

QVOD Reipublicae venerandae causa secundum bonos mores fit, etiam si ad contumeliam alicuius pertinet, quia tamen non ea mente Magistratus facit, vt iniuriam faciat, sed ad vindictam Maiestatis publice respiciat: actione iniuriarum non tenetur.

XXXIV. GAIVS libro decimo tertio ad Edictum prouinciale:

SI plures serui simul aliquem caeciderint, aut conuicium alicui fecerint: singulorum proprium est maleficium, et tanto maior iniuria, quanto a pluribus admissa est: immo etiam tot iniuriae sunt, quot et personae iniuriam facientium

XXXV. VLPIANVS libro tertio de Omnibus tribunalibus:

SI quis iniuriam atrocem fecerit, qui contemnere iniuriarum iudicium possit ob infamiam suam et egestatem: Praetor acriter exequi hanc rem debet, et eos, qui iniuriam fecerunt, coercere.

XXXVI. IVLIANVS libro quadragesimo quinto Digestorum:

SI filii nomine cum patre iniuriarum agere velim, et is procuratorem det: non intelligitur filius defendi, nisi iudicatum solui satisdetur: et ideo actio aduersus filium, tamquam a patre non defendatur, danda erit.

XXXVII. MARCIANVS libro decimo quarto Institutionum:

CONSTITVTIONIBVS Principalibus cauetur, ea quae infamandi alterius causa in monumenta publica posita sunt, tolli de medio. §. 1. Etiam ex lege Cornelia iniuriarum actio ciuiliter moueri potest, condemnatione aestimatione iudicis facienda.

XXXVIII. SCAEVOLA libro quarto Regularum:

SENATVSCONSVLTO cauetur, ne quis imaginem Imperatoris inuidiam alterius portaret: et qui contra fecerit, in vincula publica mittetur.

XXXIX. VENVLEIVS libro secundo Publicorum iudiciorum:

VESTEM sordidam rei nomine in publico habere, capillumue summittere, nulli licet: nisi ita coniunctus est adfinitate, vt inuitus in reum testimonium dicere cogi non possit.

XL. MACER [3] libro secundo Publicorum iudiciorum:

DIVVS Seuerus Dionysio Diogeni ita scripsit. Atrocis iniuriae damnatus in ordine decurionum esse non potest: nec prodesse tibi debet error Praesidum, aut eius qui de te aliquid pronuntiauit, aut eorum qui contra formam iuris mansisse te in ordine decurionum putauerunt

XLI. NERATIVS libro quinto Membranarum:

PATER, cuius filio facta est iniuria, non est impediendus, quo minus duobus iudiciis, et suam iniuriam persequatur [4], et filii.

XLII. PAVLVS libro quinto Sententiarum:

IVDICI ab appellatoribus conuicium fieri non oportet, alioquin infamia notantur.

XLIII. GAIVS libro tertio Regularum:

QVI iniuriarum actionem per calumniam instituit, extra ordinem damnatur: id est exilium, aut relegationem, aut ordinis amotionem patiatur.

XLIV. IAVOLENVS libro nono ex Posterioribus Labeonis:

SI inferiorum dominus aedium, superioris vicini fumigandi causa fumum faceret: aut si superior vicinus in inferiores aedes quid aut proiecerit, aut infu-

1 *PAVLVS.* 2 Hal. repetit *sine.* 3 *MARTIANVS.* 4 *prosequatur.*

fuderit: negat Labeo iniuriarum agi posse: quod falsum puto, si tamen iniuriae faciendae causa inmittitur.

XLV. HERMOGENIANVS libro quinto Epitomarum:

DE iniuria nunc extra ordinem ex causa et persona statui solet. Et serui quidem flagellis caesi dominis restituuntur: liberi vero, humilioris quidem loci, fustibus subiiciuntur: ceteri autem vel exilio temporali, vel interdictione certae rei coercentur.

TIT. XI.

DE EXTRAORDINARIIS CRIMINIBVS.

PAVLVS libro quinto Sententiarum:

SOLLICITATORES alienarum nuptiarum, itemque matrimoniorum interpellatores, etsi effectu sceleris potiri non possunt, propter voluntatem perniciosae libidinis extra ordinem puniuntur. §. 1. Fit iniuria contra bonos mores, veluti si quis fimo corrupto aliquem perfuderit, caeno, luto oblinuerit, aquas spurcauerit, fistulas, lacus, quid vel aliud ad iniuriam publicam contaminauerit: in quos grauiter animaduerti solet. §. 2. Qui puero stuprum, abducto ab eo vel corrupto comite, persuaserit, aut mulierem puellamue interpellauerit, quidue impudicitiae gratia fecerit, donum praebuerit, pretiumue, quo is persuadeat, dederit: perfecto flagitio, puniuntur capite: imperfecto, in insulam deportantur: corrupti comites summo supplicio adficiuntur.

II. VLPIANVS libro quarto Opinionum:

SVB praetextu religionis, vel sub specie soluendi voti, coetus illicitos nec a veteranis temtare oportet.

III. IDEM libro tertio de Adulteris:

STELLIONATVS, vel expilatae hereditatis iudicia accusationem quidem habent: sed non sunt publica.

IV. MARCIANVS libro primo Regularum:

DIVVS Seuerus et Antoninus rescripserunt, eam quae data opera abegit, a Praeside in temporale exilium dandam: indignum enim videri potest [2], impune eam maritum liberis fraudasse.

V. VLPIANVS libro quinto de Officio Proconsulis:

IN eum, cuius instinctu ad infamandum dominum seruus ad statuam confugisse compertus erit, praeter corrupti serui actionem, quae ex Edicto perpetuo competit, seuere animaduertitur.

VI. IDEM libro octauo de Officio Proconsulis:

ANNONAM adtemtare et vexare vel maxime dardanarii solent: quorum auaritiae obuiam itum est tam mandatis, quam Constitutionibus. Mandatis denique ita cauetur: praeterea debebis custodire, ne dardanarii vllius mercis sint: ne aut ab his, qui coemtas merces supprimunt, aut a locupletioribus, qui fructus suos aequis pretiis vendere nollent, dum minus vberes prouentus exspectant, ne annona oneretur. Poena autem in hos varie statuitur: nam plerumque, si negotiantes sunt, negotiatione eis tantum interdicitur, interdum et relegari solent, humiliores ad opus publicum dari. §. 1. Onerant annonam etiam staterae adulterinae, de quibus Diuus Traianus Edictum proposuit, quo Edicto poenam legis Corneliae in eos statuit, perinde ac si lege testamentaria, quod testamentum falsum scripsisset, signasset, recitasset, damnatus esset. §. 2. Sed et Diuus Hadrianus eum, qui falsas mensuras habuit, in insulam relegauit

VII. IDEM libro nono de Officio Proconsulis:

SACCVLARII qui vetitas in sacculo artes exercentes, partem subducunt, partem subtrahunt: item qui derectarii appellantur, hoc est, hi qui in aliena cenacula se dirigunt furandi animo, plus quam fures puniendi sunt: idcircoque aut ad tempus in opus dantur publicum, aut fustibus castigantur, et dimittuntur, aut ad tempus relegantur.

VIII. IDEM eodem libro.

SVNT praeterea crimina, quae ad executionem Praesidis pertinent: vtputa si quis instrumenta sua prodita esse dicat: nam huius rei executio praefecto vrbis a Diuis fratribus data est.

IX. IDEM eodem libro.

SVNT quaedam, quae more Prouinciarum coercitionem solent admittere: vtputa in Prouincia Arabia σκοπελισμὸν [3] crimen appellant, cuius rei admissum tale est: plerique inimicorum solent praedium inimici σκοπελίζειν, id est lapides ponere indicio futuros, quod si quis eum agrum coluisset, malo leto peri-

1 *prosequatur.* 2 Ap. Hal. *potest* abest. 3 Id est *lapidum positionem.*

periturus esset insidiis eorum, qui scopulos [1] posuissent: quae res tantum timorem habet, vt nemo ad eum agrum accedere audeat, crudelitatem timens eorum, qui scopelismos fecerunt: hanc rem Praesides exequi solent grauiter vsque ad poenam capitis, quia ipsa res mortem comminatur.

X. IDEM eodem libro.

IN Aegypto qui chomata rumpit, vel dissoluit, hi sunt ageres, qui quidem solent aquam Niloticam continere, aeque plectitur extra ordinem, et pro conditione sua, et pro admissi mensura. Quidam opere publico, aut metallo plectuntur: [2] et metallo quidem secundum suam dignitatem, si quis arborem sycaminonem exciderit: nam et haec res vindicatur extra ordinem, non leui poena, idcirco, quod hae arbores colligunt aggeres Niloticos, per quos incrementa Nili dispensantur, et coercentur, 3 et deminutiones aeque coercentur. Chomata etiam, et diacopi qui in aggeribus fiunt plecti efficiunt eos qui id admiserint.

XI. PAVLVS libro primo Sententiarum:

IN circulatores, qui serpentes circumferunt, et proponunt, si cui ob eorum metum damnum datum est, pro modo admissi actio dabitur.

TIT. XII.

DE SEPVLCHRO VIOLATO.

VLPIANVS libro secundo ad Edictum Praetoris:

SEPVLCHRI violati actio infamiam irrogat.

II. IDEM libro decimo octauo ad Edictum Praetoris:

SI sepulchrum quis diruit, cessat Aquilia: quod vi tamen, aut clam agendum erit. Et ita de statua de monumento euulsa Celsus scribit. Idem quaerit, si neque adplumbata fuit, neque adfixa, an pars monumenti effecta sit, an vero maneat in bonis nostris? Et Celsus scribit, sic esse monumenti, vt ossuariam: et ideo quod vi aut clam interdicto locum fore.

III. VLPIANVS libro vicesimo quinto ad Edictum Praetoris:

PRAETOR ait, CVIVS DOLO MALO SEPVLCHRVM VIOLATVM ESSE DICETVR, IN EVM IN FACTVM IVDICIVM DABO: VT EI AD QVEM PERTINEAT, QVANTI OB EAM REM AEQVVM VIDEBITVR, CONDEMNETVR. SI NEMO ERIT AD QVEM PERTINEAT, SIVE AGERE NOLET: QVICVMQVE AGERE VOLET, EI CENTVM AVREORVM ACTIONEM DABO. SI PLVRES AGERE VOLENT, CVIVS IVSTISSIMA CAVSA ESSE VIDEBITVR, EI AGENDI POTESTATEM FACIAM. SI QVIS IN SEPVLCHRO [4] DOLO MALO HABITAVERIT, [5] AEDIFICIVMVE ALIVD, QVAMQVE SEPVLCHRI CAVSA, FACTVM SIT, HABVERIT: IN EVM, SI QVIS EO NOMINE AGERE VOLET, DVCENTORVM AVREORVM IVDICIVM DABO. §. 1. Prima verba ostendunt, eum demum ex hoc plecti, qui dolo malo violauit: si igitur dolus absit, cessabit eiusdem personae. Igitur doli non capaces, vt admodum impuberes, item omnes qui non animo violandi accedunt, excusati sunt. §. 2. Sepulchri autem appellatione omnem sepulturae locum contineri existimandum est. §. 3. Si quis in hereditarium sepulchrum inferat, quamuis heres, tamen potest sepulchri violati teneri, si forte contra voluntatem testatoris intulit: licet enim cauere testatori, ne quis eo inferatur, vt rescripto Imperatoris Antonini cauetur. Seruari enim voluntatem eius oportere. Ergo et si cauit, vt vnus tantum heredum inferret, seruabitur, vt solus inferat. §. 4. Non perpetuae sepulturae tradita corpora posse transferri, Edicto Diui Seueri continetur: quo mandatur, ne corpora detinerentur, aut vexarentur, aut prohiberentur per territoria oppidorum transferri. Diuus tamen Marcus rescripsit, nullam poenam meruisse eos, qui corpus in itinere defuncti per vicos, aut oppidum transuexerunt, quamuis talia fieri sine permissu eorum, quibus permittendi ius est, non debeant. §. 5. Diuus Hadrianus rescripto poenam statuit quadraginta aureorum in eos qui in ciuitate sepeliunt: quam fisco inferri iussit, et in Magistratus, eadem qui passi sunt:

1 σκοπέλους et vertit *lapides*. 2 Hal. praefigit *Sed*. 3 Ap. Hal. *et coercentur* absunt. 4 Hal. inserit *VIOLATO*. 5 *INHABITAVERIT*.

sunt: et locum publicari iussit, et corpus transferri. Quid tamen, si lex municipalis permittat in ciuitate sepeliri? post rescripta Principalia an ab hoc discessum sit, videbimus: quia generalia sunt rescripta, et oportet imperialia statuta suam vim obtinere, et in omni loco valere. §. 6. Si quis in sepulchro habitasset, aedificiumue habuisset, ei qui velit, agendi potestas sit. §. 7. Aduersus eos qui cadauera spoliant, Praesides seuerius interuenire [1]: maxime si manu armata adgrediantur: vt si armati more latronum id egerint, etiam capite plectantur, vt Diuus Seuerus rescripsit: si sine armis, vsque ad poenam metalli procedunt. §. 8. Qui de sepulchri violati actione iudicant, aestimabunt, quatenus intersit, scilicet ex iniuria quae facta est: item ex lucro eius qui violauit: vel ex damno quod contigit: vel ex temeritate eius qui fecit: numquam tamen minoris debent condemnare, quam solent extraneo agente. §. 9. Si ad plures ius sepulchri pertineat, vtrum omnibus damus actionem: an ei qui occupauit? Labeo omnibus dandam dicit: recte, quia in id quod vniuscuiusque [2] interest, agitur. §. 10. Si is, cuius interest, sepulchri violati agere nollet: potest paenitentia acta, antequam lis ab alio contestetur, dicere, velle se agere: et audietur. §. 11. Si seruus in sepulchro habitat, vel aedificauit: noxalis actio cessat, et in eum Praetor hanc actionem pollicetur. Si tamen non habitet, sed domumculam ibi habeat seruus: noxale iudicium erit dandum, si modo habere posse videtur. §. 12. Haec actio popularis est.

IV. Pavlvs [3] libro vigesimo septimo ad Edictum Praetoris:

Sepvlchra hostium religiosa nobis non sunt: ideoque lapides inde sublatos, in quemlibet vsum conuertere possumus: non sepulchri violati actio competit.

V. Pomponivs libro sexto ex Plautio:

Vtimvr eo iure, vt dominis fundorum, in quibus sepulchra fecerint, etiam post venditos fundos adeundorum sepulchrorum sit ius. Legibus namque praediorum vendundorum cauetur, vt ad sepulchra quae in fundis sunt, iter eius, aditus, ambitus funeri faciendi sit.

VI. Ivlianvs [4] libro decimo Digestorum:

Sepvlchri violati actio in primis datur ei ad quem res pertinet. Quo cessante, si alius egerit, quamuis Reipublicae causa afuerit dominus, non debebit ex integro aduersus eum, qui litis aestimationem sustulerit, dari. Nec potest videri deterior fieri conditio eius qui Reipublicae causa afuit, cum haec actio non ad rem familiarem eiusdem, magis ad vltionem pertineat.

VII. Marcianvs libro tertio Institutionum:

Sepvlchri deteriorem conditionem fieri prohibitum est: sed corruptum et lapsum monumentum corporibus non contactis licet reficere.

VIII. Macer [5] libro primo Publicorum:

Sepvlchri violati crimen potest dici ad legem Iuliam de vi publica pertinere ex illa parte, qua de eo cauetur, qui fecerit quid, quo minus aliquis funeretur, sepeliaturue: quia et qui sepulchrum violat, facit quo quis minus sepultus sit.

IX. Idem libro secundo publicorum Iudiciorum:

De sepulchro violato actio quoque pecuniaria datur.

X. Papinianvs libro octauo Quaestionum.

Qvaesitvm est, an ad heredem necessarium, cum se bonis non miscuisset, actio sepulchri violati pertineret? Dixi, recte eum ea actione experiri, quae in bonum et aequum concepta est. Nec tamen, si egerit, hereditarios creditores timebit: cum, etsi per hereditatem obtigit haec actio, nihil tamen ex defuncti capiatur voluntate, neque id capiatur, quod in rei persecutione, sed in sola vindicta sit constitutum.

XI. Pavlvs libro quinto Sententiarum:

Rei sepulchrorum violatorum, si corpora ipsa extraxerint, vel ossa eruerint, humiliores quidem fortunae summo supplicio adficiuntur, honestiores in insulam deportantur: alias autem relegantur, aut in metallum damnantur.

Tit. XIII.

DE CONCVSSIONE.

Vl-

1 Hal. addit *debent*. 2 Hal. inserit *his quorum interest*. 3 *CAIVS*. 4 *MARTIANVS*. 5 *MARCELLVS*.

VLPIANVS libro quinto Opinionum:

SI simulato Praesidis iussu concussio interuenit, ablatum eiusmodi terrore restitui Praeses prouinciae iubet, et delictum coercet.

II. MACER libro primo publicorum Iudiciorum:

CONCVSSIONIS iudicium publicum non est: sed si ideo pecuniam quis accepit, quod crimen minatus sit, potest iudicium publicum esse ex Senatusconsultis, quibus poena legis Corneliae teneri iubentur, qui in accusationem innocentium coierint, quiue ob accusandum, vel non accusandum, denuntiandum, vel non denuntiandum testimonium, pecuniam acceperit.

TIT. XIV.

DE ABIGEIS.

DE abigeis puniendis ita Diuus Hadrianus consilio Beticae rescripsit. Abigei cum durissime puniuntur, ad gladium damnari solent: puniuntur autem durissime non vbique, sed vbi frequentius est id genus maleficii: alioquin et in opus, et nonnumquam temporarium dantur. §. 1. Abigei autem proprie hi habentur, qui pecora ex pascuis, vel ex armentis subtrahunt, et quodammodo depraedantur, et abigendi studium quasi artem exercent, equos de gregibus, vel boues de armentis abducentes. Ceterum si quis bouem aberrantem, vel equos in solitudine relictos abduxerit, non est abigeus, sed fur potius. §. 2. Sed et qui porcam, vel capram: vel veruecem abduxit, non tam grauiter, quam qui maiora animalia abigunt, plecti debent. §. 3. Quamquam autem Hadrianus metalli poenam, item operis, vel etiam gladii praestituerit, attamen qui honestiore loco nati sunt, non debent ad hanc poenam pertinere, sed aut relegandi erunt, aut mouendi ordini Sane qui cum gladio abigunt [1], non inique bestiis obiiciuntur. §. 4 Qui pecora, de quorum proprietate faciebat controuersiam, abegit, vt Saturninus quidem scribit, ad examinationem ciuilem remittendus est: sed hoc ita demum probandum est, si non color abigeatus quaesitus est, sed vere putauit sua iustis rationibus ductus.

II. MACER libro primo publicorum Iudiciorum:

ABIGEATVS crimen publici iudicii non est: quia furtum magis est: sed quia plerumque abigei et ferro vtuntur, si deprehendentur, ideo grauiter et puniri eorum admissum solet.

III. CALLISTRATVS libro sexto de Cognitionibus:

OVES pro numero abactorum aut furem aut abigeum faciunt: quidam decem oues gregem esse putauerunt, porcos etiam quinque, vel quatuor abactos: equum, bouem vel vnum abigeatus crimen facere. § 1. Eum quoque plenius coercendum, qui a stabulo abegit domitum pecus, non a sylua nec grege. §. 2. Qui saepius abegerunt, licet semper vnum vel alterum pecus subripuerint, tamen abigei sunt. §. 3. Receptores abigeorum qua poena plecti debeant, epistola Diui Traiani ita cauetur, vt extra terram Italiam decem annis relegarentur.

TIT XV.

DE PRAEVARICATIONE [2]

VLPIANVS libro sexto ad Edictum Praetoris:

PREVARICATOR est quasi varicator, qui diuersam partem adiuuat prodita causa sua. Quod nomen Labeo a varia certatione tractum ait. Nam qui praeuaricatur, ex vtraque parte constitit, quinimmo ex altera. §. 1. Is autem praeuaricator proprie dicitur, qui publico iudicio accusauerit: ceterum aduocatus non proprie praeuaricator dicitur. Quid ergo de eo fiet, siue priuato iudicio, siue publico praeuaricatus sit, hoc est, prodiderit causam [3]? hic extra ordinem solet puniri.

II. VLPIANVS libro nono de Officio Proconsulis:

SCIENDVM, quod hodie iis qui praeuaricati sunt, poena iniungitur extraordinaria.

III. MACER libro primo publicorum Iudiciorum:

PRAEVARITIONIS iudicium aliud publicum, aliud moribus inductum est. §. 1. Nam si reus accusatori publico iudicio ideo praescribat, quod dicat se eodem crimine ab alio accusatum, et absolutum, cauetur lege Iulia

1 *abegerint*. abiunt. 2 De praeuaricatoribus. 3 Ap. Hal. *hoc est, prodiderit causam*

Iulia publicorum, vt non prius accusetur, quam de prioris accusatoris praeuaricatione constiterit, er pronuntiatum fuerit: huius ergo praeuaricationis pronuntiatio publici iudicii intelligitur. §. 2 Quod si aduocato praeuaricationis crimen intendatur, publicum iudicium non est: nec interest, publico, an priuato iudicio praeuaricatus dicatur. §. 3. Si ideo quis accusetur, quod dicatur crimen iudicii publici destituisse: iudicium publicum non est: quia neque lege aliqua de hac re cautum est, neque per Senatusconsultum, quo poena quinque auri librarum in desistentem statuitur, publica accusatio inducta ast.

VI Idem libro secundo publicorum Iudiciorum:

Si is, de cuius calumnia agi prohibetur, praeuaricator in causa iudicii publici pronuntiatus sit, infamis erit.

V. Venvleivs Satvrninvs libro secundo publicorum Iudiciorum:

Accvsator in praeuaricatione conuictus, postea ex lege non accusat.

VI. Pavlvs libro singulari de iudiciis publicis:

Ab Imperatore nostro et patre eius rescriptum est, vt in criminibus, quae extra ordinem obiiciuntur, praeuaricationes eadem poena adficiantur, qua tenerentur, si ipsi in legem commisissent qua reus per praeuaricationem absolutus est

VII. Vlpianvs libro quarto de Censibus:

In omnibus causis, praeterquam in sanguine, qui delatorem corrupit, ex Senatusconsulto pro victo habetur.

Tit. XVI.

DE RECEPTATORIBVS.

Marcianvs libro secundo publicorum Iudiciorum:

Pessimvm genus est receptatorum, sine quibus nemo latere diu potest. Et praecipitur, vt perinde puniantur, atque latrones. In pari causa habendi sunt, quia, cum adprehendere latrones possent, pecunia accepta, vel subreptorum parte, demiserunt.

II. Pavlvs libro singulari de poenis paganorum:

Eos, apud quos adfinis, vel cognatus latro conseruatus est, neque absoluendos, neque seuere admodum puniendos: non enim par est eorum delictum, et eorum qui nihil ad se pertinentes latrones recipiunt.

Tit. XVII.

DE FVRIBVS BALNEARIIS.

Vlpianvs libro octauo de Officio Proconsulis:

Fvres nocturni extra ordinem audiendi sunt, et causa cognita puniendi: dummodo sciamus, in poena eorum operis publici temporarii modum non egrediendum. Idem et in balneariis furibus Sed si telo se fures defendunt, vel effractores, vel ceteri his similes, nec cuiquam percusserunt, metalli poena, vel honestiores relegationis adficiendi erunt.

II. Marcianvs libro secundo Iudiciorum publicorum:

Sed si interdiu furtum fecerunt, ad ius ordinarium remittendi sunt.

III. Pavlvs libro singulari de poenis militum:

Miles, qui in furto balneario adprehensus [1] est, ignominia mitti debet.

Tit. XVIII.

DE EFFRACTORIBVS ET EXPILATORIBVS.

Vlpianvs libro octauo de Officio Proconsulis:

De his, qui carcere effracto euaserunt, sumendum supplicium, Diui fratres Aemilio Tironi rescripserunt. Saturninus etiam probat, in [2] eos, qui de carcere eruperunt, siue effractis foribus, siue conspiratione cum ceteris qui in eadem custodia erant, capite puniendos: quod si per negligentiam custodum euaserunt, leuius puniendos. §. 1. Expilatores, qui sunt atrociores fures, hoc enim est expilatores, in opus publicum vel perpetuum vel temporarium dari solent: honestiores autem ordine ad tempus moueri, vel fines patriae iuberi

1 *deprehensus*. 2 Ap. Hal. *in* abest.

iuberi excedere: quibus nulla specialis poena rescriptis Principalibus inposita est: idcirco causa cognita liberum erit arbitrium statuendi ei, qui cognoscit. §. 2. Simili modo et saccularii et derectarii erunt puniendi, item effractores. Sed enim Diuus Marcus effractorem equitem Romanum, qui effracto perforatoque pariete pecuniam abstulerat, quinquennio abstinere iussit prouincia Africa: vnde erat, et vrbe, et Italia. Oportebit autem aeque, et in effractores, et in ceteros suprascriptos, causa cognita statui, prout admissum suggerit: dummodo ne quis in plebeio operis publici poenam, vel in honestiore relegationis excedat.

II. PAVLVS libro singulari de Officio Praefecti Vigilum:

INTER effractores varie animaduertitur: atrociores enim sunt nocturni effractores, et ideo hi fustibus caesi in metallum dari [1] solent: diurni vero effractores post fustium castigationem in opus perpetuum, vel temporarium dandi sunt.

TIT. XIX.

EXPILATAE HEREDITATIS.

MARCIANVS libro tertio Institutionum:

SI quis alienam hereditatem expilauerit, extra ordinem solet coerceri per accusationem expilatae hereditatis, sicut et oratione Diui Marci cauetur.

II. VLPIANVS libro nono de Officio Proconsulis:

SI expilatae hereditatis crimen intendatur, Praeses prouinciae cognitionem suam accommodare debet: cum enim furti agi non potest: solum superest auxilium Praesidis. §. 1. Apparet autem expilatae hereditatis crimen eo casu intendi posse, quo casu furti agi non potest: scilicet ante aditam hereditatem, vel post aditam, antequam res ab herede possessae sunt: nam in hunc casum furti actionem non competere palam est: quamuis ad exhibendum agi posse, si qui vindicaturus exhiberi desideret, palam sit.

III. MARCIANVS libro secundo publicorum Iudiciorum:

DIVVS Seuerus et Antoninus rescripserunt, electionem esse, vtrum quis velit crimen expilatae hereditatis extra ordinem apud Praefectum vrbi vel apud Praesides agere: an hereditatem a possessoribus iure ordinario vindicare.

IV. PAVLVS libro tertio Responsorum:

RES hereditarias omnium heredum fuisse communes: et ideo eum, qui expilatae hereditatis crimen obiicit, et obtinuit, etiam coheredi profuisse videri.

V. HERMOGENIANVS libro secundo iuris Epitomarum:

VXOR expilatae hereditatis crimine idcirco non accusatur, quia nec furti cum ea agitur.

VI. PAVLVS [2] libro primo ad Neratium:

SI rem hereditariam, ignorans in ea causa esse, subripuisti, furtum te facere respondit. Paulus: rei hereditariae furtum (non) fit, sicut nec eius, quae sine domina est: et nihil mutat existimatio subripientis.

TIT. XX.

STELLIONATVS.

PAPINIANVS libro primo Responsorum:

ACTIO stellionatus neque publicis iudiciis, neque priuatis actionibus continetur.

II. VLPIANVS libro octauo ad Sabinum:

STELLIONATVS iudicium famosum quidem non est, sed coercitionem extraordinariam habet.

III. IDEM libro octauo de Officio Proconsulis:

STELLIONATVS accusatio ad Praesidis cognitionem spectat. §. 1. Stellionatum autem obiici posse his qui dolo quid fecerunt, sciendum est: scilicet si aliud crimen non sit, quod obiiciatur: quod enim in priuatis iudiciis est de dolo actio, hoc in criminibus stellionatus persecutio. Vbicumque igitur titulus criminis deficit, illic stellionatus obiiciemus. Maxime autem in his locum habet, si quis forte rem alii obligatam, dissimulata obligatione, per calliditatem alii distraxerit, vel permutauerit, vel in solutum dederit: nam hae omnes species

1 *damnari*. 2 *PAPINIANVS*.

species stellionatum continent. Sed et si quis merces supposuerit, vel obligatas auerterit, vel si [1] corruperit, aeque stellionatus reus erit. Item si quis imposturam fecerit, vel collusionem in necem alterius, stellionatus poterit postulari. Et, vt generaliter dixerim, deficiente titulo criminis hoc crimen locum habet, nec est opus species enumerare. §. 2. Poena autem stellionatus nulla legitima est, cum nec legitimum crimen sit, solent autem ex hoc extra ordinem plecti, dummodo non debeat opus metalli haec poena in plebeiis egredi: in his autem qui sunt in aliquo honore positi, ad tempus relegatio, vel ab ordine motio remittenda est. §. 3. Qui merces suppressit, specialiter hoc crimine postulari potest.

IV. Modestinvs libro tertio de Poenis:

De periurio, si sua pignora esse quis in instrumento iurauit, crimen stellionatus fit: et ideo ad tempus exulat.

Tit. XXI.

DE TERMINO MOTO.

Modestinvs libro octauo Regularum:

Terminorvm auulsorum non multa pecuniaria est, sed pro conditione admittentium coercitione transigendum.

II. Callistratvs libro tertio de Cognitionibus:

Divvs Hadrianus in haec verba rescripsit: quin pessimum factum sit eorum qui terminos finium causa positos propulerunt, dubitari non potest: de poena tamen modus ex conditione personae, et mente facientis, magis statui potest: nam si splendidiores personae sunt, quae conuincuntur, non dubie occupandorum alienorum finium causa id admiserunt: et possunt in tempus, vt cuiusque patiatur aetas, relegari: id est, si iuuenior, in longius: si senior, recisius: si vero alii negotium gesserunt, et ministerio functi sunt, castigari, et ad opus biennio dari: quod si per ignorantiam, aut fortuito lapides furati sunt, sufficiet eos verberibus decidere.

III. Idem libro quinto de Cognitionibus:

Lege agraria, quam Gaius Caesar tulit aduersus eos, qui terminos statutos extra suum gradum finesue mouerint dolo malo, pecuniaria poena constituta est: nam in terminos singulos, quos eiecerint locoue mouerint, quinquaginta aureos in publico dari iubet [2]: et eius actionem, petitionem [3], ei qui volet, esse iubet. §. 1. Alia quoque lege agraria, quam Diuus Nerua tulit, cauetur vt si seruus seruaue, insciente domino, dolo malo fecerit, ei capital esse, nisi dominus dominaue multam sufferre maluerit. §. 2. Hi quoque qui finalium quaestionum obscurandarum causa faciem locorum conuertunt, vt ex arbore arbustum, aut ex silua nouale, aut aliquid eiusmodi faciunt: poena plectendi sunt pro persona, et conditione, et factorum violentia.

Tit. XXII.

DE COLLEGIIS ET CORPORIBVS.

Marcianvs libro tertio Institutionum:

Mandatis Principalibus praecipitur Praesidibus prouinciarum, ne patiantur esse collegia [4] sodalicia, neue milites collegia in castris habeant: sed permittitur tenuioribus stipem menstruam conferre, dum tamen semel in mense coeant, ne sub praetextu huiusmodi illicitum collegium coeat: quod non tantum in vrbe, sed et in Italia, et in prouinciis, locum habere, Diuus quoque Seuerus rescripsit. §. 1. Sed religionis causa coire non prohibentur: dum tamen per hoc non fiat contra Senatusconsultum, quo illicita collegia arcentur. Non licet autem amplius quam vnum collegium licitum habere, vt est constitutum et a Diuis fratribus: et si quis in duobus fuerit, rescriptum est, eligere eum oportere, in quo magis esse velit: accepturum ex eo collegio, a quo recedit, id quod ei competit ex ratione quae communis fuit.

II. Vlpianvs libro sexto de Officio Proconsulis:

Qvisqvis illicitum collegium vsurpauerit, ea poena tenetur, qua tenentur

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 Ap. Hal. *iubet* abest. 3 Ap. Hal. *petitionem* abest. 4 Ap. Hal. *collegia* abest.

tur [1] qui hominibus armatis loca publica vel templa occupasse iudicati sunt.

III. Marcianvs libro secundo Iudiciorum publicorum:

Collegia si qua fuerint illicita, mandatis et constitutionibus, et Senatusconsultis, dissoluuntur. Sed permittitur eis, cum dissoluuntur, pecunias communes, si quas habent, diuidere, pecuniamque inter se partiri. §. 1. In summa autem, nisi ex Senatusconsulti auctoritate, vel Caesaris, collegium, vel quodcumque tale corpus coierit, contra Senatusconsultum, et mandata, et constitutiones collegium celebrat. §. 2. Seruos quoque licet in collegio tenuiorum recipi, volentibus dominis: vt curatores horum corporum sciant, ne inuito aut ignorante domino in collegium tenuiorum reciperent: et in futurum poena teneantur, in singulos homines aureorum centum.

IV. Gaivs libro quarto ad legem duodecim Tabularum:

Sodales sunt, qui eiusdem collegii sunt: quam Graeci ἑταιρίαν vocant. His autem potestatem facit lex, pactionem, quam velint, sibi ferre: dum ne quid ex publica lege corrumpant. Sed haec lex videtur ex lege Solonis tanslata esse: nam inluc ita est: ἐὰν δὲ δῆμος, ἢ φράτορες, ἢ ἱερῶν ὀργίων [2], ἢ ναῦται, ἢ σύνσιτοι, ἢ ὁμόταφοι, ἢ θιασῶται, ἢ ἐπὶ λίαν οἰχόμενοι, ἢ εἰς ἐμπορίαν· ὅ [4] τι ἂν τούτων διαθῶνται πρὸς ἀλλήλους, κύριον εἶναι, ἐὰν μὴ ἀπαγορεύσῃ [5] δημόσια γράμματα [6].

Tit. XXIII.

DE POPVLARIBVS ACTIONIBVS.

Pavlvs libro octauo ad Edictum:

Eam popularem actionem dicimus, quae suum ius populi tuetur.

II. Idem libro primo ad Edictum:

Si plures simul agant populari actione, Praetor eligat idoniorem.

III. Vlpianvs libro primo ad Edictum:

Sed si ex eadem causa saepius agatur, cum idem factum sit, exceptio vulgaris rei iudicatae opponitur. §. 1. In popularibus actionibus is, cuius interest, praefertur.

IV. Pavlvs libro tertio ad Edictum:

Popvlaris actio integrae personae permittitur: hoc est, cui per Edictum postulare licet.

V. Idem libro octauo ad Edictum:

Qvi populari actione conuenietur, ad defendendum procuratorem dare potest: is autem, qui eam mouet, procuratorem dare non potest.

VI. Vlpianvs libro vigesimo quinto ad Edictum:

Mvlieri et pupillo populares actiones non dantur, nisi cum ad eos res pertineat.

VII. Pavlvs libro quadragesimo primo ad Edictum.

Popvlares actiones non transeunt ad eum, cui restituta est hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto. §. 1. Item qui habet has actiones, non intelligitur esse locupletior.

VIII. Vlpianvs libro primo ad Edictum:

Omnes populares actiones neque in heredes dantur, neque supra annum extenduntur.

LI-

1 Hal. addit *hi*. 2 Hal. inserit: ὁ. 3 ἢ ἱερεῖς ὀργείων. 4 ἢ ὁτιοῦν τούτων. 5 Hal. inserit τά. 6 Hal. in Graecis vertit: *Quod si populus vel eiusdem religionis cultores, vel orgiorum sacrificuli, vel nautae, vel sodales, vel commune sepulchrum habentes, vel publicani, vel in societatem coëmendorum pecorum, aut negociationis, aut cuiuscunque alterius rei coeuntes, paciscantur inter se: ratum esto, quatenus publica id monumenta non prohibeant.*

LIBER QVADRAGESIMVS OCTAVVS.

TIT. I.

DE PVBLICIS IVDICIIS.

MACER [1] libro primo de publicis Iudiciis.

NON omnia iudicia, in quibus crimen vertitur, et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt: vt Iulia maiestatis, Iulia de adulteriis [2], Cornelia de sicariis et veneficiis, Pompeia parricidii, Iulia peculatus, Cornelia de testamentis, Iulia de vi priuata, Iulia de vi publica, Iulia ambitus, Iulia repetundarum, Iulia de annona.

II. PAVLVS libro decimo quinto ad Edictum Praetoris.

PVBLICORVM iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. Capitalia sunt, ex quibus poena mors, aut exilium est, hoc est aquae et ignis interdictio: per has enim poenas eximitur caput de ciuitate: nam cetera, non exilia, sed relegationes proprie dicuntur: tunc enim ciuitas retinetur. Non capitalia sunt, ex quibus pecuniaria, aut in corpus aliqua coercitio, poena est.

III. VLPIANVS libro trigesimo quinto ad Sabinum:

PVBLICA accusatio reo vel rea ante defunctis permittitur.

IV. PAVLVS libro trigesimo septimo ad Edictum:

INTERDVM euenit, vt praeiudicium iudicio publico fiat: sicut in actione legis Aquiliae, et furti, et vi bonorum raptorum, et interdicto vnde vi, et de tabulis testamenti exhibendis: nam in his de re familiari agitur.

V. VLPIANVS libro octauo Disputationum:

SI qui reus factus est, purgare se debet: nec ante potest accusare, quam fuerit excusatus. Constitutionibus enim obseruatur, vt non relatione criminum, sed innocentia reus purgetur. §. 1. Illud incertum est, vtrum ita demum accusare potest, si fuerit liberatus, an et si poenam subierit: est enim constitutum ab Imperatore nostro, et Diuo patre eius, post damnationem accusationem quem inchoare non posse. Sed hoc puto ad eos demum pertinere, qui vel ciuitatem vel libertatem amiserunt. §. 2. Inchoatas plane delationes ante damnationem, implere eis et post damnationem permissum est.

VI. MARCIANVS libro decimo quarto Institutionum:

DEFVNCTO eo qui reus fuit criminis, et poena extincta, in quacumque causa criminis extincti debet is cognoscere, cuius de pecuniaria re cognitio est.

VII. MACER libro secundo Iudiciorum publicorum.

INFAMEM non ex omni crimine sententia facit, sed ex eo quod iudicii publici causam habuit: itaque ex eo crimine, quod iudicii publici non fuit, damnatum infamia non sequetur: nisi id crimen ex ea actione fuit, quae etiam in priuato iudicio infamiam condemnato inportat: veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum.

VIII. PAVLVS libro singulari de Iudiciis publicis:

ORDO exercendorum publicorum capitalium in vsu esse desiit, durante tamen poena legum, cum extra ordinem crimina probantur.

IX. MARCIANVS libro primo de Iudicis publiciis:

SCIENDVM est, si in capitali causa suum seruum reum crimine factum quis non defenderit, non eum pro derelicto haberi: et ideo, si absolutus fuerit, non liberum fieri, sed manere domini.

X. PAPINIANVS libro secundo Definitionum:

INTER accusatorem et reum cognitione suscepta, excusatio pro absente iustis rationibus admittitur: nec per triduum per singulos dies ter citatus reus damnetur, vel de accusatoris absentis, praesente reo, calumnia pronuntietur.

XI. MARCIANVS libro decimo de Iudiciis publicis:

SERVVS etiam per procuratorem domini aeque, ac per dominum, defendi potest.

XII. MODESTINVS libro tertio de Poenis:

CVSTO-

1 *VLPIANVS.* 2 *Iulia adulterii.*

Cvstodias auditurum tam clariſſimos viros, quam patronos cauſarum, ſi omnes in ciuitate prouinciae, quam regit, agunt, adhiberi debere, et feriatis diebus cuſtodias audiri poſſe, reſcriptum eſt: ita vt innoxios dimittat, et nocentes, qui duriorem animaduerſionem indigent, differat.

XIII. Papinianvs libro decimo quinto Reſponſorum:

Accvsatore defuncto, res ab alio, iudicante Praeſide prouinciae, peragi poteſt. §. 1. Ad crimen iudicii publici perſequendum fruſtra procurator interuenit: multoque magis ad defendendum: ſed excuſationes abſentium ex Senatusconſulto iudicibus allegantur, et ſi iuſtam rationem habeant, ſententia differtur.

XIV. Idem libro decimo ſexto Reſponſorum:

Generi ſeruis a ſocero veneficii accuſatis, Praeſes prouinciae patrem calumniam intuliſſe pronuntiauerat, inter infames patrem defunctae non habendum reſpondi: quoniam, etſi publicum iudicium inter liberos de morte filiae conſtitiſſet, citra periculum pater vindicaretur.

Tit. II.

DE ACCVSATIONIBVS ET INSCRIPTIONIBVS.

Pomponivs libro primo ad Sabinum:

Non eſt permiſſum mulieri, publico iudicio quemquam reum facere: niſi ſcilicet parentium liberorumque, et patroni, et patronae, et eorum filii, filiae, nepotis, neptis mortem exequatur.

II. Papinianvs libro primo de Adulteriis:

Certis ex cauſis conceſſa eſt mulieribus publica accuſatio: veluti ſi mortem exequantur eorum, earumque, in quos ex lege teſtimonium publicorum inuitae non dicunt, idem et in lege Cornelia, teſtamentaria Senatus ſtatuit. Sed et de teſtamento paterni liberti vel materni mulieribus publico iudicio dicere permiſſum eſt. §. 1. Pupillis ex conſilio tutorum patris mortem, item pupillae aui ſui mortem exequi conceſſum eſt: lege autem teſtamentaria; nam de patris quidem teſtamento pupillis agere Diuus Veſpaſianus permiſit: ſed quaſi non exhibeantur tabulae, per interdictum poſſunt experiri.

III. Pavlvs libro tertio de Adulteriis:

Libellorvm inſcriptionis conceptio talis eſt: Conſul et dies: apud illum Praetorem, vel Proconſulem, Lucius Titius profeſſus eſt ſe Maeuiam lege Iulia de adulteriis ream deferre, quod dicat eam cum Gaio Seio, in ciuitate illa, domo illius, menſe illo, Conſulibus illis, adulterium commiſiſſe. Vtique enim et locus deſignandus eſt, in quo adulterium commiſſum eſt: et perſona, cum qua admiſſum dicitur, et menſis: hoc enim lege Iulia publicorum cauetur: et generaliter praecipitur omnibus, qui reum aliquem deferunt. Neque autem diem, neque horam inuitus comprehendet. §. 1. Quod ſi libelli inſcriptionum legitime ordinati non fuerint, rei nomen aboletur: et ex integro repetendi reum poteſtas fiet. §. 2. Item ſubſcribere debebit is, qui dat libellos, ſe profeſſum eſſe: vel alius pro eo, ſi litteras neſciat. §. 3. Sed, et ſi aliud crimen obiiciat, veluti, quod domum ſuam praebuit, vt ſtuprum materfamilias pateretur: quod adulterum deprehenſum dimiſerit: quod pretium pro comperto ſtupro acceperit, et ſi quid ſimile, idipſum libellis comprehendendum erit. §. 4. Si accuſator deceſſerit, aliaue quae [1] cauſa ei impedierit, quo minus accuſare poſſit, et ſi quid ſimile, nomen rei aboletur, poſtulante reo: idque et lege Iulia de vi, et Senatusconſulto cautum eſt, ita vt liceat alii ex integro repetere reum: ſed intra quod tempus, videbimus: et vtique triginta dies vtiles obſeruandi ſunt.

IV. Vlpianvs libro ſecundo de Adulteriis:

Is, qui iudicio publico damnatus eſt, ius accuſandi non habet, niſi liberorum vel patronorum ſuorum mortem eo iudicio, vel rem ſuam exequatur. Sed et calumnia notatis ius accuſandi ademtum eſt. Item his, qui cum beſtiis depugnandi cauſa in harenam intromiſſi ſunt: quiue artem ludicram, vel lenocinium fecerint: quiue praeuaricationis, calumniae cauſa quid feciſſe iudicio publico pronuntiatus erit: quiue ob accuſandum, negotiumue cui faceſſendum, pecuniam accepiſſe iudicatus erit.

V.

1 Ap. Hal. *quae* abeſt.

V. IDEM libro tertio de Adulteriis: SERVOS quoque adulterii posse accusari, nulla dubitatio est. Sed qui prohibentur adulterii liberos homines accusare iidem seruos quoque prohibebuntur. Sed ex rescripto Diui Marci etiam aduersus proprium seruum accusationem instituere dominus potest: post hoc igitur rescriptum accusandi necessitas incumbet domino seruum suum: ceterum iuste mulier nupta praescriptione vtetur.

VI. IDEM libro secundo de officio Proconsulis:

LEVIA crimina audire et discutere de plano Proconsulem oportet: et vel liberare eos quibus obiiciuntur, vel fustibus castigare, vel flagellis seruos verberare.

VII. IDEM libro septimo de officio Proconsulis:

SI cui crimen obiiciatur, praecedere debet in crimen subscriptio: quae res ad id inuenta est, ne facile quis prosiliat accusationem, cum sciat inultam sibi accusationem non futuram. §. 1. Caueut itaque singuli, [1] quod crimen obiiciant, et praeterea [2] perseueraturos se in crimine vsque ad sententiam. §. 2. Hisdem criminibus, quibus quis liberatus est, non debet Praeses pati eundem accusari: et ita Diuus Pius Saluio Valenti rescripsit. Sed hoc vtrum ab eodem, an nec ab alio accusari possit, videndum est? Et putem, quoniam res inter alios iudicatae alii non praeiudicant, si is, qui nunc accusator extitit, suum dolorem persequatur, doceatque ignorasse se accusationem ab alio institutam magna ex causa admitti eum ad accusationem debere. §. 3. Si tamen alio crimine postuletur ab eodem, qui in alio crimine eum calumniatus est, puto, non facile admittendum eum, qui semel calumniatus sit: quamuis filium accusatoris admitti oportere, aliam accusationem instituentem aduersus eum, quem pater accusauerat, Diuus Pius Iulio Candido rescripsit. §. 4. Idem Imperator rescripsit, seruos ibi puniendos, vbi deliquisse arguantur: dominumque eorum, si velit eos defendere, non posse reuocare in prouinciam suam: sed ibi oportere defendere, vbi deliquerint. §. 5. Cum sacrilegium admissum esset in aliqua [3] prouincia, deinde in alia minus crimen: Diuus Pius Pontio Proculo rescripsit, postquam cognouerit de crimine in sua prouincia admisso, vt reum in eam prouinciam remitteret, vbi sacrilegium admisit.

VIII. MACER libro secundo de publicis Iudiciis:

QVI accusare possunt, intelligemus, si scierimus, qui non possunt. Itaque prohibentur accusare alii propter sexum, vel aetatem, vt mulier, vt pupillus. Alii propter sacramentum, vt qui stipendium merent. Alii propter Magistratum, potestatemue, in qua agentes sine fraude in ius euocari non possunt. Alii propter delictum proprium, vt infames. Alii propter turpem quaestum, vt qui duo iudicia aduersus duos reos subscripta habent, nummosue ob accusandum, vel non accusandum acceperint. Alii propter conditionem suam, vt libertini contra patronos.

IX. PAVLVS libro quinto Sententiarum:

ALII propter suspicionem calumniae, vt illi qui falsum testimonium suborasti dixerunt.

X. HERMOGENIANVS libro sexto iuris Epitomarum:

NONNVLLI propter paupertatem, vt sunt qui minus quam quinquaginta aureos habent.

XI. MACER libro secundo de publicis Iudiciis:

HI tamen omnes, si suam iniuriam exequantur, mortemue propinquorum defendent, ab accusatione non excluduntur. §. 1. Liberi, libertique non sunt prohibendi, suarum rerum defendendarum gratia, de facto parentium patronorumue queri: veluti si dicant, vi se a possessione ab his expulsos, scilicet non vt crimen vis eis intendant, sed vt possessionem recipiant. Nam et filius non quidem prohibitus est de facto matris queri, si dicat, supponi ab ea partum, quo magis coheredem haberet: sed ream eam lege Cornelia facere, permissum ei non est. §. 2. Ab alio delatum alius deferre non potest. sed eum, qui abolitione publica, vel priuata interueniente, aut desistente accusatore, de reis exemtus est, alius deferre non prohibetur.

XII. VENVLEIVS SATVRNINVS [4] libro secundo de Iudiciis publicis:

HOS accusare non licet, legatum Impe-

1 Hal. praefigit *praeterea*. 2 Ap. Hal. *et praeterea* absunt. 3 Hal. inserit *fu*.
4 Ap. Hal. *SATVRNINVS* abest.

peratoris, id eſt, Praeſidem Prouinciae, ex ſententia Lentuli dicta Sulla et Trione Conſulibus. Item legatum prouincialem eius dumtaxat criminis, quod ante commiſerit, quam in legationem venerit. Item Magiſtratum populi Romani: eumue, qui reipublicae cauſa abfuerit, dum non retractandae legis cauſa abeſt. §. 1. Hoc beneficio etiam in reos recepti vti poſſunt, ſi abolitione interueniente reperi ſe non debere contendant, ſecundum epiſtolam Diui Hadriani ad Glabrionem Conſulem ſcriptam. §. 2. Lege Iulia iudiciorum publicorum cauetur, ne eodem tempore de duobus reis quis quereretur, niſi ſuarum iniuriarum cauſa. §. 3. Si ſeruus reus poſtulabitur, eadem obſeruanda ſunt, quae ſi liber eſſet, ex Senatusconſulto Cotta et Meſſala Conſulibus. §. 4. Omnibus autem legibus ſerui rei fiunt, excepta lege Iulia de vi priuata: quia ea lege damnati partis tertiae bonorum publicatione puniuntur, quae poena in ſeruum non cadit. Idemque dicendum eſt in ceteris legibus, quibus pecuniaria poena irrogatur, vel etiam capitis, quae ſeruorum poenis non conuenit, ſicuti relegatio. Item nec lex Pompeia parricidii: quoniam caput primum eos adprachendit, qui parentes, cognatosue aut patronos occiderint, quae in ſeruos, quantum ad verba pertinet, non cadunt: ſed cum natura eſt communis ſimiliter et in eos animaduertetur. Item Cornelia iniuriarum ſeruum non debere recipi reum, Cornelius Sulla auctor fuit: ſed durior ei poena extra ordinem imminebit.

XIII. MARCIANVS libro primo de publicis Iudiciis:

MVLIEREM propter publicam vtilitatem ad annonam pertinentem audiri a Praefecto annonae deferentem, Diuus Seuerus, et Antoninus reſcripſerunt. Famoſi quoque accuſantes ſine vlla dubitatione admittuntur. Milites quoque qui cauſas alienas deferre non poſſunt, qui pro pace excubant, vel magis ad hanc accuſationem admittendi ſunt. Serui quoque deferentes audiuntur.

XIV. PAVLVS libro ſecundo de officio Proconſulis:

SENATVS cenſuit, ne quis ob idem crimen pluribus legibus reus fieret.

XV. VLPIANVS libro quinquageſimo ſexto ad Edictum:

IN eum, cuius dolo malo hominibus coactis damni quid datum eſſe dicatur, non debet cogi actor, omiſſa actione ciuili, crimen intendere.

XVI. IDEM libro ſecundo de officio Conſulis:

SI plures exiſtant, qui eum in [2] publicis iudiciis accuſare volunt: iudex eligere debet eum, qui accuſet, cauſa ſcilicet cognita, aeſtimatis accuſatorum perſonis, vel de dignitate, vel ex eo quod intereſt, vel moribus, vel alia iuſta de cauſa.

XVII. MODESTINVS libro ſexto Differentiarum:

SI ſeruum dominus in crimine capitali defendat, ſiſtendum ſatisdato promittere iubetur.

XVIII. IDEM libro decimo ſeptimo Reſponſorum:

CVM Titia teſtamentum Gaii fratris ſui falſum arguere minaretur, et ſollemnia accuſationis non impleuit intra tempus a Praeſide praefinitum, Praeſes prouinciae iterum pronuntiauit, non poſſe illam amplius de falſo teſtamento dicere: aduerſus quas ſententias Titia non prouocauit, ſed dixit ſe poſt finitum tempus de irrito teſtamento dicere. Quaero, an Titia, quae non appellauit aduerſus ſententiam Praeſidis, poſſit ad falſi accuſationem poſtea reuerti? Reſpondit, nihil aperte proponi, propter quod aduerſus ſententiae auctoritatem de falſo agens audienda ſit.

XIX. CALLSTRATVS libro quinto de Cognitionibus:

DIVI Fratres reſcripſerunt, non debere cogi heredes accuſatorum, exequi crimina. §. 1. Item, non oportere compelli accuſatorem, plures reos facere, Diuus Hadrianus reſcripſit.

XX. MODESTINVS libro ſecundo de Poenis:

EX iudiciorum publicorum admiſſis non alias tranſeunt aduerſus heredes poenae bonorum ademtionis, quam ſi lis conteſtata, et condemnatio fuerit ſecuta, excepto repetundarum, et maieſtatis iudicio, quae etiam mortuis reis, cum quibus nihil actum eſt, adhuc exerceri placuit, vt bona eorum fiſco vindicentur: adeo vt Diuus Seuerus et Antoninus reſcripſerint, ex quo quis aliquod ex his cauſis crimen contraxit, nihil ex bonis ſuis alienare, aut manumittere eum poſſe. Ex ceteris vero delictis poena incipere ab herede ita demum

1 *Hadrianus* loco *Seuerus*. 2 Ap. Hal. *in* abeſt.

mum poteſt, ſi viuo reo accuſatio mota eſt, licet non fuit condemnatio ſecuta.

XXI. Papinianvs libro decimo quinto Reſponſorum:

Capitis reus, ſuſpenſo crimine, cauſam fiſco deferre non prohibetur.

XXII. Idem libro decimo ſexto Reſponſorum:

Alterivs prouinciae reus apud eos accuſatur et damnatur, apud quos crimen contractum oſtenditur: quod etiam in militibus eſſe obſeruandum, optimi Principes noſtri generaliter reſcripſerunt.

Tit. III.

DE CVSTODIA ET EXHIBITIONE REORVM.

Vlpianvs libro ſecundo de officio Proconſulis:

De cuſtodia reorum Proconſul aeſtimare ſolet, vtrum in carcerem recipienda ſit perſona, an militi tradenda, vel fideiuſſoribus committenda, vel etiam ſibi. Hoc autem vel pro criminis, quod obiicitur, qualitate, vel propter honorem, aut propter ampliſſimas facultates, vel pro innocentia perſonae, vel pro dignitate eius, qui accuſatur, facere ſolet.

II. Papinianvs libro primo de Adulteriis:

Si ſeruus capitali crimine poſtuletur, lege publicorum cauetur, vt ſiſtendum vel ab extero ſatisdato promittatur: quod ſi non defendatur, in vincula publica coniici iubetur, vt ex vinculis cauſam dicat. §. 1. Solet itaque tractari, an poſtea domino permittendum ſit, oblata ſatisdatione ſeruum ſuum vinculis liberare? Dubitationem auget Edictum Domitiani, quo cautum eſt, abolitiones ex Senatusconſulto factas ad huiusmodi ſeruos non pertinere. Nam et lex ipſa prohibet eum abſolui, prius quam de eo iudicetur. Sed haec interpretatio perdura, pernimium ſeuera eſt in eo, cuius dominus abſens fuit, vel quod per inopiam illo momento temporis ſatisdationem implere non potuit. Neque enim pro indefenſo derelictus recte dici poteſt, qui dominum praeſentem non habuit: vel habuit paratum defendere, pauperem tamen: quod vtique facilius admitti poterit, ſi non poſt longum temporis ſpatium hoc deſideretur. §. 2. Qui exhibendi poſtulati ſunt, propter aliam cauſam alterius criminis, quod ante admiſſum eſt, rei non recipiuntur ex Senatusconſulto. Quod in priuatis quoque cauſis et hominibus ſub fideiuſſore factis obſeruatur: niſi ex hoc temporalis actio in periculum cadat.

III. Vlpianvs libro ſeptimo de officio Proconſulis:

Divvs Pius ad epiſtolam Antiochenſium Graece reſcripſit, non eſſe in vincula coniiciendum eum, qui fideiuſſores dare paratus eſt: niſi ſi tam graue ſcelus admiſiſſe eum conſtet, vt neque fideiuſſoribus, neque militibus committi debeat: verum hanc ipſam carceris poenam ante ſupplicium ſuſtinere.

IV. Idem libro nono de officio Proconſulis:

Si quis reum criminis, pro [1] quo ſatisdedit, non exhibuerit: poena pecuniaria plectitur: puto tamen, ſi dolo non exhibeat, etiam extra ordinem eſſe damnandum: ſed ſi neque in cautione, neque in decreto Praeſidis certa quantitas compraehenſa eſt, ac ne conſuetudo [2] oſtenditur, quae certam formam habet: Praeſes de modo pecuniae, quae inferri oporteat, ſtatuet.

V. Venvleivs Satvrninvs [3] libro ſecundo de Iudiciis publicis:

Si confeſſus fuerit reus, donec de eo pronuntiaretur, in vincula publica coniiciendus eſt.

VI. Marcianvs libro ſecundo de Iudiciis publicis:

Divvs Hadrianus Iulio Secundo ita reſcripſit. Et alias reſcriptum eſt, non eſſe vtique epiſtolis eorum credendum, qui quaſi damnatos ad Praeſidem remiſerunt. Idem de Irenarchis praeceptum eſt: quia non omnes ex fide bona elogia ſcribere compertum eſt. §. 1. Sed et caput mandatorum exſtat, quo Diuus Pius cum prouinciae Aſiae praeerat, ſub Edicto propoſuit, vt Irenarchae, cum adprehenderint latrones, interrogent eos de ſociis et receptatoribus, et interrogationes litteris incluſas atque obſignatas ad cognitionem Magiſtratus mittant. Igitur qui cum elogio mittuntur, ex integro audiendi ſunt, etſi per litteras miſſi fuerint, vel etiam per Irenarchas perducti. Sic et Diuus Pius, et alii Principes reſcripſerunt, vt etiam de his qui

1 de loco *pro*. 2 Hal. inferit *quidem*. 3 Ap. Hal. *SATVRNINVS*.

qui requirendi adnotati sunt, non quasi pro damnatis, sed quasi re integra quaeratur, si quis erit qui eum arguat. Et ideo cum quis ἀνάκρισιν [1] faceret, iuberi oportet venire Irenarchen, et quod scripserit, exsequi: et si diligenter ac fideliter hoc fecerit, conlaudandum eum: si parum prudenter, non exquisitis argumentis, simpliciter denotare, Irenarchen minus retulisse: sed si quid maligne interrogasse, aut non dicta retulisse pro dictis eum compererit, vt vindicet in exemplum, ne quid et aliud postea tale facere moliatur.

VII. Macer libro secundo de officio Praesidis:

Solent Praesides prouinciarum, in quibus delictum est, scribere ad collegas suos, vbi factores agere dicuntur, et desiderare, vt cum prosecutoribus ad se remittantur: et id quoque quibusdam rescriptis declaratur.

VIII. Pavlvs libro singulari de poenis Militum:

Carceri praepositus si pretio corruptus, sine vinculis agere custodiam, vel ferrum, venenumue in carcerem inferri passus est, officio iudicis puniendus est: si nescit, ob negligentiam remouendus est officio.

IX. Venvleivs Satvrninvs libro primo de officio Proconsulis:

De militibus ita seruatur, vt ad eum remittantur, si quid deliquerint, sub quo militabunt: is autem, qui exercitum accipit, etiam ius animaduertendi in milites calligatos habet.

X. Idem libro secundo de officio Proconsulis:

Ne quis receptam custodiam sine causa demittat, mandatis ita cauetur. Si quos ex his, qui in ciuitatibus sunt, celeriter et sine causa solutos a magistratibus cognoueris, vinciri iubebis, et his, qui soluerint, multam dices: nam cum scierint sibi quoque molestiae futurum magistratus, si facile soluerint vinctos: non indifferenter de cetero facient.

XI. Celsvs libro trigesimo septimo Digestorum:

Non est dubium, quin, cuiuscumque est prouinciae homo qui ex custodia producitur, cognoscere debeat is, qui ei prouinciae praeest, in qua prouincia agitur. §. 1. Illud a quibusdam obseruari solet, vt, cum cognouit et constituit, remittat illum cum elogio ad eum qui prouinciae praeest, vnde is homo est: quod ex causa faciendum est.

XII. Callistratvs libro quinto de Cognitionibus:

Milites si amiserint custodias, ipsi in periculum deducuntur: nam Diuus Hadrianus Statilio Secundo legato rescripsit, quoties custodia militibus euaserit, exquiri oportere, vtrum nimia negligentia militum euaserit, an casu: et vtrum vnus ex pluribus, an vna plures: et ita demum adficiendos supplicio milites, quibus custodiae euaserint, si culpa eorum nimia deprehendatur: alioquin pro modo culpae in eos statuendum. Saluio quoque legato Aquitaniae idem Princeps rescripsit: in eum qui custodiam dimisit, aut ita sciens habuit, vt possit custodia euadere, animaduertendum: si tamen per vinum. aut desidiam custodis id euenerit, castigandum eum, et in deteriorem militiam dare: si vero fortuito amiserit, nihil in eum statuendum. §. 1. Si paganos euaserit custodia, idem puto exquirendum, quod circa militum personas explorandum retuli.

XIII. Idem libro sexto de cognitionibus:

In eos, qui, cum recepti essent in carcerem, conspirauerint, vt ruptis vinculis et effracto carcere euadant, amplius quam causa, ex qua recepta sunt, reposcit, constituendum est: quamuis innocentes inueniantur ex eo crimine, propter quod impacti sunt in carcere, tamen puniendi sunt. Eos vero, qui conspirationem eorum detexerint, releuandos.

XIV. Herennivs Modestinvs [2] libro quarto de Poenis:

Non est facile tironi custodia credenda: nam ea prodita, is culpae reus est, qui eam ei commisit. §. 1. Nec vni, sed duobus custodia committenda est. §. 2. Qui si, negligentia amiserint pro modo culpae vel castigantur, vel militiam mutant. Quod si leuis persona custodiae fuit, castigati restituuntur. Nam si miseratione custodiam quis miserit, militiam mutat: fraudulenter autem si fuerit versatus in dimittenda custodia, vel capite punitur, vel in extremum gradum militiae datur. Interdum venia datur, nam cum custodia cum altero custode simul fugisset, alteri venia data

[1] Id est, *quaestionem seu inquisitionem.*

[2] *TERENTIVS CLEMENS.*

data est. §. 3. Sed si se custodia interfecerit vel praecipitauerit: militi [1] culpae adscribitur, id est, castigabitur. §. 5. Quod si ipse custos custodiam interfecerit, homicidii reus est. §. 5. Ergo si casu custodia defuncta dicatur, testationibus id probandum est: et sic venia dabitur. §. 6. Solet praeterea amissa culpa custodia, si tamen intersit eam adprehendi, tempus causa cognita militi dari ad eam requirendam, applicito ei alio milite. §. 7. Quod si fugitiuum domino reddendum prodiderit, si facultates habeat, domino pretium reddere iuberi, Saturninus probat.

TIT. IV.

AD LEGEM IVLIAM MAIESTATIS.

VLPIANVS libro septimo de officio Proconsulis:

PROXIMVM sacrilegio crimen est, quod maiestatis dicitur. §. 1. Maiestatis autem crimen illud est, quod aduersus populum Romanum, vel aduersus securitatem eius committitur: quo tenetur is, cuius opera dolo malo consilium initum erit, quo obsides iniussu Principis interciderent: quo armati homines cum telis lapidibusue in vrbe sint, conueniantue aduersus Rempublicam: locaue occupentur, vel templa: quoue coetus conuentusue fiat, hominesue ad seditionem conuocentur: cuiusue opera, consilio, dolo malo consilium initum erit, quo quis magistratus populi Romani, quiue imperium potestatemue habet, occidatur: quoue quis contra Rempublicam arma ferat, quidue hostibus populi Romani nuntium, litterasue miserit, signumue dederit, feceritue dolo malo, quo hostes populi Romani consilio iuuentur aduersus Rempublicam: quiue milites sollicitauerit, concitaueritue, quo seditio, tumultusue aduersus Rempublicam fiat.

II. IDEM libro octauo Disputationum:

QVIVE de prouincia, cum ei successum esset, non discessit: aut qui exercitum deseruit, vel priuatus ad hostes perfugit: quiue sciens falsum conscripsit, vel recitauerit in tabulis publicis: nam et hoc capite primo lege maiestatis enumeratur.

III. MARCIANVS libro decimo quarto Institutionum:

LEX duodecim tabularum iubet, eum, qui hostem concitauerit, quiue ciuem hosti tradiderit, capite puniri. Lex autem Iulia maiestatis praecipit eum, qui maiestatem publicam laeserit, teneri: qualis est ille, qui in bellis cesserit, aut arcem tenuerit, aut castra concesserit. Eadem lege tenetur, et qui iniussu Principis bellum gesserit, delectumue habuerit, exercitum comparauerit: quiue, cum ei in prouincia successum esset, exercitum successori non tradidit: quiue imperium, exercitumue populi Romani deseruerit: quiue priuatus pro potestate magistratuue quid sciens dolo malo gesserit: quiue quid eorum, quae supra scripta sunt, facere curauerit.

IV. SCAEVOLA libro quarto Regularum:

CVIVSVE dolo malo iureiurando quis adactus est, quo aduersus Rempublicam faciat, cuiusue dolo malo exercitus populi Romani in insidias deductus, hostibusue proditus erit: factumue dolo malo cuius dicitur, quo minus hostes in potestate populi Romani veniant: cuiusue opera dolo malo hostes populi Romani commeatu, armis, telis, equis, pecunia, aliaue qua re adiuti erunt: vtue ex amicis hostes populi Romani fiant: cuiusue [2] dolo malo factum erit, quo Rex exterae nationis populo Romano minus obtemperet: cuiusue opera dolo malo factum erit, quo magis obsides, pecunia, iumenta hostibus populi Romani dentur aduersus Rempublicam. Item, qui confessum in iudicio reum, et propter hoc in vincula coniectum, emiserit. §. 1. Hoc crimine liberatus est a Senatu, qui statuas Imperatoris reprobatas conflauerit.

V. MARCIANVS libro quinto Regularum:

NON contrahit crimen maiestatis, qui statuas Caesaris vetustate corruptas reficit. §. 1. Nec qui lapide iactato incerto, fortuito statuam attigerit, crimen maiestatis commisit: et ita Seuerus et Antoninus Iulio Cassiano rescripserunt. §. 2. Idem Pontio rescripserunt, non videri contra maiestatem fieri ob imagines Caesaris, nondum consecratas, venditas.

VI.

1 Hal. inserit *opera*. 2 Ap. Hal. *Saturninus* abest.

VI. Venvleivs Satvrninvs [1] libro ſecundo de Iudiciis publicis:

Qvi ſtatuas aut imagines Imperatoris iam conſecratas conflauerint, aliudue quid ſimile admiſerint, lege Iulia maieſtatis tenentur.

VII. Modestinvs libro duodecimo Pandectarum:

Famosi, qui ius accuſandi non habent, ſine vlla dubitatione admittuntur ad hanc accuſationem. §. 1. Sed et milites, qui cauſas alias defendere non poſſunt: nam qui pro pace excubant, magis magisque [2] ad hanc accuſationem admittendi ſunt. §. 2. Serui quoque deferentes audiuntur, et quidem dominos ſuos, et liberti patronos. §. 3. Hoc tamen crimen a iudicibus non in occaſionem ob Principalis maieſtatis venerationem habendum eſt, ſed in veritate: nam et perſonam ſpectandam eſſe, an potuerit facere, et an ante quid fecerit, et an cogitauerit, et an ſanae mentis fuerit: nec lubricum linguae ad poenam facile trahendum eſt: quamquam enim temerarii digni poena ſint, tamen vt inſanis illis parcendum eſt, ſi non tale ſit delictum, quod vel ex ſcriptura legis deſcendit, vel ad exemplum legis vindicandum eſt. §. 4. Crimen maieſtatis facto, vel violatis ſtatuis, vel imaginibus, maxime exacerbatur in milites.

VIII. Papinianvs libro decimo tertio Reſponſorum:

In quaeſtionibus laeſae maieſtatis etiam mulieres audiuntur: coniurationem denique Sergii Catilinae Iulia mulier detexit, et Marcum Tullium Conſulem iudicium eius inſtruxit.

IX. Hermogenianvs [3] libro quinto iuris Epitomarum:

Eorvm, qui maieſtatis crimine damnati ſunt, libertorum bona liberis damnatorum conſeruari, Diuus Seuerus decreuit: et tunc demum fiſco vindicari, ſi nemo damnati liberorum exiſtat.

X. Idem libro ſexto iuris Epitomarum:

Maiestatis crimine accuſari poteſt, cuius ope, conſilio, dolo malo prouincia, vel ciuitas hoſtibus prodita eſt.

XI. Vlpianvs libro octauo Diſputationum:

Is, qui in reatu decedit, integri ſtatus decedit: extinguitur enim crimen mortalitate: niſi forte quis maieſtatis reus fuit: nam hoc crimine, niſi a ſucceſſoribus purgetur, hereditas fiſco vindicatur. Plane non quisque legis Iuliae maieſtatis reus eſt, in eadem conditione eſt, ſed qui perduellionis reus eſt, hoſtili animo aduerſus Rempublicam vel Principem animatus: ceterum ſi quis ex alia cauſa legis Iuliae maieſtatis reus ſit, morte crimine liberatur.

Tit. V.

AD LEGEM IVLIAM DE ADVLTERIIS COERCENDIS.

Vlpianvs libro primo de Adulteriis:

Haec lex lata eſt a Diuo Auguſto.

II. Idem libro octauo Diſputationum:

Ex lege Iulia ſeruatur, vt, cui neceſſe eſt ab adultero incipere, quia mulier ante denuntiationem nupſit, non alias ad mulierem poſſit peruenire, niſi reum peregerit: peregiſſe autem non alias quis videtur, niſi et condemnauerit. §. 1. Marito iure mariti accuſanti illa praeſcripto obiicitur, si [4] legem prodidisse dicatvr ob hoc, qvod adgressvs accvsationem advlterii destitit. §. 2. Lenocinii quidem crimen lege Iulia de adulteris praeſcriptum eſt: cum ſit in eum maritum poena ſtatuta, qui de adulterio vxoris ſuae quid ceperit: item in eum, qui in adulterio deprehenſam retinuerit. §. 3. Ceterum qui patitur vxorem ſuam delinquere, matrimoniumque ſuum contemnit, quique contaminationi non indignatur, poena adulterum non infligitur. §. 4. Qui hoc dicit, lenocinio mariti ſe feciſſe, releuare quidem vult crimen ſuum, ſed non eſt huiusmodi compenſatio admiſſa: ideo ſi maritum velit reus adulterii lenocinii reum facere, ſemel delatus non audietur. §. 5 Si publico iudicio maritus vxorem ream faciat, an lenocinii allegatio repellat maritum ab accuſatione? et putem non repellere: lenocinium igitur

1 Ap. Hal. *Saturninus* abeſt. 2 Ap. Hal. *magisque* abeſt. 3 *Venuleius.* 4 Hal. inſerit *non.*

igitur mariti ipſum onerat, non mulierem excuſat. §. 6. Vnde quaeri poteſt, an is, qui de adulterio cognoſcit, ſtatuere in maritum ob lenocinium poſſit? Et puto poſſe. Nam Claudius Gorgus vir clariſſimus vxorem accuſans, cum detectus eſt, vxorem in adulterio deprehenſam retinuiſſe, et ſine accuſatore lenocinio damnatus eſt a Diuo Seuero. §. 7. Extraneus autem nequaquam lenocinium obiiciens, poſteaquam reus factus eſt, ſe releuabit, nec maritum poenae ſubiiciet. §. 8. Si ſimul ad accuſationem veniant maritus et pater mulieris, quem praeferri oporteat, quaeritur? Et magis eſt vt maritus praeferatur: nam et propenſiore ira, et maiore dolore executurum eum accuſationem credendum eſt: in tantum, vt, etſi pater praeuenerit, et libellos inſcriptionum depoſuerit, marito non negligente, nec retardante, ſed accuſationem parante, et probationibus inſtituente, atque muniente, vt facilius iudicantibus de adulterio probetur, idem erit dicendum. §. 9. Sed et quoties alii, qui poſt maritum et patrem accuſare poſſunt, ad accuſandum proſiliunt, lege expreſſum eſt, vt is, cuius de ea re notio eſt, de iuſto accuſatore conſtituat.

III. IDEM libro ſecundo de Adulteris:

NISI igitur pater maritum infamem aut arguat, aut doceat, colludere magis cum vxore, quam ex animo accuſare, poſtponetur marito.

IV. IDEM libro octauo Diſputationum:

SI maritus praeuenerit, accuſareque inſtituerit: tempora non cedunt patri, quo accuſationem inſtituere non poteſt: ſic tamen, vt, quod ad vnus occupet, vtrique tempora cedant: vbi vero maritus occupauit, reſidua tempora ei, qui occupare non poteſt, non cedant. Quod et in eo dici poteſt, qui ab adultero, vel [1] adultera coepit: nam aduerſus eum, aduerſus quem non coepit, deſinunt ei tempora cedere. Haec in maritis et patribus dicta ſunt. §. 1. Extraneis autem, qui accuſare poſſunt, accuſandi facultas poſt maritum et patrem conceditur: nam poſt ſexaginta dies, quatuor menſes extraneis dantur, et ipſi vtiles. §. 2. Si ante extraneus inſtituerit accuſationem, an ſuperueniente marito permittatur accuſatio, quaeritur? et magis arbitror, hoc quoque caſu maritum audiendum, ſi non negligentia praeuentus eſt. Et ideo, et ſi accuſatione inſtituta, abſoluta ſit mulier extraneo accuſante, tamen marito debet permitti reſtaurare accuſationem, ſi idoneas cauſas allegare poſſit, quibus impeditus non inſtituit accuſationem.

V. IVLIANVS libro octogeſimo ſexto Digeſtorum:

NVPTAM mihi adulterii ream poſtulari poſſe in priore matrimonio commiſſi, dubium non eſt, cum aperte lege Iulia de adulteriis coercendis caueatur, ſi quidem vidua ſit, de cuius adulterio agetur, vt accuſator liberum arbitrium habeat, adulterum an adulteram prius accuſare malit: ſi vero nupta ſit, vt prius adulterum peragat, tunc mulierem.

VI. PAPINIANVS libro primo de Adulteris:

INTER liberas tantum perſonas adulterium ſtuprumue paſſas lex Iulia locum habet: quod autem ad ſeruas pertinet, et legis Aquiliae actio facile tenebit, et iniuriarum quoque competit: nec erit deneganda Praetoria quoque actio de ſeruo corrupto: nec propter plures actiones parcendum erit in huiusmodi crimine reo. §. 1. Lex ſtuprum et adulterium promiſcue et καταχρηστικώτερον [2] appellat: ſed proprie adulterium in nupta committitur, propter partum ex altero conceptum compoſito nomine: ſtuprum vero in virginem viduamue committitur: quod Graeci φθορὰν [3] appellant. §. 2. Filiusfamiliae maritus ab eo, qui ſui iuris eſt, in ea lege non ſeparatur. Diuus quoque Hadrianus Roſiano Gemino reſcripſit, et inuito patre filium hac lege reum facere poſſe. §. 3. Maritus, etſi duo reos ex alio crimine habeat, poterit iure viri tertium accuſare: quoniam ea cauſa non cedit in numerum ceterarum.

VII. MARCIANVS libro decimo Inſtitutionum:

QVI pupillam ſuam duxit vxorem contra Senatusconſultum, nec matrimonium eſt hoc [4], et poteſt adulterii accuſari, qui tutor et curator fuit, et infra viceſimum ſextum annum duxit vxorem non a patre deſponſam, vel deſtinatam, vel [5] teſtamento denominatam.

1 Hal. inſerit *ab*. 2 χατ᾽αχρηστικώτερον *abuſiue aliquantum*. 3 Id eſt *corruptionem*.
4 Ap. Hal. *hoc* abeſt. 5 Hal. inſerit *in*.

natam. §. 1. In libro secundo de adulteriis Papiniani Marcianus notat: incesti commune crimen aduersus duos simul intentari potest.

VIII. PAPINIANVS libro secundo de Adulteris:

QVI domum suam, vt stuprum, adulteriumue cum aliena matrefamilias, vel cum masculo fieret, sciens praebuerit, vel quaestum ex adulterio vxoris suae fecerit: cuiuscumque sit conditionis, quasi adulter punitur. §. 1. Appellatione domus habitationem quoque significari, palam est.

IX. VLPIANVS libro quarto de Adulteriis:

ETSI amici quis domum praebuisset, tenetur. §. 1. Sed et si quis in agro balneoue stuprum fieri praebuisset, comprehendi debet. §. 2. Sed et si in domum aliquam soliti fuerint conuenire ad tractandum de adulterio, etsi eo loci nihil fuerit admissum, verumtamen videtur is domum suam, vt stuprum, adulteriumue committeretur, praebuisse: qua sine colloquio illo adulterium non committeretur.

X. PAPINIANVS libro secundo de Adulteriis:

MATER autem familias significatur non tantum nupta, sed etiam vidua. §. 1. Mulieres quoque hoc capite legis, quod domum praebuerunt, vel pro comperto stupro aliquid acceperunt, tenentur. §. 2. Mulier, quae euitandae poenae adulterii gratia lenocinium fecerit, aut operas suas in scaenam locauit, adulterii accusari, damnarique ex Senatusconsulto potest.

XI. IDEM libro singulari de Adulteris:

MILES, qui cum adultero vxoris suae pactus est, solui sacramento, deportarique debet. § 1. Militem, qui sororis filiam in contubernio habuit, licet non in matrimonium, adulterii poena teneri, rectius dicetur. §. 2. Ea quae inter reas adulterii recepta esset, absens defendi non potest. §. 3. Socer, cum nurum adulterii accusaturum se libellis Praesidi datis testatus fuisset, maluit accusatione desistere, et lucrum ex dote magis petere: quaeritur, an huiusmodi commentum eius admitti existimes? Respondit, turpissimo exemplo is qui nurum suam accusare instituisset, postea desistere maluit, contentus lucrum ex dote retinere, tamquam culpa mulieris dirempto matrimonio: quare non inique repelletur, qui commodum dotis vindictae domus suae praeponere non erubuit. §. 4. Adulterii reum intra quinque annos continuos a die criminis admissi, defuncta quoque muliere, postulari posse palam est. §. 5. Quidam accusare volebat adulterii mulierem, et postulabat, ne sibi computarentur dies, quos in custodiam fecisset: me hoc admittente exstitit, qui mihi contradiceret: cuius opinionem an tu probes, rogo maturius mihi scribas? Respondit, opinionem [1] tuam, et verba legis et sententia adiuuant: cui placuit, vtiles dies accusatori computandos esse, id est, quibus potuit accusationis sollemnia implere: quare sine dubio dies, quibus quis in custodia fuit, extra computationem vtilium dierum existimanti tibi constitutos, contradici non debuit. § 6. Sexaginta dies, qui marito accusante vtiles computantur, feriatis quoque diebus, si modo facultatem Praesidis adeundi accusator habuit, numerari certum est: quoniam de plano quoque libellus dari potest: quod priuilegium si amisit, non prohibetur intra alios quatuor menses querelam suam apud iudicem deferre. § 7. Quaerebatur, an iure mariti possit accusare vir eam feminam, quae, cum ei desponsa fuisset, alii in matrimonium a patre fuisset tradita? Respondit, nouam rem instituere huiusmodi accusatorem existimo, qui adulterii crimen obiicere desiderat propter hoc tantum, quod priori sibi desponsa puella, a patre in matrimonium alii fuerit tradita. §. 8. Defuncto marito, adulterii rea mulier postulatur. §. 9. Quae propter impuberem filium vult dilationem ab accusatore impetrare, an debeat audiri? Respondi, non videtur mihi confugere ea mulier ad iustam defensionem, quae aetatem filii praetendit ad eludendam legitimam accusationem: nam non vtique crimen adulterii, quod mulieri obiicitur, infanti praeiudicat, cum possit et illa adultera esse, et impubes defunctum patrem habuisse. §. 10. Volenti mihi ream adulterii postulare eam [2], quae post commissum adulterium in eodem matrimonio perseuerauerit, contradictum est. Quaero, an iuste responsum sit? Respondit, ignorare non debuisti, durante

1 Hal. inserit *quidem*. 2 Ap. Hal. *eam* abest.

durante eo matrimonio, in quo adulterium dicitur eſſe commiſſum, non poſſe mulierem ream adulterii fieri: ſed nec adulterum interim accuſare poſſe. §. II. Licet ei mulier, qui in ſuſpicione adulterii incidit, nupſiſſe dicatur, non ante accuſari poterit, quam adulter fuerit conuictus: alioquin ad hoc vel maxime viri confugient, volentes bene concordatum ſequens matrimonium dirimere, vt dicant cum adultero mulierem nuptias contraxiſſe. §. 12. Mulier cum abſentem virum audiſſet vita functum eſſe, alii ſe iunxit: mox maritus reuerſus eſt: quaero, quid aduerſus eam mulierem ſtatuendum ſit? Reſpondit, tam iuris quam facti quaeſtionem moueri. Nam, ſi longo tempore tranſacto, ſine vllius ſtupri probatione, falſis rumoribus inducta, quaſi ſoluta priore vinculo, legitimis nuptiis ſecundis iuncta eſt: quod veriſimile eſt deceptam eam fuiſſe, nihil vindicta dignum videri poteſt: quod ſi ficta mariti mors argumentum faciendis nuptiis probabitur praeſtitiſſe, cum hoc facto pudicitia laboretur, vindicare debet pro admiſſi criminis qualitate. §. 13. Ream adulterii vxorem duxi: eam damnatam mox repudiaui: quaero, an cauſam diſcidii praeſtitiſſe videor? Reſpondit, cum per legem Iuliam huiusmodi vxorem retinere prohibearis, non videri cauſam te diſcidii praeſtitiſſe, palam eſt: quare ita ius tractabitur, quaſi culpa mulieris facto diuortio.

XII. VLPIANVS libro primo de Adulteriis:

HAEC verba legis, NE QVIS POSTHAC STVPRVM, ADVLTERIVM FACITO SCIENS DOLO MALO, et ad eum, qui ſuaſit, et ad eum, qui ſtuprum vel adulterium intulit, pertinent.

XIII. IDEM libro ſecundo de Adulteris:

SI vxor non fuerit in adulterio, concubina tamen fuit: iure quidem mariti accuſare eam non poterit, quae vxor non fuit: iure tamen extranei accuſationem inſtituere non prohibebitur, ſi modo ea ſit, quae in concubinatu ſe dando, matronae nomen non amiſit, vtputa quae patroni concubina fuit. §. I. Plane ſiue iuſta vxor fuit, ſiue iniuſta, accuſationem inſtituere vir poterit: nam et Sextus Caecilius ait, haec lex ad omnia matrimonia pertinet: et illud Homericum adfert, nec enim ſoli, inquit, Atridae vxores ſuas amant [1].

> Οὐ μόνοι φιλέους, ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων
> Ἀτρεῖδαι [2].

§. 2. Sed et in ea vxore poteſt maritus adulterium vindicare, quae vulgaris fuerit: quamuis, ſi vidua eſſet, impune in ea [3] ſtuprum committeretur. §. 3. Diui Seuerus et Antoninus reſcripſerunt, etiam in ſponſa hoc idem vindicandum: quia neque matrimonium qualecumque, nec ſpem matrimonii violare permittitur. §. 4. Sed et ſi ea ſit mulier, cum qua inceſtum commiſſum eſt: vel ea quae, quamuis vxoris animo haberetur, vxor tamen eſſe non poteſt: dicendum eſt, iure mariti accuſare eam non poſſe, iure extranei poſſe. §. 5. Iudex adulterii ante oculos habere debet, et inquirere, an maritus pudice viuens, mulieri quoque bonos mores colendi auctor fuerit? periniquum enim videtur eſſe, vt pudicitiam vir ab vxore exigat, quam ipſe non exhibeat: quae res poteſt et virum damnare, non rem ob compenſationem mutui criminis inter vtrosque communicare. §. 6. Si quis vxorem ſuam velit accuſare, dicatque eam adulterium commiſiſſe, antequam ſibi nuberet: iure viri accuſationem inſtituere non poterit: quia non, cum ei nupta eſt, adulterium commiſit. Quod et in concubina dici poteſt, quam vxorem quis poſtea habuit: vel in filiafamilias, cuius coniunctioni pater poſtea conceſſit. §. 7. Si quis plane vxorem ſuam, cum apud hoſtes eſſet, adulterium commiſiſſe arguat, benignius dicetur, poſſe eum accuſare iure viri: ſed ita demum adulterium maritus vindicabit, ſi vim hoſtium paſſa non eſſet: ceterum quae vim patitur, non eſt in ea cauſa, vt adulterii vel ſtrupri damnetur. §. 8. Si minor duodecim annis in domum deducta adulterium commiſerit, mox apud eum aetatem exceſſerit, coeperitque eſſe vxor: non poterit iure viri accuſari ex eo adulterio, quod ante aetatem nupta commiſit:

1 Ap. Hal. iſta omnia: *nec e. ſ. i. A. v. ſ. amant* abſunt. 2 Hal. vertit:
ſoline Atridae vxorum tanguntur amore.
inter diſparili ſermone homines?

3 *in eam*.

misit: sed vel quasi sponsa poterit accusari, ex rescripto Diui Seueri, quod supra relatum est. §. 9. Sed et si qua repudiata, mox reducta sit, non quasi eodem matrimonio durante, sed quasi alio interposito, videndum est, an ex delicto, quod in priore matrimonio admisit, accusari possit? et puto non posse: aboleuit enim prioris matrimonii delicta, reducendo eam. §. 10. Idem dicendum est, si stupri velit accusare eam, quam postea duxit vxorem: sero enim accusat mores, quos vxorem ducendo probauit.

XIV. Scaevola libro quarto Regularum:

Is cuius ope, consilio, dolo malo factum est, vt vir, feminaue in adulterio deprehensa, pecunia, aliaue qua pactione se redimerent, eadem poena damnatur, quae constituta est in eos qui lenocinii crimine damnantur. §. 1. Si vir infamandae vxoris suae causa adulterum subiecerit, vt ipse deprehenderit: et vir et mulier adulterii crimine tenentur ex Senatusconsulto de ea re facto. §. 2. Marito primum, vel patri eam filiam, quam in potestate habet, intra dies sexaginta diuortii accusare permittitur, nec vlli alii in id tempus agendi potestas datur: vltra eos dies neutrius voluntas exspectatur. §. 3. Iure mariti qui accusant, calumniae periculum non euitant.

XV. Vlpianus libro secundo de Adulteriis:

Si maritus sit in magistratu, potest praeueniri a patre: atquin non oportet: et putat Pomponius debere dici, quoad maritus magistratum gerit, patris quoque accusationem impediendum, ne praeripiatur marito ius, quod cum eo aequale habet: igitur non cedent sexaginta dies patri, cum accusare non potest. §. 1 Legis Iuliae de adulteriis capite septimo ita cauetur, NE QVIS INTER REOS REFERAT EVM, QVI DVM SINE DETRECTATIONE REIPVBLICAE CAVSA ABERIT: neque enim aequum visum est, absentem Reipublicae causa inter reos referri, dum Reipublicae operatur. §. 2. Necessario adiicitur, SINE DETRECTATIONE: ceterum si quis euitandi criminis id egit, vt Reipublicae causa abesset, nihil illi commentum hoc proficiat. §. 3. Quod si quis praesens sit, vice tamen absentis habetur, vtputa qui in vigilibus vel vrbanis castris militat: dicendum est, deferri hunc posse: neque enim laborare habet, vt se repraesentet. §. 4. Et generaliter dicendum est, eorum demum absentiam excusatam esse, qui in alia prouincia Reipublicae causa absunt, quam in ea in qua deferuntur. Proinde si quis in prouincia, in qua agit, adulterium commiserit, accusari poterit: nisi sit ea persona, quae ad Praesidis cognitionem non pertinet. §. 5. Si negauerint se pater et maritus accusaturos intra diem sexagesimum: an statim incipiant tempora extraneo cedere? Et primus Pomponius putat, admitti ad accusationem extraneum posse statim atque isti negauerint: cui adsentiendum puto: fortius enim dicitur, eum, qui se negauerit acturum, postea non audiendum. §. 6. Lex Iulia de adulteriis specialiter quosdam adulterii accusare prohibet, vt minorem annis viginti quinque: nec enim visus est idoneus accusator, qui nondum robustae aetatis est: quod ita verum est, si non matrimonii sui iniuriam exequatur: ceterum si suum matrimonium vindicare velit, quamuis iure extranei ad accusationem veniat, tametsi audietur, nec enim vlla praescriptio obiicitur suam iniuriam vindicanti. Sane si iuuenali facilitate ductus, vel etiam feruore aetatis accensus, ad accusationem prosilit: accusanti ei non facile calumniae poena irrogabitur. Minorem viginti quinque annis etiam eum accipimus, vt [1] qui vicesimum quintum annum aetatis agit. §. 7. Praescriptiones, quae obiici solent accusantibus adulterii, ante solent tractari, quam quis inter reos recipiatur: ceterum postea quam semel receptus est, non potest praescriptionem obiicere. §. 8. Si in viduitate mulier perseuerat, in accusatoris est arbitrio, a quo velit incipere, vtrum ab adultero, an ab adultera. §. 9. Si quis et adulterum et adulteram simul detulit, nihil agit: poteritque, quasi neutrum detulerit, rursus, a quo velit, initium facere: quia nihil agit prima delatione.

XVI. Idem libro primo de Adulteriis:

Qvi vxori repudium miserit, post ea denuntiare, ne Seio nuberet: et si denuntiauerit, et ab ea incipere potest.

XVII.

1 Ap. Hal. *vt*, abest.

XVII. Idem libro secundo ad legem Iuliam de Adulteriis:

Denuntiasse qualiter accipiamus? vtrum ad iudicem, an vero simpliciter? ego, etsi non denuntiauit ad iudicem, sufficere credo, si adulterii se acturum denuntiauerit. §. 1. Quid ergo, si non quidem denuntiauit, verum libellos accusatorios dedit, antequam nuberet? eaque cum id [1] cognouisset, nupsit vel ignorans? Puto non videri ei denuntiatum: idcirco non posse accusatorem ab ea incipere. §. 2. Quid ergo, si tantum denuntiauit, ne nuberet, sed non addidit quare? num recte nupsisse videatur? sed melius est illud sequi, vt eius denuntiatio videatur electionem accusatori reseruare, qui crimen denuntiauit: omnino igitur si fecit adulterii criminis commemorationem in denuntiatione, etsi iudicem non monstrauit, magis putamus mulierem, quasi denuntiationem praecesserit, posse accusari. §. 3. Quid tamen, si specialiter, cum quo adulterium fecerit, denuntiatione complexus est, mox velit eam ex alterius persona accusare? magis est, vt non debeat audiri, neque enim crimen, quod denuntiauit, obiicit. §. 4. Sed etsi per procuratorem denuntiauerit, puto posse eum accusationem, si velit, instituere: sufficereque procuratoris denuntiationem. §. 5. Ergo etsi per actores denuntiauerit, id est, per seruum dominus denuntiauerit: rata erit denuntiatio. § 6. Quaeritur, an alius adulteram, alius adulterum postulare possit: vt, quamuis ab eodem ambo simul postulari non possint, a diuersis tamen singuli possint? Sed non ab re est hoc probare, diuersos accusatores admitti posse: dum, si ante denuntiationem nupserit, prior mulier accusari non possit. Exspectabit igitur mulier sententiam de adultero latam. Si absolutus fuerit, mulier per eum vincet, nec vltra accusari potest. Si condemnatus fuerit, mulier non est condemnata, sed aget causam suam: fortassis et obtinere, vel gratia, vel iustitia, vel legis auxilio possit. Quid enim, si adulter inimicitiis oppressus est, vel falsis argumentis, testibusque subornatis apud Praesidem grauatus, qui aut noluit, aut non potuit prouocare? mulier vero iudicem religiosum sortita, pudicitiam suam defendet? §. 7. Sed si antequam condemnetur.

XVIII. Macer [2] libro primo de publicis Iudiciis:

Vel antequam cum eo agi coeperit.

XIX. Vlpianus libro secundo ad legem Iuliam de Adulteris:

Adulter diem suum obierit: constitutum est, etiam mortuo adultero, sine praescriptione mulierem posse accusari. §. 1. Sed etsi non mors, sed poena alia reum subtraxerit, adhuc dicimus, posse ad mulierem veniri. §. 2. Si eo tempore, quo eligebatur reus, adultera nupta non fuit: quo autem absoluatur, nupta inuenitur: dicendum est, hanc absoluto quoque adultero posse accusari: quia eo tempore, quo adulter eligebatur, nupta non fuit. §. 3. Nupta non potest accusari, non tantum ab eo qui adulterum accusauit, nec obtinuit: sed nec ab alio quidem, si adulter absolutus est. Proinde si per collusionem cum adultero constituerit, fueritque absolutus: dedit mulieri nuptae aduersus omnes securitatem. Plane si nupta esse desierit, accusari poterit: neque enim aliam lex tuetur, quam eam quae nupta est, quamdiu nupta erit.

XX. Papinianus [3] libro primo de Adulteriis:

Patri datur ius occidendi adulterum [4] cum filia, quam in potestate habet. Itaque nemo alius ex patribus idem iure faciet. Sed nec filiusfamilias pater.

XXI. Vlpianus libro primo de Adulteris:

Sic eueniet, vt nec pater, nec auus possint occidere: nec immerito: in sua enim potestate non videtur habere, qui non est suae potestatis.

XXII. Papinianus libro primo de Adulteris:

Nec in ea lege naturalis ab adoptiuo pater separatur. §. 1. In accusationem viduae filiae non habet pater ius praecipuum. §. 2. Ius occidendi patri conceditur domi suae, licet ibi filia non habitat, vel in domo generi. Sed domus, et pro domicilio accipienda est, vt in lege Cornelia de iniuriis. §. 3. Sed qui occidere potest adulterum, multo magis contumelia poterit iure adficere. §. 4.

1 Ap. Hal. *id* abest. 2 *MARTIANVS.* 3 *POMPONIVS.* 4 Hal. inserit *simul*.

§. 4. Ideo autem patri, non marito mulierem, et omnem adulterum remissum est occidere, quod plerumque pietas paterni nominis consilium pro liberis capit: ceterum mariti calor et impetus facile decernentis fuit refrenandus.

XXIII. VLPIANVS libro primo de Adulteriis:

QVOD ait lex, IN FILIA ADVLTERVM DEPREHENDERIT, non otiosum videtur: voluit enim ita demum hanc potestatem patri competere, si in ipsa turpitudine filiam de adulterio [1] deprehendat. Labeo quoque ita probat: et Pomponius scripsit, in ipsis rebus Veneris deprehensum occidi: et hoc est quod Solo et Draco dicunt ἐν ἔργῳ. §. 1. Sufficit patri, si eo tempore habeat in potestate, quo occidit, non quo in matrimonio collocauit: finge enim postea redactam in potestate. §. 2. Quare non vbicumque deprehenderit pater, permittitur ei occidere, sed domi suae generiue sui tantum: illa ratio redditur, quod maiorem iniuriam putauit legislator, quod in domum patris aut mariti ausa fuerit filia adultum inducere. §. 3. Sed si pater alibi habitet, habeat autem et aliam domum, in qua non habitet, deprehensam illo filiam, vbi non habitat, occidere non poterit. §. 4. Quod ait lex, IN CONTINENTI FILIAM OCCIDAT, sic erit accipiendum, ne occiso hodie adultero, reseruet, et post dies filiam occidat, vel contra: debet enim prope vno ictu et vno impetu vtrumque occidere, aequali ira aduersus vtrumque sumta: quod si non affectauit, sed dum adulterum occidit, profugit filia, et interpositis horis adprehensa est a patre qui persequebatur, in continenti videbitur occidisse.

XXIV. MACER libro primo Publicorum:

MARITO quoque adulterum vxoris suae occidere permittitur: sed non quemlibet, vt patri: nam hac lege cauetur, vt liceat viro deprehensum domi suae, non etiam soceri, in adulterio vxoris occidere eum qui leno fuerit, quiue artem ludicram ante [2] fecerit, in scaenam saltandi cantandiue causa prodierit: iudicioue publico damnatus, neque in integrum restitutus erit: quiue libertus eius mariti, vxorisue patris, matris, filii, filiae, vtrius eorum fuerit, nec interest, proprius cuius eorum, an cum alio communis fuerit, quiue seruus erit. §. 1. Et praecipitur, vt is maritus, qui horum quem occiderit, vxorem sine mora dimittat. §. 2. Ceterum sui iuris, an filiusfamilias sit maritus, nihil interest, a plerisque dictum est. §. 3. Illud in vtroque ex sententia legis quaeritur, an patri Magistratum occidere liceat? item si filia ignominiosa sit, aut vxor contra leges nupta, an id ius nihilo minus pater maritusue habeat? Et quid si pater, maritus, leno, vel aliqua ignominia notatus est? Et rectius dicetur, eos ius occidendi habere, qui iure patris maritiue accusare possunt.

XXV. VLPIANVS libro secundo ad legem Iuliam de Adulteris:

CAPITE quinto legis Iuliae ita cauetur, vt viro adulterum in vxore sua deprehensum, quem aut nolit, aut non liceat occidere, retinere horas diurnas nocturnasque continuas, non plus quam viginti, testandae eius rei causa, sine fraude sua iure liceat. §. 1. Ego arbitror, etiam in patre id seruandum, quod in marito expressum est. §. 2 Sed etsi non in domo sua deprehenderit maritus, poterit retinere. §. 3. Sed semel remissus adulter, reduci non potest. §. 4. Quid ergo si euaserit? an reductus custodiri viginti horis possit? Et putem, hic magis dicendum, reductum retinere posse testandae rei gratia. §. 5. Quod adicitur, TESTANDAE EIVS [3] REI GRATIA, ad hoc pertinet, vt testes inducat testimonio futuros accusatori, deprehensum reum in adulterio

XXVI. IDEM libro tertio Disputationum:

CONSTANTE matrimonio, ab eo qui extra maritum ad accusationem admittitur, accusari mulier adulterii non potest: probatam enim a marito vxorem, et quiescens matrimonium non debet alius turbare, atque inquietare, nisi prius lenocinii maritum accusauerit. §. 1. Derelictam vero a marito accusationem etiam ab alio excitari vtile est.

XXVII. IDEM libro tertio de Adulteriis:

SI postulauerit accusator, vt quaestio habeatur de seruo adulterii accusato: siue voluit ipse interesse, siue noluit, iubent iudices eum seruum aestimari: et vbi aestimauerint, tantam pecuniam, et alterum tantum eum, qui nomen eius

1 *cum adultero*. 2 Ap. Hal. *ante* abest. 3 Ap. Hal. *eius* abest.

eius serui detulerit, ei, ad quem ea res pertinet, dare iubebunt. §. 1. Sed despiciamus, cui ista poena praestanda sit: quia lex eum nominauit, ad quem ea res pertinebit? Igitur bonae fidei emtorem, quamuis ab eo emerit, qui dominus non est, recte dicemus eum esse, ad quem ea res pertinet. §. 2. Eum quoque, qui pignori accepit, magis admittimus in eadem causa esse: scilicet, quia intererat eius, quaestionem non haberi. §. 3. Sed et si vsusfructus in seruo alienus sit, inter dominum et fructuarium diuidi debet aestimatio. §. 4. Et si communis plurium seruus erit, vtique inter eos quoque erit aestimatio diuidenda. §. 5. Si liber homo, dum seruus existimatur, tortus sit, quia et ipse conditionem suam ignorat: magis admittit Caecilius, actionem vtilem ipsi dandam aduersus eum qui per calumniam appetit: ne impunita sit calumnia eius ob hoc, quod liberum hominem quasi seruum deduxit in quaestionem. §. 6. Haberi quaestionem lex iubet de seruis, ancillisue eius, de quo, vel de qua quaereretur, parentisue vtriusque eorum, si ea mancipia ad vsum ei a parentibus data sint. Diuus autem Hadrianus Cornelio Latiniano rescripsit, et de exteris seruis quaestionem haberi. §. 7. Quaestioni interesse iubentur reus reaue, et patroni eorum, et qui crimen detulerit, interrogandique facultas datur patronis. §. 8. De eoque seruo, in quo vsumfructum reus habuit, magis est, vt quaestio haberi possit: licet enim seruus eius non fuerit, in seruitute tamen fuisse videtur: nec tam proprietatis causa ad quaestionem, quam ministerii pertinet. §. 9. Ergo et si bona fide seruiat reo seruus alienus, admittit quis, interrogari eum per quaestionem posse. §. 10. Sed et si seruus sit, cui fideicommissa libertas debetur, vel statuta speratur, torqueri eum posse, magis est. §. 11. Iubet lex eos homines, de quibus quaestio ita habita est, publicos esse: proinde in communi partem publicamus: in proprio, cui vsusfructus alienus est, nudam proprietatem: in quo tantum vsumfructum habuit reus, magis est, vt perceptio vsusfructus ad publicum incipiat pertinere: alienum seruum vtique non publicabimus. Ratio autem publicandorum seruorum ea est, vt sine vllo metu verum dicant: et ne, dum timeant se in reorum potestatem regressuros, obdurent in quaestione. §. 12. Non tamen prius publicantur, quam quaestio de illis habita fuerit. §. 13. Sed etsi negauerint, nihilo minus publicantur: ratio enim adhuc eadem est, ne, dum hi sperant se in potestatem dominorum reuersuros, si negauerint, spe meriti collocandi in mendacio perseuerent. §. 14. Sed et serui accusatoris, si de his quaestio habita sit, publicentur: eius enim serui ne mentiantur, merito a dominio eius receduut. Extranei vero non habent, cui gratificentur. §. 15. Si reus vel rea absoluti fuerint, aestimari per iudices lex damnum voluit, siue mortui fuerint, quantae pecuniae ante quaestionem fuerint: siue viuent, quantae pecuniae in his damnum datum fuerit, factumue esset. §. 16. Notandum est, quod capite quidem nono cauetur, si seruus adulterii accusetur, et accusator quaestionem in eo haberi velit, duplum pretium domino praestari lex iubet [1]: at hic simplum.

XXVIII. Marcianus libro primo de Iudiciis publicis:

Qvod ex his causis debetur, per condictionem, quae ex lege descendit, petitur.

XXIX. Vlpianvs libro quarto de Adulteriis:

Mariti lenocinium lex coercuit, qui deprehensam vxorem in adulterio retinuit, adulterumque dimisit: debuit enim vxori quoque irasci, quae matrimonium eius violauit: tunc autem puniendus est maritus [2], cum excusare ignorantiam suam non potest, vel adumbrare patientiam praetextu incredibilitatis: idcirco enim lex ita locuta est, adulterum in domo deprehensum dimiserit, quod voluerit in ipsa turpitudine deprehendentem maritum coercere. §. 1. Quod ait lex, adulterii damnatam si quis duxerit vxorem, ea lege teneri, an et ad stuprum referatur, videamus: quod magis est. Certe si ob aliam causam ea lege sit condemnata, impune vxor ducetur. §. 2. Plectitur et qui pretium pro comperto stupra acceperit. Nec interest, vtrum maritus sit qui acceperit, an alius quilibet: quicumque enim ob conscientiam stupri accepit aliquid, poena erit plectendus. Ceterum si gratis quis remisit, ad legem non pertinet. §. 3. Qui quae-

1 Ap. Hal. *lex iubet* absunt. 2 Hal. addit *eius*.

quaestum ex adulterio vxoris suae fecerit, plectitur, nec enim mediocriter delinquit, qui lenocinium in vxore exercuit. §. 4. Quaestum autem ex adulterio vxoris facere videtur, qui quid accepit, vt adulteretur vxor: siue enim saepius, siue semel accepit, non est eximendus: quaestum enim de adulterio vxoris facere proprie ille existimandus est, qui aliquid accepit, vt vxorem pateretur adulterari meretricio quodam genere. Quod si patiatur vxorem delinquere non ob quaestum, sed negligentiam, vel culpam, vel quandam patientiam, vel nimiam credulitatem: extra legem positus videtur. §. 5. Sed mensum haec fit separatio, vt in nupta quidem ex die diuortii sex menses computentur, in vidua vero ex die commissi criminis: quod significari videtur rescripto ad Tertyllum et Maximum Consules. Praeterea si ex die diuortii sexaginta dies sint, ex die vero commissi criminis quinquennium praeteriit, debuit dici, nec mulierem posse accusari: vt, quod dantur sex menses vtiles, sic sit accipiendum, ne crimen quinquennio continuo sopitum excitetur. §. 6. Hoc quinquennium obseruari legislator voluit, si reo vel reae stuprum, adulterium, vel lenocinium obiiciatur: quid ergo si aliud crimen sit, quod obiiciatur, quod ex lege Iulia descendit: vt sunt qui domum suam stupri causa praebuerunt, et alii similes? et melius est dicere, omnibus admissis ex lege Iulia venientibus quinquennium esse praestitutum. §. 7. Quinquennium autem ex eo die accipiendum est, ex quo quid admissum est, et ad eum diem, quo quis postulatus, postulataue est, et non ad eum diem, quo iudicium de adulteriis exercetur. §. 8. Hoc amplius Senatusconsulto adiectum est, vt, si plures eundem postulauerint, eius qui perseuerauerit reum reamue facere, postulationis dies prima exigatur, scilicet vt, qui accusat, suos libellos accusatorios exspectet, non alienos. §. 9. Eum autem, qui per vim stuprum intulit vel mari, vel feminae, sine praefinitione huius temporis accusari posse, dubium non est: cum eum publicam vim committere, nulla dubitatio est.

XXX. PAVLVS [1] libro primo de Adulteriis:

PATER sine periculo calumniae non potest agere. §. 1. Sexaginta dies a diuortio numerantur: in diebus autem sexaginta et ipse sexagesimus est.

XXXI. IDEM libro secundo de Adulteriis:

QVINQVENNIVM non vtile, sed continuo numerandum est. Quid ergo fiet, si prior mulier rea facta sit, et ideo adulter eodem tempore reus fieri non potuit, et diu tracta lite quinquennium transierit? quid, si is qui intra quinquennium quem postulauerat, non peregerit? aut praeuaricatus est, et alius eundem repetere velit, et quinquennium transactum sit? aequum est computationi quinquennii eximi id tempus, quod per postulationem praecedentem consumtum sit.

XXXII. MACER libro primo de publicis iudiciis:

NIHIL interest, adulteram filiam prius pater occiderit, an non, dum vtrumque occidat: nam si alterum occidit, lege Cornelia reus erit: quod si altero occiso, alter vulneratus fuerit, verbis quidem legis non liberatur, sed Diuus Marcus et Commodus rescripserunt, impunitatem ei concedi: quia, licet interemto adultero mulier superuixerit post tam grauia vulnera, quae ei pater infixerat [2], magis fato, quam voluntate eius seruata est: quia lex parem in eos, qui deprehensi sunt, indignationem excipit, et seueritatem requirit. §. 1. Cum alterum ex adulteris elegerit maritus, alterum non ante accusare potest, quam prius iudicium finietur: quia duos simul ab eodem accusari non licet, non tamen prohibetur accusator, simul cum adultero vel adultera eum quoque accusare, qui domum suam praebuit, vel consilio fuit vt crimen redimeretur.

XXXIII. MARCIANVS libro primo de publicis iudiciis:

SI quis adulterium a seruo suo commissum dicat in eam, quam vxorem habuit: Diuus Pius rescripsit, accusare potius mulierem eum debere, quam in praeiudicium eius seruum torquere. §. 1 Si quis adulterum non dimiserit, sed retinuerit, forsan filium in nouerca, vel etiam libertum vel seruum in vxorem: ex sententia legis tenetur, quamuis verbis non contineтur. Quae autem retinetur, punitur. Sed si dimissam reduxerit, verbis non tenetur: sed tamen dicendum est, vt teneatur, ne fraus

1 *PAPINIANVS.* 2 *inflixerat.*

fraus fiat. §. 2. Si vxor ex adulterio viri pretium acceperit, lege Iulia quasi adultera tenetur.

XXXIV. MODESTINVS libro primo Regularum:

STVPRVM committit, qui liberam mulierem consuetudinis causa, non matrimonii, continet: excepta videlicet concubina. §. 1. Adulterium in nupta admittitur: stuprum in vidua, vel virgine, vel puero committitur. [1]

XXXV. IDEM libro octauo Regularum:

ACCVSATVRVS adulterii, si quid circa inscriptionem errauerit, si tempora largiantur, emendare non prohibetur, ne causa aboleatur.

XXXVI. PAPINIANVS libro tertio Quaestionum:

SI minor annis adulterium commiserit, lege Iulia tenetur: quoniam tale crimen post pubertatem incipit.

XXXVII. IDEM libro quinto Quaestionum:

FILIVMFAMILIAS publico iudicio adulterium in vxorem sine voluntate patris arguere posse constitutum est: vindictam enim proprii doloris consequitur.

XXXVIII. IDEM libro trigesimo sexto Quaestionum:

SI adulterium cum incesto committatur, vtputa cum priuigna, nuru, nouerca, mulier similiter quoque punietur: id enim remoto etiam adulterio eueniret. §. 1. Stuprum in sororis filiam si committatur, an adulterii poena sufficiat mari, considerandum est. Occurrit, quod hic duplex admissum est: quia multum interest, errore matrimonium illicite contrahatur, an contumacia iuris, et sanguinis contumelia concurrunt. §. 2 Quare mulier tunc demum eam poenam, quam mares, sustinebit, cum incestum iure gentium prohibitum admiserit: nam si sola iuris nostri obseruatio interueniet, mulier ab incesti crimine erit excusata. §. 3. Nonnumquam tamen et in maribus incesti crimina, quamquam natura grauiora sunt, humanius quam adulterii tractari solent: si modo incestum per matrimonium illicitum contractum sit. §. 4. Fratres denique Imperatores Claudiae crimen incesti propter aetatem remiserunt, sed distrahi coniunctionem illicitam iusserunt: cum alias adulterii crimen, quod pubertate delinquitur, non excusetur aetate: nam et mulieres in iure errantes, incesti crimine non teneri, supra dictum est, cum in adulterio commisso nullam habere possint excusationem. §. 5. Idem Imperatores rescripserunt, post diuortium, quod cum nouerca bona fide priuignus fecerit, non esse crimen admittendum incesti. §. 6. Idem Pollioni in haec verba rescripserunt, incestae nuptiae confirmari non solent: et ideo abstinenti tali matrimonio poenam praeteriti delicti, si nondum reus postulatus est, remittimus. §. 7. Incestum autem, quod per illicitam matrimonii coniunctionem admittitur, excusari solet sexu, vel aetate, vel etiam puniendi correctione, quae bona fide interuenit: vtique si error allegetur: et facilius, si nemo reum postulauit. §. 8. Imperator Marcus Antoninus et Commodus filius rescripserunt, si maritus vxorem in adulterio deprehensam, impetu tractus doloris interfecerit, non vtique legis Corneliae de sicariis poenam excipiet. Nam et Diuus Pius in haec verba rescripsit Apollonio: ei qui vxorem suam in adulterio deprehensam occidisse se non negat, vltimum supplicium remitti potest, cum sit difficillimum, iustum dolorem temperare: et [3] quia plus fecerit, quam quia vindicare se non debuerit, puniendus sit: sufficiet igitur, si humilis loci sit, in opus perpetuum eum tradi: si qui honestior, in insulam relegari. §. 9. Liberto patroni famam lacessere non facile conceditur: sed si iure mariti velit adulterii accusare, permittendum est, quomodo, si atrocem iniuriam passus esset. Certe si patronum, qui sit ex eo numero, qui deprehensus ab alio interfici potest, in adulterio vxoris deprehenderit: deliberandum est, an impune possit occidere? quod durum nobis esse videtur: nam cuius famae, multo magis vitae parcendum est. §. 10. Si quis in honore ministerioue publico sit, reus quidem postulatur, sed differtur eius accusatio, et cautione iudicio sistendi causa promittitur in finem honoris: et hoc ita Tiberius Caesar rescripsit.

XXXIX. IDEM libro decimo quinto Responsorum:

VIM palam [4] mulierem, sententia Praesidis prouinciae continebatur: in lege Iulia de adulteriis non commisisse re-

1 Ap. Hal. *committitur* abest. 2 Hal. inserit *vel*. 3 Hal. inserit *magis*. 4 Hal inserit *esse*.

respondi, licet iniuriam suam, protegendae pudicitiae causa, confestim marito renuntiari prohibuit. §. 1. Nupta quoque muliere, tametsi lenocinii vir prior non postuletur: adulterii [1] crimen contra adulterum ab extrario poterit inferri. §. 2. In matrimonio quoque defuncta vxore, vir iure adulterum inter reos recipi postulat. §. 3. Nupta prius, quam adulter damnetur, adulterii non postulatur, si nuptias denuntiatio, vel ad domum mulieris missa non praecessit. §. 4. Mulierem ob latronum societatem exulare iussam, citra poenae metum in matrimonio retineri posse respondi, quia non fuerat adulterii damnata. §. 5. Praescriptione quinque annorum crimen incesti coniunctum adulterio non excluditur. §. 6. Duos quidem adulterii, marem et feminam, propter commune crimen, simul non iure, nec a viro postulari conuenit. Cum tamen duobus denuntiatum fuisset ab eo, qui postea desistere volebat, abolitionem esse necessariam in vtriusque personam respondi. §. 7. Incesti commune crimen aduersus duos simul intentari potest. §. 8. De seruis quaestionem in dominos incesti postulatos ita demum habendam respondi, si per adulterium incestum esse contractum dicatur.

XL. PAVLVS libro decimo nono Responsorum:

QVAESITVM est, an ea, quam maritus adulterii crimine se accusaturum minatus est, nec quicquam egit vel iure mariti, vel iure publico, nubere possit ei, quem in ea reum adulterii destinauit? Paulus respondit, nihil impedire, quo minus ei, quem suspectum maritus habuit, ea de qua quaeritur, nubere possit. § 1. Item quaeritur, an idem maritus destitisse videatur, vel lenocinium commisisse, qui eandem reduxit vxorem? Paulus respondit, eum, qui post crimen adulterii intentatum eandem vxorem reduxit, destitisse videri: et ideo ex eadem lege postea accusandi ei ius non superesse.

XLI. IDEM libro primo Sententiarum:

IN crimine adulterii nulla danda dilatio est: nisi vt personae exhibeantur, aut iudex ex [2] qualitate negotii motus, hoc causa cognita permiserit.

XLII. TRYPHONINVS libro secundo Disputationum:

SI is qui ius anulorum impetrauit, adulterium commisit in patroni vxorem, aut in patronam suam, aut in eius, eiue, cuius libertus patris, aut matris, filii, filiaeue fuit: an vt libertus puniri debeat? et si deprehensus sit in adulterio, an impune occidatur? Et magis probo, subiiciendum poena libertinorum: quoniam lege Iulia de adulteriis coercendis, ad tuenda matrimonia pro libertinis eos haberi placuit, et deteriorem causam per istud beneficium patronorum haberi non oportet.

XLIII. GAIVS libro tertio ad legem duodecim tabularum:

SI ex lege repudium missum non sit, et idcirco mulier adhuc nupta esse videatur: tamen si quis eam vxorem duxerit, adulter non erit: idque Saluius Iulianus respondit, quia adulterium, inquit, sine dolo malo non committitur: quamquam dicendum, ne is, qui sciret eam ex lege repudiatam non esse, dolo malo committat.

XLIV. PAPINIANVS [3] libro quarto Responsorum:

DEFVNCTA quoque socru, gener incesti postulabitur, vt adulter post mortem mulieris.

TIT. VI.

AD LEGEM IVLIAM DE VI PVBLICA.

MARCIANVS libro decimo quarto Institutionum:

LEGE Iulia de vi publica tenetur, qui arma, tela, domi suae, agroue, in villa, praeter vsum venationis, vel itineris, vel nauigationis coegerit.

II. SCAEVOLA [4] libro quarto Regularum:

EXCIPIVNTVR autem arma, quae quis promercii causa habuerit, hereditateue ei obuenerint.

III. MARCIANVS libro decimo quarto Institutionum:

IN eadem causa sunt, qui turbae, seditionisue faciendae consilium inierint, seruosue, aut liberos homines in armis habuerint. §. 1. Eadem lege tenetur, qui pubes cum telo in publico fuerit. §. 2. In eadem causa sunt, qui pessimo exemplo conuocato, seditione villas expugnauerint, et cum telis et armis

1 Hal. inserit *tamen*. 2 Ap. Hal. *ex* abest. 3 *PAVLVS*. 4 *VLPIANVS*.

mis bona rapuerint. §. 3. Item tenetur, qui ex incendio rapuerit aliquid praeter materiam. §. 4. Praeterea punitur huius legis poena, qui puerum, vel feminam, vel quemquam per vim ftuprauerit. §. 5. Sed et qui in incendio cum gladio, aut telo rapiendi caufa fuit, vel prohibendi dominum res fuas feruare, eadem poena tenetur. §. 6. Eadem lege tenetur, qui hominibus armatis poffefforem domo agroue fuo, aut naui fua deiecerit, expugnauerit concurfu.

IV. VLPIANVS libro quinquagefimo nono ad Edictum:

VTIVE id ftaret, homines commodauerit.

V. MARCIANVS libro decimo quarto Inftitutionum:

QVI coetu, conuerfu, turba, feditione, incendium fecerit, quique hominem dolo malo inclufèrit, obfederit: quiue fecerit, quo minus fepeliatur, quo magis funus diripiatur, diftrahatur: quiue per vim fibi aliquem obligauerit: nam eam obligationem lex refcindit. §. 1. Si de vi, et poffeffione, vel dominio quaeratur, ante cognofcendum de vi, quam de proprietate rei. Diuus Pius, τῷ κοινῷ τῶν Θεσσαλῶν [1] Graece [2] refcripfit: fed et decreuit, vt prius de vi quaeratur, quam de iure dominii, fiue poffeffeffionis. §. 2 Qui vacantem mulierem rapuit, vel nuptam, vlti o fupplicio punitur: et fi pater iniuriam fuam precibus exoratus remiferit, tamen extraneus fine quinquennii praefcriptione reum poftulare poterit: cum raptus crimen legis Iuliae de adulteris poteftatem excedit.

VI. VLPIANVS libro feptimo de Officio Proconfulis:

ET eum, qui puerum ingenuum rapuit, puniendum Diuus Pius refcripfit in haec verba. Exemplum libelli dati mihi a Domitio Siluano, nomine Domitii Siluani patrui, fubiici iuffi, motus querela eius, qua fignificauit filium fuum ingenuum iuuenem admodum raptum, atque conclufum, mox verberibus ac tormentis vsque ad fummum periculum afflictum: Gemine cariffime, velim audias eum, et fi compereris haec ita admiffa, rem feuere exequaris.

VII. IDEM libro octauo de Officio Proconfulis:

LEGE Iulia de vi publica tenetur, qui, cum imperium poteftatemue haberet, ciuem Romanum aduerfus prouocationem necauerit, verberauerit, iufferitue quid fieri, aut quid in collum iniecerit, vt torqueatur. Item quod ad legatos, oratores, comitesue attinebit, fi quis eorum quem pulfaffe, et fiue iniuriam feciffe arguetur.

VIII. MARCIANVS libro quinto Publicorum:

LEGE Iulia de vi publica cauetur, ne quis reum vinciat, impediatue, quo minus Romae intra certum tempus adfit.

IX. PAVLVS libro feptimo ad Edictum:

ARMATOS non vtique eos intelligere debemus, qui tela habuerunt: fed etiam quid aliud, quod nocere poteft.

X. VLPIANVS libro fexagefimo octauo ad Edictum:

QVI dolo malo fecerit, quo minus iudicia tuto exerceantur, aut iudices vt oportet iudicent: vel is, qui poteftatem imperiumue habebit, quam ei ius erit, decernat, imperet, faciat: qui ludos, pecuniamue ab aliquo inuito polliceri publice, priuatimue per iniuriam exegerit: item qui, cum telo dolo malo in concione fuerit, aut vbi iudicium publice exercebitur: exceptus eft, qui propter venationem habeat homines, qui cum beftiis pugnent, miniftrosue ad ea habere conceditur. §. 1. Hac lege tenetur, et qui conuocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur, et pulfetur, neque homo occifus fit. §. 2. Damnato de vi publica, aqua et igni interdicitur.

XI. PAVLVS libro quinto Sententiarum:

HI qui aedes alienas, aut villas expilauerint, effregerint, expugnauerint: fi quidem in turba cum telo fecerint, capite puniuntur. §. 1. Telorum autem appellatione omnia, ex quibus finguli homines nocere poffunt, accipiuntur. §. 2 Qui telum tutandae falutis fuae caufa gerunt, non videntur hominis occidendi caufa portare.

XII. IDEM libro fingulari ad Senatusconfultum Turpillianum:

QVI noua vectigalia exercent, lege Iulia de vi publica tenentur.

TIT.

1 *communitati et vniuerfitati Theffalorum.* 2 Ap. Hal. *Graece* abeft.

Tit. VII.

AD LEGEM IVLIAM DE VI PRIVATA.

Marcianvs libro decimo quarto Institutionum:

De vi priuata damnati pars tertia bonorum ex lege Iulia publicatur: et cautum est, ne Senator sit, ne decurio, aut vllum honorem capiat, neue in eum ordinem sedeat, neue iudex sit: et videlicet omni honore, quasi infamis, ex Senatusconsulto carebit. §. 1. Eadem poena adficiuntur, qui ad poenam legis Iuliae de vi priuata rediguntur, et si quis ex naufragio dolo malo quid rapuerit. §. 2. Sed et ex Constitutionibus Principum extra ordinem, qui de naufragiis aliquid diripuerint, puniuntur: nam et Diuus Pius rescripsit, nullam vim nautis fieri debere: et si quis fecerit, vt seuerissime puniatur.

II. Scaevola libro quarto Regularum:

Hac lege tenetur, qui conuocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur, pulsaretur: neque homo occisus erit.

III. Macer libro primo Publicorum:

Nec interest, liberos an seruos, et suos, an alienos quis ad vim faciendam conuocauerit. §. 1. Nec minus hi, qui conuocati sunt, eadem lege tenentur. §. 2. Sed si nulli conuocati, nullique pulsati sint, per iniuriam tamen ex bonis alienis quid ablatum sit: hac lege teneri eum, qui id fecerit.

IV. Pavlvs libro quinquagesimo quinto ad Edictum:

Legis Iuliae de vi priuata crimen committitur, cum coetum aliquis, et concursum fecisse dicitur, quo minus quis in ius produceretur. §. 1. Et si quis quaestionem de alterius seruo habuisset, et ideo moderatius Edicto Praetoris de iniuriis vtendum esse, Labeo ait.

V. Vlpianvs libro sexagesimo nono ad Edictum:

Si quis aliquem deiecit ex agro suo, hominibus congregatis sine armis, vis priuatae postulari possit.

VI. Modestinvs libro octauo Regularum:

Ex Senatusconsulto Volusiano, qui inprobe coeunt in alienam litem, vt quidquid ex condemnatione in rem ipsius redactum fuerit, inter eos [1] communicaretur, lege Iulia de vi priuata tenentur.

VII. Callistratvs libro quinto de Cognitionibus:

Creditores, si aduersus debitores suos agant, per iudicem id, quod deberi sibi putant, reposcere debent. Alioquin si in rem debitoris sui intrauerint, id nullo concedente: Diuus Marcus decreuit, ius crediti eos non habere. Verba decreti haec sunt. Optimum est, vt, si quas putes te habere petitiones, actionibus experiaris: interim ille in possessione debet morari, tu petitor es: et cum Marcianus diceret, vim nullam feci, Caesar dixit, tu vim putas esse solum, si homines vulnerentur? vis est et tunc, quoties quis id, quod deberi sibi putat, non per iudicem reposcit: non puto autem nec verecundiae, nec dignitati tuae conuenire, quicquam non iure facere. Quisquis igitur probatus mihi fuerit, rem vllam debitoris non ab ipso sibi traditam sine vllo iudice temere possidere, eumque sibi ius in eam rem dixisse, ius crediti non habebit.

VIII. Modestinvs libro secundo de Poenis:

Si creditor sine auctoritate iudicis res debitoris occupet, hac lege tenetur, et tertia parte bonorum multatur, et infamis fit.

Tit. VIII. 8

AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS ET VENEFICIIS.

Marcianvs libro decimo quarto Institutionum:

Lege Cornelia de sicariis et veneficiis tenetur, qui hominem occiderit: cuiusue dolo malo incendium factum erit: quiue hominis occidendi, furti faciendi causa, cum telo ambulauerit: quiue cum Magistratus esset, publicoue iudicio praeesset, operam dedisset, quo quis falsum indicium profiteretur, vt quis innocens conueniretur, condemnaretur. §. 1. Praeterea tenetur, qui hominis necandi causa venenum confecerit, dederit: quiue falsum testimonium dolo malo dixerit, quo quis

[1] *inter hos.*

quis publico iudicio rei capitalis damnaretur: quiue, Magiſtratus iudexue quaeſtionis, ſub capitalem cauſam pecuniam acceperit, vt publica lege reus fieret. §. 2. Et qui hominem occiderit, punitur, non habita differentia, cuius conditionis hominem interemit. §. 3. Diuus Hadrianus reſcripſit, eum, qui hominem occidit, ſi non occidendi animo hoc admiſit, abſolui poſſe: et qui hominem non occidit, ſed vulnerauit, vt occidat, pro homicida damnandum: et ex re conſtituendum hoc: nam ſi gladium ſtrixerit, et in [1] eo percuſſerit, indubitate occidendi animo id eum admiſiſſe: ſed ſi claui percuſſit, aut cuccuma in rixa, quamuis ferro percuſſerit, tamen non occidendi animo, leniendum [2] poenam eius, qui in rixa, cauſa magis, quam voluntate homicidium admiſit. §. 4. Item Diuus Hadrianus reſcripſit, eum, qui ſtuprum ſibi, vel ſuis per vim inferentem occidit, dimittendum. §. 5. Sed et in eum, qui vxorem deprehenſam in adulterio occidit, Diuus Pius leuiorem poenam irrogandam eſſe ſcripſit: et humiliore loco poſitum in exilium perpetuum dari iuſſit, in aliqua dignitate poſitum, ad tempus relegari.

II. Vlpianvs libro primo de Adulteris:

Inavditvm filium pater occidere non poteſt: ſed accuſare eum apud praefectum, Praeſidemue prouinciae debet.

III. Marcianvs libro decimo quarto Inſtitutionum:

Eivsdem legis Corneliae de ſicariis et veneficis capite quinto, qui venenum [3] necandi hominis cauſa fecerit, vel vendiderit vel habuerit, plectitur. §. 1. Eiusdem legis poena adficitur, qui in publicum mala medicamenta vendiderit, vel hominis necandi cauſa habuerit. §. 2. Adiectio autem iſta, veneni mali, oſtendit eſſe quaedam et non mala venena. Ergo nomen medium eſt, et tam id, quod ad ſanandum, quam id quod ad occidendum paratum eſt, continet: ſed et id quod amatorium appellatur. Sed hoc ſolum notatur in ea lege, quod hominis necandi cauſa habet. Sed ex Senatusconſulto relegari iuſſa eſt ea, quae non quidem malo animo, ſed malo exemplo medicamentum ad conceptionem dedit, ex quo ea, quae acceperat, deceſſerit. §. 3. Alio Senatusconſulto effectum eſt, vt pigmentarii, ſi cui temere cicutam, ſalamandram, aconitum, pituocampas, aut [4] bubroſtim, mandragoram, et id, quod luſtramenti cauſa, dederint cantharidas, poena teneantur huius legis. §. 4. Item is, cuius familia ſciente eo adipiſcendae, recuperandae poſſeſſionis cauſa arma ſumſerit. Item, qui auctor ſeditionis fuerit, et qui naufragium ſuppreſſerit: et qui falſa indicia confeſſus fuerit, confitendaue curauerit, quo quis innocens circumueniretur: et qui hominem libidinis, vel promercii cauſa caſtrauerit, Senatusconſulto poena legis Corneliae punitur. §. 5. Legis Corneliae de ſicariis et veneficis poena, inſulae deportatio eſt, et omnium bonorum ademtio: ſed ſolent hodie capite puniri, niſi honeſtiore loco poſiti fuerint, vt poenam legis ſuſtineant: humiliores enim ſolent, vel beſtiis ſubiici, altiores vero deportantur in inſulam. §. 6. Transfugas licet, vbicumque inuenti fuerint, quaſi hoſtes interficere.

IV. Vlpianvs libro ſeptimo de Officio Proconſulis:

Lege Cornelia de ſicariis tenetur, qui, cum in Magiſtratu eſſet, eorum quid fecerit contra hominis necem, quod legibus permiſſum non ſit. § 2. Cum quidam per laſciuiam cauſam mortis praebuiſſet, comprobatum eſt factum Ignatii Taurini Proconſulis Veticae a Diuo Hadriano, quod eum in quinquennium relegaſſet. §. 2 Idem Diuus Hadrianus reſcripſit: conſtitutum quidem eſt, ne ſpadones fierent: eos autem qui hoc crimine arguerentur, Corneliae legis poena teneri, eorumque bona merito fiſco meo vindicari debere: ſed et in ſeruos, qui ſpadones fecerint, vltimo ſupplicio animaduertendum eſſe: et qui hoc crimine tenentur, ſi non adfuerint, de abſentibus quoque, tamquam lege Cornelia teneantur, pronuntiandum eſſe. Plane ſi ipſi, qui hanc iniuriam paſſi ſunt, proclamauerint: audire eos Praeſes prouinciae debet, qui virilitatem amiſerunt. Nemo enim liberum ſeruumue, inuitum ſinentemue caſtrare debet: neue quis ſe ſponte caſtrandum praebere debet [5]. At ſi quis aduerſus Edictum

1 Ap. Hal. *in* abeſt. 2 *leniendam.* 3 Hal. inſerit *malum.* 4 Ap. Hal. *aut* abeſt. 5 Ap. Hal. *debet* abeſt.

dictum meum fecerit, medico quidem, qui exciderit, capitale erit, item ipsi qui se sponte excidendum praebuit.

V. PAVLVS libro secundo de Officio Proconsulis:

HI quoque, qui thlibias faciunt, ex Constitutione Diui Hadriani ad Ninium Hastam, in eadem causa sunt, qua hi qui castrant.

VI. VENVLEIVS SATVRNINVS [1] libro primo de Officio Proconsulis:

IS qui seruum castrandum tradiderit, pro parte dimidia bonorum multatur ex Senatusconsulto, quod Neratio Prisco et Annio Vero Consulibus factum est.

VII. PAVLVS libro singulari de publicis Iudiciis:

IN lege Cornelia dolus pro facto accipitur ne in hac lege culpa lata pro dolo accipitur. Quare si quis [2] alto se praecipitauerit, et super alium venerit, eumque occiderit: aut putator ex arbore, cum ramum deiiceret, non praeclamauerit, et praetereuntem occiderit: ad huius legis coercitionem non pertinet.

VIII. VLPIANVS libro trigesimo tertio ad Edictum:

SI mulierem visceribus suis vim intulisse, quo partum abigeret, constiterit: eam in exilium Praeses prouinciae exiget.

IX. IDEM libro trigesimo septimo ad Edictum:

FVREM nocturnum si quis occiderit, ita demum impune feret, si parcere ei sine periculo suo non potuit.

X. IDEM libro decimo octauo ad Edictum:

SI quis dolo insulam meam exusserit, capitis poena plectetur, quasi incendiarius.

XI. MODESTINVS libro sexto Regularum:

CIRCVMCIDERE Iudaeis filios suos tantum rescripto Diui Pii permittitur: in non eiusdem religionis qui hoc fecerit, castrantis poena irrogatur. §. 1. Seruo sine iudice ad bestias dato, non solum qui vendidit, poena [3], verum et qui comparauit, tenebitur. §. 2. Post legem Petroniam, et Senatusconsulta ad eam legem pertinentia, dominis potestas ablata est, ad bestias depugnandas suo arbitrio seruos tradere: oblato tamen iudici seruo, si iusta sit domini querela, sic poenae tradetur.

XII. IDEM libro octauo Regularum:

INFANS vel furiosus, si hominem occiderint, lege Cornelia [4] non tenentur: cum alterum innocentia consilii tuetur, alterum fati infelicitas excusat.

XIII. IDEM libro duodecimo Pandectarum:

EX Senatusconsulto eius legis poena damnari iubetur, qui mala sacrificia fecerit, habuerit.

XIV. CALLISTRATVS libro sexto de Cognitionibus:

DIVVS Hadrianus in haec verba rescripsit: in maleficiis voluntas spectatur, non exitus.

XV. VLPIANVS libro octauo ad legem Iuliam et Papiam:

NIHIL interest, occidat quis, an causam mortis praebeat.

XVI. MODESTINVS libro tertio de Poenis:

QVI caedem admiserunt sponte, doloue malo, in honore aliquo positi, deportari solent: qui secundo gradu sunt, capite puniuntur: facilius hoc in decuriones fieri potest: sic tamen, vt consulto prius Principe, et iubente, id fiat: nisi forte tumultus aliter sedari non possit.

XVII. PAVLVS libro quinto Sententiarum:

SI in rixa percussus homo perierit, ictus vniuscuiusque in hoc collectorum contemplari oportet.

TIT. IX.

DE LEGE POMPEIA, DE PARRICIDIIS.

MARCIANVS libro decimo quarto Institutionum:

LEGE Pompeia de parricidiis cauetur, vt [5], si quis patrem, matrem, auum, auiam, fratrem, sororem, patruelem, matruelem, patruum, auunculum, amitam, [6] consobrinum, consobrinam, vxorem, virum, generum, socrum [7], vitricum, priuignum, priuignam, patronum, patronam occiderit, cuiusue dolo malo id factum erit: vt poena

1 *SCAEVOLA*. 2 Hal. inserit *ab*. 3 Ap. Hal. *poena* abest. 4 *legis Corneliae*. 5 Ap. Hal. *vt* abest. 6 Hal inserit *materteram*. 7 *consobrinam*, *virum*, *vxorem*, *generum*, *nurum*, *socerum*, *socrum*.

quis publico iudicio rei capitalis damnaretur: quiue, Magiſtratus iudexue quaeſtionis, ſub capitalem cauſam pecuniam acceperit, vt publica lege reus fieret. §. 2. Et qui hominem occiderit, punitur, non habita differentia, cuius conditionis hominem interemit. §. 3. Diuus Hadrianus reſcripſit, eum, qui hominem occidit, ſi non occidendi animo hoc admiſit, abſolui poſſe: et qui hominem non occidit, ſed vulnerauit, vt occidat, pro homicida damnandum: et ex re conſtituendum hoc: nam ſi gladium ſtrixerit, et in [1] eo percuſſerit, indubitate occidendi animo id eum admiſiſſe: ſed ſi claui percuſſit, aut cuccuma in rixa, quamuis ferro percuſſerit, tamen non occidendi animo, leniendum [2] poenam eius, qui in rixa, cauſa magis, quam voluntate homicidium admiſit. §. 4. Item Diuus Hadrianus reſcripſit, eum, qui ſtuprum ſibi, vel ſuis per vim inferentem occidit, dimittendum. §. 5. Sed et in eum, qui vxorem deprehenſam in adulterio occidit, Diuus Pius leuiorem poenam irrogandam eſſe ſcripſit: et humiliore loco poſitum in exilium perpetuum dari iuſſit, in aliqua dignitate poſitum, ad tempus relegari.

II. Vlpianvs libro primo de Adulteris:

Inavditvm filium pater occidere non poteſt: ſed accuſare eum apud praefectum, Praeſidemue prouinciae debet.

III. Marcianvs libro decimo quarto Inſtitutionum:

Eivsdem legis Corneliae de ſicariis et veneficis capite quinto, qui venenum [3] necandi hominis cauſa fecerit, vel vendiderit vel habuerit, plectitur. §. 1. Eiusdem legis poena adficitur, qui in publicum mala medicamenta vendiderit, vel hominis necandi cauſa habuerit. §. 2. Adiectio autem iſta, veneni mali, oſtendit eſſe quaedam et non mala venena. Ergo nomen medium eſt, et tam id, quod ad ſanandum, quam id quod ad occidendum paratum eſt, continet: ſed et id quod amatorium appellatur. Sed hoc ſolum notatur in ea lege, quod hominis necandi cauſa habet. Sed ex Senatusconſulto relegari iuſſa eſt ea, quae non quidem malo animo, ſed malo exemplo medicamentum ad conceptionem dedit, ex quo ea, quae acceperat, deceſſerit. §. 3. Alio Senatusconſulto effectum eſt, vt pigmentarii, ſi cui temere cicutam, ſalamandram, aconitum, pituocampas, aut [4] bubroſtim, mandragoram, et id, quod luſtramenti cauſa, dederint cantharidas, poena teneantur huius legis. §. 4. Item is, cuius familia ſciente eo adipiſcendae, recuperandae poſſeſſionis cauſa arma ſumſerit. Item, qui auctor ſeditionis fuerit, et qui naufragium ſuppreſſerit: et qui falſa indicia confeſſus fuerit, confitendaue curauerit, quo quis innocens circumueniretur: et qui hominem libidinis, vel promercii cauſa caſtrauerit, Senatusconſulto poena legis Corneliae punitur. §. 5. Legis Corneliae de ſicariis et veneficis poena, inſulae deportatio eſt, et omnium bonorum ademtio: ſed ſolent hodie capite puniri, niſi honeſtiore loco poſiti fuerint, vt poenam legis ſuſtineant: humiliores enim ſolent, vel beſtiis ſubiici, altiores vero deportantur in inſulam. §. 6. Transfugas licet, vbicumque inuenti fuerint, quaſi hoſtes interficere.

IV. Vlpianvs libro ſeptimo de Officio Proconſulis:

Lege Cornelia de ſicariis tenetur, qui, cum in Magiſtratu eſſet, eorum quid fecerit contra hominis necem, quod legibus permiſſum non ſit. § 2. Cum quidam per laſciuiam cauſam mortis praebuiſſet, comprobatum eſt factum Ignatii Taurini Proconſulis Veticae a Diuo Hadriano, quod eum in quinquennium relegaſſet. §. 2 Idem Diuus Hadrianus reſcripſit: conſtitutum quidem eſt, ne ſpadones fierent: eos autem qui hoc crimine arguerentur, Corneliae legis poena teneri, eorumque bona merito fiſco meo vindicari debere: ſed et in ſeruos, qui ſpadones fecerint, vltimo ſupplicio animaduertendum eſſe: et qui hoc crimine tenentur, ſi non adfuerint, de abſentibus quoque, tamquam lege Cornelia teneantur, pronuntiandum eſſe. Plane ſi ipſi, qui hanc iniuriam paſſi ſunt, proclamauerint: audire eos Praeſes prouinciae debet, qui virilitatem amiſerunt. Nemo enim liberum ſeruumue, inuitum ſinentemue caſtrare debet: neue quis ſe ſponte caſtrandum praebere debet [5]. At ſi quis aduerſus E-

dictum

1 Ap. Hal. *in* abeſt. 2 *leniendam.* 3 Hal. inſerit *malum.* 4 Ap. Hal. *aut* abeſt. 5 Ap. Hal. *debet* abeſt.

dictum meum fecerit, medico quidem, qui exciderit, capitale erit, item ipsi qui se sponte excidendum praebuit.

V. PAVLVS libro secundo de Officio Proconsulis:

HI quoque, qui thlibias faciunt, ex Constitutione Diui Hadriani ad Ninium Hastam, in eadem causa sunt, qua hi qui castrant.

VI. VENVLEIVS SATVRNINVS [1] libro primo de Officio Proconsulis:

IS qui seruum castrandum tradiderit, pro parte dimidia bonorum multatur ex Senatusconsulto, quod Neratio Prisco et Annio Vero Consulibus factum est.

VII. PAVLVS libro singulari de publicis Iudiciis:

IN lege Cornelia dolus pro facto accipitur ne in hac lege culpa lata pro dolo accipitur. Quare si quis [2] alto se praecipitauerit, et super alium venerit, eumque occiderit: aut putator ex arbore, cum ramum deiiceret, non praeclamauerit, et praetereuntem occiderit: ad huius legis coercitionem non pertinet.

VIII. VLPIANVS libro trigesimo tertio ad Edictum:

SI mulierem visceribus suis vim intulisse, quo partum abigeret, constiterit: eam in exilium Praeses prouinciae exiget.

IX. IDEM libro trigesimo septimo ad Edictum:

FVREM nocturnum si quis occiderit, ita demum impune feret, si parcere ei sine periculo suo non potuit.

X. IDEM libro decimo octauo ad Edictum:

SI quis dolo insulam meam exusserit, capitis poena plectetur, quasi incendiarius.

XI. MODESTINVS libro sexto Regularum:

CIRCVMCIDERE Iudaeis filios suos tantum rescripto Diui Pii permittitur: in non eiusdem religionis qui hoc fecerit, castrantis poena irrogatur. §. 1. Seruo sine iudice ad bestias dato, non solum qui vendidit, poena [3], verum et qui comparauit, tenebitur. §. 2. Post legem Petroniam, et Senatusconsulta ad eam legem pertinentia, dominis potestas ablata est, ad bestias depugnandas suo arbitrio seruos tradere: oblato tamen iudici seruo, si iusta sit domini querela, sic poenae tradetur.

XII. IDEM libro octauo Regularum:

INFANS vel furiosus, si hominem occiderint, lege Cornelia [4] non tenentur: cum alterum innocentia consilii tuetur, alterum fati infelicitas excusat.

XIII. IDEM libro duodecimo Pandectarum:

EX Senatusconsulto eius legis poena damnari iubetur, qui mala sacrificia fecerit, habuerit.

XIV. CALLISTRATVS libro sexto de Cognitionibus:

DIVVS Hadrianus in haec verba rescripsit: in maleficiis voluntas spectatur, non exitus.

XV. VLPIANVS libro octauo ad legem Iuliam et Papiam:

NIHIL interest, occidat quis, an causam mortis praebeat.

XVI. MODESTINVS libro tertio de Poenis:

QVI caedem admiserunt sponte, doloue malo, in honore aliquo positi, deportari solent: qui secundo gradu sunt, capite puniuntur: facilius hoc in decuriones fieri potest: sic tamen, vt consulto prius Principe, et iubente, id fiat: nisi forte tumultus aliter sedari non possit.

XVII. PAVLVS libro quinto Sententiarum:

SI in rixa percussus homo perierit, ictus vniuscuiusque in hoc collectorum contemplari oportet.

TIT. IX.

DE LEGE POMPEIA, DE PARRICIDIIS.

MARCIANVS libro decimo quarto Institutionum:

LEGE Pompeia de parricidiis cauetur, vt [5], si quis patrem, matrem, auum, auiam, fratrem, sororem, patruelem, matruelem, patruum, auunculum, amitam, [6] consobrinum, consobrinam, vxorem, virum, generum, socrum [7], vitricum, priuignum, priuignam, patronum, patronam occiderit, cuiusue dolo malo id factum erit: vt poena

1 *SCAEVOLA*. 2 Hal. inserit *ab*. 3 Ap. Hal. *poena* abest. 4 *legis Corneliae*. 5 Ap. Hal. *vt* abest. 6 Hal inserit *materteram*. 7 *consobrinam*, *virum*, *vxorem*, *generum*, *nurum*, *socerum*, *socrum*.

poena ea teneatur, quae est legis Corneliae de sicariis. Sed et mater, quae filium filiamue occiderit, eius legis poena adficitur. Et auus qui nepotem occiderit. Et praeterea qui emit venenum, vt patri daret, quamuis non potuerit dare.

II. SCAEVOLA libro quarto Regularum:

FRATER autem eius, qui cognouerat tantum, nec patri indicauerat, relegatus est, et medicus supplicio affectus.

III. MARCIANVS libro decimo quarto Institutionum:

SED sciendum est, lege Pompeia de consobrino comprehendi [1]: sed non etiam eos pariter complecti, qui pari proprioue gradu sunt. Sed et nouercae et sponsae personae omissae sunt, sententia tamen legis continentur.

IV. IDEM libro primo de publicis Iudiciis:

CVM pater et mater sponsi, sponsae, socerorum vt liberorum sponsi, generorum appellatione continentur.

V. IDEM libro decimo quarto Institutionum:

DIVVS Hadrianus fertur, cum in venatione filium suum quidam necauerat, qui nouercam adulterabat, in insulam eum deportasse: quod latronis magis quam patris iure eum interfecit: nam patria potestas in pietate debet, non atrocitate, consistere.

VI. VLPIANVS libro octauo de Officio Proconsulis:

VTRVM, qui occiderunt parentes, an etiam conscii, poena parricidii adficiantur, quaeri potest? et ait Maecianus, etiam conscios eadem poena adficiendos, non solum parricidas: proinde conscii etiam extranei eadem poena adficiendi sunt.

VII. IDEM libro vicesimo nono ad Edictum:

SI sciente creditore, ad scelus committendum pecunia sit subministrata, vtputa si ad veneni mali comparationem, vel etiam vt latronibus adgressoribusque daretur, qui patrem interficerent: parricidii poena tenebitur, qui quaesierit pecuniam, quique eorum ita crediderint, aut a quo ita cauerunt.

VIII. IDEM libro octauo Disputationum:

PARRICIDII postulatus, si interim decesserit, si quidem sibi mortem conscivit, successorem fiscum habere debebit: si minus, eum, quem voluit, si modo testamentum fecit: si intestatus decessit, eos heredes habebit, qui lege vocantur.

IX. MODESTINVS libro duodecimo Pandectarum:

POENA parricidii more maiorum haec instituta est, vt parricida virgis sanguineis verberatus, deinde culleo insuatur cum cane, gallo gallinaceo, et vipera, et simia, deinde in mare profundum culleus iactatur: hoc ita, si mare proximum sit: alioquin bestiis obiicitur, secundum Diui Hadriani Constitutionem. §. 1. Qui alias personas occiderint, praeter matrem et patrem, et auum et auiam, quos more maiorum puniri supra diximus, capitis poena plectentur, aut vltimo supplicio mactantur. §. 2. Sane si per furorem aliquis parentem occiderit, inpunitus erit, vt Diui fratres rescripserunt super eo, qui per furorem matrem necauerat: nam sufficere, furore ipso eum puniri, diligentiusque custodiendum esse, aut etiam vinculis coercendum.

X. PAVLVS libro singulari de Poenis omnium legum:

EORVM, qui parricidii poena teneri possunt, semper accusatio permittitur.

TIT. X.

DE LEGE CORNELIA DE FALSIS, ET DE SENATVSCONSVLTO LIBONIANO.

MARCIANVS libro decimo quarto Institutionum:

POENA legis Corneliae irrogatur ei, qui falsas testationes faciendas, testimoniaue falsa inspicienda, dolo malo coiecerit. §. 1. Item [2] ob instruendam aduocationem, testimoniaue pecuniam acceperit, pactusue fuerit, societatem coierit ad obligationem innocentium, ex Senatusconsulto coercetur. §. 2. Sed et si quis ob renuntiandum, remittendumue testimonium, dicendum, vel non dicendum, pecuniam acceperit, poena legis Corneliae adficitur: et qui iudicem corruperit, corrumpendumue curauerit. §. 3. Sed et si iudex Constitutiones Principum neglexerit, punitur,

1 *comprehensum esse.* 2 Hal. inserit *qui.*

tur. §. 4. Qui in rationibus, tabulis, cereisue, vel alia qua re fine consignatione falsum fecerint, vel rem amouerint, perinde ex his causis, atque si erant falsarii, puniuntur: sic et Diuus Seuerus lege Cornelia de falsis damnauit praefectum Aegypti, quod instrumentis suis, cum praeerat prouinciae, falsum fecit. §. 5. Is qui aperuerit viui testamentum, legis Corneliae poena tenetur. §. 6. Is qui deposita instrumenta apud alium, ab eo prodita esse aduersariis suis dicit, accusare eum falsi potest. §. 7. Ad testamenta militum Senatusconsultum pertinet, quo lege Cornelia tenentur, qui sibi legatum fideicommissumue adscripserint. §. 8. Inter filium, et seruum, et extraneum testamentum scribentes, hoc interest, quod in extraneo, si specialiter subscriptio facta est, QVOD ILLI DICTAVI ET RECOGNOVI, poena cessat, et capi potest: in filio, vel seruo, vel generalis subscriptio sufficit, et ad poenam euitandam, et ad capiendum. §. 9 Ex illa quoque causa falsi poenae quis subiicitur, vt Diui quoque Seuerus et Antoninus constituerunt, vt tutores et curatores, et qui officio deposito non restituerunt tutelam vel curationem, cum fisco contrahere non possint: ac si quis aduersus hanc legem profectus, aerario obrepserit, vt perinde puniatur, ac si falsum commisisset. §. 10. Sed ad illos hoc non pertinet, vt idem Principes scripserunt, qui, antequam tutelam susciperent, haec gesserunt: nec enim excusationes admisisse, sed fraudes exclusisse. §. 11. Idem [1] Principes rescripserunt, ita demum eum, qui rationem tutelae vel curae nondum reddidit, cum fisco contrahere non debere, si viuat is, cuius tutela administrata est: nam si decesserit, licet nondum heredi eius rationem reddiderit, iure eum contrahere. §. 12. Sed si iure hereditario successerunt in fiscalem contractum tutor vel curator, licet ante rationem redditam, non puto poenam locum habere, licet adhuc viuat is, cuius tutela vel cura administrata est. §. 13. Poena falsi, vel quasi falsi, deportatio est, et omnium bonorum publicatio: et si seruus eorum quid admiserit, vltimo supplicio adfici iubetur.

II. PAVLVS [2] libro tertio ad Sabinum:

QVI testamentum amouerit, celauerit, eripuerit, deleuerit, interleuerit, subiecerit, resignauerit: quiue testamentum falsum scripserit, signauerit, recitauerit dolo malo, cuiusue dolo malo id factum erit: legis Corneliae poena damnatur.

III. VLPIANVS libro quarto Disputationum:

QVI ignorans falsum esse testamentum, vel hereditatem adiit, vel legatum accepit, vel quoquo modo agnouit, falsum testamentum dicere non prohibetur.

IV. IDEM libro octauo Disputationum:

SI quis, cum falso sibi legatum adscribi curasset, decesserit: id heredi quoque extorquendum est. Inde Diuus quoque Marcus [3], cum quidam a patre heres institutus codicillos intercidisset, et decessisset: fisco tantum esse putauit vindicandum, quantum per codicillos erogari posset: id est, vsque ad dodrantem.

V. IVLIANVS libro sexagesimo sexto Digestorum:

SENATVS poenam remisit ei, qui legata a se testamento data codicillis sua manu scriptis ademerat: sed qua et iussu patris id fecerat, et annorum viginti quinque erat, hereditatem quoque ei capere permissum est.

VI. AFRICANVS libro tertio Quaestionum:

SI quis legatum sibi adscripserit, tenetur poena legis Corneliae: quamuis inutile legatum sit: nam et eum teneri constat, qui eo testamento, quod postea ruptum, vel etiam quod initio non iure fieret, legatum sibi adscripserit. Hoc tamen tunc verum est, cum perfectum testamentum erit: ceterum si non signatum fuerit, magis est, vt Senatusconsulto locus non sit: sicuti nec interdictum de tabulis testamenti exhibendis locum habet: prius enim oportet esse aliquod testamentum vel non iure factum, vt Senatusconsulto locus sit: nam et falsum testamentum id demum recte dicitur, quod, si adulterinum non esset, verumtamen testamentum recte diceretur: similiter igitur et non iure factum testamentum id appellatur, in quo si omnia rite facta essent, iure factum diceretur. §. 1. Si institutus heres exheredationem nominatim filii vel aliarum personarum ad-

1 *Iidem*. 2 *IVLIANVS*. 3 Hal. addit *rescripsit*.

adſcribit: Senatusconſulto tenetur. §. 2. Similiter et is, qui libertatem ſua manu ademit ſerui teſtatoris, et maxime cui a ſe legata vel fideicommiſſa data erant: Senatusconſulto tenetur. §. 3. Si patronus teſtamento liberti legatum ſibi ſcripſerit, et venia impetrata abſtinere legato iuſſus eſt: an emolumentum bonorum poſſeſſionis contra tabulas habere poſſit? Et magis placet, non poſſe: nec tamen huic conſequens eſt, vt et, ſi vxor dotem, vel creditor id, quod in diem ſibi deberetur, ſibi adſcripſerit, et ſimiliter venia impetrata abſtinere ſe legato iubeantur, aut mulieri dotis, aut creditori actio ſua denegari debet: ne eorum vterque merito debito careat.

VII. Marcianvs libro ſecundo Inſtitutionum:

Nvllo modo ſerui cum dominis ſuis conſiſtere poſſunt, cum ne quidem omnino iure ciuili, neque iure praetorio, neque extra ordinem computantur: praeterquam quod fauorabiliter Diui Marcus et Commodus reſcripſerunt, cum ſeruus quereretur, quod tabulae teſtamenti, quibus ei data erat libertas, ſubprimerentur, admittendum ad ſuppreſſi teſtamenti accuſationem.

VIII. Vlpianvs libro ſeptimo de Officio Proconſulis:

Qvicvmqve nummos aureos partim raſerit, partim tinxerit, vel finxerit: ſi quidem liberi ſunt, ad beſtias dari: ſi ſerui, ſummo ſupplicio adfici debent.

IX. Idem libro octauo de Officio Proconſulis:

Lege Cornelia cauetur, vt qui in aurum vitii quid addiderit, qui argenteos nummos adulterinos flauerit, falſi crimine teneri. §. 1. Eadem poena adficitur etiam is, qui, cum prohibere tale quid poſſet, non prohibuit. §. 2. Eadem lege exprimitur, ne quis nummos ſtagneos, plumbeos emere, vendere dolo malo vellet. §. 3. Poena legis Corneliae irrogatur ei, qui quid aliud, quam in teſtamento, ſciens dolo malo falſum ſignauerit, ſignariue curauerit: item qui falſas teſtationes faciendas, teſtimoniaue falſa inuicem dicenda dolo malo coierint. §. 4. Qui delatorem ſummiſit in cauſa pecuniaria, eadem poena tenetur, qua tenentur hi, qui ob inſtruendas lites [1] pecuniam acceperunt.

X. Macer [2] libro primo Publicorum:

De eo qui ei, in cuius poteſtate eſt, eique qui in eadem poteſtate eſt, adſcripſerit, nihil Senatusconſultis cauetur: ſed hoc quoque caſu committitur in legem, quia huius rei emolumentum ad patrem dominumue pertinet, ad quem pertineret, ſi filius ſeruusue ſibi adſcripſiſſent. §. 1. Illud conſtat, ſi extraneo quis adſcripſerit legatum, licet poſtea viuo teſtatore in poteſtate eum habere coeperit, Senatusconſultis locum non eſſe.

XI. Marcianvs libro primo de Iudiciis publicis:

Si pater filio ſuo militi, quem habet in poteſtate, teſtamento commilitonis filii aliquid adſcripſerit, quem commilitonem in militia nouit: quia patri non adquiritur, extra poenam eſt. §. 1. Et cum matri filius adſcripſerat, Diui fratres reſcripſerunt, cum iuſſu teſtatoris hoc ſcripſit, impunitum eum eſſe, matremque capere poſſe.

XII. Papinianvs libro decimo tertio Reſponſorum:

Cvm falſi reus ante crimen illatum, aut ſententiam dictam, vita decedit, ceſſante [3] Cornelia, quod ſcelere quaeſitum eſt, heredi non relinquitur.

XIII. Idem libro decimo quinto Reſponſorum:

Falsi nominis vel cognominis adſeueratio poena falſi coercetur. §. 1. Ordine decurionum decem annis aduocatum motum, qui falſum inſtrumentum cognoſcente Praeſide recitauit, poſt finem temporis dignitatem reſpondi recuperare, quoniam in Corneliam, falſo recitato, non facto, non incidit: eadem ratione plebeium ob eandem cauſam exilio temporario punitum, decurionem poſt reditum recte creari.

XIV. Pavlvs libro vigeſimo ſecundo Quaeſtionum:

Filivs emancipatus, cum ſcriberet patris teſtamentum, iuſſu patris ſeruo communi Titii et ſui legatum adſcripſit: quaero, quis exitus quaeſtionis ſit? Reſpondit, plures quaeſtiones coniunxiſti: et quidem quantum ad Senatusconſultum, quo prohibemur, nobis, vel his

[1] Hal. inſerit *falſas.* [2] *MARCELLVS.* [3] Hal. inſerit *lege.*

his quos in poteſtate habemus, adſcribere legatum, emancipatus quoque filius eadem poena tenebitur, licet iuſſu patris ſcripſerit: excuſatus enim is videtur, qui in poteſtate eſt, ſicut ſeruus: ſi tamen iuſſum ex ſubſcriptione teſtatoris appareat: ſic enim inueni Senatum cenſuiſſe. §. 1. Sequens quaeſtio eſt, an [1], quoniam placet id, quod illicite ſcriptum eſt, pro non ſcripto eſſe, quod ſeruo communi ſcribentis et alterius adſcriptum eſt, vtrum in totum pro non ſcripto ſit, an quantum ad eum tantum qui adſcripſit, ceterum ſocio totum debeatur? et inueni Marcellum apud Iulianum adnotaſſe: nam cum Iulianus ſcripſiſſet, ſi ſibi et Titio ſcripſiſſet, aut ſeruo communi: cum pro non ſcripto ſit, facillime quaeri poſſe, quantum Titio et ſocio [2] adquaeratur: ita adiicit iſte Marcellus, quemadmodum ſocio debebitur, ſi quaſi falſum nomen ſerui ſubducitur? quod et in praeſenti quaeſtione obſeruandum eſt. §. 2. Maritus ſeruum dotalem manumiſit, et in teſtamento eius legatum ſibi adſcripſit. Quaeſitum eſt, quid mulier ex lege Iulia conſequi poſſit? Reſpondi, et patronum incidere in poenam Edicti Diui Claudii dicendum eſt, et filium emancipatum, licet praeteriti poſſint petere bonorum poſſeſſionem: ergo ſi nihil habet patronus ex bonis liberti, non tenebitur mulieri. An ideo teneri poteſt, quod adiectum eſt in lege, AVT DOLO FECIT, QVO MINVS AD EVM PERVENIAT? ſed nihil perfecit in fraudem mulieris: non enim aduerſus illam hoc excogitauit. An ideo non denegamus huic actiones, quoniam alii reſtituturus eſt? atquin cum is qui ſibi iuſſu teſtatoris legatum adſcripſit, etiam ſi fidei ſuae ſimiliter iubente teſtatore commiſiſſet, vti id alii reſtitueret: Senatus iuſſit eum nihilo minus legato abſtinere, idque apud heredem remanere cum onere fideicommiſſi.

XV. CALLISTRATVS libro primo Quaeſtionum:

DIVVS Claudius Edicto praecepit, adiiciendum legi Corneliae, vt, ſi quis, cum alterius teſtamentum, vel codicillos ſcriberet, legatum ſibi ſua manu ſcripſerit, proinde teneatur, ac ſi commiſiſſet in legem Corneliam: et ne vel iis venia detur, qui ſe ignoraſſe Edicti ſeueritatem praetendant. Scribere autem ſibi legatum videri non ſolum eum qui manu ſua id fecit: ſed etiam qui per ſeruum ſuum, vel filium, quem in poteſtate habet, dictante teſtatore, legato honoratur. §. 1. Plane Conſtitutionibus Principalibus cauetur, vt, ſi teſtator ſpecialiter ſubſcriptione ſua declarauerit, dictaſſe ſeruo alicuius, vt domino eius legatum ab heredibus ſuis daretur: id valere, nec generalem ſubſcriptionem teſtatoris valere aduerſus Senatusconſulti auctoritatem: et ideo legatum pro non ſcripto habendum, et ſeruo, qui etiam ſibi legatum adſcripſit, veniam dari: ego tutius eſſe puto, veniam petendam ab Imperatore: ſcilicet eo, quod relictum eſt, abſtinentibus. §. 2. Item Senatus cenſuit, vt ſi ſeruus, domini ſui iuſſu, teſtamento codicillisue libertatem ſibi adſcripſerit, ob eam rem, quod ipſius manu adſcriptum eſt, [3] minus liber ſit: ſed libertas ei ex fideicommiſſi cauſa praeſtatur, ſi modo poſt eam ſcripturam manu ſua teſtator teſtamento codicillisue ſubſcripſerit. §. 3. Et quatenus de ſola ſpecie fideicommiſſae libertatis hoc Senatusconſulto continebatur, Diuus Pius reſcripſit, ſententiam magis ſequendam eſſe huius Senatusconſulti, quam ſcripturam: nam ſeruos, cum dominis ſuis parent, neceſſitate poteſtatis excuſari, ſi tamen accedat domini auctoritas, ſubſcribentis ſe ea dictaſſe et recognouiſſe: videri enim ait ipſius domini manu ſcripta, cuius voluntate ea ſcripta ſunt. Quod tamen, inquit, ad liberas perſonas, in quas nullum ius teſtator habuerit, extendi non debet: quaeri tamen debet, an aeque ſubſequendi neceſſitas, et honeſta excuſatio eſt non facientibus quod non ſit conceſſum. §. 4. Matri quoque, cui per ſeruum ſuum, dictante filio, legatum ſcriptum eſſet, veniam tribuendam legis Corneliae, placuit. §. 5. Idem in filiam, quae dictante matre ſua per ignorantiam iuris legatum ſibi ſcripſerat, Senatus cenſuit. §. 6. Si quis duobus heredibus inſtitutis, adiecerit, vt, ſi alteruter heres ſine liberis deceſſiſſet, ei qui ſupereſſet, et liberos haberet, hereditas redderetur: vel ſi vterque ſine liberis deceſſiſſet, hereditas deinde alia manu ſcriptori teſtamenti reſtitueretur: placet teſtamentario poenam legis Corneliae remitti: ſed benignius eſt, vt etiam ea

1 Ap. Hal. *an* abeſt. 2 Hal. inſerit *eius*. 3 Hal. praefigit *non ideo*.

ea, quae supra scripta sunt, simili modo consequatur.

XVI. PAVLVS libro tertio Responsorum respondit:

INSTRVMENTORVM subreptorum crimen non esse publici iudicii, nisi testamentum alicuius subreptum arguatur. §. 1. Paulus respondit, legis Corneliae poena omnes teneri, qui etiam extra testamenta, cetera falsa signassent. §. 2. Sed et ceteros, qui in rationibus, tabulis, litteris publicis, aliaue qua re, sine consignatione falsum fecerunt, vel, vt verum non appareat, quid celauerunt, subripuerunt, [1] subiecerunt, resignauerunt: eadem poena adfici solere, dubium non esse.

XVII. IDEM libro tertio Fideicommissorum:

CVM quidam sua manu seruum sibi legatum scripsisset, et eum manumittere rogatus esset: Senatus censuit, ab omnibus heredibus eum manumittendum.

XVIII IDEM libro tertio Sententiarum:

VXORI legatum in alieno testamento scribere non prohibemur. §. 1. Qui se filio testatoris impuberi tutorem adscripsit, et si suspectus esse praesumitur, quod vltro tutelam videbitur affectasse: tamen si idoneus esse adprobetur, non ex testamento, sed ex decreto tutor dandus est, nec excusatio eius admittetur, quia consensisse videtur voluntati testatoris.

XIX. IDEM libro quinto Sententiarum:

QVI falsam monetam percusserint, si id totum formare noluerunt, suffragio iustae paenitentiae absoluuntur. §. 1. Accusatio suppositi partus nulla temporis praescriptione depellitur: nec interest, decesserit necne, ea quae partum subdidisse contenditur.

XX. HERMOGENIANVS libro sexto Iuris Epitomarum:

FALSI poena coercentur, et qui ad litem instruendam aduocatione, testibus, pecuniam acceperunt: obligationem, pactionem fecerunt: societatem inierunt: vt aliquid eorum fieret, curauerunt.

XXI. PAVLVS libro singulari ad Senatusconsultum Turpillianum:

QVI duobus in solidum eandem rem diuersis contractibus vendidit, poena falsi coercetur: et hoc et Diuus Hadrianus constituit. Iis adiungitur et is, qui iudicem corrumpit: sed remissius puniri solent, vt ad tempus relegentur, nec bona illis auferantur.

XXII. IDEM libro singulari ad Senatusconsultum Libonianum:

IMPVBEREM in hoc Edictum incidere, dicendum non est: quoniam falsi crimine vix possit teneri, cum dolus malus in eam aetatem non cadit. §. 1. Si ei filio, qui apud hostes est, adscripserit pater legatum: dicendum est, reuerso eo incidere in poenam Senatusconsulti: quod si ibi decesserit, innocens pater existimatur. §. 2. Sed et si emancipato filio adscribit, recte id faciet: item in adoptionem dato. §. 3. Item si seruo, cui moram fecit in fideicommissaria libertate praestanda, adscripserit: dicendum est extra sententiam Senatusconsulti eum esse, quoniam placet, omne, quod per huiusmodi seruum adquisitum est, restitui oportere manumisso. §. 4. Et si ei seruo, qui bona fide seruit, aliquid adscripsit, quod ad cogitationem an mi, nocens est, quia ei adscribit, quem suum putat: sed quoniam neque legatum, neque hereditas bonae fidei possessori adquiritur, dicamus eum poenae eximendum esse. §. 5. Si dominus adscripserit seruo legatum, cum liber erit: dicimus Senatusconsulto dominum excusatum esse, qui compendio suo nullo modo prospexerit. Eadem et de filio postea emancipato. §. 6. Qui codicillos ante testamentum factos, in quibus legatum ei adscriptum erat, confirmat, in Senatusconsultum incidit: quod et Iulianus scribit. §. 7. Adimendo quoque aliquid, incidere in poenam debet, quasi sibi aliquid dederit: veluti si seruo legato sibi, eodemque manumisso, libertatem sua manu ademerit: hoc ita, si voluntate testatoris ademerit: nam si ignorante eo, libertas valet. Item si rogatus restituere legatum sibi adscriptum, fideicommissum ademerit. §. 8. Qui liberti adsignationem sua manu adscripsit, non verbis, sed sententia Senatusconsulti tenetur. §. 9. Item non continetur verbis seruus, qui alieno testamento fideicommissam libertatem sibi adscripsit: sed de hoc potest haesitari: quoniam, vt supra diximus, Senatus ita demum et, qui sibi [2] libertatem fideicommissam in testamento domini adscripsit, poenam remisit, si dominus subscripsit. Immo | magis

1 Hal. infert *deleuerunt*. 2 Ap. Hal. *sibi* abest.

magis dicendum est [1], hunc contra Senatusconsultum facere, quam eum qui legatum sibi adscribit: cum libertas omnimodo ipsi competitura sit, legatum autem domino adquiri possit. §. 10. Si testamentarius seruo suo fideicommissam libertatem dederit, videamus, ne extra poenam sit, quoniam nullum ipsius commodum est: nisi ideo adscripserit, vt seruus magno pretio redimatur ab eo, et manumittatur. §. 11. Sed et ille, qui, cum Titio fundus legaretur, adiecit sua manu conditionem pecuniae sibi dandae, in voluntatem Senatusconsulti incidit. §. 12. Qui autem voluntate patris se exheredat, vel legatum sibi adimit, neque verbis Senatusconsulti, neque sententia continetur.

XXIII. Idem libro singulari de poenis Paganorum:

Quid sit falsum, quaeritur? et videtur id esse, si quis alienum chirographum imitetur, aut libellum, vel rationes, intercidat vel describat: non qui alias in computatione vel in ratione mentiuntur.

XXIV. Scaevola libro vigesimo secundo Digestorum:

Aithales seruus, cui testamento Vetiti Callinici domini per fideicommissum libertas et portio hereditatis relicta erat ab his qui ex vndecim portionibus heredes erant instituti, professus est indicium apud Maximillam filiam testatoris ex parte duodecima heredem scriptam, se posse probare falsum testamentum Vetiti Callinici: et apud magistratus interrogatus a Maximilla, professus est probaturum quemadmodum falsum sit factum testamentum: et cum in crimen falsi subscripsisset Maximilla in scriptorem testamenti et Proculum coheredem, acta causa, praefectus vrbi falsum testamentum non esse pronuntiauit: et Maximillae partem duodecimam a fisco cogi iussit. Quaesitum est, an Aithaleti libertas et fideicommissum post haec facta debeantur? Respondit, secundum ea quae proponerentur, deberi.

XXV. Vlpianus libro septimo ad Edictum:

Qui nomine Praetoris litteras falsas reddidisse, Edictumue falsum proposuisse dicetur ex causa, actione in factum poenali tenetur, quamquam lege Cornelia reus sit.

XXVI. Marcellus libro trigesimo Digestorum:

Si quis patris sui testamentum aboleuerit, et quasi intestatus decessisset, pro herede gesserit, atque ita diem suum obierit, iustissime tota hereditas paterna heredi eius eripietur.

XXVII. Modestinus libro octauo Regularum:

Eos qui diuersa inter se testimonia praebuerunt, quasi falsum fecerint, et praescripto legis [2] teneri pronuntiat. §. 1. Et eum qui contra signum suum falsum praebuit testimonium, poena falsi teneri pronuntiatum est. De impudentia eius, qui diuersa duobus testimonia praebuit, cuius ita anceps fides vacillat, quod crimine falsi teneatur, nec dubitandum est. §. 2. Qui se pro milite gessit, vel illicitis insignibus vsus est, vel falso duplomate vias commeauit, pro admissi qualitate grauissime puniendus est.

XXVIII. Idem libro quarto Responsorum:

Si a debitore, praelato die, pignoris obligatio mentiatur, falsi criminis locus est.

XXIX. Idem libro singulari de enucleatis casibus:

Si quis obrepserit Praesidi prouinciae, tam per acta, quam per libelli interpellationem, nihil agit: immo si accusatus fuerit, poenam temeratoris luit: proinde enim punitur, atque si falsum fecerit: sunt enim rescripta de ea re: sufficit autem vnum argumenti causa referre, cuius verba haec sunt: Alexander Augustus Iulio Maryllo: si libello dato aduersarius tuus veritatem in precibus ab eo datis non adiecit, subscriptione vti non potest: immo si accusatus fuerit, et poenam inferre debet.

XXX. Idem libro duodecimo Pandectarum:

Lege Cornelia testamentaria obligatur, qui signum adulterinum fecerit, sculpserit. §. 1. De partu supposito soli accusant parentes, aut hi ad quos ea res pertineat: non quilibet ex populo, vt publicam accusationem intendat.

XXXI. Callistratus libro tertio de Cognitionibus:

Divus Pius Claudio rescripsit, pro mensura cuiusque delicti constituendum in eos qui apud iudices instrumenta protu-

1 Ap. Hal. *est* abest. 2 Hal. inserit *Corneliae*.

protulerunt, quae probari non possunt: aut si plus meruisse videatur, quam ex forma iurisdictionis pati possint: vt Imperatori describatur, aestimaturo, quatenus coerceri debeant. Sed Diuus Marcus cum fratre suo pro sua humanitate hanc rem temperauit: vt, si, quod plerumque eueuit, per errorem huiusmodi instrumenta proferantur, ignoscatur eis qui tale quicquam protulerint.

XXXII. MODESTINVS libro primo de Poenis:

HODIE qui Edicta proposita dolo malo corrumpunt, falsi poena plectuntur. §. 1. Si venditor mensuras publice probatas vini, frumenti, vel cuiuslibet rei, aut emtor corruperit, doloue malo fraudem fecerit: quanti ea res est, eius dupli condemnatur, decretoque Diui Hadriani praeceptum est, in insulam eos relegari, qui pondera aut mensuras falsassent.

XXXIII. IDEM libro tertio de Poenis:

SI quis falsis constitutionibus, nullo auctore habito vtitur, lege Cornelia aqua et igni ei interdicitur.

TIT. XI.

DE LEGE IVLIA [1] REPETVNDARVM.

MARCIANVS libro decimo quarto Institutionum:

LEX Iulia repetundarum pertinet ad eas pecunias, quas quis in magistratu, potestate, curatione, legatione, vel quo in officio, munere, ministerioue publico cepit, vel cum ex cohorte cuius eorum est. §. 1. Excipit lex, a quibus licet accipere, a sobrinis, propriore ue gradu cognatis suis, vxore.

II. SCAEVOLA libro quarto Regularum:

DATVR ex hac lege, et in heredes actio intra annum, dumtaxat a morte eius, qui arguebatur.

III. MACER [2] libro primo Publicorum:

LEGE Iulia repetundarum tenetur, qui, cum aliquam potestatem haberet, pecuniam ob iudicandum, decernendumue acceperit.

IV. VENVLEIVS SATVRNINVS libro tertio publicorum Iudiciorum:

VEL quo magis aut minus quid ex officio suo faceret.

V. MACER [3] libro primo Publicorum:

IN comites quoque iudicum ex hac lege iudicium datur.

VI. VENVLEIVS SATVRNINVS libro tertio publicorum Iudiciorum:

EADEM lege tenentur, qui ob denuntiandum, vel non denuntiandum, testimonium, pecuniam acceperint. §. 1. Hac lege damnatus, testimonium publice dicere, aut iudex esse, postulareue prohibetur. §. 2. Lege Iulia repetundarum cauetur, ne quis ob militem legendum mittendumue aes accipiat: neue quis ob sententiam in Senatu consilioue publico dicendam, pecuniam accipiat, vel ob accusandum, vel non accusandum: vtque vrbani magistratus ab omni sorde se abstineant, neque plus doni muneris in anno accipiant, quam quod sit aureorum centum.

VII. MACER [4] libro primo Iudiciorum publicorum:

LEX Iulia de repetundis praecipit, ne quis ob iudicem, arbitrumue dandum, mutandum, iubendumue, vt iudicet, neue ob non dandum, non mutandum, non iubendum, vt iudicet: neue ob hominem in vincula publica coiiciendum, vinciendum, vincirique iubendum, exue vinculis dimittendum: neue quis ob hominem condemnandum, absoluendumue: neue ob litem aestimandam, iudiciumue capitis pecuniaeue faciendum vel non faciendum, aliquid acceperit. §. 1. Apparet autem, quod lex ab exceptis quidem in infinitum capere permittit, ab his autem, qui hoc capite enumerantur, a nullo, neque vllam quantitatem capere permittit. §. 2. Illud quoque cauetur, ne in acceptum feratur opus publicum faciendum, frumentum publice dandum, praebendum, adpraehendendum, sarta tecta tuenda, antequam perfecta, probata, praestita lege erunt. §. 3. Hodie ex lege repetundarum extra ordinem puniuntur, et plerumque vel exilio puniuntur, vel etiam durius, prout admiserint. Quid enim, si ob hominem necandum pecuniam acceperint? vel licet non acceperint, calore tamen inducti

1 *AD LEGEM IVLIAM.* 2 *MARTIANVS.* 3 *MARTIANVS.* 4 *MARCELLVS.*

ssi interfecerint vel innocentem, vel quem punire non debuerant? capite plecti debent, vel certe in insulam deportari, vt plerique puniti sunt.

VIII. Pavlvs libro quinquagesimo quarto ad Edictum:

Qvod contra legem repetundarum Proconsuli vel Praetori donatum est, non poterit vsucapi. §. 1. Eadem lex venditiones, locationes eius rei causa pluris minorisue factas, irritas facit: impeditque vsucapionem, prius quam in potestatem eius, a quo profecta res sit, heredisue eius veniat.

IX. Papinianvs libro decimo quinto Responsorum:

Qvi munus publice mandatum accepta pecunia rumperunt, crimine repetundarum postulantur.

Tit. XII.

DE LEGE IVLIA DE ANNONA.

Marcianvs libro secundo Institutionum:

Constitit inter seruum et dominum iudicium, si annonam publicam fraudasse dicat dominum.

II. Vlpianvs libro nono de Officio Proconsulis:

Lege Iulia de annona poena statuitur aduersus eum, qui contra annonam fecerit, societatemue coierit, quo annona carior fiat. §. 1. Eadem lege continetur, ne quis nauem, nautamue retineat, aut dolo malo faciat, quo magis detineatur. §. 2. Et poena viginti aureorum statuitur.

III. Papirivs Ivstvs libro primo de Constitutionibus:

Imperatores Antoninus et Verus, Augusti, in haec verba rescripserunt. Minime aequum est, decuriones ciuibus suis frumentum vilius, quam annona exigit, vendere. §. 1. Item scripserunt, ius non esse ordini cuiusque ciuitatis pretium grani, quod inuenitur, statuere. §. 2. Item in haec verba rescripserunt. Etsi non solent hoc genus nuntiationis mulieres exercere, tamen quia demonstraturam te, quae ad vtilitatem annonae pertinent, polliceris, Praefectum annonae docere potes.

Tit. XIII.

AD LEGEM IVLIAM PECVLATVS, ET DE SACRILEGIIS, ET DE [1] RESIDVIS.

Vlpianvs libro quadragesimo quarto ad Sabinum:

Lege Iulia peculatus cauetur, ne quis ex pecunia sacra, religiosa, publicaue auferat, neue intercipiat, neue in rem suam vertat: neue faciat, quo quis auferat, intercipiat, vel in rem suam vertat [2], nisi cui vtique lege licebit: neue quis in aurum, argentum, aes publicum quid indet, neue immisceat, neue, quod quid indatur, immisceatur, faciat sciens dolo malo, quo id peius fiat.

II. Pavlvs libro vndecimo ad Sabinum:

Lege Iulia de residuis tenetur, qui publicam pecuniam delegatam in vsum aliquem retinuit, neque in eum consumsit.

III. Vlpianvs libro primo de Adulteris:

Pecvlatvs poena aquae et ignis interdictionem, in quam hodie successit deportatio, continet. Porro qui in eum statum deducitur, sicut omnia pristina iura, ita et bona amittit.

IV. Marcianvs libro decimo quarto Institutionum:

Lege Iulia peculatus tenetur, qui pecuniam sacram, religiosam abstulerit, interceperit. §. 1. Sed etsi donatum Deo immortali abstulerit, peculatus poena tenetur. §. 2. Mandatis autem cauetur de sacrilegiis [3], vt Praesides sacrilegos, latrones, plagiarios conquirant, et vt prout [4] quisque deliquerit, in eum animaduertant. Et sic constitutionibus cauetur, vt sacrilegi extra ordinem digna poena puniantur. §. 3. Lege Iulia de residuis tenetur is, apud quem ex locatione, emtione, alimentaria ratione, ex pecunia, quam accepit, aliaue qua causa, pecunia publica resedit. §. 4. Sed et qui publicam pecuniam in vsu aliquo acceptam retinuerit, nec erogauerit, hac lege tenetur. §. 5 Qua lege damnatus, amplius tertia parte, quam debet, punitur. §. 6. Non fit locus religiosus, vbi the-

1 Ap. Hal. *DE* abest. 2 Ap. Hal. *intercipiat vel in rem suam vertat* absunt. 3 Ap. Hal. *de sacrilegiis* absunt. 4 Ap. Hal. *prout* abest.

thesaurus inuenitur: nam etsi in monumento inuentus fuerit, non quasi religiosus tollitur: quod enim sepelire quis prohibetur, id religiosum facere non potest: at pecunia sepeliri non potest, vt et mandatis Principalibus cauetur. §. 7. Sed, et si de re ciuitatis aliquid subripiat, Constitutionibus Principum Diuorum Traiani et Hadriani cauetur, peculatus crimen committi, et hoc iure vtimur.

V. Idem libro quinto Regularum:

Divi Seuerus et Antoninus Cassio Festo rescripserunt, res priuatorum, si in aedem sacram depositae, subreptae fuerint: furti actionem, non sacrilegii esse.

VI. Vlpianvs libro septimo de Officio Proconsulis:

Sacrilegii poenam debebit Proconsul pro qualitate personae, proque rei conditione, et temporis, et aetatis, et sexus, vel seuerius vel clementius statuere: et scio multos et ad bestias damnasse sacrilegos, nonnullos etiam viuos exussisse, alios vero in furca suspendisse. Sed moderanda poena est vsque ad bestiarum damnationem eorum, qui manu facta templum effugerunt, et dona Dei noctu tulerunt, ceterum, si qui interdiu modicum aliquid de templo tulit, poena metalli coercendus est, aut si honestiore loco natus sit, deportandus in insulam est. §. 1. Qui, cum in moneta publica operarentur, extrinsecus sibi signant pecuniam forma publica, vel signatam furantur, hi non videntur adulterinam monetam exercuisse: sed furtum publicae monetae fecisse, quod ad peculatus crimen accedit. §. 2. Si quis ex metallis Caesarianis aurum, argentumue furatus fuerit, ex Edicto Diui Pii, exilio vel metallo, prout dignitas personae, punitur. Is autem, qui furanti sinum praebuit, perinde habetur, atque si manifesti furti condemnatus esset, et famosus efficitur. Qui autem aurum ex metallo habuerit illicite, et conflauerit, in quadruplum condemnatur.

VII. Venvleivs Satvrninvs libro secundo Iudiciorum publicorum:

Pecvlatvs crimen ante quinquennium admissum obiici non oportet.

VIII. Idem ex libro tertio Iudiciorum publicorum:

Qvi tabulam aeream legis, formamue agrorum, aut quid aliud continentem refixerit, vel quid inde immutauerit, lege Iulia peculatus tenetur. §. 1. Eadem lege tenetur, qui quid in tabulis publicis deleuerit, vel induxerit.

IX. Pavlvs libro singulari de Iudiciis publicis:

Sacrilegi capite puniuntur. §. 1. Sunt autem sacrilegi, qui publica sacra compilauerunt: at qui priuata sacra, vel aediculas incustoditas temtauerunt, amplius quam fures, minus quam sacrilegi merentur. Quare quod sacrum, quodue admissum, in sacrilegii crimen cadat, diligenter considerandum est. §. 2. Labeo libro trigesimo octauo posteriorum, peculatum definit, pecuniae publicae aut sacrae furtum non ab eo factum, cuius periculo fuit: et ideo aedituum in his, quae ei tradita sunt, peculatum non admittere. §. 3. Eodem capite inferius scribit, non solum pecuniam publicam, sed etiam priuatam crimen peculatus facere, si quis, quod fisco debetur, simulans se fisci creditorem, accepit, quamuis priuatam pecuniam abtulerit. §. 4. Is autem, qui pecuniam traiiciendam suscepit, vel quilibet alius, ad cuius periculum pecunia pertinet, peculatum non committit. §. 5. Senatus iussit, lege peculatus teneri eos, qui iniussu eius, qui ei rei praeerit, tabularum publicarum inspiciendarum describendarumque potestatem fecerint. §. 6. Eum quoque qui pecuniam publicam in vsus aliquos retinuerit, nec erogauerat, hac lege teneri, Labeo libro trigesimo octauo posteriorum scripsit. Cum eo autem, qui, cum prouincia abiret, pecuniam, quae penes se esset, ad aerarium professus retinuerit, non esse residuae pecuniae actionem: quia eam priuatus fisco debeat: et ideo inter debitores eum ferri: eamque ab eo is, qui hoc imperio vtitur, exigeret, id est, pignus capiendo, corpus retinendo, multam dicendo: sed eam quoque lex Iulia residuorum post annum residuam esse iussit.

X. Marcianvs libro primo Iudiciorum publicorum:

Hac lege tenetur, qui in tabulis publicis minorem pecuniam, quam quid venierit aut locauerit, scripserit: aliudue quid simile commiserit. §. 1. Diuus Seuerus et Antoninus quendam clarissimum iuuenem, cum inuentus esset arculam in templum ponere, ibique hominem includere, qui post clusum templum, de arca exiret, et de templo multa subtraheret, et se in arculam iterum re-

referret, conuictum in insulam deportauerunt.

XI. VLPIANVS libro sexagesimo octauo ad Edictum:

QVI perforauerit muros, vel inde aliquid abstulerit, peculatus actione tenetur.

XII. MARCELLVS libro vigesimo Digestorum:

PECVLATVS nequaquam committitur, si exigam ab eo pecuniam, qui et mihi et fisco debet: non enim pecunia fisci intercipitur, quae debitori eius aufertur, scilicet qui manet debitor fisci nihilo minus.

XIII. MODESTINVS libro secundo de Poenis:

IS, qui praedam ab hostibus captam subripuit, lege peculatus tenetur, et in quadruplum damnatur.

XIV. PAPINIANVS libro trigesimo sexto Quaestionum:

PVBLICA iudicia peculatus, et de residuis, et repetundarum, similiter aduersus heredem exercentur, nec immerito: cum in his quaestio principalis ablatae pecuniae moueatur.

TIT. XIV.

DE LEGE IVLIA AMBITVS.

MODESTINVS libro secundo de Poenis:

HAEC lex in vrbe hodie cessat: quia ad curam Principis magistratuum creatio pertinet, non ad populi fauorem. §. 1. Quod si in municipio contra hanc legem magistratum, aut sacerdotium quis petierit: per Senatusconsultum centum aureis cum infamia punitur. §. 2. Qua lege damnatus, si alium conuicerit, in integrum restituitur: non tamen pecuniam recipit §. 3. Item is, qui nouum vectigal instituerit, ex Senatusconsulto hac poena plectitur. §. 4. Et si qui reus, vel accusator, domum iudicis ingrediatur, per legem Iuliam iudiciariam in legem ambitus committit, id est, aureorum centum fisco inferre iubetur.

TIT. XV.

DE LEGE FABIA DE PLAGIARIIS.

VLPIANVS libro primo Regularum:

SI liberum hominem emtor sciens emerit, capitale crimen aduersus eum ex lege Fauia de plagio nascitur: quo venditor quoque fit obnoxius, si sciens liberum esse vendiderit.

II. IDEM libro nono de Officio Proconsulis:

SCIENDVM est, legem Fauiam ad eos non pertinere, qui, cum absentes seruos haberent, eos vendiderunt: aliud est enim abesse, aliud in fuga esse. §. . Item non pertinere ad eum, qui mandauit seruum fugitiuum persequendum et distrahendum: nec enim fugam vendidit. §. 2. Amplius dicendum est, et si quis Titio mandauerit seruum fugitiuum adprehendendum, vt, si adprehendisset, eum emtum haberet: cessare Senatusconsultum. §. 3. Hoc autem Senatusconsulto domini quoque [1] continentur, qui fugam seruorum suorum vendiderunt.

III. MARCIANVS libro primo Iudiciorum publicorum:

LEGIS Fauiae crimine suppressi mancipii bona fide possessor non tenetur: id est, qui ignorabat seruum alienum, et qui voluntate domini putabat id eum agere, et ita de bona fide possessore ipsa lex scripta est: nam adiicitur, SI SCIENS DOLO MALO HOC FECERIT: et saepissime a Principibus Seuero et Antonino constitutum est, ne bonae fidei possessores hac lege teneantur. §. 1 Illud non est omittendum, quod exemplo legis Aquiliae, si is, propter quem quis in Fauiam commisit, decesserit: adhuc accusatio et poena legis Fauiae superest, vt et Diuus Seuerus et Antoninus rescripserunt.

IV. GAIVS libro vigesimo secundo ad Edictum prouinciale:

LEGE Fauia tenetur, qui sciens liberum hominem donauerit, vel in dotem dederit. Item qui ex earum qua causa, sciens liberum esse, acceperit, in eadem causa haberi debeat, qua venditor, et emtor habetur. Idem et si pro eo res permutata fuerit.

V. MODESTINVS libro decimo septimo Responsorum respondit [2],

EVM, qui fugitiuum alienum suscepisse et celasse doceatur, ex eo, quod proprietatis quaestionem referret, crimen si probetur, euitare minime posse.

VI.

1 Ap, Hal, *quoque* abest. 2 *MODESTINVS libro responsorum respondit.*

VI. CALLISTRATVS libro sexto de Cognitionibus:

NON statim plagiarium esse, qui furti crimine ob seruos alienos interceptos tenetur, Diuus Hadrianus in haec verba rescripsit. Seruos alienos qui sollicitauerit aut interceperit, crimine plagii, quod illi intenditur, teneatur, necne, facit quaestionem: et ideo non me consuli de ea re oportet: sed quod verissimum in re praesenti cognoscitur, sequi iudicem oportet. Plane autem scire debet, posse aliquem furti crimine ob seruos alienos interceptos teneri, nec idcirco tamen statim plagiarium esse existimari. §. 1. Idem Princeps de eadem re in haec verba rescripsit. Apud quem vnus aut alter fuerit fugitiuus inuentus, qui operas suas locauerint, vt pascerentur, et vtique si iidem antea apud alios opus fecerint, hunc suppressorem non iure quis dixerit. §. 2. Lege Fauia cauetur, vt liber, qui hominem ingenuum, vel libertinum inuitum celauerit, inuinctum habuerit, emerit sciens dolo malo, quiue in earum qua re socius erit, quique seruo alieno, seruaeue persuaserit, vt a domino dominaue fugiat: vel eum, eamue inuito, vel insciente domino, dominaue celauerit, inuinctum habuerit, emerit sciens dolo malo, quiue in ea re socius erit: eius poena teneatur.

VII. HERMOGENIANVS [1] libro sexto Iuris Epitomarum:

POENA pecuniaria statuta lege Fauia in vsu esse desiit: nam in hoc crimine detecti, pro delicti modo coercentur: et plerumque in metallum damnantur.

TIT. XVI.

AD SENATVSCONSVLTVM TVRPILLIANVM, ET DE ABOLITIONIBVS CRIMINVM.

MARCIANVS libro singulari ad Senatusconsultum Turpillianum:

ACCVSATOREM temeritas tribus modis detegitur, et tribus poenis subiicitur: aut enim calumniantur, aut praeuaricantur, aut tergiuersantur. §. 1. Calumniari, est falsa crimina intendere. Praeuaricari, vera crimina abscondere: tergiuersari, in vniuersum ab accusatione desistere. §. 2. Calumniatoribus poena lege Remmia irrogatur. §. 3. Sed non vtique, qui non probat, quod intendit, protinus calumniari videtur: nam eius rei inquisitio arbitrio cognoscentis committitur, qui, reo absoluto, de accusatoris incipit consilio quaerere, qua mente ductus ad accusationem processit: et si quidem iustum eius errorem reppererit, absoluit eum: si vero in euidenti calumnia eum deprehenderit, legitimam poenam ei irrogat. §. 4. Quorum alterutrum ipsis verbis pronuntiationis manifestatur. Nam si quidem ita pronuntiauerit, NON PROBASTI, pepercit ei. Sin autem pronuntiauerit CALVMNIATVS EST, condemnauit eum. Et quamuis nihil de poena subiecerit, tamen legis potestas aduersus eum exercebitur. Nam, vt Papinianus respondit, facti quidem quaestio in arbitrio est iudicantis: poenae vero persecutio non eius voluntati mandatur, sed legis auctoritati reseruatur. §. 5. Quaeri possit, si ita fuerit interlocutus, LVCIVS TITIVS TEMERE ACCVSASSE VIDETVR, an calumniatorem pronuntiasse videatur? et Papinianus, temeritatem facilitatis veniam continere, et inconsultum calorem calumniae vitio carere: et ob id hunc nullam poenam subire oportere. §. 6. Praeuaricatorem eum esse ostendimus, qui colludit cum reo, et translaticie munere accusandi defungitur: eo quod proprias quidem probationes dissimularet, falsas vero rei excusationes admitteret. §. 7. Si quis autem ab accusatione citra abolitionem destiterit, punitur. §. 8. Abolitio priuatim a Praesidibus postulari ac impetrari solet. Item pro tribunali, non de plano. Nec praesens hanc cognitionem alteri demandare potest. §. 9. Si plura crimina idem eidem intulit, singulorum debet abolitionem petere: alioquin, prout quid admiserit, eius nomine Senatusconsulti poenam patietur. §. 10. Accusationem is [2] intulit, qui praescriptione summoueri poterat, vt quilibet adulterii masculo post quinque annos continuos ex die commissi adulterii, vel feminae post sex menses vtiles ex die diuortii: an, si destiterit, hoc Senatusconsulto plecti debet, bello dubitatur? Mouit, quod paene nulla erit accusatio, quam temporis spatium, aut personae vitium omnimodo remoueret, reoque securitatem timoris ac periculi

1 *VENVLEIVS.* 2 *si accusationem intulit.*

iculi promitteret. Contra monet, quod qualiscumque accusatio illata, cognoscentis auctoritate, non accusantis voluntate aboleri debet: maioreque odio dignus existimaretur, qui temere ad tam improbam accusationem processisset. Ergo verius est, eum quoque, de quo loquimur, in Senatusconsultum incidere oportere. Atquin Papinianus respondit, mulierem, quae idcirco ad falsi accusationem non admitteretur, quod suam, suorumue iniuriam non persequeretur, desistentem, Senatusconsulto Turpilliano non plecti. Num ergo, et in ceteris idem responsurus sit? quid enim interest, propter sexus infirmitatem, an propter status turpitudinem, temporisue finem ad accusationem aliquam non admittatur? multoque magis excludendi sunt, quod mulieris quidem accusatio vel propter proprium eius dolorem effectum habere potuit: illorum vero accusatio voce dumtaxat tenus interuenit. Atquin idem alias scribit, non posse aliquem duos eodem tempore adulterii accusare, marem et feminam: et tamen, si vtrique simul denuntiauerit, in vtriusque persona abolitionem eum petere debere, ne in hoc Senatusconsulto incidat. Quid porro refert, propter caussas suprascriptas accusatio non valuerit, an propter numerum personarum non tenuerit? an haec intersint, plenam habuerit aliquis accusandi facultatem, sed propter personarum coniunctionem ab accusatione summoueatur: an vero stricta ratione quibusdam accusandi facultas non competat? Merito itaque dicendum est, omnes, excepta muliere et minore, nisi abolitionem petierint, in hoc Senatusconsulto incidere. §. 11. Suspecti tutoris accusatio pro tribunali tantum examinari potest: et nullus alius de huiusmodi quaestione, quam Praeses, pronuntiare potest: et tamen, qui ab ea destitit, Senatusconsulto non tenetur. §. 12. Item, si dicat aliquis in Senatusconsultum incidisse Turpillianum, Praesidis est super ea re notio; et tamen contra desertorem Senatusconsulti non interuenit coercitio: qui autem dicit, quem in hoc Senatusconsulto incidisse, accusator non est. §. 13. Incidit in hoc Senatusconsulto, et qui accusatorem summittit, aut instigat, aut qui [1] mandat alicui, et instruit eum ad accusationem capitalem, dando probationes, allegando accusationes: et merito: nam diffidendo crimini, quod mouet, et eximendo se periculo calumniae, vel desertionis, merito calumniantis et desistentis poena subdici debuit, nisi subornatus accusator probauerit crimen, quod intendere suscepit. Nec interest, per se mandauit accusationem, an per alium. Verum hunc, qui hoc ministerio vsus est ad mandandam accusationem, non ex verbis, sed ex sententia Senatusconsulti puniri, Papinianus respondit. Summissus enim accusator similiter eodem Senatusconsulto plectitur: id est, propter hoc solum punitur, quod ministerium alieni timoris recepit. §. 14. Reus condemnatus prouocauit, deinde accusator destitit, an in hoc Senatusconsulto incidit? prope est, vt incidisse videatur: quia prouocationis remedio condemnationis extinguitur pronuntiatio.

II. Pavlvs libro singulari de Poenis omnium legum:

Qvi destiterit agere, amplius et accusare prohibetur.

III. Idem libro primo Sententiarum:

Et in priuatis, et in extraordinariis criminibus omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur.

IV. Papinianvs libro decimo quinto Responsorum:

Mvlier, quae falsi crimen iniuriae propriae post interpositam denuntiationem desistens omisit, ex Senatusconsulto Turpilliano teneri non videtur. §. 1. Post abolitionem idem crimen ab eodem in eundem instaurari non potest.

V. Pavlvs libro secundo Responsorum:

Qvaesitvm est, an is, qui, libello Principi dato, falsum se obiecturum minatus est, si non obiecisset, Turpilliano Senatusconsulto tenetur? Paulus respondit, verbis Senatusconsulti Turpilliani eum, de quo quaeritur, non contineri

VI. Idem libro primo Sententiarum:

Ab accusatione destitit, qui cum aduersario suo de compositione eius criminis, quod intendebat, fuerit locutus. §. 1. Animo ab accusatione destitit, qui affectum et animum accusandi deposuit. §. 2. Destitisse videtur, qui intra prae-finita

[1] Ap. Hal. *qui* abest.

finitum accusationis a Praeside tempus reum suum non peregit. §. 3. Nuntiatores, qui per notoria indicia produnt, notoriis suis adsistere iubentur. §. 4. Calumniae causa puniuntur, qui in fraudem alicuius librum vel testimonium, aliudue quid conquisisse, vel scripsisse, vel in iudicium protulisse dicuntur.

VII. VLPIANVS libro octauo Disputationum:

SI quis repetere velit crimen publica abolitione interueniente, eo iure repetit, quo accusabat: non aeque enim possunt praescriptiones ei obiici, quae ante reorum abolitionem non sunt obiectae: et ita Diuus Hadrianus rescripsit. §. 1. Si stellionatum quis obiecerit [1], vel expilatae hereditatis crimen, et destitit: poenam Senatusconsulti Turpilliani non subibit: nec si furti, vel iniuriarum, sed officio iudicis culpa eius coercebitur.

VIII. PAPINIANVS [2] libro secundo de Adulteris:

ABOLITIO, aut publice fit ob diem insignem, aut publicam gratulationem.

IX. MACER [3] libro secundo Publicorum:

VEL ob rem prospere gestam,

X. PAPINIANVS libro secundo de Adulteris:

AVT priuatim actore postulante. Tertio genere fit ex [4] lege abolitio, accusatore mortuo, vel ex iusta causa impedito, quo minus accusare possit. §. 1. Abolitione autem publice facta, non retractabitur in iudicio repetendo de mariti iure. §. 2. Triginta dies repetendi rei Diuus Traianus vtiles esse interpretatus est, ex die scilicet, quo feriae finitae sunt: et Senatus censuit eas dies cedere, quibus quisque reum suum repetere possit. Hoc autem repetendi rei tempus non aliter cedit, quam si accusator quoque potuit adire.

XI. IDEM libro singulari de Adulteris:

QVAEREBATVR, an hi, qui ab accusatione tempore exclusi essent, in Senatusconsultum Turpillianum inciderunt? Respondit, non oportere dubitari, calumnia non puniri eos, qui praescriptione temporis exclusi, causam adulterii perferre non potuerunt.

XII. VLPIANVS libro secundo de Adulteris:

SI interueniente publica abolitione ex Senatusconsulto, vt fieri adsolet, vel ob laetitiam aliquam, vel honorem domus diuinae, vel ex aliqua causa, ex qua Senatus censuit abolitionem reorum fieri, nec intra dies praestitutos reum repetierit: dicendum est, cessare Turpillianum Senatusconsultum: nec enim videtur desistere, qui exemtum reum non defert: eximitur autem reorum abolitione interueniente.

XIII. PAVLVS libro tertio de Adulteris:

DESTITISSE eum accipiemus, qui in totum animum agendi deposuit, non qui distulit accusationem. §. 1. Sed, qui permissu Imperatoris ab accusatione destitit, impunitus est.

XIV. VLPIANVS libro septimo de Officio Proconsulis:

DIVVS Hadrianus Saluio Caro Proconsuli Cretae rescripsit, tutorem qui pupilli causa instituerat accusationem, defuncto pupillo, cuius causa accusare coeperat, non esse cogendum accusationem implere.

XV. MACER libro secundo Publicorum:

IN Senatusconsultum Turpillianum incidunt, qui subiecissent accusatores, aut subiecti postulassent, nec peregissent reos, aut aliter, quam abolitione facta, destitissent: quique chirographum ob accusandum dedissent, pactionemue aliquam interposuissent. Hoc autem verbum NEC [5] PEREGISSENT, ad vniuersos suprascriptos pertinere dicendum est. §. 1. An ad eos, qui hodie de iudiciis publicis extra ordinem cognoscunt, Senatusconsultum pertineat, quaeritur? Sed iam hoc iure ex sacris Constitutionibus vtimur, vt pertineat: ita ex singulis causis singulae poenae irrogentur. §. 2. Eos, de quorum calumnia agi non permittitur, si destiterint, non

1 Ap. Hal. *obiecerit* abest. 2 *PAVLVS*. 3 *MARTIANVS*. 4 Ap. Hal. *ex* abest. 5 Ap. Hal. *nec* abest.

non incidere in poenam huius Senatusconsulti, Constitutionibus cauetur. §. 3. Si propter mortem rei accusator destiterit, non potest hoc Senatusconsulto teneri: quia morte rei iudicium soluitur, nisi tale crimen fuit, cuius actio et aduersus heredes durat: veluti maiestatis. Idem in accusatione repetundarum est, quia haec quoque morte non soluitur. §. 4. Ceterum si postea, quam accusator destitit, reus decesserit: non ideo magis delictum accusatoris releuatur. Nam eum, qui semel destitit, si postea accusare paratus sit, non esse audiendum, [1] Seuerus et Antoninus statuerunt. §. 5. Qui post inscriptionem ante litem contestatam anno vel biennio agere non poterint, variis Praesidum occupationibus, vel etiam ciuilium officiorum necessitatibus destricti, in Senatusconsultum non incident. §. 6. Quamquam prius reum quis detulerat, etsi post abolitionem, antequam reus repeteretur, alia abolitio superuenerit: non ex superiore, sed ex secunda abolitione dies triginta computantur.

XVI. PAVLVS libro singulari de Adulteris:

DOMITIANVS rescripsit, quod de feriis, et de abolendis reis dicitur, non pertinere ad seruos, qui accusati in vinculis esse iubentur, ne iudicium finiatur.

XVII. MODESTINVS libro decimo septimo Responsorum:

LVCIVS Titius Seium reum falsi fecit: et prius quam persequetur, indulgentia reorum crimina abolita sunt. Quaero, si postea eum iterato reum non fecerit: an in Turpillianum Senatusconsultum inciderit? Herennius [2] Modestinus respondit, abolitionem reorum, quae publicae indulgetur, ad hoc genus criminis non pertinere.

XVIII. PAPIRIVS IVSTVS [3] libro primo de Constitutionibus:

IMPERATORES Antoninus et Verus Augusti Iulio Vero rescripserunt, cum satis diu litem traxisse dicetur, inuito aduersario non posse eum abolitionem accipere. §. 1. Item rescripserunt, nisi euidenter probetur consentire aduersarium, abolitionem non dari. §. 2. Item rescripserunt, cum in crimine capitali abolitionem, vt in re pecuniaria petitam esse diceret, restaurandam esse nihilo minus cognitionem: ita vt, si non probasset hoc, quod proponeret, non impune eum laturum.

TIT. XVII.

DE REQVIRENDIS VEL [4] ABSENTIBVS DAMNANDIS.

MARCIANVS libro secundo Publicorum:

DIVI Seueri et Antonini Magni Rescriptum est, ne quis absens puniatur: et hoc iure vtimur, ne absentes damnentur: neque enim inaudita causa quemquam damnari aequitatis ratio patitur. §. 1. Si autem grauius quis puniatur, puta in opus metalli, vel similem poenam, siue capitalem: hoc casu non est irroganda in absentem poena, sed absens requirendus adnotatus est, vt copiam sui praestet. §. 2. Praesides autem prouinciarum circa requirendos adnotatos hoc debent facere, vt eos, quos adnotauerint, Edictis adesse iubeant: vt possit innotescere eis [5] qui adnotati sunt. Sed et litteras ad magistratus, vbi consistunt, mittere: vt per eos possit innotescere, requirendos eos esse adnotatos. §. 3. Et ex hoc annus computatur ad se purgandos. §. 4. Sed et Papinianus libro sexto decimo responsorum scripsit, requirendum adnotatum, si prouinciae Praesidem intra annum adierit, et satis obtulerit: non esse locum mandatis, vt bona fisco vindicentur: nam et si intra annum mortuus sit, criminis causa expirat, et perit, et bona eius ad successores transmittuntur.

II. MACER libro secundo Publicorum:

ANNI spatium ad occupanda bona eius, qui requirendus adnotatus est, pertinet. §. 1. Sed si per viginti annos fiscus bona non occupauerit, postea praescriptione vel ab ipso reo, vel ab heredibus eius submouebitur.

III. MARCIANVS libro secundo de publicis iudiciis:

QVAMCVMQVE enim quaestionem apud fiscum, si non alia sit [6] praescriptio,

1 Hal. praefigit *Diuus.* 2 Ap. Hal. *Herennius* abest. 3 *PAPINIANVS.* 4 *DE REQVIRENDIS REIS NEC ABSENTIBVS DAMNANDIS.* 5 Ap. Hal. *eis* abest. 6 Hal. inserit *propria.*

ptio, viginti annorum silentio praescribi, Diui Principes voluerunt.

IV. Macer libro secundo de publicis Iudiciis:

Annvs exinde computandus est, ex quo ea adnotatio, quae vel Edicto, vel [1] litteris ad magistratus factis, publice innotuit. §. 1. Ergo et viginti annorum tempus exinde fisco numeretur, ex quo adnotatio publice innotuit. §. 2. In summa sciendum est, nulla temporis praescriptione, causae defensione summoueri eum, qui requirendus adnotatus est.

V. Modestinvs libro duodecimo Pandectarum:

Mandatis cauetur, intra annum requirendorum bona obsignari: vt, si redierint, et se purgauerint, integram rem suam habeant, si neque responderint, neque qui se defendant, habuerint: tunc post annum bona in fiscum coguntur. §. 1. Et intra annum medio tempore mouentia, si qua sunt, ne aut mora deteriora fiant, aut aliquo modo intereant, veniri debere, pretiumque eorum in deposito esse, Diui Seuerus et Antoninus sanxerunt. §. 2. Sed et Diuus Traianus inter mouentia fructus quoque haberi rescripsit. §. 3. Curandum est autem, ne quid ei, qui profugit, medio tempore a debitoribus eius soluatur, ne per hoc fuga eius instruatur.

Tit. XVIII.

DE QVAESTIONIBVS.

Vlpianvs libro octauo de Officio Proconsulis:

In criminibus eruendis quaestio adhiberi solet. Sed quando, vel quatenus id faciendum sit, videamus. Et non esse a tormentis incipiendum, et Diuus Augustus constituit, neque adeo fidem quaestioni adhibendam. §. 1. Sed et [2] epistola Diui Hadriani ad Sennium Sabinum continetur. Verba rescripti ita se habent: ad tormenta seruorum ita demum veniri oportet, cum suspectus est reus; et aliis argumentis ita probationi admouetur, vt sola confessio seruorum deesse videatur. §. 2. Idem Diuus Hadrianus Claudio Quartino rescripsit, quo rescripto illud expressit, a suspectissimo incipiendum, et a quo facillime posse verum scire iudex crediderit. §. 3. Ad quaestionem non esse prouocandos eos, quos accusator de domo sua produxit: nec facile credendum subiectum eam, quam ambo parentes dicuntur caram filiam habuisse, rescripto Diuorum Fratrum ad Lucium Tiberianum emisso declaratur. §. 4. Idem Cornelio Proculo rescripserunt, non vtique in serui vnius quaestione fidem rei constituendam: sed argumentis causam examinandam. §. 5. Diuus Antoninus et Diuus Hadrianus Sennio Sabino rescripserunt, cum serui pariter cum domino aurum et argentum exportasse dicerentur, non esse de domino interrogandos: ne quidem, si vltro aliquid dixerint, obesse hoc domino. §. 6. Diui Fratres Leliano Longino rescripserunt, de seruo heredum non esse habendam quaestionem in res hereditarias, quamuis suspectum fuisset, quod imaginaria venditione dominium in eo quaesisse heres videretur. §. 7. Seruum municipum posse in caput ciuium torqueri, saepissime rescriptum est: quia [3] non sit illorum seruus, sed Reipublicae. Idemque in ceteris seruis corporum dicendum est: nec enim plurium seruus videtur, sed corporis. §. 8. Si seruus bona fide mihi seruiat, etiam si dominium in eo non habui: potest dici, torqueri eum in caput meum non debere. Idem est et in libero homine, qui bona fide seruit. §. 9. Sed nec libertum torqueri in patroni caput, constitutum est. §. 10. Nec fratrem quidem in fratris, Imperator noster cum Diuo [4] patre suo rescripsit: addita ratione, quod in eum, in quem quis inuitus testimonium dicere non cogitur, in eum nec torqueri debet. §. 11. Seruum mariti in caput vxoris posse torqueri, Diuus Traianus Seruio Quarto rescripsit. §. 12. Item Mummio Lolliano rescripsit, damnati seruos, quia desierunt esse ipsius, posse in eum torqueri. §. 13. Si seruus ad hoc erit manumissus, ne torqueatur: dummodo in caput domini non torqueatur, posse eum torqueri Diuus Pius rescripsit. §. 14. Sed et eum, qui cognitionis susceptae tempore alienus fuit, licet postea rei sit effectus, torqueri in caput posse, Diui Fratres rescripserunt.

1 Hal. inserit *etiam*. 2 *adhibendam*, *etiam epistola*. 3 *quando* loco *quia*. 4 Ap. Hal. *Diuo* abest.

runt. §. 15. Si quis dicatur nullo iure emtus, non prius torqueri poterit, quam si constiterit venditionem non valuisse: et ita Imperator noster cum Diuo patre suo rescripsit. §. 16. Item Seuerus Septicio Antigono ita rescripsit. Cum quaestio de seruis contra dominos neque haberi debeat, neque si facta sit, dicturi sententiam consilium instruat: multo minus indicia seruorum contra dominos admittenda sunt. §. 17. Diuus Seuerus rescripsit, confessiones reorum pro exploratis facinoribus haberi non oportere, si nulla probatio religionem cognoscentis instruat. §. 18 Cum quidam deponere pretium serui paratus esset, vt seruus torqueretur contra dominum: Imperator noster cum Diuo patre suo id non admiserunt. §. 19. Si serui quasi sceleris participes in se torqueantur, deque domino aliquid fuerint confessi apud iudicem: prout causa exegerit, ita pronuntiare eum debere, Diuus Traianus rescripsit: quo rescripto ostenditur, grauari dominos confessione seruorum: sed ab hoc rescripto recessum, Constitutiones posteriores ostendunt. §. 20. In causa tributorum, in quibus esse reipublicae neruos nemini dubium est, periculi quoque ratio, quod seruo fraudis conscio capitalem poenam denuntiat, eiusdem professionem exstruat. §. 21. Qui quaestionem habiturus est, non debet specialiter interrogare, an Lucius Titius homicidium fecerit: sed generaliter, quis id fecerit: alterum enim magis suggerentis, quam requirentis videtur: et ita Diuus Traianus rescripsit. §. 22. Diuus Hadrianus Calpurnio Celeriano in haec verba rescripsit. Agricola Pompeii Valentis seruus, de se potest interrogari: si, dum quaestio habetur, amplius dixerit: rei fuerit indicium, non interrogationis culpa. §. 23. Quaestioni fidem non semper, nec tamen numquam habendam, Constitutionibus declaratur: etenim res est fragilis, et periculosa, et quae veritatem fallat. Nam plerique patientia siue duritia tormentorum ita tormenta contemnunt, vt exprimi [1] eis veritas nullo modo possit: alii tanta sunt inpatientia, vt quouis mentiri, quam pati tormenta velint: ita fit, vt etiam vario modo fateantur, vt non tantum se, verum etiam alios comminentur. §. 24. Praeterea inimicorum quaestioni fides haberi non debet, quia facile mentiuntur: nec tamen, si praetextu inimicitiarum, detrahenda erit fides quaestionis. §. 25. Causaque cognita [2] habenda fides, aut non habenda. §. 26. Cum quis latrones tradidit, quibusdam rescriptis continetur, non debere fidem haberi eis in eos qui eos tradiderunt: quibusdam vero, quae sunt pleniora, hoc cauetur, vt neque destricte non [3] habeatur, vt in ceterorum persona solet: sed causa cognita aestimetur, habenda fides sit, necne: plerique enim, dum metuunt, ne forte adprehensi eos nominent, prodere eos solent, scilicet impunitatem sibi captantes: quia non facile eis indicantibus proditores suos creditur. Sed neque passim impunitas eis per huiusmodi proditiones concedenda est: neque transmittenda allegatio dicentium, idcirco se oneratos, quod eos ipsi tradidissent: neque enim inualidum argumentum haberi debet mendacii, siue calumniae in se instructae. §. 27. Si quis vltro de maleficio fateatur, non semper ei fides habenda est: nonnunquam enim aut metu, aut qua alia de causa in se confitentur. Et extat epistola Diuorum Fratrum ad Voconium Saxam, qua continetur, liberandum eum, qui in se fuerat confessus, cuius post damnationem de innocentia constitisset: cuius verba haec sunt. Prudenter, et egregia ratione humanitatis, Saxa carissime, Primitiuum seruum, qui homicidium in se confingere metu ad dominum reuertendi suspectus esset, perseuerantem falsa demonstratione, damnasti, quaesiturus de consciis, quos aeque habere se mentitus fuerat, vt ad certiorem ipsius de se confessionem peruenires: nec frustra fuit tam prudens consilium tuum: cum in tormentis constiterit, neque illos ei conscios fuisse, et ipsum de se temere commentum: potes itaque decreti gratiam facere, et eum per officium distrahi iubere: conditione addita, ne vmquam in potestatem domini reuertatur, quem pretio recepto certum habemus libenter tali seruo cariturum. Hac epistola significatur, quasi seruus damnatus, si fuisset restitutus, ad eum pertinebit, cuius fuisset, antequam damnetur: sed Praeses prouinciae eum, quem damnauit, restituere non potest: cum nec pecuniariam sententiam suam

1 Hal. inserit *ab*. 2 Hal. inserit *aut*. 3 Ap. Hal. *non* abest.

ſuam reuocare poſſit. Quid igitur? Principi eum ſcribere oportet, ſi quanto ei, qui nocens videbatur, poſtea ratio innocentiae conſtitit.

II. Vlpianvs libro trigeſimo nono ad Edictum:

Hereditarii ferui, quamdiu incertum eſt, ad quem bona pertineant, non poſſunt videri in caput domini torqueri.

III. Idem libro quinquageſimo ad Edictum:

Contsitvtione Imperatoris noſtri et Diui Seueri placuit, plurium ſeruum in nullius caput torqueri poſſe.

IV. Idem libro tertio Diſputationum:

In inceſto, vt Papinianus reſpondit, et eſt reſcriptum, ſeruorum tormenta ceſſant: quia et lex Iulia ceſſat de adulteris [1].

V. Marcianvs libro ſecundo Inſtitutionum:

Si quis viduam vel alii nuptam cognatam, cum qua nuptias contrahere non poteſt, corruperit, in inſulam deportandus eſt: quia duplex crimen eſt, et inceſtum, quia cognatam violauit contra fas: et adulterium vel ſtuprum adiungit: denique hoc caſu ſerui in perſona domini torquentur.

VI. Papinianvs [2] libro ſecundo de Adulteris:

Patre vel marito de adulterio agente, et poſtulantibus [3] de ſeruis rei vt quaeſtio habeatur, ſi vere [4] cauſa perorata, teſtibus prolatis, abſolutio ſecuta fuerit: mancipiorum, quae mortua ſunt, aeſtimatio habetur: ſecuta vero damnatione, quae ſuperſunt, publicantur. §. 1. Cum de falſo teſtamento quaeritur, hereditarii ſerui poſſunt torqueri.

VII. Vlpianvs libro tertio de Adulteris:

Qvaestionis modum magis eſt iudices arbitrari oportere: itaque quaeſtionem habere oportet, vt ſeruus ſaluus ſit vel innocentiae, vel ſupplicio.

VIII. Pavlvs libro ſecundo de Adulteris:

Edictvm Diui Auguſti, quod propoſuit Viuio Auito, et Lucio Aproniano Conſulibus, in hunc modum exſtat. Quaeſtiones neque ſemper in omni cauſa et perſona deſiderari debere arbitror: et cum capitalia et atrociora maleficia non aliter explorari et inueſtigari poſſunt, quam per ſeruorum quaeſtiones, efficaciſſimas eas eſſe ad requirendam veritatem exiſtimo, et habendas cenſeo. §. 1. Statuliber in adulterio poſtulari poterit, vt quaeſtio ex eo habeatur, quod ſeruus heredis eſt: ſed ſpem ſuam retinebit.

IX. Marcianvs libro ſecundo de Iudiciis publicis:

Divvs Pius reſcripſit, poſſe de ſeruis haberi quaeſtionem in pecuniaria cauſa, ſi aliter veritas inueniri non poſſit: quod et aliis reſcriptis cauetur: ſed hoc ita eſt, vt non facile in re pecuniaria quaeſtio habeatur: ſed ſi aliter veritas inueniri non poſſit, niſi per tormenta, licet habere quaeſtionem, vt et Diuus Seuerus reſcripſit. Licet itaque et de ſeruis alienis haberi quaeſtionem, ſi ita res ſuadeat. §. 1. Ex quibus cauſis quaeſtio de ſeruis aduerſus dominos haberi non debet, ex his cauſis ne quidem interrogationem valere: et multo minus indicia ſeruorum contra dominos admittenda ſunt. §. 2. De eo, qui in inſulam deportatus eſt, quaeſtio habenda non eſt, vt Diuus Pius [5] reſcripſit. §. 3. Sed nec de ſtatulibero in pecuniariis cauſis quaeſtio habenda eſt, niſi deficiente conditione.

X. Arcadivs (qui et) Charisivs libro ſingulari de teſtibus [6].

De minore quatuordecim annis quaeſtio habenda non eſt, vt et Diuus Pius Caecilio Iubentiano reſcripſit. §. 1. Sed omnes omnino in maieſtatis crimine, quod ad perſonas Principum attinet, ſi ad teſtimonium prouocentur, cum res exigit, torquentur. §. 2. Poteſt quaeri, an de ſeruis filii caſtrenſis peculii in caput patris quaeſtio haberi non poſſit? nam patris non debere torqueri in filium, conſtitutum eſt: et puto recte dici, nec filii ſeruos in caput patris eſſe interrogandos. §. 3. Tormenta autem adhibenda ſunt, non quanta accuſator poſtulat: ſed vt moderate rationis temperamenta deſiderant. §. 4. Nec debet initium probationum de domo rei accuſator ſumere, dum aut libertos eius, quem accuſat, aut ſeruos in teſtimonium vocat. §. 5. Plurimum quoque in excutienda veritate etiam vox ipſa, et cognitionis ſubtilis diligentia adfert: nam et ex ſermone, et ex eo, qua quis con-

1 *adulteriis.* 2 *IVLIANVS.* 3 *poſtulante.* 4 Ap. Hal. *vere* abeſt. 5 Hal. inſerit *Caecilio Iubentiano.* 6 *ARCADIVS CHARISIVS lib. ſingulari de teſtibus.*

constantia, qua trepidatione quid diceret, vel cuius existimationis quisque in ciuitate sua est, quaedam ad inluminandam veritatem in lucem emergunt. §. 6. In causis quoque liberalibus non oportet per eorum tormenta, de quorum statu quaeritur, veritatem requiri.

XI. PAVLVS libro secundo de Officio Proconsulis:

ETIAM SI redhibitus fuerit seruus, in caput emtoris non torquebitur.

XII. VLPIANVS libro quinquagesimo quarto ad Edictum:

SI quis, ne quaestio de eo agatur, liberum se dicat: Diuus Hadrianus rescripsit, non esse eum ante torquendum, quam liberale iudicium experiatur.

XIII. MODESTINVS libro quinto Regularum:

CERTO pretio seruum aestimatum in quaestionem dari interposita stipulatione, receptum est.

XIV. IDEM libro octauo Regularum:

STATVLIBER in delicto repertus, sperandae libertatis praerogatiua, non vt seruus ob ambiguum conditionis, sed vt liber puniendus est.

XV. CALLISTRATVS libro quinto de Cognitionibus:

EX libro homine pro testimonio non vacillante quaestionem haberi non oportet. §. 1. De minore quoque quatuordecim annis in caput alterius quaestionem habendam non esse, Diuus Pius Maecilio rescripsit: maxime cum nullis extrinsecus argumentis accusatio impleatur: nec tamen consequens esse, vt etiam sine tormentis eisdem credatur: nam aetas, inquit, quae aduersus asperitatem quaestionis eos interim tueri videtur, suspectiores quoque eosdem facit ad mentiendi facultatem. §. 2. Eum, qui vindicanti seruum cauit, domini loco habendum, et ideo in caput eius seruos torqueri non posse, Diuus Pius in haec verba rescripsit. Causam tuam aliis probationibus instituere debes: nam de seruis quaestio haberi non debet, cum possessor hereditatis, qui petitori satisdedit, interim domini loco habeatur.

XVI. MODESTINVS libro tertio de Poenis:

REPETI posse quaestionem, Diui Fratres rescripserunt. §. 1. Is, qui de se confessus est, in caput aliorum non torquebitur, vt Diuus Pius rescripsit.

XVII. PAPINIANVS libro decimo sexto Responsorum:

EXTRARIO quoque accusante, seruos in adulterii quaestione contra dominum interrogari placuit: quod Diuus Marcus, ac postea maximus Princeps [1] iudicantes secuti sunt. §. 1. Sed et in quaestione stupri, serui aduersus dominum non torquentur. §. 2. De quaestione suppositi partus, vel si petat hereditatem, quem ceteri filii non esse fratrem suum contendunt, quaestio de seruis hereditariis habebitur: quia non contra dominos ceteros filios, sed pro successione domini defuncti quaeritur. Quod congruit ei, quod Diuus Hadrianus rescripsit: cum enim in socium caedis socius postularetur, de communi seruo habendam quaestionem rescripsit: quod pro domino fore videretur. §. 3. De seruo in metallum damnato quaestionem contra eum, qui dominus fuit, non esse habendam respondi: nec ad rem pertinere, si ministrum se facinoris fuisse confiteatur.

XVIII. PAVLVS libro quinto Sententiarum:

VNIVS facinoris plurimi rei ita audiendi sunt, vt ab eo primum incipiatur, qui timidior est, vel tenerae aetatis videtur. §. 1. Reus euidentioribus argumentis obpressus, repeti in quaestionem potest: maxime si in tormenta animum corpusque durauerit [2]. §. 2. In ea causa, in qua nullis reus argumentis vrguebatur, tormenta non facile adhibenda sunt: sed instandum accusatori, vt id, quod intendat, comprobet atque [3] conuincat. §. 3. Testes torquendi non sunt, conuincendi mendacii, aut veritatis gratia: nisi cum facto interuenisse dicuntur. §. 4. Iudex, cum de fide generis instrui non potest, poterit de seruis hereditariis habere quaestionem. §. 5. Seruo, qui vltro aliquid de domino confitetur, fides non accommodatur: neque enim oportet salutem dominorum seruorum arbitrio committi. §. 6. Seruus in caput eius [4] domini, a quo distractus est, cuique [5] aliquando seruiuit, in memoriam prioris dominii interrogari non potest. §. 7. Seruus, nec si a domino ad tormenta offeratur, interrogandus est. §. 8. Sane quo-

1 Hal. inserit *noster*. 2 *obduruerit*. 3 Hal. inserit *sic*. 4 Ap. Hal. *eius* abest. 5 Ap. Hal. *que* abest.

quoties quaeritur, an serui in caput domini interrogandi sint, prius de eorum dominio oportet inquiri. §. 9. Cogniturum de criminibus Praesidem oportet ante diem palam facere, custodias se auditurum: ne hi, qui defendendi sunt, subitis accusatorum criminibus obprimantur: quamuis defensionem quocumque tempore, postulante reo, negari non oportet: adeo vt propterea et differantur et proferantur custodiae. §. 10. Custodiae non solum pro tribunali, sed et de plano audiri possunt, atque damnari.

XIX. Tryphoninvs libro quarto Disputationum:

Is, cui fideicommissa libertas debetur, non aliter vt seruus quaestioni applicetur, nisi aliorum quaestionibus oneretur.

XX. Pavlvs libro tertio Decretorum:

Maritvs quidam heres vxoris suae petebat a Suro pecuniam, quam apud eum deposuisse defunctam se absente dicebat, et in eam rem vnum testem, liberti sui filium produxerat: apud procuratorem desiderauerat et quaestionem habere de ancilla. Surus negabat se accepisse, et testimonium non oportere vnius hominis admitti: nec solere a quaestionibus incipi, etsi aliena esset ancilla: procurator quaestionem de ancilla habuerat: cum ex appellatione cognouisset Imperator, pronuntiauit, quaestioni illicite habita, vnius testimonio non esse credendum: ideoque recte prouocatum.

XXI. Idem libro singulari de Poenis paganorum:

Qvaestionis habendae causa neminem esse damnandum, Diuus Hadrianus rescripsit.

XXII. Idem libro primo Sententiarum:

Qvi sine accusatoribus in custodiam recepti sunt, quaestio de his habenda non est, nisi si [1] aliquibus suspicionibus vrgueantur.

Tit. XIX.

DE POENIS.

Vlpianvs libro octauo Disputationum:

Qvoties de delicto quaeritur, placuit non eam poenam subire quem debere, quam conditio eius admittit eo tempore, quo sententia de eo fertur: sed eam [2], quam sustineret, si eo tempore esset sententiam passus, cum deliquisset. §. 1. Proinde si seruus crimen commiserit, deinde libertatem consecutus dicetur: eam poenam sustinere debet, quam sustineret, si tunc sententiam passus fuisset, cum deliquisset. §. 2. Per contrarium quoque, si in deteriorem conditionem fuerit redactus, eam poenam subire eum oportebit, quam sustineret, si in conditione priore durasset. §. 3. Generaliter placet, in legibus publicorum iudiciorum vel priuatorum criminum, qui extra ordinem cognoscunt Praefecti vel Praesides, vt eis, qui poenam pecuniariam egentes eludunt, coercitionem extraordinariam inducant [3].

II. Idem libro quadragesimo octauo ad Edictum:

Rei capitalis damnatum sic accipere debemus, ex qua causa damnato vel mors, vel etiam ciuitatis amissio, vel seruitus contingit. §. 1. Constat, postquam deportatio in locum aquae et ignis interdictionis successit, non prius amittere quem ciuitatem, quam Princeps deportatum in insulam statuerit. Praesidem enim deportare non posse, nulla dubitatio est. Sed Praefectus vrbi ius habet deportandi, statimque post sententiam Praefecti amisisse ciuitatem videtur. §. 2. Eum accipiemus damnatum, qui non prouocabit: ceterum, si prouocet, nondum damnatus videtur. Sed et si ab eo, qui ius damnandi non habuit, rei capitalis quis damnatus sit: eadem causa erit. Damnatus enim ille est, vbi damnatio tenuit.

III. Idem libro decimo quarto ad Sabinum:

Praegnantis mulieris consumendae damnatae poena differtur, quoad pariat. Ego quidem, et ne quaestio de ea habeatur, scio obseruari, quamdiu praegnans est.

IV. Marcianvs libro decimo tertio Institutionum:

Relegati, siue in insulam deportati, debent locis interdictis abstinere: et hoc iure vtimur, vt relegatus interdictis locis non excedat: alioquin in tempus quidem relegato perpetuum exilium, in perpetuum relegato insulae [4] rele-

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 Hal. addit *causam sustinere*. 3 *indicant*. 4 *in tempus quidem relegato in perpetuum relegationis: in insulam relegato deportationis.*

relegationis, in insulam relegato deportationis, in insulam deportato poena capitis adrogatur [1]: et haec ita, siue quis non excesserit in exilium intra tempus, intra quod debuit, siue etiam alias exilio non obtemperauerit: nam contumacia eius cumulat poenam: et nemo potest commeatum, remeatumue dare exuli, nisi Imperator, ex aliqua causa.

V. VLPIANVS libro septimo de Officio Proconsulis:

ABSENTEM in criminibus damnari non debere, Diuus Traianus Iulio Frontoni rescripsit. Sed nec de suspicionibus debere aliquem damnari, Diuus Traianus Adsiduo [2] Seuero rescripsit: satius enim esse, inpunitum relinqui facinus nocentis, quam innocentem damnare. Aduersus contumaces vero, qui neque denuntiationibus, neque Edictis Praesidum obtemperassent, etiam absentes pronuntiari oportet, secundum morem priuatorum iudiciorum. Potest quis defendere, haec non esse contraria. Quid igitur est? melius statuetur, in absentes pecuniarias quidem poenas, vel eas, quae existimationem contingunt, si saepius admoniti per contumaciam desint, statui posse, et vsque ad relegationem procedi: verum si quid grauius irrogandum fuisset, puta in metallo, vel capitis poenam non esse absentibus irrogandam. §. 1. In accusatorem autem absentem nonnumquam grauius statuendum, quam Turpilliani Senatusconsulti poena irrogatur, dicendum est. §. 2. Refert, et in maioribus delictis, consulto aliquid admittitur, an casu: et sane in omnibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam eligere debet, aut temperamentum admittere.

VI. IDEM libro nono de Officio Proconsulis:

SI quis forte, ne supplicio adficiatur, dicat se habere quod Principi referat salutis ipsius causa: an remittendum sit ad eum, videndum est? Et sunt plerique Praesidum tam timidi, vt etiam post sententiam de eo dictam, poenam sustineant, nec quicquam audeant: alii omnino non patiuntur quicquam tale allegantes: nonnulli neque semper, neque nonnumquam remittunt, sed inquirunt quid sit, quod allegare Principi velit, quidque quod [3] pro salute ipsius habeat dicere: post quae aut sustinent poenam, aut non sustinent. Quod videtur habere mediam rationem: ceterum, vt mea fert opinio, prorsus eos non debuisse, posteaquam semel damnati sunt, audiri, quidquid allegent. Quis enim dubitat, eludendae poenae causa ad haec eos decurrere? magisque esse puniendos, qui tamdiu conticuerunt, quod pro salute Principis habere se dicere iactant? nec enim debebant tam magnam rem tamdiu reticere. §. 1. Si quos comitum, vel legati sui reos Proconsul inuenerit: vtrum punire eos debeat, an successori seruare, quaeri potest? Sed multa exstant exempla, quae non tantum officialium suorum, nec sub se agentium, verum suos quoque seruos, poenae adfecerunt. Quod quidem [4] faciendum est, vt exemplo deterriti minus delinquant. §. 2. Nunc genera poenarum nobis enumeranda sunt, quibus Praesides adficere quemque possint. Et sunt poenae, quae aut vitam adimant, aut seruitutem iniungant, aut ciuitatem auferant, aut exilium, aut coercitionem corporis contineant.

VII. CALLISTRATVS libro sexto de Cognitionibus:

VELVTI fustium admonitio, flagellorum castigatio, vinculorum verberatio.

VIII. VLPIANVS libro nono de Officio Proconsulis:

AVT damnum cum infamia, aut dignitatis aliquam depositionem, aut alicuius actus prohibitionem. §. 1. Vita adimitur, vt puta si damnatur aliquis, vt gladio in eum animaduertatur. Sed animaduerti gladio oportet, non securi, vel telo, vel fusti, vel laqueo, vel quo alio modo. Proinde nec liberam mortis facultatem concedendi ius Praesides habent: multo magis vel veneno necandi. Diui tamen Fratres rescripserunt, permittentes liberam mortis facultatem. §. 2. Hostes autem, item transfugae, ea poena adficiuntur, vt viui exurantur. §. 3. Nec ea quidem poena damnari quem oportet, vt verberibus necetur, vel virgis interematur, nec tormentis: quamuis plerique, dum torquentur, deficere solent. §. 4. Est poena, quae adimat libertatem, huiusmodi, vtputa si quis in metallum, vel in opus metalli damnetur: metalla autem multa numero sunt: et quaedam quidem prouinciae habent, quaedam non habent: sed quae non habent, in eas prouincias mittunt, quae metalla ha-

1 *irrogatur*. 2 *Adsidio*. 3 Ap. Hal. *quod* abest. 4 Hal. inserit *ideo*.

habent. §. 5. Praefecto plane vrbi specialiter competere ius in metallum damnandi, ex epistola Diui Seueri ad Fabium Cilonem exprimitur. §. 6. Inter eos autem, qui in metallum, et eos, qui in opus metalli damnantur, differentia in vinculis tantum est, quod, qui in metallum damnantur, grauioribus vinculis premuntur: qui in opus metalli, leuioribus: quodque refugae ex opere metalli in metallum dantur: ex metallo grauius coercentur. §. 7. Quisquis autem in opus publicum damnatus refugit, duplicato tempore damnari solet: sed duplicare eum id temporis oportet, quod ei, cum superesset, fugit: scilicet ne illud duplicetur, quo adprehensus in carcere fuit. Et si in decem annos damnatus sit, aut perpetuari ei debet poena, aut in opus metalli transmitti. Plane si decennio damnatus fuit, et initio statim fugit: videndum est, vtrum duplicari ei tempora debeant: an vero perpetuari, vel transferri in opus metalli. Et magis est, vt transferatur, aut perpetuetur: generaliter enim dicitur, quoties decennium excessura est duplicatio, non esse tempore poenam artandam. §. 8. In ministerium metallicorum feminae in perpetuum, vel ad tempus damnari solent: simili modo et in salinas. Et si quidem in perpetuum fuerint damnatae, quasi seruae poenae constituuntur: si vero ad tempus damnantur, retinent ciuitatem. §. 9. Solent Praesides in carcere continendos damnare, aut [2] vt in vinculis contineantur: sed id eos facere non oportet: nam huiusmodi poenae interdictae sunt: carcer enim ad continendos homines, non ad puniendos haberi debet. §. 10. In calcariam quoque, vel sulpurariam damnari solent, sed hae poenae metalli magis sunt. §. 11. Quicumque in ludum venatorium fuerint damnati, videndum est, an serui poenae efficiantur. Solent enim iuniores hac poena adfici: vtrum ergo serui poenae isti efficiantur, an retineant libertatem, videndum est: et magis est, vt hi quoque serui efficiantur: hoc enim distat a ceteris, quod instituuntur venatores, aut purricharii, aut in aliam quam voluptatem, gesticulandi, vel aliter se mouendi gratia. §. 12. Seruos in metallum, vel in opus metalli, item in ludum venatorium dari solere, nulla dubitatio est: et si fuerint dati, serui poenae efficiuntur: nec ad eum pertinebunt, cuius fuerint, antequam damnarentur. Denique cum quidam seruus in metallum damnatus, beneficio Principis esset iam poena liberatus: Imperator Antoninus rectissime rescripsit, qua semel domini* esse desierat seruus poenae factus, non esse eum in potestatem domini postea reddendum. §. 13. Sed siue in perpetua vincula fuerit damnatus seruus, siue in temporalia, eius remanet, cuius fuit, antequam damnaretur.

IX. IDEM libro decimo de Officio Proconsulis:

MORIS est, aduocationibus quoque Praesides interdicere, et nonnumquam in perpetuum interdicunt, nonnumquam ad tempus, vel annis metiuntur, vel etiam tempore, quo prouinciam regunt. §. 1. Nec non ita quoque interdici potest alicui, ne certis personis adsit. §. 2. Potest et ita interdici cui, ne apud tribunal Praesidis postulet: et tamen apud legatum, vel procuratorem non prohibetur agere. §. 3. Si tamen apud legatum prohibitus fuerit postulare, credo per consequentias, ne quidem apud Praesidem relictam illi postulandi facultatem. §. 4. Nonnumquam non aduocationibus cui interdicitur, sed foro. Plus est autem foro, quam aduocationibus interdicere: si quidem [3] huic omnino forensibus negotiis accommodare se non permittatur. Solet autem ita vel iuris studiosis interdici, vel aduocatis, vel tabellionibus siue pragmaticis. §. 5. Solet et ita interdici, ne instrumenta omnino forment, neue libellos concipiant, vel testationes consignent. §. 6. Solet et sic, ne eo loci sedeant, quo in publico instrumenta deponuntur, archio forte, vel grammatophylacio. §. 7. Solent et sic, vt testamenta ne ordinent, vel scribant, vel signent. §. 8. Erit et illa poena, ne quis negotiis publicis interueniat: hic enim priuatis quidem interesse poterit, publicis prohibebitur: vt solent, quibus sententia praecipitur δημοσίων ἀπέχεσθαι [4]. §. 9. Sunt autem et aliae poenae, si negotiatione quis abstinere iubeatur, vel ad conductionem eorum, quae publice locantur, accedere, vt ad vectigalia publica

1 *quod ei superest cum fugit.* 2 Ap. Hal. *aut* abest. 3 Ap. Hal. *si quidem* absunt. 4 Id est: *publicis abstinere.* Ap. Hal. δημοσιων απεχεσθαι absunt.

blica

blica. §. 10. Interdici autem negotiatione plerumque vel negotiationibus solet. Sed damnare, vt quis negotietur, an possit, videamus? Et sunt quidem hae poenae, si quis generaliter tractare velit, inciuiles, inuitum hominem iubere facere, quod facere non potest. Sed si quis specialiter tractauerit, potest esse iusta causa compellendi cuius ad negotiationem. Quod si fuerit, sequenda erit sententia. §. 11. Istae fere sunt poenae, quae iniungi solent. Sed enim sciendum est, discrimina esse poenarum, neque omnes eadem poena adfici posse. Nam in primis decuriones in metallum damnari non possunt, nec in opus metalli, nec furcae subiici, vel viui exuri: et si forte huiusmodi sententia fuerint affecti, liberandi erunt: sed hoc non potest efficere, qui sententiam dixit: verum referre ad Principem debet, vt ex auctoritate eius poena aut permutetur aut liberaretur. §. 12. Parentes quoque, et liberi decurionum, in eadem causa sunt. § 13. Liberos non tantum filios accipere debemus, verum omnes liberos. §. 14. Sed vtrum hi soli, qui post decurionatum suscepti sunt, his poenis non adficiantur: an vero omnes omnino liberi, etiam in plebeia familia suscepti, videndum est: et magis puto, omnibus prodesse debere. §. 15. Plane si parens decurio esse desierit, si quidem iam decurione fuerit editus, proderit ei, ne adficiatur: enim vero si posteaquam plebeius factus est, tunc suscipiat filium, quasi plebeio editus: ita erit plectendus. §. 16. Statuliberum quasi liberum eum [1] iam puniendum, Diuus Pius Saluio Marciano rescripsit.

X. Macer [2] libro secundo de publicis Iudiciis:

In seruorum persona ita obseruatur, vt exemplo humiliorum puniantur: et ex quibus causis liber fustibus caeditur, ex his seruus flagellis caedi, et domino reddi iubetur: et ex quibus liber fustibus caesus, in opus publicum damnatur, ex his seruus sub poena vinculorum ad eius temporis spatium, flagellis caesus, domino reddi iubetur. Si sub poena vinculorum domino reddi iussus, non recipiatur [3], venumdari: et si emtorem non inuenerit, in opus publicum et quidem perpetuum, tradi iubetur. §. 1. Qui ex causa in metallum dati sunt, et post hoc delinquerunt, in eos tamquam metallicos constitui debet: quamuis nondum in eum locum perducti fuerint, in quo operari habent: non statim, vt de his sententia dicta est, conditionem suam permutant. §. 2. In personis tam plebeiorum, quam decurionum, illud constitutum est, vt qui maiori poena adficitur, quam legibus statuta est, infamis non fiat: ergo etsi opere temporario quis multatus sit, vel tantum fustibus caesus, licet in actione famosa, veluti furti: dicendum erit, infamem non esse: quia et solus fustium ictus grauior est, quam pecuniaris damnatio.

XI. Marcianus libro secundo de publicis Iudiciis:

Perspiciendum est iudicanti, ne quid aut durius aut remissius constituatur, quam causa deposcit: nec enim aut seueritatis, aut clementiae gloria affectanda est: sed perpenso iudicio, prout quaeque res expostulat, statuendum est. Plane in leuioribus causis proniores ad lenitatem iudices esse debent: in grauioribus poenis seueritatem legum cum aliquo temperamento benignitatis subsequi. §. 1. Furta domestica, si viliora sunt, publice vindicanda non sunt: nec admittenda est huiusmodi accusatio, cum seruus a domino, vel libertus a patrono, in cuius domo moratur, vel mercenarius ab eo, cui operas suas locauerat, offeratur quaestioni: nam domestica furta vocantur, quae serui dominis, vel liberti patronis: vel mercenarii, apud quos degunt, subripiunt. §. 2. Delinquitur autem aut proposito, aut impetu, aut casu. Proposito delinquunt latrones, qui factionem habent. Impetu autem, cum per ebrietatem ad manus, aut ad ferrum venitur. Casu vero, cum in venando telum in feram missum, hominem interfecit. §. 3. Capitis poena est, bestiis obiici, vel alias similes poenas pati, vel animaduerti [4].

XII. Macer libro secundo de Officio Praesidis:

Qvod ad statum damnatorum pertinet, nihil interest, iudicium publicum fuerit, necne: nam sola sententia, non genus criminis spectatur: itaque hi, in quos animaduerti iubetur, quiue ad be-

1 Ap. Hal. *eum* abest. 2 *MARCELLVS.* 3 Hal. addit *a domino.* 4 Ap. Hal. *vel animaduerti* absunt.

bestias dantur, confestim poenae serui fiunt.

XIII. VLPIANVS libro primo de Appellationibus:

HODIE licet ei, qui extra ordinem de crimine cognoscit, quam vult sententiam ferre, vel grauiorem, vel leuiorem: ita tamen, vt in vtroque modo rationem non excedat.

XIV. MACER libro secundo de Re militari:

QVAEDAM delicta pagano aut nullam aut leuiorem poenam irrogant: militi vero, grauiorem: nam si miles artem ludicram fecerit, vel in seruitutem se venire passus est, capite puniendum Menander scribit.

XV. VENVLEIVS SATVRNINVS [1] libro primo de Officio Proconsulis:

DIVVS Hadrianus eos, qui in numero decurionum essent, capite puniri prohibuit, nisi si qui parentem occidissent: verum poena legis Corneliae puniendos, mandatis plenissime cautum est.

XVI. CLAVDIVS SATVRNINVS libro singulari de Poenis paganorum:

AVT facta puniuntur, vt furta, caedesque: aut dicta, vt conuicia, et infidae aduocationes: aut scripta, vt falsa, et famosi libelli: aut consilia, vt coniurationes, et latronum conscientia: quosque alios suadendo iuuisse, sceleris est instar. §. 1. Sed haec quatuor genera consideranda sunt septem modis causa, persona, loco, tempore, qualitate, quantitate, euentu. §. 2. Causa, vt in verberibus: quae impunita sunt a magistro allata, vel parente, quoniam emendationis, non iniuriae gratia videntur adhiberi: puniuntur, cum quis per iram ab extraneo pulsatus est. §. 3. Persona dupliciter spectatur: eius qui fecit, et eius qui passus est: aliter enim puniuntur ex iisdem facinoribus serui, quam liberi: et aliter qui quid in dominum parentemue ausus est, quam qui in extraneum, in magistrum, vel in priuatum. In eius rei consideratione aetatis quoque ratio habeatur. §. 4. Locus facit, vt idem vel furtum vel sacrilegium sit, et capite luendum, vel minore supplicio. §. 5. Tempus discernit emensorem a fugitiuo: et effractorem, vel furem diurnum a nocturno. §. 6. Qualitate, cum factum, vel atrocius, vel leuius est: vt furta manifesta a nec manifestis discerni solent, rixae a grassaturis, expilationes a furtis, petulantia a violentia. Qua de re maximus apud Graecos Orator Demosthenes sic ait: Οὐ γὰρ ἡ πληγὴ παρέστησεν τὴν ὕβριν, ἀλλ' ἡ ἀτιμία. οὐδὲ τὸ τύπτεσθαι τοῖς ἐλευθέροις ἐστὶ δεινόν, καίπερ ὂν δεινόν. ἀλλὰ τὸ ἐφ' ὕβρει. πολλὰ γὰρ ἂν ποιήσειεν ὁ τύπτων, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὧν ὁ παθὼν ἔνια [2] οὐδ' ἂν ἀπαγγεῖλαι δύναιτο ἑτέρῳ. σχήματι, τῷ βλέμματι, τῇ φωνῇ. ὅταν ὡς ὑβρίζων, ὅταν ὡς ἐχθρὸς ὑπάρχων, ὅταν κονδύλοις, ὅταν ἐπὶ κόρρης. ταῦτα κινεῖ ταῦτα ἐξίστησιν ἀνθρώπους αὑτῶν [3] ἀήθεις ὄντας τοῦ προπηλακίζεσθαι. [4] §. 7. Quantitas discernit furem ab abigeo: nam qui vnum suem subripuerit, vt fur coercebitur: qui gregem, vt abigeus. §. 8. Euentus spectetur, vt a clementissimo quoquo facta: quamquam lex non minus eum qui occidendi hominis causa cum telo fuerit, quam eum qui occiderit, puniat: et ideo apud Graecos exilio voluntario furtuiti casus luebantur, vt apud praecipuum Poetarum scriptum est.

Εὖτ' ἐμὲ τυτθὸν ἐόντα Μενύτιος ἐξ Ὀπόεντος
Ἤγαγεν ὑμέτερον δ' ἀνδροκτασίης ὕπο λυγρῆς,
Ἤματι τῷ, ὅτε παῖδα κατέκτανον Ἀμφιδάμαντος
Νήπιος, οὐκ ἐθέλων, ἀμφ' ἀστραγάλυσι χολωθείς. [5]

1 Ap. Hal. *SATVRNINVS* cum reliquis absunt. 2 ὧν ἔνια ὁ παθών. 3 Ap. Hal. αὐτῶν abest. 4 Hal. in Graecis haec eadem ita vertit: *Non enim plaga iram concitauit, sed ipsa facti indignitas: neque tam ingenuis graue est caedi (quanquam graue sit) quam per contumeliam caedi, siquidem multa is, qui alium caedit, admittere potest, quorum magnam partem is, qui verberibus adfectus est, habitu corporis, vultu, vociferatione, nunc vt contumeliam inferens, nunc vt inimicum se gerens, nunc pugnam ducens, nunc in malum caedens, alteri renunciare ac repraesentare nequit, haec ipsa mouent, haec de statu mentis deturbant homines propudii ac suggillationis non assuetos.*

5 Hal. in Graecis metrice ita vertit:

Quo puerum me tempore vestras duxit ad aedes

Ex

§. 9. Euenit, vt eadem ſcelera in quibusdam prouinciis grauius pleſtantur, vt in Africa meſſium incenſores, in Myſia vitium, vbi metalla ſunt, adulteratores monetae. §. 10. Nonnumquam euenit, vt aliquorum maleficiorum ſupplicia exacerbentur, quoties nimium multis perſonis graſſantibus exemplo opus ſit.

XVII. Marcianus libro primo Inſtitutionum:

Sunt quidam ſerui poenae, vt ſunt in metallum dati, et in opus metalli: et ſi quid eis teſtamento datum fuerit, pro non ſcriptis eſt, quaſi non Caeſaris ſeruo datum, ſed poenae. §. 1. Item quidam ἀπόλιδες [1] ſunt, hoc eſt, ſine ciuitate [2]: vt ſunt in opus publicum perpetuo dati, et in inſulam deportati: vt ea quidem, quae iuris ciuilis ſunt, non habeant: quae vero iuris gentium ſunt, habeant.

XVIII. Vlpianus libro tertio ad Edictum:

Cogitationis poenam nemo patitur.

XIX. Idem libro quinquageſimo ſeptimo ad Edictum:

Si non defendantur ſerui a dominis, non vtique ſtatim ad ſupplicium deducuntur, ſed permittetur eis defendi, vel ab alio: et qui cognoſcit, debebit de innocentia eorum quaerere.

XX. Pavlvs libro decimo octauo ad Plautium:

Si poena alicui irrogatur, receptum eſt commenticio iure, ne ad heredes transeat: cuius rei illa ratio videtur, quod poena conſtituitur in emendationem hominum: quae mortuo eo, in quem conſtitui videtur, deſinit.

XXI. Celsvs libro trigeſimo ſeptimo Digeſtorum:

Vlsimvm ſupplicium eſſe mortem ſolam interpretamur.

XXII. Modestinvs libro primo Differentiarum:

In metallum damnati, ſi valetudine, aut aetatis infirmitate inutiles operi faciundo deprehendantur: ex reſcripto Diui Pii a Praeſide dimitti poterunt, qui aeſtimabit de his dimittendis: ſi modo vel cognatos, vel adfines habeant, et non minus decem annis poenae ſuae functi fuerint.

XXIII. Idem libro octauo Regularum:

Sine praefinito tempore in metallum dato, imperitia dantis, decennii tempora praefinita videntur.

XXIV. Idem libro vndecimo Pandectarum:

Eorvm, qui relegati vel deportati ſunt ex cauſa maieſtatis, ſtatuas detrahendas ſcire debemus.

XXV. Idem libro decimo ſecundo Pandectarum:

Si diutino tempore aliquis in reatu fuerit, aliquatenus poena eius ſubleuanda erit: ſic etiam conſtitutum eſt, non eo modo puniendos eos, qui longo tempore in reatu agunt, quam eos, qui in recenti ſententiam excipiunt. §. 1. Non poteſt quis ſic damnari, vt de ſaxo praecipitetur.

XXVI. Callistratvs libro primo de Cognitionibus:

Crimen vel poena paterna nullam maculam filio infligere poteſt. Namque vnusquisque ex ſuo admiſſo ſorti ſubiicitur, nec alieni criminis ſucceſſor conſtituitur, idque Diui Fratres Hierapolitanis reſcripſerunt.

XXVII. Idem libro quinto de Cognitionibus:

Divi Fratres Harruntio Siloni reſcripſerunt, non ſolere Praeſides prouinciarum ea, quae pronuntiauerunt, ipſos reſcindere. Vetinae quoque Italicenſi reſcripſerunt, ſuam mutare ſententiam neminem poſſe: idque inſolitum eſſe fieri. Si tamen de ſe quis mentitus fuerit, vel, cum non haberet probationum inſtrumenta, quae poſtea repererit, poena adflictus ſit: nonnulla exſtant Principalia reſcripta, quibus vel poena eorum minuta eſt, vel in integrum reſtitutio conceſſa: ſed id dumtaxat a Principibus fieri poteſt. §. 1. De decurionibus et principalibus ciuitatium, qui capitale admiſerunt, mandatis cauetur, vt, ſi quis id admiſiſſe videatur, propter quod relegandus extra prouinciam in inſulam ſit: Imperatori ſcribatur adiecta [3] ſententia a Praeſide. §. 2. Alio quoque capite mandatorum in haec verba cauetur. Si qui ex principalibus alicuius ciuitatis latrocinium fecerint,

Ex Opoënte pater, dira pro caede patrata.
Ob talos nempe ira percitus Amphidamantis
Cum gnatum imprudens ſimul inuituſque peremi.

1 Hal. vertit *extorres ciuitate.* 2 Ap. Hal. *hoc eſt ſine ciuitate* abſunt. 3 Ap. Hal. *adiecta* abeſt.

rint, aliudue quod facinus, vt capitalem poenam meruiſſe videantur, commiſerint: vinctos eos cuſtodies, et mihi ſcribes, et adiicies, quid quisque commiſerit.

XXVIII. IDEM libro ſexto de Cognitionibus:

CAPITALIVM poenarum fere iſti gradus ſunt. Summum ſupplicium eſſe videtur ad furcam damnatio, item viui crematio: quod quamquam ſummi ſupplicii appellatione merito contineretur; tamen eo quod poſtea id genus poenae adinuentum eſt, poſterius primo viſum eſt: item capitis amputatio. Deinde proxima morti poena metalli coercitio. Poſt [1] deinde in inſulam deportatio. §. 1. Ceterae poenae ad exiſtimationem, non ad capitis periculum pertinent, veluti relegatio ad tempus, vel in perpetuum, vel in inſulam: vel cum in opus quis publicum datur [2], vel cum fuſtium ictu ſubiicitur. §. 2. Non omnes fuſtibus caedi ſolent, ſed hi dumtaxat, qui liberi ſunt, et quidem tenuiores homines, honeſtiores vero fuſtibus non ſubiiciuntur: idque principalibus reſcriptis ſpecialiter exprimitur. §. 3. Solent quidam, qui vulgo ſe iuuenes appellant, in quibusdam ciuitatibus turbulentibus ſe adclamationibus popularium accommodare: qui ſi amplius nihil admiſerint, nec ante ſint a Praeſide admoniti: fuſtibus caeſi dimittuntur, aut etiam ſpectaculis eis interdicitur: quod ſi ita correcti, in eisdem deprehendantur, exilio puniendi ſint: nonnumquam capite plectendi: ſcilicet cum ſaepius ſeditioſe et turbulenter ſe geſſerunt, et aliquoties adprehenſi, tractati clementius, in eadem temeritate propoſiti perſeuerauerint. §. 4. Serui caeſi ſolent dominis reddi. §. 5. Et, vt generaliter dixerim, omnes, qui fuſtibus caedi prohibentur, eandem habere honoris reuerentiam debent, quam decuriones habent. Eſt enim inconſtans dicere, eum, quem principales Conſtitutiones fuſtibus ſubiici prohibuerunt, in metallum dari poſſe. §. 6. Diuus Hadrianus in haec verba reſcripſit. In opus metalli ad tempus nemo damnari debet: ſed qui ad tempus damnatus eſt, etiam ſi faciet metallicum opus, non in metallum damnatus eſſe intelligi debet: huius enim libertas manet: quamdiu etiam hi, qui non in perpetuum opus damnantur. Proinde et mulieres hoc modo damnatae liberos pariunt. §. 17. Ad ſtatuas confugere, vel imagines Principum, in iniuriam alterius, prohibitum eſt. Cum enim leges omnibus hominibus aequaliter ſecuritatem tribuant, merito viſum eſt, in iniuriam potius alterius, quam ſui defenſionis gratia, ad ſtatuas vel imagines Principum confugere: niſi ſi quis ex vinculis, vel cuſtodia, detentus a potentioribus, ad huiusmodi praeſidium confugerit: his enim venia tribuenda eſt. Ne autem ad ſtatuas, vel imagines quis confugiat, Senatus cenſuit: eumque qui imaginem Caeſaris in inuidiam alterius praetuliſſet, in vincula publica coerceri, Diuus Pius reſcripſit. §. 8. Omnia admiſſa in patronum patronìue filium, patrem, propinquum, maritum, vxorem, ceterasque neceſſitudines, grauius vindicanda ſunt, quam in extraneos. §. 9. Venenarii capite puniendi ſunt: aut, ſi dignitatis reſpectum agi oportuerit, deportandi. §. 10. Graſſatores, qui praedae cauſa id faciunt, proximi latronibus habentur: et ſi cum ferro adgredi, et ſpoliare inſtituerunt, capite puniuntur: vtique ſi ſaepius, atque in itineribus hoc admiſerunt: ceteri in metallum dantur, vel in inſulas relegantur. §. 11. Igni cremantur plerumque ſerui, qui ſaluti dominorum ſuorum inſidiauerint, nonnumquam etiam liberi, plebeii, et humiles perſonae. §. 12. Incendiarii capite puniuntur, qui ob inimicitias vel praedae cauſa incenderint intra oppidum: et plerumque viui exuruntur. Qui vero caſam aut villam, aliquo lenius. Nam fortuita incendia, ſi, cum vitari poſſent, per negligentiam eorum, apud quos orta ſunt, damno vicinis fuerunt, ciuiliter exercentur: vt qui iactura adfectus eſt, damni diſceptet, vel modice vindicaretur. §. 13. In exulibus gradus poenarum conſtituti Edicto Diui Hadriani: vt qui ad tempus relegatus eſt, ſi redeat, in inſulam relegetur: qui relegatus in inſulam, excelſerit, in inſulam deportetur: qui deportatus euaſerit, capite puniatur. §. 14. Ita et in cuſtodiis gradum ſeruandum eſſe, idem Princeps reſcripſit: id eſt, vt qui in tempus damnati erant, in perpetuum

1 Ap. Hal. *poſt* abeſt. 2 Hal. addit *ad tempus*.

tuum damnarentur: qui in perpetuum damnati erant, in metallum damnarentur: qui in metallum damnati id admiserint, summo supplicio adficerentur. Famosos latrones in his locis, vbi grassati sunt, furca figendos, compluribus placuit: vt et conspectu deterreantur alii ab iisdem facinoribus, et solatio sit cognatis et adfinibus interemptorum, eodem loco poena reddita, in quo latrones homicidia fecissent: nonnulli etiam ad bestias hos damnauerunt. §. 16. Maiores nostri in omni supplicio seuerius seruos, quam liberos, famosos, quam integrae famae homines, punierunt.

XXIX. Gaivs [1] libro primo ad Legem Iuliam et Papiam:

Qvi vltimo supplicio damnantur, statim et ciuitatem et libertatem perdunt: itaque praeoccupat hic casus mortem, et nonnumquam longum tempus occupat: quod accidit in personis eorum qui ad bestias damnantur: saepe etiam ideo seruari solent post damnationem, vt ex his in alios quaestio habeatur.

XXX. Modestinvs libro primo de Poenis:

Si quis aliquid fecerit, quo leues hominum animi superstitione numinis terrerentur, Diuus Marcus huiusmodi homines in insulam relegari rescripsit.

XXXI. Idem libro tertio de Poenis:

Ad bestias damnatos, fauore populi Praeses dimittere non debet: sed si eius roboris vel artificii sint, vt digne populo Romano exhiberi possint, Principem consulere debet. §. 1. Ex prouincia autem in prouinciam transduci damnatos sine permissu Principis non licere, Diuus Seuerus et Antoninus rescripserunt.

XXXII. Vlpianvs libro sexto ad Edictum:

Si Praeses vel iudex ita interlocutus sit, vim fecisti: si quidem ex interdicto, non erit notatus, nec poena legis Iuliae sequetur: si vero ex crimine, aliud est. Quid [2] si non distinxerit Praeses, vtrum Iulia publicorum, an Iulia priuatorum? tunc ex crimine erit aestimandum. Sed si vtriusque legis crimina obiecta sunt, mitior lex, id est priuatorum, erit sequenda.

XXXIII Papinianvs libro secundo Quaestionum:

Fratres Imperatores rescripserunt, seruos in temporaria vincula damnatos, libertatem et hereditatem, siue legatum, postquam tempus expleuerint, consequi: quia temporaria coercitio, quae descendit ex sententia, poenae est abolitio. Si autem beneficium libertatis in vinculis veniat, ratio iuris et verba constitutionis, libertati refragantur. Plane si testamento libertas data sit, et eo tempore, quo aditur hereditas, tempus vinculorum solutum sit: recte manumissus intelligitur: non secus ac si pignori datum seruum debitor manumisisset, eiusque post liberatum pignus adita fuisset hereditas.

XXXIV. Idem libro decimo sexto Responsorum:

Servvs in opus publicum perpetuum, ac multo magis temporarium non datur. Cum igitur per errorem in opus temporarium fuisset datus, expleto tempore, domino seruum esse reddendum, respondi. §. 1. Eos quoque poena delatoris ex sententia Senatusconsulti teneri respondi, qui per suppositam personam delatori causam dederunt.

XXXV. Callistratvs libro primo Quaestionum:

Mandatis principalibus, quae Praesidibus dantur, cauetur, ne quis perpetuis vinculis damnetur: idque etiam Diuus Hadrianus rescripsit.

XXXVI. Hermogenianvs libro primo Epitomarum:

In metallum, sed [3] et in ministerium metallicorum damnati, serui efficiuntur, sed poenae.

XXXVII. Pavlvs libro primo Sententiarum:

In dardanarios, propter falsum mensurarum modum, ob vtilitatem popularis annonae, pro modo admissi extra ordinem vindicari placuit.

XXXVIII. Idem libro quinto Sententiarum:

Si quis aliquid ex metallo Principis, vel ex moneta sacra furatus sit: poena metalli et exilii punitur. §. 1. Transfugae ad hostes, vel consiliorum renunciatores, aut viui exuruntur, aut furcae suspenduntur. §. 2. Actores seditionis et tumultus, populo concitato, pro qualitate dignitatis, aut in furcam tolluntur, aut bestiis obiiciuntur, aut in insulam deportantur. §. 3. Qui nondum viripotentes virgines corrumpunt, numi-

1 *PAVLVS.* 2 *quod.* 3 Ap. Hal. *sed* abest.

miliores in metallum damnantur, honestiores in insulam relegantur, aut in exilium mittuntur. §. 4. Qui se suis nummis redemptum non probauerit, libertatem petere non potest: amplius eidem domino sub poena vinculorum redditur: vel, si ipse dominus malit, in metallum damnatur. §. 5. Qui abortionis, aut amatorium poculum dant, etsi dolo non faciant, tamen, quia mali exempli res est, humiliores in metallum [1], honestiores in insulam, amissa parte bonorum relegantur: quod si eo mulier, aut homo perierit, summo supplicio adficiuntur. §. 6. Testamentum, quod nullo iure valet, impune supprimitur, nihil est enim, quod ex eo aut petatur, aut consistere possit. §. 7. Qui viui testamentum aperuerit, recitauerit, resignauerit, poena Corneliae tenetur: et plerumque humiliores aut in metallum damnantur, aut honestiores in insulam deportantur. §. 8. Si quis instrumentum litis suae a procuratore aduersario proditum esse conuicerit, procurator, si humilior sit, in metallum damnatur: si honestior, adempta parte bonorum dimidia, in perpetuum relegatur. §. 9. Instrumenta penes se deposita quicumque alteri altero absente reddiderit, vel aduersario prodiderit: prout personae conditio est, aut in metallum damnatur, aut in insulam deportatur. §. 10. Iudices pedanei, si pecunia corrupti dicantur, plerumque a Praeside, aut curia summouentur, aut in exilium mittuntur, aut tempus relegantur. §. 11. Miles, qui ex carcere, dato gladio, erupit, poena capitis punitur. Eadem poena tenetur, et qui cum eo, quem custodiebat, deseruit. §. 12. Miles, qui sibi manus intulit, nec factum peregit, nisi inpatientia doloris, aut morbi, luctusue alicuius, vel alia [2] causa fecerit, capite puniendus est: alias cum ignominia mittendus est.

XXXIX. TRYPHONINVS libro decimo Disputationum:

CICERO in oratione pro Cluentio Auito scripsit, Milesiam quandam mulierem, cum esset in Asia, quod ab heredibus secundis accepta pecunia partum sibi medicamentis ipsa abegisset, rei capitalis esse damnatam. Sed et si qua visceribus suis post diuortium, quod praegnans fuit, vim intulerit, ne iam inimico marito filium procrearet: vt temporali exilio coerceatur, ab optimis Imperatoribus nostris rescriptum est.

XL. PAVLVS libro tertio Decretorum:

METRODORVM, cum hostem fugientem sciens susceperit, in insulam deportari: Philocteten, quod occultari eum non ignorans, diu dissimulauerit, in insulam relegari placet.

XLI. PAPINIANVS libro secundo Definitionum:

SANCTIO legum, quae nouissime certam poenam irrogat iis, qui praeceptis legis non obtemperauerint, ad eas species pertinere non videtur, quibus ipsa lege poena specialiter addita est: nec ambigitur, in cetero omni iure speciem generi derogare: nec sane verisimile est, delictum vnum eadem lege variis aestimationibus coerceri.

XLII. HERMOGENIANVS [3] libro primo Epitomarum:

INTERPRETATIONE legum poenae molliendae sunt potius, quam asperandae.

XLIII. PAVLVS libro primo Responsorum:

IMPERATOR Antoninus Aurelio Atiliano rescripsit. Praeses vltra administrationis suae tempus interdicere alicui arte sua vti non potest. §. 1. Idem respondit, eum qui suo admisso decurionum [4] honorem amisit, non posse in poenis euitandis decurionis filii honorem vindicare.

TIT. XX.

DE BONIS DAMNATORVM.

CALLISTRATVS libro primo de Iure fisci et populi:

DAMNATIONE bona publicantur, cum aut vita adimitur, aut ciuitas: aut seruilis conditio irrogatur. §. 1. Etiam hi, qui ante concepti, et post damnationem nati sunt, portiones ex bonis patrum damnatorum accipiunt. §. 2. Liberis autem ita demum portio tribuitur, si iustis nuptiis nati sint. §. 3. Liberis eius, cui pars dimidia dumtaxat bonorum ablata est, partes non dantur. Idque et Diui Fratres rescripserunt.

II. IDEM libro sexto de Cognitionibus:

NON

1 Hal. addit *damnantur*. 2 Hal. inserit *de*. 3 *VENVLEIVS*. 4 *et populi*. 5 Hal. praefigit.

Non vt quis in carcerem ductus est, spoliari eum oportet, sed post condemnationem. Idque Diuus Hadrianus rescripsit.

III. Vlpianvs libro trigesimo tertio ad Edictum:

Qvinqve legibus damnatae mulieri dos publicatur: maiestatis, vis publicae, parricidii, veneficii, de sicariis.

IV. Papinianvs [1] libro secundo de Adulteris:

Et omnes omnino maritus saluas actiones contra fiscum habet.

V. Vlpianvs [2] libro trigesimo tertio ad Edictum:

Sed si alia lege capitis punita sit, quae lex [3] dotem non publicat, quia prius serua poenae efficitur, verum est, dotem mariti lucro cedere, quasi mortua sit. §. 3. Quod si deportata sit filiafamilias, Marcellus ait, quae sententia et vera est, non vtique deportatione dissolui matrimonium: nam cum libera mulier remaneat, nihil prohibet, et virum mariti affectionem, et mulierem vxoris animum retinere. Si igitur eo animo mulier fuerit, vt discedere a marito velit: ait Marcellus, tunc patrem de dote acturum: sed si materfamilias sit, et interim constante matrimonio fuerit deportata, dotem penes maritum remanere: postea vero dissoluto matrimonio, posse eam agere, quasi humanitatis intuitu hodie nata actione.

VI. Idem libro decimo de Officio Proconsulis:

Divvs Hadrianus Aquilio Braduae ita rescripsit. Pannicularia causa quemadmodum intelligi debeat, ex ipso nomine apparet: non enim bona damnatorum pannicularia significari quis probe dixerit: nec si zonam circa se habuerit, protinus aliquis sibi vindicari debebit: sed vestem, qua is fuerit indutus, aut nummulos in vetralem, quos victus sui causa in promtu habuerit, aut leues anulos, id est, quae rem non excedunt aureorum quinque: alioquin si quis damnatus digito habuerit aut Sardonycha, aut aliam gemmam magno pretii, vel si quod chirographum magnae pecuniae in sinu habuerit: nullo iure illud in pannicularia ratione retinebitur. Pannicularia sunt ea, quae in custodiam receptus secum attulit spolia, quibus indutus est, cum quis ad supplicium ducitur, vt et ipsa appellatio ostendit: ita neque speculatores vltro sibi vindicent, neque Optiones ea desiderent, quibus spoliatur, quo momento quis punitus est. Hanc rationem non compendio suo debent Praesides vertere: sed nec pati Optiones, siue Commentarienses ea pecunia abuti: sed debent ad ea seruari quae iure Praesidum solent erogari: vt puta chartiaticum quibusdam officialibus inde subscribere: vel si qui fortiter fecerint milites, inde eis donare, barbaros etiam inde muuerari, venientes ad se vel legationis, vel alterius rei causa. Plerumque etiam inde corrasas pecunias Praesides ad fiscum transmiserunt; quod perquam nimiae diligentiae est: cum sufficiat, si quis non in vsus proprios verterit: sed ad vtilitatem officii patiatur deseruire.

VII. Pavlvs libro singulari de portionibus, quae liberis damnatorum conceduntur.

Cvm ratio naturalis, quasi lex quaedam tacita, liberis parentium hereditatem addiceret, velut ad debitam successionem eos vocando, propter quod et in iure ciuili suorum heredum nomen eis indictum est, ac ne iudicio quidem parentis, nisi meritis de causis, summoueri ab ea successione possunt: aequissimum existimatum est, eo quoque casu, quo propter poenam parentis aufert bona damnatio, rationem haberi liberorum: ne alieno admisso grauiorem poenam luerent, quos nulla contingeret culpa, interdum in summam egestatem deuoluti, quod cum aliqua moderatione definiri placuit: vt, qui ad vniuersitatem venturi erant iure successionis, ex ea portiones concessas haberent. §. 1. Si in libertinum animaduersum erit, patrono eius id, quod in bonis illius habiturus esset, si is in quem animaduersum est, sua morte decessisset, eripiendum non erit: reliqua pars bonorum, quae ad manumissorem non pertinebit, fisco erit vindicanda. §. 2. Ex bonis damnatorum portiones adoptiuis liberis, si non fraudis causa facta est adoptio, non minus quam naturalibus concedi aequum est. Fraudis autem causa adoptio facta videtur, etiam si non in reatu, sed desperatione rerum, per conscientiam metu imminentis accusationis quis adoptet, in hoc, vt ex bonis quae

[1] *PAVLVS.* [2] *CALLISTRATVS.* [3] Ap. Hal. *lex* abest.

se amissurum cogitat, portio detrahatur. §. 3. Si plures filios damnatus habeat, feruntur exempla, per quae pluribus liberis omnia bona damnati concessa sunt: sed et Diuus Hadrianus in hac sententia rescripsit. Fauorabilem apud me causam liberorum Albini filiorum numerus facit: cum ampliari imperium, hominum adiectione potius quam pecuniarum copia, malim: ideoque illis paterna sua concedi volo, quae manifestabunt tot possessores, etiamsi acceperint vniuersa. §. 3. Praeterea ex his, quae per flagitium damnatus adquisiit, portiones liberorum non augentur: veluti si cognatum suum interemi curauerit, et eius hereditatem adiit, vel bonorum possessionem accepit: nam ita Diuus Pius rescripsit. Cui consequenter illud idem Princeps constituit, cum filiafamilias veneno necasse conuinceretur eum, a quo heres instituta erat, quamuis iussu patris, cuius in potestate esset, adierit hereditatem, vindicari eam fisco. §. 5. Post condemnationem adquisita, si is, cuius bona publicata sunt, relegatus sit, ad heredes eius pertinent testamento scriptos, vel ad heredes ab intestato: nam relegatus in insulam testamenti factionem habet, sicut reliqua iura. Quod si deportatus sit, quia ciuitatem amisit, heredem habere non potest, et adquisita fiscus accipit.

VIII. Marcianvs libro *

Liberis etiam patronorum integrum ius patronatus seruatur in bonis paterni liberti, cuius bona publicata sunt. Si filius patroni existat liberto, fisco locus non est in partem filii patroni. §. 1. Sed si patroni filius, existente filio liberti excludatur: facilius dicemus, fisco locum non esse: quoniam patroni quidem filium excludunt liberti filii, ipse autem excludit fiscum. §. 2. Sed etsi nolit filius patroni petere bonorum possessionem, constat, fiscum excludi in partem ei debitam ex bonis paterni liberti. §. 3. Bona relegati non publicantur, nisi ex sententia specialiter, sed iura libertorum, nec speciali sententia adimi possunt, quia solus Princeps relegato ea adimere potest. §. 4. Si pater, qui pro filia dotem dedit, damnetur, nihil competit fisco, etiamsi in matrimonio postea filia decesserit, quo casu alias dos profectitia rediret ad patrem: manebit ergo penes virum.

IX. Callistratvs libro *

Nisi probetur, patrem metu condemnationis in fraudem fisci filiis prospexisse.

X. Marcianvs libro *

Sed et si pater dotem pro filia promiserit, et damnatus sit, viro dotis exactio aduersus fiscum ex bonis patris datur. §. 1. Si soluto filiae matrimonio pater damnatus sit, si quidem postea, quam filia ei consensit, vt dotem repeteret, fiscus eam repetet a marito, sin vero ante, quam consentiret, ipsa filia dotis repetitionem habet.

XI. Idem libro *

Condemnatvs si appellauerit, et decesserit pendente appellatione, bona eius non publicantur: nam et huius secundum testamentum valet. Idem dicendum est, et si appellatio eius non recipiatur. §. 1. Reus, praeterquam maiestatis, bona sua administrare potest, et debita soluere, et accipere, si bona fide ei soluantur, post condemnationem vero reuocantur, quae in fraudem fisci alienauit.

Tit. XXI.

DE BONIS EORVM, QVI ANTE SENTENTIAM VEL MORTEM SIBI CONSCIERVNT, VEL ACCVSATOREM CORRVPERVNT.

Vlpianvs libro octauo Disputationum:

In capitalibvs criminibus a Principibus decretum est, non nocere ei qui aduersarium corrupit: sed in his demum, quae poenam mortis continent: nam ignoscendum censuerunt ei, qui sanguinem suum qualiter qualiter redemtum voluit.

II. Macer libro secundo Publicorum.

Imperatores Seuerus et Antoninus Iulio Iuliano. Eos qui a latronibus nominati corruptis accusatoribus diem suum obierint, vt confessus de crimine, non relinquere defensionem heredibus, rationis est, §. 1. Si is, de cuius poena Imperatori scriptum est, veluti quod decurio fuerit, vel quod in insulam deportari debuerit, antequam rescriberetur, decesserit: potest quaeri, num ante sententiam decessisse videatur? Argumento est Senatusconsultum, quod fa-

ctum est de his qui Romam transmissi ante sententiam decessissent: cuius verba haec sunt. Cum damnatus nemo videri possit in hunc annum, antequam de eo forte iudicium Romae redditum, et pronuntiatum esset: neque cuiusquam mortui bona, antequam de eo Romae pronuntiatum sit, publicata sunt, eaque bona heredes possidere debent.

III. MARCIANVS libro singulari de Delatoribus.

QVI rei postulati, vel qui in scelere deprehensi, metu criminis imminentis mortem sibi constituerunt, heredem non habent. Papinianus tamen libro sexto decimo Responsorum ita scripsit, vt [1], qui rei criminis non postulati manus sibi intulerint, bona eorum fisco non vindicentur: non enim facti sceleritatem esse obnoxiam, sed conscientiae metum in reo velut [2] confesso teneri placuit: ergo aut postulati esse debent, aut in scelere deprehensi, vt, si se interfecerint, bona eorum confiscentur. §. 1. Vt autem Diuus Pius rescripsit, ita demum bona eius, qui in reatu mortem sibi consciuit, fisco vindicanda sunt, si eius criminis reus fuit, vt, si damnaretur, morte aut deportatione adficiendus esset. §. 2. Idem rescripsit, eum qui modici furti reus fuisset, licet vitam suspendio finierit, non videri in eadem causa esse, vt bona heredibus adimenda essent, sicuti neque ipsi adimerentur, si compertum in eo furtum fuisset. §. 3. Ergo ita demum dicendum est, bona eius qui manus sibi intulit, fisco vindicari, si eo crimine nexus fuit, vt, si conuinceretur, bonis careat. §. 4. Si quis autem taedio vitae, vel inpatientia doloris alicuius, vel alio modo vitam finierit, successorem habere Diuus Antoninus rescripsit. §. 5. Videri autem et patrem, qui sibi manus intulisset, quod diceretur filium suum occidisse, magis dolore filii amissi mortem sibi irrogasse: et ideo bona eius non esse publicanda, Diuus Hadrianus rescripsit. §. 6. Sic autem hoc distinguitur, interesse qua ex causa quis sibi mortem consciuit: sicuti cum quaeritur, an is, qui sibi manus intulit, et non perpetrauit, debeat puniri, quasi de se sententiam detulit? nam omnimodo puniendus est, nisi taedio vitae, vel inpatientia alicuius doloris coactus est hoc facere. Et merito, si sine causa sibi manus intulit, puniendus est: qui enim sibi non pepercit, multo minus alii parcet. §. 7. Si qui autem sub incerto causae euentu, in vinculis, vel sub fideiussoribus decesserint: horum bona non esse confiscanda, mandatis cauetur. §. 8. De illo videamus, si quis conscita morte, nulla iusta causa praecedente, in reatu decesserit: an, si parati fuerint heredes causam suscipere, et innocentem defunctum ostendere, audiendi sint: nec prius bona in fiscum cogenda sint, quam si de crimine fuerit probatum: an vero omnimodo publicanda sunt? Sed Diuus Pius Modesto Taurino rescripsit, si parati sint heredes defensionis suscipere: non esse bona publicanda, nisi de crimine fuerit probatum.

TIT. XXII.

DE INTERDICTIS, ET RELEGATIS, ET DEPORTATIS.

POMPONIVS libro quarto ad Sabinum:

CAPVT ex rescripto Diui Traiani ad Didium Secundum. Scio relegatorum bona auaritia superiorum temporum fisco vindicata: sed aliud clementiae meae conuenit, qui inter cetera, quibus innocentiam rationum meorum temporum, hoc quoque remisi exemplum.

II. MARCIANVS libro decimo tertio Institutionum:

MANVMITTERE deportatum non posse, Diuus Pius rescripsit.

III. ALPHENVS [3] libro primo Epitomarum:

EVM qui ciuitatem amitteret, nihil aliud iuris adimere liberis, nisi quod ab ipso peruenturum esset ad eos, si intestatus in ciuitate moreretur: hoc est, hereditatem eius, et libertos, et si quid aliud in hoc genere reperiri potest: quae vero non a patre, sed a genere, a ciuitate, a rerum natura tribuerentur, ea manere eis incolumia. Itaque et fratres fratribus fore legitimos heredes, et adgnatorum tutelas, et hereditates habituros: non enim haec patrem, sed maiores eius eis dedisse.

IV.

1 Ap. Hal. *vt* abest. 2 Hal. inserit *de*. 3 *VLPIANVS*.

IV. MARCIANVS libro ſecundo Inſtitutionum:

RELEGATI in inſulam in poteſtate ſua liberos retinent, quia et alia omnia iura ſua retinent: tantum enim inſula eis egredi non licet, et bona quoque ſua omnia retinent, praeter ea, ſi qua eis adempta ſunt. Nam eorum, qui in perpetuum exilium dati ſunt, vel relegati, poteſt quis ſententia partem bonorum adimere.

V. IDEM libro primo Regularum:

EXILIVM triplex eſt, aut certorum locorum interdictio, aut lata fuga, vt omnium locorum interdicatur [1] praeter certum locum, aut in inſulae vinculum, id eſt, relegatio in inſulam.

VI. VLPIANVS libro nono de Officio Proconſulis:

INTER poenas eſt etiam inſulae deportatio, quae poena adimit ciuitatem Romanam. §. 1. Deportandi autem in inſulam ius Praeſidibus prouinciae non eſt datum, licet Praefecto vrbi detur: hoc enim epiſtola Diui Seueri ad Fabium Cilonem Praefectum vrbi expreſſum eſt. Praeſides itaque prouinciae quoties aliquem in inſulam deportandum putent, hoc ipſum adnotare debeant: nomen vero eius ſcribendum Principi, vt in inſulam deportetur: ſic deinde Principi ſcribere, miſſa plena opinione, vt Princeps aeſtimet, an ſequenda ſit eius ſententia, deportarique in inſulam debeat: medio autem tempore, dum ſcribitur, iubere eum debet in carcere eſſe. §. 2. Decuriones ciuitatium propter capitalia crimina deportandos, vel relegandos, Diui Fratres reſcripſerunt. Denique Priſcum in homicidio et incendio nominatim ante quaeſtionem confeſſum, in inſulam deportari iuſſerunt.

VII. IDEM libro decimo de Officio Proconſulis:

RELEGATORVM duo genera ſunt: quidam, qui in inſulam relegantur, ſunt qui ſimpliciter, vt prouinciis eis interdicatur, non etiam inſula adſignetur. §. 1. In inſulam relegare Praeſides prouinciae poſſunt; ſic tamen, vt, ſi quidem inſulam ſub ſe habeant, id eſt, ad eius prouinciae formam pertinentem, quam adminiſtrant, et eam ſpecialiter inſulam adſignare poſſint, inque eam relegare: ſin vero non habeant, pronuntient quidem in inſulam ſe relegare: ſcribant autem Imperatori, vt ipſe inſulam adſignet: ceterum non poſſunt damnare in eam inſulam, quam in ea prouincia, cui praeſunt, non habeant. Interim, quoad Imperator inſulam adſignet, militi tradendus eſt relegatus. §. 2. Haec eſt differentia inter deportatos et relegatos, quod in inſulam relegari, et ad tempus, et in perpetuum quis poteſt. §. 3. Siue ad tempus, ſiue in perpetuum quis fuerit relegatus: et ciuitatem Romanam retinet, et teſtamenti factionem non amittit. §. 4. Ad tempus relegatis, neque tota bona, neque partem adimi debere reſcriptis quibusdam manifeſtatur, reprehenſaeque ſunt ſententiae eorum, qui ad tempus relegatis ademerunt partem bonorum, vel bona: ſic tamen, vt non infirmarentur ſententiae, quae ita ſunt prolatae. §. 5. Eſt quoddam genus quaſi in inſulam relegationis in prouincia Aegypto, in Oaſin relegare. §. 6. Sicut autem relegare in inſulam quisquam, quae non eſt ſub ſe, non poteſt: ita ne in prouinciam quidem relegandi ius habet, quae non eſt ſub ſe: forte Praeſes Syriae in Macedoniam non relegabit. §. 7. Sed extra prouinciam ſuam poteſt relegare. §. 8. Item in parte certa prouinciae moraturum relegare poteſt: vt forte non excedat ciuitatem aliquam, vel regionem aliquam non egrediatur. §. 9. Sed et in eas partes prouinciae, quae ſunt deſertiores, ſcio Praeſides ſolitos relegare. §. 10. Interdicere autem quis ea prouincia poteſt, quam regit, alia non poteſt: et ita Diui Fratres reſcripſerunt. Vnde eueniebat, vt qui relegatus eſſet ab ea prouincia, in qua domicilium habuit, morari apud originem ſuam poſſet, ſed Imperator noſter cum Diuo patre ſuo huic rei prouiderunt. Maecio enim Probo, Praeſidi prouinciae Hiſpaniae, reſcripſerunt, etiam ea prouincia interdici, vnde quis oriundus eſt ab eo, qui regit eam prouinciam, vbi quis domicilium habet. Sed et eos, qui, cum incolae non eſſent, in ea prouincia quid admiſerint, aequum eſt ad reſcripti auctoritatem pertinere. §. 11. Dubitatum eſt, an interdicere quis alicui poſſit prouincia, in qua oriundus eſt, cum ipſe ei prouinciae praeſit, quam incolit, dum ſua non interdicit: vt ſolent

1 Ap. Hal. *interdicatur* abeſt.

lent Italia interdicere, qui patria non interdicunt: vel an [1] per consequentias videatur etiam prouinciae interdixisse, cui praeest: quod magis erit probandum. §. 12. Per contrarium autem is, qui originis prouinciae praeest, non est nanctus ius interdicendi ea prouincia, quam incolit is qui relegatur. §. 13 Si quis eam sententiam admiserit, vt is, qui in alia prouincia commisit, possit relegari ab eo, qui ei prouinciae paeest; eueniet, vt relegatus iste tribus prouinciis, praeter Italiam, debeat abstinere: et in qua deliquit, et quam incolit, et originis: et si ex diuersis prouinciis oriri videatur propter conditionem, vel suam, vel parentis, patronorum: vel pluribus prouinciis consequenter interdictum ei dicemus. §. 14. Quibusdam tamen Praesidibus, vt multis prouinciis interdicere possint, indultum est: vt Praesidibus Syriarum, sed et Daciarum. §. 15. Constitutum, eum, cui patria interdictum est, etiam vrbe abstinere debere: contra autem, si cui vrbe fuerit interdictum, patria sua interdictum non videtur, et ita multis Constitutionibus cauetur. §. 16 Si cui plane non patria sua, sed aliqua ciuitate interdictum sit: videndum est, an etiam patria sua, itemque vrbe interdictum dicamus: quod magis est. §. 17. His qui relegantur, dies excedendi a Praesidibus dari et potest, et solet: etenim moris est ita pronuntiari, ILLVM PROVINCIA ILLA INSVLISQVE EIS RELEGO: EXCEDEREQVE DEBEBIT INTRA ILLVM DIEM. §. 18 Relegatum plane libellum dare Principi posse, Diui Fratres rescripserunt. §. 19. Solet praeterea interdici sententia quibusdam, ne intra patriae territorium, vel muros morentur: ne excedant patriam, vel in vicis quibusdam morentur. §. 20. Solet decurionibus ordine interdici, vel ad tempus, vel in perpetuum. §. 21. Item potest alicui poena iniungi, ne honores adipiscatur: nec ea res facit, vt decurio esse desinat, cum fieri possit, vt quis decurio quidem sit, ad honores autem non admittatur: nam et Senator quis esse potest, et tamen honores non re [2] petere. §. 22. Potest alicui et vnus honor interdici: sic tamen, vt, si cui honore vno interdictum sit, non tantum eum honorem petere non possit, verum ne eos quoque, qui eo honore maiores sunt: est enim perquam ridiculum, eum qui minoribus poena causa prohibitus sit, ad maiores adspirare: maioribus tamen prohibitus, minores petere non prohibetur. Sed muneribus si quis poenae causa fuerit prohibitus, nihil valebit sententia: neque enim immunitatem poena tribuere debet. Ergo et si honoribus quis in poenam fuerit prohibitus, poterit dici, si honores isti habuerunt mixtam muneris grauem impensam, infamiam illi ad hoc non profuturam.

VIII. MARCIANVS libro secundo publicorum Iudiciorum:

SED honore quidem illum arceri puto, ceterum impendia debere praestare.

IX. VLPIANVS libro decimo de Officio Proconsulis:

POTEST Praeses quendam damnare, ne domo sua procedat,

X. MARC libro *.

NON etiam, ne vtatur, necessariis impensis.

XI. VLPIANVS libro *.

INTERDVM pecuniariter damnantur, qui relegatos suscipiunt.

XII. MARC. libro *.

A SVA ciuitate relegatus, si non excedat, ad tempus a prouincia relegatur.

XIII. PAVLVS libro *.

MANVMISSVS a relegato non potest Romam accedere, quod nec patrono eius licet.

XIV. VLPIANVS libro *.

RELEGATVS est is, cui prouincia, vel Roma, vel continentibus eius, perpetuo, vel ad tempus interdicitur. §. 1. Magna differentia est inter deportationem et relegationem, nam deportatio ciuitatem et bona adimit, relegatio neutrum tollit, nisi specialiter bona publicentur. §. 2. Relegatur quis a Principe, Senatu, Praefectis, et Praesidibus prouinciarum, non a Consulibus. §. 3. Qui ciuitatem amisit, et bona detinet, vtilibus actionibus tenetur.

XV. MARC. libro *.

DEPORTATVS ciuitatem amittit, non libertatem, et speciali quidem iure ciuitatis non fruitur, iure tamen gentium vtitur: emit enim et vendit, locat, conducit, permutat, foenus exercet, et cetera similia, et postea quaesita pignori dare potest, nisi in fraudem fisci, qui ei

1 Ap. Hal. *an* abest. 2 Ap. Hal. *re* abest.

ei mortuo succeſſurus eſt, ea obliget. Priora enim bona, quae publicata ſunt, alienare poteſt. §. I. Deportatus a Praeſide ſine Principe, et heres exiſtere, et legata ex teſtamento capere poteſt.

XVI. Idem libro *.

Cvm Vlpianus Damaſcenus rogaſſet Imperatorem, vt ſibi permitteret matri relinquere ad victum neceſſaria, et mater per libertum, vt quaedam ſibi liceret filio deportato relinquere, Imperator Antoninus eis reſcripſit in hunc modum. Neque hereditas, neque legatum, neque fideicommiſſum, contra mores, et ius publicum, huiusmodi perſonis relinqui poteſt, nec conditio harum perſonarum mutari debet. Quod vero pie rogaſtis, liceat vobis, vltima voluntate eis ad victum, et alios vſus neceſſarios ſufficientia relinquere, eisque ex hac cauſa relicta capere.

XVII. Pomponivs *.

Relegatvs ſtatuis et imaginibus honorari non prohibetur.

XVIII. Idem *.

Relegatvs integrum ſuum ſtatum retinet, et dominium rerum ſuarum et patriam poteſtatem, ſiue ad tempus, ſiue in perpetuum relegatus ſit. §. I. Deportatio autem ad tempus non eſt.

XIX. Callistratvs.

Relegatvs non poteſt Romae morari, licet hoc ſententia comprehenſum non ſit, quia omnium eſt patria. Sed neque in ciuitate, in qua verſatur Princeps, vel per quam tranſit: eis enim dumtaxat Principem intueri licet, qui Romam ingredi poſſunt. Eſt enim Princeps pater patriae. §. I. Cum in liberos homines ea ſententia fertur, quae publicat eorum bona, qualis eſt in inſulam deportatio: ſtatim a ſententia priorem conditionem mutant, et ſuae poenae traduntur, niſi quid maieſtatis inſit, quod poenam exaſperari flagitet.

Tit. XXIII.

De sententiam passis et restitvtis.

Vlpianvs libro trigeſimo octauo ad Edictum:

Ad ſucceſſionem liberti patronus deportatus, et reſtitutus admittitur. §. I. Sed ſi in metallum damnatus reſtituatur, numquid ſeruitus poenae extinguat ius patronatus etiam poſt reſtitutionem? et magis eſt, vt non extinguat ſeruitus ius patronatus.

II. Idem libro quinto Opinionum:

Si deportatus reſtitutus dignitatem quidem indulgentia Principis recuperauit, in ſua autem omnia bona non eſt reſtitutus: nec a creditoribus, nec publico nomine conueniri poteſt. Sed cum ei facultas oblata eſſet a Principe, bona quoque ſua recuperandi, maluerit ea derelinquere: actionibus exuere ſe, quibus ante ſententiam ſubiectus fuerat, non poterit.

III. Papinianvs libro decimo ſexto Reſponſorum:

In inſulam deportati bona fiſcus poena remiſſa retinuit: creditores ex antegeſto non habere cum eo, qui debitor quondam fuit, actiones, conſtitit. Quod ſi bona cum dignitatis reſtitutione conceſſa recuperauerit, vtiles actiones neceſſariae non erunt, cum et directae competunt.

IV. Pavlvs libro decimo ſeptimo Quaeſtionum:

In metallum damnata mulier eum, quem prius conceperat, edidit: deinde a Principe reſtituta eſt: humanius dicetur, etiam cognationis iura huic reſtituta videri.

Tit. XXIV.

Ad cadaveribvs pvnitorvm.

Vlpianvs libro nono de Officio Proconſulis:

Corpora eorum qui capite damnantur, cognatis ipſorum neganda non ſunt: et id ſe obſeruaſſe etiam Diuus Auguſtus libro decimo de vita ſua ſcribit. Hodie autem eorum, in quos animaduertitur, corpora non aliter ſepeliuntur, quam ſi fuerit petitum et permiſſum: et nonnumquam non permittitur, maxime maieſtatis cauſa damnatorum. Eorum quoque corpora, qui exurendi damnantur, peti poſſunt: ſcilicet vt oſſa et cineres collecta ſepulturae tradi poſſint.

II. Marcianvs libro ſecundo Publicorum:

Si

Si quis in insulam deportatus vel relegatus fuerit, poena etiam post mortem manet: nec licet eum inde transferre aliubi, et sepelire inconsulto Principe: vt saepissime Seuerus et Antoninus rescripserunt, et multis petentibus hoc ipsum indulserunt.

III. Pavlvs libro primo Sententiarum:

Corpora animaduersorum quibuslibet petentibus ad sepulturam danda sunt.

LIBER QVADRAGESIMVS NONVS.

Tit. I.

DE APPELLATIONIBVS ET RELATIONIBVS.

Vlpianvs libro primo de Appellationibus.

Appellandi vsus quam sit frequens, quamque necessarius, nemo est qui nesciat: quippe cum iniquitatem iudicantium, vel imperitiam re [1] corrigat, licet nonnunquam bene latas sententias in peius reformet: neque enim vtique melius pronuntiat, qui nouissimus sententiam laturus est. §. 1. Quaesitum est, an aduersus rescriptum Principis prouocari possit: forte, si Praeses prouinciae vel quis alius consuluerit, et ad consultationem eius fuerit rescriptum: est enim quaesitum, an appellandi ius supersit? Quid enim si in consulendo mentitus est? de qua re extat rescriptum Diui Pii πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Θρᾳκῶν [2], quo ostenditur prouocari oportere. Verba rescripti ita se habent, Ἐὰν [3] ἐπιστείλῃ τις ἡμῖν, ἃ διὰ καὶ ἀντιγράφωμεν ἡμεῖς ὁτιοῦν, ὑπάρξει τοῖς βουλομένοις ἐπικαλεῖσθαι πρὸς τὴν ἀπόφασιν, εἰ γὰρ διδάξειεν ἢ ψευδῶς, ἢ οὐχ οὕτως ἔχειν τὰ ἐπεσταλμένα, οὐδὲν ὑφ' ἡμῶν [4] εἶναι δόξῃ προδιεγνωσμένον, τῶν ὡς ἑτέρως ἐχουσιν τοῖς γραφεῖσιν, ἀντεπεσταλκότεσιν [5]. §. 2. Huic consequenter videtur rescriptum, a consultatione iudicis non esse appellandum, si quis forte interlocutus fuit, Principem se consultaturum: cum possit post Rescriptum prouocare. §. 3. Si quis in appellatione errauerit, vt puta cum alium appellare deberet, alium appellauerit: videndum, an error ei nihil officit? et si quidem, cum maiorem iudicem appellare deberet, ita errauit vt minorem appellet, error ei nocebit: si vero maiorem iudicem prouocauit, error ei nihil oberit: et ita multis Constitutionibus continetur. Denique, cum quidam iudicem ex rescripto Principis a Consulibus accepisset, et Praefectum vrbi appellasset: errori eius subuentum est rescripto Diuorum Fratrum, cuius verba haec sunt. Cum per errorum factum dicas, vt a iudice, quem ex rescripto nostro ab amplissimis Consulibus acceperas, ad Iunium Rusticum amicum nostrum Praefectum vrbi prouocares, Consules amplissimi perinde cognoscant, atque si ad ipsos facta esset prouocatio. Si quis ergo vel parem, vel maiorem iudicem appellauerit, alium tamen pro alio: in ea causa est, vt error ei non noceat: sed si minorem, nocebit. §. 4. Libelli, qui dantur appellatorii, ita sunt concipiendi, vt habeant scriptum, et a quo dati sint, hoc est, qui appellet, et aduersus quem, et a qua sententia.

II. Macer libro primo de Appellationibus:

Sed si apud acta quis appellauerit, satis erit, si dicat, Appello.

III. Vlpianvs libro primo de Appellationibus:

Scio quaesitum, si quis non addiderit in libellis, contra quem aduersarium appellet: an praescriptione subiiciatur? et puto, nihil oportere praescribi.

1 Apud Hal. *re* abest. 2 Id est: *ad communitatem Thracum.* Graeca pariter atque versio ap. Hal. absunt. 3 Hal. inserit μὲν. 4 ὑμῶν. 5 ἀντεπεσταλκότων. 5 Hal. in Graecis vertit: *Si quis per epistolam nos consuluerit, simulque nos illi quidpiam rescripserimus: omnibus, qui volent, aduersus rescriptum prouocandi copia erit. Nam si, quae epistola compraehensa sunt, vel falsa, vel aliter se habere docuerint: nihil per nos praeiudicii factum esse putetur, qui ita rescripserimus, quasi scriptis ad nos relata aliter se habuerint.*

ſcribi. §. 1. Sed illud cecidit in quaeſtionem, ſi plures habuerit aduerſarios, et quorundam nomina libellis ſint plexa, quorundam non: an aeque praeſcribi ei poſſit ab his, quorum nomina comprehenſa non ſunt, quaſi aduerſus ipſos adquieuerit ſententiae? Et cum vna cauſa ſit, arbitror non eſſe praeſcribendum. §. 2. Certe ſi plures hi ſunt aduerſus quos pronuntiatur, et quorundam nomina in libellis ſint comprehenſa, quorundam non: hi ſoli appellaſſe videbuntur, quorum nomina libellis ſunt comprehenſa. §. 3. Quid ergo ſi cauſam appellandi certam dixerit? an liceat ei diſcedere ab hac, et aliam cauſam allegare? an vero quaſi forma quadam obſtrictus ſit? Puto tamen, cum ſemel prouocauerit, eſſe ei facilitatem, in agendo etiam aliam cauſam prouocationis reddere, perſequique prouocationem ſuam quibuscumque modis potuerit.

IV. MACER libro primo de Appellationibus.

AB exſecutore ſententiae appellare non licet. §. 1. Sed ab eo, qui ſententiam male interpretari dicitur, appellare licet: ſi tamen is interpretandi poteſtatem habuit, velut Praeſes prouinciae, aut Procurator Caeſaris, ita tamen vt in cauſis appellationis reddendis hoc ſolum quaeratur, an iure interpretatum ſit? idque etiam Diuus Antoninus reſcripſit. §. 2. Alio condemnato, is cuius intereſt, appellare poteſt: qualis eſt, qui per procuratorem expertus, victus eſt: nec procurator ſuo nomine appellet. §. 3. Item ſi emtor de proprietate victus eſt, eo ceſſante, auctor eius appellare poterit. Aut ſi auctor egerit, et victus ſit, non eſt deneganda emtori appellandi facultas: quid enim ſi venditor, qui appellare noluit, idoneus non eſt? Quinetiam ſi auctor appellauerit, deinde in cauſae defenſione ſuſpectus viſus ſit, perinde defenſio cauſae emtori committenda eſt, atque ſi ipſe appellaſſet. §. 4. Idque ita conſtitutum eſt in perſona creditoris, cum debitor victus appellaſſet, nec ex fide cauſam defenderet. Quae conſtitutio ita accipienda eſt, ſi interueniente creditore debitor de pignore victus prouocauerit: nam abſenti creditori nullum praeiudicium debitor facit, idque ſtatutum eſt. §. 5. Si procurator, qui iudicio interfuit, victus ſit, an ipſe quoque per procuratorem appellare poſſit, videamus: quia conſtat, procuratorem alium procuratorem facere non poſſe? Sed meminiſſe oportet, quod procurator lite conteſtata dominus litis efficitur, et ideo et per procuratorem appellare poteſt.

V. MARCIANVS libro primo de Appellationibus:

A SENTENTIA inter alios dicta appellari non poteſt, niſi ex iuſta cauſa: veluti ſi quis in coheredum praeiudicium ſe condemnari patitur, vel ſimilem huic [1] cauſam: quamuis et ſine appellatione tutus eſt coheres. Item fideiuſſores pro eo, pro quo interuenerunt. Igitur et venditoris fideiuſſor emtore victo appellabit, licet emtor et venditor adquieſcant. §. 1. Si heres inſtitutus victus fuerit ab eo, qui de inofficioſo teſtamento agebat: legatariis, et qui libertatem acceperunt, permittendum eſt appellare, ſi querantur per colluſionem pronuntiatum: ſicut Diuus Pius reſcripſit. §. 2. Idem reſcripſit, legatarios cauſam appellationis agere poſſe. §. 3. Sed et ſi in fraudem ſuam transactionem factam ab eo, qui appellaſſet, dicerent: idem dicendum eſt. §. 4. Sed et ſine appellatione ſi fuerit transactum, ſimiliter reſcriptum eſt. Si quis ipſo die, inter acta, voce appellauit, hoc ei ſufficit: ſin autem hoc non fecerit, ad libellos appellatorios dandos biduum, vel triduum computandum eſt.

VI. VLPIANVS libro ſecundo de Appellationibus:

NON tantum ei, qui ad ſupplicium ducitur, prouocare permittitur: verum alii quoque nomine eius, non tantum ſi ille mandauerit, verum quisquis alius prouocare voluerit: neque diſtinguitur, vtrum neceſſarius eius ſit, nec ne: credo enim humanitatis ratione omnem prouocantem audiri debere: ergo et ſi ipſe adquieſcit ſententiae: nec quaerimus, cuius interſit. Quid ergo, ſi reſiſtat, qui damnatus eſt, aduerſus prouocationem? Nec velit admitti eius appellationem, perire feſtinans? Adhuc putem differendum ſupplicium.

VII. MARCIANVS libro primo de Appellationibus:

CVM quidam propter violentiam iudicis, non ipſi a quo appellauit, dedit libellos, ſed publice propoſuiſſet: Diuus Se-

1 *ob*, loco *huic*.

Seuerus veniam ei dedit, et permisit ei [1] causas appellationis agere.

VIII. VLPIANVS libro quarto de Appellationibus:

ILLVD sciendum est, eum qui prouocauit, non debere conuiciari ei a quo appellat: ceterum oportebit eum plecti: et ita Diui Fratres rescripserunt.

IX. MACER libro secundo de Appellationibus:

ILLVD sciendum est, neque pupillum, neque Rempublicam, cum pro libertate iudicatur, in integrum restitui posse: sed appellationem esse necessariam: idque ita rescriptum est.

X. VLPIANVS libro octauo Disputationum:

SI qui separatim fuerint condemnati, quamuis ex eadem causa: pluribus eis appellationibus opus est. §. 1. Si quis, cum vna actione ageretur, quae plures species in se habeat, pluribus summis sit condemnatus, quarum singulae notionem Principis non faciunt, omnes autem coniunctae faciunt: [2] poterit ad Principem appellare. §. 2. Sed cum aduersus plures probatae essent rationes, quae eis nocerent, sufficit eis vna appellatio: quia vno titulo comprobatarum rationum omnes conueniebantur. §. 3. Quoties autem plures in vnam summam condemnantur, vtrum vna sententia est: et quasi plures in vnam summam rei sint promittendi, vt [3] vnusquisque eorum in solidum teneatur: an vero scinditur in personas [4] sententia, quaeritur? et Papinianus respondit, scindi sententiam in personas, atque ideo eos qui condemnati sint, viriles partes debere. §. 4. Quod est rescriptum, in communi causa quoties alter appellat, alter non, alterius victoriam ei prodesse, qui non prouocauit: hoc [5] ita demum probandum est, si vna eademque causa fuit defensionis. Ceterum si diuersae, alia causa est: vt in duobus tutoribus procedit, si alter tutelam gesserat, alter non attigerat: et is qui non gesserat, prouocauit: iniquum est enim, qui idcirco adgnouerat sententiam, quoniam gessisse se scit, propter appellationem eius, qui non gesserat, obtinere.

XI. IDEM libro tertio de omnibus tribunalibus:

CVM ex causa iudicati soluta esset pecunia ex necessitate iudicis, ab eo, qui appellatione interposita meruerit meliorem sententiam, recipere eum pecuniam, quam soluit, oportet.

XII. IDEM libro secundo Opinionum:

SI constet, nullo actu ex lege habito duumuirum creatum, sed tantum vocibus popularium postulatum, eisque tunc Proconsulem, quod facere non debuit, consensisse: appellatio in re aperta superuacua fuit.

XIII. IDEM libro secundo Responsorum:

APPELLANTI nihil obesse, quod in libellis, a qua parte sententiae appellaret, non significauit. §. 1. Non solere improbari appellationem eorum, qui vel vnam causam appellandi probabilem habuerunt.

XIV. IDEM libro decimo quarto ad Edictum:

SI perlusorio iudicio actum sit aduersus testamentum, an ius faciat iudex, videndum? Et Diuus Pius, cum inter coniunctas personas diceretur per collusionem in necem legatariorum et libertatium actum, appellare eis permisit, et hodie hoc iure vtimur, vt possint appellare: sed [6] et agere causam apud ipsum iudicem, qui de testamento cognoscit, si suspicantur non ex fide heredem causam agere. §. 1. Quoties, herede non respondente, secundum aduersarium sententia datur, rescriptum est, nihil nocere neque legatis, neque libertatibus: et hoc Diuorum Fratrum epistola continetur ad Domitium, in haec verba. Quod absente possessore, ne quoquam nomine eius respondente pronuntiatum est: non habet rei iudicatae auctoritatem, nisi aduersus eum solum, qui adesse neglexerit: quare his, qui testamento libertates, vel legata vel fideicommissa acceperunt, saluae sunt actiones, si quas habuerunt, perinde ac si nihil esset iudicatum: et ideo aduersus eum qui vicit, permittimus eis agere.

XV. MARCELLVS [7] libro primo Digestorum:

SERVI appellare non possunt: sed domini eorum ad opem seruo ferendam possunt vti auxilio appellationis: et alius domini nomine id facere potest. Sin

1 Ap. Hal. *ei* abest. 2 Hal. inserit *quid dicendum est? et.* 3 *ita* loco *vt.* 4 Hal. inserit *eorum.* 5 Ap. Hal. *hoc* abest. 6 Ap. Hal. *sed* abest. 7 *MACER.*

Sin vero neque dominus, neque alius pro domino appellauerit: ipsi seruo, qui sententiam tristem passus est, auxilium sibi implorare non denegamus.

XVI. Modestinus libro sexto Differentiarum:

Constitutiones, quae de recipiendis, nec non, appellationibus loquuntur, vt nihil noui fiat, locum non habent in eorum persona, quos damnatos statim puniri publice interest, vt sunt insignes latrones, vel seditionum concitatores, vel duces factionum.

XVII. Idem libro octauo Regularum:

Cum in vna causa separatim duplex sententia diuisa datur, veluti vna sortis, alia vsurarum: duplex appellatio necessaria est, ne alteram adgnouisse, de altera prouocasse intelligatur. §. 1. Tutor pupillo datus, si prouocet, interim pupillo curator dabitur. Sed si tutoris auctoritas fuerit necessaria, veluti ad adeundam hereditatem, tutor ei necessario dabitur, quoniam curatoris auctoritas ad hoc inutilis est.

XVIII. Idem libro decimo septimo Responsorum:

Lucius Titius pro seruo suo, qui ad bestias datus est, prouocationem interposuit. Quaero an huiusmodi appellationis causas per procuratorem reddere possit? Modestinus respondit, posse.

XIX. Idem libro singulari de Enucleatis casibus:

Si expressim sententia contra iuris rigorem data fuerit, valere non debet, et ideo, et sine appellatione causa denuo induci potest. Non iure profertur sententia, si specialiter contra leges, vel Senatusconsultum, vel Constitutionem, fuerit prolata. Vnde si quis ex hac sententia appellauerit, et praescriptione summotus sit, minime confirmatur ex hac praescriptione sententia: vnde potest causa ab initio agitari.

XX. Idem libro singulari de Praescriptionibus:

Qui suspectum tutorem facit, et qui de non recipienda tutela excusationem agitat, alieno nomine agere intelligendus est. §. 1. Is vero qui in rem suam procurator datus est, intra biduum appellare debet, quia suam causam agit. §. 2. Militibus appellandi tempora non remittuntur: et victi si non prouocauerint, et sollemnia fecerint, postea non audiuntur.

XXI. Papirius Iustus libro primo de Constitutionibus:

Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt, appellationes, quae recto ad Principem factae sunt, omissis his ad quos debuerunt fieri ex imo ordine, ad Praesides remitti. §. 1. Idem rescripserunt, ab indice, quem a Praeside prouinciae quis acceperat, non recte Imperatorem appellatum esse: ideoque reuerti eum ad Praesidem debere. §. 2. Si Magistratus creatus appellauerit, collegam eius interim vtriusque officium sustinere: si vterque appellauerit, alium interim in locum eorum creandum: et eum, qui non iuste appellauerit, damnum adgniturum, si quod Respublica passa sit: si vero iusta sit appellatio, et hoc pronuntietur, eos aestimaturos, cui hoc adscribendum sit. In locum autem curatoris, qui annonam administraturus est, alium interim adsumendum, quoadusque appellatio pendeat. §. 3 Idem rescripserunt, quamuis vsitatum non sit, post appellationem fructus agri, de quo disceptatio sit, deponi: tamen, cum populitarentur ab aduersario, aequum sibi videri, fructus apud sequestres deponi.

XXII. Papinianus libro secundo Responsorum:

Ad Principem remissa cognitio, ab eo circumdici potest, qui remisit.

XXIII Idem libro decimo nono Responsorum:

Ex consensu litigantium circa compromissum a Praeside prouinciae iudice dato, victus potest prouocare. §. 1. Cum Procurator Caesaris, qui partibus Praesidis non fungebatur, in lite priuatorum ius dandi iudicis non habuisset, frustra prouocatum ab ea sententia constitit, quae non tenebat. §. 2. Filiumfamilias, cum aduersus patrem eius de bonis, quae per ipsum poterant adquiri, pronuntiatum esset: respondi, non nisi patris nomine potu sse prouocare. §. 3. Eum qui cognouit Edictum peremtorium secundum ordinis causam dati, placuit non recte prouocasse: cum in eius potestate fuerit, ante diem praestitutum pro tribunali respondentem, aut delensum Edicti denuntiationem rumpere.

XXIV. Scaevola libro quinto Responsorum:

Negotiorum gestor, vel tutor, vel curator, bona fide condemnati appellauerunt, et diu negotium tractum est. Quaesitum est, appellatione eorum iniusta

iuſta pronuntiata, an quia tardius iudicatum ſit, vſurae principalis pecuniae medii temporis debeantur? Reſpondit, ſecundum ea, quae proponerentur, dandam vtilem actionem. §. 1. Curator iuuenis aduerſus tutoris heredes iudicio expertus, appellationem interpoſuit: cum impleſſet autem viceſimum quintum annum aetatis iuuenis, et in militia ageret, exequi appellationem deſiit. Quaero, regreſſus a militia vtrum ipſe appellationem explicare deberet: an vero curatorem in eam rem conueniri oporteret? Reſpondit, ipſum militem litem ad ſe pertinentem exſequi debere, ſecundum ea quae proponerentur.

XXV. Pavlvs libro vigeſimo Reſponſorum [1]:

ʼΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ʼΑλέξανδρος τῷ κοινῷ τῶν ἐν Βιθυνίᾳ Ἑλλήνων. ʼΕκκαλεῖσθαι μὲν πῶς ἄν τις κωλύοιτο ὑπὸ τῶν δικαζόντων, οὐχ ὁρῶ, ὁπότε ἔξεστιν τὴν ἑτέραν ὁδὸν τρεπόμενον [2], ταυτὸ ποιεῖν, καὶ θᾶττον πρός με ἀφικνεῖσθαι. ὕβρει δὲ καὶ βίᾳ χρῆσθαι πρὸς τοὺς ἐκκαλουμένους, καὶ φρουρὰν στρατιωτικὴν περιιστάναι [3], καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, ἀποφράττειν αὐτοῖς τὴν δεῦρο ἄνοδον, ἀπαγορεύομεν τοῖς ἐπιτρόποις καὶ τοῖς ἡγουμένοις τῶν ἐθνῶν, καὶ πεισθήσονται ταύτῃ μου τῇ [4] προῤῥήσει, εἰδότες ὅτι τοσοῦτόν μοι μέλει τῆς τῶν ἀρχομένων ἐλευθερίας, ὅσον καὶ τῆς εὐνοίας αὐτῶν καὶ πειθοῦς [5].

XXVI. Hermogenianvs [6] libro ſecundo iuris Epitomarum:

Ad Imperatorem cauſam remiſſam partibus conſentientibus, Praeſes, ſi ad eius notionem pertinet, audire poteſt.

XXVII. Idem libro quinto iuris Epitomarum:

Tvtor ſi in negotio pupilli prouocauerit, vel curator in adulti: heres eius antequam reddat rationes, appellationis cauſam perſequi debet: nam poſt redditas rationes, nec ipſe tutor, nec curator appellationis merita probare cogitur.

XXVIII. Scaevola libro vigeſimo quinto Digeſtorum:

Creditor cum fideiuſſoribus egerat, ſed poſt iudicium acceptum ad agendam cauſam ipſe non adfuit: et cum abſoluti eſſent fideiuſſores, ſeruus eius appellauit. Quaeſitum eſt, an appellatio, quam ſeruus interpoſuit nomine domini, nullius momenti eſſet? Reſpondit, eiusmodi appellationem non eſſe obſeruandam. §. 1. Iuſſus a iudice exhibere, ſecundum praeceptum praeſidis prouinciae, rationes, quas apud ſe eſſe cauerat, inſtrumentorum gratia data dilatione, nec poſtea exhibuit: ideoque ſecundum conſtitutionem recitatam, quia per contumaciam inſtrumenta non exhibuerat, cum petitor, quanti ſua intereſſet exhiberi, iuraſſet, facta erat condemnatio. Quaeſitum eſt, an poſt iusiurandum appellationem interponere poſſit? Reſpondit, nihil proponi, cur denegandum eſſet appellationis auxilium. §. 2. Subſtituti tutores in locum legitimi tutoris, experti cum eo tutelae iudicio, cum arbiter inique condemnauit [7], quam rei aequitas exigebat, a ſententia eius prouocauerunt: pendente cauſa appellationis iuuenes adoleuerunt. Quaeſitum eſt, cum omnis exſecutio huius ad adultos pertineat, et cauſam ad ſe pertinentem idonee tueri poſſunt, an poſtulatio eorum, contra quos appellatum erat, dicentium illos debuiſſe cauſas appellationis reddere, qui primi ſunt experti, admittenda non ſit? Reſpondit, eos quorum tutela geſta eſſet, ſi vellent cauſam exſequi, non prohibendos. Idem et in curatoribus obſeruandum eſt, ſi interim adultus ad legitimam aetatem peruenit.

Tit. II.

A QVIBVS APPELLARI NON LICET.

Vlpianvs libro primo de Appellationibus:

Tractandvm eſt, a quibus appellare non liceat. §. 1. Et quidem ſtul-

1 *HERMOGENIANVS libro II. Epitomaton iuris.* 2 παρατρεπόμενον 3 περιιστάναι 4 Ap. Hal. τῃ abeſt. 5 Hal. in Graecis vertit: *Imperator Alexander vniuerſitati Graecorum in Bithynia. Quanquam non video, quo pacto iudices prohibere poſſint, quo minus quis prouocet, cum aliam viam capeſſenti idem efficere, celeriusque ad me peruenire liceat: ne tamen iniuria aut vi aduerſus prouocantes vtantur, cuſtodiaque militari eos circumſiſtant, et vt ſimpliciter dicam aditum illis ad nos obſtruant, curatoribus principibusque gentium prohibemus; obedientque huic meae promulgationi, ſciens non magis mihi illorum beneuolentia obedientiamque curae eſſe, quam ſubditorum libertatem* 6 *PAVLVS.* 7 *condemnaſſet et aliter quam.*

ſtultum eſt illud admonere, a Principe appellare fas non eſſe, cum ipſe ſit, qui prouocatur. §. 2. Sciendum eſt appellari a Senatu non poſſe Principem: idque Oratione Diui Hadriani effectum. §. 3. Si quis ante ſententiam profeſſus fuerit, ſe a iudice non prouocaturum, indubitate prouocandi auxilium perdidit. §. 4. Interdum Imperator ita ſolet iudicem dare, ne liceret ab eo prouocare, vt ſcio ſaepiſſime a Diuo Marco iudices datos. An et alius poſſit ita iudicem dare, videbimus? Et puto non poſſe.

II. Pavlvs libro ſingulari de Appellationibus:

Qvaesitvm eſt, in arbitros qui ad fideiuſſores probandos dantur, an appellare liceat? quamuis hoc caſu et ſine appellatione quidam putent ab eo, qui eum dedit, ſententiam eius corrigi poſſe.

Tit. III.

QVIS A QVO APPELLETVR.

Vlpianvs libro primo de Appellationibus:

Qvod dicitur, eum appellari, qui dedit iudicem, ſic accipiendum eſt, vt et ſucceſſor eius poſſit appellari. Proinde et ſi Praefectus vrbi iudicem dederit, vel Praetorio, ipſe erit prouocandus, qui eum dederit iudicem. §. 1. Ab eo, cui quis mandauit iurisdictionem non ipſe prouocabitur: nam generaliter is erit prouocandus ab eo, cui mandata eſt iurisdictio, qui prouocaretur ab eo qui mandauit iurisdictionem.

II. Venvleivs Satvrninvs libro ſecundo de Officio Proconſulis:

Appellari a legatis Proconſul poteſt, et ſi multam dixerit, poteſt de iniquitate eius Proconſul cognoſcere, et quod optimum putauerit, ſtatuere.

III. Modestinvs libro octauo Regularum:

Dato iudice a Magiſtratibus Populi Romani cuiuscumque ordinis, etiam ſi ex auctoritate Principis, licet nominatim iudicem declarantis, dederint, ipſi tamen Magiſtratus appellabuntur.

Tit. IV.

QVANDO APPELLANDVM SIT, ET INTRA QVAE TEMPORA.

Vlpianvs libro primo de Appellationibus:

Si quidem in inſulam deportandum adnotauerit Praeſes prouinciae, et Imperatori ſcripſerit [1], vt deportetur: videamus quando ſit prouocandum, vtrum cum Imperator ſcripſerit, an cum ei ſcribitur? Et putem, tunc eſſe appellandum, cum recipi eum Praeſes iubet, ſententia prolata Imperatori ſcribendum, vt deportetur. Ceterum verendum eſt, ne ſero ſit, vt tunc prouocetur, cum Imperator inſulam ei adſignauerit: comprobata enim ſententia Praeſidis, tunc ſolet inſulam adſignare. Rurſus illud verendum eſt, ſi mendaciis apud Principem onerauit eum, quem deportandum laborabat, intercludi illi viam prouocandi. Quid ergo eſt? recte dicetur humanitate ſuggerente, vt et hoc et illo tempore non fruſtra prouocaretur, quia non aduerſus Principem, ſed aduerſus iudicis calliditatem prouocauit. Simili modo, et in decurione erit probandum, quem punire ſibi Praeſes [2] permittere non debet, ſed recipere eum in carcerem, et Principi ſcribere de poena eius. §. 1. Si quis tutor datus fuerit, vel teſtamento, vel a quo alio, qui ius dandi habet, non oportet eum prouocare: hoc enim Diuus Marcus effecit: ſed intra tempora praeſtituta excuſationem allegandam habet, et ſi fuerit repulſa, tunc demum appellare debebit: ceterum ante fruſtra appellatur. §. 2. Alia cauſa eſt eorum, qui ad aliquod munus vel honorem vocantur, cum dicant ſe habere excuſationem: nam non aliter allegare poſſunt cauſas immunitatis ſuae, quam ſi appellationem interpoſuerint. §. 3. Solent plerumque Praeſides remittere ad ordinem nominatum, vt Caium Seium creent magiſtratum, vel alius quis honor, vel munus in eum conferatur: vtrum igitur tunc appellandum eſt, cum ordo decretum interpoſuerit, an vero a remiſſione, quam Praeſes fecerit, appellatio ſit interponenda? Et magis eſt, vt tunc ſit appellandum, cum ordo decreuerit: magis enim conſilium dediſſe Praeſes videtur, quis ſit creandus, quam ipſe conſtituiſſe: denique ipſe erit appellandus, non ab eo prouocandum. §. 4. Sed et ſi praeſes in

1 *et imperator reſcripſit.* 2 Hal. inferit *prouinciae.*

in ordine fuerit, vt fieri adſolet, cum ab ordine crearetur quis: ipſe erit prouocandus, quaſi ab ordine, non ab ipſo fiat appellatio. §. 5. Biduum vel triduum appellationis ex die ſententiae latae computandum erit. Quid ergo, ſi ſententia fuerit ſub conditione dicta? vtrum ex die ſententiae tempus computamus ad appellandum, an vero ex die, quo conditio ſententiae exſtitit? Sane quidem non eſt ſub conditione ſententia dicenda, ſed ſi fuerit dicta, quid fiet? et eſt vtile, ſtatim tempora ad appellandum computari debere. §. 6. Quod in ſententiis praeceptum eſt, vt vel altera die vel tertia prouocetur, hoc etiam in ceteris obſeruandum, ex quibus ſententia quidem non profertur, appellari tamen oportere et poſſe, ſupra relatum eſt. §. 7. Dies autem iſtos, quibus appellandum eſt, ad aliquid vtiles eſſe Oratio Diui Marci voluit, ſi forte eius, a quo prouocatur, copia non fuerit, vt ei libelli dentur: ait enim, is dies ſeruabitur, quo primo adeundi facultas erit. Quare ſi forte poſt ſententiam ſtatim dictam copiam ſui non fecerit is qui pronuntiauit, vt fieri adſolet: dicendum eſt, nihil nocere appellatori, nam vbi primum copiam eius habuerit, poterit prouocare. Ergo ſi ſtatim ſe ſubduxit, ſimiliter ſubueniendum eſt. §. 8. Quid igitur, ſi conditio horae effecit, vt ſe reciperet? ſi forte dicta ſit ſententia iam ſuprema hora? vtique non videbitur ſe ſubtraxiſſe. §. 9. Adeundi autem facultatem ſemper accipimus, ſi in publico ſui copiam fecit: ceterum ſi non fecit, an imputetur alicui, quod ad domum eius non venerit, quodque in hortos non acceſſerit, et vlterius, quod ad villam ſuburbanam? magisque eſt, vt non debeat imputari: quare ſi in publico eius adeundi facultas non fuit, melius dicetur, facultatem non fuiſſe adeundi. §. 10. Si quis ipſius quidem, a quo appellauit, adeundi facultatem non habuit, eius autem [1] quem appellauit, habeat copiam, videndum eſt, an ei praeſcribi poſſit, quod eum non adierit? et hoc iure vtimur, vt ſi alterutrius adeundi fuit copia, praeſcriptio locum habeat. §. 11. In propria cauſa biduum accipitur. Propriam cauſam ab aliena quemadmodum diſcernimus? et palam eſt, eam eſſe propriam cauſam, cuius emolumentum vel damnum ad aliquem ſuo nomine pertinet. §. 12. Quare procurator, niſi in ſuam rem datus eſt, tertium diem habebit, in ſuam autem rem datus, magis eſt, vt alteram diem obſeruet: at ſi in partem proprio nomine, in partem pro alieno litigat: ambigi poteſt, vtrum biduum, an triduum obſeruetur: et magis eſt, vt ſuo nomine biduum, alieno triduum obſeruetur. §. 13. Tutores, item defenſores rerum publicarum, et curatores adoleſcentium vel furioſi, tertium diem habere debent, idcirco quia alieno nomine appellant. Ex hoc apparet, tertio die prouocandum defenſori, ſi modo quaſi defenſor cauſam egit, non ſuo nomine: cum obtentu alieni nominis ſuam cauſam agens, tertio die appellare poſſit. §. 14. Si quis ſuſpectum tutorem faciens, non obtinuerit, appellare eum intra triduum debere, Iulianus libro quadrageſimo Digeſtorum ſcripſit, profecto quaſi pupilli defenſorem. §. 15. Si aduerſus abſentem fuerit pronuntiatum, biduum, vel triduum, ex quo quis ſcit, computandum eſt, non ex quo pronuntiatum eſt. Quod autem dicitur, abſentem poſſe prouocare, ex quo ſcit, ſic accipit, ſi non in cauſa per procuratorem defenſus eſt: nam ſi ille non prouocauit, difficile eſt, vt hic audiatur.

II. Macer libro primo de Appellationibus:

Si procuratorio nomine egeris, et victus appellaueris, deinde iniuſta appellatio tua fuerit pronuntiata, poteſt dubitari num ſecundo die appellare debeas, quia, cum de tua appellatione iniuſta pronuntiatum ſit, tua interuiſſe videtur? ſed rectius dicetur, tertia die appellare te poſſe, quia nihilo minus alienam cauſam defenderis. §. 1. Sed ſi alius, quam qui iudicio expertus eſt, appellet, qualis eſt [2], cuius intereſt, an etiam tertia die appellare poſſit, videamus? ſed dicendum eſt, ſecunda die appellare eum debere, quia verum eſt, eum ſuam cauſam defendere: contrarium ei eſt, ſi dicat idcirco ſibi licere intra triduum appellare, quia videtur quaſi alieno nomine appellare: quando, ſi velit cauſam alienam videri, ſemetipſum excludit: quia in aliena cauſa ei, qui iudicio expertus non eſt, appellare non liceat. §. 2. Si is, qui ex libertinitate in ingenuitatem ſe defendo-

1 Hal. inſerit *ad*. 2 Hal. addit *is*.

debat, victus adpellare omiserit, an pater eius appellare possit, maxime si dicat eum in potestate sua esse, quaeritur? sed si potest, quod magis probatur, secunda die, vt propria causa appellare debet. §. 3. Si pro eo qui capite puniri iussus est, necessaria persona appellet, an tertia die audiri possit, Paulus dubitat? Sed dicendum est, hanc quoque personam, vt in propria causa, secunda die appellare debere: quia, qui sua interesse dicit, propriam causam defendit.

III. Idem libro secundo de Appellationibus:

Illud videamus, si cum Imperatori scriberetur, exemplum litterarum litigatori editum sit, neque is appellauerit, et postea contra eum rescriptum sit: an appellare a litteris pridem sibi editis possit? qua qui tunc non appellauit, vera esse quae scripta sunt, consensisse videtur: nec audiendus est, si dicat euentum rescripti sacri se sustinuisse.

Tit. V.

DE APPELLATIONIBVS RECIPIENDIS VEL NON.

Vlpianvs libro vigesimo nono ad Edictum:

Non solent audiri appellantes, nisi hi, quorum interest, vel quibus mandatum est, vel qui negotium alienum gerunt, quod mox ratum habetur. §. 1. Sed et cum mater filii rem sententia euersam animaduerteret, prouocauerit, pietati [1] dans, dicendum est, et hanc audiri debere: et si litem praeparandam curare maluerit, intercedere non videtur, licet ab initio defendere non potest.

II. Scaevola libro quarto Regularum:

Ante sententiam appellari potest, si quaestionem in ciuili negotio habendam iudex interlocutus sit: vel in criminali, si contra leges hoc faciat.

III. Pavlvs libro singulari Regularum:

Intra triduum appellare licet ei, qui de suspecto tutore egit, victusque appellat.

IV. Macer libro primo de Appellationibus:

Eivs, qui ideo causam agere frustratur, quod dicit se libellum Principi dedisse, et sacrum rescriptum expectare, audiri desiderium prohibetur: et si ob eam causam prouocauerit, appellatio eius recipi sacris Constitutionibus vetatur.

V. Vlpianvs libro quarto de Appellationibus:

Ei cuius appellatio non recipitur, sufficit, si possit dicere, appellationem suam non esse receptam: quod quaqua ratione doceat, admittetur eius appellatio. §. 1. Non recepta autem appellatione, si quidem Principem appellari oportuit: Principi erit supplicandum, sin vero alius appellabatur, quam Princeps, ille erit adeundus. §. 2. Sed et si quid aliud post receptam appellationem impedimento factum fuerit, eum adiri oportet, quem appellare quis debet. §. 3. Plane si appellatione non recepta non ipsum adierit, quem debuit, sed Principem: pro eo habebitur atque si is aditus est, qui adiri debuit: idque rescriptis Imperatoris nostri Antonini declaratur. §. 4. Plane si alium pro alio adiit, non Principem: nihil ei hic error proderit, licet non videatur cessasse. §. 5. Intra constituta autem appellatoria tempora debet is, cuius appellatio non est recepta, vel competentem iudicem, vel Principem adire.

VI. Macer libro secundo de Appellationibus:

Sciendvm est, cum appellatio non recipitur, praecipi sacris Constitutionibus, omnia in eodem statu esse, nec quicquam nouari, etiam si contra fiscum appellatum sit: eumque qui appellationem non receperit, opinionem suam confestim per relationem manifestare, et causam, pro qua non recepit appellationem, eiusque exemplum litigatori edere debere, mandatis cauetur.

VII. Pavlvs libro singulari de Appellationibus:

Si res dilationem non recipiat, non permittitur appellare, ne vel testamentum aperiatur, vt Diuus Hadrianus constituit: ne frumentum in vsum militum in annonae subsidia contrahatur, neue scriptus heres in possessionem inducatur. §. 1. Item si ex perpetuo Edicto aliquid decernatur, id quo minus fiat, non permittitur appellare. §. 2. Item quo minus pignus vendere liceat, appellari non potest.

Tit.

1 *pietati id dando*.

TIT. VI.

DE LIBELLIS DIMISSORIIS, QVI APOSTOLI DICVNTVR.

MARCIANVS [1] libro secundo de Appellationibus:

POST appellationem interpositam litterae dandae sunt ab eo, a quo appellatum est, ad eum, qui de appellatione cogniturus est, siue Principem, siue quem alium: quas litteras dimissorias, siue apostolos appellant. §. 1. Sensus autem litterarum talis est: appellasse, puta, Lucium Titium a sententia illius, quae inter illos dicta est. §. 2. Sufficit autem petisse intra tempus dimissorias instanter et saepius, vt, etsi non accipiat, id ipsum contestetur: nam instantiam repetentis dimissorias Constitutiones desiderant. Aequum est igitur, si per eum steterit, qui debebat dare litteras, quo minus det: ne hoc accipienti noceat.

TIT. VII.

NIHIL INNOVARI APPELLATIONE INTERPOSITA.

VLPIANVS libro quarto de Appellationibus:

APPELLATIONE interposita, siue ea recepta sit, siue non, medio tempore nihil nouari oportet: si quidem fuerit recepta appellatio, quia recepta est: si vero non est recepta, ne praeiudicium fiat, quoad deliberetur, vtrum recipienda sit appellatio, an non sit. §. 1. Recepta autem appellatione, tamdiu nihil erit innouandum, quamdiu de appellatione fuerit pronuntiatum. §. 2. Si quis ergo forte relegatus fuit, et appellauerit: non arcebitur, neque in Italia, neque in prouincia, qua [2] relegatus est. §. 3. Propter eandem rationem, et si quis deportatus fuit ab eo, cui deportandi ius est, vel adnotatus: neque vincula patietur, neque vllam aliam iniuriam, quam patitur, qui sententiae non adquieuerat: integer enim status esse videtur prouocatione interposita. § 4. Ergo et si abstinere ordine iussus sit, et prouocauerit: eadem ratione potest coetum participare, cum hoc sit constitutum, et sit iuris, ne quid pendente appellatione nouetur. §. 5. Si quis ex pluribus facinoribus condemnatus, propter quaedam appellauit, propter quaedam non: vtrum differenda poena eius sit, an non, quaeritur? et si quidem grauiora sint crimina, ob quae appellatio interposita est, leuius autem id, propter quod non appellauit: recipienda est omnimodo appellatio, et differenda poena: si vero grauiorem sententiam meruit ex ea specie, ex qua non est appellatum: omnimodo poena inponenda est.

TIT. VIII.

QVAE SENTENTIAE SINE APPELLATIONE RESCINDANTVR.

MACER libro secundo de Appellationibus:

ILLVD meminerimus, si quaeratur, iudicatum sit, nec ne, et huius quaestionis iudex non esse iudicatum pronuntiauerit licet fuerit iudicatum, rescinditur, si prouocatum non fuerit. §. 1. Item si calculi error in sententia esse dicatur, appellare necesse non est: veluti si iudex ita pronuntiauerit, CVM CONSTET, TITIVM SEIO EX ILLA SPECIE QVINQVAGINTA, ITEM EX ILLA SPECIE VIGINTI QVINQVE DEBERE: IDCIRCO LVCIVM TITIVM SEIO CENTVM CONDEMNO: nam quoniam error computationis est, nec appellare necesse est, et citra prouocationem corrigitur. Sed et si huius quaestionis iudex sententiam centum confirmauerit, si quidem ideo, quod quinquaginta et vigintiquinque fieri centum putauerit: adhuc idem error computationis est, nec appellare necesse est: si vero ideo, quoniam et alias species vigintiquinque fuisse dixerit: appellationi locus est. §. 2. Item cum contra sacras Constitutiones iudicatur, appellationis necessitas remittitur. Contra Constitutiones autem iudicatur, cum de iure Constitutionis, non de iure litigatoris pronuntiatur. Nam si iudex volenti se ex cura muneris, vel tutelae, beneficio liberorum, vel aetatis, aut priuilegii excusare, dixerit neque filios, neque aetatem, aut vllum priuilegium ad muneris, vel tutelae excusationem prodesse: de iure constituto pronuntiasse intelligitur. Quod si de iure suo probantem ad-

1 *MACER.* 2 *a qua.*

admiserit, sed idcirco contra eum sententiam dixerit, quod negauerit eum de aetate sua, aut de numero liberorum probasse: de iure litigatoris pronuntiasse intelligitur: quo casu appellatio necessaria est. §. 3. Item cum ex Edicto peremtorio, quod neque propositum est, neque in notitiam peruenit, absentis condemnatio fit: nullius momenti esse sententiam, Constitutiones demonstrent. §. 4 Si apud eundem iudicem inuicem petamus, si et mea et tua petitio sine vsuris fuit, et iudex me priorem tibi condemnauit, quo magis tu prior me condemnatum habeas: non est mihi necesse pro hac causa appellare, quando secundum sacras Constitutiones iudicatum a me petere non possis, prius quam de mea quoque petitione iudicetur: sed magis est, vt appellatio interponatur.

II. PAVLVS libro tertio Responsorum:

PAVLVS respondit, eum, qui in rebus humanis non fuit sententiae dictae tempore, inefficaciter condemnatum videri. §. 1. Idem respondit, aduersus eum, qui in rebus humanis non esset, cum iudex datus est: neque iudicis dationem valuisse, neque sententiam aduersus eum dictam vires habere.

III. IDEM libro decimo sexto Responsorum:

PAVLVS respondit, impossibile praeceptum iudicis nullius esse momenti. §. 1. Idem respondit, ab ea sententia, cui pareri rerum natura non potuit, sine causa appellari.

TIT. IX.

AN PER ALIVM CAVSAE APPELLATIONVM REDDI POSSVNT.

VLPIANVS libro quarto Appellationum:

QVAERI solet, an per alium causae appellationis reddi possunt: quae res in rebus pecuniariis, et in criminibus agitari consueuit? Et in rebus pecuniariis sunt rescripta, posse agi: verba rescripti ita se habent. Diui Fratres Longino. Si tibi, qui appellauit, mandauit, vt eum de appellatione, quam Pollia ad eum fecit, defenderes, et res pecuniaria est: nihil prohibet, nomine eius te respondere: sin autem non sit pecuniaria causa, sed capitalis: per procuratorem agi non licet Sed et si ea causa sit, ex qua sequi solet poena vsque ad relegationem, non oportet per alium causas agi: sed ipsum adesse auditorio debere, sciendum est. Plane si pecuniaria causa est, ex qua ignominia sequitur: potest et per procuratorem hoc agi. Idque erit probandum et in ipso accusatore, si appellauerit, vel si aduersus eum sit appellatum. Et generaliter, quae causa per alium agi non potest, eius nec appellationem per alium agi oportet.

II. MACER libro secundo de Appellationibus:

SI procurator absentis appellauerit, deinde rationes reddiderit: nihilo minus ipse respondere debet. Sed an eo cessante dominus litis respondere possit exemplo adolescentis, videamus? Magis tamen obseruatur, vt audiri debeat in causis appellationis reddendis is, cuius absentis procurator appellauit.

TIT. X.

SI TVTOR, VEL CVRATOR, MAGISTRATVS CREATVS APPELLAVERIT.

VLPIANVS libro tertio de Officio Consulis:

SI qui ad munera publica nominati appellauerint, nec causas probauerint: scient ad periculum suum pertinere, si quid damni per moram appellationis reipublicae acciderit: quod si apparuerit, eos necessario prouocasse, cui adscribendum sit id damnum, Praeses, vel Princeps aestimabit.

II. HERMOGENIANVS libro quinto iuris Epitomarum:

TVTOR vel curator retentus [1] si prouocauerit, et ante causam actam moriatur: propter periculum medii temporis, successores eius causas appellationis necesse habent reddere.

TIT.

[1] *detentus*.

Tit. XI.

EVM, QVI APPELLAVERIT, IN PROVINCIA DEFENDI.

Vlpianvs libro quarto de Appellationibus:

Evm, qui appellauit, oportere in prouincia defendi in aliis suis caussis, etiam si appellationis caussa peregrinetur, Diui Fratres Decimio Philoni rescripserunt.

II. Marcianvs libro secundo de Appellationibus:

Hoc enim illis praestatur, ne necesse habeant se defendere, qui reipublicae caussa absunt.

Tit. XII.

APVD EVM, A QVO APPELLATVR, ALIAM CAVSAM AGERE COMPELLENDVM.

Vlpianvs libro quarto de Appellationibus:

Si qvis ex alia caussa appellauerit a iudice, an in alia caussa eundem iudicem habere necesse habeat, videamus? et hodie hoc iure vtimur, et tametsi appellatio interposita sit, tamen apud eundem iudicem, a quo quis prouocauit, compelletur alias caussas, si quas habet, agere: nec vtetur hoc praetextu, quasi ad offensum iuuicem non debeat experiri, cum possit denuo prouocare.

Tit. XIII.

SI PENDENTE APPELLATIONE MORS INTERVENERIT.

Macer libro secundo de Appellationibus:

Appellatore defuncto, siquidem sine herede, cuiuscumque generis appellatio fuit, euanescit: quod si appellatori heres extiterit: si quidem nullius alterius interest caussas appellationis reddi, cogendus non est peragere appellationem: si vero fisci, vel alterius, contra quem appellatum est, interest: heres caussas appellationis reddere necesse habet. Nullius autem interest, veluti cum sine ademptione bonorum relegatus est. Nam si ademptis bonis relegatus, vel in insulam deportatus, vel in metallum datus, prouocatione interposita decesserit: Imperator noster Alexander Pletorio militi ita rescripsit. Quamuis pendente appellatione morte rei crimen extinctum sit: data tamen etiam de parte bonorum eius sententia proponitur, aduersus quam non aliter is, qui emolumentum successionis habet, obtinere potest, quam si in reddendis caussis appellationis iniquitatem sententiae detexerit. §. 1. Tutor quoque in negotio pupilli appellatione interposita si decesserit, heredem eius caussas 1 appellationis reddere necesse est, etiam si rationes tutelae heres reddiderit: quia sufficit, mortis tempore ad caussas appellationis reddendas obligatum fuisse. Sed Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt, non cogendum tutorum, post rationes redditas, caussas appellationum reddere.

Tit. XIV.

DE IVRE FISCI.

Callistratvs libro primo de iure Fisci:

Variae caussae sunt, ex quibus nuntiatio ad fiscum fieri solet. Aut enim se quis, quod tacite relictum est, profitetur capere non posse: vel ab alio praeuentus defertur: vel quod mors ab heredibus non vindicatur: vel quod indignus quis heres nuntiatur: vel quod Princeps heres institutus, et testamentum siue codicilli subrepti esse nuntiantur: vel quod dicatur quis thesaurum inuenisse, vel magni pretii rem minoris ex fisco comparasse: vel praeuaricatione fiscum victum esse, vel eum decessisse, qui in capitali crimine esset, vel etiam post mortem aliquem reum esse: vel domum restructam esse, vel ab accusatione recessum, vel rem litigiosam venumdari, vel poenam fisco ex contractu priuato deberi: vel aduersus leges commissum factum esse. §. 1. An bona, quae soluendo non sint, ipso iure ad fiscum pertineant, quaesitum est? Labeo scri-

1 Hal. inserit *interpositae*.

scribit, etiam ea quae soluendo non sint, ipso iure ad fiscum pertinere. Sed contra sententiam eius Edictum perpetuum scriptum est, quod ita bona veneunt, si ex his fisco adquiri nihil possit. §. 2. Diuus Pius Coelio Amaranto ita rescripsit, vacantium bonorum nuntiationem quadriennio finiri: idque tempus ex die, quo certum esse coepit, neque heredem, neque bonorum possessorem exstare, computari oportere. §. 3. Praescriptio autem viginti annorum, quae etiam circa requirendorum adnotatorum bona obseruatur, ex Constitutione Diui Titi [1] solet ex eo numerari, ex quo quid ad fiscum pertinere potuit. § 4. Causae autem, quae statim motae sunt, et tractae vltra vicesimum annum, differri possunt etiam post vicesimum annum. §. 5. Illae quoque causae, quae a priore nuntiatore proditae dicantur, etiam post annos, quibus praescribi diximus, fisco nuntiari possunt.

II. IDEM libro secundo de iure Fisci:

EX quibusdam causis delationes suscipientium fama non laeditur: veluti eorum, qui non praemii consequendi, item eorum, qui vlciscendi gratia aduersarium suum deferunt, vel quod nomine [2] Reipublicae suae quis exsequitur causas: et haec ita obseruari, plurifariam Principalibus Constitutionibus praecipitur. §. 1. Diuus Hadrianus Flauio Arriano in haec verba rescripsit. Quin ei, qui instrumenta ad causam fisci pertinentia, cum possit exhibere, non exhibet, nocere debeat: si verum aliter non inuenitur, ea subtracta esse credantur, quae nocitura causae eius fuerint, dubitatum non est: sed nec alias dubitari oportet, quin non in aliam rem nocere debeant, quam in eam, qua desiderata sunt. §. 2. Item Diui Fratres ad libellum Cornelii Rufi rescripserunt, toties edenda esse instrumenta, quoties de iure capiendi, vel de iure domi. ii, vel de aliqua causa simili, re nummaria quaeratur: non si de capitali causa agatur. §. 3. Senatus censuit, vt, si neque delator, neque possessor, tribus Edictis euocati adfuerunt: delatoris quidem fideiussores teneantur, et ei postea publicam causam deferendi ius adimatur: possessoris autem ius idem esset, quod si [3] delatus omnino non esset. §. 4. Quoties tamen delator adesse iussus cessat, nec hoc fraude possessoris factum esse probabitur: Diuus Hadrianus rescripsit, secundum possessorem pronuntiari oportere: ita vt sententia comprehendatur, etiam delatores edicto id comprehendisse. §. 5. Diuus Pius Caecilio Maximo rescripsit, Constitutionem patris sui, qua compelleretur delator edere mandatorem, ac nisi edidisset, vt in vincula deduceretur: eo pertinere, non vt delator poena subduceretur, si mandatorem haberet: sed vt mandator quoque perinde, atque si ipse solus detulisset, puniretur. §. 6. Imperator noster Seuerus Augustus constituit, ne serui delatores dominorum audiantur: sed vt poena coerceantur. Libertos quoque, causae mandatores contra patronos, a Praesidibus Prouinciarum poenae plectendos. §. 7. Complura sunt rescripta Principalia, quibus cauetur, non abesse errorem cuiquam, quod ignotus iuris sui ipse se detulerit. Sed extat eorundem Principum rescriptum, ex quo videtur posse defendi, ita demum non nocere cuiquam se detulisse, si ea persona sit, quae ignorare propter rusticitatem, vel propter sexum femininum, ius suum possit.

III. IDEM libro tertio de iure Fisci:

NON intelligitur fraudem legi fecisse, qui rogatus est palam restituere. Sed cum quidam testamento suo ita scripsisset, VOS ROGO, VT IN EO, QVOD A VOBIS PETII, FIDEM PRAESTETIS: PERQVE DEVM, VT FACIATIS, ROGO, et quaereretur, an id palam datum intelligeretur? Iulianus respondit, non quidem apparere, quid ab heredibus ex huiusmodi verbis petitum est: quaeri autem solere, quando intelligatur quis in fraudem legis fidem suam accommodare? Et fere eo iam decursum, vt fraus legi fieri videatur, quoties quis neque testamento, neque codicillis rogaretur: sed domestica cautione et chirographo obligaret se ad praestandum ei, qui capere non potest: ideoque dici posse, ex supradictis verbis, non esse legi fraudem factam. §. 1. Si quis palam rogatus, et tacite esset, agitabatur, quid magis praeualeret: vtrum id ipsum noceret, quod tacite rogatus esset: an prodesset, quod palam petitum esset: et Diuus Hadrianus rescripsit, in eo, quod cuiusque fidei palam commissum

1 *Diui Titii Antonini*, 2 Ap. Hal. *nomine* abest. 3 Hal. inserit *foret*.

missum est, non esse existimandum fidem suam in fraudem legis accommodasse. §. 2. Quanto autem fraus interposita videatur, agendum est, id est, vtrum exitus spectari deberet, an consilium? forte si tunc, cum tacite fideicommittebatur, non capiebat is, cui restitui iubebatur: mortis vero tempore capere poterat, vel contra? et placuit exitum esse spectandum. §. 3. Tacita autem fideicommissa frequenter sic deteguntur, si proferatur chirographum, quo se cauisset, cuius fides eligitur, quod ad eum ex bonis defuncti peruenerit, restituturum. Sed et ex aliis probationibus manifestissimis idem fit. §. 4. Cum ex causa taciti fideicommissi bona ad fiscum pertinent, omnia, quae in testamento vtiliter data sunt, valent: et ita Diuus Pius rescripsit. §. 5. Diui Fratres rescripserunt, in venditionibus fiscalibus fidem et diligentiam a procuratore exigendam: et iusta pretia, non ex praeterita emtione, sed ex praesenti aestimatione constitui: sicut enim diligenti cultura pretia praediorum ampliantur, ita, si negligentius habita sint, minui ea necesse est. §. 6. Cum quinquennium, in quo quis pro publico conductore se obligauit, excessit, sequentis temporis nomine non tenetur: idque Principalibus Rescriptis exprimitur. Diuus etiam Hadrianus in haec verba rescripsit. Valde inhumanus mos est iste, quo retinentur conductores vectigalium publicorum, et agrorum, si tantidem locari non possint: nam et facilius inuenientur conductores, si scierint fore, vt, si peracto lustro discedere voluerint, non teneantur. §. 7. Si posteriori creditori fiscus successerit, eo iure vtitur, quo is vsurus erat, cui successit. §. 8. Multa Principalia sunt Rescripta, quibus cauetur, non aliter fiscum debitorum suorum debitores conuenire, nisi Principales debitores defecerint, vel ex ratione fisci nomina facta liquido probentur, vel ex contractu fiscali debitores conueniantur. §. 9. Diuus Hadrianus Flauio Proculo rescripsit, cum in libertatem proclamat, qui ex bonis ad fiscum pertinentibus esse dicitur, iudicium dari praesentibus, et agentibus etiam his, qui negotiis fisci solent interuenire: et huiusmodi liberales causae, si non interueniente fisci aduocato decisae sint, in integrum restituuntur. §. 10. Si in locis fiscalibus, vel publicis, religiosisue, aut in monumentis thesauri reperti fuerint: Diui Fratres constituerunt, vt dimidia pars ex his fisco vindicaretur: item si in Caesaris possessione repertus fuerit, dimidiam aeque partem fisco vindicari. §. 11. Deferre autem se nemo cogitur, quod thesaurum inuenerit, nisi ex eo thesauro pars fisco debeatur. Qui autem, cum in loco fisci thesaurum inuenerit, et partem ad fiscum pertinentem suppresserit, totum cum altero tanto cogitur soluere.

IV. VLPIANVS libro sexto ad Edictum:

IN fisci causis pacti cum delatoribus pro confessis habentur, si modo pretium, vel modicum dederunt.

V. IDEM libro decimo sexto ad Edictum:

SI curator Caesaris rem aliquam vendiderit, quamuis duplum, vel triplum pro euictione promiserit: tamen fiscus simplum praestabit. §. 1. Si ab eo, cui ius distrahendi res fisci datum est, fuerit distractum quid fisci [1]: statim fit emtoris, pretio tamen soluto.

VI. IDEM libro sexagesimo tertio ad Edictum:

FISCVS, cum in priuati ius succedit, priuati iure pro anterioribus suae successionis temporis vtitur: ceterum posteaquam successit, habebit priuilegium suum. Sed vtrum statim atque coepit, ad eum pertinere nomen: an vero postea quam conuenit debitorem, an postea quam relatum est inter nomina debitorum, quaeritur: et quidem vsuras exinde petit fiscales, etsi breuiores debeantur, ex quo conuenit certum debitorem et confitentem. At in priuilegio varie rescriptum est: puto tamen exinde priuilegio esse locum, ex quo inter nomina debitorum relatum nomen est. §. 1. Quodcumque priuilegii fisco competit, hoc idem et Caesaris ratio, et Augustae habere solet.

VII. IDEM libro quinquagesimo quarto ad Edictum:

SI fiscus alicui status controuersiam faciat, fisci aduocatus adesse debet: quare si sine fisci aduocato pronuntiatum sit, Diuus Marcus rescripsit, nihil esse actum: et ideo ex integro cognosci oportere.

VIII.

1 *quod fisci fuerit.*

VIII. Modestinvs libro quinto Regularum:

Bonorvm fisco vindicatorum actores venundari a procuratoribus non possunt: et si distrahantur, irritam fieri venditionem rescriptum est.

IX. Idem libro decimo septimo Responsorum:

Lvcivs Titius fecit heredes sororem suam ex dodrante, vxorem Maeuiam et socerum ex reliquis portionibus: eius testamentum postumo nato ruptum est: qui postumus breui [1] et ipse decessit: atque ita omnis hereditas ad matrem postumi deuoluta est: soror testatoris Maeuiam veneficii in Lucium Titium accusauit: cum non obtinuisset, prouocauit: interea decessit rea: nihilo minus tamen apostoli redditi sunt. Quaero, an putes extincta rea cognitionem appellationis inducendam, propter hereditatem quaesitam? Modestinus respondit, morte reae crimine extincto, persecutionem eorum, quae scelere adquisita probari possunt, fisco competere posse.

X. Idem libro singulari de Praescriptionibus:

Non puto delinquere eum, qui in dubiis quaestionibus contra fiscum facile responderit.

XI. Iavolenvs libro nono Epistolarum:

Non possunt vlla bona ad fiscum pertinere, nisi quae creditoribus superfutura sunt: id enim bonorum cuiusque esse intelligitur, quod aeri alieno superest.

XII. Callistratvs libro sexto de cognitionibus:

In metallum damnatis libertas adimitur, cum etiam verberibus seruilibus coercentur. Sane per huiusmodi personas fisco nihil adquiri, Diuus Pius rescripsit: et ideo quod legatum erat ei, qui postea in metallum damnatus erat, ad fiscum non pertinere rescripsit: magisque ait poenae eos, quam fisci seruos esse.

XIII. Pavlvs libro septimo ad legem Iuliam et Papiam:

Edicto Diui Traiani, quod proposui, significatur, vt si quis, antequam causa eius ad aerarium deferatur, professus esset eam rem, quam possideret, capere sibi non licere, ex ea partem fisco inferret, partem ipse retineret. §. 1. Idem postea Edicto significauit, vt quaecumque professa esset vel palam, vel tacite relictum sibi, quod capere non posset, et probasset iam id ad fiscum pertinere: etiam si id non possideret: ex eo quod redactum esset a Praefectis aerario, partem dimidiam ferat. §. 2. Nihil autem interest, quae causa impediat ius capiendi. §. 3. Id autem deferri debet, quod latet, non id quod fisci est. §. 4. At heredes eius, qui se detulerat, non videbatur praemium transire: sed Diuus Hadrianus rescripsit, vt, licet ante decessisset is qui se detulerat, ante [2] quam id quod detulerat, fisco addiceretur, heredi eius praemium daretur. §. 5. Exstat eiusdem Hadriani epistola, vt si is, qui se deferre poterat, morte praeuentus fuerit, heres eius, si detulerit, praemium consequatur: si tamen, inquit, liquebit defunctum eius animi fuisse, vt se vellet deferre: si vero idcirco dissimulauerit, dum rem occultari sperat: heredem eius vltra vulgare praemium nihil consecuturum. §. 6. Item Diui Fratres rescripserunt, heredes eorum, quibus tacitum fideicommissum relictum est, ita demum ex beneficio Traiani deferre se posse: si is, cui datum fuerat, morte praeuentus esset, et ideo per angustias temporis deferre se non potuerit. §. 7. Cum ante apertum testamentum, tacitum fideicommissum nuntiatum esset ab his, qui fidem tacitam susceperunt, deinde post apertas a fideicommissario delatum esset: Diuus Antoninus recipi professionem eius iussit: neque enim dignam esse praemio tam praecipitem festinationem prioris: et cum quis se nuntiet non capere, potius confiteri de suo iure, quam aliud deferre videtur. §. 8. Ad eos beneficium Traiani pertinet, qui ex defuncti voluntate relictum sibi capere non possunt: ergo nec illud, quod seruo meo relictum est, deferre potero. §. 9. Eos qui quasi indigni repelluntur, summouendos esse ab eiusmodi praemio: id est eos, qui de inofficioso egerunt, vel falsum dixerunt testamentum, qui vsque ad finem litis oppugnauerunt testamentum. §. 10. Ei qui per errorem se detulit, cum capere solidum posset, non nocere hoc Diuus Hadrianus, et Diuus Pius, et Fratres rescripserunt.

XIV.

1 Hal. inserit *post*. 2 Ap. Hal. *ante* abest.

XIV. Gaivs libro vndecimo ad legem Iuliam et Papiam:

Dicitvr, ex asse hereditates ex Silaniano cum fiscus vindicasset, vt nec libertates, nec legata tueatur: quod aperte nullam habet rationem, cum ex quibuslibet aliis causis fisco vindicatis hereditatibus, et libertates, et legata maneant.

XV. Ivnivs Mavricianvs libro tertio ad legem Iuliam et Papiam:

Senatvs censuit, si delator abolitionem petat, quod errasse se dicat: vt idem iudex cognoscat, an iusta causa abolitionis sit? et si errasse videbitur, det inprudentiae veniam: si autem calumniae, hoc ipsum iudicet, eaque causa accusatori perinde cedat, ac si causam egisset, et prodidisset. §. 1. Si quis delatorem subiecerit, tantum in aerarium deferat, quantum praemii nomine delator consecuturus fuisset, si vicisset. §. 2. Diuus Hadrianus rescripsit, eandem poenam delatorem ferre debere, si citatus ad Edictum non responderit, qua teneretur, si causam non probasset. §. 3. Senatus Hadriani temporibus censuit, cum quis se ad aerarium detulerit, quod capere non potuerit, vt totum in aerarium colligatur: et ex eo pars dimidia sibi secundum beneficium Diui Traiani restituatur. §. 4. Quod si tribus Edictis a Praefecto aerario adesse delator iussus, venire noluerit, secundum possessorem sit pronuntiandum: sed ab eo, qui ita adesse iussus, respondente possessore non adfuerit, tantum exigendum, quantum apud aerarium ex ea causa, quam detulerit, remaneret, si professionem eam implesset. §. 5. Senatus censuit, vt perinde rationes ad aerarium deferat is, a quo tota hereditas fisco euicta est, vel vniuersa legata: atque is deferre deberet, a quo pars hereditatis vel legati euicta sit. §. 6 Si quis arguetur falsas rationes detulisse, de eo Praefectus aerarii cognoscat, quantam fraudem inuenerit, vt tantam pecuniam in aerario iubeat inferri.

XVI. Vlpianvs libro decimo octauo ad legem Iuliam et Papiam:

Ait Diuus Traianus, qvicvmqve professvs fverit. Qvicvmqve accipere debemus tam masculum, quam feminam: nam feminis quoque, quamuis delationibus prohibentur, tamen ex beneficio Traiani deferre se permissum est. Nec non illud aeque non intererit, cuius aetatis sit is, qui se defert, vtrum iustae, an pupillaris: nam pupillis etiam permittitur deferre se, ex quibus non capiunt.

XVII. Modestinvs libro secundo de Poenis:

In summa sciendum est, omnium fiscalium poenarum petitionem creditoribus postponi.

XVIII. Marcianvs libro singulari de Delatoribus:

Deferre non possunt mulieres propter sexus infirmitatem, et ita sacris Constitutionibus cautum est. §. 1. Item clarissimi viri deferre non possunt. §. 2. Item damnati deferre non possunt: vt Diui Fratres de eo rescripserunt, qui fustibus caesus in opus publicum erat datus. §. 3. Item Constitutionibus Principum prohibentur deferre illi, qui in metallum dati sunt: hoc ideo, ne desperati ad delationem facile possint sine causa confugere. §. 4. Sed eas causas, quas ante damnationem coeperunt deferre, posse eos etiam post damnationem exequi, rescriptum est. §. 5. Veterani quoque sacris Constitutionibus delatores esse prohibentur, propter honorem vtique, et merita militiae. §. 6. Item milites, propter honorem stipendiorum quae merent, deferre prohibentur. §. 7. Sed communem causam sibi cum fisco quiuis deferre potest: hoc est, vindicare [1]: nec per hoc famosus est: licet in causa sua [2] non obtinuerit. §. 8. Item eos, qui tutores vel curatores fuerunt, non oportere deferre causa pupillorum vel adolescentium suorum, Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt. Quod consequens est obseruari et in eo, qui quasi procurator negotia gessit, et ita idem Principes rescripserunt. Idem decreuerunt, nulla Constitutione prohibitum esse procuratorem interrogari: sed accusare eum, cuius negotia gessit, et tutorem, qui aut detulit, aut mandauit, seuerissime puniendum rescripserunt. §. 9. Sed ne quidem is, qui aliquam vendidit rem, eandem deferre debet vel per se, vel per subiectam personam: ne alioquin poenam patiatur dignam suae personae, vt et constitutum esse refertur. §. 10. Papinianus, tam libro sexto, quam vndecimo Responsorum scribit, ita demum publicam auferri pecuniam ei, qui cum erat creditor, in solutum pecuniam acce-

1 Ap. Hal. *hoc est vindicare* absunt. 2 Ap. Hal. *sua* abest.

cepit, si aut sciebat, cum accipiebat, publicum quoque esse debitorem, aut postea cognouit, antequam consumeret pecuniam. Sed placet omnimodo ei pecuniam auferendam esse, etiam si ignorauit, cum consumeret: et postea quidam Principes directam actionem competere ablata pecunia rescripserunt, vt et Marcellus libro septimo Digestorum scribit.

XIX. PAPINIANVS libro decimo Responsorum:

DENIQVE non esse praestandas vsuras, cum pecunia reuocatur, conuenit: quoniam res, non persona conuenitur.

XX. IDEM libro vndecimo Responsorum:

SED reuocata pecunia, in fideiussorem liberatum vtilis actio dabitur.

XXI. PAVLVS libro tertio Quaestionum:

TITIVS, qui mihi sub pignoribus pecuniam debebat, cum esset fisci debitor, soluit mihi quae debebat: postea fiscus iure suo vsus, abstulit mihi pecuniam. Quaerebatur, an liberata essent pignora? Marcellus recte existimabat, si id quod mihi solutum est, fiscus abstulit: non competere pignorum liberationem: neque differentiam admittendam esse existimo interesse putantium, id ipsum quod solutum est, an tantundem repetatur.

XXII. MARCIANVS libro singulari de Delatoribus:

RES quae in controuersia sunt, non debent a procuratore Caesaris distrahi: sed differenda est eorum venditio, vt Diuus quoque Seuerus, et Antoninus rescripserunt. Et defuncto maiestatis reo, parato herede purgare innocentiam mortui, distractionem bonorum suspendi iusserunt. Et generaliter prohibuerunt rem distrahi a procuratore, quae esset in controuersia. §. 1. Res autem nexas pignori distrahere procuratores possunt. Sed si ante alii res obligatae sunt iure pignoris, non debet procurator ius creditorum laedere. Sed si quidem superfluum est in re, permittitur procuratori vendere ea lege, vt in primis creditoribus praecedentibus satisfiat: et si quid superfluum est, fisco inferatur, aut si acceperit totum fiscus, soluat ipse: vel simpliciter, si vendidit procurator, iubebit pecuniam, quam deberi creditori priuato fuerit probatum, exsolui ei; et ita Diuus Seuerus et Antoninus rescripserunt. §. 2. Lites donatas se non suscipere Diuus Pius rescripsit, licet bona relicturum se quis profiteatur, vel partem bonorum donatam non suscipere: et adiecit, et illum dignum fuisse puniri pro tam turpi, tamque inuidioso commento: et, nisi durum esse videbatur, in vltro venientem poenam statuere. §. 3. Sicut renuntiare causam nemo cogitur, ita liberum arbitrium ei desistendi non datur qui detulit; et ita Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt; et idem esse, licet alieno mandato detulisset. Plane rescripserunt, delatorem audiendum, volentem a lite desistere, sibi mandatorem subtractum queratur.

XXIII. CALLISTRATVS libro secundo de iure Fisci:

DE eo delatore, qui causam solus agere instituerat non habita mentione mandatoris, si postea desistat praetendens mandatorem causae decessisse: puniendum Diui Fratres rescripserunt.

XXIV. MARCIANVS libro singulari de Delatoribus:

NON tantum delator punitur, si non probauerit[1] sed et mandator, quem exhibere debet delator.

XXV. VLPIANVS libro decimo nono ad Sabinum:

EST et[1] decretum ab Imperatore Seuero, et constitutum, nullo modo exigendum quem probare, vnde habeat, circa delationes fiscales: sed delatorem probare debere, quod intendit.

XXVI. IDEM libro trigesimo primo ad Sabinum:

CVM quidam capitis reus emancipasset filium, vt hereditatem adiret, rescriptum est, non videri in fraudem fisci factum, quod adquisitum non est.

XXVII. IDEM libro trigesimo quarto ad Edictum:

CVM mortem maritus vxoris necatae non defendit, Diuus Seuerus rescripsit, dotem fisco vindicandam, prout ad maritum pertineat.

XXVIII. IDEM libro tertio Disputationum:

SI, qui mihi obligauerat quae habet, habiturusque esset, cum fisco contraxerit; sciendum est, in re postea adquisita fiscum potiorem esse debere. Papinianum respondisse: quod et constitutum est; praeuenit enim causam pignoris fiscus.

XXIX.

1 *Exstat.*

XXIX. Idem libro octauo Disputationum:

Eivs, qui delatorem corrupit, ea conditio est, vt pro victo habeatur: nam in fiscalibus caussis id constitutum est. Sed enim haec poena magis est, vt aduersus ipsum locum habeat, qui delatorem redemit: ceteroquin aduersus heredem eius transire non debet: nec enim exinde perit caussa, ex quo redemta est, vel actio peremitur, vel condemnatio facta videtur: verum oportet constare prius, et de crimine pronuntiare. Plane si forte de retractanda caussa agatur, quae semel iudicata est per delatoris corruptelam: mortuus corruptor non efficiet, quo minus agi possit, atque retractari caussa: hic enim non poenae, sed caussae restitutio est. §. 1. Eum, qui falsum testamentum dixit, posse adire hereditatem constat: sed denegatis ei actionibus fisco locus erit: et obligationes, quas adeundo confudit, non restituuntur. §. 2. Nam et in eo, qui post aditam hereditatem defuncti mortem non defendit, Imperator noster cum patre rescripsit, obligationes confusas non resuscitari.

XXX. Marcianvs libro tertio Institutionum:

Ne procuratores Caesaris bonorum actores, quae ad fiscum deuoluta sunt, alienent, Imperatores Seuerus et Antoninus rescripserunt: et si manumissi fuerint, reuocatur ad seruitutem.

XXXI. Idem libro quarto Institutionum:

Divvs Commodus rescripsit, obsidum bona, sicut captiuorum, omnimodo in fiscum esse cogenda.

XXXII. Idem libro decimo quarto Institutionum:

Sed si accepto vsu togae Romanae, vt ciues Romani semper egerint, Diui Fratres procuratoribus hereditatium rescripserunt, sine dubitatione ius eorum ab obsidis conditione separatum esse beneficio principali: ideoque idem ius eis seruandum, quod habent, si a legitimis ciuibus Romanis heredes instituti fuissent.

XXXIII. Vlpianvs libro primo Responsorum:

Evm, qui debitoris fisci adiit hereditatem, priuilegiis fisci coepisse esse subiectum.

XXXIV. Macer libro secundo Publicorum:

Imperatores Seuerus et Antoninus Asclepiadi ita [1] rescripserunt. Tu, qui defensione omissa redimere sententiam maluisti cum tibi crimen obiiceretur, non immerito quingentos solidos inferre fisco iussus es: omissa enim ipsius caussae inquisitione, ipsi te huic poenae subdidisti: obtinendum est enim, vt hi, quibus negotia fiscalia mouentur, ad defensiones caussae bona fide veniant: non aduersarios, aut iudices redimere temtent.

XXXV. Pomponivs libro vndecimo Epistolarum:

Apvd Iulianum scriptum est, si priuatus ad se pertinere hereditatem Lucii Titii dicat, altero eandem hereditatem fisco vindicante: quaeritur, vtrum ius fisci ante excutiendum sit, et sustinendae actiones ceterorum, an nihilo minus inhibendae petitiones creditorum singulorum, ne publicae caussae praeiudicetur? idque Senatusconsultis expressum est

XXXVI. Papinianvs libro tertio Responsorum:

Praediis a fisco distractis, praeteriti temporis tributum eorundem praediorum onus [2] emtorem spectare placuit.

XXXVII. Idem libro decimo Responsorum:

Qvod placuit, fisco non esse poenam petendam, nisi creditores suum recuperauerint: eo pertinet, vt priuilegium in poena contra creditores non exerceatur, non vt ius commune priuatorum fiscus amittat.

XXXVIII. Idem libro decimo tertio Responsorum:

Fiscvs in quaestione falsi testamenti non obtinuit: priusquam autem ea quaestio decideretur, alio nuntiante bona postea vacare constitit: fructus post primam litem absumi non oportuisse respondi: neque enim ad Senatusconsulti beneficium scriptum heredem pertinere controuersia mota. §. 1. Delatoris opera non esse functum respondi, qui fisci pecuniam, quam alius tenebat, ad sui temporis administrationem pertinere, quamuis probare non potuisset, contendit: quoniam propriam caussam egerat.

XXXIX. Idem libro decimo sexto Responsorum:

Bona fisco citra poenam exilii perpetuam adiudicari sententia non oportet. §. 1. Eum qui periculum communis

1 Ap. Hal. *Asclepiadi ita* absunt. 2 Ap. Hal. *onus* abest.

nis condemnationis diuidi postulauit, quod participes iudicati soluendo essent, reuocatis alienationibus, quas fraudulenter fecerant, non videri causam pecuniae fisco nuntiasse respondi.

XL. PAVLVS libro vigesimo primo Quaestionum:

ITA fidei heredis commisit, ROGO FVNDVM TITIO DES, DE QVO TE ROGAVI: si Titius capere non possit, non euitabit heres poenam taciti fideicommissi: non enim est palam relinquere, quod ex testamento sciri non potest, cum recitatum est: quemadmodum nec ille palam dat, qui ita scribit, ROGO VOS HEREDES, IN EO QVOD A VOBIS PETII, FIDEM PRAESTETIS: immo in priore specie, maiorem fraudem excogitasse videtur, qui non tantum legem circumuenire voluit, sed etiam interpretationem legis, quae circa tacitum fideicommissum habetur: quamuis enim fundum nominauerit, non tamen cognosci potest, de quo sit rogatus heres, cum diuersitas rerum obscurum faciat legatum. §. 1. Patronus si tacite in fidem suam recipiat, vt ex portione sua praestet cessare fraudem dicitur: quia de suo largitur.

XLI. IDEM libro vigesimo primo Responsorum:

EVM qui bona vacantia a fisco comparauit, debere actionem, quae contra defunctum competebat, excipere.

XLII. VALENS [1] libro quinto Fideicommissorum:

ARNIANVS Seuerus Praefectus aerarii, cum eius qui tacite rogatus fuerat non capiendi fideicommissum reddere, bona publicata erant, pronuntiauit, nihilo minus ius deferendi ex Constitutione Diui Traiani habere eum cui fideicommissum erat relictum. §. 1. Quia autem nonnulli ingrati aduersus beneficium Diui Traiani, post professionem quoque de tacito fideicommisso factam, cum possessoribus transigunt, atque tribus Edictis euocati non respondent: placuit Senatui, tantum ab eo qui id fecisset, exigi, quantum apud aerarium ex ea causa, quam detulerat, remanere oporteret, si professionem suam impleisset, et si possessoris quoque fraus apud Praefectum conuicta fuisset, ab eo quoque, quod conuictus inferre debuisset, exigi.

XLIII. VLPIANVS libro sexto Fideicommissorum:

IMPERATOR noster rescripsit, fiscum in rem habere actiones ex tacito fideicommisso.

XLIV. PAVLVS libro primo Sententiarum:

DELATOR non est, qui protegendae causae suae gratia aliquid ad fiscum nuntiat.

XLV. IDEM libro quinto Sententiarum:

IN fraudem fisci non solum per donationem, sed quocumque modo res alienatae reuocantur: idemque iuris est, et si non quaeratur: aeque enim in omnibus fraus punitur. §. 1. Bona eorum, qui in custodia, vel in vinculis, vel compedibus decesserunt, heredibus eorum non auferuntur, siue testato, siue intestato decesserunt. §. 2. Eius bona, qui sibi mortem consciuit, non ante ad fiscum coguntur, quam prius constiterit, cuius criminis gratia manus sibi intulerit. Eius bona, qui sibi ob aliquod admissum flagitium mortem consciuit, et manus intulit, fisco vindicantur: quod si id taedio vitae, aut pudore aeris alieni, vel valetudinis alicuius inpatientia admisit: non inquietabuntur, sed suae successioni [2] relinquuntur. §. 3. A debitore fisci in fraudem datas libertates retrahi placuit. Sane ipsum ita ab alio emere mancipium, vt manumittat, non est prohibitum: ergo tunc et libertatem praestare possit. §. 4. Ex his bonis, quae ad fiscum delata sunt, instrumenta, chirographa, vel acta etiam ad ius priuatorum pertinentia, restitui postulantibus conuenit. §. 5. Neque instrumenta, neque acta a quoquam aduersus fiscum edi oportet. §. 6. Ipse autem fiscus actorum suorum exempla hac conditione edit, vt ne is cui describendi sit potestas, aduersus se, vel Rempublicam his actis vtatur: de quo cauere compellitur, vt si vsus is contra interdictum fuerit, causa cadat. §. 7. Quoties apud fiscum agitur, actorum potestas postulanda est, vt merito is vti liceat, eaque manu commentariensis adnotanda sunt. Quod si ea aliter proferantur, is qui ita protulerit, causa cadit. §. 8. Quoties iterum apud fiscum eadem causa tractatur, priorum actorum, que-

1 *IAVOLENVS.* 2 *suo successori.*

quorum vſus non fuerat poſtulatus, ex officio recitatio iure poſcetur. §. 9. Qui pro alio a fiſco conuentus debitum exſoluit, non inique poſtulat perſecutionem bonorum eius pro quo ſoluit: in quo etiam adiuuari per officium ſolet. §. 10. Fiſcalibus debitoribus petentibus ad comparandam pecuniam dilationem negari non placuit: cuius rei aeſtimatio ita arbitrio iudicantis conceditur, vt in maioribus ſummis non plus quam tres menſes, in minoribus vero non plus, quam duo prorogentur, prolixioris autem temporis ſpatium ab Imperatore poſtulandum eſt. §. 11. Si principalis rei bona ad fiſcum deuoluta ſint, fideiuſſores liberantur: niſi forte minus idonei ſint, et in reliquum non exſolutae quantitatis acceſſerint. §. 12. Si plus ſeruatum eſt ex bonis [1] debitoris a fiſco diſtractis, iure ac merito reſtitui poſtulatur. § 13. Conductor ex fundo fiſcali nihil transferre poteſt: nec cupreſſi materiam vendere, vel oliuae, non ſubſtitutis aliis, ceterasque arbores pomiferas caedere: et facta eius rei aeſtimatione, in quadruplum conuenitur. §. 14. Minoribus viginti quinque annis neque fundus, neque vectigalia locanda ſunt: ne aduerſus ea beneficio aetatis vtantur.

XLVI. Hermogenianvs libro ſexto iuris Epitomarum:

Avfertvr ei quaſi indigno ſucceſſio, qui, cum heres inſtitutus eſſet vt filius, poſt mortem eius qui pater dicebatur, ſuppoſitus declaratus eſt. §. 1. Qui aliquid ſciens in fraudem fiſci ſuſcepit, non ſolum rem, in qua fraudis miniſterium ſuſcepit, ſed alterum tantum reſtituere cogitur. §. 2 Quod a Praeſide, ſeu procuratore, vel quolibet alio in ea prouincia, in qua adminiſtrat, licet per ſuppoſitam perſonam, comparatum eſt, infirmato contractu vindicatur, et aeſtimatio eius fiſco infertur: nam et nauem in eadem prouincia, in qua quis adminiſtrat, aedificare prohibetur. § 3 Fiſcus ſemper habet ius pignoris. §. 4. Qui compenſationem opponit fiſco, intra duos menſes debitum ſibi docere debet. §. 5. Vt debitoribus fiſci, quod fiſcus debet, compenſetur, ſaepe conſtitutum eſt: excepta cauſa tributoria, et ſtipendiorum, item pretio rei a fiſco emtae, et quod ex cauſa annonaria debetur. §. 6. In reatu conſtitutus bona ſua adminiſtrare poteſt: eique debitor recte bona fide ſoluit. §. 7. Actores, qui aliquod officium gerunt in bonis, quae diſtrahunt, procuratores venundare inconſultis Principibus prohibentur: et ſi veneant, venditio nullas [1] vires habebit. §. 8. Seruus Caeſaris, ſi iuſſu procuratoris adiit hereditatem, Caeſari volenti adquirit. §. 9. Si multi fiſco fraudem fecerint, non vt in actione furti, ſinguli ſolidum, ſed omnes ſemel quadrupli poenam pro virili portione debent: ſane pro non idoneis, qui ſunt idonei, conueniuntur.

XLVII. Pavlvs libro primo Decretorum:

Moschis quaedam fiſci debitrix ex conductione vectigalis, heredes habuerat: a quibus poſt aditam hereditatem Faria Senilla, et alii praedia emerant: cum conueniréntur propter Moſchidis reliqua, et dicebant heredes Moſchidis idoneos eſſe, et multos alios ex iisdem bonis emiſſe: aequum putauit Imperator, prius heredes conuenire debere: in reliquum, poſſeſſorem omnem: et ita pronuntiauit. §. 1. Aemilius Ptolemaeus conduxerat a fiſco poſſeſſionem, eamque paulatim pluribus locauerat maiore quantitate, quam ipſe ſuſceperat: conueniebatur a procuratoribus Caeſaris in eam quantitatem quam ipſe perceperit: hoc iniquum, et inutile fiſco videbatur, vt tamen ſuo periculo ipſe eos, quibus locauerat, conueniret, ideoque pronuntiauit, in eam ſolam quantitatem eum conueniri debere, qua ipſe conductor exſtiterat.

XLVIII. Idem libro ſecundo Decretorum:

Statius Florus teſtamento ſcripto heredis ſui Pompeii tacitae fidei commiſerat, vt non capienti fundum et certam pecuniae quantitatem daret: et eo nomine cautionem a Pompeio exigi curauerat, ſe reſtituturum ea quae ei per praeceptionem dederat: poſtea idem Florus, facto ſecundo teſtamento, et eodem Pompeio et Fauſtino heredibus inſtitutis, nullas praeceptiones Pompeio dederat: haec perſona, quae capere non poterat, ſe detulerat: conſulti Imperatores a procuratoribus reſcripſerant, ſi non probaretur mutatam voluntatem eſſe, praeſtandum fideicommiſſum: atque ita Pompeius condemnatus deſiderabat, onus eſſe id hereditatis oportere;

1 Hal. inferit *omnino*.

re: quia praeceptiones non acceperat, nec posse videri pro parte in prima voluntate testatorem perseuerasse: sed in vniuerso pronuntiauit, nec testamentum prius exstare, nec si dedisset in primo testamento, ex posteriore peti potuisse, nisi petitum esset: placuit, quia non probabat sibi datas praeceptiones, ex sola sua cautione solum fideicommissum praestare debere. §. 1. Cornelio Felici mater scripta heres rogata erat restituere hereditatem post mortem suam: cum heres scripta condemnata esset a fisco, et omnia bona mulieris occuparentur, dicebat Felix, se ante poenam esse: hoc enim constitutum est: sed si nondum dies fideicommissi venisset, quia posset prius ipse mori, vel etiam mater [1] alias res adquirere: repulsus est interim a petitione.

XLIX. Idem libro singulari de tacitis fideicommissis:

Cvm tacitum fideicommissum is, cui datum erat, capere se nihil posse detulisset, in quaestionem venit, dodrantis, an totius assis partem dimidiam ex beneficio Diui Traiani recipere debeat? de qua re exstat Rescriptum Imperatoris Antonini in haec verba. Imperator Antoninus Iulio Rufo. Qui tacitam fidem accommodauit, vt non capienti restitueret hereditatem: si deducta parte quarta restituit, nihil retinere debet: quadrans autem, qui heredi imponitur ipsius, eripiatur, et ad fiscum transferatur: vnde dodrantis semissem solum capit, qui se detulit.

L. Idem libro tertio Decretorum:

Valerivs Patroinus procurator Imperatoris Flauio Stalticio praedia certo pretio addixerat: deinde facta licitatione idem Stalticius recepta ea licitatione obtinuerat, et in vacuam possessionem inductus erat: de fructibus medio tempore perceptis quaerebatur. Patroinus fisci esse volebat. Plane si medio tempore inter primam licitationem, et sequentem adiectionem [2] percepti fuissent, ad venditorem pertinere: sicut solet dici, cum in diem addictio facta est, deinde melior conditio allata est: nec moueri deberemus, quod idem fuisset, cui et primo addicta fuerant praedia. Sed cum vtraque addictio intra tempus vindemiarum facta fuisset, recessum est ab hoc tractatu: itaque placebat fructus emtoris esse. Papinianus et Messius nouam sententiam induxerunt, quia sub colono erant praedia, iniquum esse fructus ei auferri vniuersos: sed colonum quidem percipere eos debere: emtorem vero pensionem eius anni accepturum, ne fiscus colono teneretur, quod ei frui non licuisset, atque si hoc ipsum in emendo conuenisset: pronuntiauit tamen secundum illorum opinionem, quod quidem domino colerentur, vniuersos fructus habere: si vero sub colono, pensionem accipere. Tryphonino suggerente, quid putaret de aridis fructibus, qui ante praecepti [3] in praediis fuissent: respondit, si nondum dies pensionis venisset, cum addicta sunt, eos quoque emtorem accepturum.

Tit. XV.

DE CAPTIVIS, ET DE POSTLIMINIO, ET REDEMTIS AB HOSTIBVS.

Marcellvs libro vigesimo secundo Digestorum:

Qvod seruus eius, qui ab hostibus captus est, postea stipulatus est, aut si legatum sit seruo eius, postea quam ille ad hostes peruenit: hoc habebunt heredes eius: quia et si captiuitatis tempore decessisset, adquisitum foret heredi [4].

II. Idem libro trigesimo nono Digestorum:

Navibvs longis atque onerariis propter belli vsum postliminium est: non piscatoriis, aut si quas actuarias voluptatis causa parauerunt. §. 1. Equus item, aut equa freni patiens, recipitur postliminio: nam sine culpa equitis proripere se potuerunt. §. 2. Non idem in armis iuris est: quippe nec sine flagitio amittuntur: arma enim postliminio reuerti negatur, quod turpiter amittantur.

III. Pomponivs [5] libro trigesimo septimo ad Quintum Mucium:

Item vestis.

IV. Modestinvs libro tertio Regularum:

Eos qui ab hostibus capiuntur, vel hostibus deduntur, iure postliminii reuerti, antiquitus placuit. An qui hostibus deditus reuersus, nec a nobis receptus, ciuis Romanus sit, inter Brutum et

1 *iure* loco *mater*. 2 *addictionem*. 3 *percepti*. 4 Hal. addit *eius*. 5 *PAPINIANVS*.

et Scaeuolam varie tractatum est? Et consequens est, vt ciuitatem non adipiscatur.

V. POMPONIVS libro trigesimo septimo ad Quintum Mucium:

POSTLIMINII ius competit aut in bello, aut in pace. §. I. In bello, cum hi qui nobis hostes sunt, aliquem ex nostris ceperunt, et intra praesidia sua perduxerunt: nam si eodem bello is reuersus fuerit, postliminium habet, id est, perinde omnia restituuntur ei iura, ac si captus ab hostibus non esset: antequam in praesidia perducatur hostium, manet ciuis: tunc autem reuersus intelligitur, si aut ad amicos nostros perueniat, aut intra praesidia nostra esse coepit. §. 2. In pace quoque postliminium datum est: nam si cum gente aliqua neque amicitiam, neque hospitium, neque foedus amicitiae causa factum habemus, hi hostes quidem non sunt: quod autem ex nostro ad eos peruenit, illorum fit: et liber homo noster ab eis captus seruus fit et eorum. Idemque est, si ab illis ad nos aliquid perueniat. Hoc quoque igitur casu postliminium datum est. §. 3. Captiuus autem, si a nobis manumissus fuerit, et peruenerit ad suos, ita demum postliminio reuersus intelligitur, si malit eos sequi, quam in nostra ciuitate manere: et ideo in Atilio Regulo, quem Carthaginienses Romam miserunt, responsum est, non esse eum postliminio reuersum: quia iurauerat Carthaginem reuersurum, et non habuerat animum Romae remanendi. Et ideo in quodam interprete Menandro, qui, posteaquam apud nos manumissus erat, missus est ad suos, non est visa necessaria lex, quae lata est de illo, vt maneret ciuis Romanus. Nam siue animus ei fuisset remanendi apud suos, desineret esse ciuis: siue animus fuisset reuertendi, maneret ciuis; et ideo esset lex superuacua.

VI. IDEM libro primo ex Variis lectionibus:

MVLIER in opus salinarum ob maleficium data, et deinde a latrunculis exterae gentis capta, et iure commercii vendita ac redemta, in causam suam recidit. Cocceio autem Firmo centurioni pretium ex fisco reddendum est.

VII. PROCVLVS libro octauo Epistolarum:

NON dubito, quin foederati et liberi nobis externi sint: non inter nos atque eos postliminium esse: etenim quid inter nos atque eos postliminio opus est, cum et illi apud nos et libertatem suam, et dominium rerum suarum, aeque atque apud se retineant: et eadem nobis apud eos contingant? §. I. Liber autem populus est is, qui nullius alterius populi potestati est subiectus, siue is foederatus est: item siue aequo foedere in amicitiam venit, siue foedere comprehensum est, vt is populus alterius populi maiestatem comiter conseruaret: hoc enim adiicitur, vt intelligatur alterum populum superiorem esse, non vt intelligatur, alterum non esse liberum: et quemadmodum clientes nostros intelligimus liberos esse, etiam si neque auctoritate, neque dignitate, neque viri boni nobis praesunt: sic eos, qui maiestatem nostram comiter conseruare debent, liberos esse intelligendum est. §. 2. At fiunt apud nos rei ex ciuitatibus foederatis, et in eos damnatos animaduertimus.

VIII. PAVLVS libro tertio ad legem Iuliam et Papiam:

NON vt a patre filius, ita vxor a marito iure postliminii recuperari potest: sed tunc cum et voluerit mulier, et adhuc alii post constitutum tempus nupta non est: quod si voluerit nulla causa probabili interueniente, poenis discidii tenebitur.

IX. VLPIANVS libro quarto ad legem Iuliam et Papiam:

APVD hostes susceptus filius si postliminio redierit, filii iura habet: habere enim eum postliminium, nulla dubitatio est post rescriptum Imperatoris Antonini et Diui Patris eius ad Ouinium Tertullum Praesidem Prouinciae Mysiae inferioris.

X. PAPINIANVS libro vigesimo nono Quaestionum:

PATER instituto impuberi filio substituerat, et ab hostibus captus ibi decessit: postea defuncto impubere legitimum admitti quibusdam videbatur: neque tabulas secundas in eius persona locum habere, qui viuo patre sui iuris effectus fuisset: verum huic sententiae refragatur iuris ratio: quoniam si pater, qui non rediit, iam tunc decessisse intelligitur, ex quo captus est, substitutio suas vires necessario tenet. §. I. Si mortuo patre capiatur impubes institutus, vel exheredatus: in promtu est dicere, legem Corneliam, de tabulis secundis nihil locutam, eius dumtaxat per-

so-

sonam demonstrasse, qui testamenti factionem habuisset. Plane captiui etiam impuberis legitimam hereditatem per legem Corneliam deferri: quoniam verum est, ne impuberem quidem factionem testamenti habuisse: et ideo non esse alienum, Praetorem subsequi non minus patris, quam legis voluntatem, et vtiles actiones in hereditatem substituto dare.

XI. IDEM libro trigesimo primo Quaestionum:

QVOD si filius ante moriatur in ciuitate, nihil est quod de secundis tabulis tractari possit: siue quoniam viuo patre filiusfamilias mori intelligitur, siue quoniam non reuerso eo, exinde sui iuris videtur fuisse, ex quo pater hostium potitus est. §. 1. Sed si ambo apud hostes, et prior pater decedat: sufficiat lex Cornelia substituto non alias, quam si apud hostes patre defuncto postea filius in ciuitate decessisset.

XII. TRYPHONINVS libro quarto Disputationum:

IN bello postliminium est, in pace autem his, qui bello capti erant, de quibus nihil in pactis erat comprehensum: quod ideo placuisse Seruius scribit, quia spem reuertendi ciuibus in virtute bellica magis, quam in pace, Romani esse voluerunt: verum in pace qui peruenerunt ad alteros, si bellum subito exarsisset, eorum serui efficiuntur, apud quos iam hostes suo facto deprehenduntur, quibus ius postliminii est tam in bello, quam in pace: nisi foedere cautum fuerat, ne esset his ius postliminii. §. 1. Si quis capiatur ab hostibus, hi, quos in potestate habuit, in incerto sunt, vtrum sui iuris facti, an adhuc pro filiis familiarum computentur: nam defuncto illo apud hostes, ex quo captus est, patres familiarum: reuerso, numquam non in potestate eius fuisse credentur: ideo et de his, quae medio tempore adquirunt stipulatione, traditione, legato, nam hereditate non possunt, tractatum est, vbi non est reuersus, si forte alii vel in totum, his exheredatis testamento, vel in partem instituti sunt heredes: vtrum id hereditate captiui, quae lege Cornelia inducitur, an propria ipsorum sint? quod verius est: diuersumque in his, quae per seruos adquiruntur: merito: quia hi bonorum fuerunt, et esse perseuerant: hi sui iuris exinde, sibique ideo adquisisse intelliguntur. §. 2. Facti autem causae infactae nulla Constitutione fieri possunt: ideo eorum, quae vsucapiebat per semetipsum possidens, qui postea nactus est, interrumpitur vsucapio: quia certum est, eum possidere desisse: eorum vero, quae per subiectas iuri suo personas possidebat, vsuque capiebat, vel si qua postea peculiari nomine comprehenduntur, Iulianus scribit, credi suo tempore impleri vsucapionem, remanentibus iisdem personis in possessionem. Marcellus nihil interesse, ipse possedisset, an subiecta ei persona: sed Iuliani sententiam sequendum est. §. 3. Medio tempore filius, quem habuit in potestate captiuus, vxorem ducere potest: quamuis consentire nuptiis pater eius non posset: nam vtique nec dissentire: susceptus ergo nepos in reuersi captiui potestate, vt redierit, erit, suusque heres ei quodammodo inuito, cum nuptiis non consenserit: non mirum, quia illius temporis conditio necessitasque faciebat, et publica nuptiarum vtilitas exigebat. §. 4. Sed captiui vxor, tametsi maxime velit, et in domo eius sit: non tamen in matrimonio est. §. 5. Codicilli, si quos in tempore captiuitatis scripserit, non creduntur iure subtili confirmari testamento, quod in ciuitate fecerat: sed nec fideicommissum ex his peti potest: quia non sunt ab eo facti, qui testamenti factionem habuit: sed quia merum principium eorum in ciuitate constituto captiuo factum est, id est, in testamento confirmatio codicillorum: et is postea reuersus est, et postliminio ius suum recepit, humanitatis rationi congruum est, eos codicillos ita suum effectum habere, quasi in medio nulla captiuitas intercessisset. §. 6. Cetera, quae in iure sunt, posteaquam postliminio redit, pro eo habentur, ac si numquam is hostium potitus fuisset. §. 7. Si quis seruum captum ab hostibus redemerit, protinus est redimentis, quamuis scientis alienum fuisse: sed oblato ei pretio quod dedit, postliminio redisse, aut receptus esse seruus credetur. §. 8. Et si ignorans captiuum, existimans vendentis esse, redemit, an quasi vsucepisse videatur, scilicet ne post legitimum tempus offerendi pretii priori domino facultas sit, videamus? Nam occurrit, quod Constitutio, quae de redemtis lata est, eum redimentis seruum facit, et quod meum iam vsucapere me intelligi non potest. Rursum cum Constitutio non deteriorem causam redimen-

imentium, sed si quo meliorem effecerit: peremi ius bonae fidei emtoris vetustissimum [1], et iniquum, et contra mentem Constitutionis est: ideoque transacto tempore, quanto, nisi Constitutio eum proprium fecisset, vsucapi potuisset, nihil ex Constitutione domini superesse, recte dicetur. §. 9. Manumittendo autem vtrum desinit tantum dominus esse, et relictus ab eo seruus in ius prioris domini redit: an et liberum eum fecit, ne praestatio libertatis dominii fiat translatio? certe apud hostes manumissus liberatur: et tamen si eum nanctus dominus ipsius vetus intra praesidia nostra fuisset, quamuis non secutum res nostras, sed dum eo consilio venisset, vt ad illos reuerteretur, seruum retineret, iure postliminii: quod in liberis aliter erat: non enim postliminio reuertebatur, nisi qui hoc animo ad suos venisset, vt eorum res sequeretur, illosque relinqueret, a quibus abisset: quia, vt Sabinus scribit, de sua qua ciuitate cuique constituendi facultas libera est, non de dominii iure. Verum hoc non multum onerat praesentem inspectationem: quia in hostium iure manumissio obesse ciui nostro domino serui non potuit: at is, de quo quaeritur, lege nostra quam Constitutio fecit, ciuem Romanum dominum habuit, et an ab eo possit libertatem adsequi, tractamus. Quid enim si numquam ille pretium eius offerat si nec conueniendi eius sit facultas? liber erit seruus, qui nullo merito suo poterit a domino libertatem consequi? quod est iniquum, et contra institutum a maioribus libertatis fauorem. Certe et veteri iure, si ab hoc, qui sciens alienum esse redemisset, alius bona fide emisset vsucapere, ad libertatemque perducere potuit: et isto quoque modo prior dominus, qui ante captiuitatem fuerat, ius suum amittebat: quare igitur iste non habet ius manumittendi? §. 10. Si statuliber fuerit, antequam ab hostibus caperetur, redemtus pendente conditione suam causam retinebit. §. 11. Quid ergo, si ita libertatem acceperat, si decem milia [2] dederit? Quaesitum est, vnde dare debebit? quoniam, et si concessum est statulibero de peculio dare, hoc tamen, quod apud hunc, qui redemit, habet, numquid vice illius sit, quod apud hostes quaesisset? Vtique, si ex re illius, aut ex operis suis quaesitum est, ex alia autem causa parto peculio potest dare, ita vt conditioni benigne eum paruisse credamus. §. 12. Si pignori seruus datus fuerat ante captiuitatem, post dimissum redemtorem, in veterem obligationem reuertitur: et si creditor obtulerit ei, qui redemit, quanto redemtus est, habet obligationem, et in propriorem debiti causam, et in eam summam, qua eum liberauit: quasi ea obligatione quadam Constitutione inducta, vt cum posterior creditor priori satisfacit confirmandi sui pignoris causa: nisi quod in hoc conuersa res est, et posterior, qui apud nos esset, prior, quia eum seruum, vt apud nos esset, efficit, ab eo qui tempore prior fuit, vt infirmiore dimittendus est. §. 13. Si plurium seruus fuerat, et omnium nomine ei, qui redemit, restitutum pretium erit: in communionem redibit: si vnius tantum, vel quorundam, nec omnium: ad eum, eosue, qui soluerunt, pertinebit, ita vt in portione sua pristinum ius obtineant, et in parte ceterorum ei, qui redemit, succedant. §. 14. Si fideicommissa libertas debita captiuo fuerit, redemtus nondum eam petere poterit, nisi redemtori satisfecerit. §. 15. Si deportatum ab insula hostes ceperunt, redemtus, quibus casibus redit, in eam causam veniet, in qua futurus esset, si captus non fuisset: deportabitur igitur. §. 16. Sed si in captiuo seruo talis praecesserat causa, quae eius vel ad tempus vel in perpetuum libertatem impediret: nec redemtione ab hostibus mutabitur: veluti si in legem Fauiam commisisse eum constiterat: vel ita venierat, ne manumitteretur: habebit autem interim sine poena sua, qui redemit. §. 17. Ergo de metallo captus redemtus in poenam suam reuertetur: nec tamen, vt transfuga metalli, puniendus erit, sed redemtor a fisco pretium recipiet: quod etiam constitutum est ab Imperatore nostro, et Diuo Seuero. §. 18. Si natum ex Pamphila legatum tibi fuerit, tuque matrem redemeris, et ea apud te pepererit: non videri te partum ex causa lucratiua habere: sed officio arbitrioque iudicis aestimandum, constituto pretio partus, perinde atque si, quanto mater est emta, simul et partus venisset. Quod si iam natum apud hostes, quod eo tempore, quo capiebatur,

1 Ap. Hal. *vetustissimum* abest. 2 Ap. Hal. *milia* abest. 3 Hal. addit *eum*.

tur, vtero gerebat, cum matre redimatur ab eodem vno pretio: oblato tanto, quantum ex pretio, quod pro vtroque vnum datum est, aestimationem contingere partus, et videtur is postliminio reuersus. Multo magis, si diuersi emtores vtriusque extiterint, vel vnius. Sed si suo quemque pretio redemerit, id offerri pro singulis oportebit redemtori, quod hosti pro quoquo datum est, vt separatim quoque postliminio reuerti possint.

XIII. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

SI me tibi adrogandum dedissem, emancipato me, reuersum ab hostibus filium meum loco nepotis tibi futurum constat.

XIV. POMPONIVS libro tertio ad Sabinum:

CVM duae species postliminii sint, vt aut nos reuertamur, aut aliquid recipiamus: cum filius reuertatur, duplicem in eo caussam esse oportet postliminii: et quod pater eum reciperet, et ipse ius suum. §. 1. Non, vt pater filium, ita vxorem maritus iure postliminii recipit, sed consensu redintegratur matrimonium.

XV. VLPIANVS libro duodecimo ad Sabinum:

SI patre redemto, et ante luitionem defuncto, filius post mortem eius, redemtionis quantitatem offerat: dicendum est, suum ei posse existere: etsi forte quis subtilius dicat, hunc, dum moritur, quasi iure pignoris finito, nanctum postliminium, et sine obligatione debiti obiisse, vt poterit suum habere: quod non sine ratione dicetur.

XVI. IDEM libro decimo tertio ad Sabinum:

RETRO creditur in ciuitate fuisse, qui ab hostibus aduenit.

XVII. PAVLVS libro secundo ad Sabinum:

POSTLIMINIO carent, qui armis victi hostibus se dederunt.

XVIII. VLPIANVS libro trigesimo quinto ad Sabinum:

IN omnibus partibus iuris is, qui reuersus non est ab hostibus, quasi tunc decessisse videtur, cum captus est.

XIX. PAVLVS libro decimo sexto ad Sabinum:

POSTLIMINIVM est ius amissae rei recipiendae ab extraneo, et in statum pristinum restituendae, inter nos ac liberos populos regesque, moribus, legibus constitutum. Nam quod bello amisimus, aut etiam citra bellum, hoc si rursus recipiamus, dicimur, postliminio recipere. Idque naturali aequitate introductum est, vt, qui per iniuriam ab extraneis detinebatur, is, vbi in fines suos redisset, pristinum ius suum reciperet. §. 1. Indutiae sunt, cum in breue, et in praesens tempus conuenit, ne inuicem se lacessant: quo tempore non est postliminium. §. 2. A piratis aut latronibus capti, liberi permanent. §. 3. Postliminio redisse videtur, cum in fines nostros intrauerit, sicuti amittitur, vbi fines nostros excessit. Sed et si in ciuitatem sociam amicamue, aut ad regem socium vel amicum venerit, statim postliminio redisse videtur: quia ibi primum nomine publico tutus esse incipiat. §. 4. Transfugae nullum postliminium est: nam qui malo consilio, et proditoris animo patriam reliquit, hostium numero habendus est. Sed hoc in libero transfuga iuris est, siue femina, siue masculus sit. §. 5. Si vero seruus transfugerit ad hostes, quoniam et cum casu captus est, dominus in eo postliminium habet, rectissime dicitur, etiam ei postliminium esse: scilicet vt dominus in eo pristinum ius recipiat, ne contrarium ius non tam ipsi iniuriosum sit, qui seruus semper permanet, quam domino damnosum constituatur. §. 6. Si statuliber transfuga reuersus sit, existente conditione, postquam rediit, liber efficitur. Diuersum est, si conditio extitisset, dum apud hostes est: in eo enim casu neque sibi reuerti potest, vt liber fit: neque heredi in eo ius postliminii est: quia non potest queri, cum nullum damnum patiatur, libertate iam obtingente, si non impediret, quod transfuga factus est. §. 7. Filius quoque familias transfuga non potest postliminio reuerti, neque viuo patre: quia pater sic illum amisit, quemadmodum patria, et quia disciplina castrorum antiquior fuit parentibus Romanis, quam caritas liberorum. §. 8. Transfuga autem non is solus accipiendus est, qui aut ad hostes, aut in bello transfugit: sed et qui per indutiarum tempus, aut [1] ad eos, cum quibus nulla amicitia est, fide suscepta transfugit. §. 9. Si is, qui emat

1 Ap. Hal. aut abest

emat ab hoſtibus, pluris alii ius pignoris, quod in redemto habet, ceſſerit: non eam quantitatem, ſed priorem redemtus reddere debet: et emtor habet actionem aduerſus eum, qui vendidit, ex emto. §. 10. Poſtliminium hominibus eſt, cuiuscumque ſexus, conditionisue ſint, nec intereſt, liberi, an ſerui ſint: nec enim ſoli poſtliminio recipiuntur, qui pugnare poſſunt, ſed omnes homines: quia eius naturae ſunt, vt vſui eſſe vel conſilio, vel aliis modis poſſint.

XX. Pomponivs libro trigeſimo ſexto ad Sabinum:

Si captiuus, de quo in pace cautum fuerat, vt rediret, ſua voluntate apud hoſtes manſit: non eſt ei poſtea poſtliminium. §. 1. Verum eſt, expulſis hoſtibus ex agris, quos ceperint: dominia eorum ad priores dominos redire, nec aut publicari, aut praedae loco cedere: publicatur enim ille ager qui ex hoſtibus captus ſit. §. 2. Redemtio facultatem redeundi praebet, non ius poſtliminii mutat.

XXI. Vlpianvs libro quinto Opinionum:

Si quis ingenuam ab hoſtibus redemtam eo animo ſecum habuerit, vt ex ea ſuſciperet liberos: et poſtea ex ſe natum ſub titulo naturalis filii cum matre manumiſerit: ignorantia mariti eiusdemque patris, neque ſtatui eorum, quos manumiſiſſe viſus eſt, officere debet, et exinde intelligi oportet remiſſum matri pignoris vinculum, ex quo de ea ſuſcipere liberos optauerat, ideoque eam, quae poſtliminio reuerſa erat libera et ingenua, ingenuum peperiſſe conſtat. Quod ſi publice praeda virtute militum recuperata, nulli pretium matris pater numerauerit, protinus poſtliminio reuerſa, non cum domino, ſed cum marito fuiſſe declaratur. §. 1. In ciuilibus diſſenſionibus, quamuis ſaepe per eas Respublica laedatur, non tamen in exilium Reipublicae contenditur: qui in alterutras partes diſcedent, vice hoſtium non ſunt eorum, inter quos iura captiuitatium aut poſtliminiorum fuerint: et ideo captos, et venumdatos, poſteaque manumiſſos, placuit ſuperuacuo repetere a Principe ingenuitatem, quem nulla captiuitate amiſerant.

XXII. Ivlianvs libro ſexageſimo ſecundo Digeſtorum:

Bona eorum, qui in hoſtium poteſtatem peruenerint, atque ibi deceſſerint, ſiue teſtamenti factionem habuerint, ſiue non habuerint, ad quos pertinerent, ſi in poteſtatem hoſtium non perueniſſent: idemque ius in eadem cauſa omnium rerum iubetur eſſe lege Cornelia, quae futura eſſet, ſi hi, de quorum hereditatibus et tutelis conſtituebatur, in hoſtium poteſtate non perueniſſent. §. 1. Apparet ergo, eadem omnia pertinere ad heredem eius, quae ipſe, qui hoſtium potitus eſt, habiturus eſſet, ſi poſtliminio reuertiſſet: porro, quaecumque ſerui captiuorum ſtipulantur, vel accipient, adquiri dominis intelliguntur, cum poſtliminio redierint: quare neceſſe eſt, etiam ad eos pertineant, qui ex lege Cornelia hereditatem adierint. Quod ſi nemo ex lege Cornelia heres extiterit, bona publica fient. Legata quoque ſeruis eorum praeſenti die, vel ſub conditione ad heredes pertinebunt. Item ſi ſeruus ab extero heres inſtitutus fuerit, iuſſu heredis captiui adire poterit. §. 2. Quod ſi filius eius, qui in hoſtium poteſtate eſt, accipit, aut ſtipulatur: id, patre prius, quam poſtliminio rediret, mortuo, ipſi adquiſitum intelligitur: et ſi viuo patre deceſſerit, ad heredem patris pertinebit: nam ſtatus hominum, quorum patres in hoſtium poteſtate ſunt, in pendenti eſſet: reuerſo quidem patre, exiſtimatur nunquam ſuae poteſtatis fuiſſe: mortuo, tunc paterfamilias fuiſſe, cum pater eius in hoſtium poteſtate perueniret. §. 3. Quae peculiari nomine ſerui captiuorum poſſident, in ſuſpenſo ſunt: nam ſi domini poſtliminio redierint, eorum facta intelliguntur: ſi ibi deceſſerint, per legem Corneliam ad heredes eorum pertinebunt. §. 4. Si quis, cum praegnantem vxorem haberet, in hoſtium poteſtatem peruenerit, nato deinde filio et mortuo, ibi deceſſerit: eius teſtamentum nullum eſt, quia et eorum, qui in ciuitate manſerunt, hoc caſu teſtamenta rumpuntur.

XXIII. Idem libro ſexageſimo nono Digeſtorum:

Si quis, praegnante vxore relicta, in hoſtium poteſtatem peruenerit: mox natus filius eius, vxore ducta, filium vel filiam procreauerit, ac tunc poſtliminio auus reuerſus fuerit: omnia iura, nepotis nomine, perinde capiet, ac ſi filius natus in ciuitate fuiſſet.

XXIV.

XXIV. Vlpianvs libro primo Institutionum:

Hostes sunt, quibus bellum publice Populus Romanus decreuit, vel ipsi Populo Romano: ceteri latrunculi vel praedones appellantur. Et ideo, qui a latronibus captus est, seruus latronum non est: nec postliminium illi necessarium est. Ab hostibus autem captus, vt puta a Germanis et Parthis, et seruus est hostium, et postliminio statum pristinum recuperat.

XXV. Marcianvs libro decimo quarto Institutionum:

Divi Seuerus et Antoninus rescripserunt, si vxor cum marito ab hostibus capta fuerit, et ibidem ex marito enixa sit: si reuersi fuerint, iustos esse et parentes et liberos, et filium in potestate patris, quemadmodum iure postliminii reuersus sit: quod si cum matre sola reuertatur, quasi sine marito natus, spurius habebitur.

XXVI. Florentinvs libro sexto Institutionum:

Nihil interest, quomodo captiuus reuersus est: vtrum dimissus, an vi, vel fallacia potestatem hostium euaserit: ita tamen, si ea mente venerit vt non illo reuerteretur: nec enim satis est corpore domum quem redisse, si mente alienus est. Sed et qui victis hostibus recuperentur, postliminio redisse existimantur.

XXVII. Iavolenvs libro nono ex Posterioribus Labeonis:

Latrones tibi seruum eripuerant, postea is seruus ad Germanos peruenerat: inde in bello victis Germanis, seruus venierat: negant posse vsucapi eum ab emtore, Labeo, Ofilius, Trebatius: quia verum esset, eum subreptum esse, nec quod hostium fuisset, aut postliminio redisset, ei rei impedimento esse.

XXVIII. Labeo libro quarto Pithanon a Paulo epitomatorum:

Si quid bello captum est, in praeda est, non postliminio redit. Paulus: immo si in bello captus, pace facta, demum refugit, deinde renouato bello capitur: Postliminio redit ad eum, a quo priore bello captus erat: si modo non conuenerit in pace, vt captiui redderentur.

XXIX. Idem libro sexto Pithanon a Paulo Epitomarum:

Si postliminio redisti, nihil, dum in hostium potestate fuisti, vsucapere potuisti. Paulus: immo si quid seruus tuus peculii nomine, dum in eo statu esses, possederit; id eo quoque tempore vsucapere poteris: quoniam eas res etiam inscientes vsucapere solemus: et eo modo etiam hereditas, nondum nato postumo, aut nondum adita, augeri per seruum hereditarium solet.

XXX. Idem libro octauo Pithanon a Paulo Epitomarum:

Si id, quod nostrum hostes ceperunt, eius generis est, vt postliminio redire possit: simulatque ad nos redeundi causa profugit ab hostibus, et intra fines imperii nostri esse coepit, postliminio [1] redisse existimandum est. Paulus: immo cum seruus ciuis nostri ab hostibus captus, inde aufugit, et vel [3] in vrbe Roma ita est, vt neque in domini sui potestate sit, neque vlli seruiat: nondum postliminio redisse existimandum est.

Tit. XVI.

DE RE MILITARI.

Vlpianvs libro sexto ad Edictum:

Miles, qui in commeatu agit, non videtur Reipublicae causa abesse.

II. Arrivs Menander libro primo de re militari.

Militvm delicta siue admissa, aut propria sunt, aut cum ceteris communia: vnde et persecutio aut propria, aut communis est. Proprium militare est delictum, quod quis vti miles admittit. §. 1. Dare se militem, cui non licet, graue crimen habetur, et augetur, vt in ceteris delictis, dignitate, gradu, specie militiae.

III. Modestinvs libro quarto de Poenis:

Desertorem auditum ad suum ducem cum elogio Praeses mittet: praeterquam si quid grauius ille desertor in ea prouincia in qua repertus est, admiserit: ibi enim eum plecti poena debere, vbi facinus admissum est, Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt. Poenae militum huiuscemodi sunt, castigatio, pecuniaria multa, munerum indictio, militiae mutatio, gradus deiectio, ignominiosa missio: nam in metallum, aut in opus metalli non dabuntur, nec torquentur. §. 2. Emansor est, qui diu va-

1 Ap. Hal. *est* abest. 2 Hal. inserit *enim*. 3 Ap. Hal. *vel* abest.

vagatus, ad castra regreditur. §. 3. Desertor est, qui per prolixum tempus vagatus, reducitur §. 4. Is qui exploratione emanet, hostibus insistentibus, aut qui a fossato recedit, capite puniendus est. §. 5. Qui stationis munus relinquit, plus quam emansor est: itaque pro modo delicti aut castigatur, aut gradu militiae deiicitur. §. 6. Si Praesidis vel cuiusuis praepositi ab excubatione quis desistat, peccatum desertionis subibit. §. 7. Si ad diem commeatus quis non veniat, perinde in eum statuendum est, ac si emansisset vel deseruisset, pro numero temporis: facta prius copia docendi, num forte casibus quibusdam detentus sit, propter quos venia dignus videatur. §. 8 Qui militiae tempus in desertione impleuit, emerito priuatur. §. 9. Si plures simul primo deseruerint, deinde intra certum tempus reuersi sint: gradu pulsi in diuersa loca distribuendi sunt: sed tironibus parcendum est, qui, si iterato hoc admiserint, poena competenti adficiuntur. §. 10. Is, qui ad hostem confugit et rediit, torquebitur, ad bestiasque vel in furcam damnabitur: quamuis milites nihil eorum patiantur. §. 11. Et is, qui volens transfugere adprehensus est, capite punitur. §. 12 Sed si ex improuiso, dum iter quis facit, capitur ab hostibus: inspecto vitae eius praecedentis actu, venia ei dabitur: et si expleto tempore militia redeat, vt veteranus restituetur, et emerita accipiet. §. 13. Miles, qui in bello arma amisit, vel alienauit, capite punitur: humane, militiam mutat. §. 14. Qui aliena arma subripuit, gradu militiae pellendus est. §. 15. In bello, qui rem a duce prohibitam fecit, aut mandata non seruauit, capite punitur: etiam si res bene gesserit. §. 16. Sed qui agmen excessit, ex causa vel fustibus caeditur, vel mutare militiam solet. §. 17. Nec non et si vallum quis transscedat, aut per murum castra ingrediatur: capite punitur. §. 18. Si vero quis fossam transsiluit, militia reiicitur. §. 19. Qui seditionem atrocem militum concitauit, capite punitur. §. 20. Si intra vociferationem, aut leuem querelam seditio mota est: tunc gradu militiae deiicitur. §. 21. Et cum multi milites in aliquod flagitium conspirent, vel si legio deficiat, auocari militia solet. §. 22. Qui praepositum suum protegere noluerunt, vel deseruerunt, occiso eo, capite puniuntur.

IV. Arrius Menander libro primo de re militari:

Qui cum vno testiculo natus est, quiue amisit, iure militabit secundum Diui Traiani rescriptum: nam et duces Sylla et Cotta memorantur eo habito fuisse naturae. §. 1. Ad bestias datus si profugit, et militiae se dedit, quandoque inuentus, capite puniendus est. Idemque obseruandum est in eo, qui legi se passus est. §. 2. In insulam deportatus, si effugiens militiae se dedit, lectus vel dissimulauit, capite puniendus est. §. 3. Temporarium exilium voluntario militi insulae relegationem adsignat: dissimulatio perpetuum exilium. §. 4. Ad tempus relegatus, si expleto spatio fugae militem se dedit, causa damnationis quaerenda potest: vt, si contineat infamiam perpetuam, idem obseruetur: si transactum de futuro sit, et in ordinem redire potest: et honores petere militiae non prohibetur. §. 5. Reus capitalis criminis, voluntarius miles secundum Diui Traiani rescriptum capite puniendus est: nec remittendus est eo, vbi reus postulatus est: sed vt accedente causa militiae audiendus, si dicta causa sit, vel requirendus adnotatus. §. 1. Ignominia missus, ad iudicem suum remittendus est: nec recipiendus postea volens militare, licet fuerit absolutus. §. 7. Adulterii, vel aliquo iudicio publico damnati, inter milites non sunt recipiendi. §. 8. Non omnis, qui litem habuit, et ideo militauerit, exauctorari iubetur: sed qui eo animo militiae se dedit, vt sub obtentu militiae pretiosiorem se aduersario faceret: nec tamen facile indulgendum est extra ordinem iudicationis, qui negotium ante habuerunt: sed si in transactione recidit, indulgendum est. Exauctoratus eo nomine, non vtique infamis erit: nec prohibendus, lite finita, militiae eiusdem ordinis se dare: alioquin et si relinquat litem, vel transigat, retinendus est. §. 9. Qui post desertionem in aliam militiam nomen dederunt, legiue passi sunt, Imperator noster rescripsit, et hos militariter puniendos. §. 10. Grauius autem delictum est, detrectare munus militiae, quam adpetere: nam et qui ad dilectum olim non respondebant, vt proditores libertatis, in seruitutem redigebantur: sed mutato statu militiae recessum a capitis poena est: quia plerumque voluntario militi numeri supplentur. §. 11. Qui filium suum sub-

ſubtrahit militiae belli tempore, exilio et bonorum parte multandus eſt: ſi in pace, fuſtibus caedi iubetur, et requiſitus iuuenis, vel a patre poſtea exhibitus, in deteriorem militiam dandus eſt: qui enim ſe ſollicitauit ab alio, veniam non meretur. §. 12. Eum, qui filium debilitauit, dilectu per bellum indicto, vt inhabilis militiae ſit, praeceptum Diui Traiani deportauit. §. 13. Edicta Germanici Caeſaris militem deſertorem faciebant, qui diu afuiſſet, vt is inter remanſores haberetur: ſed ſiue redeat quis, et offerat ſe, ſiue deprehenſus offeratur, poenam deſertionis euitat: nec intereſt, cui ſe offerat, vel a quo deprehendatur. §. 14. Leuius itaque delictum emanſionis habetur, vt erronis in ſeruis: deſertionis grauius, vt in fugitiuis. §. 15. Examinantur autem cauſae ſemper emanſionis, et cur, et vbi fuerit, et quid egerit: et datur venia valetudini, affectioni parentium, et adfinium: et ſi ſeruum fugientem perſecutus eſt, vel ſi qua huiusmodi cauſa ſit: ſed et ignoranti adhuc diſciplinam tironi ignoſcitur.

V. Idem libro ſecundo de re militari:

Non omnes deſertores ſimiliter puniendi ſunt, ſed habetur et ordinis, ſtipendiorum ratio, gradus militiae, vel loci, muneris deſerti, et anteactae vitae: ſed et numerus, ſi ſolus, vel cum altero, vel cum pluribus deſeruit, aliudue quid crimen deſertioni adiunxerit. Item temporis, quo in deſertione fuerit, et eorum, quae poſtea geſta fuerint: ſed et ſi fuerit vltro reuerſus, non cum neceſſitudine, non erit eiusdem ſortis. §. 1. Qui in pace deſeruit, eques gradu pellendus eſt: pedes militiam mutat. In bello idem admiſſum capite puniendum eſt. §. 2. Qui deſertioni aliud crimen adiungit, grauius puniendus eſt: et ſi furtum factum ſit, veluti alia deſertio habebitur: vt, ſi plagium factum, vel adgreſſura, abigeatus, vel quid ſimile acceſſerit. §. 3. Deſertor, ſi in vrbe inueniatur, capite puniri ſolet: alibi adprehenſus, ex prima deſertione reſtitui poteſt: iterum deſerendo, capite puniendus eſt. §. 4. Qui in deſertione fuit, ſi ſe obtulerit, ex indulgentia Imperatoris noſtri in inſulam deportatus eſt. §. 5. Qui captus, cum poterat redire, non rediit, pro transfuga habetur. Item eum, qui in praeſidio captus eſt, in eadem conditione eſſe certum eſt. Si tamen ex improuiſo, dum iter facit, aut epiſtolam fert, capiatur quis, veniam meretur. §. 6. A barbaris remiſſos milites, ita reſtitui oportere Hadrianus reſcripſit, ſi probabunt, ſe captos euaſiſſe, non transfugiſſe: ſed hoc, licet liquido conſtare non poſſit, argumentis tamen cognoſcendum eſt, et ſi bonus miles antea aeſtimatus fuit, prope eſt, vt adfirmationi eius credatur: ſi remanſor, aut negligens ſuorum, aut ſegnis, aut extra contubernium agens, non credetur ei. §. 7. Si poſt multum temporis redit, qui ab hoſtibus captus eſt, et captum eum, non transfugiſſe, conſtiterit: vt veteranus erit reſtituendus, et praemia, et emeritum capit. §. 8. Qui transfugit, et poſtea multos latrones adprehendit, et transfugas demonſtrauit, poſſe ei parci Diuus Hadrianus reſcripſit: ei tamen pollicenti ea, nihil permitti oportere.

VI. Idem libro tertio de re militari:

Omne delictum eſt militis, quod aliter, quam diſciplina communis exigit, committitur, veluti ſegnitiae crimen, vel contumaciae, vel deſidiae. §. 1. Qui manus intulit praepoſito, capite puniendus eſt: augetur autem petulantiae crimen dignitate praepoſiti. §. 2. Contumacia omnis aduerſus ducem vel praeſidem militis capite punienda eſt. §. 3. Qui in acie prior fugam fecit, ſpectantibus militibus, propter exemplum capite puniendus eſt. §. 4. Exploratores, qui ſecreta nuntiauerunt hoſtibus, proditores ſunt, et capitis poenas luunt. §. 5. Sed et caligatus, qui metu hoſtium languorem ſimulauit, in pari cauſa eis eſt. §. 6. Si quis commilitonem vulnerauit, ſi quidem lapide, militia reiicitur: ſi gladio, capital admittit. §. 7. Qui ſe vulnerauit, vel alias mortem ſibi conſciuit, Imperator Hadrianus reſcripſit, vt modus eius rei ſtatutus ſit, vt ſi impatientia doloris, aut taedio vitae, aut morbo, aut furore, aut pudore mori maluit: non animaduertatur in eum, ſed ignominia mittatur: ſi nihil tale praetendat, capite puniatur. Per vinum, aut laſciuiam lapſis capitalis poena remittenda eſt, et militiae mutatio irroganda. §. 8. Qui praepoſitum ſuum non protexit, cum poſſet, in pari cauſa factori habendus eſt: ſi reſiſtere non potuit, parcendum ei. §. 9. Sed et in eos, qui Praefectum Cen-

Centuriae a latronibus circumuentum deseruerunt, animaduerti placuit.

VIII. TARRVNTENVS PATERNVS libro secundo de re militari:

PRODITORES, transfugae, plerumque capite puniuntur, et exauctorati torquentur: nam pro hoste, non pro milite habentur.

VIIII. VLPIANVS libro octauo Disputationum:

QVI status controuersiam patiuntur, licet reuera liberi sunt, non debent per id tempus nomen militiae dare, maxime lite ordinata, siue ex libertate in seruitutem, siue contra petantur. Nec hi quidem: qui ingenui bona fide seruiunt. Sed nec, qui ab hostibus redempti sunt, prius quam se luant.

IX. MARCIANVS libro tertio Institutionum:

MILITES prohibentur praedia comparare in his prouinciis, in quibus militant: praeter quam si paterna eorum fiscus distrahat: nam hanc speciem Seuerus et Antoninus remiserunt. Sed et stipendiis impletis emere permittuntur. Fisco autem vindicatur praedium illicite comparatum, si delatus fuerit: sed et si nondum delata causa, stipendia impleta sint, vel missio contigerit, delationi locus non est. §. 1. Milites, si heredes extiterint, possidere ibi praedia non prohibentur.

X. PAVLVS libro singulari Regularum:

QVI excubias palatii deseruerit, capite punitur. §. 1. Sed ex causa desertionis restitutus in militiam, non aliter medii temporis stipendium et donatiua accipit, nisi hoc liberalitas principalis ei specialiter indulserit.

XI. MARCIANVS libro secundo Regularum:

AB omni militia serui prohibentur: alioquin capite puniuntur.

XII. MACER libro primo de re militari:

OFFICIVM regentis exercitum non tantum in danda, sed etiam in obseruanda disciplina constitit. §. 1. Paternus quoque scripsit, debere eum, qui se meminerit armato praeesse, parcissime commeatum dare: equum militarem extra prouinciam duci non permittere: ad opus priuatum, piscatum, venatum, militem non mittere: nam in disciplina Augusti ita cauetur. Etsi scio, fabrilibus operibus exerceri milites, non esse alienum: vereor tamen, si quicquam permisero, quod in vsum meum aut tuum fiat, ne modus in ea re non adhibeatur, qui mihi sit tolerandus. §. 2. Officium tribunorum est, vel eorum, qui exercitui praesunt, milites in castris continere, ad exercitationem producere, claues portarum suscipere, vigilias interdum circumire, frumentationibus commilitonum interesse, frumentum probare, mensorum fraudem coercere, delicta secundum suae auctoritatis modum castigare, principiis frequenter interesse, querelas commilitonum audire, valetudinarios inspicere.

XIII. IDEM libro secundo de re militari:

MILITES agrum comparare prohibentur in ea prouincia, in qua bellica opera peragunt: scilicet, ne studio culturae militia sua auocentur: et ideo domum comparare non prohibentur. Sed et agros in alia prouincia comparare possunt. Ceterum in ea prouincia, in qua propter proelii causam venerunt, ne sub alieno quidem nomine eis agrum comparare licet: alioquin fisco vindicabitur. §. 1. Is autem, qui contra disciplinam agrum comparauerit, si, nulla de ea re quaestione mota, missionem acceperit, inquietari prohibetur. §. 2. Illud constat, huius praescriptionis commodum ad eos, qui ignominiae causa missi sunt, non pertinere: quod praemii loco veteranis concessum intelligitur: et ideo et ad eum, qui causaria missus est, potest dici pertinere: cum huic quoque praemium praestatur. §. 3. Missionum generales causae sunt tres, honesta, causaria, ignominiosa. Honesta est, quae, tempore militiae impleto, datur. Causaria, cum quis vitio animi, vel corporis minus idoneus militiae renuntiatur. Ignominiosa causa est, cum quis propter delictum sacramento soluitur. Et is, qui ignominia missus est, neque Romae, neque in sacro comitatu agere potest. Et si sine ignominiae mentione missi sunt, nihilo minus ignominia missi intelliguntur. §. 4. Inreuerens miles non tantum a Tribuno, vel centurione, sed etiam a Principali coercendus est: nam eum, qui centurioni, castigare se volenti, restiterit, veteres notauerunt: si vitem tenuit, militiam mutat: si ex industria fregit, vel manum centurioni intulit, capite punitur. §. 5. Eius fugam, qui, cum sub custodia, vel in carcere esset, discesserit, in numero desertorum non computandam, Menander scripsit: quia custodiae refuga, non mili-

militiae desertor est. Eum tamen, qui carcere effracto fugerit, etiam si ante non deseruerit: capite puniendum Paulus scripsit. §. 6. Desertorem, qui a patre suo fuerat oblatus, in deteriorem militiam Diuus Pius dari iussit, ne videatur, inquit, pater ad supplicium obtulisse. Item Diuus Seuerus et Antoninus eum, qui post quinquennium desertionis se obtulit, deportari iusserunt, quod exemplum et in ceteris sequi nos debere, Menander scripsit.

XIV. Pavlvs libro singulari de Poenis militum:

Qvi commeatus spatium excessit, emansoris vel desertoris loco habendus est: habetur tamen ratio dierum, quibus tardius reuersus est: item temporis, nauigationis, vel itineris: et si se probet valetudine impeditum, vel a latronibus detentum, similiue casu moram passum, dum non tardius a loco profectum se probet, quam vt occurrere posset intra commeatum, restituendus est. § 1. Arma alienasse, graue crimen est, et ea culpa desertioni exaequatur: vtique si tota alienauit: sed et si partem eorum, nisi quod interest: nam si tibiale vel vmerale alienauit, castigari verberibus debet: si vero loricam, scutum, galeam, gladium, desertori similis est. Tironi in hoc crimine facilius parcetur: armorumque custodi plerumque ea culpa imputatur, si arma militi commisit non suo tempore.

XV. Papinianvs libro decimo nono Responsorum:

Ex causa desertionis notatus ac restitutus, temporis, quod in desertione fuerit, impendiis expungitur: quod si ratio constiterit, neque desertorem fuisse apparuerit, omnia stipendia citra temporis finem redduntur.

XVI. Pavlvs libro quinto Sententiarum:

Qvi metu criminis, in quo iam reus fuerat postulatus, nomen militiae dedit, statim sacramento soluendus est. §. 1. Miles turbator pacis capite punitur.

Tit. XVII.

DE CASTRENSI PECVLIO.

Vlpianvs libro decimo quarto ad Edictum:

Filiifamilias militis si peculium apud patrem remansit, sine testamento filio defuncto, pater ipsi heres non fit: sed tamen heres is fiet, quibus filius fuit.

II. Idem libro sexagesimo septimo ad Edictum:

Si filiusfamilias miles decesserit, si quidem intestatus: bona eius non quasi hereditas, sed quasi peculium, patri deferuntur, si autem testamento facto, hic pro hereditate habetur castrense peculium.

III. Idem libro octauo ad legem Iuliam et Papiam:

Si mulier filio viri militi ad castrenses vel militares forte res comparandas, reliquerit pecuniam, vtique castrensi peculio ea, quae comparantur, adnumerari incipiunt.

IV. Tertvllianvs libro singulari de Castrensi peculio:

Miles praecipua habere debet, quae tulit secum in castra, concedente patre. §. 1. Actionem persecutionemque castrensium rerum semper filius, etiam inuito patre, habet. §. 2. Si paterfamilias militiae tempore, vel post missionem, adrogandum se praebuerit: videndum erit, ne huic quoque permissa intelligatur earum rerum administratio, quas ante adrogationem in castris adquisierit: quamuis Constitutiones Principales de his loquantur, qui ab initio, cum essent filiifamilias, militauerint: quod admittendum est.

V. Vlpianvs libro sexto ad Sabinum:

Miles filiusfamilias, a commilitone, vel ab eo, quem per militiam cognouit, heres institutus, et citra iussum patris, suo arbitrio recte pro herede geret.

VI. Idem libro trigesimo secundo ad Sabinum:

Si militi filiofamilias vxor seruum manumittendi causa donauerit, an suum libertum fecerit, videamus: quia peculiares et seruos et libertos potuit habere? Et magis est, vt hoc castrensi peculio non adnumeretur: quia vxor ei non propter militiam nota esset. Plane si mihi proponas, ad castra eunti marito vxorem seruos donasse, vt manumittat, et habiles ad militiam libertos habeat: potest dici, sua voluntate, sine patris permissu, manumittentem ad libertatem perducere.

VII. Idem libro trigesimo tertio ad Edictum:

Si

Si castrense peculium maritus habeat, in quantum facere potest, condemnabitur: quia etiam non castrensibus creditoribus ex eo peculio, magis est, eum cogi respondere.

VIII. Idem libro quadragesimo quinto ad Edictum:

Si forte vxor, vel cognatus, vel quis alius, non ex castris notus, filiofamilias donauerit quid, vel legauerit, et expresserit nominatim, vt in castrensi peculio habeat: an possit castrensi peculio adgregari? Et non puto. Veritatem enim spectamus, an vero castrensis notitia vel affectio fuit, non quod quis finxit.

IX. Idem libro quarto Disputationum:

Proponebatvr filiusfamilias miles, testamento facto, extraneum heredem scripsisse, patre [1] deinde superstite decessisse: pater deliberante herede instituto, et ipse diem functus, deinde heres institutus repudiasse hereditatem. Quaerebatur, ad quem castrense peculium pertineret? Dicebam, castrense peculium filiifamilias, si quidem testatus decessit, quasi hereditatem deferri heredi scripto, siue extraneum scripsit heredem, siue patrem. Sed cum nihil de peculio decernit filius, non nunc obuenisse patri, sed non esse ab eo profectum creditur. Denique si seruo filii castrensi libertatem pater adscripserit, moxque filius, viuo patre, defunctus sit: non impeditur libertas, cum, si filius patri superuixerit, impediatur libertas. Vnde Marcellus putat, necessarium quoque heredem seruum filii peculiarem patri existere posse, si filio pater superuixerit. Idem referebam, et si rem peculiarem filii pater legauerit: nam eodem casu, quo libertatem competere diximus, legatum quoque vel debebitur, vel impedietur. Quibus ita praemissis, et in proposito dicebam, cum heres non adiit hereditatem, retro peculium patris bonis accessisse: vnde posse dici, etiam aucta patris bona per hanc repudiationem: nec est nouum, vt ex postfacto aliquis successorem habuisse videatur. Nam et si filius eius, qui ab hostibus captus est, decesserit, patre captiuo viuo: si quidem pater regrederetur, quasi filiusfamilias peculium haberet: enimuero si ibidem pater decesserit, quasi paterfamilias legitimum habebit successorem, et retro habuisse creditur eius successor ea quoque, quae medio tempore filius iste quaesiit, nec heredi patris, sed ipsi filio quaesita videbuntur.

X. Pomponivs libro singulari Regularum:

Ex nota Marcelli constat, nec patribus aliquid ex castrensibus bonis filiorum deberi.

XI. Macer libro secundo de re militari:

Castrense peculium est, quod a parentibus vel cognatis in militia agenti donatum est: vel quod ipse filiusfamilias in militia adquisiit, quod, nisi militaret, adquisiturus non fuisset: nam quod erat et sine militia adquisiturus, id peculium eius castrense non est.

XII. Papinianvs libro decimo quarto Quaestionum:

Pater qui dat in adoptionem filium militem, peculium ei auferre non potest, quod semel iure militiae filius tenuit: qua ratione nec emancipando filium, peculium ei aufert, quod nec in familia retento potest auferre.

XIII. Idem libro decimo sexto Quaestionum:

Divvs Hadrianus rescripsit in eo, quem militantem vxor heredem instituerat, filium extitisse heredem, et ab eo seruos hereditarios manumissos, proprios eius libertos fieri.

XIV. Idem libro vigesimo septimo Quaestionum:

Filivsfamilias miles si captus apud hostes vita fungatur, lex Cornelia subueniet scriptis heredibus: quibus cessantibus, iure pristino peculium pater habebit. * §. 1. Proxima species videtur, vt scriptis heredibus deliberantibus, quod seruus interim stipulatus est, vel ab alio sibi traditum accepit, quod quidem ad patris personam attinet, si forte peculium apud eum resederit: nullius momenti videatur, cum in illo tempore non fuerit seruus patris, quod autem ad scriptos heredes, in suspenso fuisse traditio itemque stipulatio intelligatur: vt enim hereditarius fuisse credatur, post aditam sit hereditatem: sed paterna verecundia nos mouet, quatenus et in illa specie, vbi iure pristino apud patrem peculium remanet, etiam adquisitio stipulationis, vel rei traditae per seruum fiat. §. 2. Legatum,

1 Ap. Hal. *patre* abest.

gatum, quod ei seruo relictum est, quamuis tunc propter incertum nulli sit adquisitum, omisso testamento, patri tunc primum per seruum adquiretur: cum, si fuisset exemplo hereditatis peculio adquisitum, ius patris hodie non consideraretur.

XV. IDEM libro trigesimo quinto Quaestionum:

PATER milite filio reuerso, quod donat, castrensis peculii non facit: sed alterius peculii, perinde ac si filius numquam militasset. §. 1. Si stipulanti filio spondeat, si quidem ex causa peculii castrensis, tenebit stipulatio: ceterum ex qualibet alia causa non tenebit. §. 2. Si pater a filio stipulatur, eadem distinctio seruabitur. §. 3. Seruus peculii, quod ad filium spectat, ab extero si stipuletur, aut per traditionem accipiat: sine distinctione causarum res ad filium pertinebit: non enim vt filius duplex ius sustinet, patris et filiifamilias: ita seruus, qui peculii castrensis est, quique nullo iure, quamdiu filius viuit, patri subiectus est, aliquid adquirere simpliciter stipulando, vel accipiendo patri potest. Quae ratio suadet, vt, si ab ipso patre seruus, qui ad filium pertinet, stipuletur ex quacumque causa, vel traditum accipiat: sic adquiratur filio res et stipulatio, quemadmodum si exter promisisset: quoniam persona stipulantis et accipientis ea est, vt sine differentia causarum, quod rerum agitur, emolumentum filii spectet. §. 4. Si serui pater vsumfructum amiserit, cuius proprietatem in castrensi peculio filius habebat: plenam proprietatem habebit filius.

XVI. IDEM libro decimo nono Responsorum:

DOTEM filiofamilias datam vel promissam, in peculio castrensi non esse respondi. Nec ea res contraria videbitur ei, quod Diui Hadriani temporibus filiumfamilias militem vxori heredem extitisse placuit, et hereditatem in castrense peculium habuisse: nam hereditas aduenticio iure quaeritur: dos autem, matrimonio cohaerens, oneribus eius, ac liberis communibus, qui sunt in aui familia, confertur. §. 1. Hereditatem castrensi peculio non videri quaesitam respondi, quam frater patruelis in alia prouincia stipendia merens, fratri patrueli, cum quo numquam militauit, reliquit: sanguinis etenim ratio, non militiae causa meritum hereditatis accipiendae praebuerat.

XVII. IDEM libro secundo Definitionum:

PATER, qui castrense peculium intestati filii retinebit, aes alienum, intra modum eius, et annum vtilem, iure Praetorio soluere cogitur. Idem, si testamento scriptus heres extiterit, perpetuo ciuiliter, vt heres, conuenietur. §. 1. Pater a filio milite, vel qui militauit, heres institutus, testamenti causam omisit, et castrense peculium possidet: legitimi heredis exemplo cogetur ad finem peculii perpetuo legata praestare: quod si filius post annum, quam militare desierat, iure communi testamento facto, vita decessit: ratione Falcidiae retinebitur quarta: ceterum si testamenti causam pater omisit, cum peculium creditoribus soluendo non esset: nihil dolo videbitur fecisse, quamuis temporis incurrat compendium.

XVIII. MARCIANVS [1] libro primo Fideicommissorum:

EX castrensi peculio seruus a patre heres institui potest, et filium necessarium heredem patri facit. §. 1. Et in summa ea res, hi actus patris, qui ad praesens [2] alienationem alicuius iuris de castrensi peculio praestant, impediuntur: hi vero, qui non statim quidem, sed postea efficere solent, eo tempore animaduertentur, quo habere effectum consuerunt: vt, si sit [3] filius, cui auferatur, nihil agatur, si ante decesserit, actus patris non impediatur. §. 2. Itaque negabimus patrem, filio saluo, communi diuidundo agentem, proprietatem alienaturum, exemplo dotalis praedii. Sed nec, si socius vltro cum eo agat, quicquam agetur: veluti si cum eo ageret, cui bonis interdictum est. §. 3. Seruos ex eo peculio vsufructu, item praedia, tam vsufructu, quam ceteris seruitutibus pater liberare poterit: sed et seruitutes his adquirere: id enim et eum, cui bonis interdictum est, verum est consequi posse. Neque autem seruis ex eo peculio, neque praediis, vsumfructum vel seruitutem imponere pater potest. §. 4. Si quando ex eo peculio filius rem alienam bona fide tenebit, an pater eius in rem, vel ad exhibendum actionem pati debeat, vt ceterorum filiorum nomine, quaeritur:

1 *MARCIANVS.* 2 Hal. inserit *rei.* 3 *superfit.*

ritur: sed verius est, cum hoc peculium a patris bonis separetur, defensionis necessitatem patri non inponendam. §. 5. Sed nec cogendus est pater, aes alienum, quod filius peculii nomine, quod in castris adquisiit, fecisse dicetur, de peculio actionem pati. Et si sponte patiatur, vt quilibet defensor satisdato filium in solidum, non peculio tenus defendere debeat. Sed et eius filii nomine non aliter mouere actiones potest, quam si satisdederit, eum ratam rem habiturum.

XIX. Tryphoninvs libro decimo octauo Disputationum:

De hereditate ab adgnato commilitone data Scaeuola noster dubitabat: quia potuit, et ante notus, et amicus dare, potuit et non dare, nisi commilitium caritatem auxisset: nobis ita videtur, si ante commilitium factum sit testamentum, non esse peculii castrensis eam hereditatem: si postea, contra. §. 1. Sed si seruus peculii castrensis a quocumque sit heres scriptus, iussu militis adire debebit hereditatem, eaque fiet bonorum castrensis peculii. §. 2. Filiusfamilias paganus de peculio castrensi fecit testamentum, et dum ignorat, patri se suum heredem extitisse, decessit: non potest videri pro castrensibus bonis testatus, pro paternis intestatus decessisse, quamuis id in milite etiam nunc rescriptum sit: quia miles ab initio pro parte testatus, pro parte intestatus potuerat mori: quod ius iste non habuerit, non magis, quam sine obseruatione legum facere testamentum: necessario ergo castrensis peculii heres scriptus vniuersa bona habebit, perinde ac si pauperrimus facto testamento decessisset, ignorans se locupletatum per seruos alio loco agentes. §. 3. Pater peculii castrensis filii seruum testamento liberum esse iussit: intestato defuncto filiofamilias, mox patre, quaeritur, an libertas seruo competat? occurrebat enim, non posse dominium apud duos pro solido fuisse: denique filium posse manumittere talis peculii seruum, Hadrianus constituit. Et si testamento tam filii quam patris idem seruus accepisset libertatem, et vtrique pariter decessissent: non dubitaretur, ex testamento filii liberum eum esse. Sed in superiore casu pro libertate a patre data illa dici possunt: numquid, quoad vtatur iure concesso filius in castrensi peculio, eousque ius patris cessauerit: quod si intestatus decesserit filius, postliminii cuiusdam similitudine pater antiquo iure habeat peculium, retroque videatur habuisse rerum dominia. §. 4. Non tamen, si vt heres viuo filio vindictam seruo imposuit, dicatur, eum post mortem intestati filii ex illa manumissione liberum factum esse. §. 5. Quid autem, si testamentum fecerit filius, et non sit eius adita hereditas? non tam facile est dicere, continuatum patri post mortem filii rerum peculii dominium: cum medium tempus, quo deliberant instituti heredes, imaginem successioni praestiterit: alioquin, etsi adita sit ab instituto hereditas filii, dicetur, a patre ad eum transisse proprietatem: quod absurdum est, si in pendenti, vt in aliis, et in hac specie habeamus dominia, vt ex facto retro fuisse, aut non fuisse patris credamus. Secundum quod difficile erit expedire, si, dum deliberant heredes, dies cesserit legati seruo dati istius peculii, [1] testamento eius, ex quo pater nihil capere potuisset: an id ad ipsum pertineat, cum vtique ad heredem filii pertineret: facilior tamen de libertate serui deliberatio est in specie, in qua intestatus filius decessisse proponitur: non est ergo ratio respondendi, competere libertatem eo tempore datam, quo non fuit in dominio patris. Fauorabilem tamen sententiam contrariam in vtroque casu non negamus.

XX. Pavlvs libro singulari ad Regulam Catonianam:

Sed si ponas, filium testamentum fecisse, et patrem heredem instituisse, cum vtique pater testamento suo seruo filii libertatem dedisset, qui ad eum ex testamento filii pertinere coeperit: videndum est, numquid ei comparari debeat, qui, cum manumitteretur, alienus erat, deinde postea adquisitus est: sed fauorabile est, libertatem a patre relictam admittere: et ab initio patris esse eum videri, ex hoc, quod postea contigit, ostenditur.

Tit. XVIII.

DE VETERANIS.

Arrivs Menander libro tertio de re militari:

Veteranorvm priuilegium inter cetera etiam in delictis habet praeroga-

1 Hal. praefigit *in*.

rogatiuam, vt separentur a ceteris in poenis: nec ad bestias itaque veteranus datur, nec fustibus caeditur.

II. VLPIANVS libro tertio Opinionum:

HONESTE sacramento solutis data immunitas, etiam in eis ciuitatibus, apud quas incolae sunt, valet. Nec labefactatur, si quis eorum voluntate sua honorem aut munus susceperit. §. 1. Vectigalia, et patrimoniorum onera sollemnia, omnes sustinere oportet.

III. MARCIANVS libro secundo Regularum:

VETERANIS et liberis veteranorum idem honor habetur, qui et decurionibus. Igitur nec in metallum damnabuntur, nec in opus publicum, vel ad bestias, nec fustibus caeduntur.

IV. VLPIANVS libro quarto de officio Proconsulis:

VIAE sternendae immunitatem veteranos non habere, Iulio Sossiano veterano rescriptum est. Nam nec ab intributionibus, quae possessionibus fiunt, veteranos esse excusatos, palam est. §. 1. Sed et naues eorum angariari posse, Aelio Firmo et Antonino Claro veteranis rescriptum est.

V. PAVLVS libro singulari de Cognitionibus:

VETERANOS, Diuus Magnus Antoninus cum patre suo rescripsit, a munium fabrica excusari. §. 1. Sed et ab exactione tributorum habent immunitatem, hoc est, ne exactores tributorum constituantur. §. 2. Sed veterani, qui passi sunt [1] in ordinem legi, muneribus fungi coguntur.

LIBER QVINQVAGESIMVS.

TIT. I.

AD MVNICIPALEM ET DE INCOLIS.

VLPIANVS libro secundo ad Edictum:

MVNICIPEM aut natiuitas facit, aut manumissio, aut adoptio. §. 1. Et proprie quidem municipes appellantur muneris participes, recepti in ciuitate, vt munera nobiscum facerent: sed nunc abusiue municipes dicemus, suae cuiusque ciuitatis ciues: vtputa Campanos, Puteolanos. §. 2. Qui ex duobus igitur Campanis parentibus natus est, Campanus est. Sed si ex patre Campano, matre Puteolana, aeque municeps Campanus est: nisi forte priuilegio aliquo materna origo censeatur: tunc enim maternae originis erit municeps. Vtputa Iliensibus concessum est, vt qui matre Iliensi est, fit eorum municeps. Etiam Delphis hoc idem tributum et conseruatum est. Celsus etiam refert, Ponticis ex beneficio Pompeii Magni competere, vt qui Pontica matre natus esset, Ponticus esset: quod beneficium ad vulgo quaesitos solos pertinere quidam putant: quorum sententiam Celsus non probat: neque enim debuisse caueri, vt vulgo quaesitus matris conditionem sequeretur: quam enim aliam originem hic habet? sed ad eos, qui ex diuersarum ciuitatium parentibus orerentur.

II. IDEM libro primo Disputationum:

QVOTIES filiusfamilias voluntate patris decurio creatur, vniuersis muneribus, quae decurioni filio iniunguntur, obstrictus est pater, quasi fideiussor pro filio. Consensisse autem pater decurionatui filii videtur, si praesens nominationi non contradixit. Proinde, quidquid in Republica filius gessit, pater, vt fideiussor, praestabit. §. 1. Gestum autem in Republica accipere debemus, pecuniam publicam tractare, siue erogandam decernere. §. 2. Sed et si curatores operum, vel cuius alterius rei publicae creauit: tenebitur. §. 3. Sed et si successorem sibi nominauit, patrem obstringit. §. 4. Sed et si vectigalia publica [2] locauit, pater erit obstrictus. §. 5. Sed si filius tutores dare non curauerit, vel minus idoneos elegerit, nec satis exegerit, vel non idoneum acceperit: ipse quidem quin sit obstrictus, nulla dubitatio est: pater vero ita demum obligatur, si et fideiussores solent hoc nomine obligari: sed non solent, hoc enim et relatum et rescriptum

1 Hal. inserit *se*. 2 Ap, Hal, *publica* abest.

ptum eſt: quia fideiuſſores Rempublicam ſaluam fore promittunt: Reipublicae autem nihil, quod ad rem pecuniariam attinet, intereſt, pupillis tutores dari. §. 6. Is, qui vltra commeatum abeſt, vel vltra formam commeatui datam, ad munera vocari poteſt.

III. Idem libro vigeſimo quinto ad Sabinum:

Placet etiam, filiosfamilias domicilium habere poſſe.

IV. Idem libro trigeſimo nono ad Edictum:

Non vtique ibi, vbi pater habuit, ſed vbicumque ipſe domicilium conſtituit.

V. Pavlvs libro quadrageſimo quinto ad Edictum:

Labeo indicat, eum, qui pluribus locis ex aequo nogotietur, nusquam domicilium habere: quosdam autem dicere refert, pluribus locis eum incolam eſſe, aut domicilium habere: quod verius eſt.

VI. Vlpianvs libro ſecundo Opinionum:

Adsvmtio originis, quae non eſt, veritatem naturae non peremit: errore enim veritas originis non amittitur: nec mendacio dicentis, ſe eſſe, vnde non ſit, deponitur: neque recuſando quis patriam, ex qua oriundus eſt, neque mentiendo de ea quam non habet, veritatem mutare poteſt. §. 1. Filius ciuitatem, ex qua pater eius naturalem originem ducit, non domicilium ſequitur. §. 2. Viris prudentibus placuit, duobus locis poſſe aliquem habere domicilium, ſi vtrubique ita ſe inſtruxit, vt non ideo minus apud alteros ſe collocaſſe videatur. §. 3. Libertini originem patronorum, vel domicilium ſequuntur item qui ex his naſcuntur.

VII. Idem libro quinto de Officio Proconſulis:

Si quis a pluribus manumiſſus ſit, omnium patronorum originem ſequitur.

VIII. Marcianvs libro primo de Iudiciis publicis:

Non debere cogi decuriones, vilius praeſtare frumentum ciuibus ſuis, quam annona exigit, Diui Fratres reſcripſerunt, et aliis quoque Conſtitutionibus Principalibus id cautum eſt.

IX. Neratius libro tertio Membranarum:

Eivs, qui iuſtum patrem non habet, prima origo a matre, eoque die, quo ex ea editus eſt, numerari debet.

X. Marcianvs libro ſingulari de Delatoribus:

Simile priuilegium fiſco nulla ciuitas habet in bonis debitoris, niſi nominatim id a Principe datum ſit.

XI. Papinianvs libro ſecundo Quaeſtionum:

Imperator Titus Antoninus Lentulo Vero reſcripſit, Magiſtratuum officium indiuiduum, ac periculum eſſe commune: quod ſic intelligi oportet: vt ita demum collegae periculum adſcribatur, ſi neque ab ipſo, qui geſſit, neque ab his qui pro eo interuenerunt, res ſeruari poſſit: et ſoluendo non fuit, honore depoſito: alioquin ſi perſona [1], vel cautio ſit idonea, vel ſoluendo fuit, quo tempore conueniri potuit: vnusquisque in id, quod adminiſtrauit, tenebitur. §. 1. Quod ſi forte is, qui periculo ſuo nominauit Magiſtratum, ſoluendo ſit: vtrum in eum prius actio reddi, quaſi fideiuſſorem debeat: an vero non alias, quam ſi res a collega ſeruari non potuerit? Sed placuit fideiuſſoris exemplo priorem conueniendum, qui nominauit: quoniam collega quidem negligentiae ac poenae cauſa, qui vero nominauit, fidei ratione conuenitur.

XII. Idem libro primo Reſponſorum:

Et ei contra nominati collegam actionem vtilem dari non oportet.

XIII. Idem libro ſecundo Quaeſtionum:

Qvid ergo, ſi alter ex magiſtratibus toto anno afuerit, aut forte praeſens per contumaciam, ſiue ignauiam, vel aegram valetudinem, Reipublicae negotia non geſſerit, et omnia collega ſolus adminiſtrauerit: nec tamen tota res ab eo ſeruari poſſit? talis ordo dabitur, vt in primis, qui Reipublicae negotia geſſit, et qui pro eo cauerunt, in ſolidum conueniantur; mox, peractis omnibus periculum adgnoſcat, qui non idoneum nominauit: poſtremo alter ex magiſtratibus, qui Reipublicae negotiis ſe non immiſcuit. Nec iuſte, qui nominauit, vniuerſi periculum recuſauit: cum ſcire deberet, eum, qui nominaretur, indiuiduum officium, et commune periculum ſuſcepturum: nam et cum duo geſſerunt, et ab altero ſeruari, quod debetur

1. Hal. addit *eorum*.

tur, non poteft: qui collegam nominauit, in vniuerfo conuenitur.

XIV. IDEM libro decimo quinto Quaeftionum:

MVNICIPES intelliguntur fcire, quod fciant hi, quibus fumma Reipublicae commiffa eft.

XV. IDEM libro primo Refponforum:

ORDINE decurionum ad tempus motus, et in ordinem regreffus, ad honorem exemplo relegati tanto tempore non admittitur, quanto dignitate caruit: fed in vtroque placuit examinari, quo crimine damnati fententiam ejusmodi meruerunt: durioribus etenim poenis affectos, ignominia, velut transacto negotio, poftea liberari: minoribus vero, quam leges permittunt, fubiectos nihilo minus inter infames haberi: cum facti quidem quaeftio fit in poteftate iudicantium, iuris autem auctoritas non fit. §. 1. In eum, qui fucceflorem fuo periculo nominauit, fi finito Magiftratu fucceffor idoneus fuit: actionem dari non oportet. §. 2. In fraudem ciuilium munerum per tacitam fidem praedia translata, fifco vindicantur: tantumque alterum interdictae rei minifter de fuis bonis cogitur foluere. §. 3. Ius originis in honoribus obeundis, ac muneribus fufcipiendis, adoptione non mutatur: fed nouis quoque muneribus filius per adoptiuum patrem adftringitur.

XVI. HERMOGENIANVS libro primo Iuris Epitomarum:

SED fi emancipatur ab adoptiuo patre non tantum filius, fed etiam ciuis eius ciuitatis, cuius per adoptionem fuerat factus, effe definit.

XVII. PAPINIANVS libro primo Refponforum:

LIBERTVS propter patronum a ciuilibus muneribus non excufatur: nec ad rem pertinet, an operas patrono, vel minifterium capto luminibus exhibeat. §. 1. Liberti vero Senatorum, qui negotia patronorum gerunt, a tutela decreto patrum excufantur. §. 2. Filium pater decurionem effe voluit: ante filium ex perfona fua Respublica debet conuenire, quam patrem ex perfona filii: nec ad rem pertinebit, an filius caftrenfe peculium tantum poffideat, cum ante militaffet, vel poftea. §. 3. Praefcriptio temporum, quae in honoribus repetundis, vel aliis fufcipiendis data eft, apud eosdem feruatur, non apud alios. §. 4. Sed eodem tempore non funt honores in duabus ciuitatibus ab eodem gerendi: cum fimul igitur vtrubique deferuntur, potior eft originis caufa. §. 5. Sola ratio poffeffionis ciuilibus poffeffori muneribus iniungendis, citra priuilegium fpecialiter ciuitati datum, idonea non eft. §. 6. Poftliminio regreffi patri et muneribus obtemperare coguntur, quamuis in alienae ciuitatis finibus confiftant. §. 7. Exigendi tributi munus inter fordida munera non habetur: et ideo decurionibus quoque mandatur. §. 8. Ex caufa fideicommiffi manumiffus, in muneribus ciuilibus manumifforis originem fequitur, non eius, qui libertatem relinquit. §. 9. In adoptiua familia fufceptum, exemplo dati, muneribus ciuilibus apud originem aui quoque naturalis refpondere, Diuo Pio placuit: quamuis in ifto fraudis nec fufpicio quidem interueniret. §. 10. Error eius, qui, fe municipem aut colonum exiftimans, munera ciuilia fufcepturum promifit, defenfionem iuris non excludit. §. 11. Patris domicilium filium aliorum incolam ciuilibus muneribus alienae ciuitatis non adftringit: cum in patris quoque perfona domicilii ratio temporaria fit. §. 12. In quaeftionibus nominatos capitalium criminum, ad nouos honores ante caufam finitam admitti non oportet: ceterum priftinam interim dignitatem retinent. §. 13. Sola domus poffeffio, quae in aliena ciuitate comparatur, domicilium non facit. §. 14. Nominati fucceffioris periculum fideiuforem nominantis non tenet. §. 15. Fideiuffores, qui faluam Rempublicam fore refponderunt, et qui Magiftratus fuo periculo nominant, poenalibus actionibus non adftringuntur, in quas inciderunt hi, pro quibus interuenerunt: eos enim damnum Reipublicae praeftare fatis eft, quod promitti videtur.

XVIII. PAVLVS libro primo Quaeftionum:

DIVVS Seuerus refcripfit [1], interualla temporum in continuandis oneribus, inuitis, non etiam volentibus conceffa, dum ne quis continuet honorem.

XIX. SCAEVOLA libro primo Quaeftionum:

QVOD maior pars curiae effecit, pro eo habetur, ac fi omnes egerint.

XX.

1 *Diuus Seuerus et Antoninus refcripferunt.*

XX. PAVLVS libro vigesimo quarto Quaestionum:

DOMICILIVM re, et facto transfertur, non nuda contestatione: sicut in his exigitur, qui negant se posse ad munera, vt incolas, vocari.

XXI. IDEM libro primo Responsorum:

LVCIVS Titius cum esset in patris potestate, a Magistratibus inter ceteros frumento comparando, inuito patre, curator constitutus est: cui rei Lucius Titius neque consensit, neque pecuniam accepit, neque in eam cauit, aut se comparationibus cum ceteris miscuit: et post mortem patris in reliqua collegarum interpellari coepit. Quaeritur, an ex ea causa teneri possit? Paulus respondit, eum, qui iniunctum munus a magistratibus suscipere supersedit, posse conueniri eo nomine propter damnum Reipublicae: quamuis eo tempore, quo creatus est, in aliena fuerit potestate. §. 1. Paulus respondit, eos qui pro aliis, non ex contractu, sed ex officio, quod administrauerint, conueniuntur, in damnum sortis substitui solere, non etiam in vsuras. § 2. Idem respondit, heredes patris propter munera filii, quae post mortem patris suscepit, iure conueniri non posse. Hoc responsum et ad eum pertinet, qui a patre decurio factus, post mortem patris munera suscepit. §. 3. Idem respondit, eum, qui decurionem adoptauit, onera decurionatus eius suscepisse videri, exemplo patris, cuius voluntate filius decurio factus est. §. 4. Idem respondit, constante matrimonio dotem in bonis mariti esse; sed si ad munera municipalia a certo modo substantiae vocentur, dotem non debere computari. §. 5. Idem respondit, si per accusatorem criminum capitalium non stetisset, quo minus crimen intra statutum tempus persequeretur: reum non debuisse medio tempore honorem appetere. §. 6. Imperatores Seuerus et Antoninus Augusti Septimio *Zenoni*. Pro infante filio, quem decurionem esse voluisti, quamquam fidem tuam in posterum adstrinxeris, tamen interim onera sustinere non cogeris; cum ad ea quae mandari possunt, voluntatem dedisse videaris. §. 7. Idem respondit, si ciuitas nullam propriam legem habet de adiectionibus admittendis; non posse recedi a locatione vel venditione praediorum publicorum iam perfecta: tempora enim adiectionibus praestita ad causas fisci pertinent.

XXII. IDEM [1] libro primo Sententiarum:

FILII libertorum libertarumque, liberti paterni et patroni manumissoris domicilium aut originem sequuntur. §. 1. Vidua mulier amissi mariti domicilium retinet, exemplo clarissimae personae per maritum factae: sed vtrumque aliis interuenientibus nuptiis permutatur. §. 2. Municipes sunt liberti et in eo loco, vbi ipsi domicilium sua voluntate tulerunt: nec aliquod ex hoc origini patroni faciunt praeiudicium: et vtrubique muneribus adstringuntur. §. 3. Relegatus in eo loco, in quem relegatus est, interim necessarium domicilium habet. §. 4. Senator ordine motus, ad originalem patriam, nisi hoc specialiter impetrauerit, non restituitur. §. 5. Senatores et eorum filii, filiaeque, quoque tempore nati, nataeue, itemque nepotes, pronepotes et proneptes [2] ex filio, origini eximuntur, licet municipalem retineant dignitatem. §. 6. Senatores, qui liberum commeatum, id est, vbi velint, morandi arbitrium impetrauerunt, domicilium in vrbe retinent. §. 7. Qui faenus exercent, omnibus patrimonii intributionibus fungi debent, etsi possessionem non habeant.

XXIII. HERMOGENIANVS libro primo iuris Epitomarum:

MVNICEPS esse definit senatoriam adeptus dignitatem, [3] quantum ad munera, quantum vero ad honorem, retinere creditur originem: denique manumissi ab eo, eius municipii efficiuntur municipes, vnde originem trahit. §. 1. Miles ibi domicilium habere videtur, vbi meret, si nihil in patria possideat.

XXIV. SCAEVOLA libro secundo Digestorum:

CONSTITVTIONIBVS Principum continetur, vt pecuniae, quae ex detrimento soluitur, vsurae non praestentur: et ita Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt his verbis. Humanum est, reliquorum vsuras neque ab ipso, qui ex administratione honoris reliquatus est, neque a fideiussore eius, et multo minus a Magistratibus, qui cautionem acceperint, exigi: cui

1 *VLPIANVS*. 2 Ap. Hal. *et proneptes* absunt. 3 Hal. praefigit *hoc autem*.

cui consequens est, vt ne in futurum a forma obseruata discedatur.

XXV. VLPIANVS libro primo ad Edictum Praetoris:

MAGISTRATVS municipales, cum vnum magistratum administrent, etiam vnius hominis vicem sustinent: et hoc plerumque quidem lege municipali eis datur: verum etsi non sit datum, dummodo non denegatum, moribus competit.

XXVI. PAVLVS libro primo ad Edictum:

EA, quae magis imperii sunt, quam iurisdictionis, magistratus municipalis facere non potest. §. 1. Magistratibus municipalibus non permittitur in integrum restituere, aut bona rei seruandae causa iuberi possidere, aut dotis seruandae causa, vel legatorum seruandorum caussa.

XXVII. VLPIANVS libro secundo ad Edictum:

EIVS, qui manumisit, municeps est manumissus, non domicilium eius, sed patriam secutus. Et si patronum habeat duarum ciuitatium municipem, per manumissionem earundem ciuitatium erit municeps. §. 1. Si quis negotia sua non in colonia, sed in municipio semper agit, in illo vendit, emit, contrahit, eo in foro, balineo, spectaculis vtitur: ibi festis dies celebrat, omnibus denique municipii commodis, nullis coloniarum, fruitur: ibi magis habere domicilium, quam vbi colendi causa deuersatur. §. 2. Celsus libro primo Digestorum tractat, si quis instructus sit duobus locis aequaliter, neque hic, quam illic, minus frequenter commoretur: vbi domicilium habeat, existimatione animi esse accipiendum: ego dubito, si vtrubique destinato sit animo, an possit quis duobus locis domicilium habere: et verum est habere, licet difficile est: quemadmodum difficile est, sine domicilio esse quemquam: puto autem, et hoc procedere posse, si quis domicilio relicto nauiget, vel iter faciat, quaerens, quo se conferat, atque vbi constituat: nam hunc [1] puto sine domicilio esse. §. 3. Domicilium autem habere potest et relegatus eo loci, vnde arcetur, vt Marcellus scribit.

XXVIII. PAVLVS libro primo ad Edictum:

INTER conuenientes, et de se maiori apud Magistratus municipales agetur.

XXIX. GAIVS libro primo ad Edictum prouinciale:

INCOLA et his Magistratibus parere debet, apud quos incola est, et illis, apud quos ciuis est: nec tantum municipali iurisdictioni in vtroque municipio subiectus est, verum etiam omnibus publicis muneribus fungi debet.

XXX. VLPIANVS libro sexagesimo primo ad Edictum:

QVI ex vico ortus est, eam patriam intelligitur habere, cui Reipublicae vicus ille respondet.

XXXI. MARCELLVS [2] libro primo Digestorum:

NIHIL est impedimento, quo minus quis, vbi velit, habeat domicilium, quod ei interdictum non sit.

XXXII. MODESTINVS libro quarto Differentiarum:

EA quae desponsa est, ante contractas nuptias suum non mutat domicilium.

XXXIII. IDEM libro singulari de Manumissionibus:

ROMA communis nostra patria est.

XXXIV. IDEM libro tertio Regularum:

INCOLA iam muneribus publicis destinatus, nisi perfecto munere, incolatui renuntiare non potest.

XXXV. IDEM libro primo Excusationum:

'ΕΙΔΕΝΑΙ χρὴ, ὅτι ὁ ἐν ἀγρῷ καταμένων, incolas οὐ νομίζεται: ὁ γὰρ ἐκείνης τῆς πόλεως ἐξαιρέτοις μὴ χρώμενος, οὗτος οὐ νομίζεται εἶναι [3] incolas [4].

XXXVI. IDEM libro primo Responsorum:

TITIO, cum esset Romae studiorum gratia, epistola missa est a Magistratibus patriae suae, vt porrigeret Imperatori decretum eiusdem ciuitatis, quod erat cum ipsa epistola missum: is autem, qui suscepisset litteras restituendas, collusione facta dedit Lucio Titio, qui et ipse Romae morabatur suae rei gratia: sublato Titii nomine, cui erat decretum missum, vti per ipsum daretur, suum no-

1 Hal. inserit *primum*. 2 *MARTIANVS*. 3 Ap. Hal. εἶναι abest. 4 Hal. in Graecis vertit: *Sciendum est eum, qui in agro moratur, incolam non existimari, qui enim eius ciuitatis praecipuis non vtitur, is ne incola quidem existimatur.*

nomen scripsit, et sic Imperatori decretum, secundum mandata Reipublicae dedit. Quaero, qui viaticum petere ab ea potuisset, et quid commisisse videtur is, qui non restituit litteras ei, cui restituere mandatum susceperat: et is, qui sublato alieno nomine inscriptoque suo, quasi ipse iussus a patria, decretum Imperatori porrexit? Herennius Modestinus respondit, Titium quidem viaticum petere non posse: sed eum qui nomen incidisset. §. 1. Titius pro pecunia publica quam ipse credidit, pignus accepit, pacto facto cum debitore, vt non soluto debito, sine vlla repromissione distrahatur pignus: succedentes gradus in locum Titii nomen et pignus probauerunt vsque ad Maeuium: ex venditione pignoris propter repromissionem [1] a Magistratu vendentibus factam, de modo fundi demonstrato, satis debito factum non est. Quaerebatur, quis Reipublicae tenetur? Herennius Modestinus: Titium, cum successores eius periculum nominis agnouerint, eo nomine obstrictum non esse respondi: sed nec post Magistratus, qui vendidisse proponuntur, cum videlicet pluris vendiderunt, propter mensurae agri demonstrationem, et hoc, qua pluris vendiderunt, restituere minore modo deprehenso iussi sunt: eum igitur, qui nouissimus nomen probauit, indemnitati Reipublicae satisfacere debere, si nomen ad successorem idoneum transmisisse non doceatur.

XXXVII. Callistratvs libro primo de Cognitionibus:

De iure omnium incolarum, quos quaeque ciuitates sibi vindicant, Praesidum prouinciarum cognitio est. Cum tamen se quis negat incolam esse, apud eum Praesidem prouinciae agere debet sub cuius cura est ea ciuitas, a qua vocatur ad munera, non apud eam, ex qua ipse se dicit oriundum esse: idque Diuus Hadrianus rescripsit mulieri, quae aliunde orta, alibi nupta est. §. 1. Libertos eo loco munus facere debere, vnde patrona erit, et vbi ipsi domicilium habebunt, placet. §. 2. Mulieres, quae in matrimonium se dederint non legitimum, non ibi muneribus fungendas, vnde mariti earum sunt, sciendum est: sed vnde ipsae ortae sunt: idque Diui Fratres rescripserunt.

XXXVIII. Papirivs [2] Ivstvs libro secundo de Constitutionibus:

Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt, gratiam se facere iurisiurandi ei qui iurauerat, se ordini non interfuturum, et postea Duumuiri creatus esset. §. 1. Item rescripserunt, colonos praediorum fisci muneribus fungi sine damno fisci oportere: idque excutere Praesidem adhibito procuratore debere. §. 2. Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt, ad Magistratus officium pertinere exactionem pecuniae legatorum: et si cessauerint, ipsos, vel heredes conueniri: aut si soluendo non sint, fideiussores eorum, qui pro his cauerunt. §. 3. Item rescripserunt, mulierem, quamdiu nupta est, incolam eiusdem ciuitatis videri, cuius maritus eius est: et ibi, vnde originem trahit, non cogi muneribus fungi. §. 4. Item rescripserunt, patris, qui consulto filium emancipauerat, ne pro Magistratu eius caueret, perinde bona teneri, atque si fideiussor pro eo extitisset. §. 5. Item rescripserunt, cum quaeritur, an municeps quis sit? ex ipsis etiam rebus probationes sumi oportere, nam solam nominis similitudinem ad confirmandam cuiusque originem satis non esse. §. 6. Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt, non minus eos, qui compulsi Magistratui funguntur, cauere debere, quam qui sponte officium adgnouerunt.

Tit. II.

DE DECVRIONIBVS ET FILIIS EORVM.

Vlpianvs libro secundo Opinionum:

Decvriones, quos sedibus ciuitatis, ad quam pertinent, relictis, in alia loca transmigrasse probabitur, Praeses prouinciae in patrium solum reuocare, et muneribus congruentibus fungi curet.

II. Idem libro primo Disputationum:

Qvi ad tempus relegatus est, si decurio sit, desinet esse decurio: reuersus plane locum suum quidem non obtinebit, sed non semper prohibetur decurio fieri: denique in locum suum non restituetur: nam et sublegi in locum eius potest, et si numerus ordinis plenus sit, exspectare eum oportet, donec alius vacet.

1 *propter remissionem.* 2 *PAPIRIVS IVSTVS.*

cui consequens est, vt ne in futurum a forma obseruata discedatur.

XXV. VLPIANVS libro primo ad Edictum Praetoris:

MAGISTRATVS municipales, cum vnum magistratum administrent, etiam vnius hominis vicem sustinent: et hoc plerumque quidem lege municipali eis datur: verum etsi non sit datum, dummodo non denegatum, moribus competit.

XXVI. PAVLVS libro primo ad Edictum:

EA quae magis imperii sunt, quam iurisdictionis, magistratus municipalis facere non potest. §. 1. Magistratibus municipalibus non permittitur in integrum restituere, aut bona rei seruandae causa iuberi possidere, aut dotis seruandae causa, vel legatorum seruandorum caussa.

XXVII. VLPIANVS libro secundo ad Edictum:

EIVS, qui manumisit, municeps est manumissus, non domicilium eius, sed patriam secutus. Et si patronum habeat duarum ciuitatium municipem, per manumissionem earundem ciuitatium erit municeps. §. 1. Si quis negotia sua non in colonia, sed in municipio semper agit, in illo vendit, emit, contrahit, eo in foro, balineo, spectaculis vtitur: ibi festis dies celebrat, omnibus denique municipii commodis, nullis coloniarum, fruitur: ibi magis habere domicilium, quam vbi colendi causa deuersatur. §. 2. Celsus libro primo Digestorum tractat, si quis instructus sit duobus locis aequaliter, neque hic, quam illic, minus frequenter commoretur: vbi domicilium habeat, existimatione animi esse accipiendum: ego dubito, si vtrubique destinato sit animo, an possit quis duobus locis domicilium habere: et verum est habere, licet difficile est: quemadmodum difficile est, sine domicilio esse quemquam: puto autem, et hoc procedere posse, si quis domicilio relicto nauiget, vel iter faciat, quaerens, quo se conferat, atque vbi constituat: nam hunc [1] puto sine domicilio esse. §. 3. Domicilium autem habere potest et relegatus eo loci, vnde arcetur, vt Marcellus scribit.

XXVIII. PAVLVS libro primo ad Edictum:

INTER conuenientes, et de re maiori apud Magistratus municipales agetur.

XXIX. GAIVS libro primo ad Edictum prouinciale:

INCOLA et his Magistratibus parere debet, apud quos incola est, et illis, apud quos ciuis est: nec tantum municipali iurisdictioni in vtroque municipio subiectus est, verum etiam omnibus publicis muneribus fungi debet.

XXX. VLPIANVS libro sexagesimo primo ad Edictum:

QVI ex vico ortus est, eam patriam intelligitur habere, cui Reipublicae vicus ille respondet.

XXXI. MARCELLVS [2] libro primo Digestorum:

NIHIL est impedimento, quo minus quis, vbi velit, habeat domicilium, quod ei interdictum non sit.

XXXII. MODESTINVS libro quarto Differentiarum:

EA quae desponsa est, ante contractas nuptias suum non mutat domicilium.

XXXIII. IDEM libro singulari de Manumissionibus:

ROMA communis nostra patria est.

XXXIV. IDEM libro tertio Regularum:

INCOLA iam muneribus publicis destinatus, nisi perfecto munere, incolatui renuntiare non potest.

XXXV. IDEM libro primo Excusationum:

'ΕΙΔΕΝΑΙ χρὴ, ὅτι ὁ ἐν ἀγρῷ καταμένων, incolas οὐ νομίζεται: ὁ γὰρ ἐν ταῖς τῆς πόλεως ἐξαιρέτοις μὴ χρώμενος, οὗτος οὐ νομίζεται εἶναι [3] incolas [4].

XXXVI. IDEM libro primo Responsorum:

TITIO, cum esset Romae studiorum gratia, epistola missa est a Magistratibus patriae suae, vt porrigeret Imperatori decretum eiusdem ciuitatis, quod erat cum ipsa epistola missum: is autem, qui suscepisset litteras restituendas, collusione facta dedit Lucio Titio, qui et ipse Romae morabatur suae rei gratia: sublato Titii nomine, cui erat decretum missum, vti per ipsum daretur, suum no-

1 Hal. inserit *primum*. 2 *MARTIANVS*. 3 Ap. Hal. εἶναι abest. 4 Hal. in Graecis vertit: *Sciendum est eum, qui in agro moratur, incolam non existimari, qui enim eius ciuitatis praecipuis non vtitur, is ne incola quidem existimatur.*

nomen ſcripſit, et ſic Imperatori decretum, ſecundum mandata Reipublicae dedit. Quaero, qui viaticum petere ab ea potuiſſet, et quid commiſiſſe videtur is, qui non reſtituit litteras ei, cui reſtituere mandatum ſuſceperat: et is, qui ſublato alieno nomine inſcriptoque ſuo, quaſi ipſe iuſſus a patria, decretum Imperatori porrexit? Herennius Modeſtinus reſpondit, Titium quidem viaticum petere non poſſe: ſed eum qui nomen incidiſſet. §. 1. Titius pro pecunia publica, quam ipſe credidit, pignus accepit, pacto facto cum debitore, vt non ſoluto debito, ſine vlla repromiſſione diſtrahatur pignus: ſuccedentes gradus in locum Titii nomen et pignus probauerunt vsque ad Maeuium: ex venditione pignoris propter repromiſſionem [1] a Magiſtratu vendentibus factam, de modo fundi demonſtrato, ſatis debito factum non eſt. Quaerebatur, quis Reipublicae tenetur? Herennius Modeſtinus: Titium, cum ſucceſſores eius periculum nominis agnouerint, eo nomine obſtrictum non eſſe reſpondi: ſed nec poſt Magiſtratus, qui vendidiſſe proponuntur, cum videlicet pluris vendiderunt, propter menſurae agri demonſtrationem, et hoc, qua pluris vendiderunt, reſtituere minore modo deprehenſo iuſſi ſunt: eum igitur, qui nouiſſimus nomen probauit, indemnitati Reipublicae ſatisfacere debere, ſi nomen ad ſucceſſorem idoneum transmiſiſſe non doceatur.

XXXVII. Callistratvs libro primo de Cognitionibus:

De iure omnium incolarum, quos quaeque ciuitates ſibi vindicant, Praeſidum prouinciarum cognitio eſt. Cum tamen ſe quis negat incolam eſſe, apud eum Praeſidem prouinciae agere debet ſub cuius cura eſt ea ciuitas, a qua vocatur ad munera, non apud eam, ex qua ipſe ſe dicit oriundum eſſe: idque Diuus Hadrianus reſcripſit mulieri, quae aliunde orta, alibi nupta eſt. §. 1. Libertos eo loco munus facere debere, vnde patrona erit, et vbi ipſi domicilium habebunt, placet. §. 2. Mulieres, quae in matrimonium ſe dederint non legitimum, non ibi muneribus fungendas, vnde mariti earum ſunt, ſciendum eſt: ſed vnde ipſae ortae ſunt: idque Diui Fratres reſcripſerunt.

XXXVIII. Papirivs [2] Ivstvs libro ſecundo de Conſtitutionibus:

Imperatores Antoninus et Verus reſcripſerunt, gratiam ſe facere iurisiurandi ei qui iurauerat, ſe ordini non interfuturum, et poſtea Duumuiri creatus eſſet. §. 1. Item reſcripſerunt, colonos praediorum fiſci muneribus fungi ſine damno fiſci oportere: idque excutere Praeſidem adhibito procuratore debere. §. 2. Imperatores Antoninus et Verus reſcripſerunt, ad Magiſtratus officium pertinere exactionem pecuniae legatorum: et ſi ceſſauerint, ipſos, vel heredes conueniri: aut ſi ſoluendo non ſint, fideiuſſores eorum, qui pro his cauerunt. §. 3. Item reſcripſerunt, mulierem, quamdiu nupta eſt, incolam eiusdem ciuitatis videri, cuius maritus eius eſt: et ibi, vnde originem trahit, non cogi muneribus fungi. §. 4. Item reſcripſerunt, patris, qui conſulto filium emancipauerat, ne pro Magiſtratu eius caueret, perinde bona teneri, atque ſi fideiuſſor pro eo extitiſſet. §. 5. Item reſcripſerunt, cum quaeritur, an municeps quis ſit? ex ipſis etiam rebus probationes ſumi oportere, nam ſolam nominis ſimilitudinem ad confirmandam cuiusque originem ſatis non eſſe. §. 6. Imperatores Antoninus et Verus reſcripſerunt, non minus eos, qui compulſi Magiſtratui funguntur, cauere debere, quam qui ſponte officium adgnouerunt.

Tit. II.

DE DECVRIONIBVS ET FILIIS EORVM.

Vlpianvs libro ſecundo Opinionum:

Decvriones, quos ſedibus ciuitatis, ad quam pertinent, relictis, in alia loca transmigraſſe probabitur, Praeſes prouinciae in patrium ſolum reuocare, et muneribus congruentibus fungi curet.

II. Idem libro primo Diſputationum:

Qvi ad tempus relegatus eſt, ſi decurio ſit, deſinet eſſe decurio: reuerſus plane locum ſuum quidem non obtinebit, ſed non ſemper prohibetur decurio fieri: denique in locum ſuum non reſtituetur: nam et ſublegi in locum eius poteſt, et ſi numerus ordinis plenus ſit, exſpectare eum oportet, donec alius vacet.

1 *propter remiſſionem.* 2 *PAPIRIVS IVSTVS.*

cet. Alia cauſa eſt eius, qui ad tempus ordine remouetur, hic enim impleto tempore decurio eſt: ſed et in huius locum ſublegi poterit: ſed et ſi plenum locum inuenerit, exſpectet et donec locus vacet. §. 1. Reſtitutus tamen in ordinem vtrum eum ordinem teneat, quem primum habuit: an vero, quem nunc nanctus eſt, quaeri poteſt, ſi forte de ordine ſententiarum dicendarum agatur? Arbitror tamen, eundem ordinem tenere, quem pridem habuit. Non idem erit in eo, qui relegatus ad tempus eſt: nam hic velut nouus in ordinem venit. §. 2. In filiis decurionum quaeſtio eſt, vtrum is ſolus decurionis filius eſſe videatur, qui conceptus et natus eſt ex decurione: an vero et is, qui ante natus eſt, quam pater decurio fieret? et quidem quantum pertinet, ne fuſtibus caſtigetur, et ne in metallum detur, non nocet plebeio patre eſſe natum, ſi poſtea honor decurionis patri eorum acceſſerit. In auo quoque Papinianus idem reſpondit, ne patris nota filius macularetur. §. 3. Sed ſi pater ipſius ordine motus ſit, ſi quidem ante conceptionem eius moueatur: arbitror eum, quaſi plebeii filium, in honoribus ſpectari: quod ſi poſt conceptionem pater ipſius dignitatem amiſerit, dicendum erit, benigne, vt decurionis filium intuendum. §. 5. Proinde hic quoque, qui poſt patris relegationem natus ſit, ſi quidem ante conceptus eſt, ſimilis Senatoris filio habebitur: ſi poſtea, nocebit illi relegatio. §. 4. Si ad tempus ordine moto patre fuerit natus, medioque tempore conceptus et editus, an quaſi decurionis filius naſcatur, licet pater eius ante obierit, quam in ordinem venerit? quod benigne erit admittendum. §. 6. Praeterea, ſi conceptus ſit a plebeio, mox ante editionem pater eius decurionatum adeptus, ante editionem amiſerit: non infauorabiliter quis medium tempus illi prodeſſe, veluti iam nato, reſpondebit. §. 7. Nullum patris delictum innocenti filio poenae eſt: ideoque nec ordine decurionum, aut ceteris honoribus, propter eiusmodi cauſam, prohibetur. §. 8. Maiores annis quinquagintaquinque ad decurionatus honorem inuiti vocari, Conſtitutionibus prohibentur: ſed ſi ei rei conſenſerint, etſi maiores annis ſeptuaginta ſint, munera quidem ciuilia obire non coguntur, honores autem gerere debent.

III. IDEM libro tertio de officio Proconſulis:

GENERALITER id erit defendendum, vt, qui clementiorem ſententiam paſſus eſt ob hoc, quod ad tempus relegatur, boni conſulere debeat humanitatis ſententiae, nec decurionatum recipiat. §. 1. Sed ſi quis ob falſam cauſam, vel aliam de grauioribus, non ad tempus ſit relegatus, ſed ad tempus ordine motus, in ea eſt cauſa, vt poſſit in ordinem redire. Imperator enim Antoninus Edicto propoſito ſtatuit, vt, cuicumque aut quacumque cauſa, ad tempus ordine, vel aduocationibus vel quo alio officio fuiſſet interdictum: completo tempore nihilo minus fungi honore vel officio poſſit: et hoc recte: neque enim exagegranda fuit ſententia, quae modum interdictioni fecerat. §. 2. Spurios poſſe in ordinem allegi, nulla dubitatio eſt: ſed ſi habeat competitorem legitime quaeſitum, praeferri eum oportet, Diui Fratres Lolliano Auito Bithyniae Praeſidi reſcripſerunt. Ceſſantibus vero his, etiam ſpurii ad decurionatum, et re et vita honeſta, recipientur: quod vtique non ſordi erit ordini: cum ex vtilitate eius ſit, ſemper ordinem plenum habere. §. 3. Eis qui Iudaicam ſuperſtitionem ſequuntur, Diui Seuerus et Antoninus honores adipiſci permiſerunt: ſed et neceſſitates eis impoſuerunt, quae ſuperſtitionem eorum non laederent.

IV. MARCIANVS libro primo de Iudiciis publicis:

DECVRIO, qui prohibetur conducere quaedam, ſi iure ſucceſſerit in conductione, remanet in ea: quod et in omnibus ſimilibus ſeruandum eſt.

V. PAPINIANVS libro ſecundo Quaeſtionum:

AD tempus ordine motos ex crimine, quod ignominiam importat, in perpetuum moueri placuit: ad tempus autem exulare iuſſos ex crimine leuiore, velut transacto negotio, non eſſe inter infames habendos.

VI. IDEM libro primo Reſponſorum:

SPVRII decuriones fiunt, et ideo fieri poterit ex inceſto quoque natus, non enim impedienda eſt dignitas eius, qui nihil admiſit. §. 1. Minores vigintiquinque annorum decuriones facti, ſportulas decurionum accipiunt: ſed interim ſuffragium inter ceteros ſer-

ferre non possunt. §. 2. Decurio etiam suae ciuitatis vectigalia exercere prohibetur. §. 3. Qui iudicii publici quaestionem citra veniam abolitionis deseruerunt, decurionum honori decorari non possunt: cum ex Turpilliano Senatusconsulto notentur ignominia, veluti calumniae causa iudicio publico damnati. §. 4. Pater, qui, filio decurione creato, prouocauit, etsi praescriptione temporis exclusus fuerit, si quod gestum est, non habuit ratum: muneribus ciuilibus pro filio non tenebitur. §. 5. Priuilegiis cessantibus ceteris, eorum causa potior habetur in sententiis ferendis, qui pluribus eodem tempore suffragiis iure decurionis decorati sunt. Sed et qui plures liberos habet, in suo collegio primus sententiam rogatur, ceterosque honoris ordine praecellit.

VII. PAVLVS libro primo Sententiarum:

HONORES et munera non ordinationi, sed potioribus quibusque iniungenda sunt. §. 1. Surdus, et mutus, si in totum non audiant, aut non loquantur, ab honoribus ciuilibus, non etiam a muneribus excusantur. §. 2. Is qui non sit decurio, Duumuirato, vel aliis honoribus fungi non potest: quia decurionum honoribus plebeii fungi prohibentur. §. 3. Ad decurionatum filii ita demum pater non consentit, si contrariam voluntatem, vel apud acta Praesidis, vel apud ipsum ordinem, vel quo alio modo contestatus sit.

VIII. HERMOGENIANVS libro primo Epitomarum:

DECVRIONIBVS facultatibus lapsis alimenta decerni permissum est: maxime si ob munificentiam in patriam patrimonium exhauserint.

IX. PAVLVS libro primo Decretorum:

SEVERVS Augustus dixit, etsi probaretur Titius in seruitute patris sui natus: tamen cum ex libera muliere sit procreatus, non prohibetur decurio fieri in sua ciuitate. §. 1. Non esse [1] dubitandum, quin nauicularii non debent decuriones creari.

X. MODESTINVS libro primo Responsorum:

HERENNIVS Modestinus respondit, sola alibi proscriptione minime decurionem factum, qui secundum legem decurio creatus non sit.

XI. CALLISTRATVS libro primo Cognitionum:

NON tantum, qui tenerae aetatis, sed etiam qui grandes natu sunt, decuriones fieri prohibentur: illi quasi inhabiles Rempublicam tueri, ad tempus excusantur: hi vero in perpetuum amouentur, non alias seniores: ne seniorum excusatione iuniores onerentur, ad omnia munera publica suscipienda soli relicti, neque enim minores vigintiquinque annis decuriones allegi, nisi ex causa possunt: neque hi, qui annum quinquagesimum et quintum excesserunt. Nonnumquam etiam longa consuetudo, in ea re obseruata, respicienda erit: quod etiam custodiendum Principes nostri, consulti de allegendis in ordine Nicomedensium huius aetatis hominibus, rescripserunt.

XII. IDEM libro sexto Cognitionum:

EOS qui vtensilia negotiantur, et vendunt, licet ab aedilibus caeduntur, non oportet quasi viles personas negligi. Denique non sunt prohibiti huiusmodi homines, decurionatum, vel aliquem honorem in sua patria petere: nec enim infames sunt, sed ne quidem arceantur honoribus, qui ab aedilibus flagellis caesi sunt, quamquam iure suo ita aediles officio isto fungantur: inhonestum tamen puto esse, huiusmodi personas, flagellorum ictibus subiectas, in ordinem recipi: et maxime in eis ciuitatibus, quae copiam virorum honestorum habeant: nam paucitas eorum qui muneribus publicis fungi debeant, necessaria etiam hos ad dignitatem municipalem, si facultates habeant, inuitet.

XIII. PAPIRIVS IVSTVS libro secundo de Constitutionibus:

IMPERATORES Antoninus et Verus, Augusti [2], rescripserunt, in tempus relegatos, et reuersos, in ordinem allegi sine permissu Principis non posse. §. 1. Item rescripserunt, relegatos non posse tempore finito in ordinem decurionum allegi, nisi eius aetatis fuerint, vt nondum decuriones creari possent: et dignitas certa, spem eius honoris, id faceret, vt Princeps indulgere possit. §. 2. Item rescripserunt, eum, qui in relegatione natus est, non prohiberi honore decurionatus fungi. §. 3. Item rescripserunt, non admitti contradicere volentem, quod non recte quis sit crea-

1 Ap. Ha. *esse* abest. 2 Ap. Hal. *Augusti* abest.

cet. Alia causa est eius, qui ad tempus ordine remouetur, hic enim impleto tempore decurio est: sed et in huius locum sublegi poterit: sed et si plenum locum inuenerit, exspectet et donec locus vacet. §. 1. Restitutus tamen in ordinem vtrum eum ordinem teneat, quem primum habuit: an vero, quem nunc nanctus est, quaeri potest, si forte de ordine sententiarum dicendarum agatur? Arbitror tamen, eundem ordinem tenere, quem pridem habuit. Non idem erit in eo, qui relegatus ad tempus est: nam hic velut nouus in ordinem venit. §. 2. In filiis decurionum quaestio est, vtrum is solus decurionis filius esse videatur, qui conceptus et natus est ex decurione: an vero et is, qui ante natus est, quam pater decurio fieret? et quidem quantum pertinet, ne fustibus castigetur, et ne in metallum detur, non nocet plebeio patre esse natum, si postea honor decurionis patri eorum accesserit. In auo quoque Papinianus idem respondit, ne patris nota filius macularetur. §. 3. Sed si pater ipsius ordine motus sit, si quidem ante conceptionem eius moueatur: arbitror eum, quasi plebeii filium, in honoribus spectari: quod si post conceptionem pater ipsius dignitatem amiserit, dicendum erit, benigne, vt decurionis filium intuendum. §. 5. Proinde hic quoque, qui post patris relegationem natus sit, si quidem ante conceptus est, similis Senatoris filio habebitur: si postea, nocebit illi relegatio. §. 4. Si ad tempus ordine moto patre fuerit natus, medioque tempore conceptus et editus, an quasi decurionis filius nascatur, licet pater eius ante obierit, quam in ordinem venerit? quod benigne erit admittendum. §. 6. Praeterea, si conceptus sit a plebeio, mox ante editionem pater eius decurionatum adeptus, ante editionem amiserit: non infauorabiliter quis medium tempus illi prodesse, veluti iam nato, respondebit. §. 7. Nullum patris delictum innocenti filio poenae est: ideoque nec ordine decurionum, aut ceteris honoribus, propter eiusmodi causam, prohibetur. §. 8. Maiores annis quinquagintaquinque ad decurionatus honorem inuiti vocari, Constitutionibus prohibentur: sed si ei rei consenserint, etsi maiores annis septuaginta sint, munera quidem ciuilia obire non coguntur, honores autem gerere debent,

III. IDEM libro tertio de officio Proconsulis:

GENERALITER id erit defendendum, vt, qui clementiorem sententiam passus est ob hoc, quod ad tempus relegatur, boni consulere debeat humanitatis sententiae, nec decurionatum recipiat. §. 1. Sed si quis ob falsam causam, vel aliam de grauioribus, non ad tempus sit relegatus, sed ad tempus ordine motus, in ea est causa, vt possit in ordinem redire. Imperator enim Antoninus Edicto proposito statuit, vt, cuicumque aut quacumque causa, ad tempus ordine, vel aduocationibus vel quo alio officio fuisset interdictum: completo tempore nihilo minus fungi honore vel officio possit: et hoc recte: neque enim exagegranda fuit sententia, quae modum interdictioni fecerat. §. 2. Spurios posse in ordinem allegi, nulla dubitatio est: sed si habeat competitorem legitime quaesitum, praeferri eum oportet. Diui Fratres Lolliano Auito Bithyniae Praesidi rescripserunt. Cessantibus vero his, etiam spurii ad decurionatum, et re et vita honesta, recipientur: quod vtique non sordi erit ordini: cum ex vtilitate eius sit, semper ordinem plenum habere. §. 3. Eis qui Iudaicam superstitionem sequantur, Diui Seuerus et Antoninus honores adipisci permiserunt: sed et necessitates eis imposuerunt, quae superstitionem eorum non laederent.

IV. MARCIANVS libro primo de Iudiciis publicis:

DECVRIO, qui prohibetur conducere quaedam, si iure successerit in conductione, remanet in ea: quod et in omnibus similibus seruandum est.

V. PAPINIANVS libro secundo Quaestionum:

AD tempus ordine motos ex crimine, quod ignominiam importat, in perpetuum moueri placuit: ad tempus autem exulare iussos ex crimine leuiore, velut transacto negotio, non esse inter infames habendos.

VI. IDEM libro primo Responsorum:

SPVRII decuriones fiunt, et ideo fieri poterit ex incesto quoque natus, non enim impedienda est dignitas eius, qui nihil admisit. §. 1. Minores vigintiquinque annorum decuriones facti, sportulas decurionum accipient: sed interim suffragium inter ceteros fer-

ferre non possunt. §. 2. Decurio etiam suae ciuitatis vectigalia exercere prohibetur. §. 3. Qui iudicii publici quaestionem citra veniam abolitionis deseruerunt, decurionum honori decorari non possunt: cum ex Turpilliano Senatusconsulto notentur ignominia, veluti calumniae causa iudicio publico damnati. §. 4. Pater, qui, filio decurione creato, prouocauit, etsi praescriptione temporis exclusus fuerit, si quod gestum est, non habuit ratum: muneribus ciuilibus pro filio non tenebitur. §. 5. Priuilegiis cessantibus ceteris, eorum causa potior habetur in sententiis ferendis, qui pluribus eodem tempore suffragiis iure decurionis decorati sunt. Sed et qui plures liberos habet, in suo collegio primus sententiam rogatur, ceterosque honoris ordine praecellit.

VII. Pavlvs libro primo Sententiarum:

Honores et munera non ordinationi, sed potioribus quibusque iniungenda sunt. §. 1. Surdus, et mutus, si in totum non audiant, aut non loquantur, ab honoribus ciuilibus, non etiam a muneribus excusantur. §. 2. Is qui non sit decurio, Duumuirato, vel aliis honoribus fungi non potest: quia decurionum honoribus plebeii fungi prohibentur. §. 3. Ad decurionatum filii ita demum pater non consentit, si contrariam voluntatem, vel apud acta Praesidis, vel apud ipsum ordinem, vel quo alio modo contestatus sit.

VIII. Hermogenianvs libro primo Epitomarum:

Decvrionibvs facultatibus lapsis alimenta decerni permissum est: maxime si ob munificentiam in patriam patrimonium exhauserint.

IX. Pavlvs libro primo Decretorum:

Severvs Augustus dixit, etsi probaretur Titius in seruitute patris sui natus: tamen cum ex libera muliere sit procreatus, non prohibetur decurio fieri in sua ciuitate. §. 1. Non esse [1] dubitandum, quin nauicularii non debent decuriones creari.

X. Modestinvs libro primo Responsorum:

Herennivs Modestinus respondit, sola alibi proscriptione minime decurionem factum, qui secundum legem decurio creatus non sit.

XI. Callistratvs libro primo Cognitionum:

Non tantum, qui tenerae aetatis, sed etiam qui grandes natu sunt, decuriones fieri prohibentur: illi quasi inhabiles Rempublicam tueri, ad tempus excusantur: hi vero in perpetuum amouentur, non alias seniores: ne seniorum excusatione iuniores onerentur, ad omnia munera publica suscipienda soli relicti, neque enim minores vigintiquinque annis decuriones allegi, nisi ex causa possunt: neque hi, qui annum quinquagesimum et quintum excesserunt. Nonnumquam etiam longa consuetudo, in ea re obseruata, respicienda erit: quod etiam custodiendum Principes nostri, consulti de allegendis in ordine Nicomedensium huius aetatis hominibus, rescripserunt.

XII. Idem libro sexto Cognitionum:

Eos qui vtensilia negotiantur, et vendunt, licet ab aedilibus caeduntur, non oportet quasi viles personas negligi. Denique non sunt prohibiti huiusmodi homines, decurionatum, vel aliquem honorem in sua patria petere: nec enim infames sunt, sed ne quidem arceantur honoribus, qui ab aedilibus flagellis caesi sunt, quamquam iure suo ita aediles officio isto fungantur: inhonestum tamen puto esse, huiusmodi personas, flagellorum ictibus subiectas, in ordinem recipi: et maxime in eis ciuitatibus, quae copiam virorum honestorum habeant: nam paucitas eorum qui muneribus publicis fungi debeant, necessaria etiam hos ad dignitatem municipalem, si facultates habeant, inuitet.

XIII. Papirivs Ivstvs libro secundo de Constitutionibus:

Imperatores Antoninus et Verus, Augusti [2], rescripserunt, in tempus relegatos, et reuersos, in ordinem allegi sine permissu Principis non posse. §. 1. Item rescripserunt, relegatos non posse tempore finito in ordinem decurionum allegi, nisi eius aetatis fuerint, vt nondum decuriones creari possent: et dignitas certa, spem eius honoris, id faceret, vt Princeps indulgere possit. §. 2. Item rescripserunt, eum, qui in relegatione natus est, non prohiberi honore decurionatus fungi. §. 3. Item rescripserunt, non admitti contradicere volentem, quod non recte quis sit crea-

1 Ap. Ha. *esse* abest. 2 Ap. Hal. *Augusti* abest.

cet. Alia caufa eft eius, qui ad tempus ordine remouetur, hic enim impleto tempore decurio eft: fed et in huius locum fublegi poterit: fed et fi plenum locum inuenerit, exfpectet et donec locus vacet. §. 1. Reftitutus tamen in ordinem vtrum eum ordinem teneat, quem primum habuit: an vero, quem nunc nanctus eft, quaeri poteft, fi forte de ordine fententiarum dicendarum agatur? Arbitror tamen, eundem ordinem tenere, quem pridem habuit. Non idem erit in eo, qui relegatus ad tempus eft: nam hic velut nouus in ordinem venit. §. 2. In filiis decurionum quaeftio eft, vtrum is folus decurionis filius effe videatur, qui conceptus et natus eft ex decurione: an vero et is, qui ante natus eft, quam pater decurio fieret? et quidem quantum pertinet, ne fuftibus caftigetur, et ne in metallum detur, non nocet plebeio patre effe natum, fi poftea honor decurionis patri eorum accefferit. In auo quoque Papinianus idem refpondit, ne patris nota filius macularetur. §. 3. Sed fi pater ipfius ordine motus fit, fi quidem ante conceptionem eius moueatur: arbitror eum, quafi plebeii filium, in honoribus fpectari: quod fi poft conceptionem pater ipfius dignitatem amiferit, dicendum erit, benigne, vt decurionis filium intuendum. §. 5. Proinde hic quoque, qui poft patris relegationem natus fit, fi quidem ante conceptus eft, fimilis Senatoris filio habebitur: fi poftea, nocebit illi relegatio. §. 4. Si ad tempus ordine moto patre fuerit natus, medioque tempore conceptus et editus, an quafi decurionis filius nafcatur, licet pater eius ante obierit, quam in ordinem venerit? quod benigne erit admittendum. §. 6. Praeterea, fi conceptus fit a plebeio, mox ante editionem pater eius decurionatum adeptus, ante editionem amiferit: non infauorabiliter quis medium tempus illi prodeffe, veluti iam nato, refpondebit. §. 7. Nullum patris delictum innocenti filio poenae eft: ideoque nec ordine decurionum, aut ceteris honoribus, propter eiusmodi caufam, prohibetur. §. 8. Maiores annis quinquagintaquinque ad decurionatus honorem inuiti vocari, Conftitutionibus prohibentur: fed fi ei rei confenferint, etfi maiores annis feptuaginta fint, munera quidem ciuilia obire non coguntur, honores autem gerere debent.

III. Idem libro tertio de officio Proconfulis:

Generaliter id erit defendendum, vt, qui clementiorem fententiam paffus eft ob hoc, quod ad tempus relegatur, boni confulere debeat humanitatis fententiae, nec decurionatum recipiat. §. 1. Sed fi quis ob falfam caufam, vel aliam de grauioribus, non ad tempus fit relegatus, fed ad tempus ordine motus, in ea eft caufa, vt poffit in ordinem redire. Imperator enim Antoninus Edicto propofito ftatuit, vt, cuicumque aut quacumque caufa, ad tempus ordine, vel aduocationibus vel quo alio officio fuiffet interdictum: completo tempore nihilo minus fungi honore vel officio poffit: et hoc recte: neque enim exagegranda fuit fententia, quae modum interdictioni fecerat. §. 2. Spurios poffe in ordinem allegi, nulla dubitatio eft: fed fi habeat competitorem legitime quaefitum, praeferri eum oportet, Diui Fratres Lolliano Auito Bithyniae Praefidi refcripferunt. Ceffantibus vero his, etiam fpurii ad decurionatum, et re et vita honefta, recipientur: quod vtique non fordi erit ordini: cum ex vtilitate eius fit, femper ordinem plenum habere. §. 3. Eis qui Iudaicam fuperftitionem fequantur, Diui Seuerus et Antoninus honores adipifci permiferunt: fed et neceffitates eis impofuerunt, quae fuperftitionem eorum non laederent.

IV. Marcianus libro primo de Iudiciis publicis:

Decurio, qui prohibetur conducere quaedam, fi iure fucceflerit in conductione, remanet in ea: quod et in omnibus fimilibus feruandum eft.

V. Papinianus libro fecundo Quaeftionum:

Ad tempus ordine motos ex crimine, quod ignominiam importat, in perpetuum moueri placuit: ad tempus autem exulare iuffos ex crimine leuiore, velut transacto negotio, non effe inter infames habendos.

VI. Idem libro primo Refponforum:

Spurii decuriones fiunt, et ideo fieri poterit ex incefto quoque natus, non enim impedienda eft dignitas eius, qui nihil admifit. §. 1. Minores vigintiquinque annorum decuriones facti, fportulas decurionum accipient: fed interim fuffragium inter ceteros fer-

ferre non possunt. §. 2. Decurio etiam suae ciuitatis vectigalia exercere prohibetur. §. 3. Qui iudicii publici quaestionem citra veniam abolitionis deseruerunt, decurionum honori decorari non possunt: cum ex Turpilliano Senatusconsulto notentur ignominia, veluti calumniae causa iudicio publico damnati. §. 4. Pater, qui, filio decurione creato, prouocauit, etsi praescriptione temporis exclusus fuerit, si quod gestum est, non habuit ratum: muneribus ciuilibus pro filio non tenebitur. §. 5. Priuilegiis cessantibus ceteris, eorum causa potior habetur in sententiis ferendis, qui pluribus eodem tempore suffragiis iure decurionis decorati sunt. Sed et qui plures liberos habet, in suo collegio primus sententiam rogatur, ceterosque honoris ordine praecellit.

VII. PAVLVS libro primo Sententiarum:

HONORES et munera non ordinationi, sed potioribus quibusque iniungenda sunt. §. 1. Surdus, et mutus, si in totum non audiant, aut non loquantur, ab honoribus ciuilibus, non etiam a muneribus excusantur. §. 2. Is qui non sit decurio, Duumuirato, vel aliis honoribus fungi non potest: quia decurionum honoribus plebeii fungi prohibentur. §. 3. Ad decurionatum filii ita demum pater non consentit, si contrariam voluntatem, vel apud acta Praesidis, vel apud ipsum ordinem, vel quo alio modo contestatus sit.

VIII. HERMOGENIANVS libro primo Epitomarum:

DECVRIONIBVS facultatibus lapsis alimenta decerni permissum est: maxime si ob munificentiam in patriam patrimonium exhauserint.

IX. PAVLVS libro primo Decretorum:

SEVERVS Augustus dixit, etsi probaretur Titius in seruitute patris sui natus: tamen cum ex libera muliere sit procreatus, non prohibetur decurio fieri in sua ciuitate. §. 1. Non esse [1] dubitandum, quin nauicularii non debent decuriones creari.

X. MODESTINVS libro primo Responsorum:

HERENNIVS Modestinus respondit, sola alibi proscriptione minime decurionem factum, qui secundum legem decurio creatus non sit.

XI. CALLISTRATVS libro primo Cognitionum:

NON tantum, qui tenerae aetatis, sed etiam qui grandes natu sunt, decuriones fieri prohibentur: illi quasi inhabiles Rempublicam tueri, ad tempus excusantur: hi vero in perpetuum amouentur, non alias seniores: ne seniorum excusatione iuniores onerentur, ad omnia munera publica suscipienda soli relicti, neque enim minores vigintiquinque annis decuriones allegi, nisi ex causa possunt: neque hi, qui annum quinquagesimum et quintum excesserunt. Nonnumquam etiam longa consuetudo, in ea re obseruata, respicienda erit: quod etiam custodiendum Principes nostri, consulti de allegendis in ordine Nicomedensium huius aetatis hominibus, rescripserunt.

XII. IDEM libro sexto Cognitionum:

EOS qui vtensilia negotiantur, et vendunt, licet ab aedilibus caeduntur, non oportet quasi viles personas negligi. Denique non sunt prohibiti huiusmodi homines, decurionatum, vel aliquem honorem in sua patria petere: nec enim infames sunt, sed ne quidem arceantur honoribus, qui ab aedilibus flagellis caesi sunt, quamquam iure suo ita aediles officio isto fungantur: inhonestum tamen puto esse, huiusmodi personas, flagellorum ictibus subiectas, in ordinem recipi: et maxime in eis ciuitatibus, quae copiam virorum honestorum habeant: nam paucitas eorum qui muneribus publicis fungi debeant, necessaria etiam hos ad dignitatem municipalem, si facultates habeant, inuitet.

XIII. PAPIRIVS IVSTVS libro secundo de Constitutionibus:

IMPERATORES Antoninus et Verus, Augusti [2], rescripserunt, in tempus relegatos, et reuersos, in ordinem allegi sine permissu Principis non posse. §. 1. Item rescripserunt, relegatos non posse tempore finito in ordinem decurionum allegi, nisi eius aetatis fuerint, vt nondum decuriones creari possent: et dignitas certa, spem eius honoris, id faceret, vt Princeps indulgere possit. §. 2. Item rescripserunt, eum, qui in relegatione natus est, non prohiberi honore decurionatus fungi. §. 3. Item rescripserunt, non admitti contradicere volentem, quod non recte quis sit crea-

1 Ap. Ha. *esse* abest. 2 Ap. Hal. *Augusti* abest.

creatus decurio, cum initio contradicere debuerit.

XIV. PAVLVS libro primo Quaestionum:

DE decurione damnato non debere quaestionem haberi, Diuus Pius rescripsit: vnde etiam si desierit decurio esse, deinde damnetur: non esse torquendum, in memoriam prioris dignitatis placet.

TIT. III.

DE ALBO SCRIBENDO.

VLPIANVS libro tertio de Officio Proconsulis:

DECVRIONES in albo ita scriptos esse oportet, vt lege municipali praecipitur: sed si lex cessat, tunc dignitates erunt spectandae, vt scribantur eo ordine, quo quisque eorum maximo honore in municipio functus est: puta qui Duumuiratum gesserunt, si hic honor praecellat, et inter duumuirales antiquissimus quisque: prior is [1], deinde hi, qui secundo post duumuiratum honore in Republica functi sunt: post eos qui tertio, et deinceps: mox hi, qui nullo honore functi sunt, prout quisque eorum in ordinem venit. §. 1. In sententiis quoque dicendis idem ordo spectandus est, quem in albo scribendo diximus.

II. IDEM libro secundo Opinionum:

IN albo decurionum in municipio nomina ante scribi oportet eorum, qui dignitates Principis iudicio consecuti sunt: postea eorum, qui tantum municipalibus honoribus functi sunt.

TIT. IV.

DE MVNERIBVS ET HONORIBVS.

HERMOGENIANVS libro primo Epitomarum:

MVNERVM ciuilium quaedam sunt patrimonii, alia personarum. §. 1. Patrimonii sunt munera rei vehicularis, item nauicularis, decemprimatus: ab istis enim periculo ipsorum exactiones sollemnium celebrantur. §. 2. Personalia ciuilia sunt munera, defensio ciuitatis, id est, vt syndicus fiat, legatio ad census accipiendum, vel patrimonium, scribitus καμηλασία id est, camelorum agitatio exhibitioque, annonae ac similium cura, praediorumque publicorum, frumenti comparandi, aquaeductus: equorum circensium spectacula, publicae viae munitionis, arcae frumentariae, calefactiones thermarum, annonae diuisio, et quaecumque aliae curae istis sunt similes: ex his enim, quae retulimus, cetera etiam per leges cuiusque ciuitatis ex consuetudine longa intelligi potuerunt. §. 3. Illud tenendum est generaliter, personale quidem munus esse, quod corporibus, labore, cum sollicitudine animi ac vigilantia sollemniter extitit: patrimonii vero, in quo sumptus maxime postulatur. §. 4. Aeque personale munus est tutela, cura adulti, furiosiue, item prodigi, muti, etiam ventri: etiam ad exhibendum cibum, potum, tectum, et similia: sed et in bonis, cuius officio vsucapiones interpellantur, ac, ne debitores liberentur, prouidetur. Item, ex Carboniano Edicto bonorum possessione petita, si satis non detur, custodiendis bonis curator datus personali fungitur munere. His similes sunt bonis dati curatores, quae fuerunt eius, qui ab hostibus captus est, et reuerti speratur. Item custodiendis ab eo relictis, cui necdum quisquam ciuili vel honorario iure successit, curatores constituti.

II. VLPIANVS libro vigesimo primo ad Sabinum:

QVOD ad honores pertinet, creditur in potestate filium habere etiam is, qui in patris potestate est.

III. IDEM libro secundo Opinionum:

ET qui originem ab vrbe Roma habent, si alio loco domicilium constituerunt: munera eius sustinere debent. §. 1. His, qui castris operam per militiam dant, nullum municipale munus iniungi potest: ceteri autem priuati, quamuis militum cognati sunt, legibus patriae suae, et prouinciae obedire debent. §. 2. Si in metallum datus in integrum restitutus sit, perinde ac si nec damnatus fuisset, ad munera vel honores vocatur: nec opponet fortunam, et casus tristiores suos ad hoc solum, ne patriae idoneus ciuis esse videatur. §. 3. Corporalia munera feminis ipse sexus denegat: quo minus honores, aut

1 Ap. Hal. *is* abest.

aut munera iniunguntur. §. 3. Filio, si nullam habet excusationem, intercedere pater, in cuius potestate est, ius non habet. §. 5. Quod pater non consensit honoribus siue muneribus filii, ne illius patrimonium oneri subiiciatur, praestat defensionem: non ciuem patriae vtilitatibus, quatenus potest, aufert. §. 6. Quamuis maior annis septuaginta, et quinque liberorum incolumium pater sit, ideoque a muneribus ciuilibus excusetur: filii tamen eius suo nomine competentia munera adgnoscere debent: ideo enim proprium praemium immunitatis propter filios patribus datum est, quod illi subibunt. §. 7. Vitricus onera munerum ciuilium nomine priuigni sui suscipere nulla iuris ratione cogitur. §. 8. Liberti muneribus fungi debent apud originem patronorum: sed [1] si sua patrimonia habent suffectura oneribus: res enim patronorum muneribus libertinorum subiecta non est. §. 9. Quod pater in reatu criminis alicuius est, filiis impedimento ad honores esse non debet. §. 10. Decaprotos etiam minores annis viginti quinque fieri, non militantes tamen, pridem placuit: quia patrimonii magis onus videtur esse. §. 11. Exactionem tributorum, onus patrimonii esse constat. §. 12. Cura frumenti comparandi munus est: et ab eo aetas septuaginta annorum, vel numerus quinque incolumium liberorum excusat. §. 13. Eos milites, quibus superuenientibus hospitia praeberi in ciuitate oportet, per vices ab omnibus, quos id [2] munus contingit, suscipi oportet. §. 14. Munus hospitis in domo recipiendi, non personae, sed patrimonii onus est. §. 15. Praeses prouinciae prouideat, munera et honores in ciuitatibus aequaliter per vices secundum aetates et dignitates, vt gradus munerum, honorumque, qui antiquitus statuti sunt, iniungi: ne sine discrimine et frequenter iisdem oppressis, simul viris et viribus Respublicae destituantur. §. 16. Si duo filii in patris potestate sint, eodem tempore munera eorum pater sustinere non compellitur. §. 17. Si is, qui duos filios relinquebat, nihil de expediendis muneribus alterius filii ex communi patrimonio supremis suis cauit, propriis sumtibus is [3] et munera, et honores, qui ei iniungentur, suscipere debet, quamuis pro altero viuus pater eiusmodi onera expedierit.

IV. IDEM libro tertio Opinionum:

CVRA exstruendi vel reficiendi operis in ciuitate, munus publicum est, a quo quinque liberorum incolumium pater excusetur: nec, si, per vim extortum munus fuerit, excusationem, quam habet ab aliis muneribus, auferet. §. 1. Deficientium facultatibus, ad munera, vel honores, qui indicuntur, excusatio non perpetua, sed temporalis est: nam si ex voto honestis rationibus patrimonium incrementum acceperit, suo tempore, an idoneus sit aliquis ad ea, quae creatus fuerit, aestimabitur. §. 2. Inopes opera patrimonii ipsa non habendi necessitate non sustinent, corpori autem indicta obsequia soluunt. §. 3. Qui obnoxius muneribus suae ciuitatis fuit, [4] nomen militiae, defugiendi oneris municipalis gratia, dedit: deteriorem causam Reipublicae facere non potuit.

V. SCAEVOLA libro primo Regularum:

NAVICVLARII et mercatores olearii, qui magnam partem patrimonii ei rei contulerunt, intra quinquennium muneris publici vacationem habent.

VI. VLPIANVS libro quarto de Officio Proconsulis:

RESCRIPTO Diuorum Fratrum ad Rutilium Luppum ita declaratur. Constitutio, qua cautum est, prout quisque decurio creatus est, vt ita et Magistratum adipiscatur, toties seruari debet, quoties idoneos et sufficientes omnes contingit; ceterum si ita quidem tenues et exhausti sunt, vt non modo publicis honoribus pares non sint, sed et vix de suo victum sustinere possint: et minus vtile, et nequaquam honestum est, talibus mandari Magistratum: praesertim cum sint, qui conuenienter ei, et suae fortunae, et splendori publico possint creari: sciant igitur locupletiores, non debere se hoc praetextu legis vti: et de tempore, quo quisque in curiam allectus sit, inter eos demum esse quaerendum, qui pro substantia sua capiant honoris dignitatem. §. 1. Debitores rerum publicarum ad honores inuitari non posse, certum est, nisi prius in id, quod debetur Reipublicae, satisfecerint. Sed eos demum debitores rerum publi-

1 Hal. inserit *ita*. 2 Ap. Hal. *id* abest. 3 Ap. Hal. *is* abest. 4 Ap. Hal. *fuit* abest.

publicarum accipere debemus, qui ex administratione Reipublicae relinquantur. Ceterum si non ex administratione sint debitores, sed mutuam pecuniam a Republica acceperint: non sunt in ea causa, vt honoribus arceantur. Plane vice solutionis sufficit, vt quis aut pignoribus, aut fideiussoribus idoneis caueat: et ita Diui Fratres Aufideio Herenniano rescripserunt. Sed et si ex pollicitatione debeant, quae tamen pollicitatio recusari non potest: in ea sunt conditione, vt honoribus arceantur. §. 2. Si quis accusatorem non habeat, non debeat honoribus prohiberi: quemadmodum non debet is, cuius accusator destiterit: ita enim Imperator noster cum Diuo Patre suo rescripsit. §. 3. Sciendum est, quaedam esse munera aut personae aut patrimoniorum, itidem quosdam esse honores. §. 4. Munera, quae patrimoniis iniunguntur, vel intributiones, talia sunt, vt neque aetas ea excuset, neque numerus liberorum, nec alia praerogatiua, quae solet a personalibus muneribus exuere. §. 5. Sed enim haec munera, quae patrimoniis indicuntur, duplicia sunt: nam quaedam possessoribus iniunguntur, siue municipes sunt, siue non sunt: quaedam non nisi municipibus, vel incolis. Intributiones, quae agris fiunt, vel aedificiis, possessoribus indicuntur: munera vero, quae patrimoniorum habentur, non aliis, quam municipibus vel incolis.

VII. MARCIANVS libro secundo Publicorum:

REVS delatus etiam ante sententiam honores petere Principalibus Constitutionibus prohibetur. Nec interest, plebeius, an decurio fuerit. Sed post annum, quam reus delatus est, petere non prohibetur, nisi per ipsum stetit, quo minus causa intra annum expedietur. §. 1. Eum, contra quem propter honores appellatum est, si pendente appellatione honorem vsurpauerit, coercendum Diuus Seuerus rescripsit. Ergo etsi is, qui honoribus per sententiam vti prohibitus est, appellauerit, abstinere interim petitione honoris debebit.

VIII. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum:

AD Rempublicam administrandam ante vicesimum quintum annum, vel ad munera, quae non patrimonii sunt, vel honores, admitti minores non oportet:[1] denique nec decuriones creantur, vel creati suffragium in curia ferunt. Annus autem vicesimus quintus coeptus pro pleno habetur: hoc enim in honoribus fauoris causa constitutum est, vt pro plenis inchoatos accipiamus: sed in his honoribus, in quibus Reipublicae quid eis non committitur: ceterum, cum damno publico honorem ei committi, non est dicendum, etiam cum ipsius pernicie minoris.

IX. IDEM libro tertio de Officio Consulis:

SI quis, Magistratus in municipio creatus, munere iniuncto fungi detrectet, per Praesides munus adgnoscere, cogendus est remediis, quibus tutores quoque solent cogi ad munus, quod iniunctum est, adgnoscendum.

X. MODESTINVS libro quinto Differentiarum:

HONOREM sustinenti munus imponi non potest: munus sustinenti honor deferri potest.

XI. IDEM libro vndecimo Pandectarum:

VT gradatim honores deferantur, Edicto, et vt a minoribus ad maiores perueniatur, epistola Diui Pii ad Titianum exprimitur. §. 1. Etsi lege municipali caueatur, vt praeferrentur in honoribus certae conditionis homines: attamen sciendum est, hoc esse obseruandum, si idonei sint: et ita rescripto Diui Marci continetur. §. 2. Quoties penuria est eorum, qui Magistratum suscipiunt, immunitas ad aliquid infringitur: sicuti Diui Fratres rescripserunt. §. 3. Reprobari posse medicum a Republica, quamuis semel probatus sit, Diuus Magnus Antoninus cum patre[2] rescripsit. §. 4. Eos qui primis litteris pueros inducunt, non habere vacationem, Diuus Magnus Antoninus rescripsit.

XII. IAVOLENVS libro sexto ex Cassio:

CVI muneris publici vacatio datur, non remittitur ei, ne Magistratus fiat: quia id ad honorem magis, quam ad munera pertinet: cetera omnia, quae ad tempus extra ordinem exiguntur, veluti munitio viarum, ab huiusmodi persona exigenda non sunt.

XIII. IDEM libro decimo quinto ex Cassio:

VACA-

1 Hal. praefigit *minores*. 2 Ap. Hal. *cum patre* absunt.

Vacatio, itemque immunitas, quae liberis et posteris alicuius data est, ad eos dumtaxat pertinet, qui eius familiae sunt.

XIV. Callistratus libro primo de Cognitionibus:

Honor municipalis est administratio Reipublicae cum dignitatis gradu, siue cum sumto, siue sine erogatione contingens. §. 1. Munus aut publicum, aut priuatum est. Publicum munus dicitur, quod in administranda Republica cum sumto sine titulo dignitatis subimus §. 2. Viarum munitiones, praediorum collationes, non personae, sed locorum munera sunt. §. 3. De honoribus, siue muneribus gerendis cum quaeritur, in primis consideranda persona est eius, cui defertur honor, siue muneris administratio: item origo natalium: facultates quoque an sufficere iniuncto muneri possint: item lex, secundum quam muneribus quisque fungi debeat. §. 4. Plebeii filiifamilias, periculo eius, qui nominauerit, tenebuntur, idque Imperator noster Seuerus Augustus in haec verba rescripsit. Si in numero plebeiorum filius tuus est, quamquam inuitus honores ex persona filii suscipere cogi non debeas: tamen resistere, quo minus patriae obsequatur periculo eius, qui nominauit, iure patriae potestatis non potes. §. 5. Gerendorum honorum non promiscua facultas est, sed ordo certus huic rei adhibitus est: nam neque prius maiorem Magistratum quisquam, nisi minorem susceperit, gerere potest: neque ab omni aetate, neque continuare quisque honores potest. §. 6. Si alii non sint, qui honores gerant, eosdem compellendos, qui gesserint, conplurimis Constitutionibus cauetur. Diuus etiam Hadrianus de iterandis muneribus rescripsit in haec verba. Illud consentio, vt, si alii non erunt idonei, qui hoc munere fungantur, ex his qui iam functi sunt, creentur.

XV. Papinianus libro quinto Responsorum:

Etsi filium pater decurionem esse voluit, tamen defuncto [1], honores, qui filio decurioni congruentes post mortem patris obtingerunt, ad onus coheredis filii non pertinent, cum ei decurioni sufficientes facultates pater relinquerit.

XVI. Paulus [2] libro primo Sententiarum:

Aestimationem honoris, aut muneris, in pecunia, pro administratione offerentes audiendi non sunt. §. 1. Qui pro honore pecuniam promisit, si soluere eam coepit: totam praestare, operis inchoati exemplo, cogendus est. §. 2. Inuitus filius pro patre, Rempublicam saluam fore, cauere non cogitur. §. 3. Defensionem Reipublicae amplius, quam semel, suscipere nemo cogitur, nisi id fieri necessitas postulet.

XVII. Hermogenianus libro primo Epitomarum:

Sponte prouinciae sacerdotium iterare nemo prohibetur. §. 1. Immunis ab honoribus et muneribus ciuilibus, si decurioni creato filio, quem habet in potestate, consentiat, in muneribus et honoribus sumtus subministrare filio compellitur.

XVIII. Arcadius Charisius libro singulari de muneribus ciuilibus:

Munerum ciuilium triplex diuisio est: nam quaedam munera personalia sunt, quaedam patrimoniorum dicuntur, alia mixta. §. 1. Personalia sunt, quae animi prouisione, et corporalis laboris intentione, sine aliquo gerentis detrimento perpetrantur: veluti tutela, vel cura. §. 2 Kalendarii quoque curatio, et quaestura in aliqua ciuitate, inter honores non habeatur: sed personale munus est. §. 3. Tironum, siue equorum productio, et si qua alia animalia necessario producenda, vel res perueheudae, siue persequendae sunt, vel pecuniae fiscales, siue annona, vel vestis, personae munus est. §. 4. Cursus vehicularis sollicitudo, item angariarum praebitio, personale munus est §. 5. Cura quoque emendi frumenti, olei, nam harum specierum curatores, quos [3] σιτώνας [4], et ἐλαιώνας [5], appellant, creari mores est, inter personalia munera in quibusdam ciuitatibus numerantur: et calefactio publici balinei, si ex reditibus alicuius ciuitatis curatori pecunia subministratur. §. 6. Sed et cura custodiendi aquaeductus personalibus mune-

1 Hal. addit *eo*. 2 *PAPINIANVS.* 3 Hal. inserit *Graeci.* 4 Id est *frumentarios.* 5 Id est, *olearios* Hal. has voces vti ipse habet: *σιτώνας καὶ ἐλαιώνας*, vertit: *coemendo frumento atque oleo curatores praepositos.*

muneribus adgregatur. §. 7. Hirenarchae quoque, qui disciplinae publicae et corrigendis moribus praeficiuntur. Sed et qui ad faciendas vias eligi solent, cum nihil de proprio patrimonio in hoc munus conferant. Item Episcopi, qui praesunt pani, et ceteris venalibus rebus, quae ciuitatium populis ad quotidianum victum vsui sunt, personalibus muneribus funguntur. §. 8. Qui annonam suscipit, vel exigit, vel erogat, et exactores pecuniae pro capitibus, personalis muneris sollicitudinem sustinent. §. 9. Sed et curatores, qui ad colligendos ciuitatium publicos reditus elegi solent, personali munere subiunguntur. §. 10. Hi quoque, qui custodes aedium, vel archeotae, vel logographi, vel tabularii, vel xenoparochi, vt in quibusdam ciuitatibus, vel limenarchae, vel curatores ad extruenda vel reficienda aedificia publica, siue palatia, siue naualia, vel mansiones destinantur: si tamen pecuniam publicam in operis fabricam erogent, et qui faciendis vel reficiendis nauibus, vbi vsus exigit, praeponuntur, muneribus personalibus adstringuntur. §. 11. Camelasia quoque similiter personale munus est: nam, ratione habita et alimentorum, et camelorum, certa pecunia camelariis dari debet, vt solo corporis ministerio obligentur. Hos ex albi ordine vocari, nec vlla excusatione liberari, nisi sola laesi et inutilis corporis, et infirmitate, specialiter sit expressum. §. 12. Legati quoque, qui ad sacrarium Principis mittuntur, quia viaticum, quod legatiuum dicitur, interdum solent accipere: sed et nyctostrategi, et pistrinorum curatores personale munus ineunt. §. 13. Defensores quoque, quos Graeci syndicos [1] appellant, et qui ad certam causam agendam vel defendendam eliguntur, laborem personalis muneris adgrediuntur. §. 14. Iudicandi quoque necessitas inter munera personalia habetur. §. 15. Si aliquis fuerit electus, vt compellat eos, qui prope viam publicam possident, sternere viam: personale munus est. §. 16. Pari modo, qui acceptandis, siue suscipiendis censualibus professionibus destinantur, ad personalis muneris sollicitudinem animum intendunt. §. 17. Mastigophori quoque qui agonothetas in certaminibus comitantur, et scribae magistratus, personali muneri seruiunt. §. 18. Patrimoniorum sunt munera, quae sumtibus patrimonii, et damnis administrantis expediuntur. §. 19. Emporia et ospratura apud Alexandrinos patrimonii munus existimatur. §. 20. Susceptores quoque vini per prouinciam Africam patrimonii munus gerunt. §. 21. Patrimoniorum autem munera duplicia sunt: nam quaedam ex his [2] muneribus possessionibus sine patrimoniis indicuntur, veluti agminales equi, vel mulae, et angariae, atque verhedi. §. 22. Huiusmodi igitur obsequia et hi, qui neque municipes, neque incolae sunt, adgnoscere coguntur. §. 23. Sed et eos, qui faenus exercent, etsi veterani sint, tributiones eiusmodi adgnoscere debere, rescriptum est. §. 24. Ab huiusmodi muneribus neque primipilaris, neque veteranus, aut miles, aliusue, qui priuilegio aliquo subnixus, nec pontifex excusatur. §. 25. Praeterea habent quaedam ciuitates praerogatiuam, vt hi, qui in territorio earum possident, certum quid frumenti pro mensura agri per singulos annos praebeant: quod genus collationis munus possessionis est. §. 26. Mixta munera decaprotiae, et icosaprotiae, vt Herennius Modestinus et notando et disputando, bene et optima ratione decreuit: nam decaproti et icosaproti tributa exigentes, et corporale ministerium gerunt, et pro omnibus defunctorum fiscalia detrimenta resarciunt: vt merito inter mixta hoc munus numerari debeat. §. 27. Sed ea, quae supra personalia esse diximus, si hi, qui funguntur, ex lege ciuitatis suae, vel more, etiam de propriis facultatibus impensas faciant, vel annonam exigentes desertorum praediorum damna sustineant: mixtorum definitione continebuntur. §. 28. Haec omnia munera, quae trifariam diuisimus, vna significatione comprehenduntur: nam personalia, et patrimoniorum, et mixta munera, ciuilia seu publica appellantur. §. 29. Siue autem personalium dumtaxat, siue etiam ciuilium munerum immunitas alicui concedatur: neque ab annona, neque ab angariis, neque a verhedo, neque ab ospite recipiendo, neque a naue, neque capitatione, exceptis

1 Hal. συνδίκους, et vertit: *syndicos et communem reipublicae caussam patrocinio defendentes.* 2 Hal. *his* abest.

ceptis militibus et veteranis, excusari possunt. §. 30. Magistris, qui ciuilium munerum vacationem habent, item grammaticis, et oratoribus, et medicis, et philosophis, ne hospitem reciperent, a Principibus fuisse immunitatem indultam, et Diuus Vespasianus et Diuus Hadrianus rescripserunt.

Tit. V.

DE VACATIONE ET EXCVSATIONE MVNERVM.

I. Vlpianvs libro secundo Opinionum.

Omnis excusatio sua aequitate nititur: sed si praetendentibus aliquod sine iudice credatur, aut passim sine temporis praefinitione, prout cuique libuerit, permissum fuerit se excusare, non erunt, qui munera necessaria in rebus publicis obeant: quare et, qui liberorum incolumium iure a muneribus ciuilibus sibi vindicant excusationem, appellationem interponere debent: et qui tempora praefinita in ordinem eiusmodi appellationum peragendo non seruauerint, merito praescriptione repelluntur. §. 1. Qui excusatione aliqua vtuntur, quotiescumque creati fuerint, etsi iam ante absoluti sunt, necesse habent appellare: sed si per calumniam et saepius idem aduersarius vexandi gratia eius, quem scit perpetua vacatione subnixum, id facere probatus erit, sumtus litis exemplo Decretorum Principalium praestare iubeatur ei, quem sine causa saepius inquietabit. §. 2. Qui in fraudem ordinis in honoribus gerendis, cum inter eos ad primos honores creari possint, qui in ciuitate munerabantur [1], euitandorum maiorum onerum gratia ad colonos praediorum se transtulerunt, vt minoribus subiiciantur: hanc excusationem sibi non parauerunt. §. 3. Quamuis sexagintaquinque annorum aliquis sit, et tres liberos incolumes habeat: a muneribus tamen ciuilibus propter has causas non liberatur.

II. Idem libro tertio Opinionum:

Sextvm decimum aetatis annum agentem, ad munus sitoniae vocari non oportet: sed si nihil proprie in patria seruatur, de minoribus quoque annis vigintiquinque ad munera siue honores creandi iusta aetas seruanda est. §. 1. Numerus liberorum, aut septuaginta annorum, ab honoribus aut muneribus his cohaerentibus excusationem non praestat, sed a muneribus tantum ciuilibus. §. 2. Adoptiui filii in numerum non proficiunt eorum liberorum, qui excusare parentes solent. §. 3. Qui ad munera vocantur, viuorum se liberorum numerum habere tempore, quo propter eos excusari desiderant, probare debent: numerus enim liberorum postea impletus, susceptis antea muneribus non liberat. §. 4. Quae patrimoniorum onera sunt, numero liberorum non excusantur. §. 5. Incolumes liberi, etiam si in potestate patri suo desierint esse, excusationem a muneribus ciuilibus praestant. §. 6. Minus audiens immunitatem ciuilium munerum non habet. §. 7. Quem ita senio, et corporis imbecillitate vexari Praeses animaduerterit, vt muneri perferendae pecuniae non sufficiat: demittat et alium constituat. Corporis debilitas eorum munerum excusationem praestat, quae tantum corpore implenda sunt: ceterum quae consilio prudentis viri, vel patrimonio sufficientis in homines obiri possunt: nisi certis et receptis probabilibus caussis non remittuntur. §. 8. Qui pueros primas litteras docent, immunitatem a ciuilibus muneribus non habent: sed ne cui eorum id, quod supra vires sit, indicatur, ad Praesidis religionem pertinet, siue in ciuitatibus, siue in vicis, primas litteras magistri doceant.

III. Scaevola libro tertio Regularum:

His qui naues marinas fabricauerunt, et ad annonam populi Romani praefuerint, non minores quinquaginta milium modiorum, aut plures singulas non minores decem milium modiorum, donec hae naues nauigant, aut aliae in earum locum, muneris publici vocatio praestatur ob nauem. Senatores autem hanc vacationem habere non possunt: quod nec habere illis nauem ex lege Iulia repetundarum licet.

IV. Neratius libro primo Membranarum:

Tempvs vacationis, quod datur eis, qui Reipublicae causa afuerunt, non ex

1 *numerabantur.*

ex eo die numerandum eſt, quo quis abeſſe deſiit, ſed cum quodam laxamento itineris: neque enim minus abeſſe Reipublicae cauſa intelligendus eſt, qui ad id negotium, vel ab eo reuertitur. Si quis tamen plus iuſto temporis, aut itinere, aut in alio loco commoratus conſumſerit, ita ea interpretanda erit, vt ex eo tempore vacationis dies incipiat ei cedere, quo iter ex commodo peragere potuiſſet.

V. MACER libro ſecundo de Officio Praeſidis:

A DECVRIONATV, quamuis hic quoque honor eſt, ad alium honorem nullam vacationem tribuendam, Vlpianus reſpondit.

VI. PAPINIANVS libro ſecundo Quaeſtionum:

HI qui muneris publici vacationem habent, ad ea, quae extra ordinem imperantur, compelli non ſolent.

VII. IDEM libro trigeſimo ſexto Quaeſtionum:

A MVNERIBVS, quae non patrimoniis indicuntur, veterani, poſt optimi [1] noſtri Seueri Auguſti litteras, perpetuo excuſantur.

VIII. IDEM libro primo Reſponſorum:

IN honoribus delatis neque maior annum ſeptuaginta, neque pater numero quinque liberorum excuſatur. Sed in Aſia ſacerdotium prouinciae ſuſcipere non coguntur numero liberorum quinque ſubnixi: quod optimus maximusque Princeps noſter Seuerus Auguſtus decreuit, ac poſtea in ceteris prouinciis ſeruandum eſſe conſtituit. §. 1. Non alios fiſci vectigalium redemtores a muneribus ciuilibus, ac tutelis excuſari placuit, quam eos qui praeſentes negotium exercerent. §. 2. Vacationum priuilegia non vetant liberos veteranorum. §. 3. Qui muneris publici vacationem habet, per magiſtratus ex inprouiſo collationes indictas recte recuſat: eas vero, quae e lege fiunt, recuſare non debet. §. 4. Philoſophis, qui ſe frequentes atque vtiles per eandem ſtudiorum ſectam contendentibus praebent, tutelas, item munera ſordida corporalia remitti placuit: non ea quae ſumtibus expediuntur: etenim vere philoſophantes pecuniam contemnunt, cuius retinendae cupidine fictam adſeuerationem detegunt. §. 5. Qui maximos Principes appellauit, et cauſam propriam acturus Romam profectus eſt, quoad cognitio finem accipiat, ab honoribus, et ciuilibus muneribus apud ſuos excuſatur.

IX. PAVLVS libro primo Reſponſorum:

EOS qui Romae profitentur, proinde in patria ſua excuſari muneribus oportere, ac ſi in patria ſua profiterentur. §. 1. Paulus reſpondit, priuilegium, frumentariis negotiatoribus conceſſum, etiam ad honores excuſandos pertinere.

X. IDEM libro primo Sententiarum:

AB his oneribus, quae poſſeſſionibus vel patrimonio indicuntur, nulla priuilegia praeſtant vacationem. §. 1. Corpus menſurarum frumenti iuxta annonam vrbis habent vacationem: in prouinciis non idem. §. 2. Angariorum praeſtatio, et recipiendi hoſpitis neceſſitas, et militi et liberalium artium profeſſoribus inter cetera remiſſa ſunt. §. 3. Auctis poſt appellationem medio tempore facultatibus, paupertatis obtentu non excuſantur. §. 4. Defenſores Reipublicae ab honoribus et muneribus eodem tempore vacant.

XI. HERMOGENIANVS libro primo Iuris Epitomarum:

SVNT munera, quae rei proprie cohaerent: de quibus neque liberi, neque aetas, nec merita militiae, nec vllum aliud priuilegium iure tribuit excuſationem: vt ſit praediorum collatio, viae ſternendae, angariorumue exhibitio, hoſpitis ſuſcipiendi munus: nam nec huius quisquam excuſationem, praeter eos, quibus Principali beneficio conceſſum eſt, habet: et ſi qua ſunt praeterea alia huiusmodi.

XII. PAVLVS libro primo Sententiarum:

LEGATO, qui publicum negotium tuitus ſit, intra tempora vacationis praeſtituta rurſum eiusdem negotii defenſio mandari non poteſt. §. 1. Comites Praeſidum, et Proconſulum, Procuratorumue Caeſaris, a muneribus vel honoribus et tutelis vacant.

XIII. VLPIANVS libro vigeſimo tertio ad Edictum:

PRAETOR eos, quoscumque intelligit operam dare non poſſe ad iudicandum, pollicetur ſe excuſaturum: forte quod

1 Hal. inſerit *principis*.

quod in perpetuum quis operam dare non poteſt, quod in eam valetudinem incidit, vt certum ſit, eum ciuilia officia ſubire non poſſe, aut ſi alio morbo laboret, vt ſuis rebus ſupereſſe non poſſit, vel ſi quid ſacerdotium nacti ſint, vt diſcedere ab eo ſine religione non poſſint: nam et hi in perpetuum excuſantur. §. 1. Duo genera tribuendae muneris publici vacationis ſunt: vnum plenius, cum et militiae datur, aliud exiguius, cum nudam muneris vacationem acceperint. §. 2. Qui autem non habet excuſationem, etiam inuitus iudicare cogitur. §. 3. Si poſt cauſam actam coeperit ſe excuſare iudex: ſi quidem priuilegio, quod habuit ante, quam ſuſciperet iudicium, velit ſe excuſare, nec audiendus eſt: ſemel enim adgnoſcendo iudicium, renuntiat excuſationi: quod ſi poſtea iuſta cauſa incidit, vt iudex vel ad tempus excuſetur: non debet in alium iudicium transferri, ſi cum captione id futurum eſt alterutrius: tolerabilius denique eſt, interdum iudicem, qui ſemel cognouerat, tantiſper exſpectare, quam iudici nouo rem rurſum iudicandam committere.

XIV. Modestinvs libro ſeptimo Regularum:

Ad excuſationem munerum defunctus filius non prodit, praeterquam in bello amiſſus. §. 1. Eodem tempore idem duas curas operis non adminiſtrabit.

Tit. VI.

DE IVRE IMMVNITATIS.

Vlpianvs libro tertio Opinionum:

Qvi ob hoc tantum in nauibus ſint, vt in his agendi cauſa operarentur, nulla Conſtitutione immunitatem a muneribus ciuilibus habent. §. 1. Perſonis datae immunitates heredibus non relinquuntur. §. 1. Sed et generi poſteriſque datae cuſtoditaeque, ad eos, qui ex feminis nati ſunt, non pertinent.

II. Idem libro quarto de Officio Proconſulis:

Si qui certa conditione muneribus vel honoribus ſe adſtrinxerunt, cum alias compelli non poſſent inuiti ſuſcipere iſtum honorem: fides eis ſeruanda eſt, conditioque, qua ſe ad munera ſiue honores applicare paſſi ſunt. §. 1. Impuberes, quamuis neceſſitas penuriae hominum cogat, ad honores non eſſe admittendos, reſcripto ad Benidium Rufum, legatum Ciliciae, declaratur.

III. Idem libro quinto.

Maiores ſeptuaginta annis a tutelis et muneribus perſonalibus [1] vacant: ſed qui ingreſſus eſt ſeptuageſimum annum, nondum egreſſus, hac vacatione non vtetur: quia non videtur maior eſſe ſeptuaginta annis, qui annum agit ſeptuageſimum.

IV. Modestinvs libro ſexto Regularum:

Immvnitates generaliter tributae eo iure, vt ad poſteros transmitterentur, in perpetuum ſuccedentibus durant.

V. Callistratvs libro primo de Cognitionibus:

Semper in ciuitate noſtra ſenectus venerabilis fuit: namque maiores noſtri paene eundem honorem ſenibus, quem magiſtratibus tribuebant. Circa munera quoque municipalia ſubeunda idem honor ſenectuti tributus eſt. Sed eum qui in ſenectute locuples factus eſt, et ante nullo publico munere functus eſt, dici poteſt non eximi ab hoc onere priuilegio aetatis: maxime ſi non tam corporis habeat vexationem, quam pecuniae erogationem, indicti muneris adminiſtratio: et ex ea ſit ciuitate, in qua non facile ſufficientes viri publicis muneribus inueniantur. §. 1. Legem quoque reſpici cuiusque loci oportet, an, cum aliquas immunitates nominatim complecteretur, etiam de numero annorum in ea commemoretur: idque etiam colligi poteſt ex litteris Diui Pii: quas emiſit ad Ennium Proculum Proconſulem prouinciae Africae. §. 2. Demonſtratur varie, nec abſciſe numerum liberorum ad excuſationem municipalium munerum prodeſſe, ex reſcriptis Diui Heluii Pertinacis: namque Siluio Candido in haec verba reſcripſit: Εἰ καὶ μὴ πασῶν λειτουργιῶν ἀφίησιν [2] τοὺς πατέρας ὁ τῶν τέκνων ἀριθμός: ἀλλ᾽ οὖν ἐπειδὴ ἑκκαίδεκα παῖδας ἔχειν διὰ τοῦ βιβλίου ἐδήλωσας, οὐκ ἔστιν ἄλογον, ὥστε συγχωρῆσαι σχολάζειν

1 Ap. Hal. *perſonalibus* abeſt. 2 Ap. Hal. *ἀφίησιν* abeſt.

σχολάζειν τῇ παιδοτροφίᾳ. καὶ ἀνεῖσθαί σε 3 τῶν λειτουργιῶν. [1] §. 3. Negotiatores qui annonam vrbis adiuuant, item nauicularii, qui annonae vrbis feruiunt, immunitatem a muneribus publicis confequuntur, quamdiu in huiusmodi actu funt: nam remuneranda pericula eorum, quin etiam et hortanda praemiis, merito placuit, vt qui peregre muneribus, et quidem publicis, cum periculo et labore funguntur, a domefticis vexationibus, et fumtibus liberentur: cum non fit alienum dicere, etiam hos Reipublicae caufa, dum annonae vrbis feruiunt, abeffe. §. 4. Immunitati quae nauiculariis praeftatur, certa forma data eft: quam immunitatem ipfi dumtaxat habent, non etiam liberis, aut libertis eorum praeftatur; idque Principalibus Conftitutionibus declaratur. §. 5. Diuus Hadrianus refcripfit, immunitatem nauium maritimarum dumtaxat habere, qui annonae vrbis feruiunt. §. 6. Licet in corpore nauiculariorum quis fit, nauem tamen vel naues non habeat, nec omnia ei congruant, quae Principalibus Conftitutionibus cauta funt, non poterit priuilegio nauiculariis indulto vti: idque et Diui Fratres refcripferunt in haec verba: Ἦσαν καὶ ἄλλοι τινὲς ἐπὶ προφάσει τῶν ναυκλήρων καὶ τὸν σῖτον καὶ ἔλαιον ἐμπορευομένων εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαικοῦ ὄντων ἀτελῶν, ἀξιοῦντες τὰς λειτουργίας διαδιδράσκειν, μήτε ἐπιπλέοντες, μήτε τὸ πλέον μέρος τῆς οὐσίας ἐν ταῖς ναυκληρίαις καὶ ταῖς ἐμπορίαις ἔχοντες, [2] ἀφαιρείσθω τῶν τοιούτων ἡ ἀτέλεια. [3] §. 7. Hoc circa vacationis dicendum eft, vt, fi ante quis ad munera municipalia vocatus fit, quam negotiari inciperet, vel ante quam in collegium adfumeretur, quod immunitatem pariat, vel ante quam feptuagenarius fieret, vel ante quam publice profiteretur, vel ante quam liberos fufciperet, compellatur ad honorem gerendum. §. 8. Negotiatio pro incremento facultatium exercenda eft: alioquin fi quis maiore pecuniae fuae parte negotiationem exercebit rurfus locuples factus in eadem quantitate negotiationis perfeuerauerit, tenebitur muneribus, ficuti locupletes, qui modica pecunia comparatis nauibus, muneribus fe publicis fubtrahere temtant: idque ita obferuandum, epiftola Diui Hadriani fcripta eft. §. 9. Diuus quoque Pius refcripfit, vt, quoties de aliquo nauiculario quaeratur, illud excutiatur, an effugiendorum munerum caufa imaginem nauicularii induat. §. 10. Conductores etiam vectigalium fifci, neceffitate fubeundorum municipalium munerum non obftringuntur: idque ita obferuandum Diui Fratres refcripferunt. Ex quo Principali Refcripto intelligi poteft, non honori conductorum datum, ne compellantur ad munera municipalia, fed ne extenuentur facultates eorum, quae fubfignatae fint fifco. Vnde fubfifti poteft, an prohibendi fint a Praefide, vel Procuratore Caefaris, etiam fi vltro fe offerant municipalibus muneribus, quod propius eft defendere, nifi fi paria fifco feciffe dicantur. §. 11. Coloni quoque Caefaris a muneribus municipalibus liberantur, vt idoniores praediis fifcalibus habeantur. §. 12. Quibusdam collegiis vel corporibus, quibus ius coeundi lege permiffum eft, immunitas tribuitur: fcilicet eis collegiis vel corporibus, in quibus artificii fui caufa vnusquisque adfumitur: vt fabrorum corpus eft, et fi qua eandem rationem originis habent, id eft, idcirco inftituta funt, vt neceffariam operam publicis vtilitatibus exhiberent. Nec omnibus promifcue, qui adfumti funt in his collegiis, immunitas datur: fed artificibus dumtaxat. Nec ab omni aetate allegi poffunt, vt Diuo Pio placuit: qui reprobauit prolixae vel inbecillae admodum aetatis homines. Sed ne quidem eos qui augeant facultates, et munera ciuitatium fuftinere poffunt, priuilegiis, quae tenuioribus per collegia diftributis conceffa funt, vti poffe, plurifariam con-

fub-

1 Hal. in Graecis ita vertit: *Etfi non ab omnibus muneribus liberarum numerus patri vacationem praeftat: tamen cum fedecim liberos habere libello fignificaueris: non contrarium rationi fuerit, fi et liberorum educationi incumbere potius finamus, foluamusque munerum functione.* 2 Hal. praefigit ἀλλα. 3 Hal. in Graecis vertit: *Conati funt et alii praetextu nauiculariorum, eorumque qui in forum populi Romani frumentum et oleum conuehunt, qui immunitate perfruuntur, publicis fe muneribus fubtrahere: tametfi neque nauigent, neque maximam fubftantiae partem in nauiculariam aut mercaturam exercendam contulerint, adimatur itaque talibus immunitatis ius.*

ſtitutum eſt. §. 13. Eos, qui in corporibus allecti ſunt, quae immunitatem praebent nauiculariorum, ſi honorem decurionatus adgnouerint, compellendos ſubire publica munera, accepi: idque etiam confirmatum videtur Reſcripto Diui Pertinacis.

VI. Tarrvntenvs Paternvs libro primo Militarium: [1]

Qvibvsdam aliquam vacationem munerum grauiorum conditio tribuit: vt ſunt menſores, optio, valedutinarii, medici, capſarii, et artifices, et qui foſſam faciunt, veterinarii, architectus, gubernatores, naupegi, balliſtrarii, ſpecularii, fabri, ſagitarii, aerarii, bucularum ſtructores, carpentarii, ſcandularii, gladiatores, aquilices, tabarii, cornuarii, arcuarii, plumbarii, ferrarii, lapidarii, et hi [2] qui calcem cocunt, et qui [3] ſiluam infindunt, qui carbonem caedunt, ac torrent: in eodem numero haberi ſolent lanii, venatores, victimarii, et optio fabricae, et qui aegris praeſto ſunt: librarii quoque qui docere poſſint, et horreorum librarii, et librarii depoſitorum, et librarii caducorum, et adiutores cornicalariorum, et ſtratores, et polliones, et cuſtodes armorum, et praeco, et bocinator: hi igitur omnes inter immunes habentur.

Tit. VII.

DE LEGATIONIBVS.

Vlpianvs libro octauo ad Maſſurium Sabinum:

Legatvs municipalis, ſi deſeruerit legationem, poena adficiatur extraordinaria, motus ordine, vt plerumque ſolet.

II. Idem libro ſecundo Opinionum:

Legatvs contra Rempublicam, cuius legatus eſt, per alium a Principe quid poſtulare poteſt. §. 1. Vtrum quis deſeruerit legationem, an ex neceſſaria cauſa moram paſſus ſit, ordini patriae ſuae probare debet. §. 2. Ceſſatio vnius legati ei, qui munus, vt oportet, obiit, non nocet. §. 3. His qui gratuitam legationem ſuſceperunt, legatiuum ex forma reſtituatur.

III. Africanvs libro tertio Quaeſtionum:

Cvm quaeritur, an in eum, qui in legatione ſit, actio dari debeat: non tam intereſt, vbi quis aut crediderit, aut dari ſtipulatus ſit, quam illud, an id actum ſit, vt legationis tempore ſolueretur.

IV. Marcianvs libro duodecimo Inſtitutionum:

Sciendvm eſt, debitorem Reipublicae legatione fungi non poſſe: et ita Diuus Pius Claudio Saturnino et Fauſtino reſcripſit. §. 1. Sed et eos, quibus ius poſtulandi non eſt, legatione fungi non poſſe, et ideo harena miſſum, non iure legatum eſſe miſſum [4] Diui Seuerus et Antoninus reſcripſerunt. §. 2. Debitores autem fiſci non prohibentur legatione fungi. §. 3. Si accuſatio alicuius publice inſtituta ſit, non eſt compellendus accuſator ad eum legationem ſuſcipere, qui ſe amicum vel domeſticum dicit eius, qui accuſatur, et ita Diui fratres Aemilio Rufo reſcripſerunt. §. 4. Legati vicarios dare non alios poſſunt, niſi filios ſuos. §. 5. Ordine vnusquisque munere legationis fungi cogitur: et non alias compellendus eſt munere legationis fungi, quam ſi priores qui in curiam lecti ſunt, functi ſint. Sed ſi legatio de primoribus viris deſideret perſonas, et qui ordine vocantur, inferiores ſint, non eſſe obſeruandum ordinem, Diuus Hadrianus ad Clazomenios reſcripſit. §. 6. Praecipitur autem edicto Diui Veſpaſiani omnibus ciuitatibus, ne plures, quam ternos legatos mittant.

V. Scaevola libro primo Regularum:

Legato tempus prodeſt, ex quo legatus creatus eſt, non ex quo Romam venit. §. 1. Sed ſi non conſtat, legatus ſit, an non? Romae Praetor de hoc cognoſcit.

VI. Vlpianvs libro quarto de Officio Proconſulis:

Filio propter partem legationis vacatio ne concedatur, imperator noſter cum patre Claudio Calliſto reſcripſit in haec verba. Quod deſideras, vt propter legationem patris tui a legatione tu vaces, in interuallis honorum, qui ſumtum habent, recte obſeruatur: in impendiis legationum, quae ſolo miniſterio obeuntur, diuerſa cauſa eſt.

VII. Papinianvs libro primo Reſponſorum:

Fi-

1 *AVRELIVS ARCADIVS lib. ſingulari de muneribus ciuilibus.* 2 Ap. Hal. *hi* abeſt. 3 Ap. Hal. *qui* abeſt. 4 Ap. Hal. *miſſum* abeſt.

Filivs decurio pro patre legationis officium suscepit: ea res filium, quo minus ordine suo [1] legatus proficiscatur, non excusat: pater tamen biennii vacationem vindicare poterit: quia per filium legatione functus videtur.

VIII. Pavlvs libro primo Responsorum:

Pavlvs respondit, eum qui legatione functus est, intra tempora vacationis praefinita non oportere compelli rursum ad defendendum publicum negotium, etiam si de eadem causa litigetur. §. 1. Imperatores Antoninus et Seuerus Augusti [2] Germano Siluano. Legatione functis biennii vacatio conceditur: nec interest, vtrum legatio in vrbe, an in prouincia agentibus nobis mandata sit. §. 2. Paulus respondit, eum qui legatione fungitur, neque alienis, neque propriis negotiis [3] se interponere debere: in qua causa non videri eum quoque contineri, qui cum amico suo Praetore gratis consilium participat.

IX. Idem libro tertio Responsorum:

Pavlvs respondit, de eo damno, quod legationis tempore legatus passus est, posse eum etiam legationis tempore experiri.

X. Idem libro primo Sententiarum:

Legatvs, antequam officio legationis functus sit, in rem suam nihil agere potest, exceptis his quae ad iniuriam eius, vel damnum parata sunt. §. 1. Si quis in munere legationis, antequam ad patriam reuertetur, decessit, sumtus qui proficiscenti sunt dati, non restituuntur.

XI. Idem libro singulari de iure libellorum:

Si absenti iniuncta est legatio, eamque gratuitam suscepit: potest quis et per alium legationem mittere. §. 1. Qui legationis officio fungitur, licet suum negotium curare non potest: Magnus tamen Antoninus permisit ei, pupillae nomine et instruere et defendere causam, licet legationi, quam suscepit, nondum renuntiauerit: praecipue cum participem officii ipsius absentem esse dicebat.

XII. Scaevola libro primo Digestorum:

Legatvs creatus a patria sua, suscepta legatione, in vrbem Romam venit, et nondum perfecta legatione, domum, quae erat in ipsius ciuitate Nicopoli, emit. Quaesitum est, an in Senatusconsultum inciderit, quo prohibentur legati ante perfectam legationem negotiis vel priuatis rebus obstringi? Respondit, non videri teneri.

XIII. Papinianvs [4] libro primo Responsorum:

Vicarivs alieni muneris voluntate sua datus, ordine suo [5] legationem suscipere non admissa biennii praescriptione cogetur.

XIV. Vlpianvs libro septuagesimo quarto ad Edictum Praetoris:

Qvi libera legatione abest, non videtur Reipublicae causa abesse: hic enim non publici commodi causa, sed sui abest.

XV. Modestinvs libro septimo Regularum:

Is, qui legatione fungitur, libellum sine permissu Principis de aliis suis negotiis dare non potest.

XVI. Idem libro octauo Regularum:

Evndem plures legationes suscipere prohibitum non est: praeterea si et sumtus et itineris compendium suadeat. §. 1. Ante legationem susceptam si cui negotium moueatur, etiam absens defendi debet: suscepta legatione, non nisi iniuncto munere fungatur.

XVII. Pomponivs libro trigesimo septimo ad Quintum Mucium:

Si quis legatum hostium pulsasset, contra ius gentium id commissum esse existimatur, quia sancti habentur legati: et ideo, si, cum [6] legati apud nos essent gentis alicuius, bellum cum eis indictum sit, responsum est, liberos eos manere: id enim iuri gentium conuenit esse: itaque eum qui legatum pulsasset, Quintus Mucius dedi hostibus, quorum erant legati, solitus est respondere: quem hostes si non recepissent, quaesitum est, an ciuis Romanus maneret, quibusdam existimantibus manere, aliis contra: quia quem semel populus iussisset dedi, ex ciuitate expulisse videretur, sicut faceret, cum aqua, et igni interdiceret: in qua sententia videtur Publius Mucius fuisse. Id autem maxime quaesitum est in Hostilio Mancino, quem Numantini sibi deditum non acceperunt, de quo tamen lex postea lata est, vt esset ciuis Romanus: et Praeturam quoque gessisse dicitur.

Tit.

1 Ap. Hal. *suo* abest. 2 Ap. Hal. *Augusti* abest. 3 Ap. Hal. *negotiis* abest. 4 *PAVLVS*. 5 Ap. Hal. *suo* abest. 6 Ap. Hal. *cum* abest.

Tit. VIII.

DE ADMINISTRATIONE RERVM AD CIVITATES PERTINENTIVM.

Vlpianvs libro decimo Disputationum:

Qvod ad certam speciem ciuitatis relinquitur, in alios vsus conuertere non licet.

II. Idem libro tertio Opinionum:

Non vtique de exemplo posterioris locationis praeteritarum conductionum, quae suam legem habuerunt, rationem iniri oportet. §. 1. Quod quis suo nomine exercere prohibetur, id nec per subiectam personam agere debet: et ideo si decurio, subiectis aliorum nominibus, praedia publica locat, quae decurionibus conducere non licet, secundum legem vsurpatam reuocentur. §. 2. Quod de frumentaria ratione in alium vsum conuersum est, sua causa cum incremento debito restituatur: idque etsi contra absentem pronuntiatum est, inanis est querela: ratio tamen administrationis secundum fidem acceptorum et datorum ponatur. §. 3. Frumentariae pecuniae suo nomine debitor quam primum soluat: necessaria enim omnibus rebus publicis frumentaria pecunia moram solutionis accipere non debet: sed debitores, quos ex eadem causa habet, ad solutionem per Praesidem prouinciae compellantur. §. 4. Ad frumenti comparationem pecuniam datum restitui ciuitati, non compensari in erogata debet. Sin autem frumentaria pecunia in alios vsus, quam quibus destinata est, conuersa fuerit, veluti in opus balneorum publicorum, licet ex bona fide datum probatur: compensari quidem frumentariae pecuniae non oportet: solui autem a curatore Reipublicae iubetur. §. 5. Si indemnitas debiti frumentariae pecuniae cum suis vsuris fit, immodicae, et illicitae computationis modus non adhibetur, id est, ne commodorum commoda et vsurae vsurarum incrementum faciant. §. 6. Graui aestimationem per iniuriam post emtionem ablati, quae rationibus publicis refertur, curator Reipublicae domino restitui iubeat. §. 7. Si eo tempore, quo nominatus est, idoneus, postea lapsus facultatibus, damnum debitis Reipublicae dederit: quia fortuitos casus nullum humanum consilium prouidere potest, creator hoc nomine nihil praestare debet. §. 8. Ius Reipublicae pacto mutari non potest, quo minus magistratus collegae quoque nomine conueniantur in his speciebus, in quibus id fieri iure permissum est. §. 9. Actio autem, quae propterea in collegam decerni solet, ei, qui pro altero dependit, ex aequitate competet. §. 10. Quod depensum pro collega in magistratu probabitur, solui et ab heredibus eius, Praeses prouinciae iubet. §. 11. Idem ex eodem libro. Conductore perficiendi operis punito, fideiussor, qui pro eo interuenerat, idem opus exstruendum alii locauerat: nec a secundo redemtore opere perfecto vsurarum praestationem heres fideiussoris recusare non debet: cum et prior causa in bonae fidei contractu in vniuersum fideiussorem obligauerit: et posterior locatio, quia suum periculum agnouit, solidae praestationi Reipublicae eum substituerit. §. 12. Qui fideiusserint pro conductore vectigalis in vniuersam conductionem, in vsuras quoque in iure conueniuntur, nisi proprie quid in persona eorum verbis obligationis expressum est. §. 13. Sed si in locatione fundorum pro sterilitate temporis boni viri arbitratu in soluenda pensione cuiusque anni pacto comprehensum est: explorata lege conductionis, fides bona sequenda est.

III. Papinianvs libro primo Responsorum:

Cvratores communis officii, diuisa pecunia, quam omnibus in solidum publice dari placuit, periculo vice mutua non liberantur. Vlpianus: prior tamen exemplo tutorum conueniendus est is, qui gessit. §. 1. Ex eodem libro. Praedium publicum in quinque annos idonea cautione non exacta curator Reipublicae locauit: ceteris annis colonus si reliqua traxerit, et de fructibus praedii mercedesque seruari non potuerint, successor, qui locauit, tenebitur. Idem in vectigalibus non ita pridem constitutum est: scilicet vt sui temporis singuli periculum praestarent. §. 2. In eum qui administrationis tempore creditoribus Reipublicae nouatione facta pecuniam cauit, post depositum officium actionem denegari non oportet. Diuersa causa est eius, qui solui constituit, similis etenim videtur ei, qui publice vendidit, aut locauit. §. 3. Filium pro patre curatore Reipublicae crea-

creato cauere cogi non oportet: nec mutat, quod in eum pater emancipatum, prius quam curator constitueretur, partem bonorum suorum donationis causa contulit. § 4. Pro magistratu fideiussor interrogatus pignora quoque specialiter dedit in eum casum pignora videntur data, quo recte conuenitur: videlicet postquam res ab eo seruari non potuerit, pro quo intercessit.

II. VALENS libro secundo Fideicommissorum:

LEGATAM municipio pecuniam in aliam rem, quam defunctus voluit, conuertere citra Principis auctoritatem non licet, et ideo si vnum opus fieri iusserit, quod Falcidiae legis interuentu fieri non potest: permittitur summam, quae eo nomine debetur, in id quod maxime necessarium Reipublicae videatur, conuertere: siue plures summae in plura opera legantur, et legis Falcidiae interuentu id quod relinquitur omnium operum exstructioni non sufficit, permittitur, in vnum opus, quod ciuitas velit, erogari. Sed municipio pecuniam legatam, vt ex reditu eius venatio, aut spectacula edantur, Senatus in eas causas erogari vetuit, et pecuniam eo legatam, in id quod maxime necessarium municipibus videatur, conferre permittitur, vt in eo munificentia eius, qui legauit, inscriptione notetur.

V. PAVLVS libro primo Sententiarum:

DECVRIONES pretio viliori frumentum, quod annona temporalis est, patriae suae praestare non sunt cogendi. § 1. Nisi ad opus nouum pecunia specialiter legata sit, vetera ex hac reficienda sunt.

VI. VLPIANVS libro primo ad Edictum Praetoris:

MAGISTRATVS Reipublicae non dolum solummodo, sed et latam negligentiam, et hoc amplius etiam diligentiam debent.

VII. PAVLVS [2] libro primo ad Edictum Praetoris:

SI filiusfamilias, volente patre magistratum gesserit, Iulianus existimauit, in solidum patrem teneri in id, quod eius nomine Reipublicae abesset.

VIII. MODESTINVS libro octauo Regularum:

CALCVLI erroris retractatio etiam post decennii, aut vicennii tempora admittetur. § 1. Sed si gratiose expunctae dicentur, non retractabuntur.

IX. PAPIRIVS IVSTVS libro secundo de Constitutionibus:

IMPERATORES Antoninus et Verus rescripserunt, pecuniae, quae apud curatores remansit, vsuras exigendas: eius vero, quae a redemtoribus operum exigi non potest, sortis dumtaxat periculum ad curatores pertinere. § 1. Item rescripserunt, operum periculum etiam ad heredes curatorum pertinere. § 2. Item rescripserunt, agros Reipublicae retrahere curatorem ciuitatis debere, licet a bona fide emtoribus possideantur, cum possint ad auctores suos recurrere. § 3. Idem eodem libro [3] Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt, operum exactionem sine cautione non oportere committi. § 4. Item rescripserunt, curatores, si negligenter in distrahendis bonis se gesserint, in simplum teneri: si per fraudem, in duplum: nec ad heredes eorum poenam descendere. § 5. Item rescripserunt, pecuniam ad annonam destinatam distractis rebus curatorem exigere debere. § 6. Item rescripserunt, sitonas indemnes esse oportere, qui non segniter officio suo functi sunt, secundum litteras Hadriani. § 7. Item rescripserunt, a curatore calendarii cautionem exigi non debere, cum a Praeside ex inquisitione eligatur. § 8. Item rescripserunt, curatorem etiam nomine collegae teneri, si interuenire et prohibere eum potuit. § 9. Item rescripserunt, nominum, quae deteriora facta sunt tempore curatoris, periculum ad ipsum pertinere: quia vero, antequam curator fieret, idonea non erant, aequum videri, periculum ad eum non pertinere. § 10. Idem libro eodem. Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt, eum qui pecuniam publicam, magistratus sui tempore, et post non pauco tempore detinuerat, vsuras etiam praestare debere, nisi si quid allegare possit, qua ex causa tardius intulisset.

TIT. IX.

DE DECRETIS AB ORDINE FACIENDIS.

VLPIANVS libro tertio Opinionum:

MEDICORVM intra numerum praefinitum constituendorum arbitrium non

1 Ap. Hal. *id* abest. 2 *PAPINIANVS.* 3 Ap. Hal. *Idem eodem libro* absunt.

non Praeſidi prouinciae commiſſum eſt, ſed ordini, et poſſeſſoribus cuiusque ciuitatis: vt certi de probitate morum, et peritia artis eligant ipſi, quibus ſe liberosque ſuos in aegritudine corporum committant.

II. MARCIANVS libro primo Publicorum:

ILLA decrēta, quae non legitimo numero decurionum coacto facta ſunt, non valent.

III. VLPIANVS libro tertio de Appellationibus:

LEGE autem municipali cauetur, vt ordo non aliter habeatur, quam duabus partibus adhibitis.

IV. IDEM libro ſingulari de Officio curatoris Reipublicae:

AMBITIOSA decreta decurionum reſcindi debent, ſiue aliquem debitorem dimiſerint, ſiue largiti ſunt. §. I. Proinde, vt ſolent, ſiue decreuerint, de publico alicuius, vel praedia, vel aedes, vel certam quantitatem praeſtari, nihil valebit huiusmodi decretum. §. 2. Sed etſi ſalarium alicui decuriones decreuerint, decretum id nonnumquam vllius erit momenti: vt puta ſi ob liberalem artem fuerit conſtitutum, vel ob medicinam: ob has enim cauſas licet conſtitui ſalaria.

V. CALLISTRATVS libro ſecundo de Cognitionibus:

QVOD ſemel ordo decreuit, non oportere id [1] reſcindi, Diuus Hadrianus Nicomedenſibus reſcripſit, niſi ex cauſa, id eſt, ſi ad publicam vtilitatem reſpiciat reſciſſio prioris decreti.

VI. SCAEVOLA libro primo Digeſtorum:

MVNICIPII lege ita cautum erit: Ἐάν τις ἔξω τοῦ συνεδρίου δικάσηται, τοῦ-τε συνεδρίου εἰργέσθω, καὶ προσαποτινύτω δραχμὰς χιλίας [2]. Quaeſitum eſt, an poenam ſuſtinere debeat, qui ignorans aduerſus decretum fecit? Reſpondit, et huiusmodi poenas aduerſus ſcientes paratas eſſe.

TIT. X.

DE OPERIBVS PVBLICIS.

VLPIANVS [3] libro ſecundo Opinionum:

CVRATOR operum creatus, praeſcriptione motus ab excuſatione perferenda, ſicuti ceſſationis nomine, in qua quoad viuit moratus eſt, heredes ſuos obligatos reliquit: ita temporis, quod poſt mortem eius ceſſit, nullo onere eos obſtrinxit. §. I. Curam operis aquaeductus in alio iam munere conſtitutus poſtea ſuſceperat: praepoſtere viſus eſt petere exonerari priore munere, vtrisque iam implicitus: quando, ſi alterum tantum ſuſtinere eum oportuiſſet, ante probabilius impetraſſet propter prius munus a ſequenti excuſationem.

II. IDEM libro tertio Opinionum:

QVI liberalitate, non neceſſitate debiti reditus ſuos interim ad opera finienda conceſſit, munificentiae ſuae fructum de inſcriptione nominis ſui operibus, ſi qua fecerit, capere per inuidiam non prohibetur. §. I. Curatores operum cum redemtoribus negotium habent: Reſpublica autem cum his, quos efficiendo operi praeſtituit: quatenus ergo, et quis, et cui obſtrictus eſt, aeſtimatio Praeſidis prouinciae eſt. §. 2. Ne eius nomine, cuius liberalitate opus exſtructum eſt, eraſo, aliorum nomina inſcribantur, et propterea reuocentur ſimiles ciuium in patrias liberalitates, Praeſes prouinciae auctoritatem ſuam interponat.

III. MACER [4] libro ſecundo de Officio Praeſidis:

OPVS nouum priuato etiam ſine Principis auctoritate facere licet, praeterquam ſi ad aemulationem alterius ciuitatis pertineat, vel materiam ſeditionis praebeat, vel circum, theatrum, vel amphitheatrum ſit. §. I. Publico vero ſumtu opus nouum ſine Principis auctoritate fieri non licere, Conſtitutionibus declaratur. §. 2. Inſcribi autem nomen operi publico alterius, quam Principis, aut eius cuius pecunia id opus factum ſit, non licet.

IV. MODESTINVS libro vndecimo Pandectarum:

NEC Praeſidis quidem nomen licebit ſuperſcribere.

V. VLPIANVS libro ſingulari de Officio curatoris Reipublicae:

SI legatum, vel fideicommiſſum fuerit

1 Ap. Hal. *id* abeſt. 2 Hal. in Graecis ita vertit: *ſi quis extra decurionum ordinem iudicauerit: et ipſo ordine moueatur, et inſuper mille drachmas perſoluat.* 3 *PAPINIANVS.* 4 *MARCIANVS.*

rit ad opus relictum, vſurae quae et quando incipiant deberi, reſcripto Diui Pii ita continetur. Si quidem dies non ſit ab his, qui ſtatuas, vel imagines ponendas legauerunt, praefinitus, a Praeſide prouinciae tempus ſtatuendum eſt: et niſi poſuerint heredes, vſuras leuiores intra ſex menſes, ſi minus, ſemiſſes vſuras reipublicae pendant. Si vero dies datus eſt, pecuniam deponant intra diem: ſi aut non inuenire ſe ſtatuas dixerint, aut loco controuerſiam fecerint, ſemiſſes protinus pendant. §. 1. Fines publicos a priuatis detineri non oportet. Curabit igitur Praeſes prouinciae, ſi qui publici ſunt, a priuatis ſeparare, et publicos potius reditus augere, ſi qua loca publica, vel aedificia in vſus priuatorum inuenerit: aeſtimare, vtrumne vindicanda in publicum ſint, an vectigal eius [1] ſatius ſit imponi? et id, quod vtilius eſſe Reipublicae intellexerit, ſequi.

VI. MODESTINVS libro vndecimo Pandectarum:

DE operibus, quae in muris, vel portis, vel rebus publicis fiunt, aut ſi muri exſtruantur, Diuus Marcus reſcripſit, Praeſidem aditum conſulere Principem debere.

VII. CALLISTRATVS libro ſecundo de Cognitionibus:

PECVNIAM, quae in opera noua legata eſt, potius in tutelam eorum operum, quae ſunt, conuertendam, quam ad inchoandum opus erogandam, Diuus Pius reſcripſit: ſcilicet ſi ſatis operum ciuitas habeat, et non facile ad reficienda ea pecunia inueniatur. §. 1. Si quis opus ab alio factum adornare marmoribus, vel alio modo ex voluntate populi facturum ſe pollicitus ſit, nominis proprii titulo ſcribendo, manentibus priorum titulis, qui ea opera feciſſent, id fieri debere ſenatus cenſuit: quod ſi priuati in opera, quae publica pecunia fiant, aliquam de ſuo adiecerint ſummam, ita titulo inſcriptionis vti eos debere, iisdem mandatis cauetur, vt, quantam ſummam contulerint in id opus, ſcribant.

TIT. XI.

DE NVNDINIS.

MODESTINVS libro tertio Regularum:

NVNDINIS impetratis a Principe, non vtendo qui meruit, decennii tempore vſum amittit.

II. CALLISTRATVS libro tertio de Cognitionibus:

SI quis ipſos cultores agrorum, vel piſcatores deferre vtenſilia in ciuitate iuſſerit, vt ipſi ea diſtrahant, deſtituetur annonae praebitio, cum auocentur ab opere ruſtici, qui confeſtim vbi detulerint mercem, tradere eam, et ad opera ſua reuerti debeant: denique ſummae prudentiae et auctoritatis apud Graecos Plato, cum inſtitueret, quemadmodum ciuitas bene beate habitari poſſit, in primis iſtos negotiatores neceſſarios duxit: ſic enim libro ſecundo Πολιτείας [2], ait. Δεῖ γὰρ πλειόνων ἄρα γεωργῶν τε, καὶ [3] τῶν ἄλλων δημιουργῶν, καὶ τῶν ἄλλων διακόνων [4] τῶν γε εἰσαξόντων καὶ ἐξαξόντων ἕκαστα, οὗτοι δέ εἰσιν ἔμποροι. Κομίσας δὲ ὁ γεωργὸς εἰς τὴν ἀγοράν τι, ὧν ποιεῖ ἤ τις ἄλλος τῶν δημιουργῶν μὴ εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον ἥκῃ τοῖς δεομένοις τὰ παρ' αὐτοῦ ἀνταλλάξασθαι ἀργήσει τῆς αὐτοῦ δημιουργίας καθήμενος ἐν ἀγορᾷ, οὐδαμῶς ἦ δ' ὅς [5], ἀλλ' εἰσὶν οἱ τοῦτο ὁρῶντες ἑαυτοὺς ἐπὶ τὴν διακονίαν τάττουσι ταύτην [6].

TIT. XII.

DE POLLICITATIONIBVS.

VLPIANVS libro ſingulari de Officio curatoris Reipublicae:

SI pollicitus quis fuerit Reipublicae opus ſe facturum, vel pecuniam daturum, in vſuras non conueniatur: ſed ſi moram coeperit facere, vſurae accedunt, vt Imperator noſter cum Diuo patre

1 Ap. Hal. *eius* abeſt. 2 Id eſt: *ciuilis conuerſationis.* 3 καὶ δὴ καὶ των ἄλλων 4 διακονούντων, των τε. 5 Ap. Hal. ἦ δ' ὅς abſunt. 6 Hal. in Graecis ita vertit: *Pluribus ſane, non agricolis tantum, ſed etiam opificibus opus eſt: adeoque aliis miniſtris, tum qui importent ſingula, tum qui exportent: hi vero mercatores ſunt. At vero agricola ſi quid eorum, quae effingit, aut quis alius opificum in forum deferat, niſi eodem tempore adueniat, quo alii eius rei indigentia adducti, cum eo contrahant: neglectone domi artificio, iners in foro deſidebit? Minime. Sed ſunt qui cum hoc videant, huic ſe miniſterio ſubmittant.*

patre suo rescripsit. §. 1. Non semper autem obligari eum qui pollicitus est, sciendum est: si quidem ob honorem promiserit, decretum sibi, vel decernendum, vel ob aliam iustam causam, tenebitur ex pollicitatione: sin vero sine causa promiserit, non erit obligatus, et ita multis Constitutionibus et veteribus et nouis continetur. §. 2. Item si sine causa promiserit, coeperit tamen facere, obligatus est qui coepit. §. 3. Coepisse sic accipimus, si fundamenta iecit, vel locum purgauit. Sed et si locus illi petenti destinatus est, magis est, vt coepisse videatur. Item si apparatum, siue inpensam in publico posuit. §. 4. Sed si non ipse coepit, sed, cum certam pecuniam promisisset ad opus Reipublicae, contemplatione pecuniae coepit opus facere, tenebitur quasi coepto opere. §. 5. Denique cum columnas quidam promisisset, Imperator noster cum Diuo patre suo ita rescripsit. Qui non ex causa pecuniam Reipublicae pollicentur, liberalitatem perficere non coguntur: sed si columnas Citiensibus promisisti, et opus ea ratione sumtibus ciuitatis, vel priuatorum inchoatum est, deseri quod gestum est, non oportet. §. 6. Si quis opus, quod perfecit, adsignauit, deinde id fortuito casu aliquid passus sit, periculum ad eum, qui fecit, non pertinere Imperator noster rescripsit.

II. IDEM libro primo Disputationum:

SI quis rem aliquam vouerit, voto obligatur: quae res personam vouentis, non rem, quae vouetur, obligat: res enim quae vouetur, soluta quidem liberat vota, ipsa vero sacra non efficitur. §. 1. Voto autem patresfamiliarum obligantur, puberes, sui iuris: filius enim familias, vel seruus sine patris dominiue auctoritate voto non obligantur. §. 2. Si decimam quis bonorum vouit, decima non prius esse in bonis desinit, quam fuerit separata: et si forte, qui decimam vouit, decesserit ante sepositionem: heres ipsius hereditario nomine decimae obstrictus est: voti enim obligationem ad heredem transire constat.

III. IDEM libro quarto Disputationum:

PACTVM est duorum consensus, atque conuentio: pollicitatio vero offerentis solius promissum: et ideo illud est constitutum, vt, si ob honorem pollicitatio fuerit facta, quasi debitum exigatur: sed et coeptum opus, licet non ob honorem promissum, perficere promissor eo [1] cogetur, et est constitutum. §. 1. Si quis, quam ex pollicitatione tradiderat rem municipibus, vindicare velit, repellendus est a petitione: aequissimum est enim, huiusmodi voluntates in ciuitates collatas paenitentia non reuocari. Sed et si desierint municipes possidere, dicendum erit, actionem eis concedendam.

IV. MARCIANVS libro tertio Institutionum:

PROPTER incendium, vel terrae motum, vel aliquam ruinam, quae Reipublicae contingit, si quis promiserit, tenetur.

V. VLPIANVS libro primo Responsorum Charidemo respondit:

EX epistola, quam muneris edendi gratia absens quis emisit, compelli eum ad editionem non posse.

VI. IDEM libro quinto de Officio Proconsulis:

TOTIES locum habet deminutio pollicitationis in persona heredis, quoties non est pollicitatio ob honorem facta: ceterum si ob honorem facta sit, aeris alieni loco habetur, et in heredum persona non minuitur. §. 1. Si quis pecuniam ob honorem promiserit, coeperitque soluere, eum debere quasi coepto opere, Imperator noster Antoninus [2] rescripsit. §. 2. Non tantum masculos, sed etiam feminas, si quid ob honores pollicitatae sunt, debere implere sciendum est: et ita Rescripto Imperatoris nostri et Diui patris eius continetur. §. 3. Si cui respublica necessitatem imposuerit statuarum Principi ponendarum, qui non promisit, non esse ei necesse obtemperare, Rescriptis Imperatoris nostri et Diui patris eius continetur.

VII. PAVLVS libro primo de Officio Proconsulis:

OB casum, quem ciuitas passa est, si quis promiserit se quid facturum, etsi non inchoauerit, omnimodo tenetur, vt Diuus Seuerus Dioni rescripsit.

VIII. IDEM libro tertio de Officio Consulis:

DE

1 Ap. Hal. *eo* abest. 2 Ap. Hal. *Antoninus* abest.

De pollicitationibus in ciuitatem factis iudicum cognitionem esse, Diui Fratres Flauio Celso in haec verba rescripserunt. Probe faciet Statius Rufinus, si opus proscaeni, quod se Gabinis exstructurum promisit, quod tandem adgressus fuerat, perficiat: nam etsi aduersa fortuna vsus, in triennio a praefecto vrbis relegatus esset, tamen gratiam muneris, quod sponte obtulit, minuere non debet, cum et absens per amicum perficere opus istud possit: quod si detrectat, actores constituti, qui legitime pro ciuitate agere possint, nomine publico adire aduersus eum iudices poterunt: qui cum primum potuerint, prius quam in exilium proficiscatur, cognoscent, et si opus perfici ab eo debere constituerint, obedire eum Reipublicae ob hanc causam iubebunt, aut prohibebunt distrahi fundum, quem in territorio Gabiniorum habet.

IX. Modestinvs libro quarto Differentiarum:

Ex pollicitatione, quam quis ob honorem apud Rempublicam fecit, ipsum quidem omnimodo in solidum teneri: heredem vero eius, ob honorem quidem facta promissione in solidum, ob id vero, quod opus promissum coeptum est, si bona liberalitati soluendo non fuerint, extraneum heredem in quintam partem patrimonii defuncti, liberos in decimam teneri, Diui Seuerus et Antoninus rescripserunt: sed et ipsum donatorem pauperem factum, ex promissione operis coepti quintam partem patrimonii sui debere, Diuus Pius constituit.

X. Idem libro primo Responsorum:

Septicia certamen patriae suae pollicendo, sub hac conditione pollicita est, vti sors apud eam remaneat, et ipsa vsuras semissales ad praemia certantium resoluat, in haec verba. Φιλοτιμοῦμαι καὶ καθιερῶ ἀγῶνα τετραετηρικὸν ἀπὸ μυριάδων τριῶν, τὸ τοῦ κεφαλαίου αὐτὴ κατέχουσα ἀργύριον, καὶ ἀσφαλιζομένη παρὰ τοῖς δεκαπρώτοις ἀξιοχρέως ἐπὶ τῷ τελεῖν με τὸν [1] ἐξ ἔθους τριῶν μυριάδων, ἀγωνοθετοῦντος καὶ προκαθεζομένου τοῦ ἀνδρός μου, ἐπαῦθις δὲ τῶν ἐξ ἐμοῦ γεννηθησομένων τέκνων. χωρήσει δὲ ὁ τόκος εἰς τὰ ἆθλα τῶν θυμελικῶν, καθὼς ἂν [2] ἐφ' ἑκάστου ἀθλήματος ἡ βουλὴ ὁρίσῃ [3]. Quaero, an possunt iniuriam pati filii Septiciae, quo minus ipsi praesiderent certamini, secundum verba conditionemque pollicitationis? Herennius Modestinus respondit, quo casu certaminis editio licita est, formam pollicitationi datam seruandam esse.

XI. Idem libro nono Pandectarum:

Si quis ob honorem, vel sacerdotium, pecuniam promiserit, et antequam honorem, vel magistratum ineat, decedet: non oportere heredes eius conueniri in pecuniam, quam is ob honorem vel magistratum promiserat, Principalibus Constitutionibus cauetur: nisi forte ab eo, vel ab ipsa Republica, eo viuo opus fuerit inchoatum.

XII. Idem libro vndecimo Pandectarum:

In priuatis operibus, inuitis his qui fecerunt, statuas aliis ponere non possumus, vt Rescripto Diui Seueri continetur. §. 1. Cum quidam, ne honoribus fungeretur, opus promisisset: honores subire cogendum, quam operis instructionem, Diuus Antoninus rescripsit.

XIII. Papirivs Ivstvs libro secundo de Constitutionibus:

Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt, opera exstruere debere eos qui pro honore polliciti sunt, non pecunias pro his inferre cogi. §. 1. Item rescripserunt, conditiones donationibus adpositas, quae in Rempublicam fiunt, ita demum ratas esse, si vtilitatis publicae interest: quod si damnosae sint, obseruari non debere: et ideo non obseruandum, quod defunctus, certa summa legata, vetuit vectigal exerceri: esse enim tolerabilia, quae vetus consuetudo comprobat.

XIV. Pomponivs libro sexto Epistolarum et variarum lectionum:

Si quis sui, alieniue honoris causa, opus facturum se in aliqua ciuitate promiserit: ad perficiendum tam ipse, quam

1 ἐπὶ τῷ τέλει τῶν ἐξ ἔθους. 2 Ap. Hal. ἂν abest. 3 Hal. in Graecis vertit: *Ex liberalitate ac munificentia dedico quadriennale certamen de triginta millibus sortis: ita quidem, vt pecunia apud me retenta, apud Decemprimos de praestandis in editionem consuetis triginta millium vsuris idonee caueam: designatore ac praefecto marito meo, et deinceps qui ex me nascentur, liberis: cedent autem hae vsurae in praemio Thymelicorum, prout vnoquoque in certamine senatus definierit.*

quam heres eius, ex Constitutione Diui Traiani obligatus est. Sed si quis ob honorem opus facturum se ciuitate aliquid promiserit, atque inchoauerit, et prius quam perficeret, discesserit: heres eius extraneus quidem necesse habet aut perficere id, aut partem quintam patrimonii relicti sibi ab eo, qui id opus facere instituerat, si ita mallet, ciuitati, in qua id opus fieri coeptum est, dare: is autem, qui ex numero liberorum est, si heres exstitit, non quintae partis, sed decimae concedendae necessitate adficitur: et haec Diuus Antoninus constituit.

XV. Vlpianvs libro singulari de Officio curatoris Reipublicae:

Inter liberos nepotem quoque ex filia contineri, Diuus Pius rescripsit.

Tit. XIII.

DE EXTRAORDINARIIS COGNITIONIBVS, ET SI IVDEX LITEM SVAM FECISSE DICETVR.

Vlpianvs libro octauo de Omnibus Tribunalibus:

Praeses prouinciae de mercedibus ius dicere solet, sed praeceptoribus tantum studiorum liberalium. Liberalia autem studia accipimus, quae Graeci ἐλευθέρια [1] appellant: rhetores continebuntur, grammatici, geometrae. §. 1. Medicorum quoque eadem causa est, quae professorum, nisi quod iustior: cum hi salutis hominum, illi studiorum curam agant: et ideo his quoque extra ordinem ius dici debet. §. 2. Sed et obstetricem audiant, quae vtique medicinam exhibere videtur. §. 3. Medicos fortassis quis accipiet etiam eos, qui alicuius partis corporis, vel certi doloris sanitatem pollicentur: vt puta si auricularius, si fistulae, vel dentium: non tamen si incantauit, si inprecatus est, si, vt vulgari verbo impostorum vtar, si [2] exorcizauit: non sunt ista medicinae genera, tametsi sint qui hos sibi profuisse cum praedicatione adfirment. §. 4. An et Philosophi Professorum numero sint? et non putem: non quia non religiosa res est: sed quia hoc primum profiteri eos oportet, mercenariam operam spernere. §. 5. Proinde ne iuris quidem ciuilis Professoribus ius dicent: est quidem res sanctissima ciuilis sapientia: sed quae pretio nummario non sit aestimanda, nec dehonestanda, dum in iudicio honor petitur, qui in ingressu sacramenti efferri debuit: quaedam enim tametsi honeste accipiantur, inhoneste tamen petuntur. §. 6. Ludi quoque litterarii magistris, licet non sint Professores, tamen vsurpatum est, vt his quoque ius dicatur. Iam et librariis, et notariis, et calculatoribus, siue tabulariis. §. 7. Sed ceterarum artium opificibus, siue artificibus, quae sunt extra litteras, vel notas positae, nequaquam extra ordinem ius dicere Praeses debebit. §. 8. Sed et si Comites salarium petant, idem iuris est, quod in Professoribus placet. §. 9. Sed aduersus ipsos omnes cognoscere Praeses debet: quia vt aduersus aduocatos adeantur, Diui Fratres rescripserunt. §. 10. In honorariis aduocatorum ita versari iudex debet: vt pro modo litis, proque aduocati facundia, et fori consuetudine, et iudicii, in quo erat acturus, aestimationem adhibeat: dummodo licitum honorarium quantitas non egrediatur: ita enim Rescripto Imperatoris nostri, et patris eius continetur: verba Rescripti ita se habent. Si Iulius Maternus, quem patronum causae tuae esse voluisti, fidem susceptam exhibere paratus est: eam dumtaxat pecuniam, quae modum legitimum egressa est, repetere debes. §. 11. Aduocatos accipere debemus omnes omnino, qui causis agendis quoquo studio operantur: non tamen qui pro tractatu non adfuturi causis accipere quid solent, aduocatorum numero erunt. §. 12. Si cautum est honorarium, vel si quis de lite pactus est: videamus an petere possit? Et quidem de pactis ita est rescriptum ab Imperatore nostro, et Diuo patre eius. Litis causa malo more pecuniam tibi promissam ipse quoque profiteris, sed hoc ita ius [3] est, si suspensa lite societatem futuri emolumenti cautio pollicetur: si vero post causam actam cauta est honoraria summa, peti poterit, vsque ad probabilem quantitatem, etsi nomine palmarii cautum sit: sic tamen, vt computetur id, quod datum est,

1 Hal. ἐλευθέρια μαθήματα in Graecis vertit: *liberales disciplinas.* 2 Ap. Hal *si* abest. 3 Ap. Hal. *ius* abest.

est, cum eo, quod debetur: neutrumque compositum licitam quantitatem excedat. Licita autem quantitas intelligitur pro singulis causis vsque ad centum aureos. §. 13. Diuus Seuerus ab heredibus aduocati mortuo eo prohibuit mercedem repeti: quia per ipsum non steterat, quo minus causam ageret. §. 14. Ad nutricia quoque officium Praesidis, vel Praetoris deuenit: namque nutrices ob alimoniam infantium apud Praesides, quod sibi debetur, petunt. Sed nutricia eo vsque producemus, quoad infantes vberibus aluntur: ceterum post haec cessant partes Praetoris vel Praesidis. §. 15. Haec omnia si apud Praesides petantur, videamus, an de mutuis petitionibus possunt Praesides cognoscere? et putem debere admitti.

II. Idem libro primo Opinionum:

De vsu aquae, de riuis nouis inciuiliter institutis, item de equis alienis a sciente possessis, fetuque earum, et de damno dato per immissos in praedium suum vniuersos homines eos, qui in plurium praedia distribui debuerunt, si modo id non ex auctoritate eius, qui iubere potuit, factum est, Praesidem prouinciae doceri oportere responsum est: vt is secundum rei aequitatem et iurisdictionis ordinem conuenientem formam rei det.

III. Idem libro quinto Opinionum:

Si medicus, cui curandos suos oculos, qui eis laborabat, commiserat, periculum amittendorum eorum per aduersa medicamenta inferendo, compulit, vt ei possessiones suas contra fidem bonam aeger venderet: inciuile factum Praeses prouinciae coerceat, remque restitui iubeat.

IV. Pavlvs libro quarto ad Plautium:

Divvs Antoninus Pius rescripsit, iuris studiosos, qui salaria petebant, haec exigere posse.

V. Callistratvs libro primo de Cognitionibus:

Cognitionvm numerus cum ex variis causis descendat, in genera diuidi facile non potest, nisi summatim diuidatur. Numerus ergo cognitionum in quatuor fere genera diuidi potest: aut enim de honoribus siue muneribus gerendis agitatur, aut de re pecuniaria disceptatur, aut de existimatione alicuius cognoscitur, aut de capitali crimine quaeritur. §. 1. Existimatio est dignitatis inlaesae status, legibus ac moribus comprobatus, qui ex delicto nostro auctoritate legum aut minuitur, aut consumitur. §. 2 Minuitur existimatio, quoties, manente libertate, circa statum dignitatis poena plectimur, sicuti cum relegatur quis, vel cum ordine mouetur, vel cum prohibetur honoribus publicis fungi, vel cum plebeius fustibus caeditur, vel in opus publicum datur, vel cum in eam causam quis incidit, quae Edicto perpetuo infamiae causa enumeratur. §. 3. Consumitur vero, quoties magna capitis minutio interuenit, id est cum libertas adimitur: veluti cum aqua et igni interdicitur, quae in persona deportatorum venit, vel cum plebeius in opus metalli, vel in metallum datur: nihil enim refert, nec diuersa poena est operis et metalli, nisi quod refugae operis non morte, sed poena [1] metalli subiiciuntur.

VI. Gaivs libro tertio Rerum quotidianarum siue aureorum:

Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur: sed quia neque ex contractu obligatus est, et vtique peccasse aliquid intelligitur, licet per inprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri in factum actione, et in quantum de ea re [2] aequum religioni iudicantis visum fuerit, poenam sustinebit.

Tit. XIV.

DE PROXENETICIS.

Vlpianvs libro quadragesimo secundo ad Sabinum:

Proxenetica iure licito petuntur.

II. Idem libro trigesimo primo ad Edictum:

Si proxeneta interuenerit faciendi nominis, vt multi solent, videamus, an possit quasi mandator teneri? et non puto teneri: quia hic monstrat magis nomen, quam mandat, tametsi laudet nomen. Idem dico, et si aliquid philantropi nomine acceperit, nec

ex

1 *poenae*. 2 Ap. Hal. *re* abest.

ex locato conducto erit actio. Plane si dolo et calliditate creditorem circumuenerit, de dolo actione tenebitur.

III. Idem libro octauo de omnibus Tribunalibus:

De proxenetico, quod et sordidum, solent Praesides cognoscere: sic tamen, vt et in his modus esse debeat et quantitatis, et negotii, in quo operula ista defuncti sunt, et ministerium quale quale accommodauerunt. Facilius, quod Graeci ἑρμηνευτικὸν [1] appellant, peti apud eos poterit, si quis forte conditionis, vel amicitiae, vel adsessurae, vel cuius alterius huiuscemodi proxeneta fuit. Sunt enim huiusmodi hominum, vt tam in magna ciuitate, officinae. Est enim proxenetarum modus, qui emtionibus, venditionibus, commerciis, contractibus licitis vtiles non adeo improbabili more se exhibent.

Tit. XV.

DE CENSIBVS.

Vlpianvs libro primo de Censibus:

Sciendvm est, esse quasdam colonias iuris Italici, vt est in Syria Phoenice splendidissima Tyriorum colonia, vnde mihi origo est, nobilis regionibus, serie saeculorum antiquissima, armipotens, foederis, quod cum Romanis percussit, tenacissima: huic enim Diuus Seuerus et Imperator noster, ob egregiam in Rempublicam, Imperiumque Romanum insignem fidem, ius Italicum dedit. §. 1. Sed et Berytensis colonia in eadem prouincia Augusti beneficiis gratiosa, et, vt Diuus Hadrianus in quadam oratione ait, Augustana colonia [2], quae ius italicum habet. §. 2. Est et Helipolitana, quae a Diuo Seuero per belli ciuilis occasionem Italicae coloniae Rempublicam accepit. §. 3. Est et Laodicena colonia in Syria Coele, cui Diuus Seuerus ius Italicum ob belli ciuilis merita concessit. Ptolemensium enim colonia, quae inter Phoenicen et Palaestinam sita est, nihil praeter nomen coloniae habet. §. 4. Sed et Emisenae ciuitati Phoenices Imperator noster ius coloniae dedit, iurisque Italici eam fecit. §. 5. Est et Palmyrena ciuitas in prouincia Phoenice prope barbaras gentes et nationes collocata. §. 6. In Palaestina duae fuerunt coloniae, Caesariensis, et Aelia Capitolina, sed neutra ius Italicum habet. §. 7. Diuus quoque Seuerus in Sebastenam ciuitatem coloniam deduxit. §. 8. Indicia quoque Zernensium colonia a Diuo Traiano deducta, iuris Italici est. §. 9. Zarmizegethusa quoque eiusdem iuris est: item Napocensis colonia, et Apulensis, et Petauissensium vicus, qui a Diuo Seuero ius coloniae impetrauit. §. 10. Est et in Bithynia colonia Apamena, et in Ponto Sinopensis. §. 11. Est et in Cilicia Selinus, et Traianopolis.

II. Idem libro vigesimo octauo ad Sabinum:

Vitia priorum censuum, editis nouis professionibus euanescunt.

III. Idem libro secundo de Censibus:

Aetatem in censendo significare necesse est: quia quibusdam aetas tribuit, ne tributo onerentur: veluti in Syriis a quatuordecim annis masculi, a duodecim feminae, vsque ad sexagesimum quintum annum tributo capitis obligantur: aetas autem spectatur censendi tempore. §. 1. Rebus concessam immunitatem non habere intercidere, Rescripto Imperatoris nostri ad Pelignianum recte expressum est: quippe personis quidem data immunitas cum persona extinguitur: rebus numquam extinguitur.

IV. Idem libro tertio de Censibus:

Forma censuali cauetur, vt agri sic in censum referantur, nomen fundi cuiusque, et in qua ciuitate, et quo pago sit, et quos duos vicinos proximos habeat: et id aruum quod in decem annos proximos satum erit, quot iugerum sit: vinea, quot vites habeat: oliua, quot iugerum, et quot arbores habeat: pratum, quod intra decem annos proximos sectum erit, quot iugerum: pascua, quot iugerum esse videantur: item siluae caeduae: omnia ipse, qui defert, aestimet. §. 1. Illam aequitatem debet admittere censitor, vt officio eius congruat, releuari eum, qui in publicis tabulis delato modo frui certis ex causis non possit. Quare, et si agri portio chasmate perierit, debebit per censitorem releuari. Si

1 Hal. in Graecis: *honorarium interpretis.* 2 Hal. inserit *dicta.*

Si vites mortuae fint, vel arbores aruerint: iniquum, eum numerum inferi cenfui. Quod fi exciderit arbores, vel vites, nihilo minus eum numerum profiteri iubetur, qui fuit cenfus tempore: nifi caufam excidendi cenfitori probabit. §. 2. Is vero, qui agrum in alia ciuitate habet, in ea ciuitate profiteri debet, in qua ager eft: agri enim tributum in eam ciuitatem debet leuare, in cuius territorio poffidetur. §. 3. Quamquam in quibusdam beneficia perfonis data immunitatis cum perfona extinguantur: tamen cum generaliter locis, aut cum ciuitatibus, immunitas fic data videtur, vt ad pofteros transmittatur. §. 4. Si, cum ego fundum poffiderem, profeffus fim, petitor autem non fuerit profeffus, actionem illi manere placet. §. 5. In feruis deferendis obferuandum eft, vt et nationes eorum, et aetates, et officia, et artificia fpecialiter deferantur. §. 6. Lacus quoque pifcatorios, et portus, in cenfum dominus debet deferre. §. 7. Salinae fi quae funt in praediis, et ipfae in cenfum deferendae funt. §. 8. Si quis inquilinum, vel colonum non fuerit profeffus, vinculis cenfualibus tenetur. §. 9. Quae poft cenfum edictum nata, aut poftea quaefita fint, intra finem operis confummati profeffionibus edi poffunt. §. 10. Si quis veniam petierit, vt cenfum fibi emendare permittatur, deinde poft hoc impetratum cognouerit, fe non debuiffe hoc petere, quia res emendationem non defiderabat: nullum eius praeiudicium ex eo, quod petiit, vt cenfum emendaret, fore, faepiffime refcriptum eft.

V. PAPINIANVS libro decimo nono Refponforum:

CVM poffeffor vnus expediendi negotii caufa tributorum iure conueniretur, aduerfus ceteros, quorum aeque praedia tenentur, ei, qui conuentus eft, actiones a fifco praeftantur: fcilicet vt omnes pro modo praediorum pecuniam tributi conferant: nec inutiliter actiones praeftantur, tametfi fifcus pecuniam fuam recuperauerit, quia nominum venditorum pretium acceptum videtur. §. 1. Qui non habita ratione tributorum, ex caufa fideicommiffi praedia reftituunt, actionem ex Diui Pii Antonini litteris habent, quam legato quoque foluto locum habere voluit. §. 2. Pro pecunia tributi, quod fua die non eft redditum, quo minus praedium iure pignoris diftrahatur, oblata moratoria cautio non admittitur, nec audietur legatarius contradicens ob tributa praeteriti temporis, quod heres foluendo fit, et is, qui tributis recipiendis praepofitus fuerat.

VI. CELSVS libro vicefimo quinto Digeftorum:

COLONIA Philippenfis iuris Italici eft.

VII. GAIVS libro fexto ad legem Iuliam et Papiam:

IVRIS Italici funt, Τρωὰς, Βήρυτος, Δυῤῥάχιον.

VIII. PAVLVS libro fecundo de Cenfibus:

IN Lyfitania Pacenfes, fed et Emerenfes iuris Italici funt. Idem ius Valentini et Licitani habent. Barcenonenfes quoque ibidem immunes funt. §. 1. Lugdonenfes Galli, item Vienenfes in Narbonenfi iuris Italici funt. §. 2. In Germania inferiore Agrippinenfes iuris Italici funt. §. 3. Laodicia in Syria, et Berytos in Foenice iuris Italici funt, et folum earum. §. 4. Eiusdem iuris et Tyriorum ciuitas a Diuis Seuero et Antonino facta eft. §. 5. Diuus Antoninus Antiochenfes colonos fecit faluis tributis. §. 6 Imperator nofter Antoninus ciuitatem Emifenorum coloniam et iuris Italici fecit. §. 7. Diuus Vefpafianus Caefarienfes colonos fecit non adiecto, vt et iuris Italici effent: fed tributum his remifit capitis: fed Diuus Titus etiam folum immune factum interpretatus eft. Similes eis Capitulenfes effe videntur. §. 8. In prouincia Macedonia Dyrracheni, Caffasdrenfes, Philippenfes, Dienfes, Stouenfes iuris Italici funt. §. 9. In prouincia Afia duae funt iuris Italici, Troas et Parium. §. 10. In Pifidia eiusdem iuris eft colonia Antiochenfium. §. 11. In Africa Carthago, Vticea, Leptis magna a Diuis Seuero et Antonino iuris Italici factae funt.

TIT. XVI.

DE VERBORVM SIGNIFICATIONE.

VLPIANVS libro primo ad Edictum:

VERBVM hoc, SI QVIS, tam mafculos quam feminas complectitur.

II. PAVLVS libro primo ad Edictum:

VRBIS appellatio muris, Romae autem continentibus aedificiis finitur, quod latius patet. §. 1. Cuiusque diei maior pars est horarum septem primarum diei, non supremarum.

III. VLPIANVS [1] libro secundo ad Edictum:

ITINERE faciendo viginti milia passuum in dies singulos peragenda, sic sunt accipienda, vt, si post haec dinumerationem minus quam viginti milia supersint, integrum diem occupent: veluti viginti vnum milia sunt passus, biduum eis adtribuetur: quae dinumeratio ita demum facienda erit, si de die non conueniat. §. 1. Eius qui apud hostes decessit, dici hereditas non potest, qui seruus decessit.

IV. PAVLVS [2] libro primo ad Edictum:

NOMINIS appellatione rem significari Proculus ait.

V. IDEM libro secundo ad Edictum:

REI appellatio latior est, quam pecuniae, qua etiam ea, quae extra computationem patrimonii nostri sunt, continet: cum pecuniae significatio ad ea referatur, quae in patrimonio sunt. §. 1. Opere locato, conducto: his verbis Labeo significari ait id opus, quod Graeci ἀποτέλεσμα [3] vocant, non ἔργον [4] id est, ex opere facto corpus aliquod perfectum.

VI. VLPIANVS libro tertio ad Edictum:

NOMINIS, et rei appellatio ad omnem contractum et obligationem pertinet. §. 1. Verbum, EX LEGIBVS, sic accipiendum est: tam ex legum sententia, quam ex verbis.

VII. PAVLVS libro secundo ad Edictum:

SPONSIO appellatur, non solum quae per sponsus interrogationem fit, sed omnis stipulatio promissioque.

VIII. IDEM libro tertio ad Edictum:

VERBVM, OPORTEBIT, tam praesens, quam futurum tempus significat. §. 1. Actionis verbo non continetur exceptio.

IX. VLPIANVS libro quinto ad Edictum:

MARCELLVS apud Iulianum notat, verbo PERISSE et scissum et fractum contineri, et vi raptum.

X. IDEM libro sexto ad Edictum:

CREDITORES accipiendos esse constat eos, quibus debetur ex quacumque actione, vel persecutione, vel iure ciuili, sine vlla exceptionis perpetuae remotione, vel honorario, vel exordinario, siue pure, siue in diem, vel sub conditione. Quod si natura debeatur, non sunt loco creditorum. Sed si non sit mutua pecunia, sed contractus, creditores accipiuntur.

XI. GAIVS libro primo ad Edictum prouinciale:

CREDITORVM appellatione non hi tantum accipiuntur, qui pecuniam crediderunt: sed omnes, quibus ex qualibet causa debetur.

XII. VLPIANVS [5] libro sexto ad Edictum:

VT si cui ex emto, vel ex locato, vel ex alio vllo debetur. Sed etsi ex delicto debeatur, mihi videtur posse creditoris loco accipi. Quod si ex populari causa, ante litis contestationem, recte dicetur creditoris loco non esse, postea esse. §. 1. Minus soluit qui tardus soluit: nam et tempore minus soluitur.

XIII. IDEM libro septimo ad Edictum:

MVLIERIS appellatione etiam virgo viripotens continetur. §. 1. Res abesse videntur, vt Sabinus ait, et Pedius probat, etiam hae, quarum corpus manet, forma mutata est: et ideo si corruptae redditae sint, vel transfiguratae, videri abesse: quoniam plerumque plus est in manus pretio, quam in re. §. 2. Desinere autem abesse res tunc videtur, cum sic redit in potestatem, ne amittere eius possessionem possimus. §. 3. Ob hoc quod furto pridem subtracta est. Abest et ea res, quae in rebus humanis non est.

XIV. PAVLVS libro septimo ad Edictum:

LABEO et Sabinus existimant, si vestimentum scissum reddatur, vel res corrupta reddita sit, veluti scyphi collisi, aut tabula rasa pictura, videri rem abesse: quoniam earum rerum pretium non in substantia, sed in arte sit positum. Item si dominus rem, quae furto sibi aberat, ignorans emerit: recte dicitur res abesse, etiam si postea id ita esse scierit: quia videtur res ei abesse, cui pretium abest. §. 5. Rem amisisse videtur, qui

1 *IDEM.* 2 *CAIVS.* 3 Hal. vertit *effectum.* 4 Hal. vertit *opus.* 5 *IDEM.*

qui aduersus nullum eius persequendae actionem habet.

XV. VLPIANVS libro decimo ad Edictum:

BONA ciuitatis abusiue publica dicta sunt, sola enim ea publica sunt, quae populi Romani sunt.

XVI GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale:

EVM, qui vectigal populi Romani conductum habet, publicanum appellamus; nam publica appellatio in compluribus causis ad Populum Romanum respicit: ciuitates enim priuatorum loco habentur.

XVII. VLPIANVS libro decimo ad Edictum:

INTER publica habemus non sacra, nec religiosa, nec quae publicis vsibus destinata sunt: sed si qua sunt ciuitatium velut bona: sed peculia seruorum ciuitatium proculdubio publica habentur. §. 1. Publica vectigalia intelligere debemus, ex quibus vectigal fiscus capit: quale est vectigal portus, vel venalium rerum, item salinarum, et metallorum, et picariarum.

XVIII. PAVLVS libro nono ad Edictum:

MVNVS tribus modis dicitur: vno donum, et inde munera dici, dari, mittiue: altero onus, quod cum remittatur, vacationem militiae munerisque praestat: inde immunitatem appellari. Tertio officium: vnde munera militaria, et quosdam milites munificos vocari. Igitur municipes dici, quod munera ciuilia capiant.

XIX. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum:

LABEO libro primo Praetoris vrbani definit, quod quaedam agantur, quaedam gerantur, quaedam contrahantur. Et actum quidem generale verbum esse, siue verbis, siue re quid agatur: vt in stipulatione, vel numeratione. Contractum autem vltro citroque obligationem, quod Graeci συνάλλαγμα vocant: veluti emtionem, venditionem, locationem, conductionem, societatem. Gestum rem significare sine verbis factam.

XX. IDEM libro duodecimo ad Edictum:

VERBA, CONTRAXERVNT, GESSERVNT, non pertinent ad testandi ius.

XXI. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum:

PRINCEPS bona concedendo videtur etiam obligationes concedere.

XXII. GAIVS libro quarto ad Edictum prouinciale:

PLVS est in restitutione, quam in exhibitione: nam exhibere est, praesentiam corporis praebere: restituere est, etiam possessorem facere, fructusque reddere: pleraque praeterea restitutionis verbo continentur.

XXIII. VLPIANVS libro decimo quarto ad Edictum:

REI appellatione et causae et iura continentur.

XXIV. GAIVS libro sexto ad Edictum prouinciale:

NIHIL est aliud hereditas, quam successio in vniuersum ius, quod defunctus habuit.

XXV. PAVLVS libro vigesimo primo ad Edictum:

RECTE dicimus eum fundum totum nostrum esse, etiam cum vsusfructus alienus est: quia vsusfructus non dominii pars, sed seruitutis sit: vt via, et iter: nec falso dici, totum meum esse, cuius non potest vlla pars dici alterius esse: hoc et Iulianus, et est verius. §. 1. Quintus Mucius ait, partis appellatione rem pro indiuiso significari: nam quod pro diuiso nostrum sit, id non partem, sed totum esse: Seruius non ineleganter partis appellatione vtrumque significari.

XXVI. VLPIANVS libro decimo sexto ad Edictum:

PARTVM non esse partem rei furtiuae, Scaeuola libro vndecimo quaestionum scribit.

XXVII. IDEM libro decimo septimo ad Edictum:

AGER est locus, qui sine villa est. §. 1. Stipendium a stipe appellatum est, quod per stipes, id est modica aera colligatur. Idem hoc etiam tributum appellari Pomponius ait. Et sane appellatur ab intributione tributum: vel ex eo, quod militibus tribuatur.

XXVIII. PAVLVS libro vigesimo ad Edictum:

ALIENATIONIS verbum etiam vsucapionem continet: vix est enim, vt non videatur alienare, qui patitur vsucapi. Eum quoque alienare dicitur, qui non vtendo amisit seruitutes. Qui occasione adquirendi non vtitur, non intelligitur alienare: veluti qui hereditatem omittit, qui optionem intra certum tempus datam non amplectitur. §. 1. Oratio, quae neque coniunctionem, neque dis-

iun-

iunctionem habet, ex mente pronuntiantis, vel disiuncta, vel coniuncta accipitur.

XXIX. Idem libro sexagesimo sexto ad Edictum:

Coniunctionem enim nonnumquam pro disiunctione accipi, Labeo ait: vt in illa stipulatione, mihi heredique meo, te heredemque tuum.

XXX. Gaius [1] libro septimo ad Edictum prouinciale:

Silva caedua est, vt quidem putant, quae in hoc habetur, vt caederetur. Seruius eam esse, quae succisa, rursus ex stirpibus, aut radicibus renascitur. §. 1. Stipula illecta est spicae in messe deiectae, necdum lectae, quas rustici, cum vacauerint, colligunt. §. 2. Noualis est terra praecisa, quae anno cessauit, quam Graeci νέαιν vocant. § 3. Integra autem est, in quam nondum dominus pascendi gratia pecus immisit. §. 4. Glans caduca est, quae ex arbore cecidit. §. 5. Pascua silua est, quae pastui pecudum destinata est.

XXXI. Vlpianvs libro decimo octauo ad Edictum:

Pratvm, in quo ad fructum percipiendum falce dumtaxat opus est, ex eo dictum, quod paratum sit ad fructum capiendum.

XXXII. Pavlvs libro vigesimo quarto ad Edictum:

Minvs solutum intelligitur, etiam si nihil esset solutum.

XXXIII. Vlpianvs libro vigesimo primo ad Edictum:

Palam est, coram pluribus.

XXXIV. Pavlvs libro vigesimo quarto ad Edictum:

Actionis verbo etiam persecutio continetur.

XXXV. Idem libro decimo septimo ad Edictum:

Restitvere autem is intelligitur, qui simul et caussam actori reddit, quam is habiturus esset, si statim iudicii accepti tempore res ei reddita fuisset, id est, et vsucapionis caussam, et fructuum.

XXXVI. Vlpianvs libro vigesimo tertio ad Edictum:

Litis nomen omnem actionem significat, siue in rem, siue in personam sit.

XXXVII. Pavlvs libro vigesimo sexto ad Edictum:

Verbvm, oportere, non ad facultatem iudicis pertinet, qui potest, vel pluris, vel minoris condemnare: sed ad veritatem refertur.

XXXVIII. Vlpianvs libro vigesimo quinto ad Edictum:

Ostentvm Labeo definit, omne contra naturam cuiusque rei genitum, factumque. Duo genera autem sunt ostentorum: vnum, quoties quid contra naturam nascitur, tribus manibus forte aut pedibus, aut qua alia parte corporis, quae naturae contraria est: alterum, cum quid prodigiosum videtur, quae Graeci τέρατα [2] vocant.

XXXIX. Pavlvs libro quinquagesimo tertio ad Edictum.

Svbsignatvm dicitur, quod ab aliquo subscriptum est: nam veteres subsignationis verbo pro adscriptione vti solebant. §. 1. Bona intelliguntur cuiusque, quae deducto aere alieno supersunt. §. 2. Detestari est, absenti denuntiare. §. 3. Incertus possessor est, quem ignoramus.

XL. Vlpianvs libro quinquagesimo sexto:

Detestatio est denuntiatio facta cum testatione. §. 1. Serui appellatio etiam ad ancillam refertur. §. 2. Familiae appellatione liberi quoque continentur. §. 3. Vnicus seruus familiae appellatione non continetur. Ne duo quidem familiam faciunt.

XLI. Gaivs libro vigesimo primo ad Edictum prouinciale:

Armorvm appellatio non vtique scuta, et gladios, et galeas significat: sed et fustes, et lapides.

XLII. Vlpianvs libro quinquagesimo septimo ad Edictum:

Probrvm et obprobrium, id est, probra quaedam natura turpia sunt, quaedam ciuiliter, et quasi more ciuitatis: vt puta furtum, adulterium, natura turpe est: enimuero tutelae damnari, hoc non natura probrum est, sed more ciuitatis: nec enim natura probrum est, quod potest etiam in hominem idoneum incidere.

XLIII. Idem libro quinquagesimo octauo ad Edictum:

Verbo victvs continentur, quae esui, potuique cultuique corporis, quaeque ad viuendum homini necessaria sunt. Vestem quoque victus habere vicem, Labeo ait.

XLIV. Gaivs libro vigesimo secundo ad Edictum prouinciale: Et

1 *PAVLVS.* 2 Id est: *visiones.* φάσματα *prodigia* Hal.

Et cetera, quibus tuendi, curandiue corporis nostri gratia vtimur, ea appellatione significantur.

XLV. Vlpianvs libro quinquagesimo octauo ad Edictum:

In stratum omne vestimentum contineri, quod iniiciatur, Labeo ait: neque enim dubium est, quin stragula vestis sit omne pallium περίστρωμα. In victum ergo vestem accipiemus, non stragula, in stratu [1] omnem stragulam vestem.

XLVI. Idem libro quinquagesimo nono ad Edictum:

Pronvntiatvm et statutum idem potest, promiscue enim et pronuntiasse et statuisse solemus dicere eos, qui ius habent cognoscendi. § 1. Matremfamilias accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt, atque separant: proinde nihil intererit, nupta sit, an vidua, ingenua sit, an libertina: nam neque nuptiae, neque natales faciunt matremfamilias, sed boni mores.

XLVII. Pavlvs libro quinquagesimo sexto ad Edictum:

Liberationis verbum eandem vim habet, quam solutionis.

XLVIII. Gaivs libro ad Edictum Praetoris Vrbani, titulo, qui neque sequantur neque ducantur.

Solvtvm non intelligimus eum, qui, licet vinculis leuatus sit, manibus tamen tenetur: ac ne eum quidem intelligimus solutum, qui in publico sine vinculis seruatur.

XLIX. Vlpianvs libro quinquagesimo nono ad Edictum:

Bonorvm appellatio aut naturalis aut ciuilis est: naturaliter bona ex eo dicuntur, quod beant, hoc est beatos faciunt: beare est prodesse. In bonis autem nostris computari sciendum est, non solum quae dominii nostri sunt, sed et si bona fide a nobis possideantur, vel superficiaria sint. Aeque bonis adnumerabitur, etiam si quid est in actionibus, petitionibus, persecutionibus: nam haec omnia in bonis esse videntur.

L. Idem [2] libro sexagesimo primo ad Edictum:

Nvrvs appellatio etiam ad pronurum, et vltra porrigenda est.

LI. Gaivs libro vigesimo tertio ad Edictum prouinciale:

Appellatione parentis, non tantum pater, sed etiam auus, et proauus, et deinceps omnes superiores continentur: sed et mater, et auia, et proauia.

LII. Vlpianvs libro sexagesimo primo ad Edictum:

Patroni appellatione et patrona continetur.

LIII. Pavlvs [3] libro quinquagesimo nono ad Edictum:

Saepe ita comparatum est, vt coniuncta pro disiunctis accipiantur, et disiuncta pro coniunctis, interdum soluta pro separatis. Nam cum dicitur apud veteres, adgnatorvm gentilivmqve, pro separatione accipitur. At cum dicitur svper pecvniae tvtelaeve svae, tutor separatim sine pecunia dari non potest. Et cum dicimus qvod dedi avt donavi, vtraque continemus. Cum vero dicimus, qvod evm dare facere oportet, quoduis eorum sufficit probare. Cum vero dicit Praetor, si donvm, mvnvs, operas redemerit, si omnia imposita sunt, certum est, omnia redimenda esse. §. 1. Ex re ergo pro coniunctis habentur: si quaedam imposita sunt, cetera non desiderabuntur. §. 2. Item dubitatum, illa verba, ope, consilio, quemadmodum accipienda sunt, sententiae coniungentium, aut separantium? Sed verius est, quod et Labeo ait, separatim accipienda: quia aliud factum est eius, qui ope, aliud eius, qui consilio furtum facit: sic enim alii condici potest, alii non potest: et sane post veterum auctoritatem eo peruentum est, vt nemo ope videatur fecisse, nisi et consilium malignum habuerit: nec consilium habuisse noceat, nisi et factum secutum fuerit.

LIV. Vlpianvs libro sexagesimo secundo ad Edictum:

Conditionales creditores dicuntur et hi, quibus nondum competit actio, est autem competitura: vel qui spem habent, vt competat.

LV. Pavlvs libro decimo sexto breuis Edicti:

Creditor autem is est, qui exceptione perpetua summoueri non potest: qui autem temporalem exceptionem timet, similis est conditionali creditori.

LVI. Vlpianvs [4] libro sexagesimo secundo ad Edictum:

Co-

1 *in stratum.* 2 *PAVLVS.* 3 *VLPIANVS.* 4 *PAPINIANVS.*

Cognoscere inſtrumenta, eſt relegere, et recognoſcere: diſpungere eſt conferre accepta et data. §. 1. Liberorum appellatione continentur, non tantum qui ſunt in poteſtate: ſed omnes qui ſui iuris ſunt, ſiue virilis ſiue feminini ſexus ſunt, exue feminini ſexus deſcendentes

LVII. Pavlvs libro quinquageſimo nono ad Edictum:

Cvi praecipua cura rerum incumbit, et qui magis quam ceteri diligentiam et ſollicitudinem rebus, quibus praeſunt, debent, hi magiſtri appellantur, quinetiam ipſi magiſtratus per deriuationem a magiſtris cognominantur. Vnde etiam cuiuslibet diſciplinae praeceptores, magiſtros appellari a monendo, vel monſtrando. §. 1. Perſequi videtur, et qui ſatis accepit.

LVIII. Gaivs libro vigeſimo quarto ad Edictum prouinciale:

Licet inter geſta et facta videtur quaedam eſſe ſubtilis differentia: attamen καταχρηστικῶς,[1] nihil inter factum et geſtum intereſt. §. 1. Paternos libertos recte videmur dicere noſtros libertos, liberorum libertos non recte noſtros libertos dicimus.

LIX. Vlpianvs libro ſexageſimo octauo ad Edictum:

Portvs appellatus eſt concluſus locus, quo importantur merces, et inde exportantur: eaque nihilo minus ſtatio eſt concluſa, atque munita: inde angiportum dictum eſt.

LX. Idem libro ſexageſimo [3]nono ad Edictum:

Locvs eſt non fundus, ſed portio aliqua fundi, fundus autem integrum aliquid eſt: et plerumque ſine villa locum accipimus. Ceterum adeo opinio noſtra et conſtitutio locum a fundo ſeparat, vt et modicus locus poſſit fundus dici, ſi fundi animo eum habuimus. Non etiam magnitudo locum a fundo ſeparat, ſed noſtra affectio: et quaelibet portio fundi poterit fundus dici, ſi iam hoc conſtituerimus: nec non et fundus, locus conſtitui poteſt: nam ſi eum alii adiunxerimus fundo, locus fundi efficietur. §. 1. Loci appellationem non ſolum ad ruſtica, verum ad vrbana quoque praedia pertinere, Labeo ſcribit. §. 2. Sed fundus quidem ſuos habet fines, locus vero latere poteſt, quatenus determinetur, et definietur.

LXI. Pavlvs [2] libro ſexageſimo quinto ad Edictum:

Satisdationis appellatione interdum etiam repromiſſio continebitur, qua contentus fuit is, cui ſatisdatio debeatur.

LXII. Gaivs libro vigeſimo ſexto ad Edictum prouinciale:

Tigni appellatione in lege duodecim Tabularum omne genus materiae, ex qua aedificia conſtant, ſignificatur.

LXIII. Vlpianvs libro ſeptuageſimo primo ad Edictum:

Penes te amplius eſt, quam apvd te: nam apud te eſt, quod qualiter qualiter a te teneatur: penes te eſt, quod quodammodo poſſidetur.

LXIV. Pavlvs libro ſexageſimo ſeptimo ad Edictum:

Intestatvs eſt, non tantum qui teſtamentum non fecit, ſed etiam cuius ex teſtamento hereditas adita non eſt.

LXV. Vlpianvs libro ſeptuageſimo ſecundo ad Edictum:

Heredis appellatio non ſolum ad proximum heredem, ſed et ad vlteriores refertur: nam et heredis heres, et deinceps heredis appellatione continetur.

LXVI. Idem libro ſeptuageſimo quarto ad Edictum:

Mercis appellatio ad res mobiles tantum pertinet.

LXVII. Idem libro ſeptuageſimo ſexto ad Edictum:

Alienatvm non proprie dicitur, quod adhuc in dominio venditoris manet: venditum tamen recte dicetur. §. 1. Donationis verbum, ſimpliciter loquendo, omnem donationem comprehendiſſe videtur, ſiue mortis cauſa, ſiue non mortis cauſa fuerit.

LXVIII. Idem libro ſeptuageſimo ſeptimo ad Edictum:

Illa verba, arbitratv Lvcii Titii fieri, ius ſignificant, et in ſeruum non cadunt.

LXIX. Idem libro ſeptuageſimo octauo ad Edictum:

Haec verba, cvi rei dolvs malvs aberit, afverit, generaliter comprehendant omnem dolum, quicumque in hanc rem admiſſus eſt, de qua ſtipulatio eſt interpoſita.

LXX. Pavlvs libro ſeptuageſimo tertio ad Edictum:

Sciendvm eſt, heredem etiam per multas ſucceſſiones accipi: nam paucis ſpe-

1 Id eſt *abuſiue*. 2 *PAPINIANVS*. 3 *VLPIANVS*.

ſpeciebus heredis appellatio proximum continet: veluti in ſubſtitutione impuberis, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, IDEM FILIO [1] HERES ESTO: vbi heredis heres non continetur, quia incertus eſt. Item in lege Aelia Sentia filius heres proximus poteſt libertum paternum vt ingratum accuſare, non etiam ſi heredi heres exſtiterit. Idem dicitur in operarum exactione, vt filius heres exigere poſſit, non ex ſucceſſione effectus. §. I. Verba haec, IS AD QVEM EA RES PERTINET, ſic intelliguntur, vt qui in vniuerſum dominium, vel iure ciuili, vel iure Praetorio ſuccedit, contineatur.

LXXI. VLPIANVS libro ſeptuageſimo nono ad Edictum:

ALIVD eſt capere, aliud accipere. Capere, cum effectu accipitur: accipere, etſi quis non accepit, vt habeat: ideoque non videtur quis capere, quod erit reſtituturus: ſicut peruenisſe proprie illud dicitur, quod eſt remanſurum. §. I. Haec verba, HIS REBVS RECTE PRAESTARI, hoc ſignificant, ne quid periculum, vel damnum ex ea re ſtipulator ſentiret.

LXXII. PAVLVS libro ſeptuageſimo ſexto ad Edictum:

APPELLATIONE rei pars etiam continetur.

LXXIII. VLPIANVS [2] libro octogeſimo ad Edictum:

HAEC verba in ſtipulatione poſita, EAM REM RECTE RESTITVI, fructus continent. RECTE enim verbum pro viri boni arbitrio eſt.

LXXIV. PAVLVS libro ſecundo ad Edictum Aedilium Curulium:

SIGNATORIVS anulus ornamenti appellatione non continetur.

LXXV. IDEM libro quinquageſimo ad Edictum:

RESTITVERE is videtur, qui id [3] reſtituit, quod habiturus eſſet actor, ſi controuerſia ei facta non eſſet.

LXXVI. IDEM libro quinquageſimo primo ad Edictum:

DEDISSE intelligendus eſt etiam is, qui permutauit, vel compenſauit.

LXXVII. IDEM [4] libro quadrageſimo nono ad Edictum:

FRVGEM pro reditu appellari, non ſolum quod [5] frumentis, aut leguminibus: verum et [6] quod ex vino, [7] ſiluis caeduis, cretiſodinis, lapidicinis capitur. Iulianus ſcribit, fruges omnes eſſe quibus homo veſcatur, falſum eſſe: non enim carnem, aut aues ferasue, aut poma fruges dici. Frumentum autem id eſſe, quod ariſta ſe teneat, recte Gallum definiſſe: lupinum vero et fabam fruges potius dici: quia non ariſta, ſed ſiliqua continentur: quae Seruius apud Alfenum in frumento contineri putat.

LXXVIII. PAVLVS libro tertio ad Plautium:

INTERDVM proprietatem quoque verbum poſſeſſionis ſignificat: ſicut in eo, qui poſſeſſiones ſuas legaſſet, reſponſum eſt.

LXXIX. IDEM libro ſexto ad Plautium:

IMPENSAE neceſſariae ſunt, quae ſi factae non ſint, res aut peritura, aut deterior futura ſit. §. I. Vtiles impenſas eſſe Fulcinius ait, quae meliorem dotem faciant, non deteriorem eſſe non ſinant: ex quibus reditus mulieri adquiratur: ſicuti arbuſti paſtinatione vltra quam neceſſe fuerat. Item doctrinam puerorum, quorum nomine onerari mulierem ignorantem vel inuitam non oportet: ne cogatur fundo, aut mancipiis carere. In his impenſis et piſtrinum, et horreum inſulae dotali adiectum, plerumque dicemus. §. 2. Voluptariae ſunt, quae ſpeciem dumtaxat ornant, non etiam fructum augent, vt ſunt viridia, et aquae ſalientes, incruſtationes, loricationes, picturae.

LXXX. IDEM libro nono ad Plautium:

IN generali repetitione legatorum etiam datae libertates continentur ex mente legis duodecim tabularum.

LXXXI. IDEM libro decimo ad Plautium:

CVM Praetor dicat, vt opus factum reſtituatur, etiam damnum datum actor conſequi debet: nam verbo reſtitutionis omnis vtilitas actoris continetur.

LXXXII. IDEM libro decimo quarto ad Plautium:

VERBVM AMPLIVS ad eum quoque pertinet, cui nihil debetur: ſicuti ex contrario minus ſolutum videtur, etiamſi nihil eſſet exactum.

LXXXIII. IAVOLENVS libro quinto ex Plautio:

PROPRIE BONA dici non poſſunt, quae plus incommodi, quam commodi habent.

LXXXIV. PAVLVS libro ſecundo ad Vitellium:

Fr-

1 Hal. inſerit *meo*. 2 *CAIVS*. 3 Ap. Hal. *id* abeſt. 4 *VLPIANVS*. 5 Hal. *pro* loco *quod*. 6 Hal. inſerit *pro eo*. 7 Hal. praefigit *vel ex*

Filii appellatione omnes liberos intelligimus.

LXXXV. Marcellvs libro primo Digestorum:

Neratius Priscus tres facere existimat collegium, et hoc magis sequendum est.

LXXXVI. Celsvs libro quinto Digestorum:

Qvid aliud sunt iura praediorum, quam praedia qualiter se habentia? vt bonitas, salubritas, amplitudo?

LXXXVII. Marcellvs libro duodecimo Digestorum:

Vt [1] Alfenus ait, vrbs est Roma, quae muro cingeretur, Roma est etiam, qua continenti aedificia essent: nam Romam non muro tenus existimari, ex consuetudine quotidiana posse intelligi, cum diceremus Romam nos ire, etiamsi extra vrbem habitaremus.

LXXXVIII. Celsvs libro decimo octauo Digestorum:

Tantvm quisque pecuniae relinquit, quantum ex bonis eius refici potest: sic dicimus, centies aureorum habere, qui tantum in praediis, ceterisque similibus rebus habeat. Non idem est in fundo alieno legato, quamquam is hereditaria pecunia parari potest: neque quisquam eum, qui pecuniam numeratam habet, habere dicit, quidquid ex ea parari potest.

LXXXIX. Pomponivs libro sexto ad Sabinum.

Boves magis armentorum, quam iumentorum generis appellantur. §. 1. Hoc sermone, dvm nvpta erit, primae nuptiae significantur. §. 2. Inter edere et reddi rationes multum interest: nec is, qui edere iussus sit, reliquum reddere debet: nam et argentarius edere rationem videtur, etiamsi, quod reliquum sit apud eum, non soluat.

XC. Vlpianvs libro vigesimo septimo ad Sabinum:

Qvi, vti optimae maximaeque sunt, aedes tradit, non hoc dicit, seruitutem illis deberi: sed illud solum, ipsas aedes liberas esse, hoc est, nulli seruire.

XCI. Pavlvs libro secundo Fideicommissorum:

Meorvm et tuorum appellatione actiones quoque contineri dicendum est.

XCII. Idem libro septimo Quaestionum:

Proximvs est, cui nemo antecedit: supremus est, quem nemo sequitur.

XCIII. Celsvs libro decimo nono Digestorum:

Moventivm, item mobilium appellatione, idem significamus: si tamen apparet defunctum animalia dumtaxat, quia se ipsa mouerent, mouentia vocasse: quod verum est.

XCIV. Idem libro vigesimo Digestorum:

Verbvm reddendi quamquam significatum habet retro dandi, recipit tamen et per se dandi significationem.

XCV. Marcellvs libro decimo quarto Digestorum:

Potest reliquorum appellatio et vniuersos significare.

XCVI. Celsvs libro vigesimo quinto Digestorum:

Litvs est, quousque maximus fluctus a mari peruenit: idque Marcum Tullium aiunt, cum arbiter esset, primum constituisse. §. 1. Praedia dicimus aliquorum esse, non vtique communiter habentium ea, sed vel alio aliud habente.

XCVII. Idem libro trigesimo secundo Digestorum:

Cvm stipulamur, qvanta pecvnia ex hereditate [2] Titii ab te pervenerit, res ipsas, quae peruenerunt, non pretia earum spectare videmur.

XCVIII. Idem libro trigesimo nono Digestorum:

Cvm bisextum Kalendis est: nihil refert, vtrum priore, an posteriore die quis natus sit, et deinceps sextum Kalendas eius natalis dies est: nam id biduum pro vno die habetur: sed posterior dies intercalatur, non prior: ideo quo anno intercalatum non est, sexto Kalendas natus, cum bisextum Kalendis est, priorem diem natalem habet. §. 1. Cato putat, mensem intercalarem additicium esse, omnesque eius dies pro momento temporis obseruat, extremoque diei mensis Februarii adtribuit Quintus Mucius. §. 2. Mensis autem intercalaris constat ex diebus viginti octo.

XCIX. Vlpianvs libro primo de Officio Consulis:

Notionem accipere possumus, et cognitionem et iurisdictionem. §. 1. Continentes prouincias accipere debemus eas, quae Italiae iunctae sunt: vt puta Galliam: sed et prouinciam Siciliam magis inter continentes accipere non oportet, quae modico freto Italia di-

1 Ap. Hal. *Vt* abest. 2 Hal. inserit *Lucii*.

diuiditur. §. 1. Instrumentorum appellatione quae comprachendantur, perquam difficile erit separare, quae enim proprie sint instrumenta, propter quae dilatio danda sit, inde dinoscemus, si in praesentiam personae, quae instruere possit, dilatio petatur: puta qui actum gessit, licet in seruitute, vel qui actor fuit constitutus, putem videri instrumentorum causa peti dilationem.

C. IDEM libro secundo de Officio Consulis:

SPECIOSAS personas accipere debemus clarissimas personas vtriusque sexus: item eorum, quae ornamentis Senatoriis vtuntur.

CI. MODESTINVS libro nono Differentiarum:

INTER stuprum, et adulterium, hoc interesse quidam putant, quod adulterium in nuptam, stuprum in viduam committitur: sed lex Iulia de adulteriis hoc verbo indifferenter vtitur. §. 1. Diuortium inter virum et vxorem fieri dicitur: repudium vero sponsae remitti videtur: quod et in vxoris personam non absurde cadit. §. 2. Verum est, morbum esse temporalem corporis inbecillitatem, vitium vero perpetuum corporis impedimentum: veluti si talum excussit; nam et luscus itaque vitiosus est. §. 3. Seruis legatis etiam ancillas deberi, quidam putant: quasi commune nomen vtrumque sexum contineant.

CII. IDEM libro septimo Regularum:

DEROGATVR legi, aut abrogatur: derogatur legi, cum pars detrahitur, abrogatur legi, cum prorsus tollitur.

CIII. IDEM libro octauo Regularum:

LICET capitalis latine loquentibus omnis causa existimationis videatur, tamen appellatio capitalis, mortis, vel amissionis ciuitatis intelligenda est.

CIV. IDEM libro secundo Excusationum:

Ἡ τῶν τέκνων προσηγορία καὶ ἐπὶ τοὺς ἐγγόνους ἐκτείνεται.

NATORVM appellatio et ad nepotes extenditur.

CV. IDEM libro vndecimo Responsorum:

MODESTINVS respondit, his verbis, LIBERTIS, LIBERTABVSQVE MEIS libertum libertae testatoris non contineri.

CVI. IDEM libro singulari de Praescriptionibus.

DIMISSORIAE litterae dicuntur, quae vulgo apostoli dicuntur: dimissoriae autem dictae, quod causa ad eum, qui appellatus est, dimittitur.

CVII. IDEM libro tertio Pandectarum:

ADSIGNARE libertum, hoc est, testificari, cuius ex liberis libertum eum esse voluit.

CVIII. IDEM libro quarto Pandectarum:

DEBITOR intelligatur is, a quo inuito exigi pecunia potest.

CIX. IDEM libro quinto Pandectarum:

BONAE fidei emtor esse videtur, qui ignorauit eam rem alienam esse: aut putauit eum, qui vendidit, ius vendendi habere, puta procuratorem aut tutorem esse.

CX. IDEM libro sexto Pandectarum:

SEQVESTER dicitur, apud quem plures eandem rem, de qua controuersia est, deposuerunt: dictus ab eo, quod occurrenti, aut quasi sequenti eos, qui contendunt committitur.

CXI. IAVOLENVS libro sexto ex Cassio:

CENSERI est constituere, et praecipere vnde etiam dicere solemus, censeo hoc facias, et semet aliquid censuisse. Inde Censoris nomen videtur esse tractum.

CXII. IDEM libro vndecimo ex Cassio:

LITVS publicum est eatenus, qua [1] maxime fluctus exaestuat. Idemque iuris est in lacu, nisi is totus priuatus est.

CXIII. IDEM libro decimo quarto ex Cassio:

MORBVS sonticus est, qui cuique rei nocet.

CXIV. IDEM libro decimo quinto ex Cassio:

SOLVENDO esse nemo intelligitur, nisi qui solidum potest soluere.

CXV. IDEM libro quarto Epistolarum:

QVAESTIO est, fundus a possessione, vel agro, vel praedio quid distet? Fundus est omne, quidquid solo tenetur. Ager est, si species fundi [2] ad vsum hominis comparatur. Possessio ab agro iuris proprietate distat: quidquid enim adprehendimus, cuius proprietas ad nos

1 *quatenus.* 2 *ager est species fundi qui.*

non pertinet, aut nec poteſt pertinere, hoc poſſeſſionem appellamus. Poſſeſſio ergo vſus, ager proprietas loci eſt. Praedium vtriusque ſuprascriptae [1] generale nomen eſt: nam et ager et poſſeſſio huius appellationis ſpecies ſunt.

CXVI. Idem libro ſeptimo Epiſtolarum:

Qvisqvis mihi alivs filii filivsve heres sit, Labeo, non videri filiam contineri, Proculus contra: mihi Labeo videtur verborum figuram ſequi, Proculus mentem teſtantis: reſpondit, non dubito, quin Labeonis ſententia vera non ſit.

CXVII. Idem libro nono Epiſtolarum:

Non poteſt videri minus ſoluiſſe is, in quem amplioris ſummae actio non competit.

CXVIII. Pomponivs libro ſecundo ad Quintum Mucium:

Hostes hi ſunt, qui nobis, aut quibus nos publice bellum decreuimus: ceteri latrones, aut praedones ſunt.

CXIX. Idem libro tertio ad Quintum Mucium:

Hereditatis appellatio ſine dubio continet etiam damnoſam hereditatem: iuris enim nomen eſt, ſicuti bonorum poſſeſſio.

CXX. Idem libro quinto ad Quintum Mucium:

Verbis legis duodecim Tabularum his, vti legassit svae rei, ita ivs esto, latiſſima poteſtas tributa videtur, et heredis inſtituendi, et legata et libertates dandi, tutelas quoque conſtituendi: ſed id [2] interpretatione coanguſtatum eſt, vel legum, vel auctoritate iura conſtituentium.

CXXI. Idem libro ſexto ad Quintum Mucium:

Vsvra pecuniae, quam percipimus, in fructu non eſt: quia non ex ipſo corpore, ſed ex alia cauſa eſt, id eſt, noua obligatione.

CXXII. Idem libro octauo ad Quintum Mucium:

Servivs ait, ſi ita ſcriptum ſit, filio filiisqve meis hosce tvtores do, maſculis dumtaxat tutores datos: quoniam ſingulari caſu hoc, filio, ad pluralem videtur tranſiſſe, continentem eundem ſexum, quem ſingularis prior poſitus habuiſſet: ſed hoc facti, non iuris habet quaeſtionem: poteſt enim fieri, vt ſingulari caſu de filio ſenſerit, deinde plenius omnibus liberis proſpexiſſe in tutore dando voluerit, quod magis rationabile eſſe videtur.

CXXIII. Idem libro vigeſimo ſexto ad Quintum Mucium:

Verbvm, erit, interdum etiam praeteritum, nec ſolum futurum tempus demonſtrat: quod eſt nobis neceſſarium ſcire, et cum codicilli ita confirmati teſtamento fuerint, qvod in codicillis scriptvm erit, vtrumne futuri temporis demonſtratio fiat, an etiam praeteriti, ante ſcriptos codicillos quis relinquat: quod quidem ex voluntate ſcribentis interpretandum eſt. Quemadmodum autem hoc verbum est, non ſolum praeſens, ſed et praeteritum tempus ſignificat: ita et hoc verbum, erit, non ſolum futurum, ſed interdum etiam praeteritum tempus demonſtrat: nam cum dicimus, Lvcivs Titivs solvtvs est ab obligatione, et praeteritum et praeſens ſignificamus: ſicut hoc, Lvcivs Titivs alligatvs est: et idem ſit, cum ita loquimur, Troia capta est: non enim ad praeſentis facti demonſtrationem refertur is ſermo, ſed ad praeteritum.

CXXIV. Procvlvs libro ſecundo Epiſtolarum:

Haec verba, ille avt ille, non ſolum disiunctiua, ſed etiam ſubdisiunctiuae orationis ſunt. Disiunctiuum eſt, veluti cum dicimus, avt dies avt nox est, quorum poſito altero, neceſſe eſt, tolli alterum: item ſublato altero, poni alterum: ita ſimili figuratione verbum [3] poteſt eſſe ſubdisiunctiuum. Subdisiunctiui autem genera ſunt duo. Vnum, cum ex propoſitis finibus ita non poteſt vterque eſſe, vt poſſit neuter eſſe: veluti cum dicimus, avt sedet, avt ambvlat: nam vt nemo poteſt vtrumque ſimul facere, ita aliquis poteſt neutrum, veluti is, qui accumbit. Alterius generis eſt, cum ex propoſitis finibus ita non poteſt neuter eſſe, vt poſſit vtrumque eſſe, veluti cum dicimus, omne animal avt facit avt patitvr: nullum eſt enim, quod nec faciat, nec patiatur: at poteſt ſimul et facere, et pati.

CXXV. Idem libro quinto Epiſtolarum:

Ne-

1 Hal. inſerit *rei*. 2 Ap. Hal. *id* abeſt. 3 Hal. inſerit *AVT*.

NEPOS Proculo suo salutem: ab eo, qui ita dotem promisit: CVM COMMODVM ERIT, DOTIS FILIAE MEAE TIBI ERVNT AVREI CENTVM, putasne, protinus nuptiis factis dotem peti posse? quid, si ita promisisset, CVM POTVERO, DOTI ERVNT? quod si aliquam vim habeat posterior obligatio, POSSIT verbum quomodo interpretaris? vtrum aere alieno deducto, an extante? Proculus: cum dotem quis ita [1] promisit CVM POTVERO, IBI ERVNT CENTVM: existimo, ad id, quod actum est, interpretationem redigendam esse? nam qui ambigue loquitur, id loquitur, quod ex his, quae significantur, sensit: propius est tamen, vt hoc eum sensisse existimem, deducto aere alieno potero: potest etiam illa accipi significatio, cum salua dignitate mea potero: quae interpretatio ea [2] magis accipienda est, si ita promissum est, CVM COMMODVM ERIT, hoc est, cum sine incommodo meo potero.

CXXVI. IDEM libro sexto Epistolarum:

SI, cum fundum tibi darem, legem ita dixi, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE ESSET, et adieci, ius fundi deterius factum non esse per dominum, praestabitur: amplius eo praestabitur nihil, etiam si prior pars, qua scriptum est, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE SIT, liberum esse significat: eoque, si posterior pars adiecta non esset, liberum praestare deberem: tamen inferiore parte satis me liberatum puto, quod ad iura attinet, ne quid aliud praestare debeam, quam ius fundi per dominum deterius factum non esse.

CXXVII. CALLISTRATVS libro quarto de Cognitionibus:

VESTIS appellatione, tam virilis, quam muliebris, et scaenica, etiam si tragica aut citharoedica sit, continetur.

CXXVIII. VLPIANVS libro primo ad legem Iuliam et Papiam:

SPADONVM generalis appellatio est: quo nomine tam hi, qui natura spadones sunt, item thlibiae, thlasiae, sed et si quod aliud genus spadonum est, continentur.

CXXIX. PAVLVS libro primo ad legem Iuliam et Papiam:

QVI mortui nascuntur, neque nati, neque procreati, videntur, quia numquam liberi appellari potuerunt.

CXXX. VLPIANVS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam:

LEGE obuenire hereditatem, non improprie quis dixerit et eam, quae ex testamento defertur: quia lege duodecim Tabularum testamentariae hereditates confirmantur.

CXXXI. IDEM libro tertio ad legem Iuliam et Papiam:

ALIVD fraus est, aliud poena. Fraus enim sine poena esse potest, poena sine fraude esse non potest. Poena est noxae vindicta, fraus et ipsa noxa dicitur, et quasi poenae quaedam praeparatio. §. 1. Inter multam autem, et poenam, multum interest: cum poena generale sit nomen, omnium delictorum coercitio, multa specialis peccati, cuius animaduersio hodie pecuniaria est: poena autem non tantum pecuniaria, verum capitis et existimationis irrogari solet: et multa quidem ex arbitrio eius venit, qui multam dicit, poena non irrogatur nisi quae quaque lege, vel quo alio iure specialiter huic delicto imposita est: quinimmo multa ibi dicitur vbi specialis poena non est imposita. Item multam is dicere potest, cui indicatio [3] data est. Magistratus solos, et Praesides prouinciarum posse multam dicere, mandatis permissum est: poenam autem vnusquisque inrogare potest, cui huius criminis siue delicti exsecutio competit.

CXXXII. PAVLVS libro tertio ad legem Iuliam et Papiam:

ANNICVLVS amittitur, qui extremo anni die moritur: et consuetudo loquendi, id ita esse, declarat, ANTE DIEM DECIMVM KALENDARVM, POST DIEM DECIMVM KALENDARVM: neque vtro enim sermone vndecim dies significantur. §. 1. Falsum est, eam peperisse, cui mortuae filius exsectus est.

CXXXIII. VLPIANVS libro quarto ad legem Iuliam et Papiam:

SI quis sic dixerit, vt intra diem mortis eius aliquid fiat: ipse quoque dies, quo quis mortuus est, numeratur.

CXXXIV. PAVLVS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam:

ANNICVLVS non statim vt natus est, sed trecentesimo sexagesimo quinto die dicitur, incipiente plane, non exacto die: quia annum ciuiliter, non ad momenta temporum, sed ad dies numeramus.

CXXXV.

1 Ap. Hal. *ita* abest. 2 Ap. Hal. *ea* abest. 3 *iudicatio*.

CXXXV. VLPIANVS libro quarto ad legem Iuliam et Papiam:

QVAERET aliquis, si portentosum, vel monstrosum, vel debilem mulier ediderit, vel qualem visu, vel vagitu nouum, non humanae figurae, sed alterius magis animalis, quam hominis partum: an, quia enixa est, prodesse ei debeat? Et magis est, vt haec quoque parentibus prosint: nec enim est, quod eis imputetur, quae, qualiter potuerunt, statutis obtemperauerunt, neque id, quod fataliter accessit, matri damnum iniungere debet.

CXXXVI. IDEM libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

GENERI appellatione et neptis, et proneptis, tam ex filio, quam ex filia editorum, ceterarumque maritos contineri, manifestum est.

CXXXVII. PAVLVS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam:

TER enixa videtur, etiam quae trigeminos peperit.

CXXXVIII. IDEM libro quarto ad legem Iuliam et Papiam:

HEREDITATIS appellatione bonorum quoque possessio continetur.

CXXXIX. VLPIANVS libro septimo ad legem Iuliam et Papiam:

AEDIFICIA Romae fieri etiam ea videntur, quae in continentibus Romae aedificiis fiant. §. 1. Perfecisse aedificium is videtur, qui ita consummauit, vt iam in vsu esse possit.

CXL. PAVLVS libro sexto ad legem Iuliam et Papiam:

CEPISSE quis intelligitur, quamuis alii adquisiit.

CXLI. VLPIANVS libro octauo ad legem Iuliam et Papiam:

ETIAM ea mulier, cum moreretur, creditur filium habere, quae exciso vtero edere possit: necnon etiam alio casu mulier potest habere filium, quem mortis tempore non habuit: vtputa eum, qui ab hostibus [1] remeauit.

CXLII PAVLVS libro sexto ad legem Iuliam et Papiam:

TRIPLICI modo coniunctio intelligitur: aut enim re per se coniunctio contingit, aut re et verbis, aut verbis tantum. Nec dubium est, quin coniuncti sint, quos et nominum, et rei complexus iungit, veluti, TITIVS ET MAEVIVS EX PARTE DIMIDIA HEREDES SVNTO: vel ita [2], TITIVS MAEVIVSQVE HEREDES SVNTO: vel, TITIVS CVM MAEVIO EX PARTE DIMIDIA HEREDES SVNTO. Videamus autem, ne, etiam si hos articulos detrahas, ET QVAE CVM interdum tamen coniunctos accipi oporteat: veluti, LVCIVS TITIVS, MAEVIVS EX PARTE DIMIDIA HEREDES SVNTO: vel ita, PVBLIVS MAEVIVS, LVCIVS TITIVS, HEREDES SVNTO: SEMPRONIVS EX PARTE DIMIDIA HERES ESTO: vt Titius et Maeuius veniant in partem dimidiam, et re et verbis coniuncti videantur. LVCIVS TITIVS EX PARTE DIMIDIA HERES ESTO. SEIVS EX PARTE PVBLIVS, QVA LVCIVM TITIVM HEREDEM INSTITVI, HERES [3] ESTO. SEMPRONIVS EX PARTE DIMIDIA HERES ESTO. Iulianus, dubitari posse, tres semisses facti sint, an Titius in eundem semissem cum Gaio Seio institutus sit: sed eo quod Sempronius quoque ex parte dimidia scriptus est, verisimilius esse, in eundem semissem duos coactos, et coniunctim heredes scriptos esse.

CXLIII. VLPIANVS libro nono ad legem Iuliam et Papiam:

ID apud se quis habere videtur, de quo habet actionem, habetur enim, quod peti potest.

CXLIV. PAVLVS libro decimo ad legem Iuliam et Papiam:

LIBRO memorialium Massurius scribit, pellicem apud antiquos eam habitam, quae, cum vxor non esset, cum aliquo tamen viuebat: quam nunc vero nomine amicam, paulo honestiore concubinam appellari. Granius Flaccus in libro de iure Papiriano scribit, pellicem nunc vulgo vocari, quae cum eo, cui vxor sit, corpus misceat: quosdam eam, quae vxoris loco sine nuptiis in domo sit, quam παλλακὴν [4] Graeci vocant.

CXLV. VLPIANVS libro decimo ad legem Iuliam et Papiam:

VIRILIS appellatione interdum etiam totam hereditatem contineri, dicendum est.

CXLVI. TERENTIVS CLEMENS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam:

SOCERI, socrus appellatione auum quo-

1 Hal. inserit *captus*. 2 Ap. Hal. *ita* abest. 3 Ap. Hal. *heres* abest. 4 *pellicem*.

quoque et auiam vxoris vel mariti contineri, respondetur.

CXLVII. Idem libro tertio ad legem Iuliam et Papiam:

Qvi in continentibus vrbis nati sunt Romae nati intelligantur.

CXLVIII. Gaivs libro octauo ad legem Iuliam et Papiam:

Non est sine liberis, cui vel vnus filius, vnaue filia est: haec enim enuntiatio, HABET LIBEROS, NON HABET LIBEROS [1], semper pluratiuo numero profertur: sicut et pugillares codicilli

CXLIX Idem libro decimo ad legem Iuliam et Papiam:

Nam quem sine liberis esse, dicere non possumus: hunc necesse est dicamus liberos habere.

CL. Idem libro nono ad legem Iuliam et Papiam:

Si ita a te stipulatus fuero, QVANTO MINVS A TITIO CONSECVTVS FVERO, TANTVM DARE SPONDES? non solet dubitari, quin, si nihil a Titio fuero consecutus, totum debeas, quod Titius debuerit.

CLI. Terentivs Clemens libro quinto ad legem Iuliam et Papiam:

Delata hereditas intelligitur, quam quis possit adeundo consequi.

CLII. Gaivs libro decimo ad legem Iuliam et Papiam:

Hominis appellatione tam feminam, quam masculum contineri, non dubitatur.

CLIII. Terentivs Clemens [2] libro vndecimo libro ad legem Iuliam et Papiam:

Intelligendvs est mortis tempore fuisse, qui in vtero relictus est.

CLIV. Macer [3] libro primo ad legem vicesimam:

Mille passus a miliario vrbis, sed a continentibus aedificiis numerandi sunt.

CLV. Licinnivs Rvfinvs libro septimo Regularum:

Proximi appellatione etiam ille continetur, qui solus est.

CLVI. Idem libro decimo Regularum:

Maiore parte anni possedisse quis intelligitur, etiam si duobus mensibus possederit: si modo aduersarius eius aut paucioribus diebus aut nullis possederit.

CLVII. Aelivs Gallvs libro primo de Verborum quae ad ius pertinent, significatione:

Paries est, siue murus, siue maceria est. §. 1. Item via est, siue semita, siue iter est.

CLVIII. Celsvs libro vigesimo quinto Digestorum:

In vsu iuris frequenter vtl nos, Cascellius ait, singulari appellatione, cum plura generis eiusdem significare vellemus: nam multum hominem venisse Romam, et piscem vilem esse, dicimus. Item in stipulando satis habemus de herede cauere, SI EA RES SECVNDVM ME HEREDEMVE MEVM IVDICATA ERIT: et rursus, QVOD OB EAM REM TE HEREDEMVE TVVM: nempe aeque, si plures heredes sint, continentur stipulatione.

CLIX. Vlpianvs libro primo ad Sabinum:

Etiam aureos nummos aes dicimus.

CLX. Idem libro secundo ad Sabinum:

Ceterorvm et reliquorum appellatione etiam omnes continentur, vt Marcellus dixit circa eum, cui optio serui legata est, ceteri Sempronio: nam temtat, si non optet, omnes ad Sempronium pertinere.

CLXI. Idem libro septimo ad Sabinum:

Non est pupillus, qui in vtero est.

CLXII. Pomponivs libro secundo ad Sabinum:

In vulgari substitutione, qua ei, qui supremus morietur, heres substituitur, recte substitutus etiam vnico intelligitur, exemplo duodecim tabularum, ex quibus proximus adgnatus et solus habetur. §. 1. Si quis ita in testamento scripserit, SI QVID FILIO MEO ACCIDERIT, DAMAS SERVVS MEVS LIBER ESTO: mortuo filio, Damas liber erit: licet enim [4] accidant et viuis, sed vulgi sermone etiam mors significatur.

CLXIII. Pavlvs libro secundo ad Sabinum:

Illa verba, OPTIMVS MAXIMVSQVE, vel in eum cadere possunt, qui solus est, sic et circa Edictum Praetoris supremae tabulae habentur, et solae. §. 1. Pueri appellatione etiam puella significatur: nam et feminas puerperas appellant recentes ex partu, et Graece παιδίον communiter appellatur.

CLXIV.

1 Ap. Hal. *non habet lib eros* absunt 2 *IDEM.* 3 *MARTIANVS* 4 Hal. inferit *aliqua.*

CLXIV. VLPIANVS libro decimo quinto ad Sabinum:

NOMEN filiarum et in poſtumam cadere, quaeſtionis non eſt: quamuis poſtumae [1] non cadere in eam, quae iam in rebus humanis ſit, certum ſit. § 1. Partitionis nomen non ſemper dimidium ſignificat: ſed prout eſt adiectum: poteſt enim iuberi aliquis, et maximam partiri: poſſe et viceſimam, et tertiam, et prout libuerit: ſed ſi non fuerit portio adiecta, dimidia pars debetur. §. 2. Habere, ſicut peruenire, cum effectu accipiendum eſt.

CLXV. POMPONIVS libro quinto ad Sabinum:

VENISSE ad heredem nihil intelligitur, niſi deducto aere alieno.

CLXVI. IDEM libro ſexto ad Sabinum:

VRBANA familia, et ruſtica, non loco, ſed genere diſtinguitur: poteſt enim aliquis diſpenſator non eſſe ſeruorum vrbanorum numero, veluti is, qui ruſticarum rerum rationes diſpenſet, ibique habitet, non multum abeſt a vilico: inſularius autem vrbanorum numero eſt: videndum tamen eſt, ipſe dominus quorum loco quemque habuerit: quod ex numero familiae, et vicariis apparebit. Pernoctare extra vrbem intelligendus eſt, qui nulla parte noctis in vrbe eſt. PER enim totam noctem ſignificat.

CLXVII. VLPIANVS libro viceſimo quinto ad Sabinum:

CARBONVM appellatione [2] materiam non contineri: ſed an lignorum? et fortaſſis quis dicet, nec lignorum, non enim lignorum gratia habuit. Sed et titiones, et alia ligna cocta, ne fumum faciant, vtrum ligno, an carboni, an ſuo generi adnumerabimus? Et magis eſt, vt proprium genus habeatur. Sulphurata quoque de ligno aeque eandem habebunt definitionem. Ad faces quoque parata non erunt lignorum appellatione comprehenſa, niſi haec fuit voluntas. Idem et de nucleis oliuarum, ſed et de balanis eſt, vel ſi qui alii nuclei. De pinu autem integri ſtrobili, ligni appellatione continebuntur.

CLXVIII. PAVLVS libro quarto ad Sabinum:

PALI et perticae in numerum materiae redigendi ſunt, et ideo lignorum appellatione non continentur.

CLXIX. IDEM libro quinto ad Sabinum:

NON tantum in traditionibus, ſed et in emtionibus, et ſtipulationibus: et teſtamentis, adiectio haec, VTI OPTIMVS MAXIMVSQVE EST, hoc ſignificat, vt liberum praeſtetur praedium, non vt etiam ſeruitutes ei debeantur.

CLXX. VLPIANVS libro trigeſimo tertio ad Sabinum:

HEREDIS appellatione omnes ſignificari ſucceſſores credendum eſt, etſi verbis non ſint expreſſi.

CLXXI. POMPONIVS libro decimo ſexto ad Sabinum:

PERVENISSE ad te recte dicitur, quod per te ad alium peruenerit, vt in hereditate, a liberto per patronum filiumfamilias patri eius adoptiuo adquiſita, reſponſum eſt.

CLXXII. VLPIANVS libro trigeſimo octauo ad Sabinum:

LIBERTI appellatione etiam libertam contineri placuit.

CLXXIII. IDEM libro trigeſimo nono ad Sabinum:

COLLEGARVM appellatione hi continentur, qui ſunt eiusdem poteſtatis. §. 1 Qui extra continentia vrbis eſt, abeſt: ceterum vsque ad continentia non abeſſe videbitur.

CLXXIV. IDEM libro quadrageſimo ſecundo ad Sabinum:

ALIVD eſt, promittere, furem non eſſe, aliud furto noxaque ſolutum: qui enim dicit, furem non eſſe, de hominis propoſito loquitur: qui furtis noxaque ſolutum, nemini eſſe furti obligatum, promittit.

CLXXV. POMPONIVS libro viceſimo ſecundo ad Sabinum:

FACIENDI verbo, reddendi etiam cauſa continetur.

CLXXVI. VLPIANVS libro quadrageſimo quinto ad Sabinum:

SOLVTIONIS verbo ſatisfactionem quoque omnem accipiendam placet, ſoluere dicimus eum, qui fecit, quod facere promiſit.

CLXXVII. IDEM libro quadrageſimo ſeptimo ad Sabinum:

NATVRA cauillationis, quam Graeci σωρίτην [3] appellauerunt, haec eſt, vt ab euidenter veris, per breuiſſimas mutationes, diſputatio ad ea, quae euidenter falſa ſunt, perducatur.

CLXXVIII.

1 Hal. addit *nomen.* 2 Hal. inſerit *ait Ofilius.* 3 σωρεύμα et vertit *commentum cauillatorium.*

CLXXVIII. Idem libro quadragesimo nono ad Sabinum:

Pecvniae verbum non solum numeratam pecuniam complectitur: verum omnem omnino pecuniam, hoc est, omnia corpora: nam corpora quoque pecuniae appellatione contineri, nemo est, qui ambiget. §. 1. Hereditas iuris nomen est, quod et accessionem et decessionem in se recipit: hereditas autem vel maxime fructibus augetur §. 2. Actionis verbum et speciale est et generale: nam omnis actio dicitur, siue in personam, siue in rem sit petitio: sed plerumque actiones personales solemus dicere: petitionis autem verbo in rem actiones significari videntur: persecutionis verbo extraordinarias persecutiones puto contineri, vtputa fideicommissorum, et si quae aliae sunt, quae non habent iuris ordinarii exsecutionem. §. 3. Hoc verbum, debvit, omnem omnino actionem compraehendere intelligitur, siue ciuilis, siue honoraria, siue fideicommissi fuit persecutio.

CLXXIX. Idem libro quinquagesimo primo ad Sabinum.

Inter haec verba, qvanti ea res erit, vel, qvanti eam rem esse paret, nihil interest: in vtraque enim clausula placet veram rei aestimationem fieri.

CLXXX. Pomponivs libro trigesimo ad Sabinum:

Tvgvrii appellatione omne aedificium, quod rusticae magis custodiae conuenit, quam vrbanis aedibus, significatur §. 1. Ofilius ait, tugurium a tecto, tamquam tegularium esse dictum, vt toga, quod ea tegamur.

CLXXXI. Idem libro trigesimo quinto ad Sabinum:

Verbvm illud pertinere latissime patet: nam et eis rebus petendis aptum est, quae dominii nostri sint, et eis quas iure aliquo possideamus, quamuis non sint nostri dominii: pertinere ad nos etiam ea dicimus, quae in nulla eorum causa sint, sed esse possint.

CLXXXII. Vlpianvs libro vigesimo septimo ad Edictum:

Paterfamilias [1] liber peculium non potest habere, quemadmodum nec seruus bona.

CLXXXIII. Idem libro vigesimo octauo ad Edictum:

Tabernae appellatio declarat omne vtile ad habitandum aedificium, non [2] ex eo, quod tabulis cluditur.

CLXXXIV. Pavlvs libro trigesimo ad Edictum:

Inde tabernacula, et contubernales dicti sunt.

CLXXXV. Vlpianvs libro vigesimo octauo ad Edictum:

Instrvctam autem tabernam sic accipiemus, quae et rebus et hominibus ad negotiationem paratis constat.

CLXXXVI. Idem libro trigesimo ad Edictum:

Commendare nihil aliud est, quam deponere.

CLXXXVII. Idem libro trigesimo secundo ad Edictum:

Verbvm exactae pecvniae, non solum ad solutionem referendum est, verum etiam ad delegationem.

CLXXXVIII. Pavlvs libro trigesimo tertio ad Edictum:

Habere duobus modis dicitur: altero iure dominii, altero, obtinere sine interpellatione id, quod quis emerit. §. 1. Cautum intelligitur, siue personis, siue rebus cautum sit.

CLXXXIX. Idem libro trigesimo quarto ad Edictum:

Facere Oportere, et hanc significationem habet, et abstineat quis ab eo facto, quod contra conuentionem fieret, et curaret, ne fiat.

CXC. Vlpianvs libro trigesimo quarto ad Edictum:

Provinciales eos accipere debemus, qui in prouincia domicilium habent, non eos, qui ex prouincia oriundi sunt.

CXCI. Pavlvs libro trigesimo quinto ad Edictum:

Inter diuortium et repudium hoc interest, quod repudiari etiam futurum matrimonium potest: non recte autem sponsa diuortisse dicitur: quod diuortium ex eo dictum est, quod in diuersas partes eunt, qui discedunt.

CXCII. Vlpianvs libro trigesimo septimo ad Edictum:

Haec adiectio plvrisve, non infinitam pecuniam continet, sed modicam, vt taxatio haec solidos decem plvrisve, ad minutulam summam referatur.

CXCIII. Idem libro trigesimo octauo ad Edictum:

Haec

1 Ap. Hal.) *Paterfamilias* abest. 2 *nempe* loco *non*.

HAEC verba, QVANTI EAM REM PARET ESSE: non ad quod intereſt, ſed ad rei aeſtimationem referuntur.

CXCIV. VLPIANVS libro quadrageſimo tertio ad Edictum:

INTER donum et munus hoc intereſt, quod inter genus et ſpeciem: nam genus eſſe donum Labeo a donando dictum, munus ſpeciem: nam munus eſſe donum cum cauſa, vtputa natalicium, nuptalicium.

CXCV. IDEM libro quadrageſimo ſexto ad Edictum:

PRONVNTIATIO ſermonis in ſexu maſculino ad vtrumque ſexum plerumque porrigitur. §. 1. FAMILIAE appellatio qualiter accipiatur, videamus. Et quidem varie accepta eſt: nam et in res et in perſonas diducitur. In res, vtputa in lege duodecim Tabularum his verbis, ADGNATVS PROXIMVS FAMILIAM HABETO. Ad perſonas autem refertur familiae ſignificatio ita, cum de patrono et liberto loquitur lex: EX EA FAMILIA, INQVIT, IN EAM FAMILIAM: [1] et hic de ſingularibus perſonis legem loqui conſtat. §. 2 Familiae appellatio refertur et ad corporis cuiusdam ſignificationem, quod aut iure proprio ipſorum, aut communi vniuerſae cognationis continetur. Iure proprio familiam dicimus plures perſonas, quae ſunt ſub vnius poteſtate, aut natura, aut iure ſubiectae, vtputa patremfamilias, matremfamilias, filiumfamilias, filiamfamilias, quique deinceps vicem eorum ſequuntur, vtputa nepotes et neptes, et deinceps. Pater autem familias appellatur, qui in domo dominium habet, recteque hoc nomine appellatur, quamuis filium non habeat: non enim ſolam perſonam eius, ſed et ius demonſtramus. Denique et pupillum patremfamilias appellamus, et cum paterfamilias moritur, quotquot capita ei ſubiecta fuerunt ſingulas familias incipiunt habere: ſinguli enim patrumfamiliarum nomen ſubeunt: idemque eueniet et in eo, qui emancipatus eſt: nam et hic ſui iuris effectus propriam familiam habet. Communi iure familiam dicimus omnium adgnatorum: nam etſi, patrefamilias mortuo, ſinguli ſingulas familias habent: tamen omnes, qui ſub vnius poteſtate fuerunt, recte eiusdem familiae appellabuntur, qui ex eadem domo et gente proditi ſunt. §. 3. Seruitutium quoque ſolemus appellare familias, vt in Edicto Praetoris oſtendimus ſub titulo de furtis, vbi Praetor loquitur de familia publicanorum: ſed ibi non omnes ſerui, ſed corpus quoddam ſeruorum demonſtratur. huius rei cauſa paratum, hoc eſt, vectigalis cauſa: alia autem parte Edicti omnes ſerui continentur, vt de hominibus coactis, et vi bonorum raptorum: item redhibitoria, ſi deterior res reddatur emtoris opera, aut familiae eius, et interdicto, vnde vi, familiae appellatio omnes ſeruos comprehendit: ſed et filii continentur. §. 4. Item appellatur familia plurium perſonarum, quae ab eiusdem vltimi genitoris ſanguine proficiſcuntur: ſicuti dicimus familiam Iuliam, quaſi a fonte quodam memoriae. §. 5. Mulier autem familiae ſuae, et caput, et finis eſt.

CXCVI. GAIVS libro decimo ſexto ad Edictum prouinciale:

FAMILIAE appellatione et ipſe princeps familiae continetur. §. 1. Feminarum liberos in familia earum non eſſe, palam eſt: quia qui naſcuntur, patris, non matris familiam ſequuntur.

CXCVII. VLPIANVS libro quinquageſimo ad Edictum:

INDICASSE eſt detuliſſe, arguiſſe, accuſaſſe et conuiciſſe.

CXCVIII. IDEM libro ſecundo de omnibus Tribunalibus:

VRBANA praedia, omnia aedificia accipimus, non ſolum ea, quae ſunt in oppidis, ſed et ſi forte ſtabula ſunt, vel alia meritoria in villis, et in vicis, vel ſi praetoria voluptati tantum deſeruientia: quia vrbanum praedium non locus facit, ſed materia. Proinde hortos quoque, ſi qui ſunt in aedificiis conſtituti, dicendum ſit vrbanorum appellatione contineri. Plane ſi plurimum horti in reditu ſunt, vinearii forte, vel etiam olitorii, magis haec non ſunt vrbana

CXIX. IDEM libro octauo de omnibus Tribunalibus:

ABSENTEM accipere debemus eum, qui non eſt eo loci, in quo petitur: non enim trans mare abſentem deſideramus, et ſi forte extra continentia vrbis ſit, abeſt: ceterum vsque ad continentia non abeſſe videbitur, ſi non latitet. §. 1. Abeſſe non videtur, qui ab hoſtibus captus eſt, ſed qui a latronibus detinetur.

CC.

1 *lex familiae IN EA, inquit, FAMILIA: et hic.*

CC. IVLIANVS libro ſecundo Digeſtorum:

HAEC ſtipulatio, NOXIS SOLVTVM PRAESTARI? non exiſtimatur, ad eas noxas pertinere, quae publicam exercitionem et coercitionem capitalem habent.

CCI. IDEM libro octageſimo primo Digeſtorum:

IVSTA interpretatione recipiendum eſt, vt appellatione filii, ſicuti filiamfamilias contineri ſaepe reſpondebimus, ita et nepos videatur compraehendi. Et patris nomine auus quoque demonſtrari intelligatur.

CCII. ALFENVS VARVS [1] libro ſecundo Digeſtorum:

CVM in teſtamento ſcriptum eſſet, vt heres in funere, aut in monumento dumtaxat aureos centum conſumeret: non licet minus conſumere: ſi amplius vellet, licet: neque ob eam rem contra teſtamentum facere videtur.

CCIII. IDEM libro ſeptimo Digeſtorum:

IN lege cenſoria portus Siciliae ita ſcriptum erat, SERVOS, QVOS DOMO QVIS DVCET SVO VSV, PRO HIS PORTORIVM NE DATO. Quaerebatur, ſi quis a Sicilia ſeruos Romam mitteret fundi inſtruendi cauſa, vtrum pro his hominibus portorium dare deberet, necne? Reſpondit, duas eſſe in hac ſcriptura quaeſtiones: primam, quid eſſet DOMVM ducere: altera, quid eſſet SVO VSV ducere. Igitur quaeri ſoleret, vtrum vbi quisque habitaret, ſiue in prouincia, ſiue in Italia, an dumtaxat in ſua cuiusque patria domus eſſe recte dicetur? Sed de ea re conſtitutum eſſe, eam domum vnicuique noſtrum debere exiſtimari, vbi quisque ſedes et tabulas haberet, ſuarumque rerum conſtitutionem feciſſet. Quid autem eſſet, VSV SVO, magnam habuiſſe dubitationem: et magis placet, quod victus cui cauſa paratum eſt, tantum contineri. Item que de ſeruis eadem ratione quaeri, qui eorum vſus ſui cauſa parati eſſent: vtrum diſpenſatores, inſularii, vilici, atrienſes, textores, operarii quoque ruſtici, qui agrorum colendorum cauſa haberentur, ex quibus agris [2] paterfamilias fructus caperet, quibus ſe toleraret, omnes denique ſeruos, quos quisque emiſſet, vt ipſe haberet, atque eis ad ſuam rem vteretur, neque ideo emiſſet vt venderet? Et ſibi videri, eos demum vſus ſui cauſa patremfamilias habere, qui ad eius corpus tuendum, atque ipſius cultum praepoſiti deſtinatique eſſent: quo in genere, iunctores, cubicularii, coci, miniſtratores, atque alii, qui ad eiusmodi vſum parati eſſent, numerarentur.

CCIV. PAVLVS libro ſecundo Epitomarum Alfeni:

PVERI appellatio tres ſignificationes habet: vnam, cum omnes ſeruos pueros appellaremus: alteram, cum puerum contrario nomine puellae diceremus: tertiam, cum aetatem puerilem demonſtraremus.

CCV. IDEM libro quarto Epitomarum Alfeni:

QVI fundum vendidit, pomum recepit: nuces et ficos, et vuas dumtaxat duracinas, et purpureas, et quae eius generis eſſent, quas non vini cauſa haberemus, quas Graeci τρωξίμους [3] appellarent, recepta videri.

CCVI. IVLIANVS [4] libro ſexto ex Minicio:

VINARIA vaſa proprie vaſa torcularia eſſe placet: dolia autem et ſerias tamdiu in ea cauſa eſſe, quamdiu vinum haberent: cum ſine vino eſſe deſinerent, in eo [5] numero non eſſe: quoniam ad alium vſum transferri poſſent: veluti ſi frumentum in his addatur: eandem cauſam amphorarum eſſe, vt cum vinum habeant, tum in vaſis vinariis: cum inanes ſint, tum extra numerum vinariorum ſint: quia aliud in his addi poſſit.

CCVII. AFRICANVS libro tertio Quaeſtionum:

MERCIS appellatione homines non contineri, Mela ait: et ob eam rem mangones non mercatores, ſed venaliciarios appellari ait, et recte.

CCVIII. IDEM libro quarto Quaeſtionum:

BONORVM appellatio, ſicut hereditatis, vniuerſitatem quandam ac ius ſucceſſionis, et non ſingulares res demonſtrat.

CCIX. FLORENTINVS libro decimo Inſtitutionum:

CORAM Titio aliquid facere iuſſus, non videtur praeſente eo feciſſe, niſi is intelligat: itaque ſi furioſus, aut infans ſit, aut dormiat, non videtur coram eo feciſſe. Scire autem, non etiam velle is debet: nam et inuito eo recte fit, quod iuſſum eſt.

CCX.

1 *VLPIANVS.* 2 Ap. Hal. *agris* abeſt. 3 Id eſt: *comeſtibiles.* 4 *VLPIANVS.* 5 Ap. Hal. *eo* abeſt.

CCX. MARCIANVS libro septimo Institutionum:

Is, qui natus est ex mancipiis vrbanis, aut missus est in villam nutriendus, in vrbanis seruis constituetur.

CCXI. FLORENTINVS libro octauo Institutionum:

FVNDI appellatione omne aedificium et omnis ager continetur: sed in vsu vrbana aedificia, aedes: rustica, villae dicuntur. Locus vero sine aedificio, in vrbe, area: rure autem ager appellatur. Idemque ager cum aedificio fundus dicitur.

CCXII. VLPIANVS libro primo de Adulteriis:

PRAEVARICATORES eos appellamus, qui causam aduersariis suis donant, et ex parte actoris in partem rei concedunt: a varicando enim praeuaricatores dicti sunt.

CCXIII. IDEM libro primo Regularum:

CEDERE diem significat, incipere deberi pecuniam: VENIRE diem significat, eum diem venisse, quo pecunia peti possit. Vbi [1] pure quis stipulatus fuerit, et cessit, et venit dies: vbi in diem, cessit dies, sed nondum venit: vbi sub conditione, neque cessit, neque venit dies, pendente adhuc conditione. §. I. Aes alienum est, quod nos aliis debemus: aes suum est, quod alii nobis debent. §. 2. Lata culpa est nimia negligentia, id est, non intelligere, quod omnes intelligunt.

CCXIV. MARCIANVS libro primo publicorum Iudiciorum:

MVNVS proprie est, quod necessarie obimus, lege, more, imperioue eius, qui iubendi habet potestatem. Dona autem proprie sunt, quae nulla necessitate iuris, officii, sed sponte praestantur: quae si non praestentur, nulla reprehensio est: et si praestentur, plerumque laus inest: sed in summa in hoc ventum est, vt non quodcumque munus, id et donum accipiatur: at quod donum fuerit, id munus recte dicatur.

CCXV. PAVLVS libro singulari ad legem Fusiam Caniniam:

POTESTATIS verbo plura significantur, in persona Magistratuum, imperium, in persona liberorum, patria potestas: in persona serui, dominium. At cum agimus de noxae deditione cum eo, qui seruum non defendit: praesentis corporis copiam facultatemque significamus. In lege Atinia in potestatem domini rem furtiuam venisse videri, et si eius vindicandae potestatem habuerit, Sabinus et Cassius aiunt.

CCXVI. VLPIANVS libro primo ad legem Aeliam Sentiam:

VERVM est, eum, qui in carcere clusus est, non videri neque vinctum, neque in vinculis esse, nisi corpori eius vincula sint adhibita.

CCXVII. IAVOLENVS libro primo ex Posterioribus Labeonis:

INTER illam conditionem, CVM FARI POTVERIT, et POSTQVAM FARI POTVERIT, multum interest: nam posteriorem scripturam, vberiorem esse constat: at CVM FARI POTVERIT, artiorem: et id tantummodo tempus significari, quo primum fari possit. §. I. Item ita data conditione, ILLVD FACITO IN DIEBVS, si nihil praeterea fuisset adiectum, in biduo conditionem impleri oportet.

CCXVIII. PAPINIANVS libro vicesimo septimo Quaestionum:

VERBVM, FACERE, omnem omnino faciendi causam complectitur, dandi [2], soluendi, numerandi, iudicandi, ambulandi.

CCXIX. IDEM libro secundo Responsorum:

IN conuentionibus contrahentium voluntatem potius, quam verba spectari placuit. Cum igitur ea lege fundum vectigalem municipes locauerint, vt ad heredem eius, qui suscepit, pertineret: ius heredum ad legatarium quoque transferri potuit.

CCXX. CALLISTRATVS libro secundo Quaestionum:

LIBERORVM appellatione nepotes et pronepotes, ceterique, qui ex his descendunt, continentur: hos enim omnes suorum appellatione lex duodecim Tabularum comprehendit: toties enim leges necessarium ducunt, cognationem singulorum [3] nominibus vti, veluti FILII, NEPOTES, PRONEPOTES [4], ceterorumue, qui ex his descendunt, quoties non omnibus, qui post eos sunt, praestitum voluerint: sed solis his succurrent, quos nominatim enumerent. At vbi non personis certis, non quibusdam gradibus praestatur, sed omnibus, qui ex eodem genere orti

1 Hal. inserit *ergo*. 2 *donandi*. 3 *cognationum singularum*. 4 *nepotis pronepotis*.

orti sunt, liberorum appellatione comprehenduntur. §. 1. Sed et Papirius Fronto libro tertio Responsorum ait, praedio cum vilico et contubernali eius et filiis legato, nepotes quoque ex filiis contineri, nisi voluntas testatoris aliter [1] habeat: filii enim appellatione saepe et nepotes accipi, multifariam placere. §. 2. Diuus quoque Marcus rescripsit, non videri sine liberis defunctum, qui nepotem suum heredem reliquit. §. 3. Praeter haec omnia natura nos quoque docet, parentes pios, qui liberorum procreandorum animo et voto vxores ducunt, filiorum appellatione omnes, qui ex nobis descendunt, continere: nec enim dulciore nomine possumus neppotes nostros, quam filii, appellare: etenim idcirco filios, filiasue concepimus, atque edimus, vt ex prole eorum, earumue, diuturnitatis nobis memoriam in aeuum relinquamus.

CCXXI. PAVLVS libro decimo Responsorum:

PAVLVS respondit, falsum tutorem eum vere dici, qui tutor non est, siue habenti tutor datus est, siue non: sicut falsum testamentum quod testamentum non est: et modius iniquus, qui modius non est.

CCXXII HERMOGENIANVS libro secundo Iuris Epitomarum:

PECVNIAE nomine non solum numerata pecunia, sed omnes res, tam soli, quam mobiles, et tam corpora, quam iura continentur.

CCXXIII PAVLVS libro secundo Sententiarum:

LATAE culpae finis est, non intelligere id, quod omnes intelligunt. §. 1. Amicos appellare debemus, non leui notitia coniunctos: sed quibus fuerint iura cum patrefamilias, honestis familiaritatis quaesita rationibus.

CCXXIV. VENVLEIVS libro septimo Stipulationum:

VINCVLORVM appellatione, vel priuata, vel publica vincula significant: custodiae vero, tantum publicam custodiam.

CCXXV. TRYPHONINVS libro primo Disputationum:

FVGITIVVS est, non is, qui solum consilium fugiendi a domino suscepit, licet id se facturum iactauerit: sed qui [2] ipso facto fugae initium mente deduxerit: nam et furem, adulterum, aleatorem, quamquam aliqua significatione ex animi propositione cuiusque sola quis dicere posset: vt etiam is, qui numquam alienam rem inuito domino subtraxerit, numquam alienam matremfamilias corruperit, si modo eius mentis sit, vt occasione data id commissurus sit: tamen oportere eadem haec crimina adsumto actu intelligi: et ideo fugitiuum quoque, et erronem non secundum propositionem solam, sed cum aliquo actu intelligi constat.

CCXXVI. PAVLVS libro primo Manualium:

MAGNA negligentia, culpa est: magna culpa, dolus est.

CCXXVII. IDEM libro secundo Manualium:

Ex illa parte Edicti, TVM, QVEM EI HEREDEM ESSE OPORTET, heredis [3] heredibus bonorum possessio non defertur. §. 1. Item in substitutione his verbis, QVISQVIS MIHI HERES ERIT, proximus heres tantum significatur, immo non tantum proximus heres, sed etiam scriptus.

CCXXVIII. IDEM libro singulari de Cognitionibus:

MVNICIPES intelligendi sunt, et qui in eodem municipio nati sunt.

CCXXIX. IDEM libro singulari de tacitis fideicommissis:

TRANSACTA finitaue intelligere debemus, non solum, quibus controuersia fuit, sed etiam, quae sine controuersia sint possessa.

CCXXX. IDEM libro singulari ad Senatusconsultum Orfitianum:

VT sunt iudicio terminata, transactione composita, longioris temporis silentio finita.

CCXXXI. IDEM libro singulari ad Senatusconsultum Tertyllianum:

QVOD dicimus, eum, qui *nasci speratur*, pro superstite esse, tunc verum est, cum de ipsius iure quaeritur: aliis autem non prodest, nisi natus.

CCXXXII. GAIVS libro primo de Verborum Obligationibus:

HAEC enuntiatio, QVAE SVNT PLVRIS AVREORVM TRIGINTA, simul et quantitatis et aestimationis significatiua est.

CCXXXIII. IDEM libro primo ad legem duodecim Tabularum:

SI CALVITVR ET MORETVR ET FRVSTRETVR. Inde et calumniatores appellati sunt, quia per fraudem, et fru-

1 Hal. inserit *se*. 2 Hal. inserit *in*. 3 Ap. Hal. *heredis* abest. 4 *calumniatur*

frustrationem alios vexarent litibus. Inde et cauillatio dicta est. §. 1. Post Kalendas Ianuarias die tertio pro salute Principis vota suscipiuntur. §. 2. Telum vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur: sed nunc omne significatur, quod mittitur manu. Ita sequitur, vt et lapis, et lignum, et ferrum hoc nomine contineatur. Dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, Graeca voce [1] figuratum ἀπὸ τοῦ τηλοῦ [2]. Et hanc significationem inuenire possumus et in Graeco nomine: nam quod nos telum appellamus, illi βέλος appellant, eoque nomine vulgo quidem id significatur, quod ab arcu mittitur: sed non minus omne significatur, quod cum mittitur manu, ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι [3]. Admonet nos Ξενοφῶν: nam ita scribit, Καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι [4]. Et id, quod ab arcu mittitur, apud Graecos quidem proprio nomine τόξευμα [5] vocatur, apud nos autem communi nomine telum appellatur.

CCXXXIV. Idem libro secundo ad legem duodecim Tabularum:

Qvos nos hostes appellamus, eos veteres perduelles appellabant, per eam adiectionem indicantes, cum quibus bellum esset. §. 1. Locuples est, qui satis idonee habet pro magnitudine rei, quam actor restituendam esse petit. §. 2. Verbum viuere quidam putant ad cibum pertinere: sed Ofilius ad Atticum ait, his verbis et vestimenta et stramenta contineri: sine his enim viuere neminem posse.

CCXXXV. Idem libro tertio ad legem duodecim Tabularum:

Ferri proprie dicimus, quae quis suo corpore baiulat: portari ea, quae quis iumento secum ducit: agi ea, quae animalia sunt. §. 1. Fabros tignarios dicimus non eos dumtaxat, qui tigna dolarent: sed omnes qui aedificarent.

CCXXXVI. Idem libro quarto ad legem duodecim Tabularum:

Qvi venenum dicit, adiicere debet, vtrum [6] malum, an bonum: nam et medicamenta venena sunt: quia eo nomine omne continetur, quod adhibitum naturam eius, cui adhibitum esset, mutat: cum id, quod nos venenum appellamus, Graeci φάρμακον dicunt: apud illos quoque tam medicamenta, quam quae nocent, hoc nomine continentur: vnde adiectione alterius nomine distinctio fit: [7] admonet nos summus apud eos poetarum Homerus, nam sic ait

Φάρμακα πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα,
πολλὰ δὲ λυγρά [8].

§. 1. Glandis appellatione omnis fructus continetur, vt Iauolenus ait, exemplo Graeci sermonis, apud quos omnes arborum species ἀκρόδρυα [9] appellantur.

CCXXXVII. Idem libro quinto ad legem duodecim Tabularum:

Dvobvs negatiuis verbis quasi permittit lex magis, quam prohibuit: idque etiam Seruius animaduertit.

CCXXXVIII. Idem libro sexto ad legem duodecim Tabularum:

Plebs est ceteri ciues sine Senatoribus. §. 1. Detestatum est testatione denuntiatum. §. 2. Pignus appellatum a pugno: quia res, quae pignori dantur, manu traduntur: vnde etiam videri potest, verum esse, quidam putant, pignus proprie rei mobilis constitui. §. 3. Noxiae appellatione omne delictum continetur.

CCXXXIX. Pomponivs libro singulari Enchiridii:

Pvpillvs est, qui cum impubes est, desiit in patris potestate esse aut morte, aut emancipatione. §. 1. Seruorum appellatio ex eo fluxit, quod Imperatores nostri captiuos vendere, ac per hoc seruare, nec occidere solent. §. 2. Incola est, qui aliqua regione domicilium suum contulit: quem Graeci πάροικον [10] appellant. Nec tantum hi, qui in oppido morantur, incolae sunt: sed etiam, qui alicuius oppidi finibus ita agrum habent, vt in eum se, quasi in aliquam sedem, recipiant. §. 3. Munus publicum est officium priuati hominis, ex quo commodum ad singulos, vniuersosque ciues, rem-

1 Ap. Hal. *Graeca voce*, absunt. 2 Id est: *ab eo quod est longum*. 3 Hal vertit: *ab emittendo*. 4 Id est: *et tela simul ferebantur, hastae, sagittae, fundae, plurimi etiam lapides*. Ceterum haec omnia: *Admonet n. X. n. i. s.* κ. τ. β. ο. γ. λ. τ. σ. π. δ. κ. λίθοι, ap. Hal. plane absunt. 5 Id est: *sagitta*. 6 Ap. Hal. *vtrum* abest. 7 *adiectione alterius nominis distinctionem fieri admonet*. 8 Hal. vertit, *Noxia permistim neque non bona multa venena*. 9 Hal. *fructus arborei, quod e summis arboribus demantur*. 10 *accolam*.

remque eorum imperio Magiſtratus extraordinarium peruenit. §. 4 Aduena eſt, quem Graeci ἀποικον appellant. §. 5. Decuriones quidam dictos aiunt ex eo, quod initio, cum coloniae deducerentur, decima pars eorum, qui ducerentur, conſilii publici gratia conſcribi ſolita ſit. §. 6. Vrbs ab vrbo appellata eſt: vrbare eſt aratro definire: et Varus ait, vrbum appellari curuaturam aratri, quod in vrbe condenda adhiberi ſolet. §. 7. Oppidum ab ope dicitur, quod eius rei cauſa moenia ſint conſtituta. §. 8. Territorium eſt vniuerſitas agrorum intra fines cuiusque ciuitatis: quod ab eo dictum quidam aiunt, quod Magiſtratus eius loci intra eos fines terrendi, id eſt, ſummouendi ius habet. §. 9. Verbum SVVM, ambiguum eſt, vtrum de toto, an de parte ſignificat: et ideo, qui iuret, ſuum non eſſe, adiicere debet, neque ſibi communem eſſe.

CCXL. PAVLVS ex libris ſex, libro primo Imperialium ſententiarum in cognitionibus prolatarum:

CVM quaerebatur, an verbum SOLVTO MATRIMONIO DOTEM REDDI, non tantum diuortium, ſed et mortem contineret, hoc eſt, an de hoc quoque caſu contrahentes ſentient? et multi putabant hoc ſenſiſſe, et quibusdam aliis contra videbatur: ſecundum hoc motus Imperator pronuntiauit, id actum eo pacto, vt nullo caſu remaneret dos apud maritum.

CCXLI. QVINTVS MVCIVS SCAEVOLA libro ſingulari ὅρων:

IN rutis caeſis ea ſunt, quae terra non tenentur, quaeque opere ſtructili tectorioue non continentur.

CCXLII. IAVOLENVS libro ſecundo ex Poſterioribus Labeonis:

MALVM nauis eſſe partem, artemonem autem non eſſe, Labeo ait: [1] quia pleraeque naues ſine malo inutiles eſſent, ideoque pars nauis habetur: artemo autem magis adiectamento, quam pars nauis eſt. §. 1. Inter proiectum et immiſſum hoc intereſſe ait Labeo, quod proiectum eſſet id, quod ita proueheretur, vt nusquam requieſceret, qualia maeniana, et ſuggrunda eſſent: immiſſum autem, quod ita fieret, vt aliquo loco requieſceret, veluti tigna, trabes, quae inmitteretur. §. 2. Plumbum, quod tegulis poneretur, aedificii eſſe, ait Labeo: ſed id, quod hypaethri tegendi cauſa poneretur, contra eſſe. §. 3. Viduam non ſolum eam, quae aliquando nupta fuiſſet, ſed eam quoque mulierem, quae virum non habuiſſe, appellari ait Labeo: quia vidua ſic dicta eſt, quaſi vecors, veſanus, qui ſine corde, aut ſanitate eſſet: ſimiliter viduam dictam eſſe, ſine duitate. §. 4. Straturam loci alicuius ex tabulis factis, quae aeſtate tollerentur, et hieme ponerentur, aedium eſſe, ait Labeo: quoniam perpetui vſus paratae eſſent: neque ad rem pertinere, quod interim tollerentur.

CCXLIII. SCAEVOLA libro decimo octauo Digeſtorum:

SCAEVOLA reſpondit: ſemper acceptum eſt, vt libertorum appellatione etiam hi contineri intelligantur, qui eodem teſtamento vel poſteriore loco manumitterentur: niſi manifeſte is, a quo peterentur, contra defuncti voluntatem doceret peti.

CCXLIV. LABEO libro quarto Pithanon a Paulo epitomatorum:

SI qua poena eſt, multa eſt: ſi qua multa eſt, poena eſt. Paulus: vtrumque eorum falſum eſt: namque harum rerum diſſimilitudo ex hoc quoque apparet, quod de poena prouocatio non eſt: ſimul atque enim victus quis eſt eius maleficii, cuius poena eſt ſtatuta, ſtatim ea debetur: at multae prouocatio eſt, nec ante debetur, quam aut non eſt prouocatum, aut prouocatus victus eſt: nec aliter, quam ſi is dixit, cui dicere licet. Ex hoc quoque earum rerum diſſimilitudo apparere poterit, quia poenae certae ſingulorum peccatorum ſunt: multae contra: quia eius iudicis poteſtas eſt, quantam dicat, niſi cum lege eſt conſtitutum, quantam dicat.

CCXLV. POMPONIVS libro decimo Epiſtolarum:

STATVAE adfixae baſibus ſtructilibus, aut tabulae religatae catenis, aut erga parietem adfixae, aut ſi ſimiliter cohaerent lychni, non ſunt aedium: ornatus enim aedium cauſa parantur, non quo [2] aedes perficiuntur. §. 1. Idem Labeo ait, prothyrum, quod in aedibus, iterum qui [3] fieri ſolet, aedium eſt.

CCXLVI. IDEM libro decimo ſexto Epiſtolarum:

APVD

1 Hal. inſerit *et verius eſt.* 2 *quod*, loco *quo.* 3 *interdum*, loco *iterum qui.*

Apvd Labeonum [1] Pithanon ita scriptum est. Exhibet, qui praestat eius, de quo agitur, praesentiam: nam etiam qui sistit, praestat eius, de quo agitur, praesentiam, nec tamen eum [2] exhibet: et qui mutum aut furiosum, aut infantem exhibet, non [3] potest videri eius praestare praesentiam: nemo enim ex eo genere praesens satis apte appellari potest. §. I. Restituit non tantum, qui solum corpus, sed etiam qui omnem rem conditionemque reddita causa praestet, et tota restitutio iuris est interpretatio.

Tit. XVII.

De diversis regvlis ivris antiqvi.

Pavlvs libro decimo sexto ad Plautium:

Regvla est, quae rem, quae est, breuiter enarrat. Non ex regula ius sumatur: sed ex iure, quod est, regula fiat. Per regulam igitur breuis rerum narratio traditur, et vt ait Sabinus, quasi causae coniectio est, quae, simul cum in aliquo vitiata est, perdit officium suum.

II. Vlpianvs libro primo ad Sabinum:

Feminae ab omnibus officiis ciuilibus, vel publicis remotae sunt: et ideo nec iudices esse possunt, nec Magistratum gerere, nec postulare, nec pro alio interuenire, nec procuratores existere. §. I. Item impubes omnibus officiis ciuilibus debet abstinere.

III. Idem libro tertio ad Sabinum:

Eivs est non nolle, qui potest velle.

IV. Idem libro sexto ad Sabinum:

Velle non creditur, qui obsequitur imperio patris, vel domini.

V. Pavlvs libro secundo ad Sabinum:

In negotiis contrahendis alia causa habita est furiosorum, alia eorum, qui fari possunt, quamuis actum rei non intelligerent: nam furiosus nullum negotium contrahere potest: pupillus omnia, tutore auctore, agere potest.

VI. Vlpianvs libro septimo ad Sabinum:

Non vult heres esse, qui ad alium transferre voluit hereditatem.

VII. Pomponivs libro tertio ad Sabinum:

Ivs nostrum non patitur eundem in paganis, et testato, et intestato decessisse: earumque rerum naturaliter inter se pugna est, testatus et intestatus [4].

VIII. Idem libro quarto ad Sabinum:

Ivra sanguinis nullo iure ciuili dirimi possunt.

IX. Vlpianvs libro decimo quinto ad Sabinum:

Semper in obscuris, quod minimum est, sequimur.

X. Pavlvs libro tertio ad Sabinum:

Secvndvm naturam est, commoda cuiusque rei eum sequi [5], quem sequentur incommoda.

XI. Pomponivs libro quinto ad Sabinum:

Id, quod nostrum est, sine facto nostro ad alium transferri non potest.

XII. Pavlvs libro tertio ad Sabinum:

In testamentis plenius voluntates testantium interpretantur.

XIII. Vlpianvs libro decimo nono ad Sabinum:

Non videtur cepisse, qui per exceptionem a petitione remouetur.

XIV. Pomponivs libro quinto ad Sabinum:

In omnibus obligationibus, in quibus dies non ponitur, praesenti die debetur.

XV. Pavlvs libro quarto ad Sabinum:

Is [6], qui actionem habet ad rem recuperandam, ipsam rem habere videtur.

XVI. Vlpianvs [7] libro vigesimo primo ad Sabinum:

Imaginaria venditio non est pretio accedente.

XVII. Idem libro vigesimo tertio ad Sabinum:

Cvm tempus in testamento adiicitur, credendum est pro herede adiectum, nisi alia mens fuerit testatoris: sicuti in stipulationibus promissoris gratia tempus adiicitur.

XVIII.

1 Hal. inserit *libris*. 2 Ap. Hal. *eum* abest. 3 Hal. inserit *enim*. 4 Ap. Hal. *testatus, et intestatus* absunt. 5 *consequi eum*. 6 Ap. Hal. *is* abest. 7 *IDEM*.

XVIII. Pomponivs libro sexto ad Sabinum:

Qvae legata, mortuis nobis, ad heredem nostrum transeunt, eorum commodum per nos his, quorum in potestate sumus, eodem casu adquirimus: aliter atque quod stipulati sumus, nam et sub conditione stipulantes, omnimodo eis adquirimus, etiamsi, liberatis nobis potestate domini, conditio existat.

Pavlvs [1]. Si filiusfamilias sub conditione stipulatus, emancipatus fuerit, deinde exstiterit conditio, patri actio competit: quia in stipulationibus id tempus spectatur, quo contrahimus.

XIX. Vlpianvs libro vigesimo quarto ad Sabinum:

Qvi cum alio contrahit, vel est, vel debet esse non ignarus conditionis eius: heredi autem hoc imputari non potest, cum non sponte cum legatariis contrahit. § 1. Non solet exceptio doli nocere his, quibus voluntas testatoris non refragatur.

XX. Pomponivs [2] libro septimo ad Sabinum:

Qvoties dubia interpretatio libertatis est, secundum libertatem respondendum erit.

XXI. Vlpianvs [3] libro vigesimo septimo ad Sabinum:

Non debet, cui plus [4] licet, quod minus est, non licere.

XXII. Idem libro vigesimo octauo ad Sabinum:

In personam seruilem nulla cadit obligatio. §. 1. Generaliter probandum est, vbicumque in bonae fidei iudiciis confertur in arbitrium domini vel procuratoris eius conditio, pro boni viri arbitrio hoc habendum esse.

XXIII. Idem libro vigesimo nono ad Sabinum:

Contractvs quidam dolum malum dumtaxat recipiunt, quidam et dolum, et culpam: dolum tantum, depositum et precarium: dolum et culpam, mandatum, commodatum, venditum, pignori acceptum, locatum, item dotis datio, tutelae, negotia gesta, in his quidem, et diligentiam: societas, et rerum communio, et dolum, et culpam recipit: sed haec ita, nisi si quid nominatim conuenit, vel plus, vel minus, in singulis contractibus: nam hoc seruabitur, quod initio conuenit: legem enim contractus dedit: excepto eo, quod Celsus putat, non valere, si conuenerit, ne dolus praestetur: hoc enim bonae fidei iudicio contrarium est: et ita vtimur. Animalium vero casus, mortes, quaeque sine culpa accidunt, fugae seruorum, qui custodiri non solent, rapinae, tumultus, incendia, aquarum magnitudines, impetus praedonum, a nullo praestantur.

XXIV. Pavlvs libro quinto ad Sabinum:

Qvatenvs cuius intersit, in facto non in iure consistit.

XXV. Pomponivs libro vndecimo ad Sabinum:

Plvs cautionis in re est, quam in persona.

XXVI. Vlpianvs [5] libro trigesimo ad Sabinum:

Qvi potest inuitis alienare, multo magis, et ignorantibus, et absentibus potest.

XXVII. Pomponivs libro decimo sexto ad Sabinum:

Nec ex Praetorio, nec ex sollemni iure, priuatorum conuentione quicquam immutandum est, quamuis obligationum causae pactione possint immutari, et ipso iure, et per pacti conuenti exceptionem: quia actionum modus, vel lege, vel per Praetorem introductus, priuatorum pactionibus non infirmatur, nisi tunc, cum inchoatur actio, inter eos conuenit.

XXVIII Vlpianvs libro trigesimo sexto ad Sabinum:

Divvs Pius rescripsit, eos, qui ex liberalitate conueniuntur, in id, quod facere possunt, condemnandos.

XXIX. Pavlvs libro octauo ad Sabinum:

Qvod initio vitiosum est, non potest tractu temporis conualescere.

XXX. Vlpianvs libro trigesimo sexto ad Sabinum:

Nvptias non concubitus, sed consensus facit.

XXXI. Idem libro quadragesimo secundo ad Sabinum:

Vervm est, neque pacta, neque stipulationes, factum posse tollere: quod enim impossibile est, neque pacto, neque stipulatione, potest comprehendi, vt vtilem actionem aut factum efficere possit.

XXXII.

1 Haec lex deest in Florentina et Haloandri Editione *Geb.* 2 *IDEM.* 3 *IDEM.* 4 *cui, quod plus est, licet.* 5 *PAVLVS.*

XXXII. Idem libro quadragefimo fecundo ad Sabinum:

Qvod attinet ad ius ciuile, ferui pro nullis habentur: non tamen et iure naturali: quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales funt.

XXXIII. Pomponivs libro vigefimo fecundo ad Sabinum:

In eo, quod vel is, qui petit, vel is, a quo petitur, lucri facturus eft, durior caufa eft petitoris.

XXXIV. Vlpianvs libro quadragefimo quinto ad Sabinum:

Semper in ftipulationibus, et in ceteris contractibus id fequimur, quod actum eft: aut fi non pareat, quid actum eft, erit confequens, vt id fequamur, quod in regione, in qua actum eft, frequentatur. Quid ergo, fi neque regionis mos appareat, quia varius fuit? ad id, quod minimum eft, redigenda fumma eft.

XXXV. Idem libro quadragefimo octauo ad Sabinum:

Nihil tam naturale eft, quam eo genere quidque diffoluere, quo colligatum eft: ideo verborum obligatio verbis tollitur: nudi confenfus obligatio contrario confenfu diffoluitur.

XXXVI. Pomponivs libro vigefimo feptimo ad Sabinum:

Cvlpa eft, immifcere fe rei ad fe non pertinenti.

XXXVII. Vlpianvs libro quinquagefimo primo ad Sabinum:

Nemo, qui condemnare poteft, abfoluere non poteft.

XXXVIII. Pomponivs libro vigefimo nono ad Sabinum:

Sicvti poena ex delicto defuncti heres teneri non debeat, ita nec lucrum facere, fi quid ex ea re ad eum perueniffet.

XXXIX. Idem libro trigefimo fecundo ad Sabinum:

In omnibus caufis pro facto accipitur id, in quo per alium morae fit, quo minus fiat.

XL. Idem libro trigefimo quarto ad Sabinum:

Fvriosi, vel eius, cui bonis interdictum fit, nulla voluntas eft.

XLI. Vlpianvs libro vigefimo fexto ad Edictum:

Non debet actori licere, quod reo non permittitur. §. 1. In re obfcura melius eft fauere repetitioni, quam aduenticio lucro.

XLII. Gaivs libro nono ad Edictum prouinciale:

Qvi in alterius locum fuccedunt, iuftam habent caufam ignorantiae, an id quod peteretur, deberetur. Fideiuffores quoque non minus, quam heredes, iuftam ignorantiam poffunt allegare. Haec ita de herede dicta funt, fi cum eo agetur: non etiam, fi agat: nam plane, qui agit, certus effe debet, cum fit in poteftate eius, quando velit, experiri: et ante debet rem diligenter explorare, et tunc ad agendum procedere.

XLIII. Vlpianvs libro vigefimo octauo ad Edictum:

Nemo ex his, qui negant fe debere, prohibetur etiam alia defenfione vti, nifi lex impedit. §. 1. Quoties concurrunt plures actiones eiusdem rei nomine, vna quis experiri debet.

XLIV. Idem libro vigefimo nono ad Edictum:

Toties in heredem damus de eo, quod ad eum peruenit, quoties ex dolo defuncti conuenitur: non quoties ex fuo.

XLV. Idem libro trigefimo ad Edictum:

Neqve pignus, neque depofitum, neque precarium, neque emtio, neque locatio rei fuae confiftere poteft. §. 1. Priuatorum conuentio iuri publico non derogat.

XLVI. Gaivs libro decimo ad Edictum prouinciale:

Qvod a quoquo poenae nomine exactum eft, id eidem reftituere nemo cogitur.

XLVII. Vlpianvs libro trigefimo ad Edictum:

Consilii non fraudulenti nulla obligatio eft: ceterum fi dolus, et calliditas interceffit, de dolo actio competit. §. 1. Socii mei focius, meus focius non eft.

XLVIII. Pavlvs libro trigefimo quinto ad Edictum:

Qvidqvid in calore iracundiae, vel fit, vel dicitur, non prius ratum eft, quam fi perfeuerantia apparuit, iudicium animi fuiffe: ideoque breui reuerfa vxor, nec diuortiffe videtur.

XLIX. Vlpianvs [1] libro trigefimo quinto ad Edictum:

Alterivs circumuentio alii non praebet actionem.

L. Pavlvs [2] libro trigefimo nono ad Edictum:

Cvlpa

1 *CAIVS.* 2 *VLPIANVS.*

CVLPA caret, qui scit, sed prohibere non potest.

LI. GAIVS libro decimo quinto ad Edictum prouinciale:

NON videtur quisquam id capere, quod ei necesse est alii restituere.

LII. VLPIANVS [1] libro quadragesimo quarto ad Edictum:

NON defendere videtur, non tantum, qui latitat, sed et is, qui praesens negat se defendere, aut non vult suscipere actionem.

LIII. PAVLVS libro quadragesimo secundo ad Edictum:

CVIVS per errorem dati repetitio est, eius consulto dati donatio est.

LIV. VLPIANVS libro quadragesimo sexto ad Edictum:

NEMO plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet.

LV. GAIVS libro secundo de testamentis ad Edictum Vrbicum:

NVLLVS videtur dolo facere, qui suo iure vtitur.

LVI. IDEM libro tertio de legatis ad Edictum Vrbicum:

SEMPER in dubiis benigniora praeferenda sunt.

LVII. IDEM libro decimo octauo ad Edictum prouinciale:

BONA fides non patitur, vt bis idem exigatur.

LVIII. VLPIANVS libro secundo Disputationum:

EX poenalibus caussis non solet in patrem de peculio actio dari.

LIX. IDEM libro tertio Disputationum:

HEREDEM eiusdem potestatis, iurisque esse, cuius fuit defunctus, constat.

LX. IDEM libro decimo Disputationum:

SEMPER qui non prohibet pro se interuenire, mandare creditur. Sed et si quis ratum habuerit, quod gestum est, obstringitur mandati actione.

LXI. IDEM libro tertio Opinionum:

DOMVM suam reficere vnicuique licet, dum non officiat inuito alteri, in quo ius non habet.

LXII. IVLIANVS libro sexto Digestorum:

HEREDITAS nihil aliud est, quam successio in vniuersum ius, quod defunctus habuerit.

LXIII. IDEM libro decimo septimo Digestorum:

QVI sine dolo malo ad iudicium prouocat, non videtur moram facere.

LXIV. IDEM libro vigesimo nono Digestorum:

EA quae raro accidunt, non temere in agendis negotiis computantur.

LXV. IDEM libro quinquagesimo quarto Digestorum:

EA est natura cauillationis, quam Graeci σωρείτην appellant, vt ab euidenter veris per breuissimas mutationes disputatio ad ea, quae euidenter falsa sunt, perducatur.

LXVI. IDEM libro sexagesimo Digestorum:

MARCELLVS: definit debitor esse is, qui nanctus est exceptionem iustam, nec ab aequitate naturali abhorrentem.

LXVII. IDEM libro sexagesimo septimo Digestorum:

QVOTIES idem sermo duas sententias exprimit, ea potissimum excipiatur, quae rei gerendae aptior est.

LXVIII. PAVLVS libro singulari de dotis repetitione:

IN omnibus caussis id obseruatur: vt, vbi personae conditio locum facit beneficio, ibi deficiente ea, beneficium quoque deficiat: vbi vero genus actionis id desiderat, ibi, ad quemuis persecutio eius deuenerit, non deficiat ratio auxilii.

LXIX. IDEM libro singulari de adsignatione libertorum:

INVITO beneficium non datur.

LXX. VLPIANVS libro primo de Officio Proconsulis:

NEMO potest gladii potestatem sibi datam, vel cuius alterius coercitionis, ad alium transferre.

LXXI. [2] IDEM libro secundo de Officio Proconsulis:

OMNIA, quaecumque caussae cognitionem desiderant, per libellum expediri non possunt.

LXXII. IAVOLENVS libro tertio ex Posterioribus Labeonis:

FRVCTVS rei est vel pignori dare licere.

LXXIII. QVINTVS MVCIVS SCAEVOLA libro singulari ὅρων [3].

QVO

1 *IDEM*. 2 Hanc legem ap. Hal. praecedit sequens. GEB. 3 Hal. praefigit: *IDEM*, vt sit lex Vlpiani, et legem sic orditur: *Quintus Mutius Sempronio. Quo tutela* BR.

Qvo tutela redit, eo hereditas peruenit, nisi cum feminae heredes intercedunt. §. 1. Nemo potest tutorem dari cuiquam, nisi ei, quem in suis heredibus, cum moritur, habuit, habiturusue esset, si vixisset. §. 2. Vi factum id videtur esse, qua de re quis, cum prohibetur, fecit: clam, quod quisque, cum controuersiam haberet, habiturumue se putaret, fecit. §. 3. Quae in testamento ita sunt scripta, vt intelligi non possint, perinde sunt, ac si scripta non essent. §. 4. Nec paciscendo, nec legem dicendo, nec stipulando, quisquam alteri cauere potest.

LXXIV. Papinianvs [1] libro primo Quaestionum:

Non debet alteri per alterum iniqua conditio inferri.

LXXV. Idem libro tertio Quaestionum:

Nemo potest mutare consilium suum in alterius iniuriam.

LXXVI. Idem libro vigesimo quarto Quaestionum:

In totum omnia, quae animi destinatione agenda sunt, non nisi vera et certa scientia perfici possunt.

LXXVII. Idem libro vigesimo octauo Quaestionum:

Actvs legitimi, qui recipiunt diem, vel conditionem, veluti, mancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, serui optio, datio tutoris, in totum vitiantur per temporis, vel conditionis adiectionem: nonnunquam tamen actus suprascripti tacite recipiunt, quae aperte comprehensa vitium adferunt: nam si acceptum feratur ei, qui sub conditione promisit, ita demum egisse aliquid acceptilatio intelligitur, si obligationis conditio exstiterit: quae si verbis nominatim acceptilationis comprehendatur, nullius momenti faciet actum.

LXXVIII. Idem libro trigesimo primo Quaestionum:

Generaliter, cum de fraude disputatur, non quid habeat actor, sed quid per aduersarium habere non potuerit, considerandum est.

LXXIX. Idem libro trigesimo secundo Quaestionum:

Fravdis interpretatio semper in iure ciuili, non ex euentu dumtaxat, sed ex consilio quoque desideratur.

LXXX. Idem libro trigesimo tertio Quaestionum:

In toto iure, generi per speciem derogatur, et illud potissimum habetur, quod ad speciem directum est.

LXXXI. Idem libro tertio Responsorum:

Qvae dubitationis tollendae causa contractibus inseruntur, ius commune non laedunt.

LXXXII. Idem libro nono Responsorum:

Donari videtur, quod nullo iure cogente conceditur.

LXXXIII. Idem libro secundo Definitionum:

Non videntur rem amittere, quibus propria non fuit.

LXXXIV. Pavlvs libro tertio Quaestionum:

Cvm amplius solutum est, quam debebatur, cuius pars non inuenitur, quae repeti possit, totum esse indebitum intelligitur, manente pristina obligatione. §. 1. Is natura debet, quem iure gentium dare oportet, cuius fidem secuti sumus.

LXXXV. Idem libro sexto Quaestionum:

In ambiguis pro dotibus respondere melius est. §. 1. Non est nouum, vt, quae semel vtiliter constituta sunt, durent, licet ille casus exstiterit, a quo initium capere non potuerunt. §. 2. Quoties aequitate desiderii naturalis ratio, aut dubitatio iuris moratur, iustis decretis res temperanda est.

LXXXVI. Idem libro septimo Quaestionum:

Non solet deterior conditio fieri eorum, qui litem contestati sunt, quam si non: sed plerumque melior.

LXXXVII. Idem libro decimo tertio Quaestionum:

Nemo enim in persequendo deteriorem causam, sed meliorem facit. Denique post litem contestatam heredi quoque prospiceretur, et heres tenetur ex omnibus causis.

LXXXVIII. Scaevola libro quinto Quaestionum:

Nvlla intelligitur mora ibi fieri, vbi nulla petitio est.

LXXXIX. Pavlvs libro decimo Quaestionum:

Qvamdiv possit valere testamentum, tamdiu legitimus non admittitur.

XC. Idem libro decimo quinto Quaestionum:

In

[1] *POMPONIVS.*

In omnibus quidem, maxime tamen in iure, aequitas spectanda sit.

XCI. Idem libro decimo septimo Quaestionum:

Quoties duplici iure defertur alicui successio, repudiato nouo iure, quod ante defertur, supererit vetus.

XCII. Scaevola libro quinto Responsorum:

Si librarius in transcribendis stipulationis verbis errasset, nihil nocere, quo minus et reus et fideiussor tenetur.

XCIII. Marcianus libro primo Fideicommissorum:

Filiusfamilias neque retinere neque recuperare, neque adipisci possessionem rei peculiaris videtur.

XCIV. Vlpianus libro secundo Fideicommissorum:

Non solent, quae abundant, vitiare scripturas.

XCV. Idem libro sexto Fideicommissorum:

Nemo dubitat, soluendo videri eum, qui defenditur.

XCVI. Maecianus libro duodecimo Fideicommissorum:

In ambiguis orationibus maxime sententia spectanda est eius, qui eas protulisset.

XCVII. Hermogenianus libro tertio Iuris Epitomarum:

Ea sola doportationis sententia aufert, quae ad fiscum perueniunt.

XCVIII. Idem libro quarto Iuris Epitomarum:

Quoties vtriusque causa lucri ratio vertitur, is praeferendus est, cuius in lucrum causa tempore praecedit.

XCIX. Venuleius libro duodecimo Stipulationum:

Non potest improbus videri, qui ignorat, quamtum soluere debeat.

C. Gaius libro primo Regularum:

Omnia, quae iure contrahuntur, contrario iure pereunt.

CI. Paulus libro singulari de Cognitionibus:

Vbi lex duorum mensum fecit mentionem, et qui sexagesimo et primo die venerit, audiendus est: ita enim et Imperator Antoninus cum Diuo patre suo rescripsit.

CII. Vlpianus libro primo ad Edictum:

Qui vetante Praetore fecit, hic aduersus Edictum fecisse proprie dicitur. §. 1. Eius est actionem denegare, qui possit et dare.

CIII. Paulus libro primo ad Edictum:

Nemo de domo sua extrahi debet.

CIV. Vlpianus libro secundo ad Edictum:

Si in duabus actionibus alibi summa maior, alibi infamia est, praeponenda est causa existimationis. Vbi autem aequiparant famosa iudicia, et si summam imparem habent, pro paribus accipienda sunt.

CV. Paulus libro primo ad Edictum:

Vbicumque causae cognitio est, ibi Praetor desideratur.

CVI. Idem libro secundo ad Edictum:

Libertas inaestimabilis res est.

CVII. Gaius libro primo ad Edictum prouinciale:

Cum seruo nulla actio est.

CVIII. Paulus libro quarto ad Edictum:

Fere in omnibus poenalibus iudiciis, et aetati, et imprudentiae succurritur.

CIX. Idem libro quinto ad Edictum:

Nullum crimen patitur is, qui non prohibet, cum prohibere non potest.

CX. Idem libro sexto ad Edictum:

In eo, quod plus sit, semper inest et minus. §. 1. Nemo alienae rei expromissor idoneus videtur, nisi si [1] cum satisdatione. §. 2. Pupillus pati posse non intelligitur. §. 3. Vbi verba coniuncta non sunt, sufficit alterutrum esse factum. §. 4. Mulieribus tunc succurrendum est, cum defendantur, non vt facilius calumnientur.

CXI. Gaius [2] libro secundo ad Edictum prouinciale:

Pupillum, qui proximus pubertati sit, capacem esse et furandi et iniuriae faciendae. §. 1. In heredem non solent actiones transire, quae poenales sunt ex maleficio: veluti furti, damni iniuriae, vi bonorum raptorum, iniuriarum.

CXII. Paulus libro octauo ad Edictum:

Nihil interest, ipso iure quis actionem non habeat, an per exceptionem infirmetur.

CXIII.

1 Ap. Hal. *si* abest. 2 *PAVLVS.*

CXIII. GAIVS libro tertio ad Edictum prouinciale:

IN toto et pars continetur.

CXIV. PAVLVS libro nono ad Edictum:

IN obscuris inspici solere, quod verisimilius est, aut quod plerumque fieri solet.

CXV. IDEM libro decimo ad Edictum:

SI quis obligatione liberatus sit, potest videri cepisse. §.1 Non potest videri accepisse, qui stipulatus potest exceptione summoueri.

CXVI. VLPIANVS libro vndecimo ad Edictum:

NIHIL consensui tam contrarium est, qui ac bonae fidei iudicia sustinet, quam vis, atque metus: quem comprobare, contra bonos mores est. §. 1. Non capitur, qui ius publicum sequitur. §. 2. Non videntur, qui errant, consentire.

CXVII. PAVLVS libro vndecimo ad Edictum:

PRAETOR bonorum possessorem heredis loco in omni causa habet.

CXVIII. [1] VLPIANVS libro duodecimo ad Edictum:

QVI in seruitute est, vsucapere non potest: nam cum possideatur, possidere non videtur.

CXIX. [2] IDEM libro decimo tertio ad Edictum:

NON alienat, qui dumtaxat omittit possessionem.

CXX. [3] PAVLVS libro duodecimo ad Edictum:

NEMO plus commodi heredi suo relinquit, quam ipse habuit.

CXXI [4] IDEM libro decimo tertio ad Edictum:

QVI non facit, quod facere debet, videtur facere aduersus ea, quia non facit. Et qui facit, quod facere non debet, non videtur facere id, quod facere iussus est.

CXXII. [5] GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale:

LIBERTAS omnibus rebus fauorabilior est.

CXXIII. [6] VLPIANVS libro decimo quarto ad Edictum:

NEMO alieno nomine lege agere potest. §.1. Temporaria permutatio ius prouinciae non innouat.

CXXX. [7] PAVLVS [8] libro decimo sexto ad Edictum:

VBI non voce, sed praesentia opus est, mutus, si intellectum habet, potest videri respondere. Idem in surdo, hic quidem et respondere potest. §. 1. Furiosus absentis loco est, et ita Pomponius libro primo Epistolarum scribit.

CXXV. [9] GAIVS libro quinto ad Edictum prouinciale:

FAVORABILIORES rei potius, quam actores habentur.

CXXVI. [10] VLPIANVS libro decimo quinto ad Edictum:

NEMO praedo est, qui pretium numerauit. §. 1. Locupletior non est factus, qui libertum adquisierit. §. 2. Cum de lucro duorum quaeratur, melior est causa possidentis.

CXXVII. [11] PAVLVS libro vigesimo ad Edictum:

CVM Praetor in heredem dat actionem, quatenus ad eum peruenit: sufficit, si vel momento ad eum peruenit ex dolo defuncti.

CXXVIII. [12] IDEM libro decimo nono ad Edictum:

IN pari causa possessor potior haberi debet. §. 1. Hi qui in vniuersum ius succedunt, heredis loco habentur.

CXXIX. [13] IDEM libro vigesimo primo ad Edictum:

NIHIL dolo creditor facit, qui suum recipit. §. 1. Cum principalis causa non consistit, ne ea quidem, quae sequuntur, locum habent.

CXXX. [14] VLPIANVS libro decimo octauo ad Edictum:

NVMQVAM actiones, praesertim poenales, de eadem re concurrentes, alia aliam consumit.

CXXXI. [15] PAVLVS libro vigesimo secundo ad Edictum:

QVI dolo desierit, pro possidente damnatur: quia pro possessione dolus est.

CXXXII. [16] GAIVS libro septimo ad Edictum prouinciale:

IMPERITIA culpae adnumeratur.

CXXXIII. [17] IDEM libro octauo ad Edictum prouinciale:

MELIOR conditio nostra per seruos fieri potest,

CXXXIV. [18] VLPIANVS libro vigesimo primo ad Edictum:

NON fraudantur creditores, cum quid non

1 Haec lex Haloandro est *CLX*. 2 *CLXI*. 3 *CLXII*. 4 *CLXIII*. 5 *CLXIV*. 6 *CLXV*. 7 *CLXVI*. 8 *VLPIANVS*. 9 *CLXVII*. 10 *CLXVIII*. 11 *CLXIX*. 12 *CLXX*. 13 *CLXXI*. 14 *CLXXII*. 15 *CLXXIII*. 16 *CLXXIV*. 17 *CLXXV*. 18. *CLXXVI*.

non adquiritur a debitore: sed cum quid de bonis deminuitur. §. 1. Nemo ex suo delicto meliorem suam conditionem facere potest.

CXXXV. [1] IDEM libro vigesimo tertio ad Edictum:

EA, quae dari impossibilia sunt, vel quae in rerum natura non sunt, pro non adiectis habentur.

CXXXVI. [2] PAVLVS libro decimo octauo ad Edictum:

BONA fides tantundem possidenti praestat, quantum veritas, quoties lex impedimento non est,

CXXXVII. [3] VLPIANVS libro vicesimo quinto ad Edictum:

QVI auctore iudice comparauit, bonae fidei possessor est.

CXXXVIII. [4] PAVLVS libro vigesimo septimo ad Edictum:

OMNIS hereditas, quamuis postea adeatur, tamen cum tempore mortis continuatur. §. 1. Numquam crescit ex postfacto praeteriti delicti aestimatio.

CXXXIX. [5] GAIVS libro ad Edictum Praetoris Vrbani:

OMNES actiones, quae morte aut tempore pereunt, semel inclusae iudicio saluae permanent. §. 1. Non videtur perfecte cuiusque id esse, quod ex causa auferri potest.

CXL. [6] VLPIANVS libro quinquagesimo sexto ad Edictum:

ABSENTIA eius, qui Reipublicae causa abest, neque ei, neque alii, damnosa esse debet.

CXLI. [7] PAVLVS quinquagesimo quarto ad Edictum:

QVOD contra rationem iuris receptum est, non est producendum ad consequentia. §. 1. Vni duo pro solido heredes esse non possunt.

CXLII. IDEM libro quinquagesimo sexto ad Edictum:

QVI tacet, non vtique fatetur: sed tamen verum est, eum non negare.

CXLIII. [8] VLPIANVS libro sexagesimo secundo ad Edictum:

QVOD ipsis, qui contraxerunt, obstat: et successoribus eorum obstabit.

CXLIV. [9] PAVLVS libro sexagesimo secundo ad Edictum:

NON omne, quod licet, honestum est.

§. 1. In stipulationibus id tempus spectatur, quo contrahimus.

CXLV. [10] VLPIANVS libro sexagesimo sexto ad Edictum:

NEMO videtur fraudare eos, qui sciunt et consentiunt.

CXLVI. [11] PAVLVS libro sexagesimo secundo ad Edictum:

QVOD quis, dum seruus e[illegible]it, proficere libero facto non [illegible]

CXLVII. [12] GAIVS li[illegible]mo quarto ad Edictum prouincia[illegible]

SEMPER specialia generalibus insunt.

CXLVIII. [13] PAVLVS libro decimo sexto Breuis Edicti:

CVIVS effectus omnibus prodest, eius et partes ad omnes pertinent.

CXLIX. [14] VLPIANVS libro sexagesimo septimo ad Edictum:

EX qua persona quis lucrum capit, eius factum praestare debet.

CL. [15] IDEM libro sexagesimo octauo ad Edictum:

PAREM esse conditionem oportet eius, qui quid possideat, vel habeat, atque eius, cuius dolo malo factum sit, quo minus possideret, vel haberet.

CLI. [16] PAVLVS libro sexagesimo quarto ad Edictum:

NEMO damnum facit, nisi qui id fecit, quod facere ius non habet.

CLII. [17] VLPIANVS libro sexagesimo nono ad Edictum:

Hoc iure vtimur, vt, quidquid omnino per vim fiat, [18] aut in vis publicae, aut in vis [19] priuatae crimen incidat. §. 1. Deiicit, et qui mandat. §. 2. In maleficio [20] ratihabitio mandato comparatur. §. 3. In contractibus, quibus doli praestatio vel bona fides inest, heres in solidum tenetur.

CLIII. [21] PAVLVS libro sexagesimo quinto ad Edictum:

FERE, quibuscumque modis obligamur, hisdem in contrarium actis liberamur: cum quibus modis adquirimus, hisdem in contrarium actis amittimus. Vt igitur nulla possessio adquiri, nisi animo, et corpore potest: ita nulla amittitur, nisi in qua vtrumque in contrarium actum.

CLIX.

1 *CLXXVII.* 2 *CLXXVIII.* 3 *CLXXIX.* 4 *CLXXX.* 5 *CLXXXI.* 6 *CLXXXII.* 7 *CLXXXIII.* 8 *CLXXXV.* 9 *CLXXXVI.* 10 *CLXXXVII.* 11 *CLXXXVIII.* 12 *CLXXXIX.* 13 *CXC.* 14 *CXCI.* 15 *CXCII.* 16 *CXCIII.* 17 *CXCIV.* 18 Hal. praefigit *id*, 19 Ap. Hal. *in vis* absunt, 20 Ap, Hal, *In maleficio* absunt. 21 *CXCV.*

CLIV. [1] VLPIANVS libro octogesimo ad Edictum:

CVM par delictum est duorum, semper oneratur petitor, et melior habetur possessoris causa, sicut fit, cum de dolo excipitur petitoris: neque enim datur talis replicatio petitori, AVT SI R[illegible] QVOQVE IN EA RE DOLO AC[illegible] Illi debet permitti poenam p[illegible] in ipsam non incidit.

[illegible] [2] PAVLVS libro sexagesimo quinto [illegible] Edictum:

FACTVM cuique suum, non aduersario nocere debet. §. 1. Non videtur vim facere, qui iure suo vtitur, et ordinaria actione experitur. §. 2. In poenalibus causis benignius interpretandum est.

CLVI. [3] VLPIANVS libro octogesimo ad Edictum:

INVITVS nemo rem cogitur defendere. §. 1. Cui damus actiones, eidem et exceptionem competere multo magis quis dixerit. §. 2. Cum quis in alicuius locum successerit, non est aequum, ei nocere hoc, quod aduersus eum nocuit, in cuius locum successit. § 3. Plerumque emtoris eadem causa esse debet circa petendum ac defendendum, quae fuit auctoris. §. 4. Quod cuique pro eo praestatur, inuito non tribuitur.

CLVII. [4] IDEM libro septuagesimo primo ad Edictum:

AD ea, quae non habent atrocitatem facinoris vel sceleris, ignoscitur seruis si vel dominis, vel his, qui vice dominorum sunt, veluti tutoribus et curatoribus, obtemperauerint §. 1. Semper, qui dolo fecit, quo minus haberet, pro eo habendus est, ac si haberet. §. 1. In contractibus successores ex dolo eorum, quibus successerunt, non tantum in id, quod peruenit, verum etiam in solidum tenentur, hoc est, vnusquisque pro ea parte, qua heres est.

CLVIII. [5] GAIVS libro vigesimo sexto ad Edictum prouinciale:

CREDITOR, qui permittit rem venire, pignus demittit.

CLIX. [6] PAVLVS libro septuagesimo ad Edictum:

NON vt ex pluribus causis deberi nobis idem potest, ita ex pluribus causis idem possit nostrum esse.

CLX. [7] VLPIANVS libro septuagesimo sexto ad Edictum:

ALIVD est vendere, aliud vendenti consentire. §. 1. Refertur ad vniuersos, quod publice fit per maiorem partem. §. 2. Absurdum est, plus iuris habere eum [8] cui legatus sit fundus, quam heredem, aut ipsum testatorem, si viueret.

CLXI. [9] IDEM libro septuagesimo septimo ad Edictum:

IN iure ciuili receptum est, quoties per eum, cuius interest, conditionem non impleri, fiat, quo minus impleatur, perinde haberi, ac si impleta conditio fuisset, quod ad libertatem et legata, et ad heredum institutiones perducitur: quibus exemplis stipulationes quoque committuntur, cum per promissorem factum esset, quo minus stipulator conditioni pareret.

CLXII. [10] PAVLVS libro septuagesimo ad Edictum:

QVAE propter necessitatem recepta sunt, non debent in argumentum trahi.

CLXIII. [11] VLPIANVS libro quinquagesimo quinto ad Edictum:

CVIVS est donandi, eidem et vendendi, et concedendi ius est.

CLXIV. [12] PAVLVS libro quinquagesimo primo ad Edictum:

POENALIA iudicia semel accepta, in heredes transmitti possunt.

CLXV. [13] VLPIANVS libro quinquagesimo tertio ad Edictum:

CVM quis possit alienare, poterit et consentire alienationi. Cui autem donare non conceditur, probandum erit, nec si donationis causa consenserit, ratam eius voluntatem habendam.

CLXVI. [14] PAVLVS libro quadragesimo octauo ad Edictum:

QVI rem alienam defendit, numquam locuples habetur.

CLXVII. [15] IDEM [16] libro quadragesimo nono ad Edictum:

NON videntur data, quae eo tempore, quo dentur, accipientis non fiunt. §. 1. Qui iussu iudicis aliquid facit, non videtur dolo malo facere, qui parere necesse habet.

CLXVIII. [17] IDEM libro primo ad Plautium:

RAPIENDA occasio est, quae praebet benignius responsum. §. 1. Quod sa-

1 *CXCVI.* 2 *CXCVII.* 3 *CXCVIII.* 4 *CXCIX.* 5 *CXVIII.* 6 *CXIX.* 7 *CXX.* 8. Ap. Hal. *eum* abest. 9 *CXXI.* 10 *CXXII.* 11 *CXXIII.* 12 *CXXIV.* 13 *CXXV.* 14 *CXXVI.* 15 *CXXVII.* 16 *IVLIANVS.* 17 *CXXVIII.*

factam est, cum in obscuro sit, ex adfectione cuiusque capit interpretationem.

CLXIX. [1] IDEM libro secundo ad Plautium:

Is damnum dat, qui iubet dare: eius vero nulla culpa est, cui parere necesse sit. §. 1. Quod pendet, non est pro eo, quasi sit.

CLXX. [2] IDEM libro quarto ad Plautium:

FACTVM a iudice, quod ad officium eius non pertinet, ratum non est.

CLXXI. [3] IDEM libro quarto ad Plautium:

NEMO ideo obligatur, quia recepturus est ab alio, quod praestiterit.

CLXXII. [4] IDEM libro quinto ad Plautium:

IN contrahenda venditione ambiguum pactum contra venditorem interpretandum est. §. 1. Ambigua autem intentio ita accipienda est, vt res salua actori sit.

CLXXIII. [5] IDEM libro sexto ad Plautium:

IN condemnatione personarum, quae in id, quod facere possunt, damnantur, non totum, quod habent, extorquendum est, sed et ipsarum ratio habenda est, ne egeant. §. 1. Cum verbum RESTITVAS lege inuenitur, etsi non specialiter de fructibus additum est, tamen etiam fructus sunt restituendi. §. 2. Vnicuique sua mora nocet: quod et in duobus reis promittendi obseruatur. §. 3. Dolo facit, qui petit quod rediturus est.

CLXXIV. [6] IDEM libro octauo ad Plautium:

QVI potest facere, vt possit conditioni parere, iam posse videtur. §. 1. Quod quis, si velit, habere non potest, id repudiare non potest.

CLXXV. [7] IDEM libro vndecimo ad Plautium:

IN his, quae officium per liberas fieri personas leges desiderant, seruus interuenire non potest. §. 1. Non debeo melioris conditionis esse, quam auctor meus, a quo ius in me transit.

CLXXVI. [8] IDEM libro decimo tertio ad Plautium:

NON est singulis concedendum, quod per Magistratum publice possit fieri, ne occasio sit maioris tumultus faciendi. §. 1. Infinita aestimatio est libertatis et necessitudinis.

CLXXVII. [9] IDEM libro decimo quarto ad Plautium:

QVI in ius, dominiumue alterius succedit, iure eius vti debet. §. 1. Nemo videtur dolo exsequi, qui ig[illegible]at causam, cur non debeat pet[illegible]

CLXXVIII. [10] IDEM [illegible]o quinto ad Plautium:

CVM principalis causa non consistat, plerumque ne ea quidem, quae sequuntur, locum habent.

CLXXIX. [11] IDEM libro decimo sexto ad Plautium:

IN obscura voluntate manumittentis fauendum est libertati.

CLXXX [12] IDEM libro decimo septimo ad Plautium:

QVOD iussu alterius soluitur, pro eo est, quasi ipsi solutum esset.

CLXXXI. [13] IDEM libro primo ad Vitellium:

SI nemo subiit hereditatem, omnis vis testamenti soluitur.

CLXXXII. [14] IDEM libro tertio ad Vitellium:

QVOD nullius esse potest, id vt alicuius fieret, nulla obligatio valet efficere.

CLXXXIII. [15] MARCELLVS libro tertio Digestorum:

ET si nihil facile mutandum est ex sollemnibus, tamen, vbi aequitas euidens poscit, subueniendum est.

CLXXXIV [16] CELSVS libro septimo Digestorum:

VANI timoris iusta excusatio non est.

CLXXXV. [17] IDEM libro octauo Digestorum:

IMPOSSIBILIVM nulla obligatio est.

CLXXXVI. [18] IDEM libro duodecimo Digestorum:

NIHIL peti potest ante id tempus, quo per rerum naturam persolui possit. Et cum soluendi tempus obligationi additur, nisi eo praeterito, peti non potest.

CLXXXVII. [19] IDEM libro decimo sexto Digestorum:

SI quis praegnantem vxorem reliquit, non videtur sine liberis decessisse.

CLXXXVIII. [20] IDEM libro decimo septimo Digestorum:

Vbi

1 *CXXVI.* 2 *CXXIV.* 3 *CXXX.* 4 *CXXXII.* 5 *CXXXIII.* 6 *CXXXIV.* 7 *CXXXV.* 8 *CXXXVI.* 9 *CXXXVII.* 10 *CXXXVIII.* 11 *CXXXIX.* 12 *CXL.* 13 *CXLI.* 14 *CXLII.* 15 *CXLIII.* 16 *CXLVI.* 17 *CXLV.* 18 *CXLVI.* 19 *CXLVII.*

Vbi pugnantia inter se in testamento iuberentur, neutrum ratum est. §. I. Quae rerum natura prohibentur, nulla lege confirmata sunt.

CLXXXIX. Idem libro decimo tertio Digestorum:

Pvpillvs nec velle, nec nolle in ea [illegible]si adposita tutoris auctoritate, [illegible] nam quod animi iudicio fit, in [illegible]ris auctoritas necessaria est.

C[illegible]. 1 Idem libro vigesimo quarto Digestorum:

Qvod euincitur, in bonis non est.

CXCI. 2 Idem libro trigesimo tertio Digestorum:

Neratius consultus, an, quod beneficium dare se, quasi viuenti, Caesar rescripserat, iam defuncto dedisse existimaretur? Respondit, non videri sibi, Principem, quod ei, quem viuere existimabat, concessisset, defuncto concessisse: quem tamen modum esse beneficii sui vellet, ipsius aestimationem esse.

CXCII. 3 Marcellvs libro vigesimo nono Digestorum:

Ea, quae in partes diuidi non possunt, solida a singulis heredibus debentur. §. I. In re dubia benigniorem interpretationem sequi, non minus iustius est, quam tutius.

CXCIII. 4 Celsvs libro trigesimo octauo Digestorum:

Omnia fere iura heredum perinde habentur, ac si continuo sub tempus mortis heredes exstitissent.

CXCIV 5 Modestinvs libro sexto Differentiarum:

Qvi per successionem, quamuis longissimam, defuncto heredes constiterunt, non minus heredes intelliguntur, quam qui principaliter heredes existunt.

CXCV. 6 Idem libro septimo Differentiarum:

Expressa nocent, non expressa non nocent.

CXCVI. 7 Idem libro octauo Regularum:

Privilegia quaedam causae sunt, quaedam personae; et ideo quaedam ad heredem transmittuntur, quae causae sunt: quae personae sunt, ad heredem non transeunt.

CXCVII. 8 Idem libro singulari de ritu nuptiarum:

Semper in coniunctionibus non solum, quid liceat, considerandum est, sed et quid honestum sit.

CXCVIII. 9 Iavolenvs libro decimo tertio ex Cassio:

Neqve in interdicto, neque in ceteris causis, pupillo nocere oportet dolum tutoris, siue soluendo est, siue non est.

CXCIX. Idem libro sexto Epistolarum:

Non potest dolo carere, qui imperio magistratus non paruit.

CC. 10 Idem libro septimo Epistolarum:

Qvoties nihil sine captione inuestigari potest, eligendum est, quod minimum habeat iniquitatis.

CCI. Idem libro decimo Epistolarum:

Omnia, quae ex testamento proficiscuntur, ita statum euentus capiunt, si initium quoque sine vitio ceperint.

CCII. Idem libro vndecimo Epistolarum:

Omnis definitio in iure ciuili periculosa est: parum est enim, vt non subuerti posset.

CCIII. Pomponivs 11 libro octauo ad Quintum Mucium:

Qvod quis ex culpa sua damnum sentit, non intelligitur damnum sentire.

CCIV. Idem libro vigesimo octauo ad Quintum Mucium:

Minvs est, actionem habere, quam rem.

CCV. Idem libro trigesimo nono ad Quintum Mucium:

Plervmqve fit, vt etiam ea, quae nobis abire possint, proinde in eodem statu sint, atque si non essent eius conditionis, vt abire possent: et ideo, quod fisco obligamus, et vindicare interdum, et alienare, et seruitutem in praedio imponere possumus.

CCVI. Idem libro nono ex Variis lectionibus.

Ivre naturae aequum est, neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletiorem.

CCVII. Vlpianvs libro primo ad legem Iuliam et Papiam:

Res iudicata pro veritate accipitur.

CCVIII.

1 *CXLVIII.* 2 *CXLIX.* 3 *CL.* 4 *CLI.* 4 *CLII.* 5 *CLIII.* 6 *CLIV* 7 *CLV* 8 *CLVI.* 9 *CLVII.* 10 *CLVIII.* 11 *CLIX.* 12 In hac demum lege, quae et Codici Florentino et Haloandro est CC. discrimen numerorum cessat, GEB.

CCVIII. PAVLVS libro tertio ad legem Iuliam et Papiam:

NON poteſt videri deſiſſe habere, qui numquam habuit.

CCIX. VLPIANVS libro quarto ad legem Iuliam et Papiam:

SERVITVTEM mortalitati vere comparamus.

CCX. LICINNIVS RVFINVS libro ſecundo Regularum:

QVAE ab initio inutilis fuit inſtitutio, ex poſtfacto conualeſcere non poteſt.

CCXI. PAVLVS libro ſexageſimo nono ad Edictum:

SERVVS Reipublicae cauſa abeſſe non poteſt.

EXPLICIT LIBER QVINQVAGESIMVS FELICITER 1.

1 *Digeſtorum ſeu Pandectarum Iuris ciuilis libri quinquaginta, ex fide antiquiſſimorum codicum, tum Pandectarum Florentinarum notis, quoadeius fieri potuit, diligentiſſime reſtituti finiunt. LAVS DEO OPT. MAX.*

BIBLIOTHECA REGIA MONACENSIS.

IN-

INDEX

TITVLORVM, SECVNDVM SERIEM LIBRORVM INSTITVTIONVM.

Prooemium. 1

LIB. I.

Pag.

De Iustitia et iure. Tit. I. 2
Iure naturali, gentium et ciuili. Tit. II. 2
Iure personarum. Tit. III. 3
Ingenuis. Tit. IV. 3
Libertinis. Tit. V. 4
Qui et ex quibus caussis manumittere non possunt. Tit. VI. 4
Lege Fusia Caninia sublata. Tit. VII. 5
Iis, qui sui, vel alieni iuris sunt. Tit. VIII. 5
Patria potestate. Tit. IX. 6
Nuptiis. Tit. X. 6
Adoptionibus Tit. XI. 7
Quibus modis ius potestatis soluitur. Tit. XII. 8
Tutelis. Tit. XIII. 10
Qui testamento tutores dari possunt. Tit. XIV. 10
Legitima adgnatorum tutela. Tit. XV. 10
Capitis deminutione. Tit. XVI. 11
Legitima patronorum tutela. Tit. XVII. 11
Legitima parentium tutela. Tit. XVIII. 11
Fiduciaria tutela. Tit. XIX. 11
Atiliano tutore, et eo, qui ex lege Iulia et Titia dabatur. Tit. XX. 12
Auctoritate tutorum. Tit. XXI. 12
Quibus modis tutela finitur. Tit. XXII. 12
Curationibus. Tit. XXIII. 13
Satisdatione tutorum vel curatorum. Tit XXIV. 13
Excusationibus tutorum vel curatorum. Tit. XXV. 14
Suspectis tutoribus vel curatoribus. Tit. XXVI. 15

LIB. II.

Diuisione rerum, et qualitate. Tit. I. 16
Rebus incorporalibus. Tit. II. 20
Seruitutibus. Tit. III. 20
Vsufructu. Tit. IV. 21
Vsu et habitatione. Tit. V. 21
Vsucapionibus, et longi temporis possessionibus. Tit. VI. 22
Donationibus. Tit. VII. 23
Quibus alienare licet, vel non. Tit. VIII. 24
Per quas personas nobis adquiritur. Tit. IX. 25
Testamentis ordinandis. Tit. X 26
Militari testamento. Tit. XI. 28
Quibus non est permissum facere testamentum. Tit. XII. 28
Exheredatione liberorum Tit. XIII. 29

 He-

Heredibus instituendis. Tit. XIV. 31
Vulgari substitutione. Tit. XV. 32
Pupillari substitutione Tit. XVI. 32
Quibus modis testamenta infirmantur. Tit. XVII. 33
Inofficioso testamento. Tit. XVII. 34
Heredum qualitate et differentia. Tit. XIX. 35
Legatis. Tit. XX. 36
Ademtione et translatione legatorum. Tit. XXI. 40
Lege Falcidia. Tit. XXII. 40
Fideicommissariis hereditatibus. Tit. XXIII. 41
Singulis rebus per fideicommissum relictis. Tit. XXIV. 43
Codicillis. Tit. XXV. 43

Lib. III.

Hereditatibus quae ab intestato deferuntur. Tit. I. 44
Legitima adgnatorum successione. Tit. II. 47
Senatusconsulto Tertylliano. Tit. III. 48
Senatusconsulto Orphitiano. Tit. IV. 49
Successione cognatorum. Tit V. 49
Gradibus cognationis. Tit. VI. 50
Successione libertorum Tit VII. 51
Adsignatione libertorum. Tit. VIII. 53
Bonorum possessionibus. Tit. IX. 53
Adquisitione per adrogationem. Tit. X. 54
Eo, cui libertatis causa bona addicuntur. Tit. XI. 55
Successionibus sublatis, quae fiebant per venditionem, et ex Senatusconsulto Claudiano. Tit. XII. 56
Obligationibus. Tit. XIII. 56
Quibus modis re contrahitur obligatio. Tit. XIV. 56
Verborum obligatione. Tit. XV. 57
Duobus reis stipulandi et promittendi. Tit. XVI. 58
Stipulatione seruorum. Tit. XVII. 58
Diuisione stipulationum. Tit. XVIII. 58
Inutilibus stipulationibus. Tit. XIX. 58
Fideiussoribus. Tit. XX. 60
Litterarum obligatione. Tit. XXI. 61
Consensu obligatione. Tit: XXII. 61
Emtione et venditione. Tit. XXIII. [illegible]
Locatione et conductione. Ti[illegible] XXIV. 63
Societate. Tit. XXV. 64
Mandato. Tit. XXVI. 64
Obligationibus quasi ex contractu. Tit. XXVII. 66
Per quas personas nobis obligatio adquiritur. Tit. XXVIII. 66
Quibus modis obligatio tollitur. Tit. XXIX. 67

Lib. IV.

Obligationibns quae ex delicto nascuntur. Tit. I. 68
Bonis vi raptis. Tit. II. 71
Lege Aquilia. Tit. III. 71
Iniuriis. Tit. IV. 73
Obligationibus quae quasi ex delicto nascuntur. Tit. V. 74
Actionibus. Tit. VI. 75
Quod cum eo contractum est, qui in aliena potestate est. Tit. VII. 80
Noxalibus actionibus. Tit. VIII. 81
Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur. Tit. IX. 82
Iis per quos agere possumus. Tit. X. 82
Satisdationibus. Tit. XI. 82
Perpetuis et temporalibus actionibus, et quae ad heredes, et in heredes transeunt. Tit. XII. 83
Exceptiouibus. Tit. XIII. 84
Replicationibus Tit. XIV. 85
Interdictis. Tit. XV. 85
Poena temere litigantium. Tit. XVI. 87
Officio iudicis. Tit. XVII. 87
Publicis iudiciis. Tit. XVIII. 88

INDEX

TITVLORVM INSTITVTIONVM SECVNDVM ORDINEM ALPHABETICVM.

PRIOR NVMERVS, LIBRVM, SECVNDVS, TITVLVM, TERTIVS, PAGINAM DENOTAT.

A.

De Actionibus. IV. 6. 74
Ademtione et translatione legatorum. II. 21. 40
Adoptionibus I. 11. 7
Adquisitione per adrogationem. III. 10. 54
Adsignatione libertorum. III. 8. 53
Atiliano tutore, et eo qui ex Lege Iulia et Titia dabatur. I. 20. 12
Auctoritate tutorum. I. 21. 12

B.

Bonis vi raptis. IV. 2. 71
Bonorum possessionibus. III. 9. 53

C.

Capitis deminutione. I. 16. 11
Codicillis II. 25. 43
Consensu obligatione, III. 22. 61
Curationibus. I. 23. 13

D.

Diuisione rerum et qualitate. II. 1. 16
Diuisione stipulationum. III. 18. 58
Donationibus. II. 7. 23
Duobus reis stipulandi et promittendi. III. 16. 58

E.

Emtione et venditione. III. 23. 61
Eo, cui libertatis causa bona addicuntur. III. 11. 55
Exceptionibus. IV. 13. 84
Excusationibus tutorum vel curatorum. I. 25. 14
Exheredatione liberorum. II. 13. 29

F.

Fideicommissariis hereditatibus. II. 23. 41
Fideiussoribus. II. III. 21. 60
Fiduciaria tutela. I. 19. 11

G.

Gradibus cognationis. III. 6. 50

H.

Heredibus instituendis. II. 14. 31
Hereditatibus quae ab intestato deferuntur. III. 1. 44
Heredum qualitate et differentia. II. 19. 35

I.

Iis, per quos agere possumus. IV. 10. 82
Iis, qui sui vel alieni iuris sunt. I. 8. 5
Ingenuis. I. 4. 3
Iniuriis. IV. 4. 73
Inofficioso testamento. II. 18 34
Inutilibus stipulationibus. III. 19. 58
Iure naturali, gentium et ciuili. I. 2. 2
Iure personarum. I. 3. 3
Iustitia et iure. I. 1. 2

L.

Legatis. II. 20. 36
Lege Aquilia. IV. 3. 71
Lege Falcidia. II. 22. 40
Lege Fusia Caninia sublata. I. 7. 5
Legitima adgnatorum successione. III. 2. 47
Legitima adgnatorum tutela. I. 15. 10
Legitima parentium tutela. I. 18. 11
Legitima patronorum tutela. I. 17. 11

Lit.

Litterarum obligatione. III. 21. 61
Locatione et conductione. III. 24: 63

M.

Mandato. III. 26. 64
Militari teſtamento. II. 11. 28

N.

Noxalibus actionibus. IV. 8. 81
Nuptiis. I. 10. 6

O.

Obligationibus. III. 13. 56
Obligationibus quae ex delicto naſcuntur. IV. 6. 74
Obligationibus quaſi ex contractu. III 27. 66
Officio iudicis. IV. 13. 87

P.

Patria poteſtate. I. 9. 5
Perpetuis et temporalibus actionibus et quae ad heredes et in heredes transeunt IV. 12. 83
Per quas perſonas nobis adquiritur. II. 9 25
Per quas perſonas nobis obligatio adquiritur III. 28. 66
Poena temere litigantium. IV. 16. 87
Publicis iudiciis. IV. 14. 88
Pupillari ſubſtitutione. II. 16. 32

Q.

Quibus alienare licet vel non. II. 8. 24
Quod cum eo contractum eſt, qui in aliena poteſtate eſt. IV. 7. 80
Qui et ex quibus cauſis manumittere non poſſunt. I. 6. 4
Quibus modis ius poteſtatis ſolvitur. I. 12. 8
Quibus modis obligatio tollitur. III. 29. 7
Quibus modis re contrahitur obligatio. III. 18. 6
Quibus modis teſtamenta infirmantur. II. 17. 33
Quibus modis tutela finitur. I. 22. 12
Quibus non eſt permiſſum facere teſtamentum. II. 12. 28
Qui teſtamento tutores dari poſſunt. I. 14. 10

R.

Rebus incorporalibus. II. 2. 20
Replicationibus. IV. 14. 85

S.

Satisdationibus. IV. 11. 82
Satisdationibus tutorum vel curatorum. I. 24. 13
Senatusconſulto Orphitiano. III. 4. 49
Senatusconſulto Tertylliano. III. 3. 48
Seruitutibus II. 3. 20
Si quadrupes pauperiem feciſſe dicatur. IV. 9. 81
Societate. III. 26. 64
Singulis rebus per fideicommiſſum relictis. II. 24. 43
Stipulationibus ſeruorum. III. 18. 58
Succeſſione cognatorum. III. 5. 49
Succeſſione libertorum. III. 7. 51
Succeſſionibus ſublatis quae fiebant per venditionem et ex SCto Claudiano. III. 12. 56
Suſpectis tutoribus vel curatoribus. I. 26. 15

T.

Teſtamentis ordinandis. III. 10. 26
Tutelis. I. 13. 10

V.

Verborum obligatione. III. 15. 57
Vſucapionibus et longi temporis poſſeſſionibus II. 6. 22
Vſu et habitatione. II. 5. 21
Vſufructu. II. 4. 21
Vulgari ſubſtitutione. II. 15. 32

INDEX

TITVLORVM SECVNDVM SERIEM LIBRORVM PANDECTARVM.

Lib. I.

Tit. De Pag.

I. Iuſtitia et iure. 105
II. Origine iuris et omnium magiſtratuum, et ſucceſſione prudentum. 106
III. Legibus, Senatusque conſultis, et longa conſuetudine. 112
IV. Conſtitutionibus Principum. 115
V. Statu hominum. 115
VI. His, qui ſui vel alieni iuris ſunt. 117
VII. Adoptionibus, et emancipationibus, et aliis modis quibus poteſtas ſoluitur. 118
VIII. Diuiſione rerum, et qualitate. 122
IX. Senatoribus. 124
X. Officio Conſulis. 125
XI. Officio Praefecti Praetorio. 125
XII. Officio Praefecti Vrbi. 126
XIII. Officio Quaeſtoris. 127
XIV. Officio Praetorum. 127
XV. Officio Praefecti Vigilum. 127
XVI. Officio Proconſulis et Legati. 128
XVII. Officio Praefecti Auguſtalis. 130
XVIII. Officio Praeſidis. 130
XIX. Officio Procuratoris Caeſaris vel rationalis. 133
XX. Officio Iuridici. 133
XXI. Officio eius, cui mandata eſt iurisdictio. 133
XXII. Officio Adſeſſorum. 134

Lib. II.

I. Iurisdictione. 134
II. Quod quisque iuris in alterum ſtatuerit, vt ipſe eodem iure vtatur. 136
III. Si quis ius dicenti, non obtemperauerit, 137
IV. In ius vocando. 138
V. Si quis in ius vocatus non ierit: ſiue quis eum vocauerit, quem ex edicto non debuerit. 140
VI. In ius vocati vt eant, aut ſatis, vel cautum dent. 140
VII. Ne quis eum, qui in ius vocabitur, vi eximat. 141
VIII. Qui ſatisdare cogantur, vel iurato promittant, vel ſuae promiſſioni committantur. 142
IX. Si ex noxali cauſa agatur, quemadmodum caueatur. 144
X. Eo, per quem factum erit, quo minus quis in iudicio ſiſtat. 145
XI. Si quis cautionibus in iudicio ſiſtendi cauſa factis non obtemperauerit. 146
XII. Feriis et dilationibus et diuerſis temporibus. 148
XIII. Edendo. 150
XIV. Pactis. 152
XV. Transactionibus. 162

Lib. III.

I. Poſtulando. 166
II. His, qui notantur infamia. 168
III. Procuratoribus et defenſoribus. 172
IV. Quod cuiuscunque vniuerſitatis nomine vel contra eam agatur. 180
V. Negotiis geſtis. 182
VI. Calumniatoribus. 191

Lib. IV.

I. In integrum reſtitutionibus. 193
II. Eo quod metus cauſa geſtum erit. 194
III. Dolo malo. 199
IV. Minoribus vigintiquinque annis. 204

V.

LIIII 5

V. Capite minutis. 215
VI. Ex quibus causis maiores vigintiquinque annis in integrum restituantur. 216
VII. Alienatione iudicii mutandi causa, facta. 222
VIII. Receptis, qui arbitrium receperunt, vt sententiam dicant. 224
IX. Nautae, caupones, stabularii, vt recepta restituant. 232

Lib. V.

I. Iudiciis, et vbi quisque agere vel conueniri debeat. 235
II. Inofficioso testamento. 244
III. Hereditatis petitione. 250
IV. Si pars hereditatis petatur. 263
V. Possessoria hereditatis petitione. 265
VI. Fideicommissaria hereditatis petitione. 265

Lib. VI.

I. Rei vindicatione. 265
II. Publiciana in rem actione. 275
III. Si ager vectigalis, id est, emphyteuticarius petatur. 277

Lib. VII.

I. Vsufructu, et quemadmodum quis vtatur fruatur. 278
II. Vsufructu adcrescendo. 290
III. Quando dies vsusfructus legati cedat. 291
IV. Quibus modis vsusfructus vel vsus amittitur. 292
V. Vsufructu earum rerum, quae vsu consumuntur, vel minuuntur. 295
VI. Si vsusfructus petetur, vel ad alium pertinere negetur. 297
VII. Operis seruorum. 298
VIII. Vsu et habitatione. 299
IX. Vsufructuarius quemadmodum caueat. 302

Lib. VIII.

I. Seruitutibus. 304
II. Seruitutibus praediorum vrbanorum. 306
III. Seruitutibus praediorum rusticorum. 311
IV. Communia praediorum, tam vrbanorum, quam rusticorum. 315
V. Si seruitus vindicetur vel ad alium pertinere negetur. 318
VI. Quemadmodum seruitutes amittuntur. 322

Lib. IX.

I. Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur. 325
II. Ad legem Aquiliam. 326
III. De his qui effuderint, vel deiecerint. 338
IV. Noxalibus actionibus. 340

Lib. X.

I. Finium regundorum. 347
II. Familiae erciscundae. 348
III. Communi diuidundo. 359
IV. Ad exhibendum. 364

Lib XI.

I. Interrogatoriis in iure faciendis, et interrogatoriis actionibus. 369
II. Quibus rebus ad eundem iudicem eatur. 372
III. Seruo corrupto. 372
IV. Fugitiuis. 375
V. Aleatoribus. 376
VI. Si mensor falsum modum dixerit. 377
VII. Religiosis et sumtibus funerum, et vt funus ducere liceat. 378
VIII. Mortuo inferendo et sepulchro aedificando. 384

Lib. XII.

I. Rebus creditis, si certum petetur, et de condictione. 385
II. Iureiurando, siue necessario, siue iudiciali. 391
III. In litem iurando. 398
IV. Condictione causa data, causa non secuta. 399
V. Condictione ob turpem vel iniustam causam. 403
VI. Condictione indebiti. 404
VII. Condictione sine causa. 412

Lib.

Lib. XIII.

I. Condictione furtiua. 413
II. Condictione ex lege. 415
III. Condictione triticiaria. 415
IV. Eo, quod certo loco dari oportet. 416
V. Pecunia constituta. 418
VI. Commodati vel contra. 422
VII. Pigneraticia actione vel contra. 426

Lib. XIV.

I. Exercitoria actione. 433
II. Lege Rhodia de iactu. 436
III. Institoria actione. 438
IV. Tributoria actione. 442
V. Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicetur. 445
VI. Senatusconsulto Macedoniano. 446

Lib. XV.

I. Peculio. 449
II. Quando de peculio actio annalis est. 461
III. In rem verso. 462
IV. Quod iussu. 467

Lib. XVI.

I. Ad Senatusconsultum Velleianum. 468
II. De compensationibus. 474
III. Depositi vel contra. 476

Lib. XVII.

I. Mandati, vel contra. 483
II. Pro socio. 498

Lib. XVIII.

I. Contrahenda emtione, et de pactis inter emtorem, et venditorem compositis, et quae res venire non possunt. 510
II. In diem addictione. 521
III. Lege commissoria. 524
IV. Hereditate, vel actione vendita. 525
V. Rescindenda venditione, et quando licet ab emtione discedere. 529
VI. Periculo et commodo rei venditae. 530
VII. Seruis exportandis, vel si ita mancipium venierit, vt manumittatur, vel contra. 533

Lib. XIX.

I. Actionibus emti et venditi. 535
II. Locati, conducti. 547
III. Aestimatoria. 549
IV. Rerum permutatione. 559
V. Praescriptis verbis, et in factum actionibus. 560

Lib. XX.

I. Pignoribus et hypothecis et qualiter ea contrahantur, et de pactis eorum. 564
II. In quibus causis pignus, vel hypotheca tacite contrahitur. 570
III. Quae res pignori, vel hypothecae datae obligari non possunt. 571
IV. Qui potiores in pignore, vel hypotheca habeantur, et de his qui in priorum creditorum locum succedunt. 572
V. Distractione pignorum, et hypothecarum. 576
VI. Quibus modis pignus vel hypotheca soluitur. 578

Lib. XXI.

I. Aedilitio edicto, et redhibitione et quanti minoris. 582
II. Euictionibus, et duplae stipulatione. 597
III. Exceptione rei venditae et traditae. 608

Lib. XXII.

I. Vsuris, et fructibus, et causis, et omnibus accessionibus, et mora. 608
II. Nautico foenore 615
III. Probationibus et praesumtionibus. 616
IV. Fide instrumentorum, et amissione eorum. 620

V.

V. Testibus. 621
VI. Iuris et facti ignorantia. 623

LIB. XXIII.

I. Sponsalibus. 625
II. Ritu nuptiarum. 626
III. Iure dotium. 634
IV. Pactis dotalibus. 647
V. Fundo dotali. 651

LIB. XXIV.

I. Donationibus inter virum et vxorem. 653
II. Diuortiis et repudiis. 670
III. Soluto matrimonio dos quemadmodum petatur. 671

LIB. XXV.

I. Impensis in res dotales factis. 683
II. Actione rerum amotarum. 684
III. Agnoscendis et alendis liberis, vel parentibus, vel patronis, vel libertis. 687
IV. Inspiciendo ventre, custodiendoque partu. 690
V. Si ventris nomine muliere in possessionem missa, eadem possessio dolo malo ad alium translata esse dicatur. 693
VI. Si mulier ventris nomine in possessione calumniae causa esse dicetur. 693
VII. Concubinis. 694

LIB. XXVI.

I. Tutelis. 694
II. Testamentaria tutela. 696
III. Confirmando tutore vel curatore. 700
IV. Legitimis tutoribus. 702
V. Tutoribus et curatoribus datis ab his qui ius dandi habent: et qui, et in quibus caussis specialiter dari possunt. 704
VI. Qui petant tutores vel curatores, et vbi petantur. 706
VII. Administratione et periculo tutorum et curatorum qui gesserint, vel non: et de agentibus, vel conueniendis, vno vel pluribus. 706
VIII. Auctoritate et consensu tutorum et curatorum. 720
IX. Quando ex facto tutoris vel curatoris minoris agere vel conueniri possunt. 722
X. Suspectis tutoribus. 723

LIB. XXVII.

I. Excusationibus. 726
II. Vbi pupillus educari, vel morari debeat: et de alimentis ei praestandis. 737
III. Tutelae et rationibus distrahendis, et vtili curationis causa actione. 738
IV. Contraria tutelae, et vtili actione. 742
V. Eo, qui pro tutore preue curatore negotia gessit. 744
VI. Quod falso tutore auctore gestum esse dicatur. 745
VII. Fideiussoribus, et nominatoribus et heredibus tutorum et curatorum. 746
VIII. Magistratibus conueniendis. 747
IX. Rebus eorum, qui sub tutela vel cura sunt, sine decreto non alienandis, vel supponendis. 749
X. Curatore furioso et aliis extra minores dandis. 752

LIB. XXVIII.

I. Qui testamenta facere possunt, et quemadmodum testamenta fiant. 755
II. De liberis et posthumis heredibus instituendis, vel exheredandis. 758
III. Iniusto, rupto, irrito facto testamento. 764
IV. His, quae in testamento delentur, inducuntur, vel inscribuntur. 768
V. Heredibus instituendis. 769
VI. Vulgari et pupillari substitutione. 785
VII. Conditionibus institutionum. 794
VIII. Iure deliberandi. 798

LIB. XXIX.

I. Testamento militis. 799
II. Adquirenda vel omittenda hereditate. 806.

III. Teſtamenta quemadmodum aperiantur, inſpiciantur et deſcribantur. 818
IV. Si quis omiſſa cauſſa teſtamenti, ab inteſtato, vel alio modo poſſideat hereditatem. 820
V. Senatusconſulto Silaniano et Claudiano, quorum teſtamentane aperiantur. 825
VI. Si quis aliquem teſtari prohibuerit, vel coegerit. 831
VII. Iure codicillorum. 831

LIB. XXX - XXXII.

I. Legatis et fideicommiſſis. 834-910

LIB. XXXIII.

I. Annuis legatis et fideicommiſſis. 910
II. Vſu et vſufructu et reditu et habitatione, et operis per legatum vel fideicommiſſum datis. 915
III. Seruitute legata. 922
IV. Dote praelegata. 922
V. Optione vel electione legata. 926
VI. Tritico, vino vel oleo legato. 929
VII. Inſtructo vel inſtrumento legato. 931
VIII. Peculio legato. 939
IX. Penu legata. 942
X. Supellectile legata. 944

LIB. XXXIV.

I. Alimentis vel cibariis legatis. 946
II. Auro, argento, mundo, ornamentis, vnguentis, veſte vel veſtimentis et ſtatuis legatis. 952
III. Liberatione legata. 960
IV. Adimendis, vel transferendis legatis, vel fideicommiſſis 968
V. Rebus dubiis. 973
VI. His, quae poenae cauſa relinquuntur. 977
VII. Regula Catoniana. 977
VIII. His, quae pro non ſcriptis habentur. 978
IX. His, quae vt indignis auferuntur. 978

LIB. XXXV.

I. Conditionibus et demonſtrationibus, et cauſis, et modis eorum, quae in teſtamento ſcribuntur. 982
II. Ad legem Falcidiam. 999
III. Si cui plus, quam per legem Falcidiam licuerit, legatum eſſe dicetur. 1017

LIB. XXXVI.

I. Ad Senatusconſultum Trebellianum. 1020
II. Quando dies legatorum vel fideicommiſſorum cedat. 1047
III. Vt legatorum ſeu fideicommiſſorum ſeruandorum cauſſa caueatur. 1053
IV. Vt in poſſeſſionem legatorum vel fideicommiſſorum cauſa, eſſe liceat. 1056

LIB. XXXVII.

I. Bonorum poſſeſſionibus. 1060
II. Si tabulae teſtamenti exſtabunt. 1062
III. Bonorum poſſeſſione, furioſo, infanti, muto, ſurdo, caeco competente. 1062
IV. Bonorum poſſeſſione contra tabulas. 1062
V. Legatis praeſtandis, contra tabulas bonorum poſſeſſione petita. 1068
VI. Collatione. 1073
VII. Dotis collatione. 1077
VIII. Coniungendis cum emancipato liberis eius. 1079
IX. Ventre in poſſeſſionem mittendo, et curatore eius. 1081
X. Carboniano edicto. 1034
XI. Bonorum poſſeſſionibus ſecundum tabulas. 1089
XII. Si a parente quis manumiſſus ſit. 1092
XIII. Bonorum poſſeſſione ex teſtamento militis. 1093
XIV. Iure patronatus. 1093
XV. Obſequiis parentibus et patronis praeſtandis. 1096

LIB.

Lib. XXXVIII.

I. Operis libertorum. 1097
II. Bonis libertorum. 1102
III. Libertis vniuersitatium. 1112
IV. Adsignandis libertis. 1112
V. Si quid in fraudem patroni factum sit. 1114
VI. Si tabulae testamenti nullae extabunt, vnde liberi. 1117
VII. Vnde legitimi. 1119
VIII. Vnde cognati. 1120
IX. Successorio Edicto. 1121
X. Gradibus et adfinibus, et nominibus eorum. 1122
XI. Vnde vir et vxor. 1130
XII. Veteranorum, et militum successione. 1131
XIII. Quibus non competit bonorum possessio. 1131
XIV. Vt ex legibus Senatusconsultis bonorum possessio detur. 1131
XV. Quis ordo in possessionibus seruetur. 1131
XVI. Suis et legitimis heredibus. 1132
XVII. Ad Senatusconsultum Tertyllianum et Orphitianum. 1136

Lib. XXXIX.

I. Operis noui nunciatione. 1140
II. Damno infecto, et de sugrundis, et protectionibus. 1146
III. Aqua, et aquae pluuiae arcendae. 1158
IV. Publicanis, et vectigalibus, et commissis. 1165
V. Donationibus. 1168
VI. Mortis causa donationibus et capionibus. 1173

Lib. XL.

I. Manumissionibus. 1178
II. Manumissis vindicta. 1181
III. Manumissionibus, quae seruis ad vniuersitatem pertinentibus imponuntur. 1183
IV. Manumissis testamento. 1184
V. Fideicommissariis libertatibus. 1191
VI. Ademtione libertatis. 1207
VII. Statu liberis. 1207
VIII. Qui sine manumissione ad libertatem perueniunt. 1218
IX. Qui et a quibus manumissi liberi non fiunt, et ad legem Aeliam Sentiam. 1219
X. Iure aureorum annulorum. 1223
XI. Natalibus restituendis. 1223
XII. Liberali causa. 1224
XIII. Quibus ad libertatem proclamare non licet. 1230
XIV. Si ingenuus esse dicetur. 1231
XV. Ne de statu defunctorum post quinquennium quaeratur. 1231
XVI. Collusione detegenda. 1232

Lib. XLI.

I. Adquirendo rerum dominio. 1233
II. Adquirenda, vel amittenda possessione. 1245
III. Vsurpationibus et vsucapionibus. 1255
IV. Pro emtore. 1262
V. Pro herede, vel pro possessore. 1266
VI. Pro donato. 1266
VII. Pro derelicto. 1267
VIII. Pro legato. 1267
IX. Pro dote. 1268
X. Pro suo. 1268

Lib. XLII.

I. Re iudicata, et de effectu sententiarum, et de interlocutionibus. 1269
II. Confessis. 1277
III. Cessione bonorum. 1278
IV. Quibus ex causis in possessionem eatur. 1278
V. Rebus ex auctoritate iudicis possidendis seu vendundis. 1281
VI. Separationibus. 1287
VII. Curatore bonis dando. 1289
VIII. Quae in fraudem creditorum facta sunt, vt restituantur. 1290

Lib. XLIII.

I. Interdictis siue extraordinariis actionibus quae pro his competunt. 1296
II. Quorum bonorum. 1297
III. Quod legatorum. 1297

IV.

IV. Ne vis fiat ei qui in possessionem missus erit. 1298
V. Tabulis exhibendis. 1299
VI. Ne quid in loco sacro fiat. 1301
VII. Locis et itineribus publicis. 1301
VIII. Ne quid in loco publico, vel itinere fiat. 1301
IX. Loco publico fruendo 1414
X. Via publica, et si quid in ea factum esse dicatur. 1305
XI. Via publica et itinere publico reficiendo. 1306
XII. Fluminibus, ne quid in flumine publico ripaue eius fiat, quo peius nauigetur. 1306
XIII Ne quid in flumine publico fiat, quo aliter aqua fluat, atque vti priore aestate fluxit. 1308
XIV. Vt in flumine publico nauigare liceat. 1309
XV. Ripa munienda. 1309
XVI. Vi et de vi armata. 1309
XVII. Vti possidetis. 1314
XVIII. Superficiebus. 1316
XIX. Itinere actuque priuato. 1317
XX. Aqua quotidiana et aestiua. 1319
XXI. Riuis. 1323
XXII. Fonte. 1324
XXIII. Cloacis. 1325
XXIV. Quod vi aut clam. 1326
XXV. Remissionibus. 1332
XXVI. Precario. 1333
XXVII. Arboribus caedendis. 1336
XXVIII. Glande legenda. 1336
XXIX. Homine libero exhibendo. 1337
XXX. Liberis exhibendis item ducendis. 1338
XXXI. Vtrubi. 1339
XXXII. Migrando. 1339
XXXIII. Saluiano interdicto. 1340

Lib. XLIV.

I. Exceptionibus, praescriptionibus, et praeiudiciis. 1340
II. Exceptione rei iudicatae. 1342
III. Diuersis temporalibus praescriptionibus, et de accessionibus possessionum. 1347
IV. Doli mali et metus exceptione. 1349
V. Quarum rerum actio non datur. 1355
VI. Litigiosis. 1356
VII. Obligationibus et actionibus. 1357

Lib. XLV.

I. Verborum obligationibus. 1365
II. Duobus reis constituendis. 1390
III. Stipulatione seruorum. 1392

Lib. XLVI.

I. Fideiussoribus et mandatoribus. 1397
II. Nouationibus et delegationibus. 1407
III. Solutionibus et liberationibus. 1411
IV. Acceptilatione. 1428
V. Stipulationibus praetoriis. 1431
VI. Rem pupilli vel adolescentis saluam fore. 1432
VII. Iudicatum solui. 1434
VIII. Ratam haberi, et de ratihabitione. 1437

Lib. XLVII.

I. Priuatis delictis. 1441
II. Furtis. 1441
III. Tigno iuncto. 1459
V. Si is, qui testamento liber esse iussus erit, post mortem domini ante aditam hereditatem subripuisse, aut corrupisse quid dicetur. 1460
V. Furti aduersus nautas, caupones, stabularios. 1461
VI. Si familia furtum fecisse dicetur. 1462
VII. Arborum furtim caesarum. 1463
VIII. Vi bonorum raptorum, et de turba. 1464
IX. Incendio, ruina, naufragio, rate, naue expugnata 1467
X. Iniuriis et famosis libellis. 1469
XI. Extraordinariis criminibus. 1480
XII. Sepulchro violato. 1481
XIII. Concussione. 1482
XIV. Abigeis. 1483
XV. Praeuaricatione. 1483
XVI. Receptatoribus. 1484
XVII. Furibus balneariis. 1484
XVIII. Effractoribus et expilatoribus. 1484
XIX. Expilatae hereditatis. 1485
XX. Stellionatus. 1485
XXI. Termino moto. 1486
XXII. Collegiis et corporibus. 1486
XXIII. Popularibus actionibus. 1487

Lib.

Lib. XLVIII.

I. Publicis iudiciis. 1488
II. Accusationibus et inscriptionibus. 1489
III. Custodia et exhibitione reorum. 1492
IV. Ad legem Iuliam maiestatis. 1494
V. Ad legem Iuliam de adulteriis coercendis. 1495
VI. Ad legem Iuliam de vi publica. 1505
VII. Ad legem Iuliam de vi priuata. 1507
VIII. Ad legem Corneliam de sicariis et venificiis. 1507
IX. Lege Pompeia de parricidiis. 1509
X. Lege Cornelia de falsis et de Senatusconsulto Liboniano. 1510
XI. Lege Iulia repetundarum. 1516
XI. Lege Iulia de annona. 1517
XIII. Ad legem Iuliam peculatus, et de sacrilegis, et de residuis. 1517
XIV. Lege Iulia ambitus. 1519
XV. Lege Flauia de plagiariis. 1519
XVI. Ad Senatusconsultum Turpillianum, et de abolitionibus criminum. 1520
XVII. Requirendis vel absentibus damnandis. 1523
XVIII. Quaestionibus. 1524
XIX. Poenis. 1528
XX. Bonis damnatorum. 1536
XXI. Bonis eorum, qui ante sententiam, vel mortem sibi consciuerunt, vel accusatorem corruperunt. 1538
XXII. Interdictis, et relegatis et deportatis. 1539
XXIII. Sententiam passis et restitutis. 1542
XXIV. Cadaueribus punitorum. 1542

Lib. XLIX.

I. Appellationibus et relationibus. 1543
II. A quibus appellari non licet. 1547
III. Quis a quo appelletur. 1548
IV. Quando appellandum sit, et intra quae tempora. 1548
V. Appellationibus recipiendis, vel non. 1550
VI. Libellis dimissoriis, qui apostoli dicuntur. 1551
VII. Nihil innouari appellatione interposita. 1551
VIII. Quae sententiae sine appellatione rescindantur. 1551
IX. An per alium causae appellationum reddi possunt. 1552
X. Si tutor, vel curator, magistratus creatus appellauerit. 1552
XI. Eum, qui appellauerit, in prouincia defendi. 1553
XII. Apud eum, a quo appelletur aliam causam agere compellendum. 1553
XIII. Si pendente appellatione mors interuenerit. 1553
XIV. Iure Fisci. 1555
XV. Captiuis et de postliminio, et redemtis ab hostibus. 1562
XVI. Re militari. 1568
XVII. Castrensi peculio. 1572
XVIII. Veteranis. 1575

Lib. L.

I. Ad municipalem, et de incolis. 1576
II. De Decurionibus et filiis eorum. 1581
III. Albo scribendo. 1584
IV. Muneribus et honoribus. 1584
V. Vacatione et excusatione munerum. 1589
VI. Iure immunitatis. 1591
VII. Legationibus. 1593
VIII. Administratione rerum ad ciuitates pertinentium. 1495
IX. Decretis ab ordine faciendis. 1596
X. Operibus publicis. 1597
XI. Nundinis. 1598
XII. Pollicitationibus. 1598
XIII. Extraordinariis cognitionibus et si iudex litem suam fecisse diceretur. 1601
XIV. Proxeneticis. 1602
XV. Censibus. 1603
XVI. Verborum Significatione. 1604
XVII. Diuersis regulis iuris antiqui. 1625

INDEX

TITVLORVM PANDECTARVM SECVNDVM ORDINEM ALPHABETICVM.

A.

De — Pag.

Abgeis, XLVII, 14. 1483
Acceptilatione, XLVI, 4. 1428
Accufationibus et infcriptionibus, XLVIII, 2. 1489
Actionibus emti et venditi, XIX, 1. 535
Actione rerum amotarum, XXV, 2. 684
Ademtione libertatis, XL, 6. 1207
Ad exhibendum, X, 4. 364
Adimendis vel transferendis legatis, vel fideicommiffis, XXXIV, 4. 968
Ad legem Aquiliam, IX, 2. 326
Ad legem Corneliam de ficariis et veneficiis, XLVIII, 8. 1507
Ad legem Falcidiam, XXXV, 2. 999
Ad legem Iuliam, de adulteriis coercendis, XLVIII, 5. 1495
Ad legem Iuliam Maieftatis, XLVIII, 4. 1494
Ad legem Iuliam Peculatus, et de facrilegis et de refiduis, XLVIII, 13. 1517
Ad legem Iuliam de vi priuata, XLVIII, 7. 1507
Ad legem Iuliam de vi publica, XLVIII, 6. 1505
Adminiftratione et periculo tutorum et curatorum qui gefferint, vel non: et de agentibus, vel conueniendis, vno vel pluribus, XXVI, 7. 706
Adminiftratione rerum ad ciuitates pertinentium, L, 8. 1595
Ad municipalem et de incolis, L, 1. 1576
Adoptionibus et emancipationibus, I, 7. 118
Adquirenda vel omittenda hereditate, XXIX, 2. 806
Adquirenda vel amittenda poffeffione, XLI, 2. 1245
Adquirendo rerum dominio, XLI, 1. 1233
Ad SC Tertyllianum, et Orphitianum, XXXVIII, 17. 1136
Ad SC Trebellianum, XXXVI, 1. 1020
Ad SC Turpillianum, et de abolitionibus criminum, XLVIII, 16. 1520
Ad SC Velleianum, XVI, 1. 468
Adfignandis libertis, XXXVIII, 4. 1112
Aedilitio edicto, et redhibitoria, et quanti minoris, XXI, 1. 582
Aeftimatoria, XIX, 3 559
Agnofcendis et alendis liberis, vel parentibus, vel patronis, vel libertis, XXV, 3. 687
Albo fcribendo, L, 3. 1584
Aleatoribus, XI, 5. 376
Alienatione iudicii mutandi cauffa facta, IV, 7 222
Alimentis vel cibariis legatis, XXXIV, 1. 946
Annuis legatis et fideicommiffis, XXXIII, 1. 900
An per alium caufae appellationum reddi poffint, XLIX, 9. 1552
Appellationibus recipiendis vel non, XLIX, 5. 1550
Appellationibus et relationibus, XLIX, 1. 1543
Apud eum, a quo appelletur, aliam caufam agere compellendum, XLIX, 12. 1553
Aqua et aquae pluuiae arcendae, XXXIX, 3. 1158
Aqua quotidiana et aeftiua, XLIII, 20 1319
A quibus appellare non licet, XLIX, 2. 1547
Arboribus caedendis, XLIII, 27. 1336
Arborum furtim caefarum, XLVII, 7. 1463
Auro, argento, mundo, ornamentis, vnguentis, vefte vel veftimentis et ftatuis legatis, XXXIV, 2. 952
Auctoritate et confenfu tutorum et curatorum, XXVI, 8. 720

B.

Mmmmm

B.

Bonis damnatorum, XLVIII, 20. 1536
Bonis eorum, qui ante sententiam, vel mortem sibi consciuerunt, vel accusatorem corruperunt, XLVIII, 21. 1538
Bonis libertorum, XXXVIII, 2. 1102
Bonorum possessione contra tabulas, XXXVII, 4. 1062
Bonorum possessione furioso, infanti, muto, surdo, caeco competente, XXXVII, 3. 1062
Bonorum possessionibus, XXXVII, 1. 1060
Bonorum possessionibus secundum tabulas, XXXVII, 11. 1089
Bonorum possessione ex testamento militis, XXXVII, 13. 1093

C.

Cadaueribus punitorum, XLVIII, 24 1542
Calumniatoribus, III, 6. 191
Capite minutis, IV, 5. 215
Captiuis et de postliminio, et redemtis ab hostibus, XLIX, 15. 1562
Carboniano edicto, XXXVII, 10. 1084
Castrensi peculio, XLIX, 17. 1572
Censibus, L, 15. 1603
Cessione bonorum, XLII, 3, 1278
Cloacis. XLIII, 23. 1325
Collatione, XXXVII, 6. 1073
Collegiis et corporibus, XLVII, 22. 1486
Collusione detegenda, XL, 16. 1232
Commodati vel contra, XIII, 6. 422
Communia praediorum, tam vrbanorum quam rusticorum, VIII, 4. 315
Communi diuidundo, X, 3. 359
Compensationibus, XVI, 2. 474
Concubinis, XXV, 7. 694
Concussione, XLVII, 13. 1482
Condictione causa data, causa non secuta, XII, 4. 399
Condictione ex lege, XIII, 2. 415
Condictione furtiua, XIII, 1. 413
Condictione indebiti, XII, 6. 404
Condictione ob turpem vel iniustam causam, XII, 5. 403
Condictione sine causa, XII, 7. 412
Condictione triticiaria, XIII, 3. 415
Conditionibus et demonstrationibus, et causis, et modis eorum, quae in testamento scribuntur, XXXV, 1. 982
Conditionibus institutionum, XXVIII, 7. 794
Confessis, XLII, 2. 1277
Confirmando tutore vel curatore, XXVI, 3. 700
Coniungendis cum emancipato liberis eius, XXXVII, 8. 1079
Constitutionibus Principum, I, 4. 115
Contrahenda emtione, et de pactis inter emtorem, et venditorem compositis et quae res venire non possunt, XVIII, 1. 510
Contraria tutelae, et vtili actione, XXVII, 4. 742
Curatore bonis dando, XLII, 7. 1289
Curatore furioso et aliis extra minores dandis, XXVII, 10. 752
Custodia et exhibitione reorum, XLVIII 3. 1492

D.

Damno infecto, et de sugrundis, et protectionibus, XXXIX, 2. 1146
Decretis ab ordine faciendis, L, 9 1596
Decurionibus et filiis eorum, L, 2. 1581
Depositi vel contra, XVI, 3. 476
Distractione pignorum et hypothecarum, XX, 5. 576
Diuersis regulis iuris antiqui, L, 17. 1625
Diuersis temporalibus praescriptionibus, et de accessionibus possessionum, XLIV, 3 1347
Diuisione rerum et qualitate, I, 8. 122
Diuortiis et repudiis, XXIV, 2. 670
Doli mali et metus exceptione, XLIV, 4. 1349
Dolo malo, IV, 3. 199
Donationibus, XXXIX, 5. 1168
Donationibus inter virum et vxorem, XXIV, 1. 653
Dotis collatione, XXXVII, 7. 1077
Dote praelegata, XXXIII, 4. 922
Duobus reis constituendis, XLV, 2. 1390

E.

Edendo, II, 13. 150
Effractoribus et expilatoribus, XLVII, 18. 1484
Eo, per quem factum erit, quo minus quis in iudicio sistat, II, 10. 145
Eo, qui pro tutore proue curatore negotia gessit, XXVII, 5. 744
Eo, quod certo loco dari oportet, XIII, 4. 416

Euictionibus, et duplae stipulatione, XXI, 2. 597
Eum, qui appellauerit, in prouincia defendi, XLIX. 11. 1553
Exceptione rei iudicatae, XLIV, 2. 1342
Exceptione rei venditae et traditae, XXI, 3. 608
Exceptionibus, praescriptionibus et praeiudiciis, XLIV, 1. 1340
Excusationibus, XXVII, 1. 726
Exercitoria actione, XIV, 1. 433
Expilatae hereditatis, XLVII, 19. 1485
Ex quibus causis maiores vigintiquinque annis in integrum restituantur, IV, 6. 216
Extraordinariis cognitionibus, et si iudex litem suam fecisse diceretur, L. 13. 1601
Extraordinariis criminibus, XLVII, 11. 1480

F.

Familiae ercifcundae, X, 2. 348
Feriis et dilationibus et diuersis temporibus, II, 12. 148
Fideicommissaria hereditatis petitione, V, 6. 265
Fideicommissariis libertatibus, XL, 5. 1191
Fide instrumentorum, et amissione eorum, XXII, 4. 620
Fideiussoribus et mandatoribus, XLVI, 1. 1397
Fideiussoribus, et nominatoribus et heredibus tutorum et curatorum, XXVII, 7. 746
Finium regundorum, X, 1. 347
Fluminibus, ne quid in flumine publico ripaue eius fiat, quo peius nauigetur, XLIII, 12. 1306
Fonte, XLIII, 22. 1324
Fugitiuis, XI, 4. 375
Fundo dotali, XXIII, 5. 651
Furibus balneariis, XLVII, 17. 1484
Furtis, XLVII, 2. 1441
Furti aduersus nautas, caupones, stabularios, XLVII, 5. 1461

G.

Glande legenda, XLIII, 28. 1336
Gradibus et adfinibus, et nominibus eorum, XXXVIII, 10. 1122

H.

Heredibus instituendis, XXVIII, 5. 769
Hereditate vel actione vendita, XVIII, 4. 525
Hereditatis petitione, V, 3. 250
His, quae in testamento delentur, inducuntur, vel inscribuntur, XXVIII, 4. 768
His, quae poenae causa relinquuntur, XXXIV, 6. 977
His, quae pro non scriptis habentur, XXXIV, 8. 978
His, quae vt indignis auferuntur, XXXIV, 9. 978
His, qui effuderint vel deiecerint, IX, 3. 338
His, qui notantur infamia, III, 2. 168
His, qui sui vel alieni iuris sunt, I, 9. 117
Homine libero exhibendo, XLIII, 29. 1337

I.

Impensis in res dotales factis, XXV, 1. 683
Incendio, ruina, naufragio, rate, naue expugnata, XLVII, 9. 1467
In diem addictione, XVIII, 2. 521
In integrum restitutionibus, IV, 1. 193
Iniuriis et famosis libellis, XLVII, 10. 1469
Iniusto, rupto, irrito, facto testamento, XXVIII, 3. 764
In ius vocando, II, 4. 138
In ius vocati vt eant, aut satis, vel cautum dent, II, 6. 140
In litem iurando, XII, 3. 398
Inofficioso testamento, V, 2. 244
In quibus causis pignus, vel hypotheca tacite contrahitur, XX. 2. 570
In rem verso, XV, 3. 462
Inspiciendo ventre, custodiendoque partu, XXV, 4. 690
Institoria actione, XIV, 3. 438
Instructo vel instrumento legato, XXXIII, 7. 931
Interdictis, et relegatis et deportatis, XLVIII, 22. 1539
Interdictis siue extraordinariis actionibus quae pro his competunt, XLIII, 1. 1296
Interrogationibus in iure faciendis, et interrogatoriis actionibus, XI. 1. 369
Itinere actuque priuato, XLIII, 19. 1317
Iudicatum solui, XLVI, 7. 1434
Iudiciis, et vbi quisque agere vel conueniri debeat, V, 1. 235

Iure aureorum anulorum, XL, 10. 1223
Iure codicillorum, XLIX, 7. 831
Iure deliberandi, XXVIII, 8. 798
Iure dotium, XXIII, 3. 634
Iure fisci, XLIX, 14. 1553
Iure immunitatis, L, 6. 1591
Iureiurando, siue voluntario, siue necessario, siue iudiciali, XII, 2. 391
Iure patronatus, XXXVII, 14. 1093
Iurisdictione, II, 1. 134
Iuris et facti ignorantia, XXII, 6. 623
Iustitia et iure, I, 1. 105

L.

Legationibus, L, 7. 1593
Legatis et fideicommissis, XXX-XXXIII 834-910
Legatis praestandis, contra tabulas bonorum possessione petita, XXXVII, 5. 1068
Lege Aquilia, IX, 2. 326
Lege Commissoria, XVIII, 3. 524
Lege Cornelia de falsis et de SCto Liboniano, XLVIII, 10. 1510
Lege Flauia de plagiariis, XLVIII, 15. 1519
Lege Iulia ambitus, XLVIII, 14. 1519
Lege Iulia de annona, XLVIII, 12. 1517
Lege Iulia repetundarum, XLVIII, 11 1516
Lege Pompeia de parricidiis, XLVIII, 9. 1509
Lege Rhodia de iactu, XIV, 2. 436
Legibus, Senatusque consultis, et longa consuetudine, I, 3. 112
Legitimis tutoribus, XXVI, 4. 702
Libellis dimissoriis, qui apostoli dicuntur, XLIX, 6. 1551
Liberali causa, XL, 12. 1224
Liberatione legata, XXXIV, 3. 960
Liberis et posthumis heredibus instituendis, vel exheredandis, XXVII, 2. 578
Liberis exhibendis, item ducendis, XLIII, 30. 1338
Libertis vniuersitatum, XXXVIII 2. 1112
Litigiosis, XLIV, 6. 1356
Locati, conducti, XIX, 2. 547
Loco publico fruendo, XLIII, 9. 1304
Locis et itineribus publicis, XLIII, 7. 1301

M.

Magistratibus conueniendis, XXVII, 8. 747
Mandati vel contra, XVII, 1. 483
Manumissionibus, XL, 1. 1178
Manumissionibus, quae seruis ad vniuersitatem pertinentibus imponuntur XL, 3. 1183
Manumissis testamento, XL, 4. 1184
Manumissis vindicta, XL, 2. 1181
Migrando, XLIII, 32. 1339
Minoribus vigintiquinque annis, IV, 3 204
Mortis causa donationibus et capionibus, XXXIX, 6. 1173
Mortuo inferendo et sepulchro aedificando, XI, 8 384
Muneribus et honoribus, L, 4. 1584

N.

Natalibus restituendis, XL, 11. 1223
Nautae, caupones, stabularii, vt recepta restituant, IV, 9. 232
Nautico foenore, XXII, 2 615
Ne de statu defunctorum post quinquennium quaeratur, XL, 15, 1231
Negotiis gestis, III. 5. 182
Ne quid in flumine publico fiat, quo aliter aqua fluat, atque vti priore aestate fluxit, XLIII, 13. 1308
Ne quid in loco publico, vel itinere fiat, XLIII, 8. 1301
Ne quid in loco sacro fiat, XLIII, 6. 130
Ne quis eum, qui in ius vocabitur, vi eximat, II, 7 141
Ne vis fiat ei qui in possessionem missus est, XLIII, 4. 1298
Nihil innouari appellatione interposita, XLIX, 7. 1551
Nouationibus et delegationibus, XLVI, 2. 1407
Noxalibus actionibus, IX, 4. 340
Nundinis. L, 11. 1598

O.

Obligationibus et actionibus, XLIV, 7. 1357
Obsequiis parentibus et patronis praestandis, XXXVII, 15. 1096
Officio Adsessorum, I. 22. 134
Officio Consulis, I, 10. 125
Officio eius, cui mandata est iurisdictio, I, 21. 133

Officio

Officio Iuridici, I, 20. 133
Officio Praefecti Augustalis, I, 17. 120
Officio Praefecti Praetoris, I, 11. 125
Officio Praefecti Vigilum, I, 15. 127
Officio Praefecti Vrbi, I, 12. 126
Officio Praesidis, I, 18. 130
Officio Praetorum, I, 14. 127
Officio Proconsulis et Legati, I, 16. 128
Officio Procuratoris Caesaris vel Rationalis, I, 19. 133
Officio Quaestoris, I, 13. 127
Operibus publicis, L, 10. 1597
Operis noui nuntiatione, XXXIX, 1. 1140
Operis libertorum, XXXVIII, I. 1097
Operis seruorum, VII, 7. 298
Optione vel electione legata, XXXIII, 5. 926
Origine iuris et omnium magistratuum, et successione prudentum, I, 2. 106

P.

Pactis, II, 14.. 152
Pactis dotalibus, XXIII, 4. 647
Peculio XV, 1. 449
Peculio legato, XXXIII, 8. 939
Pecunia constituta, XIII, 5. 418
Penu legata, XXXIII, 942
Periculo et commodo rei venditae, XVIII, 6. 530
Pigneraticia actione vel contra, XIII, 7. 426
Pignoribus et hypothecis et qualiter ea contrahantur, et de pactis eorum, XX, 1. 564
Poenis, XLVIII, 19. 1528
Pollicitationibus, L, 12. 1598
Popularibus actionibus, XLVII, 23. 1487
Possessoria hereditatis possessione, V, 5. 265
Postulando, III, 1. 166
Praescriptis verbis, et in factum actionibus, XIX, 5. 560
Praeuaricatione, XLVII, 15. 1483
Precario, XLIII, 26 1333
Priuatis delictis, XLVII, 1. 1441
Probationibus et praesumtionibus, XXII. 3. 616
Procuratoribus et defensoribus. III, 3. 172
Pro derelicto, XLI, 7. 1267
Pro donato, XLI, 6. 1266
Pro dote, XLI, 9. 1268
Pro emtore, XLI, 4. 1262
Pro herede vel pro possessore, XLI, 5. 1266
Pro legato, XLI, 8. 672
Pro socio, XVII, 2. 498
Pro suo, XLI, 10. 1268
Proxeneticis, L. 14. 1602
Publicanis, et vectigalibus, et commissis, XXXIX, 4. 1165
Publiciana in rem actione, VI, 2. 275
Publicis iudiciis, XLVIII, 1. 1488

Q.

Quae in fraudem creditorum facta sunt, vt restituantur, XLII, 8. 1290
Quae res pignori, vel hypothecae data obligari non possunt, XX, 3. 571
Quae sententiae sine appellatione rescindantur, XLIX, 8. 1541
Quaestionibus, XLVIII, 18. 1524
Quando de peculio actio annalis est, XX, 2. 461
Quando appellandum sit et intra quae tempora, XLIX, 4. 1548
Quando dies legatorum vel fideicommissorum cedat, XXXVI, 2. 1047
Quando dies vsusfructus legati cedat, VII, 3. 291
Quando ex facto tutoris vel curatoris minoris agere vel conueniri possunt, XXVI, 9. 722
Quarum rerum actio non datur, XLIV, 5. 1355
Quemadmodum seruitutes amittuntur, VIII, 6: 322
Quibus ad libertatem proclamare non licet, XL, 13. 1230
Quibus ex caussis in possessionem eatur, XLII, 4. 1278
Quibus modis pignus vel hypotheca soluitur, XX, 6 578
Quibus modis vsusfructus vel vsus amittitur, VII, 4. 292
Quibus rebus ad eundem iudicem eatur, XI, 2. 372
Quibus non competit bonorum possessio, XXXVIII, 13. 1131
Qui et a quibus manumissi liberi non fiunt, et ad legem Aeliam Sentiam, XL, 9. 1219
Qui petant tutores vel curatores, et vbi petantur, XXVI, 6. 706
Qui potiores in pignore, vel hypotheca habeantur, et de his qui in priorum creditorum locum succedunt, XX, 4. 572
Qui satisdare cogantur, vel iurato promittant, vel suae promissioni committantur, II, 8. 142

Qui fine manumiffione ad libertatem perueniunt, XL, 8. 1218
Qui teftamenta facere poffunt, et quemadmodum teftamenta fiant, XXVIII, 1. 755
Quis a quo appelletur, XLIX, 3. 1548
Quis ordo in poffeffionibus feruetur, XXXVIII, 15. 1131
Quod cuiuscunque vniuerfitatis nomine vel contra eam agatur, III, 4. 180
Quod cum eo, qui in aliena poteftate eft, negotium geftum effe dicitur, XIV, 5. 415
Quod falfo tutore auctore geftum effe dicatur, XXVII, 6. 745
Quod iuffu, XV, 4. 467
Quod legatorum, XLIII, 3 1297
Quod metus caufa geftum erit, IV, 2. 194
Quod quisque iuris in alterum ftatuerit, vt ipfe eodem iure vtatur, II, 2. 135
Quod vi aut clam, XLIII, 24. 1326
Quorum bonorum, XLIII, 2. 1297

R.

Ratam haberi, et de ratihabitione, XLVI, 8. 1437
Rebus ex auctoritate iudicis poffidendis feu vendendis, XLII, 5. 1281
Rebus creditis, fi certum petatur, et de condictione, XII, 1. 385
Rebus dubiis, XXXIV, 5. 973
Rebus eorum, qui fub tutela vel cura funt, fine decreto non alienandis, vel fupponendis, XXVII, 9. 749
Receptatoribus, XLVII, 16. 1484
Receptis, qui arbitrium receperunt, vt fententiam dicant, IV, 8. 224
Regula Catoniana, XXXIV, 7. 977
Re iudicata, et de effectu fententiarum, et de interlocutionibus, XLII, 1 1269
Rei vindicatione, ~~XI, 1.~~ VI, I 265
Religiofis et fumtibus funerum, et vt funus ducere liceat, XI, 7. 378
Rem pupilli vel adolefcentis faluam fore, XLVI, 6 1432
Re militari, XLIX, 16. 1568
Remiffionibus, XLIII, 25. 1323
Requirendis vel abfentibus damnandis, XLVIII, 17. 1523
Rerum permutatione, XIX, 4. 559
Refcindenda venditione, et quando licet ab emtione difcedere, XVIII, 5. 529
Ripa munienda, XLIII, 15. 1309
Ritu nuptiarum, XXIII, 2. 626
Riuis, XLIII, 21. 1323

S.

Saluiano interdicto, XLIII, 33. 1340
Senatoribus, I, 9. 124
Senatusconfulto Macedoniano, XIV, 6. 446
Senatusconfulto Silaniano et Claudiano, quorum teftamenta ne aperiantur, XXIX, 5. 825
Sententiam paffis et reftitutis, XLVIII, 23. 1542
Separationibus, XLII, 6. 1287
Sepulchro violato, XLVII, 12. 1481
Seruis exportandis, vel fi ita mancipium venierit, vt manumittatur, vel contra, XVIII, 7. 533
Seruo corrupto, XI, 3. 372
Seruitute legata, XXXIII, 3. 921
Seruitutibus, VIII, 1. 304
Seruitutibus praediorum rufticorum, VIII, 3. 311
Seruitutibus praediorum vrbanorum, VIII, 2. 306
Seruo corrupto, XI, 3. 372
Si ager vectigalis, id eft, emphyteuticarius petatur, VI, 3. 277
Si cui plus, quam per legem Falcidiam licuerit, legatum effe dicitur, XXXV, 3. 1017
Si ex noxali caufa agatur, quemadmodum caueatur, II, 9. 144
Si familia furtum feciffe dicetur, XLVII, 6. 1462
Si is, qui teftamento liber effe iuffus erit, poft mortem domini ante aditam hereditatem fubripuiffe, aut corrupiffe quid dicetur, XLVII, 4. 1460
Si ingenuus effe dicetur, XL, 14. 1231
Si menfor falfum modum dixerit, XI, 6. 377
Si mulier ventris nomine in poffeffione calumniae caufa effe dicetur, XXV, 6. 693
Si pars hereditatis petatur, V, 4. 263
Si pendente appellatione mors interuenerit, XLIX, 13. 1553
Si quadrupes pauperiem feciffe dicatur, IX, 1. 325
Si quid in fraudem patroni factum fit, XXXVIII, 5. 1114

Si quis aliquem testari prohibuerit, vel coegerit, XXIX, 6. 831
Si quis a parente manumissus sit, XXXVII, 12. 1092
Si quis cautionibus in iudicio sistendi causa factis non obtemperauerit, II, 11. 146
Si quis in ius vocatus non ierit: siue quis eum vocauerit, quem ex edicto non debuerit, II, 5. 140
Si quis ius dicenti non obtemperauerit, II, 3. 137
Si quis omissa caussa testamenti, ab intestato, vel alio modo possideat hereditatem, XXIX, 4. 820
Si seruitus vindicetur vel ad alium pertinere negetur, VIII, 5. 318
Si tabulae testamenti exstabunt, XXXVII, 2. 1062
Si tabulae testamenti nullae exstabunt, vnde liberi, XXXVIII, 6. 1117
Si tutor, vel curator, magistratus creatus appellauerit, XLIX, 10. 1552
Si ventris nomine muliere in possessionem missa, eadem possessio dolo malo ad alium translata esse dicatur, XXV, 5. 693
Si vsusfructus petetur, vel ad alium pertinere negetur, VII, 6. 297
Solutionibus et liberationibus, XLVI, 3. 1411
Soluto matrimonio dos quemadmodum petatur, XXIV, 3. 671
Sponsalibus, XXIII, 1. 625
Statu hominum, I, 5. 115
Statu liberis, XL, 7. 1207
Stellionatus, XLVII, 20. 1485
Stipulationibus praetoriis, XLVI, 5 1431
Stipulatione seruorum, XLV, 3. 1392
Successorio edicto, XXXVIII, 9. 1121
Suis et legitimis heredibus, XXXVIII, 16. 1132
Supellectile legata, XXXIII, 10. 944
Superficiebus, XLIII, 18. 1316
Suspectis tutoribus, XXVI, 10. 723

T.

Tabulis exhibendis, LIII, 5. 1299
Termino moto, XLVII, 21. 1486
Testamenta quemadmodum aperiantur, inspiciantur, et describantur, XXVIII, 3. 819
Testamentaria tutela, XXVI, 2. 696
Testamento militis, XXIX, 1. 799
Testibus, XXII, 5. 621
Tigno iuncto, XLVII, 3. 1459
Transactionibus, II, 15. 161
Tributoria actione, XIV, 4. 442
Tritico, vino vel oleo legato, XXXIII, 5. 929
Tutelis, XXVI, 1. 694
Tutelae et rationibus distrahendis, et vtili curationis causa actione, XXVII, 3. 738
Tutoribus et curatoribus datis ab his qui ius dandi habent: et qui, et in quibus causis specialiter dari possunt, XXVI, 5. 704

V.

Vacatione et excusatione munerum, L, 5. 1589
Vbi pupillus educari vel morari debeat: et de alimentis praestandis, XXVII, 2. 737
Ventre in possessionem mittendo, et curatore eius, XXXVII, 9. 1081
Verborum obligationibus, XLV, 1 1365
Verborum significatione, L, 16. 1604
Veteranis, XLIX, 18. 1575
Veteranorum et militum successione, XXXVIII, 12. 1131
Via publica, et itinere publico reficiendo, XLIII, 11. 1306
Via publica, et si quid in ea factum esse dicatur, XLIII, 10. 1305
Vi bonorum raptorum, et de turba, XLVII, 8. 1464
Vi et de vi armata, XLIII, 16. 1309
Vnde cognati, XXXVIII, 8. 1120
Vnde legitimi, XXXVIII, 7. 1119
Vnde vir et vxor, XXXVIII, 11. 1130
Vsurpationibus et vsucapionibus, XLI, 3. 1255
Vsu et habititatione, VII, 8. 299
Vsu et vsufructu et reditu et habitatione, et operis per legatum vel fideicommissum datis, XXXIII, 2. 915
Vsufructu adcrescendo, VII, 2. 290
Vsufructu earum rerum, quae vsu consumuntur, vel minuuntur, VII 5. 295
Vsufructu, et quemadmodum quis vtatur fruatur, VII, 1. 278

Vsusfructuarius quemadmodum caueat, VII, 9. 302
Vsuris, et fructibus, et causis, et omnibus accessionibus, et mora, XXII, 1. 608
Vt ex legibus Senatusue consultis bonorum possessio detur, XXXIII. 14. 1131
Vt in flumine publico nauigare liceat, XLIII, 14. 1309
Vt in possessionem, legatorum vel fideicommissorum causa, esse liceat, XXXVI, 4. 1056
Vti possidetis, XLIII, 17 1314
Vt Legatorum seu fideicommissorum seruandorum causa caueatur, XXXVI, 3. 1053
Vtrubi, XLIII, 31. 1339
Vulgari et pupillari substitutione, XXVIII, 6. 785

Errata.

Pag. 16.	Col. 1.	lin. 4.	ciuitatumi leg. ciuitatum.
144.	— 1.	— 10.	noxuli leg. noxali.
146.	— 1.	— 17.	alterusser leg. alteruter.
312.	— 1.	— vlt.	Actis leg. Actus.
702.	— 1.	— 25.	curaror leg. curator.
1023.	— 1.	— 4.	nonluit leg. noluit.
1483.	— 2.	— 6.	Praeuaritionis leg. Praeuaricationis.

5 F/8

SEB. SIMMEL
Buchbindermeister
MÜNCHEN

Bayerische StaatsBibliothek
Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek

Plitt, Johann Friedrich

Corpus iuris civilis

Haga Comitum 1789

J.rom.f. 22 p
urn:nbn:de:bvb:12-bsb10566230-9